Almira 3
Shelf 3
2

अथ श्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥ (५-१) ॥

आवन्त्यखण्डम् ५

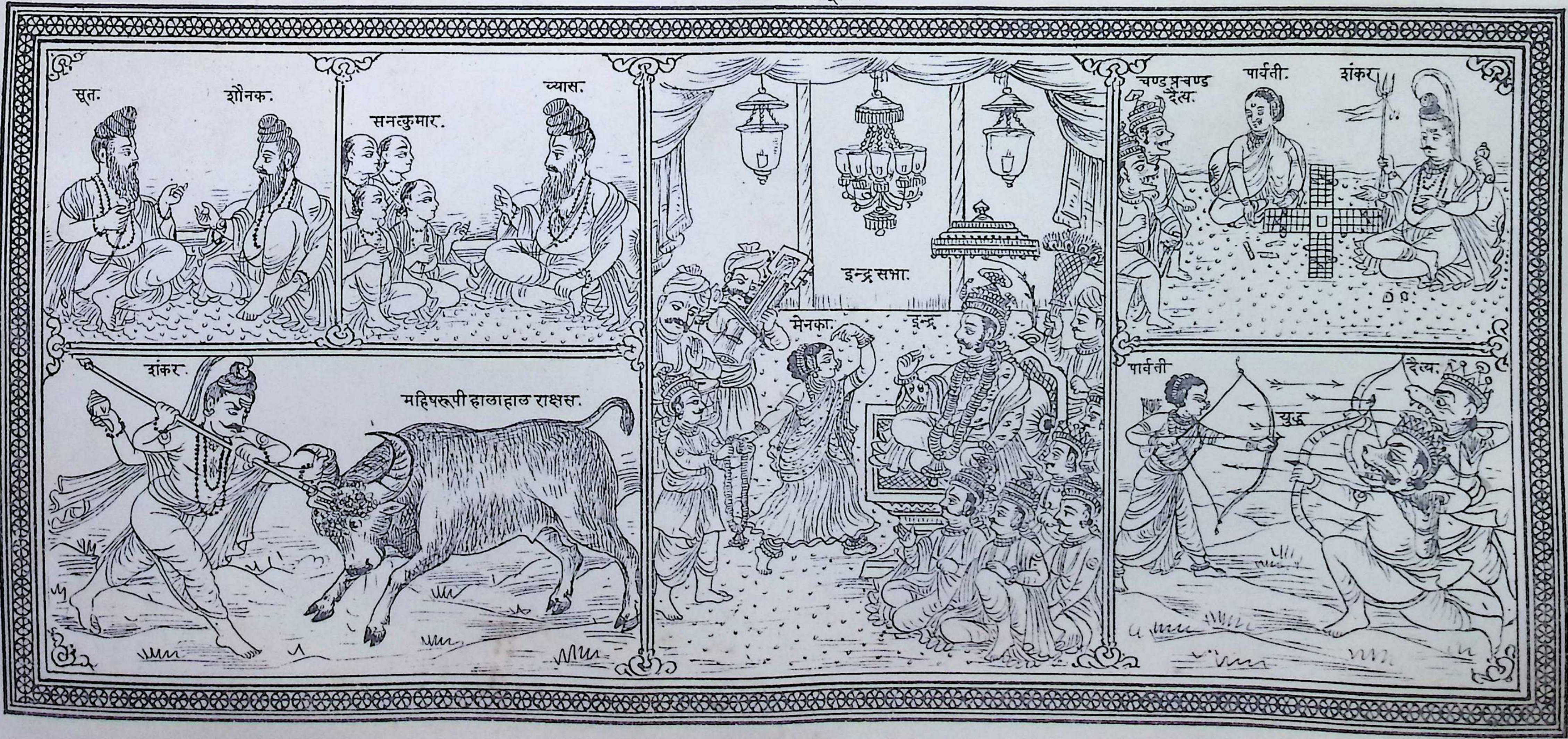
सूत.
शौनक.
सनत्कुमार.
व्यास.
इन्द्रसभा.
मेनका.
इन्द्र
चण्डप्रचण्ड दैत्य.
पार्वती.
शंकर.
शंकर.
महिषरूपी हालाहल राक्षस.
पार्वती
दैत्य.
युद्ध

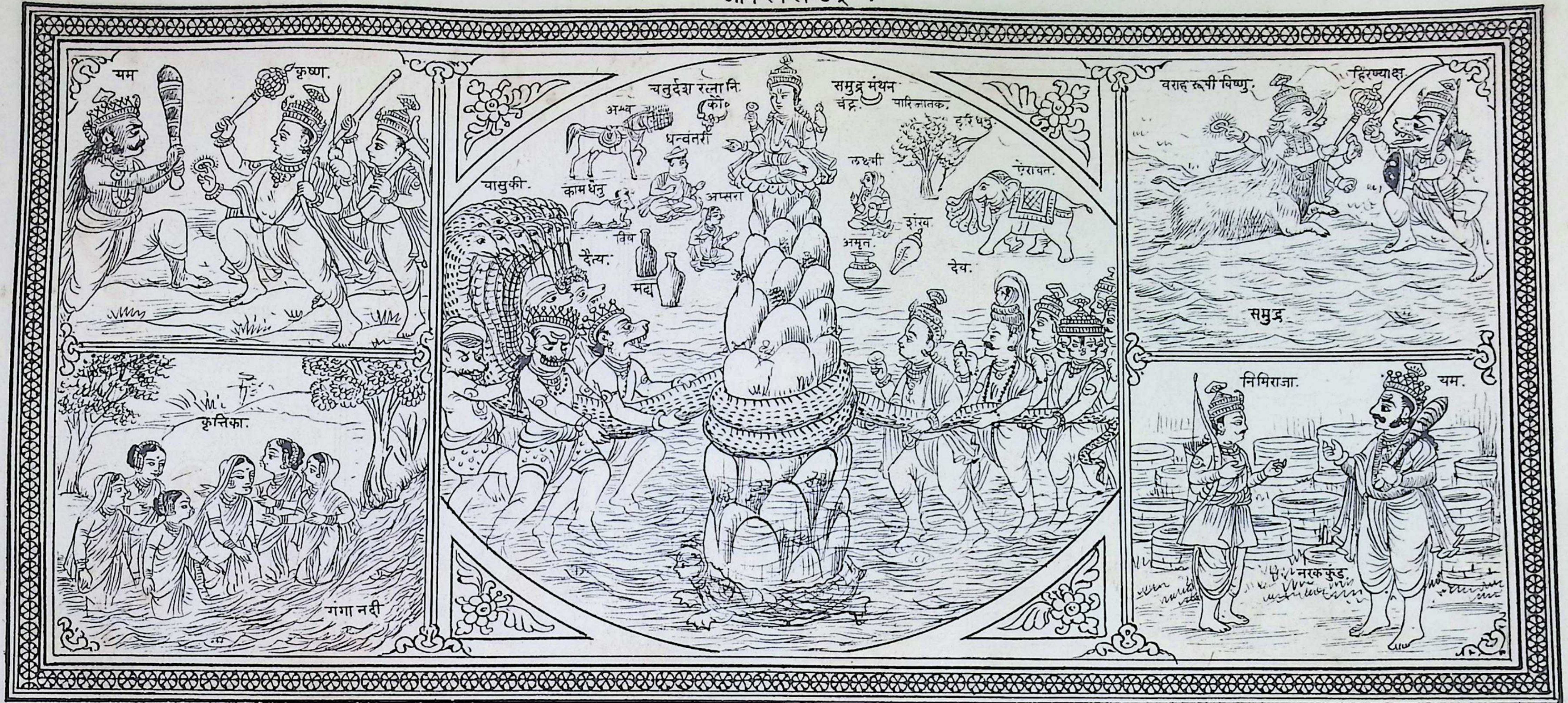
यम
कृष्ण.
कृत्तिका.
गंगा नदी
चतुर्दश रत्नानि.
कौं.
अश्व
धन्वंतरी
वासुकी.
कामधेनु
अप्सरा
विष
दैत्य.
मद्य
समुद्र मंथन
चंद्र.
पारिजातक.
हरिधनु.
लक्ष्मी
ऐरावत.
शंख
अमृत.
देव.
वराहरूपी विष्णु.
हिरण्याक्ष.
समुद्र
निमिराजा.
यम.
नरककुंड

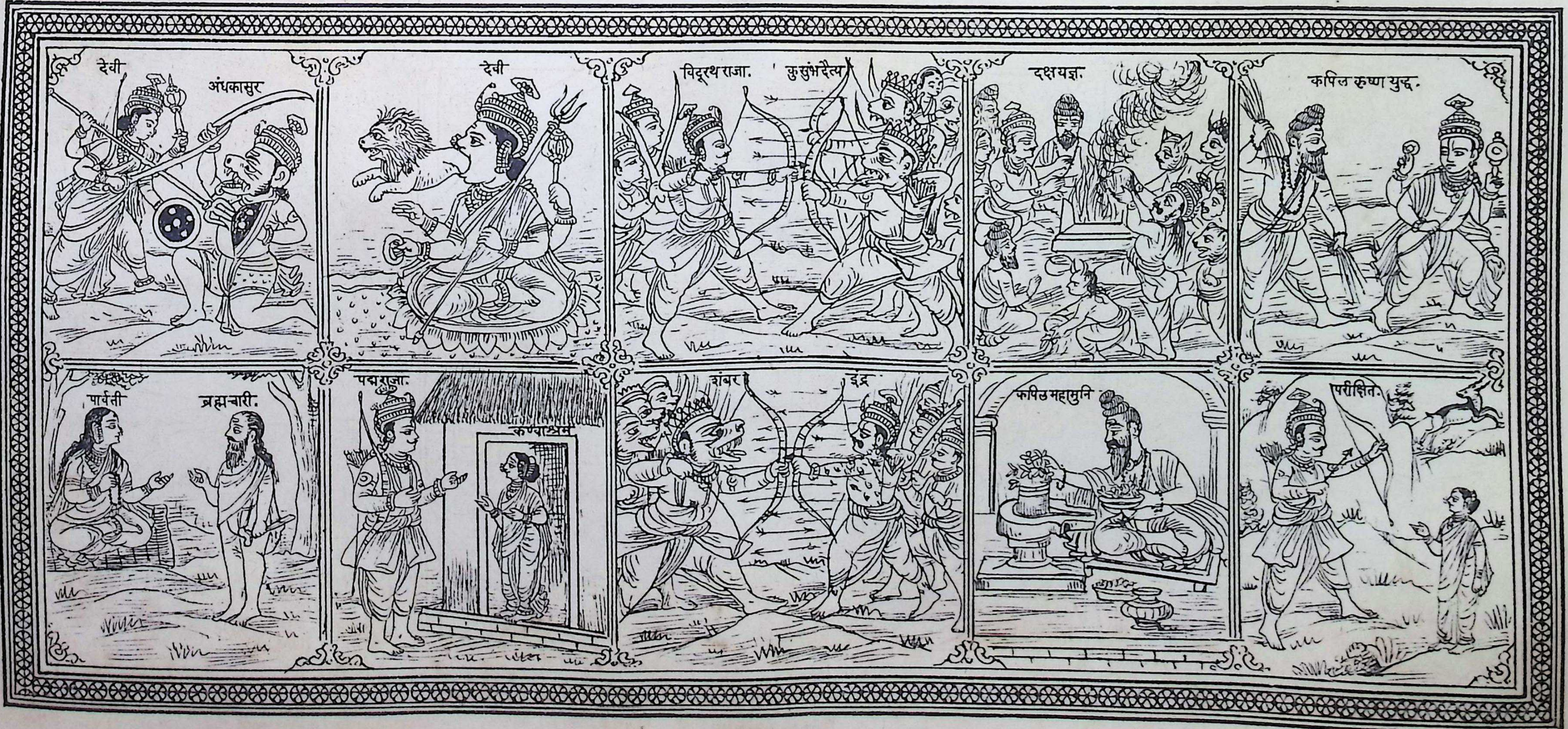
देवी
अंधकासुर
देवी
विदूरथ राजा.
कुसुंभदैत्य
दक्षयज्ञ.
कपिल कृष्ण युद्ध.
पार्वती
ब्रह्मचारी.
पद्मराजा.
कण्वाश्रम
शंबर
इंद्र
कपिल महामुनि
परीक्षित.

आवन्त्यखण्डम् ५

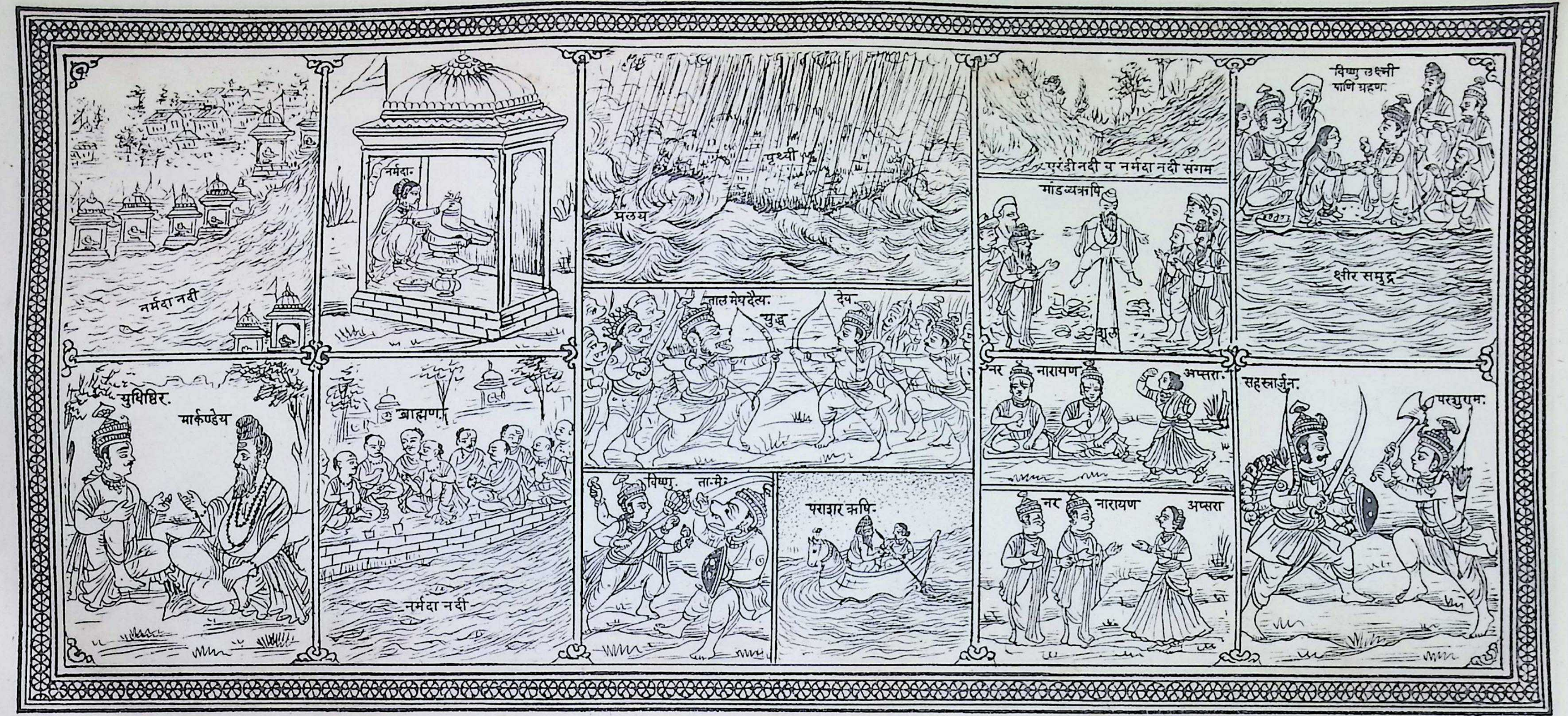
नर्मदा नदी
नर्मदा.
प्रलय
पृथ्वी
एरंडीनदी व नर्मदा नदी संगम
विष्णु लक्ष्मी पाणि ग्रहण.
क्षीर समुद्र
मांडव्यऋषि
शूल
युधिष्ठिर.
मार्कण्डेय
ब्राह्मण.
नर्मदा नदी
ताल मेघदैत्य.
युद्ध
देव.
विष्णु.
ता-मे:
पराशर ऋषि.
नर
नारायण
अप्सरा.
नर
नारायण
अप्सरा
सहस्रार्जुन.
परशुराम.

अथ श्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥ (१) ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीजगदंबायै नमः ॥ ॥ अथावन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ स्रष्टारोऽपि
प्रजानां प्रबलभवभयाद्यं नमस्यंति देवा यो ह्यव्यक्ते प्रविष्टः प्रविहितमनसां ध्यानयुक्तात्मनां च ॥ लोकानामादिदेवः स जयतु भगवाञ्छ्रीमहा
कालनामा बिभ्राणः सोमलेखामहिवलययुतं व्यक्तलिंगं कपालम् ॥ १ ॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्याश्च सरितस्तथा॥
कथ्यंतां तानि यत्नेन श्रद्धा येषु प्रजायते ॥ २ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अस्ति लोकेषु विख्याता गंगा त्रिपथगा नदी ॥ सेविता देवग
न्धर्वैर्मुनिभिश्च निषेविता ॥ ३ ॥ तपनस्य सुता देवी यमुना लोकपावनी ॥ पितॄणां वल्लभा देवी महापातकनाशिनी ॥ ४ ॥ चन्द्रभागा वितस्ता
च नर्मदाऽमरकण्टके ॥ कुरुक्षेत्रं गया देवि प्रभासं नैमिषं तथा ॥ ५ ॥ केदारं पुष्करं चैव तथा कायावरोहणम् ॥ तथा पुण्यतमं देवि महा
कालवनं शुभम् ॥ ६ ॥ यत्रास्ते श्रीमहाकालः पापेन्धनहुताशनः ॥ क्षेत्रं योजनपर्यंतं ब्रह्महत्यादिनाशनम् ॥ ७ ॥ मुक्तिदं भुक्तिदं क्षेत्रं कलिक
लमषनाशनम् ॥ प्रलयेऽप्यक्षयं देवि दुष्प्रापं त्रिदशैरपि ॥ ८ ॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ प्रभावः कथ्यतां देव क्षेत्रस्यास्य महेश्वर ॥ यानि
तीर्थानि विद्यन्ते यानि लिंगानि संति वै ॥ ९ ॥ तान्यहं श्रोतुमिच्छामि परं कौतूहलं हि मे ॥ १० ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ शृणु देवि
प्रयत्नेन प्रभावं पापनाशनम् ॥ क्षेत्रमाद्यं महादेवि सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ११ ॥ श्रीमेरोः संनिधाने च शिखरं रत्नचित्रितम् ॥ अनेकाश्चर्यनि
लयं बहुपादपसंकुलम् ॥ १२ ॥ विचित्रधातुभिश्चित्रं स्वच्छस्फटिकवेदिकम् ॥ विचित्रवर्णशोभाढ्यमृषिसंघनिनादितम् ॥ १३ ॥ मृगनागेन्द्रसं
युक्तं गजयूथसमाकुलम् ॥ निर्झरांबुप्रपातोत्थशीकराकरसंकुलम् ॥ १४ ॥ वाताहततरुव्रातप्रसूनास्थानचित्रितम् ॥ मृगनाभिवरामोदवासिता
शेषकाननम् ॥ १५ ॥ लतागृहरतिस्थानं सिद्धविद्याधराश्रयम् ॥ प्रवीणकिन्नरव्रातमधुरध्वनिनादितम् ॥ १६ ॥ तस्मिन्वने महारम्ये शोभिताशेष
भूमिकम् ॥ वैराजंनाम भवनं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ १७ ॥ तत्र दिव्यांगनागीतमधुरध्वनिनादिता ॥ पारिजाततरुच्छन्नमंजरीदामशोभिता ॥
॥ १८ ॥ बहुवाद्यसमुन्नद्धमहास्वननिनादिता ॥ लयतालयुतानेकगीतवादित्रनादिता ॥ १९ ॥ विन्यस्ता कोटिभिः स्तंभैर्निर्मलादर्शशोभिता ॥
लयतालयुतानेकमहाकौतुकसंयुता ॥ २० ॥ अप्सरोनृत्यविन्यासविलासोल्लासशोभिता ॥ सभा कांतिमतीनाम देवानां हर्षदायिका ॥ २१ ॥
ऋषिसंघसमाकीर्णा मुनिवृन्दनिषेविता ॥ द्विजातिवेदशब्देन नादिताऽऽनंददायिका ॥ २२ ॥ तस्यां निविष्टं वागीशं शंकराराधने रतम् ॥ सन
त्कुमारं ब्रह्मर्षिं ब्रह्मणो मानसं सुतम् ॥ २३ ॥ मुनिमध्यात्समुत्थाय कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ पराशरसुतो व्यासः प्रणिपत्य यथाविधि ॥ २४ ॥

कृतांजलिपुटो भूत्वा भवभक्त्यानुभावितः ॥ पप्रच्छ परया तुष्ट्या हर्षितांगरुहाननः ॥ २५ ॥ माहाकालस्य महात्म्यं प्राणिनां मोहनाशनम् ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ महाकालवनं कस्मात्प्रोच्यते सर्वतो वरम् ॥ २६ ॥ भगवन्क्षेत्रमाहात्म्यं महाकालस्य कथ्यताम् ॥ कथं गुह्यवनं प्रोक्तं पीठत्वमूषरं तथा ॥ २७ ॥ फलं यथात्र वसतां मृतानां च गतिर्यथा ॥ स्नानेन यद्भवेत्पुण्यं दानेनापि च यत्फलम् ॥ २८ ॥ कथमेतत्स्मशानं च क्षेत्रं प्रोक्तं यथा तथा ॥ पृष्टं मे शंकरे भक्त्या ब्रूहि त्वं शास्त्रकोविद ॥ २९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ क्षीयते पातकं यत्र तेनेदं क्षेत्रमुच्यते ॥ यस्मात्स्थानं च मातृणां पीठं तेनैव कथ्यते ॥ ३० ॥ मृताः पुनर्न जायंते तेनेदमूषरं स्मृतम् ॥ गुह्यमेतत्प्रियं नित्यं क्षेत्रं शंभोर्महात्मनः ॥३१॥ यस्मादिष्टं हि भूतानां स्मशानमतिवल्लभम् ॥ महाकालवनं यच्च तथा चैवाविमुक्तिकम् ॥ ३२ ॥ एकाम्रकं भद्रकालं करवीरवनमेव च ॥ कोलागिरिस्तथा काशी प्रयागममरेश्वरम् ॥ ३३ ॥ भरथं चैव केदारं दिव्यं रुद्रमहालयम् ॥ दिव्यस्मशानान्येतानि रुद्रस्येष्टानि नित्यशः ॥ ३४ ॥ रमते भगवानेषु सिद्धक्षेत्रेषु सर्वदा ॥ पृथिव्यां नैमिषं तीर्थमुत्तमं तीर्थपुष्करम् ॥ ३५ ॥ त्रयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं प्रशस्यते ॥ कुरुक्षेत्राद्दशगुणा पुण्या वाराणसी मता ॥ ३६ ॥ तस्या दशगुणं व्यास महाकालवनोत्तमम् ॥ प्रभासाद्यानि तीर्थानि पृथिव्यामिह यानि तु ॥ ३७ ॥प्रभासमुत्तमं तीर्थं क्षेत्रमाद्यं पिनाकिनः ॥ श्रीशैलमुत्तमं तीर्थं देवदारुवनं तथा ॥ ३८ ॥ तस्मादप्युत्तमं व्यास पुण्या वाराणसी मता॥तस्माद्दशगुणं प्रोक्तं सर्वतीर्थोत्तमं यतः॥३९॥महाकालवनं गुह्यं सिद्धक्षेत्रं तथोषरम् ॥ किंचिद्गुह्यान्यथान्यानि स्मशानान्यूषराणि च ॥४०॥ सर्वतस्तु समाख्यातं महाकालवनं मुने ॥ स्मशानमूषरं क्षेत्रं पीठं तु वनमेव च ॥४१॥ पंचैकत्र न लभ्यंते महाकालपुरादृते ॥४२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये महाकालवनप्रशंसावर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरा त्वेकार्णवे प्राप्ते नष्टे स्थावरजंगमे ॥ नाग्निर्न वायुरादित्यो न भूमिर्न दिशो नभः ॥१॥ न नक्षत्राणि न ज्योतिर्न द्यौर्नैंदुर्ग्रहास्तथा ॥ न देवासुरगंधर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ २ ॥ सरांसि नैव गिरयो नापगा नाब्धयस्तथा ॥ सर्वमेव तमोभूतं न प्राज्ञायत किंचन ॥ ३ ॥ तदैको हि महाकालो लोकानुग्रहकारणात् ॥ तस्थौ स्थानान्यशेषाणि काष्ठास्वालोकयन्प्रभुः ॥ ४ ॥ सृष्ट्यर्थं स महाकालः करे कामं प्रतिष्ठितम् ॥ दक्षिणस्य तु तर्जन्यां स ममंथाविशोषितम् ॥५॥ कललं बुद्बुदं भूत्वा तीव्रवेगविवर्द्धितम् ॥ जज्ञे तदंडं सुदृढं सुष्ठु वृत्तं हिरण्मयम् ॥६॥

---

१ तस्य च—इ० पा० । २ यथास्य क्षेत्रस्य—इ० पा० । ३ शास्त्रसंमतम्—इ० पा० । ४ सिद्धम्—इ० पा० । ५ नो इदास्तथा—इ० पा० ।

करेण ताडितं तद्धि बभूव द्विदलं महत् ॥ अधःखंडं स्मृता भूमिरूर्ध्वं द्यौस्तारकान्वितम् ॥ ७ ॥ मध्येऽभवत्तदा ब्रह्मा पंचवक्त्रश्चतुर्भुजः ॥
महेश्वरोऽनुमान्यैव तमयोजदनंतरम् ॥ ८ ॥ कुरु सृष्टिं महाबाहो विचित्रां मदनुग्रहात् ॥ इत्युक्त्वांतर्हितः क्वापि देवो ब्रह्मा न जग्मिवान् ॥ ९ ॥
प्रेर्यमाणोऽपि वै स्रष्टुं ब्रह्मा देवमचिंतयत् ॥ ब्रह्मणा ध्यायमानश्च ज्ञानार्थं भगवान्भवः ॥ १० ॥ ब्रह्मणस्तपसा हृष्टः प्रादाद्वेदं षडंगकम् ॥
लब्धे वेदेऽपि न चिरात्सृष्टिं कर्तुं शशाक सः ॥११॥ तपसाऽतिष्ठदा[1] भूयः समाराधयितुं भवम् ॥ नापश्यत्स यदा देवं तदा तुष्टाव भावितः ॥ १२ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमः शिवायामलसत्त्वचेतसे गुणत्रयातीतविसारितेजसे ॥ षडंगवेदस्य ममापि वेधसे परस्वरूपानुभवाय चक्षुषे ॥ १३ ॥ नमोऽ
स्तु ते सृष्टिविधौ रजोजुषे जगत्स्थितौ सत्त्वमधिष्ठिताय ते ॥ विनाशहेतौ तमसा महीयसे शिवाय निर्वाणसुखप्रदायिने ॥१४॥ अशेषभूतप्रकृतेः परा
य वै परात्मरूपाय नमः शिवाय वै ॥ नृबुद्ध्यहंकारमनोविधायिने भर्त्रे[2] च षड्विंशकरूपकाय वै ॥ १५ ॥ भूतोयवह्न्यम्बरवायुचंद्रसूर्यात्मरूपाभिरिदं
तनूभिः ॥ व्याप्तं जगद्यस्य नमोऽस्तु तस्मै भूतं भविष्यमथ वर्तमानम् ॥ १६ ॥ यानीह तेजांसि जगंति यानि भूतानि भव्यान्यथ कारणानि ॥
भवंति सृष्टौ विलयं विनाशे व्रजंति यस्यात्मनि तं नमामि ॥ १७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एवं संस्तुवतो व्यास ब्रह्मणो भगवान्परः ॥ अन्त
र्हित उवाचेदं ब्रह्मन्संयाच्यतां वरः ॥ १८ ॥ स वव्रे मनसा पुत्रं भवं गौरवकारणात् ॥ विज्ञायांतर्गतं तस्य परमेश उवाच तम् ॥ १९ ॥ यस्मान्मां
मनसा पुत्रं चतुर्मुख समीहसे ॥ कस्मिंश्चित्कारणे तस्मादहं छेत्स्यामि ते शिरः ॥ २० ॥ अयाच्यं याचितं यस्मान्ममांशो नीललोहितः ॥ रुद्रो
भविष्यति सुतः स च ते हिंस्यति प्रभाम् ॥ २१ ॥ अन्यद्यस्मात्स्मृतो भक्त्या त्वयाहं पितृभावतः ॥ परब्रह्मस्वरूपेण जिज्ञासा मम या कृता ॥
॥ २२ ॥ तस्माद्ब्रह्मेति लोकेऽत्र नाम ख्यातं भविष्यति ॥ पितामहत्वं तेनापि पितामहस्ततो ह्यसि ॥ २३ ॥ लब्ध्वा शापवरावेवं पुत्रसृष्टिं चकार
सः ॥ स्वतेजोजनितं वह्निं जुह्वतः स्वेदमावहत् ॥२४॥ समिद्युक्तेन हस्तेन ललाटं मार्जतोऽभवत् ॥ स्विन्नभ्रष्टस्ततो रक्तबिंदुरेको विभावसौ ॥२५॥
स नीललोहितोऽभूद्वै स च रुद्रो भवाज्ञया ॥ तदनन्तरमासाद्य उत्ततार सुतोंऽतिकात् ॥ २६ ॥ पंचवक्त्रो दशभुजः शूलचापासिशक्तिमान् ॥ त्रिपंच
नयनो रौद्रो व्यालयज्ञोपवीतकः ॥ २७ ॥ सेन्दुः कपर्दं बिभ्राणः सिंहचर्मांबरंधरः ॥ जातमेवं स दृष्ट्वा तु ब्रह्मा नामाकरोत्तदा ॥ २८ ॥ नील
लोहितनामेति भव रुद्र पिनाकधृक् ॥ ततः प्रववृते सृष्टिः स्रष्टुर्लोकपितामहात् ॥ २९ ॥ सप्तादौ मानसाञ्जज्ञे सनकादींस्ततोऽपरान् ॥ मरीचि

---

[1] आ—इत्युपसर्गः—'छन्दोवत्पुराणानि भवन्ति' इति वृद्धसंमतम् । अत एव ''छन्दासि परेऽपि'' इत्यनुशासनेन—आङुपसर्गस्य परतोऽपि प्रयोगः । आतिष्ठत्—इति प्रयोगो बोद्धव्यः । [2] पुरः—इ० पा० ।

दक्षप्रभृतीन्मन्वादींश्च प्रजासृजः ॥ ३० ॥ अष्टभेदान्सुरान्कृत्वा तिर्यग्योनिं च पंचधा ॥ मनुष्यानेकभेदांश्च सृष्टिमेवं ससर्ज ह ॥ ३१ ॥ सृष्टिः सुरादिका जाता कृत्वा ब्रह्माणमप्यधः ॥ प्रणम्याथ सिषेवुस्ते केवलं नीललोहितम् ॥ ३२ ॥ ततो ब्रह्माऽवदद्रुद्रमपूज्यो हि त्वया कृतः ॥ स्वतेजसा भवान्पूज्यो यतो याहि हिमालयम् ॥३३॥ तं नीललोहितः प्रोचे भवता नार्चितो ह्यहम् ॥ ततो जगाम रुद्रोऽसौ स यत्र भगवान्भवः ॥३४॥ ततो ब्रह्माऽभवन्मूढो रजसा चोपबृंहितः ॥ ततापं तेजसा सृष्टिं मन्यमानो मया कृताम् ॥ ३५ ॥ मत्तुल्यो नास्ति वै देवो येन सृष्टिः प्रवर्द्धिता ॥ सदेवासुरगन्धर्वा पशुपक्षिमृगाकुला ॥ ३६ ॥ एवं मूढः स पंचास्यो विरंच्योऽभवद्दर्पितः ॥ प्राग्वक्रं सुस्वरं तस्य सामवेदप्रवर्तकम् ॥ ३७ ॥ द्वितीयं वदनं तस्य ऋग्वेदस्य प्रवर्तकम् ॥ यजुर्वेदधरं चान्यदथर्वाख्यं चतुर्थकम् ॥ ३८ ॥ सांगोपांगेतिहासांश्च सरहस्यान्ससंग्रहान् ॥ वेदानधीते वक्रेण पंचमेनोपचक्षुषा ॥ ॥ ३९ ॥ तस्याऽसुराः सुराः सर्वे वक्रस्याद्भुततेजसः ॥ तेजसा न प्रकाशंते दीपः सूर्योदये यथा ॥ ४० ॥ सपुत्रा अपि सोद्वेगा बभूवुर्नष्टचेतसः ॥ नाभिगन्तुं न च द्रष्टुं चिरं तेजोऽपसर्पितुम् ॥ ४१ ॥ अभिभूतमिवात्मानं मन्यमाना अविद्विषः ॥ सर्वे ते मन्त्रयामासुर्देवा वै हितमात्मनः ॥ ४२ ॥ गच्छाम शरणं देवं निस्तेजा ब्रह्मतेजसा ॥ किं तु तस्य न जानीमः स्थानं यत्र व्यवस्थितः ॥ ४३ ॥ तं भीममत्र द्रक्ष्यामो भक्त्या नान्येन केनचित् ॥ एवं संमन्त्र्य ते देवाः कृतांजलिपुटास्तदा ॥ चक्रुः स्तोत्रं महेशस्य परया स्वरसंपदा ॥ ४४ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ नमस्ते देवदेवेश महेश्वर नमोनमः ॥ ४५ ॥ न विद्मः परमं मूढा महिमानं तवातुलम् ॥ यद्योगेन परं ब्रह्म भूतानां त्वं सनातनः ॥ ४६ ॥ [1]प्रतिष्ठा सर्वभूतानां हेतुः सर्वस्य सर्जने ॥ बिभर्षि चैव नेत्रस्थान्सोमसूर्यविभावसून् ॥ ४७ ॥ नामसंकीर्तनादेव मुच्यन्ते जंतवोऽशुभात् ॥ पृथिव्यबग्निचन्द्रार्कव्योमवायूपलक्षणाः ॥ ४८ ॥ मूर्तयस्ते महादेव व्याप्तमाभिरशेषतः ॥ रजःसत्त्वतमोभावैर्भ्राम्यमाणं त्वया जगत् ॥ ४९ ॥ नावबुध्यति सर्वेश सर्वमूर्तिधरो यतः ॥ ब्रह्मादीनां सुरेशानां संमोहनविमोहनम् ॥ त्वं करोषि युगावर्तकाले काले च दुःसहम् ॥ ५० ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ प्रत्यक्षं दर्शनं दत्त्वा देवानामनुकंपया ॥ प्रसन्नवदनो भूत्वा देवैश्चापि नमस्कृतः ॥ ५१ ॥ वासयन्मोहनाम्ना तु सह देवैर्महेश्वरः ॥५२॥ एवं संस्तूयमानोऽसौ देवर्षिपितृमानवैः ॥ अन्तर्हित उवाचेदं देवा ब्रूत यथेप्सितम् ॥ ५३ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ प्रत्यक्षं दर्शनं स्थाणो प्रार्थयाम सदा तव ॥ त्वया कारुण्यतोऽस्माकं वरश्चापि प्रदीयताम् ॥ ५४ ॥ यदस्माकं महद्वीर्यं तेजश्चैव पराक्रमम् ॥ तत्सर्वं ब्रह्मणा ग्रस्तं पंच

---

[1] प्रविष्टः—इ० पा० ।

मास्यस्य तेजसा ॥ ५५ ॥ विनेशुः सर्वतेजांसि त्वत्प्रसादात्पुनः प्रभो ॥ जायते तद्यथापूर्वं तथा कुरु महेश्वर ॥ ५६ ॥ ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ ॥ प्रत्यक्षमेत्य वै पश्चाच्चलितः शर्व एव हि ॥ जगाम तत्र यत्रासौ रजोऽहंकारमूर्त्तिमान् ॥ देवाः स्तुवंतो देवेशं परिवार्य उपाविशन् ॥
॥ ५७ ॥ ब्रह्मा तमागतं देवं नाजानात्तमसा वृतः ॥ सूर्यकोटिसहस्राणां तेजसा रंजयञ्जगत् ॥ ५८ ॥ तदाऽदृश्यत विश्वात्मा विश्वसृग्विश्वभाव
नः ॥ स पितामहमासीनं सकले देवमण्डले ॥ ५९ ॥ तेजसाभिभवन्रुद्रस्तेन मत्तोऽग्रतः स्थितः ॥ रुद्रतेजोभिभूतं च ब्रह्मवक्रं न राजते ॥ ६० ॥
रात्रौ प्रकाशकिरणश्चंद्रः सूर्योदये यथा ॥ सगर्वोऽथात्मजं दृष्ट्वा रुद्रदेवं सनातनम् ॥ ६१ ॥ अवन्दत करेणैव प्राह वै सस्मितं वचः ॥ प्रत्युवाच विरू
पाक्षो ब्रह्माणं तं हसन्निव ॥ ६२ ॥ यतो न वेद परमं देवं तत्तेजसावृतः ॥ ततोऽट्टहासं भगवान्मुमोच शशिशेखरः ॥ ६३ ॥ पश्यतां सर्वदेवानां
शृण्वतां वाचमुक्तवान् ॥ तेनाट्टहासशब्देन मोहयित्वा पितामहम् ॥ ६४ ॥ तेजोराशिशशांकाभः शशांकार्काग्निलोचनः ॥ वामांगुष्ठनखाग्रेण
ब्रह्मणः पञ्चमं शिरः ॥ ६५ ॥ चकर्त कदलीगर्भं नरः कररुहैरिव ॥ छिद्यमानं च तद्वक्रं बुबुधे न पितामहः ॥ ६६ ॥ रुद्रस्य तेजसा तस्मान्मो
हितो न नतिं गतः ॥ छिन्नं तस्य शिरः पश्चाद्रुद्रहस्ते स्थितं तदा ॥ ६७ ॥ अपश्यद्दैवतैः सार्धं रौद्रमतिभयाज्ज्वलत् ॥ महेश्वरकरांतस्थनखै
र्वक्रं विराजते ॥ ६८ ॥ ग्रहमण्डलमध्यस्थो द्वितीय इव चन्द्रमाः ॥ उत्क्षिप्य तत्कपालेन ननर्त शशिशेखरः ॥ ६९ ॥ शिखरस्थेन सूर्येण
कैलास इव पर्वतः ॥ छिन्ने वक्रे ततो देवा हृष्टपुष्टा वृषध्वजम् ॥ तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैर्देवदेवं कपालिनम् ॥ ७० ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमः कपा
लिने नित्यं महाकालाय शंखिने ॥ ७१ ॥ ऐश्वर्यज्ञानयुक्ताय सर्वभोगप्रदायिने ॥ नमो दर्पविनाशाय सर्वदेवमयाय च ॥ ७२ ॥ कालसंहारकर्ता
त्वं महाकालस्ततो ह्यसि ॥ भक्तानां दुःखशमनो दुःखांतस्तेन रोचसे ॥ ७३ ॥ शंकरोप्याशु भक्तानां तेन त्वं शंकरः स्मृतः ॥ छित्त्वा ब्रह्मशिरो
यस्मात्कपालं च बिभर्षि च ॥७४॥ तेन देव कपाली त्वं स्तुतो ह्यसि प्रसीद नः ॥ एवं स्तुतः प्रसन्नात्मा देवानुत्थाप्य शंकरः ॥७५॥ कृपानिधिः
स भगवांस्तत्रैवांतरधीयत ॥ शशिशकलमयूखैर्भासितं यत्कपर्दं द्रवति गगनगंगातोयवीचीविचेयम् ॥ सितविधृतकपालो मालया[1] रुद्रपार्श्वे स जयति
जितवेधा ऊर्जितः प्राज्यतेजाः ॥७६॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये ब्रह्मशिरश्छेद
वर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥छ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ छिन्ने वक्रे ततो ब्रह्मा क्रोधेन तमसा वृतः ॥ ललाटे स्वेदमुत्पन्नं गृहीत्वाऽताडय

---

[1] मालया–मालया उपलक्षितः--इत्यर्थः । मालाधारी--इति यावत् ।

द्भुवि ॥ १ ॥ तत्स्वेदात्कुंडली जज्ञे सधनुः समहेषुधिः ॥ सहस्रकवचो वीरः किं करोमीत्युवाच ह ॥ २ ॥ तमुवाच विरंचिस्तु दर्शयन्रुद्रमोजसा ॥ वध्यतामेष दुर्बुद्धिर्जायते न यथा पुनः ॥ ३ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा धनुरुद्यम्य पृष्ठतः ॥ स प्रतस्थे महेशस्य बाणहस्तोऽतिरोषभृत् ॥ ४ ॥ स दृष्ट्वा पुरुषं चोग्रमगमद्गिरिस्मितो भवः ॥ दिव्यबाणधनुर्हस्तं वेगविक्रांतगामिनम् ॥ ५ ॥ मया न वध्योऽतिबलः सखा विष्णोर्भविष्यति ॥ अनुग्राह्यो ह्यहं तेन सख्यार्थं तपसि स्थितः ॥ ६ ॥ चिंतयन्नित्थमीशोऽपि विष्णोराश्रममभ्यगात् ॥ हुंकारध्वनिना ब्रह्मन्मोहयित्वा ततो नरम् ॥ ७ ॥ प्रपात्य च तदा हृष्टः क्रीडां कुर्वञ्जगत्स्थितौ ॥ यत्र नारायणः श्रीमांस्तपस्तेपे प्रतापवान् ॥ ८ ॥ अदृश्यः सर्वभूतानां विश्वात्मा विश्वसृग्विभुः ॥ तत्र प्राप्तो विरूपाक्षो ददर्श मधुसूदनम् ॥ ९ ॥ एकांगुष्ठस्थितं भूमौ तपोऽत्यंतमनातुरम् ॥ युगांतार्कसहस्रस्य तेजसा वृतमद्भुतम् ॥ १० ॥ पुण्याधारसमायुक्तं पुराणपुरुषोत्तमम् ॥ दृष्ट्वा नारायणं देवं भिक्षां देहीत्युवाच ह ॥ ११ ॥ कपालं दर्शयित्वाग्रे ज्वलज्ज्वलनसोत्कटम् ॥ कपालपाणिं संप्रेक्ष्य रुद्रं विष्णुरचिंतयत् ॥ १२ ॥ कोऽन्यो योग्यो भवेद्भिक्षुर्भिक्षादानस्य सांप्रतम् ॥ योग्योऽयमिति संकल्प्य दक्षिणं भुजमर्पयत् ॥ १३ ॥ तं बिभेदांतर्गतज्ञः शूलेन शशिशेखरः ॥ ततः प्रवाह उत्पन्नः शोणितस्य विभोर्भुजात् ॥ १४ ॥ जांबूनदरसाकारा वह्निज्वालेव निर्मला ॥ निष्पपात कपालांते शंभुना संप्रतीच्छिता ॥ १५ ॥ ऋज्वी वेगवती शिप्रा दीधितीवांबरे रवेः ॥ पंचाशद्योजना दीर्घा विस्तारे दशयोजना ॥ १६ ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं सा समुवाह हरेर्भुजात् ॥ कियंतं कालमीशो हि भिक्षां जग्राह भावितः ॥ १७ ॥ दत्तां नारायणेनाथ सत्पात्रे पात्र उत्तमे ॥ ततो नारायणः प्राह हरं परमिदं वचः ॥ १८ ॥ संपूर्णं तव पात्रं हि ततो वै परमेश्वरः ॥ सतोयांबुदनिर्घोषं श्रुत्वा वाक्यं हरेर्हरः ॥ १९ ॥ शशिसूर्याग्निनयनः शशिशेखरशोभितः ॥ कपाले दृष्टिमावेश्य त्रिनेत्रैश्च जनार्दनम् ॥ २० ॥ अंगुल्या घटयन्प्राह कपालं चातिपूरितम् ॥ श्रुत्वा हरिरिदं वाक्यं रक्तधारां समाहरत् ॥ २१ ॥ पार्श्वतोथ हरेरीशः स्वांगुल्या रुधिरं तदा ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं च दृष्टिपातं[2] ममंथ वै ॥ २२ ॥ मथ्यमाने ततो रक्ते कललं बुद्बुदं क्रमात् ॥ बभूव च ततः पश्चात्किरीटी सशरासनः ॥ २३ ॥ सहस्रबाहू रक्ताक्षो धनुर्ज्यां संस्पृशन्मुहुः ॥ बभूव तूणीरगलो वृषस्कंधोऽङ्गुलित्रवान् ॥ २४ ॥ पुरुषोऽर्जुनसंकाशः कपाले संप्रकाशयन् ॥ तं दृष्ट्वा भगवान्विष्णुः प्राह रुद्रमिदं वचः ॥ २५ ॥ कपाले भगवन्कोऽयं प्रादुर्भूतोऽभवन्नरः ॥ उक्तिं श्रुत्वा हरेरीशस्तमुवाच हरे शृणु ॥ २६ ॥ नरो नामेति पुरुषः परमास्त्रविदांवरः ॥ यस्त्वयोक्तो नर इति नरस्तस्माद्भविष्यति ॥ २७ ॥ नरनारायणौ चोभौ युगे ख्यातौ भविष्यतः ॥ संग्रामे देवकार्येषु लोकानां परिपालने ॥ २८ ॥ एष नारायण सखा नरस्तव

---

[1] शंभुवाक्यम्—इ० प्रा० । [2] दृष्टिपातं दृष्टिं पातयित्वा पातयित्वा—इत्यर्थः ।

भविष्यति ॥ तव एकाकिनः संख्ये तपसश्च महामुनिः ॥ २९ ॥ विज्ञानस्य परीक्षायै तेजो लोके भविष्यति ॥ तेजोधिकमिदं दिव्यं ब्रह्मणः पंचमं शिरः ॥ ३० ॥ तेजसा ब्रह्मणो दीप्तो भुजस्य तव शोणितात् ॥ मम दृष्टिनिपाताच्च त्रीणि तेजांसि यान्यतः ॥ ३१ ॥ तत्संयोगात्समुत्पन्नः शत्रूनुद्वेजयिष्यति ॥ अवध्या ये भविष्यंति दुर्जयास्तव चापरे ॥ ३२ ॥ शक्रस्य चामरारीणां तेषामेव भयंकरः ॥ एवमुक्तवतः शंभोर्विस्मितस्तस्य तेजसा ॥ ३३ ॥ हरिरपि[1] स तत्रैव तुष्टाव हरकेशवौ ॥ नमो हर हरे तुभ्यं नमः शंकर विष्णवे ॥ ३४ ॥ नमस्ते शूलहस्ताय नमस्ते खड्गपाणये ॥ नमोनमस्ते मेध्याय हृषीकेश नमोऽस्तु ते ॥ ३५ ॥ नमोऽस्तु वाचां पतये श्रीधराय नमोनमः ॥ एवं स्तुवन्तं तं भक्त्या कृतांजलिपुटं नरम् ॥ ३६ ॥ तथैवांजलिसंबद्धं गृहीत्वाशु करद्वयम् ॥ उद्धृत्याथ कपालात्तु पुनर्वचनमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ य एव पुरुषो रौद्रो ब्रह्मणः स्वेदसंभवः ॥ मम हुंकारशब्देन मोहनिद्रामुपागतः ॥ ३८ ॥ निबोध तं च त्वरितमित्युक्त्वांतर्हितो हरः ॥ नारायणस्य प्रत्यक्षं बोधयित्वा द्रुतं हि तम् ॥ ३९ ॥ वामपादेन हत्वा च समुत्तस्थौ नरो रुषा ॥ तयोर्युद्धं समभवत्स्वेदरक्तजयोर्महत् ॥ ४० ॥ विस्फारितधनुःशब्दैर्नादिताशेषभूतलम् ॥ कवचं स्वेदजस्यैकं रक्तजस्य तथा भुजौ ॥४१॥ एवं समेन वै युद्धं दिव्यं जातं तु भूतले ॥ त्रिवर्षोनानि वर्षाणां शतानि दश सुद्विज॥४२॥ युध्यतोः समतीतानि स्वेदरक्तजयोर्मुने ॥ रक्तजो द्विभुजो दृष्ट्वा कवचैकेन स्वेदजम् ॥ ४३ ॥ बिभेद बाणवेगेन ब्रह्मणस्तं नरं परम् ॥ ससंभ्रममुवाचेदं ब्रह्माणं मधुसूदनः ॥ ४४ ॥ मन्नरेणोच्छ्रितो ब्रह्मंस्त्वदीयो विनिपातितः ॥ श्रुत्वा तदाकुलो ब्रह्मा बभाषे मधुसूदनम् ॥ ४५ ॥ हरेऽन्यजन्मनि नरो मदीयो यदि हीयते ॥ तेन तुष्टेन संप्रोक्तं हरिणैवं भविष्यति ॥ ४६ ॥ कृत्वा तयो रणमपि निवार्य तावुवाच ह ॥ अथान्यजन्मनि नरो मदीयो भविता कलौ ॥ ४७ ॥ ततो महारणे जाते तत्राहं योजयामि तम् ॥ विष्णुनाथ समाहूय महेश्वरसुरेश्वरौ ॥ ४८ ॥ उक्ताविमौ नरौ रुद्रौ पालनीयौ स्वशक्तितः ॥ स्वेदजातासृग्जातौ तु स्वकीयांशौ धरातले ॥ स्वांशभूतौ द्वापरांते नियोज्यौ भूतले त्वया ॥ ४९ ॥ ततोऽब्रवीत्तदा विष्णुं सुरेशो दुःखितं वचः ॥ ५० ॥ अस्मिन्मन्वंतरे देव त्रेतायुगं[2] तदा यदा ॥ त्वद्रूपेणेह महता सूर्यपुत्रहितार्थिना ॥ वालीनाम महाबाहुः सुग्रीवार्थे निपातितः ॥ ५१ ॥ तेन दुःखेन तप्तोऽहं नाहं गृह्णामि ते नरम् ॥ अगृह्णमानं देवेशं कारणांतरवादिनम् ॥ ५२ ॥ विष्णुः प्रोवाच मघवन्भुवो भारावतारणे ॥ अवतारं करिष्यामि मर्त्यलोकेऽप्यहं विभो ॥ ५३ ॥ ततो हृष्टोऽभवच्छक्रो विष्णुवाक्येन तेन वै ॥ प्रतिगृह्य नरं हृष्टः सत्य

---

[1] अपिरत्राथार्थे । अपि सः अथ सः—नरः—तत्रैव हरकेशवौ तुष्टाव ।   [2] त्रेताभावितशंकरे—इ० पा० ।

मस्तु वचस्तव ॥ ५४ ॥ इत्युक्त्वा तु रवीन्द्रौ स प्रेषयित्वा च तौ पुनः ॥ गत्वा च पुण्डरीकाक्षो ब्रह्माणं ब्रह्मवेश्मनि ॥ ५५ ॥ कृतं जुगुप्सितं कर्म ब्रह्मन्नीशं जिघांसता ॥ यत्त्वया देवदेवेश पुमान्कोपेन भाषितः ॥ ५६ ॥ शुद्ध्यर्थमस्य पापस्य प्रायश्चित्तं परं कुरु ॥ गृह्णन्वह्नित्रयं ब्रह्मन्नग्निंहोत्रमुपास्व ह ॥ ५७ ॥ एको वै गार्हपत्योऽस्तु द्वितीयाहवनीयकः ॥ [1]दक्षिणाग्निस्तृतीयस्तु त्रिकुण्डेषु प्रकल्पय ॥ ५८ ॥ वर्तुले तर्पयात्मानं मामथो धनुषाकृतौ ॥ चतुष्कोणे हरं देवमृग्यजुःसामनामभिः ॥ ५९ ॥ हुत्वा त्वग्निं च तपसा हरमेवार्च्य तत्क्षणात् ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु हुत्वाग्निं सिद्धिमाप्स्यसि ॥ ६० ॥ प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा प्रतिपद्य महेश्वरम् ॥ ततो निष्कल्मषो भूत्वा विषादस्ते गमिष्यति ॥ ६१ ॥ इत्येवमुक्का हरिरुग्रतेजा गतः स्वकीयं निलयं महात्मा ॥ ब्रह्मापि चित्तं तपसे निधाय समादधे सर्वमथाच्युतोक्तम् ॥६२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डेऽवंतीक्षेत्रमाहात्म्ये ब्रह्मणः प्रायश्चित्तवर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥छ॥

॥ व्यास उवाच ॥ ॥ योऽसौ कपाल उत्पन्नो नरोनाम धनुर्धरः॥किमेवं सोऽधुना जात उत्पत्तौ विश्वकर्मणः॥१॥ कथं रुद्रेण जनितः प्रभुणा बुद्धिपूर्वकम् ॥ विष्णुना वा भगवता ब्रह्मणा भावभेदतः ॥२॥ केनकस्मात्समुत्पन्नः शंकराच्युतब्रह्मणाम् ॥ ब्रह्मा हिरण्यगर्भो यो यो जातश्च चतुर्मुखः ॥ ३ ॥ अद्भुतं पंचमं वक्रं कथं तस्याप्युपस्थितम् ॥ स तस्थौ भगवान्ब्रह्मा कथं रुद्रे मनोऽदधत् ॥ ४ ॥ मूढात्मना नरो येन हंतुं स प्रहितो हरम् ॥ ५ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ महेश्वरहरी एतौ[2]द्वावेव सति तिष्ठतः ॥ तयोरविदितं नास्ति सिद्धासिद्धं महात्मनोः ॥ ६ ॥ ब्रह्मणः पंचमं वक्रं यत्तदासीन्महात्मनः ॥ तस्यैव मानसः सोग्निः शिरसा तेन वै धृतः ॥ ७ ॥ यो नरो ब्रह्मणः प्रोक्तः सोऽप्यग्निस्तस्य मानसः ॥ दधार तं महादेवः कृत्वांगुल्यंतरांतरे ॥ ८ ॥ पूर्वं दृष्ट्वा समुत्पत्तिमेवं तस्य महान्नरः ॥ तस्मात्कपालमंगुल्यां घट्टमानमजायत ॥ ९ ॥ स तं हत्वा शरेणाजौ ब्रह्मणो निहितं रजः ॥ मुमोह रजसा सत्त्वं यदृच्छाकृत्प्रभुर्यतः ॥ १० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथमग्निः समुत्पन्नो योग्निः सर्वेण धारितः ॥ विस्तरेण तदाचक्ष्व भगवन्मुनिवंदित ॥ ११ ॥ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अव्यक्तादीन्ससर्जादावंडं हि तदजायत ॥ जज्ञे सौवर्णवर्णाभो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ १२ ॥ स्वयंभूः स तपस्तप्त्वा दिव्यं वर्षशतं महत् ॥ स तपःस्थो व्याजहार भूर्भुवःस्वरिति श्रुतीः ॥ १३ ॥ श्रुतियोगात्तु मनसः पश्चादग्निरजायत ॥ अधोमुखः पपाताग्निः पृथिवीं निर्दहन्यदा ॥ १४ ॥ पाणिभ्यां ब्रह्मणा सोग्निर्भूमेरूर्ध्वं निवेशितः ॥ ततो दक्षिणहस्तेन वेद्यामग्निः प्रणीयते ॥ १५ ॥ पुरापतन्नधोज्वालऊर्ध्वज्वालो यदा धृतः ॥ उत्तानश्च कृतो यस्माद्ब्रह्मणा निर्मितो मिथः ॥ १६ ॥ ज्वालाभिः प्रज्वलन्नूर्ध्वं सर्वशब्दस्फुलिंगवान् ॥ हिरण्यवर्णं

---

[1] अग्निहोत्रस्तृतीयस्तु—इ० पा० । [2] द्वावेव संनिधिष्ठितौ--इ० पा० ।

ब्रह्माणं तदोवाचाग्निरुत्कटः ॥ १७ ॥ किमर्थं तु त्वया देव भूमिभक्षं निवारितम् ॥ बुभुक्षयाहमाविष्ट आहारो मे [1]प्रदीयताम् ॥ १८ ॥ एव
मुक्तोऽग्नये ब्रह्मा स्वरोमाणि जुहाव सः ॥ कृशश्चखाद अग्निस्तु सर्वरोमाणि ब्रह्मणः ॥ १९ ॥ अब्रवीच्च न मे तृप्तिर्न च मे देहनिर्वृतिः ॥
त्वचं जुहाव ब्रह्मा च चखादाग्निस्त्वचं तदा ॥ २० ॥ अब्रवीत्तं तदा वह्निस्तृप्तिर्नास्ति ममेति हि ॥ जुहाव स्वानि मांसानि त्वचोत्कृत्य
प्रजापतिः ॥ २१ ॥ अब्रवीच्च न मे तृप्तिर्न च मे देहनिर्वृतिः ॥ जुहाव ब्रह्मा चास्थीनि तान्यश्नात्स बुभुक्षितः ॥ २२ ॥ ततो धात्रा हुता
शाय कृतो देहो विधातुकः ॥ तमदेहमथो दृष्ट्वा ब्रह्माणमवदच्च सः ॥ २३ ॥ अहो ब्रह्मन्न मे तृप्तिर्न च मे देहनिर्वृतिः ॥ क्रुद्धेण ब्रह्मणा
सोऽग्निर्हुंकारेण द्विधा कृतः ॥ २४ ॥ आहतू [2]रुदतावग्नी आहारार्थं प्रजापतिम् ॥ हुंकारेण पुनर्ब्रह्मा द्विधैकैकं चकार वै ॥ २५ ॥
त्रयस्तेषां रुदंतिस्म रुदन्ह्येको ह्यसंवृतः ॥ क्रुद्धेन ब्रह्मणा व्यास हुंकारेणैव ताडितः ॥ २६ ॥ रोरूयमाणे चाग्नौ तु पुनर्ब्रह्मा कृपान्वितः ॥
प्राह कामाभिभूतानां भुंक्ष्व त्वं देहधातुकम् ॥ २७ ॥ स [3]कालस्तस्य कामस्य सा वृत्तिः संप्रकल्पिता ॥ अकाराग्निं सन्निविष्टं दृष्ट्वा मनसि
मानसः ॥ २८ ॥ हुंकाराग्निः प्रजज्वाल किमेतदिति चाब्रवीत् ॥ ब्रह्मा तमाह त्वमपि यथेष्टां वृत्तिमाश्रय ॥ २९ ॥ देवमध्ये बहिर्वापि मुनीना
माश्रमेषु च ॥ इत्येवमुक्तस्तेनाशु वृत्तिमेतामरोचयत् ॥ ३० ॥ अहमेवं प्रदास्यामि पुनः पुनरुवाच ह ॥ यस्मादेष द्वितीयोग्निर्हुंकारात्सम
जायत ॥ ३१ ॥ साभिमानोऽपमानो वा हुंकारो यत्र कथ्यते ॥ सा च वृत्तिर्ममादेशाद्बुभुक्षाशांतये तव ॥ ३२ ॥ इकाराग्निं समाहूय ब्रह्मा वचनम
ब्रवीत् ॥ भवतोग्ने त्वियं वृत्तिरन्नं भुक्तं दहेरिति ॥३३॥ उकाराग्निं समाहूय ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ यत्पृथिव्यां गुरुध्यानं भगवंस्तत्समाश्रय॥३४॥
अहं च ते विधास्यामि स्थानमाहारमेव च ॥ इत्युक्तः स तु तेनाग्निर्यत्पृथिव्यां शिलाचयः ॥ ३५ ॥ यतोऽग्निर्व्यास तेनोक्तो गिरौ दुर्गे महा
मुने ॥ उकाराग्निः स चाप्येष समुद्रे वडवामुखः ॥ ३६ ॥ सोऽपि भिन्नः समाहूतो ब्रह्मणा स्थानलिप्सया ॥ त्वं चक्षुः सर्वलोकस्य ब्रह्मा वचनम
ब्रवीत् ॥ ३७ ॥ तस्मात्त्वं संस्कृतां वाणीं द्विजातीनां प्रकाशय ॥ दैवी पुण्या हि पापांश्च आयुष्यं हंत्यसंस्कृता ॥ ३८ ॥ तस्माद्द्विजातेर्विज्ञेया
वाणी पुण्या प्रकाशिता ॥ वाक्च माता द्विजातीनां मुखे सा संप्रतिष्ठिता ॥ ३९ ॥ अनृताक्षरविन्यासादमंगल्या ह्यसंस्कृता ॥ वक्तारं हंत्यतो
ह्यग्निः सदा संस्कृतकृद्द्विजः ॥ ४० ॥ आहूय भूयोऽकाराग्निं प्रजापतिरचक्षुषम् ॥ वाग्वेदवाणीमवदत्सोपि संमीलितेक्षणः ॥ ४१ ॥ ब्रह्माणमाह

---

[1] विधीयताम्—इ०पा०। [2] रुदतौ--नुमभाव आर्षः--रुदन्तौ। [3] काललब्धकामस्य--इ० पा०।

वह्निस्तु वाचोहं मुखमस्मि हे ॥ स्थानं मम प्रयच्छस्व सर्वतेजोवरं परम् ॥ ४२ ॥ ब्रह्मा तमाह यस्मात्त्वं तेजःस्थानं समीहसे ॥ तस्मात्तेजोमयं
यत्ते रविस्थानं भविष्यति ॥४३॥ यस्मात्तेजः प्रपश्यंति चक्षुर्भवति दुर्बलम् ॥ तस्मात्तत्तेजसा युक्तं पश्येदनिमिषं क्वचित् ॥ ४४ ॥ इकारमथ संभि
न्नमग्निमाह पितामहः ॥ सौम्यदृष्ट्या तु ब्रह्माणं समुदीक्षमुपागतम् ॥ ४५ ॥ यस्माच्छीघ्रं महासत्त्व सौम्यदृष्टिरिहागतः ॥ तस्माद्दास्याम्यहं स्थानं
सर्वभूतमनोरमम् ॥ ४६ ॥ संशीतात्मा शीतरश्मिश्चंद्रमास्त्वं भविष्यसि ॥ सर्वतेजोधिको दिव्यः सौम्यः परमभासुरः ॥ ४७ ॥ तरुस्थः सर्वतेजांसि
तेजसाऽभिभविष्यसि ॥ इत्युक्त्वा तं विसृज्याथ उकाराग्निमथाह्वयत्[1] ॥ ४८ ॥ इहैहीतीति शिरसि समादाय न्यवेशयत् ॥ तत्रस्थं पंचमं वक्त्रं ऊर्ध्व
मेतत्प्रजायते ॥ ४९ ॥ स एवं रूपवानग्निरुकाराग्निः प्रतिष्ठितः ॥ तस्मादग्निश्च सूर्यश्च एकमेतौ[2] विनिर्दिशेत् ॥ ५० ॥ भवाग्निरूपं परमं ब्रह्माण
मिदमब्रवीत् ॥ ममापि रुचिरं स्थानं प्रयच्छस्व यथा स्वयम् ॥ ५१ ॥ ब्रह्मा तमाह कतमं स्थानं ते रोचतेऽनल ॥ अग्निस्तं प्रत्युवाचेदं स्थानं
कथय मे परम् ॥ ५२ ॥ स्थानं नैवास्ति ते भव्यं ततो ह्येवं भविष्यति ॥ अत्र ते स्थातुमिच्छास्ति यदि संस्थास्यते त्विह ॥ ५३ ॥ लोके नित्यं
समाचार लोकसंस्थितिहेतुकः ॥ संभवार्थमिहास त्वं निजसत्त्वपराक्रमः ॥ ५४ ॥ यदिह त्वं महाज्वालाभाभिः कलितशोभनः ॥ प्राप्स्यसे सर्व
जंतूनां भासुरत्वमनुत्तमम् ॥ न ह्येष धर्मश्चैवाद्यो मायामोहितकाम्यया ॥५५॥ इत्युक्ते ब्रह्मणा सोऽग्निः प्रजज्वाल सहस्रशः ॥ अनंतज्वालाभिततो
नानावर्णादिभिः श्रितः ॥ ५६ ॥ अकारेकार ऊकारो ब्रह्मा तमथ दृष्टवान् ॥ नैवासौ शाम्यतां याति वह्निर्भूयो व्यवर्धत ॥ ५७ ॥ व्याप्तं भवाग्निना
सर्वं तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ ज्वालाभिरुपरि क्षितं दृष्ट्वात्मानं समंततः ॥ ५८ ॥ चिंतयंतं तु ब्रह्माणं भीतं चैव विशेषतः ॥ शिरस्यंजलिमाधाय तुष्टा
वाथ प्रणम्य तम् ॥ ५९ ॥ तेजोनिधिं च सर्वेशं ज्ञातुमिच्छन्प्रजापतिः ॥ निरुक्तसूक्तराहस्यैर्ऋग्यजुःसामभाषितैः ॥ ६० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
सततेजो नमस्तेऽस्तु परस्य परमात्मने ॥ अद्भुतानां प्रतिश्रोत्रे तेजसां निधये नमः ॥ ६१ ॥ बीजं यो विश्वभावानां संमोहनविमोहनम् ॥ अंध
कारो युगावर्तकाले काले च दुःसह ॥ ६२ ॥ ऊर्ध्ववक्त्र नमस्तेस्तु सत्त्वात्मक धरात्मक ॥ ज्वलज्ज्वालोत्पन्नजल जलजेश जलेचर ॥ ६३ ॥ जलजा
त्फुल्लपत्राक्ष जलदेव[3] हुताशन ॥ कृष्णकांते कृष्णमार्ग स्वर्गमार्गप्रदायक ॥ ६४ ॥ यज्ञाहुतिसमाचार यज्ञरूप नमोनमः॥ स्वर्णगर्भ शमीगर्भ जय देव
सनातन ॥ ६५ ॥ तमोहार महाहार स्वाहाप्रिय तमोहर ॥ प्रदीप्तरोचिर्देवेश चित्रभानो नमोस्तु ते ॥ ६६ ॥ वैश्वानरानलोदग्र ऊर्ध्वपावक सर्वग ॥

---

[1] इंकाराग्नम्–इ० पा० । [2] रुद्रमेतौ–इ० पा० । [3] यज्ञदेव–इ० पा० ।

विभावसो महाभाग कृष्णवर्त्मन्नमोनमः ॥ ६७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एवं स्तुतस्तदा सोग्निर्विरंचिमब्रवीद्वचः॥ तुष्टोऽहं भवतो ब्रह्मन्भावकर्म
प्रसिध्यति[1] ॥ ६८ ॥ एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा नमस्कृत्याब्रवीत्पुनः॥ ज्ञातुमिच्छाम्यहं देव को हि त्वं भगवानिति ॥ ६९ ॥ अब्रवीत्सोऽथ ब्रह्माणं पुरुष
[2]स्त्वं प्रजापतिः ॥ अज्ञेयं परमं रूपं तेन योग्येन पश्य मे ॥ ७० ॥ अथापश्यत्स दिव्येन भगवंतं सनातनम् ॥ सर्वज्ञं विधिकर्तारमीश्वरं सदसत्प
रम् ॥ ७१ ॥ ज्वलनं गगनं भूमिं दृश्यादृश्यं परं पदम् ॥ भूतं भव्यं भविष्यं च जगत्स्थावरजंगमम् ॥ सदैव कुरुते देवो भुंक्ते सर्वं यतः प्रभुः ॥
॥ ७२ ॥ अतिसंभूतिभव्येन स्तोत्रेणाथ प्रजापतिः ॥ तुष्टाव देवं प्रकृतं पुराणमजमव्ययम् ॥ ७३ ॥ ततोऽतिरक्तवर्णं च दृष्ट्वा देवः प्रजापतिः ॥
विश्वतोबाहुचरणं विश्वतोऽग्निशिरोमुखम् ॥७४॥ व्यक्ताव्यक्तप्रणेतारं प्रणमञ्छिरसा स्वयम् ॥ पश्यतेऽथ नमस्तेऽस्तु तुभ्यं विश्वभवात्मने ॥ ७५ ॥
पृथिवी वायुराकाशं यच्चान्यद्भुवनत्रयम् ॥ लोकालोकेश्वरं चैव जगत्स्थावरजंगमम् ॥ ७६ ॥ तत्त्वसर्गं भूतसर्गं भावसर्गं तथैव च ॥ ब्रह्मतेजोमया
त्मानं संपश्यंश्चक्षुषा स्वतः ॥ ७७ ॥ यत्किंचिद्वस्तुजातं हि तत्सर्वमचरं चरम् ॥ एवं स्तुतः स तु तदा अनादिर्भगवान्प्रभुः ॥ ७८ ॥ अथेशः प्राह
ब्रह्माणं त्वया दृष्टं यथातथम् ॥ सृजेदानीं प्रजाः सर्वाः स च त्वं विनयान्वितः ॥ ७९ ॥ कर्ताहमनुकर्ता त्वं लोकानां स्थितिकारणे ॥ कुरुष्वैत
त्तथा भाव्यं मया पूर्वं विनिर्मितम् ॥ ८० ॥ इत्युक्तो देवदेवेन ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ नमस्तेऽस्तु महादेव भव शर्व नमोऽस्तु ते ॥ ८१ ॥ त्वत्प्र
सादात्प्रजासर्गं कुर्वतो मे महेश्वर ॥ सखायं प्राप्तुमिच्छामि त्वया दत्तं जगत्पते ॥८२॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ ध्यायतः पुत्रकामस्य स्रष्टु
कामस्य ते यतः ॥ कल्पितं भविता देव मदुत्पत्तिं यदीप्स्यसि ॥ ८३ ॥ पुत्रत्वं प्राप्य हीशस्ते छेत्स्यामि पंचमं शिरः ॥ तत्र चोत्पादयिष्यामि
नरनारायणावुभौ ॥ ८४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कथं नारायणो देवस्तपसा मन्यते स नः ॥ कीर्तयस्व सखा धन्यः स नः पूज्यो भविष्यति ॥
॥ ८५ ॥ अथापश्यत्ततो ब्रह्मा तेजसा हरिमच्युतम् ॥ तं सर्वगमनं गम्यं शिवं नारायणात्मकम् ॥ ८६ ॥ महेश्वरस्य तेजोर्ध्वं संतं नारायणं
प्रभुम् ॥ चकार व्याहरन्नार्तं श्रीरूपं शक्तिसाम्यतः ॥ ८७ ॥ अंगुल्या संस्पृशन्देवो ब्रह्माणमब्रवीद्वचः ॥ ब्रह्मंस्ते परमं धाम ऋषिर्नारायणानुगः ॥
॥ ८८ ॥ भविता लोकरक्षार्थं श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥ नारायण महावीर्य शक्तिरेषा मदीयिका ॥ ८९ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्देवस्तमग्निं पाणिनाऽ
ग्रहीत् ॥ दक्षहस्तांगुलिनखमध्यस्थं समर्चाकरत् ॥ ९० ॥ इति सत्कृत्य सततं नरं चैव महेश्वरः ॥ ब्रह्मणो दर्शयित्वाथ तत्रैवांतरधीयत ॥ ९१ ॥

---

[1] प्रसिध्यतु--इ०पा० । [2] प्रजापतिः त्वं पुरुषः--जीवकोटिप्रविष्टः आसि अतस्तव परमं रूपम्--अज्ञेयम--इत्येवं संबंधो बोद्धव्यः । [3] दीर्घाभाव आर्षः ।

अथाब्रवीत्ततो ब्रह्मा अग्निं तं तु युगक्षये ॥ स्पृशन्दक्षिणवामाभ्यां सांत्वयन्निव तं गिरा ॥ ९२ ॥ भृगुश्चैवांगिराः पुत्रौ भवितारौ न संशयः ॥ अत्रैव
मम भवतां वंशे विख्यातकर्मणौ[1] ॥ ९३ ॥ द्विधा संभज्य तेनाग्निं सृष्टेर्यज्ञो भविष्यति ॥ भवंतौ तिष्ठतस्तत्र पृथिव्यां दानमाश्रितौ ॥ ९४ ॥ ब्रह्म
णाऽग्नी समेतौ तु ब्रह्माणमनुनोदितौ ॥ तस्मादेवं विधातव्यौ निर्मथ्य विधिपूर्वकम् ॥ ९५ ॥ अतोऽश्वत्थे शमीगर्भे संयोगस्तत्र पच्यते ॥ भार्ग
वांगिरसश्चैव द्विविधो देव उच्यते ॥ ९६ ॥ तस्मात्सुतहितः श्रेष्ठश्चतुर्थ इति कथ्यते ॥ एवं व्यास समुत्पन्नो नरोऽसौ पूर्वजन्मनि ॥ ९७ ॥ एवं तु
ब्रह्मणो वक्रं पञ्चमं समपद्यत ॥ ९८ ॥ एतद्यो बुध्यते देव तेजःसर्गमनुत्तमम् ॥ ब्रह्मणो याति सालोक्यं शांतो दांतो जितेन्द्रियः ॥ ९९ ॥ एतद्यो
ग्निसमुद्भवं पशुपतेर्माहात्म्यसंसूचकं वह्नेः साधुमतिः शृणोति सततं यः श्रद्धया भावितम्॥ यो व्यास द्विजदेवताप्रमुखतः संश्रावयेद्भक्तितः सोऽत्यर्थं
भवभावितः शिवपुरे संपूज्यते दैवतैः ॥ १०० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये
वैश्वानरोत्पत्ति वर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ युद्धे निवारिते तत्र रक्तस्वेदजयोः पुरा ॥ किं कृतं ब्रह्मणा तत्र प्राय
श्चित्तं च कर्मणाम् ॥ १ ॥ जनार्दनेन किं कर्म शंकरेण च यन्मुने ॥ एतत्सर्वं समाख्याहि प्रसीद वदतांवर ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥
ब्रह्मा जुह्वन्नग्निहोत्रं वनौषधिफलच्छदैः ॥ शस्तैः कुशसमिद्भिश्च यथोक्तं हरिणा पुरा ॥ ३ ॥ बदर्याश्रममासाद्य नरनारायणावृषी ॥ तेपतुस्तौ
तपश्चोग्रं हितार्थं सर्वदेहिनाम् ॥ ४ ॥ कपालपाणिर्देवेशः पर्यटन्वसुधामिमाम् ॥ कुशस्थलीं समासाद्य प्रविष्टस्तद्वनोत्तमम् ॥ ५ ॥ नानाद्रुमल
ताकीर्णं नानापुष्पोपशोभितम् ॥ नानापक्षिरवाकीर्णं नानामृगसमाकुलम् ॥ ६ ॥ द्रुमपुष्पभरामोदवासितं यत्सुवायुना ॥ बुद्धिपूर्वमिव न्यस्तैः
फलपुष्पैः सुपूजितम् ॥ ७ ॥ नानागंधरसाढ्यैश्च पक्वापक्वफलोद्भवैः ॥ फलैः सुवर्णरूपाढ्यैरासमन्तान्मनोरमैः ॥ ८ ॥ जीर्णपत्रतृणादीनि शुष्क
काष्ठफलानि च ॥ बहिः क्षिपंति जातानि मरुतोनुग्रहाणि च ॥ ९ ॥ नानापुष्पसमूहानां गन्धमादाय मारुतः ॥ शीतलो वाति तं भूमिदेशं यत्र
विवेश सः ॥ १० ॥ हरितस्निग्धनिच्छिद्रैः पर्णैरञ्छिद्रकोटरैः ॥ वृक्षैरनेकसंख्यैश्च भूषितं शिरसान्वितैः ॥ ११ ॥ अरोगिदर्शनीयैश्च सुवृत्तैः क्वचि
दुद्धतैः ॥ कुटुम्बैरिव विप्राणां सिद्धिर्वै भाति सर्वतः ॥ १२ ॥ शोभनैर्वायुसंकीर्णैरंकुरैः प्रावृता द्रुमाः ॥ कुलीनैरिव निञ्छिद्रैः स्वगुणैः प्रावृता
नराः ॥ १३ ॥ पवनोद्धूतशिखरैः स्पर्शयंति परस्परम् ॥ आरात्पवनतोऽन्योन्यस्पृष्टशाखावतंसकाः ॥ १४ ॥ नागवृक्षाः क्वचित्पुष्पैर्भ्रमरालीनकेस
रैः ॥ नयनैरिव शोभंते धवलैः कृष्णतारकैः ॥ १५ ॥ पुष्पसन्नद्धशिखराः कर्णिकारद्रुमाः क्वचित् ॥ युग्मयुग्मविवाहे च शोभंते साधु दंपती॥ १६॥

---

[1] दीर्घाभाव आर्षः ।

सुपुष्पविभवाटोपैः सिन्दुवारस्य पंक्तयः ॥ मूर्तिमत्य इवाभांति पूजिता वनदेवताः ॥ १७ ॥ क्वचित्क्वचित्कुन्दलताः सुपुष्पाभरणो
ज्ज्वलाः ॥ दिक्षुदिक्षु प्रशोभन्ते बालचन्द्रा इवोद्यताः ॥ १८ ॥ अतिविद्रुमशोभाढ्या कासंत्यो यूथिकालताः ॥ पुष्पिताः पुष्पविटपान्वीज
यंत्य इवोत्थिताः ॥ १९ ॥ शालार्जुनाः क्वचिद्भांति वनोद्देशेषु पुष्पिताः ॥ धौतकौशेयवासोभिः प्रावृताः पुरुषोत्तमाः ॥ २० ॥ अविमुक्तं तु
वल्लीभिः पुष्पितास्तु द्रुमास्तथा ॥ उपगूढा विराजन्ते नारीभिरिव सुप्रियाः ॥ २१ ॥ चूताश्च तिलकाश्चैव मञ्जरीभिः करैरिव ॥ वायुप्रत्ताभिरन्यो
न्यं ढौकन्तीव हि सज्जनान् ॥ २२ ॥ परस्परं च संयुक्तैस्तिलकाशोकपल्लवैः ॥ हस्तैर्हस्तान्स्पृशंतीव सुहृदश्चित्तसंगताः ॥ २३ ॥ फलपुष्पनगा
नम्राः पेशलेनेव सज्जनाः ॥ अन्योन्यमर्पयंतीव सपुष्पाणि फलानि च ॥ २४ ॥ मारुताश्लिष्टसंतुष्टैः पादपाः शालिवारिभिः ॥ आर्याः समागता
लोके प्रीतिदाय इव स्थिताः ॥ २५ ॥ पुष्पाणामिव वेगेन स्वशोभार्थं व्रजंति वै ॥ समसन्नाहमासाद्य पुरुषाः स्पर्धयेव हि ॥ २६ ॥ पुष्पशोभाभ
रनतैः शिखरैः कंपसंयुतैः ॥ नृत्यन्ति पक्षिणो मत्ता युक्ताः शोभनशेखरैः ॥ २७ ॥ भृंगाः पवनविक्षिप्तामृतवल्लीलताश्रिताः ॥ सवल्लिकाः प्रनृ
त्यन्ति मानवा इव सप्रियाः ॥ २८ ॥ पुष्पाभिः कुन्दवल्लीभिः पादपाः क्वचिदावृताः ॥ भाति तारागणैश्चित्रैः शरदीव नभस्तलम् ॥ २९ ॥ द्रुमा
णामप्यथाग्रेषु पुष्पिता माधवी लता ॥ शिखरा इव शोभन्ते रचिता बुद्धिपूर्वकम् ॥३०॥ हरिताः कांचनच्छायाः फलिताः पुष्पिता द्रुमाः॥ सौहृदं
दर्शयन्तीव नराः साधुसमागमे ॥ ३१ ॥ पुष्पकिंजल्कबहुलाः किंजल्कबहुलोदराः ॥ किंजल्कमत्तमधुपा विशदा इव शारिकाः ॥ ३२ ॥ शिरीष
पुष्पसंकाशाः शुका मिथुनतः क्वचित्॥ कीर्तयंति गिरश्चित्राः पूजिता ब्राह्मणा यथा ॥ ३३ ॥ संयुक्ताः सहचारिण्या मयूराश्चित्रबर्हिणः ॥ वनां
तरे व्यतिष्ठंत एकांत इव संस्थिताः ॥ ३४ ॥ कूजंति पत्रिसंघाता नानाद्भुतविराविणः ॥ कुर्वंति रमणीय हि रमणीयतरं वनम् ॥ ३५ ॥ नाना
मृगगणाकीर्णं नित्यं समुदितांडजम् ॥ तद्वनं नंदनसमं मनोदृष्टिविवर्धनम् ॥ ३६ ॥ कपालपाणिर्भगवांस्तथारूपं व नोत्तमम् ॥ ददर्श शंकरो
दृष्ट्या सौम्यया नंदनोपमम् ॥ ३७ ॥ ता वृक्षपंक्तयः सर्वा दृष्ट्वा रुद्रं समागतम् ॥ निवेद्य शंभवे भक्त्या मुमुचुः पुष्पसंपदम् ॥ ३८ ॥ पुष्पप्रति
ग्रहं कृत्वा पादपानां महेश्वरः ॥ वरं वृणीध्वं भद्रं वः पादपानित्युवाच सः ॥ ३९ ॥ एवमुक्ते भगवता तरवो निरवग्रहाः ॥ ऊचुः प्रांजलयः सर्वे
नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥ ४० ॥ वरं ददासि देवेश प्रसन्न जनवत्सल ॥ इहैव भगवन्नित्य वने सन्निहितो भव ॥ ४१ ॥ एष नः परमः कामो

---

१ फुल्लपुष्पनगाः--इ०पा० । २ संचरन्ति--इ०पा० ।

देवदेव नमोऽस्तु ते ॥ त्वं चेद्वससि[1] देवेश वनेऽस्मिन्विश्वभावन ॥ ४२ ॥ सर्वात्मना प्रपन्ना वै याचामहे वरोत्तमम् ॥ किमन्यवरकोटीभिरेष
नो दीयतां वरः ॥ ४३ ॥ इत्युक्तः पादपैः सर्वैः शरणागतवत्सलः ॥ वरं ददौ पादपेभ्यः प्रोच्यमानं मया शृणु ॥ ४४ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥
बाढं मे मनसा वासो नित्यमत्र वनोत्तमे ॥ वरं ददामि भूयो वो न वृथा दर्शनं मम ॥ ४५ ॥ नाग्निर्न वायुर्न जलं न सूर्यकिरणातपः ॥ न विद्यु
दशनिः शीतं रुजं वो जनयिष्यति ॥ ४६ ॥ नित्यं पुष्पवरोपेता नित्यं सुस्थिरयौवनाः ॥ कामगाः कामरूपाश्च कामरूपफलप्रदाः ॥ ४७ ॥
कामसंदर्शनाः पुंसां तपःसंध्याज्वलद्दृशाम् ॥ श्रिया परमया युक्ता मत्प्रसादाद्भविष्यथ ॥ ४८ ॥ एवं स वरदः शंभुरनुजग्राह पादपान् ॥ स्थित्वा
वर्षसहस्रं तु कपालं चाक्षिपद्भुवि ॥ ४९ ॥ क्षितिं निपतता तेन कंपते स्म रसातलम् ॥ विवशास्तत्यजुर्वेलां सागराः क्षुभितोर्मयः ॥ ५० ॥
शक्राशनिहतानीव व्याघ्रव्यालान्वितानि च ॥ शिखराणि व्यशीर्यंत पर्वतानां सहस्रशः ॥ ५१ ॥ देवसिद्धविमानानि गंधर्वनगराणि च ॥ प्रस्फु
रन्ति विनिष्पेतुर्विनिनेशुर्धरातले ॥ ५२ ॥ कपोतमेघाश्चात्यंतं पुनः संघातदर्शनाः ॥ ज्योतिर्ग्रहाश्छादयंतो बभूवुस्तीर्णभास्कराः ॥ ५३ ॥
महता तस्य शब्देन जडांधबधिरं कृतम् ॥ बभूव व्याकुलं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ५४ ॥ सुरासुराणां सर्वेषां शरीराणि मनांसि च ॥ अवसे
दुश्चकंपु[2]श्च किमेतदिति जज्ञिरे ॥ ५५ ॥ धैर्यमालंब्य सर्वेऽपि समागम्येंद्रपूर्वकाः ॥ ब्रह्मलोकं समासाद्य ब्रह्माणमिदमूचिरे ॥ ५६ ॥ किं निमित्तं
तु भगवन्ने तदुत्पातदर्शने ॥ त्रैलोक्यं कंपितं येन संयुक्तं कालकर्मणा ॥ ५७ ॥ जातं कल्पावसानं च भिन्नमर्यादसागरम् ॥ चत्वारो दिग्गजाः
किं नु बभूवुरचलाश्चलाः ॥ ५८ ॥ धरा समाधृता कस्मात्सप्तसागरवारिणा ॥ उत्पत्तिर्नास्ति सर्वस्य भगवन्न प्रयोजनम् ॥ ५९ ॥ यादृशोऽयं श्रुतः
शब्दो म भूतो नापि विश्रुतः ॥ त्रैलोक्यमाकुलं येन चक्रे[3] रौद्रेण भूयसा ॥ ६० ॥ एवमुक्तोऽब्रवीद्ब्रह्मा परमेशानुभावितः ॥ तत्प्रसादात्प्रति[4]
ज्ञानी ज्ञात्वा रुद्रमुपस्थितम् ॥ ६१ ॥ यत्पृष्टं मरुतः सर्वे शृणुध्वं तत्र कारणम् ॥ निश्चयेनात्र विज्ञेयं श्रद्दधानैर्यथाविधि ॥ ६२ ॥
मुखं छित्त्वा नखाग्रेण मद्देहात्पंचमं शिरः ॥ कपालपाणिर्भगवान्विष्णोराश्रममभ्यगात् ॥ ६३ ॥ ययाचे पात्रमादाय भिक्षां नारायणं
प्रभुम्[5] ॥ उत्पपात मुनिस्तत्र नरोनाम धनुर्धरः ॥ ६४ ॥ ततः कुशस्थलीमेत्य भगवांस्तद्वनोत्तमम् ॥ विवेश तरुमार्गेण
पुष्पामोदाभिनंदितः ॥ ६५ ॥ अनुगृह्याथ भगवान्वनं तत्सर्वगांडजम् ॥ जगतोऽनुग्रहार्थाय तत्र वासमरोचयत् ॥ ६६ ॥ तत्कपालं करस्थं

---

[1] रमासि इ० पा०। [2] आर्षं परस्मैपदम्। अनुदात्तेत्त्वलक्षणस्यात्मनेपदस्यानित्यत्वेन परस्मैपदम्। [3] कृतम्--इ० पा०। [4] प्रतिज्ञानी--कार्यतत्त्ववेत्ता--इत्यर्थः। [5] प्राति--इ० पा०।

यन्न्यस्तं भगवता क्षितौ ॥ तेनैषा कम्पिता भूमिः कृतं त्रैलोक्यमाकुलम् ॥ ६७ ॥ तद्द्रक्ष्यथ विरूपाक्षं प्रपद्यत मया सह ॥ आराध्यमानो भग
वान्प्रदास्यति वरं हि वः ॥ ६८ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा सह तैर्देवदानवैः ॥ जगाम तद्वनोद्देशं यत्रास्ते वृषभध्वजः ॥ ६९ ॥ प्रहृष्टमनसः सर्वे
कोकिलालापलापिताम् ॥ पुष्पोच्चयोक्षितां[1] सीमां विविशुः शंकरेप्सवः ॥ ७० ॥ संप्राप्तं सर्वमेतैस्तद्वनं नंदनसंमितम् ॥ सुवल्लीगृहशोभाढ्यं
सुदृढं शुशुभे तदा ॥ ७१ ॥ दृष्ट्वा तद्वनमुत्तमं तनुभृतामाह्लादकं चेतसां नानासत्फलपुष्पपादपवनैरासेवितं सर्वतः ॥ तस्मिन्बर्हिणहंससारसकुलै
र्मंडूकमत्स्यैर्युते द्रक्ष्यामो हरमत्र चेतसि सुराः प्रापुर्मुदं ते तदा ॥ ७२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्य
खण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये देवागमनवर्णनंनाम पंचमोऽध्यायः ॥५॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ प्रविश्याथ वनं देवाः सर्वपुष्पोपशोभितम् ॥ इह देवो
ऽत्र देवोऽत्र विविशुस्ते दिदृक्षवः ॥ १ ॥ अद्भुतस्य वनस्यांते न ते ददृशिरे सुराः ॥ विचिन्वंतो महादेवं देवैर्बहुविलोकितः ॥२॥ तमुवाच स भद्रं वै
द्रक्ष्यध्वं न तपो विना ॥ विचिन्वन्तो विरूपाक्षं नैनं पश्यत शंकरम् ॥ ३ ॥ स युक्तं हृदये स्मृत्वा ब्रह्मा देवांस्ततोऽब्रवीत् ॥ त्रिविधो दर्शनोपाय
स्तस्य देवस्य सर्वदा ॥ ४ ॥ श्रद्धाज्ञानेन तपसा योगेनैव निगद्यते ॥ सकलं निष्कलं चापि देवाः पश्यंति योगिनः ॥ ५ ॥ तपस्विनस्तु सकलं
ज्ञानिनो निष्कलं परम् ॥ समुत्पन्नेऽपि विज्ञाने मंदश्रद्धो न पश्यति ॥ ६ ॥ भक्त्या परमयोपेताः परं पश्यंति योगिनः ॥ द्रष्टव्यो निर्विकारोऽसौ
प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ ७ ॥ नादीक्षितैरतो देवाः शैवीं दीक्षां प्रपद्यत ॥ कर्मणा मनसा वाचा नित्ययुक्ता महेश्वरे[2] ॥ ८ ॥ तपश्चरत भद्रं वो रुद्राराध
नतत्पराः ॥ शिवदीक्षां प्रपन्नानां भक्तानां च तपस्विनाम् ॥ ९ ॥ सर्वकालं विजानाति दातव्यं दर्शनं मया ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा हितमेव यदु
क्तवान् ॥ १० ॥ शिवेक्षाविष्टमतयो ब्रह्माणमिदमब्रुवन् ॥ मार्गेण विधिना चैव शिवदीक्षासु तत्पराः ॥ ११ ॥ प्रयच्छ ब्रह्मन्सर्वेषां दीक्षां नः
शिवतोषदाम् ॥ श्रुत्वेति वचनं ब्रह्मा प्रत्युवाच विचारितम् ॥ १२ ॥ संदिदीक्षयिषुः क्षिप्रममराञ्छिवदीक्षया ॥ शिवयज्ञार्थसंभारानानयध्वमलं
सुराः ॥ १३ ॥ वेदी प्रकल्प्यतामत्र यष्टव्योऽष्टतनुः शिवः ॥ पद्मयोनेर्वचः श्रुत्वा चक्रुः सर्वमतः सुराः ॥ १४ ॥ विनीतवेषाः प्रणता अनेन
सस्तमन्वगुः ॥ शिवप्रसादसंप्राप्त्यै पुष्करज्ञानमीरितम्[3] ॥ १५ ॥ यज्ञं चकार विधिना वेधाश्चन्द्रार्धधारिणः[4] ॥ पद्मयोनिः पुरस्कृत्य तदा दीक्षां प्र
योगतः ॥१६॥ अनुग्रहेण देवांस्तानकारयत भावतः ॥ ततो व्रतानां प्रवरं व्रतं दिव्यं महाप्रभुः ॥१७॥ तेभ्यो ददौ देवताभ्यः स तदप्यविरोधवित् ॥

---

[1] पुष्पोच्चयांजलिं कृत्वा--इ० पा० । [2] जननीं कारणेश्वरे—इ०पा० । [3] पुष्करज्ञानमीरितम्—पुष्करज्ञाननामानम्—इत्यर्थ इति भाति । सर्वपुस्तकेष्वयमेव पाठः । [4] चन्द्रार्धधारिणः--शंकरस्य--शंकरमुद्दिश्य--इत्यर्थः ।

पञ्यते शिवशालायां[1] महापाशुपतं व्रतम् ॥१८॥ शैवं यथोदितं यच्च आगमाचारचेष्टितम् ॥ शिवाराधनमुख्यानां मुनीनां तीव्रतेजसाम् ॥१९॥ सर्वानु
ग्राहकः शंभुः सर्वदेवैः प्रकल्पितम् ॥ तदेवं प्रार्थितं बुद्ध्या व्रतं रौद्रं शिवं समम् ॥ २० ॥ तत्तेभ्यो विस्मयं त्यक्त्वा प्रायच्छत्कनकांडजः ॥ कामिकं
भस्मनामाढ्यं सर्वदा कीर्तितं शुभम् ॥ २१ ॥ पापघ्नं दुःखशमनं पुष्टिश्रीबलवर्धनम् ॥ सिद्धिदं कीर्तिकृत्कांतं कलिकल्मषमोक्षणम्॥२२॥तस्मात्सर्वप्रय
त्नेन भस्मस्नानं समाहिताः ॥ कुर्वंतो मानवा दांता दीक्षिताः[2] संयतेंद्रियाः ॥ २३ ॥ सर्वे कमंडलुधराः सर्वे रुद्राक्षधारिणः ॥ अनिष्टदर्शनालाप
संगत्या परिवर्जिताः ॥ २४ ॥ एवं व्रतधराः सर्वे वने तस्मिन्महेश्वरम् ॥ आराधयंस्तमीशानं व्रतेनैव उमाधवम् ॥ २५ ॥ भक्त्या परमया युक्ता
विधिना परमेण च ॥ कालेन महता ध्यानादेवं ज्ञात्वा मनोगतम् ॥ २६ ॥ रुद्रध्यानाग्निनिर्दग्धकल्मषाश्च श्रियान्विताः ॥ तदा हत्वाऽसुरं
शंभुः प्रत्यक्षो भगवानभूत् ॥ २७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ ब्रह्मदत्तं वरं देवाः सर्वे शर्वानुभाविताः ॥ समचीकरन्प्रत्युक्ता ब्रह्मापीशानभा
विताः ॥ २८ ॥ गते वर्षसहस्रे स दिव्ये देवेश्वरेश्वरः ॥ जातानुकंपो देवानां दीपो दर्शनमेयिवान् ॥ २९ ॥ गणैर्नानाविधैः सार्धं नानाभूषणभूषितैः॥
सुदर्पोद्धूतदर्पघ्नैर्घोरैर्घोरविघातिभिः ॥ ३० ॥ कामरूपैरकामैश्च सर्वकामसमन्वितैः ॥ करींद्रकरटाटोपपाटनैः सिंहदेहिभिः ॥ ३१ ॥ अणिमादि
गुणैर्दिव्यैर्योगैश्वर्यादिनामभिः ॥ व्यालोलकेशरशनादंष्ट्राकटकटोद्भवैः ॥ ३२ ॥ व्याघ्रव्यालाननै रौद्रैः काककंकवटैस्तथा ॥ ३३ ॥ अरूपैः समरू
पैश्च सुरूपैर्बहुरूपकैः ॥ एकद्वित्रिशिरोभिश्च बहुशीर्षैरशीर्षकैः ॥ ३४ ॥ एकद्वित्रिशिखैश्चैव नानारूपविराजितैः ॥ बहुनेत्रैरनेत्रैश्च एकद्वित्रिविलो
चनैः ॥ ३५ ॥ एककर्णैर्द्विकर्णैश्च बहुकर्णैर्विकर्णकैः ॥ एकद्वित्रिसुनासैश्च बहुनासैरनासिकैः ॥ ३६ ॥ एकजंघैर्द्विजंघैश्च बहुजंघैरजंघकैः ॥ एक
पादैर्द्विपादैश्च बहुपादैरपादकैः ॥ ३७ ॥ गौरश्यामैः श्यामगौरैरसितैः कर्बुरैस्तथा ॥ भुजंगहारवलयैः कृतयज्ञोपवीतकैः ॥ ३८ ॥ शूलासिपट्टिश
धरैर्भुशुंडीपरिघायुधैः ॥ चक्रक्रकचकोदंडकौंडदंडास्त्रपाणिभिः[3] ॥ ३९ ॥ गदामुद्गरपाषाणमुशलायुधहस्तकैः ॥ वज्रशक्त्यशनिप्रासकुंतकर्तृक
धारिभिः ॥ ४० ॥ भंभाभेरीर्वादयद्भिर्वीणापणववेणुकान् ॥ मृदंगविमलाढक्काकाहलानकदुंदुभीन् ॥ ४१ ॥ हुडंकाशृंगिकाद्यानि नानावाद्यानि
वादकैः ॥ एवं नानाविधै रौद्रैर्भीमैर्भीमपराक्रमैः ॥ ४२ ॥ गणेश्वरैः सुदुर्द्धर्षैर्वृतः सूर्यो ग्रहैरिव ॥ आविर्भूतो महादेवः स्वगणैः परिवारितः ॥ तं पश्य
तां तदा व्यास ब्रह्मादीनां दिवौकसाम् ॥ ४३ ॥ अथ ब्रह्मादयो देवा दृष्ट्वाग्रे गणनायकम् ॥ तेजसाध्यासितास्तस्य बभूवुर्भ्रांतचेतसः ॥ ४४ ॥ ततो

---

[1] शिवशाखायाम्--इ० पा० । [2] संमताः--इ० पा० । [3] चक्रक्रकचकोदण्डशस्त्रास्त्रकृतपाणिभिः--इ० पा० ।

आवं॰खं॰ ५
(अ.क्षे.मा.१)
अ॰ ६

ऽवलंब्य ते धैर्यं दृष्ट्वा देवं यथाविधि ॥ षडंगवेदयोगेन हृष्टचित्तवपुर्धराः ॥ ४५ ॥ शिरोगतैरंजलिभिः पादेभ्यश्च महीं गतैः ॥ तुष्टुवुः सृष्टिसंहार
स्थितिकर्तारमीश्वरम् ॥ ४६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमः शिवाय शांताय सगणाय सनंदिने ॥ वृषासनाय सौम्याय शूलशक्तिधराय ते ॥४७॥
नमो दिक्चर्मवस्त्राय शुचये तीव्रतेजसे ॥ ब्रह्मणे ब्रह्मदेहाय ब्रह्मणा योजिताय च ॥ ४८ ॥ नमोंधकविनाशाय परेशाय[1] नमोनमः ॥ रुद्राय पंच
वक्राय सर्वरोगापहारिणे ॥ ४९ ॥ गिरिशाय सुरेशाय ईशानाय नमोनमः ॥ भीमोग्रादिस्वरूपाय विजयाय नमोनमः ॥ ५० ॥ सुरासुराधिपतये
यतीनां पतये नमः ॥ चंडाय चंडदंडाय वरखट्वांगदंडिने ॥ ५१ ॥ विरूपाक्षशुभाख्याय विश्वरूपाय वै नमः ॥ शांताय च मनोज्ञाय त्रिनेत्राय
नमोनमः ॥ ५२ ॥ वेधसे विश्वरूपाय दैत्यसंहारिणे नमः ॥ भक्तानुकंपिनेऽत्यर्थं रुद्रज्ञानपराय च ॥ ५३ ॥ विरूपाय सुरूपाय रूपाणां
शतधारिणे ॥ पंचास्याय शुभास्याय चन्द्रास्याय नमोनमः ॥ ५४ ॥ वरदाय वराहाय सुकूर्माय नमोनमः ॥ ५५ ॥ त्रिनेत्र
त्राणमस्माकं त्रिपुरघ्न विधीयताम् ॥ वाङ्मनःकायभावैस्त्वां प्रपन्नानां महेश्वर ॥ ५६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एवं स्तुतस्तदा
देवैर्विरिंच्याद्यैस्तथा हरः ॥ शरीराणि विलोक्येशः कृशान्यथ दिवौकसाम् ॥ ५७ ॥ दिव्यप्रतापधारेण त्रिवेधेनांतरात्मना ॥ ५८ ॥ आराधनां
समीक्ष्याह ब्रह्मादीनां सुरेश्वरः ॥ साधुसाधु महाभागाः शश्वद्व्रतमुपासितम् ॥ ५९ ॥ दिव्येनानेन विधिना भृशमाराधितो ह्यहम् ॥ भवद्भिः श्र
द्धयात्यर्थं मम दर्शनकांक्षया ॥ ६० ॥ व्रतस्था मां हि पश्यंति मानुषा देवता अपि ॥ यदि यच्च प्रयच्छामि कांश्चिद्वो हि वराञ्छुभान् ॥ ६१ ॥
एकैकशो द्वित्रिशो वा समस्तेभ्यः समेन वः ॥ सर्वकामप्रसिद्ध्यर्थं दास्याम्येनं वरं हि वः ॥ ६२ ॥ हिताय भवतां चाहमागामुज्जयिनीं प्रति ॥
क्षिप्तं कपालं च मया किं पुनर्भद्रमस्तु वः ॥ ६३ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ किं कृतं हितमस्माकं कपालं क्षिपता त्वया ॥ ६४ ॥ किमर्थं कंपिता
भूमिस्त्रैलोक्यं व्याकुलीकृतम् ॥ नैतन्निरर्थकं देव कथ्यतामत्र कारणम् ॥ ६५ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ युष्मद्धितार्थमेतद्वै भयं विनिहितं
कृतम् ॥ देवतानां तु रक्षार्थं श्रूयतामत्र कारणम् ॥ ६६ ॥ असुरो द्रोहणोनाम बलवान्योगमायिकः ॥ अवस्थितस्त्ववष्टभ्य रसातलतला
श्रयम् ॥ ६७ ॥ तस्य दैत्यस्य बलिनो दैत्याः परपुरंजयाः ॥ युष्मान्ज्ञात्वा तपःस्थांश्चाप्यभ्यगुर्बहवो हि ते ॥ ६८ ॥ सेंद्रान्निहंतुमिच्छंतो माया

---

१ सुरेशाय--इ० पा० । २ हितम्--इ० पा० । ३ असुरेन्द्रो हयोनाम--इ०पा० ।

प्रच्छन्नचारकाः ॥ पुरीं कनकशृंगाढ्यामेनामधिकुशस्थलीम् ॥ समुद्ययुः सुरान्हंतुमुद्यता उद्यतायुधाः[१] ॥ ६९ ॥ तेषां[२] कपालपातेन भूमिनिष्कं
पनेन च ॥ शब्देन चातिघोरेण देहात्प्राणा विनिर्ययुः ॥ ७० ॥ लोकस्थितिविनाशार्थं तेषामासीत्समुद्यमः ॥ राज्यैश्वर्येण दर्पिष्ठास्तेन ते निहता
मया ॥ ७१ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ विश्वस्तानां पुनश्चैवमेव चानुग्रहः कृतः ॥ देवानुग्रहकर्ता त्वं गुणस्मृतिनिषेवितः ॥ ७२ ॥ दिव्यदृष्टि
भिरत्यर्थं यशोऽर्थं भीम नंदिताः ॥ इत्युक्त्वा प्रणतान्देवानुत्थाप्योचे पुनर्भवः ॥ ७३ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ परिचर्याभिसंयुक्तं
नित्यमुग्रनिषेवितम् ॥ ध्यानसाधननिष्पन्नं यदन्येषां न विद्यते ॥ ७४ ॥ मनोवाक्कायभावेन दुष्करं दुश्चरं तपः ॥ अनेन तपसा युक्ताः कष्टेन
दुःसहेन च ॥ ७५ ॥ महता तनुसाध्येन बहुकालार्जितेन वः ॥ समंतादभिवर्धेतां युष्मत्तेजस्तपोऽपि च ॥ ७६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥
इत्युक्ता देवदेवेन देवा ब्रह्मपुरोगमाः ॥ ऊचुरुन्नाम्य वक्त्राणि स्थिता जानुभिरीश्वरम् ॥ ७७ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ प्राणदस्त्वं कारणस्त्वं तपसां
देव दृश्यसे ॥ तदस्माकं प्रवृत्तानां मानुषाणां वरप्रद ॥ ७८ ॥ रक्षां कुरुष्व देवेश भक्तानामभयंकर ॥ ७९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यत्नेन
विधिना दत्तं सुव्यक्तं दर्शनं हि वः ॥ सुदुर्लभान्यपि पुनर्दास्यामि वो वरान्बहून् ॥ ८० ॥ एवमुक्ते भगवता ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ देवानामग्रतः
स्थित्वा श्रुतशब्दोद्भवं भवम् ॥ ८१ ॥ प्राप्ता वयं च भगवन्सुपर्याप्तो महावरः ॥ जायतां नः सदैश्वर्यं वासस्थानमथाक्षयम् ॥ ८२ ॥
॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ लोकेऽस्मिन्मम ये भक्ता मया विनिहताश्च ये ॥ नैवं ते दुर्गतिं यांति लभंते सुमतिं पराम् ॥ ८३ ॥ सार्धं तत्र
जटाजूटैः शिरोभिः शूलपाणयः ॥ भांति मद्धामपार्श्वस्था इमे ते दारुणा गणाः ॥ ८४ ॥ येषां विनिग्रहार्थाय युष्मत्संबोधनाय च ॥ सविकारं मया
क्षिप्तं कपालं धरणीतले ॥८५॥ कृतो मेऽनुग्रहस्तेषां भक्तानां भक्तिमिच्छताम् ॥ वनेऽस्मिन्नित्यवासो मे वृक्षैरभ्यर्थितस्य च ॥ ८६ ॥ महाकालवने
देवा आगतस्य ममानघाः ॥ तपस्यतां च भवतां महाकालवनं ततः ॥ ८७ ॥ नामद्वययुतं गुह्यं लोके ख्यातं भविष्यति ॥ गुह्यं वनं श्मशानं च
क्षेत्राणां प्रवरं महत् ॥८८॥ कपालव्रतचर्या च मया ह्येषा प्रकीर्तिता ॥ कपालपात्रे भुंजानः कपालव्रतभूषणः ॥८९॥ कपालपाणिः संतुष्टो भिक्षा
व्रतसमन्वितः ॥ श्मशाननिलयो रौद्रो व्रतोन्मत्तविमूढधीः॥९०॥ नंदितः सर्वभूतेषु प्रियाप्रियसमः सदा ॥ भस्मभूषितसर्वांगो ज्ञानी चैव विशेषतः
॥९१॥ जितेंद्रियोऽसर्वसंगो मृद्भस्मोदकसंग्रही ॥ नित्ययुक्तः सदा व्यापी जापी जितवरासनः ॥ ९२ ॥ पुण्यतीर्थाश्रमोपेतः स्वरे देवे समाहितः ॥

---

१ उत्क्षतायुधाः–इ० पा० । २ कस्मिंश्चित्पुस्तके तु–पाठव्यत्यास एवं दृश्यते–“शब्देन चातिघोरेण भूमिनिष्कंपनेन च । तेषां कपालपातेन देहात्प्राणा विनिर्ययुः ॥”इति ।

लोकातीतं परं ज्ञानं महापाशुपतं व्रतम् ॥ ९३ ॥ कपालव्रतमास्थाय पुरा चीर्णं मया स्वयम् ॥ कपालं परमं गुह्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥ ९४ ॥
कपालव्रतमेतद्धि दुर्धरं परमाद्भुतम् ॥ अत्यंतमुत्कटं रौद्रमघोरं लोमहर्षणम् ॥ ९५ ॥ महाव्रतं द्विषन्मोहात्पापेनैव स्थितो नरः ॥ न मुच्यते स
पापेन जन्मकोटिशतैरपि ॥ ९६ ॥ महापाशुपतं तस्मान्न हन्यान्न च दूषयेत् ॥ एतस्मिन्निहते तस्मात्कोटिर्भवति घातिता ॥ ९७ ॥ एवं महा
व्रतं यस्तु भोजयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥ तस्य भुक्ता भवेत्कोटिर्विप्राणां वेदपाठिनाम् ॥ ९८ ॥ कपालपूरणीं भिक्षां यतीनां यः प्रयच्छति ॥ विमुक्तः सर्व
पापेभ्यो नासौ दुर्गतिमाप्नुयात् ॥ ९९ ॥ कपाले भोजनं श्रेष्ठं मार्गोऽयं ब्रह्मसंभवः ॥ वदंति लोके वेदेषु पूजितं देवदानवैः ॥ १०० ॥ धारयिष्यंति
ये विप्राः कपालं भूतमोहनम् ॥ मम तुल्यास्तु ते ब्रह्मन्विचरंति महीतले ॥ १ ॥ जपैकनिरता धीराः कपालकृतभूषणाः ॥ महापाशुपता लोके
रुद्राः संसारतारकाः ॥ २ ॥ धर्माधर्मविमुक्ताश्च कृत्याकृत्यविवर्जिताः ॥ दीक्षया ज्ञानयोगेन प्राणिनस्तारयंति[1] ते ॥ ३ ॥ यानि तीर्थानि लोकेऽ
स्मिन्यज्ञकोटिशतानि च ॥ विशुद्धस्य विज्ञानस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ ४ ॥ यथाहं सर्वदेवानां संपूज्यो वै पितामह ॥ तथैव सर्वयोगेभ्यः
संपूज्योऽयं महाव्रती ॥ ५ ॥ संसारबन्धमोक्षार्थं शिवगुह्यमिदं व्रतम् ॥ यदेतत्सर्वधर्मेण अपुनर्भवकारणम् ॥ ६ ॥ कपालव्रतमादाय यस्त्यजेदजिते
न्द्रियः ॥ रौरवं स प्रयात्याशु प्रणीतो यमकिंकरैः ॥ ७ ॥ आलापयति भावेन न तु कर्म करोति यः ॥ सरागचित्तः शृंगारी न च धर्मप्रियंकरः
॥ ८ ॥ एकत्र भोजी मिष्टाशी कैतवेन प्रियस्तथा ॥ कुग्रामनगरे वासी कृषिवाणिज्यसेवकः ॥ ९ ॥ इत्यादिदुष्टदोषश्च तस्य संभाषणादपि ॥
नरो नरकगामी स्याद्यतो मद्व्रतदूषकः ॥ ११० ॥ दृष्ट्वा च शिष्टमथ[2] वै महाव्रतधरो नरः ॥ न स्पृशेदंगसंगेन स्पृष्ट्वा स्नायात्तु चांबुभिः ॥ ११ ॥
एवं च सर्वमाख्यातं कपालस्य च मोक्षणम् ॥ यथा मयात्र निक्षिप्तमज्ञानेन हतं स्वयम् ॥ १२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा स भग
वान्ब्रह्माद्यैरमरैः सह ॥ क्षेत्रं निवासयामास यथावत्कथयामि ते ॥१३॥ आद्यमेतत्स्मशानं च पठ्यते मुनिसत्तमैः ॥ महाकालवनं व्यास यत्र सन्नि
हितो हरः ॥१४॥ अनुग्रहस्य भुवनं भूमिभागो न संशयः ॥ अनुग्रहार्थं भूतानां क्षेत्रांतर्मृत्युधर्मिणाम् ॥१५॥ सुवर्णवज्रपर्यंकवेदिका च महीकृता ॥
विचित्रकुसुमा रत्नैः कारिता सर्वशोभना ॥१६॥ स्वर्णवज्रांकिततला श्रेष्ठा हरितशाद्वला ॥ त्रिंशच्चत्वारिंशपूर्णाः[3] कलशाः कोणसंस्थिताः ॥ १७ ॥
द्वाराणि तत्र चत्वारि प्रवर्णानि[4] तपंति च ॥ कुम्भाः शोभंति तत्रस्थाः उदिता भास्करा इव ॥१८॥ रमते तत्र भगवान्वनानामुत्तमे वने ॥ सनंदिदे

---

[1] प्राणिनोनुग्रहंति ते–इ० पा० ।
[2] शिष्टम्–अन्यं कंचिदपि सदाचारसंपन्नमपि सज्जनं दृष्ट्वा–इत्यर्थः ।
[3] त्रिंशच्चत्वारि संपूर्णाः कलशाः शोंणसंस्थिताः–इ० पा० ।
[4] अवगोंणि–इ० पा० ।

वगणपः कालदंडादिसंयुतः ॥१९॥ एतत्कृतयुगे सर्वं प्रत्यक्षं दृश्यते वने ॥ त्रेतायां धर्मनिरतास्तापसा ब्रह्मचारिणः ॥१२०॥ द्वापरे धर्मशीला ये श्रुतवि
ज्ञानशालिनः ॥ कलौ तु शुद्धविज्ञानशालिनः शंकरं हरम् ॥२१॥ तपोधिकाः प्रपश्यंति देवदेवं महेश्वरम् ॥ महाकालवने नित्यं शूलपट्टिशधारिणम् ॥
॥ २२ ॥ एतत्ते तथ्यमाख्यातं लोकानुग्रहकारकम् ॥ सहितानुक्रमेणात्र मन्त्रैश्च विधिपूर्वकम् ॥ २३ ॥ समर्चयंति ये विप्रा भक्त्या शंभुमहापदम् ॥
वसंतीह समीपं ते महाकालानुभाविताः ॥ २४ ॥ पठति य इह लोके तस्य संस्थानमेतत्प्रथितगुणगणौघैरर्चितं दोषहं तत् ॥ शुभमतिरभिषिक्तः
सोऽमरैरर्च्यमानो व्रजति हरपुरं यः संशृणोत्येकचित्तः ॥१२५॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डेऽवन्ती
क्षेत्रमाहात्म्ये कपालमोक्षणवर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगवन्केन विधिना महाकालवने नरैः ॥ रुद्रलोकमभी
प्सद्भिर्वस्तव्यं क्षेत्रवासिभिः ॥ १ ॥ किं मनुष्यैरुत स्त्रीभिः सिद्ध्यर्थं ह्याश्रमान्वितैः॥ वसद्भिः किमनुष्ठेयमेतत्सर्वं ब्रवीहि नः ॥ २ ॥ नरैः स्त्रीभिश्च
वस्तव्यं वर्णैश्चाश्रमवासिभिः ॥ स्वधर्माचारनिरतैर्दंभमोहविवर्जितैः ॥ ३ ॥ कर्मणा मनसा वाचा रुद्रभक्तैर्यतेन्द्रियैः ॥ अनुश्रुतिभिरक्षुद्रैः सर्वभूत
हिते रतैः ॥ किं कुर्वाणैर्नरैः कर्म रुद्रभक्तिं ब्रवीहि नः ॥ ४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ त्रिविधा कथिता ह्यत्र मनोवाक्कायसंभवा ॥
लौकिकी वैदिकी चान्या भवेदाध्यात्मिकी तथा ॥ ५ ॥ ध्यानधारणया बुद्ध्या रुद्राणां स्मरणं हि तत् ॥ रुद्रभक्तिकरी चैषा मानसी भक्तिरु
च्यते ॥ ६ ॥ व्रतोपवासनियमैर्यतेन्द्रियनिरोधिभिः ॥ कायिका भक्ती रुद्रस्य ज्ञानध्यानस्य धर्मिणाम् ॥ ७ ॥ गोघृतक्षीरदधिभिर्गंधरक्तकुशो
दकैः ॥ गन्धमाल्यैश्च विविधैर्धातुभिश्चोपपादिता ॥ ८ ॥ घृतगुग्गुलधूपैश्च कृष्णागरुसुगंधिभिः ॥ भूषणैर्हेमरत्नानां चित्राभिः स्रग्भिरेव च ॥ ९ ॥
वासप्रविसरास्तोत्रैः पताकाव्यजनोच्छ्रितैः ॥ नृत्यवादित्रगीतैश्च सर्वप्रत्युपहारकैः ॥ १० ॥ भक्ष्यभोज्यानुपानैश्च यावत्पूजाक्षतैर्नरैः ॥ महेश्वरं
पुरस्कृत्य भक्तिः सा लौकिकी मता ॥ ११ ॥ वेदमन्त्रहविर्यागैर्या क्रिया वैदिकी मता ॥ १२ ॥ दर्शे च पूर्णमास्यां वा कर्तव्यं चाग्निहोत्रकम् ॥
प्राशनं दक्षिणादानं पुरोडाशश्च सत्क्रिया ॥ १३ ॥ इष्टवृत्तिः सोमपानं याज्ञिकं सर्वकर्म च ॥ ऋग्यजुःसामजाप्यानि संहिताध्ययनानि च ॥१४॥
क्रियते रुद्रमुद्दिश्य सा भक्तिर्वैदिकी स्मृता ॥ अग्निभूम्यनिलाकाशनिशाकरदिवाकरान् ॥ १५ ॥ समुद्दिश्य कृतं कर्म तत्सर्वं दैविकं भवेत् ॥
आध्यात्मिकी तु द्विविधा रुद्रभक्तिः स्थिता मुने ॥ १६ ॥ सांख्याख्या यौगिकी चान्या विभागं तत्र मे शृणु ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि प्रधानादीनि

संख्यया ॥ १७ ॥ अचेतनानि योज्यानि पुरुषः पञ्चविंशकः ॥ चेतनः पुरुषो भोक्ता न कार्यं तस्य कर्मणः ॥ १८ ॥ रुद्रः षड्विंशकः कर्ता सर्व
ज्ञश्चेतनः प्रभुः ॥ अजन्मा नित्यमव्यक्तमधिष्ठाता प्रयोजकः ॥ १९ ॥ पुरुषो नित्यव्यक्तः स्यात्कारणं च महेश्वरः ॥ तत्त्वसर्गं भवेत्सर्गं भूतसर्गं
च तत्त्वतः ॥ २० ॥ संख्यया परिसर्गाय प्रधानं च गुणात्मकम् ॥ साधर्म्यमात्मनैश्वर्यं प्रधानं वै विधर्मि च ॥ २१ ॥ कारणं तच्च रुद्रस्य काम्य
त्वमिदमुच्यते ॥ सर्वत्र कर्तृता रुद्रे पुरुषे चाप्यकर्तृता ॥ २२ ॥ अचैतन्यं प्रधाने च तच्च तत्त्वमिदं स्मृतम् ॥ तत्त्वांतरेण मुच्यंते कार्यं कारणमेव
च ॥ २३ ॥ प्रयोजने च वैजात्यं ज्ञात्वा तत्त्वमसंख्यया ॥ संख्यास्तीत्युच्यते प्राज्ञै रुद्रतत्त्वार्थचिंतकैः ॥ २४ ॥ इति तस्य तत्त्वभावं तत्त्वसंख्या
च तत्त्वतः ॥ रुद्रतत्त्वाधिकं चापि ज्ञानतत्त्वं विदुर्बुधाः ॥ २५ ॥ सांख्ये कृता भक्तिरेषा सद्भिराध्यात्मिकी मता ॥ योगिनामपि मे भक्त्या
शृणु भक्तिं महासुर ॥ २६ ॥ प्राणायामपरो नित्यं ध्यायते नियतेंद्रियः ॥ धारणां हृदये धृत्वा ध्यायते यो महेश्वरम् ॥ २७ ॥ हृत्कञ्जकर्णिका
सीनं पञ्चवक्त्रं त्रिलोचनम् ॥ शशांकज्योतिजठरं व्यालवृत्तकटीतटम् ॥ २८ ॥ श्वेतं दशभुजं भद्रं वरदाभयहस्तकम् ॥ योगजा मानसी व्यास
रुद्रभक्तिः परा स्मृता ॥ २९ ॥ य एव भक्तिमाञ्रुद्रे रुद्रभक्तः स उच्यते ॥ विधिं तु शृणु मे व्यास यः स्मृतः क्षेत्रवासिनाम् ॥ ३० ॥ स्वयं
रुद्रेण विहितो ब्रह्मादीनां समागमे ॥ कथितो विस्तरात्पूर्वं सर्वेषां तत्र सन्निधौ ॥३१॥ निर्ममा निरहंकारा निःसंगा निष्परिग्रहाः ॥ बंधुवर्गेण निः
स्नेहाः समलोष्टाश्मकांचनाः ॥ ३२ ॥ भूतानां कर्मभिर्नित्यं त्रिविधैरभयप्रदाः ॥ सांख्ययोगविधिज्ञाश्च धर्मज्ञाश्छिन्नसंशयाः ॥ ३३ ॥ यजंतो विवि
धैर्यज्ञैर्ये विप्राः क्षेत्रवासिनः ॥ महाकालवने तेषां मृतानां यत्फलं शृणु ॥ ३४ ॥ व्रजंत्येव सुदुष्प्राप्यं ब्रह्मसायुज्यमक्षयम् ॥ संप्राप्य न पुन
र्जन्म लभंते मोक्षमव्ययम् ॥ ३५ ॥ पुनरावर्तनं हित्वा विधिं माहेश्वरं स्थिताः ॥ पुनरावृत्तिरन्येषां प्रपंचाश्रमवासिनाम् ॥ ३६ ॥ गार्हस्थ्यं
विधिमासाद्य षट्कमनिरताः सदा ॥ जुह्वते विधिना सम्यङ्मंत्रस्तोत्रैर्नियंत्रिताः ॥ ३७ ॥ अधिकं फलमायांति सर्वदुःखविवर्जिताः ॥ सर्व
लोकेषु चान्यत्र गतिस्तस्य न हन्यते ॥ ३८ ॥ दिव्येनैश्वर्ययोगेन स्वारूढः स्वपरिग्रहः ॥ बहुसूर्यप्रकाशेन विमानेन सुवर्चसा ॥ ३९ ॥ वृतः
स्त्रीणां सहस्रैश्च स्वच्छंदगमनालयः ॥ विचरत्यविचार्यैव सर्वलोकान्दिवौकसाम् ॥ ४० ॥ स्पृहणीयतमः पुंसां सर्ववर्णोत्तमो धनी ॥ स्वर्गाच्च्युतः
प्रजायेत कुले महति रूपवान् ॥ ४१ ॥ धर्मज्ञो रुद्रभक्तश्च सर्वविद्यार्थपारगः ॥ तथैव ब्रह्मचर्येण गुरुशुश्रूषणेन च ॥ ४२ ॥ वेदाध्ययनसंयुक्तो
भैक्षवृत्तिर्जितेंद्रियः ॥ नित्यं सत्यव्रते युक्तः स्वधर्मे च प्रमोदवान् ॥ ४३ ॥ मृतः काले समृद्धेन सर्वभोगावलंबिना ॥ सूर्येणेव द्वितीयेन विमानेन

विचारितः ॥ ४४ ॥ गुह्यकोनाम रुद्रस्य गणः परमसंमतः ॥ अप्रमेयबलैश्वर्यो देवदानवपूजितः ॥ ४५ ॥ तेषां च समतां याति तुल्यैश्वर्यसम
न्वितः ॥ देवदानवमर्त्येषु स च पूज्यतमो भवेत् ॥ ४६ ॥ वर्षकोटिसहस्राणि वर्षकोटिशतानि च ॥ एवमैश्वर्यसंयुक्तो रुद्रलोके महीयते ॥ ४७ ॥
वसित्वासौ विभूत्या वै यदा च च्यवते नरः ॥ रुद्रलोकाच्च्युतो भूमौ वसते नात्र संशयः ॥ ४८ ॥ महाकालवने क्षेत्रे ब्रह्मचर्याश्रमे स्थितः ॥
महेश्वरपरो नित्यं वसेद्वाऽथ म्रियेत वा ॥ ४९ ॥ मृतोऽसौ याति दिव्ये वै विमाने सूर्यवर्चसि ॥ पूर्णचंद्रप्रकाशो वै शशिवत्प्रियदर्शनः ॥ ५० ॥
रुद्रलोकं समासाद्य गुह्यकैः सह मोदते ॥ ऐश्वर्यं च महद्भुंक्ते सर्वस्य जगतः प्रभुः ॥ ५१ ॥ भुक्त्वा युगसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ प्रच्युतस्तु
पुनस्तस्माद्रुद्रलोकात्क्रमेण तु ॥ ५२ ॥ नित्यं प्रमुदितस्तत्र भुक्त्वा लोकमनामयम् ॥ द्विजानां साधने नित्यं कुले महति जायते ॥ ५३ ॥
मानवेषु च धर्मेषु वसेद्भूयांश्च रूपवान् ॥ स्पृहणीयवपुः स्त्रीणां महाभोगपतिर्भवेत् ॥ ५४ ॥ वानप्रस्थसमाचारो वनौषधिविवर्जितः ॥ शीर्णपर्ण
समाहारः फलपुष्पांबुभोजनः ॥ ५५ ॥ कणाशनोऽश्मकुट्टो वा दंतोलूखलकोऽथ वा ॥ येन केनाप्युपायेन जीर्णवल्कलधारकः ॥ ५६ ॥ जटी
त्रिषवणस्नायी मुक्तकेशः सुदंडवान् ॥ जलशायी पंचतपा वर्षास्वभ्रावकाशकः ॥ ५७ ॥ कीटकंटकपाषाणभूम्यां तु शयनं तथा ॥ स्थानं
वीरासनरतः संविभागी दृढव्रतः ॥ ५८ ॥ अरण्यौषधिभोक्ता च सर्वभूताभयप्रदः ॥ नित्यं धर्मपरो मौनी जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ ५९ ॥
रुद्रभक्तः क्षेत्रवासी महाकालवने मुनिः ॥ सर्वसंगपरित्यागी स्वारामो विगतस्पृहः ॥ ६० ॥ यश्चात्र वसते व्यास शृणु तस्य हि या
गतिः ॥ तरुणार्कप्रदीप्तेन वेदिकास्तंभशोभिना ॥ ६१ ॥ रुद्रभक्तो विमानेन याति कामप्रचारिणा ॥ विराजमानो नभसि द्वितीय इव
चंद्रमाः ॥ ६२ ॥ गीतवादित्रशब्देन संवृतोऽप्सरसां गणैः ॥ वर्षकोटिशतं साग्रं रुद्रलोके महीयते ॥ ६३ ॥ रुद्रलोकाच्च्युतश्चापि
विष्णुलोके महीयते ॥ विष्णुलोकात्परिभ्रष्टो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ ६४ ॥ तस्मादपि च्युतः स्थानाद्द्वीपेषु स हि जायते ॥ स्वर्गेषु च
तथान्येषु भोगान्भुंक्ते यथेच्छया ॥ ६५ ॥ भुक्तैश्वर्यो नरस्तेषु मर्त्यामर्त्येषु जायते ॥ राजा वा राजतुल्यो वा जायते धनवान्सुखी ॥
सुरूपः सुभगः कांतः कीर्तिमान्रुद्रभावितः ॥ ६६ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वा क्षेत्रवासिनः ॥ स्वधर्मनिरता व्यास स्वभृत्या
चारजीविनः ॥ ६७ ॥ सर्वात्मना रुद्रभक्ता भूतानुग्रहकारिणः ॥ महाकालवने क्षेत्रे ये वसंति मुमुक्षवः ॥ ६८ ॥ मृतास्ते रुद्रभवनं विमानैर्यांति
शोभनैः ॥ अप्सरोगणसंयुक्तैः कामगैः कामरूपिभिः ॥ ६९ ॥ अथवा संविदग्नौ च शरीरं विजुहोति यः ॥ रुद्रध्यायी महासत्त्वः स रुद्र

भवने वसेत् ॥ ७० ॥ रुद्रलोकोऽक्षयस्तेषां शाश्वतो गुह्यकैः सह ॥ सर्वलोकोत्तमो रम्यो भवतीष्टार्थसाधकः ॥ ७१ ॥ ये त्यजंति महाकाले प्राणान
नशनैर्नराः ॥ तेषामप्यक्षयो व्यास रुद्रलोको महात्मनाम् ॥ ७२ ॥ सांख्याः स्तुवंति ते रुद्रं सर्वदुःखविवर्जिताः ॥ सर्वामरयुतं देवं नंदिदेवगणै
र्युतम् ॥ अनाशकमृताः शूद्रा महाकालवने नराः ॥ ७३ ॥ सिंहयुक्तैस्तु ते यांति विमानैरर्कसन्निभैः ॥ ७४ ॥ नानावर्णसुवर्णाढ्यैर्हृष्टगंधाधिवा
सितैः ॥ अनौपम्यगुणै रम्यैरप्सरोगीतवादिभिः ॥ ७५ ॥ पताकाध्वजविन्यस्तैर्नानाघंटानिनादितैः ॥ सुप्रभैर्गुणसंपन्नैर्मयूरवरचारिभिः ॥ ७६ ॥
रुद्रलोके नरा धीराः सर्वे चानशनैर्मृताः ॥ तत्रोषित्वा चिरं कालं भोगान्भुक्त्वा यथेप्सितान् ॥ धनी विप्रकुले भोगी जायते मर्त्यमागतः ॥ ७७ ॥
करीषं साधयेद्यस्तु महाकालवने नरः ॥ सर्वभोगविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ७८ ॥ रुद्रलोके वसेत्तावद्यावत्कल्पक्षयो भवेत् ॥ ७९ ॥
तत्र भुक्त्वा महाभोगानिह जातो महीपतिः ॥ पृथिव्याः सकलायाश्च रूपवान्सुभगो भवेत् ॥ ८० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये महाकालवनवासविधिवर्णनंनाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ आचारः
प[2]रमो धर्मः सर्वधर्मपरायणः ॥ स्वधर्मनिरताश्चैव जितक्रोधा जितेंद्रियाः ॥ १ ॥ रुद्रलोकं व्रजंतीह नात्र चित्रा मतिर्मम ॥ असंशयं च गच्छंति
लोकानन्याञ्छशिप्रभैः ॥ २ ॥ विनापि क्षेत्रवासेन तथैव नियमेन च ॥ स्त्रियो म्लेच्छाश्च शूद्राश्च पशवः पक्षिणो मृगाः ॥ ३ ॥ मूका जडांधबधि
रास्तपोनियमवर्जिताः ॥ एषां तु का गतिश्चेत्ते महाकालवने मृताः ॥ ४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ स्त्रियो म्लेच्छाश्च मूढाश्च पशवः पक्षिणो
मृगाः ॥ कालेनैव मृता व्यास रुद्रलोकं व्रजंति ते ॥ ५ ॥ शरीरैर्दिव्यरूपैश्च सर्वभोगसमन्विताः ॥ रमंते शंभुना सार्धं स्मशाने प्रेतसंकुले ॥ ६ ॥
नि[3]र्भर्त्सिता पुरा देवी कालीति पार्वतीति च ॥ तदा सा कुपिता देवी कटके शंकरं प्रति ॥७॥ एवं हि कलहो जातः शिवगौर्योर्हि यत्र तु ॥ देवस्तत्र
समुद्भूतो नाम्ना कलकलेश्वरः ॥ ८ ॥ कृतमग्रे तदा कुंडं नाम्ना कलहनाशनम् ॥ स्नाने तत्र कृते व्यास जाताऽकलहिनी प्रिया ॥ ९ ॥ तस्मिंस्तीर्थे
नरः स्नात्वा पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ उपोष्य रजनीमेकां कुलानां तारयेच्छतम् ॥१०॥ तत्र यच्छति यो दानं त्रुटिमात्रं च चंदनम् ॥ आत्मना तारि
तास्तेन दश पूर्वे दशापरे ॥ ११ ॥ भूमिदानं च यस्तत्र प्रदास्यति नरो मुने ॥ अपि गोचर्ममात्रेण सर्वभूम्यधिपो भवेत् ॥ १२ ॥ गामेकां रक्ति
कामेकां भूमेरप्येकमंगुलम् ॥ यः प्रदास्यति भक्त्या हि स वै राजा भविष्यति ॥ १३ ॥ धेनुमश्वांस्तिलान्वस्त्रं भाजनं ताम्रदोहनम् ॥

---

[1] नरः--इ०पा० । [2] प्रथमः--इ०पा० । [3] शंकरेण--इति शेषः ।

उपानहश्च च्छत्रं च तथा च श्रेष्ठपादुके ॥ १४ ॥ ये प्रदास्यंति विप्रेभ्यस्तेषां लोकाः सदाऽक्षयाः ॥ तस्य दक्षिणपार्श्वे तु पृष्ठे मात्राख्य
देवताः ॥ १५ ॥ सा तत्र सर्वलोकानां देवी दुरितहारिणी ॥ सर्वतीर्थं तु विज्ञेयं मणिकर्णिकमुत्तमम् ॥ १६ ॥ तस्मिन्स्नात्वा तु यः पश्येत्पृष्ठमातर
आदरात्॥ स मुक्तः सर्वपापेभ्यः सिद्धिमाप्नोति वांछिताम् ॥ १७ ॥ तासां तु दर्शनं कृत्वा मार्गे गमनमाचरेत् ॥ न भयं तस्य चोरेभ्यो रक्षोभूतभयं
तथा ॥ १८ ॥ स्वदेशे परदेशे वा पर्वतेष्वटवीषु च ॥ न समुद्रे भयं तस्य तथा वै दुष्टभावना ॥ १९ ॥ ग्रहपीडासु सर्वासु तथा राजभयादिकम् ॥
बस्तं वा यदि वा मेषं महिषं चापि घातयेत् ॥ २० ॥ देवीमुद्दिश्य यो विप्र सोऽभीष्टफलमश्नुते ॥ आश्विनस्य सिताष्टम्यामर्धरात्रिगते नरः ॥
॥ २१ ॥ यः स्नाति पुरतो देव्याः स सिद्धिं लभते पराम् ॥ मृतपुत्रा च या नारी कुण्डे स्नात्वा सभर्तृका ॥ २२ ॥ स्नाति वै फलकुम्भेन अग्रे
देव्या विधानतः ॥ स्नात्वा नान्यमुखं पश्येत्कुम्भस्नानेन वै मुने ॥ २३ ॥ तस्य संजायते पुत्रो यथा देवः षडाननः ॥ पृष्ठे मातुः परं पुण्यं तीर्थ
मप्सरसां शुभम् ॥ २४ ॥ रूपसौभाग्यसंपन्नस्तत्र स्नातो भवेन्नरः ॥ उर्वश्या वै पुरा व्यास तीर्थ यास्य प्रभावतः ॥ २५ ॥ भर्ता पुरूरवा लब्ध
ऐले[१]योऽसौ महीपतिः ॥ इति कौतूहलं श्रुत्वा व्यासो वचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथमप्सरसां तीर्थं तत्र जातं महामुने ॥
कारणेन यथा तेन यस्मिन्काले प्रतिष्ठितम् ॥ तथा तन्मे सविस्तारं सरहस्यं प्रकीर्तय ॥ २७ ॥ कथ पुरूरवाश्चासौ भार्यास्तस्य वराप्सराः ॥
उर्वशीनाम का सा तु केन जाता वरांगना ॥ सर्वमेतद्यथावृत्तं वद कौतूहलं हि मे ॥ २८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ नरनारायणौ पूर्वं
यत्र वै तेपतुस्तपः ॥ २९ ॥ बदरिकाश्रमस्थौ तौ तेनेन्द्रो भयमागतः ॥ सर्वाश्चाप्सरसो हृद्या रूपयौवनदर्पिताः ॥ ३० ॥ आदिष्टा या मघवता
विघ्नार्थे च समागताः ॥ तौ दृष्ट्वाप्सरसस्तत्र रमन्तीर्मदविह्वलाः ॥ ३१ ॥ विघ्नार्थमिह आयातास्तदा देवौ जजल्पतुः ॥ अस्माकं न स्त्रियः संति
तेन वै विघ्नकारणम् ॥ ३२ ॥ एवं संजल्प्य च नरो नारायणमुवाच ह ॥ करिष्याम्यहमेकां वै आसां तु रूपतोऽधिकाम् ॥३३॥ मंजर्या सहकारस्य
स्त्रीमूरुभ्यां चकार ह ॥ रूपेणाप्रतिमां लोके सर्वाभरणभूषिताम् ॥ ३४ ॥ उत्थितां प्रमदां दृष्ट्वा ज्वलनाभां वरांगनाम् ॥ गत्वा शशंसुस्ताः शक्रं न
तौ लोभयितुं क्षमाः ॥ ३५ ॥ शक्रस्तासां वचः श्रुत्वा गत्वा देवावुवाच ह ॥ प्रणामावनतो भूत्वा कृत्वा शिरसि चांजलिम् ॥ ३६ ॥ अहमर्थी
स्त्रियाश्चास्याः प्रसादः क्रियतामिति ॥ ततस्तां ददतुर्देवाविंद्राय परमेश्वरौ ॥ ३७ ॥ अस्मद्वचनसामर्थ्याद्गृहाणेमां त्वमुर्वशीम् ॥ ऊरुभ्यां जनिता

---

[१] लोके योऽसौ—इ० पा० ।

यस्मान्नरेणेयं वरांगना ॥ ३८ ॥ मंजर्यां सहकारस्य तेनेयमुर्वशी स्मृता ॥ पुरंदरो गृहीत्वा तामुर्वशीं परमांगनाम् ॥ ३९ ॥ गत्वा स्वर्गमथाहूय
चित्रांगदमुवाच ह ॥ शिक्षाऽस्याः क्रियतां चित्र यथा नृत्ये विचक्षणा ॥ ४० ॥ क्रियतामचिरादेषा यत्नमास्थाय शोभनम् ॥ एवमुक्ते तु शक्रेण
कृता तेन विचक्षणा ॥ वरं प्रवीणा सा जाता नृत्ये गीते च कोविदा ॥ ४१ ॥ एवं सा न्यवसत्तत्र सुरसद्मनि सुन्दरी ॥ गते बहुतिथे काले तत्रा
गात्स नरेश्वरः ॥ ४२ ॥ इलस्य पुत्रो धर्मात्मा नाम्ना चैव पुरूरवाः ॥ इन्द्रस्यार्द्धासनगतो नृत्यं पश्यति तत्र ह ॥ ४३ ॥ नृत्यन्तीं वासवस्याग्रे
उर्वशीं वीक्ष्य कामुकः ॥ हृतचित्तस्तया राजा न किंचित्प्रत्यपद्यत ॥ ४४ ॥ धैर्यं चित्ते समावेश्य मुहूर्तं पर्यवस्थितः ॥ उर्वशी च तदा तेन
दर्शनाहृतमानसा ॥ ४५ ॥ तत्प्रदेशाद्विनिष्क्रम्य कामार्ता चातिविह्वला ॥ भूमौ सा पतिता बाला उच्छ्रिताद्रंगमण्डलात् ॥ ४६ ॥
अथात्मानं च संवेद्य उत्थिता भूमिमण्डलात् ॥ दृष्टा सा राजसिंहेन मन्मथेन प्रपीडिता ॥ ४७ ॥ गतः पुरूरवा भूमिं तामेव
मनसा स्मरन् ॥ स्मरन्ती राजशार्दूलं गता साप्युर्वशी गृहम् ॥ ४८ ॥ चित्रांगदगृहे गत्वा दूतं साथ चकार ह ॥ चित्रांगदेन
सा नीता रात्रौ यत्र पुरूरवाः ॥ ४९ ॥ उर्वश्या रहितः स्वर्गः शून्योऽप्यासीद्दिवौकसाम् ॥ रात्रावेव च सा तेन आनीता त्रिदिवं पुनः ॥ ५० ॥
तया विरहितः सोऽपि शून्यचित्तः परिभ्रमन् ॥ उन्मत्ततां गतो व्यास षष्टिवर्षाणि पार्थिवः ॥५१॥ परिभ्रमन्स तीर्थानि महाकालवनं गतः ॥ गंध
र्वेणोर्वशी स्वर्गे नीता सा परमाप्सराः ॥ ५२ ॥ नापि शेते न वा स्नाति हे राजन्निति जल्पति ॥ तावदप्सरसः सर्वास्ताः प्राप्ता यत्र चोर्वशी
॥ ५३ ॥ रंभा च मेनका चैव प्रम्लोचा पुंजिकस्थली ॥ जलपूर्णाश्रुपूर्णा च वसंता चंद्रिका तथा ॥ ५४ ॥ सूर्यदत्ता विशालाक्षी चंद्रा चन्द्रप्रभा
तथा ॥ आगत्य तास्तु सहिता उर्वशीं वाक्यमब्रुवन् ॥ ५५ ॥ किं रोदिषि वरारोहे मर्त्यहेतोः सुलोचने ॥ तद्वाक्यमुर्वशी तासां श्रुत्वा वचनम
ब्रवीत् ॥ ५६ ॥ सौख्यं षण्ढो न जानाति संगात्स्त्रीपुंसयोर्हि यत् ॥ अनयोपमया ज्ञेयं तस्यार्थे कृतनिश्चया ॥ ५७ ॥ श्रुत्वा चेति वचस्तस्यास्ताः
संमंत्र्य समाहिताः ॥ अविदिते च देवानां महाकालवने गताः ॥ ५८ ॥ नृपं च ददृशुस्तत्र वृक्षच्छायानिषेवितम् ॥ दृष्ट्वा चाथ नृपं सर्वा भृशं
जाताः सुविह्वलाः ॥ ५९ ॥ दृष्ट्वा तथाविधाः सर्वाः कामार्ताः सुरयोषितः ॥ मूढचित्ताः प्रहस्यैवमुर्वशी वाक्यमब्रवीत् ॥६०॥ ॥ उर्वश्युवाच ॥ ॥
अयं स पुरुषव्याघ्रो विना येनाहमीदृशी ॥ ऐलः पुरूरवानाम विख्यातो जगतीपतिः ॥ ६१ ॥ एवं ब्रुवन्त्यां वै तस्यामुर्वश्यामप्सरोगणः ॥

मौनीभूतं[1]श्चिरं तस्थौ लज्जयानतकन्धरः ॥ ६२ ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्रायाद्भगवांस्तत्र नारदः ॥ दृष्ट्वा तथागताः सर्वा उर्वश्या सहितं नृपम् ॥ ६३ ॥ संप्रेक्ष्य च ततः प्राह किं यूयमिह निःस्वनाः ॥ त्यक्त्वा तथाविधं रम्यमिन्द्रस्यालयमुत्तमम् ॥ ६४ ॥ वरं च व्रियतां शीघ्रं वियोगो न भविष्यति ॥ माहात्म्यं चास्य तीर्थस्य कथयामास नारदः ॥ ६५ ॥ अस्मिन्हि दुर्भगा तीर्थे स्नात्वा स्त्री पुरुषोऽपि वा ॥ सौभाग्यं लभते सम्यक्सर्वभोगांस्तथोत्तमान् ॥ ६६ ॥ आत्मानं तोलयेद्यस्तु तिलैर्वा लवणेन वा ॥ शर्कराभिश्च बह्वीभिर्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ ६७ ॥ गुडेन मधुना वापि देवीमुद्दिश्य पार्वतीम् ॥ लवणेन स्वरूपाढ्यस्तिलैः सर्वांगशोभनः ॥ ६८ ॥ द्रव्यवृद्धिः शर्करया गुडेनांगेषु पूर्णता ॥ मधुना चैव सौभाग्यं तीर्थस्यास्य प्रभावतः ॥ ६९ ॥ द्वादशैव तु युग्मानि देव्या देवस्य भोजयेत् ॥ कूपीं नखरिणीं दद्यात्ताटंकं कंतकांजनम्[2] ॥ ७० ॥ वेत्रजां कंचुकीं चैव वस्त्रे कौसुंभके तथा ॥ श्वेतानुलेपनं पुंसां स्त्रीणां दद्याच्च कुंकुमम् ॥ ७१ ॥ आषाढे श्रावणे वापि मासि भाद्रपदे तथा ॥ शुक्लाश्विनतृतीयाया मुत्तमं व्रतमाचरेत् ॥ ७२ ॥ उत्तमा जायते नारी यथा देवी उमा तथा ॥ उमामहेश्वरौ कार्यौ सौवर्णौ च स्वशक्तितः ॥ ७३ ॥ धार्यौ नार्या हि तौ देवौ स्वयं तुलावरोहणे ॥ फलानि चैव देयानि शाकानि विविधानि च ॥ ७४ ॥ तत्र दत्तं हुतं जप्तं सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ एवं या कुरुते तत्र तीर्थे नारी समाहिता ॥ ७५ ॥ गन्धर्वाप्सरसां लोके मृता याति न संशयः ॥ अत्र तीर्थे च द्वे लिंगे पूजिते देवदानवैः ॥ ७६ ॥ दृष्ट्वा ते परमां सिद्धिं प्राप्नुतो दंपती तदा ॥ कार्तिक्यां तु विशेषेण कृत्वा तत्र प्रजागरम् ॥ संपूज्य गंधपुष्पैश्च रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ ७७ ॥ यथा देव्याः स्वरूपेण वियोगो नैव दृश्यते ॥ तथा तयोर्वियोगश्च दृश्यते न कदाचन ॥ ७८ ॥ एवं कृत्वाथ तां विप्र सर्वाश्च त्रिदिवं गताः ॥ उक्तमप्सरसां तीर्थं तीर्थांतरमथोच्यते ॥ ७९ ॥ दक्षिणे पृष्ठदेव्या वै माहिषं कुण्डमुच्यते ॥ महिषो दानवः पूर्वं निहतो गणनायकैः ॥ ८० ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा मातॄः संपूज्य यत्नतः ॥ प्रेतरक्षः[3]पिशाचानां पीडया स विमुच्यते ॥ ८१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽप्सरःकुण्डमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथं तन्माहिषं कुण्डं मातृणामा[4]कृतिः कथम् ॥ रुद्रस्यैव कथं क्षेत्रे महिषो दानवो हतः ॥१॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ कपालखंडमादाय महादेवोऽप्यतिप्रभम् ॥ब्रह्मतेजोमयं दिव्यं ज्वलंतमिव चार्चिषा ॥२॥ क्रीडमानो जगन्नाथो मोहयामास वै सुरान् ॥ निमेषात्स इमं लोकं योगात्मा योगलीलया ॥३॥ प्राप्य पुण्य

---

[1] मौनीभूत्वा—इ० पा० । [2] कनकाञ्जनम्—इ० पा० । [3] प्रेतभूतपिशाचानाम्—इ० पा० । [4] आवृतिः—इ० पा० ।

तमं क्षेत्रं यत्रातिष्ठन्महाप्रभुः ॥ तत्र तच्च महद्दिव्यं कपालं देवताधिपः ॥ ४ ॥ स्थापयामास दीप्तार्चिर्गणानामग्रतः प्रभुः ॥ त्वत्स्थापितमथो दृष्ट्वा गताः सर्वे महौजसः ॥ ५ ॥ विनदत्सु महानादं नादयंतो दिशो दश ॥ क्षोभार्णवाशनिप्रख्यं नभो येन विदीर्यते ॥ ६ ॥ तेन शब्देन घोरेण दानवो देवकंटकः ॥ हालाहल इति ख्यातो देशं तमभिधावितः ॥ ७ ॥ अमृष्यमाणः क्रोधार्तो दुरात्मा दुर्जयः सुरैः ॥ ब्रह्मदत्तवरश्चैव माहिषं वपुरास्थितः ॥ ८ ॥ दैत्यैः परिवृतो घोरैः कोटिभिश्चोद्यतायुधैः ॥ तमायांतं तु सक्रोधं महिषं देवकंटकम् ॥ ९ ॥ समावेक्ष्याह वै देवो गणान्सर्वान्पिनाकधृक् ॥ मायावी गणपा दैत्यस्त्रैलोक्यस्यापि कंटकः ॥ १० ॥ आयाति त्वरितो यूयं तस्मादेनं विनिघ्नथ ॥ कपालस्य गर्तिं सर्वं आश्रिता गणनायकाः ॥ ११ ॥ ततो देवगणा दृष्ट्वा तमायांतं महासुरम् ॥ गर्जमानं महानादं भ्रममाणं महाभुजम् ॥ १२ ॥ बिभिदुः शूलसंघातैरसिभिर्मुसलैस्तथा ॥ संमुह्य शरजालेन ततो भूमौ न्यपातयन् ॥ १३ ॥ हते तस्मिन्महादेवो देवान्प्रोवाच वै तदा ॥ अहो दर्पातिमूढः स दर्पेण निधनं गतः ॥ १४ ॥ एतस्मिन्नंतरे व्यास तत्कपालात्सुभैरवाः ॥ दीप्तास्या मातरः सर्वाः प्रचंडास्त्रा महाबलाः ॥ १५ ॥ अभ्यधावंस्तमुद्देशं महादेवं निवेद्य वै ॥ दैत्यं ता भक्षयंति स्म भित्त्वा भित्त्वा महाबलाः ॥ १६ ॥ कपालमातरस्तस्मात्ख्याताः क्षेत्रे महाबलाः ॥ महाकपालस्तस्माद्वै तादृशः परिकीर्तितः ॥ १७ ॥ स्थापितस्य कपालस्य भित्त्वा समभवत्पुरा ॥ ख्यातं शिवतडागं च सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १८ ॥ तदद्यापि महद्दिव्यं सरस्तत्र प्रकाशते ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातं गणगंधर्वसेवितम् ॥ १९ ॥ पात्रस्थमुद्धृतं वापि शीतोष्णं क्वथितं जलम् ॥ रौद्रं सरः पुनातीहाश्वमेधावभृथो यथा ॥ २० ॥ प्रागाद्ब्रह्मापि तं देशं देवतानां शतैर्वृतः ॥ स्वर्गलोकस्य निःश्रेणी कीर्तिता ब्रह्मणा स्वयम् ॥ २१ ॥ अत्र त्यजंति ये प्राणान्रुद्रलोकं व्रजंति ते ॥ धन्या व्यास नरा मर्त्ये महाकालवने स्थिताः ॥ २२ ॥ रौद्रे सरसि ये स्नांति जलं वापि पिबंति ये ॥ स्वधर्माचारनिरताः पश्यंतीशानमीश्वरम् ॥ २३ ॥ इति स्वर्गगता देवाः स्पृहां कुर्वंति नित्यशः ॥ २४ ॥ इदं शुभं दिव्यमधर्मनाशनं महाकपालं सुरदैत्यपूजितम् ॥ महाप्रभं पापहरं सनातनं सुरेशलोकादपि दुर्लभं सदा ॥ २५ ॥ तपोरतैः सिद्धगणैरभिष्टुतं यथा नभःस्थं दिननाथमंडलम् ॥ य एकचित्तः शृणुयात्प्रसादतस्त्रिविष्टपं गच्छति सोऽभिनंदितः ॥२६॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये महिषकुण्डरुद्रसरोमाहात्म्यवर्णनंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ स्वयंभूतं महेशस्य विख्यातं कुटुंबिकेश्वरम् ॥ १ ॥ मुच्यते सर्वपापैस्तु सप्तजन्मकृतैरपि ॥ शुचिः पश्यति यो देवं कृत्वा श्राद्धं यथा

विधि ॥ २ ॥ सर्वाँल्लोकानतिक्रम्य शिवलोकं स गच्छति ॥ यस्तु सर्वाणि शाकानि कन्दानि विविधानि च ॥ ३ ॥ तीरे तस्य प्रयच्छेत स प्राप्नोति परां गतिम् ॥ पौषे प्रतिपदि सिते अष्टम्यां वा समाहितः ॥ ४ ॥ एकेनैवोपवासेन अश्वमेधफलं लभेत् ॥ आश्विन्यां पौर्णमास्यां च शुचिः पश्यति मानवः ॥ ५ ॥ पट्टबंधं महेशस्य स विपाप्मा दिवं व्रजेत् ॥ चैत्रे मासि सिते पक्षे पञ्चम्यां समुपोषितः ॥ ६ ॥ कर्पूरं कुंकुमं चैव मृगनाभि सचन्दनम् ॥ निवेदयंति देवाय नैवेद्यं घृतपायसम् ॥ ७ ॥ स्वरूपं चैव विप्रेन्द्र सभार्यं भोजयेद्द्विजम् ॥ रुद्रलोकमवाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये कुटुम्बिकेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि तीर्थं विद्याधरस्य तु ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा विद्याधरपतिर्भवेत् ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथं तीर्थमिदं क्षेत्रे जातमत्र महामुने ॥ प्रसादाद्ब्रूहि मे ब्रह्मञ्छ्रोतुमिच्छामि सांप्रतम् ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ विद्याधरपतिः कश्चिदासीद्रूपधरः पुरा ॥ ग्रथिता पारिजातस्य माला तेन मनोरमा ॥ ३ ॥ गृहीत्वा च स तां मालां गतो वासववेश्मनि ॥ नृत्यंती वासवस्याग्रे दृष्टा तेन च मेनका ॥ ४ ॥ दत्ता तस्यै तदा तेन सा माला नृत्यमाश्रितः ॥ सा मेनका स्तुताऽस्थाने मालया मोहिता भवत् ॥ ५ ॥ कोपाविष्टेन शक्रेण शप्तो विद्याधरस्तदा ॥ पृथिव्यां गच्छ पापिष्ठ नृत्यभंगस्त्वया कृतः ॥ ६ ॥ विद्याधरपदं त्यक्त्वा मम शापाच्च सांप्रतम् ॥ एवमुक्तस्तु शक्रेण वाक्यं[1] विद्याधरोऽब्रवीत् ॥ ७ ॥ अजानता मया नाथ अपराधः कृतोऽधुना ॥ अनुग्रहमतो देव कुरु मे त्वं प्रसादतः ॥ ८ ॥ एवमुक्तः स शक्रो वै विद्याधरमुवाच ह ॥ गच्छावंतीं त्वमद्यैव यत्रास्ते गांगटी गुहा ॥९॥ तस्याश्चोत्तरभागे तु विद्यते तीर्थमुत्तमम् ॥ ख्यातं तत्त्रिषु लोकेषु नाम्ना विद्याधरं शुभम् ॥ १० ॥ भक्त्या तत्र कृते स्नाने विद्याधरपतिर्भवेत् ॥ अतस्त्वमपि तत्रैव कुरु[2] स्नानं प्रयत्नतः ॥११॥ एवमुक्तः स शक्रेण आगतोऽवंतिमंडले ॥ स्नानं कृत्वा च तेनैव तीर्थे तस्मिन्मनोरमे ॥ १२ ॥ प्रभावात्तस्य तीर्थस्य पुनः प्राप्तं पदं स्वकम् ॥ एवं व्यास समाख्यातं तीर्थं विद्याधरं शुभम् ॥१३॥ तत्र पुष्पाणि यो दद्याच्चंदनं च विलेपनम् ॥ लभेत्समस्तभोगान्स इह लोके परत्र च ॥१४॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये विद्याधरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥११॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ उत्तरे तु प्रवक्ष्यामि मर्कटेश्वरमुत्तमम्[3] ॥ तत्र तीर्थं च विख्यातं सर्वकामप्रदायकम् ॥ १ ॥ तस्मिंस्तीर्थे

---

१ वायुरूपधरोऽब्रवीत्--इ० पा० । २ विद्याधरपतिर्भवेत्--इ०पा० । ३ कर्कटेश्वरम्--इ०पा० ।

नरः स्नात्वा गोशतस्य फलं लभेत् ॥ विस्फोटानां प्रशांत्यर्थं बालानां चैव कारणे ॥२ ॥ मापेन मापितान्कृत्वा मसूरांस्तत्र कुट्टयेत् ॥ शीतलायाः
प्रभावेन बालाः संतु निरामयाः ॥ ३ ॥ ये पश्यंति नरा भक्त्या शीतलां दुरितापहाम् ॥ न तेषां दुष्कृतं किंचिन्न दारिद्र्यं द्विजोत्तम ॥ ४ ॥ न
च रोगभयं तेषां ग्रहपीडा तथैव च ॥५॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शीतला
माहात्म्यवर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ स्वर्गद्वारे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं च भैरवम् ॥ श्राद्धं तत्रैव कुर्वीत
पितॄनुद्दिश्य भक्तितः ॥ १ ॥ पितृंश्च स नरो व्यास तारयेदात्मना सह ॥ स्वर्गद्वारेण योऽभ्येति रुद्रस्य परमं पदम् ॥ २ ॥ भैरवस्याग्रतो देवी पूर्वे
तिष्ठति चांबिका ॥ तां तु दृष्ट्वा नरः स्त्री वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ३ ॥ महानवम्यां पुरुषः कृत्वा बस्तमयं बलिम् ॥ महिषं वा सुरां मांसं मालां
बिल्वमयीं शुभाम् ॥ भक्त्या निवेद्य देव्यै तु सर्वां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या पूजां कृत्वा महेश्वरे ॥ स्वर्गद्वारेण सोऽभ्येति
रुद्रस्य भवनं द्विज ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये स्वर्गद्वारमाहात्म्य
वर्णनंनाम त्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ ॥छ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ स्नात्वा चतुःसमुद्रे तु पश्येद्राजस्थलं शिवम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण पुत्रवा
ञ्जायते नरः ॥ १ ॥ समुद्राः संति चत्वारः क्षारक्षीरदधीक्षवः ॥ समीपे तस्य देवस्य सुद्युम्नेन प्रतिष्ठिताः ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ राजस्थल
समीपे तु समुद्राः केन हेतुना ॥ कथय त्वं मुनिश्रेष्ठ सुद्युम्नेन प्रतिष्ठिताः ॥ ३ ॥ लक्षयोजनपर्यंतं जंबुद्वीपं सुशोभनम् ॥ मर्यादायां स्थापितोऽयं
समुद्रः क्षारसंज्ञितः ॥४॥ शाकद्वीपे द्विलक्षे तु क्षीराब्धिः संप्रतिष्ठितः ॥ दध्यब्धिस्तु कुशद्वीपे चतुर्लक्षः प्रतिष्ठितः॥ शालमले त्विक्षुजलधिर्ह्यष्टलक्षः
प्रतिष्ठितः ॥ ५ ॥ चत्वारस्ते समाख्याताः समुद्रा भूमिमंडले ॥ राजस्थलसमीपे तु कथमेकत्र संगताः ॥ ६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ सुद्युम्नो
नाम राजासीत्पुरा कल्पे सुधार्मिकः ॥ तस्य पत्नी वरारोहा नाम्ना ख्याता सुदर्शना ॥ ७ ॥ मुनिं दाल्भ्यं च सा दृष्ट्वा पप्रच्छ सुतकाम्यया ॥
भगवन्केन दानेन स्नानेन विधिनाऽथवा ॥ ८ ॥ सर्वलक्षणसंपूर्णः पुत्रो लभ्यो मया कथम् ॥ एतदाख्याहि विप्रर्षे याथातथ्यं सविस्तरम् ॥
॥ ९ ॥ ॥ दाल्भ्य उवाच ॥ ॥ विहितास्ते पुरा पुत्र्यब्धयः पुत्रेप्सयोत्तमाः ॥ स्वयंभुवेन देवेन ब्रह्मणा लोककारिणा ॥ १० ॥ तेषु राज्ञा कृते स्नाने
तव पुत्रो भविष्यति ॥ शंकराराधने पुत्रि तस्मात्प्रेरय वल्लभम् ॥ ११ ॥ दाल्भ्यस्यैव तु वाक्येन विचित्राख्यानकेन च ॥ प्रस्थापयामास पतिं
शंकराराधने द्रुतम् ॥ १२ ॥ स गत्वा तोषयामास शंकरं गंधमादने ॥ संतुष्टः शंकरः प्राह शशिसूर्याग्निलोचनः ॥१३॥ अवंतीं गच्छ राजेंद्र पुत्रं

प्राप्स्यसि शोभनम् ॥ मच्छासनाज्जलधयो गमिष्यंति कुशस्थलीम् ॥ १४ ॥ मेरुरूपे स्थले राजन्समीपे शंकरस्य च ॥ द्रक्ष्यसि त्वं नरश्रेष्ठ
जलधींस्तत्र संगतान् ॥ अभ्यर्थितास्त्वया तत्र स्थास्यंति कलया सदा ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वा महादेवो जगामादर्शनं विभुः ॥ सुद्युम्नो भार्यया
सार्धमाजगाम कुशस्थलीम् ॥ १६ ॥ आगतस्तु कुशस्थल्यां समुद्रांश्च ददर्श ह ॥ तांस्तु दृष्ट्वा नमश्चक्रे राजस्थलसमीपतः ॥ १७ ॥ ते वै दृष्ट्वा
च सुद्युम्नं प्रणतं भक्तवत्सलम् ॥ प्रोचुर्वारिधयः सर्वे वरं वरय सुव्रत ॥१८॥ स वव्रे मनसा पुत्रं सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ उवाच च पुना राजा यावत्ति
ष्ठति मेदिनी ॥ तावदत्रैव स्थातव्यं राजस्थलसमीपतः ॥ १९ ॥ ॥ समुद्रा ऊचुः ॥ ॥ तावत्स्थास्यामहेऽत्रैव यावत्कल्पावसानकम् ॥ २० ॥
भविष्यति च ते पुत्रः सर्वलक्षणसंयुतः ॥ अत्र ते स्नानमात्रेण तस्मात्स्नानं समाचर ॥ २१ ॥ स्थले चात्र शुभे राजन्स्थास्यामः कलया सह ॥
एवं व्यास समुद्रास्तु सुद्युम्नेनावतारिताः ॥ २२ ॥ कुरुते तेषु यो यात्रां तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ स्नानं कृत्वा महापुण्ये समुद्रे क्षारसंज्ञके ॥
॥ २३ ॥ कुर्याच्छ्राद्धं ततो व्यास पितॄणां भक्तितत्परः ॥ पूजयेच्च महादेवं स्थलस्थं पार्वतीपतिम् ॥ २४ ॥ मंडकांश्च ततो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे ॥
पात्रं ताम्रमयं कार्यं लवणेन प्रपूरितम् ॥ २५ ॥ सहिरण्यं च दातव्यं ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ सप्तधान्यसमायुक्तं वेणुजं वस्त्रवेष्टितम् ॥ २६ ॥ स दक्षिणं
फलैर्युक्तमर्घ्यं दद्यात्प्रयत्नतः ॥ क्षीराब्धिं च ततो गत्वा स्नानं कुर्याच्च पूर्ववत् ॥ २७ ॥ क्षीरं तत्र प्रदातव्यं ताम्रपात्रेण पूरितम् ॥ दध्यब्धौ च तथा
कृत्वा दद्याद्दध्योदनं शुभम् ॥ २८ ॥ इक्ष्वब्धौ च तथा कृत्वा दद्याद्विप्रे गुडं शुभम् ॥ यात्रां कृत्वा तु वै व्यास गां च दद्यात्पयस्विनीम् ॥ २९ ॥
एवं यः कुरुते यात्रां राजस्थलसमीपतः ॥ भव्यां हि लभते लक्ष्मीं पुत्रांश्चापि मनोरमान् ॥ ३० ॥ मृते स्वर्गमवाप्नोति यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ताव
त्स्वर्गफलं भुक्त्वा पश्चान्मोक्षं प्रयास्यति ॥ ३१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहा
त्म्ये राजस्थलेश्वरसमीपे चतुःसमुद्रमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महातीर्थं नाम्ना
शंकरवापिका ॥ क्रीडमानेन देवेन निर्मितं तीर्थमुत्तमम् ॥ १ ॥ प्रक्षितं देवदेवेन कपालक्षालनं जलम् ॥ वापीगतं कृतं यस्मादतः शंकरवापि
का ॥ २ ॥ अर्काष्टम्यां नरः स्नात्वा दिशासु विदिशासु च ॥ पूर्वादिक्रमतो यावद्वापीमध्ये तथैव च ॥ ३ ॥ हविष्यान्नयुतान्व्यास दद्याच्च करका
न्नवान् ॥ शाकमूलांश्च विप्रेभ्यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ४ ॥ परत्र चेह ये लोकाः सर्वभावसमन्विताः ॥ तत्रतत्र समायाति भुनक्त्यैश्वर्यमुत्तमम् ॥
॥ ५ ॥ ये नराः कीर्तयिष्यंति माहात्म्यमतिभाविकाः ॥ रुद्रलोकेऽपि ते पूज्यास्तेभ्योऽपि सततं नमः ॥ ६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥

ततो[1] वै देवदेवेशः पिनाकी वृषभध्वजः ॥ तुष्टाव प्रयतो भूत्वा देवदेवं दिवाकरम् ॥ ७ ॥ आजगाम दिवानाथः संतुष्टः प्राह शंकरम् ॥ ८ ॥
॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ ॥ वरं वरय भूतेश वरदोऽस्मि ददामि ते ॥ तमाह वरदश्चेत्त्वं याच्यमानं कुरुष्व मे ॥ ९ ॥ अंशेन स्थीयतामत्र हितार्थं
सर्वदेहिनाम् ॥ अवतीर्णो रविस्तत्र श्रुत्वा माहेश्वरं वचः ॥ १० ॥ ततो देवाधिदेवस्य शंकरस्य महौजसः ॥ वाक्येन भास्करस्तत्र ययौ ख्यातिं
महाद्युतिः ॥ ११ ॥ शंकरादित्यनामेति लोकानुग्रहकारकः[2] ॥ देवा दैत्याश्च गंधर्वा विस्मिताः सह किन्नरैः ॥ १२ ॥ अहो धन्यमिदं स्थानं
यत्रास्ते त्रिपुरांतकः ॥ भास्करोऽपि च तत्रस्थस्तीर्थमध्ये च वर्तते ॥ १३ ॥ ततस्तुष्टाश्च ते सर्वे ब्रह्माद्याः सुरसत्तमाः ॥ देवेशं पूजयामासुरादित्यं
शंकरं तथा ॥१४॥ मूर्तिमंतश्च ते देवा अवतीर्य च शोभनम् ॥ स्थापयित्वाऽब्रवीद्वाक्यं येऽत्र स्नास्यंति मानवाः ॥१५॥ न दुःखं जायते तेषां जरामरण
शोकजम् ॥ सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ तस्माच्चैवाधिकं ह्यत्र शंकरादित्यदर्शनात् ॥१६॥ व्याधयो नाधयश्चैव दारिद्र्यं न कदाचन ॥
ऐश्वर्यं चातुलं तेषां जायते भुवि सर्वदा ॥१७॥ न रोगो न च दारिद्र्यं वियोगो न च बन्धुभिः ॥ जायते मुनिशार्दूल शंकरादित्यदर्शनात् ॥१८॥
इत्येवं देवदेवेन पुरा वै शूलपाणिना ॥ शंकरादित्यनाम्ना च स्थापितं परमं पदम् ॥ १९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पंचम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शंकरादित्यमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथान्यत्सं
प्रवक्ष्यामि तीर्थानां तीर्थमुत्तमम् ॥ स्थापितं परमं तीर्थं स्वनाम्ना मुनिसत्तम ॥ १ ॥ एकदा समये व्यास कपालक्षालनाय वै ॥ शीर्षोदकं गृहीत्वा
तु कपालेन महेश्वरः ॥ २ ॥ प्रक्षाल्य चाक्षिपद्भूमौ तत्र तीर्थमनुत्तमम् ॥ नाम्ना गन्धवती पुण्या नदी त्रैलोक्यविश्रुता ॥३॥ ब्रह्मणो रुधिरेणाशु परि
पूर्णाभवत्क्षणात् ॥ तस्यां स्नानं सदा शस्तं स्वयं देवेन भाषितम् ॥ ४ ॥ श्राद्धं च तर्पणं कृत्वा तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ वायुभूतास्तु पितरस्तस्यास्ती
रे तु दक्षिणे ॥ ५ ॥ तिष्ठंति मुनिशार्दूल चिंतयंति स्वगोत्रजम् ॥ आगमिष्यति पुत्रोऽद्य नप्ता वा संतताविह ॥ ६ ॥ संयावं पायसं वापि श्यामाकं
सनिवारकम् ॥ सकृत्क्षौद्रतिलैर्युक्तं पिण्डं दास्यति वै कदा ॥ ७ ॥ तेन पिंडप्रदानेन तृप्तिर्भवति चाक्षया ॥ यस्तु स्नात्वा च वै पिंडं दद्याद्वै चंद्र
पर्वणि ॥ ८ ॥ पितरौ द्वादशाब्दानि तृप्तिं यास्यंति तस्य वै ॥ येऽत्रागत्य सुविद्वांसो मानवा वा तथा द्विजाः ॥ ९ ॥ पितॄन्संतर्पयिष्यंति स्वर्गस्ते

---

[1] 'ततः' इत्यनेन–शंकरेण शंकरवापिकातीर्थनिर्माणानन्तरम्–आदित्यप्रार्थनां कृत्वा शंकरादित्यस्थापनं कृतमिति–शंकरवापिका–शङ्करादित्यवृत्तान्तप्रसङ्गोऽयं प्रचलति–तत्र–'अर्काष्टम्याम्' इत्यनेन–शंकरवापिकास्नानविधिफलवर्णनं तत्प्रसंगेन कृतम्–ततः परं शंकरादित्यवृत्तान्तप्रसंगस्यारंभोऽत एव–पुनः 'सनत्कुमार उवाच' इति प्रसंगान्तरारम्भे उक्तिः । [2] लोकानां शान्तिकारकः–इ०पा० ।

षां सदाऽक्षयः ॥ तत्र यद्दीयते दानं त्रुटिमात्रं तु कांचनम् ॥ १० ॥ अक्षयं तस्य तत्प्रोक्तं ब्रह्मणा वै स्वयंभुवा ॥ गंगाद्वारे प्रयागे च कुरुक्षेत्रेऽथ पुष्करे ॥ ११ ॥ वाराणस्यां गयायां च सा न तृप्तिर्भविष्यति ॥ तुष्टाश्च पितरो नृणां दास्यंति कांक्षितान्वरान् ॥ १२ ॥ यो यमुद्दिश्य वै काममिह श्राद्धं करिष्यति ॥ तस्य तज्जायते सर्वं मृतस्य परमा गतिः ॥ १३ ॥ नवमी अष्टमी चैव अमावास्याथ पूर्णिमा ॥ सर्वाण्येतानि वै व्यास रवेः संक्रम एव च ॥ १४ ॥ ब्रह्मेंद्ररुद्रदेवांश्च सूर्याग्निब्रह्मदैवतान् ॥ विश्वेदेवान्सगन्धर्वान्यक्षांश्च मनुजान्पशून् ॥ १५ ॥ सरीसृपान्पितृगणान्यच्चान्यद्भुवि संस्थितम् ॥ श्राद्धं वै श्रद्धया कुर्वन्प्रीणयत्यखिलं जगत् ॥ १६ ॥ मासिमास्यसिते पक्षे पंचदश्यां द्विजोत्तम ॥ इन्दुक्षये यदा मैत्रं विशाखां चैव रोहिणीम् ॥ १७ ॥ श्राद्धे पितृगणास्तृप्तिं प्रयांति पितरोऽर्जिताम् ॥ वासवाजैकपादर्क्षे पितॄणां तृप्तिमिच्छता ॥ १८ ॥ भक्त्या श्राद्धं प्रकर्तव्यं पितरस्तेन तर्पिताः ॥ अपि धन्याः कुले जाता अस्माकं [1]मतिशालिनः ॥ १९ ॥ ये कुर्वंति च वै श्राद्धं पिंडान्ये निर्वपंति च ॥ तेन पिंडप्रदानेन तृप्तिर्नो भविताऽक्षया ॥ २० ॥ इहैत्य वै पुण्यजलेषु सम्यक्स्नात्वा नरस्तांस्तु लभेत कामान् ॥ यान्प्राप्य च प्रेतगणैः समेतः स मोदते देववृतोऽथ सिद्धः ॥ २१ ॥ चित्तं च वित्तं च नृणां च शुद्धं शस्तश्च कालः कथितो विधिश्च ॥ पात्रं यथोक्तं परमा च भक्तिर्नृणां प्रयच्छंति हि वांछितानि ॥ २२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये नीलगन्धवतीप्रभाववर्णनंनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ दशाश्वमेधिके स्नात्वा दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १ ॥ मनुना मानवेन्द्रेण राज्ञा चैव ययातिना ॥ रघुणोशनसा चैव लोमशेन महर्षिणा ॥ २ ॥ अत्रिणा भृगुणा व्यास दत्तात्रेयेण धीमता ॥ पुरूरवसा पुण्येन नहुषेण नलेन च ॥ ३ ॥ अत्र स्नानेन संप्राप्तं दशाश्वमेधिकं फलम् ॥ संप्राप्ते द्वापरस्यांते राज्ञा बाष्कलिना तथा ॥ ४ ॥ दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्तं द्विजोत्तम ॥ कृष्णवर्णं तथा लिंगं पूजितं भक्तितः सदा ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च तं देवं प्रागुक्तं लभते फलम् ॥ चैत्रे मासि सिताष्टम्यां देवं संपूज्य भक्तितः ॥ ६ ॥ अश्वं दद्याच्च विप्राय सुरूपं च गुणान्वितम् ॥ यावंति तस्य रोमाणि गण्यंते संख्यया द्विज ॥ ७ ॥ तावद्वर्षसहस्राणि [2]शिवलोके महीयते ॥ शिवलोकात्परिभ्रष्टः सार्वभौमो भवेद्भुवि ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये दशाश्वमेधमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एकानंशां नमस्कृत्य

---

[1] प्रतिमाश्च ये–इ० पा० । [2] स्वर्गलोके–इ० पा० ।

देवीं त्रैलोक्यविश्रुताम् ॥ पूजां कृत्वा विधानेन सर्वसिद्धिफलं लभेत् ॥ १ ॥ अणिमादिगुणान्सर्वान्गुटिकासिद्धिमंजनम् ॥ खड्गं च
पादुके चैव बिलवासं रसायनम् ॥ सर्वं तुष्टा प्रयच्छेत नात्र कार्या विचारणा ॥ २ ॥ सुरामांसोपहारैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च पूजिता ॥ सर्वा
न्कामान्नृणां देवी तुष्टा दद्याच्च सर्वदा ॥ ३ ॥ महानवम्यां यो देवीं महिषेण प्रपूजयेत् ॥ मेषेण वा यथालाभं सर्वान्कामानवाप्नुया
त् ॥ ४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथं देवी समुत्पन्ना एकानंशेति विश्रुता ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि सर्वपापप्रणाशिनी[1] ॥ ५ ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ निशां सस्मार भगवान्स्वां तनूं पूर्वसंभवाम् ॥ ६ ॥ ततो भगवती
रात्रिरुपतस्थे पितामहम् ॥ तां विविक्ते समालोक्य ब्रह्मोवाच विभावरीम् ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ विभावरि महामाये विबुधानामुपस्थितम् ॥
यत्कर्तव्यं त्वया देवि शृणु चार्थस्य निश्चयम् ॥ ८ ॥ तारकोनाम दैत्येंद्रः सुरशत्रुरनिर्जितः ॥ तस्य भयेन वै देवास्त्रस्ताः सर्वे दिवौकसः ॥ ९ ॥
तस्माद्भद्रे महेशो वै जनयिष्यति चेद्वरम् ॥ सुतं स भविता तस्य तारकस्यांतकः किल ॥ १० ॥ शंकरस्याभवत्पत्नी सती दक्षसुता तु या ॥ सा
पितुः कुपिता भद्रे कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ ११ ॥ भवित्री हिमशैलस्य दुहिता लोकपावनी[2] ॥ विरहेण हरस्तस्या मत्वा शून्यं जगत्त्रयम् ॥ १२ ॥
अतपद्धिमशैलस्य कंदरे सिद्धसेविते ॥ प्रतीक्षमाणस्तज्जन्म किंचित्कालं वसिष्यति[3] ॥ १३ ॥ तस्मात्सुततपसोर्भविता यो महाप्रभुः ॥
स भविष्यति दैत्यस्य तारकस्य निवारकः ॥ १४ ॥ जातमात्रा तु सा देवी स्वल्पसंज्ञैव भामिनी ॥ विरहोत्कंठिता गाढं हरसंगमलालसा
॥ १५ ॥ तयोः सुततपसोः संयोगः स्यात्सुयुक्तयोः[4] ॥ पार्वतीहरयोस्तस्मात्सुरतं शक्तिकारणम् ॥ १६ ॥ भवेत्तत्र सुराणां च कार्यार्थे विघ्नमाचर ॥
विघ्नं त्वया विधातव्यं यथा ताभ्यां तथा शृणु ॥ १७ ॥ गर्भस्थानेऽथ तां मातः[5] स्वेन रूपेण रंजय ॥ ततो रहसि शर्वस्तां बिभ्रदानंदपूर्वकम् ॥ १८ ॥
हासयिष्यति[6] कालीति ततः सा कुपिता सती ॥ प्रयास्यति तपः कर्तुं ततः सा तपसा युता ॥ १९ ॥ जनयिष्यति यं शर्वादिंदुवज्ज्योतिमंड
लम् ॥ स भविष्यति हंता वै सुरारीणां न संशयः ॥ २० ॥ त्वयापि दानवा देवि हंतव्या लोकदुर्जयाः ॥ यावच्च न सती देहे संक्रांतगुणसंचया
॥ २१ ॥ तत्संगमेन तावत्त्वं दैत्यान्हंतुं भविष्यसि ॥ एवं कृते त्वया देवि तपः काली करिष्यति ॥ २२ ॥ समाप्तनियमा सा च यदा गौरी
भविष्यति ॥ तदा तवापि सारूप्यं शैलजा संप्रदास्यति ॥ २३ ॥ ततस्तवापि सहजा सैकानंशा भविष्यति ॥ रूपांशेन च संयुक्ता त्वमुमाख्या

---

[1] सर्वपापप्रणाशिनी—देव्या विशेषणमिदम्। [2] लोकभाविनी--इ० पा०। [3] भविष्यति--इ० पा०। [4] सुगुप्तयोः--इ० पा०। [5] देवीम्—इ० पा०। [6] भर्त्सयिष्यति—इ० पा०।

भविष्यसि ॥ २४ ॥ एकानंशेति लोकस्त्वां वरदे पूजयिष्यति ॥ भेदैर्बहुविधाकारैः सर्वगां कामसाधनीम् ॥ २५ ॥ ॐकारवक्त्रा गायत्री त्वमेव ब्रह्मवादिनी ॥ आक्रांतरुचिराकारा राज्ञां चाहवशालिनी ॥२६॥ विशां त्वं कमलादेवी शूद्राणां जननी स्वयम् ॥ ज्ञानिनां[१] ज्ञेयरूपा त्वं त्वं गतिः सर्वदेहिनाम् ॥ २७ ॥ त्वं च कीर्तिमतां कीर्तिस्त्वं भूतिः सर्वदेहिनाम् ॥ रतिदा रक्तचित्तानां प्रीतिस्त्वं स्नेहवर्तिनाम्॥ २८ ॥ त्वं कांतिः कृतभूषाणां त्वं शांतिर्हृष्टकर्मणाम् ॥ त्वं च भ्रांतिरबोधानां त्वं कीर्तिः क्रमयाजिनाम् ॥ २९ ॥ महावेला समुद्राणां विलासस्त्वं विलासिनाम् ॥ संभूतिस्त्वं पदार्थानां स्थितिस्त्वं लोकशालिनाम् ॥ ३० ॥ इत्यनेकविधैर्देवि रूपैर्लोकेषु चर्चिता ॥ ये त्वां पश्यंति वरदे पूजयिष्यंति चापि ये ॥ कामान्नाप्स्यंति ते सर्वे नियतं नात्र संशयः ॥ ३१ ॥ इत्येवं सा समुत्पन्ना ब्रह्मणा संस्तुता सती ॥ एकानंशा महादेवी ध्यातव्या सापि भक्तितः ॥३२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्य एकानंशामाहात्म्यवर्णनंनामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि हरसिद्धिं सुसिद्धिदाम् ॥ पार्वत्या हरणे यत्र सिद्धिः प्राप्ता हरेण च ॥ १ ॥ बलिनौ दानवौ जातौ नाम्ना चण्डप्रचंडकौ ॥ उत्थाय[३] त्रिदिवं सर्वं गिरिं कैलासमागतौ ॥ २ ॥ दृष्ट्वा तत्र गिरीशं तु उद्यताक्षा[४]क्षहस्तकम् ॥ नागेशं[५] शशिखट्वांगं गृहीत्वा दक्षिणे करे ॥ ३ ॥ देविंदेवीति जल्पंतं दासस्तेऽस्मीतिवादिनम् ॥ यावदेकं तु फलकं तावद्द्यूतं प्रवर्तताम् ॥ ४ ॥ रागीभूते तदा देवे तौ प्राप्तौ देवकंटकौ ॥ उत्सादिताः शिवगणा[६] नंदिना प्रतिषेधितौ ॥ ५ ॥ ततस्ताभ्यां तदा नंदी शूलाभ्यां प्रविदारितः ॥ समं सव्यदक्षिणं वै सुस्राव रुधिरं बहु ॥ ६ ॥ नंदिनं ताडितं दृष्ट्वा तदा शिलादनंदनम् ॥ ध्याता हरेण सा देवी प्रणता साऽग्रतः स्थिता ॥ ७ ॥ वध्यतां तौ महादैत्यौ वधामीति वचोऽब्रवीत् ॥ गृहीत्वा मुद्गरं घोरमतिक्रोधादताडयत् ॥ ८ ॥ यदा तया हतौ दृष्टौ दानवौ बलगर्वितौ ॥ हरस्तामाह हे चंडि संहृतौ दुष्टदानवौ ॥ ९ ॥ हरसिद्धिरतो लोके नाम्ना ख्यातिं गमिष्यसि ॥ ततः प्रभृति सा देवी हरसिद्धिप्रदायिनी ॥ हरसिद्धिरिति ख्याता महाकाले बभूव ह ॥ १० ॥ यः पश्येत्परया भक्त्या हरसिद्धिं नरोत्तमः ॥ सोऽक्षयाल्लँभते कामान्मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ११ ॥ आदिसिद्धिं महादेवीं नित्यां व्योमस्वरूपिणीम् ॥ हरसिद्धिं प्रपश्येद्यः सोऽभीष्टं लभते फलम् ॥ १२ ॥ यः स्मरेद्धर

---

१ मुनीनाम्—इ० पा० । २ मूर्तिः—इ० पा० । ३ उत्थाय त्रिपुरम्—इ० पा० । ४ उद्यताक्षाक्षहस्तकम्—उद्यतानि अक्षाणि अक्षाकाराणि चिह्नानि येषु ते च तेऽक्षाश्च—उद्यता [illegible] हस्त यस्य तम्—उद्यताक्षाक्षहस्तकम् । ५ द्यूते पणीकरणार्थमेतेषां निजवित्तभूतानां नागेशशशिखट्वांगानामेष मे पण इति पार्वत्यै प्रत्यक्षदर्शनार्थं धारणं बोद्धव्यम् । ६ ताभ्याम्—इति शेषः ।

सिद्धीति मंत्रं च चतुरक्षरम् ॥ न वैरिणो भयं तस्य दारिद्र्यं नैव जायते ॥ १३ ॥ नरो महानवम्यां यो हरसिद्धिं प्रपूजयेत् ॥ महिषं च बलिं
दद्यात्स भवेद्भूपतिर्भुवि ॥ १४ ॥ नवम्यां पूजिता देवी हरसिद्धिर्हरप्रिया ॥ तुष्टा नृणां सदा व्यास ददात्यनवमं फलम् ॥ १५ ॥ सा पुण्या सा
पवित्रा च सर्वत्र सुखदायिनी ॥ स्मृता संपूजिता दृष्टा धनपुत्रसुखप्रदा ॥ १६ ॥ महानवम्यां ये व्यास हन्यंते महिषादयः ॥ सर्वे ते स्वर्गतिं यांति
घ्नतां पापं न विद्यते ॥ १७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये हरसिद्धिमाहात्म्य
वर्णनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ मासमेकं नरो भक्त्या पश्येद्वा वटयक्षिणीम् ॥ पूजयेत्स्वर्णपुष्पैश्च
तस्य सिद्धिर्न हीयते ॥ १ ॥ इति वटयक्षिणीमाहात्म्यम् ॥ पिशाचके नरः स्नात्वा चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ तिलान्ददाति यो भक्त्या न पिशाचः
प्रजायते ॥ २ ॥ यं समुद्दिश्य यद्दत्तं तदक्षयतरं भवेत् ॥ तत्कुलं हि पिशाचत्वान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३ ॥ यस्य नाम्ना नरः स्नाति पिशाच
त्वात्स मुच्यते ॥ कुंभान्वा करकान्वापि योऽत्र दद्यात्समंडकान् ॥ ४ ॥ तस्य वै शाश्वती मुक्तिः कुले प्रेतो न जायते ॥ शिप्रागुंफेश्वरं दृष्ट्वा रुद्र
भक्तो जितेंद्रियः ॥ ५ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यः कंचुकेन फणी यथा ॥ स्नात्वागस्त्येश्वरं पश्येद्योऽतिभक्त्या च मानवः ॥ ६ ॥ त्यक्त्वा यमगृहं
व्यास रुद्रलोकं स गच्छति ॥ शिप्रायां यो नरः स्नात्वा पश्येड्ढुंढेश्वरं शिवम् ॥ ७ ॥ सोऽश्वमेधफलं व्यास लभते नात्र संशयः ॥ देवेनात्र
पुरा व्यास वादितो डमरुर्यतः ॥ ८ ॥ देवस्तेन समाख्यातो नाम्ना डमरुकेश्वरः ॥ भक्त्या पश्येन्नरो यस्तु देवं डमरुकेश्वरम् ॥ ९ ॥ नैव
व्याधिभयं तस्य मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ अनादिकल्पेश्वरं यस्तु भक्त्या पश्यति मानवः ॥ १० ॥ राज्यं स लभते स्वर्गं यथा देवः पुरंदरः ॥
देवानामप्यसौ व्यास स्पर्धनीयः सदा भवेत् ॥ ११ ॥ कल्पकोटिशतं साग्रं भोगयुक्तस्तु मोदते ॥ पश्येत्सिद्धेश्वरं यस्तु वीरभद्रं च चंडिकाम् ॥
॥ १२ ॥ सोत्रैव लभते सिद्धिं जयं सर्वत्र मानवः ॥ स्वर्णजालेश्वरं दृष्ट्वा स्नातस्तीर्थे त्रिविष्टपे ॥ १३ ॥ स्वर्णेन पूजयेद्देवं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ स्नात्वा
पश्येन्नरो भक्त्या यः कर्कोटेश्वरं शिवम् ॥ १४ ॥ सर्पतो न भयं तस्य दारिद्र्यं नैव जायते ॥ यः पश्येत्परया भक्त्या महामायां सनातनीम् ॥
॥ १५ ॥ विष्णुमायाविनिर्मुक्तः स याति परमं पदम् ॥ अर्चयेत्परया भक्त्या यः कपालेश्वरं नरः ॥ १६ ॥ स मुच्येत महापापैर्यद्यपि ब्रह्महा

---

१ वाममार्गिणामयमाचारः प्रक्षिप्तः प्रतिभाति–शुद्धवैदिकमार्गानुयायिनां तु नायमाचारः–श्रुतौ जीवहिंसाया निषिद्धत्वात् । घृतपायसादिबलिस्तु प्रशस्तः । २ शिप्रागुहेश्वरम्--इ०पा० ।

भवेत् ॥ स्वर्गद्वारे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं च भैरवम् ॥ १७ ॥ दर्शनात्तस्य देवस्य शतयज्ञफलं भवेत् ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये चतुर्दशतीर्थयात्रावर्णनंनाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि देवं त्रिदशपूजितम् ॥ हनुमत्केश्वरंनाम भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १ ॥ शैवे[1] सरसि यः स्नात्वा पश्येद्धनुमत्केश्वरम् ॥ कल्पकोटिसहस्राणि वायुलोके स मोदते ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ हनुमत्केश्वरो यस्तु ह्युक्तः पूर्वं त्वयाऽनघ ॥ कथां कथय ह्येतस्य वृत्तपूर्वां सनातनीम् ॥ ३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ त्रैलोक्यकण्टकः पूर्वं रावणोनाम राक्षसः ॥ विष्णुना रामरूपेण लंकायां विनिपातितः ॥ ४ ॥ घातयित्वा तु तं दुष्टं सीतामादाय जानकीम् ॥ वानरैः सह ऋक्षैश्च नगरीं स्वामुपागतः ॥ ५ ॥ तत्र राज्यमनुप्राप्य ऋषिभिः परिवारितः ॥ कथावसाने रामेण ह्यगस्त्यो मुनिसत्तमः ॥ ६ ॥ पप्रच्छ च द्वयोर्वीर्यं शंभुवातजयोस्तदा ॥ तदा दाशरथिं प्राह अगस्तिर्मुनिसत्तमः ॥ ७ ॥ अनौपम्यो यथा देवो युद्धे शौर्ये महेश्वरः ॥ ज्ञेयो वायुसुतस्तद्वत्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ८ ॥ एतच्छ्रुत्वाथ हनुमान्यद्वरेणोपमा मम ॥ कृता मुनिवरेणेह प्रत्यक्षं राघवस्य ह ॥ ९ ॥ गमिष्ये नगरीं लंकां लिंगमेकं प्रयाचितुम् ॥ राक्षसेन्द्रं महाभागं विभीषणमकल्मषम् ॥ १० ॥ ततो गतः स लंकायां विभीषणमुवाच ह ॥ देहि मे त्वं महाभाग लिंगमेकं च शोभनम् ॥ ११ ॥ उक्तं च राक्षसेन्द्रेण गृहाणैतद्यथारुचि ॥ एतानि षट् च लिंगानि रावणस्थापितानि वै ॥ १२ ॥ त्रैलोक्यविजयात्पूर्वं मम भ्रात्रा महात्मना ॥ एतेषु यदभीष्टं ते लिंगं कथय सुव्रत ॥ तत्प्रयच्छामि तेऽद्यैव सत्यमेतत्प्लवंगम ॥ १३ ॥ ततो जग्राह हनुमाँल्लिंगं मौक्तिकसंनिभम् ॥ यदेतद्दृश्यते वीर तत्प्रयच्छ ममानघ ॥ ॥ १४ ॥ श्रुत्वा हनुमतो वाक्यमथोवाच विभीषणः ॥ दत्तमेतन्महावीर लिंगं यद्धृतवानसि[2] ॥ १५ ॥ श्रूयते हि पुरावृत्तं लिंगमेतद्धनेश्वरः ॥ रुद्रभक्त्या समायुक्तस्त्रिकालमप्यपूजयत् ॥ १६ ॥ रावणेन यदा बद्धस्तदानीं हि धनेश्वरः ॥ लिंगस्यास्य प्रभावेन विमुक्तः समपद्यत ॥ १७ ॥ प्रसादात्तस्य लिंगस्य धनेशो धनरक्षकः ॥ गृहीत्वा तन्महालिंगं स्वस्थो जातोऽथ वानरः ॥ १८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ गृहीत्वा तु ततो लिंगं प्रस्थितो विमलेंऽबरे ॥ सप्तमे दिवसे चैव संप्राप्तोऽवंतिकां पुरीम् ॥ १९ ॥ तत्र रुद्रसरस्तीरे स्थाप्य स्नानमथाकरोत् ॥ महाकालस्य पूजार्थं गमनं प्रत्यचिंतयत् ॥ २० ॥ उद्धर्तुकामस्तल्लिंगमुद्धर्तुं न शशाक सः ॥ २१ ॥ ततो व्यवस्थितो देवः प्राह तं वायुनन्दनम् ॥ अस्मिन्क्षेत्रे

---

[1] रुद्रसागरापरपर्याये रुद्रसरसि—इत्यर्थः ।

[2] वृतवानसि—इ० पा०

हनूमन्मां त्वन्नाम्नैव प्रतिष्ठापय ॥ २२ ॥ हनुमत्केश्वरं चाथ लोके ख्यातं भविष्यति ॥ शैलवच्चोन्नतं लिंगं स्थापितं वायुसूनुना ॥ २३ ॥ शनौ
पश्येन्नरो यस्तु हनुमत्केश्वरं शिवम् ॥ तस्य शत्रुभयं नास्ति संग्रामे जयमाप्नुयात् ॥ २४ ॥ न च चौरभयं तस्य न दारिद्र्यं न दुर्गतिः ॥ तैलाभि
षेकं यः कुर्याद्धनुमत्केश्वरे शिवे ॥२५॥ तस्य रोगाः प्रलीयन्ते ग्रहपीडा न जायते ॥ ये [1]द्रक्ष्यंति नराः भक्त्या तेषां मोक्षो भविष्यति ॥२६॥ इति
श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये हनुमत्केश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥
॥ छ ॥ ॥ श्रीसनत्कुमार उवाच ॥ ॥ यमेश्वरं तु यः पश्येत्स्नापयित्वा तिलांभसा ॥ कुंकुमेन समालिप्य पूजयेदुत्पलैस्ततः ॥ १ ॥ दहेत्कृष्णागरुं
धूपं दापयेत्तिलतण्डुलान् ॥ य एवमर्चयेद्देवमीश्वरं शूलहस्तकम् ॥ २ ॥ यत्र कुत्र मृतस्यापि यमः पितृसमो भवेत् ॥ ३ ॥ ॥ [2]इति यमेश्वरमाहा
त्म्यम् ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ कथयामि परं व्यास तीर्थं तीर्थेषु चोत्तमम् ॥ नाम्ना रुद्रसरः प्रोक्त त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ४ ॥ तत्र
स्नात्वा शुचिर्भूत्वा पश्येत्कोटेश्वरं शिवम् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ५ ॥ श्राद्धं तत्रैव कृत्वा तु शृणु यत्फलमाप्नुयात् ॥ दशा
नामश्वमेधानां वाजपेयशतस्य च॥६॥फलं कोटिगुणं व्यास लभते नात्र संशयः॥पितॄनुद्दिश्य यत्किंचित्कोटितीर्थे प्रदीयते॥७॥तत्सर्वं कोटिगुणितं
जायते नात्र संशयः॥कोटितीर्थे नरः स्नात्वा ध्यायेद्यः परमाक्षरम्॥८॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो निर्मोकेन यथोरगः ॥ प्रातरुत्थाय यो विप्र तत्र स्नानं करोति
वै॥९॥दृष्ट्वा देवं महाकालं गोसहस्रफलं लभेत्॥कोटितीर्थे नरः स्नात्वा सप्तरात्रोषितः शुचिः ॥१०॥ चांद्रायणसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ जागरं
तत्र कुर्याद्यो ह्यनंतफलमश्नुते ॥ ११ ॥ गन्धपुष्पार्चनं कृत्वा महास्नपनपूर्वकम् ॥ य एवं नयते रात्रिं सोपवासो जितेंद्रियः ॥ १२ ॥ लभते
सर्वकामित्वं यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥ कार्तिक्यामथ वैशाख्यां देवं तत्र प्रपूजयेत् ॥ १३ ॥ गंधपुष्पैश्च [4]कालीनैस्तथा वस्त्रैः सुशोभनैः ॥ कर्पूरं कुंकुमं
चैव श्रीखण्डमगरुं तथा ॥ १४ ॥ समभागानि कृत्वा तु शिलापृष्ठे च पेषयेत् ॥ अनुलिप्य महाकालं रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥ १५ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये रुद्रसरोमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥
॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथ यात्रां प्रवक्ष्यामि महाकालस्य यत्नतः ॥ शिवां श्रेयस्करीं पुण्यां पुण्यलोकप्रदायिनीम् ॥
॥ १ ॥ स्नात्वा सरसि रुद्रस्य दृष्ट्वा कोटे[5]श्वरं शिवम् ॥ नमस्कृत्य ततो गच्छेन्महाकालं सनातनम् ॥ २ ॥ गन्धैः पुष्पैर्नमस्कारैः संपूज्य त्रिद

---

१ अक्षराधिक्यमार्षम् । २ अत्र कस्मिंश्चित्पुस्तकेऽध्यायसमाप्तिर्दृश्यते । केषुचित्पुस्तकेषु नास्ति । ३ रुद्रेश्वरं प्रोक्तम्—इ० पा० । रुद्रेश्वरो देवश्च रुद्रसरस्तीर एवास्ति । ४ कालीनैः—ऋतुकालोद्भवैः । धूपैश्च—इ० पा० ।
५ कोटीश्वरम्—इ० पा०

शेश्वरम् ॥ प्रणिपत्य ततो गच्छेद्देवं कपालमोचनम् ॥ ३ ॥ तत्रैव देवदेवेशः कपालं न्यस्तवान्क्षितौ ॥ कपाले तत्क्षणान्न्यस्ते तत्राभूल्लिंगमुत्तमम् ॥ ॥ ४ ॥ कपालमोचनंनाम सर्वपापप्रणाशनम् ॥ तत्र वै स्नपनं कुर्यादाज्यपलशतेन वै ॥ ५ ॥ तदर्धार्धेन पादेन वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ काले पूर्णे स विप्रेन्द्र शिवलोके महीयते ॥ ६ ॥ नमस्कृत्य ततो गच्छेत्कपिलेश्वरमुत्तमम्[1] ॥ दर्शनादस्य देवस्य मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ ७ ॥ हनुमत्केश्वरं देवं ततो गच्छेत्समाहितः ॥ ऐश्वर्यमतुलं व्यास दर्शनादस्य जायते ॥ ८ ॥ ततो गच्छेन्महादेवं पैप्पलाख्यं सनातनम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण मुक्तिः स्याद्द्विजसत्तम ॥ ९ ॥ स्वप्नेश्वरं ततो गच्छेद्भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ दर्शनादस्य देवस्य दुःस्वप्नं च विनश्यति ॥ १० ॥ ततो गच्छेन्महादेवमीशानं विश्वतोमुखम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण विश्वस्यैव पतिर्भवेत् ॥ ११ ॥ सोमेश्वरं ततो गच्छेज्जितक्रोधो[4] जितेंद्रियः ॥ कुष्ठरोगादिदोषेभ्यो दर्शनादस्य मुच्यते ॥ १२ ॥ वैश्वानरेश्वरं व्यास ततो गच्छेत्समाहितः ॥ तस्य वृद्धिः सदा लोके जायते तस्य दर्शनात् ॥ १३ ॥ बीजपूरकहस्तं तु लकुलीशं ततो व्रजेत् ॥ रुद्रत्वं दर्शनात्तस्य[5] जायते नात्र संशयः ॥ १४ ॥ ततो गच्छेन्महादेवं गद्याणेश्वरमुत्तमम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण जायंते सर्वसिद्धयः ॥१५॥ अभ्यर्थितः सदा देवैः पूजितः सिद्धिकारणात् ॥ तेनाभ्यर्थितेश्वरोऽयं[6] विख्यातो विघ्ननायकः ॥१६॥ वयोवृद्धं ततो गच्छेन्महाकालं सनातनम् ॥ न रोगो न जरा व्याधिर्दर्शनान्नात्र संशयः ॥ १७ ॥ विघ्ननाशं ततो गच्छेत्प्राणीशं बलमुत्तमम् ॥ स्नानं घटशतैस्तस्य कुर्याद्भक्त्या समाहितः ॥ १८ ॥ तस्य चैव कृते स्नाने लभ्यंते सर्वसिद्धयः ॥ स्वर्गश्चापि सदा व्यास दर्शनादस्य जायते ॥ १९ ॥ तनयं तमनूल्लंघ्य दंडपाणिं ततो व्रजेत् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण यमलोको न दृश्यते ॥ २० ॥ पुष्पदन्तं ततो गच्छेद्भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ यस्य दर्शनमात्रेण मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २१ ॥ गुह्यं चैव महाकालं ततो गच्छेत्समाहितः ॥ यस्य दर्शनमात्रेण गुह्यपापैः प्रमुच्यते ॥ २२ ॥ ततो गच्छेत्समाधिस्थो दुर्वासेश्वरमुत्तमम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यो नरो भवेत् ॥ २३ ॥ श्वासावरोधनं कृत्वा दुर्वाससः समीपतः ॥ गौरीं गत्वा महादुर्गां त्यजेच्छ्वासमनंतरम् ॥ २४ ॥ तत्रोच्छ्वासो विमोक्तव्यस्तामभ्यर्च्य तु सर्वथा ॥ कालेश्वरं ततो गच्छेद्देवदेवं महेश्वरम् ॥ २५ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण यमलोकं न पश्यति ॥ विधीशं च ततो गच्छेद्देवदेवं महेश्वरम् ॥ २६ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण बधिरत्वं न जायते ॥ कीर्तये

---

१ कपालेश्वरम्–इ० पा० । २ एव–इ० पा० । ३ नश्यति क्षणात्–इ० पा० । ४ श्रद्धाभक्तिजितेन्द्रियः–इ० पा० । ५ अस्य–इ० पा० । ६ तेनाभ्यर्थितशरोऽयम्–इ० पा० ।

दात्मनो नाम स्थानं गोत्रं च तस्य वै ॥ २७ ॥ न कीर्तयेद्यदा नाम सा यात्रा विफलीभवेत् ॥ देवस्याग्रे ततो व्यास उपविश्य समाहितः ॥
॥ २८ ॥ भक्तियुक्तस्ततो ब्रूयान्नमस्कृत्वा पुनःपुनः ॥ मया समर्पिता यात्रा त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ २९ ॥ संसारसागराद्घोरान्मामुद्धर जगत्पते ॥
अनेन विधिना यस्तु महाकालं प्रदक्षयेत्[1] ॥ ३० ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुंधरा ॥ गोलक्षं द्विजलक्षाय दत्त्वा यल्लभते फलम् ॥ ३१ ॥
तत्फलं देवदेवस्य सकृद्दत्त्वा प्रदक्षिणम् ॥ भक्त्या परमया युक्तो महाकालं प्रदक्षयेत् ॥ ३२ ॥ पदेपदे यज्ञफलमिति मे शंकरोऽब्रवीत् ॥ षष्टिकोटि
सहस्राणि षष्टिकोटिशतानि च ॥ ३३ ॥ पूजितानि भवंत्यत्र यात्रेश्वरसमर्चनात् ॥ य एवं कुरुते यात्रां शिवध्यानपरायणः ॥ ३४ ॥ सहस्रद
क्षिणां दद्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३५ ॥ एवं यात्रां समाप्याथ गत्वा निजगृहं नरः ॥ यात्रादैवत
संख्यान्वै षड्विंशतिद्विजोत्तमान् ॥ ३६ ॥ भोजयेच्छिवभक्तांश्च शिवध्यानपरायणान् ॥ सवस्त्रां दक्षिणां दत्त्वा प्राप्यानुज्ञां विसर्जयेत् ॥ ३७ ॥
यात्राक्रमेण चैकैकं द्वारांतरमनुव्रजेत् ॥ धर्मोपदेशके पश्चात्सर्वोपस्करसंयुताम् ॥ ३८ ॥ धेनुं पयस्विनीं दद्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ भुञ्जीताथ
स्वयं व्यास सर्वभृत्यसमन्वितः ॥ ३९ ॥ दीनानाथदरिद्रांधविकलाद्यांश्च भोजयेत् ॥ यदत्र फलमुद्दिष्टं तद्वदामि शृणुष्व मे ॥ ४० ॥ कुलानां शत
मुद्धृत्य मातापित्रोः समाहितः ॥ कल्पकोटिसहस्राणि शिवलोके स मोदते ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये महाकालेश्वरयात्रामाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥
वाल्मीकेश्वरमित्याख्यं यस्तु देवं प्रपूजयेत् ॥ मौनी ध्यानपरो भूत्वा स कवित्वमवाप्नुयात् ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथमत्र समुत्पन्नः
कोऽसौ वाल्मीकेश्वरः[2] प्रभुः ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कवित्वमुपजायते ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ आसीद्व्यास पुरा विप्रः सुमतिर्भृगु
वंशजः ॥ रूपयौवनसंपन्ना तस्य भार्याथ कौशिकी ॥ ३ ॥ तस्य पुत्रः समुत्पन्नो ह्यग्निशर्मेति नामतः ॥ स पित्रा प्रोच्यमानोऽपि वेदाभ्यासं न
मन्यते ॥ ४ ॥ ततो बहुतिथे काले अनावृष्टिरजायत ॥ तस्यां विपद्गतः सोऽथ दक्षिणामाश्रितो दिशम् ॥ ५ ॥ ततोऽसौ सुमतिर्विप्रः सभार्यःस
सुतस्तथा ॥ विदेशं[4] काननं प्राप्तः कृत्वा चाश्रममाश्रितः ॥ ६ ॥ आभीरैर्दस्युभिः सार्धं संगोऽभूदग्निशर्मणः॥ आगच्छति पथा तेन यस्तं हंति स
पापकृत् ॥ ७ ॥ स्मृतिर्नष्टा गता वेदा गतं गोत्रं गता श्रुतिः ॥ कस्मिंश्चिदथ काले तु तीर्थयात्राप्रसंगतः ॥ ८ ॥ सप्तर्षयः पथा तेन सुव्रताः समुप

---

१ प्रदक्षयेत्--प्रदक्षिणीकुर्यात्--इत्यर्थः । २ अक्षराधिक्यं छान्दसम् । ३ व्यास--इ०पा० । ४ विदिशम्--इ० पा० ।

स्थिताः ॥ अग्निशर्माथ तान्दृष्ट्वा हन्तुकामोऽब्रवीदिदम् ॥ ९ ॥ वस्त्राणीमानि मुच्यध्वं छत्रिकोपानहौ तथा ॥ हन्तव्या हि मया यूयं गन्तारो यम
सादने ॥ १० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा अत्रिर्वचनमब्रवीत् ॥ अस्मत्पीडनजं पापं कथं ते हृदि वर्तते ॥ वयं तपस्विनो भूत्वा तीर्थयात्राकृतोद्यमाः
॥ ११ ॥ ॥ अग्निशर्मोवाच ॥ ॥ ममास्ति माताथ पिता सुतो भार्या गरीयसी ॥ पोषयामि सदा तांस्तु एतन्मे हृदि संस्थितम् ॥ १२ ॥
॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥ पित्रादीनाशु पृच्छस्व स्वकर्मोपार्जितं प्रति ॥ यद्युष्मदर्थं क्रियते पापं तत्कस्य कथ्यताम् ॥१३॥ यदि ते कथयंति स्म मा मृषा
प्राणिनो वधीः ॥ १४ ॥ ॥ अग्निशर्मोवाच ॥ ॥ न कदाचिन्मया ते तु संपृष्टा ईदृशं वचः॥ युष्माकं वचसा मेऽद्य प्रतिबोधः प्रवर्तते ॥ १५ ॥
गत्वा पृच्छामि तान्सर्वान्कस्य भावश्च कीदृशः ॥ यूयमत्रैव तिष्ठध्वं यावदागमनं मम ॥ १६ ॥ इत्युक्त्वा ताञ्जगामाशु पितरं स्वमुवाच ह ॥
धर्मस्य प्रतिघातेन प्राणिनां पीडनेन च ॥ १७ ॥ सुमहद्दृश्यते पापं कस्य तत्कथ्यतां मम ॥ पिता प्राह तथा माता नापुण्यमावयोरिह ॥ १८ ॥
त्वं जानासि यत्कुरुषे कृतं भाव्यं पुनस्त्वया ॥ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा भार्या वचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ तयाप्युक्तं न मे पापं पापमेतत्तवैव हि ॥
तद्वाक्यमब्रवीत्पुत्रं बालोऽहमिति सोऽब्रवीत् ॥ २० ॥ तज्ज्ञात्वा हृदयं तेषां चेष्टितं चैव तत्त्वतः ॥ नष्टोऽहमिति मन्वानः शरणं मे तपस्विनः ॥
॥ २१ ॥ क्षिप्त्वाथ लगुडं कृष्णं येन वै जंतवो हताः॥ प्रकीर्य केशांस्त्वरित ऋषीणामग्रतः स्थितः ॥ २२ ॥ प्रणम्य दंडपातेन ततो वचनमब्रवीत् ॥
न मे माता न च पिता न भार्या न च मे सुतः ॥ २३ ॥ सर्वैस्तैः परिमुक्तोऽहं भवतां शरणं गतः ॥ सुष्ठूपदेशदानान्मां नरकात्त्रातुमर्हथ ॥ २४ ॥
एवं तं वादिनं दृष्ट्वा ऋषयोऽत्रिमथाब्रुवन् ॥ भवतो वचनादस्य प्रतिबोधः समागतः ॥ २५ ॥ भवताऽयमनुग्राह्यः शिष्यो भवतु ते मुने ॥ तथे
त्युक्त्वाथ तान्प्राह चाग्निं ध्यानं समाचर ॥ २६ ॥ अनेन ध्यानयोगेन महामंत्रजपेन[१] च ॥ अनेकदुस्तरात्युग्रपापकृज्जनघातकः॥ संस्थितो वृक्ष
मूले त्वं परां सिद्धिं गमिष्यसि ॥ २७ ॥ इत्युक्त्वा ते ययुः सर्वे सकामं[२] सोऽपि तत्र वै ॥ तद्ध्यानस्थोऽभवद्योगी वत्सराणि त्रयोदश ॥ २८ ॥
तस्योपर्यभवत्तत्र वल्मीकोऽविचलस्य च ॥ निवृत्तास्तु पथा तेन मुनयस्तत्र शुश्रुवुः ॥ २९ ॥ उदीरितं ध्वनिं तेन वल्मीके विस्मयान्विताः ॥
ततः खनित्वा वल्मीकं काष्ठीभूतोरुशंकुभिः ॥३०॥ तं दृष्ट्वोत्थापयामासुर्मुनयो नयसंयुतम् ॥ नमश्चक्रेऽथ तान्सर्वान्स विप्रो[३] मुनिपुंगवान् ॥३१॥
तान्प्राह प्रणतो भूत्वा तपसा दीप्ततेजसः ॥ प्रसादाद्भवतामद्य ज्ञानं लब्धं मया शुभम् ॥ ३२ ॥ दीनोऽहमुद्धृतः सर्वैर्मग्नोऽहं पापकर्दमे ॥ श्रुत्वा

---

[१] महामंत्रजपेन--राममहामंत्रजपेन--इति पुराणांतराद्बोध्यम् । तत्र हि व्यत्यस्ताक्षररामंत्रजपेन वाल्मीकेः सिद्धिरुक्ता । [२] सकामम्—यथेच्छम्—इत्यर्थः । गंतव्यमार्गेण—इति शेषः । [३] मुनिः--इ० पा० ।

तस्येति ते वाक्यमूचुः परमधार्मिकाः ॥ ३३ ॥ वल्मीकेऽस्मिन्स्थितः पुत्र यतस्त्वमेकचित्ततः ॥ वाल्मीकिरिति ते नाम भुवि ख्यातं भविष्यति
॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वा मुनयो जग्मुः स्वां दिशां तपसान्विताः ॥ गतेषु मुनिमुख्येषु वाल्मीकिस्तपतां वरः ॥ कुशस्थल्यामथागम्य समाराध्य
महेश्वरम् ॥ ३५ ॥ तस्मात्कवित्वमासाद्य चक्रे काव्यं मनोरमम् ॥ रामायणं च यत्प्राहुः कथां सुप्रथमस्थिताम् ॥ ३६ ॥ ततः प्रभृति देवेशो
वाल्मीकेश्वरसंज्ञकः ॥ ख्यातोऽवंत्यां ततो व्यास नृणां कवित्वदायकः ॥ ३७ ॥ इति ते कथितं लिंगं वाल्मीकेश्वरमुत्तमम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण
कवित्वमुपपद्यते[1] ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवंतीक्षेत्रमाहात्म्य वाल्मीकेश्वरमाहात्म्य
वर्णनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शुक्रेश्वरं[2] समभ्यर्च्य सितपुष्पैर्विलेपनैः ॥ प्रणिपत्य ततो भक्त्या
रुद्रलोके महीयते ॥ १ ॥ भीमेश्वरं नरो दृष्ट्वा भक्त्या संपूज्य यत्नतः ॥ न भयं लभते व्यास रणे रात्रौ जलेऽनले ॥ २ ॥ गर्गेश्वरं स्नापयित्वा
तिलतैलेन मानवः ॥ बिल्वपत्रैस्तु संपूज्य धर्मवृद्धिमवाप्नुयात् ॥ ३ ॥ उपोषितश्चतुर्दश्यां तिलप्रस्थतिलांभसा ॥ स्नापयित्वा तिलैरिष्ट्वा सदा
सौख्यमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ गोसहस्रं नरो दत्त्वा भावं कृत्वा विशेषतः ॥ भवबंधविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ५ ॥ कामेश्वरं समभ्यर्च्य
कुंकुमादिविलेपनैः ॥ कामिकेन विमानेन याति स्वर्गं न संशयः ॥ ६ ॥ चूडामणिं नमस्कृत्य नवम्यां कार्तिके सिते ॥ न वियोनिं नरो याति
धर्मबुद्धिः स जायते ॥ ७ ॥ चंडीश्वरं समभ्यर्च्य कृष्णाष्टम्यामुपोषितः ॥ निर्माल्योल्लंघनोत्थेन न शोकेनापि लिप्यते ॥ ८ ॥ इत्यादितीर्थानि[3]
महेश्वरस्य पुण्यानि सर्वाणि नरोऽभिगम्य ॥ विशुद्धचित्तो भुवि भावितात्मा प्रयाति शंभोर्भुवनं[4] सुरम्यम् ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शुक्रेश्वरभीमेश्वरगर्गेश्वरकामेश्वरचूडामणीश्वरचण्डीश्वरादितीर्थमाहात्म्यवर्णनं
नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ गुह्यस्थाने पवित्राणि कीर्तितानि त्वया मुने ॥ प्रमाणं
कथयस्वाद्य महाकालवनस्य मे ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ यथाश्रुतं मया पूर्वं गदतो ब्रह्मणः स्वयम् ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि
शृणु त्वं गदतो मम ॥ २ ॥ योजनस्यैव पर्यंतं चतुर्दिक्षूपशोभितम् ॥ सौवर्णैस्तोरणैश्चैव मुक्तादामविलंबिभिः ॥ ३ ॥
द्वाराणि तत्र शोभंते कांचनैः कलशैः स्थितैः ॥ सितपद्ममुखैर्द्वारैरनेकमणिमंडितैः ॥ ४ ॥ महेश्वरप्रयुक्ताश्च द्वाराध्यक्षा महाबलाः ॥

---

[1] उपजायते--इ० पा० । [2] शुक्रेश्वरम्--इ० पा० । [3] कचित्पुस्तके तु--अस्यार्धस्य व्यत्ययेन पाठो दृश्यते । यथा--'इत्यादितीर्थानि नरोऽभिगम्य पुण्यानि सर्वाणि महेश्वरस्य'--इति । [4] भवनम्--इ० पा० ।

द्वारेषु तेषु शोभंते लोकानुग्रहकारकाः ॥ ५ ॥ पिंगलेशः स्थितः पूर्वे बालरूपो विभावसुः ॥ तीर्थस्याभिमुखो गौरो गुरुर्गणैरथानुगः ॥
॥ ६ ॥ दक्षिणेऽपि महायोगी कायावरोहणेश्वरः[1] ॥ बिल्वेशः पश्चिमे द्वारे क्षेत्रस्याभिमुखः स्थितः ॥ ७ ॥ नियुक्तो वै महेशेन वारुणीं दिश
मास्थितः ॥ उत्तरां दिशमाश्रित्य स्थितश्चैवोत्तरेश्वरः ॥ ८ ॥ साधकः सर्वकार्याणामादिष्टः शंकरेण सः ॥ मानवा ये वसंत्यत्र क्षेत्रमध्ये सुधा
र्मिकाः ॥ ९ ॥ मृता रुद्रपुरं यांति विमानैः सार्वकामिकैः ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यामथ वार्केन्दुसंगमे[2] ॥ १० ॥ पंचेशानीं नमस्कृत्य प्रतिलोमानु
लोमतः ॥ उपोषितो दिनैकेन ध्यायमानो महेश्वरम् ॥ ११ ॥ मुच्यते सर्वपापैस्तु बहुजन्मकृतैरपि ॥ एवं च विप्र यो यात्रां पंचेशानीं समार
भेत् ॥ १२ ॥ अनेनैव स्वदेहेन रुद्रलोकं स गच्छति ॥ पंचेशानीमथान्यां ते सुखेन क्रियते यथा ॥ १३ ॥ तथा शृणु प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणा
शिनीम् ॥ प्रातः स्नात्वा रुद्रसरस्येकादश्यां समाहितः ॥ १४ ॥ श्राद्धं कृत्वा महाकालं नत्वा चेशानमीश्वरम् ॥ पिंगलेशं ततः प्राप्य स्नात्वा
श्राद्धं समाचरेत् ॥ १५ ॥ उपगम्य ततो देवं गणेशं पिंगलेश्वरम् ॥ गन्धैः पुष्पैश्च धूपैश्च तमभ्यर्च्य निवर्तयेत् ॥ १६ ॥ महाकालेश्वरं प्राप्य[3] भूयः
स्नातो जितेंद्रियः ॥ अर्चयेद्देवदेवेशं स्वयंभुवं[4] सनातनम् ॥ १७ ॥ ईशाने गमयेद्रात्रिं कृत्वा वै नक्तभोजनम् ॥ ध्यायमानो महेशानं भूमौ
विन्यस्य विग्रहम् ॥ १८ ॥ द्वादश्यां पूर्ववत्सर्वं प्रातः स्नात्वा व्रजेन्नरः ॥ कायावरोहणं गत्वा पिंगलेश्वरवद्यजेत् ॥ १९ ॥ त्रयोदश्यामथाप्येवं
बिल्वेशं पश्चिमेऽर्चयेत् ॥ चतुर्दश्यां तथा सौम्ये पूजयेदुत्तरेश्वरम् ॥ २० ॥ अमावास्यां शुचिः स्नातो महाकालेश्वरं यजेत् ॥ गन्धैः पुष्पैश्च धूपैश्च
नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ॥ २१ ॥ गीतनृत्यादिकं कृत्वा प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ यात्रां कृत्वा तु पूर्वोक्तां ततो निजगृहं व्रजेत् ॥ २२ ॥ ब्राह्मणान्भोजये
त्पश्च शिवभक्तिपरायणान् ॥ प्रणम्य देवतारूपान्महाकालोषितान्द्विजान् ॥ २३ ॥ पूजयित्वा हिरण्येन सूक्ष्मवस्त्रगुणैर्नवैः ॥ रथं पिंगलके दद्या
द्गजं कायावरोहणे ॥ २४ ॥ दत्त्वा बिल्वेश्वरे चाश्वं वृषं दत्त्वा तु चोत्तरे ॥ धेनुं दत्त्वा महाकाले सर्वोपस्करसंयुतम् ॥ २५ ॥ य एवं कुरुते व्यास
तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २६ ॥ पितृकैर्मातृकैः सार्धं कुलैः स दिवि मोदते ॥ अप्सरोगीतनृत्याद्यैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ २७ ॥ ॥ इति पंचे
शानीयात्रामाहात्म्यम् ॥ ॥ यस्तु प्रदक्षिणां कुर्यान्नियमेन कुशस्थलीम् ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ २८ ॥ यस्तु पद्मावतीं पश्ये
दर्चयेत्पंकजैर्नरः ॥ दत्त्वा धूपं सनैवेद्यं मृतो ब्रह्मपुरं व्रजेत् ॥ २९ ॥ स्वर्णशृंगाटिकां व्यास कुसुमैः स्वर्णसंनिभैः[5] ॥ समभ्यर्च्य महाभक्त्या स

---

[1] नाम्ना कायावरोहणः--इ०पा०। [2] अर्केंदुसंगमे--अमावास्यायाम्--इत्यर्थः। [3] नाम नरः--इ०पा०। [4] स्वयंभूतम्--इ०पा०। [5] स्वर्णसंभवैः--इ०पा०।

याति शिवमन्दिरम् ॥ ३० ॥ अवन्तिनीं तु यः पश्येद्देवीं त्रैलोक्यविश्रुताम् ॥ कामिकेन विमानेन याति पौरंदरं पुरम् ॥ ३१ ॥ अर्चयेत्पंकजैर्भक्त्या यो देवीममरावतीम् ॥ अमरैः सह संहृष्टो मोदते दिवि सर्वदा ॥ ३२ ॥ देवीमुज्जयनीं भक्त्या यः पश्यति समाहितः ॥ सर्वैश्वर्यसमायुक्तो रुद्रलोके महीयते ॥ ३३ ॥ विशालां चैव यः पश्येद्रुद्रभक्त्या समाहितः ॥ मुच्यते त्रिविधैः पापैर्नात्र कार्या विचारणा ॥ ३४ ॥ ॥ इति श्रीकल्पसप्तकमहिमा ॥ ॥ शृणु व्यास महातीर्थं पुरा यद्ब्रह्मणार्चितम् ॥ अक्रूरेश्वरमित्याख्यं यत्र सिद्धः पितामहः ॥ ३५ ॥ तत्र देवार्चनं कृत्वा कृष्णाष्टम्यामुपोषितः ॥ जितेंद्रियः शुचिर्दांतो रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ ३६ ॥ न वदेत्केनचित्सार्धं नरः प्रातर्गृहे स्थितः ॥ दृष्ट्वाऽक्रूरेश्वरं देवं हेमदानफलं लभेत् ॥ ३७ ॥ ॥ इत्यक्रूरेश्वरमाहात्म्यम् ॥ ॥ यस्तु पश्यति ब्रह्माणं शुचिः स्नातो जितेंद्रियः ॥ मुच्यते पातकाद्घोराद्ब्रह्मलोकं मृतो व्रजेत् ॥ ३८ ॥ पद्मासनस्थितो[1] ब्रह्मा ध्यायमानः परं पदम् ॥ वसिष्ठाद्यैर्मुनिवरैर्विज्ञप्तः कर्मसंभवान् ॥ ३९ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ आदित्या मरुतः साध्यास्तथा चैवाश्विनावुभौ ॥ पितरो ये च लोकानां पूज्यंते भुवि मानवैः ॥ ४० ॥ ग्रहार्कतारका यक्षा दिग्गजाश्च्यानलानिलाः ॥ अमी देवा वयं सर्वे त्वदंशाः परिपठ्यते[2] ॥ ४१ ॥ कथं ध्यायसि देवेश एतत्सर्वं ब्रवीहि नः ॥ ४२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ द्वे विद्ये तत्त्वरूपे[3] ये परा चैवापरा तथा ॥ ते द्वे च मम रूपे द्वे नित्ये मूर्तात्मिके मम ॥ ४३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ पितामह कथं विज्ञो भवंतं परमं विभुम् ॥ येनास्माकं परा सिद्धिर्जायते तव दर्शनात् ॥ ४४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ माहेश्वरं परं क्षेत्रं कुशस्थलीतिशब्दितम्[4] ॥ यज्ञार्थिना मया देवः श्रीकंठः पार्वतीपतिः ॥ ४५ ॥ याचितस्तेन देवेन उक्तोऽहं परमेष्ठिना ॥ समंताद्योजनं साग्रं क्षेत्रमेतत्पैतामहः ॥ ४६ ॥ मया दत्तं तव विभो[5] महाकालवनादृते ॥ वारितः[6] स मया तत्र वने गुप्तो हि रोपतः ॥ कपर्दिना च तत्रोक्तो यास्यामो न तवांतिकम्[7] ॥ ४७ ॥ आरब्धो वै ततो यज्ञो नारायणपरिग्रहात् ॥ ज्ञातस्तथापि मे यज्ञो देवदेवेन शंभुना ॥ ४८ ॥ यज्ञवाटं कपर्दीशस्ततो भिक्षार्थमागतः ॥ याज्ञिकैः सोऽथ तत्रोक्तो मात्र तिष्ठ जुगुप्सितः ॥ ४९ ॥ कपर्दिना च ते तत्र उक्ता यास्याम्यहं पुनः ॥ एवमुक्त्वा कपालं स भूमौ संस्थाप्य तत्र हि ॥ ५० ॥ स्नातुं नदीं ययौ शिप्रां कपर्दी परमेश्वरः ॥ उक्तं तस्मिन्गते शिप्रां कपर्दिनि द्विजातिभिः ॥ ५१ ॥ कथं हि क्रियते होमः कपाले सदसि स्थिते ॥ अकपालानि शौचानि पुरा प्रोक्तं

---

१ ब्रह्मासनस्थितः--इ॰पा॰ । २ इति–इति शेषः । परिपठ्यते–अर्थाद्वेदेषु "इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरथो दिव्यः स सुपर्णो गरुत्मान् ॥ एकं सद्विप्रा बहुधा वदन्त्यग्निं यमं मातरिश्वानमाहुः॥" इत्यादिषु । ३ ज्ञेये मम स्वरूपेण–इ॰ पा॰ । ४ अस्ति--इति वाक्यपरिपूर्तिः कर्तव्या । ५ तत्र इति शेषः । ६ वारितेन मया तत्र वनगुप्तो हि रोपितः--इ॰ पा॰ । ७ अंतिकात्--इ॰पा॰ ॥

मनीषिभिः ॥ ५२ ॥ तत्कपालं सदस्येन उक्षितं पाणिना स्वयम् ॥ तस्मिन्क्षिप्तेऽभवच्चान्यत्पुनः क्षिप्तेऽभवत्पुनः ॥ ५३ ॥ एवं नांतं कपालानां
प्राप्य ते मुनिसत्तमाः ॥ रुद्रं कपर्दिनं मत्वा शरणं तं समागताः ॥ ५४ ॥ ततः स दर्शनं प्रादाद्भक्त्या तुष्टो महेश्वरः ॥ कपालपाणिर्भगवान्मामुवा
च ततः प्रभुः ॥ ५५ ॥ वरं वरय भो ब्रह्मन्यत्ते मनसि वर्तते ॥ नास्त्यदेयं मया तुभ्यं सर्वं दास्यामि तत्त्वतः ॥५६॥ ब्रह्मोत्तरमिदं स्थानं मया दत्तं
चतुर्मुख ॥ कारयस्व यथाकामं [1]यथावर्णचतुष्टयम् ॥ ५७ ॥ एवं वदंतं वरदमीशानं परमेश्वरम् ॥ तथेति चोक्त्वा सदसि न मयाऽन्यो वरो वृतः ॥
॥ ५८ ॥ उज्जयिनीति वै नाम कुशस्थल्यां निवेशितम् ॥ कुंडं [2]मंदाकिनी तत्र मया कृतमनंतरम् ॥ ५९ ॥ तत्र विप्राः कृते स्नाने सर्वपापैः
प्रमुच्यते ॥ तस्यां संस्थापयेद्दिक्षु चतुरोऽर्थघटाञ्छुभान् ॥ ६० ॥ सतिलांस्तान्सवस्त्रांश्च सफलान्मंडकैः सह ॥ कार्तिक्यामथ माघ्यां च चातु
र्विद्ये प्रदापयेत् ॥ ६१ ॥ प्रथमं च ऋग्वेदाय यजुर्वेदाय दक्षिणम् ॥ पश्चिमं सामवेदाय अथर्वणे तथोत्तरम् ॥ ६२ ॥ वेदानुद्दिश्य चाप्येवं प्रीयतां
मे पितामहः ॥ कृते चैवं हि यत्पुण्यं तच्छृणुध्वं समाहिताः ॥ ६३ ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं मंदाकिन्यां [3]तथा भवेत् ॥ सहस्रगुणितं स्नानं जाप्यं
लक्षगुणं भवेत् ॥ ६४ ॥ दानं कोटिगुणं ज्ञेयं मंदाकिन्यां न संशयः ॥ कौमुदे मासि संप्राप्ते गोदानं तत्र कारयेत् ॥ ६५ ॥ घृतधेनुं
च कार्तिक्यां माघ्यां तिलमयीं तथा ॥ जलधेनुं तु वैशाख्यां दत्त्वा मुच्येत पातकैः ॥ ६६ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यच्च दुष्कृ
तम् ॥ विनश्येत्किल्बिषं सर्वं मंदाकिन्यास्तु दर्शनात् ॥ ६७ ॥ मंदाकिनीसमं तीर्थं पृथिव्यां नैव दृश्यते ॥ यस्य दर्शनमात्रेण
ब्रह्मलोके स मोदते ॥ ६८ ॥ मंदाकिन्यां तु यः स्नानं कृत्वा श्राद्धं प्रदास्यति ॥ दर्शे च पूर्णिमायां वा पितृलोके स मोदते ॥
॥ ६९ ॥ पितामहं तु यो भक्त्या नित्यं पश्यति मानवः ॥ अश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ॥ ७० ॥ युज्यते नात्र संदेहः सत्यमेतत्त
पोधनाः ॥ ततो मन्वंतरेऽतीते प्राप्ते वैवस्वते पुनः ॥ ७१ ॥ तेनैवोन्मत्तवेषेण [4]ऊर्ध्वशेषो महेश्वरः ॥ प्रविष्टो ब्रह्मणः सत्रे दृष्टस्तैर्द्विज
सत्तमैः ॥ ७२ ॥ ते ब्राह्मणाः शपंति स्म निन्दां कुर्वंति चापरे ॥ अपरे पांशुभिः शिश्नं घ्नंति तस्याशपन्द्विजाः ॥ ७३ ॥ लोष्टैर्लगुडकैश्चा
न्ये घ्नंति तं बलगर्विताः ॥ जटामुकुटकं केचिद्धृत्वा कर्षंति चापरे ॥ ७४ ॥ पृच्छंति व्रतचर्यां वै केन व्रतं च दर्शितम् ॥ अत्र चैव स्त्रियः संति
कथमेतत्त्वया कृतम् ॥ ७५ ॥ ब्रह्मणा चेदृशी चर्या विष्णुना वा कृता स्वयम् ॥ गिरिशेनापि देवेन केनेदं दुष्कृतं कृतम् ॥ ७६ ॥ मा विडम्बय

---

[1] तथा वर्णचतुष्टयम्--इ० पा० । [2] मंदाकिनी--मंदाकिनीत्याख्यम् । [3] न संशयः--इ० पा० । [4] उर्ध्वशेपः—ऊर्ध्वकृतशिश्नः—इत्यर्थः ।

देवेशं वध्यो हि नस्त्वमद्य वै ॥ एवं तैर्हन्यमानस्तु ब्राह्मणैस्तत्र शंकरः ॥ ७७ ॥ स्मितं कृत्वाऽब्रवीत्सर्वान्ब्राह्मणान्परमेश्वरः ॥ किं यूयं मामभि
हथ ह्युन्मत्तं नष्टचेतसम् ॥ ७८ ॥ यूयं कारुणिकाः सर्वे मैत्रभावे व्यवस्थिताः ॥ तमेवं वादिनं देवं जाल्मरूपधरं हरम् ॥ ७९ ॥ मायया तस्य
देवस्य मोहितास्ते द्विजातयः ॥ पुनः कपर्दिनं जघ्नुः पाणिपादेन वै द्विजाः ॥ ८० ॥ ताडयमानस्तु तैर्विप्रैः परं कोपमुपागमत् ॥ ततो देवेन
ते शप्ता यूयं वेदविवर्जिताः ॥ ८१ ॥ ऊर्ध्वजूटाः सलगुडाः परदारोपजीविनः ॥ रता द्यूते च वेश्यायां पितृमातृविवर्जिताः ॥ ८२ ॥ न पुत्रे पितृ
वित्तं च विद्या वापि भविष्यति ॥ शेषो मम हतो यैश्च ते सर्वेंद्रियवर्जिताः ॥ ८३ ॥ रौद्रां भिक्षां तु भिक्षंतः परपिंडोपजीविनः ॥ आत्मानं वर्ण
यिष्यंति धनधान्यविवर्जिताः ॥ ८४ ॥ यैश्च तत्र कृता विप्रैर्हन्यमाने कृपा मयि ॥ तेषां धनं च पुत्राश्च दासीदासादयश्च वै ॥८५॥ कुलोत्पन्नाश्च
वै नार्यो भविष्यंति वरान्मम ॥ एवं शापं वरं दत्त्वा गतोंऽतर्धानमीश्वरः ॥ ८६ ॥ ततो द्विजा गते देवे मत्वा तं शंकरं विभुम् ॥ अन्वेषयंतो
यत्नेन महाकालवनं गताः ॥ ८७ ॥ स्नात्वा सरसि रुद्रस्य जपंतः शतरुद्रियम् ॥ जाप्यावसाने तान्देवोऽशरीरिण्या गिराऽब्रवीत् ॥ ८८ ॥ अनृतं
न मया प्रोक्तं स्वैरेष्वपि[1] कुतः सुखम् ॥ भूयोऽप्यनुग्रहं विप्रा युष्माकं करवाण्यहम् ॥ ८९ ॥ शांता दांताश्च ये विप्रा भक्तिमंतो मयि स्थिताः ॥
न तेषां छिद्यते वंशो न धनं न च संततिः ॥ ९० ॥ अग्निहोत्ररता ये च भक्तिमंतो जनार्दने ॥ पूजयंति च ब्रह्माणं तेजोराशिं दिवाकरम् ॥९१॥
नाशुभं विद्यते तेषां येषां साम्ये स्थिता मतिः ॥ एतावदुक्त्वा देवेशस्तूष्णीमासीज्जगत्प्रभुः ॥ ९२ ॥ एवं शापं वरं लब्ध्वा देवदेवान्महेश्वरात् ॥
आजग्मुः सहिताः सर्वे यत्र देवः पितामहः ॥ ९३ ॥ विरंचिमथ ते जाप्यैस्तोषयन्तोऽग्रतः स्थिताः ॥ तुष्टस्तानब्रवीद्ब्रह्मा मत्तोऽपि व्रियतां
वरः ॥ ९४ ॥ ब्रह्मणस्तेन वाक्येन तुष्टाः सर्वे द्विजोत्तमाः ॥ को वरो याच्यतां विप्राः परितुष्टे पितामहे ॥ ९५ ॥ एके तत्राब्रुवन्विप्रा वेदान्वै वृण
वामहै ॥ ततोऽन्ये च धनं धान्यं व्रियतामविशंकितैः ॥ ९६ ॥ अन्ये प्राहुः किमस्माकं धनैस्तुष्टे पितामहे ॥ अग्निहोत्राणि वेदाश्च शास्त्राणि
विविधानि च ॥ ९७ ॥ शांता आढ्याश्च लोकाश्च वरदानाद्भवंतु नः ॥ एवं प्रजल्पतां तत्र विप्राणां कोप आविशत् ॥ ९८ ॥ परस्परं वरार्थेऽथ
युद्धं कर्तुं समुद्यताः ॥ युध्यंते सायुधाः केचित्केचित्त्रोपसर्पकाः ॥ ९९ ॥ केचिद्विप्रा उदासीनाः केचिद्वै मौनमास्थिताः ॥ दृष्ट्वैवं भगवान्प्राह
विप्रान्युद्धं प्रकुर्वतः ॥ १०० ॥ यस्मात्कुमंत्रिता विप्राः शालाया बाह्यसंस्थिते ॥ तस्मादामूलतो विप्राः गुल्मे युद्धोपसर्पकाः ॥ १ ॥ उदासीनस्तु

---

[1] वैरेष्वपि—इ०पा० । [2] उपसर्पकाः—पलायनपराः—इत्यर्थोऽत्र बोध्यः ।

यो गुल्मो वृत्तिहीनो भविष्यति ॥ वेदास्तस्य भवेयुर्वै यस्त्वस्ति मौनसंस्थितः ॥ २ ॥ तृतीयः[1] सायुधो गुल्मो योद्धुकामस्तु यः स्थितः ॥ परदारेषु वेश्यायां द्यूते चौर्ये सदा रतः ॥३॥ चतुर्विधः स वै विप्रो[2] वृत्तिहीनो भविष्यति ॥ एवमुक्त्वा ययौ ब्रह्मा वैराजं भवनोत्तमम् ॥ ४ ॥ एवं मे परमं क्षेत्रं मुनयोऽवंतिमंडले ॥ यां देवनगरीं लोके प्रवदन्तीह मानवाः ॥ ५ ॥ तस्यां तु ये द्विजाः शांता वसंति क्षेत्रवासिन॥ न तेषां दुर्लभं किंचिन्मम लोके भविष्यति ॥ ६ ॥ कोलामुखे कुरुक्षेत्रे नैमिषे पुष्करेषु च ॥ वाराणस्यां प्रभासे च तथा बदरिकाश्रमे ॥ ७ ॥ गंगाद्वारे प्रयागे च गंगासागरसंगमे ॥ रुद्रकोट्यां विरूपाक्षे मित्रस्यापि तथा वने ॥ ८ ॥ तीर्थेष्वेतेषु क्षेत्रेषु या सिद्धिर्द्वादशाब्दिका ॥ प्राप्यते मानवैर्लोके सा मासेनेह[3] लभ्यते उज्जयिन्यां न संदेहो ब्रह्मचर्ये मनो यदि ॥ ९ ॥ तीर्थानां प्रवरं तीर्थं क्षेत्राणामपि चोत्तमम् ॥ सदाभिरुचितं मह्यमेतद्वै मुनिसत्तमाः ॥ ११० ॥ मंदाकिन्यास्तु माहात्म्यं क्षेत्रस्योत्पत्तिरुत्तमा ॥ भूयः किमन्यदिच्छास्ति श्रोतुं वै द्विजसत्तमाः ॥ ११ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एतत्ते ब्रह्मणो वाक्यं श्रुत्वा व्यास तथाविधम् ॥ वसिष्ठाद्याश्च मुनयः परं ध्यानमथो गताः ॥ १२ ॥ ध्यात्वा तु सुचिरं कालं तत्र वासे मनो दधुः ॥ साग्निहोत्राः सपत्नीका गताश्चावंतिमंडले ॥ १३ ॥ महाकालवनं दृष्ट्वा शिप्रां चैव महानदीम् ॥ श्मशानमूषरं चैव नदीं गन्धवतीं तथा ॥ १४ ॥ कोटितीर्थमुपस्पृश्य चक्रुर्वासं च तत्र वै ॥ स्मृत्वा तद्ब्रह्मणो वाक्यं रुचिस्तेषां तदाऽभवत् ॥ १५ ॥ अरुन्धत्या वसिष्ठश्च गमनं प्रति नोदितः ॥ उवाच तां महात्मासौ स्वां भार्यां मुनिसत्तमाः ॥ १६ ॥ महाकालः सरिच्छिप्रा गतिश्चैव सुनिर्मला ॥ उज्जयिन्यां विशालाक्षि वासः कस्य न रोचते ॥ १७ ॥ स्नानं कृत्वा नरो यस्तु महानद्यां हि दुर्लभम् ॥ महाकालं नमस्कृत्य नरो मृत्युं न शोचयेत् ॥ १८ ॥ मृतः कीटः पतंगो वा रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥ यत्रैषा श्रूयते मुक्तिः कथं सा त्यजते मया ॥ १९ ॥ एवं प्रजल्प्याथ मुनिप्रधानस्तत्रैव वासं सहसा चकार ॥ वनस्य व्युष्टिं परिकीर्तयंस्तु स्थितः सहैवात्र मुनिप्रधानैः ॥ १२० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये मंदाकिनीक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनंनाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥छ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ योऽवंत्यामंकपादाख्ये पश्येद्रामजना

---

१ तृतीयः–इत्यस्य 'मौनसंस्थितः' इति पूर्वेण सम्बन्धः । २ विप्रः–जात्यभिप्रायेणैकवचनम्–चतुर्विधा ये विप्रास्ते वृत्तिहीना भविष्यति–इति योजना ज्ञेया । ३ एव–इ० पा० । ४ अभिरुचिरम्–इ० पा० ।

र्दनौ ॥ ययोर्दर्शनमात्रेण यमलोकं न पश्यति ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथं तावंकपादाख्ये यातावत्र महामुने ॥ न पश्येद्यमलोकं स यद्यपि
ब्रह्महा भवेत् ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ भारावतारणार्थाय देवौ रामजनार्दनौ ॥ अवतीर्णौ यदोर्वंशे दिव्यरूपौ महाद्युती ॥ ३ ॥
कंसं हत्वा सचाणूरमुग्रसेनं नराधिपम् ॥ अभिषिच्य स्वयं राज्ये यदुसिंह उवाच तम् ॥ ४ ॥ किं कार्यं ते मया ब्रूहि कर्तव्यं ते सुते हते ॥
एवमुक्तः स राजा वा[2] उग्रसेनोऽब्रवीदिदम् ॥ ५ ॥ सर्वं संपत्स्यते कृष्ण भवतो हि न दुर्लभम् ॥ विज्ञाताखिलविज्ञानौ भवितारावुभावपि ॥ ६ ॥
गच्छेतमुज्जयिन्यां वै कृतविद्यौ भविष्यथः॥ ततः सांदीपनिं विप्रं जग्मतू रामकेशवौ॥७॥कण्ठस्थांश्चक्रतुर्वेदानाचारमखिलं च तौ॥ सरहस्यं धनुर्वेदं
ससंहारं तथैव च ॥८॥ अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्या तदद्भुतमभूद्द्विज ॥ सांदीपनिरसंभाव्यं तयोः कर्मातिमानुषम् ॥ ९ ॥ विचिंत्य तौ तदा मेने प्राप्तौ चंद्रदिवाकरौ॥
ततः किंचित्स नोवाच स्नातुं तीर्थमथाययौ ॥१०॥ शिष्यैस्तु सहितो विप्रो महाकालवनेऽविशत् ॥ शिष्यैः सह प्रविष्टौ द्वौ तदा तौ रामकेशवौ
॥११॥ वन्दमानौ महाकालं स तं केशवमब्रवीत् ॥ त्वया नाथेन देवानां मानुष्यत्वे हि[3] तिष्ठता ॥ १२ ॥ सुखमासीच्च साधूनामज्ञानानां च सर्वदा ॥
जने पीडाकरा ये तु सदा वा बलदर्पिताः ॥१३॥ युवाभ्यां ते हताः सर्वे कंसप्रमुखतो नृपाः ॥ मुनिसिद्धसुरादीनां स्थितिः कार्या त्वयाऽनघ ॥१४॥ करिष्यामि
तमित्युक्त्वा स नमस्य ततो ययौ ॥ दृष्ट्वा सांदीपनिं शिष्या ऊचुरेवं दिनेदिने ॥ १५ ॥ कस्य न श्रद्दधे तेषां[4] वचस्त्वत्यद्भुतं यतः ॥ स्वयं
ययौ ततो द्रष्टुमाश्चर्यं शिष्यभाषितम् ॥ १६ ॥ ततस्तत्रोत्थितः शब्दः संश्लेषे च तथा तयोः॥ तावागतौ गृहं तत्र गुरुर्वचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ न वै
ज्ञातौ मया वीरौ यदुवृष्णिकुलोद्भवौ ॥ ततः सांदीपनिं कृष्णः कृतकृत्योऽब्रवीद्वचः ॥ १८ ॥ गुर्वर्थं किं ददामीति सह रामेण हर्षितः ॥ तच्छ्रुत्वा
वचनं हृद्यं गुरुः प्रोवाच हर्षितः ॥ १९ ॥ पुत्रमिच्छाम्यहं त्वत्तो यो मृतो लवणांभसि ॥ पुत्र एको हि मे जातः स चापि तिमिना हृतः ॥ २० ॥
प्रभासे तीर्थयात्रायां त्वमेव तमिहानय ॥ तथेति चाब्रवीत्कृष्णो रामस्यानुमते गतः ॥ २१ ॥ तं समुद्र उवाचेदं दैत्यः पंचजनो महान् ॥ तिमिरूपेण
तं बालं ग्रस्तवान्मयि संस्थितः ॥ २२ ॥ ततः पंचजनं हत्वा ग्राहरूपं महाबलम् ॥ तन्मध्यस्थं च जग्राह शंखं ग्रस्तो हि यः पुरा
॥ २३ ॥ जलेश्वरगृहात्तेन ग्राहेणातीव लीलया ॥ तस्योदरे यदा बालं नाप्तवांस्तु जनार्दनः ॥ २४ ॥ यमालयगतं मत्वा तदा वरुणमब्रवीत् ॥

---

[1] अनेनैकेनैव श्लोकेन प्रश्नद्वयमत्र व्यासस्य सनत्कुमारं प्रति—तौ रामजनार्दनावत्र कथं यातावित्येकः प्रश्नः, यद्यपि ब्रह्महा भवेत्तथापि—केवलं रामजनार्दनदर्शनेन--कथं यमलोकं नैव पश्येत् । अत्र कीदृशं तद्दर्शनमाहात्म्यं तत्कथय--इति द्वितीयः प्रश्नः ।

[2] वै--उग्रसेनः—इति पदच्छेदः ।

[3] मानुष्यत्वेन--इ० पा० ।

[4] तेषाम्—शिष्याणां मध्ये कस्य—कस्यापि—इति योजना ।

भगवन्यादसामीश रथो मे दीयतां महान् ॥ २५ ॥ पुराजिरे हता दैत्या दानवा बलदर्पिताः ॥ मया येन रथेनाद्य मह्यं स दीयतां रथः ॥ २६ ॥
न्यासभूतो रथो यस्ते विधृतो निहतारिणा ॥ मया धर्मं पुरस्कृत्य स दीयतामपांपते ॥ २७ ॥ येनाहवे प्रेतराजं जित्वा पश्यामि बालकम् ॥
एतच्छ्रुत्वा प्रहृष्टात्मा ज्ञात्वा कार्यार्थिनं हरिम् ॥ ददौ तु रथमक्षोभ्यं रणे तस्मै सुरासुरैः ॥ २८ ॥ ततो हरिः समालोक्य रथं रत्नपरिष्कृतम् ॥
द्वीपिचर्मपरीधानं वैयाघ्रपरिवारितम् ॥ २९ ॥ नानाचित्रविचित्रांगं गरुडध्वजराजितम् ॥ संयुक्तं शैब्यसुग्रीवपुष्पदंतबलाहकैः ॥ ३० ॥ अजेयं
देवदेवेंद्रदानवासुरराक्षसैः ॥ अनेकायुधसंपूर्णं मणिविद्रुमभूषितम् ॥३१॥ सहस्रसूर्यप्रतिमं चारुवक्रचतुर्युगम् ॥ किंकिणीशतशोभाढ्यं घंटाचामरचं
द्रिकम् ॥ ३२ ॥ संवर्ताकारविषमं खगेंद्रवरकेतनम् ॥ दृष्ट्वा कृष्णः सरामस्तु मुमुदे वीतविस्मयात् ॥ ३३ ॥ प्रदक्षिणमुपाकृत्य देवताभ्यः प्रणम्य
च ॥ आरुरोह रथं विष्णुर्विमानं साग्रयोजनम् ॥ ३४ ॥ ततो जगाम त्वरितो जनार्दनो जगन्निवासो यमलोकमाश्रिताम् ॥ दिशं सहस्रैः किरणै
र्वृतां पुरीं दध्मौ च शंखं परिगृह्य चाच्युतः ॥ ३५ ॥ तत्र प्रध्मापयामास शंखं शार्ङ्गधनुर्धरः[1] ॥ तेन शब्देन वित्रस्ताः कृतांतालयवासिनः
॥ ३६ ॥ नरकांतर्गता मर्त्याः पापाचारपरायणाः ॥ सुखमापुः प्रसन्नाश्च वह्नयः कृष्णदर्शनात् ॥ ३७ ॥ शस्त्राणि कुंठतां प्रापुर्यंत्राणि विविधानि
च ॥ विदीर्णानि तदा वासुदेवदेवस्य दर्शनात् ॥ ३८ ॥ असिपत्रवनंनाम शीर्णपर्णमजायत ॥ रौरवंनाम नरकमभैरवमभूत्तदा ॥ ३९ ॥ अभैरवं
भैरवाख्यं कुंभीपाकमवाचिकम् ॥ शृंगाटं शृंगसदृशं लोहसूच्यप्यसूचिका ॥ ४० ॥ दुस्तरा सुतरा जाता नदी वैतरणी नृणाम् ॥ नरकांते तदा
जाते गते विश्वेश्वरे विभौ ॥ ४१ ॥ पापक्षयात्ततः सर्वे ते मुक्ता नारका नराः ॥ पदमव्ययमासाद्य दृष्ट्वा विष्णुं तमोऽपहम् ॥ ४२ ॥ विमानेषु
सहस्रेषु ह्यारूढास्ते समंततः ॥ समीक्ष्य पुंडरीकाक्षं मुक्तास्ते सर्वपातकात् ॥ ४३ ॥ ततः शून्यं मुने जातं सर्वं निरयमंडलम् ॥ दर्शनात्तस्य
देवस्य विष्णोर्विश्वस्वरूपिणः ॥ ४४ ॥ ततो दूताः कृतांतस्य कृष्णं च युद्धकारिणम् ॥ वारयामासुरत्युग्रा[2] विशंतं नरकान्प्रति ॥ ४५ ॥
॥ ॥ किंकरा ऊचुः ॥ ॥ मा वीरानेन मार्गेण रथमानय मानवन् ॥ प्रयांत्यधोगतिं पापात्परस्त्रीस्वापहारकाः ॥ ४६ ॥ यमादिष्टा नराः पापा
येऽमोच्या वर्षकोटिभिः ॥ दृष्ट्वा त एव सद्यस्त्वां गताः स्वर्गमपावृताः ॥ ४७ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषां कृपया पीडितो भृशम् ॥ पुनः प्रोवाच
मधुहा मोक्षायाहमुपागतः ॥ ४८ ॥ सर्वेषां स्वर्गदाताहं यमलोकनिवारकः ॥ अंजसा यमराड्दूता यमायाख्यात मे वचः ॥ ४९ ॥ एतच्छ्रुत्वा

---

[1] खड्गधनुर्धरः—इ० पा० । [2] अव्यग्राः—इ० पा० ।

वचो दूताः सत्वरा यममागताः ॥ सर्वमाचक्षिरे वृत्तं यथा नारकमोक्षणम् ॥ ५० ॥ ततो यमो रुषाविष्टः प्राह तान्यमकिंकरान् ॥ यः कश्चिदा
गतो मर्त्यो मर्यादाभेदकृन्नरः ॥ ५१ ॥ तं गत्वा वारयध्वं वै गृहीत्वानीयतामिति ॥ अयं नरांतको यातु किंकरः सह किंकरैः ॥ ५२ ॥ एवमुक्तो
यमेनाथ किंकरः स नरांतकः ॥ गत्वा तं वारयामास वाग्भिरुग्राभिरच्युतम् ॥ ५३ ॥ यदा न वारितस्तस्थौ तदा क्रुद्धो नरांतकः ॥ तदा शरैरती
वोग्रैस्ताडितस्तेन केशवः ॥ ५४ ॥ बलदेवोपि समरे ताडितो विविधैः शरैः ॥ तावुभौ ताडितौ घोरैः समंताद्यमकिंकरैः ॥ ५५ ॥ आदाय
धनुषी दिव्ये जघ्नतुर्यमकिंकरान् ॥ बाणैरनेकसाहस्रैः क्रुद्धौ रामजनार्दनौ ॥ ५६ ॥ नरांतकोऽपि समरे बलेन बलिनार्दितः ॥ पपात गदया भिन्नो
मूर्ध्नि निर्यातलोचनः ॥ ५७ ॥ ततो नरांतके वीरे पतिते यमकिंकरे ॥ किंकराणामभूत्सैन्यमार्तं रणपराङ्मुखम् ॥ ५८ ॥ रामकृष्णाभ्यां ते दूता
हन्यमाना भयातुराः ॥ यमाय कथयामासुर्नरांतकस्तु पातितः ॥ ५९ ॥ ततो यमो ययौ क्रुद्धः समंतात्किंकरैर्वृतः ॥ प्राह ततो यमः क्रुद्धो नो
जितोहं पुरा परैः ॥ ६० ॥ ततो वादित्रनिर्घोषैस्तुमुलानकगोमुखैः[1] ॥ नानाडमरुकैश्चैव चित्रगुप्तैश्च गच्छति ॥ ६१ ॥ देवा विद्याधराः सिद्धा दृष्ट्वा
यांतं महाबलम् ॥ कृतांतस्य रणेऽक्षोभ्यं कामपालं जगत्पतिम् ॥ ६२ ॥ ततस्ते किंकराः सर्वे चित्रगुप्तेन नोदिताः॥ रथमावृत्य बाणौघैः प्रविव्यधुः
समंततः ॥ ६३ ॥ बलं च केशवं संख्ये जघ्नतुस्तावुभावपि ॥ रणे च विविधैर्बाणैश्चित्रगुप्तस्य पश्यतः ॥ ६४ ॥ विदार्य च सहस्राणि किंकराणां
समंततः ॥ कृतांतानीकिनीमध्ये कृतांत इव केशवः ॥ चचार रणदुर्धर्षः कामपालेन पालितः ॥ ६५ ॥ ततश्चित्रगुप्तो रणे किंकराद्यं[2] विदीर्णं
निरीक्ष्यार्तनादं चकार ॥ ६६ ॥ शरैः पंचभिः कृष्णमायांतमाजौ जघानाष्टभिर्वक्रदेशे स भिन्नः ॥ शरार्तो रथोपस्थ आसीत्तदार्तस्तमालोक्य
भिन्नं रणे नष्टसंज्ञम् ॥ ६७ ॥ रथं स्वं समादाय यातः कृतांतस्ततश्चित्रगुप्ते शरार्ते प्रसुप्ते ॥ रणे कीर्तिलुप्ते भयक्षोभयुक्तः स्वसैन्यैश्च युक्तो भयार्तो
निषण्णः ॥ ६८ ॥ प्रधानाश्च भग्ना विचित्राश्च भग्नास्ततश्चित्रगुप्तं निशम्याथ भग्नम् ॥ स कालस्तमायांतमालोक्य दूराद्धर सैन्यमादाय देवारि
शत्रुम् ॥ ६९ ॥ विनाशाय युध्यद्युगांते[3] प्रजानां यथा वाडवो ज्वालवृद्धः प्रवृत्तः ॥ तमायांतमालोक्य कालं करालं शरैरावृणोदंतकं कालकल्पैः
॥ ७० ॥ स कालः करालं समादाय दंडं मुमोचाच्युते पश्यतां देवतानाम् ॥ ततः कालदंडः प्रजानां विनाशो हरेः संनिकाशं समभ्याजगाम
॥ ७१ ॥ ततो देवगंधर्वयक्षा मुनींद्राः परं विस्मयं प्रापुरावीक्ष्य,रामम् ॥ ज्वलंतं च जग्राह कालस्य दंडं स रामो वरं लीलयाऽनंतमूर्तिः ॥ ७२ ॥

---

१ मुरजानकगोमुखैः--इ०पा० । २ प्रभिन्ने--इ०पा० । ३ युध्यत्-अयुध्यत्-अडभावः परस्मैपदं चार्षं ।

गृहीते बलेनाहवे कालदंडे मोक्तुकामे पुनः कालनाशाय वै ॥ तूर्णमभ्येत्य तत्रांतरे पद्मजस्तं रणे वारयामास कृष्णं तदा ॥ ७३ ॥ मा मुंचे
त्यब्रवीद्वेधाः कालं कालायुधं बल ॥ त्वया बलवता वीर चराचरधरा धरा ॥ ७४ ॥ धार्यते शिरसा देव संसारे नास्ति ते समः ॥ त्वया विश्वपति
र्विष्णुरुत्संगेन सदोह्यते ॥७५॥ कोऽन्योऽस्ति त्वत्समो राम यो जगद्दहने क्षमः॥ जगत्स्रष्टा जगद्धोता जगद्धर्ता जगत्पतिः ॥७६॥ पाल्यते यत्त्वया सो
पि विष्णुर्विश्वैकनायकः ॥ कस्ते स्तुतिकरोऽस्तीह को गुणान्वेत्तुमर्हति ॥ ७७ ॥ ततो वयं त्वदंकस्थविष्णुनाभिभवा यतः ॥ इत्युक्त्वा बलदेवं च
वासुदेवं पुनर्वचः ॥ ७८ ॥ उवाच चतुरास्यस्तु स्तुतिपूव वृतः सुरैः ॥ कृष्णकृष्ण करालस्य कालस्यास्य कृपां कुरु ॥ ७९ ॥ यतो भवंतमायांतं
विष्णुं विश्वैकनायकम् ॥ वेत्ति नायं जगन्नाथं नरकार्णवतारकम् ॥ ८० ॥ त्वया वै भगवन्पूर्वं यमः संस्थापितः पदे ॥ नृणां दुष्कृतकर्तृणां नर
काय यमः प्रभो ॥ ८१ ॥ तस्मादस्य जगन्नाथ क्षम्यतां पुरुषोत्तम ॥ विभो कृपां कुरुष्वास्य ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ॥ ८२ ॥ एतच्छुत्वाऽब्रवी
त्कृष्णो धातः शृणु गुरोर्मम ॥ सांदीपनेः समानीतः सुतस्तेनागताविह ॥ ८३ ॥ समर्प्यतां गुरुश्रेष्ठ श्रेष्ठाय गुरुदक्षिणा ॥ आवाभ्यां वै प्रतिज्ञाता
तस्मात्सा पाल्यतां विभो ॥ ८४ ॥ एतत्पितामहः श्रुत्वा यमं समरनिर्जितम् ॥ समाहूयाब्रवीद्विष्णुर्यद्ब्रवीति कुरुष्व तत् ॥ ८५ ॥ तच्छुत्वा धर्म
राजस्तु विरंचिमिदमब्रवीत् ॥ भगवन्विश्वकृल्लोके नैष मार्गस्त्वया कृतः ॥ ८६ ॥ यमलोकमनुप्राप्य कायहीनः शरीरवान् ॥ यत्कायरहितो
याति नैतदत्र प्रपद्यते ॥ ८७ ॥ तच्छुत्वा हि पुनर्ब्रह्मा विश्वस्यास्य विभुः स्वयम् ॥ विश्वकृद्विश्वहृद्यस्माद्यदिच्छति करोतु तत् ॥ ८८ ॥ तस्मा
दर्पय पुत्रं त्वं मुनेः सांदीपनेश्च यः ॥ नरके यं पुनः कृत्वा तं चानय महामते ॥ ८९ ॥ तच्छुत्वा धर्मराजस्तु पुत्रं सांदीपनेस्तथा ॥ ससर्ज बाल
रूपं च तदात्मानं तदुद्भवम् ॥ ९० ॥ अर्पयामास कृष्णस्य बालं रूपसमन्वितम् ॥ स सर्वदेवतानां च तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९१ ॥ ततः प्राप्य
गुरोः पुत्रं प्रभुः प्रीतः प्रजापतिम् ॥ प्राह प्राप्तो मया ब्रह्मन्स्वरूपो द्विजदारकः ॥ ९२ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अद्यप्रभृति लोकेश देशे मच्चरणां
किते ॥ अवंत्यामंकपादाख्ये मृता नेक्षंति ते यमम् ॥ ९३ ॥ महाकालपुरे देवमाद्यं वै पुरुषोत्तमम् ॥ विश्वरूपं च गोविंदं शंखोद्धारं च केश
वम् ॥ ९४ ॥ ये पश्यंति कुशस्थल्यामेतेषां मूर्तिपंचकम् ॥ ते नरा न गमिष्यंति विरंचे निरयं क्वचित् ॥ ९५ ॥ तथैवागमनादत्र मम रामस्य ना
रकाः ॥ विमुक्तास्ते त्वघाद्धोरात्प्राप्नुवंत्वखिला दिवम् ॥ ९६ ॥ इत्युक्ते वचने वेधाः प्रोवाच प्रीतिमान्हरिम् ॥ यत्त्वयोक्तं वचः कृष्ण तदस्तु सकलं
सदा ॥ ९७ ॥ ये च त्वामादिपुरुषं प्रथमं पुरुषोत्तमम् ॥ प्रणम्य पश्चाद्द्रक्ष्यंति स्नात्वा शिवसरस्यपि ॥ ९८ ॥ अघोज्वालं महाकालं सोऽश्वमेध

फलं लभेत् ॥ एवमुक्तो हरिः पुत्रमादाय बलिना सह ॥ ९९ ॥ संमान्य[1] वेधसं कालं समारोहद्रथं ततः ॥ शंखमापूरयामास कृतकार्यो जनार्दनः
॥ १०० ॥ मोक्षाय निरयस्थानां नृणां वै पापकर्मणाम् ॥ ततस्ते शंखशब्देन स्मरणेनाच्युतस्य च ॥ १ ॥ दिव्यान्विमानानारुह्य दिवमेवा
खिला गताः ॥ शून्यं तन्मंडलं[2] जातं नारायणसमागमे ॥ २ ॥ कालोऽपि दंडमासाद्य बलदेवात्पुनः पुरम् ॥ प्रविवेश ततो धाता तत्रैवांतरधीयत
॥ ३ ॥ कृष्णोपि बलवान्धीरैः[3] प्राप्त उज्जयिनीं पुरीम् ॥ बलदेवसहायस्तु सत्वरेणाशुगामिना ॥ ४ ॥ ततः सांदीपनेः पुत्रमर्पयामास केशिहा ॥
गुरवे यत्प्रतिज्ञातं स तस्मादनृणोऽभवत् ॥ ५ ॥ एवं सांदीपनिः पुत्रं दृष्ट्वा च पुनरागतम् ॥ नागरास्तत्र राजा च विस्मयं परमं ययुः ॥ ६ ॥
तौ वीरावर्चयामासुर्मत्वा देवोत्तमोत्तमौ ॥ सांदीपनिरुवाचेदं तौ च रामजनार्दनौ ॥ ७ ॥ इह स्थास्यति वां कीर्तिर्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ स्थाने मदीय
एतस्मिंस्तिष्ठंतौ यदुनंदनौ ॥८॥ न विज्ञातौ मया वीरौ यदुवृष्णिकुलोद्भवौ ॥ नरनारायणौ देवौ देवकार्यार्थमागतौ ॥९॥ नाल्पमृत्युर्भवेत्तस्य न
व्याधिर्न च दुर्गतिः ॥ प्राप्य ह्यत्र च यः स्नाति स्वर्गलोके स मोदते ॥११०॥ शंखिनं विश्वरूपं च गोविंदं चक्रिणं तथा ॥ चत्वारि विष्णुक्षेत्राणि
अंकपादस्तु पंचमः ॥ ११ ॥ एषां यात्रां प्रवक्ष्यामि यथा कार्या मनीषिभिः ॥ मंदाकिन्यां कृतस्नानो दृष्ट्वा रामजनार्दनौ ॥ १२ ॥ शंखोद्धारे ततः
स्नात्वा प्रपश्येद्धलकेशवौ ॥ स्नानं कृत्वा ततः कुंडे गोविंदं च समर्चयेत् ॥ १३ ॥ चक्रिणं च ततो दृष्ट्वा देवदेवं च शंखिनम् ॥ अंकपादौ ततो दृष्ट्वा
विश्वरूपं ततो व्रजेत् ॥ १४ ॥ तस्याग्रतः करीकुंडे स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥ पुनस्तेन प्रकारेण प्रपश्येद्धलकेशवौ ॥ १५ ॥ स्नानं कृत्वा ततः
कुंडे गोविंदं च समर्चयेत् ॥ तथैव चक्रिहलिनौ दृष्ट्वा तं केशवं व्रजेत् ॥ १६ ॥ शिप्रांभसि नरः स्नात्वा भक्त्या संपूज्य केशवम्[1] ॥ परावृत्यांक
पादे तु तां रात्रिं गमयेच्छुचिः ॥ १७ ॥ प्रातर्वै भोजयेत्तत्र पंच विप्रांश्च सुव्रतान् ॥ गोदक्षिणां शंखिने तु विश्वरूपाय वै हयम् ॥ १८ ॥ गोविं
दाय गजं दद्यात्सर्वं दद्याच्च केशवे ॥ उपोष्य द्वादशीं विप्र योऽकपादं समर्चयेत् ॥ १९ ॥ गंधपुष्पैश्च धूपैश्च नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ॥ श्राद्धं यः कुरुते
सर्वं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ १२० ॥ कुलानां शतमुद्धृत्य विमानैः सर्वकामिकैः ॥ गीतनृत्यादिभोगैश्च वैकुंठे सुचिरं वसेत् ॥ २१ ॥ पुनर्लोक
मिमं प्राप्य पवित्रे जायते कुले ॥ प्राप्नोत्यनंतसंतानं विष्णुलोकं पुनर्व्रजेत् ॥१२२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम
आवंत्यखण्डेऽवंतीक्षेत्रमाहात्म्येंऽकपादमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथान्यं संप्रवक्ष्यामि देवं

---

[1] अपृच्छद्वेधसं देवम्--इ०पा०। [2] तन्मंडलम्--यमलोकः--इत्यर्थः। [3] वीरः--इ० पा०। [1] केशवौ--इ०पा०।

त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ चंद्रादित्यमिति ख्यातं चंद्रादित्यार्चितं पुरा ॥१॥ यस्तं समर्चयेद्देवं सुरासुरनमस्कृतम् ॥ गंधपुष्पैस्तथा धूपैर्नैवेद्यैर्विविधैस्तथा[1] ॥ २ ॥ चंद्रादित्यादिसालोक्यं प्रयाति सर्वकामिकम् ॥ विमानैः सूर्यसंकाशैर्यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ ३ ॥ ॥ इति चन्द्रादित्यमाहात्म्यम् ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ करभेशं ततो गच्छेद्देवदेवं महेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कुयोनौ नैव जायते ॥ ४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ करभेशमहं देवं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ कथं देवः समुत्पन्नः करभेशेतिसंज्ञितः ॥ ५ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरा देवगणैः सार्धं देवदेवो महेश्वरः ॥ वनेऽस्मिन्क्रीडयामास परमाह्लादसंयुतः ॥ ६ ॥ क्रीडन्बहुतिथे काले शंकरः करभोऽभवत् ॥ ज्ञायते च स नो देवैः शंकरः करभाकृतिः ॥ ७ ॥ अन्वेषयंति ते देवास्ततो विस्मयसंयुताः ॥ न पश्यंति यदा तत्र तं देवं शूलपाणिनम् ॥ ८ ॥ देवैः पृष्टस्ततो ब्रह्मा क्वास्ति देवो महेश्वरः ॥ ध्यात्वाथ ब्रह्मणा दृष्टो गुप्तो योगप्रभुर्हरः ॥ ९ ॥ देवैः सार्धं ततो ब्रह्मा पप्रच्छ गणनायकम् ॥ न दृष्टः शंकरोऽस्माभिर्गतः कुत्र विनायक ॥ १० ॥ कथयस्व नमस्तुभ्यं दास्यामो लड्डुकान्विभो ॥ एवमुक्तस्तदा हृष्टः प्रोवाच गणनायकः ॥ ११ ॥ करभोऽयं महादेवो दृश्यते विबुधोत्तमाः ॥ श्रुत्वा चैवं वचो देवाः प्रहृष्टाः करभं ययुः ॥ १२ ॥ ज्ञातोऽस्माभिर्महादेव जल्पंत इति ते स्वयम् ॥ गत्वा चैव ततः सर्वे चतुर्दिक्षु स्थिताः स्वयम् ॥१३॥ विचिंत्येति कथं ज्ञातः शंकरो विस्मयं गतः ॥ त्यक्त्वाथ कारभं रूपं देवदेवो महेश्वरः ॥ १४ ॥ लिंगमुत्पादयामास दिव्यं यत्करभेश्वरम् ॥ ते दृष्ट्वाऽथ सुराः सर्वे साष्टांगप्रणतिस्थिताः ॥ १५ ॥ ततःप्रभृति विख्यातः शंकरः करभेश्वरः ॥ कोटितीर्थादुत्तरस्मिन्स्थापयामास विघ्नपम् ॥ १६ ॥ स्वनाम्ना प्रथितं चक्रे करभं चातिपूजितम् ॥ स्नात्वा तत्र शुचिर्भूत्वा यस्तमर्चयते शिवम् ॥ १७ ॥ गंधपुष्पैश्च नैवेद्यैः शृणु तेषां च यत्फलम् ॥ सर्वमेधेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ १८ ॥ ततोऽधिकं स लभते नात्र कार्या विचारणा ॥ महाकालं ततो गच्छन्संपूर्णं फलमाप्नुयात् ॥ १९ ॥ ततः प्रसिद्धो लोकेऽस्मिन्नृद्धिदः करभेश्वरः ॥ २० ॥ ॥ इति करभेश्वरमाहात्म्यम् ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ लड्डुकैश्च ततो देवैर्विघ्ननाथः समर्चितः ॥ तदाप्रभृति विख्यातो विघ्नेशो लड्डुकप्रियः ॥ २१ ॥ यः समर्चयते भक्त्या तस्य विघ्नो न जायते ॥ तस्मै ददाति संतुष्टः सर्वान्कामान्विनायकः ॥ २२ ॥ निराहारश्चतुर्थ्यां[2] च स्नात्वा शिप्रां[3] विशेषतः ॥ रक्तांबरधरो भूत्वा रक्तपुष्पैर्विनायकम् ॥ २३ ॥ रक्तचंदनतोयेन मंत्रैः स्नपनपूर्वकम् ॥ चंदनेनापि रक्तेन तं विलेप्य प्रपूजयेत् ॥ २४ ॥ धूपं दद्यात्तथा

---

१ अपि—इ० पा० । २ नक्ताहारः--इ० पा० । ३ शिप्राम्—शिप्रायाम्--इत्यर्थः ।

दिव्यं सुगंधं लड्डुकप्रिये ॥ नैवेद्ये लड्डुका देया आज्यखंडपरिप्लुताः ॥ २५ ॥ न तस्य जायते व्याधिर्भयं विघ्नं कदाचन ॥ लभते च सदाभीष्टं
मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ २६ ॥ अवतीर्णः पुनर्लोके जायते वसुधाधिपः ॥ मतिमान्पुत्रवाञ्छूरो नात्र कार्या विचारणा ॥ २७ ॥ ॥ इति गणेशमा
हात्म्यम् ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ कुसुमेशं सुरद्वारे सुरासुरनमस्कृतम् ॥ श्रद्धया पूजयेद्यस्तु शिवलोके स मोदते ॥ २८ ॥ जयेश्वरं तु यः
पश्येद्देवदेवं महेश्वरम् ॥ जयी स्यात्सर्वकार्येषु शिवलोकं स गच्छति ॥ २९ ॥ शिवद्वारे शिवं लिंगमर्चयेन्मानवो यदि ॥ त्रिदिवं याति यानेन
गाणपत्यं च विंदति ॥ ३० ॥ अथान्यं संप्रवक्ष्यामि मार्कंडेश्वरमुत्तमम् ॥ मार्कंडेयो मुनिर्यत्र तप्तवान्सुमहत्तपः ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा तं शंकरं देवं
वाजपेयफलं लभेत् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा चिरायुर्जायते नरः ॥ ३२ ॥ शृणु व्यास महास्थानं यस्यां पुर्यामनुत्तमम् ॥ यत्र तिष्ठति सा देवी
ब्रह्माणी हंसवाहिनी ॥ ३३ ॥ भक्तानां पूरयेदाशां पुत्रवत्परिपालयेत् ॥ यथा माता तथा देवी दृष्टा शांतिपरैरपि ॥ ३४ ॥ अर्चिता ब्रह्मणा सा तु
स्तुता देवी सुरोत्तमैः ॥ अर्चयेद्गंधपुष्पैश्च नैवेद्यैः सर्वसिद्धिदाम् ॥ अपि या ब्रह्मणः पूर्वमभूदेव सुसिद्धिदा ॥ ३५ ॥ यः स्नात्वा ब्रह्मसरसि पश्ये
द्ब्रह्मेश्वरं शिवम् ॥ भवबंधविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके स मोदते ॥ ३६ ॥ अथान्यां संप्रवक्ष्यामि यज्ञवापीमनुत्तमाम् ॥ यत्र वै ब्रह्मणा पूर्वमिष्टो यज्ञः
सदक्षिणः ॥ ३७ ॥ यज्ञार्थं यत्कृतं कुंडं यज्ञवापी च सा स्मृता ॥ पशुश्च पतितो यस्मात्तस्मात्पशुपतिः स्मृतः ॥ ३८ ॥ तस्यां स्नात्वा शुचिर्भूत्वा
पश्येत्पशुपतिं तु यः ॥ उद्धरेत्स पितन्व्यास पशुयोनिगतानपि ॥ ३९ ॥ सुवर्णमणिमुक्ताद्यैर्विमानैः सर्वकामगैः ॥ याति रुद्रपुरं दिव्यं यत्र देवो
महेश्वरः ॥ ४० ॥ रूपकुंडे नरः स्नात्वा सुरूपो जायते नरः ॥ स्वर्गे स देवगंधर्वैः स्पृहणीयवपुर्भवेत् ॥ ४१ ॥ कुंडे स्नात्वाप्यनंगे यः शुचिर्भूत्वा
समाहितः ॥ पश्येच्च देवदेवेशमनंगेनार्चितं पुरा ॥ कामं स लभतेऽभीष्टं मृतो याति शिवालयम् ॥ ४२ ॥ आषाढे तु सिताष्टम्यां जागरं यस्तु
कारयेत् ॥ केदारे यत्फलं प्रोक्तं तत्समानमवाप्नुयात् ॥ ४३ ॥ करीकुंडे नरः स्नात्वा विश्वरूपं तु योऽर्चयेत् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स
गच्छति ॥ ४४ ॥ अजागंधे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा ब्रह्मेश्वरं शिवम् ॥ ब्रह्महत्यासमं पापं तत्क्षणात्संव्यपोहति ॥ ४५ ॥ चक्रतीर्थे नरः स्नात्वा चक्र
स्वामिनमर्चयेत् ॥ जायते स नरो व्यास चक्रवर्ती सदा भुवि ॥ ४६ ॥ सिद्धेश्वरं यदा पश्येत्स्नात्वा सुविधिपूर्वकम् ॥ कामिकेन विमानेन
रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ४७ ॥ ॥ इति यज्ञवापीमाहात्म्यम् ॥ ॥ सोमवत्यां नरः स्नात्वा यः सोमेश्वरमर्चयेत् ॥ सोमवन्निर्मलो भूत्वा सोमलोके
समोदते ॥ ४८ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तीर्थं सोमवतीनाम लिंगं सोमेश्वरं तथा ॥ अभूदेतत्कथं नाम श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ४९ ॥

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास यथोत्पन्नं सोमतीर्थं सुशोभनम् ॥ सोमेश्वरं यथा लिंगमेतत्सत्यं वदामि ते ॥५०॥ यो देवो भगवान्सोमो
लोकस्याप्यायनं परम् ॥ आसीत्तस्य पुरा व्यास पिता विप्रो महातपाः ॥ ५१ ॥ अवन्त्यां च महाभागो योऽत्रिर्नामा तपोनिधिः ॥ वर्षाणां
त्रीणि दिव्यानि सहस्राणि तपो महत् ॥ ५२ ॥ ऊर्ध्वबाहुः स वै तेपे ब्रह्मध्यानपरायणः ॥ ऊर्ध्वं गतं ततो व्यास ब्राह्मयं तेजो महात्मनः ॥ ५३ ॥
नेत्राभ्यां तेन सुस्राव भासयच्च दिशो दश ॥ तेजस्तत्सहसा दृष्ट्वा दिशो दशोद्धतं स्वतः ॥ ५४ ॥ दिशश्च तद्यदा व्यास सर्वा धर्तुं न चाशकन् ॥
असुस्रवत्तदा दिग्भ्यस्तद्धि तेजोतिदुःसहम् ॥ ५५ ॥ लोकांश्च भासयत्सर्वान्धरण्यां वै पपात ह ॥ सोमो जातस्ततस्तेन शीतांशुश्च[1] जनप्रियः
॥ ५६ ॥ वारि सोमात्समुत्पन्नं व्यास तेनैव तेजसा ॥ प्रविष्टा सा[2] नदीं शिप्रामममृतेनातिपूरिता ॥ ५७ ॥ ततः[3] सोमवती शिप्रा विख्याता सर्वसिद्धिदा
॥ सोमयुक्तां नदीं शिप्रां दृष्ट्वा पापं व्यपोहति ॥ ५८ ॥ ख्याता च त्रिषु लोकेषु पापिनां पुण्यदायिनी ॥ ब्रह्महा वा सुरापो
वा स्तेयी वा गुरुतल्पगः ॥ ५९ ॥ चत्वारोऽप्यत्र पापेन मुच्यंते दर्शनाद्ध्रुवम् ॥ अमासोमौ यदा युक्तौ सोमवत्यां तदा मुने ॥ ६० ॥
स्नानं दानं च यो धीमाञ्जपं होमं समाचरेत् ॥ अक्षयं तस्य तत्सर्वं यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ ६१ ॥ तिलोदकप्रदानेन पिंडदानेन कारिता ॥
अकाले कालिकी तृप्तिः पितॄणां च यतो मता ॥ ६२ ॥ सर्वत्र दुर्लभा सिप्रा[4] सोमं सोमग्रहस्तथा ॥ सोमेश्वरः सोमवारः सकाराः
पंच दुर्लभाः ॥ ६३ ॥ शिप्रासोमजलं व्यास कोटितीर्थफलप्रदम् ॥ अमासोमसमायोगे पितृतीर्थसमं स्मृतम् ॥ ६४ ॥ अमायां
सोमवारश्चेद्व्यतीपातो यदा भवेत् ॥ शतगुणं गयायास्तु सोमवत्यां प्रकीर्तितम् ॥ ६५ ॥ एवं सोमवतीतीर्थं जातमत्र महामुने ॥ सोमं
दृष्ट्वाथ पतितं क्षितौ ब्रह्मा जगद्गुरुः ॥ ६६ ॥ रथे तं स्थापयामास लोकानां हितकाम्यया ॥ सं[5] तु वेदमयो व्यास धर्माक्षः सत्यसंग्रहः ॥ ६७ ॥
युक्तो वाजिसहस्रेण ब्रह्मणा प्रेरितस्तदा ॥ दृष्ट्वा सोमं ततो देवा रथे तं ब्रह्मणा युतम् ॥ ६८ ॥ तुष्टुवुः सर्वभावेन हृष्टाः सर्वे समाहिताः ॥ तस्य
संस्तूयमानस्य तेजः सोमस्य भास्वरम् ॥ ६९ ॥ आप्यायमानं त्रीँल्लोकान्पपात धरणीतले ॥ ब्रह्मा तेन रथेनाथ सागरांतां वसुन्धराम् ॥ ७० ॥
त्रिःसप्तकृत्वोऽतिशयाच्चकाराङ्घ्रिप्रदक्षिणम् ॥ तस्य तत्पतितं तेजो व्यास सोमस्य शीतलम् ॥ ७१॥ तदेवौषधयो दिव्या जाता भुवि सुनिर्मलाः ॥

---

[1] शीतांशुश्च—इ० पा० । [2] यद्वारि सोमात्समुत्पन्नं सा—नदी—जातेति—पूर्वपरामर्शः । [3] ततः—ततः प्रभृति—इत्यर्थः । [4] सिप्रा—इत्यत्र शिप्रा ‘शब्दे’ शकारस्य तालव्यत्वेऽपि सकारपंचकगणनानुगुण्येन—दंत्यादिः—‘सिप्रा’—इति पाठो मूलकृतात्राङ्गीकृतः—इति सुधीभिरवधेयम् । [5] स तु—सः रथः—इत्यर्थः ।

याभिर्धार्यो ह्ययं लोकः प्रजाश्चैव चतुर्विधाः ॥ ७२ ॥ तुष्टोऽथ भगवान्सोमो जगतेः सर्वदा मुने ॥ दशवर्षसहस्राणि तेपेऽतिदुःसहं तपः ॥ ७३ ॥
ततस्तस्मै ददौ वाक्यं ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ बीजौषधानि विप्राणां सोमो राजा बभूव ह ॥ ७४ ॥ सप्तविंशतिं सोमाय दाक्षायणीर्महाव्रताः ॥
पत्नीः प्राचेतसो दक्षो ददौ नक्षत्रसंज्ञकाः ॥ ७५ ॥ स तत्प्राप्य महद्राज्यं सोमो भार्यायुतस्तदा ॥ समारेभे राजसूयं सहस्रशतदक्षिणम् ॥ ७६ ॥
होता च भगवानत्रिरध्वर्युर्भगवान्भृगुः ॥ हिरण्यगर्भश्चोद्गाता ब्रह्मा ब्रह्मत्वमेयिवान् ॥ ७७ ॥ सदस्यो भगवान्विष्णुः सनकादिमुखैर्युतः ॥
ददौ स दक्षिणां सोमस्त्रींल्लोकान्सुसमाहितः ॥ ७८ ॥ सिनीवाली कुहूश्चैव धृतिः पुष्टिः प्रभा वसुः ॥ कीर्तिर्धृतिश्च लक्ष्मीस्तं देव्यो दिव्याः सिषेविरे
॥ ७९ ॥ प्राप्यावभृथमव्यग्रः सर्वदेवर्षिपूजितः ॥ अतीव राजते चन्द्रो दशधा भासयन्दिशः ॥ ८० ॥ तस्य तत्प्राप्य दुष्प्राप्यमैश्वर्यमृषिसं
स्कृतम् ॥ विबभ्राम मतिर्व्यास विनयाद्यमपास्य च ॥ ८१ ॥ बृहस्पतेस्तदा भार्यां तारानाम्नीं यशस्विनीम् ॥ जहार तमसा साध्वीमवमान्यां
गिरःसुतम् ॥ ८२ ॥ वाच्यमानस्तदा सोमो देवैर्देवर्षिभिस्तथा ॥ नैव व्यसर्जयत्तारां तस्मा आंगिरसाय च ॥ ८३ ॥ बृहस्पतेस्ततः पक्षं
शक्रो जग्राह कोपतः ॥ स हि शिष्यो महातेजा गुरोः पूर्वं बृहस्पतेः ॥ ८४ ॥ ततो युद्धमभूत्तत्र सुघोरं शक्रसोमयोः ॥ देवानां दानवानां च व्यास
त्रासकरं महत् ॥ ८५ ॥ सर्वे भीतास्ततो देवा ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ अग्रतो ब्रह्मणो युद्धं कथितं शक्रसोमयोः ॥ ८६ ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा सार्द्धं
देवैः पितामहः ॥ आगत्य युद्धभूमिं सोऽवारयद्देवदानवान् ॥ ८७ ॥ वारितास्ते स्थितास्तत्र युद्धं त्यक्त्वा सुरासुराः ॥ तारामादाय स तदा ददा
वांगिरसे द्विजे ॥ ८८ ॥ तामंतःप्रसवां दृष्ट्वा प्राह भार्यां बृहस्पतिः ॥ मदीयायां न ते योन्यां गर्भो धार्यः कथंचन ॥ ८९ ॥ उत्ससर्ज ततस्तारा
कुमारं देवरूपिणम् ॥ इषीकास्त्रं समासाद्य ज्वलंतमिव पावकम् ॥ ९० ॥ स तेजो जातमात्रोऽपि देवानामाक्षिपच्छिशुः ॥ ततः संशयमापन्ना
ऊचुस्तारां दिवौकसः ॥ ९१ ॥ कस्यायं ब्रूहि सुभगे सोमस्याथ बृहस्पतेः ॥ नाचचक्ष तु देवानां वेधाः पप्रच्छ तां पुनः ॥ ९२ ॥ यदत्र सत्यं
तद्ब्रूहि तारे कस्य सुतो ह्ययम् ॥ सा प्रांजलिरुवाचेदं ब्रह्माणं वरदं विभुम् ॥ ९३ ॥ सोमस्येति रहः सोऽयं कुमारो देवसंनिभः ॥ सोमस्य तं
सुतं ज्ञात्वा परिष्वज्य पितामहः ॥ ९४ ॥ बुध इत्यकरोन्नाम तस्य पुत्रस्य वै तदा ॥ परदारापहाराच्च यत्पापं तेन दुःसहम् ॥ ९५ ॥ तेन
सोमोऽभवत्कुष्ठी क्षयरोगयुतस्तदा ॥ ततो राज्ये स्वकं पुत्रं स्थापयित्वा यथाविधि ॥ ९६ ॥ अवन्तीमाजगामाशु सोमो देवदिदृक्षया ॥

---

१ वृतः—इ० पा० । २ याच्यमानः—इति पाठश्चेदपि समीचीनः । परं सर्वेषु पुस्तकेषु मूलस्थ एव पाठो वर्तते । वाच्यमानः—निन्द्यमानः । ३ आंगिरसे—आंगिरसाय—इति चतुर्थ्यर्थे सप्तमी ।

सोमाहे सोमवत्यां च अमायोगे जितेंद्रियः ॥ ९७ ॥ स्नात्वा संपूजयामास सोमः सोमेश्वरं ततः ॥ तस्य भक्त्या च सन्तुष्टः प्राह सोमं महे
श्वरः ॥ ९८ ॥ मत्प्रसादाद्वपुः कांतं तव सोम भविष्यति ॥ सोमेश्वरमिति ख्यातं भुक्तिप्रदायकम् ॥ ९९ ॥ एवं व्यास तु[2] तत्तीर्थं लिंगं चैवाप्ति
दुर्लभम् ॥ कथितं तथ्यभावेन मया तुष्टेन सांप्रतम् ॥ १०० ॥ श्रावणं प्राप्य यो मासं सोमनाथं जितेंद्रियः ॥ नित्यं पश्येन्नरो व्यास तस्य
पुण्यफलं शृणु ॥ १०१ ॥ सौराष्ट्रे सोमनाथस्य पूजायाः प्रत्यहं फलम् ॥ लभते स नरो व्यास नात्र कार्या विचारणा ॥ १०२ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये सोमवतीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टाविंशो
ऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ तीर्थस्याऽनरकस्यास्य माहात्म्यं शृणु सांप्रतम् ॥ तीर्थे चानरके स्नात्वा दृष्ट्वा देवं
महेश्वरम् ॥ न पश्येन्नरकं क्वापि यद्यपि ब्रह्महा भवेत् ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कियंतो नरकास्तात कस्मिन्स्थाने प्रतिष्ठिताः॥ पतन्ति
केन पापेन पापिनस्तेषु दुःखिताः ॥ २ ॥ तत्कथं प्राणिनस्तत्र गच्छन्ति पापकारिणः ॥ एतत्सर्वं समाख्याहि यदि तुष्टोऽसि मे प्रभो ॥ ३ ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणुष्व नरकान्व्यास यावन्तो यत्र संस्थिताः ॥ न लभ्यंते[3] यथा चैते सत्यमेतद्वदामि ते ॥ ४ ॥ पातालनि
लयाः सर्वे विख्याता दुःखदाः सदा ॥ पुण्यप्लावेन ते सर्वे तिर्यग्यांति स्वकर्मभिः ॥ ५ ॥ रौरवः सूकरो रौद्रस्तालो[4] विनशकस्तथा ॥ तप्तकुम्भस्तु
तप्तायो महाज्वालस्तथैव च ॥ ६ ॥ कुंभीपाकः क्रकचनस्तथा देवातिदारुणः ॥ कृमिभुक्तिश्च रक्ताख्यो लालाभक्षश्च गंडकः ॥ ७ ॥ अधोमुख
श्वास्थिभंगो यंत्रपीडनकस्तथा ॥ संदंशो रुधिरांगश्च श्वभोज्यश्च कुभोजनः ॥ ८ ॥ इत्येवमादयः सर्वे नरका भृशदारुणाः ॥ यमस्य विषये संति
स्तुता हि भयदायिनः ॥९॥ पतंति पुरुषास्तेषु पापकर्मरताश्च ये ॥ पतिताश्च प्रपच्यंते नराः कर्मानुरूपतः ॥१०॥ यातनाभिर्विचित्राभी रौद्रकर्म
क्षयाद्धृशम् ॥ सुगाढं हस्तयोर्बद्धास्तप्तशृंखलया नराः ॥ ११ ॥ महावृक्षाग्रशृंगेषु लंब्यंते यमकिंकरैः ॥ शोचंतः स्वानि कर्माणि
तूष्णीं तिष्ठंति निश्चलाः ॥ १२ ॥ अग्निवर्णैः शंकुभिश्च लोहदंडैः सकंटकैः॥ हन्यंते किंकरैर्घोरैः समंतात्पापकारिणः ॥ १३ ॥ तत्तत्क्षणात्प्रदीप्तेन
वह्निना च विशेषतः ॥ समंततः प्रक्षिप्यंते कृत्ताश्च जर्जरीकृताः ॥ १४ ॥ कूटसाक्षी तथाऽसम्यक्पक्षपातेन यो वदेत् ॥ यश्चान्यदनृतं ब्रूयात्स नरो
याति रौरवम् ॥ १५ ॥ सुरापो ब्रह्महा हर्ता सुवर्णस्य च सूचकः ॥ प्रयांति नरकांश्चैव तैः संसर्गमुपैति यः ॥ १६ ॥ भ्रूणहा गुरुहंता च गोघ्नश्च

---

[1] इदं तीर्थे च भविष्यति--इत्यध्याहृत्य संबंधनीयम्। [2] वरं तीर्थम्--इ० पा०। [3] न लभन्ते यथा वै तु--इ०पा०। [4] बालः--इ०पा०। [5] पच्वंते--इ०पा०।

मुनिसत्तम ॥ यांत्येते नरकं रौद्रं ये च विश्वासघातकाः ॥ १७ ॥ तप्तलोष्टेषु पच्यंते यस्तु भक्तं परित्यजेत् ॥ स्नुषां सुतां च यो गच्छेन्महा
ज्वाले स पात्यते ॥ १८ ॥ कुंभीपाके प्रयात्येव पादैरूर्ध्वैरधोमुखः ॥ करोति कर्म वै नित्यं यश्च गां प्रतिषेधयेत् ॥ १९ ॥ स्वामिद्रोही च यो
रौद्रस्तप्तकुंभे स पात्यते ॥ देवदूषयिता यश्च वेदविक्रयिकस्तथा ॥ २० ॥ परस्त्रीगामिनो ये च यांति क्रकचने तु ते ॥ चौरोऽतिदारुणे याति
मर्यादाभेदकस्तथा ॥ २१ ॥ देवद्विजपितृद्वेष्टा रत्नदूषयिता च यः ॥ स याति कृमिभक्षे वै रक्ताख्ये च पतंति ते ॥ २२ ॥ पितृदेवगुरूणां च
सपर्यां न करोति यः ॥ लालाभक्षे स यात्युग्रे कूटकर्म करोति यः ॥ २३ ॥ अंत्यजेभ्यो ग्रहीता च नरके यात्यधोमुखे ॥ अस्थिभंगे प्रयात्येव
एको मिष्टान्नभुङ्नरः ॥ २४ ॥ कृतघ्नः पिशुनः क्रूरः कूटमानी विडंबकः ॥ यंत्रपीडनके यांति परगुह्यप्रकाशकः ॥ २५ ॥ लाक्षामांसरसानां च
तिलानां रसकस्य च ॥ विक्रयी ब्राह्मणो याति श्वदंशे नात्र संशयः ॥ २६ ॥ मधुहा ग्रामहंता च याति वैतरणीं नरः ॥ वर्णाश्रमविरुद्धं च कर्म
कुर्वंति ये नराः ॥ २७ ॥ कर्मणा मनसा वाचा महानद्यां प्रयांति ते ॥ गुरूणामवमंता च शास्त्रदूषयिता च यः ॥ २८ ॥ असिपत्रे प्रयात्येव तथा
पर्वविलंघकः ॥ धनयौवनमत्ता ये मर्यादाभेदिनो नराः ॥ २९ ॥ ते यांति नरके घोरे कृष्णसूत्रेऽतिदारुणे ॥ असंस्कृतश्च यो विप्रो वृषलीं सेवते
तु वै ॥ ३० ॥ वृषलीमिथुनो यश्च पततस्तावुभावपि ॥ उच्छिष्टा ये स्पृशंतीह गावोऽग्निं जननीं द्विजान् ॥ ३१ ॥ ते पच्यंते कुभोज्ये च मित्र
द्वेषी विशेषतः ॥ पंक्तिभेदे दिवास्वप्ने ये नरो[1]ऽब्रह्मचारिणः ॥ ३२ ॥ पुत्रैरध्यापिता ये वै ते पतंति श्वभोजने ॥ एते चान्ये च नरकाः शतशोऽ
थ सहस्रशः ॥ ३३ ॥ तत्र दुष्कृतकर्माणः पच्यंते यातनागताः ॥ नृणां स्वर्गाश्च यावंतस्तावंतो निरयास्तथा ॥ ३४ ॥ पापं कृत्वा तु बहुलं
प्रायश्चित्तपराङ्मुखाः ॥ कृते पापे च वै तापो यस्य पुंसः प्रजायते ॥ ३५ ॥ प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं शिवसंस्मरणं परम् ॥ त[2]स्मादहर्निशं शंभुं
संस्मरन्पुरुषोत्तमः ॥ ३६ ॥ न याति नरकं शुद्धः संक्षीणाखिलपातकः ॥ कार्तिकस्यासिते पक्षे कृष्णा या च चतुर्दशी ॥ तस्यां दीपः प्रदातव्यो
देवदेवस्य चाग्रतः ॥ ३७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये नरकऽकथनं
नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ दीपेऽस्मिन्यत्फलं चा[3]स्ति विधिना येन दीयते ॥ तत्सर्वं ब्रूहि मे
तात दीपोत्पत्तिं च शोभनाम् ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगे व्या[4]स पार्वतीं शंकरोऽग्रतः ॥ अभिप्रयाचितुं यातस्त

---

[1] नृशब्दस्य प्रथमाबहुवचनमिदम् । [2] शम्भोर्नामस्मरेणैव केवलं भक्तिभावतः–इ० पा० । [3] दत्ते–इ० पा० । [4] शंभुः–इ० पा० ।

यापि सोऽभियाचितः ॥ २ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ शरीरे कृष्णता शंभो ममास्ति रूपहारिणी ॥ तस्माद्याचे भृशं शंभो प्रसीद दिव्य
लोचन ॥ ३ ॥ भवेन वर्णिता सा वै अतीव शोभना मम ॥ लोचने [1]पक्ष्ममालायाः शोभसेऽतितरां सदा ॥ ४ ॥ सिताब्जसंस्थितो
भृंगो यथा शोभयते च तम् ॥ तया तथा याचितोसौ धूर्जटिर्वृषभासनः ॥ ५ ॥ विरूपरूपकर्तासि न शृणोषि वचो यदा ॥ तदा त्वहं सवै
राग्या चरेयं दुष्करं तपः ॥ ६ ॥ भवस्तयेति चोक्तस्तु तस्या वै पाणिमग्रहीत् ॥ कदाचिच्छंकरो देवो रतिं याचितवान्प्रियाम् ॥ ७ ॥
रतिं दत्तवती सा तु जहास ना[2]म कीर्तयन् ॥ सुदुःखिताऽभवत्सा तु पराङ्मुखी विहाय तम् ॥ ८ ॥ उवाच रोषसंयुक्ता संस्मृत्य देवभाषितम् ॥
तपोवनं व्रजाम्यद्य सुगौरत्वोपलब्धये ॥ ९ ॥ सुवर्णरूपरूपा च यदा पुनर्भवामि च ॥ तदा तव सानुरागा भवामि चैव नान्यथा ॥ १० ॥
इतीदमेव जल्पंती जगाम विंध्यपर्वतम् ॥ हरः शुशोच ततस्तां क्व गता सा विहाय माम् ॥ ११ ॥ स्मरंस्तदेव चेष्टितं तदेव पूर्वभाषितम् ॥ तदैव मे
वृथा मतिर्मुदा यदा न मानिता ॥ १२ ॥ यतो मया हिमाद्रिजा समस्तलोकसुन्दरी ॥ पुरैव नाभिनंदिता गता विहाय मामिति ॥ १३ ॥ इती
दमेव सोऽवदद्रुतस्त्वदर्शनं ततः ॥ प्रियावि[4]योगमीदृशं गुरुं न सोढुमुत्सहे ॥ १४ ॥ ततो जगद्धि संकुलं महाभयेन संयुतम् ॥ सुरासुरा महर्षयः
परं विषादमभ्ययुः ॥ १५ ॥ विहाय मंदिराणि ते परं विषादमागताः ॥ हरस्तुतिं परां च ते प्रचक्रुरद्भुतोपमाः ॥ १६ ॥ ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ ॥ न दृश्यते यदा देवो रुद्रो बालेन्दुशेखरः ॥ नष्टालोकं जगत्सर्वं कांतारमभवत्तदा ॥ १७ ॥ त्रीणि नेत्राणि रुद्रस्य यतः सूर्येंदुव
ह्नयः ॥ गते रुद्रे न ते भांति जगत्यस्मिंश्चराचरे ॥ १८ ॥ ततस्तमसि दुस्तारे संभूते लोमहर्षणे ॥ अन्योन्यं हि न पश्यंति सुरासुरास्तमोवृताः ॥
॥ १९ ॥ एषा बुद्धिस्ततस्तेषामुत्पन्ना कार्यसिद्धये ॥ यया बुद्ध्या जगन्नाथो ज्ञायते पार्वतीपतिः ॥ २० ॥ न ह्यालोको विना तेन शशिसूर्याग्निच
क्षुषा ॥ परस्परं ब्रुवंति स्म दुःखितास्ते विसंज्ञया ॥ २१ ॥ हे देव हे मुने सिद्धे हे ऋषे हे निशाचर ॥ हे दैत्य हे दनुश्रेष्ठ हे मनुष्यनिदेशक ॥
॥ २२ ॥ गतोऽसि कां दिशं तात को वा लब्धस्त्वया विभो ॥ क्वचिद्विश्रामभूमिस्ते क्वचिदालंबनेऽपि वा ॥ २३ ॥ पाथेयमस्ति किंचित्ते दिशि
किं वाथ कुत्रचित् ॥ प्रकाशं वाहनं छत्रमशनं शयनं गृहम् ॥ २४ ॥ क्वचिद्वासि कथं तोयमथवा चित्तनिर्वृतिः ॥ बन्धुः पुत्रोऽसि वा तात वृक्ष
च्छाया सुशीतला ॥ २५ ॥ एवंप्रकारं करुणं समाभाष्य परस्परम् ॥ भूयश्चिन्तापराः सर्वे देवाश्चेंद्रपुरोगमाः ॥ २६ ॥ भूमेर्विवरमाश्रित्य प्राणिनो

---

१ परिहासोक्तिरियम् । नेत्रपक्ष्ममालावत्त्वं कृष्णवर्णासि–इति, सितकमले भृंगवत्कृष्णवर्णासीति । २ नाम–'कालि'इति सोपहासं कृष्णवर्णत्वसूचकं नाम–इत्यर्थः । ३ भवः–इ० पा० । ४ प्रियादुःखम्–इ० पा० ।

ये वसंत्यपि ॥ रसातले च दैतेयाः संस्थिताः पन्नगाश्च ये ॥ २७ ॥ न तेषां विद्यते सूर्यो नेन्दुर्नान्ये महाग्रहाः ॥ नाग्निर्देवमुखं विद्युन्नैव तारकको
टयः ॥ २८ ॥ केनालोकेन पश्यंति समानि विषमाणि च ॥ नरकस्था नरा लोके न पश्यंत्यन्यलोकगाः ॥ २९ ॥ विचरन्तः समं को वा मनो
रथशतप्रदः ॥ तृष्णांभःक्षुधितान्नं च श्रांतानामथ वाहनम् ॥ ३० ॥ समे शय्या जले नौश्च रोगे सत्परिचारकः ॥ श्रेष्ठौषधीभिः सन्मंत्रैः
संपदो व्याधिसंकटे ॥ ३१ ॥ सुहृद्विदेशे च्छायोष्णे निर्धूमः शिशिरे शिखी ॥ महाभये परित्राणं प्रकाशश्च महानिशि ॥ ३२ ॥ सर्वदश्चैव सर्वेषां
मनोरथशतप्रदः ॥ एक एव भवान्द्योतस्त्वां च जानीमहे वयम् ॥ ३३ ॥ ब्रुवंत इति ते व्यास शुश्रुवुर्मधुरां गिरम् ॥ श्रुतपूर्वां तमोमध्याद्विष्णोर
तुलकर्मणः ॥ ३४ ॥ न जानंति स्थितः कुत्र भाषते केशवो विभुः ॥ शृणुध्वमिति मे वाक्यं सर्वे चैव समाहिताः ॥ ३५ ॥ दानमेकं सदा सम्य
क्चिंतामणिसमं स्मृतम् ॥ सर्वेषामेव दानानां दीपदानं प्रशस्यते ॥ ३६ ॥ तच्च देयं[1]मतः सर्वैः शृणुध्वं तत्त्वतो भृशम् ॥ मया रसातले पूर्वं[2] नागा
नामनुकंपया ॥ ३७ ॥ उत्पादितो दीपवरो येन ध्वस्तमिदं तमः ॥ एवंभूतस्तु वायूनामप्रधृष्यो महाप्रभः ॥३८॥ निष्कंपो निर्मलो हृद्यः सु[3]स्थिरो
भास्करप्रभः ॥ नात्युष्णो नातिशीतश्च देव्या यो[4]गसमुद्भवः ॥ तेन दीपप्रकाशेन गोकर्णो निर्[5]वृतिं ययौ ॥ ३९ ॥ नागाः शेषादयः सर्वे नोद्यमानाश्च
संघशः ॥ दीपाद्दीपसहस्राणि ददुस्ते वै शिवाग्रतः ॥ ४० ॥ पर्वतेषु समुद्रेषु वनेषूपवनेषु च ॥ नदीतीरेषु सर्वत्र दीपान्प्रज्वाल्य रेमिरे ॥ ४१ ॥
भुंजानाः पञ्च मूलानि दिव्यानि क्षीरसंयुतम् ॥ परमान्नं च मांसानि मकरंदं घृतौदनम् ॥ ४२ ॥ चन्द्रशालिभवं भक्तं तांबूलं सप्तधा गतम् ॥
मद्यमष्टप्रकारं तु भार्यापीतावशेषकम् ॥ ४३ ॥ शयनेषु महार्हेषु हृद्यासु वनराजिषु ॥ वृक्षमूलेषु सर्वेषु वनच्छायोपशोभिषु ॥ ४४ ॥ रमन्ते स्म
च ते सर्वे ह्युद्रेष्टंतः परस्परम् ॥ कामतन्त्रोपदिष्टैस्तु शास्त्रैश्च चुंबनादिभिः ॥ ४५ ॥ सूर्यतापभयान्मुक्ताश्चंद्ररश्मिभयाच्च ते ॥ विमुक्ताश्च भयाद्घो
रात्पिपीलिकोद्भवात्तथा ॥ ४६ ॥ सूर्यतापेन दाहः स्याच्छीतं चंद्रमरीचिभिः ॥ मयूरनकुलाद्यैश्च पिपीलीमरणाद्भयम् ॥ ४७ ॥ सौवर्णान्दीपका
न्कृत्वा द्विजेभ्यस्ते ददुः पुनः ॥ तेन पातालमाश्रित्य कृत्वा भोगवतीं पुरीम् ॥ ४८ ॥ वसंति सुखिनस्तत्र स्वर्गादष्टगुणैः सुखैः ॥ एवमंधं तमो
देवाः पातालाद्दीपतो गतम् ॥ ४९ ॥ एतद्गुह्यं मया ख्यातं भवतां चानुकम्पया ॥ दीपदानमतो यूयं कुरुध्वं सुसमाहिताः ॥ ५० ॥ दीपाग्निना
विना नैव तमोदारु प्रदह्यते ॥ नारायणपरा देवा निशम्याथ समाहिताः ॥ ५१ ॥ पप्रच्छुस्ते पुनः सर्वे हृष्टा दामोदरं विभुम् ॥ ब्रूहि नोऽग्निं जग

---

[1] तच्च यूयमतः सर्वे शृणुध्वं तत्त्वतो भृशम्--इ० पा० । [2] एवं गते तु--इ० पा० । [3] सुकरः--इ० पा० । [4] दिव्ययोगसमुद्भवः--इ० पा० । [5] गोकर्णा निर्वृतिं ययुः--इ० पा० ।

न्नाथ स दीपो येन जायते ॥ ५२ ॥ घोरे तमसि वै मग्ना नाग्निं जानीमहे वयम् ॥ देवानां मानसो वह्निरथ कृष्णेन कीर्तितः ॥ ५३ ॥ तेन दीपं प्रतिज्वाल्य देवाः शिवपरायणाः ॥ दद्दुस्ते शिवमुद्दिश्य सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥ ५४ ॥ दत्ते दीपे ततो देवैर्दृष्टो[1] हृष्टो महेश्वरः ॥ तिमिरं तद्गतं चापि जगद्येन जडीकृतम् ॥ ५५ ॥ ततो देवाः सुखं प्रापुः स्वर्गे सेन्द्रपुरोगमाः ॥ राज्यं भोगान्वितं प्राप्य सार्धं स्त्रीभिश्च रेमिरे ॥ ५६ ॥ दीपदानफलं ज्ञात्वा दैतेयाश्चापि विस्मिताः ॥ तथैव तत्फलं ज्ञात्वा व्यास यक्षाश्च विस्मिताः ॥ ५७ ॥ पूजयित्वा महादेवं पुष्पैश्च निर्मलैर्जलैः ॥ दद्दुर्दीपसहस्राणि सर्वे शिवपरायणाः ॥ ५८ ॥ स्वस्थाने चाभवन्सर्वे दीपदानाच्च शोभनाः ॥ स्वेच्छया भुंजते भोगान्बन्धुभृत्यादिसंयुताः ॥ ५९ ॥ निराहारास्ततो व्यास पिशाचा वै निराश्रयाः ॥ दीपदानफलं ज्ञात्वा सर्वे तेऽतीव विस्मिताः ॥ ६० ॥ चंडालादग्निमानीय दद्दुर्दीपं शिवे रताः ॥ दीपदानफलं ते वै पुत्रदारसमन्विताः ॥ ६१ ॥ लीढमन्नं गतरसं पूति पर्युषितं तथा ॥ उच्छिष्टं सूतिकास्पृष्टं न मेध्यं चातिलंघितम् ॥ ६२ ॥ भुंजानास्ते सदा हृष्टा रमंते दुष्टभूमिषु ॥ विद्याधरास्तथा मर्त्याः सिद्धाश्च शिवमानसाः ॥ ६३ ॥ दीपदानफलं ज्ञात्वा दद्दुर्दीपं शिवाग्रतः ॥ दीपदानात्ततः सर्वे सर्वभोगसमन्विताः ॥ ६४ ॥ स्थानेषु मुदितास्तेषु रमंते सुखिनस्तदा ॥ तिमिरं तद्गतं चैव व्यास लोकेषु दीपतः ॥ ६५ ॥ ततो घोरं स्थितं सम्यक्प्रेतलोकेषु सर्वदा ॥ प्रेतलोकं तदा दृष्ट्वा घोरेण तमसा वृताः ॥ ६६ ॥ दामोदरं जगन्नाथमूचुः सर्वे सुरोत्तमाः ॥ घोरं चैव तमो हत्वा प्रसन्नास्ते सदा विभो ॥ ६७ ॥ गंधर्वाश्च तथा यक्षाः सिद्धा विद्याधरोरगाः ॥ वयं चैव तथा मर्त्याः सर्वभोगैश्च संयुताः ॥ ॥ ६८ ॥ स्थानेषु च सदा ह्येषु सुखिनश्च[2] रमामहे ॥ प्रेतलोके नरा ये वै घोरेण तमसा वृताः ॥ ६९ ॥ वसंति च जगन्नाथ वर्तंते तेऽतिदुःखिताः ॥ यैर्नो कृतं हि तत्कर्म कृष्णालं पापमोहितैः ॥ ७० ॥ न तेषां विद्यते किंचिद्यत्प्रकाशं करोति च ॥ घोरे तमसि ते मग्नास्तत्र नार्केन्दुवह्नयः ॥ ७१ ॥ न सहायो न जायेयं नालंबो न च देशिकाः ॥ न वाहनं न शय्या च केवलं तु महत्तमः ॥ ७२ ॥ तत्राष्टाविंशतिः ख्याता घोरा नरककोटयः ॥ तमोमयाश्च ताः सर्वाः पापिनां भयदाः सदा ॥ ७३ ॥ सुखं तत्र कथं कृष्ण लभंते दुःखिता नराः ॥ दारिद्र्यदुःखरोगैश्च मायामोहैश्च सर्वदा ॥ ७४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा तु देवानां प्रार्थनां गरुडध्वजः ॥ उवाच वचनं हृद्यं मनोरथफलप्रदम् ॥७५॥ शृणुध्वं त्रिदशाः सर्वे यत्प्रवक्ष्यामि वो वचः॥७६॥ अवंत्यां वर्तते तीर्थं सद्यः पापहरं परम् ॥

---

[1] नष्टो दृष्टः—इ० पा० । [2] रमंते सुखिनो भृशम्—इ० पा० ।

अनरकाख्यं महापुण्यं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ ७७ ॥ कार्तिकस्या[1]सिते पक्षे चतुर्दश्यां समाहितः ॥ तत्र स्नात्वा नरो यस्तु यमध्यानपरायणः
॥ ७८ ॥ संगृह्य वै तिलान्कृष्णान्पितृभक्तो जितेंद्रियः ॥ दक्षिणाभिमुखो भूत्वा मध्याह्ने सुरसत्तमाः ॥ ७९ ॥ अपसव्यं तथा कृत्वा मंत्रैः संतर्प
येद्यमम् ॥ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांतकाय च ॥ ८० ॥ वैवस्वताय कालाय दक्षाय मनवे तथा ॥ कृष्णाय कृष्णगुप्ताय प्रेतलोकपराय च
॥ ८१ ॥ हरये रविपुत्राय कालिंदीसोदराय च ॥ तथा वै श्राद्धदेवाय पितॄणां पतये तथा[2] ॥ ८२ ॥ मंत्रैरेभिर्नमःप्रोक्तैरोंकाराद्यैः सुशोभनैः ॥
जलांजलिं सदर्भं वै दद्याच्च तिलसंयुतम् ॥ ८३ ॥ संतर्पयेद्यमं देवं तिलपात्रं समाहितः ॥ प्राज्ञो विप्राय वै दद्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ ८४ ॥
अनेन विधिना यस्तु संतर्पयेद्यमं विभुम् ॥ पितरस्तस्य मुच्यंते निरये ये गता अपि ॥ ८५ ॥ रात्रिं तत्राथ संप्राप्य मानवः कामसंयुतः ॥
नमः पितृभ्यः प्रेतेभ्यो नमो धर्माय विष्णवे ॥ ८६ ॥ नमः सूर्याय रुद्राय का[3]लांतपतये नमः ॥ एभिर्मंत्रैर्यमे दीपं यो दद्याद्घृतपूरितम् ॥ ८७ ॥
कार्तिकं हि समग्रं तु वर्धंते तस्य संपदः ॥ संपूर्णे कार्तिके चैव दीपो[4]द्यापनमाचरेत् ॥ ८८ ॥ दिवाकराह्नेऽस्तमिते च सूर्ये दीपस्य वर्त्तिं पुरुष
प्रमाणाम् ॥ यूपाकृतौ दारुमये करोति यथा च धीमान्यमभक्तिचित्तः ॥८९॥ निक्षिप्य भूमावथ हस्तमात्रं मूर्ध्नि द्विहस्ताष्टदलान्वितस्य ॥ धार्याश्च
तस्रः शुभपट्टिकाश्च च्छिद्रेण युक्ताश्चतुरंगुलेन ॥ ९० ॥ तत्कर्णिकायां तु महाप्रकाशो देयो हि दीपः परया च भक्त्या ॥ उदङ्मुखान्दीपवरांस्त
थाष्टौ दलेषु तस्या घृतपूर्यमाणाः ॥ ९१ ॥ अनंगलग्नं धवलं च वस्त्रं नवं सुरक्तं ह्यथवा सुशुक्लम् ॥ वर्त्यां प्रदेयं च स्वके च दद्यात्स्निग्धे त्व
खण्डे सुसमे प्रशस्ते ॥ ९२ ॥ तच्छालिपिष्टोपरि संनिधाय यथा न निर्याति न कंपते च ॥ सर्वं प्रकुर्यात्त्रिगुणप्रमाणं मध्यस्थितस्तस्य च
दीपराजः ॥ ९३ ॥ दलेषु शोभार्थमतीव कुर्यान्मनोरथप्रत्युपलब्धये च ॥ घंटाष्टकं लंबितपुष्पदाम सवस्त्रशोभान्वितमत्र कार्यम् ॥ ९४ ॥
संलिप्य भूमिं त्वथ गोमयेन पुनः सुगंधेन जलेन लिप्त्वा ॥ कुर्याद्विचित्रं त्वथ मंडले च दलाष्टकं वै कमलं च रम्यम् ॥ ९५ ॥ ततो जलं
शीतलमानयित्वा आपूर्य चाष्टौ कलशांस्तु रम्यान् ॥ निधाय मूर्ध्नि क्रमशो हि धीमा[6]न्फलानि मूलानि तथेक्षुकानि ॥ ९६ ॥ मध्वाज्ययुक्ता
दधिदुग्धपूर्णा नैर्ऋत्यकोणादथ दक्षिणांतम् ॥ धर्माय दद्यादथ शंकराय दामोदरायाप्यथ वेधसे च ॥९७॥ प्रजापतिभ्यः क्रमशो हि भक्त्या प्रेते
भ्य इंद्राय तथा पितृभ्यः ॥ होमादिपात्रं तिलचूर्णमेव दद्याद्द्विजानां च सदक्षिणं च ॥ ९८ ॥ गावो हिरण्यं रजतं च वस्त्रं फलानि मूलानि यवाश्च

---

१ कार्त्तिकस्य सिते पक्षे—इ०पा० । २ नमः--इ०पा० । ३ कान्तारपतये--इ०पा० । ४ दीपान्दद्याद्द्विजातये—इ०पा० । ५ वर्त्यै—इ०पा० । ६ विद्वान्--इ० पा० ।

धान्यम् ॥ गृहं रथं कुंजरमश्वमेव मनोज्ञमन्यं हृदयप्रियं यत् ॥ ९९ ॥ विद्याधिकेभ्यो द्विजसत्तमेभ्यः पौराणिकेभ्यश्च तथा द्विजेभ्यः ॥ एकैकसु
प्रीणनमत्र कुर्याद्दीपैर्दलस्थैश्च यमादिकानाम् ॥ १०० ॥ धर्माय देयस्त्वथ मध्यदीप आज्ञां च लब्ध्वा व्रतदेशिकस्य ॥ नृत्येन गीतेन सुशोभने
न युक्तं सुवाद्येन च कारयेच्च ॥ १ ॥ एतत्समग्रं विधिवच्च कुर्यात्स्वशक्तिमादौ स्वधनं समीक्ष्य ॥ आहूय विप्राञ्छुभभावयुक्तान्वदेच्च धीमान्परया
च भक्त्या ॥ २ ॥ दीपान्समग्रान्नव वर्जयित्वा सर्वं नयेयुः स्थितमत्र विप्राः ॥ प्रदक्षिणीकृत्य विसृज्य विप्रांस्ततो भवेद्वै स च नक्तभोजी ॥ ३ ॥
एवंकृते नागलोकाद्विशिष्टं सुखं भवेत्प्रेतलोके स्थितानाम् ॥ ४ ॥ एवं ह्यनरके व्यास दीपदानं करोति यः ॥ तस्यैव यत्फलं प्रोक्तं तदिहैकमनाः
शृणु ॥ ५ ॥ विमानैः कामिकैर्दिव्यैरप्सरोगणसेवितैः ॥ उह्यमानो दिवं याति यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ १०६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽनरकेश्वरदीपदानमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि केदारेश्वरमुत्तमम् ॥ प्रवरं सर्वतीर्थानां त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा
शुचिर्भूत्वा यः पश्यति महेश्वरम् ॥ केदारे यत्फलं प्रोक्तं तदत्रापि लभेन्नरः ॥ २ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वकीयकुलसंयुतः ॥ विमानेनार्कवर्णेन शिव
लोके स मोदते ॥ ३ ॥ जटाशृंगे नरः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा जितेंद्रियः ॥ दृष्ट्वा जटेश्वरं देवं ततः पापाद्विमुच्यते ॥ ४ ॥ महातपनमादौ च
कृत्वा गच्छेच्छिवं प्रति ॥ मातृकं पितृकं चैव कुलानां तारयेच्छतम् ॥ ५ ॥ इंद्रतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा चेंद्रेश्वरं शिवम् ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यः
शक्रलोके महीयते ॥ ६ ॥ कुंडेश्वरं तु यः पश्येच्छिवध्यानपरायणः ॥ लभते स नरो व्यास शिवदीक्षाफलं शिवम् ॥ ७ ॥ गोपतीर्थे नरः
स्नात्वा दृष्ट्वा गोपेश्वरं शिवम् ॥ शिवलोकं नरो याति ह्यमृतादमरो यथा ॥ ८ ॥ स्नात्वा तु चिपिटातीर्थे शिवं देवं प्रणम्य च ॥ तिर्यग्योनिं
नरो नैव प्रयाति मुनिपुंगव ॥ ९ ॥ विजये च नरः स्नात्वा आनंदेश्वरपूजनात् ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यः स्वर्लोके विजयी भवेत् ॥ १० ॥
अथान्यं संप्रवक्ष्यामि कुशस्थल्यां विनिर्मितम् ॥ देवं रामेश्वरं व्यास भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ११ ॥ चित्रकूटात्पुरा रामो मैथिल्या लक्ष्मणेन च ॥
समन्वितः समागत्य पप्रच्छ [2]मुनिसत्तमम् ॥ १२ ॥ ॥ राम उवाच ॥ ॥ कानि तीर्थानि पुण्यानि किं वा क्षेत्रं महामुने ॥ यत्र गत्वा न
चाप्नोति वियोगं सह बांधवैः ॥ १३ ॥ अनेन वनवासेन मरणेन पितुः प्रभो ॥ भरतस्य वियोगेन प्रतप्येऽहं त्रिभिर्मुने ॥ १४ ॥ तद्वाक्यं राघवे

---

१ शिवलोके–इ०पा०। २ मुनिसत्तमम्–नारदम्–इत्यर्थः–प्रसङ्गात्।

णोक्तं श्रुत्वा विप्रर्षभस्तदा ॥ ध्यात्वा तु सुचिरं कालमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १५ ॥ साधु पृष्टं त्वया वीर रघूणां वंशवर्धन ॥ मम पित्रा कृतं क्षेत्रं
प्रयाच्य शिवमादरात् ॥ १६ ॥ अवंतीविषये राम पुरी तस्मिन्कुशस्थली ॥ उज्जयिनीति वै नाम्ना ख्यातिं लोके गता विभो ॥ १७ ॥ तस्यां
गत्वा दशरथं पिंडदानेन तर्पय ॥ सुरासुरगुरुस्तत्र महाकालो व्यवस्थितः ॥ १८ ॥ देवः स वै सदा राजन्वांछितार्थफलप्रदः ॥ दृष्टे तस्मिञ्जग
न्नाथे वियोगो नैव जायते ॥ १९ ॥ तत्र गच्छंति ये विप्रा राजा चैव महाबलः ॥ लभंते परमं स्थानं यत्र देवो महेश्वरः ॥ २० ॥ तीर्थानामपि
तत्तीर्थं प्रविष्टोऽवंतिमंडले ॥ आजगाम ततोवंतीं सा शिप्रा यत्र पुण्यदा ॥ २१ ॥ तस्यां स्नात्वा ततो रामस्तर्पयामास पूर्वजान् ॥ महाकालं यदा
द्रष्टुं प्रतस्थे रघुनंदनः॥२२॥ वाण्या ततोऽशरीरिण्या देवदेवेन भाषितम् ॥ भोभो राघव भद्रं ते स्वनाम्ना स्थापयस्व[1] माम् ॥२३॥ अत्र स्थानं मया
दत्तं मा विचारय राघव ॥ ततो हृष्टमना रामो लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥ २४ ॥ अनुगृहीताः सौमित्रे देवदेवेन शंभुना ॥ तस्मात्स्थापय तीर्थेऽस्मिँ
ल्लिंगं रामेश्वरं शुभम् ॥ २५ ॥ वाक्यं तल्लक्ष्मणः श्रुत्वा स्थापयामास शंकरम् ॥ दृष्ट्वा देवं पुरा रामो लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥ २६ ॥ एहि लक्ष्मण
शीघ्रं त्वं शिप्राया जलमानय ॥ करिष्यामि यतोऽत्राहं देवस्य स्नपनं शुभम् ॥ २७ ॥ लक्ष्मणस्त्वब्रवीद्वाक्यं सीतया किं करिष्यसि ॥ राम नाहं
सर्वकालं दासभावं करोमि ते ॥ २८ ॥ इयं च पुष्टा सुदृढा पीवरा च ममाग्रतः ॥ वद राघव सत्येन अनया किं करिष्यसि ॥ २९ ॥ श्रुत्वा
रामो हि तद्वाक्यं लक्ष्मणेन प्रभाषितम् ॥ विमना राघवस्तस्थौ सीता चापि वरानना ॥ ३० ॥ यदुक्तं लक्ष्मणेनाथ तच्च सीता चकार ह ॥
स्नात्वा भुक्त्वा च तौ वीरौ महाकालमुपागतौ ॥ ३१ ॥ नीत्वा विभावरीं तत्र गमनाय मनो दधे ॥ उत्तिष्ठ वत्स सौमित्रे व्रजामो दक्षिणां दिशम्॥
॥ ३२ ॥ सौमित्रिरब्रवीद्वाक्यं नाहं गन्ता कथंचन ॥ व्रज त्वमनया सार्धं भार्यया कमलेक्षण ॥ ३३ ॥ नाहमग्रे वनं यामि न वायोध्यां कथं
चन ॥ एवं ब्रुवाणं सौमित्रिमुवाच रघुनंदनः ॥ ३४ ॥ कथं पूर्वमयोध्याया निर्गतोऽसि मया सह ॥ वने वसाम्यहं राम नव वर्षाणि पंच च
॥ ३५ ॥ प्रसादः क्रियतां मह्यं नय मामपि राघव ॥ इदानीं त्वमर्धपथे कथं स्थातासि शत्रुहन् ॥ ३६ ॥ लक्ष्मणस्त्वब्रवीद्राम नाहं गन्ता वनं
पुनः ॥ लक्ष्मणं विकृतं ज्ञात्वा रामो वचनमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ मा माऽनुव्रज सौमित्रे ह्येको यास्यामि काननम् ॥ द्वितीयापि त्वियं सीता उक्तो
रामेण लक्ष्मणः ॥ ३८ ॥ धनुः संगृह्य विमना उत्तस्थौ लक्ष्मणस्तदा ॥ प्राप्तौ प्राकारमर्यादां क्षेत्रसीमां परंतपौ ॥ ३९ ॥ क्षेत्रसीमां समुल्लंघ्य रामो

---

१ स्थापय स्वयम्--इ०पा० ।

लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ४० ॥ निवर्तयस्व सौमित्रे समर्पय च मे धनुः ॥ रामवाक्यमुपश्रुत्य सीतां वै लक्ष्मणोऽब्रवीत् ॥ ४१ ॥ किमर्थं हि परित्यक्तः कोऽपराधः कृतो मया ॥ रामेण हि परित्यक्तः प्राणांस्त्यक्ष्याम्यसंशयम् ॥ ४२ ॥ रामं ततोऽब्रवीत्सीता किमर्थं लक्ष्मणस्त्वया ॥ देव संत्यज्यते वीरः सुमित्रानंदिवर्धनः ॥ ४३ ॥ राघवस्त्वब्रवीत्सीतां नाहं त्यक्ष्यामि लक्ष्मणम् ॥ न कदाचिदपि स्वप्ने लक्ष्मणसदृशं प्रियम् ॥ ४४ ॥ श्रुतपूर्वं तु सुश्रोणि क्षेत्रस्यास्य विचेष्टितम् ॥ अस्मिन्क्षेत्रे न सौभ्रात्रं सर्वो हि स्वार्थतत्परः ॥ ४५ ॥ परस्परं न मन्यंते स्वार्थनिष्ठैकहेतवः ॥ न शृण्वंति पितुः पुत्राः पुत्राणां वा तथा पिता ॥ ४६ ॥ न च शिष्यो गुरोर्वाक्यं गुरुर्वा शिष्यकर्म च ॥ अर्थानुबंधिनी प्रीतिर्न कश्चित्कस्यचित्प्रियः ॥४७॥ एवमुक्त्वा ययौ रामो लक्ष्मणो जानकी तथा ॥ लिंगं तत्र प्रतिष्ठाप्य स्वनाम्ना रघुनंदनः ॥४८॥ रामतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा रामेश्वरं शिवम् ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यः शिवलोकं स गच्छति ॥४९॥ ॥ इति रामेश्वरमाहात्म्यम् ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ तीर्थे सौभाग्यके स्नात्वा दृष्ट्वा सौभाग्यमीश्वरम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सौभाग्यं परमं लभेत् ॥ ५० ॥ घृततीर्थे नरः स्नात्वा घृतेन स्नापयेच्छिवम् ॥ घृतमग्नावथो हुत्वा रुद्रलोके महीयते ॥५१॥ देवीं योगीश्वरीं पूज्य सुरासुरनमस्कृताम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः परं योगमवाप्नुयात् ॥५२॥ शंखावर्ते नरः स्नात्वा सर्वपापविवर्जितः ॥ धनधान्यसमायुक्तो जायते निर्मले कुले ॥ ५३ ॥ सुधोदके[1] चतुर्दश्यां मुक्त्यर्थं स्नापयेन्नरः॥शिवं सुधेश्वरं[2] दृष्ट्वा ततो मोक्षगतिर्भवेत् ॥५४॥ तथान्यत्संप्रवक्ष्यामि तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ किंपुनेति[3] च विख्यातं ब्रह्महत्याविमोचनम् ॥५५॥ पूर्वं त्रेतायुगे व्यास सुनेत्रोनाम वै द्विजः ॥ तस्य पुत्रः समुत्पन्नो विश्वावसुरिति स्मृतः ॥५६॥ यवक्रीतस्य शापेन स्वपिता तेन घातितः ॥ ब्रह्महत्यान्वितो व्यास तीर्थात्तीर्थं परिभ्रमन् ॥५७॥ तीर्थे किंपुनके स्नात्वा धारातीर्थे गतो द्विजः ॥ ततः कपिलधारायां चिंतयत्यात्मना स्वयम् ॥ ५८ ॥ कथं मे पतिता धारा अनृता वा श्रुतिस्तथा ॥ एवं ह्यचिंतयत्सोऽथ पुनरायादवंतिकाम् ॥ ५९ ॥ अत्र तीर्थे पुनः स्नाति यावद्वाणीं ततोऽशृणोत् ॥ किं पुनर्ध्यायसि ब्रह्मन्येन जातो द्विजोत्तमः ॥ ६० ॥ न तेऽस्ति ब्रह्महत्या वै तीर्थस्नानेन नाशिता ॥ गच्छ शीघ्रं गृहं विप्र पापहीनो यथासुखम् ॥ ६१ ॥ ॥ इति किंपुनामाहात्म्यम् ॥ ॥ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि पत्तनेश्वरमुत्तमम् ॥ तत्र स्थित्वा महेशेन पुनः पत्तनमीक्षितम् ॥ ६२ ॥ पत्तनेश्वर इत्याख्यो देवदेवो महेश्वरः ॥ यस्तु गंधैश्च पुष्पैश्च धूपैर्दीपैर्मनोरमैः ॥ ६३ ॥ भावयुक्तो नरो व्यास पूजयेद्विधिवत्सदा ॥ यथावत्तिष्ठते लिंगं वंश

---

[1] शुद्धोदके--इ० पा० । ९ शुद्धेश्वरम्--इ० पा० । ३ तीर्थनाम--'किंपुनकम्' इति ।

च्छेदो न जायते ॥ ६४ ॥ हंसयुक्तेन यानेन शिवलोकं स गच्छति ॥ तथान्यत्संप्रवक्ष्यामि तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ६५ ॥ दुर्धर्षमिति विख्यातं
ब्रह्महत्याविमोचनम् ॥ पुरा दिवाकरो व्यास चक्रे दुर्धर्षनामतः ॥ ६६ ॥ तीर्थमासीन्नदीतीरे विख्यातं सूर्यसंस्कृतम् ॥ तेजःपुंजं भवेल्लिंगं गणगं
धर्वपूजितम् ॥ ६७ ॥ सप्तम्यामथवाष्टम्यां संक्रांतौ रविवासरे ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा दिनमेकमुपोषितः ॥ ६८ ॥ दृष्ट्वा महेश्वरं तत्र शिप्राकूले
व्यवस्थितम् ॥ पूजयित्वा तु भावेन यत्फलं तच्छृणुष्व मे ॥ ६९ ॥ पितृमातृकुलं सर्वं समुद्धृत्य शिवं व्रजेत् ॥ तत्र यच्छति यो दानं गोहेमादि
विशेषतः ॥ ७० ॥ तावत्तदक्षयं लोके यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ तथान्यत्संप्रवक्ष्यामि गोपींद्रं तीर्थमुत्तमम् ॥ ७१ ॥ गौतमेन पुरा यत्र इन्द्रः शापाद्भ
गीकृतः ॥ भगव्रीडायुतः शक्रः प्रविश्य वनमुत्तमम् ॥ ७२ ॥ अतोषयत्तदोग्रेण तपसा शंकरं पुरा ॥ तुष्टेन शंभुना विप्र ये भगास्तच्छरीरगाः ॥
॥ ७३ ॥ गोसहस्रीकृतास्तेन गोपींद्रस्तेन कथ्यते ॥ तत्र स्नात्वा दिवं याति शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ ७४ ॥ ये मृतास्ते पुनर्जन्म नाप्नुवंति महीतले ॥
गंगातीर्थे नरः स्नात्वा पुण्यमाप्नोति पुष्कलम् ॥ ७५ ॥ ज्येष्ठशुक्लदशम्यां तु गंगायां फलमादिशेत् ॥ स्नात्वा पुष्पकरंडे च दृष्ट्वा पुष्पकरण्ड
कम् ॥ ७६ ॥ पुष्पकेन विमानेन प्रयातो दिवि मोदते ॥ नरकादुद्धरत्याशु नरः स्नात्वोत्तरेश्वरे॥७७॥ इष्टभोगसमापन्नो याति स्वर्गं न संशयः॥
भूतेश्वरे नरः स्नात्वा भूतेश्वरमथार्चयेत् ॥ ७८ ॥ गंधपुष्पादिनैवेद्यैर्मृतो रुद्रपुरं व्रजेत् ॥ शिप्रायां तु नरः स्नात्वा कैलासं तु नमस्यति ॥ ७९ ॥
सूर्याऽऽहतं तमो यद्वत्तद्वत्पापं प्रणश्यति ॥ अंबालिकां च यः पश्येत्समाधिनियमेन च ॥ ८० ॥ स मुक्तः सर्वपापेभ्यः कंचुकेन फणी यथा ॥
घण्टेश्वरं प्रवक्ष्यामि यत्सुरैरपि पूजितम् ॥ ८१ ॥ यत्र कूपोदकं पीत्वा सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥ अर्चयेद्यस्तु देवेशं गंधपुष्पैरनुक्रमात् ॥ ८२ ॥
शिवलोके वसेत्तावद्यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ पुण्येश्वरं तु यः पश्येच्छुचिः स्नातो जितेन्द्रियः ॥ ८३ ॥ स गाणपत्यमाप्नोति यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥
[1]लंपेश्वरे नरः स्नात्वा समभ्यर्च्य महेश्वरम् ॥८४॥ न याति नरकं मर्त्यः स्वर्गलोके महीयते॥तथा[2]न्यत्संप्रवक्ष्यामि यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥८५॥ पूजितं
ब्रह्मणा पूर्वं स्थविराख्यं विनायकम् ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा पूजयेद्यो विनायकम्॥८६॥गंधैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्भक्ष्यैर्भोज्यैः फलं शृणु ॥ समीहिता भवेत्सि
द्धिर्मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥८७॥ नवनद्याः समीपे तु पार्वतीं पूजयेद्बुधः ॥ गंधपु[3]ष्पैश्च धूपैश्च सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥८८॥ कामोदके नरः स्नात्वा दृष्ट्वा

---

[1] लुंपेश्वरे—इ० पा० । [2] अन्यत्—इति नपुंसकं सर्वत्र तीर्थविशेषणत्वेनैव बोध्यम् । यद्यद्देवनाम तत्तदेव तीर्थनामेति । यथात्र--अन्यत्—इत्यस्य—स्थविराख्यं विनायकम्—इत्यनेन सम्बन्धः—स्थविरविनायकाख्यं तीर्थमित्यर्थः । एवं पूर्वत्र परत्रापि च बोद्धव्यम् । [3] गंधैः पुष्पैश्च धूपैश्च—इ०पा० ।

कामं रतिप्रियम् ॥ स्वर्गे च देवगंधर्वस्पृहणीयवपुर्भवेत् ॥८९॥ प्रयागे तु नरः स्नात्वा प्रयागेशं तु पश्यति ॥ सर्वलोकानतिक्रम्य शिवलोके महीयते ॥ ९० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये सौभाग्येश्वरादिनानातीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि नरादित्यं दिवाकरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वरोगैर्विमुच्यते ॥ १ ॥ स्थापनां ते प्रवक्ष्यामि नरादित्यस्य यादृशी ॥ युद्धे निवारिते तस्मिन्नक्तस्वेदजयोः पुरा ॥ २ ॥ नरनारायणौ देवावतीर्णौ धरातले ॥ कुंत्यां देव्यां च देवक्यां मथुरायामजायताम्[1] ॥ ३ ॥ एवं तौ वर्तितौ लोके कांतौ वृद्धिं परां गतौ ॥ अन्यस्मात्कारणात्कृष्णोऽन्यस्माज्जातो धनंजयः ॥ ४ ॥ कंसादीन्दानवान्सर्वान्निजघान रणे हि सः ॥ स्वर्गं गतस्ततः पार्थो वासवादस्त्रसिद्धये ॥ ५ ॥ कृतास्त्रेण तु वीरेण देवराजस्य दक्षिणा ॥ संस्तुता देवराजस्तु ययाचे तां हि दक्षिणाम् ॥ ६ ॥ निवातकवचा ह्युग्रा हिरण्यपुरवासिनः ॥ वध्यंतामर्जुन क्षिप्रमेषा मे गुरुदक्षिणा ॥ ७ ॥ अर्जुनेन प्रतिज्ञातो वधस्तेषां दुरात्मनाम् ॥ ऐंद्रं से[2] रथमास्थाय गृहीत्वा सशरं धनुः ॥ ८ ॥ निहत्य तांस्ततः पार्थः कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ प्रीतिमुत्पादयामास सर्वेषां च दिवौकसाम् ॥ ९ ॥ कृतकार्यं तदा शक्रस्त्वर्जुनं वाक्यमब्रवीत् ॥ यत्तेऽभिरुचिरं वीर मृत्युलोके सुदुर्लभम् ॥ १० ॥ मनसा कांक्षितं पार्थ वरं त्वं वरयोत्तमम् ॥ स वव्रे प्रतिमे द्वे तु येऽर्चिते ब्रह्मणा स्वयम् ॥ ११ ॥ ब्रह्मणा प्रीतियुक्तेन दक्षाय प्रतिपादिते ॥ दक्षेणापि युगं साग्रं पूजिते तिमिरापहे ॥ १२ ॥ सुराणामसुराणां च विग्रहे समुपस्थिते ॥ दानवैर्निर्जितः शक्रो हतराज्यो वनं गतः ॥ १३ ॥ तपश्चचार दुर्धर्षमेकपादः शतक्रतुः ॥ दिव्यवर्षसहस्रं तु धिषणस्तं ददर्श ह ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा तु देवराजं तं बृहस्पतिरुवाच ह ॥ हित्वा त्रिदिवमायातः कथं शक्र त्विदं वनम् ॥ १५ ॥ एकाकिना वनस्थेन न साध्याः शत्रवस्त्वया ॥ ज्ञात्वैवं देवराज त्वं शीघ्रं दक्षाश्रमं व्रज ॥ १६ ॥ पूजार्थे ब्रह्मणा दत्ते पारिजातसमुद्भवे ॥ चकार विश्वकर्मा ये ते[3] याचस्व प्रजापतिम् ॥ १७ ॥ शत्रूणां च क्षयो भावी प्रसादादर्चयोस्तयोः ॥ गुरोस्तु तेन वाक्येन हृष्टो देवः शतक्रतुः ॥१८॥ जगाम सत्वरस्तत्र यत्र दक्षः प्रजापतिः ॥ विनयावनतो भूत्वा ययाचे प्रतिमे शुभे ॥ ददौ तस्मै ततो दक्षः शक्राय प्रतिमे शुभे ॥ १९ ॥ पूजिते प्रतिमे व्यास शक्रेण शरदां शतम् ॥ तयोस्तु तेजसा सर्वे विनाशं दानवा गताः ॥ २० ॥ प्रतिमे चोचतुः शक्रं वरयस्व वरोत्तमम् ॥ भक्त्यानया परं तुष्टावावां जानीहि वासव ॥ २१ ॥ वरं वव्रे तदा शक्रः प्रसन्नात्मा द्विजो

---

[1] आर्षं परस्मैपदम् । [2] रथं समास्थाय--इ०पा० । [3] ते--अर्चे--इति शेषः । प्रतिमे--इत्यर्थः ।

त्तम ॥ अस्माकं प्रतिपक्षा ये दानवाः पापचेतसः ॥ २२ ॥ सर्वे ते नाशमृच्छंतु वर एष मतो मम ॥ युवां पूजितुमिच्छामि यावदिंद्रो भवाम्य
हम् ॥ २३ ॥ तथेति चोक्त्वा प्रतिमे ते नाकं प्रति जग्मतुः ॥ तत्तु याचे ह्यवश्यार्थे वरार्थे प्रतिमाद्वयम् ॥ २४ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ साधु
पार्थ पुनः साधु यत्रेत्थं प्रतितिष्ठतः ॥ इमे च प्रतिमे पार्थ शंकरेण महात्मना ॥ २५ ॥ सुरक्तैः शतपत्रैश्च पूजिते ब्रह्मणो दिनम् ॥
त्रैलोक्यपालनार्थाय पूजिते विष्णुना पुरा ॥ २६ ॥ नीलोत्पलैः सुगंधैश्च सहस्रपरिवत्सरान् ॥ ततः प्रजापतिः सृष्टिं कर्तुकामः समाहितः
॥ २७ ॥ पूजयामास प्रतिमे पद्मै रक्तोत्पलैः शुभैः ॥ त्वमेव हि कथं पार्थ मृत्युलोके नयिष्यति ॥ २८ ॥ एताभ्यां रहितः
स्वर्गो मृ[1]त्युतुल्यो भविष्यति ॥ अदातुकामं देवेंद्रं प्रणिपत्य तमर्जुनः ॥ २९ ॥ उवाच नाहमर्थ्यस्मिन्वरेणानेन वै प्रभो ॥ ततः शक्रः
पुनः पार्थमुवाच मुनिपुंगव ॥ ३० ॥ गृहीत्वा त्वमिमे वीर कुशस्थल्यां निवेशय ॥ शिप्राया उत्तरे तीरे केशवार्कं तु केशवः ॥ ३१ ॥ प्रतितिष्ठति
वै यत्र सर्वपापप्रणाशनः ॥ संस्थापयस्व वै तत्र सर्वपापप्रणाशने ॥ भविष्यति तदा यात्रा आषाढी चाथ कौमुदी ॥ ३२ ॥ आगमिष्याम्यहं
तत्र सहितोऽप्सरसां गणैः ॥ मरुतश्चागमिष्यंति मेघाश्चैव सविद्युतः ॥ ३३ ॥ मेघखण्डे समुद्भूते मयि तत्र प्रवर्षति ॥ प्रवदिष्यंति वै
लोकाः प्राप्तो देवः पुरंदरः ॥ ३४ ॥ भास्करं च नमस्कृत्य ब्रह्माद्यैः पूजितं विभुम् ॥ प्रतियामि तु बीभ[2]त्सो पुनरेव यथागतम् ॥ ३५ ॥ एवं
मूर्तिद्वयं व्या[3]स दत्त्वा पार्थाय वासवः ॥ भूर्लोकं प्रेषयामास सूतेन सह पांडवम् ॥ ३६ ॥ नारदो द्वारकायां तु कृष्णस्याह्वानकारणात् ॥ देवराजस्य
तद्वाक्यं सरहस्यं च केशवम् ॥ ३७ ॥ श्रावयामास विप्रेंद्र एहि कृष्ण कुशस्थलीम् ॥ अर्चे हि पारिजातस्य विश्वकर्मसुकारिते ॥ ३८ ॥
इंद्रेणाथ प्रदत्ते वै ते तुभ्यं पांडवाय च ॥ श्रुत्वा शौरिस्तु तद्वाक्यं प्रतस्थेऽवंतिनीं पुरीम् ॥ ३९ ॥ अवातरच्च आकाशात्तमालिंग्य च पांडवम् ॥
प्रीतः प्रोवाच वचनं परिष्वज्य च फाल्गुनम् ॥ ४० ॥ जन्म मे सफलं जातं प्रीतिर्मे जनितार्जुन ॥ यतो मे प्रीतिरतुला क्रियतां कार्यमुत्तमम् ॥
॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वा तौ तदा व्यास समायातौ कुशस्थलीम् ॥ पार्थं प्राह तदा कृष्णः सुसंपूर्णमनोरथः ॥ ४२ ॥ गत्वार्जुन दिशं प्राचीं मूर्तिमेकां
निवेशय ॥ पूर्वाह्णे हि शुभं लग्नं भविष्यति मनोरमम् ॥ ४३ ॥ अहमप्युत्तरां यामि स्थापनार्थं नदीं मुने ॥ मम शंखस्य नादेन प्रतितिष्ठ
रविं प्र[5]भुम् ॥ ४४ ॥ पूर्वां गत्वा ततः पार्थ शुभं स्थानं व्यलोकयत् ॥ व्यास संस्थापयामास दिननाथं च सुस्थिरम् ॥ ४५ ॥ अर्कं देवं स्थाप

---

१ तृणतुल्यः--इ०पा० । २ बीभत्सो--हे अर्जुन--इत्यर्थः । ३ शौरे--इ०पा० । ४ अनया--इ० पा० । ५ शुभम्--इ० पा० ।

यामि यावद्ध्यौ च पांडवः ॥ तावत्सं[1] चाब्रवीदेनं स्थानं कारय शोभनम् ॥ ४६ ॥ कथयामास पार्थाय तेजसा तेन दुःसहम् ॥ सव्यसाची ततो
भीतो दृष्ट्वार्चां तां प्रजल्पतीम् ॥ ४७ ॥ तेजस्त्वसहमानो वै देवं वचनमब्रवीत् ॥ क्व देव त्वां स्थां[2]पयामि किं स्थानं तव रोचते ॥ ४८ ॥ सौम्य
रूपः सुदर्शश्च प्रजाभ्यो भव गोपते ॥ दिवि संस्थाश्च ये देवा नागाः पातालसंश्रयाः ॥ ४९ ॥ भुविस्था मानवाः पूता भवंतु तव दर्शनात् ॥ सोऽ
र्जुनमब्रवीद्देवो मा भैस्त्वं मम दर्शनात् ॥ ५० ॥ दक्षिणेन करेणाथ ह्यभं[3]येनाभयप्रदः ॥ समाश्वास्याथ तं शांतं सौम्यमूर्तिर्बभूव ह ॥ ५१ ॥ प्रभा
करेण देवेन निजं तेजः प्रदर्शितम् ॥ ततः सूर्योऽब्रवीत्स्थानमेतदेवाचलं मम ॥ ५२ ॥ प्राप्ते लग्ने च हरिणा शंखश्चापूरितो महान् ॥ नरेण च
स वै सूर्यः स्थापितोऽमरसंस्तुतः ॥ ५३ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ जयति किरणमाली भासुरः श्रांत[4]सप्तिः सकलभुवनधामा प्राग्दिगंताट्ट
हासः ॥ भवति विगतपापं कीर्तनादेव यस्य प्रचुरकलुषदोषैर्ग्रस्तमंगं नराणाम् ॥ ५४ ॥ ब्रह्माद्यैर्मुनिभिरभिष्टुतं पतंगं कः स्तोतुं कविरभिवांछते
प्रकामम् ॥ स्तोष्येहं तदपि सुविस्तरात्सुबुद्धे किं दीपो ज्वलति हि नोदिते शशांके ॥ ५५ ॥ शास्त्रार्थकामनिपुणैर्मुनिभिः स्तुतस्य किं वस्तु
यन्न रचितं विविधैः प्रयोगैः ॥ द्वैपायनप्रभृतिभिर्मुनिभिः पुराणैरापीतसारमिह भाति जगत्समस्तम् ॥ ५६ ॥ कामं तथाप्यहमतीव विचार्य
बुद्ध्या भानोस्त्रिलोकगुरुपूजितपादयुग्मम् ॥ वृत्तैः स्फुटार्थमधुराक्षरसंधियुक्तैस्त्वां वै विचित्रगतिभिः परिकीर्तयिष्ये ॥ ५७ ॥ तावज्जगद्भवति
निश्चलमेव सर्वं तावत्क्रियाश्च विविधा न च यांति सिद्धिम् ॥ यावच्च नाथ क[5]मलामलमंडल त्वमुत्तिष्ठसे व्यपनयन्किरणैस्तमांसि ॥ ५८ ॥
तावन्न भांति शिखराणि महीरुहाणां गुच्छैस्तु फुल्लवनमीलितलोचनानि ॥ सुप्तानि बोधयसि षट्चरणाकुलानि यावन्न भाभिरमलाभिरनुत्तमाभिः
॥ ५९ ॥ उद्यंतमंबरतले सुरसिद्धसंघाः सब्रह्मदैत्यमुनिकिन्नरनागयक्षाः ॥ त्वामर्चयंति विबुधाः प्रणतैः शिरोभिश्चञ्चत्किरीटमणिभाभिरनुत्तमाभिः
॥ ६० ॥ अस्तं गते त्वयि जगद्भवति प्रसुप्तं भूयस्त्वयि प्रतपति प्रतिबोधमेति ॥ एवं सदा वरद लोकहितार्थहेतोरेकस्त्वमेव भगवंस्तिमिरस्य
हंता ॥ ६१ ॥ उत्साहशक्तिनयशौर्यसमन्वितानां सेवाप्रयोगरचनाविधितत्पराणाम् ॥ कार्याणि यन्न फलदानि भवंति पुंसां हेतुस्त्वभक्तिरिह नाथ
तवेति नूनम् ॥ ६२ ॥ यत्संयुगेषु रथकुञ्जरकुन्तशक्तिनाराचचक्रशरतोमरभीमखड्गैः ॥ क्षिप्रं नराः समुपयांति विजित्य शत्रून्सर्वं सदा प्रणतवत्सल
चेष्टितं ते ॥ ६३ ॥ कांतारदुर्गविषमेष्वपि वर्तमाना ऋक्षेभसिंहबहुकण्टकतस्करेषु ॥ तृष्णान्विताश्च बहुशोकविमूढचित्तास्त्वत्कीर्तनाद्धि गतमृत्यु

---

[1] सः--अर्चारूपी--अर्कः--इत्यर्थः । [2] प्रमुंचामि--इ० पा० । [3] ह्यभयं दत्तवांस्तदा--इ० पा० । [4] शांतरश्मिः----इ० पा० । [5] उदयाचलमंडले--इ० पा० ।

भया भवंति ॥ ६४ ॥ तेजोराशिस्त्वमिह शरणं सर्वतो दुःखितानां त्वत्तुल्योऽन्यो जगति सकले नास्ति कश्चिद्दयालुः ॥ त्वय्येकस्मिन्भवति
सकला भक्तिरन्विष्यमाणा त्वामासाद्य प्रभवति कुतो व्याधिदुःखं नराणाम् ॥ ६५ ॥ कः कुष्ठाभिहतः क्व चारिभिरथो को व्याधिभिः पीडितः
के पंग्वंधजडाः क्व शीर्णचरणः को वा विपन्नक्रियः ॥ इत्येवं प्रसमीक्ष्य देव कृपया दोषात्परित्रायसे कस्यान्यस्य परोपकारनिरता चेष्टा यथैषा
तव ॥ ६६ ॥ धर्मः परत्र किल तिष्ठति सेवितोऽसौ कालांतरेण विबुधा वरदा भवंति ॥ त्वं सेवितः प्रणतवत्सल भूतिकामैः सद्यः प्रयच्छसि फलं
यदभीप्सितं तैः ॥ ६७ ॥ विभ्रांतकांतहरिणीसदृशेक्षणाभिः कांतोरुहारमणिकुण्डलमेखलाभिः ॥ तेषां भवंति भवनानि विलासिनीभिर्येषां
नृणां त्वमसि वै वरदः प्रसन्नः ॥ ६८ ॥ यैस्त्वं नरैः सकृदपि प्रणतः कथंचिद्ध्यातोऽथवा भुवननाथ तथांतकाले ॥ निष्कल्मषा जगति दुष्कृतिनो
भवंति ते निर्मलाः सुकृतिनो गतिमाप्नुवंति ॥ ६९ ॥ ये त्वां कुतर्कमतिभिर्न नमंति भक्त्या रोमांचकंचुकशताकुलितैः शरीरैः ॥ ते निर्धनाः
परगृहेष्ववभूतमन्नं क्षुत्क्षामकण्ठवदनाः परितर्कयंति ॥ ७० ॥ उदधिजलतरंगक्षोभलोलाक्षियुग्मैः सफणिमणिमयूखोद्भासितैर्लेलिहद्भिः ॥
प्रणिपतितशिरोभिर्नागमुख्यैरजस्रं श्रुतिभिरनुपमाभिः स्तूयसे पुष्कलाभिः ॥ ७१ ॥ तव सुरवर गच्छतोऽनुसरंति त्रिदशनदीकमलोद्ध
तानि वातैः ॥ कनककमलरेणुपिंजरितानि भ्रमरकुलानि पतंग चामराणि ॥ ७२ ॥ तत्त्वं[1]ध्यानं जलनिधिनिवहे स्थित्वा स्थित्वा
चरणनिवहैः ॥ आजीवार्थं प्रतपसि भगवन्कस्ते तुल्यस्त्रिभुवनसमये ॥ ७३ ॥ उदयाद्रिनितंबसंस्थितस्य ह्युदयेष्वस्तमयेषु चावृतस्य ॥
किरणास्तपनीयसप्रभास्ते विलसन्तस्तडितो विडंबयंति ॥ ७४ ॥ यथायथा व्रजति रथस्तवांबरे विपाटयन्घनतिमिरौघसंचयान् ॥
तथातथा क्षुभितमहानिला[2]सृतं प्रतीयते मुहुरिव दुन्दुभिर्यथा ॥ ७५ ॥ चारुपद्मविनिमीलितेक्षणां चक्रवाककलहंसमेखलाम् ॥ कामिनी
मिव रतिश्रमालसां तां विबोधयसि पद्मिनीं करैः ॥ ७६ ॥ नीललोलमतिकान्तमुत्पलं भृंगतुंगचरणाकुलीकृतम् ॥ त्वत्प्रभाभिरनुरा
गरंजितं पद्मरागमिव शोभते भृशम् ॥ ७७ ॥ स्फुरच्छशांकहारनिर्मलं खग त्वदंकेष्वचंचलम् ॥ विभात्यतीव कांतमंबरं समं बृहच्चैक
पाटलम् ॥ ७८ ॥ [3]हरिति च तावन्[4]मुहिर्निषेविततमस्यशुभं भवति च यावदेव किरणैस्तव पूजिततरम् ॥ ऋषिभिर्मुनिभिरुदारधीभिः शाश्व
तमार्गपरैर्वरद न शक्यते तव गुणस्तुतिराश्रयितुम् ॥ ७९ ॥ त्वं विष्णुस्त्वं शशांकस्त्वमसुरमथनः षण्मुखस्त्वं धनेशस्त्वं कालस्त्वं च धाता

---

[1] तत्त्वज्ञानम्--इ० पा० । [2] क्षुभितमहानिलासृतम्--क्षुब्धवायुसंसरणम्--इत्यर्थः । [3] हरिति--दिशि--इत्यर्थः । [4] मुहिः--मोहः--इत्यर्थः ।

क्षितिधरमलयापाश्रयस्त्वं हुताशः ॥ ॐकारस्त्वं द्विजानां त्वमिह जलनिधिस्त्वं शरस्त्वं च रुद्रस्त्वं मुख्यस्त्वं पयोदो व्रतयमनियमास्त्वं जग
त्सर्वमेव ॥ ८० ॥ त्वमनिंद्य गोपते त्रिपुरमथन मन्मथदाहकरस्त्वमसुरभीमदर्पहा पाहि माम् ॥ त्रिदशाधिपकमलवराननस्त्वमिह देवगुरुर्भगवां
स्त्रिभुवनमण्डलेऽस्ति कतमस्तव तुल्यगुणः ॥ ८१ ॥ आदित्य भास्कर दिवाकर सप्तसप्ते मार्तंड सूर्य हरिदश्वपते च भानो ॥ अश्रांतवाहन
खंरूप[1] गभस्तिमालिंस्त्वां लोकनाथ शरणं प्रतिपद्यतेऽसौ[2] ॥ ८२ ॥ प्राग्दिग्वधूतिलकभासुरकर्णपूर मंदाकिनीदयितनाथ जगत्प्रदीप ॥ हेमाद्रिता
पन नभस्तलहाररत्न सन्ध्यांगनावदनराग नमोनमस्ते ॥ ८३ ॥ ब्रह्मैव सत्य शुभमंगल लोकनाथ व्योमांगणेश मुनिसंस्तुत विश्वमूर्ते ॥ आर्तस्य
शोकहर किंकरपालकश्च त्वं मे प्रसीद भगवञ्छरणागतस्य ॥ ८४ ॥ कृत्वांजलिं शिरसि पंकजकुड्मलाभं यत्संस्तुतस्त्वमिह देव मयाद्य
भक्त्या ॥ तेन प्रभो भव ममोपरि सौम्यमूर्तिर्धर्मे मतिं कुरु सदा श्रियमूर्जितां च ॥ ८५ ॥ नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे जगत्प्रसूतिस्थितिनाशहे
तवे ॥ त्रयीमयाय त्रिगुणात्मधारणे विरंचिनारायणशंकरात्मने ॥ ८६ ॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ ॥ तुष्टोहमधुना पार्थ स्तोत्रेणानेन सुव्रत ॥ वरं
दास्यामि यत्नेन यत्ते मनसि वर्तते ॥ ८७ ॥ मद्दर्शनं हि विफलं न कदाचित्प्रजायते ॥ शूराणां च विशेषेण ह्यदेयं नास्ति यत्नतः ॥ ८८ ॥
॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ एष एव वरो मह्यं वराणामुत्तमोत्तमः ॥ अत्र संनिहितो देव सर्वकालं भव प्रभो ॥ ८९ ॥ ये च त्वां मानवा भक्त्या स्तो
ष्यंति प्रणताः सदा ॥ तेषां धनं च धान्यं च पुत्रदारादिकं वसु ॥९० ॥ मनसश्चेप्सितं सर्वं दातव्यं हि वरो मम ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ आदित्यो
ऽस्मै वरं दत्त्वा ह्युवाच वचनं शुभम् ॥ ९१ ॥ यस्त्वत्कृतेन स्तोत्रेण मां स्तोष्यति नरोत्तमः ॥ श्रिया न विच्युतिस्तस्य भवेदेष वरो मम ॥ ९२ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये नरादित्यमाहात्म्येऽर्जुनस्तुतिवर्णनंनाम द्वात्रिं
शोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ नारायणोऽपि संस्थाप्य शंखं दध्मौ प्रयत्नतः ॥ तुष्टाव प्रयतो भूत्वा स्तोत्रेणा
नेन भास्करम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ आदित्यं भास्करं भानुं रविं सूर्यं दिवाकरम् ॥ दिवाकरं दिवानाथं तपनं तपतां वरम् ॥ २ ॥
वरेण्यं वरदं विष्णुमनघं वासवानुजम् ॥ बलवीर्यं सहस्रांशुं सहस्रकिरणद्युतिम् ॥ ३ ॥ मयूखमालिनं विश्वं मार्तंडं चंडरोचिषम् ॥ सदागतिं सुभा
स्वंतं सप्तसप्तिं सुखोदयम् ॥ ४ ॥ देवदेवमहिर्बुध्न्यं धाम्नां निधिमनुत्तमम् ॥ तपोब्रह्ममयालोकं लोकपालमपांपतिम् ॥ ५ ॥ जगत्प्रबोधजनकं

---

[1] खरूप--खं रूपयतीति खरूपः--आकाशप्रकाशक--इत्यर्थः ।   [2] असौ--अहम्--इति विनयाद्विप्रकृष्टनिर्देशः ।

जगद्बीजं जगत्प्रभुम्[1] ॥ अर्कं निःश्रेयसपरं कारणं श्रेयसां परम् ॥ ६ ॥ इनं प्रभाविणं पुण्यं पतंगं पतगेश्वरम् ॥ दातारं वांछितार्थानां दृष्टादृष्ट
फलप्रदम् ॥ ७ ॥ गृहं गृहकरं हंसं हरिदश्वं हुताशनम् ॥ मंगल्यं मंगलं मेध्यं ध्रुवं धर्मप्रबोधनम् ॥ ८ ॥ भवसंभावित भावं
भूतभव्यभवात्मकम् ॥ दुर्गमं दुर्गतिहरं हरनेत्रं त्रयीमयम् ॥ ९ ॥ त्रैलोक्यतिलकं तीर्थं तरणिं सर्वतोमुखम् ॥ तेजोराशिं सुनिर्वाणं विश्वेशं
धाम सांप्रतम् ॥ १० ॥ कल्पं कल्पानलं कालं कालचक्रं क्रतुप्रियम् ॥ भूषणं मरुतं सूर्यं मणिरत्नं सुलोचनम् ॥ ११ ॥ त्वष्टारं विष्टरं विश्वं
सदसत्कर्मसाक्षिकम् ॥ सवितारं सहस्राक्षं प्रजापालमधोक्षजम् ॥ १२ ॥ ब्रह्माणं वासरारंभे रक्तवर्णं महाद्युतिम् ॥ शुक्लं मध्यंदिने रुद्रं श्यामं विष्णुं
दिनक्षये ॥ १३ ॥ नाम्नामष्टशतं दिव्यं विष्णुना समुदाहृतम् ॥ य इदं प्रयतो भूत्वा पठेद्भक्त्या समाहितः ॥ १४ ॥ न तस्य विपदः क्वापि
सर्वत्रापि शुभा गतिः ॥ धनधान्यसुखावाप्तिः पुत्रलाभश्च जायते ॥ १५ ॥ तेजः प्रज्ञां परं लाभं[2] ज्ञानं च लभते गतिम् ॥ एतत्स्तुत्वा जगन्नाथो
जगामादर्शनं ततः ॥ १६ ॥ केशवार्कमुखं दृष्ट्वा पद्मरागसमप्रभम् ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यः सूर्यलोके महीयते ॥ १७ ॥ केशवार्कसमीपे[3] तु रेणुतीर्थं
प्रचक्षते[4] ॥ तद्दृष्ट्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽ
वन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये केशवादित्यमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ तीर्थमन्यत्तथा वक्ष्ये
शक्तिभेदमिति स्मृतम् ॥ स्कंदस्य च जटाभद्रं[5] चक्रे यत्र पुरा शिवः ॥ १ ॥ तारकं च तथा दैत्यं हत्वा यत्र सुरद्विषम् ॥ शक्तिं स्कंदः स्वयं क्रुद्धो
निश्चिक्षेप महीतले ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगवन्ब्रूहि यत्नेन संशयो मे महामुने ॥ कथं स्कंदः समुत्पन्न एतदिच्छामि वेदितुम् ॥ ३ ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरा देवासुरे युद्धे निर्जिता दानवैः सुराः ॥ दिवं त्यक्त्वा दिशो याताः शक्राद्या भयविह्वलाः ॥ ४ ॥ तत्र तु देव
राजेन तपसोग्रेण वै मुने ॥ आराधितो महादेवस्त्र्यंबकस्त्रिपुरांतकः ॥ ५ ॥ ततस्तुष्टो महादेवः शक्रस्याभिमुखः स्थितः ॥ उवाच वचनं श्लक्ष्णं
वरमिष्टं ददामि ते ॥ ६ ॥ ॥ शक्र उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि भगवन्[6]कारुण्यान्मम शंकर ॥ महासेनापतिं देव प्रयच्छ[7] परमेश्वर ॥ ७ ॥ ॥
॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥ उत्पादयामि देवेंद्र स्ववीर्यादूर्जितं सुतम् ॥ सेनान्यं च महासेनं सुराणां[8] भयहारकम् ॥ ८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥

---

१ जगद्गुरुम्--इ० पा० । २ ज्ञानं बुद्धिं च--इ०पा० । ३ दशाश्वमेधे तु--इ०पा० । ४ प्रकीर्तितम्--इ० पा० । ५ जराभद्रम्--इ० पा० । ६ मे देव--इ० पा० । ७ प्रयच्छस्वामरेश्वर--इ०पा० ।
८ असुराणां भयंकरम्--इ० पा० ।

इत्युक्त्वांतर्दधे देवः सर्वभूतपतिर्हरः ॥ सुतचिंतापरो देवो जगाम च हिमालयम् ॥ ९ ॥ देवदारुवने तस्थौ ज्ञानध्यानपरोऽभवत् ॥ ब्रह्मादयोऽपि
यं देवं योगिनो ध्यानचिंतकाः ॥ १० ॥ ध्यायंति नियतात्मनः प्राणायामपरा मुने ॥ लिंगमूर्तिश्च यो नित्यं पूज्यते सर्वजंतुभिः ॥ ११ ॥
स ध्यायति किमर्थं तन्न विद्मः परमार्थिनः ॥ वं ध्यानपरे देवे देवी हिमवतो गृहे ॥ १२ ॥ मध्ये वयसि वर्तंती यासीद्दाक्षायणी सती ॥
पितुर्गेहे निजो देहो यया योगाद्विसर्जितः ॥ १३ ॥ निमंत्रितो न मे भर्ता इति कोपं चकार या ॥ तां देवीं हिमवान्पूर्वं श्रुत्वा देवर्षिनारदात् ॥
॥ १४ ॥ भवभार्या भवित्रीति नान्यं वरमचिंतयत् ॥ तपस्यति च रुद्राय सा सखीभ्यां समन्विता ॥ १५ ॥ कथं हि शंकरो देवो मम भर्ता
भविष्यति ॥ यावदेवं[1] गतो देवो देवी हिमवतः सुता ॥ १६ ॥ ततः समागता देवाः कृत्वाग्रे बलसूदनम् ॥ जग्मुर्ब्रह्मसदः पुण्यं द्रष्टुं ब्रह्माणम
व्ययम् ॥ १७ ॥ ते सुरास्तत्स्तुतिं कृत्वा वाक्यमेतत्समैरयन् ॥ शरणं भव देवानां दानवैर्विजितात्मनाम् ॥ १८ ॥ ततोऽवोचत्सुरान्ब्रह्मा ज्ञातं कार्यं
समाहितम् ॥ नैतच्छंभोर्विना वीर्यात्कार्यसिद्धिर्भविष्यति ॥ १९ ॥ तथा यतध्वं देवेशं यथा वांछति पार्वतीम् ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे ब्रह्मा स्वप्ने लब्धं
धनं यथा ॥ २० ॥ ततो मेरुं समागत्य पुनर्मंत्रं प्रचक्रिरे ॥ तेषामाहेदृशं शक्रस्तुष्टः शंभुः पुरा मम ॥ २१ ॥ प्रतिपन्नं च देवेन स्वांगात्सेना
पतिं प्रति ॥ तस्मादेवं गते कार्ये कारणं मकरध्वजः ॥ २२ ॥ इति संचिंत्य देवेशः काममाहूय सत्वरम् ॥ उवाच वचनं हृद्यं देवाना
मनुकंपया ॥ २३ ॥ यथा देवो भजेद्देवीं तथा काम विधीयताम् ॥ कारणं महदेतद्धै देवानां समुपस्थितम् ॥ २४ ॥ कामो वाक्यं हरेः
श्रुत्वा प्रहस्येदमुवाच ह ॥ करिष्ये सर्वमेवं हि सखा मे चेद्भवेन्मधुः[3] ॥ २५ ॥ तस्मिन्क्षणेऽथ शक्रेण कामवाक्यादनंतरम् ॥ समादिष्टो
मधुः क्षिप्रं कामस्यानुचरो भव ॥ २६ ॥ लब्ध्वा कामो मधुं मित्रं प्रतस्थे भार्यया सह ॥ कृत्वा सज्यं धनुर्बाणं पौष्पं पाणौ समाहितः ॥ २७ ॥
यत्र देवाधिदेवेशो देवदारुवने स्थितः ॥ नन्दीश्वरः प्रतीहारः कृतध्यानोऽवतिष्ठति ॥ २८ ॥ चूतवृक्षाश्रितः कामो यावद्बाणं सुमोहनम् ॥ संदधात्यं
तरे चास्मिन्देवी प्राप भवाश्रमम् ॥ २९ ॥ त्यक्तध्यानव्रतो देवो हृष्टश्चाह्लादचेतनः ॥ ततो विलोकयामास दिशः सर्वाः प्रयत्नतः ॥ ३० ॥ चूतवृ
क्षाश्रितं काममपश्यच्च रुषान्वितः ॥ भस्मीकृतस्तृतीयाक्ष्णा वह्निज्वालावता[4] ततः ॥ ३१ ॥ देवोऽप्यन्तर्दधे तस्मात्स्थानादाशु गणैः सह ॥

---

[1] यावत्--देवः शंकरः--एवंगतः--समाधिध्यानयोगस्थः--किं च देवी--हिमवतः सुता च--एवंगता--तपसे कृतनिश्चया--इति--तावत्--इत्यध्याहृत्याग्रेतनं तत इत्यादि वाक्यं योजनीयम्। [2] एवम्--इ० पा०।
[3] मधुः--वसंतः--इत्यर्थः। [4] वह्निज्वालावलीढकः--इ०पा०।

आवं०सं० ५
(अ.क्षे.मा.1)
अ० ३४

पार्वती विस्मिता साध्वी लज्जिता दुःखिताऽभवत् ॥ ३२ ॥ हिमवांस्तां समुत्थाप्य निनायाशु निजं गृहम् ॥ गते देवे च देव्यां च कामपत्नी सुदुः
खिता ॥ ३३ ॥ भस्मीकृतं पतिं दृष्ट्वा विललाप सुदुःखिता ॥ दृष्ट्वा रतिं सुदुःखार्तां वागुवाचाशरीरिणी ॥३४॥ आश्वासयंतीं कृपया सखीमिव सुदुः
खिताम् ॥ मा रोदीस्त्वं शुभापांगि तव भर्ता करिष्यति[1] ॥३५॥ सर्वकार्याण्यनंगोपि मित्रकार्यं विधानतः ॥ यदा चायं महादेवः परिणेष्यति पार्वतीम्
॥ ३६ ॥ ततः शंभोरनुध्यानादुत्थास्यति[2] न संशयः ॥ द्वापरांते यदा कृष्णो द्वारकायां निवत्स्यति ॥ ३७ ॥ तत्पुत्रो भविता देही प्रद्युम्नोनाम
ते पतिः ॥ इत्युक्ता साऽजहाच्छोकमाकाशाज्जातया गिरा ॥ ३८ ॥ अचिंतयत्तदा देवी उमापि हिमवद्गृहे ॥ कामस्य दहनं तेजः शंभोर्यत्तदनुत्तमम्
॥ ३९ ॥ कथं भर्त्ता भवेद्देवः कामस्योत्थापनं कथम् ॥ नैतत्तपो विना कार्यं क्वचित्कस्यापि सिध्यति ॥ ४० ॥ एवं संचिंतयित्वाथ सखीभिः
सहिता ततः ॥ तपश्चकार सुमहत्पित्रादेशाच्छुभव्रता ॥ ४१ ॥ वर्षास्वभ्रावकाशस्था हेमंते जलशायिनी ॥ ग्रीष्मे पंचाग्नितप्तांगी तपस्युग्रे समा
स्थिता ॥ ४२ ॥ तां दृष्ट्वा तपसोपेतां ब्रह्मचारिवया[3] हरः ॥ आजगामाश्रमं देव्याः कृतातिथ्योऽब्रवीदिदम् ॥ ४३ ॥ कृशमध्ये कृशापांगि किमर्थं
नवयौवने ॥ तपः करोषि कल्याणि कस्यार्थे कारणं वद ॥ ४४ ॥ उवाच चोत्तरं सा वै सत्यं च मधुरं तथा ॥ बटो तपःसमारंभः क्रियते शंकरा
प्तये ॥ ४५ ॥ विचार्य च हरः श्रुत्वाऽनंदयत्कार्यमात्मनः ॥ उमाभक्तिपरीक्षार्थं शिवं वाचा निनिन्द वै ॥ ४६ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा न
सेहे सा गिरेः सुता ॥ गंतुकामामुमां मत्वा तस्मात्स्थानान्महेश्वरः ॥ स्वं वपुर्दर्शयामास त्रिनेत्रं शूलपाणिनम् ॥ ४७ ॥ लज्जिताभूद्भवानीशं
दृष्ट्वा तस्थावधोमुखी ॥ विजयाथाह[4] योगीन्द्रं प्रार्थ्या चाभिजने[5] त्वियम् ॥ पार्वतीहरणार्थाय यत्नं च प्रकरोम्यहम् ॥ ४८ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे
देवो देव्यागाच्च पितुर्गृहम् ॥ देवीलाभाय सप्तर्षीन्सस्मार स्मरशासनः ॥ ४९ ॥ प्रणेमुस्तेप्यथागम्य संस्मृताः परमेश्वरम् ॥ ऊचुश्च प्रांज
लिपुटाः कुर्म किं शाधि नो भृशम् ॥ ५० ॥ ततोऽब्रवीन्मुनीनीशः समस्तांश्च गिरेर्गृहम् ॥ गत्वा तथा कुरुध्वं मे पार्वती स्याद्यथा प्रिया ॥
॥ ५१ ॥ तथेति ते प्रतिज्ञाय संकेतं शंभुना समम् ॥ कृत्वा जग्मुः सपत्नीका गिरींद्रस्य निवेशनम् ॥ ५२ ॥ दत्तार्घा भूधरेंद्रेण कृतासन
परिग्रहाः ॥ ऊचुरद्रिमुमां यच्छ शंकरायार्थिने प्रियाम् ॥ ५३ ॥ दत्तेत्युक्ता गिरींद्रेण निरूप्योद्वाहवासरम् ॥ लब्ध्वानुज्ञां समायाता

---

[1] भविष्यति–इ०पा० । [2] उत्क्राम्यति–इ०पा० । [3] ब्रह्मचारी च यो हरः–इ० पा० । [4] विजयानाम तत्सखी । [5] अभिजने–जन्मभूमौ पित्रादिजने–इत्यर्थः । यत्र पूर्वजैरुषितं सोऽभिजनः ।
तात्स्थ्यात्ताच्छब्द्यमित्यभिजनस्थे पित्रादावित्यर्थोत्र बोद्धव्यः–एतत्प्राप्त्यर्थमेतस्याः पिता याचनीय इतिं भावः ।

यत्रास्ते स महेश्वरः ॥ ५४ ॥ ऊचुस्ते शंकरं सर्वे दत्ता हिमवता शिवा ॥ कृतकार्याश्च सर्वेऽपि वव्रजुस्ते यथागतम् ॥ ५५ ॥ चक्रुर्विवाह
सामग्रीं ब्रह्मेन्द्रादिसुरास्तदा ॥ वृषासनो जगामाथ नंदीशप्रमुखैर्गणैः ॥ ५६ ॥ शंखदुंदुभिनादैश्च ब्रह्माद्यैरमरैः सह ॥ प्राप्यागेंद्रालयं ही
शः कृतकौतुकमंगलः ॥ ५७ ॥ विवाह्येमां विधानेन जगाम स्वालयं पुनः ॥ तत्रैकांतरतिर्देवो यावत्तिष्ठति कामवान् ॥ ५८ ॥ तावत्त्रस्तैः सुरै
रग्निः प्रेषितोऽगान्महेश्वरम् ॥ अग्नौ तत्र गते देवो रतिं कृत्वा महेश्वरः ॥ ५९ ॥ निचिक्षेप मुखे वह्नेः स्वरेतो व्रीडितो भृशम् ॥ रेतसा तेन तप्तो
ऽग्निर्गंगातोये निक्षिप्तवान् ॥ ६० ॥ हररेतोऽग्निनोद्गीर्णं गंगामध्ये पपात ह ॥ तया तु स्वतटे न्यस्तं दग्धया रुद्ररेतसा[1] ॥ ६१ ॥ सप्तर्षीणां च
षट्पत्न्यः स्नानार्थं जाह्नवीं ययुः ॥ शीतार्तास्ताः कृतस्नाना दृष्ट्वा तेजस्तटे ज्वलत् ॥ ६२ ॥ मत्वाग्निमिति ताः सर्वास्तपंति स्म यथेच्छया ॥
तपंतीनां च वै तासां तद्बीजसंभवं मुने ॥ ६३ ॥ षडाननं समारूढं श्रोणिद्वारेण सत्वरम् ॥ यदान्योन्यमुत्पतितुं शक्ता नाग्निपुरोगमात्[2] ॥ ६४ ॥
चिंतां जग्मुस्तदा सर्वा मुनित्रासात्ततो भयात् ॥ ततश्च तपसो वीर्यान्निष्कृष्य स्वोदरात्ततः ॥ ६५ ॥ षड्भिरेकत्वमापद्य श्वेतपर्वतमस्तके ॥ मध्ये
शराणां वै कृत्य[3] निक्षितं वीर्यमुत्तमम् ॥ ६६ ॥ शुक्लायां प्रतिपद्यासीद्द्वितीयायां समीकृतः ॥ तृतीयायां च साकारः सर्वलक्षणलक्षितः ॥ ६७ ॥
चतुर्थ्यां परिपूर्णांगः षण्मुखो द्वादशेक्षणः ॥ अलंकृतस्तु पंचम्यां षष्ठ्यां च स समुत्थितः ॥ ६८ ॥ तेजसा श्वेतताम्रेण तताप स जगत्त्रयम् ॥
जातमित्थं समाकर्ण्य सर्वे शक्रमुखाः सुराः ॥ ६९ ॥ समागत्यास्य संस्कारं ब्रह्मा चक्रे यथाविधि ॥ तुष्टेन पार्वतीशेन शक्तिर्दत्ता दृढा शुभा
॥ ७० ॥ ततो गौर्या मयूरश्च वाहने परिकल्पितः ॥ छागश्चैवाग्निना दत्तः कुक्कुटं[4] सरितां पतिः ॥ ७१ ॥ शूलेन कृत्तिकाभिश्च वर्धितः
पुत्रकाम्यया ॥ ततस्तु प्राप्तसंस्कारो ब्रह्माद्यैरभिनंदितः ॥ ७२ ॥ शक्तिहस्तोऽभिषिक्तस्तु देवसेनासमावृतः ॥ वित्ताधिपेन साह्येन[5] पावकिः षण्मुखो
ऽशतः ॥ ७३ ॥ गांगेयः कार्तिकेयश्च गुहः स्कंद उमासुतः ॥ देवसेनापतिः स्वामी सेनानीश्च शिखिध्वजः ॥ ७४ ॥ कुमारः शक्तिधारी च तस्य
नामानि षोडश ॥ यः पठेन्मानवो भक्त्या बाधा तस्य न जायते ॥ ७५ ॥ एवं जातो महासेनो दानवानां क्षयंकरः ॥ कुशस्थल्यां समानीतः
शंभुना स्थानकारणात् ॥ ७६ ॥ अभिषिक्तः स तेनासौ भद्रितः स जटाः पुरा ॥ तेन भद्रजटंनाम देवतीर्थं च कथ्यते ॥ ७७ ॥ कृताभिषेकं
लब्धास्त्रं महासेनं महेश्वरः ॥ तमुवाच समधुरं सर्वदेवसमागमे ॥ ७८ ॥ रक्षा कार्या त्वया पुत्र सामरस्य शतक्रतोः ॥ देवानां बाधकाः सर्वे

---

[1] तस्य तेजसा--इ०पा० ।
[2] अग्निपुरोगमात्—अग्निपुरोभागात्--इत्यर्थः ।
[3] आर्षो ल्यप् ।
[4] दत्तवान्—इति शेषः
[5] अस्य—अभिषिक्तः--इति पूर्वेण संबन्धः ।

निहंतव्याः सुरद्विषः ॥ ७९ ॥ इत्थं महोत्सवे जाते हृत्तप्रमथसागरे ॥ मातरोऽन्वागताः सर्वाः पातालतलसंस्थिताः ॥ ८० ॥ तासामाहारसंज्ञा
भिश्चक्रे नामानि शंकरः ॥ यानि तानि प्रवक्ष्यामि शृणु त्वं मुनिपुंगव ॥८१॥ वटभोजनकामा या ज्ञेयास्ता वटमातरः ॥ भुञ्जते चर्पटान्यास्तु ता
वै चर्पटमातरः ॥८२॥ क्रीडार्थं शंभुना चाथ प्राप्ता याः पौलभोजने ॥ षण्णवतिमातरः सत्याः सर्वास्ताः पौलमातरः ॥८३॥ सर्वासां दर्शनं पुण्यं
ग्रहभूतविनाशनम् ॥ प्रयत्नतः सदा देव्यो द्रष्टव्या मानवैर्मुने ॥८४॥ लब्ध्वा शक्तिं महासेनो देवसेनो महाव्रतः ॥ जघान दानवेंद्रं तं तारकं तरसा
तदा ॥ ८५ ॥ दत्त्वा राज्यं तथेंद्राय स्फीतं निहतकंटकम् ॥ कुशस्थलीं समागम्य तत्र [1]वासं समाचरत् ॥८६॥ एवं निहत्य दैत्येंद्रं स गांगेयो महाब
लः ॥ शक्तिं शिप्राजले मुक्त्वा पातालं च बिभेद सा ॥८७॥ ततो भोगवती व्यास शक्तिभेदेन निर्गता ॥ वंदिता सर्वदेवैश्च मुनिभिश्च तपोधनैः॥८८॥
पृथिव्यां यानि तीर्थानि समुद्रादिगतानि च ॥ शक्तिभेदे तु न्यस्तानि शतकोटिसहस्रशः ॥ ८९ ॥ अतोऽतिपुण्यं त्रैलोक्ये कोटितीर्थमुदाहृतम् ॥
ब्रह्मणा स्थापितस्तत्र कोटितीर्थेश्वरः शिवः ॥ ९० ॥ कोटितीर्थ नरः स्नात्वा दृष्ट्वा कोटीश्वरं शिवम् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो निर्मोकादिव पन्नगः ॥
॥ ९१ ॥ श्राद्धं करोति यस्तत्र पितृभक्तो नरो मुने ॥ दशानामश्वमेधानां प्राप्नोति सकलं फलम् ॥ ९२ ॥ पितॄनुद्दिश्य यत्किञ्चित्कोटितीर्थे
प्रदीयते ॥ [2]तत्सर्वं कोटिगुणितं जायते नात्र संशयः ॥ ९३ ॥ तत्र तीर्थे नरो यस्तु गां ददाति पयस्विनीम् ॥ सर्वलोकानतिक्रम्य स गच्छेत्प
रमां गतिम् ॥ ९४ ॥ यावन्त्यंगेषु रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ॥ तावद्युगसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ ९५ ॥ पौर्णमास्याममावास्यां पश्येच्छ
क्तिधरं तु यः ॥ नापुत्रो नाधनो रोगी सप्तजन्मसु जायते ॥ ९६ ॥ जलप्रवेशं यः कुर्यात्तत्र[3] तीर्थे नरोत्तमः ॥ सोऽक्षयं लभते लोकं यावच्चन्द्र
दिवाकरौ ॥ ९७ ॥ वृषोत्सर्गं तु यः कुर्यात्पितृभक्तो नरो मुने ॥ सोऽक्षयं लभते स्थानं यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥ ९८ ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शक्तिभेदतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥छ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ स्वर्णक्षुरे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ कपिलाशतदानस्य फलमप्यधिकं भवेत् ॥ १ ॥ वाप्यां पितामह
स्यापि यः स्नायाद्विजितेंद्रियः ॥ हंसयुक्तेन यानेन ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ २ ॥ तैलाभिधानमातॄणां रात्रौ यच्छति यो बलिम् ॥ तस्य सिद्धिर्भवे
त्सद्यो मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ३ ॥ विष्णुवाप्यां नरः स्नात्वा चैत्रे वा फाल्गुनेऽथवा ॥ जागरं यस्तु कुर्वीत सोपवासो जितेन्द्रियः ॥ मुच्यते सर्व

---

[1] सार्ध्यार्तमाचरत्—इ० पा० । [2] तत्तत्सहस्रगुणितम्—इ० पा० । [3] पितृभक्तः—इ० पा० ।

पापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ४ ॥ अभयेश्वरदेवस्य भक्त्या नियतमानसः ॥ पूं[1]जाबन्धमथो दृष्ट्वा रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ५ ॥ लोके तु
जायते दाता सार्वभौमो महीपतिः ॥ यस्त्वगस्त्येश्वरं गच्छेदेकचित्तो नरो मुने ॥ ६ ॥ दृष्ट्वागस्त्येश्वरं देवं सोपवासो जितेंद्रियः ॥ अगस्त्योदयवे
लायां मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ७ ॥ कृत्वागस्त्यं च सौवर्णं रौप्यं वाथ स्वशक्तितः ॥ पञ्चरत्नसमायुक्तं वस्त्रेण च समन्वितम् ॥८॥ तत्कालीनैः फलैः
पुष्पैः पूजनीयो विधानतः ॥ विधानं तस्य वक्ष्यामि चातुर्वर्ण्ये द्विजोत्तम ॥ ९ ॥ सप्तधान्यानि मुख्यानि तावन्त्येव फलानि च ॥ एकं धान्यं फलं
चैकमग्रे त्याज्यं भवेन्मुने ॥ १० ॥ यावद्वै सप्त वर्षाणि व्रतमेवं समाचरेत् ॥ ११ ॥ ॥ अर्घ्यमन्त्रः ॥ ॥ काशपुष्पप्रतीकाश वह्निमारुतसं
भव ॥ मित्रावरुणयोः पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तु ते ॥ १२ ॥ दत्तेऽर्घे यत्फलं व्यास तद्वै ह्येकमनाः शृणु ॥ पुत्रवान्धनवांश्चैव जायते नात्र
संशयः ॥ १३ ॥ मृतः स्वर्गमवाप्नोति संपन्ने जायते कुले ॥ मर्त्यलोकं पुनः प्राप्य महायोगीश्वरो भवेत् ॥ १४ ॥ यश्चैतच्छृणुयान्नित्यं पठेद्वा
सुसमाहितः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो मुनिलोके स मोदते ॥ १५ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पन्चम आवंत्य
खण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽगस्त्येश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ महाकालं किमर्थं तु
किं वा शिवपदं स्मृतम् ॥ कोटीश्वरं किमर्थं तु पावकं तत्किमुच्यते ॥ १ ॥ नरदीपं किमर्थं तु द्वितीया वटमातरः ॥ अभयेश्वरं किमर्थं तु शंखो[2]द्धा
रणमेव च ॥ २ ॥ शूलेश्वरं किमर्थं तु किमोंकारस्तु कथ्यते ॥ धूतपापं किमर्थं तु किमंगारेश्वरं तथा ॥ ३ ॥ पुरी चोज्जयिनी दिव्या सप्तकल्पा
कथं स्मृता ॥ कथयस्व मुनिश्रेष्ठ तस्या नामानि यानि च ॥ ४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास यथा ख्याता पुरी दिव्या कुश
स्थली ॥ नामतः कर्मतः श्रेष्ठा सप्तकल्पानुवासिनी ॥ ५ ॥ प्राक्कल्पे स्वर्णशृंगाख्या द्वितीये तु कुशस्थली ॥ तृतीयेऽवंतिका प्रोक्ता चतुर्थे त्वमरा
वती ॥ ६ ॥ विख्याता पञ्चमे कल्पे पुरी चूडामणीति च ॥ षष्ठे पद्मावती ज्ञेया सप्तमे चोज्जयिनी पुरी ॥ ७ ॥ पुनरंते तु कल्पस्य स्वर्णशृङ्गादि
का स्मृता ॥ एतानि सप्त नामानि प्रातरुत्थाय यः पठेत् ॥ ८ ॥ सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ उज्जयिन्यां पुरा राजा बभूव किल
चांधकः ॥ ९ ॥ तस्य पुत्रो महावीर्यो नाम्ना कनकदानवः ॥ युद्धार्थं स महावीर्यः शक्रं युद्धे समाह्वयत् ॥ १० ॥ क्रोधादिंद्रेण संग्रामे युध्य
मानो निपातितः ॥ निहत्य दानवं शक्रो भयादंधासुरस्य तु ॥ ११ ॥ जगाम शंकरान्वेषी कैलासं शंकरालयम् ॥ दृष्ट्वा प्रणम्य देवेशं चंद्रार्धकृत

---

१ पट्टबंधम्--इ० पा० । २ वंशोद्धारणम्--इ०पा० ।

शेखरम् ॥ १२ ॥ भीतो विज्ञापयामास स चाश्वाकुललोचनः ॥ अभयं देहि मे देव [1]दानवादंधकाच्च वै ॥ १३ ॥ शक्रस्येत्थं वचः श्रुत्वा शरणा
गतवत्सलः ॥ ददावभयमेवासौ मा भैस्त्वमंधकाद्धि वै ॥ १४ ॥ कृत्वा रूपं महादेवो विश्वरूपं सुभैरवम् ॥ सर्पैर्ललद्भिरत्युग्रैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्विषोल्बणैः
॥ १५ ॥ पातालोदररूपैश्च भैरवारावनादिभिः ॥ भुजैरनेकसाहस्रैर्बहुशस्त्रधृतैस्तथा ॥ १६ ॥ सिंहचर्मपरीधानं व्याघ्रत्वगुत्तरीयकम् ॥ गजाजिन
कृताटोपं चंद्राग्निरविलोचनम् ॥ १७ ॥ महामहीध्रतुल्याभ्यां जंघाभ्यां भूषितं सदा ॥ क्षोभयंश्चालयन्सर्वान्पाता[2]लस्य तलावधि ॥ १८ ॥ ईदृ
ग्रूपं विधायेशो दनुदैत्यभयावहम् ॥ अवातरन्महीं भीमः पादेनैकेन शंकरः ॥ १९ ॥ तत्रैव हि ह्रदो जातः सर्वदैवतवंदितः ॥ ख्यातं शिवपदं तद्धि
यत्पदाऽऽक्रांतवान्विभुः ॥ २० ॥ पापानां च पुरा कोटिः पादांगुष्ठेन दारिता ॥ कोटितीर्थमतः ख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २१ ॥ अगस्त्येन
तथा कोटिस्तीर्थानामवधारिता ॥ अतोऽपीदं शुभं लोके कोटितीर्थं सदा स्मृतम् ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा तु त्रिदशाः सर्वे स्नाता वै हितकाम्यया ॥ महा
कालकृतं रूपं महाकालस्ततः स्मृतः ॥ २३ ॥ अंधासुरोऽपि दनुजः पुत्रं श्रुत्वा हतं युधि ॥ क्रोधेन तमसाविष्टो रणतूर्याण्यवादयत् ॥ २४ ॥
ससैन्यो निर्गतः प्राप्तो यत्र ते त्रिदशाः स्थिताः ॥ महत्या सेनया सार्धं रथवारणयुक्तया ॥ २५ ॥ तदैव दानवान्वीक्ष्य महाहवकृतोद्यमान् ॥
वेपंतस्ते सुसंनद्धाः शंभुं शरणमाययुः ॥ २६ ॥ मा भैरिति महाकालो देवानुक्त्वा त्रिलोचनः ॥ गृहीत्वा शूलमातिष्ठद्दष्टादंष्ट्राधरो रुषा ॥ २७ ॥
कोपयुक्ते विरूपाक्षे ज्वालाभिः पूरितं नभः ॥ अंधकेनाथ रुष्टेन शरकोटिस्तु दुःसहा ॥ २८ ॥ मुक्ता जगाम देवानां ननाश शलभाकृति ॥
विस्फुलिंगार्चिषं वह्निं मुंचमानः पिनाकधृक् ॥ २९ ॥ शतशः शकलीचक्रे तं च बाणैरताडयत् ॥ अंधकोऽपि हि युद्धस्थः शिथिलः शिथिला
युधः ॥ ३० ॥ निरुद्धः शंभुना बाणैरलिभिः पंकजं यथा ॥ तस्य सैन्यं [3]प्रविद्धं च तद्गणै[4]र्युधि योधिभिः ॥ ३१ ॥ योधवरैर्हता दिव्यैः स्थाणु
सान्निध्यमाश्रितैः ॥ ततोऽधकेन सैन्यं स्वं भिन्नं दृष्ट्वा तथा सुरैः ॥ ३२ ॥ आत्मानं च महेशेन विद्धं च बाणकोटिभिः ॥ विदलीकृतदेहोऽसौ भय
माश्रित्य वै गतः ॥ ३३ ॥ चकार तामसीं मायां मायाशतविशारदः ॥ तयांतर्हितदेवेशो जगाम दिशमुत्तराम् ॥ ३४ ॥ शंभु[5]र्भीतिभरं बिभ्रद्भ्राम
भुवि भिन्नहृत् ॥ यस्मिन्मार्गे गतो देवस्तेन दैत्यो जगाम ह ॥ ३५ ॥ वदन्न दृश्यते क्वासौ गतो दुष्टः पुनःपुनः ॥ उवाच चांधकः शब्दं तथोवा
च महेश्वरः ॥ ३६ ॥ तत्र तीर्थमथोत्पन्नं वागंधकमभिश्रुतम् ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा यो वै दद्यात्सशर्करम् ॥ ३७ ॥ नवम्यां मार्गशीर्षस्य शुक्ला

---

१ भयादंधासुरस्य च–इ० पा० । २ पातालतलवासिनः–इ० पा० । ३ सैन्यम्–इति शेषः । ४ च बहुधा–इ० पा० । ५ भ्रांतिभरम्–इ० पा० ।

यां श्रद्धयान्वितः ॥ अक्षयं तद्भवेद्दत्तं दाता शिवपुरं व्रजेत् ॥ ३८ ॥ पितॄनुद्दिश्य यत्किंचिद्दीयते भक्तितः शिवे ॥ तृप्तास्तिष्ठंति ते तावद्यावदाभूत
संप्लवम् ॥ ३९ ॥ तमसा च्छादिता देवाः संबभूवुः समाकुलाः ॥ संभ्रांतमनसः सर्वे न किंचिदपि मेनिरे ॥ ४० ॥ एतस्मिन्नंतरे व्यास नरा
दित्यः स्वतेजसा ॥ उत्तस्थौ नररूपेण कुर्वन्वितिमिरा दिशः ॥ ४१ ॥ नष्टे तमसि दैत्येपि प्रकाशे प्रकटे सति ॥ देवा मुदमवापुस्ते दृष्ट्वा नरं
विलोचनैः ॥ ४२ ॥ स्तुवंतो विविधैः स्तोत्रैर्नररूपं दिवाकरम् ॥ उत्तस्थौ नररूपेण दीप्तो यस्माद्दिवाकरः ॥ ४३ ॥ तेनास्य नाम ते चक्रुर्नरदीप
इतीश्वराः ॥ यः पश्यति नरो भक्त्या नरदीपं दिवाकरम् ॥ ४४ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो यद्यपि ब्रह्महा भवेत् ॥ षष्ठ्यामर्कदिने विप्र सप्तम्यामुप
वासयेत् ॥ ४५ ॥ दिनच्छिद्रेथ संक्रांतौ ग्रहणे विषुवत्यथ ॥ कुंडे स्नात्वा शुचिर्भूत्वा जपन्नियतमानसः ॥ ४६ ॥ नरदीपं नरः पश्येत्स्तोत्रवा
दित्रमंगलैः ॥ गंधैर्धूपैस्तथा दीपैर्नैवेद्यैः पूजयेत्तथा ॥ ४७ ॥ गीतं वाद्यं पुरस्कृत्य प्रणम्याष्टांगमेव च ॥ प्रातर्मध्यापराह्णे वा कृत्वार्कस्य प्रदक्षिणा
म् ॥ ४८ ॥ स मुक्तः सर्वपापैस्तु सप्तजन्मकृतैरपि ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ ४९ ॥ सूर्यलोकं प्रयात्याशु यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥
शक्रात्प्राप्य पुरा यस्माद्भानुरत्र प्रतिष्ठितः ॥ ५० ॥ नरेणैव प्रसादेन नरदीपस्ततो ह्ययम् ॥ तदैवास्य पुरा व्यास यात्रा शक्रेण निर्मिता ॥ ५१ ॥
आगमिष्याम्यहं पार्थ सार्धं देवैः समाहितः ॥ ज्येष्ठे सिते द्वितीयायां नरदीपे तु सर्वदा ॥ ५२ ॥ तत्राहमागतो ज्ञेयो लोके देवस्य वर्षणात् ॥ ततोऽ
नंतरमागत्य देवा ये त्रिदशालयात् ॥ ५३ ॥ दृष्ट्वा देवं तथारूढं नरदीपं सुदीपितम् ॥ कृत्वा यात्रां च ते यांति देवयानैरितस्ततः ॥ ५४ ॥ यः
पश्येन्मानवो भक्त्या नरदीपं रथस्थितम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥ ५५ ॥ रथयात्रामथो वक्ष्ये नरदीपस्य या मुने ॥ तां कृत्वा
चैव यत्पुण्यं मुनिभिः परिकीर्तितम् ॥ ५६ ॥ ज्येष्ठे सिते द्वितीयायां रथस्थो हि दिवाकरः ॥ कुशस्थल्यां द्विजैः श्रेष्ठैर्बाहुक्षेपैः प्रणीयते ॥ ५७ ॥
उत्तरां दिशमायांतं यः पश्यति दिवस्पतिम् ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य लभते सोऽखिलं फलम् ॥ ५८ ॥ निवृत्य केशवार्काद्यो रथं पश्यति मानवः ॥
[2]शुंडीरस्वामिनो यात्रा कृता तेन न संशयः ॥ ५९ ॥ रथमाकर्षते यस्तु रज्ज्वाकर्षेण वै मुने ॥ कुलमुद्धरते सोऽपि पूर्वान्पितृपितामहान् ॥ ६० ॥
दक्षिणाभिमुखं यांतं नरदीपं द्विजोत्तम ॥ ये [3]संयताः प्रपश्यंति ते यांति च त्रिविष्टपम् ॥ ६१ ॥ सूत्रेण वेष्टयेत्क्षेत्रं रथं देवमथापि वा ॥ सर्वान्का
मानवाप्नोति कृतपुण्यश्च जायते ॥ ६२ ॥ प्रदक्षिणां तु सूर्यस्य भक्त्या कुर्वंति ये नराः ॥ प्रदक्षिणीकृता तैस्तु सप्तद्वीपा वसुंधरा ॥ ६३ ॥ प्रातरु

---

[1] ईश्वराः—देवाः—इत्यर्थः । [2] कार्त्तिकेयस्वामिनः—इत्यर्थः । [3] समाहिताः—इ० पा० ।

त्थय योभक्त्या मौनी याति दिवाकरम् ॥ दृष्ट्वा तु पूर्वद्वारेण नमस्कृत्य द्विजोत्तम ॥ ६४ ॥ प्रविश्य दक्षिणेनैव रथचक्रं प्रपूजयेत् ॥ तेन द्वारेण
निष्क्रम्य प्रणिपत्य व्रजेत्ततः ॥६५॥ पश्चिमं द्वारमाश्रित्य रथस्थं सूर्यमर्चयेत् ॥ चामरं च वितानं च घंटादीनि निवेदयेत् ॥६६॥ पूर्वद्वारे तु गौर्दे
या तथाश्वश्चैव दक्षिणे ॥ पश्चिमे च गजः प्रोक्त उत्तरे रथएव च ॥६७॥ कुर्यादेवं तु यो यात्रां नरदीपस्य मानवः॥ सर्वान्कामानवाप्नोति कृतपुण्यश्च
जायते ॥६८॥ गोसूर्यशिवशक्राणां स्वर्लोकं लभते शुभम् ॥ प्रदक्षिणा महामेरोः कृता तेन भवेन्मुने ॥६९॥ दद्याद्गवां सहस्रं यो व्यतीपातशते नरः॥
अश्वानां च सहस्रेण यद्यायात्तत्फलं लभेत् ॥७०॥ नरदीपे रथारूढे वपनं कारयेत्तु यः॥ श्रिया न विच्युतिस्तस्य सूर्यलोके महीयते॥७१॥ सूर्यस्य
पुरतो वाप्यां मासं नित्यं सरस्वती॥ यस्तामालोकते मर्त्यो दुःस्वप्नं तस्य नश्यति॥७२॥ भक्त्या योऽनुदिनं व्यास नरदीपं प्रपश्यति॥ उत्तमं स्थान
मासाद्य पुत्रपौत्रसमन्वितः॥७३॥ प्र[1]क्रीड्य बंधुभिः सार्धं मृतः सूर्यपुरं व्रजेत्॥ प्रनष्टे तिमिरे विप्र जाते सर्वत्र सुप्रभे ॥७४॥ हतेंऽधके महेशेन शूलेन
त्रिशिखेन वै ॥ प्रहृष्टाश्च सुराः सर्वे ब्रह्मेंद्रप्रमुखास्तदा ॥७५॥ शंखं दध्मौ तदा विष्णुः सुराणां हितकाम्यया ॥ तत्र तीर्थमथोत्पन्नं शंखोद्धारणसंज्ञ
कम् ॥७६॥ तत्र संनिहितो विष्णुर्लिंगं चैव चतुर्मुखम् ॥ अनाद्यं चैव विप्रेंद्र लिंगस्यैव समीपतः ॥७७॥ देवस्य दक्षिणे भागे शूलेनाधिष्ठितः स्थि
तः ॥ चतुर्दश्यां तथाष्टम्यां ये पश्यंति जितेंद्रियाः ॥ ७८ ॥ ते क्षीणाशेषपापौघाः प्राप्स्यंति परमां गतिम् ॥ योगिनीनां बलिं यस्तु यथावत्संप्रदा
स्यति ॥ ७९ ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्यैर्नासौ केनापि बाध्यते ॥ द्वादशीं समुपोष्यैव स्नात्वा देवं जनार्दनम् ॥ ८० ॥ यः पश्येच्छंखिनं देवं सोऽच्युतं
स्थानमाप्नुयात् ॥ ८१ ॥ यः स्थूलसूक्ष्मप्रकटप्रकाशो यः सर्वभूतो न च सर्वभूतः[2] ॥ विश्व यतश्चैव हि विश्वहेतुर्नमोस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय ॥ ८२ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चमःआवंत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये नरदीपमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥
॥ छ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ भिन्नेंऽधके त्रिशूलेन ध्वनी रुद्रस्य निर्गतः ॥ तत्रोंकारः समुत्पन्नो देवदेवो महेश्वरः ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भू
त्वा समाधिनियमेन च ॥ दृष्ट्वोंकारं महादेवं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २ ॥ हत्वांधके त्रिशूलश्च भोगवत्या जले ययौ ॥ दृष्ट्वा शूलं सुतेजस्कं हाटको
विस्मयं गतः ॥ पप्रच्छ केन कार्येण भवानिह समागतः ॥ ३ ॥ कथयामास शूलोसौ शंकरेणाहमीरितः ॥ अंधकस्य वधार्थाय पापवृत्तेः सुदु
र्मतेः ॥ ४ ॥ भित्त्वा तमहमायातो भोगवत्या जले शुभे ॥ गमिष्यामि पुनस्तत्र यत्र तिष्ठति शंकरः ॥ ५ ॥ शूलोक्तं वचनं श्रुत्वा परमेशदि

---

[1] प्रजया--इ० पा० । [2] सर्वविभ्रमः—इ० पा० ।

दृक्षया ॥ हाटकः शूलमार्गेण निर्जगाम जवेन सः ॥ बहुवक्रसमाकीर्णं सुप्रभं सुमनोरमम् ॥ ६ ॥ तं दृष्ट्वा त्रिदशाः सर्वे शूलेशं हाटकेश्वरम् ॥ प्रणम्य हृष्टरोमाणो यथा प्रोत्फुल्लपंकजम् ॥ ७ ॥ तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैर्ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ हाटकेश्वरनामासीत्पाताले यो व्यवस्थितः ॥ ८ ॥ निर्गतः शूलमार्गेण तेन शूलेश्वरः स्मृतः ॥ धूतपापं च यत्तीर्थं देवदेवस्य चोत्तरे ॥ ९ ॥ तत्र पापः स दैत्येंद्रो धूतः शूलेन वीर्यवान् ॥ तेन तीर्थमिदं व्यास धूतपापं निगद्यते ॥ १० ॥ अष्टम्यां वा पौर्णमास्यां चतुर्दश्यां शनौ तथा ॥ उपोष्य रजनीमेकां शिवभक्तो जितेंद्रियः ॥ ११ ॥ धूतपापं तु यः पश्येद्देवदेवं महेश्वरम् ॥ विमुक्तः सर्वपापैः स सप्तजन्मकृतैरपि ॥१२॥ कुलानां शतमुद्धृत्य शिवलोकं च गच्छति ॥ कृताभिषेकं[1] यः पश्येत्पौषे मासि स वै नरः[2] ॥ १३ ॥ शूलेश्वरप्रभावेन मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ विमानानां सहस्रेण मृतो याति परं पदम् ॥ १४ ॥ इति चांधकशूलोयं यावद्भोगवतीं गतः ॥ तावत्समुत्थिता घोरा असुरा रुधिरोद्भवाः ॥ १५ ॥ खड्गहस्ता महावीर्या अनेकशतसंख्यया ॥ चतुर्दिक्षु स्थितैर्घोरैर्हन्यमानो महेश्वरः ॥ सिंहनादं मुमोचाथ पीडितस्तैर्दुरात्मभिः ॥ १६ ॥ सिंहनादेन ते पापा मूर्छिताः पतिता भुवि ॥ पुनः समुत्थिता जग्मुर्देवदेवं महेश्वरम् ॥ वित्रस्ताश्च ततो देवा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ १७ ॥ असाध्यांस्तांस्तथा मत्वा मंत्रं कृत्वा हितैषिणः ॥ ततो देवा विचार्याथ स्त्रीं सृजाम इति स्वयम् ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वोत्पादयामास ब्रह्मा हंसासनां शुभाम् ॥ चतुर्वक्त्रां चतुर्हस्तां ब्रह्माणीं रूपधारिणीम् ॥ १९ ॥ कुमारश्चैव कौमारीं मयूरवरवाहनाम् ॥ रक्तमाल्यांबरधरां शक्तिकुक्कुटधारिणीम्[3] ॥ २० ॥ पुनः कुमारः कौमारीं पक्षींद्रवरवाहनाम् ॥ कृष्णां करालदंशनां[4] धर्मराजस्य वाहनीम् ॥ २१ ॥ दैत्यदेहप्रमथनीं दंडमुद्गरधारिणीम् ॥ ललाटलोचनां नीलां कपालकरभूषिताम् ॥ २२ ॥ सिंहाजिनधरां कृष्णां सर्वभूषणभूषिताम् ॥ कर्त्रीहस्तां खड्गहस्तां खेटखट्वांगधारिणीम् ॥ चर्मास्थिकेशवपुषं चामुंडामसृजत्प्रभुः ॥ २३ ॥ वटस्य निकटे पूर्वं निर्मिता लोकमातरः ॥ ततो लोके सुविख्याताः प्रत्यक्षा वटमातरः ॥ २४ ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा मातॄः पश्यति यो नरः ॥ स मुक्तः सर्वपापेभ्यो मातृलोके महीयते ॥ २५ ॥ सिंहनादोऽपि देवेन कृतो यत्र महामुने ॥ तत्र सिंहेश्वरो देवः सर्वदुष्कृतनाशनः ॥ २६ ॥ दर्शनात्तस्य देवस्य सिंहवत्स बली भवेत् ॥ सिंहनादे कृते यत्र जातं कण्टकितं वपुः ॥ २७ ॥ तत्र कण्टेश्वरो देवो भक्तानां सर्वदः सदा ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा कण्टेश्वरं शिवम् ॥ २८ ॥ ग्रहभूतपिशाचेभ्यो न भयं प्राप्नुयात्क्वचित् ॥ ततस्ता मातरः सर्वा आदिष्टास्तु हरेण वै ॥ २९ ॥ अन्धासु

---

[1] घृताभिषेकम्--इ० पा०

[2] किंनरः--इ० पा० ।

[3] शशिकुर्कुटधारिणीम्--इ०पा० ।

[4] कराळवदनाम्--इ० पा० ।

रस्य रौद्रस्य पिबध्वं रुधिरं द्रुतम्[1] ॥ एतस्मिन्नन्तरे व्यास प्रज्वलज्ज्वलनोपमः ॥ ३० ॥ अभयं शक्र मा भैस्त्वं यत्रोवाचेति शंकरः ॥ तत्र लिंगं समुद्भूतमभयेश्वरमुत्तमम् ॥ ३१ ॥ वंदितं देवगंधर्वैः सिद्धविद्याधरोरगैः ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा सोपवासो जितेन्द्रियः ॥ ३२ ॥ अर्चयेद्देवदेवेशमश्वमेधफलं लभेत् ॥ भूतप्रेतपिशाचेभ्यो भयं तस्य न विद्यते ॥ ३३ ॥ सिंहयुक्तेन यानेन शिवलोकं स गच्छति ॥ अन्धकस्य तु या माया रक्तासुरसमुद्भवा ॥ ३४ ॥ मातृभिर्युध्यमानाभिः क्षयमाशु जगाम सा ॥ देव्यः पिबन्त्यो रक्तौघं दैतेयतनुतश्च्युतम्[2] ॥ ३५ ॥ षट्तृप्तिं परमां जग्मुर्न तु तृप्ता ललाटजा ॥ हतमायः शिष्टकस्तु भिन्नशूलतनुच्छदः ॥ ३६ ॥ उत्तराभिमुखं शूलमंधकोऽकर्षयद्बली ॥ संनिरुद्धो महादेहो वारितो गणपेन सः ॥ ३७ ॥ महाविनायकः ख्यातस्तस्माल्लोकेऽभवन्मुने ॥ दर्शनात्तस्य देवस्य न विघ्नैः पीड्यते नरः ॥ ३८ ॥ मासेमासे चतुर्थ्यां यो गणेशं पूजयेद्द्विज ॥ न तस्य विघ्नं जायेत इह लोके परत्र च ॥ ३९ ॥ स्वेदबिंदुरथो[3] तस्य ललाटादपतद्भुवि ॥ तस्मादंगारको जातो रक्तमाल्यानुलेपनः ॥ ४० ॥ आवन्त्ये विषये जातो लोहितांगो धरासुतः ॥ अंगारकस्तु रक्ताक्षो महादेवसुतस्तथा ॥ ४१ ॥ नामभिर्ब्रह्मणा स्तुत्वा ग्रहमध्येऽधिरोपितः ॥ तत्र तीर्थमथोत्पन्नमंगारेश्वरमुत्तमम् ॥ ४२ ॥ ब्रह्मणा स्थापितं लिंगं गणगंधर्वसेवितम् ॥ शुचिस्तत्र च यः स्नाति नरो ह्यंगारवासरे ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वांगारेश्वरं सोथ मुच्यते सर्वपातकैः ॥ चतुर्थ्यां मंगलदिने नक्ते चार्घ्यं निवेदयेत् ॥ ४४ ॥ यावत्पूर्णाश्चतस्रः स्युस्तावत्कार्याः प्रयत्नतः ॥ पञ्च वै करकाः कार्यास्ताम्रपात्रेण संयुताः ॥ ४५ ॥ गुडपीठमयाः कार्या रक्तवस्त्रसमन्विताः ॥ रक्तचंदनसंयुक्ता रक्तपुष्पैश्च पूजिताः ॥ ४६ ॥ तिलतण्डुलसंपूर्णमेकं तत्रैव कारयेत् ॥ द्वितीयं लड्डुकैश्चैव तृतीयं पयसा तथा ॥ ४७ ॥ उत्तरीभिश्चतुर्थं[4] च पञ्चमं मूलकैस्तथा ॥ कृत्वा ह्येवं विधानेन मंत्रेणार्घ्यं निवेदयेत् ॥ ४८ ॥ कुजाय लोहितांगाय ग्रहमध्यस्थिताय च ॥ कार्तिकेयानुरूपाय सुरूपाय नमो नमः ॥४९॥ शिवललाटसंभूत धरणीगर्भसम्भव ॥ रूपार्थं[5] त्वां प्रपन्नोस्मि गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥५०॥ ज्वलितांगारवर्णाभ स्निग्धविद्रुमभासुर ॥ पुत्रार्थी त्वां प्रपन्नोस्मि गृहाणार्घ्यं धरात्मज ॥ ५१ ॥ आवन्त्यमण्डले जातो धरण्यां च शिवेन वै ॥ पुत्रं[6] देहि धनं देहि यशो देहि नमोऽस्तु ते ॥ ५२ ॥ एवं संपूजितो भौमश्चतुर्थ्यां मुनिसत्तम ॥ भुक्त्वा भोगांस्तथा पुत्रान्प्राप्य वै क्षितिमंडले ॥ ५३ ॥ मृतः स्वर्गमवाप्नोति

: १ वहु--इ०पा०। २ स्रुतम्--इ०पा०। ३ महेशस्य—इ० पा०। ४ उततीभिः--इ० पा०। ५ रूपार्थी—इ० पा०। ६ धनं देहि यशो देहि रूपं देहि नमोऽस्तु ते—इ०पा०।

यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽङ्गारकीचतुर्थी
व्रतमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ नास्ति शेषं यदा रक्तं पीयमानं च रक्षसः ॥ चामुं
डायास्ततो रक्तमभूदास्यं च भासुरम् ॥१॥ कृष्णं कृतांतकल्पांतं करालदशनाधरम् ॥ प्रज्वलत्यंधके शांतं ज्वलत्केसरलोचनम् ॥२॥ घोरघर्घरनि
र्घोषस्फीतफेत्कारविस्वरम् ॥ ताक्ष्र्यपक्षकृतापीडं तीक्ष्णदंष्ट्रांकुरोज्वलम् ॥३॥ तस्मिन्मुखे कपालाग्रं निधाय रुषितानना ॥ अपिबद्रुधिरं चंडी चण्ड
दोर्दंडमंडिता ॥ ४ ॥ तया पिबंत्या दैत्येंद्रः शरीरे कृशतां गतः ॥ क्षयं निन्येऽथ संक्षीणक्षुद्रक्षुभितवीक्षणः ॥ ५ ॥ इत्थं निर्वीर्यदेहोऽसौ बभूवांध
कदानवः ॥ सर्वा संहृत्य मायां यो बलं क्षीणमथाकरोत् ॥ ६ ॥ तीव्रं भयं समासाद्य प्राणत्राणपरायणः ॥ दृष्ट्वा नान्यां गतिं लोके दैत्यस्तुष्टाव
शंकरम् ॥ ७ ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा रोमांचितशरीरकः ॥ सात्त्विकं भावमापन्नस्त्यक्त्वा चैव रजस्तमः ॥ ८ ॥ लोकानां कारणं देवं विबुधाधि
पतिं प्रभुम् ॥ शश्वद्बुद्ध्यान्वितो भक्त्या निर्मलेनांतरात्मना ॥ ९ ॥ श्लाघ्यं शिवं च तुष्टाव देवं चंद्रार्धशेखरम् ॥ १० ॥ ॥ अंधक उवाच ॥ ॥
कृत्स्नस्य योऽस्य जगतः सचराचरस्य कर्ता कृतस्य च तथा सुखदुःखदाता ॥ संसारहेतुरपि यः पुनरंतकाले तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजामि ॥११॥
यं योगिनो विगतमोहतमोरजस्का भक्त्यैकतानमनसो विनिवृत्तकामाः ॥ ध्यायंति येऽखिलधियोऽमितदिव्यभूतिं तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजामि
॥ १२ ॥ यश्चंद्रखंडममलं विलसन्मयूखं बद्ध्वा सदा सुरसरिच्छिरसा[2] बिभर्ति ॥ यस्यार्धदेहमभजद्गिरिराजपुत्री तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजामि ॥
॥ १३ ॥ यः सिद्धचारणनिषेवितपादपद्मो गंगां महोर्मिविषमां गगनात्पतंतीम् ॥ मूर्ध्ना दधे स्रजमिव त्रिजगत्पुनंतीं तं शकरं शरणदं शरणं व्रजा
मि ॥ १४ ॥ कैलासशैलशिखरं प्रविकंप्यमानं कैलासशृंगसदृशेन दशाननेन ॥ यः पादपद्मपरिपीडनसेव्यमानस्तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजामि
॥ १५ ॥ दक्षाध्वरे च नयने च तथा भगस्य पूष्णस्तथा दशनपंक्तिमशातयद्यः ॥ व्यष्टंभयत्कुलिशहस्तमथेंद्रमीशं तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजामि
॥१६॥ येनासकृद्दितिसुताश्च दनोः सुताश्च विद्याधरोरगगणाश्च वरैः समग्रैः ॥ संयोजिता मुनिवराः फलमूलभक्षास्तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजामि
॥ १७ ॥ एवं कृतेपि विषयेष्वपि सक्तभावा ज्ञानेन च श्रुतगुणैरपि तेन युक्ताः ॥ यं संश्रिताः सुखभुजः पुरुषा भवंति तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजा
मि ॥ १८ ॥ ब्रह्मेंद्रविष्णुमरुतां च सषण्मुखानां योऽदाद्वरान्सुबहुशो भगवान्महेशः ॥ सूतं च मृत्युवदनात्पुनरुज्जहार तं शंकरं शरणदं शरणं

---

१ सासुक्षीणम्–इ०पा० । २ सुरसरिच्छिरसा–सुरसरिद्युक्तेन शिरसा–इत्यर्थः ।

व्रजामि ॥ १९ ॥ आराधितस्तु तपसा हिमवन्निकुंजे धूम्रव्रतेन तपसा च परैरगम्यः ॥ संजीवनीं समददाद्भृगवे महात्मा तं शंकरं शरणदं शरणं
व्रजामि ॥२०॥ क्रीडार्थमेव भगवान्भुवनानि सप्त नानानदीविहगपादपमंडितानि ॥ सब्रह्मकानि ससृजे सुकृताभिधानि तं शंकरं शरणदं शरणं
व्रजामि ॥ २१ ॥ यः सव्यपाणिकमलाग्रनखेन देवस्तत्पंचमं प्रसभमेव करालरंध्रम् ॥ ब्राह्मयं शिरस्तरणि[1]पद्मनिभं चकर्त तं शंकरं शरणदं शरणं
व्रजामि ॥ २२ ॥ ये त्वां सुरोत्तमगुरुं पुरुषा विमूढा जानंति नास्य जगतः सचराचरस्य ॥ ऐश्वर्यमानविगमेऽनुशयेन[2] पश्चात्ते यातनामनुभवंति
यथाहमेव ॥ २३ ॥ यः पठेत्स्तुतिमिमां[3] शुचिकर्मा यः शृणोति सततं शिवभक्तः ॥ विप्रसंसदि सदा शुभकर्मा स प्रयाति शिवलोक
मखंडम् ॥ २४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ तस्यैवं स्तुवतो देवः शूलपाणिर्वृषध्वजः ॥ पूर्णे वर्षशतस्यांते प्रीतः प्रोवाच शंकरः ॥ २५ ॥
पुत्र तुष्टोऽस्मि भद्रं ते जातस्त्वं निर्मलोऽधुना ॥ दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मां विगतज्वरः ॥ २६ ॥ यच्च ते मनसा वापि किंचिच्च कांक्षितं
फलम् ॥ तत्तत्सर्वं प्रदास्यामि ब्रूहि दानवसत्तम ॥ २७ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ ब्राह्मयं वैष्णवमैंद्रं वा पदमावृत्तिलक्षणम् ॥ विदितं
मम तत्सर्वं मनागपि न कांक्षये ॥ २८ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश गाणपत्यं ददस्व मे ॥ सविशेषं विशुद्धं च तदक्षय्यं च सर्वदा ॥ २९ ॥
॥ महादेव उवाच ॥ ॥ अमरो जरया त्यक्तः सर्वदुःखविवर्जितः ॥ भविष्यसि गणाध्यक्षः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ ३० ॥ कामरूपो
महायोगी महासत्त्वो महाबलः ॥ अणिमादिगुणैर्युक्तः प्रियश्च मम सर्वदा ॥ ३१ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ ततश्च सोंऽधकः
श्रीमान्वराँल्लब्ध्वा सुदुर्लभान् ॥ महादेवगणो भूत्वा तत्रैवांतरधीयत ॥ ३२ ॥ गतेंऽधके ततो देव्यो ब्रह्माण्याद्याः समागताः ॥ स देवो यत्र
भगवानंधकस्य वरप्रदः ॥ ३३ ॥ तास्तुष्टुवुर्महादेवमथ तुष्टो महेश्वरः ॥ चामुंडा च[5] महेशेन समाश्वस्ता शिवाऽभवत् ॥ ३४ ॥ शंकरं
प्रणतं दृष्ट्वा तासामग्रे व्यवस्थितम् ॥ ब्रह्मादयोऽपि ते हृष्टास्तुष्टुवुर्विविधैः स्तवैः ॥ ३५ ॥ प्रशांतास्ता यदा हृष्टाः शंभुना रुधिराशनाः ॥ तदा
वोचदिदं वाक्यं तासां स्थित्यर्थमुत्तमम् ॥ ३६ ॥ आवंत्ये विषये सर्वा यस्माज्जाता महाबलाः ॥ आवंत्यमातरस्तस्मात्ख्याता लोके भविष्यथ ॥
॥ ३७ ॥ अवंत्यां प्रीतिसंपन्नाः सर्वपापप्रणाशिनीः[6] ॥ स्थिरा वसंत्यो लोकानां वरदाश्च भविष्यथ ॥ ३८ ॥ श्रावणस्य तु मासस्य अमावास्यां
समाहिताः ॥ ये द्रक्ष्यंति सदा भक्त्या तेषां लोका महोदयाः ॥ ३९ ॥ अपुत्रो लभते पुत्रान्धनार्थी लभते धनम् ॥ रूपवान्सुभगो भोगी सर्वशास्त्र

---

[1] तरणिपद्मम्–सूर्यविकासि कमलम्–इत्यर्थः । [2] अनुशयेन–पश्चात्तापेन–इत्यर्थः । [3] स्तवमिदम्–इ०पा० । [4] शुभधर्मा–इ०पा० । [5] अपि--इ० पा० । [6] प्रथमार्थे द्वितीया आर्षी ।

विशारदः ॥ ४० ॥ हंसयुक्तेन यानेन पितृलोके महीयते ॥ पुरीमिमां च रक्षध्वं कल्पेकल्पे क्रमेण तु ॥ ४१ ॥ एवमुक्त्वा तु देवेशो गतः कैलास
पर्वतम् ॥ स्तूयमानो गणै रौद्रैर्दैत्यामरगणेश्वरैः ॥ ४२ ॥ असुरसुरगणानां नायकस्यानुकीर्तिं कथयति कथनीयां श्रद्धया यः शृणोति ॥ सकल
सुखनिधानं रुद्रलोकं स कांतं सुरगणदनुनाथैरर्चितं यात्यनंतम् ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवंत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽन्धकवृत्तांतवर्णनंनामाष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगवन्क्षेत्रमाहात्म्यं कथितं
च यथातथम् ॥ तीर्थानामुत्तमं तीर्थं पुण्यानां पुण्यवर्धनम् ॥ १ ॥ कति संत्यत्र तीर्थानि लिंगानि च तथा कति ॥ कथयस्व प्रसादेन पृच्छतो
मम सांप्रतम् ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ षष्टिकोटिसहस्राणि षष्टिकोटिशतानि च ॥ महाकालवने व्यास लिंगसंख्या न विद्यते ॥ ३ ॥
अकामो वा सकामो वा जायते योऽत्र मानवः ॥ महाकालवने रम्ये शिवलोके महीयते ॥ ४ ॥ कृतकामानि तीर्थानि प्रासादायतनानि च ॥
तेषु स्नात्वा शुचिर्भूत्वा शिवलोके महीयते ॥ ५ ॥ पुण्यानि सर्वतीर्थानि सिद्धिक्षेत्राणि सर्वतः ॥ तेषां मुख्यतमं विद्धि क्षेत्रं तीर्थं तथोत्तमम् ॥
॥ ६ ॥ यः शृणोति महाभक्त्या स याति परमां गतिम् ॥ ७ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्य
खण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये महाकालवनमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगवन्भवता
सर्वं भवभीतिविनाशकम् ॥ ईश्वरस्थानमाख्यातं समंतात्साग्रयोजनम् ॥ १ ॥ यत्र क्षेत्रे मृता मर्त्याः सदाचारास्तथोत्तमाः ॥ विमानस्थाः
पुरे नूनमैश्वरे ते वसंति च ॥ २ ॥ यत्र कीटपतंगाद्या मृता यांति परां गतिम् ॥ किं तीर्थं पुण्यमन्यच्च महाकालवनादृते ॥ ३ ॥ तस्माद्ब्रूहि
ममैकं तु प्रश्नं तथ्येन सांप्रतम् ॥ कथं कनकशृंगेति ख्याता ह्येषा पुरा मुने ॥ ४ ॥ कुशस्थली कथं नाम तथावंती कथं स्मृता ॥
पद्मावती कथं साधो कथमुज्जयिनी तथा ॥ ५ ॥ नाम्नां हेतुमथो तेषां ब्रूहि त्वं मुनिसत्तम ॥ ६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास
प्रवक्ष्यामि यथा पूर्वं विरंचिना ॥ कथितं वामदेवाय गौरकल्पे पुरातने ॥ ७ ॥ महेशेन भगवता विधिश्चैवात्र हेतुतः ॥ पृष्टस्तु स्वश्च्युतानां
च कुतो निवसतां सुखम् ॥ ८ ॥ स्वर्गप्राप्तिश्च भवति स्वेच्छाचारविहारिणाम् ॥ कोऽतिपुण्यतमः श्रेष्ठः प्रदेशः पापदारकः ॥ ९ ॥
कुतो निवर्तितं चित्तं जायते वसतां क्वचित् ॥ वसतामपि लोके शर्मैहिकं पारलौकिकम् ॥ एतन्मे भगवन्ब्रूहि हितार्थं सर्वदेहिनाम् ॥
॥ १० ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एवमादौ पुरा कल्पे प्रोक्तः श्रेष्ठः स शंभुना ॥ ११ ॥ प्रोवाच पार्वतीकांतं प्रभुः प्रीतः पितामहः ॥

भगवन्सर्वकर्ता [1]त्वं सर्वदर्शी सदाशिवः ॥ १२ ॥ अजानन्निव त्वं सर्वं मां पृच्छसि सनातन ॥ यत्र कल्पांतको वह्निरधिज्वालः प्रतिष्ठितः ॥
॥ १३ ॥ त्वमेव च महाकालः सर्वं वै ज्ञायते त्वया ॥ नाथ ये मानवास्तत्र सदाचारास्तथा परे ॥ १४ ॥ निवसंति न ते मर्त्याः सुरास्ते वै[2] न
संशयः ॥ लभंते च पुनः स्वर्गं मृता वै कालपर्यये ॥ १५ ॥ वर्तते च पुरी तत्र रम्यहर्म्या सुशोभना ॥ यस्यां भांति विचित्राणि हर्म्याणि
विविधानि च ॥ १६ ॥ स्वर्णशृङ्गाश्च प्रासादा विहिता विश्वकर्मणा ॥ देवाः संति सदा तत्र तीर्थानि विविधानि च ॥ १७ ॥ पूर्वकल्पे स्थितोऽहं
च यत्र त्वं केशवस्तथा ॥ तामेव च पुरीं द्रष्टुं सर्वे लोका ह्यवंतिकाम् ॥ १८ ॥ तथा देवर्षयः सिद्धा यक्षकिंनरदानवाः ॥ आजग्मुः स्थाणुना सार्धं
वेधसा ब्रह्मयोनिना ॥ १९ ॥ तथैव च वरा नार्यो देवानामति[3]वल्लभाः ॥ समापेतुः सहस्राणि द्रष्टुमत्यद्भुतां पुरीम् ॥ २० ॥ आगत्य च यदा देवः
सह देवैर्महेश्वरः ॥ वीक्षते नगरीं रम्यामपश्यदावृतां तथा ॥ २१ ॥ प्रासादैः स्वर्णशृंगाढ्यैर्मणिरत्नविभूषितैः ॥ विश्वरूपो हि भगवान्राजा विश्वैक
नायकः ॥ २२ ॥ तत्रास्ते शोभने दिव्ये प्रासादे मणिभूषिते ॥ सेव्यमानः सुरैः सिद्धैर्मुनिविद्याधरोरगैः ॥ २३ ॥ ततो महेशश्च पितामहश्च
समेत्य तं विश्वपतिं ननंदतुः ॥ समर्चितौ तेन यथार्हमादरात्सहानुगावागमनं त्वपृच्छत् ॥ २४ ॥ किमागतौ वा त्रिदिवान्महीतलं सहानुगावांश
यकश्च कथ्यताम् ॥ ततस्तु तावूचतुरब्जजेश्वरौ भवान्हरे यत्र च तत्र नौ रतिः ॥ २५ ॥ त्वया विना नैव सुरालये सुखं महीतले वाथ रसातलेऽ
स्ति नः ॥ कदा त्वया कांचँनशेखरा पुरी निवेशिता वेश्मवती विचित्रिता ॥ २६ ॥ ॥ हरिरुवाच ॥ ॥ त्वदर्थमेवेश विशेषशालिनी सृष्टा
हि वै सर्वगुणाकरा मया ॥ प्रयच्छ विश्वेश्वर चावयोरिह स्थानं च तीर्थं प्रलयेऽक्षयं च ॥ २७ ॥ ददाम्यभीष्टं युवयोरिहालयं प्रजापते ह्युत्तरतस्तव
स्थितिः ॥ महेश्वर त्वं व्रज दक्षिणालयं स्थानं सुदत्तं युवयोः सुशोभनम् ॥ २८ ॥ महाकालो ह्यघोज्वालो जगदात्मा प्रभुः स्थितः ॥ गणैरनेक
साहस्रैरावृतः परमेश्वरः ॥ २९ ॥ क्रीडार्थं नगरी सृष्टा सर्वभूतहितैषिणा ॥ मयाद्य युवयोर्दत्ता विहायाऽचलमात्मनः ॥ ३० ॥ भवद्भ्यां हेमशृं
गेति यस्माच्च समुदीरिता ॥ पुरी कनकशृंगेति लोके ख्याता भविष्यति ॥ ३१ ॥ एवं कनकशृङ्गेति प्रथमं नाम कथ्यते ॥ ३२ ॥ जपंतश्च

---

१ लोकं त्वम्–इ० पा० । २ न च मानुषाः–इ० पा० । ३ अपि वल्लभाः--इ०पा० । ४ रमेशश्च–इ० पा० । ५ ईश कजेश–इ० पा० । ६ हिं–इ०पा० । ७ शेषपुरी निषेविता–इ०पा० । ८ सदा–इ० पा० ।

स्थिता यत्र ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ नित्यं रमंति भक्तानां सर्वाभीष्टफलप्रदाः ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये कनकशृङ्गाभिधानवृत्तांतवर्णनंनाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास यथेयं तु प्रोच्यते हि कुशस्थली ॥ कल्पे तत्पुरुषे पूर्वं वेदविद्भिर्मनीषिभिः ॥ १ ॥ वेधसा सृजितं विश्वं दैत्यदानवरा
क्षसम् ॥ अन्योन्यमदसंमत्तमन्योन्यद्वेषि वै रणे ॥ २ ॥ देवाश्च दानवाः संख्ये नित्यं स्पर्धासमन्विताः ॥ मनुष्या मनुजैः सार्धं सिद्धविद्याधरैः
सह ॥ ३ ॥ चारणाः किंनरैः सार्धमेवं ते द्वेषतत्पराः ॥ युद्धं कुर्वंति सततमविस्पष्टार्थया गिरा ॥ ४ ॥ सर्वे चैव च बलिनो दुर्बलैर्मनुजैः सह ॥
पशवः पशुभिः सार्धं पक्षिणः सह पक्षिभिः ॥ ५ ॥ एवमन्योन्यमन्यैश्च निर्मर्यादमिदं जगत् ॥ दृष्ट्वा विश्वस्य कर्तारं विष्णुं विश्वेश्वरं परम् ॥ ६ ॥
व्रजामि शरणं देवं शरणार्त्तिहरं हरिम् ॥ एवं मनसि संधाय दध्यौ ध्यानेन माधवम् ॥ ७ ॥ ततो ध्यातो महायोगी विश्वरूपधरो हरिः ॥ लोहद
ण्डधरः श्रीमानिदमाह पितामहम् ॥ ८ ॥ ब्रह्मन्ध्यातस्त्वया सम्यग्ध्यानयोगेन पश्य माम् ॥ समायांतं तथा ध्यातं जगतां[1] पातुमुद्यतम् ॥ ९ ॥
ततो धाता निशम्यैतत्त्यक्त्वा ध्यानमवेक्ष्य तम् ॥ समुत्थायैकमनसा नमश्चक्रेऽर्चयत्पुनः ॥ १० ॥ पाद्येनाचमनीयेन मधुपर्केण केशवम् ॥ पूज
यित्वा पुनर्वाक्यमुवाचाच्युतमब्जजः ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ देवदेव जगन्नाथ जगत्सृष्टमिदं त्वया ॥ ऋते त्वया जगद्विष्णो[2] नैवावस्थातु
मर्हति ॥ १२ ॥ शास्ता त्वमस्य विश्वस्य विशुद्धस्य च नापरः ॥ त्वत्तोस्तीदं जगत्सर्वं तस्मात्त्वमनुशासय ॥ १३ ॥ देवदानवगंधर्वाः सयक्षो
रगराक्षसाः ॥ त्वामृते पुण्डरीकाक्षं व्यापिताशेषविग्रहाः[3] ॥ परस्परं विनिघ्नंति तांश्च त्वं रक्षितुं क्षमः ॥ १४ ॥ त्वमस्य विश्वस्य चराचरस्य स्थितेः
सदा प्राणभृदात्मरूपिणी ॥ १५ ॥ त्वया धृतं सर्वमिदं जगद्वै यतस्ततोऽसि त्वमुपेन्द्रसंज्ञः ॥ प्रवेशनं व्याप्तमिदं स्वधाम यत्[4]त्वमुच्यसे विष्णुरतो
मुनींद्रैः ॥ १६ ॥ निवासितं विश्वमिदं त्वयाद्य वासश्च[5] धातोरिति वासुदेवः ॥ तवानुगं विश्वमिदं विभुस्त्वमशेषविश्वस्य विभासि राजा ॥ १७ ॥
सेनानुरूपं जगदेव यस्मादतः स्मृतस्त्वं किल विश्वसेनः ॥ विलेखनादस्य चराचरस्य कृतेश्च धातोस्त्वमतोऽसि कृष्णः ॥ १८ ॥ जितं त्वया देव
जगत्त्रयं यज्जितेश्च[6] धातोस्त्वमतोऽसि जिष्णुः ॥ तस्मात्समस्तग्रहलोकपालं जगद्विभो पालय सर्वकालम् ॥१९॥ त्वमस्य सर्वस्य भवादिराजस्त

---

[1] जगतां पातुम्—जगंति पातुम्—इत्यर्थः । [2] महाविष्णो—इ० पा० । [3] व्यापिताशेषविग्रह—इ० पा० । [4] यत्—यस्मात्कारणात् इत्यर्थः । [5] वासश्च धातोः—'वस निवासे' इति धातोः—इत्यर्थः ।
[6] जितेः—'जि जये' इति धातोः । आर्षत्वात् श्तिवनुबन्धस्य गुणाभावः ।

वास्तु भद्रासनमद्वितीयम् ॥ प्रदक्षिणावर्तनकस्तु शंखः करस्थितः शोभति पूरुषस्य ॥ २० ॥ सुदर्शनं नाम तवास्ति चक्रमतो हि गीतः कविभि
स्तु चक्री ॥ ध्वजोऽस्ति ते देव सुपर्णसेवितस्तथा सुपर्णश्च तवास्ति वाहनम् ॥२१॥ तुरंगमाः संतु तवारिसंहरे तथा हृषीकेश सुदन्तदन्तिनः॥ कि
रीटनिष्कांगदकर्णपूरकेयूरहारोत्तमहेमसूत्रैः ॥ २२ ॥ विचित्रवस्त्रोत्तमरक्तमाल्यैर्विभूषितस्त्वं भव भीमसेनः ॥ श्रिया कदाचिच्च न मुच्यते भवान्भवं
ति ते नित्यमनंतसंपदः ॥ २३ ॥ तवानुगा भक्तिरिहास्तु वै संती[1] मुकुन्द भक्ते त्वमतः प्रसीद मे[2] ॥ २४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ स एव
मुक्तस्तु पुरो दिवौकसां विभुः प्रसन्नस्त्विदमब्रवीद्धरः ॥ विरिंचं[3] मे दर्शय तस्य मंडलं त्वया विमुक्तं[4] च सदाशिवं विभो ॥ २५ ॥ स्थिरं स्थिति
यत्र जगत्करोम्यहं ततो विरिंचिः कुशमुष्टिमाददे ॥ पवित्रदेशस्य निदर्शनाय जगाम पुण्यं च्यवनाश्रमं तदा ॥ २६ ॥ ततः स्थलीमुच्चतरामवाप्य
पितामहः केशवमाह चादरात् ॥ त्वदुद्भवं चात्र पवित्रमंडलं त्वया विमुक्तं च सदा शिवं विभो ॥ २७ ॥ त्वमेव विष्णुर्विबुधार्चितः
सदा स्मृतो मुनींद्रैः स च विष्टरश्रवाः ॥ निषीद विश्वेश कुश[6]स्थलं यदा तदाश्रितो माधवमासरूपवान् ॥ २८ ॥ कुशस्थलीं संस्थित
एव देव इत्थं विधात्रा पुरुषोत्तमः स्तुतः ॥ स्थलीं कुशैरास्तरितामुपाविशत्कुशस्थलीं देवमुनीन्द्रसेविताम् ॥ २९ ॥ समंततो योजनसं
ख्ययावृतां ततो विधाता पुरुषोत्तमस्तथा ॥ कुशस्थलीति प्रथितं जगत्त्रये प्रचक्रतुर्नाम च तावुभावपि ॥ ३० ॥ तत्र विश्वपतिः
श्रीमान्विश्वेशो विश्वकृद्विभुः ॥ विश्वं शशास विश्वात्मा सर्वविश्वस्य नायकः ॥ ३१ ॥ एवं कुशस्थली ख्याता हेमशृङ्गेति या
पुरा ॥ स्तीर्णा कुशैर्यतो धात्रा कुशस्थली ततः स्मृता ॥ ३२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये व्याससनत्कुमारसंवादे कुशस्थलीनामहेतुकथावर्णनंनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरा वैशानकल्पे तु स्मृतावंती यथा पुरी ॥ तथा शृणु सुरैः पूर्वं दैत्यसैन्यपराजितैः ॥ १ ॥ आश्रितं मेरुशिखरं
वनकंदगुहावृतम् ॥ तत्र गत्वा द्विजश्रेष्ठ मंत्रं च चक्रुरुद्यताः ॥ २ ॥ अन्योन्यं च समासाद्य समभ्यर्च्य परस्परम् ॥ जग्मुः सर्वे सुरगणा यत्र ब्रह्मा
प्रजापतिः ॥ ३ ॥ निवेदयांचक्रिरे सर्वं[7] तत्रागमनकारणम् ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा देवानां स प्रजेश्वरः ॥४॥ जगाम त्रिदशैः साकं देवदेवं महेश्वरम् ॥

---

१ सताम्—इ०पा० । २ मे—मयि भक्ते—इति पूर्वेण सम्बंधौचित्येन सप्तम्यर्थे षष्ठी । ३ अकारांतोऽव्ययं 'विरिंच' शब्दः । ४ इकारांतोऽव्ययम् । ५ स च--त्वम्--इति शेषः । ६ कुशैः कुशेश्वरम्—०पा० । ७. अक्षराधिक्यमार्षम् ।

स चापि ह्यगमत्तत्र वैकुंठं धाम यत्र वै ॥ ५ ॥ ऋद्धिसिद्धिप्रदं नित्यं मुनिचारणसेवितम् ॥ किन्नरैर्गीयमानं च अप्सरोगणसेवितम् ॥ ६ ॥
ऋषिभिर्भार्गवादिभिर्देवर्षिनारदोत्तमैः ॥ सिद्धगंधर्वमुख्यैश्च कुमारैः सनकादिभिः ॥ ७ ॥ प्रजापतिगणाकीर्णं मानवैश्च चतुर्दशैः ॥ वसुभिर्विश्वे
देवैश्च पितृणामुत्तमैर्गणैः ॥ ८ ॥ संसेव्यं च सदाचारैः पुण्यवद्भिर्जनैस्तथा ॥ दिव्यं दिव्यैश्च प्रासादैर्दिव्यपादपशोभितम् ॥ ९ ॥ मणिरत्नैश्च सोपानै
र्दिव्यं सरसशोभितम् ॥ हंसकारंडवाकीर्णं मणिभाभिः सुभास्वरम् ॥ १० ॥ षडूर्मिरहितं स्थानं यत्र तिष्ठन्ति पक्षिणः ॥ तत्र गत्वा सुराः सर्वे वासु
देवदिदृक्षया ॥ स्तुतिमारेभिरे कर्तुं देवदेवजगत्पतेः ॥ ११ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमोऽनंताय बृहते कूर्माय वै नमोनमः ॥ १२ ॥ नृसिंहरूपायोग्राय
नमो वाराहरूपिणे ॥ राघवाय च रामाय ब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ १३ ॥ वासुदेवाय शांताय यदूनां पतये नमः ॥ नमो बुद्धाय शुद्धाय कल्कये
म्लेछनाशिने ॥ १४ ॥ इति स्तवाभियुक्तानां वागुवाचाशरीरिणी ॥ शृणुध्वं भोः सुराः सर्वे भूत्वा चैकाग्रमानसाः ॥ १५ ॥ महाकालवने
रम्ये ब्रह्मर्षिगणसेविते ॥ तत्र पुण्या पुरी ह्येका सर्वकामफलप्रदा ॥ १६ ॥ नाम्ना कुशस्थली रम्या सिद्धगंधर्वसेविता ॥ कल्पादौ कल्पमध्ये
वा यत्र संनिहितो हरः ॥ १७ ॥ कल्पक्षये क्षयं यांति स्थावराणि चराणि च ॥ तीर्थानि चैव सर्वाणि पुण्यान्यायतनानि च ॥ १८ ॥ सरितः
सागराः सर्वे सरांस्युपवनानि च ॥ औषधीर्वृक्षवल्लीश्च यंत्रं मंत्रं शुभाशुभम् ॥ १९ ॥ ज्योतींषि चंद्रसूर्यौ च सर्वं विष्णुमयं जगत् ॥ तेषां बीजं
च पुण्यं च जीवकर्माशयं तथा ॥ २० ॥ सर्वमादाय भगवाञ्छंकरस्तत्र तिष्ठति ॥ सर्वतीर्थमयी गंगा सर्वदेवमयो हरिः ॥ २१ ॥ सर्वयज्ञमयो वेदः
सर्वधर्ममयी दया ॥ रेवा च सरितां श्रेष्ठा भुवि पुण्यकृताधिका ॥ २२ ॥ तस्माद्धितकरं क्षेत्रं कुरूणां वै सुरोत्तमाः ॥ तस्माद्दशगुणं मन्ये प्रयागं
तीर्थमुत्तमम् ॥ २३ ॥ तस्माद्दशगुणा काशी काश्या दशगुणा गया ॥ ततो दशगुणा प्रोक्ता कुशस्थली च पुण्यदा ॥ २४ ॥ उपरागसहस्राणि
व्यतिपातायुतानि च ॥ अमालक्षं तु एतस्याः कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ २५ ॥ लक्षमिंदुक्षये दानं सहस्रं चायनद्वये ॥ व्यतीपाते च कोटिः स्याद्द्वा
कायां च ह्यनंतकम् ॥ २६ ॥ तस्माद्धितकरा देवा पुरी ह्येषा कुशस्थली ॥ अनंताऽनंतसंख्यातं दानं किंचित्कृतं नरैः ॥ २७ ॥ तत्सर्वं भोः सुर
श्रेष्ठाः सर्वं तच्चाक्षयं भवेत् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन यूयं यात हि मा चिरम् ॥ २८ ॥ क्षीणपुण्या भवंतो वै बाधंते तेन वः सुराः ॥ महाकालवने
रम्ये पुरी ह्येषा कुशस्थली ॥ २९ ॥ तत्र गत्वा भवंतो वै स्नानदानादिकं भुवि ॥ आचरध्वं सुविधिना पुण्यात्स्वर्गमवाप्स्यथ ॥ ३० ॥

---

१ द्वादश्याम्–इ० पा० ।

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या वाण्याश्चाकाशगं तदा ॥ प्रणम्य शिरसा तस्यै ब्रह्मेशानपुरोगमाः ॥ ३१ ॥ पुनर्जग्मुः सुराः सर्वे यत्र माहेश्वरं वनम् ॥ पुरीं
चैव द्विजश्रेष्ठ सर्वकामफलप्रदाम् ॥ ३२ ॥ चातुर्वर्ण्यसमाकीर्णामृषिगंधर्वसेविताम् ॥ पुण्यवद्भिर्जनैः पूर्णां सिद्धचारणसेविताम् ॥ ३३ ॥ दारिद्रो
न जडो मूर्खो न रोगी न च मत्सरी ॥ न व्याधितो नापकारी जनः क्वचित्प्रदृश्यते ॥ ३४ ॥ दांताः शांताः सुशीलाश्च जरारोगविवर्जिताः ॥
स्वधर्मनिरता नित्यं सदाचारातिथिप्रियाः ॥ ३५ ॥ नरा यत्र निवसंति नार्यश्चैव पतिव्रताः ॥ महोत्सवाः सुगीतानि हव्यं कव्यं गृहेगृहे
॥ ३६ ॥ ईदृशीं च पुरीं दृष्ट्वा देवा हर्षं परं गताः ॥ तत्र तीर्थं समाख्यातं नाम्ना पैशाचमोचनम् ॥ ३७ ॥ पुण्यवद्भिः सदा सेव्यं सर्वतीर्थनिषेवितम् ॥
तस्मिन्स्नात्वा च जप्त्वा च हुत्वा दत्त्वा च देवताः ॥ ३८ ॥ पुण्यं चाथाक्षयं लब्ध्वा पुनर्याताः सुरालयम् ॥ जित्वाऽसुरान्महादुष्टान्स्थानं
प्राप्ताः स्वकंस्वकम् ॥ ३९ ॥ येऽस्यां[1] कुर्युर्महाभागाः स्नानं दानं तथार्चनम् ॥ हवनं तर्पणं पितॄंस्तत्सर्वं स्याद्ध्यनंतकम् ॥ ४० ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
एतत्कार्यं सदा बुधैः॥ देवतीर्थौषधीबीजभूतानां चैव पालनम् ॥ ४१ ॥ कल्पेकल्पे च यस्यां वै तेनावंती[2] पुरी स्मृता ॥ अद्यप्रभृति पुरी ह्येषा
नाम्नावंती कुशस्थली ॥ ४२ ॥ इत्युक्त्वा वै तदा देवाः स्वधाम परमं गताः ॥ तदारभ्य द्विजश्रेष्ठ ह्यवंती भुवि विश्रुता ॥ ४३ ॥ य एतां सुकथां
दिव्यां पुण्यां च पापहारिणीम् ॥ शृणुयाच्छ्रावयेद्यो वै सर्वपापैः स मुच्यते ॥ ४४ ॥ अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमाप्नुयात् ॥ वाजपेयसहस्राणां
राजसूयशताधिकम् ॥ ४५ ॥ पुण्यं लब्ध्वा नरो नित्यं शिवलोके महीयते ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽवंत्यभिधानकथावर्णनंनाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥
एकस्मिन्नंतरे व्यास यथोज्जयनी स्मृता पुरी ॥ तथाहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्व त्वं समाहितः ॥ १ ॥ त्रिपुराख्यो महादैत्यः सर्वदैत्यजनेश्वरः ॥ तपस्तेपे
सुदुर्धर्षं ब्रह्मणस्तुष्टिकारणात् ॥ २ ॥ आतपे चाग्निसेवां वै प्रावृषि मेघडंबरम् ॥ दमयित्वा[3] तदात्मानं शीतकाले जलाशये ॥ ३ ॥ शीर्णपत्र
जलाहारो वायुभक्षी निराश्रयः ॥ गायत्रीव्रतमास्थाय त्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥४॥ एवं वर्षसहस्रं तु तपस्तत्तं सुदुश्चरम् ॥ पूर्णे वर्षसहस्रे तु ब्रह्मा प्रीततमोऽब्रवीत् ॥
५ ॥ व्रियतां भोऽसुरश्रेष्ठ वरं मत्तोभिवांछितम् ॥ तत्सर्वं सांप्रतं लोके वरं तुभ्यं ददामि वै ॥ ६ ॥ एवमुक्तः स विधिना दैत्यस्त्रिपुरसंज्ञितः ॥
उवाच वचनं सद्यो ब्रह्माणं संशितव्रतम् ॥ ७ ॥ ॥ त्रिपुर उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टमना ब्रह्मन्वरं मे दातुमिच्छसि ॥ देवदानवगंधर्वपिशाचो

---

[1] अस्याम्—अवन्त्याम्—इत्यर्थः ।
[2] अवन्ती--'अव' धातोः पालनार्थत्वात्—'अवति--पालयति--देवतीर्थौषधीवीजभूतानि—इत्यवंती'—इति व्युत्पत्तेः ।
[3] तपित्वा तु--इ० पा० ।

रगराक्षसैः ॥ अवध्योऽहं सदा भूयां वरमेतद्वृणोम्यहम् ॥ ८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एवं भवतु भो वत्स विचरस्वाकुतोभयः ॥ इत्युक्त्वा सहसा ब्रह्मा
तत्रैवांतरधीयत ॥९॥ तदारभ्य महादैत्यो देवानां कदनं महत् ॥ चकार कोपपूर्णो वै पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ १० ॥ वासयित्वा यत्र तत्र त्रिपुराणि चराणि
च ॥ अत्र वासकृतः सर्वे वर्णाश्रमपरा जनाः ॥ ११ ॥ तेषां वै कदनं चक्रे नानोपायेन पापधीः ॥ तस्मिन्पुरे दुष्टवासे ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ १२ ॥
न जुहुयुश्चाग्निहोत्रं सोमपानं न कर्हिचित् ॥ कुतश्चित्सुकृतं कर्म जनाः कुर्वंति नो मुने ॥ १३ ॥ स्वाहाकारस्वधाकारवषट्कारविवर्जिताः ॥
नोत्सवो दृश्यते गेहे कस्यचिद्भुवि विस्तृतः ॥ १४ ॥ देवतायतनं नास्ति तथा नो शिवपूजनम् ॥ नास्ति यज्ञो न दानानि न गोब्राह्मणपूजनम् ॥
॥ १५ ॥ सदाचारजनो नास्ति दया मानविवर्जिता ॥ न दानी नोपकारी च तपस्वी नैव दृश्यते ॥ १६ ॥ एवं व्यास पुरे तस्मिन्नष्टप्रायमिदं
जगत् ॥ प्रजानां ब्राह्मणा मूलं वेदमूला हि ब्राह्मणाः ॥ १७ ॥ वेदमूलपरा यज्ञा यज्ञमूला हि देवताः ॥ तस्माद्व्यास हतं सर्वं कृतं तेन दुरात्मना ॥
॥ १८ ॥ तेन देवगणाः सर्वे हतप्राया हतौजसः ॥ विचरंति यथा मर्त्या भुवि तेन पराजिताः ॥ १९ ॥ अन्योन्यकृतसंधाना मंत्रं कृत्वा समा
हिताः ॥ जग्मुस्ते तत्र यत्रास्ते प्रजापतिरकल्मषः ॥ २० ॥ त्रिदशाः कथयामासुरात्मव्यसनकारणम् ॥ तज्ज्ञात्वा सहसोत्थाय ब्रह्मा लोकपिता
महः ॥ २१ ॥ जगाम त्रिदशैः सार्धं महाकालवनोत्तमम् ॥ यत्रास्ते सततं देव उमया सहितः शिवः ॥ २२ ॥ यत्रावंती पुरी दिव्या सर्वतीर्थनिषे
विता ॥ तत्रागत्य सुरैः साकं स्वयंभूश्चतुराननः ॥२३॥ स्नानं दानं जपं होमं कृत्वा रुद्रसरे तदा ॥ पूजयित्वा महाकालं ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥२४॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ देवदेव महादेव भक्तानामभयंकर ॥ श्रूयतां भोः सुरश्रेष्ठ देवकार्यमनुत्तमम् ॥२५॥ त्रिपुरोनाम दैत्येंद्रो देवानां कदनं महत् ॥
करोति सततं दैत्यो दे[1]वब्राह्मणनिंदकः ॥२६॥ वासयित्वा पुरस्तिस्रो विस्तीर्णा विचरत्यथ ॥ तत्र स्थितानि भूतानि नाशं यांति दुरात्मना ॥२७॥
एवं कृत्वा प्रजाः सर्वाः क्षयं नीताश्चराचराः ॥ उद्वासितानि द्वीपानि ग्रामाश्च नगराणि च ॥२८॥ ऋषीणामाश्रमाः सर्वे यतीनामायतनानि च ॥
एवं कृत्वा सुराः सर्वे भ्रष्टराज्याः पराजिताः ॥ २९ ॥ विचरंति यथा मर्त्यास्त्रिपुरेण दुरात्मना ॥ मत्तो लब्धवरो नित्यं व्रजत्येवाकुतोभयः ॥
॥ ३० ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वधस्तस्य विचिंत्यताम् ॥ ३१ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य ब्रह्मणः संशितात्मनः ॥ चिरं ध्यात्वा महादेवो ब्रह्माणं
तमुवाच ह ॥ ३२ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ श्रूयतां भोः सुरश्रेष्ठा ब्रह्मशक्रपुरोगमाः ॥ जयोपायं करिष्यामि दैत्यस्यास्य दुरात्मनः ॥३३॥

---

[1] वेदब्राह्मणनिंदकः--इ० पा० ।

तपश्चरत यूयं वा[1] आत्मनो जयकांक्षिणः ॥ अवंत्यां यद्धुतं दत्तं तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वा सर्वदेवानां तत्रैवांतर्हितः
शिवः ॥ गत्वा स्मशाननिलये[2] भूतप्रेतनिषेविते ॥ ३५ ॥ जयार्थं तस्य दैत्यस्य त्रिपुरस्य दुरात्मनः ॥ उपासांचक्रिरे तत्र चामुण्डायाः सुरेश्वराः॥
॥ ३६ ॥ महिषैश्च महामेध्यैः पशुपुष्पार्घतर्पणैः ॥ बलिभिर्विविधैर्दानैर्धूपदीपाग्नितर्पणैः[3] ॥ पूजयित्वा तदा देवीं तामीडे वृषभध्वजः ॥ ३७ ॥
दुर्गां भगवतीं भद्रां दुर्गसंसारतारणीम् ॥ त्रिपुरांतकारिणीं कृत्यां चंडमुंडवधोद्यमाम् ॥ ३८ ॥ दैत्यमेदोमदोन्मत्तां रक्ताख्यां रक्तदंति
काम् ॥ रक्तांबरधरां धीरां रक्तपुष्पावतीं सतीम् ॥ ३९ ॥ महिषवाहिनीं श्यामां यक्षासनपरिग्रहाम् ॥ द्वीपिचर्मपरीधानां शुष्कमांसाति
भैरवाम् ॥ ४० ॥ पूजयित्वा प्रसन्नात्मा ध्यानमास्थाय संस्थितः ॥ तदा भगवती भद्रा ययेदं धार्यते जगत् ॥ प्रसन्नवदना
भूत्वा प्रत्यक्षं प्राह चंडिका ॥ ४१ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ व्रियतां भोः सुरश्रेष्ठ वरं मत्तोऽभिवांछितम् ॥ सर्वं[5] त्वयोक्तं यच्छामि
जगतामुपकारकम् ॥ ४२ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टासि वै देवि देहि मे वरमुत्तमम् ॥ येन हन्मि महादैत्यं त्रिपुरं देवकंटक
म् ॥ ४३ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ जय ह्येनं महादेव गृहाण पाशुपतं परम् ॥ मया दत्तं सुरश्रेष्ठ दैत्यनाशकरं परम् ॥ ४४ ॥ महापाशुपतं शस्त्रं
करे कृत्वा च शंकरः ॥ ४५ ॥ उज्जहार तदा शंभुर्दैत्यनाशाय सत्वरः ॥ महाडंबरिको भूत्वा सर्वप्राणिभयंकरः ॥ ४६ ॥ स्तुतिं कृत्वा ययौ वाग्भिः
पृष्ठतोऽनुययुः सुराः ॥ शरेणैकेन वै रुद्रो जघान तं महासुरम् ॥ ४७ ॥ मायिनं तं त्रिधा भित्त्वा मायायुद्धेन शंकरः ॥ पुनरागात्पुरीमेतामवंतीम
मरसेविताम् ॥ ४८ ॥ जयाशिषा प्रयुंजाना ऋषयः सिद्धचारणाः ॥ तुष्टुवुश्च तदा देवा जयशब्देन हर्षिताः ॥ ४९ ॥ अप्सरा ननृतुस्तत्र गंधर्वा
ललितं जगुः ॥ ववौ तदा पुण्यतमो वायुः सुखप्रदो नृणाम् ॥५०॥ जयशब्दस्तदा जातः प्राणिनां च गृहे गृहे ॥ जज्वलुश्चाग्नयः शांताः शांता दिग्ज
नितस्वनाः ॥ ५१ ॥ प्रवर्तंते तदा यज्ञा महोत्सवसदक्षिणाः ॥ देवाः प्रपेदिरे स्थानं स्वकीयं पुनराहृतम्[6] ॥ ५२ ॥ उज्जितो दानवो यस्मात्त्रैलोक्ये[7]
स्थापितं यशः ॥ तस्मात्सर्वैः सुरश्रेष्ठैर्ऋषिभिः सनकादिभिः[8] ॥ ५३ ॥ कृतं नाम ह्यवंत्या वा उज्जयिनी[9] पापनाशिनी ॥ अवंती च पुरा प्रोक्ता
सर्वकामवरप्रदा ॥ ५४ ॥ अद्यप्रभृति पुरी व्यास उज्जयिनी समाश्रिता ॥ येऽस्यां च स्नानदानादि भुवि कुर्वंति मानवाः ॥ ५५ ॥ न तेषां दुष्कृतं

---

१ वै–आत्मनः–इति पदच्छेदः । २ गत्वा स्मशाननिलयं भूतप्रेतनिषेवितम्–इ० पा० । ३ धूपदीपाग्निहोत्रकैः–इ० पा० । ४ तं हरम्–इ० पा० । ५ ददामि सर्वं त्वयोक्तम्--इ०पा० । ६ आवृतम्, आहतम्--इ० च पा० । ७ त्रैलोक्यं स्थापितं यतः–इ० पा० । ८ शौनकादिभिः--इ० पा० । ९ शाश्वतं पापनाशनम्--इ० पा० ।

किंचिद्देहे तिष्ठति पापजम् ॥ ५६ ॥ विद्यार्थी गिरीशं धनार्थी धनेशं सुतार्थी सुतेशं दिनेशं सुखार्थी ॥ धियोर्थी गणेशं प्रियार्थी वसेद्वै गिरां ग्राह्य
मानी जनश्चोज्जयिन्याम् ॥ ५७ ॥ य एतस्यां महाभाग सदा वसति मानवः ॥ भुक्त्वा कामान्मनोऽभीष्टान्मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ५८ ॥ तत्रैव
वसते नित्यं कल्पकोटिशताधिकम् ॥ ५९ ॥ य एतां वै कथां पुण्यां पठते शृणुतेऽथ वा ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ६० ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्य उज्जयिन्यभिधानकथनंनाम त्रिचत्वारिंशो
ऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि पद्मावती यथाऽभवत् ॥ शृणुष्व चादृतो व्यास बहुपुण्यकृतां
कथाम् ॥ १ ॥ एकदा सर्वरत्नानां हानिर्जाता दुरात्मभिः॥ धर्मग्लानिर्निरोधश्च जातो वै दुष्टदानवैः ॥ २ ॥ तदा सुरासुरैः सर्वैर्मिलित्वा मथितोऽम्बु
धिः ॥ मेरुर्वंशोदधिः[1] पात्रं रज्जुर्वासुकिपन्नगः ॥ ३ ॥ कूर्मपृष्ठे विधिं कृत्वा रत्नानि दुदुहुस्तदा ॥ आदौ लक्ष्मीर्विनिर्याता कृष्णाय प्रतिपादिता ॥
॥ ४ ॥ तेन कृत्वा विषादोऽभूद्देवदानवयोस्तदा ॥ एतस्मिन्नंतरे प्राप्तो नारदो देवदर्शनः॥ ५ ॥ वारितः कलहस्तेन देवदैत्यसमुद्भवः ॥ महाकालवने
साऽस्तु पद्मा सिंधुसमुद्भवा ॥ ६ ॥ सागरांते च रत्नानि तिष्ठंति विविधानि च ॥ तानि सर्वाणि चादाय भवतां वै ददाम्यहम् ॥ ७ ॥ मथ्यतामुद
धिः शीघ्रं नात्र कार्या विचारणा ॥ पुनस्ते तूद्यमं चक्रुरमृतार्थं सुरासुराः ॥ ८ ॥ मथ्यमानेंऽबुधौ तेषां मणिः प्राप्तश्च कौस्तुभः ॥ पारिजाततरुः
पश्चात्सुरा जाता ततः परम् ॥ ९ ॥ धन्वंतरिरथोत्पन्नश्चंद्रो जातोऽपि वै ततः ॥ कामधेनुस्ततो[2] जाता गजरत्नं ततः परम् ॥ १० ॥ उच्चैःश्रवा
हयश्रेष्ठः सुधा रंभा ततस्ततः ॥ ततः परं च सारंगं धनुः सर्वास्त्रसंभवम् ॥ ११ ॥ पांचजन्यस्तथा शंखः करे तिष्ठति मुरद्विषः ॥ निधि
रेष महापद्मो विषं हालाहलं ततः ॥ १२ ॥ चतुर्दशापि रत्नानि प्राप्तानि विविधानि च ॥ समादाय गतास्तत्र यत्र माहेश्वरं वनम् ॥ १३ ॥ गत्वा
ते च समासीना मंत्रं चक्रुः परस्परम्[3] ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमिति ते समयंत्रिताः ॥ १४ ॥ कोलाहलस्तथोत्पन्नो नारदः पुनरभ्यगात् ॥ तेषां कलिमलं
दृष्ट्वा विष्णुमाराधयत्ततः ॥ १५ ॥ मोहनीरूपमास्थाय नारीभूत्वाभ्यगाद्धरिः ॥ अतिरूपवती तन्वी तामालोक्य महासुराः ॥ १६ ॥ विह्वलांगाश्च
ते सर्वे कामबाणवशंगताः ॥ एतस्मिन्नंतरे तेषां सुरां प्रादात्सुरेश्वरः ॥ १७ ॥ हस्तलाघवयोगेन देवानाममृतं ददौ ॥ एतस्मिन्नंतरे व्यास राहुस्तद्रू
पधारकः ॥ १८ ॥ तेषामंतरगो भूत्वा पपौ चामृतमुत्तमम् ॥ तज्ज्ञात्वा च द्रुतं विष्णुः शिरश्चक्रेण चाच्छिनत् ॥१९॥ सुधास्पर्शप्रसंगेन न ममारा

---

[1] वंश उदधिः--इति पदच्छेदः । सन्धिरार्षः । [2] समायाता--इ० पा० । [3] हि उद्यताः--इ० पा० ।

सुरस्तदा ॥ राहुः केतुरिति ख्यातौ क्षेत्रेऽस्मिन्मुनिसत्तम ॥ २० ॥ राहुकायात्समुद्भूतं बहु सुस्राव शोणितम् ॥ तस्मिन्क्षेत्रे महत्तीर्थं जातं तद्दोष
नाशनम् ॥ २१ ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा राहोर्दर्शनतत्पराः ॥ न तेषां जायते किंचिद्राहुपीडा कदाचन ॥ २२ ॥ वांछितार्थमवाप्नोति गोसहस्र
फलं भवेत् ॥ ततस्तानि च रत्नानि महाकालवने सुराः॥ २३ ॥ विभज्य भागांस्ते सर्वे प्राप्य रत्नभुजोऽभवन् ॥ मणिं पद्मां धनुः शंखं विष्णवे नार
दो ददौ ॥ २४ ॥ सूर्याय च ददौ ह्यश्वं सप्तास्यं चाब्धिसंभवम् ॥ ऐरावतं गजश्रेष्ठं वासवाय समर्पयत् ॥ २५ ॥ पीयूषं दिविषद्गणान्ददौ चंद्रं
च शंभवे ॥ पारिजातं तरुश्रेष्ठं रंभां चैव वरांगनाम् ॥ २६ ॥ इंद्रक्रीडावने रम्ये नंदने च समर्पयत् ॥ ऋषीणां समदाद्धेनुं कामदोग्ध्रीं यज्ञसिद्धये
॥ २७ ॥ निधिरेष महापद्मः कुबेरभवनं गतः ॥ यत्तद्धालाहलं प्रोक्तं विषं केनापि नाहृतम् ॥ २८ ॥ यतोयतः प्रसरति प्रलयं यांति जंतवः ॥
दधार तद्विषं शंभुर्जगतां हितकाम्यया ॥ २९ ॥ तदाप्रभृति महादेवो नीलकंठ इति स्मृतः ॥ रत्नकुंडे नरः स्नात्वा नीलग्रीवं च पश्यति ॥ ३० ॥
मुक्त्वा स सर्वपापेभ्यः सर्वरत्नभुजो[2] भवेत् ॥ शताश्वमेधिकं पुण्यं लब्ध्वा शिवपुरं व्रजेत् ॥ ३१ ॥ तदादाय सुराः सर्वे ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥
ऊचुश्च ते तदा व्यास हर्षनिर्भरमानसाः ॥ ३२ ॥ उज्जयिनीं समासाद्य जाता रत्नभुजो वयम् ॥ पद्मायाश्च निवासेन यस्मात्सर्वसुखावहा ॥ ३३ ॥
तस्मात्सर्वेषु कालेषु पद्मा वसतु निश्चला ॥ अद्यप्रभृति पूरेषा पद्मावतीति च स्मृता ॥ ३४ ॥ य एतस्यां महाभागाः स्नानं दानं तथार्चनम् ॥
तर्पणं चैव देवानां पितृणां च विशेषतः[3] ॥ ३५ ॥ न तेषां दुष्कृतं किंचिन्न दारिद्र्यं न दुर्गतिः ॥ शतं कुलानि सर्वाणि तारयेन्निरयात्तदा ॥ ३६ ॥
धनार्थी चैव पुत्रार्थी विद्यार्थी बहुकामुकः ॥ यत्र कुत्र स्थितो भूत्वा पद्मावतीति च स्मरेत् ॥ ३७ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति शिवः साक्षाद्भवेन्नरः ॥
एतद्व्यास फलं नाम्नः किं चिरं सेवनेन वै ॥ ३८ ॥ ये शृण्वंति कथां पुण्यां ये श्रावयंति नित्यशः ॥ न तेषां पातकं किंचिदश्वमेधफलं लभेत् ॥
॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये पद्मावतीनामकथावर्णनंनाम चतुश्चत्वारिं
शोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणुष्वावहितो व्यास कथां पापहरां पराम् ॥ एषा कुमुद्वती जाता यथा पद्मावती पुरी ॥
तथाहं संप्रवक्ष्यामि यथा मे लोमशोऽब्रवीत् ॥ १ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ शृणु वत्स मया दृष्टा बहुपुण्यतमा पुरी ॥ एकदा तीर्थयात्रायां गतो
ऽहं वै कुशस्थलीम् ॥ गुह्याद्गुह्यतरं स्थानं यत्र संनिहितो हरः ॥ २ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ यत्र तत्र स्थिता विप्रा ब्रह्मघोषम

---

१ अक्षराधिक्यमार्षम् । २ अकारान्तोऽयं कप्रत्ययान्तः । ३ करिष्यन्ति–इत्यध्याहारः ।

कुर्वंत ॥ ३ ॥ यज्ञांश्चैव तथा चित्रानृत्विजोदा[1]रकर्मणः ॥ ऋषयश्च महाभागाः प्रकुर्वंति समाहिताः ॥ ४ ॥ ऋषिपत्न्यस्तथा साध्व्यः परिचर्यां प्रकुर्वते ॥ दश विष्णुसमाः[2] ख्यातास्तत्रैव निवसंति ते ॥ ५ ॥ रुद्रा ह्येकादश प्रोक्ता द्वादशार्कास्तथैव च ॥ अष्टौ च वसवः ख्याता विश्वेदेवास्त्रयोदश ॥ ६ ॥ अष्टौ च दिग्गजाश्चैव मनवश्च चतुर्दश ॥ मरुद्गणाश्च ते सर्वे तत्रैवेंद्रपुरोगमाः ॥ ७ ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव किंनरोरगराक्षसाः ॥ सिद्धास्तपस्विनो वत्स तत्रैव समुपस्थिताः ॥८॥ अष्टौ वै भैरवाः ख्याताश्चत्वारः पवनात्मजाः ॥ विनायकाश्च षट् प्रोक्ता देव्यश्च चतुर्विंशतिः ॥ ॥ ९ ॥ एते देवगणाः प्रोक्ता रौद्राश्चैव तथा गणाः ॥ ब्रह्मा वेदविदां श्रेष्ठो मरिचिकश्यपादयः ॥ १० ॥ दक्षः प्रजापतिश्रेष्ठो दितिर्वै देवमातरः ॥ सु[3]रभीप्रमुखा गावः स्थावराणि चराणि च ॥ ११ ॥ तीर्थानि यानि सर्वाणि नद्यः प्रस्रवणानि च ॥ क्षेत्राणि चैव सर्वाणि भुवि पुण्यतमानि वै ॥ १२ ॥ सप्त पुर्यस्त्रयो ग्रामा नवारण्या नवोषराः ॥ चतुर्दशानि गुह्यानि मुक्तिद्वाराणि भूतले ॥ १३ ॥ समुद्राश्चैव चत्वारो रत्नानि विविधानि च ॥ सती पतिव्रताः साध्व्यस्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ राजर्षयस्तथा शांता ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ १४ ॥ वेदाः पुराणस्मृतयो गाथा गीतिप्रहेलिकाः ॥ उपासांचक्रिरे तस्य देवदेवेडु[4]मापतेः ॥ १५ ॥ तस्य दर्शनमात्रेण जातोऽहं विज्वरोऽमलः ॥ दीर्घायुर्दीर्घतपसा जरारोगविवर्जितः ॥१६॥ स्नातोऽहं सर्वतीर्थेषु शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ प्रसन्नमानसो जातः सर्वपापपराङ्मुखः ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा पद्मावतीं शुद्धां[5] सर्वकामवरप्रदाम् ॥ न यत्र दृश्यते कश्चिच्छोकरोगपरो जनः ॥ १८ ॥ न दुःखी न च दारिद्रो न मूर्खो नाजितेंद्रियः ॥ परस्परविरोधी न नृतिर्य्यक्षु च दृश्यते ॥ १९ ॥ अन्योन्यं सर्वमित्राणि अन्योन्यं चोपकारिणः ॥ सर्वे दांताश्च शांताश्च सर्वे विद्योपदे[6]शिनः ॥ २० ॥ उद्यानानि च रम्याणि वनान्युपवनानि च ॥ हर्म्याणि च सुशुभ्राणि श्रेणीबद्धानि भांति वै ॥ २१ ॥ नानारत्नसमाकीर्णैर्हेमकुंभैः सुशोभनैः ॥ विराजंते विचित्राणि गीतवाद्यमहोत्सवैः ॥२२ ॥ सदैव वसते यत्र उमया सह शंकरः ॥ चंद्रचूडः कृत्तिवासाश्चिताभस्मांगलेपनः ॥ २३ ॥ चंद्रज्योत्स्नाकलापूर्णमरीचिभिः सदा बभौ ॥ यत्र नो कृष्णपक्षोऽभून्नामावास्या न वै तमः ॥ २४ ॥ सदैव पुष्पिता श्यामा बाल्यरूपवती यथा ॥ हर्म्यपृष्ठे गवाक्षे च द्वाराजिरगृहांतरे ॥ २५ ॥ गिरिगह्वरकुंजेषु गुहाध्वांतांतरेषु च ॥ आश्रमेषु च रम्येषु वनेषूपवनेषु च ॥ २६ ॥ गृहदीर्घिकासु रम्यासु शालामालासु सर्वतः ॥ चंद्रज्योत्स्नासमा

---

१ ऋत्विजः—उदारकर्मणः—इति पदच्छेदः । सन्धिरार्षः । उदारकर्मणः--इति दीर्घाभावोऽप्यार्षः । उदारकर्माणः--सशास्त्रकर्मानुष्ठानपराः—इत्यर्थः । २ दश विष्णुसमाः—विष्णोर्दशावताराः—इत्यर्थः । ३ शुचिभिः संमताः—इ० पा० । ४ देवदेवेडुमापतेः—देवदेवेट् चासावुमापतिश्च तस्य । ५ शुभ्राम्—इ० पा० । ६ विद्योपजीविनः—इ० पा० । ७ श्यामा—षोडशवार्षिकी ।

पूर्णा दृश्यंते धवला दिशः ॥ २७ ॥ कुमुद्वतीप्रफुल्लानि विराजंते सरांसि च ॥ ज्योतिर्गणसमाकीर्णं शरदीव नभःस्थलम् ॥ २८ ॥ नद्यः सरांसि सर्वाणि वापीकूपसुपल्वलाः ॥ कुमुद्वत्या समाकीर्णा आसीच्चांद्रमसी मही ॥ २९ ॥ यस्मात्सर्वेषु कालेषु प्रफुल्ला च कुमुद्वती ॥ तस्मात्पद्मावती ह्येषा जाता कुमुद्वती पुरी ॥ ३० ॥ कुमुद्वत्यां नरा ये तु श्राद्धं कुर्युः समाहिताः ॥ न तेषां पितरः स्वर्गाच्च्यवंते हि कदाचन ॥ ३१ ॥ अक्षयं लभते श्राद्धं पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ स्नानं दानं तथा होमो देवताराधनं तथा ॥ ३२ ॥ यत्किंचित्क्रियते कर्म तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ एवं कुमुद्वती जाता पुरी व्यास सनातनी ॥ ३३ ॥

इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये कुमुद्वतीप्रभावकथनंनाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥

अमरावती यथा जाता पुरी ह्येषा कुशस्थली ॥ शृणु व्यास महाभाग[1] यथा ब्रह्माब्रवीत्सुरान् ॥ १ ॥ तथाहं संप्रवक्ष्यामि विस्तरेण तपोधन ॥ एकदा ब्रह्मणादिष्टः प्रजार्थमृषिसत्तमः ॥ २ ॥ मारीचः कश्यपस्तेपे तपः परमदुष्करम्[2] ॥ महाकालवने रम्ये दिव्ये स हि महानृषिः ॥ ३ ॥ शीर्णपत्रानिलाहारो वायुभक्षी जितेन्द्रियः ॥ पूर्णे वर्षसहस्रे तु वागुवाचाशरीरिणी ॥ ४ ॥ श्रूयतां भो द्विजश्रेष्ठ मम वाक्यमनुत्तमम् ॥ यस्मात्तपसि तपस्तीव्रं फलमुद्दिश्य सुव्रत ॥ ५ ॥ तस्मात्ते संततिस्तात यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ तावत्तिष्ठतु मेदिन्यां यशसा पुत्रपौत्रकैः ॥ ६ ॥ अदितिस्ते सती भार्या त्वया सहाचरत्तपः ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु छायाभूता यशस्विनी ॥७॥ भविष्यंति सुताः सर्वे विष्णुश्चेंद्रपुरोगमाः ॥ अमरा निर्जरा देवा[3] दिवि ख्याताः सदैव हि ॥ ८ ॥ त्वं चापि च ऋषिश्रेष्ठः प्रजापतिरकल्मषः ॥ भविष्यसि न संदेहो मम वाक्याद्द्विजोत्तम ॥ ९ ॥ इत्युक्त्वा च पुनर्देवी तत्रैवांतरधीयत ॥ तदारभ्य पुरीं व्यास कुशस्थलीमनुत्तमाम् ॥ १० ॥ कश्यपः सह दाक्षिण्या[4] साग्निकः समुपाश्रितः ॥ प्रजापि ववृधे तस्मात्सदेवासुरमानुषा ॥ ११ ॥ मरीचेः कश्यपो जज्ञे ततः सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ सुधापानकृतो देवाः शश्वत्तेनामराः कृताः ॥ १२ ॥ नंदनं चापि तत्रैव महाकालवनोत्तमे ॥ कामधेनुः समाख्याता मनोरथवरप्रदा ॥ १३ ॥ सा सिषेवे सदा तत्र महाकालं महेश्वरम् ॥ पारिजाततरुश्रेष्ठस्तथा चाम्लानपंकजम् ॥ १४ ॥ बिंदुसरः समाख्यातं मानसं सर उत्तमम् ॥ हंससारससमाकीर्णं सुरसिद्धनिषेवितम् ॥ १५ ॥ मुक्तामणिगणाकीर्णं[5] रत्नशोभनशोभितम् ॥ निधिरेष महापद्मः कह्लारकुमुदोज्ज्वलः ॥ १६ ॥ यानि यानि च दिव्यानि संति ब्रह्मांडगोलके ॥ तानि सर्वाणि तिष्ठंति

---

[1] महाप्राज्ञ--इ०पा० ।
[2] परमदुश्चरम्--इ०पा० ।
[3] पुण्याः--इ० पा० ।
[4] दाक्षिण्या--दाक्षायण्या--अदित्या सह--इत्यर्थः ।
[5] मुक्तामणिगणासिक्तम्--इ० पा० ।

महाकालवने शुभे ॥ १७ ॥ तेनतेनात्मयोगेन मानवाश्चात्र संस्थिताः ॥ तदाहारास्तदाचारास्तद्रूपास्तत्पराक्रमाः ॥ १८ ॥ अन्योन्यं च समाकीर्णाः सर्वे चामरसंनिभाः ॥ विचरंति यथा देवाः पुरीमेतां जना भुवि ॥ १९ ॥ अमरांगनासमा नार्यः सदैव स्थिरयौवनाः ॥ ईदृशी च पुरी दृष्टा भुवि व्यास सनातनी ॥ २० ॥ देवदानवगन्धर्वैः किन्नरोरगराक्षसैः ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदा नित्या बहुकालफलप्रदा ॥ २१ ॥ अमराणां कटकं ह्यत्र तस्माज्जातामरावती ॥ य एतस्यां महाभागाः प्रसंगेन समागताः ॥ २२ ॥ स्नानदानादिकं कृत्वा पश्यंत्येव महेश्वरम् ॥ न तेषां दुर्लभं किञ्चित्पुत्रतो धनतोऽपि वा ॥ २३ ॥ सर्वभोगानवाप्नोति मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ पठनाच्छ्रवणाद्वापि शतरुद्रियफलं लभेत् ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽमरावतीनामकथनंनाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महाभाग पुरी ह्येषामरावती ॥ विशाला च समाख्याता सर्वलोकेषु गीयते ॥ १ ॥ तथाहं संप्रवक्ष्यामि ब्रह्मणा कथितं पुरा ॥ गुह्याद्गुह्यतरं क्षेत्रं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २ ॥ उमया सहितो देव एक एवाचरद्वने ॥ ततो भूतगणाः सर्वे पश्चात्सर्वे सुरासुराः ॥ ३ ॥ विष्णुर्दशाकृतिर्यत्र देव्यो वै लोकमातरः ॥ विनायकाश्च वैतालाः कूष्मांडा भैरवादयः ॥ ४ ॥ कल्पोद्भेदाश्च लिंगाश्च चतुराशीतिसंख्यकाः ॥ क्षेत्राणि क्षेत्रपालाश्च ऋद्धिः सिद्धिस्तथैव च ॥ ५ ॥ पितरो लोकपालाश्च सिद्धाः सिद्धिप्रदाश्च ये ॥ ऋषयश्च महाभागा ऋषिपत्न्योऽमलाशयाः ॥ ६ ॥ किंनरा देवगन्धर्वा ह्यप्सराश्च वरांगनाः ॥ मरुद्गणाश्च ये सर्वे साधकानां गणाश्च ये ॥ ७ ॥ यक्षा गुह्यकसंघाश्च पिशाचोरगराक्षसाः ॥ स्थावरा जंगमाः सर्वे ध्यानं मानसमाश्रिताः ॥ ८ ॥ उपासांचक्रिरे तत्र देवदेवमुमापतिम् ॥ तान्दृष्ट्वा सा तदा देवी पार्वती गिरिजा तदा ॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा शंकरं जगदाश्रयम् ॥ ९ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ देवदेव जगन्नाथ जगदाधारतत्पर[2] ॥ पश्य एतान्महाभागान्ध्यायमानांस्तवाश्रितान्[3] ॥१०॥ नानुपेक्ष्यांश्च:तान्सर्वान्वातवर्षातपार्दितान् ॥ कल्पय त्वं महाभाग एतेषामात्मनो हितम् ॥११॥ यथायोग्यं वासनार्थं स्थानं परमशोभनम् ॥ पुरीं कल्पय मे नाथ वासार्थं सर्वकामदाम् ॥१२॥ एषा मे वासना स्वामिन्भवतां यदि रोचते ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्याः पार्वत्याः परमेश्वरः ॥ कल्पयामास पुरीं रम्यां सर्वभूतमनोरमाम् ॥ १३ ॥ आत्मनोपि हितां पुण्यां शंभुः सर्वात्मना तदा ॥ बहुयोजनविस्तीर्णां दिव्यां दिव्यजनप्रियाम् ॥ १४ ॥ दिव्याभिप्रायसंयुक्तां दिव्यस्थानमनोरमाम् ॥ दिव्यसर्व

---

[1] पुरी ह्यषा--इ० पा० । [2] जगदाधार जगत्प्रभो--इ० पा० । [3] ध्यानस्थान्कलमाश्रितान्-इ० पा० । [4] आत्मनोपमिताम्-- इ० पा० ।

गुणोपेतां विशालां विरजां शुभाम् ॥ १५ ॥ क्रयविक्रयसंपन्नहट्टाट्टालकचत्वराम् ॥ बहुहर्म्यगृहाकीर्णां सौधपंक्तिविराजिताम् ॥ १६ ॥
स्फाटिकाभित्तिरचितां वैडूर्यमणिभूमिकाम् ॥ प्रवालस्तंभप्रवरां हेमाभरणसंभराम्[1] ॥ १७ ॥ आरक्तमणिदेहल्यां द्वारशाखाभिमंडिताम् ॥ जांबून
दकपाटाढ्यां वज्रार्गलसुसंस्कृताम् ॥ १८ ॥ मणिरत्नसमाभूमिद्वाराजिरगृहांतराम् ॥ घोषजालातिरम्या च मुक्तादामविलंबिनीम् ॥ १९ ॥ हेमस्तं
भध्वजोपेताः पताकाश्च गृहेगृहे ॥ कलशाश्च विराजंते मणिहेमाचिता गृहे ॥ २० ॥ वापीकूपतडागानि सरांसि विमलानि च ॥ पद्मकिंजल्कगंधी
नि[2] जलयंत्रोपशोभिताम् ॥ २१ ॥ हंसकारंडवाकीर्णां शिखंडिगणशोभिताम् ॥ जलयंत्रकृताधारां गृहवापीवनाकराम् ॥ २२ ॥ क्वचिन्नृत्यंति
मयूराः क्वचित्कूजंति कोकिलाः ॥ भ्रमरावलीढपुष्पाढ्यस्तबका वनराजयः ॥२३॥ नरनारीगणाकीर्णां वर्णाश्रमनिषेविताम् ॥ हर्म्यांतरागता नार्यो[3]
विलोकनपरा बभुः ॥ २४ ॥ चंद्रमालाकृतश्रेणीतोरणानीव च शोभते ॥ एवं व्यास पुरी रम्या आत्मयोगेन वासिता ॥ २५ ॥ यत्रालकापुरी
रम्या कुबेरभवनांकिता ॥ धवला पुण्यजनैः कीर्णा पक्षिभिश्चोपशोभिता ॥ २६ ॥ तत्र भोगवती दिव्या वरुणालय उत्तमः ॥ नागकन्याभिरुग्राभि
र्नागपत्नीभिः संकुला ॥ २७ ॥ संयमनीपुरी श्रेष्ठा धर्मराजेन पालिता ॥ सदाचारजनैः पूर्णा कृता कृतविचक्षणैः ॥ २८ ॥ देवतानां पुरी रम्या
वासवेनाभिरक्षिता ॥ पुण्यस्त्रीणां गणाकीर्णा किन्नरोद्गीतमंडिता ॥ २९ ॥ एवंविधानि रम्याणि पुरा बहुतराणि च ॥ बहुविस्तीर्णमानानि शुभ्रा
ण्यतितराणि च ॥ ३० ॥ क्वचिद्रंभाकृतद्वारा यवांकुरघटाः शुभाः ॥ क्वचिद्गायन्ति गन्धर्वाः क्वचिन्नृत्यंति नर्तकाः ॥ ३१ ॥ क्वचिद्बालाः पठंति
स्म वेदाध्ययनका द्विजाः ॥ क्वचिद्यज्ञान्यजंति स्म यजमानाः सऋत्विजः ॥३२॥ क्वचिच्चावभृथस्नाताः क्वचिद्दानान्यकुर्वत ॥ क्वचित्क्वचित्तूपनयनं
विवाहाग्निपरिग्रहम् ॥ ३३ ॥ क्वचिदारामपूर्तं वै क्वचिद्यात्रावधारणम् ॥ वापीकूपतडागानां तथैव विधिपूर्वकम् ॥ ३४ ॥ क्वचित्कथाप्रसंगांश्च
परिशंसंति वाचकाः ॥ क्वचिद्गाथाः प्रकुर्वंति कवयः पुर उत्तमे ॥ ३५ ॥ क्वचिन्मल्ला नियुध्यंते नटा नाट्यपराः क्वचित् ॥ तडागानि विराजंते
मणिसोपानपंक्तिभिः ॥ ३६ ॥ चंचलाश्चपला बालाः श्यामाः षोडशवार्षिकाः ॥ वारिहारपरास्तत्र मणिहेमघटोत्कटाः ॥ ३७ ॥ एवं व्यास पुरी
रम्या निर्मिता योगमायया ॥ शंभुना सर्वपापघ्नी प्रियाप्रियचिकीर्षया ॥३८॥ विशाला बहुविस्तीर्णा पुण्या पुण्यजनाश्रया ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु

---

१ हेमाभरणसंभवाम्—इ० पा० ।   २ पद्मकिञ्जल्कगन्धीनि-- इदं 'सरांसि' इत्यस्य-विशेषणम्—'जलयंत्रोपशोभिताम्'—इत्यारभ्य—'वनाकराम्'इत्यंतानि पुनः पुरीविशेषणानि ।   ३ पंक्तिशः स्थितानां-नारीणां चन्द्रवन्मुखानि दृष्ट्वोत्प्रेक्षते—सा पुरी हर्म्यांतरागतविलोकनपरनारीमुखैश्चन्द्रमालाकृतपंक्तिविराजितहर्म्यद्वारेवातिशोभते—इति । इति यथाकथंचिदर्थोऽत्रोन्नेयः ।

सर्वलोकेषु गीयते ॥ ३९ ॥ विशालेति समाख्याता पुरी रम्या सनातनी ॥ यत्र तत्र स्थितो वापि सर्वावस्थां गतोऽपि वा ॥ ४० ॥ विशालेति वदेन्नित्यं शिवलोके महीयते ॥ ईदृशी न पुरी व्यास भुवि ब्रह्मांडगोलके ॥ ४१ ॥ विशालासदृशी चान्या भुक्तिमुक्तिप्रदा नृणाम् ॥ पितॄनुद्दिश्य कुर्वंति श्राद्धं काले नरा यदि ॥ ४२ ॥ तदक्षयं भवेत्तेषां पितृकल्पे च गीयते ॥ स्नानदानादिकं यैस्तु[1] विशालायां प्रसंगतः ॥ ४३ ॥ यत्र कुत्र गतास्ते वै मृता यांति शिवालयम् ॥ धन्याः पुण्यतमा लोके प्रीतिर्येषां सदाचला ॥ ४४ ॥ विशालायां फलं शश्वच्छेषः शक्तो न वर्णितुम् ॥ कथाश्रवणमात्रेण वाच्यमानेन तत्क्षणात् ॥ महापापोद्भवात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४५ ॥ एवं व्यास पुरी जाता विशाला च कुशस्थली ॥ प्रतिकल्पा यथा जाता तथा मे शृणु भाषतः ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्र माहात्म्ये विशालाभिधानकथनंनाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणुष्वावहितो व्यास स्थितिमेकाग्रमानसः ॥ मया व्यासमुखात्प्राप्ता कल्पभेदे कथा शुभा ॥ १ ॥ गुह्याद्गुह्यतरा श्रेष्ठा न देया यस्य कस्यचित् ॥ नास्तिकाय कृतघ्नाय नाशिष्याय कदाचन ॥ ॥ २ ॥ एषा पुण्यतमा व्यास कथा पापहरा परा ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण कल्पदोषो न बाधते ॥ ३ ॥ प्रमाणं कल्पपर्यंतं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ मन्वंतरेषु सर्वेषु कल्पकल्पांतरेषु च ॥ ४ ॥ यावत्संख्यापरिमिता तावती शृणु सत्तम ॥ अहोरात्रं च भजते सूर्यो मानुषदैवतम् ॥ ५ ॥ तामुपादाय गणनां शृणु संख्यां द्विजोत्तम ॥ निमेषैः पंचदशभिः काष्ठा त्रिंशत्तु ताः कला ॥ ६ ॥ त्रिंशत्कलं मुहूर्तस्तु त्रिंशता तैर्मनीषिणः ॥ अहोरात्र मिति प्राहुश्चंद्रादित्यगतिस्तदा ॥७॥ रविर्गतिविशेषेण सन्ध्यायां[2] याति नित्यशः ॥ तदहस्तु मनुष्याणां रात्रिश्चैव तु तादृशी ॥ ८ ॥ पक्षौ मासा ऋतुश्चाब्दमयने च प्रकीर्तिते ॥ पितणां चैव देवानां ब्रह्मणश्च यथातथम् ॥ ९ ॥ यावत्संख्या समाख्याता आयुरंतश्च तादृशः ॥ अहोरात्राः पंच दश पक्ष इत्यभिशब्दितः ॥ १० ॥ पक्षौ द्वौ तौ कृतौ मासौ मासौ द्वावृतुरुच्यते ॥ अयनं चर्तुभिस्त्रिभिरब्दं द्वे अयने स्मृतम् ॥ ११ ॥ दक्षिणं चोत्तरं चैव संख्यातत्त्वविशारदैः ॥ मानेनानेन यो मासः पक्षद्वयसमन्वितः ॥ १२ ॥ पितॄणां तदहोरात्रमिति कालविदो विदुः ॥ शुक्ल पक्षस्त्वहस्तेषां कृष्णपक्षस्तु शर्वरी ॥ १३ ॥ कृष्णपक्षे त्विह श्राद्धं पितणां वर्तते द्विज ॥ मानुषेण तु मानेन यो वै संवत्सरः स्मृतः ॥ १४ ॥ देवानां तदहोरात्रं दिवा चैवोत्तरायणम् ॥ दक्षिणायनं स्मृता रात्रिः प्राज्ञैस्तत्त्वार्थकोविदैः ॥ १५ ॥ दिव्यमब्दं शतगुणं

---

[1] कृतम्—इति शेषः।

[2] सर्वेष्वेतेषु नित्यशः—इ० पा०।

दिव्यमब्दसहस्रकम् ॥ मुनिभिश्चैव तत्त्वज्ञैरहोरात्रं मनोः स्मृतम् ॥ १६ ॥ अहोरात्रं दशगुणं मानवः पक्ष उच्यते ॥ पक्षाद्दशगुणो मासो
मासा द्वादशभिर्गुणैः ॥ १७ ॥ ऋतुर्मनूनां संप्रोक्तः प्राज्ञैस्तत्त्वार्थदर्शिभिः ॥ षड्भिस्तैर्वर्षं संप्रोक्तं तेन संख्या निबध्यते ॥ १८ ॥ चत्वार्येव
सहस्राणि वर्षाणां तु कृतं युगम् ॥ तावती तु भवेत्संध्या संध्यांशश्च तथाविधः ॥ १९ ॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेता तत्परिमाणतः ॥ तस्याश्च
त्रिशती संध्या संध्यांशश्च तथा परः ॥ २० ॥ तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वापरं परिकीर्तितम् ॥ तस्य च द्विशती संध्या संध्यांशश्च तथा
परः ॥ २१ ॥ कलिर्वर्षसहस्रं तु संख्या चोक्ता मनीषिभिः ॥ तस्य चैकशती संध्या संध्यांशश्च तथाविधः ॥ २२ ॥ (४८०० कृतं, ३६००
त्रेता, २४०० द्वापरम्, १२०० कलिः) एषा द्वादशसाहस्री युगसंख्या प्रकीर्तिता ॥ दिव्येनानेन मानेन युगसंख्यां निबोध मे ॥ २३ ॥ ससर्ज स
पुनस्तात जगत्सर्वमिदं ततः ॥ कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चैव चतुर्युगम् ॥ २४ ॥ युगं तदेकसप्तत्या गुणितं द्विजसत्तम ॥ मन्वंतरमिति प्रोक्तं
संख्यानार्थविशारदैः ॥ २५ ॥ अयनं चापि तत्प्रोक्तं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ॥ मनुः प्रलीयते ह्यत्र संप्राप्ते जगतः प्रभौ ॥ २६ ॥ ततोऽपरो मनुः
कालमेतावन्तं भवेत्पुनः ॥ समतीते तु राजेंद्र प्रोक्तः संवत्सरस्य वै ॥ २७ ॥ तदैव चायनं प्रोक्तं मुनिना तत्त्वदर्शिना ॥ ब्रह्मणस्तदहः प्रोक्तं कल्प
श्चेति स उच्यते ॥ २८ ॥ सहस्रयुगपर्यंतं सा निशा प्रोच्यते बुधैः ॥ निमज्जत्यत्र चोर्वी सा सशैलवनकानना ॥ २९ ॥ तस्मिन्युगसहस्रे तु पूर्णे
वै[1] द्विजसत्तम ॥ ब्राह्मे दिवसपर्यंते कल्पो निःशेष उच्यते ॥ ३० ॥ युगानि सप्ततिं तानि साग्राणि कथितानि ते ॥ कृतत्रेतादियुक्तानि मनोरंतर
मुच्यते ॥ ३१ ॥ चतुर्दशैते मनवः कथिताः कीर्तिवर्धनाः ॥ वेदेषु सपुराणेषु सर्वेषु प्रभविष्णवः ॥ ३२ ॥ प्रजानां पतयो व्यास धन्यमेषां प्रकीर्त
नम् ॥ ३३ ॥ मन्वंतरेषु संहाराः संहारांतेषु संभवाः ॥ न शक्यमंतस्तेषां वै वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ ३४ ॥ विसर्गश्च प्रजानां वै संहारस्य च भारत ॥
मन्वंतरेषु संहारः श्रूयते भरतर्षभ ॥ ३५ ॥ यत्र तिष्ठंति वै देवाः सर्वे सप्तर्षिभिः सह ॥ तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन च समन्विताः ॥ ३६ ॥ पूर्णे
युगसहस्रे तु कल्पो निःशेष उच्यते ॥ तत्र सर्वाणि भूतानि दग्धान्यादित्यरश्मिभिः ॥ ३७ ॥ ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा सहादित्यैर्गणैर्द्विज ॥
प्रविशंति सुरश्रेष्ठं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥ ३८ ॥ स स्रष्टा सर्वभूतानां कल्पांते तु पुनःपुनः ॥ अव्यक्तः शाश्वतो देवस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥ ३९ ॥
स एव विद्यते व्यास महेशा[2] सह संयुतः ॥ महाकालवने वासं चकार जगदीश्वरः ॥ ४० ॥ प्रलयो न बाधते व्यास महाकालवनोत्तमे ॥ कल्पे

---

[1] भरतसत्तम—इ०पाठान्तरम, तन्मृग्यम् कः संवादप्रसंग इति । उचितस्तु मूलस्य एव पाठः । [2] महेशा—महेश्वरेण--इत्यर्थः ।

कल्पे च वै रम्या पुरी ह्येषा कुशस्थली ॥ ४१ ॥ निरामया निरातंका निर्विकारा युगेयुगे ॥ मार्कंडेयोपदिष्टानि कल्पानि संभवंति च ॥ ४२ ॥
अत्रैव च वने रम्ये ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ प्रजानां पतयो ये ते दक्षः प्राचेतसस्तथा ॥ ४३ ॥ मरीचिः कश्यपो रुद्रो येऽन्ये भृग्वादयस्तथा ॥ कल्पादौ
ससृजे लोकांश्चराचरान्यथा तथा ॥ ४४ ॥ एवमादौ पुरा व्यास कल्पं कल्पायते तदा ॥ वाराहवामनविष्णुपितॄणां वै तथैव च ॥४५॥ कल्पभेदाः
समाख्याता महाकालवने शुभे ॥ चतुराशीतिकल्पानि संजातानि द्विजोत्तम ॥ ४६ ॥ तावंति योगलिंगानि वने तिष्ठन्ति सत्तम॥ पुनर्जाताः पुनः
र्नष्टा महीसागरपर्वताः ॥४७॥ पुनःपुनर्भविष्यंति पुरी ह्येषाऽचला स्मृता ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु सर्वलोकेषु गीयते ॥४८॥ प्रतिकल्पेति विख्याता
भुवि व्यास भविष्यति ॥ येऽस्यां वै मानवा दांताः स्नानदानादिकं तथा ॥ ४९ ॥ जपं होमं तथा श्राद्धं पितॄनुद्दिश्य देवताः ॥ न तेषां पुनरा
वृत्तिः कोटिकल्पशतैरपि ॥ ५० ॥ प्रतिकल्पामनुप्राप्य दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ वैशाखे पौर्णमास्यां वै स्नापयंत्येकवासरम् ॥ ५१ ॥ प्रसंगतो रजः
क्रांतः शिप्रांभसि च मानवाः ॥ न तेषां दुष्कृतं किंचिद्विष्णुलोके वसंति ते ॥५२॥ मन्वंतरसहस्रेषु काशिवासेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं प्राप्नुयाज्जंतुः
प्रतिकल्पं क्षणादपि ॥ ५३ ॥ प्रतिकल्पे च कल्पांते सैवासीच्च पुरी शुभा ॥ तस्मात्सर्वजनैः ख्याता प्रतिकल्पा द्विजोत्तम ॥ ५४ ॥ ये चैतस्यां[1]
महाभागाः प्रीतिं कुर्वंति मानवाः ॥ न तेषां कल्पभेदोऽयं स्वप्नवज्जायते क्षणात् ॥ ५५ ॥ यः शृणोति कथां पुण्यां प्रतिकल्पोद्भवां शुभाम् ॥
श्रावयेद्वा प्रयत्नेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ५६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमा
हात्म्ये प्रतिकल्पाभिधानकथनंनामाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एवं व्यास पुरी रम्या नामभूता सनातनी ॥
युगेयुगे यथा जाता तथा ख्याता मयाऽनघ ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भूयो[2]ऽहं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ शिप्रायाश्च कथां
पुण्यां पवित्रां पापहारिणीम् ॥ २ ॥ सुन्दरं कुंडमाख्यातं पिशाचमोचनं तथा ॥ नीलगंगा इति प्रोक्ता कर्कराजमतः परम् ॥ ३ ॥ पुष्कराणि
च सर्वाणि गयातीर्थमनुत्तमम् ॥ गोमतीकुण्डमाख्यातं नाम्ना धर्मसरस्तथा ॥ ४ ॥ ख्यातं संगमजं तीर्थं शनेर्जन्मकथां शुभाम् ॥ च्यवनाश्रमे
च या वार्ता तथा नागालये शुभे ॥ ५ ॥ पुरुषोत्तममहिमानं काले केन कथं भवेत् ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि यत्ते मनसि वर्तते ॥ ६ ॥ ॥ सन
त्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महाभाग कथां पापहरां पराम् ॥ यस्मिन्काले यदा जाता महाकालवने शुभे ॥ ७ ॥ नास्ति वत्स महीपृष्ठे

---

[1] कुर्वंति--इति क्रियापदमध्याहर्तव्यम् । [2] भूयस्तु--इ०पा० ।

शिप्रायाः सदृशी नदी ॥ यस्यास्तीरे क्षणान्मुक्तिः किं चिरात्सेवनेन वै ॥ ८ ॥ वैकुण्ठे जायते शिप्रा ज्वरघ्नी च सुरालये ॥ महाद्वारे च पापघ्नी
पातालेऽमृतसंभवा ॥ ९ ॥ वाराहकल्पे वै प्रोक्ता विष्णुदेहेति नामतः ॥ शिप्रावंत्यां समाख्याता कामधेनुसमुद्भवा ॥ १० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥
विचित्रमिदमाख्यातं भवता ऋषिसत्तम ॥ वक्तुमर्हसि शिप्रायाः समासेन कथां शुभाम् ॥ ११ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ ब्राह्मं कपा
लमादाय भिक्षार्थं संचरन्महीम् ॥ महादेवो विशुद्धात्मा सर्वलोकेषु सर्वतः ॥१२॥ अप्राप्तभिक्षो भिक्षार्थी वैकुण्ठमगमद्विभुः ॥ गतश्चातिथ्यवेलायां
भ्रममाणो यतस्ततः॥१३॥लोकनिंदापरः क्रुद्धः क्षुधितो बहुवासरैः ॥ भिक्षां देहीति भो ब्रह्मन्क्षुधितोऽहं समाहितः ॥१४॥ कपालं च करे कृत्वा इत्यु
वाच पुनः पुनः ॥ गृह्यतां हर भिक्षां ते ददामीति हरिस्तदा ॥१५॥ इत्युक्त्वा करमुद्यम्य तर्जन्यंगुलिमादधत् ॥ तदा रुद्रः समाध्मातस्त्रिशूलेनाहन
द्रुषा ॥१६॥ तदांगुलिसमुद्भूतं बहु सुस्राव शोणितम् ॥ तेनाशु पात्रं तत्पूर्णं शंकरस्य करे स्थितम् ॥१७॥ तदा उद्वेलिता सा वै धारा जाता समं
ततः ॥ तत्र स्थाने समुद्भूता शिप्राऽसृग्धारसंभवा ॥ १८ ॥ वैकुंठे चाभवत्सद्यो नदी त्रैलोक्यपावनी ॥ एवं शिप्रा सरिच्छ्रेष्ठा त्रिषु लोकेषु विश्रुता
॥ १९ ॥ ज्वरघ्नी च यथा प्रोक्ता तथा व्यास ब्रवीम्यहम् ॥ यदा बाणासुरो दैत्यः कृष्णेन सह संयुगे ॥ २० ॥ योधयामास दैत्येंद्रो ह्यनिरुद्धप्र
हेलनः ॥ सहस्रबाहुभिर्वीरो नानाप्रहरणोद्यतः ॥ २१ ॥ तस्मात्क्रुद्धो वासुदेवश्चक्रमादाय सत्वरः ॥ चिच्छेद बाहुसाहस्रं क्षुरप्रेणाशुगामिना
॥ २२ ॥ स तदा भग्नसंकल्पश्छिन्नदोश्च व्रणार्दितः ॥ पराङ्मुखपरो भूत्वा शंकरं शरणं ययौ ॥ २३ ॥ तदागतं महादैत्यं समीपे भयविह्वलम् ॥
विलोक्य कृपयाविष्टो गते संग्राममूर्धनि ॥ २४ ॥ छित्त्वा बाहुसहस्रं वै दैत्यराजस्य चाहवे ॥ क्रुद्धः कृष्णो महाबाहुः परसेनांतको वरः ॥ २५ ॥
स्थितो यत्राचलो व्यास तत्रागतो महेश्वरः ॥ वारयामास कृष्णं वै शरौघैश्च समाकिरन् ॥२६॥ अन्योन्यं च समासाद्य कृत्वा युद्धं तु दारुणम् ॥
शस्त्रास्त्रैश्च महाघोरैः सर्वप्राणिभयंकरैः ॥ २७ ॥ वैष्णवास्त्रं तदा कृष्णः संदधे हरजिघांसया ॥ पाशुपतं च नामास्त्रं सर्वसंहारकारकम् ॥ २८ ॥
संदधे वै तदा शंभुः कृष्णप्राणहरोत्सुकः ॥ हाहाकारस्तदा जातः सर्वलोकेषु श्रूयते ॥ २९ ॥ मोहनास्त्रं पुनः कृष्णः शिवोपरि मुमोच ह ॥ तेनास्त्रे
ण तदा शंभुर्मोहितो देवमायया ॥ ३० ॥ जृंभमाणः स्थितः संख्ये किंचित्कालं मुहुर्मुहुः ॥ लब्धसंज्ञः पुनर्जातो यदा रुद्रो महाहवे ॥ ३१ ॥
तदा क्रोधाभिभूतेन कृतो माहेश्वरो ज्वरः ॥ ललाटफलकात्सद्यो वीरभद्रो महाबलः ॥ ३२ ॥ त्रिनेत्रस्त्रिशिरा ह्रस्वस्त्रिपादो बर्कराकृतिः ॥ क्षुद्रो
जटिलभस्मांगो महाव्याधिर्दुरत्ययः ॥ ३३ ॥ कृष्णसेनां समासाद्य महादेवेन प्रेरितः ॥ प्राणिनां कदनं चक्रे सर्वेषां कृष्णसंगिनाम् ॥ ३४ ॥ परा

ङ्मुख्यपरा भग्ना ज्वराभिघातपीडिता ॥ बभूव सहसा व्यास सेना कृष्णेन पालिता ॥३५॥ तथाभूतां समालोक्य जृंभमाणां रुजार्दिताम् ॥ स्व
सेनां भग्नसंकल्पां माहेशज्वरपीडिताम् ॥ ३६ ॥ ससर्ज वैष्णवं तापं कृष्णः परमकोपनः॥ तेन सह वैष्णवेन माहेश्वरेण ज्वरेण च ॥ ३७ ॥ अन्यो
न्यमभवद्युद्धं घोरं घोरतरं महत् ॥ संग्रामं बहुलं कृत्वा भग्नो माहेश्वरो ज्वरः ॥३८॥ सर्वलोकेषु गत्वा वै न शांतिं प्रतिजग्मिवान् ॥ महाकालव
ने रम्ये प्राप्तस्तेनाभिपीडितः ॥ ३९ ॥ निमग्नोऽथ वै शिप्रायां ततः शांतिं परां ययौ ॥ दृष्ट्वा माहेश्वरं शांतं ज्वरं परमकोपनम् ॥ ४० ॥ वैष्णवो
ऽपि समासाद्य तस्यां मज्जनमाचरत् ॥ तस्याः प्रभावसन्नष्टौ ज्वरौ हरिहरोद्भवौ ॥ ४१ ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु ज्वरघ्नी साऽभवत्क्षणात् ॥ ज्वरा
भिभूतास्तां प्राप्य जनाः परमदुःखिताः ॥ ४२ ॥ निमज्जंति च शिप्रायां व्यासोषसि समाहिताः ॥ न तेषां बाधते पीडा ज्वरोद्भूता कदाचन ॥
॥ ४३ ॥ सत्यमुक्तं तदा व्यास ब्रह्महरिहरेण च ॥४४॥ ये शृण्वंति कथां दिव्यां नराश्चैकाग्रमानसाः ॥ न तेषां जायते किंचिज्ज्वरसंतापजं भयम् ॥
॥ ४५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शिप्राया माहात्म्ये ज्वरानुग्रहोनामैकोन
पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥४९॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पापनाशिनी विख्याता यथा शिप्रा पयस्विनी ॥ तथाहं संप्रवक्ष्यामि समासेन परंतप॥१॥
पुरा कृतयुगे व्यास दमनोनाम वै नृपः ॥ कीकटेषु समाख्यातो राजा परमकोपनः ॥२॥ उत्पथी सर्वधर्माणां गोब्राह्मणविनिंदकः ॥ सुरापा ी हेम
हारी मत्सरी गुरुतल्पगः ॥ ३ ॥ प्रजासर्वस्वहर्ता च परदाराभिमर्शकः ॥ [2]धूर्तको धूर्तसंगी च पिशुनस्तस्कराकृतिः ॥४॥ गोग्रहः पुरभेदी च बंदी
बंदिजनप्रियः ॥ कुत्सितः कोपपूर्णश्च वेदशास्त्रविवर्जितः ॥५ ॥ साधुसंगपरित्यागी दुष्टो दुष्टजनप्रियः ॥ कुलांगनापरित्यागी पण्यस्त्रीवृषलीपतिः
॥ ६ ॥ धर्मनिंदाकरो नित्यमधर्मे रमते मतिः ॥ न हूयंते न पूज्यंते न श्रूयंते कथा बुधैः ॥ ७ ॥ वेदा यज्ञाश्च देवानां [3]मूर्तिः पद्यां च
ताड्यते ॥ एवं दुष्टतरो राजा न भूतो न भविष्यति ॥ ८ ॥ स एकदा वने घोरे मृगयावनगोचरः ॥ इतस्ततो भ्रममाणो व्याधैः परिवृतः खलः ॥
॥ ९ ॥ न लब्ध्वा खेटकं किंचित्क्षुधार्तस्तृषितः खलः ॥ एकाकी विगतोऽसंगो महाकालवनांतिके ॥ १० ॥ रात्रिः समागता तत्र घोरा घोरनि
पेविता ॥ वृक्षमूलमुपावृत्य शयनार्थी क्षुधार्दितः ॥ ११ ॥ तत्राश्वं विटपे बद्ध्वा स्वयमेव न्यषीदत ॥ तदैव काले वृक्षाद्वै सर्पः पपात मस्तके ॥१२॥
किमिदं कुत आश्चर्यं कृत्वा हस्तेन वारितः ॥ तेन वारयिता राजा दष्टोंऽगुष्ठे तदाऽहिना ॥ १३ ॥ दष्टमात्रे च नृपतिर्व्यथितः क्षितिमागतः ॥

---

१ लोकेषु--इ० पा० । २ द्यूतको द्यूतसंगी च--इ० पा० । ३ पुरे पट्टे च--इ० पा० ।

कियत्काले व्यथाविष्टो मुमोह क्षीणमंगलः ॥ १४॥ एतत्क्षणात्प्रेतभूतो घोरे नरकसंचये ॥ यमदूतैस्ताड्यमानो विविधास्त्रैः स्वकर्मजैः ॥ १५ ॥
हर्षिताश्च गणाः सर्वे यमराजस्य किंकराः[1] ॥ बद्ध्वा पाशैश्च तं निन्युः पापिष्ठं यममंदिरे ॥ १६ ॥ एतस्मिन्नंतरे व्यास क्रव्यादैः खादितं शवम् ॥
किंचिच्छेषतरं प्रातर्वायसेनाभिलक्षितम् ॥ १७ ॥ तत्र गत्वानयन्मांसं तुंडेन वियदुद्गतः ॥ ततोऽन्यैर्वायसैर्भग्नो भ्राम्यमाण इतस्ततः ॥ १८ ॥
तत्राटतो हि यत्रास्ते दिव्या शिप्रा पयस्विनी ॥ किंचित्कर्मविपाकेन वायसास्यगतं पलम् ॥ १९ ॥ पतितं वै जले तस्याः शिप्रायास्तस्य[2] काय
जम् ॥ तेन पुण्यप्रभावेन शिवोऽजायत तत्क्षणात् ॥ २० ॥ त्रिनेत्रोथ जटाजूटी व्याघ्रांबरपरीवृतः ॥ शूलहस्तो वृषारूढो भालचंद्रो ह्युमापतिः
॥ २१ ॥ इत्याश्चर्यमयं रूपं दृष्ट्वा दूताश्च धर्षिताः ॥ तद्गणैस्ताडिता भग्ना धर्मराज्ञे शशंसिरे ॥ २२ ॥ श्रूयतां[3] भो महाराज धर्मराज नमोस्तु ते ॥
दूतानां यद्वचो रम्यं बह्वाश्चर्यमयं परम् ॥२३॥ कीकटाधिमतिर्मंदः पापिष्ठो वृषलीपतिः ॥ दमनोनाम राजाभूत्समस्ते क्षितिमंडले ॥२४॥ यानि
कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ॥ तानि सर्वाणि तेनापि कृतानि भुवि सत्तम ॥ २५ ॥ मर्यादाभेदको मूढो वर्णाश्रमसुधर्मिणाम् ॥
कुसंगी द्यूतकोन्मादी बहुव्यंगभरः खलः ॥ २६ ॥ यमदंडपरः पापी अस्माकं हर्षवर्धनः ॥ स कथं शिवरूपी स्यात्किमाश्चर्यमतः परम् ॥ २७ ॥
यावंतः पतिताः पूर्वे पापिनः सर्व एव हि ॥ कृष्णेन तारिताः सर्वे ब्रह्मपुत्रार्थिना तदा ॥ २८ ॥ तदाप्रभृति सर्वाणि कुंडानि नरकस्य वै ॥
शुष्काणि चैव दृश्यंते ग्रीष्मांते वै ह्रदा यथा॥२९॥न चैवार्तरवं किंचिच्छ्रूयते तव मंदिरे ॥ अस्माकं जीवनं नास्ति किमुपायं वदस्व नः ॥३०॥
एक एवागतो लोके वृत्तिदो नो यमाधिप ॥ सोऽपि शिवत्वमापन्नः कस्मान्नो जीव्यते कथम् ॥ ३१ ॥ धर्मराजस्तदाश्रुत्य किंकराणां परं वचः ॥
चिरं ध्यात्वा स्वकानूचे देशकालोचितं वचः ॥ ३२ ॥ ॥ धर्मराज उवाच ॥ ॥ श्रूयतां भो गणाः सर्वैः श्रुतिरेकाग्रमानसैः ॥ येन पुण्यप्रभा
वेन पापिष्ठः शिवतां गतः ॥ ३३ ॥ भुवि पुण्यतमे देशे महाकालवने शुभे ॥ शिप्रानाम सरिच्छ्रेष्ठा सर्वपापहरा परा ॥ ३४ ॥ येषां शिप्रोदक
स्पर्शो जायते भुवि किंकराः ॥ न तेषां पातकं किंचिन्मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ३५ ॥ मनसा वपुषा वाचा पापानि विविधानि च ॥ तत्क्षणात्प्र
लयं यांति शिप्रासरिन्निषेवणात् ॥ ३६ ॥ शिप्राशिप्रेति यो ब्रूते यत्र कुत्रापि मानवः ॥ स एव शिवतां याति न जाने स्नानजं फलम् ॥३७॥ यत्र
कीटपतंगाश्च शिप्रावारिचराश्च ये ॥ मृताः शिवपुरं यान्ति शिप्रानीरनिषेवणात् ॥ ३८ ॥ कृत्वान्यत्र महापापं येऽन्ते शिप्रातटं श्रिताः ॥ महापा

---

[1] निर्भरम्--इ० पा० । [2] तस्य—दमनभूपस्य—इत्यर्थः । [3] करोमि ते--इ० पा० ।

तकिनोऽप्येते मृता यांति शिवालयम् ॥ ३९ ॥ माधवे मासि संप्राप्ते निमज्जंति नरोत्तमाः ॥ न तेषां निरयं किंचिच्छिवरूपाश्चरंति ते ॥ ४० ॥
वायसेनाहृतं मांसं तस्य राज्ञः कृतागसः ॥ शिप्रागाधजले क्षिप्तं का तत्र परिदेवना ॥ ४१ ॥ वापीकूपतडागादि अधिका[१]धिकसत्फलम् ॥
तस्माद्दशगुणं पुण्यं नदीषु उपजायते ॥ ४२ ॥ तस्माद्दशगुणा तापी गोदा पुण्या ततोधिका ॥ तस्माद्दशगुणा रेवा गंगा पुण्या ततोऽधिका ॥
तस्माद्दशगुणा शिप्रा पवित्रा पापनाशिनी ॥ ४३ ॥ दमनस्य शरीरस्य मांसं शिप्रासमागतम् ॥ तेन पुण्यप्रभावेन शिवरूपधरोऽभ
वत् ॥ ४४ ॥ ईदृशा च नदी रम्या अवन्त्यां भुवि वर्तते ॥ वांछंति देवताः सर्वास्तस्या दुर्लभदर्शनम् ॥ ४५ ॥ धर्मराजवचः श्रुत्वा गणा विस्मय
मागताः ॥ मनसा च निरातंकाः शिप्रां शरणमागताः ॥ ४६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ तदाप्रभृति विख्याता शिप्रेयं पापनाशिनी ॥
गीयते च पुराणेषु यस्या माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ४७ ॥ दमनस्य च निर्मुक्तिः शिप्रामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ यमदूतानां संवादं श्रुत्वा मुक्तिर्न संशयः ॥
॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शिप्रामाहात्म्ये पञ्चाशत्तमो
ऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महाबुद्धे शिप्रामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ यथाऽमृतभवा ख्याता पाताले नागसंमते ॥ १ ॥
एकदा रुद्रो भिक्षार्थं नागलोके बुभुक्षितः ॥ करे कपालमादाय भोगवत्यां समागतः ॥ २ ॥ भिक्षां देहि वचो दीनं वाचयित्वा गृहेगृहे ॥ भिक्षा
केनापि नो दत्ता क्षुधितस्य च धूर्जटेः ॥ ३ ॥ तदा क्रोधाभिरक्ताक्षः शूलपाणिः क्षुधार्दितः ॥ भ्रामयित्वा पुरीं सर्वां शनैर्बहिर्विनिर्ययौ ॥ ४ ॥
एकविंशतिकुण्डानि पीयूषस्य द्विजोत्तम ॥ यत्र तिष्ठंति सर्वाणि नागलोकस्य रक्षणे ॥ ५ ॥ तत्र गत्वा स भगवाञ्छंभुः सर्वात्मसंभवः ॥ अपिब
न्नेत्रमार्गेण तृतीयेन च शंकरः ॥ ६ ॥ रिक्तानि पीयूषकुण्डानि कृत्वा तत्रैव सोत्थितः ॥ कंपितश्च तदा लोको नागानां सर्वतोमु
खम् ॥ ७ ॥ कस्येदं कर्म किं जातं सुधा यस्मादितो गता ॥ इत्युक्त्वा चैव ते सर्वे नागा वासुकिपुरोगमाः ॥ ८ ॥ महदतिक्रमणे
शंकाः पुरात्ते निर्ययुर्बहिः ॥ किं कुर्वा[२]म क्व गच्छाम कस्येदं हेलनं कृतम् ॥ ९ ॥ येनास्माकं कोपितेन हृतं चामृतमुत्तमम् ॥
अस्माकं जीवनं तस्मात्कथं जीवाम पन्नगाः ॥ १० ॥ इत्युक्त्वा पन्नगाः सर्वे सस्त्रीबालपरिग्रहाः ॥ हरिं च जग्मुः शरणं
मनसा परिशंकिताः ॥ ११ ॥ तेषामनुग्रहार्थाय वागुवाचाशरीरिणी ॥ श्रूयतामुरगाः सर्वे युष्माभिर्देवहेल[३]नम् ॥ १२ ॥ भिक्षा

---

[१] अधिकामफलं स्मृतम्--इ० पा० । [२] आर्षः प्रयोगः । करवाम--इत्यपेक्षितम् । [३] कृतम्--इति शेषः ।

र्थमागतः शम्भुः क्षुधार्तश्च गृहेगृहे ॥ विदित्वातिथिवेलायां कपालकरभिक्षुकः ॥ १३ ॥ दत्ता न भिक्षा केनापि भोगवत्यां पिन
किनः ॥ तदा बहिर्गतो नाथः क्षुधितो धर्मविग्रहः ॥ १४ ॥ तेन नष्टा सुधा सर्वा कुंडांते पन्नगोत्तमाः ॥ यूयं प्रयात पातालान्म
हाकालवनोत्तमे ॥ १५ ॥ तत्रैका वै सरिच्छ्रेष्ठा शिप्रानामेति विश्रुता ॥ त्रैलोक्यपावनी ह्येषा सर्वकामफलप्रदा ॥ १६ ॥ यस्या दर्शनमा
त्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ तत्र गत्वा भवद्भिश्च स्नानं कार्यं यथाविधि ॥ १७ ॥ भजनं देवदेवस्य ततः पूजां करिष्यथ ॥ भजना
द्देवदेवस्य शिप्रासलिलमज्जनात् ॥ १८ ॥ भविष्यति ततः सद्यः सुधा लोके पुरेव[1] वः ॥ इति संभाष्य तान्नागांस्तत्रैवांतरधीयत ॥ १९ ॥
वाणीं व्यास तदा दिव्यां सहसा लोकसाक्षिणीम् ॥ श्रुत्वा देवेरितां वाणीं तथेत्युक्त्वा च पन्नगाः ॥ २० ॥ स्त्रीबालवृद्धसहिता महाकालवनं ययुः ॥
तत्र गत्वा ददृशुस्ते नदीं त्रैलोक्यवंदिताम् ॥ २१ ॥ सर्वत्र कुसुमाकीर्णां तरुच्छायाभिराश्रिताम् ॥ हंसकारंडवाकीर्णां मणिमुक्ताप्रवालकाम् ॥
॥ २२ ॥ मणिसोपानरचितां पद्मखंडैश्च मंडिताम् ॥ सायं प्रातः स्थिता विप्राः संध्योपासनतत्पराः ॥ २३ ॥ ऋषयश्च महाभागा भृग्वंगिरसमु
ख्यकाः ॥ गंधर्वाश्चैव तत्रैव देवर्षिनारदादयः ॥ २४ ॥ वसवश्च तथादित्या ह्यश्विनौ मरुतस्तथा ॥ रुद्राः साध्याश्च देवाश्च पितरो विमलाशयाः ॥
॥ २५ ॥ उपासते च शिप्रां वै संध्यावेलां समाहिताः ॥ ऋषिपत्न्यो महाभागा देवकन्याप्सरोगणाः ॥ २६ ॥ पतिव्रता महाभागास्तत्रैव पतिभिः
सह ॥ उपासंते सदाचारा वर्णाश्रमपुरोगमाः ॥ २७ ॥ राजर्षयः समासीना निर्वाणपदवीं गताः ॥ सिद्धा योगेश्वराः शांतास्तापसाः शंसितव्रताः ॥
॥ २८ ॥ नानादेशोद्भवा लोका यात्रिणः समुपागताः ॥ शिप्राकूले समासीना नरनारीसमन्विताः ॥ २९ ॥ कुर्वंते तत्र धर्माणि महादानानि
सर्वशः ॥ एवंविधां समालोक्य व्यास त्रैलोक्यवंदिताम् ॥ ३० ॥ नदीं सुधामयीं सर्वां नागाः परमहर्षिताः ॥ स्नानदानादिकं कृत्वा महादेवमुपा
सिरे ॥ ३१ ॥ वेदोक्तविधिना सर्वे भक्त्या पन्नगसत्तमाः ॥ पंचांगपूर्वकं स्नानं यक्षकर्दमलेपनम् ॥ ३२ ॥ अम्लानपंकजां मालां नानापुष्पाक्षतै
स्तथा ॥ वासःस्रगनुलेपाद्यैश्चन्दनैर्गंधधूपकैः ॥ ३३ ॥ दीपदानादिनैवेद्यैस्तांबूलमथ दक्षिणाः ॥ कर्पूरार्तिकराः सर्वे महादेवमुपागताः ॥ स्तुतिमारे
भिरे कर्तुं सुधाकामास्तदोरगाः ॥ ३४ ॥ ॥ सर्पा उचुः ॥ ॥ नमोऽनंताय बृहते सर्वदेव नमोनमः ॥ चंद्रमौले नमस्तेऽस्तु कपर्दिन्परमात्मने ॥
वृषध्वज नमस्तेऽस्तु त्रिशूलवरधारिणे ॥ ३५ ॥ त्र्यम्बकाय नमस्तेऽस्तु जटामुकुटधारिणे ॥ शेषहार नमस्तेस्तु चिताभस्मांगधारिणे ॥ ३६ ॥

---

१. पुरेव—पूर्ववत् ।

कृत्तिवास नमस्तेऽस्तु गिरीशाय नमोनमः ॥ त्रिपुरघ्न नमस्तेस्तु स्मरांतक नमोऽस्तु ते ॥ ३७ ॥ मृगव्याध नमस्तेऽस्तु घस्मराय नमोनमः ॥
शंकरात्मन्नमस्तेस्तु सर्वकामफलप्रद ॥ ३८ ॥ सर्वसाक्षिन्नमस्तेऽस्तु सर्वभूताशयाकृते ॥ सर्वाधार नमस्तेऽस्तु सर्वशक्तिधराय च ॥ ३९ ॥
सर्वभोग नमस्तेऽस्तु सर्वबीजसमुद्भव ॥ दिव्यहास नमस्तेऽस्तु नमोऽमृतस्रवाय च ॥ ४० ॥ काम्यकाम नमस्तेस्तु सर्वकामवरप्रद ॥
नमः शिवाय शांताय पशूनां पतये नमः ॥ ४१ ॥ नमो मृडाय दांताय शांतरूपाय वै नमः ॥ ४२ ॥ एवं प्रसादितो
नागैर्भगवान्वृषभध्वजः ॥ प्रसन्नवदनो भूत्वा प्रत्यक्षः प्राह पन्नगान् ॥ ४३ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ शृणुध्वमुरगाः
सर्वे वचस्तथ्यं वदामि वः ॥ नागलोके पुरा नित्यं भिक्षार्थं चागतोस्म्यहम् ॥ ४४ ॥ गृहेगृहे भोगवत्यां व्यचरत्क्षु
धितो भृशम् ॥ कपालं च करे कृत्वा धृत्वा कंथां सुचीरकाम् ॥ ४५ ॥ अप्राप्तभिक्षो भिक्षार्थी पुनरागां ततो गृहम् ॥ तेन पापप्रसंगेन सुधा नष्टा
च वः स्थलात् ॥ ४६ ॥ किंचित्पुण्यप्रसंगेन महाकालवनोत्तमे ॥ यूयं प्राप्ता महाभागा हित्वा नागालयोत्तमम् ॥ ४७ ॥ आबालवृद्धैः सस्त्रीभि
र्दृष्टा शिप्रा सरिद्वरा ॥ यस्या दर्शनमात्रेण सुनिष्पापोऽस्म्यहं पुरा ॥ ४८ ॥ शिप्रायां स्नानजं पुण्यं वक्तुं शक्तो न कीदृशम् ॥ दर्शनाज्जायते
शंभुस्तत्क्षणाद्भुवि पन्नगाः ॥ ४९ ॥ यस्मात्स्नानं कृतं सर्वैः शिप्रायां पन्नगोत्तमैः ॥ तेन पुण्यप्रभावेन सुधास्तु वो गृहेगृहे ॥ ५० ॥ नीत्वा शिप्रो
दकं पुण्यं कुण्डेषु परिषिञ्चत ॥ तेनैतानि च कुण्डानि अमृतान्येकविंशतिः ॥ ५१ ॥ संपूर्णानि भविष्यंति स्थिराणि पन्नगोत्तमाः ॥ तथेत्युक्त्वा
च ते सर्वे धृत्वा शिप्रोदकं करैः ॥ ५२ ॥ गतास्ते वै स्वकं लोकं नमस्कृत्वा महेश्वरम् ॥ ततः प्रभृति सा शिप्रा नागलोकेऽमृतोद्भवा ॥ ५३ ॥
सर्वलोकेषु विख्याता व्यास शिप्राऽमृतोद्भवा ॥ ये तु तस्यां प्रकुर्वंति नराः स्नानादिकं भुवि ॥ ५४ ॥ न तेषां दुष्कृतं किंचिन्नापदो न च
दुर्गतिः ॥ न वियोगो भवेत्तेषां पुत्रदारादिकैः कदा ॥ ५५ ॥ न च मित्राणि दुष्यंति न रोगो न दरिद्रता ॥ कथां पापहरां पुण्यां सर्वकामवर
प्रदाम् ॥ पठनाच्छ्रवणाद्वापि गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ५६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽ
वन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शिप्रामाहात्म्येऽमृतोद्भवानामकथावर्णनंनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥
भूयः शृणु महाभाग शिप्रामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ यस्य श्रवणमात्रेण हयमेधफलं [१]भवेत् ॥ १ ॥ शिप्रा च सर्वतः पुण्या पवित्रा पापहारिणी ॥ अवंत्यां

---

[१] लभेत्--इ० पा० ।

च विशेषेण शिप्रा चोत्तरवाहिनी ॥ २ ॥ तथापि तत्समुत्पत्तिं विस्तराद्वदतो मम ॥ यथा वाराहतनया विष्णुदेहोद्भवा शिवा ॥ शृणु
व्यास महापुण्यां कथां पौराणिकीं शुभांम् ॥ ३ ॥ पुरा महासुरो जातो हिरण्याक्षो महाबलः ॥ ४ ॥ स चेमां सकलां पृथ्वीं वशीकृत्वा चकार
ह ॥ राज्यं च सार्वभौमानां दानवैश्च दुरात्मभिः ॥ ५ ॥ जित्वा च सकलाँल्लोकान्सुरानिंद्रपुरोगमान् ॥ दिक्पालान्वसुपालांश्च तिरस्कृत्यासुरा
धिपः ॥ ६ ॥ स सर्वान्सर्वलोकेभ्यः स्वयमेवाधितिष्ठति ॥ स्वर्गान्निराकृताः सर्वे तेन देवगणा भुवि ॥ ७ ॥ विचरंति यथा मर्त्या भ्रष्टराज्याः परा
जिताः ॥ अलब्धशरणाः सर्वे ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ ८ ॥ तत्र गत्वा नमस्कृत्य दैत्यकृत्यं न्यवेदयन् ॥ भगवन्किमिदं कार्यं भवता परमेष्ठिना ॥
॥ ९ ॥ येन देवगणाः सर्वे नष्टप्रायाश्च तत्क्षणात् ॥ हिरण्याक्षेण दैत्येन हृतं स्वर्गमकण्टकम् ॥ १० ॥ यज्ञभागांश्च वै सर्वानुपाश्नाति पृथक्पृथक् ॥
केनोपायेन जीवाम कथं तिष्ठाम भूतले ॥ ११ ॥ इति विक्लवितं तेषां देवानां स पितामहः ॥ उवाच वचनं रम्यं तत्कालसमयोचितम् ॥ १२ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणुध्वं भोः सुरश्रेष्ठा यूयं सर्वे समाहिताः ॥ पुरायं पार्षदश्रेष्ठो द्वारपालः समाहितः ॥ १३ ॥ वैकुण्ठभवने रम्ये विष्णो
रतुलतेजसः ॥ जयोनाम महाबाहुर्विजयेन समन्वितः ॥ १४ ॥ द्वावेव सचिवौ दांतौ विष्णुवेषधराबुभौ ॥ आत्तयष्टी च विक्रांतौ द्वारे संतिष्ठतः सदा ॥
॥ १५ ॥ एकदा वै मुनिश्रेष्ठ ब्रह्मणो मानसात्मजाः ॥ स्वैरं चरंतो लोकानां विष्णोर्भवनमागताः ॥ १६ ॥ सनकादयो महाभागा भगवद्दर्शनलालसाः ॥
ताभ्यां निवारिताः सर्वे पेतुर्वै धरणीतले ॥ १७ ॥ मुमुहुश्च तदा व्यास कुमारा भृशदुःखिताः ॥ ततोऽगात्स महाबाहुर्भगवान्कमलेक्षणः ॥ १८ ॥
ददर्श सहसा विष्णुः कुमारान्भुवि दुःखितान् ॥ उत्थाप्यांकं समारोप्य सस्वजे मधुसूदनः ॥ १९ ॥ मूर्ध्नि चाघ्राय बाहुभ्यां परिष्वज्य ह्युवाच ह ॥
कस्माद्वः कश्मलमिदं केनापि दुःखिता भृशम् ॥ २० ॥ सर्वं तत्कारणं बाला ब्रूत नो धर्मवित्तमाः ॥ २१ ॥ ॥ कुमारा ऊचुः ॥ ॥ श्रूयतां भो
महाराज अस्माकं दुःखमीदृशम् ॥ येन प्राप्ता वयं ब्रह्मन्दशामेतां शृणुष्व ह ॥ २२ ॥ आयाता भ्रातरो ह्येते चत्वारो लोकपर्यटाः[3] ॥ दर्शनार्थं
रमानाथ साभिलाषाः शुचार्दिताः ॥ २३ ॥ निवारिताश्च सहसा ताभ्यां वै द्वारपालनात् ॥ तेनैवेयं दशा प्राप्ता भवता परिपालिताः ॥ २४ ॥
॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ अतः प्रभृति स्थानेस्मिन्स्थितिर्नास्ति च शाश्वती ॥ एतयोरासुरी योनिः प्राप्स्यते यन्ममाहितौ ॥ २५ ॥ सद्यः
प्राप्तौ तदा व्यास आसुरीं योनिमेव तौ ॥ जयविजयनामाख्यौ दुष्टभावसमाश्रितौ ॥ २६ ॥ जन्मांतरसहस्रेण तपोदानसमाधिभिः ॥ नराणां

---

१ पापहरान्-इ० पा० । २ यजमानाश्च ते सर्वेऽप्युपद्रुताः पृथक्पृथक्-इ० पा० । ३ लोकपर्यटाः-लोकान् पर्यटन्तीति लोकपर्यटाः । ४ द्वारपालबलोत्कटैः-इ० पा० ।

क्षीणपापानां कृष्णे भक्तिः प्रजायते ॥ २७ ॥ दुष्टभावेन सद्यो वै जन्मभिर्जायते त्रिभिः ॥ भविष्यति च तस्माद्द्रो विष्णुभक्तिः परा स्मृता ॥२८॥ जन्मजन्मांतरे जातौ तामसीं योनिमुद्धतौ ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षो महाबलः ॥ २९ ॥ तथैव कुंभकर्णाख्यो रावणो लोकरावणः ॥ दंतवक्रः शिशुपालश्च जन्मत्रयमिति स्मृतम् ॥ ३० ॥ योऽसौ महाबलो दैत्यो हिरण्याक्ष इति स्मृतः ॥ दुष्टभावसमापन्नो देवब्राह्मणनिंदकः ॥ ३१ ॥ जित्वा च सकलान्देवान्स्वयमेवाधितिष्ठति ॥ ३२ ॥ स्वर्गान्निराकृताः सर्वे भ्रष्टराज्याः पराजिताः ॥ विचरंति यथा मर्त्यास्तेन देवगणा भुवि ॥ ३३ ॥ स्वधाकारो वषट्कारः स्वाहाकारो न दृश्यते ॥ देवपूजार्चनं नास्ति ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ ३४ ॥ नैव तीर्थं प्रकाशेत पुण्यान्यायतनानि च ॥ आश्रमेषु च सर्वेषु ऋषीणां च महात्मनाम् ॥ ३५ ॥ उद्धृत्तं च प्रकुर्वंति दुष्टदैत्याः प्रहारिणः ॥ वर्णाश्रमवतां धर्माः स्त्रीणां चैव सुशीलता ॥ ३६ ॥ उच्छिन्ना हि तदा जातास्तस्मिन्राज्ञि दुरात्मनि ॥ दुष्टाचारा दुरात्मानो मायिनो बहुमानिनः ॥ ३७ ॥ पाखंडिनोऽपराक्रांताः सर्वे धर्मबहिर्मुखाः ॥ पशुधर्मरताः सर्वे सर्वे ब्रह्मेतिशंसिनः ॥ ३८ ॥ बहुम्लेच्छा बहुक्लेशा बह्वाबाधावनी कृता ॥ को वेदः का स्मृतिः पुण्या को यज्ञः का च दक्षिणा ॥ ३९ ॥ तमीभूतं जगत्सर्वं दृश्यते वसुधातले ॥ एवं व्यास यदा जातं दुष्टं सर्वं जगत्त्रयम् ॥ ४० ॥ यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ॥ अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ ४१ ॥ इति ज्ञात्वा महाविष्णुर्वाराहं वपुरात्मवान् ॥ दधार लीलया दिव्यं श्वेतद्वीपोपमं शुभम् ॥ ४२ ॥ यूपदंष्ट्रो हविर्गंधो बीजौषधितनूरुहः ॥ वेदपादः शुचिर्दंडी जिह्वाग्निस्तालुकाहुतिः ॥ ४३ ॥ अंतरास्यरुचादाढ्यो यज्ञकायः सुदक्षिणः ॥ उद्गानघुर्घुरोन्नादो विहार ऋत्विजाकृतिः ॥ ४४ ॥ हौत्रश्वासपरो दक्षसदस्यावयवः स्मृतः ॥ [1]पुंच्छकर्माशनो नित्यं यजमानसुमानदः ॥ ४५ ॥ वेदिपल्वलसंस्तारो ब्रह्माध्वर्युर्वनाकरः ॥ लोककल्पो लोकसाक्षी परावरवहः शुचिः ॥ ४६ ॥ आद्यः पुरुष ईशानः पुरुहूतः पुरुष्टुतः ॥ तेनासौ निहतो दैत्यो हिरण्याक्षो दुरासदः ॥ ४७ ॥ संग्रामान्सुबहून्कृत्वा बहुकष्टेन विष्णुना ॥ दैत्येन पीडिता पृथ्वी रसातलतलंगता ॥ ४८ ॥ उद्धृता च वराहेण दंष्ट्रया चंद्ररेखया ॥ हतास्ते दानवाः सर्वे शेषाः पातालमाययुः ॥ ४९ ॥ ववुः पुण्यास्तथा वाताः सुप्रभोऽभूद्दिवाकरः ॥ जज्वलुश्चाग्नयः शांताः शांता दिग्जनितस्वनाः ॥ ५० ॥ सरितो मार्गवाहिन्यः सागराः प्रकृतिं गताः ॥ दृष्ट्वा देवोखिलं व्यास प्रसन्नात्मा बभूव ह ॥ ५१ ॥ वाराहमूर्तिर्भगवान्सर्वकामफलप्रदः ॥ [2]आनंदनिर्भरो देवो हतदैत्यो वरप्रदः ॥ ५२ ॥ तस्यापि हृदयाज्जाता

---

[1] दुष्टकर्माशनः—इ० पा० । [2] आनंदिजनसंपूर्णः सर्वानन्दवरप्रदः—इ०पा० ।

नदी ह्येषा सनातनी ॥ आनंदजलसंपूर्णा सर्वानंदवरप्रदा ॥५३॥ बहुयोजनविस्तारा बहुला कामचारिणी ॥ पद्माकरसमाकीर्णा हंसकारण्डसंकुला
॥५४॥ सरला तरलच्छाया यक्षगंधर्वसेविता ॥ किन्नरीगीयमाना च गीयमाना खगालिभिः ॥५५॥ अप्सरोभिर्नृत्यमाना स्तूयमाना महर्षिभिः॥
हूयमाना हुताग्निभी राजर्षिभिः समाश्रिता ॥ ५६ ॥ तुंगस्तनभराक्रांतयोषिद्भिः क्रीडितान्तरा ॥ क्वचित्करिवरांदोलै रम्यमाणा विराजिता ॥५७॥
वेदविद्भिर्द्विजैः सेव्या ऋषिभिस्संशितात्मभिः ॥ सर्वदा सर्वकाले च सिद्धैः सिद्धिप्रदा नृणाम् ॥ ५८ ॥ महाकालवने रम्ये रम्या पद्मावती पुरी ॥
सुन्दरं कुण्डमपरं रम्यं प्राचीनकं शुभम् ॥ ५९ ॥ यत्र स्नात्वा नरा यांति शिवलोकं सनातनम् ॥ यत्र [1]नीला परा व्यास शिप्रा वै लोकपावनी
॥ ६० ॥ वाराहेण कृतं सर्वं दुष्टदैत्यनिबर्हणम् ॥ तेन देवा निरातंकाः कृता वाराहमूर्तिना ॥ ६१ ॥ कृतप्रांजलयः सर्वे देवा इंद्रपुरोगमाः ॥
स्तुतिं कृत्वा महाविष्णोः सततं पुरतः स्थिताः ॥ ६२ ॥ देवदेव जगन्नाथ पुण्यश्रवणकीर्तन ॥ किं दानं किं तपः पुण्यं किं तीर्थं का [3]च देवता ॥
॥ ६३ ॥ येन पुण्यप्रभावेन पुनः स्वर्गो ह्यवाप्स्यते ॥ एतन्निश्चित्य नो ब्रूहि सर्वं गुह्यतरं विभो ॥ ६४ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ शृणुध्वं भोः
सुराः सर्वे युष्माकं सिद्धिकारणम् ॥ गुह्याद्गुह्यतरं पुण्यं महाकालवनं शुभम् ॥ ६५ ॥ मम देहोद्भवा शिप्रा यत्र लीना पयस्विनी ॥ [2]नीलगंगा
सरिच्छ्रेष्ठा यत्र प्राची सरस्वती ॥ ६६ ॥ पुष्करं च गयातीर्थं पुरुषोत्तमसरः शुभम् ॥ तत्रैव गच्छत क्षिप्रं पुनर्लोकानवाप्स्यथ ॥ ६७ ॥ इति
श्रुत्वा परं वाक्यं देवदेवजगद्गुरोः ॥ तत्र देवगणाः सर्वे ब्रह्मशक्रपुरोगमाः ॥ ६८ ॥ महाकालवने रम्ये यत्र शिप्रा सरिद्वरा ॥ स्नानदानादिकं
कृत्वा श्राद्धं कृत्वा यथोचितम् ॥ ६९ ॥ तेन पुण्यप्रभावेन स्वकाँल्लोकान्गताः सुराः ॥ एवं व्यास समाख्याता शिप्रा वै लोकपावनी ॥ ७० ॥
जातं सरो वराहस्य विष्णोरतुलतेजसः ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ७१ ॥ अत्र स्नात्वा पयः पीत्वा श्राद्धं कृत्वा यथोचितम् ॥
पयस्विनीं च गां दत्त्वा विष्णुलोके महीयते ॥ ७२ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्ती
क्षेत्रमाहात्म्ये शिप्रामाहात्म्यवर्णनंनाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि
तानि सर्वाणि सुव्रत ॥ अवंत्यां सुन्दरे तीर्थे तिष्ठंति सर्वदा भुवि ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ किमिदं सुन्दरं कुण्डं कदाकालेऽभवत्क्षितौ ॥
निर्मितं केन को देवः किं वा तस्य फलं स्मृतम् ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु पुण्यतमे क्षेत्रे सुन्दराख्यं यदा

---

१ लीना–इ०पा० । २ लीनगंगा–इ०पा० । ३ तथा–इ०पा० ।

ऽभवत् ॥ सर्वपापप्रशमनं वांछितार्थफलप्रदम् ॥ ३ ॥ यस्य श्रवणमात्रेण ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥ अश्वमेधादिकं पुण्यं वाजपेयशताधिकम् ॥ ४ ॥ पुरा कल्पक्षये व्यास नष्टकल्पा च मेदिनी ॥ प्रचण्डवातवर्षाभ्यां घूर्णितो मेरुपर्वतः ॥ ५ ॥ तदात्र पतितं व्यास वैकुण्ठशिखरोत्तमम् ॥ महाकालवने घोरे गुह्ये चाव्ययके ध्रुवे ॥ ६ ॥ तत्क्षणात्पतिते शृंगे कुण्डं जातं सुनिश्चितम् ॥ रत्नसोपानमच्छोदं मुक्तासैकतपूरितम् ॥ ७ ॥ जांबूनदकरारोहं हेमपद्मविराजितम् ॥ कल्पद्रुमकृतच्छायं चिंतामणिसमुच्छ्रितम् ॥ ८ ॥ हंसकारंडवाकीर्णं चंक्रवाकोपशोभितम् ॥ बीजौषधिगणाकीर्णं सर्वतत्त्वाभिसंयुतम् ॥ ९ ॥ कल्पक्षये न क्षीयंते यानि तत्त्वानि सर्वशः ॥ तानि तत्र प्रतिष्ठंति मूर्तिमंति पराणि च ॥ १० ॥ वेदशास्त्रपुराणानि गाथागीतिक्षराक्षराः ॥ ॐकारश्च वषट्कारो गायत्री त्रिपदा परा ॥ ११ ॥ कलाः काष्ठा मुहूर्ताश्च लवत्रुटिपलं घटिः ॥ अहर्निशश्च यामाश्च पक्षमासावृतुस्तथा ॥ १२ ॥ संवत्सरयुगाश्चैव कुण्डे तिष्ठंति मूर्तितः ॥ देवा यक्षाश्च नागाश्च गुह्यकाः किन्नरास्तथा ॥ १३ ॥ गंधर्वाप्सरसो यक्षाः सिद्धाः किंपुरुषास्तथा ॥ उपासांचक्रिरे तस्य कल्पदोषभयातुराः ॥ १४ ॥ ब्रह्मा रुद्रश्च कालश्च लोकपाला महौजसः ॥ केचिद्ध्यानपराः सिद्धास्तापसाः शंसितव्रताः ॥ १५ ॥ तिष्ठंति बहुयुगं व्यास यावत्कल्पः समाप्यते ॥ सुदर्शनसमाकारं पूरितं चामृतांबुभिः ॥ १६ ॥ दि[2]व्यपादपसंयुक्तं पारिजातगुणान्वितम् ॥ दिव्यस्त्रीस्नानगंधोदैर्वासितोद्गारिसौरभम् ॥ १७ ॥ क्वचिन्मयूरा नृत्यंति क्वचित्कूजंति कोकिलाः ॥ क्वचित्केकारवाः क्वापि मेघघोषसमाकुलम् ॥ ॥ १८ ॥ सुन्दरं सुन्दराकारं सुन्दरं तेन चोच्यते ॥ बहुपुण्यकरं व्यास सर्वपापहरं परम् ॥ १९ ॥ यत्र संनिहितो विष्णुः शिवः शक्त्या युतो वशी ॥ उपासांचक्रिरे शश्वत्सर्वकालेषु सर्वदा ॥ २० ॥ पक्षा[3]र्धं पक्षमेकं च सुन्दरकुण्डे नरो वसेत् ॥ वैकुण्ठे नियतं वासो यावत्कल्पशतं भवेत् ॥ २१ ॥ पक्षिकीटपतंगाश्च मृता यांति शिवालयम् ॥ किं पुनर्मानवा लोके स्नानपूताश्च तत्र वै ॥ २२ ॥ ये ददति तिलान्धेनुं गजवाजिरथावनीः॥दासीर्दासान्सुवर्णं च रत्नानि विविधानि च ॥२३॥ शय्यादानविमानानि दानानि विविधानि च ॥ न तेषां दानजं वेद्मि कीदृग्व्यास फलं भवेत् ॥ २४ ॥ भूयः शृणु परं व्यास सुन्दरकुण्डफलं स्मृतम् ॥ एकदा बहुपापेन पतितः पापयोनिषु ॥ २५ ॥ पिशाचो मोक्षमापन्नः शिवरूपधरो गतः ॥ पिशाचमोचने स्नात्वा दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ २६ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो यद्यपि ब्रह्महा भवेत् ॥ २७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥

---

[1] महर्षिगणसेवितम्--इ० पा० । [2] दिव्याभिप्रायसंयुक्तम्--इ० पा० । [3] क्षणार्धं क्षणमेकं च--इ० पा० ।

कोऽसौ पिशाच इति ख्यातः किं तेन दुष्कृतं कृतम् ॥ येन पापप्रसंगेन पिशाचत्वमुपागतः ॥ २८ ॥ कथं तीर्थप्रसंगोऽस्य जातो वै द्विज
सत्तम ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदांवर ॥ २९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महाख्यानं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥३०॥ ब्राह्मणो देवलो नाम दाक्षिणात्यो द्विजाधमः ॥ सदा पापरतो लोभी कूटसाक्षी च लंपटः ॥ ३१ ॥
गुरुद्रोही कितवो धूर्तो गुरुहा गुरुतल्पगः ॥ हेमहारी सुरापी च ब्रह्महा स्वामिद्रोहकः ॥ ३२ ॥ अभक्ष्यभक्षकश्चैव वेदशास्त्रविवर्जितः ॥
अनेकजन्मार्जितपापी सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ ३३ ॥ विश्वासघातको मानी चोरसंगरतः खलः ॥ देशांतरगतो मंदश्चौरकार्यार्थसाधकः ॥ ३४ ॥
बहवो निहता मार्गे पापाचारेण जंतवः ॥ मगधे स गतो दुष्टः प्रसंगात्पापकारिणाम् ॥३५॥ तत्रैको ब्राह्मणो दांतो वेदवेदांगपारगः ॥ साग्निकः शुद्धस
त्त्वस्थो ब्रह्मकर्मरतः सदा ॥ ३६ ॥ श्वशुरगृहे स्थिता भार्या तामादाय यशस्विनीम् ॥ चलितो यानमारुह्य तेन पापेन घातितः ॥ ३७ ॥ तस्य
स्त्री च वरारोहा रूपलावण्यशालिनी ॥ पतिव्रता महाभागा दृढचित्ता शुचिस्मिता ॥ ३८ ॥ हते भर्तरि दुःखार्ता पतिविरहकातरा ॥ वने घोरे
परिभ्रष्टा काष्ठान्यादाय भामिनी ॥ ३९ ॥ आरुरोह चितां दीप्तां पतिना हृष्टमानसा ॥ स च दुष्टतरः सर्वं तस्य विप्रस्य जीवनम् ॥ ४० ॥
गृहीत्वा चलितो मार्गे गृहीतो राजकिंकरैः ॥ बंधयित्वा च तैः सर्वैस्तेन वित्तेन वै सह ॥ नीतोऽसौ राजभवनं निवेदितो राजसंनिधौ ॥४१॥ पाति
तो वै गले बद्धा रज्जुना वृक्षकोटरे ॥ चांडालैर्घृष्टितो भूमावितस्ततः श्वपाकिभिः ॥ ४२ ॥ तेन कर्मविपाकेन रौरवं नरकं गतः ॥ षष्टिवर्षसहस्रा
णि विष्ठायां कृमितां गतः ॥ ४३ ॥ ततोऽन्यं नरकं प्राप्तो यमशासनकारकैः ॥ असिपत्रवनं घोरमायसं तप्तसायकम् ॥ ४४ ॥ मुद्गरैस्ताड्यमानो
हि शृंखलाभिश्च किंकरैः ॥ कुंभीपाकगतो रौति वैतरण्यां सुपीडितः ॥ ४५ ॥ एवं बहुविधान्कुण्डान्भुक्त्वा पापी नवान्नवान् ॥ ततः प्रेतत्वमापन्नो
युगानां पंचसप्ततिम् ॥ ४६ ॥ महाकायो महारावो महोदरः सूचीमुखः ॥ क्षुत्तृड्भ्यां च पराक्रांतो मरुदेशं समाश्रितः ॥ ४७ ॥ ततः कष्टतरां
प्राप्य पैशाचीं तनुमाश्रितः ॥ कुटिलो दुष्टभावश्च दुष्टचारी दिगंबरः ॥ ४८ ॥ विण्मूत्रदूषितोच्छिष्टपूतिपर्युष्टभोजनः ॥ श्मशानोच्छिष्टभोजी
च कृत्तिवासा विलोचनः ॥ ४९ ॥ भग्नवापीतडागे च शुष्कवृक्षे निरूदके ॥ प्राकारपरिखागारे शून्यागारे नदीतटे ॥ ५० ॥ निवासो रोचते
तस्य सर्वदा सर्वसंधिषु ॥ एवं बहुयुगे याते महाकालवने गतः ॥ ५१ ॥ यत्र माहेश्वरं लिंगं सुन्दरं कुंडमुत्तमम्[1] ॥ तत्रोषितत्वमात्रेण सिंहेन विनि

---

[1] अद्भुतम्–इ० पा० ।

पातितः ॥ ५२ ॥ घातयित्वा च तं पापं जलार्थी कुंडमाविशत् ॥ दंष्ट्रांतरगतं चास्थ्यपतत्तस्य मुखाज्जले[1] ॥ ५३ ॥ तेन पुण्यप्रभावेन सर्वपापं क्षयं
गतम् ॥ मृतमात्रे च लिंगं तन्नेत्रांतरगतं तदा ॥ ५४ ॥ हित्वा पैशाचकं देहं ज्योतिस्तल्लिंगमाविशत् ॥ तदारभ्य परं व्यास तीर्थं पैशाचमोचनम्॥
॥ ५५ ॥ पिशाचमोचनेशेति देवः ख्यातिं ततो गतः ॥ तावद्गर्जंति पापानि मदोन्मत्तगजा यथा ॥ ५६ ॥ यावन्नायाति शिप्रायास्तीर्थे पैशाचमो
चने ॥ पिशाचमोचने स्नात्वा शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ ५७ ॥ पिशाचमोचनं देवं पूजयित्वा यथाविधि ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा जायते नात्र
संशयः ॥ ५८ ॥ पिशाचमोचने व्यास महादानानि कारयेत् ॥ न तस्य पुनरावृत्तिः शिवलोकात्कदाचन ॥ ५९ ॥ पिशाचमोचनकथां पवित्रां
पापहारिणीम् ॥ यः पठेच्छृणुयाच्चैव हयमेधफलं लभेत् ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽव
न्तीक्षेत्रमाहात्म्ये सुन्दरकुंडपिशाचमोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भूयस्तु श्रोतुमि
च्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदांवर ॥ नीलगंगा कदा ब्रह्मञ्छिप्राकुंडे समागता ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महातीर्थं सर्वतीर्थफल
प्रदम् ॥ नीलगंगां नरः स्नात्वा संगमेश्वरमर्चयेत् ॥ २ ॥ दुःसंगसंभवा दोषा न भवंति कदाचन ॥ एकदा ब्रह्मलोके वै गंगा त्रिपथगा
नदी ॥ ३ ॥ गता पुनंती त्रील्लोकान्नीलवासा[2] शुचार्दिता ॥ भगवन्किमिदं जातं पातकं मे कृतं पुरा ॥ ४ ॥ दुष्टाचारापराधेन
येनेमां प्रापिता दशाम् ॥ सर्वलोकेषु यत्किंचिज्जनानां पातकं भुवि ॥ ५ ॥ तत्सर्वं तिष्ठति मयि सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ तेनाहं वै भराक्रांता नो
शक्या चलितुं धराम् ॥ ६ ॥ नीलभासा विवर्णा च सर्वधर्मबहिर्मुखा ॥ यत्किंचित्क्रियते कर्म शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥७॥ मयि त्यक्त्वा पुनंतीह
जंतवः सर्वशोऽमलाः ॥ तिष्ठंति पुण्यलोकेषु भुक्तिमुक्तिप्रदेषु च ॥ ८ ॥ अस्माकं च महत्कष्टं जातं धातः परं मलम् ॥ न हि शर्म न वै शांतिर्न
निद्रा न च निर्वृतिः ॥ ९ ॥ न लोके च स्थितिर्मेद्य पापिष्ठायाः सनातनी ॥ दुष्टसंगोद्भवैर्दोषैः प्लाविताहं जगद्गुरो ॥१०॥ किं करोमि क्व गच्छामि
येन शांतिर्भवेन्मम ॥ किं तपः किं च दानं मे किं तीर्थं किं च साधनम्॥ ११ ॥ येनाहं पापलिप्तांगी पुनः प्रकृतिमाप्नुयाम् ॥ एवं ज्ञात्वा महायो
गिन्यथा योग्यं तथा कुरु ॥ १२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ श्रूयतां भोः सरिच्छ्रेष्ठे कारणं पापनाशनम् ॥ महाकालवने रम्ये पुरी ह्येषा
ऽमरावती ॥ १३ ॥ तत्र शिप्रा सरिच्छ्रेष्ठा वर्तते भुवि पावनी ॥ तस्या दर्शनमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ १४ ॥ तत्र गच्छ महाभागे सद्यश्चात्म

---

१ शुचौ—इ० पा० । २ नीलगंगा—इ० नीलभासा—इ०, च पा० ।

विशुद्धये ॥ ब्रह्मणेति समाख्यातं श्रुत्वा गंगा सरिद्वरा ॥ १५ ॥ तमभिज्ञाय संप्राप्ता महाकालवनं शुभम् ॥ पुष्करस्याग्निभागे च यत्र देवो
मरुत्सुतः ॥ १६ ॥ विंध्यस्य चोत्तरे भागे अंजन्याश्रममुत्तमम् ॥ सा पुत्रेण तपस्तेपे पवित्रा ब्रह्मचारिणी ॥ १७ ॥ पतिव्रताभिः सर्वाभिः
पतिभिर्ब्रह्मचारिभिः ॥ देवांगनाभिर्बहुभिः क्रीडद्भिर्बालकुंजरैः ॥ १८ ॥ सरसीफुल्लकल्हारैर्मत्तालिकुलनादितैः ॥ निर्वैरजंतुभिः सेव्यं ब्रह्मर्षिगणसे
वितम् ॥ १९ ॥ मनोह्लादकरं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥ तत्र प्रवेशमात्रेण नीलवासाः सरिद्वरा ॥ २० ॥ शुक्लवासा[1]ऽभवत्सद्यो नष्टपापमला
ऽशुभा ॥ शरच्चंद्रनिभाकारा धूतपापा पयस्विनी ॥ २१ ॥ तत्रैव चाश्रमं चक्रे मनःसंहर्षकारणम् ॥ तत्प्रभृति समाख्यातं सर्वलोकेषु पुण्यदम् ॥
॥ २२ ॥ नीलगंगेति वै व्यास तीर्थं किल्बिषनाशनम् ॥ अस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा हनुमंतमथार्चयेत् ॥ २३ ॥ तस्य सिद्धिः करगता भविष्यति
न संशयः ॥ आश्विने मासि संप्राप्ते कृष्णपक्षे समाहितः ॥२४॥ दर्शे पितॄन्समुद्दिश्य श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ तारितं च कुलं सर्वं तेनात्मैकोत्तरं
शतम् ॥ २५ ॥ समगोत्रेषु ये जाताः पूर्वजा निरयवासिनः ॥ ते सर्वे सद्गतिं यांति तेषां लोकाः सनातनाः ॥ २६ ॥ स्नात्वा तिलांजलिं दद्यात्पितॄ
नुद्दिश्य तत्परः ॥ अक्षया जायते तृप्तिः स्वर्गलोके महीयते ॥ २७ ॥ भोजयेद्ब्राह्मणान्सप्त श्राद्धं कृत्वा तु पायसैः ॥ अक्षयं लभते श्राद्ध
मश्वमेधफलं भवेत् ॥ २८ ॥ तीर्थं पुण्यतरं व्यास शृणु चान्यद्वदामि ते ॥ दुग्धकुंडमिति ख्यातं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ २९ ॥ सर्व
पापहरं पुण्यं सर्वकामवरप्रदम् ॥ पुरा दुग्धधरा देवी पृथुना धर्ममूर्तिना ॥ ३० ॥ दुग्धं सर्वं हविर्भाव्यं सर्वेषां जीवनप्रदम् ॥ दत्तं निधाय
कुंडेस्मिंस्तेन दुग्धसरः स्मृतम् ॥ ३१ ॥ कुंडे स्नात्वा पयः पीत्वा दत्त्वा गां च पयस्विनीम् ॥ सर्वबाधाविनिर्मुक्तो धनधान्यसमन्वितः ॥
॥ ३२ ॥ जायते सर्वकालेषु मृतः स्वर्गपुरं व्रजेत् ॥ ततः पुष्करमासाद्य स्नानदानादिकं चरेत् ॥ ३३ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा [2]पुष्करस्य फलं
लभेत् ॥ ३४॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये नीलगंगामाहात्म्यवर्णनंनाम
चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कोऽसौ विंध्यगिरिर्ब्रह्मन्कदा काले समागतः ॥ महाकालवने
रम्ये केन वा प्रेषितः पुरा ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरा रेवाजलैर्व्यास प्लावितेयं वसुंधरा ॥ तदा सर्वसुरैरेवमगस्तिर्मुनिसत्त
मः ॥ २ ॥ आराधितो महाभागो धरणीत्राणकारणात् ॥ तदागत्य गिरौ रम्ये विंध्ये स मुनिसत्तमः ॥ ३ ॥ एकाग्रमानसो भूत्वा भवानीं विंध्य

---

[1] आर्यमावन्तत्वम् । [2] पुष्करस्य--पुष्करतीर्थस्य--पौण्डरीकयज्ञस्य--वा--इत्यर्थः ।

वासिनीम् ॥ आराधयामास तदा तां च देवीं वरेप्सया ॥ ४ ॥ [1]कंसविद्रावणकरीमसुराणां क्षयंकरीम् ॥ भारावतारणीं पुण्यां बलदेवानुजां शुभाम्
॥ ५ ॥ यशोदागर्भसंभूतां चाणूरबलमर्दिनीम् ॥ विद्युदाभां नभःस्थां च कृष्णां कृष्णाहिमर्दिनीम् ॥६॥ जननीं देवसेनस्य कवीनां वाचमीश्वरीम् ॥
गायत्रीं द्विजमुख्यानां व्याहृतिश्छंदसां वराम् ॥ ७ ॥ सहस्राक्षीं तथेंद्रस्यं ऋषेश्चारुंधतीं पराम् ॥ गवां कामदुघां श्यामां लतां मधुतमप्रियाम् ॥८॥
अदितिं सर्वमातृणां पार्वतीं सर्वयोषिताम् ॥ ज्योत्स्नां चांद्रमसीं बालां सर्वकामवरप्रदाम् ॥ ९ ॥ शारदीमृतुवेलायां वृंदावनचरीं:वराम् ॥ मायि
नां वैष्णवीं मायां सर्वदैत्यविमोहिनीम् ॥ १० ॥ लक्ष्मीं च श्रीमतामिष्टां यक्षिणीं धनदार्चिताम् ॥ महोदधीप्सितां वेलां राज्ञां च राजसंपदम् ॥
॥११॥ वेदिकां यज्ञशालानां हविराहवनीं शुभाम् ॥ दक्षिणां सर्वदीक्षाणां सर्वकामफलप्रदाम् ॥१२॥ एवं स्तुता तदा देवी प्रत्यक्षा विंध्यवासिनी ॥
प्राह प्रसादसुमुखी ऋषीणां प्रवरं ह्यृषिम् ॥ १३ ॥ व्रियतां भो द्विजश्रेष्ठ यदस्मत्तोऽभिवांछितम् ॥ यदीप्सिता त्वया वत्स स्तुतिर्मे शुचिना कृता॥
॥ १४ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ यदि मातर्वरो देयो देवानामुपकारिणि ॥ रेवेयं वर्द्धिता लोके सर्वलोकभयप्रदा ॥१५॥ तयेदं प्लावितं विश्वं तस्यास्तु
ग्रहणं कुरु ॥ इति सा प्रार्थिता तेन तदा काले महर्षिणा ॥ १६ ॥ आगात्साध्वी तदा व्यास महाकालवनं शुभम् ॥ सांत्वपूर्वं वचस्तथ्यमगस्ति
मिदमब्रवीत् ॥ १७ ॥ वारयिष्ये परां देवीं वर्धमानां द्रुतं ह्यृषे ॥ तावत्कालं न चोत्तिष्ठद्विंध्यो नाम महागिरिः ॥ १८ ॥ यावत्रिकूटे द्वारे त्वं स्थास्य
सि ऋषिसत्तम ॥ देवकार्योद्यतो नित्यं दक्षिणां दिशमुत्तमाम् ॥१९॥ कुशस्थली महापुण्या पवित्रा पापहारिणी ॥ पुरी ह्येषा मुनिश्रेष्ठ त्रिषु लोकेषु
विश्रुता ॥ तत्रैवाहं चिरं कालं मातृभिर्निवसामि वै ॥ २० ॥ तत्रापि त्वं सदा सिद्धक्षेत्राधिपत्यमाप्नुयाः ॥ मत्सरो निर्मलं पुण्यं विमलोदं च विश्रु
तम् ॥ २१ ॥ यत्र पुण्यवतां वासो देव्यस्तिष्ठंति कोटिशः ॥ तस्मिंस्तीर्थे नराः स्नात्वा शुचीभूय समाहिताः ॥ २२ ॥ यजंति चैव मां भक्त्या
धूपदीपाग्नितर्पणैः ॥ क्षीरखंडाज्यभोज्यैश्च भोजयेद्विधिवद्द्विजान् ॥२३॥ न तेषां दुर्लभं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ धनधान्यधरैश्वर्यपुत्रदारादिसं
पदाम् ॥ २४ ॥ प्राप्यंते विविधा भोगा देवानामपि दुर्लभाः ॥ शत्रुतो न भयं तेषां दस्युभ्यो वा न राजतः ॥ २५ ॥ न शस्त्रानलतोयौघात्कदा
चित्संभविष्यति ॥ दीर्घायुर्बुद्धिमाँल्लोके उषित्वा शाश्वतीः समाः ॥ २६ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ एवं व्यास पुरीं प्राप्य रम्यां
चोज्जयिनीं शुभाम् ॥ २७ ॥ समाश्रिता तदा देवी सततं विंध्यवासिनी ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २८ ॥ स्त्रियो वा रजो

---

[1] कंसविद्रावणकरीम्—इत्यारभ्य—सर्वकामफलप्रदाम्-इत्यन्तं--देव्याः स्तोत्रम्। तत्र 'वन्दे' इति क्रियापदमध्याहृत्यान्वयपूर्तिर्बोद्धव्या ।

दोषार्ता वंध्याः काकबकादिकाः॥दुर्भगाः शीलहीनाश्च सर्वकामविवर्जिताः॥२९॥ विमलोदेऽपि ताः स्नात्वा दृष्ट्वा वै विंध्यवासिनीम्॥ मुच्यंते सर्वदो
षैस्ता नात्र कार्या विचारणा ॥ ३० ॥ अपुत्राः प्राप्नुयुः पुत्रान्कन्या वीरपतिं वरम् ॥ प्राप्यते सर्वसौभाग्यं सर्वकामवरप्रदम् ॥ ३१ ॥ विद्यावा
ञ्जायते विप्रः क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥ वैश्यश्च बहुलाभाढ्यः शूद्रः सुखमथाश्नुते ॥ ३२ ॥ कथां पुण्यवतीमेतां सर्वकामवरप्रदाम् ॥ पठन्वाप्यथवा
शृण्वन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये विंध्यवासिनी
विमलोदतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ तीर्थमन्यतरं व्यास क्षातासंगमसंभ्रमम् ॥
यत्र तु स्नानमात्रेण महापापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ अमा वै शनिवारेण यदायाति समाहितः ॥ पितॄनुद्दिश्य यः कुर्याच्छ्राद्धं चैव तिलोदकम् ॥ २ ॥
पश्येच्छनैश्चरं देवं स्थावरं लिंगमुत्तमम् ॥ तस्य शानैश्चरी पीडा न भवेत्तु कदाचन ॥ ३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ महातीर्थं समाख्यातं महाकालवने
शुभे ॥ भूयस्तु श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ॥४॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ श्रूयतां भो द्विजश्रेष्ठ कथा पौराणिकी शुभा ॥ यस्याः श्रवणमा
त्रेण महापापक्षयो भवेत् ॥५॥ रेवा चर्मण्वती क्षाता[2] तिस्रो नद्यः पुराऽनघ ॥ जातास्त्रैलोक्यपावन्यो भुवि चामरकंटकात् ॥ ६ ॥ पुण्याः पुण्यज
ला रम्याः पवित्राः पापहारकाः ॥ पुनंत्यः सर्वलोकानां स्नानात्पानात्तथापगाः॥ ७ ॥ एकदोपवने रम्ये मांधातृक्षेत्र उत्तमे ॥ मिथो रमंति संहृष्टाः
परस्परजिगीषया ॥ ८ ॥ किंचिद्दोषप्रसंगेन मिथो भेदो ह्यजायत ॥ रेवासंगं परित्यक्त्वा भित्त्वा विंध्यगिरिं वरम् ॥ ९ ॥ महाकालवने रम्ये समा
याता सरिद्वरा ॥ यत्र शिप्रा महापुण्या पुरी ह्येषाऽमरावती ॥ १० ॥ सर्वतीर्थवरं श्रेष्ठं नाम्ना रुद्रसरः स्मृतम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदंनित्यं सिद्धर्षिगण
सेवितम् ॥ ११ ॥ तत्रागत्य पुरा क्षाता शिप्रासंगं समाश्रिता ॥ तत्र तीर्थं परं जातं क्षातासंगमसंज्ञितम् ॥ यत्र धूतरजा जातः सद्यः प्रोक्तो
विभावसुः[3] ॥ १२.॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथं सूर्यस्त्वया प्रोक्तो विरजो ह्यभवत्पुरा ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदांवर ॥ १३ ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरानुसूर्यां सावित्रीं त्वष्टा स्वतनयां ददौ ॥ १४ ॥ पतिधर्मरता नित्यं सिषेवे लोकचक्षुषे ॥ तस्यां वै
मिथुनं जज्ञे लोकसाक्षिविभावसोः ॥ १५ ॥ यमो वैवस्वतो जातो यमुना लोकपावनी ॥ ततस्त्वष्टाऽब्रवीच्छायां स्वकीयां सूनृतां गिरम् ॥ १६ ॥
मिथुनं मे तवोत्संगे धृतं त्वं परिपालय ॥ तावदेवमिह च्छाये यावत्पितुर्गृहेचरी ॥ १७ ॥ रविभक्तिरता नित्यं चर त्वं मम वेश्मनि ॥ नो वाच्याहं

---

१ अत्यद्भुतम्—इ० पा० । २ 'क्षाता'—क्षातानाम्नी नदी । ३ विभावसुः—सूर्यः--इत्यर्थः ।

कदा च्छाये पितुर्वेश्मगता रवेः ॥ १८ ॥ एवं सा समयं कृत्वा सावित्री ह्यगमत्तदा ॥ पितुर्वेश्मगता बाला सवितुर्भयविह्वला ॥ १९ ॥ पित्र
निवारिता सद्यो वडवारूपधारिणी ॥ विचचार वने रम्ये बहुलोदकशाड्वले ॥ २० ॥ एकदा याचिता तेन वैवस्वतेन बुभुक्षता ॥ नोदनं वै
तया दत्तं याचमानाय तत्क्षणात् ॥ २१ ॥ तदा पदा हता तेन च्छाया तं च शशाप ह ॥ यतस्त्वं मे पदाघातं कृतवान्बालभावनात् ॥
॥ २२ ॥ तस्मात्त्वं च पदा खंजो भविष्यसि न संशयः ॥ एवं शप्तो रुजाक्रांतो विललाप शुचार्दितः ॥ २३ ॥ एतस्मिन्नंतरे
व्यास परिभूय वसुंधराम् ॥ भावयन्सकलाँल्लोकान्ग्रहचारी विभावसुः ॥ २४ ॥ दृष्ट्वा च तनयं पंगुमित्युवाच विभावसुः ॥ किमिदं
वत्स ते कष्टं कुतः प्राप्तं त्वयाऽनघ ॥ २५ ॥ इति पृष्टो यदा तेन सवित्रा लोकभास्वता ॥ उवाच गद्गदां वाचं यमः संयमिनीपतिः ॥ २६ ॥
प्रातराशाय मे नाथ याचितं मातुरंतिकात् ॥ नो दत्तं भोजनं क्षिप्रं बालभावेन ताडिता ॥ २७ ॥ पादौ मे गलितौ सद्यो मातुः शापपराभवौ ॥
तच्छ्रुत्वा मोहमापन्नो रविर्ध्यानपरायणः ॥ २८ ॥ विचित्रमिदमाख्यातं मातुः शापस्य कारणम् ॥ एवं ध्यात्वा चिरं कालं ज्ञातवान्रविरंशुमान् ॥
॥ २९ ॥ नेयं सा रुचिरापांगी त्वाष्ट्री लोकस्य पावनी ॥ केयं वा कुत आयाता[1] का[2]सि त्वं च शुचिस्मिते ॥ ३० ॥ ॥ छायोवाच ॥ ॥
नानुसूर्या महाराज छाया तस्याः स्वसंभवा ॥ गता वै सा पितुर्गेहे वारिताहं तयाऽनघ ॥ ३१ ॥ सवित्रे नैव वक्तव्यं छाये किंचित्कथंचन ॥
एष मे समयो नाथ तेनाहं मौनमास्थिता ॥ ३२ ॥ तच्छ्रुत्वा भगवांस्त्वष्टुः समीपं रोषमास्थितः ॥ जगाम सहसा भानुर्बहुरोषसमन्वितः ॥
॥ ३३ ॥ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय त्वष्टा लोकपितामहः ॥ पाद्यार्घ्याचमनीयं च मधुपर्कैरपूजयत् ॥ ३४ ॥ नत्वा पादौ परिक्रम्य बहुमानपुरः
सरम् ॥ उवाच मधुरया वाचा प्रियं ते करवाम किम् ॥ ३५ ॥ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ क्व सानुसूर्या सावित्री ममानुप्रियकारिणी ॥ आगता ते गृहं
तात मम मार्गानुमोदिनी ॥ ३६ ॥ ॥ त्वष्टोवाच ॥ ॥ न जानीमो वयं तात प्रिया मे क्व गता सुता ॥ इत्युक्ते वचने त्वष्ट्रा रविर्दुश्चितमानसः
॥ ३७ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि क्व च प्रियतरा मम ॥ इति संभाषमाणे तु त्वष्टा वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ३८ ॥ तव तेजःपरिभ्रष्टा भग्ना
क्वापि गताबला ॥ यदि ते वल्लभा भार्या तेजस्त्वं परिशामय ॥ ३९ ॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ ॥ यद्येवं दुस्सहं तेजो मम पूर्वपितामह ॥ तदा ते
रोचते सम्यग्यथा स्याद्वै तथा कुरु ॥ ४० ॥ इति सूर्यवचः श्रुत्वा शा[3]णं कृत्वा सुदर्शनम् ॥ घृष्टितः क्षुरधारेण लघीयान्निर्मलोऽभवत् ॥ ४१ ॥

---

[1] अत्र—एवं मनसि विचार्य—तां पप्रच्छ—इत्यध्याहृत्य—पूर्वापरसंगतिबाध्यों । [2] का त्वं वद शुचिस्मिते—इ० पा० । [3] श्रोणम्—इ० पा० ।

तस्य घृष्टितमात्रेण त्वष्टा चक्रे विवस्वतः ॥ शाणं[1] सुदर्शनं चक्रं सैकता मणिजातयः ॥ ४२ ॥ तदा त्वष्टाऽब्रवीद्वाक्यं मधुरं सूर्यसंनिधौ ॥ महाकालवने रम्ये वडवारूपधारिणी ॥ ४३ ॥ गृह्यतां भोः सुरश्रेष्ठ शीघ्रं गच्छतु शाड्वले ॥ यत्र शिप्रा सरिच्छ्रेष्ठा यत्र क्षाता समागता ॥ ४४ ॥ उभयोः संगमो यत्र तत्र मुक्तिर्न संशयः ॥ तत्र तां सुभगां पत्नीं प्राप्स्यसि त्वं न संशयः ॥ ४५ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा सविता सर्वतापनः ॥ तत्रागमद्वनं यत्र महाकालस्य पावनम् ॥ ४६ ॥ क्षातासंगमसंयुक्ता यत्र शिप्रा पयस्विनी ॥ तत्र भुक्तिश्च मुक्तिश्च धनधान्यसमागमः ॥ ४७ ॥ तत्रागत्य प्रियां भार्यां वडवारूपधारिणीम् ॥ ददर्श तां पुनः श्यामां हरिरूपधरो हरिः ॥ ४८ ॥ नासिकाघ्राणमात्रेण यत्र जातौ[2] सुतावुभौ ॥ दर्शनीयौ सुनृम्णांगौ भिषजौ तौ दिवौकसाम् ॥ ४९ ॥ छाया च सुषुवे तत्र मिथुनं द्विजसत्तम ॥ तापीं शनैश्चरं चैव सर्वलोकप्रतापनम् ॥ ५० ॥ शनियोगे यदामा वै जायते सर्वकामदा ॥ तदा स्नानं च दानं च श्राद्धं चैव तु कारयेत् ॥ ५१ ॥ तस्य हस्तगता लक्ष्मीर्जायते सर्वदा भुवि ॥ क्षातासंगमे नरः स्नात्वा दानं दत्त्वा च शक्तितः ॥ ५२ ॥ स्थावरेशं समभ्यर्च्य तस्य पापक्षयो भवेत् ॥ सौरिः शनैश्चरो मंदः कृष्णोऽनंतोऽतको यमः ॥ ५३ ॥ पिंगश्छायासुतो बभ्रुः स्थावरः पिप्पलायनः ॥ एतानि शनिनामानि प्रातःकाले पठेन्नरः ॥ ५४ ॥ तस्य शानैश्चरी पीडा न भवेत्तु कदाचन ॥ यमधर्मोऽपि चात्रैव तपस्तेपे सुदुस्तरम् ॥ ५५ ॥ यज्ञकुण्डोत्तरे भागे यत्र तिष्ठति मारुतिः ॥ धर्मसरेति विख्यातं नाम्ना तत्तीर्थमुत्तमम् ॥ ५६ ॥ यत्र सिद्धिं परां प्राप्तस्तपसा पवनात्मजः ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा दत्त्वा वै कांस्यभाजनम् ॥ ५७ ॥ सवासोमणिमुक्ताभिः कांचनालंकृतं वरम् ॥ ब्राह्मणेभ्यः स्वलंकृत्य वेदविद्भ्यश्च सादरम् ॥ ५८ ॥ मातृलोकं समुत्तीर्णो ब्रह्मलोके महीयते ॥ श्रावणे मास्युभे पक्षे[3] एकादश्यां तु यो नरः ॥ ५९ ॥ धर्मतीर्थे सदाचारी स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ करोति सततं तस्य विष्णुलोकः सनातनः ॥ ६० ॥ च्यवनाश्रमे नरः स्नात्वा च्यवनेश्वरं विलोकयेत् ॥ यत्र सिद्धिंगतौ पुण्यावश्विनौ भिषजां वरौ ॥ ६१ ॥ च्यवनस्य प्रसादेन देवपंक्तिमवापतुः ॥ च्यवनेन पुरा दृष्टिः प्राप्ता वै देवभेषजात् ॥ ६२ ॥ तस्मिंस्तीर्थे द्विजश्रेष्ठ दिव्यदृष्टिर्भवेन्नरः ॥ अत्रैव प्राप्तवान्सूर्यः साग्निहोत्राश्रमं परम् ॥ ६३ ॥ अनुसूर्यां महाभागां सावित्रीं लोकविश्रुताम् ॥ सूर्यलोकं समासाद्य बुभुजे विपुलां श्रियम् ॥ ६४ ॥ तस्माद्व्यास परं तीर्थं क्षातासंगमसंज्ञितम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वकामवरप्रदम् ॥ ६५ ॥ य एतां तु कथां पुण्यां शृणोति भुवि भक्तितः ॥ पठेद्वा प्रातरुत्थाय तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ६६ ॥

---

[1] श्रोणम्--इत्येव पा० । [2] जाताऽश्विनावुभौ—इ० पा० । [3] उभे पक्षे—उभयोः पक्षयोः—जात्येकवचनम् ।

कपिलागोसहस्रेण फलं भवति पर्वणि ॥ तत्फलं समवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ ६७ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये क्षातासंगममाहात्म्यवर्णनंनाम षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास प्रवक्ष्यामि तीर्थमेकमतः परम् ॥ तीर्थानामुत्तमं तीर्थं गयानामेति नामतः ॥ १ ॥ तत्र[1] स्नात्वा नरो नित्यं मुच्यते च ऋणत्रयात् ॥ देवान्पितॄन्समभ्यर्च्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कीकटेषु गया पुण्या नदी पुण्या पुनः पुना ॥ च्यवनस्याश्रमः पुण्यः पुण्यो राजगिरिस्तथा ॥ ३ ॥ स कथं विदितो देशे महाकालवने शुभे ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ॥ ॥ ४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास कथां पुण्यां पवित्रां पापहारिणीम् ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण पितरो यांति सद्गतिम् ॥ ५ ॥ पुरा कृतयुगे पुण्ये युगादिदेवनामतः ॥ राजासीत्स तु धर्मात्मा पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ ६ ॥ तस्य पालयतः सम्यक्प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ॥ बभूवुः सर्वसंपन्ना वर्धमानाः समंततः ॥ ७ ॥ धर्मश्चतुष्पदो नित्यं यस्मिन्राज्ञि प्रशासति ॥ कालवर्षी च पर्जन्य ऋतवः स्वांगचारिणः ॥ ८ ॥ बहुसस्यफला पृथ्वी गावश्च बहुदुग्धदाः ॥ वेदवादरता विप्राः क्षत्रिया बाहुशालिनः ॥ ९ ॥ वैश्या धनपरा नित्यं शूद्राः शुश्रूषणे रताः ॥ वर्णाश्रमरताः सर्वे सर्वे धर्मोपदेशकाः ॥ १० ॥ श्रुतिस्मृतिपरो धर्मो हृष्टपुष्टजनाकरः ॥ नाधिव्याध्यभिभूतश्च लक्ष्यते कोऽपि मानवः ॥ ११ ॥ दुःशीला दुर्भगा नारी विधवा नैव लक्ष्यते ॥ बहुपुत्राऽल्पपुत्रा च मृतपुत्रा न वंध्यका ॥१२॥ रूपशीलगुणोपेता पतिव्रतपरायणा ॥ नो मार्गः कंटसंकीर्णो दस्युदोषैश्च दूषितः ॥ १३ ॥ हूयतां भुज्यतां शश्वद्दीयतां च गृहेगृहे ॥ दयादानतपोहोमजपयज्ञक्रियापराः ॥ १४ ॥ जनाः सर्वत्र दृश्यंते सर्वधर्मपरायणाः ॥ चतुष्पादचरो धर्मो ह्यधर्मोऽपादविग्रहः ॥ १५ ॥ एवं राजा स धर्मात्मा युगादिदेवसंज्ञितः ॥ येनेयं पालिता पृथ्वी धर्मेण वर्धिताः प्रजाः ॥ १६ ॥ अवंत्यां च पुरा[3] व्यास यज्ञकोटिं समाचरत् ॥ तस्मिन्कालेतिविक्रांतस्तुहंडोनाम दानवः ॥ १७ ॥ तेन सर्वं वशं नीतं चराचरमिदं जगत् ॥ घोरं तप्त्वा तपः पुण्यं ब्रह्मलब्धवरः खलः ॥ १८ ॥ नैव देवा न यज्ञाश्च वेदमार्गविवर्जिताः ॥ देवतापूजनं नास्ति स्वधा स्वाहा न दृश्यते ॥ १९ ॥ उत्सन्नो धर्ममार्गोऽयं शाश्वतो वै दुरात्मना ॥ नष्टप्रायाः सुरास्तेन कृताः सर्वे द्विजोत्तमाः ॥२०॥ ब्रह्माणं शरणं जग्मुः पितृभिः सह साधुभिः ॥ किं कुर्मो वा क्व गच्छाम तुहंडेन पराजिताः ॥ २१ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ समुत्थाय ततः

---

[1] यत्र-इ०पा० । [2] तीर्थानामुत्तमं तीर्थं पुण्यो राजगिरिस्तथा--इ०पा० । [3] तदा-इ०पा० । [4] दुरासदः--इ० पा० ।

सर्वैर्विष्णुलोकं जगाम ह ॥ २२ ॥ तत्र गत्वा समाराध्य विष्णुं देवगणैः सह ॥ स्तुतिं पुरुषसूक्तेन विष्णोरतुलतेजसः ॥ २३ ॥ प्रचक्रुः सर्व एवैते
ह्यात्मनोभ्युदयाय च ॥ तदा तेषां शमिच्छन्ती वाग्उवाचाशरीरिणी ॥ २४ ॥ श्रूयतां भोः सुरश्रेष्ठा भवतां श्रेय उत्तमम् ॥ यूयं यात शि[1]ौ क्षिप्रं
महाकालवनं प्रति ॥ २५ ॥ गुह्याद्गुह्यतरं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥ नो यत्र मायिनां माया प्रकाशयति भूतले ॥ २६ ॥ सर्वतीर्थमयं तीर्थं
कोटितीर्थवरप्रदम् ॥ यत्र शिप्रा सरिच्छ्रेष्ठा सर्वकामफलप्रदा ॥ २७ ॥ दैत्यांतकारिणी दिव्या महाकाली कुलेश्वरी ॥ कोटिकोटिगणाकीर्णा मातॄ
णां शक्तिवर्धिनी ॥ २८ ॥ यत्र गया महापुण्या फल्गुश्चैव महानदी ॥ पुरुषोत्तमगिरिश्रेष्ठो यत्र बुद्धगया स्मृता ॥ २९ ॥ तथैवाद्यगया ख्याता
त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ विष्णोः षोडशपदीतीर्थं गदाधरविनिर्मितम् ॥ ३० ॥ सर्वपापहरा पुण्या यत्र प्राची सरस्वती ॥ महासुरनदी प्रोक्ता यत्र
तिष्ठति पुण्यदा ॥ ३१ ॥ न्यग्रोधश्चाक्षयो नित्यः पुरा प्रोक्तो महर्षिणा ॥ तत्रैव सा शिला प्रोक्ता प्रेतमोक्षकरी शुभा ॥ ३२ ॥ तत्रैव संति ताः सर्वा
देवताः पितृकल्पजाः ॥ सर्वाक्षरमयोंकारः सर्वदेवमयो हरिः ॥ ३३ ॥ सर्वतीर्थमया देवा गयातीर्थमनुत्तमम् ॥ शीघ्रं गच्छत तत्रैव परां सिद्धि
मवाप्स्यथ ॥ ३४ ॥ यत्र प्रविष्टमात्रेण पितरो निरयस्थिताः ॥ ते सर्वे स्वर्गमायांति ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये गयातीर्थमाहात्म्ये गयातीर्थप्रशंसावर्णनं नाम सप्तपञ्चा
शत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ विचित्रमिदमाख्यातं गयामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ भगवन्भवता सर्वं विदितं
विश्वमूर्तिना ॥ १ ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि श्राद्धस्य फलमुत्तमम् ॥ क्षेत्रस्य च द्विजश्रेष्ठ विस्तरेण तपोधन ॥ २ ॥ कियंतः
पितरो नित्यं तृप्ता यांति सुरालयम् ॥ केषां के पितरः प्रोक्ताः किमुद्देश्याः पुराऽनघ ॥ ३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ धन्योऽसि
कृतकृत्योऽसि यस्य ते नैष्ठिकी मतिः ॥ तथापि शृणु वै वत्स श्राद्धस्य विधिमुत्तमम् ॥ ४ ॥ श्राद्धे प्रकल्पिता लोकाः श्राद्धे धर्मः
प्रतिष्ठितः ॥ श्राद्धे यज्ञा हि तिष्ठंति सर्वकर्मफलप्रदाः ॥ ५ ॥ श्रद्धया दीयते किंचिद्दैवं ब्रह्माग्नितर्पणम् ॥ श्राद्धं तु तद्विजानीयात्पुरा प्रोक्तं मह
र्षिणा ॥ ६ ॥ मनुष्या ऋषयः सर्वे सुरसिद्धाश्च राक्षसाः ॥ गंधर्वाः किन्नरा नागा ब्रह्मेशानसुरेश्वराः ॥ ७ ॥ त्रीन्पितॄंश्च समुद्दिश्य श्राद्धं दद्युः
समाहिताः ॥ प्राप्नुवन्त्यखिलान्कामान्सर्वान्व्यास मनोगतान् ॥ ८ ॥ एवं परंपरामार्गं प्रवर्तते सनातनम् ॥ तथापि पितरो ह्येते समाख्यात

---

[1] यूयं च गच्छत क्षिप्रम्--इ० पा० ।

तमा भुवि ॥ ९ ॥ तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि यथा श्रुतं तथा शृणु ॥ त एते पितरो देवा देवाश्च पितरस्तथा ॥ १० ॥ अन्योन्यं पितरो ह्येते देवाः पितृगणैः सह ॥ मार्कंडेन पुरा पृष्टं प्रश्नमेतद्द्विजोत्तम ॥ ११ ॥ निबोध त्वं मतं सर्वं यदुक्तं तत्समाहितः ॥ यावंतस्ते पितृगणास्तस्मिँल्लोके च ये गताः ॥ १२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ सप्तैते यजतां श्रेष्ठाः सर्वे पितृगणाः स्मृताः ॥ चत्वारो मूर्तिमंतो वै त्रयस्तेषां च मूर्तयः ॥ ॥ १३ ॥ तेषां लोकं विसर्गं च कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ॥ प्रभावं त्वं महत्त्वं च विस्तरेण तपोधन ॥ १४ ॥ धर्ममूर्तिधरास्तेषां तपो ये परमं गताः ॥ तेषां नामानि लोकांश्च कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ॥ १५ ॥ लोकाः सनातना नाम यत्र तिष्ठंति भास्वराः ॥ अमूर्तयः पितृगणास्ते वै पुत्राः प्रजापतेः ॥ १६ ॥ विराजस्य द्विजश्रेष्ठ वैराजा इति नः श्रुतम् ॥ यजन्ते तान्देवगणा विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १७ ॥ एते वै योगविभ्रष्टा लोकान्प्राप्य सनातनान् ॥ पुनर्युगसहस्रांते जायंते ब्रह्मवादिनः ॥ १८ ॥ ते प्राप्य तां स्मृतिं भूयः सांख्ययोगमनुत्तमम् ॥ यांति योगगतिं सिद्धाः पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ १९ ॥ एते स्युः पितरस्तात योगिनां योगवर्धनाः ॥ आप्याययन्ति ये पूर्वं सोमं योगबलेन वै ॥ २० ॥ तस्माच्छ्राद्धानि देयानि योगिनां द्विजसत्तम ॥ एष वै प्रथमः कल्पः सोमपानामनुत्तमः ॥ २१ ॥ एतेषां मानसी कन्या मेनानाम महागिरेः ॥ पत्नी हिमवतः श्रेष्ठा यस्यां मैनाक उच्यते ॥ २२ ॥ मैनाकस्य सुतः श्रीमान्क्रौंचोनाम महागिरिः ॥ अग्निष्वात्ताः पितृगणास्तत्र तिष्ठंति भास्वराः ॥ २३ ॥ याम्यां बर्हिषदश्चासन्यमाश्च पश्चिमां दिशम् ॥ सोमपाश्चोत्तरां प्राप्ता दिशं धनदपालिताम् ॥ २४ ॥ अमूर्तिमंतावाकाशे कव्यवाडनलौ क्षितौ ॥ ॥ २५ ॥ यक्षरक्षःपिशाचाश्च यजंते भावितात्मनः ॥ साध्या देवान्यजन्ति स्म विश्वेदेवा ऋषींस्तथा ॥ २६ ॥ मानवाः श्राद्धदेवं च ऋषयो ब्रह्म सनातनम् ॥ एवं परंपराप्राप्तः श्राद्धधर्मः सनातनः ॥ २७ ॥ देवकार्यात्परं कार्यं पितृकार्यं विशिष्यते ॥ भरद्वाजात्मजाः सप्त श्राद्धधर्मपरायणाः ॥ २८ ॥ जातिस्मरत्वमापन्ना निर्वाणपदवीं गताः ॥ गुरोश्च दोग्ध्रीं गां हत्वा सप्तैते वै द्विजाधमाः ॥ २९ ॥ पितृनुद्दिश्य ते सर्वे भक्षयंतः क्षुधार्दिताः ॥ तेन पुण्यप्रभावेन योगभ्रष्टा दिवंगताः ॥ ३० ॥ सप्त जातिस्मरास्ते वै योगयुक्ता बभूविरे[1] ॥ तस्माच्छ्राद्धं परं प्रोक्तं सूरिभिः परमात्मभिः[2] ॥ ३१ ॥ श्राद्धे प्रतिष्ठिता लोकाः श्राद्धे योगः परंतप ॥ एवं ते पितरः प्रोक्ताः श्राद्धस्य च विधिं शृणु ॥ ३२ ॥ ब्रह्मचर्यरतो दांतो न क्रोधी न च मत्सरी ॥ शौचाचारपरो धीरः शास्त्रदृष्टिर्जितेंद्रियः ॥ ३३ ॥ एवं यः कुरुते श्राद्धं तीर्थे चैव विशेषतः ॥ ततोऽधिकतरा प्रोक्ता तृप्तिर्व्यास क्षयेऽ

---

[1] आर्षमात्मनेपदम्। [2] परमात्मभिः—शुद्धचित्तैः—इत्यर्थः।

हनि ॥ ३४ ॥ वृद्धिश्राद्धे तथा प्रोक्ता महालये शताधिका ॥ ततो दशगुणा प्रोक्ता प्रयागे द्विजसत्तम ॥ ३५ ॥ प्रयागाद्दशगुणा तृप्तिः कुरुक्षेत्रे
च सत्तम ॥ कुरुक्षेत्रात्ततो व्यास दशाधिका गया स्मृता ॥ ३६ ॥ ततो दशाधिका व्यास महाकालवने शुभे ॥ अवंत्यां सर्वतः पुण्यं गयातीर्थे च
सर्वदा ॥ ३७ ॥ येषां निरयमापन्नाः पितरो जन्मजन्मनि ॥ तेषामुद्धरणार्थाय तीर्थमेतत्सुदुर्लभम् ॥३८॥ सकृत्स्मरणमात्रेण पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥
ये नरा रणमध्यस्थाः पितृवंशविवर्जिताः ॥ ३९ ॥ गर्भपाते मृता ये च नामगोत्रच्युतास्तथा ॥ स्वगोत्रे परगोत्रे वा आत्मघातमृताः परे ॥ ४० ॥
तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयताम् ॥ उद्बंधनमृता ये च विषशस्त्रैर्मृताश्च ये॥ ४१ ॥ दंष्ट्रिभिर्व्यंगतो वापि दौर्ब्राह्मण्ये मृताश्च ये॥ तेषामुद्धर
णार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ४२ ॥ अग्निदग्धाश्च ये जीवा नाग्निदग्धास्तथा परे ॥ ४३ ॥ विद्युद्घातेन ये केचिन्मुद्गराभिहताः परे ॥ तेषा
मुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ४४ ॥ रौरवे चांधतामिस्रे कालसूत्रे च ये गताः ॥ अनेकयातनासंस्थाः प्रेतलोके च ये गताः ॥ ४५ ॥
असिपत्रवने घोरे कुंभीपाके च ये गताः ॥ पशुयोनिगता ये च पक्षिकीटसरीसृपाः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ४६ ॥ उदकेषु
मृता ये च नारीसूतीमृतास्तथा ॥ ४७ ॥ अश्वसूंकरकृमिदंष्ट्रिश्वशृंगिशकटाहताः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ४८ ॥
भग्नदंष्ट्राश्च शस्त्रास्त्रैर्व्याघ्राहिगजभूमिपैः ॥ शलभैर्वृश्चिकैर्दंष्ट्रिचोरैर्ये चापि घातिताः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ४९ ॥ अष्टशल्यै
र्मृता ये च शौचाचारविवर्जिताः ॥ विषूचिकामृता ये च ये चातीसारतो मृताः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ५० ॥ शाकिन्यादि
ग्रहग्रस्तजलमध्ये च ये मृताः ॥ अस्पृश्यस्पर्शसंस्पृष्टाः पापा अपत्यवर्जिताः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ५१ ॥ जन्मांतरसहस्राणि
भ्रमंति स्वेन कर्मणा ॥ मानुषं दुर्लभं येषां तेभ्यः श्राद्धं विधीयताम् ॥५२॥ येऽन्यजन्मन्यबांधवा येऽन्यजन्मनि बांधवाः॥ येऽन्यजन्मनि संबद्धा
मित्रामित्रे तथा परे ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ५३ ॥ पितृवंशे मृता ये च मातृवंशे तथैव च ॥ गुरुश्वशुरबंधूनां ये चान्ये बांधवा
मृताः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ५४ ॥ ये मे कुले लुप्तपिंडाः पुत्रदारादिवर्जिताः ॥ क्रियालोपगता ये च तेभ्यः श्राद्धं विधीयते
॥ ५५ ॥ पंगुकुब्जा विरूपाश्च आमगर्भाश्च ये मृताः॥ ज्ञाताऽज्ञाताः कुले ये च तेभ्यः श्राद्धं विधीयते ॥ ५६ ॥ आब्रह्मभुवनाद्ये च अन्यैर्दुर्मरणैर्मृ
ताः॥तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥५७॥ तृषार्ताः क्षुधिताश्चैव हापिताश्चैव ये मृताः॥ प्रेतयोनिं गताश्चैव म्लेच्छयोनिं गताश्च ये ॥ तेषा

---

१ अत्र च्छंदोवैकल्यमार्षत्वान्न दोषाय ।

मुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ५८ ॥ एवं श्राद्धविधिं व्यास तस्मिंस्तीर्थे समाचरेत् ॥ ऋणत्रयविनिर्मुक्तो वांछितार्थं लभेत सः ॥ गयायां च समासाद्य सुरा इंद्रपुरोगमाः ॥ चक्रुश्च विधिवत्सर्वे यदुक्तं देवभाषया ॥ ५९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये गयामाहात्म्ये श्राद्धविधिवर्णनंनामाष्टापञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ ततः सुरगणाः सर्वे धूतपापाः समाहिताः ॥ पुनर्योगबलं प्राप्य स्वाधिकारं ययुः पुरा ॥ १ ॥ एवं व्यास गयातीर्थं कुमुद्वत्यां सुनिश्चितम् ॥ गयायां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ २ ॥ तत्तीर्थेषु नरः स्नात्वा तत्तत्तीर्थफलं भवेत् ॥ तथैव च गयाक्षेत्रं गयाश्राद्धफलप्रदम् ॥ ३ ॥ फल्गुश्च सरितां श्रेष्ठा तथैव फलदायिनी ॥ आदिगया बुद्धगया तथा विष्णुपदी स्मृता ॥ ४ ॥ गयाकोष्ठस्तथा प्रोक्तो गदाधरपदानि च ॥ वेदिका षोडशी प्रोक्ता तथैव चाक्षयो वटः ॥ ५ ॥ प्रेतमुक्तिकरी नित्यं शिला चोक्ता तथैव च ॥ अच्छोदा निम्नगा प्रोक्ता पितॄणां चाश्रमोत्तमः ॥ ६ ॥ देवानां दानवानां च यक्षकिन्नररक्षसाम् ॥ पन्नगानां च सर्वेषां तथैवाश्रम उत्तमः ॥७॥ एतत्स्थानेषु सर्वेषु स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ श्राद्धं च विधिवद्देयं तत्तत्तीर्थफलं लभेत् ॥८॥ गयायां पितृरूपेण स्वयमेव जनार्दनः ॥ तं ध्यात्वा पुंडरीकाक्षं मुच्यते च ऋणत्रयात् ॥ ॥ ९ ॥ एवं व्यास गयातीर्थं पुरावन्त्यां प्रतिष्ठितम् ॥ पश्चात्तु कैकटे जातं यत्र संनिहितोऽसुरः[1] ॥ १० ॥ तदारभ्य द्विजश्रेष्ठ गया तत्र प्रतिष्ठिता ॥ गदाधरपदाघातैर्महासुरो निपातितः ॥ ११ ॥ तत्पदे च महिमानं जनार्दनसमर्पितम् ॥ १२ ॥ पंचक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिरः ॥ यत्र तत्र करिष्यामि पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ सर्वदा सर्वकालेषु गयाश्राद्धं विधीयते ॥ १३ ॥ संवत्सरे परं व्यास दिनमेकं प्रतिष्ठितम् ॥ कन्यास्थे च दिवानाथे हस्तनक्षत्रसंयुते ॥ महालयेति तत्प्रोक्तं पितणां दत्तमक्षयम् ॥१४॥ सर्वदा सर्वकालेषु गयाश्राद्धं विधीयते ॥१५॥ संवत्सरे परं व्यास दिनमेकं प्रतिष्ठितम् ॥ अन्वष्टकायां कुर्वंति मातॄणां श्राद्धमुत्तमम् ॥ १६ ॥ अक्षय्या जायते तृप्तिः पितॄणां कल्पसंख्यया ॥ एवं व्यास पुरी रम्या स्नानदानादिकर्मसु ॥ १७ ॥ भूयस्तु संप्रवक्ष्यामि माहात्म्यं परमाद्भुतम् ॥ तच्छृणुष्व मयाख्यातं पवित्रं पापनाशनम् ॥ १८ ॥ सप्तर्षीणां च या भार्या ऋषिपत्न्यः पतिव्रताः ॥ स्वाहादोषपरिभ्रष्टा दूषिताः पावकेन च ॥ १९ ॥ ऋषिभिश्च परित्यक्ता बभ्रमुश्च वनाद्वनम् ॥ एवं बहुतिथे काले नारदो देवदर्शनः ॥ २० ॥ तासां च प्रियमन्विच्छन्समायातो वनांतरे ॥ ताभिश्च सत्कृतो नित्यं समासीनो धृतव्रतः ॥ २१ ॥ उवाच श्लक्ष्णया

---

[1] असुरः--गयासुरः ।

वाचा देशकालोचितं वचः ॥ किमिदं विकृतं जातं भवतीनां पराभवः ॥ २२ ॥ कस्माच्च ऋषिभिस्त्यक्ता लोकमातरः पतिव्रताः ॥ २३ ॥
॥ ॥ ऋषिपत्न्य ऊचुः ॥ ॥ न जानीमो वयं तात येन दोषेण तापसैः ॥ विमुक्ताः साग्निकैः क्षिप्रं कार्तिकेयप्रसंगतः ॥ २४ ॥ लोकापवा
दजं किंचिज्जातं दिष्टवशादघम् ॥ किं कुर्मो वा क्व गच्छामः किं तपः का च देवता ॥ २५ ॥ यस्याराधनपुण्येन पतिसांनिध्यमाप्नुयुः ॥ एतन्नि
श्चित्य भो ब्रह्मन्ब्रूहि त्वं वेद तत्त्वतः ॥२६॥ इति पृष्टस्तदा ताभिर्ऋषिपत्नीभिर्नारदः ॥ उवाच सुचिरं ध्यात्वा तासां स शर्महेतवे ॥२७॥ ॥ नारद
उवाच ॥ ॥ श्रूयतां भोस्तपःश्रेष्ठा भवतीनां च कारणम् ॥ महाकालवने रम्ये गयातीर्थमनुत्तमम् ॥ २८ ॥ तत्रैव चाक्षयो नाम न्यग्रोधः शाखिनां
वरः ॥ तत्रागमनमात्रेण धूतदोषा भविष्यथ ॥ २९ ॥ सर्वदोषहरं तीर्थं सर्वकामवरप्रदम् ॥ सर्वसौख्यकरं पुण्यं तत्र गच्छत मा
चिरम् ॥ ३० ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा ऋषिपत्न्यः सुचोदिताः ॥ महाकालवने व्यास इच्छंत्यः प्रियमात्मनः ॥ ३१ ॥ [1]आजग्मु
स्तद्वनं तत्र यत्र तीर्थं गयाभिधम् ॥ तत्र गत्वा शुचीभूय स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ ३२ ॥ कृतास्ताभिश्च पुण्याभिर्नभस्यस्या[2]सिते
तरे ॥ [3]पञ्चम्यामृषिसंज्ञायां ताभिः सुचरितं व्रतम् ॥ ३३ ॥ उपोष्य चैकरात्रं तु जागरं चैव योगतः ॥ कृतमात्रे व्रते व्यास धूतपापा बभुः क्षणात् ॥
॥ ३४ ॥ भर्तृकोपपरिभ्रष्टाः सद्यः प्राप्ता गृहाश्रमम् ॥ ऋषिभिः साग्निकं दत्तं पूर्ववद्दषिसत्तम॥३५॥ तदाप्रभृति लोकेस्मिन्पंचमी ऋषिसंज्ञिता ॥
ये नराश्चाथ नार्यो यास्तां कुर्वन्ति तु भक्तितः ॥३६॥ नीवाराहारकं कृत्वा शुचीभूय समाहिताः ॥३७॥ न तेषां जायते किंचिदापद्दुःखं कदाचन ॥
दुर्भगत्वं च नारीणां न वियोगश्च मातृभिः ॥ ३८ ॥ पुत्रतो धनतो वापि कदाचित्संभविष्यति ॥ एवं व्यास समाख्यातं यत्त्वया परिपृ
च्छितम् ॥ ३९ ॥ अवंत्यामीदृशं तीर्थं वर्तते भुवि सत्तम ॥ तादृशं पुण्यदं किंचिन्नास्ति ब्रह्मांडगोलके ॥ ४० ॥ अस्मिंस्तीर्थे नरः कश्चिन्महा
दानानि चेच्चरेत् ॥ अक्षयाणि भवंत्यस्य विष्णुलोके महीयते ॥ ४१ ॥ यों वै नियमवान्भूत्वा कथामेतां शृणोति वा ॥ पठेच्च सततं व्यास हय
मेधफलं लभेत् ॥ ४२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये गयातीर्थमाहात्म्य
वर्णनंनामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ पुरुषोत्तमं परं तीर्थं त्वया प्रोक्तं पुरानघ ॥ माहात्म्यं तस्य
तीर्थस्य विस्तराद्वद मे प्रभो ॥ :एतत्तु श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणुष्व भो द्विजश्रेष्ठ कथां

---

[1] आजग्मुस्तास्तदा तत्र--इ० पा० । [2] नभस्यस्य–भाद्रपदस्य--असितेतरे--शुक्लपक्षे–इत्यर्थः । [3] गयायामृषिपत्नीभिः पञ्चम्यां सुव्रतं कृतम्–इ० पा०

पापहरां पराम् ॥ २ ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण महापापक्षयो भवेत् ॥ पुराकल्पेषु वै ब्रह्मन्वैकुण्ठे विमले शुभे ॥ ३ ॥ समासीनो रमानाथः पार्षदैः सनकादिभिः ॥ महर्षिभिः सदाचारैः पितामहपुरोगमैः ॥ ४ ॥ ऋद्धिसिद्धिगुणोपेतैस्तत्त्वैस्तैर्महदादिभिः ॥ गणगंधर्वसंघैश्च सेव्यमानः समंततः ॥ ५ ॥ किन्नरोद्गानसन्मानैर्नृत्यद्भिरप्सरोगणैः ॥ चिंतामणिगृहोद्गारललितांगणभूमिषु ॥ ६ ॥ कल्पद्रुमकृतच्छाय आसीनो हि मुरुद्विपः ॥ धर्मवादरताः सर्वे ब्रह्ममार्गसुनिश्चिताः ॥७॥ तेषां मध्ये परा[1] भाषा ह्यपृच्छत्कमलापतिम् ॥ ८ ॥ ॥ लक्ष्मीरुवाच ॥ ॥ पुण्यकानां विधिं नाथ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ सर्वज्ञोसि महाप्राज्ञ वाच्यतां यदि रोचते ॥ ९ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ दानं स्नानं तपः । श्राद्धं सदा शस्तं हि शोभने ॥ तथापि विधिना प्राप्तं तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ १० ॥ देशे काले पर्वणि च तीर्थे चायतने पदे ॥ दानं स्नानं तपः श्राद्धं मुनिभिः परिकीर्तितम् ॥ ११ ॥ पूर्णमास्याममावास्यां संक्रांतौ ग्रहणे तथा ॥ वैधृतौ च व्यतीपाते दानवृद्धिः परा स्मृता ॥ १२ ॥ गंगायां भास्करक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे च पुष्करे ॥ गोदावर्यां गयायां च तीर्थे चामरकंटके ॥ १३ ॥ अवंत्यां च हुतं दत्तं तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पर्वे[2] तीर्थं समाचरेत् ॥ १४ ॥ कुचैलो दुर्भगो मूर्खो जडो रोगसमन्वितः ॥ तीर्थपर्वपरिभ्रष्टो नरो भवति निश्चितम् ॥ १५ ॥ के योगाः सुकृतानां च कर्तव्याश्च विशेषतः ॥ १६ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टः प्रिये प्रश्नः पुण्यकानां त्वयाऽनघे ॥ मलमासे समायाते ये नरा व्रतवर्जिताः ॥ जन्मजन्मनि दारिद्र्यं तेषां भवति शोभने ॥ १७ ॥ ॥ श्रीरुक्मिण्युवाच ॥ ॥ कीदृशो हि मलो मासः केन योगेन जायते ॥ कदा काले समायाति एतन्नो वद विस्तरात् ॥ १८ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ युक्तमुक्तं त्वया देवि प्रश्नः कालेऽयमीदृशः ॥ देवतापितृकार्याणि विधिना हि मलिम्लुचे ॥ १९ ॥ क्षौरं मौंजी विवाहश्च व्रतोपवासकं तथा ॥ विशेषेण गृहस्थानां वर्ज्यं मुनिवरोत्तमैः ॥ २० ॥ संवत्सरत्रयांते च मासोऽयमधिगच्छति ॥ असंक्रमे रवेरस्मिंस्तस्मादधिकमासकः ॥ २१ ॥ अधिमासाधिपत्योऽहं सदैव[3] पुरुषोत्तमः ॥ ममाभिधानं तीर्थं च महाकालवने शुभम् ॥ २२ ॥ पुरुषोत्तमाख्यं मे धाम सदैवात्र प्रतिष्ठति ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गंतव्यं हि त्वया सह ॥ २३ ॥ महाकालवने तत्र यत्र तीर्थं ममाभिधम् ॥ प्राणिनो ये समायांति मज्जनार्थं प्रिये ध्रुवम् ॥ २४ ॥ तेषामिह ममादेयं न कदापि भविष्यति ॥ धनधान्यकलत्रादिपुत्रसौख्यं सदैव हि ॥ २५ ॥ असंक्रांतेऽपि संप्राप्ते मासु

---

[1] परा भाषा—परावाणीरूपा—इत्यर्थः । [2] 'पर्वन्' शब्दस्याकारान्तत्वमार्षम । [3] सदा वै—इ०पा० ।

दिश्य व्रतं चरेत् ॥ अधिमासाधिपत्योऽहं सदा वै पुरुषोत्तमः ॥ २६ ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ॥ देवतार्चा च मध्याह्ने
ये कुर्वंति नरोत्तमाः ॥ २७ ॥ अक्षयं च भवेत्सर्वं तेषां वै कमले ध्रुवम् ॥ मलमासो गतः शून्यो येषां देवि प्रमादतः ॥ २८ ॥ दारिद्र्यं च सदा तेषां
शोकरोगविवर्धनम् ॥ अधिमासे समायाते अवंत्यां व्रतमाचरेत् ॥ २९ ॥ तेषां ददाम्यहं प्रीत्या त्वामेव च न संशयः ॥ स्वल्पं दानमलं कार्यं यत्किं
चिदिह यत्कृतम् ॥ तत्सर्वं मत्प्रसादेन ह्यनंतं प्रियदर्शने ॥ ३० ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ ईदृशो हि त्वया प्रोक्तो ह्यधिमासस्य सुव्रत ॥ ३१ ॥
महिमा ह्यपि लोकानां सर्वकामवरप्रदः ॥ अधिमासव्रतं पुण्यं कथयस्व प्रसादतः ॥ ३२ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ असंक्रांतो यदा मासः
प्राप्यते मानवैः प्रिये ॥ महोत्सवस्तदा कार्य आत्मनो हितकांक्षिभिः ॥ ३३ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां नवम्यां वा सुरेश्वरि ॥ अष्टम्यां चाथ कर्तव्यं
व्रतं शोकविनाशनम् ॥ ३४ ॥ यथालाभोपहारेण मासे चापि मलिम्लुचे ॥ पुण्याहे प्रातरुत्थाय कृत्वा पौर्वाह्णिकीं क्रियाम् ॥ ३५ ॥ गृहीत्वा
नियमं पश्चाद्वासुदेवं हृदि स्मरन् ॥ उपवासं च नक्तं च एकभुक्तं च मानिनि ॥ ३६ ॥ एकस्य निश्चयं कृत्वा ततो विप्रान्निमंत्रयेत् ॥ सपत्नीका
न्सदाचारान्कुलीनान्ज्ञातिसंभवान् ॥ ३७ ॥ ततो मध्याह्नसमये लक्ष्मीयुक्तं सनातनम् ॥ स्थापयेदव्रणे कुंभे वेदमंत्रैर्द्विजातिभिः ॥ ३८ ॥ पूजये
त्परया भक्त्या गोत्रिभिः सपितामहम् ॥ गंधतोयेन संस्थाप्य पंचामृतैस्तथैव च ॥ ३९ ॥ मिष्टान्नैर्नवभिश्चैव नैवेद्यैर्धूपदीपकैः ॥ आच्छादनैश्च
वस्त्रैश्च पीतकौशेयकैस्तथा ॥ ४० ॥ घंटामृदंगनिर्ह्रादैर्घोषध्वनिसमन्वितैः ॥ आरार्तिकं व्रती कुर्यात्कर्पूरागरुचंदनैः ॥ ४१ ॥ अलाभे तूल्मुकै
श्चापि फलस्यानंत्यहेतवे ॥ ताम्रपात्रस्थिते तोये चंदनाक्षतपुष्पकैः ॥ ४२ ॥ अर्घ्यं दद्यात्सपत्नीकः प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ पंचरत्नैः समायुक्तैर्जा
नुनी कृत्य भूतले ॥ समादाय च पाणिभ्यां सर्वभक्तिसमन्वितः ॥ ४३ ॥ अर्घ्यमन्त्रः ॥ कृपावन्सर्वभूतेषु जगदानंदकारक ॥ गृहाणार्घ्यमिमं
देव संपूर्णफलदो भव ॥ ४४ ॥ प्रार्थनामंत्रः ॥ स्वयंभुवे नमस्तुभ्यं ब्रह्मणेऽमिततेजसे ॥ नमोस्तु ते श्रियानंद ब्रह्मानंद कृपाकर
॥ ४५ ॥ एवं संप्रार्थ्य गोविंदं पूजयेद्ब्राह्मणान्स्वयम् ॥ सपत्नीकाञ्छुचीन्स्नातांल्लक्ष्मीनारायणौ स्मरन् ॥ ४६ ॥ पूजयित्वा विधानेन
भोजयेद्घृतपायसैः ॥ ४७ ॥ भोजयित्वा विधानेन सपत्नीकं यथोचितम् ॥ विद्याविनयसंपन्नं तथा पत्न्या समन्वितम् ॥ ४८ ॥
पूजयित्वा यथाशक्त्या वस्त्रालंकारकुंकुमैः ॥ गोस्तन्याम्रकपित्थैश्च खर्जूरैः कदलीफलैः ॥ ४९ ॥ पनसैर्नारिकेलैश्च नारंगैर्दाडिमैस्तथा ॥ घृतप

१त्वया–इ०पा० । २ परिस्थाप्य–इ०पा० ।

क्वान्नगोधूमैः शुभैः सोमालिकैर्वटैः ॥ ५० ॥ शर्कराघृतपूरैश्च कर्णिकैः खंडमंडकैः ॥ उर्वारुकर्कटीशाकैः शृंगबेरैः समूलकैः ॥ ५१ ॥ अन्यैश्च
विविधैः शाकैराम्रैः पक्कैः पृथक्पृथक् ॥ भक्ष्यभोज्यलेह्यपेयकंदकानि विशेषतः ॥ ५२ ॥ सुवासितान्गोरसांश्च परिवेष्य मृदु ब्रुवन् ॥ इदं स्वादु
रसं भोज्यं भवदर्थे प्रकल्पितम् ॥ ५३ ॥ याच्यतां रोचते यच्च यन्मया पाचितं प्रभो ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मि कृतं सार्थं च मंदिरम् ॥ ५४ ॥
विसर्जयेत्ततो विप्रान्दत्त्वा तांबूलदक्षिणाः ॥ चतुर्भिर्मिलितैर्देवि तांबूलं मम वल्लभम् ॥ ५५ ॥ यो ददाति द्विजश्रेष्ठे स भवेत्सुभगो नरः ॥ सुभगा
च सदाचारा वल्लभा स्वजने सदा ॥ ५६ ॥ पुत्रसौभाग्ययुक्ता च तांबूलैर्जायते प्रिये ॥ पत्रैस्तु केशवः प्रीतः पूगैरीशः सहोमया ॥ ५७ ॥ चूर्णके
नानलः प्रीतः खदिरेण तु मन्मथः ॥ चतुर्भिर्विश्वरूपोऽसौ यः पुष्णाति जगत्त्रयम् ॥ ५८ ॥ परितोष्य सपत्नीकान्हस्ते दत्त्वा च मोदकान् ॥ आ
सीमांतमनुव्रज्य भुंजीत सह बंधुभिः ॥५९॥ असंक्रांते व्रतं नारी या करोतीह सुप्रिये ॥ दारिद्र्यं पुत्रशोकं च वैधव्यं नाप्नुयात्क्वचित् ॥६०॥ नरो
वा यदि वा नारी यः कुर्याच्च मलिम्लुचे ॥ स सर्वसुखभोक्ता च भवेन्नास्त्येव संशयः ॥ ६१ ॥ मलिम्लुचे प्राप्य न पूजितो यैर्नारायणोऽहं परयेह
भक्त्या ॥ कथं भवेयुः सुखपुत्रसंपत्सुहृत्सुभार्याः सुगुणैरुपेताः ॥६२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे
ऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये पुरुषोत्तममाहात्म्ये दानादिमाहात्म्यवर्णनंनाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अधिमासं
समासाद्य योऽन्यत्र स्थितिमात्मनः ॥ करोति स नरो मूर्खो महाकालवनादृते ॥ १ ॥ अधिमासे नरो व्यास तीर्थे पुरुषोत्तमाभिधे ॥ स्नात्वा
दत्त्वा च दानानि तेषां लोकाः सनातनाः ॥ २ ॥ पुरुषोत्तमं समभ्यर्च्य रमालालितपादकम् ॥ तथैव च उमां देवीं शंकरेण च पूजयेत् ॥ ३ ॥
वांछितार्थशतं प्राप्य विष्णुलोके महीयते ॥ भाद्रपदे सिते पक्षे एकादश्यां समाहितः ॥ उपोष्य विधिवद्व्यास रात्रौ जागरणं चरेत् ॥ ४ ॥
विष्णोश्च पूजनं कार्यं जलयात्रा तथैव च ॥ पुरुषोत्तमसरे नित्यं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५ ॥ पुत्रदारधनं सम्यगायुरारोग्यसंपदः ॥ न तेषां
दुर्लभं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥६॥ तस्य पूर्वतरे भागे जटेश्वरमहेश्वरः ॥ तिष्ठति तापसस्तीरे यत्र राजा भगीरथः ॥ ७ ॥ तपस्तप्त्वा परं लेभे
पुण्यं पुण्यवतां वरः ॥ गंगां भूतलमानीय सर्वलोकसुखाय वै ॥ ८ ॥ तस्य तीर्थे[1] नरः स्नात्वा तिलधेनुं प्रदापयेत् ॥ सर्वयज्ञफलं प्राप्य पुत्रवाञ्जा
यते नरः ॥ ९ ॥ तस्येशानतरे भागे रामो भार्गवसत्तमः ॥ तपस्तेपे सुधर्मात्मा आत्मकायविशुद्धये ॥ १० ॥ कौशिकी च सरिच्छ्रेष्ठा सर्वतीर्थ

---

[1] तीरे--इ०पा० ।

वरप्रदा॥ तत्र स्नात्वा नरो जातिहत्यादोषविवर्जितः ॥११॥ रामेश्वरं समालोक्य धूतपापो भवेन्नरः॥१२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाह
स्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये पुरुषोत्तमेश्वरमाहात्म्येऽधिमासस्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनंनामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥६१॥
॥ व्यास उवाच ॥ गोमतीकुण्डं त्वया प्रोक्तं पुरा ब्रह्मन्सनातनम् ॥ कस्मिन्काले कदा जातं तन्नो वद सुविस्तरात् ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥
शृणुष्वभो महाप्राज्ञ कथां पापहरां पराम् ॥ गोमतीकुण्डोद्भवां पुण्यां पुरा रुद्रेण भाषिताम् ॥ २ ॥ नैमिषे च समासीना ऋषयः शौनकादयः ॥
कथयंति कथां पुण्यां सर्वतीर्थोद्भवां शुभाम् ॥ ३ ॥ तस्मिन्नवसरे पुण्ये काशीमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ कथितं नारदेनैव पवित्रं पापहारकम् ॥ ४ ॥ ऊपरः
पुण्य पापानां धन्या वाराणसी पुरी ॥ ध्रुवं लभंते मोक्षं च समं चंडालपंडिताः ॥ ५ ॥ असीवरुणयोर्मध्ये पंचक्रोशी महाफलम् ॥ अमरा मरणमि
च्छन्ति का कथा इतरे जनाः ॥ ६ ॥ इति स्मृत्वा तदा व्यास स्वयंभूः प्रत्यभाषत ॥ शृण्वतां सर्वदेवानामृषीणां च परंतप ॥ ७ ॥ नदी न गोम
तीतुल्या कृष्णतुल्या न देवता ॥ सर्वपातालभूमध्ये न द्वारकासमा पुरी ॥ ८ ॥ इति ते निश्चयं ज्ञात्वा ऋषयः शौनकादयः ॥ यत्र तत्र स्थिताः सर्वे
प्रातःसंध्यामुपासितुम् ॥ ९ ॥ तत्रैव गोमतीतीरे चक्रुस्ते वै धृतव्रताः ॥ सांदीपनोऽपि तत्रैव प्रातःसंध्यां समाचरत् ॥ १० ॥ एवं बहुतिथे काले
चरतस्तस्य वै व्रतम्॥ सांदीपनस्य वै व्यास ह्यवंतीपुरवासिनः॥११॥ तस्यैव कामपूर्त्यर्थं विद्यार्थिनौ रामजनार्दनौ ॥ समायातौ सुकुमारांगौ सततं
ब्रह्मचारिणौ ॥ १२ ॥ निवासं चक्रतुस्तस्य गुरोर्गेहे परंतप ॥ तस्य पाठयतः सम्यग्विद्यां सर्वश्रुतीः परम् ॥ १३ ॥ उषस्युषसि तत्रैव दृश्यते न
तदा गुरुः ॥ विद्योपदेशकालोऽयं क्व गतो नौ गुरुर्वरः ॥ १४ ॥ इति पृष्टे तयोरेवं[1] गुरुपत्नी ह्युवाच ह ॥ सदैव कुरुते वत्स प्रातःसंध्याह्युपास
नम् ॥ १५ ॥ तत्रैव याति वै नित्यं गुरुस्ते स्नानकारणात् ॥ गोमती वै सरिच्छ्रेष्ठा द्वारकायां च पावनी ॥१६॥ इति श्रुत्वा तदा कृष्णो रामेण सह
संयुतः ॥ किं कर्तव्यमिहास्माभिरात्मनो हितमुत्तमम् ॥ १७ ॥ गुरोरागमनं कांक्षे अत्रैव स्थितिकांक्षया ॥ एतस्मिन्नेव काले तु सांदीपनिरगा
द्गृहम् ॥ १८ ॥ तत उत्थाय तौ वीरौ गुरोरावंदनं ततः ॥ प्रश्रयावनतौ कृत्वा ह्यब्रूतां वचनं गुरुम् ॥ १९ ॥ श्रूयतां भो महायोगिन्नस्माकं वासकार
णम् ॥ विद्यार्थिनाविह प्राप्तौ युष्माकं च गृहोत्तमे ॥ २० ॥ प्रातःकाले च ते ब्रह्मन्समयो नास्ति नौ प्रभो ॥ एतच्छुत्वा वचस्तस्य कृष्णस्य
च बलस्य च ॥ २१ ॥ उवाच भगवान्[2]व्यास आत्मनो व्रतकारणम् ॥ अस्माकं परमं वत्स व्रतं वै शाश्वतं मतम् ॥ २२ ॥ गोमतीस्नानं कर्तव्यं

---

[1] तयोः–ताभ्याम्–इत्यर्थः । तृतीयार्थे षष्ठी । [2] भगवान्--सांदीपनिः–इत्यर्थः ।

प्रातःकाले सदा बुधैः ॥ तत्रैवोपासनं पुण्यं संध्याया इति निश्चितम् ॥ २३ ॥ इति निश्चित्य युष्माभिर्यद्योग्यं क्रियतां तथा ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्विष्णुर्मायामानुषरूपवान् ॥ २४ ॥ गोमत्याराधनं चक्रे कुशस्थल्यां द्विजोत्तम ॥ यत्र शिवेश्वरो देवो यज्ञकुण्डमनुत्तमम् ॥ २५ ॥ कंथडेश्वरस्योत्तरे भागे गोमती सा समागता ॥ पातालतलमाभेद्य सरस्वत्या सहागता ॥ २६ ॥ प्रातरुत्थाय ते सर्वे गोमतीं सरितां वराम् ॥ ददृशुः सुचिरापांगीं व्यास स्वाश्रमगामिनीम् ॥ २७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अत्रैव चागता ब्रह्मन्गोमती सरितांवरा ॥ स्नानदानादिकं सर्वमत्रैव समुपासय ॥ २८ ॥ गोमत्यत्र समालीना यज्ञकुंण्डे सरस्वती ॥ तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन्गोमतीकुण्डमुच्यते ॥ २९ ॥ सर्वेषामपि लोकानां मार्गोऽत्रैव च विद्यते ॥ तस्माद्व्यास महापुण्यं भुवि तीर्थमनुत्तमम् ॥ ३० ॥ गोमतीकुण्डमाख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ भाद्रे मास्यसिताऽष्टम्यां कृष्णजन्मसमुद्भवम् ॥ ३१ ॥ तत्र स्नात्वा नरो नित्यं रात्रौ जागरणं चरेत् ॥ उपोष्य विधिवद्व्यास सशिष्यं व्यासमर्चयेत् ॥ ३२ ॥ वैष्णवांश्च नरांश्चैव कृष्णजन्मोत्सुकान्वरान् ॥ नानासुगंधपुष्पाद्यैर्वस्त्रालंकारसंयुतैः ॥ ३३ ॥ गोब्राह्मणानां पूजाश्च क्रियंते यैः समाहितैः ॥ न तेषां दुर्लभं किंचित्सर्वलोकेषु विद्यते ॥ ३४ ॥ गोमतीस्नानजात्पुण्याद्वासुदेवसमागमात् ॥ मनोरथफलप्राप्तिर्जायते नाऽत्र संशयः ॥ ३५ ॥ तथा चैत्रसिते पक्षे यावच्चैकादशी भवेत् ॥ तद्दिने च नरः स्नात्वा गोमत्यां च विशेषतः ॥ ३६ ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा विष्णुपूजां तथैव च ॥ आमलकीं ततो गत्वा प्रदक्षिणात्पदेपदे ॥ ३७ ॥ गोसहस्रफलं तेषां प्राप्यते नाऽत्र संशयः ॥ ये शृण्वंति कथां पुण्यां पवित्रां पापहारिणीम् ॥ ३८ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ता विष्णुलोकं प्रयांति ते ॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये गोमतीतीर्थकुण्डमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ कंथडेश्वर इति ख्यातं तत्र तीर्थमनुत्तमम् ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ १ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यः शुचिः प्रयतमानसः ॥ विमानशतसंयुक्तः शिवलोके महीयते ॥ २ ॥ भुवि पुण्यतमं तीर्थं सर्वपापहरं परम् ॥ [2]खंगर्तासंगमो यत्र गंगेश्वरसमीपतः ॥ ३ ॥ महापापहरं पुण्यं महापुण्यफलप्रदम् ॥ आकाशात्पतिता यत्र गंगा त्रैलोक्यपावनी ॥ ४ ॥ विधृता शिरसि सद्यो महादेवेन शंभुना ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा गंगेशमवलोकयेत् ॥ ५ ॥ गंगास्नानफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते ॥ [3]वीरेश्वरमनुप्राप्य तस्मिंस्तीर्थे नरो वसेत् ॥ ६ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा वीरलोकमवाप्नुयात् ॥ तीर्थमन्यन्महापुण्यं भुवि ख्यातं

---

१ समानीता—इ०पा० । २ स्वगर्तासंगमः—इ० पा० । ३ विश्वेश्वरम्—इ०पा० ।

महर्षिभिः ॥ ७ ॥ वामनकुण्डेति विख्यातं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ८ ॥ मनोरथशतं प्राप्य पश्चाद्विष्णु
पुरं व्रजेत् ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कदा काले समुत्पन्नं वामनाख्यं पुराऽनघ ॥ ९ ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणुष्व भो द्विजश्रेष्ठ कथां पापहरां पराम् ॥ १० ॥ यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥ दैत्येंद्रस्तु पुरा
प्रोक्तो विष्णुभक्तिपरायणः ॥ ११ ॥ प्रह्लाद इति विख्यातः सर्वधर्म[1]भृतां वरः ॥ आचारविजितो धर्मः सत्येन विजिता रमा ॥ १२ ॥ धैर्येण च
धृता लोकाः क्षमया विधृता मही ॥ गांभीर्येणाऽर्णवा दिव्याः शौर्येण शत्रुणां[2] गणाः ॥ १३ ॥ प्रश्रयेणाभ्यागताश्च जितास्तेन महात्मना ॥
दक्षिणाभिर्जितो यज्ञो हविषा हव्यवाहनः ॥ १४ ॥ शौचाऽऽचारविशुद्धात्मा तपसा च हताऽशुभः ॥ दानमानजिता विप्रा भोजनाच्छादना
दिभिः ॥ १५ ॥ संस्कारेण जितं जन्म दमेनाऽऽत्मा सनातनः ॥ प्राणायामजितो वायुर्योगध्यानजितो हरिः ॥ १६ ॥ ईदृशश्च महायोगी सत्यधर्म
परायणः ॥ प्रह्लादेन समो धीरो न भूतो न भविष्यति ॥ १७ ॥ तस्य पौत्रः सदाचारी बलिरित्यभिधीयते ॥ तस्य पालयतः सम्यक्प्रजाः
सम्यग्विवर्धिताः ॥ १८ ॥ नाल्पायुर्न जडो मूर्खो न रोगी न च मत्सरी ॥ अपुत्रो द्रव्यहीनश्च कोऽपि नाऽस्ति महीतले ॥ १९ ॥
महाराजो महीपालो यज्वा विपुलदक्षिणः ॥ सप्तद्वीपवती तेन पालिता वसुधा सदा ॥ २० ॥ एकदा च समासीने सभामध्ये वरासने ॥ जय
शब्दे वर्तमाने गंधर्वा ललितं जगुः ॥ २१ ॥ वाद्यमानेषु वाद्येषु ननृतुश्चाऽप्सरोगणाः ॥ कथायां कथ्यमानायां शुभायां च विचक्षणैः ॥ २२ ॥
सूता वैतालिकाः सिद्धाश्चारणाश्च बहुश्रुताः ॥ ऋषयश्च समायातास्तत्रैव द्विजसत्तम ॥ २३ ॥ सुन्दोपसुन्दतुहुंडाद्या महिषासुरकोलवणाः ॥
शुम्भनिशुम्भधूम्राक्षकालकेयाश्च दानवाः ॥ २४ ॥ कालनेमिश्च विक्रांतो दौर्हृदो मूषको यमः ॥ निकुम्भः कुम्भविशठो ह्यन्धकश्च महाबलः ॥
॥ २५ ॥ शंखो जलंधरो रौद्रो वातापी च बलाधिकः ॥ सर्वजिद्विश्वहंता च कामचारी हलायुधः ॥ २६ ॥ एते चाऽन्ये च बहवो दनुवंशवि
वर्धनाः ॥ उपासांचक्रिरे तत्र बलिराजमकल्मषम् ॥ २७ ॥ सिद्धा नागाश्च यक्षाश्च किन्नराः किंपुरुषास्तथा ॥ खेचरा भूचरा बाला राक्षसाश्चैव
दारुणाः ॥ २८ ॥ एते चाऽन्ये च बहवो राजानं पर्युपासत ॥ तत्र सभा महादिव्या शुशुभे च द्विजोत्तम ॥ २९ ॥ ग्रहैरुज्ज्वलितैः कीर्णो शरदीव
नभःस्थलम् ॥ तत्सभायां समासीनो रराज बलिराट् तथा ॥ ३० ॥ मरुद्भिरिव संवीतो वासवो दिवि दैवतैः ॥ एकदा च सभामध्ये नारदो देवद

---

[1] सर्वधर्मविदां वरः—इ०पा० । [2] आर्षो दीर्घाभावः । शत्रूणाम्—इत्युचितम् ।

र्शनः ॥ ३१ ॥ आगतस्तेषु सर्वेषु दानवेषु स्थितेषु च ॥ दृष्ट्वा तमागतं सर्वे ह्युत्तस्थुर्दितिनंदनाः ॥ ३२ ॥ ववन्दिरे सर्वशस्तु बलिना[1] किंनरोत्त
मम् ॥ सत्कृत्य चासनं दत्त्वा पप्रच्छ कुशलं नृपः ॥ ३३ ॥ कृत्वाऽऽतिथ्यं समासीनो नारदः प्राह सत्तमः ॥ मेघगंभीरया वाचा बलिं प्राहर्षिस
त्तमः ॥ ३४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ श्रूयतां दितिजश्रेष्ठ गतोऽहं वृषमंदिरे[2] ॥ तत्र देवसभा रम्या दिव्याऽभिप्रायसंयुता ॥ तत्र देवाः सगं
धर्वाः पुरंदरपुरोगमाः ॥ ३५ ॥ समासीनाः कथां पुण्यां कथयंति परस्परम् ॥ तत्र दैत्यकथां[3] शुभ्रां मया ख्यातां न सेहिरे ॥ ३६ ॥ हिरण्यक
शिपुर्दैत्यः पुराऽऽसीच्च प्रजापतिः ॥ त्रैलोक्यविजयी नेता येनेयं वसुधा जिता ॥ ३७ ॥ सर्वलोकं वशीकृत्य बुभुजे च वसुन्धराम् ॥ अतीव
तेजःसंपन्नो महाबलपराक्रमः ॥ ३८ ॥ वशी सर्वत्रगः कामी नृसिंहेन निपातितः ॥ बलिं कियद्बलं लोके नारद त्वं प्रशंससि ॥ ३९ ॥ इति मां
धर्षयित्वा च बिडौजा लोकसंग्रही ॥ बहुधा वादयन्वादान्कटुकान्दानवोत्तम ॥ ४० ॥ तस्मात्त्वं दानवश्रेष्ठ पितृपर्यागतां महीम् ॥ विजित्य
सार्वभौमत्वं लभस्व वसुधाधिप ॥ ४१ ॥ कियद्बलधृता नूनं देवाश्च दनुजोत्तम ॥ पलायनपरा दांताः सदैव रणभीरवः ॥ ४२ ॥ मम वाक्यपरो
भूत्वा त्रैलोक्याधिपतिर्भव ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा बलिर्वैरोचनिस्तदा ॥ ४३ ॥ चकार कोपमतुलं त्रैलोक्यविजये द्विज ॥ मंत्रयित्वाऽसु
रान्सर्वान्सर्वदैत्यजनेश्वरः ॥ ४४ ॥ संग्राममकरोत्तीव्रं वासवेन बलीयसा ॥ जित्वा च सकलान्देवान्वशीचक्रे सवासवान् ॥ ४५ ॥ सर्वलोके
श्वरो जातो बलिर्वैरोचनोऽसुरः ॥ हताधिकारास्त्रिदशा भ्रष्टराज्याः पराजिताः ॥ ४६ ॥ विचरंति यथा मर्त्यास्तेन देवगणा भुवि ॥
किंचित्कालं समासाद्य ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ ४७ ॥ भो ब्रह्मन्बलिना भ्रष्टा देवलोकात्परंतप ॥ किं कुर्मः क्व च गच्छामः कमुपा
यं चरामहे ॥ ४८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ श्रूयतां भोः सुरश्रेष्ठा युष्माकं साधनं परम् ॥ यूयं यात पुरीं रम्यां पद्मावतीमम
रोत्तमाः ॥ ४९ ॥ तत्र तीर्थवरं श्रेष्ठं नाम्ना चोत्तरमानसम् ॥ यत्राऽष्टसिद्धिदा ख्याता महासिद्धिप्रदा नृणाम् ॥ ५० ॥ निधयश्च नवैवापि
तत्र तिष्ठंति सत्तम ॥ तस्यैव दक्षिणे भागे विष्णुतीर्थमनुत्तमम् ॥५१॥ तत्र स्नात्वा नरः पश्येत्सिद्धेश्वरीं सुसिद्धिदाम् ॥ ऋद्धिसिद्धिपरो भूत्वा विष्णु
लोके महीयते ॥ ५२ ॥ आश्विनस्य सिते पक्षे दशम्यां दिवसे तथा ॥ अष्टसिद्धिशमीदेशे गणेश्वरं प्रपूजयेत् ॥ ५३ ॥ विजयी सर्वलोकेषु जाय
ते नाऽत्र संशयः ॥ शमीमूलस्थितं नित्यंऋद्धिसिद्धिवरप्रदम् ॥ ५४ ॥ पूजयेद्वै नरो नित्यं गणेशं सर्वकामदम् ॥ सर्वकामवरं लब्ध्वा पुत्रवान्ध

---

१ बलिना—सह—इत्यर्थः । २ वृषमन्दिरे—इंद्रगृहे—इत्यर्थः । 'वासवो वृत्रहा वृषा'—इत्यमरः । ३ दैत्यकथाम्—दैत्यानां कथाम् ।

नवान्भवेत् ॥ ५५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन महाकालवनं व्रजेत् ॥ यत्र विष्णुसरस्तीर्थं तत्र गच्छत माचिरम् ॥ ५६ ॥ उपासनां सुरश्रेष्ठा विष्णोरतु
लतेजसः ॥ कुरुध्वं सर्वभीतिभ्यस्त्राता स स्यात्सुरोत्तमाः ॥ ५७ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य ब्रह्मणः शंसितात्मनः ॥ महाकालवने प्राप्ता वास्ते
कार्यसाधकाः ॥ ५८ ॥ अत्राऽऽगत्य शुचीभूय स्नानदानादिकर्मभिः ॥ उपासांचक्रिरे सिद्धा विष्णुभक्तिपरायणाः ॥ ५९ ॥ ब्रह्माणमथ ते सर्वे
पप्रच्छुर्विधिमादरात् ॥ उपासनाया देवस्य देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ ६० ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ ब्रह्मन्केन प्रकारेण विष्णुभक्तिः परा भवेत् ॥ तत्सर्वं श्रोतु
मिच्छामस्त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ ६१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ श्रूयतां भोः सुरश्रेष्ठा विष्णुभक्तिमनुत्तमाम् ॥ शुक्लांबरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजम्
॥ ६२ ॥ प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशांतये ॥ लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः ॥ ६३ ॥ येषामिंदीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥ अ
भीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं पूज्यते यः सुरैरपि ॥ ६४ ॥ सर्वविघ्नहरस्तस्मै गणाधिपतये नमः ॥ कल्पादौ सृष्टिकामेन प्रेरितोहं च शौरिणा ॥ ६५ ॥ न
शक्तो वै प्रजाः कर्तुं विष्णुध्यानपरायणः ॥ एतस्मिन्नंतरे सद्यो मार्कंडेयो महाऋषिः ॥ ६६ ॥ सर्वसिद्धेश्वरो दांतो दीर्घायुर्विजितेंद्रियः ॥ मया दृष्टो
ऽथ गत्वा तं तदाहं समुपस्थितः ॥ ततः प्रफुल्लनयनौ सत्कृत्य चेतरेतरम् ॥ ६७ ॥ पृच्छमानौ परं स्वास्थ्यं सुखासीनौ सुरोत्तमाः ॥ तदा
मया स पृष्टो वै मार्कण्डेयो महामुनिः ॥ ६८ ॥ भगवन्केन प्रकारेण प्रजा मेऽनामया भवेत् ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि भगवन्मुनिवंदित ॥ ६९ ॥
॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ विष्णुभक्तिः परा नित्या सर्वार्तिदुःखनाशिनी ॥ सर्वपापहरा पुण्या सर्वसुखप्रदायिनी ॥ ७० ॥ एषा ब्राह्मी महाविद्या
न देया यस्य कस्यचित् ॥ कृतघ्नाय ह्यशिष्याय नास्तिकायानृताय च ॥ ७१ ॥ ईर्ष्यकाय च रूक्षाय कामिकाय कदाचन ॥ तद्गतं सर्वं विघ्नेति
यत्तद्धर्मं सनातनम् ॥ ७२ ॥ एतद्गुह्यतमं शास्त्रं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ पवित्रं च पवित्राणां पावनानां च पावनम् ॥७३॥ विष्णोर्नामसहस्रं च विष्णु
भक्तिकरं शुभम् ॥ सर्वसिद्धिकरं नृणां भुक्तिमुक्तिप्रदं शुभम् ॥ ७४ ॥ ॐ अस्य श्रीविष्णुसहस्रनामस्तोत्रमंत्रस्य मार्कंडेय ऋषिः विष्णुर्देवता
अनुष्टुप्छंदः सर्वकामावाप्त्यर्थे जपे विनियोगः ॥ अथ ध्यानम् ॥ सजलजलदनीलं दर्शितोदारशीलं करतलधृतशैलं वेणुवाद्ये रसालम् ॥ व्रजजन
कुलपालं कामिनीकेलिलोलं तरुणतुलसिमालं नौमि गोपालबालम् ॥ ७५ ॥ ॐविश्वं विष्णुर्हृषीकेशः सर्वात्मा सर्वभावनः ॥ सर्वगः शर्वरीनाथो
भूतग्रामाऽऽशयाशयः ॥ ७६ ॥ अनादिनिधनो देवः सर्वज्ञः सर्वसंभवः ॥ सर्वव्यापी जगद्धाता सर्वशक्तिधरोऽनघः ॥७७॥ जगद्बीजं जगत्स्रष्टा जग

---

१ सर्वपापक्षयो भवेत्--इ०पा० । २ पूजितो यः सुराऽसुरैः--इ० पा० । ३ रुष्टाय--इ० पा० । ४ ते--इत्यध्याहार्यम्--ते--कृतघ्नादयः--इत्यर्थः । ५ भूतभावनभूतेशः--इ० पा० ।

दीशो जगत्पतिः ॥ जगद्गुरुर्जगन्नाथो जगद्धाता जगन्मयः ॥७८॥ सर्वाऽऽकृतिधरः सर्वविश्वरूपी जनार्दनः ॥ अजन्मा शाश्वतो नित्यो विश्वाधा
रो विभुः प्रभुः ॥ ७९ ॥ बहुरूपैकरूपश्च सर्वरूपधरो हरः ॥ कालाग्निप्रभवो वायुः प्रलयांतकरोऽक्षयः[1] ॥ ८० ॥ महार्णवो महामेघो जलबुद्बुदसं
भवः ॥ संस्कृतो विकृतो मत्स्यो महामत्स्यस्तिमिंगिलः ॥ ८१ ॥ अनंतो वासुकिः शेषो वराहो धरणीधरः ॥ पयःक्षीरविवेकाढ्यो हंसो हैम
[2]गिरिस्थितः ॥ ८२ ॥ हयग्रीवो विशालाक्षो हयकर्णो हयाकृतिः ॥ मंथनो रत्नहारी च कूर्मो धरधराधरः ॥ ८३ ॥ विनिद्रो निद्रितो नंदी
सुनंदो नंदनप्रियः ॥ नाभिनालमृणाली च स्वयंभूश्चतुराननः ॥ ८४ ॥ प्रजापतिपरो दक्षः सृष्टिकर्ता प्रजाकरः ॥ मरीचिः कश्यपो दक्षः[3] सुरासुर
गुरुः कविः ॥ ८५ ॥ वामनो वाममार्गी[4] च वामकर्मा बृहद्वपुः ॥ त्रैलोक्यक्रमणो दीपो बलियज्ञविनाशनः ॥ ८६ ॥ यज्ञहर्ता यज्ञकर्ता यज्ञेशो
यज्ञ[5]भुग्विभुः ॥ सहस्रांशुर्भगो भानुर्विवस्वान्रविरंशुमान् ॥ ८७ ॥ तिग्मतेजाश्चाल्पतेजाः कर्मसाक्षी मनुर्यमः ॥ देवराजः सुरपतिर्दानवारिः शची
पतिः ॥ ८८ ॥ [6]अग्निर्वायुसखो वह्निर्वरुणो यादसां पतिः ॥ नैर्ऋतो [7]नाँदनोऽनादी रक्षयक्षोधनाधिपः ॥ ८९ ॥ कुबेरो वित्तवान्वेगो वसुपालो
विलासकृत् ॥ अमृतस्रवणः सोमः सोमपानकरः सुधीः ॥ ९० ॥ सर्वौषधिकरः श्रीमान्निशाकरदिवाकरः ॥ विषारिर्विषहर्ता च विषकंठधरो
गिरिः ॥ ९१ ॥ नीलकंठो वृषी रुद्रो भालचंद्रो ह्युमापतिः ॥ शिवः शांतो वशी वीरो ध्यानी मानी च मानदः ॥ ९२ ॥ कृमिकीटो मृगव्याधो
मृगहा मृगलाञ्छनः[8] ॥ बटुको भैरवो बालः कपाली दंडविग्रहः ॥ ९३ ॥ स्मशानवासी मांसाशी दुष्टनाशी वरांतकृत् ॥ योगिनीत्रासको योगी ध्या
नस्थो ध्यानवासनः ॥ ९४ ॥ सेनानीः सेनदः[9] स्कंदो महाकालो गणाधिपः ॥ आदिदेवो गणपतिर्विघ्नहा विघ्ननाशनः ॥ ९५ ॥ ऋद्धिसिद्धिप्रदो
दंती भालचन्द्रो गजाननः ॥ नृसिंह उग्रदंष्ट्रश्च नखी दानवनाशकृत् ॥ ९६ ॥ प्रह्लादपोषकर्ता च सर्वदैत्यजनेश्वरः ॥ शलभः सागरः साक्षी कल्प
द्रुमविकल्पकः ॥ ९७ ॥ हेमदो हेमभागी च हिमकर्ता हिमाचलः ॥ भूधरो भूमिदो मेरुः कैलासशिखरो गिरिः ॥ ९८ ॥ लोकालोकांतरो लोकी
विलोकी भुवनेश्वरः ॥ दिक्पालो दिक्पतिर्दिव्यो दिव्यकायो जितेंद्रियः ॥ ९९ ॥ विरूपो रूपवान्रागी नृत्यगीतविशारदः ॥ हाहा हूहूश्चित्ररथो देव
र्षिर्नारदः सखा ॥ १०० ॥ विश्वेदेवाः साध्यदेवा धृताशीश्च चलोऽचलः ॥ कपिलो जल्पको वादी दत्तो हैहयसंघराट् ॥ १ ॥ वसिष्ठो वामदेवश्च

---

[1] ऋतुः–इ०पा० । [2] हैमागिरासनः--इ०पा० । [3] वत्सः--इ० पा० । [4] वाममार्गी--इ० पा० । [5] यज्ञकृत्–इ०पा० । [6] रविः–इ० पा० । [7] नारदः--इ० पा० । [8] मृगवत्सलः--इ०पा० । [9] सेनहा--इ०पा० ।

सप्तर्षिप्रवरो भृगुः ॥ जामदग्न्यो महावीरः क्षत्रियांऽतकरो ह्यृषिः ॥ २ ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षो हरप्रियः ॥ अगस्तिः पुलहो दक्षः पौल
स्त्यो रावणो घटः ॥३॥ देवारिस्तापसस्तापी विभीषणहरिप्रियः ॥ तेजस्वी तेजदस्तेजी ईशो राजपतिः प्रभुः ॥ ४ ॥ दाशरथी राघवो रामो रघुवंश
विवर्धनः॥सीतापतिः पतिः श्रीमान्ब्रह्मण्यो भक्तवत्सलः॥५॥ सन्नद्धः कवची खड्गी चीरवासा दिगंबरः ॥ किरीटी कुंडली चापी शंखचक्री गदाधरः
॥६॥कौसल्यानंदनोदारो भूमिशायी गुहप्रियः ॥ सौमित्रो भरतो बालः शत्रुघ्नो भरताऽग्रजः ॥ ७ ॥ लक्ष्मणः परवीरघ्नः स्त्रीसहायः कपीश्वरः ॥
हनुमानृक्षराजश्च सुग्रीवो वालिनाशनः ॥ ८ ॥ दूतप्रियो दूतकारी ह्यंगदो गदतां वरः ॥ वनध्वंसी वनी वेगो वानरध्वजलांगुली ॥ ९ ॥ रविदंष्ट्री
च लंकाहा हाहाकारो वरप्रदः ॥ भवसेतुर्महासेतुर्बद्धसेतू रमेश्वरः ॥ ११० ॥ जानकीवल्लभः कामी किरीटी कुण्डली खगी ॥ पुण्डरीकविशालाक्षो
महाबाहुर्घनाकृतिः ॥ ११ ॥ चंचलश्चपलः कामी वामी वामांगवत्सलः ॥ स्त्रीप्रियः स्त्रीपरः स्त्रैणः स्त्रियो वामांगवासकः ॥ १२ ॥ जितवैरी जित
कामो जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ शांतो दांतो दयारामो ह्येकस्त्रीव्रतधारकः ॥ १३ ॥ सात्त्विकः सत्त्वसंस्थानो मदहा क्रोधहा खरः ॥ बहुराक्षस
संवीतः सर्वराक्षसनाशकृत् ॥ १४ ॥ रावणारी रणक्षुद्रदशमस्तकच्छेदकः ॥ राज्यकारी यज्ञकारी दाता भोक्ता तपोधनः ॥ १५ ॥ अयोध्याधि
पतिः कांतो वैकुंठोऽकुंठविग्रहः ॥ सत्यव्रतो व्रती शूरस्तपी सत्यफलप्रदः ॥ १६ ॥ सर्वसाक्षीः सर्वगश्च सर्वप्राणहरोऽव्ययः ॥ प्राणश्चाथाप्यपानश्च
व्यानोदानः समानतः ॥ १७ ॥ नागः कृकलः कूर्मश्च देवदत्तो धनंजयः ॥ सर्वप्राणविदो व्यापी योगधारकधारकः ॥१८॥ तत्त्ववित्तत्त्वदस्तत्त्वी
सर्वतत्त्वविशारदः ॥ ध्यानस्थो ध्यानशाली च मनस्वी योगवित्तमः ॥ १९ ॥ ब्रह्मज्ञो ब्रह्मदो ब्रह्मज्ञाता च ब्रह्मसंभवः ॥ अध्यात्मविद्विदो दीपो
ज्योतीरूपो निरंजनः ॥ १२० ॥ ज्ञानदोऽज्ञानहा ज्ञानी गुरुः शिष्योपदेशकः ॥ सुशिष्यः शिक्षितः शाली शिष्यशिक्षाविशारदः ॥ २१ ॥
मंत्रदो मंत्रहा मंत्री तंत्री तन्त्रजनप्रियः ॥ सन्मंत्रो मन्त्रवि[illegible]मन्त्री यन्त्रमन्त्रैकभंजनः ॥ २२ ॥ मारणो मोहनो मोही स्तंभोच्चाटनकृत्खलः ॥
बहुमायो विमायश्च महामायाविमोहकः ॥ २३ ॥ मोक्षदो बंधको बंदी ह्याकर्षणविकर्षणः ॥ ह्रींकारो बीजरूपी च क्लींकारः कीलकाधिपः ॥
॥ २४ ॥ सौंकारः शक्तिमाञ्च्छक्तिः सर्वशक्तिधरो धरः ॥ अकारोकार ओंकारश्छंदोगायत्रसम्भवः ॥ २५ ॥ वेदो वेदविदो वेदी वेदाऽध्यायी
सदाशिवः ॥ ऋग्यजुःसामाथर्वेशः सामगानकरोऽकरी ॥ २६ ॥ त्रिपदो बहुपादी च शतपथः सर्वतोमुखः ॥ प्राकृतः संस्कृतो योगी गीतग्रंथप्रहे

---

१ तामसः—इ०पा० । २ परः—इं०पा० ।

लिकः ॥ २७ ॥ सगुणो विगुणश्छंदो निःसंगो विगुणो गुणी ॥ निर्गुणो गुणवान्संगी कर्मी धर्मी च कर्मदः[1] ॥ २८ ॥ निष्कर्मा कामकामी च निःसंगः संगवर्जितः ॥ निर्लोभो निरहंकारी निष्किंचनजनप्रियः ॥ २९ ॥ सर्वसंगकरो रागी सर्वत्यागी बहिश्चरः ॥ एकपादो द्विपादश्च बहुपादोऽल्पपादकः ॥ १३० ॥ द्विपदस्त्रिपदोऽपादी विपादी पदसंग्रहः ॥ खेचरो भूचरो भ्रामी भृंगकीटमधुप्रियः ॥ ३१ ॥ क्रतुः संवत्सरो मासो गणितार्को ह्यहर्निशः ॥ कृतं त्रेता कलिश्चैव द्वापरश्चतुराकृतिः ॥ ३२ ॥ दिवांकालकरः[2] कालः कुलधर्मः सनातनः ॥ कला काष्ठा कला नाड्यो यामः पक्षः सितासितः ॥ ३३ ॥ युगो युगन्धरो योग्यो युगधर्मप्रवर्तकः ॥ कुलाचारः कुलकरः कुलदैवकरः कुली ॥ ३४ ॥ चतुराऽऽश्रमचारी च गृहस्थो ह्यतिथिप्रियः ॥ वनस्थो वनचारी च वानप्रस्थाऽऽश्रमोऽश्रमी ॥ ३५ ॥ बटुको ब्रह्मचारी च शिखासूत्री कमण्डली ॥ त्रिजटी ध्यानवान्ध्यानी बद्रिकाश्रमवासकृत् ॥ ३६ ॥ हेमाद्रिप्रभवो हैमो हेमराशिर्हिमाकरः ॥ महाप्रस्थानको विप्रो विरागी रागवान्गृही ॥ ३७ ॥ नरनारायणोऽनाँगो[3] केदारोदारविग्रहः ॥ गंगाद्वारतपःसारस्तपोवनतपोनिधिः ॥ ३८ ॥ निधिरेष महापद्मः पद्माकरश्रियालयः ॥ पद्मनाभः परीतात्मा परिव्राट्पुरुषोत्तमः ॥ ३९ ॥ परानंदः पुराणश्च सम्राड्राजविराजकः ॥ चक्रस्थश्चक्रपालस्थश्चक्रवर्ती नराधिपः ॥१४०॥ आयुर्वेदविदो वैद्यो धन्वंतरिश्च रोगहा ॥ औषधीबीजसंभूतो रोगी रोगविनाशकृत् ॥ ॥ ४१ ॥ चेतनश्चेतकोऽचिंत्यश्चित्तचिंताविनाशकृत् ॥ अतींद्रियः सुखस्पर्शश्चरचारी विहंगमः ॥ ४२ ॥ गरुडः पक्षिराजश्च चाक्षुषो विनतात्मजः ॥ विष्णुयानविमानस्थो मनोमयतुरंगमः ॥ ४३ ॥ बहुवृष्टिकरो वर्षी ऐरावणविरावणः ॥ उच्चैःश्रवाऽरुणो गामी हरिदश्वो हरिप्रियः ॥४४॥ प्रावृषो मेघमाली च गजरत्नपुरंदरः ॥ वसुदो वसुधारश्च निद्रालुः पन्नगाशनः ॥ ४५ ॥ शेषशायी जलेशायी व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ वेदव्यासकरो वाग्ग्मी बहुशाखाविकल्पकः ॥ ४६ ॥ स्मृतिः पुराणधर्मार्थी परावरविचक्षणः ॥ सहस्रशीर्षा सहस्राक्षः सहस्रवदनोज्ज्वलः ॥ ४७ ॥ सहस्रबाहुः सहस्रांशुः सहस्रकिरणो नरः ॥ बहुशीर्षैकशीर्षश्च त्रिशिरा विशिराः शिरी ॥ ४८ ॥ जटिलो भस्मरागी च दिव्यांबरधरः शुचिः ॥ अणुरूपो बृहद्रूपो विरूपो विकराकृतिः ॥ ४९ ॥ समुद्रमाथको माथी सर्वरत्नहरो हरिः ॥ वज्रवैडूर्यको वज्री चिंतामणिमहामणिः ॥१५०॥ अनिर्मूल्यो महामूल्यो निर्मूल्यः सुरभिः सुखी ॥ पिता माता शिशुर्बंधुर्धाता त्वष्टार्यमा यमः ॥ ५१ ॥ अंतःस्थो बाह्यकारी च बहिःस्थो वै बहिश्चरः ॥ पावनः पावकः

---

[1] कर्दमः—इ०पा० । [2] देशकालकरः—इ०पा० । [3] नागी—इ०पा० ।

पाकी सर्वभक्षी हुताशनः ॥ ५२ ॥ भगवान्भगहा भागी भवभंजो भयंकरः ॥ कायस्थः कार्यकारी च कार्यकर्ता करप्रदः ॥ ५३ ॥ एकधर्मा
द्विधर्मा च सुखी दूत्योपजीवकः ॥ बालकस्तारकस्त्राता कालो मूषकभक्षकः ॥ ५४ ॥ संजीवनो जीवकर्ता सजीवो जीवसंभवः ॥ षड्विंशको महा
विष्णुः सर्वव्यापी महेश्वरः ॥ ५५ ॥ दिव्यांगदो मुक्तमाली श्रीवत्सो मकरध्वजः ॥ श्याममूर्तिर्घनश्यामः पीतवासाः शुभाननः ॥ ५६ ॥ चीरवासा
विवासाश्च भूतदानववल्लभः ॥ अमृतोऽमृतभागी च मोहिनीरूपधारकः ॥ ५७ ॥ दिव्यदृष्टिः समदृष्टिर्देवदानववंचकः ॥ कबंधः केतुकारी च
स्वर्भानुश्चंद्रतापनः ॥ ५८ ॥ ग्रहराजो ग्रही ग्राहः सर्वग्रहविमोचकः ॥ दानमानजपो होमः सानुकूलः शुभग्रहः ॥ ५९ ॥ विघ्नकर्ताऽपहर्ता च
विघ्ननाशो विनायकः ॥ अपकारोपकारी च सर्वसिद्धिफलप्रदः ॥ १६० ॥ सेवकः सामदानी च भेदी दंडी च मत्सरी ॥ दयावान्दानशीलश्च दानी
यज्वा प्रतिग्रही ॥ ६१ ॥ हविरग्निश्चरुस्थाली समिधश्चानिलो यमः ॥ होतोद्गाता शुचिः कुण्डः सामगो वैकृतिः सवः ॥ ६२ ॥ द्रव्यं
पात्राणि संकल्पो मुशलो ह्यरणिः कुशः ॥ दीक्षितो मंडपो वेदिर्यजमानः पशुः क्रतुः ॥ ६३ ॥ दक्षिणा स्वस्तिमान्स्वस्ति ह्याशीर्वादः
शुभप्रदः ॥ आदिवृक्षो महावृक्षो देववृक्षो वनस्पतिः ॥ ६४ ॥ प्रयागो वेणुमान्वेणी न्यग्रोधश्चाऽक्षयो वटः ॥ सुतीर्थस्तीर्थकारी च
तीर्थराजो व्रती व्रतः ॥ ६५ ॥ वृत्तिदाता पृथुः पुत्रो दोग्धा गौर्वत्स एव च ॥ क्षीरं क्षीरवहः क्षीरी क्षीरभागविभागवित् ॥ ६६ ॥
राज्यभागविदो भागी सर्वभागविकल्पकः ॥ वाहनो वाहको वेगी पादचारी तपश्चरः ॥ ६७ ॥ गोपनो गोपको गोपी गोपकन्याविहारकृत् ॥
वासुदेवो विशालाक्षः कृष्णो गोपीजनप्रियः ॥ ६८ ॥ देवकीनंदनो नंदी नंदगोपगृहाऽऽश्रमी ॥ यशोदानंदनो दामी दामोदर उलूखली ॥ ६९ ॥
पूतनारिः पदाकारी लीलाशकटभंजकः ॥ नवनीतप्रियो वाग्ग्मी वत्सपालकबालकः ॥ १७० ॥ वत्सरूपधरो वत्सी वत्सहा धेनुकांतकृत् ॥ बका
रिर्वनवासी च वनक्रीडाविशारदः ॥ ७१ ॥ कृष्णवर्णाऽऽकृतिः कांतो वेणुवेत्रविधारकः ॥ गोपमोक्षकरो मोक्षो यमुनापुलिनेचरः ॥ ७२ ॥
मायावत्सकरो मायी ब्रह्ममायापमोहकः ॥ आत्मसारविहारज्ञो गोपदारकदारकः ॥ ७३ ॥ गोचारी गोपतिर्गोपो गोवर्धनधरो बली ॥ इन्द्रद्युम्नो
मखध्वंसी वृष्टिहा गोपरक्षकः ॥ ७४ ॥ सुरभित्राणकर्ता च दावपानकरः कली ॥ कालीयमर्दनः काली यमुनाह्रदविहारकः ॥ ७५ ॥ संक
र्षणो बलश्लाघ्यो बलदेवो हलायुधः ॥ लांगली मुसली चक्री रामो रोहिणिनंदनः ॥ ७६ ॥ यमुनाकर्षणोद्धारो नीलवासा हलो हली ॥ रेवती

---

१ कालीयदमनः—इ० पा० ।

रमणो लोलो बहुमानकरः परः ॥ ७७ ॥ धेनुकारिर्महावीरो गोपकन्याविदूषकः ॥ काममानहरः कामी गोपीवासोऽपतस्करः ॥ ७८ ॥ वेणुवादी च नादी च नृत्यगीतविशारदः ॥ गोपीमोहकरो गानी रासको रजनीचरः ॥ ७९ ॥ दिव्यमाली विमाली च वनमालाविभूषितः ॥ कैटभारिश्च कंसारिर्मधुहा मधुसूदनः ॥१८०॥ चाणूरमर्दनो मल्लो मुष्टी मुष्टिकनाशकृत् ॥ मुरहा मोदको मोदी मदघ्नो नरकांतकृत् ॥८१॥ विद्याध्यायी भूमिशायी सुदामा सुसखा सुखी ॥ सकलो विकलो वैद्यः कलितो वै कलानिधिः ॥ ८२ ॥ विद्याशाली विशाली च पितृमातृविमोक्षकः ॥ रुक्मिणीरमणो रम्यः कालिंदीपतिः शंखहा॥८३॥पांचजन्यो महापद्मो बहुनायकनायकः॥धुंधुमारो निकुंभघ्नः शंबरांतो रतिप्रियः॥८४॥प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च सात्वतां पतिरर्जुनः ॥ फाल्गुनश्च गुडाकेशः सव्यसाची धनंजयः ॥ ८५ ॥ किरीटी च धनुष्पाणिर्धनुर्वेदविशारदः ॥ शिखंडी सात्यकिः शैव्यो भीमो भीमपराक्रमः ॥ ८६ ॥ पांचालश्चाभिमन्युश्च सौभद्रो द्रौपदीपतिः ॥ युधिष्ठिरो धर्मराजः सत्यवादी शुचिव्रतः ॥ ८७ ॥ नकुलः सहदेवश्च कर्णो दुर्योधनो घृणी ॥ गांगेयोऽथ गदापाणिर्भीष्मो भागीरथीसुतः ॥ ८८ ॥ प्रज्ञाचक्षुर्धृतराष्ट्रो भारद्वाजोथ गौतमः ॥ अश्वत्थामा विकर्णश्च जह्नुर्युद्धविशारदः॥८९॥सीमंतिको गदी गाल्वो विश्वामित्रो दुरासदः ॥ दुर्वासा दुर्विनीतश्च मार्कंडेयो महामुनिः ॥१९०॥ लोमशो निर्मलोऽलोमी दीर्घायुश्च चिरोऽचिरी ॥ पुनर्जीवी मृतो भावी भूतो भव्यो भविष्यकः ॥ ९१ ॥ त्रिकालोऽथ त्रिलिंगश्च त्रिनेत्रस्त्रिपदीपतिः[1] ॥ यादवो याज्ञवल्क्यश्च यदुवंशविवर्धनः ॥ ९२ ॥ शल्यक्रीडी विक्रीडश्च यादवांतकरः कलिः ॥ सदयो हृदयो दायो दायदो दायभाग्दयी ॥ ९३ ॥ महोदधिर्महीपृष्ठो नीलपर्वतवासकृत् ॥ एकवर्णो विवर्णश्च सर्ववर्णबहिश्चरः ॥ ९४ ॥ यज्ञनिंदी वेदनिंदी वेदबाह्यो बलो बलिः ॥ बौद्धारिर्बाधको बाधो जगन्नाथो जगत्पतिः ॥ ९५ ॥ भक्तिर्भागवंतो भागी विभक्तो भगवत्प्रियः ॥ त्रिग्रामोऽथ नवारण्यो गुह्योपनिषदासनः ॥ ९६ ॥ शालिग्रामः शिलायुक्तो विशालो गंडकाश्रयः ॥ श्रुतदेवः श्रुतः श्रावी श्रुतबोधः श्रुतश्रवाः ॥ ९७ ॥ कल्किः कालकलः कल्को दुष्टम्लेच्छविनाशकृत् ॥ कुंकुमी धवलो धीरः क्षमाकरो वृषाकपिः ॥९८॥ किंकरः किन्नरः कण्वः केकी किंपुरुषाधिपः ॥ एकरोमा विरोमा च बहुरोमा बृहत्कविः ॥ ॥ ९९ ॥ वज्रप्रहरणो वज्री वृत्रघ्नो वासवानुजः ॥ बहुतीर्थकरस्तीर्थः सर्वतीर्थजनेश्वरः ॥ २०० ॥ व्यतीपातोपरागश्च दानवृद्धिकरः शुभः ॥ असंख्येयोऽप्रमेयश्च संख्याकारो विसंख्यकः ॥ १ ॥ मिहिकोत्तारकस्तारो बालचंद्रः सुधाकरः ॥ किंवर्णः कीदृशः किञ्चित्किंस्वभावः किमाश्रयः ॥२॥

---

[1] त्रिनदीपतिः-इ० पा० ।

निर्लोकश्च निराकारी बह्वाकारैककारकः ॥ दौहित्रः पुत्रिकः पौत्रो नप्ता वंशधरो धरः ॥ ३ ॥ द्रवीभूतो दयालुश्च सर्वसिद्धिप्रदो मणिः ॥
॥ ४ ॥ आधारोऽपि विधारश्च धरासूनुः सुमंगलः ॥ मंगलो मंगलाकारो मांगल्यः सर्वमंगलः ॥ ५ ॥ नाम्नां सहस्रंनामेदं विष्णोरतुलतेजसः ॥
सर्वसिद्धिकरं काम्यं पुण्यं हरिहरात्मकम् ॥ ६ ॥ यः पठेत्प्रातरुत्थाय शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ यश्चेदं शृणुयान्नित्यं नरो निश्चलमानसः ॥ ७ ॥
त्रिसंध्यं श्रद्धया युक्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ नंदते पुत्रपौत्रैश्च दारैर्भृत्यैश्च पूजितः ॥ ८ ॥ प्राप्नुते विपुलां लक्ष्मीं मुच्यते सर्वसंकटात् ॥ सर्वान्का
मानवाप्नोति लभते विपुलं यशः ॥ ९ ॥ विद्यावाञ्जायते विप्रः क्षत्रियो विजयी भवेत्[1] ॥ वैश्यश्च धनलाभाढ्यः शूद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥ २१० ॥
रणे घोरे विवादे च व्यापारे पारतंत्रके ॥ विजयी जयमाप्नोति सर्वदा सर्वकर्मसु ॥ ११ ॥ एकधा दशधा चैव शतधा च सहस्रधा ॥ पठते हि
नरो नित्यं तथैव फलमश्नुते ॥ १२ ॥ पुत्रार्थी प्राप्नुते पुत्रान्धनार्थी धनमव्ययम्[2] ॥ मोक्षार्थी प्राप्नुते मोक्षं धर्मार्थी धर्मसंचयम् ॥ १३ ॥ कन्यार्थी
प्राप्नुते कन्यां दुर्लभां यत्सुरैरपि ॥ ज्ञानार्थी जायते ज्ञानी योगी योगेषु युज्यते ॥ १४ ॥ महोत्पातेषु घोरेषु दुर्भिक्षे राजविग्रहे ॥ महामारीसमुद्भूते
दारिद्र्ये दुःखपीडिते ॥ १५ ॥ अरण्ये प्रांतरे वाऽपि दावाग्निपरिवारिते[3] ॥ सिंहव्याघ्राभिभूतेऽपि वने हस्तिसमाकुले ॥ १६ ॥ राज्ञा क्रुद्धेन
चाज्ञप्ते दस्युभिः सह संगमे ॥ विद्युत्पातेषु घोरेषु स्मर्तव्यं हि सदा नरैः ॥ १७ ॥ ग्रहपीडासु चोग्रासु वधबन्धगतावपि ॥ महार्णवे महानद्यां
पोतस्थेषु न चापदः ॥ १८ ॥ रोगग्रस्तो विवर्णश्च गतकेशनखत्वचः ॥ पठनाच्छ्रवणाद्वापि दिव्यकाया भवंति ते ॥ १९ ॥ तुलसीवनसंस्थाने
सरोद्वीपे सुरालये ॥ बद्रिकाश्रमे शुभे देशे गंगाद्वारे तपोवने ॥ २२० ॥ मधुवने प्रयागे च द्वारकायां समाहितः ॥ महाकालवने सिद्धे
नियताः सर्वकामिकाः ॥ २१ ॥ ये पठंति शतावर्तं भक्तिमंतो जितेंद्रियाः ॥ ते सिद्धाः सिद्धिदा लोके विचरंति महीतले ॥ २२ ॥
अन्योन्यभेदभेदानां मैत्रीकरणमुत्तमम् ॥ मोहनं मोहनानां च पवित्रं पापनाशनम् ॥ २३ ॥ बालग्रहविनाशाय शांतीकरणमुत्तमम् ॥
दुर्वृत्तानां च पापानां बुद्धिनाशकरं परम् ॥ २४ ॥ पतद्गर्भा च वंध्या च स्राविणी काकवन्ध्यका ॥ अनायासेन सततं पुत्रमेव प्रसूयते ॥
॥ २५ ॥ पयःपुष्कलदा गावो बहुधान्यफला कृषिः ॥ स्वामिधर्मपरा भृत्या नारी पतिव्रता[4] भवेत् ॥ २६ ॥ अकालमृत्युनाशाय तथा
दुःस्वप्नदर्शने ॥ शांतिकर्मणि सर्वत्र स्मर्तव्यं च सदा नरैः ॥ २७ ॥ यः पठत्यन्वहं मर्त्यः शुचिष्मान्विष्णुसन्निधौ ॥ एकाकी च जिता

---

[1] रणे—इ०पा० । [2] अक्षयम्—इ०पा० । [3] दावाग्निपरिपीडिते--इ०पा० । [4] धर्मवती--इ०पा० ।

हारो जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ २८ ॥ गरुडारोहसंपन्नः पीतवासाश्चतुर्भुजः ॥ वाञ्छितं प्राप्य लोकेऽस्मिन्विष्णुलोके स गच्छति ॥ २९ ॥ एकतः सकला विद्या एकतः सकलं तपः ॥ एकतः सकलो धर्मो नाम विष्णोस्तथैकतः ॥ २३० ॥ यो हि नामसहस्रेण स्तोतुमिच्छति वै द्विजः॥ सोऽयमेकेन श्लोकेन स्तुत एव न संशयः ॥ ३१ ॥ सहस्राक्षः सहस्रपात्सहस्रवदनोज्ज्वलः ॥ सहस्रनामानंताक्षः सहस्रबाहुर्नमोस्तु ते ॥ ३२ ॥ विष्णोर्नामसहस्रं वै पुराणं वेदसम्मतम् ॥ पठितव्यं सदा भक्तैः सर्वमंगलमंगलम् ॥ ३३ ॥ इति स्तवाभियुक्तानां देवानां तत्र वै द्विज ॥ प्रत्यक्षं प्राह भगवान्वरदो वरदार्चितः ॥ ३४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ व्रियतां भोः सुराः सर्वैर्वरोऽस्मत्तोभिवांछितः ॥ तत्सर्वं संप्रदास्यामि नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३५ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ वरदोऽसि यदा विष्णो वरमेतं ददस्व नः ॥ अदितेर्गर्भसंभूतः शक्रस्याऽप्यनुजो भव ॥ ३६ ॥ इति संप्रार्थितो देवैर्ब्रह्मशक्रपुरोगमैः ॥ तथेत्युक्त्वा च भगवांस्तत्रैवांऽतरधीयत ॥ ३७ ॥ ततः कतिपये काले भगवानदितिनंदनः ॥ विष्णुरूपधरोऽनंतो वामनत्वाच्च वामनः ॥ ३८ ॥ बलिर्वैरोचनो व्यास वाजिमेधशतेन च ॥ ईजे द्विजवरश्रेष्ठ इंद्रराज्यजिहीर्षया ॥३९॥ ऋत्विजं कश्यपं कृत्वा होतारं भृगुसत्तमम् ॥ ब्रह्मा तत्राभवच्चैव स्वयमेव पितामहः ॥ २४० ॥ अध्वर्युर्भगवानत्रिर्बभूव मुनिसत्तमः ॥ उद्गाता नारदश्चैव वसिष्ठश्च सभासदः ॥ ४१ ॥ ये यत्र विहिताः सर्वे तत्र तत्र मुनीश्वराः ॥ बलिस्तत्राऽभवद्व्यास दीक्षितो राजसत्तमः ॥ ४२ ॥ एवं प्रवर्तमानेषु यज्ञेषु मुनिसत्तम ॥ हूयतां भुज्यतां चैव दीयतां धीयतां तथा ॥ ४३ ॥ इति वाचः शुभास्तत्र श्रूयंते च द्विजोत्तम ॥ तस्मिन्काले सुचित्रेषु वामनोऽगाच्छुचिस्मितः ॥ ४४ ॥ पठमानो मुखाग्रेण चातुर्वेदिकमंत्रकान् ॥ द्वारे तिष्ठति राजेंद्र वामनो द्विजसत्तमः ॥ ४५ ॥ प्रतिहारेण वै व्यास सर्वं राज्ञे निवेदितम् ॥ उत्थाय च महाराजो बलिर्वैरोचनिस्तदा ॥ ४६ ॥ अर्घ्यमादाय तत्सर्वं जगाम स्वैः सभासदैः ॥ पूजयित्वा यथान्यायं वामनं लोकभावनम् ॥ ४७ ॥ आनयित्वा सभामध्ये दत्त्वाऽऽसनपरिग्रहम् ॥ कुतस्त्वागमनं ब्रह्मन्किं तेऽभीष्टं ददामि वै ॥ ४८ ॥ ॥ ॥ वामन उवाच ॥ ॥ राजराजाखिला सृष्टिर्ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ततोऽहमागतो भूमन्यज्ञं चैव दिदृक्षया ॥ ४९ ॥ वरुणस्य च यज्ञो वै दृष्टो मे वै पुरानघ ॥ यक्षाधिपतेर्नूनं च यज्ञं वै दृष्टवानहम् ॥ २५० ॥ धर्मस्याऽपि च यज्ञो मे प्रजापतेश्च सत्तम ॥ वायोर्यज्ञो महाराज दृष्टो मे विधिपूर्वकः ॥ ५१ ॥ राजर्षीणां च ये यज्ञा दृष्टास्तेऽपि महाव्रत ॥ यादृशं वै महाराज यज्ञं ते दृष्टवानहम् ॥ ५२ ॥ ईदृशो राज

---

१ अभूत–इति शेषः। २ सुचित्रेषु–विविधकर्मयोगविशेषेषु–इत्यर्थः।

राजेंद्र न भूतो न भविष्यति ॥ तस्मादिहागतो राजन्याचनार्थं तवाऽनघ ॥ ५३ ॥ ॥ बलिरुवाच ॥ ॥ याचस्व त्वं द्विजश्रेष्ट किं तेऽभीष्टं ददाम्य
हम् ॥५४॥ ॥ वामन उवाच ॥ ॥ देहि मे राजराजेंद्र पदानि त्रीणि मेदिनीम् ॥ वासार्थं रोचते तेऽद्य यदि पार्थिवसत्तम ॥५५॥ ॥ बलिरुवाच॥ ॥
किमिदं याचितं विप्र स्वल्पं ते नहि ते परम् ॥ गजवाजिरथाः क्षोणी रत्नानि विविधानि च ॥ ५६ ॥ दासदासीर्वरारोहाः स्त्रियो नाना वसूनि च ॥
द्रव्याणि वाससी शुभ्रे याचस्व त्वं द्विजोत्तम ॥५७॥ पात्रोऽसि कृतकृत्योऽसि वेदवेदांगपारग ॥५८॥ ॥ वामन उवाच ॥ ॥ न मे किंचित्स्पृहा राज
न्विद्यते भुवि मानद ॥ देहि त्वं त्रिपदां भूमिं यदि श्रद्धाऽस्ति तेऽधुना ॥ ५९ ॥ इत्युक्ते वामनेनाथ बलिर्वचनमब्रवीत् ॥ गृहाण त्रिपदां भूमिं
वासस्यार्थं हि मानद ॥ २६० ॥ इत्युक्त्वा स च राजर्षिर्ददौ भूमिं द्विजाय वै ॥ वारितोऽपि तदा व्यास भृगुणा दैवनोदितः ॥ ६१ ॥ दत्तमात्रे जले
सद्यो ब्रह्माण्डं चाक्रमद्धरिः ॥ सार्धपादद्वयं जाता सशैलवनकानना ॥ ६२ ॥ वसुधेयं तदा व्यास बलिना चार्पितं वसु ॥ जित्वाऽसुरगणान्सर्वा
न्राज्यं दत्त्वा शतक्रतोः ॥ ६३ ॥ पश्चात्कुमुद्वतीं प्राप्तो विष्णुर्वामनरूपधृक् ॥ ६४ ॥ ऋद्धिसिद्ध्याश्रमे पुण्ये तीर्थं कृत्वाऽऽत्मसंभवम् ॥ निवासम
करोद्व्यास तत्रैव स सुरोत्तमः ॥ ६५ ॥ वामनेन कृतं तीर्थं वामनं कुण्डमुच्यते ॥ भाद्रे मासि सिते पक्षे द्वादशी श्रवणान्विता ॥ ६६ ॥ वामन
द्वादशी प्रोक्ता हत्याकोटिविनाशिनी ॥ अस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा ह्युपोष्यैकादशीं यदा ॥ ६७ ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
द्वादश्यां वै विशेषेण महादानानि कुर्वते ॥ ६८ ॥ न तेषां दुर्लभं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ एवं वै वामनं तीर्थं पुरा प्रोक्तं महर्षिणा ॥
॥ ६९ ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वकामवरप्रदम् ॥ प्राप्यते तेन सर्वं हि नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ २७० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये वामनकुण्डमहिमविष्णुसहस्रनामकथनंनाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि वीरेश्वरमथो शृणु ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा वीरलोकमवाप्नुयात् ॥ १ ॥ नागानां
प्रवरं तीर्थं सर्वकामवरप्रदम् ॥ कालभैरवमित्याख्यं तच्च तीर्थं परं स्मृतम् ॥ २ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वदुःखातिगो भवेत् ॥ ३ ॥ ॥ व्यास
उवाच ॥ ॥ कस्मिन्काले हि विख्यातं कालभैरवसंज्ञितम् ॥ तीर्थं मुनिवरश्रेष्ठ एतद्विस्तरतो वद ॥ ४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुराऽ
यं भैरवो योगी योगिनीत्रासकारकः ॥ कालचक्रकृताः कृत्या योगिनीनां गणास्तदा ॥ ५ ॥ तासां कालीति विख्याता योगिनी परमोत्तमा ॥
तयायं पालितो नित्यं पुत्रवद्भैरवोऽमलः ॥ ६ ॥ तेनैते च विनिर्धूता दोषोत्पाताश्च सत्तम ॥ त्रिविधा भुवि विख्याताः सर्वविघ्नकराः पराः ॥ ७ ॥

कालकृत्यास्तदा तेन अंशिताः परमात्मना॥महामारी पूतना कृत्या शकुनी रेवती खला॥८॥कोटरी तामसी माया नवैता मातृकाःस्मृताः॥दुष्टदोषवहा
दुष्टाः सर्वप्राणिभयंकराः ॥९॥ वशीचक्रे स धर्मात्मा सर्वकामवरप्रदाः ॥ शिप्रातीरे स्थितो नित्यं कूले चोत्तरतः शुभे ॥१०॥ ऊषरस्य परे पूर्वे
सोऽपि तिष्ठति सर्वदा ॥ आषाढस्य सिते पक्षे रविवारे समाहितः ॥११ ॥ नवमीं चाऽष्टमीं प्राप्य चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ पूजां कुर्वंति ये केचिन्नरा
निश्चलमानसाः ॥ १२ ॥ विवाहे पुत्रजनने मांगल्ये च शुभे परम् ॥ पत्रपुष्पार्घगंधैश्च नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ॥ १३ ॥ तांबूलवासगंधाद्यैः पूजयेद्वरद
रूपिणम् ॥ विप्राणां भोजनैर्होमैस्तर्पयेत्सततं विभुम् ॥ १४ ॥ एतत्परमकल्याणमेतत्परममंगलम् ॥ नत्वा स्तुत्वा च तं देवं सर्वकामार्थसिद्धये ॥
॥ १५ ॥ सकलकलुषहारी धूर्तदुष्टांऽतकारी सुचिरचरितचारी मुंडमौंजीप्रचारी ॥ करकलितकपाली कुण्डली दंडपाणिः स भवतु सुखकारी
भैरवो भावहारी ॥ १६ ॥ विविधरासविलासविलासितं नववधूरवधूतपराक्रमम् ॥ मदविघूर्णितगोष्पदगोष्पदं भवपदं सततं सततं स्मरे ॥ १७ ॥
अमलकमलनेत्रं चारुचंद्रावतंसं सकलगुणगरिष्ठं कामिनीकामरूपम् ॥ परिहृतपरितापं डाकिनीनाशहेतुं भज जन शिवरूपं भैरवं भूतनाथम् ॥
॥ १८ ॥ सबलबलविघातं क्षेत्रपालैकपालं विकटकटिकरालं ह्यट्टहासं विशालम् ॥ करगतकरवालं नागयज्ञोपवीतं भज जन शिवरूपं भैरवं
भूतनाथम् ॥ १९ ॥ भवभयपरिहारं [१]योगिनीत्रासकारं सकलसुरगणेशं चारुचंद्रार्कनेत्रम् ॥ मुकुटरुचिरभालं मुक्तमालं विशालं भज जन शिवरूपं
भैरवं भूतनाथम् ॥ २० ॥ चतुर्भुजं शंखगदाधराऽऽयुधं पीतांबरं सांद्रपयोदसौभगम् ॥ श्रीवत्सलक्ष्मं गलशोभिकौस्तुभं शीलप्रदं शंकररक्षणं
भजे ॥ २१ ॥ लोकाऽभिरामं [२]भुवनाभिरामं प्रियाभिरामं यशसाभिरामम् ॥ कीर्त्याभिरामं तपसाऽभिरामं तं भूतनाथं शरणं प्रपद्ये ॥ २२ ॥
आद्यं ब्रह्म सनातनं शुचिपरं सिद्धिप्रदं कामदं सेव्यं भक्तिसमन्वितं हरिहरैः सृष्टयासहं साधुभिः ॥ योग्यं योगविचारितं युगधरं योग्याननं योगिनं
वंदेहं सकलं कलंकरहितं सत्सेवितं भैरवम् ॥ २३ ॥ भैरवाष्टकमिदं पुण्यं प्रातःकाले पठेन्नरः ॥ दुःस्वप्ननाशनं तस्य वांछितार्थफलं भवेत्
॥ २४ ॥ राजद्वारे विवादे च संग्रामे संकटे तथा ॥ राज्ञा क्रुद्धेन चाऽऽज्ञप्ते शत्रुबंधगते तथा ॥ २५ ॥ दारिद्र्यदुःखनाशाय पठितव्यं समाहितैः ॥
न तेषां जायते किंचिद्दुर्लभं भुवि वांछितम् ॥२६॥ ॥ इति भैरवाष्टकम् ॥ ॥ अस्मिंस्तीर्थे प्रकर्तव्यं स्नानदानादिकं नरैः॥संसारभयभीतैश्च पूजितो

---

[१] योगिनीत्राससहारकः—इ० पा०। [२] वचसाभिरामम्--इ० पा०।

भैरवो वरः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं तीर्थमुत्तमम् ॥ २७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे
ऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये कालभैरवतीर्थयात्रावर्णनंनाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ नागतीर्थं त्वया ब्रह्मन्पुरा प्रोक्तं
यशस्विना ॥ तस्य तीर्थवरस्याऽपि महिमानं च सत्तम ॥ १ ॥ भूयस्तु श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ कियत्काले समाख्यातमेतद्विस्त
रतो वद ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु ब्रह्मन्प्रवक्ष्यामि तवाऽग्रे नागतीर्थजाम् ॥ कथां पुण्यतमां तुभ्यं भुवि पापहरां पराम् ॥ ३ ॥
यस्याः श्रवणमात्रेण शापमुक्तो भवेन्नरः ॥ पुरा नागाः परिभ्रष्टा मातुः शापात्परंतप ॥ ४ ॥ जनमेजयेन दग्धास्ते मोक्षिता ह्यास्तिकेन च ॥
पप्रच्छुस्ते द्विजश्रेष्ठ जरत्कार्वात्मजं तदा ॥ ५ ॥ ॥ नागा ऊचुः ॥ ॥ ब्रह्मंस्तव प्रसादेन मोक्षिता हव्यवाहनात् ॥ जनमेजयस्य यज्ञे
स्मिन्देवराजस्य संनिधौ ॥ ६ ॥ अस्माकं भूतिमन्विच्छन्वासस्यार्थं परंतप ॥ यस्मिन्स्थाने सदा ब्रह्मन्निवासो जायतेऽभयः ॥ ७ ॥ ॥ आस्तीक
उवाच ॥ ॥ श्रूयतां मातुलश्रेष्ठा युष्माकं हितमुत्तमम् ॥ महाकालवने रम्ये या वै कुशस्थली स्मृता ॥ ८ ॥ तस्या हि दक्षिणे भागे पूर्वतीर्थं सना
तनम् ॥ नागालयं पुरा प्रोक्तं यत्र सन्निहितो हरिः ॥ ९ ॥ योगनिद्रां समासाद्य शेते ब्रह्म सनातनम् ॥ शेषशायीति विख्यातः सर्वलोकेषु गीयते
॥ १० ॥ कल्पदोषो न तत्रैव बाधते सर्वदेहिनाम् ॥ बकदाल्भ्य ऋषिस्तत्र तपस्तेपे धृतव्रतः ॥ १० ॥ लोमशश्च महातेजास्तत्रैव प्रतितिष्ठति ॥
दीर्घायुष्कं समापन्नो मार्कंडेयो महामुनिः ॥ १२ ॥ न वर्तते कालचक्रं महाकालप्रतापतः ॥ कपिलः सिद्धिमापन्नो यत्र तीर्थवरोत्तमे ॥१३॥ हरि
श्चंद्रो विमुक्तोऽभूद्दुर्ह्यचण्डालयोनितः॥सप्तर्षिप्रवरा ये ते निर्वाणपदवीं गताः ॥१४॥ एतस्मात्कारणात्सर्वैस्तत्र विश्रम्यतां सदा ॥ मातुः शापोद्भवो
दोषो युष्माकं नैव बाधते ॥ १५ ॥ एतत्ते वचनं श्रुत्वा महर्षेरास्तिकस्य च ॥ आगच्छंस्तत्र ते शीघ्रं वासार्थं पन्नगोत्तमाः ॥ १६ ॥ एलापत्रः
कंबलश्च कर्कोटकधनंजयौ ॥ वासुकिः पन्नगश्रेष्ठस्तक्षको नील एव च ॥ १७ ॥ पद्मकश्चार्बुदश्चैव नागास्ते सर्व एव हि ॥ अत्रागत्य स्वस्वस्थानानि
चक्रुस्ते सुचिरव्रताः ॥ १८ ॥ तत्र रम्याणि तीर्थानि जातानि परमाणि च ॥ नवानि चक्रुः कुंडानि तीर्थभूतानि सत्तम ॥ १९ ॥ महापुण्यप्रदा
न्याहुर्महापापहराणि च ॥ यत्र सिद्धाश्च गंधर्वा ऋषयः संशितव्रताः ॥ २० ॥ अप्सरोगणसंघैश्च सेव्यंते च सदा वरैः ॥ यत्र शेषो महानागः
पुरा प्रोक्तो महर्षिणा ॥ २१ ॥ शेषशायी ह्यलं विष्णुर्भगवान्कमलेक्षणः ॥ तत्र सर्वाणि तीर्थानि तिष्ठंति भुवि सर्वदा ॥ २२ ॥ श्वेतद्वीपेतिवि
ख्याता मणिविक्रांतभूमिका ॥ यत्र पुण्याश्च वै वृक्षाः पुष्पिताश्चैव सर्वशः ॥ २३ ॥ हंसकारंडकाकादिपिककोकिलसारसाः ॥ पद्मखंडगणास्तत्र

नृत्यंति च शिखंडिनः ॥ २४ ॥ निधिरेष महापद्मो नीलोत्पलसुगंधिना ॥ वासितो वायुना शुभ्रः किन्नरोद्गारनादितः ॥ २५ ॥ यत्र सुसंस्कृता
नार्यो विहरंति सुरांगनाः॥नागकन्याभी रम्याभिर्मंडितं परमाद्भुतम् ॥२६॥ यत्र स्नात्वा नरो याति वैकुंठं धाम शोभनम् ॥ शेषशायी हरिर्यत्र शेते
हि च रमापतिः ॥ २७ ॥ तत्र रमासरोनाम तीर्थं परमशोभनम् ॥ यत्र स्नात्वा नरो नित्यं श्रीमान्भवति नाऽन्यथा ॥२८॥ एवं व्यास परं स्थानं
सर्वपापहरं परम् ॥ अत्रैव च परं तीर्थं बलेराश्रममद्भुतम् ॥ २९ ॥ अत्र स्नानादिकं कार्यं यत्र संनिहितो हरिः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा नरो भवति
तत्क्षणात् ॥ ३० ॥ कियत्प्रमाणमात्रां च ये ददति वसुंधराम् ॥ तनूरुहाणि यावन्ति तावत्कालसुसंख्यया ॥ ३१ ॥ अक्षय्या लभ्यते वृद्धिस्तेषां
लोकाः सनातनाः ॥ श्रावणे मासि दर्शे च पंचम्यां सोमवासरे ॥ ३२ ॥ नागानां पूजनं कार्यं श्राद्धं दर्शे विधीयते ॥ अक्षयं जायते श्राद्धं वांछि
तार्थं भवेत्ततः ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये तीर्थयात्रायां नाग
तीर्थमहिमवर्णनंनाम पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ भूयः शृणु परं व्यास तीर्थानामुत्तमं वरम् ॥
तत्तीर्थं सर्वपापघ्नं नृसिंहस्य महात्मनः ॥ १ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वपापं समुत्तरेत् ॥ दैत्यराजः समाख्यातो हिरण्यकशिपुः पुरा ॥ २ ॥ तेनेयं
वसुधा सर्वा संप्राप्ता च दुरात्मना ॥ दुष्टदैत्यबलैर्व्याप्ता भाराक्रांता शुचार्दिता ॥ ३ ॥ गौर्भूत्वाऽश्रुमुखी दे[2]वैर्ब्रह्माणं शरणं ययौ ॥ भाराक्रांतां धरां
दृष्ट्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ४ ॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा तस्याः श्रमं व्यपोहितुम् ॥ श्रूयतां भोऽवने पुण्ये भवत्या उपकारकम् ॥ ५ ॥ वचो
वदामि ते तथ्यं देशकालोचितं तथा ॥ पुराऽनेन तपश्चीर्णं दुष्करं सर्वदेहिनाम् ॥ ६ ॥ गायत्र्युपासना तेन कृता सुनियतात्मना ॥ मया[3] चास्य वरो
दत्तः प्रीतियुक्तेन चेतसा ॥ ७ ॥ न दिवा न तथा रात्रौ नांतरिक्षे न भूतले ॥ नातिशुष्केण चार्द्रेण न चास्त्रशस्त्रघातनैः ॥ ८ ॥ न देवासुर
गंधर्वैर्न यक्षोरगकिन्नरैः ॥ पिशाचैर्गुह्यकाद्यैश्च राक्षसैर्न कदाचन ॥ ९ ॥ मानवैः पक्षिजातैश्च न मे मृत्युर्भवेदिति ॥ एककरतलाघातैः
सकुलबलवाहनम् ॥ १० ॥ मारयिष्यति मां वीरः स मे मृत्युर्भविष्यति ॥ तथेत्युक्त्वाऽतिहृष्टात्मा तमहं च तदाऽवने ॥ ११ ॥ आगमं चैव लोकं स्वं
स दैत्यो घोरशासनः ॥ बभूव सर्वलोकानां शास्ता चातुलविक्रमः ॥ १२ ॥ तस्यैवाऽधिकृता लोके बभूवुर्विगतज्वराः ॥ त्रैलोक्यं बुभुजे नित्यं
सर्वदैत्यजनेश्वरः ॥ १३ ॥ तस्माद्यूयं वनं यात महाकालं महेशितुः ॥ तत्र तीर्थं महच्चासीत्सर्वतीर्थवरोत्तमम् ॥ १४ ॥ संगमेश्वरस्य दक्षिणे कर्क

---

१ रमन्ति च–इ० पा० । २ खिन्ना–इ० पा० । ३ ब्रह्मणा च–इ० पा० । ४ ब्रह्मा लोकपितामहः–इ० पा० ।

राजोत्तरे तथा ॥ शिप्रातीरे शुभे देशे पूर्वं वैकुण्ठसन्निभम् ॥ १५ ॥ नृसिंहाख्यं परं धाम तस्य तीर्थं प्रतिष्ठितम् ॥ तत्र गत्वा सुरश्रेष्ठाः स्नानदाना
दिकाः क्रियाः ॥ १६ ॥ कुरुत सत्वरं सर्वे पुनर्लोकानवाप्स्यथ ॥ ते तस्य वचनं श्रुत्वा देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ १७ ॥ महाकालवनं प्राप्ता यत्र
शिप्रा पयस्विनी ॥ नृसिंहतीर्थोपकूले उषित्वा शाश्वतीः समाः ॥ १८ ॥ स्नानदानादिकं कृत्वा नृसिंहस्याऽर्चनं तथा ॥ एवं कृत्वा विधानेन परां
सिद्धिमितो गताः ॥ १९ ॥ नृसिंहस्य स्वरूपेण हतो दानवपुंगवः ॥ सभामध्ये तदा व्यास हरिणाऽमित्रघातिना ॥ २० ॥ करेणैकप्रहारेण हिर
ण्यकशिपुर्हतः ॥ ततः सुरगणाः सर्वे स्वाधिकारान्ययुस्तदा ॥ २१ ॥ तदारभ्य सुराः सर्वे मध्याह्नोपासनं सदा ॥ प्रकुर्वंति च तत्रैव
यत्र तीर्थे हरिः परम् ॥ २२ ॥ एवं तीर्थं परं व्यास अवंत्यां विद्यते भुवि ॥ अस्मिंस्तीर्थे द्विजश्रेष्ठ स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ २३ ॥
ये कुर्वंति नराः पुण्यास्ते यांति परमां गतिम् ॥ सर्वदा सर्वकालेषु पुण्यदं तीर्थमुत्तमम् ॥ २४ ॥ कदाचिन्नृसिंहतिथिं प्राप्य चैव चतुर्दशीम् ॥
स्नानं कृत्वाऽर्चनं तस्य नृसिंहस्य च धीमतः ॥ २५ ॥ नृसिंहेश्वरदेवेशं पूजयेद्यः समाहितः ॥ तस्य हस्तगता लक्ष्मीर्भविष्यति न संशयः ॥ २६ ॥
ततोऽ[1]गस्त्येश्वरं देवं यः पश्येत्सुसमाहितः ॥ तस्य व्यास क्षितौ किंचिद्दुर्लभं नैव दृश्यते ॥ २७ ॥ यत्र सिद्धिं परां प्राप्तो हनुमान्पवनात्मजः ॥
ब्रह्मचारी सदाचारो यतिः सर्वार्थसाधकः ॥ २८ ॥ तिष्ठति परदैवज्ञः सर्वकामार्थसिद्धये ॥ यस्मिन्वटे पुरा तप्तं तपः परमदुश्चरम् ॥ २९ ॥
मित्रावरुणपुत्रेण सिद्धिहेतोस्तपस्विना ॥ बोधी न्यग्रोध इत्याख्यो ह्यगस्तिवट एव च ॥ ३० ॥ नरो नारीसमायुक्तः सावित्रीव्रतमाचरेत् ॥
सौभाग्यं लभते नित्यं सावित्र्याश्च परंतप ॥३१॥ यस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा दत्त्वा दानं च सौभगम् ॥ अष्टसौभाग्यसंपूर्णं वंशपात्रं सवासकम् ॥
॥ ३२ ॥ सप्तधान्यसमोपेतं पंचरत्नपरिष्कृतम् ॥ सौगंध्यादीनि माल्यानि मौलिसूत्रसमायुतम् ॥ ३३ ॥ सावित्रीं हाटकीं कृत्वा यथाशक्ति परं
तप ॥ यो वै ददाति विप्राय वेदवेदांगधीमते ॥ ३४ ॥ लभते विपुलां लक्ष्मीं बहुभोगकरीं शुभाम् ॥ भुक्त्वा वै विविधान्भोगान्पुनः स्वर्गमवा
प्नुयात् ॥ ३५ ॥ सावित्रीव्रतकृन्नारी जायते पतिवल्लभा ॥ पतिव्रता महाभागा विधवा न कदाचन ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये नृसिंहतीर्थमहिमवर्णनंनाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास परं तीर्थं भुवि विख्यातमुत्तमम् ॥ कुटुम्बेश्वरेतिविख्यातो नाम्ना चैव महेश्वरः ॥ १ ॥ तस्य तीर्थं

---

[1] हास्तिपकं पुण्यम्–इ०पा० ।

वरं तीर्थं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ यस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा कुटुम्बी जायते ध्रुवम् ॥ २ ॥ कुटुम्बार्थं तपस्तेपे पुरा दक्षः प्रजा
पतिः ॥ नारदेन पुरा व्यास पुत्रषष्टिर्विवासिता ॥ ३ ॥ प्रजाकामः स धर्मात्मा सुचिरं व्रतमाचरत् ॥ सपत्नीको महातेजा
निराहारो जितेन्द्रियः ॥ ४ ॥ अस्मिंस्तीर्थे शुचिः स्नातो जपन्ब्रह्म सनातनम् ॥ वर्षाणामयुतं व्यास तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ५ ॥
तेन तीर्थप्रसादेन लभेत्स बहुलां प्रजाम् ॥ प्रजापतिरिति ख्यातो जातो दक्षः प्रतापवान् ॥ ६ ॥ ब्रह्माऽपि तत्र वै पश्चात्तपः कृत्वा सुदुष्करम् ॥
निष्कलंकमलं रूपं प्राप्तवांस्तत्क्षणाद्विधिः ॥ ७ ॥ महादेवोऽपि तत्रैव प्राप्तवान्ब्रह्मणः पदम् ॥ चतुर्मुखधरं लिंगं दृश्यतेऽद्यापि सत्तम ॥ ८ ॥
भद्रपीठधरा देवी भद्रकालीति विश्रुता ॥ तत्रैव च सदा व्यास क्रीडतिस्म धृतव्रता ॥ ९ ॥ द्वारे तिष्ठति तत्रैव भैरवः क्षेत्रपालकः ॥ पादेन खंजतां
यातः पुरा दैत्यवरार्दितः ॥ १० ॥ पुत्रवत्पालितो देव्या सदा तिष्ठति तत्स्थले ॥ ये ते देवगणाः सर्वे तस्मिंस्तीर्थे प्रतिष्ठिताः ॥ ११ ॥ ऋषयोऽ
पि महाभागाः सदा पर्वणिपर्वणि ॥ आयांति चैव संध्यार्थं बहुपुत्रप्रदे सरे ॥ १२ ॥ अस्मिंस्तीर्थे सदाचाराः स्नानं कुर्वन्ति ये नराः ॥ न तेषां
दुर्लभं किंचिज्जायते जन्मजन्मनि ॥ १३ ॥ महाबाधासु घोरासु महामारीषु तत्परैः ॥ हवनं क्रियते नित्यं सर्षपै राजिकैर्यवैः ॥ १४ ॥ पायसै
र्विविधैर्भोगैस्तेषां दोषो न जायते ॥ दुर्भिक्षे राज्यभ्रंशे च संग्रामे भृशदारुणे ॥ १५ ॥ पूजयेत्क्षेत्रपालं च सर्वाऽऽपदि समाहितः ॥ सर्वदुःखवि
निर्मुक्तो जायते नाऽत्र संशयः ॥ १६ ॥ स्नात्वा कुटुंबके तीर्थे पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ दानं कूष्मांडकं दद्याद्ब्राह्मणाय तपस्विने ॥१७॥ सौवर्णमणि
मुक्ताभिर्वासोऽलंकारसंयुतम् ॥ धनधान्यसमायुक्तः कुटुंबी जायते नरः ॥ १८ ॥ फाल्गुने च सिते पक्षे या वै चतुर्दशी भवेत् ॥ त्रयोदशीयुता
व्यास शिवरात्रिस्तथोच्यते ॥ १९ ॥ तद्दिने च नरः स्नात्वा रात्रौ जागरणं चरेत् ॥ बिल्वोदकेन गंधेन बहुपुष्पफलैस्तथा ॥ २० ॥ धूपैर्दी
पैश्च नैवेद्यैर्वासोऽलंकारकादिभिः ॥ पूजयेद्यो नरो भक्त्या[1] गिरीशं सगणं परम् ॥ २१ ॥ तस्य पापं क्षयं याति शिवलोके महीयते ॥ द्वादशैकाद
शीपुण्यं लभते भुवि मानवः ॥ २२ ॥ अश्वमेधफलं तस्य जागरे च क्षणेक्षणे ॥ ततस्तु प्रातरुत्थाय स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ २३ ॥ कृत्वा तु
विधिवद्व्यास शिवपूजाऽर्चनं तथा ॥ विप्रांश्च भोजयेत्सप्त तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २४ ॥ कपिलानां सवत्सानां सहस्राणि चतुर्दश ॥ वाजपेय
सहस्रस्य फलं प्राप्नोति[2] नान्यथा ॥ २५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्र

---

[1] नित्यम्--इ० पा० । [2] भवति--इ० पा० ।

माहात्म्ये कुटुंबेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सतषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महापुण्यं
तीर्थं परमशोभनम् ॥ देवप्रयागमाख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥ देवानां च परं स्थानं यत्र तीर्थं परंतप ॥ सोमतीर्थोत्तरे भागे प्रयागस्य
च दक्षिणे ॥ २ ॥ शिप्रायाः पूर्वभागे च तत्र तीर्थं प्रतिष्ठितम् ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा पश्येच्चैव [1]सुरोत्तमम् ॥ ३ ॥ देवं माधवमित्याख्यं भुवि
सर्वफलप्रदम् ॥ ददाति तस्य देवेंद्रो वांछितार्थं जगत्पतिः ॥ ४ ॥ आनंदभैरवस्तत्र सर्वदेवनमस्कृतः ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥
॥ ५ ॥ न तस्य जायते व्यास यातना भैरवी कदा ॥ स्वर्गद्वारे सदा व्यास जायते निर्भयः पुमान् ॥ ६ ॥ ज्येष्ठे मासे सिते पक्षे दशम्यां बुध
हस्तयोः ॥ गरानन्दे व्यतीपाते कन्याचन्द्रे वृषे रवौ ॥ दशाला जायते वत्स गंगाजन्म परं शुचि ॥७॥ तद्दिने च नरः स्नात्वा सर्वतीर्थफलं लभेत्॥
अखण्डं च परं तीर्थं शृणु व्यास ह्यतः परम् ॥८॥ यस्य श्रवणमात्रेण व्रतभंगो न जायते ॥ एक एव पुरा ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः॥९॥धर्मशर्मेति
विख्यातः सदाचाररतः शुचिः ॥ बहुव्रतधरो दांतो वेदवेदांगपारगः॥१०॥किंचिद्दोषप्रसंगेन व्रतपूर्तिर्न चाभवत् ॥ एवं बहुतिथे काले नारदो देवदर्श
नः ॥११॥ तस्य गेहागतो ब्रह्मन्नातिथ्यार्थं महातपाः ॥ तदोत्थाय द्विजो नित्यं बहुमानपुरःसरम् ॥१२॥ सत्कृत्य नारदं भूमन्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
पूजयित्वा द्विजश्रेष्ठः पप्रच्छ मुनिसत्तम ॥ १३ ॥ भगवन्भवता सर्वं विदितं ज्ञानचक्षुषा ॥ अस्माकं च परं दोषः किंचिज्जातः पुराऽनघ ॥ १४ ॥
येन पापप्रसंगेन व्रतभंगोऽभवद्ध्रुवम् ॥ कारणं ब्रूहि मे नाथ किं दोषोऽत्र तु गण्यते ॥ १५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ श्रूयतां भो द्विजश्रेष्ठ भवद्भिश्च
पुराकृतम् ॥ महाराष्ट्रे सुविख्यातो ब्राह्मणो धनसंचकः ॥ १६ ॥ ब्रह्मदत्तेत्यसौ विप्रो वेदब्राह्मणनिंदकः ॥ धनलोभी पराक्रांतः सर्वधर्मबहिर्मुखः ॥
॥ १७ ॥ नास्तिको देवतीर्थेषु परद्रव्यापहारकः ॥ परस्त्रीषु रतो नित्यं द्यूतवादी च तस्करः ॥ १८ ॥ एवमायुःपरिक्षीणो धनहीनोऽभवत्तदा ॥
इतस्ततोऽभ्रमद्भ्रष्टो नदीतीरे सुविह्वलः ॥ १९ ॥ गतश्[2]चौर्यप्रसंगेन यात्रिकैः सह संगतः ॥ किंचित्कालेषु दुःशीलो मृतिं प्राप्तो रुजार्दितः ॥ २० ॥
नीतः संयमिनीं विप्रस्तत्कालं यमकिंकरैः ॥ यमराजपुरं प्राप्तो बहुपापकरो द्विजः ॥२१॥ दृष्टोऽसौ धर्मराजेन तदा पापपरायणः॥निरीक्ष्य सहसो
वाच [3]धर्मपूर्वमिदं वचः ॥२२॥ शृणुध्वं किंकराः सर्वे यूयमेकाग्रमानसाः ॥ अनेनाचरितं सर्वं दुष्कर्म सर्वकिल्बिषम् ॥ २३ ॥ गोदातीरे मृतः पापी
तत्र नःकारणं न हि॥तिस्रःकोट्योऽर्धकोटिश्च यानि तीर्थान्यहर्निशम् ॥२४॥ आयांति गौतमीतीरे सिंहस्थेऽपि बृहस्पतौ ॥ तेषां तु वायुसंस्पर्शा

---

[1] महेश्वरम्--इ० पा० । [2] चौरक्रियाचारी--इ० पा० [3] किंकरान्धर्मदेवता–इ० पा० ।

जातोस्यांते कलेवरे ॥ २५ ॥ तेन पुण्यप्रभावेन नोऽस्माकं कारणं क्वचित् ॥ ग्राह्यो भवद्भिर्नैवायं मुच्यतां भोः पुरःसराः ॥ २६ ॥ एवं तैर्मोचितो विप्रः पुनर्ब्रह्मगतिं गतः ॥ तेन पापप्रसंगेन व्रतभंगी गतो भुवि ॥ २७ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ ब्रह्मन्केन प्रकारेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ किं तपः किं च दानं च किं तीर्थव्रतसेवनम् ॥ २८ ॥ येन पुण्यप्रभावेन व्रतभंगो न जायते ॥ २९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ शृणु द्विजवरश्रेष्ठ महाकालवनं स्मृतम् ॥ यत्र रुद्रसरः प्रोक्तमृषिणा तत्त्वदर्शिना ॥ ३० ॥ कोटिकोटिसुतीर्थानि वर्तंते द्विजसत्तम ॥ कोटितीर्थेति विख्यातं तस्माद्द्विज सनातनम् ॥ ३१ ॥ तत्तीर्थस्योत्तरे भागे सुतीर्थं सर्वकामदम् ॥ नाम्नाऽखंडसरः ख्यातमखंडेश्वरसन्निधौ ॥ ३२ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ तस्माद्धि सर्वथा वत्स गच्छ त्वं तत्र मा चिरम् ॥ ३३ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा स द्विजोऽगात्कुमुद्वतीम् ॥ स्नात्वाऽखण्डसरे व्यास दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ ३४ ॥ सद्यः पुण्यवतां लोकान्प्राप्तो वै द्विजसत्तमः ॥ एवं व्यास महातीर्थमखंडेश्वरमुत्तमम् ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽखंडेश्वरमहिमवर्णनंनामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ भूयः शृणु परं तीर्थं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ कीर्तितं ब्रह्मणा पूर्वं मार्कंडेयस्य पृच्छतः ॥ १ ॥ शृणु वत्स महीपृष्ठे शिप्रा दिव्यतरा नदी ॥ तस्यास्तीरे वरं तीर्थं कर्कराजेतिविश्रुतम् ॥ २ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण महापापक्षयो भवेत् ॥ विकारा मानसाः सर्वे चंद्रो मानससंभवः॥३॥ तस्य स्थानेग तो भानुर्याम्यायनकरः परः॥ ऋतुत्रयं समाख्यातं विधूम्रार्चिस्तदुच्यते ॥४॥ तत्र मृताः प्रवर्तंते योगिनोऽपि परंतप॥चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते ये नरा व्रतवर्जिताः ॥५॥ न तेषां सद्गतिर्वत्स सत्यमेव ब्रवीमि ते ॥ चातुर्मास्ये मृता ये च ये मृता दक्षिणायने ॥ ६ ॥ तेषामुद्धरणार्थाय तीर्थमेतद्विनिर्मितम् ॥ कर्कराजइतिख्यातं सर्वलोकेषु गीयते ॥ ७ ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ भगवन्भवता सर्वं निर्मितं विश्वमूर्तिना ॥ चराचरमिदं विश्वं जगत्सर्वं जगत्पते ॥ ८ ॥ चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते धर्माऽऽचारविधिः स्मृतः ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ ९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणु वत्स परं पुण्यं चातुर्मास्यफलं शुभम् ॥ यच्छ्रुत्वा भारते खण्डे नृणां मुक्तिर्न दुर्लभा ॥ १० ॥ मुक्तिप्रदोऽयं भगवान्संसारोत्तारकारणः ॥ यस्य स्मरणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ११ ॥ मानुष्यं दुर्लभं लोके तत्राऽपि च कुलीनता ॥ तत्राऽपि संयमित्वं च तत्र सत्संगमः शुभः ॥ १२ ॥ सत्संगमो न यत्राऽस्ति विष्णुभक्तिर्व्रतानि न ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण विष्णुव्रतकरः शुभः ॥ १३ ॥ चातुर्मास्येऽव्रती यस्तु तस्य पुण्यं निरर्थकम् ॥ सर्वतीर्थानि दानानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ १४ ॥ विष्णुमाश्रित्य तिष्ठंति चातुर्मास्ये समागते ॥ स विष्णु

राश्रितो नित्यं कर्कराजं सुतीर्थकम् ॥ १५ ॥ सुपुष्टेन च देहेन जीवितं तस्य शोभनम् ॥ चातुर्मास्ये समायाते हरिर्येनाऽर्चितस्तदा ॥ १६ ॥
कृतार्थास्तस्य विबुधा यावज्जीवं वरप्रदाः ॥ संप्राप्य मानुषं देहं चातुर्मास्ये पराङ्मुखः ॥ १७ ॥ तस्य पापशतान्याहुर्देहस्थानि न संशयः ॥
मानुष्यं दुर्लभं लोके हरिभक्तिश्च दुर्लभा ॥ १८ ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण सुप्ते देवे जनार्दने ॥ चातुर्मास्ये नरः स्नात्वा कर्कराजे द्विजोत्तम ॥
॥ १९ ॥ सर्वक्रतुफलं प्राप्य देववद्दिवि मोदते ॥ विशेषेण तु तत्स्नानं कर्कस्थेऽपि दिवाकरे ॥ २० ॥ दुर्लभं सर्वजंतूनां ससुरासुरमानुषम् ॥
देहशुद्धिं विधायाऽऽदौ मुक्तिमार्गमवाप्नुयात् ॥२१॥ तत्राऽपि निर्झरे कूपे तडागे वा सरस्यपि ॥ तस्मात्तद्धिकं पुण्यं समाख्यातं सुरासुरैः ॥ तेषु
यः स्नाति वै नित्यं तस्य पापक्षयो भवेत् ॥ २२ ॥ तस्मान्नद्यधिका पुण्या समाख्याता सुरासुरैः ॥ पुष्करे च प्रयागे च यत्र क्वाऽपि महाजले
॥ २३ ॥ चातुर्मास्ये तु यः स्नाति पुण्यसंख्या ततोऽधिका ॥ रेवायां भास्करे क्षेत्रे प्राच्यां सागरसंगमे ॥ २४ ॥ एकाहमपि यः स्नाति चातुर्मा
स्ये न दुःखभाक् ॥ दिनत्रयं च यः स्नाति नर्मदायां समाहितः ॥२५॥ सुप्ते देवे जगन्नाथे पापं याति सहस्रधा ॥ पक्षमेकं तु यः स्नाति गोदावर्यां
दिनोदये ॥ २६ ॥ स भित्त्वा कर्मजं देहं याति विष्णोः सलोकताम् ॥ अवंत्यां कर्कराजे तु साक्षाद्विष्णुर्भवन्नरः ॥ क्षणमेकं क्षणार्धं वा चातुर्मास्ये
ऽतिलंघयेत् ॥ २७ ॥ तिलोदकेनामलसंयुतेन बिल्वोदकेनापि च मज्जयेद्यः ॥ न तस्य जानामि फलाधिकं वै किं तस्य कीदृङ्मुनिभिः [1]प्रणीतम्
॥ २८ ॥ गंगां स्मरति यो नित्यमुदपानसमीपतः ॥ तद्गांगेयजलं जातं तेन स्नानं समाचरेत् ॥ २९ ॥ गंगाऽपि देवदेवस्य चरणांऽगुष्ठवाहिनी ॥
पापहा सा सदा प्रोक्ता चातुर्मास्ये विशेषतः ॥ ३० ॥ चातुर्मास्ये जलगतो देवो नारायणो भवेत् ॥ सर्वतीर्थाऽधिकं स्नानं विष्णुतेजोंऽशसंगतम् ॥
॥ ३१ ॥ स्नानं दशविधं कार्यं विष्णुनाम्ना महाफलम् ॥ सुप्ते देवे विशेषेण नरो देवत्वमाप्नुयात् ॥ ३२ ॥ विना स्नानं तु यत्कर्म पुण्यकार्यमयं शुभ
म् ॥ क्रियते विफलं ब्रह्मंस्तद्गृह्णन्ति हि राक्षसाः ॥ ३३ ॥ स्नानेन सत्यमाप्नोति सत्ये धर्मः सनातनः ॥ धर्मान्मोक्षपथं प्राप्य पुनर्नैवावसीदति ॥
॥ ३४ ॥ ये चाध्यात्मविदः पुण्या ये च वेदांतपारगाः ॥ सर्वदानप्रदाने च तेषां स्नानेन शुध्यति ॥ ३५ ॥ कृतस्नानस्य हि हरिर्देहमाश्रित्य तिष्ठ
ति ॥ सर्वक्रियाफलं येषु संपूर्णफलदं भवेत् ॥ ३६ ॥ सर्वपापविनाशाय देवतातोषणाय च ॥ चातुर्मास्ये जलस्नानं सर्वपापक्षयावहम् ॥ ३७ ॥ नि
शायां चैव न स्नायात्संध्यायां ग्रहणं विना ॥ उष्णोदकेन न स्नायाद्रात्रौ शुद्धिर्न जायते ॥ ३८ ॥ भानुसंदर्शनाच्छुद्धिर्विहिता सर्वकर्मसु ॥ चातु

---

[1] प्रदिष्टम्—इ०पा० ।

र्मास्ये विशेषेण जलशुद्धिस्तु भाविनी ॥ ३९ ॥ अशक्त्यां तु शरीरस्य भस्मस्नानेन शुध्यति ॥ मंत्रस्नानेन विप्रेंद्र विष्णुपादोदकेन वा ॥ ४० ॥
नारायणाऽग्रतः स्नानं क्षेत्रे तीर्थे नदीषु च ॥ विशेषतोऽपि शिप्रायां तीर्थे कर्काभिधे वरे ॥ ४१ ॥ यश्च स्नाति नरो नित्यं स याति वैष्णवं पदम् ॥
तस्मात्त्वं भार्गवश्रेष्ठ तत्र गच्छस्व मा चिरम् ॥ ४२ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ तानि सर्वाणि तिष्ठंति कर्कराजजले सदा
॥ ४३ ॥ कर्कस्थे च दिवानाथे स्नानं कुर्वंति ये नरा ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ ४४ ॥ चातुर्मास्यं समासाद्य तत्रैव निवसाम्य
हम् ॥ नास्ति रेवासमा पुण्या नदी ब्रह्मांडभूतले ॥ ४५ ॥ महेशान्नाऽपरो देवो मुक्तिदो न जनार्दनात् ॥ उर्ज्जयिनीसमा नास्ति पुरी कामवर
प्रदा ॥ ४६ ॥ कर्कराजसमं तीर्थं नास्ति वत्स महीतले ॥ यस्य दर्शनमात्रेण मुक्तिभागी भवेन्नरः ॥ ४७ ॥ एवं व्यास समाख्यातं ब्रह्मणा भार्ग
वाय च ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन महाकालवनं व्रज ॥ ४८ ॥ अस्माकं चाऽपि तत्रैव स्थानं परमशोभनम् ॥ चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते यावद्यायात्प्रबो
धिनी ॥ ४९ ॥ तावत्कालं हि तत्रैव मुक्तिरेव न संशयः ॥ चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते जहाति चेत्कलेवरम् ॥ ५० ॥ यमलोके चिरं वासो जायते
नाऽत्र संशयः ॥ तस्मात्तुलसिकाभागे शालिग्रामे सुरालये ॥ ५१ ॥ आत्मानं हि पणीकृत्य तत्रैव संनियोजयेत् ॥ यावत्प्रबोधिनी चैति द्वादशी
द्विजसत्तम ॥५२॥ पश्चाद्धृतसुवर्णेन मोचयित्वा स्वकं नयेत् ॥ चातुर्मास्योद्भवं दोषं बाधते न च मानवम् ॥५३॥ यस्य शिप्रोदके स्नानं कर्क
राजेऽनुजायते ॥ एवं व्यास वरं तीर्थं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ ५४ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि सरितः सागराश्च ये ॥ ते सर्वे च समायांति चातुर्मास्ये
द्विजोत्तम ॥ ५५ ॥ तस्माच्च तद्वरं तीर्थं कर्कराज इति स्मृतम् ॥ ५६ ॥ य एतां वै कथां पुण्यां शृण्वंति श्रावयंति च ॥ न तेषां जायते दोषश्चातुर्मा
स्योद्भवः कदा ॥ ५७ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये कर्कराजतीर्थ
महिमवर्णनंनामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ मेरोश्च दक्षिणे भागे दुग्धकुण्डोत्तरे तथा ॥ ऋषभः
पर्वतश्रेष्ठो देवगन्धर्वसेवितः ॥ १ ॥ यत्र देवांगना रम्याः क्रीडन्ति सततं द्विज ॥ तत्र रम्यसरोनाम तिष्ठते सर्वकामदम् ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे नरः
स्नात्वा सुभगो जायते ध्रुवम् ॥ देवैश्च क्रीडते नित्यं भुवि विख्यातकः परम् ॥ ३ ॥ भाद्रपदसिताष्टमी मैत्रर्क्षेण समन्विता ॥
तद्दिनेऽत्र समागम्य स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ ४ ॥ करोति सततं व्यास तेषां लोकाः सनातनाः ॥ मेरोश्चेशानके तीर्थे दिव्यं परम

---

१ अमरावतीसमा–इ० पा० ।

शोभनम् ॥५॥ बिन्दुसरेति विख्यातं सर्वकामवरप्रदम् ॥ गंगा सरस्वती पुण्या शरयूश्च पयस्विनी ॥६॥ एताः सरिद्वरा यातास्तत्र सत्यवतीसुत ॥
ये सिद्धा ये च साध्याश्च तपस्विनो धृतव्रताः॥७॥उपासांचक्रिरे तत्र तस्य तीर्थस्य सर्वदा ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा सर्वार्थान्प्राप्नुते ध्रुवम् ॥८॥
भाद्रपदे च शुक्ला वै चतुर्थी या प्रकीर्तिता॥सिद्धा सा सर्वदा प्रोक्ता यत्र जातो गणाधिपः॥९॥मनःकामेश्वरः ख्यातः सर्वकामवरप्रदः॥ तस्य तीर्थे नरः
स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गणेश्वरम् ॥ मनोरथशतं प्राप्य कामचारी भवेन्नरः ॥१०॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ अस्मिन्क्षेत्रे शुभे ब्रह्मन्महाकालवनोत्तमे ॥११॥
तीर्थानि कतिसंख्यानि देवतायतनानि च ॥ यानि कानि च ख्यातानि तानि नो वद विस्तरात् ॥ १२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास
ऋषिश्रेष्ठ कथां पापहरां पराम् ॥ [1]अवन्त्यां यानि तीर्थानि लिंगानि च महामुने ॥ १३ ॥ तानि वर्णयितुं शक्तः स्वयंभूश्चतुराननः ॥ वर्षाणामयु
तैः षड्भिर्न च वक्तुं कथंचन ॥ १४ ॥ यावंतो मेघमालानां बिंदवो हि स्रवंति च ॥ धरित्र्यां तृणसंख्या वै पृथिव्यां सिकतास्तथा ॥१५॥ नभ
सो ज्योतिषां संख्यां वक्तुं कोऽपि न शक्नुते ॥ न हि तीर्थलिङ्गसंख्याः संत्यवंत्यां तपोधन ॥१६॥ अंतरिक्षे च मेदिन्यां तीर्थभूता पुरी त्वियम् ॥
वापीकूपतडागादिप्रस्रवोद्धरणानि च ॥ १७ ॥ नद्यः सरांसि खाताश्च तीर्थभूतं हि सर्वशः ॥ तथापि देवयात्रायां प्रसंगेन निबोध मे ॥ १८ ॥
यानि कानि च मुख्यानि तानि तुभ्यं वदाम्यहम् ॥ यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसे नित्यं पूर्वाऽऽचीर्णशुभाशुभैः ॥ १९ ॥ प्रातरुत्थाय यो नित्यं शुचिः प्रयत
मानसः ॥ विष्णुस्मरणसंपन्नः सर्वकामक्रियादिकम् ॥ २० ॥ कृत्वा वै सर्वगंधादितिलाक्षतसमन्वितः ॥ स्नात्वा रुद्रसरे तात तथैव च व्रतं चरेत्
॥ २१ ॥ ऊर्जमाधवयोश्चैव वैशाखाऽऽषाढयोस्तथा ॥ शिवरात्र्यां विशेषेण देवयात्रा प्रशस्यते ॥२२॥ यस्य देवस्य यत्तीर्थं यस्य देवस्य संनिधौ ॥
तत्राभिषेकः कार्यो वै देवतायाश्च पूजनम् ॥२३॥ विधिवच्चाचरेद्यस्तु स सर्वं फलमश्नुते ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन देवयात्रां समाचरेत् ॥ २४ ॥ ॥ व्यास
उवाच ॥ ॥ ब्रह्मन्केन प्रकारेण देवयात्रां चरेन्नरः॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ॥२५॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥॥ शृणु व्यास परं गुह्यं
प्रवक्ष्यामि यथाश्रुतम् ॥ उमामहेश्वरसंवादं देवयात्रादिकर्मसु ॥२६॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ प्रभावः कथ्यतां देव क्षेत्रस्याऽस्य महेश्वर ॥ यानि तीर्थानि
विद्यंते यानि लिंगानि संति वै ॥ तान्यादितो मे भूमंस्त्वं वदस्व वदतां वर ॥ २७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणु देवि प्रयत्नेन प्रभावं पापनाशनम्
॥ २८ ॥ क्षेत्रमाद्यं महादेवि ममातीव प्रियं सदा ॥ यत्र शिप्रा महापुण्या दिव्या नवनदी प्रिया ॥ २९ ॥ नीलगंगासंगमं च तथा गंधवती नदी॥

---

[1] उज्जयिन्यां च तीर्थानि यानि सन्ति महामुने--इ० पा० ।

चतस्रो मे प्रिया नद्यः कुमुद्वत्यां हि सुव्रते ॥ ३० ॥ ईश्वराश्चतुराशीतिस्तथाऽष्टौ संति भैरवाः ॥ एकादश तथा रुद्रा आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ ॥ ३१ ॥ षड्वै विनायकाश्चाऽत्र देव्यश्च चतुर्विंशतिः ॥ यतोहमागतो भद्रे महाकालवनोत्तमे ॥ ३२ ॥ विष्णुब्रह्मादयः सर्वे ह्यत्रैव निहिताः शुभे ॥ देवैर्व्याप्तमिदं क्षेत्रं देवि योजनमायतम् ॥ ३३ ॥ दश विष्णुः समाख्यातास्तेषां नामानि मे शृणु ॥ वासुदेवो ह्यनंतश्च बलरामो जनार्दनः ॥ ३४ ॥ नारायणो हृषीकेशो वाराहो धरणीधरः ॥ विष्णुर्वामनरूपेण शेषशायी श्रियालयः ॥ ३५ ॥ दशैते वैष्णवाः प्रोक्ताः सर्वपापहराः पराः ॥३६॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि देवानामनुपूर्वतः ॥ महाकालवने रम्ये ये वसंति सुरेश्वराः ॥ ३७ ॥ विनायका भैरवा देव्यो ये संति पवनात्मजाः ॥ रुद्रादित्यास्तथा चाऽन्ये तेषां नामानि मे वद ॥ ३८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ ऋद्धिदः सिद्धिदो नित्यं कामदो वै गणाधिपः॥ विघ्नहा च प्रमोदी च चतुर्थीव्रतकप्रियः॥३९॥ षडेते वै समाख्याता विघ्ननाशकराः पराः॥ उमा चंडीश्वरी गौरी [1]ऋद्धिसिद्धिप्रदा नृणाम् ॥४०॥ वटयक्षिणी वीरभद्रा इत्येताश्चाष्ट मातरः॥४१॥ महामाया सती ख्याता कपालमातृका तथा ॥ अंबिका शीतला चैव एकानंशा च सिद्धिदा॥४२॥ ब्रह्माणी पार्वती चैव योगिनी योगशालिनी ॥ कौमारी भगवती चैव षट्कृत्तिकास्तथैव च ॥ ४३ ॥ चर्पटामातृकाः ख्याता वटमातर एव च ॥ सरस्वती तथा ख्याता महालक्ष्मीश्च वै स्मृता ॥ ४४ ॥ योगिनीमातृका ख्याताश्चतुषष्टिस्ततः स्मृताः ॥ कालिका च महाकाली चामुण्डा ब्रह्मचारिणी ॥ ४५ ॥ वैष्णवी च समाख्याता वाराही विंध्यवासिनी ॥ अंबा अंबालिका चैव चतुर्विंशतिकाः पराः ॥ ४६ ॥ हनूमान्ब्रह्मचारी च कुमारश्च महाबली ॥ चत्वारो वै समाख्याता मया ते पवनात्मजाः ॥ ४७ ॥ दंडपाणिश्च विक्रांतो महाभैरवसिताऽसिताः ॥ बटुको बालको नंदी पट्पञ्चाशतिकोऽपरः ॥ ४८ ॥ कालभैरवश्च विख्यातः क्षेत्रपालस्तथाष्टमः ॥ अष्टैव भैरवाः ख्याता महापापहराः पराः ॥ कपर्दी च कपाली च कलानाथो वृषासनः ॥ ४९ ॥ त्र्यंबकः शूलपाणिश्च चीरवासा दिगम्बरः ॥ गिरीशः कामचारी च सर्वः सर्वांगभूषणः ॥ ५० ॥ रुद्राश्चैकादश प्रोक्ताः शत्रुपक्षविनाशनाः ॥ अरुणः सूर्यो वेदांगो भानुरिन्द्रो रविरंशुमान् ॥ ५१ ॥ सुवर्णरेताऽहःकर्ता मित्रो विष्णुः सनातनः ॥ इत्येते द्वादशाऽऽदित्याः सर्वरोगहराः पराः ॥ ५२ ॥ अगस्त्येश्वरमुख्यानां लिंगानां चतुराशिनाम् ॥ हिमाचलसुते नित्यं नामानि गदतः शृणु ॥ ५३ ॥ अगस्त्येश्वर आख्यातो गुहेश्वरस्ततः परम् ॥ ढुंढेश्वरस्ततः प्रोक्तो डमरुकेश्वरश्च भामिनि ॥ ५४ ॥ अनादिकल्पेश्वरः शंभुः स्वर्णजालेश्वरः परः ॥

---

[1] हरसिद्धिप्रदा नृणाम्--इ० पा० ।

त्रिविष्टपेश्वरो देवः कपालेश्वरसंज्ञकः ॥ ५५ ॥ कर्कोटकेश्वरः शंभुः सिद्धेश्वरस्ततः परम् ॥ स्वर्गद्वारेश्वरो रुद्रो लोकपालेश्वरोऽपरः ॥ ५६ ॥
कामेश्वर इति ख्यातः कुटुम्बेश्वरस्ततः परम् ॥ इन्द्रद्युम्नेश्वरः ख्यात ईशानेशस्ततः परम् ॥ ५७ ॥ अप्सरेश्वरइतिख्यातः कल्कलेश्वर एव च ॥
नागचंडेश्वरो देवो दिवापापहरोऽपरः ॥ ५८ ॥ प्रतिहारेश्वरश्चैव कुक्कुटेशस्ततः परम् ॥ मेघनादेश्वरः पुण्यो [1]महाकालेश्वरः परः ॥ ५९ ॥
नागचंडेश्वरो देवो दिवापापहरोऽपरः ॥ ५८ ॥ प्रतिहारेश्वरश्चैव कुक्कुटेशस्ततः परम् ॥ मेघनादेश्वरः पुण्यो [1]महाकालेश्वरः परः ॥ ५९ ॥
मुक्तेश्वरः समाख्यातः सोमेश्वरस्ततः परम् ॥ अनरकेश्वरो देवो जटेश्वरस्ततः परम् ॥ ६० ॥ रामेश्वरो महादेवश्च्यवनेशस्ततः परम् ॥ अखंडेशः
समाख्यातः पत्तनेशस्ततः स्मृतः ॥ ६१ ॥ आनंदेशस्ततः प्रोक्तः कंथडेशस्ततः परम् ॥ इन्द्रेश्वर इति ख्यातो मार्कंडेशस्ततः परः ॥ ६२ ॥ शिवे
श्वर इति प्रोक्तः कुसुमेशस्ततः परम् ॥ अक्रूरेश इति ख्यातः कुण्डेश्वरस्ततः परम् ॥ ६३ ॥ लुम्पेश्वरः समाख्यातो गंगेश्वरस्ततः परम् ॥ शूले
श्वरेति विख्यात ओंकारेशस्ततः स्मृतः ॥ ६४ ॥ कंटकेशो महारुद्रः सिंहेश्वरस्ततः परम् ॥ रेवंतेश्वरः परो देवो घंटेश्वरपुरःसरः ॥ ६५ ॥ प्रया
गेश्वरो महादेवः सिद्धेश्वरस्ततः परम् ॥ मातंगेश्वरः परो देवः सौभाग्येशस्ततो वरः ॥ ६६ ॥ रूपेश्वरेति विख्यातो ब्रह्मेश्वरस्ततः परम् ॥ जलपेश्वर
स्ततो देवः केदारेश्वर एव च ॥ ६७ ॥ पिशाचेश्वरशंभुश्च संगमेशस्ततः परः ॥ दुर्धर्षेशश्च विख्यातश्चंडादित्येश्वरस्ततः ॥ ६८ ॥ करभेश्वरः परः प्रोक्तो
राजस्थलेश्वरः शिवः ॥ वडलेश्वरस्ततः प्रोक्तो ह्यरुणेशस्ततः स्मृतः ॥ ६९ ॥ पुष्पदंतेश्वरो देवो ह्यविमुक्तेश्वरस्ततः ॥ हनुमंतेश्वरो देवो विश्वेश्वर
स्ततः परम् ॥ ७० ॥ स्वप्नेश्वर इति ख्यातः सिद्धेश्वरस्ततः परः ॥ नीलकंठेश्वरो देवः स्थावरेशस्ततः परम् ॥ ७१ ॥ कामेश्वर इति प्रोक्तः
प्रतिहारेश्वरस्ततः ॥ पशुपतीश्वरः प्रोक्तो विश्वेश्वरस्ततः परः ॥ स्वर्णजालेश्वरः प्रोक्तो मनःकामेश्वरस्ततः ॥ ७२ ॥ दुर्वासेश्वरना
मासौ नागचंडेश्वरस्ततः ॥ खर्परेशश्च विख्यातो ब्रह्मेश्वरस्ततः परम् ॥ ७३ ॥ पातालेश्वर आख्यातो गुप्तेश्वरस्ततः परः ॥ कपिले
श्वर इत्याख्यो योगयोगेश्वरः परः ॥ ७४ ॥ भीमेश्वरेति विख्यातो धनुःसहस्राभिधः परः ॥ अग्नीश्वरः परः प्रोक्तो देवेश्वरस्ततः परः ॥ ७५ ॥
द्वादशार्कः समाख्यातो दशाश्वमेधिकेश्वरः ॥ गदाधरेश्वरः ख्यातो वैजनाथेति शंभुराट् ॥ ७६ ॥ सोमनाथेश्वरः ख्यातो घुष्मेश्वरस्ततः परः
भीमशंकर इत्याख्यो घंटेश्वरस्ततः परः ॥ ७७ ॥ ऊषरेश्वरसंज्ञश्च चन्द्रादित्येश्वरः परः ॥ केशवार्कः समाख्यातः शक्तिभेदेश्वरः परः ॥ ७८ ॥
रामेश्वरः परो देवो वाल्मीकेश्वरशंकरः ॥ ज्वालेश्वरः शिवः प्रोक्तो ह्यभयेशस्ततः परः ॥ ७९ ॥ विघ्नहस्तेश्वरः प्रोक्तश्चंचलेशस्ततः परः ॥ पुरुषो

---

[1] महालयेशस्ततः परम्--इ० पा० ।

त्तमेति विख्यातो वीरेश्वरस्ततः परः ॥ ८० ॥ कर्णेश्वरश्च विख्यातः पृथुकेशस्ततः परम् ॥ आनंदेशश्च विख्यातः कोटेश्वरस्ततः परः ॥ ८१ ॥
अविमुक्तेश्वरः प्रोक्तो हनुमत्केश्वरः परः ॥ विमलेश्वरेति विख्यातश्चंद्रेश्वरस्ततः परः ॥ ८२ ॥ बिंदुकेशश्च विख्यातो वालुकेश्वरसंज्ञकः ॥ बृहस्पती
श्वरो देवो ह्य[1]संख्यातेश्वरस्ततः ॥ ८३ ॥ यानि कानि च तीर्थानि तानि लिंगानि सत्तम ॥ तिष्ठंति तत्र पूज्यानि ता[4]नि वंद्यानि सर्वशः ॥ ८४ ॥
चत्वारो विदिताः सर्वे द्वारपाला महात्मभिः ॥ पिंगलेश्वरेति च ख्यातः पूर्वद्वारे द्विजोत्तम ॥ ८५ ॥ दक्षिणे च तथा द्वारे कायावरोहणेश्वरः ॥
बिल्वकेश्वरेति विख्यातः पश्चिमद्वारमाश्रितः ॥ ८६ ॥ दर्दुरे[2]श्वरस्ततः प्रोक्तो द्वारे चोत्तरसंज्ञिके ॥ एते चाऽन्ये च बहवो लिंगाख्यास्त्रिभुवनेश्वराः
॥ ८७ ॥ महाकालवने रम्ये समाख्याता हि पा[3]वनाः ॥ षष्टिकोटिसहस्राणि षष्टिकोटिशतानि च ॥ ८८ ॥ महाकालवने व्यास लिंगसंख्या
न विद्यते ॥ तथाऽपि च प्राधान्येन मयाऽत्र परिकीर्तिताः ॥ ८९ ॥ यस्य देवस्य यत्तीर्थं तन्नाम्ना परिकीर्तितम् ॥ स्नात्वा दत्त्वा च तद्दानं तत्तीर्थ
स्य फलं लभेत् ॥ ९० ॥ तथा नवग्रहाः पुण्याः समाख्याताः पुराऽनघ ॥ तेषां नामानि पुण्यानि तीर्थानि च तथा शृणु ॥ ९१ ॥ नरादित्य
इति ख्यातः सोमेश्वरस्ततः परः ॥ मंगलेश्वरः समाख्यातो बुधेश्वरस्ततः परम् ॥ ९२ ॥ बृहस्पतीश्वरः प्रोक्तस्तथा शुक्रेश्वरः शिवः ॥ स्थावरेश्वरो
महादेवः समाख्यातो मुनीश्वरैः ॥ ९३ ॥ राहुकेतू समाख्यातौ तेषां तीर्थानि सत्तम ॥ तत्तीर्थेषु नरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९४ ॥
ग्रहा राज्यं प्रयच्छंति ग्रहा राज्यं हरंति च ॥ ग्रहैस्तु व्यापितं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ९५ ॥ ग्रहतीर्थे नरः स्नात्वा ग्रहाणामर्चनं चरेत् ॥ न
तस्य ग्रहपीडा वै बाधते हि कदाचन ॥ ९६ ॥ एवं व्यास समाख्याता मया देवाश्च तीर्थकाः ॥ यात्रा पुण्यतरा श्रेष्ठा पवित्रा पापनाशिनी
॥ ९७ ॥ ग्रहपीडासु चोग्रासु दारिद्र्ये घोरसंकटे ॥ तेषामुद्धरणार्थाय देवयात्रा प्रकीर्तिता ॥ ९८ ॥ क्षेत्रस्यांतर्गृहीं नित्यं ये कुर्वंति नरोत्तमाः ॥
न तेषां दुर्लभं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ९९ ॥ अपुत्रो लभते पुत्रं निर्धनो धनमाप्नुयात् ॥ विद्यावाञ्जायते विप्रः क्षत्रियो विजयी भवेत्
॥ १०० ॥ अक्षया संततिस्तस्य शिवलोके महीयते ॥ १०१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे
ऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये देवयात्रांऽतर्गृहीसर्वतीर्थयात्राऽनुक्रमणिकादिकथनंनाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगव
न्भवता सर्वं कथितं देवमूर्तिना ॥ अवंतीतीर्थमाहात्म्यं पवित्रं वेदसंमितम् ॥ १ ॥ भूयस्तु श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ महाकालवने रम्ये

---

१ असंख्यातानि–इ० पा० । २ उत्तरेश्वरः–इ० पा० । ३ पार्वति–इ० पा० । ४ यात्राम्--इति शेषः ।

अवंत्यां भुवि सत्तम ॥ तीर्थानि कतिसंख्यानि विद्यंते ह्यत्र सुव्रत ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ श्रूयतां भो द्विजश्रेष्ठ कथां पापहरां पराम् ॥
॥३॥उमामहेश्वरसंवादं नारदस्य च धीमतः ॥ नारदेन पुरा पृष्टं प्रश्नमेतद्द्विजोत्तम ॥ ४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि महाकाल
वने शुभे ॥ तीर्थानि यानि वर्तंते तानि नो वद विस्तरात् ॥ ५ ॥ इति पृष्टस्तदा विप्र नारदेन पुराऽनघ ॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा उमया सहितो
हरः ॥ ६ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ शृणुष्व भो ऋषिश्रेष्ठ महाकालवने शुभे ॥ तीर्थानि यानि तिष्ठंति तानि वक्ष्यामि सुव्रत ॥ ७ ॥
पुष्कराद्यानि तीर्थानि यानि कानि महीतले ॥ तानि सर्वाणि वर्तंते महाकालवनोत्तमे ॥ ८ ॥ असंख्यातसहस्राणि कोटिकोटीनि सत्तम ॥
रुद्रसरे निमज्जंति कोटितीर्थं तथोच्यते ॥ ९ ॥ नीहारकणिकावृष्टिं गिरौ वर्षंति किन्नराः ॥ हेमंते चैव दृश्यंते तीर्थे पैशाचमोचने ॥ १० ॥ न हि
संख्यां विजानामि तीर्थानां भुवि सत्तम ॥ कियन्ति संति तीर्थानि लिंगानि च तथैव च ॥ ११ ॥ तथाऽपि च प्राधान्येन कथयिष्यामि सत्तम ॥
संवत्सरस्य यावंति अहानि च द्विजोत्तम ॥ १२ ॥ तावंति प्रापणीयानि प्रसिद्धानि परंतप ॥ वत्सरे परिपूर्णे च जायतेऽवंतियात्रिका ॥ १३ ॥
विधिवत्कुरुते यस्तु साक्षाच्छंभुर्भवेच्च सः ॥ मन्वंतरसहस्रेषु काशीवासे च यत्फलम् ॥ १४ ॥ तत्फलं जायतेऽवंत्यां वैशाखे पंचभिर्दिनैः ॥ अवंती
यात्रा कर्तव्या प्रयत्नेन मुमुक्षुणा ॥ १५ ॥ माघेऽपि विशेषेण ह्यवंतीस्नानमाचरेत् ॥ यो हि वैशाखमासाद्य अवंत्यां व्यास मानवः ॥ १६ ॥
संवत्सरव्रती स्नातस्तीर्थेतीर्थे यथाविधि ॥ दत्त्वा दानानि सर्वाणि समूलं फलमश्नुते ॥ १७ ॥ भुक्त्वा भोगान्सुविपुलाञ्छिवलोके महीयते ॥१८॥
माहात्म्यमेतच्छिवभक्तिवर्द्धनं यशस्करं पुण्यविवर्द्धनं च ॥ यः श्रावयेद्वा शृणुयाच्च भक्त्या कुलं समुद्धृत्य हरेः पदं व्रजेत् ॥ १९ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये व्याससनत्कुमारसंवादे ऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनंनामैक
सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

---

१ तत्र--इ०पा०। २ तस्मादवंती कर्तव्या–इ० पा०।

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यं प्रथमं सम्पूर्णम् ॥ (५-१) ॥

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना
स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्रणालये मुद्रितम्।
संवत् १९६५, शके १८३०

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यं प्रथमं संपूर्णम् (५-१)॥

॥अथ श्रीस्कांदे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखंडेऽवंतीस्थचतुरशीतिलिंगमाहात्म्यं द्वितीयं प्रारभ्यते॥(५—२)॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमहाकालाय नमः ॥ ॥ अथावन्त्यखण्डेऽवन्तीस्थचतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ पृथिव्यां
यानि तीर्थानि पुण्याश्च सरितस्तथा ॥ कथ्यंतां तानि यत्नेन श्राद्धं येषु प्रदीयते ॥ १ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अस्ति लोकेषु विख्याता गंगा
त्रिपथगामिनी ॥ सेविता देवगंधर्वैर्मुनिभिश्च निषेविता ॥ २ ॥ तपनस्य सुता देवी यमुना लोकपावनी ॥ पितॄणां वल्लभा देवि महापातक
हारिणी ॥ ३ ॥ चंद्रभागा वितस्ता च नर्मदाऽमरकंटके ॥ कुरुक्षेत्रं गया देवि प्रभासं नैमिषं तथा ॥४॥ केदारं पुष्करं चैव तथा कायावरोहणम् ॥
तथा पुण्यतमं देवि महाकालवनं शुभम् ॥ ५ ॥ यत्रास्ते श्रीमहाकालः पापेंधनहुताशनः ॥ क्षेत्रं योजनपर्यंतं ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥ ६ ॥
भुक्तिदं मुक्तिदं क्षेत्रं कलिकल्मषनाशनम् ॥ प्रलयेऽप्यक्षयं देवि दुष्प्राप्यं त्रिदशैरपि ॥ ७ ॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ प्रभावः कथ्यतां देव क्षेत्रस्यास्य
महेश्वर ॥ ८ ॥ यानि तीर्थानि वंद्यानि यानि लिंगानि संति वै ॥ तान्यहं श्रोतुमिच्छामि परं कौतूहलं हि मे ॥ ९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
शृणु देवि प्रयत्नेन प्रभावं पापनाशनम् ॥ क्षेत्रमाद्यं महादेवि ममातीव प्रियं सदा ॥ १० ॥ यत्रास्ति च महापुण्या सर्वपापहरा परा ॥ तथा
गंधवती पुण्या दिव्या नवनदी प्रिया ॥ ११ ॥ नीलगंगा चतुर्थी तु श्रेष्ठा नद्यः प्रकीर्तिताः ॥ आसां तु संगमे स्नात्वा श्राद्धं यः कुरुते नरः ॥
॥ १२ ॥ गंगायास्त्रिगुणं देवि चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ क्षेत्रं योजनपर्यंतमवंत्या विद्धि सुव्रते ॥ १३ ॥ सिद्धलिंगानि तिष्ठंति भुक्तिमुक्तिकराणि च ॥
ईश्वराश्चतुराशीतिस्तथाष्टौ संति भैरवाः ॥ १४ ॥ एकादश तथा रुद्रा आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ षड्वै विनायकाश्चात्र चतुर्विंशतिमातरः ॥ १५ ॥
यदाहं गतवांस्तत्र महाकालवने शुभे ॥ ब्रह्मविष्ण्वादयः सर्वे तत्राजग्मुर्मुदान्विताः ॥ १६ ॥ एभिर्व्याप्तं क्षेत्रमिदं देवि योजनमायतम् ॥ दश
स्थानगतो विष्णुः सर्वपापप्रणाशनः ॥ १७ ॥ एतन्नामानि योऽधीते प्रभाते भक्तितः पुमान् ॥ विमुक्तः सर्वपापैस्तु रुद्रलोकं स गच्छति
॥ १८ ॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ चतुराशीतिलिंगानि त्वयोक्तानीह यानि तु ॥ तानि विस्तरतो ब्रूहि सर्वपापहराणि तु ॥ १९ ॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि तेषां नामानि यानि च ॥ ख्यातं पृथिव्यां प्रथममगस्त्येश्वरमुत्तमम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यो नरो भवेत् ॥ २० ॥
॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ अगस्त्येश्वरनामेह कथं लब्धमनेन वै ॥ कस्मिन्स्थाने कथं जातं विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥ २१ ॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥
शृणु देवि महाभागे कथामस्य पुरातनीम् ॥ सर्वपापप्रशमनीं समीहितफलप्रदाम् ॥२२॥ पुराऽसुरैर्जिता देवा निरुत्साहाश्च ते ततः ॥ भागाश्चैषां हृताः
सर्वे निराशाः पितरः कृताः ॥ भ्रष्टैश्वर्यास्तदा देवि चेरुर्देवा महीतले ॥ २३ ॥ ततः कदाचित्ते दीना दीप्तमादित्यवर्चसम् ॥ ददृशुस्तेजसा युक्तम

गस्त्यं विपुलव्रतम् ॥ २४ ॥ अभिवाद्य ततो देवा दृष्ट्वा तं तेजसा वृतम् ॥ इदमूचुर्महात्मानमगस्त्यं लोकविश्रुतम् ॥ २५ ॥ दानवैर्निर्जिता युद्धे
सर्वे स्वर्गाच्च पातिताः ॥ ततस्त्वं नो भयात्तीव्रात्त्रायस्व मुनिपुंगव ॥ २६ ॥ इत्युक्तः स तदा देवैरगस्त्यः कुपितोऽभवत् ॥ प्रजज्वाल च तेजस्वी
कालाग्निरिव संक्षये ॥ २७ ॥ तदा दीप्तांशुजालेन निर्दग्धा दानवास्तथा ॥ अंतरिक्षान्महादेवि पतिताश्च सहस्रशः ॥ २८ ॥ दह्यमानास्ततो दैत्या
स्तस्यागस्त्यस्य तेजसा ॥ ऋषेश्च दानवाः सर्वे पातालं वव्रजुर्भयात् ॥ २९ ॥ ततोऽगस्त्यो महात्मा वै तान्हत्वा शोकमूर्छितः ॥ बभूवातिशयं
चासौ चिंतयोद्विग्नमानसः ॥ ३० ॥ कृतं घोरं महत्पापं हता यद्दानवा मया ॥ अहिंसा परमो धर्मो मनुना कथ्यते यतः ॥ किं करोमि क्व गच्छामि
कथं शुध्येय चाप्यहम् ॥ ३१ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य समागच्छत्पितामहः ॥ प्रोवाच स मुनिं तत्र कस्मात्त्वं शोकविह्वलः ॥ ३२ ॥ लक्ष्यसे मुनिशा
र्दूल कारणं कथ्यतां त्वरम् ॥ स ब्रह्माणं नमस्कृत्य कथयामास पृच्छतः ॥ ३३ ॥ देवदेव जगन्नाथ दाहोंतर्मानसं मम ॥ ब्रह्महत्या समायाता
यन्मया दानवा हताः ॥ ३४ ॥ ममोपायं समाचक्ष्व प्रसादात्सुरसत्तम ॥ बहुकालार्जितं देव गतं मे संक्षयं तपः ॥ ३५ ॥ प्रोवाचेदं सुरश्रेष्ठः शृणु
त्वं यत्नतः परम् ॥ उपायं सर्वपापस्य क्षयो येन भवेद्ध्रुवम् ॥ ३६ ॥ महाकालवने दिव्ये यक्षगंधर्वसेविते ॥ उत्तरे वटयक्षिण्या यत्तल्लिंगमनुत्तमम्
॥ ३७ ॥ पिशाचस्यापि तीर्थस्य भागे दक्षिणतः स्थितम् ॥ तं समाराध्यतः सर्वं पापं नाशमवाप्नुयात् ॥ ३८ ॥ आराधय शुभं लिंगं सर्वपापप्रणा
शनम् ॥ बाढं प्रोवाच धर्मात्मा महाकालवनं ययौ ॥३९॥ तस्मिन्स लिंगे देवेशि समाराधनतत्परः ॥ बभूवाहर्निशं भक्त्या तद्ध्यानैकरतो मुनिः
॥ ४० ॥ अहं तुष्टस्तदा देवि मुनेस्तस्य महात्मनः ॥ ४१ ॥ प्रोक्तं मया महाभाग मुने शृणु समाहितः ॥ वरं वरय विप्रेंद्र यत्ते मनसि वर्त्तते
॥ ४२ ॥ तुष्टोऽहमनया भक्त्या तपसा दुष्करेण तु ॥ लिंगस्यास्य प्रभावेण जातस्त्वं निर्मलोऽधुना ॥४३॥ प्रणष्टा ब्रह्महत्या ते दानवोत्था मुनी
श्वर ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा तेनोक्तं वरवर्णिनि ॥ ४४ ॥ यदि देव प्रसन्नस्त्वं शरणागतवत्सलः ॥ त्वदंघ्रियुगले भूयान्मम भक्तिर्महेश्वर ॥ ४५ ॥
तपस्यथ तथा धर्मे न मे विघ्नो भवेदिति ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुंभयोनेर्महात्मनः ॥ मया प्रोक्तं विशालाक्षि मुने एवं भविष्यति ॥ ४६ ॥
यस्त्वया पूजितो देवो ब्रह्महत्याविनाशनः ॥ त्वन्नाम्ना त्रिषु लोकेषु सोऽयं ख्यातो भविष्यति ॥ ४७ ॥ अगस्त्येश्वरदेवोपि विख्यातो भुवनत्रये ॥
एवमुक्तो मया देवि स विप्रस्तत्र संस्थितः ॥ कृपया तस्य लिंगस्य पंचमुद्राविभूषितः ॥ ४८ ॥ ये नरास्तन्महालिंगं निरीक्षिष्यंति भक्तितः ॥
सर्वपापविनिर्मुक्ताः सर्वकामैरलंकृताः॥४९॥भविष्यंति महात्मानः पुत्रैश्वर्यसमन्विताः ॥ अंतकाले च मां यांति विमानैः सर्वकामदैः ॥५०॥ स्तुता

गंधर्वमुख्यैश्च रुद्रलोके च शाश्वते ॥ येऽर्चयंति सदा देवमगस्त्येश्वरसंज्ञकम् ॥ ५१ ॥ कृतपुण्या नरा मर्त्यास्ते यांति परमं पदम् ॥ संस्मृते देवदे
वेशे नराणां कोटिजन्मजम्॥५२॥ अशुभं क्षयमाप्नोति कस्तं न प्रणमेच्छिवम्॥यः प्रणम्य नरो भक्त्या देवं तं च निषेवते॥५३॥ मुच्यते ब्रह्महत्यादिपा
तकैर्नरकप्रदैः ॥ ५४ ॥ राजसूयशतेनैव यत्पुण्यं च भविष्यति ॥ तत्पुण्यमधिकं देवि दर्शनाच्च भविष्यति ॥ ५५ ॥ किं तीर्थैर्विविधैः स्नानैः किं
दानैर्विविधैः कृतैः ॥ ते प्राप्स्यंति फलं सर्वे मत्प्रसादान्न संशयः ॥५६॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां दिने सोमस्य शक्तितः ॥ यः करिष्यति लिंगस्य पूज
भक्तिसमन्वितः ॥ कुलानां तारयत्येव मातृकं पितृकं शतम् ॥५७॥ ये च पश्यंति पुरुषा भावहीनाः प्रसंगतः ॥ न ते पश्यंति संसारे नरकं वै कदा
चन ॥ ५८ ॥ एतत्ते कथितं देवि लिंगमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ प्रथमं कथितं लोके द्वितीयं शृणु यत्नतः॥ ५९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसा
हस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्येऽगस्त्येश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥
शृणु गुहेश्वरं लिंगं द्वितीयं पापनाशनम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण जायते सिद्धिरुत्तमा ॥ १ ॥ पुरा राथंतरे कल्पे देवदारुवने शुभे ॥ ऋषिर्मंकणकोना
म वेदवेदांगपारगः ॥ योगाभ्यासरतो नित्यं शांतिदांतिसमास्थितिः ॥ २ ॥ सिद्धिकामस्तपस्तेपे कथं सिद्धो भवाम्यहम् ॥ रक्तमयविकारोयं कथं
यास्यति संक्षयम् ॥ ३ ॥ इति संचिंत्य हृदये प्रारब्धं तप उत्तमम् ॥ बहून्यब्दसहस्राणि तस्यातीतानि पार्वति ॥ ४ ॥ कस्मिंश्चिदथ काले तु
विद्धस्य पर्वतात्मजे ॥ कराच्छाकरसो जातः कुशाग्रेण तदैव हि ॥ ५ ॥ स च दृष्ट्वा तदाश्चर्यं विस्मयं परमं गतः ॥ मेने सिद्धिं परां प्राप्तां सगर्वो
वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ अहो तपःप्रभावोऽयं प्राप्ता सिद्धिर्मयाद्य वै ॥ मत्तुल्यो नास्ति वै विप्रो येन सिद्धिः समागता ॥ ७ ॥ शरीरं कुत्सितं चेदं
मलमूत्रेण संयुतम् ॥ मज्जस्नायुवसापृक्तमांसशोणितपूरितम् ॥ हर्षेण महता युक्तः स ननर्त्त द्विजस्तथा ॥ ८ ॥ एतस्मिन्नृत्यति विप्रे जगत्स्थावर
जंगमम् ॥ अनृत्यद्रागसंयुक्तं प्रभावात्तस्य वै मुनेः ॥ ९ ॥ न स्वाध्यायो वषट्कारः कर्मकांडो न च क्वचित् ॥ १० ॥ एतस्मिन्नंतरे देवा ब्रह्मविष्णु
पुरःसराः ॥ मामूचुर्विस्मिताः सर्वे नाथ नृत्यं तदा कुरु ॥ ११ ॥ ऋषौ मंकणके देव नृत्यति नृत्यति सर्वतः ॥ सदेवासुरमानुष्यं सर्वं लोक
त्रयं विभो ॥ १२ ॥ चलिताः पर्वताः स्थानात्क्षुभिता मेघपंक्तयः ॥ शिखराणि विशीर्यंते धरणी पीडिता भृशम् ॥ १३ ॥ स्रोतोमात्रा महानद्यो
ग्रहा उन्मार्गतः स्थिताः ॥ १४ ॥ त्रैलोक्यं व्याकुलीभूतं यावन्नायाति संक्षयम् ॥ तावन्निवारयस्वैनं नान्यः शक्तो विना त्वया ॥ १५ ॥ तेषां तद्वचनं
श्रुत्वा त्रिदशानां यशस्विनि ॥ प्रतिज्ञातं मयात्यर्थं गत्वा तस्य समीपतः ॥ १६ ॥ द्विजरूपं समास्थाय मया पृष्टो द्विजोत्तमः ॥ किमर्थं नृत्यसि

ब्रह्मन्कस्मात्ते हर्ष आगतः ॥ १७ ॥ विरुद्धमृषिधर्माणां कामरागेण नर्त्तनम् ॥ गीतं च नर्त्तनं चैव युवतीजनवल्लभम् ॥ १८ ॥ ब्राह्मणस्य तपो
भ्रंशः सदाचारस्य सत्तम ॥ इति मत्वा द्विजश्रेष्ठ किमर्थं नृत्यसे भृशम् ॥ १९ ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ॥ किं न पश्यसि भो ब्रह्मन्कराच्छाकरसं
च्युतम् ॥ अत एव हि मे नृत्यं सिद्धोऽहं नात्र संशयः ॥ २० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हासोऽतीव मया कृतः ॥ अंगुष्ठस्ताडितः स्वीयोंगुल्यग्रेण
च पार्वति ॥ २१ ॥ ततो विनिर्गतं भस्म तत्क्षणाद्धिमपांडुरम् ॥ हासेनोक्तो विशालाक्षि सगर्वो ब्राह्मणो मया ॥ २२ ॥ पश्य मेंऽगुष्ठतो ब्रह्मन्भूरि
भस्म विनिर्गतम् ॥ न नृत्येहं न मे हर्षस्तथापि मुनिसत्तम ॥ २३ ॥ तदृष्ट्वा महदाश्चर्यं लज्जितो द्विजसत्तमः ॥ धैर्यं च तादृशं दृष्ट्वा विस्मयं
परमं गतः ॥ २४ ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्भूत्वा विस्मितेनांतरात्मना ॥ नान्यं देवमहं मन्ये त्वां मुक्त्वा वृषभध्वजम् ॥ २५ ॥ नान्यस्य विद्यते शक्ति
रीदृशी भुवनत्रये ॥ तस्मात्क्षमस्व देवेश मयाज्ञानादनुष्ठितम् ॥ २६ ॥ तपःक्षयकरं कर्म विरुद्धं नर्त्तनं सताम् ॥ बहुकालार्जितं पुण्यं तपसा दुष्क
रेण तु ॥ तद्गतं सहसा देव मदीयं नर्त्तनेन तु ॥ २७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मयोक्तो द्विजसत्तमः ॥ वरं वरय भद्रं ते तुष्टोऽहं द्विजसत्तम ॥ २८ ॥
ज्ञानेनानेन विप्रेंद्र कं ते कामं करोम्यहम् ॥२९॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ॥ यदि देव प्रसन्नस्त्वं शरणागतवत्सल ॥ यथा न स्यात्तपोहानिस्तथा नीतिर्वि
धीयताम् ॥३०॥ मया प्रोक्तं प्रसन्नेन तस्य विप्रस्य पार्वति ॥ तपस्ते वर्द्धतां विप्र महाकालवनं व्रज ॥३१॥ तत्रास्ते सर्वदा पुण्या सप्तकल्पोद्भवा गुहा ॥
पिशाचेश्वरदेवस्य उत्तरेण व्यवस्थिता ॥ ३२ ॥ तत्र द्रक्ष्यसि यल्लिंगं सप्तकल्पोद्भवं शुभम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण तपस्ते वृद्धिमेष्यति ॥३३॥ काम
क्रोधोद्भवं पापं लोभमोहसमन्वितम् ॥ ईर्ष्यामत्सरजं चैव नाशं याति च किल्बिषम् ॥३४॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा स विप्रो वेदपारगः ॥ श्रुत्वा च
नियमं देवि मदुक्तं स ततो द्विजः ॥ ३५ ॥ निःसृतो नियतो भूत्वा नमस्कृत्य पुनःपुनः ॥ आजगाम गुहा यत्र महाकालवनोत्तमे ॥ ३६ ॥ ददर्श
तत्र तल्लिंगं तपसो वर्द्धनं परम् ॥ द्वादशादित्यसंकाशो जातो वै लिंगदर्शनात् ॥३७॥ एतस्मिन्नंतरे देवि देवैरुक्तं नभस्तले ॥ गोप्यं लिंगं गुहोत्थं तु
दृष्टं मंकणकेन तु ॥३८॥ सिद्धिः प्राप्ता द्विजेनैव दर्शनेन सुदुर्लभा ॥ तस्माद्गुहेश्वरो देवि भविष्यति महीतले ॥३९॥ भक्त्या परमयोपेता ये द्रक्ष्यंति
गुहेश्वरम् ॥ न तेषां जायते विघ्नो धर्मस्य तपसस्तथा ॥ ४० ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां दर्शनं यः करिष्यति ॥ ब्रह्मलोकं गमिष्यंति पितरस्तस्य
देहिनः ॥ ४१ ॥ अत्रागत्य प्रयत्नेन दर्शनं यः करिष्यति ॥ उद्धरिष्यति चात्मानं पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ४२ ॥ कृत्वा पापसहस्राणि दर्शनं यः
करिष्यति ॥ स याति परमं स्थानं यत्र देवो महेश्वरः ॥ ४३ ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वंगनागमः ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य सर्वं यास्यति

संक्षयम् ॥ ४४ ॥ यत्किंचिदशुभं कर्म जन्मकोटिशतार्जितम् ॥ क्षयं यास्यति तत्सर्वं स्पर्शमात्रेण नान्यथा ॥ ४५ ॥ महापातकयुक्ता हि देहिनो
ये महीतले ॥ तेऽपि लिंगं समासाद्य मुच्यंते सर्वपातकैः ॥ ४६ ॥ इत्युक्त्वा स द्विजो देवि दिव्यो मंकणको मुनिः ॥ कृत्वाश्रमपदं पुण्यं तत्रैव
तपसि स्थितः ॥ ४७ ॥ एष वै कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ श्रवणात्कीर्त्तनाद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये गुहेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ श्रीरुद्र
उवाच ॥ ॥ ढुंढेश्वरं तृतीयं तु सुखस्वर्गफलप्रदम् ॥ सर्वपापहरं लिंगं नृणां दुष्कृतनाशनम् ॥ १ ॥ ढुंढश्चासीत्पुरा देवि कैलासे गणनायकः ॥
स च कामी दुराचारो व्यसनोपहतेन्द्रियः ॥ २ ॥ गतोऽसौ शक्रलोकं तु कौतुकार्थं यदृच्छया ॥ यत्र नृत्यति सा रंभा शक्रस्याग्रे विवृण्वती ॥
॥ ३ ॥ भावान्बहुविधान्रम्यान्दृष्टिहस्तादिकाञ्छुभान्॥ सूचीविद्धादिकरणान्पताकादिकहस्तकान् ॥ नृत्यं हस्तादिसंयुक्तं लयतालानुगं तथा ॥४॥
शक्रोऽपि त्रिदशैः सार्द्धं तन्मुखासक्तलोचनः ॥ बभूव हृष्टचेता वै हृषितांगरुहाननः ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि ढुंढस्तल्ललितेन तु ॥ कामरागवशे
नैव भाव्यर्थेन च मोहितः ॥ ६ ॥ तेन रंगरता रंभा पुष्पगुच्छेन ताडिता ॥ स शप्तो वासवेनैव दृष्ट्वाऽन्यायं गणस्य तु ॥ ७ ॥ पत त्वं मानुषं
लोकं रंगभंगस्त्वया कृतः ॥ इति शप्तो गणो देवि शक्रेणामिततेजसा ॥ ८ ॥ पतितो मानुषे लोके विसंज्ञो विह्वलेन्द्रियः ॥ कादिग्भूतो हतो
त्साहो विललाप पुनःपुनः ॥ ९ ॥ अहोऽन्यायफलं प्राप्तं मया मोहादनुष्ठितम् ॥ तस्मान्नीतिर्विधातव्या पुरुषेण विजानता ॥ १० ॥ न्यायमार्गं
समाश्रित्य येन सिद्धिर्भवेन्मम ॥ ११ ॥ इत्युक्त्वा स तपस्तेपे महेंद्रे पर्वतोत्तमे ॥ श्रीशैले मलये विंध्ये पारियात्रे यमालये ॥ १२ ॥
नो सिद्धोऽसौ यदा देवि तदा गंगामहत्तटम् ॥ यमुनां चंद्रभागां च वितस्तां नर्मदां नदीम् ॥ १३ ॥ गोदावरीं भीमरथीं कौशिकीं
शारदां शिवाम् ॥ चर्मण्वतीं समासाद्य स्नात्वा त्यक्तक्रियोऽभवत् ॥ १४ ॥ तीर्थं व्यर्थं तपो व्यर्थं तीर्थयात्राफलं यतः ॥ न प्राप्तं
च मयाभीष्टमटता कर्मभूमिषु ॥ १५ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि वागुवाचाशरीरिणी ॥ आश्वासयंती गणपं महाकालायने व्रज ॥ १६ ॥
प्रयागाद्यानि तीर्थानि पृथिव्यां यानि संति वै ॥ सदा सिद्धिकरं तेषां महाकालं विशिष्यते ॥ १७ ॥ तत्रास्ते सुमहापुण्यं लिंगं
सर्वार्थसाधकम् ॥ पिशाचेश्वरसांनिध्ये तमाराधय सत्वरम् ॥ १८ ॥ प्रसादात्तस्य लिंगस्य पुनर्यास्यसि शांकरम् ॥ लोकं तेज
स्विनां गम्यं दुर्लभं पापिनां सदा ॥ १९ ॥ इति श्रुत्वा ततो वाणीमाकाशस्थां गणस्तदा ॥ आजगाम मुदा युक्तो महाकालवनो

त्तमे ॥ २० ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं सर्वसंपत्करं शुभम् ॥ पूजयामास देवेशं भक्त्या परमया युतः ॥ २१ ॥ लिंगमध्यात्ततो वाणी निःसृता पर्वतात्मजे ॥ अहो तुष्टोस्मि ते वत्स किं कामं प्रददाम्यहम् ॥ २२ ॥ ॥ ढुंढ उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश शरणागतवत्सल ॥ त्वत्पादपंकजे भूयाद्भक्तिर्मेऽविचला सदा ॥ २३ ॥ वरमेनं प्रयच्छाशु यदि तुष्टो महेश्वरः ॥ २४ ॥ ये च त्वां मानवा देव पश्यंति परमेश्वर ॥ पापात्सद्यो विनिर्मुक्तास्ते भवंतु महीतले ॥ २५ ॥ ढुंढस्य भाषितं श्रुत्वा लिंगेनोक्तं यशस्विनि ॥ ये च मां पूजयिष्यंति श्रद्धया परया पुनः॥ ते भविष्यंति सततं सदा पातकवर्जिताः ॥ २६ ॥ लप्स्यंति ते परान्कामान्भविष्यंति गणोत्तमाः॥ पूज्याः सर्वेषु लोकेषु सर्वालंकारभूषिताः ॥२७॥ एवं लब्धवरो ढुंढः प्रांजलिः पुनरब्रवीत् ॥ मन्नाम्ना प्रथितं लिंगं संभूयाद्भुवने सदा ॥ २८ ॥ एवमस्त्विति लिंगेन प्रोक्तं तुष्टेन पार्वति ॥ तदाप्रभृति विख्यातो देवो ढुंढेश्वरः परः ॥ २९ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सदा सिद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥ ३० ॥ भक्त्या ये पूजयिष्यंति देवं ढुंढेश्वरं परम् ॥ आजन्मप्रभवं पापं तेषां यास्यति तत्क्षणात् ॥३१॥ स एव सुकृती लोके स एव मम वल्लभः॥ यः पश्यति नरो भक्त्या लिंगं ढुंढेश्वरं परम् ॥ ३२ ॥ राजसूयशतेनैव यत्पुण्यं च भविष्यति ॥ ततो भविष्यत्यधिकं ढुंढेश्वरनिरीक्षणात्॥३३॥ मानसं वाचिकं वापि कायिकं गुह्यसंभवम् ॥ प्रकाशं वाऽप्रकाशं च प्रसंगादपि यत्कृतम् ॥ तत्सर्वं यास्यति क्षिप्रं ढुंढेश्वरस्य दर्शनात् ॥३४॥ इत्युक्तस्तु मया देवि स ढुंढो गणनायकः ॥ कृतो लिंगस्य माहात्म्याद्गतो लोके मदीयके ॥ रेजे च गणपैः सार्द्धं ममाभीष्टतरोऽभवत् ॥३५॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ श्रवणात्कीर्त्तनाद्वापि मम लोके महीयते ॥३६॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये ढुंढेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ख्यातोऽवंत्यां चतुर्थोऽसौ देवो डमरुकेश्वरः॥ दृष्टे यस्मिञ्जगन्नाथे याति पापं च संक्षयम् ॥१॥ पुरा वैवस्वते कल्पे रुरुर्नाम महासुरः ॥ तस्य पुत्रो महाबाहुर्वज्रोनाम महाबलः ॥ बभूव स महाकायस्तीक्ष्णदंष्ट्रो भयंकरः ॥ २ ॥ तेन देवाः स्वाधिकाराच्चालितास्त्रिदशालयात् ॥ ३ ॥ ततो नीतं धनं तेषां ब्रह्माणं ते ततो ययुः ॥ ब्रह्मापि भयसंविग्नो बभूवाकुलितेंद्रियः ॥ ४ ॥ ज्ञात्वावध्यं सुरैः सार्धं सर्वैः सोऽथ महाबलः ॥ तेषु नष्टेषु[१] ये विप्रा यज्वानोऽथ तपस्विनः ॥ ताञ्जघान स दुष्टात्मा ये चान्ये धर्मचारिणः ॥ ५ ॥ निःस्वाध्यायवषट्कारं तदासीद्धरणीतलम्॥ नष्टयज्ञोत्सवं देवि हाहाभूतमचेतनम् ॥ ६ ॥ ततः प्रव्यथिता देवास्तथा सर्वे महर्षयः ॥ समेत्यामंत्रयन्मंत्रं वधार्थं तस्य दुर्मतेः ॥ ७ ॥ ततः

---

[१] नष्टेषु--युद्धात् पलाय्य अदर्शनं गतेषु--इत्यर्थः । णश् अदर्शने धातुः ।

कायोऽभवत्सद्यः सर्वेषां पुरतस्तदा ॥ तेषां चिंतयतां देवि तेजःपुंजेन चावृतः ॥ ८ ॥ तस्मात्कृत्या समुत्पन्ना दिव्या कमललोचना ॥ द्योतयंती
दिशः सर्वाः स्वतेजोभिः समंततः ॥ ९ ॥ साब्रवीत्त्रिदशान्सर्वान्कस्मात्सृष्टा ह्यहं सुराः ॥ यत्कर्त्तव्यं मया कर्म तच्छीघ्रं संनिवेद्यताम् ॥ १० ॥
ततस्तु त्रिदशाः सर्वे श्रुत्वा तस्याः शुभा गिरः ॥ आचख्युः सकलं तस्यै तदा वज्रस्य चेष्टितम् ॥ ११ ॥ श्रुत्वा जहास सा देवी साट्टहासं मुहु
र्मुहुः ॥ तस्या हसंत्या निःसस्रुः कन्याः कमललोचनाः ॥ १२ ॥ पाशांकुशधरा रौद्रा ज्वालामालावृताननाः ॥ फेत्कारेण च संनादैश्चालयंत्यश्चरा
चरम् ॥ १३ ॥ गताः सर्वा महादेवि यत्र वज्रो महासुरः ॥ युद्धं तु तुमुलं जातं ताभिस्तस्य भयावहम् ॥ १४ ॥ शस्त्रास्त्रैर्बहुधा मुक्तैर्व्याप्तं चैव
दिगंतरम् ॥ संनद्धाखिलसैन्यास्ते युयुधुः समरे भृशम् ॥ १५ ॥ ततः प्रववृते युद्धं तया देव्या सुरद्विषाम् ॥ ततो मातृगणं क्रुद्धं मर्दयन्तं महासु
रान् ॥ पराङ्मुखं बलं दृष्ट्वा वज्रो मायामथासृजत् ॥ १६ ॥ तामसींनाम दुःसाध्यां यया मुह्यंति कन्यकाः ॥ १७ ॥ तमोभूते ततस्तस्मिन्सा
देवी भयविह्वला ॥ ताभिः सार्द्धं समायाता महाकालवनोत्तमम् ॥ १८ ॥ कपालवान्हरो यत्र लिंगाकारेण संस्थितः ॥ ज्ञात्वा मातृगणं नष्टं ततो
मायाप्रभावतः ॥ १९ ॥ वज्रोऽपि त्रिदशाञ्ज्ञात्वा देव्या सार्द्धमथोषितान् ॥ आजगाम तमुद्देशं स्वसैन्यपरिवारितः ॥ २० ॥ महाकालवने दिव्ये
रथकोटिशतैर्वृतः॥ समंताच्च वनं देवि तत्क्रुद्धो वाक्यमब्रवीत् ॥२१॥ अद्य देवान्हनिष्यामि तया साकं सुदुष्टया ॥ कन्याभिः सह या नष्टा तमोमा
याबलेन तु ॥ २२ ॥ एतस्मिन्नंतरे काले नारदो मुनिसत्तमः ॥ सोत्सुकस्तु समायातो मंदरे चारुकंदरे ॥ २३ ॥ कथयामास देवानां वज्राद्देवप
राभवम् ॥ २४ ॥ महाकालवने देव ताडितास्त्रिदशाः प्रभो ॥ वज्रेण रुरुपुत्रेण तस्माद्याहि महेश्वर ॥ २५ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा ततोऽहं परमे
श्वरि ॥ मंदरादागतस्तूर्णं कृत्वा रूपं सुभैरवम् ॥ २६ ॥ सर्पैर्लसद्भिरत्युग्रैर्भीषणैर्गणसंवृतः ॥ अग्रे दृष्टं महत्सैन्यं दानवानां भयावहम् ॥ २७ ॥
महाकालवनं रुद्धं समंतादसुरेण तु ॥ वज्रेण रुरुपुत्रेण दुःसहेन यशस्विनि ॥ २८ ॥ तदागत्य मया ताड्य रौद्रं डमरुकं तथा ॥ मोहितं सहसा
सैन्यं वज्रस्यैव दुरात्मनः ॥ २९ ॥ डमरुकस्य नादेन ह्युत्थितं लिंगमुत्तमम् ॥ विदार्य वसुधां देवि ज्वालामालाकुलं तदा ॥ ३० ॥ तस्य
लिंगस्य च तदा महाज्वाला विनिर्गता ॥ एकदेशाद्वरारोहे ब्रह्मांडव्यापिनी तथा ॥ ३१ ॥ लिंगस्यान्यप्रदेशात्तु वायुः समभवन्महान् ॥ ३२ ॥
तेजोज्वालासमूहेन वातेन प्रेरितेन च ॥ सह चक्रेण तत्सैन्यं दग्धं भस्मत्वमागतम् ॥ ३३ ॥ ततो देवगणाः सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः ॥ नमश्चक्रुर्ह
ते तस्मिन्रुरुपुत्रे महाबले ॥ ३४ ॥ अस्य देवस्य माहात्म्याद्दग्धो वज्रो महाबलः ॥ ससैन्योभूत्ततस्तस्मादेष डमरुकेश्वरः ॥ ख्यातिं यास्यति

लोकेस्मिन्सर्वकामफलप्रदः ॥ ३५ ॥ डमरुकस्य तु नादेन जातो यस्मान्महीतले ॥ अतः पूज्यवरो देवो भविष्यति न संशयः ॥ ३६ ॥ दृष्ट्वा ये पूजयिष्यंति देवं डमरुकेश्वरम् ॥ ते सर्वे दुःखनिर्मुक्ता भविष्यंति गतज्वराः ॥ ३७ ॥ चांद्रायणानां विधिवच्छतानामथ यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति डमरुकेश्वरपूजनात् ॥ ३८ ॥ अस्मिन्स्थाने स्थितं लिंगं भक्त्या डमरुकेश्वरम् ॥ प्रसंगादपि पश्यंति ह्यपि पापपरा नराः ॥ ३९ ॥ तेऽप्यवश्यं तु यास्यंति रुद्रलोकं सनातनम् ॥ भक्ताः स्तोष्यंति ये लिंगं ख्यातं डमरुकेश्वरम् ॥४०॥ मानसैः पातकैर्मुक्ता यास्यंति परमं पदम् ॥ अश्वमेधसहस्रं तु वाजपेयशतं भवेत् ॥ गोसहस्रफलं चात्र दृष्ट्वा प्राप्स्यंति मानवाः ॥ ४१ ॥ यो याति संगरे धीरो दृष्ट्वा डमरुकेश्वरम् ॥ जयेद्रिपूनथांते स रुद्रलोके महीयते ॥ ४२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ स्तुतस्तु कीर्तितश्चैव सर्वाभीष्टफलप्रदः ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये डमरुकेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥

॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ अनादिकल्पेश्वरं देवं पंचमं विद्धि पार्वति ॥ सर्वपापहरं नित्यमनादिर्गीयते सदा ॥ १ ॥ कल्पस्यादौ पुरा देवि लिंगमेतद्विनिर्गतम् ॥ यदा नाग्निर्न चादित्यो न भूमिर्न दिशो न खम् ॥ २ ॥ न वायुर्न जलं चैव न द्यौर्नेन्दुर्ग्रहा न च ॥ न देवासुरगंधर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ॥ ३ ॥ अतो लिंगात्समुद्भूतं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ कालेन च लयं याति लिंगेऽस्मिन्पर्वतात्मजे ॥ ४ ॥ अस्माल्लिंगात्समुद्भूता वंशा देवर्षिपैतृकाः ॥ मन्वंतराणि वंशानि वंश्यानुचरितं च यत् ॥ ५ ॥ यावत्यः सृष्टयश्चैव यावंतः प्रलयास्तथा ॥ समुद्राः पर्वताश्चैव निम्नगाः काननानि च ॥ ६ ॥ भूर्लोकाद्याश्च ये लोकाः पातालाः सप्त ये स्मृताः ॥ गतिस्तथार्कसोमादिग्ग्रहर्क्षज्योतिषामपि ॥ ७ ॥ दृश्यादृश्यं च तत्सर्वमतो लिंगाद्वरानने ॥ अनादिकारणं यत्तदव्यक्ताख्यं महर्षयः ॥ यदाहुः पुरुषं सूक्ष्मं नित्यं सदसदात्मकम् ॥ ८ ॥ ध्रुवमक्षयमजरममेयं नान्यसंश्रयम् ॥ गंधरूपरसैर्हीनं शब्दस्पर्शविवर्जितम् ॥ ९ ॥ अनाद्यंतं जगद्योनिं त्रिगुणप्रभवाव्ययम् ॥ असादृश्यमविज्ञेयं लिंगं प्रोक्तं महर्षिभिः ॥ १० ॥ प्रलयस्यांते तेनेदं दिव्यमासीदशेषतः ॥ ११ ॥ अहमुर्व्यां प्रबुद्धस्तु जगदादिरनादिमान् ॥ सर्वहेतुरचिंत्यात्मा परः कोऽप्यपरक्रियः ॥ १२ ॥ प्रकृतिं पुरुषं चैव प्रदर्श्याशु जगत्पतिः ॥ क्षोभयामास योगेन परेण परमेश्वरः ॥ १३ ॥ यथा संनिधिमात्रेण गंधः क्षोभाय जायते ॥ मनसो नोपकर्तृत्वात्तथासौ परमेश्वरः ॥ अनादिः कथ्यते देवो जगत्कारणतत्परम् ॥१४॥ प्रधानं क्षोभ्यमाणं तु तेन लिंगेन पार्वति ॥ जायते भुवनाधारो ब्रह्मांड इति विश्रुतः ॥ १५ ॥ यस्मिन्नंडे जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ उत्पन्नं च विलीनं च य

स्यांतोऽपि न लभ्यते ॥१६॥ स एव क्षोभकः पूर्वं स क्षोभ्यः पृथिवीपतिः ॥ स संकोचविकासाभ्यां प्रधानत्वे व्यवस्थितः ॥ १७ ॥ उत्पन्नः स जगन्नाथो
निर्गुणोऽपि रजोगुणः ॥ भुंजन्प्रवर्तते सर्गं ब्रह्मत्वं समुपागतः ॥ १८ ॥ ब्रह्मत्वे सृजते लोकांस्ततः सत्त्वातिरेकतः ॥ विष्णुत्वमेत्य धर्मेण
करोति परिपालनम् ॥ १९ ॥ ततस्तमोगुणोद्रिक्तो रुद्रत्वेनाखिलं जगत् ॥ उपसंहृत्य वै शेते त्रैलोक्यं त्रिगुणोऽगुणः ॥ २० ॥ यथा प्राग्वापकः
क्षेत्री पालको लावकस्तथा ॥ स संज्ञा याति तद्वच्च ब्रह्मविष्णुत्वरुद्रताः ॥ २१ ॥ ब्रह्मत्वे सृजते लोकान्रुद्रत्वे संहरत्यपि ॥ विष्णुत्वे पाति तान्सर्वांस्तिस्रोऽवस्थाः
स्मृताः सदा ॥ २२ ॥ रजो ब्रह्मा तमो रुद्रः सत्त्वं विष्णुर्जगत्पतिः ॥ एत एव त्रयो वेदा एत एव त्रयो नराः ॥ २३ ॥ कल्पे
कल्पे ह्यनादिस्तु गीयते त्रिदशैः सदा ॥ पितृभिश्च गणैः सिद्धैरतोऽनादिकल्पेश्वरः[1] ॥ २४ ॥ नाम प्राप्तं विशालाक्षि महाकालवनं सदा ॥ यदा
जातो विवादस्तु ब्रह्मणः केशवस्य च ॥ २५ ॥ अहं ज्यायानहं ज्यायान्कल्पादौ सृष्टिकारणात् ॥ दिव्या समुत्थिता वाणी निरालंबा तदांबरात् ॥
॥ २६ ॥ महाकालवने लिंगं कल्पेश्वरेति संज्ञकम् ॥ तस्यादिमथवांतं च यः पश्यति स च प्रभुः ॥ भविष्यति न संदेहो न वादः क्रियताम्
इति ॥ २७ ॥ ततो देवि गतो ब्रह्मा ऊर्द्ध्वलोकमनंतकम् ॥ अधोलोकं गतो विष्णुस्तेन वाक्येन सत्वरम् ॥ २८ ॥ नादिर्दृष्टो न चांतश्च
ब्रह्मणा केशवेन तु ॥ तदा तौ विस्मयापन्नौ तुष्टुवाते परस्परम् ॥ २९ ॥ वेदोक्तसूक्तैर्विविधैरभिनंद्य पुरःस्थितौ ॥ नादिरस्ति न चांतश्च न च
कल्पोऽत्र दृश्यते ॥ ३० ॥ तस्मादनादिकल्पोऽयमद्यप्रभृति भूतले ॥ ख्यातिं यास्यति नाम्ना च महाकालवनोत्तमे ॥ ३१ ॥ पञ्चपातकसंयुक्तो यो
मर्त्यो दुष्टमानसः ॥ सोऽपि गच्छेच्छिवं दृष्ट्वानादिकल्पेश्वरं शिवम् ॥ ३२ ॥ शिवमस्तु सदा तेषां येषां त्वं दर्शनं गतः ॥ ते धन्या मानुषे लोके
ये त्वां शरणमागताः ॥ ३३ ॥ सर्वतीर्थाभिषेकैस्तु यत्पुण्यं प्राप्यते नरैः ॥ तत्सर्वमधिकं देव लभ्यते तव दर्शनात् ॥ ३४ ॥ तावत्पतंति संसारे
सुखदुःखसमाकुले ॥ तावन्न दृश्यते देव संसारार्णवतारकः ॥ ३५ ॥ यदा पापक्षयः पुंसां तदा त्वद्दर्शनं भवेत् ॥ ३६ ॥ ब्रह्महा वा सुरापो वा
स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ तत्संसर्गी नरो यस्तु महाकिल्बिषकारकः ॥ सोऽपि याति परं स्थानं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ ३७ ॥ यत्फलं चाश्वमेधेन
राजसूयेन यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति तव देव समर्चनात् ॥ ३८ ॥ ते नराः पशवो लोके तेषां जन्म निरर्थकम् ॥ यैर्न दृष्टो महादेवोऽनादिकल्पेश्वरः
शिवः ॥ ३९ ॥ इत्युक्त्वा केशवो देवो ब्रह्मा चैव वरानने ॥ वामे दक्षिणभागे च तस्य लिंगस्य संस्थितौ ॥ ४० ॥ एष ते कथितो

---

[1] आर्षं छंदोवैकल्यम् ।

देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ यस्य श्रवणमात्रेण लभ्यते परमं पदम् ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखंडे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्येऽनादिकल्पेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥
स्वर्णज्वालेश्वरं षष्ठं विद्धि चात्र यशस्विनि ॥ यस्य दर्शनमात्रेण धनवानिह जायते ॥ १ ॥ पुरा सार्द्धं त्वया देवि क्रीडतो मम मंदिरे ॥ जातं
वर्षशतं दिव्यं सुरतैकरसस्य च ॥ २ ॥ देवैः सर्वैस्ततो वह्निः प्रेरितो मम संनिधौ ॥ ततो वह्निः समायातस्त्रैलोक्यार्थे यशस्विनि ॥
॥ ३ ॥ ततो वह्निमुखे क्षिप्तं वीर्यं स्वं क्रीडता मया ॥ दह्यमानस्तदा तेन गंगां वह्निर्जगाम ह ॥ ४ ॥ तत्र गत्वा प्रचिक्षेप
वीर्यमग्निः सुदुर्द्धरम् ॥ तथापि दह्यते वह्निर्वीर्यशेषेण पार्वति ॥ ५ ॥ जातं रम्यं ततो दिव्यं वीर्यशेषेण कांचनम् ॥ ज्वलंतं
चातितापेन दुःसहं दुर्द्धरं प्रिये ॥ ६ ॥ अग्नेरपत्यं प्रथमं दृष्ट्वोत्पन्नं तु पार्वति ॥ लोभाभिभूता असुराः सुरा गन्धर्वकिन्नराः ॥
॥ ७ ॥ यक्षाः साध्याः पिशाचाश्च मनुष्या राक्षसाः खगाः ॥ अभ्यधावन्सुसंरब्धास्ते सुवर्णजिघृक्षवः ॥ ८ ॥ सुवर्णार्थे महान्नादो
ममेदमिति जल्पताम् ॥ अज्ञानात्संगरश्चैव संजातः प्राणहारकः ॥ ९ ॥ अथावरणमुख्यानि नानाप्रहरणानि च ॥ प्रगृह्याभ्यनद
न्नादैर्देवैः सार्द्धं यशस्विनि ॥ १० ॥ असुरा असुरैः सार्द्धं मनुष्या मानुषैः सह ॥ गन्धर्वाः सह गन्धर्वैः किंनरैः सह किंनराः ॥
॥ ११ ॥ भूतैः सार्द्धं च भूतानि राक्षसैः सह राक्षसाः ॥ वेतालैः सह वेताला युद्धं चक्रुः सुदारुणम् ॥ १२ ॥ पुत्रस्तु पितरं द्वेष्टि पिता
पुत्रं तथैव च ॥ हंति भार्या स्वभर्त्तारं भर्ता च स्वां प्रियां तथा ॥ १३ ॥ मातरं स्वसुतो हंति माता पुत्रं हिनस्ति च ॥ ततो वैरविनि
बंधः संजातः स्वर्णकारणात् ॥ १४ ॥ सुराणामसुराणां च सर्वं घोरतरं महत् ॥ प्रासाश्च विपुलास्तीक्ष्णा न्यपतंत सहस्रशः ॥ तोमराश्च
सुतीक्ष्णाग्राः शस्त्राणि विविधानि च ॥ १५ ॥ सुवर्णार्थे महादेवि वमंतो रुधिरं बहु ॥ १६ ॥ असिशक्तिगदाऋष्टयो निपेतुर्धरणीतले ॥ छिन्नानि
पट्टिशैश्चैव शिरांसि युधि दारुणैः ॥ १७ ॥ रुधिरेणावलिप्तांगा निहताश्च परस्परम् ॥ अद्रीणामिव कूटानि धातुयुक्तानि शेरते ॥ १८ ॥ हाहाकारः
समभवद्भयकृच्च सहस्रशः ॥ अन्योन्यं छिंदतां शस्त्रैः सुवर्णस्य च कारणात् ॥ १९ ॥ परिघैरायसैः पाशैर्वज्रकल्पैश्च मुष्टिभिः ॥ निघ्नतां समरे
ऽन्योन्यं शब्दो दिवमिवास्पृशत् ॥ २० ॥ छिंधिभिंधि प्रधाव त्वं पातयाधिसरेति च ॥ अश्रूयन्त महाघोराः शब्दास्तत्र समंततः ॥ २१ ॥ एवं तु
तुमुले युद्धे वर्त्तमाने महाभये ॥ कंपिता धरणी देवि देवास्त्रस्ताः सवासवाः ॥ २२ ॥ क्षुभ्यंति स्म समुद्राश्च चेलुश्च धरणीधराः ॥ तस्यार्थे पीडितं

सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ २३ ॥ ऋषयो वालखिल्याद्या देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ बृहस्पतिं पुरस्कृत्य ब्रह्मलोकं गताः स्त्रियः ॥ २४ ॥ सोच्छ्वासा
कथयामासुर्जर्जरीकृतमस्तकाः ॥ वृत्तांतं विस्तरात्सर्वं लोकत्रयविनाशनम् ॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ चिंतयित्वा
च तैः सार्द्धमाजगाम ममांतिकम् ॥ २६ ॥ मया पृष्टास्तु ते सर्वे केनैते जर्जरीकृताः ॥ शस्त्रास्त्रैः पीडिताः केन कस्माद्वो भयमागतम् ॥ २७ ॥
कश्चासौ दानवो दुष्टो येन वै पीडिता भृशम् ॥ तत्सर्वं कथितं देवि ममाग्रे भयविह्वलैः ॥ २८ ॥ ते मामूचुस्तदा देवा ब्रह्माद्या भयकारणम् ॥
॥ २९ ॥ लोभात्सर्वे विनष्टाः स्म सुवर्णस्य च कारणात् ॥ पीडितं च जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ३० ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा मया ज्ञातं
वरानने ॥ तस्यार्थे कलहो घोरः संजातो हि परस्परम् ॥ ३१ ॥ लोकत्रयविनाशश्च सहसा येन वै कृतः ॥ यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघात
कम् ॥ ३२ ॥ ब्रह्महा वह्निपुत्रस्तु यमुद्दिश्य मृतो जनः ॥ शरीरं शबलं चैव सविकारं भविष्यति ॥ ३३ ॥ धातवो हि भविष्यंति तस्य देहे न
संशयः ॥ लक्ष्यते दुःखमतुलं छेददाहादिघर्षणम् ॥ ३४ ॥ एतस्मिन्नंतरे वह्निर्दृष्ट्वा पुत्रस्य चेष्टितम् ॥ ज्ञात्वा क्रोधं मदीयं तु भीतो वै पुत्रकार
णात् ॥ ३५ ॥ आजगाम सुवर्णेन सार्द्धं देवि ममांतिकम् ॥ प्रसादितोऽहं पुत्रार्थे वह्निना हि वरानने ॥ ३६ ॥ रक्षणीयस्त्वया देव पुत्रोयं तव
शंकर ॥ भाण्डागारे स्वकीये तु क्रियतां परमेश्वर ॥ ३७ ॥ त्वयि तुष्टे महादेव प्राप्योऽयं नात्र संशयः ॥ इच्छया दीयतां देवि यस्य कस्य जनस्य
च ॥ ३८ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पितृदेवमुखस्य च ॥ तथेति च प्रतिज्ञातं मया लोभाद्यशस्विनि ॥ ३९ ॥ स्नेहान्मया वह्निपुत्र उत्संगे च
कृतस्तदा ॥ स्नेहार्द्रे चुंबितो मूर्ध्नि परिष्वक्तः पुनःपुनः ॥ ४० ॥ ददामि ते महाभाग वरं वरय शोभनम् ॥ परितुष्टोऽस्मि वै कामं यथेष्टं
समवाप्नुहि ॥ ४१ ॥ अहमाज्ञापयामि त्वां श्रेयश्चैवमवाप्स्यसि ॥ ममाभीष्टकरं स्थानं विद्यते पृथिवीतले ॥ ४२ ॥ अक्षयं प्रलये पुत्र महाकालवनं
शुभम् ॥ तत्रैव विद्यते लिंगं कर्कोटकस्य दक्षिणे ॥ ४३ ॥ महापापहरं पुत्र दर्शनाद्दीप्तिदायकम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ ४४ ॥
पुण्यश्चैव पवित्रेण दुर्लभश्च भविष्यति ॥ अकुलीनः कुलीनस्तु समलो निर्मलो नरः ॥ ४५ ॥ विरूपो रूपवांश्चैव त्वत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ दानानि
परिपूर्णानि व्रतानि नियमास्तथा ॥ ४६ ॥ यज्ञाश्चैवोपवासाश्च तीर्थं पिंडादिकं त्वया ॥ सुसंपूर्णा भविष्यंति तव दानेन सुव्रत ॥ ४७ ॥ सर्वेषां
चैव रत्नानामाधिपत्यं करिष्यसि ॥ प्रियाभीष्टो हि देवानां लोकानां च भविष्यसि ॥४८॥ इत्युक्तोऽसौ महादेवि दिव्यरूपो वरानने ॥ ज्वालामाला
वृतः पुण्यो निर्मलो हि बभूव ह ॥४९॥ लिंगेनोक्तः सुवर्णस्तु दिष्ट्यादिष्ट्येति कांचनम् ॥ अद्यप्रभृति नाम्ना वै ख्यातिं यास्यसि भूतले ॥ ५० ॥

स्थातव्यं मत्समीपे तु वह्निपुत्र त्वया सदा ॥ अक्षया भविता कीर्त्तिस्त्वदीया भुवनत्रये ॥ ५१ ॥ इत्युक्तो देवि लिंगेन वह्निपुत्रोऽतिनिर्मलः ॥ ज्वालावृततनुर्जातः सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ ५२ ॥ दीप्तिर्लब्धा सुवर्णेन ज्वालामालाकुला तदा ॥ अतो देवि सुविख्यातः स्वर्णज्वालेश्वरः शिवः ॥ ५३ ॥ यस्तमर्चयते भक्त्या स्वर्णज्वालेश्वरं शिवम् ॥ तस्य संजायते देवि विजयो राज्यमूर्जितम् ॥ ऐश्वर्यं दानशक्तिश्च पुत्रपौत्रमनंतकम् ॥ ॥ ५४ ॥ ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि यत्पापं कुरुते नरः ॥ तत्क्षालयति देहोत्थं दर्शनान्नात्र संशयः ॥ ५५ ॥ यत्फलं पिंडदानेन गयायां लभते नरः ॥ तत्फलं द्विगुणं प्रोक्तं पूजया नात्र संशयः ॥ ५६ ॥ गायत्र्याः शतसाहस्रैः सम्यग्जप्तैश्च यत्फलम्॥ तत्फलं समवाप्नोति स्वर्णज्वालेश्वरस्तुतेः ॥ ५७ ॥ यत्पुण्यं सर्वदानेन दत्तेन विधिपूर्वकम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति कीर्त्तनान्नात्र संशयः ॥ ५८ ॥ पूजयंति चतुर्दश्यां स्वर्णज्वालेश्वरं तु ये ॥ पूज्यंते ते सदा लक्ष्म्या पूरयंत्या मनोरथान् ॥ ५९ ॥ रक्षितं त्रिदशैर्देवि गणैर्नानाविधैस्तथा ॥ लिंगं कश्चिन्न जानाति मम मायाविमोहितः ॥ ६० ॥ मम प्रसादात्तद्देवि दृश्यते लिंगमुत्तमम् ॥ एतत्ते कथितं सम्यगन्यच्छृणु वरानने ॥ ६१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये स्वर्णज्वालेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ त्रिविष्टपेश्वरं देवि सप्तमं पर्वतात्मजे ॥ यस्य दर्शनमात्रेण लभ्यते तत्त्रिविष्टपम् ॥ १ ॥ पुरा वाराहकल्पे तु देवर्षिर्नारदोऽमलः ॥ त्रिविष्टपं गतो देवि द्रष्टुकामः शतक्रतुम् ॥ २ ॥ तत्रोद्यानवने रम्ये कल्पवृक्षैर्विराजिते ॥ सर्वत्र कुसुमामोदसुखस्पर्शानिलाकुले ॥ ३ ॥ वीणावेणुरवैर्घुष्टे देवगंधर्वसेविते ॥ वज्रेंद्रनीलवैदूर्यचंद्रकांतादिदीपिते ॥ ४ ॥ ब्रह्मलोकादिभिर्लोकैरनौपम्यगुणे शुभे ॥ ददर्श तत्र देवेशमुपविष्टं शतक्रतुम् ॥ स्तूयमानं मुदा देवैः सिद्धचारणकिन्नरैः ॥ ५ ॥ पृष्टस्तु नारदो देवि वासवेन महामुनिः ॥ कथयामास माहात्म्यं महाकालवनस्य च ॥ ६ ॥ महाकालवनं रम्यं सदानंदकरं शुभम् ॥ सेव्यं पुण्यं पवित्रं च तीर्थानामुत्तमोत्तमम् ॥ ७ ॥ पुण्यं पश्यंति ये लोका महाकालवनं शुभम् ॥ ब्रह्महत्यादिकं पापं तेषां नश्यति निश्चितम् ॥ ८ ॥ स्वयं तिष्ठति देवोऽत्र सर्वभूतगणैर्वृतः ॥ तस्मात्तत्तीर्थमुख्यानां प्रवरं कथ्यते बुधैः ॥ ९ ॥ पृथिव्यां नैमिषं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ तस्माद्दशगुणं प्रोक्तं पुष्करं तीर्थमुत्तमम् ॥ १० ॥ ततो दशगुणं प्रोक्तं प्रयागं सर्वकामिकम् ॥ तस्माद्दशगुणं प्रोक्तं विख्यातममरेश्वरम् ॥ ११ ॥ प्राची सरस्वती पुण्या तस्माद्दशगुणा स्मृता ॥ तस्माद्दशगुणं प्रोक्तं गयाकूपं विशिष्यते ॥ १२ ॥ तस्माद्दशगुणं देवि कुरुक्षेत्रं विशिष्यते ॥ कुरुक्षेत्राद्दशगुणा पुण्या वाराणसी तथा ॥ १३ ॥ तस्या दशगुणं श्रेष्ठं महाकालं विशिष्यते ॥ महाकालवनं शक्र किल त्रैलोक्यभूषणम् ॥ १४ ॥ षष्टि

कोटिसहस्राणि षष्टिकोटिशतानि च ॥ लिंगानि तत्र विद्यंते भुक्तिमुक्तिकराणि च ॥ १५ ॥ शक्तयो नव कोट्यस्तु तस्मिन्क्षेत्रे वसंति हि ॥ १६ ॥ कृमिकीटपतंगाश्च मृता यत्र ततः क्रतौ ॥ यांति दिव्यैर्विमानैश्च रुद्रलोकं सनातनम् ॥ माहात्म्यमद्भुतं श्रुत्वा नारदात्सुरसत्तमः ॥ १७ ॥ सर्वदेवगणैः सार्द्धमाजगाम त्वरान्वितः ॥ वासवः श्रीमहाकालवनं हर्षसमन्वितः ॥ १८ ॥ दृष्ट्वा तथाविधं रम्यं महाकालवनं शुभम् ॥ त्रिविष्टपादप्यधिकं प्रलयेऽप्यक्षयं स्मृतम् ॥१९॥ विचित्राणि च हर्म्याणि कांचनानि शुभानि च ॥ प्रासादाः शतशो भौममणिविद्रुमभूषिताः ॥ २०॥ वज्रेंद्रनीलरचिताः शुद्धस्फटिकसंनिभाः ॥ तोरणानि विचित्राणि माणिक्यरचितानि च ॥ दृष्ट्वा तथाविधं रम्यं महाकालवनोत्तमम् ॥ २१ ॥ नारदं प्रशशंसुस्ते सर्वे देवा मुदान्विताः ॥ देवर्षीणां महाप्राज्ञां येनेयं कथिता कथा ॥२२॥ न कैलासं गमिष्यामो न च मेरुं तथाविधम् ॥ न मंदरं गमिष्यामो न यास्यामस्त्रिविष्टपम् ॥ २३ ॥ एषामरावती श्रेष्ठा ह्येषा भोगवती शुभा ॥ एषा पैतामहो लोको विष्णुलोकस्तथैव च ॥ २४ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि शून्यं जातं त्रिविष्टपम् ॥ ज्ञात्वा शून्यमथात्मानं चिंतयित्वा पुनःपुनः ॥ गमनाय मतिं चक्रे कृत्वा देहमथात्मनः ॥ २५ ॥ त्यक्त्वा मां त्रिदशाः सर्वे महाकालवनं गताः॥अहं तत्रैव यास्यामि यत्र ते त्रिदशा गताः ॥२६॥ इत्युक्त्वा तत्क्षणं प्राप्तो महाकालवनोत्तमे ॥ कौतुकात्सोऽथ वै श्रेष्ठं तीर्थं तत्रापि भूतले ॥ ददर्श रमणीयं तैर्देवैः परिवृतं तदा ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु वागुवाचाशरीरिणी ॥ भोभोस्त्रिविष्टपात्रैव स्वनाम्ना स्थापयस्व माम् ॥ कर्कोटकस्य पूर्वे तु महामायाश्च दक्षिणे ॥२८॥ इत्युक्तो देवदेवेन हृष्टस्तद्गतचेतसा ॥ स्वनाम्ना स्थापयामास देवं त्रिविष्टपेश्वरम् ॥ २९ ॥ पूजयित्वा शुभैः पुष्पैरुवाचेदं वरानने ॥ अद्यप्रभृति भूर्लोको नाम्ना ख्यातिं गमिष्यति ॥ ३० ॥ ये त्वां पश्यंति यत्नेन अपि दुष्कृतकारिणः ॥ ते यास्यंति परं स्थानं दिव्यालंकारभूषिताः ॥ ३१ ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां संक्रांतौ वा विशेषतः ॥ यः करिष्यति पूजां च भक्तियुक्तो हि मानवः ॥ ३२ ॥ विमानवरमास्थाय कामगं रत्नभूषितम् ॥ उदितादित्यसंकाशं मत्समीपे वसिष्यति ॥ ३३ ॥ किं दानैर्विविधैर्दत्तैः किं यज्ञैर्विविधैः कृतैः ॥ ते प्राप्स्यंति फलं सर्वं ये त्वां द्रक्ष्यंति भक्तितः ॥ ३४ ॥ यंयं काममभिध्याय पूजयिष्यंति मानवाः ॥ तत्तन्मनोरथप्राप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ ३५ ॥ त्रिदशैश्च पुनः प्रोक्तं दृष्ट्वा मल्लिंगमुत्तमम् ॥ त्रिविष्टपेन धन्येन स्थापितं देवमीश्वरम् ॥ ३६ ॥ पूजयिष्यंति ये धन्या देवं त्रिविष्टपेश्वरम् ॥ तेषां वासोऽक्षयो दिव्यो भविष्यति त्रिविष्टपे ॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वा पूजयामास भूयो लिंगं त्रिविष्टपम् ॥ सार्द्धं त्रिवि

---

१ संबाधनमिदम् । २ महामायाः—महामायायाः—एक—'या' लोपश्छान्दसश्छन्दोनुरोधेन ।

घृपेनैव पुनः स्थानं स्वकं गतः ॥ ३८ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ श्रवणात्कीर्त्तनाद्वापि स्वर्गलोकोऽक्षयो भवेत् ॥ ३९ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये त्रिविष्टपेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तमो
ऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ कपालेश्वरसंज्ञं च ह्यष्टमं विद्धि पार्वति ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्या प्रणश्यति ॥ १ ॥ पुरा वैवस्वते
कल्पे त्रेताकाले समागते ॥ महाकालवने दिव्ये यज्ञे पैतामहे प्रिये ॥ २ ॥ उपविष्टेषु विप्रेषु हूयमाने हुताशने ॥ वेषं कापालिकं कृत्वा गतोऽहं तत्र
संसदि ॥ ३ ॥ जीर्णकंथावृतो देवि मुंडः खट्वांगधारकः ॥ चिताभस्मविलिप्तांगो विकृतो विकृताननः ॥ कपालं च करे कृत्वा कपालकृतभूषणः
॥ ४ ॥ ब्राह्मणाश्च ततः क्रुद्धा दृष्ट्वा मां जाल्मरूपिणम् ॥ कपालधारिणं सर्वे धिक्छब्दैश्च जगर्हिरे ॥ ५ ॥ असकृत्पापपापेति गच्छगच्छ
विडंबिताः ॥ कथं च होमः क्रियते प्राप्ते कापालिके पुरः ॥ ६ ॥ अकपालानि शौचानि इति वेदेषु गीयते ॥ यज्ञवेदिर्न तेर्हा तु मनुष्यास्थि
धरस्य वै ॥ ७ ॥ मया प्रोक्तास्तु ते विप्राः श्रूयतां द्विजसत्तमाः ॥ यूयं कारुणिकाः सर्वे परदुःखेन दुःखिताः ॥ ८ ॥ कर्त्तव्या च दया सद्भिः
सर्वदा सर्वदेहिनाम् ॥ सर्वेषामेव जंतूनां मित्रं ब्राह्मण उच्यते ॥ ९ ॥ अहं कापालिको विप्रो भस्मभूषितविग्रहः ॥ कापालव्रतमास्थाय चरामि
पृथिवीतले ॥ १० ॥ आराधयामि सततं महादेवं जगत्पतिम् ॥ ब्रह्महत्याविनाशाय व्रतं द्वादशवार्षिकम् ॥ ११ ॥ अघघ्नं विश्रुतं लोके प्रारब्धं
हि मया द्विजाः ॥ प्रायश्चित्तनिमित्तं तु शुद्धो यास्यामि सद्गतिम् ॥ १२ ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा तैः प्रोक्तं द्विजसत्तमैः ॥ अतीव पापिष्ठतरो
यो ह्येवं भाषसेऽधम ॥ १३ ॥ कपालैर्भूषितो निंद्यो विशेषेण तु विग्रहः ॥ नाकारितो महादेवो दक्षयज्ञमहोत्सवे ॥ १४ ॥ यस्मिन्यज्ञे समायाता
आदित्या वसवस्तथा ॥ विश्वेदेवाश्च मरुतो गंधर्वाः किंनरास्तथा ॥ १५ ॥ ब्रह्मा विष्णुः सहस्राक्षो वरुणो वायुरेव च ॥ धनदः सागरा नद्यः
सरांसि सकलानि च ॥ १६ ॥ सुपर्णा गिरयो नागाः सर्वे चाकारिताः क्रतौ ॥ सानुगास्ते सभार्याश्च ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ १७ ॥ ब्रह्मर्षयो महा
भागास्तथा देवर्षयोऽमलाः ॥ एवमुक्त्वा महादेवं मानुषास्थिविभूषितम् ॥ १८ ॥ अपवित्रमिति ज्ञात्वा कथं त्वं वक्तुमर्हसि ॥ प्रवेशो दीयतां
मह्यं विशेषेणासि ब्रह्महा ॥ १९ ॥ इत्युक्तोऽहं यदा विप्रैर्मया प्रोक्तं वचस्तदा ॥ प्रतीक्ष्यतां मुहूर्तं तु भुक्त्वा यास्याम्यहं पुनः ॥ २० ॥ इत्युक्ते
वचने देवि ताडितोऽहं भृशं तदा ॥ लोष्ठैर्लगुडकैः पादैर्मुष्टिभिश्च पुनःपुनः ॥ २१ ॥ अथ प्रहस्य तत्क्षिप्त्वा तां वेदिं दर्भसंस्तृताम् ॥
कपालदीपवन्नष्टो न ज्ञातोऽहं द्विजोत्तमैः ॥ २२ ॥ मयि नष्टे कपालं तत्क्षिप्तं मंडपबाह्यतः ॥ अथान्यत्तत्र संजातं तादृग्रूपं यशस्वि

नि ॥ २३ ॥ एवं शतसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥ तत्र क्षिप्तानि जातानि ततस्ते विस्मयान्विताः ॥ २४ ॥ अथाहुर्ज्ञानिनः सर्वे
नेदमन्यस्य चेष्टितम् ॥ ऋते देवान्महादेवाद्गंगाचंद्रार्द्धशेखरात् ॥ २५ ॥ ततोऽहं विविधैः स्तोत्रैः स्तुतो विप्रैः पृथक्पृथक् ॥ होमं चक्रुश्च ते वह्नौ
मंत्रैश्च शतरुद्रियैः ॥ २६ ॥ अहं तुष्टस्तदा देवि द्विजानामनुकंपया ॥ व्रियतां ब्राह्मणाः सर्वे वरं यन्मनसेप्सितम् ॥ २७ ॥ तदा ते ब्राह्मणाः
प्रोचुर्यदज्ञानाद्वधस्तव ॥ कृतस्तेन कृतास्माभिर्ब्रह्महत्या जगत्प्रभो ॥ २८ ॥ ब्रह्महत्याविनाशाय प्रसादं कुरु नः प्रभो ॥ वरयामो वरं ह्येनं नान्यं
वरमभीप्सितम् ॥ २९ ॥ द्विजानां च तदा तेषामग्रे कथितवानिदम् ॥ यत्र राशिः कपालानां भवद्भिर्विहितो भुवि ॥ ३० ॥ अनादिर्लिंगं तत्रासी
च्छन्नं कालविपर्यये ॥ पश्यंतु विप्रास्तल्लिंगं ब्रह्महत्याविमोचनम् ॥ ३१ ॥ कृता मयापि विप्रेंद्रा ब्रह्महत्या स्वयं पुरा ॥ छिंदता ब्रह्मणः शीर्षं पञ्चमं
तेजसोत्कटम् ॥ ३२ ॥ ब्रह्महत्या ततो जाता ममातीव सुदुःसहा ॥ कपालं च करे लग्नं तथा चातीव दुःसहम् ॥ ३३ ॥ दह्यमानस्ततश्चाहं व्याप्तो
वै ब्रह्महत्यया ॥ नाशाय सत्वरं तस्याः स्वार्थयात्रामहं गतः ॥ ३४ ॥ गतः सर्वेषु तीर्थेषु नैव मुक्तस्तु हत्यया ॥ ततो दुःखी सुसंतप्तो नैव लेभे
सुखं क्वचित् ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नंतरे दैवी वागुवाचाशरीरिणी ॥ गच्छावन्तीं स्वयं नाथ किमर्थं खिद्यते वृथा ॥ ३६ ॥ महाकालवनं पुण्यं त्वया
नाथ विनिर्मितम् ॥ कपालकरसंस्थानं रुद्रमद्भुतदर्शनम् ॥ न जानासि कथं क्षेत्रं महापातकनाशनम् ॥ ३७ ॥ तस्मिन्क्षेत्रे महल्लिंगं गजरूपस्य
संनिधौ ॥ विद्यते पश्य देवेश ब्रह्महत्या प्रणश्यति ॥ ३८ ॥ ततोऽहमागतस्तूर्णं वाक्यं श्रुत्वा तदोत्तमम् ॥ महल्लिंगं मया दृष्टं कपालकरसंस्थि
तम् ॥ ३९ ॥ मम हस्तात्तदा विप्राः कपालमपतद्भुवि ॥ कपालेश्वरदेवोऽयमिति नाम मया कृतम् ॥ ४० ॥ पश्यंतु विप्रास्तं देवं कपालेश्वरसंज्ञ
कम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण निष्कलंका भविष्यथ ॥ ४१ ॥ लिंगं दृष्टं तदा तैस्तु कपालैर्बहुभिर्वृतम् ॥ कृतार्थास्ते तदा जातास्तस्य लिंगस्य
दर्शनात् ॥ ४२ ॥ अतोऽसौ भुवि विख्यातः कपालेश्वरसंज्ञकः ॥ येऽर्चयन्ति महादेवि कपालेश्वरसंज्ञकम् ॥ ४३ ॥ कृतपुण्या नरा देवि ते
यांति परमं पदम् ॥ कृत्वापि पातकं घोरं ब्रह्महत्यादिकं नरः ॥ ४४ ॥ तत्पापं विलयं याति लिंगस्यास्य च दर्शनात् ॥ कर्मणा मनसा वाचा
यत्पापं समुपार्जितम् ॥ तत्क्षपयति देवोऽयं चतुर्दश्यां समर्चितः ॥ ४५ ॥ प्रसंगादपि ये पूजां करिष्यंति वरानने ॥ तेऽपि कामानवाप्स्यंति यांश्च
कांश्चित्सुदुर्लभान् ॥ ऐश्वर्यं धर्ममतुलं दीर्घमायुररोगताम् ॥ ४६ ॥ निःसपत्नत्वमतुलं यच्चान्यत्तदवाप्नुयात् ॥ अतीव पापिनो ये च क्रूरकर्मरता
नराः ॥ ४७ ॥ विपाप्मानो भविष्यंति गणेशाश्च मम प्रिये ॥ नियमेन प्रपश्यंति ये देवं वत्सरं प्रिये ॥ ते पश्यंति तनुं त्यक्त्वा मदीयं भवनं

प्रियम् ॥ ४८ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ कपालेश्वरदेवस्य स्वर्गद्वारेश्वरं शृणु ॥ ४९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुर शीतिलिंगमाहात्म्ये कपालेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ स्वर्गद्वारेश्वरं लिंगं नवमं विद्धि पार्वति ॥ सर्वपापहरं देवि स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ॥ १ ॥ यदा देवि समायाताः कैलासे पर्वतोत्तमे ॥ अश्विन्याद्या भगिन्यस्तास्त्वां दृष्ट्वा विस्मयान्विताः ॥ २ ॥ निमंत्रिता वयं यज्ञे सकांताः सपरिग्रहाः ॥ स्नेहेन देवि तातेन बहुमानपुरःसरम् ॥ ३ ॥ कच्चित्स्मृता विशालाक्षि किं वा तातस्य विस्मृतिः ॥ कारणं किं समुद्दिश्य तातेन न निमंत्रिता ॥ ४ ॥ तासां तद्वचनं श्रुत्वा अवमानात्तदा त्वया ॥ प्राणा मुक्तास्तु योगेन पुरतस्तासु पार्वति ॥५॥ अथ ताः शोकसंतप्ता गता यत्र प्रजापतिः॥ आचख्युः सकलं वृत्तं दक्षस्याग्रे यथातथम् ॥६॥ तच्छ्रुत्वा दारुणं वाक्यं दक्षो नोवाच किंचन ॥७॥ मया दृष्टा यदा देवि भूमौ पंचत्वमागता ॥ यज्ञप्रध्वंसनार्थाय तदा वै प्रेरिता गणाः॥ ॥८॥ ते गत्वाथ गणा रौद्राः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ विरूपा भीषणा रौद्रा नानाशस्त्रा महाबलाः ॥ मुमुचुः शरवर्षाणि कुर्वंतो भैरवान्रवान् ॥ ९ ॥ ततो देवगणाः सर्वे वसवः सह भास्करैः ॥ विश्वेदेवाश्च साध्याश्च धनुर्हस्ता महाबलाः ॥१०॥ युद्धाय च विनिष्क्रांता मुमुचुः सायकान्सितान् ॥ ते समेत्याथ युयुधुः प्रमथा विबुधैः सह ॥ मुमुचुः शरवर्षाणि वारिधारा यथा घनाः ॥ ११ ॥ तेषां मध्ये गणो नाम वीरभद्रो महाबलः ॥ स शक्रं ताडयामास शूलेन हृदये तथा ॥ १२ ॥ स तु तेन प्रहारेण विसंज्ञो निषसाद ह ॥ अथ मुष्ट्या हतः कुम्भे नाग ऐरावतस्तथा ॥१३॥ स हतः सहसा तेन गजेंद्रो भैरवान्रवान् ॥ विनदन्भयमास्थाय यज्ञवाटमुपाद्रवत् ॥ १४ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवाः कृतास्तेन पराङ्मुखाः ॥ ततस्ते शरणं जग्मुर्विष्णुं विश्वैकनायकम् ॥ १५ ॥ ततः कोपसमाविष्टो विष्णुर्दृष्ट्वा दिवालयान् ॥ गणैर्विद्रावितान्सर्वान्मुमोचाशु सुदर्शनम् ॥ १६ ॥ तदापतत्तु वेगेन चक्रं विष्णोः सुदर्शनम् ॥ प्रसार्य वक्रं सहसा ह्युदरस्थं चकार ह ॥ १७ ॥ तस्मिंश्चक्रे तदा ग्रस्ते ह्यमोघे दैत्यसूदने ॥ क्रुद्धो नारायणो देवि वीरभद्रमुपाद्रवत् ॥ १८ ॥ गृहीत्वा पादयोर्भूमौ निजघानातिदूरतः ॥ हन्यमानस्याथ भूमौ गदया च सुदर्शनम् ॥ १९ ॥ रुधिरोद्गारसंयुक्तं वक्रात्तच्च विनिर्गतम् ॥ मत्तो लब्धवरो देवि वीरभद्रो गणोत्तमः ॥ न तु पंचत्वमापन्नो गदया ताडितोऽपि सः ॥ २० ॥ ततस्तु प्रमथाः सर्वे विष्णुवीर्यबलार्दिताः ॥ कृच्छ्रेण सहसा प्राप्ता यत्राहं देवि संस्थितः ॥ २१ ॥ मां दृष्ट्वा शूलहस्तं तु विष्णुश्चांतरधीयत ॥ इंद्रोऽपि त्रिदशैः सार्द्धं पितृभिर्ब्राह्मणैः सह ॥ २२ ॥ मत्तस्त्रासपरीतात्मा ततश्चादर्शनं गतः ॥ एवं विध्वंसिते यज्ञे नष्टो देवगणो यदा ॥ २३ ॥

मया निरूपितो देवि स्वर्गद्वारे गणस्तदा ॥ प्रवेशो नैव दातव्यस्त्रिदशानां गणेश्वर ॥ २४ ॥ द्वारावरोधः कर्त्तव्यो यत्नतः शासनान्मम ॥ यः
कोपि दृश्यते देवः स हंतव्यो न संशयः ॥ २५ ॥ उद्वसश्च ततो जातः स्वर्गो देवा विनिर्जिताः ॥२६॥ स्वर्गद्वारे निरुद्धे तु शक्राद्या भयविह्वलाः॥
ब्रह्मलोकं गता देवा मंत्रयित्वा पुनःपुनः ॥ २७ ॥ तस्याग्रे कथितं सर्वं स्वर्गद्वारावरोधनम् ॥ महेश्वरगणैर्व्याप्तं स्वर्गद्वारं पितामह ॥ २८ ॥
प्रवेशो दुर्लभो जातः कृते द्वारावरोधने ॥ केनोपायेन यास्यामः स्वर्गलोकं तथाविधम् ॥ २९ ॥ नास्माकं जायते प्रीतिर्विना स्वर्गं पितामह ॥
॥ ३० ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा प्रोक्तं तु ब्रह्मणा तदा ॥ आराध्यः शंकरो देवो महादेवो जगत्पतिः ॥ ३१ ॥ स्तुत्यो वंद्यो नमस्कार्यः सृष्टि
संहारकारकः ॥ दुर्लभस्तु सुराः स्वर्गो विना तस्य प्रसादतः ॥ ३२ ॥ गोप्ता स्रष्टा समर्थश्च स चास्माकं परा गतिः ॥ स एवाराधनीयस्तु स च
पूज्यतमो मतः ॥ ३३ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गम्यतां शरणं शिवः ॥ उपायं कथयिष्यामि श्रूयतां सावधानतः ॥ ३४ ॥ त्रिदशैः सहितः शक्र तूर्णं
गच्छ ममाज्ञया ॥ महाकालवने रम्ये कपालेश्वरपूर्वतः ॥ ३५ ॥ स्वर्गद्वार परं लिंगं विद्यते तत्तु वासव ॥ लोकानामनुकंपार्थं महादेवेन
निर्मितम् ॥ तमाराधयत क्षिप्रं स वः कामं प्रदास्यति ॥ ३६ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा त्रिदशा मुदिता भृशम् ॥ समायाता महादेवि महाकालवनं
तदा ॥ ३७ ॥ स्वर्गद्वारप्रदं पुण्यं ददृशुर्लिंगमुत्तमम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण स्वर्गद्वारमपावृतम् ॥ ३८ ॥ स्वर्गलोकं गताः सर्वे यथापूर्वं यशस्विनि ॥
निःशंकांस्त्रिदशान्दृष्ट्वा विज्ञप्तोहं गणैस्तदा ॥ ३९ ॥ मयाज्ञप्ताश्च ते सर्वे निवर्त्तध्वं गणोत्तमाः ॥ स्वयमेव प्रतिज्ञातं कथं मिथ्या भविष्यति ॥
॥ ४० ॥ स्वर्गद्वारप्रदो देवो दृष्टो देवैर्न संशयः ॥ महाकालवने रम्ये कथितो हि विरंचिना ॥ ४१ ॥ स्वर्गद्वारं गताः सद्यः शक्राद्यास्त्रिदशा
गणाः ॥ अतः प्रभृति विख्यातः स्वर्गद्वारेश्वरः शिवः ॥ ४२ ॥ ख्यातिं यास्यति भूलोके स्वर्गलोकप्रदायकः ॥ ४३ ॥ ये पश्यंति नरा लोके
स्वर्गद्वारेश्वरं शिवम् ॥ ते यांति स्वर्गलोकं हि स्वर्गद्वारेश्वरार्चनात् ॥ ४४ ॥ स्वर्गद्वारेश्वरं देवं ये पश्यंति प्रसंगतः ॥ न तेषां भयमस्तीति कल्प
कोटिशतैरपि ॥ ४५ ॥ अश्वमेधसहस्रेण यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥ तत्पुण्यमधिकं देवि स्वर्गद्वारेश्वरार्चनात् ॥ ४६ ॥ जन्मांतरसहस्रेण यत्पापं पूर्व
संचितम् ॥ यत्पापं विलयं यांति लिंगस्यास्य च कीर्त्तनात् ॥ ४७ ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यामथवा चंद्रवासरे ॥ ये पश्यंति नरा भक्त्या
स्वर्गद्वारेश्वरं शिवम् ॥ ते देवि मे शरीरं तु प्रविष्टास्त्वपुनर्भवाः ॥ ४८ ॥ दशकोटिसहस्राणि तास्मिँल्लिंगे तु पूजिते ॥ पूजितानि भवं
तीह लिंगान्यंतःस्थितानि तु ॥ ४९ ॥ स्पर्शनात्तस्य लिंगस्य कीर्त्तनाद्यजनात्तथा ॥ सुखेन स्वर्गमायांति यथा कामानवा

प्नुयात् ॥ ९० ॥ अकामा वा सकामा वा ये पश्यंति दिने दिने ॥ तेऽपि पुण्या महाभागाः स्वर्गलोकं प्रयांति वै ॥ ९१ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये स्वर्गद्वारेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ कर्कोटेश्वरसंज्ञं च दशमं विद्धि पार्वति ॥ यस्य दर्शनमात्रेण विषैर्नैवाभिभूयते ॥ १ ॥ मात्रा च भुजगाः
शप्ताः स्ववचोभंगकारणात् ॥ मद्वचो न कृतं यस्माद्भवद्भिः पापकर्मणि ॥ २ ॥ वह्निर्हि धक्ष्यते युष्मान्सत्रे जन्मेजयस्य हि ॥ श्रुत्वा शापं
ततो मातुर्मृत्युभीताश्च पन्नगाः ॥ ३ ॥ गताः सर्वे यथास्थानं जीवनार्थं यशस्विनि ॥ हिमशैलं गतः शेषस्तपः कर्त्तुं ततः प्रिये ॥ ४ ॥ सर्पश्च कं
बलोनाम लोकं पैतामहं गतः ॥ शंखचूडोऽथ नागेंद्रो मणिपूरं गतस्ततः ॥ ५ ॥ यमुनांभसि संलीनः कालियो भयविह्वलः ॥ ६ ॥ एवं ते सर्परा
जानो नागाः सुस्मितशोभने ॥ कुरुक्षेत्रे गताः सर्वे तपश्चर्तुं यशस्विनि॥ धृतराष्ट्रस्तथा नागः प्रयागमगमत्प्रिये ॥७॥ एलापत्रस्तु नागेंद्रो ब्रह्मलोकं
जगामह ॥ प्रणम्य तमथोवाच मातुरुत्संगसंस्थिताः ॥ ८ ॥ मात्रा शप्ता वयं देव क्रुद्धया तव संनिधौ ॥ सा कथं शापकाले तु भवता न निवारि
ता ॥ ९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ निषिद्धा नैव ते माता भाविकर्मबलान्मम ॥ सर्पसत्रो हि भविता राज्ञो जन्मेजयस्य च ॥ १० ॥ त्वं च वत्स
ममादेशान्महाकालवनं व्रज ॥ शांत्यर्थं सर्वनागानां भक्त्या युक्तस्तु सत्वरम् ॥११॥ समाराधय देवेशं महामायासमीपतः॥ भविता तत्र ते सिद्धि
र्देवदेवप्रसादतः ॥ १२ ॥ तत्र गत्वाथ कर्कोटः स्वयं देवि समाहितः ॥ देवमाराधयामास महामायापुरःस्थितः ॥ तस्य तुष्टोथ देवेशो वरं प्रादाद्य
शस्विनि ॥ १३ ॥ ये दंदशूकाः क्रूराश्च पापाचारा विषोल्बणाः ॥ तेषां विनाशो भविता न तु ये धर्मचारिणः ॥ १४ ॥ भक्त्या तवाद्य तुष्टोस्मि
त्वं मे सायुज्यतां व्रज ॥ देवे तत्र विलीनोथ नागः कर्कोटकः प्रिये ॥ १५ ॥ कर्कोटकेश्वरः ख्यातस्ततो देवो महेश्वरः॥तस्य दर्शनमात्रेण व्याधयो
यांति संक्षयम् ॥ १६ ॥ यस्तं पूजयते देवं भक्त्या युक्तो हि मानवः ॥ ऐश्वर्यं जायते तस्य कुलानां तारयेच्छतम् ॥ १७ ॥ व्याधितो व्याधितो
मुक्तो दुःखी दुःखात्प्रमुच्यते ॥ दर्शनात्तु भवेत्सद्यः सर्वपातकवर्जितः ॥ १८ ॥ नियमेन प्रपश्यंति ये च कर्कोटकेश्वरम् ॥ ते सर्वकामानाप्स्यंति
वसंत्यंते च मत्पुरे ॥ १९ ॥ पंचम्यां च चतुर्दश्यां ये पश्यंति रवेर्दिने ॥ न तेषां तु कुले सर्पाः पीडां कुर्वंति कर्हिचित् ॥ २० ॥ या नारी दुर्भगा
सापि सौभाग्यं लभते सदा ॥ गुर्विणी लभते पुत्रमरोगं कुलभूषणम् ॥ शिशुग्रहाश्च नश्यंति नापमृत्युभयं भवेत् ॥२१॥ यंयं काममभिध्यायेन्मन
सा भक्तिमान्नरः ॥ तंतं दुर्लभमाप्नोति कर्कोटेश्वरदर्शनात् ॥ २२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ कर्कोटेश्वरदेवस्य शृणु सिद्धेश्वरं

परम् ॥२३॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कर्कोटेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम
दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ लिंगमेकादशं विद्धि देवि सिद्धेश्वरं शुभम् ॥ वीरभद्रसमीपे तु सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥१॥ देव
दारुवने पूर्वं विप्रा योगसमन्विताः ॥ स्पर्द्धया सिद्धिलब्ध्यर्थं तपोऽकुर्वत संयताः॥२॥ शाकाहारा निराहाराः पर्णाहारास्तथापरे ॥ दंतोलूखलिनः
केचिदश्मकुट्टास्तथा परे ॥ ३ ॥ केचिद्वीरासनरता धूम्रपानरताः परे ॥ पादैरूर्ध्वैरधोवक्त्रैः केचिदभ्रावकाशिकाः ॥ ४ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनि
कुर्वन्त्यन्ये समाहिताः ॥ न चापि परमा प्राप्ता सिद्धिर्वर्षशतैरपि ॥ ५ ॥ दुःखार्त्ताश्चिंतयामासुः कथं सिद्धिर्भविष्यति ॥ तपसा दुष्करेणैव सिद्धिर्नै
वात्र लभ्यते ॥ ६ ॥ व्यर्था श्रुतिस्तथा जाता या गीता मुनिभिः पुरा ॥ तपसा लभ्यते सर्वं तपोमूलमिदं जगत् ॥ ७ ॥ अंजनं गुटिका चैव पादु
कागमनं तथा ॥ खड्गसिद्धिर्बिले वासश्चितामणिरपेक्षितम् ॥ ८ ॥ एवं तेऽचिंतयन्सिद्धाः परमामर्षपूरिताः ॥ उत्सार्य तत्तपोधर्मं नास्तिक्यं
भावमागताः ॥ ९ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु वागुवाचाशरीरिणी ॥ आश्वासयंती तान्सिद्धान्माता पुत्रमिवौरसम् ॥ १० ॥ माऽवमन्यध्व
मार्या हि श्रुतिर्व्यर्था महीतले ॥ तपो न निंद्यं धर्मो वा श्रूयतामत्र कारणम् ॥ ११ ॥ भविता भवतां सिद्धिरत्र नैव तपोधनाः ॥ स्पर्द्धया
सिद्धिकामैश्च तपस्तद्धि कृतं वृथा ॥ १२ ॥ कामाच्च तपसो हानिरहंकाराच्च विस्मयः ॥ क्रोधाल्लोभात्तथा मोहाज्जायते नात्र संशयः ॥
॥ १३ ॥ स्पर्द्धया रहितो यस्तु कामक्रोधविवर्जितः ॥ करोति कर्म भावेन स तपःफलमश्नुते ॥ १४ ॥ वासनावासितो यस्तु एकचित्तः
समाहितः ॥ आस्तिकः श्रद्दधानश्च स तपःफलमश्नुते ॥ १५ ॥ मातृवत्परदाराणि परद्रव्याणि लोष्टवत् ॥ यः पश्यति नरो नित्यं स तपः फलम
श्नुते ॥ १६ ॥ ईदृशे पुरुषे विप्रास्तपःसिद्धिश्च दृश्यते ॥ भवंतः स्पर्द्धया चैव कृतवंतश्च दुष्करम् ॥१७॥ तस्माद्वर्षसहस्रेण नैव सिद्धिर्भविष्यति ॥
यदि मद्वचनं कार्यं निर्विकल्पेन चेतसा ॥ १८ ॥ महाकालवनं गत्वा यूयं सर्वे समाहिताः ॥ आराधयध्वं देवेशं सदा सिद्धिप्रदायकम् ॥ १९ ॥
दर्शनात्तस्य देवस्य लभ्यते सिद्धिरुत्तमा ॥ सनकादयोऽपि ये देवमासाद्य योगतत्पराः ॥ पूजयित्वापि भावेन संसिद्धिं परमां गताः ॥ २० ॥
राज्ञा वसुमता पूर्वं खड्गसिद्धिः सुदुर्लभा ॥ प्राप्ता दर्शनमात्रेण लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥२१॥ पादुकागमनं लब्धं हैहयेन महात्मना ॥ कृतवीरात्मजे
नैव वाहानां च सहस्रकम् ॥ २२ ॥ अदृश्यकरणं चैव प्राप्तं चानूरुणा पुरा ॥ स्वर्णसिद्धिश्च सिद्धेन पादलेपो रसायनम् ॥ अंजनं च तथा
लब्धं लिंगस्यास्य च दर्शनात् ॥ २३ ॥ आकाशवचनं श्रुत्वा ते सिद्धा विस्मयान्विताः ॥ समायाता मुदा युक्ता महाकालवनोत्तमे ॥ २४ ॥

सर्वसिद्धिप्रदं चैव ददृशुर्लिंगमुत्तमम् ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य संसिद्धिं परमां गताः ॥ २५ ॥ ततःप्रभृति विख्यातो देवैः सिद्धेश्वरः परः ॥ ये पश्यंति नरा देवि देवं सिद्धेश्वरं परम् ॥ न तेषां दुर्लभा सिद्धिर्भविष्यति महीतले ॥ २६ ॥ सिद्धेश्वरं गमिष्यंति भावहीनाः प्रसंगतः ॥ संसिद्धास्ते भविष्यंति नियता नात्र संशयः ॥ २७ ॥ महापातकसंयुक्तो यस्तु सिद्धेश्वरं स्मरेत् ॥ संसिद्धस्तु भवेन्नूनं ज्ञानैश्वर्यसमन्वितः ॥ २८ ॥ नियमेन तु यः पश्येद्देवं सिद्धेश्वरं परम् ॥ षण्मासाज्जायते सिद्धिर्वांछिता या भवेद्धृदि ॥ २९ ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे विशेषतः ॥ सिद्धेश्वरं तु यः पश्येत्स पश्येन्मम मंदिरम् ॥ ३० ॥ अपुत्रो लभते पुत्रं निर्धनस्तु धनं लभेत् ॥ विद्यार्थी लभते विद्यां भार्यार्थी लभते स्त्रियम् ॥ ॥ ३१ ॥ संक्रांतौ सोमवारे च ग्रहणे चैव योऽर्चयेत् ॥ कुलानां शतमुद्धृत्य पैतृकं स्वाधिकं प्रिये ॥ मोदते मम लोके च यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥३२॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ सिद्धेश्वरस्य देवस्य लोकपालेश्वरं शृणु ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ द्वादशं विद्धि देवेशि लोकपालेश्वरं शिवम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ पुरा दैत्यगणा देवि प्रादुर्भूताः सहस्रशः ॥ हिरण्यकशिपोर्वक्षःस्थलादतिपराक्रमाः ॥ २ ॥ तैरियं वसुधा व्याप्ता सशैलवनकानना ॥ विध्वस्ताः स्वाश्रमाः सर्वे यज्ञा विध्वंसितास्तथा ॥ ३ ॥ ब्राह्मणा भक्षिताश्चैव वेदवेदांगपारगाः ॥ पूरितान्यग्निकुण्डानि पांसुना मधुना तथा ॥ ४ ॥ विध्वस्ताः कलशाः सर्वे मृद्भांडादि च चूर्णितम् ॥ निःस्वाध्यायवषट्कारास्वधास्वाहाविवर्जिता ॥ ५ ॥ कृता च धरणी देवि नष्टयज्ञोत्सवाभवत् ॥ लोकपालास्ततो भीता माधवं शरणं गताः ॥ ६ ॥ ऊचुः प्रांजलयः सर्वे क्षुधार्ता दुःखिताः कृताः ॥ वयं ग्लानिं गता देव यज्ञभागं विना कृताः ॥ ७ ॥ वयं त्रातास्त्वया पूर्वं नमुचेर्वृषपर्वणः ॥ हिरण्यकशिपो रौद्रान्नरकाच्च मुरोस्तथा ॥ ८ ॥ तथा रक्ष सुरश्रेष्ठ भयं नः समुपस्थितम् ॥ ९ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा शंखचक्रगदाधरः ॥ जगाम स ततो दैत्याः प्रविष्टा वरुणालयम् ॥१०॥ ते निष्क्रम्य ततो रात्रौ निघ्नंति द्विजसत्तमान् ॥ तापसान्दीक्षितान्देवि धर्मव्रतपरायणान् ॥ ११ ॥ अथ स्वर्गं गताः कांते जितः शक्रो मरुत्पतिः ॥ तथैव दक्षिणामाशां धर्मराजो जितस्ततः ॥ १२ ॥ गत्वाथ पश्चिमामाशां जलराजो विनिर्जितः ॥ उत्तरे धनदो देवि तैर्दैत्यैः स विनिर्जितः ॥ १३ ॥ ततस्ते व्याकुला जाता विष्णुं शरणमागताः ॥ उपायः कथितो देवि देवेभ्यो विष्णुना तदा ॥ १४ ॥ महाकालवनं गत्वा देवा भक्त्या समाहिताः ॥ आराधयत सर्वेशं शंकरं लोकशंकरम्॥१५॥भवतां भविता सिद्धिस्तत्र तस्य प्रसादतः॥१६॥इति तस्य वचः

श्रुत्वा कृष्णस्यामिततेजसः ॥ प्रस्थिता लोकपालास्ते महाकालवने शुभे ॥ १७ ॥ तावत्तत्रैव संरुद्धा दैत्यैः शस्त्रधरैस्तदा ॥ भूयो नष्टाश्च संप्राप्ता यत्र
देवो जनार्दनः ॥ १८ ॥ कथयामासुरत्युग्रं यथा रुद्धं जगत्त्रयम् ॥ नारायणेन ते प्रोक्ता लोकपालाः पुनःपुनः ॥ १९ ॥ यूयं व्रतधरा भूत्वा कपालैश्च
विभूषिताः ॥ खट्वांगधारिणः शांताः पंचमुद्राविभूषिताः ॥ २० ॥ भस्मभूषितसर्वांगाः क्षुद्रघंटाविराजिताः ॥ महाव्रतधरा भूत्वा महाकालवनो
त्तमम् ॥ गच्छध्वं ब्रह्मणा सार्द्धं पादबद्धैश्च नूपुरैः ॥ २१ ॥ अथ ते लोकपालाश्च श्रुत्वा कृष्णस्य भाषितम् ॥ समायाता महादेवि कृत्वा
कापालिकं वपुः ॥ २२ ॥ तत्र दृष्टं महल्लिंगं तेजसां राशिमद्भुतम् ॥ स्तुतं च विविधैः स्तोत्रैर्लोकपालैः पुनःपुनः ॥ २३ ॥ ततस्तु तस्य
लिंगस्य वह्निज्वाला विनिःसृता ॥ यया ते दानवाः सर्वे दग्धा भस्मत्वमागताः ॥ २४ ॥ ज्ञात्वा लिंगस्य माहात्म्यं नाम चक्रुः समाहिताः ॥
सेवितं लोकपालैस्तु लिंगं तेजोमयं परम् ॥ २५ ॥ लोकपालेश्वरोनाम ख्यातिं यास्यति भूतले ॥ इत्युक्त्वा त्रिदशाः सर्वे लोकपालैः समावृताः ॥
स्वस्वस्थानं गता दिव्यं यथापूर्वं मुदान्विताः ॥ २६ ॥ ये पश्यंति नरा देवि लोकपालेश्वरंः शिवम् ॥ समृद्धिभिः सुसंपन्ना भवेयुर्जन्मजन्मसु ॥
॥ २७ ॥ न दारिद्र्यं न च व्याधिर्नाकालमरणं तथा ॥ ऐश्वर्यं चातुलं तेषां जायते दर्शनात्सदा ॥ २८ ॥ यो यमुद्दिश्य वै कामं दर्शनं तु
करिष्यति ॥ तस्य तज्जायते सर्वं मृतस्य परमा गतिः ॥ २९ ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य सम्यगिष्टस्य यत्फलम् ॥ तत्फलं लभते देवि लोकपाले
श्वरार्चनात् ॥ ३० ॥ प्रसंगेनापि यः पश्येल्लोकपालेश्वरं शिवम् ॥ मोदते स्वर्गलोके स लोकपालैः समं सदा ॥ ३१ ॥ संक्रांतौ सोमवारे च
चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ ये पश्यंति नरा भक्त्या ह्यष्टम्यामयनद्वये ॥३२॥ ते दुर्द्धर्षा भवंतीह शत्रूणां संगरे तथा ॥ मृता यांति विमानेन शक्रलोकं
सुदुर्लभम् ॥ ३३ ॥ क्रमेण वारुणं लोकं धनदस्य यथासुखम् ॥ पुनः पैतामहं यांति लोकं देवैः सुदुर्लभम् ॥ ३४ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः
पापनाशनः ॥ दुर्लभः परमो गुह्यं कामेश्वरमथो शृणु ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे
चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये लोकपालेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥ विद्धि कामेश्वरं देवि तत्र
लिंगं त्रयोदशम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सौभाग्यं जायते शुभम् ॥ १ ॥ ब्रह्मणो ध्यायमानस्य प्रजाकामस्य पार्वति ॥ उत्पन्नोऽर्कप्रभाकारो
लावण्यनिचयो महान् ॥ अलंकारावृतः कांतो दिव्यमंडनमंडितः ॥ २ ॥ तं दृष्ट्वा परमं दिव्यं कांतं सौभाग्यशोभितम् ॥ अप्रतर्क्यमविज्ञेयं ब्रह्मा
प्रोवाच तं तदा ॥ ३ ॥ को भवान्किंनिमित्तं तु इह वा किमुपागतः ॥ वद त्वं मन्मथाकार कंदर्प इव लक्ष्यसे ॥ ४ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा प्रोक्तं

तेनैव सादरम् ॥ अहं ते सृष्टिकामस्य भावेन विहितोंशकः ॥ प्रजापते महाभाग किं करोमि दिशस्व माम् ॥ ५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ मया तु सृष्टिकामेन ये प्रजापतयः कृताः ॥ न ते शक्ताः प्रजाः स्रष्टुं कामैते सुखमाप्नुयुः ॥ ६ ॥ त्वमग्रणीः प्रजासर्गे त्वदधीनमिदं जगत् ॥ कुरु सृष्टिं विचित्रां च कंदर्प मम शासनात् ॥७॥ इत्युक्तो ब्रह्मणा देवि जगामादर्शनं स्मरः ॥ क्रुद्धेन ब्रह्मणा शप्तो विनाशं यास्यसि ध्रुवम् ॥८॥ मद्वचो न कृतं यस्माद्भवनेत्रोद्भवाग्निना ॥ तच्छ्रुत्वा दारुणं शापं कंदर्पो भयविह्वलः ॥ ब्रह्माणं प्रणतो भूत्वा प्रह्वः प्रांजलिरब्रवीत् ॥ ९ ॥ प्रसीद देवदेवेश अनन्यगतिके मयि ॥ नहि निर्भरतां यांति प्रभूणामाश्रिते रुषः ॥ १० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यस्मात्ते भक्तिरतुला ममोपरि महामते ॥ तस्मात्स्थानानि दत्तानि तव द्वादश संख्यया ॥ ११ ॥ कामिनीनां कटाक्षेषु केशपाशेषु चैव हि ॥ जघनस्तननाभौ तु दोर्मूलेऽधरपल्लवे ॥ १२ ॥ वसंते कोकिलालापे ज्योत्स्नायां जलदागमे ॥ कामार्थे च मया दत्तौ सबलौ मधुमाधवौ ॥ १३ ॥ स्त्रियोऽमृतमया धन्याः संसारे सारकारणम् ॥ रतेश्चैव निधानानि संतानार्थं विनिर्मिताः ॥ १४ ॥ एताभिर्वरनारीभिर्जगदेवं वशीकृतम् ॥ स्त्रीभिरासक्तमनसः कुतः पुंसो मनस्विता ॥ १५ ॥ कुतश्चापि स्ववशता स्त्रीगौरवगतस्य च ॥ स्त्रिय एव विनाशाय पूर्वेषाममरद्विषाम् ॥ १६ ॥ स्त्रिय एव हि देवानामिंद्रादीनां भयाश्रयाः ॥ नारीभिर्लब्धवृत्तेश्च पुरुषस्यापि सर्वतः ॥ १७ ॥ पराभवः प्रभवति विवशत्वं च भीषणम् ॥ स्त्रीभिराजितचित्तस्य सुलभो विपदोदयः ॥ १८ ॥ इत्युक्तो मन्मथो भद्रे ब्रह्मणा च विसर्जितः ॥ दत्त्वा वै पुष्पकं चापं तथा वै बाणपंचकम् ॥ १९ ॥ रतिप्रीतिसमायुक्तो झषकेतुर्मनोभवः ॥ विडंबयति लोकांस्त्रीन्ससहायो धनुर्धरः ॥ २० ॥ पंडितांस्तापसान्वीरान्सुधियश्च जितेंद्रियान् ॥ काले कुशलभावज्ञान्देवान्पितृगणांस्तथा ॥ २१ ॥ भूतप्रेतपिशाचांश्च यक्षगंधर्वकिंनरान् ॥ कृमिकीटपतंगांश्च भूतग्रामं चतुर्विधम् ॥ २२ ॥ ममार्थे च कृतो यत्नश्चिंतयित्वा पुनःपुनः ॥ दुःसाध्यः शंकरो देवः श्रूयते भुवनत्रये ॥ तस्य देवस्य कः शक्तः क्षोभणार्थं मया विना ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वा तु समायातो यत्राहं तपसि स्थितः ॥ रत्या युतः स गर्वेण सख्याऽयं मधुनाश्रितः ॥ २४ ॥ दृष्टवान्मां तदा कामः पिंजकूटजटासटम् ॥ किंचिन्निमित्ततोऽनिद्रं भोगींद्रकृतभूषणम् ॥ २५ ॥ प्रेक्षमाणमृजुस्थानं नासावंशाग्रलोचनम् ॥ ततोऽवमरकाकारमालंब्याश्रयमात्रकम् ॥ २६ ॥ प्रविष्टः कररंध्रेण मदनो हृदये मम ॥ रत्यर्थं कामततेन संस्मृता भवती मया ॥२७॥

---

१ अवमरकोनामातिसूक्ष्मो जन्तुविशेषः ।

समाधेर्भावना दिव्या लक्ष्यप्रत्यक्षरूपिणी ॥ गता मम विमलता तत्क्षणादेव पार्वति ॥ २८ ॥ उन्मत्ततां गतोऽहं ये विकृतिं मदनात्मिकाम् ॥
निराकृतं मया देवि धैर्यमालंव्य यत्नतः ॥ २९ ॥ दृष्टो मयात्मह्रदये मन्मथोऽपथ्यकारकः ॥ देहस्थं निर्दहिष्यामि प्रत्याहारप्रयोगतः ॥ ३० ॥
अमानुषीं व्रजेद्योनिं योगिनं प्रविशेद्यदि ॥ बाह्याग्नौ धारणां कृत्वा देहसंस्थे विनिर्दहेत् ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्नंतरे सोऽपि संतप्तो मदनो भृशम् ॥
इच्छाशरीरो दुर्ज्ञेयो निःसृतो व्यसनात्मकः ॥ ३२ ॥ सहकारतरोर्मूले भूत्वा मधुसखस्तदा ॥ मुमोच मोहनंनाम मार्गणं मकरध्वजः ॥ ३३ ॥
स चापि ह्रदये प्राप्तो मदीये लीलया शरः ॥ ततोहं कुपितो देवि नेत्रं कृत्वा तृतीयकम् ॥ ३४ ॥ तन्नेत्रविस्फुलिंगेन क्रोशतां नाकवासिनाम् ॥
गमितो भस्मसात्तूर्णं कंदर्पः कामिदर्पकः ॥ ३५ ॥ तस्मिन्दग्धे ततः कामे रतिः शोकपरायणा ॥ विललाप सुदुःखार्त्ता पतिभक्तिपरायणा ॥
॥ ३६ ॥ हा नाथ हा मम प्राण हा स्वामिन्किं जहासि माम् ॥ पतिव्रतां पतिप्राणां कस्मान्मां त्यजसि प्रभो ॥ ३७ ॥ एवं च विलपंतीं तां वागुवा
चाशरीरिणी ॥ मा त्वं रुद विशालाक्षि पुनरेष पतिस्तव ॥ प्रसादाद्देवदेवस्य उत्थास्यति शिवस्य च ॥ ३८ ॥ प्रार्थितोऽहं ततो देवि तस्मिन्नवसरे
प्रिये ॥ एष कामस्त्वया दग्धः क्रोधेन परमेश्वर ॥ ३९ ॥ येनानेन प्रभो नष्टा सृष्टिर्वै धरणीतले ॥ कृपां विधेहि देवेश दीनायै देहि मे पतिम् ॥
॥ ४० ॥ ततोऽहमब्रुवं देवि तां रतिं दीनभाषिणीम् ॥ अनेन मदनेनाद्य कृतं तरलितं मनः ॥ ४१ ॥ ततो दग्धं मयास्यांगं जीवये त्वत्प्रसादतः॥
अंगं दग्धं मयास्याद्य तृतीयनेत्रवह्निना ॥ ४२ ॥ तस्मादनंग एवैष प्रजासु विचरिष्यति ॥ अनंगोऽपि यदावंत्यां लिंगं संसेवयिष्यति ॥ ४३ ॥
देवानामनुकंपार्थमनंगोऽसौ कृतो मया ॥ त्रिदशैश्च समादिष्टः कामोऽवंत्यां जगाम ह ॥ ४४ ॥ तत्र गत्वा ह्यनंगोऽपि भक्तिभावसमन्वितः ॥
ददर्श परमं लिंगं समीहितफलप्रदम् ॥ ४५ ॥ प्रोक्तं तुष्टेन लिंगेन काम काममवाप्स्यसि ॥ अनंगोऽपि समर्थस्त्वं भविष्यसि न संशयः ॥ ४६ ॥
जन्म प्राप्स्यति रुक्मिण्या गर्भे कृष्णस्य संगमात् ॥ भविता विश्रुतो लोके नाम्ना शंबरसूदनः ॥ ४७ ॥ अनंगेन त्वया यस्मान्मनसा तोषि
तोऽपि सन् ॥ तस्मात्ख्यातिं गमिष्यामि त्वन्नाम्ना काम सर्वदा ॥ ४८ ॥ ये त्वां पश्यंति कंदर्पं भक्त्या परमया युताः ॥ प्राप्नुवंति गतिं नित्यं ते
सदानंददायिकाम् ॥ ४९ ॥ दीर्घायुषो भविष्यंति रूपं तेषां भविष्यति ॥ कुलं चनिर्मलं तेषां ये त्वां पश्यंति मन्मथ ॥ ५० ॥ ऐश्वर्यं परमान्भोगा
न्स्त्रियो दिव्यकलान्विताः ॥ अरोगा संततिस्तेषां भविष्यति न संशयः ॥ ५१ ॥ चैत्रशुक्लत्रयोदश्यां ये मां पश्यंति भक्तितः ॥ देवलोकं
समासाद्य मोदिष्यंति हि ते नराः ॥ ५२ ॥ यक्षा गणेश्वराः सिद्धाः सिद्धगंधर्वसेविताः ॥ रुद्रलोकं गमिष्यंति विमानैः सर्वकामिकैः ॥ ५३ ॥

इत्युक्तः कामदेवोपि लिंगेन परमेश्वरि ॥ तत्राश्रमपदं चक्रे तस्य लिंगस्य संनिधौ ॥९४॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ कामेश्व
रस्य शृण्वग्रे कुटुंबेश्वरवैभवम् ॥ ९९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये
कामेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ कुटुंबेश्वरसंज्ञं तु देवं विद्धि चतुर्दशम् ॥ यस्य दर्शन
मात्रेण गोत्रवृद्धिश्च जायते ॥ १ ॥ यदा देवासुरैः पूर्वं मथितः क्षीरसागरः ॥ तदा च निर्गतं देवि दुर्द्धरं दुःसहं विषम् ॥ २ ॥ कालकूटमयं रौद्रं
विषं ज्वालाविभीषणम् ॥ दह्यते च जगत्तेन सदेवासुरमानुषम् ॥ ३ ॥ ततो देवगणाः सर्वे सासुरा यक्षराक्षसाः ॥ विषज्वालातिभीताश्च मामेव
शरणं गताः ॥ ४ ॥ स्तुतोहं विविधैः स्तोत्रैरिदमुक्तं वरानने ॥ अमृतार्थे कृतो यत्नः संप्राप्तं मरणं विभो ॥ ५ ॥ अन्यथा चिंतितं कार्यं दैवेन
कृतमन्यथा ॥ अतिमथितुमारब्धे लोभाद्वै क्षीरसागरम् ॥६॥ उत्पन्नं कालकूटं तु येन दग्धं चराचरम् ॥ ततोऽस्माकं भयं जातं कालकूटोद्भवं प्रभो ॥
॥७॥ रक्षां कुरु जगन्नाथ शरणागतवत्सल ॥ हितार्थं सर्वलोकानां यथा न प्रलयो भवेत् ॥ ८ ॥ मया तेषां वचः श्रुत्वा त्रिदशानां यशस्विनि ॥
मायूरं रूपमास्थाय देवानामनुकंपया ॥ कंठे धृतं महारौद्रं कालकूटाह्वयं तदा ॥ ९ ॥ त्वं भीता सहसा नष्टा[1] रूपं दृष्ट्वा तु मामकम् ॥ विषवृक्षमसेव्यं
तु ततोऽहं दुःखितोऽभवम् ॥१०॥ नदीसंघसमायुक्ता गंगा दृष्टा च पार्श्वतः ॥ सा च प्रोक्ता मया देवि सादरं स्तुतिपूर्वकम् ॥ ११ ॥ कालकूटविषं
गंगे वेगान्नय महोदधिम् ॥ नान्या शक्ता समानेतुं त्वां विना लोकपावनि ॥ १२ ॥ ॥ गंगोवाच ॥ ॥ नास्ति मे भगवन्छक्तिर्विवोढुं च
जगत्पते ॥ रौद्ररूपी च दुःसेव्यो दहत्येव न संशयः ॥ १३ ॥ ततस्तु यमुना प्रोक्ता न समर्था सरस्वती ॥ अन्याश्च विविधा नद्यो मयाहूताः पृथ
क्पृथक् ॥ १४ ॥ अशक्तास्ताः समानेतुं कालकूटाह्वयं विषम् ॥ तदाहूता मया देवि शिप्रा ब्रह्मसमुद्भवा ॥ १५ ॥ शिप्रे पुत्रि ममादेशान्महाकाल
वनं व्रज ॥ गृहीत्वा कालकूटं तु पुरः कामेश्वरस्य हि ॥१६॥ विद्यते परमं लिंगं तस्मिंल्लिंगे नियोजय ॥ मया प्रोक्ता तदा प्राह ब्रह्मणः परमा कला
॥ १७ ॥ एषास्मि प्रस्थिता देव तव वाक्यादसंशयम् ॥ दुःस्पर्शः कालकूटोऽयं नूनं मां भक्षयिष्यति ॥ १८ ॥ असेव्याहं भविष्यामि दुष्टसंपर्क
योगतः ॥ ततो मया पुनः प्रोक्ता शिप्रा पातकनाशिनी ॥ १९ ॥ यानि तीर्थानि भूलोके पाताले यानि संति वै ॥ स्वर्गलोके ह्यंतरिक्षे पुण्यानि
चारुहासिनि ॥ २९ ॥ तानि सर्वाणि सेवार्थमागत्य मम वाक्यतः ॥ आज्ञां तव करिष्यंति गच्छ पुत्रि ममाज्ञया ॥ २१ ॥ एवमुक्ता तदा शिप्रा

---

[1] नष्टा—अदर्शनं गता—पलायितेत्यर्थः ।

गृहीत्वा कालकूटकम् ॥ समायाता वरारोहे यत्र लिंगमनुत्तमम् ॥ २२ ॥ तद्विषं कालकूटाह्वं निक्षिप्तं लिंगमूर्द्धनि ॥ विषलिंगस्ततो जातो दृष्टो
मृत्युप्रदायकः ॥ २३ ॥ पशुः पक्षी नरो वापि यो हि पश्यति तं शिवम् ॥ म्रियते स तदा देवि तस्य देवस्य दर्शनात् ॥ २४ ॥ तीर्थयात्रां ततः
कर्त्तुं तत्रायातास्तपोधनाः ॥ तं च देवं ततो दृष्ट्वा मृताः सर्वे च तत्क्षणात् ॥ २५ ॥ ततो हाहाकृतं देवि त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ हाहाकारं महच्छ्रुत्वा
मया ते द्विजसत्तमाः ॥ संजीविताश्च वै सर्वे दृष्टिपातेन पार्वति ॥ २६ ॥ तुष्टुवुः प्रणता विप्रा मामतो विविधैः स्तवैः ॥ मया प्रोक्तास्तु ते विप्रा
वृणुध्वं वरमुत्तमम् ॥ २७ ॥ तैरुक्तं प्रणतैर्देवि लोकानां च हितार्थतः ॥ संम्रियंते प्रजा देव लिंगेनानेन शंकर ॥ २८ ॥ ताः संरक्ष जगन्नाथ ह्येषोऽस्माकं
वरः प्रभो ॥ प्रतिज्ञातं मया देवि लोकानामनुकंपया ॥ २९ ॥ क्षेमारोग्यकरं लिंगं भविष्यति न संशयः ॥ कायावरोहणाद्विप्राः स्वयमत्रागमिष्यति
॥ ३० ॥ लकुलीशस्तदा चायं देवः स्पृश्यो भविष्यति ॥ वृद्धिकारी कुटुम्बस्य भविष्यति न संशयः ॥३१॥ कुटुंबेश्वर इति नाम्ना लोके
ख्यातिं गमिष्यति ॥ इत्युक्तास्ते मया विप्रास्तत्रैव तपसि स्थिताः ॥ ३२ ॥ लकुलीशोऽथ तल्लिंगमारुरोह ममाज्ञया ॥ जनयन्विस्मयं लोके कीर्तिं
जनपदे तथा ॥ ३३ ॥ कुटुम्बेश्वरसंज्ञं तु ये पश्यंति यशस्विनि ॥ तेषां कुले तु वृद्धिः स्यात्कुटुंबस्य न संशयः ॥ ३४ ॥ आश्विनासितपंचम्यां दर्शनं
यः करिष्यति ॥ बहुपुत्रो बहुधनो भविष्यति न संशयः ॥ ३५ ॥ महतीं श्रियमाप्नोति रोगैश्चापि प्रमुच्यते ॥ सर्वकामसमृद्धोऽसौ मम लोके
स मोदते ॥३६ ॥ दर्शनं ये करिष्यंति स्पर्शनं यजनं तथा ॥ ते सर्वे कामसंपूर्णाः प्रयांति मम मंदिरम् ॥ ३७ ॥ समीपे तु सरिच्छिप्रा वापीकूपेन
संयुता ॥ यस्या दर्शनमात्रेण नरः पापात्प्रमुच्यते ॥३८॥ सोमवारेर्कवारे च स्नात्वा तस्यां समाहितः॥अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां यः पश्येत्कुटुंबेश्वरम् ॥
॥ ३९ ॥ राजसूयसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ॥ फलं स लभते देवि सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ ४० ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥
कुटुंबेश्वरदेवस्य त्विंद्रद्युम्नेश्वरं शृणु ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये
कुटुंबेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥छ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ इंद्रद्युम्नेश्वरं विद्धि शिवं पंचदशं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण यशः
कीर्तिश्च जायते ॥ १ ॥ आसीद्राजा पुरा देवि इंद्रद्युम्नो महीपतिः ॥ येनेयं रक्षिता पृथ्वी पिता पुत्रमिवौरसम् ॥ २ ॥ दृष्ट्वा सोऽथ बहून्यज्ञान्भूमौ
प्रचुरदक्षिणान् ॥ गतः स्वर्गं महात्मा वै सर्वकामफलप्रदम् ॥ ३ ॥ स चाथ प्रच्युतः स्वर्गान्नष्टकीर्तिर्यदा क्षितौ ॥ पपात भूमौ सहसा गतपुण्यो नराधिपः
॥ पतितश्चिंतयामास भृशं शोकपरिप्लुतः ॥ ४ ॥ कृतस्य कर्मणस्त्वत्र भुज्यते यत्फलं दिवि ॥ न चान्यत्क्रियते तद्वद्भूतलस्थेन भुज्यते ॥५॥

सोऽत्र दोषो मतस्तस्यामतस्तत्पतनं च यत् ॥ पतनात्तु महद्दुःखं परितापश्च जायते ॥६॥ स्वर्गभाजो भवंतीह यावत्कीर्तिश्च जायते ॥ दिवं स्पृशति भूमिं च शब्दः पुण्यस्य कर्मणः॥ यावत्स शब्दो भवति तावत्पुरुष उच्यते ॥७॥ अकीर्त्तिः कीर्त्यते यस्य लोके भूतस्य कस्यचित्॥ स पतत्यधमाँल्लोकान्यावच्छब्दोऽस्य कीर्त्तितः ॥ ८ ॥ तस्मात्कल्याणवृत्तः स्यादन्यथा पतनं भुवि ॥ विधाय वृत्तं पापिष्ठं[1] कीर्तिमेवाभिवर्द्धयेत् ॥ ९ ॥ अत्यंतं श्लाघयाम्यत्र कीर्त्तिं स्वर्गकरां पराम् ॥ देवैरपि हि सा कीर्तिः कांक्ष्यते परमा यतः ॥ १० ॥ यावत्कीर्त्तिर्मनुष्याणां वर्त्तते भुवि चाक्षया ॥ तेजःपुंजेन युक्तानि शरीराणि भवंति हि ॥ ११ ॥ न स्वेदो न च दौर्गंध्यं पुरीषं मूत्रमेव वा ॥ तेषां निर्वचनं[2] राजा विधाता च त्रिविष्टपे ॥ उह्यंते ते विमानैश्च नानाभरणभूषिताः ॥ १२ ॥ एवं विमृश्य नृपतिरिंद्रद्युम्नो वरानने ॥ स्वर्गकामो जगामाथ हिमवंतं नगोत्तमम् ॥ १३ ॥ यत्र तेपे तपस्तीव्रं मार्कंडेयो महामुनिः ॥ दृष्ट्वा प्रणम्य शिरसा साष्टांगं च पुनःपुनः ॥ पप्रच्छ विनयोपेतस्तमृषिं शंसितव्रतम् ॥ १४ ॥ विदितास्तव धर्मज्ञ देवदानवराक्षसाः ॥ राजवंशाश्च विविधा ऋषिवंशाश्च शाश्वताः ॥ १५ ॥ न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिदस्मिँल्लोके द्विजोत्तम ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तत्त्वेन कथ्यतां त्वया ॥ कथं कीर्त्तिर्ध्रुवा लोके जायते किंतपःफलात् ॥ १६ ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ हंत ते कथयिष्यामि यतः कीर्तिं समीहसे ॥ यावत्कीर्तिर्भूमिसंस्था तावद्वस सुरैः सह ॥ तद्गच्छ शीघ्रं धर्मज्ञ महाकालवनोत्तमम् ॥ १७ ॥ [3]कल्कलेश्वरदेवस्य समीपे वाममागतः ॥ लिंगं पापहरं तत्र समाराधय यत्नतः ॥ १८ ॥ तस्याभ्यर्चनमात्रेण लप्स्यसे कीर्तिमुत्तमाम् ॥ स्वर्गं सनातनं चैव यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥ ॥ १९ ॥ गत्वा स पूजयामास तल्लिंगं कीर्तितं त्विदम् ॥ ततो देवाः सगन्धर्वाः प्रशस्य च मुदान्विताः ॥ २० ॥ अन्तरिक्षे विमानस्थाः प्रोचुर्वाचं नराधिपम् ॥ त्वत्कीर्त्तिर्निर्मला जाता लिंगस्यास्य समर्चनात् ॥ २१ ॥ अद्यप्रभृति राजेंद्र लिंगं त्वन्नाम नामतः ॥ ख्यातिं यास्यति लोकेऽस्मिन्निंद्रद्युम्नेति निश्चितम् ॥ २२ ॥ इन्द्रद्युम्नेश्वरं देवं पूजयिष्यंति ये नराः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ता विमानैः सर्वकामिकैः ॥ २३ ॥ स्वर्गं यास्यंति ते हृष्टाः स्तूयमानाः सुरर्षिभिः ॥ किंचिच्च दुर्लभं लोके तेषां नैव भविष्यति ॥ २४ ॥ दर्शनं ये करिष्यंति लोभाद्वापि प्रसंगतः ॥ तेषां कीर्तिं

---

[1] एतेन—अतिपापिष्ठस्य—स्वर्गप्राप्तिरेव भवति—इति विश्रभ्य—पापकर्मण्येव प्रवृत्तिर्नानेन विधीयते—अपि तु कीर्तिप्रशंसामात्र एव तात्पर्यम्। स्वर्गप्रापिका कीर्तिस्तु—पुण्यकर्मैकलभ्यैव। अत्र श्लोके—'पापिष्टं कर्म विधायापि कीर्तिमेवाभिवर्द्धयेत्—' इत्युक्त्या—काक्वर्थमनुसंधाय—किं पुनः पुण्यकरं कर्म विधाय—कीर्तिमभिवर्धयेत्—इति वक्तव्यमिति भावार्थः—इत्यनुसंधेयं सुधीभिः। [2] निर्वचनम्—उदाहरणम्—इत्यर्थः। [3] कालकालेश्वरदेवसमीपे--इ० पा०।

र्यशः पुण्यं धर्मश्चैवं भविष्यति ॥ २५ ॥ न स्वर्गात्पतनं तेषां यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ये च पूजां करिष्यंति चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ ते कुलं तारयिष्यंति मातृकं पैतृकं सदा ॥ २६ ॥ इत्युक्त्वा त्रिदशाः सर्वे लिंगं संपूज्य यत्नतः ॥ इंद्रद्युम्नेन सहिताः पुनः स्वर्गं गताः प्रिये ॥ २७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ इन्द्रद्युम्नेशदेवस्य श्रूयतामपरः प्रिये ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्य इन्द्रद्युम्नेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ ईशानेश्वरसंज्ञं तु षोडशं विद्धि पार्वति ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ऐश्वर्यं जायते नृणाम् ॥ १ ॥ तुहुंडेन पुरा देवि सर्वे ह्युपद्रुताः सुराः ॥ ऋषयश्च महाभागा यक्षगन्धर्वकिन्नराः ॥ २ ॥ नंदनाख्यं वनं सर्वं तदधीनमभूत्किल ॥ ऐरावणं द्विपेन्द्रं च जित्वा द्वारि समादधत् ॥ ३ ॥ उच्चैःश्रवससंज्ञं तु हृतवान्दानवेश्वरः ॥ देवांगनानां सर्वासां विध्वंसं कर्तुमुद्यतः ॥ ४ ॥ स्वर्गमार्गः खिलीभूतस्तद्भयेन ह्यभूत्सति ॥ हृताधिकारा देवाश्च मंत्रं समुपचक्रमुः ॥ ५ ॥ तस्मिन्काले च कालज्ञो नारदोऽथ महामुनिः ॥ आजगाम महातेजा भ्रममाणश्च मंत्रिभिः ॥ ६ ॥ देवैर्नमस्कृतः सोऽथ पूजितश्च यथाविधि ॥ निवेदितं यथावृत्तं तुहुण्डस्य विचेष्टितम् ॥ ७ ॥ पप्रच्छुरथ ते मंत्रं नारदं मुनिसत्तमम् ॥ कथयस्व महाबुद्धे सर्वं जानासि सर्व्वतः ॥ ८ ॥ ईदृक्काले समायाते किं कर्त्तव्यं महामुने ॥ नाज्ञातं त्रिषु लोकेषु किंचिद्देवर्षिसत्तम ॥ ९ ॥ मुहूर्तं ध्यानमालंब्य किंचिन्मील्य च लोचने ॥ उपायं कथयामास सर्वदुःखविनाशनम् ॥ १० ॥ महाकालवने रम्ये शीघ्रं गच्छंतु विह्वलाः ॥ इन्द्रद्युम्नेश्वरस्यैव पश्चाद्भागे व्यवस्थिताः ॥ सेवध्वं परमं लिंगमीशानेश्वरसंज्ञकम् ॥ ११ ॥ पुरा चेशानकल्पे तु ईशानेन सुखेन हि ॥ मुनिना श्रोत्रियेणैव वेदाभ्यासरतेन वै ॥ उत्तमांगपदं लब्धं शंकरस्य च मूर्द्धनि ॥ १२ ॥ तस्याराधनमात्रेण मनोऽभीष्टं हि लभ्यते ॥ १३ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा देवा मुदितमानसाः ॥ जग्मुर्यत्र महाल्लिंगं स्तुतिं सर्वेऽप्यकुर्वत ॥ १४ ॥ ईशानेशान ईशान तत्पुरुष नमोऽस्तु ते ॥ नमो वाम महाघोर सद्योमुख नमोनमः ॥ ॥ १५ ॥ त्र्यक्ष भर्ग महादेव उमाकांत नमोनमः ॥ नमः शिव नमो भीम नमः सर्व नमोनमः ॥ १६ ॥ नमः शंभो नमो रुद्र विरूपाक्ष नमोनमः ॥ त्वया देव प्रजाः सर्वाः सदेवासुरमानुषाः ॥ १७ ॥ स्थावराणि च भूतानि जंगमानि चराणि च ॥ ब्रह्म वेदाश्च वेद्यं च त्वया सृष्टं महेश्वर ॥ १८ ॥ शिरस्ते गगनं देवा नेत्रे शशिदिवाकरौ ॥ निःश्वासः पवनश्चापि तेजोऽग्निश्च तवाच्युतः ॥ १९ ॥ बाहवस्ते दिशः सर्वाः कुक्षिश्चैव महार्णवः ॥ उरू ते पर्वता देव चरणौ पृथिवी मता ॥ २० ॥ इंद्रसोमाग्निवरुणा देवासुरमहोरगाः ॥ प्रह्वास्त्वामनुतिष्ठंति स्तुवंतो

विविधैः स्तवैः ॥ २१ ॥ त्वया व्याप्तानि भूतानि सर्वाणि भुवनेश्वर ॥ त्वयि तुष्टे जगत्तुष्टं त्वयि क्रुद्धे महद्भयम् ॥ २२ ॥ भयानामपनेतासि
त्वमेकः शत्रुसूदनः ॥ असुराणां समर्थानां विनाशश्च त्वया कृतः ॥ २३ ॥ न च विक्रमणैर्देव निर्वाणमगमत्परम् ॥ त्वं हि कर्त्ता विकर्त्ता च
भूतानामिह सर्वशः ॥ २४ ॥ आराधयित्वा सर्वे ते नमस्यंति च सर्वशः ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि लिंगमध्यात्समुत्थिता ॥ २५ ॥ धूमावृता महा
ज्वाला यया दग्धः स दानवः ॥ तुहुण्डो मुंडपुत्रस्तु ससैन्यपरिवारितः ॥ २६ ॥ स्वाधिकारांश्च संप्रापुर्लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ सुरैश्चाख्या समा
दिष्टा लिंगस्यास्यैव हर्षितैः ॥ २७ ॥ ऐश्वर्यशीलमस्यास्तीत्यस्माकं च विनिश्चितम् ॥ ईशान इति विख्यातस्त्रैलोक्ये च भविष्यति ॥ २८ ॥ ईशा
नेश्वरसंज्ञं तु ये समाराधयंति च ॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्ध्रुवा तेषां सिद्धिः प्रीतिर्भविष्यति ॥ २९ ॥ पूज्यमानः सदा देवैर्गंधर्वाप्सरसांगणैः ॥ स्वर्गलोकं
गमिष्यंति विमानैरुज्ज्वलैर्मुदा ॥ ३० ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राः स्त्रियः कुमारिकाः ॥ यथाभिलषितान्कामानाप्नुवंति न संशयः ॥३१॥
यः करोति नरः सम्यग्दर्शनं नियमस्थितः ॥ न कुत्र तस्य हानिः स्याद्यावज्जन्मशतं भवेत् ॥ ३२ ॥ सर्वदा सर्वकार्येषु ते समर्था यशस्विनि ॥
ईशानेश्वरसंज्ञं तु ये पश्यंति दिनेदिने ॥ ३३ ॥ एवं ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ ईशानेश्वरदेवस्य श्रूयतामप्सरेश्वरः ॥ ३४ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य ईशानेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षोडशोऽध्यायः
॥ १६ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ देवं सप्तदशं विद्धि विख्यातमप्सरेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण लोकोऽभीष्टानवाप्नुयात् ॥ १ ॥ नंदनाख्ये वने
देवि सर्वकामसमन्विते ॥ सिद्धचारणगंधर्वकिंनरोद्गीतनादिते ॥ २ ॥ शुककोकिलचक्राह्वचकोरकुररावृते ॥ दिव्यलोकोपमस्थाने त्रिविष्टपवि
भूषणे ॥ ३ ॥ तत्रोपविष्टो वृत्रारिः सुरज्येष्ठश्च सेवितः ॥ ननर्त्त रंभा तस्याग्रे नृत्यभावान्विवृण्वती ॥ ४ ॥ ततोन्यचित्ता संजाता किंचित्स्मृत्वा
प्रमादतः ॥ लयतालविहीना च दृष्टा वै वासवेन सा ॥ ५ ॥ चुकोप च सुरश्रेष्ठस्तस्याः शापं ददौ किल ॥ विस्मृतिर्मानुषं कर्म न दिव्यं क्वापि
दृश्यते ॥ तस्मात्तु मानुषे लोके गच्छ त्वं निष्प्रभा सती ॥ ६ ॥ अथेंद्रकोपसक्षोभात्पतिता भुवि साप्सराः॥ निश्चेष्टा विकलीभूता रुदती विस्वरं
बहु ॥ ७ ॥ करुणं विलपंती च किं मया दुष्कृतं कृतम् ॥ निर्मलं न तपस्तप्तं कथं नाराधितः सुरः ॥ ८ ॥ अथाप्सरोगणः सर्वः सखीगण
समन्वितः ॥ रंभा यत्रैव पतिता समायातो वरानने ॥ तस्याः शोकाग्निदाहेन संतप्तोऽप्सरसां गणः ॥ ९ ॥ सुसुप्ता पद्मिनी साभ्रे
यथा नैव विराजते ॥ तथा शापेन विध्वस्ता रंभा नो राजते सदा ॥ १० ॥ सखीगणैः परिवृता रंभा दृष्टा वरानने ॥ देवर्षिणा

नारदेन विस्मितेनांतरात्मना ॥ ११ ॥ कस्मादप्सरसः सद्यो दृश्यंते शोकविह्वलाः ॥ कस्माच्च करुणं रंभा रोदित्येषा मुहुर्मुहुः ॥
॥ १२ ॥ पप्रच्छ च समागत्य कस्मादप्सरसो वराः ॥ विषण्णवदना दीनाः कथ्यतां मम सादरम् ॥ १३ ॥ वृत्तांतं कथयामासु
स्ताश्च तस्मै पुरातनम् ॥ श्रुत्वा च नारदस्तत्र ध्यानासक्तोऽभवन्मुनिः ॥ १४ ॥ उपायं कथयामास हितं तासां प्रयत्नतः ॥ गच्छंत्वप्सरसः
सर्वा महाकालवनोत्तमे ॥ १५ ॥ आराधयध्वं देवेशं लिंगं सर्वार्थसाधकम् ॥ पृच्छादेव्यास्तु पुरतः पुरा कल्पे प्रपूजितम् ॥ १६ ॥ उर्वश्या मम
वाक्येन भर्त्ता प्राप्तः पुरूरवाः ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा समाजग्मुर्गणास्तथा ॥ १७ ॥ महाकालवने रम्ये लिंगाराधनकाम्यया ॥ ततस्तुष्टः स्वयं
रुद्रस्तासां भक्त्या वरं ददौ ॥ १८ ॥ रंभे प्राप्स्यसि सौभाग्यं स्वर्गलोकं यशस्विनि ॥ भविष्यसि महाभागे जिष्णोस्त्वं वल्लभा ध्रुवम् ॥ १९ ॥
तस्मात्त्रिविष्टपं गच्छ संघेनानेन पूजिता ॥ आराधितोऽप्सरोभिश्च पुरा स्वर्गार्थकाम्यया ॥ अतोप्सरेश्वरः ख्यातो ययौ ख्यातिं जगत्त्रये ॥ २० ॥
ये समाराधयिष्यंति भक्त्या चाप्सरसेश्वरम् ॥ ते सर्वकामसंपूर्णा भविष्यंति युगेयुगे ॥ २१ ॥ प्रेरयिष्यंति ये लोके दर्शनार्थं यशस्विनि ॥
स्थानभ्रंशो वियोगश्च तेषां स्वप्ने न जायते ॥ २२ ॥ किं दानैः किं तपोभिश्च किं यज्ञैर्बहुदक्षिणैः ॥ स्पर्शनाल्लभते राज्यं स्वर्गं मोक्षं
क्रमेण तु ॥ २३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ अप्सरेश्वरदेवस्य श्रूयतां कलकलेश्वरः ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्येऽप्सरेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ ॥ देवमष्टादशं विद्धि ख्यातं कलकलेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कलहो नैव जायते ॥ १ ॥ सर्वदुःखोपशमनं सर्वपाप
प्रमोचनम् ॥ व्याधिसर्पाग्निचौराणां शमनं वांछितप्रदम् ॥ २ ॥ मम देवि त्वया सार्द्धं कलहः समपद्यत ॥ पुरा विस्तरतो वच्मि शृण्वेकाग्रमनाः
शुभे ॥ ३ ॥ यदा त्वं हिमशैलस्य दुहिता वरवर्णिनि ॥ तदा विवाहितं कांते यथोक्तविधिना मया ॥ ४ ॥ विनिवृत्ते विवाहे च त्वया सार्द्धं
वरानने ॥ महाकालीति नाम्ना वै वर्णेनापि च तादृशी ॥ ५ ॥ नीलोत्पलनिभप्रख्या नीलकुंचितमूर्द्धजा ॥ अप्येकस्मिंस्तदा त्वं हि मातृणां मंडपे
शुभे ॥ मध्ये समुपविष्टासि कृष्णांजनसमप्रभा ॥ ६ ॥ कालि सुंदरि मत्पार्श्वे वल्लभे त्वमुपाविश ॥ शरीरे मम तन्वंगि सिते भास्यसितद्युतिः॥७॥
भुजंगीवासिता शुभ्रे संश्लिष्टा चंदने तरौ ॥ रजनीवासिते पक्षे दृष्टिदोषहरासि मे ॥ ८ ॥ इत्युक्तासि मया देवि गिरिजे चारुहासिनि ॥ तदा

प्रोक्तं त्वया वाक्यं मामुद्दिश्य सगद्गदम् ॥ ९ ॥ यदा त्वया मदर्थे हि प्रेरिता वेदपारगाः ॥ सप्तर्षयो महाभागाः किंकृते[1] न तदात्थ[2] माम् ॥ १० ॥
तदात्वया मदर्थेऽपि प्रार्थितो जनको मम ॥ हिमाद्रिराजो यत्नेन किं काली न तदात्थ माम् ॥ ११ ॥ यदाप्युक्तं त्वया दैन्यान्मदर्थे गच्छ नारद ॥
प्रार्थ्यतां पार्वती शीघ्रं किं काली न तदात्थ माम् ॥ १२ ॥ सत्येयं लौकिकी गाथा न वृथा परिजायते ॥ स्वकृतेन जनः सर्वो जाड्येन परि
भूयते ॥ १३ ॥ अवश्यमर्थी प्राप्नोति खंडनां तुंडमुंडनाम् ॥ तपोतिदीर्घचारैतंयत्त्वां प्रार्थितवत्यहम् ॥ १४ ॥ तस्या मे नियतस्त्वेष ह्यवमानः
पदेपदे ॥ नैवास्मि कुटिला रौद्रा विषमा न च धूर्जटे ॥ १५ ॥ नाकुलीना वृथाचारा न दुष्टा न समत्सरा ॥ सविषस्त्वं यतः ख्यातो व्यक्तं दोषा
कराश्रयः ॥१६॥ अकुलीनो वृथाचारो मात्सर्येणाश्रितः सदा ॥ नाहं मुष्णामि नयने तत्र हंता त्वमेव च ॥१७॥ आदित्यस्त्वां विजानातु भगवा
न्द्वादशात्मकः ॥ मया नोत्पाटिता दंताः कस्यापि निरपत्रप ॥१८॥ पूषा देवो विजानाति द्वादशात्मा दिवाकरः॥मूर्ध्नि शूलं तव यतः स्वैर्दोषैर्मामि
धिक्षिपः ॥१९॥ यत्तु मामाह कृष्णेति महाकालेतिविश्रुतः॥ इत्यथापि प्रवादोऽयं प्रवरः ख्यामि ते हर ॥२०॥ निदर्शनार्थं न द्वेषाच्छ्रुत्वा तं क्षंतुमर्ह
सि ॥ विरूपो यावदादर्शे नात्मनः पश्यते मुखम्॥२१॥मन्यते तावदात्मानमन्येभ्यो रूपवत्तमम् ॥ यदा तु मुखमादर्शे विकृतं सोऽभिवीक्षते॥२२॥
तदेतरं विजानाति ह्यात्मानं नेतरं जनम् ॥ सत्यधर्मच्युतात्पुंसः क्षुद्रादाशीविषादिव ॥ २३ ॥ स नास्तिकोप्युद्विजते जनः किं पुनरास्तिकः ॥ इत्यु
क्तोऽहं त्वया देवि मया कोलाहलः कृतः ॥ २४ ॥ अनात्मज्ञासि गिरिजे मृडे पंडितमानिनि ॥ सत्यं सर्वैरवयवैः स्तुतोऽपि सदृशः पितुः ॥२५॥
काठिन्यं कष्टमभ्येति धातुभ्यो बहुघातिता ॥ कुटिलत्वं च सर्वेभ्योऽसेव्यत्वं च हिमादिव ॥२६॥ इत्युक्ताऽसि मया देवि पुनः प्रोक्तं त्वया वचः ॥
तथापि दुष्टसंसर्गात्संक्रांतं सर्वमेव हि ॥२७॥ व्यालेभ्योऽनेकजिह्वत्वं भस्मतः स्नेहवर्जनम् ॥ हृत्कालुष्यं शशांकाद्वै दुर्बोधत्वं वृषादपि॥२८॥श्मशा
नवासाद्भीरुत्वं नग्नत्वं च न लज्जया ॥ निर्घृणत्वं कपालाच्च दया ते विगता चिरम् ॥ २९ ॥ एवं तदाभवद्रौद्रः कलहो भयकृच्छुभे ॥ एवं प्रवृत्ते
तु तदा कंपितं भुवनत्रयम् ॥ ३० ॥ भीताश्च देवगंधर्वा यक्षगंधर्वराक्षसाः ॥ तस्मात्कोलाहलो भूमिं भित्त्वा लिंगमभूत्तदा ॥ ३१ ॥ लिंगमध्या
त्समुत्पन्ना वाणी सुखकरी शुभा ॥ आश्वासयंती देवान्वै त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ३२ ॥ नामास्य चक्रुर्देवेशास्तदा कलकलेश्वरम् ॥ स्वरनामा
सौ ततोऽभूच्छङ्करो भुवि विश्रुतः ॥ ३३ ॥ यस्तमर्चयते भक्त्या देवं कलकलेश्वरम्॥ न राक्षसाः पिशाचाश्च न भूता न विनायकाः ॥ विघ्नं कुर्युर्न

---

[1] किंकृते—किमर्थम्--इति यावत् । [2] आत्थ—अब्रवीः ।

रारोहे कलहो न भवेद्गृहे ॥ ३४ ॥ सुशीला गृहिणी तस्य सुरूपा सुभगा प्रिये ॥ बहुपुत्रा बहुधना जायते दर्शनात्तथा ॥ ३५ ॥ ये पश्यंति चतु
र्दश्यां देवं कलकलेश्वरम् ॥ न दुःखं न जरा व्याधिर्नाकालमरणं तथा ॥ ३६ ॥ न च शत्रुभयं तेषां जायते गिरिपुत्रके ॥ लोकोऽक्षयो भवेद्देवि
यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ३७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ यस्य श्रवणमात्रेण क्षेममत्र परत्र च ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कंदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कलकलेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥छ॥ ॥ ईश्वर
उवाच ॥ ॥ एकोनविंशतितमं नागचंडेश्वरं प्रिये ॥ निर्माल्यलंघनात्पापान्मुच्यते यस्य दर्शनात् ॥ १ ॥ तस्य प्रभावं सुभगं कथयाम्यथ विस्तरात् ॥
शृण्वेकाग्रमना देवि सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २ ॥ पुरा देवर्षिगंधर्वाश्चारणा गुह्यकास्तथा ॥ उपविष्टाः सुधर्मायां कथयंतः शुभां कथाम् ॥ ३ ॥ एत
स्मिन्नंतरे शक्रो देवर्षिं नारदं मुनिम् ॥ पप्रच्छ सादरं देवि समायातं शुचिव्रतम् ॥ ४ ॥ दृष्ट्वा विनयसंपन्नं ब्रह्मचर्यपरायणम् ॥ मेखलाजिनकौपीनं
वीणादण्डविभूषितम् ॥ ५ ॥ त्वया दृष्टमिदं सर्वं त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकम् ॥ उत्पाद्यमानमुत्पन्नं प्रलयञ्च सहस्रशः ॥ ६ ॥ त्वत्तुल्यो नास्ति लोकेऽस्मिन्मु
क्त्वैकं परमेष्ठिनम् ॥ जगत्कारणमव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् ॥ ७ ॥ योगेन तपसा भक्त्या यत्त्वया पारितोषितः ॥ त्रैलोक्यमभिजानासि तत्सर्वं
सर्वतः स्फुटम् ॥ ८ ॥ अतोऽहं प्रष्टुमिच्छामि कथ्यतां मम निश्चयम् ॥ पृथिव्यां प्रवरं क्षेत्रं पावनं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ९ ॥ एवं श्रुत्वा तदा ध्यात्वा
चिंतयामास नारदः ॥ चिंतयित्वा चिरं कालमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥ देवराज स्मृतं पुण्यं क्षेत्रराजमनुत्तमम् ॥ क्षेत्राणामुत्तमं क्षेत्रं प्रयागं च प्रश
स्यते ॥ ११ ॥ तस्माद्दशगुणं क्षेत्रं महाकालस्य कथ्यते ॥ भुक्तिदं मुक्तिदं तच्च दर्शनादपि वासव ॥ १२ ॥ एतच्छ्रुत्वा सहस्राक्षो वर्णयित्वा च तं
मुनिम् ॥ सर्वैर्देवगणैः सार्द्धं विमानस्थस्त्वरान्वितः ॥ १३ ॥ अंतरिक्षस्थितो जिष्णुरद्राक्षीच्च सुरैः सह ॥ क्षेत्रं लिंगैः समाकीर्णमंगुलस्यांतरं न हि
॥ १४ ॥ षष्टिकोटिसहस्राणि षष्टिकोटिशतानि च ॥ महाकालवने रम्ये निर्माल्यं लंघ्यते कथम् ॥ १५ ॥ निर्माल्यलंघनाद्दोषो महान्भवति
निश्चितम् ॥ इत्यालोच्य पुनर्देवि जग्मुः स्वर्गं मनोरमाः ॥ १६ ॥ निर्माल्यदोषभीतास्ते क्षेत्रे न विविशुः सुराः ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि विमानस्था
गणोत्तमाः ॥ १७ ॥ गणैर्नानाविधैः सेव्यैर्गीयमानश्च किंनरैः ॥ चारणैः स्तूयमानस्तु स्वर्गलोकं व्रजन्सुरैः ॥ १८ ॥ प्रफुल्लनयनैर्दृष्टः कोऽयं
धन्यो महातपाः ॥ तेजसा दीप्यमानोयमप्सरोभिश्च सेव्यते ॥ १९ ॥ पप्रच्छुरमराः सर्वे कोऽयं रुद्रनिभो गणः ॥ याति कुत्र महाबाहो हृष्टात्मा
प्रहसन्मुखः ॥ २० ॥ पृष्टस्तदा सुरैः सर्वैर्विस्मयाविष्टमानसैः ॥ कस्त्वं पुरुषशार्दूल किं त्वया सुकृतं कृतम् ॥ २१ ॥ देवानां पुरतो देवि

निःशेषं कथितं तदा ॥ महाकालो महादेवः पूजितो भक्तितः स्तुतः ॥ २२ ॥ हृष्टेन तेन मे दत्तं गणत्वं यत्सुदुर्लभम् ॥ नाम दत्तं च सुभगं नागचंड इति ध्रुवम् ॥ २३ ॥ पप्रच्छुरमरास्तच्च सादरं गणसत्तम ॥ नागचंड त्वया तत्र निर्माल्यं पतितं त्वथ ॥ २४ ॥ महाकालवने पुण्ये लंघितं चरता त्वया ॥ संचारो नास्ति तत्रैव लिंगसंकीर्णता यतः ॥ २५ ॥ उपायस्तेन कथितो देवानां पुरतस्तदा ॥ तत्र तिष्ठति देवेशालिंगं सर्वफलप्रदम् ॥ २६ ॥ ईशानोश्वरदेवस्य तिष्ठतीशानभागतः ॥ तस्य दर्शनमात्रेण न स गच्छति दुष्कृतम् ॥ २७ ॥ निर्माल्यलंघनोद्भूतं यत्पापं जायते महत् ॥ तत्सर्वं नाशमायाति तस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ २८ ॥ ततो देवगणाः सर्वे महाकालवने पुनः ॥ समायाता महाभागा महाकालश्च पूजितः ॥ २९ ॥ यथा लिंगं च तद्दृष्टं सर्वदोषक्षयंकरम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण निर्माल्यलंघनादिभिः ॥ दोषो नष्टः सुराणां च ततो नामास्य चक्रिरे ॥ ३० ॥ अस्माकं तेन कथितं नागचंडेन धीमता ॥ नागचंडेश्वराख्यानमतो लोके भविष्यति ॥ ॥ ३१ ॥ कृत्वास्य नाम ते देवा जग्मुः स्वर्गेहमुत्तमम् ॥ पूजयिष्यंति ये केचिन्नागचंडेश्वरं शिवम् ॥ निर्माल्यलंघनोद्भूतं तेषां नश्यति पातकम् ॥ ॥ ३२ ॥ नागचंडेश्वरं देवं ये पश्यंति दिनेदिने ॥ अज्ञानाज्ज्ञानतः पापं तेषां नश्यति नान्यथा ॥ ३३ ॥ आह्लादं निर्वृतिं स्वास्थ्यमारोग्यं चारुरूपताम् ॥ सप्त जन्मान्यवाप्नोति दर्शनेन न संशयः ॥ ३४ ॥ प्राप्नोत्यभिमतान्कामान्देवानामपि दुर्लभान् ॥ कीर्त्तनान्नात्र संदेहो नागचंडेश्वरस्य च ॥ ३५ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ नागचंडेश्वरस्यैव प्रतीहारेश्वरं शृणु ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये नागचंडेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ छ ॥

॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ प्रतीहारेश्वरं देवि विद्धि विंशतिमं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण धनवानिह जायते ॥ १ ॥ दक्षकोपात्त्वं च देवि पुरा प्राणैर्विसर्जितैः ॥ हिमाचले तथा जाता मया प्राप्ता पुनः प्रिये ॥ २ ॥ प्रारब्धा च मया देवि त्वया सार्द्धं रतिस्तदा ॥ दिव्यं वर्षशतं जातं साग्रं देवि प्रमोदतः ॥ अनुरागवशाच्चैव मन्मथेन प्रपीडिता ॥ ३ ॥ महारतिं समीक्ष्याथ देवाः संक्षुब्धमानसाः ॥ चक्रुर्मंत्रं यथाकालं वासवाद्या यथोचितम् ॥ ४ ॥ दिव्यं वर्षशतं रुद्रो गौर्या सह सदा रतिम् ॥ कुर्वंस्तिष्ठति देवोऽसौ मंदरे चारुकंदरे ॥ ५ ॥ अनयोर्बीजसंपत्योः पुत्रो यो हि भवेत्तदा ॥ विनश्येत्तेन त्रैलोक्यमखिलं च न संशयः ॥ ६ ॥ तस्य तेजोपि नो वोढुं समर्था निश्चितं वयम् ॥ तस्मात्तत्क्रियतां कर्म रतिर्येनोपशाम्यति ॥ ७ ॥ उपायं दृष्टवांस्तत्र देवानां गुरुरग्रणीः ॥ बृहस्पतिर्महातेजा वेदशास्त्रार्थपारगः ॥ ८ ॥ गच्छंतु त्रिदशाः सर्वे शिवस्य तु समी

पतः ॥ स्वयं विज्ञाप्यतां देवस्तत्कर्म न करिष्यतिं ॥ ९ ॥ इति निश्चित्य ते देवि जग्मुः शीघ्रं सुरास्तदा ॥ मंदराद्रेः शुभे द्वारि स्थितास्ते
विस्मयान्विताः ॥ १० ॥ गणानामधिपो नंदी द्वारि तिष्ठति यत्नतः ॥ त्वया सार्द्धमहं देवि कुर्वंस्तिष्ठामि तां रतिम् ॥ ११ ॥ अथ प्रवेशो
देवानां दुष्करो मम पार्श्वतः ॥ तदा चिंतयमानाश्च तत्र तिष्ठंति ते सुराः ॥ १२ ॥ अग्निना तद्धितं वाक्यमुक्तं तेषां पुरः शुभम् ॥ हंसरूपं
समास्थाय यास्यामि शिवसन्निधौ ॥ १३ ॥ वंचयित्वा प्रतीहारं कृतं तेन तथैव च ॥ हंसरूपेण कथितं कर्णे मम शुचिस्मिते ॥ १४ ॥
इन्द्राद्या अमरा देवा द्वारि तिष्ठंति संयताः ॥ श्रुत्वा तस्य च तद्वाक्यं ततोऽहं द्वारमागतः ॥ १५ ॥ ततश्च तैः कृतो मह्यं प्रणामश्च यथाक्रमम् ॥
मया दृष्टाश्च ते देवा युष्माकं किं करोम्यहम् ॥ १६ ॥ तैरुक्तं त्यज्यतां चैव संभोगस्तु सुदारुणः ॥ तथा मया कृतं देवि गतास्ते त्रिदिवं पुनः
॥ १७ ॥ ततः शप्तो मया नंदी भूलोकं गच्छ सत्वरम् ॥ ततः शापपरिभ्रष्टः पृथिव्यां पतितस्तदा ॥ १८ ॥ सोच्छ्वासहृदयो दीनो दुःखव्या
कुललोचनः ॥ विलपंश्च तथा नंदी विलुठञ्छोकतो भुवि ॥ १९ ॥ वंचितश्चाग्निना बाढं वासवेन विशेषतः ॥ किं मया दुष्कृतं कर्म कृतं किं
चित्पुरातनम् ॥ २० ॥ स दृष्टो लोकपालैस्तु तामवस्थां गतो गणः ॥ पृष्टश्च तैः कुतो नंदिन्विलापं कुरुषे महत् ॥ २१ ॥ सर्वं निवेदितं तेन
तेषामग्रे च नंदिना ॥ उपायः कथितस्तैश्च महाकालवनं ततः ॥ २२ ॥ ततश्च वचनं श्रुत्वा नंदी रोमांचकंचुकः ॥ महाकालवने देवि जगाम स
तदा गणः ॥ पूजयामास विधिवद्धृत्वा कपालिकीं तनुम् ॥ २३ ॥ अशरीरसमुत्पन्ना वाणी लिंगात्तदा प्रिये ॥ संजाता शापमोक्षस्ते प्रतीहार सुभ
क्तितः ॥ पूजितोऽसौ महाभक्त्या प्रतीहारेण नंदिना ॥ २४ ॥ तदाप्रभृति लोकेस्मिन्प्रतीहारेश्वरेश्वरः ॥ मया ते कथितो देवि प्रतीहारेश्वरस्य च ॥
प्रभावः सर्वलोकानामत्यभीष्टफलप्रदः ॥ २५ ॥ पूजयिष्यंति ये भक्त्या प्रतीहारेश्वरं शिवम् ॥ स्थानभ्रंशो वियोगश्च तेषां स्वप्नेऽपि नो भवेत्
॥ २६ ॥ सप्तजन्मकृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ तत्सर्वं नाशमायाति प्रतीहारेश्वरार्चनात् ॥ २७ ॥ मनसा ये स्मरिष्यंति प्रतीहारेश्वरं
शिवम् ॥ एवं तस्य कुलं सर्वं याति स्वर्गं न संशयः ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे
चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये प्रतीहारेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥छ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एकविंशतिकं विद्धि कुक्कुटेश्वरसंज्ञकम्॥
यस्य दर्शनमात्रेण तिर्यग्योनिर्न लभ्यते ॥१॥ कौशिकोनाम राजाभूत्कुक्कुटो जायते सदा ॥ दृश्यते[१] वासरे भागे सर्वाभरणभूषितः ॥२॥ व्याता च

---

[१] केवलं दिवसभाग एव दृश्यते–रात्रौ न दृश्यते–तत्र–हेतुः–पूर्वकर्मप्रभावेन–इत्यग्रिमेण संबंधः ।

पृथिवी तेन सशैलवनकानना ॥ पूर्वकर्मप्रभावेन प्राप्तं राज्यमकण्टकम् ॥ ३ ॥ विशालानाम विख्याता भार्या तस्य महीपतेः ॥ रूपलावण्यसंयुक्ता
चतुःषष्टिकलान्विता ॥४॥ तया चकार सहितः स राज्यं राजसत्तमः ॥ सा वल्लभापि नृपतेः प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ ५ ॥ तया सार्द्धं कदाचिच्च
सुरतं नास्ति पार्वति ॥ संतप्ता सर्वदा सा च रत्यभावाद्बभूव ह ॥ ६ ॥ एवं गच्छति काले तु सह राज्ञा स्मरातुरा ॥ सर्वसत्त्वरुतज्ञा सा विशाला
विपुलेक्षणा ॥ ददर्श कीटमिथुनमनंगकलहातुरम् ॥ ७ ॥ प्रसादयंस्तथा कीटः स्वां प्रियां च मुहुर्मुहुः ॥ दासोऽस्मि तव कांतेऽहं रूपसौभाग्य
सुन्दरि ॥ ८ ॥ भजस्व मां यथाकाममनंगशरपीडितम् ॥ शिरसा प्रणतेनैव रचितस्ते मयांजलिः ॥ ९ ॥ न त्वया सदृशी लोके कामिनी
विद्यते क्वचित् ॥ सुवर्णवर्णसदृशी मद्भक्ता चारुहासिनी ॥ १० ॥ कुतो वा मयि दीने त्वं क्रुद्धेव प्रियवादिनि ॥ किमर्थं वद कल्याणि सरोषव
दना स्थिता ॥ ११ ॥ सा तमाह प्रकोपाच्च किमालपसि मां वृथा ॥ त्वया मोदकचूर्णं तु मां विहाय मनोरमाम् ॥ प्रदत्तं कामलुब्धेन अन्यस्यै
कीटकाधम ॥ १२ ॥ नाहमेवं करिष्यामि कीटः प्राह पुनःपुनः ॥ स्पृशामि पादौ सत्येन प्रणतस्य प्रसीद मे ॥ १३ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा सा
प्रसन्नाभवत्तदा ॥ आत्मानमर्पयामास कामनाय पिपीलिका ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा तन्महदाश्चर्यं सा राज्ञी विललाप ह ॥ धिग्राज्यं धिक्च मे रूपं धिक्च
यौवनमद्य मे ॥ न कामिताहं कांतेन मरिष्यामि न संशयः ॥ १५ ॥ एवं विलप्य बहुधा विनिःश्वस्य पुनःपुनः ॥ उन्मत्तेव विशालाक्षी गालव
स्याश्रमं गता ॥ १६ ॥ दृष्ट्वा तमृषिमासीनं तपोयोनिं दृढव्रतम् ॥ उवाच प्रणतांगी सा शोकसंतप्तमानसा ॥ १७ ॥ एकोऽयं संशयो ब्रह्मन्हृदये
परिवर्त्तते ॥ वश्योऽपि हि च मे भर्त्ता रूपलावण्यवानपि ॥ न जाने कारणं किं तु संगमो नोपजायते ॥ १८ ॥ यो गत्वा प्रमदाराज्यं जित्वा
सर्वाः पुरा रणे ॥ आजहार शुभास्तासां मध्यादष्टौ वरांगनाः ॥ नैव कामयते तासु किमेतदिति सुव्रत ॥ १९ ॥ वाजिनो वारणाश्चैव धनधान्यमनं
तकम् ॥ वर्त्तते हि जनः सर्वो ममाज्ञां पालयन्क्षितौ ॥ २० ॥ केन कर्मविपाकेन ममेदं यौवनं दृढम् ॥ व्यर्थं जातं द्विजश्रेष्ठ रतिं न कुरुते नृपः ॥
॥ २१ ॥ दृश्यते वासरे भागे रात्रौ चैव न दृश्यते ॥ इहजन्मकृतं चैतदाहोस्वित्पारलौकिकम् ॥ २२ ॥ दुष्कृतावर्जनं ब्रह्मन्ममेदं वक्तुमर्हसि ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा गालवो वाक्यमब्रवीत् ॥ २३ ॥ शृणु पुत्रि पुरावृत्तं बालभावेन यत्कृतम् ॥ अनेन राज्ञा धर्मज्ञे रात्रौ येन न दृश्यते ॥ २४ ॥
विदूरथस्य तनयस्तव भर्ता स निश्चितम् ॥ मांसाहारी दोषरतिर्विषयासक्तमानसः ॥ २५ ॥ कुक्कुटानां च मांसेन प्रीतिस्तस्य तदाऽभवत् ॥
बहवः कुक्कुटास्तेन भक्षिता राजसूनुना ॥ २६ ॥ एवं भक्षयतस्तस्य बहुशो वत्सरा गताः ॥ कालेन महता राज्ञा ताम्रचूडेन मंत्रिणः ॥ पृष्टाः

किं कारणं नात्र समायांति हि कुक्कुटाः ॥ २७ ॥ अथ केनापि कथितं कुक्कुटानां च भक्षणम् ॥ विदूरथस्य पुत्रेण कौशिकेन दुरात्मना ॥
भक्षिताः कुक्कुटाः सर्वे विना कारणतो नृप ॥ २८ ॥ ताम्रचूडोऽथ संक्रुद्धो ददौ शापं दुरात्मने ॥ कौशिकाय क्षयो रोगो भविष्यति भयावहः ॥
॥ २९ ॥ तदाप्रभृत्यभूत्क्षीणो राजपुत्रो दिनेदिने ॥ औषधैरधिकोऽभ्येति व्याधिना पीडितो भृशम् ॥ ३० ॥ अथ केनापि कामेन वामदेवाश्रमं
गतः ॥ क्षयरोगाभिभूतोऽसौ मरणोत्सुकमानसः ॥ पप्रच्छ वामदेवं स नमस्कृत्य पुनःपुनः ॥३१॥ भगवन्केन पापेन क्षीयतेऽहर्निशं वपुः ॥ मदीयं
पोष्यमाणं हि मांसेन विविधेन च ॥ ३२ ॥ वामदेवोऽथ तं प्राह कुक्कुटा भक्षितास्त्वया ॥ ताम्रचूडेन शप्तोऽसि कुक्कुटानां नृपेण हि ॥ ३३ ॥
तमेव शरणं गच्छ स उपायं वदिष्यति ॥ ततः स ताम्रचूडस्याभ्यर्णमागान्नृपात्मजः ॥ ३४ ॥ दृष्ट्वा च ताम्रचूडं तं महाभक्त्या कृतांजलिः ॥ प्रोवाच
प्रणतो भूत्वा पाहि मां शरणागतम्॥३५॥अज्ञानाद्भक्षिता देव कुक्कुटाः पुष्टिकारणात्॥ क्षंतुमर्हसि देवेश ममागः कृपणस्य च ॥३६॥प्रोवाच ताम्र
चूडोऽथ यस्मात्प्रार्थयसे नृप ॥ तस्मात्ते वासरे प्राप्ते पुरुषत्वं भविष्यति॥३७॥शास्ता गोप्ता च लोकानां राजा दंडधरः प्रभुः॥कुक्कुटो भविता रात्रौ
सर्वभोगविवर्जितः ॥३८॥ अतो न दृश्यते पुत्रि तिर्यग्भावं समाश्रितः॥३९॥इति तस्य वचः श्रुत्वा गालवस्य महात्मनः ॥ सा संपूज्य विशालाक्षी
गालवं मुनिसत्तमम् ॥ पप्रच्छ परया भक्त्या शापांतो हि कथं भवेत् ॥ ४० ॥ गालवः कथयामास ध्यानेनालोक्य यत्नतः ॥ ४१ ॥ महाकाल
वने लिंगं पक्षियोनिविमोचनम् ॥ ज्वालेश्वरस्य देवस्य पूर्वभागे व्यवस्थितम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण शापस्यांतो भविष्यति ॥ ४२ ॥ सा प्रणम्य
मुनिश्रेष्ठमाजगाम त्वरान्विता ॥ यत्रास्ते नृपशार्दूलो विध्यन्बहुविधान्मृगान् ॥ ४३ ॥ प्रफुल्लनयनाभ्यां सा दृष्टा लोलेक्षणा प्रिया ॥ आह्लादिता
बहुविधैः कोमलैर्वचनामृतैः ॥ ४४ ॥ ततस्तेन तदा राज्ञा प्रोक्ता सा मृगलोचना ॥ इदानीं किं मया कांते कार्यं भवति कथ्यताम् ॥ ४५ ॥ तया
प्रोक्तं महाराज गम्यतेऽद्य मया सह ॥ महाकालवने पुण्ये सर्वदुष्कृतनाशने ॥ ४६ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा त्वरमाणो मुदान्वितः ॥ तया नीतोऽ
थ नृपतिर्लिंगस्यास्य समीपतः ॥ ४७ ॥ पूजयित्वाथ तल्लिंगं पक्षियोनिविमोचनम् ॥ तत्रैव च स्थितो राजा प्रियया सह पार्वति ॥ ४८ ॥ तस्यां
रात्रौ न संजातः कुक्कुटो यादृशः सदा ॥ शिवप्रसादादभवद्दिव्यरूपी मनोहरः ॥ ४९ ॥ रूपेण निर्जितः कामस्तेनाप्रतिमतेजसा ॥ ततो
विस्मयमापन्नश्चिंतयामास पार्थिवः ॥ कोऽयं प्रभावो येनाहं शापान्मुक्तः सुदुस्तरात् ॥ ५० ॥ प्रियां पप्रच्छ नृपतिः पूर्णेन्दुवदनां भृशम् ॥ कथं
शापाद्विमुक्तोऽहं केन पुण्येन कर्मणा ॥ ५१ ॥ अथ सा कथयामास वृत्तांतं विस्तरान्मुदा ॥ गालवेन हि यत्प्रोक्तं यत्किंचिच्छापमोक्षणम् ॥५२॥

राजञ्छापाद्विमुक्तोऽसि लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ पुनः प्रसाद्य तल्लिंगं भुक्त्वा भोगांश्चिरं भुवि ॥ ५३ ॥ तया सार्द्धं ययौ राजा स्वर्गं सुरगणैः स्तुतः
॥ तदाप्रभृति तल्लिंगं कुक्कुटेश्वरसंज्ञकम् ॥ ५४ ॥ विख्यातं देवि लोकेऽस्मिन्सर्वकामफलप्रदम् ॥ तच्च ये पूजयिष्यंति कुक्कुटेश्वरसंज्ञकम् ॥
तिर्यग्योनिं न यास्यंति न वियोगो भविष्यति ॥ ५५ ॥ न चापि नरकावाप्तिर्न दुःखं न जरा भयम् ॥ नाकाले मरणं नृणां न च कष्टं भविष्यति
॥ ५६ ॥ रूपसौभाग्यसंपन्ना भविष्यंति युगेयुगे ॥ चतुर्दश्यां प्रपश्यंति लिंगं ये कुक्कुटेश्वरम् ॥ तेषां कुले च ये केचित्पितरो निरयस्थिताः ॥
॥ ५७ ॥ तिर्यग्योनिगता ये च पशुयोनिं तु ये गताः ॥ वृक्षत्वमथवा प्राप्तास्तेषां मोक्षो भविष्यति ॥ ५८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कुक्कुटेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ छ ॥ ॥
॥ श्रीविश्वनाथ उवाच ॥ ॥ द्वाविंशतितमं विद्धि कर्कटेश्वरसंज्ञकम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण तिर्यग्योनिर्न दृश्यते ॥ १ ॥ आसीत्पुरा बृहत्कल्पे धर्ममूर्तिर्जनाधिपः
॥ सुहृच्छक्रस्य निहता येन दैत्याः सहस्रशः ॥ २ ॥ सोमसूर्यादयो यस्य तेजसा निष्प्रभाः कृताः ॥ प्रजाश्च पालिता येन निहत्य
समरे द्विषः ॥ ३ ॥ यथेच्छारूपधारी च संग्रामेष्वपराजितः ॥ तस्य भानुमतीनाम भार्या त्रैलोक्यसुंदरी ॥ ४ ॥ राज्ञस्तस्याग्रमहिषी प्राणेभ्योऽपि
गरीयसी ॥ दशनारीसहस्राणां मध्ये श्रीरिव राजिता ॥ ५ ॥ नृपो नृपसहस्रेण न कदाचित्प्रमुच्यते ॥ कदाचिदेकांतगतः पप्रच्छ स्वपुरोहितम् ॥
विस्मयेनावृतमना वशिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ ६ ॥ भगवन्केन धर्मेण मम लक्ष्मीरनुत्तमा ॥ कस्माच्च विपुलं तेजो दुःसहं मम दृश्यते ॥ ७ ॥
॥ ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ ॥ पुरा त्वमवनीपाऽऽसीः शूद्रजातिसमुद्भवः ॥ बहुदोषसमाविष्टो दुष्टया भार्ययाऽनया ॥ ८ ॥ निवसन्दुष्टहृदयो
वर्षाणि सुबहून्यपि ॥ महाक्रोधाभिभूतात्मा सदा निष्ठुरजल्पकः ॥ ९ ॥ सदा ब्रह्मस्वहारी त्वं सदा वेदविनिंदकः ॥ सदा चासूयको राजन्सदा
विश्वासघातकः ॥ १० ॥ अथ पंचत्वमापन्नः काले नरकमाप्तवान् ॥ ताम्रभ्राष्ट्रे परं दग्धो दशवर्षाणि पंच च ॥ ११ ॥ रौरवे कुम्भिपाके च
महारौरवसंज्ञके ॥ सूक्ष्माणि तिलमात्राणि कृत्वा खंडान्यनेकशः ॥ १२ ॥ मूषायां धमितो राजन्नसिपत्रे च दारितः ॥ शेषपातकशुद्ध्यर्थं धरायामवतारितः
॥ १३ ॥ विधाय कार्कटं रूपं यमेन त्वयि पार्थिव ॥ शिवस्य सरो विख्यातं महाकालवनोत्तमे ॥ १४ ॥ दत्तं जप्तं कृतं यच्च हुतं देवार्चनादि यत्
॥ सर्वं तदक्षयं कर्म तस्मिन्सरसि विश्रुतम् ॥ १५ ॥ निक्षिप्तस्त्वं तदा तेन भाविपुण्येन कर्मणा ॥ तत्र स्थितस्त्वं भूपाल वर्षाणां पंचकं तथा ॥ १६ ॥
कदाचित्तीरभूम्यां त्वं गतः संक्रीडितुं शनैः ॥ समीक्ष्य तत्र काकं धृत्वा चंचुपुटेन च ॥ १७ ॥ आकाशमार्गं चोड्डीनः स त्वया ताडितो भृशम् ॥

त्वत्तीक्ष्णपातैश्चरणैस्ताडितो व्यथितस्तदा ॥ १८ ॥ मुक्तस्त्वं चंचुपुटतो वायसेनाकुलेन तु ॥ स्वर्गद्वारस्य पूर्वे तु देव्यगारे सुपुण्यदे ॥ १९ ॥ शिव
स्य क्षिप्तस्त्वं शीघ्रं चञ्च्वाक्षेपप्रपीडितः ॥ मृतोऽसि संनिधौ तत्र देवस्य परमेष्ठिनः॥२०॥ विमुच्य देहं तज्जीर्णं यावत्त्वं कार्कटं पुरा ॥ तत्क्षणाद्दिव्य
देहश्च दिव्याभरणभूषितः ॥ २१ ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्याद्भूत्वा विद्याधरेश्वरः ॥ कामगेन विमानेन पूज्यमानो गणेश्वरैः ॥२२॥ स्वर्गे व्रजंस्त्वं
संपृष्टः सुरसंघैश्च सादरम् ॥ कोयं महात्मा मुदितो याति दिव्यपथोंऽबरात् ॥ २३ ॥ ततो रुद्रगणैः सर्वं सुराणां कथितं पुरा ॥ वृत्तांतं विस्तरात्सर्वं
कार्कटत्वविमोचनम् ॥ २४ ॥ तस्य लिंगस्य देवेशाः प्रभावोऽयमुपस्थितः ॥ देवैः प्रोक्तं च सहसा लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥२५॥ कार्कटीयोनि
मुक्तस्य प्राप्तं स्वर्गसुखं यतः ॥ कर्कटेश्वरनामायमतो लोके भविष्यति ॥ २६ ॥ तदाप्रभृति देवोऽयं कर्कटेश्वरसंज्ञकः ॥ त्वया स्वर्गे महाभोगा
भुक्ता राजन्यथेच्छया ॥ २७ ॥ आगतोऽसि पुनर्भूमौ लब्धं राज्यमकंटकम् ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्याज्जातं सर्वं तवाधुना ॥ २८ ॥ तस्मा
त्पार्थिव भूयस्त्वं लिंगमाराधय द्रुतम् ॥ जातिस्मरत्वमापन्नो वशिष्ठवचनात्तदा ॥ २९ ॥ पूर्वं कर्म स्मृतं तेन स्वकीयं पार्थिवेन तु ॥ पुनर्गत्वा च
तल्लिंगं पूजयामास यत्नतः ॥ ३० ॥ तस्मिँल्लिंगे लयं प्राप्तः स्वशरीरेण पार्वति ॥ येऽर्चयंति सदा भक्त्या कर्कटेश्वरसंज्ञकम्॥ भुक्त्वा भोगांश्चिरं भूमौ
ते यांति परमां गतिम् ॥ ३१ ॥ नियमेन प्रपश्यंति ये देवं कर्कटेश्वरम् ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां तेषां पुण्यफलं शृणु ॥ ३२ ॥ सूर्यदीप्तिप्रतीकाशै
र्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ मृता मम पुरं यांति त्रिसप्तकुलसंयुताः ॥ ३३ ॥ तत्र दिव्यैर्महाभोगैः स्त्रीसहस्रैर्मनोरमैः ॥ कल्पकोटिशतैर्देवि सेव्यमाना
वसंति हि ॥ ३४ ॥ तदंते विष्णुभवने तावत्कालं च संति हि ॥ वैष्णवैर्विविधैर्भोगैः स्त्रीसहस्रैस्तु सेविताः ॥ ३५ ॥ विष्णुलोकाद्ब्रह्मलोकं संप्राप्य
मुदिताः पुनः ॥ भोगान्नानाविधान्भुक्त्वा ततो यांति परं पदम् ॥ ३६ ॥ दशाश्वमेधैर्यत्पुण्यं तत्फलं तीर्थयात्रया ॥ कर्कटेश्वरदेवस्य मेघनादेश्वरं
शृणु ॥ ३७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कर्कटेश्वरमाहात्म्यवर्णनं
नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ मेघनादेश्वरं देवि त्रयोविंशतिमं शृणु ॥ यस्य दर्शनमात्रेण प्राप्यंते सर्वसिद्धयः ॥१॥
राजमूला महादेवि योगक्षेमाः सुवृष्टयः॥ प्रजाश्च व्याधयश्चैव मरणं च भयानि च ॥२॥ राजा कृतं तथा त्रेता द्वापरश्च तथा कलिः ॥ राजमूलानि
सर्वाणि राजा धर्मस्य कारणम् ॥ ३ ॥ राजा बभूव लोकेऽस्मिन्मदांधोनाम पार्वति ॥ अहंकारावृतो दुष्टो देवब्राह्मणकंटकः ॥ ४ ॥ कलि
द्वापरयोः संधौ तस्य दोषाच्च भामिनि ॥ अनावृष्टिरभूद्घोरा लोके द्वादशवार्षिकी ॥ ५ ॥ न ववर्ष सहस्राक्षः प्रतिलोमोऽभवत्प्रभुः ॥ नादृश्यन्ता

पि रात्र्यंते कुत एवाभ्रजातयः ॥ ६ ॥ नद्यः संक्षिप्ततोयौघाः क्वचिदंतर्हितास्तदा ॥ निवृत्तयज्ञस्वाध्याया निर्वषट्कारमंगलाः ॥ ७ ॥ उच्छिन्नकृषि गोरक्षा निवृत्तविपणास्तथा ॥ अस्थिकंकालसंकीर्णा हाहाभूतनराकुलाः ॥ ८ ॥ शून्यभूयिष्ठनगरा दग्धग्रामनिवेशिनः ॥ गोजाश्वमहिषैर्हीना भक्ष्यमाणाः परस्परम् ॥ ९ ॥ आश्रमान्संपरित्यज्य पर्यधावन्नितस्ततः ॥ ब्राह्मणा दुःखबहुला मृता नष्टाश्च पार्वति ॥ १० ॥ सृष्टिरुन्मूलिता सर्वा जंगमा स्थावराखिला ॥ एतस्मिन्नंतरे देवाः शक्राद्या भयविह्वलाः ॥ ११ ॥ शरण्यं शरणं जग्मुर्देवदेवं जनार्दनम् ॥ क्षीरोदस्योत्तरे कूले श्वेतद्वीपं मनोरमम् ॥ १२ ॥ ब्रह्मलोकादिभिर्लोकैरनौपम्यगुणं शुभम् ॥ सदानंदकरं शांतं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ १३ ॥ स्वेच्छाकल्पितविन्यासप्रासादशयनासनम् ॥ वज्रेंद्रनीलवैडूर्यचंद्रकांतादिदीपितम् ॥ १४ ॥ जरामृत्युभयोपेतसर्वव्याधिविवर्जितम् ॥ तस्मिन्द्वीपे ततो देवि सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ साष्टांगां प्रणतिं कृत्वा ते देवाः स्तुतिमब्रुवन् ॥ १५ ॥ भवान्ब्रह्मा च रुद्रश्च महेंद्रो देवसत्तमः ॥ भवान्कर्त्ता विकर्त्ता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः ॥ १६ ॥ एवं च सत्यं परमं तपश्च परमं तथा ॥ पवित्रं परमं मार्गं यज्ञस्त्वं परमः प्रभो ॥ १७ ॥ परं हौत्रं परं धाम त्वामाहुः पुरुषं परम् ॥ एवं स्तुतस्तदा तैस्तु देवदेवो वरानने ॥ १८ ॥ प्राह देवांस्ततः कृष्णः किं करोम्यद्य वः सुराः ॥ विज्ञप्तस्तैर्हरिर्देवो ह्यनावृष्ट्या प्रपीडितैः ॥ १९ ॥ उपायः कथ्यतां देव तुष्टिः पुष्टिर्यथा भवेत् ॥ ध्यानेन चिंतयित्वा च कथयामास केशवः ॥ २० ॥ गच्छध्वं त्रिदशाः सर्वे महाकालवने शुभे ॥ लिंगं वृष्टिकरं तत्र पुरा मेघैः प्रतिष्ठितम् ॥ २१ ॥ मेघा वृष्टिकराः सर्वे तस्मिँल्लिंगे च संति वै ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्याद्वृष्टिरेव भविष्यति ॥ २२ ॥ प्रतीहारेश्वराद्देवादीशाने विद्यते सुराः ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वासुदेवस्य पार्वति ॥२३॥ महाकालवने प्राप्ता यत्रास्ते लिंगमुत्तमम् ॥ तुष्टुवुः परया भक्त्या दृष्ट्वा देवं मनोरमम् ॥ २४ ॥ नमस्तेऽस्तु महेशाय नमोऽनंताय मालिने ॥ नमस्तेजसमूर्त्ताय नमः सौंदर्यशालिने ॥ २५ ॥ नमो योगाय वेदाय नमः पिंगजटाय ते ॥ अनंतज्ञानदेहाय नम ईश्वरमूर्त्तये ॥ २६ ॥ नमः शुभ्राट्टहासाय नमस्तेऽस्तु शिखंडिने ॥ शंकराय नमस्तेऽस्तु नमस्तेस्तु पिनाकिने ॥ २७ ॥ नमोंऽतकाय भव्याय त्र्यंबकायास्तु ते नमः ॥ नमस्ते बहुरूपाय नमस्तेऽचिंत्यमूर्त्तये ॥ २८ ॥ नमो योगशरीराय नमस्ते सर्व सर्वदा ॥ नष्टं देव जगत्सर्वमनावृष्ट्या प्रपीडितम् ॥ २९ ॥ सुवृष्ट्या देवदेवेश पाहि नः शरणागतान् ॥ एतस्मिन्नंतरे मेघा पार्वणांगारवर्चसः ॥ ३० ॥ लिंगमध्यात्समुत्तस्थुर्वादयंतो नभस्तलम् ॥ अन्योन्यवेगाभिहता ववृषुर्भूतले तदा ॥ ३१ ॥ जातं विनिष्प्रभं सर्वं न प्राज्ञायत किंचन ॥ तिमिरौघपरिक्षिप्ता रेजुश्चाथ दिशो दश ॥ ३२ ॥ ते तस्य देवदेवस्य

माहात्म्येन प्रतोषिताः ॥ देवाः प्रीतिं परां जग्मुः सर्वेऽमृतमिवोत्तमाः ॥ ३३ ॥ ततस्तमः संहरंतो विनेशुश्च बलाहकाः ॥ प्रववुः शीतला वाताः प्रशांताश्च दिशो दश ॥ ३४ ॥ शुद्धप्रभाणि ज्योतींषि सोमं चक्रुः प्रदक्षिणाम् ॥ अविग्रहं ग्रहाश्चक्रुः प्रशांताश्चापि सिन्धवः ॥ ३५ ॥ महर्षयो विशोकाश्च गंधर्वाश्च कलं जगुः ॥ अभूत्सृष्टिः पुनः सर्वा लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ ३६ ॥ सुरैः संपूज्य भक्त्या ते चक्रुर्नाम यथार्थतः ॥ अस्य लिंगस्य माहात्म्यं दृष्ट्वा प्रीताः सुरा बहु ॥ ३७ ॥ मेघनादेश्वरं नाम भविष्यत्यस्य सर्वतः ॥ मेघनादेश्वराख्यानं मया ते कथितं प्रिये ॥ ३८ ॥ भविष्यंति नरा भूमौ कृतार्थास्तत्प्रभावतः ॥ दर्शनादस्य लिंगस्य कामवृष्टिर्भविष्यति ॥ ३९ ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ कुर्वँल्लिंगस्य स्नपनं रुद्रलोके महीयते ॥ ४० ॥ प्रभावः पठ्यते यत्र मेघनादस्य पार्वति ॥ अतिवृष्टिश्चैव ततो भविष्यति च भूतले ॥ ४१ ॥

इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये मेघनादेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥

ईश्वर उवाच ॥ ॥ महालयं महाभागे चतुर्विंशतिकं शुभम् ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १ ॥ उत्पादितं धृतं व्याप्तं त्वया देव मया श्रुतम् ॥ त्वयैकेन विशुद्धेन सर्वगेन महात्मना ॥ २ ॥ अत्यर्थं मुनयः सर्वे मुदिता मौनिनोऽव्ययाः ॥ वदंति कारणं चास्य त्रैलोक्यस्य महेश्वर ॥ ३ ॥ त्वया सर्वमिदं सृष्टं त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकम् ॥ उत्पाद्यमानमुत्पन्नं प्रलीयच्च सहस्रशः ॥ ४ ॥ देवदानवगंधर्वमुनिचारणभोगिनाम् ॥ उत्पत्तिस्थितिसंहारास्त्वया दृष्टा मुहुर्मुहुः ॥ ५ ॥ जगच्चराचरं देव कुत्र स्थित्वासृजस्य लम् ॥ लीलया संहरस्येतत्प्रसादाद्वक्तुमर्हसि ॥ ६ ॥ कोऽसौ महालयो रौद्रग्रहरूपी व्यवस्थितः ॥ यस्मिन्धृतं त्वया सर्वं त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकम् ॥ ॥ ७ ॥ इति पृष्टस्त्वया देवि मया ते कथितं पुरा[1] ॥ इदानीं कथयिष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसा ॥ ८ ॥ पृथिव्यादीनि भूतानि महाकालवने प्रिये ॥ धृतानि प्रलयस्यांते एकोद्देशे महालये ॥ ९ ॥ ब्रह्मलोकादिभिर्लोकैरनौपम्यगुणं शुभम् ॥ स्थानं महालयं तत्र ममानंदकरं परम् ॥ १० ॥ परं ब्रह्ममयं लिंगं तत्र तिष्ठति सर्वदा ॥ तस्य लिंगस्य मध्ये तु धृतं कृत्स्नं चराचरम् ॥ ११ ॥ तत्र ब्रह्मादयो देवा विष्णुस्तत्रैव संस्थितः ॥ लिंगस्याभ्यंतरे देवि सर्वमेवाधितिष्ठति ॥ तस्माल्लिंगात्समुत्पन्नो महानात्मा महामतिः ॥ १२ ॥ भूतादिश्चाप्यहंकारो विष्णुः शंभुश्च पार्वति ॥ बुद्धिः प्रज्ञा धृतिः ख्यातिः स्मृतिर्लज्जा सरस्वती ॥ १३ ॥ सर्वतःपाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥ सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १४ ॥ अस्मा

---

[1] अत्र–पुरा–इत्यध्याहृत्य–दूरान्वयीदं वाक्यम्–'इति पृष्टस्त्वया देवि'--इत्यष्टमश्लोकपर्यंतमनुसंबद्धम्।

द्भूतानि लिंगानि महाभूतानि पञ्च वै ॥ पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिः प्रलीयते ॥ १५ ॥ स्थलमापस्तथाकाशं जन्म चापि चतुर्विधम् ॥ अण्ड
जोद्भिज्जं च सस्वेदं जरायुजमथापि वा ॥ १६ ॥ चतुर्द्धा जन्मचिह्नं यल्लिंगेस्मिन्नेव लक्ष्यते ॥ तपः कर्म च पुण्यं च व्रतं दानं तथैव च ॥ १७ ॥
रजःसत्त्वं तमोभावस्तस्माल्लिंगाच्च जायते ॥ तस्मिंस्तच्छ्रूयते सत्यं ज्योतिर्ब्रह्म सनातनम् ॥ १८ ॥ अव्यक्तकारणं सूक्ष्मं यत्तत्सदसदात्मकम् ॥
यस्मात्पितामहो जज्ञे प्रभुरेकः प्रजापतिः ॥ १९ ॥ विश्वेदेवास्तथादित्या वसवोऽथाश्विनावपि ॥ यक्षाः साध्याः पिशाचाश्च गुह्यकाः पितर
स्तथा ॥ २० ॥ आपो द्यौः पृथिवी वायुरंतरिक्षं दिशस्तथा ॥ संवत्सरर्तवो मासाः पक्षाहोरात्रयस्तथा ॥ २१ ॥ यच्चान्यदपि तत्सर्वं संभूतं लोक
साक्षिकम् ॥ यदिदं दृश्यते किंचित्तस्यांते च प्रलीयते ॥ २२ ॥ अतो महालयोनाम विख्यातो भुवनत्रये ॥ मुक्तीश्वरस्य देवस्य दक्षिणे संव्यव
स्थितः ॥ २३ ॥ यः पूजयति तल्लिंगं रुद्रमूर्त्या महालयम् ॥ त्रैलोक्यविजयी नित्यं कीर्त्तिमान्स नरो भवेत् ॥ २४ ॥ महालयेश्वरे पुण्ये पूजिते
परमेश्वरे ॥ भक्त्या परमया चैव सर्वे देवाः सुपूजिताः ॥ भवंतीह महाभागे यतस्तैरपि पूज्यते ॥ २५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये महालयेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ पंचविंशतिकं देवं विद्धि मुक्तीश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण मुक्तिर्भवति पार्वति ॥ १ ॥ पुरा राथंतरे कल्पे बभूव
द्विजसत्तमः ॥ मुक्तिर्नाम महाभागे संशितात्मा जितेंद्रियः ॥ २ ॥ महाकालसमीपे तु मुक्तिलिंगमनुत्तमम् ॥ महाकालवने रम्ये तत्रास्ते योगत
त्परः ॥ ३ ॥ ततस्तेपे जिताहारो वत्सराणि त्रयोदश ॥ कदाचित्सोऽभिषेकाय आजगाम महानदीम् ॥ ४ ॥ शिप्रां विप्रप्रियां पुण्यां महापातकना
शिनीम् ॥ तत्र स्नात्वा जपन्विप्रो ददर्शायांतमग्रतः ॥ ५ ॥ व्याधं महाधनुष्पाणिं रक्तनेत्रं सुभीषणम् ॥ वदंतं हन्तुकामं वै वल्कलानां जिघृक्षया ॥
॥ ६ ॥ तं दृष्ट्वा क्षुभितो विप्रो ब्रह्मघ्नस्य भयादिति ॥ ध्यायन्नारायणं देवं तस्थौ तत्रैव स द्विजः ॥ ७ ॥ तं दृष्ट्वांतर्गतहरिर्व्याधो भीत इवाग्रतः ॥
विहाय सशरं चापं ततो वचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ ॥ व्याध उवाच ॥ ॥ हंतुमिच्छुरहं ब्रह्मन्भगवन्तमिहागतः ॥ इदानीं स्वगता बुद्धिस्त्वां
दृष्ट्वैव महाप्रभम् ॥ ९ ॥ ब्राह्मणानां सहस्राणि स्त्रीणामयुतशस्तथा ॥ निहतानि मया ब्रह्मन्वृत्तिहेतोः कुटुंबिना ॥ १० ॥ न च मे व्यथितं चित्तं
कदाचिदपि जायते ॥ इदानीं तप्तुमिच्छामि तपोऽहं त्वत्समीपतः ॥ ११ ॥ उपदेशप्रदानेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ एवमुक्तो ह्यसौ विप्रो नोत्तरं प्रत्यप
द्यत ॥ १२ ॥ ब्रह्महा पापकर्मेति मत्वा ब्राह्मणपुंगवः ॥ अनुक्तोऽपि स धर्मस्तु व्याधस्तत्रैव तस्थिवान् ॥ १३ ॥ स्नात्वा सद्यः समायातो मुक्ति

लिंगसमीपतः ॥ द्विजेन सहितो देवि दृष्ट्वा देवं सनातनम् ॥ १४ ॥ तत्क्षणाद्दिव्यदेहस्तु तस्मिँल्लिंगे लयं गतः ॥ दृष्ट्वा तन्महदाश्चर्यं मुक्तिर्विप्रो
निजांतरे ॥ चिंतयामास सहसा मुक्तिः प्राप्ता वरानने ॥ १५ ॥ व्याधेन पापयुक्तेन समाधिरहितेन च ॥ मया पुनः समाचीर्णं तपः परम
दुष्करम् ॥ १६ ॥ न प्राप्ता परमा मूर्त्तिर्मुक्तिर्नैव च लभ्यते ॥ एवं स चिंतयित्वाथ वैराग्याद्ब्राह्मणर्षभः ॥ अन्तर्जलगतो भूत्वा चचार
विपुलं तपः ॥ १७ ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य तां नदीमगमत्किल ॥ व्याघ्रो बुभुक्षितः साध्वि तं विहंतुं समुद्यतः ॥ १८ ॥ अंतर्जलचरं विप्रं याव
द्व्याघ्रो जिघृक्षति ॥ नमो नारायणायेति तावद्वाक्यं द्विजोऽब्रवीत् ॥ १९ ॥ व्याघ्रेणापि श्रुतो मंत्रोऽजहात्प्राणांश्च तत्क्षणात् ॥ दिव्यांबरधरो
देवि दिव्याभरणभूषितः ॥ दिव्यालंकारशोभाढ्यः पुरुषश्चाभवच्छुभः ॥ २० ॥ सोऽब्रवीद्यामि तं देशं यत्र विष्णुः सनातनः ॥ त्वत्प्रसादा
द्द्विजश्रेष्ठ मुक्त्वा शापान्निरामयः ॥ २१ ॥ इत्युक्ते ब्राह्मणः प्राह कोऽसि त्वं पुरुषर्षभ ॥ सोऽब्रवीदस्मि राजेंद्र प्रतापी पूर्वजन्मनि ॥ २२ ॥
दीर्घबाहुरिति ख्यातः सर्वधर्मविशारदः ॥ अहं जानामि वेदांश्च शास्त्राणि विविधानि च ॥ २३ ॥ शुभाशुभमहं वेद्मि सर्वज्ञोऽहं
महीतले ॥ ब्राह्मणैर्नैव मे कार्यं किं वस्तु ब्राह्मणा इति ॥ २४ ॥ तस्यैकस्मिन्दिने विप्राः सर्वे क्रोधसमन्विताः ॥ ददुः शापं दुराधर्षं क्रूरो व्याघ्रो
भविष्यति ॥ २५ ॥ अपमानेन विप्राणां मांसाहारी भयावहः ॥ संजातोऽस्मि द्विजश्रेष्ठ पश्य कालविपर्यये ॥ २६ ॥ इत्युक्तोऽहं पुरा तैस्तु ब्राह्म
णैर्वेदपारगैः ॥ दुर्धर्षोऽयं मया प्राप्तो ब्रह्मशापो द्विजर्षभ ॥ २७ ॥ ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे प्रणिपत्य मया मुने ॥ प्रसादिता भृशं विप्र तदा गद्गद
या गिरा ॥ २८ ॥ जानामि तेजो विप्राणां महाभाग्यं च धीमताम् ॥ अपेयः सागरः क्रोधात्कृतो यैर्लवणोदकः ॥२९॥ तथैव दीप्ततपसां मुनीनां
भावितात्मनाम् ॥ येषां क्रोधाग्निरद्यापि कण्डके नोपशाम्यति ॥ ३० ॥ ब्राह्मणानां परीभावाद्वातापिश्च दुरात्मवान् ॥ अगस्तिमृषिमासाद्य जीर्णः
क्रूरो महासुरः ॥ ३१ ॥ सर्वभक्षः कृतो वह्निर्भृगुणा कारणांतरे ॥ गौतमेन पुरा शक्रः स सहस्रभगः कृतः ॥ ३२ ॥ दशधा केशवो जज्ञे ब्रह्मशा
पात्सुदुस्तरात् ॥ प्रसन्नैर्वालखिल्यैश्च पक्षींद्रो गरुडः कृतः ॥ ३३ ॥ अश्विनौ देवभिषजौ च्यवनेन महात्मना ॥ विष्टंभयित्वा कुलिशं कृतौ तौ
सोमपायिनौ ॥ ३४ ॥ कार्त्तवीर्यार्जुनेनैव बाहूनां च सहस्रकम् ॥ दत्तात्रेयप्रसादेन प्राप्तं परमदुर्लभम् ॥ ३५ ॥ पुरा सेंद्रा वशिष्ठेन रक्षितास्त्रि
दिवौकसः ॥ ब्राह्मणप्रभवं सौख्यं कीर्तिरायुर्यशो बलम् ॥ ३६ ॥ लोकालोकेश्वराश्चैव सर्वे ब्राह्मणपूर्वकाः ॥ एते हि सोमराजान ईश्वराः सुख

दुःखयोः ॥ ३७ ॥ भस्मीकुर्युर्जगदिदं क्रुद्धाः प्रत्यक्षदर्शनाः ॥ प्रभावा बहवश्चापि श्रूयंते ब्रह्मवादिनाम् ॥ ३८ ॥ क्रोधश्च विपुलः सद्यः सद्यः प्रत्ययकारकः ॥ अहं कोपाद्द्विजेंद्राणां गतो निरययातनाम् ॥ ३९ ॥ नित्यं क्रोधाच्छ्रियं रक्षेद्धनं रक्षेत्समत्सरात् ॥ विद्यां मानापमानाभ्यामात्मानं तु प्रमादतः ॥४०॥ मयाऽज्ञानात्कृतं पापं राजगर्वेण दैवतः ॥ क्षंतुमर्हथ विप्रेंद्रा भवतः शरणागतम् ॥४१॥ अथ तुष्टा द्विजाः सर्वे त ऊचुर्मामिदं मुदा॥ षष्ठान्नकालिकस्तेऽग्रे यदा स्थास्यति कश्चन ॥ ४२ ॥ मांसभोक्ता च भविता कश्चित्कालं नराधिप ॥ यदा शिप्रांतरे पुण्ये स्नातस्तु द्विजसत्तमः ॥ ॥ ४३ ॥ अंतर्जलगतेनोक्तो नमो नारायणेति च ॥ जिघृक्षुर्व्याघ्ररूपेण तदा मुक्तो भविष्यसि ॥ ४४ ॥ एवं स भवता प्रोक्तो नमो नारायणेति च ॥ मंत्रः श्रुतो मया त्वत्तस्तस्येयं व्युष्टिरागता ॥ ४५ ॥ जातोऽहं दिव्यदेहस्तु प्रसादात्तव सुव्रत ॥ स कृतार्थोऽस्मि संजातो भगवन्दर्शनात्तव ॥ ४६ ॥ वरं च गृह्यतां मत्तो यश्च ते संशयो हृदि ॥ तं च ब्रूहि द्विजश्रेष्ठ सर्वं संपादयामि ते ॥ ४७ ॥ तवोपदेशदानेन आनृण्यं गंतुमुत्सहे ॥ ४८ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा दिव्यदेहस्य स द्विजः ॥ प्रोवाच परया तुष्ट्या [1]प्रफुल्लमुखपंकजः ॥ ४९ ॥ अद्य मे सफलं ज्ञानमद्य मे सफलं तपः ॥ अद्य मे सफला जिह्वा सफलं चक्षुरद्य मे ॥ ५० ॥ श्रुतं देवेन संप्रोक्तं स्नात्वा पश्यंति देहिनः ॥ प्राक्छरीरगतं तेऽद्य व्याघ्ररूपं तपोत्तम ॥ ५१ ॥ तेजोमयं शरीरं तु ब्रह्मरूपं सनातनम् ॥ यदि त्वहमनुग्राह्यो यद्येवं कर्तुमर्हसि ॥ ५२ ॥ कारणं श्रोतुमिच्छामि हृदि मे वर्त्तते चिरम् ॥ कथं मुक्तिर्महाभाग मुक्तिकामेन यतता ॥५३॥ योगाभ्यासरतेनापि वत्सरांश्च त्रयोदश ॥ न लब्धा परमाश्चर्यं तपसा दुष्करेण तु ॥५४॥ व्याधेनापि भृशं तेन प्राप्ता मुक्तिः क्षणेन तु ॥ अत्र मे संशयो जातः को हेतुः कथ्यतां भृशम् ॥ ५५ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ततो वचनमब्रवीत् ॥ कथयामि परं गुह्यं रहस्यं मुक्तिलक्षणम् ॥ ५६ ॥ महादेवमुपास्याशु मुने मुक्तिः सुदुर्लभा ॥ पुरातनैस्तु विद्वद्भिरिदमुक्तं महात्मभिः ॥ ५७ ॥ शृणुष्वैकमना विप्र कुरु यत्नं यथार्थतः ॥ मन्नियोगाद्द्विजश्रेष्ठ ततो मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ५८ ॥ शप्तोऽहं तैर्यदा विप्रैस्तदा मे तोषिता भृशम् ॥ ममानुकंपया प्रोक्तं मुक्तिस्ते भविता नृप ॥ ५९ ॥ मुक्तिकामो महाकाले मुक्तिर्ब्राह्मणसत्तमः ॥ विद्यते तपसा युक्तः स ते प्रश्नं करिष्यति ॥ ६० ॥ मुक्तीश्वरं तदा लिंगं तस्याग्रे कथयिष्यसि ॥ तवापि तस्य मुक्तेश्च मुक्तिरेवं भविष्यति ॥ ६१ ॥ पूर्वं हि चिह्नितं कर्म देहि[3]नो न विमुंचति ॥ धात्रा

---

१ दूषितां गरुडाननः–इति पुस्तकद्वये पाठान्तरम् । २ लभ्यते–इति शेषः । ३. द्वितीयाबहुवचनमिदम्–देहिनः प्रति–इत्यर्थः ।

विधिरयं दृष्टो बहुधा कर्म भिश्च यः ॥ ६२ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा स विप्रो ब्रह्मवित्तमः ॥ अंतर्जलात्समुत्थाय ततो वचनमब्र
वीत् ॥ ६३ ॥ दिष्ट्या त्वमागतो भूप दिष्ट्या ते संगतं मया ॥ ईदृशा दुर्लभा लोके नरा मुक्तिप्रदर्शकाः ॥ ६४ ॥ इत्युक्त्वा नृपविप्रौ तौ
मुक्तिलिंगं समा गतौ ॥ दर्शनार्थं विशालाक्षि दृष्ट्वा देवं सनातनम् ॥ ६५ ॥ तत्क्षणात्सशरीरौ तौ तस्मिँल्लिंगे लयं गतौ ॥ ईदृशोऽयं मया
देविमहिमा कथितस्तव ॥ ६६ ॥ अस्य लिंगस्य संस्पर्शान्मुक्तिर्भवति नान्यथा ॥ येऽर्चयंति सदा भक्त्या मुक्तिलिंगं सनातनम् ॥
अपि पापसमायुक्तः स याति परमां गतिम् ॥ ६७ ॥ रे मूढाः किं तपोभिश्च किं दानैर्नियमैश्च किम् ॥ कुरुध्वं मुक्तिलिंगस्य दर्शनं
मुक्तिदायकम् ॥ ६८ ॥ न मां विदुर्देवगणा नासुरा न महर्षयः ॥ परं रूपं विशालाक्षि यदश्मद्युति निर्मलम् ॥ ६९ ॥ न मे वेत्ति परं
रूपं स्वयं साक्षात्प्रजापतिः ॥ न विष्णुस्त्रिदशश्रेष्ठाः कुतोन्ये मुनयः प्रिये ॥ ७० ॥ यदेतद्दृश्यते तेजो लिंगरूपं यशस्विनि ॥ एतदेव
शुकाद्या हि ध्यायंति त्रिदशा अमी ॥ ७१ ॥ अनेकजन्मसंशुद्धा योगिनोऽनुग्रहान्मम ॥ प्रविशंतु तनुं[1] देवि मदीयां मुक्तिदायिकाम् ॥ ७२ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये मुक्तीश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचविंशतित
मोऽध्यायः ॥ २५ ॥छ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ विद्धि षड्विंशकं देवि देवं सोमेश्वरं परम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण निष्कलंको नरो भवेत् ॥ १ ॥
अत्रिर्नाम महाभागो ब्रह्मणो मानसः सुतः ॥ प्रजापतिरभूद्देवि कल्पे वाराहसंज्ञके ॥ २ ॥ तस्य पुत्रोऽभवत्सोमो दक्षोथ मातृभागतः ॥ सप्तविंश
तिर्याः कन्या दाक्षायण्यः प्रकीर्त्तिताः ॥ ३ ॥ सोमपत्न्यो हि मंतव्यास्तासां श्रेष्ठा तु रोहिणी ॥ तामेव भजते सोमो नेतरा इति शुश्रुम ॥
॥ ४ ॥ इतराः प्रोचुरागत्य दक्षस्याग्रे यथातथम् ॥ दक्षोऽथ स तदागत्य तमुवाच स नाकरोत् ॥ ५ ॥ यदा न वारितस्तस्थौ दक्षः क्रुद्धस्तदा
प्रिये ॥ शशाप सोमं संक्रुद्धः शीघ्रमंतर्हितो भव ॥ ६ ॥ एवं शप्तस्तु सोमो वै तदा ह्यंतर्हितोऽभवत् ॥ शशाप सोमो दक्षं तु भवानपि भविष्यति ॥
॥ ७ ॥ अनेकत्वं[2] विहायैतज्जलदेहं सनातनम् ॥ अतः प्राचेतसो दक्षो ब्रह्मपुत्रोऽपि गीयते ॥ ८ ॥ एवमंतर्हितः सोमो गतो वै दक्षशापतः ॥ देवाश्च
नागा यक्षाश्च गंधर्वाः पितृभिः सह ॥ वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्माणं समुपस्थिताः ॥ ९ ॥ तस्याग्रे कथयामासुर्नमस्कृत्य पुनःपुनः ॥ भगवन्सर्वभूता
नामादिकर्त्ता स्वयंभुवः ॥ १० ॥ स्रष्टा च हव्यकव्यानां पाहि नः [illegible]रणागतान् ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा ज्ञात्वा देवः प्रजापतिः ॥ ११ ॥ आश्वा

---

[1] ततः--इति पा० । [2] अनेकत्वं विहायैतत्--एतदेकरूपतामपरित्यज्य--अनेनैव देहेन इत्यर्थः ।

सयामास सुरान्सुश्लिष्टैर्वचनांबुभिः ॥ अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं कर्मणः फलम् ॥ १२ ॥ शापांतं भगवान्देवो विष्णुरेव करिष्यति ॥ एतच्छु
त्वा ततो देवा वाक्यं पंकजजन्मनः ॥ शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्गतव्यथाः ॥ १३ ॥ ब्रह्मणा सहिता देवि स्तुतिं चक्रुः समाहिताः ॥ नमस्ते
देवदेवेश नमस्ते विश्वभावन ॥ नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महापुरुषपूर्वज ॥ १४ ॥ नारायण जगन्नाथ देवास्त्वां शरणं गताः ॥ त्वं हि नः परमो ध्येय
स्त्वं हि नः परमो गुरुः ॥ १५ ॥ त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीना सुरोत्तम ॥ अंतर्धानं गतः सोमो दक्षशापाज्जनार्दन ॥ १६ ॥ विना सोमेन
चौषध्यो नष्टा देव महीतले ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुर्वचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहम् ॥ नष्टं चंद्रमसं शीघ्र
मानयिष्याम्यसंशयम् ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान्विसृज्य त्रिदशेश्वरान् ॥ सोमं सस्मार सहसा शंखचक्रगदाधरः ॥ १९ ॥ यदा स्मृतो न
चाभ्येति तदा क्रुद्धो जनार्दनः ॥ पुराणपुरुषो देवो ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ॥ २० ॥ देवैरसुरसंघैश्च मथ्यतां कलशोदधिः ॥ भविष्यति पुनश्चंद्रो मथ्य
माने महोदधौ ॥ २१ ॥ अमृतं तत्र लप्स्यध्वं रत्नानि विविधानि च ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वासुदेवस्य पार्वति ॥ २२ ॥ मंथानं मंदरं कृत्वा नेत्रं
कृत्वा च वासुकिम् ॥ देवा मथितुमारब्धाः समुद्रं निधिमंभसाम् ॥ २३ ॥ सोमार्थे च पुरा देवि तथैवासुरदानवाः ॥ एतैर्मुखमुपाश्लिष्टो नाग
राजो महेर्ष्यया ॥ २४ ॥ विबुधाः सहिताः सर्वे यतः पुच्छं ततः स्थिताः ॥ अतो वै भगवान्देवो यतो नारायणस्ततः ॥ २५ ॥ शिरस्युद्यम्य नाग
स्य पुनः पुनरवाक्षिपत् ॥ उदधौ मथ्यमाने वै महाञ्छब्दो बभूव ह ॥ २६ ॥ तत्र नानाजलचरा विनिष्पिष्टा महाद्रिणा ॥ विलयं समुपाजग्मुः
शतशोथ सहस्रशः ॥ २७ ॥ तस्मिंस्तु मथिते देवि प्रयत्नात्केशवस्य च ॥ प्रसन्नात्मा समुत्पन्नः सोमः शीतांशुरुज्ज्वलः ॥ २८ ॥ तमेव
देवा मनुजाः पितरश्च यशस्विनि ॥ उपजीवंति वृक्षाश्च तथैवौषधयो विधुम् ॥ २९ ॥ समुत्पन्नमथो दृष्ट्वा भगवान्प्राह केशवः ॥
पालयेमाः प्रजाश्चंद्र त्वं ज्येष्ठो जगतो भव ॥ ३० ॥ इत्युक्तो वासुदेवेन प्रजाः पालयितुं शशी ॥ पूर्वं सोमोपि यो नष्टः
प्रविष्टो गहनं वनम् ॥ ३१ ॥ तस्याग्रे नारदः सर्वं कथयामास सत्वरम् ॥ देवर्षेर्वचनं श्रुत्वा नारदस्य महात्मनः ॥ ३२ ॥ पीडितो
दक्षशापेन सोमोऽप्यंतर्हितस्तदा ॥ जगाम शरणं देवि ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥ ३३ ॥ तत्र गत्वा यथाशापं कथयामास गद्गदः ॥ पूर्वचंद्रवचः श्रुत्वा
ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ अयं मे प्रथमः पुत्रः पीडितः शशिना भृशम् ॥ नवेनोदधिजातेन किं मया क्रियते पुनः ॥ ३५ ॥ विष्णुना च
बलं दत्तमस्मै चंद्रमसे दृढम् ॥ तस्माद्यास्यामि तत्राहं यत्र देवो जनार्दनः ॥ ३६ ॥ तं दृष्ट्वा मधुहंतारं ब्रह्मा विष्णुमुवाचह ॥ त्वदादेशाज्जगन्नाथ

एष चंद्रः कृतो मया ॥ ३७ ॥ स चायं पीडितो देव शशांकेन नवेन वै ॥ इत्युक्तो ब्रह्मणा देवि वासुदेवो जगत्पतिः ॥ वृत्तांतं कथयामास ब्रह्माग्रे
च पुनःपुनः ॥ ३८ ॥ ब्रह्मापि पूर्वचंद्रार्थे विष्णुं लोकनमस्कृतम् ॥ तुष्टाव प्रणतो भूत्वा प्रांजलिः प्रणतः स्थितः ॥ ३९ ॥ नमः कृष्ण नमो
विष्णो नमो जिष्णो नमोनमः ॥ नमो वामन गोविंद नमोऽनंत नमोऽच्युत ॥४०॥ जयस्व गोविंद महानुभाव जयस्व विष्णो जय पद्मनाभ ॥
जयस्व सर्वाद्य गदाधरेश जयस्व विश्वेश्वर विश्वमूर्त्ते ॥ ४१ ॥ एवं स्तुतस्तदा देवि ब्रह्मणा लोककारिणा ॥ समीपस्थं समालोक्य सोमं वचनम
ब्रवीत् ॥ ४२ ॥ गच्छ सोम ममादेशान्महाकालवनोत्तमे ॥ उत्तरे मुक्तिलिंगस्य लिंगं कांतिकरं परम् ॥ तमाराधय यत्नेन स ते देहं प्रदास्यति ॥
॥ ४३ ॥ इत्युक्तो वासुदेवेन ब्रह्मणा च पुनःपुनः ॥ आजगाम महादेवि महाकालवनोत्तमे ॥ लिंगं दृष्ट्वा च तुष्टाव स्तोत्रेणानेन सुव्रते ॥ ४४ ॥
॥ ॥ चंद्र उवाच ॥ ॥ नमो देवाधिदेवाय त्रिनेत्राय महात्मने ॥ रक्तपिंगलनेत्राय जटामुकुटधारिणे ॥ ४५ ॥ भूतवेतालजुष्टाय महादेवाय
शूलिने ॥ भीमाट्टहासयुक्ताय कपर्दिस्थाणवे नमः ॥ ४६ ॥ पूष्णो दंतविनाशाय तथांधकविनाशिने ॥ कैलासवरवासाय सर्वदेवाय ते नमः ॥
॥ ४७ ॥ विकरालोर्द्ध्वकेशाय भैरवाय नमोनमः ॥ अग्निज्वालाकरालाय कलिधर्मविवासिने ॥ ४८ ॥ तथा दारुवनध्वंसकारिणे तिग्मशूलिने ॥
कृतकंकणभोगींद्रकंठसूत्राय शूलिने ॥ ४९ ॥ प्रचंडदंडहस्ताय वडवाग्निमुखाय च ॥ वेदांतवेद्याय नमो यज्ञमूर्त्ते नमोनमः ॥ ५० ॥ दक्षयज्ञविना
शाय जगद्भयकराय च ॥ विश्वेश्वराय देवाय स्थूलसूक्ष्माय शंभवे ॥ कपर्दिने करालाय सर्वदेवाय ते नमः ॥ ५१ ॥ एवं स्तुतस्तदा देवि चंद्रेणां
तर्हितेन च ॥ लिंगरूपी महादेवस्तुष्टो वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ५२ ॥ स्तोत्रेणानेन तुष्टोऽस्मि ब्रूहि सोम किमिच्छसि ॥ यत्तेभिलषितं सर्वं तत्कर्त्ता
स्मि न संशयः ॥ ५३ ॥ ॥ सोम उवाच ॥ ॥ यदि त्वहमनुग्राह्यो यदि तुष्टोऽसि मे प्रभो ॥ कांत्या दीप्त्या तथा मूर्त्या तथा रूपेण च प्रभो ॥
॥ ५४ ॥ स्वपदं कर्त्तुमिच्छामि त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ एवमस्त्विति लिंगेन तत्क्षणाद्रजनीचर ॥ ५५ ॥ द्विजराजेन तत्प्राप्तं लिंगस्यास्य प्रसादतः ॥
सोमेनाराधितो यस्माद्देवदेवो महेश्वरि ॥ ५६ ॥ तेन सोमेश्वरोनाम विख्यातो भुवनत्रये ॥ येऽर्चयंति महादेवि देवं सोमेश्वरं परम् ॥ ५७ ॥ कृत
पुण्या नरा मर्त्यास्ते यांति परमं पदम् ॥ यः पश्यति नरो भक्त्या लिंगं सोमेश्वरं प्रिये ॥ ५८ ॥ विमुक्तो जन्मदुःखाद्यैर्लीयते मयि मानवः ॥ ते
नराः पशवो लोके किं तेषां जीविते फलम् ॥ ५९ ॥ यैश्च सोमेश्वरो देवो न दृष्टो न च पूजितः ॥ संसारेऽस्मिन्महाघोरे जन्मरोगभयाकुले
॥ ६० ॥ एकः सोमेश्वरः पूज्यः कुष्ठरोगविनाशनः ॥ स एव सुकृती लोके कुलं तेनाभ्यलंकृतम् ॥ ६१ ॥ आधारः सर्वलोकानां येन सोमेश्वरो

ऽर्चितः ॥ सकृदभ्यर्च्य सोमेशं बिल्वपत्रेण मानवः ॥ मुक्तो भोगी निरांतको मम लोके वसेच्चिरम् ॥ ६२ ॥ कांचनैः कुसुमैर्देवि लिंगं सोमेश्वरं
प्रिये ॥ पूजयंति नरा भक्त्या ते यांति परमां गतिम् ॥ ६३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ सोमेश्वरस्य देवस्य शृणुष्वानरके
श्वरम्[1] ॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये सोमेश्वरमाहात्म्यवर्णनं
नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ सप्तविंशतिमं देव्यनरकेश्वरसंज्ञकम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण स्वप्नेपि नरकः
कुतः ॥ १ ॥ पुरा कलियुगे देवि कल्पे वाराहसंज्ञके ॥ कलुषं कालमासाद्य सत्ये च प्रलयं गते ॥ २ ॥ निर्मर्यादा निराधारा निरौका
नास्तिका जनाः ॥ वर्णाश्रमाश्च संजाता वंचयंति परस्परम् ॥ ३ ॥ नार्चयंति सुरान्विप्राः कर्म कुर्वंति कुत्सितम् ॥ लोभमोहपरा
भूत्वा कामासक्ताश्च मानवाः ॥ ४ ॥ वैरबद्धाश्च संजाताः परस्परवधे रताः ॥ निवृत्तयज्ञस्वाध्यायपिंडोदकविवर्जिताः ॥ ५ ॥ ब्राह्मणाः सर्वभक्ष्याश्च
मृषावादपरायणाः ॥ भूयिष्ठं कूटमानैश्च पण्यं विक्रीणते तदा ॥ ६ ॥ दृश्यंते षोडशे वर्षे नराः पलितिनः प्रिये ॥ आयुःक्षयो मनुष्याणां
क्षिप्रमेव प्रपद्यते ॥ ७ ॥ एवंविधाः समुद्भूता नरा नार्यश्च पातकैः ॥ नरकेषु प्रपद्यंते क्रमात्पापानुसारतः ॥ ८ ॥ कुठारैर्भिन्नमूर्द्धानः क्रकचैः
पाटिताः परे ॥ अग्निवर्णैश्च संदंशैरुत्पाटितविलोचनाः ॥ ९ ॥ भिन्नाश्चायोमयैस्तीक्ष्णैरग्नितप्तैश्च कीलकैः ॥ पीडयंते शैलशिखरैश्चूर्ण्यंते क्रूरभू
धरैः ॥ १० ॥ क्षिप्यंते तप्तकुण्डेषु दह्यंते वह्निराशिषु ॥ अमेध्येऽधोमुखाश्चान्ये मर्द्दिता दंडपाणिना ॥ ११ ॥ लौहैश्च शृङ्खलैर्बद्धा ह्यधोवक्त्रैश्च
लंबितैः ॥ अंतरिक्षे परिक्षेपात्क्रंदंतोऽतीव दुःखिताः ॥१२॥ कृमिभिर्भ्रमरैस्तीक्ष्णैर्दंशैश्च मशकैस्तथा ॥ लोहतुंडैश्च विहगैर्निर्दयैर्भक्षिता नराः॥१३॥
केचित्कृत्ताः प्रधावंति तोयार्थं च तृषातुराः ॥ स्वमूत्रं पायिताश्चंडैः क्षुभिताश्चापि घातनैः ॥ १४ ॥ यैश्चांगैः पतितं कर्म क्रियते पुरुषैर्भुवि ॥
तेषां तान्येव चांगानि शोध्यंते यातनागतैः ॥ १५ ॥ ये पश्यंति गुरुं देवान्ब्राह्मणान्क्रुद्धचक्षुषा ॥ दुष्टेन परदारांश्च वीक्षंते लोचनेन ये ॥ तेषां
नेत्राणि भिद्यंते कृष्यंते लोहशंकुभिः ॥ १६ ॥ श्रवणौ च प्रपूर्यंते लौहेन शंकुना ततः ॥ पुनश्च शस्त्रैः कृष्यंते पुनस्तप्तैश्च कीलकैः ॥ १७ ॥ लौहै
र्वैंगान्निखन्यंते यैः श्रुतं गुरुनिंदनम् ॥ मित्राणां देवतानां च साध्वीनामथवा क चित् ॥ १८ ॥ शतशः पाट्यते जिह्वा वह्निवर्णैरयोमुखैः ॥ शंकुभि
स्तीक्ष्णसूक्ष्माग्रैः पूर्यंते चानिलैः पुनः ॥ १९ ॥ तद्वक्राणि बहून्वारान्येपवादरता नराः ॥ ये गुरुं मातरं वापि पारुष्येण वदंति वै ॥ २० ॥

---

[1] शृणुष्व मनकेश्वरम्--इ०पा०। अनरकेश्वर--इति नाम तु--आश्विनकृष्णचतुर्दश्यां--नरकचतुर्दशीत्याख्यायां--निमिराज्ञा दृष्टत्वेन पूजितत्वेन च प्रसिद्धिमागतं नरकनिवारणसामर्थ्यात्।

ये निघ्नंति दुराचाराः सुरार्थायोपकल्पिते ॥ आरामे पुष्पपत्राणि तेषामंगानि कृंतति ॥ २१ ॥ यैरप्यालिंगिता नारी परस्य च दुरात्मभिः ॥ तथा
मयोमयी नारी वह्निवर्णा तु वक्षसि ॥ २२ ॥ स्थाप्यते वध्यते चापि प्रचंडैर्यमकिंकरैः ॥ नार्यश्च पुरुषैस्तप्तैरालिंग्यंते ह्ययोमयैः ॥ २३ ॥ तदा
लोहमये गेहे ज्वलितानलसंस्तरे ॥ निक्षिप्यंते नरैः सार्द्धमासाद्य कालसंक्षयम् ॥ २४ ॥ यावती वेदना देहे इह लोके प्रदृश्यते ॥ नराणामंगपीडा
वै तस्माच्छतगुणा भवेत् ॥ २५ ॥ काकैश्च वृश्चिकैर्गृध्रैर्भक्ष्यंतेऽप्यपरे नराः ॥ दह्यमाना विलपंति भ्रातस्तातेति चाकुलाः ॥ वदंत्यसकृदुद्विग्ना
न च शांतिं लभंति वै ॥ २६ ॥ दुःखानि ते प्राप्नुवंति यान्यसह्यानि पार्वति ॥ एवं ते यातनादुःखं प्राप्नुवंति सुनिश्चितम् ॥ निमिर्नाम महाभागो
यममार्गं ददर्श ह ॥ २७ ॥ रौद्रं भयानकं दुर्गं पूरितं पापकर्मभिः ॥ तमसा संवृतं चैव केशशैवालशाद्वलम् ॥ २८ ॥ संपृक्तं पापकृद्वृंदैर्मांसशोणि
तकर्दमैः ॥ वह्निज्वालेन दीप्तेन समंतात्परिवारितम् ॥ २९ ॥ अधोमुखैश्च कर्कोटैर्गृध्रैश्च समभिद्रुतम् ॥ सूचीमुखैस्तथा प्रेतैर्विंध्यशैलोपमैर्वृतम् ॥
॥ ३० ॥ वृक्षे रुधिरमांसैश्च छिन्नबाहूरुपाणिभिः ॥ निकृत्तोदरहस्तैश्च तत्रतत्र प्रचारितैः ॥ ३१ ॥ वृतं कुणपदुर्गंधैरशिवं भोगवर्जितम् ॥ असिपत्र
वनं चैव समंतात्परिवारितम् ॥ ३२ ॥ करंभवालुकाकीर्णमायसीश्च शिलाः पृथक् ॥ ददर्श चापि देहोत्थयातनां पापकर्मणाम् ॥ ३३ ॥ स तं
दुर्गंधमालक्ष्य पुरुषं तमुवाच ह ॥ कियदध्वानमस्माभिर्गंतव्यमिदमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ देशोऽयं कश्च देवानामेतदिच्छामि वेदितुम् ॥ इत्युक्तो यम
दूतस्तु दण्डहस्तोऽग्निसप्रभः ॥ पुरतो दर्शयन्मार्गमित एहीत्युवाच ह ॥ ३५ ॥ भूयः स राजा तं प्राह किंकरं विनयान्वितः ॥ भो
याम्यपुरुषाचक्ष्व किं मया दुष्कृतं कृतम् ॥ ३६ ॥ येनेदं व्यसनं प्राप्तं मया च धार्मिकेण हि ॥ निमिर्नामाहं विख्यातो जनकानामहं
कुले ॥ ३७ ॥ जातो विदेहविषये सम्यग्मनुजपालकः ॥ चातुर्वर्ण्यं च धर्मस्थं कृत्वा संरक्षितं मया ॥ ३८ ॥ धर्मप्रधानकल्पेन मनुनात्र
यथा पुरा ॥ यज्ञैर्मयेष्टं बहुभिर्धर्मतः पालिता मही ॥ ३९ ॥ नोत्सृष्टश्चैव संग्रामो नातिथिर्विमुखोऽभवत् ॥ कृता स्पृहा च न मया
परस्त्रीविभवादिषु ॥ ४० ॥ सोऽहं कथमिमं प्राप्तो नरकं भृशदारुणम् ॥ इति पृष्टस्तदा तेन निमिना यमकिंकरः ॥ उवाच प्रणतो भूत्वा
क्रूरोऽपि प्रश्रितं वचः ॥ ४१ ॥ ॥ पुरुष उवाच ॥ ॥ महाराज यथात्थ त्वं तथैतन्नात्र संशयः ॥ किन्तु स्वल्पं कृतं पापं भवंतं स्मारयामि
तत् ॥ ४२ ॥ उक्ता या दक्षिणा श्राद्धे न दत्ता सा त्वया नृप ॥ प्रमादाद्विस्मृता चैव तस्येदं कर्मणः फलम् ॥ ४३ ॥ एतावदेव ते पापं नान्य
त्किंचन विद्यते ॥ वैदेहागच्छ पुण्यानामुपभोगाय पार्थिव ॥ ४४ ॥ एवं श्रुत्वा तु राजर्षिर्निमिर्दूतमथाब्रवीत् ॥ यास्यामि देवानुचर यत्र मां त्वं

हि नेष्यसि ॥ ४५ ॥ किंचित्पृच्छामि ते तत्त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ वज्रतुंडास्त्वमी काकाः पुंसां नयनहारिणः ॥ ४६ ॥ पुनः पुनश्च नेत्राणि तद्वत्तेषां भवंति हि ॥ किं कृतं कर्म दूतेंद्र कथयैतज्जुगुप्सितम् ॥ ४७ ॥ हरंत्येषां तथा जिह्वां जायमानां पुनर्नवाम् ॥ करपत्रेण पाट्यंते कस्मादेते सुदुःखिताः ॥ ४८ ॥ किमेते नष्टचित्ताश्च तुद्यंतेऽहर्निशं नराः ॥ एताश्चान्याश्च दृश्यंते यातनाः पापकर्मिणाम् ॥ कियत्कालं भविष्यंति तन्ममोद्देशतो वद ॥ ४९ ॥ ॥ पुरुष उवाच ॥ ॥ यन्मां पृच्छसि भूपाल पापकर्मफलोदयम् ॥ तत्तेहं संप्रवक्ष्यामि संक्षेपेण यथातथम् ॥ ५० ॥ पुण्यापुण्ये हि पुरुषः पर्यायेण समश्नुते ॥ भुंजतश्च क्षयं याति पुण्यं पापमथापि वा ॥ ५१ ॥ न तु भोगादृते पुण्यं पापं कर्म च मानवः ॥ परित्यजति राजेंद्र सत्यमेतदुदाहृतम् ॥ ५२ ॥ एवमेते महापापा यातनाभिरहर्निशम् ॥ क्षपयंति महाघोरं नरकांतरवर्त्तिनः ॥ ५३ ॥ देवत्वेऽथ मनुष्यत्वे तिर्यक्त्वेऽथ शुभाशुभम् ॥ पुण्यपापोद्भवं भुंक्ते सुखदुःखं न संशयः ॥ ५४ ॥ एतदुद्देशतो राजन्भवता कथितं मया ॥ स्वकर्मफलमोक्षाणां पुण्यानां पापिनां तथा ॥ ५५ ॥ तदेह्यन्यत्र गच्छावि यथा दृष्टं त्वयाधुना ॥ ततस्तमग्रतः कृत्वा स राजा गंतुमुद्यतः ॥ ५६ ॥ तदा हि सर्वैरुद्घुष्टं यातना स्थायिभिर्नृभिः ॥ प्रसादं कुरु भूपेति तिष्ठ तावन्मुहूर्त्तकम् ॥ त्वदंगसंगी पवनो देहान्ह्लादयते हि नः ॥ ५७ ॥ परितापं च गात्रेभ्यः पीडा बाधाश्च कृत्स्नशः ॥ अपहंति नरव्याघ्र कृपां कुरु महीपते ॥ ५८ ॥ एतच्छुत्वा वचस्तेषां तं याम्यपुरुषं नृपः ॥ पप्रच्छ कथमेतेषामाह्लादो मयि तिष्ठति ॥५९ ॥ किं मया कर्म तत्पुण्यं मर्त्यलोके महत्कृतम् ॥ प्रह्लादजननी दृष्टिर्यस्येयं तदुदीर्यताम् ॥ ६० ॥ ॥ पुरुष उवाच ॥ ॥ त्वया दृष्टो महाकाले विख्यातोऽनरकेश्वरः[१] ॥ आश्विनस्य चतुर्दश्यां तस्येदं फलमीदृशम् ॥ ६१ ॥ ततस्तद्गात्रसंसर्गी पवनो ह्लाददायकः ॥ पापकर्मकृतां राजन्यातना न प्रबाधते ॥ ६२ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ यदि मत्संनिधाने सा यातना न प्रबाधते ॥ ततो भद्रमुखात्राहं स्थास्ये स्थाणुरिवाचलः ॥ ६३ ॥ ॥ पुरुष उवाच ॥ ॥ एहि राजेंद्र गच्छावो निजपुण्यसमार्जितान् ॥ भुंक्ष्व भोगान्न यास्येतां यातनां पापकर्मणाम् ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ न स्वर्गे ब्रह्मलोके वा तत्सुखं प्राप्यते नरैः ॥ यदार्त्तजंतुं निर्वाणमानेतुमिति मे मतिः ॥ ६५ ॥ तस्मान्न तावद्यास्यामि यावदेते सुदुःखिताः ॥ मत्संनिधानात्सुखिनो भवंतु नरकौकसः ॥ ६६ ॥ प्राप्स्यंते ते यदि सुखं बहवो दुःखिते मयि ॥ किंतु प्राप्तं मया सर्वं तस्मात्त्वं व्रज मा चिरम् ॥ ६७ ॥ ॥ पुरुष उवाच ॥ ॥ एष धर्मश्च शक्रश्च त्वां नेतुं समुपागतौ ॥ अवश्यमस्माद्गंतव्यं

---

[१] मनकेश्वरः--इ० पा० ।

तस्मात्पार्थिव गम्यताम् ॥ ६८ ॥ एतस्मिन्नंतरे धर्मः शक्रेण सहितोब्रवीत् ॥ निमे परमधर्मज्ञ प्रीता देवगणास्तव ॥ ६९ ॥ एह्येहि पुरुषव्याघ्र
कृतमेतावता प्रभो ॥ सिद्धिः प्राप्ता त्वया राजँल्लोकाश्चाप्यक्षयान्विताः ॥ ७० ॥ न च मन्युस्त्वया कार्यः शृणु मे वचनं विभो ॥ अवश्यं नरक
स्तावद्द्रष्टव्यः सर्वराजभिः ॥ ७१ ॥ नयामि त्वामहं स्वर्गं त्वया सम्यगुपासितः ॥ विमानवरमारुह्य विमलं चाद्य गम्यताम् ॥ ७२ ॥
॥ ॥ निमिरुवाच ॥ ॥ नरके मानवा धर्म पीड्यंतेऽत्र सहस्रशः ॥ त्राहीति वार्त्तां क्रंदंतो मामतो न व्रजाम्यहम् ॥ ७३ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥
कर्मणा नरके प्राप्तिरेषां च पापकर्मणाम् ॥ स्वर्गे त्वयापि गंतव्यं नृप पुण्येन कर्मणा ॥ ७४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ परिजानासि धर्मज्ञ
त्वं वा शक्र शचीपते ॥ विशिष्टं मम किं पुण्यं शुभं तद्वक्तुमर्हसि ॥ ७५ ॥ ॥ धर्म उवाच ॥ ॥ आश्विनस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे
चतुर्दशी ॥ तस्यां त्वया महाबाहो महाकालवनोत्तमे ॥ दृष्टो देवः सुविख्यातः स्वर्गदोऽनरकेश्वरः ॥ ७६ ॥ तद्विशिष्टं च ते पुण्यं
तस्य संख्या न विद्यते ॥ स्वकर्मोपार्जितं पुण्यं भुंक्ष्व राजन्यथासुखम् ॥ एते नारकिकाः सर्वे क्षपयंतु स्वकर्मजाम्[1] ॥
॥ ७७ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ कथं स्पृहां करिष्यंति सत्संगेषु च मानवाः ॥ यदि मत्संनिधावेषामुत्कर्षो नोपजायते ॥ ७८ ॥
तस्माद्यत्सुकृतं किंचिद्विशिष्टतरमस्ति वै ॥ तेन मुच्यंतु नरकात्पापिनो यातनागताः ॥ ७९ ॥ ॥ धर्म उवाच ॥ ॥ राजंस्त्वया कृतं
पूर्वेऽनरकेश्वरदर्शनम् ॥ तदुत्पन्नस्य पुण्यस्य कलामेभ्यः प्रयच्छ वै ॥ ८० ॥ तत्पुण्यस्य प्रभावेण मोक्ष्यंते नरकादिमे ॥ तथा कृते
ततस्तेन विमुक्ता नरकाच्च ते ॥ ८१ ॥ ततोऽब्रवीद्धर्मराजो निमिं शक्रसमन्वितः ॥ एवं श्रेष्ठतरं स्थानं त्वया प्राप्तं महीपते ॥ ८२ ॥ एतांश्च नार
कान्पश्य विमुक्तान्पापकर्मणः ॥ ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिस्तस्योपरि महीपतेः ॥ ८३ ॥ विमानं चाधिरोप्यैनं स्वर्लोकमनयद्धरिः ॥ येये तत्राभवन्पापा
यातनाभ्यः परिच्युताः ॥ ८४ ॥ प्रभावात्तस्य देवस्य स्वर्गलोकं गताः प्रिये ॥ अतो देवः सुविख्यातः स देवोऽनरकेश्वरः ॥ ८५ ॥ स्तुतो देव
गणैः सर्वैर्नरकादवतारकः ॥ जातः स एव सुकृती कुलं तेनैव पावितम् ॥८६॥ यः पश्यति नरो नित्यं देवं चानरकेश्वरम् ॥ येऽर्चयंति नरा भक्त्या
देवं चानरकेश्वरम् ॥ तेषां विलीयते पापं पूर्वजन्मशतोद्भवम् ॥ ८७ ॥ येनुमोदंति देवस्य दर्शनं पर्वतात्मजे ॥ तेऽपि पापविनिर्मुक्ताः प्रयांति
मम मंदिरे ॥ ८८ ॥ समतीतं भविष्यच्च कुलानामयुतं नरः ॥ मम लोकं नयत्याशु तस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ ८९ ॥ शिवयोगसमायुक्ता कृष्णा

---

[1] यातनाम्—इति शेषः ।

या च चतुर्दशी ॥ सा प्रोक्ता वल्लभा तस्य सर्वपापप्रणाशिनी ॥ ९० ॥ ये चायांति नरास्तस्यां देवं चानरकेश्वरम् ॥ उपोष्य पापैर्मुच्यंते ते नराः शतजन्मजैः ॥ ९१ ॥ कर्मणा मनसा वाचा यत्पापं समुपार्जितम् ॥ तत्क्षालयति देवोसौ तिथौ तस्यां समर्चितः ॥ ९२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ जटेश्वरस्य देवस्य शृणु माहात्म्यमुत्तमम् ॥९३॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्येऽ[1]नरकेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥छ॥ ॥ श्रीदेवदेव उवाच ॥ ॥ अष्टाविंशतिकं विद्धि विख्यातं च जटेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण मुक्तो भवति मानवः ॥ १ ॥ पुरा राथंतरे कल्पे वीरधन्वा महीपतिः ॥ धर्मात्मा च यशस्वी च बभूव भुवि विश्रुतः ॥ २ ॥ स कदाचिद्वनं गत्वा मृगहेतोर्वरानने ॥ व्यापादयन्मृगगणान्धनुषा क्रोधविह्वलः ॥ ३ ॥ जगाम तत्र यत्रासन्भ्रातरः पंच सुव्रताः ॥ संवर्त्तस्य सुता देवि मृगरूपेण संस्थिताः ॥ ४ ॥ ते कदाचिद्वने पंच दृष्ट्वा हरिणपोतकान् ॥ श्वसतो जातमात्रांश्च कौतूहलसमन्विताः ॥ ५ ॥ एकैकं जगृहुस्तत्र मृतास्ते त्वतिदुःखिताः ॥ ततः सर्वे च ते पंच ययुर्वै पितुरंतिकम् ॥ ६ ॥ प्रायश्चित्तं समीहंतः संवर्त्तं सांसदैर्वृतम् ॥ ऊचुस्ते वचनं चेदं मृगहिंसाश्रितं तदा ॥ ७ ॥ जातमात्रा मृगाः पंच अस्माभिर्निहताः प्रभो ॥ अकामतस्ततोऽस्माकं प्रायश्चित्तं विधीयताम् ॥ ८ ॥ ऊचे स शुद्धिमाप्नोति प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ अनधीत्य धर्मशास्त्रं प्रायश्चित्तं ददाति यः ॥ प्रायश्चित्ती भवेत्पूतः किल्बिषं दातारि व्रजेत् ॥ ९ ॥ धर्मशास्त्रसमारूढा वेदखड्गधरा द्विजाः ॥ क्रीडार्थमपि यद्ब्रूयुः स धर्मः परमः स्मृतः ॥ १० ॥ ब्रह्मच्छिद्रं जपच्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि ॥ अच्छिद्रं जायते सर्वं ब्राह्मणैरुपपादितम् ॥ ११ ॥ अच्छिद्रमिति यद्वाक्यं वदंति क्षितिदेवताः ॥ प्रणश्यत्यखिलं पापमग्निष्टोमफलं भवेत् ॥ १२ ॥ इत्येवं वदति श्रेष्ठे संवर्त्ते द्विजसत्तमे ॥ समागताश्च मुनयो भृग्वत्र्यंगिरसादयः ॥ १३ ॥ तेषामर्थे यथावृत्तं कथयामासुरेव ते ॥ संवर्त्तस्य सुता दीना भक्तिनम्राः पुनःपुनः ॥ १४ ॥ तेऽप्यूचुर्धर्मशास्त्राणि विहितानि यथार्थतः ॥ प्रायश्चित्तं यथोद्दिष्टं देशकालविभागतः ॥ १५ ॥ अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोडशः ॥ प्रायश्चित्तार्द्धमर्हंति स्त्रियो वै व्याधितस्य च ॥ १६ ॥ देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः ॥ प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ १७ ॥ इदानीं मृगचर्माणि परिधाय धृतव्रताः ॥ चरध्वं पंच वर्षाणि ततः शुद्धा भविष्यथ ॥ ॥ १८ ॥ एवमुक्तास्तु ते बाला मृगधर्मोपजीविनः ॥ वनं विविशुरव्यग्रा ध्यायंतो ब्रह्म शाश्वतम् ॥१९॥ ततो वर्षे ह्यतिक्रांते वीरधन्वा महीपतिः ॥

---

१ मनकेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम--इ० पा० ।

तत्राजगाम यस्मिंस्ते चरंति मृगरूपिणः ॥ २० ॥ ते चाप्येकतरोर्मूले मृगधर्मोपजीविनः ॥ जपंतः संस्थितास्ते हि राज्ञा दृष्टा
मृगा इति ॥ २१ ॥ मत्वा विद्धास्तु नाराचैर्मृतास्ते ब्रह्मवादिनः ॥ तान्दृष्ट्वा च मृतान्राजा ब्राह्मणान्संशितव्रतान् ॥ भयेन वेपमा
नस्तु देवराताश्रमं ययौ ॥ २२ ॥ तत्रापृच्छद्ब्रह्मवध्या मम जाता महामुने ॥ आमूलांतं वधांतस्य कथयित्वा नराधिपः ॥ २३ ॥
भृशं शोकपरीतात्मा रुरोद भृशदुःखितः ॥ स ऋषिर्देवकल्पस्तु रुदंतं नृपसत्तमम् ॥ २४ ॥ उवाच मा भैर्नृपते अपनेष्यामि पातकम् ॥
पाताले सुतलाख्ये तु निमज्जंती यथा धरा ॥ २५ ॥ उद्धृता देवदेवेन विष्णुना क्रोडमूर्त्तिना ॥ तद्वद्भवंतं राजेंद्र ब्रह्महत्यापरिप्लुतम् ॥ उद्धरिष्यति
देवोऽसौ स्वयमेव जनार्दनः ॥ २६ ॥ एवमुक्तस्ततो राजा दुरितो वाक्यमब्रवीत् ॥ २७ ॥ किमनेन द्विजेनैव निष्प्रभेण दुरात्मना ॥ उद्धर्तुं
नैव शक्नोति स्वयमेव द्विजाधमः ॥ २८ ॥ इत्युक्त्वा कोपरक्ताक्षः खड्गेनैव जघान तम् ॥ मृतं दृष्ट्वा द्विजं राजा क्रोधेन कलुषीकृतः ॥ २९ ॥
तस्मिन्नेव वने देवि पापसंघेन मोहितः ॥ जघान कपिलां दोग्ध्रीं सवत्सां गालवस्य च ॥ ३० ॥ क्षुधार्त्तश्च तृषार्त्तश्च बाल्यान्मोहाच्च साहसात् ॥
क्रूरा बुद्धिः समभवज्जटीभूतं च पातकम् ॥ ३१ ॥ जटीभूतेन पापेन बभ्राम गहने वने ॥ स कदाचित्तुरंगेण हृतो दूरं महद्वनम् ॥ ३२ ॥
व्याघ्रसिंहगजाकीर्णं मृगशंबरसेवितम् ॥ एकाकी तत्र राजासावश्वं मुक्त्वा तरोरधः ॥ ३३ ॥ कुशोपरि तदा तत्र सुष्वाप च स निर्भयम् ॥ तत्र
व्याधाः समचरन्दृष्ट्वा सुप्तं च निर्भयम् ॥ ॥ ३४ ॥ ते गतास्त्वरिता व्याधाः स्वभर्तुः कथनाय वै ॥ स्वामिना तेन निर्दिष्टा निग्रहीतुं प्रचक्रमुः
॥ ३५ ॥ तावद्राज्ञः शरीरात्तु [1]श्वेताऽऽभरणभूषिता ॥ उत्थाय चक्रमादाय तया म्लेच्छाश्च पातिताः ॥ ३६ ॥ दस्यून्निहत्य सा देवी तत्रैवादर्शनं
गता ॥ ३७ ॥ अथ राजा तया मुक्तः प्रतिबुद्धोऽथ तत्क्षणात् ॥ म्लेच्छांश्च निहतान्दृष्ट्वा चिंतयामास पार्थिवः ॥ ३८ ॥ गोवध्या ब्रह्मवध्या च
वने ह्यस्मिन्सुदारुणा ॥ कथं मया नृशंसेन प्राप्ता पापपरंपरा ॥ ३९ ॥ एवं स चिंतयित्वाथ निःश्वस्य च पुनःपुनः ॥ तमेवाश्वं समारुह्य
वामदेवाश्रमं ययौ ॥ ४० ॥ मुनिना वामदेवेन दृष्टो राजा तथाविधः ॥ जटीभूतेन पापेन पीडितो दुःखितस्तदा ॥ ४१ ॥ ॥ वामदेव
उवाच ॥ ॥ अयं स पुरुषव्याघ्रो वीरधन्वा महीपतिः ॥ सोमवंशसमुत्पन्नो दशां कष्टां समागतः ॥ ४२ ॥ उद्धरिष्यामि राजानमेनं पुरुषसत्तमम् ॥
इत्यालोच्य तदा विप्रो वामदेवो महातपाः ॥ प्रत्युवाच महीपालं वीरधन्वानमातुरम् ॥ ४३ ॥ भोभो राजन्महीपाल वीरधन्वेति विश्रुतः ॥ विदू

---

[1] देवी–इति शेषः ।

रथस्य तनयो विख्यातो भुवनत्रये ॥ ४४ ॥ प्राग्भवे व्याधरूपेण निहिथा विपिने मृगान् ॥ दृढं जागरणं रात्रावामलक्यास्तरोरधः ॥ ४५ ॥
फाल्गुनामलपक्षे त्वामलक्येकादशी शुभा ॥ पुष्यर्क्षयोगिनी तस्यां जामदग्न्यप्रदक्षिणा ॥ ४६ ॥ पूजा लोकैः कृता दृष्टा विस्मयेन त्वया पुरा ॥
अकामादुपवासोऽभूत्तस्यां जागरणं पुनः ॥ ४७ ॥ तत्प्रभावादभू राजा महाबलपराक्रमः ॥ तया संरक्षितो राजन्म्लेच्छवर्गाद्वनेऽधुना ॥ ४८ ॥
निहताः शत्रवः सर्वे तथैव शुभमाप्स्यसि ॥ पूर्वकर्मविपाकेन ब्रह्महत्या समागता ॥ ४९ ॥ ज्ञाता तपःप्रभावेन मया योगबलेन च ॥ जटीभूतं
शरीरं ते पापसंघेन पार्थिव ॥ ५० ॥ इदानीं पालयिष्यामि शृणु मे वचनं परम् ॥ ५१ ॥ इत्युक्तो वामदेवेन मुनिना स महीपतिः ॥ प्रणम्य प्रयतो
भूत्वा पप्रच्छ च पुनःपुनः ॥५२॥ कथं यास्यंति मे हत्या गोब्राह्मणसमुद्भवाः ॥ उपदेशप्रदानेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥५३॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वाम
देवो महामुनिः ॥ कथयामास माहात्म्यं लिंगस्यास्य यशस्विनि ॥ ५४ ॥ महाकालवनं गच्छ महाराज ममाज्ञया ॥ तत्रास्ते देवदेवोऽपि जगद्व्यापी
जटेश्वरः ॥ ५५ ॥ पापसंघप्रहर्त्ता च सर्ववेदेषु पठ्यते ॥ देवस्यानरकेशस्य उत्तरे स व्यवस्थितः ॥५६॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वामदेवस्य पार्थिवः ॥
आजगाम त्वरायुक्तो महाकालवनोत्तमे ॥५७॥ तत्र दृष्ट्वा जगद्वंद्यं देवदेवं जटेश्वरम् ॥ स्तुतिं चकार राजेंद्रो भक्त्या परमया पुनः ॥५८॥ शिवाय
ते नमो नित्यं विश्वकाय नमोनमः ॥ नमो दिव्याय गुह्याय गूढव्रतशरीरिणे ॥५९॥ नमो जटाय रामाय माययाक्रांतकारिणे ॥ नमोस्तु बहुरूपाय
नमो नीलाभरूपिणे ॥ ६० ॥ नमो भोगाय धूम्राय नमोऽस्तु गगनात्मने ॥ नमो वह्निसमूहाय नमस्ते निर्मलाकर ॥ ६१ ॥ नमो महांधका
रार्के नमस्ते शत्रुघातिने ॥ नमः संसारपाराय दिव्यरूपशरीरिणे ॥ नमः कनकवर्णाय नमो मोहितमोहिने ॥ ६२ ॥ नमः सुरूपाय सुरार्चिताय
नमो विरूपाय प्रकृतेः पराय ॥ नमोनमो रूपनिराश्रयाय श्यामासुरूपाय नमोनमस्ते ॥ ६३ ॥ इति स्तुतस्तदा देवि महादेवो महेश्वरः ॥
जटावेष्टितसर्वांगो लिंगमध्याच्च निस्सृतः ॥ ६४ ॥ भस्मचर्चितसर्वांगो भोगिभोगांगदोज्ज्वलः ॥ हिमराशिनिभाकारो राजताचलनिर्मलः ॥ ६५ ॥
मुक्तालतानिभाभिस्तु जटाभिर्भूषितो विभुः ॥ कपिलाभिः करालाभिर्विकटाभिश्च वेष्टितः ॥ ६६ ॥ भोगींद्रफणबद्धाभिः सितपीतादिभिस्तथा ॥
नदीरूपाभिरुताभिः शोभितोऽसौ जटेश्वरः ॥ ६७ ॥ राजानं प्रत्युवाचेदं वचनं पर्वतात्मजे ॥ स्तोत्रेणानेन राजेंद्र तुष्टोऽहं तोषितस्त्वया ॥
॥ ६८ ॥ जटीभूतं च ते पापं गतं मद्दर्शनेन वै ॥ तस्मात्स्थानं परं गच्छ मदीयं शाश्वतं मुदा ॥ ६९ ॥ इत्युक्तो देवदेवेन वीरधन्वा
महीपतिः ॥ जगाम परमं स्थानं दाहप्रलयवर्जितम् ॥ ७० ॥ कामगेन विमानेन स्तूयमानो गणैः प्रिये ॥ पापसंघेन मुक्तोऽसौ जटीभू

तेशदर्शनात् ॥ ७१ ॥ लिंगश्चातः समाख्यातो नाम्ना देवो जटेश्वरः ॥ जटेश्वरं वरारोहे ये पश्यंति सुभक्तितः ॥ तेषां पापं जटीभूतं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ७२ ॥ येऽर्चयंति सदा देवि देवदेवं जटेश्वरम् ॥ तेषां बलं प्रभावश्च सौभाग्यं च भविष्यति ॥ ७३ ॥ येप्यन्ये देवगन्धर्वा यक्षराक्षसमानवाः ॥ लिंगं च पूजयिष्यंति विधिवद्भक्तिभावतः ॥ ७४ ॥ तेऽपि कामानवाप्स्यन्ति यांश्च कांश्च सुदुर्लभान् ॥ ऐश्वर्यं धर्ममतुलं दीर्घमायुररोगताम् ॥ ७५ ॥ निःसपत्नत्वमतुलं यच्चान्यत्तदवाप्नुयात् ॥ पापिनः क्रूरकर्माणो येऽपि लिंगं समाश्रिताः ॥ तेपि पापविनिर्मुक्ता भविष्यंति गतज्वराः ॥ ७६ ॥ जटेश्वरं प्रपश्यंति भक्त्या ये च दिनेदिने ॥ ते धर्मधनसौभाग्यैर्भविष्यंति समन्विताः ॥ ७७ ॥ व्याधितो व्याधिना मुक्तो दुःखी दुःखात्प्रमुच्यते ॥ दर्शनात्तु भवेत्सद्यः सर्वपातकवर्जितः ॥ ७८ ॥ जटेश्वरस्य माहात्म्यं ये पठिष्यंति पार्वति ॥ श्रोष्यंति येऽपि मद्भक्त्या प्रयताः श्रद्धयान्विताः ॥ ७९ ॥ ते सर्वकामानाप्स्यंति गतिमंते च मत्पुरे ॥ या नारी दुर्भगा सापि सौभाग्यं लभते सदा ॥ ८० ॥ गुर्विणी लभते पुत्रमरोगं श्रुतिभूषणम् ॥ शिशुग्रहाश्च नश्यंति नापमृत्युभयं भवेत् ॥ ८१ ॥ मांगल्यमिदमायुष्यं धर्मकामाश्रयं महत् ॥ दुःस्वप्नजं भयं घोरं पापजं याति संक्षयम् ॥ ८२ ॥ दुर्भुक्तं दुर्जनस्पर्शं यच्चाल्पायुःकरं भवेत् ॥ लिंगाख्यानकथां श्रुत्वा विनश्यति न संशयः ॥ ८३ ॥ श्राद्धेषु यः पठेदेतां जटेश्वरकथां शुभाम् ॥ तदक्षयं भवेच्छ्राद्धं पितॄणां प्रीतिवर्द्धनम् ॥ ८४ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ जटेश्वरस्य देवस्य शृणु रामेश्वरं शिवम् ॥ ८५ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये जटेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ एकोनत्रिंशतं विद्धि देवं रामेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ १ ॥ पुरा त्रेतायुगे देवि रामः शस्त्रभृतां वरः ॥ शूरः सर्वगुणोपेतः पितृभक्तो बभूव ह ॥ २ ॥ रेणुकागर्भसंभूतः स्वयं रामो बभूव ह ॥ विष्णुरेवावतीर्णोऽसौ भृगोः शापात्सुदुस्तरात् ॥ ३ ॥ स कदाचिन्नियुक्तोऽसौ मुनिना जमदग्निना ॥ शिरश्छिन्धीत्युवाचेदं मातुस्ते विपुलं सुत ॥ ४ ॥ स पितुर्वचनं श्रुत्वा भ्रातॄणां मातुरेव च ॥ शिरांसि चिच्छिदे रामो जमदग्निर्वरं ददौ ॥ ५ ॥ सर्वेषां पृथिवीशानां त्वमजेयो भविष्यसि ॥ सर्वक्षयकरो भावी न चिरादेव भार्गव ॥ ६ ॥ गृहाण परशुं पुत्र वह्निज्वालोद्भवं दृढम् ॥ अनेन शितशस्त्रेण ततः ख्यातो भविष्यति ॥ ७ ॥ अथ केनापि कालेन कार्त्तवीर्यार्जुनो नृपः ॥ हैहयानां कुले जातः सहस्रबाहुविश्रुतः ॥ ८ ॥ जघान जमदग्निं तु कामधेनुकृते कुधीः ॥ पितरं निहतं दृष्ट्वा रामः क्रुद्धोऽब्रवीदिदम् ॥ ९ ॥ अथ पश्यंतु मे वीर्यं त्रयो लोकाः सनातनम् ॥ स च पश्यतु दुर्बुद्धिर्ब्रह्महा कृतवी

र्यजः ॥ १० ॥ मत्पिता निहतो येन सत्कर्मनिरतः सदा ॥ तस्य बाहुसहस्रं तु छेत्स्यामीह न संशयः ॥ ११ ॥ इत्युक्त्वा क्रोधरक्ताक्षः कार्त्तवी
र्यार्जुनं भुवि ॥ धर्षयित्वा यथाकामं क्रोशमानं पुनःपुनः ॥ १२ ॥ कृत्स्नं बाहुसहस्रं च चिच्छेद भृगुनंदनः ॥ परश्वधेन तीक्ष्णेन ज्ञातिभिः
सहितं तदा ॥ १३ ॥ रथस्थं पातयामास जघान नृपतिं प्रिये ॥ त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी तेन निःक्षत्रिया कृता ॥ १४ ॥ कृत्वा निःक्षत्रियां चैव
भार्गवः स महाबलः ॥ सर्वपापविनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान् ॥ १५ ॥ तस्मिन्यज्ञे महादाने दक्षिणां भृगुनंदनः ॥ मारीचाय ददौ प्रीतः कश्य
पाय वसुन्धराम् ॥ १६ ॥ वारुणांस्तुरगाञ्छुभ्रान्रथं च रथिनां वरः ॥ हिरण्यमक्षयं धेनूर्गजेंद्रांश्च महामतिः ॥ १७ ॥ तदा तस्मिन्महायज्ञे वाजि
मेधे महायशाः ॥ तथापि न गता हत्या ह्यनेकप्राणिसंभवा ॥ १८ ॥ एवं किल पुराणेषु सर्वागमभिदादिषु ॥ विश्वस्तघातिनां चैव
निष्कृतिः श्रूयते यथा ॥ १९ ॥ अश्वमेधेन यज्ञेन ब्रह्महत्या विनश्यति ॥ अथवा द्वादशाब्देन यद्येकाऽऽस्या कृता भुवि ॥ २० ॥
मया पुनर्नृशंसेन बहवः प्राणिनो हताः ॥ विश्वस्ताश्च प्रमत्ताश्च गर्भस्थाश्च पुनःपुनः ॥ २१ ॥ स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च माता
चैव विशेषतः ॥ इति दुःखान्वितो रामो विषादं परमं गतः ॥ २२ ॥ चिंतयित्वा मुहूर्तं तु गतो रैवतकं गिरिम् ॥ तथा तपो
ऽतपद्घोरं बहून्वर्षगणान्प्रिये ॥ २३ ॥ तथापि न गता हत्या ह्यनेकप्राणिसंभवा ॥ अथ रामो जगामाथ महेन्द्रे मलये तथा ॥ २४ ॥ सह्ये
हिमालये रम्ये पुण्ये बदरिकाश्रमे ॥ चरित्वा पर्वतान्सर्वान्स्नानार्थं नर्मदां ययौ ॥ २५ ॥ यमुनां चंद्रभागां च गंगां त्रिपथगामिनीम् ॥ इरावतीं
वितस्तां च परां चर्मण्वतीं शुभाम् ॥ २६ ॥ विशालां कपिलां दुर्गां गंभीरां गोमतीं शिवाम् ॥ गोदावरीं दशार्णां च पुण्यां भीमरथीं तथा ॥ २७ ॥
गयां चैव कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्करं तथा ॥ अट्टहासं प्रभासं च केदारममरेश्वरम् ॥ २८ ॥ कृतयात्रोऽपि दुःखार्त्तश्चिंतयामास भार्गवः ॥ न नूनं
तीर्थमाहात्म्यं दृश्यते भुवि सांप्रतम् ॥ २९ ॥ न गता ब्रह्महत्या मे कृतो धर्मो निरर्थकः ॥ मिथ्या तत्कथ्यते शास्त्रे तीर्थदानादिभिः शुभैः ॥
यदि स्यात्सत्यमेतच्च नष्टं जातं कथं मम ॥ ३० ॥ एतस्मिन्नेव काले तु नारदो मुनिपुंगवः ॥ आजगाम तमुद्देशं यत्र रामो व्यवस्थितः ॥
॥ ३१ ॥ विषण्णवदनो दीनश्चिंतयानः पुनःपुनः ॥ दृष्ट्वा तथाविधो रामः प्रत्युवाचाथ नारदम् ॥ ३२ ॥ भोभो नारद देवर्षे शृणु मे परमं वचः ॥
जननी निहता पूर्वं पितुर्वाक्याद्द्विजोत्तम ॥ ३३ ॥ पितुः पराभवाद्भूमौ भूमिपाला मया हताः ॥ गर्भा विदारिताः स्त्रीणां बाला वृद्धाश्च

---

१ एकास्या—एकासनेनोपवेशनम् ! एकाश्या--इति पाठान्तरे--एकाश्या--एकभुक्तम्--इत्यर्थः ।

योषितः ॥ ३४ ॥ निरंतरा हता लोका विशोकेनादयालुना ॥ पश्चाद्घृणा समुत्पन्ना परलोकं ममेक्षतः ॥ ३५ ॥ यज्ञः कृतोऽश्वमेधश्च दत्तं
दानमनेकधा ॥ स्नातोहं सर्वतीर्थेषु सर्वप्रस्रवणेषु च ॥३६॥ पर्वतेषु तपस्तप्तं हुतं जप्तं निरंतरम् ॥ ब्रह्महत्याविनाशार्थं किं किं नात्र मया कृतम् ॥३७॥
परं नैव गता हत्या तस्मात्सर्वं निरर्थकम् ॥ ३८ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा नारदो भगवानृषिः ॥ प्रत्युवाच हितं सत्यं चिरं ध्यात्वा वचस्तदा ॥
भोभो राम किमात्मानं न स्मरस्यधुना हरिम् ॥ ३९ ॥ त्वयैव कथितं पूर्व ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥ महाकालवने क्षेत्रे क्षेत्राणामुत्तमं परम् ॥
तस्मिन्क्षेत्रे महालिंगं ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥ ४० ॥ जटेश्वरो महाभाग विद्यते सर्वसिद्धिदम् ॥ कृतावतार राम त्वं तत्र गच्छाविलंबितम् ॥
नारदस्य वचः श्रुत्वा स्मृत्वा क्षेत्रमनुत्तमम् ॥ ४१ ॥ जगाम त्वरितं देवि महाकालवने ततः ॥ लिंगमाराधयामास ततो हत्या गता क्षयम् ॥
लिंगमध्यादहं देवि प्रसन्नो निर्गतस्तदा ॥ ४२ ॥ जामदग्न्यो मया प्रोक्तः कांतकामं ददाम्यहम् ॥ स प्रोवाच ततो रामो भक्तिनम्रात्मकंधरः ॥
॥ ४३ ॥ त्वत्पादपंकजे भूयाद्भक्तिर्मे विपुला सदा ॥ वरमेतं प्रयच्छाद्य यदि तुष्टो महेश्वर ॥ ४४ ॥ इत्युक्तोऽहं तदा तेन यथा तुष्टेन पार्वति ॥ तस्मै
दत्ता मयाभीष्टा वरा कीर्त्तिकरा स्थितिः ॥ ४५ ॥ अद्यप्रभृति ते नाम्ना देवः ख्यातो भविष्यति ॥ तदा रामेश्वर इति त्रिषु लोकेषु गीयते ॥ ४६ ॥
भक्त्या ये पूजयिष्यंति देवं रामेश्वरं परम् ॥ आजन्मप्रभवं पापं तेषां नश्यति तत्क्षणात् ॥ ४७ ॥ स एव पुण्यवान्पूज्य इह लोके परत्र च ॥
यः पश्यति नरो भक्त्या देवं रामेश्वरं शिवम् ॥ ४८ ॥ येऽनुमोदंति देवस्य दर्शनं यजनं तथा ॥ तेऽपि पापविनिर्मुक्ताः प्रयांति मम मंदिरम् ॥
॥ ४९ ॥ यच्चापि पातकं घोरं ब्रह्महत्यासहस्रकम् ॥ तत्पापं विलयं याति रामेश्वरसमर्चनात् ॥ ५० ॥ दुष्प्राप्यं यत्फलं विप्रैर्वाजपेयादिभिर्मखैः ॥
प्राप्यते तत्सुखेनैव श्रीरामेश्वरदर्शनात् ॥ ५१ ॥ ये हताभिमुखाः शूरा गोविप्रार्थे रणाजिरे ॥ गतिरभ्यधिका तेभ्यो दृष्ट्वा रामेश्वरं शिवम् ॥
॥ ५२ ॥ जितास्तेन सदा लोका रामेणेव जगत्त्रयम् ॥ दृष्टं येन सदा भक्त्या लिंगं रामेश्वरं शिवम् ॥ ५३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः
पापनाशनः ॥ रामेश्वरस्य देवस्य शृणु त्वं च्यवनेश्वरम् ॥ ५४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्य
खण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये रामेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ श्रीविश्वनाथ उवाच ॥ ॥ त्रिंशत्तमं विजानीहि
त्वं देवि च्यवनेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण स्वर्गभ्रंशो न जायते ॥ १ ॥ भृगोर्महर्षेः पुत्रश्च च्यवनोनाम पार्वति ॥ स्थाणुभूतस्तपस्तेपे निराहारो

---

१ "लिंगसंख्याविभेदेऽपि विशेषणविशेष्यता" इति वचनेन लिङ्गवैषम्यं न दोषायेत्यवधेयम् ।

महामुनिः ॥ २ ॥ वितस्तायास्तटे रम्ये बहुवर्षगणान्किल ॥ सवल्मीकोऽभवद्विप्रो लताभिरभिसंवृतः ॥ ३ ॥ कालेन महता देवि समा
कीर्णः पिपीलकैः ॥ तथा स संवृतो धीमान्मृत्पिंड इव सर्वशः ॥ ४ ॥ आजगाम तमुद्देशं विहर्त्तुं वन उत्तमे ॥ शर्यातिर्नाम धर्मात्मा
सकुटुंबो मुदान्वितः ॥ ५ ॥ तस्य स्त्रीणां सहस्राणि चत्वार्यासन्परिग्रहः ॥ एकैव तु सुता सुभ्रूः सुकन्यानाम नामतः ॥ ६ ॥ सा
सखीभिः परिवृता सर्वाभरणभूषिता ॥ सा भ्रम्यमाणा वल्मीके दृष्ट्वा भार्गवचक्षुषी ॥ ७ ॥ सा कौतुकात्कण्टकेन बुद्धिमोहवती
तदा ॥ किं नु खल्विदमित्युक्त्वा निर्बिभेदास्य लोचने ॥ ८ ॥ अभवत्स तया विद्धो नेत्रयोः परमार्तिमान् ॥ ततः शर्यातिसैन्यस्य
शकृन्मूत्रं समारुणत् ॥ ९ ॥ ततो रुद्धे शकृन्मूत्रे पर्यतप्यत पार्थिवः ॥ प्रत्युवाच ततः क्रुद्धो राजा गद्गदया गिरा ॥ १० ॥ केनापकृतमद्येह
भार्गवस्य महात्मनः ॥ तपोनित्यस्य वृद्धस्य रोषणस्य विशेषतः ॥ ११ ॥ ज्ञातं वा यदि वाज्ञातं तदिदं ब्रूत मा चिरम् ॥ तमूचुः सैनिकाः सर्वे
न विद्मोऽपकृतं वयम् ॥ १२ ॥ ततः स पृथिवीपालः साम्ना चोग्रेण च स्वयम् ॥ पर्यपृच्छत्स्ववर्गं च भूयोभूयः सुदुःखितः ॥ १३ ॥ पितरं
दुःखितं दृष्ट्वा सुकन्या तमथाब्रवीत् ॥ मया किंचिच्च वल्मीके दृष्टं सत्त्वमतिच्छवि ॥ १४ ॥ खद्योतवदभिज्ञातं तन्मया विद्धमंतिकम् ॥ एतच्छ्रु
त्वा तु शर्यातिर्वल्मीकं क्षिप्रमभ्यगात् ॥ १५ ॥ तत्रापश्यत्तपोवृद्धं वयोवृद्धं च भार्गवम् ॥ प्रार्थयामास सैन्यार्थे प्रांजलिः स महीपतिः ॥ १६ ॥
अज्ञानाद्बालया यत्तेऽपकृतं तु महीसुर ॥ इमामेव च ते कन्यां ददामि सुदृढव्रताम् ॥ १७ ॥ भार्यार्थे त्वं गृहाणेमां प्रसीद द्विजसत्तम ॥ ततो
ब्रवीन्महीपालं च्यवनो भार्गवस्तथा ॥ १८ ॥ यद्येवं प्रतिगृह्यैतां क्षमिष्यामि महीपते ॥ ददौ दुहितरं तस्मै च्यवनाय महीपतिः ॥ १९ ॥ प्रतिगृह्य
च तां कन्यां भगवान्प्रससाद ह ॥ प्राप्ते प्रसादे राजाथ ससैन्यो विषयं गतः ॥ २० ॥ सुकन्यापि पतिं लब्ध्वा तपस्विनमनिंदिता ॥ नित्यं पर्यच
रत्प्रीत्या तपसा नियमेन च ॥ २१ ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य नासत्यावश्विनौ प्रिये ॥ कृताभिषेकां विवृतां सुकन्यां तामपश्यताम् ॥ २२ ॥
तां दृष्ट्वा दर्शनीयांगीं देवराजसुतामिव ॥ ऊचतुः समुपद्रुत्य कस्य त्वमतिशोभने ॥ २३ ॥ सा प्रोवाच महाभागा पतिव्रतपरायणा ॥ शर्यातित
नयां चैव भार्यां च च्यवनस्य हि ॥ २४ ॥ ततोश्विनौ प्रहस्यैनामब्रूतां पुनरेव तु ॥ कस्मादेवंविधा भूत्वा जराजर्जरितं पतिम् ॥२५॥ त्वमपास्येह
कल्याणि कामभोगबहिष्कृता ॥ वृद्धं च्यवनमुत्सृज्य वरयस्वैकमावयोः ॥ २६ ॥ पत्यर्थं देवगर्भाभे मा वृथा यौवनं कृथाः ॥ एवमुक्ता सुकन्या
तु दस्रौ ताविदमब्रवीत् ॥ २७ ॥ रताहं च्यवने देवे मैवं मा पर्यशंकतम् ॥ ततोऽब्रूतां पुनस्त्वेनामावां देवभिषग्वरौ ॥ २८ ॥ युवानं रूपसंपन्नं कारि

ष्यावः पतिं तव ॥ एतेन [१]समयेनावामामंत्रय सुमध्यमे ॥२९॥ सा तयोर्वचनं श्रुत्वा कथयामास भार्गवे ॥ तच्छुत्वा च्यवनो भार्यां क्रियतामित्यभा
षत ॥ ३० ॥ ऊचतू राजपुत्रीं तां पतिस्तव विशत्वपः ॥ ततोऽप्सु च्यवनः शीघ्रं रूपार्थी प्रविवेश ह ॥ ३१ ॥ अश्विनावपि तत्काले सरः प्रावि
शतां प्रिये ॥ ततो मुहूर्त्तादुत्तीर्णाः सर्वे ते सरसस्तदा ॥ ३२ ॥ दिव्यरूपधराः सर्वे युवानो दिव्यकुंडलाः ॥ तुल्यवेषधराश्चैव मनसः प्रीतिवर्द्धनाः ॥
॥ ३३ ॥ तेऽब्रुवन्सहिताः सर्वे वृणीष्वान्यतमं शुभम् ॥ अस्माकमीप्सितं भद्रे पतित्वे वरवर्णिनि ॥ ३४ ॥ सा समीक्ष्य तु तान्सर्वांस्तुल्यरूपधरा
न्स्थितान् ॥ निश्चित्य मनसा बुद्ध्या देवी वव्रे स्वकं पतिम् ॥ ३५ ॥ लब्ध्वा तु च्यवनो भार्यां वयो रूपं तु वांछितम् ॥ हृष्टोऽब्रवीन्महातेजास्तौ
नासत्याविदं वचः ॥ ३६ ॥ यदहं रूपसंपन्नो वयसा च समन्वितः ॥ कृतो भवद्भ्यां वृद्धः सन्भार्यां च प्राप्तवानिमाम् ॥ ३७ ॥ तस्माद्युवां करि
ष्यामि प्रीत्याहं सोमपायिनौ ॥ सत्यमेतन्न संदेहो देवराजस्य पश्यतः ॥ ३८ ॥ तच्छुत्वा हृष्टमनसौ दिवं देवौ प्रजग्मतुः ॥ याजयामास सोमार्हौ
नासत्यावश्विनाविति ॥ ३९ ॥ भिषजौ देवतानां हि कर्मणा तेन गर्हितौ ॥ आभ्यामर्थाय सोमं त्वं प्रदास्यसि यदि स्वयम् ॥ ४० ॥ वज्रं ते प्रह
रिष्यामि घोररूपं सुदारुणम् ॥ एवमुक्तः स्मयन्निन्द्रमभिवीक्ष्य स भार्गवः ॥ बलिनं वासवं ज्ञात्वा चिंतयामास सत्वरम् ॥ ४१ ॥ देवमाराधयिष्यामि
महादेवं महेश्वरम् ॥ यस्य कर्मकरः शक्रो यस्य देवा वशानुगाः ॥ यः समर्थो जगद्धोता सृष्टिसंहारकारकः ॥ ४२ ॥ इत्युक्त्वा च्यवनो
देवि महाकालवनं गतः ॥ रामेश्वरस्य देवस्य लिंगमीशानतः स्थितम् ॥ श्रद्धयाराधितं तेन च्यवनेन महात्मना ॥ ४३ ॥ तस्य प्रसन्नो
रुद्रस्तु स वज्रादभयं ददौ ॥ तस्य प्रहरतो बाहुं स्तंभयामास भार्गवः ॥ ४४ ॥ समाराधनतुष्टस्य लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥
एतस्मिन्नंतरे ज्वाला निःसृता लिंगमध्यतः ॥ ४५ ॥ तया देवगणाः सर्वे दह्यमाना विचेतसः ॥ प्रोचुर्गद्गदया वाचा धूमेनांधीकृते
क्षणाः ॥ ४६ ॥ क्रियेतां सोमपावेतावश्विनौ बलसूदन ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा च्यवनं भयपीडितः ॥ प्रत्युवाच ततः शक्रः प्रणा
मानतकंधरः ॥ ४७ ॥ सोमपावश्विनावेतावद्यप्रभृति भार्गव ॥ भविष्यतस्ततः सर्वमेतत्सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ४८ ॥ मा तेऽतिथ्याभिसंरंभो
भविष्यति तपोधन ॥ लिंगस्यास्य प्रभावोऽयं यदहं निष्प्रभीकृतः ॥ ४९ ॥ ततस्त्वन्नामधेयेन प्रसिद्धिर्भुवि यास्यति ॥ आराधितं यतो देवि
च्यवनेन महात्मना ॥ ५० ॥ च्यवनेश्वरमेतद्वै ख्यातं त्रिभुवनेऽभवत् ॥ भक्ता ये पूजयिष्यंति देवेशं च्यवनेश्वरम् ॥ आजन्मप्रभवं पापं तेषां

---

[१] एतेन समयेन--त्वत्पतिना सह मिलित्वा संकलनया त्रिष्वस्मासु त्वदग्रे स्थितेषु मध्ये यं त्वं पते इत्यामन्त्रयिष्यासि स ते पतिरस्त्विति प्रतिज्ञापालनेन--इत्यर्थः ।

नश्यति तत्क्षणात् ॥ ९१ ॥ यः पश्यति नरो नित्यं च्यवनेश्वरसंज्ञकम् ॥ जन्मदुःखजरारोगैर्मुक्तो मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ ९२ ॥ यंयं काममभिध्यायेन्मनसाभिमतं नरः ॥ तंतं दुर्लभमाप्नोति च्यवनेश्वरदर्शनात् ॥ ९३ ॥ नियमेन प्रपश्यंति ये देवं च्यवनेश्वरम् ॥ ते प्रयांति तनुं त्यक्त्वा मदीये भुवने प्रिये ॥ ९४ ॥ यः शृणोति कथां पुण्यां सर्वपापहरां शुभाम् ॥ स पुण्यात्मा परं स्थानं याति दिव्यं न संशयः ॥ ९५ ॥ भक्तिहीनः क्रियाहीनो यःपश्यति प्रसंगतः ॥ स पुण्यां गतिमाप्नोति योगिगम्यां यशस्विनि ॥ ९६ ॥ पुष्पैर्विचित्रैर्ये देवं यजंते च्यवनेश्वरम् ॥ संसारार्णवमुल्लंघ्यते यांति परमं पदम् ॥ ९७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ च्यवनेश्वरदेवस्य शृणु खंडेश्वरं शिवे ॥ ९८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये च्यवनेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ एकत्रिंशत्तमं विद्धि देवं खंडेश्वरं प्रिये ॥ संपूर्णं जायते यस्य दर्शाद्दानव्रतादिकम् ॥ १ ॥ आसीत्त्रेतायुगे देवि भद्राश्वोनाम पार्थिवः ॥ यस्य नाम्नाऽभवद्वर्षं भद्राश्वंनाम नामतः ॥ २ ॥ तस्यागस्त्यः कदाचित्तु गृहमागम्य सत्तमः ॥ उवाच सप्तरात्रं तु वसामि भवतो गृहे ॥ ३ ॥ तं राजा शिरसा नत्वा स्वास्यतामित्यभाषत ॥ तस्य कांतिमतीनाम भार्या परमशोभना ॥ ४ ॥ तस्यास्तेजः समभवद्द्वादशादित्यसंनिभम् ॥ सपत्नीनां शतं तस्या विद्यते वरवर्णिनि ॥ ५ ॥ ता दास्य इव कर्माणि कुर्वंत्यहरहः सदा ॥ कांतिमत्याः प्रभावेन भयोत्रस्ताः सुलोचनाः ॥ ६ ॥ तामगस्त्यस्तथा दृष्ट्वा तन्मुखासक्तलोचनाम् ॥ एवंभूतां तथा दृष्ट्वा राज्ञीं परमशोभनाम् ॥ साधुसाधु जगन्नाथेत्यगस्त्यः प्राह हर्षितः ॥ ७ ॥ द्वितीये देवसेप्येवं राज्ञीं दृष्ट्वा महाप्रभाम् ॥ अहो ह्यंगनया मुष्टं जगदेतच्चराचरम् ॥ ८ ॥ इत्यगस्त्यो द्वितीयेऽह्नि राज्ञीं दृष्ट्वेत्युवाच ह ॥ तृतीयेऽह्नि च तां दृष्ट्वा पुनरेवमुवाच ह ॥ ९ ॥ अहो मूढा न जानंति लिंगमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ महाकालवने क्षेत्रे च्यवनेशस्य पूर्वतः ॥ १० ॥ खंडव्रतानि जायंते पूर्णानि दर्शनाद्यतः ॥ चतुर्थे दिवसे हस्तावुत्क्षिप्य पुनरब्रवीत् ॥ ११ ॥ साधुसाधु जगन्नाथ साधु भद्राश्व सुव्रत ॥ पंचमे दिवसेऽप्येवं षष्ठे चैव पुनःपुनः ॥ १२ ॥ नृत्यंतं सप्तमे दृष्ट्वा दिने पत्न्या समन्वितः ॥ प्रोवाच चैनं राजा स विस्मितेनांतरात्मना ॥ किं हर्षकारणं ब्रह्मन्येन नृत्यसमन्वितः ॥ १३ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ अहो भूपाल मूढस्त्वं महामूर्खाश्च मंत्रिणः ॥ अहो पुरोहितो मुग्धो ये न जानंति मे मतम् ॥ १४ ॥ ईदृशा अपि जायंते राजानो यस्य दर्शनात् ॥ एवमुक्तस्ततो राजा कृतांजलिरभाषत ॥ १५ ॥ न जानीमो वयं ब्रह्मन्नभिप्रायं तवाधुना ॥ कथयस्व महाभाग यद्यनुग्रहकृद्भवान् ॥ १६ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इयं राज्ञी त्वदीयाभूद्दासी वैश्यस्य वैदिशे ॥

नगरे हरिदत्तस्य त्वमस्याः पतिरेव च ॥ खंडव्रतप्रभावेन जातः कर्मकरो भवान् ॥ १७ ॥ स च वैश्यो महाकाले गत्वा देवं महेश्वरम् ॥ अर्चया
मास विधिवद्गंधपुष्पादिभिः शुभैः ॥ १८ ॥ अभ्यर्च्य तु गृहं यावद्भवंतौ रक्षपालकौ ॥ ततः कालेन महता मृतौ द्वावपि दंपती ॥ १९ ॥ तेन
पुण्येन ते जन्म प्रियव्रतगृहेऽभवत् ॥ इयं च पत्नी ते जाता पुरा वैश्यप्रदासिका ॥ २० ॥ परकीयप्रसंगेन संजाता भूमिरुत्तमा ॥ राज्यं पत्नी
सुता साधुरित्युक्तं वचनं मया ॥ २१ ॥ तस्य देवस्य माहात्म्याद्यजंतं विविधैर्मखैः ॥ पश्यामि त्वां महीपाल भूपालशतवेदितम् ॥ २२ ॥ अतः
साधुपुरा प्रोक्तं मया तव महीपते ॥ २३ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा कुंभयोनेर्महात्मनः ॥ महाकालवने गंतुं मतिं चक्रे महीपतिः ॥ ततः सांतःपुरः
प्रायात्तेन सार्द्धं महर्षिणा ॥२४॥ अगस्त्यकथितं लिंगं ददर्श श्रद्धया पुनः ॥ पूजयामास विधिवत्पत्न्या सार्द्धं महीपतिः ॥ २५ ॥ ततस्तुष्टस्तदा
देवो नृपं प्राहामितद्युतिः ॥ मनोऽभीष्टं तपस्तेस्तु भोगमैश्वर्यमेव च ॥ २६ ॥ कुलं प्रभावं सौभाग्यं दीर्घमायुररोगिताम् ॥ निःसपत्नं ततो राज्यं
कृत्वा स्वर्गमवाप्स्यति ॥ २७ ॥ इत्युक्तो देवदेवेन गतोऽसौ विषयं स्वकम् ॥ निष्कंटकं ततो राज्यं कृत्वा स्वर्गं गतः प्रिये ॥ २८ ॥
अनेकजन्मचरितं खंडव्रतकदम्बकम् ॥ संपूर्णमभवद्देवि लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ २९ ॥ अतः खण्डेश्वरो देवो विख्यातो भुवनत्रये ॥
ये पश्यंति नरा देवि देवं खण्डेश्वरं शिवम् ॥ ३० ॥ खण्डव्रतानि पूर्णानि तेषामाशु भवंति हि ॥ तपःखण्डं व्रते खण्डं दानखंडं च यत्कृ
तम् ॥ तत्सर्वं पूर्णतां याति श्रीखंडेश्वरदर्शनात् ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा खंडेश्वरं देवं पापविघ्नैः प्रमुच्यते ॥ सप्तजन्मकृतैर्देवि मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ ३२ ॥
दृष्ट्वा खण्डेश्वरं देवं कृतकृत्यत्वमाप्यते ॥ तस्य नश्यति दौर्भाग्यं सप्तजन्मोद्भवं प्रिये ॥ ३३ ॥ खंडेश्वरेऽर्चिते देवे सर्वे देवाः सवासवाः ॥
संतुष्टा वरदाश्चैव भवंति वरवर्णिनि ॥ ३४ ॥ देवं खंडेश्वरं ये वै यजंति श्रद्धया प्रिये ॥ पुण्यैर्नानाविधैः स्नानैः सुगन्धैश्च विशेषतः ॥ ३५ ॥ धूप
दीपैर्नमस्कारैर्जपैः स्तोत्रैः पृथग्विधैः ॥ ते सर्वे कामसंपन्नाः श्रीमन्तो राज्यसंयुताः ॥ ३६ ॥ दीर्घायुषः शुभाचारा जायंते देहिनोऽमलाः ॥ अति
श्रेष्ठा गतिस्तेषां विशोका नित्यमक्षयाः ॥ खंडेश्वरप्रसादेन जायंते नात्र संशयः ॥ ३७ ॥ एते च विष्णुब्रह्मेंद्रकुबेरदहनादयः ॥ परां सिद्धिं सुसं
प्राप्ताः खंडेश्वरसमर्चनात् ॥ ३८ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ खंडेश्वरस्य देवस्य शृणु वै पत्तनेश्वरम् ॥ ३९ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये खण्डेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥
॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातं द्वात्रिंशत्तममुत्तमम् ॥ विद्धि सिद्धिप्रदं पुंसां पत्तनेश्वरमीश्वरम् ॥ १ ॥

पुराऽहं पर्वते देवि मंदरे चारुकन्दरे ॥ क्रीडन्सार्द्धं त्वया पृष्टः कदाचिद्रहसि स्थितः ॥ २ ॥ किमर्थं पर्वतं त्यक्त्वा कैलासं रमणीयकम् ॥ मुक्ताफलशिलाशुभ्रं शङ्खचन्द्रांशुनिर्मलम् ॥ ३ ॥ सिद्धचारणगन्धर्वकिंनरोद्गीतनादितम् ॥ सदा पुष्पद्रुमच्छन्नं कदलीवनराजितम् ॥ ४ ॥ अथ कोकिलचक्राह्वचकोरकुरराकुलम् ॥ पुण्यलोकोपमं स्थानं त्रिविष्टपविभूषणम् ॥ ५ ॥ महाकालवने शून्ये नानागुल्मलतावृते ॥ गजेंद्रगजशार्दूलसिंहशम्बरसंकुले ॥ ६ ॥ ऋक्षवानरगोमायुजन्तुकादिविराजिते ॥ मयूरसर्पमार्जारमूषिकादिविराजिते ॥ ७ ॥ कथं वासः कृतो देव कौतूहलमिदं मम ॥ ८ ॥ इति पृष्टस्त्वया देवि मंदरे चारुकन्दरे ॥ मया प्रोक्तं प्रसन्नेन पत्तनं च मम प्रिये ॥ ९ ॥ महाकालवनं रम्यं स्वर्गात्सुखकरं परम् ॥ स्मशानपीठसत्क्षेत्रवनोपरसमाश्रितम् ॥ १० ॥ अनौपम्यगुणं विद्धि पत्तनं पर्वतात्मजे ॥ एवं पत्तनदेवो वै न दृष्टो भुवनत्रये ॥ गीतवादित्रचातुर्यैः स्पर्द्धते यः सुरालयम् ॥ ११ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि देवर्षिर्नारदो मुनिः ॥ द्रष्टुकामः समायातो मन्दरे मां यशस्विनि ॥ १२ ॥ विनोदार्थं मया पृष्टस्त्वत्प्रियार्थं कुतूहलात् ॥ क्व त्वया गमितः कालः कल्पसंख्यो महामुने ॥ १३ ॥ कस्मिन्नाश्रमसंस्थाने तपसः संचयः कृतः ॥ तीर्थानि कानि भ्रांतानि क्व ते रतिरभूच्चिरम् ॥ १४ ॥ कौतुकं दृष्टपूर्वं तु वद मे मुनिसत्तम ॥ इति पृष्टो मया देवि ब्रह्मपुत्रो महामुनिः ॥ कथयामास वृत्तांतं पत्तनस्य प्रयत्नतः ॥ १५ ॥ बहूनि संपरिक्रम्य तीर्थान्यायतनानि च ॥ पत्तनानि विचित्राणि देशाश्च नगराणि च ॥ १६ ॥ अटनार्थं महादेव जंबूद्वीपे मनोरमे ॥ दृष्टः पत्तनराजश्च सदानंदकरः परः ॥ १७ ॥ स्वेच्छाकल्पितविन्यासः प्रासादशतकल्पितः ॥ इच्छाकामफलावातिरनिर्देश्यसुखावहः ॥ १८ ॥ सर्वर्तुकुसुमामोदसुखस्पर्शानिलावृतः ॥ वीणावेणुरवैर्घुष्टो मनःप्रह्लादकारकः ॥ १९ ॥ वज्रेंद्रनीलवैडूर्यचन्द्रकांतादिदीपितः ॥ जरामृत्युभयोपेतः सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ २० ॥ शक्राग्नियमरक्षोब्धिवायुसोमेशसेवितः ॥ ऊर्द्ध्वाधः सप्तलोकेषु पुण्येषु निवसंति हि ॥ ॥ २१ ॥ सदा प्रमुदिता देवास्तेऽपि कांक्षंति पत्तनम् ॥ तत्र शांता महात्मानो निवसंते महेश्वर ॥ २२ ॥ विद्योतितदिशो दांताः सूर्यवैश्वानरप्रभाः ॥ दिव्यांबरधरा धीरा जटामुकुटधारिणः ॥ २३ ॥ विप्रा माहेश्वराः पुण्याः क्षत्रिया हरतत्पराः ॥ मुमुक्षवस्तपोनिष्ठा वैश्याः शूद्राश्चिरायुषः ॥ २४ ॥ स शुभ्ररूपः स च लोहिताकृतिः स चापि पीतः स सितेतरः क्वचित् ॥ स नामधेयः स च नामवर्ज्यः सोऽहश्यरूपः स च दृष्टरूपः ॥ २५ ॥ क्वचिद्रविसहस्राक्षः क्वचिदेकरविप्रभः ॥ क्वचिच्चन्द्राद्विशिष्येत क्वचिदंगुलिकांतिमान् ॥ २६ ॥ जन्ममृत्युजरारोगैर्दुःखानि विविधानि च ॥ प्रयांति विल । तानि प्रसन्ने पत्तनेश्वरे ॥ २७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ पत्तनेशस्य

देवस्य आनंदेशमतः शृणु ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये पत्तनेश्वर
माहात्म्यवर्णनंनाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ त्रयस्त्रिंशत्तमं देवमानंदेश्वरमीश्वरम् ॥ विद्धि पापहरं पुण्यं सर्वसंपत्करं
सदा ॥ १ ॥ पुरा राथंतरे कल्पे बभूव पृथिवीपतिः ॥ अनमित्र इति ख्यातः सार्वभौमो महीतले ॥२॥ स धर्मात्मा महात्मा च पराक्रमधनो नृपः ॥
अतीत्य सर्वभूतानि बभौ भानुरिवाव्ययः ॥३॥ समः शत्रौ च पुत्रे च मित्रे च परधर्म्मवित् ॥ गिरिभद्रा गिरेः पुत्री तेनोढा वरवर्णिनी ॥४॥अतीव
वल्लभा सा च प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ आनंद इति पुत्रोऽभूत्तस्य ज्ञानरतः सुधीः ॥ ५ ॥ जातमात्रो निजोत्संगे स्थिरमुल्लाप्य वै पुनः ॥ परिष्व
जति हार्देन उल्लापयति पुनःपुनः ॥ ६ ॥ स जातिस्मरणो जातो मातुरुत्संगमास्थितः ॥ जहास च तदा माता संक्षुब्धा वाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥
भीतास्मि किमिदं वत्स हासो यद्वदने तव ॥ अकालबोधः संजातः किंस्वित्पश्यसि शोभनम् ॥ ८ ॥ इत्युक्तो मातरं प्राह सर्वोऽपि स्वार्थमीहते ॥
मां नेतुमिच्छति पुरो मार्जारी किं न पश्यसि ॥ अंतर्धानगता चेयं द्वितीया जातहारिणी ॥ ९ ॥ पुत्रप्रीत्या च मातस्त्वमतः स्वार्थं समीहसे ॥
उल्लाप्योल्लाप्य बहुशः परिष्वजसि मां बत ॥ १० ॥ उद्धृते बालके स्नेहात्संभ्रमात्स्त्रीजनोऽप्ययम् ॥ ततोयमागतो हासः शृणु चाप्यत्र कारणम् ॥
॥ ११ ॥ स्वार्थे प्रसक्ता मार्जारी लोलुपा मामवेक्षते ॥ तथांतर्द्धानगा चेयं द्वितीया जातहारिणी ॥ १२ ॥ त्वं तु क्रमेणोपभोग्यं मत्तः फलम
भीप्ससि ॥ न मां जानासि कोऽप्येवं न वै चोपकृतं मया ॥ १३ ॥ संगतिर्नाति बालानां पंचसप्तदिनात्मकम् ॥ तथापि स्निह्यसि प्रीत्या परिष्व
जसि संततम् ॥ १४ ॥ ततेति वत्स भो भद्र इत्यलीकं ब्रवीषि माम् ॥ पुत्रस्य वचनं श्रुत्वा क्रुद्धा माताऽब्रवीदिदम् ॥ १५ ॥ नाहं त्वामुपकारार्थं
वत्स प्रीत्या परिष्वजे ॥ स्वार्थो मया परित्यक्तो यस्त्वत्तो मे भविष्यति ॥ १६ ॥ इत्युक्त्वा सा तमुत्सृज्य निष्क्रांता सूतिकागृहात् ॥ जहार तत्परि
त्यक्तं सा तदा जातहारिणी ॥ १७ ॥ सा हृत्वा तं तदा बालं पूर्वजातिस्मरं प्रिये ॥ हैमिन्याः शयने न्यस्यद्विक्रांतस्य महीभृतः ॥ १८ ॥ मत्वा
स्वकीयं पुत्रं तु विक्रांतेन महीभृता ॥ कृतं वै नामकरणमानंद इति विश्रुतम् ॥ १९ ॥ विक्रांतस्य सुतो नीतो बोधस्य च द्विजन्मनः ॥ चैत्रनामा
कृतस्तेन संस्कृतो वेदमंत्रकैः ॥ २० ॥ तृतीयं भक्षयामास बोधपुत्रं निशाचरी ॥ जातिस्मरोऽप्यथानंदः कृतोपनयनस्तदा ॥ २१ ॥ गुरुणा
समनुज्ञातं क्रियतामभिवादनम् ॥ जनन्याः प्रागुपस्थानमित्युक्तो वाक्यमब्रवीत् ॥ २२ ॥ वंद्या मे कतमा माता जनित्री पालिनी च वा ॥
आनंदस्य वचः श्रुत्वा गुरुर्वचनमब्रवीत् ॥ २३ ॥ नन्वियं ते महाभाग जनित्री जनकात्मजा ॥ विक्रांतस्याग्रमहिषी हैमिनीनाम नामतः ॥ २४ ॥

॥ ॥ आनंद उवाच ॥ ॥ चैत्रस्य प्रसवित्रीयं चैत्रोऽयं द्विजवेश्मनि ॥ संस्कृतो ब्राह्मणैर्मंत्रैर्गिरिभद्रासुतस्त्वहम् ॥ २५ ॥ गुरुराह ततः कस्त्वं
चैत्रः को वा त्वयोच्यते ॥ ततः स कथयामास पूर्ववृत्तांतमादितः ॥ २६ ॥ ॥ गुरुरुवाच ॥ ॥ अतीव गहनं वत्स संकटं महदागतम् ॥ न
वेद्मि किंचिन्मोहेन भ्रमंति मम बुद्धयः ॥ २७ ॥ ॥ आनंद उवाच ॥ ॥ मोहस्यावसरः कोऽत्र जगत्येवं व्यवस्थितः ॥ कः कस्य पुत्रो विप्रर्षे
को वा कस्य न बांधवः ॥ २८ ॥ अतः संसारता हंति संसारं प्राणिनामिह ॥ महामोहहतं चेतश्चित्रमत्र कथं गुरो ॥ २९ ॥ ब्रह्मपुत्रस्य दुष्टस्य
दुःसहस्य सुता भुवि ॥ जातहारिणिकानाम परिवर्त्तयते सुतान् ॥ ३० ॥ मातृद्वयं मया प्राप्तमस्मिन्नेव हि जन्मनि ॥ मातृद्वयमथो प्राप्तं जातिं
संस्मरता सता ॥ ३१ ॥ सोऽहं तपः करिष्यामि चैत्र आनीयतामिति ॥ ततः सुविस्मितो राजा सभार्यः सह बंधुभिः ॥३२॥ तस्मान्निवर्त्त्य ममता
मनुमेने च तं प्रति ॥ चैत्रमानीय तनयं राज्ययोग्यं चकार सः ॥ ३३ ॥ सन्मान्य ब्राह्मणं येन पुत्रबुद्ध्या स पालितः ॥ सोऽप्यानंदस्तपस्तेपे
महाकालवने शुभे ॥ ३४ ॥ इंद्रेश्वरस्य देवस्य पश्चिमे लिंगमुत्तमम् ॥ भक्त्या ह्याराधयामास तपसा दुष्करेण तु ॥ ३५ ॥ तपस्यंतं ततस्तं
तु देवः प्राह शुचिस्मिते ॥ किमर्थं तप्यसे वत्स तपस्तीव्रं ब्रवीमि ते ॥ ३६ ॥ मनुना भवता भाव्यं षष्ठेन व्रज तत्कुरु ॥ अलं ते तपसा
तस्मिंस्ततो मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ३७ ॥ इत्युक्तो देवदेवेन तथेत्याह महामतिः ॥ बभूव स मनुर्देवि ब्रह्मतुल्यो महायशाः ॥ ३८ ॥ पुत्रानु
त्पादयामास लिंगस्यास्य समर्चनात् ॥ कृतं नाम तदा देवैरानंदेश्वरमुत्तमम् ॥३९॥ आनंदेन यतः प्राप्ता सिद्धिर्देवि सुदुर्लभा ॥ अतो नाम सुवि
ख्यातमानंदेश्वरमीक्ष्यताम् ॥४०॥ ये पश्यंति विशालाक्षि आनंदेश्वरमीश्वरम् ॥ ते पुत्रपौत्रसंपन्ना भविष्यंति महीतले ॥ ४१ ॥ येषां क्षीणं नृणां
पापं कोटिजन्मशतोद्भवम् ॥ तेषां भवति सा भक्तिरानंदेश्वरदर्शनात् ॥४२॥ तदैव पुरुषो मुक्तो जन्ममृत्युजरादिभिः ॥ यदा पश्यति देवेशमानंदे
श्वरसंज्ञकम् ॥ ४३ ॥ मयोक्तं मुक्तिदं नृणामानन्देश्वरदर्शनम् ॥ स्वर्गापवर्गदं देवमानंदं लिंगमुत्तमम् ॥ अत्र देवैर्विशालाक्षि पूजितं लिंगमुत्तमम् ॥
॥ ४४ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ आनंदेश्वरदेवस्य शृणु त्वं कंथडेश्वरम् ॥ ४५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाह
स्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य आनंदेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ चतुस्त्रिंशत्तमं विद्धि देवं वै कंथडेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ वितस्तायास्तटे रम्ये ब्राह्मणो
निवसन्पुरा ॥ बभूव पांडवोनाम दारिद्र्येणातिपीडितः ॥ २ ॥ ज्ञातिभिश्च परित्यक्तो दुष्टया भार्यया तथा ॥ कंथाप्येका स्थिता यस्य सर्वस्वप्रेम

धारिणी ॥ ३ ॥ तेनाहं सुतकामेन तोषितो गिरिगह्वरे ॥ मयाप्युक्तं विशालाक्षि पुत्रस्तव भविष्यति ॥ ४ ॥ तस्य पुत्रः समुत्पन्नः कंथामध्यादयो
निजः ॥ शीतोष्णवारिणी कंथा तस्य पुत्रस्य साऽभवत् ॥ ५॥ स च लब्धः प्रसादेन मदीयेन वरानने ॥ रुद्रेण च वरो दत्तः कंथाया भविता पुनः
॥ ६ ॥ अथ षष्ठे गते वर्षे मौंजीबंधमचिंतयत् ॥ तदामंत्र्य मुनीन्सर्वान्प्रसाद्य च पुनःपुनः ॥ नमस्कृत्य ऋषीन्सर्वान्पूजयामास भक्तितः ॥ ७ ॥
फलैर्वित्तानुसारेण मौंजी तस्याप्यबंधत ॥ तेऽप्युक्ता मुनयः सर्वे प्रसाद्य च पुनःपुनः ॥ ८ ॥ दीयतामाशिषो ह्यस्मै पुत्राय मुनिसत्तमाः ॥ मम
पुत्रस्य पुत्रोऽयं दीर्घायुर्जायतां चिरम् ॥ ९ ॥ तूष्णींभूताः स्थिताः सर्वे तच्छ्रुत्वा नोत्तरं ददुः ॥ यदा ते नोत्तरं प्रोचुस्तदा मुनिवरः स्वयम् ॥
ध्यानेन चिंतयामास नूनमल्पायुषं सुतम् ॥ १० ॥ इति ज्ञात्वा तु संमोहमगमत्सहसा मुनिः ॥ विललाप स दुःखार्त्तः सुतस्नेहेन दुःखितः ॥ ११ ॥
॥ वाडव उवाच ॥ ॥ दत्तः स्वयं महेशेन ममाल्पायुः कथं सुतः ॥ रुद्रेण च वरो दत्तः प्रसन्नेन पुरा मम ॥ १२ ॥ मत्तुल्यवीर्यः पुत्रस्ते कंथामध्याद्भ
विष्यति ॥ जातं च दत्त्वा ह्यल्पायुं मिथ्या त्र्यक्षस्य तद्वचः ॥ १३ ॥ पितरं दुःखितं दृष्ट्वा तूष्णींभूतो मुनिस्तदा ॥ स बालः सहसा वाक्यं बभाषे
हर्षवर्द्धनम् ॥ १४ ॥ त्यजत भयमिदानीं यन्ममार्थे विषण्णा विनिहतनिजयत्नं प्रेतराजं करोमि ॥ शृणुत मम गिरं भोः सेश्वरा लोकपालाः पितृ
पतिविजयार्थं सत्प्रतिज्ञा ममैषा ॥ १५ ॥ अतिविषमतपोभिः शंकरं तोषयित्वा स्वपितुरपि च भक्त्या हन्मि मृत्योर्जयाशाम् ॥ किमतिशयविषाद
व्याकुलास्तात सर्वे सपदि पितृपतिं तं स्वे वशे स्थापयामि ॥ १६ ॥ प्रयामि रुद्रं शरणं महेश्वरं देवं वरं चाप्युमयाऽविहीनम् ॥ शृण्वंतु सर्वेमुनयः
समंतान्न मादृशे मृत्युपराभवोस्ति ॥ १७ ॥ तपोभिरुग्रैः शितिकंठपादौ प्रसाद्य मृत्युं न चिराद्धिनेष्ये ॥ कंथाजवाक्यामृतलोलनेत्राः संजातरोमां
चलसत्स्वदेहाः ॥ १८ ॥ पप्रच्छुरेनं मुनयः शिशुं तं जानासि रुद्रं परमं कथं त्वम् ॥ वयं चिरं कालमुपासमानास्तपोभिरुग्रैर्व्रतसंचयैश्च ॥ १९ ॥
तथापि विद्मो न वयं महेशं ज्ञातस्त्वयासौ कथमर्भकेण ॥ ईहामहे तं किल पुत्र सम्यक्छ्रोतुं प्रहर्षाद्भुतजातरोमाः ॥ २० ॥ ज्ञातस्त्वया कुत्र कथं
महेशो महेश्वरो वै भुवनैकनाथः ॥ २१ ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ स बालः कथयामास वृत्तांतं पर्वतात्मजे ॥ २२ ॥
ममात्र क्रीडतः सिद्धः सिद्धिदः समुपागतः ॥ विज्ञायाल्पायुषं मां तु वात्सल्यादब्रवीदिदम् ॥ २३ ॥ गच्छ पुत्र ममादेशान्महाकालवनोत्तमे ॥
दक्षिणे चास्ति यल्लिंगमानंदेश्वरलिंगतः ॥ २४ ॥ तमाराधय शीघ्रं त्वं चिरंजीवी भविष्यसि ॥ तस्योपदेशदानेन ज्ञातं सम्यङ्महेश्वरात् ॥ २५ ॥
नान्यो देवोस्ति लोकेषु सत्यं सत्यं मुनीश्वराः ॥ तस्माद्द्यैव यास्यामि महाकालवने शुभे ॥ २६ ॥ लिंगमाराधयिष्यामि विषादस्त्यज्यता

मिह ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तेन सार्द्धं महर्षयः ॥ २७ ॥ पिता च विस्मितो देवि सर्वं एव समागताः ॥ देवमाराधयामास बालः
कालजिघांसया॥ २८ ॥ लिंगमध्यात्ततो वाणी निःसृता पर्वतात्मजे ॥ अहो तुष्टोस्मि ते वत्स कं कामं प्रददाम्यहम् ॥ २९ ॥ ॥ बाल
उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव ये त्वां पश्यंति शंकर ॥ पापकंथाविनिर्मुक्तास्ते संतु चिरजीविनः ॥ ३० ॥ बालस्य भाषितं श्रुत्वा लिंगे
नोक्तं यशस्विनि ॥ ये च मां पूजयिष्यंति श्रद्धया परया युताः ॥ ते भविष्यंति सततं जरामरणवर्जिताः ॥ ३१ ॥ लप्स्यंते परमान्कामान्भविष्यंति
गणोत्तम ॥ पूज्याः सर्वेषु लोकेषु सर्वालंकारभूषिताः ॥ ३२ ॥ एवं लब्धवरः कंथः प्रांजलिः समुपस्थितः ॥ लिंगेनोक्तः प्रसन्नेन भूयो वरय सुव्रत
॥ ३३ ॥ वरो वै दुर्लभो लोके देवदानवगुह्यकैः ॥ मयावतारितो यस्मान्नास्त्यदेयं तवाधुना ॥ ३४ ॥ बालेनोक्तो महादेव यदि देयो वरः पुनः ॥
मन्नाम्ना देव ते ख्यातिर्भूयात्त्रिभुवने भुवि ॥ ३५ ॥ एवमस्त्विति लिंगेन प्रोक्तं तुष्टेन पार्वति ॥ तदाप्रभृति देवेशो विख्यातः कंथडेश्वरः ॥ यस्य
दर्शनमात्रेण चिरायुर्जायते नरः ॥ ३६ ॥ यः समीक्षति तल्लिंगं कंथडेश्वरमीश्वरम् ॥ ३७ ॥ पापकंथाविनिर्मुक्तो मुक्तिं यास्यति गौरि सः ॥
पुण्यं यशस्यं गेयं तल्लिंगं पापप्रणाशनम् ॥ पुनाति पातकान्सर्वान्मम नामानुकीर्त्तनात् ॥ ३८ ॥ तेऽधन्याः पुरुषा लोके तेषां जन्म निरर्थकम् ॥
यैर्न दृष्टो महाकाले देवोऽसौ कंथडेश्वरः ॥ ३९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ कंथडेश्वरदेवस्य इन्द्रेश्वरमथो शृणु ॥ ४० ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कंथडेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुस्त्रिंशो
ऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ पंचत्रिंशत्तमं देवमिंद्रेश्वरमनुत्तमम् ॥ महासिद्धिप्रदं देवि ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥ १ ॥
आसीत्प्रजापतिस्त्वष्टा तस्य पुत्रः कुशध्वजः ॥ स्वकर्मनिरतो दांतो वासवेन निपातितः ॥ २ ॥ तस्य पुत्रं हतं श्रुत्वा त्वष्टा क्रुद्धः प्रजापतिः ॥
अवलुच्य जटामेकामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ अद्य पश्यंतु मे वीर्यं त्रयो लोकाः सदेवताः ॥ स च पश्यतु दुर्बुद्धिर्ब्रह्महा पाकशासनः ॥ ४ ॥
स्वकर्मनिरतो येन मत्सुतो विनिपातितः ॥ इत्युक्त्वा कोपरक्ताक्षो जटामग्नौ जुहाव ताम् ॥ ५ ॥ ततो वृत्रः समुत्तस्थौ ज्वालामालासमाकुलः ॥
महाकायो महादंष्ट्रो भिन्नांजनचयप्रभः ॥६॥ इंद्रशत्रुरमेयात्मा त्वष्टुस्तेजोऽभिबृंहितः ॥ अहन्यहनि सोऽवर्द्धदिषुपातं महाबलम् ॥७॥ वधाय चात्म
नो दृष्ट्वा वृत्रं शक्रो महासुरम् ॥ चिंतयामास सहसा किं कृतं सुकृतं भवेत् ॥ ८ ॥ एतस्मिन्नंतरे प्राप्तो वृत्रो बलवतां वरः ॥ ददर्श वासवं तत्र देवैः
सार्द्धं वरानने ॥ ९ ॥ दैत्यो वृत्रो महाकायश्चक्रे संग्राममुल्बणम् ॥ नानाशस्त्रास्त्रसंक्षोभं भटसंघट्टसंकटम् ॥ १० ॥ छिन्नभिन्नतनुत्राणक्रोधरक्तधरा

तलम् ॥ लूनाननाब्जप्रकरं करपल्लवदुर्गमम् ॥११॥ कबंधसंघघटनं घटितामरसैनिकम् ॥ विकीर्णाभरणस्फीतस्फुरद्योधांगभूषणम् ॥ १२ ॥ कल्लो
लरुधिरोद्गारपाटलीकृतदिङ्मुखम् ॥ तस्मिन्रणे महाभीमे देवान्भित्त्वा सगुह्यकान् ॥ १३ ॥ वासवं बंधयित्वा तु स्वर्गलोकं जगाम ह ॥ राज्यं
चकार निःशंको निस्सपत्नं वरानने ॥ १४ ॥ ततस्तु बद्धे देवेंद्रे बृहस्पतिरुदारधीः ॥ आजगाम तमुद्देशं यत्र बद्धः शतक्रतुः ॥ १५ ॥ दृष्ट्वा तथा
विधं शक्रमाशीर्भिरभिनंद्य च ॥ बंधनान्मोचयित्वा तु प्रोवाचेदं वचस्तदा ॥ १६ ॥ अनुकूलो न कालोयं सुरेशस्य तवाधुना ॥ उद्योगः सुमहा
न्दृष्टः संघातश्च सुरद्विषाम् ॥ दृष्टा हि प्रवराः सर्वे मया तत्र महासुराः ॥ १७ ॥ एकैकोपि विजेतुं त्वां शक्तः स्यादिति मे मतिः ॥ न तादृक्संगमः
शक्र कदाचित्सुरविद्विषाम् ॥ दृष्टो वापि श्रुतो वापि यादृशो ह्यवलोकितः ॥ १८ ॥ बृहस्पतिवचः श्रुत्वा शक्रः संभ्रममागमत् ॥ ध्यात्वा मुहूर्त्तं
प्रोवाच बृहद्बुद्धेबृहस्पते ॥१९॥ किमत्र प्रतिकर्त्तव्यं वद तावद्बृहस्पते ॥ बहवो बलवंतश्च दानवाःस्वल्पकैर्दिनैः॥मत्सकाशं समेष्यंति स च वृत्रो महा
बलः ॥ २० ॥ इति शक्रवचः श्रुत्वा बृहस्पतिरुवाच तम् ॥ उपायः क्रियतां तूर्णं गच्छ शक्र ममाज्ञया ॥ २१ ॥ महाकालवने रम्ये खंडेश्वरस्य
दक्षिणे ॥ सर्वसंपत्करं लिंगं विद्यते तत्र वासव ॥ २२ ॥ तदाराधय यत्नेन तत्ते कामं प्रदास्यति ॥ बृहस्पतिवचः श्रुत्वा शक्रः शीघ्रतरं
गतः ॥ २३ ॥ महाकालवने देवि दृष्ट्वा लिंगमनुत्तमम् ॥ स्तुतिं चकार सहसा भक्तिनम्रात्मकंधरः ॥ २४ ॥ नमो देवाधिदेवाय
शंकराय वृषाय च ॥ काम्याय बहुरूपाय व्यालयज्ञोपवीतिने ॥ वरेण्याय नमो नित्यं नमस्ते सर्वकामद ॥ २५ ॥ आद्यः प्रजा
सृष्टिकरस्त्वमेव कालः प्रजाः संहरसि त्वमेव ॥ अपांपतिर्भूतपतिस्त्वमेव धनेश्वरस्त्वं दहनस्त्वमेव ॥ २६ ॥ चंद्रश्च सूर्यः पवन
स्त्वमेव धाता विधाता परमः पुराणः ॥ जलाशयस्त्वं वरुणस्त्वमेव शैलोत्तमस्त्वं भुजगेश्वरश्च ॥ डिंडिर्महाकाल वृषस्त्वमेव विनायको
गुह्यवरस्त्वमेव ॥ २७ ॥ इतीरितां स्तुतिं श्रुत्वा लिंगेनोक्तः शतक्रतुः ॥ गच्छ शक्र ममादेशान्मत्तेजोबृंहितो रणे ॥ हनिष्यसि न संदेहो
वृत्रं रिपुविदारण ॥ २८ ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्यादपां फेनेन पार्वति ॥ जघान समरे वृत्रं पश्यतां त्रिदशद्विषाम् ॥ २९ ॥ निहत्य दानवान्पश्चा
ल्लीलया रणकर्कशः ॥ उवाचेन्द्रस्तदा देवान्हतो वृत्रो महारणे ॥ ३० ॥ त्रैलोक्याध्यक्षतां प्राप्ता भवंतो मत्पराक्रमात् ॥ एवमुक्तास्तु शक्रेण ते देवा
विस्मयान्विताः ॥ ३१ ॥ अस्य देवस्य माहात्म्याद्धतो वृत्रो महासुरः ॥ शरीरे च स्थिताः पापा दर्शनात्संक्षयं गताः ॥ ३२ ॥ इन्द्रेणाराधितो
यस्माद्देवदेवो महेश्वरः ॥ तस्मादिंद्रेश्वरोनाम ख्यातो भुवि भविष्यति ॥ ३३ ॥ दर्शनादस्य लिंगस्य पुरीमिंद्रस्य शोभनाम् ॥ पापिनोपि गमि

ष्यंति सर्वपातकवर्जिताः ॥ ३४ ॥ यः पश्यति नरो नित्यं श्रीइन्द्रेश्वरसंज्ञकम् ॥ स मुक्तः पातकैः सर्वैर्दिवि मोदिष्यते चिरम् ॥ ३५ ॥ इंद्रेणारा
धितं लिंगं भक्त्या यः पूजयिष्यति ॥ स याति वै परं स्थानं दिव्यकल्पचतुष्टयम् ॥ ३६ ॥ येन चेंद्रेश्वरो देवो भक्त्या सम्यक्प्रपूजितः ॥ तेन
विष्णुप्रभृतयो वयं सर्वे सवासवाः ॥ मुनयो लोकपालाश्च पूजिताः स्युर्न संशयः ॥ ३७ ॥ इत्युक्तः स सुरैः शक्रो वैकुण्ठाद्यैः समंततः ॥ तैरेव
संहितो देवो जगामाथ त्रिविष्टपम् ॥ ३८ ॥ इंद्रेश्वरस्य देवस्य प्रभावः कथितस्त्वयम् ॥ मार्कंडेयेश्वरं देवं शृणु पार्वति सांप्रतम् ॥ ३९ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्य इन्द्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचत्रिंशो
ऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ मार्कंडेयेश्वरं विद्धि षट्त्रिंशत्तममीश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण पुत्रवाञ्जायते नरः ॥ १ ॥ ब्रह्मवंशस
मुत्पन्नो मृकण्डोनाम तापसः ॥ वेदाध्ययनसंपन्नः स चापुत्रो बभूव ह ॥ २ ॥ पुत्रार्थं चिन्तयामास कथं पुत्रो भवेदिति ॥ अपुत्रस्य कुतो लोक
इति वेदेषु पठ्यते ॥ ३ ॥ तस्मात्तपः करिष्यामि येन मे तनयो भवेत् ॥ एवं संचिंत्य बहुधा स जगाम हिमालयम् ॥ ४ ॥ चकार वसतिं चापि
तपसे भावितात्मवान् ॥ वायुभक्षोंबुभक्षश्च निराहारोर्ध्वपादकः ॥ ५ ॥ शाकमूलफलाहारः पर्णाश्येकद्विपर्णभुक् ॥ एवमादीनि चान्यानि तपांसि
सुबहून्यपि ॥६॥ चकार स मुनिस्तत्र वर्षाणि द्वादशैव तु ॥ न तुष्टोऽहं तदा देवि तपसा दुष्करेण तु ॥७॥ ततो ज्ञात्वा मतिं तस्य विज्ञप्तोऽहं तदा
त्वया ॥ करोत्येव तपः क्रूरं पुत्रहेतोर्मुनिर्महान् ॥८॥ तेजसा दीपयञ्छैलं शोषयन्सलिलाशयान् ॥ तपसा दुष्करेणैव क्षुभिता नाकवासिनः॥९॥
समुद्राः क्षुभिताः सर्वे चन्द्रादित्यौ तथैव च ॥ ऋषयो विस्मृतिं प्राप्ताः कंपेते चापि रोदसी ॥ अकालप्रलयो देव भविष्यति न संशयः ॥१०॥ मुनये
तन्मृकण्डाय पुत्रो वै दीयतामिति॥मया प्रोक्तं वरारोहे पुत्रमिच्छत्ययोनिजम् ॥११॥ अक्षयं सुविशालाक्षि सहस्राक्षमिवापरम् ॥ चन्द्राभं चन्द्रवदनं
चन्द्रवद्भुवनप्रियम् ॥१२॥ नीलोत्पलदलश्यामं नीलोत्पलदलेक्षणम् ॥ विशालचारुजघनं चारुकुण्डलमंडितम् ॥ पुत्रमिच्छति देवेशि मृकण्डोऽयं
महामुनिः ॥ १३ ॥ त्वयाप्युक्तं पुनर्देवि कारुण्याद्भक्तिवत्सले ॥ न ददासि मुनेः पुत्रं तप्यतो विषमं तपः ॥ १४ ॥ फलस्य दाता तपसां कथं
त्वं गीयसे बुधैः ॥ कस्त्वां नु शरणं गच्छेल्लोकानां सम्भवं भवम् ॥ १५ ॥ करोषि सर्वदैत्यानां सर्वदेवाकुलाकुलम् ॥ त्वयाहं सुचिरं देवं सत्कृता
करुणाकर ॥ १६ ॥ नान्यो मामनुकम्पार्थं प्रयच्छेत्प्रवरं वरम् ॥ स त्वं सर्वजगन्नाथ प्रभुः कर्त्ता प्रशासिता ॥ १७ ॥ हेतुः स्वामी महेशानो दया
लुर्भक्तवत्सलः ॥ सर्वेश्वर स्तुतोऽभीष्टं किं न विप्राय दीयते ॥ १८ ॥ तपसा क्षीणपापस्य ब्रह्मत्वे भावितात्मनः ॥ अस्य पुत्रप्रदानं त्वं कुरु मद्वच

नाच्छिव ॥ १९ ॥ मया त्वं वर्णिता देवि स्नेहाक्षरपदैः शुभैः ॥ लोलपंकजपत्राक्षि गौरि भूधरगात्रजे ॥ २० ॥ स्कंदमातः कलापूर्णचंद्रविम्बनिभा
नने ॥ कृशोदरि विनिःस्पृष्टचामीकरनिभद्युते ॥ २१ ॥ त्वयोक्तं प्रकरिष्यामि वाक्यं द्विरदगामिनि ॥ त्वं सिद्धिः साधका साध्यं त्वं क्रिया
प्रक्रमाश्रया ॥ २२ ॥ त्वं माया श्रीर्द्युतिः श्रीमच्छ्रद्धारुचिरसंततिः ॥ कृत्वा मानं बहुविधं मयैव सह सुन्दरि ॥ २३ ॥ भ्राजसे विविधाकारा
मोहयित्वाखिलं जगत् ॥ त्वयाप्युक्तं पुनर्देवि क्रियतां तु वचो मम ॥२४॥ मुनयेऽस्मै तपःक्षीणसर्वगात्राय सांप्रतम् ॥ वरः प्रदीयतामस्मै ब्राह्मणाय
महेश्वर ॥ २५ ॥ मयाप्युक्तं विशालाक्षि श्रूयतां वचनं मम ॥ असौ गच्छतु विप्रेंद्रो महाकालवनोत्तमे ॥ २६ ॥ पत्तनेश्वरपूर्वे तु तत्रास्ते
लिंगमुत्तमम् ॥ पुत्रप्रदं विशालाक्षि महापातकनाशनम् ॥ २७ ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा त्वयाप्युक्तो द्विजोत्तमः ॥ महाकालवनं गच्छ पुत्रार्थमृषि
सत्तम ॥ तत्र लिंगं समाराध्य लप्स्यसे पुत्रमुत्तमम् ॥ २८ ॥ त्वया संप्रेरितो विप्रस्तथेति कृतनिश्चयः ॥ आशया परया युक्तः पुत्रकामो जगाम
सः ॥ २९ ॥ तत्र दृष्ट्वा महालिंगं पुत्रदं पापनाशनम् ॥ भक्त्या संसेवयामास तपसा दुष्करेण तु ॥ ३० ॥ अथ केनापि कालेन निःसृतोऽहं
त्वया सह॥लिंगमध्याद्वरारोहे स च प्रोक्तो द्विजोत्तमः ॥ ३१ ॥ शर्वोऽहमिति जानीहि ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ आवां पुरा प्रसन्नौ ते ज्ञातं तव
विचेष्टितम् ॥३२॥ यमिच्छसि वरं ब्रह्मंस्तदद्य प्रददामि ते ॥ मया प्रोक्तः प्रसन्नेन मुनिः परमविस्मितः ॥ ३३ ॥ प्रह्वः प्राह सुहृदये स हृष्टो मुनि
सत्तमः ॥ अपत्यहेतोर्देवेशौ किमलभ्यं भवेन्मम ॥ ३४ ॥ मया प्रोक्तस्तदा देवि मृकण्डो मुनिसत्तमः ॥ अयोनिजस्ते तनयो मानुषो वै भवि
ष्यति ॥ ऐश्वर्यज्ञानसंपन्नो दीर्घायुः सर्ववित्सुधीः ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि प्रादुर्भूतो महातपाः ॥ पुत्रः परमधर्मात्मा मार्कण्डेयो महामुनिः ॥
॥ ३६ ॥ स जातमात्रो धर्मात्मा तत्रैव तपसि स्थितः ॥ देवमाराधयामास स तुष्टोऽथ वरं ददौ ॥ ३७ ॥ त्वयाहं जातमात्रेण तपसा तोषितो
यतः ॥ तस्मात्ख्यातिं गमिष्यामि त्वन्नाम्ना द्विजसत्तम ॥ ३८ ॥ ये मां पश्यंति विप्रेंद्र भक्त्या परमया युताः ॥ प्राप्नुवंति गतिं नित्यं ते सदानंद
दायिनीम् ॥ ३९ ॥ प्रसंगाद्ये गमिष्यंति ते सदा दुःखवर्जिताः ॥ देवदेवं समाराध्य मोदिष्यंति हि ते नराः ॥ ४० ॥ त्र्यक्षा गणेश्वराः सिद्धाः
सिद्धगंधर्वसेविताः ॥ ते भविष्यंति सततं मम भक्ताश्च ये नराः ॥ ४१ ॥ ये मां संपूजयिष्यंति हृद्यैः पुष्पैः सुगंधिभिः ॥ दीर्घायुषो भविष्यंति
सदा दुःखविवर्जिताः ॥ ४२ ॥ इत्युक्ते तेन लिंगेन मार्कंडेयो महातपाः ॥ तपश्चचार तत्रैव महाकालवने स्थितः ॥ ४३ ॥ प्रभावः कथितो देवि

मार्कंडेयेश्वरस्य च ॥ शिवेश्वरस्य देवस्य माहात्म्यं शृणु सांप्रतम् ॥ ४४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये मार्कंडेयेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ सप्तत्रिंशत्तमं विद्धि शिवेश्वरमनंतकम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण जायंते सर्वसंपदः ॥ १ ॥ राजा रिपुंजयोनाम ब्रह्मकल्पे पुराभवत् ॥ महाकालवने रम्ये प्रजापालनतत्परः ॥ २ ॥ देवपूजां व्रतं दानं ध्यानं स्वाध्यायसत्क्रियाम् ॥ प्रजापालनकं कृत्वा न स जानाति किंचन[१] ॥ ३ ॥ स प्रजाः पालयामास पुत्रवत्परिपालिताः ॥ प्रजास्ताः सुखसंवृद्धा जरामृत्युविवर्जिताः ॥ ४ ॥ पुत्रिणो धनधान्याढ्याः सर्वकामसमन्विताः ॥ तस्यैव तेजसा व्याप्तं महाकालपुरं प्रिये ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नंतरे पृथ्वीं तस्मिञ्छासति पार्वति ॥ महाकालवनं देवि स्वपुरं चिह्नितं मया ॥ विना चोज्जयिनीं गंतुं न रतिं प्राप कुत्रचित् ॥ ६ ॥ तदा मया गणेशस्तु शिवसंज्ञो गणाग्रणीः ॥ चिंतितस्तत्क्षणात्प्राप्तः किं करोमीत्युवाच ह ॥ ७ ॥ मयाप्युक्तो गणेशो हि गच्छ पुत्र मम प्रियम् ॥ महाकालपुरं व्याप्तं राज्ञा रिपुञ्जयेन हि ॥ ८ ॥ इत्युक्तः स मया देवि तथेत्युक्त्वा कृतांजलिः ॥ गतोऽसौ मानुषे लोके ममाज्ञाहर्षिताननः ॥ ९ ॥ गते शिवगणे देवि संतुष्टोऽहं शुचिस्मिते ॥ युक्तिज्ञानवृतो दक्षः प्रभोर्भृत्यो हि दुर्लभः ॥ १० ॥ ततः स भिक्षुरूपेण बह्वौषधिपरिग्रहः ॥ गृहीत्वा दुंदुभिं स्कंधे वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ११ ॥ कश्च भूतविषग्रस्तो नानादोषैः समाश्रितः ॥ कस्य को व्याधिरत्युग्रो यमहं प्रशमं नये ॥ १२ ॥ कोऽपुत्रः पुत्रवानस्तु मन्मंत्रबलमाश्रितः ॥ वैद्योऽस्मि सर्वयुक्तिज्ञः सर्वकामप्रदायकः ॥ १३ ॥ तस्य वाक्यं समाकर्ण्य कौतूहलसमन्वितः ॥ सवृद्धबालनारीको जनस्तमभिजग्मिवान् ॥ १४ ॥ तेषां स नाशयामास व्याधिं दुर्जयमप्यति ॥ ते च तस्मै सुमहतीं पूजां चक्रुः सुहर्षिताः ॥ हेमरत्नांबरधनैर्धान्यग्रामपुरादिभिः ॥ १५ ॥ एवं स न्यवसत्तत्र वर्षाणि च चतुर्दश ॥ नृपतेरंतरप्रेक्षी न चांतरमवाप सः ॥ १६ ॥ अहोऽतिदुष्करो राजा अहो लोकपरायणः ॥ अहो तेजोनिधिर्वीरो दुर्जयोऽसौ महामतिः ॥ १७ ॥ एवं स चिंतयंस्तत्र भिक्षुरूपी शिवो गणः ॥ जीर्णोद्यानलताजालगहने संवृतः स्थितः ॥ १८ ॥ अत्रांतरे तु नृपतेस्तस्य लोकव्रतस्य तु ॥ महिषी निर्जरा[२] राज्ञः प्राणेभ्योपि गरीयसी ॥ १९ ॥ रूपेणाप्रतिमा लोके सा चापुत्रा सुतार्थिनी ॥ सपत्नीबहुला देवी श्रुत्वा भिक्षुं समाश्रिता ॥ २० ॥ सर्वकामप्रदं ज्ञात्वा नागराणां सकौतुकम् ॥ स्वां सखीं प्रेषयामास सुनंदांनाम भामिनी ॥ २१ ॥ भिक्षोरायतयने गुप्तमंतःपुरमतंद्रिता ॥ तया चासादितो भिक्षुर्विचिंत्य

---

१ किं कृतम्--इ० पा० । २ वल्लभा--इ० पा० ।

नगरं तदा ॥ उवाच चिंतापरमं भिक्षुं भिक्षासमन्वितम् ॥ २२ ॥ प्रणम्य प्रांजलिर्भूत्वा कार्यार्थं विगतव्यथा ॥ भगवन्महिषी राज्ञः प्राणेभ्योऽपि
गरीयसी ॥ वंध्या पुत्रार्थिनी देवी गुप्तं त्वां [1]द्रष्टुमिच्छति ॥ २३ ॥ भवान्कृपाकरः प्रायः प्रजानामीहितप्रदः ॥ एवं श्रुत्वा शिवगणो लब्ध्वा रन्ध्र
मुवाच ह ॥ २४ ॥ ॥ भिक्षुरुवाच ॥ ॥ भद्रे केयं तव मतिर्विपरीतप्रलापिनी ॥ अविज्ञातो नरपतेर्गृहमेहीति भाषसे ॥ अविज्ञातः पुरे दृष्टः
साहसी पुरुषो भवेत् ॥ २५ ॥ एवं मत्वा व्रज क्षिप्रं स्वमेवांतःपुरं शुभे ॥ नाहं तत्रागमिष्यामि यावन्न नृपतेर्वचः ॥ २६ ॥ सा तु तस्य वचः
श्रुत्वा भिक्षोः क्षुभितमानसा ॥ जगामान्तःपुरं तूर्णं देव्यै तच्च न्यवेदयत् ॥ २७ ॥ सखीवचस्तु सा श्रुत्वा देवी दीना उवाच ताम् ॥ सुनन्दे क
उपायोस्ति राजा येन प्रवर्त्तते ॥ भिक्षोरानयने क्षिप्रं यावन्नासौ व्रजेत्क्वचित् ॥ २८ ॥ उवाच सा तां युक्त्यैवं सुनंदा युक्तभाषिणी ॥ त्वं तस्य
वल्लभा राज्ञः प्राणेभ्योपि गरीयसी ॥ २९ ॥ तस्मादस्वस्थचित्तत्वं राज्ञः स्वं संप्रदर्शय ॥ हेतुना तेन राजा च वाक्यं तव करिष्यति ॥ ३० ॥
एतस्मिन्नेव काले तु देव्या दर्शनलालसः ॥ जगामांतःपुरं राजा प्रियां दीनां ददर्श ह ॥ तामपृच्छत्ततो राजा स्नेहार्द्रीकृतमानसः ॥ ३१ ॥
॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ किमिदं देवि ते रूपं विमनस्केव भाषसे ॥ भग्नासि केन दुःखेन कस्यापकृतमीदृशम् ॥ ३२ ॥ नृपस्य वचनं श्रुत्वा
राज्ञी वचनमब्रवीत् ॥ न पुत्रा नृप मे संति तेन मे नास्ति निर्वृतिः ॥ ३३ ॥ क्रीडनं पीडनायैव तेषां ये पुत्रवर्जिताः ॥ अपुत्रा जगतो दीना
दुःखिताः पुत्रवर्जिताः ॥ अपुत्रे च गतिर्नास्ति सुतापुत्रविवर्जिते ॥ ३४ ॥ सुखिनस्ते जना लोके ये बालं पांसुभूषितम् ॥ परिष्वजंति स्वसुतम
स्फुटाक्षरभाषकम् ॥ ३५ ॥ अनेन कारणेनास्मि निर्वेदं परमं गता ॥ उपायो हि मया दृष्टः पुत्रार्थे मम सांप्रतम् ॥ ३६ ॥ इह भिक्षुः समायातो
देवरूपी सनातनः ॥ तस्य चाव्याहता शक्तिः श्रूयते सर्ववस्तुषु ॥ ३७ ॥ सस्त्रीबालो जनश्चात्र शरणं यस्य गच्छति ॥ तस्य भिक्षोः प्रसादेन
सुतवत्यो वयं नृप ॥ भविष्यामोऽत्र संदेहो न मे मनसि वर्त्तते ॥ ३८ ॥ तस्याः स[2] वचनं श्रुत्वा जीर्णोद्यानं जगाम ह ॥ प्रियया सहितो राजा तं
च भिक्षुं ददर्श ह ॥ ३९ ॥ दृष्टमात्रो नृपतिना भिक्षुर्लिंगत्वमागतः ॥ दृष्ट्वा सुमहदाश्चर्यं भक्तिनम्रो महीपतिः ॥ पूजयामास विधिवत्तल्लिंगं भिक्षु
रूपकम् ॥ ४० ॥ अपुत्रोऽस्मीत्युवाचेदं धन्येयं महिषी मम ॥ देहि मे तनयं देव [3]शिवो भवान्महेश्वरः ॥ ४१ ॥ इत्युक्तो राजसिंहेन भिक्षुर्लिंगा
कृतिस्तदा ॥ प्रत्युवाच महीपालं पुत्रस्ते भविता नृप ॥ ४२ ॥ ततःप्रभृति राजासौ सकलत्रो महामतिः ॥ सर्वभावेन तं देवं जगाम शरणं

---

१ प्रष्टुम्—इ०पा० । २ तत्—इ०पा० । ३ सुतदो भवान्महेश्वरः—इ०पा० ।

मुदा ॥ ४३ ॥ देवदेवस्य माहात्म्यात्पुत्रो जातो महाबलः ॥ धर्मात्मा च यशस्वी च सार्वभौमो गुणाधिकः ॥ ४४ ॥ अथाहं मन्दरादेवि कौतुकात्तु समागतः ॥ लिंगाकारं गणं दृष्ट्वा राजानं सेवकं तथा ॥४५॥ योगैश्वर्येण च मया कृतं वै पुरमात्मनः ॥ नानारत्नप्रभोद्द्योतं नानासिद्धिनिषेवितम् ॥ तच्छिवं शाश्वतं स्थानं दत्तं देवि तदा मया ॥ ४६ ॥ मार्कंडेयेश्वराद्देवादुत्तरे वरवर्णिनि ॥ तदाप्रभृति देवोऽसौ शिवेश्वर इति स्मृतः ॥ ॥ ४७ ॥ येऽर्चयिष्यन्ति सततं शिवेश्वरमनुत्तमम् ॥ निर्धूतसर्वपापास्ते भविष्यंति गणोत्तमाः ॥ ४८ ॥ विदित्वार्भगुरुं लोकं ये द्रक्ष्यंति शिवेश्वरम् ॥ अन्तकाले प्रदास्यामि[1] तेषां ज्ञानमनुत्तमम् ॥४९॥ मोक्षं सुदुर्लभं मत्वा संसारं चातिभीषणम् ॥ अपुनर्भवहेतुत्वात्संसेव्योऽसौ शिवेश्वरः ॥ ॥ ५० ॥ सर्वावस्थोऽपि यो मर्त्यः संश्रयेत्तं शिवेश्वरम् ॥ स तां गतिमवाप्नोति यज्ञैर्दानैर्हि या गतिः ॥ ५१ ॥ आख्यानं प्रयतो मर्त्यो य इदं श्रावयेच्छुचिः ॥ पठेद्वा वाचयेद्वापि स मुच्येत्सर्वकिल्बिषैः ॥ ५२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ शिवेश्वरस्य देवस्य कुसुमेशमतः शृणु ॥ ५३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये शिवेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥ ॥छ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अष्टात्रिंशत्तमं विद्धि कुसुमेश्वरसंज्ञकम् ॥ देवं स्वर्गप्रदं देवि महापातकनाशनम् ॥१॥ पुरा वैवस्वते कल्पे प्राप्ते वाराहसंज्ञके ॥ प्रादुर्भूते विशालाक्षि कैलासादहमागतः ॥ २ ॥ महाकालवने रम्ये रममाणस्य पार्वति ॥ त्वया सार्द्धं ममाक्षैश्च प्रादुरासीन्महास्वनः ॥ ३ ॥ पृष्टोऽहं च तदा श्रुत्वा शब्दं चातीव दुःसहम् ॥ शब्दोत्पत्तिर्मया देवि कथिता सा त्वदग्रतः ॥४॥ एते गणेशाः क्रीडंति मध्ये वै वीरको गणः ॥ कुसुमैर्भूषितोऽत्यर्थं ममातीव सुवल्लभः ॥५॥ कुसुमैर्हन्यतेऽत्यर्थं पूज्यते कुसुमोत्करैः ॥ स एव वीरको देवि सदा मे हर्षदायकः[2] ॥६॥ नानाश्चर्यगुणाधारो गणेश्वरशतार्चितः ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा त्वयाप्युक्तं वरानने ॥७॥ न दृश्यते विना पुण्यैः पुत्रस्याननपंकजम् ॥ ईदृशस्य सुतस्यापि ममोत्कण्ठा महेश्वर ॥ ८ ॥ कदाहमीदृशं पुत्रं द्रक्ष्याम्यानन्ददायकम् ॥ मया तव वचः श्रुत्वा हसित्वा च पुनःपुनः ॥ प्रोक्तं पार्वति पुत्रोऽयं प्रदत्तो वीरकोऽधुना ॥ ९ ॥ एष एव सुतस्तेस्तु नयनानन्ददायकः ॥ त्वया मात्रा कृतार्थस्तु वीरकः कुसुमार्चितः ॥ १० ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा प्रेषिता विजया त्वया ॥ दत्तो हरेण मे पुत्रो विजये शीघ्रमानय ॥ ११ ॥ विजयोवाच गणपं गणमध्ये[3] च वर्तिनम् ॥ एहि वीरक चापल्यात्त्वया देवः प्रकोपितः ॥ किमुन्मत्तवदत्यर्थं नृत्यरागेण मोहितः ॥ १२ ॥ इत्युक्तो भयसंत्रस्तः कुसुमैर्भूषितस्तदा ॥ त्वत्समीपं समा

---

[1] प्रवक्ष्यामि—इ० पा० । [2] हृदयप्रियः—इ० पा० । [3] गणमध्येषु चार्चितम्—इ० पा० ।

यातो विज्ञयानुगतः शनैः ॥ १३ ॥ भूषितं कुसुमैर्दृष्ट्वा भयत्रस्तं च वीरकम् ॥ त्वया चाकारितो देवि गिरा मधुरवर्णया ॥१४॥ एह्येहि जातोऽसि मे पुत्रकस्त्वं देवेन दत्तोऽधुना वीरकोसि ॥ उक्तवत्येवमंके निधायाथ तं पर्यचुम्बःकपोले कलंवादिनम् ॥ १५ ॥ मूर्धन्युपाघ्राय सम्मार्ज्य गात्राणि सा भूषयामास दिव्यैः स्वयं भूषणैः ॥ किंकिणीमेखलानूपुरैः सन्मणीनिष्ककेयूरहारोत्करैः सद्गुणैः ॥ १६ ॥ कोमलैः पल्लवैश्चित्रितैश्चारुभिर्दिव्यमन्त्रोद्भवैस्तस्य शुभ्रैस्ततः ॥ भूतिभिश्चाकरोर्मिश्रसिद्धार्थकैरंगरक्षाविधींस्तस्य तुष्टा सती ॥ १७ ॥ एवमाधाय चोवक्थ कृत्वा स्रजं मूर्ध्नि गोरोचनापत्रभंगोज्ज्वलैः ॥ वत्स गच्छाधुना क्रीड सार्द्धं गणैरप्रमत्तो यथा बालचर्यां शनैः ॥ १८ ॥ सोऽपि[1] सिद्धयाकुले गण्डशैले मिलद्रत्नजाले बृहच्छालतालाकुले ॥ क्षणं फुल्लमालातमालालिमाले क्षणं वृक्षमूले विलोलालिमाले ॥ १९ ॥ क्षणं स्वल्पपंके जले पंकजाले क्षणं वृक्षखण्डे शुभे निष्कलंके ॥ परिक्रीडते बालको वै विहारी गणेशाधिपो देवतानन्दकारी ॥ २० ॥ एवं विक्रीडतस्तस्य वीरकस्य गणस्य च ॥ संध्या तमोमयी प्राप्ता विज्ञप्तोऽहं त्वया प्रिये ॥२१॥ ऐश्वर्यं दीयतामस्य मम पुत्रस्य शंकर ॥ शरीरार्द्धं गणेशत्वं लोकपालत्वमग्रतः ॥ २२ ॥ लिंगत्वमक्षयत्वं च स्थानं दिव्यं सुदुर्लभम् ॥ वंद्यमानं यथा देव सिद्धगन्धर्वकिंनरैः ॥ ब्रह्मेन्द्रवरुणादित्यलोकपालेश्वरेश्वरैः ॥ २३ ॥ एतैरेव गणैः सार्द्धं स्तूयमानं महात्मभिः ॥ अलंकृतो मया यस्मात्कुसुमैर्विविधैः शुभैः ॥ २४ ॥ कुसुमेश्वरसंज्ञस्तु तस्मात्ख्यातो भवत्विति ॥ मयाप्युक्तं विशालाक्षि वीरकं दयितं मम ॥ २५ ॥ मत्प्रभावसमं दिव्यं सेवितं गणपैः सदा ॥ शृणु गन्धर्वगीतानां माधुर्यममृतोपमम् ॥ २६ ॥ पश्य किन्नरनारीणां गायन्तीनां मनोरमम् ॥ पश्याप्सरःसमूहस्य नृत्यमेतन्निरन्तरम् ॥ २७ ॥ विद्याधरैः परिवृतः कुसुमेशो वरानने ॥ विशेषतो मया देवि प्रथमं प्रमथेश्वरः ॥ कुसुमेश्वरतां नीतो यदा कुसुममंडितः ॥ २८ ॥ स्थानं दत्तं विशालाक्षि शिवलिंगस्य चोत्तरे ॥ वरो दत्तो बहुमतो दुष्प्राप्यस्त्रिदशैरपि ॥ २९ ॥ ये त्वां द्रक्ष्यंति गणप कुसुमेश्वरसंज्ञकम् ॥ न तेषां जायते पापं पद्मपत्रे यथा जलम् ॥ ३० ॥ कुसुमैरर्चयिष्यंति ये नराः कुसुमेश्वरम् ॥ मत्स्थानं ते समासाद्य मोदिष्यंति गतव्यथाः ॥ ३१ ॥ योऽप्येकं दिवसं मर्त्यस्त्वां पश्यति समाहितः ॥ स मुक्तः पातकैः सर्वैर्मम लोकं गमिष्यति ॥ ३२ ॥ यः पूजयति भावेन कुसुमैः कुसुमेश्वरम् ॥ स प्राप्स्यति परं स्थानं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ३३ ॥ एवमादिवरैः पुष्टः कृतोयं कुसुमेश्वरः ॥ कृतकृत्यो गणो देवि लिंगेनेश्वरतां गतः ॥ ३४ ॥ कुसुमेश्वरदेवस्य प्रभावः कथितस्त्वयम् ॥ अक्रूरेशस्य देवस्य श्रूयतां तदनन्त

---

[1] सोऽर्पितः सिंहसंघाकुले–इ० पा० ।

रम् ॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे कुसुमेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टात्रिंशोऽध्यायः
॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥ अक्रूरेश्वरमेकोनचत्वारिंशत्तमं शृणु ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सुबुद्धिर्जायते नृणाम् ॥ १ ॥ पुरा त्वयैव
कल्पादौ परया शक्तिरूपया ॥ कृतं कृत्स्नं वरारोहे त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ २ ॥ ततस्त्वं संस्तुता देवैः[1] सकिंनरमहोरगैः ॥ प्रदक्षिणां प्रकुर्वंति
गणा नानाविधास्तु ते ॥ ३ ॥ नमस्कारं प्रकुर्वंति स्तोत्रं कुर्वंति चापरे ॥ न करोति नमस्कारमेको भृंगिरिटिस्तदा ॥ ४ ॥ क्रूरां बुद्धिं समासाद्य
गर्वेणातीव गर्वितः ॥ ५ ॥ एको देवो महादेवः स्त्रिया किमनया मम ॥ यदा नायाति ते पार्श्वं तदा प्रोक्तस्त्वया गतः ॥ ६ ॥ कस्मान्न कुरुषे पूजां
प्रदक्षिणमथो स्तुतिम् ॥ मद्भक्तो मदधीनोऽसि मम पुत्रो मया कृतः ॥ इत्थंभूतगणेश त्वं किं वै लौल्येन वर्त्तसे ॥ ७ ॥ इति भृंगिरिटिः श्रुत्वा
क्रुद्धस्त्वामाह गर्वितः ॥ नाहं पार्वति ते पुत्रः पुत्रोऽहं शंकरस्य तु ॥ ८ ॥ एष एव च मे माता एष एव च मे पिता ॥ एवं रात्रिदिनं यामि शरणं
परमेष्ठिनम् ॥९॥ त्वमप्यस्यैव शरणं ननु पार्वति संस्थिता ॥ यदि च त्वामहं वंदे तद्वंदे सकलान्गाणान् ॥१०॥ इति भृंगिरिटेः श्रुत्वा वाक्यं कुपितया
त्वया ॥ तस्योक्तं प्रमथेशस्य भीरु भृंगिरिटेरिदम् ॥११॥ सुतो भूत्वा भवान्कस्माददाक्षिण्यं ब्रवीषि माम् ॥ त्वङ्मांसशोणितांत्रं च मातृकं तनयस्य
तु ॥ १२ ॥ नखदंतास्थिसंघातः शिश्नं[2] वाक्च शिरस्तथा ॥ तथैव शुक्रं गणप पैतृकं तु शरीरकम् ॥ १३ ॥ इति भृंगिरिटिः श्रुत्वा सद्यो योगबलेन
तु ॥ मांसादि त्यक्तवान्सर्वं मातृकं भागमेव हि ॥ १४ ॥ ततः प्रभृति वामोरु नखदंतास्थिनासिकः ॥ स च क्रूरां मतिं कृत्वा क्रोधसंरक्तलोचनः॥
॥ १५ ॥ त्वां परित्यज्य दुःखार्त्त आजगाम ममांतिकम् ॥ अथ त्वया तदा शप्तो गणो भृंगिरिटिः प्रिये ॥ १६ ॥ क्रूरा बुद्धिः कृता यस्मात्त्वया
कुमतिना भृशम् ॥ तस्मात्त्वं मानुषे लोके गमिष्यसि न संशयः ॥ १७ ॥ इत्युक्तस्तु त्वया देवि गणो भृंगिरिटिस्तथा ॥ पपात मानुषं लोकं
पुण्यांते सुकृती यथा ॥ १८ ॥ स गत्वा पुष्करद्वीपं तपसे भावितात्मवान् ॥ तत्रैकपादूर्द्ध्वभुजो दशपद्मान्यवस्थितः ॥ दग्धीभूतं[3] च तपसा जगद्वै
दुष्करेण तु ॥ १९ ॥ ततो ब्रह्मा च विष्णुश्च शक्रश्च त्रिदशैः सह ॥ वयं च चारुजघने तत्समीपं समागतः ॥ २० ॥ उपगम्य ततस्तस्य कथितं
पुरतो मया ॥ अलं क्रूरेण तपसा लोकस्योत्सादनेन वै[4] ॥ २१ ॥ त्रैलोक्यमपि निःसंज्ञं जातमेवं स्थिते त्वयि ॥ संहरस्व तपो घोरं लोकसंतापनं
महत् ॥ २२ ॥ प्रार्थ्यतां पार्वती पुत्र सा दास्यति वरं च ते ॥ अस्याः प्रसादान्मुक्तिस्ते शापाच्चैव भविष्यति ॥ २३ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन प्रार्थिता

---

१ देवि—इ० पा० । २ वसा—इ० पा० । ३ दुःखीभूतम्—इ० पा० । ४ ह—इ० पा० ।

त्वं महेश्वरि ॥ गणेन भृंगिरिटिना भक्तिनम्रेण सादरात् ॥ २४ ॥ त्वया प्रोक्तं विशालाक्षि पुत्र गच्छ ममाज्ञया ॥ महाकालवने रम्ये तत्राऽक्रूरो
भविष्यसि ॥ २५ ॥ पुनः प्राप्स्यसि कैलासं सिद्धगंधर्वसेवितम् ॥ अंकपादाग्रतो लिंगं सप्तकल्पानुगं महत् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण शुभा बुद्धिः प्रजा
यते ॥ २६ ॥ कृतघ्ना नास्तिकाः क्रूरा ये च विश्वासघातकाः ॥ महापातकिनो ये च ये च शापवशं गताः ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य तेऽपि स्वर्ग
भुजो नराः ॥ २७ ॥ क्रूरां बुद्धिं समासाद्य कंसं हत्वा च केशिहा ॥ बलदेवेन सहितस्त्यक्त्वा तां मथुरां पुरीम् ॥ २८ ॥ महाकालवनं गत्वा तोष
यित्वा महेश्वरम् ॥ अक्रूरत्वं च संप्राप्तं कीर्त्तिर्लब्धा च शाश्वती ॥ २९ ॥ त्वदीयं वचनं श्रुत्वा गणो भृंगिरिटिस्तदा ॥ तथेति प्रत्ययी जातो महा
कालवनं गतः ॥ देवमाराधयामास तपसा दुष्करेण तु ॥ ३० ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि लिंगमध्यात्त्वमुत्थिता ॥ अर्द्धांगं मामकं कृत्वा स्वकीयांगमथा
र्द्धतः ॥ फणींद्रबद्धजूटार्द्धमर्द्धधमिल्लभूषितम् ॥ ३१ ॥ पत्रवल्लीविचित्रार्धमर्द्धचंद्रविराजितम् ॥ मुक्ताहारनिबद्धार्द्धमर्द्धं सर्पैश्च वेष्टितम् ॥ ३२ ॥ ततो
भृंगिरिटिर्देवि दृष्ट्वा तन्महदद्भुतम् ॥ चिंतयामास हृदये मयाऽज्ञानादनुष्ठितम् ॥ ३३ ॥ उमा च शंकरश्चैव देहमेकं सनातनम् ॥ एका मूर्त्तिरनिर्दे
श्या द्विधा भेदेन दृश्यते ॥ ३४ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य भक्तिनम्रस्य पार्वति ॥ प्रोक्तं त्वया प्रसन्नाहं वरं वरय पुत्रक ॥ ३५ ॥ तेनोक्तं यदि तुष्टासि
मातर्मम महेश्वरि ॥ अस्य लिंगस्य माहात्म्यात्क्रूरा बुद्धिर्गता मम ॥ ३६ ॥ अक्रूरेश्वरनामायं देवः ख्यातो भवत्विति ॥ त्वं देवि सर्वभावानामेका
कारणमुच्यते ॥३७॥ त्वं मूर्ता पुण्यनिचया त्वं गतिः पुण्यसेविनाम् ॥ पिता माता सुहृद्बन्धुस्त्वमेका कारणं परम् ॥ ३८ ॥ कुरु पुण्यतमं स्थानं
ब्रह्महत्यादिनाशनम् ॥ भुक्तिदं मुक्तिदं चैव वांछितार्थप्रदायकम् ॥ ३९ ॥ तथेति च त्वया प्रोक्तं गिरा मधुरया तदा ॥ यत्ते प्रियतमं वत्स तत्सर्वं
प्रकरोम्यहम् ॥ ४० ॥ न मेऽस्ति दुष्करं पुत्र त्वत्कृते कनकप्रभ ॥ अस्मिन्स्थाने तु ये देवमक्रूरेश्वरसंज्ञकम् ॥ प्रसंगादपि पश्यंति अपि पापरता
नराः ॥ तेऽप्यवश्यं भविष्यंति त्वत्समा नियतं गणाः ॥४१॥ भक्त्या स्तोष्यंति ये नाम लिंगस्यास्य च मानवाः ॥ मानसैः पातकैर्मुक्ता यास्यंति
स्वर्गमक्षयम् ॥४२॥ स्नात्वा तु विधिवत्पूजां यः करिष्यति मानवः॥ स मुक्तः पातकैः सर्वैः प्राप्स्यते रविमंडलम् ॥४३॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं काममत्र
हि वांछितम् ॥ गोसहस्रफलं चात्र स्पृष्ट्वा प्राप्स्यति मानवः ॥४४॥ स्नात्वा मंदाकिनीकुंडे योऽक्रूरेश्वरमीश्वरम् ॥ पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्महापापहतोपि
वा ॥ ४५ ॥ विमानं दिव्यमारूढो यावत्कल्पचतुष्टयम् ॥ गंधर्वैर्गीयमानस्तु सोऽपि स्वर्गं गमिष्यति ॥ ४६ ॥ इत्युक्तः स गणो देवि मत्समीपमु

---

१ शुद्धा–इ० पा० । २ अवश्यं ज्ञानचक्षुषा–इ० पा० ।

पागतः ॥ शापान्मुक्तस्त्वया सार्धं विस्मृता[1] किं वरानने ॥ ४७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ अक्रूरेश्वरदेवस्य[2] शृणु कुंडेश्वरं
परम् ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्येऽक्रूरेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामै
कोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ चत्वारिंशत्तमं विद्धि कुंडेश्वरमतः शृणु ॥ यस्य दर्शनमात्रेण लभ्यते सद्गतिः
परा ॥ १ ॥ विज्ञप्तोऽहं त्वया देवि मंदरे चारुकंदरे ॥ वीरकं द्रष्टुमिच्छामि क्व गतो मम पुत्रकः ॥ २ ॥ मया प्रोक्तं विशालाक्षि महाकालवनो
त्तमे ॥ जलमध्ये स्थितस्तेपे तपः परमदारुणम् ॥३॥ मुनिभिः सहितो धीमान्भ्राजमानोंऽशुमानिव ॥ गच्छामस्तत्र तं द्रष्टुं गणैः सार्द्धं वरानने ॥
॥ ४ ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा त्वयाहं प्रेरितस्तदा ॥ उत्तिष्ठ शम्भो गच्छामो वृषमारुह सत्वरम् ॥ ५ ॥ सप्रस्नवौ स्तनौ जातौ सद्यः संस्मृत्य
वीरकम् ॥ मया स्मृतो वृषो देवि धर्मरूपी सनातनः ॥ ६ ॥ मदीयं चिंतितं ज्ञात्वा मम पार्श्वमुपागतः ॥ आरूढोऽहं त्वया सार्द्धं तस्मिन्नेव वृषे
तदा ॥ ७ ॥ प्रस्थितस्तत्क्षणाच्छीघ्रं गणैर्नानाविधैः सह ॥ वेगात्प्रयातो वृषभस्कंधालंबितया त्वया ॥ ८ ॥ रणद्वलयबाहुभ्यां गाढमालिंगितो
ह्यहम् ॥ त्वं भीता च तदा जाता यदातीव प्रणोदितः ॥ ९ ॥ वृषो मया विशालाक्षि स कृष्टो गणपैस्तदा ॥ कृष्टं च सत्वरं दृष्ट्वा प्रोक्तं च भीतया
तदा ॥ १० ॥ श्रांतास्मि सांप्रतं देव वेगेनानेन भीषिता ॥ तद्विश्रमितुमिच्छामि भूधरस्य[3] तटे विभो ॥ ११ ॥ क्षणं पश्चाद्गमिष्यामि विषमोयं
गिरिर्महान् ॥ त्वदीयं वचनं श्रुत्वा बाढमुक्तं प्रिये मया ॥ १२ ॥ मुहूर्त्तं चारुजघने शैलपादमुपाश्रिता ॥ कुरु श्रमापनयनं यावद्वेगात्प्रयाम्यहम् ॥
॥ १३ ॥ पंथानं त्वत्सुखं यत्र[4] तं वयं मृगयावहे ॥ एष कुण्डो गणाध्यक्षस्त्वत्समीपे वसिष्यति ॥ त्वदाज्ञावशवर्त्ती च किंकरः स्थापितो मया ॥
॥ १४ ॥ एवमुक्त्वा ततो देवि संस्थाप्य गणरक्षकम् ॥ आरूढोऽहं गिरेः प्रांतमुदयाद्रिं रविर्यथा ॥ १५ ॥ ततोऽवलोकितोऽत्यर्थं रमणीयो महा
गिरिः ॥ इदं रम्यमिदं रम्यमित्यस्मिन्वरपर्वते ॥ १६ ॥ पश्यतो मम शैलेंद्रं गताः संवत्सरा दश ॥ त्वयाथ चिंतितं देवि क्व गतस्त्रिपुरां
तकः ॥ १७ ॥ नूनं न मदनातप्तां वेत्ति मां रतिवर्जिताम् ॥ मां विहाय महादेवो निर्विशंकः क्व वर्त्तते ॥ १८ ॥ हरस्य क्वापि यातस्य वैरं संस्मृत्य
चित्तजः ॥ बाधते मामनंगोपि चापरोपितमार्गणः ॥ विलोकयंतीं हा दृष्ट्वा विलपंतीं पुनःपुनः ॥ १९ ॥ ततः कुण्डो गणाध्यक्षो ज्ञात्वा भावं
त्वदीयकम् ॥ उत्कृष्टेन स्वरेणोक्तं मा देवि विमना भव ॥ २० ॥ आयात एष ते भर्त्ता मा चेतः कलुषं कुरु ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य कुण्डस्य

---

[1] विस्मृतं किम्--इ० पा० । [2] अक्रूरेश्वरलिङ्गस्य–इ० पा० । [3] भूधरेन्द्रतटेऽधुना–इ० पा० । [4] तावद्यावत्त्वां मृगयामहे–इ० पा० ।

कमलानने ॥ २१ ॥ दुःखार्त्तया त्वया प्रोक्तः कुण्ड वेद्मि न शंकरम् ॥ क्व गतः किं च कुरुते कालं दीर्घमिमं शिवः ॥ दर्शयस्व महादेवमित्युक्तोऽसौ पुनःपुनः ॥ २२ ॥ यदा न दर्शितस्तेन कुण्डेनाहं वरानने ॥ तदा शप्तस्त्वया देवि क्रुद्धया गणरक्षकः ॥ २३ ॥ गच्छ त्वं मानुषं लोकं यस्मान्न कथितो हरः ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि प्राप्तोऽहं त्वत्समीपतः ॥ २४ ॥ पृष्टश्चाहं त्वया देवि विहाय क्व गतोऽसि माम् ॥ दुर्गमे पर्वते शून्ये तस्मात्त्यक्ष्यामि जीवितम् ॥ २५ ॥ गत्वाग्रे भूधरस्यास्य किं कृतं च त्वया विभो ॥ मया तव वचः श्रुत्वा कथितं सर्वमेव तत् ॥ २६ ॥ दुराधर्षतरः शैलः समंताद्दुरतिक्रमः ॥ त्वत्प्रियार्थं महाभागे मया मार्गोऽवलोकितः ॥ २७ ॥ येन मार्गेण विश्रब्धं गमिष्यामः सुमध्यमे ॥ अयं कुण्डो गणो देवि विषण्णो व्याकुलः कृतः ॥ २८ ॥ त्वयाप्युक्तं महादेव कुण्डः शप्तो मया गणः ॥ ममाज्ञा न कृता यस्माद्विफलं न वचो मम ॥ तस्माद्यातु ममादेशान्महाकालवनं शुभम् ॥ २९ ॥ भैरवं रूपमास्थाय यत्र त्वं चोत्तरे स्थितः ॥ तस्याग्रतः स्थितं लिंगं वर्त्तते कामदं सदा ॥ ३० ॥ तस्य दर्शनमात्रेण गणपोऽयं भविष्यति ॥ कुण्डेश्वरेति विख्यातः स देवो वै भविष्यति ॥ ३१ ॥ इत्युक्तः स त्वया देवि समासाद्य पुनःपुनः ॥ प्रस्थापितस्त्वयादेशाद्व्रज कुण्ड ममाज्ञया ॥ ३२ ॥ महाकालवनं शीघ्रं लिंगमाराध्य सत्वरम् ॥ कीर्तिस्ते भविता पुत्र त्रिषु लोकेषु शाश्वती ॥ ३३ ॥ इत्युक्तस्तत्क्षणात्प्राप्तो दृष्ट्वा लिङ्गं तु शाश्वतम् ॥ उत्तरस्य[3] शिवस्याग्रे पूजयामास भक्तितः ॥ ३४ ॥ ततो देवाः सगंधर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ यक्षाश्चाप्सरसश्चैव समाजग्मुः सहस्रशः ॥ ३५ ॥ अथाहं तत्क्षणात्प्राप्तस्त्वया सार्द्धं गणैर्वृतः ॥ दृष्ट्वा कुण्डं गणेशं तु लिंगाराधनतत्परम् ॥ ३६ ॥ समाधिध्याननिरतं प्रोक्तमस्माभिरादरात् ॥ तुष्टा ते पार्वती पुत्र प्रार्थ्यतां वरमुत्तमम् ॥ ३७ ॥ अक्षयं तु पदं प्राप्तं त्वया लिंगस्य दर्शनात् ॥ अद्यप्रभृति देवोऽयं ख्यातो भुवि भविष्यति ॥ नाम्ना कुण्डेश्वरो यस्मात्सर्वसंपत्करः सदा ॥ ३८ ॥ कुण्डेश्वरमनादिं तु भक्त्या पश्यति यो नरः ॥ सोऽश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्स्यति नान्यथा ॥ ३९ ॥ तस्य दानफलं सर्वं सर्वतीर्थफलं सदा ॥ लिंगं कुण्डेश्वरं यस्तु भक्त्या संपूजयिष्यति॥४०॥दशानामश्वमेधानामग्निष्टोमशतस्य च॥स्पर्शनात्[4]फलमाप्नोति कुण्डेश्वरस्य सर्वदा ॥४१॥प्रातः पश्यंति ये भक्त्या कृत्वा नियमपूर्वकम्॥ सिद्धिं सुकामिकीं हृष्टाः संप्राप्स्यंति न संशयः ॥४२॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ कुण्डेश्वरस्य देवस्य शृणु लुंपेश्वरं[6] परम् ॥४३॥

---

१ वरारोहे--इ० पा० । २ सनातनम्--इ० पा० । ३ चत्वरस्य--इ० पा० । ४ दर्शनात्--इ० पा० । ५ सिद्धिमाप्स्यंति षण्मासात्कामिकीं नात्र संशयः--इ० पा० । ६ लंपेश्वरम्--इति सर्वत्र 'लुंपेश्वर' शब्दे पाठान्तरं पुस्तकद्वये दृश्यते ।

इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कुंडे[1]श्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ चत्वारिंशत्तमं सैकमीश्वरं विद्धि पार्वति ॥ लुंपेश्वरमिति ख्यातं नाम यस्य महीतले ॥ १ ॥ देशे म्लेच्छगणाकीर्णे बभूव जगतीपतिः ॥ लुंपाधिप इति ख्यातो महेंद्रसमविक्रमः ॥ २ ॥ तस्यासीद्दयिता भार्या विशालानाम नामतः ॥ सा यौवनगुणोपेता रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ ३ ॥ स युद्धकामो नृपतिः पर्यपृच्छद्द्विजोत्तमान् ॥ ४ ॥ अथ केनापि कथितमाश्रमे सामगो द्विजः ॥ तेन सार्द्धं महाबाहो युध्यस्व त्वं नृपोत्तम ॥ ५ ॥ ततः स प्रस्थितो राजा म्लेच्छैः सार्द्धं सहस्रशः ॥ तुषारै[2]र्बर्बरैर्लुंपैः पह्लवैः [3]श्वगणैस्तथा ॥ ६ ॥ दस्युभिः संवृतः क्रूरैः क्रोधेनाकुलितेंद्रियः ॥ आजगामाश्रमं पुण्यं सामगस्य मुनेस्तदा ॥ ७ ॥ मुनिना पूजितस्तेन मधुपर्कादिविष्टरैः ॥ एतस्मिन्नन्तरे राजा होमधेनुं ददर्श ह ॥ ८ ॥ प्रार्थयामास सहसा न दत्ता मुनिना तदा ॥ प्रमथ्य चाश्रमं तस्य होमधेनुं जहार सः ॥ वनं बभंज सकलं तस्य विप्रस्य पश्यतः ॥ ९ ॥ काल्यमानां च गां दृष्ट्वा वत्सं चातीव दुःखितम् ॥ उवाच वचनं विप्रो मा राजन्साहसं कुरु ॥ १० ॥ एवं वदंतं विप्रेंद्रं शरैस्तीक्ष्णैर्जघान ह ॥ लुंपः क्रोधसमाविष्टो दुष्टो दुष्टजनैर्वृतः ॥ ११ ॥ असकृत्पुत्रपुत्रेति विलपंतमनाथवत् ॥ हत्वा च[4] सामगं विप्रं जगाम स्वगृहं नृपः ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नंतरे पुत्रः समित्पाणिरुपागतः ॥ दृष्ट्वा च पितरं विप्रं तदा मृत्युवशं गतम् ॥ अनागसं महात्मानं विललाप सुदुःखितः ॥ १३ ॥ केनेदं कुत्सितं कर्म कृतं पापेन मे पिता ॥ अयुध्यमानो वृद्धः सन्हतः शरशतैः शितैः ॥ १४ ॥ विलप्यैवं सकरुणं बहुना नाविधं तथा ॥ प्रेतकार्याणि सर्वाणि पितुश्चक्रे विधानतः ॥ १५ ॥ ददाह पितरं चाग्नौ तोयमादाय सत्वरम् ॥ तस्य लुंपाधिपस्यापि ददौ शापं सुदारुणम् ॥ १६ ॥ स्वधर्मनिरतो विद्वान्येन मे निहतः पिता ॥ स पापात्मा दुराचारः कुष्ठरोगमवाप्नुयात् ॥ १७ ॥ एतस्मिन्नन्तरे राजा कुष्ठरोगेण पीडितः ॥ अचंक्रमणतां प्राप्तो लुंपाधीशो वरानने ॥ १८ ॥ औषधैरधिकोऽभ्येति ब्रह्मशापप्रभावतः ॥ वैराग्यान्मर्तुकामोऽसौ काष्ठान्यादाय दुःखितः ॥ १९ ॥ चितां कर्तुं समारेभे समायातोऽथ नारदः ॥ पूजितो विधिना तेन दुःखितेन नृपेण हि ॥ २० ॥ अथ पप्रच्छ लुंपोऽसौ नारदं मुनिसत्तमम् ॥ अकस्मान्मम देवर्षे कुष्ठरोगो बभूव ह ॥ तेनाहं पीडितोऽतीव न च शांतिं व्रजत्यसौ ॥ २१ ॥ औषधैर्वर्द्धते

---

१ उज्जयिन्यां गोमतीकुण्डोपरीदं लिंगं विद्यते । २ दरदैः--इ०पा० । ३ च गणैस्तथा--इ०पा० । ४ हत्वा त्वनागसं विप्रं जगाम स्वपुरं नृपः--इ०पा० । ५ देवि--इ०पा० ।

कस्मादेतदाख्यातुमर्हसि ॥ न तेस्त्यविदितं किंचिदिह[1] लोके परत्र च ॥ २२ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लुंपाधीशस्य नारदः ॥ कथयामास तत्सर्वं ब्रह्मशापं सुदुस्तरम्[2] ॥ २३ ॥ ततः सभार्यो नृपतिः प्रार्थयामास नारदम् ॥ कथं मे भगवञ्छापो दुस्तरो यास्यति क्षयम् ॥ २४ ॥ एवमुक्तस्तु लुम्पेन नारदो भगवानृषिः ॥ कारुण्यात्कथयामास सभार्यस्य यशस्विनि ॥ २५ ॥ महाकालवने राजँल्लिंगं कुष्ठहरं परम् ॥ सर्वसंपत्करं तत्र विद्यते पापनाशनम् ॥ २६ ॥ शिप्रायाश्च तटे रम्ये केशवार्कस्य पूर्वतः ॥ तत्र त्वं गच्छ राजेंद्र कांत्या युक्तो भविष्यसि ॥ २७ ॥ एवमुक्तस्तु लुंपोऽसौ ह्याजगाम त्वरान्वितः ॥ महाकालवनं रम्यं महर्षिगणसेवितम् ॥ २८ ॥ प्राप्तः स्वर्गोपमं भूपः शिप्रया परिशोभितम् ॥ विवेश च मुदा युक्तो दृष्ट्वा लिंगमनुत्तमम् ॥ २९ ॥ स्नात्वा शिप्राजले पुण्ये महापातकनाशने ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य दिव्यरूपो बभूव ह ॥ ३० ॥ कुष्ठरोगेण मुक्तस्तु मुक्तो वै ब्रह्महत्यया ॥ कृतकृत्यो नृपो जातो दर्शनादेव पार्वति ॥ ३१ ॥ स तत्र तामुषित्वैकां रजनीं पृथिवीपतिः ॥ तापसानां परं चक्रे सत्कारं भार्यया सह ॥ ३२ ॥ ततः कृतस्वस्त्ययनस्तापसैस्तैर्महात्मभिः ॥ दिव्यज्ञानान्वितैर्दिव्यैः सूर्यवैश्वानरप्रभैः ॥ ३३ ॥ कृतं नाम तदा तस्य लिंगस्य कमलानने ॥ लुंपेनाराधितो यस्माद्देवोऽयं कुष्ठनाशनः ॥ लुम्पेश्वर इति ख्यातो भविष्यति महीतले ॥ ३४ ॥ पूजयिष्यंति ये भक्त्या लिंगं लुम्पेश्वरं परम् ॥ स्नात्वा शिप्राजले पुण्ये ते यास्यंति परं पदम् ॥ ३५ ॥ प्रार्थयिष्यंति यान्कामान्मनसा चेप्सितान्प्रियान् ॥ तानाप्स्यंति न सन्देहो लुम्पेशस्य च दर्शनात् ॥ ३६ ॥ महापापसमायुक्तो यः पश्यति समाहितः ॥ लिंगं लुम्पेश्वरं सोऽपि[3] देवतुल्यो भविष्यति ॥ ३७ ॥ गोघ्नश्चैव कृतघ्नश्च मातृहा गुरुतल्पगः ॥ दुष्टकर्मसमाचारो भ्रातृहा पितृहा तथा ॥ ३८ ॥ लुम्पेश्वरं सकृत्पश्यन्मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ पूजितोऽपि दहेत्पापं सप्तजन्मार्जितं च यत् ॥ ३९ ॥ इत्युक्त्वा मुनयः सर्वे पूजयामासुरन्विताः ॥ कुष्ठरोगविनिर्मुक्तो राजा स्वविषयं गतः ॥ ४० ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ लुम्पेश्वरस्य देवस्य शृणु गंगेश्वरं परम् ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये लुंपेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ द्वाचत्वारिंशतं देवं गंगेश्वरमथो शृणु ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ ध्रुवाधारं जगद्योनेः पदं नारायणस्य तु ॥ १ ॥ पदात्प्रवृत्ता या देवी गंगा त्रिपथगा[4] नदी ॥ सा प्रविश्य सुधायोनिं सोम

---

[1] अस्मिँल्लोके द्विजोत्तम--इ॰पा॰ । [2] सुदुष्करम्--इ॰पा॰ । [3] देवं तत्तुल्यो वै--इ॰पा॰ । [4] त्रिपथगामिनी--इ॰पा॰ ।

माधारमंभसाम् ॥ २ ॥ ततः संवर्द्धमानार्करश्मिसंगतिपावनी ॥ पपात मेरुपृष्ठे च सा चतुर्धा ततो ययौ ॥ ३ ॥ मेरुकूटतटान्तेभ्यो निपतन्ती
यशस्विनी ॥ विकीर्यमाणसलिला निरालंबा पपात सा ॥ ४ ॥ मन्दरादिषु शैलेषु[1] प्रविभक्तोदका समम् ॥ तत्र सीतेति विख्याता ययौ चैत्ररथं
वनम् ॥ ५ ॥ तत्प्लावयित्वा च ययावरुणोदं सरिद्वरा ॥ ६ ॥ तथैवालकनन्दाख्या दक्षिणे गन्धमादने ॥ मेरुपादवनं गत्वा नन्दने देवनन्दने ॥७॥
मानसं च महावेगात्प्लावयित्वा सरोवरम् ॥ तस्माच्च शैलराजानं रम्यं त्रिशिखरं गता ॥ ८ ॥ तस्माच्च पर्वताः सर्वे प्लावितास्तत्क्षण प्रिये ॥
तान्प्लावयित्वा संप्राप्ता हिमवन्तं महागिरिम् ॥ ९ ॥ मया धृता च तत्रैव जटाजूटेन पार्वति ॥ न मुक्ता च यदा[2] गंगा तदा क्रुद्धा ममोपरि ॥ १० ॥
गात्राणि प्लावयामास मदीयानि वरानने ॥ मया च रुद्धा क्रोधेन जटामध्ये यशस्विनि ॥ ११ ॥ तत्रैव सा तपश्चक्रे बहुकल्पशतानि च ॥ भगीर
थेनोपवासैः स्तुत्या चाराधितो ह्यहम् ॥ १२ ॥ तदा मुक्ता मया देवि गंगा त्रिपथगामिनी ॥ महाकालमनुप्राप्ता प्लावयित्वोत्तरान्कुरून्[3] ॥ १३ ॥
समुद्रमहिषी जाता प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ नदीनामुत्तमा गंगा समुद्रेण कृता तदा ॥ स तया सहितो रेमे समुद्रः सरितांपतिः ॥ १४ ॥ ततः
कदाचिद्ब्रह्माणमुपासांचक्रिरे सुराः ॥ तथार्णवो जगामाथ ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ गंगया सहितो देवि दर्शनार्थं महोत्सवे ॥ १५ ॥ अथ गंगा
सरिच्छ्रेष्ठा समुपायात्पितामहम् ॥ तस्या वासः समुद्धूतं मारुतेन शशिप्रभम् ॥ १६ ॥ ततोऽभवन्सुरगणाः सहसाऽवाङ्मुखास्तदा ॥ महाभिषस्तु
राजर्षिर्निःशंको दृष्टवान्नदीम् ॥ १७ ॥ तस्य भावं विदित्वाऽथ ब्रह्मणा स तिरस्कृतः ॥ उक्तस्तु जातो मर्त्येषु पुनर्लोकानवाप्स्यसि ॥ १८ ॥ गंगा
शप्ताथ क्रुद्धेन समुद्रेण यशस्विनि ॥ मां विहायान्यसक्तासि तस्माद्यास्यसि मानुषम् ॥ १९ ॥ लोकमल्पायुषं दीना तत्र दुःखमवाप्स्यसि ॥
तं शापं दारुणं श्रुत्वा गंगा वचनमब्रवीत् ॥ २० ॥ विनापराधाच्छप्ताहं कस्माद्वै देवसंसदि ॥ पतिव्रता पतिप्राणा पतिना परमार्थतः ॥ २१ ॥
प्रमादाद्वस्त्रमुद्धूतं वायुना व्यापकेन तु ॥ प्रत्युवाच ततो ब्रह्मा तां नदीं लोकपावनीम् ॥ २२ ॥ वसूनां कारणाद्देवि शप्ता यस्मान्महानदि ॥
भाव्यर्थे तोयनिधिना तस्माच्छीघ्रं व्रजाधुना ॥ २३ ॥ महाकालवने रम्ये[4] सिद्धगंधर्वसेविते ॥ शिप्राया दक्षिणे भागे विद्यते लिंगमुत्तमम् ॥ २४ ॥
सर्वसिद्धिकरं पुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ तमाराधय यत्नेन स ते दास्यति वांछितम् ॥ २५ ॥ पितामहवचः श्रुत्वा तुष्टा त्रिपथगामिनी[5] ॥ गमनं
तत्र मेऽभीष्टं विद्यते यत्सखी मम ॥ शिप्रापि[6] मे प्रिया पुण्या महापातकनाशिनी ॥ २६ ॥ इति संचिंत्य मनसा दिव्या देवनदी तदा ॥ आज

---

[1] पुत्रेषु–इति पाठे अर्थात्मेरोः पुत्रेषु–इत्यर्थः । [2] मया–इ०पा० । [3] तथा–इ०पा० । [4] देवि–इ०पा० । [5] त्रिपथगा नदी–इ०पा । [6] शिप्रा विप्रप्रिया–इ०पा० ।

गाम महाकाले ह्यपश्यल्लिंगमुत्तमम् ॥ २७ ॥ पूजयामास पयसा दिव्येन विधिना[1] तदा ॥ दृष्ट्वा शिप्रां सखीं तत्र संश्लेषं चाभवत्तयोः ॥ २८ ॥
ततः प्रभृति संजाता सा शिप्रा पूर्ववाहिनी ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातो देवो गंगेश्वरः स्वयम् ॥ गंगयाराधितो यस्मात्समीहितफलप्रदः ॥ २९ ॥
संस्तुता देवगंधर्वैर्गंगा देवनदी तदा ॥ ऋषिभिर्वालखिल्याद्यैस्तथान्यैर्मुनिभिर्मुदा ॥ ३० ॥ समुद्रस्तत्र संप्राप्तो मानिता सा महानदी ॥ लिंगे
नोक्ता तदा गंगा कलया स्थीयतामिति ॥ ३१ ॥ तत्समीपे महापुण्ये यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥ अंगीकृतं समुद्रेण यथोक्तं च तथा
स्त्विति ॥३२॥ एवमुक्त्वा गता गंगा कलया तत्र संस्थिता ॥ गंगेश्वरं तु यः पश्येत्स्नात्वा शिप्रांभसि प्रिये ॥ ३३ ॥ गोसहस्रफलं तस्य जायते
नात्र संशयः ॥ सर्वतीर्थफलं तस्य सर्वधर्मफलं तथा॥३४॥सर्वयज्ञफलं सम्यक्सर्वदानफलं तथा ॥ सर्वयोगफलं देवि प्राप्नोत्येव निरन्तरम्॥३५॥तत्र
तीर्थानि सुभगे पृथिव्यां यानि कानिचित् ॥ धर्मारण्यं फल्गुतीर्थं पुष्करं नैमिषं गया ॥ ३६ ॥ प्रयागं च कुरुक्षेत्रं केदारममरेश्वरम् ॥ चंद्रभागा
विपांशा[3] च सरयूर्देविका कुहूः ॥ ३७ ॥ गोदावरी शतद्रुश्च बाहुदा वेत्रवत्यपि ॥ सर्वा एवात्र सरितः संगताः संति गंगया ॥ ३८ ॥ गुप्तानि
पुण्यतीर्थानि सिद्धक्षेत्राणि चैव हि ॥ तत्र सर्वाणि तिष्ठंति कलामात्रेण पार्वति ॥ ३९ ॥ एतेषां फलमाप्नोति यः पश्यति समाहितः ॥ स्नात्वा
गंगेश्वरं देवं सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ अतः पुण्यतमं स्थानं गीयते गणवंदिते ॥४०॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ गंगेश्वरस्य देवस्य
शृण्वंगारेश्वरं परम् ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये गंगेश्व
रमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ ॥ चत्वारिंशत्तमं विद्धि त्र्यंधिकं पर्वतात्मजे ॥ यस्य
दर्शनमात्रेण जायंते सर्वसंपदः ॥ १ ॥ आदिकल्पे पुरा जातो वक्रांगो लोहितच्छविः ॥ रौद्रस्त्वंगारसदृशो मम गात्राद्धरानने ॥ मया धृतो
धरण्यां स विख्यातो भूमिपुत्रकः ॥ २ ॥ जातमात्रे सुते तस्मिन्महाकाये भयावहे ॥ कंपिता धरणी देवी देवास्त्रस्ताः सर्वांसवाः[6] ॥ ३ ॥ क्षोभं
गताः समुद्राश्च चेलुश्च धरणीधराः ॥ तेनैव पीडितं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ४ ॥ ऋषयो वालखिल्याश्च देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ बृहस्पतिं पुर
स्कृत्य ब्रह्मलोकं गताः प्रिये ॥ ५ ॥ सोच्छ्वाँसाः कथयामासुर्नमस्कृत्य पितामहम् ॥ वृत्तांतं विस्तरात्सर्वं लोकत्रयविनाशनम् ॥ ६ ॥ हरगात्रो
द्भवेनैव जातमात्रेण लीलया ॥ लोकत्रयं समाक्रांतं पीडितं भक्षितं तथा ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ चिंतयित्वा तु तैः

---

१ विविधेन च--इ०पा० । २ देवि--इ०पा० । ३ वितस्ता--इ० पा० । ४ खगर्तासंगमोपरि गंगेश्वरस्थानम् । ५ अंगारेश्वरम्--इति शेषः--प्रकरणात् । ६ समानवाः--इ०पा० । ७ साकल्यम्--इ०पा० ।

सार्द्धमाजगाम ममांतिकम् ॥ ८ ॥ मया पृष्टास्तु ते सर्वे किमर्थं भयविह्वलाः ॥ सोच्छ्वासहृदया दीनाः कस्माद्वो भयमागतम् ॥ ९ ॥ तैः सर्वं
कथितं देवि ममाग्रे भयविह्वलैः ॥ त्वदंगसंभवेनैव देवदेव जगत्पते ॥ पीडितं भक्षितं चैव सदेवासुरमानवम् ॥ १० ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा
क्षेमार्थं कृपया मया ॥ आकारितो मत्समीपमुवाच वदतां वरः ॥ ११ ॥ आदेशो दीयतां देव किं करोमीत्युवाच सः ॥ नाकर्ष त्वं जगदिदं मया
प्रोक्तः पुनःपुनः ॥ १२ ॥ ममांगाद्रजसा जातस्तेनांगारक उच्यसे ॥ [1]लोकानां स्वस्तये नित्यं मंगलोसि मया कृतः ॥ १३ ॥ इदानीं वक्रतां
यातो वक्रस्त्वं गीयसे बुधैः ॥ विज्ञप्तोऽहं तदा तेन मम वाक्यं श्रुतं यदा ॥ आहारेण विना देव कथं तृप्तिर्भविष्यति[2] ॥ १४ ॥ तस्मान्मे देहि
सुस्थानमाधिपत्यं च देहि मे ॥ शक्तिं च देहि मे शीघ्रमाहारं देहि मे प्रभो ॥ १५ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पुत्रोऽयं मम वल्लभः ॥ तस्माद्दास्यामि
परमं स्थानमक्षयमुत्तमम् ॥ १६ ॥ इति संचिन्त्य मनसा स्मृतं स्थानं मयोत्तमम् ॥ उत्संगे च सुतं कृत्वा प्रेम्णा प्रोक्तं[3] पुनःपुनः ॥ १७ ॥ दत्तं
पुत्र मया स्थानं महाकालवनोत्तमे ॥ [4]गंगेश्वरस्य पूर्वे तु प्रशस्यं स्थानमुत्तमम् ॥ १८ ॥ खगर्ता चैव शिप्रा च संगमस्तत्र विद्यते ॥ १९ ॥ यदा
मया धृता गंगा तदा सा चन्द्रमण्डलात् ॥ प्रमादात्पतिता भूमौ महाकालवनोत्तमे ॥ २० ॥ खगर्तेति च विख्याता खाद्भ्रष्टा प्रापतत्क्षितौ ॥
अतो मयावतारस्तु सहसा तत्र वै कृतः ॥ २१ ॥ लिंगमूर्तिरहं पुत्र तिष्ठामि सुरपूजितः ॥ तत्स्थानं दुर्लभं देवैस्तस्मात्त्वं गच्छ सत्वरम् ॥ २२ ॥
पूजितोऽहं त्वयां तत्र संगमे[5] लोकपूजिते ॥ त्रिषु लोकेषु यास्यामि ख्यातिं वै तव नामतः ॥ २३ ॥ मध्ये ग्रहाणां सर्वेषामाधिपत्यं मया तव ॥
दत्तं तृतीयकं स्थानं तत्र तृप्तिर्भविष्यति ॥ २४ ॥ पूजां प्राप्स्यसि तत्रैव ग्रहमध्ये व्यवस्थितः ॥ तिथिर्दत्ता चतुर्थी ते तस्यां ये व्रततत्पराः ॥
॥ २५ ॥ त्वामुद्दिश्य करिष्यंति पूजां शांतिं सदक्षिणाम् ॥ तेन सर्वेण ते तृप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ २६ ॥ वारश्चैकश्च ते दत्तो मंगलार्थं
मया तव ॥ नववस्त्रपरीधानं विद्यारंभं दिने तव ॥ तैलाभ्यंगं करिष्यंति न च प्राप्स्यंति ते बलम् ॥ २७ ॥ इत्युक्तस्तु मया देवि
वक्रांगो मंगलः सुतः ॥ अंगारकेति विख्यातस्तथेत्यंगीचकार सः ॥ २८ ॥ सन्तुष्टस्तेन वाक्येन मदीयेन वरानने ॥ आजगाम
मुदा युक्तो महाकालवनोत्तमे ॥ २९ ॥ शिप्रायाश्च तटे रम्ये खगर्त्तासंगमांतिकम् ॥ दृष्टोऽहं लिंगरूपेण परां तुष्टिमुपागतः ॥
॥ ३० ॥ मया चालिंगितः प्रेम्णा चुम्बितः शिरसि प्रिये ॥ वरो दत्तो विशालाक्षि वांछितं ते भविष्यति ॥ ३१ ॥ दृष्टोऽहं च त्वया पुत्र

---

[1] लोकानां मंगलोऽसि त्वमंगारक मया कृतः--इ०पा० । [2] भवेदिति--इ०पा० । [3] चोक्तम्--इ०पा० । [4] गणेश्वरस्य--इ०पा० । [5] तिष्ठामि सुरपूजितः--इ०पा० ।

भक्त्या चाराधितस्त्वया ॥ मम वाक्यं कृतं यस्मात्तस्मात्तुष्टोऽस्मि मगल ॥ ३२ ॥ अंगारेश्वरनामाहमद्यप्रभृति पुत्रक ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातो भविष्यामि न संशयः ॥ ३३ ॥ ये मां पश्यंति सततं संगमेऽत्र व्यवस्थितम् ॥ न तेषां पुनरावृत्तिर्भविष्यति महीतले ॥ ३४ ॥ ये मां संपूजयिष्यंति ह्यंगारकदिने नराः ॥ कलौ युगे कृतार्थास्ते भविष्यंति न संशयः ॥ ३५ ॥ चतुर्थ्यां मंगलदिने ये मां पश्यंति सुव्रताः ॥ न ते यास्यंति संसारे घोरे दुःखशताकुले ॥ ३६ ॥ अमावास्या च भौमश्च संयोगो दृश्यते यदा ॥ खगर्त्तायाश्च शिप्रायाः संगमे देवपूजिते ॥ ३७ ॥ स्नात्वा तदा प्रपश्यंति मामत्रैव व्यवस्थितम् ॥ तेषां पुण्यफलं देवि समासाच्छृणु सांप्रतम् ॥ ३८ ॥ वाराणस्यां प्रयागे च कुरुक्षेत्रे च यत्फलम् ॥ गयायां पुष्करे प्रोक्तं तत्पुण्यमधिकं भवेत् ॥ ३९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ अंगारेश्वरदेवस्य श्रूयतामुत्तरेश्वरम् ॥ ४० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्येंऽगारकेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥ ॥ ॥ छ ॥

॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ चत्वारिंशत्तमं विद्धि चतुर्भिरधिकं परम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण समीहितफलं लभेत् ॥ उत्तरेशमिति ख्यातं समीहितफलप्रदम् ॥१॥ पुरा नियुक्ताः शक्रेण ये मेघा वृष्टिकारकाः ॥ तैः प्लावितं जगत्सर्वं सपर्वतमहीतलम् ॥२॥ एकार्णवे ततो जाते देवा भीता वरानने ॥ निःस्वाध्यायवषट्काराः स्वधास्वाहाविवर्जिताः ॥३॥ नैवाप्यायनमस्माकं विना होमेन जायते ॥ वयमाप्यायिता विप्रैर्यज्ञभागैर्यथोचितैः ॥४॥ तेषां वयं प्रयच्छामः कामान्यज्ञादिपूजिताः ॥ नास्ति तत्सर्वमेवैतदन्योन्यमवदन्सुराः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा पृथ्वीं जले मग्नां ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ कथयामासु[1]रत्युग्रं नमस्कृत्य पितामहम् ॥६॥ एकार्णवा मही जाता विनष्टाः क्रतवः प्रभो ॥ निःस्वाध्यायवषट्कारं जगज्जातं पितामह ॥७॥ देवानां वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ मुहूर्त्तं चिंतयामास किमेतदिति विस्मितः ॥ ८ ॥ अकाले प्रलयः कस्मान्निमग्ना पृथिवी जले ॥ गता सृष्टिर्मदीया तु व्यर्थं जातं वचो मम ॥ ९ ॥ इति संचिंत्य हृदये सस्मार बलसूदनम् ॥ स्मृतमात्रस्तु बलहा ह्याजगाम पितामहम् ॥ १० ॥ प्रोवाच वचनं श्रुत्वा नमस्कृत्य पितामहम् ॥ स्मृतोऽहं केन कार्येण देह्याज्ञां मे पितामह ॥ ११ ॥ ब्रह्मणोक्तस्तदा शक्रः किमर्थं प्लाविता मही ॥ असंबद्धैस्त्वदीयैश्च मेघैः किं सहसा कृतम् ॥ १२ ॥ ततः सर्वे समाहूता मेघाः शक्रेण पार्वति ॥ पितामहसमक्षं तु समायाताश्च तत्क्षणात् ॥ १३ ॥ पितामहेन शक्रेण मर्यादा च कृता तदा ॥ गजोनाम महामेघः पूर्वस्यां दिशि निर्मितः ॥ १४ ॥ गजाकारैस्ततो मेघैः सहस्रैर्दशभिर्वृतः ॥ गवयो दक्षिणामाशां पट्

---

[1] उद्विग्नाः इ० पा० ।

सहस्राधिपः कृतः ॥ १५ ॥ शरभः पश्चिमामाशां सहस्राधिपतिः कृतः ॥ उत्तरोनाम यो मेघो [1]मेघैः कोटिभिरावृतः ॥ १६ ॥ उत्तरस्यां दिशि तदा प्रभुत्वे संप्रतिष्ठितः ॥ मर्यादा च कृता देवि ब्रह्मणा वासवेन तु ॥ १७ ॥ प्रावृट्काले च वर्षध्वं नक्षत्रैर्जलजैर्द्रुतम् ॥ आर्द्रादिस्वातिपर्यंतं नक्षत्रदशकं स्मृतम् ॥ १८ ॥ ब्रह्मशक्रवचः श्रुत्वा तथेति कृतनिश्चयाः ॥ ववृषुर्नियते काले तन्नामानि भवंति हि ॥ १९ ॥ एवं व्यवस्थिते लोके मर्यादायां स्थिता घनाः ॥ ब्राह्मणा विज्वरा जातास्त्रिदशा मुदिता भृशम् ॥ २० ॥ क्रूरग्रहैरथो रुद्धास्ते मेघा वृष्टिकारकाः ॥ शनैश्चरेण भौमेन भास्करेणाथ केतुना ॥ २१ ॥ पीडिताः शरणं जग्मुर्वासवं भयविह्वलाः ॥ निवेदितं भयात्सर्वं नमस्कृत्य पुनःपुनः ॥ २२ ॥ मेघानां वचनं श्रुत्वा संत्रस्तो वासवस्तदा ॥ उवाच वचनं तेषां नाहं शक्तो निवारणे ॥ ग्रहाणामसमर्थोऽहं सर्वदैव पयोधराः ॥ २३ ॥ अहं राज्यात्परिभ्रष्टः कृतः क्रूरग्रहैः पुरा ॥ स्थापितोऽहं कदाचिच्च सुप्रसन्नैर्ग्रहैः पदे ॥ २४ ॥ मम मान्याश्च पूज्याश्च ग्रहा एवं [2]यतोधिकाः ॥ ग्रहाः सर्वहराः प्रोक्ता इति मे वर्त्तते मतिः ॥ ॥ २५ ॥ एतस्मिन्नंतरे भूमौ संजाता शतवार्षिकी ॥ अनावृष्टिर्महारौद्रा सर्वप्राणिविनाशिनी ॥ २६ ॥ अस्थिकंकालशकला श्वेतपर्वतसन्निभा ॥ पृथिवी तत्क्षणाज्जाता विना तोयेन पार्वति ॥ २७ ॥ देवाः सर्वे पुनर्भीता ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ ऊचुश्च प्रणताः सर्वे त्राहि नः शरणागतान् ॥ ॥२८॥ अनावृष्ट्या जगत्सर्वं पीडितं च पितामह ॥ अकाले प्रलयो जातः पुनरेव च तादृशः ॥२९॥ त्वया च वासवेनैव नियुक्ता ये पयोधराः ॥ क्रूरग्रहैरतीवोग्रैः पीडितास्ते पितामह ॥ ३० ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ अहं बिभेमि भो देवा ग्रहैस्तैर्बलवत्तरैः ॥ ३१ ॥ सर्वं जानामि माहात्म्यं ग्रहाणां क्रूरचेतसाम् ॥ शनैश्चरेण वक्रेण भवंतः पीडिताः सदा ॥ ३२ ॥ वरुणो यादसां नाथो मंगलेन प्रपीडितः ॥ राज्यभ्रष्टस्तु बहुधा केतुना वासवः कृतः ॥ ३३ ॥ शिरश्छेदो मया प्राप्तो वक्रेण रविणा पुरा ॥ एकैकशः समर्थास्ते किं पुनः संघशस्त्वमी ॥ तस्मात्सर्वे महादेवं गच्छामः शरणं वयम् ॥ ३४ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य मामेव शरणं गताः ॥ ३५ ॥ उक्तोऽहं त्रिदशैः सर्वैः पाहि नः शरणागतान् ॥ त्वं नो धाता विधाता च सृष्टिसंहारकारकः ॥ ३६ ॥ क्रूरग्रहैर्महादेव रुद्धा मेघाः समंततः ॥ न कुर्वंति प्रभो वृष्टिमनावृष्टिः सुदारुणा ॥ ३७ ॥ सर्वप्राणिविनाशाय संजाता शतवार्षिकी ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा मया ज्ञातं वरानने ॥ क्रूरग्रहाणां सामर्थ्यं यथा च विदितं मम ॥ ३८ ॥ इति ज्ञात्वा महादेवि उपायश्चिंतितो मया ॥ उत्तरोनाम यो मेघो मेघैः कोटिभिरावृतः ॥ आहूतस्तत्क्षणा

---

[1] उत्तरोनाम यो मेघैः सहस्रैः कोटिभिर्वृतः—इ० पा० । [2] वयोऽधिकाः—इ० पा० ।

त्प्राप्तः किं करोमीत्युवाच ह ॥ ३९ ॥ मया प्रोक्तो ममादेशाद्गच्छ त्वं घनसंयुतः ॥ महाकालवनं रम्यं वांछितार्थफलप्रदम् ॥ ४० ॥ गंगेश्वरस्य देवस्य दक्षिणे लिंगमुत्तमम् ॥ तमाराधय यत्नेन स ते दास्यति वांछितम् ॥ ४१ ॥ एवमुक्तो मया मेघ उत्तरो मेघसंयुतः ॥ जगाम त्वरया युक्तो महाकालवनोत्तमे ॥ ४२ ॥ दृष्ट्वा वृष्टिकरं लिंगं पूजयामास भक्तितः ॥ शिप्राजलं गृहीत्वा तु स्नात्वास्नात्वा प्रयत्नतः ॥ तावद्यावज्जलं शिप्रां पुनरेवागतं प्रिये ॥ ४३ ॥ एतस्मिन्नंतरे तस्मादुद्भूतं धूममंडलम् ॥ लिंगमध्याद्वरारोहे ज्वालामालाकुलं महत् ॥ ४४ ॥ ततो ज्वालामयं सर्वमभूदम्बरगोचरम् ॥ तस्य ज्वालासमूहेन दग्धं वै ग्रहमंडलम् ॥ ४५ ॥ सनक्षत्रपथं यावत्ततो भीता ग्रहाः प्रिये ॥ तमेव शरणं प्राप्ता धूमज्वालाकुलाननाः[1] ॥ ४६ ॥ ततो ब्रह्मा च विष्णुश्च तद्दृष्ट्वा महदद्भुतम् ॥ देवैर्वृतः सहस्राक्षो लिंगांतिकमुपागतः ॥ ४७ ॥ तल्लिंगं सुमहाज्वालं ज्वालाभिः पूरितांबरम् ॥ दुःप्रेक्ष्यं दुर्विदं[2] भीमं वर्द्धमानं ददर्श सः ॥ ४८ ॥ अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण ववृधे योजनायुतम् ॥ दृष्ट्वा तु वर्द्धमानस्य लिंगस्यात्यद्भुताकृतिम् ॥ सुरेशो मोहमापन्नो विसंज्ञाश्च ग्रहास्तदा ॥ ४९ ॥ ततस्तु तस्य लिंगस्य वारिधारा विनिःसृताः ॥ एकोदेशाद्वरारोहे धरा त्वेकार्णवीकृता ॥ ५० ॥ लिंगस्यान्यप्रदेशात्तु वायुः समभवन्महान् ॥ इतरस्मिन्प्रदेशे तु समूहस्तडितामभूत् ॥ ५१ ॥ सधूमा समभूज्ज्वाला लिंगस्यान्यप्रदेशतः ॥ ५२ ॥ एवमत्यद्भुतं दृष्ट्वा वर्द्धमानं समंततः ॥ लिङ्गमव्यक्तमुद्भूतमापूरितनभोऽन्तरम् ॥ ५३ ॥ ग्रहाश्च विह्वला जाता धूमेनाकुलितेन्द्रियाः ॥ तुष्टुवुश्च तदा लिंगं दह्यमानाः समंततः ॥ ५४ ॥ ॥ ग्रहा ऊचुः ॥ ॥ नमः सुरूपाय सुरार्चिताय नमो विरूपप्रकृतिक्रियाय ॥ नमोनमो रूपनिराश्रयाय जलस्वरूपाय नमो नमस्ते ॥ ५५ ॥ इति स्तुतो यदा देवि ग्रहैः क्रूरैस्तदा प्रिये ॥ लिंगात्प्रादुरभूत्स्वस्थः स्वरूपो विग्रहाकृतिः ॥ ५६ ॥ भस्मधूसरसर्वांगो भोगिभोगांगदोज्वलः ॥ हिमराशिनिभाकारो रजताचलनिर्मलः ॥ उवाच चैतान्प्रणतान्ग्रहान्कंपितकन्धरान् ॥ ५७ ॥ किं वा कामं मनोऽभीष्टं भवद्भ्यो यद्ददाम्यहम् ॥ ममामोघमिदं सर्वं दर्शनं चातिदुर्लभम् ॥ ५८ ॥ भवद्भ्यो लोकतुष्ट्यर्थं दर्शनं हि[3] ददाम्यहम् ॥ एवमुक्ता ग्रहाः सर्वे प्रोचुः प्रांजलयस्तदा ॥ ५९ ॥ यदि देयो वरो देव यदि तुष्टोऽसि शंकर ॥ कर्मारंभेषु सर्वेषु पूजाऽस्माकं यथा भवेत् ॥ तथा कुरु महादेव तेन तृप्तिर्भविष्यति ॥ ६० ॥ एवं भविष्यतीत्युक्त्वा मेघं चोत्तरमुक्तवान् ॥ तुष्टोऽस्म्यहं तु ते वत्स गृहाण वरमीप्सितम् ॥ ६१ ॥ तच्छुत्वा वचनं तत्र ह्युत्तरः प्राह हर्षितः ॥ यन्मे तुष्टोऽसि भगवंस्तन्मह्यं दीयतां वरम् ॥ ६२ ॥ यदास्माकं महाबाधां कदा

---

[1] धूमज्वालाकुलास्तदा--इ० पा० । [2] दुर्भिदम्--इ० पा० । [3] विदधाम्यहम्--इ० पा० ।

कोपि करिष्यति ॥ तदा वृष्टिर्विधातव्या त्वया देव सदा भुवि ॥ ६३ ॥ रक्षा कार्या च मेघानां रक्षणीयास्त्वया वयम् ॥ एवमस्त्विति तेनोक्तं
लिंगेन नगगात्रजे ॥ ६४ ॥ अद्यप्रभृति ते नाम्ना ख्यातिं यास्यामि भूतले ॥ उत्तरेश्वरसंज्ञोऽहं भविष्यामि न संशयः ॥ ६५ ॥ ये मां संपूजयि
ष्यंति भक्त्या परमया युताः ॥ तेषां दास्यामि सततं वांछितार्थफलं भुवि ॥ ६६ ॥ पश्यंति प्रयता ये मां कृत्वा नियमपूर्वकम् ॥ ते यास्यंति
पुरं शैवं यावत्कल्पाष्टकायुतम् ॥ ६७ ॥ आरूढाः सूर्यसंकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ रुद्रकन्यासमाकीर्णैर्हंससारससंयुतैः ॥ ६८ ॥ नृत्य
वादित्रनिर्घुष्टैरुत्कटध्वनिनादितैः ॥ दोधूयमानैश्च नरैः स्तूयमानाः सुरासुरैः ॥ ६९ ॥ प्रसंगाद्भक्तिहीनोऽपि यो मां पश्यत्यशाठ्यतः ॥ ऐश्वर्यं
तस्य दास्यामि ह्युत्तरेषु कुरुष्वथ ॥ ७० ॥ स्मरिष्यति च यो नित्यं प्रभाते चोत्तरेश्वरम् ॥ स याति परमं स्थानं दाहप्रलयवर्जितम् ॥ ७१ ॥
एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ उत्तरेश्वरदेवस्य शृणु त्रिलोचनेश्वरम् ॥ ७२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उत्तरेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीदेवदेव
उवाच ॥ ॥ पंचचत्वारिकं [1]विद्धि देवं त्रिलोचनेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वसिद्धिरवाप्यते ॥ १ ॥ इतिहासमिहासीद्यत्पीठे विरजसंज्ञके ॥
त्रिलोचनस्य प्रासादे मणिमाणिक्यनिर्मिते ॥ २ ॥ नानाभंगिगवाक्षाढ्ये रत्नसानाविवापरे ॥ देदीप्यमानसौवर्णकलशेन विराजिते ॥
॥ ३ ॥ पार्वणेन शशांकेन खेदादिव समासिते ॥ तत्र पारावतद्वंद्वं [2]वसत्स्वैरं कृतालयम् ॥ ४ ॥ प्रातः सायं च मध्याह्ने कुर्व
न्नित्यं प्रदक्षिणम् ॥ उड्डीयमानं परितः पक्षवातैरितस्ततः ॥ ५ ॥ रजःप्रासादसंलग्नं दूरीकुर्वद्दिशो दश ॥ त्रिलोचनेति सततं नाम
भक्तैरुदाहृतम् ॥ त्रिविष्टपेति च तथा तयोः कर्णातिथीभवेत् ॥ ६ ॥ चतुर्विधानि वाद्यानि शंभुप्रीतिकराण्यलम् ॥ तयोः कर्णगुहां
प्राप्य प्रतिशब्दं प्रतन्वते ॥ ७ ॥ मंगलारात्रिकज्योतिस्त्रिसंध्यं पक्षिणोस्तयोः ॥ नेत्रांतं निर्विशन्नित्यं भक्तचेष्टां प्रदर्शयत् ॥ ८ ॥ प्राणयात्रां
विहायापि कदाचित्स्थिरमानसौ ॥ नोड्डीय वांछितं यातः पश्यंतौ कौतुकं [3]खगौ ॥ ९ ॥ तत्रासकृज्जनाकीर्णं प्रासादं परितोऽवनौ ॥ तंडुलादि
चरंतौ तौ कुर्वंतौ च प्रदक्षिणम् ॥ १० ॥ देवदक्षिणदिग्भागे विष्णुदेहोद्भवं जलम् ॥ तृषार्त्तौ पिबतो नित्यं स्नात्वा चाजग्मतुश्च तौ ॥ ११ ॥ तयो
रित्थं विचरतोस्त्रिलोचनसमीपतः ॥ अगाद्बहुतिथः कालो द्विजयोः साधुचेष्टयोः ॥ १२ ॥ अथ देवालयस्कंधे गवाक्षांतर्गतौ च तौ ॥ श्येनेन केन

---

[1] देवि—इ० पा० । [2] वसत्—अडभाव आर्षः—अवसत्—इत्यर्थः । [3] महत्—इ०पा० ।

चिद्दृष्टौ क्रूरदृष्ट्या सुखं स्थितौ ॥ १३ ॥ तच्च पारावतद्वंद्वं श्येनः परिजिघृक्षया ॥ अवतीर्यांबरादाशु उपविष्टः शिवालये ॥ १४ ॥ ततो विलो
कयामास तदागमविनिर्गमौ ॥ केन मार्गेण विशतो दुर्गमेण पतत्रिणौ ॥ १५ ॥ केनाध्वना च निर्यातः किंकाले कुरुतश्च किम् ॥ कथं युगपदेतौ
मे ग्राह्यौ स्वैरं भविष्यतः ॥ १६ ॥ दुर्बलोऽप्याकलयितुं सहसारिर्न शक्यते ॥ करिणां च सहस्रेण वराश्वानां च लक्षतः ॥ १७ ॥ न कर्म सिद्ध्ये
नृपतेर्दुर्गेणैकेन यद्भवेत् ॥ दुर्गस्थो नाभिभूयेत विपक्षः केनचित्क्वचित्॥स्वतंत्रं यदि दुर्गं स्यादपमार्गप्रकाशकम्[१] ॥१८॥ इति दुर्गे बलं शंसञ्छ्ये
नो रोषारुणेक्षणः ॥ असाध्वसौ कलरवौ वीक्ष्य यातो नभोंगणे ॥ १९ ॥ अथ पारावती दक्षा विपक्षक्षपणेक्षणम् ॥ महाबलं दुर्गबलात्प्राह पारा
वतं पतिम् ॥ २० ॥ ॥ कलरव्युवाच ॥ ॥ प्रिय पारावत प्राज्ञ सर्वकामसुखारव ॥ तव दृग्विषयं प्राप्तः श्येनोऽयं प्रबलो रिपुः ॥ २१ ॥ स च
तद्वाक्यमाकर्ण्य पारावत्याश्च सत्पतिः ॥ पारावतीमुवाचेदं का चिंतेति तव प्रिये ॥ २२ ॥ ॥ पारावत उवाच ॥ ॥ कति नाम न संतीह सुभगे
व्योमचारिणः ॥ कति देवालयाद्येषु खगा नोपवसंति हि ॥ २३ ॥ कति चैव न पश्यंति नौ सुखस्थाविह प्रिये ॥ तेभ्यो यदीह भेतव्यं कुतो नौ
तत्सुखं प्रिये ॥ २४ ॥ रम त्वं च मया सार्द्धं त्यज चिंतामिमां शुभे ॥ अस्य श्येनवराकस्य गणनापि न मे हृदि ॥२५॥ इत्थं पारावतवराच्छ्रुत्वा
पारावती वचः ॥ मौनमालम्ब्य संतस्थे पत्युः पादार्पितेक्षणा ॥ २६ ॥ हितवत्योपदिश्यापि प्रियं प्रियचिकीर्षया ॥ पत्न्या जोषं समास्थेयं कार्यं
पत्युर्वचः सदा ॥ २७ ॥ अन्येद्युरप्यथायातः श्येनः पश्यन्स दंपती ॥ अपरिच्छिन्नया दृष्ट्या यथा मृत्युर्गतायुषम् ॥ २८ ॥ अथ मंडलगत्या
स प्रासादं परितो भ्रमन् ॥ प्रोवाच प्रेयसी नाथ दृष्टो दुष्टस्त्वयाऽहितः ॥ २९ ॥ तस्या वाक्यं समाकर्ण्य पुनः कलरवोऽब्रवीत् ॥ किं करिष्यत्य
सौ मुग्धे मम व्योमविहारिणः ॥ ३० ॥ दुर्गं च स्वर्गतुल्यं मे यत्र नास्त्यरितो भयम् ॥ अयं न तां गतिं वेत्ति यां वेदाहं नभोंगणे ॥ ३१ ॥
प्रडीनोड्डीनसंडीनकांडव्यांडकपाटिका ॥ स्रंसिनी मंडलवती गतयोऽष्टावुदाहृताः ॥ ३२ ॥ यथैतासु हि कौशल्यं मयि वर्त्तति च प्रिये ॥ गतिषु
क्वापि कस्यापि पक्षिणो न तथांबरे ॥ सुखेन तिष्ठ का चिंता मयि जीवति ते प्रिये ॥ ३३ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा आस्थिता मूकवत्सती ॥
अपरेद्युरपि श्येनस्तत्रायातः शिलातले ॥ ३४ ॥ कियदंतरमासाद्य उपविष्टोऽतिहृष्टवत् ॥ आयामांते[२] च स स्थित्वा तत्कुलायकुलस्य च ॥ ३५ ॥
पुनः श्येनो विनिर्यातः सापि कांताऽब्रवीत्पुनः ॥ प्रिय स्थानमिदं त्याज्यं दुष्टदृष्टिविदूषितम् ॥ ३६ ॥ असौ क्रूरोऽतिनिकटमुपविष्टोऽतिहृष्टवत्॥

---

[१] स्यादपमार्गप्रकाशनम्—इ॰पा॰ । [२] आयामो दैर्घ्यम् आयामान्ते--विष्वग्विस्तारितयोर्द्वयोः करयोर्वक्षसा सह यत्परिमाणं स आयामः—तावत्परिमाणपरिमिते प्रदेशे—इत्यर्थः ।

सावज्ञं स पुनः प्राह किं करिष्यत्यसौ प्रिये ॥ ३७ ॥ मृगाक्षीणां स्वभावोयं प्रायशो भीरुवृत्तयः ॥ इतरेद्युरपि प्राप्तः स च श्येनो महाबलः ॥
॥ ३८ ॥ तयोरभिमुखं तत्र स्थितो यामद्वयावधि ॥ पुनर्विलोक्य तद्वर्त्म शीघ्रं यातो यथागतम् ॥ ३९ ॥ गतेथ शकुनौ तस्मिन्सा बभाषे
विहंगमम् ॥ नाथ स्थानांतरं यावो मृत्युर्वै निकटेऽन्वगात् ॥ ४० ॥ पुनर्दृष्टे प्रणष्टः स्यादावासश्च सुखं प्रिय ॥ प्रिय यस्यास्ति पक्षस्य गतिः सर्वत्र
सिद्धिदा ॥ ४१ ॥ स किं स्वदेशरागेण नाशं प्राप्नोति बुद्धिमान् ॥ सोपसर्गं निजं देशं त्यक्त्वा योन्यं तु न व्रजेत् ॥ ४२ ॥ स पंगुर्ना
शमाप्नोति कूलस्थित इव द्रुमः ॥ प्रियोदितं निशम्येति स भवित्रीदशार्दितः ॥ ४३ ॥ तां वाक्यं पुनरप्याह प्रिये मा भैः खगार्दिता ॥ अपरस्मिन्न
हनि च स श्येनः प्रातरेव हि ॥४४॥ तद्द्वारदेशमासाद्य सायं यावत्स्थितोऽचलः ॥ अस्ताचलस्य शिखरं याते भानौ गते खगे ॥ ४५ ॥ कुलाया
द्वाह्यमागत्योवाच पारावती पतिम्[2] ॥ नाथ निर्गमनस्यायं कालः कालोऽस्ति दूरतः ॥४६॥ यावत्तावद्विनिर्याहि त्यक्त्वा मामपि शंसिनीम् ॥ त्वयि
जीवति दुष्प्राप्यं न किंचिज्जगतीतले ॥ ४७ ॥ पुनर्दाराः पुनः पुत्राः पुनर्वसु पुनर्गृहम् ॥ यद्यात्मा रक्षितः पुंसां दारैरपि धनैरपि ॥ ४८ ॥ तदा सर्वं
हरिश्चंद्रभूपतेरिव लभ्यते ॥ अयमात्मा प्रियो बंधुरयमात्मा महद्धनम् ॥४९॥ धर्मार्थकाममोक्षाणामयमात्मार्जकः परः ॥ यावदात्मनि वै क्षेमं ताव
त्क्षेमं जगत्त्रये ॥५०॥ सोऽपि क्षेमः सुगतिना यशसा सह वांछ्यते ॥ यशोहीनं तु यत्क्षेमं तत्क्षेमान्निधनं वरम् ॥५१॥ तद्यशः प्राप्यते पुंभिर्नीतिमार्ग
प्रवर्तिभिः ॥ अतो नीतिपथं चिंत्यं नाथ स्थानादितो व्रज ॥ न व्रजिष्यसि चेत्प्रातस्ततो मां संस्मरिष्यसि ॥५२॥ इत्युक्तोऽपि स वै पत्न्या पाराव
त्या सुमेधया ॥ न निर्ययौ ततः स्थानाद्भवित्र्या प्रतिवारितः ॥५३॥ अथोषसि समागत्य श्येनेन बलिना तदा ॥ निर्गमद्वारमारुद्धं किंचिद्भक्ष्य
वता तदा ॥ ५४ ॥ दिनानि कतिचित्तत्रातिष्ठच्छ्येनो महाबलः[3] ॥ पारावतमुवाचेदं धिक्कां पौरुषवर्जितम् ॥ ५५ ॥ किं वा युध्यस्व दुर्बुद्धे किं वा
निर्याहि मे गिरा ॥ क्षुधाक्षीणो मृतः पश्चान्निरयं पश्यसि ध्रुवम् ॥ विधिरेव हि साहाय्यं न कुर्यात्तव नोदितम् ॥ ५६ ॥ इत्थं श्येनेन स प्रोक्तः
पत्न्या स सहितः खगः ॥ अयुध्यत्तेन श्येनेन स्वदुर्गद्वारमाश्रितः ॥ ५७ ॥ क्षुधितस्तृषितः सोऽथ श्येनेन बलिना धृतः ॥ चरणेन दृढेनाशु
चंच्वा सापि धृता खगी ॥ ५८ ॥ तावादायोड्डयांचक्रे श्येनो व्योमनि सत्वरम् ॥ चिंतयन्भक्षणस्थानमन्यत्पक्षिविवर्जितम् ॥ ५९ ॥ अथ पत्न्या
कलरवः प्रोक्तस्तत्र सुमेधया ॥ यतोऽवमानिता नाथ त्वयाहं स्त्रीति बुद्धितः ॥ ६० ॥ अतोऽवस्थामिमां प्राप्तः किं कुर्यामबला यतः ॥ अधुनापि

---

१ प्रातः इ०पा० । २ खगम्–इ०पा० । ३ महामतिः–इ० पा० ।

वचश्चैकं करोषि यदि मे प्रिय ॥ ६१ ॥ तदा हितं ते वक्ष्यामि कुर्वे तदविचारितम् ॥ ममैकवाक्यकरणात्स्त्रीजितो न भविष्यसि ॥ ६२ ॥ याव
दास्यं गतास्म्यस्य यावत्खस्थो न भूमिगः ॥ तावदात्मविमुक्त्यै त्वं चंच्वा पादं दृढं दश ॥ ६३ ॥ इति पत्नीवचः श्रुत्वा तथा स कृतवान्खगः ॥
स पीडितो दृढं पादे श्येनश्चीत्कृतवान्बहु ॥ ६४ ॥ तेन चीत्करणेनाथ मुक्ता सा मुखसंपुटात् ॥ पादांगुलीनां शून्यत्वे सोऽपि पारावतोऽपतत् ॥
॥ ६५ ॥ विपद्यपि च प्राज्ञैर्न संत्याज्यः क्वचिदुद्यमः ॥ क्व च चंचुपुटस्तस्य क्व च तत्पादपीडनम् ॥६६॥ क्व च द्वयोस्तथाभूतं दूरे मोक्षणमद्भुतम्॥
दुर्बले[1]ऽप्युद्यमः श्रेयानिति शास्त्रेषु गीयते ॥ ६७ ॥ तस्माद्भाग्यानुसारेण फलत्येव सदोद्यमः ॥ प्रशंसंत्युद्यमं चा[2]तो विपद्यपि मनीषिणः ॥ ६८ ॥
अथ तौ कालयोगेन जंबूमार्गे मृतौ तदा ॥ जंबूमार्गे मृता ये वै तेषां स्वर्गः सदाऽक्षयः ॥ ६९ ॥ पुण्यशेषे तदा जातो गंधर्वतनयः शुभः ॥ मंदा
रदामतनयो नाम्ना परिमलालयः ॥ ७० ॥ अनेकविद्यानिलयः कलाकौशलभाजनम् ॥ कौमारं वपुरासाद्य शिवभक्तिपरोऽभवत् ॥ ७१ ॥
नियमं चापि जग्राह विजितेंद्रियमानसः ॥ एकपत्नीव्रतं नित्यं चरिष्यामीति निश्चितम् ॥ ७२ ॥ परयोषित्समासक्तिरायुः कीर्तिं बलं सुखम् ॥
हरेत्स्वर्गगतिं चापि तस्मात्तां वर्जयेत्सुधीः ॥ ७३ ॥ अपरं चापि नियमं स शुचिष्मान्समाददे ॥ गतजन्मांतराभ्यासात्त्रिलोचनसमाश्रयात् ॥७४॥
समस्तपुण्यनिलयः समस्तार्थप्रकाशकः ॥ समस्तकामजनकं परानंदैककारणम् ॥ ७५ ॥ यावच्छरीरं निरुजं[3] यावन्नेंद्रियविप्लवः ॥ तावत्त्रिलोच
नोवंत्यां मंतव्यो नात्र संशयः ॥ ७६ ॥ इत्थं मंदारदामिः स काश्यां परिमलालयः ॥ नित्यं त्रिविष्टपं द्रष्टुं समागच्छेत्प्रयत्नतः ॥७७॥ पारावत्यपि
संजाता रत्नदीपस्य मंदिरे ॥ नागराजस्य पाताले नाम्ना रत्नावलीति च ॥ ७८ ॥ समस्तनागकन्यानां रूपशीलकलागुणैः ॥ एकैव रत्नभूताऽऽसीद्रत्न
दीपोरगात्मजा ॥ ७९ ॥ तस्याः सखीद्वयं चासीदेका नाम्ना प्रभावती ॥ कलावती तथान्या च नित्यं तदनुगे शुभे ॥ ८० ॥ स्वदेहादनपायिन्यौ
छायाकांती यथा तथा ॥ पूर्वे सख्यौ भवेतां हि रत्नावल्या महेश्वरि ॥ ८१ ॥ सा तु बाल्ये व्यतिक्रांते किंचिदुद्भिन्नयौवना ॥ शिवभक्तं स्व
पितरं दृष्ट्वा नियममग्रहीत् ॥ ८२ ॥ पितस्त्रिलोचनं काश्यामर्चयित्वा दिनेदिने ॥ आभ्यां सखीभ्यां सहिता मौनं त्यक्ष्यामि नान्यथा ॥
॥ ८३ ॥ एवं नागकुमारी सा सखीद्वयसमन्विता ॥ त्रिलोचनं समभ्यर्च्य गृहानहरहर्व्रजत् ॥ ८४ ॥ मां प्रत्यग्रैः सुकुसुमैः सुशुभैरि
ष्टगंधिभिः ॥ सुविचित्राणि माल्यानि परिगुंफ्याचयेद्विभुम् ॥ ८५ ॥ तिस्रोऽपि गीतं गायंति ललितं चैव सुस्वरम् ॥ नारीमंडलभेदेन

---

१ दुर्बलेऽप्युद्यमरते बलं भाग्यं यतः श्रयेत्–इ० पा० । २ चार्याः–इ० पा० । ३ निरुजम्–ह्रस्वत्वमार्षम्–नीरुजम्–रोगरहितम्–इत्यर्थः ।

लास्यं तिस्रोऽपि कुर्वंते ॥ ८६ ॥ वीणावेणुमृदंगांश्च लयतालविचक्षणाः ॥ वादयंति मुदा युक्तास्तिस्रोऽपि विरमंति वै ॥ ८७ ॥ इत्थमाराधयंतीशं तिस्रो नागकुमारिकाः ॥ विचित्रभंगीमालाभिरर्चयंत्यस्त्रिलोचनम् ॥ ८८ ॥ प्रातश्चतुर्थ्यां ताः स्नात्वा तीर्थे पिलिपिले शुभे ॥ त्रिलोचनं समर्च्याथ प्रसुप्ता रंगमण्डपे ॥ ८९ ॥ सुप्तासु तासु स शिवस्त्रिनेत्रः शशिभूषणः ॥ वामार्द्धविलसच्छक्तिर्नागयज्ञोपवीतकः ॥ ९० ॥ लिंगादेव हि निर्गत्य गंगापन्नगमेखलः ॥ प्रत्युवाच ततः कन्या विभुरुत्तिष्ठतेति सः ॥ ९१ ॥ उत्थाय ता विनिर्मथ्य लोचने श्रुतिसंगमे ॥ अंगमोटनवत्यश्च तदा निर्घूर्णितेक्षणाः ॥ ९२ ॥ यावत्पश्यंति:पुरतः संभ्रमापन्नमानसाः ॥ अतर्किंतागमस्तावत्ताभिर्दृष्टस्त्रिलोचनः ॥ ९३ ॥ ववंदिरेऽथ ता बाला ज्ञात्वा लक्ष्मभिरीश्वरम् ॥ तुष्टुवुश्च प्रहृष्टास्ताः सन्नकंठ्योऽतिविक्लवम् ॥ ९४ ॥ जय शंभो जयेशान जय सर्वग सर्वद ॥ जय त्रिपुरसंहर्तर्जयांधकनिषूदन ॥ ९५ ॥ जय जालंधरहर जय कंदर्पदर्पहृत् ॥ जय त्रैलोक्यजनक जय त्रैलोक्यवंदित ॥ जय भक्तजनाधीश जय प्रमथ नायक ॥ ९६ ॥ नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमोनमः ॥ त्रिलोचन नमस्तुभ्यं त्रिविष्टप नमोऽस्तु ते ॥ ९७ ॥ इत्युक्त्वा दंडवद्भूमौ प्रणिपेतुः कुमारिकाः ॥ अथोत्थाप्य कुमारीस्ताः प्रोवाच शशिभूषणः ॥ ९८ ॥ सुतो मंदारदाम्नश्च नाम्ना परिमलालयः ॥ पतिर्विद्याधरवरो भवतीनां भविष्यति ॥ ९९ ॥ चिरं विद्याधरे लोके भोगान्भुक्त्वा समंततः ॥ ततो ह्यवंतिकां प्राप्य मां ध्यात्वा सिद्धिमाप्स्यथ ॥ १०० ॥ जन्मांतरेपि मे भक्तिर्भवतीभिश्च तेन च ॥ विहिता तेन वो जन्म निर्मलं भक्तिभावितम् ॥ १०१ ॥ एतत्प्रभावतीस्तोत्रं ये पठिष्यंति मे पुरः ॥ तेभ्यः कामान्प्रदास्यामि भवतीना मयं वरः ॥ १०२ ॥ इत्युक्तवति देवेशे ताः कन्या हृष्टमानसाः ॥ प्रणम्य प्रोचुरीशानं प्रबद्धकरसंपुटाः ॥ १०३ ॥

॥ ॥ नागकन्या ऊचुः ॥ पृच्छामो ब्रूहि नो नाथ करुणाकर शंकर ॥ जन्मांतरे कथं सेवा चतुर्भिर्भवतः कृता ॥ १०४ ॥ ततः प्राक्तनवृत्तांतमेतस्यापि कृतात्मनः ॥ अस्माकमपि चाख्याहि कृपां कुरु कृपानिधे ॥ १०५ ॥ इति श्रुत्वा प्रणयतो बालोदीरितमीप्सितम् ॥ प्रोवाच तासामपि च भवांतरविचेष्टितम् ॥ १०६ ॥

॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणुध्वं नागतनयास्तिस्रोपि हि समाहिताः ॥ प्राग्भवं भवतीनां च तस्यापि कथयाम्यहम् ॥१०७॥ एषा रत्नावली पूर्वमासीत्पारावती खगी ॥ स च विद्याधरवरः पतिरस्याः खगोऽभवत् ॥१०८॥ प्रासादे च ममैताभ्यामुषितं सुचिरं सुखम्[2] ॥ रजः प्रासादसंलग्नं नुन्नं पक्षानिलैः पुनः ॥ १०९ ॥ उपरिष्टादधस्ताच्च कृता भूरिप्रदक्षिणाः ॥ व्योम्नि[3] संचरमाणाभ्यां संचीर्णं च

---

१ भक्तिभावतः--इ० पा० । २ शुभम्—इ० पा० ! ३ व्योम्ना—इ० पा० ।

ममाजिरे ॥ ११० ॥ स्नातं चतुर्नदे तीर्थे पीतं तत्रांबु चासकृत् ॥ आभ्यां कलरवाभ्यां च कृताः कलरवा मुदा ॥ १११ ॥ एताभ्यां स्थिर
चित्ताभ्यां मुदिता त्वमतीव हि ॥ दृष्ट्वा हि कौतुकान्यत्र मम भक्तैः कृतान्यपि ॥ ११२ ॥ अमूभ्यां बहुशो दृष्टा मम मंगलदीपिकाः ॥ पीतं
श्रुतिपुटाभ्यां च मम नामाक्षरामृतम् ॥ तिर्यग्योनिप्रभावेन न मृतौ मम संनिधौ ॥११३॥ जंबूमार्गे मृतौ यस्मात्स्वर्गप्रातिकरे ध्रुवम् ॥ तस्मात्पा
रावती ह्येषा रत्नदीपसुताऽभवत् ॥ ११४ ॥ पतिः पारावतोऽस्याश्च जातो विद्याधरांगजः ॥ एषा प्रभावती नागी नागराजस्य सद्मनि ॥ इह
जन्मनि कन्यासीत्पूर्वजन्म ब्रवीमि च ॥ ११५ ॥ त्रिशिखस्योरगेंद्रस्य सुता चेयं कलावती ॥ एतस्या अपि वृत्तांतं निशामय तु वच्म्यहम् ॥
॥ ११६ ॥ भवांतरे तृतीयेतः कन्ये चारायणस्य च ॥ आस्तां महर्षेः शीलाढ्ये प्रेमवत्यौ परस्परम् ॥ ११७ ॥ पित्रा चारायणेनापि ताभ्यां
संप्रेरितेन वै ॥ आमुष्यायणपुत्राय दत्ते नारायणाय हि ॥ ११८ ॥ अप्राप्तयौवनोरण्ये समिदाहरणाय वै ॥ गतो विधिवशाद्दष्टो दंदशूकेन
कानने ॥ ११९ ॥ भवानीगौतमीनाम्न्यौ ते तु चारायणांगजे ॥ वैधव्यदुःखमापन्ने दैन्यग्रस्ते बभूवतुः ॥ १२० ॥ अत एव प्रयत्नेन परिणेता
विवर्जयेत् ॥ देवतासरिदाह्वानकन्यापाणिग्रहं सुधीः ॥ १२१ ॥ अथर्षेः कस्यचिद्दैवादाश्रमे देवसंन्निभे ॥ रंभाफलान्यदत्तानि मोहाज्जग्रहतुस्तदा ॥
॥ १२२ ॥ कृत्वा नानोपवासादिव्रतानि ब्राह्मणांगजे ॥ अध्यास्य निधनं कालाच्छाखामृग्यौ बभूवतुः ॥ १२३ ॥ फलचौर्यविपाकेन वानर
त्वं तयोरभूत् ॥ शीलरक्षणभावेनावंत्यां जनिमवापतुः ॥ १२४ ॥ स च नारायणो विप्रः पितृशुश्रूषणे रतः ॥ दष्टोऽपि दंदशूकेन काश्यां पारावतो
भवत् ॥ १२५ ॥ एवं भवांतरे चासीदेतयोः पतिरेव सः ॥ तिसृणां भवतीनां च भावी भर्ता पुनः स वै ॥ १२६ ॥ प्रासादस्यापि पार्श्वे तु
न्यग्रोधश्च महानगः ॥ तस्मिञ्छाखिनि वासाढ्ये शाखामृग्यौ बभूवतुः ॥ १२७ ॥ विष्णुदेहजले तीर्थे क्रीडया च ममज्जतुः ॥
पपतुश्चापि पानीयं तस्मिंस्तीर्थे तृषातुरे ॥ १२८ ॥ जातिस्वभावचापल्यात्क्रीडंत्यौ च प्रदक्षिणम् ॥ चक्रतुर्बहुकृत्वश्च लिंगं ददृश
तुर्बहु ॥ १२९ ॥ विचरंत्यावितः स्वैरं तत्र न्यग्रोधसंनिधौ ॥ केनचिद्योगवेषेण पाशेन च नियंत्रिते ॥१३०॥ भिक्षार्थं शिक्षिते तेन न प्लुतिर्न
निवर्त्तनम् ॥ अथ ते क्वापि मर्कट्यौ कालधर्मवशंगते ॥ १३१ ॥ अवन्तीवासपुण्येन त्रिलोचनस्य सेवया ॥ प्रादक्षिण्यानुरूपेण जाते नागसुते
अपि ॥ १३२ ॥ अधुना तं पतिं प्राप्य विद्याधरकुमारकम् ॥ निर्विश्य स्वर्गभोगांश्चावंत्यां निर्वृतिमाप्स्य ॥ १३३ ॥ यैरल्पमपि चावं[3]त्यां कृतं

---

१ देवसंनिधौ—इ० पा० । २ पितृशुश्रूषणव्रतः—इ० पा० । ३ वै काश्याम्—इ०पा० ।

कर्म शुभावहम् ॥ तस्य मोक्षः परीपाको निश्चितं मदनुग्रहात् ॥ त्रैलोक्येऽपि च सर्वस्मिन्छ्रेष्ठाऽवन्तीपुरी सदा ॥ १३४ ॥ ततोऽपि लिंगमों
कारं ततोऽप्यत्र त्रिलोचनम् ॥ तिष्ठमानोऽत्र लिंगेऽहं भुक्तिं मुक्तिं ददामि वै ॥ १३५ ॥ अतः सर्वप्रयत्नेनावन्त्यां पूज्यस्त्रिलोचनः ॥ इत्युक्त्वा
देवदेवेशस्तत्प्रासादांतरेऽविशत् ॥१३६॥ लिंगस्वरूपमासाद्य[1] शुभं त्रिभुवनादपि ॥ ताश्च स्वसदनं प्राप्य तद्वृत्तांतमशेषतः ॥ स्वमातुः पुरतश्चोक्त्वा
कृतकृत्या इवाभवन् ॥ १३७ ॥ एकदा माधवे मासि सह सार्थाः समागताः ॥ विद्याधरास्तथा नागा मिलिताः सपरिच्छदाः ॥ १३८ ॥ विर
जस्के महाक्षेत्रे त्रिलोचनसमीपतः ॥ देवस्य वरदानाच्च पृष्ट्वान्योन्यं कुलावलिम् ॥ १३९ ॥ विद्याधराय ताः कन्या नागैस्तिस्रोऽपि कल्पि
ताः ॥ मंदारदामा सन्तुष्टः प्राप्य तच्च स्नुषात्रयम् ॥१४०॥ रत्नदीपैश्च नागेन्द्रः पद्मी च भुजगेश्वरः ॥ विशिखोऽपि फणींद्रश्च हृष्टा एते त्रयोऽपि
च ॥ जामातरं समासाद्य शुभं परिमलालयम् ॥ १४१ ॥ अन्योऽन्यं स्वजनास्ते तु मुदा विकसितेक्षणाः ॥ विवाहोत्सवमारच्य स्वंस्वं भवनमा
विशन् ॥ १४२ ॥ त्रिलोचनस्य लिंगस्य[2] वर्णयंतोऽपि गौरवम् ॥ स च विद्याधरः श्रीमान्नागीभिर्विपुलं सुखम् ॥ भुक्त्वावन्तीं ततः प्राप्य संसेव्य
च त्रिलोचनम् ॥ १४३ ॥ गायन्गीतं सुमधुरं नागीभिः सहितः कृती ॥ आत्मानं चातिविस्मृत्य मध्येलिंगं[3] लयं गतः ॥ १४४ ॥ त्रिलोच
नस्य महिमा कलौ देवेन गोपितः ॥ ततोल्पसत्त्वा मनुजा न तल्लिंगमुपासते ॥ १४५ ॥ त्रिलोचनकथामेतां श्रुत्वा पापान्वितोऽप्यहो ॥
विपापो जायते मर्त्यो लभते च परां गतिम् ॥ १४६ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ त्रिलोचनस्य देवस्य शृणु वीरेश्वरं परम् ॥
॥ १४७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये त्रिलोचनमाहात्म्य[4]व
र्णनंनाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ षट्चत्वारिंशकं देवि वीरेश्वरमथो शृणु ॥ यस्य दर्शनमात्रेण
कुलवृद्धिर्भवेद्ध्रुवम् ॥ १ ॥ निशामय महा वि वीरेशाविर्भवं परम् ॥ यच्छ्रुत्वा पितरः पुण्यं प्राप्नुयुर्विपुलं शिवे[5] ॥ २ ॥ आसीदमित्रजिन्नाम राजा
परपुरंजयः ॥ धार्मिकः सत्त्वसंपन्नः प्रजारंजनतत्परः ॥ ३ ॥ यशोधनो वदान्यश्च सुधीर्ब्राह्मणदैवतः ॥ सदैवावभृथस्नातः परिक्लिन्नशिरोरुहः ॥४॥
विनीतो नीतिसंपन्नः[6] कुशलः सर्वकर्मसु ॥ विद्याविशारदश्चाथ[7] गुणवान्गुणिवत्सलः ॥ ५ ॥ कृतज्ञो मधुरालापः पापकर्मपराङ्मुखः ॥ सत्यवाञ्छौ

---

[1] अवाच्यरूपम्–इ०पा० । [2] देवस्य–इ०पा० । [3] अपि हि–इ०पा० । [4] अवंत्याम् 'नामदारपुरा' इत्याख्ये स्थाने–त्रिलोचनमहादेवस्थानं विद्यते । [5] साति–इ०पा० । [6] निःसपत्नोऽपि–इ०पा० ।
[7] विद्यादिपारगश्चाथ–इ० पा० ।

चनिलयः सत्यवाग्विजितेंद्रियः ॥ ६ ॥ रणांगणे कृतांतस्य संख्यावांश्च सदोजिरे ॥ कामिनीकेलिकालज्ञो युवापि स्थविरप्रियः ॥ ७ ॥ धर्मार्थ
धनकोशश्च समृद्धबलवाहनः ॥ सुभगश्च सुरूपश्च सुमेधाः सुप्रजाप्रियः ॥ ८ ॥ स्थैर्यधैर्यसमापन्नो देशकालविचक्षणः ॥ मान्यानां मानदो
नित्यं सर्वदूषणवर्जितः ॥ ९ ॥ वासुदेवांघ्रियुगले चेतोवृत्तिं निधाय च ॥ चकार राज्यं निर्द्वंद्वं धिग्धि[1]गीतिविवर्जितम् ॥ १० ॥ अलंघ्यशासनः
श्रीमान्विष्णुभक्तिपरायणः ॥ अभुनक्प्रवरान्भोगान्समंताद्विष्णुसं[2]स्कृतान् ॥ ११ ॥ हरेराराधनान्युच्चैः प्रतिसौधं पदेपदे ॥ तस्य राज्ये समभवन्म
हाभागनिधेः शिवे ॥ १२ ॥ गोवृन्दगोपगोपालगोपीजनमनोहर ॥ गदा[3]पाणे गुणातीत गुणाढ्य गरुडध्वज ॥ १३ ॥ केशिहन्कैटभाराते कंसारे
कमलापते ॥१४॥ कृष्ण केशव कंजाक्ष कीनाशभयनाशन ॥ पुरुषोत्तम पापारे पुण्डरीकविलोचन ॥१५॥ पीतकौशेयवसन पद्मनाभ परात्पर ॥
जनार्दन जगन्नाथ जाह्नवीजलजन्मभूः ॥१६॥ जन्मिनां जन्महरण जं[4]र्जपूकौघनाशन ॥ श्रीवत्सवक्षः श्रीकंठ श्रीकर श्रेयसांनिधे ॥ १७ ॥ श्रीरंग
शार्ङ्गकोदंड शौरे शीतांशुलोचन॥दैत्यारे दानवाराते दामोदर दुरंतक ॥१८॥ देवकीहृदयानंद दंदशूकेश्वरेशय ॥ विष्णो वैकुण्ठनिलय बाणारे विष्ट
रश्रवः ॥१९॥ विष्वक्सेन विभो वीर वनमालिन्बलिप्रिय ॥ त्रिविक्रम त्रिलोकेश चक्रपाणे चतुर्भुज ॥२०॥ इत्यादीनि पवित्राणि नामानि प्रति
मंदिरे ॥ स्त्रीवृद्धबालगोपालवदनोदीरितानि तु ॥ २१ ॥ श्रूयंते यत्र कुत्रापि रम्याणि मधुविद्विषः ॥ सुरम्यकानननान्येव विलोक्यंते गृहेगृहे ॥
॥ २२ ॥ विचित्राणि चरित्राणि गी[5]यंते च गृहेगृहे ॥ सौधभित्तिषु दृश्यंते चित्राणि कृत्रिमाणि च ॥ २३ ॥ ऋते हरिकथायास्तु नान्या
वार्त्ता निशम्यते ॥ हरिणा नैव वध्यंते हरिणा मांसधारिणः ॥ २४ ॥ तस्य राज्ञो भयाद्व्याधैररण्ये सुखचारिणः ॥ न मत्स्या नैव च बका
वराहाश्च न केनचित् ॥ २५ ॥ हन्यंते क्वापि तद्भीत्या मत्स्यमांसाशिनाऽपि वै ॥ अपुत्रा न नरास्तस्य राष्ट्रेऽमित्रजितः क्वचित् ॥ २६ ॥
स्तनपानं न कुर्वंति संप्राप्य हरिवासरम् ॥ पशवोऽपि तृणाहारं परित्यज्य हरेर्दिने ॥ उपोषणपरा जाता अन्येषां का कथा नृणाम् ॥ २७ ॥
महामहोत्सवः सर्वैः पुरौकोभिर्वितन्यते ॥ अस्मिन्प्रशासति भुवं संप्राप्ते हरिवासरे ॥ २८ ॥ यो विष्णुभक्तिरहितः प्राणैरपि धनैरपि ॥ स एव
दण्ड्यो भुंक्ते यो राज्ञोऽमित्रजितः क्षितौ ॥ २९ ॥ अन्त्यजा अपि तद्राष्ट्रे शंखचक्रांकधारिणः ॥ संप्राप्य वैष्णवीं दीक्षां दीक्षिता इति

---

१ धिग्धिगीतिविवर्जितम्—'अपालनप्रयुक्तप्रजाकृतराजधिक्कारवर्जितम्' 'अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषका नकुलाः खगाः । प्रत्यासन्नाश्च राजानः षडेता ईतयः स्मृताः ॥' इत्युक्तलक्षणेत्युपद्रववर्जितं च—इत्यर्थः । २ विष्णुसंस्कृतान्--लक्ष्मीपतिविष्णुवत्सम्यगुपकल्पितान्—इत्यर्थः । ३ गदाधार--इ०पा० । ४ जंजपूकौघः--पापौघः--इत्यर्थः । ५ जायन्ते—इ०पा० ।

संस्थिताः ॥ ३० ॥ शुभानि यानि कर्माणि क्रियंतेऽनुदिनं जनैः ॥ वासुदेवे समर्प्यंते तानि तैरफलेप्सुभिः ॥ ३१ ॥ विना मुकुंदगोविंदपरमा
नंदमच्युतम् ॥ नान्यो ऽप्येत नम्येत सभाज्येत जनः क्वचित् ॥ कृष्ण एव परो बंधुस्तस्यासीदवनीपतेः ॥३२॥ एवं तस्मिन्महीपाले राज्यं सम्य
क्प्रशासति ॥ एकदा नारदः श्रीमांस्तं दिदृक्षुः समाययौ ॥ ३३ ॥ राज्ञा समर्चितः सोऽथ मधुपर्कविधानतः ॥ नारदो वर्णयामास तममित्रजितं
नृपम् ॥ ३४ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ धन्योऽसि कृतकृत्योऽसि मान्योऽप्यसि दिवौकसाम् ॥ सर्वभूतेषु गोविंदं परिपश्यन्विशांपते ॥ ३५ ॥
यो वेदपुरुषो विष्णुर्यो यज्ञपुरुषो हरिः ॥ योंऽतरात्मास्य जगतः कर्त्ता हर्ताविता विभुः ॥ ३६ ॥ तन्मयं पश्यतो विश्वं तव भूपालसत्तम ॥
दर्शनं प्राप्य शुभदं शुचित्वमगमं परम् ॥ ३७ ॥ एष एव हि सारोऽत्र संसारे क्षणभंगुरे ॥ कमलाकांतपादाब्जभक्तिर्भावोऽखिलप्रदः ॥ ३८ ॥
परित्यज्य हि यः सर्वं विष्णुमेकं सदा भजेत् ॥ सुमेधसं भजंते तं पदार्थाः सर्व एव हि ॥ ३९ ॥ हृषीकेशे हृषीकाणि यस्य स्थैर्यं गतान्यहो ॥
स एव स्थैर्यमाप्नोति ब्रह्मांडेऽतीव चंचले ॥ ४० ॥ यौवनं धनमायुष्यं जलं पद्मदले यथा ॥ अतीव चंचलं ज्ञात्वाऽच्युतमेव सदाश्रयेत् ॥ ४१ ॥
वाचि चेतसि कर्णेऽथ यस्य देवो जनार्दनः ॥ स एव सर्वदा वंद्यो नररूपी जनार्दनः ॥ निर्व्याजप्रणिधानेन शीलयित्वा श्रियःपतिम् ॥ ४२ ॥
पुरुषोत्तमतां को न प्राप्तस्त्वमिव भूतले ॥ अनया विष्णुभक्त्या ते संतुष्टेंद्रियमानसः ॥ उपकर्तुमना ब्रूयां तन्निशामय भूपते ॥ ४३ ॥ मालावि
द्याधरसुता नाम्ना मलयगंधिनी ॥ क्रीडंती पितुराक्रोडे हृता कंकालकेतुना ॥ ४४ ॥ कपालकेतुपुत्रेण दानवेन बलीयसा ॥ आगामिन्यां
तृतीयायां तस्याः पाणिग्रहः किल ॥ ४५ ॥ पाताले चंपकावत्यां नगर्यां सास्ति सांप्रतम् ॥ हाटकेशात्समागच्छंस्तयाऽहं साश्रुनेत्रया ॥
॥ ४६ ॥ दृष्टः प्रणम्य विज्ञप्तो यथा तच्च निशामय ॥ ब्रह्मचारिन्मुनिश्रेष्ठ गंधमादनशैलतः ॥ ४७ ॥ बालक्रीडनकासक्तां मां जह्रे त्रस्तमान
साम् ॥ कंकालकेतुर्दुर्वृत्तस्तस्य नास्ति च घातकः ॥ ४८ ॥ स स्वत्रिशूलघातेन म्रियते नान्यथा रणे ॥ जगत्पर्याकुलीकृत्य निद्रात्यथ
विनिर्भयः ॥ ४९ ॥ यदि कोपि कृतज्ञो मां हत्वेमं दुष्टदानवम् ॥ मद्दत्तेन त्रिशूलेन नयेद्भद्रं च वै कृतम् ॥ ५० ॥ यद्यत्रोपचिकीर्षुस्त्वं रक्ष मां दुष्ट
दानवात् ॥ ममापि हि वरो दत्तो भगवत्योमया पुरा ॥ विष्णुभक्तो युवा धीमान्पुत्रि त्वां परिणेष्यति ॥ ५१ ॥ आतृतीयातिथि यथा तद्वाक्यं
तथ्यतां व्रजेत् ॥ तथा निमित्तमात्रं त्वं भव यत्नं समाचर ॥ ५२ ॥ इति तद्वचनाद्राजन्विष्णुभक्तिपरायणम् ॥ युवानं चापि धीमन्तं त्वामनुप्राप्त

---

१ एकः—इ० पा० । २ कमलाकान्तपादाब्जभक्तियोगः--इ०पा० । ३ यदि कोऽपि कृतज्ञः इमं दुष्टदानवं मद्दत्तेन त्रिशूलेन हत्वा मां नयेत्—तेन इति शेषः तेन वै भद्रं कृतं स्यादिति शेषः—इत्यन्वयसंगतिः ।

वानहम् ॥५३॥ तद्गच्छ कार्यसिद्ध्यै त्वं हत्वा तं दुष्टदानवम् ॥ आनयाशु महाबाहो शुभां मलयगंधिनीम् ॥५४॥ सा तु विद्याधरी बाला विलोक्य
त्वां नरेश्वर ॥ अवश्यमेव तच्छूलं दास्यतीति विनिश्चितम् ॥ पार्वतीवचनाद्दुष्टं घातयिष्यस्यसंशयम् ॥ ५५ ॥ इति नारदवाक्यं स निशम्यामित्रजि
न्नृपः ॥ अनल्पोत्कलिको जातो विद्याधरसुतां प्रति॥उपायं चापि पप्रच्छ गंतुं वै चंपकावतीम् ॥५६॥ नारदेन पुनः प्रोक्तः स राजा गिरिराजजे[1] ॥
तूर्णमर्णवमासाद्य पूर्णिमादिवसे नृप ॥५७॥भवान्द्रक्ष्यति पोतस्थकल्पवृक्षरथास्थिताम् ॥ तत्र दिव्यांगनां कांचिद्दिव्यपर्यंकसुस्थिताम् ॥ वीणामादाय
गायंतीं गाथामत्यंतसुस्वरम् ॥५८॥ यत्कर्म विहितं येन शुभं वाप्यथवाऽशुभम् ॥ स एव भुंक्ते तत्तथ्यं विधिस्तत्र नियंत्रितः ॥५९॥ गाथामिमां तु सं
गीय सरथा समहीरुहा ॥ सपर्यंका क्षणादेव मध्येसिंधुं प्रवेक्ष्यति ॥६०॥ भवानप्यविशंकं च ततः पोतान्महार्णवे ॥ तमनुव्रजतु क्षिप्रं यज्ञवाराहसा
त्मवान् ॥ ६१ ॥ ततो द्रक्ष्यसि पाताले नगरीं चंपकावतीम् ॥ महामनोहरां राजन्सनाथां बालया तया ॥ ६२ ॥ इत्युक्त्वांतर्हितो देवि स चतुर्मु
खनंदनः ॥ राजाप्यर्णवमासाद्य यथोक्तं परिलक्ष्य च ॥ ६३ ॥ विवेशांतःसमुद्रं च नगरीमाससाद ताम् ॥ सापि विद्याधरी बाला नेत्रयोः प्राघु
णीकृता ॥ ६४ ॥ तेन राज्ञा त्रिजगतीसौंदर्यश्रीरिवैकिका ॥ पाताले देवतेयं वा मम नेत्रोत्सवाय किम् ॥ ६५ ॥ निरमायि ममोद्देशात्त्वष्टृसृष्टिर्वि
लक्षणा ॥ कुहूराहुभयद्वेषात्कांतिश्चांद्रमसी किमु ॥ ६६ ॥ योषिद्रूपं समाश्रित्य तिष्ठत्यत्राकुतोभया ॥ इत्थं क्षणं च निर्वर्ण्य स राजाऽगच्छदंति
कम् ॥ ६७ ॥ सा विलोक्याथ तं बालं नितरां मधुराकृतिम्[2] ॥ विशालोरःस्थलतलप्रलंबतुलसीस्रजम् ॥ ६८ ॥ शंखचक्रांकसुभगभुजद्वयविराजि
तम् ॥ हरिनामाक्षरसुधासुधौतरदनावलिम् ॥ ६९ ॥ भवानीभक्तिबीजोत्थभूरुहं पुरुषाकृतिम् ॥ अनेनात्र कृतं कस्य भवनं मधुराकृति ॥ ७० ॥
इति पर्याकुलीकृत्य चक्षुषी च मुहुर्मुहुः ॥ कंकालकेतुर्दुर्वृत्तस्त्ववध्यः परहेतिभिः ॥७१॥ तावद्द्रुतं समातिष्ठ शस्त्रागारेऽत्र गह्वरे ॥ न मे कन्याव्रतं
भग्नं सामर्थ्याच्चण्डिकावरात् ॥७२॥ आगामिन्यां तृतीयायां परश्वः पाणिपीडनम् ॥ स चिकीर्षति दुष्टात्मा गतायुर्मम शापतः ॥७३॥ मा तद्भीतिं
कुरु युवंस्त्वत्कार्यं भविताचिरात् ॥ विद्याधर्येति चोक्तः स शस्त्रागारे निगूढवत् ॥ ७४ ॥ स्थिरो वीरो महाबाहुर्दानवागमनेक्षणः ॥ ७५ ॥ अथ
सायं समायातो दानवो भीषणाकृतिः ॥ त्रिशूलं कलयन्पाणौ मृत्योरपि भयावहम् ॥ ७६ ॥ आगत्य दानवो रौद्रः प्रलयांबुदनिस्वनः ॥ विद्या
धरीं जगादेति मदाघूर्णितलोचनः ॥ ७७ ॥ गृहाणेमानि रत्नानि दिव्यानि वरवर्णिनि ॥ कन्या त्वं हि परश्वस्ते पाणिग्राहो भविष्यति ॥ ७८ ॥

---

१ गिरिपुत्रिके–इ० पा० । २ रुचिराकृतिम्–इ० पा० ।

दासीनामयुतं प्रातर्दास्यामि तव सुंदरि ॥ आसुरीणां सुरीणां च दानवीनां मनोहरम् ॥ ७९ ॥ गन्धर्वीणां किंनरीणां सततं परिचारिकाः ॥
विद्याधरीणां नागीनां यक्षीणां च शतानि षट् ॥ ८० ॥ राक्षसीनां शतान्यष्टौ शतमप्सरसां वरम् ॥ एतास्ते परिचारिण्यो भविष्यंत्यमलाशये ॥
॥ ८१ ॥ यावत्संपत्तिसंभारो दिक्पालानां गृहेषु वै ॥ मत्परिग्रहतां प्राप्तौ तावतस्त्वं महेश्वरी ॥ ८२ ॥ दिव्यान्भोगान्मया सार्द्धं भोक्ष्यसे मत्परिग्र
हात् ॥ कदा परश्वो भविता यस्मिन्वैवाहिको विधिः ॥ ८३ ॥ त्वदंगसंगसंस्पर्शसुखस्वादातिमेदुरः ॥ परां निर्वृतिमाप्स्यामि परश्वो निकटं यदि ॥
॥ ८४ ॥ मनोरथाश्चिरं यावद्ये मे हृदि समेधिताः ॥ तान्कृतार्थीकरिष्यामि परश्वस्तव संगमात् ॥ ८५ ॥ जित्वा देवान्रणे सर्वानिंद्रादीन्मृगलो
चने ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यसंपत्तेस्त्वां करिष्यामि चेश्वरीम् ॥८६॥आधायांके त्रिशूलं च सुष्वापेति प्रलप्य सः॥नरमांसस्य स्वादेन प्रमत्तो वीतसाध्वसः॥
॥ ८७ ॥ वरं स्मरंती सा गौर्या विद्याधरकुमारिका ॥ विज्ञाय तं प्रमत्तं च प्रसुप्तं चातिनिर्भयम् ॥ आहूय तं नरवरं वरं सर्वांगसुंदरम् ॥ ८८ ॥
विष्णुभक्तिकृतत्राणं प्राणनाथेति जल्प्य च ॥ शूलं तदंकादादाय ददौ तस्मै च सुंदरी ॥८९॥ तमादाय त्रिशूलं च स तदामित्रजिन्नृपः ॥ संस्मरंश्च
क्रिणं चित्ते जगद्रक्षामणिं हरिम् ॥ ९० ॥ जगादोत्तिष्ठ रे दुष्ट कन्यादूषणलालस ॥ युध्यस्व च मया सार्द्धं न सुप्तं हन्म्यहं रिपुम् ॥ ९१ ॥ इति
संश्रुत्य संप्राप्तः कस्य दृष्टोद्य चांतकः ॥ क आयुषाद्य संत्यक्तो यः प्राप्तो मम गोचरम् ॥९२॥ मम प्रचंडदोर्दंडकंडूकंडूयनक्षमः ॥ मा[1]ल्यो नरोऽयं
भविता किं त्रिशूलेन सुंदरि ॥ ९३ ॥ मा भैर्मे कौतुकं पश्य भक्षोयं मम सांप्रतम् ॥ कालेन मत्तो भीतेन स्वयमेवोपढौकितः ॥ ९४ ॥ इत्युक्त्वा
मुष्टिघातेन तेनोच्चैर्दंडसूनुना ॥ हृदये निहतो राजा शिलातिकठिने द्रुतम् ॥ ९५ ॥ स चक्रिणा कृतत्राणः पीडां नाल्पीयसीमपि ॥ विवेद कठि
नोरस्कः कर[2]स्तस्य प्रपीडितः ॥ ९६ ॥ अथ कोपवता राज्ञा हतो वक्रे चपेटया ॥ आघूर्णितशिरा भूमौ पतित्वा पुनरुत्थितः ॥ उवाच च वचो
धैर्यमवष्टभ्य महाबली ॥ ९७ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ ज्ञातं तत्त्वं मनुष्योसि नृरूपेण चतुर्भुजः ॥ ततस्त्वं छिद्रमासाद्य हंतुं मां दानवांतक ॥
॥९८॥ एवंविधो हि मधुभिद्यदि त्वं बलवानसि॥विहायैतन्महच्छूलं युध्यस्व स्वायुधैर्मया॥ ९९॥त्वया कपटरूपेण बलिना कैटभादयः॥न बलेन
हताः संख्ये हता एव च्छलेन हि ॥१००॥ बलिं पातालमनयस्त्वं नृवामनतां[3] दधत् ॥ नृहरिरूपेण भवता हिरण्यकशिपुर्हतः ॥१॥तथा जटिलरूपेण
लंकेशो विनिपातितः॥गोपालवेषमालंब्य कंसाद्या घातितास्त्वया ॥ स्त्रीभूय चाहरस्त्वं हि विप्रतार्यासुरान्सुधाम् ॥२॥ यादोरूपेण भवता शंखाद्या

---

[1] माल्यः—पुष्पवत्कोमलतया निष्प्रयाससमर्दनीयः—इत्यर्थः । [2] तस्य दैत्यस्य—इत्यर्थः । [3] नृवामनरूपधृक्—इ० पा० ।

निहता इह ॥ मायाविना त्वयाऽगण्याः सर्वमर्मज्ञ माधव ॥ ३ ॥ न त्वत्तोऽहं बिभेम्यद्य सद्यः पातः शरीरिणाम् ॥ कं त्वं श्रये मृत्युं वलेनापि
छलेन वा ॥ ४ ॥ न त्यक्ष्यसि त्रिशूलं त्वं न त्वां योत्स्याम्यहं रणे ॥ अवश्यमेव मर्त्तव्यं मया प्रातः शरीरिणा ॥ ५ ॥ इयं विद्याधरी कन्या न मया
दूषिता सती ॥ साक्षाच्छ्रीरिव मंतव्या तवार्थं रक्षिता मया ॥ ६ ॥ इत्युक्त्वा वामदोर्दंडप्रहारेणापि निष्ठुरम् ॥ निजघान दनोः सूनुस्तं शिलोच्चय
घातिना ॥ ७ ॥ नृपतिस्त्वथ संधार्य विषह्य रणमूर्द्धनि ॥ जघानाशु तदा क्रूरं त्रिशूलेनाथ वक्षसि ॥[1] ८ ॥ तत्प्रहारान्महाबाहुः पंचत्वमगम
त्क्षणात् ॥ लक्ष्यीचकार तद्वक्रं त्रिशूलं तोलयन्करे ॥ ९ ॥ पश्यतोऽस्य महाबाहोः स च प्राणाञ्जहौ क्षणात् ॥ इत्थं कंकालकेतुं स निहत्य सुरकं
पनम् ॥११०॥ विद्याधरीं प्रपश्यंतीं प्राह हृष्टतनूरुहः ॥ नारदस्य मुनेर्वाक्यात्तव सुश्रोणि वांछितम् ॥ ११ ॥ कृतं मया कृतज्ञे किं करवाण्यधुना
वद ॥ श्रुत्वेति तस्य सा वाक्यं प्राह गंभीरचेतसा ॥ १२ ॥ ॥ मलयगंधिन्युवाच ॥ ॥ अत्युदारमते वीर निजप्राणैः पणीकृताम् ॥ किं
मां पृच्छसि युवतीं कुलकन्यामदूषिताम् ॥ १३ ॥ इति ब्रुवंत्यां कन्यायां पुनः स्वैरचरो मुनिः ॥ अतर्कितागमः प्राप्तो नारदो देवलोकतः ॥
॥ १४ ॥ ततस्तुष्टुवतुस्तौ तु तं दृष्ट्वा मुनिसत्तमम् ॥ कृतप्रणामौ मुनिना प्रतिज्ञाप्रापिताशिषौ ॥ १५ ॥ पाणिग्रहेण विधिनाऽभिषिक्तौ नारदेन
तु ॥ जग्मतुर्नारदादिष्टवर्त्मना कृतमंगलौ ॥ १६ ॥ तया मलयगंधिन्या वृतः सोऽमित्रजिन्नृपः ॥ पुरीं चोज्जयिनीं प्राप्य पौरैर्विहितमंगलाम् ॥
॥ १७ ॥ तद्वीक्षणादपि नरो नारकीं नैव जातुचित् ॥ गतिं प्राप्नोति मेधावी तां पुरीमविशन्नृपः ॥ १८ ॥ यस्यां पुर्यां प्रवेशं न लभन्ते वास
वादयः ॥ कैवल्यजयजैत्र्यां हि तां पुरीमविशन्नृपः ॥[2] १९ ॥ सापि विद्याधर्यवंतीं समृद्धां वीक्ष्य दूरतः ॥ निनिंद स्वर्गलोकं च पातालनगरी
मपि ॥ १२० ॥ प्राप्यामित्रजितं कांतं तथा हृष्टा न सा वधूः ॥ यथा दृष्ट्वाप्यहोऽवंतीं परमानंददायिनीम्[4] ॥ २१ ॥ सा कृतार्थामिवात्मानं मन्य
माना मनस्विनी ॥ तेन पत्योज्जयिन्यां च परां निर्वृतिमाप सा ॥ २२ ॥ सोऽप्यमित्रजिदासाद्य पत्नीं मलयगंधिनीम् ॥ धर्मप्रधानं संसेव्य
कामं प्रापोत्तमं सुखम् ॥ २३ ॥ सा पतिं विष्णुभजने रतं प्रोवाच भामिनी ॥ २४ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ भूपाभीष्टतृतीयायां चरिष्यामि महा
व्रतम् ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ देव्यभीष्टतृतीयायां व्रतं कीदृग्भवेद्वद ॥२५॥ इति राज्ञोदिता राज्ञी प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ इतिकर्त्तव्यतां तस्य व्रतस्य
सविधानकाम्[5] ॥ २६ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ पुरा देवर्षिणा चेदं व्रतं लक्ष्म्यै प्रतिश्रुतम् ॥ तया प्राप्तास्तु सकलाः कामाः स्वर्गापवर्गदाः ॥ २७ ॥

---

१ जीवन्तीम्—इ० पा० । २ अवसत्—इ० पा० । ३ अवसत्--इ० पा० । ४ परमानन्दकेतनम्--इ०, परमानन्दकौतुकम्--इ० च पा० । ५ आययौ—इ० पा० ।

मार्गशीर्षतृतीयायां शुक्लायां कलशोपरि ॥ ताम्रपात्रं निधायैव तंदुलैः परिपूरितम् ॥ २८ ॥ अच्छिद्रं च नवीनं च रजनीरागरंजितम् ॥
वासः पात्रोपरि न्यस्य सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं परम् ॥ २९ ॥ तस्योपरि शुभं पद्मं रविरश्मिप्रकाशितम् ॥ तत्कर्णिकाया उपरि चतुःस्वर्णविनिर्मितम् ॥
विधिं संपूजयेद्भक्त्या रक्तमाल्यांबरादिभिः ॥ १३० ॥ पुष्पैः सुगंधैः कर्पूरकस्तूर्यादिभिरर्चयेत् ॥ रात्रौ जागरणं कार्यं विप्राणां परमोत्सवैः ॥३१॥
होमः कार्यो महाभक्त्या सहस्रपरिसंख्यया ॥ नवप्रसूतां कपिलां दद्याच्च सुपयस्विनीम् ॥ ३२ ॥ दद्यादाचार्यवर्याय सालंकारां सदक्षिणाम् ॥
उपोष्य दंपती भक्त्या नवांबरविभूषितौ ॥ ३३ ॥ प्रातः स्नात्वा चतुर्थ्यां च संपूज्याचार्यमादितः ॥ वस्त्रैराभरणैर्माल्यैर्दक्षिणाभिर्मुदान्वितः ॥
सोपस्करां च तां मूर्तिमाचार्याय प्रदापयेत् ॥ ३४ ॥ मंत्रः ॥ नमो विश्वविधानज्ञे विद्ये विविधकारिणि ॥ सुतं च शंकरं देहि तुष्टा
ह्यस्माद्व्रतोत्तमात् ॥ ३५ ॥ सहस्रं भोजयित्वाथ द्विजानां भक्तिपूर्वकम् ॥ भुक्तशेषेण चान्नेन कुर्याद्वै पारणं ततः ॥ ३६ ॥ इत्थमेत
द्व्रतं नाथ चिकीर्षामि त्वदाज्ञया ॥ कुरु चैतत्प्रियं मह्यमभीष्टफललब्धये ॥ ३७ ॥ इति भूपालवर्येण श्रुत्वा संहृष्टचेतसा ॥ तदा व्रतं
समाचीर्णं सांतवर्त्नी बभूव ह ॥ ३८ ॥ तयाथ प्रार्थिता गौरी गर्भिण्या भक्तितोषिता ॥ पुत्रं देहि महामाये साक्षाद्विष्णवंशसंभ
वम् ॥ ३९ ॥ जातमात्रो व्रजेत्स्वर्गं पुनरायाति चात्र वै ॥ भक्तः सदाशिवेऽत्यर्थं प्रसिद्धः सर्वभूतले ॥ विनैव स्तन्यपानेन षोडशा
ब्दाकृतिः क्षणात् ॥ १४० ॥ एवंभूतः सुतो गौरि यथा स्यान्मे तथा कुरु ॥ मृडान्यापि तथेत्युक्ता राज्ञी भक्त्यातितुष्टया ॥ ४१ ॥
अथ कालेन तनयं मूलर्क्षे साऽप्यजीजनत् ॥ हितैरमात्यैरथ सा विज्ञप्तारिष्टसंस्थिता ॥ ४२ ॥ देवि राजार्थिनी त्वं तु त्यज दुष्टर्क्षजं
सुतम् ॥ सा मंत्रिवाक्यमाकर्ण्य केवलं पतिदेवता ॥ ४३ ॥ अत्याक्षीत्तं तथा प्राप्तं तनयं नयकोविदा ॥ धात्रिकां तु समाहूय प्राहेदं सा
नृपांगना ॥ ४४ ॥ पंचमुद्रे महापीठे विकटानाम मातृका ॥ तदग्रे स्थापयित्वामुं बालं धात्रि त्विदं वद ॥ ४५ ॥ गौरि दत्तः शिशुरसौ तवाग्रे
विनिवेदितः ॥ राज्ञ्या पत्युः प्रियैषिण्या मंत्रिविज्ञप्तिनुन्नया ॥ ४६ ॥ सापि राज्ञ्युदितं श्रुत्वा बालं शिशुशशिप्रभम् ॥ विकटायाः पुरोभागे संस्थाप्य
गृहमागता ॥ ४७ ॥ अथ सा विकटा देवी समाहूय च योगिनीः ॥ उवाच नयत क्षिप्रं शिशुं मातृगणाग्रतः ॥ ४८ ॥ तासामाज्ञां च कुरुत रक्ष
तामुं प्रयत्नतः ॥ योगिन्यो विकटावाक्यात्खेचर्यस्तत्क्षणेन तम् ॥ ४९ ॥ निन्युर्गगनमार्गेण ब्राह्म्याद्या यत्र मातरः ॥ प्रणम्य योगिनीवृन्दं तं
शिशुं सूर्यवर्चसम् ॥ १५० ॥ पुरो निधाय मातॄणां प्रोचुश्च विकटोदितम् ॥ ब्रह्माणी वैष्णवी रौद्री वाराही नारसिंहिका ॥ कौमारी चापि

माहेन्द्री चामुण्डा चैव चंडिका ॥ ५१ ॥ दृष्ट्वा तं बालकं रम्यं विकटाप्रेषितं ततः ॥ पप्रच्छुर्युगपद्वाक्यं कस्ते बाल[1] प्रमुख्यकः ॥ ५२ ॥ मातृभि
श्चेति पृष्टस्तु यदा किंचिन्न वक्ति सः ॥ तदा च योगिनीचक्रं प्राह मातृगणस्त्विति ॥ ५३ ॥ राज्ययोग्यो भवत्येष महालक्षणलक्षितः ॥ पुनस्तत्रैव
नेतव्यो योगिन्यस्त्वविलंबितम् ॥ ५४ ॥ पञ्चमुद्रा महादेवी तिष्ठते यत्र कामदा ॥ यस्याः संसेवनान्नृणां निर्वाणश्रीरदूरतः ॥ ५५ ॥ तत्पीठसे
वनादस्य षोडशाब्दाकृतेः शिशोः ॥ सिद्धिर्भवित्री परमा रुद्रस्यानुग्रहात्परा ॥ ५६ ॥ एवं मातृगणात्सद्यो योगिनीभिः क्षणेन तु ॥ प्रापितो
मातृवाक्येन पञ्चमुद्रांतिकं पुनः ॥ ५७ ॥ संप्राप्य तन्महापीठं स्वर्गलोकादिहागतः ॥ महाकालवने पुण्ये तताप विपुलं तपः ॥ ५८ ॥ तपसातीव
तीव्रेण निश्चलेन्द्रियमानसः ॥ तस्य राजकुमारस्य प्रसन्नोऽभूदुमाधवः ॥ ५९ ॥ आविर्बभूव पुरतो लिंगरूपेण शंकरः ॥ उवाच च प्रसन्नोस्मि
वरं ब्रूहि नृपांगज ॥ १६० ॥ सर्वज्योतिर्मयं लिंगं पुरतो दृष्टवान्स्वयम् ॥ सप्तपातालमुद्भिद्योत्थितं बृहदनुग्रहात् ॥ ६१ ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ परि
तुष्टाव धूर्जटिम् ॥ सूक्तैर्जन्मांतराभ्यासात्सुहृष्टो रुद्रदैवतैः ॥ वरं च प्रार्थयांचक्रे परिहृष्टतनूरुहः ॥ ६२ ॥ देवदेव महादेव यदि देयो वरो मम ॥
तदत्र भवता स्थेयं भवतापहृता सदा ॥ ६३ ॥ अस्मिँल्लिंगे स्थितः शंभो कुरु भक्तसमीहितम् ॥ विना मुद्रादिकरणं मंत्रेणापि विना विभो ॥
॥ ६४ ॥ अस्य लिंगस्य ये भक्ता मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ सदैवानुग्रहस्तेषु कर्त्तव्यो वर एष मे ॥ ६५ ॥ इति तद्वरमाकर्ण्य लिंगरूपोऽवदत्प्रभुः ॥
एवमस्तु यदुक्तं ते वीर वैष्णवसूनुना ॥ ६६ ॥ वीर वीरेश्वरंनाम लिंगमेतत्त्वदाख्यया ॥ अवंत्यां संप्रदास्यामि भक्तानां चिंतितान्[2]यहो ॥ ६७ ॥
अत्र दत्तं हुतं जप्तं स्तुतमर्चितमेव च ॥ तदक्षयं भवेदत्र भक्तानां नात्र संशयः ॥ ६८ ॥ त्वं तु राज्यं परं प्राप्य सर्वभूपालदुर्लभम् ॥ भुक्त्वा
भोगांश्च विपुलानंते सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ ६९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ वीरेश्वरस्य देवस्य नूपुरेशमथो शृणु ॥ १७० ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये [3]वीरेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्चत्वारिंशो
ऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीदेवदेव उवाच ॥ ॥ सप्ताधिकं विजानीहि नूपुरेश्वरसंज्ञकम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण प्राप्यंते सर्वसिद्धयः ॥
॥ १ ॥ पुरा राथन्तरे कल्पे नूपुरोनाम वै गणः ॥ रुद्रभक्तिपरो नित्यं पंचमुद्राविभूषितः ॥ २ ॥ स एकदा कुबेरस्य सभायां प्राप्य संस्थितः ॥

---

१ तात–इ०पा० । २ वरान्–इ०, अहम्--इ० च पा० । ३ इदानीं सर्वेश्वराख्यस्य कस्यचिद्गृहस्थस्य गृहस्य पुतो दक्षिणभागे--इदं स्थानमस्तीति–अवन्तीपुरस्थितपुस्तके लिखितमस्ति ।

द्रष्टुं महोत्सवं तत्र अप्सरोभिः कृतं तदा ॥ ३ ॥ ननृतुश्चापरास्तत्र ह्युर्वशी योषितां वरा ॥ रंभा तिलोत्तमा मेना ननृतुर्हर्षसंयुताः ॥ ४ ॥ तासां नृत्यं तदा वीक्ष्य नूपुरो गणपस्तदा ॥ कामबाणार्दितो नूनं तासां मध्ये ननर्त्त ह ॥ ५ ॥ नृत्यमानस्ततो हृष्टः पुष्पगुच्छेन वक्षसि ॥ उर्वशीं ताडयामास कामबाणप्रपीडितः ॥ ६ ॥ उर्वशी तु ततः क्रुद्धा पुष्पगुच्छेन ताडिता ॥ जगाम शरणं देवं धनदं सर्वकामदम् ॥ ७ ॥ उवाच धनदस्तत्र क्रोधेनाकुलमानसः ॥ ८ ॥ यस्मात्त्वया रंगभंगः कृतः कामार्दितेन वै ॥ तस्मात्त्वं मानुषे लोके पतस्व पापपूरुष ॥ ९ ॥ कुबेरस्य च शापात्तु जगाम धरणीतलम् ॥ विललाप सुदुःखार्त्तः किं कृतं पापिना मया ॥ १० ॥ विलप्य सुभृशं सोऽथ शरणं परमेश्वरीम् ॥ जगाम मनसा देवि त्वां सं वै वरदायिनीम् ॥ ११ ॥ त्वं तुष्टा तु तदा जाता प्रत्यक्षा परमेश्वरी ॥ उवाच गणपं प्रीत्या भक्तिनम्रं तदा भुवि ॥ १२ ॥ गच्छ पुत्र ममादेशान्महाकालवनं शुभम् ॥ प्राची सरस्वती तत्र वाप्याकारा च विद्यते ॥ १३ ॥ तस्या दक्षिणतो वत्स विद्यते लिंगमुत्तमम् ॥ वाप्यां स्नात्वा च तल्लिंगं समाराधय भक्तितः ॥१४॥ सा प्राची स च देवेशस्त्वन्नाम्ना ख्यातिमेष्यति ॥ इत्युक्तो नूपुरो देवि[२] महाकालवनं गतः ॥ १५ ॥ त्वया च प्रेरितो देवि कीर्त्त्यर्थं तत्र गम्यताम् ॥ इत्युक्तो नूपुरो दिव्यो गणो हृष्टः कृतांजलिः ॥ १६ ॥ महाकालवनं रम्यं देवगंधर्वसेवितम् ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं सुरगन्धर्वसेवितम् ॥ १७ ॥ प्राची सरस्वती तत्र वाप्याकारा च संस्थिता ॥ तस्यां स्नात्वा ततो देवं पूजयामास नूपुरः ॥ १८ ॥ ततो देवः प्रसन्नात्मा प्रत्युवाचाथ नूपुरम् ॥ साधु नूपुर भद्रं ते स्वस्ति प्राप्नुहि सर्वदा ॥ ॥ १९ ॥ भविता वल्लभो देव्याः पार्वत्याः शंकरस्य च ॥ इत्युक्तस्तेन लिंगेन तत्क्षणान्नूपुरः प्रिये ॥ २० ॥ उदितादित्यसंकाशो विभावसुसमद्युतिः ॥ तेजोराशिश्च संजातो दुर्निरीक्ष्यस्त्रिविष्टपैः ॥ २१ ॥ प्रभावं तादृशं दृष्ट्वा देवैरुक्तं वरानने ॥ अहो लिंगस्य माहात्म्यं दृश्यतेत्यद्भुतं भुवि ॥ २२ ॥ प्राप्ता च कामिकी सिद्धिर्नूपुरेण च दर्शनात् ॥ अतो देवोऽद्यप्रभृति विख्यातो भूतलेऽभवत् ॥ २३ ॥ सर्वकामप्रदो नित्यं नूपुरेश्वरनामतः ॥ दर्शनं ये करिष्यंति स्नात्वा वाप्यां समाहिताः ॥ २४ ॥ नूपुरेश्वररुद्रस्य ते यांति परमं पदम् ॥ ये च पूजां करिष्यंति भक्तिभावसमन्विताः ॥ वसंति मुदिताः सर्वे यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २५ ॥ जन्ममृत्युजरारोगदुःखानि विविधानि च ॥ प्रयांति विलयं सद्यः पूजिते नूपुरेश्वरे ॥ २६ ॥ वापी गंगासमा सा तु स्वयमेव शुभेक्षणे ॥ संगमस्तु वितस्तायां यमुनायास्तु सुव्रते ॥ प्रयागमेतज्जानीहि भूधरेंद्रांगसंभवे ॥ २७ ॥

---

[१] सदा—इ०पा० । [२] देव्या—इ०पा० ।

सोमतीर्थं तदा देवि सर्वपातकनाशनम् ॥ तत्र स्नात्वा पुमान्देवि वाजपेयफलं लभेत् ॥ २८ ॥ कृष्णाष्टम्यां च यः स्नात्वा पूजयेन्नूपुरेश्वरम् ॥
कुलं वै तारयेत्सोपि मातृकं पितृकं शतम् ॥ २९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ नूपुरेश्वरदेवस्य श्रूयतामभयेश्वरम् ॥ ३० ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये नूपुरेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ अष्टाधिकं विजानीहि चत्वारिंशत्तमं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण न भवस्य भयं
भवेत् ॥ १ ॥ कल्पावसाने प्रथमे पाद्मे पद्मनिभेक्षणे ॥ नष्टचंद्रार्कनक्षत्रे नष्टभूमित्रिविष्टपे ॥ ब्रह्मा वै चिंतयामास कथं सृष्टिर्भवेदिति ॥ २ ॥
इत्याकुलितरूपस्य तस्य नेत्रद्वयात्तदा ॥ पपाताश्रुकणः स्थूलो नेत्राद्वामान्महात्मनः ॥ ३ ॥ तस्मादश्रुकणाज्जातो हारवोनाम दानवः ॥ तीक्ष्णदंष्ट्रो
महाकायो भिन्नांजनचयप्रभः ॥ ४ ॥ दक्षिणान्नयनाज्जातः कालकेलीतिविश्रुतः ॥ कृष्णदेहोऽतिदीर्घश्च महादंष्ट्रोर्ध्वरोमकः ॥ ५ ॥ करालवदनो
दुष्टो यमरूपो दुरासदः ॥ कृष्णांजनचयाकारः पाशपाणिर्विभीषणः ॥ ६ ॥ तौ तु दैत्यौ समागत्य कृतसंकेतकौ तदा ॥ ब्रह्माणं
हंतुमिच्छंतौ प्रमत्तावभिधावितौ ॥ ७ ॥ ततो ब्रह्मा भयाविष्टः कांदिशीकश्चचार ह ॥ ततो जलेऽतिगंभीरे सोऽपश्यदमितद्युतिम् ॥ ८ ॥ पुरुषं
पीतवसनं शंखचक्रगदाधरम् ॥ तमालोक्य ततो ब्रह्मा संत्रासं परमं गतः ॥ उवाच को भवाञ्छेते निःशेषेऽस्मिश्चराचरे ॥ ९ ॥ तमुवाच ततो
विष्णुरहमेवं जगत्पिता ॥ लोककृल्लोकसंहर्त्ता लोकस्थितिविधायकः ॥ १० ॥ इत्युक्तः पद्मजस्तेन कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ प्रत्युवाच तदा
ब्रह्मा स्रष्टाहं भुवनत्रये ॥ ११ ॥ मया सृष्टं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ अत्रांतरे च तौ दैत्यावायातौ बलदर्पितौ ॥ १२ ॥ भोक्तुकामौ क्षुधाविष्टौ
दृष्ट्वा ब्रह्माब्रवीदिदम् ॥ कृष्णं कमलपत्राक्षं कंपिताधरपल्लवः ॥ १३ ॥ यदि त्वं कारणं किंचिदस्य लोकस्य कथ्यसे ॥ तदा तावसुरौ
भीमौ हंतुमर्हसि सांप्रतम् ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा तु तदा विष्णुर्ज्ञात्वा दुःखं परस्परम् ॥ क्षणं विश्रम्यतां तावत्पश्चाद्द्वंद्वं भविष्यति ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वा
कृतसंकेतौ तौ दैत्यौ बलगर्वितौ ॥ ब्रह्मनारायणौ हंतुं धावितौ तु त्वरान्वितौ ॥ १६ ॥ ब्रह्मविष्णू तदा दृष्ट्वा दानवौ दुर्जयौ रणे ॥ संत्रासं
जग्मतुस्तत्र स्वेदकंपपरिप्लुतौ ॥ १७ ॥ अन्योन्यमूचतुस्तौ हि देशकालोचितं वचः ॥ कर्तव्यं किं नु वा कार्यं मम वा तव वा भवेत् ॥ १८ ॥

---

१ पश्येद्वै—इ०पा० । २ अत्र अवंतीस्थपुस्तके 'डावरीमाहे'—इति लिखितमस्ति तेन नूपुरेश्वरस्थानं सूचितं बोद्धव्यम् । ३ भवस्य—संसारस्य—इत्यर्थः । ४ कलकलेति विश्रुतः—इ० पा० । ५ एषः—इ० पा० ।
६ बलगर्वितौ—इ०पा० ।

उपस्थितं भयं घोरं तत्र किं कार्यमस्ति नौ ॥ आसन्नं मरणं दृष्ट्वा ब्रह्मा प्रोवाच केशवम् ॥ १९ ॥ गम्यतां कृष्ण शीघ्रं वै
महाकालवनोत्तमम् ॥ प्रलयेऽप्यक्षयं प्रोक्तं तत्र रक्षा भविष्यति ॥ अहं तत्र गमिष्यामि व्रज त्वं तत्र केशव ॥ २० ॥ इत्युक्तो ब्रह्मणा
कृष्णो जगाम सह तेन वै ॥ महाकालवनं प्राप्तौ न च दृष्टो महेश्वरः ॥ तत्रापि दशसाहस्रं कालः पर्यटतोस्तयोः ॥ २१ ॥ ततो ज्वालामयं दि
व्यं नूपुरेश्वरदक्षिणे ॥ दृष्ट्वा तल्लिंगमाहात्म्यं ब्रह्मविष्णू ततः स्वयम् ॥ प्रार्थयांचक्रतुर्देवमभयं देहि नौ प्रभो ॥ २२ ॥ शरणं भव देवेश दानवाभ्यां
प्रपीडितौ ॥ अभयं च ततो दत्तं तेन लिंगेन पार्वति ॥ २३ ॥ शुश्राव गर्जितं ताभ्यां दानवाभ्यां पितामहः ॥ प्रत्युवाच भयत्रस्तो लिंगं कंपितकं
धरः ॥ २४ ॥ स एष मृत्युरस्माकमेति शीघ्रं भयावहः ॥ दीयतामभयं देव कृष्णेनोक्तं तदा प्रिये ॥ २५ ॥ भयार्त्तवचनं श्रुत्वा ब्रह्मणः केशवस्य
च ॥ तौ देवौ तेन लिंगेन जठरे संनिवेशितौ ॥ २६ ॥ दृष्टं ताभ्यां जगत्सर्वं सार्कचंद्रमहीधरम् ॥ ससिद्धगंधर्वकुलं शैलताललताकुलम् ॥ २७ ॥
समुद्रपीठसंयुक्तं नानावर्णाश्रमोज्ज्वलम् ॥ सपातालतलं देवि सभुजंगमहीरुहम् ॥ २८ ॥ ससप्तलोकविन्यासं सदेवासुरराक्षसम् ॥ पुनस्तौ निःसृतौ
तस्माज्जठराद्विस्मयान्वितौ ॥ २९ ॥ दृष्ट्वौ भस्मीकृतौ दैत्यौ तेन लिंगेन पार्वति ॥ तुष्टुवाते परं लिंगं भक्त्या परमया युतौ ॥ ३० ॥ लिंगेनोक्तं
प्रसन्नेन भवद्भ्यां किं ददाम्यहम् ॥ ममामोघमिदं देवौ दर्शनं चातिदुर्लभम् ॥ ३१ ॥ ततो ब्रह्मा च विष्णुश्च वरयामासतुर्वरम् ॥ यदि देयो वरोऽ
स्माकं नृणामभयदो भव ॥ ३२ ॥ ये च त्वां पूजयिष्यंति यक्ष्यंति च समाहिताः ॥ संस्मरिष्यंति सततं तेषामभयदो भवे ॥ ३३ ॥ अभयेश्वरसं
ज्ञस्तु ख्यातो भुवि भविष्यसि ॥ ते कृतार्था भविष्यंति ये त्वां पश्यंति भक्तितः ॥ ३४ ॥ भविष्यति भयं नैव संसारपतनं तथा ॥ धनपुत्रकल
त्राणां वियोगो न भविष्यति ॥ ३५ ॥ दुःखिता दुर्भगा नारी दर्शनं या करिष्यति ॥ सौभाग्यसुखसंयुक्ता भविष्यति न संशयः ॥ वीरं तु गुर्विणी
कन्या पतिमाप्स्यति शोभनम् ॥ ३६ ॥ यंयं काममभिध्याय ये त्वां पश्यंति मानवाः ॥ तंतं मनोरथं सर्वं गमिष्यंति न संशयः ॥ ३७ ॥ एवं
भविष्यतीत्युक्त्वा लिंगेन परमेश्वरि ॥ विसर्जितौ गतौ देवौ ब्रह्मविष्णू स्वमालयम् ॥ ३८ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ अभयेश्वर
देवस्य श्रूयतां पृथुकेश्वरम् ॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्येऽभये[3]
श्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणु पंचाशदेकोनं देवेशं पृथुकेश्वरम् ॥ यस्य

---

[1] जनानां स्वार्थदायकम्--इ० पा०। [2] सिद्धगन्धर्वविद्याध्रैर्महाशैललताकुलम्--इ० पा०। [3] अत्र अवंतस्थपुस्तके—'खडीकवाडामाहे दाहणीदरवाजे' इति लिखितमस्ति। तदेतदभयेश्वरलिंगस्थानं बोद्धव्यम्।

दर्शनमात्रेण सार्वभौमो नरो भवेत् ॥ १ ॥ वंशे स्वायंभुवे देवि ह्यंगो राजा बभूव ह ॥ मृत्योस्तु दुहिता तेन परिणीता सुदुर्मुखा ॥ २ ॥ वेननामा
सुतो जातो नास्तिको धर्मदूषकः ॥ देवब्रह्मस्वहारी च परभार्यापहारकः ॥ ३ ॥ स च शप्तो द्विजैर्देवि तत्क्षणान्निधनं गतः ॥ तदूरोर्मथ्यमानात्तु
निपेतुर्म्लेंच्छजातयः ॥ ४ ॥ शरीरे मातुरंशेन कृष्णांजनचयप्रभाः ॥ पितुरंशात्समुत्पन्नो धार्मिको द्विजसत्तमैः ॥ मथिताद्दक्षिणाद्धस्तात्पृथुः
प्रथितविक्रमः ॥ ५ ॥ स विप्रैरभिषिक्तश्च तपः कृत्वा सुदुष्करम् ॥ विष्णोर्वरेण महता प्रभुत्वमगमन्नृपः ॥ ६ ॥ स च स्वाध्यायरहिता निर्व
षट्कारनिर्द्धनाः ॥ हाहाभूताः प्रजा दृष्ट्वा ततोऽभूद्दुःखितो नृपः ॥ ७ ॥ स दोग्धुमैच्छत्त्रैलोक्यं सदेवासुरमानुषम् ॥ ८ ॥ एतस्मिन्नंतरे प्राप्तो
नारदो मुनिसत्तमः ॥ क्रोधाविष्टं पृथुं दृष्ट्वा वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ९ ॥ लोकत्रयविनाशाय मा कोपं कुरु भूपते ॥ पृथ्व्यानया ग्रासितानि सस्यानि
विविधानि च ॥ गिलितानि च अन्नानि[2] विद्धयेवैतन्मतं मम ॥ १० ॥ नारदस्य च वाक्येन क्रोधं चक्रे पृथुस्तदा ॥ निर्दग्धुमैच्छत्पृथिवीं सशै
लवनकाननाम् ॥ ११ ॥ मुमोच शस्त्रमाग्नेयं तेन सा धरणी तदा ॥ दह्यमाना भयार्त्ता च गौर्भूत्वा पृथुमभ्यगात् ॥ १२ ॥ सा वध्यमाना तेनैव
नृपं वचनमब्रवीत् ॥ शरणं समनुप्राप्ता गौरहं नृपसत्तम ॥ १३ ॥ गौरवध्या महीपाल वत्सं कृत्वा च दुग्धि माम् ॥ १४ ॥ तस्यास्तद्वचनं
श्रुत्वा दुदोह नृपसत्तमः ॥ भास्वद्रत्नानि सस्यानि कृत्वा वत्सं हिमालयम् ॥१५॥ जाताः प्रजाश्च सुमुखाः प्रवृत्तश्च महोत्सवः ॥ प्रवृत्ता यागदानादि
क्रिया मंगलपूर्विकाः ॥ १६ ॥ राजाथ चिंतयामास मया पापमिदं कृतम् ॥ अवध्याश्च स्त्रियः प्रोक्ता गौरवध्या द्विजस्तथा ॥ १७ ॥
स्त्रीरूपधारिणी पृथ्वी मोहादेषा मया हता ॥ गोवधे च कृता बुद्धिरहो पापपरंपरा॥तस्माद्वह्निं प्रवेक्ष्यामि चितां कृत्वा न संशयः ॥ १८ ॥ एवं चिंत
यतस्तस्य पृथोरमिततेजसः ॥ आजगाम पुनस्तत्र नारदो भगवानृषिः ॥ १९ ॥ दृष्ट्वा तथाविधं दीनं चिंतयानं पृथुं प्रिये ॥ उवाच नारदो धीमा
न्किमेतदिति पार्थिव ॥ २० ॥ ततः स कथयामास मया पापमिदं कृतम्॥ अवध्या स्त्री हता विप्र कृता बुद्धिश्च गोवधे ॥ २१ ॥ काँल्लोकान्नु गमि
ष्यामि कृत्वा कर्म सुदारुणम् ॥ मरिष्यामि न संदेहो ब्रह्महा पापपूरुषः[3] ॥ २२ ॥ अथ चेष्टोपदेशेन[4] दुःखादुद्धर मां द्विज ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा
कथयामास नारदः ॥ महापापप्रशमनं लिंगमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ २३ ॥ महाकालवने लिंगमभयेश्वरपश्चिमे ॥ महापापक्षयकरं विद्यते तत्र भूपते ॥

---

१ उत्पन्नाः- इ० पा० । २ रत्नानि–इ० पा० । ३ पुरुषर्षभ--इ० पा० । ४ चेष्टोपदेशस्य दानादुद्धर–इ० पा० ।

गच्छ त्वं सहसा राजंस्तत्र पूतो भविष्यसि ॥ २४ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा पृथुस्तत्र जगाम सः ॥ दृष्ट्वा लिंगं च वै रम्यं विपापस्तत्क्षणादभूत् ॥ ॥ २५ ॥ द्वादशादित्यसंकाशो बभूव पृथिवीपतिः ॥ २६ ॥ ततोंऽतरिक्षगैर्देवि कृतं नाम वरानने ॥ पृथुना पूजितो यस्माद्भविष्यति महीतले ॥ अद्यप्रभृति विख्यातो देवोऽयं पृथुकेश्वरः ॥ २७ ॥ ये च द्रक्ष्यंति देवेशं पृथुकेश्वरमीश्वरम् ॥ ते सर्वकामसंपूर्णा भविष्यंति महीतले ॥ २८ ॥ अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि यत्पापं जायते नृणाम् ॥ तत्पापं यास्यति क्षिप्रं पृथुकेश्वरदर्शनात् ॥ २९ ॥ वाचिकं मानसं वापि कायिकं गुह्यसंभवम् ॥ प्रकाशं वा कृतं पापं प्रसंगादपि यत्कृतम् ॥ तत्सर्वं यास्यति क्षिप्रं पृथुकेश्वरदर्शनात् ॥ ३० ॥ पूजयिष्यंति ये भक्त्या देवं वै पृथुकेश्वरम् ॥ राज्यं प्राप्स्यंति ते सम्यङ्नृलोके च त्रिविष्टपे ॥ ३१ ॥ भुक्त्वा राज्यं मनुष्याणां देवानां च महीतले ॥ यास्यंति परमं स्थानं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ३२ ॥ इत्युक्त्वा देवसंघैश्च पूजितः पृथुकेश्वरः ॥ पृथुः शशास पृथिवीं सपत्तनां सपर्वताम् ॥ ३३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ पृथुकेश्वर देवस्य शृणु वै स्थावरेश्वरम् ॥ ३४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये [2]पृथुकेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ शृणु देवि प्रयत्नेन पंचाशत्तममीश्वरम्[3] ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ग्रहबाधा न जायते ॥ १ ॥ संज्ञानाम रवेर्भार्या सा सुता विश्वकर्मणः ॥ भर्त्तुस्तेजोऽसहंत्याथ कदाचिच्चैव संज्ञया ॥ छायामयी चात्मनस्तु निर्मिता तरसा तया ॥ २ ॥ सा प्रोक्ता सादरेणैव स्थीयतां सूर्यसंनिधौ ॥ पृष्टयापि न वाच्यं ते मदीयं गमनं रवेः ॥ ३ ॥ इत्युक्त्वा सा तदा संज्ञा जगाम भवनं पितुः ॥ संज्ञेयमिति मन्वानो द्वितीयायां दिवस्पतिः ॥ जनयामास तनयं नामतो यः शनैश्चरः ॥ ४ ॥ तस्मिञ्जाते भयं जग्मुः सदेवासुरमानुषाः ॥ त्रैलोक्यं जातमात्रेण आक्रांतं सचराचरम् ॥ ५ ॥ इन्द्रोऽपि भयसंत्रस्तो ब्रह्माणं शरणं गतः ॥ सूर्यपुत्रस्य वृत्तांतं कथयामास गद्गदम् ॥ ६ ॥ भिन्नं तु रोहिणीचक्रं व्याप्तं नक्षत्रमंडलम् ॥ जातमात्रेण चाक्रांतं त्रैलोक्यं रविसूनुना ॥ ७ ॥ वासवस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ आहूय सहसा सूर्यं वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ मर्यादा क्रियतां भानो वार्यतां पुत्र औरसः ॥ आक्रांतं तेजसा तेन त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकम् ॥ ९ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा रविणा प्रोक्तमीदृशः ॥ असाध्योऽयं मम सुतो वार्यतां स्वयमेव तम् ॥ १० ॥ पश्य मे चरणौ दग्धौ दृष्टिमात्रेण लीलया ॥ ब्रह्मापि भयसंत्रस्तो जगाम मनसा हरिम् ॥ ११ ॥ सूर्यस्य वचनं श्रुत्वा हरिः प्राप्तस्तु तत्क्षणात् ॥ ब्रह्मणो वचनं

---

[1] समागतः--इ०पा०। [2] अवंतीस्थपुस्तके 'देवप्रयाग उपर' इति लिखितम्। तच्चास्य पृथुकेश्वरस्य स्थानं बोद्धव्यम्। [3] स्थावरेश्वरम्—इति शेषः—प्रकरणात्। [4] कदाचिच्च सविस्मया—इ० पा०।

श्रुत्वा भीतः कृष्णोऽब्रवीदिदम् ॥ १२ ॥ गम्यतां तत्र यत्रास्ते देवदेवो महेश्वरः ॥ कृष्णस्य वचनात्सर्वे ममांतिकमुपागताः ॥ १३ ॥ वृत्तांतः
कथितः सर्वो रविपुत्रस्य पार्वति ॥ मया स्मृतस्तु संप्राप्तः सूर्यपुत्रस्तु तत्क्षणात् ॥ १४ ॥ अधोदृष्टिर्मया दृष्टो वक्रांगो रूपतोऽसितः ॥ स्थैर्यं
कृत्वा नमस्कृत्य विज्ञप्तोऽहं शनैःशनैः ॥ १५ ॥ किमर्थं वै स्मृतो देव देह्याज्ञां मम शंकर ॥ आदेशे तव तिष्ठामि किं करोमि प्रशाधि[1] माम् ॥
॥ १६ ॥ इत्युक्तोऽहं तदा तेन रविपुत्रेण पार्वति ॥ मया स वारितोऽत्यर्थं मा पीडय जगत्त्रयम् ॥ १७ ॥ तेनोक्तं देहि मे स्थानं पानमाहारमेव
च ॥ मया दत्तं विशालाक्षि पूजार्थं स्थानमुत्तमम् ॥ १८ ॥ मेषादिराशिसंस्थः संस्त्रिंशन्मासान्प्रपीडय ॥ मानुषान्क्रमशो वत्स तत्र तृप्तिमवा
प्स्यसि ॥ १९ ॥ अष्टमश्च चतुर्थश्च द्वितीयो जन्मसंस्थितः ॥ द्वादशराशिसंस्थोऽपि विरुद्धो भव सर्वदा ॥ २० ॥ एकादशो वा षष्ठो वा तृतीय
स्थानगोथवा ॥ भव भव्यतरो नृणामतः पूजा भविष्यति ॥ २१ ॥ पंचमो नवमश्चैव उदासीनस्तु सप्तमः ॥ भव राशिगतो नित्यं मानुषे कर्म
भियुंते ॥ २२ ॥ पूजां प्राप्स्यसि चात्यर्थं ग्रहाणामधिकं सदा ॥ गतिः स्थिरा भवित्री ते वरः श्रेष्ठोभिधीयते ॥ २३ ॥ अतस्ते स्थावरं नाम
भविष्यति महीतले ॥ शनैश्चरस्त्वं राशिस्थो ग्रहाणामधिको यतः ॥ २४ ॥ अतः शनैश्चरोनाम भविष्यसि सदा भुवि ॥ गजगण्डनिभाकारो
मम कण्ठसमोपि च ॥ २५ ॥ वर्णतो ह्यसितोनाम भविष्यसि महीतले ॥ ग्रहमध्ये ह्यधोदृष्टिर्गतिर्मंदा भविष्यति ॥ तुष्टो ददासि राज्यं च
रुष्टो वै हरसि क्षणात् ॥२६॥ देवासुरमनुष्याश्च सिद्धविद्याधरोरगाः ॥ त्वत्क्रूरदृष्टिनिहता नाशं यास्यंति नान्यथा ॥ २७ ॥ तव प्रसादात्प्राप्स्यंति
मनोऽभीष्टं सुदुर्लभम् ॥ अन्यच्च ते प्रदास्यामि स्थानं गुह्यं मनोहरम् ॥ २८ ॥ मनोभीष्टकरं पुण्यं देवदानवदुर्लभम् ॥ प्रलयेऽप्यक्षयं प्रोक्तं
महाकालवनं परम्[2] ॥ २९ ॥ तत्र गच्छ ममादेशात्पृथुकेश्वरपश्चिमे ॥ विद्यते तत्र यल्लिंगं तत्ते नाम्ना भविष्यति ॥ ३० ॥ कीर्त्तिरेषा त्वदीयापि
त्रैलोक्ये भविता ध्रुवम् ॥ ३१ ॥ इत्युक्तः स्थावरो देवि ममाज्ञापालकस्तदा ॥ जगाम त्वरितो रम्यं महाकालवनं शुभम् ॥ ३२ ॥ दृष्ट्वा तत्रैव
तल्लिंगं स्थानं लब्धं सुशोभनम् ॥ तल्लिंगं भुवने ख्यातं नामतः स्थावरेश्वरम् ॥ ३३ ॥ शनिनोक्तं तदा देवि येऽत्र द्रक्ष्यंति भक्तितः ॥ मया प्रपू
जितं लिंगं विख्यातं स्थावरेश्वरम् ॥ तेषां पीडा मदीया तु न भविष्यति कर्हिचित् ॥ ३४ ॥ मदीये च दिने यो वै नियमेन प्रपश्यति ॥ तस्याहं
सकलां बाधां शमयिष्याम्यसंशयम् ॥ ३५ ॥ धक्ष्यामि सततं पीडामन्यग्रहकृतामपि ॥ मदीयं च भयं तस्य स्वप्नेऽपि न भविष्यति ॥ ३६ ॥

---

१ प्रसीद--इ०पा० । २ शुभम्--इ०पा० ।

न ग्रहा न पिशाचाश्च न यक्षा न च राक्षसाः ॥ विघ्नं कुर्वंति तस्यापि मयि तुष्टे न संशयः ॥ ३७ ॥ संक्रांतौ शनिवारे च व्यतीपातेऽयने तथा ॥
ये पश्यंति नरा भक्त्या लिंगं वै स्थावरेश्वरम् ॥ भविष्यत्यक्षयस्तेषां स्थिरो वासस्त्रिविष्टपे ॥ ३८ ॥ नियमेन प्रपश्यंति मम वारेऽत्र ये नराः ॥
न तेषां दुष्कृतं किंचिद्दुष्कृतोत्था न चापदः ॥ ३९ ॥ भविष्यति न दारिद्र्यं न चैवेष्टवियोजनम् ॥ दास्यामि पुत्रकामस्य फलं पुत्रकृतं सदा ॥
॥ ४० ॥ अधनस्य धनं चैव भयार्त्तस्याभयं तथा ॥ स्वर्गं वै स्वर्गकामस्य [1]प्रयच्छामि च वांछितम् ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वा पूजयामास भूयो लिंगं
शनैश्चरः ॥ पूजयित्वा शुभैः पुष्पैर्भक्त्या तत्रैव संस्थितः ॥ ४२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ स्थावरेश्वरदेवस्य शूलेश्वरमथो
शृणु ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये स्थावरेश्वरमाहात्म्य
वर्णनंनाम पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एकाधिकं विजानीहि पंचाशत्तममीश्वरम् ॥ देवं शूलेश्वरं देवि सर्व
व्याधिविनाशनम् ॥ १ ॥ आद्ये कल्पे प्रवृत्ते च राज्यहेतोर्वरानने ॥ देवानां दानवानां च युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ दैत्यानामीश्वरे जंभे देवानां च
शचीपतौ ॥ २ ॥ ततो देवाः पराभूता दैत्या विजयिनोऽभवन् ॥ अंधको मंदरं प्राप्तो दूतं मे प्राहिणोत्तदा ॥ ३ ॥ स दूतो मामुवाचोच्चैः[2] सगर्वो
दुष्टमानसः ॥ अन्धकेनाहमादिष्टः शृणु शंकर मद्वचः ॥ ४ ॥ गौरीं मे देहि पत्न्यर्थं मंदरस्त्यज्यतामयम् ॥ एवं कृते कृतार्थस्त्वमन्यथा नास्ति
ते गतिः ॥ ५ ॥ उक्तोऽहं तेन दूतेन त्वया सह महागिरौ ॥ स्मिताननः क्षणं भूत्वा मया प्रोक्तमिदं वचः ॥ ६ ॥ गच्छ दूत ममादेशादंधकं ब्रूहि
सत्वरम् ॥ इहाभ्येत्याहवं कृत्वा जित्वेमां सुन्दरीं नय ॥ ७ ॥ इत्युक्तः प्रययौ दूतस्तेनाख्यातं वचो मम ॥ अन्धकोऽपि तदा दैत्यः समरार्थी तु
मन्दरम् ॥ [3]समायातः सहामात्यो बलेन चतुरंगिणा ॥ ८ ॥ मया सह ततस्तस्य घोरं युद्धमभूच्चिरम् ॥ अन्धकस्य रथो घोरश्छिन्नो भिन्नः समं
ततः ॥ ९ ॥ ततः क्रुद्धोंऽधको देवि रथात्तस्मादवप्लुतः ॥ मद्रथं बलवान्गृह्य मया सह बलोत्कटः ॥ युयुधे स महादैत्यः शूलेन ताडितो मया ॥
॥ १० ॥ मया धृतोन्तारिक्षे स शूलप्रोतो महासुरः ॥ शूलप्रोतोऽथ वै दुष्टस्तावत्स भ्रामितो मया ॥ ११ ॥ सुस्राव तस्य गात्रेभ्यः शोणितौघ
स्ततो महान् ॥ बिन्दौबिन्दौ तु रक्तस्य तत्तुल्या दानवास्तथा ॥ १२ ॥ संभूताः कोटिशो देवि तैरहं पुनरर्दितः ॥ किं कर्त्तव्यमिति ध्यायन्स्थि
तोऽहं तत्र भामिनि ॥ १३ ॥ मया चोत्पादिता दुर्गा रक्तदंता सुभीषणा ॥ अन्धकस्य तदा पीतं रक्तं बहुविधं तया ॥ १४ ॥ तस्मिन्पीते ततो

---

[1] यस्य यच्चाभिवाञ्छितम्–इ०पा० । [2] अथ–इ०पा० । [3] स चायातः--इ०पा० ।

रक्ते नोत्तस्थुर्देवि चापरे ॥ पूर्वोत्थितास्तयैवाशु निहता दानवाधिपाः ॥ तेन शूलवरेणैव तत्क्षणान्निधनं गताः ॥ १५ ॥ स मामुवाच हृष्टात्मा कृतां
जलिपुटोऽधकः ॥ त्वयि भक्तिः सदा मेस्तु दुर्लभं तव दर्शनम् ॥ १६ ॥ स्वामिना निहतश्चाहं कोऽन्यो धन्यतरो हि मत्[1] ॥ त्वच्छूलेन विनि
र्भिन्नो ह्यन्तरिक्षे ततोऽप्यहम् ॥ १७ ॥ संकल्पाक्षेपविक्षेपं कल्पकार्यप्रवर्त्तकम् ॥ सहस्रवक्त्रशिरसं त्वामहं शरणं व्रजे ॥ १८ ॥ गिरींद्रतनयानाथं
गिरींद्रशिखरालयम् ॥ महालयकृतावासं त्वामहं शरणं व्रजे ॥ १९ ॥ एवं स्तुतोऽहं दैत्येन शूलप्रोतेन सुन्दरि ॥ ततो मे करुणा जाता कृतांधको
गणस्तदा ॥२०॥ स च शूलवरो देवि मया प्रोक्तो मुदा तदा ॥ एहि शूल हतो दैत्यस्त्वया दुष्टांधको मृधे ॥२१॥ परितुष्टः प्रयच्छामि परमं स्थान
मुत्तमम्॥न देवैर्न च गन्धर्वैर्नापि तत्परमर्षिभिः॥२२॥संप्राप्यं मामनाराध्य तथा विध्वस्तकल्मषैः॥मामुवाच ततः शूलः प्रणम्यानतकन्धरः॥२३॥
यदि प्रसन्नो भगवन्करुणा मयि ते यदि ॥ कथयस्व परं स्थानं मनो मे यत्र शुद्ध्यति ॥ दुष्टसंपर्कसंजातमन्यत्पातकमात्मनः ॥ २४ ॥ ततो मया
समादिष्टः करुणाश्लिष्टचेतसा ॥ महाकालवनं रम्यमतिपुण्यफलप्रदम् ॥ २५ ॥ तत्रास्मत्प्रीतिदं[2] लिंगं लोकानुग्रहकारकम् ॥ पृथुकेश्वरपूर्वेण
तदाराधय यत्नतः ॥ २६ ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा स जगाम त्वरान्वितः ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगमनेकफलदायकम् ॥ २७ ॥ लिंगेन च पुनर्दृष्टः शूलः
शंकरवल्लभः ॥ संभूतोऽनेकवक्त्रस्तु हर्षाद्विस्मितमानसः ॥ २८ ॥ स्नेहात्संश्लेषितोऽत्यर्थं पृष्टस्तु कुशलं पुनः ॥ कथितं तेन शूलेन दुष्टांधक
वधं तदा[3] ॥ २९ ॥ प्रभुणा प्रेरितोऽत्यर्थं शुद्ध्यर्थं भवतोंतिके ॥ त्वद्दर्शनेन पूतोऽहं यास्यामि शिवसंनिधौ ॥ अद्यप्रभृति भूर्लोके मन्नाम्ना ख्या
तिमेष्यसि ॥ ३० ॥ ततो भविष्यत्यधिकं दर्शनात्ते वृणोम्यहम् ॥ किं तीर्थैर्विविधैः स्नातैः किं दानैर्विविधैः कृतैः ॥ ३१ ॥ ते प्राप्स्यंति फलं
सर्वं ये त्वां द्रक्ष्यंति भक्तितः ॥ ३२ ॥ यः करिष्यति ते पूजां भक्तियुक्तोऽपि मानवः ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां दिने भौमस्य भक्तितः ॥
॥ ३३ ॥ विमानवरमास्थाय कामगं रत्नभूषितम् ॥ उदितादित्यसंकाशं स मुदा विचरिष्यति ॥ ३४ ॥ त्वन्नाम ये ग्रहीष्यंति सर्वदा भयपीडिताः ॥
व्याधिभिः पीडिता नित्यं दुःखैर्वा क्लेशिता भृशम् ॥ न भविष्यति भीस्तेषां घोरसंसारसागरे ॥ ३५ ॥ ये त्वां द्रक्ष्यंति पुरुषा भावहीनाः
प्रसंगतः ॥ न पतिष्यंति संसारे नरके चातिदारुणे ॥ ३६ ॥ इत्युक्तं तेन शूलेन लिंगमाश्लिष्य यत्नतः ॥ ३७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः

---

[1] मत्—मत्तः--अपेक्षया--इत्यर्थः । [2] अस्मत्प्रीतिदम्—इ०पा० । [3] यथा—इ० पा० ।

पापनाशनः ॥ शूलेश्वरस्य देवस्य अथोंकारेश्वरं शृणु ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे
चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये शूलेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीविश्वेश्वर उवाच ॥ ॥ द्व्यधिकं
देवि जानीहि पंचाशत्तममीश्वरम् ॥ ओंकारेश्वर इत्याख्या यस्यास्ति भुवनत्रये ॥ १ ॥ प्राकृते कल्पसंज्ञे तु प्रथमे प्रथमं मया ॥ वक्त्रादुत्पादितो
देवि पुरुषः कपिलाकृतिः ॥ २ ॥ ततः स पुरुषो दिव्यः किं करोमीत्युपस्थितः ॥ विभजात्मानमित्युक्तो मयांतर्द्धानगोऽभवत् ॥ ३ ॥
निर्वाणस्येव दीपस्य गतिस्तस्य न लक्षिता ॥ ततस्तस्याभवच्चिंता कथमात्मा विभज्यते ॥ ४ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य चतुर्मित्योत्थितस्ततः ॥
त्रिवर्णस्वररूपी च चतुर्वर्गफलप्रदः ॥ ५ ॥ ऋग्यजुःसामनामा च [1]ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ॥ व्याप्नुवन्सकलाँल्लोकान्प्रभावैः पृथुभिस्तदा ॥ ६ ॥
ओंकार इति तस्याख्या मया दत्ता प्रसादतः ॥ तदोक्ताभिरुदाराभिर्वाणीभिः समलंकृतः ॥ ७ ॥ हृदयात्तस्य देवस्य वषट्कारः समुत्थितः ॥
छंदसां प्रवरा देवी चतुर्विंशाक्षरा परा ॥ ८ ॥ षट्कुक्षिः सा त्रिपादा च पंचशीर्षोपलक्षिता ॥ समीपवर्त्तिनी देवी पार्श्वे तत्र व्यवस्थिता ॥ ९ ॥
गायत्री मधुराभाषा सावित्री लोकविश्रुता ॥ स चोंकारो मया प्रोक्तो गायत्र्या सह पार्वति ॥ सृष्टिं कुरु ममादेशाद्विचित्रामनया सह ॥ १० ॥
इत्युक्तस्त्रिशिखो भूत्वा हिरण्यसदृशाकृतिः ॥ सृष्टिमुत्पादयामास स्वशरीरान्ममाज्ञया ॥ ११ ॥ पूर्वं देवगणाश्चैव त्रयस्त्रिंशच्च देवताः ॥ मनुष्या
ऋषयश्चैव वेदप्रामाण्यतः कृताः ॥ १२ ॥ तेषां देहे प्रविष्टानां प्रादुर्भावः पुनर्भवेत् ॥ यथा सूर्यस्य सततमुदयास्तमनं भवेत् ॥ १३ ॥ संहृत्यों
कारमखिलान्सदेवासुरपन्नगान् ॥ कृतात्मगर्भे भगवानोंकारो जगतः प्रभुः ॥ १४ ॥ ससर्ज सर्वभूतानि कल्पांते पर्वतात्मजे ॥ अव्यक्तः
शाश्वतश्चैव तस्य [2]सर्वमिदं जगत् ॥ १५ ॥ कर्त्ता चैव विकर्त्ता च संहर्ता च महांस्तु यः ॥ ओंकारपूर्वका वेदा यज्ञाश्चोंकारपूर्वकाः ॥ १६ ॥
ओंकारपूर्वकं ज्ञानं तपश्चोंकारपूर्वकम् ॥ स्वयंभूरिति विज्ञेयः स ब्रह्मा [3]भुवनाधिपः ॥ १७ ॥ स वायुरिति विज्ञेयः सर्वज्ञः स प्रजाकरः ॥ विश्वे
देवास्तथा साध्या रुद्रादित्यास्तथाश्विनौ ॥ १८ ॥ प्रजानां पतयश्चैव सप्त चैव महर्षयः ॥ वसवोऽप्सरसश्चैव गंधर्वाश्चैव राक्षसाः ॥ १९ ॥ दैत्याः
पिशाचा रक्षांसि भूतानि विविधानि च ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा म्लेच्छादयो भुवि ॥ सर्वे चतुष्पदाश्चैव तिर्यग्योनिगतास्तदा ॥ २० ॥
जंगमानि च सत्त्वानि यच्चान्यज्जीवसंज्ञकम् ॥ कृत्वा सर्वमशेषं च ममांतिकमुपागतः ॥ २१ ॥ प्रणम्य प्रयतो भूत्वा वचनं चेदमब्रवीत् ॥ कृता सृष्टिर्मया

---

[1] ब्रह्मविष्णुशिवांशकः--इ०पा० । [2] वश्यम्--इ०पा० । [3] भूतभावनः--इ०पा० ।

देव त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥२२॥ देहि मे परमं स्थानं यथा कीर्त्तिर्ध्रुवा[1] भवेत् ॥ ओंकारस्य वचः श्रुत्वा मया प्रोक्तं वरानने ॥२३॥ ममाभीष्टकरं स्थानं नित्यमव्ययमक्षयम् ॥ महाकालवनं दिव्यं सर्वसंपत्करं शुभम् ॥२४॥ तत्र ते भविता कीर्त्तिः शाश्वती नात्र संशयः ॥ शूलेश्वरस्य देवस्य पूर्वभागे व्यवस्थितम् ॥२५॥ त्रिकल्पप्रभवं[2] लिंगं त्वन्नाम्ना ख्यातिमेष्यति ॥ ओंकारेश्वर इत्याख्या भविष्यति जगत्त्रये ॥ २६ ॥ इत्युक्तो हि मया देवि ओंकारो हृष्टमानसः ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं तस्मिँल्लिंगे लयं गतः ॥२७॥ ततः प्रभृति वेदेषु ओंकारः क्रियते द्विजैः ॥ पुण्यार्थं मंगलार्थं च प्रथमं सर्ववस्तुषु ॥ ॥ २८ ॥ लयंगतो यदोंकारस्तदाप्रभृति पार्वति ॥ मयोच्यमानं लिंगस्य प्रभावातिशयं शृणु ॥ २९ ॥ यद्युगादिसहस्रेषु व्यतीपातशतेषु च ॥ अयनानां सहस्रेषु यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥ तत्पुण्यमधिकं देवि ॐकारेश्वरदर्शनात् ॥३०॥ चतुर्ष्वपि च वेदेषु समधीतेषु यत्फलम् ॥ ततोऽधिकं फलं प्रोक्तमोंकारेश्वरदर्शनात् ॥३१॥ ब्रह्मचर्येण यत्पुण्यं यावज्जीवं कृतेन च ॥ तत्पुण्यमधिकं प्रोक्तमोंकारेश्वरदर्शनात् ॥३२॥ करीषसाधने पुण्यं यच्च पुण्यमनाशके ॥ तत्पुण्यमधिकं देवि ॐकारेश्वरदर्शनात् ॥ ३३ ॥ पूजायां यत्फलं प्रोक्तं तस्य संख्या न विद्यते ॥ ३४ ॥ किं यज्ञैर्बहुवित्ताढ्यैः किं तपोभिः सुदुष्करैः ॥ ॐकारदर्शनादेव तत्फलं लभते यतः ॥ ३५ ॥ पूजनात्स्पर्शनाद्वापि कीर्त्तनाच्छ्रवणात्तथा ॥ ॐकारेश्वरदेवस्य नराः स्युर्मुक्तिभाजनाः ॥ ३६ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ ॐकारेश्वरदेवस्य शृणु विश्वेश्वरं परम् ॥ ३७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य ॐकारेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ त्रिपंचाशत्तमं विद्धि सुप्रसिद्धमथेश्वरम्[3] ॥ परं विश्वेश्वरं ख्यातं विश्वेषु भुवनेष्वपि ॥ १ ॥ बभूव नृपतिः पूर्वं विदर्भायां विदूरथः ॥ सोन्तःपुरायुतोपेतं[4] चक्रे राज्यमकंटकम् ॥ २ ॥ जघान तापसं सोऽथ प्रमादान्मृगयां गतः ॥ कृष्णाजिनधरं शांतं ध्यायंतं ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ३ ॥ मृगं मत्वा महारण्ये ब्राह्मणं दैवमोहितः ॥ तेन कर्मविपाकेन देहांते रौरवं गतः ॥ ४ ॥ तत्रासौ यातना घोरां अनुभूयात्मकालतः ॥ तस्मादिहागतो मर्त्त्ये[5] सर्पो विषधरोऽभवत् ॥ ५ ॥ अदशत्सोऽपि कोपेन ब्राह्मणं चरणे[6] प्रिये ॥ लकुटेन हतः सोऽपि पंचत्वं तत्क्षणाद्गतः ॥ ६ ॥ च्युतस्तु नरकात्सिंहो द्वितीयेऽभूत्सुदारुणः ॥ राजानं भक्षयामास राजलोकैर्निपातितः ॥ ७ ॥ पुनर्व्याघ्रो बभूवासौ तृतीयेऽपि भवांतरे ॥ तीक्ष्णपादनखैर्घोरैर्घातयामास सूकरान् ॥ ८ ॥ तेनापि वैश्यो निधनं नीतः कश्चिद्वनांतरे ॥ निषादैर्निहतः सोऽपि बाणैः पंचत्वमागतः ॥ ९ ॥ चतुर्थे

---

[1] स्थिरा मम–इ०पा० । [2] त्रिकालप्रभवम्–इ०पा० । [3] सिद्धिदं हि महेश्वरम्–इ० पा० । [4] सोऽन्तःपुरशतोपेतम्–इ० पा० । [5] योग्याः–इ० पा० । [6] चरणाग्रयोः–इ० पा० ।

ऽपि गजो जातः सिंहाद्वधमवाप्तवान् ॥ पंचमे मकरो जातः क्षारांभसि महोदधौ ॥ १० ॥ स्नातुकामाम[1]थो रामामाजघानातिपापकृत् ॥ धीवरैः
कृतधिक्कारैर्बडिशैः सन्निपातितः ॥ ११ ॥ पुनः षष्ठे भवे जातः पिशाचः पिशिताशनः ॥ सिद्धमंत्रैरथोदग्रैरथर्वप्रभवैर्भृशम् ॥ १२ ॥ मंत्री मंत्र
विदां श्रेष्ठो ब्राह्मणस्तं जघान ह ॥ सप्तमे स पुनर्जातो दुर्निरीक्ष्यवपुर्भृशम् ॥ १३ ॥ तीक्ष्णदंष्ट्रः करालास्यो मांसशोणितभोजनः ॥ शुष्कांगो
मरुभूमीषु पापिष्ठो ब्रह्मराक्षसः ॥ १४ ॥ आक्रम्य निमिराजेन राज्ञा राक्षसशत्रुणा ॥ समारोप्य धनुः संख्ये ब्रह्मास्त्रेण निपातितः ॥१५॥ दारुणः
सारमेयोऽभूदतिकृष्णोऽष्टमे भवे ॥ स शूकरखुराघातव्रणैः पंचत्वमागतः ॥ १६ ॥ नवमे जंबुको जातः श्मशाने स च मांसभुक् ॥ लौल्यात्स
निधनं प्राप्तो दुःखार्त्तो दाववह्निना ॥ १७ ॥ दशमे त्वभवद्गृध्रस्तीक्ष्णतुंडो भयावहः ॥ पूतिमांसवसाहारो रोगेण निधनं गतः ॥ १८ ॥ एकादशे
ऽपि चंडालो गतोऽवंत्यां वरानने ॥ द्रव्यस्य हरणार्थं वै प्रविष्टो द्विजवेश्मनि ॥ १९ ॥ स दंडपाशिकेनैव प्राप्तो बद्धश्च तत्क्षणात् ॥ आनीतो
हि वधार्थाय वृक्षाग्रे ह्यवलंबितः ॥ २० ॥ तत्रैव लिंगमासन्नं साध्वि शूलेश्वरोत्तरे ॥ तस्य दृष्टिपथं प्राप्तमतिविक्लवचेतसः ॥ २१ ॥ क्षणेन
निधनं प्राप्तः स गतस्त्रिदशालयम् ॥ तत्र भुक्त्वा वरान्भोगानवतीर्य च भूतले ॥ २२ ॥ जातः ख्यातो विदर्भायां विश्वेशोनाम पार्थिवः ॥ जाति
स्मरत्वमापन्नो लिंगदर्शनपुण्यतः ॥ २३ ॥ दुर्लभान्बुभुजे भोगान्प्राप्तं राज्यं चकार सः ॥ सोऽभिषिच्य सुतं राज्ये विनीतमतिधर्मवित् ॥ संस्म
रन्पूर्ववृत्तांतं जगामावंतिकां पुरीम् ॥ २४ ॥ तत्र दृष्ट्वा महल्लिंगं दुर्दर्शमतितेजसा ॥ दिव्येन चक्षुषाऽपश्यल्लिंगमध्ये चराचरम् ॥ २५ ॥ लिंगमध्ये
स्थिताः सर्वे सागराः सरितस्तथा ॥ द्वीपाश्च पर्वताश्चैव तथान्या दिव्यभूतयः ॥ २६ ॥ चंद्रमाः सह नक्षत्रैरादित्यश्चाग्निना सह ॥
धनदो वरुणश्चैव यमः शक्रो मरुत्पतिः ॥ २७ ॥ मरुतो देवगंधर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ नागा यक्षाः पिशाचाश्च राक्षसा भीमविक्रमाः ॥ २८ ॥
ब्रह्माद्या देवताश्चान्याः स्कंदो लंबोदरस्तथा॥सर्वं त्रिभुवनं देवि लिंगमध्ये विलोकितम्॥२९॥प्रभावं तस्य लिंगस्य ज्ञात्वा सम्यङ्महीपतिः॥ संयतः
पूजयामास विश्वयोनिं महेश्वरम् ॥३०॥ प्रसन्नश्चाभवत्तस्य वचनं चेदमब्रवीत्॥वरं वरय भद्रं ते किमभीष्टं ददामि ते॥३१॥तेनोक्तं वचनं राज्ञा यदि
तुष्टोसि मे प्रभो ॥ ये त्वां पश्यंति मनुजाः श्रद्धयाऽश्रद्धयाऽथवा ॥३२॥मा भूत्तेषां प्रपतनं घोरे संसारसागरे॥विश्वेश्वरेति नाम्ना वै प्रसिद्धो भव भूतले
॥३३॥ इत्युक्ते वचने भूयो विश्वेशोऽलंकृतो गणैः॥ विमानेन सुदीप्तेन गतो लोकं मदीयकम् ॥३४॥ गणैर्नानाविधैः सार्द्धं स्तूयमानो वरानने ॥

---

[1] अतः-इ० पा० ।

किरीटी कुण्डली चैव मुक्ताहारविभूषितः ॥ विमानं तस्य तद्दिव्यं परिक्रम्य समंततः ॥ ३५ ॥ समहेंद्रधनाध्यक्षनानानाकनिवासिनः ॥ मुनयः
सिद्धगंधर्वास्तथा चाप्सरसां गणाः ॥ ३६ ॥ नृत्येनामरनारीणां विलोकितविनोदकः ॥ युगकोटिसहस्रं तु मत्समीपे व्यवस्थितः ॥ ३७ ॥ अतो
देवि भुवि ख्यातो देवो विश्वेश्वरेश्वरः ॥ दृष्ट्वा लिंगं च विश्वेशं पातकैर्विप्रमुच्यते[1] ॥ ३८ ॥ सप्तजन्मकृतैर्देही मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ दृष्ट्वा विश्वेश्वरं
लिंगं कृतकृत्यत्वमाप्यते ॥ ३९ ॥ तस्य नश्यति दौर्भाग्यमलक्ष्मीर्नाशमेति च ॥ प्राप्नोति देही कामांश्च समृद्धिं मानसीं सदा ॥ ४० ॥ दुःस्वप्नो
व्याधयः क्रूरा ग्रहा भूताश्च दारुणाः ॥ प्रणश्यन्ति वरारोहे विश्वेशे पूजिते सदा ॥ ४१ ॥ ये केचिच्छ्रद्धया युक्ता लिंगमाराधयंति वै ॥ ते सर्वकाम
संपन्ना जायंते च युगेयुगे ॥ ४२ ॥ अंते गतिश्च सा दिव्या जायते मत्प्रसादतः ॥ यत्र संपूज्यते लिंगं तस्मिन्देशे शुभाः क्रियाः ॥ ४३ ॥ न तत्र
दुर्भिक्षभयं ना[2]पमृत्युभयं क्वचित् ॥ प्रेतयोनौ च वैताला न नागा न च दंष्ट्रिणः ॥ ४४ ॥ एते च विष्णुब्रह्मेंद्रकुबेर[3]वरुणादयः ॥ लिंगार्चनेन
संप्राप्ताः परां सिद्धिं महौजसः ॥ ४५ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ विश्वेश्वरस्य देवस्य कण्टेश्वरमतः शृणु ॥ ४६ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये विश्वेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ चतुःपंचाशतं विद्धि देवं कंटेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यो
नरो भवेत् ॥ १ ॥ आद्यकल्पे पुरा देवि राजाभूत्सत्यविक्रमः ॥ स शत्रुभिर्जितः संख्ये हृतकोशोऽतिदुःखितः ॥ २ ॥ वनं जगाम
गहनमेकाकी श्रमकर्शितः ॥ तत्राश्रमं ददर्शाथ वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ ३ ॥ तेनार्षिणा वसिष्ठेन दृष्टमात्रः स भूपतिः ॥ पूजितो विष्टराद्येन
राजार्हेण च सादरम् ॥ ४ ॥ ज्ञात्वा तपःप्रभावेन सूर्यवंशोद्भवं नृपम् ॥ पप्रच्छागमनं देवि कुशलं च पुनः पुनः ॥ ५ ॥ स नृपः कथयामास
वसिष्ठाय सुदुःखितः ॥ राज्यं च सकलं ब्रह्मन्हतं विद्वेषिभिर्मम ॥ ६ ॥ त्वामहं शरणं प्राप्तो दुःखैकायतनो यतः ॥ निष्कण्टकं कथं राज्यं
भविष्यति पुनः प्रभो ॥ उपदेशप्रदानेन प्रसादं कर्त्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ ध्यात्वा च कथयामास बहुकौतूहलान्वितः
॥ ८ ॥ महाकालवनं भूप व्रज त्वं कार्यसिद्धये ॥ दिव्या नदी वने तत्र विश्रुता भुवनत्रये ॥ ९ ॥ तस्यास्तीरे शुभं लिंगं पृथुकेश्वर
दक्षिणे ॥ द्रक्ष्यसे नृपशार्दूल तपस्यंतं च तापसम् ॥ अस्थिचर्मावशेषं तु चीरवल्कलधारिणम् ॥ १० ॥ वचनात्तस्य विप्रस्य वसिष्ठस्य महा

---

[1] मुच्यते सदा--इ०पा० । [2] नाल्पमृत्युभयम्--इ०पा० । [3] विष्णुब्रह्मेन्द्रकुबेरदहनादयः--इ०पा० ।

त्मनः ॥ जगाम सहसा राजा महाकालवनं शुभम् ॥ ११ ॥ ददर्श तापसं तत्र चिरंजीविनमव्ययम् ॥ उपवासकृतक्षामं द्वादशादित्यवर्चसम् ॥ ॥ १२ ॥ तापसेन नृपो दृष्टो मित्रोऽयं मम वल्लभः ॥ प्राप्तो राज्यपरिभ्रष्टो ज्ञात्वा वचनमब्रवीत् ॥ १३ ॥ एह्येहि नृपशार्दूल दिष्ट्या प्राप्तोऽसि मेंऽतिके ॥ इत्युक्त्वा तापसेनैव हुंकारश्च कृतस्तदा ॥ १४ ॥ तद्धुंकारात्तु पातालं भित्त्वा पंच च कन्यकाः ॥ निर्ययुः कांचनं पीठमेका तासां प्रगृह्य वै ॥ १५ ॥ भृंगारं तु गृहीत्वान्या निःसृता जलसंभृतम् ॥ पादप्रक्षालनार्थाय तृतीया समुपस्थिता ॥ १६ ॥ अन्ये द्वे व्यजने गृह्य पार्श्वाभ्यां च व्यवस्थिते ॥ ततो हुंकारमकरोत्पुनरेव महातपाः ॥ १७ ॥ तेन हुंकारशब्देन देवलोकात्समागतम् ॥ दृष्ट्वा चाप्सरसां संघं नृत्यगीतमनोहरम् ॥ १८ ॥ अनंतरं ददर्शाथ लिंगं ज्योतिष्करं परम् ॥ उत्पन्नं च जगद्यस्मिँल्लीयते सचराचरम् ॥ १९ ॥ तद्दृष्ट्वा विस्मयाविष्टो बभूव नृपसत्तमः ॥ प्रणम्य शिरसा विप्रं किमिदं द्विजसत्तम ॥ २० ॥ एवं पृष्टो नृपेणाथ स विप्रो वाक्यमब्रवीत् ॥ सप्तजन्मानि राजेंद्र त्वयाहं परितोषितः ॥ २१ ॥ अतस्ते दर्शिता माया तपसा दुष्करेण तु ॥ लिंगस्यास्य प्रभावेण पश्य मे तपसो बलम् ॥ २२ ॥ हुंकारेण कृता पृथ्वी जलपूर्णा तु तत्क्षणात् ॥ हुंकाराच्च जलं ग्रस्तं मुखादग्निरजायत ॥ २३ ॥ हुंकारात्पृथिवी सर्वा जाता वह्निमयी तदा ॥ संहृत्य तत्क्षणाद्वह्निं मुखाद्वायुर्विनिर्ययौ ॥ २४ ॥ हुंकारेण कृतं सर्वं तत्क्षणादेव पार्वति ॥ न दिशः प्रदिशो वापि न नक्षत्रग्रहास्तदा ॥ २५ ॥ ततो बभ्राम तत्रास्ति स नृपो विस्मयान्वितः ॥ चिंतयामास सहसा क्व लिंगं क्व च तापसः ॥ २६ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य ततः शब्दो महानभूत् ॥ तस्माच्छब्दाच्च संजातं पुरं प्राकारसंवृतम् ॥ २७ ॥ सुहर्म्यकक्ष्यारचितं[1] विशालं विशुद्धजांबूनदभूषितं च ॥ दिव्यैर्जनैः सेवितमात्मविद्भिर्ददर्श राजा सहसा पुरं तत् ॥ २८ ॥ भूयोभवन्महाशब्दस्तस्मात्स्त्रीयुगलं बभौ ॥ सितवस्त्रधरा[2] चैका कृष्णवस्त्रधरा सिता ॥ २९ ॥ पुनः शब्दो बभूवाथ तस्मात्पुरुषसत्तमः ॥ द्विशिराः षण्मुखश्चैव पादैर्द्वादशभिर्युतः ॥ ३० ॥ पुनः शब्दाच्च संजज्ञे पुरुषः सप्तधा गतः ॥ संहृतं हि पुनस्तच्च दर्शयित्वा द्विजेन तु ॥ प्रोक्तमित्थं विशालाक्षि जातं कंटकितं[3] नृपम् ॥ ३१ ॥ पश्य लोकमिमं मह्यं तपसा निर्मितं नृप ॥ त्वत्प्रियार्थमयं लोको दर्शितस्ते नृपोत्तम ॥ ३२ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन तापसेन नराधिपः ॥ विस्मयापन्नहृदयः पप्रच्छ प्रयतः सुधीः[4] ॥ ३३ ॥ भगवन्सितकृष्णे द्वे के स्त्रियौ द्विजसत्तम ॥ कोऽसौ द्वादशपाद्विप्र द्विशिराः षण्मुखः पुनः ॥ ३४ ॥ कश्चासौ पुरुषो ब्रह्मन्य एकः सप्तधाऽभवत् ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कथयामास

---

[1] सुहर्म्यकक्ष्याविततम्--इ०पा० । [2] पीतवस्त्रधरा चैका--इ०पा० । [3] कंटकितम्--सरोमांचहर्षम्--इ०पा० । [4] शुचिः--इ०पा० ।

तापसः ॥ ३५ ॥ एते स्त्रियौ त्वया दृष्टे सितकृष्णे नृपोत्तम ॥ ते च रात्र्यहनी प्रोक्ते ब्रह्मणा निर्मिते पुरा ॥ ३६ ॥ शीर्षद्वयं च यद्दृष्टं तेऽयने द्वे
प्रकीर्तिते ॥ मुखानि यानि दृष्टानि षट् च ते ह्यृतवः स्मृताः ॥ पादा द्वादश ये दृष्टा मासा द्वादश ते स्मृताः ॥ ३७ ॥ यः पुमान्सप्तधा जात
एकीभूतो नरेश्वर ॥ स समुद्रस्तु विज्ञेयः सप्तधैको व्यवस्थितः ॥ ३८॥ एतत्संवत्सरं चक्रं त्वत्प्रियार्थं निदर्शितम् ॥ एवं विदित्वा राजेंद्र न शोकं
कर्तुमर्हसि ॥ ३९ ॥ सर्वो विनश्वरो लोकः सदेवासुरमानुषः ॥ मया दृष्टो हि बहुशो लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ ४० ॥ कुरु शत्रुविनाशाय लिंग
स्यास्य च दर्शनम् ॥ राज्यं निष्कण्टकं राजन्भविष्यति न संशयः ॥ ४१ ॥ एवमुक्तस्तदा राजा दृष्टवाँल्लिंगमुत्तमम् ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य
कण्टका ये महीभृतः ॥ विद्वेषिणो मृतास्तेऽपि श्रुतास्तेन महीभृता ॥ ४२ ॥ गतस्तं विषयं राजा चक्रवर्ती बभूव ह ॥ लिंगस्यास्य प्रभावेन
राज्यं कृत्वा महाधनैः ॥ ४३ ॥ यज्ञैश्च विविधैरिष्ट्वा परं निर्वाणमाप्तवान् ॥ तापसेन श्रुतं सर्वं दृष्टं ध्यानेन तेन वै ॥ ४४ ॥ लब्धं निष्कण्टकं
राज्यं लिंगस्यास्य च दर्शनात् ॥ मम मित्रेण सहसा राज्यभ्रष्टेन तेन वै ॥ ४५ ॥ अतो नाम सुविख्यातं कण्टेश्वर इति क्षितौ ॥ भविष्यति न
संदेहो दर्शनाद्राज्यदायकः ॥ ४६ ॥ अद्यप्रभृति पश्यन्ति देवं कण्टेश्वरं शिवम् ॥ तेषां च कण्टकाः सद्यो विनश्यन्ति न संशयः ॥ ४७ ॥ नैमि
षेथ कुरुक्षेत्रे गंगाद्वारे च पुष्करे ॥ स्नानात्संसेवनाद्वापि यत्पुण्यं च भविष्यति ॥ तत्पुण्यं भविता सम्यक्छ्रीकण्टेश्वरदर्शनात् ॥ ४८ ॥ गृहिणो
लिंगिनो वापि ये पश्यंति यतव्रताः ॥ देवं कण्टेश्वरं भक्त्या तेषां सिद्धिर्भविष्यति ॥ ४९ ॥ जन्मांतरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसंचितम् ॥ तत्सर्वं
यास्यति क्षिप्रं श्रीकण्टेश्वरदर्शनात् ॥ ५० ॥ दत्तं जप्तं हुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ ध्यानमध्ययनं चैव सर्वं भवति चाक्षयम् ॥ ५१ ॥
एवं ब्रुवाणं तं विप्रं तापसं संशितव्रतम् ॥ लिंगेनोक्तं विशालाक्षि तुष्टेन वरपूर्वकम् ॥ ५२ ॥ जरारोगविनिर्मुक्तः सर्वशोकविवर्जितः ॥ भविष्यति
गणाध्यक्षो वरदः सर्वपूजितः ॥ अवध्यश्चापि सर्वेषां योगैश्वर्यसमन्वितः ॥ ५३ ॥ एवमुक्तोऽथ लिंगेन तापसो गणतां गतः ॥ गणैः परिवृतो देवि
मम पार्श्वमुपागतः ॥ ५४ ॥ अन्धकेन पुरा युद्धे सिंहनादो यदा कृतः ॥ तदा देवि मदीयं तु जातं कण्टकितं वपुः ॥ ५५ ॥ उत्पन्नं च तदा
लिंगमशेषारिविनाशनम् ॥ देवानां कण्टका ये च दग्धा लिंगाग्निना यतः ॥ अतः कंटेश्वरो देवो विख्यातो भुवनत्रये ॥५६॥ एष ते कथितो देवि
प्रभावः पापनाशनः ॥ कंटेश्वरस्य देवस्य शृणु सिंहेश्वरं परम् ॥ ५७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कंटेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ श्रीईश्वर उवाच ॥ ॥ पंचाधिकं विजानीहि पंचाशत्तममीश्वरम् ॥ सिंहेश्वरं वरारोहे महाभयविनाशनम् ॥ १ ॥ सद्यःकल्पे त्वया देवि
मदर्थं हि महत्तपः ॥ कृतं नीलोत्पलापांगि भीषणं संशितव्रतम् ॥ तपसा तव रौद्रेण दग्धं हि भुवनत्रयम् ॥ २ ॥ दुष्करं हि तपो ज्ञात्वा भगवां
श्चतुराननः ॥ आगत्योवाच देवेशो देवि त्वां शुभया गिरा ॥ ३ ॥ किं पुत्रि प्राप्तुकामासि किमलभ्यं ददामि ते ॥ विरम्यतामतिक्लेशात्त
पसोऽस्मान्ममाज्ञया ॥ ४ ॥ त्वया च वचनं श्रुत्वा गुरोर्गौरवगर्भितम् ॥ प्रियं तथ्यं हितं तत्र वर्णनिर्णीतवांछितम् ॥ ५ ॥ प्रत्युक्तः स तदा ब्रह्मा
प्रणामनम्रया त्वया[1] ॥ तपसा दुष्करेणाप्तः पतित्वे शंकरो मया ॥ ६ ॥ स मां श्यामलवर्णेति बहुशः प्रोक्तवान्भवः ॥ श्यामाहं कांचना
कारा वल्लभेन च संयुता ॥ भर्त्ता भूतपतिर्वश्यः कथं स्यादिति मे तपः ॥ ७ ॥ त्वदीयं वचनं श्रुत्वा वरार्हो वरदः[2] प्रभुः ॥ एवं भविष्यतीत्या
ह ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ८ ॥ कियता चैव कालेन वांछासिद्धिर्भविष्यति ॥ गौरीनाम्ना तु ते मूर्त्तिः कांत्या दीप्ता भविष्यति ॥ ९ ॥ एतच्छ्रुत्वा
त्वया वाक्यं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ क्रुद्धा त्वं गिरिजेऽत्यर्थं कालेऽभीष्टं भविष्यति ॥ १० ॥ क्रोधात्सिंहः समुद्भूतो वदनात्ते भयावहः ॥ विवृतास्यो
महारौद्रो जटाजटिलकंधरः ॥ ११ ॥ प्रोद्भूतवल्गुलांगूलो दंष्ट्रोत्कटमुखोत्कटः ॥ तस्यास्ये पतितुं देवि व्यवसायः कृतस्त्वया ॥ १२ ॥ सोऽपि
सिंहः क्षुधाविष्टस्त्वां भक्षयितुमुद्यतः ॥ नचैवासौ समर्थोऽभूद्वीक्षितुं वा तपोधिकाम् ॥ १३ ॥ स दह्यमानः सहसा तेजसा तपसा तव ॥ पराङ्मुखः
समभवत्प्राणत्राणपरायणः ॥ १४ ॥ ततस्तवाभूत्करुणा सिंहं प्रति यतव्रते ॥ क्षुधितस्य त्वया तस्य क्षीरं ह्यमृतसन्निभम् ॥ १५ ॥ उत्पादितं
स्तनाभ्यां तु तस्य सिंहस्य कारणात् ॥ तथापि दह्यतेऽत्यर्थं दुष्टभावं यतो गतः ॥ १६ ॥ तेनोक्तं दह्यमानेन मातर्दग्धोस्मि तेजसा ॥ त्वदीयेन
दुराचारो दुष्टोहं पापविग्रहः ॥ १७ ॥ त्वामत्तुकामो दुष्टात्मा त्वयाहं जनितोऽधुना ॥ तस्माद्यास्यामि नरकं मातृहा गुरुघातकः ॥ १८ ॥ तस्य
तद्वचनं श्रुत्वा दुःखितस्य सुतस्य तु ॥ ममत्वेन विशालाक्षि सिंहस्य कथितं त्वया ॥१९॥ अघघ्नं विद्यते क्षेत्रं महाकालवनं सुत॥तत्र गच्छ ममादे
शाच्छीघ्रं देवविनिर्मितम् ॥ २० ॥ कंटेश्वरस्य देवस्य समीपे लिंगमुत्तमम् ॥ सिंहनादात्समुत्पन्नं शंकरस्य महात्मनः ॥ २१ ॥ अंधकासुरयुद्धे
वै पीडिते वासवे पुरा ॥ त्वदीयं वचनं श्रुत्वा सिंहस्त्वरितविक्रमः ॥ २२ ॥ गतो महाकालवनं दृष्टो देवोऽथ तत्क्षणात् ॥ दिव्यदेहो मृगारिस्तु जातो
लिंगस्य दर्शनात् ॥ २३ ॥ ममत्वात्तस्य लिंगस्य त्वं गता तत्र पार्वति ॥ सिंहिकारूपमास्थाय शीघ्रं सिंहस्त्वया प्रिये ॥ २४ ॥ दृष्टो दिव्यशरी

---

[1] प्रिये–इ०पा० । [2] वरदे पुनः–इ० पा० ।

रस्तु लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ तव तुष्टिः परा जाता दृष्ट्वा सिंहं महाद्युतिम् ॥ २५ ॥ कृतं नाम त्वया देवि लिंगस्यास्य वरानने ॥ दिव्यदेहस्तु
सिंहोयं जातो लिंगस्य दर्शनात् ॥ २६ ॥ अतः सिंहेश्वरो देवो भुवि ख्यातो भविष्यति ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा संप्राप्तस्तत्र सुव्रते ॥ उवाच त्वां वरा
रोहे देवैः परिवृतस्तदा ॥२७॥ य एष सिंहः संभूतस्तव क्रोधात्सुतो यतः ॥ ततोऽसौ वाहनो देवि भविष्यति न संशयः ॥ २८ ॥ लिंगं सिंहेश्वरं
भक्त्या यः पश्यति समाहितः ॥ तस्य वासोऽक्षयो दिव्यो भविष्यति त्रिविष्टपे ॥२९॥ कीर्तनान्मुच्यते पापाद्दृष्ट्वा भद्राणि पश्यति ॥ स्पर्शनादस्य
लिंगस्य पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ ३० ॥ मनसा चिंतितान्कामांस्तांश्च प्राप्नोति पुष्कलान् ॥ तदैव पुरुषो मुक्तो जन्मदुःखजरादिभिः ॥ ३१ ॥
यदा पश्यति सिंहेशं संसारार्णवतारकम् ॥ व्यालव्याघ्रादयश्चौरास्तथा साहसिकाश्च ये ॥३२॥ तेभ्यो भयं न भवति श्रीसिंहेश्वरदर्शनात् ॥ यज्ञानां
तपसां चैव दानादीनां च यत्फलम् ॥ तत्फलं जायते सम्यग्दृष्ट्वा सिंहेश्वरं शिवम् ॥ ३३ ॥ मदीयं लोकमाप्नोति सुरासुरनमस्कृतम् ॥ यः पश्यति
प्रयत्नेन देवं सिंहेश्वरं तदा ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वासौ जगामाथ ब्रह्मा लोकं स्वकं प्रिये ॥ यद्वपुस्तव पूर्वं स्यात्कालकांतिकलंकितम् ॥ प्रभावात्तपस
स्तस्य गौरत्वं प्राप्तमद्भुतम् ॥ ३५ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ सिंहेश्वरस्य देवस्य रेवंतेशमतः शृणु ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये सिंहेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥
॥ ५५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ षट्पंचाशत्तमं विद्धि रेवंतेश्वरसंज्ञकम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण परा सिद्धिः प्रजायते ॥ १ ॥
असहंती पुरा संज्ञा रवेस्तेजोऽतिदुःसहम् ॥ तपः कर्त्तुं गता देवि ज्ञाता सूर्येण सुव्रता ॥ २ ॥ अश्वरूपं ततः कृत्वा जगामाथोत्तरान्कुरून् ॥ ददृशे
तत्र संज्ञां च वडवारूपधारिणीम् ॥ ३ ॥ गता सा सम्मुखं तस्य पृष्ठरक्षणतत्परा ॥ ततोभून्नासिकायोगस्तयोस्तत्र समेतयोः ॥ ५ ॥ नासत्य
दस्रौ तनयावश्ववक्त्रौ विनिर्गतौ ॥ रेतसोंऽते च रेवंतः खड्गी चर्मी तनुत्रधृक् ॥ ६ ॥ अश्वारूढः समुद्भूतस्ततो बाणधनुर्द्धरः ॥ तेन वै जातमात्रेण
अश्वारूढेन लीलया ॥ निर्जितं च जगच्चेदं सदेवासुरमानुषम् ॥ ७ ॥ ततो देवाः पराभूता ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ प्रणम्य कथयामासुर्भयकंपितकं
धराः ॥ ८ ॥ अस्माकं विभवं तेजो रविपुत्रेण नाशितम् ॥ रेवंतेन सुरेंद्रेण शृणु लोकपितामह ॥ ९ ॥ तस्य गात्रसमुद्भूतो वह्निर्धावति काल
जित् ॥ ज्वलंति पादपास्तेन पतंति शिखराणि च ॥ १० ॥ सर्वतो व्याकुलीभूतं हाहाकारमचेतनम् ॥ तेनैव पीडितं सर्वं ज्वाला

---

१ देवदेवः–इ० पा० ।

मालासमाकुलम् ॥ ११ ॥ दशदिक्षु प्रवृत्तोऽयं समृद्धो हव्यवाहनः ॥ सर्वं किंशुकसंकाशं प्रज्वलन्निव दृश्यते ॥ १२ ॥ इति तेषां
वचः श्रुत्वा ब्रह्मणोक्तं वरानने ॥ ज्ञातं मया सुरश्रेष्ठा भवतां कार्यमीदृशम् ॥ १३ ॥ भविष्यति च वस्तच्च कांक्षितं यत्सुरोत्तमाः ॥
गच्छध्वं सहसा तस्माच्छंकरं शरणं सुराः ॥ १४ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा ममांतिकमुपागताः ॥ त्रिदशा भयसंत्रस्ता नत्वा मामि
दमब्रुवन् ॥ १५ ॥ आदित्यतनयेनैव रेवंतेन महेश्वर ॥ दग्धं त्रिभुवनं सर्वं शरीरस्थेन वह्निना ॥ तेजसा महता चैव विक्रमेण बलेन
च ॥ १६ ॥ असाध्यः किल सोऽस्माकं सर्वेषां देवसत्तम ॥ भवान्प्रभवते तस्य नान्यः शंकर कश्चन ॥ १७ ॥ त्वां प्रपद्यामहे सर्वे
भयार्त्ताः शरणार्थिनः ॥ शरणं वरदं देवं त्रिदशानां महेश्वर ॥ १८ ॥ मया स्मृतः सूर्यपुत्रो रेवंतस्तत्क्षणात्प्रिये ॥ प्राप्तः प्रीतिप्रसन्नात्मा
वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १९ ॥ किं मया देव कर्त्तव्यं ब्रूहि सर्वमशेषतः ॥ ततो मया सूर्यपुत्र उत्संगे च कृतस्तदा ॥ २० ॥ स्नेहादाचुंबितो
मूर्ध्नि परिष्वक्तः पुनःपुनः ॥ ददामि ते महाभाग वरं वरय सुव्रत ॥ २१ ॥ परितुष्टोऽस्मि ते कामं यथेष्टं काममाप्नुहि ॥ इदमाज्ञापयामि त्वां
श्रेयश्चैवमवाप्स्यसि ॥ २२ ॥ ममाभीष्टं परं स्थानं विद्यते पृथिवीतले ॥ अक्षयं प्रलये पुत्र महाकालवनं शुभम् ॥ तत्र दास्यामि ते स्थानं
तत्र कीर्त्तिर्भविष्यति ॥ २३ ॥ पूर्वे कंटेश्वरस्यापि स्थानं परमदुर्लभम् ॥ तत्र त्वं वस रेवंत लिंगं द्रक्ष्यसि शाश्वतम् ॥ २४ ॥ सर्वदा त्रिदशैः
पूज्यो भविष्यसि न संशयः ॥ गुह्यकाधिपतिस्त्वं च स्वर्गलोके भविष्यसि ॥ २५ ॥ अश्वशालासु सर्वासु पूजनीयो भविष्यसि ॥ नृपतीनां गृहे
चैव वसिष्यसि सुपूजितः ॥ २६ ॥ तेजो मदीयं तत्स्थानं लिंगाकारं सनातनम् ॥ पूजितं त्रिदशैस्तत्र संसेव्यं यत्नतस्त्वया ॥ २७ ॥ एवमुक्तो
मया देवि रेवंतो रविजस्तदा ॥ जगामाकाशमाविश्य महाकालवनं क्षणात् ॥ २८ ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं ज्योतीरूपं सनातनम् ॥ सूर्यपुत्रस्तु
रेवंतो दृष्टो लिंगेन पार्वति ॥ २९ ॥ प्रोक्तः प्रणयपूर्वेण दिष्ट्या दृष्टोऽसि सूर्यज ॥ अद्यप्रभृति ते नाम्ना ख्यातिं यास्यामि भूतले ॥ ३० ॥
स्थातव्यं मत्समीपे तु सूर्यपुत्र त्वया सदा ॥ अक्षया भविता कीर्त्तिस्त्वदीया भुवनत्रये ॥ ३१ ॥ रेवंतेश्वरसंज्ञोऽहं भविष्यामि न संशयः ॥
ये मां द्रक्ष्यंति रेवंत भक्त्या परमया युताः ॥ तेषामश्वा भविष्यंति विजयो यश ऊर्जितम् ॥ ३२ ॥ ऐश्वर्यं दानशक्तिश्च पुत्रपौत्रमनंतकम् ॥
गुह्यकानां पतिर्भूत्वा स्वर्गलोके स वत्स्यति ॥ ३३ ॥ लिंगस्य वचनं श्रुत्वा प्रोक्तं वै रविसूनुना ॥ रेवंतेन विशालाक्षि संतुष्टेनांतरात्मना ॥३४॥

---

१ पुनः—इ०पा० ।

देहि मे ह्यचलां भक्तिं देहि मे स्थानमुत्तमम् ॥ देहि मे परमं ज्ञानं ध्रुवां कीर्तिं च देहि मे ॥ ३५ ॥ भगवन्भूतभव्येश भवबंधभयापह ॥
संस्कृतार्थोऽस्मि संजातस्तव देवस्य दर्शनात् ॥ ३६ ॥ जन्मकोटिसुसंशुद्धा ये त्वां पश्यंति देहिनः ॥ न तेषां पुनरावृत्तिर्घोरसंसारसागरे ॥
॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वा रविसूनुर्वै रेवंतो रविवल्लभः ॥ रेवंतेश्वरदेवस्य समीपे संव्यवस्थितः ॥ ३८ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥
रेवंतेश्वरदेवस्य घंटेश्वरमथो शृणु ॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्ग
माहात्म्ये रेवंतेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ सप्तपंचाशतं विद्धि घंटेश्वरमथो शृणु ॥
यस्य दर्शनमात्रेण कामावाप्तिश्च जायते ॥ १ ॥ घंटोनाम गणश्रेष्ठो बभूव मम वल्लभः ॥ चाक्षुषस्य मनोः काले कौतुकार्थं यदृच्छया ॥ प्रस्थितो
ब्रह्मसदनं द्रष्टुं ब्रह्माणमव्ययम् ॥ २ ॥ अथायान्तं समालोक्य गन्धर्वं गीतकोविदम् ॥ चित्रसेनं गणश्रेष्ठः पप्रच्छ कुशलं मुदा ॥ ३ ॥ मया
तत्रैव गन्तव्यं सदने परमेष्ठिनः ॥ गीतैराराधयिष्यामि ब्रह्माणं जगतां पतिम् ॥ ४ ॥ चित्रसेनोऽथ तं देवि प्रत्युक्तो घंटमब्रवीत् ॥ पद्मयोनिः
सुरैः सार्धं गुह्यं मन्त्रमचीकरत् ॥ ५ ॥ एतच्छ्रुत्वा गणो घंटस्तस्थौ विस्मितमानसः ॥ मूहूर्तं चिंतयामास प्रतिहारनिवारितः ॥ ६ ॥ हित्वा
स्वामिनमीशानं द्रष्टुं ब्रह्माणमागतः ॥ प्रवेशोपि न लभ्येत प्रसादो दूरतः स्थितः ॥ ७ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य साग्रः संवत्सरो गतः ॥ घंटस्य
ब्रह्मणो द्वारि प्रवेशो देवि नाभवत् ॥ ८ ॥ निर्गच्छंतमथालोक्य वीणाहस्तं समुत्सुकम् ॥ नारदं स गणश्रेष्ठः पद्मयोनिं गृहोदरात् ॥ ९ ॥
प्रोक्तो घंटेन सहसा मां निवेदय नारद ॥ गणोऽहं गीततत्त्वज्ञो महादेवस्य वल्लभः ॥ १० ॥ दर्शनार्थं समायातो ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥
घंटस्य वचनं श्रुत्वा प्रीतिमानभवन्मुनिः ॥ नारदः प्रत्युवाचेदं समाश्वास्य सकैतवम् ॥ ११ ॥ अहं बृहस्पतेः पार्श्वे प्रेषितोऽस्मि
गणाधिप ॥ किंचित्कार्यांतरं प्रष्टुं ब्रह्मणा लोककर्तृणा ॥ आयास्यामि क्षणेनैव तावत्कालं प्रतीक्ष्यताम् ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा नारदो देवि
मम पार्श्वमुपागतः ॥ वृत्तांतं कथयामास घंटस्य मुनिसत्तमः ॥ १३ ॥ ईदृशो दुर्लभो भृत्यो घंटेन सदृशः प्रभो ॥ यस्त्वां त्यक्त्वा गणो देव
सेवायै परमेष्ठिनः ॥ स्थितः संवत्सरं साग्रं प्रवेशं न च लब्धवान् ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य नारदस्य मुनेस्तदा ॥ मया शप्तस्तु
कोपेन पत घण्ट महीतले ॥ १५ ॥ मां त्यक्त्वा हि गतोन्यत्र सेवार्थं परवेश्मनि ॥ मयेत्युक्ते च वचने ब्रह्मद्वारि स्थितोऽपि सन् ॥ १६ ॥

---

१ विद्धि–इ० पा० ।

पतितो भूतले घंटो देवदारुवनांतिके ॥ आत्मानं पतितं दृष्ट्वा भूमौ घंटेन पार्वति ॥ १७ ॥ प्रोक्तं शोकोत्तरेणैव वचनं गद्गदाक्षरम् ॥
सेवार्थं याति योऽन्यत्र परिहृत्य स्वकं प्रभुम् ॥ १८ ॥ स याति नरकं घोरमपकीर्तिं च विंदति ॥ नारदेन मम त्वद्य वंचितस्य द्वयं
गतम् ॥ यस्मात्स्वामी न मे ब्रह्मा न च देवो महेश्वरः ॥ १९ ॥ एवं विलपतस्तस्य नारदो मुनिसत्तमः ॥ आजगाम तमुद्देशं यत्र
घंटो व्यवस्थितः ॥ २० ॥ देवदारुवने देवि दर्शनार्थं तपस्विनाम् ॥ घंटेन नारदो दृष्टो भीतेनाकुलचेतसा ॥ २१ ॥ अवस्थामीदृशीं कृत्वा
किमन्यन्मे करिष्यति ॥ एवं तं चिंतयानं तु नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ २२ ॥ गणाध्यक्ष न ते कार्यो मन्युः पुण्यविनाशनः ॥ कीर्त्यर्थं पतितो
घंट प्रायश्चित्तार्थमेव च ॥ २३ ॥ प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा प्रभुं प्राप्स्यसि शंकरम् ॥ तस्माद्गच्छ ममादेशान्महाकालवनं शुभम् ॥ २४ ॥ रेवंतेश्वर[1]
पूर्वे तु विद्यते लिंगमुत्तमम् ॥ सर्वसंपत्करं दिव्यं त्वन्नाम्ना ख्यातिमेष्यति ॥ २५ ॥ इत्युक्तो नारदेनैव जैगीषव्यः समागतः ॥ तेनापि कथितं
सर्वं सत्यमुक्तमनेन वै ॥ २६ ॥ नारदेन गणाध्यक्ष कीर्त्तिस्ते भविताऽक्षया ॥ कश्यपेन मृकण्डेन कण्वेन जमदग्निना ॥२७॥ अत्रिणा भृगुणा देवि
लोमशेन सुरर्षिणा ॥ प्रोक्तो घंटो गतः शीघ्रं महाकालवनं शुभम् ॥ २८ ॥ यत्र घंटानिनादेन युध्यतो मम संयुगे ॥ पापक्षयकरं देवि संभूतं
लिंगमुत्तमम् ॥ दृष्टं तत्र गणेनैव लिंगं तेजोमयं शुभम् ॥ २९ ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य भूयो घंटो गणोऽभवत् ॥ लक्ष्म्या कांत्या समायुक्तः
सहस्रकिरणाकृतिः ॥ ३० ॥ घण्टोभिनंदितोऽत्यर्थं विमानैः सार्वकामिकैः ॥ मम पार्श्वं समायातो ममातीव प्रियोऽभवत् ॥ ३१ ॥ ये पश्यन्ति
विशालाक्षि देवं घण्टेश्वरं शिवम् ॥ ते घण्टाभिर्नादितास्तु विमानैः सार्वकामिकैः ॥३२॥ यास्यंति सुचिरं कालं मम लोकं सनातनम् ॥ घण्टेश्वरं
परं लिंगं नाख्येयं यस्य[2] कस्यचित् ॥ ३३ ॥ व्याधितो यदि वा दीनो दुःखितो वा भवेन्नरः ॥ यः पश्यति प्रसंगेन देवं घण्टेश्वरं प्रिये ॥ दीप्तकां
चनवर्णाभैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ ३४ ॥ गंधर्वाप्सरसां मध्ये स्वर्गे मोदति मानवः ॥ ईप्सिताँल्लभते कामान्वीणावेणुविनोदितः ॥ ३५ ॥ ततः
स्वर्गात्परिभ्रष्टः सर्वैश्वर्यसमन्वितः ॥ हिरण्यधान्यसंपूर्णे समृद्धे जायते कुले ॥ राजा वा राजतुल्यो वा जंबूद्वीपपतिर्भवेत् ॥ ३६ ॥ यः पूजयति
देवेशं श्रद्धया परया युतः[3] ॥ स याति परमं स्थानमपुनर्भवकारणम् ॥ ३७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ घण्टेश्वरस्य देवस्य प्रयागे

---

[1] रेवन्तेश्वरदेवस्य पश्चिमे लिंगमुत्तमम्–इ० पा० । [2] यत्र कुत्रचित्–इ० पा० । [3] पुनः–इ० पा० ।

शमथो शृणु ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये घण्टेश्वर
माहात्म्यवर्णनंनाम सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ प्रयागेश्वरसंज्ञं तु सर्वकामकरं[1] परम् ॥ अष्टाधिकं
विजानीहि पंचाशत्तममीश्वरम् ॥ १ ॥ आसीत्प्रथमकल्पे तु मनुः स्वायंभुवः पुरा ॥ तस्य प्रियव्रतः पुत्रो यज्वा परमधार्मिकः ॥ २ ॥ स चेष्ट्वा
बहुभिर्यज्ञैः[2] समाप्तवरदक्षिणैः ॥ सप्तद्वीपेषु संप्राप्य भरतादीन्सुतान्प्रिये ॥ ३ ॥ स्वयं विशालां बदरीं गत्वा तेपे महत्तपः ॥ कालेन बहुना तत्र
नारदः समुपस्थितः ॥ ४ ॥ पूजितो विष्टरार्घेण राज्ञा प्रियव्रतेन च ॥ स पृष्टः पूजयित्वा तु किमाश्चर्यं वदस्व मे ॥ ५ ॥ इत्युक्तः कथयामास
नारदो मुनिसत्तमः ॥ श्वेतद्वीपे मया राजन्कन्या दृष्टा सरोवरे ॥ ६ ॥ सा च पृष्टा विशालाक्षी कस्माद्वससि निर्जने ॥ कासि भद्रे कथं वासि
किं वा कार्यमिह त्वया ॥ ७ ॥ कर्त्तव्यं चारुसर्वांगि तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥ एवमुक्ता मया सा हि मां दृष्ट्वा मीलितेक्षणम् ॥ ८ ॥ स्मृत्वा तूष्णीं
स्थिता यावत्तावन्मे ज्ञानमुत्तमम् ॥ विस्मृताः सर्ववेदाश्च सर्वशास्त्राणि चैव हि ॥९॥ ततोऽहं विस्मयाविष्टश्चिंतामोहसमन्वितः ॥ तामेव शरणं गत्वा
यावत्पश्यामि पार्थिव ॥१०॥ तावद्दिव्यः पुमांस्तस्याः शरीरे समदृश्यत ॥ तस्यापि पुंसो हृदये द्वितीयस्तस्य चोरसि ॥ तस्यापि हृदये चान्यस्तृ
तीयस्तु व्यवस्थितः ॥११॥ ततः पृष्टा मया देवी सा कुमारी कथंचन ॥ वेदा नष्टा ममाशेषा भद्रे किं ब्रूहि कारणम् ॥१२॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥
माताहं सर्ववेदानां सावित्रीनाम नामतः ॥ मां न जानासि येन त्वमतो वेदा हृतास्तव ॥ १३ ॥ एवमुक्ते मया पृष्टा विस्मयेन महीपते ॥ वेदानां
त्वं तु माता वै कथयस्व ममानघे ॥ १४ ॥ त्वदीयहृदये देवि क एते पुरुषास्त्रयः ॥ १५ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ य एष मच्छरीरस्थः शुभांगश्चारु
शोभनः ॥ एष ऋग्वेदनामा तु यजुर्वेदो द्वितीयकः ॥ १६ ॥ सामवेदस्तृतीयस्तु त्रयो वेदा मयि स्थिताः ॥ त्रयोऽग्नयस्त्रयो देवा मच्छरीरे स्थिता
द्विज ॥ १७ ॥ इत्युक्त्वा सा तदा कन्या पश्यतो मम भूपते ॥ अंतर्द्धानं गता सद्यस्ततोऽहं विस्मितोऽभवम् ॥ १८ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि
शरणं यामि कं प्रभुम् ॥ कथमाविर्भविष्यंति वेदाः शास्त्राणि सांप्रतम् ॥ १९ ॥ कामिकस्तीर्थराजस्तु प्रयागः श्रूयते श्रुतौ ॥ अहं तत्र गमिष्यामि
ज्ञानं सम्यग्भविष्यति ॥ २० ॥ नष्टवेदेन रैभ्येण प्राप्ता सिद्धिरनुत्तमा ॥ सावित्री श्रूयते तत्र अक्षय्यवटसन्निधौ ॥ २१ ॥ एवं मनसि संध्याय[3]
गतोऽहं नृपसत्तम ॥ प्रयागं कामिकं तीर्थं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ २२ ॥ तपस्तीव्रं मया तत्र तप्तं परमदुष्करम् ॥ अथाजगाम राजेंद्र प्रयागो

---

[1] सर्वपापहरं परम्--इ० पा० । [2] विविधैः--इ०पा० । [3] संध्राय--इ०पा० ।

मूर्त्तिमान्स्वयम् ॥ २३ ॥ उक्तोऽहं प्रणयात्तेन न मां तापय नारद ॥ ब्रह्मपुत्र प्रयागोऽहं भीषितस्तपसा तव ॥ २४ ॥ भवतः पार्श्वमायातः प्रणयेन तपोधन ॥ धन्योऽसि सर्वथा ब्रह्मंस्तपसा च विशेषतः ॥ २५ ॥ मया सार्धं त्वया ब्रह्मन्गतिः कार्याऽविकल्पतः ॥ महाकालवने रम्ये तत्र ते ज्ञानमुत्तमम् ॥ भविष्यति न संदेहो मम कीर्त्तिश्च सुस्थिरा ॥ २६ ॥ एवं हि ब्रुवतस्तस्य प्रयागस्य नृपोत्तम ॥ प्रादुर्बभूव सहसा पीतवासा जनार्द्दनः ॥ २७ ॥ शङ्खचक्रगदापाणिर्गरुडस्थो वियद्गतः ॥ उवाच मेघगंभीरं वाक्यं स पुरुषोत्तमः ॥ २८ ॥ एहि नारद गच्छामः प्रयागो यत्र यास्यति ॥ कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा मया प्रोक्तो जनार्दनः ॥ २९ ॥ ज्ञानं मे देहि देवेश कथं यास्यामि तद्वनम् ॥ महाकालं जगन्नाथ श्रुतज्ञानविवर्जितः ॥ ३० ॥ इत्युक्तः श्रीधरेणाहं महाकालवनं नृप ॥ आनीतस्तत्क्षणाच्छीघ्रं प्रयागसहितस्तदा ॥ ३१ ॥ घंटेश्वरस्य पूर्वे तु नवनद्यास्तु दक्षिणे ॥ तत्र लिंगमनादिं तु ज्योतीरूपं सनातनम् ॥ ३२ ॥ प्रयागः पूजयामास पश्यतो मम भूपते ॥ लिंगेनोक्तं प्रसन्नेन किमर्थं त्वमिहागतः ॥३३॥ प्रयाग प्रयतो भूत्वा प्रसन्नोऽहं सदा तव ॥ दर्शनं च मदीयं तु विफलं न भविष्यति ॥३४॥ इत्युक्तस्तेन लिंगेन मदर्थं प्रार्थितस्तदा ॥ ज्ञानं देहि द्विजायास्मै नारदाय महात्मने ॥ ३५ ॥ नष्टा वेदाश्च शास्त्राणि सावित्र्या दर्शनात्प्रभो ॥ ३६ ॥ ततो लिंगात्समुत्तस्थौ ब्रह्मा वेदैर्वृतस्तदा ॥ षडंगैः सरहस्यैश्च पुराणैः सहितस्तदा ॥ ३७ ॥ इत्युक्तोऽहं तदा देव्या सावित्र्या नृपसत्तम ॥ लिंगस्यास्य प्रभावेण प्रयागाभ्यर्थितस्य वै ॥ ३८ ॥ प्रतिभास्यंति ते वेदा धर्मशास्त्राणि नारद ॥ इत्युक्ते वचने भूयः प्राप्ता वेदा मया नृप ॥ ३९ ॥ ज्ञानं षडंगसहितं शास्त्राणि विविधानि च ॥ लब्धज्ञानेन राजेंद्र मया प्रोक्तं वचस्तदा ॥ ४० ॥ प्रयागेनार्चितो देवो मम ज्ञानस्य कारणात् ॥ प्रयागेश्वरसंज्ञस्तु ख्यातिं लोकेषु यास्यति ॥ ४१ ॥ तदाप्रभृति तल्लिंगं तीर्थकोटिशतैर्वृतम् ॥ स्वर्गापवर्गफलदं तत्र त्वं गंतुमर्हसि ॥ ४२ ॥ किमनेनाश्वमेधेन इष्टेन नृपसत्तम ॥ अश्वमेधशतफलं जायते तस्य दर्शनात् ॥ ४३ ॥ तपसा किं सुतप्तेन कायक्लेशकरेण तु ॥ वाञ्छितं लभते सद्यः प्रयागेश्वरदर्शनात् ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा स्वायंभुवसुतो नृपः ॥ प्रियव्रतो महादेवि महाकालवनं गतः ॥ ४५ ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं नवनद्यास्तु दक्षिणे ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य मत्समीपं समागतः ॥ ४६ ॥ मया संमानितो देवि गणानामधिपः कृतः ॥ ये पश्यंति नरा भक्त्या प्रयागेश्वरमीश्वरम् ॥ ते धन्या मानुषे लोके क्लिश्यन्त्यन्ये निरर्थकाः ॥ ४७ ॥ या गतिर्योगयुक्तस्य सत्त्वस्थस्य मनीषिणः ॥ सा गतिर्जायते

---

१ च प्रयागेन मा--इ० पा० ।

सम्यक्प्रयागेश्वरदर्शनात् ॥ ४८ ॥ माघमासे समेष्यंति प्रयागेश्वरदर्शनम् ॥ कर्त्तुं ये मानुषास्तेषामश्वमेधः पदेपदे ॥ ४९ ॥ एष ते कथितो देवि
प्रभावः पापनाशनः ॥ प्रयागेश्वरदेवस्य शृणु सिद्धेश्वरं परम् ॥ ५० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्य
खंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये प्रयागेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ एकोनषष्टिक विद्धि
देवं सिद्धेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सिद्धिः पुंसां प्रजायते ॥ १ ॥ आसीदश्वशिरानाम राजा परमधार्मिकः ॥ सोऽश्वमेधेन यज्ञेन इष्ट्वा सब
हुदक्षिणम् ॥ २ ॥ स्नातश्चावभृथे हृष्टो ब्राह्मणैः परिवारितः ॥ यावदास्ते स राजर्षिस्तावत्सिद्धोऽतिदीप्तिमान् ॥ ३ ॥ नानौषधिप्रभावज्ञो मंत्रतंत्र
विशारदः ॥ आययौ कपिलः श्रीमाञ्जैगीषव्यश्च सिद्धराट् ॥ ४ ॥ तयोस्त्वरितमुत्थाय स राजाभ्यागतक्रियाम् ॥ चकार परया युक्तो मुदा वै पृथि
वीपतिः ॥ ५ ॥ तावर्चितावासनस्थौ क्षमाशीलौ शुचिव्रतौ ॥ महौजसौ महाभागौ मुमुक्षू मुनिपुंगवौ ॥ ६ ॥ विद्याविनयसंपन्नौ ब्रह्मचर्यपरायणौ ॥
अनेकसृष्टिसंहारस्थितिकार्यपरायणौ ॥ ७ ॥ उदयादित्यसंकाशौ विभावसुसमद्युती ॥ तेजोराशिसमायुक्तौ दुर्निरीक्ष्यौ पृथग्जनैः ॥८॥ विनयेनोप
संगम्य प्रणिपत्याभिवाद्य च ॥ स राजा प्रांजलिर्भूत्वा प्रश्नमेनमपृच्छत ॥ ९ ॥ ॥ अश्वशिरा उवाच ॥ ॥ श्रुतं मया मुनिश्रेष्ठौ नान्यो
देवो जनार्दनात् ॥ ध्यातोथ पूजितो नृणां मुक्तिदो भवबंधनात् ॥ १० ॥ संस्मृते तु हृषीकेशे नराणां कोटिजन्मजम् ॥ अशुभं क्षयमाप्नोति
कथं न प्रणमेद्धरिम् ॥ ११ ॥ समाराध्य जगन्नाथं शक्राद्यास्त्रिदिवौकसः ॥ वसंति मुदिताः स्वर्गे दिव्यद्युतिसमन्विताः ॥ १२ ॥ जन्ममृत्युजरा
रोगैर्दुःखानि विविधानि च ॥ प्रयांति विलयं सद्यः प्रसन्ने गरुडध्वजे ॥ १३ ॥ इति पृष्टस्तदा तेन प्रार्थितेन यशस्विना ॥ ऊचतुस्तं नृपं सिद्धौ
सिद्धिविज्ञानकोविदौ ॥ १४ ॥ क एष प्रोच्यते राजंस्त्वया नारायणोऽधुना ॥ आवां नारायणौ द्वौ तु त्वत्प्रत्यक्षं गतौ नृप
॥ १५ ॥ ॥ अश्वशिरा उवाच ॥ ॥ भवंतौ ब्राह्मणौ सिद्धौ तपसा दग्धकिल्बिषौ ॥ युवां नारायणौ कस्मादिति वाक्यमुवाच
सः ॥ १६ ॥ शंखचक्रगदापाणिः पीतवासा जनार्दनः ॥ गरुडस्थो हृषीकेशः कस्तस्य सदृशो भुवि[1] ॥ १७ ॥ तस्य राज्ञो वचः
श्रुत्वा संसिद्धौ योगकोविदौ ॥ दर्शयामासतुस्तौ हि कृत्वा नारायणं वपुः ॥ १८ ॥ कपिलो मंत्रमाहात्म्यात्स्वयं विष्णुर्बभूव ह ॥
शंखचक्रगदापाणिः पीतवासाश्च तत्क्षणात् ॥ १९ ॥ जैगीषव्यश्च गरुडस्तत्क्षणात्समजायत[2] ॥ ततः समभवत्तत्र राजवेश्मनि कौ

---

[1] भवेत्–इ० पा० । [2] अभवत्प्रिये–इ० पा० ।

तुकम् ॥ २० ॥ दृष्ट्वा नारायणं देवं गरुडस्थं सनातनम् ॥ आश्चर्यं तादृशं दृष्ट्वा स राजा विस्मयान्वितः ॥ उवाच क्षाम्यतां सिद्धौ नायं विष्णुरथेदृशः ॥ २१ ॥ तस्य ब्रह्मा समुत्पन्नो नाभिपंकजमध्यतः ॥ तस्मात्तु ब्रह्मणो रुद्रः स विष्णुः परमेश्वरः ॥ २२ ॥ इति राज्ञो वचः श्रुत्वा तदा तौ सिद्धसत्तमौ ॥ चक्रतुः परमां मायां योगाचार्यौ सुमांत्रिकौ ॥ २३ ॥ कपिलः पद्मनाभस्तु पद्ममध्ये प्रजापतिः ॥ बभूव स्वयमेवात्र सहसा योगतस्तदा ॥ २४ ॥ जैगीषव्योऽथ रुद्रस्तु तस्यैवांके व्यवस्थितः ॥ ददर्श महदाश्चर्यं स राजा योगमोहितः ॥ २५ ॥ कौतुकात्प्रत्युवाचेदं भीतः कंपितकन्धरः ॥ नेत्थं भवति विश्वेशो मायैषा योगिनां तदा ॥ सर्वरूपी हरिः श्रीमान्सर्वगः सर्वदः स्मृतः ॥ २६ ॥ ततो वाक्यावसाने तु तस्य राज्ञश्च[1] संसदि ॥ मशका मत्कुणा यूका भ्रमराः पक्षिणो मृगाः ॥ २७ ॥ अश्वा गावो हयाः सिंहा व्याघ्रा गोमहिषास्तथा ॥ अन्येपि पशवः कीटा ग्राम्यारण्याश्च सर्वशः ॥ २८ ॥ दृश्यंते राजभवने कोटिशः पर्वतात्मजे ॥ तं दृष्ट्वा भूतसंघातं राजा विस्मितमानसः ॥ २९ ॥ यावच्चिंतयते किं स्यात्तावज्ज्ञातं नृपेण हि ॥ जैगीषव्यस्य माहात्म्यं कपिलस्य महात्मनः ॥ ३० ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा स राजाऽश्वशिरास्तदा ॥ पप्रच्छ च द्विजौ भक्त्या किमिदं सिद्धसत्तमौ ॥ ३१ ॥ सामर्थ्यमीदृशं लब्धं कस्माद्वै तपसो बलात् ॥ अद्य मे सफलोत्पत्तिरद्य मे सफलं श्रुतम् ॥ ३२ ॥ सफला मे मनोवृत्तिर्युवयोर्दर्शनेन वै ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कपिलो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३३ ॥ महाकालवने राजन्विद्यते लिंगमुत्तमम् ॥ ख्यातं सिद्धेश्वरं नाम्ना सिद्धैरभ्यर्चितं सदा ॥ ३४ ॥ सौभाग्येश्वरपूर्वे तु सौभाग्यारोग्यदायकम् ॥ प्रभावात्तस्य लिंगस्य प्राप्ता सिद्धिरनुत्तमा ॥ ३५ ॥ जैगीषव्येन सिद्धेन मया वै नृपसत्तम ॥ तस्माद्व्रज महाबाहो महाकालवनं शुभम् ॥ ३६ ॥ तत्र द्रक्ष्यसि सर्वेशं[2] शंखचक्रगदाधरम् ॥ लिंगमूर्त्तौ स्थितं विष्णुं यस्ते सिद्धिं प्रदास्यति ॥ ३७ ॥ संसिद्धा बहवस्तत्र सनकाद्या नरेश्वर ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कपिलस्य महात्मनः ॥ ३८ ॥ जगाम सहसा तत्र स राजाश्वशिरास्तदा ॥ ददर्श चैव तौ सिद्धौ सिद्धेश्वरसमीपतः ॥ ३९ ॥ अन्ये च बहवः सिद्धाः सिद्धनाथास्तथा परे ॥ ज्ञात्वा सिद्धेश्वरं देवं सिद्धसंघैः समर्चितम् ॥ ४० ॥ लिंगमध्ये स्थितं विष्णुं ज्ञात्वा स नृपसत्तमः ॥ पूजयामास भावेन परमेण समाधिना ॥ ४१ ॥ ततस्तुष्टोऽब्रवीद्देवो वरं वरय सुव्रत ॥ यत्तेभिलषितं सर्वमहं दास्यामि भूपते ॥ ४२ ॥ लिंगस्य वचनं श्रुत्वा नृपेणोक्तं च तच्छृणु ॥ यदि मेऽस्ति दया देव प्रसन्नोऽसि हि चेत्प्रभो ॥ ४३ ॥ यत्ते रूपं परं नाथ तद्दर्शय ममाच्युत ॥ एतदेव हि मे देव सदाभिलषितं हृदि ॥ ४४ ॥ आजन्मनो

---

[1] तु–इ०पा० । [2] देवेशम्––इ०पा० ।

जगन्नाथ कदा द्रक्ष्ये जनार्दनम् ॥ एतदिच्छाम्यहं देव वराणां प्रवरं वरम् ॥ दीयमानं त्वयाभीष्टं ख्यातं सिद्धेश्वरं क्षितौ ॥ ४५ ॥ नृपस्य वचनं श्रुत्वा लिंगेनोक्तं वरानने ॥ न मे विदुर्देवगणा नासुरा न महर्षयः ॥ ४६ ॥ परं रूपं नृपश्रेष्ठ कृष्णोऽहं लिंगतां गतः ॥ ममलोकं तु ये प्राप्ता मुनयो मंत्रभूषिताः ॥ ४७ ॥ न चैते मां विजानंति परमार्थेन पार्थिव ॥ यदेतद्दृश्यते तेजो लिंगरूपेण मामकम् ॥ ४८ ॥ एतदेव हि ब्रह्माद्या ध्यायन्ति त्रिदशास्त्वमी ॥ अतो न मे परं रूपं द्रष्टुं कश्चित्क्षमो भवेत् ॥ ४९ ॥ अनेकजन्मसंशुद्धा योगिनो मदनुग्रहात् ॥ प्रविशंति तनौ मह्यं मुक्ताः संसारबंधनैः ॥५०॥ एवं हि ब्रुवतस्तस्य सिद्धिः प्राप्ता नृपेण हि ॥ विष्णुरूपं समास्थाय तस्मिँल्लिंगे लयं गतः ॥५१॥ अतो देवि सुविख्यातं लिंगं सिद्धेश्वरं परम् ॥ ये पश्यंति नरा भक्त्या तेषां सिद्धिश्च शाश्वती ॥ ५२ ॥ अंजनं पादलेपं च पादुकासिद्धिरेव च ॥ गुटिका खड्गसिद्धिश्च महासिद्धिः सुदुर्लभा ॥ ५३ ॥ दिव्यौषधैश्च या सिद्धिर्मंत्रस्पर्शोद्भवा च या ॥ एतास्तु सिद्धयः प्रोक्ता अपरा[1] लघिमादयः ॥ ५४ ॥ धर्मार्थकामसिद्धिश्च मोक्षसिद्धिरनुत्तमा ॥ जायते नात्र सन्देहः श्रीसिद्धेश्वरदर्शनात् ॥ ५५ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ सिद्धेश्वरस्य देवस्य मतंगेशमथो शृणु ॥ ५६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ मतंगेश्वरसंज्ञं तु षष्टिसंख्याकर्माश्वरम् ॥ विद्धि पापहरं देवि समीहितकरं सदा ॥ १ ॥ सुगतिर्नाम विप्रेन्द्रो बभूव द्वापरे युगे ॥ सत्यवादी सदा दांतो वेदाध्ययनतत्परः ॥ २ ॥ मतंगस्तस्य पुत्रोऽभूद्बाल्याद्दारुणतां गतः ॥ स बालं गर्दभं देवि तिष्ठन्तं मातुरंतिके ॥ दण्डकाष्ठेन सहसा ताडयामास चापलात् ॥ ३ ॥ तं तु तीव्राहतं दृष्ट्वा गर्दभी पुत्रगृद्धिनी ॥ उवाच मा शुचः पुत्र चंडालोऽयं न वै द्विजः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणे दारुणं नास्ति मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ तुदन्पापाकृतिरयं बाले न कुरुते दयाम् ॥ ५ ॥ स्वकीयां भजते चाथ प्रकृतिं मानवः सदा ॥ एतच्छ्रुत्वा मतंगस्तु दारुणं गर्दभीवचः ॥ ६ ॥ दंडकाष्ठं परित्यज्य रासभीं प्रत्यभाषत ॥ ब्रूहि रासभि कल्याणि माता मे येन दूषिता ॥ ७ ॥ कथं मां वेत्सि चंडालं यायावरकुलोद्भवम् ॥ केन जातोस्मि चंडालो ब्राह्मण्यं येन मे गतम् ॥ ८ ॥ ॥ गर्दभ्युवाच ॥ ॥ नापितेन प्रमत्तेन ब्राह्मण्यां वृषलेन हि ॥ ततस्त्वमसि चांडालो ब्राह्मण्यं तेन ते गतम् ॥ ९ ॥ एवमुक्तो मतंगस्तु पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ताताश्चर्यं

---

१ अपराः--इ० पा० ।   २ अवंतीस्थपुस्तके--'सिद्धवटपासे'--इति सिद्धेश्वरलिंगस्य स्थानं सूचितन् ।

श्रुतं मेऽद्य जातोऽहं नापितेन वै ॥ १० ॥ गर्दभ्या कथितं सम्यक्तस्मात्तप्स्ये महत्तपः ॥ एवमुक्त्वा स पितरं प्रतस्थे कृतनिश्चयः ॥११॥ स गत्वा
च ततोऽरण्यमतप्यत महत्तपः ॥ ततः संतापयामास विबुधांस्तपसान्वितः ॥ १२ ॥ तं तथा तपसा युक्तमुवाच हरिवाहनः ॥ मतंग तप्यसे किं त्वं
भोगानुत्सृज्य मानुषान् ॥ वरं ददामि तेऽहं तं वृणीष्व त्वं यदिच्छसि ॥ १३ ॥ ॥ मतङ्ग उवाच ॥ ॥ ब्राह्मण्यं कामयानोऽहमिदमारब्धवां
स्तपः ॥ देहि मे शाश्वतं शक्र वर एष वृतो मया ॥ १४ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं तमुवाच पुरंदरः ॥ ब्राह्मण्यं याचसे त्वं हि दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥
॥ १५ ॥ नाशमेष्यसि दुर्बुद्धे तदुपारम मा चिरम् ॥ चंडालयोनौ जातेन न तत्प्राप्यं कथंचन ॥ १६ ॥ एवमुक्तो मतंगस्तु संशितात्मा यत
व्रतः ॥ अतिष्ठदेकपादेन वर्षाणां शतसंख्यया ॥ १७ ॥ तमुवाच ततः शक्रः पुनरेव महायशाः ॥ ब्राह्मण्यं दुर्लभं वीर मा कृथाः साहसं वृथा
॥ १८ ॥ न हि शक्यं प्राप्तुमेवमचिरान्नाशमेष्यसि ॥ वृणु वा काममन्यं त्वं ब्राह्मणत्वं सुदुर्लभम् ॥ १९ ॥ एवमुक्तो मतंगस्तु संशितात्मा
दृढव्रतः ॥ सहस्रमेकं पादेन ततोऽब्दानामवर्त्तत ॥२०॥ तदेव च पुनर्वाक्यमुवाच बलवृत्रहा ॥ चंडालयौनौ जातेन नावाप्यं ते कथंचन ॥ २१ ॥
अन्यं वरं वृणीष्व त्वं मा कृथास्तत्स्वयं श्रमम् ॥ एवमुक्तो मतंगस्तु भृशं शोकपरायणः ॥ २२ ॥ अतिष्ठत गयां गत्वा सोंगुष्ठेन शतं समाः ॥
सुदुष्करं वहन्योगं प्राणायामपरायणः ॥ २३ ॥ त्वगस्थिभूतो धर्मात्मा तताप परमं तपः ॥ तपंतं तमभिद्रुत्य परिजग्राह वासवः ॥ २४ ॥ वरा
णामीश्वरो दाता सर्वभूतहिते रतः ॥ २५ ॥ ॥ शक्र उवाच ॥ ॥ मतंगब्राह्मणत्वं हि विरुद्धमिह दृश्यते ॥ ब्राह्मण्यं दुर्ल्लभं तात ह्यसतां
पापशीलिनाम् ॥ २६ ॥ ब्राह्मणे सर्वभूतानां योगक्षेमः समाहितः ॥ तदुत्सृज्येह दुष्प्राप्यं ब्राह्मण्यमकृतात्मभिः ॥ २७ ॥ अन्यं वरं वृणीष्व त्वं
दुर्लभोऽयं हि ते वरः ॥ २८ ॥ ॥ मतंग उवाच ॥ ॥ किं मां तुदसि दुःखार्तं मृतं मारयसे च माम् ॥ तं तु शोचामि यो लब्ध्वा ब्राह्मण्यं नानु
पालयेत् ॥ २९ ॥ ब्राह्मण्यं यदि दुष्प्राप्यं त्रिभिर्वर्णैः शतक्रतो ॥ तपसा च कथं लब्धं विश्वामित्रेण भूभुजा ॥ ३० ॥ वीतहव्यश्च राजर्षिस्तपसा
विप्रतां गतः ॥ तस्मात्तपः करिष्यामि निर्द्वंद्वो निष्परिग्रहः ॥३१॥ अहिंसादमसत्यस्थः कथं नार्हामि विप्रताम् ॥ दैवेन कृतमेतद्धि यद्यहं मातृदो
षतः ॥ ३२ ॥ एतामवस्थां संप्राप्तो दैवयोगात्पुरंदर ॥ नूनं दैवं न शक्यं तु पौरुषेण निवर्त्तितुम् ॥ ३३ ॥ यदहं यत्नवानेवं न लभे विप्रतां विभो ॥
एवं ज्ञात्वा तु देवेश दातुमर्हसि मे वरम् ॥ ३४ ॥ यदि तेऽहमनुग्राह्यः किंचिद्वा सुकृतं मम ॥ तदुपायं हि मे शंस कथं विप्रो भवामि वै ॥ ३५ ॥

---

१ श्रूयते---इ०पा० ।

यथा ममाक्षया कीर्त्तिर्भवेद्दापि पुरंदर ॥ कर्तुमर्हसि तद्देव शिरसा त्वां प्रसादये ॥ ३६ ॥ इत्युक्तो हि मतंगेन वासवो बलवृत्रहा ॥ कथयामास संतुष्टो लिंगमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ३७ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ महाकालवने लिंगं स्थापितं ब्रह्मणा पुरा ॥ दिव्यमूर्त्तिधरं दिव्यं श्रीसिद्धेश्वरपूर्वतः ॥ ३८ ॥ तस्य दर्शनमात्रेण विप्रत्वं समवाप्स्यसि ॥ वासवस्य च वाक्येन मतंगो गतवांस्तदा ॥ ३९ ॥ महाकालवनं रम्यं सिद्धक्षेत्रमथापरम् ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगमशेषफलदायकम् ॥ ४० ॥ दृष्ट्वा संपूजयामास पुष्पैर्नानाविधैस्तथा ॥ पूजितः प्रत्युवाचेदं मतंगं देवसत्तमः ॥ ४१ ॥ अहो महान्सभाग्योसि यस्त्वया तोषितोऽस्म्यहम् ॥ मत्तः सर्वं समुद्भूतं ब्रह्मांडं भूर्भुवादिकम् ॥ ४२ ॥ वरदोऽस्मि वरार्हाणां शापदोऽस्मि दुरात्मनाम् ॥ ब्राह्मण्यं मत्प्रसादाच्च अक्षयं ते भविष्यति ॥ ४३ ॥ ततोऽसौ विप्रतां यातो मतंगो लिंगदर्शनात् ॥ पुनः पूजाप्रभावेण ब्रह्मलोकं गतो द्विजः ॥ ४४ ॥ ब्राह्मण्यं दुर्लभं लब्धं लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ मतंगेन वरारोहे तस्माद्देवो विगीयते[2] ॥ ४५ ॥ मतंगेश्वरको लोके ब्रह्मलोकप्रदायकः ॥ वर्णाश्रमेषु विद्विष्टाः पाषंडवचने रताः ॥ ४६ ॥ निर्मर्यादा निराचारा निःशंकाश्चातिलोलुपाः ॥ निर्घृणाः क्रूरकर्माणो धृष्टाः कलियुगे नराः॥दर्शनात्तस्य लिंगस्य तेऽपि यांति त्रिविष्टपम् ॥४७॥ ये विशुद्धा महाभागा ध्यानिनो मुक्तिभागिनः ॥ ते पश्यंति कलौ देवि मतंगेश्वरमीश्वरम् ॥४८॥ ब्रह्मध्यानपरा ये च यज्ञदानक्रियारताः ॥ ते पश्यंति कलौ देवि मतंगेश्वरमीश्वरम् ॥ ४९ ॥ येऽर्चयंति महादेवि मतंगेश्वरमीश्वरम् ॥ कृतपुण्या नरा मर्त्ये तेषां वासोऽक्षयो दिवि ॥५०॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ मतंगेश्वरदेवस्य[1] शृणु सौभाग्यमीश्वरम् ॥ ५१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये [3]मतंगेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ छ ॥

॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एकषष्टितमं विद्धि सौभाग्येश्वरमीश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥ १ ॥ प्रथमे प्राकृते कल्पे राजाभूदश्ववाहनः ॥ प्राग्ज्योतिषपुरे रम्ये धर्मात्मा कीर्त्तिवर्द्धनः ॥ २ ॥ अनेकयज्ञकृत्प्राज्ञः संग्रामेष्वपराजितः ॥ तस्य भार्या विशालाक्षि नाम्ना मदनमञ्जरी ॥ ३ ॥ काशिराजसुता सुभ्रू रूपेणातीव शोभना ॥ दक्षा सुशीला धर्मिष्ठा गृहव्यापारकोविदा ॥ ४ ॥ चतुःषष्टिकलायुक्ता सदा भर्तृहिते रता ॥ पूर्णेन्दुवदना सौम्या सदा मधुरभाषिणी ॥ ५ ॥ पूर्वकर्मवशाद्देवि दुर्भगा समजायत ॥ सा नेष्टा तस्य नृपतेर्नेत्रोद्वेगकरी सदा ॥ ६ ॥ श्रोत्रोद्वेगकरं वाक्यं तस्य राज्ञः करोति सा ॥ ददाह लोचने राज्ञस्तस्याः संदर्शनं सदा ॥ ७ ॥

---

[1] देवेश–इ०पा० । [2] विगीयते–विशेषेण गीयते--इत्यर्थः । [3] उज्जयनीतो लब्धे पुस्तके–'व्रजभाणनी गलीमाहे' इति मतंगेश्वरस्थानं सूचितम् ।

मूर्छां प्राप्नोत्यसह्यां स तस्याः स्पर्शेन भूपतिः ॥ कदा चालोकितो राजा तया प्रेम्णा वरानने ॥ दह्यमानोऽतितीव्रेण वह्निना वाक्यमब्रवीत् ॥
॥ ८ ॥ द्वास्थैतां दुर्भगां भार्यामादाय विपिने वने ॥ परित्यजाशु नैतत्ते विचार्यं वचनं मम ॥ ९ ॥ ततो नृपस्य वचनमविचार्यमवेक्ष्य सः ॥
द्वास्थस्तत्याज तां सुभ्रूमारोप्य स्यंदनं वने ॥ १० ॥ सा च त्यक्ता वने शून्ये रुदती च मुहुर्मुहुः ॥ सस्मार तं महीपालं तममन्यत दैवतम् ॥
॥ ११ ॥ अथ सा चारुसर्वांगी तत्रासक्तात्ममानसा ॥ निश्वासपरमा निन्ये दिनशेषं तथा निशाम् ॥ १२ ॥ निश्वसन्त्यनवद्यांगी हाहेति रुदती
मुहुः ॥ मन्दभाग्येति चात्मानं निनिन्द मदिरेक्षणा ॥ १३ ॥ न विहारे न चाहारे रमणीये न तद्वने ॥ न [1]कन्दरेषु शैलानां सा बबन्ध तदा
रतिम् ॥ त्यक्ता तेन वरारोहे निनिन्द [2]निजयौवनम् ॥ १४ ॥ दुर्भगाहं क्व जातात्र दुष्टदैववशीकृता ॥ कथं प्राप्तः स मे भर्त्ता तादृशो नृपस
त्तमः ॥ १५ ॥ धन्योऽयमतिपुण्योऽयं योऽयं यौवनगोचरः ॥ अन्यासामसतीनां च रमिष्यति न संशयः ॥ १६ ॥ अभीष्टा कस्यचित्कांता
कांतः कस्याश्चिदीप्सितः ॥ परस्परानुरागाढ्यं दांपत्यमतिदुर्लभम् ॥ १७ ॥ ममायं वल्लभो राजा न चाहं नृपवल्लभा ॥ परस्परानुरागो हि
धन्यानामेव जायते ॥ १८ ॥ यद्यद्य स महीपालो न मया संगमेष्यति ॥ तत्कामाग्निरवश्यं मां क्षपयिष्यति दुःसहः ॥ १९ ॥ रमणीयमभूद्यत्तु
पुंस्कोकिलनिनादितम् ॥ हीनं हि वल्लभेनैवं दहतीवाद्य मे वनम् ॥ २० ॥ इत्थं सा मदनाविष्टा विलपन्ती पुनःपुनः ॥ ददर्श तापसं तत्र त्रिका
लज्ञं दृढव्रतम् ॥ २१ ॥ मेखलाजिनकौपीनदण्डकाष्ठोपजीवनम् ॥ महौजसं महाभागं मुमुक्षुं मुनिपुंगवम् ॥२२॥ उदयादित्यसंकाशं विभावसुस
मद्युतिम् ॥ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय सा राज्ञी दुर्मता सती ॥ २३ ॥ विनयेनोपसंगम्य प्रणिपत्याभिवाद्य च ॥ वियोगकारणं राज्ञः पप्रच्छ प्रणता
सती ॥ २४ ॥ भगवन्काशिराजस्य सुताहमतिवल्लभा ॥ भगिनी शत्रुसेनस्य मातुश्चातीव वल्लभा ॥ २५ ॥ अश्ववाहनसंज्ञेन नृपेणोढा महामुने ॥
धर्मतो धर्मकल्पेन प्रजापतिसमेन तु ॥ २६ ॥ सा किमर्थं न चाभीष्टा जाताऽहं तस्य भूपतेः ॥ स चातीव ममाभीष्टो नृपतिः सर्वदा विभो ॥
॥ २७ ॥ दुर्भगाहं कथं जाता कर्मणा केन तापस ॥ कथं भवति वश्यो मे भर्त्ता नृपतिसत्तमः ॥ सौभाग्यं च कथं मे स्यादिति सत्यं
च कथ्यताम् ॥ २८ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा स मुनिः संशितव्रतः ॥ ज्ञानेन कथयामास तस्या दौर्भाग्यकारणम् ॥ २९ ॥ पाणिग्रहणकाले
त्वं ग्रहैः पापैर्विलोकिता ॥ भर्ता ते नृपतिः पुत्रि ग्रहैः सौम्यैर्विलोकितः ॥ ३० ॥ तेन ते वल्लभो राजा न त्वं भूपस्य वल्लभा ॥

---

[1] न केदारेषु शैलेषु—इ० पा० । [2] नवयौवनम्—इ०पा० ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा सा राज्ञी दीनमानसा ॥ पप्रच्छ विनयोपेता भक्तिनम्रात्मकन्धरा ॥३१॥ भगवन्केन दानेन स्नानेन नियमेन च ॥ कर्मणा
केन सौभाग्यं परमं हि कथं भवेत् ॥ ३२ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा स मुनिः संशितव्रतः ॥ कथयामास माहात्म्यं सौभाग्यं येन लभ्यते ॥ ३३ ॥
महाकालवने पुत्रि लिंगं सौभाग्यदायकम् ॥ मतंगेश्वरपार्श्वे तु विद्यतेऽभीष्टदायकम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण सौभाग्यं समवाप्स्यसि ॥३४॥ इंद्राण्या
राधितं लिंगं पुरा सौभाग्यकारणात् ॥ सौभाग्यं परमं लब्धं नष्टः शक्रोऽपि लब्धवान् ॥ तस्माद्गच्छ ममादेशान्महाकालवनं शुभम् ॥ ३५ ॥
सौभाग्यं भविता तत्र कांतेन सह दर्शनम् ॥ पुत्रो भविष्यति शुभे तस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ ३६ ॥ इत्युक्ता सा तदा तेन तापसेन वरानने ॥
विद्यते यत्र तल्लिंगं महाकालवनं गता ॥ ३७ ॥ ददर्श प्रणयोपेता लिंगं सौभाग्यदायकम् ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य राजा सस्मार तां प्रियां[1]म् ॥ ३८ ॥
पप्रच्छ जमदग्निं तु क्व गता मे प्रिया विभो ॥ भक्षिता विपिने विप्र सिंहव्याघ्रनिशाचरैः ॥ ३९ ॥ मया त्यक्ता नृशंसेन अहं तस्यास्तु वल्लभः ॥
एवं ब्रुवाणो नृपतिः प्रत्युक्तो जमदग्निना ॥ ४० ॥ न भक्षिता सा भूपाल सिंहव्याघ्रनिशाचरैः ॥ सा चाविप्लुतचारित्रा त्वद्भक्ता च पतिव्रता ॥
॥ ४१ ॥ महाकालवनं राजन्गता सौभाग्यकाम्यया ॥ भार्या रक्ष्या महीपाल इति सा श्रुतिरुत्तमा ॥ ४२ ॥ भार्यायां रक्ष्यमाणायां प्रजा
भवति रक्षिता ॥ आत्मा हि जायते तस्यां सा रक्ष्यातो नरेश्वर ॥४३॥ धर्महानिश्चानुदिनमभार्यस्य भवेन्नृप ॥ नित्यक्रियाया विभ्रंशः स चापि
पतनाय वै ॥ ४४ ॥ पत्न्यानुकूलया भाव्यं यथाशीलेऽपि भर्त्तरि ॥ दुःशीला दुर्भगा भार्या पोषणीया नरेश्वर ॥ ४५ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा
समायातो न[2]रेश्वरः ॥ महाकालवने रम्ये ददर्श स्वां प्रियां तदा ॥ ४६ ॥ सौभाग्यालंकृतां सुभ्रूं पूजयंतीं महेश्वरम् ॥ दृष्ट्वा स्नेहेन चालिंग्य
प्रत्युवाच स तां प्रियाम् ॥ ४७ ॥ विरहेण त्वदीयेन संतप्तोऽहं वरानने ॥ अद्य मे सफलं चक्षुर्जीवितं च सुजीवितम् ॥ ४८ ॥ यत्त्वां पश्यामि
सुभगे कृतार्थोहं कृतस्त्वया ॥ एवं हृष्टातिहर्षेण सा[3] ददर्श तदा पतिम् ॥ उवाच च प्रसीदेति भूयो भूयो मुदान्विता ॥ ४९ ॥ ततः स राजा
रभसात्परिष्वज्याह भामिनीम् ॥ प्रिये प्रसन्न एवाहं भूयो भूयो ब्रवीमि किम् ॥ ५० ॥ ततः समागमो जातो जातः पुत्रोऽतिधार्मिकः ॥ तस्य
लिंगस्य माहात्म्या[4]द्दत्तोनाम स गीयते ॥ ५१ ॥ सौभाग्यमतुलं लब्धं तया देव्या हिमात्मजे ॥ सौभाग्येश्वरसंज्ञं तु ततःप्रभृति भूतले ॥ ५२ ॥ ये
पश्यंति विशालाक्षि सौभाग्येश्वरमीश्वरम् ॥ तेषां कुले न दौर्भाग्यं जायते पर्वतात्मजे ॥ ५३ ॥ भविष्यति न दारिद्र्यं वियोगो न च बन्धुभिः ॥

---

१ प्रिये–इ०पा० । २ अश्ववाहनः–इ०पा० । ३ तम्–इ०पा० । ४ वृत्तोनाम–इ० पा० ।

पुत्रमित्रकलत्राणां लिंगस्य च समर्चनात् ॥ ५४ ॥ नोपसर्गभयं तेषां ये पश्यंति वरानने ॥ सौभाग्येश्वरसंज्ञं तु न ग्रहादिभयं भवेत् ॥ ५५ ॥
सर्वबाधाविनिर्मुक्तो धनधान्यसमन्वितः ॥ मनुष्यो जायते देवि सौभाग्येश्वरदर्शनात् ॥ संपूज्यः सर्वलोकेषु सौभाग्यैकनिधिर्भवेत् ॥ ५६ ॥
जायते भूपतिर्लोके सार्वभौमो वरानने ॥ नापुत्रा नाधना नारी न दीना न च दुःखिता ॥ जायते दुर्भगा नैव सौभाग्येश्वरदर्शनात् ॥ ५७ ॥
न वैधव्यं न च व्याधिर्नाकालमरणं प्रिये ॥ न पुत्रभर्तृजं दुःखं जायते लिंगदर्शनात् ॥ ५८ ॥ यथा लक्ष्मीर्हरेर्नित्यं सावित्री ब्रह्मणः स्मृता ॥
रोहिणी वल्लभा चेंदोः शची शक्रस्य वल्लभा ॥ तथा सा जायते नारी सौभाग्येश्वरदर्शनात् ॥ ५९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥
सौभाग्येश्वरदेवस्य शृणु रूपेश्वरं प्रिये ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीति
लिंगमाहात्म्ये [1]सौभाग्येश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ द्विषष्टिकं विजानीहि देवं रूपे
श्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण रूपवाञ्जायते नरः ॥ १ ॥ पाद्मकल्पे महादेवि पद्मोनाम महीपतिः ॥ पद्मगर्भसमुद्भूतो बभूवातिपराक्रमी ॥
पृथिव्याश्चतुरंताया जातो धर्मरतो बली ॥ २ ॥ स कदाचिन्महाबाहुः प्रभूतबलवाहनः ॥ वनं जगाम गहनं हयनागशतैर्वृतः ॥ ३ ॥ बिल्वार्कखदि
राकीर्णं कपित्थधवसंकुलम् ॥ मृगसिंहैर्वृतं घोरैरन्यैश्चापि वनेचरैः ॥ ४ ॥ तत्र वन्यसहस्राणि हत्वा सबलवाहनः ॥ राजा मृगप्रसंगेन वनमन्य
द्विवेश सः ॥ ५ ॥ एक एवोत्तमबलः क्षुत्पिपासासमन्वितः ॥ स वनस्यांतमासाद्य [2]महद्दारण्यमासदत् ॥ ६ ॥ तच्चाप्यतीत्य नृपतिर्ददर्शाश्रम
मुत्तमम् ॥ मनःप्रह्लादजननं दृष्टिकांतमतीव च ॥ ७ ॥ पुष्पितैः पादपैः कीर्णमतीव सुखशाद्वलम् ॥ ततोऽगच्छन्महाबाहुरेकोऽमात्यान्विसृज्य
तान् ॥ ८ ॥ नापश्यदाश्रमे तस्मिंस्तमृषिं संशितव्रतम् ॥ उवाच क इहेत्युच्चैर्वनं संनादयन्निव ॥ ९ ॥ श्रुत्वाथ तं तथा शब्दं कन्या श्रीरिव रूपिणी ॥
निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्तापसाकारधारिणी ॥ १० ॥ सा तं दृष्ट्वैव राजानं पद्मगर्भसमुद्भवम् ॥ आसनेनार्चयित्वा च पप्रच्छ [3]नाम तं तदा ॥ ११ ॥ उवाच
स्मयमानाथ किं कार्यं क्रियतामिति ॥ तामब्रवीत्ततो राजा कन्यां मधुरभाषिणीम् ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा चैवानवद्यांगीं यथावत्प्रतिपूजितः ॥ आगतोऽहं महा
भागे मुनिश्रेष्ठमुपासितुम् ॥ १३ ॥ क्व गतो भगवान्भद्रे तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥ एवमुक्ता तु सा कन्या तेन राज्ञा तदाश्रमे ॥ हसंती प्रत्युवाचेदं
वाक्यं समधुराक्षरम् ॥ १४ ॥ कन्याहं पृथिवीपाल कौमारब्रह्मचारिणः ॥ तपस्विनो धृतिमतो धर्मज्ञस्य मनस्विनः ॥ १५ ॥ सुता कण्वस्य मामेवं

---

[1] उज्जयिनीस्थपुस्तके—'सामनोरत्नां वरपासे' इति लिखितमस्ति । तदेतस्य सौभाग्येश्वरलिंगस्य स्थानं बोद्धव्यम् । [2] महद्दीरणमासदत्—इ०पा० । [3] पप्रच्छानामयं तदा—इ०पा० ।

विद्धि त्वं मनुजाधिप ॥ कण्वं हि पितरं मन्ये पितरं स्वमजानती ॥ १६ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा नृपेणोक्तं वरानने ॥ सुव्यक्तं राजपुत्री त्वं
यथा कल्याणि भाषसे ॥ १७ ॥ भार्या मे भव सुश्रोणि ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ सुवर्णरत्नवासांसि कुंडले परिहारके ॥ १८ ॥ आहरामि तवाद्याहं
भार्या मे भव शोभने ॥ गांधर्वेण च मां भीरु विवाहेनैव सुंदरि ॥ विवाहानां च रंभोरु गांधर्वः श्रेष्ठ उच्यते ॥ १९ ॥ नृपस्य वचनं श्रुत्वा कन्या
वचनमब्रवीत् ॥ मुहूर्त्तं संप्रतीक्षस्व स मां तुभ्यं प्रदास्यति ॥ २० ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ इच्छामि त्वां वरारोहे भजमानमनिंदिते ॥ तदर्थं
मां स्थितं विद्धि त्वया मेऽपहृतं मनः ॥ २१ ॥ आत्मनो बंधुरात्मैव गतिरात्मैव चात्मनः ॥ आत्मनैवात्मनो दानं कर्तुमर्हसि धर्मतः ॥
॥ २२ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ यदि धर्मपथस्त्वेष यदि चात्मा प्रभुर्मम ॥ सत्यं मे प्रतिजानीहि दत्तमात्मानमद्य मे ॥ २३ ॥ इति तस्या
वचः श्रुत्वा परिणीता नृपेण हि ॥ गांधर्वेण विवाहेन कामासक्तेन पार्वति ॥ २४ ॥ कामिता सा नृपेणैव ततो गंतुं समुद्यतः ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि
कण्वश्चाश्रममभ्यगात् ॥ २५ ॥ सा कन्या पितरं दृष्ट्वा ह्रिया नोपजगाम तम् ॥ विज्ञायाथ च तां विप्रो दिव्यज्ञानो महातपाः ॥ २६ ॥ उवाच
परमं क्रुद्धस्तां कन्यां काममोहिताम् ॥ त्वयापि दुष्टे रहसि मामवज्ञाय यत्कृतः ॥ २७ ॥ स्वयं स्वयंवरो मोहात्तस्मात्कृष्णा भविष्यसि ॥ कुत्सिता
निर्घृणा दीना निर्लज्जा रूपवर्जिता ॥ २८ ॥ अयं ते नृपतिर्भर्त्ता दुष्टरूपो भविष्यति ॥ २९ ॥ इत्युक्ता तक्षणाज्जाता सा कन्या रूपवर्जिता ॥
कुरूपो नृपतिर्जातः शापात्तस्य महात्मनः ॥ ३० ॥ अथ प्रसादयामास सा कन्या पितरं तदा[1] ॥ बालानभिज्ञा मूढाहं मन्मथेन प्रपीडिता ॥ ३१ ॥
अज्ञानाच्च कृतं पापं तात त्वं क्षंतुमर्हसि ॥ अयं महीपतिस्तात प्रत्यग्लीनो महाव्रतः ॥ ३२ ॥ न चाहं प्रार्थिता तेन मयासौ प्रार्थितो नृपः ॥ तस्मा
दनुग्रहं तात कर्त्तुमर्हसि चावयोः ॥ ३३ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा स विप्रोऽतिकृपान्वितः ॥ उवाच स्वां दुहितरमाश्वास्यैवं पुनःपुनः ॥ ३४ ॥ नैव
वागनृतं पुत्रि यावदद्य स्मराम्यहम् ॥ दैवमत्र परं मन्ये धिग्बुद्धिं धिक्पराक्रमम् ॥ ३५ ॥ अकार्यं कारितो येन बलादहमनिंदिते ॥ उपदेशं प्रदा
स्यामि तत्त्वं कर्तुमिहार्हसि ॥ ३६ ॥ महाकालवने पुण्ये लिंगं रूपप्रदायकम् ॥ पशुपेश्वरपूर्वे तु विद्यतेऽभीष्टदायकम् ॥ ३७ ॥ तत्त्वं गच्छ त्वरा
युक्ता सह भर्त्रा नृपेण हि ॥ रूपं प्राप्स्यसि दुष्प्राप्यं लिंगदर्शनमात्रतः ॥ ३८ ॥ इत्युक्ता सा तदा कन्या सह भर्त्रा गता प्रिये ॥ महाकालवने रम्ये
यत्र लिंगमनुत्तमम्[2] ॥ ३९ ॥ ददर्श परया भक्त्या स च राजा नरोत्तमः ॥ तक्षणाद्दिव्यदेहा सा रूपेणातिमनोहरा ॥ दिव्यवस्त्रपरीधाना दिव्यालं

---

[1] स्वयम्—इ०पा० । [2] अनन्तकम्—इ०पा० ।

कारभूषिता ॥ ४० ॥ स च राजा तथा जातः कंदर्पसदृशाकृतिः ॥ रूपेणाप्रतिमो लोके तस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ ४१ ॥ अतो लोकेषु विख्यातो
देवो रूपेश्वरः प्रिये ॥ रूपदो धनदोऽत्यर्थं पुत्रदः स्वर्गदस्तथा ॥ ४२ ॥ स च राजा स्वकं प्राप्तो राष्ट्रं सस्यादिसंयुतम् ॥ प्रियया परया सार्द्धं चक्रे
राज्यमकंटकम् ॥ ४३ ॥ राज्यं कृत्वा गतः स्वर्गं भार्यया सह पार्वति ॥ देदीप्यमानो वपुषा द्वितीय इव भास्करः ॥ ४४ ॥ विमानेन सुदीप्तेन
वंद्यमानो दिवालये ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य प्राप्तः पदमनामयम् ॥ ४५ ॥ ये पश्यंति विशालाक्षि देवं रूपेश्वरं शिवम् ॥ न ते रूपेण हीयंते यशसा
च कुलेन च ॥ ४६ ॥ सदा रूपकरं लिंगं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ये पश्यंति वरारोहे तेषां लोकाः सदाऽक्षयाः ॥ ४७ ॥ येऽर्चयंति नरा नित्यं
देवं रूपेश्वरं परम् ॥ तेऽर्चिता यांति यानेन मम लोकं सनातनम् ॥ ४८ ॥ स एव सुकृती लोके कुलं तेनाप्यलंकृतम् ॥ यः पूज
यति रूपेशं रूपसौभाग्यदायकम् ॥ ४९ ॥ यः पूजयति देवेशं प्रसंगादपि पार्वति ॥ धनवान्रूपवान्सोऽपि राजा भवति भूतले ॥ ५० ॥
एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ रूपेश्वरस्य देवस्य धनुःसाहस्रकं शृणु ॥ ५१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये [2]रूपेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ धनुःसाहस्रनामानमीश्वरं शृणु पार्वति ॥ त्रिषष्टिसंख्यकं दिव्यं दर्शनात्पापनाशनम् ॥ १ ॥ विदूरथोनाम
नृपः ख्यातकीर्त्तिरभूद्भुवि ॥ तस्य पुत्रद्वयं जातं सुनीतिः सुमतिस्तथा ॥ २ ॥ एकदा तु वनं यातो मृगयां स विदूरथः ॥ ददर्श गर्त्तं
सुमहद्भूमेर्मुखमिवोद्गतम् ॥ ३ ॥ तं दृष्ट्वा चिंतयामास किमेतदिति पार्थिवः ॥ पातालविवरं मन्ये वडवानलसंनिभम् ॥ ४ ॥ चिंतयन्निव
तत्रासौ ददर्श विजने वने ॥ ब्राह्मणं सुव्रतंनाम तपस्विनमकल्मषम् ॥ ५ ॥ स तं पप्रच्छ नृपतिः किमेतदिति भो द्विज ॥ ६ ॥ ॥ ब्राह्मण
उवाच ॥ ॥ दानवः सुमहावीर्यो वसत्युग्रो रसातले ॥ कुजंभोनाम विख्यातो भिनत्ति वसुधामिमाम् ॥ ७ ॥ तमजित्वा कथं राज्यं
भोक्ष्यसे वसुधाधिप ॥ तेन विध्वंसिता विप्रा रात्रौ निःसृत्य पार्थिव ॥ ८ ॥ उपद्रुतास्तथा देशा ध्वस्ताश्चैव तथाश्रमाः ॥ आप्याययति
दैत्योऽयं सबली मुशलायुधः ॥ ९ ॥ यदि त्वं घातयस्येनं पातालांतरगोचरम् ॥ ततः समस्तवसुधापतिरेव भविष्यसि ॥ १० ॥ इति विप्र
वचः श्रुत्वा मंत्रयामास पार्थिवः ॥ मंत्रिभिः सहितोऽमोघं श्रुत्वा मुशलमद्रिजे ॥ ११ ॥ तं मंत्रं क्रियमाणं तु सूनुभ्यां सह मंत्रिभिः ॥ तत्पार्श्वव

---

[1] प्रिये--इ० पा० । [2] अत्र—उज्जयिनीस्थपुस्तके—'जनार्दनजींने पीछे'—इति रूपेश्वरस्थानं सूचितम् ।

त्तिनी कन्या शुश्रावाथ मुदावती ॥ १२ ॥ ततः कतिपयाहे तु तां कन्यां जलंजेक्षणाम्[1] ॥ जहारोपवनाद्दैत्यः कुजंभः स्वसखीवृताम् ॥ १३ ॥
एतच्छुत्वा महीपालः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ उवाच पुत्रौ जानेऽहं स कुजंभो महासुरः ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा भूमौ पुरा गर्त्ते तत्र संशयिते मयि ॥ कथि
तो द्विजमुख्येन मया पृष्टेन पुत्रकौ ॥ १५ ॥ स हन्यतां सोऽपहर्त्ता मुदावत्याः सुदुर्मतिः ॥ प्रस्थितौ नृपभक्त्याथ स्वसैन्यपरिवारितौ ॥ १६ ॥
तौ सुतौ तत्र संप्राप्तौ पाताले पितृशासनात् ॥ युयुधाते कुजंभेन स्वशक्त्या सेनया वृतौ ॥ १७ ॥ ततः परिघनिस्त्रिंशशक्तिशूलपरश्वधैः ॥
बाणैश्चिरतरं युद्धं तेषामासीत्सुदारुणम् ॥ १८ ॥ ततो मायाबलवता तेन दैत्येन तत्क्षणात् ॥ अमोघेनाद्वितीयेन मुशलेन वरानने ॥ १९ ॥ हत
सैन्यौ रणे बद्धौ राजपुत्रौ महाबलौ ॥ २० ॥ ततः श्रुत्वा महीपालो विवर्णवदनोऽभवत् ॥ बद्धपुत्रः परामार्त्तिं जगाम गिरिपुत्रिके ॥ २१ ॥ रुरोद
बहुधात्यर्थं पुत्रस्नेहेन पार्थिवः ॥ ततो विलपतस्तस्य मार्कंडेयो महामुनिः ॥ अनेकसृष्टिसंहारदृष्टकार्यपरावरः ॥ २२ ॥ उदितादित्यसंकाशः
सप्तकल्पानुगो वशी ॥ आजगाम नृपाभ्याशे विलपंतं ददर्श सः ॥ राजानं कथयामास[2] त्रिकालज्ञो महामुनिः ॥ २३ ॥ मा शुचस्त्वं महीपाल
क्षत्रियोऽसि दृढव्रतः ॥ क्व शोकः क्व महीपालो दुर्जेयो लोकपालवत् ॥ २४ ॥ शोकं कुपुरुषाचीर्णं त्यज त्वं राजसत्तम ॥ उद्यमं कुरु राजेंद्र
कुजंभं घातयिष्यसि ॥ २५ ॥ नात्युच्चं मेरुशिखरं नातिनीचं रसातलम् ॥ व्यवसायः सखा यस्य नास्ति दूरे महोदधिः ॥ २६ ॥ महाकालवने
लिंगमाराधय समाहितः ॥ रूपेश्वरस्य देवस्य पार्श्वे दक्षिणतः स्थितम् ॥ २७ ॥ धनुःसाहस्रतुल्यं तु मुशलस्य निवारणम् ॥ धनुः प्राप्स्यसि
राजेंद्र कुजंभं विनिपातय ॥ २८ ॥ धनुःसाहस्रहस्तैस्तु रक्षितं योधसत्तमैः ॥ लिंगं देवासुरैर्युद्धे सहस्राक्षेण सेवितम् ॥ इंद्रेण च धनुर्लब्धं जंभो वै
येन पातितः ॥ २९ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स राजाथ विदूरथः ॥ जगाम त्वरितो देवि महाकालवनं शुभम् ॥ ३० ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं पूजयामास
भक्तितः ॥ तस्य तुष्टस्तदा देवो ददौ दिव्यं धनुस्तदा ॥ ३१ ॥ धनुःसाहस्रतुल्यं च मुशलस्य निवारणम् ॥ धनुर्लब्ध्वा तदा राजा बद्धगोधां
गुलित्रवान् ॥ जगाम धीरः पातालं तेन गर्तेन सत्वरम् ॥ ३२ ॥ ततो ज्यास्वनमत्युग्रं स चक्रे पार्थिवस्तदा ॥ येन पातालमखिलमासीदापूरि
तांतरम् ॥ ३३ ॥ ततो ज्यास्वनमाकर्ण्य कुजंभो दानवेश्वरः ॥ आजगामातिकोपेन स्वसैन्यपरिवारितः ॥ ३४ ॥ ततो युद्धमभूत्तस्य सह राज्ञा
वरानने ॥ दिनानि त्रीणि स यदा योधितस्तेन दानवः ॥ ३५ ॥ ततः कोपपरीतात्मा मुशलायाभ्यधावत ॥ गंधैर्माल्यैस्तथा धूपैः पूज्यमानः स

---

[1] तरलेक्षणाम् –इ०पा० । [2] वारयामास–इ० पा० ।

तिष्ठति ॥ ३६ ॥ यावद्गृह्णाति मुशलं तावत्सा च मुदावती ॥ पस्पर्श चंदनव्याजैरनेकैश्च पुनःपुनः ॥ ३७ ॥ ततः स गत्वा युयुधे मुसलेनासुरेश्वरः ॥
तदा मुसलपातास्ते धनुषा निष्प्रभीकृताः ॥ ३८ ॥ धनुर्ज्याघातशब्देन पतिते भूतले तदा ॥ गतो वैवस्वतं लोकं कुजंभोनाम[1] दानवः ॥ ३९ ॥
ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिस्तस्योपरि महीपतेः ॥ जगुर्गंधर्वपतयो देववाद्यानि सस्वनुः ॥ ४० ॥ स चापि राजा तं हत्वा पुत्रौ लब्ध्वा सुतां तदा ॥ मुदावतीं
मुदा युक्तो हर्षगद्गदनिर्भरः ॥ ४१ ॥ पुत्राभ्यां सहितो देवि सुसंपूर्णमनोरथः ॥ सांतःपुरपरीवारः पुनरायाद्वरानने ॥ ४२ ॥ महाकालवने रम्ये
यत्र तल्लिंगमुत्तमम् ॥ पूजयामास रत्नैश्च वस्त्रैराभरणैस्तथा ॥ ४३ ॥ ततः स पूजितो देवैः शक्रेण च पुनःपुनः ॥ अस्य लिंगस्य माहात्म्याद्धनुः
प्राप्तं नृपेण वै ॥ ४४ ॥ कुजंभोऽपि हतो दैत्यो देवविद्वेषकारकः ॥ धनुःसाहस्रनामायमतः ख्यातिं गमिष्यति ॥ ४५ ॥ भक्त्या ये पूजयिष्यंति
धनुःसाहस्रमीश्वरम् ॥ यास्यन्ति शत्रवस्तेषां क्षयं नैवात्र संशयः ॥ ४६ ॥ अर्चिते देवदेवेशे धनुःसाहस्रिके शिवे ॥ अर्चिताः सर्वदेवाः स्युर्वरदाश्च
न संशयः ॥ ४७ ॥ प्रातर्मध्येऽपराह्णे च धनुःसाहस्रकं शिवम् ॥ ये नमन्ति नरा नित्यं न ते नरकभोगिनः ॥ ४८ ॥ तीर्थानां च यथा गंगा रक्षिता
योधसत्तमैः ॥ तथायं रक्षको देवो नाम्ना धनुःसहस्रकः ॥४९॥ तत्र गंगादितीर्थानि विद्यन्ते विविधानि च ॥ सुरहस्यातिपुण्यानि सद्यः पापहराणि
च ॥ ५० ॥ तेषां फलं विनिर्दिष्टं ये पश्यन्ति तु भक्तितः ॥ धनुःसाहस्रकंनाम सदा शत्रुक्षयंकरम् ॥ ५१ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापना
शनः ॥ धनुःसाहस्रदेवस्य देवं पशुपतिं शृणु ॥ ५२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीति
लिङ्गमाहात्म्ये धनुःसाहस्रमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणु त्वं पशुपत्याख्यं चतुःषष्टिक
मीश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण पशुयोनिर्न लभ्यते ॥ १ ॥ पशुपालो महादेवि बभूव भुवि विश्रुतः ॥ राजा परमधर्मिष्ठः पशूनां पालने रतः ॥२॥
दिदृक्षुः स कदाचिच्च गतस्तोयनिधिं प्रति ॥ ददर्श तत्र[2] पुरुषान्पंच प्राधान्यतः स्थितान् ॥ एका स्त्री मुक्तकेशा सा[3] भ्रमन्ती च पुनःपुनः ॥ ३ ॥
अथ राजा भयाविष्टो विसंज्ञः समपद्यत ॥ संवेष्टितो दस्युभिस्तैस्तया नार्या विशेषतः ॥ ४ ॥ ततोन्ये समपातं च आगत्य नृपसत्तमम् ॥ संवेष्ट्य
संस्थितैः सर्वैस्ततो रुद्धो महीपतिः ॥ ५ ॥ रुद्धे राजनि ते सर्वे एकीभूतास्तु दस्यवः ॥ घातिताः पशुपालेन न मृताः पुनरुत्थिताः ॥ ६ ॥
तस्य तां धृष्टतां ज्ञात्वा स्थैर्यं च नृपतेर्मृधे ॥ तस्यैव नृपतेर्देहे लीनास्ते दश दस्यवः ॥ ७ ॥ अमूर्त्ता इव ते सर्वे एकीभूतास्ततोऽभवन् ॥ तान्दृष्ट्वा

---

१ कुजम्भो दानवेश्वरः–इ०पा० । २ चैव–इ०पा० । ३ असूत्--इ०पा० ।

दुःखितो राजा पशुपालोऽभवत्क्षणात् ॥ ८ ॥ अथापश्यत्तदाऽऽयांतं नारदं मुनिपुंगवम् ॥ ब्रह्मपुत्रं तपोयुक्तं पप्रच्छ स नृपस्तदा ॥ ९ ॥ ॥ पशु
पाल उवाच ॥ ॥ भगवन्ब्रह्मपुत्राद्य मया दृष्टं तु कौतुकम् ॥ अकस्मात्पुरुषाः पंच समायाता भयावहाः ॥ १० ॥ तैरहं वेष्टितो दुष्टैर्व्याकुलश्च
कृतस्तदा ॥ मुष्टिभिर्हन्यमानोऽहं स्वस्थो जातो द्विज क्षणात् ॥ ११ ॥ ततोऽन्ये पुरुषाः पञ्च समायाता नियुध्य माम् ॥ हन्यतां हन्यतामेष
मुक्तिकामो नृपाधमः ॥ १२ ॥ एवं तैः पीडितोऽत्यर्थं पुनर्मोहमुपागतः ॥ एतस्मिन्नन्तरे सा स्त्री मामुवाच पुनःपुनः ॥ १३ ॥ दृढो भव महा
राज मा विषादं कुरु प्रभो ॥ हीनवीर्या ह्यमी चोराः समर्थस्त्वं स्थिरो भव ॥ १४ ॥ तस्या वाक्येन विप्रेंद्र मया धैर्येण संयुगे ॥ दश प्रधान
पुरुषा जितास्ते न मृताः प्रभो ॥ १५ ॥ प्रलीना मच्छरीरे तु केप्यते कापि साऽबला ॥ पशुपालवचः श्रुत्वा नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ १६ ॥
ये त्वया पुरुषा दृष्टास्त्वयि लीना जिता मृधे ॥ बुद्धीन्द्रियाणि ते पञ्च पंच कर्मेन्द्रियाणि च ॥ भ्रमन्ती या च नारी सा त्वया दृष्टा नृपोत्तम ॥
॥ १७ ॥ मनोरूपेण सा बुद्धिर्भ्रमत्येव हि न स्थिरा ॥ जितानि तानि पूर्वेण ब्रह्मणा लोककर्तृणा ॥ १८ ॥ सोऽपि क्रोधवशं नीत इन्द्रियैर्विषयैः
प्रियैः ॥ पितामहेन स्वे[1] यज्ञे शम्भोर्भागो न कल्पितः ॥ १९ ॥ महादेवो जगन्नाथः सृष्टिसंहारकारकः ॥ इंद्रियैर्मोहितो राजन्क्रोधं चक्रे सुरा
न्[2]प्रति ॥ २० ॥ सुरा विभूतयो यस्य क्रीडार्थं भुवनत्रयम् ॥ तेन भागनिमित्तार्थं चक्रे सज्यं धनुस्तदा ॥ २१ ॥ पूष्णश्च दंताः संभग्ना मोहितश्च
दिवाकरः ॥ ने[3]त्रे भग्ने भगस्यापि विद्धो यज्ञो मृगाकृतिः ॥ २२ ॥ पशवश्च कृता देवा मुनयो वेदवर्जिताः ॥ ऋषीणां धर्मशास्त्राणि हृतानि
विभुना तथा ॥ २३ ॥ दुर्जयानीन्द्रियाण्याहुर्मुनयो वेदपारगाः ॥ मनोरूपेण या बुद्धिः सा चातीव सुदुर्जया ॥ २४ ॥ तस्माद्राजन्महाबाहो
मा विषादं वृथा कृथाः ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदस्य महात्मनः ॥ पशुपालो महादेवि वक्तुं समुपचक्रमे ॥ २५ ॥ ॥ पशुपाल उवाच ॥ ॥
कथं ते भगवन्मुक्ता देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ पशुभावाच्च ब्रह्मांपि श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम् ॥२६॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदः पुनरब्रवीत् ॥ पशु
त्वेऽपि गता देवा ऋषिभिर्मुनिभिः सह ॥ २७ ॥ ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा गताः शरणमीश्वरम् ॥ स्तुतिभिस्तोषितो देवो भक्तानुग्रहकारकः ॥ २८ ॥
उवाच[6] वचनं राजन्य[7]त्कर्तव्यं तदुच्यताम् ॥ २९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ वेदशास्त्राणि विज्ञानं देहि नो भव मा चिरम् ॥ देवस्त्वं पूर्ववद्देव यदि

---

[1] स्वे यज्ञे--दक्षकर्तृके स्वोद्देश्यके—ब्रह्मोद्देश्यके यज्ञे—इत्यर्थः । [2] अथ--इ०पा० । [3] करौ भग्नौ—इ०पा० । [4] वेदपारगाः—इ०पा० । [5] ब्रह्मर्षे—इ०पा० । [6] उवाच—ईश्वरः--इति शेषः । [7] यत्करोमि तदुच्यताम्—इ०पा० ।

तुष्टो महेश्वरः ॥३०॥ ॥ईश्वर उवाच ॥ ॥ भवंतः पशवः सर्वे मया सार्द्धं च गम्यताम् ॥ महाकालवने क्षेत्रे पशुभावविमोक्षके ॥३१॥ अहं पतिर्वो भविता ततो मोक्षमवाप्स्यथ ॥ भवतामनुकंपार्थं लोकानुग्रहकारणम् ॥ लिंगरूपी भविष्यामि नाम्ना पशुपतीश्वरः ॥ ३२ ॥ अथ ते त्रिदशाः सर्वे दृष्ट्वा देवं तमीश्वरम् ॥ पशुभावविनिर्मुक्ता गता हृष्टास्त्रिविष्टपम् ॥ ब्रह्मा पशुपतिं प्राह प्रसन्नेनांतरात्मना ॥ ३३ ॥ ये त्वां पश्यन्ति देवेशं[1] भक्त्या परमया युताः ॥ तेषां कुले पशुत्वं च ये गताः पितरः प्रभो ॥ स्वकैः कर्मविपाकैश्च तेषां मोक्षो भविष्यति ॥३४॥ अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि यत्पापं क्रियते नरैः ॥ तत्पापं विलयं[2] यातु तस्य देवस्य पूजनात् ॥ ३५ ॥ ते नराः पशवो लोके किं तेषां जीविते फलम् ॥ यैर्न दृष्टः पशुपतिः पशुयोनिविमोचकः ॥ ३६ ॥ कौमारे यौवने बाल्ये वार्द्धके यदुपार्जितम् ॥ तत्पापं विलयं याति दृष्ट्वा पशुपतिं शिवम् ॥ ३७ ॥ पौषमासे तु संप्राप्ते ये त्वां पश्यंति मानवाः ॥ तेषां त्वं वरदो देव सदाभीष्टकरो भवेत् ॥ ३८ ॥ सूर्यग्रहे यथा दत्तं कुरुक्षेत्रे विशेषतः ॥ पात्रे दानं सुवर्णस्य प्रोक्तमक्षय्यमव्ययम् ॥ ३९ ॥ पौषमासे दिनैकेन नराणाम[3]धिकं तथा ॥ तद्दर्शनेन देवेश भविष्यति न संशयः ॥ ४० ॥ इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा ब्रह्मलोकं गतो नृप ॥ कृतकृत्यः प्रहृष्टात्मा मुनिभिः कविभिः सह ॥ ४१ ॥ तस्मात्त्वमपि राजेंद्र यदीच्छसि परां गतिम् ॥ समाराधय तल्लिंगं पशुयोनिविमोचनम् ॥ महाकालवनं गत्वा इन्द्रेश्वरस्य दक्षिणे ॥४२॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदस्य महात्मनः ॥ जगाम पशुपालोऽपि महाकालवनं प्रिये ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य गतोऽसौ परमां गतिम् ॥ ४३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ पशुपत्याख्यदेवस्य शृणु ब्रह्मेश्वरं शिवम् ॥ ४४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये [4]पशुपतीश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुष्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ पंचषष्टिकसंख्याकं विद्धि ब्रह्मेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्मलोको ह्यवाप्यते ॥ १ ॥ पुलोमानाम दैत्येंद्रो महाबलपराक्रमः ॥ पौलोमानां सहस्रैस्तु पूज्यमानः स तिष्ठति ॥ २ ॥ आनर्चुस्तेऽपि तं दैत्यं सुरेशं त्रिदशा इव ॥ स कदाचित्समक्षं तु दैत्यानामिदमब्रवीत् ॥ ३ ॥ अद्यापि लोकपालानामर्कैंदुज्वलनांभसाम् ॥ शतक्रतोर्द्धनेशस्य यमस्य वरुणस्य च ॥ ४ ॥ यदि नाम ततः किं मे तपसा जीवितेन च ॥ सोऽहं विद्रावयिष्यामि सर्वानेव दिवौकसः ॥ ५ ॥ सर्वैरेतैः परिवृतः पौलोमैर्बलवत्तरैः ॥ इत्युक्त्वा गतवान्देवि सागरं दैत्यसंवृतः ॥ तावच्छयानं सहसा ह्यपश्यन्मधुसूदनम् ॥ ६ ॥ शारदाभ्रसमाभासं मध्येकालं

---

[1] देवेशम्—इ० पा० । [2] प्रलयम्—इ० पा० । [3] अक्षयम्—इ० पा० । [4] अत्र उज्जयिनीस्थपुस्तके—"ज्यानसापुरामाहे" इति लिखितमस्ति, तच्चैतस्य पशुपतीश्वरस्य स्थानं बोद्धव्यम् ।

यथा घनम् ॥ तमालोक्य ततो दैत्यानब्रवीदनुगांस्तथा ॥ ७ ॥ अयं स दानवगिरिवज्रो हि मधुसूदनः ॥ कीर्त्तिकांताकलाकेलिवैधव्यादेशको
द्विषाम् ॥ ८ ॥ दैत्यसीमंतिनीकांतपत्रवल्लीप्रभंजकः ॥ अयमस्मज्जयवधूवैधव्यादेशकः परः ॥ ९ ॥ गतशंकः स्वपित्येकः सर्वदा कुटिलाशयः ॥
हंतव्यस्त्वरया दुष्टः कांक्षितो दर्शनं गतः ॥ १० ॥ इत्युक्त्वा स हि दैत्येंद्रः पुलोमातिरुषान्वितः ॥ अभिदुद्राव वेगेन तावदग्रे पितामहम् ॥
ददर्श नाभिकमले चिन्तयानं पुनःपुनः ॥ ११ ॥ अथ व्याकुलतां प्राप्तो ब्रह्मा दृष्ट्वा तदद्भुतम् ॥ आयांतं दैत्यसिंहानां सैन्यं रणसुदुर्जयम् ॥
॥ १२ ॥ अथ बोधं गतः क्षिप्रं कैटभारिर्महाबलः ॥ ददर्शाग्रे पुलोमं तु स्वसैन्यपरिवारितम् ॥ १३ ॥ अजेयः संगरे धीरो ब्रह्माणमिदम
ब्रवीत् ॥ १४ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ पुलोमस्य विनाशार्थमुद्योगः क्रियतामिति ॥ असौ लब्धवरो दैत्यः सहसा मां विजेष्यति ॥ १५ ॥
तस्माद्गच्छ त्वरायुक्तो महाकालवने शुभे ॥ लिंगं द्रक्ष्यसि तत्रैव सप्तकल्पोद्भवं परम् ॥ १६ ॥ उत्तरे च्यवनेशस्य शिवशक्तिसमन्वितम् ॥ तस्य
लिंगस्य माहात्म्याद्बलं प्राप्स्यति शाश्वतम् ॥ १७ ॥ कुण्डेश्वरकरस्पर्शकारि वारि निरंतरम् ॥ तदानय गृहीत्वा तु तेनायं वध्यतामिति ॥ १८ ॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ आजगाम मुहूर्तेन यत्र तल्लिंगमुत्तमम् ॥ १९ ॥ स्तुतिं चकार सहसा दृष्ट्वा भक्त्या पितामहः ॥
॥ २० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमस्ते दिव्यरूपाय नमस्ते बहुरूपिणे ॥ नमोऽविषह्यवीर्याय नमो विश्वक्रियात्मने ॥ २१ ॥ नमः पिंगकपर्दाय
नमः खंडेंदुधारिणे ॥ नमः कनकवर्णाय नमो वननिवासिने ॥ २२ ॥ वंदे त्वां भूतभर्त्तारं सदा शत्रुविनाशनम् ॥ रणत्कनककेयूरं धृतपूर्णेंदुमंड
लम् ॥ २३ ॥ वन्दे त्वां त्रिदशाध्यक्षं विश्वाध्यक्षं महेश्वरम् ॥ क्षीणसंसारदुःखौघं मुनिध्यातपदं सदा ॥ २४ ॥ वंदे त्वां सर्वदा देवं
दैत्यसंघातनाशनम् ॥ टंकपट्टिशशूलाग्रधनुःखड्गगदाधरम् ॥ २५ ॥ एवं स्तुतः स भगवाँल्लिंगरूपी महेश्वरः ॥ किंचित्स्मितमुखः
प्राह ब्रह्माणं लोककारणम् ॥ २६ ॥ किं तेऽभीष्टं करोम्यद्य किं ददामि पितामह ॥ कस्मात्स्तौषि मुनिश्रेष्ठ कस्मादार्तोऽसि दृश्यसे ॥
॥ २७ ॥ इति लिंगवचः श्रुत्वा कथितं ब्रह्मणा तदा ॥ वृत्तांतं विस्तरात्सर्वं लिंगेनोक्तं तदा प्रिये ॥ २८ ॥ जलं गृहाण वाणीश
शस्त्रजं शत्रुवारणम् ॥ हनिष्यसि क्षणेनैव पुलोमं सहसैन्यकम् ॥ २९ ॥ इत्युक्तः सत्वरो ब्रह्मा गतो यत्र जनार्दनः ॥ जलेन तेन तान्दै
त्यान्पातयामास भूतले ॥ ३० ॥ स पुलोमा महानासीत्स्वारोचिषेंऽतरे मनौ ॥ कृष्णोऽपि ब्रह्मणा सार्द्धमाजगाम कुशस्थलीम् ॥ ३१ ॥

---

१ शिवभक्तिसमन्वित—इ० पा० । २ महेक्षणम्—इ० पा० ।

ददर्श तत्र तल्लिंगं नाम चक्रे जनार्दनः ॥ ब्रह्मणा संस्तुतो देवो ममानुग्रहकारणात् ॥ तस्माद्ब्रह्मेश्वरोनाम ख्यातिं लोकेषु यास्यति ॥ ३२ ॥ ये
द्रक्ष्यंति नरा भक्त्या देवं ब्रह्मेश्वरं शिवम् ॥ ते ब्रह्मलोकमाक्रम्य समेष्यन्ति ममान्तिकम् ॥ ३३ ॥ यस्तु पश्येत्प्रसंगेन देवं ब्रह्मेश्वरं शिवम् ॥ कृत
कृत्यः स पुरुषो न शोचेन्मरणं सदा ॥ ३४ ॥ यः पुष्करं नरो गत्वा तपो वर्षशतं चरेत् ॥ अन्यो ब्रह्मेश्वरं पश्येत्तस्य पुण्यं ततोऽधिकम् ॥ ३५ ॥
पंचपातकसंयुक्तो यो मर्त्यो दुष्टमानसः ॥ सोपि गच्छेच्छिवं स्थानं दृष्ट्वा ब्रह्मेश्वरं शिवम् ॥ ३६ ॥ चांद्रायणानां विधिवद्दशानामेव यत्फलम् ॥
तत्फलं समवाप्नोति ब्रह्मेश्वरस्य दर्शनात् ॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वा गतवान्विष्णुर्वैकुंठं शाश्वतं प्रिये ॥ ब्रह्मलोकं जगामाथ ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ३८ ॥
एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ ब्रह्मेश्वरस्य देवस्य जल्पेश्वरमथो शृणु ॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये ब्रह्मेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥६५॥ ॥छ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ षट्षष्टितमकं
विद्धि देवं जल्पेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण महापापं शमं व्रजेत् ॥ १ ॥ जल्पोनाम महादेवि राजाभूद्भुवि विश्रुतः ॥ सदा जल्परतो नित्यं जल्प
वादप्रवर्तकः ॥ २ ॥ विकल्पबहुलो नित्यं संसारगतिचिंतकः ॥ सुबाहुप्रमुखाः पंच पुत्रा जाता महाबलाः ॥३॥ तस्य राज्ञो वरारोहे मूर्त्ताः पंचाग्नयो
यथा ॥ सुबाहुः शत्रुमर्द्दी च जयो विजय एव च ॥ विक्रांतः पंचमः पुत्रः सर्वे शस्त्रास्त्रपारगाः ॥४॥ पित्रा जल्पेन ते राज्ञा पृथग्राज्ये प्रतिष्ठिताः ॥
पृथक्पुत्रा हि ते सर्वे पृथग्देशाधिपाः कृताः ॥५॥ प्राच्यां सुबाहुर्नृपतिर्याम्यां वै शत्रुमर्द्दनः ॥ पश्चिमायां जयो राजा उत्तरे विजयो नृपः ॥ ६ ॥
मध्ये विक्रांतसंज्ञस्तु स्वपदे विनियोजितः ॥ व्यवस्थामीदृशीं कृत्वा स्वयमेव वनं ययौ ॥ ७ ॥ बभूवुर्मंत्रिणस्तेषां हिता वंशक्रमागताः ॥ बुभुजुः
स्वस्वराज्यानि मंत्रिभिः सहितास्तदा ॥ ८ ॥ विक्रांतस्य च यो मंत्री विकल्पैकपरायणः ॥ तेनोक्तं विजने देशे विक्रांतस्य महीभृतः ॥ ९ ॥
यस्यैषा पृथिवी कृत्स्ना स समर्थः प्रकीर्तितः ॥ उद्यमेन पदं लब्धं वासवेन महात्मना ॥ १० ॥ त्रिदशैश्चामृतं लब्धमुद्यमेन महीपते ॥ ११ ॥
हीनोद्यमा मानवा ये क्षत्रियाश्च विशेषतः ॥ ते हास्यास्पदतां यांति हीनवीर्या दिनेदिने ॥ १२ ॥ स्नेहं च कुरुते भ्राता राज्यलुब्धोऽर्थकारणात् ॥
अर्थवीर्येण तेनैव संतोषं कुरुते नृपः ॥ १३ ॥ क्रियते न किमर्थं तु भूप मंत्रपरिग्रहः ॥ भुज्यते सकलं राज्यं मया ते मंत्रिणा बलात् ॥ १४ ॥

---

१ तस्य ब्रह्मेश्वरद्रष्टुः—इत्यर्थः । २ ततः—शतवर्षतपःकरात्—इत्यर्थः । ३ अत्र उज्जयिनीस्थपुस्तके--"दानदरवाजे गौतमना वरपासे" इति लिखितमस्ति, तच्चैतस्य स्थानं बोद्धव्यम् । ४ सर्वशास्त्रार्थपारगः—इ० पा० । ५ नरा ये तु—इ० पा० ।

परोऽपि हितवान्बन्धुर्बन्धुरप्यहितः परः ॥ अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ १५ ॥ भूमिमेते निर्गिलंति सर्पा बिलशयानिव ॥ राजानमविरोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् ॥ १६ ॥ मायया मोहितं सर्वं को वा कस्य च[१] बांधवः ॥ उद्यमः क्रियतां तस्माद्भ्रातृणां निग्रहे द्रुतम्[२] ॥ १७ ॥ भ्रातृभिर्भ्रातरः सर्वे निहता राज्यकारणात् ॥ धर्मं च शाश्वतं ज्ञात्वा निहताश्चासुराः सुरैः ॥ १८ ॥ इति मंत्रिवचः श्रुत्वा स[३] राजा विस्मयान्वितः ॥ हसित्वा प्रत्युवाचेदं ममायं शत्रुरागतः ॥ १९ ॥ ॥ विक्रान्त उवाच ॥ ॥ वयं च भ्रातरः पंच पृथिवीं कामयामहे ॥ अतुष्टाः पृथगैश्वर्यं कथं कृत्स्ना[४] भविष्यति ॥२०॥ ज्येष्ठो भ्राता सुबाहुश्च द्वितीयः शत्रुमर्दनः ॥ जयश्च विजयश्चैव तेषां लघुरहं यतः ॥ २१ ॥ ॥ मंत्र्युवाच ॥ ॥ राज्ये स्थितं पूजयंति ज्येष्ठं पूजार्हणैर्वरैः ॥ कनिष्ठज्येष्ठता केयं राज्यं प्रार्थयतां नृणाम् ॥ २२ ॥ तथेति च प्रतिज्ञाते विक्रांतेन महीभृता ॥ स मंत्री कारयामास अभिचारविधिं तदा ॥ २३ ॥ अथर्वणेन मंत्रेण पुरोधाः प्रचकार ह ॥ ज्ञातं पुरोहितैस्तेषां तेऽपि चक्रुः समाहिताः ॥ २४ ॥ अथ कृत्या समुत्पन्ना पश्चात्कृत्याचतुष्टयम् ॥ सपुरोहितभृत्यांस्तानग्रसंस्तु समं तदा ॥ २५ ॥ ततः समस्तलोकस्य विस्मयश्चाभवन्महान् ॥ यदैककालं नेशुस्ते पृथक्पुरनिवासिनः ॥२६॥ ततः श्रुत्वा च निधनं पुत्राणां जल्पको नृपः ॥ वने वशिष्ठं पप्रच्छ किमेतद्भगवन्प्रभो ॥ २७ ॥ तेनापि कथितं सर्वं वशिष्ठेन महात्मना ॥ दिव्यज्ञानेन वृत्तांतं विकल्पं चाकरोन्नृपः ॥ २८ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ निमित्तोऽहं विनाशस्य धिग्धिग्जन्म मदीयकम् ॥ सार्द्धं त्वमात्यपुत्रैश्च मृतं ब्राह्मणपंचकम् ॥ २९ ॥ मत्तोऽन्यः कः पापरतो भविष्यति महान्भुवि ॥ यदि जन्म मदीयं स्यान्न च जातु महीतले ॥ ३० ॥ ततस्ते न विनश्येयुर्मम पुत्रपुरोहिताः ॥ धिग्राज्यं धिक्च मे जन्म भूभुजां च महाकुले[५] ॥ ३१ ॥ कारणत्वं गतो योऽहं विनाशस्य द्विजन्मनाम् ॥ कुर्वन्तः स्वामिनस्तेऽर्थं पुत्राणां मम याजकाः ॥ नाशं ययुर्न दुष्टास्ते दुष्टोऽहं नाशकारणे ॥ ३२ ॥ इत्थमुद्विग्नहृदयः स जल्पः पृथिवीपतिः ॥ पप्रच्छ च पुनः प्रह्वो वशिष्ठं ज्ञानिनां वरम् ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ भगवन्ब्रूहि मे तीर्थमवियोगकरं सदा ॥ सद्यः पापहरं विप्र लिंगं वा कथय प्रभो ॥ ३४ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जल्पस्य पृथिवीपतेः ॥ वशिष्ठः कथयामास दिव्यज्ञानेन पार्वति ॥ ३५ ॥ गच्छ जल्प ममादेशान्महाकालवनोत्तमम् ॥ कृत्वा निःक्षत्रियां पृथ्वीं यत्र रामस्तपस्यति ॥ तत्र लिंगमनाद्यं च कुक्कुटेश्वरपश्चिमे[६] ॥ ३६ ॥ तदाराधय राजेंद्र जामदग्न्याश्रमे स्थितः ॥ वशिष्ठस्य वचः

---

१ को वा कस्य न वान्धवः—इ० पा० । २ अद्भुतम्—इ० पा० । ३ विक्रान्तः—इ० पा० । ४ कृत्स्नम्—इ० पा० । ५ महातले—इ० पा० । ६ कुटुम्बेश्वरपश्चिमे—इ० पा० ।

श्रुत्वा जल्पोऽसौ पृथिवीपतिः ॥ ३७ ॥ देवदारुवनं त्यक्त्वा महाकालवनं गतः ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगमनाद्यं देवसंस्तुतम् ॥ पूजयामास विधि
वत्परमेण समाधिना ॥ ३८ ॥ तत्र वाणी समुत्पन्ना लिंगमध्याद्वरानने ॥ न त्वं पापसमाचारो न त्वं मरणकारणम् ॥ पुत्राणां नृप विप्राणामदृष्टं
तत्र कारणम् ॥ ३९ ॥ विपाकेन स्वकीयेन गता वैवस्वतं पुरम् ॥ मा शोकं कुरु राजेंद्र गहना कर्मणो गतिः ॥ ४० ॥ अनेन शुद्धभावेन
तुष्टोऽहं नृपसत्तम ॥ यदभीष्टं वरं ब्रूहि तत्ते दास्यामि नान्यथा ॥४१॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव यदि देयो वरो मम ॥ संसारसा
गरे घोरे मा भवेन्मम जन्म च ॥ ४२ ॥ अक्षयां देहि मे कीर्त्तिं नाम्ना मे विश्रुतो भुवि ॥ अयं जल्पेश्वरो देवो :जल्पेनाराधितो विभुः ॥ ४३ ॥
वदंतु त्रिदशाः सर्वे एष मे दुर्लभो वरः ॥ ये त्वां पश्यंति मनुजा मन्नाम्ना ख्यातिमागतम् ॥ तेषां वियोगो मा भूयात्पुत्रतो धनतोऽपि वा ॥
॥ ४४ ॥ न संसारभयं तेषां दस्युतो नैव राजतः ॥ न भूतग्रहरोगेभ्यो भयमस्तु कदाचन ॥ ४५ ॥ शिवमस्तु सदा तेषां येषां त्वं दर्शनं गतः ॥
ते धन्या मानुषे लोके ये त्वां शरणमागताः ॥ ४६ ॥ सर्वतीर्थाभिषेकैस्तु यत्पुण्यं प्राप्यते नरैः ॥ तत्सर्वमधिकं देव लभ्यते तव दर्शनात् ॥
॥ ४७ ॥ तावत्पतति संसारे घोरे दुःखशंताकुले[1] ॥ यावन्न दृश्यते देवः संसारार्णवतारकः ॥ ४८ ॥ यदा पापक्षयः पुंसां तदा ते दर्शनं भवेत् ॥
महता सुकृतेनैव नाल्पेन तपसा प्रभो ॥ ४९ ॥ एवं भविष्यतीत्युक्त्वा तेन लिंगेन पार्वति ॥ पश्यतां सर्वदेवानां स्वतनौ संनिवेशितः ॥ ५० ॥
तस्मिँल्लिंगे लयं प्राप्ते नृपे जल्पे वरानने ॥ देवो जल्पेश्वरः ख्यातो देवैरुक्तो महीतले ॥ भुक्तिदो मुक्तिदश्चैव सदाभीष्टकरः स्मृतः ॥ ५१ ॥ एष ते
कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ जल्पेश्वरस्य देवस्य शृणु केदारसंज्ञकम् ॥ ५२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये जल्पेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥
सप्तषष्टिकसंख्याकं केदारेश्वरसंज्ञकम् ॥ देवं शृणु वरारोहे दर्शनात्पापनाशनम् ॥ १ ॥ सृष्टिकाले पुरा देवि देवा व्याप्ता हिमेन हि ॥ शीतार्त्ता
विह्वलाः सर्वे ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ २ ॥ हिमाद्रिणार्दिताः सर्वे वयं देव जगत्पते ॥ त्राहि भीतांश्चतुर्वक्र पितामह नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥ देवानां
वचनं श्रुत्वा प्रोक्तं वै ब्रह्मणा प्रिये ॥ पीडिता हिमशैलेन शंकरश्वशुरेण च ॥ ४ ॥ नाहं यातुं समर्थोऽस्मि सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ महादेव
मृते देवा गतिरन्या न विद्यते ॥ ५ ॥ स एव शरणं देवः सर्वेषां नो भविष्यति ॥ तस्याज्ञया मया सर्वे पर्वता रचिताः पुरा ॥ ६ ॥ कृता सृष्टि

---

[1] दुःखसमाकुले--इ० पा० ।

र्विचित्रा च हिमाद्रिश्च मया कृतः ॥ असेव्यः सर्वजंतूनामधृष्यो दुर्गमो गिरिः ॥ ७॥ हिमाचलस्य तस्यैव शास्ता देवो महेश्वरः ॥ तस्माद्यास्या
महे देवा कैलासं पर्वतोत्तमम् ॥ ८ ॥ यत्र तिष्ठति विश्वात्मा देवदेवो महेश्वरः ॥ एवमुक्त्वा गतो ब्रह्मा देवैः सार्द्धं ममांतिकम् ॥ दृष्टोहं पूजित
स्तैस्तु स्तुतोऽहं विविधैःस्तवैः ॥ ९ ॥ मया संमानिता देवाश्चतुर्वक्त्रः प्रपूजितः ॥ पूजयित्वा मया पृष्टो ब्रह्मा गमनकारणम् ॥१०॥ किं कार्यं त्रिदशैः
सार्द्धमागतोऽसि पितामह ॥ कथितं ब्रह्मणा सर्वं श्रुतं सर्वं मया प्रिये ॥ ११ ॥ हिमाचलं समाहूय मर्यादा च कृता मया ॥ शैलानां राजराज
त्वे हिमाद्रिश्च प्रतिष्ठितः ॥ १२ ॥ देवानां विषयाश्चैव गंधर्वाणां तथैव च ॥ यक्षाणामथ नागानां किंनराणां तथैव च ॥ १३ ॥ विद्याधराणां
क्रीडार्थं पृथक्पृथङ्निवेशिताः ॥ रूपतो भाति शैलेंद्रः शुद्धस्फटिकसंनिभः ॥ १४ ॥ जाह्नवीनिर्झरोष्णीषः शर्वाणीजनकस्तथा ॥ १५ ॥ सर्वदेव
मयो दिव्यः सर्वतीर्थमयः कृतः ॥ सर्वाश्रमनिवासश्च सर्वामरनिषेवितः ॥ १६ ॥ एवं संस्थाप्य शैलेंद्रं लिंगमूर्त्तिरहं स्थितः ॥ विख्यातस्त्रिषु
लोकेषु केदारेश्वरनामतः ॥ १७ ॥ उदकं निर्मितं तत्र मंत्रपूर्णं मया प्रिये ॥ माहात्म्यं विविधं प्रोक्तं लिंगस्य च जलस्य च ॥ १८ ॥ येऽत्रा
गत्य नरो भक्त्या सम्यङ्मां पूजयिष्यति ॥ जलं योऽत्रैव गृह्णाति विधानेन वरानने ॥ तस्योदरे भविष्यामि लिंगरूपी न संशयः ॥ १९ ॥
इत्युक्ते वचने देवि सदेवासुरपन्नगाः ॥ यक्षरक्षःपिशाचाश्च भूतवैतालकिंनराः ॥ २० ॥ विद्याधरगणाश्चैव मम दर्शनलालसाः ॥
समायाता वरारोहे पीत्वा तत्र जलं शुभम् ॥ २१ ॥ दृष्टोऽहं विधिना तैस्तु लिंगमूर्त्तिगतः प्रिये ॥ मम तुल्याश्च ते जातास्त
स्मिन्नद्रिवरे स्थिताः ॥ जनलोकगतैः सिद्धैः पूज्यमाना वरानने ॥ २२ ॥ अथ कालेन बहुना[1] श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम् ॥ केदारेश्वरदेवस्य जलस्य
च विशेषतः ॥ २३ ॥ मनुष्याः समुपायातास्ते रजोबहुला यतः ॥ तमःप्राया विशालाक्षि तदाहं माहिषं वपुः ॥ २४ ॥ कृतवांस्तद्भयार्थाय न
च ते भीतिमागताः ॥ इह देवोत्र देवोऽत्र बभ्रमुस्ते दिदृक्षवः ॥ २५ ॥ न तैर्दृष्टो महादेवि यतोऽहं महिषाकृतिः ॥ स्थितोऽस्म्यलक्ष्यरूपेण ततस्ते
दीनमानसाः ॥ उद्विग्ना निश्वसन्तश्च वैराग्यं परमं गताः ॥ २६ ॥ नात्र देवो न तीर्थानि न गंगा पुण्यदायिनी ॥ न धर्मो न परो लोकः सर्वमे
तद्विडम्बनम् ॥ २७ ॥ एवं किल पुराणेषु श्रूयते सर्वदा श्रुतौ ॥ हिमालये च केदारं लिंगं मोक्षप्रदायकम् ॥ २८ ॥ एवं तु वदतां तेषां मानुषाणां
यशस्विनि ॥ आकाशादुत्थिता वाणी मया प्रोक्तानुकंपया ॥ २९ ॥ अमार्गं मा वदंत्वत्र न निंद्याः श्रुतयोऽव्ययाः ॥ पुराणं नान्यथा प्रोक्तं

---

[1] महता—इ०पा० ।

ब्रह्मणा लोककर्तृणा ॥ ३० ॥ ये निंदंति पुराणानि धर्मशास्त्राणि नास्तिकाः ॥ ते यांति नरकं घोरं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३१ ॥ सदा देवोऽत्र
केदारः स्वर्गमोक्षप्रदायकः ॥ विद्यते त्रिदशैः पूज्यः सततं नैव दृश्यते ॥ ३२ ॥ करोति पूजां हिमवान्मासानष्टौ च शाश्वतान् ॥ हिमाद्रिस्तेन
पुण्येन नगेन्द्रस्तु कृतो नगैः ॥ सेव्यश्च रमणीयश्च सर्वतीर्थनमस्कृतः ॥ ३३ ॥ सर्वरत्ननिधानश्च देवानां वल्लभस्तथा ॥ ग्रीष्मे चैव वसन्ते च
देवदेवोऽत्र दृश्यते ॥ ३४ ॥ नियतेनैव कालेन मानुषाणां च सर्वदा ॥ यदि बुद्धिः परा जाता सर्वदा मम दर्शने ॥ ३५ ॥ आख्यास्ये तदुपायं च
श्रूयतां सावधानतः ॥ मा विकल्पोऽत्र कर्त्तव्यः सर्वान्कामानवाप्स्यथ ॥ ३६ ॥ क्षेत्राणामुत्तमं क्षेत्रं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ प्रलयेऽप्यक्षयं प्रोक्तं
महाकालवनं नराः ॥ ३७ ॥ तत्राहं संभविष्यामि लोकानामनुकंपया ॥ लिंगरूपेण शिप्रायास्तटे पुण्ये सुशोभने ॥ ३८ ॥ सोमेश्वरस्य देवस्य
पश्चिमे स्थानमुत्तमम् ॥ प्रसिद्धमुपयास्यामि केदारेश्वरनामतः ॥ ३९ ॥ सर्वदा दर्शनं तत्र मया सार्द्धं भविष्यति ॥ सर्वेषां च प्रदास्यामि सर्वा
न्कामान्न संशयः ॥ ४० ॥ इह यावत्फलं तस्माद्दास्यामि ह्यधिकं ततः ॥ इति ते मानवाः सर्वे श्रुत्वा वाणीं मनोरमाम् ॥ आकाशादुत्थितां
दिव्यां मनःप्रह्लादकारिकाम् ॥ ४१ ॥ गता वनं महाकालं संस्मरन्तो महेश्वरम् ॥ विकल्पेन विचित्रेण सत्यमेवेति नान्यथा ॥ ४२ ॥ स्नात्वा
शिप्राजले पुण्ये यावत्पश्यन्ति भास्करम् ॥ तावद्दृष्टिपथोत्पन्नं लिंगं पापप्रणाशनम् ॥ ४३ ॥ अथ ते हर्षिताः प्रोचुः केदारोऽयं न संशयः ॥
दृष्टोऽस्माकं न सन्देहो गंगा शिप्राजले स्थिता ॥ ४४ ॥ ततस्ते पूजयामासुः पुष्पैर्नानाविधैस्तथा ॥ पूजितोऽहं विशालाक्षि तेषां तुष्टो वरानने॥
॥ ४५ ॥ दुर्लभोऽतिवरो दत्तः कैलासे स्थानमुत्तमम् ॥ अक्षयं च पदं दत्तं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ ४६ ॥ अतोऽहं त्रिदशैः प्रोक्तः केदारेश्वरना
मतः ॥ प्रार्थितः परया भक्त्या लोकानामनुकंपया ॥ ४७ ॥ इहागत्य नरा ये च त्वां पश्यंति सुभक्तितः ॥ तेषां फलं त्वया देव दातव्यमधिकं
यतः ॥ ४८ ॥ हिमाद्रौ हिमनाथस्य यात्रायाः प्रत्यहं[१] फलम् ॥ लभन्ते च नरा नित्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ ४९ ॥ ब्रह्महा वा सुरापो वा स्ते
यी वा गुरुतल्पगः ॥ तत्संपर्की नरो यस्तु त्वां दृष्ट्वा किल्बिषाकरः ॥ ५० ॥ सोऽपि याति परं स्थानं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ चांद्रायणानां विधि
वच्छतानां चैव यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति केदारेश्वरदर्शनात् ॥ ५१ ॥ ते नराः पशवो लोके तेषां जन्म निरर्थकम् ॥ यैर्न दृष्टो महाकाले
केदारेश्वरसंज्ञकः ॥ ५२ ॥ कौमारे यौवने बाल्ये वार्द्धके यदुपार्जितम् ॥ तत्पापं संक्षयं याति केदारेश्वरदर्शनात् ॥ ५३ ॥ हिमालयकृता यात्रा

---

[१] प्रथमम्-इ०पा० ।

तस्याः प्रोक्तं च यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति केदारेश्वरदर्शनात् ॥५४॥ इत्युक्तोऽहं तदा देवि देवैः प्रणतिपूर्वकम् ॥ तथेति च मया प्रोक्तं तेऽपि
देवा दिवं गताः ॥ ५५ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ केदारेश्वरदेवस्य पिशाचाख्यमतः[1] शृणु ॥ ५६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये केदारेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥छ॥
॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अष्टषष्टिकसंख्याकं पिशाचाख्यमथेश्वरम्[2] ॥ शृणु देवि प्रयत्नेन दर्शनात्पापनाशनम् ॥ १ ॥ आदौ कलियुगे देवि शूद्रो
बहुधनोऽभवत् ॥ सोमोनाम[3] सुविख्यातो नास्तिको वेदनिंदकः ॥२॥ अब्रह्मण्यो नृशंसश्च कदर्यो निरपत्रपः ॥ विश्वासघातकश्चैव परस्वहरणे रतः ॥
॥३॥ त्रिवर्गहंता चान्येषामात्मकामानुवर्त्तकः ॥ स कदाचिन्मृतो देवि कष्टेन परमेण च ॥ ४ ॥ मरुदेशे पिशाचोऽभून्नग्नो दीनो भयावहः ॥ नाश
कृत्स पिशाचानां स्वपक्षोच्छेदकारकः ॥५॥ बहवो मर्दितास्तेन पिशाचा बलवत्तराः ॥६॥ अथ तेनैव मार्गेण कदाचिच्छाकटायनः ॥ स्वाध्यायनिर
तो विद्वान्वाग्मी शमपरायणः[4] ॥ ७ ॥ उदयादित्यसंकाशो विभावसुसमद्युतिः ॥ शकटेन सदा याति स पश्यन्पर्वतात्मजे ॥ ८ ॥ गतो ददर्श तं
रौद्रं पिशाचं च भयावहम् ॥ स पिशाचः क्षुधाविष्टो भोक्तुकामोऽभ्यधावत ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा तं शकटारूढं ब्राह्मणं शाकटायनम् ॥ शकटस्य ध्वनिं
श्रुत्वा रूपं दृष्ट्वा द्विजस्य च ॥ १० ॥ तथारूपः पिशाचस्तु कर्णाभ्यां बधिरीकृतः ॥ आत्मत्राणपरो भूत्वा नष्टः कष्टेन पार्वति ॥ तं धावंतं समा
लोक्य पिशाचं ब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥ ११ ॥ पिशाच त्रस्तरूपोऽसि त्वरितश्चैव लक्ष्यसे ॥ क्व धावसि समाचक्ष्व कुतस्ते भयमागतम् ॥ १२ ॥
॥ ॥ पिशाच उवाच ॥ ॥ शकटस्यास्य महतो घोषं श्रुत्वा भयंकरम्[5] ॥ कर्णाभ्यां बधिरो जातो विसंज्ञस्तव दर्शनात् ॥ १३ ॥
॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ पिशाचानां बलिष्ठाश्च श्रूयंते ब्रह्मराक्षसाः ॥ स त्वं मां भोक्तुकामोऽसि विख्यातो ब्रह्मराक्षसः ॥ १४ ॥ ॥
॥ पिशाच उवाच ॥ ॥ पिशाचानां समर्थोऽस्मि नष्टोऽहं तव दर्शनात् ॥ दुःखं हि मृत्युः सर्वेषां जीवितं च सुदुर्लभम् ॥ अतो भीतः पलायामि
जीवहेतोः सुखार्थतः ॥ १५ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ कुतः पिशाच सौख्यं ते मरणं श्रेय एव ते ॥ पैशाची कुत्सिता योनिः पापिनामेव
जायते ॥ १६ ॥ ॥ पिशाच उवाच ॥ ॥ सर्वत्र हि गतो जीवो भवत्येव सुखाश्रयः ॥ तस्माज्जीवितुमिच्छामि प्रसीद ब्रह्मराक्षस ॥
॥ १७ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ नाहं त्वां भोक्तुकामोऽस्मि ब्राह्मणोऽहं न राक्षसः ॥ सर्वभूतहितार्थाय विचरामि महीतले ॥ १८ ॥ सर्वेषा

---

[1] अथो—इ०पा० । [2] महेश्वरम्—इ०पा० । [3] सोमेशोनाम विख्यातः—इ०पा० । [4] सत्यपरायणः—इ० पा० । [5] भयं सदा—इ०, भयं मम—इ० च पा० ।

मेव जंतूनां मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ मा कुरुष्व भयं मत्तो मित्रभावगतो ह्यहम् ॥ १९ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पिशाचः स्वस्थमानसः ॥ प्रणम्य
प्रत्युवाचेदं ब्राह्मणं शाकटायनम् ॥ २० ॥ यदि ते सर्वभूतानां दत्ता ह्यभयदक्षिणा ॥ कर्मणा मनसा वाचा मित्रभावं गतो यदि ॥ २१ ॥
पृच्छामि त्वां महाभाग संशयो हृदये स्थितः ॥ श्रुत्वानुकंपया सम्यक्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ २२ ॥ केन कर्मविपाकेन पैशाचं याति मानवः ॥
पिशाचत्वात्कथं मुक्तिः प्राप्यते [1]पापकर्मभिः ॥२३॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पिशाचस्य वरानने ॥ ममत्वेनावृतस्तस्मै प्रावोचच्छाकटायनः ॥२४॥
अपहृत्य च विप्रस्वं देवस्वं च विशेषतः ॥ तेन पापेन पापिष्ठाः पिशाचत्वं प्रयांति च ॥ २५ ॥ पितरं मातरं चैव स्त्रियं बालं द्विजं तथा ॥ वंच
यित्वा हरत्यर्थं स पिशाचो भवेन्नरः ॥ २६ ॥ राजद्रव्यं गृहीत्वा तु न यजेन्न ददाति यः ॥ आत्मानमेव पुष्णाति पिशाचत्वं स गच्छति ॥ २७ ॥
विश्वासघातका ये च परदाररताश्च ये ॥ प्राप्नुवंति पिशाचत्वं तथा ये वेदनिंदकाः ॥ २८ ॥ निंदंति ये पुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वदा ॥ ते
भवंति पिशाचाश्च ये सदा पिशुना नराः ॥ २९ ॥ इति ते कथितं [2]सर्वं वेदप्रामाण्यतोऽधुना ॥ इदानीं कथयिष्यामि यस्त्वं जातोसि तच्छृणु ॥
॥ ३० ॥ [3]सोमकोनाम शूद्रस्त्वं [4]परमर्मप्रकाशकः ॥ विश्वासघातको जातो देवब्राह्मणदूषकः ॥ ३१ ॥ नास्तिको भिन्नमर्यादो जन्मन्यत्रापि
सप्तमे ॥ सकुलं पातयित्वात्र नरके दारुणे भृशम् ॥ ३२ ॥ पिशाचयोनिं संप्राप्तः पुनः प्राप्स्यसि रौरवम् ॥ महारौरवसंज्ञं तु क्रकचं कालसूत्रकम् ॥
यंत्रपीडनकं [5]रौद्रं मथनं कुम्भवालुकम् ॥ ३३ ॥ इत्येवं वदतस्तस्य ब्राह्मणस्य यशस्विनि ॥ सस्मार प्राक्तनं जन्म सत्संगात्कुत्सितं स्वकम् ॥
॥ ३४ ॥ दुःखाभिभूतो निश्चेष्टो धिग्धिगित्यसकृद्ब्रुवन् ॥ पतितो भूतले देवि इदं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ३५ ॥ अहो केनापि पुण्येन भवता सह
दर्शनम् ॥ जातं ममाल्पपुण्यस्य दीनस्य कृपणस्य च ॥ ३६ ॥ नास्ति धर्मसमं मित्रं नास्ति धर्मसमा गतिः ॥ नास्ति धर्मसमं त्राणं स च
नास्ति मम प्रभो ॥ ३७ ॥ मग्नोऽहं दुःखजलधौ मग्नोऽहं पापकर्दमे ॥ भ्रांतोऽहमंधतमसि ततस्त्वां शरणं गतः ॥ ३८ ॥ नमस्तेऽस्तु महाभाग
किं करोमि प्रशाधि माम् ॥ तत्तपोबलनिर्दिष्टमिदं प्राप्तं मयाऽधुना ॥ ३९ ॥ एवं निगदतस्तस्य पिशाचस्य वरानने ॥ कथयामास माहात्म्यं स
विप्रः शाकटायनः ॥ ४० ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि आसमुद्रगतानि वै ॥ क्षेत्राणि यानि संतीह तेषां क्षेत्रं सुपुण्यदम् ॥४१॥ महाकालवनं क्षेत्रं
प्रलयेऽप्यक्षयं गतम् ॥ लिंगं तत्र महाक्षेत्रे पिशाचत्वविनाशनम् ॥ ४२ ॥ ढुंढेश्वरस्य देवस्य दक्षिणे त्रिदशार्चितम् ॥ पैशाचं विद्यते

---

१ पुण्यकर्मभिः—इ० पा० । २ सत्यम्—इ० पा० । ३ लोमशोनाम शूद्रस्त्वम्—इ० पा० । ४ परकर्मप्रकाशकः—इ० पा० । ५ नाम—इ० पा० ।

भूयः पिशाचयोनिनिनाशनम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण पिशाचत्वात्प्रमोक्ष्यसे ॥ ४३ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स पिशाचो वरानने ॥ आजगाम त्वरायुक्तो नमस्कृत्य द्विजं तदा ॥४४॥ महाकालवने पुण्ये समीहितफलप्रदे ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं स्नात्वा शिप्राजले शुभे॥४५॥दर्शनात्तस्य लिंगस्य स पिशाचो वरानने ॥ तत्क्षणाद्दिव्यदेहस्तु दिव्याभरणभूषितः ॥ ४६ ॥ दिव्यं विमानमारूढो गतो लोके सनातने ॥ उद्धृत्य सकलं गोत्रं मातृकं पैतृकं तथा ॥४७॥ दृष्ट्वा तन्महदाश्चर्यं माहात्म्यातिशयं प्रिये ॥ प्रोक्तं देवैर्विमानस्थैः सिद्धैराकाशगैस्तथा ॥ ४८ ॥ पिशाचोपि गतः स्वर्गमस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ अतो देवः स विख्यातो भविष्यति महीतले ॥ पिशाचेश्वरसंज्ञस्तु सर्वपापप्रणाशनः ॥ ४९ ॥ ये पश्यंति नरा [1]देवि पिशाचेश्वरसंज्ञकम् ॥ तेषां हि पितरः सद्यो ये चापि निरये स्थिताः ॥ पिशाचत्वाद्विमुच्यंते स्वर्गं यांति न संशयः ॥ ५० ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य सम्यगिष्टस्य यत्फलम् ॥ तत्फलं लभते सोऽपि पिशाचेश्वरदर्शनात् ॥ ५१ ॥ गयायां पिंडदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥ तत्पुण्यमधिकं ज्ञेयं पिशाचेश्वरदर्शनात् ॥ ५२ ॥ ये पश्यंति चतुर्दश्यां पिशाचेश्वरसंज्ञकम् ॥ प्रेतत्वं च पिशाचत्वं कुले तेषां न जायते ॥ ५३ ॥ न वियोनिं नरो याति नरकं च न पश्यति ॥ प्रसंगेनापि यः पश्येत्पिशाचेश्वरसंज्ञकम् ॥ ५४ ॥ सर्वैश्वर्यसमायुक्तः सर्वबन्धुसमन्वितः ॥ मोदते पितृलोके स पिशाचेश्वरदर्शनात् ॥ ५५ ॥ कीर्त्तनान्मुच्यते पापाद्दृष्ट्वा स्वर्गं च गच्छति ॥ स्पर्शनादस्य लिंगस्य पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ ५६ ॥ तदैव स नरो मुक्तः संसारनिगडादिभिः ॥ यदैव वीक्षते लिंगं पिशाचेश्वरसंज्ञकम् ॥ ५७ ॥ यज्ञानां तपसां चैव दानानां चैव यत्फलम् ॥ तत्फलं कोटिगुणितं जायते तस्य दर्शनात् ॥ ५८ ॥ यदि पश्येच्चतुर्दश्यां वैशाखे कार्त्तिके तथा ॥ तस्य पुण्यमसंख्यातं जायते नात्र संशयः ॥ ५९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ पिशाचेश्वरदेवस्य श्रूयतां संगमेश्वरम् ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये पिशाचेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एकोनसप्ततिं देवि शृणु पार्वति यत्नतः ॥ यस्य दर्शनमात्रेण संगमो जायते सदा ॥ १ ॥ कलिंगविषये देवि सुबाहुर्नाम पार्थिवः ॥ बभूव भुवि विख्यातो यज्वा परमधार्मिकः ॥ २ ॥ तस्य पत्नी विशालाक्षी दुहिता दृढधन्वनः ॥ कांचीपुरनिवासस्य क्षा[3]त्रव्रतरतस्य च ॥ ३ ॥ परस्परानुरागत्वात्परा प्रीतिरभूत्तयोः ॥ तस्य राज्ञः शिरोऽर्त्तिस्तु मध्याह्ने जायते सदा ॥ ४ ॥ आयुर्वेदविदां मुख्यैः शरीरस्य चिकित्सकैः ॥ तैः प्रणीताः

---

१ देवम्–इ०पा० । २ संगमेश्वरः–इ०पा० । ३ क्षेत्रव्रतरतस्य च–इ०पा० ।

प्रिये योगा व्यर्थां[1]वृद्धिर्दिनेदिने ॥ ५ ॥ एवं बहुतरे काले गते देवि महीपतिम् ॥ प्रत्युवाच विशालाक्षी भर्त्तुर्दुःखेन पीडिता ॥ ६ ॥ कथमेषां[2]
शिरोरोगे जरा ते पृथिवीपते ॥ वैद्याश्च बहवो देव नानाशास्त्रविशारदाः ॥ प्रयतंतेऽस्य नाशाय तथाप्येष न शाम्यति ॥ ७ ॥ एवं स प्रियया
प्रोक्तः सुबाहुः पृथिवीपतिः ॥ प्रत्युवाच प्रियां भार्यां प्रेम्णा प्रणयवत्सलाम्[3] ॥ ८ ॥ सुखदुःखाश्रयं देवि शरीरं सर्वदेहिनाम् ॥ पूर्वकर्मानु
सारेण सुखं दुःखं च जायते ॥ ९ ॥ इति संबोधिता राज्ञी तेन राज्ञा वरानने ॥ पुनः प्रोवाच हार्देन तमेवार्थं सुदुःखिता ॥ १० ॥ यदा सा
वारितां[4]त्यर्थं पृच्छत्येव पुनःपुनः ॥ तदा राजा प्रहस्यैव तां[5] च राज्ञीमुवाच ह ॥ ११ ॥ यदि त्वं श्रोतुकामासि रोगस्यास्य समुद्भवम् ॥ कारणं
तत्त्वतो देवि नाख्यास्याम्यहमत्र वै ॥ १२ ॥ महाकालवनं गत्वा सिद्धगंधर्वसेवितम् ॥ तत्र[6] ते कथयिष्यामि यदि कौतूहलं तव ॥ १३ ॥ श्वः
प्रभाते गमिष्यामि त्वया सार्द्धं शुचिस्मिते ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा सा राज्ञी विस्मिता स्थिता ॥ उत्सुका गमनार्थाय महाकालवनं शुभम् ॥ १४ ॥
अथ सा रजनी वृत्ता प्रभाते नृपसत्तमः ॥ प्रतस्थे भार्यया सार्द्धं सैन्येन महता वृतः ॥ १५ ॥ आजगाम क्रमेणैव महाकालवनं शुभम् ॥ आवासं
विदधे धीमाञ्छिप्रातीरे नृपस्तदा ॥ १६ ॥ पातालवाहिनी तत्र गंगा त्रिपथगामिनी ॥ द्वितीया नीलगंगा च शिप्रया सह संगता ॥ १७ ॥
तासां च संगमस्तत्र तल्लिंगं संगमेश्वरम् ॥ पूजितं गंगया सार्द्धं शिप्रया नीलगंगया ॥ १८ ॥ अथ प्राप्ते सुबाहौ च सा राज्ञी विस्मयान्विता ॥
पप्रच्छ प्रणयोपेता कथ्यतामत्र कारणम् ॥ यत्त्वयोक्तं पुरा देव कथयिष्यामि तत्र वै ॥ १९ ॥ एवमुक्तः सुबाहुस्तु प्रियया पृथिवीपतिः ॥
प्रत्युवाच प्रियां प्रेम्णा प्रहस्य च पुनःपुनः ॥ २० ॥ सुखं स्वपिहि भद्रांगि श्रांता वयमनिंदिते ॥ प्रभाते कथयिष्यामि शिरोरोगस्य
कारणम् ॥ २१ ॥ अथ सा रजनी वृत्ता प्रभाते नृपसत्तमः ॥ कथयामास माहात्म्यं देवस्य परमेष्ठिनः ॥ २२ ॥ अहमासं कुशूद्रस्तु
सर्वदा वेदनिंदकः ॥ विश्वासघातको नित्यं त्वमप्येवं तथाविधा ॥ २३ ॥ पुत्रो जातस्तु दुःशीलो देवब्राह्मणवंचकः ॥ कुरूपः कर्कशो
दुष्टः प्रकृत्या पापपूरुषः ॥ २४ ॥ अथ दीर्घेण कालेन द्वादशाब्दं भयावहा[7] ॥ अनावृष्टिस्तु संजाता सर्वप्राणिभयंकरी ॥ २५ ॥ वियो
गस्तु त्वया प्राप्तो मया सार्द्धं सुतेन च ॥ ततोऽहं दुःखसंतप्तो वैराग्यं परमं गतः ॥ २६ ॥ इच्छता निधनं सद्यो मया प्रोक्तमिदं वचः ॥ मम

---

१ व्यर्था यान्ति–इ० पा० । २ कथमेष शिरोरोगो जायते पृथिवीपते –इ० पा० । ३ प्रणयवत्सलः–इ० पा० । ४ पीडितात्यर्थम्–इ० पा० । ५ तामुवाच सुलोचना–इ० पा० । ६ तदा–इ० पा० ।
७ महाभया–इ० पा० ।

पुण्यविहीनस्य पापध्यानरतस्य च ॥२७॥ सुतेन भार्यया सार्द्धं संगमो दुर्लभः पुनः ॥ कथं स्वपिति पापिष्ठः कृत्वा पापं सुदारुणम् ॥२८॥ कुटुं
बार्थे करोत्येवमेकाकी निस्तरत्यसौ ॥ धर्म एव परो बंधुर्धर्म एव परा गतिः ॥ धर्मेण साध्यते सर्वं तस्माद्धर्मं समाश्रयेत् ॥२९॥ इति चिंतयतोऽत्यर्थं
मम प्राणा गताः प्रिये ॥ विविधा यातना प्राप्ता मया नरककोटिषु ॥ ३० ॥ अंतकालेऽपि धर्मस्य प्रशंसा या मया कृता ॥ मत्स्योऽहं तेन पुण्येन
जातः शिप्राजले शुभे ॥ ३१ ॥ त्वं च श्येनी ततो जाता तस्मिन्नेव वनोत्तमे ॥ प्रावृट्कालेऽथ संप्राप्ते आश्लेषानुगते रवौ ॥ ३२ ॥ नदीत्रयरये
णैव निःसृतोऽहं जलात्ततः ॥ त्वया शिरसि संप्राप्तो नखैर्विद्धोऽस्मि सुंदरि ॥ ३३ ॥ आनीतोऽहं त्वया देवि संगमेश्वरसंनिधौ ॥ कैवर्तैर्निधनं
प्राप्तं त्वया सार्द्धं वरानने ॥ ३४ ॥ म्रियमाणेन मे दृष्टो देवोऽसौ संगमेश्वरः ॥ शिप्रया स्नापितोऽत्यर्थं गंगया नीलगंगया ॥ ३५ ॥ तस्य दर्शन
मात्रेण जातोऽहं पृथिवीपतिः ॥ कलिंगविषये देवि सर्वभूपालवंदितः ॥ ३६ ॥ सुता त्वं वल्लभा जाता कांचीपुरनिवासिनः ॥ [1]क्षात्रव्रतरतस्यैव सुभगा
दृढधन्वनः ॥ ३७ ॥ आवां राजत्वमापन्नौ तस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ त्वया कररुहैर्विद्धो मारितो लगुडैश्च तैः ॥ ३८ ॥ मध्याह्ने कदनं स्मृत्वा
ततो मे शिरसि व्यथा ॥ स्मरामि जातिमात्मीयामस्य देवस्य दर्शनात् ॥३९ ॥ एतत्ते कथितं देवि पृष्टोऽहं यत्त्वया पुरा ॥ गच्छ सुंदरि भद्रं ते यत्र
ते वर्त्तते मनः ॥४०॥ स्थातव्यं च मयात्रैव सेव्योऽसौ संगमेश्वरः ॥४१॥ ततः सा निरवद्यांगी नीलोत्पलविलोचना ॥ करुणं सुस्वरं कृत्वा भर्त्तार
मिदमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ मयापि संस्मृतं देव पूर्वजन्मनि चेष्टितम् ॥ अस्य लिंगस्य माहात्म्यात्तिर्यग्योनिगतावपि ॥ ४३ ॥ प्राप्तावावां मनुष्यत्वं
निर्मलेषु कुलेषु च ॥ प्राप्ता श्रीरतुला लोके प्राप्तं राज्यमकंटकम् ॥ ४४ ॥ प्राप्ता भार्या प्रियाहं ते त्वं च प्राप्तो मया नृप ॥ ख्यातोयं त्रिषु लोकेषु
नामतः संगमेश्वरः ॥ ४५ ॥ अस्य देवस्य माहात्म्याद्वियोगो न भविष्यति ॥ यथा कृष्णस्य लक्ष्म्या च पार्वत्या च शिवस्य च ॥ ४६ ॥ पुनः
प्रणम्य प्रणता सहसा मन्मथाकुला ॥ भर्त्ता सुबाहुर्मे भूयादन्यस्मिन्निह जन्मनि ॥ ४७ ॥ तव देव प्रसादेन यदि त्वं संगमेश्वरः ॥ ततो विलोक्य
सोन्मेषं कुसुमेषुतरंगिताम् ॥ कांतां पिबन्निव दृशा प्राह तां तरलेक्षणाम् ॥ ४८ ॥ सहजेनाभिजन्येन गुणैः कांत्या विभूषिता ॥ मया प्राप्ता
विशालाक्षि प्राप्तं मज्जन्मनः फलम् ॥ ४९ ॥ ततस्तां भयसंत्रस्तां कंपिताधरपल्लवाम् ॥ गृहीत्वा च करे कांतां जगामांतःपुरं निजम् ॥ ५० ॥ वद
न्कंदर्पसर्पेण दष्टोऽहं दैवतोऽधुना ॥ चचार तत्र निःसारं संसारं कलयन्धिया ॥५१॥ पुरे [2]मम वरारोहे चिरं रेमे तया सह ॥ एवं राजा प्रियां प्राप्य

---

[1] क्षेत्रव्रतरतस्यैव—इ० पा० । [2] पुरे मम—मम—शङ्करस्य—पुरे—महाकालवने—इत्यर्थः ।

निवेद्य च निजां कथाम् ॥ ५२ ॥ भेजे राज्यं तया सार्द्धं विस्तारितमहोत्सवः ॥ अशाश्वतमिदं ज्ञात्वा अर्थिभ्योऽपि ददौ धनम् ॥ ५३ ॥ अपूर्वत्यागिना
तेन त्रैलोक्यं विस्मयं ययौ ॥ राज्यं कृत्वा चिरं कालं सभार्यो नृपसत्तमः ॥५४॥ भुक्त्वा च विपुलान्भोगांस्तस्मिँल्लिंगे लयं गतः ॥
अतो देवि सुविख्यातो देवोऽसौ संगमेश्वरः ॥ ५५ ॥ यः पश्येत्परया भक्त्या तल्लिंगं संगमेश्वरम् ॥ न वियोगो भवेत्तस्य पुत्रभ्रातृप्रियादिभिः ॥
॥ ५६ ॥ नियमेन तु यः पश्येत्तल्लिंगं संगमेश्वरम् ॥ राजसूयसहस्रस्य फलं तस्याधिकं भवेत् ॥ ५७ ॥ गांगं च सफलं पुण्यं यामुनं नार्मदं तथा ॥
जायते चांद्रभागं च संगमेश्वरदर्शनात् ॥ ५८ ॥ यः पश्येच्छ्रावणे मासि तल्लिंगं संगमेश्वरम् ॥ कार्तिकस्वामिनो यात्रा कृता तेन न संशयः ॥
॥ ५९ ॥ मासि चाश्वयुजे देवं यः पश्येत्संगमेश्वरम् ॥ कृतं तेन सहस्रं तु वाजपेयं वरानने ॥ ६० ॥ यः पश्येत्कार्त्तिके मासि तल्लिंगं संगमेश्वरम् ॥
राजसूयसहस्रं तु कृतं तेन न संशयः ॥ ६१ ॥ चतुरो वार्षिकान्मासान्यः[1] पश्येत्संगमेश्वरम् ॥ स याति परमं स्थानं ममाभीष्टतरं प्रिये ॥ ६२ ॥
एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ संगमेश्वरदेवस्य शृणु दुर्द्धर्षमीश्वरम् ॥ ६३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये संगमेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
शृणु सप्ततिकं देवं दुर्द्धरेश्वरमीश्वरम् ॥ यस्य दर्शनतो[2] देवि नरः पापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ दुर्द्धर्षोनाम राजाभून्नेपालविषये पुरा ॥ पुण्यकेतुर्यशस्वी च
सत्यसंधो दृढव्रतः ॥ २ ॥ तिस्रस्तस्याभवन्भार्यास्तत्तुल्याः सुमनोहराः ॥ विहरन्स वनोद्याने वसन्ते पृथिवीपतिः ॥ ३ ॥ कदा मृगरसाविष्टो
दैवाद्धै वातरंहसा ॥ तुरगेणोहितः प्राप वनं रुचिरपादपम् ॥ ४ ॥ गजेंद्रमृगशार्दूलसिंहसंबरसंकुलम् ॥ ऋक्षवानरवाराहगण्डकादिविराजितम् ॥ ५ ॥
तस्मिन्वने सुविस्तीर्णं कदलीखंडमंडितम् ॥ हंसकारंडवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥ ६ ॥ ददर्श दर्पणस्वच्छं सरो नीरजराजितम् ॥ स्नातसिद्धवधूवृन्दकुचकुंकुमपिंजरम्
॥ ७ ॥ ददर्श कन्यां तत्रैव काननस्येव देवताम् ॥ स तां दृष्ट्वा सुचार्वंगीं मन्मथेन प्रपीडितः ॥ ८ ॥ चित्रन्यस्त इव
क्षिप्रमभूद्विस्मयनिश्चलः ॥ सा भुजंगीव संकृष्टा मन्त्रेणेवांतिकं ययौ ॥ ९ ॥ कन्दर्पकोटिसदृशं विश्रान्तं नृपमब्रवीत् ॥ सुतां मां विद्धि राजेन्द्रकल्पस्य
प्राणवल्लभाम् ॥ १० ॥ तपोरतस्य शांतस्य सर्वदा ब्रह्मचारिणः ॥ मदर्थे प्रार्थ्यतां विप्र स मां तुभ्यं प्रदास्यति ॥ ११ ॥ इति तस्या
वचः श्रुत्वा मन्मथेनाकुलीकृतः ॥ लज्जां त्यक्त्वा स भूपालो ययाचे विजने च ताम् ॥ १२ ॥ मम प्राणव्ययः सुभ्रूस्त्वां विना समुपस्थितः ॥

---

[1] चतुरः कार्तिकान्मासान्—इति पाठे—कार्तिकात्—कार्तिकपर्यंतं चतुरो मासान्—इत्येवार्थो भवति । [2] दर्शनमात्रेण—इ० पा० ।

कार्याकार्यविचारो हि कस्य जीवितशांतये[1] ॥ १३ ॥ त्यज्यते प्राप्तममृतं यदेतद्बुद्धिलाघवम् ॥ को जानीते परे लोके कस्य किं नु भविष्यति ॥
॥ १४ ॥ भज मामनवद्यांगि तवैतद्वदनामृतम् ॥ न पाययसि चेन्मह्यं मृतं जानीहि मे प्रिये ॥ १५ ॥ स्वयं पिबामि चेद्विद्धि परलोकगतं हि
माम् ॥ श्रुत्वेति चकिता तन्वी प्रोवाच विनयान्विता[2] ॥ १६ ॥ भ्रष्टायां मयि तातस्य विनष्टे कन्यकाफले ॥ कुलं पतति नः सर्वं तस्मादेतद्विचि
न्त्यताम् ॥ १७ ॥ यदि ते परमं प्रेम ममोपरि महीपते ॥ मदर्थे प्रार्थ्यतां विप्र स मां नूनं प्रदास्यति ॥ १८ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा नान्यथा मे
भविष्यति ॥ ज्ञात्वा कन्यां द्विजस्यैव कल्पस्य ब्रह्मचारिणः ॥ १९ ॥ गत्वा ययाचे प्रणतः स्थितं निजतपोवने[3] ॥ मुनीन्द्रश्चंद्रवदनां स चास्मै तां
ददौ मुदा ॥ २० ॥ तत्रैव संगतो राजा मन्मथेन वशीकृतः ॥ रेमे रमणकैर्योगैर्न सस्मार निजं पुरम् ॥ २१ ॥ कदलीखण्डकुञ्जेषु रम्यासु
वनराजिषु ॥ बहुलाम्रकदंबेषु राजा भेजे नवां वधूम् ॥ सिषेवे चारु सुरतं स विदग्धोऽतिमुग्धया ॥ २२ ॥ एवं हि वसतस्तस्य दुर्द्धर्षस्य वरा
नने ॥ आजगाम सुदुर्द्धर्षो[4] राक्षसोऽतिभयंकरः ॥ २३ ॥ ज्वलितो विकटाकारो दंष्ट्रोत्कटकटाननः ॥ तं नृपं मोहयित्वा तु तरसा तरलेक्षणाम् ॥
जहार मन्मथाविष्टो रूपयौवनशालिनीम् ॥ २४ ॥ राजा च तां हृतां दृष्ट्वा वियोगविषमूर्छितः ॥ स्मृत्वास्मृत्वा सुचार्वंगीं विललापाकुलेन्द्रियः ॥
॥ २५ ॥ हा प्रिये प्रेमपीयूषे प्रणयामृतदीर्घिके ॥ हा सुन्दरि विशालाक्षि क्व गता मां विहाय वै ॥ २६ ॥ पुनरिन्दुमिवानंदं कदा द्रक्ष्यामि ते
मुखम् ॥ इति प्रलापमकरोत्स्मरंस्तां चारुहासिनीम् ॥ उन्मत्त इव बभ्राम तत्र तत्र स्मरातुरः ॥ २७ ॥ एवं विलपतस्तस्य दुर्द्धर्षस्य नृपस्य तु ॥
आजगाम तमुद्देशं कल्पो ब्राह्मणसत्तमः[5] ॥ ददर्श नृपतिं तत्र भ्रमंतं भ्रमरं यथा ॥ २८ ॥ ज्ञात्वा जामातरं सम्यक्समाश्वास्य वचोऽब्रवीत् ॥ एहि
दुर्द्धर्ष राजेन्द्र गहना कर्मणो गतिः ॥ क्व गतो हि महीपाल नेपालविषयस्तव ॥ २९ ॥ कुलीना रूपवत्यश्च तिस्रो भार्याः क्व वै गताः ॥ क्व
ते राज्यं गतं भूप कुत्र पुत्री गता मम ॥ ३० ॥ सर्वं विनश्वरं लोके गन्धर्वनगरोपमम् ॥ अनित्यं जीवितं भूप राज्यं वै बुद्बुदोपमम् ॥ ३१ ॥ एव
माश्वासितो राजा कल्पेन च पुनःपुनः ॥ सस्मार तां सुचार्वंगीं मन्मथेन प्रपीडितः ॥ ३२ ॥ ब्रूहि मे भगवन्सम्यग्यदि तेऽस्ति दया मयि ॥ कथं
राज्यं स्वकीयं स्यात्कथं मे सुहृदागमः ॥ ३३ ॥ तिस्रो भार्याः कथं विप्र पश्यामि पृथिवीतले ॥ लावण्यामृतशालिन्यस्तव पुत्र्या द्विजोत्तम ॥
कथं समागमो भूयो भविष्यति मया सह ॥ ३४ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा विप्रेणोक्तं वरानने ॥ गच्छ भूपाल नेपालं महाकालं ततो व्रज ॥ ३५ ॥

---

१ जीवितसंशये–इ० पा० । २ विनयान्वितम्–इ० पा० । ३ निजवनोत्तमे–इ० पा० । ४ दुराधर्षः–इ०पा० । ५ ब्रह्मर्षिसत्तमः–इ०पा० ।

तस्मिन्क्षेत्रे तीर्थवरे लिंगं सर्वार्थसाधकम् ॥ विद्यते यत्र सूर्येण तपस्तप्तं सुदुष्करम् ॥ ३६ ॥ शिप्रायास्तु तटे रम्ये पुण्ये ब्रह्मेशपश्चिमे ॥ तस्य
दर्शनमात्रेण तवाभीष्टं भविष्यति ॥ ३७ ॥ कल्पस्य वचनं श्रुत्वा सत्वरो नृपसत्तमः ॥ नेपालं च ततो गत्वा समाश्वास्य सुहृज्जनम् ॥ ३८ ॥
सांतःपुरपरीवारो महाकालवनं गतः ॥ सर्वदा सर्वसिद्धीनामाश्रयं विषयं श्रियः ॥ ३९ ॥ तत्र स्नात्वा जले पुण्ये शिप्रायाश्चाशुसिद्धिदे ॥
सूर्येणाराधितं लिंगं ददर्श नृपसत्तमः ॥ ४० ॥ पूजयामास रत्नैश्च दिव्यैर्वस्त्रैः सुभूषणैः ॥ कर्पूरेण सुगन्धेन लिंगपूजा कृता तदा ॥ ४१ ॥
मुक्ताफलैः सुतारैश्च जलधाराभिरेव च ॥ भक्त्या ननर्त्त तस्याग्रे संस्तुवन्विविधैः स्तवैः ॥ ४२ ॥ शुश्राव श्रोत्रपीयूषं गीतं देवगृहे
शुभे ॥ तच्छ्रुत्वा कौतुकाविष्टो ध्वनिं श्रुत्वा मनोरमाम् ॥ प्रियामपश्यत्तत्रस्थां लावण्यललनावधिम् ॥ ४३ ॥ तां दृष्ट्वा विस्मयो
त्फुल्ललोचनस्तन्मयोऽभवत् ॥ क्षिप्रं तद्दर्शनेनैव स्मरेण तरलीकृतः ॥ ४४ ॥ ज्ञात्वा मे सैव पत्नीयं दृष्टा देवप्रसादतः ॥ सापि लावण्यनलिनी
राजहंसं विलोक्य तम् ॥ ४५ ॥ क्षिप्रं पुलिकिता तस्या विरराज कुचस्थली ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि वाणी लिंगात्समुत्थिता ॥ ४६ ॥
विश्वावसोः सिद्धपतेः सुतैषा प्राणवल्लभा ॥ कल्पेन पालिता सम्यक्त्वदर्थं नृपसत्तम ॥ ४७ ॥ आनीता ते मया पत्नी हत्वा तं राक्षसाधि
पम् ॥ गृहाण च मया दत्तां भुंक्ष्व राज्यमकण्टकम् ॥ ४८ ॥ इत्युक्तोऽसौ गतो देवि लब्ध्वा भार्यां प्रियां तदा ॥ सांतःपुरपरीवारो लिंगस्यास्य
प्रभांवतः[1] ॥ ४९ ॥ आराधितो नरेंद्रेण दुर्द्धर्षेण महात्मना ॥ तदाप्रभृति देवोऽयं दुर्द्धर्षेश्वरसंज्ञकः ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातो वांछितार्थफल
प्रदः ॥ ५० ॥ ये पश्यंति विशालाक्षि दुर्द्धर्षेश्वरसंज्ञकम् ॥ ते दुर्द्धर्षा भविष्यंति शत्रूणां समरे सदा ॥ ५१ ॥ संक्रांतौ रविवारे च ग्रहणे चंद्र
सूर्ययोः ॥ गत्वार्चयंति ये देवि देवं दुर्द्धर्षमीश्वरम् ॥ ते प्रयांति विमानेन मदीयं स्थानमुत्तमम् ॥ ५२ ॥ पापाचारांश्च[2] ये जीवा दुष्कर्मनिरता
नराः ॥ मुच्यंते पातकात्सद्यो दुर्द्धर्षेश्वरदर्शनात् ॥ ५३ ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्सद्यो नामसंकीर्त्तनादपि ॥ ब्रह्महत्यासहस्रं हि तत्क्षणादेव नश्यति ॥
॥ ५४ ॥ कृतघ्नो निंदको दुष्टः पापकर्मा दुरात्मवान् ॥ परदाररतश्चौरो ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो दुर्द्धर्षेश्वरदर्शनात् ॥ ५५ ॥
अयने विषुवे चैव संप्राप्ते सोमपर्वणि ॥ ये पश्यंति च दुर्द्धर्षं स्नात्वा शिप्राजले शुभे ॥ गंगायास्त्रिगुणं पुण्यं जायते नात्र संशयः ॥ ५६ ॥
तत्र यद्दीयते दानं तस्य संख्या न विद्यते ॥ पितरस्तोषितास्तेन आत्मा वै तोषितस्ततः ॥ ५७ ॥ कल्पकोटिसहस्रं तु मत्पुरे पूजितो वसेत् ॥

---

१. प्रसादतः–इ०पा० । २ पापाचारा नरा ये च चण्डकर्मरता नराः–इ० पा० ।

यदा याति च भूलोके तदासौ भूपतिर्भवेत् ॥ ५८ ॥ अधृष्यः शत्रुवर्गेण फलं प्राप्नोति चाक्षयम् ॥ पदं यत्त्रिदशैर्वंद्यं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
॥ ५९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ दुर्द्धर्षेश्वरदेवस्य प्रयागेशमतः शृणु ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे दुर्द्धर्षेश्वर[1]माहात्म्यवर्णनंनाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एकसप्ततिकं विद्धि प्रयागेश्वरसंज्ञकम् ॥ अद्वितीयं विजानीहि महापातकनाशनम् ॥ १ ॥ हास्तिनेऽ
भूत्पुरे श्रीमाञ्छंतनुर्नृपसत्तमः ॥ वैवस्वतेंऽतरे कल्पे युगे द्वापरसंज्ञके ॥ २ ॥ स चाद्भुतमहावीर्यो वज्रसंहननो युवा ॥ सर्वशास्त्रेषु कुशलः कला
पुंजविचक्षणः ॥ ३ ॥ बलेन विष्णुसदृशस्तेजसा भास्करोपमः ॥ गंगामेष चचारैकः सिद्धचारणसेविताम् ॥ ४ ॥ स कदाचिन्महाबाहुः प्रभूत
बलवाहनः ॥ वनं जगाम गहनं हयनागशतैर्वृतः ॥ ५ ॥ गत्वा तत्र मृगान्व्याघ्रान्घातयामास लीलया ॥ महिषाश्ववराहांश्च विनिघ्नन्राजसत्तमः ॥
॥ ६ ॥ स कदाचिद्वने तस्मिन्ददर्श परमां स्त्रियम् ॥ जाज्वल्यमानां वपुषा साक्षात्पद्मामिवापराम् ॥ ७ ॥ तां दृष्ट्वा हृष्टरोमाभूद्विस्मितो
रूपसंपदा ॥ पिबन्निव च नेत्राभ्यां नातृप्यत नराधिपः ॥ ८ ॥ सा दृष्ट्वैव च राजानं विचरंतं महाद्युतिम् ॥ स्नेहादागतसौहार्दान्नातृप्यत
विलासिनी ॥ ९॥ तामुवाच ततो राजा सांत्वयञ्श्लक्ष्णया गिरा ॥ देवी वा दानवी त्वं च गंधर्वी यदि वाप्सराः ॥ १० ॥ यक्षी वा पन्नगी वा
त्वं मानुषी वा सुमध्यमे ॥ याचे त्वांऽभोजगर्भाभे भार्या मे भव शोभने ॥ ११ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञः संस्तुतं मृदु वल्गु च ॥ अंगीकृतं तया
देवि समयं प्रार्थितो नृपः ॥ १२ ॥ वारिता विप्रिये वापि त्यजेयं त्वामसंशयम् ॥ न प्रष्टव्या त्वया राजन्कासि कस्येति सर्वथा[3] ॥ १३ ॥ एवम
स्त्विति तेनोक्तं सत्येन सुकृतेन च ॥ स तस्याः शीलवृत्तेन[4] रूपौदार्यगुणेन च ॥ १४ ॥ उपचारेण च रहस्तुतोष जगतीपतिः ॥ दिव्यरूपा हि
सा देवी गंगा त्रिपथगा नदी ॥ १५ ॥ मानुषं विग्रहं कृत्वा श्रीमंतं वरवर्णिनि ॥ राजानं रमयामास यथा रेमे तथैव च ॥ १६ ॥ स राजा रति
सक्तत्वादुत्तमस्त्रीगुणैर्हृतः ॥ संवत्सरानृतून्मासान्न बुबोध बहून्गतान् ॥ १७ ॥ रममाणस्तया सार्द्धं यथाकामं नरेश्वरः ॥ अष्टावजनयत्पुत्रां
स्तस्याममरवर्णिनः ॥ १८ ॥ जातं जातं च सा पुत्रं क्षिपत्यंभसि मुक्तये ॥ प्रीणामि त्वामहमिति गंगास्रोतसि पावने ॥ १९ ॥ नास्य
तत्तु प्रियं राज्ञः शंतनोर्ह्यभवत्तदा ॥ नोवाच किंचित्तां देवीं त्यागाद्भीतो महीपतिः ॥ २० ॥ अथैनामष्टमे पुत्रे जाते प्रहसतीमिव ॥

---

१ अत्र उज्जयनीस्थपुस्तके–'गन्धर्वतीर्थपर' इति लिखितमस्ति, तदस्य दुर्द्धर्षेश्वरलिंगस्य स्थानं बोध्यम्। २ महादेवि–इ० पा०। ३ सर्वदा–इ० पा०। ४ शीललोभेन–इ० पा०।

उवाच राजा दुःखार्त्तः परीप्सन्पुत्रमात्मनः ॥ २१ ॥ मा वधीः कस्य कासीति किं विध्वंसि सुतानिति ॥ पुत्रहिंसा महत्पापं
मा प्राप्सीस्तिष्ठ गर्हिते ॥ २२ ॥ ॥ गंगोवाच ॥ ॥ पुत्रकामा न ते हन्मि पुत्रं पुत्रवतांवर ॥ जीर्णस्तु मम वासोऽयं यथा मे[1] समयः
कृतः ॥ २३ ॥ अहं गंगा जह्नुसुता महर्षिगणसेविता ॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमुषित्वाहं त्वया सह ॥ २४ ॥ इमेऽष्टौ वसवो देवा
महाभीमा महौजसः ॥ वशिष्ठशापदोषेण मानुषत्वमुपागताः ॥ २५ ॥ तेषामानयिता नान्यस्त्वदृते भुवि विद्यते ॥ मद्विधा मानुषी
धात्री न चैवास्ति कदाचन ॥ २६ ॥ तस्मात्तज्जननीहेतोर्मानुषत्वमुपागता ॥ स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि पुत्रं पाहि महाव्रत ॥ २७ ॥
सैवमुक्त्वा तदा गङ्गा विष्णुमायाविमोहिता ॥ रुरोद मानुषं भावमाश्रिता तनुमध्यमा ॥ २८ ॥ अहो बत महत्कष्टं यदमी घातिताः
सुताः ॥ मया नृशंसया मोहाज्जले क्षिप्तास्तु बालकाः ॥ २९ ॥ हा वत्सा हा सुताः पुत्रा हा तातास्तनयाः क्व वै ॥ मां विहाय गताः
कुत्र हृदयं किं न दीर्यते ॥ ३० ॥ मातर्मातेति करुणं[2] ब्रुवाणाः स्वयमागताः ॥ उपगुह्ये कदा पुत्रान्वत्सवत्सेति सौहृदात् ॥ ३१ ॥ कस्य
जातु प्रणीतेन पिंगेन क्षितिरेणुना ॥ ममोत्तरीयमुत्संगं कदाङ्क मलयिष्यति ॥ ३२ ॥ अंगप्रत्यंगसंभूता मनोहृदयनंदनाः ॥ मया तु
मात्रा हा वत्सा मारिता निधनं गताः ॥ ३३ ॥ काँल्लोकान्नु गमिष्यामि कृत्वा कर्म सुदारुणम् ॥ कथं पुण्या भविष्यामि पुत्रघ्नी निर्दया सती ॥
॥ ३४ ॥ इत्येवं करुणं कृत्वा रुदित्वा च पुनःपुनः ॥ मूर्छिता पतिताप्यार्ता निश्चेष्टा धरणीतले ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि नारदो मुनिसत्तमः ॥
तस्या विलापशब्दं तमाकर्ण्य सहसा तदा ॥ ३६ ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनः किमेतदिति चिंतयत्[3] ॥ एषा सा जाह्नवी गंगा पावनी देववंदिता ॥ ३७ ॥
समुद्रमहिषी दिव्या पुण्या त्रिपथगा नदी ॥ मानुषं भावमाश्रित्य कस्माद्रोदिति विह्वला ॥ ३८ ॥ इत्येवं चिंतयित्वा च समीपमगमन्मुनिः ॥
गंगाया विलपन्त्याश्च ब्रह्मपुत्रस्तु नारदः ॥ उवाचोच्चैर्वियत्स्थोऽसौ देवि गंगे नमोऽस्तु ते ॥ ३९ ॥ नारदोऽहं महापुण्ये कस्माद्रोदिषि पावनि ॥
हिमाद्रिपुत्री विख्याता देवगंधर्वसेविता ॥ ४० ॥ धृता शिरसि देवेन शिवेन परमेष्ठिना ॥ ४१ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा दिव्या देवनदी तथा ॥
अवलोक्य विमानस्थं प्रत्युवाच महामुनिम् ॥ ४२ ॥ मया नारद मोहेन कृतोऽधर्मो[4] जुगुप्सितः ॥ जानंत्या सुमहत्पापं सप्तपुत्रा हता मया[5] ॥
॥ ४३ ॥ समुद्रेण वियोगस्तु संजातो मम दैवतः ॥ भार्या जाता मनुष्यस्य पुत्रा जाता हताश्च मे[6] ॥ ४४ ॥ अतो मया विलपितं मग्नया शोक

---

[1] सः—इ० पा० । [2] मधुरम्—इ० पा० । [3] चिंतयत्—अडभाव आर्षः—अचिंतयत् । [4] कृतं कर्म जुगुप्सितम्—इ० पा० । [5] शुभाः—इ० पा० । [6] मे मया—इति तृतीयार्थे षष्ठी ।

सागरे ॥ कथ्यतां मम देवर्षे येन पुण्या भवामि वै ॥ ४५ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा नारदो मुनिसत्तमः ॥ त्रिकालवेदी शुद्धात्मा गंगां वचनमब्रवीत् ॥ ४६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ किं विस्मृतो जगद्वंद्ये देवानां समयः शुभः ॥ प्रतिज्ञातं त्वया देवि वसूनां मोक्षकारणे ॥ ४७ ॥ प्राप्तास्ते वसवो लोकान्प्रसादात्तव सुव्रते ॥ त्वयावतारितो देवि समुद्रः शंतनुः स्मृतः ॥ ४८ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा नारदस्य महात्मनः ॥ गंगा त्रिपथगा पुण्या प्रत्युवाच महामुनिम् ॥ ४९ ॥ सत्यमुक्तं त्वया ब्रह्मञ्ज्ञातं सर्वं मयाऽधुना ॥ किंतु योनिर्यतो लब्धा मानुषी तेन मोहिता ॥ ५० ॥ अपवादभयाद्भीता भवंतं शरणं गता ॥ दीयतामुपदेशो मे कथ्यतां स्थानमुत्तमम् ॥ ५१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ किं विस्मृतो जगद्वंद्ये देवानां समयः कृतः ॥ अपवादभयाद्भीता यदि त्वं देवि पुण्यदे ॥ मां पृच्छसि परं स्थानं शृणु त्वं वच्मि सुव्रते ॥ ५२ ॥ अवंती तु समाख्याता सप्तकल्पसनातनी ॥ तस्यां सखी त्वदीया तु शिप्रा विप्रप्रिया सदा ॥ ५३ ॥ तस्यास्तीरे शुभं लिंगं दुर्द्धर्षेश्वरदक्षिणे ॥ विद्यते त्रिदशैः पूज्यं सर्वतीर्थैश्च सेवितम् ॥ ५४ ॥ तस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्या भविष्यसि ॥ तस्माद्गच्छ महापुण्ये गंगे देवर्षि[1]सेविते ॥ ५५ ॥ इत्युक्ता सा त्रिपथगा नारदेन महात्मना ॥ गता तत्र महापुण्या सखीं शिप्रां ददर्श ह ॥ ५६ ॥ संश्लेषं च तदा कृत्वा लिंगं दृष्ट्वा सुपावनम् ॥ पूजयामास भावेन तत्रैव च चिरं स्थिता ॥ ५७ ॥ अथ सूर्यसुता देवी यमुना पापनाशिनी ॥ तत्रायाता सुहार्देन यत्र गंगा व्यवस्थिता ॥ ५८ ॥ ददर्श देवी तां गंगां ध्यायंती शंकरं शिवम् ॥ सापि तत्रैव तिष्ठंती पूजयंती परं शिवम् ॥ ५९ ॥ अथ तेनैव कालेन प्राचीदेवी सरस्वती ॥ समायाता सुगुप्ता च गंगायमुनयोर्जले ॥ ६० ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि शक्रं :प्राह स नारदः ॥ न दृश्यते प्रयागस्तु महाकालवनं गतः ॥ ६१ ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये यत्र गुप्ता सरस्वती ॥ प्रयागः स तु विज्ञेयः सर्वपापप्रणाशनः ॥ ६२ ॥ स सांप्रतं प्रयागस्तु महाकालवनोत्तमे ॥ केनापि कारणे नैव गतो न ज्ञायते मया ॥ ६३ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा नारदस्य महात्मनः ॥ शक्रेण सहिताः सर्वे ह्यवंतीं तु समागताः ॥ ६४ ॥ स्तुवंतो विविधैः स्तोत्रैर्गंगां त्रिपथगां शु[2]भाम् ॥ गंगे देवि नमस्तुभ्यं सर्वपापप्रणाशिनि ॥ ६५ ॥ वसूनां जननी देवि वसूनां मोक्षदायिनि ॥ त्रैलोक्यपावनी नित्यं हरेण शिरसा धृता ॥ ६६ ॥ सेविता वालखिल्यैश्च कृष्णस्य परमा कला ॥ यमुने त्वां नमस्यामः का[3]लिंदीं वरवाहिनीम् ॥ ६७ ॥ सुता त्वं पाविनी देवि मार्त्तंडस्य दिवस्पतेः ॥ शिप्रे देवि नमस्तुभ्यं ब्रह्मदेहोद्भवे शुभे ॥ ६८ ॥ प्राची त्वमेव विख्याता पुण्यदेहा

---

[1] देवर्षिवन्दिते—इ० पा० । [2] सदा—इ० पा० । [3] कलिन्दान्तरवाहिनीम्—इ० पा० ।

सरस्वती ॥ या प्राची कौरवक्षेत्रे पुष्करे या महालये ॥ सा त्वं शिप्रा प्रसिद्धा च सर्वपातकनाशिनी ॥ ६९ ॥ त्वं दया सर्वजंतूनां त्वं स्वर्गः
शरणं नृणाम् ॥ त्वं माता सर्वजंतूनां त्वं प्राची भुवि गीयसे ॥ ७० ॥ बहुजन्मकलंकांकं दृष्ट्वा या देहिनां भुवि ॥ करोषि क्षालनं देवि सा त्वं
त्रैलोक्यसंस्थिता ॥ ७१ ॥ आसां च संगमो यस्तु स प्रयागो बुधैः स्मृतः ॥ अत्रागत्य तु युष्माभिः स्थापितः स्नापितोऽधुना ॥ ७२ ॥ सोद्य
प्रभृति देवोऽयं प्रयागेश्वरसंज्ञकः ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातः स्मरणात्पापनाशनः ॥ ७३ ॥ अत्रागत्य प्रपश्यंति ये प्रयागेश्वरं ततः ॥ ते कृतार्था
भविष्यंति सर्वपातकवर्जिताः ॥ ७४ ॥ कुलं च तारितं तेषां पैतृकं मातृकं तथा ॥ गंगायास्त्रियुगं पुण्यं चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ जायते नात्र संदेहः
प्रयागेश्वरदर्शनात् ॥ ७५ ॥ गंगायां च प्रयागे च देवदारुवने शुभे ॥ नैमिषे पुष्करे चैव श्रीशैले च त्रिपुष्करे ॥ ७६ ॥ त्र्यंबके धौतपापे च महेन्द्रे
भैरवे तथा ॥ गोकर्णे च सुवर्णाख्ये रेवाकपिलसङ्गमे ॥७७॥ एतेषां दर्शनेनैव या सिद्धिर्द्वादशाब्दिका ॥ सा लभ्या मासमात्रेण प्रयागेश्वरदर्शनात्
॥ ७८ ॥ ये पश्यंति चतुर्दश्यामष्टम्यां च विशेषतः ॥ भक्त्या च नियमं कृत्वा प्रयागेश्वरसंज्ञकम् ॥ ७९ ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटि
शतैरपि ॥ भोगदं मोक्षदं लिंगं भविष्यति महीतले ॥ ८० ॥ कलास्तिस्रो भविष्यंति लिंगेऽस्मिन्मोक्षदे शुभे ॥ गंगा च यमुना प्राची सर्व[1]पात
कनाशिनी ॥ ८१ ॥ एवमुक्त्वा स्तुता गंगा यमुना च सरस्वती ॥ देवैः प्रणतिपूर्वेण गताः स्थानं स्वकं तदा ॥ ८२ ॥ देवाः प्रहृष्टाः
शक्राद्याः प्रयागेश्वरसंज्ञकम् ॥ स्तुत्वा च विविधैः स्तोत्रैः पूजयित्वा दिवं गताः ॥ ८३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ प्रयागेश्वर
देवस्य चंद्रादित्येश्वरं शृणु ॥ ८४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये
उमामहेश्वरसंवादे प्रयागेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ द्विसप्ततीश्वरं विद्धि चन्द्रादित्येश्वरं
प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यो नरो भवेत् ॥ १ ॥ शंबरेण पुरा देवि निर्जिताः संगरे सुराः ॥ नष्टा रणं परित्यज्य प्राणत्राणपरायणाः
॥ २ ॥ ग्रस्तं च राहुणा दृष्ट्वा शशांकं भयविह्वलम् ॥ विनतायाः सुतो ज्येष्ठः प्रोक्तः सूर्येण सारथिः ॥ ३ ॥ वहारुण रथं शीघ्रं यत्र युद्धं न
विद्यते ॥ श्रूयते चन्द्रसूर्यौ तौ दैत्यानां बलवत्तरौ ॥ ४ ॥ राहुर्दंष्ट्राकरालस्तु स तृतीयो भयंकरः ॥ न ज्ञायते रणे चन्द्रो मृतो नष्टोऽथवा पुनः
॥ ५ ॥ स च न ज्ञायते शक्रः क्व गतो वरुणो रणे ॥ यमो न ज्ञायते कुत्र धनदस्य च का कथा ॥ ६ ॥ एवमुक्तोऽरुणो रुग्णो रविणा रणमध्यतः ॥

---

[1] गंगा च यमुना चैव गुप्ता चैव सरस्वती–इ० पा० ।

रथं संप्रेरयामास यत्र युद्धं न विद्यते ॥ ७ ॥ एतस्मिन्नंतरे चन्द्रः समायातस्तु तत्क्षणात् ॥ राहुग्रहगृहीतोऽपि यत्र देवो दिवस्पतिः ॥ ८ ॥ संत्रस्तः
स विलोलाक्षः क्षणमात्रमचेतनः ॥ बभूव सहसा चन्द्रो दृष्ट्वा देवं दिवाकरम् ॥ ९ ॥ शंबरेण रणे रुद्धा रुद्राश्च भयविद्रुताः ॥ जग्मुर्दिशो दश
भयादसुरेन्द्रविभीषिताः ॥ १० ॥ साध्याः सर्वे भयत्रस्ता गता यत्र न दानवाः ॥ तेषु भग्नेषु देवेषु हतशिष्टेषु संगरे ॥ ११ ॥ व्यधमत्सर्वगात्राणि
वर्माणि च जनक्षये ॥ पलायमानदेवानामसुरो बलवच्छरैः ॥ १२ ॥ पृष्ठतो निजघानाथ निकृत्ताश्च सहस्रशः ॥ अहं नष्टश्छलेनैव व्यग्रीभूते
ऽसुरे तदा ॥ १३ ॥ आसुरं रूपमास्थाय प्राणत्राणपरायणः ॥ शीघ्रं च गम्यते तावद्यावन्नायाति शंबरः ॥ १४ ॥ इत्युक्तं निशिनाथेन भयभीतेन
पार्वति ॥ चन्द्रादित्यौ क्षणान्नीतावरुणेन रथेन वै ॥ १५ ॥ यत्र देवो जगन्नाथो गरुडस्थो जनार्दनः ॥ सुरसंघातसंकेतकिंनराकीर्णकंदरे ॥
॥ १६ ॥ मंदरे सुरनारीणां नंदने वरचन्दने ॥ दृष्ट्वा तत्र जगन्नाथं शंखचक्रगदाधरम् ॥ स्तुतिं तौ चक्रतुर्देवौ चन्द्रसूर्यौ यशस्विनि ॥ १७ ॥
नमो लोकत्रयाध्यक्ष स्वप्रभाजितभास्कर ॥ नमो विष्णो नमो जिष्णो नमस्ते कैटभांतक ॥ १८ ॥ नमः सर्वक्रियाकर्त्रे जगत्रात्रे च ते
नमः ॥ नमश्चक्रायुधाधृष्य नमो दानवघातिने ॥ १९ ॥ नमः क्रमत्रयाक्रांतत्रैलोक्यांतर्हितोद्भव ॥ नमः प्रचंडदैत्येंद्रकुलकाल महाबल ॥
॥ २० ॥ नमो नाभिह्रदोद्भूतपद्मगर्भमहाप्रभो ॥ जनिताशेषलोकेशविरंचाय महाद्युते ॥ २१ ॥ अमरारिविनाशाय महासमरशालिने ॥ नम
स्ते विबुधाधीश शरणं भव नः प्रभो ॥ २२ ॥ चन्द्रसूर्यकृतं स्तोत्रं श्रुत्वा देवो जनार्दनः ॥ आश्वास्य स्तुतिपूर्वेण प्राह देवो ह्यधोक्षजः ॥ २३ ॥
॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ स्वागतं चन्द्रसूर्यौ भो भवंतौ स्तुतिभाजनौ ॥ किं कारणमिह प्राप्तौ तद्ब्रूतां विगतज्वरौ ॥ २४ ॥ नारायणेनैवमुक्तौ
प्रोचतुश्चंद्रभास्करौ ॥ समरे निर्जिता देवाः शंबरेण दुरात्मना ॥ २५ ॥ न ज्ञाताः क्व गतास्ते च आवां नष्टौ प्रयत्नतः ॥ अरुणेन इहा
नीतौ दृष्टस्त्वं देव दैवतः ॥ २६ ॥ शंबरेण जिता देवाः स च सर्वत्र दृश्यते ॥ स्थले चैव जले चैव शंबरः क्रूरपौरुषः ॥ २७ ॥ नश्यतां त्रिद
शेंद्राणां पृष्ठतः शरवृष्टिभिः ॥ चिच्छेद नरवर्माणि[1] च्छत्राणि च धनूंषि च ॥ २८ ॥ वर्माणि च विचित्राणि मुकुटानि महांति च ॥ पृथूनि चापि
चापानि चर्माणि विविधानि च ॥ २९ ॥ गजाश्च मदसंभिन्नकपोलाः कोटिशः सुराः ॥ वाजिनश्चामरापीडा रत्नपर्याणभूषणाः ॥ ३० ॥ विबुधा
ध्वस्तसन्नाहा विगजा विपदातिनः ॥ विपदामाकराकारा बभूव सुरवाहिनी ॥ ३१ ॥ ततो दैत्याधिपो मानी परिवृत्तो महारणात् ॥

---

[1] देहमर्माणि–इ० पा० ।

निर्जितारिर्महातेजा ज्वालावानिव पावकः ॥ ३२ ॥ वंद्यमानो मुनिगणैः स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ आनंदितो जयाशीर्भिः प्रवरैर्दैत्यपुंगवैः ॥ ३३ ॥ तत्र सर्वर्द्धिसंपूर्णमासनं हेमभूषणम् ॥ अध्यतिष्ठत दैत्येंद्रस्तत्र मंगलवेश्मनि ॥ तत्रोपविष्टः शुशुभे दैत्यराजो महायशाः ॥ ३४ ॥ दिव्यचंदनपुष्टांगः सुरपुष्पसमुज्ज्वलः ॥ मुकुटाकारजुष्टांगः सितचामरवीजितः ॥ मृतोत्थितैस्तथा दैत्यैर्दैत्याधीशैरधिष्ठितः ॥ ३५ ॥ क्रतुभिर्मूर्त्तिमद्भिश्च सेव्यमानो महाबलः ॥ सर्वपुष्पोत्करयुतैर्नानाविहगनादिभिः ॥ ३६ ॥ तत्र श्रीरतुला लोके तत्र लक्ष्मीर्निरर्गला ॥ तत्र कांतिर्द्युतिः शोभा शंबरो यत्र दानवः ॥ ३७ ॥ एवं स दैत्यनृपतिः सभृत्यस्तत्र मोदते ॥ स्वयमिंद्रस्तु संजातश्चंद्रसूर्यौ कृतौ स्वकौ ॥ ३८ ॥ तयोरिति वचः श्रुत्वा स देवः पुरुषोत्तमः ॥ चिरं ध्यात्वा स्वमनसि तदावोचदिदं प्रिये ॥ ३९ ॥ चंद्रसूर्यौ मया ज्ञातं शंबरस्य विचेष्टितम् ॥ ब्रह्मणो वरदानेन भोक्तव्यं तपसः फलम् ॥ ४० ॥ शंबराय पुरा क्षिप्तं वज्रं कुलिशपाणिना ॥ हृदये निहतः सोऽपि तथापि न मृतोऽसुरः ॥ ४१ ॥ गम्यतां च मयाज्ञप्तौ महाकालवनोत्तमे ॥ चन्द्रसूर्यौ ममादेशात्तत्र सिद्धिं च लप्स्यथ ॥ ४२ ॥ तत्रानंतो महाकालो लिंगरूपो महेश्वरः ॥ तस्य चोत्तरतो देशे लिंगं कामप्रदं शिवम् ॥ ४३ ॥ तस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यौ भविष्यथः ॥ तस्य ज्वालासमूहेन मरणं शंबरस्य च ॥ भविष्यति न संदेहस्तस्मात्तत्रैव गम्यताम् ॥ ४४ ॥ इत्युक्तौ वासुदेवेन चंद्रसूर्यौ यशस्विनि ॥ सत्वरं हृष्टरोमाणौ महाकालवनं गतौ ॥ ४५ ॥ तत्र दृष्ट्वा महादेवं तेजसो राशिमव्ययम् ॥ स्तुतं च विविधैः स्तोत्रैः पूजितं कुसुमैः शुभैः ॥ ४६ ॥ एतस्मिन्नंतरे वाणी लिंगमध्यात्समुत्थिता ॥ आश्वासयंती तरसा चन्द्रसूर्यौ हिमात्मजे ॥ ४७ ॥ हतः स शंबरो दैत्यो गतौ तौ चन्द्रभास्करौ ॥ दैत्यानां निर्मितौ दुष्टौ पातालांतरसंस्थितौ ॥ ४८ ॥ राहुकेतू ग्रहांते तु कृतौ समयपूर्वकौ ॥ स्थापितः स्वपदे शक्रो देवैः सह न संशयः ॥ ४९ ॥ स्वं स्वं स्थानं गताः सर्वे लोकपाला मुदा युताः ॥ कांतिप्रतापसंयुक्तौ भवन्तौ भुवनत्रये ॥ ५० ॥ गगने ग्रहनक्षत्रैः सहितौ विचरिष्यथः ॥ पूर्ववत्पुण्यपापानां साक्षिभूतौ [2]भविष्यथः ॥ ५१ ॥ इत्युक्तौ चन्द्रसूर्यौ तु तया वाण्या वरानने ॥ सन्तुष्टौ कृतकृत्यौ तु संजातौ लिंगदर्शनात् ॥ ५२ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवा विमानस्थाः समागताः ॥ यत्र चंद्रश्च सूर्यश्च महाकालवने शुभौ ॥ ५३ ॥ ज्ञात्वा लिंगस्य माहात्म्यं नाम चक्रुः समाहिताः ॥ सेवितं चंद्रसूर्याभ्यां लिंगं तेजोमयं परम् ॥ ५४ ॥ चन्द्रादित्येश्वरंनाम ख्यातिं यास्यति भूतले ॥ लिंगस्यास्य समुत्थेन ज्वालासंघेन शंबरः ॥ दग्धो भृत्यजनैः सार्द्धं चन्द्रसूर्यानुसेवनात् ॥ ५५ ॥ इत्युक्त्वा त्रिदशाः

---

[1] रुद्ररूपः—इ०पा० । [2] वसिष्यथः--इ०पा० ।

सर्वे समीपे सर्वतः स्थिताः ॥ स्तुवन्तो विविधैः स्तोत्रैश्चंद्रादित्येश्वरं शिवम् ॥ ५६ ॥ चन्द्रादित्यौ च तत्रस्थौ स्थितौ लिंगसमीपतः ॥ आराधयन्तौ
देवेशं पदं प्राप्तौ च पूर्ववत् ॥ ५७ ॥ ये पश्यंति नरा भक्त्या चन्द्रादित्येश्वरं शिवम् ॥ ते यांति सूर्यलोकं तु चन्द्रलोकं तथैव च ॥५८॥
विमानैः सूर्यसंकाशैस्तथा चंद्रप्रभैः शुभैः ॥ यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च तावत्तेषां सुखं भवेत् ॥ ५९ ॥ चन्द्रसूर्योपरागे तु चंद्रादित्येश्वरं शिवम् ॥ ये
पश्यंति नरा भक्त्या स्नात्वा शिप्रां च पावनीम् ॥ ६० ॥ तेषां कुलशतं यावत्पैतृकं मातृकं तथा ॥ लोके चंद्रस्य सूर्यस्य मोदते शाश्वतीः समाः
॥ ६१ ॥ अमासोमसमायोगे ये पश्यन्ति प्रसंगतः ॥ चन्द्रादित्येश्वरं देवं न ते यांति यमालयम् ॥ ६२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावःपापनाशनः
॥ चन्द्रादित्येश्वरेशस्य श्रूयतां करभेश्वरम् ॥ ६३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीति
लिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे चंद्रादित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ त्रिसप्ततीश्वरं
विद्धि करभेशं वरानने ॥ यस्य दर्शनमात्रेण [2]कुयोनिर्नैव लभ्यते ॥ १ ॥ वीरकेतुरभूद्धीमानयोध्याया महीपतिः ॥ विद्याविनयसौभाग्यलावण्यामृतपूरितः
॥ २ ॥ स सम्यक्पालयामास प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ॥ अतीतानागतज्ञानपरिनिष्ठितमानसः ॥ ३ ॥ अथैकस्मिन्दिने राजा जगाम गहनं
वनम् ॥ मृगसिंहगजाकीर्णं व्याघ्रसंबरसंकुलम् ॥ ४ ॥ स तत्र विविधान्वन्यान्विव्याध परवीरहा ॥ मृगांश्च महिषांश्चैव वराहांश्च सहस्रशः ॥ ५ ॥ लोडितं
तद्वनं सर्वं पशुपक्षिमृगाकुलम् ॥ रहितं श्वापदैः सर्वैः कृतं तेन महीभृता ॥ ६ ॥ यदा न श्वापदास्तस्मिन्दृश्यंते गहने वने ॥ तदा विद्धस्तु
करभो बाणेनानतपर्वणा ॥ ७ ॥ स चापि करभो देवि बाणमादाय सत्वरम् ॥ विद्धोऽपि निःसृतोऽत्यर्थं राज्ञस्तस्यैव पश्यतः ॥ स च राजा बली
तूर्णं ससार करभं प्रति ॥ ८ ॥ ततो निम्नस्थलं चैव स चोष्ट्रोऽद्रवदाशुगः ॥ मुहूर्त्तेन ततो देवि योजनानि बहून्यपि ॥ ९ ॥ ततः स राजा तारुण्यादौरसेन
बलेन च ॥ ससार बाणासनधृक्सखड्गः सहयो नृपः ॥ १० ॥ ततो नदान्नदीश्चैव पल्वलानि वनानि च ॥ अतिक्रम्यानतिक्रम्य ससारैव
वनेचरम् ॥ ११ ॥ स चापि करभो देवि आसाद्यासाद्य तं नृपम् ॥ पुनरप्येति जवनो जवेन महता ततः ॥ १२ ॥ स तस्य बाणैर्बहुभिः करभो
विह्वलीकृतः ॥ पृष्ठतः पार्श्वतश्चैव पुनरभ्येति चांतिकम् ॥ पुनश्च जवमास्थाय पार्श्वे चाग्रे च दृश्यते ॥ १३ ॥ अथारण्यं महारौद्रं प्रविष्टः करभ

---

१ हत्वा च पातकम्—इ०पा० । २ त्रियोनिर्नैव जायते—इ०पा० ।

स्तदा ॥ अन्तर्धानं जगामाशु स च राजा वनेऽविशत् ॥ १४ ॥ प्रविश्य च महारण्यं तापसानामथाश्रमम् ॥ आससाद ततो राजा श्रांताश्वोपां[1]विशत्पुनः ॥ १५ ॥ तं कार्मुककरं दृष्ट्वा श्रमार्त्तं क्षुधितं तदा ॥ समभ्येत्यर्षयस्तस्मै पूजां चक्रुर्यथाविधि ॥ १६ ॥ स पूजामृषिभिर्दत्तां प्रतिगृह्य यथाविधि ॥ अपृच्छत्तापसान्सर्वांस्तपसो वृद्धिमुत्तमाम् ॥ १७ ॥ ते तस्य राज्ञो वचनं प्रतिगृह्य तपोधनाः ॥ ऋषयो राजशार्दूलं पप्रच्छुस्तत्प्रयोजनम् ॥ १८ ॥ केन भद्र सुखार्थेन संप्राप्तोऽसि तपोवनम् ॥ पदातिर्बद्धनिस्त्रिंशो धन्वी बाणी नरेश्वर ॥ १९ ॥ एतदिच्छामहे श्रोतुं कुतः प्राप्तोऽसि मानद ॥ कस्मिन्कुले च जातस्त्वं किं नामा ब्रूहि पार्थिव ॥ २० ॥ ततः स राजा सर्वेभ्यो द्विजेभ्यः पुरुषर्षभः ॥ आचख्यौ तद्यथान्यायं कुलं गोत्रं च तत्त्वतः ॥ २१ ॥ इक्ष्वाकूणां कुले जातो वीरकेतुर्द्विजर्षभाः ॥ चरामि मृगयूथानि निघ्नन्बाणैः सहस्रशः ॥ २२ ॥ बलेन महता युक्तः सामात्यः सपरिच्छदः ॥ यदा न लब्धो गहने मृगो वा सूकरोऽपि[2] वा ॥ २३ ॥ महिषश्[3]चित्तलो वापि शशो वा शंबरो वने ॥ तदा मे करभो विद्धो बाणेनानतपर्वणा ॥ २४ ॥ स प्रणष्टः क्षणेनैव सबाणो मम पश्यतः ॥ तं द्रवंतमनुप्राप्तो वनमेतद्यदृच्छया ॥ २५ ॥ भवत्सकाशं नष्टश्रीर्हताशः श्रमकर्शितः ॥ भवतां विदितं सर्वं सर्वज्ञा हि तपोधनाः ॥ भवंतः सुमहाभागास्तस्मात्पृच्छामि संशयम् ॥ २६ ॥ क्व गतः करभो विद्धो मया बाणेन सांप्रतम् ॥ क्व च प्राप्स्यामि सहसा ब्रूत तत्सुसमाहिताः ॥ २७ ॥ ततस्तेषां समस्तानामृषीणामृषिसत्तमः ॥ ऋषभो देवि करभं स्मरन्निदमथाब्रवीत् ॥ २८ ॥ गतः स करभो भूप महाकालवने शुभे ॥ गच्छ त्वं च महाराज महाकालवने शुभे ॥ २९ ॥ यत्र देवो महादेवः कारभं रूपमास्थितः ॥ विनोदार्थं च देवानां लिंगमूर्त्तिरभूत्पुरा ॥ ३० ॥ पश्चिमे क्षेत्रपालस्य कैलासस्य महीपते ॥ समीपे तस्य[4] विघ्नेशो मोदकप्रियसंज्ञकः ॥ ३१ ॥ ब्रह्मणा पूजितो राजन्देवानामर्थसिद्धये ॥ स च धर्मध्वजो राजा हैहयानां कुलोद्वहः ॥ ३२ ॥ तुरगेण कदाचित्तु नीतो बदरिकाश्रमम् ॥ प्रसिद्धं त्रिषु लोकेषु नरनारायणाश्रमम् ॥ ३३ ॥ तत्र वीराजिनधरं कृशं विप्रं ददर्श ह ॥ शरीरमपि राजेंद्र न केनापि समं तदा ॥ दृष्ट्वा च हसितो विप्रस्तेन राज्ञा प्रमादतः ॥ ३४ ॥ यस्माद्धससि मां दृष्ट्वा तस्मादुष्ट्रो भविष्यसि ॥ लंबोष्ठो लंबदंतश्च विस्वरो विकृताकृतिः ॥ ३५ ॥ इत्युक्तस्तेन विप्रेण शप्तोपि नृपसत्तमः ॥ तं विप्रं प्रार्थयामास स च तुष्टोऽब्रवीदिदम् ॥ ३६ ॥ न मे वागनृता[5] भूप कदाचिदपि विद्यते ॥ अवश्यं करभो भूत्वा पश्चान्मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ३७ ॥ यदा त्वं करभो जातो विद्धो वै वीरकेतुना ॥ अयोध्याधिपभूपेन

---

[1] श्रांताश्वः--उपाविशत्--इति पदच्छेदः । सन्धिरार्षः ।
[2] मर्कटोऽपि वा–इ० पा० ।
[3] सूकरः–इ० पा० ।
[4] यस्य–इ० पा० ।
[5] अन्यथा–इ० पा० ।

गमिष्यसि शराहतः ॥ ३८ ॥ महाकालवनं दिव्यं तत्र त्वं लिंगदर्शनात् ॥ गमिष्यसि परं स्थानं यत्र देवो महेश्वरः ॥ ३९ ॥ स चेक्ष्वाकुकुलो
द्भूतो वीरकेतुर्महाबलः ॥ लिंगदर्शनतो भूप चक्रवर्तित्वमाप्स्यति ॥ ४० ॥ इत्युक्तो नृप भूपालः करभत्वं समागतः ॥ स त्वयाभिहतो भूप
बाणेनानतपर्वणा ॥ द्रक्ष्यसि त्वं विमानस्थं विमुक्तं लिंगदर्शनात् ॥ ४१ ॥ इत्युक्तो नृपतिस्तेन ऋषभेण द्विजेन तु ॥ आजगाम
त्वरायुक्तो महाकालवनं शुभम् ॥ ४२ ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं पूजितं त्रिदशैः सदा ॥ एतस्मिन्नंतरे वाणी श्रुता तेन महीभृता ॥
॥ ४३ ॥ विमानस्थेन या प्रोक्ता तूंब्रेण[1] मधुरस्वरा ॥ भोभो राजेंद्र मां पश्य विमाने चोद्धृते शुभे ॥ ४४ ॥ दर्शनादस्य लिंगस्य
प्राप्ता मे परमा गतिः ॥ त्वया हतोऽहं बाणेन तेनाहं त्वागतो वने ॥ समीपमस्य लिंगस्य त्वं मे बंधुः परो यतः ॥ ४५ ॥ इत्युक्त्वा
स नृपं देवि वचः समधुराक्षरम् ॥ गतस्तु परमं स्थानं नित्यमव्ययमक्षयम् ॥ ४६ ॥ ततो देवगणा व्योम्नि सकिंनरमहोरगाः ॥ यक्षरा
क्षसगंधर्वाः सपिशाचाप्सरोगणाः ॥४७॥ ब्रह्मेंद्रहरिमुख्याश्च विमानैर्देवि संस्थिताः ॥ आजग्मुर्मुदितास्तत्र द्रष्टुं कौतुकमानसाः ॥ ४८ ॥ विलोक्य
करभं मुक्तं विमानस्थं विराजितम् ॥ लिंगदर्शनमात्रेण संस्तुतं विविधैः स्तवैः ॥ ४९ ॥ अच्छरत्नसमूहेन मुकुटेनोज्ज्वलत्विषा ॥ भासंतं रविको
टीनां जगदानंदकारकम् ॥ ५० ॥ नाम चक्रुस्ततो देवा दृष्ट्वा माहात्म्यमुत्तमम् ॥ दर्शनादस्य लिंगस्य मुक्तोऽयं करभो यतः ॥ ५१ ॥ तस्मा
त्रिष्वपि लोकेषु विख्यातः करभेश्वरः ॥ भविष्यति न संदेहः पशुयोनिविमोचकः ॥ ५२ ॥ इत्युक्त्वा त्रिदशाः सर्वे गताः स्वं धिष्ण्यमुत्तमम् ॥
अयोध्याधिपतिर्वीरो वीरकेतुः स्वमालयम् ॥ समृद्धं निःसपत्नं च ततो राज्यं चकार सः ॥ ५३ ॥ यः पश्यति नरो देवि करभेश्वरसंज्ञकम् ॥
स प्रयात्यक्षयाँल्लोकान्पूज्यमानो गणाधिपैः ॥ ५४ ॥ यदा कालादिहायातो राजराजेश्वरो महान् ॥ पृथिव्यामेकराड्भूत्वा क्रमान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥
॥ ५५ ॥ न दुःखं जायते तस्य व्याधिशोकभयं तथा ॥ ये पश्यंति प्रसंगेन तल्लिंगं करभेश्वरम् ॥ ५६ ॥ सर्वमेधेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥
तत्फलं त्वधिकं देवि करभेश्वरदर्शनात् ॥ ५७ ॥ व्याधयो नोपजायंते दारिद्र्यं न कदाचन ॥ ऐश्वर्यं चातुलं तेषां जायते दर्शनात्सदा ॥ ५८ ॥
पशुयोनिगता ये च पितरो दुःखितास्तु ये ॥ तिष्ठंति चांबरे ते तु चिंतयंतः स्वगोत्रजम् ॥ ५९ ॥ आगमिष्यति नः पुत्रो नप्ता वा संतताविह ॥
कदा पश्यति देवेशं करभेश्वरमीश्वरम् ॥ तेन दर्शनमात्रेण मुक्तिर्नो भविता ध्रुवम् ॥ ६० ॥ यो यमुद्दिश्य वै कामं दर्शनं तु करिष्यति ॥ तस्य तज्ज्ञा

---

[1] तुंब्रेन—इ० पा० ।

यते सर्वं मृतस्य परमा गतिः ॥ ६१ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ करभेशस्य देवस्य शृणु राजस्थलेश्वरम् ॥ ६२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे करभेश्वरमाहात्म्य वर्णनंनाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ चतुःसप्ततिकं विद्धि शिवं राजस्थलेश्वरम् ॥ यस्य दर्शन मात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ विष्णुकल्पे पुरा वृत्ते मन्वंतरमुखप्रिये ॥ अराजके महीपृष्ठे ब्रह्मा चिंतापरोऽभवत् ॥ २ ॥ न मनुष्यैर्विना देवाः समर्था लोकधारणे ॥ दानेज्याजपतो देवा भजंते पुष्टिमुत्तमाम् ॥ ३ ॥ योग्यो राजा प्रजापालः कौ[1] भवेज्जनवत्सलः ॥ सोऽपश्यदथ राजर्षि स्तपस्यंतं रिपुंजयम् ॥ ४ ॥ पृथ्व्यां सर्वगुणाकीर्णं धर्मनिष्ठं महाव्रतम् ॥ तमुवाचाथ देवेशो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ रिपुंजय निबोधेदं वचनं मम पुत्रक ॥ राज्यं च पालयतां वत्स एककल्पेन चेतसा ॥ ६ ॥ अलं ते तपसा तात कष्टेनानेन सांप्रतम् ॥ धर्मेण विजिताः सर्वे त्वया लोका नरोत्तम ॥ ७ ॥ क्रियतामधुना लोकपालनं तु ममाज्ञया ॥ यतः परोपकारो हि फलं देहस्य[2] देहिनः ॥ ८ ॥ न धर्म स्तादृशोऽन्योऽस्ति न चान्योऽर्थस्य साधकः ॥ निरयाप्तिरपि श्रेय उपकृत्य परस्य वै ॥९॥ नापकारेण भूतानामपि स्याद्भुवनेशता ॥ सततं लोक कार्यार्थं मदाज्ञागौरवेण च ॥ पृथ्वीं समुद्रवसनां प्रजाश्चैव प्रपालय ॥ १० ॥ इत्युक्तः स तु राजर्षिर्ब्रह्मणा पर्वतात्मजे ॥ प्रोवाच प्रांजलिर्भूत्वा ब्रह्माणं तु रिपुंजयः ॥ ११ ॥ स्वभावेनाचला पृथ्वी त्वया पूर्वं विनिर्मिता ॥ विनैव पालकं ह्येषा कुत्र यास्यति मेदिनी ॥ १२ ॥ यद्यवश्यं मया पृथ्वी पालनीया पितामह ॥ देहि मे नगरीं रम्यामवन्तीं सप्तकल्पगाम् ॥१३॥ मनुष्यलोके विख्याता सकले सामरावती ॥ स्वर्गच्युतानां देवानां निवासार्थं प्रतिष्ठिता ॥ १४ ॥ मर्यादामनुवर्त्तेयुर्यदि मे नाकवासिनः ॥ अदत्ते च मया स्थाने न वासः कस्यचिद्भवेत् ॥ अनेन विधिना पृथ्वीं पालयिष्याम्यहं प्रभो ॥ १५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ भविष्यत्येष ते कामो यस्त्वयोक्तो नरोत्तम ॥ ये केचित्त्रिदशाः संति मद्गौरववशेन ते ॥ तवा देशं करिष्यंति सदा त्वद्वशवर्त्तिनः ॥ १६ ॥ देवनाथेति वै नाम भविष्यति च सुव्रत ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे ब्रह्मा हंसयानं समास्थितः ॥१७॥अथ राजा प्रतिज्ञाय ब्रह्मणा भूमिपालनम् ॥ पृथ्व्यामुद्घोषयामास प्रोवाच त्रिदिवौकसाम् ॥१८॥ भवतां विहितः स्वर्गो मनुजानां च भूतलम् ॥ ये चात्र कंद रताः स्थले वा भूधरेषु च ॥ १९ ॥ ये स्थिता यांतु ते देवा मनुजानामियं धरा ॥ तच्छ्रुत्वा घोषितं तस्य राज्ञो भयनिपीडिताः ॥ त्रिदशा ब्रह्मणो

---

१ कालवेदपरायणः—इ० पा० । २ सर्वस्य—इ० पा० ।

वाक्याद्गौरवात्त्रिदिवं गताः ॥ २० ॥ अथ प्रजाः स नृपतिर्धर्मेणावर्धयत्तदा ॥ पुत्रवत्स्नेहयुक्तेन हृदयेनातिनिर्वृताः॥२१॥प्रजास्तत्सुखसंवृद्धा जरामृत्युविवर्जिताः ॥ पुत्रिणो धनधान्याढ्याः सर्वकामसमन्विताः ॥२२॥ यौवनस्थाश्च निर्द्वंद्वाः सततं धर्मसंश्रयाः ॥ नासीत्पृथिव्यां शैलस्तु स्थलो वा द्वीप एव च ॥ २३ ॥ अकृष्टपच्या पृथिवी स्वादवद्भिः फलैर्युता ॥ देवलोक इवासीद्भूः सर्वकामगुणोज्ज्वला ॥२४॥ एवं व्रजति काले वै राज्ञि राज्यं प्रकुर्वति ॥ महामर्षपरा देवा विप्रकार्यार्थमुद्यताः ॥२५॥ प्रजानां बहुदुःखानि मुहुः कुर्वंत्यनेकशः ॥ अथानावृष्टिमकरोत्सुदीर्घां पाकशासनः ॥२६॥ तथा संह्रियमाणेषु लोकेषु नृपसत्तमः॥मेघो भूत्वा दिवं प्राप्य सुवृष्टिमकरोन्[1]नृपः ॥२७॥ तेनैवाप्यायितो लोकः सुखी जातो यशस्विनि ॥ ततः काले तु कस्मिंश्चिदवर्षत्पाकशासनः ॥ संवर्त्तो वारिदो भूत्वा मेघान्वै विन्यपातयत् ॥ २८ ॥ ततस्तु मारुतो भूत्वा नृपतिस्तामधारयत् ॥ ततोनलः प्रनष्टोऽभूत्सर्वतः पृथिवीतलात् ॥ २९ ॥ न यज्ञा न जपो होमो न च पक्तिरवर्त्तत ॥ लोकश्च व्याधिसंक्षुब्धस्तदाभूद्विषमे स्थितः ॥ ३० ॥ ततः स राजा तं दृष्ट्वा त्वभवद्धव्यवाहनः ॥ सोऽधारयत्प्रजाः सर्वा यज्ञांश्च त्रिदिवौकसः ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि त्वया सार्द्धं समागतः ॥ दर्शनार्थं स्वनगरीमहं भूतगणैर्वृतः ॥ ३२ ॥ ततो देवगणाः सर्वे सकिंनरमहोरगाः ॥ सयक्षर[2]क्षोगन्धर्वाः सिद्धविद्याधरोरगाः ॥ ३३ ॥ भूताः प्रेताः पिशाचाश्च ये चान्ये गगनेचराः ॥ चत्वारः सागराश्चैव क्षारक्षीरादिसिंधवः ॥ ३४ ॥ गंगा च यमुना सिंधुश्चंद्रभागा सरस्वती ॥ चर्मण्वती भीमरथी पुण्या गोदावरी नदी ॥ ३५ ॥ विपा[3]शा देविका पुण्या शरयूः कौशिकी तथा ॥ गोमती धूतपापा च बाहुदा च दृषद्वती ॥ ३६ ॥ पारा वेदस्मृतिश्चैव वेत्रघ्नी नर्मदा शिवा ॥ तापी पयोष्णी निर्विन्ध्या सर्वास्तत्र समागताः ॥ ३७ ॥ पुष्करश्च प्रयागश्च प्रभासो नैमिषस्तथा ॥ पृथुतीर्थोदकश्चैव तथैवामरकंटकः ॥ ३८ ॥ गंगाद्वारः कुशावर्त्तो बिल्वको नीलपर्वतः ॥ वाराहपर्वतश्चैव तीर्थं कनखलं तथा ॥ ३९ ॥ भृगुतुंगः सुकुक्षश्चाप्यजगंधश्च पार्वति ॥ कालिंजरः सकेदारो रुद्रकोटिर्महालयः ॥ ४० ॥ स्थानानि च समस्तानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ मेरुर्महेंद्रो मलयो मंदरो गंधमादनः ॥ ४१ ॥ मुनयो वालखिल्याश्च वेदाश्चत्वार एव च ॥ एते चान्ये च बहवः समायाता मया सह ॥ ४२ ॥ अनंतरं मया मेरुः स्थलाकारः कृतस्ततः ॥ तस्मिन्स्थले स्थितो देवि उपविष्टः सुरैर्वृतः ॥ नियुक्ताः सागराः पार्श्वे चत्वारो लवणादयः ॥ ४३ ॥ अथ व्याकुलतां प्राप्तः स च राजा रिपुंजयः ॥ स्वस्थलस्थं च मां दृष्ट्वा समायातस्तु मां प्रति ॥ ४४ ॥ तेजसा दह्यमानोऽपि मदीयेन वरानने ॥ भीतो

---

[1] ततः–इ० पा० । [2] सयक्षराक्षसाः सर्वे सिद्धसाध्यगणास्तथा ॥ विद्याधराश्च सिद्धाश्च--इति पाठान्तरं पुस्तकद्वये दृश्यते । [3] गिरिका चाचिका–इ० पा० ।

ऽपि तोषयामास कोऽसि देव नमोऽस्तु ते ॥ ४५ ॥ स्थलेस्मिन्नृप राजाहं मयाप्युक्तं विनोदतः ॥ चतुर्वर्गश्चतुर्मूर्त्तिश्चतुर्द्धा संस्थितो नृपः ॥ ४६ ॥
तेनाहं सर्वतो दृष्टो वाङ्मये सचराचरे ॥ अनंतरं स्तुतस्तेन भक्त्या परमया प्रिये ॥ ४७ ॥ प्रभावमतुलं दृष्ट्वा मदीयं व्यापकं परम् ॥ भक्त्या
परमया देवि स च मां शरणं गतः ॥ ४८ ॥ भूयःस्तुतोऽपि तेनाहं तुष्टो वै तस्य भूपतेः ॥ तेनोक्तं यदि मे देव तुष्टस्त्वं परमेश्वर ॥ ४९ ॥ भक्तिर्मे
सुदृढा भूयात्त्वयि सर्वेश शाश्वती ॥ तुष्टोहं तेन वाक्येन पुनः प्रोक्तो मया नृप ॥ ५० ॥ एवं भविष्यतीत्युक्त्वा पुनर्मां ब्रूहि पार्थिव ॥ हृदि
स्थितश्च ते कामः सर्वकालं भविष्यति ॥ ५१ ॥ अधृष्यः सर्वदेवानां सर्वदा संभविष्यसि ॥ तेनाहं प्रार्थितो देवि भूयो वरमनुत्तमम् ॥ ५२ ॥
अतीव राजते देव स्थलोऽयं तव सन्निधौ ॥ मेरुरेष न संदेहो वल्लभः सर्वदा तव ॥ ५३ ॥ राजस्थलेश्वरोऽसि त्वं विख्यातो भुवनत्रये ॥
भविष्यसि यथा देव तथा त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ५४ ॥ अत्रागत्य च यो देव भक्त्या परमया युतः ॥ यात्रां करोति भावेन पुराणोक्तविधानतः ॥
॥ ५५ ॥ तस्य त्वया प्रदातव्यं सर्वं मनसि चिंतितम् ॥ अणिमादिगुणाः सर्वे गुटिकासिद्धिरंजनम् ॥ ५६ ॥ खड्गं च पादुकां चैव जलवासं[1]
रसायनम् ॥ राजस्थलेश्वरं यस्तु भक्त्या पश्यति मानवः ॥ ५७ ॥ दशम्यां तु विशेषेण कृत्वा नियमपूर्वकम् ॥ देवानामपि देवत्वं संप्राप्नोति
महेश्वरः ॥ ५८ ॥ पूजनीयस्तु त्रिदिवैर्यथा देवः पुरंदरः ॥ दृष्ट्वा राजस्थले देवं योऽत्र यात्रां करिष्यति[2] ॥ ५९ ॥ तस्य श्रीर्विजयश्चैव भव
त्येव वरो मम ॥ शत्रवः संक्षयं यांतु संपद्यतां मनोरथाः ॥ ६० ॥ वृद्धिर्भवतु वंशे च दर्शनात्तव शंकर ॥ सर्वेऽत्र देवास्तिष्ठंतु मेरुरत्रैवतिष्ठतु ॥
तिष्ठंतु सागराः सर्वे तव देव समीपतः ॥ ६१ ॥ इत्युक्तोऽहं तदा तेन मया चोक्तं वरानने ॥ सुद्युम्नोनाम भूपालो यदात्रैवागमिष्यति ॥ ६२ ॥
पुत्रार्थं भार्यया सार्द्धं तदा दास्यामि वांछितम् ॥ तदा समुद्राश्चत्वारः स्थास्यन्ति सफलाः स्वयम् ॥ ६३ ॥ तस्याराधनतो भूप पुत्रं दास्यामि
शोभनम् ॥ ये चात्र मानवा राजन्यात्रां कुर्वंति भक्तितः ॥ तेषां मनोरथावाप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ ६४ ॥ राजा रिपुंजयो भक्त्या गणाधीशः
कृतो मया ॥ ६५ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ राजस्थलेश्वरेशस्य श्रूयतां वडलेश्वरम् ॥ ६६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये राज[3]स्थलेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥छ॥
॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पञ्चसप्ततिकं देवं वडलेश्वरसंज्ञकम् ॥ विद्धि पापहरं देवि दर्शनात्कामदं नृणाम् ॥ १ ॥ धनदस्य सखा देवि मणि

---

[1] बिलवासम्--इ०पा० । [2] गमिष्यति--इ०पा० । [3] उज्जयिनीस्थपुस्तके–"रनछोररायनी गलीमाहे"–इति लिखितमास्ति, तदस्य स्थलेश्वरलिङ्गस्य स्थानं बोध्यम् ।

भद्रो बभूव ह ॥ ईर्ष्याप्रभावस्तत्पुत्रो वडलोनाम कोपनः[1] ॥ २ ॥ रूपवान्सर्वदा कामी सदा मत्तो बलाधिकः ॥ कदाचित्स गतो रम्यां नलिनीं
धनदस्य च ॥ ३ ॥ रत्यर्थं कामसेवार्थं गुप्तां रहसि निर्मितात् ॥ ददर्श कुसुमैश्छन्नां वज्रवैडूर्यभूषिताम् ॥ ४ ॥ तां वै विद्रुमसंछन्नां मुक्तादामविरा
जिताम् ॥ सुरम्यां विपुलच्छायां स्वर्णपंकजशोभिताम् ॥ ५ ॥ कुबेरभवनाभ्याशे वल्लभां धनदस्य च ॥ आक्रीडं राजराजस्य कुबेरस्य महा
त्मनः ॥ ६ ॥ राक्षसैः किंनरैः[2]श्चैव गुप्तां खड्गधरैः सदा ॥ तां दृष्ट्वा परमप्रीतो बभूव वडलस्तदा ॥ ७ ॥ प्रियया सहितो रेमे स्थाने गुप्ते मनो
हरे ॥ रेमे रमणकैर्योगैरनंगेन वशीकृतः ॥ ८ ॥ तत्र गुप्ता रणे शूरा राक्षसा रणकोविदाः ॥ रक्षंति शतसाहस्रं सर्वायुधपरिच्छदाः ॥ ९ ॥ ते तु
दृष्ट्वैव वडलं मणिभद्रसुतं प्रिये ॥ भक्ष्यैः[3] संपूरितमुखं दिव्यचन्दनभूषितम् ॥ १० ॥ केतकीगर्भपत्राभैर्दंतैर्दिव्यतराननम् ॥ युद्धार्थे बद्धनिस्त्रिंशं
शक्तियुक्तमरिंदमम् ॥ ११ ॥ भार्यासहायमुन्मत्तं पर्यंके च स्थितं सदा ॥ रत्यर्थमागतं ज्ञात्वा अन्योन्यमभिचुक्रुशुः ॥ १२ ॥ मा वीरानेन
मार्गेण सभार्यो गन्तुमर्हसि ॥ आक्रीडोऽयं कुबेरस्य धनदस्य महात्मनः ॥ १३ ॥ देवा देवर्षयो यक्षा गन्धर्वाः किंनरास्तथा ॥ आमन्त्र्य यक्षप्र
वरं विहरंति रमंति च ॥ १४ ॥ नेह शक्यं विनादेशाद्विहर्तुं क्रीडितुं चिरम् ॥ भ्रात्रामात्येन सुहृदा केनापि च सुतेन च ॥ १५ ॥ येनकेनचिद
न्यायादवमन्य धनेश्वरम् ॥ विहारः क्रियते दर्पात्स विनश्येदसंशयम् ॥ १६ ॥ एवं स राक्षसैर्घोरैर्वडलो विनिवारितः ॥ मा मैवमिति सक्रोधं
भर्त्सयद्भिः समंततः ॥ १७ ॥ कदर्थीकृत्य तु स तान्राक्षसान्भीमविक्रमः[4] ॥ व्यगाहत महातेजास्ते सर्वे तं न्यवारयन् ॥ १८ ॥ गृह्णीत बध्नीत निकृ
न्ततैनं पिबाम खादाम च वृत्तहीनम् ॥ क्रुद्धा ब्रुवंतो ह्यपतन्द्रुतं ते शस्त्राणि चोद्यम्य विवृत्तनेत्राः ॥ १९ ॥ ततः स गुर्वीं यमदण्डकल्पां महागदां
कांचनपट्टनद्धाम् ॥ प्रगृह्य तामभ्यपतत्तरस्वी ततोऽब्रवीत्तिष्ठत तिष्ठतेति ॥ २० ॥ ते तस्य वीर्यं च बलं च दृष्ट्वा विद्याबलं बाहुबलं तथैव ॥ न
शक्नुवंतः सहितुं समेता हताः प्रवीराः सहसा निवृत्ताः ॥ २१ ॥ विदार्यमाणास्तत एव तूर्णमाकाशमास्थाय विमूढसंज्ञाः ॥ कैलासशृंगाण्यभिदु
द्रुवुस्ते यक्षार्दिता रक्षपालाः प्रभग्नाः ॥ २२ ॥ स शक्रवद्दानवदैत्यसंघान्विक्रम्य जित्वा मदनाभितप्तः ॥ विगाह्य तां पुष्करिणीं समर्थः कामं स
चिक्रीडति यक्षपुत्रः ॥ २३ ॥ ततस्तु ते रक्षपालाः समेत्य धनेश्वरं वै वडलेन नुन्नाः ॥ यक्षस्य धैर्यं सुबलं च संख्ये यथावदाचख्युरतीव भीताः ॥
॥ २४ ॥ तेषां तु वचनं श्रुत्वा मणिभद्रो महायशाः ॥ शशाप पुत्रं दयितं वडलं प्रभुकारणात् ॥ २५ ॥ यस्मात्सा नलिनी रम्या सेविता वड

---

२ पावकः--इ०पा० । २ किंकरैः--इ०पा० । ३ स्रग्दामपूरितशिखम्--इ०पा० । ४ मदमोहितः--इ०पा० ।

लेन तु ॥ दयिता धनदस्यापि यथा माता तथैव सा ॥२६॥ तस्मात्पुत्रो मदीयस्तु सर्वभोगविवर्जितः॥पंग्वन्धो बधिरो दीनः क्षयरोगमवाप्स्यति ॥
॥ २७ ॥ इति शप्तस्तदा जातो वडलो भोगवर्जितः ॥ पतितो भूतले चैव तस्मिन्स्थाने गतोऽपि सन् ॥ २८ ॥ पीडितः क्षयरोगेण न शशाक
विचेष्टितुम् ॥ अन्धोऽथ बधिरो जातो गुरुशापहतस्तदा ॥ २९ ॥ चिंतयामास सहसा शापमत्यद्भुतं महत् ॥ शप्तोऽहं केन सहसा जीवन्योन्यंतरं
गतः ॥ ३० ॥ कथं शप्तोऽस्मि तातेन मणिभद्रेण वल्लभः ॥ पुत्रो युवा च शूरश्च शत्रुपक्षक्षयंकरः ॥ ३१ ॥ धन्योऽसौ मणिभद्रोऽपि मत्तातो
येन भूतले ॥ प्रभुभक्त्या निजः पुत्रः शप्तस्त्यक्तश्च तत्क्षणात् ॥ ३२ ॥ वडलेन पुनः प्रोक्तं धन्योऽहं प्रभुकारणात् ॥ उत्सवो निधनंनाम भर्तृ
पिण्डोपजीविनाम् ॥ ३३ ॥ अन्यायेन यथाकामं प्रारब्धः संचितश्चिरम् ॥ तेनाहं शापतां प्राप्तो यास्यामि नरकं ध्रुवम् ॥ ३४ ॥ एवं विलपत
स्तस्य वडलस्य वरानने ॥ आजगाम तमुद्देशं मणिभद्रो महाबलः ॥ ददर्श पुत्रं पंग्वंधं क्षयरोगप्रपीडितम् ॥ ३५ ॥ निःश्वसंतं सुदुःखार्त्तं विल
पंतं पुनःपुनः ॥ प्रत्युवाच सुतं यक्षो मणिभद्रोऽतिदुःखितः ॥ मया कुपित्रा हा वत्स शप्तस्त्वं प्रभुकारणात् ॥ ३६ ॥ त्वयेयं नलिनी रम्या धन
दस्यातिवल्लभा ॥ सेविता कामतप्तेन प्रवरा राक्षसा हताः ॥ ३७ ॥ तस्मात्पुत्र मया शप्तो न मिथ्या स भविष्यति ॥ प्रभुर्देवः प्रभुः स्वामी
प्रभुर्माता प्रभुः पिता ॥ ३८ ॥ स्वाम्यर्थे यः प्रियान्प्राणान्परित्यजति संगरे ॥ स याति परमं स्थानं ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ३९ ॥ न मन्त्रसाध्यः
शापोयं नौषधेन व्रतेन च ॥ नियमेन च दानेन तस्मान्मद्वचनं कुरु ॥ ४० ॥ मया श्रुतं शक्रलोके पुराणं स्कंदकीर्त्तितम् ॥ ब्रुवतो नारदस्यैव
देवानां संनिधौ पुरा ॥ ४१ ॥ प्रभावो वर्णितस्तेन महाकालवनस्य च ॥ क्षेत्रे ह्यस्मिन्महालिंगं स्वर्गद्वारस्य दक्षिणे ॥ ४२ ॥ विद्यते व्याधि
शमनं रूपसौभाग्यदायकम् ॥ तत्राहं त्वां च नेष्यामि विमानेनाशुगामिना ॥ ४३ ॥ इत्युक्त्वा मणिभद्रेण [1]समानीतः सुतस्तदा ॥ यत्र देवाधि
देवोऽसौ स्वर्गद्वारस्य दक्षिणे ॥ ४४ ॥ स्पर्शनात्तस्य लिंगस्य चक्षुष्मान्रूपवान्बली ॥ सुपादः श्रुतिसंयुक्तस्तत्क्षणादभवत्तदा ॥४५॥ दृष्ट्वा सुमहदाश्चर्यं
मणिभद्रेण पार्वति ॥ कृतं नाम सुहृष्टेन स्वीयपुत्रस्य नामतः ॥ चक्षुष्मान्वडलो जातो लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ ४६ ॥ अद्यप्रभृति देवोऽयं वडले
श्वरसंज्ञकः ॥ भविष्यति त्रिलोकेषु विख्यातो नेत्रदायकः ॥ ४७ ॥ पूजयिष्यंति ये देवं वडलेश्वरसंज्ञकम् ॥ लिंगं लोकेषु विख्यातं ते प्राप्स्यंति मनो
रथम् ॥४८॥ दृष्टो हरति पापानि [2]स्पृष्टो राज्यं प्रयच्छति ॥ अर्चितो भक्तिभावेन मोक्षं दद्यान्न संशयः ॥४९॥ कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य तिथिर्वै द्वादशी

---

[1] वडलः स्वसुतस्तदा--इ०पा० । [2] स्मृतः संकीर्तितस्तथा--इ०पा० ।

भवेत् ॥ तस्यां ये पूजयिष्यंति वडलेश्वरसंज्ञकम् ॥ ५० ॥ दानं तैः सततं दत्तं ते यांति परमं पदम् ॥ प्रयागे[1] च प्रभासे च गंगासागरसंगमे ॥ ५१ ॥ तपस्तप्तं भवेत्तैस्तु ते मुक्ता नात्र संशयः ॥ गर्भवासे न जायंते सर्वसौख्यसमन्विताः ॥ ५२ ॥ गाणपत्या भविष्यंति शंकरस्य सदा प्रियाः ॥ सौभाग्यरूपसंपन्नाः पुत्रपौत्रैश्च संयुताः ॥ जायंते मानवा लोके वडलेश्वरदर्शनात् ॥ ५३ ॥ गर्भवासे महाकष्टे यस्य वासो न रोचते ॥ सोऽभ्यर्चयतु भावेन वडलेश्वरमीश्वरम् ॥ ५४ ॥ न लिंगेन विना सिद्धिर्दुर्लभं परमं पदम् ॥ गतिर्न जायते स्वर्गे यावल्लिंगं तु नार्चयेत् ॥ ५५ ॥ लिंगार्चनविहीनानां सिद्धिश्चापि सुदुर्लभा ॥ मम पुत्रेण संप्राप्तमीप्सितं लिंगतो यतः ॥ ५६ ॥ इत्युक्त्वा मणिभद्रोऽपि सुतेन सहितो ययौ ॥ यत्र देवो धनाध्यक्षः स्थानं स्वं परमं गतः ॥ ५७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ वडलेश्वरदेवस्य श्रूयतामरुणेश्वरम् ॥ ५८ ॥

इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे वडलेश्वर[2]माहात्म्यवर्णनं नाम पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ छ ॥

॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ षट्सप्ततितमं देवमरुणेश्वरसंज्ञकम् ॥ विद्धि पापहरं देवि दर्शनात्कामदं नृणाम् ॥ १ ॥ पुरा देवयुगे देवि प्रजापतिसुते शुभे ॥ आस्तां भगिन्यौ रूपेण समुपेतेऽद्भुतेऽनघे ॥ २ ॥ ते भार्ये कश्यपस्यास्तां कद्रूश्च विनता तथा ॥ प्रादात्ताभ्यां वरं प्रीतः प्रजापतिसमः पतिः ॥ ३ ॥ कश्यपो धर्मपत्नीभ्यां मुदा परमया युतः ॥ वरातिसर्गं श्रुत्वैव कश्यपादुत्तमं तु ते ॥ ४ ॥ हर्षादभ्यधिकां प्रीतिं प्रापतुः स्म वरस्त्रियौ ॥ वव्रे कद्रूः सुतान्नागान्सहस्रं तुल्यवर्चसः ॥ ५ ॥ द्वौ पुत्रौ विनता वव्रे कद्रूपुत्राधिकौ बले ॥ ओजसा तेजसा चैव विक्रमेणाधिकौ च तौ ॥ ६ ॥ तस्यै भर्त्ता वरं प्रादाल्लप्स्यसे पुत्रकोत्तमौ ॥ एवमस्त्विति तां चाह कश्यपो विनतां तदा ॥ ७ ॥ यथा च प्रार्थितं लब्ध्वा वरं तुष्टाऽभवत्तदा ॥ कृतकृत्या तु विनता लब्ध्वा वीर्याधिकौ सुतौ ॥ ८ ॥ कद्रूश्च लब्ध्वा पुत्राणां सहस्रं तुल्यतेजसाम् ॥ धार्यौ गर्भौ प्रयत्नेन इत्युक्त्वा स महातपाः ॥ ९ ॥ ते भार्ये वरसंहृष्टे कश्यपो वनमाविशत् ॥ कालेन महता कद्रूर्नागानां सा शतीर्दश ॥ जनयामास चार्वंगी द्वे चांडे विनता तदा ॥ १० ॥ तयोरंडानि निदधुः प्रहृष्टाः परिचारिकाः ॥ सोपस्वेदेषु भांडेषु पंचवर्षशतानि च ॥ ११ ॥ ततः पंचशते काले कद्रूपुत्रा विनिर्गताः ॥ अंडाभ्यां विनतायास्तु मिथुनं न व्यदृश्यत ॥ १२ ॥ ततः पुत्रार्थिनी देवी व्रीडिता सा तपस्विनी ॥ अंडं बिभेद विनता तत्र पुत्रं ददर्श ह ॥ १३ ॥ पूर्वार्द्धकायसंपन्नमितरेणा प्रकाशितम् ॥ स पुत्रो रोषसंरब्धः शशापैनामिति

---

१ कुरुक्षेत्रे—इ०पा० । २ अत्र—उज्जयिनीस्थपुस्तके—“सिद्धवटमाहे” इति लिखितमस्ति--तदस्य वडलेश्वरलिंगस्य स्थानं बोध्यम् ।

श्रुतम् ॥ १४ ॥ योऽहमेवं कृतो मातस्त्वया लोभपरीतया ॥ शरीरेणासमग्रेण तस्माद्दासी भविष्यसि ॥ १५ ॥ पंचवर्षशतान्यस्या यया विस्पर्द्धसे सदा ॥ एष ते च सुतो मातर्दास्याद्वै मोक्षयिष्यति ॥ १६ ॥ यद्येनमपि मातस्त्वं मामिवांडविभेदनात् ॥ न करिष्यस्यनंगं वा पुत्रं चातितरस्विनम् ॥१७॥ प्रतिपालयितव्यस्ते जन्मकालोऽस्य धीरया ॥ विशिष्टबलमीप्संत्या पंचवर्षशतान्यतः ॥१८॥ एवं शप्त्वा ततो देवि विनतां मातरं स्वकम् ॥ अरुणो विललापाथ बाष्पशोकपरिप्लुतः ॥ १९ ॥ हाहा मया नृशंसेन माता स्वजननी स्वका ॥ शप्ता विनापराधेन कथं यास्यामि सद्गतिम् ॥ माता देहारणिः पुंसां माता दुःखसहा परा ॥२०॥ गर्भक्लेशे परं दुःखं माता जानाति यादृशम् ॥ वात्सल्यं चाधिकं मातुर्दृश्यते न तु पैतृकम् ॥ २१ ॥ गुरूणामेव सर्वेषां माता गुरुतरा स्मृता ॥ एकस्यापि सुतस्यैव न दृष्टा निष्कृतिः श्रुतौ ॥२२॥ यदि पिंडप्रदानं तु गयायां कुरुते सुतः ॥ गते पितरि पंचत्वं माता पुत्रस्य निर्वृतिः ॥ नच मातृविहीनस्य ममत्वं कुरुते पिता ॥२३॥ विकलो मातृहीनस्तु पुत्रो हि प्रोच्यते तदा ॥ यदा स वृद्धो भवति तदा भवति दुःखितः ॥ तदा शून्यं जगत्सर्वं यदा माता वियुज्यते ॥ २४ ॥ सोऽहं पापसमाचारो जातो मातृविहिंसकः ॥ मरिष्यामि न संदेहः साधयित्वा हुताशनम् ॥ २५ ॥ जातोऽहं विकलांगस्तु प्राक्कृतेनैव कर्मणा ॥ न माता कारणं यस्मात्स्वकीयं कर्म भुज्यते ॥ ॥ २६ ॥ एवं विलपतस्तस्य कश्यपस्य सुतस्य च ॥ अरुणस्य विशालाक्षि नारदः समुपागतः ॥ २७ ॥ दृष्ट्वारुणं सुदुःखार्त्तं विलपंतं पुनःपुनः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा नारदः प्रहसन्निव ॥ २८॥ अरुणोऽयमहो रौति कश्यपस्यात्मसंभवः ॥ विनतायाः सुतो ज्येष्ठः संभूतस्तपसां निधिः ॥ ॥ २९ ॥ उत्पादितोऽयमल्पाहैरर्द्धकायो महाबलः ॥ एनमाश्वासयिष्यामि विनतागर्भसंभवम् ॥ मोहेन विलपंतं च श्रेयो मे भविता ध्रुवम् ॥ ॥ ३० ॥ इति संचिंत्य मनसि वाक्यैर्[2]मध्वमृतोपमैः ॥ प्रत्युवाचारुणं तत्र नारदो द्विजसत्तमः ॥ ३१ ॥ तात कश्यपदायाद विनतागर्भसंभव ॥ तेजोराशे दुराधर्ष संतापं मा कृथा वृथा ॥ ३२ ॥ भाविनोऽर्था भवंतीह दुःखस्य च सुखस्य च ॥ यत्त्वया विनता शप्ता रहस्यं देवनिर्मितम् ॥ ॥ ३३ ॥ यदि तेस्ति घृणा चित्ते शप्तात्मजननी त्वया ॥ तदागच्छ ममादेशान्महाकालवनं शुभम् ॥३४॥ उत्तरे देवदेवस्य यात्रेशस्य च पुण्यदम् ॥ विद्यते त्रिदशैः पूज्यं सर्वदा सर्वदं शिवम् ॥ ३५ ॥ अरुणस्त्वेवमुक्तस्तु नारदेन महात्मना ॥ आजगाम क्षणार्द्धेन महाकालवनं शुभम् ॥ ३६ ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं तेजःकूटोपमं शुभम् ॥ पूजयामास विधिवत्पुष्पैर्भावसमन्वितः ॥ ३७ ॥ लिंगेनोक्तोऽरुणो देवि सारथ्यं कुरु सर्वदा ॥ सूर्यस्य

---

१ तम्–इ० पा० । २ स्वैरमृतोपमैः–इ०पा० ।

भ्रमतस्तस्य त्वत्तुल्यो नास्ति सारथिः ॥ ३८ ॥ मया दत्तं[1] तु सामर्थ्यं सूर्यस्य पुरतः सदा ॥ उदयस्तेऽरुण प्राग्वै पश्चात्सूर्य उदेष्यति ॥ ३९ ॥
त्वन्नाम्ना त्रिषु लोकेषु ख्यातोऽहमरुणेश्वरः ॥ भविष्यामि न संदेहो नृणामर्थप्रदायकः ॥ ४० ॥ ये मां पश्यंति सततं त्वन्नाम्ना चारुणेश्वरम् ॥ ते
यास्यंति परं स्थानं दाहप्रलयवर्जितम् ॥ ४१ ॥ मोदिष्यंति कुलैः सार्द्धं पितृमातृसमुद्भवैः ॥ कल्पकोटिसहस्रं तु ये पश्यंति समाहिताः ॥ ४२ ॥
न दुःखं जायते तेषां ये पश्यंति रवेर्दिने ॥ संसारसागरोत्थं वै यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥४३॥ यः पश्यति चतुर्दश्यां कृष्णायामरुणेश्वरम् ॥४४॥ स नेष्यति
पितॄन्स्वर्गे नरकस्थान्न संशयः ॥ संक्रांतौ रविवारे च यः पश्येदरुणेश्वरम् ॥ शुंडीरस्वामिनो[2] यात्रा कृता तेन न संशयः ॥४५॥ इत्युक्तस्तेन लिंगेन
विनतानंदनस्तदा॥आगतः कृतकृत्यात्मा यत्र देवो दिवस्पतिः ॥४६॥ अस्य लिंगस्य माहात्म्यात्कश्यपस्यात्मसंभवः ॥ अरुणो दृश्यते व्योम्नि
सूर्यस्य पुरतः सदा ॥ ४७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ अरुणेश्वरदेवस्य पुष्पवंतेश्वरं शृणु ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्येऽरुणेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ सप्तसप्ततिकं देवि पुष्पदंतेश्वरं शृणु ॥ यस्य दर्शनमात्रेण गर्भवासो न जायते ॥ १ ॥ शिनिर्नाम[3] द्विजो देवि स
चापुत्रोऽभवत्पुरा ॥ पुत्रार्थं चिंतयामास स तपांसि बहूनि ह ॥ २ ॥ वायुभक्षोंऽबुभक्षश्च निराहारोर्ध्वबाहुकः ॥ शाकमूलफलाहारः पर्णाश्येकद्वि
पर्णभुक् ॥ ३ ॥ एवमादीनि चान्यानि तपांसि श्रेयसे परम् ॥ एतेषां तपसां मध्ये तप एकं समाश्रये ॥ ४ ॥ परं विघ्नोपशांत्यर्थं तोषयिष्येऽहमी
श्वरम् ॥ एवं संचिंत्य मनसा ऊर्ध्वबाहूर्ध्वपादकः ॥ आभ्यां न स दुरासाद्यो नापराधो भविष्यति ॥ ५ ॥ तथा चकार स मुनिर्वर्षाणां द्वादशैव
हि ॥ तपस्यंतं च तं दृष्ट्वा नियमे परमे स्थितम् ॥ ६ ॥ विज्ञप्तोऽहं त्वया देवि मंदरे चारुकंदरे ॥ करोत्येष तपः क्रूरं पुत्रहेतोर्मुनिर्म
हान् ॥ ७ ॥ तेजसा दीपयञ्छैलं शोषयन्सलिलाशयान् ॥ तपसा दुष्करेणैव क्षुभिता नाकवासिनः ॥ ८ ॥ व्यालेंद्रा व्याकु
लीभूता लुलिताश्चाचलेश्वराः ॥ मुनयो विस्मृतिं प्राप्ताः कंपेते चापि रोदसी ॥ ९ ॥ अयोनिजः शिनिर्विप्रः पुत्रमिच्छत्ययोनिजम् ॥
त्वं योनिर्गुणसंघानां त्वं योनिस्तपसामपि ॥ १० ॥ त्वं तपस्त्वं परं धाम शिखिचंद्रार्कलोचन ॥ सर्वेश्वर सुतोऽभीष्टः किं न विप्राय
दीयते ॥ ११ ॥ सुरासुरगुरो किं न पुत्रमस्मै प्रयच्छसि ॥ तपसा क्षीणदोषस्य ब्रह्मत्वे भावितात्मनः ॥ १२ ॥ शिनेः पुत्रप्रदानं त्वं कुरु मद्वच

---

१ भयम्—इ० पा० । २ शुण्डीरस्वामिनः--कार्त्तिकस्वामिनः--इत्यर्थः । क्वचित्पुस्तके--कार्तिकस्वामिनः--इ० पा० । ३ तिमिर्नाम--इति पाठः ।

नाच्छिव ॥ तपसा दुष्करेणैव गाढं क्लिष्टो महामुनिः ॥ १३ ॥ तेजांसि ज्योतिषामेव महतां च विधिस्थितः ॥ अहरत्तेजसा स्वेन तमांसीव दिवाकरः ॥ १४ ॥ त्वद्भक्तस्य च देवेश व्यर्थः कस्मात्परिश्रमः ॥ उदितेऽर्के तमांसीह न भवंति कदाचन ॥ १५ ॥ त्वत्परस्य न देवेश युक्ता दुःखविभीषिका ॥ इत्यहं प्रार्थितो देवि त्वया पर्वतपुत्रिके ॥ १६ ॥ विप्रार्थमनुकंपार्थं पुत्रार्थं च विशेषतः ॥ आकारिता मया देवि गणास्त्वद्गौरवेण तु ॥ १७ ॥ रुद्राश्च हरभक्ताश्च कूष्मांडा गगनेचराः ॥ रोमरौद्रा महानीलाः शिखावंतः सकोकिलाः ॥ १८ ॥ अन्ये च विविधाकाराः कालास्या हरिपिंगलाः ॥ जटाजूटधराश्चित्रा वीथिनक्षत्रचारिणः ॥ १९ ॥ नीलग्रीवाः कृष्णमुखाः पिंगधौतजटासटाः ॥ ज्वरो डिंडिर्महाकालो लांगुलिश्च[2] महेश्वरः ॥ २० ॥ घंटाकर्णो विशाखश्च परिशेषा गणाश्च ये ॥ वृषारूढाः कामतुल्याः कामरूपबलास्तथा ॥ २१ ॥ शूलचंद्रधराः सर्वे सर्वे तुल्यपराक्रमाः ॥ ममादेशात्समायाताः कृतांजलिपुटाः स्थिताः ॥ २२ ॥ स्तुवंतो विविधैः स्तोत्रैरूचुरेवं समाहिताः ॥ किं कर्त्तव्यमिहास्माभिरादेशो दीयतां प्रभो ॥ २३ ॥ गणानां वचनं श्रुत्वा ज्ञात्वा भक्तिं च तादृशीम् ॥ महातपःप्रभावोऽयं शिनिविप्रस्य कीर्त्तितः ॥ २४ ॥ पुत्रार्थं तप्यति तपः शिनिर्ब्राह्मणसत्तमः ॥ मद्वाक्यात्को नु विप्रस्य पुत्रत्वं संप्रदास्यति ॥ २५ ॥ तस्याहं संप्रदास्यामि सर्वान्कामान्यथेप्सितान् ॥ अमरं चाजरं पुत्रं मुनिर्वांछति सांप्रतम् ॥ २६ ॥ मद्वाक्यं क्रियतां सद्यो विप्रः क्लेशाद्विमुच्यताम् ॥ मद्भक्तस्य न संकल्पो मिथ्याभवितुमर्हति[1] ॥ २७ ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा सर्वे कंपितकंधराः ॥ सर्वे चावाङ्मुखा जाताः सर्वे ध्यानपरायणाः ॥ २८ ॥ न कश्चिद्भाषते किंचिन्न कश्चिद्वीक्षते तदा ॥ अथोक्तं पुष्पदंतेन रभसान्मानितेन तु ॥ २९ ॥ मम चित्तमविज्ञाय गणानामनुकंपया ॥ न यास्यंति गणा देव त्वां विहाय महीतलम् ॥ ३० ॥ इह स्थास्यंति सततं त्वत्समीपे न संशयः ॥ कथं योनिं प्रयास्यंति संप्राप्य मुदमुत्तमाम् ॥ ३१ ॥ हीनां रजोऽधिकां दीनां तमोबहुलधारिणीम् ॥ कथं स्वर्गं परित्यज्य यास्यामो नरकं परम् ॥ ३२ ॥ ब्रुवन्नेवं भ्रमेणैव[3] भाव्यर्थेन प्रणोदितः ॥ उक्तो मया विशालाक्षि पुष्पदंतो गणाग्रणीः ॥ ३३ ॥ पत त्वं मानुषे लोके यस्मान्मे विप्रियं कृतम् ॥ शप्त्वा तं पुष्पदंतं तु वीरकः प्रेरितो मया ॥ ॥ ३४ ॥ विप्रस्य पुत्रतां तूर्णं पुत्र गच्छ ममाज्ञया ॥ ततस्ते संप्रदास्यामि सर्वान्कामान्यथेप्सितान् ॥ ३५ ॥ इत्युक्तो वीरको देवि गतो विप्रस्य पुत्रताम् ॥ पुष्पदंतोऽपि करुणं विललाप सुदुःखितः ॥ ३६ ॥ पश्चात्तापेन संयुक्तो निश्वस्य च पुनःपुनः ॥ अहो तत्सफलं जन्म यदाज्ञा

---

[1] भवेत्–इ॰पा॰ । [2] लागुडिश्च--इ॰पा॰ । [3] क्रमेणैव--इ॰पा॰ ।

क्रियते नरैः ॥ ३७ ॥ [1]प्रभूणामेकचित्तेन ते भृत्या दुर्लभाः स्मृताः ॥ तेषामर्थश्च धर्मश्च कुलं चैव च तारितम् ॥ ३८ ॥ प्रसन्नास्त्रिदशास्तेषां प्रभुभक्ताश्च ये नराः ॥ सेवाधर्मो हि गहनो योगिनामपि दुष्करः ॥ ३९ ॥ न ज्ञेयः केन तत्त्वेन दुराराध्यः प्रभुर्भवेत् ॥ एकेनाप्यपराधेन प्रकोपं कुरुते प्रभुः ॥ ४० ॥ विनश्यंत्युपकाराणि तस्मात्सेवा सुदुष्करा ॥ स्वामी सर्पश्च वह्निश्च तत्तभावं व्रजंति हि ॥ ४१ ॥ तस्माद्यत्नेन संसेव्या आत्मरक्षणतत्परैः ॥ सोऽहं भूमौ निपतितः प्रभोरादेशभंजकः ॥ ४२ ॥ कांस्तु लोकान्गमिष्यामि कलुषी भ्रूणहा इव ॥ एवं विलप्य बहुशो मामेव शरणं गतः ॥ उवाच दीनया वाचा प्रणिपत्य पुनःपुनः ॥ ४३ ॥ दीनोऽस्मि ज्ञानहीनोऽस्मि प्रणतोऽस्मि च शंकर ॥ कुरु प्रसादं देवेश अपराधं क्षमस्व मे ॥ ४४ ॥ न हि निर्वहणं यांति प्रभूणामाश्रिता रुषः ॥ प्रसीद देवदेवेश दीनस्य कृपणस्य च ॥ ४५ ॥ अपि कीटपतंगत्वं गच्छेयं तव शासनात् ॥ भक्तोहं सर्वदा देव पुत्रत्वे हि प्रतिष्ठितः ॥ ४६ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पुष्पदंतस्य पार्वति ॥ ममत्वेन तदा देवि प्रोक्तमित्थं त्वया वचः ॥ ४७ ॥ गच्छ पुत्र ममादेशान्महाकालवनं शुभम् ॥ लिंगमाराधय क्षिप्रं तत्त्वन्नाम्ना भविष्यति ॥ ४८ ॥ कीर्त्तिस्ते भविता पुत्र यावदाभूतसंप्लवम् ॥ इत्युक्ते तु त्वया देवि मयाप्युक्तं वरानने ॥४९॥ न मे मिथ्या वचः पुत्र भविष्यति कथंचन ॥ दर्शनादेव लिंगस्य ममाभीष्टो भविष्यसि ॥ ५० ॥ विमाने पुष्पपादे तु समारूढो भविष्यसि ॥ पुष्पैः संपूज्यमानस्तु पदं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ ५१ ॥ गणैः सार्द्धं मया चैव मुदितो विचरिष्यसि ॥ ममापि न रतिर्वत्स भविष्यति त्वया विना ॥ ५२ ॥ अहं तत्रागमिष्यामि महाकालवने शुभे ॥ तुष्टोऽहं सर्वदा वत्स गणानामग्रणीः कृतः ॥५३॥ अनया शुद्धया भक्त्या लोकानामुपकारकः ॥ भविष्यसि न संदेहस्तस्मिन्क्षेत्रे गतो ध्रुवम् ॥५४॥ इत्युक्तो हि मया देवि पुष्पदंतो गणाग्रणीः ॥ मानी ममाज्ञया मौनी महाकालवने शुभम् ॥ ५५ ॥ लिंगमाराधयामास दुर्वासेशादथोत्तरे ॥ लिंगेनोक्तस्तु सहसा तुष्टोऽहं गणसत्तम ॥ त्वन्नाम्ना ख्यातिमेष्यामि प्रसादस्ते कृतोऽधुना ॥ ५६ ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवि त्वया सार्द्धमहं गतः ॥ शक्राद्यैस्त्रिदशैः सार्द्धं गणैर्नानाविधैस्तथा ॥ ५७ ॥ हृष्टस्तु पुष्पदंतोऽपि पुष्पपट्टासने शुभे ॥ पुष्पैः प्रकीर्यमाणोऽपि पुनः प्राप्तो ममांतिकम् ॥ ५८ ॥ मया संश्लेषितः स्नेहादुत्संगेऽप्यधिरोपितः ॥ स्थानं दत्तं विशालाक्षि इदमुक्तं मया तदा ॥ ५९ ॥ ये पश्यंति नरा लिंगं त्वया संपूजितं भुवि ॥ ते यास्यंति पुष्पकेण क्रीडन्तो वै त्रिविष्टपम् ॥ ६० ॥ गणाध्यक्षा भविष्यंति सर्वकामैरलंकृताः ॥ मम लोके गणाध्यक्षा यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ६१ ॥ दर्शना

---

[1] पितॄणाम्--इ० पा० ।

त्क्षीयते पापमैहिकं पूर्वकं तथा[1] ॥ ततः प्रसादान्मे सर्वं ज्ञानं सम्यग्भविष्यति ॥ ६२ ॥ यः पूजयेच्चतुर्दश्यामष्टम्यां सोमवासरे ॥ अमरैः सह संहृष्टो मोदते दिवि सर्वदा ॥ ६३ ॥ पैतृकैर्मातृकैः सार्द्धं कुलैस्तु सप्तभिर्युतः ॥ न वदेत्केनचित्सार्द्धं नरो यः प्रातरुत्थितः ॥ ६४ ॥ पुष्पदंतेश्वरं दृष्ट्वा सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ मुच्यते पातकाद्यैश्च यः शाठ्येनापि पश्यति ॥ ६५ ॥ मृतो गांधर्वलोके तु याति विद्याधरैर्वृतः ॥ न तस्य संततिच्छेदो यः पश्यति दिनेदिने ॥ नियमेन गणाध्यक्ष जायते ब्रह्मणो दिनम् ॥ ६६ ॥ ऐश्वर्यं सप्तलोकेषु भुक्त्वा भोगान्यथाक्रमम् ॥ पृथिव्यामेकराड्भूत्वा ममांगे संभविष्यति ॥ ६७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ पुष्पदन्तेश्वरेशस्य अविमुक्तेश्वरं शृणु ॥ ६८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे पुष्पदन्तेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ छ ॥

॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अष्टसप्ततिकं विद्धि अविमुक्तेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण तीर्थयात्राफलं लभेत् ॥ १ ॥ शाकले नगरे देवि चित्रसेनो महीपतिः ॥ बभूव भुवि विख्यातो रूपवान्मन्मथाधिकः ॥ २ ॥ तस्य चन्द्रप्रभा भार्या[2] प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ पतिव्रता धर्मशीला रूपयौवनशालिनी ॥ ३ ॥ अपुत्रस्यापि नृपतेः पुत्री जाता मनोरमा ॥ तस्या नाम तदा चक्रे पिता पार्थिवसत्तमः ॥ ४ ॥ सर्वलक्षणसंपन्ना कन्या लावण्यवत्यपि[3] ॥ सापि जातिस्मरा देवी संस्मार[4] च पुरातनम् ॥ ५ ॥ वैराग्याद्ब्रह्मचर्यं च चचार तनुमध्यमा ॥ कदाचिद्यौवनं प्राप्ता सा च पृष्टा नृपेण वै ॥ ६ ॥ उत्संगे च निजे कृत्वा मूर्ध्नि चाघ्राय हर्षितः ॥ पुत्रि प्रदानकालस्ते कस्मै देया वराय च ॥ ७ ॥ नृपाय नृपपुत्राय संमताय द्विजाय वा ॥ वृद्धाय बहुभार्याय ग्रामीणाय च पुत्रिणे ॥ हर्षेण चावृतो राजा पुनः पप्रच्छ तां सुताम् ॥ ८ ॥ पृष्टा च सा यदा देवी न चोवाच नृपं प्रति ॥ अधोमुखी च संजाता पुनः प्रोक्ता नृपेण तु ॥ ९ ॥ यदि मद्वचनं पुत्रि प्रतिभाति न सांप्रतम् ॥ वरणं स्वेच्छया पुत्रि कुरु तर्हि स्वयं वरम् ॥ १० ॥ इत्युक्ता सा नृपतिना पित्रा प्रोक्ता पुनःपुनः ॥ रुरोद सा वै करुणं श्रुत्वा तां कुत्सितां गतिम् ॥ ११ ॥ जहास चातिहासेन पुनः श्वासांश्च मुंचति ॥ प्रहर्षं च पुनः क्षिप्रं प्राप्य बाष्पं च मुंचति ॥ १२ ॥ तामवस्थां गतां दृष्ट्वा पुत्रीमुन्मत्ततां गताम् ॥ किमेतदिति भूपालो ग्रसिता किं ग्रहेण वै ॥ १३ ॥ भूतेन वा पिशाचेन मत्सुता लक्षणैर्युता ॥ इति चिन्तापरो राजा यदा जातो यशस्विनि ॥ १४ ॥ तदा प्रोक्तस्तया पुत्र्या मा तात विमना भव ॥ नाहं ग्रस्ता ग्रहेणेह न भूतेन न रक्षसा ॥ १५ ॥ न पिशाचेन यक्षेण

---

[1] दृढम्–इ० पा० । [2] धर्मपत्नी–इ० पा० । [3] लावण्यवती–इति नाम–इति भाति । [4] संस्मरन्ती पुनःपुनः–इ० पा० ।

तव कन्या महीपते ॥ जातिस्मराहमुत्पन्ना श्रूयतां मम जन्म च ॥ १६ ॥ प्राग्ज्योतिषे पुरे विप्रो हरस्वामी बभूव ह ॥ भार्याहं दुर्भगा जाता तस्य
विप्रस्य पार्थिव ॥ १७ ॥ रूपयौवनसंपन्ना तस्य नाहं प्रिया विभो ॥ सदा विद्वेषसंयुक्तो मयि निष्ठुरजल्पकः ॥ १८ ॥ नान्यस्य कस्यचिद्दृष्टा
मुक्ता मां पृथिवीपते ॥ पाणिग्रहणकाले तु ग्रहैः पापैर्विलोकिता ॥ १९ ॥ अहमूढां कुलीनेन द्विजेनातिगुणेन च ॥ स चावलोकितो विप्रो ग्रहैः
पुण्यैर्नराधिप ॥ २० ॥ तेन मे वल्लभो राजन्न चाहं तस्य वल्लभा ॥ स सदाचारसंयुक्तो वेदाध्ययनतत्परः ॥ २१ ॥ नान्यत्र कुरुते भावं
ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः ॥ ततोऽहं क्रोधसंयुक्ता वशीकरणलंपटा ॥ अपृच्छं प्रमदास्तात यास्त्यक्ताः पतिभिः किल ॥ २२ ॥ ताभिरुक्ता ह्यहं भूप
वश्यो भर्त्ता भविष्यति ॥ अस्माकं प्रत्ययो जातस्तस्मात्त्वं कर्तुमर्हसि ॥ २३ ॥ भेषजैर्विविधैश्चूर्णैर्मंत्रैर्मोहकरैः परैः ॥ तैस्तैस्तु कृतले
पोऽपि भविता दासवत्पतिः ॥ २४ ॥ ततोऽहं त्वरिता गत्वा तासां वाक्येन भूपते ॥ चूर्णं मन्त्रं गृहीत्वा च प्राप्ता भर्तृगृहं पुनः ॥ २५ ॥ प्रदोषे
पयसा युक्तश्चूर्णो भर्त्तरि योजितः ॥ ग्रीवायां च मया मन्त्रो न्यस्तः सर्वांगसंधिषु ॥ २६ ॥ यदा पीतश्च चूर्णस्तु मन्त्रेणातीव गुंठितः ॥ वशगस्त
त्क्षणाज्जातो मंत्रचूर्णप्रभावतः ॥ २७ ॥ द्वारदेशे स्थितः क्रंदन्दासोऽस्मि तव शोभने ॥ त्राहि मां शरणं प्राप्तं त्वद्वशोहं च शोभने ॥ २८ ॥ तत्तस्य
रुदितं ज्ञात्वा मंत्रमाहात्म्यतो नृप ॥ स्वस्थीकरणयोगेन तदा स्वस्थः कृतः पतिः ॥ २९ ॥ ततः प्रभृति कांतो मे वश्योऽभूद्भवने स्थितः ॥ पंच
त्वं च गता काले तथा नारकयातनाम् ॥ ३० ॥ ताम्रभ्राष्ट्रे च दग्धाहं युगानि दश पंच च ॥ सूक्ष्माणि तिलमात्राणि कृत्वा खंडान्यनेकशः ॥
छेदिता कालसूत्रेण पीडिता घ्राणयंत्रके ॥ ३१ ॥ क्राथीभूता तप्ततैलैर्घटे दर्व्याथ लोडिता ॥ पिष्टा चैव शिलापृष्ठे कुट्टिता लोहमुद्गरैः ॥ ३२ ॥
दलिता दंतदलने दग्धाहं रौरवे भृशम् ॥ अधोमुखी विनिक्षिप्ता त्वमेध्ये पूयशोणिते ॥ ३३ ॥ यान्यापि युवती तात भर्तुर्वश्यं समाचरेत् ॥ वृथा
धर्मा दुराचारा पच्यते नरके भृशम् ॥३४॥ भर्त्ता नाथो गुरुर्भर्त्ता भर्त्ता वै दैवतं परम् ॥ भर्त्ता स्वमी सुहृद्भर्त्ता भर्ता च परमं पदम् ॥ ३५ ॥ तुष्टे
भर्त्तरि नारीणां तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥ विमुखे विमुखाः सर्वे तस्मात्सेव्यः सदा पतिः ॥ भस्मीभवति सा नारी यया भर्त्ता न तोषितः ॥ ३६ ॥
यस्य प्रसादात्प्राप्यंते भोगाश्च विविधाः सदा ॥ तं वश्यं कुरुते या च सा कथं सुखमाप्नुयात् ॥ ३७ ॥ तिर्यग्योनिंशतं याति कृमिपक्षिशतानि
च ॥ तस्मात्तत्तत्सदा कार्यं स्त्रीभिर्भर्तृवचः किल ॥ ३८ ॥ एवं पुनर्मया भुक्ता नरका भृशदारुणाः ॥ तिर्यग्योनिसहस्रं तु कर्मणा कुत्सितेन च ॥
॥ ३९ ॥ किंचित्पातकशुद्ध्यर्थं चंडालस्य च वेश्मनि ॥ जाताहमतिरूपेण पीडिता विविधैर्व्रणैः॥४०॥सारमेयैर्वृता दीना भक्ष्यमाणा पुनःपुनः ॥

दुष्टाहं भक्ष्यमाणापि मार्गे रुद्धा वृकैरहम् ॥ तैरहं तुद्यमानापि महाकालवनं गता ॥४१॥ दृष्टो मया महादेवो दैवतो मृगमाणया ॥ समीपे देवदेवस्य पिप्पलादेश्वरस्य च ॥ ४२ ॥ तस्य दर्शनमात्रेण गता शक्रपुरं प्रति ॥ विमानेन सुदीप्तेन किंकिणीजालमालिना ॥ दिव्यांबरधरा दिव्या दिव्यमालाविभूषणा ॥ ४३ ॥ तत्राहं पूजिता देवैः स्तुताहं चारणैस्तथा ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य जाताहं तव वेश्मनि ॥ ४४ ॥ वल्लभा रूपसंपन्ना शाकले नगरे शुभे ॥ स्मृत्वा तु कुत्सितां योनिं विलापश्च कृतो मया ॥ ४५ ॥ स्मृत्वा लिंगस्य माहात्म्यं हर्षो जातस्तु तत्क्षणात् ॥ तन्मे नैव च वातूल्यं[1] गृहीता न ग्रहेण च ॥ ४६ ॥ जाता जातिस्मरा तात ब्रह्मचर्यव्रते स्थिता ॥ अतो यास्यामि तं देवं दर्शनार्थं पुनः प्रभो ॥ यथा न भूयो मे जन्म स्याच्च संसारसागरे ॥ ४७ ॥ इति पुत्रीवचः श्रुत्वा चित्रसेनो महीपतिः ॥ सभृत्यमंत्रिसहितो महाकालवनं गतः ॥ ४८ ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं पूजयामास भक्तितः ॥ सापि दृष्ट्वैव तल्लिंगं तस्मिँल्लिंगे लयं गता ॥ ४९ ॥ राजा च पुत्रवाञ्जातो लिंगदर्शनतः प्रिये ॥ बभूव चक्रवर्त्ती स यथा स्वायंभुवो मनुः ॥ ५० ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि दृष्ट्वा देवे लयं गताम् ॥ राजपुत्रीं महादेवि कृतं नाम मुदान्वितैः ॥ ५१ ॥ अविमुक्तस्य लिंगस्य दर्शनादेव तत्क्षणात् ॥ अविमुक्तेश्वरो देव इति ख्यातो भवत्विति ॥५२॥ योऽसौ काश्यां प्रसिद्धोऽस्ति देवो विश्वेश्वरः शिवः ॥ स चैवात्र सुविख्यातोऽविमुक्तेश्वरसंज्ञया ॥ ५३ ॥ वाराणसी यथा पुण्या तथावंती च मुक्तिदा ॥ तस्या दशगुणं पुण्यं श्रूयतेऽत्र विशेषतः ॥ २४ ॥ तस्माद्विश्वेश्वरो देवः समायातः कुशस्थलीम् ॥ यत्रागत्य सुविद्वांसो मानवाः शंसितव्रताः ॥५५॥ पश्यंति परया भक्त्या ह्यविमुक्तेश्वरं शिवम् ॥ तेषां मुक्तिर्नसंदेहो भविष्यति सुनिश्चला ॥ ५६ ॥ अमुक्ता नैव पश्यंति मुक्ताः पश्यंति सर्वदा ॥ ब्रह्मचर्यव्रतैः सम्यगिष्टैः सर्वमखैर्भवेत् ॥ ५७ ॥ तत्फलं प्राप्यते सम्यगविमुक्तेशदर्शनात् ॥ नैःश्रेयसी गतिः पुण्या दर्शनादेव जायते ॥ ५८ ॥ या गतिः प्राप्यते सांख्यैर्योगैर्वा या गतिर्भवेत् ॥ सा गतिः प्राप्यते सम्यगविमुक्तेशदर्शनात् ॥ ५९ ॥ जन्ममृत्युभयं हित्वा स याति परमां गतिम् ॥ यः पूजयति भावेन ह्यविमुक्तेश्वरं शिवम् ॥ ॥ ६० ॥ ब्रह्महापि च यो गच्छेदविमुक्तेश्वर यजेत् ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्यात्सर्व्वपापान्निवर्त्तते ॥ ६१ ॥ शाठ्येनापि च यः पश्येदविमुक्तेश्वरं शिवम् ॥ स मुंचति जरां मृत्युं जन्म चैतदशाश्वतम् ॥ ६२ ॥ स्मृतः संपूजितो भक्त्या स्तुतो वा विविधैः स्तवैः ॥ मुक्तिं ददाति देवेशो ह्यविमुक्तेश्वरः शिवः ॥ ६३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ अविमुक्तेश्वरेशस्य हनुमत्केश्वरं शृणु ॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण

---

[1] वातूल्यम्—वातरोगेण चित्तभ्रमः—इत्यर्थः।

एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादेऽविमुक्तेश्वर[1]माहात्म्यवर्णनंनामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः
॥ ७८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ एकोनाशीतिकं विद्धि हनुमत्केश्वरं प्रिये ॥ यस्य
दर्शनमात्रेण समीहितफलं लभेत् ॥ १ ॥ प्राप्तराज्यस्य रामस्य राक्षसानां वधे कृते ॥ आगता मुनयो देवि राघवं प्रतिनंदितुम् ॥ २ ॥
रामेण पूजिताः सर्वे ह्यगस्तिप्रमुखा द्विजाः ॥ प्रहृष्टमनसो विप्रा रामं वचनमब्रुवन् ॥ ३ ॥ दिष्ट्या तु निहतो राम रावणः पुत्रपौत्रवान् ॥
दिष्ट्या विजयिनं त्वाऽद्य पश्यामः सह भार्यया ॥ ४ ॥ हनूमता च सहितं वानरेण महात्मना ॥ दिष्ट्या पवनपुत्रेण राक्षसांतकरेण च ॥ ५ ॥
चिरं जीवतु दीर्घायुर्वानरो हनुमान्सदा ॥ अंजनीगर्भसंभूतो रुद्रांशो हि धरातले ॥ ६ ॥ आखंडलोऽग्निर्भगवान्यमो वै निर्ऋतिस्तथा ॥ वरुणः
पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥ ब्रह्मणा सहिताश्चैव दिक्पालाः पांतु सर्वदा ॥ ७ ॥ श्रुत्वा तेषां तु वचनं मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ विस्मयं
परमं गत्वा रामः प्रांजलिरब्रवीत् ॥ ८ ॥ किमर्थं लक्ष्मणं त्यक्त्वा वानरोऽयं प्रशंसितः ॥ कीदृशः किंप्रभावो वा किंवीर्यः किंपराक्रमः ॥ ९ ॥
अथोचुः सत्यमेवैतत्कारणं वानरोत्तमे ॥ न त्वस्य सदृशो वीर्ये विद्यते भुवनत्रये ॥ १० ॥ एष देव महाप्राज्ञो योजनानां शतं प्लुतः ॥ धर्षयित्वा
पुरीं लंकां रावणांतःपुरं गतः ॥ ११ ॥ प्रादेशमात्रप्रतिमं कृतं रूपमनेन वै ॥ दृष्टा संभाषिता सीता पृष्टा विश्वासिता तथा ॥ १२ ॥ सेनाग्रगा
मंत्रिपुत्राः किंकरा रावणात्मजाः ॥ हता हनुमता तत्र ताडिता रावणालये ॥ १३ ॥ भूयो बन्धविमुक्तेन संभाष्य तु दशाननम् ॥ लंका भस्मीकृता
तेन पातकेनेव मेदिनी ॥ १४ ॥ न कालस्य न शक्रस्य न विष्णोर्वेधसोऽपि वा ॥ श्रूयंते तानि कर्माणि यादृशानि हनूमतः ॥ १५ ॥
॥ ॥ राम उवाच ॥ ॥ एतस्य बाहुवीर्येण लंका सीता च लक्ष्मणः ॥ प्राप्तो मम जयश्चैव राज्यं मित्राणि बान्धवाः ॥ १६ ॥ सखायं वानरपतिमुक्त्वैनं हरिपुंगवम् ॥ प्रवृत्तिमपि को वेत्तुं जानक्याः शक्तिमान्भवेत् ॥ १७ ॥ वाली किमर्थमेतेन सुग्रीवप्रियकाम्यया ॥ तदा वैरे समुत्पन्ने न
दग्धस्तृणवत्कथम् ॥ १८ ॥ नायं विदितवान्मन्ये हनुमानात्मनो बलम् ॥ उपेक्षितः क्लिश्यमाने किमर्थं वानराधिपे ॥ १९ ॥ एवं ब्रुवाणं रामं तु
मुनयो वाक्यमब्रुवन् ॥ सत्यमेतद्रघुश्रेष्ठ यद्ब्रवीषि हनूमतः ॥ २० ॥ न बले विद्यते तुल्यो न गतौ न मतावपि ॥ अमोघवाक्यैः शापस्तु दत्तोऽस्य
मुनिभिः पुरा ॥ २१ ॥ न ज्ञातं हि बलं येन बलिना वालिमर्दने ॥ बाल्येऽप्यनेन यत्कर्म कृतं नाम महात्मना ॥ २२ ॥ तन्न वर्णयितुं शक्यमे

---

[1] उज्जयनीस्थपुस्तके--"मालफलामाहे"इति लिखितमस्ति--तदेतस्य अविमुक्तेश्वरस्य स्थानं बोध्यम् ।

तस्य तु बलं महत् ॥ यदि श्रोतुं तवेच्छास्ति निशामय वदामहे ॥ २३ ॥ असौ हि जातमात्रोऽपि बालार्क इव मूर्त्तिमान् ॥ ग्रहीतुकामो बालार्कं
पुप्लावांबरमध्यतः ॥ २४ ॥ तूर्णमाधावतो राम शक्रेण विदितात्मना ॥ हनुस्तेनास्य सहसा कुलिशेनैव ताडितः ॥ २५ ॥ ततो गिरौ पपातैष
शक्रवज्राभिताडितः ॥ पततोस्य महावेगाद्वामो हनुरभज्यत ॥ अस्मिंस्तु पतिते बाले मृतकल्पेऽशनिक्षतात् ॥ २६ ॥ ततो[1] वायुः समादाय महा
कालवनं गतः ॥ लिंगमाराधयामास पुत्रार्थं पवनस्तदा ॥ २७ ॥ स्पृष्टमात्रस्तु लिंगेन समुत्तस्थौ प्लवंगमः ॥ जलसिक्तं यथा सस्यं पुनर्जीवि
तमाप्तवान् ॥ २८ ॥ प्राणवंतमिमं दृष्ट्वा पवनो हर्षितस्तदा ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा पुत्रमादाय सत्वरम् ॥ २९ ॥ स्पर्शनादस्य लिंगस्य मम
पुत्रः समुत्थितः ॥ हनुमत्केश्वरो देवो विख्यातोऽयं भविष्यति ॥ ३० ॥ एतस्मिन्नंतरे शक्रः समायातः सुरैर्वृतः ॥ नीलोत्पलमयीं मालां
संप्रगृह्येदमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ मत्करोत्सृष्टवज्रेण यस्मादस्य हनुर्हतः ॥ तदेष कपिशार्दूलो हनुमांस्तु भविष्यति ॥ ३२ ॥ वरुणोऽस्य वरं प्रादान्नास्य
मृत्युर्भविष्यति ॥ यमो दंडादवध्यत्वमारोग्यं धनदो ददौ ॥ ३३ ॥ सूर्येण च प्रभा दत्ता पवनेन गतिर्द्रुता[2] ॥ लिंगेन च वरो दत्तो देवानां संनिधौ
तदा ॥ ३४ ॥ आयुधानां हि सर्वेषामवध्योऽयं भविष्यति ॥ अजरश्चामरश्चैव भविष्यति न संशयः ॥ ३५ ॥ अमित्रभयदो ह्येष मित्राणामभय
प्रदः ॥ अजेयो भविता युद्धे लिंगेनोक्तं पुनःपुनः ॥ ३६ ॥ शत्रोर्बलोत्सादनाय राघवप्रीतये सदा ॥ कियत्कालं बलं स्वीयं न स्मरिष्यति
शापतः ॥ ३७ ॥ हते तु रावणे भूयो रामस्यानुमते स्थितः ॥ विभीषणं प्रार्थयित्वा[3] मामत्र स्थापयिष्यति ॥ ३८ ॥ ततो मां त्रिदशाः सर्वे
पूजयिष्यंति भाविताः ॥ तेनैव नाम्ना विख्यातिं पुनर्यास्यामि भूतले ॥ ३९ ॥ अथ गंधवहः पुत्रं प्रगृह्य गृहमानयत् ॥ अंजनायै तदाचख्यौ
वरलब्धिं च लिंगतः ॥ ४० ॥ एवं लिंगप्रभावाच्च बलवान्मारुतात्मजः ॥ स जातस्त्रिषु लोकेषु राम तस्मात्प्रशस्यते ॥ ४१ ॥ पराक्रमोत्साहमति
प्रतापैः सौशील्यमाधुर्यनयादिकैश्च ॥ गांभीर्यचातुर्यसुवीर्यधैर्यैर्हनूमतः कोऽभ्यधिकोऽस्ति लोके ॥ ४२ ॥ ममेव[4] विक्षोभितसागरस्य लोकान्दि
धक्षोरिव पावकस्य ॥ प्रजा जिहीर्षोरिव चांतकस्य हनूमतः स्थास्यति[5] कः पुरस्तात् ॥ ४३ ॥ एतद्वै कथितं तुभ्यं यन्मां त्वं परि
पृच्छसि ॥ हनूमतोऽस्य बालस्य कर्माण्यद्भुतविक्रम ॥ ४४ ॥ दृष्टः सभाजितश्चापि राम गच्छामहे वयम् ॥ एवमुक्त्वा गताः सर्वे

---

१ वायुः पुत्रं समादाय—इ० पा० । २ ध्रुवा—इ० पा० । ३ स्मारयित्वा—इ० पा० । ४ ममेव—अगस्तेरिव—चुलुकीकरणादिति भावः । अगस्तिना हि सागरश्चुलुकीकरणेन विक्षोभित आसीदत एवागस्तिर्ब्रवीति ममेवेति—इत्यर्थोऽत्रानुसंधेयः । ५ कोऽप्यधिकोऽस्ति लोके—इ० पा० ।

मुनयोऽवंतिमण्डलम् ॥ पूजयामासुरीशानं हनुमत्केश्वरं शिवम् ॥ ४५ ॥ समर्चयंति ये भक्त्या लिंगं त्रिदशपूजितम् ॥ हनुमत्केश्वरं
दे[1]वं ते कृतार्थाः कलौ युगे ॥ ४६ ॥ व्रजंत्येव सुदुष्प्राप्यं ब्रह्मसायुज्यमव्ययम् ॥ संप्राप्य तु पुनर्जन्म लभंते मोक्षमव्ययम् ॥ ४७ ॥ यः पश्यति
नरो लिंगं हनुमत्केश्वरं प्रिये ॥ सोऽधिकं फलमाप्नोति सर्वदुःखविवर्जितः ॥ ४८ ॥ सर्वलोकेषु तस्यैव गतिर्न प्रतिहन्यते ॥ दिव्येनैश्वर्ययोगेन
युज्यते नात्र संशयः ॥ ४९ ॥ बालसूर्यप्रतीकाशविमानेन सुवर्चसा ॥ वृतः स्त्रीणां सहस्रैस्तु स्वच्छंदगमनागमः ॥ ५० ॥ विचरत्यविचारेण
सर्वलोकान्दिवौकसाम् ॥ स्पृहणीयतमः पुंसां सर्ववर्णोत्तमोधुना ॥ ५१ ॥ स्वर्गाच्च्युतः प्रजायेत कुले महति रूपवान् ॥ धर्मज्ञो रुद्रभक्तश्च
सर्वविद्यार्थपारगः ॥५२॥ राजा वा राजतुल्यो वा दर्शनादस्य जायते ॥ स्पर्शनात्परमं पुण्यं यजनात्परमं पदम् ॥५३॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः
पापनाशनः ॥ हनुमत्केश्वरेशस्य स्वप्नेश्वरमथो शृणु ॥ ५४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे
चतुरशीतिलिंगमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे हनु[3]मत्केश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥
आशीतिकं विजानीहि देवं स्वप्नेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण दुःस्वप्नं नश्यति ध्रुवम् ॥ १ ॥ कल्माषपादेति ख्यातो लोके राजा बभूव
ह ॥ इक्ष्वाकुवंशजो देवि तेजसा सूर्यवद्भुवि ॥ २ ॥ स कदाचिद्वने राजा वशिष्ठसुतमौरसम् ॥ शक्तिं परमधर्मज्ञं ददर्श विजितेंद्रियम् ॥ मार्गस्थितं
तपोनिष्ठमपगच्छेति चाब्रवीत् ॥ ३ ॥ अमुंचंतं तु पंथानं तमृषिं नृपसत्तमः ॥ जघान कशया मोहात्तदा राक्षसवन्मुनिम् ॥ ४ ॥ कशाप्रहाराभि
हतस्ततः स मुनिपुंगवः ॥ तं शशाप रुषाविष्टो वाशिष्ठः क्रोधमूर्छितः ॥ ५ ॥ हंसि राक्षसवद्यस्माद्राजापसद तापसम् ॥ तस्मात्त्वमद्यप्रभृति
पुरुषादो भविष्यति॥६॥ सततं पिशितासक्तश्चरिष्यसि महीमिमाम् ॥ स तु शप्तस्तदा तेन तत्क्षणाद्धै नृपोत्तमः ॥७॥जगाम शरणं शक्तिं प्रसादयितुम
ह[2]यत् ॥ यदा न तुष्टो विप्रर्षिः शक्तिः परमकोपनः ॥ प्रसाद्यमानो भूपेन तदा तेनापि भक्षितः ॥ ८ ॥ शक्तिं तं भक्षयित्वा तु वशिष्ठस्यापरान्सु
तान् ॥ भक्षयामास सहसा सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ ९ ॥ तदाप्रभृति संजातः पुरुषादो नृपोत्तमः ॥ रात्रौ पश्यति दुःस्वप्नान्पापसंघेन मोहितः ॥
॥ १० ॥ दृष्ट्वा भयानकान्स्वप्नान्स राजा पर्य्यतप्यत ॥ पश्चात्तापेन संयुक्तो विललाप सुदुःखितः ॥ ११ ॥ अथाप्युक्तममात्यैश्च किं करोषि
महीपते ॥ कस्मात्ते निष्प्रभा कांतिर्विवर्णो हरिणः कृशः ॥ १२ ॥ स राजा कथयामास दुःस्वप्नाननुपूर्वशः ॥ स्वप्नेऽहं सागरं शुष्कं चन्द्रं च

---

१ लोके–इ० पा० । २ भवति–इ० पा० । ३ उज्जयनीस्थपुस्तके–"गढपारि" इति लिखितमस्तिं, तदस्य हनुमत्केश्वरस्य स्थानं बोध्यम् ।

पतितं भुवि ॥ १३ ॥ उपरुद्धां च जगतीं घनेन तमसा वृताम् ॥ आत्मानं चाहमद्राक्षं मलिनं मुक्तमूर्द्धजम् ॥ १४ ॥ पतंतमद्रिशिखरात्कलुषे गोमये ह्रदे ॥ पिबन्नंजलिना तैलं हसन्निव मुहुर्मुहुः ॥ १५ ॥ तैलेनाभ्यक्तसर्वांगस्तैलमेवावगाहयन् ॥ पीठे कार्ष्णायसे चैव निषण्णोऽहमधोमुखः ॥ १६ ॥ गायंति प्रमदा रक्ता रक्तमाल्यानुलेपनाः ॥ कृष्णांबरधराश्चान्याः कृष्णमाल्यानुलेपनाः ॥ १७ ॥ ताभिराकृष्यमाणोऽपि नीतोऽहं दक्षिणां दिशम् ॥ बद्धा रज्ज्वा सुवर्णस्य लोहस्य रजतस्य च ॥ १८ ॥ पांसुकर्दमयोर्मध्ये मग्नोहं लोहयंत्रितः ॥ कपोतैस्तुद्यमानोऽहं गृध्रैः काकैश्च दारुणैः ॥ १९ ॥ सृगालैर्भक्ष्यमाणश्च स्थितो मद्गुरमस्तके ॥ ऋक्षवानरयानस्थो गतोऽहं दक्षिणां दिशम् ॥ २० ॥ नदीं निमग्नो निश्चेष्टो जलहीनां महीसमाम् ॥ दंतैर्विदारितो रात्रौ रासभेनाहमर्दितः ॥ २१ ॥ ताडितो हृदयेत्यर्थं चरणैर्वज्रसंनिभैः ॥ दृष्टिश्च हन्यतेऽत्यर्थं वेतालैर्लोहशंकुभिः ॥२२॥ करालैः कंटकैः कृष्णैः पुरुषैरुद्यतायुधैः ॥स्वप्नेहं ताडितोत्यर्थमप्रमाणैः शितैः शरैः ॥२३॥ एवमेतन्मया दृष्टमिमां रात्रिं भयावहाम् ॥ संख्यां कर्तुं न शक्येत दुःस्वप्नानपरान्बहून् ॥२४॥ इमां तु दुःस्वप्नगतिं निरीक्ष्य वै ह्यनेकरूपामविचिंतितां पुरा ॥ भयं महन्मे हृदयं न शुद्ध्यति प्रगृह्य बाहू विलपाम्यनाथवत् ॥ २५ ॥ नृपस्य वचनं श्रुत्वा अमात्या भृशदुःखिताः ॥ पश्यंतो दुर्निमित्तांश्च उल्कापातादिकांस्तदा ॥ २६ ॥ सौरिसूर्यकुजाक्रांतं नगरं दृश्यतेऽधुना ॥ नागं चतुष्पदं विष्टिं किंस्तुघ्नं शकुनिं तथा ॥२७॥ करणानि न शस्यंते मुहूर्त्ता दारुणा[१]भवन् ॥ विदित्वा नृपभंगं तु देशभंगं कुलक्षयम् ॥२८॥ आश्वासयंतो राजानमिदं वचनमब्रुवन् ॥ अलं शोकेन काकुत्स्थ सत्यासत्या हि विभ्रमाः ॥२९॥ दृश्यंते भाविताः पुंसि स्वप्ने धातुवशेन हि ॥ तथा पित्रादिदेवांश्च पूजय ब्राह्मणांस्तथा ॥ ३० ॥ एभिस्ततो मोक्ष्यसे त्वं मानसादधिविभ्रमात् ॥ यस्माद्दैवोपघातानां दैवमेव हि रक्षणम् ॥३१॥ एवमाश्वासितो भूपो ह्यमात्यैर्धर्मकोविदैः ॥ तत्पापं कथयामास गुरुपुत्रवधादिकम् ॥३२॥ वशिष्ठस्य सुतो ज्येष्ठः शक्तिर्वै भक्षितो मया ॥ नृशंसेन तथामात्या एकोनं भक्षितं शतम् ॥ ३३ ॥ तेन पापेन संतप्तः कथं स्वस्थो भवामि वै ॥ एकापि ब्रह्महत्या या सापि दैवात्सुदुष्करा ॥ ३४ ॥ मया पुनर्नृशंसेन सा तथा न तु वर्जिता ॥ कांस्तु लोकान्गमिष्यामि कृत्वा कर्म सुदारुणम् ॥ राक्षसोऽहमनेनैव शरीरण कुलांतकृत् ॥ ३५ ॥ जातः कुले रघूणां वै पापात्मा पापसंभवः ॥ सोऽहमत्र मरिष्यामि साधयित्वा हुताशनम् ॥ ३६ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा सौदासस्य सुविस्मिताः ॥ अमात्या वेदतत्त्वज्ञाः सर्वशास्त्रविशारदाः ॥ ३७ ॥ अहो पापमिदं भूरि कृतं पापेन सर्वथा ॥ प्रायश्चित्तं न

---

[१] दारुणाः अभवन्–इति पदच्छेदः । अडभावः सति तस्मिन्सन्धिर्वाऽऽर्षः ।

जानीमो वशिष्ठेन विनाऽधुना ॥ ३८ ॥ तस्मादद्यैव गंतव्यमस्य भूपस्य कारणात् ॥ यत्र तिष्ठति विप्रर्षिर्वशिष्ठो भगवान्मुनिः ॥ ३९ ॥ इत्युक्त्वा सहितास्तेन तेऽमात्या भृशदुःखिताः ॥ गत्वा यत्राश्रमे विप्रो वशिष्ठो भगवानृषिः ॥ ४० ॥ [1]अदृश्यंतीं वधूं दीनां यत्राश्वासयति प्रभुः ॥ अदृश्यंती तु तं दृष्ट्वा क्रूरकर्माणमग्रतः ॥ भयसंविग्नया वाचा वशिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ असौ मृत्युरिवोग्रेण दण्डेन बहुगर्वितः ॥ प्रगृहीतेन काष्ठेन राक्षसोऽभ्येति भीषणः ॥४२॥ तन्निवारयितुं शक्तो नान्यो वै भुवि कश्चन ॥ त्वामृतेऽद्य महाभाग सर्ववेदविदां वर ॥ ४३ ॥ त्राहि मां भगवन्पापादस्माद्दारुणदर्शनात् ॥ राक्षसोऽयमिहागत्य नूनमावां समीहते ॥ ४४ ॥ ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ ॥ मा भैः पुत्रि न भेतव्यं राक्षसात्ते कथंचन ॥ नैतद्रक्षो भयं यस्मात्पश्यसि त्वमुपस्थितम् ॥ राजा कल्माषपादोऽयममात्यैः सहितो विभुः ॥ ४५ ॥ स एषोऽस्मिन्वनोद्देशे समायातो ममांतिकम् ॥ तमायांतमथालक्ष्य वशिष्ठो भगवानृषिः ॥ वारयामास तेजस्वी हुंकारेण नृपोत्तमम् ॥४६॥ मन्त्रपूतेन च ततः समभ्युक्ष्य च वारिणा ॥ मोक्षयामास वै भावाद्राक्षसाद्राजसत्तमम् ॥ ४७ ॥ प्रतिलभ्य ततः संज्ञामभिवाद्य कृतांजलिः ॥ उवाच नृपतिः काले वशिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ ४८ ॥ सौदासोऽहं महाभाग दासोऽहं तव सुव्रत ॥ अस्मिन्काले यदिष्टं ते ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ ४९ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नृपस्य द्विजसत्तमः ॥ ज्ञात्वा तपोबलेनैव विश्वामित्रस्य चेष्टितम् ॥ राजानं प्रत्युवाचेदं विनयावनतं तथा ॥ ५० ॥ ज्ञातमेव यथाकालं गच्छ राजन्कुशस्थलीम् ॥ महाकालसमीपे तु लिंगं दुःस्वप्ननाशनम् ॥ ५१ ॥ राजसंपत्करं दिव्यं पुत्रपौत्रविवर्द्धनम् ॥ ब्रह्महत्यासहस्राणां स्फोटनं पापनाशनम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण विपाप्मा च भविष्यसि ॥ ५२ ॥ दुःस्वप्नजं भयं घोरं विनंक्ष्यति न संशयः ॥ ग्रहाश्च सानुकूलास्ते भविष्यन्ति नृपोत्तम ॥५३॥ इत्युक्तो गुरुणा भूयो वशिष्ठेन महात्मना ॥ जगाम त्वरितो देवि महाकालवनं शुभम् ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं दुष्टदुःस्वप्ननाशनम् ॥५४॥ नष्टाः सर्वेपि दुःस्वप्नाः सुस्वप्नाश्चाभवंस्तदा ॥ राजा निष्कल्मषो भूत्वा पुनः प्राप्नोन्निजं पदम् ॥ अयोध्यायां गतो राज्यं चकार मुदितस्तदा ॥ ॥ ५५ ॥ तदाप्रभृति देवोऽयं सुस्वप्नेश्वरसंज्ञकः ॥ बभूव भुवने ख्यातः सर्वदुःस्वप्ननाशनः ॥५६॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां देवं स्वप्नेश्वरं शिवम् ॥ दर्शनं ये करिष्यंति स्नात्वा शिप्राजले शुभे ॥ आजन्मप्रभवं तेषां दुःस्वप्नंच विनश्यति ॥५७॥ स एव सर्वदा पूज्य इह लोके परत्र च ॥ यः पश्यति

---

[1] अरुन्धतीम्—इति पाठान्तरं कस्मिंश्चित्पुस्तके दृश्यते—तदुचितमिवाप्यस्ति—परं त्वग्रे—“मा भैः पुत्रि न भेतव्यम्” वसिष्ठवाक्यमस्ति। तेन नारुन्वत्यत्र किन्त्वदृश्यन्तीनाम--वसिष्ठपुत्रस्य शक्तेः पत्नी--बोद्धव्या। तस्याः स्वभर्तृनाशजन्यशोकसंतप्तायाः समाश्वासनं घसिष्ठेन कृतमित्यप्युचितमेव प्रसंगात्। “अरुन्धतीम्” इत्येव पाठोऽत्र चेन्मन्तव्यस्तर्ह्यग्रिमं वसिष्ठवचनं न संगतच्छेते।

नरो भक्त्या देवं स्वप्नेश्वरं शिवम् ॥ ५८ ॥ यं यं काममभिध्याय मनसाभिमतं नरः ॥ तंतं दुर्लभमाप्नोति सुस्वप्नेश्वरदर्शनात् ॥ ५९ ॥ नियमेन प्रपश्यंति देवं स्वप्नेश्वरं सदा ॥ ते प्रयांति तनुं त्यक्त्वा मदीयं भवनं प्रिये ॥ ६० ॥ भक्तिहीनः क्रियाहीनो यः पश्यति प्रसंगतः ॥ सुपुण्यां गतिमाप्नोति योगिगम्यां यशस्विनि ॥ ६१ ॥ ये च पुष्पैर्विचित्रैश्च पूजयन्ति च पर्वसु ॥ ते सर्वकामसंपन्नाः श्रीबलारोग्यसंयुताः ॥ दीर्घायुषः शुभाचारा जायन्ते देहिनोऽमलाः ॥ ६२ ॥ एते च ब्रह्मविष्ण्विन्द्रकुबेरदहनादयः ॥ सुस्वप्नं परमं प्राप्ताः श्रीस्वप्नेश्वरदर्शनात् ॥६३॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ स्वप्नेश्वरस्य देवस्य शृणु लिंगचतुष्टयम् ॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्ड उमामहेश्वरसंवादे स्वप्नेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ चतुर्द्वारस्थितं देवि शृणु लिंगचतुष्टयम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यो नरो भवेत् ॥ १ ॥ अहं पृष्टस्त्वया देवि कौतुकाच्च वरानने ॥ अतीव रमणीयं च स्थलं दर्शय मे प्रभो ॥ २ ॥ सेवितं बहुभिः सिद्धैः पुनरावृत्तिकांक्षिभिः ॥ यद्गुह्यं च पवित्रं च प्रलयेऽप्यविनाशि यत् ॥ ३ ॥ अनन्यसदृशं दिव्यं यत्तीर्थं यत्तपोवनम् ॥ असंख्येयगुणोपेतं भुक्तिमुक्तिकरं शुभम् ॥ ४ ॥ सुवर्णशृंगाः प्रासादा हर्म्याणि विविधानि च ॥ उद्यानानि विचित्राणि मार्गाश्च विविधाः शुभाः ॥ ५ ॥ समीहितफलावाप्तिर्यत्र लभ्या सुखेन वै ॥ सिद्धचारणगन्धर्वकिंनरोद्गीतनादितम् ॥ ६ ॥ पुण्यलोकोपमस्थानं त्रिविष्टपविभूषणम् ॥ एवमभ्यर्थितो देवि मंदरे चारुकन्दरे ॥ ७ ॥ मया प्रोक्तं प्रसन्नेन स्थानं शृणु सनातनम् ॥ महाकालवनं रम्यं स्वर्गात्सुखकरं परम् ॥ ८ ॥ अनौपम्यगुणोपेतं भुक्तिमुक्तिकरं शुभम्[1] ॥ तत्समः कोऽपि धन्योऽन्यो[2] न दृष्टो भुवनत्रये ॥ ९ ॥ देवगन्धर्वसिद्धैश्च सेव्यं वै मुक्तिकांक्षिभिः ॥ विनोदार्थं मया सृष्टं त्वत्प्रियार्थं कुतूहलात् ॥ १० ॥ तिलकं सर्वतीर्थानां जंबूद्वीपे मनोरमे ॥ इच्छाकामफलावाप्तिरनायासेन लभ्यते ॥ ११ ॥ जरारोगभयैर्हीनं सर्वव्याधिविवर्जितम् ॥ शक्राग्नियमरक्षोंबुवायुसोमेशसेवितम् ॥ स्वर्गे प्रमुदिता देवास्तेऽपि कांक्षंति सर्वदा ॥ १२ ॥ असंख्येयफलं त्वत्र अक्षया च गतिः सदा ॥ यैर्न संसेवितं स्थानं वंचितास्ते नरा भुवि ॥ १३ ॥ क्षेत्रस्य च गुणान्वक्तुं देवदानवमानवैः ॥ न शक्यते प्रयत्नाच्च स्वयं यत्र स्थितो ह्यहम् ॥ १४ ॥ यत्किंचिदशुभं कर्म कृतं मानुषकर्मणा ॥ महाकालवनं प्राप्य तत्सर्वं भस्मसाद्भवेत् ॥ १५ ॥ न सा गतिः कुरुक्षेत्रे गंगाद्वारे त्रिपुष्करे ॥ या गतिर्विहिता पुंसां महाकालवने सदा ॥ १६ ॥ तिर्यग्योनिगता

---

[1] परम्—इ० पा० ।
[2] अन्यः प्रदेशः--इति विशेष्यमध्याहर्तव्यम् ।

गत्वा महाकालवने स्थिताः ॥ तत्रैव निधनं प्राप्तास्ते यांति परमां गतिम् ॥ १७ ॥ मेरुमंदरमात्रोपि राशिः पापस्य कर्मणः ॥ महाकालवनं प्राप्य सर्वोपि व्रजति क्षयम् ॥ १८ ॥ श्मशानमिति चाख्यातं महाकालवनं प्रिये ॥ तत्र ब्रह्मादयो देवा नारायणपुरोगमाः ॥ १९ ॥ योगिनश्च तथा सांख्याः सिद्धाश्च सनकादयः ॥ उपासते च मां भक्त्या मद्भक्त्या मत्परायणाः ॥ २० ॥ या गतिर्योगतपसां या गतिर्यज्ञयाजिनाम् ॥ महाकालवने क्षेत्रे सा गतिर्विहिता मया ॥ २१ ॥ संहरामि च तत्रस्थस्त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ अतो देवि समाख्यातं महाकालवनं शुभम् ॥ २२ ॥ एवं बहुविधाञ्छ्रुत्वा गुणान्बहुविधांस्तथा ॥ देवि त्वं विस्मिता जाता गमनाय मनो दधे ॥ २३ ॥ क्षेत्रस्यालोकने चित्तं जातमुत्कंठितं तव ॥ त्वया सार्द्धं समागत्य महाकालवने शुभे ॥ २४ ॥ पश्य देवि विचित्राख्यं यन्मया कथितं तव ॥ अमरेशपुरस्पर्द्धि वर्द्धितानंदसुंदरम् ॥ वर्णितं यन्मया देवि भुक्तिमुक्तिकरं परम् ॥ २५ ॥ त्वया प्रोक्तं विशालाक्षि दृष्ट्वा क्षेत्रमनुत्तमम् ॥ अस्य स्थानस्य रक्षार्थं भक्तं गणचतुष्टयम् ॥ नियुज्यतां महादेव संतोषाय मम प्रभो ॥ २६ ॥ द्वाराणि तत्र चत्वारि क्रियंतां परमेश्वर ॥ चत्वारः कलशाश्चैव हैमाः कार्या दृढाः शुभाः ॥ २७ ॥ पूर्वादिक्रमयोगेन चतुर्वर्गो नियोज्यताम् ॥ धर्मश्चार्थश्च कामश्च मोक्षश्चैव महेश्वर ॥ २८ ॥ त्वदीयं वचनं श्रुत्वा मया देवि प्रयत्नतः ॥ अस्य क्षेत्रस्य रक्षार्थं स्मृतं गणचतुष्टयम् ॥ २९ ॥ चत्वार ईश्वरास्तेऽपि स्थापितास्तदनंतरम् ॥ पिंगलेशो धनाध्यक्षस्तथा कायावरोहणः ॥ ३० ॥ बिल्वेश्वरो गणश्रेष्ठो दुर्दर्शो[1] गणनायकः ॥ एते मया नियुक्ता वै समर्थाः क्षेत्ररक्षणे ॥ ३१ ॥ पूर्वादिक्रमयोगेन त्वत्प्रियार्थं वरानने ॥ नियुक्तास्त्वन्मतेनैव पूर्वस्यां दिशि पिंगलः ॥ ॥ ३२ ॥ दक्षिणस्यां दिशि तथा प्रिये कायावरोहणः ॥ बिल्वेश्वरः प्रतीच्यां तु दुर्दर्शश्चोत्तरे[2] तथा ॥ ३३ ॥ मानवा ये म्रियंतेऽत्र क्षेत्रमध्ये गणोत्तमाः ॥ तेषां रक्षा परा कार्या भवद्भिर्मम शासनात् ॥ ३४ ॥ कथां शृणु प्रयत्नेन पिंगलेश्वरसंभवाम् ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण कृतकृत्यो नरो भवेत् ॥ ॥ ३५ ॥ पिंगला कन्यका देवि कान्यकुब्जे बभूव ह ॥ सुशीला च सुवेषा च सौंदर्येणातिनिर्मिता ॥ ३६ ॥ पिता तस्या महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥ ज्ञानध्यानरतश्चैव स्वाध्यायपरिनिष्ठितः ॥ ३७ ॥ पिंगलोनाम विप्रेंद्रो भार्या तस्य पतिव्रता ॥ पिंगाक्षी विश्रुता लोके सा च पंचत्वमागता ॥ ३८ ॥ ततस्तेन स दुःखेन गृहस्थाश्रमनिःस्पृहः ॥ तपोवनं जगामाथ गृहीत्वा तनयां स्वकाम् ॥ ३९ ॥ ऋषिभिः सेवितं पुण्यं शाकमूलफलाशनैः ॥ स तत्र मुनिभिः सार्द्धं ध्यानयोगपरायणः ॥ ४० ॥ निवासं कृतवान्देवि पिंगलायाश्च रक्षणम् ॥ पालयामास धर्मात्मा पुत्रिका हृद

---

[1] उत्तरः--इ० पा० । [2] उत्तरे चोत्तरस्तथा--इ० पा० ।

योपमाम् ॥ ४१ ॥ तामेव सततं साध्वीं मन्यमानो महातपाः ॥ न पाणिं ग्राहयामास मातृहीनेति चिंतयन् ॥ ४२ ॥ विरक्तोऽपि महाभाग संसारत्सर्वधर्म्मवित् ॥ पुत्रिकां प्रेक्षयन्संम्यक्सन्यासं नाकरोद्दशी ॥ ४३ ॥ अथ संरक्षयन्बालां मातृहीनां तपस्विनीम् ॥ संयुक्तः कालधर्मेण स विप्रः स्वर्जगाम ह ॥४४॥ ततः सा पिंगला दीना हीना पित्रा सुदुःखिता ॥ विललापातुरा देवि पतिता शोकसागरे ॥ ४५ ॥ पिंगलोवाच ॥ ॥ अद्य मे च पिता दैवात्कालधर्ममुपेयिवान् ॥ मां त्यक्त्वा गतवानेको दयालुर्निःस्पृहो यथा ॥४६॥ स समः सर्वभूतेषु ममात्यंतं हिते रतः ॥ मामेकां संपरित्यज्य परलोकमितो गतः ॥ ४७ ॥ साऽहं परमदुःखार्त्ता पितृशोकेन विह्वला ॥ शरीरं धारयामीदं कृपणं व्यर्थजीवितम् ॥ ४८ ॥ ब्रह्मज्ञोपि हि तातो मे शांतो दांतो जितेंद्रियः ॥ मामेव पालयामास मातृहीनेति चिंतयन् ॥ ४९ ॥ येन संरक्षिता बाल्ये येनास्मि परिवर्धिता ॥ तेन पित्रा वियुक्ताहं न जीविष्ये कदाचन[1] ॥ ५० ॥ नद्यां वा निपतिष्यामि समिद्धे वा हुताशने ॥ पर्वताद्वा पतिष्यामि पितृहीना निराश्रया ॥ ५१ ॥ इति शोकातुरा बाला विलपंती पुनःपुनः॥बोध्यमाना महाभागैः सदारैर्ऋषिसत्तमैः ॥५२॥ कन्यकाभी रुदंतीभिर्वयस्याभिः समंततः॥ आलिंग्यालिंग्य बहुशः पीड्यमाना सुदुःखिता ॥ आगत्य करुणाविष्टो धर्मः परहिते रतः ॥ ५३ ॥ स्थविरो ब्राह्मणो भूत्वा प्रोवाचेदं वचस्तदा ॥ अलं बाले विशालाक्षि रोदनैरतिदारुणैः ॥ न भूयः प्राप्यते तातस्तस्मान्नार्हसि शोचितुम् ॥ ५४ ॥ अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसंचयः ॥ प्रियैः सह च संवासस्तन्न शोचन्ति पंडिताः ॥ ५५ ॥ त्वया वै तत्कृतं कर्म पूर्वजन्मनि शोभने ॥ येन पित्रा वियोगः स्यादरण्ये मुनिसेविते ॥ ५६ ॥ त्वां विहाय गतः क्वापि पश्य बाले विधेर्बलम् ॥ इदं कृतमिदं कार्यमिदमन्यत्कृताकृतम् ॥ ५७ ॥ एवमीहासमासक्तं मृत्युः प्रकुरुते वशे ॥ तस्माद्दुःखं समुत्सृज्य श्रोतुमर्हसि शोभने[2] ॥ ५८ ॥ पितृभ्यां च वियोगश्च येनाभूत्तव कर्मणा ॥ पुरा त्वं सुन्दरीनाम वेश्यारूपेण सुन्दरी ॥ ५९ ॥ नृत्यगेयादिनिपुणा वीणावेणुविचक्षणा ॥ आदिश्च पण्यनारीणां भूषणाच्छादनादिभिः ॥६०॥ तां दृष्ट्वा रूपसंपन्नां सुवेषां सुविभूषिताम् ॥ ब्राह्मणो गुणवान्कश्चिद्बभूव मदनातुरः ॥ ६१ ॥ तं विदित्वा तथाभूतं ब्राह्मणं मदनातुरम् ॥ समाश्वतस्त्रस्तेन त्वं रमिता कामिना ततः ॥ ६२ ॥ सोऽथ पापरतिर्मूढो ब्राह्मणो विषयात्मकः ॥ हतः शूद्रेण केनापि कामिना तव वेश्मनि ॥ ६३ ॥ विहाय भार्यामप्रौढां शुभां द्वादशवार्षिकीम् ॥ प्रयातो नरकं घोरं शूद्रासंपर्कदूषितः ॥६४॥ ततस्तस्य पिता विद्वान्मातातीव च दुःखिता ॥ आर्त्ता पुत्रवियोगेन शापो दत्तो[3] भयावहः ॥ ६५ ॥ ॥ मातोवाच ॥ ॥

---

[1] कथंचन—इ०पा० ।
[2] सुव्रते—इ० पा० ।
[3] ताभ्याम्--इति शेषः ।

औषधादि प्रयुक्तं च वशीकर्त्तुं ममात्मजम् ॥ यदस्माकं वियोगाय वंचितो दुष्टचारिणि ॥ ६६ ॥ यस्माच्च मम पुत्रेण सा वियोगमकारयत् ॥
तेन जन्मांतरे दीना पतिहीना भवत्वसौ ॥ ६७ ॥ ॥ पितोवाच ॥ ॥ बाल्ये वयसि वर्त्तंती मातृहीना सुदुःखिता ॥ बहिष्कृता विवाहेन
पितृहीना भविष्यसि ॥ ६८ ॥ ॥ धर्म्म उवाच ॥ ॥ तस्मात्पूर्वकृतेनैव कर्मणा वरवर्णिनि ॥ इदं दुःखमनुप्राप्ता कन्यका भवती सती ॥
॥ ६९ ॥ ॥ पिंगलोवाच ॥ ॥ त्वया जन्मांतरे वृत्तं मम प्रोक्तं द्विजोत्तम ॥ तस्माद्ब्रूहि भवन्प्रश्नं पृच्छंत्या निश्चयं स्वकम् ॥ ७० ॥ इत्थं
सुघोरपापाहं पापाचारा तथाऽधमा ॥ कथं तु ब्राह्मणेनाहमुत्पन्ना ब्रह्मवादिना[3] ॥ ७१ ॥ दशसूनासमश्चक्री[1] दशचक्रिसमो ध्वजः[2] ॥ दशध्वजसमा वेश्या
दशवेश्यासमो नृपः ॥७२॥ एवं वदंति धर्मज्ञा ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥ तस्माद्द्विजोत्तमादस्मात्कथं जन्माभवन्मम ॥७३॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥
पापाचारपरापि त्वं ब्राह्मणानां कुले शुभे ॥ उत्पन्ना तत्र वक्ष्यामि कारणं शृणु पिंगले ॥ ७४ ॥ ब्राह्मणो विषयासक्तः कश्चिद्वृद्धो नृपाज्ञया ॥
चौर्यं कर्म कृतं तेन वेश्यालुब्धेन सुन्दरि ॥ ७५ ॥ मुच्यतां च त्वयाप्युक्तं न चौरो नैव घातकम् ॥ यद्यनेन कृतं चौर्यं तन्मयैव कृतं भवेत् ॥
॥ ७६ ॥ ददामि वित्तमधिकं मुच्यतां द्विजसत्तमः ॥ इत्युक्त्वा गृहमानीय तेनैव[3] सहिता पुनः ॥ ७७ ॥ गृहं[4] च कल्पितं शुभ्रं पुष्पधूपादिवा
सितम् ॥ रमितश्च त्वया विप्रो यथासुखमनुत्तमम्[5] ॥ ७८ ॥ तस्य पुण्यस्य[6] माहात्म्याद्गता स्वर्गमनुत्तमम् ॥ समुत्पन्ना कुले पुत्री ब्राह्मणस्य
विशेषतः ॥ ७९ ॥ शापाच्चैव वियोगं त्वं प्राप्ता पुत्र्यधुना परम् ॥ ८० ॥ ॥ पिंगलोवाच ॥ ॥ पूर्वजन्मनि वेश्याहं जाता दुष्कृतकारिणी ॥
परद्रव्यपरा दुष्टा शौचाचारविवर्जिता ॥ इदानीं दुःखिता जाता पितृमातृवियोगतः ॥ ८१ ॥ पाणिग्रहणधर्मेण वर्जिता शापतः प्रभो ॥
प्रसादं कुरु मे विप्र को भवान्कथयस्व मे ॥ ८२ ॥ कथं जन्म न मे भूयात्कथं मुक्तिर्भवेन्मम ॥ भवबन्धविनिर्मुक्ता कथं यास्यामि सद्गतिम् ॥
॥ ८३ ॥ ॥ विप्र उवाच ॥ ॥ धर्मोहं द्विजरूपेण त्वां जिज्ञासुरिहागतः ॥ ममोपदेशात्तन्वंगि लिंगस्यैकस्य दर्शनात् ॥ क्षेत्रस्य च प्रसादात्त्वं
परां मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ८४ ॥ ॥ पिंगलोवाच ॥ ॥ कस्मिन्क्षेत्रे परा मुक्तिः कस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ लभ्यते सहसा धर्म एतदिच्छामि
वेदितुम् ॥ ८५ ॥ ॥ धर्म उवाच ॥ ॥ अस्ति गुप्ततमं[7] क्षेत्रं महाकालवनं शुभम् ॥ सर्वेषामेव जंतूनां हेतुर्मोक्षस्य सर्वदा ॥ ८६ ॥ तस्मिन्क्षेत्र

---

१ चक्री—तैलपीडनयन्त्रम् । २ ध्वजः—सुरानिष्पादनालयः । ३ तेन ब्रह्मविदा सह—इ०पा० । ४ शयनम्—इ० पा० । ५ यथाकामं तथा सुखम्—इ० पा० । ६ धर्मस्य—इ० पा० ।
७ गुह्यतमम्—इ० पा० ।

वरे पुण्ये स्थाने[1] योजनविस्तृते ॥ लिंगं मोक्षप्रदं पुत्रि पूर्वस्यां दिशि संस्थितम्[2] ॥ तस्य दर्शनमात्रेण मुक्तिमाप्स्यसि पिंगले ॥ ८७ ॥ तस्य
तद्वचनं श्रुत्वा धर्मस्य च यशस्विनि ॥ जगाम पिंगला तूर्णं यत्र तल्लिंगमुत्तमम् ॥ ददर्श परया भक्त्या पस्पर्श च पुनःपुनः ॥ ८८ ॥
दर्शनात्तस्य लिंगस्य तस्मिँल्लिंगे लयं गता ॥ अत्र चावसरे देवाः प्रोचुस्तत्रैव संस्थिताः ॥ ८९ ॥ अन्यजन्मनि पापिष्ठा मुक्ता त्वं
पिंगलेक्षणा ॥ ९० ॥ अतो लोकेषु विख्यातः पिंगलेश्वरसंज्ञकः :॥ भविष्यति न संदेहो महापातकनाशनः ॥ ९१ ॥ दिशि
पश्यंति ये गत्वा पूर्वस्यां पिंगलेश्वरम् ॥ तेषां शतक्रतुस्तुष्टः पूजां सम्यग्विधास्यति ॥ ९२ ॥ देवा वश्या भविष्यंति स्वर्गस्तेषां न संशयः ॥
भविष्यति च वशगा नगरी चामरावती ॥ ९३ ॥ धर्मो धनेन सहितः कुले तेषां न नश्यति ॥ लोको धर्मेण चरतां वशगः संभ
विष्यति ॥ पितॄणामक्षया तृप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ ९४ ॥ अश्वमेधसहस्रेण यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥ तत्सर्वं भविता सम्य
क्पिंगलेश्वरदर्शनात् ॥ ९५ ॥ यानि लिंगानि क्षेत्रेऽस्मिन्गोप्यानि प्रकटानि च ॥ पूजितानि भवंतीह पिंगलेश्वरदर्शनात् ॥ ९६ ॥ एष ते कथितो
देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ पिंगलेश्वरदेवस्य शृणु कायावरोहणम् ॥ ९७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये पिंगलेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥
कायावरोहणस्यापि उत्पत्तिं शृणु पार्वति ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण न[3] नरः कायवान्भवेत् ॥ १ ॥ ब्रह्मणः सृष्टिकामस्य मनोर्वैवस्वतेऽतरे ॥ दक्षस्त्व
जायतांगुष्ठाद्दक्षिणात्स प्रजापतिः ॥ २ ॥ वामादजायतांगुष्ठाद्भार्या तस्य महात्मनः ॥ तस्यां पञ्चाशतं कन्याः स एवाजनयत्प्रभुः ॥ ३ ॥ ताः
सर्वाश्चानवद्यांगीः कन्याः कमललोचनाः ॥ पुत्रिकाः स्थापयामास नष्टपुत्रः प्रजापतिः ॥ ४ ॥ ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ दिव्येन
विधिना देवि सप्तविंशतिमिंदवे ॥ ५ ॥ रोहिणी वल्लभा जाता तस्य चन्द्रस्य सर्वदा ॥ षड्विंशतिकृते चन्द्रः शप्तो दक्षेण पार्वति ॥ ६ ॥ चंद्रेणापि
तथा शप्तो दक्षः प्राचेतसः कृतः ॥ अयजत्सोऽश्वमेधेन भूत्वा प्राचेतसात्मजः ॥ ७ ॥ नामंत्रितोऽहं मोहेन दक्षेण पर्वतात्मजे ॥ तत्र देवनिकायानां
यज्ञभागानशेषतः ॥ ८ ॥ हव्यवाहस्तदा युक्तो वहन्मंत्रैः समीरितः ॥ त्वया दृष्टो विशालाक्षि निरालंबेऽबरे स्थितः ॥ ९ ॥ स्मरंत्या पूर्ववैरं तु
विज्ञप्तोऽहं त्वया प्रिये ॥ त्वं देवः सर्वदेवानां गतिश्च शरणं तथा ॥ १० ॥ त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारो होताऽध्वर्युस्त्वमेव च ॥ त्वया विना कथं यज्ञो

---

[1] ख्याते–इ० पा० । [2] विश्रुतम्–इ० पा० । [3] स नरः–इ० पा० ।

वर्त्तते सर्वदेवप ॥ ११ ॥ देवानां भागधेयानि वहत्यग्निरयं भयात् ॥ सगर्वश्चावलिप्तश्च दक्षः प्राचेतसः किल ॥ १२ ॥ अनुस्मरन्पूर्ववैरं नैव दास्यत्यशासितः ॥ कायहीनश्च कर्त्तव्यो दक्षो वह्निस्तथैव च ॥ १३ ॥ ये च यज्ञे समानीता देवा दक्षस्य शंकर ॥ ते सर्वे कायरहिताः कार्या स्त्रिपुरसूदन ॥ १४ ॥ एवमुक्ते त्वया देवि मयाप्युक्तं वरानने ॥ पूर्वजन्मनि दक्षोऽयं पिता तव शुचिस्मिते ॥ १५ ॥ वह्निश्चादेशकारी च देवाः क्रीडनकाः प्रिये ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा कृतः क्रोधस्त्वया प्रिये ॥ १६ ॥ ललाटे भ्रुकुटीं कृत्वा प्रोच्छ्वसंत्या पुनःपुनः ॥ क्रोधात्करेण नासाग्रं मर्दितं बहुशस्तदा ॥ १७ ॥ तस्मिन्संमर्द्यमाने तु नासाग्रे पर्वतात्मजे ॥ जाता स्त्री भ्रुकुटीवक्त्रा चतुर्दंष्ट्रा त्रिलोचना ॥ १८ ॥ बद्धगोधांगुलित्रा च कवचाबद्धमेखला ॥ सखड्गा सधनुष्का च सतूणा सपताकिनी ॥ १९ ॥ सहस्रास्या शतभुजा सहस्रचरणोदरी ॥ प्रतिकूलैः पदैर्देवि कंपयंती तथा भुवम् ॥ २० ॥ कृतं नाम त्वया देवि तां दृष्ट्वा च तमोमयीम् ॥ भद्रकाली च[1] माया च सर्वलोकनमस्कृते ॥ २१ ॥ मया सृष्टस्तु पुरुषस्तादृशो लोमहर्षणः ॥ स चापि प्रांजलिर्भूत्वा मामुवाच पुनःपुनः ॥ आज्ञापय सुरेशान किं करोमि जगत्प्रभो ॥२२॥ ततो देवि मयाज्ञप्तो भावं ज्ञात्वा त्वदीयकम् ॥ कृत्वा नाम मनोज्ञं तु वीरभद्र इति स्मृतः ॥ २३ ॥ वीरभद्र ममादेशाद्भद्रकाल्या सहानया ॥ प्राचेतसात्मजं दक्षं सगर्वं सहदैवतम् ॥ २४ ॥ विध्वंसय गणाध्यक्ष सयज्ञं सपरिग्रहम् ॥ दत्तं मया महत्सैन्यमसंख्येयगुणस्य च ॥ २५ ॥ त्वयापि भद्रकाल्यास्तु दत्तं सैन्यं भयावहम् ॥ कपालकर्त्रिकाहस्तं मातृणां गणमक्षयम् ॥ २६ ॥ ततस्तौ तेन सैन्येन महतातिसमावृतौ ॥ जग्मतुस्तत्र यत्रास्ते दक्षः प्राचेतसो यजन् ॥ २७ ॥ देवैः परिवृतो देवि सदस्यैर्ब्राह्मणैः सह ॥ ततो देवाः सुरुद्धास्ते तेन सैन्येन पार्वति ॥ विश्रब्धा मंत्रपूतं तु पिबंतः सोममध्वरे ॥ ॥ २८ ॥ त्रिनेत्रेण त्रिशूलेन त्रिदशाधिप ईश्वरः ॥ त्रासितः सहसा शक्रो गणेनाध्वरमध्यगः ॥ २९ ॥ यमाख्येन गणेनैव यमकल्पप्रभेण च ॥ सोमपाने प्रसक्तश्च यमश्चाकर्षितोऽध्वरे॥३०॥ पाशेन वरुणो बद्धः पाशेन गणपेन तु ॥ पश्चिमाशाधिपो वीरः प्राणेन परमेश्वरि ॥३१॥ ताडितोऽनिल एवाथ उत्तरे नरवाहनः ॥ उत्तराशाधिपो देवि निधानैः सहितोऽध्वरे ॥ वीरभद्रनियुक्तास्ते चक्रुर्युद्धं सुदारुणम् ॥ ३२ ॥ अथ युद्धं चकारोच्चैर्भद्रकाली भयावहा ॥ विकराली महाकाली कालिका कलशोदरी ॥ ३३ ॥ प्रज्वालज्वलनाकारा शुष्कमांसातिभैरवा ॥ एताश्चान्याश्च शतशो नरमालाविभूषणाः ॥ ३४ ॥ कपालकर्त्रिकाहस्ता जघ्नुर्देवगणांस्तदा ॥ इति मातृगणं क्रुद्धं मर्दयंतं सुरांस्तदा[3] ॥ दृष्ट्वाभ्युपगता देवास्तुषिता युद्धला

---

१ भद्रकालीति विख्याता सर्वलोकनमस्कृता—इ०पा० । २ गणेश्वराः—इ० पा० । ३ महासुरान्—इ०पा० ।

लसाः ॥३५॥ केचिच्च चिक्षिपुः शक्तीः केचित्प्रासांस्तथापरे ॥ केचिच्च तोमरैस्तीक्ष्णैः केचित्खड्गैश्च पट्टिशैः ॥३६॥ अर्हितो मातृसंघस्तु पीडिताः
प्रमथा यदा ॥ भद्रकाली तदा क्रुद्धा गदया शरवृष्टिभिः ॥ ३७ ॥ खड्गादिभिः षडर्कांशुः पीडयामास संयुगे ॥ भगस्य नेत्रे पूष्णस्तु दशनाः सूदिता
मुखात् ॥ ३८ ॥ करान्दिनकरस्यैव चरणौ भास्करस्य च ॥ मुशलेन हता येऽष्टौ वसवो रणकोविदाः ॥ ३९ ॥ वमन्तो रुधिरं तेऽपि नष्टा जर्जर
मस्तकाः ॥ विदेहाश्च कृता युद्धे तुषिता रणगर्विताः ॥ ४० ॥ बद्धः प्राचेतसो दक्षः पाशेन सुदृढेन च ॥ शेषाश्च त्रिदशा भीता ब्रह्माणं शरणं
गताः ॥ ४१ ॥ वृत्तांतः कथितः सर्वो विस्तरेण यथा तथा ॥ आद्या ये तुषिता देवा विदेहाश्चैव ते कृताः ॥ ४२ ॥ नष्टाश्च वसवो देवाः पीडिता
भास्करा रणे ॥ न ज्ञायते सहस्राक्षो न यमो न धनेश्वरः ॥ वरुणो यादसां नाथः क्व गतः परमेश्वरः ॥ ४३ ॥ भद्रकाल्या हतं सर्वं वीरभद्रगणेन
च ॥ भग्नश्च यज्ञयूपो वै विध्वस्तं कलशं तदा ॥ ४४ ॥ प्रदीपिता महाशाला भग्नं वै यज्ञतोरणम् ॥ तेषां तु वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥
आजगाम कृपाविष्टो यत्राहं मन्दरे स्थितः ॥ ४५ ॥ स्तुतिं कृत्वा मदीयां तु वाक्यमुक्तमिदं तदा ॥ आद्या ये तुषिता देवा विदेहाश्चैव ते कृताः ॥
॥ ४६ ॥ भद्रकाल्या महादेव वसवो जर्जरीकृताः ॥ पीडिता भास्करा युद्धे शेषा नष्टा दिशो गताः ॥ ४७ ॥ कायावरोहणं देव तुषितानां कथं
भवेत् ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा मया प्रोक्तं वरानने ॥ ४८ ॥ महाकालवने क्षेत्रे गच्छन्तु तुषितास्त्वमी ॥ लकुटीशो गतो यत्र कायावरोहणाह्व
हम् ॥ ४९ ॥ ब्राह्मणाश्च ममादेशाच्चतुःशिष्यैः समन्विताः ॥ द्वापरे समतिक्रांते प्राप्ते कलियुगे तथा ॥ ५० ॥ तत्र कायमनुप्राप्ता मम शिष्या ममो
पमाः ॥ अवसंत क्षितौ धन्या रक्षणार्थं द्विजन्मनाम् ॥ ५१ ॥ क्षेत्रस्य दक्षिणे तस्य[1] विद्यते लिंगमुत्तमम् ॥ सर्वसंपत्करं दिव्यं सिद्धानां काय
दायकम् ॥ ५२ ॥ प्रसादात्तस्य लिंगस्य कायान्प्राप्स्यंत्यमी सुराः ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा गतास्ते तुषिताः प्रिये ॥ ५३ ॥ मुदिता ब्रह्मणा सार्द्धं
यत्र तल्लिंगमुत्तमम् ॥ प्रसादात्तस्य लिंगस्य प्राप्तं कायमनुत्तमम् ॥ ५४ ॥ पुनस्ते तादृशा जातास्तुषिता यादृशाऽभवन् ॥ अतो देवैः कृतं नाम
कायावरोहणेश्वरः ॥ समीहितप्रदो नित्यं ख्यातो देवो भविष्यति ॥ ५५ ॥ ये गत्वा दक्षिणामाशां देवं कायावरोहणम् ॥ पश्यन्ति परया भक्त्या
यमस्तेषां[2] पिता भवेत् ॥ ५६ ॥ जन्मकोटिसहस्रैस्तु यत्पापं समुपार्जितम् ॥ तत्सर्वं नाशमायाति दर्शनादेव नान्यथा ॥ ५७ ॥ स्वकर्मणा गता
ये च नरके पितरो गणाः ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य तेषां मुक्तिर्भविष्यति ॥ ५८ ॥ ये पश्यंति प्रसंगेन देवं[3] कायावरोहणम् ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः

---

[1] तत्र—इ० पा० । [2] पितृत्वात्पालकः—इत्यर्थः । यमस्तैस्तपिता भवेत्—इ० पा० । [3] लिंगम्—इ० पा० ।

कल्पकोटिशतैरपि ॥ ५९ ॥ स्पर्शनात्तस्य लिंगस्य पापिनोपि हि ये नराः ॥ ते यास्यंति परं स्थानं सर्वपापविवर्जितम् ॥ ६० ॥ शाठ्येन पूजितो देवः कायावरोहणेश्वरः ॥ ददाति राज्यं भोगांश्च स्वर्गलोकं सनातनम् ॥ ६१ ॥ द्वादश्यां ये प्रपश्यंति स्नात्वा कायावरोहणम् ॥ ते भित्त्वा ब्रह्मसदनं यास्यन्ति परमां गतिम् ॥ ६२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ कायावरोहणेशस्य बिल्वेश्वरमथो शृणु ॥ ६३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे कायावरोहणेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ बिल्वेश्वरस्य माहात्म्यं शृणु सुन्दरि सादरम् ॥ यस्य श्रवणमात्रेण मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १ ॥ आदिकल्पे महादेवि लोकानामनुकम्पया ॥ कल्पवृक्षास्ततो जाता ब्रह्मणो ध्यायतः पुरा ॥ २ ॥ तेषां मध्ये बिल्ववृक्षः श्रीवृक्ष इति गीयते ॥ अधस्तात्तस्य वृक्षस्य पुरुषः कांचनप्रभः ॥ ३ ॥ उपविष्टस्तदा दृष्टो ब्रह्मणा लोककर्तृणा ॥ फलानि तस्य पत्राणि विविधानि निरन्तरम् ॥ ४ ॥ भक्षयत्यतिसंहृष्टो हृद्यानि च मृदूनि च ॥ बद्धगोधांगुलित्रश्च शरी धन्वी तथैव च ॥ ५ ॥ खड्गी किरीटमाली च कुण्डली कवची तथा ॥ महोरस्को महोत्साहः सिंहसंहननो युवा ॥ ६ ॥ ब्रह्मणा च कृतं नाम बिल्व इत्यभिविश्रुतम् ॥ तमिन्द्रो वरयामास राजा त्वं भूतले भव ॥ ७ ॥ त्रिविष्टपस्य भूमिस्थः सखाभूतो मम प्रियः ॥ ददामि ते वैजयन्तीं मालामम्लानपंकजाम् ॥ ८ ॥ यस्याः प्रभावतः शक्रं रणे नं[1] प्रभविष्यति॥सोऽब्रवीद्यदि मे वज्रमायुधं त्वं प्रयच्छसि ॥९॥ तत्स्यां पृथिव्यां राजाहं नान्यथा रोचते मम॥ततोऽहं पालयिष्यामि सत्येनेमां वसुन्धराम्॥१०॥ ॥इंद्र उवाच ॥ ॥ एवं भवतु भद्रं ते भव राजा प्रजाहितः॥स्मरणादेव वज्रस्ते करे यास्यति नान्यथा ॥११॥ स एवमुक्तस्तेजस्वी बिल्वो राजा बभूव ह ॥ कपिलोनाम धर्मात्मा वेदवेदांगपारगः ॥१२॥ सखा बभूव बिल्वस्य तस्य विप्रर्षिसत्तमः ॥ स तेन सह संगम्य सुखासीनो वरानने ॥१३॥ चक्रे कथा विचित्रार्थाः प्रीयमाणः पुनःपुनः ॥ तथा कथान्तरे वादः परस्परमभूत्तयोः ॥१४॥ दानं प्रधानं तीर्थं तु बिल्वेनोक्तं पुनःपुनः ॥ [2]ब्रह्मं श्रेष्ठं तपः श्रेष्ठमित्युक्तं कपिलेन तु ॥ १५ ॥ ॥ बिल्व उवाच ॥ ॥ दानाद्राज्यं सुखं भोगा ऐश्वर्यं स्वर्गमक्षयम् ॥ प्राप्यते द्विजशार्दूल कथं ब्रह्म प्रशंससि ॥ १६ ॥ ॥ कपिल उवाच ॥ ॥ वेदाद्यज्ञाः प्रवर्त्तंते वेदादिष्टिश्च कामिका ॥ प्रवर्त्तंते क्रिया वेदाद्वेदमूलमिदं जगत् ॥ १७ ॥

---

१ प्रहरिष्यति रणे न वै–इ० पा० । २ व्रतम्–इ०पा० ।

॥ ॥ बिल्व उवाच ॥ ॥ संसारे पार्थिवाः श्रेष्ठाः समर्था लोकपालने ॥ लोकपालोपमा लोके कथं ब्रह्म प्रशंससि ॥ १८ ॥ ॥ कपिल उवाच ॥ ॥ मुख्या वै ब्राह्मणाः प्रोक्ताः शापानुग्रहकारकाः ॥ पितरः पार्थिवानां तु किं त्वं बिल्व न मन्यसे ॥ १९ ॥ एवं कौतूहले जाते कपिलो द्विजसत्तमः ॥ बिल्वेन ताडितो मूर्ध्नि वज्रेणानतपर्वणा ॥ २० ॥ वज्रेण स द्विधा छिन्नः कपिलो ब्रह्मविद्यया ॥ संधार्य स्वशरीरं तु ममांतिकमुपागतः ॥ २१ ॥ स्तुतोऽहं विविधैः स्तोत्रैः सम्यगाराधितो ह्यहम् ॥ मया दत्तमव्ययत्वं कुलिशाद्ब्राह्मणस्य तु ॥ २२ ॥ द्विजः समागतो बिल्वं पुनः सख्यमभूत्तयोः ॥ पुनस्तु तादृशो वादः संजातः पर्वतात्मजे ॥ २३ ॥ वामपादेन चाप्येनं बिल्वो विप्रमताडयत् ॥ पुनश्च वज्रमादाय जघानैनं तदा दृढम् ॥ २४ ॥ न मृतिं न व्यथां तस्य तद्वज्रमकरोत्पुनः ॥ अवध्यत्वमथो ज्ञात्वा बिल्वस्तस्य महात्मनः ॥ २५ ॥ नारायणमथासाद्य प्रार्थयामास चेप्सितम् ॥ वरदोऽस्मीति तुष्टेन विष्णुना स च मोदितः ॥ प्रोवाच प्रणतो विष्णुमिदं देवि महामनाः ॥ २६ ॥ ॥ बिल्व उवाच ॥ ॥ कपिलोनाम विप्रर्षिरवध्योऽक्षय एव च ॥ सखा मम हृषीकेश स च मामाह नित्यशः ॥ बिभेम्यहं न देवस्य राक्षसस्यासुरस्य च ॥ ॥ २७ ॥ पिशाचस्यापि यक्षस्य न चैवान्यस्य कस्यचित् ॥ बिभेमीति यथा ब्रूयां तथा त्वं कर्त्तुमर्हसि ॥ २८ ॥ एवमुक्तस्तु बिल्वेन स देवः पुरुषोत्तमः ॥ एवं भविष्यतीत्युक्त्वा कपिलस्याश्रमं गतः ॥२९॥ स प्रविश्याश्रमं देवं कपिलेन प्रपूजितः ॥ कपिलं प्रत्युवाचेदं सामपूर्वं जनार्द्दनः ॥ ॥ ३० ॥ भगवन्ब्राह्मणश्रेष्ठ वेदवेदांगपारग ॥ वरमेकं वृणोम्यद्य विप्रेंद्र दातुमर्हसि ॥ ३१ ॥ प्रसादितोऽहं बिल्वेन नृपेंद्रेण पुनःपुनः ॥ वरदोऽस्मीति चाप्युक्तो वरं वव्रे महामुने ॥ ३२ ॥ त्वया प्रोक्तं बिभेमीति[1] ब्रूहि तस्मादनुग्रहात् ॥ अभीतस्त्वं तथाप्यद्य मदर्थं तु वद प्रभो ॥ ३३ ॥ कपिलस्त्वेवमुक्तो वै विष्णुना मधुरं वचः ॥ उवाच न बिभेमीति भूयोभूयो जनार्दन ॥ ३४ ॥ नाहं वक्ष्ये बिभेमीति तेनोक्तं नोच्यते मया ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य कपिलस्य जनार्द्दनः ॥ उवाच चक्रमुद्यम्य भयं विप्रस्य दर्शयन् ॥ ३५ ॥ न चेद्वक्ष्यसि भीतोऽहं चक्रं ते प्रहरामि वै ॥ ३६ ॥ ॥ ॥ कपिल उवाच ॥ ॥ किं वृथा प्रियचक्रस्य विष्णो क्लेशमिहेच्छसि ॥ नाहं चक्रस्य ते गम्यः प्रसादात्त्र्यंबकस्य हि ॥ ३७ ॥ ततः स

---

[1] त्वया—कपिलेन--अहं बिभेमि--इति वक्तव्यम्--इति तेन बिल्वाख्येन--नृपेण अहं वृतोऽस्मि--मया तु तस्मै वरो दत्तः--अतस्त्वया अभीतेनापि--अहं बिभेमि इति तदग्रे वक्तव्यम्--इति विष्णोरभीप्सित वराभिप्रायः ।

मुष्टिमादाय कुशानां कपिलस्तदा ॥ वासुदेवं समासाद्य तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत ॥ ३८ ॥ अद्य गर्वं च दर्पं च बलं यच्च तवाद्भुतम् ॥ तत्सर्वं नाशयि
ष्यामि तिष्ठेदानीं जनार्द्दन ॥ ३९ ॥ ततो युद्धं समभवत्तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ निमेषांतरमात्रं तु कृष्णस्य कपिलस्य च ॥ ४० ॥ दिव्या
स्त्राणां कुशानां च युद्धं समभवद्दृढम् ॥ निरालंबेऽबरे देवि देवानां भयमाविशत् ॥ ४१ ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा सुरैः परिवृतस्तदा ॥ आजगामाति
संतप्तः कृष्णं वचनमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ भगवन्भूतभव्येश भवबंधभयापह ॥ हृषीकेश हृषीकेश सृष्टिसंहारकारक ॥ ४३ ॥ समाराध्य जगन्नाथ शक्रा
द्यास्त्रिदिवौकसः ॥ वसंति मुदिताः सर्वे सर्वकामसमन्विताः ॥ ४४ ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ उत्पादितं धृतं व्याप्तं विष्णुना प्रभ
विष्णुना ॥ ४५ ॥ तेनैकेन विशुद्धेन सर्वगेन महात्मना ॥ इति स्म मुनयः सर्वे उदिता मुनिसत्तमाः ॥ ४६ ॥ वदंति कारणं चास्य त्रैलोक्यस्य
जनार्द्दनः ॥ देवदानवदैत्यैश्च मुनिचारणपन्नगैः ॥ ४७ ॥ वरार्थिभिश्च प्रवरैः पूज्यसे गरुडध्वज ॥ किं भवानेव गोविंद वृथा युध्यसि स द्विजैः ॥
॥ ४८ ॥ कपिलस्य च विप्रस्य हराल्लब्धवरस्य च ॥ किं न वेत्सि यथा ह्येष प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ४९ ॥ अवध्यत्वमनुप्राप्तो ह्यजेयत्वं च संयुगे ॥
न चैवं त्वद्विधा देव ब्राह्मणेषु विकुर्वते ॥ ५० ॥ ब्रह्म च ब्रह्मणो मूलं त्वयैव प्राक्प्रतिश्रुतम् ॥ तस्मादाशु निवर्त्तस्व मत्वैनं ब्राह्मणं विभो ॥ ५१ ॥
इत्थं निशम्य देवेशो वाक्यं ब्रह्ममुखाच्च्युतम् ॥ योगेन तद्बलं ज्ञात्वा कपिलस्य तु शंकरम् ॥ ५२ ॥ जगाम परमं लोकं पूज्यमानस्त्रिविष्टपैः ॥
गते जनार्दने बिल्वो विललाप पुनःपुनः ॥ ५३ ॥ युद्धं सुदारुणं श्रुत्वा कृष्णस्य कपिलस्य च ॥ कथं जेष्यामि कपिलं कथं मे
निर्वृतिर्भवेत् ॥ कस्याहं शरणं यामि को मे त्राता भविष्यति ॥ ५४ ॥ न जितः कपिलो युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
मया संस्पर्द्धते नित्यं कथं जेयो भविष्यति ॥ ५५ ॥ अजेया ब्राह्मणा युद्धे शापानुग्रहकारकाः ॥ भस्म कुर्युर्जगत्सर्वं सदेवा
सुरमानुषम् ॥ ५६ ॥ ब्राह्मं हि परमं तेजो देवैरपि दुरासदम् ॥ एवं विलपतस्तस्य वासवः समुपागतः ॥ ५७ ॥ विलपंतं कृशं बिल्वं वज्र
हस्तमवेक्ष्य सः ॥ ममत्वाकृष्टहृदयः प्रत्युवाच पुरंदरः ॥५८॥ अलं शोकेन भूपाल शृणु मे वचनं परम् ॥ यदाहं पीडितो युद्धे शंबरेण दुरात्मना ॥
बलिष्टेन सगर्वेण तदा पृष्टो मया गुरुः ॥५९॥ बृहस्पतिर्महातेजास्तेनोक्तं तु तदा नृप ॥ गच्छ शक्र ममादेशान्महाकालवनं शुभम् ॥ ६० ॥ यत्र
संति सुदिव्यानि लिंगानि विविधानि च ॥ भुक्तिमुक्तिकराण्येव वांछितार्थप्रदानि च ॥६१॥ तेषां मध्ये लिंगमेकमाराधय शचीपते ॥ यस्य दर्शन

मात्रेण रणे धृष्टो भविष्यसि ॥ तस्य तद्वचनाद्बिल्व सम्यगाराधना कृता ॥ ६२ ॥ मया लिंगस्य हर्षेण जितो वै शंबरस्तदा ॥ प्रसिद्धिं तु गतो देवः स चंद्रेश्वरसंज्ञकः ॥ ६३ ॥ तस्मात्त्वं पश्चिमामाशां गत्वा क्षेत्रस्य तस्य वै ॥ समाराधय यत्नेन लिंगं वरुणपूजितम् ॥६४॥ तल्लिंगं त्रिषु लोकेषु त्वन्नाम्ना ख्यातिमेष्यति ॥ कपिलस्त्वत्सखा विप्रो जितोऽस्मीति वदिष्यति ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्यान्मित्रभावं गमिष्यति ॥ ६५ ॥ इत्युक्त्वा तु गते शक्रे देवलोकं यशस्विनि ॥ पूजयामास भावेन पुष्पैर्दिव्यैः सुगंधिभिः ॥ ६६ ॥ जगाम बिल्वो भूपालो महाकालवनं शुभम् ॥ ददर्श पश्चिमे भागे लिंगं त्रिदशपूजितम् ॥ ६७ ॥ मुक्ताफलैश्च रत्नैश्च वासोभिर्भूषणैस्तथा ॥ एतस्मिन्नंतरे चैव कपिलोऽपि समागतः ॥ ६८ ॥ ददर्श बिल्वं भूपालं पूजयंतं पुनःपुनः ॥ शरीरे तस्य बिल्वस्य मदीयं रूपमुत्तमम् ॥ दृष्ट्वा मत्वा महादेवं जितोऽस्मीति द्विजोऽब्रवीत् ॥६९॥ प्रार्थयामि त्वया सख्यमनंतं शिवसंनिधौ ॥ एवमुक्तस्तदा बिल्वः कपिलेन महात्मना ॥ ७० ॥ प्रसन्नः प्रांजलिर्भूत्वा कपिलं द्विजसत्तमम् ॥ एवं भवतु भद्रं ते कृतार्थोऽहं महात्मना ॥७१॥ सख्यं तदेव भवतु शश्वद्वदसि मन्यसे ॥ एवमन्योन्यमुक्त्वा तौ कृत्वा सख्यमनुत्तमम् ॥७२॥ चिक्रीडतुश्चिरं कालं परं हर्षमुपागतौ ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्याद्भूयो राज्यं चकार सः ॥ ७३ ॥ स हि मित्रेण भूपालो बिल्वो देवि मुदान्वितः ॥ तदाप्रभृति विख्यातो देवो बिल्वेश्वरः क्षितौ ॥ बिल्वेनाराधितो लोके वांछितार्थफलप्रदः ॥ ७४ ॥ ये पश्यंति विशालाक्षि देवं बिल्वेश्वरं परम् ॥ ते कृतार्था भविष्यंति सर्वपातकवर्जिताः॥७५॥येऽनुमोदंति देवस्य दर्शनं पर्वतात्मजे ॥ तेऽपि पापविनिर्मुक्ताः प्रयांति मम मंदिरे ॥७६॥ समतीतं भविष्यं च कुलानामयुतं नरः ॥ मम लोकं नयत्याशु तस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ ७७ ॥ प्रयांति पितरो हृष्टा मम लोके ह्यतंद्रिताः ॥ विमुक्ताः पातकैर्घोरैः कृत्वा लिंगस्य दर्शनम् ॥७८॥ कृत्वापि पातकं घोरं ब्रह्महत्यादिकं नरः ॥ तत्पापं विलयं याति श्रीबिल्वेश्वरदर्शनात् ॥ ७९ ॥ या तिथिः श्रूयते देवि कृष्णपक्षे त्रयोदशी ॥ सा प्रोक्ता वल्लभा तस्य सर्वपातकनाशिनी ॥ ८० ॥ येऽर्चयंति नरास्तस्यां देवं बिल्वेश्वरं प्रिये ॥ न तेषां पुनरावृत्तिर्घोरसंसारगह्वरे ॥ ८१ ॥ कर्मणा मनसा वाचा यत्पापं समुपार्जितम् ॥ तत्क्षालयति देवोऽसौ तिथौ तस्यां समर्चितः ॥ ८२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ बिल्वेश्वरस्य देवस्य श्रूयतामुत्तरेश्वरम् ॥ ८३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये बिल्वेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ उत्तरेश्वरमाहात्म्यमशेषपापनाशनम् ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिस्फोटनं शृणु पार्वति ॥ १ ॥ अयोध्यायामतिख्यातकुलोत्पन्नश्च पार्थिवः ॥ सुधीः

परीक्षिन्नामा च मृगयामगमत्स च ॥ २ ॥ मृगमनुससाराथ मृगो दूरमपासरत् ॥ ३ ॥ तदाध्वनि जातश्रमः क्षुत्तृष्णाभिभूतः कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे
नीलवनमपश्यच्चाविवेश ॥ ४ ॥ तस्य वनखण्डस्य दक्षिणभागे सरो दृष्ट्वा साश्व एव व्यगाहत ॥ ५ ॥ अथाश्वस्थः सन्मृणालमश्वस्याग्रतो
निक्षिप्य पुष्करिणीं समुपाविशत् ॥ ६ ॥ शयितस्ततः शयानो गीतमशृणोत् ॥ ७ ॥ स श्रुत्वाचिंतयन्नेह मनुष्यगतिं प्रपश्यामि ॥ ८ ॥ कस्य
खल्वयं गीतशब्द इत्यवलोकयामास ॥ ९ ॥ अथापश्यत्कन्यां परमरूपदर्शनीयां पुष्पाणि विचिन्वंतीं चाथ राजा समीपे पर्यक्रामत् ॥ १० ॥
तामब्रवीद्राजा कस्यासि त्वं कन्या परमरूपदर्शनीया पुष्पाणि विचिन्वंती ॥ ११ ॥ साथ राजसमीपे गत्वेति प्रोवाच कन्यास्मीति ॥ १२ ॥
॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ अर्थी तवास्मीति ॥ १३ ॥ अथोवाच कन्या ॥ समयेनाहं त्वया शक्योपालब्धुं नान्यथेति ॥ १४ ॥ तां राजा
समपृच्छत्कस्ते समय इति ॥ १५ ॥ ततः कन्या तमुवाच नोदकं दर्शयितव्यमिति ॥ १६ ॥ राजा बाढमित्युक्त्वा तां समागम्य तया
सहास्ते ॥ १७ ॥ तत्रैवासन्ने राजनि सेना त्वागच्छत् तया सहोपविष्टं राजानं परिवार्य चातिष्ठत् ॥ १८ ॥ सभाजितश्च राजा तथैव शिबि
कया प्रायात् ॥ अथ झटिति तया सह स्वं नगरमनुप्राप्य रहसि तया सह रममाणः सन्नान्यं किंचिदपश्यदथ प्रधानोमात्यस्तस्याभ्याशच
रास्ताः स्त्रियोऽभ्यपृच्छत् ॥ १९ ॥ किमत्र प्रयोजनं विद्यते इत्यब्रुवंस्ताः स्त्रियोपूर्वमेव पश्यामस्तदुदकं नात्राश्रियत इति ॥ २० ॥ अथामा
त्यश्च निरुदकं कारयित्वा दारुवृक्षं वृद्धपुष्पफलं शरद्युपलभ्य राजानामब्रवीत् ॥ वनमिदमनुदकं साध्वत्र रम्यतामिति ॥ २१ ॥ स तस्य वचनात्त
यैव सह देव्या वनं प्राविशत् ॥ २२ ॥ सकलत्रस्तस्मिन्वने रम्ये तयैव सह रेमे ॥ २३ ॥ प्रविश्य च राजा सह प्रियया सुधाधवलसलिलपूर्णां
वापीमपश्यत् ॥ २४ ॥ वापीं दर्दुरैः पूर्णां दृष्ट्वैव च तां तस्या एव तीरे तया देव्यातिष्ठत् ॥ २५ ॥ अथ तां देवीं राजाब्रवीत् ॥ शांततरं वापीसलि
लमिति ॥ २६ ॥ सा च तद्वचः श्रुत्वा तीर्थवापीं न्यमज्जन्न पुनरुदमज्जत् ॥ तां मृगयमाणो राजा नापश्यत् ॥ २७ ॥ वापीं दर्दुरैः पूर्णां दृष्ट्वा
आज्ञापयामास भृत्यान्सर्वदर्दुरवधः क्रियतामिति ॥ २८ ॥ यो ममार्थी स तैर्दर्दुरैरुपायनैर्मामनुतिष्ठेत् ॥ २९ ॥ अथ कश्चिन्महान्दर्दुरो दर्दुरवधे
क्रियमाणे सर्वासु दिक्ष्वभ्यगात् ॥ ३० ॥ उपेत्य चैनमुवाचेदं ज्ञात्वा क्रोधवशंगतम् ॥ प्रसादं कुरु नार्हसि दर्दुराणामनपराधिनां वधं कर्तुमिति ॥
॥ ३१ ॥ श्लोकश्चात्र भवति ॥ मा दर्दुरान्प्रभिंद्यास्त्वं कोपं संधारयाच्युत ॥ प्रक्षीयते महाधर्मो जनानां परिजानताम् ॥ ३२ ॥ तमेवं वादिनमिष्ट

जनवियोगे शोकपरीतात्मानं स राजा प्रोवाच ॥ न हि काममप्येतन्निष्कामेन निबर्हणीया इति ॥३३॥ एतैर्दुरात्मभिर्मे स्त्री भक्षिता सर्वथैव त्विमे वध्या दर्दुराः ॥ नार्हसि विद्वन्नुपरोद्धुमिति ॥ ३४ ॥ स तद्वाक्यमुपश्रुत्य व्यथितेंद्रियमनाः प्रोवाच प्रसीद राजन्नहमायुर्नाम भूपालः ॥ ३५ ॥ प्राप्ता सा मम दुहिता ॥ सा कन्या नागलोकं गता ॥ अत्रास्ते नागचूडो नागराजः ॥ स्मृता आगमिष्यति ॥ ३६ ॥ तामब्रवीद्राजा तां स्मृत्वानीय मे दीयतामिति ॥ ३७ ॥ अथैनां स्मृत्वा राज्ञे अदात् ॥ अब्रवीच्च ॥ ३८ ॥ मयावहसितो गालवो महान्मुनिः तपसा कर्शितांगः ॥ क्षमेश्वरो दर्दुरबाल्यात्प्रकोपितः तेनाहं शप्तः यन्मामनादृत्य दर्दुरबाल्यादवहसितस्तस्माद्दर्दुरो भविष्यसि ॥ ३९ ॥ प्रसादितस्तु विप्रः प्रत्युवाच ॥ ॥ ४० ॥ अवितथोऽयं मम शापस्तस्मादन्यजन्मनि दर्दुरराजो भूत्वा त्वं हि दुहितरमिक्ष्वाकुकुलोत्पन्नाय सर्वगुणान्विताय दत्त्वा यदा यास्यसि महाकालवने तस्योत्तरदिग्भागे तदा लिंगस्य दर्शनेन मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ४१ ॥ दुहिता कियत्पातालं यास्यति स्मृता चागमिष्यति ॥ स्वस्ति तेऽस्तु साधयिष्यामि कार्याणि, इत्युक्त्वा दर्दुरो महाकालवनमगच्छत् ॥ ४२ ॥ तस्योत्तरे लिंगं ददर्श तस्य दर्शनादनेकमाणिक्यरचितं सिद्धगन्धर्वसेवितं विमानवरमारुह्य शक्रलोकं गतः ॥ ४३ ॥ तस्य माहात्म्यमवलोक्य देवाचार्यो बृहस्पतिर्वाक्यं जगाद ॥ ४४ ॥ अहो लिंगस्य माहात्म्यमहो लिंगस्य वैभवम् ॥ संप्राप्तो वासवं लोकं शापभ्रष्टो हि दर्दुरः ॥ ४५ ॥ आयुराख्यो हि भूपालो मुक्तो दर्दुरतां गतः ॥ ॥ ४६ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा देवाचार्यस्य पार्वति ॥ देवास्ते हृष्टमनसो नाम चक्रुः समाहिताः ॥ ४७ ॥ यस्माद्दर्दुरभूपालो मुक्तो दर्दुरयोनितः ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य तस्मात्ख्यातो भविष्यति ॥ ४८ ॥ उत्तरेश्वरदेवश्च शापपापप्रणोदकः ॥ इत्युक्त्वा त्रिदशैः सर्वैः पूजितो ह्युत्तरेश्वरः ॥ ॥ ४९ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदो देवि महापातकनाशनः ॥ क्षेत्रस्य रक्षणार्थाय नियुक्तो यो मया गणः ॥ दर्दुरो हि दुराधर्षः स चापीश्वरतां गतः ॥ ॥ ५० ॥ उत्तराशामथो गत्वा यः पश्येदुत्तरेश्वरम् ॥ स सर्वैश्वर्यसंयुक्तो याति लोकमथोत्तरम् ॥ ५१ ॥ सुभगः सर्वदा दांतः सुरूपः पुत्रवानिति ॥ नीरोगः पुण्यशीलश्च जायते सप्तजन्म च ॥ ५२ ॥ या वृद्धिस्तु कुबेरस्य शक्रस्य च यमस्य च ॥ वरुणस्य च या वृद्धिः सा वृद्धिरुत्तरोत्तरा ॥ जायते नात्र सन्देह उत्तरेश्वरदर्शनात् ॥ ५३ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां ये पश्यंति यशस्विनि ॥ उत्तरेश्वरसंज्ञं तु ते कृतार्थाः कलौ युगे ॥ ५४ ॥ किं दानैः किं तपोभिश्च किं यज्ञैर्बहुदक्षिणैः ॥ दर्शनाल्लभते राज्यं स्वर्गं मोक्षं क्रमेण तु ॥ ५५ ॥ आजन्म च कृतं पापं स्वल्पं वा

यदि वा बहु ॥ तत्सर्वं नाशमायाति उत्तरेश्वरदर्शनात् ॥ ५६ ॥ इत्येवं चतुराशीतिः संख्याता ईश्वरास्तव ॥ कथिता ये त्वया पृष्टा महाकालवने मया ॥ ५७ ॥ य एतेषां देवि यात्रां प्रतिलोमानुलोमतः ॥ करिष्यंति नरा भक्त्या ते यास्यंति परं पदम् ॥ ५८ ॥ यश्चापि पूजयेत्तत्र लिंगं भक्त्या तु मानवः ॥ स कुलं तारयत्येव पैतृकं मातृकं शतम् ॥ ५९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ चतुराशीतिलिंगानां किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवाद उत्तरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनपूर्वकचतुरशीतिलिंगमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

इति श्रीस्कांदे महापुराणे पंचम आवन्त्यखण्डे द्वितीयमवन्तीस्थचतुरशीतिलिंगमाहात्म्यं समाप्तम् ॥ (५-२) ॥

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना
स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्रणालये मुद्रितम्।
संवत् १९६६, शके १८३१

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्यं
द्वितीयं समाप्तम् ॥ (५-२) ॥

॥इति श्रीस्कांदे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखंडेऽवंतीक्षेत्र—चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये समाप्ते ॥(५—१,—२)॥

॥ अथ श्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डे तृतीयं रेवाखण्डं प्रारभ्यते ॥(५-३)॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमः श्रीपुरुषोत्तमाय ॥ ॐ नमः श्रीनर्मदायै ॥ ॐ नमो हरिहरहिरण्यगर्भेभ्यो नमो व्यासवाल्मीकिशुकपराशरेभ्यो नमो गुरुगोब्राह्मणेभ्यः ॥ ॐ मज्जन्मातंगगण्डच्युतमदमदिरामोदमत्तालिमालं स्नानैः सिद्धांगनानां कुचयुगविगलत्कुंकुमासंगपिंगम् ॥ सायं प्रातर्मुनीनां कुसुमचयसमाच्छन्नतीरस्थवृक्षं पायाद्वो नर्मदाम्भः करिमकरकराक्रान्तरंहस्तरंगम् ॥ १ ॥ उभयतटपुण्यतीर्था प्रक्षालितसकललोकदुरितौघा ॥ देवमुनिमनुजवंद्या हरतु सदा नर्मदा दुरितम् ॥२॥ नाशयतु दुरितमखिलं भूतं भव्यं भवच्च[1] भुवि भविनाम् ॥ सकलपवित्रितवसुधा पुण्यजला[2] नर्मदा भवति ॥ ३ ॥ तटपुलिनं शिवदेवा यस्या यतयोऽपि कामयन्ते वा ॥ मुनिनिवह विहितसेवा शिवाय मम जायतां रेवा ॥ ४ ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं व्यासं[3] ततो जयमुदीरयेत् ॥ ५ ॥ नैमिषे पुण्यनिलये नानाऋषिनिषेविते ॥ शौनकः सत्रमासीनः सूतं पप्रच्छ विस्तरात् ॥ ६ ॥ मन्येऽहं धर्मनैपुण्यं त्वयि सूत सदार्चितम् ॥ पुण्यामृतकथावक्ता व्यासशिष्यस्त्वमेव हि ॥ ॥ ७ ॥ अतस्त्वां परिपृच्छामि धर्मतीर्थाश्रयं कवे ॥ बहूनि सन्ति तीर्थानि बहुशो मे श्रुतानि च ॥ ८ ॥ श्रुता दिव्यनदी ब्राह्मी तथा विष्णुनदी मया ॥ तृतीया न मया क्वापि श्रुता रौद्री सरिद्वरा ॥ ९ ॥ तां वेदगर्भां विख्यातां विबुधौघाभिवंदिताम् ॥ वद मे त्वं महाप्राज्ञ तीर्थपूगपरिष्कृताम् ॥ १० ॥ कं देशमाश्रिता रेवा कथं श्रीरुद्रसंभवा ॥ तत्संश्रितानि तीर्थानि यानि तानि वदस्व मे ॥ ११ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं कुलपते चरित्रं नर्मदाश्रितम् ॥ चित्रं पवित्रं दोषघ्नं श्रुतमुक्तं च सत्तम ॥ १२ ॥ वेदोपवेदवेदांगादीन्यभिव्यस्य पूरितः ॥ अष्टादशपुराणानां वक्ता सत्यवतीसुतः ॥ १३ ॥ तं नमस्कृत्य वक्ष्यामि पुराणानि यथाक्रमम् ॥ येषामभिव्याहरणादभिवृद्धिर्वृषायुषोः[4] ॥ १४ ॥ श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां चक्षुषी परिकीर्तिते ॥ काणस्तत्रैकया हीनो[5] द्वाभ्यामंधः प्रकीर्तितः ॥ १५ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानि विदुषां लोचनत्रयम् ॥ यस्त्रिभिर्नयनैः पश्येत्सोंऽशो माहेश्वरो मतः ॥ १६ ॥ आत्मनो वेदविद्या च ईश्वरेण विनिर्मिता ॥ शौनकीया[6] च पौराणी धर्मशास्त्रात्मिका च या ॥ १७ ॥ तिस्रो विद्या इमा मुख्याः सर्वशास्त्रविनिर्णये ॥ पुराणं पंचमो वेद इति ब्रह्मानुशासनम् ॥ १८ ॥ यो न वेद पुराणं हि न स वेदात्र किंचन ॥ कतमः स हि धर्मोऽस्ति किं वा ज्ञानं तथाविधम् ॥ १९ ॥ अन्यद्वा तत्किमत्राह पुराणे यन्न दृश्यते ॥ वेदाः प्रतिष्ठिताः पूर्वं पुराणे नात्र

---

[1] भूतं भव्यं च कालसंभूतम्–इ०पा० । [2] पुण्यजनावंदिता रेवा–इ०पा० । [3] चैत्र–इ०पा० । [4] वृषायुषोः–धर्मस्य आयुषश्च–इत्यर्थः । [5] अत्र 'हीनः' इति शब्दो मध्यमणिन्यायेनोभयत्रान्वेतव्यः । [6] शौनकीया विद्या ऋग्विधानादिमंत्रशास्त्ररूपा ।

संशयः ॥ २० ॥ बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति ॥ इतिहासपुराणैश्च कृतोऽयं निश्चयः पुरा ॥ २१ ॥ आत्मा पुराणं वेदानां पृथगंगानि
तानि षट् ॥ यच्च दृष्टं हि वेदेषु तद्दृष्टं स्मृतिभिः किल ॥ २२ ॥ उभाभ्यां यत्तु दृष्टं हि तत्पुराणेषु गीयते ॥ पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणः
स्मृतम् ॥ २३ ॥ अनंतरं च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिर्गताः ॥ पुराणमेकमेवासीदस्मिन्कल्पांतरे मुने ॥ २४ ॥ त्रिवर्गसाधनं पुण्यं शतकोटि
प्रविस्तरम् ॥ स्मृत्वा जगाद च मुनीन्प्रति देवश्चतुर्मुखः ॥ २५ ॥ प्रवृत्तिः सर्वशास्त्राणां पुराणस्याभवत्ततः ॥ कालेना[1]ग्रहणं दृष्ट्वा पुराणस्य
ततो मुनिः ॥ २६ ॥ व्यासरूपं विभुः कृत्वा संहरेत्स युगेयुगे ॥ अष्टलक्षप्रमाणे तु द्वापरेद्वापरे सदा ॥ २७ ॥ तदष्टादशधा कृत्वा भूर्लोकेस्मि
न्प्रभाष्यते ॥ अद्यापि देवलोके तच्छतकोटिप्रविस्तरम् ॥ २८ ॥ तदथात्र चतुर्लक्षं संक्षेपेण निवेशितम् ॥ पुराणानि दशाष्टौ च सांप्रतं तदि
होच्यते ॥ नामतस्तानि वक्ष्यामि शृणु त्वमृषिसत्तम ॥ २९ ॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंतराणि च ॥ वंशानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्ष
णम् ॥ ३० ॥ ब्राह्मं पुराणं तत्राद्यं संहितायां विभूषितम् ॥ श्लोकानां दशसाहस्रं नानापुण्यकथायुतम् ॥ ३१ ॥ पाद्मं च पंचपंचाशत्सह
स्राणि निगद्यते ॥ तृतीयं वैष्णवंनाम त्रयोविंशतिसंख्यया ॥ ३२ ॥ चतुर्थं वायुना प्रोक्तं वायवीयमिति स्मृतम् ॥ शिवभक्तिसमायोगाच्छैवं तच्चा
पराख्यया ॥ ३३ ॥ चतुर्विंशतिसंख्यातं सहस्राणि तु शौनक ॥ चतुर्भिः पर्वभिः प्रोक्तं भविष्यं पंचमं तथा ॥ ३४ ॥ चतुर्दशसहस्राणि तथा पंच
शतानि तत् ॥ मार्कण्डं नवसाहस्रं षष्ठं तत्परिकीर्तितम् ॥ ३५ ॥ आग्नेयं सप्तमं प्रोक्तं सहस्राणि तु षोडश ॥ अष्टमं नारदीयं तु प्रोक्तं वै पञ्च
विंशतिः ॥ ३६ ॥ नवमं भगवन्नाम भागद्वयविभूषितम् ॥ तदष्टादशसाहस्रं प्रोच्यते ग्रन्थसंख्यया ॥ ३७ ॥ दशमं ब्रह्मवैवर्तं तावत्संख्यमिहो
च्यते ॥ लैंगमेकादशं ज्ञेयं तथैकादशसंख्यया ॥ ३८ ॥ भागद्वयं विरचितं तल्लिंगमृषिपुंगव ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रं वाराहं द्वादशं विदुः ॥ ३९ ॥
विभक्तं सप्त[2]भिः खण्डैः स्कांदं भाग्यवतां वर ॥ तदेकाशीतिसाहस्रं संख्यया वै निरूपितम् ॥ ४० ॥ ततस्तु वामनंनाम चतुर्दशतमं स्मृतम् ॥
संख्यया दशसाहस्रं प्रोक्तं कुलपते पुरा ॥ ४१ ॥ कौर्मं पञ्चदशं प्राहुर्भागद्वयविभूषितम् ॥ दशसप्तसहस्राणि पुरा सांख्यपते कलौ ॥ ४२ ॥
मात्स्यं मत्स्येन यत्प्रोक्तं मनवे षोडशं क्रमात् ॥ तच्चतुर्दशसाहस्रं संख्यया वदतां वर ॥४३॥ गारुडं सप्तदशमं स्मृतं चैकोनविंशतिः ॥ अष्टादशं तु

---

[1] अग्रहणम्—प्रज्ञामाद्यात्—इति भावः ।

[2] अष्टभिः—इति कस्मिंश्चित्पुस्तके पाठो दृश्यते । परं नारदीयमहापुराणोक्तरीत्या--स्कान्दमहापुराणं तु सप्तखण्डात्मकमेवास्ति । स्कान्दमुपपुराणं च पंचाशत्खण्डमण्डितमस्ति । तत्त्वन्यदेव । इदं च स्कान्दं महापुराणं सप्तखण्डात्मकमेवास्ति तदेतद्विज्ञेयं सुधीभिः ।

ब्रह्माण्डं भागद्वयविभूषितम् ॥ ४४ ॥ तच्च द्वादशसाहस्रं शतमष्टसमन्वितम् ॥ तथैवोपपुराणानि यानि चोक्तानि वेधसा ॥ ४५ ॥ इदं ब्रह्म
पुराणस्य सुलभं सौरमुत्तमम् ॥ संहिताद्वयसंयुक्तं पुण्यं शिवकथाश्रयम् ॥ ४६ ॥ आद्या सनत्कुमारोक्ता द्वितीया सूर्यभाषिता ॥ सनत्कुमार
नाम्ना हि तद्विख्यातं महामुने ॥ ४७ ॥ द्वितीयं नारसिंहं च पुराणे पाद्मसंज्ञिते ॥ शौकेयं हि तृतीयं तु पुराणे वैष्णवे मतम् ॥ ४८ ॥ बार्ह
स्पत्यं चतुर्थं च वायव्यं संमतं सदा ॥ दौर्वाससं पंचमं च स्मृतं भागवते सदा ॥ ४९ ॥ भविष्ये नारदोक्तं च सूरिभिः कथितं पुरा ॥ कापिलं
मानवं चैव तथैवोशनसेरितम् ॥ ५० ॥ ब्रह्माण्डं वारुणं चाथ कालिकाद्वयमेव च ॥ माहेश्वरं तथा सांबं सौरं सर्वार्थसंचयम् ॥ ५१ ॥ पाराशरं
भागवतं कौर्मं चाष्टादशं क्रमात् ॥ एतान्युपपुराणानि मयोक्तानि यथाक्रमम् ॥ ५२ ॥ पुराणसंहितामेतां यः पठेद्वा शृणोति च ॥ सोऽनंतपुण्य
भागी स्यान्मृतो ब्रह्मपुरं व्रजेत् ॥ ५३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे पुराण
संहितावर्णननाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ नर्मदायास्तु माहात्म्यं कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि
यत्त्वया परिपृच्छितम् ॥ १ ॥ विस्तरं नर्मदायास्तु तीर्थानां मुनिसत्तम ॥ कोन्यः शक्तोस्ति वै वक्तुमृते ब्रह्माणमीश्वरम् ॥ २ ॥ एतमेव पुरा
प्रश्नं पृष्टवाञ्जनमेजयः ॥ वैशंपायनसंज्ञं तु शिष्यं द्वैपायनस्य ह ॥ ३ ॥ रेवातीर्थाश्रितं पुण्यं तत्ते वक्ष्यामि शौनक ॥ पुरा पारीक्षितो राजा
यज्ञदीक्षासु दीक्षितः ॥४॥ संभृते तु हविर्द्रव्ये वर्तमानेषु कर्मसु ॥ आसीनेषु द्विजाग्र्येषु हूयमाने हुताशने ॥५॥ वर्तमानासु सर्वत्र तथा धर्मकथासु
च ॥ श्रूयमाणे तथा शब्दे जनैरुक्ते त्वहर्निशम् ॥६॥ यज्ञभूमौ कुलपते दीयतां भुज्यतामिति ॥ विविधांश्च विनोदान्वै कुर्वाणेषु विनोदिषु ॥ ७ ॥
एवंविधे वर्तमाने यज्ञे स्वर्गसदःसमे ॥ वैशंपायनमासीनं पप्रच्छ जनमेजयः ॥ ८ ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ ॥ द्वैपायनप्रसादेन ज्ञानवानसि
मे मतः ॥ वैशंपायन तस्मात्त्वां पृच्छामि ऋषिसन्निधौ ॥ ९ ॥ ब्रूहि मे त्वं पुरावृत्तं पितॄणां तीर्थसेवनम् ॥ चिरं नानाविधान्क्लेशान्प्राप्तास्त इति
मे श्रुतम् ॥ १० ॥ कथं द्यूतजिताः पार्था मम पूर्वपितामहाः ॥ आसमुद्रां महीं विप्र भ्रमंतस्तीर्थलोभतः ॥११॥ केन ते सहितास्तात भूमिभागान
नेकशः ॥ चेरुः कथय तत्सर्वं सर्वज्ञोऽसि मतो मम ॥ १२ ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ॥ कथयिष्यामि भूनाथ यत्पृष्टं तु त्वयाऽनघ ॥ नमस्कृत्य
विरूपाक्षं वेदव्यासं महाकविम् ॥ १३ ॥ पितामहास्तु ते पंच पांडवाः सह कृष्णया ॥ उषित्वा ब्राह्मणैः सार्द्धं काम्यके वन उत्तमे ॥ १४ ॥
प्रधानोद्दालके तत्र कश्यपोऽथ महामतिः ॥ विभांडकश्च राजेंद्र गुरुश्चैव महामुनिः ॥ १५ ॥ पुलस्त्यो लोमशश्चैव तथान्ये पुत्रपौत्रिणः ॥ स्नात्वा

निःशेषतीर्थेषु गतास्ते विंध्यपर्वतम् ॥ १६ ॥ ते च तत्राश्रमं पुण्यं सर्वैर्वृक्षैः समाकुलम् ॥ चंपकैः कर्णकारैश्च पुन्नागैर्नागकेसरैः ॥ १७ ॥ वकुलैः
कोविदारैश्च दाडिमैरुपशोभितम् ॥ पुष्पितैरर्जुनैश्चैव बिल्वपाटलकेतकैः ॥ १८ ॥ कदंबाम्रमधूकैश्च निंबजंबीरतिंदुकैः ॥ नालिकेरैः कपित्थैश्च
खर्जूरपनसैस्तथा ॥ १९ ॥ नानाद्रुमलताकीर्णं नानावल्लीभिरावृतम् ॥ सपुष्पं फलितं कांतं वनं चैत्ररथं यथा ॥ २० ॥ जलाश्रयैस्तु विपुलैः
पद्मिनीखंडमंडितम् ॥ सितोत्पलैश्च संछन्नं नीलपीतैः सितारुणैः ॥२१॥ हंसकारंडवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥ आडीकाकबलाकाभिः सेवितं
कोकिलादिभिः ॥२२॥ सिंहैर्व्याघ्रैर्वराहैश्च गजैश्चैव महोत्कटैः ॥ महिषैश्च महाकायैः कुरंगैश्चित्रकैः शशैः ॥२३॥ गंडकैश्चैव खड्गैश्च गोमायुसुरभी
युतम् ॥ सारंगैर्मल्लकैश्चैव द्विपदैश्च चतुष्पदैः ॥ २४ ॥ तथाच कोकिलाकीर्णं मनःकांतं सुशोभितम् ॥ जीवंजीवकसंघैश्च नानापक्षिसमायुतम् ॥
॥ २५ ॥ दुःखशोकविनिर्मुक्तं सत्त्वोत्कटमनोरमम् ॥ क्षुत्तृषारहितं कांतं सर्वव्याधिविवर्जितम् ॥ २६ ॥ सिंहीस्तनं पिबंत्यत्र कुरंगाः स्नेहसंयुतम् ॥
मार्जारमूषकौ चोभाववलेहत उन्मुखौ ॥ २७ ॥ पंचास्याः पोतकेभाश्च भोगिनस्तु कलापिनः ॥ दृष्ट्वा तद्विपिनं रम्यं प्रविष्टाः पांडुनंदनाः ॥२८॥
मार्कंडं दृष्टवांस्तत्र तरुणादित्यसन्निभम् ॥ ऋषिभिः सेव्यमानं तु नानाशास्त्रविशारदैः ॥ २९ ॥ कुलीनैः सत्त्वसंपन्नैः शौचाचारसमन्वितैः ॥
धीसंगतैः क्षमायुक्तैस्त्रिसंध्यं जपतत्परैः ॥ ३० ॥ ऋग्यजुःसामविहितैर्मंत्रैर्होमपरायणैः केचित्पंचाग्निमध्यस्थाः केचिदेकांतसंस्थिताः ॥ ३१ ॥
ऊर्द्ध्वबाहुनिरालंबा आदित्यभ्रमणाः परे ॥ सायंप्रातर्भुजश्चान्ये एकाहारास्तथा परे ॥ ३२ ॥ द्वादशाहात्तथा चान्ये अन्ये मासार्द्धभोजनाः ॥ दर्शे
दर्शे तथा चान्ये अन्ये शैवालभोजनाः ॥ ३३ ॥ पिण्याकमपरेऽभुंजन्केचित्पालाशभोजनाः ॥ अपरे नियताहारा वायुभक्ष्यांबुभोजनाः ॥ ३४ ॥
एवंभूतैस्तथा वृद्धैः सेव्यते मुनिपुंगवैः ॥ ततो धर्म्मसुतः श्रीमानाश्रमं तं प्रविश्य सः ॥ ३५ ॥ दृष्ट्वा मुनिवरं शांतं ध्यायमानं परं पदम् ॥ प्रादक्षिण्येन सहसा दंडवत्पतितोऽग्रतः ॥ ३६ ॥ भक्त्यानुपतितं दृष्ट्वा चिरादादाय[1] लोचनम् ॥ को भवानित्युवाचेदं धर्मं धीमानपृच्छत ॥ ३७ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दारकस्तत्समीपगः ॥ आहायं धर्मराजस्ते दर्शनार्थं समागतः ॥ ३८ ॥ तच्छ्रुत्वादारकेणोक्तं वचनं प्राह सादरः ॥ एह्येहि
वत्सवत्सेति किंचित्स्थानाच्चलन्मुनिः ॥ तं तु स्नेहादुपाघ्राय आसने उपवेशयत् ॥ ३९ ॥ उपविष्टे सभायां तु पूजां कृत्वा यथाविधि ॥ वन्यैर्धान्यैः फलैर्मूलै रसैश्चैव पृथग्विधैः ॥ ४० ॥ पांडवा ब्राह्मणैः सार्द्धं यथायोग्यं प्रपूजिताः ॥ मुहूर्त्तादथ विश्रम्य धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ४१ ॥

॥ ३ ॥

---

[1] चिरादादाय लोचनम्--चिरेण नेत्रेण तं दृष्ट्वा--इत्यर्थः ।

पृच्छति स्म मुनिश्रेष्ठं कौतूहलसमन्वितः ॥ भगवन्सर्वलोकानां दीर्घायुस्त्वं मतो मम ॥ ४२ ॥ सप्तकल्पानशेषेण कथयस्व ममानघ ॥ कल्पक्षयेपि लोकस्य स्थावरस्येतरस्य च ॥ ४३ ॥ न विनष्टोऽसि विप्रेंद्र कथं वा केन हेतुना ॥ गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः समुद्रांताश्च या मुने ॥ ४४ ॥ तासां मध्ये स्थिताः काः स्वित्काश्चैव प्रलयं गताः ॥ का नु पुण्यजला नित्यं का नु न क्षयमागता ॥ ४५ ॥ एतत्कथय मे तात प्रसन्नेनांतरात्मना ॥ श्रोतुमिच्छाम्यशेषेण ऋषिभिः सह बांधवैः ॥ ४६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञ धर्मपुत्र युधिष्ठिर ॥ कथयामि यथान्यायं यत्पृच्छसि ममानघ ॥ ४७ ॥ सर्वपापहरं पुण्यं पुराणं रुद्रभाषितम् ॥ यः शृणोति नरो भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ४८ ॥ अश्वमेधसहस्रेण वाजपेयशतेन च ॥ तत्फलं समवाप्नोति राजन्नास्त्यत्र संशयः ॥ ४९ ॥ ब्रह्मघ्नश्च सुरापी च स्तेयी गोघ्नश्च यो नरः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रस्य वचनं यथा ॥ ५० ॥ गंगा तु सरितां श्रेष्ठा तथा चैव सरस्वती ॥ कावेरी देविका चैव सिंधुः सालकुटी तथा ॥५१॥ सरयूः शतरुद्रा च मही चार्मिलया सह ॥ गोदावरी तथा पुण्या तथैव यमुना नदी ॥ ५२ ॥ पयोष्णी च शतद्रुश्च तथा धर्मनदी शुभा ॥ एताश्चान्याश्च सरितः सर्वपापहराः स्मृताः ॥ ५३ ॥ किं तु ते कारणं तात वक्ष्यामि नृपसत्तम ॥ समुद्राः सरितः सर्वाः कल्पेकल्पे क्षयं गताः ॥५४॥ सप्तकल्पक्षये क्षीणे न मृता तेन नर्मदा ॥ नर्मदैकैव राजेंद्र परं तिष्ठत्सरिद्वरा ॥ ५५ ॥ तोयपूर्णा महाभाग मुनिसंघैरभिष्टुता ॥ गंगाद्याः सरितश्चान्याः कल्पेकल्पे क्षयं गताः ॥ ५६ ॥ एषा देवी पुरा दृष्टा तेन वक्ष्यामि तेऽनघ ॥ ५७ ॥ आश्चर्यभूता राजेंद्र त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ ५८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखंडे रेवामांहात्म्यवर्णनन्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ सप्तकल्पक्षया घोरास्त्वया दृष्टा महामुने ॥ न चापीहास्ति भगवन्दीर्घायुरिह कश्चन ॥ १ ॥ त्वया ह्येकार्णवे सुप्तः पद्मनाभः सुरारिहा ॥ दृष्टः सहस्रचरणः सहस्रनयनोदरः ॥ २ ॥ त्वं किलानुग्रहात्तस्य दह्यमाने चराचरे ॥ न क्षयं समनुप्राप्तो वरदानान्महात्मनः ॥ ॥ ३ ॥ किं त्वयाश्चर्यभूतं हि दृष्टं च भ्रमताऽनघ ॥ एतदाचक्ष्व भगवन्परं कौतूहलं हि मे ॥ ४ ॥ संप्राप्ते च महाघोरे युगस्यांते महाक्षये ॥ अनावृष्टिहते लोके पुरा वर्षशताधिके ॥ ५ ॥ औषधीनां क्षये घोरे देवदानववर्जिते ॥ निर्वीर्य्ये निर्वषट्कारे कलिना दूषिते भृशम् ॥ ६ ॥ सरित्सरस्तडागेषु पल्वलोपवनेषु च ॥ संशुष्केषु तदा ब्रह्मन्निराकारे युगक्षये ॥ ७ ॥ जनं प्राप्ते महर्ल्लोके ब्रह्मक्षत्रविशादयः ॥ ऋषयश्च महात्मानो दिव्यतेजःसमन्विताः ॥ ८ ॥ स्थितानि कानि भूतानि गतान्येव महामुने ॥ एतत्सर्वं महाभाग कथयस्व

पृथक्पृथक् ॥ ९ ॥ भूतानि कानि विप्रेंद्र कथं सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ब्रह्मविष्णिवन्द्ररुद्राणां काले प्राप्ते सुदारुणे ॥ १० ॥ एवमुक्तस्ततः सोऽथ धर्मरा
जेन धीमता ॥ मार्कंडः प्रत्युवाचेदमृषिसंघैः समावृतः ॥ ११ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृण्वंतु ऋषयः सर्वे त्वया सह नरेश्वर ॥ महत्पु
राणं पूर्वोक्तं शंभुना वायुदैवते ॥ १२ ॥ वायोः सकाशात्स्कंदेन श्रुतमेतत्पुरातनम् ॥ वशिष्ठः श्रुतवांस्तस्मात्पराशरस्ततः परम् ॥ १३ ॥ तस्माच्च
जातूकर्ण्येन तस्माच्चैव महर्षिभिः ॥ एवं परंपराप्रोक्तं शतसंख्यैर्द्विजोत्तमैः ॥ १४ ॥ संहिता शतसाहस्री पुरोक्ता शंभुना किल ॥ आलोड्य सर्वशा
स्त्राणि वेदार्थं तत्त्वतः पुरा ॥ १५ ॥ युगरूपेण सा पश्चाच्चतुर्द्धा विनियोजिता ॥ मंदप्रज्ञानुसारेण नराणां तु महर्षिभिः ॥ १६ ॥ आराध्य पशु
भर्त्तारं मया पूर्वं महेश्वरम् ॥ पुराणं श्रुतमेतद्धि तत्ते वक्ष्याम्यशेषतः ॥ १७ ॥ यच्छ्रुत्वा मुच्यते जंतुः सर्वपापैर्नरेश्वर ॥ मानसैः कर्मजैश्चैव सप्तजन्म
सुसंचितैः ॥ १८ ॥ सप्तकल्पक्षया घोरा मया दृष्टाः पुनःपुनः ॥ प्रसादाद्देवदेवस्य विष्णोश्च परमेष्ठिनः ॥ १९ ॥ द्वादशादित्यनिर्दग्धे जगत्ये
कार्णवीकृते ॥ श्रांतोऽहं विभ्रमंस्तत्र तरन्बाहुभिरर्णवम् ॥ २० ॥ अथाहं सलिले राजन्नादित्यसमरूपिणम् ॥ पुरा पुरुषमद्राक्षमनादिनिधनं प्रभुम्॥
॥ २१ ॥ शृंगं चैवाद्रिराजस्य भासयंतं दिशो दश ॥ द्वितीयोन्यो मनुर्दृष्टः पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ २२ ॥ अगाधे भ्रमते सोपि तमोभूते महार्णवे ॥
अविश्रमन्मुहूर्त्तं तु चक्रारूढ इव भ्रमन् ॥ २३ ॥ अथाहं भयादुद्विग्नस्तरन्बाहुभिरर्णवम् ॥ तत्रस्थोहं महामत्स्यमपश्यं मदसंयुतम् ॥ २४ ॥ ततो
ऽब्रवीत्स मां दृष्ट्वा एह्येहीति च भारत ॥ परं प्रधानः सर्वेषां मत्स्यरूपो महेश्वरः ॥ २५ ॥ ततोऽहं त्वरया गत्वा तन्मुखे मनुजेश्वर ॥ सुश्रांतो विग
तज्ञानः परं निर्वेदमागतः ॥ २६ ॥ ततोऽद्राक्षं समुद्रांते महदावर्त्तसंकुलाम् ॥ उद्यत्तरंगसलिलां फेनपुंजाट्टहासिनीम् ॥ २७ ॥ नदीं कामगमां
पुण्यां झषमीनसमाकुलाम् ॥ नद्यास्तस्यास्तु मध्यस्था प्रमदा कामरूपिणी ॥ २८ ॥ नीलोत्पलदलश्यामा महत्प्रक्षोभवाहिनी ॥ दिव्यहाटकचि
त्रांगी कनकोज्ज्वलशोभिता ॥ २९ ॥ द्वाभ्यां संगृह्य जानुभ्यां महत्पोतं व्यवस्थिता ॥ तां मनुः प्रत्युवाचेदं का त्वं दिव्यवरांगने ॥ ३० ॥ तिष्ठसे
केन कार्येण त्वमत्र सुरसुंदरि ॥ सुरासुरगणे नष्टे भ्रमसे लीलयार्णवे ॥३१॥ सरितः सागराः शैलाः क्षयं प्राप्ता ह्यनेकशः ॥ त्वमेका तु कथं साध्वि
तिष्ठसे कारणं महत् ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहं देवि कथयस्व ह्यशेषतः ॥ ३२ ॥ ॥ अबलोवाच ॥ ॥ ईश्वरांगसमुद्भूता ह्यमृतानाम विश्रुता ॥ सरि
त्पापहरा पुण्या मामाश्रित्य भयं कुतः ॥ ३३ ॥ साहं पोतमिमं तुभ्यं गृहीत्वा ह्यागता द्विज ॥ न ह्यस्य पोतस्य क्षयो यत्र तिष्ठति शंकरः ॥३४॥

---

१ निर्देशानिर्वृतः—इ० पा० ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ मनुना सह राजेंद्र पोतारूढो ह्यहं तदा ॥ ३५ ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा प्रणम्य शिरसा
विभुम् ॥ व्यापिनं परमेशानमस्तौषमभयप्रदम् ॥ ३६ ॥ सद्योजाताय देवाय वामदेवाय वै नमः ॥ भवेभवे नमस्तुभ्यं भक्तिगम्याय ते नमः ॥
॥ ३७ ॥ भूर्भुवाय नमस्तुभ्यं रामज्येष्ठाय वै नमः ॥ नमस्ते भद्र[1]कालाय कलिरूपाय वै नमः ॥ ३८ ॥ अचिंत्याव्यक्तरूपाय महादेवाय धामने ॥
विद्महे देवदेवाय तन्नो रुद्र नमोनमः ॥ ३९ ॥ जगत्सृष्टिविनाशानां कारणाय नमोनमः ॥ एवं स्तुतो महादेवः पूर्वं सृष्ट्या मयाऽनघ ॥ ४० ॥
प्रसन्नोमा[2]ऽवदत्पश्चाद्वरं वरय सुव्रत ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहा
त्म्ये मार्कण्डेयधर्मराजसंवादे कल्पक्षये मार्कण्डेयकृतपोताधीरोहणवृत्तान्तवर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततोऽर्णवात्समुत्तीर्य्य त्रिकूटशिखरे स्थितम् ॥ महाकनकवर्णाभे नानावर्णशिलाचिते ॥ १ ॥ महाशृंगे समासीनं
रुद्रकोटिसमन्वितम् ॥ महादेवं महात्मानमीशानमजमव्ययम् ॥ २ ॥ सर्वभूतमयं तात मनुना सह सुव्रत ॥ भूयो ववंदे चरणौ सर्व्व
देवनमस्कृतौ ॥ ३ ॥ तत्काले युगसाहस्रं सह रुद्रेण मानद ॥ तस्मिन्नेकार्णवे घोरे स्थितोऽहं कुरुनंदन ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु मे तात परं कौतूहलं हृदि ॥ जातं तत्कथयस्वेति शृण्वतः सह बांधवैः ॥ ५ ॥ का सा पद्मपला
शाक्षी तमोभूते महार्णवे ॥ योगिवद्भ्रमते नित्यं रुद्रजां स्वां च याब्रवीत् ॥ ६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एतमेव मया प्रश्नं
पुरा पृष्टो मनुः स्वयम् ॥ तदेव तेऽद्य वक्ष्यामि अबलायाः समुद्भवम् ॥ ७ ॥ व्यतीतायां निशायां तु ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ततः प्रभाते विमले
सृज्यमानेषु जन्तुषु ॥ ८ ॥ मनुं प्रणम्य शिरसा पृच्छाम्येतद्युधिष्ठिर ॥ केयं पद्मपलाशाक्षी श्यामा चंद्रनिभानना ॥ ९ ॥ एकार्णवे
भ्रमत्येका रुद्रजाऽस्मीति वादिनी ॥ सावित्री वेदमाता च ह्यथवा सा सरस्वती ॥ १० ॥ मंदाकिनी सरिच्छ्रेष्ठा लक्ष्मीर्वा किमथो उमा ॥
कालरात्रिर्भवेत्साक्षात्प्रकृतिर्वा सुखोचिता ॥ ११ ॥ एतदाचक्ष्व भगवन्का सा ह्यमृतसंभवा ॥ चरत्येकार्णवे घोरे प्रनष्टोरगराक्षसे ॥ १२ ॥
॥ ॥ मनुरुवाच ॥ ॥ शृणु वत्स यथान्यायमस्या वक्ष्यामि संभवम् ॥ यया रुद्रसमुद्भूता या चेयं वरवर्णिनी ॥ १३ ॥ पुरा शिवः शांततनु
श्चचार विपुलं तपः ॥ हितार्थं सर्वलोकानामुमया सह शंकरः ॥ १४ ॥ ऋक्षशैलं समारुह्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ अदृश्यः सर्वभूतानां:सर्वभूता

---

१ रुद्रकालाय--इ० पा०। २ मा--माम्

त्मको वशी ॥ १५ ॥ तपतस्तस्य देवस्य स्वेदः समभवत्किल ॥ तं गिरिं प्लावयामास स स्वेदो रुद्रसंभवः ॥ १६ ॥ तस्मादासीत्समुद्भूता महापुण्या सरिद्वरा ॥ या सा त्वयार्णवे दृष्टा पद्मपत्रायतेक्षणा ॥ १७ ॥ स्त्रीरूपं समवस्थाय रुद्रमाराधयत्पुरा ॥ आद्ये कृतयुगे तस्मिन्समानामयुतं नृप ॥ १८ ॥ ततस्तुष्टो महादेव उमया सह शंकरः ॥ ब्रूहि त्वं तु महाभागे यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ १९ ॥ ॥ सरिदुवाच ॥ ॥ प्रलये समनुप्राप्ते नष्टे स्थावरजंगमे ॥ प्रसादात्तव देवेश अक्षयाहं भवे प्रभो ॥ २० ॥ सरित्सु सागरेष्वेव पर्वतेषु क्षयिष्वपि ॥ तव प्रसादाद्देवेश पुण्या क्षय्या भवे प्रभो ॥ २१ ॥ पापोपपातकैर्युक्ता महापातकिनोऽपि ये ॥ मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यो भक्त्या स्नात्वा तु शंकर ॥ २२ ॥ उत्तरे जाह्नवी देशे महापातकनाशिनी ॥ भवामि दक्षिणे मार्गे यद्येवं सुरपूजिता ॥ २३ ॥ स्वर्गादागम्य गंगेति यथा ख्याता क्षितौ विभो ॥ तथा दक्षिणगंगेति भवेयं त्रिदशेश्वर ॥ २४ ॥ पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु स्नात्वा यल्लभते फलम् ॥ तत्फलं लभते मर्त्त्यो भक्त्या स्नात्वा महेश्वर ॥ २५ ॥ ब्रह्महत्यादिकं पापं यदास्ते संचितं क्वचित् ॥ माससमात्रेण तद्देव क्षयं यात्ववगाहनात् ॥ २६ ॥ यत्फलं सर्व्ववेदेषु सर्वयज्ञेषु शंकर ॥ अवगाहेन तत्सर्वं भवत्विति मतिर्मम ॥ २७ ॥ सर्वदानोपवासेषु सर्वतीर्थावगाहने ॥ तत्फलं मम तोयेन जायतामिति शंकर ॥ २८ ॥ मम तीरे नरा ये तु अर्च्चयंति महेश्वरम् ॥ ते गतास्तव लोकं स्युरेतदेव भवेच्छिव ॥ २९ ॥ मम कूले महेशान उमया सह दैवतैः ॥ वस नित्यं जगन्नाथ एष एव वरो मम ॥ ३० ॥ सुकर्मा वा विकर्मा वा शांतो दांतो जितेंद्रियः ॥ मृतो जंतुर्मम जले गच्छतादमरावतीम् ॥ ३१ ॥ त्रिषु लोकेषु विख्याता महापतकनाशिनी ॥ भवामि देवदेवेश प्रसन्नो यदि मन्यसे ॥ ३२ ॥ एतांश्चान्यान्वरान्दिव्यान्प्रार्थितो नृपसत्तम ॥ नर्म्मदया ततः प्राह प्रसन्नो वृषवाहनः ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीमहेश उवाच ॥ ॥ एवं भवतु कल्याणि यत्त्वयोक्तमनिन्दिते ॥ नान्या वरार्हा लोकेषु मुक्त्वा त्वां कमलेक्षणे ॥ ३४ ॥ यदैव मम देहात्त्वं समुद्भूता वरानने ॥ तदैव सर्वपापानां मोचिनी त्वं न संशयः ॥ ३५ ॥ कल्पक्षयकरे काले काले घोरे विशेषतः ॥ उत्तरं कूलमाश्रित्य निवसंति च ये नराः ॥ ३६ ॥ अपि कीटपतंगाश्च वृक्षगुल्मलतादयः ॥ आदेहपतनाद्देवि तेऽपि यास्यन्ति सद्गतिम् ॥ ३७ ॥ दक्षिणं कूलमाश्रित्य ये द्विजा धर्मवत्सलाः ॥ आ मृत्योर्न्निवसिष्यन्ति तेःगताः पितृमंदिरे ॥ ३८ ॥ अहं हि तव वाक्येन कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ त्वत्तीरे निवसिष्यामि सदैव ह्युमया समम् ॥ ३९ ॥ एवं देवि महादेवि एवमेव न संशयः ॥ ब्रह्मेन्द्रचन्द्रवरुणैः साध्यैश्च सह विष्णुना ॥ ४० ॥ उत्तरे देवि ते कूले वसिष्यन्ति ममाज्ञया ॥ दक्षिणे पितृभिः सार्द्धं तथान्ये सुरसुन्दरि ॥ ४१ ॥ वसिष्यंति मया

सार्द्धमेष ते वर उत्तमः ॥ गच्छगच्छ महाभागे मर्त्यान्पापाद्विमोचय ॥ ४२ ॥ सहिता ऋषिसंघैश्च तथा सिद्धसुरासुरैः ॥ एवमुक्त्वा महादेव उमया सहितो विभुः ॥ ४३ ॥ वंद्यमानोऽथ मनुना मया चादर्शनं गतः ॥ तेन चैषा महापुण्या महापातकनाशिनी ॥ ४४ ॥ कथिता पृच्छयते या ते मा ते भवतु विस्मयः ॥ एषा गंगा महापुण्या त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ ४५ ॥ दशभिः पंचभिः स्रोतैः प्लावयन्ती दिशो दश ॥ शोणो महानदश्चैव नर्मदा सुरसा कृता ॥ ४६ ॥ मंदाकिनी दशार्णा च चित्रकूटा तथैव च ॥ तमसा विदशा चैव करभा यमुना तथा ॥ ४७ ॥ चित्रोत्पला विपाशा च रंजना वालुवाहिनी ॥ ऋक्षपादप्रसूतास्ताः सर्वा वै रुद्रसंभवाः ॥ ४८ ॥ सर्वपापहराः पुण्याः सर्वमंगलदाः शिवाः ॥ इत्येतैर्नामभिर्दिव्यैः स्तूयते वेदापारगैः ॥ ४९ ॥ पुराणज्ञैर्महाभागैराज्यपैः सोमपैस्तथा ॥ इत्येतत्सर्वमाख्यातं महाभाग्यं नरोत्तम ॥ ५० ॥ मनुनोक्तं पुरा मह्यममृतायाः समुद्भवम् ॥ पुण्यं पवित्रमतुलं रुद्रोद्गीतमिदं शुभम् ॥ ५१ ॥ ये नराः कीर्त्तयिष्यंति भक्त्या शृण्वंति येऽपि च ॥ प्रातरुत्थाय नामानि दश पंच च भारत ॥ ५२ ॥ ते नराः सकलं पुण्यं लभिष्यंत्यवगाहजम् ॥ विमानेनार्कवर्णेन घंटाशतनिनादिना ॥ ५३ ॥ त्यक्त्वा मानुष्यकं भावं यास्यंति परमां गतिम् ॥ ५४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदापञ्चदशनामवर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आश्चर्यमेतदखिलं कथितं भो द्विजोत्तम ॥ विस्मयं परमापन्ना ऋषिसंघा मया सह ॥ १ ॥ अहो भगवती पुण्या नर्मदेयमयोनिजा ॥ रुद्रदेहाद्विनिष्क्रांता महापापक्षयंकरी ॥ २ ॥ सप्तकल्पक्षये प्राप्ते त्वयेयं सह सुव्रत ॥ न मृता च महाभागा किमतः पुण्यमुत्तमम् ॥ ३ ॥ के ते कल्पाः समुद्दिष्टाः सप्त कल्पक्षयंकराः ॥ न मृता चेदियं देवी त्वं चैव ऋषिपुंगव ॥ ४ ॥ अपक्षिगणसंघाते जगत्येकार्णवीकृते ॥ कीदृग्रूपः समभवन्महादेवो युगक्षये ॥ ५ ॥ कथं संहरते विश्वं कथं चाऽस्ते महार्णवे ॥ कथं च सृजते विश्वं कथं धारयते प्रजाः ॥ ६ ॥ कीदृग्रूपा भवेद्देवी सरिदेकार्णवीकृते ॥ किमर्थं नर्मदा प्रोक्ता रेवेति च कथं स्मृता ॥ ७ ॥ अंजनेति किमर्थं वा किमर्थं सुरसेति च ॥ मंदाकिनी किमर्थं च शोणश्चेति कथं भवेत् ॥ ८ ॥ त्रिकूटेति किमर्थं वा किमर्थं वालुवाहिनी ॥ कोटिकोटयो हि तीर्थानां प्रविष्टा या महार्णवम् ॥ ९ ॥ कियत्यः सरितां कोटयो नर्मदां समुपासते ॥ यज्ञोपवीतैर्ऋषिभिर्देवताभिस्तथैव च ॥ १० ॥ विभक्तेयं किमर्थं च श्रूयते मुनिसत्तम ॥ वैष्णवीति पुराणज्ञैः किमर्थमिह चोच्यते ॥ ११ ॥ केषु स्थानेषु तीर्थेषु पूजनीया सरिद्वरा ॥ तीर्थानि च

---

१ अनुत्तमम्—इ० पा० ।

पृथग्ब्रूहि यत्र संनिहितो हरः ॥ १२ ॥ यत्प्रमाणा च सा देवी या रुद्रेण विनिर्मिता ॥ कीदृशानि च कर्माणि रुद्रेण कथितानि ते ॥ १३ ॥ कथं
म्लेच्छसमाकीर्णो देशोऽयं द्विजसत्तम ॥ एतदाचक्ष्व मां ब्रह्मन्मार्कण्डेय महामते ॥ १४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृण्वंतु ऋषयः सर्वे
त्वं च तात युधिष्ठिर ॥ पुराणं नर्मदायां तु कथितं च त्रिशूलिना ॥ १५ ॥ वायोः सकाशाच्च मया तेनापि च महेश्वरात् ॥ अशक्यत्वान्मनुष्याणां
संक्षिप्तमृषिभिः पुरा ॥ १६ ॥ मायूरं प्रथमं तात कौर्म्यं च तदनंतरम् ॥ पुरं तथा कौशिकं च मात्स्यं द्विरदमेव च ॥ १७ ॥ वाराहं यन्मया दृष्टं
वैष्णवं चाष्टमं परम् ॥ न्यग्रोधाख्यमतश्चासीदाकांक्षं पुनरुत्तमम् ॥ १८ ॥ पद्मं च तामसं चैव संवर्त्तोद्वर्त्तमेव च ॥ महाप्रलयमित्याहुः पुराणे वेद
चिंतकाः ॥ १९ ॥ एतत्संक्षेपतः सर्वं संक्षिप्तं तैर्महात्मभिः ॥ विभक्तं च चतुर्भागैर्ब्रह्माद्यैश्च महर्षिभिः ॥ २० ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि पुराणार्थविशा
रद ॥ सप्त कल्पा महाघोरा यैरियं न मृता सरित् ॥ २१ ॥ आजंगमं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् ॥ नष्टचंद्रार्ककिरणमासीद्भूतविवर्जितम् ॥
॥ २२ ॥ तमसोंऽते महानाम्ना पुरुषः स जगद्गुरुः ॥ चचार तस्मिन्नेकाकी व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ॥ २३ ॥ स चोंकारमयोऽतीतो गायत्रीमसृज
द्द्विजः[1] ॥ स तया सार्द्धमीशानश्चिक्रीड पुरुषो विराट् ॥ २४ ॥ स्वदेहादसृजद्विश्वं पंचभूतात्मसंज्ञितम् ॥ क्रीडन्सममसृजद्विश्वं पंचभूतात्मसंज्ञितम् ॥
॥ २५ ॥ क्रीडन्[2]सृजद्विराट्संज्ञः सबीजं च हिरण्मयम् ॥ तच्चांडमभवद्दिव्यं द्वादशादित्यसन्निभम् ॥ २६ ॥ तद्भित्त्वा पुरुषो जज्ञे चतुर्वक्त्रः
पितामहः ॥ सोऽसृजद्विश्वमेवं तु सदेवासुरमानुषम् ॥ २७ ॥ सतिर्यक्पशुपक्षीकं स्वेदांडजजरायुजम् ॥ एतदंडं पुराणेषु प्रथमं परिकीर्तितम् ॥
॥ २८॥ पूर्वकल्पे नृपश्रेष्ठ क्रीडंत्या परमेष्ठिना ॥ उमया सह रुद्रस्य क्रीडतश्चार्णवीकृतः ॥ २९ ॥ हर्षाज्जज्ञे शुभा कन्या उमायाः
स्वेदसंभवा ॥ शर्वस्योरःस्थलाज्जज्ञे उमा कुचविमर्दनात् ॥ ३० ॥ स्वेदाद्विजज्ञे महती कन्या राजीवलोचना ॥ द्वितीयः संभवो यस्या
रुद्रदेहाद्युधिष्ठिर ॥ ३१ ॥ सा परिभ्रमते लोकान्सदेवासुरमानवान् ॥ त्रैलोक्योन्मादजननी रूपेणाऽप्रतिमा तदा ॥ ३२ ॥ तां
दृष्ट्वा देवदैत्येंद्रा मोहिता लभते कथम् ॥ मृगयंति स्म तां कन्यामितश्चेतश्च भारत ॥ ३३ ॥ हावभावविलासैश्च मोहयत्यखिलं
जगत् ॥ भ्रमते दिव्यरूपा सा विद्युत्सौदामिनी यथा ॥ ३४ ॥ मेघमध्ये स्थिता भाभिः सर्वयोषिदनुत्तमा ॥ ततो रुद्रं सुराः सर्वे दैत्याश्च
सह दानवैः ॥ ३५ ॥ वरयंति स्म तां कन्यां कामेनाऽऽकुलिता भृशम् ॥ ततोऽब्रवीन्महादेवो देवदानवयोर्द्वयोः ॥ ३६ ॥ बलेन तेजसा

---

[1] द्विजः--मूलरूपादुत्पन्नो द्वितीयः पुरुषः--इत्यर्थः । [2] अडभाव आर्षः--असृजत् ।

चैव ह्यधिको यो भविष्यति ॥ स इमां प्राप्स्यते कन्यां नान्यथा वै सुरोत्तमाः ॥ ३७॥ ततो देवासुराः सर्वे कन्यां वै समुपागमन् ॥ अहमेनां
ग्रहीष्यामि अहमेनामिति ब्रुवन्[1] ॥ ३८ ॥ पश्यतामेव सर्वेषां सा कन्यांऽतरधीयत ॥ पुनस्तां ददृशुः सर्वे योजनांतरधिष्ठिताम् ॥ ३९ ॥ जग्मु
स्ते त्वरिताः सर्वे यत्र सा समदृश्यत ॥ त्रिभिश्चतुर्भिश्च तथा योजनैर्दशभिः पुनः ॥ ४० ॥ धिष्ठितां समपश्यंस्ते सर्वे मातंगगामिनीम् ॥
योजनानां शतैर्भूयः सहस्रैश्चाप्यधिष्ठिताम् ॥ ४१ ॥ तथा शतसहस्रेण लघुत्वात्समदृश्यत ॥ अग्रतः पृष्ठतश्चैव दिशासु विदिशासु च ॥
॥ ४२ ॥ तां पश्यंति वरारोहामेकधा बहुधा पुनः ॥ दिव्यवर्षसहस्रं तु भ्रामितास्ते तया पुरा ॥ ४३ ॥ न चावाप्ता तु सा कन्या महादेवांगसंभवा ॥
सहोमया ततो देवो जहासोच्चैः पुनःपुनः ॥ ४४ ॥ गणास्तालकसंपातैर्नृत्यंति च मुदान्विताः ॥ अकस्माद्दृश्यते कन्या शंकरस्य समी
पगा ॥ ४५ ॥ तां दृष्ट्वा विस्मयापन्ना देवा यांति पराङ्मुखाः ॥ तस्याश्चक्रे ततो नाम स्वयमेव पिनाकधृक् ॥ ४६ ॥ नर्म चैभ्यो ददे यस्मात्तत्कृ
तैश्चेष्टितैः पृथक् ॥ भविष्यसि वरारोहे सरिच्छ्रेष्ठा तु नर्म्मदा ॥ ४७ ॥ स्वरूपमास्थितो देवः प्राप हास्यं यतो भुवि ॥ नर्मदा तेन चोक्तेयं
सुशीतलजला शिवा ॥ ४८ ॥ सप्तकल्पक्षये जाते यदुक्तं शंभुना पुरा ॥ न मृता तेन राजेंद्र नर्मदा ख्यातिमागता ॥ ४९ ॥ ततस्तामददात्क
न्यां शीलवतीं सुशोभनाम् ॥ महार्णवाय देवेशः सर्वभूतपतिः प्रभुः ॥ ५० ॥ ततः सा ऋक्षशैलेंद्रात्फेनपुंजाट्टहासिनी ॥ विवेश नर्मदा देवी
समुद्रं सरितां पतिम् ॥ ५१ ॥ एवं ब्राह्मे पुरा कल्पे समुद्भूतेयमीश्वरात् ॥ मात्स्ये कल्पे मया दृष्टा समाख्याता मया शृणु ॥ ५२ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्यनर्मदानामनिरुक्तिवर्णनंनाम पञ्चमोऽध्यायः
॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुनर्युगांते संप्राप्ते तृतीये नृपसत्तम ॥ द्वादशार्कवपुर्भूत्वा भगवान्नीललोहितः ॥ १ ॥ सप्तद्वीप
समुद्रांतां सशैलवनकाननाम् ॥ निर्दग्धां तु महीं कृत्स्नां कालो भूत्वा महेश्वरः ॥ २ ॥ ततो महाघनो भूत्वा प्लावयामास वारिणा ॥ कृष्णं कृष्ण
वपुस्त्वेनां विद्युच्चंद्रायुधांकिताम् ॥ ३ ॥ प्लावयित्वा जगत्सर्व्वं तस्मिन्नेकार्णवीकृते ॥ सुष्वाप विमले तोये जगत्संक्षिप्य मायया ॥ ४ ॥ ततोऽहं
भ्रममास्तु तमोभूते महार्णवे ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु वायुभूते महेश्वरे ॥ ५ ॥ ओंकृत्वा देवदेवेशं येनेदं गहनीकृतम् ॥ ध्यायमानस्ततो देवं राजेंद्र
विमले जले ॥६॥ तस्मिन्महार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजंगमे ॥ मयूरं स्वर्णपत्राढ्यमपश्यंसहसा जले ॥ विचित्रचन्द्रकोपेतं नीलकंठं सुलोचनम् ॥७॥

---

[1] ब्रुवन्—ब्रुवन्तः—इत्यपेक्षितम् प्रत्येकाभिप्रायेण चैकवचनम् ।

ततो मयूरः स महार्णवांते विक्षोभयित्वा हि महारवेण ॥ चचार देवस्त्रिशिखी शिखंडी त्रैलोक्यगोप्ता स महानुभावः ॥ ८ ॥ शिवश्च
रौद्रेण मयूररूपिणा विक्षोभ्यमाणे सलिलेऽपि तस्मिन् ॥ सह भ्रमंतीं च महार्णवांते सरिन्महौघां[1] सुमहान्ददर्श ॥ ९ ॥ स तां महादेवमयूररूपो
दृष्ट्वा भ्रमंतीं सहसोर्मिजालैः ॥ का त्वं शुभे शाश्वतदेहभूता क्षयं न यातासि महाक्षयांते ॥ १० ॥ देवासुरगणे नष्टे सरित्सरमहार्णवे ॥ का त्वं भ्रम
सि पद्माक्षि क्व गतासि च न क्षयम् ॥ ११ ॥ ॥ नर्मदोवाच ॥ ॥ तव प्रसादाद्देवेश मृत्युर्मम न विद्यते ॥ सृज देव पुनर्विश्वं शर्वरी क्षयमागता
॥ १२ ॥ एवमुक्तो महादेवो व्यधुनोत्पक्षपंजरम् ॥ तावत्पंजरमध्यांते तस्य पक्षाद्विनिःसृताः ॥ १३ ॥ तावंतो देवदैत्येंद्राः पक्षाभ्यां तस्य जज्ञिरे ॥
तेषां मध्ये पुनः सा तु नर्मदा भ्रमते सरित् ॥ १४ ॥ ततश्चान्यो महाशैलो दृश्यते भरतर्षभ ॥ त्रिभिः कूटैः सुविस्तीर्णैः शृंगवानिव गोवृषः
॥ १५ ॥ त्रिकूटस्तु इति ख्यातः सर्वरत्नैर्विभूषितः ॥ ततस्तस्मात्त्रिकूटाच्च प्लावयंती महीं ययौ ॥ १६ ॥ त्रिकूटी तेन विख्याता पितॄणां
त्रायणी परा ॥ द्वितीयाच्च ततो गङ्गा विस्तीर्णा धरणीतले ॥ १७ ॥ तृतीयं च ततः शृंगं सप्तधा खंडशो गतम् ॥ जंबूद्वीपे तु संजाताः
सप्त ते कुलपर्वताः ॥ १८ ॥ चन्द्रनक्षत्रसहिता ग्रहग्रामनदीनदाः ॥ अंडजं स्वेदजं जातमुद्भिज्जं च जरायुजम् ॥ १९ ॥ एवं जगदिदं
सर्व्वं मयूरादभवत्पुरा ॥ समस्तं नरशार्दूल महादेवसमुद्भवम् ॥ २० ॥ ततो नदीः समुद्रांश्च संविभज्य पृथक्पृथक् ॥ नर्मदामाह
देवेशो गच्छ त्वं दक्षिणां दिशम् ॥ २१ ॥ एवं सा दक्षिणा गंगा महापातकनाशिनी ॥ उत्तरे जाह्नवी देशे पुण्या त्वं दक्षिणे शुभा
॥ २२ ॥ यथा गंगा महापुण्या मम मस्तकसंभवा ॥ तद्विशिष्टा महाभागे त्वं चैवेति न संशयः ॥ २३ ॥ त्वया सह भविष्यामि एकेनांशेन
सुव्रते ॥ महापातकयुक्तानामौषधं त्वं भविष्यसि ॥ २४ ॥ एवमुक्ता तु देवेन महापातकनाशिनी ॥ दक्षिणं दिग्विभागं तु सा जगामाऽऽशु
विक्रमा ॥ २५ ॥ ऋक्षशैलेंद्रमासाद्य[2] चंद्रमौलेरनुग्रहात् ॥ वार्योघैः प्रस्थिता यस्मान्महादेवप्रणोदिता ॥ २६ ॥ महता चाऽपि वेगेन
यस्मादेषा समुच्छ्रिता ॥ महती तेन सा[3] प्रोक्ता महादेवान्महीपते ॥ २७ ॥ तपतस्तस्य देवस्य शूलाग्राद्विंदवोऽपतन् ॥ तेनैषा शोणसंज्ञा तु दश
सप्त च ताः स्मृताः ॥ २८ ॥ सर्वेषां नर्मदा पुण्या रुद्रदेहाद्विनिःसृता ॥ सर्वाभ्यश्च सरिद्भ्यश्च वरदानान्महात्मनः ॥ २९ ॥ शंकराऽनुग्रहाद्देवी
महापातकनाशिनी ॥ यस्मान्महार्णवे घोरे दृश्यते महती च सा ॥ ३० ॥ सुव्यक्तांगी महाकाया महती तेन सा स्मृता ॥ तस्माद्विक्षोभ्यमाणा हि

---

[1] सरिन्महौघाम्-महौघां सरितम्-इत्यर्थः । [2] ऋषिशैलेन्द्रम्-इ० पा० । [3] संप्रोक्ता-इ० पा० ।

दिग्गजैरंबुदोपमैः ॥ ३१ ॥ कलुषत्वं नयत्येव रसेन सुरसा तथा ॥ कृपां करोति सा यस्माल्लोकानामभयप्रदा ॥ ३२ ॥ संसारार्णवमग्नानां तेन चैषा कृपा स्मृता ॥ पुरा कृतयुगे पुण्ये दिव्यमन्दारभूषिता ॥ ३३ ॥ कल्पवृक्षसमाकीर्णा रोहीतकसमाकुला ॥ वहत्येषा च मंदेन तेन मंदाकिनी स्मृता ॥३४॥ भित्त्वा महार्णवं क्षिप्रं यस्माल्लोकमिहागता ॥ पूज्या सुरैश्च सिद्धैश्च तस्मादेषा महार्णवा ॥ ३५ ॥ विचित्रोत्पलसंघातैर्ऋक्षद्विपसमाकुला ॥ ३६ ॥ भित्त्वा शैलं च विपुलं प्रयात्येवं महार्णवम् ॥ भ्रामयंती दिशः सर्वा रवेण महता पुरा ॥ ३७ ॥ प्लावयन्ती विराजंती तेन रेवा इति स्मृता ॥ भार्यापुत्रसुदुःखाढ्यान्नराञ्छापैः समावृतान् ॥३८॥ विपापान्कुरुते यस्माद्विपापा तेन सा स्मृता ॥ विण्मूत्रनिचयां घोरां पांशुशोणितकर्दमाम् ॥ ३९ ॥ पाशैर्न्नित्यं तु संबाधां यस्मान्मोचयते भृशम् ॥ विपाशेति च सा प्रोक्ता संसारार्णवतारिणी ॥ ४० ॥ नर्मदा विमलांभा च विमलेंदुशुभानना ॥ तमीभूते महाघोरे यस्मादेषा महाप्रभा ॥ ४१ ॥ विमला तेन सा प्रोक्ता विद्वद्भिर्नृपसत्तम ॥ करैरिंदुकरप्रख्यैः सूर्यरश्मिसमप्रभा ॥ ४२ ॥ क्षरंती मोदते विश्वं करभा तेन चोच्यते ॥ यस्माद्रंजयते लोकान्दर्शनादेव भारत ॥ ४३ ॥ रंजनाद्रंजना प्रोक्ता धात्वर्थे राजसत्तम ॥ तृणवीरुधगुल्माद्यास्तिर्यंचः पक्षिणस्तथा ॥ तानुद्धूतान्नयेत्स्वर्गं तेनोक्ता वायुवाहिनी ॥ ४४ ॥ एवं यो वेत्ति नामानि निर्गमं च विशेषतः ॥ स याति पापविमुक्तो रुद्रलोकं न संशयः ॥ ४५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये सहेतुकरेवानाममाहात्म्यवर्णने मयूरकल्पसमुद्भवोनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुनरेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजंगमे ॥ सलिलेनाप्लुते लोके निरालोके तमोद्भवे ॥ १ ॥ ब्रह्मैको विचरंस्तत्र तमीभूते महार्णवे ॥ दिव्यवर्षसहस्रं तु खद्योत इव रूपवान् ॥ २ ॥ शेते योजनसाहस्रमप्रमेयमनुत्तमम् ॥ द्वादशादित्यसंकाशं सहस्रचरणेक्षणम् ॥ ३ ॥ प्रसुप्तं चार्णवे घोरे ह्यपश्यत्कूर्मरूपिणम् ॥ तं दृष्ट्वा विस्मयापन्नो ब्रह्मा बोधयते शनैः ॥ ४ ॥ स्तुतिभिर्मंगलैश्चैव वेदवेदांगसंभवैः ॥ वाचस्पते विबुध्यस्व महाभूत नमोऽस्तु ते ॥ ५ ॥ तवोदरे जगत्सर्वं तिष्ठते परमेश्वर ॥ तद्विमुंच महासत्त्व यत्पूर्वं संहृतं त्वया ॥ ६ ॥ व्यतीता रजनी ब्राह्मी दिनं समनुवर्त्तते ॥ निरीक्ष्य सर्वलोकेश येन संभवते जगत् ॥ ७ ॥ स निशम्य वचस्तस्य उत्थितः परमेश्वरः ॥ समुद्गिरन्सलोकांस्त्रीन्ग्रस्तान्कल्पक्षये तदा ॥ ८ ॥ देवदानवगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ॥ सचंद्रार्कग्रहाः सर्व्वे शरीरात्तस्य निर्गताः ॥ ९ ॥ ततो ह्येकार्णवं सर्वं विभज्य परमेश्वरः ॥ विस्तीर्णोपलतोयौघां सरित्सरविवर्द्धिताम् ॥ १० ॥ पश्यते मेदिनीं देवः सवृक्षौषधिपल्वलाम् ॥ हिमवंतं गिरिश्रेष्ठं श्वेतं पर्वतमुत्तमम् ॥ ११ ॥

शृंगवन्तं महाशैलं ये चान्ये कुलपर्वताः ॥ जंबूद्वीपं कुशं क्रौंचं सगोमेदं सशाल्मलम् ॥ १२ ॥ पुष्करांताश्च ये द्वीपा ये च सप्त
महार्णवाः ॥ लोकालोकं महाशैलं सर्वं च पुरतः स्थितम् ॥ १३ ॥ चतुःप्रकृतिसंयुक्तं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ युगांते तु विनिष्क्रांतमपश्यत्स
महेश्वरः ॥ १४ ॥ विप्रकीर्णशिलाजालामपश्यत्स वसुन्धराम् ॥ कूर्मपृष्ठोपगां देवीं महार्णवगतां प्रभुः ॥ १५ ॥ तस्मिन्विशीर्णशैलाग्रे
सरित्सरोविवर्जिते ॥ नानातरंगभिन्नोद आवर्तोद्वर्त्तसंकुले ॥ १६ ॥ नानौषधिप्रज्वलिते नानोत्पलशिलातले ॥ नानाविहंगसंघुष्टां
मत्स्यकूर्म्मसमाकुलाम् ॥ १७ ॥ दिव्यमायामयीं देवीमुत्कृष्टांबुदसन्निभाम् ॥ नदीमपश्यद्देवेशो ह्यनौपम्यजलाशयाम् ॥ १८ ॥
मध्ये तस्यांबुदश्यामां पीनोरुजघनस्तनीम् ॥ वस्त्रैरनुपमैर्दिव्यैर्नानाभरणभूषिताम् ॥ १९ ॥ सनूपुररवोद्दामां हारकेयूरमंडिताम् ॥ तादृशीं
नर्मदां देवीं स्वयं स्त्रीरूपधारिणीम् ॥ २० ॥ योगमायामयैश्चित्रैर्भूषणैः स्वैर्विभूषिताम् ॥ अव्यक्तांगीं महाभागामपश्यत्स तु नर्मदाम् ॥ २१ ॥
अर्द्धोद्यतभुजां बालां पद्मपत्रायतेक्षणाम् ॥ स्तुवन्तीं देवदेवेशमुत्थितां तु जलात्तदा ॥ २२ ॥ विस्मयाऽऽविष्टहृदयो ह्यहमुद्वीक्ष्य तां शुभाम् ॥
स्नात्वा जले शुभे तस्याः स्तोतुमभ्युद्यतस्ततः ॥ २३ ॥ अर्चयामास संहृष्टो मन्त्रैर्वेदांगसंभवैः ॥ सृष्टं च तत्पुरा राजन्पश्येयं सचराचरम् ॥
॥ २४ ॥ सदेवासुरगन्धर्वं सपन्नगमहोरगम् ॥ पश्याम्येषा महाभागा नैव याता क्षयं पुरा ॥ २५ ॥ महादेवप्रसादाच्च तच्छरीरसमुद्भवा ॥
भूयोभूयो मया दृष्टा कथिता ते नृपोत्तम ॥ २६ ॥ प्रादुर्भावमिमं[1] कौर्म्यं येऽधीयन्ते द्विजोत्तमाः ॥ येऽपि शृण्वंति विद्वांसो मुच्यन्ते तेऽपि
किल्बिषैः ॥ २७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये कूर्मकल्पसमुद्भवोनाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नष्टे लोके पुनश्चान्ये सलिलेन समावृते ॥ महार्णवस्य मध्यस्थो बाहुभ्यामतरं
जलम् ॥१॥ दिव्ये वर्षशते पूर्णे श्रांतोऽहं नृपसत्तम ॥ ध्यातुं समारभं देवं महदर्णवतारणम् ॥ २ ॥ ध्यायमानस्ततः काले अपश्यं पक्षिणं परम् ॥
हारकुन्देन्दुसंकाशं बकं गोक्षीरपांडुरम् ॥ ३ ॥ ततोऽहं विस्मयाविष्टस्तं बकं समुदीक्ष्य वै ॥ अस्मिन्महार्णवे घोरे कुतोऽयं पक्षिसंभवः ॥ ४ ॥
तरन्बाहुभिरश्रांतस्तं बकं प्रत्यभाषिषि ॥ पक्षिरूपं समास्थाय कस्त्वमेकार्णवीकृते ॥ ५ ॥ भ्रमसे दिव्ययोगात्मन्मोहयन्निव मां प्रभो ॥ एतत्क
थय मे सर्व्वं योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते ॥ ६ ॥ सोऽब्रवीन्मां महादेवो ब्रह्माऽहं विष्णुरेव च ॥ जगत्सर्वं मया वत्स संहृतं किं न बुध्यसे ॥ ७ ॥

---

१ इदम्—इ०पा० । २ प्रत्यभाषिषि—अहं प्रत्यवोचम्—इत्यर्थः ।

तव माता पिताऽहं वै विश्वस्य च महामुने ॥ कारुण्यं मम संजातं दृष्ट्वा मग्नं महार्णवे ॥ ८ ॥ पक्षिरूपं समास्थाय अतोऽत्राऽहं समागतः ॥ किम
र्थमातुरो भूत्वा भ्रमसीत्थं महार्णवे ॥ ९ ॥ शीघ्रं प्रविश मत्पक्षौ येन विश्रमसे द्विज ॥ एवमुक्तस्ततस्तेन देवेनाऽहं नरेश्वर ॥ १० ॥ ततोऽहं तस्य
पक्षांते प्रलीनस्तु भ्रमज्जले ॥ काले युगसाहस्रांते अश्रांतोऽर्णवमध्यगः ॥ ११ ॥ ततः शृणोमि सहसा दिक्षु सर्वासु सुव्रत ॥ किंचिन्नूपुरसंमिश्रम
द्भुतं शब्दमुत्तमम् ॥ १२ ॥ तदार्णवजलं सर्वं संक्षिप्तं सहसाऽभवत् ॥ किमेतदिति संचिंत्य दिशः समवलोकयम् ॥ १३ ॥ दश कन्यास्ततो दिक्षु
आगताश्च महार्णवे ॥ वस्त्रालंकारसहिता दिग्भ्यो नूपुरभूषिताः ॥ १४ ॥ काचिच्चन्द्रसमाभासा काचिदादित्यसप्रभा ॥ काचिदंजनपुंजाभा काचि
द्रक्तोत्पलप्रभा ॥ १५ ॥ नानारूपधरा सौम्या नानाऽऽभरणभूषिता ॥ अर्घ्यपाद्यादिभिर्माल्यैर्बकमभ्यर्च्य सुव्रताः ॥ १६ ॥ ततस्तं पर्वताकारं
गुह्यं पक्षिणमव्ययम् ॥ प्रविवेश महाघोरं पर्वतो ह्यर्णवं स्वराट् ॥ १७ ॥ योजनानां सहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ॥ त्रिंशद्योजनसाहस्रं याव
द्भूमंडलं त्विति ॥ १८ ॥ ततो भूमण्डलं दिव्यं पंचरत्नसमाकुलम् ॥ दिव्यस्फटिकसोपानं रुक्मस्तंभमनोरमम् ॥ १९ ॥ योजनानां सहस्रं तु
विस्तराद्द्विगुणाऽऽयतम् ॥ वापीकूपसमाकीर्णं प्रासादाट्टालकावृतम् ॥ २० ॥ कल्पवृक्षसमाकीर्णं ध्वजयष्टिविभूषितम् ॥ तस्मिन्पुरवरे रम्ये नाना
रत्नोपशोभितम् ॥ २१ ॥ तथान्यच्च पुरं रम्यं पताकोज्ज्वलवेदिकम् ॥ शतयोजनविस्तीर्णं तावद्द्विगुणमायतम् ॥ २२ ॥ पुरमध्ये ततस्तस्मिन्नदी प
रमशोभना ॥ महती पुण्यसलिला नानारत्नशिला तथा ॥ २३ ॥ तस्यास्तीरे मया दृष्टं तडित्सूर्यसमप्रभम् ॥ इन्द्रनीलमहानीलैश्चितं रत्नैः
समंततः ॥ २४ ॥ क्वचिद्वह्निसमाकारं क्वचिदिन्द्रायुधप्रभम् ॥ क्वचिद्धूम्रं क्वचित्पीतं क्वचिद्रक्तं क्वचित्सितम् ॥ २५ ॥ नानावर्णैः समा
युक्तं लिंगमद्भुतदर्शनम् ॥ ब्रह्मविष्ण्विंद्रसाध्यैश्च समंतात्परिवारितम् ॥ २६ ॥ नन्दीश्वरगणाध्यक्षैश्चेंद्रादित्यैश्च तद्वृतम् ॥ पश्यामि
लिंगमीशानं महालिंगं तमेव च ॥ २७ ॥ परिवार्य ततस्तं तु प्रसुप्तान्देवदानवान् ॥ निमीलिताक्षान्पश्यामि दिव्याभरणभूषितान् ॥
॥ २८ ॥ ततस्ताः पद्मपत्राक्ष्यो नार्य्यः परमसम्मताः ॥ नद्यास्तस्या जले स्नात्वा दिव्यपुष्पैर्मनोरमैः ॥ २९ ॥ दत्त्वाऽर्घपाद्यं विधिवल्लिंगस्य
सह पक्षिणा ॥ अर्चयंतीर्वरारोहा दश ताः प्रमदोत्तमाः ॥ ३० ॥ ततस्त्वभ्यर्च्य तल्लिंगं तस्मिन्नेव पुरोत्तमे ॥ सर्वा अदर्शनं जग्मुर्विद्युतोऽभ्र
गणेष्विव ॥ ३१ ॥ न चाऽसौ पक्षिराट् तस्मिन्न स्त्रियो न च देवताः ॥ तदेवैकं स्थितं लिंगमर्च्चयन्विस्मयान्वितः ॥ ३२ ॥ ततोहं दुःखमूढात्मा रुद्र
मायेति चिंतयन् ॥ ततः कन्याः समुत्तीर्य दिव्यांबरविभूषणाः ॥ ३३ ॥ भासयंत्यो जगत्सर्व्वं विद्युतोऽभ्रगणानिव ॥ पद्मैर्हिरण्मयैर्दिव्यैरर्च्चयित्वा

शुभाननाः ॥ ३४ ॥ विविशुस्तज्जलं क्षिप्रं समंताद्वरभूषणाः ॥ तस्मिन्पुरवरे चाऽन्ये तामेवाहं पुनःपुनः ॥ ३५ ॥ पश्यामि ह्यमरां कन्यां अर्च्चयं
तीं महेश्वरम् ॥ ततोऽहं तां वरारोहामपृच्छं कमलेक्षणाम् ॥ ३६ ॥ का त्वमस्मिन्पुरे देवि वससे शिवमर्च्चती ॥ ताश्चागताः स्त्रियः सर्वाः क्व गतास्ते
गणेश्वराः ॥ ३७ ॥ नमोऽस्तु ते महाभागे ब्रूहि पुण्ये महेश्वरि ॥ तव प्रसादाद्विज्ञातुमेतदिच्छामि सुव्रते ॥ दयां कृत्वा महादेवि कथयस्व ममाऽनघे
॥ ३८ ॥ ॥ स्त्र्युवाच ॥ ॥ विस्मृताऽहं कथं विप्र दृष्ट्वा कल्पे पुरातने ॥ मा तेऽभूत्स्मृतिविभ्रंशः सा चाऽहं कल्पवाहिनी ॥ ३९ ॥ नर्मदानाम
विख्याता रुद्रदेहाद्विनिःसृता ॥ यास्ताः कन्यास्त्वया दृष्टा ह्यर्च्चयंत्यो महेश्वरम् ॥ ४० ॥ याभिस्त्विह समानीतः पक्षिराजसमन्विताः ॥ दिशस्ता
विद्धि सर्वेंशाः सर्वास्त्वं मुनिसत्तम ॥ ४१ ॥ तिर्यक्पक्षिस्वरूपेण महायोगी महेश्वरः ॥ ए¹भिः शिवपुराद्विप्र आनीतः स महेश्वरः ॥४२॥ सैष देवो
महादेवो लिंगमूर्त्तिर्व्यवस्थितः ॥ अर्च्यते ब्रह्मविष्ण्वद्रैः सुरासुरजगद्गुरुः ॥४३॥ लयमायाति यस्माद्धि जगत्सर्वं चराचरम् ॥ तेन लिंगमिति प्रोक्तं
पुराणज्ञैर्महर्षिभिः ॥ ४४ ॥ तेन देवगणाः सर्व्वे संक्षिप्ता मायया पुरा ॥ प्रलीनाश्चैव लोकेश न दृश्यंते हि सांप्रतम् ॥ ४५ ॥ पुनर्दृश्या भविष्यंति
सृजमानाः स्वयंभुवा ॥ साऽहं लिंगार्चनपरा नर्मदानाम नामतः ॥ ४६ ॥ कालं युगसहस्रस्य रुद्रस्य परिचारिका ॥ अस्य प्रसादादमरस्तथा त्वं
द्विजपुंगव ॥ ४७ ॥ सत्यार्जवदयायुक्तः सिद्धोऽसि त्वं शिवार्चनात् ॥ एवमुक्त्वा तु सा देवी तत्रैवांतरधीयत ॥ ४८ ॥ ताः स्त्रियः स च देवेशो बक
रूपो महेश्वरः ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा अवतीर्य्य महानदीम् ॥ ४९ ॥ स्नात्वा समर्चय त्वं हि विधिना मंत्रपूर्वकम् ॥ ततोऽहं सहसा तस्मात्समुत्ती
र्य्य जलाशयात् ॥ ५० ॥ न च पश्यामि तल्लिंगं न च तां निम्नगां नृप ॥ तदैव लोकाः संजाताः क्षितिश्चैव सकानना ॥ ५१ ॥ ऋक्षचंद्रार्कवि
ततं तदेव च नभस्तलम् ॥ यथापूर्वमदृष्टं तु तथैव च पुनः कृतम् ॥ नतोहं मनसा देवमपूजयं महेश्वरम् ॥ ५२ ॥ एवं बके पुरा कल्पे मया दृष्टेय
मव्यया ॥ नर्मदा मर्त्यलोकस्य महापातकनाशिनी ॥५३॥ तस्माद्धर्मपरैर्विप्रैः क्षत्रशूद्रविशादिभिः ॥ सदा सेव्या महाभागा धर्म्मवृद्ध्यर्थकारिभिः
॥ ५४ ॥ येऽपि भक्त्या सकृत्तोये नर्मदाया महेश्वरम् ॥ स्नात्वाऽर्च्चयंति ते सर्वं पापं ना²श्यंत्यसंशयम् ॥ ५५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये बककल्पसमुद्भवोनामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ पुनर्युगांतं ते चाऽन्यं संप्रवक्ष्यामि तच्छृणु ॥ सूर्यैरादीपिते लोके जंगमे स्थावरे पुरा ॥ १ ॥ सरित्सरःसमुद्रेषु क्षयं यातेषु सर्वशः ॥

---

१ एभिः--पूर्वोक्तैर्बन्दीश्वरादिभिः--इत्यर्थः । २ नाश्यन्ति--नाशयन्ति--इत्यपेक्षितम् । आर्षः प्रयोगः ।

निर्म्मानुषवषट्कारे ह्यमर्यादगतिं गते ॥ २ ॥ नानारूपैस्ततो मेघैः शक्रायुधविराजितैः ॥ सर्वमापूरितं व्योम वार्योघैः पूरिते तदा ॥ ३ ॥ तत
स्त्वेकार्णवीभूते सर्वतः सलिलावृते ॥ जगत्कृत्वोदरे सर्व्वं सुष्वाप भगवान्हरः ॥ ४ ॥ प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य योगात्मा स प्रजापतिः ॥ शेते युगसह
स्रांतं कालमाविश्य सार्णवम् ॥ ५ ॥ तत्र सुप्तं महात्मानं ब्रह्मलोकनिवासिनः ॥ भृग्वादिऋषयः सर्व्वे ये चाऽन्ये सनकादयः ॥ ६ ॥ पर्यंके
विमले शुभ्रे नानास्तरणसंस्तृते ॥ शयानं ददृशुर्देवं सपत्नीकं वृषध्वजम् ॥ ७ ॥ विश्वरूपा तु सा नारी विश्वरूपो महेश्वरः ॥ गाढमालिंग्य सुप्त
स्तां ददृशे चाहमव्ययम् ॥ ८ ॥ पादमूले ततस्तस्य श्यामां तां पद्मलक्षणाम् ॥ कन्यां पश्यामि सुश्रोणीं चरणौ तस्य मृद्नतीम् ॥ ९ ॥ विमलांबर
संवीतां व्यालयज्ञोपवीतिनीम् ॥ श्यामां कमलपत्राक्षीं सर्वाभरणभूषिताम् ॥ १० ॥ सकलं युगसाहस्रं नर्मदेयं विजानती ॥ प्रसुप्तं देवदेवेश
मुपास्ते वरवर्णिनी ॥ ११ ॥ हृतैर्वेदैश्चतुर्भिश्च ब्रह्माऽप्येवं महेश्वरः ॥ भृग्वाद्यैर्मानसैः पुत्रैः स्तौति शंकरमव्ययम् ॥ १२ ॥ भक्त्या परमया राजं
स्तत्र शंभुमनामयम् ॥ स्तुवंतस्तत्र देवेशं मंत्रैरीश्वरसंभवैः ॥ १३ ॥ अकस्मात्संप्रलीनास्ते चत्वारः श्रुतयोऽर्णवे ॥ वेदैः प्रलीनैर्भगवा
नज्ञानतमसा वृतः ॥ १४ ॥ प्रसुप्तं देवमीशानं बोधयन्समुपस्थितः ॥ उत्तिष्ठ हर पिंगाक्ष महादेव महेश्वर ॥ १५ ॥ मम वेदा
हृताः सर्वे अतोऽहं स्तोतुमुद्यतः ॥ वेदैर्व्याप्तं जगत्सर्वं दिव्यादिव्यं चराचरम् ॥ १६ ॥ अतीतं वर्त्तमानं च स्मरामि च सृजाम्यहम् ॥ तैर्विना
चाऽहमेकस्तु मूकोऽधो जडवत्सदा॥१७॥गतिर्वीर्य्यं बलोत्साहौ तैर्विना न प्रजायते[2]॥ तैर्विना देवदेवेश नाऽहं किंचित्स्मरामि वै॥१८॥ तान्वेदान्देव
देवेश शीघ्रं मे दातुमर्हसि ॥ जडांधबधिरं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ १९ ॥ स्थानादि दश चत्वारि न शोभंते सुरेश्वर ॥ प्रणमाम्यल्पवीर्यत्वाद्वेद
हीनः सुरेश्वर ॥ २० ॥ वेदेभ्यः सकलं जातं यत्किंचित्सचराचरम् ॥ तावच्छोभंति शास्त्राणि समस्तानि जगद्गुरो ॥ २१ ॥ यावद्वेदनिधिरयं
नोपतिष्ठेत्सनातनः ॥ यथोदितेन सूर्येण तमो याति विनाशताम् ॥ २२ ॥ एवं समस्तपापानि यांति वेदस्य धारणात् ॥ वेदे रहसि यत्सूक्ष्मं
यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ॥ २३ ॥ हृदिस्थं देव जानामि गतं तद्वेदगर्जनात् ॥ वेदानुच्चरतो मेऽद्य तव शंकर चाग्रतः ॥ २४ ॥ अकस्मात्ते गता वेदा
न सृजेयं विभो भुवम् ॥ तेऽपि सर्व्वे महादेव प्रविष्टाः सम्मुखार्णवम् ॥ २५ ॥ ते याच्यमाना देवेश तिष्ठंतु स्मरणे मम ॥ दुहितेयं विशालाक्षी
सर्वः सर्वं विजानते ॥ २६ ॥ जायती युगसाहस्रं नान्या काचिद्भवेदृशी ॥ ऋषिश्चायं महाभागो मार्कंडो धीमतां वरः ॥ २७ ॥ कल्पेकल्पे

---

[1] गतैः--इ०पा०। [2] यथायोग्यं वचनं विपरिणमयितव्यम्।

महादेव त्वामयं पर्युपासते ॥ जगत्रयहितार्थाय चरते व्रतमुत्तमम् ॥ २८ ॥ एवमुक्तस्तु देवेशो ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा
नर्मदां सरितां वराम् ॥ २९ ॥ कथयस्व महाभागे ब्रह्मणस्त्वं तु पृच्छतः ॥ केन वेदा हृताः सर्वे वेधसो जगतीगुरोः ॥ ३० ॥ एवमुक्ता तु रुद्रेण
उवाच मृगलोचना ॥ ब्रह्मणो जपतो वेदांस्त्वयि सुप्ते महेश्वर ॥ ३१ ॥ भवतश्छिद्रमासाद्य घोरेऽस्मिन्सलिलावृते ॥ पूर्वकल्पसमुद्भूतावसुरौ
सुरदुर्जयौ ॥ ३२ ॥ श्रियावृत्तौ महादेव त्वया चोत्पादितौ पुरा ॥ सुरासुरसुदुर्जेयौ दानवौ मधुकैटभौ ॥ ३३ ॥ तौ वायुभूतौ सूक्ष्मौ च पठतो
ऽस्मात्पितामहात् ॥ तावाशु हृत्वा वेदांश्च प्रविष्टौ च महार्णवम् ॥ ३४ ॥ एतच्छ्रुत्वा महातेजा ह्यमृतायास्ततो वचः ॥ सस्मार स च देवेशं शंख
चक्रगदाधरम् ॥ ३५ ॥ स विवेश महाराज भूतलं ससुरोत्तमः ॥ दानवांतकरो देवः सर्वदैवतपूजितः ॥ ३६ ॥ मीनरूपधरो देवो लोडयामास
चार्णम् ॥ वेदांश्च ददृशे तत्र पाताले निहितान्प्रभुः ॥ ३७ ॥ तौ च दैत्यौ महावीर्य्यौ दृष्टवान्मधुसूदनः ॥ महावेगौ महाबाहू सूदयामास
तेजसा ॥ ३८ ॥ वेदांस्तत्राऽपि तोयस्थानानिनाय जगद्गुरुः ॥ चतुर्वक्राय देवायाददाच्चक्रविभूषितः ॥ ३९ ॥ ततः प्रहृष्टो भगवान्वेदाँल्लँब्ध्वा
पितामहः ॥ जनयामास निखिलं जगद्भूयश्चराचरम् ॥ ४० ॥ सा च देवी नदी पुण्या रुद्रस्य परिचारिका ॥ पावनी सर्वभूतानां प्रोवाह सलिलं
तदा ॥ ४१ ॥ तस्यास्तीरे ततो देवा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ यजंति त्र्यंबकं देवं प्रहृष्टेनांऽतरात्मना ॥ ४२ ॥ एका मूर्त्तिर्महेशस्य कारणांतरमा
गता ॥ त्रैगुण्या कुरुते कर्म्म ब्रह्मचक्रीशरूपतः ॥ ४३ ॥ एतेषां तु पृथग्भावं ये कुर्वंति सुमोहिताः ॥ तेषां धर्म्मः कुतः सिद्धिर्जायते पाप
कर्मिणाम् ॥ ४४ ॥ एवमेता महानद्यस्तिस्रो रुद्रसमुद्भवाः ॥ एका एव त्रिधा भूता गङ्गा रेवा सरस्वती ॥ ४५ ॥ गङ्गा तु वैष्णवी मूर्त्तिः सर्व
पापप्रणाशिनी ॥ रुद्रदेहसमुद्भूता नर्मदा चैवमेव तु ॥ ४६ ॥ ब्राह्मी सरस्वती मूर्त्तिस्त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ दिव्या कामगमा देवी वाग्विभूत्यै तु
संस्थिता ॥ ४७ ॥ नर्मदा परमा काचिन्मर्त्यमूर्त्तिकला शिवा ॥ दिव्या कामगमा देवी सर्वत्र सुरपूजिता ॥ ४८ ॥ व्यापिनी सर्वभूतानां सूक्ष्मा
त्सूक्ष्मतरा स्मृता ॥ अक्षया ह्यमृता ह्येषा स्वर्गसोपानमुत्तमा ॥ ४९ ॥ सृष्टा रुद्रेण लोकानां संसारार्णवतारिणी ॥ ५० ॥ सरिज्जलं येऽपि पिबंति
लोके मुच्यंति ते पापविशेषसंघैः ॥ व्रजंति संसारमनादिभावं त्यक्त्वा चिरं मोक्षपदं विशुद्धम् ॥ ५१ ॥ यथा गंगा तथा रेवा तथा चैव सर
स्वती ॥ समं पुण्यफलं प्रोक्तं स्नानदर्शनचिंतनैः ॥ ५२ ॥ वरदानान्महाभागा ह्यधिका चोच्यते बुधैः ॥ कारुण्यांतरभावेन न मृता समुपागता ॥
॥ ५३ ॥ मुच्यंते दर्शनात्तेन पातकैः स्नानमंगलैः ॥ नर्मदायां नृपश्रेष्ठ ये नमंति त्रिलोचनम् ॥ ५४ ॥ उमारुद्रांगसंभूता येन चैषा महानदी ॥

लोकान्प्रापयते स्वर्गं तेन पुण्यत्वमागता ॥ ९५ ॥ य एवमीशानवरस्य देहं विभज्य देवीमिह संशृणोति[1] ॥ स याति रुद्रं महता
रवेण गंधर्व्वयक्षैरिव गीयमानः ॥ ९६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे नर्मदा
माहात्म्ये नर्मदोत्पत्तितत्स्नानफलादिकथनंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कस्मिन्कल्पे महाभागा नर्म्मदेयं
द्विजोत्तम ॥ विभक्ता ऋषिभिः सर्व्वैस्तपोयुक्तैर्महात्मभिः ॥ १ ॥ एतद्विस्तरतः सर्वं ब्रूहि मे वदतां वर ॥ कल्पांते यद्भवेत्कष्टं लोकानां तत्त्व
मेव च ॥ २ ॥ अतीते तु पुरा कल्पे यथेयं वर्त्ततेऽनघ ॥ अस्यांत्यस्य च कल्पस्य व्यवस्थां कथय प्रभो ॥ एवमुक्तः सभामध्ये मार्क्कंडो वाक्यम
ब्रवीत् ॥ ३ ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ वक्ष्येऽहं श्रूयतां सर्वैः कथेयं पूर्वतः श्रुता ॥ ४ ॥ महत्कथेयं वैशिष्टी कल्पादस्मात्परं तु या ॥
लोकक्षयकरो घोर आसीत्कालः सुदारुणः ॥ ५ ॥ तस्मिन्नपि महाघोरे यथेयं न मृता सती ॥ परितुष्टैर्विभक्ता च शृणुध्वं तां कथामिमाम् ॥ ६ ॥
युगांते समनुप्राप्ते पितामहदिनत्रये ॥ मानसा ब्रह्मणः पुत्राः साक्षाद्ब्रह्मेव सत्तमाः ॥ ७ ॥ सनकाद्या महात्मानो ये च वैमानिका गणाः ॥ यमेंद्र
वरुणाद्याश्च लोकपाला दिनत्रये ॥ ८ ॥ कालापेक्षास्तु तिष्ठंति लोकवृत्तांततत्पराः ॥ ततः कल्पक्षये प्राप्ते तेषां ज्ञानमनुत्तमम् ॥ ९ ॥ सर्वेषां
नश्यते चा[2]युर्युगरूपाऽनुसारतः ॥ भूर्लोकं ते परित्यज्य अगमंश्च भुवं तदा ॥ १० ॥ स्वर्लोकं च महश्चैव जनश्चैव तपस्तदा ॥ आश्रयं सत्य
लोकं च सर्वलोकमनुत्तमम् ॥ ११ ॥ कालं युगसहस्रांतं पुत्रपौत्रसमन्विताः ॥ सत्यलोके च तिष्ठंति यावत्संजायते जगत् ॥ १२ ॥ ब्रह्मपुत्राश्च
ये केचित्कल्पादौ न भवंति ह ॥ त्रैलोक्यं ते परित्यज्य अनाधारं भवंति च ॥ १३ ॥ तैः सार्धं ये तु ते विप्रा अन्ये चापि तपोधनाः ॥ यक्षरक्षः
पिशाचाश्च अन्ये वैमानिका गणाः ॥ १४ ॥ ऋषयश्च महाभागा वर्णाश्चान्ये पृथग्विधाः ॥ सीदंति भूम्यां सहिता ये चाऽन्ये तलवासिनः ॥
॥ १५ ॥ अनावृष्टिरभूत्तत्र महती शतवार्षिकी ॥ लोकक्षयकरी रौद्रा वृक्षवीरुद्विनाशिनी ॥ १६ ॥ त्रैलोक्यसंक्षोभकरी सप्तार्णवविशोषणी ॥ ततो
लोकाः क्षुधाविष्टा भ्रमंतीव दिशो दश ॥ १७ ॥ कंदैर्मूलैः फलैर्वापि वर्त्तयंते सुदुःखिताः ॥ सरितः सागराः कूपाः सेवंते पावनानि च ॥ १८ ॥
तत्राऽपि सर्वे शुष्यंति सरिद्भिः सह सागराः॥ ततो यान्यल्पसाराणि सत्त्वानि पृथिवीतले ॥ १९ ॥ तान्येवाग्रे प्रलीयंते भिन्ना[3]न्युरुजलेन वै ॥ अथ
संक्षीयमाणासु सरित्सु सह सागरैः ॥ २० ॥ ऋषीणां षष्टिसाहस्रं कुरुक्षेत्रनिवासिनाम् ॥ ये च वैखानसा विप्रा दन्तोलूखलिनस्तथा ॥ २१ ॥

---

[1] संप्रसूताम्--इ०पा० । [2] वायुः--इ० पा० । [3] भिन्नानि--रहितानि--इत्यर्थः ।

हिमाचलगुहागुह्ये ये वसंति तपोधनाः ॥ सर्वे ते मामुपागम्य क्षुत्तृषार्त्तास्तपोधनाः ॥ २२ ॥ ऊचुः प्रांजलयः सर्वे सीदयामो महामुने ॥ सरित्सा
गरशैलांतं जगत्संशुष्यते द्विज ॥ २३ ॥ कुत्र यास्याम सहिता यावत्कालस्य पर्ययः ॥ दीर्घायुरसि विप्रेंद्र न मृतस्त्वं युगक्षये ॥ २४ ॥ भूतं
भव्यं भविष्यच्च सर्वं तव हृदि स्थितम् ॥ तस्मात्त्वं वेत्सि सर्व्वं च कथयस्व महाव्रत ॥ २५ ॥ कीदृक्कालं महाभाग क्षपिष्यामोऽथ सुव्रत ॥
अनावृष्टिहतं सर्वं सीदते सचराचरम् ॥ २६ ॥ परित्राहि महाभाग न यथा याम संक्षयम् ॥ ततः संचिंत्य मनसा त्वरन्विप्रानथाब्रवम् ॥ २७ ॥
कुरुक्षेत्रं त्यजध्वं च पुत्रदारसमन्विताः ॥ त्यक्त्वोदीचीं दिशं सर्वे यामो याम्यामनुत्तमाम् ॥ २८ ॥ नगरग्रामघोषाढ्यां पुरपत्तनशोभिताम् ॥ गच्छा
मो नर्मदातीरं बहुसिद्धनिषेवितम् ॥ २९ ॥ रुद्रांगीं तां महापुण्यां सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ पश्यामस्तां महाभागां न्यग्रोधावारसंकुलाम् ॥
॥ ३० ॥ तरंगावर्त्तसलिलां [1]दर्दुरीमत्स्यसंकुलाम् ॥ नानाविहगसंघुष्टामृषिकोटिनिषेविताम् ॥ ३१ ॥ माहेश्वरैर्भागवतैः सांख्यैः सिद्धैः सुसे
विताम् ॥ अनावृष्टिभयाद्भीताः कूलयोरुभयोरपि ॥ ३२ ॥ आश्रमे ह्याश्रमान्दिव्यान्कारयामो जितव्रताः ॥ एवमुक्तास्तु ते सर्वे समेता
नुचरैः सह ॥ ३३ ॥ नर्म्मदातीरमासाद्य स्थिताः सर्वेऽकुतोभयाः ॥ किंचित्पूर्वमनुस्मृत्य पुरा कल्पादिभिर्भयम् ॥ ३४ ॥ प्राप्तास्तु
नर्मदातीरमादावेव कलौ युगे ॥ ततो वर्षशतं पूर्णं दिव्यं रेवातटेऽवसन् ॥ ३५ ॥ षड्त्रिंशच्च सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि च ॥ तत्राश्चर्यं
मया दृष्टमृषीणां वसतां नृप ॥ ३६ ॥ अनावृष्टिहते लोके संशुष्के स्थावरे चरे ॥ भिन्ने युगादिकलने हाहाभूते विचेतने ॥ ३७ ॥ चातुर्वर्णे
प्रलीने तु नष्टे होमबलिक्रमे ॥ निःस्वाहे निर्वषट्कारे शौचाचारविवर्जिते ॥ ३८ ॥ इयमेका सरिच्छ्रेष्ठा ऋषिकोटिनिषेविता ॥ नान्या
काचित्त्रिलोकेऽपि रमणीया नरेश्वर ॥ ३९ ॥ यथेयं पुण्यसलिला इंद्रस्येवामरावती ॥ देवतायतनैः शुभ्रैराश्रमैश्च सुकल्पितैः ॥ ४० ॥
शोभते नर्मदा देवी स्वर्गे मंदाकिनी यथा ॥ यावद्वृक्षा महाशैला यावत्सागरसंभवा ॥ ४१ ॥ उभयोः कूलयोस्तावन्मंडितायतनैः
शुभैः ॥ [2]हूयंद्भिरग्निहोत्रैश्च हविर्धूमसमाकुला ॥ ४२ ॥ बभूव नर्मदा देवी प्रावृट्काले[3]व शर्वरी ॥ देवतायतनैर्नैकैः पूजासंस्कारशोभिता ॥ ४३ ॥
सरिद्भिर्भ्राजते श्रेष्ठा पुरी शाक्री च भास्करी ॥ केचित्पंचाग्नितपसः केचिदप्यग्निहोत्रिणः ॥ ४४ ॥ केचिद्भूमकमश्नंति तपस्युग्रे व्यवस्थिताः ॥
आत्मयज्ञरताः केचिदपरे भक्तिभागिनः ॥ ४५ ॥ वैष्णवज्ञानमासाद्य केचिच्छैवं व्रतं तथा ॥ एकरात्रं द्विरात्रं च केचित्षष्ठाहभोजनाः ॥ ४६ ॥

---

[1] दुर्दिनीम्–इ० पा० । [2] परस्मैपदित्वं जुहोतेर्यङन्तस्यार्षम् । [3] इवार्थे वशब्दः ।

चांद्रायणविधानैश्च कृच्छ्रैणश्चातिकृच्छ्रैणः ॥ एवंविधैस्तपोभिश्च नर्मदातीरशोभितैः ॥ ४७ ॥ यजद्भिः शंकरं देवं केशवं भाति नित्यदा ॥ एकत्वे च पृथक्त्वे च यजतां च महेश्वरम् ॥ ४८ ॥ कलौ युगे महाघोरे प्राप्ताः सिद्धिमनुत्तमाम् ॥ यस्ययस्य हि या भक्तिर्विज्ञानं यस्य[१] यादृशम् ॥ ॥ ४९ ॥ यस्मिन्यस्मिंश्च देवे तु तांतामीशोऽददात्प्रभुः ॥ स्वभावैकतया भक्त्या तामेत्यांतःप्रलीयते ॥ ५० ॥ संसारे परिवर्त्तंते ये पृथग्भाजिनो नराः ॥ ये महावृक्षमीशानं त्यक्त्वा शाखावलंबिनः ॥ ५१ ॥ पुनरावर्त्तमानास्ते जायन्ते हि चतुर्युगे ॥ देवांते स्थावरांते च संसारे चाऽभ्रमन्क्रमात् ॥ ५२ ॥ पुनर्जन्म पुनः स्वर्गे पुनर्घोरे च रौरवे ॥ ये पुनर्देवमीशानं भवं भक्तिसुसंस्थिताः ॥ ५३ ॥ यजंति नर्मदातीरे न पुनस्ते भवंति च ॥ आदेहपतनात्केचिदुपासंतः परं गताः ॥ ५४ ॥ केचिद्द्वादशभिर्वर्षैः षड्भिरन्ये तपोधनाः ॥ त्रिभिः संवत्सरैः केचित्केचित्संवत्सरेण तु ॥ ॥ ५५ ॥ षड्भिर्मासैस्तु संसिद्धास्त्रिभिर्मासैस्तथाऽपरे ॥ मुनयो देवमाश्रित्य नर्मदां च यशस्विनीम् ॥ ५६ ॥ छित्त्वा संसारदोषांश्च अगमन्ब्रह्म शाश्वतम् ॥ एवं कलियुगे घोरे शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५७ ॥ नर्मदातीरमाश्रित्य मुनयो रुद्रमाविशन् ॥ ५८ ॥ ये नर्मदातीरमुपेत्य विप्राः शैवे व्रते यत्नमुपप्रपन्नाः ॥ त्रिकालमंभः प्रविगाह्य भक्त्या देवं समभ्यर्च्य शिवं व्रजन्ति ॥ ५९ ॥ ध्यानार्च्चनैर्जाप्यमहाव्रतैश्च नारायणं वा सततं स्मरंति ॥ ते धौतपांडुरपटा इव राजहंसाः संसारसागरजलस्य तरंति पारम् ॥ ६० ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यमुत्क्षिप्य भुजमुच्यते ॥ इदमेकं सुनिष्पन्नं ध्येयो नारायणः सदा ॥ ६१ ॥ यो वा हरं पूजयते जितात्मा मासं च पक्षं च वसेन्नरेन्द्र ॥ रेवां समाश्रित्य महानुभावः स देवदेवोऽथ भवेत्पिनाकी ॥ ६२ ॥ कीटाः पतंगाश्च पिपीलिकाश्च ये वै म्रियन्तेंऽभसि नर्मदायाः ॥ ते दिव्यरूपास्तु कुलप्रसूताः शतं समा धर्मपरा भवंति ॥ ६३ ॥ कालेन वृक्षाः प्रपतन्ति येऽपि महातरंगौघनिकृत्तमूलाः ॥ ते नर्मदांभोभिरपास्तपापा देदीप्यमानास्त्रिदिवं प्रयांति ॥ ६४ ॥ अकामकामाश्च तथा सकामा रेवांत[२]माश्रित्य म्रियंति तीरे ॥ जडांधमूकास्त्रिदिवं प्रयांति किमत्र विप्रा भवभावयुक्ताः ॥ ६५ ॥ मासोपवासैरपि शोषितांगा न तां गतिं यांति विमुक्तदेहाः ॥ म्रियंति रेवाजलपूतकायाः शिवार्चने केशवभावयुक्ताः ॥ ६६ ॥ ये नर्मदातीरमनुप्रपन्ना अभ्यर्च्ययित्वा शिवमव्ययाव्ययम् ॥ नारायणं वा मनसा सुपूताः पिबंति मातुर्न पुनः स्तनं ते ॥ ६७ ॥ नीवारश्यामाकयवेंगुदाद्यैरन्यैर्मुनीन्द्रा इह वर्त्तयंति ॥ आश्रित्य कूलं त्रिदशानुगीतं ते नर्मदाया न विशंति मृत्युम् ॥ ६८ ॥ भ्रमंति ये तीरमुपेत्य देव्यास्त्रिकालदेवार्चनसत्यपूताः ॥ विण्मूत्रचर्मास्थिशिरोपधानाः कुक्षौ

---

[१] तस्य तादृशम्–इ० पा० । [२] रेवान्तम्–रेवासमीपम्–'अन्तः प्रांतेन्तिके मध्ये' इति वचनम् ।

युवत्या न वसंति भूयः ॥ ६९ ॥ किं यज्ञदानैर्बहुभिश्च तेषां निषेवितैस्तीर्थवरैः समस्तैः ॥ रेवातटं दक्षिणमुत्तरं वा सेवंति ते रुद्रचरानुपूर्वम् ॥७०॥
॥१८६॥ ते वंचिताः पंगुजडांधभूता लोकेषु मर्त्त्याः पशुभिश्च तुल्याः ॥ ये नाऽऽश्रिता रुद्रशरीरभूतां सोपानपंक्तिं त्रिदिवस्य रेवाम् ॥ ७१ ॥ युगं कलिं
घोरमिमं य इच्छेद्द्रष्टुं कदाचिन्न पुनर्द्विजेंद्रः ॥ स नर्मदातीरमुपेत्य सर्वं संपूजयेत्सर्वविमुक्तसंगः ॥ ७२ ॥ विघ्नैरनेकैरतियोज्यमाना ये तीरमुज्झंति
न नर्मदायाः ॥ ते चैव सर्वस्य हितार्थभूता वंद्याश्च ते सर्वजनस्य मान्याः ॥ ७३ ॥ भृग्वत्रिगार्गेयवशिष्ठकंकाः शतैः समेतैर्नियतास्त्वसंख्यैः ॥
सिद्धिं परां ते हि जलप्लुतांगाः प्राप्तास्तु लोकान्मरुतां न चान्ये ॥ ७४ ॥ ज्ञानं महत्पुण्यतमं पवित्रं पठंत्यदो नित्यविशुद्धसत्त्वाः ॥ गतिं
परां यांति महानुभावा रुद्रस्य वाक्यं हि यथा प्रमाणम् ॥ ७५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम
आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डें नर्मदामाहात्म्ये नर्मदास्नानफलश्रुतिकथनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अहो मह
त्पुण्यतमा विशिष्टा क्षयं न याता इह या युगांते ॥ तस्मात्सदा सेव्यतमा मुनींद्रैर्ध्यानार्चनस्नानपरायणैश्च ॥ १ ॥ यामाश्रित्य गता मोक्षमृषयो
धर्मवत्सलाः ॥ ये त्वयोक्तास्तु नियमा ऋषीणां वेदनिर्मिताः ॥ २ ॥ मोक्षावाप्तिर्भवेद्येषां नियमैश्च पृथग्विधैः ॥ दशद्वादशभिर्वाऽपि षड्भिरष्टाभिरेव
वा ॥ ३ ॥ त्रिभिस्तथा चतुर्भिर्वा वर्षैर्मासैस्तथैव च ॥ मुच्यंते कलिदोषैस्ते देवेशानसमर्चनात् ॥ ४ ॥ ब्रह्माणं वा सुरश्रेष्ठं केशवं वा जगद्गुरुम् ॥
अर्चयन्पापमखिलं जहात्येव न संशयः ॥ ५ ॥ एतद्विस्तरतः सर्वं कथयस्व ममाऽनघ ॥ यस्मिन्संसारगहने निमग्नाः सर्वजंतवः ॥ ते कथं त्रिदिवं
प्राप्ता इति मे संशयो वद ॥ ६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ जन्मांतरैरनेकैस्तु मानुष्यमुपलभ्यते ॥ भक्तिरुत्पद्यते चाऽत्र कथं चिदपि
शंकरे ॥ ७ ॥ तीर्थदानोपवासानां यज्ञैर्देवद्विजार्चनैः ॥ अवाप्तिर्जायते पुंसां श्रद्धया परया नृप ॥ ८ ॥ तस्माच्छ्रद्धा प्रकर्त्तव्या मानवैर्धर्मवत्सलैः ॥
ईशोऽपि श्रद्धया साध्यस्तेन श्रद्धा विशिष्यते ॥९॥ अन्यथा निष्फलं सर्व्वं श्रद्धाहीनं तु भारत ॥ तस्मात्समाश्रयेद्भक्तिं रुद्रस्य परमेष्ठिनः॥ १० ॥
तेषांहि सफलं जन्म येषां भक्तिरचंचला ॥ सा चैव त्रिविधा भक्तिः सात्त्विकी राजसी तथा ॥ ११ ॥ तामसी सर्वलोकस्य त्रिविधं च फलं लभेत्॥
॥ १२ ॥ ते कर्मफलसंयोगादावर्त्तंते पुनःपुनः ॥ १२ ॥ जन्मांतरशतैस्तेषां ज्ञानिनां देवयाजिनाम्[2] ॥ देवत्रये[3] भवेद्भक्तिः क्षयात्पापस्य कर्म्मणः ॥१३॥ ईशा ॥१८६॥
नात्तु पुनर्मोक्षो जायते छिन्नसंशयः ॥ ये पुनर्नर्मदातीरमाश्रित्य द्विजपुंगवाः ॥ १४ ॥ त्रयीमार्गमसंदिग्धास्ते यांति परमां गतिम् ॥ एकाग्रम

---

१ सर्वम्—महादेवम । २ वेदयाजिनाम्--इ० पा० । ३ वेदत्रये--इ० पा० ।

नसो ये तु शंकरं शिवमव्ययम् ॥ १५ ॥ अर्च्चयंतीह निरताः क्षिप्रं सिद्ध्यंति ते जनाः ॥ कालेन महता सिद्धिर्जायतेऽन्यत्र देहिनाम् ॥ १६ ॥
नर्मदायाः पुनस्तीरे क्षिप्रं सिद्धिरवाप्यते ॥ षड्भिर्वर्षैस्तु सिध्यंति ये तु सांख्यविदो जनाः ॥ १७ ॥ वैष्णवा ज्ञानसंपन्नास्तेऽपि सिद्ध्यंति चाऽग्रतः ॥
सर्वयोगविदो ये च समुद्रमिव सिंधवः ॥ १८ ॥ एकीभवंति कल्पांते योगे माहेश्वरे गताः ॥ सर्वेषामेव योगानां योगो माहेश्वरो वरः ॥ १९ ॥
तमासाद्य विमुच्यंते येऽपि स्युः पापयोनयः ॥ शिवमर्च्य नदीकूले जायंते ते न योनिषु ॥ २० ॥ गतिरेषा दुरारोहा सर्वपापक्षयंकरी ॥ मुच्यंते
मंक्षु संसाराद्देवामाश्रित्य जंतवः ॥ २१ ॥ तस्मात्स्नायी भवेन्नित्यं तथा भस्मविलेपनः ॥ नर्मदातीरमासाद्य क्षिप्रं सिद्धिमवाप्नुयात ॥ २२ ॥
त्रिकालं पूजयेच्छांतो यो नरो लिंगमादरात् ॥ सर्वरोगविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिम् ॥ २३ ॥ षड्भिः सिद्ध्यति मासैस्तु यद्यपि स्यात्स पाप
कृत् ॥ ये पुनः शुद्धमनसो मासैः शुध्यंति ते त्रिभिः ॥ २४ ॥ यथा दिनकरस्पृष्टं हिमं शैलाद्विशीर्यते ॥ तद्वद्विलीयते पापं स्पृष्टं भस्मकणैः शुभैः
॥ २५ ॥ सद्योजातादियुक्तेन भस्मना ये समुक्षिताः ॥ सूर्यवद्विमला भांति द्विजा रुद्रपरायणाः ॥ २६ ॥ वैनतेयभयत्रस्ता यथा नश्यंति पन्नगाः॥
तद्वत्पापानि नश्यंति भस्मनाऽभ्युक्षितानि ह ॥ २७ ॥ नर्मदातोयपूतेन भस्मनोद्धलयंति ये ॥ सद्यस्ते पापसंघाच्च मुच्यंते नाऽत्र संशयः ॥
॥ २८ ॥ व्रतं पाशुपतं भक्त्या यथोक्तं पालयंति ये ॥ शूद्रान्नेन विहीनास्तु ते यांति परमां गतिम् ॥ २९ ॥ अमृतं ब्राह्मणस्याऽन्न क्षत्रियान्नं पयः
स्मृतम् ॥ वैश्यान्नमन्नमेव [1]स्याच्छूद्रान्नं रुधिरं स्मृतम् ॥ ३० ॥ शूद्रान्नरससंपुष्टा ये म्रियंते द्विजोत्तमाः ॥ ते तपोज्ञानहीनास्तु काका गृध्रा भवंति ते
॥ ३१ ॥ दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ॥ यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ॥ ३२ ॥ विशेषाद्यतिधर्मेण तपोलौल्यं
समाश्रिताः ॥ नरकं यान्त्यसंदिग्धमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ३३ ॥ ईदृग्रूपाश्च ये विप्राः पाशुपत्ये व्यवस्थिताः ॥ ते [2]मंहत्पापसंघातं दहंत्येव न
संशयः ॥ ३४ ॥ विडंबेन च संयुक्ता लौलुप्येन च पीडिताः ॥ असंभाष्या असंग्राह्या इत्येवं श्रुतिनोदना ॥ ३५ ॥ मातापितृकृतैर्दोषैरन्ये केचि
त्स्वकर्मजैः ॥ नष्टा ज्ञानावलेपेन अहंकारेण चाऽपरे ॥ ३६ ॥ शांकरे प्रस्थिता धर्मे ये स्मृत्यर्थबहिष्कृताः ॥ क्लिश्यमानास्तु कालेन ते यांति परमां
गतिम् ॥ ३७ ॥ अश्रद्दधानाः पुरुषा मूर्खा दंभविवर्द्धिताः ॥ न सिद्ध्यंति दुरात्मानः कुदृष्टांतार्थकीर्तनाः ॥ ३८ ॥ महाभाग्येऽपि तीर्थस्य शांकरं
व्रतमास्थिताः ॥ वियोनिं यांत्यसंदिग्धं लौलुप्येन समन्विताः॥३९॥न तीर्थैर्न च दानैश्च दुष्कृतं हि विलुप्यते॥ अज्ञानाच्च प्रमादाच्च कृतं पापं विन

---

[1] उत्तम्—इ० पा० । [2] ते च दष्टाश्च दह्यंते भवंत्येके न संशयः—इ० पा० ।

श्यति ॥ ४० ॥ एवं ज्ञात्वा तु विधिना वर्त्तितव्यं द्विजातिभिः ॥ परं ब्रह्म जपद्भिश्च वर्त्तितव्यं मुहुर्मुहुः ॥४१॥ ऊर्ध्वरूपं विरूपाक्षं योधीते रुद्रमेव
च ॥ ईशानं पश्यते साक्षात्षण्मासात्संगवर्जितः ॥४२॥ संहिताया दशावृत्तीर्यः करोति सुसंयतः ॥ नर्मदातटमाश्रित्य स मुच्येत्सर्वपातकैः ॥ ४३॥
पुराणसंहितां वापि शैवीं वा वैष्णवीमपि ॥ यः पठेन्नर्मदातीरे शिवाग्रे स शिवात्मकः ॥ ४४ ॥ आभूतसंक्षयं यावत्स्वर्गलोके महीयते ॥ संसारव्यसनं
हातुं पुरा प्रोक्तं तु नंदिना ॥ ४५ ॥ देवर्षिसिद्धगंधर्वसमवाये शिवालये ॥ नंदिगीतामिमां राजञ्छृणुष्वैकमनाः शुभाम् ॥ ४६ ॥ स्वर्गमोक्षप्रदां
पुण्यां संसारभयनाशिनीम् ॥ ४७ ॥ संसारगह्वरगुहां प्रविहातुमेतां चेदिच्छथ प्रतिपदं भवतापखिन्नाः ॥ नानाविधैर्निजकृतैर्बहुकर्मपाशैर्बद्धाः
सुखाय शृणुतैकहितं मयोक्तम् ॥ ४८ ॥ शक्र वक्रगतिं मा गा मा कृथा यम यातनाम् ॥ चेतः प्रचेतः शमय लौलुप्यं त्यज वित्तप ॥ ४९ ॥ दीनानाथविशिष्टेभ्यो
धनं सर्वं परित्यज ॥ यदि संसारजलधेर्वीचीप्रेंखोल्लनातुरः ॥ ५० ॥ जन्मोद्विग्नं मृतेस्त्रस्तं ग्रस्तं कामादिभिर्नरम् ॥ त्रस्तं यो न
यमादिभ्यः पिनाकी पाति पावनः ॥५१॥ मा धेहि गर्वं कीनाश हास्यं यास्यसि पीडयन् ॥ प्राणिनं सर्वशरणं तद्भावि शरणं तव ॥ ५२ ॥ कालः
करालको बालः को मृत्युः को यमाधमः ॥ शिवविष्णुपराणां हि नराणां किं भयं भवेत् ॥ ५३ ॥ भवभारार्तजंतूनां रेवातीरनिवासिनाम् ॥
भर्गश्च भगवांश्चैव भवभीतिविभेदनौ ॥ ५४ ॥ शिवं भज शिवं ध्याय शिवं स्तुहि शिवं यज ॥ शिवं नम वराक त्वं ज्ञानं मोक्षं यदीच्छसि ॥५५॥
पठ पंचाननं शास्त्रं मंत्रं पंचाक्षरं जप ॥ धेहि पंचात्मकं तत्त्वं यज पंचाननं परम् ॥ ५६ ॥ किं तैः कर्मगणैः शोच्यैर्नानाभावविशेषितैः ॥ यदि
पंचाननः श्रीमान्सेव्यते सर्वथा शिवः ॥ ५७ ॥ किं संसारगजोन्मत्तबृंहितैर्निभृतैरपि ॥ यदि पंचाननो देवो भावगंधोपसेवितः ॥ ५८ ॥ रे मूढ
किं विषादेन प्राप्य कर्मकदर्थनाम् ॥ भवानीवल्लभं भीमं जप त्वं भयनाशनम् ॥ ५९ ॥ नर्मदातीरनिलयं दुःखौघविलयंकरम् ॥ स्वर्गमोक्षप्रदं
भर्गं भज मूढ सुरेश्वरम् ॥ ६० ॥ विहाय रेवां सुरसिंधुसेव्यां तत्तीरसंस्थं च हरं हरिं च ॥ उन्मत्तवद्भावविवर्जितस्त्वं क्व यासि रे मूढ दिगंतराणि ॥
॥ ६१ ॥ भज रेवाजलं पुण्यं यज रुद्रं सनातनम् ॥ जप पंचाक्षरीं विद्यां व्रज स्थानं च वांछितम् ॥ ६२ ॥ क्लेशयित्वा निजं कायमुपायैर्बहुभिस्तु
किम् ॥ भज रेवां शिवं प्राप्य सुखसाध्यं परं पदम् ॥ ६३ ॥ एवं कैलासमासाद्य नंदी स शिवसन्निधौ ॥ जगौ यल्लोकपालानां तन्मयोक्तं तवाधुना
॥ ६४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ स्नानदानपरो यस्तु नित्यं धर्ममनुव्रतः ॥ नर्मदातीरमाश्रित्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ६५ ॥

---

१ स्यातव्यं यतमानसैः–इ०पा० । २ सत्रः संसिध्यते–इ०पा० ।

विधिहीनो जपेन्नित्यं वेदान्सर्वाञ्छतं समाः ॥ मृत्युलाङ्गलजाप्येन समो योऽप्यधिको गुणैः ॥ ६६ ॥ बीजयोन्यविशुद्धस्तु यथा रुद्रं न विंदति ॥
तथा लाङ्गलमंत्रोऽपि न तिष्ठति गतायुषि ॥ ६७ ॥ गायत्रीजपसंयुक्तः संयमी ह्यधिको गुणैः॥ अग्निमीळे इषेत्वो वा अग्न आयाहि नित्यदा ॥६८॥
शन्नो देवीति कूलस्थो[१] जपेन्मुच्येत किल्बिषैः[२] ॥ ६९ ॥ सांगोपांगांस्तथा वेदाञ्जपन्नित्यं समाहितः ॥ न तत्फलमवाप्नोति गायत्र्या संयमी यथा
॥ ७० ॥ रुद्राध्यायं सकृज्जप्त्वा विप्रो वेदसमन्वितः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ७१ ॥ अन्यद्वै जप्य संस्थानं
सूक्तमारण्यकं तथा ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं[३] स गच्छति ॥ ७२ ॥ यत्किंचित्क्रियते जाप्यं यच्च दानं प्रदीयते ॥ नर्म
दाजलमाश्रित्य तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ ७३ ॥ एवंविधैर्व्रतैर्नित्यं नर्मदां ये समाश्रिताः ॥ ते मृता वैष्णवं यांति पदं वा शैवम
व्ययम् ॥ ७४ ॥ सत्यलोकं नराः केचित्सूर्यलोकं तथापरे ॥ अप्सरोगणसंवीता यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ७५ ॥ एवं वै वर्तमाने
स्मिँल्लोके तु नृपपुंगव ॥ ऋषीणां दशकोटचस्तु कुरुक्षेत्रनिवासिनाम् ॥ ७६ ॥ मया सह महाभाग नर्मदातटमाश्रिताः ॥
फलमूलकृताहारा अर्चयंतः स्थिताः शिवम् ॥ ७७ ॥ तच्च वर्षशतं दिव्यं कालसंख्यानुमानतः ॥ षड्विंशतिसहस्राणि तानि मानुषसंख्यया ॥
॥ ७८ ॥ ततस्तस्यामतीतायां संध्यायां नृपसत्तम ॥ शेषं[४] मानुष्यमेकं तु काले वर्षशतं स्थितम् ॥ ७९ ॥ ततोऽभवदनावृष्टिर्लोकक्षयकरी
तदा ॥ यया[५] यातं जगत्सर्वं क्षयं भूयो हि दारुणम् ॥ ८० ॥ ये पूर्वमिह संसिद्धा ऋषयो वेदपारगाः ॥ तेषां प्रभावाद्भगवान्ववर्ष बलवृत्रहा ॥ ८१ ॥
महती[६] भूरिसलिला समंताद्वृष्टिराहिता ॥ ततो वृष्ट्यां तु तेषां वै वर्तनं समजायत ॥ ८२ ॥ श्यामाकेंगुदबिल्वाद्यैर्नर्मदातीरमाश्रितैः ॥ नीयते स
महान्कालो महासिद्धिमभीप्सुभिः[७] ॥ ८३ ॥ पुनर्युगांते संप्राप्ते किंचिच्छेषे कलौ युगे ॥ निःशेषमभवत्सर्वं शुष्कं स्थावरजंगमम् ॥ ८४ ॥
निर्वृक्षौषधगुल्मं च तृणवीरुद्विवर्जितम् ॥ अनावृष्टिहतं सर्वं भूमण्डलमभूद्भृशम् ॥ ८५ ॥ ततस्ते ऋषयः सर्वे क्षुत्तृषार्ताः सहस्रशः ॥ युगस्वभाव
माविष्टा हीनसत्त्वार्भवन्[८]नृप ॥ ८६ ॥ नष्टहोमस्वधाकारे युगांते समुपस्थिते ॥ किं कार्यं क्व नु यास्यामः कोऽस्माकं शरणं भवेत् ॥ ८७ ॥
तानहं प्रत्युवाचेदं मा भैष्टेति पुनःपुनः ॥ ईदृग्विधा मया दृष्टा बहवः कालपर्ययाः ॥ ८८ ॥ नर्मदातीरमाश्रित्य ते सर्वे गमिता मया ॥

---

[१] कूलस्थः—रेवातीरस्थ—इत्यर्थः । ब्रह्मयज्ञं कुर्वन् इति यावत् ।
[२] पातकैः—इ० पा० ।
[३] नर्मदाजलसंस्थितः—इ० पा० ।
[४] समाशते व्यतीते तु वर्षे मानुष्यके तदा—इ० पा० ।
[५] येन तात जगत्सृष्टं भूयो याति सङ्क्षयम्—इ० पा० ।
[६] चतुर्भिर्वा त्रिभिर्वापि वर्षाद्वा वृष्टिराबभौ—इ० पा० ।
[७] तेन सिद्धिमुपागताः—इ०पा० ।
[८] हीनसत्वाः—अभवन्—इति पदच्छेदः । सन्धिरार्षः ।

एषा हि शरणं देवी संप्राप्ते हि युगक्षये ॥ ८९ ॥ नान्या गतिरिहास्माकं विद्यते द्विजसत्तमाः ॥ जनित्री सर्वभूतानां विशेषेण द्विजोत्तमाः ॥९०॥
पितामहा ये पितरो ये चान्ये प्रपितामहाः ॥ ते समस्ता गताः स्वर्गं समाश्रित्य महानदीम् ॥ ९१ ॥ भृग्वाद्याः सप्त ये त्वासन्मम पूर्वपिता
महाः ॥ धौमृणी च महाभागा मम भार्या शुचिस्मिता ॥ मनस्वती च या माता भार्गवोऽङ्गिरसस्तथा ॥ ९२ ॥ पुलस्त्यः पुलहश्चैव वसिष्ठा
त्रेयकाश्यपाः ॥ तथान्ये च महाभागा नियमव्रतचारिणः ॥ अन्ये च शतसाहस्रा अत्र सिद्धिं समागताः ॥ ९३ ॥ तस्मादियं महाभागा न
मोक्तव्या कदाचन ॥ नान्या काचिन्नदी शक्ता लोकत्रयफलप्रदा ॥ ९४ ॥ द्वंद्वैरनेकैर्बहुभिः क्षुत्तृषाद्यैर्महाभयैः ॥ मुच्यंते ते नराः सद्यो नर्मदा
तीरवासिनः ॥ ९५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेवितव्या सरिद्वरा ॥ वांछद्भिः परमं श्रेय इह लोके परत्र च ॥ ९६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे श्रीनर्मदामाहात्म्यवर्णनंनाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचो राजन्संहृष्टा ऋषयोऽभवन् ॥ नर्मदां स्तोतुमारब्धाः कृतांजलिपुटा द्विजाः ॥ १ ॥ नमोऽस्तु ते पुण्यजले नमो म
करगामिनि ॥ नमस्ते पापमोचिन्यै नमो देवि वरानने ॥२॥ नमोऽस्तु ते पुण्यजलाश्रये शुभे विशुद्धसत्त्वे सुरसिद्धसेविते ॥ नमोस्तु ते तीर्थगणै
र्निषेविते नमोऽस्तु रुद्रांगसमुद्भवे वरे ॥ ३ ॥ नमोऽस्तु ते देवि समुद्रगामिनि नमोस्तु ते देवि वरप्रदे शिवे ॥ नमोस्तु लोकद्वयसौख्यदायिनि
ह्यनेकभूतौघसमाश्रितेऽनघे ॥ ४ ॥ सरिद्वरे पापहरे विचित्रिते गन्धर्वयक्षोरगसेवितांगे ॥ सनातनि प्राणिगणानुकंपिनि मोक्षप्रदे देवि विधेहि
शं नः ॥ ५ ॥ महागजौघैर्महिषैर्वराहैः संसेविते देवि महोर्मिमाले ॥ नताः स्म सर्वे वरदे सुखप्रदे विमोचयास्मान्पशुपाशबन्धात् ॥ ६ ॥ पापैरनेकैर
शुभैर्विबद्धा भ्रमंति तावन्नरकेषु मर्त्याः ॥ महानिलोद्धूततरंगभूतं यावत्त्वांभो हि न संस्पृशंति ॥ ७ ॥ अनेकदुःखौघभयार्दितानां पापैरनेकैरभिवे
ष्टितानाम् ॥ गतिस्त्वमंभोजसमानवक्त्रे द्वंद्वैरनेकैरपि संवृतानाम् ॥ ८ ॥ नद्यश्च पूता विमला भवन्ति त्वां देवि संप्राप्य न संशयोऽत्र ॥ दुःखा
तुराणामभयं ददासि शिष्टैरनेकैरभिपूजितासि ॥ ९ ॥ स्पृष्टं करैश्चन्द्रमसो रवेश्च तदैव दद्यात्परमं पदं तु ॥ यत्रोपलाः पुण्यजलाप्लुतास्ते शिवत्व
मायांति किमत्र चित्रम् ॥ १० ॥ भ्रमंति तावन्नरकेषु मर्त्या दुःखातुराः पापपरीतदेहाः ॥ महानिलोद्धूततरंगभंगं यावत्त्वांभो न हि संश्रयंति ॥
॥११॥ म्लेच्छाः पुलिंदास्त्वथ यातुधानाः पिबंति येऽम्भस्तव देवि पुण्यम् ॥ मुक्ता भवन्तीह भयात्तु घोरान्निःसंशयं तेऽपि किमत्र चित्रम् ॥१२॥

---

१ देवी–इ० पा० ।

सरांसि नद्यः क्षयमभ्युपेता घोरे युगेस्मिन्हि कलौ प्रदूषिते ॥ त्वं भ्राजसे देवि जलौघपूर्णा दिवीव नक्षत्रपथे च गंगा ॥१३॥ तव प्रसादाद्वरदे वरिष्ठे कालं यथेमं परिपालयित्वा ॥ यामोऽथ रुद्रं तव सुप्रसादाद्वयं तथा त्वं कुरु वै प्रसादम् ॥१४॥ गतिस्त्वमंबेव पितेव पुत्रांस्त्वं पाहि नो यावदिमं युगांतम् ॥ काले त्वनावृष्टिहतं सुघोरं यावत्तरामस्तव सुप्रसादात् ॥ १५ ॥ पठंति ये स्तोत्रमिदं द्विजेंद्राः शृण्वंति ये चापि नराः प्रशांताः ॥ ते यांति रुद्रं वृषसंयुतेन यानेन दिव्याम्बरभूषिताश्च ॥ १६ ॥ ये स्तोत्रमेतत्सततं पठंति स्नात्वा तु तोये खलु नर्मदायाः ॥ अन्ते हि तेषां सरिदुत्तमेयं गतिं विशुद्धामचिराद्ददाति ॥ १७ ॥ प्रातः समुत्थाय तथा शयानो[2] यः कीर्तयेतानुदिनं स्तवं च ॥ स मुक्तपापः सुविशुद्धदेहः समाश्रयं याति[1] महेश्वरस्य ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे श्रीनर्मदामाहात्म्ये नर्मदास्तोत्रकथनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवं भगवती पुण्या स्तुता सा मुनिपुंगवैः ॥ चिंतयामास सर्वेषां दास्यामि वरमुत्तमम् ॥ १ ॥ ततः प्रसुप्तांस्ताञ्ज्ञात्वा रात्रौ देवी जगाम ह ॥ एकैकस्य ऋषेः स्वप्ने दर्शनं चारुहासिनी ॥ ॥ २ ॥ ततोऽर्धरात्रे संप्राप्त उत्थिता जलमध्यतः[3] ॥ विमलांबरसंवीता दिव्यमालाविभूषिता ॥ ३ ॥ धृतातपत्रा सुश्रोणी पद्मरागविभूषिता ॥ जगाद माभैरिति तानेकैकं तु पृथक्पृथक् ॥ ४ ॥ वसध्वं मम पार्श्वे तु भयं त्यक्त्वा क्षुधादिजम् ॥ ५ ॥ एवमुक्त्वा तदा देवी स्वप्नांते तान्महामुनीन् ॥ जगामादर्शनं पश्चात्प्रविश्य जलमात्मिकम् ॥ ६ ॥ ततः प्रभाते मुनयो मिथ ऊचुर्मुदान्विताः ॥ तथा दृष्टा मया दृष्टा स्वप्ने देवी सुदर्शना ॥७॥ अभयं दत्तमस्माकं सिद्धिश्चाप्यचिरेण तु ॥ प्रशस्तं दर्शनं तस्या नर्मदाया न संशयः ॥८॥ अथान्यदिवसे राजन्मत्स्यानां रूपमुत्तमम्॥ पश्यंति सपरीवाराः स्वकीयाश्रमसन्निधौ ॥ ९ ॥ तान्दृष्ट्वा विस्मयाविष्टा मत्स्यांस्तत्र महर्षयः ॥ पूजयामासुरव्यग्रा हव्यकव्येन देवताः ॥ १० ॥ तान्मत्स्यसंघान्संप्राप्य महादेव्याः प्रसादतः॥ सपुत्रदारभृत्यास्ते वर्तयन्ति पृथक्पृथक् ॥ ११ ॥ दिनेदिने तथाप्येवमाश्रमेषु द्विजातयः॥ मत्स्यानां संचयं दृष्ट्वा विस्मिताश्चाभवंस्तदा ॥ १२ ॥ मृतांस्तांस्तु सुपुष्टांगान्पाठीनांश्च विशेषतः ॥ द्वारेद्वारे चाश्रमाणां तापसानां युधिष्ठिर ॥ १३ ॥ हृष्टपुष्टास्तदा सर्वे नर्मदातीरवासिनः ॥ ऋषयस्ते भयं सर्वे तत्यजुः क्षुत्तृषोद्भवम् ॥१४॥ ते जपंतस्तपंतश्च तिष्ठंति भरतर्षभ ॥ अर्चयंति पितॄन्देवान्नर्मदातटमाश्रिताः ॥१५॥ तैर्जपद्भिस्तपद्भिश्च सततं द्विजसत्तमैः॥ भ्राजते सा सरिच्छ्रेष्ठा ताराभिर्द्यौर्ग्रहैरिव ॥१६॥ तत्र तैर्बहुलैः शुभ्रैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः॥

---

[1] यास्याम मोक्षम्—इ० पा० । [2] रात्रावपीतिः । [3] सा जलाशयात्—इ० पा० । [4] स्निग्धैस्तैर्मत्स्यशकलैः संसिद्धैः परितापितैः—इ०पा० ।

नर्मदा धर्मदा पूर्वं संविभक्ता यथाक्रमम् ॥ १७ ॥ ऋषिभिर्दशकोटीभिर्नर्मदातीरवासिभिः ॥ विभक्तेयं विभक्तांगी नर्मदा शर्मदा नृणाम् ॥ १८ ॥ य[1]ज्ञोपवीतैश्च शुभैरक्षसूत्रैश्च भारत ॥ कूलद्वये महापुण्या नर्म[2]दोदधिगामिनी ॥१९॥ पृथगायतनैः शुभ्रैर्लिंगैर्वालुकमृन्मयैः ॥ भ्राजते या सरिच्छ्रेष्ठा नक्षत्रैरिव[3] शर्वरी ॥ २० ॥ ए[4]वं त ऋषयः सर्वे तर्पयंतः सुरान्पितॄन् ॥ न्यवसन्नर्मदातीरे यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २१ ॥ किंचिद्गते ततस्तस्मिन्घोरे वर्ष शताधिके ॥ अर्धरात्रे तदा कन्या जलादुत्तीर्य भारत ॥ २२ ॥ विद्युत्पुंजसमाभासा व्यालयज्ञोपवीतिनी ॥ त्रिशूलाग्रकरा सौम्या तानुवाच ऋषींस्तदा ॥ २३ ॥ आगच्छध्वं मुनिगणा विशध्वं मामयोनिजाम् ॥ समेताः पुत्रदारैश्च ततः सिद्धिमवाप्स्यथ ॥ २४ ॥ यस्ययस्य हि या वांछा तस्य तांतां ददाम्यहम् ॥ विष्णुं ब्रह्माणमीशानमन्यं वा सुरमुत्तमम् ॥ २५ ॥ तत्र सर्वान्नयिष्यामि प्रसन्ना वरदा ह्यहम् ॥ प्राणायामपरा भूत्वा मां विशध्वं समाहिताः ॥ २६ ॥ सह पुत्रैश्च दारैश्च त्यक्त्वाश्रमपदानि च ॥ कालक्षेपो न कर्तव्यः प्रलयोऽयमुपस्थितः ॥ २७ ॥ संहारः सर्वभूतानां कल्पदाहः सुदारुणः ॥ एकाहमभवं पूर्वं महाघोरे जनक्षये ॥ २८ ॥ शेषा नद्यः समुद्राश्च सर्व[6] एव क्षयंगताः ॥ वरदानान्महेशस्य तेनाहं न क्षयं गता ॥ २९ ॥ अमृतः शाश्वतो देवः स्थाणुरीशः सनातनः ॥ स पूजितः प्रार्थितो वा किं न दद्याद्द्विजोत्तमाः ॥ ३० ॥ एवमुक्त्वा ऋषीन्देवा प्रविवेश जलं ततः ॥ करात्तशूला सा देवी व्यालयज्ञोपवीतिनी ॥ ३१ ॥ ततस्ते तद्वचः श्रुत्वा विस्मयापन्नमानसाः ॥ अभिवंद्य च मां सर्वे क्षामयंतः पुनःपुनः ॥ ३२ ॥ क्षम्यतां नो यदुक्तं हि वसतां तव संश्रये ॥ गृहांस्त्यक्त्वा महाभागाः सशिष्याः सह बांधवाः ॥ ३३ ॥ जप्त्वा चैकाक्षरं ब्रह्म हृदि ध्यात्वा महेश्वरम् ॥ स्नात्वा च मन्त्रपूताभिरथ चाद्भिर्जितव्रताः ॥३४॥ विविशुर्नर्मदातोयं सपक्षा इव पर्वताः ॥ द्योतयंतो दिशः सर्वाः कुशहस्ताः सहाग्नयः ॥ ३५ ॥ गतेषु तेषु राजेंद्र अहमेकः स्थितस्तदा ॥ अमरेशं समासाद्य पूजयन्नर्मदां[7] नदीम् ॥ ३६ ॥ अनुभूताः सप्तकल्पा मायूराद्या मया नृप ॥ प्रसादाद्देधसः सर्वे रेवया सह भारत ॥३७॥ जन्मतोद्य दिनं यावन्न जानेऽस्याः पुरास्थितिम् ॥ ३८ ॥ इयं हि शांकरी शक्तिः कला शंभोरिलाह्वया ॥ नर्मदा दुरितध्वंसकारिणी भवतारिणी ॥ ३९ ॥ यदाहमपि नाभूवं पुराकल्पेषु पांडव ॥ चतुर्दशसु कल्पेषु तेष्वियं सुखसंस्थिताः ॥४०॥ चतुर्दश पुरा कल्पा न मृता येषु नर्मदा ॥ तानहं संप्रवक्ष्यामि देवी प्राह यथा मम ॥ ४१ ॥ कापिलं प्रथमं

---

१ उत्तरीयैः शुभैस्तत्र चाक्षसूत्रैश्च--इ०पा० । २ पश्चिमोदधिगामिनी–इ० पा० । ३ द्यौरिवायता–इ० पा० । ४ एवं वर्षशतं यावदर्चयन्तश्च देवताः–इ० पा० । ५ मम जले सर्वे च द्विजसत्तमाः–इ० पा० । ६ गताः सर्वे वसुंधराम्–इ०पा० । ७ वै महेश्वरम्–इ० पा० ।

विद्धि प्राजापत्यं द्वितीयकम् ॥ ब्राह्मं सौम्यं च सावित्रं बार्हस्पत्यं प्रभासकम् ॥ ४२ ॥ माहेंद्रमग्निकल्पं च जयंतं मारुतं तथा ॥ वैष्णवं बहुरूपं च ज्यौतिषं च चतुर्दशम् ॥ ४३ ॥ एते कल्पा मया ख्याता न मृता येषु नर्मदा ॥ मायूरं पंचदशमं कौर्मं चैवात्र षोडशम् ॥ ४४ ॥ बकं मात्स्यं च पाद्मं च वटकल्पं च भारत ॥ एकविंशतिमं चैतं वाराहं सांप्रतीनकम् ॥ ४५ ॥ इमे सप्त मया साकं रेवया परिशीलिताः ॥ एकविंशतिकल्पास्तु नर्मदायाः शिवांगतः ॥ ४६ ॥ संजातताया नृपश्रेष्ठ मया दृष्टा ह्यनेकशः ॥ कथिता नृपतिश्रेष्ठ भूयः किं कथयामि ते ॥ ४७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्य एकविंशतिकल्पकथानकवर्णनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ ततस्त ऋषयः सर्वे महाभागास्तपोधनाः ॥ गतास्तु परमं लोकं ततः किं जातमद्भुतम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततस्तेषु प्रयातेषु नर्मदातीरवासिषु ॥ बभूव रौद्रसंहारः सर्वभूतक्षयंकरः ॥ २ ॥ कैलासशिखरस्थं तु महादेवं सनातनम् ॥ ब्रह्माद्याः प्रास्तुवन्देवमृग्यजुःसामभिः शिवम् ॥ ३ ॥ संहरं[1] त्वं जगद्देव सदेवासुरमानुषम् ॥ प्राप्तो युगसहस्रांतः कालः संहरणक्षमः ॥ ४ ॥ मद्रूपं तु समास्थाय त्वया चैतद्विनिर्मितम् ॥ वैष्णवीं मूर्तिमास्थाय त्वयैतत्परिपालितम् ॥ ५ ॥ एका मूर्तिस्त्रिधा जाता ब्राह्मी शैवी च वैष्णवी ॥ सृष्टिसंहाररक्षार्थं भवेदेवं महेश्वर ॥ ६ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तथ्यं विष्णोश्च परमेष्ठिनः ॥ सगणः सपरीवारः सह ताभ्यां सहोमया ॥ ७ ॥ स लोकान्विभिद्येमान्भगवान्नीललोहितः ॥ भूराद्यब्रह्मलोकांतं भित्त्वांडं परतः परम् ॥ ८ ॥ शैवं पदमजं दिव्यमाविशत्सह तैर्विभुः ॥ न तत्र वायुर्नाकाशं नाग्निस्तत्र न भूतलम् ॥९॥ यत्र संतिष्ठते देव उमया सह शंकरः ॥ न सूर्यो न ग्रहास्तत्र न ऋक्षाणि दिशस्तथा ॥१०॥ न लोकपाला न सुखं न च दुःखं नृपोत्तम ॥११॥ ब्राह्मं पदं यत्कवयो वदंति शैवं पदं यत्कवयो वदंति ॥ क्षेत्रज्ञमीशं प्रवदंति चान्ये सांख्याश्च गायंति किलादिमोक्षम् ॥ १२ ॥ यद्ब्रह्म आद्यं प्रवदंति केचिद्यं सर्वमीशानमजं पुराणम् ॥ तमेकरूपं तमनेकरूपमरूपमाद्यं परमव्ययाख्यम् ॥ १३ ॥ अवर्णमप्यर्थमनामगोत्रं तुर्यं पदं यत्कवयो वदंति ॥ ध्यानार्थविज्ञानमयं सुसूक्ष्ममात्मस्थमीशानवरं वरेण्यम् ॥१४॥ ततस्त्रयस्ते भगवन्तमीशं संप्राप्य संक्षिप्य भवंत्यथैकम् ॥ पृथक्स्वरूपैस्तु पुनस्त एव जगत्समस्तं परिपालयंति ॥ १५ ॥ संहारं सर्वभूतानां रुद्रत्वे कुरुते प्रभुः ॥ विष्णुत्वे पालयेल्लोकान्ब्रह्मत्वे सृष्टिकारकः ॥ १६ ॥ प्रकृत्या सह संयुक्तः कालो भूत्वा महेश्वरः ॥ विश्वरूपा महाभागा तस्य पार्श्वे व्यवस्थिता ॥ १७ ॥ यामाहुः प्रकृतिं तज्ज्ञाः

---

[1] संहरस्व जनान्देवं देवासुरमहोरगान्—इ०पा०।

[1] एकं भवन्ति—एकरूपा भवन्ति—इत्यर्थः।

पदार्थानां विचक्षणाः ॥ पुरुषत्वे प्रकृतित्वे च कारणं परमेश्वरः ॥ १८ ॥ तस्मादेतज्जगत्सर्वं समुद्भूतं चराचरम् ॥ तस्मिन्नेव लयं याति युगांते
समुपस्थिते ॥ १९ ॥ भगलिंगांकितं सर्वं व्याप्तं वै परमेष्ठिना ॥ भगरूपो भवेद्विष्णुर्लिंगरूपो महेश्वरः ॥ २० ॥ भाति सर्वेषु लोकेषु गीयते भूर्भुवा
दिषु ॥ प्रविष्टः सर्वभूतेषु तेन विष्णुर्भगः स्मृतः ॥ २१ ॥ विशनाद्विष्णुरित्युक्तः सर्वदेवमयो महान् ॥ भासनाद्गमनाच्चैव भगसंज्ञा प्रकीर्तिता ॥
॥ २२ ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं यस्मिन्नेति लयं जगत् ॥ एकभावं समापन्नं लिंगं तस्माद्विदुर्बुधाः ॥ २३ ॥ महादेवस्ततो देवीमाह पार्श्वे स्थितां
तदा ॥ संहरस्व जगत्सर्वं मा विलंबस्व शोभने ॥ २४ ॥ त्यज सौम्यमिदं रूपं सितचन्द्रांशुनिर्मलम् ॥ रौद्रं रूपं समास्थाय संहरस्व चराच
रम् ॥ २५ ॥ रौद्रैर्भूतगणैर्घोरैर्देवि त्वं परिवारिता ॥ जीवलोकमिमं सर्वं भक्षयस्वांबुजेक्षणे ॥ २६ ॥ ततोऽहं मर्दयिष्यामि प्लावयिष्ये
तथा जगत् ॥ कृत्वा चैकार्णवं भूयः सुखं स्वप्स्ये त्वया सह ॥ २७ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ नाहं देव जगच्चैतत्संहरामि महा
द्युते ॥ अंबा भूत्वा विचेष्टं न भक्षयामि भृशातुरम् ॥ २८ ॥ स्त्रीस्वभावेन कारुण्यं करोति हृदयं मम ॥ कथं वै निर्दहिष्यामि
जगदेतज्जगत्पते ॥ २९ ॥ तस्मात्त्वं स्वयमेवेदं जगत्संहर शंकर ॥ अथैवमुक्तस्तां देवीं धूर्जटिर्नीललोहितः ॥ ३० ॥ क्रुद्धो निर्भर्त्स
यामास हुंकारेण महेश्वरीम् ॥ ॐ हुंफट् त्वं स इत्याह कोपाविष्टैरथेक्षणैः ॥ ३१ ॥ हुंकारिता विशालाक्षी पीनोरुजघनस्थला ॥
तत्क्षणाच्चाभवद्रौद्रा कालरात्रीव भारत ॥ ३२ ॥ हुंकुवती महानादैर्नादयन्ती दिशो दश ॥ व्यवर्धत महारौद्रा विद्युत्सौदामिनी यथा ॥
॥ ३३ ॥ विद्युत्संपातदुष्प्रेक्ष्या विद्युत्संघातचंचला ॥ विद्युज्ज्वालाकुला रौद्रा विद्युदग्निनिभेक्षणा ॥ ३४ ॥ मुक्तकेशी विशाला
क्षी कृशग्रीवा कृशोदरी ॥ व्याघ्रचर्माम्बरधरा व्यालयज्ञोपवीतिनी ॥ ३५ ॥ वृश्चिकैरग्निपुंजाभैर्गोनसैश्च विभूषिता ॥ त्रैलोक्यं पूरयामास
विस्तारेणोच्छ्रयेण च ॥ ३६ ॥ भासुरांगा तु संवृत्ता कृष्णसर्पैककुण्डला ॥ चित्रदण्डोद्यतकरा व्याघ्रचर्मोपसेविता ॥ ३७ ॥ व्यवर्धत महारौद्रा
जगत्संहारकारिणी ॥ सृक्किणी लेलिहाना च क्रूरफूत्कारकारिणी ॥ ३८ ॥ व्यात्तास्या घुर्घुरारावा जगत्संक्षोभकारिणी ॥ खेलद्भूतानुगा क्रूरा
निःश्वासोच्छ्वासकारिणी ॥ ३९ ॥ जाताट्टहासा दुर्नासा वह्निकुण्डसमेक्षणा ॥ प्रोद्यत्किलकिलारावा ददाह सकलं जगत् ॥ ४० ॥ दह्यमानाः

---

१ अक्षराधिक्यमर्थानुरोधात्सह्यम्। २ प्रददाह तदा घोरा कालरात्रिर्महाबला—इ०पा०।

सुरास्तत्र पतंति धरणीतले ॥ पतंति यक्षगन्धर्वाः सकिन्नरमहोरगाः ॥ ४१ ॥ पतंति भूतसंघाश्च हाहाहैहैविराविणः ॥ बुंबापातैः सनिर्घातै रुदितार्तस्वरैरपि ॥ ४२ ॥ व्याप्तमासीत्तदा विश्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ संपतद्भिः पतद्भिश्च ज्वलद्भूतगणैर्मही ॥ ४३ ॥ जातैश्चटचटाशब्दैः पतद्भिर्गिरिसानुभिः ॥ तत्र रौद्रोत्सवे जाता रुद्रानंदविवर्धिनी ॥ ४४ ॥ विहिंसमाना भूतानि चर्वमाणाचरानपि ॥ तत्तद्गंधमुपादाय शिवाराव विराविणी ॥ ४५ ॥ गलच्छोणितधाराभिमुखा दिग्धकलेवरा ॥ चंडशीलाऽभवच्चण्डी जगत्संहारकर्मणि ॥ ४६ ॥ येऽपि प्राप्ता महर्लोकं भृग्वाद्याश्च महर्षयः ॥ तेऽपि नश्यंति शतशो ब्रह्मक्षत्रविशादयः ॥ ४७ ॥ देवासुरा भयत्रस्ताः सयक्षोरगराक्षसाः ॥ विशंति केपि पातालं लीयंते च गुहादिषु ॥ ४८ ॥ सा च देवी दिशः सर्वा व्याप्य मृत्युरिव स्थिता ॥ युगक्षयकरे काले देवेन विनियोजिता ॥ ४९ ॥ एकापि नवधा जाता दशधा दशधा तथा ॥ चतुःषष्टिस्वरूपा च शतरूपाट्टहासिनी ॥ ५० ॥ जज्ञे सहस्ररूपा च लक्षकोटितनुः शिवा ॥ नानारूपायुधाकारा नानावादनचारिणी ॥ ५१ ॥ एवंरूपाऽभवद्देवी शिवस्यानुज्ञया नृप ॥ दिक्षु सर्वासु गगने विकटायुधशीलिनः ॥ ५२ ॥ रुंधंतो नश्यमानांस्तान्गणा माहेश्वराः स्थिताः ॥ विचरंति तया सार्द्धं शूलपट्टिशपाणयः ॥ ५३ ॥ ततो मातृगणाः केचिद्विनायकगणैः सह ॥ व्यवर्धंत महारौद्रा जगत्संहारकारिणः ॥ ५४ ॥ ततस्तस्या व्यवर्धंत दंष्ट्राः कुन्देंदुसन्निभाः ॥ योजनानां सहस्राणि अयुतान्यर्बुदानि च ॥ ५५ ॥ दंष्ट्रावलिः कररुहाः क्रूरास्तीक्ष्णाश्च कर्क्कशाः ॥ वियद्दिशो लिखंत्येव सप्तद्वीपां वसुन्धराम् ॥ ५६ ॥ तस्या दंष्ट्राभिसंपातैश्चूर्णिता वनपर्वताः ॥ शिलासंचयसंघाता विशीर्यंते सहस्रशः ॥ ५७ ॥ हिमवान्हेमकूटश्च निषधो गंधमादनः ॥ माल्यवांश्चैव नीलश्च श्वेतश्चैव महागिरिः ॥ ५८ ॥ मेरुमध्यमिलापीठं सप्तद्वीपं च सार्णवम् ॥ लो[1]कालोकेन सहितं प्राकंपत नृपोत्तम ॥ ५९ ॥ दंष्ट्राशनिविस्पृष्टाश्च विशीर्यंते महाद्रुमाः ॥ उत्पातैश्च दिशो व्याता घोररूपैः समंततः ॥ ६० ॥ तारा ग्रहगणाः सर्वे ये च वैमानिका गणाः ॥ शिवासहस्रैराकीर्णा महामातृगणैस्तथा ॥ ६१ ॥ सा चचार जगत्कृत्स्नं युगांते समुपस्थिते ॥ भ्रमद्भिश्च ब्रुवद्भिश्च क्रोशद्भिश्च समंततः ॥ ६२ ॥ प्र[2]मथद्भिर्ज्वलद्भिश्च रौद्रैर्व्याप्ता दिशो दश ॥ विस्तीर्णं शैलसंघातं विघूर्णितगिरिद्रुमम् ॥ ६३ ॥ प्रभिन्नगोपुरद्वारं केशशुष्कास्थिसंकुलम् ॥ प्रदग्धग्रामनगरं भस्मपुंजाभिसंवृतम् ॥ ६४ ॥ चिताधूमाकुलं सर्वं त्रैलोक्यं

---

[1] प्राकंपन्त ततस्त्रस्ताः क्षुभिताश्च महार्णवाः—इ० पा० । [2] धूमायद्भिः—इ० पा० ।

सचराचरम् ॥ हाहाकाराकुलं सर्वमहहस्वननिस्वनम् ॥ ६५ ॥ जगदेतदभूत्सर्वमशरण्यं निराश्रयम् ॥ ६६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये कल्पानुकथने कालरात्रिकृतजगत्संहरणवर्णनंनाम चतुर्दशोऽध्या
यः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो मातृसहस्रैश्च रौद्रैश्च परिवारिता ॥ कालरात्रिर्जगत्सर्वं हरते दीप्तलोचना ॥ १ ॥
ततस्ता मातरो घोरा ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाः ॥ वार्यिंद्रानलकौबेरा यमतोयेशशक्तयः ॥ २ ॥ स्कन्दक्रोडनृसिंहानां विचरंत्यो भयानकाः ॥
चक्रशूलगदाखड्गवज्रशक्त्यृष्टि[1]पट्टिशैः ॥ ३ ॥ खट्वांगैरुल्मुकैर्दीप्तैर्व्यचरन्मातरः क्षये ॥ उमासंनोदिताः सर्वाः प्रधावंत्यो दिशो दश ॥ ४ ॥ तासां
चरणविक्षेपैर्हुंकारोद्गारनिस्वनैः ॥ त्रैलोक्यमेतत्सकलं विप्रदग्धं समंततः ॥ ५ ॥ हाहारवाक्रंदितनिस्वनैश्च प्रभिन्नरथ्यागृहगोपुरैश्च ॥ बभूव घोरा
धरणी समंतात्कपालकेशा[2]कुलकर्बुरांगी ॥ ६ ॥ यदेतच्छतसाहस्रं जंबूद्विपं निगद्यते ॥ सर्वमेव तदुच्छन्नं समाधृष्य नृपोत्तम ॥ ७ ॥ जंबु शाकं
कुशं क्रौंचं गोमेदं शाल्मलिस्तथा ॥ पुष्करद्वीपसहिता ये च [3]पर्वतवासिनः ॥ ८ ॥ ते ग्रस्ता मृत्युना सर्वे भूतैर्मातृगणैस्तथा ॥ महा
सुरकपालैश्च मांसमेदोवसोत्कटैः ॥ ९ ॥ महानादपरैर्घोरैर्वारुणीगंधमोहितैः ॥ ज्वालासहस्रसंवीता विद्युज्ज्वलितकुण्डला ॥ १० ॥ रुधिरो
द्गारशोणांगी [4]महामाया सुभीषणा ॥ पिबंती रुधिरं तत्र महामांसवसाप्रिया ॥ ११ ॥ कपालहस्ता विकटा भक्षयन्ती सुरासु
रान् ॥ नृत्यन्ती च हसन्ती च विपरीता महारवा ॥ १२ ॥ त्रैलोक्यसंत्रासकरी विद्युत्संस्फोटहासिनी ॥ सप्तद्वीपसमुद्रांतां भक्षयित्वा च मेदि
नीम् ॥ १३ ॥ ततः स्वस्थानमगमद्यत्र देवो महेश्वरः ॥ नर्मदातीरमाश्रित्यावसन्मातृगणैः सह ॥ १४ ॥ अमराणां कटे तुंगे नृत्यन्ती हसिता
नना ॥ अमरा देवताः प्रोक्ताः शरीरं कटमुच्यते ॥ १५ ॥ तैः कटैरावृतो यस्मात्पर्वतोऽयं नृपोत्तम ॥ छिन्नभिन्नास्थिनिकरैर्वसामेदोस्रविप्लुतैः ॥
॥ १६ ॥ अमरंकट इत्येवं तेन प्रोक्तो मनीषिभिः ॥ महापवित्रो लोकेषु शंभुना स विनिर्मितः ॥ १७ ॥ नित्यं सन्निहितस्तत्र शंकरो ह्युमया
सह ॥ ततोऽहं नियतस्तत्र तस्य पादाग्रसंस्थितः ॥ १८ ॥ प्रह्वः प्रणतभावेन स्तौमि तं नीललोहितम् ॥ ततस्तालकसंपातैर्गणैर्मातृगणैः सह ॥
॥ १७ ॥ ॥ १९ ॥ संप्रनृत्यति संहृष्टो मृत्युना सह शंकरः ॥ खट्वांगैरुल्मुकैश्चैव पट्टिशैः परिघैस्तथा ॥ २० ॥ मांसमेदोवसाहस्ता हृष्टा नृत्यन्ति संघशः ॥
वामना जटिला मुण्डा लंबग्रीवोष्ठमूर्द्धजाः ॥ २१ ॥ महाशिश्नोदरभुजा नृत्यन्ति च हसन्ति च ॥ विकृतैराननैर्घोरैर्भुजोल्बणमुखादिभिः ॥२२॥

---

१ तोमरैः—इ०पा० । २ कपालनीलाकुलकेशभीमा--इ०पा० । ३ पुष्करवासिनः—इ० पा० । ४ महाकाया—इ० पा० ।

अमरं कण्टकं चक्रुः प्राप्ते कालविपर्यये ॥ तेषां मध्ये महाघोरं जगत्सन्त्रासकारणम् ॥ २३ ॥ मृत्युं पश्यामि नृत्यन्तं तडित्पिंगलमूर्द्धजम् ॥ तस्य पार्श्वे स्थितां देवीं विमलांबरभूषिताम् ॥ २४ ॥ कुण्डलोद्घुष्टगंडां तां नागयज्ञोपवीतिनीम् ॥ विचित्रैरुपहारैश्च पूजयन्तीं महेश्वरम् ॥ २५ ॥ अपश्यं नर्मदां तत्र मातरं विश्ववंदिताम् ॥ नानातरंगां सावर्तां सुवेलार्णवसंनिभाम् ॥ २६ ॥ महासरः सरित्पातैरदृश्यां दृश्यरूपिणीम् ॥ वन्द्यमानां सुरैः सिद्धैर्मुनिसंघैश्च भारत ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नन्तरे घोरां सप्तसप्तकसंज्ञिताम् ॥ महावीच्यौघफेनाढ्यां कुर्वन्तीं सजलं जगत् ॥ २८ ॥ दृष्टवान्नर्मदां देवीं मृगकृष्णांबरां पुनः ॥ सधूमाशनिनिर्ह्रादैर्वहंतीं सप्तधा तदा ॥ २९ ॥ इति संहारमतुलं दृष्टवान्राजसत्तम ॥ नष्टचंद्रार्ककिरणमभूदेतच्चराचरम् ॥ ३० ॥ महोत्पातसमुद्भूतं नष्टनक्षत्रमंडलम् ॥ अलातचक्रवत्तूर्णमशेषं भ्रामयंस्ततः ॥ ३१ ॥ विमानकोटिसंकीर्णः स किंनरमहोरगः ॥ महावातः सनिर्घातो येनाकंपच्चराचरम् ॥ ३२ ॥ रुद्रवक्त्रात्समुद्भूतः संवर्तोनाम विश्रुतः ॥ वायुः संशोषयामास विततन्सप्तसागरान् ॥ ३३ ॥ उद्धूलितांगः कपिलाक्षमूर्द्धजो जटाकलापैरवबद्धमूर्द्धजः ॥ महारवो दीप्तविशालशूलधृक्स पातु युष्मांश्च दिनेदिने हरः ॥ ॥ ३४ ॥ शूली धनुष्मान्कवची किरीटी श्मशानभस्मोक्षितसर्वगात्रः ॥ कपालमालाकुलकण्ठनालो महाहिसूत्रैरवबद्धमौलिः ॥ ३५ ॥ स गोनसौघैः परिवेष्टितांगो विषाग्निचन्द्रामरसिन्धुमौलिः ॥ पिनाकखट्वांगकरालपाणिः स कृत्तिवासा डमरुप्रणादः ॥ ३६ ॥ स सप्तलोकांतरनिःसृतात्मा महाभुजावेष्टितसर्वगात्रः ॥ नेत्रेण सूर्योदयसन्निभेन प्रवालकांकूरनिभोदरेण ॥ ३७ ॥ संध्याभ्ररक्तोत्पलपद्मरागसिन्दूरविद्युत्प्रकरारुणेन ॥ तप्तेन लिंगेन च लोचनेन चिक्रीडमानः स युगांतकाले ॥ ३८ ॥ हिरण्मयेनैव समुत्सृजन्स दण्डेन यद्वद्भगवान्समेरुः ॥ पादाग्रविक्षेपविशीर्णशैलः कुर्वञ्जगत्सोऽपि जगाम तत्र ॥ ३९ ॥ संहर्तुकामस्त्रिदिवं त्वशेषं प्रमुंचमानो विकृताट्टहासम् ॥ जहार सर्वं त्रिदिवं महात्मा संक्षोभयन्वै जगदीश एकः ॥ ४० ॥ तं देवमीशानमजं वरेण्यं दृष्ट्वा जगत्संहरणं महेशम् ॥ सा कालरात्रिः सह मातृभिश्च गणाश्च सर्वे शिवमर्चयन्ति ॥ ४१ ॥ नन्दी च भृंगी च गणादयश्च तं सर्वभूतं प्रणमंति देवम् ॥ जगद्धरं सर्वजनस्य कारणं हरं स्मरारातिमहर्निशं ते ॥ ४२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे नर्मदामाहात्म्ये सृष्टिसंहरणसंरंभवर्णनंनाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ० ॥ छ ॥

॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ समातृभिर्भूतगणैश्च घोरैर्वृतः समंतात्स ननर्त शूली ॥ गजेंद्रचर्मावरणे वसानः संहर्तुकामश्च जगत्समस्तम् ॥ १ ॥ महे

श्वरः सर्वसुरेश्वराणां मन्त्रैरनेकैरवबद्धमाली ॥ मेदोवसा[1]रक्तविचर्चितांगस्त्रैलोक्यदाहे प्रणनर्त शंभुः ॥ २ ॥ स कालरात्र्या सहितो महात्मा काले
त्रिलोकीं सकलां जहार ॥ संवर्तकाख्यः सहभानुभावः शम्भुर्महात्मा जगतो वरिष्ठः ॥ ३ ॥ स विस्फुलिंगोत्करधूममिश्रं महोल्कवज्राशनिवाततु
ल्यम् ॥ ततोऽट्टहासं प्रमुमोच घोरं विवृत्य वक्त्रं वडवामुखाभम् ॥ ४ ॥ सहस्रवज्राशनिसंनिभेन तेनाट्टहासेन हरोद्गतेन ॥ आपूरितास्तत्र दिशो
दशैव संक्षोभिताः सर्वमहार्णवाश्च ॥ ५ ॥ स ब्रह्मलोकं प्रजगाम शब्दो ब्रह्मांडभांडं प्रचचाल सर्वम् ॥ किमेतदित्याकुलचेतनास्ते वित्रस्तरूपा
ऋषयो बभूवुः ॥ ६ ॥ प्रणम्य सर्वे सहसैव भीता ब्रह्माणमूचुः परमेश्वरेशम् ॥ भीताश्च सर्वे ऋषयस्ततस्ते सुरासुरैश्चैव महोरगैश्च ॥
॥ ७ ॥ विद्युत्प्रभाभासुरभीषणांगः क एष चिक्रीडति भूतलस्थः ॥ कालानलं गात्रमिदं दधानो यस्याट्टहासेन जगद्विमूढम् ॥ ८ ॥
वित्रस्तरूपं प्रबभौ क्षणेन संहर्तुमिच्छेत्किमयं त्रिलोकीम् ॥ सार्धं त्वया सप्तभिरर्णवैश्च जनस्तपःसत्यमभिप्रयाति ॥ ९ ॥ संहर्तु
कामो हि क एष देव एतत्समस्तं कथयाप्रमेय ॥ न दृष्टमेतद्विषमं कदापि जानासि तत्त्वं परमो मतो नः ॥ १० ॥ निशम्य
तद्वाक्यमथाबभाषे ब्रह्मा समाश्वास्य सुरादिसंघान् ॥ ११ ॥ ॥ श्रीब्रह्मोवाच ॥ ॥ स एष[2] कालस्त्रिदिवं त्वशेषं संहर्तुकामो
जगदक्षयात्मा ॥ पूर्णे च शेते परिवत्सराणां भविष्यतीशानविभुर्न चित्रम् ॥ १२ ॥ संवत्सरोऽयं परिवत्सरश्च उद्वत्सरो वत्सर
एष देवः ॥ दृष्टोऽप्यदृष्टः प्रहुतः प्रकाशी स्थूलश्च सूक्ष्मः परमाणुरेषः ॥ १३ ॥ नातः परं किंचिदिहास्ति लोके परापरोऽयं प्रभुरात्मवादी ॥
तुष्येत मे कालसमानरूप इत्येवमुक्त्वा भगवान्सुरेशः ॥ १४ ॥ सनत्कुमारप्रमुखैः समेतः संतोषयामास ततो यतात्मा ॥ १५ ॥ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ ॥ नमोऽस्तु सर्वाय सुशांतमूर्तये ह्यघोररूपाय नमोनमस्ते ॥ सर्वात्मने सर्व नमोनमस्ते महात्मने भूतपते नमस्ते ॥ १६ ॥ ओंकार
हुंकारपरिष्कृताय स्वधावषट्कार नमोनमस्ते ॥ गुणत्रयेशाय महेश्वराय ते त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने नमः ॥ १७ ॥ त्वं शंकरस्त्वं हि महेश्वरोसि
प्रधानमग्र्यं त्वमसि प्रविष्टः ॥ त्वं विष्णुरीशः प्रपितामहश्च त्वं सप्तजिह्वस्त्वमनंतजिह्वः ॥ १८ ॥ स्रष्टासि सृष्टिश्च विभो त्वमेव विश्वस्य वेद्यं च
परं निधानम् ॥ आहुर्द्विजा वेदविदो वरेण्यं परा[3]त्परस्त्वं परतः परोऽसि ॥ १९ ॥ सूक्ष्मातिसूक्ष्मं प्रवदन्ति यच्च वाचो निवर्तन्ति मनो यतश्च ॥
॥ २० ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ त्वया स्तुतोहं विविधैश्च मंत्रैः पुष्णामि शांतिं तव पद्मयोने ॥ ईक्षस्व मां लोकमिमं ज्वलंतं वक्त्रैरनेकैः

---

[1] महाहिसंवेष्टितसर्वगात्रः--इ०पा० । [2] देवः परमेश्वरेश्वरः--इ०पा० । [3] परात्परं त्वं हि तथासि नूनम्--इ०पा० ।

प्रसभं हरंतम् ॥ २१ ॥ एवमुक्त्वा स देवेशो देव्या सह जगत्पतिः ॥ पितामहं समाश्वास्य तत्रैवांतरधीयत ॥ २२ ॥ इदं महत्पुण्यतमं वरिष्ठं स्तोत्रं निशम्येह गतिं लभंते ॥ पापैरनेकैः परिवेष्टिता ये प्रयांति रुद्रं विमलैर्विमानैः ॥ २३ ॥ भयं च तेषां न भवेत्कदाचित्पठन्ति ये तात इदं द्विजाग्र्याः ॥ संग्रामचौराग्निवने तथाब्धौ तेषां शिवस्त्राति न संशयोऽत्र ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये ब्रह्मकृतशिवस्तुतिवर्णनंनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवं संस्तूयमानस्तु ब्रह्माद्यैर्मुनिपुंगवैः ॥ ब्रह्मलोकगतैस्तत्र संजहार जगत्प्रभुः ॥ १ ॥ स तद्भीमं महारौद्रं दक्षिणं वक्त्रमव्ययम् ॥ महादंष्ट्रोत्कटारावं पातालतलसन्निभम् ॥ २ ॥ विद्युज्ज्वलनपिंगाक्षं भैरवं लोमहर्षणम् ॥ महाजिह्वं महादंष्ट्रं महासर्पशिरोधरम् ॥ ३ ॥ महासुरशिरोमालं महाप्रलयकारणम् ॥ ग्रसत्समुद्रनिहितवातवारिमयं हविः ॥ ४ ॥ वडवामुखसंकाशं महादेवस्य तन्मुखम् ॥ जिह्वाग्रेण जगत्सर्वं लेलिहानमपश्यत ॥ ॥ ५ ॥ योजनानां सहस्राणि सहस्राणां शतानि च ॥ दिशो दश महाघोरा मांसमेदोवसोत्कटाः ॥ ६ ॥ तस्य दंष्ट्रा व्यवर्धंत शतशोऽथ सहस्रशः ॥ सासुरान्सुरगंधर्वान्सयक्षोरगराक्षसान् ॥ ७ ॥ तस्य दंष्ट्राग्रसंलग्नान्स ददर्श पितामहः ॥ दंतयंत्रांतसंविष्टं विचूर्णितशिरोधरम् ॥ ८ ॥ जगत्पश्यामि राजेंद्र विशंतं व्या[1]दिते मुखे ॥ नानातरंगभंगांगा महाफेनौघसंकुलाः ॥ यथा नद्यो लयं यांति समुद्रं प्राप्य सस्वनाः ॥ ९ ॥ तथा ततं विश्वमिदं समस्तमनेकजीवार्णवदुर्विगाह्यम् ॥ विवेश रुद्रस्य मुखं विशालं ज्वलत्तदुग्रं घननादघोरम् ॥ १० ॥ ज्वालास्ततस्तस्य मुखात्सुघोराः सविस्फुलिंगा बहुलाः सधूमाः ॥ अनेकरूपा ज्वलनप्रकाशाः प्रदीपयंतीव दिशोऽखिलाश्च ॥ ११ ॥ ततो रविज्वालसहस्रमालि बभूव वक्त्रं चलजिह्वदंष्ट्रम् ॥ महेश्वरस्याद्भुतरूपिणस्तदा स द्वादशात्मा प्रबभूव एकः ॥ १२ ॥ ततस्ते द्वादशादित्या रुद्रवक्त्राद्विनिर्गताः ॥ आश्रित्य दक्षिणामाशां निर्दहंतो वसुंधराम् ॥ १३ ॥ भौमं यज्जीवनं किंचिन्नानावृक्षतृणालयम् ॥ शुष्कं पूर्वमनावृष्ट्या संकलाकुलभूतलम् ॥ १४ ॥ तद्दीप्यमानं सहसा सूर्यैस्तै रुद्रसंभवैः ॥ धूमाकुलमभूत्सर्वं प्रणष्टग्रहतारकम् ॥ १५ ॥ जज्वाल सहसा दीप्तं भूमंडलमशेषतः ॥ ज्वालामालाकुलं सर्वमभूदेतच्चराचरम् ॥ १६ ॥ सप्तद्वीपसमुद्रेषु सरित्सु च सरस्सु च ॥ अग्निरत्ति जगत्सर्वमाज्याहुतिमिवाध्वरे ॥ १७ ॥ विशालतेजसा दीप्ता महाज्वालासमाकुलाः ॥ ददहुर्वै जगत्सर्वमादित्या रुद्रसंभवाः ॥ १८ ॥ आदित्यानां रश्मयश्च संस्पृष्टा वै परस्परम् ॥ एवं ददाह भगवांस्त्रै

---

[1] वडवामुखे—इ० पा० । २ यच्चेगं यच्च नेंगते—इ० पा० ।

लोक्यं सचराचरम् ॥ १९ ॥ सप्तद्वीपप्रमाणस्तु सोऽग्निर्भूत्वा महेश्वरः ॥ सप्तद्वीपसमुद्रांतां निर्द्ददाह वसुंधराम् ॥ २० ॥ सुमेरुमंदरांतां च निर्द्दहु
र्वसुधां तदा ॥ भित्त्वा तु सप्तपातालं नागलोकं ततोऽदहत् ॥ २१ ॥ भूम्यधः सप्तपातालान्निर्दहंस्तारकैः सह ॥ चचाराग्निः समन्तात्तु निर्दहन्वै
युधिष्ठिर ॥ २२ ॥ धम्यमान इवांगारैर्लोहरात्रिरिव ज्वलन् ॥ तथा तत्प्राज्ज्वलत्सर्वं संवर्त्ताग्निप्रदीपितम् ॥ २३ ॥ निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिर्निर्नि
र्झरसरःसरित् ॥ विशीर्णशैलशृंगौघा कूर्मपृष्ठोपमाऽभवत् ॥ २४ ॥ ज्वालामालाकुलं कृत्वा जगत्सर्वं चिदात्मकम् ॥ महारूपधरो रुद्रो व्यतिष्ठत
महेश्वरः ॥ २५ ॥ समातृगणभूयिष्ठा सयक्षोरगराक्षसा ॥ ततो देवी महादेवं विवेश हरिलोचना ॥ २६ ॥ निर्वाणं परमापन्ना शांतेव शिखिनः
शिखा ॥ जगत्सर्वं हि निर्दग्धं त्रिभिर्लोकैः सहानघ ॥ २७ ॥ रुद्रप्रसादान्मुक्त्वा मां नर्मदां चाप्ययोनिजाम् ॥ युगानामयुतं देवो मया चाद्यां
बुभक्षणात् ॥ २८ ॥ पुरा ह्याराधितः शूली तेनाहमजरामरः ॥ अघमर्षणघोरं च वामदेवं च त्र्यंबकम् ॥ २९ ॥ ऋषभं त्रिसुपर्णं च दुर्गां सावित्र
मेव च ॥ बृहदारण्यकं चैव बृहत्साम तथोत्तरम् ॥ ३० ॥ रौद्रीं परमगायत्रीं शिवोपनिषदं तथा ॥ यथा प्रतिरथं सूक्तं जप्त्वा मृत्युंजयं तथा ॥
॥ ३१ ॥ सरित्सागरपर्यन्ता वसुधा भस्मसात्कृता ॥ वर्जयित्वा महाभागां नर्मदाममृतोपमाम् ॥ ३२ ॥ महेन्द्रो मलयः सह्यो हेमकूटोऽ
थ माल्यवान् ॥ विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तैते कुलपर्वताः ॥ ३३ ॥ द्वादशादित्यनिर्दग्धाः शैलाः शीर्णशिलाः पृथक् ॥ भस्मीभूतास्तु
दृश्यंते न नष्टा नर्मदा तदा ॥ ३४ ॥ हिमवान्हेमकूटश्च निषधो गंधमादनः ॥ माल्यवांश्च गिरिश्रेष्ठो नीलः श्वेतोऽथ शृङ्गवान् ॥ ३५ ॥ एते पर्वतरा
जानो देवगंधर्वसेविताः ॥ युगांताग्निविनिर्दग्धाः सर्वे शीर्णमहाशिलाः ॥ ३६ ॥ एवं मया पुरा दृष्टो युगांते सर्वसंक्षयः ॥ वर्जयित्वा महापुण्यां
नर्मदां नृपसत्तम ॥ ३७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे श्रीनर्मदामाहात्म्ये द्वादशादि
त्यरूपेण जगत्संहरणवर्णनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥छ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ निर्दग्धेऽस्मिंस्ततो लोके सूर्यैरीश्वरसंभवैः ॥ सप्तभि
श्चार्णवैः शुष्कैर्द्वीपैः सप्तभिरेव च ॥१॥ ततो मुखात्तस्य घना महोल्बणा निश्चेरुरिंद्रायुधतुल्यरूपाः ॥ घोराः पयोदा जगदंधकारं कुर्वंत ईशानवर
प्रयुक्ताः ॥ २ ॥ नीलोत्पलाभाः क्वचिदंजनाभा गोक्षीरकुंदेंदुनिभाश्च केचित् ॥ मयूरचंद्राकृतयस्तथाऽन्ये केचिद्विधूमानलसप्रभाश्च ॥ ३ ॥ केचि

---

१ महादेवः स संहरन्–इ०पा० । २ सप्तलोकैः–इ०पा० । ३ रैवका विमलोदका--इ० पा० । ४ सूर्यशुष्के जगत्यस्मिन्प्रदग्धे कालवह्निना ॥ ततो मुखान्महेशस्य निश्चेरुर्जलदाः पृथक्–इ० पा० ।

न्महापर्वतकल्परूपाः केचिन्महामीन[१]कुलोपमाश्च ॥ केचिद्गजेन्द्राकृतयः सुरूपाः केचिन्महाकूटनिभाः पयोदाः ॥ ४ ॥ चलत्तरंगोर्मिसमानरूपा
महापुरोधाननिभाश्च केचित् ॥ सगोपुराट्टालकसन्निकाशाः सविद्युदुल्काशनिमंडितांताः ॥ ५ ॥ समावृतांगः स बभूव देवः संवर्तकोनाम गणः स
रौद्रः ॥ प्रवर्षमाणो जगदप्रमाणमेकार्णवं सर्वमिदं चकार ॥ ६ ॥ ततो महामेघविवर्द्धमानमीशानमिन्द्राशनिभिर्वृताङ्गम् ॥ ददर्श नाहं भयविह्व
लाङ्गो गङ्गाजलौघैश्च समावृताङ्गः ॥ ७ ॥ गजाः पुनश्चैव पुनः पिबन्तो जगत्समन्तात्परिदह्यमानम् ॥ आपूरितं चैव जगत्समंतात्सर्वैश्च तैर्जग्मुर
दर्शनं च ते ॥ ८ ॥ महार्णवाः सप्त सरांसि द्वीपा नद्योऽथ सर्वा अथ भूर्भुवश्च ॥ आपूर्यमाणाः सलिलौघजालैरेकार्णवं सर्वमिदं बभूव ॥ ९ ॥ न
दृश्यते किंचिदहो चराचरे निरग्निचंद्रार्कमयेपि लोके ॥ प्रणष्टनक्षत्रतमोंधकारे प्रशांतवातास्तमितैकनीडेः॥ १० ॥ महाजलौघेस्य विशुद्धसत्त्वा
स्तुतिर्मया भूप कृता तदानीम् ॥ ततोहमित्येव विचिंतयानः शरण्यमेकं क्क नु यामि शांतम् ॥ ११ ॥ स्मरामि देवं हृदि चिन्तयित्वा प्रभुं शरण्यं
जलसंनिविष्टः ॥ नमामि देवं शरणं प्रपद्ये ध्यानं च तस्येतिकृतं मया च ॥ १२ ॥ ध्यात्वा ततोऽहं सलिलं ततार तस्य प्रसादादविमूढचेताः ॥
ग्लानिः श्रमश्चैव मम प्रणष्टौ देव्याः प्रसादेन नरेन्द्रपुत्र ॥ १३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे
रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्यवर्णनंनामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततस्त्वेकार्णवे तस्मिन्मुमूर्षुरहमा
तुरः ॥ काकूच्छ्वासस्तरंस्तोयं बाहुभ्यां नृपसत्तम ॥ १ ॥ शृणोम्यर्णवमध्यस्थो निःशब्दस्तिमिते तदा ॥ अंभोरवमनौपम्यं दिशो दश विनादिनम्
॥ २ ॥ हंसकुंदेंदुसंकाशां हारगोक्षीरपांडुराम् ॥ नानारत्नविचित्रांगीं स्वर्णशृंगां मनोरमाम् ॥ ३ ॥ खुरैः प्रवालकमयैर्लांगूलध्वजशोभिताम् ॥ प्रलं
बघोणां नर्दन्तीं खुरैरर्णवगाहिनीम् ॥ ४ ॥ गां ददर्शाहमुद्विग्नो मामेवाभिमुखीं स्थिताम् ॥ किंकिणीजालमुक्ताभिः स्वर्णघंटासमावृताम् ॥ ५ ॥
तस्याश्चरणविक्षेपैः सर्वमेकार्णवं जलम् ॥ विक्षिप्तफेनपुंजौघैर्नृत्यंतीव समंततः ॥ ६ ॥ ररास सलिलोत्क्षेपैः क्षोभयंती महार्णवम् ॥ सा मामाह महा
भाग श्लक्ष्णगम्भीरया गिरा ॥ ७ ॥ मा भैषीर्वत्सवत्सेति मृत्युस्तव न विद्यते ॥ महादेवप्रसादेन न मृत्युस्ते ममापि च ॥ ८ ॥ ममाश्रयस्व
लांगूलं त्वामतस्तारयाम्यहम् ॥ घोरादस्माद्भयाद्विप्र यावत्संप्लवते जगत ॥ ९ ॥ क्षुत्तृषाप्रतिघातार्थं स्तनौ मे त्वं पिबस्व ह ॥ पयोऽमृताश्रयं
दिव्यं तत्पीत्वा निर्वृतो भव ॥ १० ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हर्षात्पीतो मया स्तनः ॥ न क्षुत्तृषा पीतमात्रे स्तने मह्यं तदाऽभवत् ॥ ११ ॥ दिव्यं

---

[१] केचिन्महावर्णधरा विशालाः—इ० पा० ।

प्राणबलं जज्ञे समुद्रप्लवनक्षमम् ॥ ततस्तां प्रत्युवाचेदं का त्वमेकार्णवीकृते ॥ १२ ॥ भ्रमसे ब्रूहि तत्त्वेन विस्मयो मे महान्हृदि ॥ भ्रमतोऽत्र ममा
र्तस्य मुमूर्षोः प्रहतस्य ह ॥ १३ ॥ त्वं हि मे शरणं जाता भाग्यशेषेण सुव्रते ॥ १४ ॥ ॥ गौरुवाच ॥ ॥ किमहं विस्मृता तुभ्यं विश्वरूपा
महेश्वरी ॥ नर्मदा धर्मदा नृणां स्वर्गशर्मबलप्रदा ॥ १५ ॥ दृष्ट्वा त्वां सीदमानं तु रुद्रेणाहं विसर्जिता ॥ तं द्विजं तारयस्वार्यें मा प्राणांस्त्यजतां
जले ॥ १६ ॥ गोरूपेण विभोर्वाक्यात्त्वत्सकाशमिहागता ॥ मा मृषावचनः शंभुर्भवेदिति च सत्वरा ॥ १७ ॥ एवमुक्तस्तयाहं तु इंद्रायुधनिभं
शुभम् ॥ लांगूलमव्ययं ज्ञात्वा भुजाभ्यामवलंबितः ॥ १८ ॥ ततोऽतरं तं जलधिं लांगूलध्वजमाश्रितः ॥ असौ देवो महादेव इति मां प्रत्यभाषत
॥ १९ ॥ ततो युगसहस्रांतमहं कालं तया सह ॥ व्यचरं वै तमीभूते सर्वतः सलिलावृते ॥२०॥ महार्णवे ततस्तस्मिन्भ्रमन्गोः पुच्छमाश्रितः ॥ नि
र्वांते चांधकारे च निरालोके निरामये॥२१॥अकस्मात्सलिले तस्मिन्नतसीपुष्पसन्निभम्॥विभिन्नांजनसंकाशमाकाशमिव निर्मलम्॥२२॥ नीलोत्प
लदलश्यामं पीतवाससमव्ययम्॥किरीटेनार्कवर्णेन विद्युद्विद्योतकारिणा॥२३॥भ्राजमानेन शिरसा खमिवात्यंतरूपिणम्॥ कुंडलोद्घृष्टगल्लं तु हारोद्द्यो
तितवक्षसम् ॥२४॥ जांबूनदमयैर्दिव्यैर्भूषणैरुपशोभितम् ॥ नागोपधानशयनं सहस्रादित्यवर्चसम् ॥ २५॥ अनेकबाहूरुधरं नैकवक्त्रं मनोरमम् ॥ सुप्त
मेकार्णवे वीरं सहस्राक्षशिरोधरम् ॥ २६ ॥ जटाजूटेन महता स्फुरद्विद्युत्समार्चिषा ॥ एकार्णवं जगत्सर्वं व्याप्य देवं व्यवस्थितम् ॥२७॥ ग्रसित्वा
शंकरः सर्वं सदेवासुरमानवम् ॥ प्रपश्याम्यहमीशानं सुप्तमेकार्णवे प्रभुम् ॥ २८ ॥ सर्वव्यापिनमव्यक्तमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥ तस्य पादतला
भ्याशे स्वर्णकेयूरमंडिताम् ॥ २९ ॥ विश्वरूपां महाभागां विश्वमायावधारिणीम् ॥ श्रीमयीं ह्रीमयीं देवीं धीमयीं वा[2]ङ्मयीं शिवाम् ॥ ३० ॥
सिद्धिं कीर्तिं रतिं ब्राह्मीं कालरात्रिमयोनिजाम् ॥ तामेवाहं तदात्यन्तमीश्वरांतिकमास्थिताम् ॥ ३१ ॥ अद्राक्षं चन्द्रवदनां धृतिं सर्वेश्वरीमु
माम् ॥ ३२ ॥ शांतं प्रसुप्तं नवहेमवर्णमुमासहायं भगवन्तमीशम् ॥ [3]तमोवृतं पुण्यतमं वरिष्ठं प्रदक्षिणीकृत्य नमस्करोमि ॥ ३३ ॥ ततः प्रसुप्तः
सहसा विबुद्धो रात्रिक्षये देववरः स्वभावात् ॥ विक्षोभयन्बाहुभिरर्णवांभो जगत्प्रणष्टं सलिले विमृश्य ॥ ३४ ॥ किं कार्यमित्येव विचिंतयित्वा
वाराहरूपोऽभवदद्भुतांगः ॥ महाघनांभोधरतुल्यवर्चाः प्रलंबमालांबरनिष्कमाली ॥ ३५ ॥ सशंखचक्रासिधरः किरीटी सवेदवेदांगमयो महात्मा ॥
त्रैलोक्यनिर्माणकरः पुराणो देवत्रयीरूपधरश्च कार्यें ॥ ३६ ॥ स एव रुद्रः स जगज्जहार सृष्ट्यर्थमीशः प्रपितामहोभूत् ॥ संरक्षणार्थं जगतः स

---

१ वत्स रेवा—इ० पा० । २ अक्षयाम्—इ० पा० । ३ इहावृतम्—इ० पा० ।

एव हरिः सुचक्रासिगदाब्जपाणिः ॥ ३७ ॥ तेषां विभागो न हि कर्तुमर्हो महात्मनामेकशरीरभाजाम् ॥ मीमांसहेत्वर्थविशेषतर्कैर्यस्तेषु कुर्यात्प्रवि
भेदमज्ञः ॥ ३८ ॥ स याति घोरं नरकं क्रमेण विभागकृद्द्वेषमतिर्दुरात्मा ॥ या यस्य भक्तिः स तयैव नूनं देहं त्यजन्स्वं ह्यमृतत्वमेति ॥ ३९ ॥
संमोहयन्मूर्तिभिरत्र लोकं स्रष्टा च गोप्ता क्षयकृत्स देवः ॥ तस्मान्न मोहात्मकमाविशेत द्वेषं न कुर्यात्प्रविभिन्नमूर्तिः ॥ ४० ॥ वाराहमीशानवरोऽ
प्यतोऽसौ रूपं समास्थाय जगद्विधाता ॥ नष्टे त्रिलोकेऽर्णवतोयमग्ने विमार्गितोयौघमयेऽन्तरात्मा ॥ ४१ ॥ भित्त्वार्णवं तोयमथांतरस्थं विवेश
पातालतलं क्षणेन ॥ जले निमग्नां धरणीं समस्तां समस्पृशत्पंकजपत्रनेत्राम् ॥ ४२ ॥ विशीर्णशैलोपलशृङ्गकूटां वसुन्धरां तां प्रलये प्रलीनाम् ॥
दंष्ट्रैकया विष्णुरतुल्यसाहसः समुद्दधार स्वयमेव देवः ॥ ४३ ॥ सा तस्य दंष्ट्राग्रविलंबितांगी कैलासशृंगाग्रगतेव ज्योत्स्ना ॥ विभ्राजते साप्यसमा
नमूर्तिः शशांकशृंगे च तडिद्विलग्ना ॥ ४४ ॥ तामुज्जहारार्णवतोयमग्नां करी निमग्नामिव हस्तिनीं हठात् ॥ नावं विशीर्णामिव तोयमध्यादु
दीर्णसत्त्वोऽनुपमप्रभावः ॥ ४५ ॥ स तां समुत्तार्य महाजलौघात्समुद्रमार्यो व्यभजत्समस्तम् ॥ महार्णवेष्वेव महार्णवांभो निक्षेपयामास पुनर्नदीषु
॥ ४६ ॥ शीर्णांश्च शैलान्स चकार भूयो द्वीपान्समस्तांश्च तथार्णवांश्च ॥ शैलोपलैर्ये विचिताः समन्ताच्छिलोच्चयांस्तान्स चकार कल्पे ॥ ४७ ॥
अनेकरूपं प्रविभज्य देहं चकार देवेन्द्रगणान्समस्तान् ॥ मुखाच्च वह्निर्मनसश्च चन्द्रश्चक्षोश्च सूर्यः सहसा बभूव ॥ ४८ ॥ जज्ञेऽथ तस्येश्वरयोग
मूर्तेः प्रध्यायमानस्य सुरेन्द्रसंघः॥ वेदाश्च यज्ञाश्च तथैव वर्णास्तथा हि सर्वौषधयो रसाश्च ॥ ४९ ॥ जगत्समस्तं मनसा बभूव यत्स्थावरं किंचिदि
हांडजं वा ॥ जरायुजं स्वेदजमुद्भिजं वा यत्किंचिदाकीटपिपीलकाद्यम् ॥ ५० ॥ ततो विजज्ञे मनसा क्षणेन अनेकरूपाः सहसा महेश ॥
चकार यन्मूर्तिभिरव्ययात्मा अष्टाभिराविश्य पुनः स तत्र ॥ ५१ ॥ लीलां चकाराथ समृद्धतेजा अतोऽत्र मे पश्यत एव विप्राः ॥ तेषां मया
दर्शनमेव सर्वं यावन्मुहूर्तात्समकारि भूप ॥ ५२ ॥ कृत्वा त्वशेषं किल लीलयैव स देवदेवो जगतां विधाता ॥ सर्वत्रदृक्सर्वग एव
देवो जगाम चादर्शनमादिकर्ता ॥ ५३ ॥ यत्तन्मुहूर्तादिह नामरूपं तावत्प्रपश्यामि जगत्तथैव ॥ द्वीपैः समुद्रैरभिसंवृतं हि नक्षत्रता
रादिविमानकीर्णम् ॥ ५४ ॥ वियत्पयोदग्रहचक्रचित्रं नानाविधैः प्राणिगणैर्वृतं च ॥ तां वै न पश्यामि महानुभावां गोरूपिणीं सर्वसु
रेश्वरीं च ॥ ५५ ॥ क्व सांप्रतं सेति विचिंत्य राजन्विभ्रांतचित्तस्त्वभवं तदैव ॥ दिशो विभागानवलोकयान ऋते पुनस्तां कथमीश्वरांगीम् ॥
॥ ५६ ॥ पश्यामि तामत्र पुनश्च शुभ्रां महाभ्रनीलां शुचिशुभ्रतोयाम् ॥ वृक्षैरनेकैरुपशोभितांगीं गजैस्तुरंगैर्विहगैर्वृतां च ॥ ५७ ॥ यथा पुरा

तीरमुपेत्य देव्याः समास्थितश्चाप्यमरकण्टके तु ॥ तथैव पश्यामि सुखोपविष्ट आत्मानमव्यग्रमवाप्तसौख्यम् ॥ ५८॥ तथैव पुण्या
मलतोयवाहां दृष्ट्वा पुनः कल्पपरिक्षयेपि ॥ अम्बामिवार्यामनुकंपमानामक्षीणतोयां विरुजां विशोकः ॥ ५९ ॥ एवं महत्पुण्य
तमं च कल्पं पठंति शृण्वन्ति च ये द्विजेंद्राः ॥ महावराहस्य महेश्वरस्य दिनेदिने ते विमला भवन्ति ॥ ६० ॥ अशुभशतसहस्रं ते
विधूय प्रपन्नास्त्रिदिवममरजुष्टं सिद्धगंधर्वयुक्तम् ॥ विमलशशिनिभाभिः सर्व एवाप्सरोभिः संह विविधविलासैः स्वर्गसौख्यं लभन्ते ॥ ६१ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे श्रीनर्मदामाहात्म्ये वाराहकल्पवृत्तान्तवर्णनंनामैकोनविंशो
ऽध्यायः ॥ १९ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ श्रुता मे विविधा धर्माः संहारास्त्वत्प्रसादतः ॥ कृता देवेन सर्वेण ये च दृष्टास्त्वयानघ ॥
॥ १ ॥ सांप्रतं श्रोतुमिच्छामि प्रभावं शार्ङ्गधन्वनः ॥ त्वयानुभूतं विप्रेंद्र तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं
प्रवक्ष्यामि प्रजासंहारलक्षणम् ॥ यच्चिह्नं दृश्यते तत्र यथा कल्पो विधीयते ॥ ३ ॥ उल्कापाताः सनिर्घाता भूमिकंपस्तथैव च ॥ पतते पांशुवर्षं
च निर्घोषश्चैव दारुणः ॥ ४ ॥ यक्षकिन्नरगंधर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ सर्वे ते प्रलयं यांति युगांते समुपस्थिते ॥ ५ ॥ पर्वताः सागरा नद्यः
सरांसि विविधानि च ॥ वृक्षाः शोषं समायांति वल्लीजातं तृणानि च ॥ ६ ॥ एवं हि व्याकुलीभूते सर्वौषधिजलोज्झिते ॥ काष्ठभूते तु संजाते
त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ७ ॥ यावत्पश्यामि मध्याह्ने स्नानकाल उपस्थिते ॥ त्रैलोक्यं ज्वलनाकारं दुर्निरीक्षं दुरासदम् ॥ ८ ॥ द्वौ सूर्यौ पूर्वत
स्तात पश्चिमोत्तरयोस्तथा ॥ तथैव दक्षिणे द्वौ च सूर्यौ दृष्टौ प्रतापिनौ ॥ ९ ॥ द्वौ सूर्यौ नागलोकस्थौ मध्ये द्वौ गगनस्य च ॥ इत्येते द्वादशा
दित्यास्तपन्ते सर्वतो दिशम् ॥ १० ॥ पृथिवीमदहन्सर्वां सशैलवनकाननाम् ॥ नादग्धं दृश्यते किंचिद्दृते रेवां च मां तथा ॥ ११ ॥ पृथिव्यां
दह्यमानायां हविर्गंधश्च जायते ॥ ततो मे शुष्यते गात्रं तृषाप्येवं दुरासदा ॥ १२ ॥ न हि विंदामि पानीयं शोषितं च दिवाकरैः ॥ यावत्कमण्डलुं
वीक्षे शुष्कं तत्रापि तज्जलम् ॥ १३ ॥ ततोऽहं शोकसंतप्तो विशेषात्क्षुत्तृषार्दितः॥ उत्पपात क्षितेरूर्ध्वं पश्यमानो दिवं प्रति ॥ १४ ॥ तावत्पश्यामि
गगने गृहं शृंगारभूषितम् ॥ ततस्तज्ज्ञातुकामोऽहं प्रस्थितो राजसत्तम ॥ १५ ॥ प्राकारेण विचित्रेण कपाटार्गलभूषितम् ॥ विचित्रशिखरोपेतं
द्वारदेशमुपागतः ॥ १६ ॥ षडशीतिसहस्राणि योजनानां समुच्छ्रये ॥ तदर्धं तु पृथक्त्वेन कांचनं रत्नभूषितम् ॥ १७ ॥ तत्र मध्ये परां शय्यां

---

१ शकलितकलिपापा रुद्रलोकं प्रयान्ति—इ० पा० ।

पश्यामि नृपसत्तम ॥ शय्योपरि शयानं तु पुरुषं दिव्यमूर्धजम् ॥ १८ ॥ विकुंचिताग्रकेशांतं समस्तं योजनायतम् ॥ मुकुटेन विचित्रेण [1]दीप्तिकांतेन शोभितम् ॥ १९ ॥ श्यामं कमलपत्राभं सुप्रभं च सुनासिकम् ॥ सिंहास्यमायतभुजं गल्लश्मश्रुवरांकितम् ॥ २० ॥ त्रिवलीभंगसुभगं कर्णकुण्डलभूषितम् ॥ विशालाभं सुपीनांगं पार्श्वस्वावर्तभूषितम् ॥ २१ ॥ शोभितं कटिभागेन विभक्तं जानुजंघयोः ॥ पद्मांकिततलं देवमाताम्रसुनखांगुलिम् ॥ २२ ॥ मेघनादसुगंभीरं सर्वावयवसुन्दरम् ॥ शय्यामध्यगतं देवमपश्यं पुरुषोत्तमम् ॥ २३ ॥ शंखचक्रगदापाणिं शयानं दक्षिणेन तु ॥ अक्षसूत्रोद्यतकरं सूर्यायुतसमप्रभम् ॥ २४ ॥ तं दृष्ट्वा भक्तिमान्देवं स्तोतुकामो व्यवस्थितः ॥ जयेश जय वागीश जय दिव्यांगभूषण ॥ ॥ २५ ॥ जय देवपते श्रीमन्साक्षाद्ब्रह्म सना[2]तन ॥ तव लोकाः शरीरस्थास्त्वं गतिः परमेश्वर ॥ २६ ॥ त्वदाधारा हि देवेश सर्वे लोका व्यवस्थिताः ॥ त्वं श्रेष्ठः सर्वसत्त्वानां त्वं कर्ता धरणीधरः ॥ २७ ॥ त्वं हौत्रमग्निहोत्राणां सूत्रमन्त्रस्त्वमेव च ॥ गोकर्णं भद्रकर्णं च त्वं च माहेश्वरं पदम् ॥ २८ ॥ त्वं कीर्तिः सर्वकीर्तीनां दैन्यपापप्रणाशिनी ॥ त्वं नैमिषं कुरुक्षेत्रं त्वं च विष्णुपदं परम् ॥ २९ ॥ त्वया तु लीलया देव पदाक्रांता च मेदिनी ॥ त्वया बद्धो बलिर्देव त्वयेंद्रस्य पदं कृतम् ॥ ३० ॥ त्वं कलिर्द्वापरं देव त्रेता कृतयुगं तथा ॥ प्रलंबदमनश्च त्वं स्रष्टा त्वं च विनाशकृत् ॥ ३१ ॥ त्वया वै धार्यते लोकास्त्वं काल[3]ः सर्वसंक्षयः ॥ त्वया हि देव सृष्टास्ताः सर्वा वै देवयोनयः ॥ ३२ ॥ त्वं पन्थाः सर्वलोकानां त्वं च मोक्षः परा गतिः ॥ ब्रह्मा त्वदुद्भवो देवो रजोरूपः सनातनः ॥ रुद्रः क्रोधोद्भवोऽप्येवं त्वं च सत्त्वे व्यवस्थितः ॥ ३३ ॥ [4]एतच्चराचरं देव क्रीडनार्थं त्वया कृतम् ॥ एवं संतप्तदेहेन स्तुतो देवो मया प्रभुः ॥ ३४ ॥ भक्त्या परमया राजन्सर्वभूतपतिः प्रभुः ॥ स्तुवन्वै तत्र पश्यामि वारिपूर्णांस्ततो घटान् ॥ ३५ ॥ ततो मया विस्मृता या तृषा सा वर्द्धिता पुनः ॥ उपासर्पं ततस्तस्य पार्श्वं वै पुरुषस्य हि ॥ ३६ ॥ पानीयं पातुकामेन चिंतितं च मया पुनः ॥ नापश्यत हि मां चैष सुप्तोऽपि न च बुध्यते ॥३७॥ यस्तु पापेन संमूढः सुखं सुप्तं प्रबोधयेत् ॥ जायते तस्य पापस्य ब्रह्महत्याफलं महत् ॥३८॥ एवं संचिंत्यमाने तु द्वितीयो ह्यागतः पुमान् ॥ नेक्षते जल्पते किंचिद्वामस्कन्धे मृगाजिनी ॥३९॥ जटी कमण्डलुधरो दण्डी मेखलया वृतः ॥ भस्मोन्मृदितसर्वांगो महातेजास्त्रिलोचनः ॥ ४० ॥ यावत्तं स्तोतुकामोऽहमपश्यं स्वच्छचक्षुषा ॥ तावत्सर्वांगसंभूत्या महत्या रूपसंपदा ॥ ४१ ॥ अपश्यं संवृतां नारीं सर्वाभरणभूषिताम् ॥ दृष्ट्वा तां पतितो भूमौ जयस्वेति ब्रुवंस्ततः ॥ ४२ ॥ जय रुद्रांगसंभूते जय

---

[1] सुप्रभेण समन्वितम्.--इ० पा०। [2] सनातनः–इ० पा०। [3] त्वं यमस्तथा--इ० पा०। [4] अन्ये सुराश्च साध्याश्च क्रीडया चैव ते कृताः--इ० पा०।

ग्राह्मि सनातनि ॥ जय कौमारि माहेंद्रि वैष्णवी वारुणी तथा ॥ ४३ ॥ जयकौबेरि सावित्रि जय धात्रि वरानने ॥ तृष्णया तत्तदेहस्य रक्षां कुरु चराचरे ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ प्रसन्ना विप्रशार्दूल तव वाक्यैः सुशोभनैः ॥ वर्त्तते मानसे यत्ते मया ज्ञातं द्विजोत्तम ॥ ४५ ॥ शृणु विप्र ममाप्यस्ति व्रतमेतत्सुदारुणम् ॥ स्त्रीलघुत्वान्मयारब्धं दुष्करं मंदमेधया ॥ ४६ ॥ यदि भावी च मे पुत्रो धर्मिष्ठो लोकविश्रुतः ॥ विप्रस्य तु स्तनं दत्त्वा पश्चाद्दास्यामि बालके ॥ ४७ ॥ स मे पुत्रः समुत्पन्नो यथोक्तो मे महामुने ॥ स्तनं पिब त्वं विप्रेंद्र यदि जीवितुमिच्छसि ॥ ४८ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अकार्यमेतद्विप्राणां यस्त्विमं पिबते स्तनम् ॥ पुंनश्चैवोपनयनं व्रतसिद्धिं न गच्छति ॥ ४९ ॥ ब्राह्मणत्वं त्रिभिर्लोकैर्दुर्ल्लभं पद्मलोचने ॥ संस्कारैः संस्कृतो विप्रो यैश्च जायेत तच्छृणु ॥५०॥ प्रथमं चैव नारीषु संस्कारैर्बीजवापनम्॥ बीजप्रक्षेपणादेव बीजक्षेपः स उच्यते ॥ ५१ ॥ तदंते च महाभागे गर्भाधानं द्वितीयकम् ॥ पुंसवनं तृतीयं तु सीमंतं च चतुर्थकम् ॥ ५२ ॥ पंचमं जातकर्म स्यान्नाम वै षष्ठमुच्यते ॥ निष्क्रामः सप्तमश्चैव ह्यन्नप्राशनमष्टमम् ॥ ५३ ॥ नवमं वै चूडकर्म्म दशमं मौंजिबंधनम् ॥ ऐषिकं दार्विकं चैव सौमिकं भौमिकं तथा ॥ ५४ ॥ पत्नीसंयोजनं चान्यद्दैवंकर्म्म ततः परम् ॥ मानुष्यं पितृकर्म स्याद्दशमाष्टासु शोभने ॥ ५५ ॥ भूतं भव्यं तथेष्टं च पार्वणं च ततः परम् ॥५६॥ श्राद्धं श्रावण्यामाग्रयणं च चैत्राश्वयुज्यां दशपौर्णमास्याम् ॥ निरूढपशुसवनसौत्रामण्यग्निष्टोमात्यग्निष्टोमाः ॥ ५७॥ षोडशीवाजपेयातिरात्राप्तोर्यामोदशवाजपेयाः ॥ सर्वभूतेषु क्षांतिरनसूया शौचमंगलमकार्पण्यमस्पृहेति ॥ ५८ ॥ एभिरष्टचत्वारिंशद्भिः संस्कारैः संस्कृतो ब्राह्मणो भवति ॥ ५९ ॥ एवं ज्ञात्वा महाभागे न तु मां पातुमर्हसि ॥ शिशुपेयं स्तनं भद्रे कथं वै मद्विधः पिबेत् ॥ ६० ॥ ममैतद्वचनं श्रुत्वा नारी वचनमब्रवीत् ॥ ६१ ॥ यदि त्वं न पिबेः स्तन्यं पयो बालो मरिष्यति ॥ श्रूयते त्रिषु लोकेषु वेदेषु च स्मृतिष्वपि ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो भ्रूणहत्या न मुंचति ॥ ६२ ॥ भवित्री तव हत्या च महाभागवतः पुनः ॥ जन्मानि च शतान्यष्टौ क्लिश्यते भ्रूणहत्यया ॥ ॥ ६३ ॥ मृतः शुनत्वं चाप्नोति वर्षाणां तु शतत्रयम् ॥ ततस्तस्य क्षये जाते काकयोनिं व्रजेत्पुनः ॥ ६४ ॥ तत्रापि च शतान्यष्टौ क्लिश्यते पापकर्मणि ॥ वराहो दश जन्मानि तदंते जायते कृमिः ॥ ६५ ॥ ततश्चारोहिणीं प्राप्य गोगजाश्वनृजन्मभाक् ॥ श्रूयते श्रुतिशास्त्रेषु वेदेषु च परंतप ॥ ॥६६॥ सर्वपापाधिकं पापं बालहत्या द्विजोत्तम ॥ बालहत्यायुतो विप्रः पच्यते नरके ध्रुवम् ॥६७॥ वर्षाणि च शतान्यष्टौ प्राप्नोति यमयातनाम् ॥

---

१ सत्तदेहं मां परिपाहि महेश्वरि--इ० पा० । २ पुंनः संस्कारमाप्नोति पातित्यं चैव गच्छति--इ०पा० । ३ दिनकर्म--इ०पा० । ४ पद्यत्रयंत्वेतद्गद्यमयम् ।

तस्मादल्पतरो दोषः पिबतो मे स्तनं तव ॥ ६८ ॥ तथैवापिबतः पापं जायते बहुवार्षिकम् ॥ क्षुधातृषाविरामस्ते पुण्यं च पिबतः स्तनम् ॥६९॥
अतो न चेतः संदिग्धं कर्तव्यमिह कर्हिचित् ॥ एहि विप्र यथाकामं बालार्थे पिब मे स्तनम् ॥ ७० ॥ ततोऽहं वचनं श्रुत्वा स्तनं पातुं समुद्यतः ॥
न च तृप्तिं विजानामि पिबतः स्तनमुत्तमम् ॥ ७१ ॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि भारतैवं शतानि च ॥ ततः प्रबुद्धोत्संगेहं मायानिद्राविमोहितः ॥ ७२ ॥
निद्राविगतमोहोहं यावत्पश्यामि पांडव ॥ तावत्सुतं न पश्यामि न च तं बालकं विभो ॥ ७३ ॥ चतुरस्तांश्च वै कुंभान्पश्यामि तत्र भारत ॥
न च पश्यामि तां देवीं गता वै कुत्रचिच्च ते ॥ ७४ ॥ एवं विमृश्यमानस्य चिंतयानस्य तिष्ठतः ॥ ईषद्धसितया वाचा देवी वचनमब्रवीत् ॥
॥ ७५ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ कृष्णः स पुरुषः सुप्तो द्वितीयोऽप्यागतो हरः ॥ ये चत्वारश्च ते कुंभाः समुद्रास्ते द्विजोत्तम ॥ ७६ ॥ यश्च
बालस्त्वया दृष्टो ब्राह्मा लोकपितामहः ॥ अहं च पृथिवी ज्ञेया सप्तद्वीपा सर्वता ॥ ७७ ॥ या गता त्वां परित्यज्य भूतले सुप्रतिष्ठिता ॥ इमां
च प्रेक्षसे विप्र नर्मदां सरितां वराम् ॥ ७८ ॥ सर्वसत्त्वोपकाराय बृहते पुण्यलक्षणा ॥ रेवानदी तु विख्याता न मृता तेन नर्मदा ॥ ७९ ॥
एवं ज्ञात्वा शमं गच्छ स्वस्थो भव महामुने ॥ इत्युक्त्वा मां तदा देवी तत्रैवान्तरधीयत ॥ ८० ॥ एवं हि शेते भगवान्सत्त्वस्थः प्रलये
सदा ॥ सत्त्वरूपो महादेवो यदाधारे जगत्स्थितम् ॥ ८१ ॥ एवं मयानुभूतं तु दृष्टमाश्चर्यमुत्तमम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं कथितं ते नरोत्तम
॥ ८२ ॥ विष्णोश्चरितमित्युक्तं यत्त्वया परिपृच्छितम् ॥ भूय एव महाबाहो किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ८३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे वाराहकल्पवृत्तान्तवर्णनंनाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥छ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
श्रुतं मे विविधाश्चर्यं त्वत्प्रसादाद्द्विजोत्तम ॥ भूयश्च श्रोतुमिच्छामि तन्मे कथय सुव्रत ॥ १ ॥ कथमेषा नदी पुण्या सर्वनदीषु चोत्तमा ॥
[1]नर्मदानाम विख्याता भूयो मे कथयानघ ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा सर्वपापप्रणाशिनी ॥ तारयेत्सर्वभूतानि
स्थावराणि चराणि च ॥ ३ ॥ नर्मदायास्तु माहात्म्यं यत्पूर्वेण मया श्रुतम् ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥ ४ ॥ गंगा कनखले पुण्या
कुरुक्षेत्रे सरस्वती ॥ ग्रामे वा यदि वारण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥५॥ त्रिभिः सारस्वतं तोयं सप्ताहेन तु यामुनम् ॥ सद्यः पुनाति गांगेयं दर्शनादेव
नार्मदम् ॥ ६ ॥ कलिंगदेशात्पश्चार्द्धे पर्वतेऽमरकंटके ॥ पुण्या च त्रिषु लोकेषु रमणीया पदेपदे ॥ ७ ॥ तत्र देवाश्च गंधर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ॥

---

[1] सर्वलोकेषु विख्याता महापापप्रणाशिनी–इ० पा० ।

तपस्तप्त्वा महाराज सिद्धिं परमिकां गताः ॥ ८ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्नियमस्थो जितेंद्रियः ॥ उपोष्य रजनीमेकां कुलानां तारयेच्छतम् ॥
॥ ९ ॥ सिद्धिक्षेत्रं परं तात पर्वतो ह्यमरंकटः ॥ सर्वदेवाश्रितो यस्मादृषिभिः परिसेवितः ॥१०॥ सिद्धविद्याधरा भूतगंधर्वाः स्थानमुत्तमम् ॥ दृश्या
दृश्याश्च राजेंद्र सेवंते सिद्धिकांक्षिणः ॥ ११ ॥ अहं च परमं स्थानं ततः प्रभृति संश्रितः ॥ अत्र प्रणवरूपो वै स्थाने तिष्ठत्युमापतिः ॥ १२ ॥
श्रीकंठः सगणः सर्वभूतसंघैर्निषेवितः ॥ अस्माद्गिरिवराद्भूप वक्ष्ये तीर्थस्य विस्तरम् ॥ १३ ॥ यानि संतीह तीर्थानि पुण्यानि नृपसत्तम ॥ यानि
यानीह तीर्थानि नर्मदायास्तटद्वये ॥ १४ ॥ न तेषां विस्तरं वक्तुं शक्तो ब्रह्मापि भूपते ॥ योजनानां शतं साग्रं श्रूयते सरिदुत्तमा ॥ १५ ॥ विस्त
रेण तु राजेंद्र अर्धयोजनमायता ॥ षष्टितीर्थं सहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथैव च ॥ १६ ॥ पर्वतादुदधिं यावदुभे कूले न संशयः ॥ १७ ॥ सप्तषष्टि
सहस्राणि सप्तषष्टिशतानि च ॥ सप्तषष्टिस्तथा कोट्यो वायुस्तीर्थानि चाब्रवीत् ॥ १८ ॥ परं कृतयुगे तानि यांति प्रत्यक्षतां नृप ॥ पश्यंति मानवाः
सर्वे सततं धर्मबुद्धयः ॥ १९ ॥ यथायथा कलिर्घोरो वर्तते दारुणो नृप ॥ तथातथाल्पतां यांति हीनसत्त्वा यतो नराः ॥ २० ॥ जालेश्वरादिती
र्थानि पर्वतेस्मिन्नराधिप ॥ पितृतृप्तिप्रदान्याहुः स्वर्गमोक्षप्रदानि च ॥ २१ ॥ श्रेष्ठं दारुवनं तत्र चरुकासंगमः शुभः ॥ उत्तरे नर्मदायास्तु चरुके
श्वरमुत्तममम् ॥ २२ ॥ दारुकेश्वरतीर्थं च व्यतीपातेश्वरं तथा ॥ पातालेश्वरतीर्थं च कोटियज्ञं तथैव च ॥ २३ ॥ इति चैवोत्तरे कूले रेवाया नृपस
त्तम ॥ अमरेश्वरपार्श्वे च लिंगान्यष्टोत्तरं शतम् ॥ २४ ॥ वरुणेश्वरमुख्यानि सर्वपापहराणि च ॥ २५ ॥ मांधातृपुरपार्श्वे च सिद्धेश्वरयमेश्वरौ ॥
ॐकारात्पूर्वभागे च केदारं तीर्थमुत्तमम् ॥ २६ ॥ तत्समीपे महाराज स्वर्गद्वारमघापहम् ॥ नाम्ना ब्रह्मेश्वरं पुण्यं सप्तसारस्वतं पुरः ॥ २७ ॥ रुद्रा
ष्टकं च सावित्रं सोमतीर्थं तथैव च ॥ एतानि दक्षिणे तीरे रेवाया भरतर्षभ ॥ २८ ॥ अस्मिंस्तु पर्वते तात रुद्राणां कोटयः स्थिताः ॥ स्नानैस्तु
ष्टिर्भवेत्तेषां गंधमाल्यानुलेपनैः ॥ २९ ॥ प्रीतास्तेऽपि भवंत्यत्र रुद्रा राजन्न संशयः ॥ जपेन पापसंशुद्धिर्ध्यानेनानंत्यमश्नुते ॥ ३० ॥ दानेन भोगा
नाप्नोति इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ पर्वतात्पश्चिमे देशे स्वयं देवो महेश्वरः ॥ स्थितः प्रणवरूपोसौ जगदादिः सनातनः ॥ ३१ ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भू
त्वा ब्रह्मचारी जितेंद्रियः ॥ पितृकार्यं प्रकुर्वीत विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ३२ ॥ तिलोदकेन तत्रैव तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ आसप्तमं कुलं तस्य स्वर्गे
मोदति पांडव ॥ ३३ ॥ आत्मना सह भोगांश्च विविधाँल्लभते सुखी ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि क्रीडते सुरपूजितः ॥ ३४ ॥ मोदते सुचिरं कालं पितृपू
जाफलधितः ॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जायते विमले कुले ॥३५॥ धनवान्दानशीलश्च नीरोगो लोकपूजितः ॥ पुनः स्मरति तत्तीर्थं गमनं कुरुते

पुनः ॥ ३६ ॥ द्वितीये जन्मनि भवेद्रुद्रस्यानुचरोत्कटः ॥ तथैव ब्रह्मचर्येण सोपवासो जितेंद्रियः ॥ ३७ ॥ सर्वहिंसानिवृत्तस्तु लभते फलमुत्तमम् ॥ एवं धर्मसमाचारो यस्तु [1]प्राणान्परित्यजेत् ॥ ३८ ॥ तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्निबोध नराधिप ॥ शतं वर्षसहस्राणि स्वर्गे मोदति पांडव ॥ ॥ ३९ ॥ अप्सरोगणसंकीर्णे दिव्यशब्दानुनादिते ॥ दिव्यगंधानुलिप्तांगो दिव्यालंकारभूषितः ॥ ४० ॥ क्रीडते दैवतैः सार्द्धं सिद्धगंधर्वसंस्तुतः ॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो [2]राजा भवति वीर्यवान् ॥ ४१ ॥ हस्त्यश्वरथयानैश्च [3]धर्मज्ञः शास्त्रतत्परः ॥ गृहे स्तंभशताकीर्णे सौवर्णे रजतान्विते ॥ ४२ ॥ सप्ताष्टभूमिसुद्वारे दासीदाससमाकुले ॥ मत्तमातंगनिःश्वासैर्वाजिहेषितनादितैः ॥ ४३ ॥ क्षुभ्यते तस्य तद्द्वारमिंद्रस्य भुवनं यथा ॥ राजराजेश्वरः श्रीमान्सर्वस्त्रीजनवल्लभः ॥ ४४ ॥ तस्मिन्गृहे वसित्वा तु क्रीडाभोगसमन्वितः ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ ४५ ॥ एवं तेषां भवेत्सर्वं ये मृता ह्यमरेश्वरे ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्याद्भक्त्या ह्यमरकंटके ॥ ४६ ॥ स मृतः स्वर्गमाप्नोति यास्यते परमां गतिम् ॥ स्नानं दानं जपो होमः शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ ४७ ॥ पुराणे श्रूयते राजन्सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ तस्यास्तीरे तु ये वृक्षाः पतिताः कालपर्यये ॥ ४८ ॥ नर्मदातोयसंस्पृष्टास्ते यांति परमां गतिम् ॥ अनिवृत्तिका गतिस्तस्य पवनस्यांबरे यथा ॥ ४९ ॥ पतनं कुरुते यस्तु तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ कन्यास्त्रीणि सहस्राणि पाताले भोगभागिनः ॥ ५० ॥ तिष्ठंति भवने तस्य प्रेषणे प्रार्थयंति च ॥ दिव्यभोगैः सुसंपन्नः क्रीडते कालमीप्सितम् ॥ ५१ ॥ पृथिव्यां ह्यासमुद्रायां तादृशो नैव जायते ॥ यादृशोऽयं नरश्रेष्ठ पर्वतोऽमरकंटकः ॥ ५२ ॥ तत्र तीर्थं तु विज्ञेयं पर्वतस्यानु पश्चिमे ॥ ह्रदो जालेश्वरोनाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ ५३ ॥ तत्र पिंडप्रदानेन संध्योपासनकेन तु ॥ पितरो द्वादशाब्दानि तर्पितास्तु भवंति वै ॥ ५४ ॥ दक्षिणे नर्मदातीरे कपिला तु महानदी ॥ सरलार्जुनसंच्छन्ना खदिरैरुपशोभिता ॥ ५५ ॥ माधवीसल्लकीभिश्च वल्लीभिश्चाप्यलंकृता ॥ श्वापदैर्गर्जमानैश्च गोमायुवानरादिभिः ॥ ५६ ॥ पक्षिजातिविशेषैश्च नित्यं प्रमुदिता नृप ॥ साग्रं कोटिशतं तत्र ऋषीणामिति शुश्रुम ॥ ५७ ॥ तपस्तप्त्वा गतं मोक्षं येषां जन्म न चागमः ॥ येन तत्र तपस्तप्तं कपिलेन महात्मना ॥ ५८ ॥ तत्र तत्राभवत्तीर्थं पुण्यं सिद्धनिषेवितम् ॥ येन सा कापिलैस्तात सेविता ऋषिभिः पुरा ॥ ५९ ॥ तेन सा कपिलानाम गीता पापक्षयंकरी ॥ तत्र कोटिशतं साग्रं तीर्थानाममरेश्वरे ॥ ६० ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ दानं च विधिवद्दत्त्वा यथाशक्त्या द्विजोत्तमे ॥ ६१ ॥ ईश्व

---

१ तीर्थं व्रजेन्नृप -इ० पा० । २ जायते विमले कुले—इ० पा० । ३ दीर्घायुः—इ० पा० ।

रानुग्रहात्सर्वं तत्र कोटिगुणं भवेत् ॥ यस्मादनक्षरं रूपं प्रणवस्येह भारत ॥ ६२ ॥ शिवस्वरूपस्य ततः कृतमात्राक्षरं भवेत् ॥ तिर्यंचः पशवश्चैव
वृक्षा गुल्मलतादयः ॥६३॥ तेऽपि तत्र क्षयं याताः स्वर्गं यांति न संशयः ॥ विशल्या तत्र या प्रोक्ता तत्रैव तु महानदी ॥६४॥ स्नात्वा दत्त्वा यथा
न्यायं तत्रापि सुकृती भवेत् ॥ तत्र देवगणाः सर्व्वे सकिन्नरमहोरगाः ॥ ६५ ॥ यक्षराक्षसगंधर्व्वा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ सर्व्वे समागतास्तां वै
पश्यन्ति ह्यमरेश्वरे ॥ ६६ ॥ तैश्च सर्वैः समागम्य वन्दितौ तौ शुभौ कटौ ॥ पुरा युगे महाघोरे सर्वलोकभयंकरे ॥ ६७ ॥ नर्मदायाः सुतस्तत्र
सशल्यो विशलीकृतः ॥ सर्वदेवैश्च ऋषिभिर्विशल्या तेन सा स्मृता ॥ ६८ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ उत्पन्ना तु कथं तात विशल्या
कपिला कथम् ॥ कथं वा नर्मदापुत्रः शल्ययुक्तोऽभवन्मुने ॥ ६९ ॥ आश्चर्यभूतं लोकस्य श्रोतुमिच्छामि सुव्रत[3] ॥ ७० ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ पुरा दाक्षायणीनाम सहिता शूलपाणिना ॥ क्रीडित्वा नर्मदातोये परया च मुदा नृप ॥७१॥ जलादुत्तीर्य सहसा वस्त्रमन्यत्समाहरत्॥
देव्यास्तु स्नानवस्त्रं तत्पीडितं लीलया नृप ॥ ७२ ॥ सहितानुचरीभिस्तु इन्द्रायुधनिभं भृशम् ॥ तस्मिन्निष्पीड्यमाने तु वारि यन्निःसृतं तदा ॥
॥ ७३ ॥ तस्मादियं सरिज्जज्ञे कपिलाख्या महानदी ॥ संयोगादंगरागस्य वस्त्रोद्यत्कपिलं जलम् ॥ ७४[4] ॥ गलितं तेन कपिला वर्णतो नामतोऽ
भवत् ॥ तथा गन्धरसैर्युक्तं नानापुष्पैस्तु वासितम् ॥ ७५ ॥ नानावर्णारुणं शुभ्रं वस्त्राद्यद्वारि निःसृतम् ॥ पीड्यमानं करैः शुभ्रैस्तैस्तु पल्लवको
मलैः ॥ ७६ ॥ कपिलं जलमिश्रैस्तु तस्मादेषा सरिद्वरा ॥ कपिला चोच्यते तज्ज्ञैः पुराणार्थविशारदैः ॥ ७७ ॥ एषा वै वस्त्रसंभूता नर्मदातोयसं
भवा ॥ महापुण्यतमा ज्ञेया कपिला सरिदुत्तमा ॥ ७८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे
रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये कपिलासरित्सम्भववर्णनंनामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि
सा विशल्या ह्यभूद्यथा ॥ आश्चर्यभूता लोकस्य सर्वपापक्षयंकरी ॥ १ ॥ ब्रह्मणो मानसः पुत्रो मुख्यो ह्यग्निरजायत ॥ मुख्यो वह्निरितिप्रोक्त ऋषिः
परमधार्म्मिकः ॥ २ ॥ तस्य स्वाहाभवत्पत्नी स्मृता दाक्षायणी तु सा ॥ तस्यां मुख्या महाराज त्रयः पुत्रास्तदाऽभवन् ॥ ३ ॥ अग्निराहवनी
यस्तु दक्षिणाग्निस्तथैव च ॥ गार्हपत्यस्तृतीयस्तु त्रैलोक्यं यैश्च धार्यते ॥ ४ ॥ तथा वै गार्हपत्योग्निर्जज्ञे पुत्रद्वयं शुभम् ॥ पञ्चकः[5] शंकुनामा च
ताबुभावग्निसत्तमौ ॥ ५ ॥ वसन्नग्निर्नदीतीरे समाश्रित्य महत्तपः ॥ रुद्रमाराधयामास जितात्मा सुसमाहितः ॥ ६ ॥ दशवर्षसहस्राणि चचार

---

१ युद्धे–इ॰पा॰ । २ शल्योऽभूदेककल्पकः--इ॰पा॰ । ३ तत्त्वतः–इ॰पा॰ । ४ तथा पापक्षयंकरी–इ॰पा॰ । ५ शर्याकः–इ॰पा॰ ।

विपुलं तपः ॥ तमुवाच महादेवः प्रसन्नो वृषभध्वजः ॥ ७ ॥ भोभो ब्रूहि महाभाग यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ दाता ह्यहमसन्देहो यद्यपि स्यात्सुदुर्ल्लभम् ॥ ८ ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ नर्मदेयं महाभागा सरितो याश्च षोडश ॥ भवन्तु मम पत्न्यस्तास्त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ ९ ॥ तासु वै चिंतितान्पुत्रानग्र्यानुत्पादयाम्यहम् ॥ एष एव वरो देव दीयतां मे महेश्वर ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एतास्तु धिष्णिनाम्न्यो वै भविष्यन्ति सरिद्वराः ॥ पत्न्यस्तव विशालाक्ष्यो वेदे[1] ख्याता न संशयः ॥ ११ ॥ तासां पुत्रा भविष्यन्ति ह्यग्नयो येऽध्वरे स्मृताः ॥ धिष्ण्यानाम सुविख्याता यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवांतरधीयत ॥ नर्मदा च सरिच्छ्रेष्ठा तस्य भार्य्या बभूव ह ॥ १३ ॥ कावेरी कृष्णवेणी[2] च रेवा च यमुना तथा ॥ गोदावरी वितस्ता च चन्द्रभागा इरावती ॥ १४ ॥ विपाशा कौशिकी चैव सरयूः शतरुद्रिका ॥ शिप्रा सरस्वती चैव ह्लादिनी[3] पावनी तथा ॥ १५ ॥ एताः षोडश नद्यो वै भार्य्यार्थं संव्यवस्थिताः ॥ तदात्मानं विभज्याशु धिष्णीषु स महाद्युतिः ॥ १६ ॥ व्यभिचाराच्च भर्त्तुर्वै नर्मदाद्यासु धिष्णिषु ॥ उत्पन्नाः शुचयः पुत्राः सर्वे ते धिष्ण्यपाः स्मृताः ॥ १७ ॥ तस्याश्च नर्मदायास्तु धिष्णीन्द्रोनाम विश्रुतः ॥ बभूव पुत्रो बलवान्रूपेणाप्रतिमो नृप ॥ १८ ॥ ततो देवासुरं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ॥ मयतारक मित्येवं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १९ ॥ तत्र दैत्यैर्महाघोरैर्मयतारपुरोगमैः ॥ ताडितास्ते[4] सुरास्त्रस्ता विष्णुं वै शरणं ययुः ॥ २० ॥ त्रायस्व नो हृषीकेश घोरादस्मान्महाभयात् ॥ दैत्यान्सर्वान्संहरस्व मयतारपुरोगमान् ॥ २१ ॥ एवमुक्तः स भगवान्दिशो दश व्यलोकयत् ॥ ततो भगवता दृष्टौ रणे पावकमारुतौ ॥ २२ ॥ आहूतौ विष्णुना तौ तु सकाशं जग्मतुः क्षणात् ॥ स्थितौ तौ प्रणतौ चाग्रे देवदेवस्य धीमतः ॥ ॥ २३ ॥ ततो धिष्णिः पावकेंद्रो देवेनोक्तो महात्मना ॥ निर्दहेमान्महाघोरान्नार्मदेय महासुरान् ॥ २४ ॥ अथैवमुक्तौ तौ देवौ रणे पावकमारुतौ ॥ दैत्यान्ददहतुः सर्व्वान्मयतारपुरोगमान् ॥ २५ ॥ दह्यमानास्तु ते सर्वे शस्त्रैरग्निं त्ववेष्टयन् ॥ दिव्यैरग्न्यर्कसंकाशैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २६ ॥ तांश्चाग्निः शस्त्रनिकरैर्निर्ददाह महासुरान् ॥ ज्वालामालाकुलं सर्वं वायुनानिर्मितं तदा ॥ २७ ॥ दह्यमानास्ततो दैत्या अग्निज्वालासमावृताः ॥ प्रविश्य पातालतलं जले लीनाः सहस्रशः ॥ २८ ॥ ततः कुमारमग्निं तु नर्मदापुत्रमव्ययम् ॥ पूजयित्वा सुराः सर्वे जग्मुस्ते त्रिदशालयम् ॥ २९ ॥ सशल्यस्तु महातेजा रेवापुत्रो वृतोऽग्निभिः ॥ नर्मदामागतः क्षिप्रं मातरं द्रष्टुमुत्सुकः ॥ ३० ॥ तं दृष्ट्वा पुत्रमायांतं शस्त्रौ

---

[1] लोके–इ०पा० । [2] कर्णत्रर्णा च–इ०पा० । [3] जाह्नवी–इ०पा० । [4] भयत्रस्ता महात्मानो विष्णुमीशानन्वयुः–इ०पा० ।

घेण परिक्षतम् ॥ नर्मदा पुण्यसलिला अभ्युत्थाय सुविस्मिता ॥ ३१ ॥ पर्यष्वजत बाहुभ्यां प्रस्नवापीडितस्तनी ॥ सशल्यं पुत्रमादाय कापिलं
ह्रदमाविशत् ॥ ३२ ॥ प्रविष्टमात्रे तु ह्रदे कापिले पापनाशिनि ॥ सशल्यं तं विशल्यं च क्षणात्कृतवती तदा ॥३३॥ स विशल्योऽभवद्यस्मात्प्राप्य
तस्याः शिवं जलम् ॥ कपिला नामतस्तेन विशल्या चोच्यते बुधैः ॥ ३४ ॥ अन्येपि तत्र ये स्नाताः शुचयस्तु समाहिताः ॥ पापशल्यैः प्रमुच्यंते
मृता यांति सुरालयम् ॥ ३५ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं पुरा त्वया ॥ उत्पत्तिकारणं तात विशल्याया नरेश्वर ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये विशल्यासंभवोनाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ तत्रैव संगमे राजन्भक्त्या परमया नृप ॥ प्राणांस्त्यजंति ये मर्त्यास्ते यांति परमां गतिम् ॥ १ ॥
संन्यस्तसर्वसंकल्पो यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ अमरेश्वरमासाद्य स स्वर्गे नियतं वसेत् ॥ २ ॥ शैलेंद्रं यः समासाद्य आत्मानं मुंचते नरः ॥
विमानेनार्कवर्णेन स गच्छेदमरावतीम् ॥ ३ ॥ नरं पतंतमालोक्य नगादमरकन्टकात् ॥ ब्रुवंत्यप्सरसः सर्वा मम भर्त्ता भवेदिति ॥ ४ ॥ समं
जलं धर्मविदो वदंति सारस्वतं गांगमिति प्रबुद्धाः ॥ तस्योपरिष्टात्प्रवदंति तज्ज्ञा रेवाजलं नात्र विचारणास्ति ॥ ५ ॥ अनेकविद्याधरकिन्नराद्यैर
ध्यासितं पुण्यतमाधिवासैः ॥ रेवाजलं धारयतो हि मूर्ध्ना स्थानं सुरेंद्राधिपतेः समीपे ॥ ६ ॥ नर्मदा सर्वदा सेव्या बहुनोक्तेन किं नृप ॥ यदी
च्छेन्न पुनर्द्रष्टुं घोरं संसारसागरम् ॥ ७ ॥ त्रयाणामपि लोकानां महती पावनी स्मृता ॥ यत्र तत्र मृतस्यापि ध्रुवं गाणेश्वरी गतिः ॥ ८ ॥ अनेक
यज्ञायतनैर्वृतांगी न ह्यत्र किंचिद्यदतीर्थमस्ति ॥ तस्यास्तु तीरे भवता यदुक्तं तपस्विनो वाप्यतपस्विनो वा ॥ ९ ॥ म्रियंति ये पापकृतो
मनुष्यास्ते स्वर्गमायांति यथाऽमरेंद्राः ॥ १० ॥ एवं तु कपिला चैव विशल्या राजसत्तम ॥ ईश्वरेण पुरा सृष्टा लोकानां हितकाम्यया ॥ ११ ॥
तत्र स्नात्वा नरो राजन्सोपवासो जितेंद्रियः ॥ अश्वमेधस्य महतोऽसंशयं फलमाप्नुयात् ॥ १२ ॥ अनाशकं च यः कुर्य्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो याति वै शिवमंदिरम् ॥ १३ ॥ पृथिव्यां सागरांतायां स्नानदानेन यत्फलम् ॥ विशल्यासंगमे स्नात्वा सकृत्तत्फलमश्नुते ॥
॥ २५ ॥ ४ ॥ एवं पुण्या पवित्रा च कथिता तव भूपते ॥ भूयो मां पृच्छसि च यत्तच्चैव कथयाम्यहम् ॥ १५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे विशल्यासंगममाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥

---

१ स्वरूपधृक्—इ० पा० ।

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ संगमः करनर्मदयोः पुरे मांधातृसंज्ञिते ॥ गत्वा स्नात्वा तपयित्वा पितॄन्विष्णुपुरं नयेत् ॥ १ ॥ मर्दयित्वा
करौ पूर्वं विष्णुर्दैत्यजिघांसया ॥ चक्रं जग्राह तत्रैव स्वेदाज्जाता सरिद्वरा ॥ २ ॥ संगता रेवया तत्र स्नात्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ ३ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये करनर्मदासंगममाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥
॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ॐकारात्पूर्वभागे वै संगमो लोकविश्रुतः ॥ रेवया संगता यत्र नीलगंगा
नृपोत्तम ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा जपित्वा च कोऽर्थोऽलभ्यो भवेद्भुवि ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि नीलकण्ठपुरे वसेत् ॥ २ ॥ तर्पयित्वा पितॄञ्छ्राद्धे
तिलमिश्रैर्जलैरपि ॥ उद्धरेदात्मना सार्द्धं पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे
रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये नीलगंगायाः संगममाहात्म्यवर्णनंनाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
जालेश्वरेपि यत्प्रोक्तं त्वया पूर्वं द्विजोत्तम ॥ तत्कथं तु भवेत्पुण्यमृषिसिद्धनिषेवितम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ जालेश्वरात्परं
तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ तस्योत्पत्तिं कथयतः शृणु त्वं पांडुनंदन ॥ २ ॥ पुरा ऋषिगणाः सर्वे सेंद्राश्चैव मरुद्गणाः ॥ तापिता असुरैः सर्व्वैः
क्षयं नीता ह्यनेकशः ॥ ३ ॥ बाणासुरप्रभृतिभिर्[1]जंभशुम्भपुरोगमैः ॥ वध्यमाना ह्यनेकैश्च ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ ४ ॥ विमानैः पर्वताकारैर्हयैश्चैव गजोपमैः ॥ स्यंदनैर्नगराकारैः सिंहशार्दूलयोजितैः ॥ ५ ॥ कच्छपैर्मकरैश्चान्ये जग्मुरन्ये पदातयः ॥ प्राप्य ते परमं
स्थानमशक्यं यदधार्मिकैः ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा पद्मोद्भवं देवं सर्वलोकस्य शंकरम् ॥ ते सर्वे तत्र गत्वा तु [2]स्तुतिं चक्रुः समाहिताः ॥ ७ ॥
॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ जयामेय जयाभेद जय संभूतिकारक ॥ पद्मयोने सुरश्रेष्ठ त्वां वयं शरणं गताः ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वा तु वचो
देवो देवानां भावितात्मनाम् ॥ मेघगंभीरया वाचा प्रत्युवाच पितामहः ॥ ९ ॥ किं वो ह्यागमनं देवाः सर्वेषां च विवर्णता ॥
केनावमानिताः सर्वे शीघ्रं कथयतामराः ॥ १० ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ बाणोनाम महावीर्य्यो दानवो बलदर्पितः ॥ तेनास्माकं हृतं सर्वं
धनरत्नैर्वियोजिताः ॥ ११ ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ चिंतयामास देवेशस्तस्य नाशाय या क्रिया ॥ १२ ॥ अवध्यो
दानवः पापः सर्वेषां वै दिवौकसाम् ॥ मुक्त्वा तु शंकरं देवं न मया न च विष्णुना ॥ १३ ॥ तत्रैव सर्वे गच्छामो यत्र देवो महेश्वरः ॥ स

---

[1] जंभशुंभनिशुंभैश्च कूष्मांडकुहकादिभिः--इ० पा० ।
[2] स्तुतिभिः प्रणताः सुराः—इ० पा० ।
[3] सर्वलोकस्य शंकरम्—इ०पा० ।

गतिश्चैव सर्वेषां विद्यते[1]ऽन्यो न कश्चन ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वा सुरैः सर्वैर्ब्रह्मा वेदविदांवरः[2] ॥ ब्राह्मणैः सह विद्वद्भिर्गतो यत्र महेश्वरः ॥ १५ ॥
स्तुतिभिश्च सुपुष्टाभिस्तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ १६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ जय त्वं देवदेवेश जयोमार्द्धशरीरधृक् ॥ वृषासन महाबाहो शशां
ककृतभूषण ॥ १७ ॥ नमः शूलाग्रहस्ताय नमः खट्वांगधारिणे ॥ जय भूतपते देव दक्षयज्ञविनाशन ॥ १८ ॥ पञ्चाक्षर नमो देव पंचभूतात्म
विग्रह ॥ पञ्चवक्रमयेशान वेदैस्त्वं तु प्रगीयसे ॥ १९ ॥ सृष्टिपालनसंहारांस्त्वं सदा कुरुषे नमः ॥ अष्टमूर्ते स्मरहर स्मर सत्यं यथा स्तुतः ॥ २० ॥
पञ्चात्मिका तनुर्देव ब्राह्मणैस्ते प्रगीयते ॥ सद्यो वामे तथाऽघोरे ईशे तत्पुरुषे तथा ॥ २१ ॥ हेमजाले सुविस्तीर्णे हंसवत्कूजसे हर ॥ एवं स्तुतो
मुनिगणैर्ब्रह्माद्यैश्च सुरासुरैः ॥ २२ ॥ प्रहृष्टः सुमना भूत्वा सुरसंघानुवाच ह ॥ २३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ स्वागतं देवविप्राणां सुप्रभाताद्य
शर्वरी ॥ किं कुर्मो वदत क्षिप्रं कोन्यः सेव्यः सुरासुरैः ॥ २४ ॥ किं दुःखं को नु संतापः कुतो वो भयमागतम् ॥ कथयध्वं महाभागाः
कारणं यन्मनोगतम् ॥ २५ ॥ एवमुक्तास्तु रुद्रेण प्रत्यवोचन्सुरर्षभाः ॥ स्वान्स्वान्देहान्दर्शयंतो लज्जमाना[3] अधोमुखाः ॥ २६ ॥ अस्ति
घोरो महावीर्यो दानवो बलदर्पितः ॥ बाणोनामेति विख्यातो यस्य तत्त्रिपुरं महत् ॥ २७ ॥ तेन वै सुतपस्तप्तं दशवर्षशतानि हि ॥ तस्य तुष्टो
ऽभवद्ब्रह्मा नियमेन दमेन च ॥ २८ ॥ पुराणि तान्यभेद्यानि ददौ कामगमानि वै ॥ आयसं राजतं चैव सौवर्णं च तथा परम् ॥ २९ ॥ त्रिपुरं
ब्रह्मणा सृष्टं भ्रमत्तत्कामगामि च ॥ तस्यैव तु बलोत्कृष्टास्त्रिपुरे दानवाः स्थिताः ॥ ३० ॥ त्रैलोक्यं सकलं देव पीडयंति महासुराः ॥ दंडपा
शासिशस्त्राणि अविकारे विकुर्वते ॥ त्रिपुरं दानवैर्जुष्टं भ्रमत्तच्चक्रसंनिभम् ॥ ३१ ॥ क्वचिद्दृश्यमदृश्यं वा मृगतृष्णैव लक्ष्यते ॥ ३२ ॥ यस्मिन्पतति
तद्दिव्यं दृप्तस्य त्रिपुरं महत् ॥ न तत्र ब्राह्मणा देवा गावो नैव तु जंतवः ॥ ३३ ॥ न तत्र दृश्यते किंचित्पतेद्यत्र पुरत्रयम् ॥ नद्यो ग्रामाश्च देशाश्च
बहवो भस्मसात्कृताः ॥ ३४ ॥ सुवर्णं रजतं चैव मणिमौक्तिकमेव च ॥ स्त्रीरत्नं शोभनं यच्च तत्सर्वं कर्षते बलात् ॥ ३५ ॥ न शस्त्रेण न
चास्त्रेण न दिवा निशि वा हर ॥ शक्यते देवसंघैश्च निहंतुं स कथंचन ॥ ३६ ॥ तद्दहस्व महादेव त्वं हि नः परमा गतिः ॥ एवं प्रसादं देवेश[4]
सर्वेषां कर्तुमर्हसि ॥ ३७ ॥ येन देवाश्च गंधर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ परां धृतिं समायांति तत्प्रभो कर्तुमर्हसि ॥ ३८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
एतत्सर्वं करिष्यामि मा विषादं गमिष्यथ ॥ अचिरेणैव कालेन कुर्यां युष्मत्सुखावहम् ॥ ३९ ॥ आश्वासयित्वा तान्देवान्सर्वानिंद्रपुरोगमान् ॥

---

१ नान्यस्त्राता भविष्यति--इ०पा० । २ लोकपितामहः--इ०पा० । ३ सुप्रभाञ्जर्जरीकृतान्--इ०पा० । ४ गिरिश--इ०पा० ।

चिंतयामास देवेशस्त्रिपुरस्य वधं प्रति ॥ ४० ॥ कथं केन प्रकारेण हंतव्यं त्रिपुरं मया ॥ तमेकं नारदं मुक्त्वा नान्योपायो विधीयते ॥ ४१ ॥
एवं संस्तभ्य चात्मानं ततो ध्यातः स नारदः ॥ तत्क्षणादेव संप्राप्तो वायुभूतो महातपाः ॥ ४२ ॥ कमंडलुधरो देवस्त्रिदंडी ज्ञानकोविदः ॥
योगपट्टाक्षसूत्रेण च्छत्रेणैव विराजितः ॥ ४३ ॥ जटाजूटाबद्धशिरा ज्वलनार्क्कसमप्रभः ॥ त्रिधा प्रदक्षिणीकृत्य दंडवत्पतितो भुवि ॥ ४४ ॥
कृतांजलिपुटो भूत्वा नारदो भगवान्मुनिः ॥ स्तोत्रेण महता शर्वः स्तुतो भक्त्या महामनाः ॥ ४५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ जय शंभो
विरूपाक्ष जय देव त्रिलोचन ॥ जय शंकर ईशान रुद्रेश्वर नमोऽस्तु ते ॥ ४६ ॥ त्वं पतिस्त्वं जगत्कर्ता त्वमेव लयकृद्विभो ॥ त्वमेव जगतां नाथो
दुष्टांतकनिषूदनः ॥ ४७ ॥ त्वं नः पाहि सुरेशान त्रयीमूर्ते सनातन ॥ भवमूर्ते भवारे त्वं भजतामभयो भव ॥ ४८ ॥ भवभावविनाशार्थं भव त्वां
शरणं भजे ॥ किमर्थं चिंतितो देव आज्ञा मे दीयतां प्रभो ॥ ४९ ॥ कस्य संक्षोभये चित्तं को वाद्य पततु क्षितौ ॥ कमद्य कलहेनाहं योजये जय
तांवर ॥ ५० ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा देवदेवो महेश्वरः ॥ उत्फुल्लनयनो भूत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥ ५१ ॥ स्वागतं ते मुनिश्रेष्ठ सदैव कलह
प्रिय ॥ वीणावादनतत्त्वज्ञ ब्रह्मपुत्र सनातन ॥ ५२ ॥ गच्छ नारद शीघ्रं त्वं यत्र तत्त्रिपुरं महत् ॥ बाणस्य दानवेंद्रस्य सर्वलोकभयावहम् ॥ ५३ ॥
भर्त्तारो देवतातुल्याः स्त्रियस्तत्राप्सरः समाः ॥ तासां वै तेजसा चैव भ्रमते त्रिपुरं महत् ॥ ५४ ॥ न शक्यते कथं भेत्तुं सर्वोपायैर्द्विजो
त्तम ॥ गत्वा त्वं मोहय क्षिप्रं पृथग्धर्मैरनेकधा ॥ ५५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तव वाक्येन देवेश भेदयामि[2] पुरोत्तमम् ॥ अभेद्यं बहु
धोपायैर्यत्तु देवैः सवासवैः ॥ ५६ ॥ एवमुक्त्वा गतो भूप शतयोजनमायतम् ॥ बाणस्य तत्पुश्रेष्ठमृद्धिवृद्धिसमायुतम् ॥ ५७ ॥ कृतकौतुकसंबाधं
नानाधातुविचित्रितम् ॥ अनेकहर्म्यसंछन्नमनेकायतनोज्ज्वलम् ॥ ५८ ॥[1] द्वारतोरणसंयुक्तं कपाटार्गलभूषितम् ॥ बहुयंत्रसमोपेतं प्राकारपरिखोज्ज्व
लम् ॥ ५९ ॥ वापीकूपतडागैश्च देवतायतनैर्युतम् ॥ हंसकारंडवाकीर्णं पद्मिनीखंडमंडितम् ॥ ६० ॥ अनेकवनशोभाढ्यं नानाविहगमंडितम् ॥
एवंगुणगणाकीर्णं बाणस्य पुरमुत्तमम् ॥ ६१ ॥ तस्य मध्ये महाकायं सप्तकक्षं सुशोभितम् ॥ बाणस्य भवनं दिव्यं सर्वं कांचनभूषितम् ॥ ६२ ॥
मौक्तिकादामशोभाढ्यं वज्रवैडूर्यभूषितम् ॥ रुक्मपट्टतलाकीर्णं रत्नभूम्या सुशोभितम् ॥ ६३ ॥ मत्तमातंगनिःश्वासैः स्यंदनैः संकुलीकृतम् ॥ हय
हेषितशब्दैश्च नारीणां नूपुरस्वनैः ॥ ६४ ॥ खड्गतोमरहस्तैश्च वज्रांकुशशरायुधैः ॥ रक्षितं घोररूपैश्च दानवैर्बलदर्पितैः ॥ ६५ ॥ एवं गुणगणाकीर्णं

---

[1] जयस्व नः—इ०पा० । [2] साधयामि—इ०पा० ।

बाणस्य भवनोत्तमम् ॥ कैलासशिखरप्रख्यं महेन्द्रभवनोपमम् ॥ ६६ ॥ नारदो गगने शीघ्रमगमत्पुरसन्मुखः ॥ द्वारदेशं समासाद्य क्षत्तारं वाक्यम
ब्रवीत् ॥ ६७ ॥ भोभोः क्षत्तर्महाबुद्धे राजकार्यविशारद ॥ शीघ्रं बाणाय चाचक्ष्व नारदो द्वारि तिष्ठति ॥ ६८ ॥ स वंदयित्वा चरणौ नारदस्य त्व
रान्वितः ॥ सभामध्यगतं बाणं विज्ञप्तुमुपचक्रमे ॥ ६९ ॥ वेपमानांगयष्टिस्तु करेणापिहिताननः ॥ शृण्वतां सर्वयोधानामिदं वचनमब्रवीत् ॥
॥ ७० ॥ वंदितो देवगन्धर्वैर्यक्षकिन्नरदानवैः ॥ कलिप्रियो दुराराध्यो नारदो द्वारि तिष्ठति ॥ ७१ ॥ द्वारपालस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा बाणस्त्वरान्वितः ॥
द्वाःस्थमाह महादैत्यः सविस्मयमिदं तदा ॥ ७२ ॥ ॥ बाण उवाच ॥ ॥ ब्रह्मपुत्रं सतेजस्कं दुःसहं दुरतिक्रमम् ॥ प्रवेशय महाभागं किमर्थं
वारितो बहिः ॥ ७३ ॥ श्रुत्वा प्रभोर्वचस्तस्य प्रावेशयदुदीरितम् ॥ गत्वा वेगेन महता नारदं गृहमागतम् ॥ ७४ ॥ दृष्ट्वा देवर्षिमायांतं नारदं
सुरपूजितम् ॥ सहसोत्थाय संहृष्टो ववंदे चरणौ मुनेः ॥ ७५ ॥ ददौ चासनमर्घ्यं च पाद्यं पूजां यथाविधि ॥ न्यवेदयच्च तद्राज्यमात्मानं बांधवैः
सह ॥ ७६ ॥ पप्रच्छ कुशलं चापि मुनिं बाणासुरः स्वयम् ॥ ७७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो दनोर्वंशविवर्द्धन ॥ कोऽन्य
स्त्रिभुवने श्लाघ्यस्त्वां मुक्त्वा दनुपुंगव ॥ ७८ ॥ पूजितोऽहं दनुश्रेष्ठ धनरत्नैः सुशोभनैः ॥ राज्येन चात्मना वापि ह्येवं कः पूजयेत्परः ॥ ७९ ॥ न
मे कार्यं हि भोगेन भुंक्ष्व राज्यमनामयम् ॥ त्वद्दर्शनोत्सुकः प्राप्तो दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ ८० ॥ भ्रमते त्रिपुरं लोके स्त्रीसतीत्वान्मया श्रुतम् ॥
तान्द्रष्टुकामः संप्राप्तस्त्वद्दारान्दानवेश्वर ॥ ८१ ॥ मन्यसे यदि मे शीघ्रं दर्शयस्व च मा चिरम् ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा कंचुकिं समुदीक्ष्य वै ॥
॥ ८२ ॥ अंतःपुरचरं वृद्धं दंडपाणिं गुणान्वितम् ॥ उवाच राजा हृष्टात्मा शब्देनापूरयन्दिशः ॥८३॥ नारदाय महादेवीं दर्शयस्वेह कंचुकिन् ॥
अंतःपुरचरैः सर्वैः समेतामविशंकितः ॥ ८४ ॥ नाथस्याज्ञां पुरस्कृत्य गृहीत्वा नारदं करे ॥ प्रविश्याकथयद्देव्यै नारदोऽयं समागतः ॥ ८५ ॥
दृष्ट्वा देवी मुनिश्रेष्ठं कृत्वा पादाभिवंदनम् ॥ आसनं कांचनं शुभ्रमर्घ्यपाद्यादिकं ददौ ॥ ८६ ॥ तस्यै स भगवांस्तुष्टो ह्याशीर्वादमदात्परम् ॥ नान्या
देवि त्रिलोकेपि त्वत्समा दृश्यतेऽङ्गना ॥ ८७ ॥ पतिव्रता शुभाचारा सत्यशौचसमन्विता ॥ यस्याः प्रभावात्त्रिपुरं भ्रमते चक्रवत्सदा ॥ ८८ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं देवी नारदस्य मुदान्वितम् ॥ पर्यपृच्छदृषिं भक्त्या धर्मं धर्मभृतांवरा ॥ ८९ ॥ ॥ [1]राज्ञ्युवाच ॥ ॥ भगवन्मानुषे लोके देवास्तु
ष्यंति कैर्व्रतैः ॥ कानि दानानि दीयंते येषां च स्यान्महत्फलम् ॥ ९० ॥ उपवासाश्च ये केचित्स्त्रीधर्मे कथिता बुधैः ॥ यैः कृतैः स्वर्गमायांति

---

[1] कस्मिंश्चित्पुस्तकद्वये--अनुपमोवाच--इति पाठो दृश्यते ।

सुकृतिन्यः स्त्रियो यथा ॥ ९१ ॥ एतत्सर्वं महाभाग कथयस्व यथातथम् ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं कथयस्वाविशंकितः ॥ ९२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाभागे प्रश्नोऽयं वेदितस्त्वया ॥ यं श्रुत्वा सर्वनारीणां धर्मवृद्धिस्तु जायते ॥ ९३ ॥ उपवासैश्च दानैश्च पतिपुत्रौ वशानुगौ ॥ बांधवैः पूज्यते नित्यं यैः कृतैः कथयामि ते ॥ ९४ ॥ दुर्भगा सुभगा यैस्तु सुभगा दुर्भगा भवेत् ॥ पुत्रिणी पुत्ररहिता ह्यपुत्रा पुत्रिणी तथा ॥ ९५ ॥ भर्त्तारं लभते कन्या तथान्या भर्तृवर्जिता ॥ कृताकृतैश्च जायंते तन्[1]निबोधस्व सुन्दरि ॥ ९६ ॥ तिलधेनुं सुवर्णं च रूप्यं गा वाससी तथा ॥ पानीयं भूमिदानं च गंधधूपानुलेपनम् ॥ ९७ ॥ पादुकोपानहौ छत्रं पुण्यानि व्यजनानि च ॥ पादाभ्यंगं शिरोभ्यंगं स्नानं शय्यासनानि च ॥ ९८ ॥ एतानि ये प्रयच्छंति नोपसर्पंति ते यमम् ॥ मधु माषं पयः सर्प्पिर्लवणं गुडमौषधम् ॥ ९९ ॥ पानीयं भूमिदानं च शालीनिक्षुरसांस्तथा ॥ आरक्तवाससी श्लक्ष्णे दंपत्योर्ललितादिने ॥ १०० ॥ सौभाग्यं जायते चैव इह लोके परत्र च ॥ ब्राह्मणे वृत्तसंपन्ने सुरूपे च गुणान्विते ॥ १ ॥ तिथौ यस्यामिदं देयं तत्ते राज्ञि वदाम्यहम् ॥ प्रतिपत्सु च या नारी पूर्वाह्णे च शुचिव्रता ॥ २ ॥ इंधनं ब्राह्मणे दद्यात्प्रीयतां मे हुताशनः ॥ तस्या जन्मानि षड्विंशदंगप्रत्यंगसंधिषु ॥ ३ ॥ न रजो नैव संतापो जायते राजवल्लभे ॥ द्वितीयायां तु या नारी नवनीतमुदान्विता ॥ ४ ॥ ददाति द्विजमुख्याय सुकुमारतनुर्भवेत् ॥ लवणं विप्रवर्याय तृतीयायां प्रयच्छति ॥ ५ ॥ गौरी मे प्रीयतां देवी तस्याः पुण्यफलं शृणु ॥ कौमारिका पतिं प्राप्य तेन सार्द्धमुमा यथा ॥ ६ ॥ क्रीडत्यविधवा चापि लभते सा महद्यशः ॥ नक्तं कृत्वा चतुर्थ्यां वै दद्याद्द्विप्रायमोदकान् ॥ ७ ॥ प्रीयतां मम देवेशो गणनाथो विनायकः ॥ तस्यास्तेन फलेनाशु सर्वकर्मसु भामिनि ॥ ८ ॥ विघ्नं न जायते क्वापि एवमाह पितामहः ॥ पञ्चमीं तु ततः प्राप्य ब्राह्मणे तिलदा तु या ॥ ९ ॥ सा भवेद्रूपसंपन्ना यथा चैव तिलोत्तमा ॥ षष्ठ्यां तु या मधूकस्य फलदा तु भवेत्सदा ॥ ११० ॥ उद्दिश्य चाग्निजं[2] देवं ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ तस्याः पुत्रो यथा स्कन्दो देवसंघेषु चोत्तमः ॥ ११ ॥ उत्पद्यते महाराजः सर्वलोकेषु पूजितः ॥ सप्तम्यां या द्विजश्रेष्ठं सुवर्णेन प्रपूजयेत् ॥ १२ ॥ उद्दिश्य जगतो नाथं देवदेवं दिवाकरम् ॥ तस्य पुण्यफलं यद्वै कथितं द्विजसत्तमैः ॥ १३ ॥ तत्ते राज्ञि प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमनाः सति ॥ दद्रूचित्रककुष्ठानि मण्डलानि विचर्चिका ॥ १४ ॥ न भवन्तीह चांगेषु पूर्वकर्मार्जितान्यपि ॥ कृष्णां धेनुं तथाष्टम्यां या प्रयच्छति भामिनी ॥ १५ ॥ ब्राह्मणे वृत्तसंपन्ने प्रीयतां मे महेश्वरः ॥ तस्या जन्मार्जितं पापं नश्यते

---

[1] तान्—धर्मान्—इत्यर्थः । [2] अग्निजम्—कार्त्तिकेयस्वामिनम्—इत्यर्थः ।

विभवान्विता ॥ १६ ॥ जायते नात्र सन्देहो यस्माद्दानमनुत्तमम् ॥ गन्धधूपं तु या नारी भक्त्या विप्राय दापयेत् ॥ १७ ॥ कात्यायनीं समु
द्दिश्य नवम्यां शृणु यत्फलम् ॥ तस्या भ्राता पिता पुत्रः पतिर्वा रणमुत्तमम् ॥ १८ ॥ प्राप्यते नैव सीदन्ति तेन दानेन रक्षिताः ॥ इक्षुदंडरसं
देवि दशम्यां या प्रयच्छति ॥ १९ ॥ लोकपालान्समुद्दिश्य ब्राह्मणे व्यंगवर्जिते ॥ तेन दानेन सा नित्यं सर्वलोकस्य वल्लभा ॥ १२० ॥ जायते
नात्र सन्देह इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ एकादश्यामुपोष्याथ द्वादश्यामुदकप्रदा ॥ २१ ॥ नारायणं समुद्दिश्य ब्राह्मणे विष्णुतत्परे ॥ सा सदा स्पर्श
संभाषैर्द्रावयेद्द्रावयेज्जनम् ॥ २२ ॥ यस्माद्दानं महल्लोंके ह्यनन्तमुदके भवेत् ॥ पादाभ्यंगं शिरोभ्यंगं काममुद्दिश्य वै,द्विजे ॥ २३ ॥ ददाति च
त्रयोदश्यां भक्त्या परमयांगना ॥ यस्यांयस्यां मृता जायेद्भूयो योन्यां तु जन्मनि ॥ २४ ॥ तस्यां तस्यां तु सा भर्तुर्न वियुज्येत कर्हिचित् ॥ तथा
प्येवं चतुर्दश्यां दद्यात्पात्रमुपानहौ ॥ २५ ॥ ब्राह्मणे धर्ममुद्दिश्य तस्या लोका ह्यनामयाः ॥ एवं च पक्षपक्षांते श्राद्धे तर्पेद्द्विजोत्तमान् ॥ २६ ॥
अव्युच्छिन्ना सदा राज्ञि संततिर्जायते भुवि ॥ एवं ते तिथिमाहात्म्यं दानयोगेन भाषितम् ॥ २७ ॥ तथा वनस्पतीनां तु आराधनविधिं शृणु ॥
जम्बूं निम्बतरुं चैव तिंदुकं मधुकं तथा ॥२८॥ आम्रं चामलकं[१] चैव शाल्मलिं वटपिप्पलौ ॥ शमीबिल्वामलीवृक्षं कदलीं पाटलीं तथा ॥ २९ ॥
अन्यान्पुण्यतमान्वृक्षानुपेत्य स्वर्गमाप्नुयात् ॥ १३० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ चैत्रे मासे तु या नारी कुर्याद्व्रतमनुत्तमम् ॥ तस्य व्रतस्य चान्यानि
कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ ३१ ॥ श्रुतेन येन सुभगे दुर्भगत्वं न पश्यति ॥ यथा हिमं रविं प्राप्य विलयं याति भूतले ॥ ३२ ॥ तथा दुःखं च
दौर्भाग्यं व्रतादस्माद्विलीयते ॥ मधुकाख्यां तु ललितामाराधयति येन वै ॥ ३३ ॥ विधिं तं शृणु सुभगे कथ्यमानं सुखावहम् ॥ चैत्रे शुक्लतृती
यायां सुस्नाता शुद्धमानसा ॥ ३४ ॥ प्रतिमां मधुवृक्षस्य शांकरीमुमया सह ॥ कारयित्वा द्विजवरैः प्रतिष्ठाप्य यथाविधि ॥ ३५ ॥ सुगंधिकुसुमै
र्धूपैस्तथा कर्पूरकुंकुमैः ॥ पूजयेद्विधिना देवं मन्त्रयुक्तेन भामिनी ॥ ३६ ॥ पादौ नमः शिवायेति मेढ्रं वै मन्मथाय च ॥ कालोदरायेत्युदरं नील
कंठाय कंठकम् ॥३७॥ शिरः सर्वात्मने पूज्य उमां पश्चात्प्रपूजयेत्॥ क्षामोदरायै ह्युदरं सुकंठायै च कंठकम् ॥३८॥ शिरः सौभाग्यदायिन्यै पश्चादर्घ्यं
प्रदापयेत्॥३९॥नमस्ते देवदेवेश उमावर जगत्पते॥अर्घ्येणानेन मे सर्वं दौर्भाग्यं नाशय प्रभो ॥१४०॥इति अर्घ्यमंत्रः ॥ अर्घ्यं दत्त्वा ततः पश्चात्करकं
वारिपूरितम्॥मधूकपात्रोपभृतं सहिरण्यं तु शक्तितः॥४१॥करकं वारिसंपूर्णं सौभाग्येन तु संयुतम् ॥ दत्तं तु ललिते तुभ्यं सौभाग्यादिविवर्धनम् ॥४२॥

---

[१] तमालकं चैव--इ०पा०।

॥ ॥ इति करकदानमंत्रः ॥ ॥ मंत्रेणानेन विप्राय दद्यात्करकमुत्तमम् ॥ लवणं वर्ज्जयेच्छुक्लां यावदन्यां तृतीयिकाम् ॥४३॥ क्षमाप्य देवीं देवेशं नक्तमद्या
त्स्वयंहविः ॥ अनेन विधिना सार्धं मासि मासि ह्युपक्रमेत् ॥ ४४ ॥ फाल्गुनस्य तृतीयायां शुक्लायां तु समाप्यते ॥ वैशाखे लवणं देयं ज्येष्ठे चाज्यं
प्रदीयते ॥ ४५ ॥ आषाढे मासि निष्पावाः पयो देयं तु श्रावणे ॥ मुद्गा देया नभस्ये तु शालिमाश्वयुजे तथा ॥ ४६ ॥ कार्त्तिके शर्करापात्रं करकं
रससंभृतम् ॥ मार्गशीर्षे तु कार्पासं करकं घृतसंयुतम् ॥ ४७ ॥ पौषे तु कुंकुमं देयं माघे पात्रं तिलैर्भृतम् ॥ फाल्गुने मासि संप्राप्ते पात्रं मोदकसं
भृतम् ॥ ४८ ॥ पश्चात्तृतीयादेयं यत्तत्पूर्वस्यां विवर्जयेत् ॥ विधानमासां सर्वासां सामान्यं मनसः प्रिये ॥ ४९ ॥ प्रतिमां मधुवृक्षस्य तामेव प्रति
पूजयेत् ॥ तस्मै सर्वं तु विप्राय आचार्याय प्रदीयते ॥ १५० ॥ ततः संवत्सरस्यांते उद्यापनविधिं शृणु ॥ मधुवृक्षं ततो गत्वा बहुसंभारसंवृतः ॥
॥ ५१ ॥ निखनेत्प्रतिमां मध्ये माधूकीं मधुकस्य च ॥ तत्रस्थं पूजयेत्सर्वमुमादेहार्द्धधारिणम् ॥ ५२ ॥ पूजोपहारैर्विपुलैः कुंकुमेन पुनःपुनः ॥
श्लक्ष्णाभिः पुष्पमालाभिः कौसुंभैः केसरेण च ॥५३॥ कौसुंभे वाससी शुभ्रे अतसीपुष्पसन्निभे ॥ परिधाप्य तां प्रतिमां दंपती[2] रविसंख्यया ॥५४॥
उपानद्युगलैश्छत्रैः कंठसूत्रैः सकंठिकैः ॥ कटकैरंगुलीयैश्च शयनीयैः शुभास्तृतैः ॥ ५५ ॥ कुंकुमेन विलिप्तांगौ बहुपुष्पैश्च पूजितौ ॥ भोजयेद्वि
विधैरन्नैर्मधूकावासके स्थितौ ॥ ५६ ॥ भुक्तोत्थितौ तु विश्राम्य शय्यासु च क्षमापयेत् ॥ गुरुमूलं यतः सर्वं गुरुर्ज्ञेयो महेश्वरः ॥ ५७ ॥ प्रीते
गुरौ ततः सर्वं जगत्प्रीतं सुरासुरम् ॥ यद्यदिष्टतमं लोके यत्किंचिद्दयितं गृहे ॥ ५८ ॥ तत्सर्वं गुरवे देयमात्मनः श्रेय इच्छता ॥ इदं तु धनिभि
र्देयमन्यैर्देयं यथोच्यते ॥ ५९ ॥ दांपत्यमेकं विधिवत्प्रतिपूज्य शुभव्रतैः ॥ द्वितीयं गुरुदांपत्यं वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥ १६० ॥ ततः क्षमापयेद्देवीं
देवं च ब्राह्मणं गुरुम् ॥ यथा त्वं देवि ललिते न वियुक्तासि शंभुना ॥ ६१ ॥ तथा मे पतिपुत्राणामवियोगः प्रदीयताम् ॥ अनेन विधिना कृत्वा
तृतीयां मधुसंज्ञिकाम् ॥ ६२ ॥ इन्द्राणी चेंद्रपत्नीत्वमवाप सुतमुत्तमम् ॥ सौभाग्यं सर्व[3]लोकेषु सर्वर्द्धिंसुखमुत्तमम् ॥ ६३ ॥ अनेन विधिना या
तु कुमारी व्रतमाचरेत् ॥ शोभनं पतिमाप्नोति यथेंद्राण्या शत[4]क्रतुः ॥ ६४ ॥ दुर्भगा सुभगत्वं च सुभगा पुत्रिणी भवेत् ॥ पुत्रिण्यक्षयमाप्नोति
न शोकं पश्यति क्वचित् ॥ ६५ ॥ अनेकजन्मजनितं दौर्भाग्यं नश्यति ध्रुवम् ॥ मृता तु त्रिदिवं प्राप्य उमया सह मोदते ॥ ६६ ॥ कल्पकोटि
शतं साग्रं भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ पुनस्तु संभवे लोके पार्थिवं पतिमाप्नुयात् ॥ ६७ ॥ सुभगा रूपसंपन्ना पार्थिवं जनयेत्सुतम् ॥ ६८ ॥

---

[1] माषाः--इ० पा० । [2] दंपती रविसंख्यया—द्वादश ब्राह्मणमिथुनानि—इत्यर्थः । [3] त्रिषु लोकेषु--इ०पा० । [4] पतिः आप्तः—इति शेषः ।

एतत्ते कथितं सर्वं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ अन्यत्पृच्छस्व सुभगे वांछितं यद्धृदि स्थितम् ॥ १६९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखंडे नर्मदामाहात्म्ये मधूकतृतीयाव्रतविधानमाहात्म्यवर्णनंनाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥

श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा राज्ञी वचनमब्रवीत् ॥ प्रसादं कुरु विप्रेंद्र गृह्ण दानं यथेप्सितम् ॥ १ ॥ सुवर्णमणिरत्नानि वस्त्राणि विविधानि च ॥ तत्ते दास्यामि विप्रेंद्र यच्चान्यदपि दुर्ल्लभम् ॥ २ ॥ राज्ञ्यास्तु वचनं श्रुत्वा नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ अन्येषां दीयतां भद्रे ये द्विजाः क्षीणवृत्तयः ॥ ३ ॥ वयं तु सर्वसंपन्ना भक्तिग्राह्याः सदैव हि ॥ इत्युक्ता सा तदा राज्ञी वेदवेदाङ्गपारगान् ॥ ४ ॥ आहूय ब्राह्मणान्निःस्वान्दातुं समुपचक्रमे ॥ यत्किंचिन्नारदेनोक्तं दानं सौभाग्यवर्द्धनम् ॥ ५ ॥ तेन दानेन मे नित्यं प्रीयेतां हरिशंकरौ ॥ ततो राज्ञीच सा प्राह नारदं मुनिपुंगवम् ॥ ६ ॥ ॥ [1]राज्ञ्युवाच ॥ ॥ दानं दत्तं त्वयोक्तं यद्भर्त्तृकर्म्मपरं हि तत् ॥ आजन्मजन्म मे भर्ता भवेद्बाणो द्विजोत्तम ॥ ७ ॥ नान्यो हि दैवतं तात मुक्त्वा बाणं द्विजोत्तम ॥ तेन सत्येन मे भर्त्ता जीवेच्च शरदां शतम् ॥ ८ ॥ नान्यो धर्म्मो भवेत्स्त्रीणां दैवतं हि पतिर्यथा ॥ तथापि तव वाक्येन दानं दत्तं यथाविधि ॥ ९ ॥ स्वकं कर्म करिष्यामो भर्त्तारं प्रति मानद ॥ ब्रह्मर्षे गच्छ चेदानीं त्वमाशीर्वादः प्रदीयताम् ॥ १० ॥ तथेति तामनुज्ञाप्य नारदो नृपसत्तम ॥ सर्वासां मानसं हृत्वा अन्यतः कृतमानसः॥ ११ ॥ जगामादर्शनं विप्रः पूज्यमानस्तु खेचरैः ॥ ततो गतमनस्कास्ता भर्त्तारं प्रति भारत ॥ १२ ॥ विवर्णा निष्प्रभा जाता नारदेन विमोहिताः ॥१३॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये त्रिपुरक्षोभणवर्णनंनाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥ ॥

मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नंतरे रुद्रो नर्मदातटमास्थितः ॥ क्रीडते ह्युमया सार्द्धं नारदस्तत्र चागतः॥१॥प्रणम्य देवदेवेशमुमया सह शंकरम् ॥ [2]व्यज्ञापयत्तदा देवं यद्वृत्तं त्रिपुरे तदा ॥ २ ॥ गतोऽहं स्वामिनिर्देशाद्यत्र तद्बाणमंदिरम् ॥ दृष्ट्वा बाणं यथान्यायं गतो ह्यंतःपुरं महत् ॥ ३ ॥ तत्र भार्यासहस्राणि दृष्ट्वा बाणस्य धीमतः ॥ यथायोग्यं यथाकाममागतः क्षोभ्य तत्पुरम् ॥ ४ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा साधुसाध्विति पूयजन् ॥ चिंतयामास देवेशो भ्रमणं त्रिपुरस्य हि ॥ ५ ॥ करमुक्तं यथा चक्रं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ महावेगं महायामं रक्षितं तेजसा मम ॥ ६ ॥ स च मे भक्तिनिरतो बाणो लोके च विश्रुतः ॥ भारती च मया दत्ता ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ ७ ॥ एवं स सुचिरं कालं देवदेवो महेश्वरः ॥

---

[1] अनुपमोवाच–इ०पा० । [2] प्रतिपन्नं च देवानां त्रिपुरस्य वधं प्राति–इ० पा० ।

चिंतयित्वा सुनिर्वाणं कार्यं प्रति जनेश्वरः ॥ ८ ॥ ततोऽसौ मंदरं ध्यात्वा चापे कृत्वा गुणे महीम् ॥ विष्णुं सनातनं देवं बाणे ध्यात्वा त्रिलोचनः ॥ ९ ॥ फले हुताशनं देवं ज्वलंतं सर्वतोमुखम् ॥ सुपर्णं पुंखयोर्मध्ये जवे वायुं प्रकल्प्य च ॥ १० ॥ रथं महीमयं कृत्वा धुरि तावश्विनावुभौ ॥ अक्षे सुरेश्वरं देवमग्रकील्यां धनाधिपम् ॥ ११ ॥ यमं तु दक्षिणे पार्श्वे वामे कालं सुदारुणम् ॥ आदित्यचंद्रौ चक्रे तु गंधर्वाना[1]रकादिषु ॥ १२ ॥ यन्तारं च सुरज्येष्ठं वेदान्कृत्वा हयोत्तमान् ॥ खलीनादिषु चाङ्गानि रश्मींश्छंदांसि चाकरोत् ॥ १३ ॥ कृत्वा प्रतोदमोंकारं मुखग्राह्यं महेश्वरः ॥ धातारं चाग्रतः कृत्वा विधातारं च पृष्ठतः ॥ १४ ॥ मारुतात्सर्वतो दिग्भ्य ऊर्ध्वयंत्रे तथैव च ॥ महोरगपिशाचांश्च सिद्धविद्याधरांस्तथा ॥ १५ ॥ गणांश्च भूतसंघांश्च सर्व्वे सर्व्वांगसंधिषु ॥ युगमध्ये स्थितो मेरुर्युगस्याधो महागिरिः ॥ १६ ॥ सर्पा यन्त्रस्थिता घोराः शम्ये वरुणनैर्ऋतौ ॥ गायत्रीचैव सावित्री स्थिते ते रश्मिबंधने ॥ १७ ॥ सत्यं रथध्वजे शौचं दमं रक्षां समंततः ॥ रथं देवमयं कृत्वा देवदेवो महेश्वरः ॥ १८ ॥ सन्नद्धः कवची खड्गी बद्धगोधांगुलित्रवान् ॥ बद्ध्वा परिकरं गाढं जटाजूटं नियम्य च ॥ १९ ॥ सज्जं कृत्वा धनुर्दिव्यं योजयित्वा रथोत्तमम् ॥ रथमध्ये स्थितो देवः शुशुभे च युधिष्ठिर ॥ २० ॥ धनुषः शब्दनादेनाकम्पयच्च जगत्त्रयम् ॥ स्थानं कृत्वा तु वैशाखं निभृतं संस्थितो हरः ॥ २१ ॥ निरीक्ष्य सुचिरं कालं कोपसंरक्तलोचनः ॥ ध्यात्वा तं परमं मंत्रमात्मानं च निरुध्य सः ॥ २२ ॥ मुमोच सहसा बाणं पुरस्य वधकांक्षया ॥ यदा त्रीणि समेतानि अंतरिक्षस्थितानि तु ॥ २३ ॥ ततः कालनिमेषार्धं दृष्ट्वैक्यं त्रिपुरस्य च ॥ त्रिपर्वणा त्रिशल्येन ततस्तान्यवसादयत् ॥ २४ ॥ ततो लोका भयत्रस्ता त्रिपुरे भरतोत्तम ॥ सर्वासुरविनाशाय कालरूपा भयावहाः ॥ २५ ॥ अट्टहासान्प्रमुंचंति कष्टरूपा नरास्तदा ॥ निमेषोन्मेषणं चैव कुर्वंति लिपिकर्मसु ॥ २६ ॥ निष्पंदनयना मर्त्याश्चित्रेष्वालिखिता इव ॥ देवायतनगा देवा रटंति प्रहसंति च ॥ स्वप्ने पश्यंति चात्मानं रक्तांबरविभूषितम् ॥ २७ ॥ रक्तमाल्योत्तमांगाश्च पतंतः कार्दमे ह्रदे ॥ पश्यंति नाम चात्मानं सतैलाभ्यंगमस्तकम् ॥ २८ ॥ पश्यंति यानमारूढं रासभैश्च नृपोत्तम ॥ संवर्त्तको महावायुर्युगांतप्रतिमो महान् ॥ २९ ॥ गृहानुन्मूलयामास वृक्षजातीननेकशः ॥ भूमिकम्पाः सनिर्घाता उल्कापाताः सहस्रशः ॥ ३० ॥ रुधिरं वर्षते देवो मिश्रितं कर्करैर्बहु ॥ अग्निकुण्डेषु विप्राणां हुतः सम्यग्घुताशनः ॥ ३१ ॥ ज्वलते धूमसंयुक्तो विस्फुलिंगकणैः सह ॥ कुंजरा विमदा जातास्तुरगाः सत्त्ववर्जिताः ॥ ३२ ॥

---

[1] आरकादिषु—अरादिषु—इत्यर्थः।

आवं०खं०५ (रेवाखं०३) अ० २८

अवादितानि वाद्यंते वादित्राणि सहस्रशः ॥ ध्वजा ह्यकंपिताः पेतुश्छत्राणि विविधानि च ॥ ३३ ॥ ज्वलंति पादपास्तत्र पर्णानि च समं
ततः ॥ सर्व्वं तद्भयाकुलीभूतं हाहाकारसमन्वितम् ॥ ३४ ॥ उद्यानानि विचित्राणि प्रबभंज प्रभंजनः ॥ तेन संप्रेरिताः सर्वे ज्वलंति
विशिखाः शिखाः ॥ ३५ ॥ वृक्षगुल्मलतावल्ल्यो गृहाणि च समंततः ॥ दिग्विभागैश्च सर्वैश्च प्रवृत्तो हव्यवाहनः ॥ ३६ ॥ सर्वं किंशुकपर्णाभं
प्रज्वलच्चैव दृश्यते ॥ गृहाद्गृहं तदा गन्तुं नैव धूमेन शक्यते ॥ ३७ ॥ हरकोपाग्निनिर्दग्धाः क्रन्दंते त्रिपुरे जनाः ॥ प्रदीप्तं सर्वतो दिक्षु
दह्यते त्रिपुरं परम् ॥ ३८ ॥ पतंति शिखराग्राणि विशीर्णानि सहस्रशः ॥ पावको धूमसंपृक्तो दह्यमानः समंततः ॥ ३९ ॥ नृत्यन्वै व्याप्तदिग्देशः
कांतारेष्वभिधावति ॥ देवागारेषु सर्वेषु गृहेष्वट्टालकेषु च ॥ ४० ॥ प्रवृत्तो हुतभुक्तत्र पुरे कालप्रचोदितः ॥ ददाह लोकान्सर्वत्र हरकोप
प्रकोपितः ॥ ४१ ॥ दहते त्रैपुरं लोकं बालवृद्धसमन्वितम् ॥ सपुरं सगृहद्वारं सवाहनवनं नृप ॥ ४२ ॥ केचिद्भोजनसक्ताश्च पानासक्तास्तथा
परे ॥ अपरा नृत्यगीतेषु संसक्ता वारयोषितः ॥ ४३ ॥ अन्योन्यं च परिष्वज्य हुताशनशिखार्दिताः ॥ दह्यमाना नृपश्रेष्ठ सर्वे गच्छंत्य
चेतनाः ॥ ४४ ॥ अथान्ये दानवास्तत्र दह्यंतेग्निविमोहिताः ॥ न शक्ताश्चान्यतो गन्तुं धूमेनाकुलिताननाः ॥ हंसकारंडवाकीर्णा नलिन्यो
हेमपंकजाः ॥४५॥ दह्यन्ते विविधास्तत्र वाप्यः कूपाश्च भारत ॥ दृश्यन्तेऽनलदग्धानि पुरोद्यानानि दीर्घिकाः ॥ अम्लानैः पंकजैश्छन्ना विस्तीर्णा
वसुयोजनाः ॥ ४६ ॥ गिरिकूटनिभास्तत्र प्रासादा रत्नशोभिताः ॥ दृश्यंतेऽनलसंदग्धा विशीर्णा धरणीतले ॥ ४७ ॥ नरस्त्रीबालवृद्धेषु दह्यमानेषु
सर्वतः ॥ निर्दयं ज्वलते वह्निर्हाहाकारो महानभूत्॥ काचिच्च सुखसंसुताप्रमत्तान्या नृपोत्तम ॥४८॥ क्रीडित्वा च सुविस्तीर्णशयनस्था वरांगना ॥
काचित्सुता विशालाक्षी हारावलिविभूषिता ॥ धूमेनाकुलिता दीना न्यपतद्धव्यवाहने ॥ ४९ ॥ काचित्तस्मिन्पुरे दीप्ते पुत्रस्नेहानुलालसा ॥ पुत्रमा
लिंगते गाढं दह्यते त्रिपुरेऽग्निना ॥ ५० ॥ काचित्कनकवर्णाभा इंद्रनीलविभूषिता ॥ भर्त्तारं पतितं दृष्ट्वा पतिता तस्य चोपरि ॥ ५१ ॥ काचिदा
दित्यवर्णाभा प्रसुता तु प्रियोपरि ॥ अग्निज्वालाहता गाढं कंठमालिंगते नृप ॥ ५२ ॥ मेघवर्णा परा नारी चलत्कनकमेखला ॥ श्वेतवस्त्रोत्तरीया तु
पपात धरणीतले ॥ ५३ ॥ काचित्कुंदेंदुवर्णाभा नीलरत्नविभूषिता ॥ शिरसा प्रांजलिर्भूत्वा विज्ञापयति पावकम् ॥ ५४ ॥ कस्याश्चिज्ज्वलते वस्त्रं ॥ ३० ॥ ॥२०५॥
केशाः कस्याश्च भारत ॥ ज्वलज्ज्वलनसंकाशैर्हेमभांडैस्त्रसंति च ॥ ५५ ॥ काचित्प्रभूतदुःखार्ता विललाप वरांगना ॥ भस्मीभूतं पतिं दृष्ट्वा क्रंदंती

---

१ शस्त्राणि विविधानि च–इ० पा० । २ त्रिपुरे हरनोदितः–इ० पा० ।

कुररी यथा ॥ ५६ ॥ आलिंग्य गाढं सहसा पतिता तस्य मूर्द्धनि ॥ काचिच्च बहुदुःखार्त्ता व्यलपत्स्त्री स्ववेश्मनि ॥ ५७ ॥ भस्मसाच्च कृतं दृष्ट्वा
क्रंदते कुररी यथा ॥ मातरं पितरं काचिद्दृष्ट्वा विगतचेतनम् ॥ ५८ ॥ वेपते पतिता भूमौ खेदिता वडवा यथा ॥ इतश्चेतश्च काचिच्च दह्यमाना
वरांगना ॥ ५९ ॥ नापश्यद्बालमुत्संगे विपरीतमुखी स्थिता ॥ कुंभिलस्य गृहं दग्धं[2] पतितं धरणीतले ॥६०॥ कूष्मांडस्य च धूम्रस्य कुहकस्य बक
स्य च ॥ विरूपनयनस्यापि विरूपाक्षस्य चैव हि ॥ ६१ ॥ शुंभो डिंभश्च रौद्रश्च प्रह्लादश्चासुरोत्तमः ॥ दंडपाणिर्विपाणिश्च सिंहवक्त्रस्तथाऽनघ ॥
॥ ६२ ॥ दुंदुभश्चैव संह्रादो डिंडिर्मुंडिस्तथैव च ॥ बाणभ्राता च बाणश्च क्रव्यादव्याघ्रवक्त्रकौ ॥ ६३ ॥ एवमन्येपि ये केचिद्दानवा बलदर्पिताः ॥
तेषां गृहे तथा वह्निर्ज्वलते निर्दयो नृप ॥ दह्यमानाः स्त्रियस्तात विलपंति गृहेगृहे ॥ ६४ ॥ करुणाक्षरवादिन्यो निराधारा गताः शिवम् ॥ यदि
वैरं सुरारेश्च पुरुषोपरि पावक ॥ ६५ ॥ स्त्रियः किमपराध्यंति गृहपंजरकोकिलाः ॥ अनिर्दयो नृशंसस्त्वं कस्ते कोपः स्त्रियं प्रति ॥ ६६ ॥ किं
त्वया न श्रुतं लोके अवध्याः सर्वथा स्त्रियः ॥ किं तु तुभ्यं गुणो ह्यस्ति दहने पवनेरितः॥ ६७ ॥ न कारुण्यं त्वया किंचिद्दाक्षिण्यं च स्त्रियं प्रति ॥
दयां म्लेच्छा हि कुर्वंति वचनं वीक्ष्य योषिताम् ॥ ६८ ॥ म्लेच्छानामपि च म्लेच्छो दुर्न्निवार्य्यो ह्यचेतनः ॥ एवं विलपमानानां स्त्रीणां तत्रैव
भारत ॥ ६९ ॥ ज्वालाकलापबहुलः प्रज्वलत्येव पावकः ॥ एवं दृष्ट्वा ततो बाणो दह्यमान उवाच ह ॥ ७० ॥ अवज्ञाय विनष्टोऽहं पापात्मा हर
मंजसा ॥ मया पापेन मूर्खेण ये लोका नाशिता ध्रुवम् ॥ ७१ ॥ गोब्राह्मणा हता नित्यमिह लोके परत्र च ॥ नाशितान्यन्नपानानि मठारामाश्र
मास्तथा ॥ ७२ ॥ ऋषीणामाश्रमाश्चैव देवारामा गणालयाः ॥ तेन पापेन मे ध्वंसस्तपसश्च बलस्य च ॥ ७३ ॥ किं धनेन करिष्यामि राज्येनां
तःपुरेण च ॥ ७४ ॥ वरं शंकरपादौ च शरणं यामि मूढधीः ॥ न माता न पिता चैव न बंधुर्नापरो जनः ॥ ७५ ॥ मुक्त्वा चैव महेशानं परमार्ति
हरं परम् ॥ आत्मना च कृतं पापमात्मनैव तु भुज्यते ॥ ७६ ॥ अहं पुनः समस्तैश्च दह्यामि सह साधुभिः ॥ एवमुक्त्वा शिवं लिंगं कृत्वा तन्मस्त
कोपरि ॥ ७७ ॥ निर्जगाम गृहाच्छीघ्रं पावकेनावगुंठितः ॥ स खिन्नः स्विन्नगात्रस्तु प्रस्खलंस्तु मुहुर्मुहुः ॥७८॥ हरं गद्गदया वाचा स्तुवन्वै शरणं
ययौ ॥ त्वत्कोपानलनिर्दग्धो यदि वध्योस्मि शंकर ॥ ७९ ॥ त्वत्प्रसादान्महादेव मा मे लिंगं प्रणश्यतु ॥ अर्चितं मे सुरश्रेष्ठ ध्यातं भक्त्या मया
विभो ॥ ८० ॥ प्राणादिष्टतमं देव तस्माद्रक्षितुमर्हसि ॥ यदि तेऽहमनुग्राह्यो वध्यो वा सुरसत्तम ॥ ८१ ॥ प्रतिजन्म महादेव त्वद्भक्तिरचलास्तु मे ॥

---

१ विललाप तु दुःखिता–इ० पा० । २ दिव्यम्–इ० पा० ।

पशुकीटपतंगेषु तिर्यग्योनिगतेषु च ॥ स्वकर्मणा महादेव त्वद्भक्तिरचलास्तु मे ॥ ८२ ॥ एवमुक्त्वा महाभागो बाणो भक्तिमतां वरः ॥ स्तोत्रेण
देवदेवेशं च्छंन्दयामास[1] भारत ॥ ८३ ॥ ॥ बाण उवाच ॥ ॥ शिव शंकर सर्वहराय नमो भवभीतभयार्तिहराय नमः ॥ कुसुमायुधदेहविना
शकर प्रमदाप्रियकामक देव नमः ॥ ८४ ॥ जय पार्वतीश परमार्थसार जय विरचितभीमभुजंगहार ॥ जय निर्मलभस्मविलिप्तगात्र जय मंत्रमू
ल जगदेकपात्र ॥ ८५ ॥ जय विषधरकपिलजटाकलाप जय भैरवविधृतपिनाकचाप ॥ जय विषमनयनपरिमुक्तसंग जय शंकर धृत
गांगतरंग ॥ ८६ ॥ जय भीमरूप खट्वांगहस्त शशिशेखर जय जगतां प्रशस्त ॥ जय सुरवरेश सुरलोकसार जय सर्वसकलनिर्द्दग्ध
सार ॥ ८७ ॥ जय कीर्त्तनीय जगतां पवित्र जय वृषांक बहुविधचारित्र ॥ जय विरचितनरकंकालमाल अघासुरदेहकंकालकाल ॥ ८८ ॥
जय नीलकंठ वरवृषभगमन जय सकललोकदुरितानुशमन ॥ जय सिद्धसुरासुरविनतचरण जय रुद्र रौद्रभवजलधितरण ॥ ८९ ॥
जय गिरिश सुरेश्वरमाननीय जय सूक्ष्मरूप संचिंतनीय ॥ जय दग्धत्रिपुर विश्वसत्त्व जय सकलशास्त्रपरमार्थतत्त्व ॥ ९० ॥ जय दुरवबोध
संसारतार कलिकलुषमहार्णवघोरतार ॥ जय सुरासुरदेवगणेश नमो हयवानरसिंहगजेंद्रमुख ॥ ९१ ॥ अतिह्रस्वस्थूलसुदीर्घतम उपलब्धिर्न
शक्यते ते ह्यमरैः ॥ प्रणतोऽस्मि निरंजन ते चरणौ जय सांब सुलोचनकांतिहर ॥ ९२ ॥ अप्राप्य त्वां किमत्यन्तमुच्छ्रयी न विनाशयेत् ॥
अतिप्रमाथि च तदा तपो महत्सुदारुणम् ॥ ९३ ॥ न पुत्रबांधवा दारा न समस्तः सुहृज्जनः ॥ संकटेऽभ्युपगच्छंति व्रजंतमेकगामिनम् ॥ ९४ ॥
यदेव कर्म कैवल्यं कृतं तेन शुभाशुभम् ॥ तदेव सार्थवत्तस्य भवत्यग्रे तु गच्छतः ॥ ९५ ॥ निर्द्धनस्यैव चरतो न भयं विद्यते क्वचित् ॥ धनी
भयैर्न मुच्येत धनं तस्मात्त्यजाम्यहम् ॥ ९६ ॥ लुब्धाः पापानि कुर्वंति शुद्धांशा नैव मानवाः ॥ श्रुत्वा धर्मस्य सर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्य तत् ॥
॥ ९७ ॥ त्वं विष्णुस्त्वं जगन्नाथो ब्रह्मरूपः सनातनः ॥ इंद्रस्त्वं देवदेवेश सुरनाथ नमोस्तु ते ॥ ९८ ॥ त्वं क्षितिर्वरुणश्चैव पवनस्त्वं हुता
शनः ॥ त्वं दीक्षा यजमानश्च आकाशं सोम एव च ॥ ९९ ॥ त्वं सूर्यस्त्वं तु वित्तेशो यमस्त्वं गुरुरेव च ॥ त्वया व्याप्तं जगत्सर्वं त्रैलोक्यं
॥ ३१ ॥ भास्वता यथा ॥ १०० ॥ एतद्बाणकृतं स्तोत्रं श्रुत्वा देवो महेश्वरः ॥ क्रोधं मुक्त्वा प्रसन्नात्मा तदा[2] वचनमब्रवीत् ॥ १०१ ॥ ॥ ईश्वर
उवाच ॥ ॥ न भेतव्यं न भेतव्यमद्यप्रभृति दानव ॥ सौवर्णे भवने तिष्ठ मम पार्श्वेऽथवा पुनः ॥ १०२ ॥ पुत्रपौत्रप्रपौत्रैश्च बांधवैः सह

---

[1] स्तोतुं समुपचक्रमे—इ॰ पा॰ ।   [2] वाणं वीक्ष्याब्रवीद्विभुः--इ॰पा॰ ।

भार्यया ॥ अद्यप्रभृति वत्स त्वमवध्यः सर्वशत्रुषु ॥ १०३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भूयस्तस्य वरो दत्तो देवदेवेन भारत ॥ स्वर्गे मर्त्ये
च पाताले पूजितः ससुरासुरैः ॥ १०४ ॥ अक्षयश्चाव्ययश्चैव वस त्वं वै यथासुखम् ॥ ततो निवारयामास रुद्रः सप्तशिखं तदा ॥ १०५ ॥ तृतीयं
रक्षितं तस्य पुरं देवेन शम्भुना ॥ ज्वालामालाकुलं चान्यत्पतितं धरणीतले ॥१०६॥ अर्द्धेन प्रस्थितादूर्द्ध्वं तस्य ज्वाला दिवं गताः ॥ हाहाकारो
महांस्तत्र ऋषिसंघैरुदीरितः॥१०७॥दैवतैश्च महाभागैः सिद्धविद्याधरादिभिः ॥ एकं तु पतितं तत्र श्रीशैले खण्डमुत्तरम् ॥१०८॥ द्वितीयं पतितं
राजञ्छैले ह्यमरकण्टके ॥ प्रज्वलत्पतितं तत्र तेन ज्वालेश्वरं स्मृतम् ॥ १०९ ॥ दग्धे तु त्रिपुरे राजन्पतिते खंड उत्तमे ॥ रुद्रो देवः स्थितस्तत्र
ज्वालामालानिवारकः ॥ ११० ॥ हाहाकारपराणां तु ऋषीणां रक्षणाय च ॥ स्वयंमूर्तिर्महेशान उमावृषभसंयुतः ॥ १११ ॥ मनसापि स्मरेद्यस्तु
भक्त्या ह्यमरकण्टकम् ॥ चांद्रायणाधिकं पुण्यं स लभेन्नात्र संशयः ॥ ११२ ॥ अतिपुण्यो गिरिश्रेष्ठो यस्माद्भरतसत्तम ॥ अस्मान्नित्यं भवेद्राज
न्सर्वपापक्षयंकरः ॥ ११३ ॥ नानाद्रुमलताकीर्णो नानापुष्पोपशोभितः ॥ नानागुल्मलताकीर्णो नानावल्लीभिरावृतः ॥ ११४ ॥ सिंहव्याघ्रसमाकी
र्णोमृगयूथैरलंकृतः ॥ श्वापदानां च घोषेण नित्यं प्रमुदितोऽभवत् ॥ ११५ ॥ ब्रह्मेंद्रविष्णुप्रमुखैर्ह्यमरैश्च सहस्रशः ॥ सेव्यते देवदेवेशः शंकरस्तत्र
पर्वते ॥११६॥ पतनं कुरुते योऽस्मिन्पर्वतेऽमरकण्टके ॥ क्रीडते क्रमशो राजन्भुवनानि चतुर्दश ॥११७॥ ऐन्द्रं वाह्नं च कौबेरं वायव्यं याम्यमेव
च ॥ नैर्ऋत्यं वारुणं चैव सौम्यं सौरं तथैव च ॥ ११८ ॥ ब्राह्मं च पदमक्लिष्टं वैष्णवं तदनन्तरम् ॥ उमारुद्रं महाभाग ऐश्वरं तदनन्तरम् ॥११९॥
परं सदाशिवं शांतं सूक्ष्मं ज्योतिरतींद्रियम् ॥ तस्मिन्याति लयं धीरो विधिना नात्र संशयः ॥ १२० ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कोऽप्यत्र
विधिरुद्दिष्टः पतने ऋषिसत्तम ॥ एतन्मे सर्वमाचक्ष्व संशयोऽस्ति महामुने ॥ १२१ ॥ ॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ ॥ शृणुष्व कथयि
ष्यामि तं विधिं पाण्डुनन्दन ॥ यत्कृत्वा प्रथमं कर्म्म निपतेत्तदनन्तरम् ॥ १२२ ॥ कृत्वा कृच्छ्रत्रयं पूर्वं जप्त्वा लक्षं दशैव तु ॥ शाकयावकभुक्चैव
शुचिस्त्रिषवणो नृप ॥ १२३ ॥ त्रिकालमर्चयेदीशं देवदेवं त्रिलोचनम् ॥ दशांशेन तु राजेंद्र होमं तत्रैव कारयेत् ॥ १२४ ॥ लक्षवारं जपेद्देवं गंधमा
ल्यैश्च पूजयेत् ॥ रात्रौ स्वप्ने तदा पश्येद्विमानस्थं ततः क्षिपेत् ॥ १२५ ॥ अनेनैव विधानेन आत्मानं यस्तु निक्षिपेत् ॥ स्वर्गलोकमनुप्राप्य क्रीडते
त्रिदशैः सह ॥१२६॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिंशत्कोट्यस्तथैव च ॥ भुक्त्वा मनोरमान्भोगांस्तदागच्छेन्महीतलम् ॥१२७॥ पृथिवीमेकच्छत्रेण भुनक्ति
लोकपूजितः॥व्याधिशोकविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥१२८॥ ज्वालेश्वरं तु तत्तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ तत्र ज्वाला नदी पार्थ प्रस्रुता शिवनि

र्मिता॥१२९॥निर्वाप्य तद्बाणपुरं रेवया सह संगता॥तत्र स्नात्वा महाराज विधिना मंत्रसंयुतः॥१३०॥तिलसंमिश्रतोयेन तर्पयेत्पितृदेवताः॥पिंडदानेन
च पितॄन्पौंडरीकफलं लभेत् ॥१३१॥ अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥१३२॥ अमराणां
शतैश्चैव सेवितो ह्यमरेश्वरः ॥ तथैव ऋषिसंघैश्च तेन पुण्यतमो महान् ॥ १३३ ॥ समंताद्योजनं तीर्थं पुण्यं ह्यमरकंटकम् ॥ रुद्रकोटिसमोपेतं
तेन तत्पुण्यमुत्तमम् ॥ १३४ ॥ तस्य पर्वतराजस्य यः करोति प्रदक्षिणम् ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी नात्र संशयः ॥ १३५ ॥ वाचिकं
मानसं चैव कायिकं त्रिविधं च यत् ॥ नश्यते पातकं सर्वमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ १३६ ॥ अमरेश्वरपार्श्वे च तीर्थं शक्रेश्वरं नृप ॥ तपस्तप्त्वा
पुरा तत्र शक्रेण स्थापितं किल ॥ १३७ ॥ कुशावर्तनाम तीर्थं ब्रह्मणा च कृतं शुभम् ॥ ब्रह्मकुंडमिति ख्यातं हंसतीर्थं तथा परम् ॥ १३८ ॥
अंबरीषस्य तीर्थं च महाकालेश्वरं तथा ॥ कावेर्याः पूर्वभागे च तीर्थं वै मातृकेश्वरम् ॥ १३९ ॥ एतानि दक्षिणे तीरे रेवाया भरतर्षभ ॥ संसेवन
स्नानदानैः पापसंघहराणि च ॥ १४० ॥ भृगुतुंगे महाराज प्रसिद्धो भैरवः शिवः ॥ तस्य याम्यविभागे च तीर्थं वै चपलेश्वरम् १४१ ॥ एतौ
स्थितौ दुःखहरौ रेवाया उत्तरे तटे ॥ तावभ्यर्च्य तथा नत्वा सम्यग्यात्राफलं भवेत् ॥ अदृष्टपूजितौ तौ हि नराणां विघ्नकारकौ ॥ १४२ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे त्रिपुरविध्वंसने ज्वालेश्वरतीर्थामरेश्वतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टा
विंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कावेरीति च विख्याता त्रिषु लोकेषु सत्तम ॥ माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि तस्या मार्कंड
तत्त्वतः ॥ १ ॥ कीदृशं दर्शनं तस्याः फलं स्पर्शेऽथवा विभो ॥ स्नाने जाप्येऽथवा दान उपवासे तथा मुने ॥ २ ॥ कथयस्व महाभाग कावेरीसंगमे
फलम् ॥ धर्म्मः श्रुतोऽथ दृष्टो वा कथितो वा कृतोपि वा ॥ ३ ॥ अनुमोदितो वा विप्रेंद्र पुनातीति श्रुतं मया ॥ यथा धर्मप्रसंगे तु मुने धर्म्मोपि
जायते ॥ ४ ॥ स्वर्गश्च नरकश्चैव इत्येवं वैदिकी श्रुतिः ॥ ५ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाभाग यत्पृष्टोहं त्वयाऽधुना ॥
शृणुष्वैकमना भूत्वा कावेरीफलमुत्तमम् ॥ ६ ॥ अस्ति यक्षो महासत्त्वः कुबेरोनाम विश्रुतः ॥ सोऽपि तीर्थप्रभावेन राजन्यक्षाधिपोऽभवत् ॥ ७ ॥
तच्छृणुष्व विधानेन भक्त्या परमया नृप ॥ सिद्धिं प्राप्तो महाभाग कावेरीसंगमेन तु ॥ ८ ॥ कावेर्या नर्म्मदायास्तु संगमे लोकविश्रुते ॥ तत्र
स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कुबेरः सत्यविक्रमः ॥ ९ ॥ विधिवन्नियमं कृत्वा शास्त्रयुक्त्या नरोत्तम ॥ आराधयन्महादेवमेकचित्तः सनातनम् ॥ १० ॥
एकाहारो वसन्मासं तथा षष्ठाह्नकालिकः ॥ पक्षोपवासी न्यवसत्कंचित्कालं नृपोत्तम ॥ ११ ॥ मूलशाकफलैश्चान्यं कालं नयति बुद्धिमान् ॥

किंचित्कालं वसंस्तत्र तीर्थे शैवालभोजनः ॥ १२ ॥ पराकेणानयत्कालं कृच्छ्रेणापि च मानद ॥ चांद्रायणेन चाप्यन्यमन्यं वाय्वंबुभोजनः ॥
॥ १३ ॥ एवं तत्र नरश्रेष्ठ कामरागविवर्जितः ॥ स्थितो वर्षशतं साग्रं कर्षयन्स्वं तथा वपुः ॥ १४ ॥ ततो वर्षशतस्यांते देवदेवो महेश्वरः ॥
तुष्टस्तु परया भक्त्या तमुवाच हसन्निव ॥ १५ ॥ भोभो यक्ष महासत्त्व वरं वरय सुव्रत ॥ परितुष्टोऽस्मि[1] ते भक्त्या तव दास्ये यथेप्सितम् ॥
॥ १६ ॥ ॥ यक्ष उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोसि देवेश उमया सह शंकर ॥ अद्यप्रभृति सर्वेषां यक्षाणामधिपो भवे ॥ १७ ॥ अक्षयश्चाव्ययश्चैव
तव भक्तिपुरस्सरः ॥ धर्मे मतिं च मे नित्यं ददस्व[2] परमेश्वर ॥ १८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यत्त्वया प्रार्थितं सर्वं फलं धर्म्मस्य तत्तथा ॥ इत्ये
वमुक्त्वा तं तत्र जगामादर्शनं हरः ॥ १९ ॥ सोऽपि स्नात्वा विधानेन संतर्प्य पितृदेवताः ॥ आमंत्रयित्वा तत्तीर्थं कृतार्थश्च गृहं ययौ ॥ २० ॥
पूजितस्तत्र यक्षैस्तु सोऽभिषिक्तो विधानतः ॥ चकार विपुलं तत्र राज्यमीप्सितमुत्तमम् ॥ २१ ॥ तत्र चान्ये सुराः सिद्धा यक्षगंधर्वकिंनराः ॥
गणाश्चाप्सरसां तत्र ऋषयश्च तथाऽनघ ॥ २२ ॥ कावेरीसंगमं तेन सर्वपापहरं विदुः ॥ स्वर्गाणामपि सर्वेषां द्वारमेतद्युधिष्ठिर ॥ २३ ॥ ते धन्यास्ते
महात्मानस्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ कावेरीसंगमे स्नात्वा यैर्दत्तं हि तिलोदकम् ॥ २४ ॥ दश पूर्वे परे तात मातृतः पितृतस्तथा ॥ पितरः पिताम
हास्तेन उद्धृता नरकार्णवात् ॥ २५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्र स्नायीत मानवः ॥ अर्चयेदीश्वरं देवं यदीच्छेच्छाश्वतीं गतिम् ॥ २६ ॥ कावेरीसंगमे
राजन्स्नानदानार्चनं नरैः ॥ कृतं भक्त्या नरश्रेष्ठ अश्वमेधाधिकं फलम् ॥ २७ ॥ होमेन चाक्षयः स्वर्गो जपादायुर्विवर्धते ॥ ध्यानतो नित्यमा
याति पदं शिवकलात्मकम् ॥ २८ ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्य्यात्तस्मिंस्तीर्थे नरेश्वर ॥ अग्निलोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २९ ॥ अनाशकं[3] तु
यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ तस्य पुण्यफलं यद्वै तच्छृणुष्व नरोत्तम ॥ ३० ॥ गंधर्वाप्सरसंकीर्णे विमाने सूर्यसन्निभे ॥ वीज्यमानो वरस्त्रीभिर्दै
वतैः सह मोदते ॥ ३१ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥ क्रीडते रुद्रलोकस्थस्तदंते भुवि चागतः ॥ ३२ ॥ भोगवान्दानशीलश्च जायते
पृथिवीपतिः ॥ आधिशोकविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ ३३ ॥ एवंगुणगणाकीर्णा कावेरी सा सरिन्नृप ॥ त्रिषु लोकेषु विख्याता नर्मदासं
गमे सदा ॥ ३४ ॥ जितवाक्कायचित्ताश्च ध्येयध्यानरतास्तथा ॥ कावेरीसंगमे तात तेऽपि मोक्षमवाप्नुयुः ॥ ३५ ॥ शृणु तेऽन्यत्प्रवक्ष्यामि आश्चर्यं
नृपसत्तम ॥ त्रिषु लोकेषु का त्वन्या दृश्यते सरिता[4] समा ॥ ३६ ॥ लब्धं यैर्नर्मदातोयं ये च कुर्युः प्रदक्षिणम् ॥ ये पिबंति जलं तत्र ते पुण्या नात्र

---

[1] परितुष्टो न संदेहस्तवाद्य उमया सह—इ० पा० । [2] राजराज्यं च शाश्वतम्—इ० पा० । [3] अनाशकम्—निरशनव्रतम्—इत्यर्थः । [4] सारिता—कावेरीनद्या—इत्यर्थः ।

संशयः ॥ ३७ ॥ न तेषां संततिच्छेदो दश जन्मानि पंच च ॥ तेषां पापं विलीयेत हिमं सूर्योदये यथा ॥ ३८ ॥ गंगायमुनसंगे वै यत्फलं लभते
नरः ॥ तत्फलं लभते मर्त्त्यः कावेरीस्नानमाचरन् ॥३९॥ भौमे तु भूतजायोगे व्यतीपाते च संक्रमे ॥ राहुसोमसमायोगे तदेवाष्टगुणं स्मृतम् ॥४०॥
अशीतिश्च यवाः प्रोक्ता गंगायामुनसंगमे ॥ कावेरीनर्मदायोगे तदेवाष्टगुणं स्मृतम् ॥ ४१ ॥ गंगा षष्टिसहस्रैस्तु क्षेत्रपालैः प्रपूज्यते ॥ तदर्द्धैरन्य
तीर्थानि रक्षंते नात्र संशयः ॥ ४२ ॥ अमरेश्वरे तु सरितां ये योगाः परिकीर्तिताः ॥ ते त्वशीतिसहस्रैस्तु क्षेत्रपालैस्तु रक्षिताः ॥ ४३ ॥ तथामरे
श्वरे याम्ये लिंगं वै चपलेश्वरम् ॥ द्वितीयं चंडहस्ताख्यं द्वे लिंगे तीर्थरक्षके ॥ ४४ ॥ शिवेन स्थापिते पूर्वं कावेर्याद्यभिरक्षके ॥ लक्षेण रक्षिता
देवी नर्मदा बहुकल्पगा ॥ ४५ ॥ धनुषां षष्ट्यभियुतैः पुरुषैरीशयोजितैः ॥ ॐ कारशतसाहस्रैः पर्वतश्चाभिरक्षितः ॥ ४६ ॥ अन्यदेशकृतं पापम
स्मिन्क्षेत्रे विनश्यति ॥ अस्मिंस्तीर्थे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ॥ ४७ ॥ एषा ते कथिता तात कावेरी सरितां वरा ॥ रुद्रदेहसमुत्पन्ना
तेन पुण्या सरिद्वरा ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये कावेरी
संगममाहात्म्यवर्णनंनामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदोत्तरकूले तु दारुतीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो
महाभाग तपस्तप्त्वा द्विजोत्तमः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कोऽसौ द्विजवरश्रेष्ठः सिद्धस्तत्र महामुने ॥ दारुकेति सुतः कस्य एतन्मे
वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्क्कंडेय उवाच ॥ ॥ भार्गवे विपुले वंशे धीमतो देवशर्म्मणः ॥ दारुर्नाम महाभागो वेदवेदांगपारगः ॥ ३ ॥
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो विधिक्रमात् ॥ यतिधर्म्मविधानेन चचार विपुलं तपः ॥४॥ ध्यायन्वै स महादेवं निराहारो युधिष्ठिर ॥ उवास तीर्थे
तस्मिन्वै यावत्प्राणपरिक्षयम् ॥ ५ ॥ तस्य नाम्ना तु तत्तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन अर्चयेत्पितृदेवताः ॥ ६ ॥ सत्यवादी
जितक्रोधः सर्वभूतहिते रतः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति राजन्नत्रैव सर्वथा ॥ ७ ॥ यः कुर्यादुपवासं च सत्यशौचपरायणः ॥ सौत्रामणिफलं चास्य
संभवत्यविचारितम् ॥ ८ ॥ ऋग्वेदजापी ऋग्वेदी साम वा सामपारगः ॥ यजुर्वेदी यजुर्जप्त्वा लभते फलमुत्तमम् ॥ ९ ॥ प्राणांस्त्यजति
यो मर्त्त्यस्तस्मिंस्तीर्थे विधानतः ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ १० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे दारुतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्क्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेच्च
राजेंद्र तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ब्रह्मावर्त्तमिति ख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥ तत्र सन्निहितो ब्रह्मा नित्यसेवी युधिष्ठिर ॥ ऊर्ध्वबाहुर्निरालंब

श्चकार भ्रमणं सदा ॥ २ ॥ एकाहारवशेऽतिष्ठद्द्वादशाब्दं महाव्रती ॥ अत्र तीर्थे विधानेन चिंतयन्वै महेश्वरम् ॥ ३ ॥ तेन तत्पुण्यमाख्यातं ब्रह्मा
वर्त्तमिति प्रभो ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ४ ॥ अर्चयेद्देवमीशानं विष्णुं वा परमेश्वरम् ॥ यत्फलं सर्वयज्ञानां विधिवद्दक्षिणा
वताम् ॥ ५ ॥ तत्फलं समवाप्नोति तत्तीर्थस्य प्रभावतः ॥ यस्मिंस्तीर्थे तु यो देवो दानवो वा द्विजोऽथ वा ॥ ६ ॥ सिद्धस्तेनैव तन्नाम्ना ख्यातं लोके
महच्च तत् ॥ न जलं न स्थलं नाम क्षेत्रं वा ह्यूषराणि च ॥ ७ ॥ पवित्रत्वं लभंत्येते पौरुषेण विना नृणाम् ॥ सामर्थ्यान्निश्चयाद्धैर्यात्सिध्यंति
पुरुषा नृप ॥ ८ ॥ प्रमादात्तस्य लोभेन पतंति नरके ध्रुवम् ॥ ९ ॥ सन्निरुध्येंद्रियग्रामं यत्रयत्र वसेन्मुनिः ॥ तत्रतत्र कुरुक्षेत्रं नैमिषंपुष्कराणि
च ॥ १० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे ब्रह्मावर्त्ततीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामैकत्रिंशोऽ
ध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पत्रेश्वरं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् ॥ यत्र सिद्धो महाभागश्चित्रसेनसुतो
बली ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कोऽसौ सिद्धस्तदा ब्रह्मंस्तस्मिंस्तीर्थे महातपाः ॥ पुत्रः कस्य तु को हेतुरेतदिच्छामि वेदितुम् ॥ २ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ चित्रोनाम महातेजा इन्द्रस्य दयितः पुरा ॥ तस्य पुत्रो नृपश्रेष्ठ पत्रेश्वर इति श्रुतः ॥ ३ ॥ रूपवान्सुभगश्चैव
सर्वशत्रुभयंकरः ॥ इंद्रस्य दयितोऽत्यर्थं जय इत्येव चापरः ॥ ४ ॥ स कदाचित्सभामध्ये सर्वदेवसमागमे ॥ मेनकानृत्यगीतेन मोहितः सुचिरं
किल ॥ ५ ॥ तिष्ठते गतमर्यादो गतप्राण इव क्षणात् ॥ तावत्सुरपतिर्देवः शशापाथाजितेंद्रियम् ॥ ६ ॥ यस्मात्त्वं स्वर्गसंस्थोपि मर्त्यधर्ममुपेयि
वान् ॥ तस्मान्मर्त्त्ये चिरं कालं क्षपयिष्यस्यसंशयम् ॥ ७ ॥ एवमुक्तः सुरेंद्रेण चित्रसेनसुतो युवा ॥ वेपमानः सुरश्रेष्ठं कृतांजलिरुवाच ह ॥ ८ ॥
॥ ॥ पत्रेश्वर उवाच ॥ ॥ मया पापेन मूढेन अजितेंद्रियचेतसा ॥ प्राप्तं वै यत्फलं तस्य प्रसादं कर्त्तुमर्हसि ॥ ९ ॥ ॥ शक्र उवाच ॥ ॥
नर्मदातटमाश्रित्य द्वादशाब्दं जितेंद्रियः ॥ आराधय शिवं शांतं पुनः प्राप्स्यसि सद्गतिम् ॥ १० ॥ सत्यशौचरतानां च धर्मिष्ठानां जितात्म
नाम् ॥ लोकोऽयं पापिनां नैव इति शास्त्रस्य निश्चयः ॥ ११ ॥ एवमुक्ते महाराज सहस्राक्षेण धीमता ॥ गंधर्वतनयो धीमान्प्रणम्यागात्तु भूतलम् ॥
॥ १२ ॥ रेवाया विमले तोये ब्रह्मावर्त्तसमीपतः ॥ स्नात्वा जप्त्वा विधानेन अर्चयित्वा च शंकरम् ॥ १३ ॥ वाय्वंबुपिण्याकफलैश्च पुष्पैः पर्णैश्च
मूलाशनयावकेन ॥ तताप पंचाग्नितपोभिरुग्रैस्ततश्च तोषं समगात्स देवः ॥ १४ ॥ पिनाकपाणिं वरदं त्रिशूलिनमुमापतिं ह्यंधकना
शनं च ॥ चंद्रार्धमौलिं गजकृत्तिवाससं दृष्ट्वा पपाताग्रगतं समीक्ष्य ॥ १५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते वरदो

ऽहं तवानघ ॥ यमिच्छसि ददाम्यद्य नात्र कार्या विचारणा ॥ १६ ॥ ॥ पत्रेश्वर उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोसि देवेश यदि देयो
वरो मम ॥ अत्र त्वं सततं तीर्थे मम नाम्ना भव प्रभो ॥ १७ ॥ एतच्छ्रुत्वा महादेवो हर्षगद्गदया गिरा ॥ तथेत्युक्त्वा ययौ हृष्ट उमया सह शंकरः ॥
॥ १८ ॥ सोऽपि तत्तीर्थमाप्लुत्य गते देवे दिवं प्रति ॥ स्नात्वा जाप्यविधानेन तर्पयित्वा पितॄन्पुनः ॥ १९ ॥ स्थापयामास देवेशं तस्मिंस्तीर्थे विधा
नतः ॥ पत्रेश्वरं तु विख्यातं त्रिषु लोकेषु भारत ॥ २० ॥ इंद्रलोकं गतः शापान्मुक्तः सोऽपि नरेश्वर ॥ हृष्टः प्रमुदितो रम्यं जयशब्दादिमंगलैः ॥
॥ २१ ॥ एष ते कथितः प्रश्नः पृष्टो यो वै युधिष्ठिर ॥ तत्र स्नानेन चैकेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २२ ॥ यस्त्व र्चयेन्महादेवं तस्मिंस्तीर्थे युधिष्ठिर ॥
स्नात्वाऽभ्यर्च्य पितॄन्देवान्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ २३ ॥ मृतो वर्षशतं साग्रं क्रीडित्वा च शिवे पुरे ॥ राजा वा राजतुल्यो वा पश्चान्मर्त्येषु जायते ॥
॥ २४ ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो जीवेच्च शरदः शतम् ॥ व्याधिशोकविनिर्मुक्तः पुनः स्मरति तज्जलम् ॥ २५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे पत्रेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र अग्नितीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र संनिहितो ह्यग्निर्गतः कामेन मोहितः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं देवो
जगद्धाता कामेन कलुषीकृतः ॥ कथं च नित्यदा वास एकस्थानेषु जायते ॥ २ ॥ एतत्त्वाश्चर्यमतुलं सर्वलोकेष्वनुत्तमम् ॥ कथयस्व महाभाग
परं कौतूहलं मम ॥ ३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञ पृष्टः प्रश्नस्त्वयाऽनघ ॥ कथयामि यथापूर्वं श्रुतमेतन्महेश्वरात् ॥
॥ ४ ॥ आसीत्कृतयुगे राजा नाम्ना दुर्योधनो महान् ॥ हस्त्यश्वरथसंपूर्णो मेदिनीपरिपालकः ॥५॥ रूपयौवनसंपन्नं दृष्ट्वा तं पृथिवीपतिम् ॥ दिव्यो
पभोगसंपन्नं प्रार्थयामास नर्मदा ॥ ६ ॥ स तु तां चकमे कन्यां त्यक्त्वाऽन्यं प्रमदाजनम् ॥ मुदा परमया युक्तो माहिष्मत्याः पतिर्नृप ॥ ७ ॥
रमते स तया सार्द्धं काले वै नृपसत्तम ॥ नर्मदा जनयामास कन्यां पद्मदलेक्षणाम् ॥ ८ ॥ अंगप्रत्यंगसंपन्ना यस्माल्लोकेषु विश्रुता ॥ तस्यां पिता
च माता च चक्रतुः प्रेमबंधनम् ॥ ९ ॥ कालेनाऽतिसुदीर्वेण यौवनस्था वरांगना ॥ प्रार्थ्यमानाऽपि राजन्यै नात्मानं दातुमिच्छति ॥ १० ॥
॥ ३४ ॥ ततोऽन्यदिवसे वह्निर्द्विजरूपो महातपाः ॥ राजानं प्रार्थयामास रहो गत्वा शनैः शनैः ॥ ११ ॥ भोभो रघुकुलश्रेष्ठ द्विजोहं मंदसंततिः ॥ दरिद्रो
ह्यसहायश्च भार्यार्थे वरयामि ताम् ॥ १२ ॥ कन्या सुदर्शना नाम रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ तां ददस्व महाभाग वर्द्धते तव मंदिरे ॥ १३ ॥ ब्रह्मचर्येण

---

१ भवत्विति--इ० पा० ।

निर्विण्ण एकाकी कामपीडितः ॥ याचमानस्य मे तात प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ १४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ नाहं द्रव्यविहीनस्य असवर्णस्य कर्हिचित् ॥ दास्यामि स्वां सुतां शुभ्रां गम्यतां द्विजपुंगव ॥१५॥ एवमुक्तस्तदा वह्निः परां पीडामुपागतः ॥ न किंचिदुक्त्वा राजानं तत्रैवांतरधीयत ॥ ॥ १६ ॥ गते चादर्शनं विप्रे राजा मंत्रिपुरोहितैः ॥ मंत्रयित्वाथ काले तु तुष्टो मखमुखे स्थितः ॥ १७ ॥ यजतश्च मखे भक्त्या ब्राह्मणैः सह भारत ॥ ततश्चादर्शनं वह्निः सर्वेषां पश्यतामगात् ॥ १८ ॥ विप्रा दुर्मनसो भूत्वा गता राज्ञो हि मंदिरम् ॥ वह्निनाशं विमनसो राजानमिदमब्रुवन् ॥ ॥ १९ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ दुर्योधन महाराज श्रूयतां महदद्भुतम् ॥ न श्रुतं न च दृष्टं वा कौतुकं नृपपुंगव ॥२०॥ अग्निकार्यप्रवृत्तानां सर्वेषां विधिवन्नृप ॥ केनापि हेतुना वह्निर्दृश्यते न ज्वलत्युत ॥ २१ ॥ तच्छ्रुत्वा विप्रियं घोरं राजा विप्रमुखाच्च्युतम् ॥ आसनात्पतितो भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः ॥ २२ ॥ आश्वस्य च मुहूर्त्तेन उन्मत्त इव संस्तदा ॥ निरीक्ष्य च दिशः सर्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥ २३ ॥ किमेतदाश्चर्यपरमिति भोभो द्विजोत्तमाः ॥ कथ्यतां कारणं सर्वं शास्त्रदृष्ट्या विभाव्य च ॥ २४ ॥ मम वा दुष्कृतं किंचिदुताहो भवतामिह ॥ येन नष्टोग्निशालायां हुतभुक्तेन हेतुना ॥ २५ ॥ मंत्रच्छिद्रमथान्यद्वा नैव किंचिददक्षिणम् ॥ क्रियाहीनं कृतं वाथ केन वह्निर्न्न दृश्यते ॥ २६ ॥ अन्नहीनो दहेद्राष्ट्रं मंत्रहीनस्तु ऋत्विजः ॥ दातारं दक्षिणाहीनो नास्ति यज्ञसमो रिपुः ॥ २७ ॥ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ ॥ न मंत्रहीना हि वयं न च राजन्व्रतैस्तथा ॥ द्रव्येण च न हीनस्त्वमन्यत्पापं विचिंत्यताम् ॥ २८ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ तथापि यूयं सहिता उपायं चिंतयंत्विति ॥ येन श्रेयो भवेन्नित्यमिह लोके परत्र च ॥ २९ ॥ एवमुक्तास्ततः सर्वे ब्राह्मणाः कृतनिश्चयाः ॥ निराहाराः स्थिताः सर्व्वे यत्र नष्टो हुताशनः ॥ ३० ॥ ततः स्वप्ने महातेजा हुतभुग्ब्राह्मणांस्तदा ॥ उवाच श्रूयतां सर्व्वैर्मम नाशस्य कारणम् ॥ ३१ ॥ प्रार्थितोऽयं मया राजा सुतां दातुं न चेच्छति ॥ तेन नष्टोऽग्निशरणादहं भो द्विजसत्तमाः ॥ ३२ ॥ यदि मे स्वसुतां राजा ददाति परमार्चिताम् ॥ तदास्य ज्वलमानोऽहं गृहेतिष्ठामि नान्यथा ॥ ३३ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं विप्रा वैश्वानरमुखोद्गतम् ॥ विस्मयोत्फुल्लनयना राजानमिदमब्रुवन् ॥ ३४ ॥ भवतो मतमाज्ञाय सर्वे गत्वाग्निमन्दिरम् ॥ निराहाराः स्थिता रात्रौ पश्यामो जातवेदसम् ॥ ३५ ॥ तेनोक्ताः स्वसुतां चेत्तु राजा मे दातुमिच्छति ॥ ततोऽस्य भूयोऽपि गृहे ज्वलेऽहं नान्यथा द्विजाः ॥ ॥ ३६ ॥ एवं ज्ञात्वा महाराज स्वसुतां दातुमर्हसि ॥ ३७ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ भवतां तस्य वा कार्यं देवस्य वचनं हृदि ॥ समयं कर्तुमिच्छामि कन्यादाने ह्यनुत्तमम् ॥ ३८ ॥ मम संनिहितो नित्यं गृहे तिष्ठतु पावकः ॥ ददामि रुचिरापांगीं नान्यथा करवाणि वै ॥ ३९ ॥ एवं

ते ब्राह्मणाः श्रुत्वा तथाग्निं प्राप्य सत्वरम् ॥ कथयित्वा विवाहेन योजयामासुराशु वै ॥ ४० ॥ सुदर्शनाया लाभेन परितुष्टो हुताशनः ॥ ज्वलते सन्निधौ नित्यं माहिष्मत्यां युधिष्ठिर ॥ ४१ ॥ ततः प्रभृति तत्तीर्थमग्नितीर्थं प्रचक्षते ॥ ये तत्र पक्षसन्धौ तु स्नानदानैस्तु भाविताः ॥ ४२ ॥ तर्पयन्ति पितन्देवांस्तेऽश्वमेधफलैर्युताः ॥ सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ ४३ ॥ पृथ्वीदानफलं तत्र जायते नात्र संशयः ॥ अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ ४४ ॥ स मृतो ह्यग्निलोके तु क्रीडते सुरपूजितः ॥ एष ते ह्यग्नितीर्थस्य संभवः कथितो मया ॥ ४५ ॥ सर्वपापहरः पुण्यः श्रुतमात्रो नरोत्तम ॥ धन्यः पापहरो नित्यमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डेऽग्नितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तत्रैव तु भवेदन्यदादित्यस्य महात्मनः[1] ॥ कीर्त्तयामि नरश्रेष्ठ यदि ते श्रवणे मतिः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ एतदाश्चर्यमतुलं श्रुत्वा तव मुखोद्गतम् ॥ विस्मयाद्धृष्टरोमाहं जातोस्मि मुनिसत्तम ॥ २ ॥ सहस्रकिरणो देवो हर्ता कर्ता निरञ्जनः ॥ अवतारेण लोकानामुद्धर्ता नर्मदातटे ॥ ३ ॥ पुरुषाकारो भगवानुताहो तपसः फलात् ॥ कस्य गोत्रे समुत्पन्नः कस्य देवोऽभवद्वशी ॥ ४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कुलिकान्वयसंभूतो ब्राह्मणो भक्तिमाञ्छुचिः ॥ ईक्ष्यामीति[2] रविं तत्र तीर्थे यात्राकृतोद्यमः ॥ ५ ॥ योजनानां शतं साग्रं निराहारो गतोदकः ॥ प्रस्थितो देवदेवेन स्वप्नांते वारितः किल ॥ ६ ॥ भोभो मुने महासत्त्व अलं ते व्रतमीदृशम् ॥ सर्वं व्याप्य स्थितं पश्य स्थावरं जंगमं च माम् ॥ ७ ॥ तपाम्यहं ततो वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ॥ न मृतं चैव मृत्युं च यः पश्यति स पश्यति ॥ ८ ॥ वरं वरय भद्रं त्वमात्मनो यस्तवेप्सितम् ॥ ९ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोसि मे देव देयो यदि वरो मम ॥ उत्तरे नर्मदाकूले सदा सन्निहितो भव ॥ १० ॥ ये भक्त्या परया देव योजनानां शते स्थिताः ॥ स्मरिष्यंति जितात्मानस्तेषां त्वं वरदो भव ॥ ११ ॥ कुब्जांधबधिरा मूका ये केचिद्विकलेन्द्रियाः ॥ तव पादौ नमस्यंति तेषां त्वं वरदो भव ॥ १२ ॥ शीर्णघ्राणा गतधियो ह्यस्थिचर्मावशेषिताः ॥ तेषां त्वं करुणां देव अचिरेण कुरुष्व ह ॥ १३ ॥ येऽपि त्वां नर्मदातोये स्नात्वा तत्र दिनेदिने ॥ अर्चयंति जगन्नाथ तेषां त्वं वरदो भव ॥ १४ ॥ प्रभाते ये स्तविष्यंति स्तवैर्वैदिकलौकिकैः ॥ अभिप्रेतं वरं देव तेषां त्वं दद भोच्युत ॥ १५ ॥ तवाग्रे वपनं देव कारयंति नरा भुवि ॥ स्वामिंस्तेषां वरो देय एष मे परमो वरः ॥ १६ ॥ एवमस्त्विति तं चोक्त्वा मुनिं

---

[1] तीर्थम्—इति शेषः । [2] अनुदात्तेत्त्वलक्षणस्यात्मनेपदित्वस्यानित्यत्वादीक्षतेः परस्मैपदित्वमत्र बोद्धव्यम् ।

करुणया पुनः ॥ शतभागेन राजेंद्र स्थित्वा चादर्शनं गतः ॥ १७ ॥ तत्र तीर्थे नरो भक्त्या गत्वा स्नानं समाचरेत् ॥ तर्प्पयेत्पितृदेवांश्च सोऽग्नि
ष्टोमफलं लभेत् ॥ १८ ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ द्योतयन्वै दिशः सर्वा अग्निलोकं स गच्छति ॥ १९ ॥ यस्तत्तीर्थं समा
साद्य त्यजतीह कलेवरम् ॥ स गतो वारुणं लोकमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥२०॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्संन्यासेन तनुं त्यजेत् ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि
स्वर्गलोके महीयते ॥ २१ ॥ अप्सरोगणसंकीर्णे दिव्यशब्दानुनादिते ॥ उषित्वाऽऽयाति मर्त्त्ये वै वेदवेदांगविद्भवेत् ॥ २२ ॥ व्याधिशोकविनिर्मुक्तो
धनकोटिपतिर्भवेत् ॥ पुत्रदारसमोपेतो जीवेच्च शरदः शतम् ॥ २३ ॥ प्रातरुत्थाय यस्तत्र स्मरते भास्करं तदा ॥ आजन्मजनितात्पापान्मुच्य
ते नाऽत्र संशयः ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे रवितीर्थवर्णनंनाम चतुस्त्रिंशोऽ
ध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ जलमध्ये महादेवः केन तिष्ठति हेतुना ॥ उत्तरं दक्षिणं कूलं वर्जयित्वा द्विजोत्तम ॥
॥ १ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एतदाख्यानमतुलं पुण्यं श्रुतिसुखावहम् ॥ पुराणे यच्छ्रुतं तात तत्ते वक्ष्याम्यशेषतः ॥ २ ॥ त्रेतायुगे
महाभाग रावणो देवकण्टकः ॥ त्रैलोक्यविजयी रौद्रः सुरासुरभयंकरः ॥ ३ ॥ देवदानवगंधर्वैर्ऋषिभिश्च तपोधनैः ॥ अवध्योऽथ विमानेन याव
त्पर्यटते महीम् ॥ ४ ॥ तावद्विंध्यगिरेर्मध्ये दानवो बलदर्पितः ॥ मयो नामेति विख्यातो गुहावासी तपश्चरन् ॥ ५ ॥ तस्य पार्श्वगतो रक्षो विनया
दवनिंगतः ॥ पूजितो दानसन्मानैरिदं वचनब्रवीत् ॥ ६ ॥ कस्येयं पद्मपत्राक्षी पूर्णचंद्रनिभानना ॥ किंनामधेया तपति तप उग्रं कथं विभो ॥
॥ ७ ॥ ॥ मय उवाच ॥ ॥ दानवानां पतिः श्रेष्ठो मयोऽहं नाम नामतः ॥ भार्या तेजोवती नाम तस्यास्तु तनया शुभा ॥ ८ ॥ मन्दोदरीति
विख्याता तपते भर्तृकारणात् ॥ आराधयंती भर्त्तारमुमाया दयितं शुभम् ॥ ९ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य रावणो मदमोहितः ॥ प्रसृतः प्रणतो भूत्वा
मयं वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥ पौलस्त्यान्वयसंजातो देवदानवदर्पहा ॥ प्रार्थयामि महाभाग सुतां त्वं दातुमर्हसि ॥ ११ ॥ ज्ञात्वा पैतामहं वृत्तं
मयेनाऽपि महात्मना ॥ रावणाय सुता दत्ता पूजयित्वा विधानतः ॥ १२ ॥ गृहीत्वा तां तदा रक्षोऽभ्यर्च्यमानो निशाचरैः ॥ देवोद्याने विमानैश्च
क्रीडते स तया सह ॥ १३ ॥ केनचित्त्वथ कालेन रावणो लोकरावणः ॥ पुत्रं पुत्रवतां श्रेष्ठो जनयामास भारत ॥ १४ ॥ तेनैव जातमात्रेण
रावो मुक्तो महात्मना ॥ संवर्त्तकस्य मेघस्य तेन लोका जडीकृताः ॥ १५ ॥ श्रुत्वा तन्नर्दितं घोरं ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ नाम चक्रे तदा तस्य
मेघनादो भविष्यति ॥ १६ ॥ एवंनामा कृतः सोऽपि परमं व्रतमास्थितः ॥ तोषयामास देवेशमुमया सह शंकरम् ॥ १७ ॥ व्रतैर्नियमदानैश्च

होमजाप्यविधानतः ॥ कृच्छ्रचांद्रायणैर्नित्यं कृशं कुर्वन्कलेवरम् ॥ १८ ॥ एवमन्यद्दिने तात कैलासं धरणीधरम् ॥ गत्वा लिंगद्वयं गृह्य प्रस्थितो
दक्षिणामुखः ॥ १९ ॥ नर्मदातटमाश्रित्य स्नातुकामो महाबलः ॥ निक्षिप्य पूजयन्देवं कृतजाप्यो नरेश्वर ॥ २० ॥ तत्रायतनमालेन स्नातो
हुतहुताशनः ॥ कृतकृत्यमिवात्मानं मानयित्वा निशाचरः ॥ २३ ॥ गंतुकामः परं मार्गं लंकायां नृपसत्तम ॥ एकमुद्धरतो लिंगं प्रणतः सव्य
पाणिना ॥ २२ ॥ द्वितीयं तु द्वितीयेन भक्त्या पौलस्त्यनंदनः ॥ तावदेव महालिंगं पतितं नर्मदांऽभसि ॥ २३ ॥ याहियाहीति चेत्युक्त्वा जलमध्ये
प्रतिष्ठितः ॥ नमित्वा रावणिस्तस्य देवस्य परमेष्ठिनः ॥ २४ ॥ जगामाकाशमाविश्य पूज्यमानो निशाचरैः ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं मेघनादेति
विश्रुतम् ॥२५॥ पूर्वं तु गर्जनं नाम सर्वपापक्षयंकरम् ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु राजेंद्र यस्तु स्नानं समाचरेत् ॥ २६ ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा अश्वमेधफलं
लभेत् ॥ पिंडदानं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ २७ ॥ यत्फलं सत्रयज्ञेन तद्भवेन्नाऽत्र संशयः ॥ तेन द्वादशवर्षाणि पितरः संप्रतर्पिताः ॥
॥ २८ ॥ यस्तु भोजयते विप्रं षड्रसाऽन्नेन भारत ॥ अक्षयं पुण्यमाप्नोति तत्र तीर्थे नरोत्तम ॥ २९ ॥ प्राणत्यागं तु यः कुर्याद्भावितो भावि
तात्मना ॥ स वसेच्छांकरे लोके यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३० ॥ एषा ते नरशादूल गर्जनोत्पत्तिरुत्तमा ॥ कथिता स्नेहबंधेन सर्वपापक्षयंकरी ॥
॥३१॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे मेघनादतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥
॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेच्च राजेंद्र दारुतीर्थमनुत्तमम् ॥ दारुको यत्र संसिद्ध इंद्रस्य दयितः पुरा ॥ १ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ दारुकेण कथं तात तपश्चीर्णं पुराऽनघ ॥ विधानं श्रोतुमिच्छामि त्वत्सकाशाद्द्विजोत्तम ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ हंत ते कथयिष्यामि विचित्रं यत्पुरातनम् ॥ वृत्तं स्वर्गसभामध्ये ऋषीणां भावितात्मनाम् ॥३॥ सूतो वज्रधरस्येष्टो मातलिर्नाम नामतः ॥
स पुत्रं शप्तवान्पूर्वं कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ ४ ॥ शापाहतो वेपमान इन्द्रस्य चरणौ शुभौ ॥ प्रपीड्य मूर्ध्ना देवेशं विज्ञापयति भारत ॥५॥ तमुवाचा
भिशप्तं चाप्यनाथं च सुरेश्वरः ॥ कर्मणा केन शापस्य घोरस्यांऽतो भविष्यति ॥६॥ नर्मदातटमाश्रित्य तोषयन्वै महेश्वरम् ॥ तिष्ठ यावद्युगस्यांतं
पुनर्जन्म ह्यवाप्स्यसि ॥७॥ पुनर्भूत्वा तु पूतस्त्वं दारुकोनाम विश्रुतः ॥ संसेव्य परमं देवं शंखचक्रगदाधरम् ॥८॥ मानुषं भावमापन्नस्ततः सिद्धिमवा
प्स्यसि ॥ एवमुक्तस्तु देवेन सहस्राक्षेण धीमता ॥ ९ ॥ प्रणम्य शिरसा भूमिमागतोसौ ह्यचेतनः ॥ नर्मदातटमाश्रित्य कर्षयन्निजविग्रहम् ॥ १० ॥
व्रतोपवाससंखिन्नो जपहोमरतः सदा ॥ महादेवं महात्मानं वरदं शूलपाणिनम् ॥ ११ ॥ भक्त्या तु परया राजन्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ अंशावतरणा

द्विष्णोः सूतो भूत्वा महामतिः ॥ १२ ॥ तोषयन्वै जगन्नाथं ततो यातो हि सद्गतिम् ॥ १३ ॥ एष तत्संभवस्तात दारुतीर्थस्य सुव्रत॥ कथितोऽयं मया पूर्वं यथा मे शंकरोऽब्रवीत् ॥ १४ ॥ ततो युधिष्ठिरः श्रुत्वा विस्मयं परमं गतः ॥ भ्रातॄन्विलोकयामास हृष्टरोमा मुहुर्मुहुः ॥ १५ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा विधिपूर्वं नरेश्वर ॥ उपास्य संध्यां देवेशमर्चयेद्यश्च शंकरम् ॥ १६ ॥ वेदाऽभ्यासं तु तत्रैव यः करोति समाहितः ॥ सोऽश्वमेधफलं राजँल्लभते नाऽत्र संशयः ॥ १७ ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु यो भक्त्या भोजयेद्ब्राह्मणाञ्छुचिः ॥ स तु विप्रसहस्रस्य लभते फलमुत्तमम् ॥ १८ ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ॥ यत्कृतं शुद्धभावेन तत्सर्वं सफलं भवेत् ॥१९॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे दारुकतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

॥ छ ॥ श्रीमार्क्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत राजेंद्र देवतीर्थमनुत्तमम् ॥ येन देवास्त्रयस्त्रिंशत्स्नात्वा सिद्धिं परां गताः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं तात सुराः सर्व्वे दानवैर्बलवत्तरैः ॥ निर्जितास्तत्र तीर्थे च स्नात्वा सिद्धिं परां गताः ॥ २ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुरा दैत्यगणैरुग्रैर्युद्धेऽतिबलवत्तरैः ॥ इन्द्रो देवगणैः सार्द्धं स्वराज्याच्च्यावितो नृप ॥ ३ ॥ हस्त्यश्वरथयानौघैर्मर्दयित्वा वरूथिनीम् ॥ विध्वस्ता भेजिरे मार्गं प्रहारैर्जर्जरीकृताः ॥ ४ ॥ जंभशुंभनिशुंभैश्च कूष्मांडकुहकादिभिः ॥ वेपमानार्दिताः सर्व्वे ब्रह्माणमुपतस्थिरे ॥ ५ ॥ प्रणम्य शिरसा देवं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥ तदा विज्ञापयामासुर्देवा वह्निपुरोगमाः॥६॥पश्यपश्य महाभाग दानवैः शकलीकृताः॥ वियोजिताः पुत्रदारैस्त्वामेव शरणं गताः ॥ ७ ॥ परित्रायस्व देवेश सर्वलोकपितामह ॥ नाऽन्या गतिः सुरेशान त्वां मुक्त्वा परमेश्वर ॥ ८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ दानवानां विघातार्थं नर्मदातटमास्थिताः ॥ तपः कुरुध्वं स्वस्थाः स्थ तपो हि परमं बलम् ॥ ९ ॥ नाऽन्योपायो न वै मंत्रो विद्यते न च मे क्रिया ॥ विना रेवाजलं पुण्यं सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १० ॥ दारिद्र्यव्याधिमरणबंधनव्यसनानि च ॥ एतानि चैव पापस्य फलानीति मतिर्मम ॥ ११ ॥ एवं ज्ञात्वा ततश्चैव तपः कुरुत दुष्करम् ॥ तथा चैव सुराः सर्वे देवा ह्यग्निपुरोगमाः ॥ १२ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तथ्यं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ नर्मदामागताः सर्वे देवा ह्यग्निपुरोगमाः ॥ १३ ॥ चेरुर्वै तत्र विपुलं तपः सिद्धिमवाप्नुवन् ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं देवतीर्थमनुत्तमम् ॥ १४ ॥ गीयते त्रिषु लोकेषु सर्वपापक्षयंकरम् ॥ तत्र गत्वा च यो मर्त्यो विधिना संयतेंद्रियः ॥१५॥ स्नानं समाचरेद्भक्त्या स लभेन्मौक्तिकं फलम् ॥ यस्तु भोजयते विप्रांस्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ १६ ॥ स लभेन्मुख्यविप्राणां फलं साहस्रिकं नृप ॥ तत्र देवशिला रम्या महापुण्यविवर्द्धिनी ॥ १७ ॥ संन्यासेन मृता ये तु तेषां

स्यादक्षया गतिः ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ १८ ॥ रुद्रलोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ एवं स्नानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ॥१९॥ सुकृतं दुष्कृतं वाऽपि तत्र तीर्थेऽक्षयं भवेत् ॥ एष ते विधिरुद्दिष्ट उत्पत्तिश्चैव भारत ॥२०॥ देवतीर्थस्य निखिला यथा वै शंकराच्छ्रुता ॥ पठंति ये पापहरं सर्वदुःखविमोचनम् ॥ २१ ॥ देवतीर्थस्य चरितं देवलोकं व्रजन्ति ते ॥२२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे देवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत राजेंद्र गुहाऽऽवासीति चोत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महादेवो गुहावासी समार्बुदम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ केन कार्येण भो तात महादेवो जगद्गुरुः ॥ गुहायामनयत्कालं सुदीर्घं द्विजसत्तम ॥ २ ॥ एतद्विस्तरतः सर्वं कथयस्व ममानघ ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं परं कौतूहलं हि मे ॥ ३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधु प्रश्नो महाराज पृष्टो यो वै त्वयोत्तमः ॥ पुराणे विस्तरो ह्यस्य न शक्यो हि मयाऽधुना ॥ ४ ॥ कथितुं वृद्धभावत्वादतीतो बहुकालिकः ॥ संक्षेपात्तेन ते तात कथयामि निबोध मे ॥ ५ ॥ पुरा कृतयुगे राजन्नासीद्दारुवनं महत् ॥ नानाद्रुमलताकीर्णं नानावल्ल्युपशोभितम् ॥ ६ ॥ सिंहव्याघ्रवराहैश्च गजैः खड्गैर्निषेवितम् ॥ बहुपक्षियुतं दिव्यं यथा चैत्ररथं वनम् ॥ ७ ॥ तत्र केचिन्महाप्राज्ञा वसंति संशितव्रताः[1] ॥ वसंति परया भक्त्या चतुराश्रमभाविताः ॥ ८ ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ॥ स्वधर्मनिरताः सर्वे वांछंतः परमं पदम् ॥ ९ ॥ तावद्वसंतसमये कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ विमानस्थो महादेवो गच्छन्वै ह्युमया सह ॥ १० ॥ ददर्श तोय आवासमृक्सामयजुर्नादितम् ॥ अलक्ष्यांगतनिर्गम्यं[2] सर्वपापक्षयंकरम् ॥ ११ ॥ तं दृष्ट्वा मुदिता देवी हर्षगद्गदया गिरा ॥ पप्रच्छ देवदेवेशं शशांककृतभूषणम् ॥ १२ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ कस्यायमाश्रमो देव वेदध्वनिनिनादितः ॥ यं दृष्ट्वा क्षुत्पिपासाद्यैः श्रमैश्च परिहीयते ॥ १३ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ किं त्वया न श्रुतं देवि महादारुवनं महत् ॥ बहुविप्रजनो यत्र गृहधर्मेण वर्त्तते ॥ १४ ॥ अत्र यः स्त्रीजनः कश्चिद्भर्तृशुश्रूषणे रतः ॥ नान्यो देवो न वै धर्मो ज्ञायते शैलनंदिनि ॥ १५ ॥ एतच्छ्रुत्वा परं वाक्यं देवदेवेन भाषितम् ॥ कौतूहलसमाविष्टा शंकरं पुनरब्रवीत् ॥ ॥ १६ ॥ यत्त्वयोक्तं महादेव पतिधर्मरताःस्त्रियः ॥ तासां त्वं मदनो भूत्वा चारित्रं क्षोभय प्रभो ॥ १७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यत्त्वयोक्तं च

---

[1] शांसितव्रताः—इत्यपि पाठः—तदा श्लाघनीयव्रताः--इत्यर्थः । संशितव्रताः—अतितीक्ष्णव्रताः—इत्यर्थः ।

[2] अलक्ष्यागमनिर्गम्यम्—अलक्षितगमननिर्गमनमार्गम्—इत्यर्थः ।

वचनं न हि मे रोचते प्रिये ॥ ब्राह्मणा हि महद्भूतं न चैषां विप्रियं चरेत् ॥ १८ ॥ मन्युप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणो हरिः ॥ चक्रात्क्रूरतरो मन्युस्त
स्माद्विप्रं न कोपयेत् ॥ १९ ॥ न ते देवा न ते लोका न ते नागा न चासुराः ॥ दृश्यन्ते त्रिषु लोकेषु ये तैर्दृष्टैर्न नाशिताः ॥ २० ॥ तेषां
मोक्षस्तथा स्वर्गो भूमिर्मर्त्यें फलानि च ॥ येषां तुष्टा महाभागा ब्राह्मणाः क्षितिदेवताः ॥ २१ ॥ एवं ज्ञात्वा महाभागे असद्ग्राहं परित्यज ॥ तत्र
लोके विरुद्धं वै कुप्यन्ते येन वै द्विजाः ॥ २२ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ नाहं ते दयिता देव नाऽहं ते वशवर्त्तिनी ॥ अकृत्वाऽधश्च वै तासां
मानं सुरसुपूजितम् ॥ २३ ॥ लोकालोके महादेव अशक्यं नास्ति ते प्रभो ॥ क्रियतां मम चैवैकमेतत्कार्यं सुरोत्तम ॥ २४ ॥ एवमुक्तो महादेवो
देव्या वाक्यहिते रतः ॥ कृत्वा कापालिकं रूपं ययौ दारुवनं प्रति ॥ २५ ॥ महाहितजटाजूटं नियम्य शशिभूषणम् ॥ कण्ठत्राणं परं कृत्वा धार
यन्कर्णकुण्डले ॥ २६ ॥ व्याघ्रचर्मपरीधानो मेखलाहारभूषितः ॥ नूपुरध्वनिनिर्घोषैः कम्पयन्वै वसुन्धराम् ॥ २७ ॥ महानूर्द्ध्वजटामाली कृत्तिभ
स्मानुलेपनः ॥ कृत्वा हस्ते कपालं तु ब्रह्मणश्च महात्मनः ॥ २८ ॥ महाडमरुघोषेण कम्पयन्वै वसुन्धराम् ॥ प्रभातसमये प्राप्तो महादारुवनं
प्रति ॥ २९ ॥ तावत्पुण्यजनः सर्वपुष्पपत्रफलार्थिकः ॥ निर्गतो बहुभिः सार्द्धं पवमानः समन्ततः ॥ ३० ॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं रूपं देवस्य
भारत ॥ युवतीनां मनस्तासां कामेन कलुषीकृतम् ॥ ३१ ॥ शोभनं पुरुषं दृष्ट्वा सर्वा अपि वरांगनाः ॥ क्लेदभावं ततो जग्मुर्मुदा दारुवनस्त्रियः ॥
॥ ३२ ॥ विकारा बहवस्तासां देवं दृष्ट्वा महाद्भुतम् ॥ संजाता विप्रपत्नीनां तदा तासु नरोत्तम ॥ ३३ ॥ परिधानं न जानंति काश्चिद्दृष्ट्वा वरां
गनाः ॥ उत्तरीयं तथा चान्या महामोहसमन्विताः ॥ ३४ ॥ केशभारपरिभ्रष्टा काचिदेवासनोत्थिता ॥ दातुकामा तदा भैक्ष्यं चेष्टितुं नैव चाश
कत् ॥ ३५ ॥ काचिद्दृष्ट्वा महादेवं रूपयौवनगर्विता ॥ उत्संगे संस्थितं बालं विस्मृता पायितुं स्तनम् ॥ ३६ ॥ कामबाणहता चाऽन्या बाहुभ्यां
पीडय सुस्तनौ ॥ निःश्वसन्ती तदा चोष्णं न किंचित्प्रतिजल्पति ॥ ३७ ॥ एवं संक्षोभ्य तं सर्वं स्त्रीजनं परमेश्वरः ॥ जगाम तत्र वै तासां क्षोभं कृत्वा
महाद्भुतम् ॥ ३८ ॥ तावत्ते ब्राह्मणाः सर्वे भ्रमित्वा काननं महत् ॥ आगताः स्वगृहे दारान्ददृशुश्च हतौजसः ॥ ३९ ॥ यासां पूर्वतरा भक्तिः पाति
व्रत्ये पतीन्प्रति ॥ चलितास्ता विदित्वाशु निर्जग्मुर्द्विजसत्तमाः ॥ ४० ॥ संविदं परमां कृत्वा ज्ञात्वा देवं महेश्वरम् ॥ क्षोभयित्वा मनस्तासां
ततश्चादर्शनं गतम् ॥ ४१ ॥ क्रोधाविष्टो द्विजः कश्चिद्दण्डमुद्यम्य धावति ॥ कल्माषयष्टिमन्ये च तथान्ये दर्भमुष्टिकाम् ॥ ४२ ॥ इतश्चेतश्च ते सर्वे
भ्रमित्वा काननं नृप ॥ एकीभूत्वा महात्मानो व्याजह्रुश्च रुषा गिरम् ॥ ४३ ॥ यदिदं च हुतं किंचिद्धरवस्तोषिता यदि ॥ तेन सत्येन देवस्य लिंगं

पततु चोत्तमम् ॥४४॥ आश्रमादाश्रमं सर्वे न त्यजामो विधिक्रमात् ॥ तेन सत्येन देवस्य लिंगं पततु भूतले ॥ ४५ ॥ एवं सत्यप्रभावेन त्रिरुक्तेन
द्विजन्मनाम् ॥ शिवस्य पश्यतो लिंगं पतितं धरणीतले ॥ ४६ ॥ हाहाकारो महानासील्लोकालोकेऽपि भारत ॥ देवस्य पतिते लिंगे जगतश्च
महाक्षये ॥ ४७ ॥ पतमानस्य लिंगस्य शब्दोभूच्च सुदारुणः ॥ उल्कापाता दिशां दाहा भूमिकम्पाश्च दारुणाः ॥ ४८ ॥ पतंति पर्वताग्राणि
शोषं यांति च सागराः॥ देवस्य पतिते लिंगे देवा विमनसोऽभवन् ॥ ४९ ॥ समेत्य सहिताः सर्वे ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥ कृतांजलिपुटाः सर्वे स्तु
वन्ति विविधैः स्तवैः ॥ ५० ॥ ततस्तुष्टो जगन्नाथश्चतुर्वदनपंकजः ॥ आर्त्तान्प्राह सुरान्सर्वान्मा विषादं गमिष्यथ ॥ ५१ ॥ ब्रह्मशापाभिभूतोऽसौ
देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ तुष्टैस्तैस्तपसा युक्तैः पुनर्मोक्षं गमिष्यति ॥ ५२ ॥ एतच्छ्रुत्वा ययुर्देवा यथागतमरिंदम ॥ भावयित्वा ततः सर्वे मुनयश्चैव भा
रत ॥ ५३ ॥ विश्वामित्रवसिष्ठाद्या जाबालिरथ कश्यपः ॥ समेत्य सहिताः सर्वे तमूचुस्त्रिपुरांतकम् ॥५४॥ ब्रह्मतेजो हि बलवद्द्विजानां हि सुरेश्वर ॥
क्षांतियुक्तस्तपस्तप्त्वा भविष्यसि गतक्लमः ॥ ५५ ॥ यतः क्षोभादृषीणां च तदेवं लिंगमुत्तमम् ॥ पतितं ते महादेव न तत्पूज्यं भविष्यति ॥ ५६ ॥
न तच्छ्रेयोऽग्निहोत्रेण नाग्निष्टोमेन लभ्यते ॥ प्राप्नुवंति च यच्छ्रेयो मानवा लिंगपूजने ॥ ५७ ॥ देवदानवयक्षाणां गंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ वचनेन
तु विप्राणामेतत्पूज्यं भविष्यति ॥ ५८ ॥ ब्रह्मविष्ण्विंद्रचंद्राणामेतत्पूज्यं भविष्यति ॥ यत्फलं तव लिंगस्य इह लोके परत्र च ॥ ५९ ॥ एवमुक्तो
जगन्नाथः प्रणिपत्य द्विजोत्तमान् ॥ मुदा परमया युक्तः कृतांजलिरभाषत ॥ ६० ॥ ब्राह्मणा जंगमं तीर्थं निर्जलं सार्वकामिकम् ॥ येषां वाक्यो
दकेनैव शुद्ध्यंति मलिनो[१] जनाः ॥ ६१ ॥ न तत्क्षेत्रं न तत्तीर्थमूषरं पुष्कराणि च ॥ ब्राह्मणे मन्युमुत्पाद्य यत्र गत्वा स शुद्ध्यति ॥ ६२ ॥
न तच्छास्त्रं यन्न विप्रप्रणीतं न तद्दानं यन्न विप्रप्रदेयम् ॥ न तत्सौख्यं यन्नविप्रप्रसादान्न तद्दुःखं यन्न विप्रप्रकोपात् ॥ ६३ ॥ पृथिव्यां यानि
तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा ॥ एकस्य विप्रवाक्यस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ ६४ ॥ अभिनंद्य द्विजान्सर्वाननुज्ञातो महर्षिभिः ॥ ततोऽगम
त्तदा देवो नर्मदातटमुत्तमम् ॥ ६५ ॥ परमं व्रतमास्थाय गुहावासी समार्बुदम् ॥ तपश्चचार भगवाञ्जपस्नानरतः सदा ॥ ६६ ॥ समाप्ते नियमे
तात स्थापयित्वा महेश्वरम् ॥ वंद्यमानः सुरैः सार्द्धं कैलासमगमत्प्रभुः ॥ ६७ ॥ नर्मदायास्तटे तेन स्थापितः परमेश्वरः ॥ तेनैव कारणेनासौ
नर्मदेश्वर उच्यते ॥ ६८ ॥ योऽर्चयेन्नर्मदेशानं यतिर्वै संजितेंद्रियः ॥ स्नात्वा चैव महादेवमश्वमेधफलं लभेत् ॥ ६९ ॥ ददाति यः पितृभ्यस्तु

---

[१] मलिनः–मलवन्तः–इत्यर्थः ।

तिलपुष्पकुशोदकम् ॥ त्रिःसप्तपूर्वजास्तस्य स्वर्गे मोदंति पांडव ॥ ७० ॥ यस्तु भोजयते विप्रांस्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ पायसं घृतमिश्रं तु स
लभेत्कोटिजं फलम् ॥ ७१ ॥ सुवर्णं रजतं वापि ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ॥ ददाति तोयमध्यस्थः सोऽग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ ७२ ॥ अष्टम्यां
वा चतुर्दश्यां निराहारो वसेत्तु यः ॥ नर्मदेश्वरमासाद्य प्राप्नुयाज्जन्मनः फलम् ॥ ७३ ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ तस्य
व्याधिभयं न स्यात्सप्तजन्मसु भारत ॥ ७४ ॥ अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोके भविष्यति ॥
॥ ७५ ॥ एष ते विधिरुद्दिष्टस्तस्योत्पत्तिर्नरोत्तम ॥ पुराणे विहिता तात संज्ञा तस्य तु विस्तरात् ॥ ७६ ॥ एतं कीर्त्तयते यस्तु नर्मदेश्वरसंभवम् ॥
भक्त्या शृणोति च नरः सोऽपि स्नानफलं लभेत् ॥ ७७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवा
खण्डे नर्मदामाहात्म्ये नर्मदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेच्च राजेंद्र
कपिलातीर्थमुत्तमम् ॥ स्नानमात्रान्नरो भक्त्या मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आश्चर्यभूतं लोकेषु कथितं द्विज
सत्तम ॥ नर्मदेश्वरमाहात्म्यं कापिलं कथयस्व मे ॥ २ ॥ यस्मिन्कालेऽथ संबन्धे उत्पन्नं तीर्थमुत्तमम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं तीर्थं जातं कथं
प्रभो ॥ ३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणु वक्ष्येद्य ते राजन्कपिलातीर्थमुत्तमम् ॥ येन ते विस्मयः सर्वः श्रुत्वा गच्छति भारत ॥ ४ ॥
पुरा कृतयुगस्यादौ ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ उत्पादयित्वा सकलं भूतग्रामं चतुर्विधम् ॥ ५ ॥ जपहोमपरो भक्त्या क्षणं ध्यात्वा च तिष्ठति ॥ ज्वल
मानात्तु कपिला तावत्कुण्डात्समुत्थिता ॥६॥ अग्निज्वालोज्वलैः शृंगैस्त्रिनेत्रा सुपयस्विनी ॥ अग्निपूर्णा ह्यग्निमुखा अग्निघ्राणाग्निलोचना ॥७॥
अग्निखुरा ह्यग्निपृष्ठा अग्निसर्वांगसंस्थितिः ॥ सर्वलक्षणसंपूर्णा घंटाललितनिःस्वना ॥८॥ दृष्ट्वा तु तां महाभागां कपिलां कुण्डमध्यगाम् ॥ ब्रह्मा
लोकगुरुस्तात प्रणम्येदमुवाच ह॥९॥नमस्ते कपिले पुण्ये सर्वलोकनमस्कृते ॥ मंगल्ये मंगले देवि त्रिषु लोकेष्वनूपमे ॥१०॥ त्वं लक्ष्मीस्त्वं स्मृति
र्मेधा त्वं धृतिस्त्वं वरानने ॥ उमादेवीति विख्याता त्वं सती नात्र संशयः ॥११॥ वैष्णवी त्वं महादेवी ब्रह्माणी त्वं वरानने ॥ कुमारी त्वं महाभागे
भक्तिः श्रद्धा तथैव च ॥१२॥ कालरात्रिस्तु भूतानां कुमारी परमेश्वरी ॥ त्वं लवस्त्वं त्रुटिश्चैव मुहूर्त्तं लक्षमेव च ॥१३॥ संवत्सरस्त्वं मासस्त्वं काल
स्त्वं च क्षणस्तथा ॥ नास्ति किंचित्त्वया हीनं त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १४ ॥ एवं स्तुता तु मानेन कपिला परमेष्ठिना ॥ तमुवाच महाभागं प्रहृष्य

---

१ दाहि—इ०पा० ।

पद्मसंभवम् ॥ १५ ॥ प्रसन्ना तव वाक्येन देवदेव जगद्गुरो ॥ किं करोमि प्रियं तेऽद्य ब्रूहि सर्वं पितामह ॥ १६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ जगद्धिताय जनिता मया त्वं परमेश्वरि ॥ स्वर्गान्मर्त्यं ततो याहि लोकानां हितकाम्यया ॥ १७ ॥ सर्वदेवमयी त्वं तु सर्वलोकमयी तथा ॥ विधिना ये प्रदास्यंति तेषां वासस्त्रिविष्टपे ॥ १८ ॥ एवमुक्ता ततो देवी ब्रह्माणं परमेश्वरी ॥ वंद्यमाना सुरैः सिद्धैराजगाम धरातलम् ॥ १९ ॥ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यदायातेह सा तात ब्राह्मणो वचनाच्छुभा ॥ तदा देवाश्च लोकाश्च कथमंगेषु संस्थिताः ॥ २० ॥ कथं वा संस्थितागत्य कपिला सा द्विजोत्तम ॥ तीर्थे वा ह्युषरे क्षेत्र एतन्मे कथय द्विज ॥ २१ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सा तदा ब्रह्मणा चोक्ता धात्रा लोकस्य भारत ॥ ब्रह्मलोकाद्गता पुण्यां नर्मदां लोकपावनीम् ॥ २२ ॥ तपः कृत्वा सुविपुलं नर्मदातटमाश्रिता ॥ चचार पृथिवीं सर्वां सशैलवनकाननाम् ॥ २३ ॥ तदाप्रभृति राजेंद्र कपिलातीर्थमुत्तमम् ॥ सर्वपापहरं ख्यातमृषिसंघैर्निषेवितम् ॥ २४ ॥ तत्तीर्थे विधिवत्स्नात्वा कपिलां यः प्रयच्छति ॥ पृथ्वी तेन भवेद्दत्ता सशैलवनकानना ॥ २५ ॥ तां तु पश्यति यो भक्त्या दीयमानां द्विजोत्तमे ॥ तस्य वर्षशतं पापं नश्यते नात्र संशयः ॥ २६ ॥ भूर्भुवः स्वर्महश्चैव जनः सत्यं तपस्तथा ॥ ते तत्पृष्ठं समाश्रित्य स्थिता लोका नृपोत्तम ॥ २७ ॥ मुखे ह्यग्निः स्थितो देवो दंतेषु च भुजंगमाः ॥ धाता विधाता ह्योष्ठौ च जिह्वायां तु सरस्वती ॥ २८ ॥ सहस्रकिरणौ देवौ चन्द्रादित्यौ सुलोचनौ ॥ नासिकामध्यगश्चैव मारुतो नृपसत्तम ॥ २९ ॥ ललाटे तु महादेवो ह्यश्विनौ कर्णसंस्थितौ ॥ नरनारायणौ शृंगे शृंगमध्ये पितामहः ॥ ३० ॥ कंबलोधिगतस्तात पाशधृग्वरुणस्तथा ॥ यमश्च भगवान्देव आश्रित्य चोदरं श्रितः ॥ ३१ ॥ खुरेषु पन्नगाश्चैवं पुच्छाग्रे सूर्यरश्मयः ॥ एवंभूतां हि कपिलां सर्वदेवमयीं नृप ॥ ३२ ॥ ये धारयंति च गृहे धन्यास्ते नात्र संशयः ॥ प्रातरुत्थाय यस्तस्याः कुरुते तु प्रदक्षिणाम् ॥ ३३ ॥ प्रदक्षिणा कृता तेन सशैलवनकानना ॥ कपिलापंचगव्येन यः स्नापयति शंकरम् ॥ ३४ ॥ उपवासपरो यस्तु तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ स्नात्वा ह्युक्तविधानेन तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ३५ ॥ तस्य ते वंशजाः सर्वे दश पूर्वे दशापरे ॥ तृप्ता रोहंति वै स्वर्गे ध्यायंतोऽस्य मनोरथान् ॥ ३६ ॥ एष ते विधिरुदिष्टः संभवो नृपसत्तम ॥ तीर्थस्य च फलं पुण्यं किमन्यत्परिपृच्छसि ॥ ३७ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥ यच्छुत्वा

---

१ भूः—इति शेषः ।

सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डेःश्रीनर्मदामाहात्म्ये कपिलातीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र करंजेश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महाभागो दैत्यो लोकेषु विश्रुतः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ योऽसौ सिद्धो महाभाग तत्र तीर्थे महातपाः ॥ कस्य पुत्रः कथं सिद्धः कस्मिन्काले वद द्विज ॥ २ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगे राजन्मानसो ब्रह्मणः सुतः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो मरीचिर्नाम नामतः ॥ ३ ॥ तस्यापि तपसो राशेः कालेन महतानघ ॥ पुत्रोऽथ मानसो जातः साक्षाद्ब्रह्मेव चापरः ॥ ४ ॥ क्षमा दमो दया दानं सत्यं शौचमथार्जवम् ॥ मरीचेश्च गुणा ह्येते संति तस्य च भारत ॥ ५ ॥ एवं गुणगणाकीर्णं कश्यपं द्विजसत्तमम् ॥ ज्ञात्वा प्रजापतिर्दक्षो भार्यार्थे स्वसुतां ददौ ॥ ६ ॥ अदितिर्दितिर्दनुश्चैव तथाप्येवं दशापराः ॥ यासां पुत्राश्च संजाताः पौत्राश्च भरतर्षभ ॥ ७ ॥ अदितिर्जनयामास पुत्रानिन्द्रपुरोगमान् ॥ जातास्तस्य महाबाहो कश्यपस्य प्रजापतेः ॥ ८ ॥ यैस्तु लोकत्रयं व्याप्तं स्थावरं जंगमं महत् ॥ तथान्यस्य महाभागो दनोः पुत्रो व्यजायत ॥ ९ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नः करंजो नाम नामतः ॥ बाल एव महाभाग चचार स महत्तपः ॥ १० ॥ नर्मदातटमाश्रित्य चातिघोरमनुत्तमम् ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं च कृच्छ्रचान्द्रायणं नृप ॥ ११ ॥ शाकमूलफलाहारः स्नानहोमपरायणः ॥ ततस्तुष्टो महादेव उमया सहितः किल ॥ १२ ॥ वरेण च्छन्दयामास त्रिपुरांतकरः प्रभुः ॥ भोः करंज महासत्त्व परितुष्टोऽस्मि तेऽनघ ॥ १३ ॥ वरं वृणीष्व ते दद्मि ह्यमरत्वमृते मम ॥ १४ ॥ ॥ करंज उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टो महादेव यदि देयो वरो मम ॥ तर्हि पुत्राश्च पौत्राश्च संतु मे धर्मवत्सलाः ॥ १५ ॥ तथेत्युक्त्वा महादेव उमया सहितस्तदा ॥ वृषारूढो गणैः सार्द्धं तत्रैवांतरधीयत ॥ १६ ॥ गते चादर्शनं देवे सोऽपि दैत्यो मुदान्वितः ॥ स्वनाम्नात्र महादेवं स्थापयित्वा ययौ गृहम् ॥ १७ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं सर्वतीर्थेष्वनुत्तमम् ॥ स्नानमात्रान्नरस्तत्र मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ सोऽग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ १९ ॥ अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ अनिवर्त्या गतिस्तस्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥ २० ॥ अथवाग्निजले प्राणान्यस्त्यजेद्धर्मनंदन ॥ अयुतद्वितयं वस्ते वर्षाणां शिवमंदिरे ॥ २१ ॥ ततश्चैव क्षये जाते जायते विमले कुले ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ २२ ॥ राजा वा राजतुल्यो वा जीवेच्च शरदः शतम् ॥ पुत्रपौत्रसमोपेतः सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ २३ ॥ एवं ते सर्वमाख्यातं पृष्टं यद्यत्त्वयाऽनघ ॥

तीर्थस्य तु फलं तस्य स्नानदानेषु भारत ॥ २४ ॥ एतत्पुण्यं पापहरं धन्यं दुःस्वप्ननाशनम् ॥ पठतां शृण्वतां चैव तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ॥ २५ ॥ यस्तु श्रावयते श्राद्धे पठेत्पितृपरायणः ॥ अक्षयं जायते पुण्यमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ २६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे नर्मदामाहात्म्ये करञ्जेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेच्च राजेन्द्र कुण्डलेश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महायक्षः कुण्डधारो नृपोत्तम ॥ १ ॥ तपः कृत्वा सुविपुलं सुरासुरभयंकरम् ॥ पौलस्त्यमंदिरे चैव चिक्रीड नृपसत्तम ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कस्मिन्युगे समुत्पन्नः कस्य पुत्रो महामतिः ॥ तपस्तप्त्वा सुविपुलं तोषितो येन शंकरः ॥ ३ ॥ एतद्विस्तरतस्तात कथयस्व ममानघ ॥ शृण्वतश्च न तृप्तिर्मे कथामृतमनुत्तमम् ॥ ४ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ त्रेतायुगे ब्रह्मसमः पौलस्त्योनाम विश्रवाः ॥ तपः कृत्वा सुविपुलं भरद्वाजसुतोद्भवः ॥ ५ ॥ पुत्रं पौत्रगणैर्युक्तं पत्न्यां भक्त्या सुतोषितः ॥ धनदं जनयामास सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ ६ ॥ जातमात्रं तु तं ज्ञात्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ चकार नाम सुप्रीत ऋषिदेवसमन्वितः ॥ ७ ॥ यस्माद्विश्रवसो जातो मम पौत्रत्वमागतः ॥ तस्माद्वैश्रवणो नाम तव दत्तं मयाऽनघ ॥ ८ ॥ तथा त्वं सर्वदेवानां धनगोप्ता भविष्यसि ॥ चतुर्थो लोकपालानामक्षयश्चाव्ययो भुवि ॥ ९ ॥ तस्य भार्या महाराज ईश्वरीति च विश्रुता ॥ यक्षो यक्षाधिपः श्रेष्ठस्तस्य कुण्डोऽभवत्सुतः ॥ १० ॥ स च रूपं परं प्राप्य मातापित्रोरनुज्ञया ॥ तपश्चचार विपुलं नर्मदातटमाश्रितः ॥ ११ ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निसंतप्तो वर्षासु स्थण्डिलेशयः ॥ हेमंते जलमध्यस्थो वायुभक्षः शतं समाः ॥ १२ ॥ एवं वर्षशते पूर्णे एकांगुष्ठेऽभवन्नृप ॥ अस्थिभूतः परं तात ऊर्ध्वबाहुस्ततः परम् ॥ ॥ १३ ॥ अतपच्च धृतश्वासः कुण्डलो भरतर्षभ ॥ चतुर्थे वर्षशतके तुतोष वृषवाहनः ॥ १४ ॥ वरं वृणीष्व भो वत्स यत्ते मनसि रोचते ॥ ददामि ते न संदेहस्तपसा तोषितो ह्यहम् ॥ १५ ॥ ॥ कुण्डल उवाच ॥ ॥ यक्षाधिपप्रसादेन तस्यैवानुचरः पुरे ॥ विचरामि यथाकाममवध्यः सर्वशत्रुषु ॥ १६ ॥ तथेत्युक्त्वा महादेवः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ जगामाकाशमाविश्य कैलासं धरणीधरम् ॥ १७ ॥ गते चादर्शनं देवे सोऽपि यक्षो मुदान्वितः ॥ स्थापयामास देवेशं कुण्डलेश्वरमुत्तमम् ॥ १८ ॥ अलंकृत्वा जगन्नाथं पुष्पधूपानुलेपनैः ॥ विमानैश्चामरैश्छत्रैस्तथा वै लिंगपूरणैः ॥ १९ ॥ तर्पयित्वा द्विजान्सम्यगन्नपानादिभूषणैः ॥ प्रीणयित्वा महदेवं ततः स्वभवनं ययौ ॥ २० ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं त्रिभु

---

१ पत्न्या—तृणबिन्दुराजर्षिकन्यया—इत्यध्यात्मरामायणाद्बोद्धव्यम् ।

लोकेषु विश्रुतम् ॥ उत्तमं परमं पुण्यं कुण्डलेश्वरनामतः ॥ २१ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चिदुपवासपरायणः ॥ अर्चयेद्देवमीशानं सर्वपापैः प्रमु
च्यते ॥ २२ ॥ सुवर्णं रजतं वापि मणिं मौक्तिकमेव च ॥ दद्याद्भोज्यं ब्राह्मणेभ्य स सुखी मोदते दिवि ॥ २३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा ऋग्यजुः
सामगोऽपि वा ॥ ऋचमेकां जपित्वा तु सकलं फलमश्नुते ॥ २४ ॥ गां प्रयच्छति विप्रेभ्यस्तत्फलं शृणु पांडव ॥ यावंति
तस्या रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ॥ २५ ॥ तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ स्वर्गे वासो भवेत्तस्य पुत्रपौत्रैः समन्वितः ॥
॥ २६ ॥ तावन्ति वर्षाणि महानुभावः स्वर्गे वसेत्पुत्रपौत्रैश्च सार्द्धम् ॥ तत्रान्नदो याति महेशलोकमसंख्यवर्षाणि न संशयोऽत्र ॥ २७ ॥
स वै सुखी मोदते स्वर्गलोके गंधर्वसिद्धाप्सरःसंप्रगीते ॥ एवं तु ते धर्मसुत प्रभावस्तीर्थस्य सर्वः कथितश्च पार्थ॥२८॥श्रुत्वा स्तुवन्मुच्यते सर्वपापैः
पुनस्त्रिलोकीमिह तत्प्रभावात् ॥ २९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये
कुंडलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र पिप्पलेश्वर
मुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महायोगी पिप्पलादो महातपाः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ पिप्पलादस्य चरितं श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो ॥ माहा
त्म्यं तस्य तीर्थस्य यत्र सिद्धो महातपाः ॥ २ ॥ कस्य पुत्रो महाभाग किमर्थं कृतवांस्तपः ॥ एतद्विस्तरतः सर्वं कथयस्व ममानघ ॥ ३ ॥
॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ मिथिलास्थो महाभागो वेदवेदांगपारगः ॥ याज्ञवल्क्यः पुरा तात चचार विपुलं तपः ॥ ४ ॥ तापसी तस्य
भगिनी याज्ञवल्क्यस्य धीमतः ॥ सा सप्तमेपि वर्षे च वैधव्यं प्राप दैवतः ॥ ५ ॥ पूर्वकर्मविपाकेन हीनाऽभूत्पितृमातृतः ॥ नाभूत्तत्पतिपक्षेऽपि
कोपीत्येकाकिनी स्थिता ॥ ६ ॥ भूमौ भ्रमंती भ्रातुः सा समीपमगमच्छनैः ॥ चचार च तपः सोऽपि परलोकसुखेप्सया ॥ ७॥ चचार सापि तत्र
स्था शुश्रूषंती महत्तपः ॥ कस्मिंश्चित्समये साऽथ स्नाताहनि रजस्वला ॥ ८ ॥ अंतर्वासो धृतवती दृष्ट्वा कर्पटकं रहः ॥ याज्ञवल्क्योपि तद्रात्रौ सुप्तो
यत्र सुसंवृतः ॥ ९ ॥ स्वप्नं दृष्ट्वाऽत्यजच्छुक्रं कौपीने रक्तबिंदुवत् ॥ विराजितेन तपसा सिद्धं तदनलप्रभम् ॥ १० ॥ यावत्प्रबुद्धो विप्रोसौ वीक्ष्यो
च्छिष्टं तदंशुकम् ॥ चिक्षेप दूरतोऽस्पृश्यं शौचं कृत्वा विधानतः ॥ ११ ॥ निषिद्धं तु निशि स्नानमिति सुष्वाप स द्विजः ॥ निशीथे सापि
तद्वस्त्रं भगस्यावरणं व्यधात् ॥ १२ ॥ प्रातरन्वेषयामास मुनिर्वस्त्रमितस्ततः ॥ ततः सा ब्राह्मणी प्राह किमन्वेषयसे प्रभो ॥ केन कार्यं तव तथा
वदस्व मम तत्त्वतः ॥ १३ ॥ ॥ याज्ञवल्क्य उवाच ॥ ॥ अपवित्रो मया भद्रे स्वप्नो दृष्टोऽद्य वै निशि ॥ सक्लेदं तत्र मे वस्त्रं निक्षितं तन्न दृश्य

ते ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणी वाक्यं भीतभीताऽवदन्नृप ॥ तद्वस्त्रं तु मया विप्र स्नात्वा ह्यंतःकृतं महत् ॥ १५ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हाहेत्युक्त्वा महामुनिः ॥ निपपात तदा भूमौ च्छिन्नमूल इव द्रुमः॥१६॥ किमेतदिति सेत्युक्त्वा ह्याकाशमिव निर्मला ॥ आश्वासयन्ती तं विप्रं प्रोवाच वचनं तदा ॥ १७ ॥ वदस्व कारणं तात गुह्याद्गुह्यतरं यदि ॥ प्रतीकारोऽस्य येनैव विमृश्य क्रियते त्वरा ॥ १८ ॥ ततः स सुचिरं ध्यात्वा लब्धवाग्वै ततः क्षणम् ॥ प्रोवाच साध्वसमना यत्तच्छृणु नरेश्वर ॥ १९ ॥ नात्र दोषोस्ति ते कश्चिन्मम चैव शुभव्रते ॥ तवोदरे तु गर्भो यस्तत्र दैवं परायणम् ॥ ॥ २० ॥ तस्य तत्त्वेन रक्षा च त्वया कार्या सदैव हि ॥ विनाशी नैव कर्त्तव्यो यावत्कालस्य पर्ययः ॥ २१ ॥ तथेति व्रीडिता साध्वी दूयमानेन चेतसा ॥ अपालयच्च तं गर्भं यावत्पुत्रो ह्यजायत ॥ २२ ॥ जातमात्रं च तं गर्भं गृहीत्वा ब्राह्मणी च सा ॥ अश्वत्थच्छायामाश्रित्य तमुत्सृज्य वचोऽब्रवीत् ॥ २३ ॥ यानि सत्त्वानि लोकेषु स्थावराणि चराणि च ॥ तानि सर्वाणि रक्षंतु त्यक्तं वै बालकं मया ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वा गता सा तु ब्राह्मणी नृपसत्तम ॥ तथागतः स तु शिशुस्तत्र स्थित्वा मुहूर्त्तकम् ॥ २५ ॥ पाणिपादौ विनिक्षिप्य निकुंच्य नयने शुभे ॥ आस्यं तु विवृतं कृत्वा रुरोद विकृतैः स्वरैः ॥ २६ ॥ तेन शब्देन वित्रस्ताः स्थावरा जंगमाश्च ये ॥ आकंपिता महोत्पातैः सशैलवनकानना ॥२७॥ ततो ज्ञात्वा महद्भूतं क्षुधाविष्टं द्विजर्षभम् ॥ न जहाति नगश्छायां पानार्थाय ततः परम् ॥ अपिबच्च स्रुतं तस्मादमृतं चैव भारत ॥ २८ ॥ एवं स वर्द्धितस्तत्र कुमारो निजचेतसि ॥ चिंतयामास विश्रब्धः किं मम ग्रहगोचरम् ॥२९॥ ततः क्रूरसमाचारः क्रूरं दृष्ट्वा निरीक्षितः ॥ पपात सहसा भूमौ शनैश्चारी शनैश्चरः ॥३०॥ उवाच च भयत्रस्तः कृतांजलिपुटस्तदा ॥ किं मयापकृतं विप्र पिप्पलाद महामुने ॥३१॥ चरन्वै गगनाद्येन पातितो धरणीतले॥ सौरिणा ह्येवमुक्तस्तु पिप्पलादो महामुनिः ॥ ३२ ॥ क्रोधरूपोऽब्रवीद्वाक्यं तच्छृणुष्व नराधिप ॥ पितृमातृविहीनस्य मम बालस्य दुर्मते ॥ पीडां करोषि कस्मात्त्वं सौरे ब्रूहि ह्यशेषतः ॥ ३३ ॥ ॥ शनैश्चर उवाच ॥ ॥ क्रूरस्वभावः सहजो मम दृष्टिस्तथेदृशी ॥ मुंचस्व मां तथा कर्त्ता[1] यद्ब्रवीषि न संशयः ॥ ३४ ॥ ॥ पिप्पलाद उवाच ॥ ॥ अद्यप्रभृति बालानां वर्षादाषोडशाद्ग्रह ॥ पीडा त्वया न कर्त्तव्या एष ते समयः कृतः ॥ ३५ ॥ एवमस्त्विति चोक्त्वा स जगाम पुनरागतः ॥ देवमार्गं शनैश्चारी प्रणम्य ऋषिसत्तमम् ॥ ॥ ३६ ॥ गते चादर्शनं तत्र सोऽपि बालो महाग्रहः ॥ विचिंतयन्वै पितरं क्रोधेन कलुषीकृतः ॥ ३७ ॥ आग्नेयीं धारणां ध्यात्वा जन

---

[1] कर्त्ता—करिष्यामि—इत्यर्थः । लुटो रूपमिदम् ।

यामासपावकम् ॥ कृत्यामंत्रैर्जुहावाग्नौ कृत्या वै संभवत्विति ॥ ३८ ॥ तावज्झटिति सा कन्या ज्वालामालाविभूषिता ॥ हुतभुक्सदृशाकारा किं
करोमीति चाब्रवीत् ॥ ३९ ॥ शोषयामि समुद्रान्किं चूर्णयामि च पर्वतान् ॥ अवनिं वेष्टयामीति पातये किं नभस्तलम् ॥ ४० ॥ कस्य मूर्ध्नि
पतिष्यामि घातयामि च कं द्विज ॥ शीघ्रमादिश्यतां कार्यं मा मे कालात्ययो भवेत् ॥ ४१ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा पिप्पलादो महातपाः ॥ क्रोध
संरक्तनयन इदं वचनमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ महता क्रोधवेगेन मया त्वं चिंतिता शुभे ॥ पिता मे याज्ञवल्क्यश्च तस्य त्वं पत मा चिरम् ॥ ४३ ॥
एवमुक्त्वाऽगमच्छीघ्रं स्फोटयन्ती नभस्तलम् ॥ मिथिलास्थो महाप्राज्ञस्तपस्तेपे महामनाः ॥ ४४ ॥ यावत्पश्यति दिग्भागं ज्वलनार्कसमप्रभम् ॥
याज्ञवल्क्यो महातेजा महद्भूतमुपस्थितम् ॥ ४५ ॥ तद्दृष्ट्वा सहसायांतं भीतभीतो महामुनिः ॥ अनुयुक्तोऽथ भूतेन जनकं नृपतिं ययौ ॥ ४६ ॥
शरण्यं[1] मामनुप्राप्तं विद्धि त्वं नृपसत्तम ॥ महद्भूतभयाद्रक्ष यदि शक्नोषि पार्थिव ॥ ४७ ॥ ब्रह्मतेजोभवं भूतमनिवार्यं दुरासदम् ॥ न च शक्नोम्यहं त्रातुं
राजा वचनमब्रवीत् ॥ ४८ ॥ ततश्चान्यं नृपश्रेष्ठं शरणार्थी महातपाः ॥ जगाम तेन मुक्तोऽसौ चेन्द्रस्य सदनं भयात् ॥४९॥ देवराज नमस्तेऽस्तु
महाभूतभयान्नृप ॥ कम्पमानोऽब्रवीद्विप्रो रक्षस्वेति पुनःपुनः ॥ ५० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवराजोऽब्रवीदिदम् ॥ न शक्नोमि परित्रातुं ब्रह्मकोपादहं
मुने ॥ ५१ ॥ ततः स ब्रह्मभवनं ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः ॥ जगाम विष्णुलोकं च तेनापीत्युक्त एव सः ॥ ५२ ॥ ततः स मुनिरुद्विग्नो निराशो
जीविते नृप ॥ अनुगम्यमानो भूतेन अगच्छच्छंकरालयम् ॥ ५३ ॥ तस्य योगबलोपेतो महादेवस्य पांडव ॥ नखमांसांतरे गुप्तो यथा देवो न
पश्यति ॥ ५४ ॥ तदंते चागमद्भूतं ज्वलनार्कसमप्रभम् ॥ मुंचमुंचेति पुरुषं देवदेवं महेश्वरम् ॥ ५५ ॥ एवमुक्तो महादेवस्तेन भूतेन भारत ॥
योगींद्रं दर्शयामास नखमांसांतरे तदा ॥ ५६ ॥ संस्थाप्य भूतं भूतेशः परमापद्गतं मुनिम् ॥ उवाच मा भैस्त्वं विप्र निर्गच्छस्व महामुने ॥५७॥
ततः सुसूक्ष्मदेहस्थं भूतं दृष्ट्वाब्रवीदिदम् ॥ किमस्य त्वं महाभूत करिष्यसि वदस्व मे ॥ ५८ ॥ ॥ कृत्योवाच ॥ ॥ क्रोधाविष्टेन देवेश
पिप्पलादेन चिंतिता ॥ अस्य देहं हनिष्यामि हिंसार्थं विद्धि मां प्रभो ॥ ५९ ॥ एतच्छ्रुत्वा महादेवो भूतस्य वदनाच्च्युतम् ॥ कटिस्थं याज्ञवल्क्यं
च मंत्रयामास मंत्रवित् ॥ ६० ॥ योगीश्वरेति विप्रस्य कृत्वा नाम युधिष्ठिर ॥ विसर्जयित्वा देवेशस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ६१ ॥ प्रेषयित्वा तु तं
भूतं पिप्पलादोपि दुर्मनाः ॥ पितृमातृसमुद्विग्नो नर्मदातटमाश्रितः ॥ ६२ ॥ एकांगुष्ठो निराहारो वर्षादाषोडशान्नृप ॥ तोषयामास देवेशमुमया

---

[1] शरण्यम्—शरणे साधुम्—रक्षणकर्तारम्—इत्यर्थः ।

सह शंकरम् ॥ ६३ ॥ ततस्तत्तपसा तुष्टः शंकरो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ परितुष्टोस्मि ते विप्र तपसानेन सुव्रत ॥
वरं वृणीष्व ते दद्मि मनसा चेप्सितं शुभम् ॥ ६५ ॥ ॥ पिप्पलाद् उवाच ॥ ॥ यदि मे भगवांस्तुष्टो यदि देयो वरो मम ॥ अत्र संनिहितो
देव तीर्थे भव महेश्वर ॥ ६६ ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा पिप्पलादं महामुनिम् ॥ जगामादर्शनं देवो भूतसंघसमन्वितः ॥ ६७ ॥ पिप्पलादो गते देवे
स्नात्वा तत्र महांभसि ॥ स्थापयित्वा महादेवं जगामोत्तरपर्वतम् ॥ ६८ ॥ तत्र तीर्थे नरो भक्त्या स्नात्वा मंत्रयुतं नृप ॥ तर्पयित्वा पितॄन्देवान्पूज
येच्च महेश्वरम् ॥ ६९ ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ मृतो रुद्रपुरं याति नात्र कार्या विचारणा ॥ ७० ॥ अथ यो भोजयेद्वि
प्रान्पितॄनुद्दिश्य भारत ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि मोदंते दिवि तर्पिताः ॥ ७१ ॥ संन्यासेन तु यः कश्चित्तत्र तीर्थे तनुं त्यजेत् ॥ अनिवर्तिका
गतिस्तस्य रुद्रलोकात्कदाचन ॥ ७२ ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं यत्पृष्टं हि त्वयाऽनघ ॥ माहात्म्यं पिप्पलादस्य तीर्थस्योत्पत्तिरेव च ॥ ७३ ॥
एतत्पुण्यं पापहरं धन्यं दुःस्वप्ननाशनम् ॥ पठतां शृण्वतां चैव सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये पिप्पलादतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र विमलेश्वरमुत्तमम् ॥ तत्र देवशिला रम्या स्वयं देवैर्विनिर्मिता ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा तु यो
भक्त्या ब्राह्मणान्पूजयेन्नृप ॥ स्वल्पेनापि हि दानेन तस्य चांतो न विद्यते ॥२॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कानि दानानि विप्रेंद्र शस्तानि धरणी
तले ॥ यानि दत्त्वा नरो भक्त्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेयःउवाच ॥ ॥ सुवर्णं रजतं ताम्रं मणिमौक्तिकमेव च ॥ भूमि
दानं च गोदानं मोचयत्यशुभान्नरम् ॥ ४ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्कुरुते प्राणसंक्षयम् ॥ रुद्रलोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ५ ॥ ततः पुष्क
रिणीं गच्छेत्सर्वपापक्षयंकरीम् ॥ तत्र स्नात्वार्चयेद्देवं तेजोराशिं दिवाकरम् ॥६॥ ऋचमेकां जपेत्साम्नः सामवेदफलं लभेत् ॥ यजुर्वेदस्य जपनादृग्वेद
स्य तथैव च ॥ ७॥ अक्षरं वा जपेन्मंत्रं ध्यायमानो दिवाकरम् ॥ आदित्यहृदयं जस्वा मुच्यतेःसर्वकिल्बिषैः ॥८॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा विधिना
जयेद्द्विजान् ॥ तस्य कोटिगुणं पुण्यं जायते नात्र संशयः ॥ ९ ॥ अनाशकेनाग्निगत्या जले वा देहपातनात् ॥ तस्मिंस्तीर्थे मृतो यस्तु स याति
परमां गतिम् ॥ १० ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा नृपसत्तम ॥ विहितं कर्म कुर्वाणः स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ ११ ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ व्याधिं सत्त्वक्षयं मोहं ज्ञात्वा वर्णा द्विजोत्तम ॥ पापेभ्यो विप्रमुच्यंते केन तत्साधनं वद ॥१२॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तिलो

दकी तिलस्नायी कामक्रोधविवर्जितः ॥ ब्राह्मणोऽनशनैः प्राणांस्त्यजल्लँभति सद्गतिम् ॥१३॥ संग्रामे सद्गतिं तात क्षत्रियो निधने लभेत् ॥ तदभा
वान्महाप्राज्ञ सेवमानो लभेदिति ॥ १४ ॥ व्याधिग्रहगृहीतो वा वृद्धो वा विकलेंद्रियः ॥ आत्मानं दाहयित्वाग्नौ विधिना सद्गतिं लभेत् ॥ १५ ॥
वैश्योपि हि त्यजन्प्राणानेवं वै शुभभाग्भवेत् ॥ जले वा शुद्धभावेन त्यक्त्वा प्राणाञ्छिवो भवेत् ॥१६॥ शूद्रोऽपि द्विजशुश्रूषुस्तोषयित्वा महेश्वरम् ॥
विमुच्य नान्यथा पापः पतते नरके ध्रुवम् ॥ १७ ॥ अथवा प्रणवाशक्तो द्विजेभ्यो गुरवे तथा ॥ पंचाग्नौ शोषयेद्देहमापृच्छ्य द्विजसत्तमान् ॥
॥ १८ ॥ शांतदांतजितक्रोधाञ्छास्त्रयुक्तान्विचक्षणान् ॥ तेषां चैवोपदेशेन करीषाग्निं प्रसाधयेत् ॥ १९ ॥ एवं वर्णायथात्वेन [१]मूढाहंकारमो
हिताः ॥ पतंति नरके घोरे यथांधो गिरिगह्वरे ॥२०॥ ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्त्तंते कामचारतः ॥ कृमियोनिं प्रपद्यंते तेषां पिंडो न च क्रिया ॥
॥२१॥ श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं त्यक्त्वा यथेच्छाचार सेविनः ॥ अष्टाविंशतिर्वै कोट्यो नरकाणां युधिष्ठिर ॥२२॥ प्रत्येकं वा पतंत्येते मग्ना नरकसागरे ॥
दुर्लभं मानुषं जन्म बहुधर्मार्जितं नृप ॥ २३ ॥ तल्लब्ध्वा मदमात्सर्यं यो वै त्यजति मानवः ॥ संनियम्य सदात्मानं ज्ञानचक्षुर्नरो हि सः ॥ २४ ॥
अज्ञानतिमिरांधस्य ज्ञानांजनशलाकया ॥ २५ ॥ यस्य नोन्मीलितं चक्षुर्ज्ञेयो जात्यंध एव सः ॥ एतत्ते कथितं सर्व्वं यत्पृष्टं नृपसत्तम ॥ २६ ॥
तथानिष्टतराणां हि रुद्रस्य वचनं यथा ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा रुद्रदेहाद्विनिःसृता ॥ २७ ॥ तारयेत्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ सर्वदेवा
धिदेवेन ईश्वरेण महात्मना ॥ २८ ॥ लोकानां च हितार्थाय महापुण्यावतारिता ॥ मानसं वाचिकं पापं स्नानान्नश्यति कर्मजम् ॥ २९ ॥ रुद्रदेहा
द्विनिष्क्रांता तेन पुण्यतमा हि सा ॥ प्रातरुत्थाय यो नित्यं भूमिमाक्रम्य भक्तितः ॥ ३० ॥ एतन्मंत्रं जपेत्तात स्नानस्य लभते फलम् ॥ नमः
पुण्यजले देवि नमः सागरगामिनि ॥ ३१ ॥ नमोस्तु पापनिर्मोचे नमो देवि वरानने ॥ ३२ ॥ नमोस्तु ते ऋषिवरसंघसेविते नमोऽस्तु ते त्रिन
यनदेहनिःसृते ॥ नमोऽस्तु ते सुकृतवतां सदा वरे नमोऽस्तु ते सततपवित्रपावनि ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे विमलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं तच्छृणुष्व नराधिप ॥ रेवाया दक्षिणे कूले निर्मितं शूलपाणिना ॥ १ ॥ मोक्षार्थं मानवेंद्राणां निर्मितं नृपस
त्तम ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ श्रुता मे त्रिविधा धर्मास्तीर्थानि विविधानि च ॥ दानधर्माः समस्ताश्च त्वत्प्रसादाद्द्विजोत्तम ॥ २ ॥ अन्यच्च

---

[१] मूढाः—अहंकारमोहिताः—इति पदच्छेदः ।

श्रोतुमिच्छामि संसारश्छिद्यते यथा ॥ पुनरागमनं नास्ति मोक्षप्राप्तिर्भवेद्यथा ॥ ३ ॥ एतदाख्याहि मे सर्वं प्रसादाद्द्विजसत्तम ॥ ४ ॥
॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणुष्वैकमना भूत्वा तीर्थात्तीर्थांतरं महत् ॥ श्रुते यस्य प्रभावे तु मुच्यते चाब्दिकादघात् ॥ ५ ॥ वाचिकै
र्मानसैर्वापि शारीरैश्च विशेषतः ॥ कीर्त्तनात्तस्य तीर्थस्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ६ ॥ पंचक्रोशप्रमाणं तु तच्च तीर्थं महीपते ॥ भुक्ति
मुक्तिप्रदं दिव्यं प्राणिनां पापकर्मिणाम् ॥ ७ ॥ रेवाया दक्षिणे कूले पर्वतो भृगुसंज्ञितः ॥ तस्य मूर्ध्नि च तत्तीर्थं स्थापितं चैव
शंभुना॥८॥शूलभेदेति विख्यातं त्रिषु लोकेषु भूपते ॥तत्र स्थिताश्च ये वृक्षास्तीर्थांश्चैव चतुर्दिशम्॥९॥पतिता निलयं यांति रुद्रस्य नात्र संशयः॥
मृतास्तत्रैव ये केचिज्जन्तवो भुवि पक्षिणः ॥ १० ॥ ते यांति परमं लोकं तत्र तीर्थे न संशयः ॥ पातालान्निःसृता गंगा भोगवतीतिसंज्ञिता ॥११॥
निष्क्रांता शूलभेदाच्च सर्वपापक्षयंकरी ॥ या सा गीर्वाणनाम्न्यन्या वहेत्पुण्या महानदी ॥ १२ ॥ पतिता कुण्डमध्ये तु यत्र भिन्नं त्रिशूलिना ॥ शंभु
ना च पुरा तात उत्पाद्य[3] च सरस्वती ॥ १३ ॥ सा तत्र पतिता राजन्प्राचीनाघविमोचिनी ॥ भास्वत्या त्रितयं यत्र शिला गीर्वाणसंज्ञिता ॥ १४ ॥
तत्र तीर्थे च तत्तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ केदारं च प्रयागं च कुरुक्षेत्रं गया तथा ॥ १५ ॥ अन्यानि च सुतीर्थानि कलां नार्हंति षोडशीम् ॥
पंच स्थानानि तीर्थानि पृथग्भूतानि यानि च ॥ १६ ॥ वक्ष्यामि च समासेन एकैकं च पृथक्पृथक् ॥ गया नाभ्यां यथा पुण्या चक्रतीर्थं च
तत्समम् ॥ १७ ॥ धर्मारण्ये यथा कूपं शूलभेदं च तत्समम् ॥ ब्रह्मयूपं यथा पुण्यं देवनद्यास्तथैव च ॥ १८ ॥ यथा गयाशिरः पुण्यं सुराणां
च यथा शिला ॥ यथा च पुष्करं स्थानं मार्कंडह्रद एव च ॥ १९ ॥ दत्त्वा पिंडोदकं तत्र पितॄणां च तथाक्षयम् ॥ यस्तत्र कुरुते श्राद्धं तोयं पिबति
नित्यशः ॥ मुच्यते सर्वपापैस्तु उरगः कंचुकैरिव ॥ अनिंद्यान्पूजयेद्विप्रान्दंभक्रोधविवर्जितान् ॥ २० ॥ त्रयोदशदिनं दानं त्रयोदशगुणं भवेत् ॥
अभ्यर्चितं सुरं दृष्ट्वा गणनाथं गजाननम् ॥ २१ ॥ सर्व्वे विघ्ना विनश्यंति दृष्ट्वा कम्बलक्षेत्रपम् ॥२२॥ पूजयेत्परया भक्त्या शूलपाणिं महेश्वरम् ॥
॥ २३ ॥ देवस्य पूर्वभागे तु उमा पूज्या प्रयत्नतः ॥ मार्कंडेशं ततो भक्त्या पूजयेद्गुहवासिनम् ॥ २४ ॥ मुच्यंते पातकैः सर्व्वैरज्ञानज्ञानसंचितैः ॥
गुहामध्ये प्रविष्टस्तु जपेत्सूक्तं तु त्र्यक्षरम् ॥ २५ ॥ नीलपर्वतजं पुण्यं षष्ठांशेन लभेत सः ॥ त्रिनरास्तत्र तिष्ठन्ति सादित्यमरुतैः सह ॥ २६ ॥
सर्वदेवमयं स्थानं कोटिलिंगमनुत्तमम् ॥ यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यांति संक्षयम् ॥ २७ ॥ तथा पापानि नश्यंति शूलभेदस्य दर्शनात् ॥

---

१ स्वयं देवेन–इ० पा० । २ वचनं यथा–इ० पा० । ३ उत्पाद्य–उत्पन्ना भूत्वा–इत्यर्थः ।

प्रत्यक्षो दृश्यतेऽद्यापि प्रत्ययो ह्यवनीपते ॥ २८ ॥ विस्फुलिंगा लिंगमध्ये स्पंदंते स्नानयोगतः ॥ द्वितीयः प्रत्ययस्तत्र तैलबिंदुर्न्न सर्पति ॥
॥ २९ ॥ एवं हि प्रत्ययस्तत्र शूलभेदप्रभावजः ॥ यः स्मरेच्छूलभेदं तु त्रिकालं नित्यमेव च ॥ ३० ॥ स पूतश्च भवेत्साक्षात्सबाह्याभ्यंतरो नृप ॥
न कस्यचिन्मया ख्यातं पृष्टोऽहं त्रिदशैरपि ॥ ३१ ॥ गुह्याद्गुह्यतरं तीर्थं सदा गोप्यं कृतं मया ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वदोषघ्नमुत्तमम् ॥ ३२ ॥
सर्वतीर्थमयं तीर्थं शूलभेदं जनेश्वर ॥ श्रुते यस्य प्रभावे तु मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ३३ ॥ शूलभेदं मया तात संक्षेपात्कथितं तव ॥ यः शृणोति
नरो भक्त्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ३४ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शूलभेद
प्रशंसावर्णनंनाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एष एव पुरा प्रश्नः परिपृष्टो महेश्वरम् ॥ राज्ञा
चोत्तानपादेन ऋषिदेवसमागमे ॥ १ ॥ ॥ उतानपाद उवाच ॥ ॥ इदं तीर्थं महापुण्यं सर्वदेवमयं परम् ॥ गुह्याद्गुह्यतरं स्थानं न दृष्टं न श्रुतं हर
॥२॥शूलभेदं कथं जातं केनैवोत्पादितं पुरा ॥ माहात्म्यं तस्य तीर्थस्य विस्तराच्छंस मे प्रभो ॥ ३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ आसीत्पुरा महावीर्यो
दानवो बलदर्पितः ॥ मर्त्ये न तादृशः कश्चिद्विक्रमेण बलेन वा ॥ ४ ॥ सूनुर्ब्रह्मसुतस्याऽयमंधकोनाम दुर्मदः ॥ निजस्थाने वसन्पापः कुर्वन्राज्य
मकण्टकम् ॥ ५ ॥ हृष्टपुष्टो वसन्मर्त्ये स सुरैर्नाभिभूयते ॥ भवनं तस्य पापस्य वह्नेरुपवनं यथा ॥ ६ ॥ एतस्मिन्नंधकः काले चिंतयामास
भारत ॥ तोषयामि महादेवं येन सानुग्रहो भवेत् ॥ ७ ॥ प्रार्थयामि वरं दिव्यं यो मे मनसि वर्त्तते ॥ परं स निश्चयं कृत्वा सोंऽधको निर्गतो
गृहात् ॥ ८ ॥ रेवातटं समासाद्य दानवस्तपसि स्थितः ॥ उग्रं तपश्चचाराऽसौ दारुणं लोमहर्षणम् ॥ ९ ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं स निराहारोऽ
भवत्ततः ॥ द्वितीयं तु सहस्रं स न्यवसद्वारिभोजनः ॥१०॥ तृतीयं तु सहस्रं स धूमपानरतोऽभवत् ॥ चतुर्थं वर्षसाहस्रं योगाभ्यासेन संस्थितः ॥
॥ ११ ॥ कोपीह नेदृशं चक्रे तपः परमदारुणम् ॥ अस्थिचर्माऽवशेषोऽसौ यावत्तिष्ठति भारत ॥ १२ ॥ तस्य मूर्ध्नि ततो राजन्धूमवर्त्तिर्विनिः
सृता ॥ देवलोकमतीत्याऽसौ कैलासं व्याप्य संस्थिता ॥ १३ ॥ तावद्देवसमीपस्था उमा वचनमब्रवीत् ॥ कोऽस्त्ययं मानुषे लोके तपसोग्रेण
संस्थितः ॥ १४ ॥ चतुर्वर्षसहस्राणि व्यतीयुः परमेश्वर ॥ न केनाऽपीदृशं तप्तं तपो दृष्टं श्रुतं तथा ॥ १५ ॥ अवज्ञां कुरुषे देव किमत्र निय
माऽन्विते ॥ सर्वस्य दत्से शीघ्रं त्वमल्पेन तपसा विभो ॥ १६ ॥ नाक्षक्रीडां करिष्येऽद्य त्वया सह महेश्वर ॥ यावन्नोत्थाप्यते ह्येष दानवो
भक्तवत्सल ॥ १७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महादेवि सर्वलक्षणलक्षिते ॥ अहं तं न विजानामि क्लिश्यंतं दानवेश्वरम् ॥ १८ ॥ योग

भ्यासे स्थितो भद्रे ध्यायंस्तत्परमं पदम् ॥ तत्रागच्छ मया सार्द्धं यत्र तप्यत्यसौ तपः ॥ १९ ॥ उमया सहितो देवो गतस्तत्र महेश्वरः ॥ अस्थि
चर्मावशेषस्तु दृष्टो देवेन शम्भुना ॥ २० ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नोऽसौ देवदेवो महेश्वरः ॥ भोभोः कष्टं कृतं भीमं दारुणं लोमहर्षणम् ॥ २१ ॥ ईदृशं
च तपो घोरं कस्माद्वत्स त्वया कृतम् ॥ वरं दास्याम्यहं वत्स यस्ते मनसि वर्त्तते ॥ २२ ॥ ॥ अंधक उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव वरदो
यदि शंकर ॥ सुरान्सर्वान्विजेष्यामि त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ २३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ स्वप्नेऽपि त्रिदशाः सर्व्वे न योद्धव्याः कदाचन ॥
असंभाव्यं न वक्तव्यं मनसो यन्न रोचते ॥ २४ ॥ अन्यं किमपि याचस्व यस्ते मनसि वर्त्तते ॥ स्वर्गे वा यदि वा मर्त्त्ये पातालेषु च संस्थि
तान् ॥ २५ ॥ मर्त्त्येषु विविधान्भोगान्भोक्ष्यसि त्वं यथेप्सितान् ॥ कुरु निष्कण्टकं राज्यं स्वर्गे देवपतिर्यथा ॥ २६ ॥ देवस्य वचनं श्रुत्वा
सोंऽधको विमनाः स्थितः ॥ वृथा क्लेशश्च मे जातो न किंचित्साधितं मया ॥ २७ ॥ निश्वासं परमं मुक्त्वा निपपात धरातले ॥ मूलच्छिन्नो
यथा वृक्षो निरुच्छ्वासस्तदाभवत् ॥ २८ ॥ मूर्च्छापन्नं ततो दृष्ट्वा देवी वचनमब्रवीत् ॥ यं कामं कामयत्येष तमस्मै देहि शंकर ॥ २९ ॥ भक्तानुपेक्ष
माणस्य तवाकीर्त्तिर्भविष्यति ॥ ३० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ ॥ यदि दास्ये वरं देवि इच्छाभूतं कदाचन ॥ ततो न मंस्यते विष्णुं न
ब्रह्माणं न मामपि ॥ ३१ ॥ उच्चत्वमाप्तो देवेशिअ न्यानपि सुरासुरान् ॥ ३२ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ कमप्युपायमाश्रित्य उत्थापय महे
श्वर ॥ विष्णुवर्जं सुरान्सर्वाञ्जयस्वेति वरं वद ॥ ३३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ उपायः शोभनो देवि यो मे मनसि वर्त्तते ॥ तमेवास्मै प्रदा
स्यामि यस्त्वया कथितो वरः ॥ ३४ ॥ ततोऽमृतेन संसिक्तः स्वस्थोऽभूत्तत्क्षणादयम् ॥ तथा पुनर्नवो जातः सर्वाऽवयवशोभितः ॥ ३५ ॥ शृणु
ष्वैकमना भूत्वा गृहाण वरमुत्तमम् ॥ विष्णुवर्जं प्रदास्यामि यत्तवाभिमतं प्रियम् ॥ ३६ ॥ सर्वं च सफलं तुभ्यं मा धर्मस्तेऽन्यथा भवेत् ॥ ददा
मीति वरं तुभ्यं मन्यसे यदि चासुर ॥ ३७ ॥ विष्णुवर्जं सुरान्सर्वाञ्जेष्यसि त्वं च मां विना ॥ ३८ ॥ ॥ अन्धक उवाच ॥ ॥ भवत्वेव
मिति प्राह बलमास्थाय केवलम् ॥ विष्णुवर्जं विजेष्येहं स्वबलेन महेश्वर ॥ ३९ ॥ कृतार्थोऽहं हि संजात इत्युक्त्वा प्रणतिं गतः ॥ गच्छ देवोमया
सार्द्धं कैलासशिखरं वरम् ॥ ४० ॥ वृषपुंगवमारुह्य देवोसावुमया सह ॥ वरं दत्त्वा स तस्यैवं तत्रैवांतरधीयत ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे अंधकवरप्रदानवर्णनंनाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥

---

१ इत्युक्त्वा—इत्यध्याहारः ।

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ स दानवो वरं लब्ध्वा जगाम स्वपुरं प्रति ॥ ददर्श स्वपुरं राजञ्च्छोभितं चित्रचत्वरैः ॥ १ ॥ उद्यानैश्चैव
विविधैः कदलीखंडमंडितैः ॥ पनसैर्बकुलैश्चैवाम्रातैराम्रैश्च चंपकैः ॥ २ ॥ अशोकैर्नालिकेरैश्च मातुलिंगैः सदाडिमैः ॥ नानावृक्षैश्च शोभाढ्यं
तडागैरुपशोभितम् ॥ ३ ॥ देवतायतनैर्दिव्यैर्ध्वजमालासुशोभितैः ॥ वेदाध्ययननिर्घोषैर्मंगलाद्यैर्विनादितम् ॥ ४ ॥ प्राविशद्भवने दिव्ये कांचने
रुक्ममालिनि ॥ अपश्यत्स सुतान्भार्याममात्यान्दासभृत्यकान् ॥ ५ ॥ ततो जयप्रदान्सर्वान्नितश्चेतश्च धावतः ॥ हृच्छोभां च प्रकुर्वाणान्वैजयं
तीभिरुच्चकैः ॥ ६ ॥ केचित्तोरणमाबद्धय केचित्पुष्पाण्यवाकिरन् ॥ मातुलिंगकराश्चान्ये धावंति ह्यंधकं प्रति ॥ ७ ॥ पुरे जनाश्च दृश्यंते भाजनैर
न्नपूरितैः ॥ पूर्णहस्ताः प्रदृश्यंते तत्रैव बहवो जनाः ॥ ८ ॥ साक्षतैर्भाजनैस्तत्र शतसाहस्रयोषितः ॥ मंत्रान्पठंति विप्राश्च मंगलान्यपि योषितः ॥
॥ ९ ॥ अमात्याश्चैव भृत्याश्च गजांश्चाढौकयंति च ॥ वर्धापयंति ते सर्वे येःकेचित्पुरवासिनः ॥ १० ॥ हृष्टस्तुष्टोऽवसत्तत्र सचिवैः सह सोंऽ
धकः ॥ ददर्श स जगत्सर्वं तुरंगांश्च पदातिकान् ॥ ११ ॥ तथैव विविधान्कोशांस्तत्र कांचनपूरितान् ॥ महिषीर्गा वृषांश्चैवापश्यच्छत्राण्यने
कधा ॥ १२ ॥ स एवमंधकस्तत्र कियंतं कालमावसत् ॥ हृष्टस्तुष्टो वसन्मर्त्ये स सुरैर्नाभ्यभूयत ॥ १३ ॥ वरं लब्धं तु तं ज्ञात्वा शंकिताः
स्वर्गवासिनः ॥ एकीभूताश्च ते सर्वे वासवं शरणं गताः ॥ १४ ॥ ॥ शक्र उवाच ॥ ॥ कथमागमनं वोऽत्र सर्वेषामपि नाकिनाम् ॥
कस्माद्वो भयमुत्पन्नमागताः शरणं कथम् ॥ १५ ॥ ततस्ते ह्यमराः सर्वे शक्रमेतद्वचोऽब्रुवन् ॥ १६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ सुर
नाथांधकोनाम दैत्यः शंभुवरोर्जितः ॥ अजेयः सर्वदेवानां किं नु कार्यमतः परम् ॥ १७ ॥ तत्त्वं चिंतय देवेश क उपायो विधीयताम् ॥
इत्थं वदन्ति ते देवाः शक्राग्रे मन्त्रणोद्यताः ॥ १८ ॥ मन्त्रयन्ति च यावद्वै तावद्द्वारमुखेरितम् ॥ ज्ञात्वा तत्र स देवौघं दानवो
निर्गतो गृहात् ॥ १९ ॥ एकाकी स्यंदनाऽऽरूढ आयुधैर्बहुभिर्वृतः ॥ दुर्गमं मेरुपृष्ठं स लीलयैव गतो नृप ॥ २० ॥ स्वर्णप्राकारसं
युक्तं शोभितं विविधाश्रमैः ॥ दुर्गमंःशत्रुवर्गस्य तदा पार्थिवसत्तम ॥ २१ ॥ प्रविवेशाऽऽसुरस्तत्र लीलया स्वगृहे यथा ॥ वृत्रहा भयमापन्नः
स्वकीयं चासनं ददौ ॥ २२ ॥ उपविष्टोंऽधकस्तत्र शक्रस्यैवाऽऽसने शुभे ॥ आस्थानं कलयामास सर्वतस्त्रिदशावृतम् ॥ २३ ॥ ॥ शक्र उवाच ॥
किं तवाऽऽगमनं चाऽत्र किं कार्यं कथयस्व मे ॥ यदस्मदीयं वित्तं हि तत्ते दास्यामिःदानव ॥ २४ ॥ ॥ अंधक उवाच ॥ ॥ नाऽहं वै कामयेकोशं

न गजांश्च सुरेश्वर ॥ स्वकीयं दर्शयस्वाऽद्य स्वर्गशृंगारभूषितम् ॥ २५ ॥ ऐरावतं महानागं तं चैवोच्चैःश्रवोहयम् ॥ उर्वश्यादीनि रत्नानि मम दर्शय [१]गोपते ॥ २६ ॥ पारिजातकपुष्पाणि वृक्षजातीननेकशः ॥ वादित्राणि च सर्वाणि दर्शयस्व शचीपते ॥ २७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शक्रश्चिंतितवानिदम् ॥ योऽमुं निहंति पाप्मानं न तं पश्यामि कर्हिचित् ॥ २८ ॥ नास्ति रक्षाप्रदः कश्चित्स्वर्गलोकस्य दुःखिनः ॥ भयत्रस्तो ददावन्यद्वादित्राद्यप्सरोगणैः ॥ २९ ॥ रंगभूमावुपाविश्य कारयामास तांडवम् ॥ उपविष्टाः सुराः सर्वे यममारुतकिन्नराः ॥ ३० ॥ उर्वश्याद्या अप्सरसो गीतवादित्रयोगतः ॥ ननृतुः पुरतस्तस्य सर्वा एकैकशो नृप ॥ ३१ ॥ न व्यश्राम्यत तच्चित्तं दृष्ट्वा चाप्सरसस्तदा ॥ शचीं प्रति मनस्तस्य सकाममभवन्नृप ॥ ३२ ॥ गृहीत्वा शक्रभार्यां स प्रस्थितः स्वपुरं प्रति ॥ ततः प्रववृते युद्धमंधकस्य सुरैः सह ॥ ३३ ॥ तेन देवागणाः सर्व्वे ध्वस्ताः पार्थिवसत्तम ॥ संग्रामे विविधैः शस्त्रैश्चक्रवज्रादिभिर्घनैः ॥ ३४ ॥ संतापिताः सुराः सर्व्वे क्षयं नीता ह्यनेकशः ॥ सर्व्वेऽपि मरुतस्तेन भग्नाः संग्राममूर्द्धनि ॥ ३५ ॥ यथा सिंहोगजान्सर्वान्निश्चित्य विचरेद्वनम् ॥ तद्वदेकेन ते देवा जिताः सर्वे पराङ्मुखाः ॥ ३६ ॥ बालोऽधिपो यथा ग्रामे स्वेच्छया पीडयेज्जनान् ॥ स्वैरमाक्रम्य गृह्णाति कोशवासांसि चाऽसकृत् ॥ ३७ ॥ गतं न पश्यत्यात्मानं प्रजासंतापनेन च ॥ गृहीत्वा शक्रभार्यां स गतो वै दानवोत्तमः ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शूलभेदमाहात्म्ये शचीहरणवर्णनंनाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ गीर्वाणाश्च ततः सर्वे ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ गजैर्गिरिवराकारैर्हयैश्चैव गजोपमैः ॥ १ ॥ स्यंदनैर्नगराकारैः सिंहशार्दूलयोजितैः ॥ कच्छपैर्महिषैश्चान्यैर्मकरैश्च तथाऽपरे ॥ २ ॥ ब्रह्मलोकमनुप्राप्ता देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ दृष्ट्वा पद्मोद्भवं देवं साष्टांगं प्रणताः सुराः ॥ ३ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ जय देव जगद्वंद्य जय संसृतिकारक ॥ पद्मयोने सुरश्रेष्ठ त्वामेव शरणं गताः ॥ ४ ॥ सोद्वेगं भाषितं श्रुत्वा देवानां भावितात्मनाम् ॥ मेघगंभीरया वाचा देवराजमुवाच ह ॥ ५ ॥ किमत्राऽऽगमनं देवाः सर्वेषां वै विवर्णता ॥ केनापमानिताः सर्वे शीघ्रं मे कथ्यतां स्वयम् ॥ ६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ अंधकाख्यो महादैत्यो बलवान्पद्मसंभव ॥ तेन देवगणाः सर्वे धनरत्नैर्वियोजिताः ॥ ७ ॥ हत्वा देवगणांस्तावदसिचक्रपरह्विश्वधैः ॥ गृहीत्वा शक्रभार्यां स दानवोऽपि गतो बलात् ॥ ८ ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ चिंतयामास राजेंद्र वधार्थं दानवस्य ह ॥ ९ ॥ अवध्यो दानवः पापः सर्वेषां वो दिवौकसाम् ॥

---

[१] गोपते—स्वर्गपते—इत्यर्थः ।

स त्राता सर्वजगतां नान्यो विद्येत कुत्रचित् ॥ १० ॥ एवमुक्ताः सुराः सर्व्वे ब्रह्मणा तदनंतरम् ॥ ब्रह्माणं ते पुरस्कृत्य गता यत्र स केशवः॥ तुष्टुवु
र्विविधैः स्तोत्रैर्ब्रह्माद्याश्चक्रपाणिनम् ॥ ११ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ जय त्वं देवदेवेश लक्ष्म्या वक्षस्थलाऽऽश्रितः ॥ असुरक्षय देवेश वयं ते
शरणं गताः ॥ १२ ॥ स्तूयमानः सुरैः सर्वैर्ब्रह्माद्यैश्च जनार्दनः ॥ संप्रहृष्टमना भूत्वा सुरसंघमुवाच ह ॥ १३ ॥ ॥ श्रीवासुदेव उवाच ॥ ॥
स्वागतं देवविप्राणां सुप्रभाताऽद्य शर्वरी ॥ किं कार्यं प्रोच्यतां क्षिप्रं कस्य रुष्टा दिवौकसः ॥१४॥ किं दुःखं कश्च संतापः कुतो वा भयामागतम् ॥
कथयंतु महाभागाः कारणं यन्मनोगतम् ॥ १५ ॥ पराभवः कृतो येन सोऽद्य यातु यमालयम् ॥ एवमुक्तास्तु कृष्णेन कथयामासुरस्य तत् ॥
॥ १६ ॥ दर्शयंतः स्वकान्देहाँल्लज्जमाना ह्यधोमुखाः ॥ हृतराज्या ह्यंधकेन कृता निस्तेजसः प्रभो ॥ १७ ॥ पितेव पुत्रं परिरक्ष देव जहींद्र
शत्रुं सह पुत्रपौत्रैः ॥ तथेति चोक्तः कमलासनेन सुरासुरैर्वंदितपादपद्मः ॥ १८ ॥ शंखं चक्रं गदां चापं संगृह्य परमेश्वरः ॥ उत्थितो भोगपर्यंका
देवानां पुरतस्तदा ॥ १९ ॥ ॥ श्रीवासुदेव उवाच ॥ ॥ पाताले यदि वा मर्त्ये नाके वा यदि तिष्ठति ॥ तं हनिष्याम्यहं पापं
येन संतापिताः सुराः ॥ २० ॥ स्वं स्थानं यांतु गीर्वाणाः संतुष्टा भावितौजसः ॥ विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्माद्यास्ते सवासवाः ॥ २१ ॥
स्वयानैस्तु हरिं नत्वा हृदि तुष्टा दिवं ययुः ॥२२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे गीर्वाण
स्वर्गमनवर्णनंनाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ कस्मिन्स्थानेऽवसद्देव सोंऽधको दैत्यपुंगवः ॥
सर्वान्देवांश्च निर्जित्य कस्मिन्स्थाने समास्थितः ॥ १ ॥ ॥ श्रीमहेश उवाच ॥ ॥ प्रविष्टो दानवो यत्र कथयामि नराधिप ॥ पाताललोकमा
श्रित्य कन्याविध्वंसते तु सः ॥ २ ॥ तत्र स्थितं तं विज्ञाय चापमादाय केशवः ॥ व्यसृजद्बाणमाग्नेयं दह्यतामिति चिंतयन् ॥ ३ ॥ दह्यमानोऽ
ग्निना सोऽपि वारुणास्त्रं स संदधे ॥ वारुणास्त्रेण महता आग्नेयं शमितं तदा ॥ ४ ॥ ततोऽसौ चिंतयामास केन बाणो विसर्ज्जितः ॥ कस्यैषा
पौरुषी शक्तिः को यास्यति यमालयम् ॥ ५ ॥ ततोंऽधको मृधे क्रुद्धो बाणमार्गेण निर्गतः ॥ स दृष्ट्वा बाणमार्गेण चापहस्तं जनार्दनम् ॥ ६ ॥
॥ ॥ अंधक उवाच ॥ ॥ न शर्म्म लप्स्यसे ह्यद्य मया दृष्ट्याऽभिवीक्षितः ॥ न शक्नोषि तथा गन्तुं नागः शार्दूलदर्शनात् ॥ ७ ॥ अगाच्छति
यथा भक्ष्यं मार्जारस्य च मूषिकः ॥ न शक्नोषि तथा यातुं संस्थितस्त्वं ममाऽग्रतः ॥ ८ ॥ अहं त्वां प्रेषयिष्यामि यममार्गे सुदारुणे ॥ अहमन्वे
षयिष्यामि किल यास्यामि ते गृहम् ॥ ९ ॥ उपनीतोऽसि कालेन संग्रामे मम केशव ॥ ये त्वया निर्ज्जिताः पूर्वं दानवा अप्यनेकशः ॥१०॥ न

भवंति पुमांसस्ते स्त्रियस्ताश्चैव केशव ॥ परं न शस्त्रसंग्रामं करिष्यामि त्वया सह ॥ ११ ॥ वदतो दानवेंद्रस्य न चुकोप स केशवः ॥ अयुध्यमानं
तं दृष्ट्वा चिंतयामास दानवः ॥ १२ ॥ द्वंद्वयुद्धं करिष्यामि निश्चित्य युयुधे नृप ॥ स कृष्णेन पदाक्षिप्तः पतितः पृथिवीतले ॥ १३ ॥ मुहूर्त्तात्स
समाश्वस्य उत्थायेदं व्यचिंतयन् ॥ अशक्तो द्वंद्वयुद्धाय ततः साम प्रयुक्तवान् ॥ पाणिभ्यां संपुटं कृत्वा साष्टांगं प्रणतः शुचिः ॥ १४ ॥ अन्धक
उवाच॥ ॥ जय कृष्णाय हरये विष्णवे जिष्णवे नमः ॥ हृषीकेश जगद्धात्रे अच्युताय महात्मने ॥१५॥ नमः पंकजनाभाय नमः पंकजमालिने॥
जनार्द्दनाय श्रीशाय श्रीपते पीतवाससे ॥ १६ ॥ गोविंदाय नमो नित्यं नमो जलधिशायिने ॥ नमः करालवक्त्राय नरसिंहाय नादिने
॥ १७ ॥ शार्ङ्गिणे सित[१]वर्णाय शंखचक्रगदाभृते ॥ नमो वामनरूपाय यज्ञरूपाय ते नमः ॥ १८ ॥ नमो वराहरूपाय क्रांतलोकत्रयाय च ॥
व्याप्ताशेषदिगंताय केशवाय नमोनमः ॥ १९ ॥ वासुदेव नमस्तुभ्यं नमः कैटभनाशिने ॥ लक्ष्म्यालय सुरश्रेष्ठ नमस्ते सुरनायक ॥ २० ॥
विष्णोर्द्देवाधिदेवस्य प्रमाणं येऽपि कुर्वते ॥ प्रजापतेर्जगद्धातुस्तेषामपि नमाम्यहम् ॥ २१ ॥ समस्तभूतदेवस्य वासुदेवस्य धीमतः ॥
प्रणामं ये प्रकुर्वंति तेषामपि नमाम्यहम् ॥ २२ ॥ तस्य यज्ञवराहस्य विष्णोरमिततेजसः ॥ प्रणामं ये प्रकुर्वंति तेषामपि नमाम्यहम् ॥ २३ ॥
गुणानां हि निधानाय नमस्तेऽस्तु पुनःपुनः ॥ कारुण्यांबुनिधे देव सर्वभक्तिप्रियाय च ॥ २४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ तुष्टस्ते दानवेंद्राहं
वरं वृणु यथेप्सितम् ॥ ददामि ते वरं नूनमपि त्रैलोक्यदुर्ल्लभम् ॥ २५ ॥ ॥ अन्धक उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव वरं दास्यसि चेप्सि
तम् ॥ तदा ददस्व मे देव युद्धं परमशोभनम् ॥ त्वद्धस्तपूतो येनाहं लोकान्गंताऽस्मि शोभनान् ॥ २६ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ कथं
ददामि ते युद्धं तोषितोऽहं त्वया पुनः ॥ न त्वां तु प्रभवेत्कोपः कथं युध्यामि तेंऽधक ॥ २७ ॥ यदि ते वर्त्तते बुद्धिर्युद्धं प्रति न संशयः ॥
ततो गच्छस्व युद्धाय देवं प्रति महेश्वरम् ॥ २८ ॥ ॥ अन्धक उवाच ॥ ॥ न तत्र सिद्ध्यते कार्यं देवं प्रति महेश्वरम् ॥ २९ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ पुत्र त्वं शिखरं गत्वा धूनयस्व बलेन च ॥ ३० ॥ विधूते तत्र देवेशः कोपं कर्त्ता सुदारुणम् ॥ कोपितः शंकरो
रौद्रं युद्धं दास्यति दानव ॥ ३१ ॥ विष्णुवाक्यादसौ पापो गतो यत्र महेश्वरः ॥ कैलासशिखरं प्राप्य धुनोति स्म मुहुर्मुहुः ॥ ३२ ॥ धूनिते तत्र
शिखरे कंपितं भुवनत्रयम् ॥ निपेतुः शिखराग्राणि कंपमानान्यनेकशः ॥ ३३ ॥ चत्वारः सागराः क्षिप्रमेकीभूता महीपते ॥ निपेतुरुल्कापाताश्च

---

[१] सितवर्णाय—असितवर्णाय—इत्यपि परच्छेदो भवितुमर्हति ।

पादपा अप्यनेकशः ॥ ३४ ॥ उमया सहितो देवो विस्मयं परमं गतः ॥ गाढमालिंग्य गिरिजा देवं वचनमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ किमर्थं कम्पते शैलः किमर्थं कम्पते धरा ॥ किमर्थं कंपते नागो मर्त्यः पातालमेव च ॥ किं वा युगक्षयो देव तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ ३६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ कस्यैषा दुर्मतिर्जाता क्षिप्तः[1] सर्पमुखे करः ॥ ललाटे च कृतं वर्म्म स यास्यति यमालयम् ॥ ३७ ॥ कैलासमाश्रितो येन सुप्तोऽहं येन बोधितः ॥ तं वधिष्ये न संदेहः सम्मुखो वा भवेद्यदि ॥ ३८ ॥ चिन्तयामास देवेशो ह्यंधकोऽयं न संशयः ॥ उपायं चिंतयामास येनाऽसौ वध्यते क्षणात् ॥ ३९ ॥ आगताश्च सुराः सर्वे ब्रह्माद्या वसुभिः सह ॥ रथं देवमयं कृत्वा सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ४० ॥ केचिद्देवाः स्थिताश्चक्रे केचित्तुण्डाग्रपार्श्वयोः ॥ केचिन्नाभ्यां स्थिता देवाः केचिद्धुर्येषु संस्थिताः ॥ ४१ ॥ धुरीषु निश्चलाः केचित्केचिद्यूपेषु संस्थिताः ॥ केचित्स्यंदनसंस्तंभाः केचित्स्यंदनवेष्टकाः ॥ ४२ ॥ आमलसारकेऽन्येऽपि अन्येऽपि कलशे स्थिताः ॥ रिपोर्भयंकरं दिव्यं ध्वजमालादिशोभितम् ॥ ४३ ॥ रथं देवमयं कृत्वा तमारूढो जगद्गुरुः ॥ निर्ययौ दानवो यत्र कोपाविष्टो महेश्वरः ॥ ४४ ॥ तिष्ठतिष्ठेत्युवाचाऽथ क्व प्रयास्यसि दुर्मते ॥ शरासनं करे गृह्य शरांश्चिक्षेप दानवे ॥४५॥ दानवेऽधिष्ठिते युद्धे शरैश्चिच्छेद सायकान् ॥ शरासारेण तत्रैव अंधकश्छादितस्तदा ॥ ४६ ॥ न तत्र दृश्यते सूर्यो नाकाशं न च चंद्रमाः ॥ आग्नेयमस्त्रं व्यसृजद्दानवोपि शिवं प्रति ॥ ४७ ॥ दह्यमानाः शरांगारैस्तत्रसुः सर्वदेवताः ॥ रक्षरक्ष महादेव दह्यमानांस्तु दानवात् ॥ ४८ ॥ ततो देवाधिदेवोऽसौ वारुणास्त्रमयोऽजयत् ॥ वारुणाऽस्त्रेण निमिषादाग्नेयं नाशितं तदा ॥ ४९ ॥ दानवेन तदा मुक्तं वायव्यास्त्रं रणाजिरे ॥ वारुणं च गतं तात वायव्यास्त्रविनाशितम् ॥ ५० ॥ देवो व्यसर्जयत्सार्पं क्रोधाविष्टेन चेतसा ॥ मारुतं नाशितं बाणैः सर्प्पैस्तत्र न संशयः ॥ ५१ ॥ दानवेन ततो मुक्तं गरुडास्त्रं च लीलया ॥ गारुडास्त्रं च तद्दृष्ट्वा सार्प्पं नैव व्यदृश्यत ॥ ५२ ॥ ततो देवाधिदेवेन नारसिंहं विसर्जितम् ॥ नारसिंहास्त्रबाणेन गारुडास्त्रं प्रशामितम् ॥ ५३ ॥ अस्त्रमस्त्रेण शाम्येत न बाध्येत परस्परम् ॥ महद्युद्धमभूत्तात सुरासुरभयंकरम् ॥ ५४ ॥ चक्रनालीकनाराचैस्तोमरैः खड्गमुद्गरैः ॥ वत्सदंतैस्तथा भल्लैः कर्णिकारैश्च शोभनैः ॥ ५५ ॥ एवं न शक्यते हन्तुं दानवो विविधायुधैः ॥ तदा ज्वालाकरालाश्च खड्गनाराचतोमराः ॥ ५६ ॥ वृषांकेन विमुक्तास्तु समरे दानवं प्रति ॥ न संस्पृशंति शस्त्राणि गात्रं गौडवधूरिव ॥ ५७ ॥ आयुधानि ततस्त्यक्त्वा बाहुयुद्धमुपस्थितौ ॥ करं करेण संगृह्य प्रहरन्तौ स्वमुष्टिभिः ॥ रणप्रयोगैर्युध्यन्तौ युयुधाते शिवांधकौ ॥ ५८ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अन्धकं प्रति देवेशश्चिन्तयामास निग्रहम् ॥ हनिष्यामि न संदेहो दुष्टात्मानं न संशयः ॥ ५९ ॥

---

[1] केन–इत्यध्याहारः ।

स शिवेन यदा क्षिप्तः पतितः पृथिवीतले ॥ ऊर्ध्वबाहुरधोवक्रो दानवो नृपसत्तम ॥ ६० ॥ क्रोधाविष्टेन देवेशः संग्रामे देवशत्रुणा ॥ कक्ष
योः कुहरे क्षिप्त्वा बन्धेनाऽऽक्रम्य पीडितः ॥६१॥ निस्पंदश्चा भवद्देवो मूर्च्छायुक्तो महेश्वरः ॥ मूर्च्छापन्नं तु तं ज्ञात्वा चिन्तयामास दानवः॥६२॥
हाहा कष्टं कृतं मेऽद्य दुष्कृतं पापकर्मणा ॥ किं करोमि कथं कर्म्म कस्मिन्स्थाने तु मोचये ॥ ६३ ॥ गृहीत्वा देवमुत्संगे गतः कैलासपर्वतम् ॥
शय्यायां शंकरं न्यस्य निर्ययौ दैत्यराट्ततः ॥६४॥ शय्यायां पतितो देवः प्रपेदे वेदनां ततः ॥ तावद्ददर्श चात्मानं स्वकीयभवनस्थितम् ॥६५॥
पराभवः कृतो मह्यं कथं तेन[1] दुरात्मना ॥ क्रोधावेगसमाविष्टो निर्ययौ दानवं प्रति ॥ ६६ ॥ आयसीं लगुडीं गृह्य प्रभुर्भारसहस्रजाम् ॥
दानवं च ततो दृष्ट्वा प्राक्षिपत्तस्य मूर्द्धनि ॥ ६७ ॥ खड्गेन ताडयामास दानवः प्रहसन्रणे ॥ देवेनाथस्मृतं चाऽस्त्रं कौच्छेराख्यं महाहवे ॥ ६८ ॥
दीप्यमानं समुत्सृज्य हृदये ताडितः क्षणात् ॥ ततः स ताडिस्तेन रुधिरोद्गारमुद्वमन्॥६९॥पतितोऽधोमुखो भूत्वा ततः शूलेन भेदितः ॥ पुनश्च देव
देवेन शूलेन द्विदलीकृतः॥७०॥शूलाग्रेऽसौ स्थितः पापो भ्रांतवांश्चक्रवत्तदा॥येये भूम्यां पतंति स्म तत्कायाद्रक्तबिंदवः॥७१॥तेते सर्वे समुतस्थुर्दानवाः
शस्त्रपाणयः॥व्याकुलस्तु ततो देवो दानवेन तरस्विना॥७२॥देवेनाथ स्मृता दुर्गा चामुंडा भीषणानना॥आयाता भीषणाकारा नानायुधविराजिता ॥
॥ ७३ ॥ महादंष्ट्रा महाकाया पिंगाक्षी लंबकर्णिका ॥ आदेशो दीयतां देव को यास्यति यमालयम् ॥ ७४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पिबास्य रुधिरं
भद्रे यथेष्टं दानवस्य च॥ निपतद्रुधिरं भूमौ दुर्गे गृह्णीष्व मा चिरम् ॥७५ ॥ निहन्मि दानवं यावत्साहाय्यं कुरु सुन्दरि ॥ एवमुक्ता तु सा दुर्गा पपौ
च रुधिरं ततः ॥७६॥ निहता दानवाः सर्वे देवेशेन सहस्रशः ॥ अन्धकोऽपि च तान्दृष्ट्वा दानवानवनिं गतान्॥ततो वाग्भिः प्रतुष्टाव देवदेवं महे
श्वरम् ॥ ७७ ॥ ॥ अंधक उवाच ॥ जयस्व देवदेवेश उमार्द्धार्द्धशरीरधृक् ॥ नमस्ते देवदेवेश सर्वाय त्रिगुणात्मने ॥ ७८ ॥ वृषभासनमारूढ
शशांककृतशेखर ॥ जय खट्वांगहस्ताय गंगाधर नमोऽस्तु ते ॥ ७९ ॥ नमो डमरुहस्ताय नमः कपालमालिने ॥ स्मरदेहविनाशाय महेशाय
नमोऽस्तु ते ॥ ८० ॥ पूष्णो दंतनिपाताय गणनाथाय ते नमः ॥ जय स्वरूपदेहाय अरूपबहुरूपिणे ॥ ८१ ॥ उत्तमांगविनाशाय विरिंचेरपि
शंकर ॥ श्मशानवासिने नित्यं नित्यं भैरवरूपिणे ॥ ८२ ॥ त्वं सर्वगोऽसि त्वं कर्त्ता त्वं हर्त्ता[2] नान्य एव च ॥ त्वं भूमिस्त्वं दिशश्चैव त्वं गुरुर्भा
र्गवस्तथा ॥ ८३ ॥ सौरिस्त्वं देवदेवेश भूमिपुत्रस्तथैव च ॥ ऋक्षग्रहादिकं सर्वं यद्दृश्यं तत्त्वमेव च ॥ ८४ ॥ एवं स्तुतिं तदा कृत्वा देवं प्रति स

---

[1] केन–इ०पा० । [2] हन्ता–इ०पा० ।

दानवः ॥ संहताभ्यां तु पाणिभ्यां प्रणनाम महेश्वरम् ॥ ८५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महासत्त्व वरं याचस्व दानव ॥ दाताऽहं
याचकस्त्वं हि ददामीह यथेप्सितम् ॥ ८६ ॥ ॥ अंधक उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम ॥ तदात्मसदृशोऽहं ते कर्त्तव्यो
नाऽपरो वरः ॥ ८७ ॥ भस्मी जटी त्रिनेत्री च त्रिशूली च चतुर्भुजः ॥ व्याघ्रचर्मोत्तरीयश्च नागयज्ञोपवीतकः ॥ ८८ ॥ एतदिच्छाम्यहं सर्वं यदि
तुष्टो महेश्वर ॥ ८९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ ददामि ते वरं ह्यद्य यस्त्वया याचितोऽनघ ॥ गणेषु मे स्थितः पुत्र भृंगीशस्त्वं भविष्यसि
॥ ९० ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसारूयां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डेऽन्धकवधतद्वरप्रदानवर्णनंनामाष्टचत्वारिंशो
ऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अंधकं तु निहत्याथ देवदेवो महेश्वरः ॥ उमया सहितो रुद्रः कैलासमगमन्नगम् ॥ १ ॥
आगताश्च ततो देवा ब्रह्माद्याश्च सवासवाः ॥ हृष्टास्तुष्टाश्च तेःसर्वे प्रणेमुः पार्वतीपतिम् ॥ २ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ उपाविशंतु ते सर्वे ये केच
न समागताः ॥ निहतो दानवो ह्येष गीर्वाणार्थे पितामह ॥ ३ ॥ रक्तेन तस्य मे शूलं निर्म्मलं नैव जायते ॥ शुभव्रततपोजप्यरतो ब्रह्मन्मया
हतः ॥ ४ ॥ कर्तुमिच्छाम्यहं सम्यक्तीर्थया ं चतुर्मुख ॥ आगच्छंतु मया सार्द्धं ये यूयमिह संगताः ॥ ५ ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेशः प्रभासं प्रति
निर्ययौ ॥ प्रभासाद्यानि तीर्थानि गंगासागरमध्यतः ॥ ६ ॥ अवगाह्यापि सर्वाणि नैर्मल्यं नाभवन्नृप ॥ नर्मदायां ततो गत्वा देवो देवैः
समन्वितः ॥ ७ ॥ उत्तरं दक्षिणं कूलमवागाहत्प्रियव्रतः ॥ गतस्तु दक्षिणे कूले पर्वते भृगुसंज्ञितम् ॥ ८ ॥ तत्र स्थित्वा महादेवो देवैः सह
महीपते ॥ भ्रांत्वा भ्रांत्वा चिरं श्रांतो निर्विण्णो निषसाद ह ॥ ९ ॥ मनोहारि यतः स्थानं सर्वेषां वै दिवौकसाम् ॥ तीर्थं विशिष्टं तन्मत्त्वा स्थितो
देवो महेश्वरः ॥ १० ॥ गिरिं विव्याध शूलेन भिन्नं तेन रसातलम् ॥ निर्मलं चाऽभवच्छूलं न लेपो दृश्यते क्वचित् ॥ ११ ॥ देवैराह्वानिता
तत्र महापुण्या च भारती ॥ पर्वतान्निःसृता तत्र महापुण्या सरस्वती ॥ १२ ॥ द्वितीयः संगमस्तत्र यथा वेण्यां सितासितः ॥ तत्रं ब्रह्मा स्वयं
देवो ब्रह्मेशं लिंगमुत्तमम् ॥ १३ ॥ संस्थापयामास पुण्यं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥ तस्य याम्ये दिशो भागे स्वयं देवो जनार्द्दनः ॥ १४ ॥ तिष्ठते
च सदा तत्र विष्णुपादाग्रसंस्थिता ॥ अंभसो न भवेन्मार्गः कुंडमध्यस्थितस्य च ॥ १५ ॥ शूलाग्रेण कृता रेखा ततस्तोयं वहेन्नृप ॥ तत्तोयं
च गतं तत्र यत्र रेवा महानदी ॥ १६ ॥ जललिंगं महापुण्यं चक्रतीर्थं नृपोत्तम ॥ शूलभेदे च देवेशः स्नानं कुर्याद्यथाविधि ॥ १७ ॥ आत्मानं

मन्यते शुद्धं न किंचित्कल्मषं कृतम् ॥ तस्यैवोत्तरकाष्ठायां देवदेवो जगद्गुरुः ॥ १८ ॥ आत्मना देवदेवेशः शूलपाणिः प्रतिष्ठितः ॥ सर्वतीर्थेषु
तत्तीर्थं सर्वदेवमयं परम् ॥ १९ ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥ तत्र तीर्थे प्रतिष्ठाप्य देवदेवं जगद्गुरुः ॥ २० ॥ रक्षापालांस्ततो मुक्त्वा
शतं साष्टविनायकान् ॥ क्षेत्रपालाः शतं साष्टं तद्रक्षंति प्रयत्नतः ॥ २१ ॥ विघ्नास्तस्योपजायंते यस्तत्र स्थातुमिच्छति ॥ केचित्कुटुंबाचता
सु व्याग्राः केचित्कृषीषु च ॥ २२ ॥ केचित्सभां प्रकुर्वंति केचिद्द्रव्यार्जने रताः ॥ परोक्षवादं कुर्वंति केऽपि हिंसारताः सदा ॥ २३ ॥
परदाररताः केचित्केचिद्वृत्तिविहिंसकाः ॥ अन्ये केचिद्वदंत्येवं कथं तीर्थेषु गम्यते ॥ २४ ॥ क्षुधया पीड्यते भार्या पुत्रभृत्यादयस्तदा ॥
मोहजालेषु योज्यंते एवं देवगणैर्नराः ॥ २५ ॥ पापाचाराश्च ये मर्त्याः स्नानं तेषां न जायते ॥ संरक्षंति च तत्तीर्थं देवभृत्यगणाः
सदा ॥ २६ ॥ धन्याः पुण्याश्च ये मर्त्यास्तेषां स्नानं प्रजायते ॥ सरस्वत्या भोगवत्या देवनद्या विशेषतः ॥ २७ ॥ अयं तु संगमः पुण्यो
यथा वेण्यां सितासितः ॥ दृष्ट्वा तीर्थं तु ते सर्वे गीर्वाणा हृष्टचेतसः ॥ २८ ॥ देवस्य सन्निधौ भूत्वा वर्णयामासुरुत्तमम् ॥ इदं तीर्थं तु देवेश गयाती
र्थेन ते समम् ॥२९॥ गुह्याद्गुह्यतमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ शूलपाणिः समभ्यर्च्य इन्द्राद्यैरप्सरोगणैः ॥ ३० ॥ यक्षकिंनरगंधर्वैर्दिक्पालैर्लोक
पैरपि ॥ नृत्यगीतैस्तथा स्तोत्रैः सर्वैश्चापि सुरासुरैः ॥ ३१ ॥ पूज्यमानो गणैः सर्वैः सिद्धैर्नागैर्महेश्वरः ॥ देवेन भेदितं तत्र शूलाग्रेण नराधिप
॥ ३२ ॥ त्रिधा यत्रेक्ष्यतेऽद्यापि ह्यावर्त्तः सुरपूरितः ॥ कुंडत्रयं नरव्याघ्र महत्कलकलान्वितम् ॥ ३३ ॥ सर्वपापक्षयकरं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥ तत्र
तीर्थे तु यः स्नाति उपवासपरायणः ॥ ३४ ॥ दीक्षामंत्रविहीनोऽपि मुच्यते चाब्दिकादघात् ॥ ये पुनर्विधिवत्स्नांति मंत्रैः पंचभिरेव च ॥ ३५ ॥
वेदोक्तैः पंचभिर्मंत्रैः सहिरण्यघटैः शुभैः ॥ अक्षरैर्दशभिश्चैव षड्भिर्वा त्रिभिरेव वा ॥ ३६ ॥ पृथग्भूतैर्द्विजातीनां तीर्थे कार्यं नराधिप ॥ ब्रह्मक्षत्र
विशां वाऽपि स्त्रीशूद्राणां तथैव च ॥ ३७ ॥ पुरुषाणां त्रयीं ध्यात्वा स्नानं कुर्याद्यथाविधि ॥ दशाक्षरेण मंत्रेण ये पिबंति जलं नराः ॥ ३८ ॥ ते
गच्छंति परं लोकं यत्र देवो महेश्वरः ॥ केदारे च यथा पीतं रुद्रकुंडे तथैव च ॥ ३९ ॥ पंचरेफसमायुक्तं क्षकारं सुरपूजितम् ॥ ॐकारेण समा
युक्तमेतद्वेद्यं प्रकीर्तितम् ॥ ४० ॥ यस्तत्र कुरुते स्नानं विधियुक्तो जितेंद्रियः ॥ तिलमिश्रेण तोयेन तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ४१ ॥ कुलानां तारये
द्विंशं दशपूर्वान्दशापरान् ॥ गयादिपंचस्थानेषु यः श्राद्धं कुरुते नरः ॥ ४२ ॥ स तत्र फलमाप्नोति शूलभेदे न संशयः ॥ यस्तत्र विधिना युक्तो
दद्याद्दानानि भक्तितः ॥ ४३ ॥ तदक्षयं फलं तत्र सुकृतं दुष्कृतं तथा ॥ गयाशिरो यथा पुण्यं पितृकार्येषु सर्वदा ॥ ४४ ॥ शूलभेदं तथा पुण्यं

स्नानदानादितर्पणैः ॥ भक्त्या ददाति यस्तत्र कांचनं गां महीं तिलान् ॥ ४५ ॥ आसनोपानहौ शय्यां वराश्वान्क्षत्रियस्तथा ॥ वस्त्रयुग्मं च धान्यं
च गृहं पूर्णं प्रयत्नतः ॥४६ ॥ सयोक्त्रं लांगलं दद्यात्कृष्टां चैव वसुंधराम् ॥ दानान्येतानि यो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ ४७ ॥ श्रोत्रिये कुलसंपन्ने शुचि
ष्मति जितेंद्रिये ॥ श्रुताध्ययनसंपन्ने दंभहीने क्रियान्विते ॥ त्रयोदशाहःस्वेकैकं त्रयोदशगुणं भवेत् ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे शूलभेदोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ द्विजाश्च कीदृशाः पूज्या अपूज्याः कीदृशाः स्मृताः ॥ श्राद्धे वैवाहिके कार्ये दाने चैव विशेषतः ॥ १ ॥ यदि
श्रद्धा भवेद्दैवयोगाच्छ्राद्धादिके विधौ ॥ एतदाख्याहि मे देव कस्य दानं न दीयते ॥ २ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यथा काष्ठमयो हस्ती यथा
चर्ममयो मृगः ॥ ब्राह्मणश्चानधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ३ ॥ यथा षण्ढोऽफलः स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला ॥ यथा चाज्ञेऽफलं दानं तथा
विप्रोऽनृचोऽफलः ॥ ४ ॥ यथाऽनृणे[1] बीजमुप्त्वा वप्ता न लभते फलम् ॥ तथाऽनृचे हविर्दत्त्वा न दाता लभते फलम् ॥ ५ ॥ रोगी हीनाऽतिरिक्तांगः
काणः पौनर्भवस्तथा ॥ अवकीर्णी श्यावदंतः सर्वाशी वृषलीपतिः ॥ ६ ॥ मित्रध्रुक्पिशुनः सोमविक्रयी परनिंदकः ॥ पितृमातृगुरुत्यागी नित्यं
ब्राह्मणनिंदकः ॥ ७ ॥ शूद्रान्नं मंत्रसंयुक्तं यो विप्रो भक्षयेन्नृप ॥ सोऽस्पृश्यः कर्मचांडालः स्पृष्ट्वा स्नानं समाचरेत् ॥ ८ ॥ कुनखी वृषली स्तेयी
वार्द्धुष्यः कुंडगोलकौ ॥ महादानरतो यश्च यश्चात्महनने रतः ॥ ९ ॥ भृतकाध्यापकः क्लीबः कन्यादूष्यभिशस्तकः ॥ एते विप्राः सदा त्याज्याः
परिभाव्य[2] प्रयत्नतः ॥ १० ॥ प्रतिग्रहं गृहीत्वा तु वाणिज्यं यस्तु कारयेत् ॥ तस्य दानं न दातव्यं वृथा भवति तस्य तत् ॥ ३१ ॥ श्रुताऽध्ययन
संपन्ना ये द्विजा वृत्ततत्पराः ॥ तेषां यद्दीयते दानं सर्वमक्षयतां व्रजेत् ॥ १२ ॥ दरिद्रान्भर भूपाल मा समृद्धान्कदाचन ॥ व्याधितस्यौषधं पथ्यं
नीरुजस्य किमौषधैः ॥ १३ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ कीदृशोऽथ विधिस्तत्र तीर्थश्राद्धस्य का क्रिया ॥ दानं च दीयते यद्वत्तन्ममाख्याहि
शंकर ॥ १४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ श्राद्धं कृत्वा गृहे भक्त्या शुचिश्चाऽपि जितेंद्रियः ॥ गुरुं प्रदक्षिणीकृत्य भोज्य सीमांतके ततः ॥ १५ ॥
वाग्यतः प्रव्रजेत्तावद्यावत्सीमां न लंघयेत् ॥ शूलभेदं ततो गत्वा स्नानं कुर्याद्यथाविधि ॥ १६ ॥ पंचस्थानेषु च श्राद्धं हव्यकव्या
दिभिः क्रमात् ॥ पिंडदानं च यः कुर्यात्पायसैर्मधुसर्पिषा ॥ १७ ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति द्वादशाब्दानि पंच च ॥ अक्षतैर्बदरैर्बिल्वै

---

[1] अनृणे—जलरहिते क्षेत्रे—इत्यर्थः । ऋणशब्दो दुर्गभूमौ जले च—इति कामधुक् जलपर्याय ऋणशब्दः । [2] परिभाव्य—विचार्य—इत्यर्थः । धातूनामनेकार्थत्वात्—उक्तोऽर्थ एव प्रासंगिकः ।

रिंगुदैर्मधुसर्पिषा ॥ १८ ॥ सोपि तत्फलमाप्नोति तीर्थेऽस्मिन्नाऽत्र संशयः ॥ उपानहौ च यो दद्या द्ब्राह्मणेभ्यः प्रयत्नतः ॥ १९ ॥
सोऽपि स्वर्गमवाप्नोति हयाऽऽरूढो न संशयः ॥ शय्यामश्वं च यो दद्याच्छत्रिकां वा विशेषतः ॥ २० ॥ गच्छेद्विमानमारूढः सोप्सरो
वृन्दवेष्टितः ॥ उत्तमं यो गृहं दद्यात्सप्तधान्यसमन्वितम् ॥ २१ ॥ स्वेच्छया मे वसेल्लोके कांचने भवने हि सः ॥ तिलधेनुं च यो
दद्यात्सवत्सां वस्त्रसंप्लुताम् ॥ २२ ॥ नाकपृष्ठे वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लुवम् ॥ गृहे वा यदि वाऽरण्ये तीर्थवर्त्मनि वा नृप ॥ २३ ॥ तोयमन्नं
च यो दद्याद्यमलोकं स नेक्षते ॥ सर्वदानानि दीयन्ते तेषां फलमवाप्यते ॥ २४ ॥ उदकं चान्नदानं च दद्यादभयमेव च ॥ अन्नदानात्परं
दानं न भूतं न भविष्यति ॥ २५ ॥ कन्यादानं तु यः कुर्याद्वृषं वा यः समुत्सृजेत् ॥ तस्य वासो भवेत्तत्र यत्राऽहमिति नाऽन्यथा ॥ २६ ॥
॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ कन्यादानं कथं स्वामिन्कर्त्तव्यं धार्मिकैः सदा ॥ परिग्रहो यथा पोष्यैः कन्योद्वाहस्तथैव च ॥ २७ ॥ अन्यत्पृ
च्छामि देवेश कस्य कन्या न दीयते ॥ दातव्यं कुत्र तद्देव कस्मै दत्तमथाक्षयम् ॥ २८ ॥ उत्तम मध्यमं वाऽपि कनीयः स्यात्कथं विभो ॥
राजसं तामसं वाऽपि निःश्रेयसमथाऽपि वा ॥ २९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ सर्वेषामेव दानानां कन्यादानं विशिष्यते ॥ यो दद्यात्परया
भक्त्याभिगम्य तनयां निजाम् ॥ ३० ॥ कुलीनाय सुरूपाय गुणज्ञाय मनीषिणे ॥ सुलग्ने सुमुहूर्ते च दद्यात्कन्यामलंकृताम् ॥ ३१ ॥ अश्वान्ना
गांश्च वासांसि योऽत्र दद्यात्स्वशक्तितः ॥ तस्य वासो भवेत्तत्र पदं यत्र निरामयम् ॥ ३२ ॥ येनाऽत्र दुहिता दत्ता प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ तेन
सर्वमिदं दत्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥३३॥ यः कन्यार्थं ततो लब्ध्वा भिक्षते चैव तद्धनम् ॥ स भवेत्कर्मचण्डालः काष्ठकीलो भवेन्मृतः ॥३४॥
गृहेऽपि तस्य योश्नीयाज्जिह्वालौल्यात्कथंचन ॥ चांद्रायणेन शुद्ध्येत तप्तकृच्छ्रेण वा पुनः ॥ ३५ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ वित्तं न
विद्यते यस्य कन्यैवास्ति च यद्गृहे ॥ कथं चोद्वाहनं तस्य न याञ्चां कुरुते यदि ॥ ३६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अवित्तेनैव कर्त्तव्यं कन्यो
द्वहनकं नृप ॥ कन्यानाम समुच्चार्य न दोषाय कदाचन ॥ ३७ ॥ अभिगम्योत्तमं दानं यच्च दानमयाचितम् ॥ भविष्यति युगस्यांतस्तस्यांतो
॥ ४९ ॥ नैव विद्यते ॥ ३८ ॥ अभिगम्योत्तमं दानं स्मृतमाहूय मध्यमम् ॥ याच्यमानं कनीयः स्याद्देहिदेहीति चाधमम् ॥ ३९ ॥ यथैवाऽश्माश्मना
बद्धो निक्षिप्तो वारिमध्यतः ॥ द्वावेतौ निधनं यातस्तद्वद्दन्नमपात्रके ॥ ४० ॥ असमर्थे ततो दानं न प्रदेयं कदाचन ॥ दातारं नयतेऽधस्तादा
त्मानं च विशेषतः ॥ ४१ ॥ समर्थस्तारयेद्द्वौ तु काष्ठं शुष्कं यथा जले ॥ यथा नौश्च तथा विद्वान्प्रापयेदपरं तटम् ॥ ४२ ॥ आहिताग्निश्च

गृह्णाति यः शूद्राणां प्रतिग्रहम् ॥ इह जन्मनि शूद्रोऽसौ मृतः श्वा चोपजायते ॥ ४३ ॥ वृथा क्लेशश्च जायेत ब्राह्मणे ह्यग्निहोत्रिणि ॥ असत्प्रति
ग्रहं कुर्वन्गुप्तं नीचस्य गर्हितम् ॥ ४४ ॥ अभोज्यः स भवेन्मर्त्यो दह्यते कारिषाऽग्निना ॥ कटकारो भवेत्पश्चात्सप्त जन्म न संशयः ॥ ४५ ॥
लज्जादाक्षिण्यलोभाच्च यद्दानं चोपरोधजम् ॥ भृत्येभ्यश्च तु यद्दानं तद्वृथा निष्फलं भवेत् ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शूलभेदमाहात्म्ये पात्रापात्रपरीक्षादानादिनियमवर्णनंनाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ काले तत्क्रियते कस्मिञ्छ्राद्धं दानं तथेश्वर ॥ यात्रा तत्र प्रकर्त्तव्या तिथौ यस्यां वदाऽशु तत् ॥ १ ॥
॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ [1]पितृतीर्थं यथा पुण्यं सर्वकामिकमुत्तमम् ॥ इदं तीर्थं तथा पुण्यं स्नानदानादितर्पणैः ॥ २ ॥ विशेषेण तु कुर्वीत श्राद्धं
सर्वयुगादिषु ॥ मन्वन्तरादयो वत्स श्रूयंतां च चतुर्दश ॥ ३ ॥ अश्वयुक्छुक्लनवमी द्वादशी कार्त्तिकस्य च ॥ तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रप
दस्य च॥४॥आषाढस्यैव दशमी माघस्यैव तु सप्तमी ॥ श्रावणस्याऽष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढस्य पूर्णिमा॥५॥फाल्गुनस्य त्वमावास्या पौषस्यैकादशी
सिता ॥ कार्त्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्यैष्ठी पंचदशी तथा ॥ ६ ॥ मन्वंतरादयश्चैते अनंतफलदाः स्मृताः ॥ अयने चोत्तरे राजन्दक्षिणे श्राद्धमाचरेत् ॥७॥
कार्त्तिकी च तथा माघी वैशाखस्य तृतीयिका ॥ पौर्णमासी च चैत्रस्य ज्येष्ठस्य च विशेषतः॥८॥अष्टकासु च संक्रांतौ व्यतीपाते तथैव च ॥ श्राद्धकाला
इमे सर्वे दत्तमेष्वक्षयं स्मृतम् ॥९॥ मधुमासे सिते पक्ष एकादश्यामुपोषितः ॥ निशि जागरणं कुर्याद्विष्णुपादसमीपतः ॥ १० ॥ धूपदीपादिनैवेद्यैः
स्रङ्मालागुरुचन्दनैः ॥ अर्चां कुर्वंति ये विष्णोः पठेयुः [2]प्राक्तनीं कथाम् ॥ ११ ॥ ऋग्यजुःसाममन्त्रोक्तं सूक्तं जपति यो द्विजः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो
विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १२ ॥ प्रातः श्राद्धं प्रकुर्वीत द्विजान्संपूज्य यत्नतः ॥ दानं दद्याद्यथाशक्ति गोहिरण्यांबरादिकम् ॥ १३ ॥ पितरस्तस्य
तृप्यंति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ श्राद्धदस्तु व्रजेत्तत्र यत्र देवो जनार्दनः ॥ १४ ॥ त्रयोदश्यां ततो गच्छेद्गुहावासिनि लिंगके ॥ दृष्ट्वा मार्कंडमीशानं
मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १५ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ गुहामध्ये महादेव लिंगं परमशोभितम् ॥ येन प्रतिष्ठितं देव तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥
॥ १६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातो मार्कंडेयो मुनीश्वरः ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं स तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ १७ ॥ गुहामध्यं
प्रविष्टोऽसौ योगाभ्यासमुपाश्रितः ॥ लिंगं तु स्थापितं तेन मार्कंडेश्वरसंज्ञितम् ॥ १८ ॥ तत्र स्नात्वा च यो भक्त्या सोपवासो जितेंद्रियः ॥

---

[1] पितृतीर्थम्—गयातीर्थम्—इत्यर्थः । [2] प्राक्तनीं कथाम्—पौराणिकीं कथाम्—एतन्माहात्म्यसूचिकाम्—इत्यर्थः ।

तत्र जागरणं कुर्वन्दद्याद्दीपं प्रयत्नतः ॥ १९ ॥ देवस्य स्नपनं कुर्यादमृतैः पंचभिस्तथा ॥ यथाशक्त्या समालभ्य पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥ २० ॥
स्वशाखोत्पन्नमंत्रैश्च जपं कुर्युर्द्विजातयः ॥ सावित्र्यष्टसहस्रं तु शताष्टकमथापि वा ॥ २१ ॥ एतत्कृत्वा नृपश्रेष्ठ जन्मनः फलमाप्नुयात् ॥ चतुर्दश्यां
तु वै स्नात्वा पूजां कृत्वा यथाविधि ॥ २२ ॥ पात्रं परीक्ष्य दातव्यमात्मनः श्रेय इच्छता ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति द्वादशाब्दान्यसंशयम् ॥ २३ ॥
दाता स गच्छते तत्र यत्र भोगाः सनातनाः ॥ गुहामध्ये प्रविष्टस्तु लोटयेच्चैव शक्तितः ॥ २४ ॥ नीले गिरौ हि यत्पुण्यं तत्समस्तं लभंति ते ॥
शूलभेदे तु यः कुर्याच्छ्राद्धं पर्वणिपर्वणि ॥ २५ ॥ विशेषाच्चैत्रमासांते तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ केदारे चैव यत्पुण्यं गंगासागरसंगमे ॥ २६ ॥
सितासिते तु यत्पुण्यमन्यतीर्थे विशेषतः ॥ अर्बुदे विद्यते पुण्यं पुण्यं चामरपर्वते ॥ २७ ॥ गयादिसर्वतीर्थानां फलमाप्नोति मानवः ॥ विधि
मंत्रसमायुक्तस्तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ २८ ॥ कुलानां तारयेद्विंशं दशपूर्वान्दशापरान् ॥ दक्षिणस्यां ततो मूर्त्तौ शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ २९ ॥ न्यासं
कृत्वा तु पूर्वोक्तं प्रदद्यादष्टपुष्पिकाम् ॥ शास्त्रोक्तैरष्टभिः पुष्पैर्मानसैः शृणु तद्यथा ॥ ३० ॥ वारिजं सौम्यमाग्नेयं वायव्यं पार्थिवं पुनः ॥
वानस्पत्यं भवेत्षष्ठं प्राजापत्यं तु सप्तमम् ॥ ३१ ॥ अष्टमं शिवपुष्पं स्यादेषां शृणु विनिर्णयम् ॥ वारिजं सलिलं ज्ञेयं सौम्यं मधुघृतं पयः ॥ ३२ ॥
आग्नेयं धूपदीपाद्यं वायव्यं चंदनादिकम् ॥ पार्थिवं कन्दमूलाद्यं वानस्पत्यं फलात्मकम् ॥ ३३ ॥ प्राजापत्यं तु पाठाद्यं शिवपुष्पं तु वासना ॥
अहिंसा प्रथमं पुष्पं पुष्पमिंद्रियनिग्रहः ॥३४॥ तृतीयं तु दया पुष्पं क्षमा पुष्पं चतुर्थकम् ॥ ध्यानपुष्पं तपः पुष्पं ज्ञानपुष्पं तु सप्तमम् ॥ ३५ ॥
सत्यं चैवाष्टमं पुष्पमेभिस्तुष्यंति देवताः ॥ भक्त्या तपस्विनः पूज्या ज्ञानिनश्च नराधिप ॥३६॥ छत्रमावरणं दद्यादुपानद्युगलं तथा ॥ तेन
पूजितमात्रेण पूजिताः पुरुषास्त्रयः ॥ ३७ ॥ स्वर्गलोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ शूलपाणेस्तु भक्त्या वै ज़ाप्यं कुर्वंति ये नराः ॥ ३८ ॥ पंचामृतैः
पंचगव्यैर्यक्षकर्दमकुंकुमैः ॥ समालभेत देवेशं श्रीखंडागुरुचंदनैः ॥ ३९ ॥ नानाविधैश्च ये पुष्पैरर्चां कुर्वंति शूलिनः ॥ निशि जागरणं कुर्युर्
दीपदानं प्रयत्नतः ॥ ४० ॥ धूपनैवेद्यकं दद्यात्पठेत्पौराणिकीं कथाम् ॥ तत्र स्थाने स्थिता भक्त्या जपं कुर्वंति ये नराः ॥ ४१ ॥ श्रीसूक्तं पौरुषं
॥ ५० ॥ सूक्तं पावमानं वृषाकपिम् ॥ वेदोक्तैश्चैव मन्त्रैश्च रौद्रीं वा बहुरूपिणीम् ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणान्पूजयेद्भक्त्या पूजयित्वा प्रणम्य च ॥ नानाविधैर्महाभोगैः ॥२२
शिवलोके महीयते ॥ ४३ ॥ अग्निमीत्यादिजाप्यानि ऋग्वेदी जपते तु यः ॥ रुद्रान्पुरुषसूक्तं च श्लोकाध्यायं च शुक्रियम् ॥ ४४ ॥ इषेत्वा

---

१ चैत्रमासांते—चैत्रकृष्णामावास्यायाम्—इत्यर्थः । २ अग्निमीत्यादिजाप्यानि—अग्निमीळे—इत्यादीनि—ऋक्संहितासूक्तानि—इत्यर्थः ।

दिकमन्त्रौघं ज्योतिर्ब्राह्मणमेव च ॥ गायत्र्यं वै मधु चैव मंडलब्राह्मणानि च ॥ ४५ ॥ एतान्जप्यांस्तु यो भक्त्या यजुर्वेदी जपेद्यदि ॥ देवव्रतं
वामदेव्यं पुरुषर्षभमेव च ॥ ४६ ॥ बृहद्रथंतरं चैव यो जपेद्भक्तितत्परः ॥ स प्रयाति नरः स्थानं यत्र देवो महेश्वरः ॥ ४७ ॥ पादशौचं तथाऽ
भ्यंगं कुरुते योऽत्र भक्तितः ॥ गोदाने चैव यत्पुण्यं लभते नाऽत्र संशयः ॥ ४८ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र मधुना पायसेन च ॥ एकस्मिन्भो
जिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता ॥ ४९ ॥ सुवर्णं रजतं वस्त्रं दद्याद्भक्त्या द्विजोत्तमे ॥ तर्प्पितास्तेन देवाः स्युर्मनुष्याः पितरस्तथा ॥
॥ ५० ॥ चंद्रसूर्यग्रहे भक्त्या स्नानं कुर्वंति ये नराः ॥ देवार्चनं ये च कुर्युर्जपं होमं विशेषतः ॥ दद्याद्दानं यथाशक्ति ब्राह्मणे वेदपारगे ॥
॥ ५१ ॥ अश्वं रथं गजं यानं तुलापुरुषमेव च ॥ शकटं यः प्रदद्याद्वा सप्तधान्यप्रपूरितम् ॥ ५२ ॥ सयोक्त्रं लांगलं दद्याद्युवानौ तु धुरंधरौ ॥
गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्चितम् ॥ ५३ ॥ अपात्रे विदुषा किंचिन्न देयं भूतिमिच्छता ॥ यतोऽसौ सर्वभूतानि दधाति धरणी किल ॥५४॥
ततो विप्राय सा देया सर्वसस्यौघमालिनी ॥ अथाऽन्यच्छृणु राजेंद्र गोदानस्य तु यत्फलम् ॥ ५५॥ यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ मुखं योन्यां प्रदृश्यते॥
तावद्द्यौः पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भं न मुंचति ॥ ५६ ॥ येन केनाप्युपायेन ब्राह्मणे तां समर्प्पयेत् ॥ पृथ्वी दत्ता भवेत्तेन सशैलवनकानना ॥ ५७ ॥
तारयेन्नियतं दत्ता कुलानामेकविंशतिम् ॥ रौप्यखुरीं कांस्यदोहां सवस्त्रां च पयस्विनीम् ॥ ५८ ॥ ये प्रयच्छंति कृतिनो ग्रस्ते सूर्ये निशाकरे ॥
तेषां संख्यां न जानामि पुण्यस्याब्दशतैरपि ॥ ५९ ॥ सर्वस्याऽपि हि दानस्य संख्याऽस्तीह नराधिप ॥ चंद्रसूर्योपरागे च दानसंख्या न विद्यते ॥
॥ ६० ॥ यत्र गौर्दृश्यते राजन्त्सर्वतीर्थानि तत्र हि ॥ तत्र पर्व विजानीयान्नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ६१ ॥ पुनः स्मृत्वा तु तत्तीर्थं यः कुर्याद्गमनं
नरः ॥ अथवा म्रियते योऽत्र रुद्रस्याऽनुचरो भवेत् ॥ ६२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे
रेवाखण्डे शूलभेदे दानधर्मप्रशंसावर्णनंनामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अन्यदाख्यानकं वक्ष्ये पुरा
वृत्तं नराधिप ॥ सकुटुंबो गतः स्वर्गं मुनिर्यत्र महातपाः ॥ १ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ कथं नाकं गतो विप्रः सकुटुंबो महानृषिः ॥
कौतुकं परमं देव कथयस्व मम प्रभो ॥ २ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ चित्रसेन इति ख्यातः काशीराजः पुराऽभवत् ॥ शूरो दाता सुधर्मात्मा सर्व
कामसमृद्धिमान् ॥ ३ ॥ सा पुरी जनसंकीर्णा नाना रत्नोपशोभिता ॥ वाराणसीति विख्याता गंगातीरमुपाश्रिता ॥ ४ ॥ शरच्चंद्रप्रतीकाशा
विद्वज्जनविभूषिता ॥ इन्द्रयष्टिसमाकीर्णा गोपगोकुलसंवृता ॥ ५ ॥ बहुध्वजसमाकीर्णा वेदध्वनिनिनादिता ॥ वणिग्जनैर्बहुविधैः क्रयविक्रयशा

लिनी ॥ ६ ॥ यंत्राऽऽदानैः प्रतोलीभिरुच्चैश्चान्यैः सुशोभिता ॥ देवतायतनैर्दिव्यैराश्रमैर्गहनैर्युता ॥ ७ ॥ नानापुष्पफलै रम्या कदलीखंडमं
डिता ॥ पनसैर्बकुलैस्तालैरशोकैराम्रकैस्तथा ॥८॥ राजवृक्षकपित्थैश्च दाडिमैरुपशोभिता ॥ वेदाध्ययननिर्घोषैः पवित्रीकृतमंगला ॥ ९ ॥ तस्या
उत्तरदिग्भागे आश्रमोऽभूत्सुशोभनः ॥ तन्मंदारवनंनाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १० ॥ बहुमंदारसंयुक्तं तेन मंदारकं विदुः ॥ विप्रो दीर्घतपा
नाम सर्वदा तत्र तिष्ठति ॥ ११ ॥ तपस्तपति सोऽत्यर्थं तेन दीर्घतपाः स्मृतः ॥ स तिष्ठति सपत्नीकः ससुतः सस्नुषस्तथा ॥ १२ ॥ शुश्रूषंति
सदा तस्य पुत्राः पंच प्रयत्नतः ॥ तस्य पुत्रः कनीयांस्तु ऋक्षशृंगो[1] महातपाः ॥ १३ ॥ वेदाऽध्ययनसंपन्नो ब्रह्मचारी गुणान्वितः ॥ योगाभ्यास
रतो नित्यं कंदमूलफलाशनः ॥ १४ ॥ तिष्ठते मृगरूपेण मृगयूथचरस्तदा ॥ दिनांते च दिनांते च मातापित्रोः समीपगः ॥ १५ ॥ अभिवाद
यते नित्यं भक्तिमान्मुनिपुत्रकः ॥ पुनर्गच्छति तत्रैव कानने गिरिगह्वरे ॥ १६ ॥ क्रीडन्बालमृगैः सार्द्धं प्रत्यहं स मुनेः सुतः ॥ कदाचिद्दैवयो
गेन ऋक्षशृंगो ममार सः ॥ १७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे शूल
भेदमाहात्म्ये ऋक्षशृंगचरित्रे दीर्घतपोमुन्याख्यानवर्णनंनाम द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ आश्र
मे वसतस्तस्य स दीर्घतपसो मुनेः ॥ कनीयांस्तनयो देव कथं मृत्युमुपागतः ॥ १ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणुष्वैकमना भूत्वा कथां दिव्यां
महीपते ॥ श्रवणादेव यस्यास्तु मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ २ ॥ काशीराजो महावीर्यो महाबलपराक्रमः ॥ चित्रसेन इति ख्यातो धरण्यां स नराधिप
॥ ३ ॥ तस्य राज्ये सदा धर्मो नाऽधर्मो विद्यते क्वचित् ॥ वेदधर्म्मरतो नित्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ ४ ॥ स्वधर्मनिरतश्चैव युद्धातिथ्यप्रियः
सदा ॥ क्षत्रधर्मं समाश्रित्य भोगान्भुंक्ते स कामतः ॥५॥ कोशस्यांतो न विद्येत हस्त्यश्वरथपत्तिमान् ॥ इतिहासपुराणज्ञैः पंडितैः सह संकथाम्
॥ ६ ॥ कथयन्राजते राजा कैलास इव शंकरः ॥ एवं स पालयन्राज्यं राजा मंत्रिणमब्रवीत् ॥ ७ ॥ मृगयायां गमिष्यामि तिष्ठध्वं राज्यपालने ॥
गम्यतां सचिवैः प्रोक्ते गतोऽसौ वसुधाऽधिपः ॥८॥ अश्वारूढाश्च धावंतो राजानो मंडलाऽधिपाः ॥ छत्रैश्छत्राणि घृष्यंतोऽनुजग्मुः काननं प्रति ॥
॥ ९ ॥ रजस्तत्रोत्थितं भौमं गजवाजिपदाहतम् ॥ तेनैतच्छादितं सर्वं सदिङ्मार्त्तंडमंलम् ॥१०॥ न तत्र दृश्यते सूर्यो न काष्ठा न च चंद्रमाः ॥
पादपाश्चान दृश्यंते गिरिशृंगाणि सर्वतः ॥ ११ ॥ परस्परं न पश्यंति निशार्द्धे वार्षिके[2] यथा ॥ तत्राऽसौ सुमहद्यूथं मृगाणां समलक्ष्यत ॥ १२ ॥

---

[1] शक्षशृंसः—इ० पा० । [2] वार्षिके—वर्षाकाले—इत्यर्थः ।

अधावत्सहितः सर्वैः स राजा राजपुत्रकैः॥ वृंदास्फोटोऽभवत्तेषां शीघ्रं जग्मुर्दिशो दश ॥१३॥ एकमार्गगतो राजा चित्रसेनो महीपतिः ॥ एकाकी स गतस्तत्र यत्र यत्र च ते मृगाः ॥१४॥ प्रविष्टोऽसौ ततो दुर्गं काननं गिरिगह्वरम् ॥ वल्लीगुल्मसमाकीर्णं स्थितो यत्र न लक्ष्यते ॥१५॥ अदृश्यांस्तु मृगान्मत्त्वा दिशो राजा व्यलोकयत् ॥ कां दिशं नु गमिष्यामि क्व मे सैन्यसमागमः ॥ १६ ॥ एवं कष्टं गतो राजा चित्रसेनो नराधिपः ॥ वृक्षच्छायां समाश्रित्य विश्राममकरोन्नृपः ॥ १७ ॥ क्षुत्तृषार्त्तो भ्रमन्दुर्गे कानने गिरिगह्वरे ॥ ततोऽपश्यत्सरो दिव्यं पद्मिनीखंडमंडितम् ॥ ॥ १८ ॥ हंसकारंडवाऽऽकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥ ततो दृष्ट्वा स राजेंद्रः संप्रहृष्टतनूरुहः ॥ १९ ॥ कमलानि गृहीत्वा तु ततः स्नानं समाचरत् ॥ तर्पयित्वा पितृदेवान्मनुष्यांश्च यथाविधि ॥२०॥ अच्छाद्य शतपत्रैश्च पूजयामास शंकरम्॥ ययौ पानीयममलं यथावत्स समाहितः॥२१॥ उत्तीर्य सलिलात्तीरे दृष्ट्वा वृक्षं समीपगम् ॥ उत्तीरयमधः कृत्वोपविष्टो धरणीतले ॥ २२ ॥ चिंतयन्नुपविष्टोऽसौ किमद्य प्रकरोम्यहम् ॥ तत्राऽऽसीनो ददर्शाथ वनोद्देशे मृगान्बहून् ॥२३॥ केचित्पूर्वमुखास्तत्र चापरे दक्षिणामुखाः ॥ वारुण्यभिमुखाः केचित्केचित्कौबेरदिङ्मुखाः ॥२४॥ केचिन्निद्रापराः केचिदूर्ध्वकर्णाः स्थिताः परे ॥ मृगमध्ये स्थितो योगी ऋक्षशृंगो महातपाः ॥२५॥ मृगान्दृष्ट्वा ततो राजा आहारार्थमचिंतयत् ॥ हत्वैतेषु मृगं कंचिद्भक्षयामि यदृच्छया ॥ २६ ॥ स्वस्थावस्थो भविष्यामि मृगमांसस्य भक्षणात् ॥ काशीं प्रति गमिष्यामि मार्गमन्विष्य यत्नतः ॥२७॥ विचिंत्यैवं ततो राजा वृक्षमूलमुपाश्रितः॥ चापं गृह्य कराग्रेण स शरं संदधे ततः॥२८॥ विचिक्षेप शरं तत्र यत्र ते बहवो मृगाः॥ तेषां मध्ये स वै विद्ध ऋक्षशृंगो महातपाः ॥२९॥ जग्मुस्त्रस्तास्तु ते सर्वे शब्दं कृत्वा वनौकसः ॥ स ऋषिः पतितस्तत्र कृष्णकृष्णेति चाब्रवीत् ॥३०॥ हाहा कष्टं कृतं तेन येनाहं घातितोऽधुना ॥ कस्यैषा दुर्मतिर्जाता पापबुद्धेर्ममोपरि ॥ ३१ ॥ मृगमध्ये स्थितश्चाहं न कंचिदुपरोधये ॥ तां वाचं मानुषीं श्रुत्वा स राजा विस्मयान्वितः ॥ ३२ ॥ शीघ्रं गत्वा ततोऽपश्यद्ब्राह्मणं ब्रह्मतेजसा ॥ हाहा कष्टं कृतं मेऽद्य येनासौ घातितो द्विजः ॥ ३३ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥ अकामाद्घातितस्त्वं तु मृगभ्रांत्या मयाऽनघ ॥ गृहीत्वा बहुदारूणि स्वतनुं दाहयाम्यहम् ॥ ३४ ॥ दृष्टादृष्टं तु यत्किंचिन्न समं ब्रह्महत्यया ॥ अन्यथा ब्रह्महत्यायाः शुद्धिर्मे न भविष्यति ॥ ३५ ॥ ॥ ऋक्षशृंग उवाच ॥ ॥ न ते सिद्धिर्भवेत्काचिन्मयि पंचत्वमागते ॥ बह्व्यो हत्या भविष्यंति विनाशे मम सांप्रतम् ॥३६॥ जननी मे पिता वृद्धो भ्रातरश्च तपस्विनः ॥ भ्रातृजाया मरिष्यंति मयि पंचत्वमागते॥३७॥

एता हत्या भविष्यंति कथं शुद्धिर्भवेत्तव ॥ उपायं कथयिष्यामि तं कर्तुं यदि मन्यसे ॥ ३८ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥ उपायः
कथ्यतां मेऽद्य यस्ते मनसि वर्त्तते ॥ करिष्ये तमहं सर्वं यत्नेनापि महामुने ॥ ३९ ॥ ॥ ऋक्षशृंग उवाच ॥ ॥ पृच्छामि त्वां कथं को वा
कुतस्त्वमिह चागतः ॥ ब्रह्मक्षत्रविशां मध्ये को भवानुत शूद्रजः ॥ ४० ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥ नाहं शूद्रोऽस्मि भोस्तात न वैश्यो ब्राह्मणो न
वा ॥ न चांत्यजोऽस्मि विप्रेंद्र क्षत्रियोऽस्मि महामुने ॥ ४१ ॥ धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सर्वसत्त्वहिते रतः ॥ अकामात्पातकं जातं कथं शुद्धिर्भविष्यति
॥ ४२ ॥ ॥ ऋक्षशृंग उवाच ॥ ॥ मां गृहीत्वा आश्रमं गच्छ यत्र तौ पितरौ मम ॥ आवेदयस्व चात्मानं पुत्रघातिनमातुरम् ॥ ४३ ॥ ते
दृष्ट्वा मां करिष्यंति कारुण्यं च तवोपरि ॥ उपायं कथयिष्यंति येन शांतिर्भविष्यति ॥ ४४ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा चित्रसेनो नृपोत्तम ॥
स्कंधे कृत्वा तु तं विप्रं जगामाश्रमसन्निधौ ॥ ४५ ॥ न शक्नोति यदा वोढुं विश्राम्यति पुनःपुनः ॥ तावत्पश्यति तं विप्रं मूर्छितं विकलें
द्रियम् ॥ ४६ ॥ मुमोच चित्रसेनस्तं छायायां वटभूरुहः ॥ वस्त्रं चतुर्गुणं कृत्वा चक्रे वातं मुहुर्मुहुः ॥ ४७ ॥ पश्यतस्तस्य राजेंद्र ऋक्षशृगो
महातपाः ॥ पंचत्वमगमच्छीघ्रं ध्यानयोगेन योगवित् ॥ ४८ ॥ दाहयामास तं विप्रं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ स्नानं कृत्वा स शोकार्त्तो विललाप
मुहुर्मुहुः ॥ ४९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे शूलभेदमाहात्म्ये ऋक्षशृंगस्वर्गगमनवर्णनं
नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ ततश्चानंतरं राजा जगामोद्वेगमुत्तमम् ॥ कथं यामि गृहं त्वद्य वाराणस्यामहं
पुनः॥१॥ब्रह्महत्यासमाविष्टो जुहोम्यग्नौ कलेवरम्॥ अथवा तस्य वाक्येन तं गच्छाम्याश्रमं प्रति ॥२॥ कथयामि यथावृत्तं गत्वा तस्य महामुनेः ॥
एवं संचिंत्य राजासौ जगामाश्रमसन्निधौ॥३॥ऋक्षशृंगस्य चास्थीनि गृहीत्वा स नृपोत्तमः॥दृष्टिमार्गे स्थितस्तस्य महर्षेर्भावितात्मनः॥४॥दीर्घतपा
उवाच ॥ ॥ आगच्छ स्वागतं तेस्तु आसनेत्रोपविश्यताम्॥अर्घं ददाम्यहं येन मधुपर्कं सविष्टरम् ॥५॥ ॥ चित्रसेन उवाच॥ ॥अर्घस्यास्य न योग्योहं
महर्षे नास्मि भाषणे ॥ मृगमध्यस्थितो विप्रस्तव पुत्रो मया हतः ॥ ६ ॥ पुत्रघ्नं विद्धि मां विप्र तीव्रदण्डेन दंडय ॥ मृगभ्रांत्या हतो विप्र ऋक्षशृंगो
महातपाः ॥७॥ इति मत्त्वा मुनिश्रेष्ठ कुरु मे त्वं यथोचितम् ॥ माता तद्वचनं श्रुत्वा गृहान्निष्क्रम्य विह्वला ॥ ८ ॥ हा हताऽस्मीत्युवाचेदं पपात
धरणीतले ॥ विललाप सुदुःखार्ता पुत्रशोकेन पीडिता ॥ ९ ॥ हा हता पुत्रपुत्रेति करुणं कुररी यथा ॥ विललापाऽतुरा माता क्व गतो मां विहाय
वै ॥ मुखं दर्शय चात्मीयं मातरं मां हि मानय ॥ १० ॥ श्रुताऽध्ययनसंपन्नं जपहोमपरायणम् ॥ आगतं त्वां गृहद्वारे कदा द्रक्ष्यामि पुत्रक ॥११॥

लोकोक्त्या श्रूयते चैतच्चंदनं किल शीतलम् ॥ पुत्रगात्रपरिष्वंगश्चन्दनादपि शीतलः ॥ १२ ॥ किं चंदनेन पीयूषबिंदुना किं किमिंदुना ॥ १३ ॥
पुत्रगात्रपरिष्वंगपात्रं गात्रं भवेद्यदि ॥ १४ ॥ परिष्वजितुमिच्छामि त्वामहं पुत्र सुप्रिय ॥ पंचत्वमनुयास्यामि त्वद्विहीनाद्य दुःखिता ॥ १५ ॥
एवं विलपती दीना पुत्रशोकेन पीडिता ॥ मूर्च्छिता विह्वला दीना निपपात महीतले ॥ १६ ॥ भार्यां च पतितां दृष्ट्वा पुत्रशोकेन पीडिताम् ॥
चुकोप स मुनिस्तत्र चित्रसेनाय भूभृते ॥ १७ ॥ ॥ दीर्घतपा उवाच ॥ ॥ याहियाहि महापाप मा मुखं दर्शयस्व मे ॥ किं त्वया घातितो
विप्रो ह्यकामाच्च सुतो मम ॥ १८ ॥ ब्रह्महत्या भविष्यंति बह्वयस्ते वसुधाधिप ॥ सकुटुम्बस्य मे त्वं हि मृत्युरेष उपस्थितः ॥ १९ ॥ एवमुक्त्व
ततो विप्रो विचिन्त्य च पुनःपुनः ॥ परित्यज्य तदा क्रोधं मुनिभावाज्जगाद ह ॥ २० ॥ ॥ दीर्घतपा उवाच ॥ ॥ उद्वेगं त्यज भो वत्सा
दुरुक्तं गदितो मया ॥ पुत्रशोकाभिभूतेन दुःखतप्तेन मानद ॥ २१ ॥ किं करोति नरः प्राज्ञः प्रेर्यमाणः स्वकर्मभिः ॥ प्रागेव हि मनुष्याणां बुद्धिः
कर्मानुसारिणी ॥ २२ ॥ अनेनैव विधानेन पंचत्वं विहितं मम ॥ हत्यास्तव भविष्यंति पूर्वमुक्ता न संशयः ॥ २३ ॥ ब्रह्मक्षत्रविशां मध्ये
शूद्रचण्डालजातिषु ॥ कस्त्वं कथय सत्यं मे कस्माच्च निहतो द्विजः ॥ २४ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥ विज्ञापयामि विप्रर्षे क्षन्तव्यं
ते ममोपरि ॥ नाऽहं विप्रोस्मि वै तात न वैश्यो न च शूद्रजः ॥ २५ ॥ न व्याधश्चांत्यजातो वा क्षत्रियोऽहं महामुने ॥ काशीराजो मृगान्ह
न्तुमागतो वनमुत्तमम् ॥ २६ ॥ भ्रांत्या निपातितो ह्येष मृगरूपधरो मुनिः ॥ इदानीं तव पादांते संश्रितः पातकान्वितः ॥ २७ ॥
किं कर्त्तव्यं मया विप्र उपायं कथयस्व मे ॥ २८ ॥ ॥ दीर्घतपा उवाच ॥ ॥ ब्रह्महत्या न शक्येताप्येका निस्तरितुं प्रभो ॥ दशैका च कथं
शक्यास्ताः शृणुष्व नरेश्वर ॥ २९ ॥ चत्वारो मे सुता राजन्त्सभार्या मातृपूर्वकाः ॥ मया सह न जीवंति ऋक्षशृंगस्य कारणे ॥ ३० ॥ उपायं
शोभनं तात कथयिष्ये शृणुष्व तम् ॥ शक्नोषि यदि तं कर्तुं सुखोपायं नरेश्वर ॥ ३१ ॥ सकुटुम्बं समस्तं मां दाहयित्वाऽनले नृप ॥ अस्थीनि
नर्मदातोये शूलभेदे विनिक्षिप ॥ ३२ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले शूलभेदं हि विश्रुतम् ॥ सर्वपापहरं तीर्थं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥ ३३ ॥ शुचिर्भूत्वा
ममाऽस्थीनि तत्र तीर्थे विनिक्षिप ॥ मोक्ष्यसे सर्वपापैस्त्वं मम वाक्यान्न संशयः ॥ ३४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ आदेशो दीयतां तात करि
ष्यामि न संशयः ॥ समस्तं मेस्ति यत्किंचिद्राज्यं कोशः सुहृत्सुताः ॥ ३५ ॥ तवाऽधीनं महाविप्र प्रयच्छामि प्रसीद मे ॥ परस्परं विवदतोर्विप्र
राज्ञोस्तदा नृप ॥ ३६ ॥ स्फुटित्वा हृदयं शीघ्रं मुनिभार्या मृता तदा ॥ पुत्रशोकसमाविष्टा निर्ज्जीवा पतिता क्षितौ ॥ ३७ ॥ पुत्राश्च मातृशोकेन

सर्वे पंचत्वमागताः॥ स्नुषाश्चैव तदा सर्वा मृताश्च सह भर्तृभिः ॥ ३८ ॥ पंचत्वं च गताः सर्व्वे मुनिमुख्या नृपोत्तम ॥ विप्रानाह्वापयामास ये तत्रा
श्रमवासिनः ॥ ३९ ॥ तेभ्यो निवेदयामास यथावृत्तं नृपोत्तमः॥ स तैस्तदाऽभ्यनुज्ञातः काष्ठान्यादाय यत्नतः ॥ ४० ॥ दाहं संचयनं चक्रे चित्रसे
नो महीपतिः ॥ ऋक्षशृंगादिसर्वेषां गृहीत्वाऽस्थीनि यत्नतः॥ ४१ ॥ याम्याशां प्रस्थितो राजा पादचारी महीपते ॥ न शक्नोति यदा गन्तुं छाया
माश्रित्य तिष्ठति ॥४२॥ विश्रम्य च पुनर्गच्छेद्भाराक्रांतो महीपतिः॥ सचैलं कुरुते स्नानं मुक्त्वाऽस्थीनि पदेपदे ॥४३॥ पिबेज्जलं निराहारः स गच्छ
न्दक्षिणामुखः ॥ अचिरेणैव कालेन संगतो नर्मदातटम् ॥४४॥ आश्रमस्थान्द्विजान्दृष्ट्वा पप्रच्छ पृथिवीपतिः ॥ ४५ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥
कथ्यतां शूलभेदस्य मार्गं मे द्विजसत्तमाः ॥ येन यामि महाभागा स्वकार्यार्थस्य सिद्धये ॥४६॥ ॥मुनय ऊचुः॥ ॥इतः क्रोशांतरादर्वाक्तीर्थं परमशो
भनम्॥नर्मदादक्षिणे कूले ततो द्रक्ष्यसि नाऽन्यथा॥४७॥ऋषिवाक्येन राजाऽसौ शीघ्रं गत्वा नरेश्वरः॥स ददर्श ततः शीघ्रं बहुद्विजसमाकुलम्॥४८॥
बहुद्रुमलताकीर्णं बहुपुष्पोपशोभितम् ॥ ऋक्षसिंहसमाकीर्णं नानाव्रतधरैः शुभैः ॥ ४९ ॥ एकपादास्थिताः केचिदपरे सूर्यदृष्टयः ॥ एकांगुष्ठ
स्थिताः केचिदूर्ध्वबाहुस्थिताः परे ॥ ५० ॥ दिनैकभोजनाः केचित्केचित्कंदफलाशनाः ॥ त्रिरात्रभोजनाः केचित्पराकव्रतिनोऽपरे ॥ ५१ ॥
चांद्रायणरताः केचित्केचित्पक्षोपवासिनः ॥ मासोपवासिनः केचित्केचिदृत्वंतपारणाः ॥ ५२ ॥ योगाभ्यासरताः केचित्केचिद्ध्यायंति तत्पदम् ॥
शीर्णपर्णाशिनः केचित्केचिच्च कटुकाशनाः ॥ ५३ ॥ शैवालभोजनाः केचित्केचिन्मारुतभोजनाः ॥ गार्हस्थ्ये च स्थिताः केचित्केचिच्चैवाऽग्नि
होत्रिणः ॥ ५४ ॥ एवं विधान्द्विजान्दृष्ट्वा जानुभ्यामवनिं गतः ॥ प्रणम्य शिरसा राजन्राजा वचनमब्रवीत् ॥ ५५ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥
कस्मिन्देशे च तत्तीर्थं सत्यं कथयत द्विजाः ॥ येनाऽभिवांछिता सिद्धिः सफला मे भविष्यति ॥ ५६ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ धन्वंतरशतं
गच्छ भृगुतुंगस्य मूर्द्धनि॥ कुण्डं द्रक्ष्यसि तत्पूर्णं विस्तीर्णं पयसा शिवम् ॥५७॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा गतः कुण्डस्य सन्निधौ ॥ दृष्ट्वा चैव तु तत्तीर्थं
भ्रांतिर्जाता नृपस्य वै ॥ ५८ ॥ ततो विस्मयमापन्नश्चिंतयन्वै मुहुर्मुहुः ॥ आकाशस्थं ददर्शाऽसौ सामिषं कुररं नृपः ॥ ५९ ॥ भ्रममाणं गृहीताहिं
वध्यमानं निरामिषैः ॥ परस्परं च युयुधुः सर्वेऽप्यामिषकांक्षया ॥ ६० ॥ हतश्चंचुप्रहारेण स ततः पतितोंऽभसि ॥ शूलेन शूलिना यत्र भूभागो
भेदितः पुरा ॥ ६१ ॥ तत्तीर्थस्य प्रभावेण स सद्यः पुरुषोऽभवत् ॥ विमानस्थं ददर्शाऽसौ पुमांसं दिव्यरूपिणम् ॥ ६२ ॥ गन्धर्वाऽप्सरसो
यक्षास्तं यांतं तुष्टुवुर्दिवि ॥ अप्सरोगीयमाने तु गते सूर्यस्य मूर्द्धनि ॥ चित्रसेनस्ततस्तस्मिन्नाश्चर्यं परमं गतः ॥ ६३ ॥ ऋषिणा कथितं यद्वत्त

द्वत्तीर्थं न संशयः ॥ हृष्टरोमाऽभवद्दृष्ट्वा प्रभावं तीर्थसंभवम् ॥ ६४ ॥ ममाऽद्य दिवसो धन्यो यस्मादत्र समागतः ॥ अस्थीनि भूमौ निक्षिप्य
स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥ ६५ ॥ तिलमिश्रेण तोयेनातर्पयत्पितृदेवताः ॥ गृह्यास्थीनि ततो राजा चिक्षेपांऽतर्जले तदा ॥ ६६ ॥ क्षणमेकं ततो
वीक्ष्य राजोर्द्ध्ववदनः स्थितः ॥ तान्ददर्श पुनः सर्वान्दिव्यरूपधराञ्छुभान् ॥ ६७ ॥ दिव्यवस्त्रैश्च संवीतान्दिव्याभरणभूषितान् ॥ विमानैर्विविधै
र्दिव्यैरप्सरोगणसेवितैः ॥ ६८ ॥ पृथग्भूतांश्च तान्सर्वान्विमानेषु व्यवस्थितान् ॥ उत्पत्तिवत्समालोक्य राजा संहर्षि तोऽभवत् ॥ ६९ ॥ ऋषि
र्विमानमारूढश्चित्रसेनमथाब्रवीत् ॥ भोभोः साधो महाराज चित्रसेन महीपते ॥ ७० ॥ त्वत्प्रसादान्नृपश्रेष्ठ गतिर्दिव्या ममेदृशी ॥ जातेयं यत्त्वया
कार्यं कृतं परमशोभनम् ॥ ७१ ॥ स्वसुतोऽपि न शक्नोति पितॄणां कर्त्तुमीदृशम् ॥ मदीयवचनात्तात निष्पापस्त्वं भविष्यसि ॥ ७२ ॥ फलं
प्राप्स्यसि राजेंद्र कामिकं मनसेप्सितम् ॥ आशीर्वादांस्ततो दत्त्वा चित्रसेनाय धीमते ॥ स्वर्गं जगाम ससुतस्ततो दीर्घतपा मुनिः ॥ ७३ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे दीर्घतपसःस्वर्गारोहणवर्णनंनाम चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥
॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ माहात्म्यं तीर्थजं दृष्ट्वा चित्रसेनो नरेश्वरः ॥ किं चकार क वा वासं किमाहारो बभूव
ह ॥ १ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ भृगुतुंगं समारुह्य ऐशानीं दिशमाश्रितः ॥ तपश्चचार विपुलं कुण्डे तत्र नृपोत्तमः ॥ २ ॥ सर्वान्देवान्हृदि
ध्यात्वा ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ विचिक्षेप यदात्मानं प्रत्यक्षौ रुद्रकेशवौ ॥ करे गृहीत्वा राजानं रुद्रो वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
प्राणत्यागं महाराज मा काले त्वं कृथा वृथा ॥ अद्याप्यसि युवा त्वं वै न युक्तं मरणं तव ॥ ४ ॥ स्वस्थानं गच्छ शीघ्रं त्वं भुक्त्वा भोगान्यथे
प्सितान् ॥ कुरु निष्कण्टकं राज्यं नाके शक्र इवापरः ॥ ५ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥ न राज्यं कामये देव न पुत्रान्न च बांधवान् ॥ न
भार्यां न च कोशं च न गजान्न तुरंगमान् ॥ ६ ॥ मुञ्चमुञ्च महादेव मा विघ्नः क्रियतां मम ॥ स्वर्गप्राप्तिर्ममाऽद्यैव त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ ७ ॥
॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यस्याऽग्रतो भवेद्ब्रह्मा विष्णुः शंभुस्तथैव च ॥ स्वर्गेण तस्य किं कार्यं स गतः किं करिष्यति॥८॥तुष्टा वयं त्रयो देवा वृणीष्व
वरमुत्तमम् ॥ यथेप्सितं महाराज सत्यमेतदसंशयम् ॥ ९ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टास्त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ अद्यप्रभृति
युष्माभिः स्थातव्यमिह सर्वदा ॥ १० ॥ गयाशिरो यथा पुण्यं कृतं युष्माभिरेव च ॥ तथैवेदं प्रकर्त्तव्यं शूलभेदं च पावनम् ॥ ११ ॥ यत्रयत्र स्थिता
यूयं तत्रतत्र वसाम्यहम् ॥ गणानां चैव सर्वेषामाधिपत्यमथाऽस्तु मे ॥ १२ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अद्यप्रभृति तिष्ठामः शूलभेदे नरेश्वर ॥

आवं०खं०५
(रेवाखं०३)
अ० ५५

त्रिकालं हि त्रयो देवाः कलांशेन वसामहे ॥ १३ ॥ नंदिसंज्ञो गणाधीशो भविष्यति भवान्ध्रुवम् ॥ मत्समीपे तु भवत आदौ पूजा भविष्यति ॥
॥ १४ ॥ प्रक्षिप्य तानि चास्थीनि यत्र दीर्घतपा ययौ ॥ सकुटुंबो विमानस्थः स्वर्गतस्त्वं तथा कुरु ॥ १५ ॥ एवं देवा वरं दत्त्वा चित्रसेनाय
पार्थिव ॥ कुंडमूर्द्धनि याम्यायां त्रयो देवास्तदा स्थिताः ॥१६॥ परस्परं वदंत्येवं पुण्यतीर्थमिदं परम् ॥ यथा हि गयाशिरः पुण्यं पूर्वमेव पठ्यते ॥
तथा रेवातटे पुण्यं शूलभेदं न संशयः ॥ १७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ इदं तीर्थं तथा पुण्यं यथा पुण्यं गयाशिरः ॥ सकृत्पिंडोदकेनैव नरो
निर्मलतां व्रजेत् ॥ १८ ॥ एकं गयाशिरो मुक्त्वा सर्वतीर्थानि भूपते ॥ शूलभेदस्य तीर्थस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ १९ ॥ कुंडमुदीच्यां याम्यायां
दशहस्तप्रमाणतः ॥ रौद्रवारुणकाष्ठायां प्रमाणं चैकविंशति ॥ २० ॥ एतत्प्रमाणं तत्तीर्थं पिंडदानादिकर्मसु ॥ नाधर्मनिरता दातुं लभंते
दानमत्र हि ॥ २१ ॥ विष्णुस्तु पितृरूपेण ब्रह्मरूपी पितामहः ॥ प्रपितामहो रुद्रोऽभूदेवं त्रिपुरुषाः स्थिताः ॥ २२ ॥ कदा पश्यति तीर्थं वै कदा
नस्तारयिष्यति ॥ इति प्रतीक्षां कुर्वंति पुत्राणां सततं नृप ॥ शूलभेदे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा शूलधरं सकृत् ॥ २३ ॥ नापुत्रो नाधनो रोगी सप्तजन्मसु
जायते ॥ एकविंशतिं पितुः पक्षे मातुश्चैवैकविंशतिम् ॥ २४ ॥ भार्यापक्षे दशैवेह कुलान्येतानि तारयेत् ॥ शूलभेदवने राजञ्छाकमूलफलैरपि ॥
॥ २५ ॥ एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता ॥ पंचस्थानेषु यः श्राद्धं कुरुते भक्तिमान्नरः ॥२६॥ कुलानि प्रेतभूतानि सर्वाण्यपि हि तारयेत्
॥ द्विजदेवप्रसादेन पितृणां च प्रसादतः ॥२७॥ श्राद्धदो निवसेत्तत्र यत्र देवो महेश्वरः ॥ स्युरात्मघातिनो ये च गोब्राह्मणहनाश्च ये ॥ २८॥
दंष्ट्रिभिर्जलपाते च विद्युत्पातेषु ये मृताः ॥ न येषामग्निसंस्कारो नाशौचं नोदकक्रिया ॥ २९ ॥ तत्र तीर्थे तु यस्तेषां श्राद्धं कुर्वीत भक्तितः ॥
मोक्षावाप्तिर्भवेत्तेषां युगमेकं न संशयः ॥ ३० ॥ अज्ञानाद्यत्कृतं पापं बालभावाच्च यत्कृतम् ॥ तत्सर्वं नाशयेत्पापं स्नानमात्रेण भूपते ॥ ३१ ॥
रजकेन यथा धौतं वस्त्रं भवति निर्मलम् ॥ तथा पापोऽपि तत्तीर्थे स्नातो भवति निर्मलः ॥ ३२ ॥ संन्यासं कुरुते योऽत्र तीर्थे विधिसमन्वितम् ॥
ध्यायन्नित्यं महादेवं स गच्छेत्परमं पदम् ॥ ३३ ॥ क्रीडित्वा स यथाकामं स्वेच्छया शिवमंदिरे ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो जायतेऽसौ शुभे कुले ॥३४॥
रूपवान्सुभगश्चैव सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ राजा वा राजपुत्रो वा धर्माऽऽचारसमन्वितः ॥ ३५ ॥ एतत्ते कथितं राजंस्तीर्थस्य फलमुत्तमम् ॥ यच्छ्रुत्वा
मानवो नित्यं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ३६ ॥ य इदं श्रावयेन्नित्यमाख्यानं द्विजपुंगवान् ॥ श्राद्धे देवकुले वाऽपि पठेत्पर्वणि पर्वणि ॥ ३७ ॥

॥ ५४ ॥

---

१ एकविंशति—एकविंशतिहस्तप्रमाणमित्यर्थः । २ देवमंदिरे—इत्यर्थः ।

गीर्वाणास्तस्य तुष्यंति मनुष्याः पितृभिः सह ॥ पठतां शृण्वतां चैव नश्यते सर्वपातकम् ॥ ३८ ॥ लिखित्वा तीर्थमाहात्म्यं ब्राह्मणेभ्यो ददाति
यः ॥ जातिस्मरत्वं लभते प्राप्नोत्यभिमतं फलम् ॥ ३९ ॥ रुद्रलोके वसेत्तावद्यावदक्षरमन्वितम् ॥ ४० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे शूलभेदमाहात्म्ये काशीराजमोक्षगमनंनाम पचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ अन्यच्च श्रोतुमिच्छामि केन गंगाऽवतारिता ॥ रुद्रशीर्षे स्थिता देवी पुण्या कथमिहाऽऽगता ॥ १ ॥ पुण्या
देवशिलानाम तस्या माहात्म्यमुत्तमम् ॥ एतदाख्याहि मे सर्वं प्रसन्नो यदि शंकर ॥ २ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणुष्वैकमना भूत्वा यथा गंगाऽव
तारिता ॥ देवैः सर्वैर्महाभागा सर्वलोकहिताय वै ॥ ३ ॥ अस्ति विंध्यो नगो नाम याम्याशायां महीपते ॥ गीर्वाणास्तु गताः सर्वे तस्य मूर्ध्नि
नरेश्वर ॥ ४ ॥ तत्र चाह्वानिता गंगा ब्रह्माद्यैरखिलैः सुरैः ॥ अभ्यर्च्येशं जगन्नाथं देवदेवं जगद्गुरुम् ॥ ५ ॥ जटामध्यस्थितां गंगां मोचयस्वेति
भूतले ॥ भास्वंती सा ततो मुक्ता रुद्रेण शिरसा भुवि ॥ ६ ॥ तत्र स्थाने महापुण्या देवैरुत्पादिता स्वयम् ॥ ततो देवनदी जाता सा हिताय
नृणां भुवि ॥ ७ ॥ वसंति ये तटे तस्याः स्नानं कुर्वंति भक्तितः ॥ पिबंति च जलं नित्यं न ते यांति यमालयम् ॥ ८ ॥
यत्र सा पतिता कुंडे शूलभेदे नराधिप ॥ देवनद्याः प्रतीच्यां तु तत्र प्राची सरस्वती ॥ ९ ॥ याम्यायां शूलभेदस्य तत्र तीर्थ
मनुत्तमम् ॥ तत्र देवशिला पुण्या स्वयं देवेन निर्मिता ॥ १० ॥ तत्र स्नात्वा तु यो भक्त्या तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति यावदाभूत
संप्लवम् ॥ ११ ॥ तत्र स्नात्वा तु यो भक्त्या ब्राह्मणान्भोजयेन्नृप ॥ स्वल्पान्नेनापि दत्तेन तस्य चांऽतो न विद्यते ॥ १२ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥
कानि दानानि दत्तानि शस्तानि धरणीतले ॥ यानि दत्त्वा नरो भक्त्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १३ ॥ देवशिलाया माहात्म्यं स्नान
दानादि जं फलम् ॥ व्रतोपवासनियमैर्यत्प्राप्यं तद्वदस्व मे ॥ १४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ आसीत्पुरा महावीर्यश्चेदिनाथो महाबलः ॥ वीरसेन
इति ख्यातो मंडलाधिपतिर्नृप ॥ १५ ॥ राष्ट्रे तस्य रिपुर्नाऽस्ति न व्याधिर्न च तस्कराः ॥ न चाधर्मोऽभवत्तत्र धर्म एव हि सर्वदा ॥ १६ ॥
सदा मुदान्वितो राजा सभार्यो बहुपुत्रकः ॥ एकासीद्दुहिता तस्य सुरूपा गिरिजा यथा ॥ १७ ॥ इष्टा सा पितृमातृभ्यां बंधुवर्गजनस्य च ॥
कृतं वैवाहिकं कर्म काले प्राप्ते यथाविधि ॥ १८ ॥ अनंतरं चेदिपतिर्द्वादशाब्दमखे स्थितः ॥ ततस्तस्यास्तु यो भर्त्ता स मृत्युवशमागतः ॥ १९ ॥

---

१ आह्वानिता–संजातमाह्वानं यस्याः सा–आह्वानिता–तारकादित्वादितच् । आहूता–इत्येवार्थः ।

विधवां तां सुतां दृष्ट्वा राजा शोकसमन्वितः ॥ उवाच वचनं तत्र स्वभार्यां दुःखपीडिताम् ॥ २० ॥ प्रिये दुःखमिदं जातं यावज्जीवं सुदुःसहम् ॥ नैषा रक्षयितुं शक्या रूपयौवनगर्विता ॥ २१ ॥ दूषयेत कुलं क्वाऽपि कथं रक्ष्या हि बालिका ॥ नोपायो विद्यते क्वाऽपि भानुमत्याश्च रक्षणे ॥ परस्परं विवदतोः श्रुत्वा तत्कन्यकाऽब्रवीत् ॥ २२ ॥ ॥ भानुमत्युवाच ॥ ॥ न लज्जामि तवाग्रेऽहं जल्पंती तात कर्हिचित् ॥ सत्यं नोत्पद्यते दोषो मदर्थे ते नराधिप ॥ २३ ॥ अद्यप्रभृत्यहं तात धारयिष्ये न मूर्द्धजान् ॥ स्थूलवस्त्रपटार्द्धं तु धारयिष्यामि ते गृहे ॥ २४ ॥ करिष्यामि व्रतान्याशु पुराणविहितानि च ॥ आत्मानं शोषयिष्यामि तोषयिष्ये जनार्दनम् ॥ २५ ॥ ममैषा वर्त्तते बुद्धिर्यदि त्वं तात मन्यसे ॥ भानुमत्या वचः श्रुत्वा राजा संहर्षितोऽभवत् ॥ २६ ॥ तीर्थयात्रां समुद्दिश्य कोशं दत्त्वा सुपुष्कलम् ॥ विसृज्य पुरुषान्वृद्धान्कृत्वा तस्याः सुरक्षणे ॥ २७ ॥ पुरुषान्त्सायुधांश्चापि ब्राह्मणान्सपुरोहितान् ॥ दासीदासान्पदातींश्च चास्याः संरक्षणक्षमान् ॥ २८ ॥ ततः पितुर्मतेनैव गंगातीरं गता सती ॥ अवगाह्य तटे द्वे तु[1] गंगायाः स नराधिप ॥ २९ ॥ नित्यं संपूज्य सद्विप्रान्गंधमाल्यादिभूषणैः ॥ द्वादशाब्दानि सा तीरे गंगायाः समवस्थिता ॥ ३० ॥ त्यक्त्वा गंगां तदा राज्ञी गता काष्ठां तु दक्षिणाम् ॥ प्राप्ता सा सचिवैः सार्द्धं यत्र रेवा महानदी ॥ ३१ ॥ समाः पंच स्थिता तत्र ॐकारेऽमरकंटके ॥ उदग्याम्येषु तीर्थेषु तीर्थात्तीर्थं जगाम सा ॥ ३२ ॥ स्नात्वास्नात्वाऽऽपूज्य विप्रान्भक्तिपूर्वमतंद्रिता ॥ वारुणीं सा दिशं गत्वा देवनद्याश्च संगमे ॥ ३३ ॥ ददर्श चाऽऽश्रमं पुण्यं मुनिसंघैः समाकुलम् ॥ दृष्ट्वा मुनिसमूहं सा प्रणिपत्येदमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ माहात्म्यमस्य तीर्थस्य नाम चैवाऽस्य कीदृशम् ॥ कथयंतु महाभागाः प्रसादः क्रियतां मम ॥ ३५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ चक्रतीर्थं तु विख्यातं चक्रं दत्तं पुरा हरेः ॥ महेश्वरेण तुष्टेन देवदेवेन शूलिना ॥ ३६ ॥ अत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य जायते नात्र संशयः ॥ ३७ ॥ द्वितीयेऽह्नि ततो गच्छेच्छूलभेदे तपस्विनि ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन स्नानं कुर्याद्यथाविधि ॥ ३८ ॥ जन्मत्रयकृतैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ जलेन तिलमात्रेण प्रदद्यादंजलित्रयम् ॥ ३९ ॥ तृप्यंति पितरस्तस्य द्वादशाब्दान्यसंशयम् ॥ यः श्राद्धं कुरुते भक्त्या श्रोत्रियैर्ब्राह्मणैर्नृप ॥ ४० ॥ वार्धुष्याद्यास्तु वर्ज्यंते पितृणां दत्तमक्षयम् ॥ अपरेह्नि ततो गच्छेत्पुण्यां देवशिलां शुभाम् ॥ ॥ ४१ ॥ वीक्ष्यते जाह्नवी पुण्या देवैरुत्पादिता पुरा ॥ स्नात्वा तत्र जलं दद्यात्तिलमिश्रं नराधिप ॥ ४२ ॥ सकृत्पिंडप्रदानेन

---

[1] द्वे तटे अवगाह्य--इत्यनयोक्त्या--गंगाप्रदक्षिणा कृतेति व्यज्यते ।

मुच्यते ब्रह्महत्यया[1] ॥ एकादश्यामुपोषित्वा पक्षयोरुभयोरपि ॥ ४३ ॥ क्षपांजागरणं[2] कुर्यात्पठेत्पौराणिकीं कथाम् ॥ विष्णुपूजां प्रकुर्वीत पुष्पधूपनिवेदनैः ॥ ४४ ॥ प्रभाते भोजयेद्विप्रान्दानं दद्यात्स्वशक्तितः ॥ चतुर्थेऽह्नि ततो गच्छेद्यत्र प्राची सरस्वती ॥ ४५ ॥ ब्रह्मदेहाद्विनिष्क्रांता पावनार्थं शरीरिणाम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ४६ ॥ श्राद्धं कृत्वा यथान्यायमनिंद्यान्भोजयेद्विजान् ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति द्वादशाब्दान्यसंशयम् ॥ ४७ ॥ सर्वदेवमयं स्थानं सर्वतीर्थमयं तथा ॥ देवकोटिसमाकीर्णं कोटिलिंगोत्तमोत्तमम् ॥ ४८ ॥ त्रिरात्रं कुरुते योऽत्र शुचिः स्नात्वा जितेंद्रियः ॥ पक्षं मासं च षण्मासमब्दमेकं कदाचन ॥ ४९ ॥ न तस्य संभवो मर्त्यें तस्य वासो भवेद्दिवि ॥ नियमस्थो विमुच्येत त्रिजन्मजनितादघात् ॥ ५० ॥ विना पुंसा तु या नारी द्वादशाब्दं शुचिव्रता ॥ तिष्ठते साऽक्षयं कालं रुद्रलोके महीयते ॥ ५१ ॥ मुनीनां वचनं श्रुत्वा मुदा परमया ययौ ॥ ततोऽवगाह्य तत्तीर्थमहर्न्निशमतंद्रिता ॥ ५२ ॥ दृष्ट्वा तीर्थप्रभावं तु पुनर्वचनमब्रवीत् ॥ श्रूयतां वचनं मेऽद्य ब्राह्मणाः सपुरोहिताः ॥ ५३ ॥ न त्यजामीदृशं स्थानं यावज्जीवमहर्निशम् ॥ मात्पितुश्च तथा मातुः कथयध्वमिदं वचः ॥ ५४ ॥ त्वत्कन्या शूलभेदस्था नियता व्रतचारिणी ॥ एवमुक्त्वा स्थिता सा तु तत्र भानुमती :नृप :॥ ५५ ॥ एकांतरोपवासस्था शनैर्मासोपवासिता ॥ देवशिलास्थिता नित्यं दध्यौ सा चक्रपाणिनम् ॥ ५६ ॥ अहर्न्निशं दहेद्धूपं चंदनं च सदीपकम् ॥ पादशौचं स्वयं कृत्वा स्वयं भोजयते द्विजान् ॥ द्वादशाब्दानि सा राज्ञी सुव्रता तत्र संस्थिता ॥ ५७ ॥ ॥ ईश्वर[3] उवाच ॥ ॥ अन्यद्देवशिलायास्तु माहात्म्यं शृणु भूपते ॥ कथयामि महाबाहो सेतिहासं पुरातनम् ॥ ५८ ॥ कश्चिद्वनेचरो व्याधः शबरः सह भार्यया ॥ दुर्भिक्षपीडितस्तत्र आमिषार्थं वनं गतः ॥ ५९ ॥ नापश्यत्पक्षिणस्तत्र न मृगान्न फलानि च ॥ सरस्ततो ददर्शाऽथ पद्मिनीखण्डमंडितम् ॥ ॥ ६० ॥ दृष्ट्वा सरोवरं तत्र शबरी वाक्यमब्रवीत् ॥ कुमुदानि गृहाण त्वं दिव्यान्याहारसिद्धये ॥ ६१ ॥ देवस्य पूजनार्थं तु शूलभेदस्य यत्नतः ॥ विक्रयो भविता तत्र धर्मशीलो जनो यतः ॥ ६२ ॥ भार्याया वचनं श्रुत्वा जग्राह कुमुदानि सः ॥ उत्तीर्णस्तु तटे यावद्दृष्ट्वा

---

[1] सर्वतो भयात्--इ०पा० । [2] क्षपाजागरणं--क्षपायां--रात्रौ--जागरणम्--इत्यर्थः । [3] इतः प्राक्पर्यन्तं भानुमत्यास्तपःस्थितिवृत्तान्तो वर्णितः—एतदग्रेऽपि भानुमतीचारित्रमवशिष्टमेव--मध्ये च तच्चरित्रान्तर्गतं शबरीचरित्रं तावद्वर्णयितुम्--'ईश्वर उवाच—'इति--नूतनविषयारंभकप्रास्ताविकेश्वरोक्तिपूर्वकचरित्रान्तरवर्णनारंभोक्तिश्च । नैतेनेदं विषयान्तरमिति भ्रमितव्यम् । किन्तु प्रक्रान्त एवायं विषयसंवट्टकः—तदुपयोग्येवोत्तरसंदर्भश्चास्ति । अत्र विषयान्तरत्वभ्रान्तिरिव भासते—परं सेतोऽग्रेतनप्रक्रान्तभानुमतीचरित्रसंदर्शनेन निरस्ता स्यादेवेत्यवधेयं सुधीभिः ।

श्रीवृक्षमग्रतः ॥ ६३ ॥ श्रीफलानि गृहीत्वा तु सुपक्कानि विशेषतः ॥ शूलभेदं स संप्राप्तो ददर्श सुबहूञ्जनान् ॥ ६४ ॥ चैत्रमासे सिते पक्षे
एकादश्यां नरधिप ॥ तस्मिन्नहनि नाश्रीयुर्बाला वृद्धास्तथा स्त्रियः ॥ ६५ ॥ मण्डपं ददृशे तत्र कृतं देवशिलोपरि ॥ वस्त्रैः संवेष्टितं दिव्यं
स्रङ्माल्यैरुपशोभितम् ॥६६॥ ऋषयश्चाऽऽगतास्तत्र ये चाऽऽश्रमनिवासिनः ॥ सोपवासाः सनियमाः सर्वे साग्निपरिग्रहाः ॥ ६७ ॥ देवनद्यास्तटे
रम्ये मुनिसंघैः समाकुले ॥ आगच्छद्भिर्नृपश्रेष्ठ मार्गस्तत्र न लभ्यते ॥ ६८ ॥ दृष्ट्वा जनपदं तत्र तां भार्यां शबरोऽब्रवीत् ॥ गच्छ पृच्छस्व कमपि
किमद्य स्नानकारणम् ॥ ६९ ॥ पर्वाणि यानि श्रूयंते किंस्वित्सूर्येन्दुसंप्लुवः ॥ अयनं किं भवेदद्य किं वाऽक्षयतृतीयका ॥ ७० ॥ ततः स्वभर्तु
र्वचनाच्छबरी प्रस्थिता तदा ॥ पप्रच्छ नारीं दृष्ट्वाऽग्रे दत्त्वाग्रे कमले शुभे ॥ ७१ ॥ तिथिरद्यैव का प्रोक्ता किं पर्व कथयस्व मे ॥ किमयं स्नाति
लोकोऽयं किं वा स्नानस्य कारणम् ॥ ७२ ॥ ॥ नार्युवाच ॥ ॥ अद्य चैकादशी पुण्या सर्वपापक्षयंकरी ॥ उपोषिता सकृद्येन नाकप्राप्तिं करोति
सा ॥ ७३ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा शबरी शबराय वै ॥ कथयामास चाव्यग्रा स्त्रीवाक्यं नृपसत्तम ॥ ७४ ॥ अद्य त्वेकादशी पुण्या
बालवृद्धैरुपोषिता ॥ मदनैकादशीनाम सर्वपापक्षयंकरी ॥ ७५ ॥ नियता श्रूयते तत्र राजपुत्री सुशोभना ॥ व्रतस्था नियताहारा नाम्ना
भानुमती सती ॥ ७६ ॥ नैतयासदृशी काचित्त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ दृश्यते सा वरारोहा ह्यवतीर्णा महीतले ॥ ७७ ॥ भार्याया वचनं श्रुत्वा
शबरस्तां जगाद ह ॥ कमलानि यथालाभं दत्त्वा भुंक्ष्व हि सत्वरम् ॥ ७८ ॥ ममैषा वर्त्तते बुद्धिर्न भोक्तव्यं मया ध्रुवम् ॥ न मयोपार्जितं
भद्रे पापबुद्धया शुभं क्वचित् ॥ ७९ ॥ ॥ शबर्युवाच ॥ ॥ न पूर्वं तु मया भुक्तं कस्मिंश्चैव तु वासरे ॥ भुक्तशेषं मया भुक्तं
यावत्कालं स्मराम्यहम् ॥ ८० ॥ भार्याया निश्चयं ज्ञात्वा स्नानं कर्तुं जगाम ह ॥ अर्धोत्तरीयवस्त्रेण स्नानं कृत्वा तु भक्तितः ॥
॥ ८१ ॥ सर्वान्देवान्नमस्कृत्य गतो देवशिलां प्रति ॥ तस्थौ स शंकमानोऽपि नमस्कृत्य जनार्द्दनम् ॥ ८२ ॥ यस्यास्तु कुमुदे दत्ते तया राज्ञ्यै
निवेदितम् ॥ तद्दृष्ट्वा पद्मयुगलं तां दासीं साऽब्रवीत्तदा ॥ ८३ ॥ कुत्र पद्मद्वयं लब्धं कथ्यतामग्रतो मम ॥ शीघ्रं तत्रैव गत्वा च पद्मानानय[1] चाप
रान् ॥ ८४ ॥ धान्येन वसुना वाऽपि कमलानि समानय ॥ भानुमत्या वचः श्रुत्वा गता सा शबरं प्रति ॥ ८५ ॥ श्रीफलानि च पुष्पाणि बहू
न्यन्यानि देहि मे ॥ ८६ ॥ ॥ शबर्युवाच ॥ ॥ श्रीफलानि सपुष्पाणि दास्यामि च विशेषतः ॥ न लोभो न स्पृहा मेऽस्ति गत्वा राज्ञीं

---

[1] 'वा पुंसि पद्मम्' इत्यमरात् 'पद्म' शब्दस्य पुंस्त्वमपि ।

निवेदय ॥ ८७ ॥ तया च सत्वरं गत्वा यथावृत्तं निवेदितम् ॥ शबर्युक्तं पुरस्तस्याः सविस्तरपरं वचः ॥ ८८ ॥ तस्यास्तु वचनं श्रुत्वा राज्ञी तत्र स्वयं गता ॥ उवाच शबरीं प्रीत्या देहि पद्मानि मूल्यतः ॥ ८९ ॥ ॥ शबर्युवाच ॥ ॥ न मूल्यं कामये देवि फलपुष्पसमुद्भवम् ॥ श्रीफलानि च पुष्पाणि यथेष्टं मम गृह्यताम् ॥ ९० ॥ अर्चां कुरु यथान्यायं वासुदेवे जगत्पतौ ॥ ९१ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ विना मूल्यं न गृह्णामि कमलानि तवाऽधुना ॥ धान्यस्य खारिकामेकां ददामि प्रतिगृह्यताम् ॥ ९२ ॥ दश विंशत्यथ त्रिंशच्चत्वारिंशदथाऽपि वा ॥ गृहाण वा खारिशतं दुर्भिक्षांभोधिमुत्तर ॥ ९३ ॥ वसुरत्नं सुवर्णं च अन्यत्ते यदभीप्सितम् ॥ तत्सर्वं संप्रदास्यामि कमलार्थे न संशयः ॥ ९४ ॥ ॥ शबर्युवाच ॥ ॥ नाहारं चिंतयाम्यद्य मुक्त्वा देवं वरानने ॥ देवकार्यं विना भद्रे नान्या बुद्धिः प्रवर्त्तते ॥ ९५ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ न त्वयाऽन्नं परित्याज्यं सर्वमन्ने प्रतिष्ठितम् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ममान्नं प्रतिगृह्यताम् ॥ ९६ ॥ तपस्विनो महाभागा ये चाऽरण्यनिवासिनः ॥ गृहस्थद्वारि ते सर्वे याचंतेऽन्नमतंद्रिताः ॥ ९७ ॥ ॥ शबर्युवाच ॥ ॥ निषेधश्च कृतः पूर्वं सर्व्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ सत्येन तपते सूर्यः सत्येन ज्वलतेऽनलः ॥ ९८ ॥ सत्येन तिष्ठत्युदधिर्वायुः सत्येन वाति हि ॥ सत्येन पच्यते सस्यं गावः क्षीरं स्रवंति च ॥ ९९ ॥ सत्याधारमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्यं सत्येन पालयेत् ॥ १०० ॥ देवकार्यं तु मे मुक्त्वा नाऽन्या बुद्धिः प्रवर्त्तते ॥ गृहाण राज्ञि पुष्पाणि कुरु पूजां गदाभृतः ॥ १०१ ॥ श्रूयते द्विजवाक्यैस्तु न दोषो विद्यते क्वचित् ॥ कुशाः शाकं पयो मत्स्या गंधाः पुष्पाक्षता दधि ॥ मांसं शय्यासनं धानाः प्रत्याख्येया न वारि च ॥ १०२ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ आरामोपहृतं पुष्पमारण्यं पुष्पमेव च ॥ क्रीतं प्रतिग्रहे लब्धं पुष्पमेवं चतुर्विधम् ॥ १०३ ॥ उत्तमं पुष्पमारण्यं गृहीतं स्वयमेव च ॥ मध्यमं फलमारामे त्वधमं क्रीतमेव च ॥ प्रतिग्रहेण यल्लब्धं निष्फलं तद्विदुर्बुधाः ॥ ॥ १०४ ॥ ॥ पुरोहित उवाच ॥ ॥ गृहाण राज्ञि पुष्पाणि कुरु पूजां गदाभृतः ॥ उपकारः प्रकर्त्तव्यो व्यपदेशेन कर्हिचित् ॥ १०५ ॥ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ श्रीफलानि सपद्मानि दत्तानि शबरेण[1] तु ॥ गृहीत्वा तानि राज्ञी सा पूजां चक्रे सुशोभनाम् ॥ १०६ ॥ क्षपाजागरणं चक्रे श्रुत्वा पौराणिकीं कथाम् ॥ शबरस्तु ततो भार्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १०७ ॥ दीपार्थं गृह्यतां स्नेहो यथालाभेन सुन्दरि ॥ कृत्वा दीपं ततस्तौ तु कृत्वा पूजां हरेः शुभाम् ॥ १०८ ॥ चक्रतुर्जागरं रात्रौ ध्यायन्तो धरणीधरम् ॥ ततः प्रभातसमये दृष्ट्वा स्नानोत्सुकं जनम् ॥ १०९ ॥

---

[1] शबरेण—तस्याः शबर्याः पत्या । तयोस्तदानीं सहधर्मचारित्वमासीदेवातः शबर्याः शबरस्य च—फलपुष्पसमर्पणे समानमेव साहाय्यं बोद्धव्यम् ।

स्नाति वै शूलभेदे तु देवनद्यां तथाऽपरे ॥ सरस्वत्यां नराः केचिन्मार्कंडस्य ह्रदेऽपरे ॥ ११० ॥ चक्रतीर्थं गताश्चक्रुः स्नानं केचिद्विधानतः ॥
शुचयस्ते जनाः सर्व्वे स्नात्वा देवशिलोपरि ॥ १११ ॥ श्राद्धं चक्रुः प्रयत्नेन श्रद्धया पूतचेतसा ॥ तान्दृष्ट्वा शबरो बिल्वैः पिंडांश्चक्रे
प्रयत्नतः ॥ ११२ ॥ भानुमत्या तथा भर्त्तुः पिंडनिर्वपणं कृतम् ॥ अनिंद्या भोजिता विप्रा दंभवार्धुष्यवर्जिताः ॥ ११३ ॥ हविष्यान्नैस्तथा दध्ना
शर्करामधुसर्पिषा ॥ पायसेन तु गव्येन कृतान्नेन विशेषतः ॥ ११४ ॥ भोजयित्वा तथा राज्ञी ददौ दानं यथाविधि ॥ पादुकोपानहौ छत्रं
शय्यां गोवृषमेव च ॥ ११५ ॥ विविधानि च दानानि हेमरत्नधनानि च ॥ चक्रतीर्थे महाराज कपिलां यः प्रयच्छति ॥ पृथ्वी तेन भवेद्दत्ता
सशैलवनकानना ॥ ११६ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ यानियानि च दत्तानि शस्तानि जगतीपतेः ॥ तानि सर्वाणि देवेश कथयस्व प्रसादतः ॥
॥ ११७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ तिलप्रदः प्रजामिष्टां दीपदश्चक्षुरुत्तमम् ॥ भूमिदः स्वर्गमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः ॥ ११८ ॥ गृहदो रोगरहितो
रूप्यदो रूपवान्भवेत् ॥ वासोदश्चंद्रसालोक्यमर्कसायुज्यमश्वदः॥ ११९ ॥ वृषदस्तु श्रियं पुष्टां गोदाता च त्रिविष्टपम् ॥ यानशय्याप्रदो भार्यामैश्वर्यमभयप्रदः ॥ १२० ॥ धान्यदः शाश्वतं सौख्यं ब्रह्मदो ब्रह्म शाश्वतम् ॥ वार्यन्नपृथिवीवासस्तिलकांचनसर्पिषाम् ॥ १२१ ॥ सर्वेषामेव दानानां
ब्रह्मदानं[1] विशिष्यते ॥ येनयेन हि भावेन यद्यद्दानं प्रयच्छति ॥ १२२ ॥ तेनतेन स भावेन प्राप्नोति प्रतिपूजितम् ॥ दृष्ट्वा दानानि सर्वाणि राज्ञी
दत्तानि यानि च ॥ १२३ ॥ उवाच शबरो भार्यां यत्तच्छृणु नरेश्वर ॥ पुराणं पठितं भद्रे ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ १२४ ॥ श्रुतं च तन्मया सर्वं दानधर्मफलं शुभम् ॥ पूर्वजन्मार्जितं पापं स्नानदानव्रतादिभिः ॥ १२५ ॥ शरीरं दुस्त्यजं मुक्त्वा लभते गतिमुत्तमाम् ॥ संसारसागराद्भीतः सत्यं भद्रे
वदामि ते ॥ १२६ ॥ अनेकानि च पापानि कृतानि बहुशो मया ॥ घातिता जंतवो भद्रे निर्दग्धाः पर्वताः सदा ॥ १२७ ॥ तेन पापेन
दग्धोऽहं दारिद्र्यं न निवर्त्तते ॥ तीर्थावगाहनं पूर्वं पापेन न कृतं मया ॥ १२८ ॥ तेनाऽहं दुःखितो भद्रे दारिद्र्यमनिवर्त्तकम् ॥ मातुर्गृहं प्रयाहि
[2]त्वं त्यज स्नेहं ममोपरि ॥ नगशृंगं समारुह्य मोक्तुमिच्छाम्यहं तनुम् ॥१२९॥ ॥ शबर्युवाच ॥ मात्रा पित्रा न मे कार्यं नाऽपि स्वजनबांधवैः ॥
या गतिस्तव जीवेश सा ममापि भविष्यति ॥ १३० ॥ न स्त्रीणामीदृशो धर्मो विना भर्त्रा स्वजीवितम् ॥ श्रूयंते बहवो दोषा धर्मशास्त्रेष्वनेकधा
॥१३१॥ पारणं कुरु भोजेंद्र व्रतं येन न नश्यति ॥ यत्तेऽभिवांछितं किंचिद्विष्णवे कर्त्तुमर्हसि ॥१३२॥ भार्याया वचनं श्रुत्वा मुमुदेश बरस्ततः ॥

---

[1] ब्रह्मदानम्—विद्यादानम्—इत्यर्थः । मनुस्मृतावपि—"सर्वेषामेव दानानां ब्रह्मदानं प्रशस्यते'—इत्युक्तम् । [2] च प्राप्तोऽस्मि—इति शेषः ।

गृहीत्वा श्रीफलं शीघ्रं होमं कृत्वा यथाविधि ॥१३३॥ सर्वदेवान्नमस्कृत्य भुक्तोऽपि च तया सह ॥ चैत्र्यां तु विषुवं ज्ञात्वा तस्थौ तत्र दिनत्रयम्॥ १३४॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे व्याधवाक्योपदेशकथनपूर्वकदानादिफलवर्णनंनाम षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ भानुमती द्विजान्भोज्य बुभुजे भुक्तशेषतः ॥ भुक्त्वा सुसुखमास्थाय तदन्नं परिणाम्य च ॥ १ ॥ त्रयोदश्यां ततो गत्वा मदनाख्यतिथौ तदा ॥ मार्कंडस्य ह्रदे स्नात्वाऽऽनर्च्य देवं गुहाशयम् ॥ २ ॥ कृतोपवासनियमा स्नापयित्वा महेश्वरम् ॥ पञ्चामृतसुगन्धेन धूपदीपनिवेदनैः ॥ ३ ॥ आर्चयद्विविधैः पुष्पैर्नैवेद्यैश्च सुशोभनैः ॥ क्षपाजागरणं कृत्वा श्रुत्वा पौराणिकीं कथाम् ॥ ४ ॥ नृत्यगीतैस्तथा स्तोत्रैर्दध्यौ देवं महेश्वरम् ॥ अन्नं विस्तारितं सर्वं देवस्याऽग्रे यथाविधि ॥ ५ ॥ चातुर्वर्ण्यसुताः सर्वे भोजिताः सपरिच्छदाः ॥ चतुर्दश्यां दिनं यावत्संपूज्य वृषभध्वजम् ॥ ६ ॥ शंखवादित्रभेरीभिः पटहध्वनिनादितम् ॥ क्षपाजागरणं कृत्वा प्रभूतजनसंकुलम् ॥ ७ ॥ नृत्यगीतैस्तथा स्तोत्रैः प्रेरिता सा निशा तदा ॥ प्रभाते भोजिता विप्राः पायसैर्मधुसर्पिषा ॥ ८ ॥ दत्त्वा दानानि विप्रेभ्यः शक्त्या विप्रानुसारतः[1] ॥ अर्चयित्वा महापुष्पैः सुगन्धैर्मदनेन च ॥ ९ ॥ विचित्रैः सूक्ष्मवस्त्रैश्च देवः संपूज्य वेष्टितः ॥ स्रग्दामलंबमानैश्च वहुदीपसमुज्वलैः ॥ १० ॥ पक्वान्नैर्विविधैर्भक्ष्यैः सुवृत्तैर्मोदकादिभिः ॥ ततस्ते ब्राह्मणाः सर्व्वे वेदाध्ययनतत्पराः ॥ ११ ॥ तत्पर्व कीर्त्तयांचक्रुः पद्मकं नाम नामतः ॥ आदित्यस्य दिनं त्वद्य तिथिः पञ्चदशी तथा ॥ १२ ॥ त्वाष्ट्रमेव च नक्षत्रं संक्रांतिर्विषुवन्त्तथा ॥ व्यतीपातस्तथा योगः करणं विष्टिरेव च ॥ १३ ॥ पद्मकंनाम पर्वैतदयनादिचतुर्गुणम् ॥ अत्र दत्तं हुतं जप्तं सर्वं भवति चाऽक्षयम् ॥ १४ ॥ ते द्विजा भानुमत्याऽथ शूलभेदं गताः सह ॥ ददृशुः शबरं कुण्डे भार्यया सह संस्थितम् ॥ १५ ॥ ऐशानीं स दिशं गत्वा पर्वते भृगुमूर्द्धनि ॥ पतितुं च समारूढो भार्यया सह पार्थिव॥ ॥ १६ ॥ ॥ भानुमत्युवाच ॥ ॥ तिष्ठतिष्ठ महासत्त्व शृणुष्व वचनं मम ॥ किमर्थं त्यजसि प्राणानद्यापि च युवा भवान् ॥ १७ ॥ कः सन्तापः क उद्वेगः किं दुःखं व्याधिरेव च ॥ शिशुः संदृश्यसेऽद्यापि कारणं कथ्यतामिदम् ॥ १८ ॥ ॥ शबर उवाच ॥ ॥ कारणं नास्ति[2] मे किंचिन्न दुःखं किंचिदेव तु ॥ संसारभयभीतोऽहं नान्या बुद्धिः प्रवर्त्तते ॥ १९ ॥ दुःखेन लभ्यते यस्मान्मानुष्यं जन्म भाग्यतः ॥ मानुष्यं जन्म चासाद्य यो न धर्मं समाचरेत् ॥ २० ॥ स गच्छेन्निरयं घोरमात्मदोषेण सुन्दरि ॥ तस्मात्पतितुमिच्छामि तीर्थेऽस्मिन्पापानाशने ॥ २१ ॥

---

१ विप्रानुसारतः–विप्राणां विद्वत्त्वाविद्वत्वादिविचारानुसारेण वहुद्रव्याल्पद्रव्यदानानि दत्त्वा–इत्यर्थः । २ चास्ति मे मतिः–इ० पा० ।

राज्ञ्युवाच ॥ अद्यापि वर्त्तते कालो धर्मस्योपार्जने तव ॥ कृतापकृतकर्मा वै व्रतदानैर्विशुद्ध्यति ॥ २२ ॥ अहं दास्यामि धान्यं वा
वासांसि द्रविणं बहु ॥ नित्यमाचर धर्मं त्वं ध्यायन्नित्यं महेश्वरम् ॥ २३ ॥ ॥ शबर उवाच ॥ नैवाहं कामये वित्तं न धान्यं वस्त्रमेव च
यो यस्यैवान्नमश्नाति स तस्याऽश्नाति किल्बिषम् ॥ २४ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ कंदमूलफलाहारो भ्रमित्वा भैक्ष्यमुत्तमम् ॥ अवगाह्य सुतीर्थानि
सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २५ ॥ ततो विमुक्तपापस्तु यत्किंचित्कुरुते शुचिः ॥ कर्मणा तेन पूतस्त्वं सद्गतिं प्राप्स्यसि ध्रुवम् ॥ २६ ॥ ॥ शबर
उवाच ॥ ॥ अन्नमद्य मया त्यक्तं प्राणेभ्योऽपि महत्तरम् ॥ सत्यं न लोपये देवि निश्चिताऽत्र मतिर्मम ॥ २७ ॥ प्रसादः क्रियतां देवि क्षमस्वा
ऽद्य जनैः सह ॥ [1]अर्धोत्तरीयवस्त्रेण संयम्यात्मानमुद्यतः ॥ २८ ॥ भार्यया सहितो व्याधो हरिं ध्यात्वा पपात ह ॥ नगार्द्धात्पतितो यावद्गतजीवो
नराधिप ॥२९॥ चूर्णीभूतौ हि तौ दृष्ट्वा कुंडस्योपरि भूमिप ॥ त्रिमुहूर्त्ते गते काले शबरो भार्यया सह ॥३० ॥ दिव्यं विमानमारूढो गतश्चानुत्तमां
गतिम् ॥३१॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे व्याधस्वर्गगमनवर्णनंनाम सप्तपंचाशत्तमो
ऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ अथातो देवदेवेश भानुमत्यकरोच्च किम् ॥ एष मे संशयो देव कथयस्व प्रसादतः
॥ १ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ चिंतयित्वा मुहूर्त्तं सा गता कुंडस्य सन्निधौ ॥ दृष्ट्वा कुंडस्य माहात्म्यं राज्ञी हर्षेण पूरिता ॥ २ ॥ विप्रान्बहू
न्समाहूय पूजयामास तत्क्षणात् ॥ दत्त्वा तु विधिवद्दानं ब्राह्मणेभ्यो नृपात्मज ॥ ३ ॥ निश्चयं परमं कृत्वा स्थिता शांतेन चेतसा ॥
ततः संपूज्य विधिवत्पितृन्देवान्नराधिप ॥ ४ ॥ क्षपयित्वा पक्षमेकं मधुमासस्य सा स्थिता ॥ [2]अमावास्यां ततो राज्ञी गता पर्वत
सन्निधौ ॥ ५ ॥ नगशृंगं समारुह्य कृत्वा मुकुलितौ करौ ॥ विज्ञाप्य ब्राह्मणान्सर्वानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ मम माता पिता भ्राता ये
चान्ये सखिबांधवाः ॥ क्षमापयित्वा सर्वांस्तान्वचनं मम कथ्यताम् ॥ ७ ॥ त्वत्पुत्री शूलभेदे तु तपः कृत्वा स्वशक्तितः ॥ विसृज्य चैव
सात्मानं तस्मिंस्तीर्थे दिवं ययौ ॥ ८ ॥ ॥ [3]ब्राह्मणा ऊचुः ॥ ॥ संदेशं कथयिष्यामस्त्वयोक्तं शोभनव्रते ॥ मातापितृभ्यां सुश्रोणि मा
तेऽभूदत्र संशयः ॥ ९ ॥ ततो विसृज्य ताँल्लोकान्स्थिताः पर्वतमूर्द्धनि ॥ अर्धोत्तरीयवस्त्रेण गाढं बद्ध्वा पुनःपुनः ॥ १० ॥ ततश्चिक्षेप साऽऽत्मान
मेकचित्ता नराधिप ॥ नगार्द्धे पतिता यावत्तावद्दृष्टाः सुरांगनाः ॥ ११ ॥ भोभो वत्से महाभागे भानुमत्यतितापसि ॥ दिव्यं विमानमारुह्य कैलासं

---

[1] इत्युक्त्वा—इति शेषः । [2] 'अमावस्यात्वमावस्या अमावासी त्वमावसी'--इति कोशादमावासीशब्दः—अमावास्यादिने—इत्यर्थः । [3] दिव्या ऊचुः—इ० पा० ।

प्रति गम्यताम् ॥ १२ ॥ ततः सा पश्यतां तेषां जनानां त्रिदिवं गता ॥ १३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इति ते कथितः सर्वः शूलभेदस्य
विस्तरः ॥ यः श्रुतः शंकरात्पूर्वमृषिदेवसमागमे ॥ १४ ॥ य इदं पठते भक्त्या तीर्थे देवकुलेऽपि वा ॥ स मुच्यते महापापादपि जन्मशतार्जितात् ॥
॥ १५ ॥ ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ गोघाती स्त्रीविघाती च देवब्रह्मस्वहारकः ॥ १६ ॥ स्वामिद्रोही मित्रघाती तथा विश्वास
घातकः ॥ परन्यासापहारी च परनिक्षेपलोपकः ॥ १७ ॥ रसभेदी तुलाभेदी तथा वार्द्धुषिकस्तु यः ॥ यः कन्याविघ्नकर्त्ता च तथा विक्रयका
रकः ॥ १८ ॥ परभार्या भ्रातृभार्या गौः स्नुषा कन्यका तथा ॥ अभिगामी[1] परद्वेषी तथा धर्मप्रदूषकः ॥१९॥ मुच्यंते सर्व एवैते शूलभेदप्रभावतः ॥
॥ २० ॥ य इदं श्रावयेच्छ्राद्धे विप्राणां भुंजतां नृप ॥ मुदं प्रयांति संहृष्टाः पितरस्तस्य सर्वशः ॥ २१ ॥ यश्चेदं शृणुयाद्भक्त्या पठ्यमानं नरो
वशी ॥ स मुक्तः सर्वपापेभ्यः सर्वकल्याणभाग्भवेत् ॥ २२ ॥ इदं यशस्यमायुष्यमिदं पावनमुत्तमम् ॥ पठतां शृण्वतां नृणामायुःकीर्त्तिविवर्द्धनम् ॥
॥ २३ ॥ इति कथितमिदं ते शूलभेदस्य पुण्यं महिमं[2] न हि मनुष्यैः श्रूयते यत्सपापैः ॥ मदनरिपुतटिन्या याम्यकूलस्थितस्य प्रबलदुरितकंदो
च्छेदकुद्दालकल्पम् ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे शूलभेदतीर्थमाहात्म्यवर्णनं
नामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ छ ॥ शूलभेदमाहात्म्यं समाप्तम् ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय[3] उवाच ॥ ॥ ततः पुष्करिणीं गच्छेत्सर्वपाप
प्रणाशिनीम् ॥ श्रुते यस्याः प्रभावे तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ रेवाया उत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ यत्राऽस्ते सर्वदा देवो वेदमूर्त्तिर्दिवाकरः
॥ २ ॥ कुरुक्षेत्रं यथा पुण्यं सार्वकामिकमुत्तमम् ॥ इदं तीर्थं तथा पुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ३ ॥ कुरुक्षेत्रे यथा वृद्धिर्दानस्य जगतीपते ॥ पुष्क
रिण्यां तथा दानं वर्द्धते नाऽत्र संशयः ॥ ४ ॥ यवमेकं तु यो दद्यात्सौवर्णं मस्तके नृप ॥ पुष्करिण्यां तथा स्थानं यथा स्थानं नरे स्मृतम् ॥ ५ ॥
सूर्यग्रहे तु यः स्नात्वा दद्याद्दानं यथाविधि ॥ हस्त्यश्वरथरत्नादि गृहं गाश्च युगंधरान् ॥ ६ ॥ सुवर्णं रजतं वाऽपि ब्राह्मणेभ्यो ददाति यः ॥ त्रयोदश
दिनं यावत्त्रयोदशगुणं भवेत् ॥ ७ ॥ तिलमिश्रेण तोयेन तर्प्पयेत्पितृदेवताः ॥ द्वादशाब्दे भवेत्प्रीतिस्तत्र तीर्थे महीपते ॥ ८ ॥ यस्तत्र कुरुते
श्राद्धं पायसैर्मधुसर्पिषा ॥ श्राद्धदो लभते स्वर्गं पितृणां दत्तमक्षयम् ॥ ९ ॥ अक्षतैर्बदरैर्बिल्वैरिंगुदैर्वा तिलैः सह ॥ अक्षयं फलमाप्नोति तस्मिंस्तीर्थे
न संशयः ॥ १० ॥ तत्र स्नात्वा तु यो देवं पूजयेच्च दिवाकरम् ॥ आदित्यहृदयं जप्त्वा पुनरादित्यमर्चयेत् ॥ स गच्छेत्परमं लोकं त्रिदशैरपि वंदि

---

[1] मा—एतासु—इति शेषः । एतासु—परभार्यादिषु--अभिगामी मैथुनकृत् इत्यर्थः । [2] महिम--नपुंसकत्वमार्षम् महिम--माहात्म्यम् । [3] श्रीभगवानुवाच--इ० पा० ।

तम् ॥ ११ ॥ ऋचमेकां जपेद्यस्तु यजुर्वा साम एव च ॥ स समग्रस्य वेदस्य फलमाप्नोति वै नृप ॥ १२ ॥ यस्त्र्यक्षरं जपेन्मंत्रं ध्यायमानो दिवाक
रम् ॥ आदित्यहृदयं जप्त्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १३ ॥ यस्तत्र विधिवत्प्राणांस्त्यजते नृपसत्तम ॥ स गच्छेत्परमं स्थानं यत्र देवो दिवाकरः ॥
॥ १४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखंडे पुष्करिण्यामादित्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोन
षष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भूयोप्यहं प्रवक्ष्यामि आदित्येश्वरमुत्तमम् ॥ सर्वदुःखहरं पार्थ सर्ववि
घ्नविनाशनम् ॥ १ ॥ आयुःश्रीवर्द्धनं नित्यं पुत्रदं स्वर्गदं शिवम् ॥ यस्य तीर्थस्य चाऽन्यानि तीर्थानि कुरुनंदन ॥ २ ॥ नालभंत श्रियं नाके
मर्त्त्ये पातालगोचरे ॥ कुरुक्षेत्रं गया गंगा नैमिषं पुष्करं तथा ॥ ३ ॥ वाराणसी च केदारं प्रयागं रुद्रनंदनम् ॥ महाकालं सह
स्राक्षं शुक्लतीर्थं नृपोत्तम ॥ ४ ॥ रवितीर्थस्य सर्वाणि कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ रवितीर्थे हि यद्वृत्तं तच्छृणुष्व नृपोत्तम ॥ ५ ॥
स्नेहात्ते कथयिष्यामि वार्द्धकेनातिपीडितः ॥ शृण्वंतु ऋषयः सर्वे तपोनिष्ठा महौजसः ॥ ६ ॥ श्रुतं मे रुद्रसान्निध्ये नंदिस्कंदगणैः सह ॥
पार्वत्या पृष्टः शंभुश्च रवितीर्थस्य यत्फलम् ॥ ७ ॥ शंभुना च यदाऽख्यातं गिरिजायाः ससंभ्रमम् ॥ तत्सर्वमेकचित्तेन रुद्रोद्गीतं श्रुतं मया ॥
॥ ८ ॥तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणु यत्नेन पांडव॥दुर्भिक्षोपहता विप्रा नर्मदां तु समाश्रिताः॥९॥उद्दालको वशिष्ठश्च मांडव्यो गौतमस्तथा ॥ याज्ञव
ल्क्योऽथ गर्गश्च शांडिल्यो गालवस्तथा॥ १० ॥ नाचिकेतो विभांडश्च वालखिल्यादयस्तथा॥शातातपश्च शंखश्च जैमिनिर्गोभिलस्तथा ॥ ११ ॥जैगी
षव्यः शतानीकः सर्व एव समागताः ॥ तीर्थयात्रा कृता तैस्तु नर्मदायाः समंततः ॥ १२ ॥ आदित्येश्वरमायाताः प्रसंगादृषिपुंगवाः ॥ वृक्षैः
संच्छादितं शुभ्रं धवतिन्दुकपाटलैः ॥ १३ ॥ जंबीरैरर्जुनैः कुब्जैः शमीकेसरकिंशुकैः ॥ तस्मिंस्तीर्थे महापुण्ये सुगंधिकुसुमाकुले ॥ १४ ॥ पुन्ना
गनालिकेरैश्च खदिरैः कल्पपादपैः ॥ अनेकश्वापदाकीर्णं मृगमार्जारसंकुलम् ॥ १५ ॥ ऋक्षहस्तिसमाकीर्णं चित्रकैश्चोपशोभितम् ॥ प्रविष्टा
ऋषयः सर्वे वने पुष्पसमाकुले ॥ १६ ॥ वनांते च स्त्रियो दृष्ट्वा रक्ता रक्तांबरान्विताः ॥ रक्तमाल्यानुशोभाढ्या रक्तचन्दनचर्चिताः ॥ १७ ॥
रक्ताभरणसंयुक्ताः पाशहस्ता भयावहाः ॥ तासां समीपगा दृष्टाः कृष्णजीमूतसन्निभाः ॥ १८ ॥ महाकाया भीमवक्त्राः पाशहस्ता भयावहाः ॥
अनावृष्ट्युपमा दृष्टा आतुराः पिंगलोचनाः ॥ १९ ॥ दीर्घजिह्वा करालास्या तीक्ष्णदंष्ट्रा दुरासदा ॥ वृद्धा नारी कुरुश्रेष्ठ दृष्टाऽन्या ऋषिपुंगवैः ॥
॥ २० ॥ ततः समीपगा वृद्धा तस्य वृन्दस्य भारत ॥ स्वाध्यायनिरता विप्रा दृष्टास्तैः पापकर्मभिः ॥ २१ ॥ ऊचुस्ते तु समूहेन ब्राह्मणांस्त

पसि स्थितान् ॥ अस्माकं स्वामिनः सर्वे तिष्ठन्ते तीर्थमध्यतः ॥ ते प्रस्थाप्या महाभागाः सर्वथैव त्वरान्विताः ॥ २२ ॥ तच्छुत्वा वचनं तेषां
सर्वे चैव त्वरान्विताः ॥ जग्मुस्ते नर्मदाकक्षं दृष्ट्वा रेवां द्विजोत्तमाः ॥ २३ ॥ ततः केचित्स्तुवंत्यन्ये जय देवि नमोऽस्तु ते ॥ २४ ॥ नमोस्तु ते
सिद्धगणैर्निषेविते नमोऽस्तु ते सर्वपवित्रमंगले ॥ नमोऽस्तु ते विप्रसहस्रसेविते नमोऽस्तु रुद्रांगसमुद्भवे वरे ॥ २५ ॥ नमोस्तु ते सर्वपवित्रपावने
नमोऽस्तु ते देवि वरप्रदे शिवे ॥ नमामि ते शीतजले सुखप्रदे सरिद्वरे पापहरे विचित्रिते ॥ २६ ॥ अनेकभूतौघसुसेवितांगे गन्धर्वयक्षोरगपावि
तांगे ॥ महागजौघैर्महिषैर्वराहैरापीयसे तोयमहोर्मिमाले ॥ २७ ॥ नमामि ते सर्ववरे सुखप्रदे विमोचयास्मानघपाशबद्धान् ॥ २८ ॥ भ्रमन्ति
तावन्नरकेषु मर्त्या यावत्तवांभो नहि संश्रयन्ति ॥ स्पृष्टं करैश्चन्द्रमसो रवेश्चेत्तद्देवि दद्यात्परमं पदं तु ॥ २९ ॥ अनेकसंसारभयार्दितानां पापैरने
कैरभिवेष्टितानाम् ॥ गतिस्त्वमंभोजसमानवक्त्रे द्वन्द्वैरनेकैरभिसंवृतानाम् ॥ ३० ॥ नद्यश्च पूता विमला भवन्ति त्वां देवि संप्राप्य न संशयोऽत्र ॥
दुःखातुराणामभयं ददासि शिष्टैरनेकैरभिपूजिताऽसि ॥ ३१ ॥ विण्मूत्रदेहाश्च निमग्नदेहा भ्रमन्ति तावन्नरकेषु मर्त्याः ॥ महाबलध्वस्ततरंगभंगं
जलं न यावत्तव संस्पृशंति ॥ ३२ ॥ म्लेच्छाः पुलिंदास्त्वथ यातुधानाः पिबन्ति येंऽभस्तव देवि पुण्यम् ॥ तेऽपि प्रमुच्यन्ति भयाच्च घोरात्कि
मत्र विप्रा भवपाशभीताः ॥ ३३ ॥ सरांसि नद्यः क्षयमभ्युपेता घोरे युगेऽस्मिन्कलिनावसृष्टे ॥ त्वं भ्राजसे देवि जलौघपूर्णा दिवीव नक्षत्रपथे च
गंगा ॥ ३४ ॥ तव प्रासादाद्वरदे विशिष्टे कालं यथेमं परिपालयित्वा ॥ यास्याम मोक्षं तव सुप्रसादाद्वयं यथा त्वं कुरु नः प्रसादम् ॥ ३५ ॥
त्वामाश्रिता ये शरणं गताश्च गतिस्त्वमंबेव पितेव पुत्रान् ॥ त्वत्पालिता यावदिमं सुघोरं कालं त्वनावृष्टिहतं क्षिपामः ॥ ३६ ॥ एवं स्तुता तदा
देवी नर्मदा सरितां वरा ॥ प्रत्यक्षा सा परा मूर्तिर्ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ॥ ३७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पठंति ये स्तोत्रमिदं नरेन्द्र शृण्वंति
भक्त्या परया प्रशांताः ॥ ते यांति रुद्रं वृषसंयुतेन यानेन दिव्यांबरभूषितांगाः ॥ ३८ ॥ ये स्तोत्रमेतत्सततं जपन्ति स्नात्वा च तोयेन तु नर्म
दायाः ॥ तेभ्योंतकाले सरिदुत्तमेयं गतिं विशुद्धामचिराद्ददाति ॥ ३९ ॥ प्रातः समुत्थाय तथा शयानो यः कीर्तयेतानुदिनं स्तवेन्द्रम् ॥ देहक्षयं
स्वे सलिले ददाति समाश्रयं तस्य महानुभाव ॥ ४० ॥ पापैर्विमुक्ता दिवि मोदमानाः संभोगिनश्चैव तु नान्यथा च ॥ ४१ ॥ प्रसन्ना नर्मदा
देवी स्तोत्रेणाऽनेन भारत ॥ जलेनाप्यायितान्विप्रान्दक्षिणापथवाहिनी ॥ ४२ ॥ अमृतत्वं तु वो दद्मि योगिभिर्यन्न गम्यते ॥ दुर्लभं यत्सुरैः
सर्वैर्मत्प्रसादाल्लभिष्यथ ॥ ४३ ॥ इति ते ब्राह्मणा राजल्लँब्धा वरमनुत्तमम् ॥ गमिष्यंतः प्रीतचित्ता ददृशुश्चित्रमद्भुतम् ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय

उवाच ॥ ॥ दृष्टास्तैः पुरुषाः पार्थ नर्मदातटसंस्थिताः ॥ स्नानदेवार्चनासक्ताः पंच एव महाबलाः ॥ ४५ ॥ ते दृष्टा ब्राह्मणैः सर्व्वैर्वेदवेदांगपारगैः ॥ संपृष्टास्तैर्महाराज यथा तदवधारय ॥ ४६ ॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ वनांते स्त्रीयुगं दृष्ट्वा महारौद्रं भयावहम् ॥ वृद्धाश्च पुरुषास्तत्र पाशहस्ता भयावहाः ॥ ४७ ॥ दुर्धर्षा दुर्न्निरीक्ष्याश्च इतश्चेतश्च चंचलाः ॥ व्याहरंतः शुभां वाचं न तत्र गतिरस्ति वै ॥ ४८ ॥ अपरस्परयोः सर्वे निरीक्षंतः पुनःपुनः ॥ तैस्तु यद्वचनं प्रोक्तं तत्सर्वं कथ्यतामिति ॥४९ ॥ अस्माकं पुरुषाः पंच तिष्ठंति तत्र सत्तमाः ॥ ते प्रस्थाप्या महाभागाः सर्वथैव त्वरान्विताः॥५०॥अथ ते पुरुषाः पंच श्रुत्वा वाक्यमिदं शुभम् ॥परस्परं निरीक्षंतो वदन्ति च पुनःपुनः॥५१॥क्व ते कस्य कुतो याताः किमुक्तं तैर्भयावहैः ॥ ५२ ॥ पुरुषा ऊचुः ॥ तीर्थावगाहनं सर्वैः पूर्वदक्षिणपश्चिमैः ॥ उत्तरैश्च कृतं भक्त्या न पापं तैर्व्यपोहितम् ॥ ५३ ॥ निष्पापाश्चाथ संजातास्तीर्थस्याऽस्य प्रभावतः ॥ शृण्वंतु ऋषयः सर्वे वह्निकालोपमा द्विजाः ॥ ५४ ॥ पातकानि च घोराणि यान्यचिंत्यानि देहिनाम् ॥ पापिष्ठेन तु चैकेन गुरुदारा निषेविता ॥५५॥ हृतं चाऽन्येन मित्रस्वं सुवर्णं च धनं तथा ॥ ब्रह्महत्या महारौद्रा कृता चाऽन्येन पातकम् ॥५६॥ सुरापानं तु चान्यस्य संजातं चाप्यकामतः ॥ गोवध्या चाप्यकामेन कृता चैकेन पापिना ॥ ५७ ॥ अकामतोऽपि सर्वेषां पातकानि नराधिप ॥ ब्राह्मणानां तु ते श्रुत्वा वाक्यं तद्विस्मयान्विताः ॥ ५८ ॥ सद्य एव तदा जाताः पापिष्ठा गतकल्मषाः ॥ तीर्थस्याऽस्य प्रभावेन नर्मदायाः प्रभावतः ॥ ५९ ॥ न क्वचित्पातकानां तु प्रवेशश्चाऽत्र जायते ॥ एवं संचित्य ते सर्वे पापिष्ठाश्च परस्परम् ॥ ६० ॥ चित्रभानुः स्मृतस्तैस्तु विचिंत्य हृदये हरिम् ॥ स्नात्वा रेवाजले पुण्ये तर्पिताः पितृदेवताः ॥ ६१ ॥ नत्वा तु भास्करं देवं हृदि ध्यात्वा जनार्दनम् ॥ प्रदक्षिणं तु तं भक्त्या ज्वलंतं जातवेदसम् ॥६२॥ पतिताः पांडवश्रेष्ठ पापोद्विग्ना महीपते ॥ सात्त्विकीं वासनां कृत्वा त्यक्त्वा रजस्तमस्तथा ॥ ६३ ॥ हृतं तैः पावके सर्व्वं रेवाया उत्तरे तटे ॥ विमानस्थास्तदा दृष्टा ब्राह्मणैस्ते युधिष्ठिर ॥ ६४ ॥ आश्चर्यमतुलं दृष्टमृषिभिर्नर्मदातटे ॥ तदाप्रभृति ते सर्वे रागद्वेषविवर्जिताः ॥ ६५ ॥ रवितीर्थं द्विजा हृष्टाः सेवन्ते मोक्षकांक्षया ॥ तीर्थस्याऽस्य च यत्पुण्यं तच्छृणुष्व नराधिप ॥ ६६ ॥ पीडितो वृद्धभावेन भक्त्या प्रीतो नरेश्वर ॥ उद्देशं कथयिष्यामि द्विक्रोशाभ्यंतरे स्थितः ॥ ६७ ॥ कुरुक्षेत्रं यथा पुण्यं रवितीर्थं श्रुतं मया ॥ ईश्वरेण पुरा ख्यातं षण्मुखस्य नराधिप ॥ ६८ ॥ श्रुतं रुद्राच्च तैः सर्व्वैरहं तत्र समीपगः ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ मार्त्तंडग्रहणे प्राप्ते ये व्रजंति षडानन ॥ रवितीर्थे कुरुक्षेत्रे तुल्यमेतत्फलं लभेत् ॥ ६९ ॥ स्नाने दाने तथा जप्ये होमे चैव विशेषतः॥ कुरुक्षेत्रे समं पुण्यं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥७०॥

ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥ रवितीर्थे विशेषेण रेवा पुण्यफलप्रदा ॥ ७१ ॥ षष्ठ्यां सूर्यदिने भक्त्या व्यतीपाते च वै धृतौ ॥ संक्रांतौ ग्रहणेऽमायां ये व्रजंति जितेंद्रियाः ॥ ७२ ॥ कामक्रोधैर्विमुक्ताश्च रागद्वेषैस्तथैव च ॥ उपोष्य परया भक्त्या देवस्याऽग्रे नराधिप ॥ ॥ ७३ ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा दीपं देवस्य बोधयेत् ॥ कथां वै वैष्णवीं पार्थ वेदाभ्यसनमेव च ॥ ७४ ॥ ऋग्वेदं वा यजुर्वेदं सामवेदमथर्वणम् ॥ ऋचमेकां जपेद्यस्तु स वेदफलमाप्नुयात् ॥ ७५ ॥ गायत्र्या च चतुर्वेदफलमाप्नोति मानवः ॥ प्रभाते पूजयेद्विप्रानन्नदानहिरण्यतः ॥ ७६ ॥ भूमिदानेन वस्त्रेण अन्नदानेन शक्तितः ॥ छत्रोपानहशय्यादिगृहदानेन पाण्डव ॥ ७७ ॥ ग्रामधूर्वहदानेन गजकन्याहयेन च ॥ विद्याशकटदानेन सर्वेषामभयं भवेत् ॥ ७८ ॥ शत्रुश्च मित्रतां याति विषं चैवाऽमृतं भवेत् ॥ ग्रहा भवंति सुप्रीताः प्रीतस्तस्य दिवाकरः ॥ ७९ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं रवितीर्थफलं नृप ॥ ये शृण्वंति नरा भक्त्या रवितीर्थफलं शुभम् ॥८०॥ तेऽपि पापविनिर्मुक्ता रविलोके वसंति हि ॥ गोदानेन च यत्पुण्यं यत्पुण्यं भृगुदर्शने ॥ ८१ ॥ केदार उदकं पीत्वा तत्पुण्यं जायते नृणाम् ॥ अब्दमश्वत्थसेवायां तिलपात्रप्रदो भवेत् ॥ ८२ ॥ तत्फलं समवाप्नोति आदित्येश्वरकीर्त्तनात् ॥ श्रुते यस्य प्रभावे न[1] जायते यन्नृपात्मज ॥ ८३ ॥ तत्सर्वं कथयिष्यामि भक्त्या तव महीपते ॥ पापानि च प्रलीयन्ते भिन्नपात्रे यथा जलम् ॥ ८४ ॥ तीर्थस्याऽभिमुखो नित्यं जायते नाऽत्र संशयः ॥ गुह्याद्गुह्यतरं तीर्थं कथितं तव पांडव ॥ ८५ ॥ पापिष्ठानां कृतघ्नानां स्वामिमित्रावघातिनाम् ॥ तीर्थाख्यानं शुभं तेषां गोपितव्यं सदा बुधैः ॥ ८६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे आदित्येश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षष्टितमोऽध्यायः ॥६०॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥

ततो गच्छेत्परं पुण्यं नर्मदादक्षिणे तटे ॥ शक्रतीर्थं सुविख्यातमशेषाघविनाशनम् ॥ १ ॥ पुरा शक्रेण तत्रैव तपो वै दुरतिक्रमम् ॥ प्रारब्धं परया भक्त्या देवं प्रति महेश्वरम् ॥ २ ॥ ततः संतोषितो देव उमापतिर्नराधिप ॥ देवेंद्रत्वं वरं राज्यं दानवानां वधं ददौ ॥ ३ ॥ लब्धं शक्रेण नृपते नर्मदातीर्थभावतः॥ ततः पुण्यतमं तीर्थं संजातं वसुधातले:॥४॥ कार्त्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे त्रयोदशीम् ॥ उपोष्य वै नरो भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥५॥ दुःस्वप्नसंभवैः पापैर्दुर्न्निमित्तसमुद्भवैः॥ ग्रहशाकिनिसंभूतैर्मुच्यते पांडुनंदन ॥६॥ शक्रेश्वरं नृपश्रेष्ठ ये प्रपश्यंति भक्तितः ॥ तेषां जन्मकृतं पापं नश्यते नाऽत्र संशयः ॥७॥ अगम्यागमने चैव अवाह्ये चैव वाहिते ॥ स्वामिमित्रविघाते यन्नश्यते नाऽत्र संशयः ॥ ८ ॥ गोप्रदानं

---

[1] न जायते—मुक्तो भवति—इत्यर्थः ।

प्रकर्तव्यं शुभं ब्राह्मणपुंगवे ॥ धुर्यं वा दापयेत्तस्मिन्सर्वांगरुचिरं नृप ॥ ९ ॥ दातव्यं परया भक्त्या स्वर्गे वासमभीप्सता ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं
शक्रेश्वरफलं नृप ॥१०॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शक्रेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैक
षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र करोडीश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र वै निहतास्तात दानवाः
सपदानुगाः ॥ १ ॥ इन्द्रादिदेवैः संहृष्टैः सततं जयबुद्धिभिः ॥ तेषां ये पुत्रपौत्राश्च पूर्ववैरमनुस्मरम्[1] ॥ २ ॥ क्रुद्धैर्देवसमूहैश्च दानवा निहता रणे ॥
तेषां शिरांसि संगृह्य सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ३ ॥ निक्षिप्य नर्मदातोये बंधुभावमनुस्मरम्[2] ॥ तत्र स्नात्वा सुराः सर्वे स्थापयित्वा उमापतिम् ॥४॥
इन्द्रेण सहिताः सर्वेऽपूजयँल्लोकसिद्धये ॥ हृष्टचित्ताः सुराः सर्वे जग्मुराकाशमंडलम् ॥ ५ ॥ दानवानां महाभाग सूदिता कोटिरुत्तमा ॥
तदाप्रभृति तत्तीर्थं करोडीति महीतले ॥ ६ ॥ विख्यातं तु तदा लोके पापघ्नं पांडुनंदन ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यामुभौ पक्षौ च भक्तितः ॥
उपोष्य शूलिनश्चाग्रे रात्रौ कुर्वीत जागरम् ॥ ७ ॥ सत्कथापाठसंयुक्तो वेदाध्ययनसंयुतः ॥ प्रभाते विमले प्राप्ते पूजयेत्रिदशेश्वरम् ॥ ८ ॥
पंचामृतेन संस्नाप्य श्रीखण्डेन च गुंठयेत् ॥ शस्तैः पल्लवपुष्पैश्च पूजयेत्तु प्रयत्नतः ॥ ९ ॥ बहुरूपं जपन्मंत्रं दक्षिणाशां व्यवस्थितः ॥ यथोक्तेन
विधानेन नाभिमात्रे जले क्षिपेत् ॥ १० ॥ तिलांजलिं तु प्रेताय दक्षिणाशामुपस्थितः ॥ श्राद्धं तत्रैव विप्राय कारयेद्विजितेंद्रियः ॥ ११ ॥
विषमैरग्रजातैश्च वेदाभ्यसनतत्परैः ॥ गोहिरण्येन संपूज्य तांबूलैर्भोजनैस्तथा ॥ १२ ॥ भूषणैः पादुकाभिश्च ब्राह्मणान्पांडुनंदन ॥ भवेत्कोटिगुणं
तस्य नात्र कार्या विचारणा ॥ १३ ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु यः कश्चित्त्यजेद्देहं विधानतः ॥ तस्य भवति यत्पुण्यं तच्छृणुष्व नराधिप ॥ १४ ॥
यावदस्थीनि तिष्ठंति मर्त्यस्य नर्मदाजले ॥ तावद्वसति धर्मात्मा शिवलोके सुदुर्लभे ॥ १५ ॥ ततः कालाच्च्युतस्तस्मादिह मानुषतां गतः ॥
कोटीधनपतिः श्रीमाञ्जायते राजपूजितः ॥ १६ ॥ सर्वधर्मसमायुक्तो मेधावी बीजपुत्रकः ॥ विख्यातो वसुधापृष्ठे दीर्घायुर्मानवो भवेत् ॥ १७ ॥
पुनः स्मरति तत्तीर्थं तत्र गत्वा नृपोत्तम ॥ करोडेश्वरमभ्यर्च्य प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ १८ ॥ इन्द्रचन्द्रयमैः रुद्रैरादित्यैर्वसुभिस्तथा ॥ विश्वेदेवै
स्तथा सर्वैः स्थापितस्त्रिदशेश्वरः ॥ १९ ॥ रेवाया उत्तरे कूले लोकानां हितकाम्यया ॥ मानवो भक्तिसंयुक्तः प्रासादं कारयेत्तु यः ॥ २० ॥

---

[1] अनुस्मरम्-अनुस्मृत्यानुस्मृत्य-इत्यर्थः दीर्घाभाव आर्षः । [2] दीर्घाभाव आर्षः ।

तस्मिंस्तीर्थे नरश्रेष्ठ सद्गतिं समवाप्नुयात् ॥ न्यायोपात्तधनेनैव दारुपाषाणकेष्टकैः ॥ २१ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैः स्त्रीभिश्च शक्तितः ॥ तेपि
यांति नरा लोके शांकरे सुरपूजिते ॥ २२ ॥ यः शृणोति सदा भक्त्या माहात्म्यं तीर्थजं नृप ॥ तस्य पापं प्रणश्येत षण्मासाभ्यंतरं च यत्
॥ २३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे करोडीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥
॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्त राजेंद्र कुमारेश्वरमुत्तमम् ॥ प्रसिद्धं सर्वतीर्थानामगस्त्येश्वरसन्निधौ
॥ १ ॥ षण्मुखेन पुरा तात सर्वपातकनाशनम् ॥ आराध्य परया भक्त्या सिद्धिः प्राप्ता नराधिप ॥ २ ॥ देवसैन्याधिपो जातः सर्वशत्रुनिबर्हणः
॥ उग्रतेजा महात्माऽसौ संजातस्तीर्थसेवनात् ॥ ३ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं संजातं नर्मदातटे ॥ तत्र तीर्थे तु यो गत्वा एकचित्तो जितेंद्रियः
॥ ४ ॥ कार्त्तिकस्य चतुर्दश्यामष्टम्यां च विशेषतः ॥ स्नापयेद्गिरिजानाथं दधिदुग्धेन सर्पिषा ॥ ५ ॥ गीतं तत्र प्रकर्तव्यं पिंडदानं यथाविधि ॥
ब्राह्मणैः श्रोत्रियैः पार्थ षट्कर्मनिरतैः शुभैः ॥ ६ ॥ यत्किंचिद्दीयते तत्र अक्षयं पांडुनन्दन ॥ सर्वतीर्थमयं तीथ निर्मितं शिखिना नृप ॥ ७ ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं कुमारेश्वरजं फलम् ॥ कुमारदर्शनात्पुण्यं प्राप्यते पांडुनन्दन ॥ ८ ॥ मृतः स्वर्गमवाप्नोति सत्यमीश्वरभाषितम् ॥ ९ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कुमारेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥६३॥
॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं परमशोभनम् ॥ नराणां पापनाशाय अगस्त्येश्वरमुत्तमम् ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा
नरो राजन्मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ कार्त्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुदशी ॥ २ ॥ घृतेन स्नापयेद्देवं समाधिस्थो जितेंद्रियः ॥ एकविंशति
कुलोपेतो च्यवेदैश्वरात्पदात् ॥ ३ ॥ धनं चोपानहौ छत्रं दद्याच्च घृतकंबलम् ॥ भोजनं चैव सर्वेषां सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ ४ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे अगस्त्येश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः
॥ ६४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र आनंदेश्वरमुत्तमम् ॥ रुद्रस्य परमानंदो यत्र जातो युधिष्ठिर ॥ तत्तीर्थं कथयिष्यामि
सर्वपापक्षयं करम् ॥१॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आनंदश्चैव संजातो रुद्रस्य द्विजसत्तम ॥ कथ्यतां मे च तत्सर्वं संक्षेपात्सह बांधवैः ॥२॥

---

१ पाषाणकाः—पाषाणा एव स्वार्थे कन्। २ शिखिना—शिखिवाहनेन--इत्यर्थः। ३ बांधवैः सह--सहिताय-मे--इत्यर्थो बोद्धव्यः।

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कथयामि नृपश्रेष्ठ आनंदेश्वरमुत्तमम् ॥ दानवानां वधं कृत्वा देवदेवो महेश्वरः ॥ ३ ॥ पूजितो दैवतैः सर्वैः किन्न
रैर्यक्षपन्नगैः ॥ आनंदसंयुतो देवो ननर्त वृषवाहनः॥ ४ ॥ भैरवं रूपमास्थाय गौर्या चार्द्धांगसंस्थितः ॥ भूतवेतालकंकालैर्भैरवैर्भैरवो वृतः ॥ ५ ॥
ननर्त नर्मदातीरे दक्षिणे पांडुनंदन ॥ तुष्टैर्मरुद्गणैः सर्व्वैः स्थापितः कमलासनः ॥ ६ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थमानंदेश्वरमुच्यते ॥ अष्टम्यां च चतु
र्दश्यां पौर्णमास्यां नराधिप ॥ ७ ॥ विधिवच्चार्च्चयेद्देवं सुगंधेन विलेपयेत् ॥ ब्राह्मणान्पूजयेत्तत्र यथाशक्त्या युधिष्ठिर ॥ ८ ॥ गोदानं तत्र कर्त्त
व्यं वस्त्रदानं शुभावहम् ॥ वसंतस्य त्रयोदश्यां श्राद्धं तत्रैव कारयेत् ॥ ९ ॥ इंगुदैर्बदरैर्बिल्वैरक्षतैश्च जलेन वा ॥ प्रेतानां कारयेच्छ्राद्धमानंदेश्वर
उत्तमे ॥ १० ॥ आनंदित भवेयुस्ते यावदाभूतसंप्लवम् ॥ संततेर्वै न विच्छेदः सप्तजन्मसु जायते ॥ आनंदोहि भवत्तेषां प्रतिजन्मनि भारत ॥
॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे आनंदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचषष्टित
मोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र मातृतीर्थमनुत्तमम् ॥ संगमस्य समीपस्थं नर्मदादक्षिणे
तटे ॥ १ ॥ मातरस्तत्र राजेंद्र संजाता नर्मदातटे ॥ उमार्द्धनारिर्देवेशो व्यालयज्ञोपवीतधृक् ॥ २ ॥ उवाच योगिनीवृंदं कष्टंकष्टमहो हर ॥ अजे
याः सर्वदेवानां त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ ३ ॥ तीर्थमत्र विधानेन प्रख्यातं वसुधातले ॥ एवं भवतु योगिन्य इत्युक्त्वाऽन्तरधाच्छिवः ॥ ४ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या नवम्यां नियतः शुचिः ॥ उपोष्य परया भक्त्या पूजयेन्मातृगोचरम्[1] ॥ ५ ॥ तस्य स्यु
र्मातरः प्रीताः प्रीतोऽयं वृषवाहनः ॥ वंध्याया मृतवत्साया अपुत्राया युधिष्ठिर ॥ ६ ॥ स्नापनं चारभेत्तत्र मंत्रशास्त्रविदुत्तमः ॥ सहिरण्येन कुंभेन
पंचरत्नफलान्वितः ॥ ७ ॥ स्नापयेत्पुत्रकामायाः कांस्यपात्रेण देशिकः ॥ पुत्रं सा लभते नारी वीर्यवंतं गुणान्वितम् ॥ ८ ॥ यो यं काममभिध्याये
त्ततः स लभते नृप ॥ मातृतीर्थात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्य
खंडे रेवाखंडे मातृतीथमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं तात जल
मध्ये व्यवस्थितम् ॥ लुंकेश्वरमिति ख्यातं सुरासुरनमस्कृतम् ॥ १ ॥ इदं तीर्थं महापुण्यं नानाश्चर्यं महीतले ॥ अस्य तीर्थस्य माहात्म्यमुत्पत्तिं
शृणु भारत ॥ २ ॥ आसीत्पुरा महावीर्यो दानवो बलदर्पितः ॥ कालपृष्ठ इति ख्यातः सुतो ब्रह्मसुतस्य च ॥ ३ ॥ गंगातटं समाश्रित्य चचार

---

१ मातृगोचरम्—शंकरम्--इत्यर्थः ।

विपुलं तपः ॥ अधोमुखोऽपि संस्थित्वाऽपिबद्धूममहर्निशम् ॥ ४ ॥ ततश्चानंतरं देवस्तिष्ठते ह्युमया सह ॥ दृष्ट्वा तं पार्वती सा तु तपस्युग्रे व्यवस्थितम्॥ ५ ॥ पश्यपश्य महादेव धूमाशी तिष्ठते नरः ॥ प्रसीद तं कुरुष्वाऽद्य देहि शीघ्रं वरं विभो ॥ ६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यदुक्तं वचनं देवि न तन्मे रोचते प्रिये ॥ स्वकार्यं च सदा चिंत्यं परकार्यं विसर्जयेत् ॥ ७ ॥ मूर्खस्त्रीबालशत्रूणां यश्छंदेनाऽनुवर्त्तते ॥ व्यसने पतते घोरे सत्यमेतदुदीरितम् ॥ ८ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ भार्यायाऽभ्यर्थितो भर्त्ता कारणं बहु भाषते ॥ लघुत्वं याति सा नारी एवं शास्त्रेषु पठ्यते ॥ ९ ॥ प्राणत्यागं करिष्यामि यदि मां त्वं न मन्यसे ॥ पार्वत्या प्रेरितो देवो गतोऽसौ दानवं प्रति ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ किमर्थं पिबसे धूमं किमर्थं तप्यसे तपः ॥ किं दुःखं किं नु संतापो वद कार्यमभीप्सितम् ॥ ११ ॥ युवा त्वं दृश्यसेऽद्यापि वर्षविंशतिरेव च ॥ तदाचक्ष्व हि मे सर्वं तपसः कारणं महत् ॥ १२ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ अचला दीयतां भक्तिर्मम स्थैर्य्यं तवोपरि ॥ अपरं वर्षसाहस्रं निर्विघ्नं मे गतं विभो ॥ ॥ १३ ॥ दिवसानां सहस्रे द्वे पूर्णे त्वत्तपसा मम ॥ १४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ याचयाऽभीप्सितं कार्यं तुष्टोऽहं तव सुव्रत ॥ देवस्य वचनं श्रुत्वा चिंतयामास दानवः ॥ १५ ॥ किं नाकं याचयाम्यद्य किमद्य सकलां महीम् ॥ एवं संचिंतयामास कामबाणेन पीडितः ॥ १६ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव वरं दास्यसि मे प्रभो ॥ संग्रामैस्तु न तुष्टोऽहं बलं नास्तीति किंच न ॥ १७ ॥ यस्य मूर्द्धन्यहं देव पाणिना समुपस्पृशे ॥ देवदानवगंधर्वौ भस्मसाद्यातु तत्क्षणात् ॥ १८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यत्त्वया चिंतितं किंचित्तत्सर्वं सफलं तव ॥ उत्तिष्ठ गच्छ शीघ्रं त्वं भवनं प्रति दानव ॥ १९ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ स्थीयतां देवदेवेश यावज्ज्ञास्यामि ते वरम् ॥ युष्मन्मूर्ध्नि न्यसे पाणिं प्रत्ययो मे भवेद्यथा ॥ २० ॥ ततश्चानंतरं देवश्चिंतयानो महेश्वरः ॥ न स्कंदो न हरिर्ब्रह्मा यः कार्येषु क्षमोऽधुना ॥ २१ ॥ ज्ञात्वा चैवापदं प्राप्तां देवः प्रार्थयते वृषम्॥अनेन सह पापेन युध्यस्व सांप्रतं क्षणम्॥२२॥करं प्रासारयद्दैत्यो देवं मूर्ध्नि किल स्पृशेत् ॥ लांगूलेनाऽहतो दैत्यो विषण्णः पतितो भुवि॥२३॥ देवस्तु दक्षिणामाशां गतश्चैवोमया सह ॥ भयभीतो निरीक्षेत ग्रीवां भज्यं पुनःपुनः ॥ २४ ॥ गते चाऽदर्शनं देवे युयुधे वृषभेण सः॥ द्वावेतौ बलिनां श्रेष्ठौ युयुधाते महाबलौ ॥ २५ ॥ प्रहारैर्वज्रसदृशैः कोपेन घटिकात्रयम् ॥ पाणिभ्यां न स्पृशेद्यो वै वृषभस्य शिरस्तथा ॥ २६ ॥ हत्वा लांगूलपातेन आगतो वृषभस्तदा ॥ उत्थितश्चाप्यसौ दैत्यो व्रजते वृषपृष्ठतः ॥ २७ ॥ वायुवेगेन संप्राप्तो यत्र देवो महेश्वरः ॥ आगतं

---

१ यावत्--इत्यध्याहारः । तावत्--इत्याक्षिप्तेन--उत्तरेण वाक्येन संबंधः ।

२ भज्य--तं निरीक्षितुं पश्चात्परिवृत्य--इत्यर्थः ।

आवं०खं० ५
(रेवाखं०३)
अ० ६७

दानवं दृष्ट्वा वृषो वचनमब्रवीत् ॥ २८ ॥ आरुह्य पृष्ठे मे देव शीघ्रमेव हि गम्यताम् ॥ आरुह्य वृषभं देवो जगाम चोमया सह ॥ २९ ॥ नाकं प्राप्तस्ततो देवो गतः शक्रस्य मंदिरम् ॥ नात्यजद्देवपृष्ठं तु दानवो बलदर्पितः ॥ ३० ॥ इंद्रलोकं परित्यज्य ब्रह्मलोकं गतस्तदा ॥ यत्रयत्र व्रजेद्देवो भयात्सह दिवौकसैः ॥ ३१ ॥ अपश्यत्तत्र तत्रैव पृष्ठे लग्नं तु दानवम् ॥ सर्वाँल्लोकान्भ्रमित्वा तु देवो विस्मयमागतः ॥ ३२ ॥ न स्थानं विद्यते किंचिद्यत्र विश्रम्यते क्षणम् ॥ देवदानवयोस्तत्र युद्धं ज्ञात्वा सुदारुणम् ॥ ३३ ॥ हर्षितात्मा मुनिस्तत्र चिरं नृत्यति नारदः ॥ धन्योऽहमद्य मे जन्म जीवितं च सुजीवितम् ॥ ३४ ॥ महांतं च कलिं दृष्ट्वा सन्तोषः परमोऽभवत् ॥ देवदानवयोस्तत्र युद्धं त्यक्त्वा च नारदः ॥ ३५ ॥ आजगाम ततो विप्रो यत्र देवो महेश्वरः ॥ दृष्ट्वा देवोथ तं विप्रं प्रतिपूज्याऽब्रवीदिदम् ॥३६॥ भो नारद मुनिश्रेष्ठ जानीषे केशवं क्वचित् ॥ गत्वा तत्र च शीघ्रं त्वं केशवाय निवेदय ॥ ३७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ देवदानवसिद्धानां गंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ सर्वेषामेव देवेशो हरते ध्रुवमापदम् ॥ ॥ ३८ ॥ असंभाव्यं न वक्तव्यं मनसाऽपि न चिंतयेत् ॥ ईदृशीं नैव बुद्ध्यामि आपदं च विभो तव ॥ ३९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ गच्छ नारद शीघ्रं त्वं यत्र देवो जनार्दनः ॥ विदितं च त्वया सर्वं यत्कृतं दानवेन तु ॥ ४० ॥ अवध्यो दानवो ह्येष सेन्द्रैरपि मरुद्गणैः ॥ गत्वा तु केशवं देवं निवेदय महामुने ॥ ४१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ न तु गच्छाम्यहं देव सुप्तः क्षीरोदधौ सुखी ॥ केशवः प्रेरणे ह्येषामादेशो दीयतां प्रभो ॥४२॥ मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा राजानं च तथा प्रभुम् ॥ गुरुं चैवाऽदितः कृत्वा शयानं न प्रबोधयेत् ॥ ४३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यदि क्वचिदगारेषु वह्निरुत्पद्यते महान् ॥ निधनं यांति तत्रस्था यद्बुद्ध्येरन्नसूरयः ॥ ४४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ शीघ्रं गच्छ महादेव आत्मानं रक्ष सुप्रभो ॥ गच्छाम्यहं न सन्देहो यत्र देवो जनार्दनः ॥ ४५ ॥ ततो नंदिमहाकालौ स्तम्भहस्तौ भयानकौ ॥ जघ्नतुर्दानवं तत्र मुद्गरादिभिरायुधैः ॥ ४६ ॥ त्रयोऽपि च महाकायाः सप्ततालप्रमाणकाः ॥ न शमो जायते तेषां युध्यतां च परस्परम् ॥ ४७ ॥ ततश्चानंतरं विप्रोऽगच्छत्तं केशवं प्रति ॥ सुप्तं क्षीरार्णवेऽपश्यच्छेषपर्यंकसंस्थितम् ॥ ४८ ॥ लक्ष्म्या पादयुगं गृह्य ऊरूपरि निवेशितम् ॥ अप्सरोगीयमानं तु भक्त्याऽऽनम्य च केशवम् ॥ ४९ ॥ अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ॥ उत्थापयस्व देवेशं लक्ष्मि त्वमविशंकिता ॥ ५० ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा पदांगुष्ठं व्यमर्दयत् ॥ नारदस्तिष्ठते द्वारि उत्तिष्ठ मधुसूदन ॥ ५१ ॥ देवोऽपि नारदं दृष्ट्वा परं हर्षमुपागतः ॥ स्वागतं तु मुनिश्रेष्ठ सुप्रभाताऽद्य शर्वरी ॥ ५२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अद्य मे सफलं देव प्रभातं तव दर्शनात् ॥ कुशलं च न देवानां शीघ्रमुत्तिष्ठ गम्यताम् ॥ ५३ ॥

॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ ब्रह्मा चेद्रश्च रुद्रश्च ये चान्ये तु मरुद्गणाः ॥ आपदः कारणं यच्च तत्समाख्यातुमर्हसि ॥ ५४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
दानवेन महातीव्रं तपस्तप्तं सुदारुणम् ॥ रुद्रेण च वरो दत्तो भस्मत्वं मनसेप्सितम् ॥ ५५ ॥ वरदानबलेनैव स देवं हन्तुमर्हति ॥ ईदृशं चेष्टितं
ज्ञात्वा नीतो देवोऽमरैः सह ॥ ५६ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा जगाम समुनिर्हरिः ॥ दृष्ट्वा देवस्तमीशानं गच्छन्तं दिशमुत्तराम् ॥ ५७ ॥ दृष्ट्वा देवं च
रुद्रोथ परिष्वज्य पुनःपुनः ॥ नमस्कृत्य जगन्नाथं देवं च मधुसूदनः ॥५८॥ ॥विष्णुरुवाच॥ ॥भयस्य कारणं देव कथ्यतां च महेश्वर ॥ देवदानवय
क्षाणां प्रेषयेयं यमालयम् ॥५९॥ ललाटे च कृतो घर्म्मो युष्माकं च महेश्वर॥छित्वा शिरस्तथांगानि इंद्रियाणि न संशयः ॥६०॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥
नास्ति सौख्यं च मूर्खेषु नास्ति सौख्यं च रोगिषु ॥ पराधीनेन सौख्यं तु स्त्रीजिते च विशेषतः ॥६१॥ स्त्रीजितेन मया विष्णो वरो दत्तस्तु दानवे ॥
यस्य मूर्ध्नि न्यसेत्पाणिं स भवेद्भस्मपुंजवत् ॥६२॥ अजेयश्चामरश्चैव मया ह्युक्तः स केशव ॥ हंतुमिच्छति मां पाप उपायस्तव विद्यते ॥६३॥ ॥विष्णुरु
वाच ॥ गच्छंतु अमराः सर्वे युष्माभिः सह शंकर ॥ उपायं सर्जयाम्यद्य वधार्थं दानस्य च॥६४॥रेवायाश्च तटे तिष्ठ देव त्वममरैः सह ॥कालक्षेपो न
कर्त्तव्यो गम्यतां त्वरितं प्रभो॥६५॥दक्षिणा यत्र गंगा च रेवा चैव महानदी ॥यत्रयत्र च दृश्येत प्राची चैव सरस्वती॥६६॥तत्समं च महातीर्थं न म
र्त्ये चैव दृश्यते ॥ स्नानं ये तत्र कुर्वंति दानं चैव तु भक्तितः ॥ ६७ ॥ सप्तजन्मकृतं पापं नश्यते नात्र संशयः ॥ एतत्तीर्थं महापुण्यं सर्व
पातकनाशनम् ॥ ६८ ॥ गम्यतां तत्र देवेश लुंकेशं त्वं सहामरैः ॥ विष्णोस्तु वचनादेव प्रविष्टो ह्रदमुत्तमम् ॥ ६९ ॥ रतिं सुमहतीं चक्रे
सह तत्र मरुद्गणैः ॥ ततश्चानंतरं देवो मायां कृत्वा ह्यनेकधा ॥ ७० ॥ वसंतमासं संसृज्य उद्यानवनशोभितम् ॥ अशोकैर्बकुलैश्चैव ब्रह्मवृक्षैः
सुशोभनैः ॥ ७१ ॥ श्रीवृक्षैश्च कपित्थैश्च शिरीषै राजचंपकैः ॥ श्रीफलैश्च ताथा तालैः कदंबोदुंबरैस्तथा ॥ ७२ ॥ अश्वत्थादिद्रुमैश्चैव नानावृक्षै
रनेकशः ॥ नानापुष्पैः सुगंधाढ्यैर्भ्रमरैश्च निनादितम् ॥ ७३ ॥ तस्मिन्मध्ये महावृक्षो न्यग्रोधश्च सुशोभनः ॥ बहुपक्षिसमायुक्तः कोकिलाराव
नादिनः ॥ ७४ ॥ कृष्णेन च कृतं तस्मिन्कन्यारूपं च तत्क्षणात् ॥ न तस्याः सदृशी कन्या त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ७५ ॥ अन्याश्च कन्यकाः
सप्त सुरूपाः शुभलोचनाः ॥ दिव्यरूपधराः सर्वा दिव्याभरणभूषिताः ॥ ७६ ॥ पुमांसमभिकांक्षंत्यो यद्येकः कामयेत्स्त्रियः ॥ मौक्तिकै रत्नमाणि
क्यैर्वैडूर्यैश्च सुशोभनैः ॥ ७७ ॥ कामहारैश्च वंशैश्च बद्धो हिंदोलकः कृतः ॥ आरूढाश्च महाकन्या गायांते सुस्वरं तदा ॥७८॥ मारुतः शीतलो
वाति वनं स्पृष्ट्वा सुशोभनम् ॥ वातेन प्रेरितो गंधो दानवो घ्राणपीडितः ॥ ७९ ॥ ततः कुसुमगंधेन विस्मयं परमं गतः ॥ आघ्राय चेदृशं

पुण्यं न दृष्टं न श्रुतं मया ॥ ८० ॥ वने ।चिंतयतः किंचिद्ध्वनि गीतं सुशोभनम् ॥ गीतस्य च ध्वनिं श्रुत्वा मोहितो मायया हरेः ॥ ८१ ॥ व्याघस्यैव
महाकूटे पतंति च यथा मृगाः ॥ कालस्पृष्टस्तथा कृष्णे पतितश्च नराधिप ॥ ८२ ॥ दृष्ट्वा कन्यां च तां दैत्यो मूर्च्छया पतितो भुवि ॥
पतितेन तु दृष्टैका कन्या वटतले स्थिता ॥ ८३ ॥ आस्यं दृष्ट्वा तु नारीणां पुनः कामेन पीडितः ॥ गृहीत्वा हेमदंडं तु तां पातयितुमिच्छति
॥ ८४ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ मा मानुस्पर्शय त्वं हि कुमार्यहं कुलोत्तम ॥ भो मुंचमुंच मां शीघ्रं यावद्गच्छाम्यहं गृहम् ॥ ८५ ॥ ॥ दानव
उवाच ॥ ॥ अहं विवाहमिच्छामि त्वया सह सुशोभने ॥ भूपृष्ठे सकले राज्ञी भवस्येवं न संशयः ॥ ८६ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ पिता रक्षति
कौमार्ये भर्त्ता रक्षति यौवने ॥ पुत्रो रक्षति वृद्धत्वे न स्त्री स्वातंत्र्यमर्हति ॥ ८७ ॥ न स्वातंत्र्यं ममैवास्ति उत्पन्नाहं महत्कुले ॥ याच्यस्तु मत्पिता
भ्राता मातापि हि तथैव च ॥ ८८ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ यदि मां नेच्छसे त्वद्य स्वातंत्र्यं नावलंबसे ॥ ममापि च तदा हत्या सत्यं च
शुभलोचने ॥ ८९ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ विश्वासो नैव कर्तव्यो यादृशे तादृशे नरे ॥ नराः स्त्रीषु विचित्राश्च लंपटाः काममोहिताः ॥ ९० ॥
परिणीय तु मां त्वं हि भुंक्ष्व भोगान्मया सह ॥ जन्मनाशो भवेत्पश्चान्न त्वं नान्यो भवेन्मम ॥ ९१ ॥ ब्राह्मणी क्षत्रिणी वैशी शूद्री यावत्तथैव
च ॥ द्वितीयो न भवेद्भर्त्ता एकाकी चेह जन्मनि ॥ ९२ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ यत्त्वया गदितं वाक्यं तन्मया धारितं हृदि ॥ प्रत्ययं मे
कुरुष्वाऽद्य यत्ते मनसि रोचते ॥ ९३ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ जानीष्व गोपकन्यां मां क्रीडामि सखिभिः सह ॥ अस्मत्कुलेषु यद्दिव्यं
तत्कुरुष्व यथाविधि ॥ ९४ ॥ न तद्दिव्यं कुलेऽस्माकं विषं कोशं न तत्तुला ॥ गोपान्वयेषु सर्वेषु हस्तः शिरसि दीयते ॥ ९५ ॥ कामांधेनैव
राजेंद्र निक्षिप्तो मस्तके करः ॥ तत्क्षणाद्भस्मसाद्भूतो दग्धस्तृणचयो यथा ॥ ९६ ॥ केशवोपरि देवैस्तु पुष्पवृष्टिः शुभा कृता ॥ हृष्टाः सर्वेऽगमन्देवाः
स्वस्थानं विगतज्वराः ॥ ९७ ॥ क्षीरोदं केशवोगच्छत्कालपृष्ठे निपातिते ॥ य इदं शृणु याद्भक्त्या चरितं दानवस्य च ॥ ९८ ॥ स जयी
जायते नित्यं शंकरस्य वचो यथा ॥ एतस्मात्कारणाद्राजँल्लिंगेश्वरमिति श्रुतम् ॥ ९९ ॥ लीनं च पातकं यस्मात्स्नानमात्रेण नश्यति ॥ [1]त्वगस्थि
शोणितं मांसं मेदस्नायुस्तथैव च ॥१००॥ मज्जाशुक्रगतं पापं नश्यते जन्मकोटिजम् ॥ लुंकेश्वरे महाराज तोयं पिबति भक्तितः ॥ १ ॥ त्रिभिः
प्रसृतिमात्राभिः पापं [2]यांति सहस्रधा ॥ विशेषेण चतुर्दश्यामुभौ पक्षौ तु चाष्टमी ॥ २ ॥ उपोष्य यो नरो भक्त्या पितॄणां पांडुनन्दन ॥ उद्धृता

---

[1] त्वगस्त्यादिगतं पापम्--इत्यर्थोऽत्र यथाकथंचिद्बोद्धव्यः प्रकरणात् । [2] अस्य इति शेषः ।

स्तेन ते सर्वे नारकीयाः पितामहाः ॥ ३ ॥ काकिणीं चैव यो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ तेन दानफलं सर्वं कुरुक्षेत्रादिकं च यत् ॥ ४ ॥ प्राप्तं तु
नान्यथा राजञ्च्छंकरो वदते त्विदम् ॥ स्पर्शलिंगमिदं राजञ्च्छंकरेण तु निर्मितम् ॥ ५ ॥ स्पर्शमात्रे मनुष्याणां रुद्रवासोऽभिजायते ॥ तेन
दानफलं सर्वं कुरुक्षेत्रादिकं च यत्[1] ॥ ६ ॥ एतस्मात्कारणाद्राजँल्लोकपालाश्च रक्षकाः ॥ दुर्गा च रक्षणे सृष्टा चतुर्हस्तधरा शुभा ॥ ७ ॥ धनदो लो
कपालेशो रक्षकश्चेश्वरस्य च ॥ रक्षति च सदा कालं ग्रहव्यापाररूपतः॥८॥पुत्रभ्रातृसमारूपैः स्वामिसंबंधरूपिभिः॥ लंकेश्वरं च राजेंद्र देवैर्नाऽद्यापि
मुच्यते ॥ १०९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे लुंकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तषष्टित
मोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ धनदस्य तु तत्तीर्थं ततो गच्छेद्युधिष्ठिर ॥ नर्मदादक्षिणे कूले सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥ सर्वतीर्थ
फलं तत्र प्राप्यते नात्र संशयः ॥ चैत्रमासत्रयोदश्यां शुक्लपक्षे जितेंद्रियः ॥ २ ॥ उपोष्य परया भक्त्या रात्रौ कुर्वीत जागरम् ॥ पंचामृतेन राजेंद्र
स्नापयेद्धनदं बुधः ॥ ३ ॥ दीपं घृतेन दातव्यं गीतं वाद्यं च कारयेत् ॥ प्रभाते पूजयेद्विप्रानात्मनः श्रेय इच्छति ॥ ४ ॥ प्रतिग्रहसमर्थांश्च वि
द्यासिद्धांतवादिनः ॥ श्रौतस्मार्त्तक्रियायुक्तान्परदारपराङ्मुखान् ॥ ५ ॥ पूजयेद्गोहिरण्येन वस्त्रोपानहभोजनैः ॥ छत्रशय्याप्रदानेन सर्वपापक्षयो
भवेत् ॥६॥ त्रिजन्मजनितं पापं धनदस्य प्रभावतः ॥ स्वर्गदं दुर्विनीतानां विनीतानां च मोक्षदम् ॥ ७ ॥ अन्नदं च दरिद्राणां भवेज्जन्मनिजन्म
नि ॥ कुलीनत्वं दुःखहानिः स्वभावाज्जायते नरे ॥८॥ व्याधिध्वंसो भवेत्तेषां नर्मदोदकसेवनात् ॥ धनदस्य तु यस्तीर्थे विद्यादानं प्रयच्छति ॥
॥९॥स याति भास्करे लोके सर्वव्याधिविवर्जिते ॥ देवद्रोणीं च तत्रैव स्वशक्त्या पांडुनंदन ॥ १० ॥ ये प्रकुर्वंति भूयिष्ठां रेवाया दक्षिणे तटे ॥ ते
यांति शांकरे लोके सर्वदुःखविवर्जिते ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे धनदतीर्थ
माहात्म्यवर्णनंनामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र मंगलेश्वरमुत्तमम् ॥ स्थापितं भूमि
पुत्रेण लोकानां हितकाम्यया ॥ १ ॥ तोषितः परया भक्त्या शंकरः शशिशेखरः ॥ चतुर्दश्यां गुरुर्देवः प्रत्यक्षो मङ्गलेश्वरः ॥ २ ॥ ब्रूहि पुत्र वरं
शुभ्रन्तन्ते दास्यामि मंगल ॥ ३ ॥ ॥ मंगल उवाच ॥ ॥ प्रसादं कुरु मे शंभो प्रतिजन्मनि शंकर ॥ त्वदंगस्वेदसंभूतो ग्रहमध्ये वसाम्यहम्॥४॥
त्वत्प्रसादेन ईशान पूज्योऽहं सर्वदैवतैः ॥ कृतार्थोह्यद्य संजातस्तव दर्शनभाषणात् ॥ ५ ॥ स्थानेऽस्मिन्देवदेवेश मम नाम्ना महेश्वरः ॥ एवं भवतु

---

[1] तत्प्राप्यते--इति शेषः ।

ते पुत्रेत्युक्त्वा चांतरधीयत ॥ ६ ॥ मंगलोऽपि महात्मा वै स्थापयित्वा महेश्वरम् ॥ आत्मयोगबलेनैव शूलिनाऽपूजयत्ततः ॥ ७ ॥ सर्व्वदुःख
हरं लिंगं नाम्ना वै मंगलेश्वरम् ॥ तत्र तीर्थे तु वै राजन्ब्राह्मणान्प्रीणयेत्सुधीः ॥ ८ ॥ सपत्नीकान्नृपश्रेष्ठ चतुर्थ्यंगारके व्रते ॥ पत्नीभर्त्तारसंयुक्तं[1]
विद्वांसं श्रोत्रियं द्विजम् ॥ ९ ॥ व्रतांते चैव गोधुंर्यैः शिवमुद्दिश्य दीयते ॥ प्रीयतां मे महादेवः सपत्नीको वृषध्वजः ॥ १० ॥ वस्त्रयुग्मं प्रदातव्यं
लोहितं पांडुनंदन ॥ धूर्वहौ रक्तवर्णौ च शुभ्रं कृष्णं तथैव च ॥ ११ ॥ छत्रं शय्यां शुभां चैव रक्तमाल्यानुलेपनम् ॥ दातव्यं पाण्डवश्रेष्ठ
विशुद्धेनांतरात्मना ॥ १२ ॥ चतुर्थ्यां तु तथाऽष्टम्यां पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ श्राद्धं तत्रैव कर्त्तव्यं वित्तशाठ्येन वर्जितः ॥ १३ ॥ प्रेता भवंति
सुप्रीता युगमेकं महीपते ॥ सपुत्रो जायते मर्त्त्यः प्रतिजन्म नृपोत्तम ॥ १४ ॥ तस्य तीर्थस्य भावेन सर्वांगरुचिरो नृप ॥ मंगलं
भवते वंशे नाऽशुभं विद्यते क्वचित् ॥ १५ ॥ भक्त्या यः कीर्त्तयेन्नित्यं तस्य पापं व्यपोहति ॥ १६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे मंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ रेवाया उत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ रविणा निर्मितं पार्थ सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥ स्वांशेन भास्कर
स्तत्र तिष्ठते चोत्तरे तटे ॥ सर्वव्याधिहरः पुंसां नर्मदायां व्यवस्थितः ॥ २ ॥ षष्ठ्यांषष्ठ्यां नृपश्रेष्ठ ह्यष्टम्यां च चतुर्द्दशीम् ॥ स्नानं यः कारये
न्मर्त्त्यः श्राद्धं प्रेतेषु भक्तितः ॥ तस्य पापक्षयः पार्थ सूर्यलोके महीयते ॥ ३ ॥ ततः स्वर्गाच्च्युतः सोऽपि जायते विमले कुले ॥ धनाढ्यो व्याधि
निर्मुक्तो जीवेज्जन्मनिजन्मनि ॥ ४ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे रवितीर्थ
माहात्म्यवर्णनंनाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कामेश्वरं ततश्चान्यच्छृणु पांडवसत्तम ॥ सिद्धो
यत्र गणाध्यक्षो गौरीपुत्रो महाबलः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या भक्तियुक्तो जितेंद्रियः ॥ पंचामृतेन संस्नाप्य धूपनैवेद्यपूजनैः ॥ २ ॥ प्रसाद्य
जगतामीशं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ अष्टम्यां मार्गशीर्षस्य तत्र स्नात्वा युधिष्ठिर ॥ ३ ॥ यो येन[2] यजते तत्र स तं काममवाप्नुयात् ॥ ४ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे कामेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥
॥ ७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र मणिनागेश्वरं शुभम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले सर्वपापक्षयंकरम् ॥ स्थापितं

---

१ पत्नीभर्तारसंयुक्तं विद्वांसं श्रोत्रियं द्विजम्–एतस्य समुदितस्यार्थस्य–विद्वद्ब्राह्मणदाम्पत्यम्–इत्यर्थः । २ येन--कामेन--इत्यध्याहारः । येन कामेन–यंयं काममभिध्याय--इत्यर्थः ।

मणिनागेन लोकानां हितकाम्यया ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आशीविषेण सर्प्पेण ईश्वरस्तोषितः कथम् ॥ क्षुद्राः सर्वस्य
लोकस्य भयदा विषशालिनः ॥ २ ॥ कथ्यतां तात मे सर्वं पातकस्योपशांतिदम् ॥ मम संतापजं दुःखं दुर्योधनसमुद्भवम् ॥ ३ ॥
कर्णभीष्मोद्भवं रौद्रं दुःखं पांचालिसंभवम् ॥ तव वक्त्रांबुजौघेन प्लावितं निर्वृतिं गतः ॥ ४ ॥ श्रुत्वा तव मुखोद्गीतां कथां
वै पापनाशिनीम् ॥ अयुक्तमिदमस्माकं द्विज क्लेशो न शाम्यति ॥ ५ ॥ अथवा प्राप्स्यते तात विद्यादानस्य यत्फलम् ॥ तत्फलं प्राप्यते
नित्यं कथाश्रवणतो हरेः ॥ ६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ यथायथा त्वं नृप भाषसे च तथातथा मे सुखमेति भारती ॥ शैथिल्यता
वा जरयान्वितस्य त्वत्सौहृदं नश्यति नैव तात ॥ शृणुष्व तस्मात्सह बांधवैश्च कथामिमां पापहरां प्रशस्ताम् ॥ ७ ॥ कथयामि यथावृत्तमितिहासं
पुरातनम् ॥ ८ ॥ कथितं पूर्वतो वृत्तैः पारंपर्येण भारत ॥ ९ ॥ द्वे भार्ये कश्यपस्यास्तां सर्वलोकेष्वनुत्तमे ॥ गरुत्मन्तं च विनताऽसूत
कद्रूरहीनथ ॥ १० ॥ संतोषेण च ते तात तिष्ठतः काश्यपे गृहे ॥ कद्रूश्च विनतानाम हृष्टे च वनिते सदा ॥ ११ ॥ ताभ्यां सार्द्धं क्रीडते च
कश्पयोऽपि प्रजापतिः ॥ ततस्त्वेकदिने प्राप्ते आश्रमस्था शुभानना ॥ १२ ॥ उच्चैःश्रवं हयं दृष्ट्वा मनोवेगसमन्वितम् ॥ पश्यपस्य हि तन्वंगी
हयं सर्वत्र पांडुरम् ॥ १३ ॥ धावमानमविश्रांतं जवेन मनसोपमम् ॥ तं दृष्ट्वा सहसा चाऽश्वमीर्ष्याभावेन चाब्रवीत् ॥ १४ ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥
ब्रूहि भद्रे सहस्रांशोरश्वः किंवर्णको भवेत् ॥ अहं ब्रवीमि कृष्णोऽयं त्वं किं वदसि तद्वद ॥ १५ ॥ ॥ विनतोवाच ॥ ॥ पश्यसे ननु नेत्रैश्च
कृष्णं श्वेतं न पश्यसि ॥ असत्यभाषणाद्भद्रे यमलोकं गमिष्यसि ॥ १६ ॥ ॥ सत्यानृते तु वचने पणस्तव ममैव तु ॥ सहस्रं चैव वर्षाणां
दास्यहं तव मंदिरे ॥ १७ ॥ असत्या यदि मे वाणी कृष्ण उच्चैः श्रवा यदि ॥ तदाहं त्वद्गृहे दासी भवामि सर्पमातृके ॥ १८ ॥ यदि उच्चै
श्रवाः श्वेतोऽहं दासी च तवैव तु ॥ एवं परस्परं द्वाभ्यां संवादोऽयं व्यवर्द्धत ॥ १९ ॥ आश्रमेषु गता बाला रात्रौ चिंतापरा स्थिता ॥ बंधुवर्गस्य
कथितं समस्तं तद्विचेष्टितम् ॥ २० ॥ पुत्राणां कथितं पार्थ पणं चैव मया कृतम् ॥ हाहाकारः कृतः सर्पैः श्रुत्वा मात्रा पणं कृतम् ॥ २१ ॥ जाता
दासी न संदेहः श्वेतो भास्करवाहनः ॥ उच्चैःश्रवा हयः श्वेतो न कृष्णो विद्यते क्वचित् ॥ २२ ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ॥ यथाऽहं न भवे दासी
तत्कार्यं च विचिंत्यताम् ॥ विशध्वं रोमकूपेषु ह्युच्चैःश्रवहयस्य तु ॥ २३ ॥ एकं मुहूर्त्तमात्रं तु यावत्कृष्णः स दृश्यते ॥ क्षणमात्रेण चैकेन दासी सा
भवते मम ॥ २४ ॥ दासीं कृत्वा तु तां तन्वीं विनतां सत्यगर्विताम् ॥ ततः स्वस्थानगाः सर्वे भविष्यथ यथासुखम् ॥ २५ ॥ ॥

सर्पा ऊचुः ॥ ॥ यथा त्वं जननी चांब सर्वेषां[1] भुवि पूजिता ॥ तथा साऽपि विशेषेण वंचितव्या न मातरः ॥२६॥ माता च पितृभार्या च मातृ
माता पितामही ॥ कर्मणा मनसा वाचा हितं तासां समाचरेत् ॥ २७ ॥ सा[2] ततस्तेन वाक्येन क्रुद्धा कालानलोपमा ॥ मम वाक्यमकुर्वाणा
ये केचिद्भुवि पन्नगाः ॥ २८ ॥ हव्यवाहमुखे सर्वे ते यास्यंत्यविचारितम् ॥ मातुस्तद्वचनं श्रुत्वा सर्वे चैव भुजंगमाः ॥ २९ ॥ केचित्प्रविष्टा रोमेषु
उच्चैःश्रवहयस्य च ॥ नष्टाः केचिद्दशदिशं कद्रूशापभयात्ततः ॥ ३० ॥ केचिद्गंगाजले नष्टाः केचिन्नष्टाः सरस्वतीम् ॥ केचिन्महोदधौ लीनाः
प्रविष्टा विंध्यकंदरे ॥ ३१ ॥ आश्रित्य नर्मदातोये मणिनागोत्तमो नृप ॥ तपश्चचार विपुलमुत्तरे नर्मदातटे ॥ ३२ ॥ मातृशापभयात्पार्थ ध्यायते
कामनाशनम् ॥ अच्छेद्यमप्रतर्क्यं च विनाशोत्पत्तिवर्ज्जितम् ॥ ३३ ॥ वायुभक्षः शतं साग्रं तदर्धं रविवीक्षकः ॥ एवं ध्यानरतस्यैव प्रत्यक्षस्त्रिपुरां
तकः ॥ ३४ ॥ साधुसाधु महाभाग सत्त्ववांस्तु भुजंगम ॥ त्वया भक्त्या गृहीतोऽहं प्रीतस्ते ह्युरगेश्वर ॥ वरं याचय मे[3] क्षिप्रं यस्ते मनसि वर्त्तते ॥
॥ ३५ ॥ ॥ मणिनाग उवाच ॥ ॥ मातृशापभयान्नाथ क्लिष्टोऽहं नर्मदातटे ॥ त्वत्प्रसादेन मे नाथ मातृशापो भवेद्वृथा ॥ ३६ ॥ ॥ ईश्वर
उवाच ॥ ॥ हव्यवाहमुखं वत्स न प्राप्स्यसि ममाऽऽज्ञया ॥ मम लोके निवासश्च तव पुत्र भविष्यति ॥ ३७ ॥ ॥ मणिनाग उवाच ॥ ॥ अत्र
स्थाने महादेव स्थीयतामंशभागतः ॥ सहस्रांशेन भागेन स्थीयतां नर्मदाजले ॥ उपकाराय लोकानां मम नाम्नैव शंकर ॥ ३८ ॥ ॥ ईश्वर
उवाच ॥ ॥ स्थापयस्व परं लिंगमाज्ञया मम पन्नग ॥ इत्युक्त्वांतर्हितो देवो जगाम ह्युमया सह ॥३९॥ मार्कंडेय उवाच ॥ तत्र तीर्थे तु ये गत्वा
शुचि प्रयतमानसाः ॥ पंचम्यां वा चतुर्दश्यामष्टम्यां शुक्लकृष्णयोः ॥४०॥ अर्चयंति सदा पार्थ नोपसर्पंति ते यमम् ॥ दध्ना च मधुना चैव घृतेन
क्षीरयोगतः ॥ ४१ ॥ स्नापयंति विरूपाक्षमुमादेहार्धधारिणम् ॥ कामांगदहनं देवमघासुरनिषूदनम् ॥ ४२ ॥ स्नाप्यमानं च ये भक्त्वा पश्यंति परमे
श्वरम् ॥ ते यांति च परे लोके सर्वपापविवर्जिते ॥ ४३ ॥ श्राद्धं प्रेतेषु ये पार्थ चाष्टम्यां पंचमीषु च ॥ ब्राह्मणैश्च सदा योग्यै
र्वेदपाठकर्चितकैः ॥ ४४ ॥ स्वदारनिरतैः श्लक्ष्णैः परदारविवर्जितः ॥ षट्कर्मनिरतैस्तात शूद्रप्रेषणवर्जितैः ॥ ४५ ॥ खंजाश्च दर्दुराः षंढा
वार्द्धुष्याश्च कृषीवलाः ॥ भिन्नवृत्तिकराः पुत्र नियोज्या न कदाचन ॥ ४६ ॥ वृषली मंदिरे यस्य महिषीं यस्तु पालयेत् ॥
स विप्रो दूरतस्त्याज्यो व्रते श्राद्धे नराधिप ॥ ४७ ॥ काणाष्टुंटा[4]श्च मंटां[5]श्च वेदपाठविवर्ज्जिताः ॥ न ते पूज्या द्विजाः

---

१ नः—इति शेषः । २ कद्रूः—इत्यर्थः । ३ मे—मत्तः सकाशात्—इत्यर्थः । ४ टुंटाः—अव्यक्तशब्दकर्तारः--इत्यर्थः । शब्दकल्पद्रुमे-टुण्टकशब्दव्याख्यानम् । २ मण्टाः-उन्मत्ताः-इत्यर्थः। शब्दकल्पद्रुमे--मण्टशब्दव्याख्यानम् ।

पार्थ मणिनागेश्वरे शुभे ॥ ४८ ॥ यदीच्छेदूर्ध्वगमनमात्मनः पितृभिः सह ॥ सर्वांगरुचिरां धेनुं यो दद्यादग्रजन्मने ॥ ४९ ॥ स याति परमं
लोकं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ततः स्वर्गाच्युतः सोऽपि जायते विमले कुले ॥ ५० ॥ ये पश्यंति परं भक्त्या मणिनागेश्वरं नृप ॥ न तेषां जायते वंशे
पन्नगानां भयं नृप ॥ ५१ ॥ पन्नगः शंकते तेषां मणिनागप्रदर्शनात् ॥ सौपर्णरूपिणस्ते वै दृश्यन्ते नागमण्डले ॥ ५२ ॥ फलानि चैव दानानां
शृणुष्वाऽथ नृपोत्तम ॥ अन्नं संस्कारसंयुक्तं ये ददंते नरोत्तमाः ॥ ५३ ॥ तोयं शय्यां तथा छत्रं कन्यां दासीं सुभाषिणीम् ॥ पात्रे देयं यतो राज
न्यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ ५४ ॥ सुरभीणि च पुष्पाणि गन्धवस्त्राणि दापयेत् ॥ दीपं धान्यं गृहं शुभ्रं सर्वोपस्करसंयुतम् ॥५५॥ ये ददन्ते परं
भक्त्या ते व्रजंति त्रिविष्टपम् ॥ मणिनागे नृपश्रेष्ठ यच्च दानं प्रदीयते ॥ ५६ ॥ तस्य दानस्य भावेन स्वर्गे वासो भवेद्ध्रुवम् ॥ पातकानि प्रलीयन्ते
आमपात्रे यथा जलम् ॥ ५७ ॥ नर्मदातोयसंसिद्धं भोज्यं विप्रे ददाति यः ॥ सोऽपि पापैर्विनिर्मुक्तः क्रीडते दैवतैः सह ॥ ५८ ॥ ततः स्वर्गच्यु
तानां हि लक्षणं प्रवदाम्यहम् ॥ दीर्घायुषो जीवपुत्रा धनवंतः सुशोभनाः ॥ ५९ ॥ सर्वव्याधिविनिर्मुक्ताः सुतभृत्यैः समन्विताः ॥ त्यागिनो
भोगसंयुक्ता धर्माख्यानरताः सदा ॥ ६० ॥ देवद्विजगुरोर्भक्तास्तीर्थसेवापरायणाः ॥ मातापितृवशा नित्यं द्रोहक्रोधविवर्जिताः ॥ ६१ ॥ एभिरेव
गुणैर्युक्ता ये नराः पांडुनंदन ॥ सत्यंते स्वर्गादायाताः स्वर्गे वासं व्रजंति ते ॥ ६२ ॥ सर्वतीर्थवरं तीर्थं मणिनागं नृपोत्तम ॥ तीर्थाख्यानमिदं पुण्यं
यः पठेच्छृणुयादपि ॥ ६३ ॥ सोऽपि पापैर्विनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥ न विषं क्रमते तेषां विचरंति यथेच्छया ॥ ६४ ॥ भाद्रपद्यां च यत्ष
ष्ठ्यां पुण्यं सूर्यस्य दर्शने ॥ तत्फलं समवाप्नोति आख्यानश्रवणेन तु ॥ ६५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे मणिनागेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदा
दक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ सर्वपापहरं पाथ गोपारेश्वरमुत्तमम् ॥ गोदेहान्निःसृतं लिंगं पुण्यं भूमितले नृप ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ गोदेहान्निःसृतं कस्माल्लिंगं पापक्षयंकरम् ॥ दक्षिणे नर्मदाकूले मणिनागसमीपतः ॥ संक्षेपात्कथ्यतां विप्र गोपारेश्वरसम्भवम् ॥ २ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कामधेनुस्तपस्तत्र पुरा पार्थ चकार ह ॥ ध्यायते परया भक्त्या देवदेवं महेश्वरम् ॥ ३ ॥ तुष्टस्तस्या जग
न्नाथः कपिलाया महेश्वरः ॥ निःसृतो देहमध्यात्तु अच्छेद्यः परमेश्वरः ॥ ४ ॥ तुष्टो देवि जगन्मातः कपिले परमेश्वरि ॥ आराधनं कृतं यस्मात्त

---

[1] अनंतरं मणिनागेश्वरतीर्थे गत्वा स्नात्वा--दानानि दत्त्वा च--इत्यर्थोऽत्राध्याहृत्य बोद्धव्यः ।

द्रुदाऽऽशु शुभानने ॥ ५ ॥ ॥ सुरभ्युवाच ॥ ॥ लोकानामुपकाराय सृष्टाऽहं परमेष्ठिना ॥ लोककार्याणि सर्वाणि सिद्ध्यंति मत्प्रसादतः ॥ ६ ॥
लोकाः स्वर्गं प्रयास्यन्ति मत्प्रसादेन शंकर ॥ तीर्थं त्वं भव मे शम्भो लोकानां हितकाम्यया ॥ ७ ॥ तथेति भगवानुक्त्वा तीर्थे तत्रावसन्मुदा ॥
तदाप्रभृति तत्तीर्थं विख्यातं वसुधातले ॥ स्नानेनैकेन राजेंद्र पापसंघं व्यपोहति ॥८॥ गोपारेश्वरगोदानं यस्तु भक्त्या च कारयेत् ॥ योग्ये द्विजो
त्तमे देया योग्या धेनुः सकांचना ॥ ९ ॥ सवत्सा तरुणी शुभ्रा बहुक्षीरा सवस्त्रका ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यामष्टम्यां वा प्रदापयेत् ॥ १० ॥ सर्वेषु
चैव मासेषु कार्त्तिके च विशेषतः ॥ दापयेत्परया भक्त्या द्विजे स्वाध्यायतत्परे ॥ ११ ॥ विधिना च प्रदद्याद्यो विधिना यस्तु गृह्णते ॥ तावुभौ
पुण्यकर्माणौ प्रेक्षकः पुण्यभाजनम् ॥ १२ ॥ पिंडदानं प्रकुर्याद्यः प्रेतानां भक्तिसंयुतः ॥ पिंडेनैकेन राजेंद्र प्रेता यांति परां गतिम् ॥ १३ ॥
भक्त्या प्रणामं रुद्रस्य ये कुर्वंति दिनेदिने ॥ तेषां पापं प्रलीयेत भिन्नपात्रे जलं यथा ॥ १४ ॥ तत्र तीर्थे तु यो राजन्वृषभं च समुत्सृजेत् ॥ पितर
श्चोद्धृतास्तेन शिवलोके महीयते ॥ १५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ वृषोत्सर्गे कृते तात फलं यज्जायते नृणाम् ॥ तत्सर्वं कथयस्वाशु प्रय
त्नेन द्विजोत्तम ॥ १६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सर्वलक्षणसंपूर्णे वृषे चैव तु यत्फलम् ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्व धर्मनंदन[१] ॥ १७ ॥
कार्त्तिके चैव वैशाखे पूर्णिमायां नराधिप ॥ रुद्रस्य सन्निधौ भूत्वा शुचिः स्नातो जितेंद्रियः ॥ १८ ॥ वृषस्यैव समुत्सर्गं कारयेत्प्रीयतां हरः ॥
सान्निध्ये कारयेत्पुत्र चतस्रो वत्सिकाः शुभाः ॥ १९ ॥ दत्त्वा तु विप्रमुख्याय सर्वलक्षणसंयुताः ॥ प्रीयतां च महादेवो ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वरः ॥
॥ २० ॥ वृषभे रोमसंख्या या सर्वांगेषु नराधिप ॥ तावद्वर्षप्रमाणं तु शिवलोके महीयते ॥ २१ ॥ शिवलोके वसित्वा तु यदा मर्त्त्येषु जाय
ते ॥ कुले महति संभूतिर्धनधान्यसमाकुले ॥ २२ ॥ नीरोगो रूपवांश्चैव विद्याढ्यः सत्यवाक्छुचिः ॥ गोपारेश्वरमाहात्म्यं मया
ख्यातं युधिष्ठिर ॥ गोदेहान्निःसृतं लिंगं नर्मदादक्षिणे तटे ॥ २३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम
आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे गोपारेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥
॥ ६७ ॥ रेवाया उत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ सर्वपापहरं मर्त्त्ये नाम्ना वै गौतमेश्वरम् ॥ १ ॥ स्थापितं गौतमेनैव लोकानां हितकाम्यया ॥
स्वर्गसोपानरूपं तु तीर्थं पुंसां युधिष्ठिर ॥ २ ॥ तत्र गच्छ परं भक्त्या यत्र देवो जगद्गुरुः ॥ पातकस्य विनाशार्थं स्वर्गवासप्रदस्तथा ॥ ३ ॥

---

[१] पाण्डुनन्दन—इ॰पा॰ ।

सौभाग्यवर्द्धनं तीर्थं जयदं दुःखनाशनम् ॥ पिंडदानेन चैकेन कुलानामुद्धरेत्त्रयम् ॥ ४ ॥ यत्किंचिद्दीयते भक्त्या स्वल्पं वा यदि वा
बहु ॥ तत्सर्वं शतसाहस्रमाज्ञया गौतमस्य हि ॥ ५ ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं स्वयं रुद्रेण भाषितम् ॥ ६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे गौतमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ शंखचूडस्य नाम्ना वै प्रसिद्धं भूमिमंडले ॥ १ ॥ शंखचूडः स्वयं तत्र संस्थितः पांडुनंदन ॥
वैनतेयभयात्पार्थ सुखद नर्मदातटे ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ स्नापयेच्छंखचूडं तु क्षीरक्षौद्रेण सर्पिषा ॥ ३ ॥
रात्रौ जागरणं कुर्याद्देवस्याग्रे नराधिप ॥ दधिभक्तेन संपूज्य ब्राह्मणाञ्च्छंसितव्रतान् ॥ गोप्रदाने द्विजेंद्रोऽयं सर्वपापक्षयंकरः ॥ ४ ॥ तस्मिंस्तीर्थे
तु यः पार्थ सर्प्पदष्टं प्रतर्प्पयेत् ॥ स याति परमं लोकं शंकरस्य वचो यथा ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे शंखचूडतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥
ततो गच्छेत्तु राजेंद्र पारेश्वरमनुत्तमम् ॥ पराशरो महात्मा वै नर्मदायास्तटे शुभे ॥ १ ॥ तपश्चचार विपुलं पुत्रार्थं पांडुनंदन ॥ हिमवद्दुहिता
तेन गौरी नारायणी नृप ॥ २ ॥ तोषिता परया भक्त्या नर्मदोत्तरके तटे ॥ तस्य तुष्टा महादेवी, शंकरर्द्धांगधारिणी ॥ ३ ॥ भोभो
ऋषिवर श्रेष्ठ तुष्टाऽहं तव भक्तितः ॥ वरं याचय मे विप्र पराशर महामते ॥ ४ ॥ ॥ पराशर उवाच ॥ ॥ परितुष्टाऽसि मे देवि यदि देयो
वरो मम ॥ देहि पुत्रं भगवति सत्यशौचगुणान्वितम् ॥ ५ ॥ वेदाभ्यसनशीलं हि सर्वशास्त्रविशारदम् ॥ तीर्थे चाऽत्र भवेद्देवि सन्निधानवरेण तु
॥ ६ ॥ लोकोपकारहेतोश्च स्थीयतां गिरिनंदिनि ॥ पराशराभिधानेन नर्मदादक्षिणे तटे ॥ ७ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ एवं भवतु ते विप्र तत्रैवांतरधीयत
॥ पराशरो महात्मा वै स्थापयामास पार्वतीम् ॥ ८ ॥ शंकरं स्थापयामास सुरासुरनमस्कृतम् ॥ अच्छेद्यमप्रतर्क्यं च देवानां तु
दुरासदम् ॥ ९ ॥ पराशरो महात्मा वै कृतार्थो ह्यभवन्नृप ॥ १० ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या शुचिः प्रयतमानसः ॥ स्त्र्यथवा पुरुषो वापि कामक्रोधविवर्जितः
॥ ११ ॥ माघे चैत्रेऽथ वैशाखे श्रावणे नृपनंदन ॥ मासि मार्गशिरे चैव शुक्लपक्षे तु सर्वदा ॥ १२ ॥ तत्र गत्वा शुभे स्थाने
नर्मदादक्षिणे तटे ॥ १३ ॥ उपोष्य परया भक्त्या व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा दीपदानं स्वशक्तितः ॥ १४ ॥ गीतं नृत्यं तथा वाद्यं
कामक्रोधविवर्जितः ॥ प्रभाते विमले प्राप्ते द्विजाः पूज्याः स्वशक्तितः ॥ १५ ॥ संपूज्य ब्राह्मणान्पार्थ धनदानहिरण्यतः ॥ वस्त्रेण च्छत्रदानेन

शय्यातांबूलभोजनैः ॥ १६ ॥ प्रीणयेन्नर्मदातीरे ब्राह्मणाञ्छंसितव्रतान् ॥ श्राद्धं कार्यं नृपश्रेष्ठ आमैः पक्वैर्जलेन च ॥ १७ ॥ स्त्रीणां चैव तु शूद्राणामामश्राद्धं प्रशस्यते ॥ आमं चतुर्गुणं देयं ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ॥ १८ ॥ वेदोक्तेन विधानेन द्विजाः पूज्याः प्रयत्नतः ॥ हस्तमात्रैः कुशैश्चैव तिलैश्चैवाक्षतैर्नृप ॥ १९ ॥ विप्रा उदङ्मुखाः कार्याः स्वयं वै दक्षिणामुखः ॥ दर्भेषु निक्षिपेदन्नमित्युच्चार्य द्विजाग्रतः ॥ २० ॥ प्रेता यांतु परे लोके तीर्थस्याऽस्य प्रभावतः ॥ पापं मे प्रशमं यातु एतु वृद्धिं शुभं सदा ॥ २१ ॥ वृद्धिं यातु सदा वंशो ज्ञातिवर्गो द्विजोत्तम ॥ एवमुच्चार्य विप्राय दानं देयं स्वशक्तितः ॥ २२ ॥ गोभूतिसहिरण्यादि चान्नं वस्त्रं स्वशक्तितः ॥ दातव्यं पांडवश्रेष्ठ पारेश्वरवराश्रमे ॥ २३ ॥ ये शृण्वंति परं भक्त्या मुच्यंते सर्वपातकैः ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे पारेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भीमेश्वरं ततो गच्छेत्सर्वपापक्षयंकरम् ॥ सेवितं ऋषिसंघैश्च भीमव्रतधरैः शुभैः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा सोपवासो जितेंद्रियः ॥ जपेदेकाक्षरं मंत्रमूर्ध्वबाहुर्दिवाकरे ॥ २ ॥ तस्य जन्मार्जितं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ सप्तशन्मार्जितं पापं गायत्र्या नश्यते ध्रुवम् ॥३॥ दशभिर्जन्मभिर्जातं शतेन तु पुरा कृतम् ॥ सहस्रेण त्रिजन्मोत्थं गायत्री हंति किल्बिषम् ॥ ४ ॥ वैदिकं लौकिकं वापि जाप्यं जप्तं नरेश्वर ॥ तत्क्षणाद्दहते सर्वं तृणन्तु ज्वलनो यथा ॥ ५ ॥ न देवबलमाश्रित्य कदाचित्पापमाचरेत् ॥ अज्ञानान्नश्यते क्षिप्रं नोत्तरं तु कदाचन ॥ ६ ॥ तत्र तीर्थे तु यो दानं शक्तिमाश्रित्य चाचरेत् ॥ तदक्षय्यफलं सर्वं जायते पांडुनंदन ॥ ७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे भीमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तसप्ततितमोऽध्ययः ॥७७॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र नारदेश्वरमुत्तमम् ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं निर्मितं नारदेन तु ॥१॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ नारदेन मुनिश्रेष्ठ कस्मात्तीर्थं विनिर्मितम् ॥ एतदाख्याहि मे सर्वं प्रसन्नो यदि सत्तम ॥२॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ परमेष्ठिसुतः पार्थ नारदो मुनिसत्तमः ॥ रेवायाश्चोत्तरे कूले तपस्तेन पुरा कृतम् ॥ ३ ॥ नवनाडीनिरोधेन काष्ठावत्यां गतेन च ॥ तोषितः पशुभर्त्ता वै नारदेन युधिष्ठिर ॥ ४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ तुष्टोऽहं तव विप्रेंद्र योगिनाथ अयोनिज ॥ वरं प्रार्थय मे वत्स यस्ते मनसि वर्त्तते ॥ ५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ त्वत्प्रसादेन मे शंभो योगश्चैव प्रसिध्यतु ॥ अचला ते भवेद्भक्तिः सर्वकालं ममैव तु ॥ ६ ॥ स्वेच्छाचारी भवे देव वेदवेदांगपारगः ॥ त्रिकालज्ञो जगन्नाथ गीतज्ञोऽहं सदा भवे ॥ ७ ॥ दिनेदिने यथा युद्धं देवदानवमानुषैः ॥ पाताले मर्त्त्यलोके वा स्वर्गे वाऽपि महेश्वर ॥ ८ ॥

पश्येयं त्वत्प्रसादेन भवंतं पार्वतीं तथा ॥ तीर्थं लोकेषु विख्यातं सर्वपापक्षयंकरम् ॥ ९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एवं नारद सर्वं तु भविष्यति न संशयः ॥ चिंतितं मत्प्रसादेन सिद्ध्यते नात्र संशयः ॥ १० ॥ स्वेच्छाचारो भवेर्वत्स स्वर्गे पातालगोचरे ॥ मर्त्ये वा भ्रम वै योगिन्न केनाऽपि निवार्यसे ॥ ११ ॥ सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छनाश्चैकविंशतिः ॥ ताना एकोनपंचाशत्प्रसादान्मे तव ध्रुवम् ॥ १२ ॥ मम प्रियंकरं दिव्यं नृत्य गीतं भविष्यति ॥ कलिं च पश्यसे नित्यं देवदानवकिन्नरैः ॥ १३ ॥ त्वत्तीर्थं भूतले पुण्यं मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो ह्यशेषज्ञानकोविदः ॥ एकस्त्वमसि निःसंगो मत्प्रसादेन नारद ॥१४॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देवो नारदस्तत्र शूलिनम् ॥ स्थापयामास राजेंद्र सर्वसत्त्वोपकारकम् ॥ ॥ १५ ॥ पृथिव्यामुत्तमं तीर्थं निर्मितं नारदेन तु ॥ तत्र तीर्थे नृपश्रेष्ठ यो गच्छेद्विजितेंद्रियः ॥ १६ ॥ मासि भाद्रपदे पार्थ कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ उपोष्य परया भक्त्या रात्रौ कुर्वीत जागरम् ॥ १७ ॥ छत्रं तत्र प्रदातव्यं ब्राह्मणे शुभलक्षणे ॥ शस्त्रेण तु हता ये वै तेषां श्राद्धं प्रदापयेत् ॥ ते यांति परमं लोकं पिंडदानप्रभावतः ॥ १८ ॥ कपिला तत्र दातव्या पितॄनुद्दिश्य भारत ॥ इत्युच्चार्य द्विजे देया यांतु ते परमां गतिम् ॥ १९ ॥ अस्य श्राद्धस्य भावेन ब्राह्मणस्य प्रसादतः ॥ नर्मदातोयभावेन न्यायार्जितधनस्य च ॥ तेषां चैव प्रभावेन प्रेता यांतु परां गतिम् ॥ २० ॥ इत्युच्चार्य द्विजे देया दक्षिणा च स्वशक्तितः॥ हविष्यान्नं विशालाक्ष द्विजानां चैव दापयेत् ॥ २१ ॥ दीपं भक्त्या प्रदातव्यं नृत्यं गीतं च कारयेत् ॥ अवाप्तं तेन वै सर्व्वं यः करोतीश्वरालये ॥ २२ ॥ स याति रुद्रसान्निध्यमिति रुद्रः स्वयं जगौ ॥ विद्यादानेन चैकेन अक्षयां गतिमाप्नुयात् ॥ ॥ २३ ॥ धूर्वहास्तत्र दातव्या भूमिः सस्यवती नृप ॥ चित्रभानुं शुभैर्मंत्रैः प्रीणयेत्तत्र भक्तितः ॥ २४ ॥ आज्येन सुप्रभूतेन होमद्रव्येण भारत ॥ ये यजंति सदा भक्त्या त्रिकालं नृत्यमेव च ॥ २५ ॥ तीर्थे नारदनामाख्ये रेवायाश्चोत्तरे तटे ॥ चित्रभानुमुखा देवाः सर्वदेवमयो ऋषिः ॥ २६ ॥ ऋषिणा प्रीणिताः सर्वे तस्मात्प्रीत्यो[1] हुताशनः ॥ पूजिते हव्यवाहे तु दारिद्र्यं नैव जायते ॥ २७ ॥ धनेन विपुला प्रीतिर्जायते प्रतिजन्मनि ॥ कुलीनाश्च सुवेषाश्च सर्वकालं[2] धनेन तु ॥ २८ ॥ प्लवो नदीनां पतिरंगनानां राजा च सद्वृत्तरतः प्रजानाम् ॥ धनं नराणामृतवस्तरूणां गतं गतं यौवनमानयंति ॥२९॥ धनदत्वं धनेशेन तस्मिंस्तीर्थे ह्युपार्जितम् ॥ यमेन च यमत्वं हि इंद्रत्वं चैव वज्रिणा ॥३०॥ अन्यैरपि महीपालैः पार्थिवत्वमुपार्जितम् ॥ नारदेश्वरमाहात्म्याद्ध्रुवो निश्चलतां गतः ॥ ३१ ॥ सर्वतीर्थवरं तीर्थं निर्मितं नारदेन तु ॥ पृथिव्यां सागरांतायां रेवायाश्चोत्तरे तटे ॥

---

[1] प्रीत्यः--प्रीणनीयः--इत्यर्थः । [2] युक्ता भविष्यन्ति--इति शेषः ।

तद्वरं सर्वतीर्थानां महापातकनाशनम् ॥ ३२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पन्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे
नारदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थद्वयमनुत्तमम् ॥
दधिस्कन्दं मधुस्कंदं सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥ दधिस्कन्दे नरः स्नात्वा यस्तु दद्याद्द्विजे दधि ॥ उपतिष्ठेत्ततस्तस्य सप्तजन्मनि भारत ॥ २ ॥
न व्याधिर्न जरा तस्य न शोको नैव मत्सरः ॥ दशचंद्रशतं यावज्जायते विमले कुले ॥ ३ ॥ मधुस्कन्देऽपि मधुना मिश्रितान्यस्तिलान्ददेत् ॥
नाऽसौ वैवस्वतं देवं पश्येद्वै जन्मसप्ततिम् ॥ ४ ॥ मधुना सह संमिश्रं पिंडं यस्तु प्रदापयेत् ॥ तस्य पौत्रप्रपौत्रेभ्यो दारिद्र्यं नैव जायते ॥
॥ ५ ॥ दधिभिः सह संमिश्रं पिंडं यस्तु प्रदापयेत् ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा विधिवद्दक्षिणामुखः ॥ ६ ॥ पिता पितामहश्चैव तथैव
प्रपितामहः ॥ द्वादशाब्दानि तुष्यंति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे दधिस्कन्दमधुस्कन्दतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र नंदिकेश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महानंदी तत्ते सर्वं वदाम्यहम् ॥ १ ॥ रेवायां पुरतः कृत्वा पुरा
नंदी गणेश्वरः ॥ तपस्तपन्जयं कुर्वंस्तीर्थात्तीर्थं जगाम ह ॥ २ ॥ दधिस्कंदं मधुस्कंदं यावत्त्यक्त्वा तु गच्छति ॥ तावत्तुष्टो महादेवो नंदिनाथ
मुवाच ह ॥ ३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ भोभोः प्रसन्नो नंदीश वरं वृणु यथेप्सितम् ॥ तपसा तेन तुष्टोऽहं तीर्थयात्राकृतेन ते ॥ ४ ॥ नंदीश्वर उवाच ॥
न चाऽहं कामये वित्तं न चाऽहं कुलसंततिम् ॥ मुक्त्वा न कामये कामं तव पादांबुजात्परम् ॥ ५ ॥ कृमिकीटपतंगेषु तिर्यग्योनिं गतस्य वा ॥ जन्म
जन्मांतरेऽप्यस्तु भक्तिस्त्वयि ममाऽचला ॥ ६ ॥ तथेत्युक्त्वा महादेवः परया कृपया नृप ॥ गृहीत्वा तं करे सिद्धं जगाम निलयं हरः ॥ ७ ॥ तस्मि
स्तीर्थे तु यः स्नात्वा भक्त्या त्र्यक्षं प्रपूजयेत् ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा प्राणत्यागं करोति चेत् ॥
शिवस्याऽनुचरो भूत्वा मोदते कल्पमक्षयम् ॥ ९ ॥ ततः कालेन महता जायते विमले कुले ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ १० ॥ एतत्ते
कथितं तात तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ दुर्लभं मर्त्यसंज्ञस्य सर्वपापक्षयंकरम् ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे नंदिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो
गच्छेन्महाराज वरुणेश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महादेवो वरुणो नृपसत्तम ॥ १ ॥ पिण्याकशाकपर्णैश्च कृच्छ्रचांद्रायणादिभिः ॥ आराध्य गिरिजा

नाथं ततः सिद्धिं परां गतः ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा संतर्प्य पितृदेवताः ॥ पूजयेच्छंकरं भक्त्या स याति परमां गतिम् ॥ ३ ॥ कुंडिकां
वर्द्धनीं वाऽपि महद्वा जलभाजनम् ॥ अन्नेन सहितं पार्थ तस्य पुण्यफलं शृणु ॥४॥ यत्फलं लभते मर्त्त्यः सत्रे द्वादशवार्षिके ॥ तत्फलं समवाप्नोति
नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ५ ॥ सर्वेषामेव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् ॥ सद्यः प्रीतिकरं तोयमन्नं च नृपसत्तम ॥ ६ ॥ तत्र तीर्थे मृतानां तु नराणां
भावितात्मनाम् ॥ वरुणस्य पुरे वासो यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ७ ॥ पश्चात्पूर्णे ततः काले मर्त्त्यलोके प्रजायते ॥ अन्नदानप्रदो नित्यं जीवेद्वर्षशतं नरः
॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे वरुणेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकाशीतितमोऽध्यायः
॥ ८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल वह्नितीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महातेजास्तपः कृत्वा
हुताशनः ॥ १ ॥ सर्वभक्ष्यः कृतो योऽसौ दंडके मुनिना पुरा ॥ नर्मदातटमाश्रित्य पूतो जातो हुताशनः ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयित्वा
महेश्वरम् ॥ अग्निप्रवेशं कुरुते स गच्छेदग्निसाम्यताम् ॥ ३ ॥ भक्त्या स्नात्वा तु यस्तत्र तर्प्पयेत्पितृदेवताः ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलमाप्नोत्यसंशयम्
॥ ४ ॥ तस्यैवाऽनंतरं राजन्कौबेरं तीर्थमुत्तमम् ॥ कुबेरो यत्र संसिद्धो यक्षाणामधिपः पुरा ॥ ५ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा समभ्यर्च्य जगद्गुरुम्
॥ उमया सहितं भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ६ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा दद्याद्विप्राय कांचनम् ॥ नाभिमात्रे जले तिष्ठन्स लभेनार्बुदं
फलम् ॥ ७ ॥ दधिस्कंदे मधुस्कंदे नंदीशे वरुणालये ॥ आग्नेये यत्फलं तात स्नात्वा तत्फलमाप्नुयात् ॥ ८ ॥ ते वंद्या मानुषे लोके धन्याः पूर्णमनोरथाः
॥ यैस्तु दृष्टं महापुण्यं नर्मदातीर्थपंचकम् ॥ ९ ॥ ते यांति भास्करे लोके परमे दुःखनाशने ॥ भास्करादैश्वरे लोके चैश्वरादनिवर्त्तके ॥
॥ १० ॥ नीयते स परे लोके यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ततः स्वर्गाच्च्युतो मर्त्त्यो राजा भवति धार्मिकः ॥ ११ ॥ सर्वरोगविनिर्मुक्तो भुनक्ति सचराचरम्
॥ विष्णुश्च देवता येषां नर्मदातीर्थसेविनाम् ॥ १२ ॥ अखंडितप्रतापास्ते जायंते नाऽत्र संशयः ॥ गंगा कनखले पुण्या कुरुक्षेत्रे सरस्वती ॥
॥ १३ ॥ ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥ रेवातीरे वसेन्नित्यं रेवातोयं सदा पिबेत् ॥ १४ ॥ स स्नातः सर्वतीर्थेषु सोमपानं दिनेदिने ॥
गंगाद्याः सरितः सर्वाः समुद्राश्च सरांसि च ॥ कल्पांते संक्षयं यांति न मृता तेन नर्मदा ॥ १५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवन्त्खण्डे रेवाखण्डे दधिस्कंदादिपंचतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥
॥ ततो गच्छेन्महाराज तीर्थं परमशोभनम् ॥ ब्रह्महत्याहरं प्रोक्तं रेवातटसमाश्रयम् ॥ हनूमताभिधं ह्यत्र विद्यते लिंगमुत्तमम् ॥ १ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ हनूमंतेश्वरं नाम कथं जातं वदस्व मे ॥ ब्रह्महत्याहरं तीर्थं रेवादक्षिणसंस्थितम् ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधु साधु महाबाहो सोमवंशविभूषण ॥ गुह्याद्गुह्यतरं तीर्थं नाख्यातं कस्यचिन्मया ॥ ३ ॥ तव स्नेहात्प्रवक्ष्यामि पीडितो वार्द्धकेन तु ॥ पूर्वं जातं महद्युद्धं रामरावणयोरपि ॥ ४ ॥ पुलस्त्यो ब्रह्मणः पुत्रो विश्रवास्तस्य वै सुतः ॥ रावणस्तेन संजातो दशास्यो ब्रह्मराक्षसः ॥ ५ ॥ त्रैलोक्यविजयी भूतः प्रसादाच्छूलिनः स च ॥ गीर्वाणा विजिताः सर्वे रामस्य गृहिणी हता ॥ ६ ॥ वारितः कुम्भकर्णेन सीतां मोचयमोचय ॥ विभीषणेन वै पापो मन्दोदर्या पुनःपुनः ॥ ७ ॥ त्वं जितः कार्त्तवीर्येण रैणुकेयेन सो[1]ऽपि च ॥ स[2] रामो रामभद्रेण तस्य संख्ये कथं जयः ॥ ८ ॥ ॥ रावण उवाच ॥ ॥ वानरैश्च नरैर्ऋक्षैर्वराहैश्च निरायुधैः ॥ देवासुरसमूहैश्च न जितोऽहं कदा[3]चन ॥ ९ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सुग्रीवहनुमद्भ्यां च कुमुदेनांगदेन च ॥ एतैरन्यैः सहायैश्च रामचन्द्रेण वै जितः ॥ १० ॥ रामचन्द्रेण पौलस्त्यो हतः संख्ये महाबलः ॥ वनं भग्नं हताः शूराः प्रभंजनसुतेन च ॥ ११ ॥ रावणस्य सुतो जन्ये[4] हतश्चाक्षकुमारकः ॥ आ[5]यामो रक्षसां भीमः संपिष्टो वानरेण तु ॥ १२ ॥ एवं रामायणे वृत्ते सीतामोक्षे कृते सति ॥ अयोध्यां तु गते रामे हनुमान्स महाकपिः ॥ १३ ॥ कैलासाख्यं गतः शैलं प्रणामाय महेशितुः ॥ तिष्ठतिष्ठेत्यऽसौ प्रोक्तो नंदिना वानरोत्तमः ॥ १४ ॥ ब्रह्महत्यायुतस्त्वं हि राक्षसानां वधेन हि ॥ भैरवस्य सभा नूनं नद्रष्टव्या त्वया कपे ॥ १५ ॥ ॥ हनुमानुवाच ॥ ॥ नंदिनाथ हरं पृच्छ पातकस्योपशांतिदम् ॥ पापोऽहं प्लवगो यस्मात्संजातः कारणांतरात् ॥ १६ ॥ ॥ नन्द्युवाच ॥ ॥ रुद्रदेहोद्भवा किं ते न श्रुता भूतले स्थिता ॥ श्रवणाज्जन्मजनितं द्विगुणं कीर्त्तनाद्व्रजेत् ॥ १७ ॥ त्रिंशज्जन्मार्जितं पापं न श्येद्रेवावगाहनात् ॥ तस्मात्त्वं नर्मदातीरं गत्वा चर तपो महत् ॥ १८ ॥ गन्धवाहसुतोऽप्येवं नंदिनोक्तं निशम्य च ॥ प्रयातो नर्मदातीरमौर्व्यां दक्षिणसंगमम् ॥ १९ ॥ दध्यौ सुदक्षिणे देवं विरूपाक्षं त्रिशूलिनम् ॥ जटामुकुटसंयुक्तं व्यालयज्ञोपवीतिनम् ॥ २० ॥ भस्मोपचितसर्वांगं डमरुस्वरनादितम् ॥ उमार्द्धांगहरं शांतं गोना[7]थासनसंस्थितम् ॥ २१ ॥ वत्सरान्सुबहून्यावदुपासांचक्र ईश्वरम् ॥ तावत्तुष्टो महादेव आजगाम सहोमया ॥ २२ ॥ उवाच मधुरां

---

[1] सः—कार्तवीर्यः । [2] सः—रैणुकेयः—रामः—परशुरामः । [3] स्याम्—इति शेषः । [4] जन्ये—युद्धे । [5] आयामः—समूहः—इत्यर्थोऽत्र । [6] गंधवाहसुतः—वायुपुत्रो हनुमान् । [7] गोनाथासनसंस्थितम्—वृषारूढम् ।

वाणीं मेघगंभीरनिस्वनाम् ॥ साधुसाध्वित्युवाचेशः कष्टं वत्स त्वया कृतम् ॥ २३ ॥ न च पूर्वं त्वया पापं कृतं रावणसंक्षये ॥ स्वामिकार्यरतस्त्वं
हि सिद्धोऽसि मम दर्शनात् ॥ २४ ॥ हनुमांश्च हरं दृष्ट्वा उमार्द्धांगहरं स्थिरम् ॥ साष्टांगं प्रणतोऽवोचज्जय शंभो नमोऽस्तु ते ॥ जयांऽधकविना
शाय जय गंगाशिरोधर ॥ २५ ॥ एवं स्तुतो महादेवो वरदो वाक्यमब्रवीत् ॥ वरं प्रार्थय मे वत्स प्राणसंभवसंभव[1] ॥ २६ ॥ ॥ श्रीहनूमानु
वाच ॥ ॥ ब्रह्मरक्षोवधाज्जाता मम हत्या महेश्वर ॥ न पापोऽहं भवेदेव युष्मत्संभाषणे क्षणात् ॥ २७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ नर्मदातीर्थमा
हात्म्याद्धर्मयोगप्रभावतः ॥ मन्मूर्त्तिदर्शनात्पुत्र निष्पापोऽसि न संशयः ॥ २८ ॥ अन्यच्च ते प्रयच्छामि वरं वानरपुंगव ॥ उपकाराय लोकानां
नामानि तव मारुते ॥ २९ ॥ हनूमानंजनिसुतो वायुपुत्रो महाबलः ॥ रामेष्टः फाल्गुनो गोत्रः पिंगाक्षोऽमितविक्रमः ॥ ३० ॥ उदधिक्रमणश्रेष्ठो
दशग्रीवस्य दर्पहा ॥ लक्ष्मणप्राणदाता च सीताशोकनिवर्त्तनः ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देव उमया सह शंकरः ॥ हनूमानीश्वरं तत्र स्थापयामास
भक्तितः ॥ ३२ ॥ आत्मयोगबलेनैव ब्रह्मचर्यप्रभावतः ॥ ईश्वरस्य प्रसादेन लिंगं कामप्रदं हि तत् ॥ अच्छेद्यमप्रतर्क्यं च विनाशोत्पत्तिवर्जितम् ॥
॥ ३३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ हनूमंतेश्वरे पुत्र प्रत्यक्षप्रत्ययं शृणु ॥ यद्वृत्तं द्वापरस्याऽऽदौ त्रेतांते पांडुनन्दन ॥ ३४ ॥ सुपर्वानाम
भूपालो बभूव वसुधातले ॥ तस्य राज्ञः सदा सौख्यं नरा दीर्घायुषः सदा ॥ ३५ ॥ स पुत्रधनसंयुक्तश्चौरोपद्रववर्जितः ॥ शतबाहुर्बभूवाऽस्यः पुत्रो
भीमपराक्रमः ॥३६॥ आसक्तोऽसौ सदा कालं पापधर्मैर्नरेश्वर ॥ अटाट्यत धरां सर्वां पर्वतांश्च वनानि च ॥३७॥ वधार्थं मृगयूथानामागतो विंध्य
पर्वतम् ॥ तरुजातिसमाकीर्णे हस्तियूथसमाचिते ॥३८॥ सिंहचित्रकशोभाढ्ये मृगवाराहसंकुले ॥ क्रीडित्वा स वने राजा नर्मदामानतः क्वचित् ॥
॥ ३९ ॥ हनूमंतवने प्राप्तः शतक्रोशप्रमाणके ॥ चिंचिणीवनशोभाढ्ये कदंबतरुसंकुले ॥ ४० ॥ नित्यं पालाशजंबीरैः करंजखदिरैस्तथा ॥ पाटलैर्बदरै
र्युक्तैः शमीतिंदुकशोभितम् ॥४१॥ मृगयूथैः समाच्छन्नशिखंडिस्वरनादितम् ॥ पारावतकसंघानां समंतात्स्वरशोभितम् ॥ ४२ ॥ शरत्कालेऽरमद्राजा
बहुले[2] चाऽश्विनस्य सः ॥ वनमध्यं गतोऽद्राक्षीद्भ्रमन्तं पिंगलद्विजम् ॥४३॥ पुस्तिकाकरसंस्थं च पप्रच्छ चपलं द्विजम् ॥ ४४ ॥ ॥ शतबाहुरुवाच ॥ ॥
एकाकी त्वं वने कस्माद्भ्रमसे पुस्तिकाकरः ॥ इतस्ततोऽपि संपश्यन्कथयस्व द्विजोत्तम ॥ ४५ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ कान्यकुब्जात्समायातः
प्रेषितो राजकन्यया ॥ अस्थिक्षेपाय वै राजन्हनूमंतेश्वरे जले ॥ ४६ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ अस्थिक्षेपो जले कस्माद्धनूमंतेश्वरे द्विज ॥

---

[1] प्राणसंभवसंभव--वायुपुत्र । [2] बहुले--कृष्णपक्षे--इत्यर्थः ।

क्रियते केन कार्येण साश्चर्यं कथ्यतां मम ॥ ४७ ॥ सुपर्वणः सुतो यानं त्यक्त्वा भूमौ प्रणम्य च ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा ब्राह्मणाय नरेश्वर ॥
समस्तं कथयामास वृत्तांतं स्वं पुरातनम् ॥ ४८ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ शिखंडीनाम राजाऽस्ति कान्यकुब्जे प्रतापवान् ॥ अपुत्रोऽसौ
महीपालः कन्या जाता मनोरथैः ॥ ४९ ॥ जातिस्मरा सुचार्वंगी नर्मदायाः प्रभावतः ॥ पित्रा च सैकदा कन्या विवाहाय प्रजल्पिता ॥ ५० ॥
अनित्ये पुत्रि संसारे कन्यादानं ददाम्यहम् ॥ श्वः कृत्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चाऽपराह्णिकम् ॥ न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं चास्य न चाकृतम्
॥ ५१ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ इच्छेयं यत्र काले हि तत्र देया त्वया पितुः ॥ पुत्रीवाक्यादसौ राजा विस्मितो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५२ ॥
शिखड्युवाच ॥ ॥ कथ्यतां मे महाभागे साश्चर्यं भाषितं त्वया ॥ पितुर्वाक्येन सा बाला उत्तमा ह्यागतांतिकम् ॥ ५३ ॥ कथयामास यद्वृत्तं
हनूमंतेश्वरे नृप ॥ कलापिनी ह्यहं तात युता भर्त्रावसं तदा ॥ ५४ ॥ रेवौर्व्यासंगमान्तिस्था रेवाया दक्षिणे तटे ॥ हनूमंतवने पुण्ये चिक्रीडाहं यदृ
च्छया ॥ ५५ ॥ भर्तृयुक्ता च संसुप्ता रजन्यां सरले नगे ॥ आगता लुब्धकास्तत्र क्षुधार्त्ता वनमुत्तमम् ॥ ५६ ॥ भर्तृयोगयुता पापैर्दृष्टाऽहं वध
चिंतकैः ॥ पाशबंधं समादाय बद्धाहं स्वमिना सह ॥ ५७ ॥ ग्रीवां ते मोटयामासुः पिच्छाच्छोटनकं कृतम् ॥ हुताशनमुखे तैस्तु सह कांतेन
लुब्धकैः ॥ ५८ ॥ पारिभर्ज्यावयोर्मांसं भक्षयित्वा यथेष्टतः ॥ सुप्ताः स्वस्थेंद्रिया रात्रौ सा गता शर्वरी क्षयम् ॥ ५९ ॥ प्रभाते मांसशेषं च
जंबुकैर्गृध्रघातिभिः ॥ मच्छरीरोद्भवं चास्थि स्नायुमांसेन चावृतम् ॥ ६० ॥ गृहीतं घातिनैकेन चाकाशात्पतितं तदा ॥ तं मांसभक्षणं दृष्ट्वा परे
पक्षिण आगताः ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वा पक्षिसमूहं तु अस्थिखंडं व्यसर्जयत् ॥ विहगानां समस्तानां धावतां चैव पश्यताम् ॥ ६२ ॥ पतितं नर्मदातोये
हनूमंतेश्वरे नृप ॥ मदीयमस्थिखंडं च पतितं नर्मदाजले ॥ ६३ ॥ तस्य तीर्थस्य पुण्येन जाताऽहं पुत्रिका तव ॥ भूपकन्या त्वहं जाता पूर्ण
चन्द्रनिभानना ॥ ६४ ॥ जातिस्मरा नरेंद्रस्य संजाता भवतः कुले ॥ तस्माद्विवाहं नेच्छामि मम भर्त्ता नृपोत्तम ॥ ६५ ॥ विषमे वर्त्तते
ऽद्यापि शकुंतमृगजातिषु ॥ तस्यास्थिशेषं राजेंद्र तस्मिंस्तीर्थे भविष्यति ॥ ६६ ॥ तत्क्षेपणार्थं वै तात प्रेषयाऽद्य द्विजोत्तमम् ॥ एतत्ते सर्व
माख्यातं कारणं नृपसत्तम ॥ ६७ ॥ मद्भर्त्ता विषमे स्थाने शकुंतमृगजातिषु ॥ यदि प्रेषयसे तात कंचित्त्वं नर्मदातटे ॥ ६८ ॥ तस्याहं कथ
यिष्यामि स्थानैश्चिह्नैश्च लक्षितम् ॥ शिखंडिनाऽप्यहं तत्र ह्याहूतो ह्यवनीपते ॥ ६९ ॥ दास्यामि विंशतिग्रामान्गच्छ त्वं नर्मदातटे ॥ प्रेषणं मे
प्रतिज्ञातमलक्ष्म्या पीडितेन तु ॥ ७० ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ गच्छ त्वं नर्मदां पुण्यां सर्वपापक्षयंकरीम् ॥ आग्नेय्यां सोमनाथस्य हनूमंतेश्वरः

परः ॥ ७१ ॥ अर्द्धक्रोशेन रेवाया विस्तीर्णो वटपादपः ॥ करंजः कटहश्चैव सन्निधाने वटस्य च ॥ ७२ ॥ न्यग्रोधमूलसान्निध्ये सूक्ष्माण्यस्थीनि
द्रक्ष्यसि ॥ समूह्य तानि संगृह्य गच्छ रेवां द्विजोत्तम ॥ ७३ ॥ आश्विनस्याऽसिते पक्षे त्रिपुरारेस्तु वै तिथौ ॥ स्नाप्य त्रिशूलिनं भक्त्या रात्रौ
त्वं कुरु जागरम् ॥ ७४ ॥ क्षिपेः प्रभाते तानि त्वं नाभिमात्रजलस्थितः ॥ इत्युच्चार्य द्विजश्रेष्ठ विमुक्तिस्तस्य जायताम् ॥ ७५ ॥ क्षिप्त्वास्थीनि
पुनः स्नानं कर्त्तव्यं त्वघनाशनम् ॥ एवं कृते तु राजेंद्र गतिस्तस्य भविष्यति ॥ ॥ ७६ ॥ कथितं कन्यया यच्च तत्सर्वं पुस्तिकाकृतम् ॥
आगतोऽहं नृपश्रेष्ठ तीर्थेऽत्र दुरितापहे ॥ ७७ ॥ सोऽभिज्ञानं ततो दृष्ट्वा नीत्वास्थीनि नरेश्वर ॥ पूर्वोक्तेन विधानन प्राक्षिपं नर्मदांभसि ॥ ७८ ॥
पुष्पवृष्टिः पपाताऽऽशु साधुसाध्विति पांडव ॥ विमानं च ततो दिव्यमागतं बर्हिणस्तदा ॥ ७९ ॥ दिव्यरूपधरो भूत्वा गतो नाके कलापवान् ॥
एवं तु प्रत्ययं दृष्ट्वा हनूमंतेश्वरे नृप ॥ ८० ॥ चकारानशनं विप्रः शतबाहुश्च भूपतिः ॥ शोषयामासतुस्तौ स्त्वमीश्वराराधने रतौ ॥ ८१ ॥
ध्यायंतौ तस्थतुर्देवं शतबाहुद्विजोत्तमौ ॥ मासार्धेन मृतो राजा शतबाहुर्महामनाः ॥ ८२ ॥ किंकणीजालशोभाढ्यं विमानं तत्र चागतम् ॥ साधु
साधु नृपश्रेष्ठ विमानारोहणं कुरु ॥ ८३ ॥शतबाहुरुवाच ॥ नायामि स्वर्गमार्गाग्रं विप्रो यावन्न संस्थितः ॥ उपदेशप्रदो मह्यं गुरुरूपी द्विजोत्तमः ॥
॥८४॥अप्सरस ऊचुः ॥ लोभावृतो ह्ययं विप्रो लोभात्पापस्य संग्रहः॥ हनूमंतेश्वरे राजन्ये मृताः सत्त्वमास्थिताः॥८५॥ते यांति शांकरे लोके सर्वपा
पक्षयंकरे ॥ नैव पापक्षयश्चास्य ब्राह्मणस्य नरेश्वर ॥ ८६ ॥ गृहं च गृहिणी चित्ते ब्राह्मणस्य प्रवर्त्तते ॥ शतबाहुस्ततो विप्रमुवाच विनयान्वितः ॥
॥ ८७ ॥ त्यज मूलमनर्थस्य लोभमेनं द्विजोत्तम ॥ इत्युक्त्वा स्वर्ययौ राजा स्वर्गकन्यासमावृतः ॥ ८८ ॥ दिनैः कैश्चिद्गतो विप्रः स्वर्गं वैतालि
कैर्वृतः ॥ बर्ही च काशीराजस्य पुत्रस्तीर्थप्रभावतः ॥ ८९ ॥ आत्मानं कन्यया दत्तं पूर्वजन्म व्यचिंतयन् ॥ सा च तं प्रौढमालोक्य पितुराज्ञाम
वाप्य च ॥ स्वयंवरे स्वभर्त्तार लेभे साध्वी नृपात्मजम् ॥ ९० ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एतद्वृत्तांतमभवत्तस्मिंस्तीर्थे नृपोत्तम ॥ एतस्मा
त्कारणान्मेध्यं तीर्थमेतत्सदा नृप ॥ ९१ ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां सर्व्वकालं नरेश्वर ॥ विशेषाच्चाश्विने मासि कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् ॥ ९२ ॥ स्नाप
येदीश्वरं भक्त्या क्षौद्रक्षीरेण सर्पिषा ॥ दध्ना च खंडयुक्तेन कुशतोयेन वै पुनः ॥ ९३ ॥ श्रीखंडेन सुगंधेन गुंठयेच्च महेश्वरम् ॥ ततः सुगंधपुष्पैश्च
बिल्वपत्रैश्च पूजयेत् ॥ ९४ ॥ मुचकुंदेन कदेन जातीकाशकुशोद्भवैः ॥ उन्मत्तमुनिपुष्पौघैः पुष्पैस्तत्कालसंभवैः ॥ ९५ ॥ अर्चयेत्परया भक्त्या
हनूमंतेश्वरं शिवम् ॥ घृतेन दापयेद्दीपं तैलेन तदभावतः ॥ ९६ ॥ श्राद्धं च कारयेत्तत्र ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ सर्व्वलक्षणसंपूर्णैः कुलीनैर्गृहपालकैः ॥

॥ ९७ ॥ तर्प्पयेद्ब्राह्मणान्भक्त्या वसनान्नहिरण्यतः ॥ नरकस्था दिवं यांतु प्रोच्येति प्रणमेद्द्विजान् ॥ ९८ ॥ पतितान्वर्जयेद्विप्रान्वृषली यस्य
गेहिनी ॥ स्ववृषं चापरित्यज्य वृषैरन्यैर्वृषायते ॥ ९९ ॥ वृषलीं तां विदुर्देवा न शूद्री वृषली भवेत् ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं गुरुदारनिषेणम् ॥
॥ १०० ॥ सुवर्णहरणन्यासमित्रद्रोहोद्भवं तथा ॥ नश्यते पातकं सवमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ १०१ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ वाक्प्रलापेन
भो वत्स बहुनोक्तेन किं मया ॥ सर्वपातकसंयुक्तो दद्याद्दानं द्विजन्मने ॥ २ ॥ गोदानं च प्रकर्त्तव्यमस्मिंस्तीर्थे विशेषतः ॥ गोदानं हि यतः पार्थ
सर्वदानाधिकं स्मृतम् ॥ ३ ॥ सर्व्वदेवमया गावः सर्वे देवास्तदात्मकाः ॥ शृंगाग्रेषु महीपाल शक्रो वसति नित्यशः ॥ ४ ॥ उरः स्कंदः शिरो
ब्रह्मा ललाटे वृषभध्वजः ॥ चंद्रार्कौ लोचने देवौ जिह्वायां च सरस्वती ॥ ५ ॥ मरुद्गणाः सदा साध्या यस्या दंता नरेश्वर ॥ हुंकारे चतुरो
वेदान्विद्यात्सांगपदक्रमान् ॥ ५ ॥ ऋषयो रोमकूपेषु ह्यसंख्यातास्तपस्विनः ॥ दंडहस्तो महाकायः कृष्णो महिषवाहनः ॥ ६ ॥ यमः पृष्ठस्थितो
नित्यं शुभाशुभपरीक्षकः ॥ चत्वारः सागराः पुण्याः क्षीरधाराः स्तनेषु च ॥ ७ ॥ विष्णुपादोद्भवा गंगा दर्शनात्पापनाशनी ॥ प्रस्रावे संस्थिता
यस्मात्तस्माद्वंद्या सदा बुधैः ॥८॥ लक्ष्मीश्च गोमये नित्यं पवित्रा सर्वमंगला ॥ गोमयालेपनं तस्मात्कर्त्तव्यं पांडुनंदन ॥ ९ ॥ गंधर्वाप्सरसो नागाः
खुराग्रेषु व्यवस्थिताः ॥पृथिव्यां सागरांतायां यानि तीर्थानि भारत ॥ तानि सर्वाणि जानीयाद्गौर्गव्यं तेन पावनम् ॥११०॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥
सर्वदेवमयी धेनुर्गीर्वाणाद्यैरलंकृता ॥ एतत्कथय मे तात कस्माद्गोषु समाश्रिताः ॥ ११ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सर्वदेवमयो विष्णुर्गावो
विष्णुशरीरजाः ॥ देवास्तदुभयात्तस्मात्कल्पिता विविधा जनैः ॥ १२ ॥ श्वेता वा कपिला वापि क्षीरिणी पांडुनंदन ॥ सवत्सा च सुशीला च
सितवस्त्राऽवगुंठिता ॥ १३ ॥ कांस्यदोहनिका देया स्वर्णशृंगी सुभूषिता ॥ हनूमंतेश्वरस्याऽग्रे भक्त्या विप्राय दापयेत् ॥ १४ ॥ नियमस्थेन
सा देया स्वर्गमानंत्यमिच्छता ॥ असमर्थाय ये दद्युर्विष्णुलोके प्रयांति ते ॥ १५ ॥ असौ लोके च्युतो राजन्भूतले द्विजमंदिरे ॥ कुशलो जायते
पुत्रो गुणविद्याधनर्द्धिमान् ॥ १६ ॥ सर्वपापहरं तीर्थं हनूमंतेश्वरं नृप ॥ शृण्वन्विमुच्यते पापाद्वर्णसंकरसंभवात् ॥ १७ ॥ दूरस्थश्चिंतयन्पश्यन्मुच्यते
नाऽत्र संशयः ॥ ११८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे हनूमंतेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम
त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ कैलासे पृच्छते भक्त्या

---

१ वर्णसंकरकारकात्–इ० पा० ।

षण्मुखाय शिवोदितम् ॥ १ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पूर्वं त्रेतायुगे स्कंद हतो रामेण रावणः ॥ चतुर्द्दश तदा कोट्यो निहता ब्रह्मरक्षसाम् ॥
॥ २ ॥ हतेषु तेषु वै तत्र रक्षणाय दिवौकसाम् ॥ महानंदस्तदा जातस्त्रिषु लोकेषु पुत्रक ॥ ३ ॥ ततः सीतां समासाद्य समं
वानरपुंगवैः ॥ रामोप्ययोध्यामायातो भरतेन कृतोत्सवः ॥ तस्मै समर्पयामास स राज्यं लक्ष्मणाग्रजः ॥ ४ ॥ तस्मिन्प्रशासति ततो
राज्यं निहतकंटकम् ॥ कृतकार्योऽथ हनुमान्कैलासमगत्पुरा ॥ ५ ॥ ततो नंदी प्रतीहारो रुद्रांशमपि तं कपिम् ॥ न च संगमयामास रुद्रेणाऽघौ
घहारिणा ॥ ६ ॥ तेन पृष्टस्तदा नन्दी किं मया पातकं कृतम् ॥ येन रुद्रवपुः पुण्यं न पश्याम्यंबिकान्वितम् ॥ ७ ॥ ॥ नन्द्युवाच ॥ ॥
त्वयाऽवतरणं चक्रे कपींद्राऽमरहेतुना ॥ तथाऽपि हि कृतं पापमुपभोगेन शाम्यति ॥ ८ ॥ ॥ हनुमानुवाच ॥ ॥ किं मयाऽकारि
तत्पापं नंदिन्देवार्थकारिणा ॥ राक्षसाश्च हता दुष्टा विप्रयज्ञाङ्गघातिनः ॥ ९ ॥ ततस्तदालापकुतूहली हरो निजांशभाजं कपिमुग्रतेजसम् ॥
उवाच द्वारांतरदत्तदृष्टिः पुरःस्थितं प्रेक्ष्य कपीश्वरं पुनः ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ गंगा गया कपे रेवा यमुना च सरस्वती ॥ सर्वपाप
हरा नद्यस्तासु स्नानं समाचर ॥ ११ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ सोमनाथसमीपस्थं तत्र त्वं गच्छ वानर ॥ १२ ॥ तत्र स्नात्वा
महापापं गमिष्यति ममाऽऽज्ञया ॥ उत्पत्य वेगाद्धनुमाञ्च्छ्रीरेवादक्षिणे तटे ॥ १३ ॥ जगाम सुमहानादस्तपश्चक्रे सुदुष्करम् ॥ तस्य वै तप्यमा
नस्य रक्षोवधकृतं तमः ॥ १४ ॥ विलीनं पार्थ कालेन कियतेशप्रसादतः ॥ ततो देवैः समं देवस्तत्तीर्थमगमद्धरः ॥ १५ ॥ कपिमालिंगयामास
वरं तस्मै प्रदत्तवान् ॥ अद्यप्रभृति ते तीर्थं भविष्यति न संशयः ॥ १६ ॥ कपितीर्थं ततो जातं तस्थौ तत्र स्वयं हरः ॥ हनूमन्तेश्वरो नाम्ना
सर्वहत्याहरस्तदा ॥ १७ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा भक्त्या लिंगं प्रपूजयेत् ॥ सर्वपापानि नश्यंति हरस्य वचनं यथा ॥ १८ ॥ तत्राऽस्थीनि
विलीयन्ते पिंडदानेऽक्षया गतिः ॥ यत्किञ्चिद्दीयते तत्र तद्धि कोटिगुणं भवेत् ॥ १९ ॥ हनुमानप्ययोध्यायां रामं द्रष्टुमथाऽगमत् ॥ चकार कुश
लप्रश्नं स्वस्वरूपं न्यवेदयत् ॥ २० ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ कुर्वतो देवकार्यं ते मम कार्यं च कुर्वतः ॥ ततोऽहमपि पापीयांस्तपस्तप्स्याम्य
संशयम् ॥ २१ ॥ तत्रैव दक्षिणे कूले रेवायाः पापहारिणि ॥ चतुर्विंशतिवर्षाणि तपस्तेपेऽथ राघवः ॥ २२ ॥ ज्योतिष्मतीपुरीसंस्थः श्रीरेवास्नान
माचरन् ॥ तस्य शुश्रूषणं चक्रे लक्ष्मणोऽपि तदाज्ञया ॥ २३ ॥ स्थापयामासतुर्लिंगे तौ तदा रामलक्ष्मणौ ॥ प्रभावात्सत्यतपसो रेवातीरे महा
मती ॥ निष्पापतां तदा वीरौ जग्मतू रामलक्ष्मणौ ॥ २४ ॥ ततस्तदा देवपुरोगमो हरो गतो हि वै पुण्यमुनीश्वरैः सह ॥ आगत्य तीर्थं च वरं

ददौ तदा निजां कलां तत्र विमुच्य तीर्थे ॥ २५ ॥ मुनिभिः सर्वतीर्थानां क्षिप्तं कुंभोदकं भुवि ॥ एकस्थं लिंगनामाथ कलाकुंभस्तथाऽभवत् ॥
॥ २६ ॥ कुंभेश्वर इति ख्यातस्तदा देवगणार्चितः ॥ रामोऽपि पूजयामास तल्लिंगं देवसेवितम् ॥ २७ ॥ ततो वरं ददौ देवो रामकीर्त्यभिवृद्धये ॥
चतुर्विंशतिमे वर्षे रामो निष्पापतां गतः ॥ २८ ॥ यदा कन्यागतः पंगुर्गुरुणा[1] सहितो भवेत् ॥ तदेव देवयात्रेयमिति देवा जगुर्मुदा ॥ २९ ॥ यथा
गोदावरीतीर्थे सर्वतीर्थफलं भवेत् ॥ तथात्र रेवास्नानेन लिंगानां दर्शनैर्नृणाम् ॥ ३० ॥ करिष्यंत्यत्र ये श्राद्धं पितॄणां नर्मदातटे ॥ कुंभेश्वरसमीप
स्थास्तत्फलं शृणु षण्मुख ॥ ३१ ॥ यावन्तो रोमकूपाः स्युः शरीरे सर्वदेहिनाम् ॥ तावद्वर्षप्रमाणेन पितॄणामक्षया गतिः ॥ ३२ ॥ पृथिव्यां
देवताः सर्वा सर्वतीर्थानि यानि तु ॥ लभन्ते तत्फलं मर्त्या लिंगत्रयविलोकनात् ॥ ३३ ॥ अपुत्रो लभते पुत्रं निर्द्धनो धनमाप्नुयात् ॥ सरोगो
मुच्यते रोगान्नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३४ ॥ सिंहराशिं गते जीवे यत्स्याद्गोदावरीफलम् ॥ तद्द्वादशगुणं स्कंद कुंभेश्वरसमीपतः ॥ ३५ ॥ ये
जानंति न पश्यंति कुंभशंभुमुमापतिम् ॥ नर्मदादक्षिणे कूले तेषां जन्म निरर्थकम् ॥ ३६ ॥ यथा गोदावरीयात्रा कर्त्तव्या मुनिशासनात् ॥ चतु
र्विंशतिमे वर्षे तथेयं देवभाषितम् ॥३७॥ यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावद्वै दिवि तारकाः ॥ तावत्तदक्षयं दानं रेवाकुंभेश्वरांतिके ॥३८॥ महादानानि देयानि
तत्र लोकैर्विचक्षणैः ॥ गोदानमत्र शंसंति सौवर्णं[2] राजतं तथा ॥ ३९ ॥ यस्याः स्मरणमात्रेण नश्यते पापसंचयः ॥ स्नानेन किं पुनः स्कन्द ब्रह्म
हत्यां व्यपोहति ॥ ४० ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा श्राद्धं कुर्याद्युधिष्ठिर ॥ एकोत्तरं कुलशतमुद्धरेच्छिवशासनात् ॥ ४१ ॥ यानि कानि च
तीर्थानि चासमुद्रसरांसि च ॥ शिवलिंगार्च्चनस्येह कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ ४२ ॥ एवं देवा वरं दत्त्वा हरीश्वरपुरोगमाः ॥ स्वस्थानमगमन्पूर्वं
मुक्त्वा तन्नाम चोत्तमम् ॥ ४३ ॥ तीर्थस्याऽस्य वरं दत्त्वा स रामो लक्ष्मणाग्रजः ॥ अयोध्यां प्रविवेशाऽसौ निष्पापो नर्मदाजलात् ॥ ४४ ॥ सौवर्णां
च ततः कृत्वा सीतां यज्ञं चकार सः ॥ अनुमन्त्र्य मुनींल्लोकान्देवताश्च निजं कुलम् ॥ ४५ ॥ पुरा त्रेतायुगे जातं तत्तीर्थं स्कन्दनामकम् ॥ निय
मेन ततो लोकैः कर्त्तव्यं लिंगदर्शनम् ॥ ४६ ॥ तावत्पापानि देहेषु महापातकजान्यपि ॥ यावन्न प्रेक्षते जंतुस्तत्तीर्थं देवसेवितम् ॥ ४७ ॥ ते
धन्यास्ते महात्मानस्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ ज्योतिष्मतीपुरीसंस्थं ये द्रक्ष्यंति हरं परम् ॥ ४८ ॥ तस्मान्मोहं परित्यज्य जनैर्गंतव्यमादरात् ॥

---

[1] पंगुः--शनैश्चरः—इत्यर्थः । [2] तत्र तीर्थे—इति शेषः ।

तीर्थाऽशेषफलावाप्त्यै तीर्थं कुम्भेश्वराह्वयम् ॥ ४९ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ श्रुत्वेति शंभुवचसा स षडाननोऽथ नत्वा पितुः पदयुगांबुज
मादरेण ॥ संप्राप्य दक्षिणतटं गिरिशस्रवन्त्याः कीशाग्र्यरामकलशाख्यशिवान्ददर्श ॥ ५० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखंडे कपितीर्थरामेश्वरलक्ष्मणेश्वरकुम्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र नर्मदायाः पुरातनम् ॥ ब्रह्महत्याहरं तीर्थं वाराणस्या समं हि तत् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ आश्चर्यं कथ्यतां ब्रह्मन्यद्वृत्तं नर्मदातटे ॥ वाराणस्या समं कस्मादेतत्कथय मे प्रभो ॥ २ ॥ निमग्नो दुःखसंसारे हृतराज्यो द्विजो
त्तम ॥ युष्मद्वाणीजलस्नातो निर्दुःखः सह बांधवैः ॥ ३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो सोमवंशविभूषण ॥ पृष्टोऽस्मि
दुर्लभं तीर्थं गुह्याद्गुह्यतरं परम् ॥ ४ ॥ आदौ पितामहस्तावत्समस्तजगतः प्रभुः ॥ मनसा तस्य संजाता दशैव ऋषिपुंगवाः ॥ ५ ॥ मरीचिमत्र्यं
गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च ॥ ६ ॥ जज्ञे प्राचेतसं दक्षं महातेजाः प्रजापतिः ॥ दक्षस्याऽपि तथा
जाताः पंचाशद्दुहिताः किल ॥ ७ ॥ ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ तथैव स महाभागः सप्तविंशतिमिंदवे ॥ ८ ॥ रोहिणीनाम या
तासामभीष्टा साऽभवद्विधोः ॥ शेषासु करुणां कृत्वा शप्तो दक्षेण चंद्रमाः ॥ ९ ॥ क्षयरोग्यभवच्चंद्रो दक्षस्यायं प्रजापतेः ॥ स च शापप्रभावेण
निस्तेजाः शर्वरीपतिः ॥ १० ॥ गतः पितामहं सोमो वेपमानोऽमृतांशुमान् ॥ पद्मयोने नमस्तुभ्यं वेदगर्भ नमोऽस्तु ते ॥ शरणं त्वां प्रसन्नोऽस्मि
पाहि मां कमलासन ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ निस्तेजाः शर्वरीनाथ कलाहीनश्च दृश्यसे ॥ उद्विग्नमानसस्तात संजातः केन हेतुना ॥
॥ १२ ॥ ॥ सोम उवाच ॥ ॥ दक्षशापेन मे ब्रह्मन्निस्तेजस्त्वं जगत्पते ॥ निर्हारश्चाऽस्य[1] शापस्य कथ्यतां मे पितामह ॥ १३ ॥ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ सर्वत्र सुलभा रेवा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा ॥ ओंकारेऽथ भृगुक्षेत्रे तथा चैवौर्वसंगमे ॥ १४ ॥ तत्र गच्छ क्षपानाथ यत्र
रेवांतरं तटम् ॥ त्वरितोऽसौ गतस्तत्र यत्र रेवौर्विसंगमः ॥ १५ ॥ काष्ठावस्थःस्थितः सोमो दध्यौ त्रिपुरवैरिणम् ॥ यावद्वर्षशतं पूर्णं तावत्तुष्टो
महेश्वरः ॥ १६ ॥ प्रत्यक्षः सोमराजस्य वृषासन उमापतिः ॥ साष्टांगं प्रणिपत्योच्चैर्जय शंभो नमोऽस्तु ते ॥ १७ ॥ जय शंकर पापहराय नमो
जय ईश्वर ते जगदीश नमः ॥ जय वासुकिभूषणधार नमो जय शूलकपालधराय नमः ॥ १८ ॥ जय अन्धकदेहविनाश नमो जय दानववृन्द

---

[1] निर्हारः—प्रतीकारः—इत्यर्थः ।

वधाय नमः ॥ जय निष्कलरूप सकलाय नमो जय काल कामदहाय नमः ॥ १९ ॥ जय मेचककण्ठधराय नमो जय सूक्ष्मनिरंजनशब्द
नमः ॥ जय आदिरनादिरनंत नमो जय शंकर किंकरमीश भज[1] ॥ २० ॥ एवं स्तुतो महादेवः सोमराजेन पांडव ॥ तुष्टस्तस्य नृपश्रेष्ठ शिवया
शंकरोऽब्रवीत् ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ २१ ॥ वरं प्रार्थय मे भद्र यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ साधुसाधु महासत्त्व तुष्टोऽहं तपसा तव ॥ २२ ॥
॥ ॥ सोम उवाच ॥ ॥ दक्षशापेन दग्धोऽहं क्षीणसत्त्वो महेश्वर ॥ शापस्योपशमं देव कुरु शर्म मम प्रभो ॥ २३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
तव भक्तिगृहीतोऽहमुमया सह तोषितः ॥ निष्पापः सोमनाथस्त्वं संजातस्तीर्थसेवनात् ॥ २४ ॥ इत्यूचे देवदेवेशः क्षणं ध्यात्वेंदुना ततः ॥
स्थापितं परमं लिंगं कामदं प्राणिनां भुवि ॥ सर्वदुःखहरं तत्तु ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥ २५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ सोमनाथप्रभावं मे
संक्षेपात्कथय प्रभो ॥ दुःखार्णवनिमग्नानां त्राता प्राप्तो द्विजोत्तम ॥ २६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणु तीर्थप्रभावं ते संक्षेपात्कथया
म्यहम् ॥ यद्वृत्तमुत्तरे कूले रेवाया उरिसंगमे ॥ २७ ॥ शंबरो नाम राजाभूत्तस्य पुत्रस्त्रिलोचनः ॥ त्रिलोचनसुतः कण्वः स पापर्द्धिपरोऽ
भवत् ॥ २८ ॥ वने नित्यं भ्रमन्सोऽथ मृगयूथं ददर्शह ॥ मृगयूथं हतं तत्तु त्रिलोचनसुतेन च ॥ २९ ॥ मृगरूपी द्विजो मध्ये चरते
निर्जने वने ॥ स हतस्तेन संगेन कण्वेन मुनिसत्तम ॥ ३० ॥ ब्रह्महत्यान्वितः कण्वो निस्तेजा व्यचरन्महीम् ॥ व्यचरंश्चैव संप्राप्तो
नर्मदामुरिसंगमे ॥ ३१ ॥ किंशुकाशोकबहले जंबीरपनसाकुले ॥ कदंबपाटलाकीर्णे बिल्वनारंगशोभिते ॥ ३२ ॥ चिंचिणीचंपको
पेते ह्यगस्तितरुछादिते ॥ प्रभूतभूतसंयुक्तं वनं सर्वत्र शोभितम् ॥ ३३ ॥ चित्रकैर्मृगमार्जारैर्हिंस्रैः शंबरशूकरैः ॥ शशैर्गवयसंयुक्तैः शिखंडि
खरमंडितम् ॥ ३४ ॥ प्रविष्टस्तु वने कण्वस्तृषार्त्तः श्रमपीडितः ॥ स्नातो रेवाजले पुण्ये संगमे पापनाशने ॥ ३५ ॥ अर्चितः परया भक्त्या
सोमनाथो युधिष्ठिर ॥ पपौ सुविमलं तोयं सर्वपापक्षयंकरम् ॥ ३६ ॥ फलानि च विचित्राणि चखाद सह किंकरैः ॥ सुप्तः पादपच्छायायां
श्रांतो मृगवधेन च ॥ ३७ ॥ तावत्तीर्थवरं विप्रः स्नानार्थं संगमं गतः ॥ मार्गगो ब्राह्मणो हर्षोद्युक्तस्तद्गतमानसः ॥ ३८ ॥ अबला तमुवा
चेदं तिष्ठतिष्ठ द्विजोत्तम ॥ त्रस्तो निरीक्षते यावद्दिशः सर्वा नरेश्वर ॥ ३९ ॥ तावद्वृक्षसमारूढां स्त्रियं रक्ताम्बरावृताम् ॥ रक्तमाल्यां तदा बालां
रक्तचंदनचर्चिताम् ॥ रक्ताभरणशोभाढ्यां पाशहस्तां ददर्श ह ॥ ४० ॥ ॥ स्त्र्युवाच ॥ ॥ संदेशं श्रूयतां विप्र यदि गच्छसि संगमे ॥ मद्भर्त्ता

---

[1] भज—रक्षेत्यर्थः । धातूनामनेकार्थत्वात् ।

तिष्ठते तत्र शीघ्रमेव विसर्जय ॥ ४१ ॥ एकाकिनी च ते भार्या तिष्ठते वनमध्यगा ॥ इत्याकर्ण्य गतो विप्रः संगमे सुरदुर्लभे ॥ ४२ ॥ वृक्ष
च्छायान्वितः कण्वो ब्राह्मणेनाऽवलोकितः ॥ उवाच तं प्रति तदा वचनं ब्राह्मणोत्तमः ॥ ४३ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ वनांतरे मया दृष्टा
बाला कमललोचना ॥ रक्तांबरधरा तन्वी रक्तचंदनचर्चिता ॥ ४४ ॥ रक्तमाल्या सुशोभाढ्या पाशहस्ता मृगेक्षणा ॥ वृक्षारूढावदद्वाक्यं
मद्भर्त्ता प्रेष्यतामिति ॥ ४५ ॥ ॥ कण्व उवाच ॥ ॥ कस्मिन्स्थाने तु विप्रेंद्र विद्यते मृगलोचना ॥ कस्य सा केन कार्येण सर्वमेतद्वदाशु मे
॥ ४६ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ संगमादर्द्धक्रोशे सा उद्यानांते हि विद्यते ॥ वचनाद्ब्रह्मणस्यैषा न ज्ञाता पार्थिवेन तु ॥ ४७ ॥ तदा स
कण्वभूपालः स्वकं दूतं समादिशत् ॥ ॥ कण्व उवाच ॥ ॥ गच्छ त्वं पृच्छतां तां क्वागता क्वच गमिष्यसि ॥ प्रेषितस्त्वरितो दूतो गतो नारी
समीपतः ॥ ४८ ॥ वृक्षस्थां ददृशे बालामुवाच नृपसत्तम ॥ मन्नाथः पृच्छति त्वां तु काऽसि त्वं क्व गमिष्यसि ॥ ४९ ॥ ॥ कन्योवाच ॥
गुरुरात्मवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ॥ इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमः ॥ ५० ॥ ब्रह्महत्या च संजाता मृगरूपधरद्विजात् ॥
मया युक्तोऽपि ते राजा मुक्तस्तीर्थप्रभावतः ॥ ५१ ॥ अर्द्धक्रोशांतरान्मध्ये ब्रह्महत्या न संविशेत् ॥ सोमनाथप्रभावोऽयं वाराणस्याः समः स्मृतः॥
॥ ५२ ॥ गच्छ त्वं प्रेष्यतां राजा शीघ्रमत्र न संशयः ॥ गतो भृत्यस्ततः शीघ्रं वेपमानः सुविह्वलः ॥ ५३ ॥ समस्तं कथयामास यद्वृत्तं हि
पुरातनम् ॥ तस्य वाक्यादसौ राजा पतितो धरणीतले ॥ ५४ ॥ ॥ भृत्य उवाच ॥ ॥ कस्मात्त्वं शोचसे नाथ पूर्वोपात्तं शुभाशुभम् ॥
इत्याकर्ण्य वचस्तस्य राजा वचनमब्रवीत् ॥ ५५ ॥ प्राणत्यागं करिष्यामि सोमनाथसमीपतः ॥ शीघ्रमानीयतां वह्निरिंधनानि बहूनि च
॥ ५६ ॥ आनीतं तत्क्षणात्सर्वं भृत्यैस्तद्वशवर्त्तिभिः ॥ स्नानं कृत्वा शुभे तोये संगमे पापनाशने ॥ ५७ ॥ अर्चितः परया भक्त्या सोमनाथो
महीभृता ॥ त्रिःप्रदक्षिणतः कृत्वा ज्वलंतं जातवेदसम् ॥ ५८ ॥ प्रविष्टः कण्वराजाऽसौ हृदि ध्यात्वा जनार्दनम् ॥ पीतांबरधरं देवं जटामुकुट
धारिणम् ॥ ५९ ॥ श्रिया युक्तं सुपर्णस्थं शंखचक्रगदाधरम् ॥ सुरारिसूदनं दध्यौ सुगतिर्मे भवत्त्विति ॥ ६० ॥ पपात पुष्पवृष्टिस्तु साधु
साधु नृपात्मज ॥ आश्चर्यमतुलं दृष्ट्वा निरीक्ष्य च परस्परम् ॥ ६१ ॥ मृतं तैः पावके भृत्यैर्हृदि ध्यात्वा गदाधरम् ॥ विमानस्थास्ततः सर्वे
संजाताः पांडुनंदन ॥ ६२ ॥ निष्पापास्ते दिवं याताः सोमनाथप्रभावतः ॥ ब्राह्मणे संगमे तत्र ध्यायमाने वृषध्वजम् ॥ ६३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ सोमनाथप्रभावोऽयं शृणुष्वैकमना विधिम् ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां सर्वकालं रवेर्दिने ॥ ६४ ॥ विशेषाच्छुक्लपक्षे चेत्सूर्यवारेण

सप्तमी ॥ उपोष्य यो नरो भक्त्या रात्रौ कुर्वीत जागरम् ॥ ६५ ॥ पंचामृतेन गव्येन स्नापयेत्परमेश्वरम् ॥ श्रीखंडेन ततो गुंब्य पुष्पधूपादिकं
ददेत् ॥ ६६ ॥ घृतेन बोधयेद्दीपं नृत्यं गीतं च कारयेत् ॥ सोमवारे तथाऽष्टम्यां प्रभाते पूजयेद्द्विजान् ॥ ६७ ॥ जितक्रोधानात्मवतः
परनिंदाविवर्जितान् ॥ सर्वांगरुचिराञ्च्छस्तान्स्वदारपरिपालकान् ॥ ६७ ॥ गायत्रीपाठमात्रांश्च विकर्मविरतान्सदा ॥ पुनर्भूर्वृषली शूद्री च
रेयुर्यस्य मंदिरे ॥ ६९ ॥ दूरतोऽसौ द्विजस्त्याज्य आत्मनः श्रेय इच्छता ॥ हीनांगाऽनतिरिक्तांगान्येषां पूर्वापरं न हि ॥ ७० ॥ व्रते श्राद्धे
तथा दाने दूरतस्तान्विवर्जयेत् ॥ आयसी तरुणी तुल्या द्विजाः स्वाध्यायवर्ज्जिताः ॥ ७१ ॥ आत्मानं सह याज्येन पातयंति न संशयः ॥
शाल्मलीनावतुल्याः स्युः षट्कर्मनिरता द्विजाः ॥ ७२ ॥ दातारं च तथाऽऽत्मानं तारयंति तरंति च ॥ श्राद्धं सोमेश्वरेः पार्थ यः
कुर्याद्गतमत्सरः ॥ ७३ ॥ प्रेतास्तस्य हि सुप्रीता यावदाभूतसंप्लवम् ॥ अन्नं वस्त्रं हिरण्यं च यो दद्यादग्रजन्मने ॥ ७४ ॥ स याति शांकरे
लोक इति मे सत्यभाषितम् ॥ हयं यो यच्छते तत्र संपूर्णं तरुणं सितम् ॥ ७५ ॥ रक्तं वा पीतवर्णं वा सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ कुंकुमेन
विलिप्तांगावग्रजन्महयावपि ॥ ७६ ॥ स्रग्दामभूषितौ कार्यौ सितवस्त्रावगुंठितौ ॥ अंघ्रिः प्रदीयतां स्कन्धे मदीये हयमारुह ॥ ७७ ॥ आरूढे
ब्राह्मणे ब्रूयाद्भास्करः प्रीयतामिति ॥ स याति शांकरं लोकं सर्व्वपापविवर्जितः ॥ ७८ ॥ उपरागे तु सोमस्य तीर्थं गत्वा जितेंद्रियः ॥ सत्यलोका
च्च्युतश्चाऽपि राजा भवति धार्मिकः ॥ ७९ ॥ तस्य वासः सदा राजन्न नश्यति कदाचन ॥ दीर्घायुर्जायते पुत्रो भार्या च वशवर्तिनी ॥ ८० ॥
जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वदुःखविवर्जितः ॥ सोपवासो जितक्रोधो धेनुं दद्याद्द्विजन्मने ॥ ८१ ॥ सवत्सां क्षीरसंयुक्तां श्वेतवस्त्रावलोकिताम् ॥ शबलां
पीतवर्णां च धूम्रां वा नीलकर्बुराम् ॥ ८२ ॥ कपिलां वा सवत्सां च घण्टाभरणभूषिताम् ॥ रूप्यखुरां कांस्यदोहां स्वर्णशृंगीं नरेश्वर ॥ ८३ ॥
श्वेतया वर्द्धते वंशो रक्ता सौभाग्यवर्द्धिनी ॥ शबला पीतवर्णा च दुःखघ्न्यौ संप्रकीर्तिते ॥ ८४ ॥ कपिला नाशयेत्पापं सप्तजन्मसमुद्भवम् ॥ सत्य
लोकमवाप्नोति गोप्रदायी नरेश्वर ॥ ८५ ॥ पक्षांतेऽथ व्यतीपाते वैधृतौ रविसंक्रमे ॥ दिनक्षये गजच्छायां ग्रहणे भास्करस्य च ॥ ८६ ॥ ये व्रजंति
महात्मानः संगमे सुरदुर्लभे ॥ मृदावगुण्ठयित्वा तु चात्मानं संगमे विशेत् ॥ ८७ ॥ हृदयांतर्जले जाप्या प्राणायामोथवा नृप ॥ गायत्री वैष्णवी
चैव सौरी शैवी यदृच्छया ॥ तेऽपि पापैः प्रमुच्यंत इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ८८ ॥ जगतीं सोमनाथस्य यस्तु कुर्यात्प्रदक्षिणाम् ॥ प्रदक्षीणीकृता

---

१ शाल्मलीनावतुल्याः—नावशब्दस्य—अकारान्तत्वमार्षम् । शाल्मलीवृक्षकाष्ठनिर्मितनौकासमानाः—इत्यर्थः । २ अग्रजन्महयौ—अग्रजन्मा—ब्राह्मणो—यस्मैहयो देयः—सः—इत्यर्थः । हयश्च—अश्वः ।

तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ८९ ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं गुरुदारनिषेवणम् ॥ भ्रूणहा स्वर्णहर्त्ता च मुच्यंते नाऽत्र संशयः ॥ ९० ॥ तीर्थाख्यानमिदं
पुण्यं यः शृणोति जितेंद्रियः ॥ व्याधितो मुच्यते रोगी चारोगी सुखमाप्नुयात् ॥ ९१ ॥ यत्ते संदह्यते चेतः शृणु तन्मे युधिष्ठिर ॥ नैकापि
नृप लोकेऽस्मिन्भ्रूणहत्या सुदुस्त्यजा ॥ ९२ ॥ किमु षड्विंशतिं पार्थ प्राप यः क्षणदाकरः[1] ॥ सोऽपि तीर्थमिदं प्राप्य तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ॥ ९३ ॥
विमुक्तः सर्वपापेभ्यः शीतरश्मिरभूत्सुखी ॥ श्रूयते नृप पौराणी गाथा गीता महर्षिभिः ॥ ९४ ॥ लिंगं प्रतिष्ठितं ह्येकं दशभ्रूणहनं भवेत् ॥ अतो
लिंगत्रयं सोमः स्थापयामास भारत ॥ ९५ ॥ रेवोरिसंगमे ह्याद्यं द्वितीयं भृगुकच्छके ॥ ततः सिद्धिं परां प्राप्य प्रभासे तु तृतीयकम् ॥ ९६ ॥
इति ते कथितं सर्वं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ धर्म्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं संशुद्धिकृन्नृणाम् ॥ ९७ ॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रान्निष्कामः स्वर्गमाप्नु
यात् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यस्तीर्थं कृत्वा परं नृप ॥ ९८ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं सोमनाथस्य यत्फलम् ॥ श्रुत्वा पुत्रमवाप्नोति स्नात्वा चाऽष्टौ[2] न
संशयः ॥ ९९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे सोमनाथतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचा
शीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज पिंगलावर्त्तमुत्तमम् ॥ संगमस्य समीपस्थं रेवाया
उत्तरे तटे ॥ हव्यवाहेन राजेंद्र स्थापितः पिंगलेश्वरः ॥ १ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ हव्यवाहेन भगवन्नीश्वरः स्थापितः कथम् ॥ एतदाख्याहि मे
सर्वं प्रसादाद्वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शंभुना रेतसा राजंस्तर्पितो हव्यवाहनः ॥ प्राप्तसौख्येन रौद्रेण गौर्याक्रीडनचेतसा ॥
॥ ३ ॥ हव्यवाहमुखे क्षिप्तं रुद्रेणामिततेजसा ॥ रुद्रस्य रेतसा दग्धस्तीर्थयात्राकृतादरः ॥ ४ ॥ सागरांश्च नदीर्गत्वा क्रमाद्रेवां समागतः ॥ चचार
परया भक्त्या ध्यानमुग्रं हुताशनः ॥ ५ ॥ वायुभक्षः शतं साग्रं यावत्तेपे हुताशनः ॥ तावत्तुष्टो महादेवो वरदो जातवेदसः ॥ संनिधौ समुपेत्याथ
वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ वरं वृणीष्व हव्याश यस्ते मनसि वर्त्तते ॥ ७ ॥ ॥ वह्निरुवाच ॥ ॥ नमस्ते सर्व
लोकेश उग्रमूर्त्ते नमोस्तु ते ॥ रेतसा तव संदग्धः कुष्ठी जातो महेश्वर ॥ कृपां कुरु महादेव मम रोगं विनाशय ॥ ८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
हव्यवाह भवारोगो मत्प्रसादाच्च सत्वरम् ॥ अत्र तीर्थे कृतस्नानः स्वरूपं प्रतिपत्स्यसे ॥ ९ ॥ इत्युक्त्वा च महादेवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ अनंतरं
हव्यवाहः सस्नौ रेवाजले त्वरन् ॥ १० ॥ तदैव रोगनिर्मुक्तोऽभवद्दिव्यस्वरूपवान् ॥ स्थापयामास देवेशं स वह्निः पिंगलेश्वरम् ॥ ११ ॥ नाम्ना

---

[1] क्षणदाकरः—चन्द्रः—इत्यर्थः । रोहिणीव्यतिरिक्तासु षड्विंशतिस्त्रीष्वृतुकालेऽप्यनभिगमनाद्याः भ्रूणहत्याः प्राप—तत्किमुवक्तव्यम् —इति भावः । [2] अष्टौ पुत्रान्—इत्यर्थः ।

संपूजयामास तुष्टाव स्तुतिभिर्मुदा ॥ ततो जगाम देशं स्वं देवानां हव्यवाहनः ॥ १२ ॥ हव्यवाहेन भूपैवं स्थापितः पिंगलेश्वरः ॥ जितक्रोधो हि
यस्तत्र उपवासं समाचरेत् ॥ १३ ॥ अतिरात्रफलं[१] तस्य अंते रुद्रत्वमाप्नुयात् ॥ गुणान्विताय विप्राय कपिलां तत्र भारत ॥ १४ ॥ अलंकृत्य
सवत्सां च शक्त्याऽलंकारभूषिताम् ॥ यः प्रयच्छति राजेन्द्र स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ १५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे पिंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षडशीतितमोऽध्यायः ॥८६॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥
ततो गच्छेन्महीपाल तीर्थं परमशोभनम् ॥ स्थापितं मुनिसंघैर्यद्ब्रह्मवंशसमुद्भवैः ॥ १ ॥ ऋणमोचनमित्याख्यं रेवातटसमाश्रितम् ॥
षण्मासं मनुजो भक्त्या तर्पयन्पितृदेवताः ॥ २ ॥ देवैः पितृमनुष्यैश्च ऋणमात्मकृतं च यत् ॥ मुच्यते तत्क्षणान्मर्त्यः स्नातो वै नर्मदाजले ॥
॥ ३ ॥ प्रत्यक्षं दुरितं तत्र दृश्यते फलरूपतः ॥ तत्र तीर्थे तु यो राजन्नेकचित्तो जितेंद्रियः ॥ ४ ॥ स्नात्वा दानं च वै दद्यादर्चयेद्गिरिजापतिम् ॥
ऋणत्रयविनिर्मुक्तो नाके दीप्यति देववत् ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे ऋणत्रय
मोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं पार्थ कापिलं तीर्थमा
श्रयेत् ॥ स्थापितं कपिलेनैव सर्वपातकनाशनम् ॥ १ ॥ अष्टम्यां च सिते पक्षे चतुर्दश्यां नरेश्वर ॥ स्नापयेत्परया भक्त्या कपिलाक्षीरसर्पिषा ॥
॥ २ ॥ श्रीखंडेन सुगंधेन गुंठयेत महेश्वरम् ॥ ततः सुगंधपुष्पैश्च श्वेतैश्च नृपसत्तम ॥ ३ ॥ येऽर्चयंति जितक्रोधा न ते यांति यमालयम् ॥ असिप
त्रवनं घोरं यमचुह्ली सुदारुणा ॥ ४ ॥ दृश्यते नैव विद्वद्भिः कपिलेश्वरपूजनात् ॥ स्नात्वा रेवाजले पुण्ये भोजयेद्ब्राह्मणाञ्छुभान् ॥ ५ ॥ गोप्र
दानेन वस्त्रेण तिलदानेन भारत ॥ छत्रशय्याप्रदानेन राजा भवति धार्म्मिकः ॥ ६ ॥ तीव्रतेजा विघोरश्च[२] जीवत्पुत्रः प्रियंवदः ॥ शत्रुवर्गो न तस्य
स्यात्कदाचित्पांडुनंदन ॥ ७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कपिलेश्वरतीर्थमाहात्म्य
वर्णनंनामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र पूतिकेश्वरमुत्तमम् ॥ नर्मदादक्षिणे
कूले सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥ स्थापितं जांबुवंतेन लोकानां तु हितार्थिना ॥ राजा प्रसेनजिन्नाम तस्यां वक्षस्थलान्मणौ ॥ २ ॥ समुत्क्षिते तु
तेनैव सपूतिरभवद्व्रणः ॥ तत्र तीर्थे तपस्तप्त्वा निर्व्रणः समजायत ॥ ३ ॥ तेन तत्स्थापितं लिंगं पूतिकेश्वरमुत्तमम् ॥ यस्तत्र मनुजो भक्त्या

---

[१] अतिरात्रफलम्—अतिरात्राख्ययज्ञस्य फलम्--इत्यर्थः ।

[२] विघोरः—शान्तरूपः—इत्यर्थः ।

स्नायाद्भरतसत्तम ॥ ४ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति संपूज्य परमेश्वरम् ॥ कृष्णाष्टम्यां चतुर्दश्यां सर्वकालं नराधिप ॥ येऽर्च्चयंति सदा देवं ते न यांति यमालयम् ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे पूतिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ रेवाया उत्तरे कूले वैष्णवं तीर्थमुत्तमम् ॥ जलशायीति वै नाम विख्यातं वसुधातले ॥ १ ॥ दानवानां वधं कृत्वा सुप्तस्तत्र जनार्दनः ॥ चक्रं प्रक्षालितं तत्र देवदेवेन चक्रिणा ॥ सुदर्शनं च निष्पापं रेवाजलसमाश्रयात् ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ चक्रतीर्थं समाचक्ष्व मुनिसंघैश्च वंदितम् ॥ विष्णोः प्रभावमतुलं रेवायाश्चैव यत्फलम् ॥ ३ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञ विरक्तस्त्वं युधिष्ठिर ॥ गुह्याद्गुह्यतरं तीर्थं निर्मितं चक्रिणा स्वयम् ॥ ४ ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ आसीत्पुरा महादैत्यस्तालमेघ इति श्रुतः ॥ ५ ॥ तेन देवा जिताः सर्वे हृतराज्या नराधिप ॥ यज्ञभागान्त्स्वयं भुंक्ते अहं[1] विष्णुर्न संशयः ॥ ६ ॥ धनदस्य हृतं चित्तं हृतः शक्रस्य वारणः ॥ इंद्राणीं वांछते पापो हयरत्नं रवेरपि ॥७॥ तालमेघभयात्पार्थ रविरुद्राः सवासवाः ॥ यमः स्कंदो जलेशोऽग्निर्वायुर्देवो धनेश्वरः ॥८॥ सवाक्पतिमहेशाश्च नष्टचित्ताः पितामहम् ॥ गता देवा ब्रह्मलोकं तत्र दृष्ट्वा पितामहम् ॥ ९ ॥ तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैर्वागीशप्रमुखाः सुराः ॥ गुणत्रयविभागाय पश्चाद्भेदमुपेयुषे ॥ १० ॥ दृष्ट्वा देवान्निरुत्साहान्विवर्णानवनीपते ॥ प्रसादाभिमुखो देवः प्रत्युवाच दिवौकसः ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ स्वागतं सुरसंघस्य कान्तिर्नष्टा पुरातनी ॥ हिमक्लिष्टप्रभावेण ज्योतींषीव मुखानि वः ॥ १२ ॥ प्रशमादर्चिषामेतदनुद्गीर्णं सुरायुधम् ॥ वृत्रस्य हंतुः कुलिशं कुंठितश्रीव लक्ष्यते ॥ १३ ॥ किं चायमरिदुर्वारः पाणौ पाशः प्रचेतसः ॥ मंत्रेण हतवीर्यस्य फणिनो दैन्यमाश्रितः ॥ १४ ॥ कुबेरस्य मनःशल्यं शंसतीव पराभवम् ॥ अपविद्धगतो वायुर्भग्नशाख इव द्रुमः ॥ १५ ॥ यमोपि विलिखन्भूमिं दंडेनास्तमितत्त्विषा ॥ कुरुतेस्मिन्नमोघोपि निर्वाणालातलाघवम् ॥ १६ ॥ अमी च कथमादित्याः प्रतापक्षतिशीतलाः ॥ चित्रन्यस्ता इव गताः प्रकामालोकनीयताम् ॥ १७ ॥ तद्ब्रूत वत्साः किमितः प्रार्थयध्वं समागताः ॥ किमागमनकृत्यं वो ब्रूत निःसंशयं सुराः ॥ १८ ॥ मयि सृष्टिर्हि लोकानां रक्षा युष्मास्ववस्थिता ॥ ततो मंदानिलोद्धूतकमलाकरशोभिना ॥ १९ ॥ गुरुं नेत्रसहस्रेण प्रेरयामास वृत्रहा ॥ स[2] द्विनेत्रं हरेश्चक्षुः सहस्रनयनाधिकम् ॥ २० ॥ वाचस्पतिरुवाचेदं प्रांजलिर्जलजासनम् ॥

---

[1] अहं विष्णुर्न संशयः—इति मन्यमानः—इति शेषः ।

[2] सः वाचस्पतिः साक्षात् हरेः द्विनयनं चक्षुः—द्रष्टा—सकलपरावरज्ञानशालित्वात्—इति भावः ।

युष्मद्वंशोद्भवस्तात तालमेघो महाबलः ॥ २१ ॥ उपतापयते देवान्धूमकेतुरिवोच्छ्रितः ॥ तेन देवगणाः सर्वे दुःखिता दानवेन च ॥
॥ २२ ॥ तालमेघो दैत्यपतिः सर्वान्नो बाधते बली ॥ तस्मात्त्वां शरणं प्राप्ताः शरणं नो विधे भव ॥ २३ ॥ ततः प्रसन्नो भगवान्वेधा
स्तानब्रवीद्वचः ॥ २४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तालमेघेन वो मध्ये बली तेन समः सुराः ॥ विना माधवदेवेन साध्यो मे नैव दानवः ॥ २५ ॥
ततः सुरगणाः सर्वे विरिंचिप्रमुखा नृप ॥ क्षीरोदं प्रस्थिताः सर्वे दुःखितास्तेन वैरिणा ॥ २६ ॥ त्वरिताः प्रस्थिता देवाः केशवं द्रष्टुकाम्यया ॥
क्षीरोदं सागरं गत्वाऽस्तुवंस्ते जलशायिनम् ॥ २७ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ जगदादिरनादिस्त्वं जगदंतोऽप्यनंतकः ॥ जगन्मूर्त्तिरमूर्त्तिस्त्वं जय
गीर्वाणपूजित ॥ २८ ॥ जय क्षीरोदशयन जय लक्ष्म्या सदा वृत ॥ जय दानवनाशाय जय देवकिनंदन ॥२९॥ जय शंखगदापाणे जय चक्रधर
प्रभो ॥ इति देवस्तुतिं श्रुत्वा प्रबुद्धो जलशाय्यथ ॥ ३० ॥ उवाच मधुरां वाणीं मेघगंभीरनिस्वनाम् ॥ किमर्थं बोधितो ब्रह्मन्समर्थैर्वः सुरासुरैः ॥
॥ ३१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तालमेघभयात्कृष्ण संप्राप्तास्तव मंदिरम् ॥ न वध्यः कस्यचित्पापस्तालमेघो जनार्दन ॥ ३२ ॥ त्वमेव जहि
तं दुष्टं मृत्युं[1] यास्यति नान्यथा ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ स्वस्थानं गम्यतां देवाः स्वकीयां लभत प्रजाम् ॥ दुष्टात्मानं हनिष्यामि
तालमेघं महाबलम् ॥ ३४ ॥ स्थानं ब्रुवंतु मे देवा वसेद्यत्र स दानवः ॥ ३५ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ हिमाचलगुहायां स वसते दानवे
श्वरः ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रैः कन्याभिः परिवारितः ॥ ३६ ॥ तुरंगैः स्यंदनैः कृष्ण संख्या तस्य[2] न विद्यते ॥ नटा नानाविधास्तत्र असंख्यात
गुणा हरे ॥ ३७ ॥ द्विरदाः पर्वताकारा हयाश्च द्विरदोपमाः ॥ महाबलो वसेत्तत्र गीर्वाणभयदायकः ॥ ३८ ॥ श्रुत्वा देवो वचस्तेषां देवाना
मातुरात्मनाम् ॥ अचिंतयद्गरुत्मंतं शत्रुसंघविनाशनम् ॥ ३९ ॥ चक्रं करेण संगृह्य गदाचक्रधरः प्रभुः ॥ शार्ङ्गं च मुशलं सीरं करैर्गृह्य जनार्दनः
॥ ४० ॥ आरूढः पक्षिराजेंद्रं वधार्थं दानवस्य च ॥ दानवस्य पुरे पेतुरुत्पाता घोररूपिणः ॥ ४१ ॥ गोमायुर्गृध्रमध्ये तु कपोतैः सममावि
शत् ॥ विना वातेन तस्यैव ध्वजदंडः पपात ह ॥ ४२ ॥ सर्पमूषकयोर्युद्धं तथा केसरिनागयोः ॥ उन्मार्गाः सरितस्तत्रावहन्रक्तविमिश्रिताः ॥
अकालतरुपुष्पाणि दृश्यंते स्म समंततः ॥ ४३ ॥ ततः प्राप्तो जगन्नाथो हिमवंतं नगेश्वरम् ॥ पांचजन्यश्च सहसा पूरितः पुरसन्निधौ ॥ ४४ ॥
तेन शब्देन महता ह्यारूढो[3] दानवेश्वरः ॥ उवाच च तदा वाक्यं तालमेघो महाबलः ॥ ४५ ॥ ॥ तालमेघ उवाच ॥ ॥ कोऽयं मृत्युवशं

---

[1] तथा चेत्-इति शेषः तथा चेत्-त्वमेव तं हंसि चेत्-इत्यर्थः। [2] तस्य तुरङ्गस्यन्दनादेः सेनाङ्गस्य इत्यर्थः। [3] आरूढः-क्रोधाविष्टः-इत्यर्थः।

प्रातो ह्यज्ञात्वा मम विक्रमम् ॥ धुंधुमाराज्ञया[१] ह्याशु स्वसैन्यपरिवारितः ॥ ४६ ॥ बलादानय तं बद्ध्वा ममाग्रे बाहुशालिनम् ॥ ४७ ॥
॥ ॥ धुंधुमार उवाच ॥ ॥ आनयामि न संदेहः सुरो यक्षोऽथ किन्नरः ॥ स्यंदनौघैः समायुक्तो गजवाजिभटैः सह ॥ ४८ ॥ दृष्टस्ततो जग
द्योनिः सुपर्णस्थो महाबलः ॥ गृह्यतांगृह्यतामेष इत्युक्तास्तेन किंकराः ॥ ४९ ॥ चतुर्दिक्षु प्रधावंत इतश्चेतश्च सर्वतः ॥ सुपर्णेनाऽग्निरूपेण
दग्धास्ते शलभा यथा ॥ ५० ॥ धुंधुमारोऽपि कृष्णेन शरघातेन ताडितः ॥ हतो वक्षस्थले पापो मृतावस्थो रथोपरि ॥ ५१ ॥ हाहाकारं ततः
सर्वे दानवाश्चक्रुरातुराः ॥ तालमेघस्ततः क्रुद्धो रथारूढो विनिर्गतः ॥ ददृशे केशवं पार्थ शंखचक्रगदाधरम् ॥ ५२ ॥ ॥ तालमेघ
उवाच ॥ ॥ अन्ये ते दानवाः कृष्ण ये हताः समरे त्वया ॥ हिरण्यकशिपुप्रख्या न पुमांसो हि तेऽच्युत ॥ ५३ ॥ इत्युक्त्वा दानवः पार्थ वर्षयामास
सायकैः ॥ दानवस्य शरान्मुक्तांच्छेदयामास केशवः ॥ ५४ ॥ गरुत्मानवधीत्सैन्यमवध्यं यत्सुरासुरैः ॥ कृष्णेन द्विगुणास्तस्य
प्रेषिताः स्वशिलीमुखाः ॥ ५५ ॥ द्विगुणं द्विगुणीकृत्य प्रेषयामास दानवः ॥ तानप्यष्टगुणैः कृष्णश्छादयामास सायकैः ॥ ५६ ॥
ततः क्रुद्धेन दैत्येन ह्याग्नेयं बाणमुत्तमम् ॥ ५७ ॥ वारुणं प्रेषयामास त्वाग्नेयं शमितं ततः ॥ वारुणेनैव वायव्यं तालमेघो व्यसर्जयत् ॥
॥ ५८ ॥ सार्पं चैव हृषीकेशो वायव्यस्य प्रशांतये ॥ नारसिंहं नृसिंहोऽपि प्रेषयामास पांडव ॥ ५९ ॥ नारसिंहं ततो
दृष्ट्वा तालमेघो महाबलः ॥ उत्तीर्य स्यंदनाच्छीघ्रं गृहीत्वा खड्गचर्मणी ॥ ६० ॥ कृष्ण त्वां प्रेषयिष्यामि यममार्गं सुदारुणम् ॥ इत्युक्त्वा
दानवः पार्थ आगतः केशवं प्रति ॥ ६१ ॥ खड्गेनाताडयद्दैत्यो गदापाणिं जनार्दनम् ॥ मंडलाग्रं ततो गृह्य केशवो हृष्टमानसः ॥ ६२ ॥
जघनोरःस्थले पार्थ तालमेघं महाहवे ॥ जनार्दनस्तदा दैत्यं दैत्यो हरिमहन्मृधे ॥ ६३ ॥ जनार्दनस्ततः क्रुद्धस्तालमेघाय भारत ॥ अमो
घं चक्रमादाय मुक्तं तस्य च मूर्द्धनि ॥ ६४ ॥ निपपात शिरस्तस्य पर्वताश्च चकंपिरे ॥ समुद्राः क्षुभिताः पार्थ नद्य उन्मार्गगामिनीः ॥ ६५ ॥
पुष्पवृष्टिं ततो देवा मुमुचुः केशवोपरि ॥ अवध्यः सुरसंघानां सूदितः केशव त्वया ॥ ६६ ॥ स्वस्थाश्चैव ततो देवास्तालमेघे निपातिते ॥ जना
र्दनोऽपि कौंतेय नर्मदातटमाश्रितः ॥ ६७ ॥ क्षीरोदां नर्मदां मत्त्वा अनन्तभुजगोपरि ॥ लक्ष्म्या समन्वितः कृष्णो निलीनश्चोत्तरे तटे ॥ ६८ ॥
चक्रं विभीषणं मर्त्त्यें ज्वालामालासमन्वितम् ॥ पतितं नर्मदातोये जलशायिसमीपतः ॥ ६९ ॥ निर्द्धूतकल्मषं जातं नर्मदातोययोगतः ॥ तालमे

---

[१] हे धुंधुमार—आज्ञया—मे—इति शेषः । हे धुंधुमार मे आज्ञया—इति योजना । [२] आर्षी प्रथमार्थे द्वितीया ।

घवधोत्पन्नं यत्पापं नृपनन्दन ॥ ७० ॥ तत्सर्वं क्षालितं सद्यो नर्मदांभसि भारत ॥ तदाप्रभृति लोकेऽस्मिञ्जलशायी महीपते ॥ ७१ ॥ चक्रतीर्थं
वदन्त्यन्ये केचित्कालाघनाशनम् ॥ विख्यातं भारते वर्षे नर्मदायां महीपते ॥ ७२ ॥ तत्तीर्थस्य प्रभावोऽयं श्रूयतामवनीपते ॥ यथाऽनन्तो हि
नागानां देवानां च जनार्दनः ॥ ७३ ॥ मासानां मार्गशीर्षोऽस्ति नदीनां नर्मदा यथा ॥ मासि मार्गशिरे पार्थ ह्येकादश्यां सितेऽहनि ॥ ७४ ॥
गत्वा यो मनुजो भक्त्या कामक्रोधविवर्जितः ॥ वैष्णवीं भावनां कृत्वा जलेशं तु व्रजेत वै ॥ ७५ ॥ एकभुक्तं च नक्तं च तथैवाऽयाचितं नृप ॥
उपवासं तथा दानं ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥ ७६ ॥ करोति च कुरुश्रेष्ठ न स याति यमालयम् ॥ यमलोकभयाद्भीता ये लोकाः पांडुनन्दन ॥
॥ ७७ ॥ ते पश्यंतु श्रियः कांतं नागपर्यंकशायिनम् ॥ गोपीजनसमावृत्तं योगनिद्रां समाश्रितम् ॥ विश्वरूपं जगन्नाथं संसारभयनाशनम् ॥७८॥
स्नापयेत्परया भक्त्या क्षौद्रक्षीरेण सर्प्पिषा ॥ खंडेन[1] तोयमिश्रेण जगद्योनिं जनार्दनम् ॥ ७९ ॥ स्नाप्यमानं च पश्यंति ये लोका गतमत्सराः ॥
ते यांति परमं लोकं सुराऽसुरनमस्कृतम् ॥ ८० ॥ घृतेन बोधयेद्दीपमथवा तैलपूरितम् ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा देवस्याग्रे विमत्सराः ॥ ८१ ॥
ये कथां वैष्णवीं भक्त्या शृण्वंति च नृपोत्तम ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि नश्यन्ते नाऽत्र संशयः ॥ ८२ ॥ प्रदक्षिणंति ये मर्त्या जलशायिजगद्गु
रुम् ॥ प्रदक्षिणीकृता तैस्तु सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ८३ ॥ ततः प्रभाते विमले पितॄन्संतर्प्पयेज्जलैः ॥ श्राद्धं च ब्राह्मणैस्तत्र योग्यैः पाण्डव मानवाः ॥
॥ ८४ ॥ स्वदारनिरतैः शांतैः परदारविवर्जकैः ॥ वेदाभ्यसनशीलैश्च स्वकर्म्मनिरतैः शुभैः ॥ ८५ ॥ नित्यं यजनशीलैश्च त्रिसंध्यापरिपालकैः ॥
श्रद्धया कारयेच्छ्राद्धं यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ ८६ ॥ ते धन्या मानुषे लोके वंद्या हि भुवि मानवाः ॥ ये वसन्ति सदाकालं पादपद्माश्रया
हरेः ॥ ८७ ॥ जलशायं प्रपश्यन्ति प्रत्यक्षं सुरनायकम् ॥ पक्षोपवासं पाराकं व्रतं चांद्रायणं शुभम् ॥ ८८ ॥ मासोपवासमुग्रं च षष्ठान्नं पञ्चमं
व्रतम् ॥ तत्र तीर्थे तु यः कुर्यात्सोऽक्षयां गतिमाप्नुयात् ॥ ८९ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि तिलधेनोश्च यत्फलम् ॥
यथा यस्मिन्यदा देया दाने तस्याः शुभं फलम् ॥ ९० ॥ एतत्कथांतरं पुण्यमृषेर्द्वैपायनात्पुरा ॥ श्रुतं हि नैमिषे पुण्ये नारदाद्यैरनेकधा ॥ ९१ ॥
इदं परममायुष्यं मंगल्यं कीर्त्तिवर्द्धनम् ॥ विप्राणां श्रावयन्विद्वान्फलानंत्यंसमश्नुते ॥ ९२ ॥ बहुभ्यो न प्रदेयानि गौर्गृहं शयनं स्त्रियः ॥ विभ
क्तदक्षिणा ह्येता दातारं नाप्नुवन्ति च ॥ ९३ ॥ एकमेतत्प्रदातव्यं न बहूनां युधिष्ठिर ॥ सा च विक्रयमापन्ना दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ ९४ ॥ तिलाः

---

[1] खण्डेन—शर्करया—इत्यर्थः ।

श्वेतास्तिलाः कृष्णास्तिला गोमूत्रसन्निभाः॥ तिलानां तु विचित्राणां धेनुं वत्सं च कारयेत् ॥९५॥ यथालाभा तु सर्वेषां चतुर्द्रोणा तु गौः स्मृता ॥
द्रोणस्य वत्सकः कार्यो बहूना वाऽपि कामतः ॥९६॥ यस्मिन्देशे तु यन्मानं विषये वा विचारितम् ॥ तेन मानेन तां कुर्वन्नक्षयं फलमश्नुते ॥९७॥ सुख
पूर्वं शुचौ भूमौ पुष्पधूपाक्षतैस्तथा ॥ कर्णाभ्यां रत्ने दातव्ये दीपौ नेत्रद्वये तथा ॥९८॥ श्रीखंडमुरसि स्थाप्यं ताभ्यां चैव तु कांचनम् ॥ उद्धें मधु घृतं देयं
कुर्यात्सर्षपरोमकम् ॥९९॥ कंबले कंबलं दद्याच्छ्रोण्यां मधु घृतं तथा ॥ यवसं पायसं दद्याद्घृतं क्षौद्रसमन्वितम् ॥ १०० ॥ स्वर्णशृंगी रूप्यशिफा
रुक्मलांगूलसंयुता ॥ रत्नपृष्ठी तु दातव्या कांस्यपात्रावदोहिनी ॥ १०१ ॥ यत्स्याद्बाल्यकृतं पापं यद्वा कृतमजानता ॥ वाचा कृतं कर्मकृतं मन
सा यद्विचिंतितम् ॥१०२॥ जले निष्ठीवितं चैव मुशलं वाऽपि लंघितम्॥वृषलीगमनं चैव गुरुदारनिषेवणम् ॥१०३॥ कन्याया गमनं चैव सुवर्णस्ते
यमेव च ॥ सुरापानं तथा चान्यत्तिलधेनुः पुनाति हि ॥ १०४ ॥ अहोरात्रोपवासेन विधिवत्तां विसर्जयेत् ॥ या सा यमपुरे घोरे नदी वैतरणी
स्मृता ॥ १०५ ॥ वालुकाऽयोऽश्मस्थला च पच्यते यत्र दुष्कृती ॥ अवीचिर्नरको यत्र यत्र यामलपर्वतौ ॥१०६॥ यत्र लोहमुखाः काका यत्र श्वानो
भयंकराः ॥ असिपत्रवनं चैव यत्र सा कूटशाल्मली ॥ १०७ ॥ तान्सुखेन व्यतिक्रम्य धर्मराजालयं व्रजेत् ॥ धर्मराजस्तु तं दृष्ट्वा सूनृतं वक्ति
भारत ॥१०८॥ विमानमुत्तमं योग्यं मणिरत्नविभूषितम् ॥ अत्रारुह्य नरश्रेष्ठ प्रयाहि परमां गतिम् ॥ १०९ ॥ मा च चाटु भटे देहि मैव देहि पुरोहि
ते ॥ मा च काणे विरूपे च न्यूनांगे न च देवले ॥ ११० ॥ अवेदविदुषे नैव ब्राह्मणे सर्वविक्रये ॥ मित्रघ्ने च कृतघ्ने च मंत्रहीने तथैव च ॥ १११ ॥
वेदांतगाय दातव्या श्रोत्रियाय कुटुंबिने ॥ वेदांतगसुते देया श्रोत्रिये गृहपालके ॥ ११२ ॥ सर्वांगरुचिरे विप्रे सद्वृत्ते च प्रियंवदे ॥ पूर्णिमायां तु
माघस्य कार्त्तिक्यामथ भारत ॥ ११३ ॥ वैशाख्यां मार्गशीर्ष्यां वाऽऽषाढ्यां चैत्र्यामथाऽपि वा ॥ अयने विषुवे चैव व्यतीपाते च सर्वदा ॥
॥ ११४ ॥ षडशीतिमुखे पुण्ये छायायां[१] कुंजरस्य वा ॥ एष ते कथितः कल्पस्तिलधेनोर्मयाऽनघ ॥ ११५ ॥ व्रजंति वैष्णवं लोकं दत्त्वा पादं यमो
परि ॥ प्राणत्यागात्परं लोकं वैष्णवं नात्र संशयः ॥ भित्त्वाऽंशु भास्करं यांति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ११६ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं चक्रतीर्थं
फलं नृप ॥ यच्छ्रुत्वा मानवो भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ११७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्य
खण्डे रेवाखण्डे जलशायितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्म

---

[१] छायायां कंजरस्य--हस्तिच्छायापर्वणि--इत्यर्थः।

हीपाल तीथ परमपावनम् ॥ चंडादित्यं नृपश्रेष्ठ स्थापितं चंडमुंडयोः ॥ १ ॥ आस्तां पुरा महादैत्यौ चंडमुंडौ सुदारुणौ ॥ नर्मदातीरमाश्रित्य चेरतुर्विपुलं तपः ॥ २ ॥ ध्यायंतौ भास्करं देवं तमोनाशं जगत्त्रये ॥ तुष्टस्तत्तपसा देवः सहस्रांशुरुवाच ह ॥ ३ ॥ साधुसाध्विति तौ पार्थ नर्मदायाः शुभे तटे ॥ वरं प्रार्थयतं वीरौ यथेष्टं चेतसेच्छितम् ॥ ४ ॥ ॥ चंडमुंडावूचतुः ॥ ॥ अजेयौ सर्वदेवानां भूयास्वावां समाहितौ ॥ सर्वरोगैः परित्यक्तौ सर्वकालं दिवाकर ॥ ५ ॥ एवमस्त्विति तौ प्राह भास्करो वारितस्करः ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे भानुर्दैत्याभ्यां तत्र भास्करः ॥६॥ स्थापितः परया भक्त्या तं गच्छेदात्मसिद्धये ॥ गीर्वाणांश्च मनुष्यांश्च पितॄंस्तत्राऽपि तर्पयेत् ॥ ७ ॥ स वसेद्भास्करे लोके विरंचिदिवसं नृप ॥ घृतेन बोधयेद्दीपं षष्ठ्यां स च नरेश्वर ॥ मुच्यते सर्वपापैस्तु प्रतियाति पुरं रवेः ॥८॥ उत्पत्तिं चंडभानोर्यः[1] शृणोति भरतर्षभ ॥ विजयी स सदा नूनमाधिव्याधिविवर्जितः ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे चंडादित्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र यमहास्यमनुत्तमम् ॥ सर्वपापहरं तीर्थं नर्मदातटमाश्रितम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यमहास्यं कथं जातं पृथिव्यां द्विजपुंगव ॥ एतत्सर्वं ममाख्याहि परं कौतूहलं हि मे ॥ २ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञ पृष्टोऽहं नृपनंदन ॥ स्नानार्थं नर्मदां पुण्यामागतस्ते पिता पुरा ॥ ३ ॥ रजकेन यथा धौतं वस्त्रं भवति निर्मलम् ॥ तथाऽसौ निर्मलो जातो धर्मराजो युधिष्ठिर ॥ ४ ॥ स पश्यन्निर्मलं देहं हसन्प्रोवाच विस्मितः ॥ ५ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ मत्पुरं कथमायांति मनुजाः पापबृंहिताः ॥ स्नानेनैकेन रेवायाः प्राप्यते वैष्णवं पदम् ॥ ६ ॥ समर्था ये न पश्यंति रेवां पुण्यजलां शुभाम् ॥ जात्यंधैस्ते समा ज्ञेया मृतैः पंगुभिरेव वा ॥७॥ समर्था ये न पश्यति रेवां पुण्यजलां नदीम् ॥ एतस्मात्कारणाद्राजन्हसितो लोकशासनः ॥ ८ ॥ स्थापयित्वा यमस्तत्र देवं स्वर्गं जगाम ह ॥ यमहासेश्वरे राजञ्जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ ९ ॥ विशेषाच्चाऽऽश्विने मासि कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् ॥ उपोष्य परया भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १० ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्दीपं देवस्य बोधयेत् ॥ घृतेन चैव राजेंद्र शृणु तत्राऽस्ति यत्फलम् ॥ ११ ॥ मुच्यते पातकैः सर्वैरगम्यागमनोद्भवैः ॥ अभक्ष्यभक्षणोद्भूतैरपेयापेयजैरपि ॥ १२ ॥ अवाह्यवाहिते यत्स्याददोह्या दोहने यथा ॥ स्नानमात्रेण तस्यैवं यांति पापान्यनेकधा ॥ १३ ॥ यमलोकं न वीक्षेत मनुजः स कदाचन ॥ पितॄणां परमं गुह्यमिदं भूमौ नरे

---

[1] चंडभानोः—चंडमुंडस्थापितान्यसूर्यदेवस्य—इत्यर्थः ।

श्वर ॥ १४ ॥ ददतामक्षयं सर्वं यमहास्ये न संशयः ॥ अमावास्यां जितक्रोधो यस्तु पूजयते द्विजान् ॥ १५ ॥ हिरण्यभूमिदानेन तिलदानेन
भूयसा ॥ कृष्णाजिनप्रदानेन तिलधेनुप्रदानतः ॥ १६ ॥ विधानोक्तद्विजाग्र्याय ये प्रदास्यंति भक्तितः॥ हयं वा कुंजरं वाऽथ धूर्वहौ सीरसंयुतौ
॥ १७ ॥ कन्यां वसुमतीं गां च महिषीं वा पयस्विनीम् ॥ ददते ये नृपश्रेष्ठ नोपसर्पंति ते यमम् ॥ १८ ॥ यमोऽपि भवति प्रीतः प्रतिजन्म
युधिष्ठिर ॥ यमस्य वाहो महिषो महिष्यस्तस्य मातरः ॥ १९ ॥ तासां दानप्रभावेण यमः प्रीतो भवेद्ध्रुवम् ॥ नाऽसौ यममवाप्नोति यदि पापैः
समावृतः ॥ २० ॥ एतस्मात्कारणादत्र महिषीदानमुत्तमम् ॥ तस्याः शृंगे जलं कार्यं धूम्रवस्त्रानुवेष्टिता ॥२१॥ आयसस्य खुराः कार्यास्ताम्रपृष्ठाः
सुभूषिताः ॥ लवणाचलं पूर्वस्यामाग्नेय्यां गुडपर्वतम् ॥ २२ ॥ कार्पासं याम्यभागं तु नवनीतं तु नैर्ऋते ॥ पश्चिमे सप्तधान्यानि वायव्ये तंदुलाः
स्मृताः ॥ २३ ॥ सौम्ये तु कांचनं दद्यादीशाने घृतमेव च ॥ प्रदद्याद्यमराजो मे प्रीयतामित्युदीरयन् ॥ २४ ॥ इत्युच्चार्य द्विजस्याग्रे यमलोकं
महाभयम् ॥ असिपत्रवनं घोरं यमचुल्ली सुदारुणा ॥ २५ ॥ रौद्रा वैतरणी चैव कुम्भीपाको भयावहः ॥ कालसूत्रो महाभीमस्तथा यमलपर्वतौ ॥
॥ २६ ॥ क्रकचं तैलयंत्रं च श्वानो गृध्राः सुदारुणाः ॥ निरुच्छ्वासा महानादा भैरवो रौरवस्तथा ॥ २७ ॥ एते घोरा याम्यलोके श्रूयंते द्विज
सत्तम ॥ त्वत्प्रसादेन ते सौम्यास्तीर्थस्याऽस्य प्रभावतः ॥ २८ ॥ दानस्याऽस्य प्रभावेण यमराजप्रसादतः ॥ नरकेऽहं न यास्यामि द्विज जन्मनि
जन्मनि ॥ २९ ॥ यमहास्यस्य चाख्यानमिदं शृण्वंति ये नराः ॥ तेऽपि पापविनिर्मुक्ता न पश्यंति यमालयम् ॥ ३० ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे यमहास्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र कल्होडीतीर्थमुत्तमम् ॥ विख्यातं भारते लोके गंगायाः पापनाशनम् ॥ १ ॥ दुर्लभं
मनुजैः पार्थ रेवातटसमाश्रितम् ॥ प्राणिनां पापनाशाय ऊषरं पुष्करं तथा ॥ २ ॥ तत्तु तीर्थमिदं पुण्यमित्येवं शूलिनो वचः ॥ जाह्नवी पशु
रूपेण तत्र स्नानार्थमागता ॥ ३ ॥ अतस्तद्विश्रुतं लोके कल्होडीतीर्थमुत्तमम् ॥ त्रिरात्रं कारयेत्तत्र पूर्णिमायां युधिष्ठिर ॥ ४ ॥ रजस्तमस्तथा क्रोधं
दंभं मात्सर्यमेव च ॥ एतांस्त्यजति यः पार्थ तेनाप्तं मोक्षजं फलम् ॥५॥ पयसा स्नापयेद्देवं त्रिसंध्यं च त्र्यहं तथा ॥ पयो गोसंभवं सद्यः संवत्सा

---

१ सवत्सा जीवपुत्रिणी—इत्यनयोः पदयोः—गोसंभवम्--पयः-—इत्यत्रान्वयोऽस्ति । तेन या गौः सवत्सा जीवपुत्रिणी भवेत्—तद्गोसंभवं पयः---इति: यथार्थार्थो बोध्यः । मूले पदयोजना यथाकथंचिद्व्यत्यस्ता दरीदृश्यते सा चार्षेति तोष्टव्यं सुधीभिः ।

जीवपुत्रिणी ॥ ६ ॥ कृत्वा तत्ताम्रजे पात्रे क्षौद्रेण चैव योजिते ॥ ॐ नमः श्रीशिवायेति स्नानं देवस्य कारयेत् ॥ ७ ॥ स याति त्रिदश
स्थानं नाकस्त्रीभिः समावृतः ॥ यस्तत्र विधिवत्स्नात्वा दानं प्रेतेषु यच्छति ॥ ८ ॥ शुक्लां गां दापयेत्तत्र प्रीयतां मे पितामहाः ॥ ब्राह्मणे शौचसंपन्ने
स्वदारनिरते सदा ॥ ९ ॥ सवत्सां वस्त्रसंयुक्तां हिरण्योपरि संस्थिताम् ॥ सत्त्वयुक्तो ददद्राजञ्च्छांभवं लोकमाप्नुयात् ॥ १० ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कल्होडीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं राजन्नंदितीर्थं व्रजेच्छुभम् ॥ सर्वपापहरं पुंसां नंदिना निर्मितं पुरा ॥ १ ॥ पापौघहतजंतूनां
मोक्षदं नर्मदातटे ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा नंदिनाथे युधिष्ठिर ॥ २ ॥ पञ्चोपचारपूजायामर्च्चयेन्नंदिकेश्वरम् ॥ रत्नानि चैव विप्रेभ्यो यो दद्याद्धर्म
नंदन ॥ ३ ॥ स याति परमं स्थानं यत्र वासः पिनाकिनः ॥ सर्वसौख्यसमायुक्तोऽप्सरोभिः सह मोदते ॥ ४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नंदिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र बदर्याश्रममुत्तमम् ॥ सर्वतीर्थवरं पुण्यं कथितं शंभुना पुरा ॥ १ ॥ यश्चैष भारतस्याऽ
र्थे तत्र सिद्धः किरीटभृत् ॥ भ्राता ते फाल्गुनो नाम विद्ध्येनं नरदैवतम् ॥ २ ॥ नरनारायणौ द्वौ तावागतौ नर्मदातटे ॥ ज्ञानं तस्यैव[१] यो राज
न्भक्तिमान्वै जनार्दने ॥ ३ ॥ समं पश्यति सर्वेषु स्थावरेषु चरेषु च ॥ ब्राह्मणं श्वपचं चैव तत्र प्रीतो जनार्दनः ॥ ४ ॥ ऐकात्म्यं पश्य कौंतेय मयि
चात्मनि नांतरम् ॥ नरनारायणाभ्यां हि कृतं बदरिकाश्रमम् ॥ ५ ॥ स्थापितः शंकरस्तत्र लोकानुग्रहकारणात् ॥ त्रिमूर्त्तिस्थापितं लिंगं स्वर्ग
मार्गानुमुक्तिदम् ॥ ६ ॥ तत्र गत्वा शुचिर्भूत्वा ह्येकरात्रोपवासकृत् ॥ रजस्तमस्तथा त्यक्त्वा सात्त्विकं भावमाश्रयेत् ॥ ७ ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा
मधुमासाष्टमीदिने ॥ अथवा च चतुर्द्दश्यामुभौ पक्षौ च कारयेत् ॥ ८ ॥ आश्विनस्य विशेषेण कथितं तव पांडव ॥ स्नापयेत्परया भक्त्या क्षीरेण
मधुना सह ॥ ९ ॥ दध्ना शर्करया युक्तं घृतेन समलंकृतम् ॥ पंचामृतमिदं पुण्यं स्नापयेद्वृषभध्वजम् ॥ १० ॥ स्नाप्यमानं शिवं भक्त्या वीक्षते
यो विमत्सरः ॥ तस्य वासः शिवोपांते शक्रलोके न संशयः ॥ ११ ॥ शाठ्येनाऽपि नमस्कारः प्रयुक्तः शूलपाणिने ॥ संसारमूलबद्धाना

---

[१] यः जनार्दने भक्तिमान्--तस्यैव ज्ञानं लभ्येत—नान्यस्य—इत्यन्वयानुगुणोऽर्थः ।

मुद्वेष्टनकरो हि यः ॥ १२ ॥ तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ॥ येनोंनमः शिवायेति मंत्राभ्यासः स्थिरीकृतः ॥ १३ ॥ यः पुनः स्नाप
येद्भक्त्या एकभक्तो जितेन्द्रियः ॥ तस्याऽपि यत्फलं पार्थ वक्ष्ये तल्लेशतस्तव ॥ १४ ॥ पीडितो वृद्धभावेन तव भक्त्या वदाम्यहम् ॥ ते यांति
परमं स्थानं भित्त्वा भास्करमण्डलम् ॥ १५ ॥ संसारे सर्वसौख्यानां निलयास्ते भवन्ति च ॥ आश्चर्यं ज्ञातिवर्गाणां धर्माणां निलयास्तु ते ॥
॥ १६ ॥ संपन्नाः सर्वकामैस्ते पृथिव्यां पृथिवीपते ॥ श्राद्धं तत्रैव यः कुर्यान्नर्मदोदकमिश्रितम् ॥ १७ ॥ योग्यैश्च ब्राह्मणै राजन्कुलीनैर्वेदपारगैः ॥
सुरूपैश्च सुशीलैश्च स्वदारनिरतैः शुभैः ॥ १८ ॥ आर्यदेशप्रसूतैश्च श्लक्ष्णैश्चैव सुरूपिभिः ॥ कारयेत्पिंडदानं वै भास्करे कुतपस्थिते ॥ १९ ॥
पितॄणां परमं लोकं यदीच्छेद्धर्मनन्दन ॥ वर्जयेत्तान्प्रयत्नेन काणान्दुष्टांश्च दांभिकाम् ॥ २० ॥ पुरुषान्क्रूरषण्डांश्च ब्राह्मणानां च निन्दकान् ॥
एतांश्च वर्जयेद्विप्रान्यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ २१ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन योग्यं विप्रं समाश्रयेत् ॥ नरकान्मोचयेत्प्रेतान्कुम्भीपाकपुरोगमान् ॥
॥ २२ ॥ मोक्षो भवति सर्वेषां पितॄणां नृपनन्दन ॥ विप्रेभ्यः कांचनं दद्यात्प्रीयतां मे पितामहः ॥ २३ ॥ अन्नं च दापयेत्तत्र भक्त्या वस्त्रं च
भारत ॥ गां वृषं मेदिनीं दद्याच्छत्रं शस्तं नृपोत्तम ॥ २४ ॥ स पुमान्स्वर्गमाप्नोति इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ प्राणत्यागं तु यः कुर्याच्छिवविना सलि
लेनवा ॥ २५ ॥ अनाशकेन वा भूयः स गच्छेच्छिवमंदिरम् ॥ नरनारायणीतीरे देवद्रोण्यां च यो नृप ॥ २६ ॥ स वसेदीश्वरस्याग्रे यावदिंद्राश्चतु
र्दश ॥ पुनः स्वर्गाच्च्युतः सोऽपि राजा भवति वीर्य्यवान् ॥ २७ ॥ सर्व्वैश्वर्यगुणैर्युक्तः प्रजापालनतत्परः ॥ ततः स्मरति तत्तीर्थं पुनरेवाऽऽगमि
ष्यति ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नारायणीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम
पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं कोटीश्वरं परम् ॥ ऋषिकोटिः समायाता
यत्र वै कुरुनन्दन ॥ १ ॥ कृष्णद्वैपायनस्यैव क्षेमार्थं मुनिपुंगवाः ॥ मन्त्रयित्वा द्विजैः सर्व्वैर्वेदमंगलपाठकैः ॥ २ ॥ स्थापितः शंकरस्तत्र कारणं
बन्धनाशनम् ॥ संसारच्छेदकरणं प्राणिनामार्त्तिनाशनम् ॥ ३ ॥ कोटीश्वरमिति प्रोक्तं पृथिव्यां नृपनन्दन ॥ स्नापयेत्तं तु यो भक्त्या पूर्णिमायां
नृपोत्तम ॥ ४ ॥ पितॄणां तर्प्पणं कृत्वा पिंडदानं यथाविधि ॥ श्रावणस्य विशेषेण पूर्णिमायां युधिष्ठिर ॥ ५ ॥ पितॄणामक्षया तृप्तिर्यावदाभूतसंप्ल
वम् ॥ पितॄणां परमं गुह्यं रेवातटसमाश्रितम् ॥ मोक्षदं सर्वजंतूनां निर्मितं मुनिसत्तमैः ॥ ६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कोटीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥

ततो गच्छेन्महीपाल व्यासतीर्थमनुत्तमम् ॥ दुर्ल्लभं मनुजैः पुण्यमन्तारिक्षे व्यवस्थितम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कस्माद्वै व्यासतीर्थं
तदन्तरिक्षे व्यवस्थितम् ॥ एतदाख्याहि संक्षेपात्त्यज ग्रन्थस्य विस्तरम् ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो धर्मवान्साधु
वत्सल ॥ स्वकर्मनिरतः पार्थ तीर्थयात्राकृतादरः ॥ ३ ॥ दुर्ल्लभं सर्वजंतूनां व्यासतीर्थं नरेश्वर ॥ पीडितो वृद्धभावेन अकल्पोऽहं नृपात्मज ॥ ४ ॥
विसंज्ञो गतवित्तस्तु संजातः स्मृतिवर्जितः ॥ गुह्याद्गुह्यतरं तीर्थं नाऽऽख्यातं कस्य चिन्मया ॥ ५ ॥ कलिस्तत्रैव राजेंद्र न विशेद्व्याससंश्र
यात् ॥ अन्तरिक्षे तु संजातं रेवायाश्चेष्टितेन तु ॥ ६ ॥ विरिंचिर्नैव शक्नोति रेवाया गुणकीर्त्तनम् ॥ कथं ज्ञास्याम्यहं तात रेवामाहात्म्यमुत्त
मम् ॥ ७ ॥ व्यासतीर्थं विशेषेण लवमात्रं ब्रवीम्यतः ॥ प्रत्यक्षः प्रत्ययो यत्र दृश्यतेऽद्य कलौ युगे ॥ ८ ॥ विहंगो गच्छते नैव भित्त्वा
शूलं सुदारुणम् ॥ तस्योत्पत्तिं समासेन कथयामि नृपात्मज ॥ ९ ॥ आसीत्पूर्वं महीपाल मुनिर्मान्यः पराशरः ॥ तेनात्युग्रं तपश्चीर्णं
गंगांभसि महाफलम् ॥ १० ॥ प्राणायामेन सन्तस्थौ प्रविष्टो जाह्नवीजले ॥ पूर्णे द्वादशमे वर्षे निष्क्रांतो जलमध्यतः ॥ ११ ॥
भिक्षार्थी संचरेद्ग्रामं नावां यत्रैव तिष्ठति ॥ तत्र तेन परा दृष्टा बाला चैव मनोहरा ॥ १२ ॥ तां दृष्ट्वा स च कामार्त्त उवाच मधुरं तदा ॥
मां नयस्व परं पारं काऽसि त्वं मृगलोचने ॥ १३ ॥ नावारूढे नदीतीरे मम चित्तप्रमाथिनि ॥ एवमुक्ता तु सा तेन प्रणम्य ऋषिपुंगवम् ॥
॥ १४ ॥ कथयामास चाऽऽत्मानं दृष्ट्वा तं काममोहितम् ॥ कैवर्त्तानां गृहे दासी कन्याऽहं द्विजसत्तम ॥ १५ ॥ नावासंरक्षणार्थाय आदिष्टा स्वामि
ना विभो ॥ मया विज्ञापितं वृत्तमशेषं ज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥ एवमुक्तस्तया सोऽथ क्षणं ध्यात्वाऽब्रवीदिदम् ॥ १७ ॥ ॥ पराशर उवाच ॥ ॥
अहं ज्ञानबलाद्भद्रे तव जानामि संभवम् ॥ कैवर्त्तपुत्रिका न त्वं राजकन्याऽसि सुन्दरि ॥ १८ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ कः पिता कथ्यतां
ब्रह्मन्कस्या वा ह्युदरोद्भवा ॥ कस्मिन्वंशे प्रसूताऽहं कैवर्त्ततनया कथम् ॥ १९ ॥ ॥ पराशर उवाच ॥ ॥ कथयामि समस्तं यत्त्वया पृष्टम
शेषतः ॥ वसुर्नामेति भूपालः सोमवंशविभूषणः ॥ २० ॥ जंबूद्वीपाऽधिपो भद्रे शत्रूणां भयवर्धनः ॥ शतानि सप्त भार्याणां पुत्राणां च दशैव
तु ॥ २१ ॥ धर्मेण पालयेल्लोकानीशवत्पूज्यते सदा ॥ म्लेच्छास्तस्याविधेयाश्च क्षीरद्वीपनिवासिनः ॥ २२ ॥ तेषामुत्सादनार्थाय ययावुल्लंघ्य
सागरम् ॥ संयुक्तः पुत्रभृत्यैश्च पौरुषे महति स्थितैः ॥ २३ ॥ समरं तैः समारब्धं म्लेच्छैश्च वसुना सह ॥ जिता म्लेच्छाः समस्तास्ते वसुना मृग

---

१ नावा--नौका--इत्यर्थः ।

लोचने ॥ २४ ॥ करदास्ते कृतास्तेन सपुत्रबलवाहनाः ॥ प्रधाना तस्य सा राज्ञी तव माता मृगेक्षणे ॥२५ ॥ प्रवासस्थे महीपाले संजाता सा
रजस्वला ॥ नारीणां तु सदाकालं मन्मथो ह्यधिको भवेत् ॥ २६ ॥ विशेषेण ऋतोः काले भिद्यंते कामसायकैः ॥ मन्मथेन तु संतप्ताचिंत
यत्सा शुभेक्षणा ॥ २७ ॥ दूतं वै प्रेषयाम्यद्य वसुराज्ञः समीपतः ॥ आहूतः सत्वरं दूत गच्छ त्वं नृपसन्निधौ ॥ २८ ॥ ॥ दूत उवाच ॥ ॥
परतीरं गतो देवि वसुराजाऽरिशासनः ॥ तत्र गंतुमशक्येत जलयानैर्विना शुभे ॥ २९ ॥ तानि यानानि सर्वाणि गृहीतानि परे तटे ॥
दूतवाक्येन सा राज्ञी विषण्णा कामपीडिता ॥ ३० ॥ तत्सखी तामुवाचाऽथ कस्मात्त्वं परितप्यसे ॥ स्वलेखः प्रेष्यतां देवि शुकहस्ते यथा
र्थतः ॥ ३१ ॥ समुद्रं लंघयित्वा तु शकुंता यांति सुन्दरि ॥ सखिवाक्येन सा राज्ञी स्वस्था जाता नराधिप ॥ ३२ ॥ व्याहृतो लेखकस्तत्र
लिख लेखं ममाज्ञया ॥ त्वद्धीना सत्यभामाद्य वसो राजन्न जीवति ॥ ३३ ॥ ऋतुकालोऽद्य संजातो लिख लेखं तु लेखक ॥ लिखिते भूर्जपत्रे
तु लेखे वै लेखकेन तु ॥ ३४ ॥ शुकः पंजरमध्यस्थ आनीतोद्धैव सन्निधौ ॥ ३५ ॥ ॥ सत्यभामोवाच ॥ ॥ नीत्वा लेखं गच्छ शीघ्रं
वसुराज्ञः समीपतः ॥ शकुनिः प्रणतो भूत्वा गृहीत्वा लेखमुत्तमम् ॥ ३६ ॥ उत्पत्य सहसा राजञ्जगामाऽऽकाशमंडलम् ॥ ततः पक्षी गतः
शीघ्रं वसुराजसमीपतः ॥ ३७ ॥ क्षिप्ते लेखे शुकेनैव सत्यभामाविसर्जिते ॥ वसुराज्ञा ततो लेखो गृह्य हस्तेऽवधारितः ॥ ३८ ॥ लेखार्थं चिंत
यित्वा तु गृह्य वीर्यं नरेश्वरः ॥ अमोघं पुटिकां कृत्वा प्रतिलेखेन मिश्रितम् ॥ ३९ ॥ शुकस्य सोऽर्पयामास गच्छ राज्ञीसमीपतः ॥ प्रणम्य
वसुराजानं बीजं गृह्योत्पपात ह ॥ ४० ॥ समुद्रोपरि संप्राप्तः शुकः श्येनेन वीक्षितः ॥ सामिषं तं शुकं ज्ञात्वा श्येनस्तमभ्यधावत ॥ ४१ ॥
हतश्चंचुप्रहारेण शुकः श्येनेन भारत ॥ मूर्च्छया तस्य तद्बीजं पतितं सागरांभसि ॥ ४२ ॥ मत्स्येन गिलितं तच्च बीजं वसुमहीपतेः ॥ कन्या
मत्स्योदरे जाता तेन बीजेन सुन्दरि ॥ ४३ ॥ प्राप्तोऽसौ लुब्धकैर्मत्स्य आनीतः स्वगृहं ततः ॥ यावद्विदारितो मत्स्यस्तावद्दृष्टा त्वमुत्तमे ॥
॥ ४४ ॥ शशिमंडलसंकाशा सूर्यतेजःसमप्रभा ॥ दृष्ट्वा त्वां हर्षिताः सर्वे कैवर्त्ता जाह्नवीतटे ॥ ४५ ॥ हर्षितास्ते गताः सर्वे प्रधानस्य[1] च
मंदिरम् ॥ स्त्रीरत्नं कथयामासुर्गृहाण त्वं महाप्रभम् ॥ ४६ ॥ गृहीता तेन तन्वंगी ह्यपुत्रेण मृगेक्षणा ॥ भार्यां स्वामाह तन्वंगि पालयस्व मृगेक्षणे
॥ ४७ ॥ ततः सा चिंतयामास पराशरवचस्तदा ॥ एवमुक्त्वा तु सा तेन दत्ताऽऽत्मानं नरेश्वर ॥४८॥ उवाच साधु मे ब्रह्मन्मत्स्यगंधोऽनु वर्त्तते ॥

---

[1] प्रधानस्य—कैवर्तमुख्यस्य—इत्यर्थः ।

ततस्तेन तु सा बाला दिव्यगंधाधिवासिता ॥ ४९ ॥ कृता योगबलेनैव ज्वालयित्वा विभावसुम् ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं वह्निमूढा तेन रसात्तदा[1] ॥५०॥
जलयानस्य मध्ये तु कामस्थानान्यसंस्पृशत् ॥ ज्ञात्वा कामोत्सुकं विप्रं भीता सा धर्मनंदन ॥ ५१ ॥ हसंती तमुवाचाऽथ देव त्वं लोक
सन्निधौ ॥ न लज्जसे कथं धीमन्कुर्वाणः पामरोचितम् ॥५२॥ ततस्तेन क्षणं ध्यात्वा संस्मृता हृदि तामसी ॥ आगता तामसी माया यया व्याप्तं
चराचरम् ॥ ५३ ॥ ततः सा विस्मिता तेन कर्मणैव तु रंजिता ॥ ब्रह्मचर्याभितप्तेन स्त्रीसौख्यं क्रीडितं तदा ॥ ५४ ॥ ततः सा तत्क्षणादेव
गर्भभारेण पीडिता ॥ प्रसूता बालकं तत्र जटिलं दंडधारिणम् ॥ ५५ ॥ कमंडलुधरं शांतं मेखलाकटिभूषितम् ॥ उत्तरीयकृतस्कंधं विष्णु
मायाविवर्जितम् ॥ ५६ ॥ ततोऽपि शंकिता पार्थ दृष्ट्वा तं कलबालकम् ॥ वेपमाना ततो बाला जगाम शरणं मुनेः ॥५७॥ रक्षरक्ष मुनिश्रेष्ठ पराशर
महामते॥जातं मेऽत्यद्भुतं पुत्रं कौपीनवरमेखलम् ॥ दंडहस्तं जटायुक्तमुत्तरीयविभूषितम् ॥५८॥ ॥ पराशर उवाच ॥॥ मा भैषीः स्वसुते जाते कुमारी
त्वं भविष्यसि ॥ नाम्ना योजनगंधेति द्वितीयं सत्यवत्यपि ॥५९॥ शंतनुर्नाम राजा यः स ते भर्त्ता भविष्यति ॥ प्रथमा महिषी तस्य सोमवंशविभू
षणः ॥६०॥ गच्छ त्वं स्वाश्रयं शुभ्रे पूर्वरूपेण संस्थिता ॥ मा विषादं कुरुष्वाऽत्र दृष्टं ज्ञानस्य मे बलम् ॥६१॥ इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रः सा बाला पुत्रमा
श्रिता ॥ नत्वोचे मातरं भक्त्या साष्टांगं विनयानतः ॥ ६२ ॥ क्षम्यतां मातरुक्तं मे प्रसादः क्रियतामपि ॥ ईश्वराराधने यत्नं करिष्याम्यहमंबिके
॥६३॥ ततः सा पुत्रवाक्येन विषण्णा वाक्यमब्रवीत् ॥६४॥ ॥ योजनगंधोवाच ॥ ॥ मा त्यक्त्वा गच्छ वत्साद्य मातरं मामनागसम् ॥ त्वद्वियो
गेन मे पुत्र पंचत्वं भाव्यसंशयम् ॥६५॥ नास्ति पुत्रसमः स्नेहो नास्ति भ्रातृसमं कुलम् ॥ नाऽस्ति सत्यपरो धर्मो नानृतात्पातकं परम् ॥६६॥
बालभावे मया जात आधारः किल जायसे ॥ न मे भर्त्ता न मे पुत्रः पश्य कर्मविडंबनम्॥६७॥ ॥ व्यास उवाच ॥॥ मा विषादं कुरुष्वांतः सत्यमेत
न्मयेरितम् ॥ आपत्कालेऽस्मि ते देवि स्मर्त्तव्यः कार्यसिद्धये ॥ ६८ ॥ आपदस्तारयिष्यामि क्षम्यतां मे दुरुत्तरम् ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ व्यासः कन्या
साऽपि गता गृहम् ॥ ६९ ॥ पराशरसुतस्तत्र विषण्णो वनमध्यतः ॥ त्रेतायुगावसाने तु द्वापरादौ नरेश्वर ॥ ७० ॥ व्यासार्थं चिंतयामासुर्देवाः
शक्रपुरोगमाः ॥ आख्यातो नारदेनैव पुत्रः पराशरस्य सः ॥ ७१ ॥ कैवर्त्तपुत्रिकाजातो ज्ञानी जह्नुसुतातटे ॥ ततो नारदवाक्येन आगताः सुरस
त्तमाः ॥ ७२ ॥ रामः पितामहः शक्रो मुनिसंघैः समावृताः ॥ आस्यादिकं[2] पृथग्दत्त्वा साधुसाध्वित्युदीरयन् ॥ ७३ ॥ पितामहेन वै बालो गर्भा

---

[1] रसात्-प्रेमतः-इत्यर्थः ।[2] आस्यादिकम्--आसनादिकम्-इत्यर्थः ।

धानादिसंस्कृतः ॥ द्वीपायनो द्वीपजन्मा[1] पाराशर्यः पराशरात् ॥ ७४ ॥ कृष्णांशात्कृष्णनामायं व्यासो वेदान्व्यसिष्यति ॥ विरंचिनाऽभिषिक्तो
ऽसौ मुनिसंघैः पुनःपुनः ॥ ७५ ॥ व्यासस्त्वं सर्वलोकेषु इत्युक्त्वा प्रययुः सुराः ॥ तीर्थयात्रा समारब्धा कृष्णद्वैपायनेन तु ॥ ७६ ॥ गंगावगा
हिता तेन केदारश्च सपुष्करः ॥ गया च नैमिषं तीर्थं कुरुक्षेत्रं सरस्वती ॥ ७७ ॥ उज्जयिन्यां महाकालं सोमनाथं प्रभासके ॥ पृथिव्यां सागरां
तायां स्नात्वा यातो महामुनिः ॥ ७८ ॥ अमृतां नर्मदां प्राप्तो रुद्रदेहोद्भवां शुभाम् ॥ साह्लादो नर्मदां दृष्ट्वा चित्तविश्रांतिमाप च ॥ ७९ ॥ तप
श्चचार विपुलं नर्मदातटमाश्रितः ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थंडिलेशयः ॥ ८० ॥ सार्द्रवासाश्च हेमंते तिष्ठन्दध्यौ महेश्वरम् ॥ स्वांतर्हृत्क
मले स्थाप्य ध्यायते परमेश्वरम् ॥ ८१ ॥ सृष्टिसंहारकर्त्तारमच्छेद्यं वरदं शुभम् ॥ नित्यं सिद्धेश्वरं लिंगं पूजयेद्ध्यानतत्परः ॥ ८२ ॥ अर्चनात्सि
द्धलिंगस्य ध्यानयोगप्रभावतः ॥ प्रत्यक्षः शंकरो जातः कृष्णद्वैपायनस्य सः ॥ ८३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ तोषितोऽहं त्वया वत्स वरं वरय
शोभनम् ॥ ८४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव यदि देयो वरो मम ॥ प्रत्यक्षो नर्म्मदातीरे स्वयमेव भविष्यसि ॥ अतीताना
गतज्ञोऽहं त्वत्प्रसादादुमापते ॥ ८५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एवं भवतु ते पुत्र मत्प्रसादादसंशयम् ॥ त्वयि भक्तिगृहीतोऽहं प्रत्यक्षो नर्मदातटे ॥
॥ ८६ ॥ सहस्रांशार्द्धभावेन प्रत्यक्षोऽहं त्वदाश्रमे ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ देवः कैलासं नगमुत्तमम् ॥ ८७ ॥ पत्नीसंग्रहणं जातं कृष्णद्वैपायनस्य
तु ॥ शास्त्रोक्तेन विधानेन पत्नी पालयतस्तथा ॥ ८८ ॥ पुत्रो जातो ह्यपुत्रस्य पराशरसुतस्य च ॥ देवैर्वर्द्धापितः सर्वैरिंद्रपुरोगमैः ॥ ८९ ॥
पुत्रजन्मन्यथाजग्मुर्वशिष्ठाद्या मुनीश्वराः ॥ तीर्थयात्राप्रसंगेन पराशरपुरोगमाः ॥ ९० ॥ मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनोंगिराः ॥ यमापस्तं
बसंवर्त्ताः कात्यायनबृहस्पती ॥ ९१ ॥ एवमादिसहस्राणि लक्षकोटिशतानि च ॥ सशिष्याश्च महाभागा नर्मदातटमाश्रिताः ॥ ९२ ॥ व्यासाश्रमे
शुभे रम्ये संतुष्टा आययुर्नृप ॥ दृष्ट्वा तान्सोऽपि विप्रेंद्रानभ्युत्थानकृतोद्यमः ॥ ९३ ॥ पितुः पूर्वं[2] प्रणम्याऽदौ सर्वेषां च यथाविधि ॥ आसनानि
ददौ भक्त्या पाद्यमर्घं न्यवेदयत् ॥ ९४ ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ उद्धृतोऽहं न संदेहो युष्मत्संभाषणार्चनात् ॥ ९५ ॥ आर
ण्यानि च शाकानि फलान्यारण्यजानि च ॥ तानि दास्यामि युष्माकं सर्वेषां प्रीतिपूर्वकम् ॥ ९६ ॥ न्यमंत्रयत तान्सर्वान्प्रत्येकं प्रणिप
त्य च ॥ ततस्ते प्रणतं दृष्ट्वा कृष्णद्वैपायनं मुनिम् ॥ ९७ ॥ वर्द्धयित्वा जयाशीर्भिरवलोक्य परस्परम् ॥ पराशरः समस्तैश्च वीक्षि

---

[1] जन्म शब्दोऽकारान्तोऽपि कोशे दृश्यते । [2] पितृपूर्वकम्--इ० पा० ।

तो मुनिपुंगवैः ॥ ९८ ॥ उत्तरं दीयतां तात कृष्णद्वैपायनस्य च ॥ एवमुक्तस्तु तैः सर्वैर्भगवान्स पराशरः ॥ प्रोवाच स्वात्मजं
व्यासमृषीणां यच्चिकीर्षितम् ॥ ॥ ९९ ॥ श्रीपराशर उवाच ॥ ॥ नेच्छंति दक्षिणे कूले व्रतभंगभयादथ ॥ भोजनं
भोक्तुकामास्ते श्राद्धे चैव विशेषतः ॥ १०० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ करोमि भवतामुक्तमत्रैव स्थीयतां क्षणम् ॥ यावत्प्रसाद्य
सरितं करोमि विधिमुत्तमम् ॥ १ ॥ एवमुक्त्वा शुचिर्भूत्वा नर्मदातटमास्थितः ॥ स्तोत्रं जगाद सहसा तन्निबोध नरेश्वर ॥ २ ॥
जय भगवति देवि नमो वरदे जय पापविनाशिनि बहुफलदे ॥ जय शुंभनिशुंभकपालधरे प्रणमामि तु देवनरार्त्तिहरे ॥ ३ ॥ जय चन्द्र
दिवाकरनेत्रधरे जय पावकभूषितवक्त्रवरे ॥ जय भैरवदेहनिलीनपरे जय अंधकरक्तविशोषकरे ॥ ४ ॥ जय महिषविमर्द्दिनि शूलकरे जय
लोकसमस्तकपापहरे ॥ जय देवि पितामहरामनते जय भास्करशक्रशिरोऽवनते ॥ ५ ॥ जय षण्मुखसायुधईशनुते जय सागरगामिनि
शंभुनुते ॥ जय दुःखदरिद्रविनाशकरे जय पुत्रकलत्रविवृद्धिकरे ॥ ६ ॥ जय देवि समस्तशरीरधरे जय नाकविदर्शिनि दुःखहरे ॥ जय व्याधि
विनाशिनि मोक्षकरे जय वांछितदायिनि सिद्धवरे ॥ ७ ॥ एतद्व्यासकृतं स्तोत्रं यः पठेच्छिवसन्निधौ ॥ गृहे वा शुद्धभावेन कामक्रोधवि
वर्जितः ॥ ८ ॥ तस्य व्यासो भवेत्प्रीतः प्रीतश्च वृषवाहनः ॥ प्रीता स्यान्नर्मदा देवी सर्वपापक्षयंकरी ॥ ९ ॥ न ते यांति यमालोकं यैः स्तुता
भुवि नर्मदा ॥ पितामहोऽपि मुह्येत देवि त्वद्गुणकीर्त्तनात् ॥ १० ॥ वाक्पतिर्नैव ते वक्तुं स्वरूपं वेद नर्मदे ॥ कथं गुणानहं देवि त्वदीयाञ्ज्ञातु
मुत्सहे ॥ ११ ॥ इति ज्ञात्वा शुचिं भावं वाङ्मनःकायकर्मभिः ॥ प्रसन्ना नर्मदा देवी ततो वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ सत्यवादेन तुष्टाऽहं भोभो
व्यास महामुने ॥ यदीच्छसि वरं किंचित्तं ते सर्वं ददाम्यहम् ॥ १३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टासि मे देवि यदि देयो वरो मम ॥
आतिथ्यमुत्तरे कूले ऋषीणां दातुमर्हसि ॥ १४ ॥ ॥ नर्मदोवाच ॥ ॥ अयुक्तं याचितं व्यास विमार्गे यत्प्रवर्तनम् ॥ इंद्रचन्द्रयमैः शक्या
मुन्मार्गे न प्रवर्त्तितुम् ॥ १५ ॥ याचस्वान्यं वरं पुत्र यत्किंचिद्भुवि दुर्लभम् ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचो देव्या व्यासो मूर्च्छां गतस्तदा ॥ १६ ॥
वृथा क्लेशोऽद्य मे जात इति मत्त्वा पपात ह ॥ धरणी चलिता सर्वा सशैलवनकानना ॥ १७ ॥ मूर्च्छापन्नं ततो व्यासं दृष्ट्वा देवाः सवा
सवाः ॥ हाहाकारमुखाः सर्वे तत्राऽऽजग्मुः सहस्रशः ॥ १८ ॥ व्यासमुत्थापयामासुर्वेदव्यसनतत्परम् ॥ ब्राह्मणार्थे च संक्लिष्टो नात्महेतोः

सरिद्वरे ॥ १९ ॥ गवार्थे ब्राह्मणार्थे च सद्यः प्राणान्परित्यजेत् ॥ एवं सा नर्मदा प्रोक्ता ब्रह्माद्यैः सुरसत्तमैः ॥ १२० ॥ सुशीतलैस्तं बहुभिश्च
वातै रेवाभ्यषिंचत्स्वजलेन भीता ॥ सचेतनः सत्यवतीसुतोऽपि प्रणम्य देवान्सरितं जगाद ॥ २१ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तीर्थैः समस्तैः
किल सेवनाय फलं प्रदिष्टं मम मंदभाग्यात् ॥ यद्देवि पुण्या विफला ममाशा आरण्यपुष्पाणि यथा जनानाम् ॥ २२ ॥ ॥ नर्मदोवाच ॥ ॥
यतोयतो मां हि महानुभाव निनीषते चित्तमिलातलेऽत्र ॥ विंध्येन सार्द्धं तव मार्गमद्य यास्याम्यहं दंडधरस्य पृष्ठे ॥ २३ ॥ एवमुक्तो महा
तेजा व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ दक्षिणे चालयामास स्वाश्रमस्य सरिद्वराम् ॥ २४ ॥ दंडहस्तो महातेजा हुंकारमकरोन्मुनिः ॥ व्यासहुंकारभीता
सा चलिता रुद्रनंदिनी ॥ २५ ॥ दंडेन दर्शयन्मार्गं देवी तत्र प्रवर्त्तिता ॥ व्यासमार्गं गता देवी दृष्टा शक्रपुरोगमैः ॥ २६ ॥ पुष्पवृष्टिं ततो
देवा व्यमुंचन्त्सह किंकरैः ॥ प्रोत्फुल्लनयना जाताः पराशरमुखा द्विजाः ॥ किं कुर्मो ब्रूहि मे पुत्र कर्मणा ते स्म रंजिताः ॥ २७ ॥ ॥ व्यास
उवाच ॥ ॥ तपश्च विपुलं कृत्वा दानं दत्त्वा महाफलम् ॥ एतदेव नरैः कार्यं साधूनां यत्सुखावहम् ॥ २८ ॥ यदि तुष्टा महाभागा अनुग्राह्यो
ह्यहं यदि ॥ तस्मान्ममाश्रमे सर्वैः स्थीयतां नाऽत्र संशयः ॥ २९ ॥ आतिथ्यं शाकपर्णेन रेवामृतविमिश्रितम् ॥ प्रतिपन्नं समस्तैर्वः पराशर
मुखैर्मम ॥ स्थातव्यं स्वाश्रमे सर्वै रेवाया उत्तरे तटे ॥ १३० ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ स्नानतर्पणनित्यानि[1] कृतानि द्विजसत्तमैः ॥
व्यासकुंडे ततो गत्वा होमः सर्वैः प्रकल्पितः ॥ १३१ ॥ श्रीफलैर्बिल्वपत्रैश्च जुहुवुर्जातवेदसम् ॥ गौतमो भृगुर्मांडव्यो नारदो लोमशस्तथा ॥
॥ ३२ ॥ पराशरस्तथा शंखः कौशिकश्च्यवनो मुनिः ॥ पिप्पलादो वसिष्ठश्च नाचिकेतो महातपाः ॥ ३३ ॥ विश्वामित्रोऽप्यगस्त्यश्च
उद्दालकयमौ तथा ॥ शांडिल्यो जैमिनिः कण्वो याज्ञवल्क्योशनोंगिराः ॥ ३४ ॥ शातातपो दधीचिश्च कपिलो गालवस्तथा ॥ जैगीषव्य
स्तथा दक्षो भरतो मुद्गलस्तथा ॥ ३५ ॥ वात्स्यायनो महातेजाः संवर्त्तः शक्तिरेव च ॥ जातूकर्ण्यो भरद्वाजो वालखिल्यारुणिस्तथा ॥
॥ ३६ ॥ एवमादिसहस्राणि जुह्वते जातवेदसम् ॥ अक्षमालाकरोत्कीर्णा ध्यानयोगपरायणाः ॥ ३७ ॥ एकचित्ता द्विजाः सर्वे चक्रुर्हो
मक्रियां तदा ॥ ततः समुत्थितं लिंगं मोक्षदं व्याधिनाशनम् ॥ ३८ ॥ अच्छेद्यं परमं देवं दृष्ट्वा व्यासस्तुतोष च ॥ पुष्पवृष्टिं ददुर्देवा
आशीर्वादान्द्विजोत्तमाः ॥ ३९ ॥ साष्टांगं प्रणतो व्यासो देवं दृष्ट्वा त्रिलोचनम् ॥ ब्राह्मणान्पूजयामास शाकमूलफलेन च ॥ १४० ॥

---

[1] नित्यानि—अकरणे प्रत्यवायकराणि—सन्ध्यावन्दनादीनि कर्माणि इत्यर्थः ।

पितृपूर्वं द्विजाः सर्वे भोजिताः पांडुनन्दन ॥ आशीर्वादांस्ततः पुण्यान्दत्त्वा विप्रा ययुः पुनः ॥ ४१ ॥ तदा प्रभृति तत्तीर्थं व्यासाख्यं प्रोच्यते बुधैः ॥ ४२ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ व्यासतीर्थस्य यत्पुण्यं तत्सर्वं कथयस्व मे ॥ स्नानदानविधानं च यस्मिन्काले महाफलम् ॥ ४३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कथयामि समस्तं ते भ्रातृभिः सह पांडव ॥ कार्त्तिकस्य सिते पक्षे चतुर्द्दश्यां जितेन्द्रियः ॥ ४४ ॥ उपोष्य यो नरो भक्त्या रात्रौ कुर्वीत जागरम् ॥ स्नापयेदीश्वरं भक्त्या क्षौद्रक्षीरेण सर्प्पिषा ॥ ४५ ॥ दध्ना च खण्डयुक्तेन कुशतोयेन वै पुनः ॥ श्रीखंडेन सुगन्धेन गुंठयेत्परमेश्वरम् ॥ ४६ ॥ ततः सुगन्धकुसुमैर्बिल्वपत्रैश्च पूजयेत् ॥ मुचुकुन्देन कुन्देन कुशजातीप्रसूनकैः ॥ ४७ ॥ उन्मत्तमुनिपुष्पैश्च तथान्यैः कालसंभवैः ॥ अर्चयेत्परया भक्त्या द्वीपेश्वरमनुत्तमम् ॥ ४८ ॥ इक्षुगड्डुकदानेन तुष्यते परमेश्वरः ॥ गड्डुकाष्टकदानेन पातकं यात्यहोर्जितम् ॥ ४९ ॥ मासार्जितं च नश्येत गड्डुकाष्टशतेन च ॥ षाण्मासिकं सहस्रेण द्विगुणैरब्दिकं तथा ॥ ॥ ५० ॥ आजन्मजनितं पापमयुतेन प्रणश्यति ॥ द्विगुणैर्नश्यते व्याधिस्त्रिगुणैः स्याद्धनागमः ॥ ५१ ॥ षड्गुणैर्जायते वाग्मी सिद्धस्तद्द्विगुणैस्तथा ॥ रुद्रत्वं दशलक्षैश्च जायते नाऽत्र संशयः ॥ ५२ ॥ पौर्णमास्यां नृपश्रेष्ठ स्नानं कुर्वीत भक्तितः ॥ मन्त्रोक्तेन विधानेन सर्वपापक्षयंकरम् ॥ ५३ ॥ वारुणं च तथाग्नेयं ब्राह्मयं चैवाक्षयंकरम् ॥ देवान्पितॄन्मनुष्यांश्च विधिवत्तर्पयेद्बुधः ॥ ५४ ॥ ऋचा ऋग्वेदजं पुण्यं साम्ना सामफलं लभेत् ॥ यजुर्वेदस्य यजुषा गायत्र्या सर्वमाप्नुयात् ॥ ५५ ॥ अक्षरं च जपेन्मन्त्रं सौरं वा शिवदैवतम् ॥ अथवा वैष्णवं मन्त्रं द्वादशाक्षरसंज्ञितम् ॥ ५६ ॥ पूजयेद्ब्राह्मणान्भक्त्या सर्वलक्षणलक्षितान् ॥ स्वदारनिरतान्विप्रान्दंभलोभविवर्जितान् ॥ ५७ ॥ भिन्नवृत्तिकरान्पापान्पतिताञ्छूद्रसेवनान् ॥ शूद्रीग्रहणसंयुक्तान्वृषली यस्य मंदिरे ॥ ५८ ॥ परोक्षवादिनो दुष्टान्गुरुनिंदापरायणान् ॥ वेदद्वेषणशीलांश्च हैतुकान्बकवृत्तिकान् ॥ ५९ ॥ ईदृशान्वर्जयेच्छ्राद्धे दाने सर्वव्रतेषु च ॥ गायत्रीसारमात्रोऽपि वरं विप्रः सुयंत्रितः ॥ ६० ॥ नायंत्रितश्चतुर्वेदी सर्वाशी सर्वविक्रयी ॥ ईदृशान्पूजयेद्विप्रानन्नदानहिरण्यतः ॥ ६१ ॥ उपानहौ च वस्त्राणि शय्यां छत्रमथासनम् ॥ यो दद्याद्ब्राह्मणे भक्त्या सोऽपि स्वर्गे महीयते ॥ ६२ ॥ प्रत्यक्षा सुरभी तत्र जलधेनुस्तथाघृता ॥ तिलधेनुः प्रदातव्या महिष्यश्च तथैव च ॥ ६३ ॥ कृष्णाजिनप्रदाता यो दाता यस्तिलसर्पिषोः ॥ कन्यापुस्तकयोर्दाता सोऽक्षयं लोकमाप्नुयात् ॥ ६४ ॥ धूर्वाहौ खुरसंयुक्तौ धान्योपस्करसंयुतौ ॥ दापयेत्स्वर्गकामस्तु इति मे सत्यभाषितम् ॥ ६५ ॥ सूत्रेण वेष्टयेद्वीपमथवा जगतीं शुभाम् ॥ मंदिरं

परया भत्या परमेशमथापि वा ॥ ६६ ॥ प्रदक्षिणां विधानेन यः करोत्यत्र मानवः ॥ जम्बूप्लाक्षाह्वयौ द्वीपौ शाल्मलिश्चाऽपरो नृप ॥
॥ ६७ ॥ कुशः क्रौंचस्तथा काशः पुष्करश्चैव सप्तमः ॥ सप्तसागरपर्यंता वेष्टिता तेन भारत ॥ ६८ ॥ द्वीपेश्वरे महाराज वृषोत्सर्गं च कारयेत् ॥
वृषेणाऽरुणवर्णेन माहेशं लोकमाप्नुयात् ॥ ६९ ॥ यस्तु वै पांडुरो वक्त्रे ललाटे पादयोस्तथा ॥ लांगूले यस्तु वै शुभ्रः स वै नाकस्य दर्शकः ॥
॥ ७० ॥ नीलोऽयमीदृशः प्रोक्तो यस्तु द्वीपेश्वरे त्यजेत् ॥ स समा रोमसंख्याता नाके वसति भारत ॥ ७१ ॥ सौरं च शांकरं लोकं वैरंचं
वैष्णवं क्रमात् ॥ भुनक्ति स्वेच्छया राजन्व्यासतीर्थप्रभावतः ॥ ७२ ॥ सपत्नीकं ततो विप्रं पूजयेत्तत्र भक्तितः ॥ सितरक्तानि वस्त्राणि यो
दद्यादग्रजन्मने ॥ ७३ ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं युग्मं प्रीयतां मे जगद्गुरुः ॥ नाऽस्ति विप्रसमो बन्धुरिह लोके परत्र च ॥ ७४ ॥ यमलोके महाघोरे
पतंतं योऽभिरक्षति ॥ इतिहासपुराणज्ञं विष्णुभक्तं जितेंद्रियम् ॥ ७५ ॥ पूजयेत्परया भक्त्या सामगं वा विशेषतः ॥ द्वीपेश्वरं च ये भक्त्या संस्म
रंति गृहे स्थिताः ॥ ७६ ॥ न तेषां जायते शोको न हानिर्न च दुष्कृतम् ॥ प्रथमं पूजयेत्तत्र लिंगं सिद्धेश्वरं ततः ॥ ७७ ॥ यत्र सिद्धो महाभागा
व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ अस्यैव पूजनात्सिद्धो घारासर्पो[1] महामतिः ॥७८॥ तत्र तीर्थे तु यो राजन्प्राणत्यागं करोति च ॥ सूर्यलोकमसौ भित्त्वा
प्रयाति शिवसन्निधौ ॥ ७९ ॥ समाः सहस्राणि च सप्त वै जले दशैकमग्नौ पतने च षोडश ॥ महाहवे षष्टिरशीति[2] गोग्रहे ह्यनाशके भारत
चाक्षया गतिः ॥ ८० ॥ पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ वायुभूतं निरीक्षंते ह्यागच्छंतं स्वगोत्रजम् ॥ ८१ ॥ अस्मद्गोत्रेऽस्ति कः पुत्रो
यो नो दद्यात्तिलोदकम् ॥ कार्त्तिक्यां च विशेषेण वैशाख्यां वा तथैव च ॥ ८२ ॥ स्वर्गतिं च प्रयास्यामस्तत्र तीर्थोपसेवनात् ॥ एतत्ते कथितं
सर्वं द्वीपेश्वरमनुत्तमम् ॥ ८३ ॥ यः पठेत्परया भक्त्या शृणुयात्तद्गतो नृप ॥ सोऽपि पापविनिर्मुक्तो मोदते शिममंदिरे ॥ ८४ ॥ ऊषरं सर्वं
तीर्थानां निर्मितं मुनिपुंगवैः ॥ कामप्रदं नृपश्रेष्ठ व्यासतीर्थं न संशयः ॥ ८५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे व्यासतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो
गच्छेत्तु राजेंद्र प्रभासेश्वरमुत्तमम् ॥ विख्यातं त्रिषु लोकेषु स्वर्गसोपानमुत्तमम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ प्रभासं तात मे ब्रूहि कथं
जातं महाफलम् ॥ स्वर्गसोपानदं दृश्यं संक्षेपात्कथयाशु मे ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ दुर्भगा रविपत्नी च प्रभानामेति विश्रुता ॥

---

[1] वारासर्पः--इ०पा० । [2] इत्यशीति—विभक्तिलोप आर्षः ।

तया चाऽऽराधितः शंभुरुग्रेण तपसा पुरा ॥ ३ ॥ वायुभक्षा स्थिता वर्षं वर्षं ध्यानपरायणा ॥ ततस्तुष्टो महादेवः प्रभायाः पांडुनन्दन ॥ ४ ॥
॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ कस्मात्संक्लिश्यसे बाले कथ्यतां यद्विवक्षितम् ॥ अहं हि भास्करोऽप्येको नानात्वं नैव विद्यते ॥ ५ ॥ ॥ प्रभोवाच ॥ ॥
नान्यो देवः स्त्रियः शंभो विना भर्त्रा क्वचित्प्रभो ॥ सगुणो निर्गुणो वाऽपि धनाढ्योवाप्यकिंचनः ॥ ६ ॥ प्रियो वा यदि वा द्वेष्यः स्त्रीणां भर्त्तैव
दैवतम् ॥ दुर्भगत्वेन दग्धाहं सखीमध्ये सुरेश्वर ॥ भर्त्तर्यह्लब्धसौख्यास्मि तेन क्लिश्याम्यहं भृशम् ॥ ७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ वल्लभा
भास्करस्यैव मत्प्रसादाद्भविष्यसि ॥ ८ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ अप्रमाणं भवद्वाक्यं भास्करोऽपि करिष्यति ॥ वृथा क्लेशो भवेदस्याः प्रभायाः
परमेश्वर ॥९॥ उमावाक्यान्महेशान ध्यातस्तिमिरनाशनः ॥ आगतो गगनाद्भानुर्नर्मदोत्तररोधसि ॥ १० ॥ ॥ भानुरुवाच ॥ ॥ आहूतोऽस्मि
कथं देव ह्यघासुरनिषूदन ॥ ११ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ प्रभां पालय भो भानो संतोषेण परेण हि ॥ १२ ॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ प्रभाया
मंदिरे नित्यं स्थीयतां हिमनाशन ॥ अग्रपत्नी समस्तानां भार्याणां क्रियतां रवे ॥ १३ ॥ ॥ भानुरुवाच ॥ ॥ एवं देवि करिष्यामि तव
वाक्यं वरानने ॥ एतच्छ्रुत्वा प्रभाऽऽहूता प्रत्युवाच महेश्वरम् ॥ १४ ॥ ॥ प्रभोवाच ॥ ॥ स्वांशेन स्थीयतां देव मन्मथारे उमापते ॥
एकांशः स्थाप्यतामत्र तीर्थस्योन्मीलनाय च ॥ १५ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सर्वदेवमयं लिंगं स्थापितं तत्र पांडव ॥ प्रभासेश इति
ख्यातं सर्वलोकेषु दुर्लभम् ॥ १६ ॥ अन्यानि यानि तीर्थानि काले तानि फलंति वै ॥ प्रभासेशस्तु राजेंद्र सद्यः कामफलप्रदः ॥ १७ ॥ माघ
मासे सिते पक्षे सप्तम्यां च विशेषतः ॥ अश्वं यः स्पर्शयेत्[1]त्र यथोक्तब्राह्मणे नृप ॥ १८ ॥ इन्द्रत्वं प्राप्यते तेन भास्करस्याऽथवा पदम् ॥ स्नात्वा
परमया भक्त्या दानं दद्याद्द्विजातये ॥ १९ ॥ गोप्रदाता लभेत्स्वर्गं सत्यलोकं वरेश्वर ॥ सर्वांगसुन्दरीं शुभ्रां क्षीरिणीं तरुणीं शुभाम् ॥ २० ॥
सवत्सां घण्टासंयुक्तां कांस्यपात्रावदोहिनीम् ॥ ददते ये नृपश्रेष्ठ न ते यांति यमालयम् ॥ २१ ॥ अथ यः परया भक्त्या स्नानं देवस्य कारयेत् ॥
स प्राप्नोति परं लोकं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २२ ॥ दौर्भाग्यं नाशमायाति स्नानमात्रेण पांडव ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या कन्यादानं प्रयच्छति ॥
॥ २३ ॥ ब्राह्मणाय विवाहेन दापयेत्पांडुनंदन ॥ समानवयसे देया कुलशीलधनैस्तथा ॥ २४ ॥ ये ददन्ते महाराज ह्यपि पातकसंयुताः ॥
तेषां पापानि लीयन्ते ह्युदके लवणं यथा ॥ २५ ॥ स्वामिद्रोहकृतं पापं निक्षेपस्याऽपहारिणि ॥ मित्रघ्ने च कृतघ्नेच कूटसाक्ष्यसमुद्भवम् ॥ २६ ॥

---

[1] स्पर्शयेत्–दद्यात्--इत्यर्थः ।

तद्ग्रामोद्यानभेदोत्थं परदारनिषेवणम् ॥ वार्द्धुषिकस्य यत्पापं यत्पापं स्तेयसंभवम् ॥ २७ ॥ कूपभेदोद्भवं यच्च बैडालव्रतधारिणः ॥
दाम्भिकं वृक्षच्छेदोत्थं विवाहस्य निषेधजम् ॥ २८ ॥ आरामस्थतरुच्छे[1]दमगम्यागमनोद्भवम् ॥ स्वभार्यात्यजने यच्च परभा
र्यासमीहनात् ॥ २९ ॥ ब्रह्मस्वहरणे यच्च गरदे गोविघातिनि ॥ विद्याविक्रयणोत्थं च संसर्गाद्यच्च पातकम् ॥ ३० ॥ श्वबिडालव
धाद्घोरं सर्पशू[2]द्रोद्भवं तथा ॥ भूमिहर्त्तुश्च यत्पापं भूमिहारिणि चैव हि ॥ ३१ ॥ मा ददस्वेति यत्पापं गोवह्निब्राह्मणेषु च ॥ तत्पापं
याति विलयं कन्यादानेन पांडव ॥ ३२ ॥ स गत्वा भास्करं लोकं रुद्रलोके शुभे व्रजेत् ॥ क्रीडते रुद्रलोकस्थो यावदिंद्राश्च
तुर्दश ॥ ३३ ॥ सर्वपापक्षये जाते शिवे भवति भावना ॥ एतद्व्रजति यस्तीर्थं प्रभासं पांडुनंदन ॥ ३४ ॥ सर्वतीर्थफलं प्राप्य सोऽ
श्वमेधफलं लभेत् ॥ गोप्रदानं महापुण्यं सर्वपापक्षयं परम् ॥ प्रशस्तं सर्वकालं हि चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे प्रभासतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल नर्मदादक्षिणे तटे ॥ स्थापितं वासु[3]कीशं तु समस्ताघौघनाशनम् ॥१॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥
कस्माच्च कारणात्तात रेवाया दक्षिणे तटे ॥ वासुकीशस्थापितो वै विस्तराद्वद मे गुरो ॥२॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एत[4]त्सर्वं समास्थाय नृत्यं
शंभुश्चकार वै ॥३॥ श्रमादजायत स्वेदो गंगातोयविमिश्रितम् ॥ पतंतमुरगोऽश्नाति हरमौलिविनिर्गतम् ॥४॥ मंदाकिनी ततः क्रुद्धा व्यालस्योपरि
भारत॥ प्राप्नुह्यजगरत्त्वं हि भुजंग क्षुद्रजंतुक ॥ ५ ॥ ॥ वासुकिरुवाच ॥ ॥ अनुग्राह्योऽस्मि ते पापो दुर्नयोऽहं हरादृते ॥ त्रैलोक्यपावनी पुण्या
सरित्त्वं शुभलक्षणा ॥ ६ ॥ संसारच्छेदनकरी ह्यार्त्तानामार्त्तिनाशनी ॥ स्वर्गद्वारे स्थिता त्वं हि दयां कुरु मयीश्वरि ॥ ७ ॥ ॥ गंगोवाच ॥
कुरुष्व विपुलं विंध्यं तपस्त्वं शंकरं प्रति ॥ ततः प्राप्स्यसि स्वं स्थानं पन्नगत्वं ममाज्ञया ॥ ८ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततोसौ त्वरितो
विंध्यं नागो गत्वा नगं शुभम् ॥ तपस्तद्युं समारेभे शंकराराधनोद्यतः ॥ ९ ॥ नित्यं दध्यौ महादेवं त्र्यक्षं डमरुकोद्यतम् ॥ ततो वर्षशते पूर्ण उप
रुद्धो जगद्गुरुः ॥ आगतस्तत्समीपं तु श्लक्ष्णां वाणीमुदाहरत् ॥१०॥ वरं वरय मे वत्स पन्नग त्वं कृतादर ॥ ११ ॥ ॥ वासुकिरुवाच ॥ ॥ यदि

---

१ आरामस्थतरुच्छेदम्—आरामस्थतरुच्छेदजम्—इत्यर्थः । २ सर्पशूद्रोद्भवम्—सर्पशूद्रवधोद्भवम्—इत्यर्थः । ३ अयं वासुकीश्वर एव नागेश्वरः प्रसिद्धः अग्रेतन ग्रंथावलोकनात् । ४ एतत्सर्वं समास्थाय--एतत्सर्वं जगद्रक्षणेन प्रतिष्ठाप्य--इत्यर्थः । ५ हरादृते—शंकरसत्कृते ।

तुष्टोऽसि मे देव वरं दास्यसि शंकर ॥ प्रसादात्तव देवेश भूयान्निष्पापता मम ॥ तीर्थं किंचित्समाख्याहि सर्वपापप्रणाशनम् ॥१२॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥
पन्नग त्वं महाबाहो रेवां गच्छ शुभंकरीम् ॥ याम्ये तस्यास्तटे पुण्ये स्नानं कुरु यथाविधि ॥ १३ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देवो वासुकिस्त्वरयान्वितः ॥
रूपेणाऽजगरेणैव प्रविष्टो नर्मदाजलम् ॥ १४ ॥ मार्गेण तस्य संजातं जाह्नव्याः स्रोत उत्तमम् ॥ निर्धूतकल्मषः सर्पः संजातो नर्मदाजले ॥
॥ १५ ॥ स्थापितः शंकरस्तत्र नर्मदायां युधिष्ठिर ॥ ततो नागेश्वरं लिंगं प्रसिद्धं पापनाशनम् ॥ १६ ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां स्नापयेन्मधुना
शिवम् ॥ विमुक्तकल्मषः सद्यो जायते नाऽत्र संशयः ॥ १७ ॥ अपुत्रा ये नराः पार्थ स्नानं कुर्वंति संगमे ॥ ते लभंते सुताञ्छ्रेष्ठान्कार्त्तवीर्योप
माञ्छुभान् ॥ १८ ॥ श्राद्धं तत्रैव यः कुर्यादुपवासपरायणः ॥ कुर्वन्प्रमोचयेत्प्रेतान्नरकान्नृपनंदन ॥१९॥ सर्पाणां च भयं वंशे ज्ञातिवर्गे न जायते ॥
निर्दोषं नंदते तस्य कुलं नागप्रसादतः ॥ २० ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं तव स्नेहान्नृपोत्तम ॥ २१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नागेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल तीर्थं परमरोचनम् ॥ मार्कंडेशमिति ख्यातं नर्मदादक्षिणे तटे ॥ १ ॥ उत्तमं सर्वतीर्थानां गीर्व्वाणैर्वंदितं
शिवम् ॥ गुह्याद्गुह्यतरं पुत्र नाख्यातं कस्यचिन्मया ॥ २ ॥ स्थापितं तु मया पूर्वं स्वर्गसोपानसंनिभम् ॥ ज्ञानं तत्रैव मे जातं प्रसादाच्छंकरस्य
च ॥३॥ अन्यस्तत्रैव यो गत्वा द्रुपदामंतर्जले जपेत् ॥ स पातकैरशेषैश्च मुच्यते पांडुनंदन ॥ ४ ॥ वाचिकैर्मानसैश्चैव कर्मजैरपि पातकैः ॥ पिंडि
कां चाप्यवष्टभ्य याम्यामाशां च संस्थितः ॥ ५ ॥ योजयेच्छूलिनं भक्त्या द्वात्रिंशद्बहुरूपिणम् ॥ देहपाते शिवं गच्छेदिति मे निश्चयो नृप ॥
॥ ६ ॥ आज्येन बोधयेद्दीपमष्टम्यां निशि भारत ॥ स्वर्गलोकमवाप्नोति इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ७ ॥ श्राद्धं तत्रैव यो भक्त्या कुर्व्वीत नृपनंदन ॥
पितरस्तस्य तृप्यंति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ८ ॥ इंगुदर्बदरैर्बिल्वैरक्षतेन जलेन वा ॥ तर्प्पयेत्तत्र यो वंश्यानाप्नुयाज्जन्मनः फलम् ॥९॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे माकडेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं परमशोभनम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले यज्ञवाटस्य मध्यतः ॥ १ ॥ संकर्षणमितिख्यातं
पृथिव्यां पापनाशनम् ॥ तपश्चीर्णं पुरा राजन्बलभद्रेण तत्र वै ॥ २ ॥ गीर्वाणा अपि तत्रैव संनिधौ नृपनंदन ॥ उमया सहितः शंभुः स्थितस्त
त्रैव केशवः ॥ ३ ॥ बलभद्रेण राजेंद्र प्राणिनामुपकारतः ॥ स्थापितः परया भक्त्या शंकरः पापनाशनः ॥ ४ ॥ यस्तत्र स्नाति वै भक्त्या जित

क्रोधो जितेंद्रियः ॥ एकादश्यां सिते पक्षे मधुना स्नापयेच्छिवम् ॥ ५ ॥ श्राद्धं तत्रैव यो भक्त्या पितॄणामथ दापयेत् ॥ स याति परमं स्थानं बलभद्रवचो यथा ॥ ६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे संकर्षणतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामैकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ मन्मथेशं ततो गच्छेत्सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ स्नानमात्रान्नरो राजन्यमलोकं न पश्यति ॥ १ ॥ अनपत्या या च नारी स्नायाद्वै पांडुनंदन ॥ पुत्रं सा लभते पार्थ सत्यसंधं दृढव्रतम् ॥ २ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजञ्छुचिः प्रयतमानसः ॥ उपोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३ ॥ कामिकं तीर्थराजं तु तादृशं न भविष्यति ॥ त्रिरात्रं कुरुते राजन्स गोलक्षफलं लभेत् ॥ ४ ॥ तत्र नृत्यं प्रकर्त्तव्यं तुष्यते परमेश्वरः ॥ गीतवादित्रनिर्घोष रात्रौ जागरणेन च ॥ ५ ॥ एरंड्यां च महादेवो दृष्टो मे मन्मथेश्वरः ॥ किं[1] समर्थो यमो रुष्टो भद्रो भद्राणि पश्यति ॥६॥ कामेन स्थापितः शंभुरेतस्मात्कामदो नृप ॥ सोपानः स्वर्गमार्गस्य पृथिव्यां मन्मथेश्वरः ॥ ७ ॥ विशेषश्चात्र संध्यायां श्राद्धदाने च भारत ॥ अन्नदानेन राजेंद्र कीर्त्तितं फलमुत्तमम् ॥ ८ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं तव भक्त्या तु भारत ॥ पृथिव्यां सागरांतायां प्रख्यातो मन्मथेश्वरः ॥ ९ ॥ गोदानं पांडवश्रेष्ठ त्रयोदश्यां प्रकारयेत् ॥ चैत्रे मासि सिते पक्षे तत्र गत्वा जितेंद्रियः ॥ १० ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा देवस्याग्रे नृपोत्तम ॥ दीपं भक्त्या घृतेनैव देवस्याग्रे निवेदयेत् ॥ ११ ॥ स्त्र्यथ वा पुरुषो वाऽपि सममेतत्फलं स्मृतम् ॥ १२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे मन्मथेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल एरंडीसंगमं परम् ॥ यच्छ्रुतं वै मया राजञ्छिवस्य वदतः पुरा ॥ १ ॥ एतदेव पुरा प्रश्नं[2] गौर्या पृष्टस्तु शंकरः ॥ प्रोवाच नृपशार्दूल गुह्याद्गुह्यतरं शुभम् ॥ २ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणु देवि परं गुह्यं नाऽऽख्यातं कस्यचिन्मया ॥ रेवायाश्चोत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ भ्रूणहत्याहरं देवि कामदं पुत्रवर्द्धनम् ॥ ३ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ कथयस्व महादेव तीर्थं परमशोभनम् ॥ भ्रूणहत्याहरं कस्मात्कामदं स्वर्गदर्शनम् ॥ ४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अत्रिर्नाम महादेवि मानसो ब्रह्मणः सुतः ॥ अग्निहोत्ररतो नित्यं देवतातिथिपूजकः ॥ ५ ॥ सोमसंस्थाश्च सप्तैव कृता विप्रेण पार्वति ॥ अनसूयेति विख्याता भार्या तस्य गुणान्विता ॥ ६ ॥ पतिव्रता पतिप्राणा पत्युः कार्यहिते रता ॥ एवं याति ततः काले न पुत्रा

---

[1] किं समर्थः--अपि न इत्यर्थः यतः भद्रः पुण्यकृत्--भद्राणि शुभानि फलानि पश्यति। [2] प्रश्नशब्दस्यात्र नपुंसकत्वम्।

न च पुत्रिका ॥ ७ अपराह्णे महादेवि सुखासीनौ तु सुन्दरि ॥ वदंतौ सुखदुःखानि पूर्ववृत्तानि यानि च ॥ ८ ॥ ॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥
सौम्ये शुभे प्रिये कांते चारुसर्वांगसुन्दरि ॥ विद्याविनयसंपन्ने पद्मपत्रनिभेक्षणे ॥ ९ ॥ पूर्णचंद्रनिभाकारे पृथुश्रोणिभरालसे ॥ न त्वया सदृशी
नारी त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १० ॥ रतिपुत्रफला नारी पठ्यते वेदवादिभिः ॥ पुत्रहीनस्य यत्सौख्यं तत्सौख्यं मम सुन्दरि ॥ ११ ॥ यथाऽहं
न तथा पुत्रः समर्थः सर्वकर्मसु ॥ पुन्नामनरकाद्भद्रे जातमात्रेण सुन्दरि ॥ १२ ॥ पतंतं रक्षयेद्देवि महापातकिनं यदि ॥ महाघोरे गता वापि
दुष्टकर्मपितामहाः ॥ १३ ॥ तद्धरंति सुपुत्राश्च वैतरण्यां गतानपि ॥ पुत्रेण लोकाञ्जयति पौत्रेण परमा गतिः ॥ १४ ॥ अथ पुत्रस्य पौत्रेण
प्रगच्छेद्ब्रह्म शाश्वतम् ॥ नास्ति पुत्रसमो बंधुरिह लोके परत्र च ॥ १५ ॥ अहश्च मध्यरात्रे च चिंतयानस्य सर्वदा ॥ शुष्यंति मम गात्राणि
ग्रीष्मे नद्युदकं यथा ॥ १६ ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ यत्त्वया शोचितं विप्र तत्सर्वं शोचयाम्यहम् ॥ तवोद्वेगकरं यच्च तन्मे दहति चेतसि
॥ १७ ॥ येन पुत्रा भविष्यंति आयुष्मंतो गुणान्विताः ॥ तत्कार्यं च समीक्षस्व येन तुष्येत्प्रजापतिः ॥ १८ ॥ ॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥ तपस्ततं
मया भद्रे जातमात्रेण दुष्करम् ॥ व्रतोपवासनियमैः शाकाहारेण सुन्दरि ॥ १९ ॥ क्षीणदेहस्तु तिष्ठामि ह्यशक्तोऽहं महाव्रते ॥ तेन शोचामि
चात्मानं रहस्यं कथितं मया ॥ २० ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ भर्त्तुः पतिव्रता नारी रतिपुत्रविवर्धिनी ॥ त्रिवर्गसाधना सा च श्लाघ्या च
विदुषां जने ॥ २१ ॥ जपस्तपस्तीर्थयात्रा मृडेज्यामंत्रसाधनम् ॥ देवताराधनं चैव स्त्रीशूद्रपतनानि षट् ॥ २२ ॥ ईदृशं तु महादोषं स्त्रीणां तु
व्रतसाधने ॥ वदंति मुनयः सर्वे यथोक्तं वेदभाषितम् ॥ २३ ॥ अनुज्ञाता त्वया ब्रह्मंस्तपस्तप्स्यामि दुष्करम् ॥ पुत्रार्थित्वं समुद्दिश्य तोषयामि
सुरोत्तमान् ॥ २४ ॥ ॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञे मम संतोषकारिणि ॥ आज्ञाता त्वं मया भद्रे पुत्रार्थं तप
आश्रय ॥ २५ ॥ देवतानां मनुष्याणां पितॄणामनृणो भवे ॥ न भार्यासदृशो बंधुस्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ २६ ॥ ॥ तेन देवाः
प्रशंसंति न भार्यासदृशं सुखम् ॥ सन्मुखे मन्मुखाः पुत्राः विलोमे तु पराङ्मुखाः ॥ २७ ॥ तेन भार्यां प्रशंसंति सदे
वासुरमानुषाः ॥ महाव्रते महाप्राज्ञे सत्त्ववति शुभेक्षणे ॥ २८ ॥ तपस्तपस्व शीघ्रं त्वं पुत्रार्थं तु ममाज्ञया ॥ एतद्वाक्यावसाने तु साष्टांगं प्रणताऽ
ब्रवीत् ॥ २९ ॥ त्वत्प्रसादेन विप्रेंद्र सर्वान्कामानवाप्नुयाम् ॥ हंसलीलागतिः सा च मृगाक्षी वरवर्णिनी ॥ ३० ॥ नियमस्था ततो भूत्वा संप्राप्ता
नर्मदां नदीम् ॥ शिवस्वेदोद्भवां देवीं सर्वपापप्रणाशनीम् ॥ ३१ ॥ यस्या दर्शनमात्रेण नश्यते पापसंचयः ॥ स्नानमात्रेण वै यस्या अश्वमेधफलं

लभेत् ॥ ३२ ॥ ये पिबंति महादेवि श्रद्दधानाः पयः शुभम् ॥ सोमपानेन तत्तुल्यं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३३ ॥ ये स्मरंति दिवा रात्रौ
योजनानां शतैरपि ॥ मुच्यंते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं प्रयांति ते ॥ ३४ ॥ नर्मदायाः समीपे तु ताबुभौ योजनद्वये ॥ न पश्यंति यमं तत्र ये मृता
वरवर्णिनि ॥ ३५ ॥ ततस्तदुत्तरे कूले एरंडचाः संगमे शुभे ॥ नियमस्था विशालाक्षी शाकाहारेण सुन्दरि ॥ ३६ ॥ तोषयन्ती त्रींश्च देवाञ्च्छुभै
स्तोत्रैर्व्रतैस्तथा ॥ ग्रीष्मेषु च महादेवि पञ्चाग्निं साधयेत्ततः ॥ ३७ ॥ वर्षाकाले चार्द्रवासाश्चरेच्चांद्रायणानि च ॥ हेमंते तु ततः प्राप्ते तोयमध्ये
वसेत्सदा ॥ ३८ ॥ प्रातःस्नानं ततः संध्यां कुर्य्याद्देवर्षितर्पणम् ॥ देवानामर्चनं कृत्वा होमं कुर्याद्यथाविधि ॥ ३९ ॥ यजते वैष्णवांल्लोकान्स्नान
जाप्यहुतेन च ॥ एवं वर्षशते प्राप्ते रुद्रविष्णुपितामहाः ॥ ४० ॥ संप्राप्ता द्विजरूपैस्तु ऐरंडचाः संगमे प्रिये ॥ पुरतः संस्थितास्तस्या वेदमभ्यु
द्धरंति च ॥ ४१ ॥ अनसूया जपं त्यक्त्वा निरीक्ष्य तान्मुहुर्मुहुः ॥ उत्थिता सा विशालाक्षी अर्घं दत्त्वा यथाविधि ॥ ४२ ॥ अद्य मे सफलं जन्म
अद्य मे सफलं तपः ॥ दर्शनेन तु विप्राणां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४३ ॥ प्रदक्षिणं ततः कृत्वा साष्टांगं प्रणताऽब्रवीत् ॥ कन्दमूलफलं शाकं नीवा
रानपि पावनान् ॥ प्रयच्छाम्यहमद्यैव मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ ४४ ॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ तपसा तु विचित्रेण तपः सत्येन सुव्रते ॥ तृप्ताः
स्म सर्वकामैस्तु सुव्रते तव दर्शनात् ॥ ४५ ॥ अस्माकं कौतुकं जातं तापसेन व्रतेन यत् ॥ स्वर्गमोक्षसुतस्याऽर्थे तपस्तपसि दुष्करम् ॥ ४६ ॥
॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ तपसा सिध्यते स्वर्गस्तपसा परमा गतिः ॥ तपसा चार्थकामौ च तपसा गुणवान्सुतः ॥ तप एव च मे विप्राः
सर्वकामफलप्रदम् ॥ ४७ ॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ तन्वी श्यामा विशालाक्षी स्निग्धांगी रूपसंयुता ॥ हंसलीलागतिगमा त्वं च सर्वांगसुन्दरी ॥
॥ ४८ ॥ किं च ते तपसा कार्यमात्मानं शोच्यसे कथम् ॥ ४९ ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ यदि रुद्रश्च विष्णुश्च स्वयं साक्षात्पितामहः ॥
गूढरूपधराः सर्वे तच्चिह्नमुपलक्षये ॥ ५० ॥ तस्या वाक्यावसाने तु स्वरूपं दर्शयंति ते ॥ स्वस्वरूपैः स्थिता देवाः सूर्यकोटिसमप्रभाः ॥ ५१ ॥
चतुर्भुजो महादेवि शंखचक्रगदाधरः ॥ अतसीपुष्पवर्णस्तु पीतवासा जनार्द्दनः ॥ ५२ ॥ गरुत्मान्वाहनं यस्य श्रिया च सहितो हरिः ॥ प्रसन्न
वदनः श्रीमान्स्वयंरूपो व्यवस्थितः ॥ ५३ ॥ पीतवासा महादेवि चतुर्वदनपंकजः ॥ हंसोपरि समारूढो ह्यक्षमालाकरोद्यतः ॥ ५४ ॥ आगतो
नर्मदातीरे ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ योऽसौ सर्वजगाद्व्यापी स्वयं साक्षान्महेश्वरः ॥ ५५ ॥ वृषभं तु समारूढो दशबाहुसमन्वितः ॥ भस्मांगराग
शोभाढ्यः पंचवक्त्रस्त्रिलोचनः ॥ ५६ ॥ जटामुकुटसंयुक्तः कृतचंद्रार्द्धशेखरः ॥ एवंरूपधरो देवः सर्वव्यापी महेश्वरः ॥ ५७ ॥ अनसूया निरीक्ष्यै

तद्देवानां दर्शनं परम् ॥ वेपमाना ततः साध्वी सुरान्दृष्ट्वा मुहुर्मुहुः ॥ ५८ ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ किं व्यापारस्वरूपास्तु विष्णुरुद्रपितामहाः ॥ एतद्वै श्रोतुमिच्छामि ह्यशेषं कथयंतु मे ॥ ५९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ प्रावृट्कालो ह्यहं ब्रह्मा आपश्चैव प्रकीर्त्तिताः ॥ मेघरूपो ह्यहं प्रोक्तो वर्षयामि च भूतले ॥६०॥ अहं सर्वाणि बीजानि प्राक्संध्यासूदिते रवौ ॥ एतद्वै कारणं सर्वं रहस्यं कथितं परम् ॥६१॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ हेमंतश्च भवेद्विष्णुर्विश्वरूपं चराचरम् ॥ पालनाय जगत्सर्वं विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ६२ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ ग्रीष्मकालो ह्यहं प्रोक्तः सर्वभूतक्षयंकरः ॥ कर्षयामि जगत्सर्वं रुद्ररूपस्तपस्विनि ॥ ६३ ॥ एवं ब्रह्मा च विष्णुश्च रुद्रश्चैव महाव्रते ॥ त्रयो देवास्त्रयः संध्यास्त्रयः कालास्त्रयोऽग्नयः ॥ ६४ ॥ तथा ब्रह्मा च विष्णुश्च रुद्रश्चैकात्मतां गतः ॥ वरं दद्युश्च ते भद्रे यस्त्वया मनसीप्सितम् ॥ ६५ ॥ ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ धन्या पुण्या ह्यहं लोके श्लाघ्या वंद्या च सर्वदा ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च प्रसन्नवदनाः शुभाः ॥ ६६ ॥ यदि तुष्टास्त्रयो देवा दयां कृत्वा ममोपरि ॥ अस्मिंस्तीर्थे तु सांनिध्याद्वरदाः सन्तु मे सदा ॥ ६७ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ एवं भवतु ते वाक्यं यत्त्वया प्रार्थितं शुभे ॥ प्रत्यक्षा वैष्णवी माया एरण्डीनाम नामतः ॥ ६८ ॥ यस्या दर्शनमात्रेण नश्यते पापसंचयः ॥ चैत्रमासे तु संप्राप्ते अहोरात्रोषितो भवेत् ॥ ६९ ॥ एरंड्याः संगमे स्नात्वा ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्प्रभाते भोजयेद्द्विजान् ॥ ७० ॥ यथोक्तेन विधानेन पिंडं दद्याद्यथाविधि ॥ प्रदक्षिणां ततो दद्याद्धिरण्यं वस्त्रमेव च ॥ ७१ ॥ रजतं च तथा गावो भूमिदानमथाऽपि वा ॥ सर्वं कोटिगुणं प्रोक्तमिति स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥ ७२ ॥ ये म्रियंति नरा देवि एरंड्याः संगमे शुभे ॥ यावद्युगसहस्रं तु रुद्रलोके वसन्ति ते ॥७३॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा जपेद्रुद्रांश्च वैदिकान् ॥ एकादशैकसंज्ञांश्च स याति परमां गतिम् ॥ ७४ ॥ विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभते धनम् ॥ पुत्रार्थी लभते पुत्राँल्लभेत्कामान्यथेप्सितान् ॥ ७५ ॥ एरंड्याः संगमे स्नात्वा रेवाया विमले जले ॥ महापातकिनो वाऽपि ते यांति परमां गतिम् ॥ ७६ ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ यदितुष्टास्त्रयो देवा मम भक्तिप्रचोदिताः ॥ मम पुत्रा भवन्त्वेव हरिरुद्रपितामहाः ॥ ७७ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ पूज्या यत्पुत्रतां यांति न कदाचिच्छ्रुतं मया ॥ शुभे ददामि पुत्रांस्ते देवतुल्यपराक्रमान् ॥ रूपवंतो गुणोपेतान्यज्विनश्च बहुश्रुतान् ॥ ७८ ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ ईप्सितं तच्च दातव्यं यन्मया प्रार्थितं हरे ॥ नान्यथा चैव कर्त्तव्या मम पुत्रैषणा तु या ॥ ७९ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ पूर्वं तु भृगुसंवादे गर्भवास उपार्जितः ॥ तस्याहं चैव पारं तु नैव पश्यामि शोभने ॥८०॥ स्मरमाणः पुरा वृत्तं चिंतयामि पुनःपुनः ॥ एवं संचिंत्य ते देवाः

पितामहमहेश्वराः ॥ ८१ ॥ अयोनिजा भविष्यामस्तव पुत्रा वरानने ॥ योनिवासे महाप्राज्ञि देवा नैव व्रजंति च ॥ ८२ ॥ सांन्निध्यात्संगमे देवि
लोकानां तु वरप्रदाः ॥ एरण्डी वैष्णवी माया प्रत्यक्षा त्वं भविष्यसि ॥ ८३ ॥ त्रयो देवाः स्थिताः पार्थ रेवाया उत्तरे तटे ॥ वरप्राप्ता तु सा देवी
गता माहेन्द्रपर्वतम् ॥ ८४ ॥ क्षीणांगी शुक्लदेहा च रूक्षकेशी सुदारुणा ॥ कृतयज्ञोपवीता सा तपोनिष्ठा शुभेक्षणा ॥ ८५ ॥ शिलातलनिविष्टोऽसौ
दृष्टः कांतो महायशाः ॥ हृष्टचित्तोऽभवद्देवि उत्तिष्ठोत्तिष्ठ साऽऽब्रवीत् ॥ ८६ ॥ ॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञे ह्यनसूये
महाव्रते ॥ अचिंत्यं गालवादीनां वरं प्राप्ताऽसि दुर्ल्लभम् ॥ ८७ ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ त्वत्प्रसादेन देवर्षे वरं प्राप्ताऽस्मि दुर्ल्लभम् ॥ तेन
देवाः प्रशंसन्ति सिद्धाश्च ऋषयोऽमलाः ॥ ८८ ॥ एवमुक्ता तु सा देवी हर्षेण महता युता ॥ आलोकयेत्ततः कांतं तेनाऽपि शुभदर्शना ॥ ८९ ॥
ईक्षणाच्चैव संजातं ललाटे मंडलं शुभम् ॥ नवयोजनसाहस्रं मंडलं रश्मिभिर्वृतम् ॥ ९० ॥ कदंबगोलकाकारं त्रिगुणं परिमण्डलम् ॥ तस्य मध्ये
तु देवेशि पुरुषो दिव्यरूपधृक् ॥९१॥ हेमवर्णोऽमृतमयः सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ आद्यः पुत्रोऽनुसूयायाः स्वयं साक्षात्पितामहः ॥ ९२ ॥ चन्द्रमा इति
विख्यातः सोमरूपो नृपात्मज ॥ इष्टापूर्त्ते च संपाति कलाषोडशकेन तु ॥ ९३ ॥ प्रतिपच्च द्वितीया च तृतीया च महेश्वरि ॥ चतुर्थी पंचमी चैव
अव्यया षोडशी कला ॥ ९४ ॥ चतुर्विधस्य लोकस्य सूक्ष्मो भूत्वा वरानने ॥ आप्रीणाति जगत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ९५ ॥ सर्वे ते
ह्युपजीवंति हुतं दत्तं शशिस्थितम् ॥ व[1]नस्पतिगते सोमे धनवांश्च वरानने ॥ ९६ ॥ भुंजन्परगृहे मूढो दद्देदब्दकृतं शुभम्[2] ॥ वनस्पतिगते
सोमे यस्तु छिंद्याद्वनस्पतीन् ॥ तेन पापेन देवेशि नरा यांति यमालयम् ॥ ९७ ॥ वनस्पतिगते सोमे मैथुनं यो निषेवते ॥ ब्रह्महत्या
समं पापं लभते नाऽत्र संशयः ॥ ९८ ॥ वनस्पतिगते सोमे मंथनं योऽधिवा[3]हयेत् ॥ गावस्तस्य प्रणश्यंति याश्च वै पूर्वसंचिताः ॥ ९९ ॥ वनस्पतिगते
सोमे ह्यऽध्वानं योऽधिगच्छति ॥ भवन्ति पितरस्तस्य तं मासं रेणुभोजनाः ॥ १०० ॥ अमावस्यां महादेवि यस्तु श्राद्धप्रदो भवेत् ॥
अब्दमेकं विशालाक्षि तृप्तास्तत्पितरो ध्रुवम् ॥१०१॥ हिरण्यं रजतं वस्त्रं यो ददाति द्विजातिषु ॥ सर्वं लक्षगुणं देवि लभते नाऽत्र संशयः ॥१०२॥

---

१ वनस्पतिगते सोमे--इत्यस्यार्थः--अमावास्यामातिथिः--इति । यत्--अमावस्यायां तिथौ सोमनामकवनस्पतौ सोमदेवः पूर्णतया तिष्ठति--अत एव तस्य सोमवनस्पतेः पूर्णिमायां तिथौ सर्वाणि पत्राणि परिपूर्णानि भवन्ति । अमायां च सोमवनस्पतिर्निष्पर्णो भवति । शुक्लपक्षे प्रतिपदादितिथिषु--एकैकं--पत्राणि पूर्णिमायां यावत्समुपचीयंते--कृष्णपक्षेऽमांयावद्गलंति च--अतः--वनस्पतिगते सोमे--इत्यनेनामावास्याबोद्धव्या--इति प्रतिभाति । २ शुभम्--पुण्यम्--इत्यर्थः । ३ अधिवाहयेत्--मंथानदंडेन मंथनं कुर्यात्--इत्यर्थः । एतेन--अमायां दधिमंथनं निषिद्धमिति बोद्धव्येम् ।

एवं गुणविशिष्टोऽसौ सोमरूपः प्रजापतिः ॥ संजातः प्रथमः पुत्रो ह्यनसूयासुनन्दनः ॥१०३॥ द्वितीयस्तु महादेवि दुर्वासानाम नामतः ॥ सृष्टिसंहारकर्त्ता
च स्वयं साक्षान्महेश्वरः ॥१०४॥ ऋषिमध्यगतो देवि तपस्तपति दुष्करम् ॥ सोऽपि रुद्रत्वमायाति संप्राप्ते भूतविप्लवे॥१०५॥ इन्द्रोऽपिशप्तस्तेनैव
दुर्वाससा वरानने ॥ द्वितीयस्य तु पुत्रस्य संभवः कथितो मया ॥ १०६ ॥ दत्तात्रेयस्वरूपेण भगवान्मधुसूदनः ॥ जगद्व्यापी जगन्नाथः
स्वयं साक्षाज्जनार्द्दनः ॥ १०७ ॥ एते देवास्त्रयः पुत्रा अनसूयाया महेश्वरि ॥ वरदानेन ते देवा ह्यवतीर्णा महीतले ॥ १०८ ॥ पुत्रप्राप्तिकरं
तीर्थं रेवायाश्चोत्तरे तटे ॥ अनसूयाकृतं पार्थ सर्वपापक्षयं परम् ॥१०९॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आश्चर्यभूतं लोकेऽस्मिन्नर्मदायां पुरातनम् ॥
भ्रूणहत्या गता तत्र ब्राह्मणस्य नराधिप ॥११०॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ इतिहासं द्विजश्रेष्ठ कथयस्व ममाऽनघ ॥ सर्वपापहरं लोके दुःखार्त्तस्य च
कथ्यताम् ॥ १११ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सुवर्णशिलके ग्रामे गौतमान्वयसंभवः ॥ कृषीवलो महादेवि भार्यापुत्रसमन्वितः ॥ ११२ ॥
वसते तत्र गोविंदः संजातो विपुले कुले ॥ पुत्रदारसमोपेतो गृहक्षेत्ररतः सदा ॥ ११३ ॥ शकटं पूरयित्वा तु काष्ठानामगमद्गृहम् ॥ प्रक्षिप्तानि च
काष्ठानि ह्येकाकी क्षुधयाऽन्वितः ॥ ११४ ॥ रिंगमाणस्तदा पुत्रः पितुः शब्दात्समागतः ॥ न दृष्टस्तेन वै पुत्रः काष्ठैः सञ्च्छादितोऽवशः ॥
॥ ११५ ॥ आगतस्त्वरितो गेहे पिपासार्त्तो नराधिप ॥ शकटं मोच्य तद्द्वारि सवृषं रज्जुसंयुतम् ॥ ११६ ॥ भार्या तस्यैव या दृष्टा चित्तज्ञा वशवर्त्तिनी
॥ दृष्ट्वा निपातितं पुत्रं काष्ठैर्निर्भिन्नमस्तकम् ॥११७॥ अजल्पमाना करुणं निक्षिप्तं झोलिकां शिशुम् ॥ शुश्रूषणे रता साध्वी प्रियस्य च
नराधिप ॥ ११८ ॥ ततः स्नानादिकं कृत्वा भोजनाच्छयनं शुभम् ॥ पुत्रं पुत्रवतां श्रेष्ठा ह्युत्थापयति शासनैः ॥ ११९ ॥ यदा च नोत्थितः सुतः
पुत्रः पंचत्वमागतः ॥ तदा सा दीनवदना रुरोद च मुमोह च ॥ १२० ॥ तच्छ्रुत्वा रुदितं शब्दं गोविंदस्त्रस्तमानसः ॥ किमेतदिति चोक्त्वा तु
पतितो धरणीतले ॥ १२१ ॥ द्वावेतौ मुक्तकेशौ तु भूमौ निपतितौ नृप ॥ विलपाते च राजेंद्र निःश्वासोच्छासितेन च ॥ १२२ ॥ कं पश्ये
प्रांगणे पुत्रं दृष्ट्वा क्रीडंतमातुरम् ॥ संधारयिष्ये हृदयं स्फुटितं तव कारणे ॥ १२३ ॥ त्वज्जन्मान्तं यशो नित्यमक्षयां कुलसंततिम् ॥ दृष्ट्वा किमनृणीभूतो
यास्यामि परमां गतिम् ॥ १२४ ॥ मम वृद्धस्य दीनस्य गतिस्त्वं किल पुत्रक ॥ एते मनोरथाः सर्वे चिंतिता विफला गताः ॥ १२५ ॥
इमां तु विकलां दीनां विहीनां सुतबांधवैः ॥ रुदंतीं पतितां पाहि मातरं धरणीतले ॥ १२६ ॥ पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सुतः ॥ तेन
पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवा ॥ १२७ ॥ अपुत्रस्य गृहं शून्यं दिशः शून्या ह्यबांधवाः ॥ मूर्खस्य हृदयं शून्यं सर्वशून्यं दरिद्रता ॥ १२८ ॥

मृषाऽयं वदते लोकश्चंदनं किल शीतलम् ॥ पुत्रगात्रपरिष्वंगश्चंदनादपि शीतलः ॥ १२९ ॥ श्मश्रुग्रहणक्रीडंतं धूलिधूसरिताननम् ॥ पुण्यहीना न
पश्यंति निजोत्संगसमास्थितम् ॥ १३० ॥ दिगंबरं गतव्रीडं जटिलं धूलिधूसरम् ॥ पुण्यहीना न पश्यंति गंगाधरमिवात्मजम् ॥ १३१ ॥ वीणा
वाद्यस्वरो लोके सुस्वरः श्रूयते किल ॥ रुदितं बालकस्यैव तस्मादाह्लादकारकम् ॥ १३२ ॥ मृगपक्षिषु काकेषु पशूनां स्वरयोनिषु ॥ पुत्रं तेषु सम
स्तेषु वल्लभं ब्रुवते बुधाः ॥ १३३ ॥ मत्स्याश्वप्रकराश्चैव कूर्मग्राहादयोऽपि वा ॥ पुत्रोत्पत्तौ च हृष्यंति विपत्तौ यांति दुःखिताम् ॥ १३४ ॥ देव
गंधर्वयक्षाश्च हृष्यंते पुत्रजन्मनि ॥ पंचत्वे तेऽपि शोचंति मंदभाग्योऽस्मि पुत्रक ॥ १३५ ॥ ऋषिमेलापकं चक्रे पुत्रार्थे राघवो नृप ॥ इंद्रस्थाने
स्थितस्तस्य प्रोक्षते ह्यासनं यतः ॥ १३६ ॥ स्वर्गवासं सुताद्धाह्यं विद्यते न तु पांडव ॥ चक्रे दशरथस्तस्मात्पुत्रार्थं यज्ञमुत्तमम् ॥ १३७ ॥ रामो
लक्ष्मणशत्रुघ्नौ भरतस्तत्र संभवात् ॥ कार्त्तवीर्यो जितो येन रामेणा[१]ऽमिततेजसा ॥ १३८ ॥ स रामो रामचंद्रेण अष्टवर्षेण निर्जितः ॥ एकाकिना
हतो वाली प्लवगः शत्रुदुर्जयः ॥ १३९ ॥ रावणो ब्रह्मपुत्रो यस्त्रैलोक्यं यस्य शंकते ॥ हतः स रामचंद्रेण सपुत्रः सहबांधवः ॥
॥ १४० ॥ एवं पुत्रं विना सौख्यं मर्त्त्यलोके न विद्यते ॥ वंशार्थे मैथुनं यस्य स्वर्गार्थे यस्य भारती ॥ १४१ ॥ मृष्टान्नं ब्राह्म
णस्यार्थे स्वर्गे वासं तु यांति ते ॥ ब्रह्महत्याश्वमेधाभ्यां न परं पापपुण्ययोः ॥ १४२ ॥ पुत्रोत्पत्तिविपत्तिभ्यां न परं सुखदुः
खयोः ॥ किं ब्रवीमीति भो वत्स न तु सौख्यं सुतं विना ॥ १४३ ॥ एवं बहुविधं दुःखं प्रलपित्वा पुनःपुनः ॥ जनैश्चाश्वा
सितो विप्रो बालं गृह्य बहिर्गतः ॥१४४ ॥ ततः संस्कृत्य तं बालं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ समवेतौ तु दुःखार्त्तावागतौ स्वगृहं पुनः ॥१४५॥ एवं गृहा
गते विप्रे रात्रिर्जाता युधिष्ठिर ॥ भूमौ प्रसुप्तो गोविंदः पुत्रशोकेन पीडितः ॥ १४६ ॥ यावन्निरीक्षते भार्या भर्त्तारं दुःखपीडितम् ॥ कृमिराशिगतं
सर्वं गोविंदं समपश्यत ॥ १४७ ॥ दुःखाद्दुःखतरे मग्ना दृष्ट्वा तं पातकान्वितम् ॥ एवं दुःखनिमग्नायाः शर्वरी विगता तदा ॥ १४८ ॥
पशुपालस्तु महिषीमुक्त्वाऽरण्येगमद्गृहात् ॥ अरण्ये महिषीः सर्वा रक्षयित्वा गृहागतः ॥ १४९ ॥ विज्ञप्तः पशुपालेन गोविंदो ब्राह्मणोत्तमः ॥
यावद्गोक्ष्याम्यहं स्वामिन्महिषीस्त्वं च रक्षसे ॥ १५० ॥ ततः स त्वरितो विप्रो जगाम महिषीः प्रति ॥ न तत्र महिषीः पश्येत्पश्चात्क्षेत्राभि
सन्मुखम् ॥ १५१ ॥ धावमानश्च विप्रस्तु एरंडीसंगमे गतः ॥ ततः प्रविष्टस्तु जले रेवैरंडयोस्तु संगमे ॥ १५२ ॥ तज्जलं पीतमात्रं तु त्वरया

---

[१] येन रामेण—परशुरामेण—इत्यर्थः ।

चातितर्षितः ॥ अकामात्सलिलं पीत्वा प्रक्षाल्य नयने शुभे ॥ १५३ ॥ आजगाम ततः पश्चाद्भवनं दिवसक्षये ॥ भुक्त्वा दुःखान्वितो रात्रौ
गोविंदः शयनं ययौ ॥ १५४ ॥ निद्राभिभूतः शोकेन श्रमेणैव तु खेदितः ॥ पुनस्तच्चार्धरात्रे तु तस्य भार्या युधिष्ठिर ॥ १५५ ॥ कृमिभिर्वेष्टितं
गात्रं क्वचित्पश्यत्यवेष्टितम् ॥ पुनः सा विस्मयाऽविष्टा तस्य भार्या गुणान्विता ॥ उवाच दुष्कृतं तस्य साध्वसाविष्टचेतसा ॥ १५६ ॥
॥ ॥ भार्योवाच ॥ ॥ अतीते पंचमे चाह्नि त्विंधनं क्षिपतस्तु ते ॥ गृहपश्चाद्गतो बालो ह्यज्ञानाद्घातितस्त्वया ॥ १५७ ॥ मया तत्पातकं घोरं
रहस्यं न प्रकाशितम् ॥ तेन प्रच्छन्नपापेन दह्यमाना दिवानिशम् ॥ १५८ ॥ न सुखं तव गात्रस्य पश्यामि न हि चात्मनः ॥ निद्रा मम शर्म
याता रतिश्चैव त्वया सह ॥ १५९ ॥ श्रूयते मानवे शास्त्रे श्लोको गीतो महर्षिभिः ॥ स्मृत्वास्मृत्वा तु तं चित्ते परितापो न शाम्यति ॥ १६० ॥
कीर्त्तनान्नश्यते धर्म्मो वर्धतेऽसौ निगूहनात् ॥ इह लोके परे चैव पापस्याऽप्येवमेव च ॥ १६१ ॥ एवं संचित्यमानाऽहं स्थिता रात्रौ भयातुरा ॥
कृमिराशिगतं त्वां हि कस्याऽहं कथयामि किम् ॥ १६२ ॥ पुनस्त्वं चाऽद्य मे दृष्टो भ्रूणहत्याकृमिश्रितः ॥ क्वचिद्भिंदंति ते गात्रं क्वचिन्नष्टाः समंत
तः ॥ १६३ ॥ एतत्संस्मृत्य संस्मृत्य विमृशामि पुनःपुनः ॥ न जाने कारणं किंचित्पृच्छंत्याः कथयस्व मे ॥१६४॥ तडागं वा सरिद्वाऽपि तीर्थं वा
देवतार्च्चनम् ॥ यं गतोऽसि प्रभावोऽयं तस्य नाऽन्यस्य मे स्थितम् ॥ १६५ ॥ एवमुक्तस्तुविप्रोऽसौकथयामास भारत ॥ भार्याया यद्दिवा वृत्तं शंक
मानोनृपोत्तम ॥ १६६ ॥ अद्याहं महिषीसार्थं एरंडीसंगमं गतः ॥ नाभिमात्रे जले गत्वा पीतवान्सलिलं बहु ॥ १६७ ॥ नान्यत्तीर्थं विजानामि
सरितं सर एव वा ॥ सत्यंसत्यं पुनः सत्यं कथितं तव भामिनि ॥ १६८ ॥ एवं ज्ञात्वा तु सा सर्वमुपवासकृतक्षणा ॥ सपत्नीको गतस्तत्र
संगमे वरवर्णिनि ॥ १६९ ॥ स्नात्वा तत्र जले रम्ये नत्वा देवं तु भास्करम् ॥ स्नापयामास देवेशं शंकरं चोमया सह ॥ १७० ॥ पंचगव्य
घृतक्षीरैर्दधिक्षौद्रघृतैर्जलैः ॥ गंधमाल्यादिधूपैश्च नैवेद्यैश्च सुशोभनैः ॥ १७१ ॥ पूज्य त्रयीमयं लिंगं देवीं कात्यायनीं शुभाम् ॥ रात्रौ जागरणं
कृत्वा पत्या सह पतिव्रता ॥ १७२ ॥ ततः प्रभाते विमले द्विजान्संपूज्य यत्नतः ॥ गोदानेन हिरण्येन वस्त्रेणान्नेन भारत ॥ १७३ ॥ गोविंदः
पूजयामास स्वशक्त्या ब्राह्मणाञ्च्छुभान् ॥ मुक्तपापो गृहायातः स्वभार्यासहितो नृप ॥ १७४ ॥ एवं यः शृणुते भक्त्या गोविंदाख्यानमुत्तमम् ॥
पठते परया भक्त्या भ्रूणहत्या प्रणश्यति ॥ १७५ ॥ क्रीडते शांकरे लोके यावदाभूतसंप्लवम् ॥ यश्चैवाश्वयुजे मासि चैत्रे वा नृपसत्तम ॥ १७६ ॥
सप्तम्यां च सिते पक्षे सोपवासो जितेंद्रियः ॥ सात्त्विकीं वासनां कृत्वा यो वसेच्छिवमंदिरे ॥ १७७ ॥ ध्यायमानो विरूपाक्षं त्रिशूलकरसंस्थि

तम् ॥ कंसासुरनिहंतारं शंखचक्रगदाधरम् ॥ १७८ ॥ पक्षिराजसमारूढं त्रैलोक्यवरदायकम् ॥ पितामहं ततो ध्यायेद्धंसस्थं चतुराननम् ॥ १७९ ॥
सर्गप्रदं समस्तस्य कमलाकरशोभितम् ॥ यो ह्येवं वसते तत्र त्रियमे स्थान उत्तमे ॥ १८० ततः प्रभाते विमले ह्यष्टम्यां च नराधिप ॥ ब्राह्मणा
न्पूजयेद्भक्त्या सर्वदोषविवर्जितान् ॥ १८१ ॥ सर्वावयवसंपूर्णान्सर्वशास्त्रविशारदान् ॥ वेदाभ्यासरतान्नित्यं स्वदारनिरतान्सदा ॥ १८२ ॥ श्राद्धे
दाने व्रते योग्यान्ब्राह्मणान्पांडुनंदन ॥ प्रेतानां पूजनं तत्र देवपूर्वं समारभेत् ॥ १८३ ॥ प्रेतत्वान्मुच्यते शीघ्रमेरंडयां पिंडतर्पणैः ॥ दानानि तत्र
देयानि ह्यन्नमुख्यानि सर्वदा ॥ १८४ ॥ हिरण्यभूमिकन्याश्च धूर्वाहौ शुभलक्षणौ ॥ सीरेण सहितौ पार्थ धान्यं द्रोणकसंख्यया ॥ १८५ ॥
अलंकृतां सवत्सां च क्षीरिणीं तरुणीं सिताम् ॥ रक्तां वा कृष्णवर्णां वा पाटलां कपिलां तथा ॥ १८६ ॥ कांस्यदोहनसंयुक्तां रुक्म
खुरविभूषणाम् ॥ स्वर्णशृंगीं सवत्सां च ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ १८७ ॥ प्रीयतां मे जगन्नाथा हरकृष्णपितामहाः ॥ संसाररक्षणी
देवी सुरभी मां समुद्धरेत् ॥ १८८ ॥ पुत्रार्थं याः स्त्रियः पार्थ ह्येरण्डीसंगमे नृप ॥ स्नाप्यन्ते रुद्रसूक्तैश्च चतुर्वेदोद्भवैस्तथा ॥ १८९ ॥ चतुर्भिर्ब्रा
ह्मणैः शस्तं द्वाभ्यां योग्यैश्च कारयेत् ॥ एकेन सार्द्रकुम्भेन दांपत्यमभिषेचयेत् ॥ १९० ॥ दैवज्ञेनैव चैकेन अथवा सामगेन वा ॥ पंचरत्नसमा
युक्तं कुम्भे तत्रैव कारयेत् ॥ १९१ ॥ गन्धतोयसमायुक्तं सर्व्वौषधिविमिश्रितम् ॥ आम्रपल्लवसंयुक्तमश्वत्थमधुकं तथा ॥ १९२ ॥ गुंठितं सितव
स्त्रेण सितचन्दनचर्चितम् ॥ सितपुष्पैस्तु संच्छन्नं सिद्धार्थकृतमध्यमम् ॥ १९३ ॥ कांस्यपात्रे तु संस्थाप्य पुत्रार्थी देशिकोत्तमः ॥ अंगलग्नं तु
यद्वस्त्रं कटकाभरणं तथा ॥ १९४ ॥ तत्सर्वं मण्डले त्याज्यं सिद्ध्यर्थं चात्मनस्तदा ॥ प्रणम्य भास्करं पश्चादाचार्यं रुद्ररूपिणम् ॥ १९५ ॥
मधुरं च ततोऽश्नीयाद्देव्या भुवन उत्तमे ॥ फलदानं च विप्राय छत्रं तांबूलमेव च ॥ १९६ ॥ उपानहौ च यानं च स भवेद्दुःखवर्जितः ॥ भास्करे
क्रीडते लोके यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १९७ ॥ दानं कोटिगुणं सर्वं शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यांति संक्षयम् ॥ १९८ ॥
एवं पापानि नश्यंति ह्येरण्डीसंगमे नृणाम् ॥ समंताच्छत्त्रपातेन[1] ह्येरण्डीसंगमे नृप ॥ १९९ ॥ भ्रूणहत्यासमं पापं नश्यते शंकरोऽब्रवीत् ॥ प्राण
त्यागं च यो भक्त्या जातवेदसि कारयेत् ॥ २०० ॥ अनाशकं नृपश्रेष्ठ जले वा तदनन्तरम् ॥ पंचसाहस्रिकं मानं वर्षाणां जातवेदसि ॥ २०१ ॥
जले त्रीणि सहस्राण्यनाशके षष्टि भुञ्जते ॥ काका बकाः कपोताश्च ह्युलूकाः पशवस्तथा ॥ २०२ ॥ संगमोदकसंस्पृष्टास्ते यांति परमां गतिम् ॥

---

[1] समंताच्छत्रपातेन—एरण्डीसंगमे स्थित्वा बाणादिशस्त्रे विसृष्टे सति तद्याव रं गत्वा पतति तावत्पर्यन्तभूप्रदेशस्य—तीर्थत्वमेव—इति तस्य महत्त्वं सूच्यते।

वृक्षाश्च तत्पदं ज्ञात्वा यां गतिं यांति योगिनः ॥२०३॥ एरंडिका मया देवी दृष्टो मे मन्मथेश्वरः ॥ किं समर्थो यमो रुष्टो भद्रो भद्राणि पश्यति ॥
॥ २०४ ॥ मृत्तिकां संगमोद्धूतां ये च गुण्ठंति नित्यशः ॥ भ्रूणहत्यादिपापानि नश्यंते नाऽत्र संशयः ॥ २०५ ॥ एरण्डीसंगमे मर्त्यो लुण्ठय
मानो नराधिप ॥ सर्वपापैर्विनिर्मुक्तः पदं गच्छत्यनामयम् ॥ २०६ ॥ एरंड्याः संगमं मर्त्याः कीर्त्तयंत्याऽऽश्रमस्थिताः ॥ विमुक्तपापा जायन्ते
सत्यं शंकरभाषितम् ॥ २०७ ॥ एरण्डीपादपाग्रैस्तु दृष्टैः पापं व्यपोहति ॥ २०८ ॥ तीर्थाख्यानमिदं पुण्यं ये पठिष्यन्ति मानवाः ॥ शृण्वन्ति
चाऽपरे भक्त्या मुक्तपापा भवंति ते ॥ २०९ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातमेरण्डीसंगमं नृप ॥ भूयश्चाऽन्यत्प्रवक्ष्यामि सर्वपापक्षयंकरम् ॥ २१० ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे एरण्डीसंगमतीर्थफलमाहात्म्यवर्णनंनाम त्र्यधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल सौवर्णशिलमुत्तमम् ॥ प्रख्यातमुत्तरे कूले
सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥ समंतां¹च्छतपातेन मुनिसंघैः पुरा कृतम् ॥ रेवायां दुर्ल्लभं स्थानं संगमस्य समीपतः ॥ २ ॥ विभक्तं हस्तमात्रं च पुण्य
क्षेत्रं नराधिप ॥ सुवर्णशिलके स्नात्वा पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ ३ ॥ नत्वा तु भास्करं देवं होतव्यं च हुताशने ॥ बिल्वेनाऽऽज्यविमिश्रेण बिल्वप
त्रैरथाऽपि वा ॥ ४ ॥ प्रीयतां मे जगन्नाथो व्याधिर्नश्यतु मे ध्रुवम् ॥ द्विजाय कांचने दत्ते यत्फलं तच्छृणुष्व मे ॥ ५ ॥ बहुस्वर्णस्य यत्प्रोक्तं
यागस्य फलमुत्तमम् ॥ तथाऽसौ लभते सर्वं कांचनं यः प्रयच्छति ॥ ६ ॥ तेन दानेन पूतात्मा मृतः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ रुद्रस्यानुचरस्तावद्यावदिन्द्रा
श्चतुर्दश ॥ ७ ॥ ततः स्वर्गावतीर्णस्तु जायते विशदे कुले ॥ धनधान्यसमोपेतः पुनः स्मरति तज्जलम् ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशी
तिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे सुवर्णशिलातीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ करंजाख्यं ततो गच्छेत्सोपवासो जितेंद्रियः ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेंद्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ अर्चयित्वा
महादेवं दत्त्वा दानं तु भक्तितः ॥ सुवर्णं रजतं वाऽपि मणिमौक्तिकविद्रुमान् ॥ २ ॥ पादुकोपानहौ छत्रं शय्यां प्रावरणानि च ॥ कोटिकोटिगुणं
सर्वं जायते नाऽत्र संशयः ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे करंजतीर्थ
माहात्म्यवर्णनंनाम पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल तीर्थं

॥ ९१ ॥

---

१ शतपातेन--शतपादक्रमप्रक्षेपपरिमितप्रांतरूपम्--इत्यर्थः ।

परमशोभनम् ॥ सौभाग्यकरणं दिव्यं नरनारीमनोरमम् ॥ १ ॥ तत्र या दुर्भगा नारी नरो वा नृपसत्तम ॥ स्नात्वाऽर्च्चयेदुमारुद्रौ सौभाग्यं तस्य जायते ॥ २ ॥ तृतीयायामहोरात्रं सोपवासो जितेंद्रियः ॥ निमंत्रयेद्द्विजं भक्त्या सपत्नीकं सुरूपिणम् ॥ ३ ॥ गन्धमाल्यैरलंकृत्य वस्त्रधूपादिवासितम् ॥ भोजयेत्पायसान्नेन कृसरेणाऽथ भक्तितः ॥ ४ ॥ भोजयित्वा यथान्यायं प्रदक्षिणमुदाहरेत् ॥ प्रीयतां मे महादेवः सपत्नीको वृषध्वजः ॥ ५ ॥ यथा ते देवदेवेश न वियोगः कदाचन ॥ ममाऽपि करुणां कृत्वा तथास्त्विवति विंचितयेत् ॥ ६ ॥ एवं कृते ततस्तस्य यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥ तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि यथा देवेन भाषितम् ॥ ७ ॥ दौर्भाग्यं दुर्गतिश्चैव दारिद्र्यं शोकबन्धनम् ॥ वंध्यत्वं सप्तजन्मानि जायते न युधिष्ठिर ॥ ८ ॥ ज्येष्ठमासे सिते पक्षे तृतीयायां विशेषतः ॥ तत्र गत्वा तु यो भक्त्या पंचाग्निं साधयेत्ततः ॥ ९ ॥ सोऽपि पापैरशेषैस्तु मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ गुग्गुलं दहते यस्तु द्विधा[1]चित्तविवर्जितः ॥ १० ॥ शरीरं भेदयेद्यस्तु गौर्याश्चैव समीपतः ॥ तस्मिन्कर्मप्र[2]विष्टस्य उ[3]त्क्रांतिर्जायते यदि ॥ ११ ॥ देहपाते व्रजेत्स्वर्गमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ सितरक्तैस्तथा पीतैर्वस्त्रैश्च विविधैः शुभैः ॥ १२ ॥ ब्राह्मणीं ब्राह्मणं चैव पूजयित्वा यथाविधि ॥ पुष्पैर्नानाविधैश्चैव गंधधूपैः सुशोभनैः ॥ १३ ॥ कण्ठसूत्रकसिंदूरैः कुंकुमेन विलेपयेत् ॥ कल्पयेत स्त्रियं गौरीं ब्राह्मणं शिवरूपिणम् ॥ १४ ॥ तेषां तद्रूपकं कृत्वा दानमुत्सृज्यते ततः ॥ कंकणं कर्णवेष्टं च कण्ठिकां मुद्रिकां तथा ॥ १५ ॥ सप्तधान्यं तथा चैव भोजनं नृपसत्तम ॥ अन्यान्यपि च दानानि तस्मिंस्तीर्थे ददाति यः ॥ १६ ॥ सर्वदानैश्च यत्पुण्यं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ सहस्रगुणितं सर्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ १७ ॥ शंकरेण समं तस्माद्भोगं भुंक्ते ह्यनुत्तमम् ॥ सौभाग्यं तस्य विपुलं जायते नाऽत्र संशयः ॥१८॥ अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमाप्नुयात् ॥ राजेंद्र कामदं तीर्थं नर्मदायां व्यवस्थितम् ॥ १९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे कामदतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षडुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत राजेंद्र भण्डारीतीर्थमुत्तमम् ॥ दरिद्रच्छेदकरणं युगान्येकोनविंशतिः ॥ १ ॥ धनदेन तपस्तप्त्वा प्रसन्ने पद्मसंभवे ॥ तत्रैव स्वल्पदानेन प्राप्तं वित्तं[4]स्य रक्षणम् ॥ २ ॥ तत्र गत्वा तु यो भक्त्या स्नात्वा वित्तं प्रयच्छति ॥ तस्य वित्तपरिच्छेदो न कदाचिद्भविष्यति ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे भण्डारीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ छ ॥ ॥

---

१ द्विधाचित्तविवर्जितः—एकाग्रमानसः—इत्यर्थः । २ कर्मप्रविष्टस्य—कर्मारम्भकरस्य—इत्यर्थः । ३ उत्क्रान्तिः--प्राणोत्क्रमणम्—इत्यर्थः । ४ वित्तस्य रक्षणम्—वित्तेशता—इत्यर्थः ।

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल रोहिणीतीर्थमुत्तमम् ॥ विख्यातं त्रिषु लोकेषु सर्वपापहरं परम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
रोहिणीतीर्थमाहात्म्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ [1]तस्मिन्नेकार्णवे
घोरे नष्टे स्थावरजंगमे ॥ उदधौ च शयानस्य देवदेवस्य चक्रिणः ॥ ३ ॥ नाभौ समुत्थितं पद्मं रविमंडलसन्निभम् ॥ कर्णिकाकेसरोपेतं
पत्रैश्च समलंकृतम् ॥ ४ ॥ तत्र ब्रह्मा समुत्पन्नश्चतुर्वदनपंकजः ॥ किं करोमीति देवेश आज्ञा मे दीयतां प्रभो ॥ ५ ॥ एवमुक्तस्तु देवेशः शंख
चक्रगदाधरः ॥ उवाच मधुरां वाणीं तदा देवं पितामहम् ॥ ६ ॥ सरस्वत्यां महाबाहो लोकं कुरु ममाज्ञया ॥ भूतग्राममशेषस्य उत्पादनविधि
क्षयम् ॥ ७ ॥ एतच्छ्रुतं तु वचनं पद्मनाभस्य भारत ॥ चिंतयामास भगवान्सप्तर्षीन्हितकाम्यया ॥ ८ ॥ क्रमात्ते चिंतिताः प्राज्ञाः पुलस्त्यः
पुलहः क्रतुः ॥ प्राचेतसो वसिष्ठश्च भृगुर्नारद एव च ॥ ९ ॥ यज्ञे प्राचेतसो दक्षो महातेजाः प्रजापतिः ॥ दक्षस्यापि तथा जाताः पंचाशद्दुहि
तरोऽनघ ॥ १० ॥ ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ तथैव स महाभागः सप्तविंशतिमिंदवे ॥ ११ ॥ रोहिणीनाम या तासां मध्ये
तस्य नराधिप ॥ अनिष्टा सर्वनारीणां भर्त्तुश्चैव विशेषतः ॥ १२ ॥ ततः सा परमं कृत्वा वैराग्यं नृपसत्तम ॥ आगत्य नर्मदातीरे चचार विपुलं
तपः ॥१३॥ एकरात्रैस्त्रिरात्रैश्च षड्द्वादशभिरेव च ॥ पक्षमासोपवासैश्च कर्शयन्ती कलेवरम् ॥ १४ ॥ आराधयन्ती सततं महिषासुरनाशिनीम् ॥
देवीं भगवतीं तात सर्वार्त्तिविनिवारणीम् ॥ १५ ॥ स्नात्वास्नात्वा जले नित्यं नर्मदायाः शुचिस्मिता ॥ ततस्तुष्टा महाभागा देवी नारायणी नृप ॥
॥ १६ ॥ प्रसन्ना ते महाभागे व्रतेन नियमेन च ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं रोहिणी शशिनः प्रिया ॥१७॥ यथा भवामि न चिरात्तथा भवतु मानदे ॥
एवमस्त्विति सा चोक्ता भवानी भक्तवत्सला ॥ १८ ॥ स्तूयमाना मुनिगणैस्तत्रैवांतरधीयत ॥ तदाप्रभृति [2]तत्तीर्थं रोहिणी शशिनः प्रिया ॥
॥ १९ ॥ संजाता सर्वकालं तु वल्लभा नृपसत्तम ॥ तत्र तीर्थे तु या नारी नरो वा स्नानि भक्तितः ॥ २० ॥ वल्लभा जायते सा तु [3]भर्त्तुर्वै रोहिणी
यथा ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्प्राणत्यागं करोति वै ॥ २१ ॥ सप्तजन्मानि दांपत्यवियोगो न भवेत्क्वचित् ॥ २२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे रोहिणीसोमनाथतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल चक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ सेनापुरमितिख्यातं सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥

---

१ तस्मिन्—कल्पान्तकाले—इत्यर्थः । २ विख्यातम्—इति शेषः । ३ नरश्चेन्नार्याः—इत्यर्थादेवाक्षिप्यते ।

सैनापत्याभिषेकाय देवेदेवेन चक्रिणा ॥ आनीतश्च महासेनो देवैः सेंद्रपुरोगमैः ॥ २ ॥ दानवानां वधार्थाय जयाय च दिवौकसाम् ॥
भूमिदानेन विप्रेंद्रांस्तर्पयित्वा यथाविधि ॥ ३ ॥ शंखभेरीनिनादैश्च पटहानां च निस्वनैः ॥ वीणावेणुमृदंगैश्च झल्लरीस्वरमंगलैः ॥ ४ ॥
ततः कृत्वा स्वनं घोरं दानवो बलदर्पितः ॥ रुरुर्नाम विघातार्थमभिषेकस्य चागतः ॥ ५ ॥ हस्त्यश्वरथपत्त्याद्यैः पूरयन्वै दिशो दश ॥ तत्र तेन
महद्युद्धं प्रवृत्तं किल भारत ॥ ६ ॥ शक्त्यृष्टिपाशमुशलैः खड्गैस्तोमरटंकनैः ॥ भल्लैः कर्णिकनाराचैः कबंधपटसंकुलैः ॥ ७ ॥ ततस्तु तां शत्रुबल
स्य सेनां क्षणेन चापच्युतबाणघातैः ॥ विध्वस्तहस्त्यश्वरथान्महात्मा जग्राह चक्रं रिपुसंघनाशनः ॥ ८ ॥ ज्वलच्च चक्रं निशितं भयंकरं सुरासुरा
णां च सुदर्शनं रणे ॥ चकर्त दैत्यस्य शिरस्तदानीं करात्प्रमुक्तं मधुघातिनश्च तत् ॥ ९ ॥ तं दृष्ट्वा सहसा विघ्नमभिषेके षडाननः ॥ त्यक्त्वा तु तत्र
संस्थानं चचार विपुलं तपः ॥ १० ॥ मुक्तं चक्रं विनाशाय हरिणा लोकधारिणा ॥ द्विदलं दानवं कृत्वा पपात विमले जले ॥ ११ ॥ तदा प्रभृति
तत्तीर्थं चक्रतीर्थमिति श्रुतम् ॥ सर्वपापविनाशाय निर्मितं विश्वमूर्त्तिना ॥ १२ ॥ चक्रतीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्देवमच्युतम् ॥ पुंडरीकस्य यज्ञस्य
फलमाप्नोति मानवः ॥१३॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्ब्राह्मणाञ्छुभान् ॥ शांतदांतजितक्रोधान्स लभेत्कोटिजं फलम् ॥ १४ ॥ तत्र तीर्थे तु
यो भक्त्या त्यजते देहमात्मनः ॥ विष्णुलोकं मृतो याति जयशब्दादिमंगलैः ॥ १५ ॥ क्रीडयित्वा यथाकामं देवगंधर्वपूजितः ॥ इहागत्य च
भूयोपि जायते विपुले कुले ॥ १६ ॥ एतत्पुण्यं पापहरं धन्यं दुःखप्रणाशनम् ॥ कथितं ते महाभाग भूयश्चान्यच्छृणुष्व मे ॥ १७ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे सेनापुरे चक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम नवोत्तरशततमोऽध्यायः
॥ १०९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ धौतपापं ततो गच्छेन्महापातकनाशनम् ॥ समीपे चक्रतीर्थस्य विष्णुना निर्म्मितं पुरा
॥ १ ॥ निहतैर्दानवैर्घोरैर्देवदेवो जनार्दनः॥ तत्पापस्य विनाशार्थं दानवान्तोद्भवस्य[१] च ॥२॥ तत्र तीर्थे जितक्रोधश्चचार विपुलं तपः॥ दुश्चरं मौन
मास्थाय ह्यशक्यं देवदानवैः ॥ ३ ॥ स्नात्वा दत्त्वा द्विजातिभ्यो दानानि विविधानि च ॥ तत्क्षणान्मुपापस्तु गतस्तद्वैष्णवं पदम् ॥ ४ ॥ एवं
युक्तस्तु यस्तत्र पापं कृत्वा सुदारुणम् ॥ स्नात्वा जप्त्वा विधानेन मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महाणपुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे धौतपापतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम दशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥

---

[१] दानवान्तोद्भवस्य–दानववधजनितस्य–इत्यर्थः । तस्य पापविनाशार्थं दानवस्य च भारत–इ० पा० ।

नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ स्कंदेन[1] निर्मितं पूर्वं तपः कृत्वा सुदारुणम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ स्कंदस्य चरितं सर्वमा
जन्म द्विजसत्तम ॥ तीर्थस्य च विधिं पुण्यं कथयस्व यथार्थतः ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ देवदेवेन वै तप्तं तपः पूर्वं युधिष्ठिर ॥ विज्ञप्तेन
सुरैः सर्वैरुमादेवी विवाहिता ॥ ३ ॥ नास्ति सेनापतिः कश्चिद्देवानां सुरसत्तम ॥ नीयंते दानवैर्घोरैः सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ४ ॥ यथा निशा
विना चंद्रं दिवसो भास्करं विना ॥ न शोभते मुहूर्तं वै तथा सेना निनायका[2] ॥ ५ ॥ एवं ज्ञात्वा महादेव परया दयया विभो ॥ सेनानीर्दीयतां
कश्चित्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ ६ ॥ एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं देवानां परमेश्वरः ॥ कामयान उमां देवीं सस्मार मनसा स्मरम् ॥ ७ ॥ तेन मूर्च्छितस
र्वांगः कामरूपो जगद्गुरुः ॥ कामयामास रुद्राणीं दिव्यं वर्षशतं किल ॥ ८ ॥ देवराजस्ततो ज्ञात्वा महामैथुनगं हरम् ॥ संमंत्र्य दैवतैः सार्द्धं
प्रैषयज्जातवेदसम् ॥ ९ ॥ तेन गत्वा महादेवः परमानंदसंस्थितः ॥ सहसा तेन दृष्टोऽसौ हाहेत्युक्त्वा समुत्थितः ॥ १० ॥ ततः क्रुद्धा महादेवी शाप
वाचमुवाच ह ॥ वेपमाना महाराज शृणु यत्ते वदाम्यहम् ॥११॥ अहं यस्मात्सुरैः सर्वैर्याचिता पुत्रजन्मनि ॥ कृता रतिश्च विफला संप्रेष्य जातवेद
सम् ॥ १२ ॥ तस्मात्सर्वे[3] पुत्रहीना भविष्यंति न संशयः ॥ हरेणोक्तस्ततो वह्निरस्माकं बीजमावह ॥ १३ ॥ यथा भवति लोकेषु तथा त्वं कर्त्तु
मर्हसि ॥ मम तेजस्त्वया शक्यं गृहीतुं सुरसत्तम ॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थं नाऽन्यः शक्तो जगत्त्रये ॥ १४ ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ तेजसस्तव मे देव
का शक्तिर्धारणे विभो ॥ करोति भस्मसात्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ उदरस्थेन बीजेन यदि ते जायते रुजा ॥ तदा
क्षिपस्व तत्तेजो गंगातोये हुताशन ॥१६॥ एवमुक्त्वा महादेवो अमोघं बीजमुत्तमम् ॥ हव्यवाहमुखे सर्वं प्रक्षिप्यांतरधीयत ॥१७॥ गते चादर्शनं देवे
दह्यमानो हुताशनः ॥गंगातोये विनिक्षिप्य जगाम स्वंनिवेशनम्॥१८॥ असहंती तु तत्तेजो गंगाऽपि सरितां वरा ॥ शरस्तंबे विनिक्षिप्य जगामाशु
यथागतम् ॥१९॥ तत्र जातं तु तद्दृष्ट्वा सर्वे देवाः सवासवाः ॥ कृत्तिकां प्रेसयामासुः स्तन्यं पाययितुं तदा ॥२०॥ दृष्ट्वा ता आगताः सर्वा गंगागर्भे
महामतेः ॥ षण्मुखैः षण्मुखो भूत्वा पिपासुरपिबत्स्तनम् ॥ २१ ॥ जातकर्मादिसंस्कारान्वेदोक्तान्पद्मसंभवः ॥ चकार सर्वान्राजेंद्र विधिदृष्टेन
कर्मणा ॥ २२ ॥ षण्मुखात्षण्मुखो नाम कार्त्तिकेयस्तु कृत्तिकात् ॥ कुमारश्च कुमारत्वाद्गंगागर्भोऽग्निजोऽपरः ॥ २३ ॥ एवं कुमारः संभूतो

---

[1] स्कंदेन निर्मितम् अत एव स्कन्दतीर्थम्–इति प्रसिद्धम् । [2] निनायका--नायकरहिता–इत्यर्थः । 'नि' इत्यस्योपसर्गस्य अत्र अभावार्थकत्वम् । निर्नायका--इ० पा० समुचितः । छन्दोवैकल्यंत्वार्षत्वात्सह्य स्यादेव । [3] सुराः इति शेषः ।

ह्यनधीत्य स वेदवित् ॥ शास्त्राण्यनेकानि वेद चचार विपुलं तपः ॥ २४ ॥ देवाऽरण्येषु सर्वेषु नदीषु च नदेषु च ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि
समुद्राद्यानि भारत ॥ २५ ॥ ततः पर्याययोगेन नर्मदातटमाश्रितः ॥ नर्मदादक्षिणे कूले चचार विपुलं तपः ॥ २६ ॥ ऋग्यजुःसामविहितं
जपञ्जाप्यमहर्न्निशम् ॥ ध्यायमानो महादेवं शुचिर्धमनिसंततः ॥ २७ ॥ ततो वर्षसहस्रांते पूर्णे देवो महेश्वरः ॥ उमया सहितः काले तदा
वचनमब्रवीत् ॥ २८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अहं ते वरदस्तात गौरी माता पिता ह्यहम् ॥ वरं वृणीष्व यच्चेष्टं त्रिषु लोकेषु दुर्ल्लभम् ॥ २९ ॥
॥ ॥ षण्मुख उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टो महादेव उमया सह शंकर ॥ वृणोमि मातापितरौ नान्या गतिर्मतिर्मम ॥ ३० ॥ एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं
पुत्रस्य वदनाच्च्युतम् ॥ तथेत्युक्त्वा तु स्नेहेन प्रेम्णा तं परिषस्वजे ॥ ३१ ॥ ततस्तं मूर्ध्न्युपाघ्राय ह्युमयोवाच शंकरः ॥ ३२ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
अक्षयश्चाव्ययश्चैव सेनानीस्त्वं भविष्यसि ॥ ३३ ॥ शिखी च ते वाहनं दिव्यरूपो दत्तो मया शक्तिधरस्य संख्ये ॥ सुरासुरादींश्च जयेति चोक्त्वा
जगाम कैलासवरं महात्मा ॥ ३४ ॥ गते चाऽदर्शनं देवे तदा स शिखिवाहनः ॥ स्थापयित्वा महादेवं जगाम सुरसन्निधौ ॥ ३५ ॥ तदाप्रभृति
तत्तीर्थं स्कन्दतीर्थमिति श्रुतम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं मर्त्यानां भुवि दुर्ल्लभम् ॥ ३६ ॥ तत्र तीर्थे तु यो राजन्भक्त्या स्नात्वाऽर्चयेच्छिवम् ॥
गंधमाल्याभिषेकैश्च याज्ञिकं स लभेत्फलम् ॥ ३७ ॥ स्कन्दतीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्पितृदेवताः ॥ तिलमिश्रेण तोयेन तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
॥ ३८ ॥ पिंडदानेन चैकेन विधियुक्तेन भारत ॥ द्वादशाब्दानि तुष्यंति पितरो नाऽत्र संशयः ॥ ३९ ॥ तत्र तीर्थे तु राजेंद्र शुभं वा यदि वा
शुभम् ॥ इह लोके परे चैव तत्सर्वं जायतेऽक्षयम् ॥ ४० ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्प्राणत्यागं करिष्यति ॥ शास्त्रयुक्तेन विधिना स गच्छेच्छिव
मंदिरम् ॥ ४१ ॥ कल्पमेकं वसित्वा तु देवगंधर्वपूजितः ॥ अत्र भारतवर्षे तु जायते विमले कुले ॥ ४२ ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञः सर्वव्याधिविवर्जितः ॥
जीवेद्वर्षशतं साग्रं पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ ४३ ॥ इदं ते कथितं राजन्स्कंदतीर्थस्य संभवम् ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥
सर्वपापहरं पुण्यं देवदेवेन भाषितम् ॥ ४४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे स्कंदतीर्थ
माहात्म्यवर्णनंनामैकादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थमांगिरसस्य तु ॥ उत्तरे
नर्मदाकूले सर्वपापविनाशनम् ॥ १ पुरासीदंगिरानाम ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ पुत्रहेतोर्युगस्याऽदौ चचार विपुलं तपः ॥ २ ॥ नित्यं त्रिषवणस्नायी
जपन्देवं सनातनम् ॥ पूजयंश्च महादेवं कृच्छ्रचांद्रायणादिभिः ॥ ३ ॥ द्वादशाब्दे ततः पूर्णे तुतोष परमेश्वरः ॥ वरेण च्छंदयामास द्विजमां

गिरसं वरम् ॥ ४ ॥ वव्रे स तु महादेवं पुत्रं पुत्रवतां वरम् ॥ वेदविद्याव्रतस्नातं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥५॥ देवानां मंत्रिणं राजन्सर्वलोकेषु पूजितम् ॥ ब्रह्मलक्ष्म्याः सदावासमक्षयं चाव्ययं सुतम् ॥ ६ ॥ तथाभिलषितः पुत्रः सर्वविद्याविशारदः ॥ भविष्यति न संदेहश्चैवमुक्त्वा ययौ हरः ॥७॥ वरैरंगिरसश्चाऽपि बृहस्पतिरजायत ॥ यथाभिलषितः पुत्रो वेदवेदांगपारगः ॥ ८ ॥ जाते पुत्रेंगिरास्तत्र स्थापयामास शंकरम् ॥ हृष्टतुष्टमना भूत्वा जगामोत्तरपर्वतम् ॥ ९ ॥ तत्र चांगिरसे तीर्थे यः स्नात्वा पूजयेच्छिवम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १० ॥ अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमाप्नुयात् ॥ इच्छते यश्च यं कामं स तं लभति मानवः ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डेऽङ्गिरसतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र कोटितीर्थमनुत्तमम् ॥ ऋषिकोटिर्गता तत्र परां सिद्धिमुपागता ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा भोजयेद्ब्राह्मणाञ्छुचिः ॥ एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्पितृदेवताः ॥ पूजिते तु महादेवे वाजपेयफलं लभेत् ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं परमशोभनम् ॥ अयोनिजं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥ अयोनिजे नरः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ पितृदेवार्चनं कृत्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु विधिना प्राणत्यागं करोति यः ॥ स कदाचिन्महाराज योनिद्वारं न पश्यति ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखंडे अयोनिसम्भवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज तीर्थमांगारकं परम् ॥ रूपदं सर्वलोकानां विश्रुतं नर्मदातटे ॥ १ ॥ अंगारकेण राजेंद्र पुरा तप्तं तपः किल ॥ अर्बुदं च निखर्वं च प्रयुतं वर्षसंख्यया ॥ २ ॥ ततस्तुष्टो महादेवः परया कृपया नृप ॥ प्रत्यक्षदर्शी भगवानुवाच क्षितिनन्दनम् ॥३॥ वरदोऽस्मि महाभाग दुर्लभं त्रिदशैरपि ॥ वरं दास्याम्यहं वत्स ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ॥ ४ ॥ ॥ अंगारक उवाच ॥ ॥ तव प्रसादाद्देवेश सर्वलोकमहेश्वर ॥ ग्रहमध्यगतो नित्यं विचरामि नभस्तले ॥ ५ ॥ यावद्धराधरो लोके यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ नद्यो नदाः समुद्राश्च

---

१ धराधरः--मेरुः । धरावरः—इ० पा० ।

वरो मे चाऽक्षयो भवेत् ॥ ६ ॥ एवमस्त्विति देवेशो दत्त्वा वरमनुत्तमम् ॥ जगामाकाशमाविश्य वन्द्यमानः सुरासुरैः ॥ ७ ॥ भूमिपुत्रस्तत
स्तस्मिन्स्थापयामास शंकरम् ॥ गतः सुरालये लोके ग्रहभावे निवेशितः ॥ ८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ हुतहोमो जितक्रोधः
सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ९ ॥ चतुर्थ्यंगारके यस्तु स्नात्वा चाभ्यर्चयेद्ग्रहम् ॥ अंगारकं विधानेन सप्तजन्मानि भारत ॥ १० ॥ दशयोजन
विस्तीर्णे मंडले रूपवान्भवेत् ॥ तत्रैव तु मृतो जंतुः कामतोऽकामतोऽपि वा ॥ रुद्रस्याऽनुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे अंगारकतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चदशोत्तरशततमोऽध्यायः॥ ११५ ॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पांडुतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापविनाशनम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ १ ॥
तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा दापयेत्कांचनं शुचिः ॥ भ्रूणहत्यादिपापानि नश्यंते नाऽत्र संशयः ॥ २ ॥ पिंडोदकप्रदानेन वाजपेयफलं लभेत् ॥ पितरः
पितामहाश्च नृत्यंते च प्रहर्षिताः ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे पांडुतीर्थ
माहात्म्यवर्णनंनाम षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र पुण्यं तीर्थं त्रिलोचनम् ॥ तत्र
तिष्ठति देवेशः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा भक्त्यार्चयति शंकरम् ॥ रुद्रस्य भवनं याति मृतो नास्त्यत्र संशयः ॥ २ ॥
कल्पक्षये ततः पूर्णे क्रीडित्वा च इहागतः ॥ आवियोगेन तिष्ठत पूज्यमानः शतं समाः ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे त्रिलोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं परमशोभनम् ॥ इन्द्रतीर्थेतिविख्यातं नर्मदादक्षिणे तटे ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ नर्मदा
दक्षिणे कूले इन्द्रतीर्थं कथं भवेत् ॥ श्रोतुमिच्छामि विप्रेंद्र ह्यादिमध्यांतविस्तरैः ॥ २ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं धर्मपुत्रस्य धीमतः ॥ कथयामास
तद्वृत्तमितिहासं पुरातनम् ॥ ३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ विश्वासयित्वा सुचिरं धर्मशत्रुं महाबलम् ॥ वृत्रं जित्वाऽथ हत्वा तु गच्छमानं
शचीपतिम् ॥ ४ ॥ निष्क्राममाणं मार्गेण ब्रह्महत्यादुरासदा ॥ अहोरात्रमविश्रांता जगाम भुवनत्रयम् ॥ ५ ॥ यतोयतो ब्रह्महणं याति यानेन
शोभनम् ॥ दिशो भागं सुरैः सार्द्धं ततो हत्या न मुञ्चति ॥ ६ ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वंगनागमः ॥ पातकानां गतिर्दृष्टा न तु विश्वासघाति
नाम् ॥ ७ ॥ पापकर्मसुखं दृष्ट्वा स्नानदानैर्विशुध्यति ॥ नारी वा पुरुषो वाऽपि नैव विश्वासघातिनः ॥८॥ एवमादीनि चाऽन्यानि श्रुत्वा वाक्यानि

देवराट् ॥ वचनं तद्विधैरुक्तं विषादमगमत्परम् ॥९॥ त्यक्त्वा राज्यं सुरैः सार्धं जगाम तप उत्तमम् ॥ पुत्रदारगृहं राज्यं वसूनि विविधानि च ॥१०॥ फलान्येतानि धर्मस्य शोभयन्ति जनेश्वरम् ॥ फलं धर्मस्य भुंजेति सुहृत्स्वजनबांधवाः ॥ ११ ॥ पश्यतां सर्वमेतेषां पापमेकेन भुज्यते ॥ परं हि सुखमुत्सृज्य कर्शयन्वै कलेवरम् ॥ १२ ॥ देवराजो जगामासौतीर्थान्यायतनानि च ॥ गंगातीर्थेषु सर्वेषु यामुनेषु तथैव च ॥ १३ ॥ सारस्वतेषु सर्वेषु सामुद्रेषु पृथक्पृथक् ॥ नदीषु देवखातेषु तडागेषु सरःसु च ॥ १४ ॥ पापं न मुञ्चते सर्वं पश्चाद्देवसमागमे ॥ रेवाप्रभवतीर्थेषु कूलयोरुभयोरपि ॥ १५ ॥ पूजयन्वै महादेवं स्कंदतीर्थं समासदत् ॥ तत्र स्थित्वोपवासैश्च कृच्छ्रचांद्रायणादिभिः ॥ १६ ॥ कर्शयन्वै स्वकं देहं न लेभे शर्म वै क्वचित् ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थंडिलेशयः ॥ १७ ॥ आर्द्रवासास्तु हेमंते चचार विपुलं तपः ॥ एवं तु तपतस्तस्य इंद्रस्य विदितात्मनः ॥ १८ ॥ वत्सराणां सहस्राणि गतानि दश भारत ॥ ततस्त्वेकादशे प्राप्ते वर्षे तु नृपसत्तम ॥ १९ ॥ सहसा भगवान्देवस्तुतोष परमेश्वरः ॥ तथा ब्रह्मर्षयः सिद्धा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ २० ॥ तत्राऽऽजग्मुः सुराः सर्वे यत्र देवः शतक्रतुः ॥ दृष्ट्वा समागतान्देवानृषींश्चैव महामतिः ॥ २१ ॥ उवाच प्रणतो भूत्वा सर्वदेवपुरोहितः ॥ विदितं सर्वमेतेषां यथा वृत्रवधः कृतः ॥ २२ ॥ युष्माकं चाऽऽज्ञया पूर्वं ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ तथाप्येवं ब्रह्महणं मत्त्वा पापस्य कारिणम् ॥ २३ ॥ भ्रमंतं सर्वतीर्थेषु ब्रह्महत्या न मुंचति ॥ न नंदति जगत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ २४ ॥ यथा विहीनचंद्रार्कं तथा राज्यमनायकम् ॥ तस्मात्सर्वे सुरश्रेष्ठा विज्ञाप्यं मम संप्रति ॥ २५ ॥ कुर्वंतु शक्रं निर्दोषं तथा सर्वे महर्षयः ॥ बृहस्पतिमुखोद्गीर्णं श्रुत्वा तद्वचनं शुभम् ॥ २६ ॥ ततः प्रोवाच भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ एतत्पापं महाघोरं ब्रह्महत्यासमुद्भवम् ॥ ॥ २७ ॥ दैवतेभ्योऽथ भूतेभ्यश्चतुर्भागं क्षिपाम्यहम् ॥ एवं मुक्त्वा क्षिपच्चैनो जलोपरि महामतिः ॥ २८ ॥ अवगाह्य ततः पेया आपो वै नान्यथा बुधैः ॥ धरायामक्षिपद्भागं द्वितीयं पद्मसंभवः ॥ २९ ॥ अभक्ष्या तेन संजाता सदाकालं वसुंधरा ॥ तदार्धमर्द्धं नारीणां द्वितीयेऽह्नि युधिष्ठिर ॥ ॥ ३० ॥ निक्षिप्य भगवान्देवः पुनरन्यज्जगाद ह ॥ असंग्राह्या त्वसंग्राह्या तेन जाता रजस्वला ॥ ३१ ॥ चतुर्दिनानि सा प्राज्ञैः पापस्य महतो महात्[1] ॥ चतुर्थं तु ततो भागं विभज्य परमेश्वरः ॥ ३२ ॥ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यैः शूद्रसेवाकरे द्विजे ॥ ततोऽभिनंदयामासुः सर्वे देवा महर्षयः ॥ ॥ ३३ ॥ देवेंद्रं वाग्भिरिष्टाभिर्नर्मदाजलसंस्थितम् ॥ वरेण च्छन्दयामास ततस्तुष्टो महेश्वरः ॥ ३४ ॥ वरं दास्यामि देवेश वरं वृणु यथेप्सि

---

[1] महात्–माहात्म्यात्–इत्यर्थः ।

तम् ॥ ३५ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम ॥ अत्र संस्थापयिष्यामि सदा सन्निहितो भव ॥ ३६ ॥ एवमस्त्विति चोक्त्वा तं ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ जग्मुराकाशमाविश्य स्तूयमाना महर्षिभिः ॥ ३७ ॥ गतेषु देवदेवेषु देवराजः शतक्रतुः ॥ स्थापयित्वा महादेवं जगाम त्रिदशालयम् ॥ ३८ ॥ इंद्रतीर्थे तु यः स्नात्वा तर्प्पयेत्पितृदेवताः ॥ महापातकयुक्तोऽपि मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ३९ ॥ इंद्रतीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ सोऽश्वमेधस्य यज्ञस्य पुष्कलं फलमश्नुते ॥ ४० ॥ एतत्ते कथितं सर्वं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ श्रुतमात्रेण येनैव मुच्यंते पातकैर्नराः ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे इंद्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामा द्वादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र कह्लोडीतीर्थमुत्तमम् ॥ रेवायाश्चोत्तरे कूले सर्वपापविनाशनम् ॥ १ ॥ हितार्थं सर्वभूतानामृषिभिः स्थापितं पुरा ॥ तपसा तु समुद्धृत्य नर्मदायां महांभसि ॥ २ ॥ स्नात्वा तु कपिलातीर्थे कपिलां यः प्रयच्छति ॥ श्रुत्वा चाऽऽख्यानकं दिव्यं ब्राह्मणाञ्छृणु यत्फलम् ॥ ३ ॥ सर्वेषामेव दानानां कपिलादानमुत्तमम् ॥ ब्राह्मणान्वेषितं पूर्वमृषिदेवसमागमे ॥ ४ ॥ सद्यः प्रसूतां कपिलां शोभनां यः प्रयच्छति ॥ सोपवासो जितक्रोधस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५ ॥ ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ॥ दत्ता चैव महाबाहो पृथिवी नात्र संशयः ॥ ६ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मणा यत्पुरा कृतम् ॥ नश्यते कपिलां दत्त्वा सप्तजन्मार्जितं नृप ॥ ७ ॥ भूमिदानं धनं धान्यं हस्त्यश्वकनकादिकम् ॥ कपिलादानस्यैकस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ ८ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा कपिलां यः प्रयच्छति ॥ मृतो विष्णुपुरं याति गीयमायोऽप्सरोगणैः ॥ ९ ॥ यावंति तस्या रोमाणि सवत्सायास्तु भारत ॥ तावद्वर्षसहस्राणि स स्वर्गे क्रीडते चिरम् ॥ १० ॥ ततोऽवकीर्णकालेन त्विह मानुष्यतां गतः ॥ धनधान्यसमोपेतो जायते विपुले कुले ॥ ११ ॥ वेदविद्याव्रतस्नातः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ व्याधिशोकविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ १२ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं कल्होडीतीर्थमुत्तमम् ॥ यत्कृत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ १३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे कह्लोडीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥११९॥ ॥छ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि कम्बुकेश्वरमुत्तमम्॥ हिरण्यकशिपुर्दैत्यो दानवो बलदर्पितः॥१॥अवध्यः सर्वलोकानां त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ तस्य पुत्रो महातेजाः प्रह्लादो नाम नामतः ॥२॥ विष्णुप्रसादाद्भक्त्या

---

१ कापिलादानमुत्तमम् ।

च तस्य राज्ये प्रतिष्ठितः ॥ विरोचनस्तस्य सुतस्तस्याऽपि बलिरेव च ॥ ३ ॥ बलिपुत्रोऽभवद्बाणस्तस्मादपि च शंबरः ॥ शंबरस्याऽन्वये
जातः कंबुर्नाम महासुरः ॥ ४ ॥ ज्ञात्वा विष्णुभयं घोरं महद्भयमुपस्थितम् ॥ दानवानां विनाशाय नाऽन्यो हेतुः कदाचन ॥ ५ ॥ स त्यक्त्वा पुत्र
दारांश्च सुहृद्बंधुपरिग्रहान् ॥ चचार मौनमास्थाय तपः कंबुर्महामतिः ॥ ६ ॥ अक्षसूत्रकरो भूत्वा दंडी मुंडी च मेखली ॥ शाकयावकभक्षश्च वल्क
लाजिनसंवृतः ॥ ७ ॥ स्नात्वा नित्यं धृतिपरो नर्मदाजलमाश्रितः ॥ पूजयंस्तु महादेवमर्बुदं वर्षसंख्यया ॥ ८ ॥ ततस्तुतोष भगवान्देवदेवो महे
श्वरः ॥ उवाच दानवं काले मेघगंभीरया गिरा ॥ ९ ॥ भोभोः कंबो महाभाग तुष्टोऽहं तव सुव्रत ॥ इष्टं व्रतानां परमं मौनं सर्वार्थसाधनम् ॥ १० ॥
चरितं च त्वया लोके देवदानवदुश्चरम् ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते यत्ते मनसि रोचते ॥ ११ ॥ ॥ कंबुरुवाच ॥ ॥ यदि प्रसन्नो देवेश यदि देयो
वरो मम ॥ अक्षय्यश्चाव्ययश्चैव स्वेच्छया विचराम्यहम् ॥ १२ ॥ दैत्यदानवसंघानां संयुगेष्वपलायिता ॥ भयं चान्यन्न विद्येत मुक्त्वा देवं गदा
धरम् ॥ १३ ॥ तस्याऽहं संयुगे साध्यो येनोपायेन शंकर ॥ भवामि न सदा कालं तं वदस्व वरं मम ॥ १४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ मम सन्नि
हितो यत्र त्वं भविष्यसि दानव ॥ तत्र विष्णुभयं नास्ति वसात्राविगतज्वरः ॥ १५ ॥ तस्य देवाधिदेवस्य वेदगर्भस्य संयुगे ॥ शंखचक्रधरस्येशा
नाऽहं सर्वे सुरासुराः ॥ १६ ॥ किं पुनर्यो द्विषत्येनं लोकालोकप्रभुं हरिम् ॥ स सुखी वर्त्तते कालं न निमेषं मतं मम ॥ १७ ॥ तस्मात्त्वं परया
भक्त्या सर्वभूतहिते रतः ॥ वसिष्यसि चिरं कालमित्युक्त्वाऽदर्शनं गतः ॥ १८ ॥ गते चाऽदर्शनं देवे तत्र तीर्थे महामतिः ॥ स्थापयामास देवेशं
शिवं शांतमनामयम् ॥ १९ ॥ तस्मिंस्तीर्थे महादेवं स्थापयित्वा [1]दिवं गतः ॥ तदाप्रभृति तत्पार्थ कंबुतीर्थमिति श्रुतम् ॥ विख्यातं सर्वलोकेषु
महापातकनाशनम् ॥ २० ॥ कंबुतीर्थे नरः स्नात्वा विधिनाऽभ्यर्च्य भास्करम् ॥ ऋग्यजुःसाममंत्रैश्च स्तूयमानो नृपोत्तम ॥ २१ ॥ तस्य पुण्यं
समुद्दिष्टं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ तत्सर्वं तु शृणुष्वाऽद्य ममैव गदतो नृप ॥ २२ ॥ ऋग्यजुःसामगीतेषु सांगोपांगेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं सम
वाप्नोति गायत्रीमात्रमंत्रवित् ॥ २३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ पूजयेद्देवमीशानं सोऽग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ २४ ॥ अकामो
वा सकामो वा तत्र तीर्थे कलेवरम् ॥ यस्त्यजेन्नात्र संदेहो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ २५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे कंबुकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥

---

[1] रथोत्तमम्–इ० पा० ।

मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल चंद्रहासमतः परम् ॥ यत्र सिद्धिं परां प्राप्तः सोमराजः सुरोत्तमः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं सिद्धिं परां प्राप्तः सोमनाथो जगत्पतिः ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व ममाऽनघ ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुरा शप्तो मुनींद्रेण दक्षेण किल भारत ॥ असेवनाद्धि दाराणां क्षयरोगी भविष्यसि ॥ ३ ॥ उद्वाहितानां पत्नीनां ये न कुर्व्वंति सेवनम् ॥ या निष्ठा जायते नृणां तां शृणुष्व नराधिप ॥ ४ ॥ ऋतावृतौ हि नारीणां सेवनाज्जायते सुतः ॥ सुतात्स्वर्गश्च मोक्षश्च इत्येवं श्रुतिभाषितम् ॥ ५ ॥ तत्कालोचितधर्मेण वंचितो रौरवे पतेत् ॥ तस्यास्तद्रुधिरं पापः पिबते कालमीप्सितम् ॥ ६ ॥ ततोऽवतीर्णः कालेन यांयां योनिं प्रयास्यति ॥ तस्यांतस्यां स दुष्टात्मा दुर्भगो जायते सदा ॥ ७ ॥ नारीणां तु सदा कामोऽभ्यधिकः परिवर्त्तते ॥ विशेषेण ऋतौ काले पीड्यते कामसायकैः ॥ ८ ॥ परिभूता हि ता भर्त्रा ध्यायंतेऽन्यं पतिं स्त्रियः ॥ ततः पुत्रः समुत्पन्नो ह्यटते कुलमुत्तमम् ॥ ९ ॥ स्वर्गस्थास्तेन पितरः पूर्वजास्ते पितामहाः ॥ पतंति जातमात्रेण कुलटस्तेन चोच्यते ॥ १० ॥ तेन कर्मविपाकेन क्षयरोग्यभवच्छशी ॥ त्यक्त्वा लोकं सुरेंद्राणां मर्त्यलोकमुपागतः ॥ ११ ॥ ततस्तीर्थान्यनेकानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ भ्रमन्वै नर्मदां प्राप्तः सर्वपापप्रणाशनीम् ॥ १२ ॥ उपवासं च दानानि व्रतानि नियमांस्तथा ॥ चचार द्वादशाब्दानि ततो मुक्तः स किल्बिषैः ॥ १३ ॥ स्नापयित्वा महादेवं सर्वपातकनाशनम् ॥ जगाम प्रभया पूर्णः स च लोकमनुत्तमम् ॥ १४ ॥ येनैव स्थापितो देवः पूज्यते वर्षसंख्यया ॥ तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके स पूज्यते ॥ १५ ॥ तेन देवान्विधानोक्तान्स्थापयंति नरा भुवि ॥ अक्षयं चाव्ययं यस्मात्कालं भुंजंति मानवाः ॥ १६ ॥ सोमतीर्थे नरः स्नात्वा पूजयेद्देवमीश्वरम् ॥ स भ्राजते नरो लोके सोमवत्प्रियदर्शनः ॥ १७ ॥ चंद्रहासे तु यो गत्वा ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥ स्नानं समाचरेद्भक्त्या मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ १८ ॥ तत्र स्नानं च दानं च चंद्रहासे शुभाऽशुभम् ॥ कृतं नृपवरश्रेष्ठ सर्वं भवति चाक्षयम् ॥१९॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां जन्म सुर्जीवितम् ॥ चन्द्रहासे तु ये स्नात्वा पश्यंति ग्रहणं नराः ॥ २० ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुराकृतम् ॥ स्नानमात्रेण राजेंद्र तत्र तीर्थे प्रणश्यति ॥ २१ ॥ बहवस्तं न जानंति महामोहसमन्विताः ॥ देहस्थमिव सर्वेषां परमानंदरूपिणम् ॥ २२ ॥ पश्चिमे सागरे गत्वा सोमतीर्थे तु यत्फलम् ॥ तत्समग्रमवाप्नोति चन्द्रहासे न संशयः ॥ २३ ॥ संक्रांतौ च व्यतीपाते अयने विषुवे तथा ॥ चन्द्रहासे नरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २४ ॥ ते मूढास्ते दुराचारास्तेषां जन्म निरर्थकम् ॥ चंद्रहासं न जानंति ये रेवायां व्यवस्थितम् ॥ २५ ॥ चंद्रहासे तु यः कश्चित्सं

न्यासं कुरुते द्विजः ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य सोमलोकान्न संशयः ॥ २६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे सोमतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो
गच्छेन्महीपाल कोहनस्वेति विश्रुतम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं तीर्थं मृत्युविनाशनम् ॥ १ ॥ पुरा तत्र द्विजः कश्चिद्वेदवेदांगपारगः ॥ पत्नीपुत्रसुहृद्वर्गैः
स्वकर्मनिरतोऽवसत् ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ ब्राह्मणस्य तु यत्कर्म उत्पत्तिः क्षत्रियस्य तु ॥ वैश्यस्याऽपि च शूद्रस्य तत्सर्वं कथयस्व
मे ॥ ३ ॥ धर्मस्याऽर्थस्य कामस्य मोक्षस्य च परं विधिम् ॥ निखिलं ज्ञातुमिच्छामि नान्यो वेत्ता मतिर्मम ॥ ४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥
उत्पत्तिकारणं ब्रह्मा देवदेवः प्रकीर्त्तितः ॥ प्रथमं सर्वभूतानां चराचरजगद्गुरुः ॥ ५ ॥ द्विजातयो मुखाज्जाताः क्षत्रिया बाहुयंत्रतः ॥ ऊरुप्रदेशाद्वै
श्यास्तु शूद्राः पादेष्वथाऽभवन् ॥ ६ ॥ ततस्त्वन्ये पृथग्वर्णाः पृथग्धर्मान्समाचरन् ॥ पर्यायेण समुत्पन्ना ह्यनुलोमविलोमतः ॥ ७ ॥ तेषां धर्मं
प्रवक्ष्यामि श्रुतिस्मृत्यर्थचोदितम् ॥ येन सम्यक्कृतेनैव सर्वे यांति परां गतिम् ॥ ८ ॥ गतिर्ध्यानं विना भक्तैर्ब्राह्मणैः प्राप्यते नृप ॥ अध्याप
यन्यतो वेदान्वेदं वाऽपि यथाविधि ॥ ९ ॥ कुलजां रूपसंपन्नां सर्वलक्षणलक्षिताम् ॥ उद्वाहयेत्ततः पत्नीं गुरुणाऽनुमते तदा ॥ १० ॥ ततः स्मार्त्तं
विवाहाग्निं श्रौतं वा पूजयेत्क्रमात् ॥ प्रतिग्रहधनो भूत्वा दंभलोभविवर्जितः ॥ ११ ॥ पंचयज्ञविधानानि कारयेद्वै यथाविधि ॥ वनं गच्छेत्ततः
पश्चाद्द्वितीयाश्रमसेवनात ॥१२॥ पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य सर्वसंगविवर्जितः ॥ इष्टाँल्लोकानवाप्नोति न चेह जायते पुनः ॥ १३ ॥ क्षत्रियस्तु स्थितो
राज्ये पालयित्वा वसुन्धराम् ॥ शश्वद्धर्ममनाश्चैव प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ १४ ॥ वैश्यधर्मो न संदेहः कृषिगोरक्षणे रतः ॥ सत्यशौचसमो
पेतो गच्छते स्वर्गमुत्तमम् ॥ १५ ॥ न शूद्रस्य पृथग्धर्मो विहितः परमेष्ठिना ॥ न मन्त्रो न च संस्कारो न विद्यापरिसेवनम् ॥ १६ ॥ न शब्द
विद्यासमयो देवताभ्यर्चनानि च ॥ यथा जातेन सततं वर्त्तितव्यमहर्निशम् ॥ १७ ॥ स धर्मः सर्ववर्णानां पुरा सृष्टः स्वयंभुवा ॥ मन्त्रसंस्कारसंप
न्नास्त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ १८ ॥ तेषां मतमनादृत्य यदि वर्त्तेत कामतः ॥ स मृतो जायते श्वा वै गतिरूर्ध्वा न विद्यते ॥ १९ ॥ न तेषां प्रेषणं
नित्यं तेषां मतमनुस्मरन् ॥ यशोभागी स्वधर्मस्थः स्वर्गभागी स जायते ॥ २० ॥ एवं गुणगणाकीर्णोऽवसद्विप्रः स भारत ॥ हनस्वेतिहन
स्वेति शृणोति वाक्यमीदृशम् ॥ २१ ॥ ततो निरीक्षते चोर्ध्वमधश्चैव दिशो दश ॥ वेपमानः स भीतश्च प्रस्खलंश्च पदेपदे ॥ २२ ॥ शृंखलायुध
हस्तैश्च पाशैश्चैव सुदारुणैः ॥ वेष्टितं महिषारूढं नरं पश्यति सन्मुखम् ॥ २३ ॥ कृष्णांजनचयप्रख्यं कृष्णांबरविभूषितम् ॥ रक्ताक्षमायतभुजं

सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ २४ ॥ दृष्ट्वा तं तु समायांतं निरीक्ष्यात्मानमात्मना ॥ जपञ्जाप्यं च परमं शतरुद्रीयसंस्तवम् ॥ २५ ॥ ततः प्रोवाच
भगवान्यमः संयमनो महान् ॥ शृणु वाक्यमतो ब्रह्मन्यमोऽहं सर्वजन्तुषु ॥ २६ ॥ संहरस्व महाभाग रुद्रजाप्यं सुदुर्भिदम् ॥ येनाहं काल
पाशैस्त्वां संयमामि गतव्यथः ॥ २७ ॥ तच्छ्रुत्वा निष्ठुरं बाक्यं यमस्य मुखनिर्गतम् ॥ महाभयसमोपेतो ब्राह्मणः प्रपलायितः ॥ २८ ॥
तस्य मार्गे गताः सर्वे यमेन सह किंकराः ॥ तिष्ठतिष्ठेति तं विप्रमूचुस्ते सोऽप्यधावत ॥ २९ ॥ त्वरमाणः परिश्रांतो हा हतोऽहं दुरात्मभिः ॥
रक्षरक्ष महादेव शरणागतवत्सल ॥ ३० ॥ एवमुक्त्वाऽपतद्भूमौ लिंगमालिंग्य भारत ॥ गतसत्त्वः स विप्रेंद्रः समाश्रित्य सुरेश्वरम् ॥ ३१ ॥
तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ देवदेवो महेश्वरः ॥ को हनिष्यति माभैस्त्वं हुंकारमकरोत्तदा ॥ ३२ ॥ तेन ते किंकराः सर्वे यमेन सह भारत ॥ हुं
कारेण गताः सर्वे मेघा वातहता यथा ॥ ३३ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं कोहनस्वेति विश्रुतम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वतीर्थेष्वनुत्तमम् ॥ ३४ ॥ तत्र
तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ३५ ॥ तत्र तीर्थे तु राजेंद्र प्राणत्यागं करोति यः ॥ न
पश्यति यमं देवमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ३६ ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्याज्जले वा नृपसत्तम ॥ अग्निलोके वसेत्तावद्यावत्कल्पशतत्रयम् ॥ ३७ ॥
एवं वरुणलोकेऽपि वसित्वा कालमीप्सितम् ॥ इह लोकमनुप्राप्तो महाधनपतिर्भवेत् ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे कोहनतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वाविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र कर्मदीतीर्थमुत्तमम् ॥ यत्र तिष्ठति विघ्नेशो गणनाथो महाबलः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा
चतुर्थ्यां वा ह्युपोषितः ॥ विघ्नं न विद्यते तस्य सप्तजन्मनि भारत ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे हि यत्किंचिद्दीयते नृपसत्तम ॥ तदक्षयफलं सर्वं जायते नाऽत्र
संशयः ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कर्मदेश्वरतीर्थमाहत्म्यवर्णनंनाम त्रयो
विंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल नर्मदेश्वरमुत्तमम् ॥ तत्र तीर्थे
नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ १ ॥ अग्निप्रवेशश्च जलेऽथवा मृत्युरनाशके ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य यथा मे शंकरोऽब्रवीत् ॥ २ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे नर्मदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुर्विंशत्युत्तरशत
तमोऽध्यायः॥ १२४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल रवितीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र देवः सहस्रांशुस्तपस्तप्त्वा

दिवं गतः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं देवो जगद्धाता सर्वदेवनमस्कृतः ॥ तपस्तपति देवेशस्तापसो भास्करो रविः ॥२॥ आराध्यःसर्वभूतानां सर्वदेवैश्च पूजितः ॥ प्रत्यक्षो दृश्यते लोके सृष्टिसंहारकारकः ॥३॥ आदित्यत्वं कथं प्राप्तः कथंः भास्कर उच्यते ॥ सर्वमेतत्समासेन कथयस्व ममाऽनघ ॥ ४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ महाप्रश्नो महाराज यस्त्वया परिपृच्छितः ॥ तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि नमस्कृत्य स्वयंभुवम् ॥ ५ ॥ आसीदिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् ॥ अप्रतर्क्यमविज्ञेयं प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥ ६ ॥ ततस्तेजश्च दिव्यं च तप्तपिंडमनुत्तमम् ॥ आकाशात्तु यथैवोल्कासृष्टिहेतोरधोमुखी ॥७॥ तत्तेजसोंऽतः पुरुषः संजातः सर्वभूषितः ॥ स शिवोऽपाणिपादश्च येन सर्वमिदं ततम्॥ ८ ॥ तस्योत्पन्नस्य भूतस्य तेजोरूपस्य भारत ॥ पश्चात्प्रजापतिर्भूयः कालः कालांतरेण वै ॥ ९ ॥ अग्निर्जातः स भूतानां मनुष्यासुररक्षसाम ॥ सर्वदेवाधिदेवश्च आदित्यस्तेन चोच्यते ॥१०॥ आदौ तस्य नमस्कारोन्येषां च तदनंतरम् ॥ क्रियते दैवतैः सर्वैस्तेन सर्वैर्महर्षिभिः ॥११॥ तिस्रः संध्यास्त्रयो देवाः सांन्निध्याः सूर्यमण्डले ॥ नमस्कृतेन सूर्येण सर्वे देवा नमस्कृताः ॥ १२ ॥ न दिवा न भवेद्रात्रिः षण्मासा दक्षिणायनम् ॥ अयनं चोत्तरं चाऽपि भास्करेण विना नृप ॥ १३ ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्च्चनम् ॥ न वर्त्तते विना सूर्यं तेन पूज्यतमो रविः ॥ १४ ॥ शब्दगाः श्रुतिमुख्याश्च ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ प्रत्यक्षो भगवान्देवो दृश्यते लोकपावनः ॥ १५ ॥ उत्पत्तिः प्रलयस्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥ हेतुरेको जगन्नाथो नाऽन्यो विद्येत भास्करात् ॥ १६ ॥ एवमात्मभवं कृत्वा जगत्स्थावरजंगमम् ॥ लोकानां तु हितार्थाय स्थापयेद्धर्मपद्धतिम् ॥ १७ ॥ नर्मदातटमाश्रित्य स्थापयित्वाऽत्मनस्तनुम् ॥ सहस्रांशुं निधिं धाम्नां जगामाऽऽकाशमव्ययम् ॥ १८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ सहस्रकिरणं देवं नाममन्त्रविधानतः ॥ १९ ॥ तेन तप्तं हुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ॥ तेन सम्यग्विधानेन संप्राप्तं परमं पदम् ॥ २० ॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ स्नात्वा ये नर्मदातोये देवं पश्यंति भास्करम् ॥ २१ ॥ तथा देवस्य राजेंद्र ये कुर्वंति प्रदक्षिणम् ॥ अनन्यभक्त्या सततं त्रिरंक्षरसमन्विताः ॥ २२ ॥ तेन पूतशरीरास्ते मंत्रेण गतपातकाः ॥ यत्पुण्यं च भवेत्तेषां तदिहैकमनाः शृणु ॥ २३ ॥ ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ॥ प्रदक्षिणीकृता सर्वा पृथिवी नाऽत्र संशयः ॥ २४ ॥ मंत्रमूलमिदं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ तेन मंत्रविहीनं तु कार्यं लोके न सिद्ध्यति ॥ २५ ॥ यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ॥ कार्यार्थं नैव सिद्ध्येत तथा कर्म ह्यमंत्रकम् ॥ २६ ॥ यथा

---

१ सान्निध्याः—कृतसंनिधाना—इत्यर्थः । ३ त्रिः–त्रिवारम्—अक्षरसमन्विताः—मन्त्रजपकर्तारः—इत्यर्थः ।

भस्महुतं पार्थ यथा तोयविवर्जितम् ॥ निष्फलं जायते दानं तथा मंत्रविवर्जितम् ॥ २७ ॥ काष्ठपाषाणलोष्टेषु मृन्मयेषु विशेषतः ॥ मंत्रेण लोके पूजां तु कुर्वन्ति न ह्यमंत्रतः ॥ २८ ॥ द्वादशाब्दान्नमस्काराद्भक्त्या यल्लभते फलम् ॥ मंत्रयुक्तनमस्कारात्सकृत्तल्लभते फलम् ॥ २९ ॥ संक्रांतौ च व्यतीपाते अयने विषुवे तथा ॥ नर्मदाया जले स्नात्वा यस्तु पूजयते रविम् ॥ ३० ॥ द्वादशाब्देन यत्पापमज्ञानज्ञानसंचितम् ॥ तत्क्षणान्नश्यते सर्वं वह्निना तु तुषं यथा ॥ ३१ ॥ चन्द्रसूर्यग्रहे स्नात्वा सोपवासो जितेंद्रियः ॥ तत्रादित्यमुखं दृष्ट्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ॥ ३२ ॥ माघमासे तु संप्राप्ते सप्तम्यां नृपसत्तम ॥ सोपवासो जितक्रोध उषित्वा सूर्यमंदिरे ॥ ३३ ॥ प्रातः स्नात्वा विधानेन दद्यात्यर्घं दिवाकरे ॥ विधिना मंत्रयुक्तेन स लभेत्पुण्यमुत्तमम् ॥ ३४ ॥ पितृदेवमनुष्याणां कृत्वा ह्युदकतर्पणम् ॥ मंदिरे देवदेवस्य ततः पूजां समाचरेत् ॥ ३५ ॥ गंधैः पुष्पैस्तथा धूपैर्दीपनैवेद्यशोभनैः ॥ पूजयित्वा जगन्नाथं ततो मंत्रमुदीरयेत् ॥ ३६ ॥ विष्णुः शक्रो यमो धाता मित्रोऽथ वरुणस्तथा ॥ विवस्वान्सविता पूषा चंडांशुर्भर्ग एव च ॥ ३७ ॥ इति द्वादशनामानि जपन्कृत्वा प्रदक्षिणाम् ॥ यत्फलं लभते पार्थ तदिहैकमनाः शृणु ॥ ३८ ॥ दरिद्रो व्याधितो मूको बधिरो जड एव च ॥ न भवेत्सप्त जन्मानि इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ३९ ॥ एवं ज्ञात्वा विधानेन जपन्मंत्रं विचक्षणः ॥ आराधयेद्रविं भक्त्या य इच्छेत्पुण्यमुत्तमम् ॥ ४० ॥ मंत्रहीनां तु यः कुर्याद्भक्तिं देवस्य भारत ॥ स विडंबति चात्मानं पशुकीटपतंगवत् ॥ ४१ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्त्यजते देहमुत्तमम् ॥ स गतस्तत्र देवैस्तु पूज्यमानो महर्षिभिः ॥४२॥ स्वेच्छया सुचिरं कालमिह लोके नृपो भवेत् ॥ ४३ ॥ पुत्रपौत्रसमायुक्तो हस्त्यश्वरथसंकुलः ॥ दासीदासशतोपेतो जायते विपुले कुले ॥ ४४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे रवितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र परं तीर्थमयोनिजम् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र न पश्येद्योनिसंकटम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयेद्देवमीश्वरम् ॥ अयोनिजो महादेव यथा त्वं परमेश्वर ॥ २ ॥ तथा मोचय मां देव संभवाद्योनिसंकटात् ॥ गंधपुष्पादिधूपैश्च स मुच्येत्सर्वपातकैः ॥ ३ ॥ तस्य देवस्य यो भक्त्या कुरुते लिंगपूरणम् ॥ स वसेद्देवदेवस्य यावत्सिक्थस्य संख्यया ॥ ४ ॥ अयोनिजे महादेवं स्नापयेद्दध

---

१ मूर्खः—इ० पा० । २ दध्योदनेन—इति सांप्रदायिकाचारस्मरणात् ।

वारिणा ॥ मधुक्षीरेण दध्ना वा स लभेद्विपुलां श्रियम् ॥ ५ ॥ अष्टम्यां च सिते पक्षे असितां वा चतुर्दशीम् ॥ पूजयित्वा महादेवं प्रीणयेद्गीतवाद्यकैः ॥ ६ ॥ वसेत्स च शिवे लोके ये कुर्वंति मनोहरम्[1] ॥ ते वसंति शिवे लोके यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ७ ॥ तस्य देवस्य भक्त्या तु यः करोति प्रदक्षिणाम् ॥ विज्ञापयंश्च सततं मंत्रेणानेन[2] भारत ॥ ८ ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं पारंपर्येण मानवैः ॥ सकाशाद्देवदेवस्य तच्छृणुष्व समाधिना ॥ ९ ॥ अयोनिजो महादेव यथा त्वं परमेश्वर ॥ तथा मोचय मां शर्व संभवाद्योनिसंकटात् ॥ १० ॥ किं तस्य बहुभिर्मंत्रैः कंठशोषणतत्परैः ॥ येनोंनमः शिवायेति प्रोक्तं देवस्य सन्निधौ ॥ ११ ॥ तेनाऽधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ॥ येनोंनमः शिवायेति मंत्राभ्यासः स्थिरीकृतः ॥ १२ ॥ न तत्फलमवाप्नोति सर्वदेवेषु वै द्विजः ॥ यत्फलं समवाप्नोति षडक्षर उदीरणात् ॥ १३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेच्छिवयोगिनम् ॥ द्विजानामयुतं साग्रं स लभेत्फलमुत्तमम् ॥ १४ ॥ अथवा भक्तियुक्तस्तु तेषां दांते जितेंद्रिये ॥ संस्कृत्य ददते भिक्षां फलं तस्य ततोधिकम् ॥ १५ ॥ यतिहस्ते जलं दद्याद्भिक्षां दत्त्वा पुनर्जलम् ॥ सा भिक्षा मेरुणा तुल्या तज्जलं सागरोपमम् ॥ १६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे अयोनिप्रभवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षड्विंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ छ ॥ ॥

मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र अग्नितीर्थमनुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा तु पक्षादौ मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कन्यां दद्यात्स्वयमलंकृताम् ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं तच्छृणुष्व नरोत्तम ॥ २ ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां शतं शतगुणीकृतम् ॥ प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा यथाशक्त्या ह्यलंकृताम् ॥ ३ ॥ तस्याः पुत्रप्रपौत्राणां या भवेद्रोमसंगतिः ॥ स याति तेन[4] मानेन शिवलोके परां गतिम् ॥ ४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे अग्नितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ छ ॥

॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र भृकुटेश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महाभागो भृगुः परमकोपनः ॥ १ ॥ तेन वर्षशतं साग्रं तपश्चीर्णं पुराऽनघ ॥ पुत्रार्थं वरयामास पुत्रं पुत्रवतां वरः ॥ २ ॥ वरो दत्तो महाभाग देवेनांधकघातिना ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ ३ ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत् ॥ भृकुटेशं तु यः कश्चिद्घृतेन मधुना

---

[1] मनोहरम्--लीलाचरित्राद्युत्सवम्--इत्यर्थोऽनुमानाद्भाति। [2] अनेन--अयोनिज महादेव इत्यादिना वक्ष्यमाणेन--इत्यर्थः। [3] असन्धिरत्रार्षः। [4] तेन मानेन तल्लोमपरिमितवर्षप्रमाणेन--इत्यर्थः।

सह ॥ ४ ॥ पुत्रार्थी स्नापयेद्भक्त्या स लभेत्पुत्रमीप्सितम् ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा दद्याद्विप्राय कांचनम् ॥ ५ ॥ गोदानं वा महीं वाऽपि
तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ६ ॥ ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ॥ दत्ता पृथ्वी न संदेहस्तेन सर्वा नृपोत्तम ॥ ७ ॥ तेन दानेन स स्वर्गे
क्रीडयित्वा यथासुखम् ॥ मर्त्ये भवति राजेंद्रो ब्राह्मणो वा सुपूजितः ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम
आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे भृकुटेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टाविंशत्त्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल ब्रह्मतीर्थमनुत्तमम् ॥ अन्येषां चैव तीर्थानां परात्परतरं महत् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे सुरश्रेष्ठो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥
चतुर्णामपि वर्णानां नर्मदातटमाश्रितः ॥ २ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुराकृतम् ॥ तत्क्षालयति देवेशो दर्शनादेव पातकम् ॥ ३ ॥ श्रुति
स्मृत्युदितान्येव तत्र स्नात्वा द्विजर्षभाः ॥ प्रायश्चित्तानि कुर्वंति तेषां वासस्त्रिविष्टपे ॥ ४ ॥ ये पुनः शास्त्रमुत्सृज्य कामलोभप्रपीडिताः ॥ प्रायश्चित्तं
वदिष्यंति ते वै निरयगामिनः ॥ ५ ॥ स्नात्वाऽदौ पातकी ब्रह्मन्नत्वा तु कीर्त्तयेदघम् ॥ तस्य तन्नश्यते क्षिप्रं तमः सूर्योदये यथा ॥ ६ ॥ तत्र तीर्थे
तु यः स्नात्वा पूजयेत्पितृदेवताः ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य स लभेत्फलमुत्तमम् ॥ ७ ॥ तत्र तीर्थे तु यद्दानं ब्रह्मोद्दिश्य[1] प्रयच्छति ॥ तदक्षयफलं सर्वमित्येवं
शंकरोऽब्रवीत् ॥ ८ ॥ गायत्रीसारमात्रोऽपि तत्र यः क्रियते जपः ॥ ऋग्यजुःसाममहितः स भवेन्नात्र संशयः ॥ ९ ॥ तत्र तीर्थे तु यो
भक्त्या त्यजेद्देहं सुदुस्त्यजम् ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य ब्रह्मलोकान्न संशयः ॥ १० ॥ यावदस्थीनि तिष्ठंति ब्रह्मतीर्थे च देहिनाम् ॥ तावद्वर्षसहस्राणि
देवलोके महीयते ॥ ११ ॥ अवतीर्णस्ततो लोके ब्रह्मज्ञो जायते कुले ॥ उत्तमः सर्ववर्णानां देवानामिव देवता ॥ १२ ॥ विद्यास्थानानि
सर्वाणि वेत्ति वेदांगपारगः ॥ जायते पूजितो लोके राजभिः स न संशयः ॥ १३ ॥ पुत्रपौत्रसमोपेतः सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं
ब्रह्मतीर्थप्रभावतः ॥ १४ ॥ एतत्पुण्यं पापहरं तीर्थं ज्ञानवतां वरम् ॥ ये पश्यंति महात्मानो ह्यमृतत्वं प्रयांति ते ॥ १५ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे ब्रह्मतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥
॥ १२९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले देवतीर्थमनुत्तमम् ॥ तत्र देवैः समागत्य तोषितः परमेश्वरः ॥ १ ॥

---

[1] ब्रह्मोद्दिश्य—ब्रह्मार्पणमस्तु—इत्युक्त्वा—इत्यर्थः ।

तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा कामक्रोधविवर्जितः ॥ स लभेन्नात्र संदेहो गोसहस्रफलं ध्रुवम् ॥ २ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे देवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिंदशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले नागतीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महानागा भये जाते ततो नृप ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ महाभयानां लोकस्य नागानां द्विजसत्तम ॥ कथं जातं भयं तीव्रं येन ते तपसि स्थिताः ॥ २ ॥ भूतं भव्यं भविष्यच्च यत्सुरासुरमानवे ॥ तात ते विदितं सर्वं तेन मे कौतुकं महत् ॥ ३ ॥ मम संतापजं दुःखं दुर्योधनसमुद्भवम् ॥ तव वक्त्रांबुजौघेन प्लावितं निर्वृतिं गतम् ॥ ४ ॥ श्रुत्वा तव मुखोद्गीतां कथां पापप्रणाशनीम् ॥ भूयोभूयः स्मृतिर्जाता श्रवणे मम सुव्रत ॥ ५ ॥ न क्लेशत्वं द्विजे युक्तं न चान्यो जानते फलम् ॥ विद्यादानस्य महतः श्रावितस्य सुतस्य च ॥ ६ ॥ एवं ज्ञात्वा यथान्यायं यः प्रश्नःपृच्छितो मया ॥ कथा तु कथ्यतां विप्र दयां कृत्वा ममोपरि ॥ ७ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ यथायथा त्वं नृप भाषसे च तथा तथा मे सुखमेति भारती ॥ शैथिल्यभावाज्जरयाऽन्वितस्य त्वत्सौहृदं नश्यति नैव तात ॥ ८ ॥ कथयामियथा वृत्तमितिहासं पुरातनम् ॥ कथितं पूर्वतो वृद्धैः पारंपर्येण भारत ॥ ९ ॥ द्वे भार्ये कश्यपस्याऽऽस्तां सर्वलोकेष्वनुत्तमे ॥ गरुत्मंतो वै विनता सर्पाणां कद्रुरेव च ॥ १० ॥ अश्वसंदर्शनात्ताभ्यां कलिरूपं व्यवस्थितम् ॥ प्रभातकाले राजेंद्र भास्कराकारवर्चसम् ॥ ११ ॥ तं दृष्ट्वा विनता रूपमश्वं सर्वत्र पांडुरम् ॥ अथ तां कद्रूमवोचत्सा पश्य पश्य वरानने ॥ १२ ॥ उच्चैःश्रवसः सादृश्यं पश्य सर्वत्र पांडुरम् ॥ धावमानमविश्रांतं जवेन पवनोपमम् ॥ १३ ॥ तं दृष्ट्वा सहसा यांतमीर्ष्याभावेन मोहिता ॥ कृष्णं मत्वा तथाऽजल्पत्तया सह नृपोत्तम ॥ १४ ॥ विनते त्वं मृषा लोके नृशंसे कुलपांसनि ॥ कृष्णं चैनं वद श्वेतं नरकं यास्यसे परम् ॥ १५ ॥ ॥ विनतोवाच ॥ सत्याऽनृते तु वचने पणोऽयं ते ममैव तु ॥ सहस्रं वत्सरान्दासी भवेयं तव वेश्मनि ॥ १६ ॥ तथेति ते प्रतिज्ञाय रात्रौ गत्वा स्वकं गृहम् ॥ परित्यज्य उभे ते तु क्रोधमूर्छितमूर्छिते ॥ १७ ॥ बन्धुगर्वस्य गत्वा तु कथयामास तं पणम् ॥ कद्रूर्विनतया सार्द्धं यद्वृत्तं प्रमदालये ॥ १८ ॥ तच्छ्रुत्वा बांधवाः सर्वे कद्रूपुत्रास्तथैव च ॥ न मन्यंते हितं कार्यं कृतं मात्रा विगर्हितम् ॥ १९ ॥ अकृष्णः कृष्णतामंब कथं गच्छेद्धयोत्तमः ॥

---

१ एतदध्यायकथाभागः पूर्वे-प्रोक्त एव-पुनरत्रोच्यते-पूर्वत्र-वासुकिचरित्रम्-अत्र च सर्वनागचरित्रमस्ति--किंचित्पद्यरचनायां विशेषश्चास्ति कद्रूविनताचरितं तूभयत्र समानम्। २ माता--इति शेषः। ३ अत्रापि--माता--इत्येवाधारः। ४ वदसि चेत्--इत्यध्याहारः।

दासत्वं प्राप्स्यसे त्वं हि पणेनाऽनेन सुव्रते ॥ २० ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ॥ भवेयं न यथादासी तत्कुरुध्वं हि सत्वरम् ॥ विशध्वं रोमकूपेषु
तस्याश्वस्य मतिर्मम ॥ २१ ॥ क्षणमात्रं कृते कार्ये सा दासी च भवेन्मम ॥ ततः स्वस्थोरगाः सर्वे भविष्यथ यथासुखम् ॥ २२ ॥ ॥ सर्पा
ऊचुः ॥ ॥ यथा त्वं जननी देवि पन्नगानां मता भुवि ॥ तथाऽपि सा विशेषेण वंचितव्या न कर्हिचित् ॥ २३ ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ॥ मम
वाक्यमकुर्वाणा ये केचिद्भुवि पन्नगाः ॥ हव्यवाहमुखं सर्वे ते यास्यंत्यविचारिताः ॥ २४ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं घोरं मातृमुखोद्भवम् ॥ केचित्प्र
विष्टा रोमाणि तथाऽन्ये गिरिसंस्थिताः ॥ २५ ॥ केचित्प्रविष्टा जाह्नव्यामन्ये च तपसि स्थिताः ॥ २६ ॥ ततो वर्षसहस्रांते तुतोष परमेश्वरः ॥
महादेवो जगद्धाता ह्युवाच परया गिरा ॥ २७ ॥ भो भोः सर्पा निवर्त्तध्वं तपसोऽस्य महत्फलम् ॥ यमिच्छथ ददाम्यद्य नाऽत्र कार्या विचा
रणा ॥ २८ ॥ ॥ सर्पा ऊचुः ॥ ॥ कद्रूशापभयाद्भीता देवदेव महेश्वर ॥ तव पार्श्वे वसिष्यामो यावदाभूतसंप्लुवम् ॥ २९ ॥ ॥ देवदेव
उवाच ॥ ॥ एकश्चायं महाबाहुर्वासुकिर्भुजगोत्तमः ॥ मम पार्श्वे वसेन्नित्यं सर्वेषां भयरक्षकः ॥ ३० ॥ अन्येषां चैव सर्पाणां भयं नाऽस्ति ममाऽ
ज्ञया ॥ आप्लुत्य नर्मदातोये भुजगास्ते च रक्षिताः ॥ ३१ ॥ नास्ति मृत्युभयं तेषां वसध्वं यत्र चेप्सितम् ॥ कद्रूशापभयं नाऽस्ति ह्येष मे
विस्तरः परः ॥ ३२ ॥ एवं दत्त्वा वरं तेषां देवदेवो महेश्वरः ॥ जगामाऽऽकाशमाविश्य कैलासं धरणीधरम् ॥ ३३ ॥ गते चादर्शनं देवे वासुकिप्र
मुखा नृप ॥ स्थापयित्वा तथा जग्मुर्देवदेवं महेश्वरम् ॥ ३४ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्पंचम्यामर्चयेच्छिवम् ॥ तस्य नागकुलान्यष्टौ न हिंसंति
कदाचन ॥ ३५ ॥ मृतः कालेन महता तत्र तीर्थे नरेश्वर ॥ शिवस्यानुचरो भूत्वा वसते कालमीप्सितम् ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नागेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र उत्तरे नर्मदातटे ॥ सर्वपापहरं तीर्थं वाराहंनाम नामतः ॥ १ ॥ तत्र देवो जगद्धाता वाराहं
रूपमास्थितः ॥ स्थितो लोकहितार्थाय संसारार्णवतारकः ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्धरणीधरम् ॥ गंधमाल्यविशेषैश्च जयशब्दादिमं
गलैः ॥ ३ ॥ उपवासपरो भूत्वा द्वादश्यां नृपसत्तम ॥ वृषलाः पापकर्माणस्तथैवांधपिशाचिनः ॥ ४ ॥ आलापाद्गात्रसंपर्कान्निःश्वासात्सहभोज
नात् ॥ पापं संक्रमते यस्मात्तस्मात्तान्परिवर्जयेत् ॥ ५ ॥ ब्राह्मणान्पूजयेद्भक्त्या यथाशक्त्या यथाविधि ॥ रात्रौ जागरणं कार्यं कथायां तत्र
भारत ॥ ६ ॥ प्रभाते विमले स्नात्वा तत्र तीर्थे जगद्गुरुम् ॥ ये पश्यंति जितक्रोधास्ते मुक्ताः सर्वपातकैः ॥ ७ ॥ यथा तु दृष्ट्वा भुजगाः सुपर्णं

नश्यंति मुक्ता विषमुग्रतेजः ॥ नश्यंति पापानि तथैव शीघ्रं दृष्ट्वा मुखं शूकररूपिणस्तु ॥८॥ नभोगतं नश्यति चांधकारं दृष्ट्वा रविं देववरं तथैव ॥ नश्यंति पापानि सुदुस्तराणि दृष्ट्वा मुखं पार्थ धराधरस्य ॥ ९ ॥ किं तस्य बहुभिर्मंत्रैर्भक्तिर्यस्य जनार्द्दने ॥ नमो नारायणायेति मंत्रः सर्वार्थसाधकः ॥ १० ॥ एकोऽपि कृष्णस्य कृतः प्रणामो दशाश्वमेधावभृथेन तुल्यः ॥ दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्भवाय ॥ ११ ॥ ध्यायमाना महात्मानो रूपं नारायणं हरेः ॥ ये त्यजंति स्वकं देहं तत्र तीर्थे जितेंद्रियाः ॥ १२ ॥ ते गच्छन्त्यमलं स्थानं यत्सुरैरपि दुर्ल्लभम् ॥ क्षराक्षरविनिर्मुक्तं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ १३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे आदिवाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल परं तीर्थचतुष्टयम् ॥ येषां दर्शनमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ १ ॥ कौबेरं वारुणं याम्यं वायव्यं तु ततः परम् ॥ यत्र सिद्धा महाप्राज्ञा लोकपाला महाबलाः ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ किमर्थं लोकपालैश्च तपश्चीर्णं पुराऽनघ ॥ नर्मदातटमाश्रित्य ह्येतन्मे वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अधिष्ठानं समिच्छन्ति ह्यचलं निर्बले सति ॥ संसारे सर्वभूतानां तृणबिन्दुवदस्थिरे ॥ ॥ ४ ॥ कदलीसारनिःसारे मृगतृष्णेव चंचले ॥ स्थावरे जंगमे सर्वे भूतग्रामे चतुर्विधे ॥ ५ ॥ धर्मो माता पिता धर्मो धर्मो बन्धुः सुहृत्तथा ॥ आधारः सर्वभूतानां त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ६ ॥ एवं ज्ञात्वा तु ते सर्वे लोकपालाः कृतक्षणाः ॥ तपस्ते चक्रुरतुलं मारुताहारतत्पराः ॥ ७ ॥ ततस्तुष्टो महादेवः कृतस्यार्द्धे गते तदा ॥ अनुरूपेण राजेंद्र युगस्य परमेश्वरः॥ ८ ॥ वरेण च्छंदयामास लोकपालान्महाबलान् ॥ यो यमिच्छति कामं वै तंतं तस्य ददाम्यहम् ॥ ९ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य लोकपाला जगद्धिताः ॥ वरदं प्रार्थयामासुर्देवं वरमनुत्तमम् ॥ १० ॥ ॥ कुबेर उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टो महादेव यदि देयो वरो मम ॥ यक्षाणामीश्वरश्चाहं भवामि धनदस्त्विति ॥ ११ ॥ ततः प्रोवाच देवेशं यमः संयमने रतः ॥ तत्र प्रधानो भगवान्भवेयं सर्वजंतुषु ॥ १२ ॥ वरुणोऽनंतरं प्राह प्रणम्य तु महेश्वरम् ॥ क्रीडेयं वारुणे लोके यादोगणसमन्वितः ॥ १३ ॥ जगादाऽऽशु ततो वायुः प्रणम्य तु महेश्वरम् ॥ व्यापकत्वं त्रिलोकेषु प्रार्थयामास भारत ॥ १४ ॥ तेषां यदीप्सितं काममुमया सह शंकरः ॥ सर्वेषां लोकपालानः दत्त्वा चादर्शनं गतः ॥ १५ ॥ गते महेश्वरे देवे यथास्थानं तु ते स्थिताः ॥ स्थापना च कृता सर्वैः स्वनाम्नैव पृथक्पृथक् ॥ १६ ॥ कुबेरश्च कुबेरेशं यमश्चैव यमेश्वरम् ॥ वरुणो वरुणेशं तु वातो वातेश्वरं नृप ॥१७॥ तर्प्पणं विदधुः सर्व्वे मंत्रैश्च विविधैः शुभैः ॥ सर्वे सर्वेश्वरं देव पूजयित्वा

यथाविधि ॥ १८ ॥ आह्वयामासुस्तान्विप्रान्सर्वे सर्वेश्वराइव ॥ क्षांतदांतजितक्रोधान्सर्वभूताभयप्रदान् ॥ १९ ॥ वेदविद्याव्रतस्नातान्सर्वशास्त्रवि
शारदान् ॥ ऋग्यजुःसामसंयुक्तांस्तथाऽथर्व्वविभूषितान् ॥ २० ॥ चातुर्विध्यं तु सर्वेषां दानं दास्याम गृह्णत ॥ एवमुक्त्वा तु सर्व्वेषां विप्राणां दान
मुत्तमम् ॥ २१ ॥ तत्र स्थाने ददुस्तेषां भूमिदानमनुत्तमम् ॥ यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥ २२ ॥ तावद्दानं तु युष्माकं परिपंथी
न कश्चन ॥ राजा वा राजतुल्यो वा लोकपालैरनुत्तमम् ॥ २३ ॥ दत्तं लोपयते मूढः श्रूयतां तस्य यो विधिः ॥ शोषयेद्धनदो वित्तं तस्य पापस्य
भारत ॥ २४ ॥ शरीरं वरुणो देवः संततीं श्वसनस्तथा ॥ आयुर्न्नयति तस्याऽऽशु यमः संयमनो महान् ॥ २५ ॥ निःशेषं भस्मसात्कृत्वा
हुतभुग्याति भारत ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ॥ भक्तिः कार्या नृपैः सर्वैरिच्छद्भिः श्रेय आत्मनः ॥ २६ ॥ राजा वृक्षो ब्राह्मणा
स्तस्य मूलं भृत्याः पर्णा मंत्रिणस्तस्य शाखाः ॥ तस्मान्मूलं यत्नतो रक्षणीयं मूले गुप्ते नास्ति वृक्षस्य नाशः ॥ २७ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गे
तिष्ठति भूमिदः ॥ आच्छेत्ता चाऽवमंता च तान्येव[1] नरके वसेत् ॥ २८ ॥ स्वदत्ता परदत्ता वा पालनीया वसुन्धरा ॥ यस्ययस्य यदा भूमिस्तस्य
तस्य तदा फलम् ॥ २९ ॥ देवताज्ञामनुस्मृत्य राजानो येऽपि तां नृप ॥ पालयिष्यंति सततं तेषां वासस्त्रिविष्टपे ॥ ३० ॥ स्वदत्ता परदता वा
यत्नाद्रक्ष्या युधिष्ठिर ॥ मही महीक्षिता नित्यं दानाच्छ्रेयोऽनुपालनम् ॥ ३१ ॥ आयुर्यशो बलं वित्तं संततिश्चाऽक्षया नृप ॥ तेषां भविष्यते
नूनं ये प्रजापालने रताः ॥ ३२ ॥ एवमुक्त्वा तु तान्सर्वाँल्लोकपालान्द्विजोत्तमान् ॥ पूजयित्वा विधानेन प्रणिपत्य व्यसर्जयन् ॥ ३३ ॥ गतेषु
विप्रमुख्येषु स्नात्वा हुतहुताशनाः ॥ लोकपालाः क्षुधाविष्टाः पर्यटन्भैक्षमात्मनः ॥ ३४ ॥ अस्थिचर्मावशेषांगाः कपालोद्धतपाणयः ॥ अलब्ध
ग्रासमर्द्धार्धं निर्ययुर्नगराद्बहिः ॥ ३५ ॥ शापं दत्त्वा तदा क्रोधाद्ब्राह्मणाय युधिष्ठिर ॥ दरिद्राः सततं मूर्खा भवेयुश्च ययुर्गृहान् ॥ ३६ ॥ तदाप्रभृति
ते सर्वे ब्राह्मणा धनवर्जिताः ॥ शापदोषेण कौबेर्यां संजाता दुःखभाजनाः ॥ ३७ ॥ न धनं पैतृकं पुत्रैर्न पिता पुत्रपौत्रिकम् ॥ भुञ्जते सकलं काल
मित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ३८ ॥ कुबेरेशे नरः स्नात्वा यस्तु पूजयते शिवम् ॥ गंधधूपनमस्कारैः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ३९ ॥ यमतीर्थे तु
यः स्नात्वा संपश्यति यमेश्वरम् ॥ सर्वपापैः प्रमुच्येत सप्तजन्मांतरार्जितैः ॥ ४० ॥ पूर्णमास्याममावास्यां स्नात्वा तु पितृतर्पणम् ॥
यः करोति तिलैः स्नानं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ४१ ॥ सुतृप्तास्तेन तोयेन पितरश्च पितामहाः ॥ स्वर्गस्था द्वादशाब्दानि क्रीडन्ति

---

[1] तान्येव–षष्टिवर्षसहस्राणि–इत्यर्थः ।

प्रपितामहाः ॥ ४२ ॥ वरुणेशे नरः स्नात्वा ह्यर्चयित्वा महेश्वरम् ॥ वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥ ४३ ॥ मृतां कालेन महता लोके यत्र जलेश्वरः ॥ स गच्छेत्तत्र यानेन गीयमानोऽप्सरोगणैः ॥ ४४ ॥ वातेश्वरे नरः स्नात्वा संपूज्य च महेश्वरम् ॥ जायते कृतकृत्योऽसौ लोकपालानदेक्षयन् ॥ ४५ ॥ किं तस्य बहुभिर्यज्ञैर्दानैर्वा बहुदक्षिणैः ॥ स्नात्वा चतुष्टये लोके अवातं जन्मनः फलम् ॥ ४६ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ नित्यं वसंति कौरिल्यां[1] लोकपालान्निमंत्र्य ये ॥ ४७ ॥ एतत्पुण्यं पापहरं धन्यमायुर्विवर्धनम् ॥ पठतां शृण्वतां चैव सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्य खंडे रेवाखंडे कुबेरादितीर्थचतुष्टयमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले रामेश्वरमनुत्तमम् ॥ तीर्थं पापहरं पुण्यं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु ये स्नात्वा पूजयंति महेश्वरम् ॥ महादेवं महात्मानं मुच्यंते सर्वकिल्बिषैः ॥ २ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे रामेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं चान्यत्सिद्धेश्वरमनुत्तमम् ॥ तीर्थं सर्वगुणोपेतं सर्वलोकेषु[2] पूजितम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा ह्युमारुद्रं प्रपूजयेत् ॥ वाजपेयस्य यज्ञस्य स लभेत्फलमुत्तमम् ॥ २ ॥ तेन पुण्येन महता मृतः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ अप्सरोगणसंवीतो जयशब्दादिमंगलैः ॥ ३ ॥ सहस्रवत्सरांस्तत्र क्रीडयित्वा यथासुखम् ॥ धनधान्यसमोपेते कुले महति जायते ॥ ४ ॥ पूज्यमानो नरश्रेष्ठ वेदवेदांगपारगः ॥ व्याधिशोकविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल चाहल्येश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महाभागा त्वहल्या तापसी पुरा ॥ १ ॥ गौतमो ब्राह्मणस्त्वासीत्साक्षाद्ब्रह्मेव चाऽपरः ॥ सत्यधर्मसमायुक्तो वानप्रस्थाश्रमे रतः ॥ २ ॥ तस्य पत्नी महाभागा ह्यहल्यानाम विश्रुता ॥ रूपयौवनसंपन्ना त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ ३ ॥ अस्या अप्यतिरूपेण देवराजः शतक्रतुः ॥ मोहितो लोभयामास ह्यहल्यां बलसूदनः ॥ ४ ॥ मां भजस्व वरारोहे देवराजमनिंदिते ॥ क्रीडयस्व मया सार्द्धं त्रिषु लोकेषु पूजिता ॥ ५ ॥ किं करिष्यसि विप्रेण शौचाचारकृशेन तु ॥ तपःस्वाध्या

---

[1] कौरिल्याम्—कौवेर्याम्—इत्यर्थः । [2] सर्वलोकेषु पूजितम्—इ०पा० ।

यशीलेन क्लिश्यंतीव सुलोचने ॥ ६ ॥ एवमुक्ता वरारोहा स्त्रीस्वभावात्सुचंचला ॥ मनसाऽध्याय शक्रं सा कामेन कलुषीकृता ॥ ७ ॥ तस्या विदित्वा तं भावं स देवः पाकशासनः ॥ गौतमं वंचयामास दुष्टभावेन भावितः ॥ ८ ॥ विदित्वा चांतरं तस्य गृहीत्वा वेषमुत्तमम् ॥ अहल्यां रमयामास विश्वस्तां मंदिरांतिके ॥ ९ ॥ क्षणमात्रांतरे तत्र देवराजस्य भारत ॥ आजगाम मुनिश्रेष्ठो मंदिरं त्वरयाऽन्वितः ॥ १० ॥ आगतं गौतमं दृष्ट्वा भीतभीतः पुरंदरः ॥ निर्गतः स ततो दृष्ट्वा शक्रोऽयमिति चिंतयन् ॥ ११ ॥ ततः शशाप देवेंद्रं गौतमः क्रोधमूर्च्छितः ॥ अजितेंद्रियोऽसि यस्मात्त्वं तस्माद्बहुभगो भव ॥ १२ ॥ एवमुक्तस्तु देवेंद्रस्तत्क्षणादेव भारत ॥ भगानां तु सहस्रेण तत्क्षणादेव वेष्टितः ॥ १३ ॥ त्यक्त्वा राज्यं सुरैः सार्द्धं गतश्रीको जगाम ह ॥ तपश्चचार विपुलं गौतमेन महीतले ॥ १४ ॥ अहल्याऽपि ततः शप्ता यस्मात्त्वं दुष्टचारिणी ॥ प्रेक्ष्य मां रमसे शक्रं तस्मादश्ममयी भव ॥ १५ ॥ गते वर्षसहस्रांते रामं दृष्ट्वा यशस्विनम् ॥ तीर्थयात्राप्रसंगेन धौतपापा भविष्यसि ॥ १६ ॥ एवं गते ततः काले दृष्टा रामेण धीमता ॥ विश्वामित्रसहायेन त्यक्त्वा साऽश्ममयीं तनुम् ॥ १७ ॥ पूजयित्वा यथान्यायं गतपापा विमत्सरा ॥ आगता नर्मदातीरे तीर्थे स्नात्वा यथाविधि ॥ १८ ॥ कृतं चांद्रायणं मासं कृच्छ्रं चाऽन्यं ततः परम् ॥ ततस्तुष्टो महादेवो दत्त्वा वरमनुत्तमम् ॥ १९ ॥ जगामाऽदर्शनं भूयो रेमे चोमापतिश्चिरम् ॥ अहल्या तु गते देवे स्थापयित्वा जगद्गुरुम् ॥ २० ॥ अहल्येश्वरनामानं स्वगृहे चागमत्पुनः ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ २१ ॥ स मृतः स्वर्गमाप्नोति यत्र देवो महेश्वरः ॥ क्रीडयित्वा यथाकामं तत्र लोके महातपाः ॥ २२ ॥ गते वर्षसहस्रांते मानुष्यं लभते पुनः ॥ धनधान्यचयोपेतः पुत्रपौत्रैसमन्वितः ॥ २३ ॥ वेदविद्याऽऽश्रयो धीमाञ्जायते विमले कुले ॥ रूपसौभाग्यसंपन्नः सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रमहल्यातीर्थसेवनात् ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे अहल्यातीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ छ ॥

॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ धर्मपुत्र ततो गच्छेत्कर्कटेश्वरमुत्तमम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले सर्वपापक्षयं करम् ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन यस्तु पूजयते शिवम् ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ २ ॥ तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं पुराणे यच्छ्रुतं मया ॥ न तद्वर्णयितुं शक्यं संक्षेपेण वदाम्यतः ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कुर्यात्किंचित्कर्म शुभाशुभम् ॥ हर्षान्मदान्महाराज तत्सर्वं जायतेऽक्षयम् ॥ ॥ ४ ॥ तत्र तीर्थे तपस्तप्त्वा वालखिल्या मरीचयः ॥ रमंतेऽद्यापि लोकेषु स्वेच्छया कुरुनन्दन ॥ ५ ॥ तत्रस्थास्तन्न जानन्ति नरा

ज्ञानबहिष्कृताः ॥ शरीरस्थमिवाऽऽत्मानमक्षयं ज्योतिरव्ययम् ॥ ६ ॥ तत्र तीर्थे नृपश्रेष्ठ देवी नारायणी पुरा ॥ अद्यापि तप्यते घोरं तपो
यावत्किलार्बुदम् ॥ ७ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्प्पयेत्पितृदेवताः ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि तृप्तिं यांति पितामहाः ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कर्कटेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥
॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्पांडुपुत्र शक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महाभागो देवराजः शतक्रतुः ॥ १ ॥ गौतमेन पुरा
शप्तं ज्ञात्वा देवाः सुरेश्वरम् ॥ ब्रह्माद्या देवताः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः ॥ २ ॥ गौतमं प्रार्थयामासुर्वाक्यैः सानुनयैः शुभैः ॥ गतराज्यं गतश्रीकं शक्रं
प्रति मुनीश्वर ॥ ३ ॥ इन्द्रेण रहितं राज्यं न कश्चित्कामयेद्द्विज ॥ देवो वा मानवो वाऽपि एतत्ते विदितं प्रभो ॥ ४ ॥ तस्य त्वं भगयुक्तस्य दयां
कुरु द्विजोत्तम ॥ गतश्चादर्शनं शक्रो दूषितः स्वेन पाप्मना ॥ ५ ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा गौतमो वेदवित्तमः ॥ तथेति कृत्वा शक्रस्य वरं दातुं
प्रचक्रमे ॥ ६ ॥ एतद्भगसहस्रं तु पुरा जातं शतक्रतो ॥ तल्लोचनसहस्रं तु मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ ७ ॥ एवमुक्तः सहस्राक्षः प्रणम्य मुनिसत्तमम् ॥
ब्राह्मणांस्तान्महाभागान्नर्मदां प्रत्यगात्ततः ॥ ८ ॥ स्नात्वा स विमले तोये संस्थाप्य त्रिपुरांतकम् ॥ जगाम त्रिदशावासं पूज्यमानोऽप्सरोगणैः ॥
॥ ९ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ परदाराभिगमनान्मुच्यते पातकान्नरः ॥ १० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसा
हस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमा
र्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज सोमतीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सोमस्तपस्तप्त्वा नक्षत्रपथमास्थितः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नायादाचम्य
विधिपूर्वकम् ॥ कृतजाप्यो रविं ध्यायेत्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २ ॥ ऋग्वेदयजुर्वेदाभ्यां सामवेदेन भारत ॥ जपतो यत्फलं प्रोक्तं गायत्र्या चाऽत्र
तत्फलम् ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या ब्राह्मणान्भोजयेच्छुचिः ॥ तेन सम्यग्विधानेन कोटिर्भवति भोजिता ॥ ४ ॥ पादुकोपानहौ छत्रं वस्त्र
कंबलवाजिनः ॥ यो दत्ते विप्रमुख्याय तस्य तत्कोटिसंमितम् ॥ ५ ॥ सहस्रं तु सहस्राणामनृचां यस्तु भोजयेत् ॥ एकस्य मंत्रयुक्तस्य कलां
नार्हति षोडशीम्॥ ६ ॥एवं तु भोजयेत्तत्र बह्वृचं वेदपारगम् ॥ शाखांतगमथां[1]ध्वर्युं छंदोगं वा समाप्तिगम् ॥ ७ ॥ अग्निहोत्रसहस्रस्य यत्फलं प्राप्यते
बुधैः ॥ समं तद्वेदविदुषा तीर्थे सोमस्य तत्फलम् ॥ ८ ॥ भोजयेद्यः शतं तेषां सहस्रं लभते नरः ॥ एकस्य योगयुक्तस्य तत्फलं कवयो विदुः॥९॥

---

[1] अध्वर्युं—यजुर्वेदिनम्—इत्यर्थः । आध्वर्यवं यजुर्वेदिनामेव—सर्वत्र यज्ञेषु ।

Nepal Sanskrit Universjty, Balmeeki Campus, Kathmandu

सन्निरुध्येंद्रियग्रामं यत्रयत्र वसेन्मुनिः ॥ तत्रतत्र कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्कराणि च ॥ १० ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥ संक्रांतौ च व्यतीपाते योगी भोज्यो विशेषतः ॥ ११ ॥ संन्यासं कुरुते यस्तु तत्र तीर्थे युधिष्ठिर ॥ विमानेन महाभागाः स याति त्रिदिवं नरः ॥ १२ ॥ सोमस्याऽनुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ १३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे सोमतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥छ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज नंदाह्रदमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महाभागा नंदादेवी वरप्रदा ॥ १ ॥ महिषासुरे महाकये पुरा देवभयंकरे ॥ शूलिन्या शूलभिन्नांगे कृते दानवसत्तमे ॥ २ ॥ येनैकादश रुद्राश्च ह्यादित्याः समरुद्गणाः ॥ वसवो वायुना सार्द्धं चन्द्रादित्यौ सुरेश्वर ॥ ३ ॥ बलिना निर्जिता येन ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ संग्रामे सुमहाघोरे कृते देवभयंकरे ॥ ४ ॥ कृत्वा तत्कदनं घोरं नंदा देवी सुरेश्वरी ॥ यस्मात्स्नाता विशालाक्षी तेन नंदाह्रदः स्मृतः ॥ ५ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा नंदामुद्दिश्य भारत ॥ ददाति दानं विप्रेभ्यः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ६ ॥ भैरवं चैव केदारं तथा रुद्रं महालयम् ॥ नंदाह्रदश्चतुर्थः स्यात्पंचमं भुवि दुर्लभम् ॥ ७ ॥ बहवस्तं न जानंति कामरागसमन्विताः ॥ नर्मदायां ह्रदं पुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ ८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा नंदां देवीं प्रपूजयेत् ॥ किं तस्य हिमवन्मध्यगमनेन प्रयोजनम् ॥ ९ ॥ परमार्थमविज्ञाय पर्यटंति तमोवृताः ॥ तेषां समागमे पार्थ श्रम एव हि केवलम् ॥ १० ॥ पृथिव्यां सागरांतायां स्नानदानेन यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति स्नात्वा नंदाह्रदे नृप ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नन्दाह्रदतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल तापेश्वरमनुत्तमम् ॥ यत्र सा हरिणी सिद्धा व्याधभीता नरेश्वर ॥ १ ॥ जले प्रक्षिप्य गात्राणि ह्यंतरिक्षं गता तु सा ॥ व्याधो विस्मितचित्तस्तु तां मृगीमवलोक्य च ॥२॥ विमुच्य सशरं चापं प्रारेभे तप उत्तमम् ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु व्याधेनाऽऽचरितं तपः ॥ ३ ॥ अतीते तु ततः काले परितुष्टो महेश्वरः ॥ वरं ब्रूहि महाव्याध यत्ते मनसि रोचते ॥ ॥ ४ ॥ ॥ व्याध उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम ॥ तव पार्श्वे महादेव वासो मे प्रतिदीयताम् ॥ ५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एवं भवतु ते व्याध यस्त्वया कांक्षितो वरः ॥ देवदेवो महादेव इत्युक्त्वांतरधीयत ॥ गते चाऽदर्शनं देवे स्थापयित्वा महेश्वरम् ॥ ६ ॥

---

२ छंदोगम्—सामवेदाध्यायिनम् ।

पूजयित्वा विधानेन गतो व्याधस्ततो दिवम् ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ७ ॥ व्याधानुतापसंजातं तापेश्वरमिति श्रुतम् ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा संपूजयति शंकरम् ॥ ८ ॥ शिवलोकमवाप्नोति मामुवाच महेश्वरः ॥ ये स्नाता नर्मदातोये तीर्थे तापेश्वरे नराः ॥ ९ ॥ तापत्रयविमुक्तास्ते नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां तृतीयायां विशेषतः ॥ १० ॥ स्नानं समाचरेन्नित्यं सर्वपातकशांतये ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे तापेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज रुक्मिणीतीर्थमुत्तमम् ॥ यत्रैव स्नानमात्रेण रूपवान्सुभगो भवेत् ॥ १ ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां तृतीयायां विशेषतः ॥ स्नानं समाचरेत्तत्र न चेह जायते पुनः ॥ २ ॥ यः स्नात्वा रुक्मिणीतीर्थे दानं दद्यात्तु कांचनम् ॥ तत्तीर्थस्य प्रभावेन शोकं नाप्नोति मानवः ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ तीर्थस्याऽस्य कथं जातो महिमेदृङ्मुनीश्वर ॥ रूपसौभाग्यदं येन तीर्थमेतद्ब्रवीहि मे ॥ ४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कथयामि यथावृत्तमितिहासं पुरातनम् ॥ कथितं पूर्वतो वृद्धैः पारंपर्येण भारत ॥ ५ ॥ तन्तेहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ नगरं कुंडिनं नाम भीष्मको परिपाति हि ॥ ६ ॥ हस्त्यश्वरथसंपन्नो धनाढ्योऽति प्रतापवान् ॥ स्त्रीसहस्रस्य मध्यस्थः कुरुते राज्यमुत्तमम् ॥ ७ ॥ तस्य भार्या महादेवी प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ तस्यामुत्पादयामास पुत्रमेकं च रुक्मकम् ॥ ८ ॥ द्वितीया तनया जज्ञे रुक्मिणी नाम नामतः ॥ तदाऽशरीरिणी वाचा राजानं तमुवाच ह ॥ ९ ॥ चतुर्भुजाय दातव्या कन्येयं भुवि भीष्मक ॥ एवं तद्वचनं श्रुत्वा जहर्ष प्रियया सह ॥ १० ॥ ब्राह्मणैः सह विद्वद्भिः प्रविष्टः सूतिकागृहम् ॥ स्वस्तिकं वाचयित्वास्याश्चक्रे नामेति रुक्मिणी ॥ ११ ॥ यतः सुवर्णतिलको जन्मना सह भारत ॥ ततः सा रुक्मिणीनाम ब्राह्मणैः कीर्त्तिता तदा ॥ १२ ॥ ततः सा कालपर्यायादष्टवर्षा व्यजायत ॥ पूर्वोक्तं चैव तद्वाक्यमशरीरिण्युदीरितम् ॥ १३ ॥ स्मृत्वा स्मृत्वाऽथ नृपतिश्चिंतयामास भूपतिः ॥ कस्मै देया मया बाला भविता कश्चतुर्भुजः ॥ १४ ॥ एतस्मिन्नंतरे तावद्दैवतात्पर्वतोत्तमात् ॥ मुख्यश्चेदिपतिस्तत्र दमघोषः समागतः ॥ १५ ॥ प्रविष्टो राजसदनं यत्र राजा स भीष्मकः ॥ तं दृष्ट्वा चाऽऽगतं गेहे पूजयामास भूपतिः ॥ १६ ॥ आसनं विपुलं दत्त्वा सभां गत्वा निवेशितः ॥ कुशलं तव राजेंद्र दमघोष श्रियायुत ॥ १७ ॥ पुण्याहमद्य संजातमहं त्वद्दर्शनोत्सुकः ॥ कन्या मदीया राजेंद्र ह्यष्टवर्षा व्यजायत ॥ १८ ॥ चतुर्भुजाय दातव्या वागुवाचाऽशरीरिणी ॥ भीष्मकस्य वचः श्रुत्वा दमघोषोऽब्रवीदिदम् ॥ १९ ॥ चतुर्भुजो मम सुतस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ तस्येयं दीयतां कन्या शिशुपालस्य

भीष्मक ॥ २० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दमघोषस्य भूमिप ॥ भीष्मकेन ततो दत्ता शिशुपालाय रुक्मिणी ॥ २१ ॥ प्रारब्धं मंगलं तत्र भीष्मकेण युधिष्ठिर ॥ दिक्षु देशांतरेष्वेव ये वसंति स्वगोत्रजाः ॥ २२ ॥ निमंत्रितास्तु ते सर्वे समाजग्मुर्यथाक्रमम् ॥ ततो यादववंशस्य तिलकौ बलकेशवौ ॥ २३ ॥ निमंत्रितौ समायातौ कुंडिनं भीष्मकस्य तु ॥ भीष्मकेण यथान्यायं पूजितौ तौ यदूत्तमौ ॥ २४ ॥ ततः प्रदोषसमये रुक्मिणी काममोहिनी ॥ सखीभिः सहिता याता पूर्वहिश्चांबिकार्चने ॥ २५ ॥ साऽपश्यत्तत्र देवेशं गोपवेषधरं हरिम् ॥ तं दृष्ट्वा मोहमापन्ना कामेन कलुषीकृता ॥ २६ ॥ केशवोऽपि च तां दृष्ट्वा संकर्षणमुवाच ह ॥ स्त्रीरत्नप्रवरं तात हर्तव्यमिति मे मतिः ॥ २७ ॥ केशवस्य वचः श्रुत्वा संकर्षण उवाच ह ॥ गच्छ कृष्ण महाबाहो स्त्रीरत्नं चाऽऽशु गृह्यताम् ॥ २८ ॥ अहं च तव मार्गेण ह्यागमिष्यामि पृष्ठतः ॥ दानवानां च सर्वेषां कुर्वंश्च कदनं महत् ॥ २९ ॥ संकर्षणमतं प्राप्य केशवः केशिसूदनः ॥ ययौ कन्यां गृहीत्वा तु रथमारोप्य सत्वरम् ॥ ३० ॥ निर्गतः सहसा राजन्वेगेनैवाऽनिलो यथा ॥ हाहाकारस्तदा जातो भीष्मकस्य पुरे महान् ॥ ३१ ॥ निर्गता दानवाः क्रुद्धा वेला इव महोदधेः ॥ गर्जंतः सायुधाः सर्वे धावंतो रथवर्त्मनि ॥ ३२ ॥ बलदेवं ततः प्राप्ता रथमार्गाऽनुगामिनम् ॥ तेषां युद्धं बलस्याऽसीत्सर्वलोकक्षयंकरम् ॥ ३३ ॥ यथा तारामये पूर्वं संग्रामे लोकविश्रुते ॥ गदाहस्तो महाबाहुस्त्रैलोक्येऽप्रतिमो बलः ॥ ३४ ॥ हलेनाऽऽकृष्य सहसा गदापातैरपातयत् ॥ अशक्यो दानवैर्हंतुं बलभद्रो महाबलः ॥ ३५ ॥ बभंज दानवान्सर्वांस्तस्थौ गिरिरिवाऽचलः ॥ तं दृष्ट्वा च बलं क्रुद्धं दुर्धर्षं त्रिदशैरपि ॥ ३६ ॥ भीष्मपुत्रो महातेजा रुक्मीनाम महायशाः ॥ नराणामतिशूरणामक्षौहिण्या समन्वितः ॥ ३७ ॥ बलभद्रमतिक्रम्य ततो युद्धे निराकरोत् ॥ तद्युद्धं वंचयित्वा तु रथमार्गेण सत्वरम् ॥ ३८ ॥ केशवोऽपि तदा देवो रुक्मिण्या सहितो ययौ ॥ विंध्यं तु लंघयित्वाऽग्रे त्रैलोक्यगुरुरव्ययः ॥ ३९ ॥ नर्मदातटमापेदे यत्र सिद्धः पुरा पुनः ॥ अजेयो येन संजातस्तीर्थस्यास्य प्रभावतः ॥ ४० ॥ एतस्मात्कारणात्तातयोधनीपुरमुच्यते ॥ रुक्मोऽपि दानवेंद्रोऽसौ प्राप्तः स्थानमनुत्तमम् ॥ ४१ ॥ प्रत्युवाचाऽच्युतं क्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेति मा व्रज ॥ अद्य त्वां निशितैर्बाणैर्नेष्यामि यमसादनम् ॥ ४२ ॥ एवं परस्परं वीरौ जगर्जतुरुभावपि ॥ तयोर्युद्धमभूद्घोरं तारकाग्निजसन्निभम् ॥ ४३ ॥ चिक्षेप शरजालानि केशवं प्रति दानवः ॥ नाऽनुचिंत्य शरांस्तस्य केशवः केशिसूदनः ॥ ४४ ॥ ततो

---

१ रुक्मशब्दोऽयं द्विधा–अकारान्त इन्नन्तश्च प्रायः सर्वेषु पुस्तकेषु दृश्यते।

रुक्मोथ संक्रुद्धो गृहीत्वा धनुरुत्तमम् ॥ सायकेन सुतीक्ष्णेन तं बिभेद तदोरसि ॥ ४५ ॥ ततो विष्णुः स्वयं क्रुद्धश्चक्रं गृह्य सुदर्शनम् ॥
संप्रहरत्यमुं यावद्रुक्मिण्याऽत्र निवारितः ॥ ४६ ॥ त्वां न जानाति देवेशं चतुर्बाहुं जनार्दनम् ॥ दर्शयस्व स्वकं रूपं दयां कृत्वा ममोपरि ॥
॥ ४७ ॥ एवमुक्तस्तु रुक्मिण्या दर्शयामास[1] भारत ॥ देवा दृष्ट्वापि तद्रूपं स्तुवंत्याकाशसंस्थिताः ॥ दिव्यं चक्षुस्तदा देवो ददौ रुक्मस्य
भारत ॥ ४८ ॥ ॥ रुक्म उवाच ॥ ॥ यन्मया पापनिष्ठेन मंदभाग्येन केशव ॥ सायकैराहतं वक्षस्तत्सर्वं क्षंतुमर्हसि ॥ ४९ ॥ पूर्वं दत्ता स्वयं
देव जानकी जनकेन वै ॥ मया प्रदत्ता देवेश रुक्मिणी तव केशव ॥ ५० ॥ उद्वाहय यथान्यायं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ रुक्मस्य वचनं श्रुत्वा
ततस्तुष्टो जगद्गुरुः ॥ ५१ ॥ बभाषे देवदेवेशो रुक्मिणं भीष्मकात्मजम् ॥ गच्छ स्वकं पुरं मा भैः कुरु राज्यमकंटकम् ॥ ५२ ॥ केशवस्य
वचः श्रुत्वा रुक्मो दानवपुंगवः ॥ तं प्रणम्य जगन्नाथं जगाम भवनं पितुः ॥ ५३ ॥ गते रुक्मे तदा कृष्णः समामंत्र्य द्विजोत्तमान् ॥
मरीचिमत्र्यंगिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ ५४ ॥ वसिष्ठं च महाभागमित्येते सप्त मानसाः ॥ इत्येते ब्राह्मणाः सप्त पुराणे निश्चयं गताः ॥
॥ ५५ ॥ क्षमावंतः प्रजावंतो महर्षिभिरलंकृताः ॥ इत्येवं ब्रह्मपुत्राश्च सत्यवंतो महामते ॥ ५६ ॥ नर्मदातटमाश्रित्य निवसंति जितेंद्रियाः ॥
तपःस्वाध्यायनिरता जपहोमपरायणाः ॥ ५७ ॥ निमंत्रितास्तु राजेंद्र केशवेन महात्मना ॥ श्राद्धं कृत्वा यथान्यायं ब्रह्मोक्तविधिना ततः
॥ ५८ ॥ हरिस्तान्पूजयामास सप्त ब्रह्मर्षिपुंगवान् ॥ प्रददौ द्वादश ग्रामांस्तेभ्यस्तत्र जनार्दनः ॥ ५९ ॥ यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥
तावद्दानं मया दत्तं परिपंथी न कश्चन ॥ ६० ॥ मद्दत्तं पालयिष्यंते ये नृपा गतकल्मषाः ॥ तेभ्यः स्वस्ति करिष्यामि दास्यामि परमां
गतिम् ॥ ६१ ॥ यावद्ध्रियांति लोकेषु महाभूतानि पंच च ॥ तावत्ते दिवि मोदंते मद्दत्तपरिपालकाः ॥ ६२ ॥ यस्तु लोपयते मूढो दत्तं वः पृथिवीतले ॥
नरके तस्य वासः स्याद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ६३ ॥ स्वदत्ता परदत्ता वा पालनीया वसुन्धरा ॥ यस्ययस्य यदा भूमिस्तस्यतस्य तदा फलम् ॥
॥ ६४ ॥ स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत वसुन्धराम् ॥ स विष्ठायां कृमिर्भूत्वा पितृभिः सह मज्जति ॥ ६५ ॥ अन्यायेन हृता भूमिरन्यायेन च
हारिता ॥ हर्त्ता हारयिता चैव विष्ठायां जायते कृमिः ॥ ६६ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गे तिष्ठति भूमिदः ॥ आच्छेत्ता चानुमंता[2] च तान्येव नरके वसेत्
॥ ६७ ॥ यानीह दत्तानि पुरा नरेंद्रैर्दानानि धर्मार्थयशस्कराणि ॥ निर्माल्यरूपप्रतिमानि तानि को नाम साधुः पुनराददाति ॥ ६८ ॥ एवं

---

[1] चतुर्भुजं रूपम्–इति शेषः । [2] अत्रमंता–इ०पा० ।

तान्पूजयित्वा तु सम्यङ्न्यायेन पांडव ॥ रुक्मिण्या विधिवत्पाणिं जग्राह मधुसूदनः॥६९॥मुशली च ततः सर्वान्जित्वा दानवपुंगवान् ॥ स्वस्थान
मगमत्तत्र कृत्वा कार्यं सुशोभनम्॥७०॥प्रयातौद्वारवत्यां तौ कृष्णसंकर्षणावुभौ॥गच्छमानं तु तं दृष्ट्वा केशवं क्लेशनाशनम्॥७१॥ ब्राह्मणाःसत्यवंत
श्चनिर्गताः शंसितव्रताः॥ आगच्छमानांस्तौ वीक्ष्य रथमार्गेण ब्राह्मणान् ॥७२॥ मुहूर्तं तत्र विश्रम्य केशवो वाक्यमब्रवीत्॥किमागमनकार्यं वो ब्रूत
सर्वं द्विजोत्तमाः॥७३॥ कुर्वाणाः स्वीयकर्माणि मम कृत्यं तु तिष्ठते ॥ देवस्य वचनं श्रुत्वा मुनयो वाक्यमब्रुवन् ॥७४॥ कल्पकोटिसहस्रेण सत्यभा
वात्तु वंदितः ॥ दुष्प्राप्योऽसि मनुष्याणां प्राप्तः किं त्यजसे हि नः ॥७५॥ ब्राह्मणानां वचः श्रुत्वा भगवानिदमब्रवीत् ॥ मथुरायां द्वारवत्यां यो धनी
पुर एव च ॥ ७६ ॥ त्रिकालमागमिष्यामि सत्यंसत्यं पुनःपुनः॥ एवं ते ब्राह्मणाः श्रुत्वा योधनीपुरमागताः ॥ ७७ ॥ अवतीर्णस्त्रिभागेन प्रादुर्भावे
तु माथुरे ॥ एतत्ते कथितं सर्वं तीर्थस्योत्पत्तिकारणम् ॥ ७८ ॥ भूतं भव्यं भविष्यच्च वर्त्तमानं तथाऽपरम् ॥ यं श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नाऽत्र
संशयः ॥ ७९ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्धलकेशवौ ॥ तेन देवो जगद्धाता पूजितस्त्रिगुणात्मवान् ॥८०॥ उपवासी नरो भूत्वा यस्तु कुर्यात्प्रद
क्षिणम् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ८१ ॥ तत्र तीर्थे तु ये वृक्षास्तान्पश्यंत्यपि ये नराः ॥ तेऽपि पापैः प्रमुच्यंते भ्रूणहत्यासमै
रपि ॥ ८२ ॥ प्रातरुत्थाय ये केचित्पश्यंति बलकेशवौ ॥ तेन ते सदृशाःस्युर्वै देवदेवेन चक्रिणा ॥ ८३॥ ते पूज्यास्ते नमस्कार्यास्तेषां जन्म सुजी
वितम् ॥ ये नमंति जगन्नाथं देवं नारायणं हरिम् ॥ ८४ ॥ तत्र तीर्थे तु यद्दानं स्नानं देवार्चनं नृप ॥ तत्सर्वमक्षय्यं तस्य इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥
॥ ८५ ॥ प्रविश्याग्नौ मृतानां च यत्फलं समुदाहृतम् ॥ तच्छृणुष्व नृपश्रेष्ठ प्रोच्यमानमशेषतः॥८६॥ विमानेनाऽर्कवर्णेन किंकिणीजालमालिना॥
आग्नेये भवते तत्र मोदते कालमीप्सितम् ॥८७॥ जले चैवा मृतानां तु योधनीपुरमध्यतः ॥ वसंति वारुणे लोके यावदाभूतसंप्लवम्॥ ८८ ॥ अना
शके मृतानां तु तत्र तीर्थे नराधिप ॥ अनिवर्त्तिका गतिर्नृणां नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ८९ ॥ तत्र तीर्थे तु यो दद्यात्कपिलादानमुत्तमम् ॥ विधा
नेन तु संयुक्तं शृणु तस्याऽपि यत्फलम् ॥ ९० ॥ यावंति तस्या रोमाणि तत्प्रसूतेश्च भारत ॥ तांवंति दिवि मोदंते सर्वकामैः सुपूजिताः ॥ ९१ ॥
यावंति रोमाणि भवंति धेन्वास्तावंति वर्षाणि महीयते सः ॥ स्वर्गाच्च्युतश्चाऽपि ततस्त्रिलोक्यां कुले समुत्पत्स्यति गोमंतां सः ॥९२॥ तत्र तीर्थेतु
यो दद्याद्रूप्यं कांचनमेव वा॥कांचनेन विमानेन विष्णुलोके महीयते॥९३॥तस्मिंस्तीर्थे तु यो दद्यात्पादुके वस्त्रमेव च॥दानस्याऽस्य प्रभावेन लभते

---

[1] तावंति वर्षाणि--इत्यर्थः । [2] गोमताम्--विपुलधेनुमताम्--इत्यर्थः ।

स्वर्गमीप्सितम् ॥ ९४ ॥ ऋग्यजुःसामवेदानां पठनाद्यत्फलं भवेत् ॥ तत्र तीर्थे तु राजेंद्र गायत्र्या तत्फलं लभेत् ॥९५॥ प्रयागे यद्भवेत्पुण्यं गया
यां च त्रिपुष्करे ॥ कुरुक्षेत्रे तु राजेंद्र राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥ ९६ ॥ सोमेश्वरे च यत्पुण्यं सोमस्य ग्रहणे तथा ॥ तत्फलं लभते तत्र स्नानमात्रान्न
संशयः ॥ ९७ ॥ द्वादश्यां तु नरः स्नात्वा नमस्कृत्य जनार्दनम् ॥ उद्धृताः पितरस्तेन अवाप्तं जन्मनः फलम् ॥ ९८ ॥ संक्रांतौ च व्यतीपाते
द्वादश्यां च विशेषतः ॥ ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति भोजिता ॥ ९९ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि ह्यासमुद्राणि पांडव ॥ तानि सर्वाणि तत्रैव
द्वादश्यां पांडुनंदन ॥ १०० ॥ क्षयं यांति च दानानि यज्ञहोमबलिक्रियाः ॥ न क्षीयते महाराज तत्र तीर्थे तु यत्कृतम् ॥ १ ॥ यद्भूतं यद्भविष्यच्च
तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ कथितं ते मया सर्वं पृथग्भावेन भारत ॥ १०२ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आव
न्त्यखण्डे रेवाखण्डे रुक्मिणीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥
ततो गच्छेन्महाराज योजनेश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धौ पुरा कल्पे नरनायणावृषी ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तपस्तप्त्वा संग्रामे देवदानवैः ॥ जयं प्राप्तौ
महात्मनौ नरनायणावुभौ ॥ २ ॥ पुनस्त्रेतायुगे प्राप्ते तौ देवौ रामलक्ष्मणौ ॥ तत्र तीर्थे पुनः स्नात्वा रावणो दुर्जयो हतः ॥ ३ ॥ पुनः पार्थ
कलौ प्राप्ते तौ देवौ बलकेशवौ ॥ वसुदेवकुले जातौ दुष्करं कर्म चक्रतुः ॥ ४ ॥ नरकं कालनेमिं च कंसं चाणूरमुष्टिकौ ॥ शिशुपालं जरा
संधं जघ्नतुर्बलकेशवौ ॥ ५ ॥ ततस्तत्र रिपून्संख्ये भीष्मद्रोणपुरः सरान् ॥ कर्णदुर्योधनादींश्च निहनिष्यति स प्रभुः ॥ ६ ॥ धर्म
क्षेत्रे कुरुक्षेत्रे तत्र युध्यंति ते क्षणम् ॥ भीमार्जुननिमित्तेन शिष्यौ कृत्वा परस्परम् ॥ ७ ॥ तत्र तीर्थे पुनर्गत्वा तपः कृत्वा
सुदुष्करम् ॥ पूजयित्वा द्विजान्भक्त्या यास्येते द्वारकां पुनः ॥ ८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्बलकेशवौ ॥ तेन देवो जगद्धाता
पूजितस्त्रिगुणात्मवान् ॥९॥ उपवासी नरो भूत्वा यस्तु कुर्यात्प्रजागरम् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो गायंस्तस्य शुभां कथाम् ॥१०॥ यावतस्तत्र तीर्थे तु
वृक्षान्पश्यंति मानवाः ॥ ब्रह्महत्यादिकं पापं तावदेषां प्रणश्यति ॥ ११ ॥ प्रातरुत्थाय ये केचित्पश्यंति बलकेशवौ ॥ तेनैव सदृशाः सर्वे देवदेवेन
चक्रिणा ॥ १२ ॥ ते पूज्यास्ते नमस्कार्यास्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ ये नमंति जगत्पूज्यं देवं नारायणं हरिम् ॥ १३ ॥ तत्र तीर्थे तु यद्दानं स्नानं
देवार्चनं नृप ॥ क्रियते तत्फलं सर्वमक्षयायोपकल्पते ॥१४॥ अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः॥ लोकास्त्रयस्तेन भवंति दत्ता यः
कांचनं गां च भुवं च दद्यात् ॥ १५ ॥ एतत्ते कथितं सर्वं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ अतीतं च भविष्यच्च वर्तमानं महाबलम् ॥ १६ ॥ श्रुत्वा वाऽपि

पठित्वेदं श्रावयिपत्वाऽथ धार्मिकान् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे योजनेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेन्महाराज द्वादशीतीर्थमुत्तमम् ॥ क्षरंति सर्वदानानि जपहोमबलिक्रियाः ॥१॥ न क्षीयते तु राजेंद्र चक्रतीर्थे तु यत्कृतम् ॥ यद्भूतं यद्भविष्यच्च तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ २ ॥ कथितं तन्मया सर्व्वं पृथग्भावेन भारत ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे द्वादशीतीर्थमहात्म्यवर्णनंनाम चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेद्धरापाल शिवतीर्थमनुत्तमम् ॥ दर्शनाद्यस्य देवस्य मुच्यते सर्व्वकिल्बिषैः ॥ १ ॥ शिवतीर्थे तु यः स्नात्वा जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ पूजयेत महादेवं सोऽग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या सोपवासोऽर्च्चयेच्छिवम् ॥ अनिवर्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शिवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अस्माहकं ततो गच्छेत्पितृतीर्थमनुत्तमम् ॥ प्रेतत्वाद्यत्र मुच्यंते पिंडेनैकेन पूर्वजाः ॥ १ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अस्माहकस्य माहात्म्यं कथयस्व ममानघ ॥ स्नानदानेन यत्पुण्यं तथा पिंडोदकेन च ॥ २ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ पुरा कल्पे नृपश्रेष्ठ ऋषिदेवसमागमे ॥ प्रश्नः पृष्टो मया तात यथा त्वमनुपृच्छसि ॥३॥ एकत्र सागराः सप्त सप्रयागाः सपुष्कराः॥ नास्य साम्यं लभंते ते नात्र कार्या विचारणा ॥ ४ ॥ सोमनाथं तु विख्यातं यत्सोमेन प्रतिष्ठितम् ॥ तत्र सोमग्रहे पुण्यं तत्पुण्यं लभते नरः ॥ ५ ॥ मांसांते पितरो नृणां वीक्षंते संततिं स्वकाम् ॥ कश्चिदस्मत्कुलेऽस्माकं पिंडमत्र प्रदास्यति ॥६ ॥ प्रपितामहास्तथादित्याः श्रुतिरेषा सनातनी ॥ एवंब्रुवंति देवाश्च ऋषयः सतपोधनाः ॥ ७ ॥ सकृत्पिडोदकेनैव शृणु पार्थिव यत्फलम् ॥ द्वादशाब्दानि राजेंद्र योगं भुक्त्वा सुशोभनम् ॥ ८ ॥ युगेयुगे महाराज अस्माहके पितामहाः ॥ सर्वदा ह्यवलोकंत आगच्छंतं स्वगोत्रजम् ॥ ९ ॥ भविष्यति किमस्माकममावास्याप्यमाहके ॥ स्नानं दानं च ये कुर्युः पितॄणां तिलतर्पणम् ॥ १० ॥ ते सर्वपापनिर्मुक्ताः सर्वान्कामांल्लभंति वै ॥ जलमध्येत्र भूपाल अग्नितीर्थं च तिष्ठति ॥ ११ ॥ दर्शनात्तस्य तीर्थस्य पापराशिर्विलीयते ॥ स्नानमात्रेण राजेंद्र ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ १२ ॥ शुक्लांबरधरो नित्यं नियतः स जितेंद्रियः ॥ एककालं तु भुंजानो मासं

---

१ इतः प्राक्—कास्मिंश्चित्पुस्तके—वाराहतीर्थमाहात्म्यरूपोऽध्यायोऽस्ति—परं सोऽत्र पूर्वं यथानुपूर्व्येक एवायातोऽस्ति—अतः पुनरुक्तभयान्नात्र निक्षिप्यते । २ मासान्ते—अमावास्यायाम्—इत्यर्थः ।

तीर्थस्य सन्निधौ ॥ १३ ॥ सुवर्णालंकृतानां तु कन्यानां शतदानजम् ॥ फलमाप्नोति संपूर्णं पितृलोके महीयते ॥ १४ ॥ पृथिव्यामासमुद्रायां
महाभोगपतिर्भवेत् ॥ धनधान्यसमायुक्तो दाता भवति धार्मिकः ॥ १५ ॥ उपवासी शुचिर्भूत्वा ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ अस्माहकं समासाद्य
यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ १६ ॥ कोटिवर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः ॥ १७ ॥ सुवर्णमणिमु
क्ताढ्ये कुले जायेत रूपवान् ॥ कृत्वाऽभिषेकविधिना हयमेधफलं लभेत् ॥ १८ ॥ धनाढ्यो रूपवान्दक्षो दाता भवति धार्मिकः ॥ चतुर्वेदेषु
यत्पुण्यं सत्यवादिषु यत्फलम् ॥ १९ ॥ तत्फलं लभते नूनं तत्र तीर्थेऽभिषेचनात् ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं निर्मितं शंभुना पुरा ॥ २० ॥ हृदयेशः
स्वयं विष्णुर्जपेद्देवं महेश्वरम् ॥ गन्धर्वाप्सरसश्चैव मरुतो मारुतास्तथा ॥ २१ ॥ विश्वेदेवाश्च पितरः सचन्द्राः सदिवाकराः ॥ मरीचिरत्र्यंगि
रसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ २२ ॥ प्रचेताश्च वसिष्ठश्च भृगुर्नारद एव च ॥ च्यवनो गालवश्चैव वामदेवो महामुनिः ॥ २३ ॥ वालखिल्याश्च
गंधारास्तृणबिंदुश्च जाजलिः ॥ उद्दालकश्चर्ष्यशृंगो वसिष्ठश्च सनंदनः ॥ २४ ॥ शुक्रश्चैव भरद्वाजो वात्स्यो वात्स्यायनस्तथा ॥ अगस्तिर्मित्राव
रुणौ विश्वामित्रो मुनीश्वरः ॥ २५ ॥ गौतमश्च पुलस्त्यश्च पौलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ सनातनस्तु कपिलो वाह्निः पंचशिखस्तथा ॥ २६ ॥
अन्येऽपि बहवस्तत्र मुनयः शंसितव्रताः ॥ क्रीडन्ति देवताः सर्व्वं ऋषयः सतपोधनाः ॥ २७ ॥ मनुष्याश्चैव योगींद्राः पितरः सपितामहाः ॥
अस्माहकेऽत्र तिष्ठंति सर्वं एव न संशयः ॥ २८ ॥ पितरः पितामहाश्चैव तथैव प्रपितामहाः ॥ येषां दत्तमुपस्थायि सुकृतं वाऽपि दुष्कृतम् ॥ २९ ॥
अक्षयं तत्र तत्सर्वं यत्कृतं योधनीपुरे ॥ मातरं पितरं त्यक्त्वा सर्वबन्धुसुहृज्जनान् ॥ ३० ॥ धनं धान्यं प्रियान्पुत्रांस्तथा देहं नृपोत्तम ॥
गच्छते वायुभूतस्तु शुभाऽशुभसमन्वितः ॥ ३१ ॥ अदृश्यः सर्वभूतानां परमात्मा महत्तरः ॥ शुभाऽशुभगतिं प्राप्तः कर्मणा स्वेन पार्थिव ॥
॥ ३२ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ शुभाऽशुभं न बन्धूनां जायते केन हेतुना ॥ एकः प्रसूयते जंतुरेक एव प्रलीयते ॥ ३३ ॥ एको हि भुंक्ते
सुकृतमेक एव हि दुष्कृतम् ॥ ३४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एष त्वयोक्तो नृपते महाप्रश्नः स्मृतो मया ॥ ३५ ॥ पितामहमुखोद्गीतं
श्रुतं ते कथयाम्यहम् ॥ यन्मे पितामहात्पूर्वं विज्ञातमृषिसंसदि ॥ ३६ ॥ न माता न पिता बन्धुः कस्यचिन्न सुहृत्कचित् ॥ कस्य न
ज्ञायते रूपं वायुभूतस्य देहिनः ॥ ३७ ॥ यद्येवं न भवेत्तात लोकस्य तु नरेश्वर ॥ अमर्यादं भवेन्नूनं विनश्यति चराचरम् ॥ ३८ ॥ एवं
ज्ञात्वा पुरा राजन्समस्तैर्लोककर्तृभिः ॥ मर्यादा स्थापिता लोके यथा धर्मो न नश्यति ॥ ३९ ॥ धर्मे नष्टे मनुष्याणामधर्मोभिभवेत्पुनः ॥ ततः

स्वधर्मचलनान्नरके गमनं ध्रुवम् ॥ ४० ॥ लोको निरंकुशः सर्वो मर्यादालंघने रतः ॥ मर्यादा स्थापिता तेन शास्त्रं वीक्ष्य महर्षिभिः ॥ ४१ ॥
स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्च्चनम् ॥ पिंडोदकप्रदानं च तथैवाऽतिथिपूजनम् ॥ ४२ ॥ पितरः पितामहाश्चैव तथैव प्रपितामहाः ॥
त्रयो देवाः स्मृतास्तात ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ४३ ॥ पूजितैः पूजिताः सर्वे तथा मातामहास्त्रयः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रुतिस्मृत्यर्थ
नोदितान् ॥ ४४ ॥ धर्मं समाचरन्नित्यं पापांशेन न लिप्यते ॥ श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं मनसाऽपि न लंघयेत् ॥ ४५ ॥ इह लोके परे चैव
यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ पितापुत्रौ सदाप्येकौ बिंबाद्बिंबमिवोद्धृतौ ॥ ४६ ॥ विभक्तौ वाऽविभक्तौ वा श्रुतिस्मृत्यर्थतस्तथा ॥ उद्धरेदात्मनात्मा
नमात्मानमवसादयेत् ॥ ४७ ॥ पिंडोदकप्रदानाभ्यामृते पार्थ न संशयः ॥ एवं ज्ञात्वा प्रयत्नेन पिंडोदकप्रदो भवेत् ॥ ४८ ॥ आयुर्धर्मो यश
स्तेजः संततिश्चैव वर्द्धते ॥ पृथिव्यां सागरांतायां पितृक्षेत्राणि यानि च ॥ ४९ ॥ तानि ते संप्रवक्ष्यामि येषु दत्तं महाफलम् ॥ गयायां पुष्करे
ज्येष्ठे प्रयागे नैमिषे तथा ॥ ५० ॥ सन्निहत्यां कुरुक्षेत्रे प्रभासे कुरुनन्दन ॥ पिंडोदकप्रदानेन यत्फलं कथितं बुधैः ॥ ५१ ॥ अस्माहके तदाऽऽ
प्नोति नर्मदायां न संशयः ॥ तत्र ब्रह्मा मुरारिश्च रुद्रश्च उमया सह ॥ ५२ ॥ इन्द्राद्या देवताः सर्वे पितरो मुनयस्तथा ॥ सागराः सरितश्चैव पर्व
ताश्च बलाहकाः ॥५३॥ तिष्ठन्ति पितरः सर्वे सर्वतीर्थाधिकं ततः ॥ स्थिता ब्रह्मशिला तत्र गजकुम्भनिभा नृप ॥५४॥ कलौ न दृश्या भवति प्रधा
नं यद्गयाशिरः ॥ वैशाखे मासि संप्राप्तेऽमावास्यां नृपोत्तम ॥५५॥ व्याप्य सा तिष्ठते तीर्थं गजकुम्भनिभा शिला ॥ तच्च गव्यूतिमात्रं हि तीर्थं त
तः प्रचक्षते ॥ ५६ ॥ तस्मिन्दिने तत्र गत्वा यस्तु श्राद्धप्रदो भवेत् ॥ पितॄणामक्षया तृप्तिर्जायते शतवार्षिकी ॥ ५७ ॥ अन्यस्यामप्यमावास्यां
यः स्नात्वा विजितेंद्रियः ॥ करोति मनुजः श्राद्धं विधिवन्मंत्रसंयुतम् ॥ ५८ ॥ तस्य पुण्यफलं यत्स्यात्तच्छृणुष्व नराधिप ॥ अग्निष्टोमाश्व
मेधाभ्यां वाजपेयस्य यत्फलम् ॥ ५९ ॥ तत्फलं समवाप्नोति यथा मे शंकरोऽब्रवीत् ॥ रौरवादिषु सर्वेषु नरकेषु व्यवस्थिताः ॥ ६० ॥ पिता
पितामहाद्याश्च पितृके मातृके तथा ॥ पिंडोदकेन चैकेन तर्पणेन विशेषतः ॥ ६१ ॥ क्रीडंति पितृलोकस्था यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ये कर्मस्था
विकर्मस्था ये जाताः प्रेतकल्मषाः ॥ ६२ ॥ पिंडेनैकेन मुच्यंते तेऽपि तत्र न संशयः ॥ अस्माहके शिला दिव्या तिष्ठते गजसन्निभा ॥ ६३ ॥
ब्रह्मणा निर्मिता पूर्वं सर्वपापक्षयंकरी ॥ उपर्यस्या यथान्यायं पितॄनुद्दिश्य भारत ॥ ६४ ॥ दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु दद्यात्पिंडान्विचक्षणः ॥ भूमौ

चान्नेन [1]सिद्धेन श्राद्धं कृत्वा यथाविधि ॥ ६५ ॥ श्राद्धिभ्यो वस्त्रयुग्मानि छत्रोपानत्कमंडलु ॥ दक्षिणा विविधा देया पितॄनुदिश्य भारत ॥ ॥ ६६ ॥ यो ददाति द्विजश्रेष्ठ तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि तृप्तिं यांति न संशयः ॥ ६७ ॥ अस्माहके महाराज पितरश्च पितामहाः ॥ वायुभूता निरीक्षंते आगच्छंतं स्वगोत्रजम् ॥ ६८ ॥ अत्र तीर्थे सुतोभ्येत्य स्नात्वा तोयं प्रदास्यति ॥ श्राद्धं वा पिंडदानं वा तेन यास्याम सद्गतिम् ॥ ६९ ॥ स्नाने कृते तु ये केचिज्जायंते वस्त्रविप्लुषः ॥ प्रीणयेन्नरकस्थांस्तु तैः पितॄन्नाऽत्र संशयः ॥ ७० ॥ केशोदबिंदवस्तस्य ये चाऽन्ये लेपभाजिनः ॥ तृप्यंत्यनग्निसंस्कारा ये मृताः स्युः स्वगोत्रजाः ॥ ७१ ॥ तत्र तीर्थे तु ये केचिच्छ्राद्धं कृत्वा विधानतः ॥ नरकादुद्धरंत्याशु जपंतः पितृसंहिताम् ॥ ७२ ॥ [2]वनस्पतिगते सोमे यदा सोमदिनं भवेत् ॥ अक्षयाल्लभते लोकान्पिंडेनैकेन मानवः ॥ ७३ ॥ अक्षयं तत्र वै सर्वं जायते नाऽत्र संशयः ॥ नरकादुद्धरंत्याशु जपन्ते पितृसंहिताम् ॥ ७४ ॥ तस्मिंस्तीर्थे त्वमावास्यां पितॄनुद्दिश्य भारत ॥ नीलं सर्वांगसंपूर्णं योऽभिषिच्य समुत्सृजेत् ॥ ७५ ॥ तस्य पुण्यफलं वक्तुं न तु वाचस्पतिः क्षमः ॥ अस्माहके वृषोत्सर्गाद्यत्पुण्यं समवाप्यते ॥ ७६ ॥ तव शुश्रूषणात्सर्वं तत्प्रवक्ष्यामि भारत ॥ रौरवादिषु ये किंचित्पच्यंते तस्य पूर्वजाः ॥ ७७ ॥ वृषोत्सर्गेण तान्सर्वांस्तारयेदेकविंशतिम् ॥ लोहितो यस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे च पांडुरः ॥ ७८ ॥ पिंगः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते ॥ यस्तु सर्वांगपिंगश्च श्वेतः पुच्छखुरेषु च ॥ ७९ ॥ स पिंगो वृष इत्याहुः पितॄणां प्रीतिवर्धनः ॥ पारावतसवर्णश्च ललाटे तिलको भवेत् ॥ ८० ॥ तं वृषं बभ्रुमित्याहुः पूर्णं सर्वांगशोभनम् ॥ सर्वांगेष्वेकवर्णो यः पिंगः पुच्छखुरेषु च ॥ ८१ ॥ खुरपिंगं तमित्याहुः पितॄणां सद्गतिप्रदम् ॥ नीलं सर्वशरीरेण स्वारक्तनयनं दृढम् ॥ ८२ ॥ तमेव नीलमित्याहुर्नीलः पञ्चविधः स्मृतः ॥ यस्तु वैश्यगृहे जातः स वै नीलो विशिष्यते ॥ ८३ ॥ न वाहयेद्गृहे जातं वत्सकं तु कदाचन ॥ तेनैव च वृषोत्सर्गे पितॄणामनृणो भवेत् ॥ ८४ ॥ जातं तु स्वगृहे वत्सं द्विजन्मा यस्तु वाहयेत् ॥ पतंति पितरस्तस्य ब्रह्मलोकगता अपि ॥ ८५ ॥ यथायथा हि पिबति पीत्वा धूनाति मस्तकम् ॥ पिबन्पितॄन्प्रीणयति नरकादुद्धरेद्धुनन् ॥ ८६ ॥ यथा पुच्छाभिघातेन स्कन्धं गच्छंति बिंदवः ॥ नरकादुद्धरंत्याशु पतितान्गोत्रिणस्तथा ॥ ८७ ॥ गर्जन्प्रावृषि काले तु विषाणाभ्यां भुवं लिखन् ॥ खुरेभ्यो या मृदुद्धूता तया संप्रीणयेदृषीन् ॥ ८८ ॥ पिबन्पितॄन्प्रीणयते खादनोल्लेखने सुरान् ॥ गर्जन्नृषिमनुष्यांश्च धर्मरूपो हि धर्मज ॥ ८९ ॥

---

[1] भूमौ चान्नेन सिद्धेन--एतेन--पाकनिष्पत्तिं शिलोपरि न कुर्यात्--किं तु भूमावेव--पिंडदानमत्र शिलायां कर्तव्यमिति सूचितम् ।

[2] वनस्पतिगते सोमे--अमायाम्--इत्यर्थः--प्रागुक्ततः ।

भूतैर्वापि पिशाचैर्वा चातुर्थिकज्वरेण वा ॥ गृहीतोऽस्माहकं गच्छेत्सर्वेषामाधिनाशनम् ॥ ९० ॥ स्नात्वा तु विमले तोये दर्भग्रंथिं निबन्धयेत् ॥ मस्तके बाहुमूले वा नाभ्यां वा गलकेऽपि वा ॥ ९१ ॥ गत्वा देवसमीपं च प्रादक्षिण्येन केशवम् ॥ ततः समुच्चरन्मंत्रं गायत्र्या वाथ वैष्णवम् ॥ ९२ ॥ नारायणं शरण्येशं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ नमो यज्ञांगसंभूत सर्वव्यापिन्नमोऽस्तु ते ॥ ९३ ॥ नमो नमस्ते देवेश पद्मगर्भ सनातन ॥ दामोदर जयानंत रक्ष मां शरणागतम् ॥ ९४ ॥ त्वं कर्त्ता त्वं च हर्त्ता च जगत्यस्मिश्चराचरे ॥ त्वं पालयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ॥ ९५ ॥ प्रसीद देवदेवेश सुप्तमंगं प्रबोधय ॥ त्वद्ध्याननिरतो नित्यं त्वद्भक्तिपरमो हरे ॥ ९६ ॥ इति स्तुतो मया देव प्रसादं कुरु मेऽच्युत ॥ मां रक्षरक्ष पापेभ्यस्त्रायस्व शरणागतम् ॥ ९७ ॥ एवं स्तुत्वा च देवेशं दानवान्तकरं हरिम् ॥ पुनरुक्तेन वै स्नात्वा ततो विप्रांस्तु भोजयेत् ॥ ९८ ॥ वेदोक्तेन विधानेन स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥ पिंडनिर्वपणं कृत्वा वाचयेत्स्वस्तिकं ततः ॥ ९९ ॥ एवं स्तुत्वा च देवेशं दानवांतकरं हरिम् ॥ पुनरुक्तेन[1] वै स्नात्वा ततो विप्रांस्तु भोजयेत्॥ १०० ॥ वेदोक्तेन विधानेन स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥ एवं तान्वाचयित्वा तु ततो विप्रान्विसर्जयेत् ॥ १०१ ॥ यत्तत्रोच्चरितं किंचित्तद्विप्रेभ्यो निवेदयेत्॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा नारी वा भक्तितत्परा ॥ शक्तितो दक्षिणां दद्यात्कृत्वा श्राद्धं यथाविधि ॥ १०२ ॥ तत्र तीर्थे नरो यावत्स्नापयेद्विधिपूर्वकम् ॥ क्षीरेण मधुना वापि दध्ना वा शीतवारिणा ॥ १०३ ॥ तावत्पुष्करपात्रेषु पिबंति पितरो जलम्॥ अयने विषुवे चैव युगादौ सूर्यसंक्रमे ॥ १०४ ॥ पुष्पैः संपूज्य देवेशं नैवेद्यं यः प्रदापयेत ॥ सोऽश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥ १०५ ॥ तत्र तीर्थे तु यो राजन्सूर्यग्रहणमाचरेत् ॥ सूर्यतेजोनिभैर्यानैर्विष्णुलोके महीयते ॥ १०६ ॥ तत्र तीर्थे तु यः श्राद्धं पितृभ्यः संप्रयच्छति ॥ सत्पुत्रेण च तेनैव संप्राप्तं जन्मनः फलम् ॥ १०७ ॥ इति श्रुत्वा ततो देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च स्थापयांचक्रुरीश्वरम् ॥ १०८ ॥ सर्वरोगोपशमनं सर्वपातकनाशनम्॥ यस्तु संवत्सरं पूर्णममावास्यां तु भावितः ॥ १०९ ॥ पितृभ्यः पिंडदानं च कुर्यादस्माहके नृप ॥ त्रिपुष्करे गयायां च प्रभासे नैमिषे तथा ॥ ११० ॥ यत्पुण्यं श्राद्धकर्तृणां तदिहैव भवेद्ध्रुवम् ॥ तिलोदकं कुशैर्मिश्रं यो दद्याद्दक्षिणामुखः ॥ १११ ॥ मन्वादौ च युगादौ च व्यतीपाते दिनक्षये॥ यो दद्यात्पितृमातृभ्यः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ११२ ॥ अस्माहके नरो यस्तु स्नात्वा संपूजयेद्धरिम् ॥ ब्रह्माणं शंकरं भक्त्या कुर्य्याज्जागरणक्रियाम् ॥ ११३ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः शक्रातिथ्यमवाप्नुयात् ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा यः

---

[1] पुनरुक्तेन—इत्याद्युक्तम्—एतेन त्रिरावृत्तिः स्तोत्रपाठस्य सूचिता पौनरुक्त्यमिदमिति तु न शंकनीयम् ।

पश्यति जनार्दनम् ॥ ११४ ॥ विशेषविधिनाऽभ्यर्च्य प्रणम्य च पुनःपुनः ॥ सपुत्रेण च तेनैव पितणां विहिता गतिः ॥ ११५ ॥ एकमूर्तिस्त्र
यो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ सत्कार्यकारणोपेताः सुसूक्ष्माः सुमहाफलाः॥ ११६ ॥ एतत्ते कथितं राजन्महापातकनाशनम् ॥ अस्माहकस्य माहा
त्म्यं किमन्यत्परिपृच्छसि ॥ ११७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे अस्माहकतीर्थ
माहात्म्यवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल सिद्धेश्वरमनुत्तमम् ॥
नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्वृषभध्वजम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो गतिं यात्यश्वमेधिनाम् ॥ २ ॥
तत्र तीर्थे तुयः स्नात्वा श्राद्धं कुर्यात्प्रयततः॥ पितृणां प्रीणनार्थाय सर्वं तेन कृतं भवेत् ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थे मृतानां तु जंतूनां नृपसत्तम ॥ गर्भवासे
मतिस्तेषां न जायेत कदाचन ॥ ४ ॥ गर्भवासो हि दुःखाय न सुखाय कदाचन ॥ तत्तीर्थवारिणा स्नातुर्न पुनर्भवसंभवः ॥ ५ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे सिद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽ
ध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल तीर्थमंगारकं शिवम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥
चतुर्थ्यंगारकदिने संकल्प्य कृतनिश्चयः ॥ स्नायादस्तं गते सूर्ये संध्योपासनतत्परः ॥ २ ॥ पूजयेल्लोहितं[1] भक्त्या गंधमाल्यविभूषणैः॥ संस्थाप्य
स्थंडिले देवं रक्तचंदनचर्चितम् ॥ ३ ॥ अंगारकायेति नमः कर्णिकायां प्रपूजयेत् ॥ कुजाय भूमिपुत्राय रक्तांगाय सुवाससे ॥ ४ ॥ हरकोपोद्भवा
येति स्वेदजायाऽतिबाहवे ॥ सर्वकामप्रदायेति पूर्वादिषु दलेषु च ॥ ५ ॥ एवं संपूज्य विधिवद्दद्यादर्घ्यं विधानतः ॥ भूमिपुत्र महावीर्य स्वेदो
द्भव पिनाकिनः ॥ ६ ॥ अंगारक महातेजा लोहितांग नमोऽस्तु ते ॥ करकं वारिसंयुक्तं शालितंडुलपूरितम् ॥ ७ ॥ सहिरण्यं सवस्त्रं च मोदकोपरि
संस्थितम् ॥ ब्राह्मणाय निवेद्यं तत्कुजो मे प्रीयतामिति ॥ ८ ॥ अर्घं दत्त्वा विधानेन रक्तचंदनवारिणा ॥ रक्तपुष्पसमाकीर्णं तिलतंडुलमिश्रितम् ॥
॥ ९ ॥ कृत्वा ताम्रमये पात्रे मंडले वर्तुले शुभे ॥ कृत्वा शिरसि तत्पात्रं जानुभ्यां धरणीं गतः ॥ १० ॥ मंत्रपूतं महाभाग दद्यादर्घ्यं विचक्षणः ॥
ततो भुंजीत मौनेन क्षारतिलाम्लवर्जितम् ॥ ११ ॥ स्निग्धं मृदुसमधुरमात्मनः श्रेय इच्छता ॥ एवं चतुर्थ्यें संप्राप्ते चतुर्थ्यंगारके नृप ॥ १२ ॥
सौवर्णं कारयेद्देवं यथाशक्ति सुरूपिणम् ॥ स्थापयेत्ताम्रके पात्रे गुडपीठसमन्विते ॥ १३ ॥ गंधपुष्पादिभिर्देवं पूजयेद्गुडसंस्थितम् ॥ ईशान्यां

---

[1] लोहितम्—अंगारकम्—इत्यर्थः ।

स्थापयेद्देवं गुडतोयसमन्वितम् ॥१४॥ कासारेण तथाग्नेय्यां स्थापयेत्करकं परम् ॥ रक्ततंदुलसंमिश्रं नैर्ऋत्यां वायुगोचरे ॥१५॥ स्थापयेन्मोदकैः सार्धं चतुर्थं करकं बुधः ॥ सूत्रेण वेष्टितग्रीवं गंधमाल्यैरलंकृतम् ॥ १६ ॥ शंखतूर्यनिनादेन जयशब्दादिमंगलैः ॥ रक्तांबरधरं विप्रं रक्तमाल्यानुलेपनम् ॥ १७ ॥ वेदिमध्यगतं वाऽपि महदासनसंस्थितम् ॥ सुरूपं सुभगं शांतं सर्वभूतहिते रतम् ॥१८॥ वेदविद्याव्रतस्नातं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥ पूजयित्वा यथान्यायं वाचयेत्पांडुनंदन ॥ १९ ॥ रक्तां गां च ततो दद्याद्रक्तेनानडुहा सह ॥ प्रीयतां भूमिजो देवः सर्वदैवतपूजितः ॥ २० ॥ विप्रं प्रदक्षिणीकृत्य पत्नीपुत्रसमन्वितः ॥ पितृमातृसुहृत्सार्द्धं क्षमाप्य च विसर्ज्जयेत् ॥ २१ ॥ एवं कृतस्य तस्याऽथ तस्मिंस्तीर्थे विशेषतः ॥ यत्पुण्यफलमुद्दिष्टं तत्ते सर्वं वदाम्यहम् ॥ २२ ॥ सप्त जन्मानि राजेंद्र सुरूपः सुभगो भवेत् ॥ तीर्थस्याऽस्य प्रभावेन नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ २३ ॥ अकामो वा सकामो वा तत्र तीर्थे मृतो नरः ॥ अंगारकपुरं याति देवगंधर्वपूजितः ॥ २४ ॥ उपभुज्य यथान्यायं दिव्यान्भोगाननुत्तमान् ॥ इह मानुष्य लोके वै राजा भवति धार्मिकः ॥ २५ ॥ सुरूपः सुभगश्चैव सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वलोकनमस्कृतः ॥ २६ ॥

इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे मंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टाचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवाऽनंतरं तीर्थं लिंगेश्वरमिति श्रुतम् ॥ दर्शनाद्देवदेवस्य यत्र पापं प्रणश्यति ॥ १ ॥ कृत्वा तु कदनं घोरं दानवानां युधिष्ठिर ॥ वाराहं रूपमास्थाय नर्मदायां व्यवस्थितः ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नानं कृत्वा देवं नमस्यति ॥ स मुच्यते नृपश्रेष्ठ महापापैः पुराकृतैः ॥ ३ ॥ द्वादश्यां कृष्णपक्षस्य शुक्ले च समुपोषितः ॥ गंधमाल्यैर्जगन्नाथं पूजयेत्पांडुनंदन ॥ ४ ॥ ब्राह्मणांश्च महाभाग दानसंमानभोजनैः॥ पूजयेत्परया भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५ ॥ सत्रयाजिफलं जंतुर्लभते द्वादशाब्दकैः ॥ ब्राह्मणान्भोजयंस्तत्र तदेव लभते फलम् ॥ ६ ॥ तर्प्पयित्वा पितृन्देवान्स्नात्वा तद्गतमानसः ॥ जपेद्द्वादशनामानि देवस्य पुरतः स्थितः ॥ ७ ॥ मासिमासि निराहारो द्वादश्यां कुरुनंदन ॥ केशवं पूजयेन्नित्यं मासि मार्गशिरे बुधः॥८॥ पौषे नारायणं देवं माघमासे तु माधवम् ॥ गोविंदं फाल्गुने मासि विष्णुं चैत्रे समर्चयेत् ॥ ९ ॥ वैशाखे मधुहंतारं ज्येष्ठे देवं त्रिविक्रमम् ॥ वामनं तु तथाऽऽषाढे श्रावणे श्रीधरं स्मरेत् ॥ १० ॥ हृषीकेशं भाद्रपदे पद्मनाभं तथाऽश्विने ॥ दामोदरं कार्त्तिके तु कीर्त्तयन्नावऽसीदति ॥ ११ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुरा कृतम् ॥ तन्नश्यति न संदेहो मासनामानुकीर्तनात् ॥ १२ ॥ स्वयं विनुद्धः सततमुन्मिषन्निमिषंस्तथा ॥ शीघ्रं प्रपश्य भुंजानो मंत्रहीनं समुद्गिरेत् ॥ १३ ॥ परमापद्गतस्याऽपि जंतोरेषा प्रति

क्रिया ॥ यन्मासाधिपतेर्विष्णोर्मासनामानुकीर्त्तनम् ॥ १४ ॥ ता निशास्ते च दिवसास्ते मासास्ते च वत्सराः ॥ नराणां सफला येषु चिंतितो भगवान्हरिः ॥ १५ ॥ परमापद्गतस्याऽपि यस्य देवो जनार्द्दनः ॥ नाऽवसर्पति हृत्पद्मात्स योगी नाऽत्र संशयः ॥ १६ ॥ ते भाग्यहीना मनुजाः सुशोच्यास्ते भूमिभाराय कृतावताराः ॥ अचेतनास्ते पशुभिः समाना ये भक्तिहीना भगवत्यनंते ॥ १७ ॥ ते पूर्णकार्या पुरुषाः पृथिव्यां ते स्वांगपाताद्भुवनं पुनंति ॥ विचक्षणा विश्वविभूषणास्ते ये भक्तियुक्ता भगवत्यनंते ॥१८॥ स एव सुकृती तेन लब्धं जन्मतरोः फलम् ॥ चित्ते वचसि काये च यस्य देवो जनार्द्दनः ॥ १९ ॥ एतत्तीर्थवरं पुण्यं लिंगो यत्र जनार्दनः ॥ वंचयित्वा रिपून्संख्ये क्रोडो भूत्वा सनातनः ॥२०॥ उपप्लवे चंद्रमसो रवेश्च योह्यष्टकानामयनद्वये च ॥ पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ॥ २१ ॥ घोणोन्मीलितमेरुरंध्रनिवहो दुःखाब्धिमज्जत्प्लवः प्रादुर्भूतरसातलोदरबृहत्पंकार्द्रमग्नक्षुरः ॥ फूत्कारोत्करनुन्नवातविदलद्दिग्दंतिनादश्रुतिन्यस्तस्तब्धवपुः श्रुतिर्भवतु वः क्रोडो हरिः शांतये ॥ २२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे लिंगवाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज कुसुमेश्वरमुत्तमम् ॥ दक्षिणे नर्मदाकूले उपपातकनाशनम् ॥ १ ॥ कामेन स्थापितो देवः कुसुमेश्वरसंज्ञितः ॥ ख्यातः सर्वेषु लोकेषु देवदेवः सनातनः ॥ २ ॥ कामो मनोभवो विश्वः कुसुमायुधचापभृत् ॥ स कामान्ददाति सर्वान्पूजितो मीनकेतनः ॥ ३ ॥ तेन निर्दग्धकायेन चाराध्य परमेश्वरम् ॥ अनंगेन तथा प्राप्तमंगित्वं नर्मदातटे ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अंगिभूतस्य नाशत्वमनंगस्य तु मे वद ॥ न श्रुतं न च मे दृष्टं भूतपूर्वं कदाचन ॥ ५ ॥ एतत्सर्वं यथावृत्तमाचक्ष्व द्विजसत्तम ॥ श्रोतुमिच्छामि विप्रेंद्र भीमार्जुनयमैः सह ॥६॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आदौ कृतयुगे तात देवदेवो महेश्वरः ॥ तपश्चचार विपुलं गंगासागरसंस्थितः ॥ ७ ॥ तेन संपादिता लोकास्तपसा ससुरासुराः ॥ जग्मुस्ते शरणं सर्वे देवदेवं शचीपतिम् ॥ ८ ॥ व्यापकः सर्वभूतानां देवदेवो महेश्वरः ॥ संतापयति लोकांस्त्रींस्तन्निवारय गोपते[1] ॥९॥ श्रुत्वा तद्वचनं तेषां देवानां बलवृत्रहा ॥ चिंतयामास मनसा तपोविघ्नाय चादिशत् ॥ १० ॥ अप्सरां मेनकां रभां घृताचीं च तिलोत्तमाम् ॥ वसंतं कोकिलं कामं दक्षिणानिलमुत्तमम् ॥ ११ ॥ गत्वा तत्र महादेवं तपश्चरणतत्परम् ॥ क्षोभयध्वं यथान्यायं गंगासागरवासिनम् ॥ १२ ॥ एवमुक्तास्तु ते सर्वे देवराजेन भारत ॥ देवाप्सरःसमोपेता जग्मुस्ते हर

---

[1] गोपते–स्वर्लोकाधीश्वर–इत्यर्थः।

सन्निधौ ॥ १३ ॥ वसंतमासे कुसुमाकराकुले मयूरदात्यूहसुकोकिलाकुले ॥ प्रनृत्य देवाप्सरगीतसंकुले प्रवाति वाते यमनैर्ऋताकुले ॥ १४ ॥ तेन संमूर्च्छिताः सर्वे संसर्गाच्च खगोत्तमाः ॥ मधुमाधवगंधेन सकिन्नरमहोरगाः ॥ १५ ॥ यावदालोकते तावत्तद्वनं व्याकुलीकृतम् ॥ वीक्षते मदनाविष्टं [1]दशावस्थागतं जनम् ॥ १६ ॥ देवदेवोऽपि देवानामवस्थात्रितयं गतः ॥ सात्त्विकीं राजसीं राजंस्तामसीं तां शृणुष्व मे ॥ १७ ॥ एकं योगसमाधिना मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः पार्वत्या जघनस्थलस्तनतटे शृंगारभारालसम् ॥ अन्यद्दूरनिरस्तचापमदनक्रोधानलोद्दीपितं शंभोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः ॥ १८ ॥ एवं दृष्टः स देवेन सशरः सशरासनः ॥ भस्मीभूतो गतः कामो विनाशः सर्वदेहिनाम् ॥ १९ ॥ कामं दृष्ट्वा क्षयं यातं तत्र देवाऽप्सरोगणाः ॥ भीता यथाऽऽगतं सर्वे जग्मुश्चैव दिशो दश ॥ २० ॥ कामेन रहिता लोकाः ससुरासुरमानवाः ॥ ब्रह्माणं शरणं जग्मुर्देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ २१ ॥ सीदमानं जगद्दृष्ट्वा तमूचुः परमेष्ठिनम् ॥ जानासि त्वं जगच्छेषं प्रभो मैथुनसंभवात् ॥ २२ ॥ प्रजाः सर्वा विशुष्यंति कामेन रहिता विभो ॥ २३ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषां देवानां प्रपितामहः॥ जगाम सहितस्तत्र यत्र देवो महेश्वरः ॥ २४ ॥ अतोषयज्जगन्नाथं सर्वभूतमहेश्वरम् ॥ स्तुतिभि[2]स्तंडकैः स्तोत्रैर्वेदवेदांगसंभवैः ॥ २५ ॥ ततस्तुष्टो महादेवो देवानां परमेश्वरः ॥ उवाच मधुरां वाणीं देवान्ब्रह्मपुरोगमान् ॥ २६ ॥ किं कार्यं कश्च संतापः किं वाऽऽगमनकारणम् ॥ देवतानामृषीणां च कथ्यतां मम मा चिरम् ॥ २७ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ कामनाशाज्जगन्नाशो भविताऽयं चराचरे ॥ त्रैलोक्यं त्वं पुनः शंभो उत्पादयितुमर्हसि ॥ २८ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषां विमृश्य परमेश्वरः ॥ चिंतयामास कामस्य विग्रहं भुवि दुर्लभम् ॥ २९ ॥ आजगाम ततः शीघ्रमनंगो ह्यंगतां गतः॥ प्राणदः सर्वभूतानां पश्यतां नृपसत्तम ॥ ३० ॥ ततः शंखनिनादेन भेरीणां निःस्वनेन च ॥ अभ्यनन्दंस्ततो देवं सुरासुरमहोरगाः ॥ ३१ ॥ नमस्ते देवदेवेश कृतार्थाः सुरसत्तमाः ॥ विसर्जिताः पुनर्जग्मुर्यथागतमरिंदम ॥ ३२ ॥ गतेषु सर्वदेवेषु कामदेवोऽपि भारत ॥ तपश्चचार विपुलं नर्मदातटमाश्रितः ॥ ३३ ॥ तपोजपकृशीभूतो दिव्यं वर्षशतं किल ॥ महाभूतैर्विघ्नकरैः पीड्यमानः समंततः ॥ ३४ ॥ आत्मविघ्नविनाशार्थं संस्मृतः कुण्डलेश्वरः ॥ चकार रक्षां सर्वत्र शरपाते नृपोत्तम ॥ ३५ ॥ ततस्तुष्टो महादेवो दृढभक्त्या वरप्रदः ॥ वरेण च्छंदयामास कामं कामविनाशनः ॥ ३६ ॥ ज्ञात्वा तुष्टं महादेवमुवाच झषकेतनः ॥ प्रणतः प्रांजलिर्भूत्वा देवदेवं त्रिलोचनम् ॥ ३७ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम ॥ अत्र तीर्थे जगन्नाथ

---

[1] स्वेद—कंपादि—कामजदशावस्थासंकुलम्—इत्यर्थः ।

[2] तांडवैः—इ०पा० ।

सदा सन्निहितो भव ॥ ३८ ॥ तथेति चोक्त्वा वचनं देवदेवो महेश्वरः ॥ जगामाऽऽकाशमाविश्य स्तूयमानोऽप्सरोगणैः ॥ ३९ ॥ गते चाऽदर्शनं
देवे कामदेवो जगद्गुरुम् ॥ स्थापयामास राजेंद्र कुसुमेश्वरसंज्ञितम् ॥ ४० ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा ह्युपवासपरायणः ॥ चैत्रमासे चतुर्दश्यां
मदनस्य दिनेऽथ वा ॥ ४१ ॥ प्रभाते विमले प्राप्ते स्नात्वा पूज्य दिवाकरम् ॥ तिलमिश्रेण तोयेन तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ४२ ॥ कृत्वा स्नानं
विधानेन पूजयित्वा च तं नृप ॥ पिंडनिर्वपणं कुर्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ४३ ॥ सत्रयाजिफलं यच्च लभते द्वादशाब्दिकम् ॥ पिंडदानात्फलं
तच्च लभते नाऽत्र संशयः ॥ ४४ ॥ अंकुल्लमूले यः पिंडं पितृनुद्दिश्य दापयेत् ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि तृप्तिं यांति पितामहाः ॥ ४५ ॥ कृमिकी
टपतंगा ये तत्र तीर्थे युधिष्ठिर ॥ प्राप्नुवंति मृताः स्वर्गं किं पुनर्ये नरा मृताः ॥ ४६ ॥ संन्यासं कुरुते योऽत्र जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ कुसुमेशे
नरो भक्त्या स गच्छेच्छिवमन्दिरम् ॥ ४७ ॥ तत्र दिव्याप्सरोभिश्च देवगन्धर्वगायनैः ॥ क्रीडते सेव्यमानस्तु कल्पकोटिशतं नृप ॥ ४८ ॥ पूर्णे
चैव ततः काल इह मानुष्यतां गतः ॥ जायते राजराजेंद्रैः पूज्यमानो नृपो महान् ॥ ४९ ॥ सुरूपः सुभगो वाग्मी विक्रांतो मतिमाञ्छुचिः ॥
जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ ५० ॥ एतत्पुण्यं पापहरं तीर्थकोटिशताधिकम् ॥ कुसुमेशेति विख्यातं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ ५१ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कुसुमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चाशदधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ उत्तरे नर्मदाकूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ जयवाराहमाहात्म्यं सर्वपापप्रणाश
नम् ॥ १ ॥ उद्धृता जगती येन सर्वदेवनमस्कृता ॥ लोकानुग्रहबुद्ध्या च संस्थितो नर्मदातटे ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा वीक्षते मधुसूद
नम् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो दशजन्माऽनुकीर्त्तनात् ॥ ३ ॥ मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः ॥ रामो[1] रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्किश्च ते
दश ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ मत्स्येन किं कृतं तात कूर्मेण मुनिसत्तम ॥ वराहेण च किं कर्म नरसिंहेन किं कृतम् ॥ ५ ॥ वाम
नेन च रामेण राघवेण च किं कृतम् ॥ बुद्धरूपेण किं वाऽपि कल्किना किं कृतं वद ॥ ६ ॥ एवमुक्तस्तु विप्रेंद्रो धर्मपुत्रेण धीमता ॥ उवाच मधुरां
वाणीं तदा धर्मसुतं प्रति ॥ ७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ मीनो भूत्वा पुरा कल्पे प्रीत्यर्थं ब्रह्मणो विभुः ॥ समर्पयत्समुद्धृत्य वेदान्मग्नान्म
हार्णवे ॥ ८ ॥ अमृतोत्पादने राजन्कूर्मो भूत्वा जगद्गुरुः ॥ मंदरं धारयामास तथा देवीं वसुन्धराम् ॥ ९ ॥ उज्जहार धरां मग्नां पातालतलवासि

---

[1] रामः—परशुराम इत्यर्थः ।

नीम् ॥ वाराहं रूपमास्थाय देवदेवो जनार्द्दनः ॥ १० ॥ नरस्यार्द्धतनुं कृत्वा सिंहस्यार्द्धतनुं तथा ॥ हिरण्यकशिपोर्वक्षो विददार नखांकुशैः ॥
॥ ११ ॥ जटी वामनरूपेण स्तूयमानो द्विजोत्तमैः ॥ तद्दिव्यं रूपमास्थाय क्रमित्वा मेदिनीं क्रमैः ॥ १२ ॥ कृतवांश्च बलिं पश्चात्पातालतलवासि
नम् ॥ स्थापयित्वा सुरान्सर्वान्गतो विष्णुः स्वकं पुरम् ॥ १३ ॥ जमदग्निसुतो रामो भूत्वा शस्त्रभृतां वरः ॥ क्षत्रियान्पृथिवीपालानवधीद्धैह
यादिकान् ॥ १४ ॥ कश्यपाय महीं दत्त्वा सपर्वतवनाकराम् ॥ तपस्तपति देवेशो महेन्द्रेऽद्यापि भारत ॥१५॥ ततो दाशरथी रामो रावणं देवक
ण्टकम् ॥ सगणं समरे हत्वा राज्यं दत्त्वा विभीषणे ॥ १६ ॥ पालयित्वा नयाद्भूमिं[1] मखैः संतपर्य्य देवताः ॥ स्वर्गं गतो महातेजा रामो राजीव
लोचनः ॥ १७ ॥ वसुदेवगृहे भूयः संकर्षणसहायवान् ॥ अवतीर्णो जगन्नाथो वासुदेवो युधिष्ठिर ॥ १८ ॥ सोऽवधीत्तव सामर्थ्याद्वधार्थं
दुष्टभूभृताम् ॥ चाणूरकंसकेशीनां जरासंधस्य भारत ॥ १९ ॥ तेन त्वं सुसहायेन हत्वा शत्रून्नरेश्वर ॥ भोक्ष्यसे पृथिवीं सर्वां भ्रातृभिः सह संभृ
ताम् ॥ २० ॥ तथा बुद्धत्वमपरं नवमं प्राप्स्यतेऽच्युतः ॥ शांतिमान्देवदेवेशो मधुहंता मधुप्रियः ॥ २१ ॥ तेन बुद्धस्वरूपेण देवेन परमेष्ठिना ॥
भविष्यति जगत्सर्वं मोहितं सचराचरम् ॥ २२ ॥ न श्रोष्यंति पितुः पुत्रास्तदाप्रभृति भारत ॥ न गुरोर्बांधवाः शिष्या भविष्यत्यधरोत्तरम्[2] ॥
॥ २३ ॥ जितो धर्मो ह्यधर्मेण चासत्येन ऋतं जितम् ॥ जिताश्चौरैश्च राजानः स्त्रीभिश्च पुरुषा जिताः ॥ २४ ॥ सीदंति चाग्निहोत्राणि गुरौ पूजा
प्रणश्यति ॥ सीदंति मानवा धर्म्माः कलौ प्राप्ते युधिष्ठिर ॥ २५ ॥ द्वादशे दशमे वर्षे नारी गर्भवती भवेत् ॥ कन्यास्तत्र प्रसूयंते ब्राह्मणो हरिपिं
गलः ॥ २६ ॥ भविष्यति ततः कल्किर्दशमे जन्मनि प्रभुः ॥ २७ ॥ एकत्ते कथितं राजन्देवस्य परमेष्ठिनः ॥ कारणं दश जन्मानां सर्वपापक्ष
यंकरम् ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे श्वेतवाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामै
कपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेद्धरापाल भार्गलेश्वरमुत्तमम् ॥ शंकरं जगतः
प्राणं स्मृतमात्राघनाशनम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु
यः कश्चित्प्राणत्यागं करिष्यति ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे भार्गलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

---

[1] नयात्—नीत्या—इत्यर्थः । [2] अधरोत्तरम्—नीचैरुपरितनम्—सृष्टिक्रमव्यत्यासः—इत्यर्थः ।

॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं चान्यद्रवितीर्थमनुत्तमम् ॥ यस्य संदर्शनादेव मुच्यन्ते पातकैर्नराः ॥ १ ॥ रवितीर्थे तु यः स्नात्वा नरः पश्यति भास्करम् ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं स्वयं देवेन तच्छृणु ॥ २ ॥ नांधो न मूको बधिरः कुले भवति कश्चन ॥ कुरूपः कुनखी वापि तस्य जन्मानि षोडश ॥ ३ ॥ दद्रुचित्रककुष्ठानि मण्डलानि विचर्चिका ॥ नश्यंति देवभक्तस्य षण्मासान्नात्र संशयः ॥ ४ ॥ चरितं तस्य देवस्य पुराणे यच्छ्रुतं मया ॥ न तत्कथयितुं शक्यं संक्षेपेण नृपोत्तम ॥ ५ ॥ तत्र तीर्थे तु यद्दानं रविमुद्दिश्य दीयते ॥ विधिना पात्रविप्राय तस्यांतो नाऽस्ति कर्हिचित् ॥ ६ ॥ अयने विषुवे चैव चंद्रसूर्यग्रहे तथा ॥ रवितीर्थे प्रदत्तानां दानानां फलमुत्तमम् ॥ ७ ॥ संक्रांतौ यानि दानानि हव्यकव्यानि भारत ॥ अपामिव समुद्रस्य तेषामंतो न लभ्यते ॥ ८ ॥ येनयेन यदा दत्तं येनयेन यदा हुतम् ॥ तस्य तस्य तदा काले सविता प्रतिदायकः ॥ ९ ॥ सप्त जन्मानि तान्येव ददात्यर्कः पुनःपुनः ॥ शतामिंदुक्षये दानं सहस्रं तु दिनक्षये ॥ १० ॥ संक्रांतौ शतसाहस्रं व्यतीपाते त्वनंतकम् ॥ ११ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ रवितीर्थं कथं तात पुण्यात्पुण्यतरं स्मृतम्॥विस्तरेण ममाख्याहि श्रवणौ मम लंपटौ ॥ १२ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणुष्वाऽवहितो भूत्वा ह्यादित्येश्वरमुत्तमम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ १३ ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ जाबालिर्ब्राह्मणोऽभवत् ॥ वसिष्ठाऽन्वयसंभूतो वेदशास्त्रार्थपारगः ॥ १४ ॥ पतिव्रता साधुशीला तस्य भार्या मनस्विनी ॥ ऋतुकाले तु सा गत्वा भर्त्तारमिदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ वर्त्तते ऋतुकालो मे भर्त्तारं त्वामुपस्थिता ॥ भज मां प्रीतिसंयुक्तः पुत्रकामां तु कामिनीम् ॥ १६ ॥ एवमुक्तो द्विजः प्राह,प्रियेऽद्याऽहं व्रतान्वितः ॥ गच्छेदानीं वरारोहे दास्य ऋत्वंतरे पुनः ॥ १७ ॥ पुनर्द्वितीये संप्राते ऋतुकालेऽप्युपस्थिता ॥ पुनः सा च्छंदिता तेन व्रतस्थोऽद्येति भारत ॥ १८ ॥ इत्थं वा बहुशस्तेन च्छंदिता च पुनःपुनः ॥ निराशा चाऽभवत्तत्र भर्त्तारं प्रति भामिनी ॥ १९ ॥ दुःखेन महताविष्टा विधायानशनं मृता ॥ तेन भ्रूणहतेनैव पापेन सहसा द्विजः ॥ २० ॥ शीर्णघ्राणांघ्रिरभवत्तपः सर्वं ननाश च ॥ दृष्ट्वात्मानं स कुष्ठेन व्याप्तं ब्राह्मणसत्तमः ॥ २१ ॥ विषादं परमं गत्वा नर्मदातटमाश्रितः ॥ अपृच्छद्भास्करं तीर्थं द्विजेभ्यो द्विजसत्तमः ॥ २२ ॥ आरोग्यं भास्करादिच्छेदिति संचिंत्य चेतसि ॥ कुतस्तद्भास्करं तीर्थं भो द्विजाः कथ्यतां मम ॥ २३ ॥ तपस्तप्स्याम्यहं गत्वा तस्मिंस्तीर्थे सुभावितः ॥ २४ ॥ ॥ द्विजा ऊचुः ॥ ॥ रेवाया उत्तरे कूले आदित्येश्वरनामतः ॥ विद्यते भास्करं तीर्थं सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ २५ ॥ तत्र याह्यविचारेण गंतुं चेच्छक्यते त्वया ॥ एवमुक्तो द्विजैर्विप्रो गंतुं तत्र प्रचक्रमे ॥ २६ ॥ व्याधिना परिभूतस्तु घोरेण प्राणहा

रिणा ॥ यदा गंतुं न शक्नोति तदा तेन विचिंतितम् ॥ २७ ॥ सामर्थ्यं ब्राह्मणानां हि विद्यते भुवनत्रये ॥ लिंगपातः कृतो विप्रैर्देवदेवस्य शूलिनः ॥ २८ ॥ समुद्रः शोषितो विप्रैर्विन्ध्यश्चापि निवारितः ॥ अहमप्यत्र संस्थस्तु ह्यानयिष्यामि भास्करम् ॥ २९ ॥ तपोबलेन महता ह्यादित्येश्वरसंज्ञितम् ॥ इति निश्चित्य मनसा ह्युग्रे तपसि संस्थितः ॥ ३० ॥ वायुभक्षो निराहारो ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यगः ॥ शिशिरे तोयमध्यस्थो वर्षास्वप्रावृताकृतिः ॥ ३१ ॥ साग्रे वर्षशते पूर्णे रविस्तुष्टोऽब्रवीदिदम् ॥ ३२ ॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ ॥ वरं वरय भद्रं ते किं ते मनसि वांच्छितम् ॥ अदेयमपि दास्यामि ब्रूहि मां त्वं चिरं कृथाः ॥ ३३ ॥ किमसाध्यं हि ते विप्र इदानीं तपसि स्थितः ॥ ३४ ॥ ॥ जाबालिरुवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम ॥ मम प्रतिज्ञा देवेश ह्यादित्येश्वरदर्शने ॥ ३५ ॥ कृता तां पारितुं देव न शक्तो व्याधिना वृतः ॥ शुक्लतीर्थेऽत्र तिष्ठ त्वमादित्येश्वरमूर्त्तिधृक् ॥ ३६ ॥ एवमुक्ते तु देवेशो बहुरूपो दिवाकरः ॥ उत्तरे नर्मदाकूले क्षणादेव व्यदृश्यत ॥ ३७ ॥ तदाप्रभृति भूपाल तद्धि तीर्थं प्रचक्षते ॥ सर्वपापहरं प्रोक्तं सर्वदुःखविनाशनम् ॥ ३८ ॥ यस्तु संवत्सरं पूर्णं नित्यमादित्यवासरे ॥ स्नात्वा प्रदक्षिणाः सप्त दत्त्वा पश्यति भास्करम् ॥ ३९ ॥ यत्फलं लभते तेन तच्छुणुष्व मयोदितम् ॥ प्रसुतं[1] मंडलानीह दद्रुकुष्ठविचार्चिकाः ॥ ४० ॥ नश्यंति सत्वरं राजंस्तूलराशिरिवाऽनले ॥ धनपुत्रकलत्राणां पूरयेद्वत्सरत्रयात् ॥ ४१ ॥ यस्तु श्राद्धप्रदस्तत्र पितॄनुद्दिश्य संक्रमे ॥ तृप्यंति पितरस्तस्य पितृदेवो हि भास्करः ॥ ४२ ॥ इति ते कथितं सर्वमादित्येश्वरमुत्तमम् ॥ सर्वपापहरं दिव्यं सर्वरोगविनाशनम् ॥ ४३ ॥

इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे आदित्येश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं कलकलेश्वरम् ॥ विख्यातं सर्वलोकेषु स्वयं देवेन निर्मितम् ॥ १ ॥ अंधकं समरे हत्वा देवदेवो महेश्वरः ॥ सहितो देवगंधर्वैः किन्नरैश्च महोरगैः ॥ २ ॥ शंखतूर्यनिनादैश्च मृदंगपणवादिभिः ॥ वीणावेणुरवैश्चान्यैः स्तुतिभिः पुष्कलादिभिः ॥ ३ ॥ गायंति सामानि यजूंषि चान्ये च्छन्दांसि चान्ये ऋचमुद्गिरंति ॥ स्तोत्रैरनेकैरपरे गृणंति महेश्वरं तत्र महानुभावाः ॥ ४ ॥ प्रमथानां निनादेन कलकलेन च बन्दिनाम् ॥ यस्मात्प्रतिष्ठितं लिंगं तस्माज्जातं तदाख्यया ॥५॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा वीक्षेत्कलकलेश्वरम् ॥ वाजपेयात्परं पुण्यं स लभेन्मानवो भुवि ॥६॥

---

[1] प्रसुतम्–कुष्ठरोगभेदः--सुनवहिरी--इति महाराष्ट्रभाषायाम् ।

तेन पुण्येन पूतात्मा प्राणत्यागाद्दिवं व्रजेत् ॥ आरूढः परमं यानं गीयमानोऽप्सरोगणैः ॥ ७ ॥ उपभुज्य महाभोगान्कालेन महता
ततः ॥ मर्त्त्यलोके महात्माऽसौ जायते विमले कुले ॥ ८ ॥ ब्राह्मणः सुभगो लोके वेदवेदांगपारगः ॥ व्याधिशोकविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥
॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कलकलेश्वरतीर्थफलमाहात्म्यवर्णनंनाम
चतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वतीर्थादनुत्तमम् ॥ उत्तरे
नर्मदाकूले शुक्लतीर्थं युधिष्ठिर ॥ १ ॥ तस्य तीर्थस्य चाऽन्यानि पुण्यत्वाच्छुभदर्शनात् ॥ पृथिव्यां सर्वतीर्थानि कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ २ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ भ्रातृभिः सहितः सर्व्वैस्तथान्यैर्द्विजसत्तमैः ॥ ३ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शुक्लतीर्थस्य चोत्पत्तिमाकर्णय नरेश्वर ॥ यस्य संदर्शनादेव ब्रह्महत्या प्रलीयते ॥ ४ ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा
सर्वपापप्रणाशिनी ॥ यच्च बाल्ये कृतं पापं दर्शनादेव नश्यति ॥ ५ ॥ मोक्षदानि न सर्वत्र शुक्लतीर्थमृते नृप ॥ शुक्लतीर्थस्य माहात्म्यं पुराणे
यच्छ्रुतं मया ॥६॥ समागमे मुनीनां तु देवानां हि तथैव च ॥ कथितं देवदेवेन शितिकण्ठेन भारत ॥ कैलासे पर्वतश्रेष्ठे तत्ते संकथयाम्यहम् ॥
॥ ७ ॥ पुरा कृतयुगस्याऽऽदौ तोषितुं गिरिजापतिम् ॥ तपश्चचार विपुलं विष्णुर्वर्षसहस्रकम् ॥ वायुभक्षो निराहारः शुक्लतीर्थे व्यवस्थितः ॥ ८ ॥
ततः प्रत्यक्षतामागाद्देवदेवो महेश्वरः ॥ प्रादुर्भूतस्तु सहसा तत्र तीर्थे नराधिप ॥९॥ क्रोशद्वयमिदं चक्रे भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः
स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ १० ॥ गंगा कनखले पुण्या कुरुक्षेत्रे सरस्वती ॥ ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥ ११ ॥ सर्वौषधी
नामशनं प्रधानं सर्वेषु पेयेषु जलं प्रधानम् ॥ निद्रा सुखानां प्रमदा रतीनां सर्वेषु गात्रेषु शिरः प्रधानम् ॥ १२ ॥ स्नातस्याऽपि यथा पुण्यं
ललाटं नृपसत्तम ॥ शुक्लतीर्थं तथा पुण्यं नर्मदायां युधिष्ठिर ॥ १३ ॥ सरितां च यथा गंगा देवतानां जनार्दनः ॥ शुक्लतीर्थं तथा पुण्यं नर्मदायां
व्यवस्थितम् ॥ १४ ॥ चतुष्पदानां सुरभिर्वर्णानां ब्राह्मणो यथा ॥ प्रधानं सर्वतीर्थानां शुक्लतीर्थं तथा नृप ॥ १५ ॥ ग्रहाणां तु यथाऽऽदित्यो
नक्षत्राणां यथा शशी ॥ शिरो वा सर्वगात्राणां धर्माणां सत्यमिष्यते ॥ १६ ॥ तथैव पार्थ तीर्थानां शुक्लतीर्थमनुत्तमम् ॥ दुर्विज्ञेयो यथा लोके
परमात्मा सनातनः ॥ १७ ॥ सुसूक्ष्मत्वादनिर्देश्यः शुक्लतीर्थं तथा नृप ॥ मन्दप्रज्ञत्वमापन्नो महामोहसमन्वितः ॥ १८ ॥ शुक्लतीर्थं ना जानाति
नर्मदातटसंस्थितम् ॥ बहुनाऽत्र किमुक्तेन धर्म्मपुत्र पुनःपुनः ॥ १९ ॥ शुक्लतीर्थं महापुण्यं संप्राप्तं कल्मषक्षयात् ॥ योऽत्र दत्ते शुचिर्भूत्वा

एकं रेवाजलांजलिम् ॥ २० ॥ कल्पकोटिसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ॥ २१ ॥ एकः पुत्रो धरापृष्ठे पितृणामार्त्तिनाशनः ॥ चाणक्यो नाम
राजाऽभूच्छुक्लतीर्थं च वेद सः ॥ २२ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कोऽसौ द्विजवरश्रेष्ठ चाणक्योनाम नामतः ॥ शुक्लतीर्थस्य यो वेत्ता नाऽन्यो
वेत्ता हि कश्चन ॥ २३ ॥ केनोपायेन तत्तीर्थं तेन ज्ञातं धरातले ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि परं कौतूहलं हि मे ॥२४॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥
इक्ष्वाकुप्रभवो राजा नप्ता शुद्धोदनस्य च ॥ चाणक्यो नाम राजर्षिर्बुभुजे पृथिवीमिमाम् ॥ २५ ॥ विक्रांतो मतिमाञ्च्छूरः सर्वलोकैरवंचितः ॥
वंचितः सहसा धूर्तवायसाभ्यां नृपोत्तमः ॥ २६ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं स वञ्चितो राजा वायसाभ्यां कुतोऽथवा ॥ पुरा येन
प्रतिज्ञातं धीगर्भेण महात्मना ॥ २७ ॥ न जीवे वंचितोऽन्येन प्राणांस्त्यक्ष्ये न संशयः ॥ एतन्मे वद विप्रेंद्र परं कौतूहलं मम ॥
॥ २८ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आत्मानं वंचितं ज्ञात्वा तदा संगृह्य वायसौ ॥ प्रेषयामास तीव्रेण दण्डेन यमसादनम् ॥
॥ २९ ॥ ॥ वायसावूचतुः ॥ ॥ सुन्दोपसुन्दयोः पुत्रावावां काकत्वमागतौ ॥ मा वधीस्त्वं महाभाग कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ ३० ॥
तावावां कृतसंकल्पौ त्वया कोपेन मानद ॥ निरस्तावनिरस्तौ वा यास्यावः परमां गतिम् ॥ ३१ ॥ तदादेशय राजेंद्र कृत्वा तव महत्प्रि
यम् ॥ मुक्तशापौ भविष्यावो ब्रह्मणो वचनं तथा ॥ ३२ ॥ तच्छ्रुत्वा काकवचनं चाणक्यो नृपसत्तमः ॥ नाहं जीवे विदित्वैवं
वञ्चितः केन कर्हिचित् ॥ ३३ ॥ तस्मात्तीर्थं विजानीतं यमस्य सदने द्विजौ[1] ॥ प्रेषयामि यथान्यायं श्रुत्वा तत्कथयिष्यथः ॥ ३४ ॥
तेनैव मुक्तौ तौ काकौ स्रक्चन्दनविभूषितौ ॥ शीघ्रगौ प्रेषयामास यमस्य सदनं प्रति ॥ ३५ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ तत्र धर्मपुरं गत्वा
विचरंतावितस्ततः ॥ यदि पृच्छति धर्मात्मा यमः संयमनो महान् ॥ ३६ ॥ कुतो वा[2]मागतं ब्रूतं केन वा भूषितावुभौ ॥ मदीया भारती तस्य
कथनीया ह्यशंकितम् ॥ ३७ ॥ इक्ष्वाकुसम्भवो राजा चाणक्योनाम धार्मिकः ॥ द्वादशाहे मृतस्याऽस्य तर्प्पितावशनादिना ॥ ३८ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं राज्ञो गतौ तौ यमसादनम् ॥ क्रीडितौ प्रांगणे तस्य स्रक्चंदनविभूषितौ ॥ धर्मराजेन तौ दृष्टौ पृष्टौ धृष्टौ च वायसौ ॥ ३९ ॥
॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ कुतः स्थानात्समायातौ केन वा भूषितावुभौ ॥ वृत्तं वै कथ्यतामेतद्वायसावविशंकया ॥ ४० ॥ ॥ काकावूचतुः ॥ ॥

---

[1] द्विजौ—पक्षिणो—हे काकौ—इत्यर्थः । [2] वाम्—युवयोः—आगतम्—आगमनम्—इत्यर्थः ।

इक्ष्वाकुसम्भवो राजा चाणक्योनाम धार्म्मिकः ॥ द्वादशाहे मृतस्याऽस्य तर्पितावशनादिभिः ॥ ४१ ॥ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा तदा वैवस्वतो
यमः ॥ चित्रगुप्तं कलिं कालं वीक्ष्यतामिदमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ अंडजस्वेदजा!तीनां भूतानां सचराचरे ॥ विहितं लोककर्तॄणां सान्निध्यं ब्रह्मणा
मम ॥ ४३ ॥ गतः कुत्र दुराचारश्चाणक्यो नामतस्त्विह ॥ अन्विष्यतां पुराणेषु त्वितिहासेषु या गतिः ॥ ४४ ॥ ततस्तैर्धर्म्मपालैस्तु धर्मराज
प्रचोदितैः ॥ निरीक्षिता पुराणोक्ता कर्मजा गतिरागतिः ॥ ४५ ॥ ततः प्रोवाच वचनं धर्मो धर्मभृतां वरः ॥ शृण्वतां धर्मपालानां मेघगंभीरया
गिरा ॥ ४६ ॥ शुक्लतीर्थे मृतानां तु नर्मदाविमले जले ॥ अण्डजस्वेदजातीनां न गतिर्मम सन्निधौ ॥ ४७ ॥ तत्तीर्थं धार्मिकं लोके ब्रह्मविष्णुमहे
श्वरैः ॥ निर्मितं परया भक्त्या लोकानां हितकाम्यया ॥ ४८ ॥ पापोपपातकैर्युक्ता ये नरा नर्मदाजले ॥ शुक्लतीर्थे मृताः शुद्धा न ते मद्विषयाः
क्वचित् ॥ ४९ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं तौ काकौ यमभाषितम् ॥ आगतौ शीघ्रगौ पार्थ दृष्ट्वा यमपुरं महत् ॥ ५० ॥ पृष्टौ तौ प्रणतौ राज्ञा यथा
वृत्तं यथाश्रुतम् ॥ कथयामासतुः पार्थ दानवौ काकतां गतौ ॥ ५१ ॥ अस्मात्स्थानाद्गतावावां यमस्य पुरमुत्तमम् ॥ पृथिव्या दक्षिणे भागे
ह्यतीत्य बहुयोजनम् ॥ ५२ ॥ तत्पुरं कामगं दिव्यं स्वर्णप्राकारतोरणम् ॥ अनेकगृहसंबाधं मणिकांचनभूषितम् ॥ ५३ ॥ चतुष्पथैश्चत्वरैश्च वंटा
मार्गोपशोभितम् ॥ उद्यानवनसंच्छन्नं पद्मिनीखंडमंडितम् ॥ ५४ ॥ हंससारससंघुष्टं कोकिलाकुलसंकुलम् ॥ सिंहव्याघ्रगजाकीर्णमृक्षवानरसेवि
तम् ॥ ५५ ॥ नरनारीसमाकीर्णं नित्योत्सवविभूषितम् ॥ शंखदुन्दुभिनिर्घोषैर्वीणावेणुनिनादितम् ॥ ५६ ॥ यममार्गेऽपि विहितं स्वर्गलोकमि
वाऽपरम् ॥ गतौ तत्र पुनश्चान्यैर्यमदूतैर्यमाज्ञया ॥ ५७ ॥ विदितौ प्रेषितौ तत्र यत्र देवो जगत्प्रभुः ॥ प्राणस्थ भीत्या दृष्टोऽसौ सिंहासनगतः
प्रभुः ॥ ५८ ॥ महाकायो महाजंघो महास्कन्धो महोदरः ॥ महावक्षा महाबाहुर्महावक्रेक्षणो महान् ॥ ५९ ॥ महामहिषमारूढो महामुकुटभू
षितः ॥ तत्राऽन्यश्च कलिः कालश्चित्रगुप्तो महामतिः ॥ ६० ॥ समागतौ तदा दृष्टौ मध्ये ज्वलितपावकौ ॥ पुण्यपापानि जंतूनां श्रुतिस्मृत्यर्थपा
रगौ ॥ ६१ ॥ विचारयंतौ सततं तिष्ठाते तौ दिवानिशम् ॥ ततो ह्यावां प्रणामांते यमेन यममूर्तिना ॥ ६२ ॥ पृष्टावागमने हेतुं तम
ब्रूव शृणुष्व तत् ॥ उज्जयिन्यां महीपालश्चाणक्योऽभूत्प्रतापवान् ॥ ६३ ॥ द्वादशाहे मृतस्याऽस्य भुक्त्वा प्राप्तौ यमालयम् ॥ ततोऽस्माकं
वचः श्रुत्वा कंपयित्वा शिरो यमः ॥ ६४ ॥ उवाच वचनं सत्यं सभामध्ये हसन्निव ॥ अस्ति तत्कारणं येन चाणक्यः पापपूरुषः ॥ ६५ ॥
नायातो मम लोके तु सर्वपापभयंकरे ॥ शुक्लतीर्थे मृतानां तु नर्मदायां परं पदम् ॥ ६६ ॥ जायते सर्वजंतूनां नाऽत्र काचिद्विचारणा ॥

अवशः स्ववशोवाऽपि जंतुस्तत्क्षेत्रमंडले ॥ ६७ ॥ मृतः स वै न सन्देहो रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥ तद्धर्मवचनं श्रुत्वा निर्गत्य नगराद्बहिः ॥ ६८ ॥
पश्यन्तौ विविधां घोरां नरके लोकयातनाम् ॥ त्रिंशत्कोट्यो हि घोराणां नरकाणां नृपोत्तम ॥६९॥ दृष्ट्वा भीतौ परामार्त्तिं गतौ तत्र महापथि ॥
नरको रौरवस्तत्र महारौरव एव च ॥ ७० ॥ पेषणः शोषणश्चैव कालसूत्रोऽस्थिभंजनः ॥ तामिस्रश्चांधतामिस्रः कृमिपूतिवहस्तथा ॥ ७१ ॥ दृष्टश्चान्यो
महाज्वालस्तत्रैव विषभोजनः ॥ नरकौ दंशमशकौ तथा यमलपर्वतौ[1] ॥ ७२ ॥ नदी वैतरणी दृष्टा सर्वपापप्रणाशिनी ॥ शीतलं
सलिलं यत्र पिबन्ति ह्यमृतोपमम् ॥ ७३ ॥ तदेव नीरं पापानां शोणितं परिवर्तते ॥ असिपत्रवनं चाऽन्यद्दृष्टाऽन्या महती शिला ॥ ७४ ॥ अग्निपुंजनिभाकारा
विशाला शाल्मली परा ॥ इत्यादयस्तथैवान्ये शतसाहस्रसंज्ञिताः ॥ ७५ ॥ घोरघोरतरा दृष्टाः क्लिश्यंते यत्र मानवाः ॥ वाचिकैर्मानसैः
पापैः कर्मजैश्च पृथग्विधैः ॥ ७६ ॥ अहंकारकृतैर्द्रोषैर्मायावचनपूर्वकैः ॥ पिता माता गुरुर्भ्राता अनाथा विकलेंद्रियाः ॥ ७७ ॥ भ्रमन्ति
नोद्धृता येषां गतिस्तेषां हि रौरवे ॥ तत्र ते द्वादशाब्दानि क्षपित्वा रौरवेऽधमाः ॥७८॥ इह मानुष्यके लोके दीनांधाश्च भवंति ते ॥ देवब्रह्मस्वहर्तॄणां
नराणां पापकर्मणाम् ॥ ७९ ॥ महारौरवमाश्रित्य ध्रुवं वासो यमालये ॥ ततः कालेन महता पापाः पापेन वेष्टिताः ॥ ८० ॥ जायन्ते
कण्टकैर्भिन्नाः कोशे वा कोशकारकाः ॥ मृगपक्षिविहंगानां घातका मांसभक्षकाः ॥ ८१ ॥ पेषणं नरकं यांति शोषणं जीवबन्धनात् ॥ तत्रत्यां
यातनां घोरां सहित्वा शास्त्रचोदिताम् ॥ ८२ ॥ इह मानुष्यतां प्राप्य पंग्वंधबधिरा नराः ॥ गवार्थे[2] ब्राह्मणार्थे च ह्यनृतं वदतामिह ॥ ८३ ॥
पतनं जायते पुंसां नरके कालसूत्रके ॥ तत्रत्या यातना घोरा विहिता शास्त्रकर्तृभिः ॥ ८४ ॥ भुक्त्वा समागता ह्यत्र ते यास्यंत्यंत्यजां गतिम् ॥
बंधयंति च ये जीवांस्त्यक्त्वात्मकुलसंततिम् ॥ ८५ ॥ पतन्ति नात्र सन्देहो नरके तेऽस्थिभंजने ॥ तत्र वर्षशतस्यांऽत इह मानुष्यतां गताः ॥
॥ ८६ ॥ कुब्जा वामनकाः पापा जायन्ते दुःखभागिनः ॥ ये त्यजंति स्वकां भार्यां मूढाः पंडितमानिनः ॥ ८७ ॥ ते यांति नरकं घोरं तामिस्रं
नाऽत्र संशयः॥ तत्र वर्षशतस्यांते इह मानुष्यतां गताः ॥८८॥ दुश्चर्माणो दुर्भगाश्च जायन्ते मानवा हि ते ॥ मानकूटं तुलाकूटं कूटकं तु वदंति ये ॥
॥ ८९ ॥ नरके तेंऽधतामिस्रे प्रपच्यंते नराधमाः ॥ शतसाहस्रिकं कालमुषित्वा तत्र ते नराः ॥ ९० ॥ इह शत्रुगृहे त्वंधा भ्रमन्ते दीनमूर्त्तयः ॥

---

[1] इमावेव--यमलपर्वतावग्रे--युग्मपर्वतौ--इत्युक्तौ । [2] येन--अनृतभाषणेन--गवां ब्राह्मणानां वा विपत्तिः संकटं वाऽऽपतेत्--तादृशमनृतं--कूटसाक्ष्यं वा वदतां महत्पातकं जायते--तेन पापेन पुंसां कालसूत्रनरकप्राप्तिर्भवति ।

पितृदेवद्विजेभ्योऽन्नमदत्त्वा येऽत्र भुंजते ॥ ९१ ॥ नरके कृमिभक्ष्ये ते पतंति स्वात्मपोषकाः ॥ ततः प्रसूतिकाले हि कृमिभुक्तश्च सव्रणः ॥९२॥
जायतेऽशुचिगन्धोऽत्र परभाग्योपजीवकः ॥ स्वकर्मविच्युताः पापा वर्णाश्रमविवर्जिताः ॥ ९३ ॥ नरके पूयसंपूर्णे क्लिश्यन्ते ह्ययुतं समाः ॥ पूर्णे
तत्र ततः काले प्राप्य मानुष्यकं भवम् ॥ ९४ ॥ उद्वेजनीया भूतानां जायन्ते व्याधिभिर्वृताः ॥ अग्निदो गरदश्चैव लोभमोहान्वितो नरः ॥ ९५ ॥
नरके विषसंपूर्णे निमज्जति दुरात्मवान् ॥ तत्र वर्षशतात्कालादुन्मज्जनमवस्थितः ॥ ९६ ॥ भुवि मानुषतां प्राप्य कृपणो जायते पुनः ॥ पादुको
पानहौ छत्रं शय्यां प्रावरणानि च ॥ ९७ ॥ अदत्त्वा दंशमशकैर्भक्ष्यंते जन्यसप्ततिम् ॥ पितुर्द्रव्यापहर्त्तारस्ताडनक्रोशने रताः ॥९८॥ पीडनं
क्रियते तेषां यत्र तौ युग्मपर्वतौ ॥ या सा वैतरणी घोरा नदी रक्तप्रवाहिनी ॥ ९९ ॥ पिबन्ति रुधिरं तत्र येऽभियांति रजस्वलाम् ॥ असिपत्र
वने घोरे पीडचंते पापकारिणः ॥ १०० ॥ परपीडाकरा नित्यं ये [1]नरोन्त्यजगामिनः ॥ गुरुदाररतानां तु महापातकिनामपि ॥ १०१ ॥ शिला
वगूहनं तेषां जायते जन्मसप्ततिम् ॥ ज्वलन्तीमायसीं घोरां बहुकण्टकसंवृताम् ॥ २ ॥ शाल्मलीं तेऽवगूहंति परदाररता हि ये ॥ परस्य योषितं
हत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च ॥ ३ ॥ अरण्ये निर्जले देशे स भवेत्क्रूरराक्षसः ॥ देवस्वं ब्राह्मणस्वं च लोभेनैवाऽऽहरेच्च यः ॥ ४ ॥ स पापात्मा परे
लोके गृध्रोच्छिष्टेन जीवति ॥ एवमादीनि पापानि भुञ्जंते यमशासनात् ॥ ५ ॥ येषां तु दर्शनादेव श्रवणाज्जायते भयम् ॥ तथा दानफलं चाऽन्ये
भुंजाना यममंदिरे ॥ ६ ॥ दृष्टाः श्रुतं कथयतां दूतानां च यमाऽऽज्ञया ॥ रथैरेन्ये गजैरन्ये केचिद्वाजिभिरावृताः॥ ७ ॥ दृष्टास्तत्र महाभाग तपःसं
चयसंस्थिताः ॥ गोदाता स्वर्णदाता च भूमिरत्नप्रदा नराः ॥ ८ ॥ शय्याशनगृहादीनां स लोकः कामदो नृणाम् ॥ अन्नं पानीयसहितं ददते येऽत्र
मानवाः ॥९॥ तत्र तृप्ताः सुसंतुष्टाः क्रीडन्ते यमसादने ॥ अत्र यद्दीयते दानमपि वालाग्रमात्रकम् ॥ ११० ॥ तदक्षयफलं सर्वं शुक्लतीर्थे नृपोत्तम॥
एतत्ते कथितं सर्वं यद्दृष्टं यच्च वै श्रुतम् ॥११॥ कुरुष्व यदभिप्रेतं यदि शक्नोषि मुच्यताम् ॥ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा चाणक्यो हृष्टमानसः ॥ १२ ॥
विसर्जयामास खगावभिनंद्य पुनःपुनः ॥ ताभ्यां गताभ्यां सर्वस्वं दत्त्वा विप्रेषु भारत ॥ १३ ॥ कामक्रोधौ परित्यज्य जगामाऽमरपर्वतम् ॥ तत्र
बध्वोडुपं गाढं कृष्णरज्ज्वावलंबितम्॥१४॥प्लवमानो जगामाऽशु ध्यायन्देवं जनार्दनम् ॥ आरोग्यं भास्करादिच्छेद्धनं वै जातवेदसः॥१५॥प्राप्नोति

---

१ नरः--'नृ' शब्दस्य बहुवचनम् । २ अन्त्यजगामिनः--ह्रस्वत्वमार्षम् । यद्वा--स्त्रियोऽन्त्यजपुंगामिन्यः—पुरुषा--अन्त्यजस्त्रीगामिनः—इत्यभिप्रायेण--'पुमान्स्त्रिया' इति पुंलिंगैकशेषो बोद्धव्यः तथा चेत्—'नरः' इत्यत्रापि तथैव--'यत्' शब्दयोः 'नृ--नारी' शब्दयोश्चैकशेष इति न कश्चिच्छंकावकाशः ।

ज्ञानमीशानान्मोक्षं प्राप्नोति केशवात् ॥ नीलं रक्तं तदभवन्मेचकं यद्धि सूत्रकम् ॥ १६ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं दृष्ट्वा रज्जुं महामतिः ॥ आप्लुत्य
विमले तोये गतोऽसौ वैष्णवं पदम् ॥ १७ ॥ गायंति यद्वेदविदः पुराणं नारायणं शाश्वतमच्युताह्वयम् ॥ प्राप्तः स तं राजसुतो महात्मा निक्षिप्य
देहं शुभशुक्लतीर्थे ॥ १८ ॥ एषा ते कथिता राजन्सिद्धिश्चाणक्यभूभृतः ॥ तथाऽन्यत्तव वक्ष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ ११९ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे चाणक्यसिद्धिप्राप्तिवर्णनं नाम पंचपंचाशदधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नास्ति लोकेषु तत्तीर्थं पृथिव्यां यन्नरेश्वर ॥ शुक्लतीर्थेन सदृशमुपमानेन गीयते ॥
॥ १ ॥ शुक्लतीर्थं महातीर्थं नर्मदायां व्ययेस्थितम् ॥ प्रागुदक्प्रवणे देशे मुनिसंघनिषेवितम् ॥ २ ॥ वैशाखे च तथा मासि कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥
कैलासादुमया सार्द्धं स्वयमायाति शंकरः ॥ ३ ॥ मध्याह्नसमये स्नात्वा पश्यत्यात्मानमात्मना ॥ ब्रह्मविष्ण्वद्रसहितः शुक्लतीर्थे समाहितः ॥ ४ ॥
कार्त्तिक्यां तु विशेषेण वैशाख्यां च नरोत्तम ॥ ब्रह्मविष्णुमहादेवान् स्नात्वा पश्यति तद्दिने ॥ ५ ॥ देवराजः सुरैः सार्द्धं वायुमार्ग[1]व्यवस्थितः ॥
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां स्नात्वा पश्यति शंकरम् ॥ ६ ॥ गंधर्वाप्सरसो यक्षाः सिद्धविद्याधरोरगाः ॥ तद्दिने तेऽपि देवेशं दृष्ट्वा मुंचंति किल्बिषम् ॥
॥ ७ ॥ अर्द्धयोजनविस्तारं तदर्द्धेनैव चायतम् ॥ शुक्लतीर्थं महापुण्यं महापातकनाशनम् ॥ ८ ॥ यत्र स्थितैः प्रदृश्यंते वृक्षाग्राणि नरोत्तमैः ॥ तत्र
स्थिता महापापैर्मुच्यंते पूर्वसंचितैः ॥ ९ ॥ पापोपपातकैर्युक्तो नरः स्नात्वा प्रमुच्यते ॥ उपार्जिता विनश्येत भ्रूणहत्यापि दुस्त्यजा ॥ १० ॥ यस्मात्तत्रैव
देवेश उमया सह तिष्ठति ॥ वैशाख्यां च विशेषेण कैलासादेति शंकरः ॥ ११ ॥ तेन तीर्थं महापुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ कथितं ब्रह्मणा
पूर्वं मया तव तथा नृप ॥ १२ ॥ रजकेन यथा धौतं वस्त्रं भवति निर्मलम् ॥ तथा तत्र वपुःस्नानं पुरुषस्य भवेच्छुचि ॥ १३ ॥ पूर्वे वयसि
पापानि कृत्वा पुष्टानि मानवः ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा शुक्लतीर्थे व्यपोहति ॥ १४ ॥ शुक्लतीर्थे महाराज राकां रेवाजलांजलिम् ॥ कल्पकोटि
सहस्राणि दत्त्वा स्युः पितरः शिवाः ॥ १५ ॥ न माता न पिता बंधुः पतनं नरकार्णवे ॥ उद्धरंति यथा पुण्यं शुक्लतीर्थे नरेश्वर ॥ १६ ॥ तपसा
ब्रह्मचर्य्येण न तां गच्छंति सद्गतिम् ॥ शुक्लतीर्थे मृतो जंतुर्देहत्यागेन यां लभेत् ॥ १७ ॥ कार्त्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् ॥ घृतेन
स्नापयेद्देवमुपोष्य प्रयतो नरः ॥ १८ ॥ स्नात्वा प्रभाते रेवायां दद्यात्सघृतकंबलम् ॥ सहिरण्यं यथाशक्ति देवमुद्दिश्य शंकरम् ॥ १९ ॥ देवस्य

---

[1] वायुमार्गव्यवस्थितः—आकाशस्थितः—इत्यर्थः ।

पूरणां कुर्याद्घृतेन[1] घृतकंबलम् ॥ स गच्छति महातेजाः शिवलोकं मृतो नरः ॥ २० ॥ एकविंशकुलोपेतो यावदाभूतसंप्लवम् ॥ शुक्लतीर्थे नरः
स्नात्वा ह्युमां रुद्रं च योऽर्चयेत् ॥ २१ ॥ गंधपुष्पादिधूपैश्च सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ मासोपवासं यः कुर्यात्तत्र तीर्थे नरेश्वर ॥ २२ ॥ मुच्यते स
महत्पापैः सप्तजन्मसुसंचितैः ॥ उष्ट्रीक्षीरमविक्षीरं नवश्राद्धे च भोजनम् ॥ २३ ॥ वृषलीगमनं चैव तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणम् ॥ अविक्रयेऽनृते
पापं माहिषेऽयाज्ययाजके ॥ २४ ॥ वार्धुष्ये पंक्तिगरदे देवब्राह्मणदूषके ॥ एवमादीनि पापानि तथाऽन्यान्यपि भारत ॥ २५ ॥ चांद्रायणेन
नश्यंति शुक्लतीर्थे न संशयः ॥ शुक्लतीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ २६ ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि तृप्तिं यांति सुतर्पिताः ॥ पादुकोपानहौ
छत्रं शय्यामासनमेव च ॥२७ ॥ सुवर्णं धनधान्यं च श्राद्धं युक्तहलं[2] तथा ॥ अन्नं पानीयसंहितं तस्मिंस्तीर्थे ददंति ये ॥ २८ ॥ हृष्टाः पुष्टा मृता
यांति शिवलोकं न संशयः ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या शिवमुद्दिश्य भारत ॥ २९ ॥ भिक्षामात्रं तथाऽन्नं ये तेऽपि स्वर्यांति वै नराः ॥ यज्विनां
व्रतिनां चैव तत्र तीर्थनिवासिनाम् ॥ ३० ॥ अपि वालाग्रमात्रं हि दत्तं भवति चाऽक्षयम् ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्याच्छुक्लतीर्थे समाहितः ॥ ३१ ॥
रागद्वेषविनिर्मुक्तो हृदि ध्यात्वा जनार्दनम् ॥ सर्वकामसुसंपूर्णः स गच्छेद्वारुणं पुरम् ॥ ३२ ॥ न रोगो न जरा तत्र यत्र देवोंऽभसां पतिः ॥ अना
शकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे युधिष्ठिर ॥ ३३ ॥ अनिवर्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ अवशः स्ववशो वाऽपि जंतुस्तत्क्षेत्रमंडले ॥
॥ ३४ ॥ मृतः स तु न संदेहो रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥ शुक्लतीर्थे तु यः कन्यां शक्त्या दद्यादलंकृताम् ॥ ३५ ॥ विधिना यो
नृपश्रेष्ठ कुरुते वृषमोक्षणम् ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं पुराणे रुद्रभाषितम् ॥ ३६ ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥
यावंतो रोमकूपाः स्युः सर्वांगेषु पृथक्पृथक् ॥ ३७ ॥ तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ शुक्लतीर्थे तु यद्दत्तं ग्रहणे
चंद्रसूर्ययोः ॥ ३८ ॥ वर्धते तद्गुणं तावद्दिनानि दश पंच च ॥ शुक्लतीर्थं शुचिर्भूत्वा यः करोति प्रदक्षिणम् ॥ ३९ ॥ पृथ्वीप्रद
क्षिणा तेन कृता यत्तस्य तत्फलम् ॥ शोभनं मिथुनं[3] यस्तु रुद्रमुद्दिश्य पूजयेत् ॥ ४० ॥ सप्त जन्मानि तस्यैव वियोगो न च वै क्वचित् ॥
एतत्ते कथितं राजन्संक्षेपेण फलं महत् ॥ ४१ ॥ शुक्लतीर्थस्य यत्पुण्यं यथा देवाच्छ्रुतं मया ॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या पुराणे विहितं फलम् ॥ ४२ ॥

---

[1] घृतेन—पूरणम्—घृतकंबलम्—घृतकंबलाभिधं—तत्—घृतेन पूरणम्—इत्यर्थः । [2] युक्तहलम्—वृषभाष्टकसंयुक्तं लांगलमित्यर्थः । [3] मिथुनं—ब्राह्मणदाम्पत्यम्—इत्यर्थः ।

स लभेन्नात्र सन्देहः सत्यं सत्यं पुनःपुनः॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनम् ॥ ४३ ॥ मोक्षार्थी लभते मोक्षं स्नानदानफलं महत् ॥४४॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे शुक्लतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्पंचाशदधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं राजञ्छुक्लतीर्थसमीपतः ॥ वासुदेवस्य तीर्थं तु सर्वलोकेषु पूजि
तम् ॥ १ ॥ तद्धि पुण्यं सुविख्यातं नर्मदायां पुरातनम् ॥ यत्र हुंकारमात्रेण रेवा क्रोशं जगाम सा ॥ २ ॥ यदा प्रभृति राजेंद्र हुंकारेण गता
सरित् ॥ तदाप्रभृति स स्वामी हुंकारः शब्दितो बुधैः ॥ ३ ॥ हुंकारतीर्थे यः स्नात्वा पश्यत्यव्ययमच्युतम् ॥ स मुच्यते नरः पापैः सप्तजन्म
कृतैरपि ॥ ४ ॥ संसारार्णवमग्नानां नराणां पापकर्मिणाम् ॥ नैवोद्धर्त्ता जगन्नाथं विना नारायणं परः ॥ ५ ॥ सा जिह्वा या हरिं स्तौति तच्चित्तं
यत्तदर्पितम् ॥ तावेव केवलौ श्लाघ्यौ यौ तत्पूजाकरौ करौ ॥ ६ ॥ सर्वदा सर्वकार्येषु नास्ति तेषाममंगलम् ॥ येषां हृदिस्थो भगवान्मंगलायतनो
हरिः ॥ ७ ॥ यद्दन्यद्देवतार्च्चायाः फलं प्राप्नोति मानवः ॥ साष्टांगप्रणिपातेन तत्फलं लभते हरेः ॥ ८ ॥ रेणुगुंठितगात्रस्य यावन्तोऽस्य रजः
कणाः ॥ तावद्वर्षसहस्राणि विष्णुलोके महीयते ॥ ९ ॥ सम्मार्ज्जनाभ्युक्षणलेपनेन तदालये नश्यति सर्वपापम् ॥ नारी नराणां परया तु भक्त्या
दृष्ट्वा तु रेवां नरसत्तमस्य ॥ १० ॥ येनाऽर्च्चितो भगवान्वासुदेवो जन्मार्ज्जितं नश्यति तस्य पापम् ॥ स याति लोकं गरुडध्वजस्य विधूतपापः
सुरसंघपूज्यताम् ॥ ११ ॥ शाठ्येनाऽपि नमस्कारं प्रयुंजंश्चक्रपाणिनः ॥ सप्तजन्मार्जितं पापं गच्छत्याऽऽशु न संशयः ॥ १२ ॥ पूजायां प्रीयते
रुद्रो जपहोमैर्द्दिवाकरः ॥ शंखचक्रगदापाणिः प्रणिपातेन तुष्यति ॥ १३ ॥ भवजलधिगतानां द्वंद्ववाताहतानां सुतदुहितृकलत्रत्राणभारार्द्दिता
नाम् ॥ विषमविषयतोये मज्जतामप्लवानां भवति शरणमेको विष्णुपोतो नराणाम् ॥ १४ ॥ हुंकारतीर्थे राजेंद्र शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ यत्कृतं
पुरुषव्याघ्र तन्नश्यति न कर्हिचित् ॥ १५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे हुंकार
स्वामितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्परं तीर्थं
संगमेश्वरमुत्तमम् ॥ नर्मदादक्षिणे कूले सर्वपापभयापहम् ॥ १ ॥ धनदस्तत्र विश्रांतो मुहूर्त्तं नृपसत्तम ॥ पितृलोकात्समायातः कैलासं धरणी
धरम् ॥ २ ॥ प्रत्ययार्थं नृपश्रेष्ठ ह्यद्यापि धरणीतले ॥ कृष्णवर्णा हि पाषाणा दृश्यंते स्फटिकोज्ज्वलाः ॥ ३ ॥ विंध्यनिर्झरनिष्क्रांता पुण्यतोया
सरिद्वरा ॥ प्रविष्टा नर्मदातोये सर्वपापप्रणाशने ॥४॥ संगमे तत्र यः स्नात्वा पूजयेत्संगमेश्वरम् ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम्॥५॥

घंटापताकावितनं[1] यो ददेत्संगमेश्वरे ॥ हंसयुक्तविमानस्थो दिव्यस्त्रीशतसंवृतः ॥ ६ ॥ स रुद्रपदमाप्नोति रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥ दधि भक्ते
न देवस्य यः कुर्य्याल्लिंगपूरणम् ॥ ७ ॥ सिक्थसंख्यं शिवे लोके स वसेत्कालमीप्सितम् ॥ श्रीफलैः पूरयेल्लिंगं निःस्वो भूत्वा भवस्य तु ॥ ८ ॥
सोऽपि तत्फलमाप्नोति गतः स्वर्गे नरेश्वर ॥ अक्षया संततिस्तस्य जायते सप्तजन्मसु ॥ ९ ॥ स्नपनं देवदेवस्य दध्ना मधुघृतेन वा ॥ यः करोति
विधानेन तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ १० ॥ घृतक्षीरवहा नद्यो यत्र वृक्षा मधुस्रवाः ॥ तत्र ते मानवा यांति सुप्रसन्ने महेश्वरे ॥ ११ ॥ पत्रं पुष्पं फलं
तोयं यस्तु दद्यान्महेश्वरे ॥ तत्सर्वं सप्तजन्मानि ह्यक्षयं फलमश्नुते ॥ १२ ॥ सर्वेषामेव पात्राणां महापात्रं महेश्वरः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
पूजनीयो महेश्वरः ॥ १३ ॥ ब्रह्मचर्यस्थितो नित्यं यस्तु पूजयते शिवम् ॥ इह जीवन्स देवेशो मृतो गच्छेदनामयम् ॥ १४ ॥ शिवे तु
पूजिते पार्थ यत्फलं प्राप्यते बुधैः ॥ योगींद्रे चैव तत्पार्थ पूजिते लभते फलम् ॥ १५ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां जन्म सुजीवितम्
॥ येषां गृहेषु भुञ्जंति शिवभक्तिरता नराः ॥ १६ ॥ सन्निरुध्येंद्रियग्रामं यत्रयत्र वसेन्मुनिः ॥ तत्रतत्र कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्कराणि
च ॥ १७ ॥ यत्फलं वेदविदुषि भोजिते शतसंख्यया ॥ तत्फलं जायते पार्थ ह्येकेन शिवयोगिना ॥ १८ ॥ यत्र भुञ्जति भस्मांगी मूर्खो
वा यदि पंडितः ॥ तत्र भुञ्जति देवेशः सपत्नीको वृषध्वजः ॥ १९ ॥ विप्राणां वेदविदुषां कोटिं संभोज्य यत्फलम् ॥ भिक्षामात्रप्रदानेन
तत्फलं शिवयोगिनाम् ॥ २० ॥ संगमेश्वरमासाद्य प्राणत्यागं करोति यः ॥ न तस्य पुनरावृत्तिः शिवलोकात्कदाचन ॥ २१ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे संगमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टपञ्चाशदधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज तीर्थं परमपावनम् ॥ नर्मदायां सुदुष्प्रापं सिद्धं
ह्यनरकेश्वरम् ॥ १ ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा पापकर्माऽपि भारत ॥ न पश्यति महाघोरं नरकद्वारसंज्ञिकम् ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
शुभाशुभफलैस्तात भुक्तभोगा नरास्त्विह ॥ जायंते लक्षणैर्यैस्तु तानि मे वद सत्तम ॥ ३ ॥ यथा निर्गच्छते जीवस्त्यक्त्वा देहं न पश्यति ॥
तथा गच्छन्पुनर्देहं पंचभूतसमन्वितः ॥ ४ ॥ त्वगस्थिमांसमेदोऽसृक्केशस्नायुशतैः सह ॥ विण्मूत्ररेतःसंघाते का संज्ञा जायते नृणाम् ॥ ५ ॥
एवमुक्तः स मार्कंडः कथयामास योगवित् ॥ ध्यात्वा सनातनं सर्वं देवदेवं महेश्वरम् ॥ ६ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणु पार्थ महाप्रश्नं

---

[1] वण्टापताका वितनम्—ह्रस्वत्वमार्षम् । वितानम्—इत्यपेक्षितम् ।

कथयामि यथाश्रुतम् ॥ सकाशाद्ब्रह्मणः पूर्वमृषिदेवसमागमे ॥ ७ ॥ गुरुरात्मवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ॥ इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमः ॥ ८ ॥ अचीर्णप्रायश्चित्तानां यमलोके ह्यनेकधा ॥ यातनाभिर्वियुक्तानामनेकां जीवसंततिम् ॥ ९ ॥ गत्वा मनुष्यभावे तु पापचिह्ना भवंति ते ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥ १० ॥ सहित्वा यातनां सर्वां गत्वा वैवस्वतक्षयम्[1] ॥ विस्तीर्णयातना ये तु लोकमायांति चिह्निताः ॥ ११ ॥ गद्गदोऽनृतवादी स्यान्मूकश्चैव गवानृते ॥ ब्रह्महा जायते कुष्ठी श्यावदंतस्तु मद्यपः ॥ १२ ॥ कुनखी स्वर्णहरणाद्दुःश्चर्मा गुरुतल्पगः ॥ संयोगी हीनयोनिः स्याद्दरिद्रोऽदत्तदानतः ॥ १३ ॥ ग्रामशूकरतां याति ह्ययाज्ययाजको नृप ॥ खरो वै बहुयाजी स्याच्छ्वाऽनिमंत्रितभोजनात् ॥ १४ ॥ अपरीक्षितभोजी स्याद्वानरो विजने वने ॥ वितर्जकोऽथ मार्जारः खद्योतः कक्षदाहतः ॥ १५ ॥ अविद्यां यः प्रयच्छेत बलीवर्दो भवेद्धि सः ॥ अन्नं पर्युषितं विप्रे ददानः क्लीबतां व्रजेत् ॥ १६ ॥ मात्सर्यादथ जात्यंधो जन्मांधः पुस्तकं हरन् ॥ फलान्याहरतोऽपत्यं म्रियते नाऽत्र संशयः ॥ १७ ॥ मृतो वानरतां यांति तन्मुक्तोऽथ गलाडवान् ॥ अदत्त्वा भक्षयंस्तानि ह्यनपत्यो भवेन्नरः ॥ १८ ॥ हरन्वस्त्रं भवेद्गोधा गरदः पवनाशनः ॥ प्रव्राजीगमनाद्राजन्भवेन्मरुपिशाचकः ॥ १९ ॥ वातको जलहर्त्ता च धान्यहर्त्ता च मूषकः ॥ अप्राप्तयौवनां गच्छन्भवेत्सर्प इति श्रुतिः ॥ २० ॥ गुरुदाराभिलाषी च कृकलासो भवेच्चिरम् ॥ जलप्रस्रवणं यस्तु भिंद्यान्मत्स्यो भवेन्नरः ॥ २१ ॥ अविक्रेयान्विक्रयन्वै विकटाक्षो भवेन्नरः ॥ अयोनिगो वृको हि स्यादुलूकः क्रयवंचनात् ॥ २२ ॥ मृतस्यैकादशाहे तु भुंजानः श्वोपजायते ॥ प्रतिश्रुत्य द्विजायार्थमददन्मधुको भवेत् ॥ २३ ॥ राज्ञीगमाद्भवेद्दुष्टतस्करो विड्वराहकः ॥ परिवादी द्विजातीनां लभते काच्छपीं तनुम् ॥ २४ ॥ व्रजेद्देवलको राजन्योनिं चांडालसंज्ञिताम् ॥ दुर्भगः फलविक्रेता वृश्चिको वृषलीपतिः ॥ २५ ॥ मार्जारोऽग्निं पदा स्पृष्ट्वा रोगवान्परमांसभुक् ॥ सोदर्यागमनात्षंढो दुर्गंधश्च सुगंधहृत् ॥ २६ ॥ ग्रामभट्टो दिवाकीर्त्तिर्दैवज्ञो गर्दभो भवेत् ॥ कुपंडितः स्यान्मार्जारो भषणो व्यास एव च ॥ २७ ॥ स एव दृश्यते राजन्प्रकाशात्परमर्मणाम् ॥ यद्वा तद्वापि पारक्यं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ २८ ॥ कृत्वा वै योनिमाप्नोति तैरश्चीं नात्र संशयः ॥ एवमादीनि चान्यानि चिह्नानि नृपसत्तम ॥ २९ ॥ स्वकर्मविहितान्येव दृश्यंते यैस्तु मानवाः ॥ ततो जन्म ततो मृत्युः सर्वजंतुषु भारत ॥ ३० ॥ जायते नाऽत्र संदेहः समीभूते शुभाऽशुभे[4] ॥ स्त्रीपुंसोः संप्रयोगेण विशुद्धे शुक्रशोणिते ॥ ३१ ॥ पंचभूतसमोपेतः स

---

१ वैवस्वतक्षयम्—यमनिवासम्—यमलोकम्—इत्यर्थः । २ फलचौर्यकर्ता—इत्येवात्र कर्ता बोध्यः । ३ पवनाशनः सर्पः—इत्यर्थः । ४ समीभूते शुभाशुभे—पापपुण्ययोः साम्ये जाते सति—इत्यर्थः ।

षष्ठः परमेश्वरः ॥ इंद्रियाणि मनः प्राणा ज्ञानमायुः सुखं धृतिः ॥ ३२ ॥ धारणं प्रेरणं दुःखमिच्छाहंकार एव च ॥ प्रयत्न आकृतिर्वर्णः
स्वरद्वेषौ भवाभवौ ॥ ३३ ॥ तस्येदमात्मनः सर्वमनादेरादिमिच्छतः ॥ प्रथमे मासि स क्लेदभूतो धातुविमूर्च्छितः ॥ ३४ ॥ मास्यर्बुदं द्वितीये
तु तृतीये चेंद्रियैर्युतः ॥ आकाशाल्लाघवं सौक्ष्म्यं शब्दं श्रोत्रबलादिकम् ॥ वायोस्तु स्पर्शनं चेष्टां दहनं रौक्ष्यमेव च ॥ ३५ ॥ पित्तात्तु[1] दर्शनं
पक्तिमौष्ण्यं रूपं प्रकाशनम् ॥ सलिलाद्रसनां शैत्यं स्नेहं क्लेदं समार्दवम् ॥ ३६ ॥ भूमेर्गंधं तथा घ्राणं गौरवं मूर्त्तिमेव च ॥
आत्मा गृह्णात्यजः पूर्वं तृतीये स्पंदते च सः ॥ ३७ ॥ दौर्हृदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् ॥ वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात्कार्यं
प्रियं स्त्रियाः ॥ ३८ ॥ स्थैर्यं चतुर्थे त्वंगानां पंचमे शोणितोद्भवः ॥ षष्ठे बलं च वर्णश्च नखरोम्णां च संभवः ॥ ३९ ॥ मनसा
चेतनायुक्तो नखरोमशतावृतः ॥ सप्तमे चाऽष्टमे चैव त्वचावान्स्मृतिवानपि ॥ ४० ॥ पुनर्गर्भं पुनर्द्धात्रीमेनस्तस्य प्रधावति ॥
अष्टमे मास्यतो गर्भो जातः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ४१ ॥ नवमे दशमे वाऽपि प्रबलैः सूतिमारुतैः ॥ निर्गच्छते बाण इव यंत्रच्छिद्रेण सज्वरः ॥ ४२ ॥
शरीरावयवैर्युक्तो ह्यंगप्रत्यंगसंयुतः ॥ अष्टोत्तरं मर्मशतं तत्रास्था तु शतत्रयम् ॥ ४३॥ सप्त शिरःकपालानि विहितानि स्वयंभुवा ॥ तिस्रः कोट्यो
र्द्धकोटी च रोम्णामंगेषु भारत ॥ ४४ ॥ द्वासप्ततिसहस्राणि हृदयादभिनिसृताः ॥ हितानाम हि ता नाड्यस्तासां मध्ये शशिप्रभा[2] ॥ ४५ ॥
एवं प्रवर्त्तते चक्रं भूतग्रामे चतुर्विधे ॥ उत्पत्तिश्च विनाशश्च भवतः सर्वदेहिनाम् ॥ ४६ ॥ गतिरूर्ध्वा च धर्मेण ह्यधर्म्मेण त्वधोगतिः ॥ जायते सर्व
वर्णानां स्वधर्म्मचलनान्नृप ॥ ४७ ॥ देवत्वे मानवत्वे च दानभोगादिकाः क्रियाः ॥ दृश्यंते या महाराज तत्सर्वं कर्मजं फलम् ॥ ४८ ॥ स्वकर्म
विहिते घोरे कामक्रोधार्जिते शुभे ॥ निमज्जेन्नरके घोरे यस्योत्तारो न विद्यते ॥ ४९ ॥ उत्तारणाय जंतूनां नर्मदातटसंस्थितम् ॥ एवमेतन्महा
तीर्थं नरकेश्वरमुत्तमम् ॥ ५० ॥ नरकापहं महापुण्यं महापातकनाशनम् ॥ तत्तीर्थं सर्वतीर्थानामुत्तमं भुवि दुर्ल्लभम् ॥ ५१ ॥ तत्र तीर्थे तु यः
स्नात्वा पूजयेत महेश्वरम् ॥ महापातकयुक्तोऽपि नरकं नैव पश्यति ॥ ५२ ॥ तत्र तीर्थे तु यो दद्याद्धेनुं वैतरणीं शुभाम् ॥ स मुच्यते सुखेनैव
वैतरण्यां न संशयः ॥ ५३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यमद्वारे महाघोरे या सा वैतरणी नदी ॥ किंरूपा किंप्रमाणा सा कथं सा वहति
द्विज ॥ ५४ ॥ कथं तस्याः प्रमुच्यंते केषां वासस्तु संततम् ॥ केषां तु साऽनुकूला सा ह्येतद्विस्तरतो वद ॥ ५५ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥

---

[1] पित्तात्--अग्नेः--इत्यर्थः । [2] शशिप्रिया--इ० पा० ।

धर्मपुत्र महाबाहो शृणु सर्वं मयोदितम् ॥ या सा वैतरणी नाम यमद्वारे महासरित् ॥ ५६ ॥ अगाधा पाररहिता दृष्टमात्रा भयावहा ॥ पूयशोणिततोया सा मांसकर्दमनिर्मिता ॥ ५७ ॥ तत्तोयं भ्रमते तूर्णं तापीमध्ये घृतं यथा ॥ कृमिभिः संकुलं पूयं वज्रतुंडैरयोमुखैः ॥ ५८ ॥ शिशुमारैश्च मकरैर्वज्रकर्त्तरिसंयुतैः ॥ अन्यैश्च जलजीवैः सा सुहिंस्रैर्मर्मभेदिभिः ॥ ५९ ॥ तपंति द्वादशादित्याः प्रलयांत इवोल्बणाः ॥ पतंति तत्र वै मर्त्याः क्रंदंतो भृशदारुणम् ॥ ६० ॥ हा भ्रातः पुत्र हा मातः प्रलपंति मुहुर्मुहुः ॥ असिपत्रवने घोरे पततं योऽभिरक्षति ॥ ६१ ॥ प्रतरंति निमज्जंति ग्लानिं गच्छंति जंतवः ॥ चतुर्विधैः प्राणिगणैर्द्रष्टव्या सा महानदी ॥ ६२ ॥ तरंति तस्यां सद्दानैरन्यथा तु पतंति ते ॥ मातरं ये न मन्यंते ह्याचार्यं गुरुमेव च ॥ ६३ ॥ अवजानंति मूढा ये तेषां वासस्तु संततम् ॥ पतिव्रतां साधुशीलामूढां धर्म्मेषु निश्चलाम्॥६४॥परित्यजंति ये पापाः संततं तु वसंति ते ॥ विश्वासप्रतिपन्नानां स्वामिमित्रतपस्विनाम् ॥ ६५ ॥ स्त्रीबालवृद्धदीनानां च्छिद्रमन्वेषयंति ये ॥ पच्यंते तत्र मध्ये वै क्रंदमानाः सुपापिनः ॥ ६६ ॥ श्रांतं बुभुक्षितं विप्रं यो विघ्नयति दुर्मतिः ॥ कृमिभिर्भक्ष्यते तत्र यावत्कल्पशतत्रयम् ॥ ६७ ॥ ब्राह्मणाय प्रतिश्रुत्य यो दानं न प्रयच्छति ॥ आहूय नास्ति यो ब्रूते तस्य वासस्तु संततम् ॥ ६८ ॥ अग्निदो गरदश्चैव राजगामी च पैशुनी ॥ कथाभंगकरश्चैव कूटसाक्षी च मद्यपः ॥ ६९ ॥ वज्रविध्वंसकश्चैव स्वयंदत्तापहारकः ॥ सुक्षेत्रसेतुभेदी च परदारप्रधर्षकः ॥ ७० ॥ ब्राह्मणो रसविक्रेता वृषलीपतिरेव च ॥ गोकुलस्य तृषार्त्तस्य पालीभेदं करोति यः ॥ ७१ ॥ कन्याभिदूषकश्चैव दानं दत्त्वा तु तापकः ॥ शूद्रस्तु कपिलापानी ब्राह्मणो मांसभोजनी ॥ ॥ ७२ ॥ एते वसंति सततं मा विचारं कृथा नृप ॥ सानुकूला भवेद्येन तच्छृणुष्व नराधिप ॥ ७३ ॥ अयने विषुवे चैव व्यतीपाते दिनक्षये ॥ अन्येषु पुण्यकालेषु दीयते दानमुत्तमम् ॥ ७४ ॥ कृष्णां वा पाटलां वापि कुर्याद्वैतरणीं शुभाम् ॥ स्वर्णशृंगीं रूप्यखुरां कांस्यपात्रस्य दोहिनीम् ॥ ॥ ७५ ॥ कृष्णवस्त्रयुगाच्छन्नां सप्तधान्यसमन्विताम् ॥ कुर्यात्सद्रोणशिखर आसीनां ताम्रभाजने ॥ ७६ ॥ यमं हैमं प्रकुर्वीत लोहदंडसमन्वितम् ॥ इक्षुदंडमयं बद्ध्वा ह्युडुपं पट्टबंधनैः ॥७७॥ उडुपोपरि तां धेनुं सूर्यदेहसमुद्भवाम् ॥ कृत्वा प्रकल्पयेद्विद्वांञ्च्छत्रोपानद्युगान्विताम् ॥७८॥ अंगुलीयकवासांसि ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ इममुच्चारयेन्मंत्रं संगृह्यास्याश्च पुच्छकम् ॥ ७९ ॥ ॐयमद्वारे महाघोरे या सा वैतरणी नदी ॥ तर्त्तुकामो ददाम्येनां तुभ्यं वैतरणि नमः ॥ ८० ॥ ॥ इत्यधिवासनमंत्रः ॥ ॥ गावो मे चाग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः ॥ गावो मे

हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ ८१ ॥ ॐ विष्णुरूप द्विजश्रेष्ठ भूदेव पंक्तिपावन ॥ सदक्षिणा मया दत्ता तुभ्यं वैतरणि
नमः ॥ ८२ ॥ इति दानमंत्रः ॥ ॥ ब्राह्मणं धर्मराजं च धेनुं वैतरणीं शिवाम् ॥ सर्वं प्रदक्षिणीकृत्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ८३ ॥
पुच्छं संगृह्य सुरभेरग्रे कृत्वा द्विजं ततः ॥ ८४ ॥ धेनुके त्वं प्रतीक्षस्व यमद्वारे महाभये ॥ उत्तितीर्षुरहं धेनो वैतरण्यै नमोऽस्तु ते ॥ ८५ ॥
॥ ॥ इत्यनुव्रजमन्त्रः ॥ ॥ अनुव्रजेत गच्छंतं सर्वं तस्य गृहं नयेत् ॥ एवं कृते महीपाल सरित्स्यात्सुखवाहिनी ॥ ८६ ॥ तारयते तया
धेन्वा सा सरिज्जलवाहिनी ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति ये दिव्या ये च मानुषाः ॥८७॥ रोगी रोगाद्विमुक्तः स्याच्छाम्यंति परमापदः ॥ स्वस्थे सहस्र
गुणितमातुरे शतसम्मितम् ॥ ८८ ॥ मृतस्यैव तु यद्दानं परोक्षे तत्समं स्मृतम् ॥ स्वहस्तेन ततो देयं मृते कः कस्य दास्यति ॥ इति मत्वा
महाराज स्वदत्तं स्यान्महाफलम् ॥ ८९ ॥ इत्येवमुक्तं तव धर्मसूनो दानं मया वैतरणीसमुत्थम् ॥ शृणोति भक्त्या पठतीह सम्यक्स याति
विष्णोः पदमप्रमेयम् ॥ ९० ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ प्राप्ते चाश्वयुजे मासि तस्मिन्कृष्णा चतुर्दशी ॥ स्नात्वा कृत्वा ततः श्राद्धं
संपूज्य च महेश्वरम् ॥ ९१ ॥ पितृभ्यो दीयते दानं भक्तिश्रद्धासमन्वितैः ॥ पश्चाज्जागरणं कुर्यात्सत्कथाश्रवणादिभिः ॥ ९२ ॥ ततः प्रभातस
मये स्नात्वा वै नर्मदाजले ॥ तर्प्पणं विधिवत्कृत्वा पितृणां देवपूर्वकम् ॥ ९३ ॥ सौवर्णे[१] घृतसंयुक्तं दीपं दद्याद्द्विजातये ॥ पश्चात्संभोजयेद्विप्रा
न्स्वयं चैव विमत्सरः ॥ ९४ ॥ एवं कृते नरश्रेष्ठ न जन्तुर्नरकं व्रजेत् ॥ अवश्यमेव मनुजैर्द्रष्टव्या नारकी स्थितिः ॥ ९५ ॥ अनेन विधिना
कृत्वा न पश्येन्नरकान्नरः ॥ तत्र तीर्थे मृतानां तु नराणां विधिना नृप ॥ ९६ ॥ मन्वंतरं शिवे लोके वासो भवति दुर्ल्लभे ॥ विमानेनाऽर्कवर्णेन
किंकिणीशतशोभिना ॥ ९७ ॥ स गच्छति महाभाग सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ भुनक्ति विविधान्भोगानुक्तकालं न संशयः ॥ ९८ ॥ पूर्णे चैव
ततः काल इह मानुष्यतां गतः ॥ सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ ९९ ॥ प्राप्य चाश्वयुजे मासि कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् ॥ अहोरात्रो
षितो भूत्वा पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ महापातकयुक्तोऽपि मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ १०० ॥ अष्टाविंशति कोटचो वै नरकाणां युधिष्ठिर ॥ विमुक्ता
नरकैर्दुःखैः शिवलोकं व्रजंति ते ॥ १ ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगान्दिव्यैश्वर्यसमन्वितान् ॥ लभन्ते मानुषं जन्म दुर्ल्लभं भुवि मानवाः ॥ १०२ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डेऽनरकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामैकोनषष्ट्युत्तरशततमो

---

[१] सोवर्णे सुवर्णनिर्मितदीपपात्रे--इत्यर्थः ।

ऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्पांडुपुत्र मोक्षतीर्थमनुत्तमम् ॥ सेवितं देवगन्धर्वैर्मुनिभिश्च तपोधनैः ॥
॥ १ ॥ बहवस्तन्न जानंति विष्णुमायाविमोहिताः ॥ यत्र सिद्धा महाभागा ऋषयः सतपोधनाः ॥ २ ॥ पुलस्त्यः पुलहो विद्वान्क्रतुश्चैव महा
मतिः ॥ प्राचेतसो वसिष्ठश्च दक्षो नारद एव च ॥ ३ ॥ एते चाऽन्ये महाभागाः सप्तसाहस्रसंज्ञिताः ॥ मोक्षं गताः सह सुतैस्तत्तीर्थं तेन मोक्ष
दम् ॥ ४ ॥ तत्र प्रवाहमध्ये तु पतितां[1] तमहा नदी ॥ तत्र तत्संगमं तीर्थं सर्वपापक्षयंकरम् ॥ ५ ॥ ऋग्यजुःसामसंज्ञानामभ्यस्तानां तु यत्फलम् ॥
सम्यग्जप्त्वा तु विधिना गायत्रीं तत्र तल्लभेत् ॥ ६ ॥ तत्र दत्तं हुतं जप्तं तीर्थसेवार्जितं फलम् ॥ सर्वमक्षयतां याति मोक्षसाधनमुत्तमम् ॥ ७ ॥
तत्र तीर्थे मृतानां तु संन्यासेन द्विजन्मनाम् ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तेषां मोक्षतीर्थप्रभावतः ॥ ८ ॥ एष ते विधिरुद्दिष्टः संक्षेपेण मयाऽनघ ॥
व्युष्टि[2]स्तीर्थस्य महती पुराणे याऽभिधीयते ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे
मोक्षतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम षष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज सर्पतीर्थमनु
त्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महासर्पास्तपस्तप्त्वा युधिष्ठिर ॥१॥ वासुकिस्तक्षको घोरः सर्प्प ऐरावतस्तथा ॥ कालियश्च महाभागः कर्कोटकधनंजयौ ॥२॥
शंखचूडो महातेजा धृतराष्ट्रो वृकोदरः ॥ कुलिको वामनश्चैव तेषां ये पुत्रपौत्रिणः ॥३॥ तत्र तीर्थे महापुण्ये तपस्तप्त्वा सुदुष्करम् ॥ भुंजंति विवि
धान्भोगान्क्रीडन्ति च यथासुखम् ॥४॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ वाजपेयफलं तस्य पुरा प्रोवाच शंकरः ॥ ५ ॥ स्नातानां सर्प
तीर्थे तु नराणां भुवि भारत ॥ सर्पवृश्चिकजातिभ्यो न भयं विद्यते क्वचित् ॥६ ॥ मृतो भोगवतीं गत्वा पूज्यमानो महोरगैः[3] ॥ नागकन्यापरिवृतो
महाभोगपतिर्भवेत् ॥ ७ ॥ मार्गशीर्षस्य मासस्य कृष्णपक्षे च याऽष्टमी ॥ सोपवासः शुचिर्भूत्वा लिंगं संपूरयेत्तिलैः ॥ यथाविभवसारेण गंधपुष्पैः
समर्चयेत् ॥ ८ ॥ एवं विधाय विधिवत्प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं तच्छृणुष्व नरेश्वर ॥९॥ तिलास्तत्र च यत्संख्याः पत्रपुष्पफलानि
च ॥ तावत्स्वर्गपुरे राजन्मोदते कालमीप्सितम् ॥१०॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जायते विमले कुले ॥ सुरूपः सुभगश्चैव धनकोटिपतिर्भवेत् ॥११॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे सर्पतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥
॥ १६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ गोपेश्वरं ततो गच्छेत्सर्प्पक्षेत्रादनंतरम् ॥ यत्र स्नानेन चैकेन मुच्यंते पातकैर्नराः ॥ १ ॥

---

[1] पतितास्तमहानदी—इ०पा०। [2] व्युष्टिः—फलम्-इत्यर्थः। [3] अप्सरोगणैः—इ०पा०। [4] नृप—इ०पा०।

तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा कुरुते प्राणसंक्षयम् ॥ स गच्छेद्यदि युक्तोपि पापेन शिवमंदिरम् ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्देवमीश्वरम् ॥
मुच्यते सर्वपापैश्च रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ३ ॥ क्रीडित्वा च यथाकामं रुद्रलोके महातपाः ॥ इह मानुष्यतां प्राप्य राजा भवति धार्मिकः ॥
॥ ४ ॥ हस्त्यश्वरथसंपन्नो दासीदाससमन्वितः ॥ पूज्यमानो नरेन्द्रैश्च जीवेद्वर्षशतं सुखी ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे गोपेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज नागतीर्थमनुत्तमम् ॥ आश्विनस्य सिते पक्षे पंचम्यां नियतः शुचिः ॥ १ ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा गन्ध
धूपनिवेदनैः ॥ प्रभाते विमले स्नात्वा श्राद्धं कृत्वा यथाविधि ॥ २ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नात्र कार्या विचारणा ॥ तत्र तीर्थे तु यो राजन्प्राण
त्यागं करिष्यति ॥ ३ ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य प्रोवाचेति शिवः स्वयम् ॥ ४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम
आवन्त्यखंडे रेवाखंडे नागतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो
गच्छेन्महाराज सांवौरं तीर्थमुत्तमम् ॥ यत्र सन्निहितो भानुः पूज्यमानः सुरासुरैः ॥ १ ॥ तत्र ये पंगुतां प्राप्ताः शीर्णघ्राणनखा नराः ॥ दद्रुमण्डल
भिन्नांगा मक्षिकाकृमिसंकुलाः ॥ २ ॥ मातापितृभ्यां रहिता भ्रातृभार्याविवर्जिताः ॥ अनाथा विकला व्यंगा मग्ना ये दुःखसागरे ॥ ३ ॥ तेषां
नाथो जगद्योनिर्नर्मदातटमाश्रितः ॥ सांवौरनाथो लोकानामार्त्तिहा दुःखनाशनः ॥ ४ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा मासमेकं निरंतरम् ॥ पूजये
द्भास्करं देवं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५ ॥ यत्फलं चोत्तरे पार्थ तथा वै पूर्वसागरे ॥ दक्षिणे पश्चिमे स्नात्वा तत्र तीर्थे तु तत्फलम् ॥ ६ ॥ कौमारे
यौवने पापं वार्द्धके यच्च संचितम् ॥ तत्प्रणश्यति सांवौरे स्नानमात्रान्न संशयः ॥ ७ ॥ न व्याधिर्नैव दारिद्र्यं न चैवेष्टवियोजनम् ॥ सप्तजन्मानि
राजेंद्र सांवौरपरिसेवनात् ॥ ८ ॥ सप्तम्यामुपवासेन तद्दिने चाप्युपोषिते ॥ स तत्फलमवाप्नोति तत्र स्नात्वा न संशयः ॥ ९ ॥ रक्तचंदनमिश्रेण
यदर्घ्येण फलं स्मृतम् ॥ तत्र तीर्थे नृपश्रेष्ठ स्नात्वा तत्फलमाप्नुयात् ॥ १० ॥ नर्मदासलिलं रम्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ निरीक्षितं विशेषेण
सांवौरेण महात्मना ॥ ११ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ स्नात्वा पश्यंति देवेशं सांवौरेश्वरमुत्तमम् ॥ १२ ॥ सूर्यलोके
वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे सांवौरेश्वरतीर्थ
माहात्म्यवर्णनंनाम चतुःषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले सिद्धेश्वरमिति

श्रुतम् ॥ तीर्थं परं महाराज सिद्धैः कृतमिति प्रभो ॥ १ ॥ तत्र तीर्थं महापुण्यं सर्वतीर्थेषु पावनम् ॥ नर्मदाया महाराज दक्षिणं कूलमाश्रितम् ॥ ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा तर्प्पयेत्पितृदेवताः ॥ श्राद्धं तत्रैव यो दद्यात्पितॄनुद्दिश्य भारत ॥ ३ ॥ तृप्यंति पितरस्तस्य द्वादशाब्दान्न संशयः ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या स्नात्वा पूजयते शिवम् ॥ ४ ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा पठेत्पौराणिकीं कथाम् ॥ ततः प्रभाते विमले स्नानं कुर्याद्यथा विधि ॥ ५ ॥ वीक्षते गिरिजाकांतं स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ पुरा सिद्धा महाभागाः कपिलाद्या महर्षयः ॥ ६ ॥ जपंतश्च परं ब्रह्म योगसिद्धा महाव्रताः ॥ सिद्धिं ते परमां प्राप्ता नर्मदायाः प्रभावतः ॥ ७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे सिद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः सिद्धेश्वरी देवी वैष्णवी पापनाशिनी ॥ आनंदं परमं प्राप्ता दृष्ट्वा स्थानं सुशोभनम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयेत्पितृदेवताः ॥ देवीं पश्यति यो भक्त्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २ ॥ मृतवत्सा तु या नारी वन्ध्या स्त्रीजननी तथा ॥ पुत्रं सा लभते नारी शीलवन्तं गुणान्वितम् ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पश्येद्देवीं सुभक्तितः ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां सर्वकालेऽथवा नृप ॥ ४ ॥ संगमे तु ततः स्नाता नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥ पुत्रं धनं तथा देवी ददाति परितोषिता ॥ ५ ॥ गोत्ररक्षां प्रकुरुते दृष्टा देवी सुपूजिता ॥ प्रजां च पाति सततं पूज्यमाना न संशयः ॥ ६ ॥ नवम्यां च महाराज स्नात्वा देवीमुपोषितः ॥ पूजयेत्परया भक्त्या श्रद्धापूतेन चेतसा ॥ ७ ॥ स गच्छेत्परमं लोकं यःसुरैरपि दुर्लभः ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे सिद्धश्वेरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम षट्षष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले त्वच्चिह्नेनोपलक्षितम् ॥ तीर्थमेतन्ममाऽख्याहि संभवं च महामुने ॥ १ ॥ ॥ माकडेय उवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ दक्षिणे गिरिमुत्तमम् ॥ विंध्यं सर्वगुणोपेतं नियतो नियताशनः ॥ २ ॥ ऋषिसंघैः कृतातिथ्यो दंडके न्यवसं चिरम् ॥ उषित्वा सुचिरं कालं वर्षाणामयुतं सुखी ॥ ३ ॥ तानृषीन्समनुज्ञाप्य शिष्यैरनुगतस्ततः ॥ निवृत्तः सुमहाभाग नर्मदाकूलमागतः ॥ ४ ॥ पुण्यं च रमणीयं च सर्वपापविनाशनम् ॥ कृत्वाऽहमास्पदं तत्र द्विजसंघसमायुतः ॥ ५ ॥ ब्रह्मचारिभिराकीर्णं गार्हस्थ्ये सुप्रतिष्ठितैः ॥ वानप्रस्थैश्च यतिभिर्यताहारैर्य

---

१ नृप–इ० पा० । २ कोपरे–इ० पा० ।

तात्मभिः ॥ ६ ॥ तपस्विभिर्महाभागैः कामक्रोधविवर्जितैः ॥ तत्राऽहं वर्षमयुतं तपः कृत्वा सुदारुणम् ॥ ७ ॥ आराधयं वासुदेवं प्रभुं कर्त्ता
रमीश्वरम् ॥ जपंस्तपोभिर्नियमैर्नर्मदाकूलमाश्रितः ॥ ८ ॥ ततस्तौ वरदौ देवौ समायातौ युधिष्ठिर ॥ प्रत्यक्षौ भास्करौ राजन्नुमाश्रीभ्यां
विभूषितौ ॥ ९ ॥ प्रणम्याऽहं ततो देवौ भक्तियुक्तो वचोऽब्रुवम् ॥ भवंतौ प्रार्थयामि स्म वरार्हौ वरदौ शिवौ ॥ १० ॥ धर्मस्थितिं महाभागौ भक्तिं
वाऽनुत्तमां युवाम् ॥ अजरो व्याधिरहितः पंचविंशतिवर्षवत् ॥ अस्मिन्स्थाने सदा स्थेयं सह देवैरसंशयम् ॥ ११ ॥ एवमुक्तौ मया पार्थ तौ
देवौ कृष्णशंकरौ ॥ मामूचतुः प्रहृष्टौ तौ निवासार्थं युधिष्ठिर ॥ १२ ॥ ॥ देवावूचतुः ॥ ॥ अस्मिन्स्थाने स्थितौ विद्धि सह
देवैः सवासवैः ॥ एवमुक्त्वा ततो देवौ तत्रैवांतरधीयताम् ॥ १३ ॥ अहं च स्थापयित्वा तौ शंकरं कृष्णमव्ययम् ॥ कृतकृत्यस्ततो जातः
संपूज्य सुसमाहितः ॥ १४ ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ मार्कंडेश्वरनाम्ना वै विष्णुं त्रिभुवनेश्वरम् ॥ १५ ॥ स गच्छेत्परमं
स्थानं वैष्णवं शैवमेव च ॥ घृतेन पयसा वाऽथ दध्ना च मधुना तथा ॥ १६ ॥ नार्मदेनोदकेनाऽथ गंधधूपैः सुशोभनैः ॥ पुष्पोपहारैश्च तथा
नैवेद्यैर्नियतात्मवान् ॥ १७ ॥ एवं विष्णोः प्रकुर्वीत जागरं भक्तितत्परः ॥ स्नानादीनि तथा राजन्प्रयतः शुचिमानसः ॥ १८ ॥ ज्येष्ठे मासि
सिते पक्षे चतुर्दश्यामुपोषितः ॥ द्वादश्यां कारयेद्देवपूजनं वैष्णवो नरः ॥ १९ ॥ एवं कृत्वा चतुर्दश्यामेकादश्यां नरोत्तम ॥ वैष्णवं लोक
माप्नोति विष्णुतुल्यो भवेन्नरः ॥ २० ॥ माहेश्वरे च राजेंद्र गणवन्मोदते पुरे ॥ श्राद्धं च कुरुते तत्र पितॄनुद्दिश्य सुस्थिरः ॥ २१ ॥ तस्य ते
ह्यक्षयां तृप्तिं प्राप्नुवंति न संशयः ॥ नर्मदायां द्विजः स्नात्वा मौनी नियतमानसः ॥ २२ ॥ उपास्य संध्यां तत्रस्थो जपं कृत्वा सुशोभनम् ॥
तर्पयित्वा पितॄन्देवान्मनुष्यांश्च यथाविधि ॥ २३ ॥ कृष्णस्य पुरतः स्थित्वा मार्कंडेशस्य वा पुनः ॥ ऋग्यजुःसाममंत्रांश्च जपेदत्र प्रयततः
॥ २४ ॥ ऋचमेकां जपेद्यस्तु ऋग्वेदस्य फलं लभेत् ॥ यजुर्वेदस्य यजुषा साम्ना सामफलं लभेत् ॥ २५ ॥ एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति
भोजिता ॥ मृतप्रजा तु या नारी वंध्या स्त्रीजननी तथा ॥ २६ ॥ रुद्रांस्तु विधिवज्जप्त्वा ब्राह्मणो वेदतत्त्ववित् ॥ लिंगस्य दक्षिणे पार्श्वे स्थाप
येत्कलशं शिवम् ॥ २७ ॥ रुद्रैकादशभिर्मंत्रैः स्नापयेत्कलशांभसा ॥ पुत्रमाप्नोति राजेंद्र दीर्घायुषमकल्मषम् ॥ २८ ॥ मार्कंडेश्वरवृक्षान्यो
दूरस्थानपि पश्यति ॥ ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते शंकरोऽब्रवीत् ॥ २९ ॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या पठेद्वा नृपसत्तम ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा

---

१ अर्धाच्छित्रविष्णू । १ मार्कण्डेश्वरवृक्षान्–मार्कण्डेश्वरतीर्थतीरस्थान्–वृक्षान्–इत्यर्थः ।

जायते नाऽत्र संशयः ॥ ३० ॥ इदं यशस्यमायुष्यं धन्यं दुःस्वप्ननाशनम् ॥ पठतां शृण्वतां वाऽपि सर्वपापप्रमोचनम् ॥ ३१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे मार्कंडेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥१६७॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे रोधस्यंकूरेश्वरमुत्तमम् ॥ तीर्थं सर्वगुणोपेतं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १ ॥ यत्र सिद्धं महारक्ष आराध्य तु महेश्वरम् ॥ शंकरं जगतः प्राणं स्मृतिमात्रावहारिणम् ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ किं तद्रक्षो द्विजश्रेष्ठ किंनाम कस्य वाऽन्वये ॥ एतद्विस्तरतः सर्वं कथयस्व ममाऽनघ ॥ ३ ॥ अज्ञानतिमिरांधा ये पुमांसः पापकारिणः ॥ युष्मद्विधैर्दीपभूतैः पश्यंति सचराचरम् ॥ ४ ॥ धर्मपुत्रवचः श्रुत्वा मार्कंडेयो मुनीश्वरः ॥ स्मितं कृत्वा बभाषे तां कथां पापप्रणाशनीम् ॥५ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ मानसो ब्रह्मणः पुत्रः पुलस्त्योनाम पार्थिव ॥ वेदशास्त्रप्रवक्ता च साक्षाद्वेधा इवाऽपरः ॥ ६ ॥ तृणबिंदुसुता तस्य भार्याऽऽसीत्परमेष्ठिनः ॥ तस्य धर्मप्रसंगेन पुत्रो जातो महामनाः ॥ ७ ॥ यस्माद्वेदेतिहासैश्च सषडंगपदक्रमाः ॥ विश्रांता ब्रह्मणा दत्ता नामविश्रवसेति च ॥ ८ ॥ कस्मिंश्चिदथ काले च भरद्वाजो महामुनिः ॥ स्वसुतां प्रददौ राजन्मुदा विश्रवसे नृप ॥ ९ ॥ स तया रमते सार्धं पौलोम्या मघवा इव ॥ मुदा परमया राजन्ब्राह्मणो वेदवित्तमः ॥ १० ॥ केनचित्त्वथ कालेन पुत्रः पुत्रगुणैर्युतः ॥ जज्ञे विश्रवसो राजन्नाम्ना वैश्रवणः श्रुतः ॥ ११ ॥ सोऽपि मौनव्रतं कृत्वा बालभावाद्युधिष्ठिर ॥ सर्वभूताभयं दत्त्वा चचार परमं व्रतम् ॥ १२ ॥ तस्य तुष्टो महादेवो ब्रह्मा ब्रह्मर्षिभिः सह ॥ सखित्वं चेश्वरो दत्त्वा धनदत्वं जगाम ह ॥ १३ ॥ यमेंद्रवरुणानां च चतुर्थस्त्वं भविष्यसि ॥ ब्रह्माऽप्युक्त्वा जगामाशु लोकपालत्वमीप्सितम् ॥ १४ ॥ ततस्त्वनंतरे काले कैकसी नाम राक्षसी ॥ पातालं भूतलं त्यक्त्वा विश्रवं चकमे पतिम् ॥ १५ ॥ पुत्रोऽथ रावणो जातस्तस्या भरतसत्तम ॥ कुंभकर्णो महारक्षो धर्मात्मा च विभीषणः ॥ १६ ॥ कुंभश्चैव विकुंभश्च कुंभकर्णसुतावुभौ ॥ महाबलौ महावीर्यौ महांतौ पुरुषोत्तम ॥ १७ ॥ अंकूरो राक्षसश्रेष्ठः कुंभस्य तनयो महान् ॥ विभीषणं च गुणवद्दृष्ट्वैवं राक्षसोत्तमः ॥ १८ ॥ ततः स यौवनं प्राप्य ज्ञात्वा रक्षः पितामहम् ॥ परं निर्वेदमापन्नश्चचार सुमहत्तपः ॥ १९ ॥ दक्षिणं पश्चिमं गत्वा सागरं पूर्वमुत्तरम् ॥ नर्मदायां प्रसंगेन ह्यंकूरो राक्षसेश्वरः ॥ २० ॥ तपश्चचार सुमहद्दिव्यं वर्षशतं किल ॥ ततस्तुष्टो महादेवः साक्षात्परपुरंजयः ॥ २१ ॥ वरेण च्छंदयामास राक्षसं वृषकेतनः॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते तव दास्यामि सुव्रत ॥ २२ ॥ प्रोवाच राक्षसो वाक्यं देवदेवं महेश्वरम् ॥ वरदं सोऽग्रतो दृष्ट्वा प्रणम्य च पुनःपुनः ॥२३॥ यदि तुष्टो महादेव वरदोऽसि सुरे

श्वर ॥ दुर्लभं सर्वभूतानाममरत्वं प्रयच्छ मे ॥ २४ ॥ मम नाम्ना स्थितोऽनेन वरेण त्रिपुरांतक ॥ सदा संनिहितोऽप्यत्र तीर्थे भवितुमर्हसि ॥ २५ ॥
॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यावद्विभीषणमतं यावद्धर्मनिषेवणम् ॥ करिष्यसि दृढात्मा त्वं तावदेतद्भविष्यति ॥ २६ ॥ एवमुक्त्वा ययौ देवः सर्व
दैवतपूजितः ॥ विमानेनाऽर्कवर्णेन कैलासं धरणीधरम् ॥ २७ ॥ गते चाऽदर्शनं देवे स्नात्वाऽऽचम्य विधानतः ॥ स्थापयामास राजेंद्र ह्यंकूरेश्वरमु
त्तमम् ॥ २८ ॥ गंधपुष्पैस्तथा धूपैर्वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ पताकैश्चामरैश्छत्रैर्जयशब्दादिमंगलैः ॥ २९ ॥ पूजयित्वा सुरेशानं स्तोत्रैर्हृद्यैः सुपु
ष्कलैः ॥ जगाम भवनं रक्षो यत्र राजा विभीषणः ॥ ३० ॥ पूजितः स यथान्यायं दानसन्मानगौरवैः ॥ सौदर्ये स्थापितो भावे सोऽवात्सीत्परया
मुदा ॥ ३१ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ अंकूरेश्वरनामानं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ३२ ॥ मांडव्यखातमारभ्य संगमं वाऽपि
यच्छुभम् ॥ रेवाया आमलक्याश्च देवक्षेत्रं महेश्वरम् ॥ ३३ ॥ मांडव्यखातात्पश्चिमतस्तीर्थं तदंकूरेश्वरम् ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा शुचिः प्रयतमा
नसः ॥ ३४ ॥ संध्यामाचम्य यत्नेन जपं कृत्वाऽथ भारत ॥ तर्पयित्वा पितृन्देवान्मनुष्यान्भरतर्षभ ॥ ३५ ॥ सचैलः क्लिन्नवसनो मौनमास्थाय
संयतः ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यामुपोष्य विधिवन्नरः ॥ ३६ ॥ पूजां यः कुरुते राजंस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ साग्रं तु योजनशतं तीर्थान्यायतनानि
च ॥ ३७ ॥ भवंति तानि दृष्टानि ततः पापैः प्रमुच्यते ॥ तत्र तीर्थे तु यद्दानं देवमुद्दिश्य दीयते ॥ ३८॥ स्नात्वा तु विधिवत्पात्रे तदक्षयमुदाहृतम् ॥
होमाद्दशगुणं प्रोक्तं फलं जाप्ये ततोऽधिकम् ॥ ३९ ॥ त्रिगुणं चोपवासेन स्नानेन च चतुर्गुणम् ॥ संन्यासं कुरुते यस्तु प्राणत्यागं करोति वा ॥
॥४०॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ कृमिकीटपतंगानां तत्र तीर्थे युधिष्ठिर ॥ अंकूरेश्वरनामाख्ये मृतानां सुगतिर्भवेत् ॥४१॥
एतत्ते कथितं राजन्नंकूरेश्वरसंभवम् ॥ तीर्थं सर्वगुणोपेतं परमं पापनाशनम् ॥ ४२ ॥ येऽपि शृण्वंति भक्त्येदं कीर्त्यमानं महाफलम् ॥ लभंते नात्र
संदेहः शिवस्य भुवनं हि ते ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे अंकूरेश्वरतीर्थमाहा
त्म्यवर्णनंनामाष्टषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्परं तीर्थं पुण्यं पापप्रणाशनम् ॥
मांडव्यो यत्र संसिद्ध ऋषिर्नारायणस्तथा ॥ १ ॥ नारायणेन शुश्रूषा शूलस्थेन कृता पुरा ॥ तत्र स्नात्वा महाराज मुच्यते पापकंचुकात् ॥
॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आश्चर्यमेतल्लोकेषु यत्त्वया कथितं मुने ॥ न दृष्टं न श्रुतं तात शूलस्थेन तपः कृतम् ॥ ३ ॥ एतत्सर्वं

कथय मे ऋषिभिः सहितस्य वै ॥ अस्य तीर्थस्य माहात्म्यं मांडव्यस्य कुतूहलात् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्यथा वृत्त पुरा त्रेतायुगे क्षितौ ॥ लोकपालोपमो राजा देवपन्नो महामतिः ॥ ५ ॥ धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च यज्वा दानरतः सदा ॥ प्रजा ररक्ष यत्नेन पिता पुत्रानिवौरसान् ॥ ६ ॥ दात्यायनी प्रिया भार्या तस्य राज्ञो वशानुगा ॥ हारनूपुरघोषेण झंकाररवनादिता ॥ ७ ॥ परस्परं तयोः प्रीतिर्वर्द्धतेनुदिनं नृप ॥ वंशस्तंबे स्थितो राजा संशास्ति पृथिवीमिमाम् ॥ ८ ॥ हस्त्यश्वरथसंपूर्णां धनवाहनसंयुताम् ॥ अलंकृतो गुणैः सर्वैरनपत्यो महीपतिः ॥ ॥९॥ दुःखेन महताऽऽविष्टः संतप्तः संततिं विना ॥ स्नानहोमरतो नित्यं द्वादशाब्दानि भारत ॥१०॥ व्रतोपवासनियमैः पत्नीभिः सह तस्थिवान् ॥ आराधयद्भगवतीं चामुण्डां मुण्डमर्दिनीम् ॥ ११ ॥ स्तोत्रैरनेकैर्भक्त्या च पूजाविधिसमाधिना ॥ जय वाराहि चामुण्डे जय देवि त्रिलोचने॥ १२॥ ब्राह्मि रौद्रि च कौमारि कात्यायनि नमोऽस्तु ते ॥ प्रचंडे भैरवे रौद्रि योगिन्याकाशगामिनि ॥ १३ ॥ नास्ति किंचित्त्वया हीनं त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ राज्ञा स्तुता च संतुष्टा देवी वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ वरयस्व यथाकामं यस्ते मनसि वर्त्तते ॥ आराधिता त्वया भक्त्या तुष्टा दास्यामि ते वरम् ॥ १५ ॥ ॥ देवपन्न उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टासि देवेशि वरार्हो यदि वाऽप्यहम् ॥ पुत्रसंतानरहितं संतप्तं मां समुद्धर ॥ १६ ॥ संतानं नय मे वृद्धिं गोत्ररक्षां कुरुष्व मे ॥ अपुत्रिणां गृहाणीह श्मशानसदृशानि हि ॥ १७ ॥ पितरस्तस्य नाश्नन्ति देवता ऋषिभिः सह ॥ क्रियमाणेऽप्यहरहः श्राद्धे मत्पितरः सदा ॥ १८ ॥ दर्शयंति सदाऽऽत्मानं स्वप्ने क्षुत्पीडितं मम ॥ इति राज्ञो वचः श्रुत्वा देवी ध्यानमुपागता ॥ १९ ॥ दिव्येन चक्षुषा दृष्टं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ प्रसन्नवदना देवी राजानमिदमब्रवीत् ॥ २० ॥ संतानं नाऽस्ति ते राजंस्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ यजस्व यज्ञपुरुषमपत्यं नास्ति तेऽन्यथा ॥ २१ ॥ मया दृष्टं महीपाल त्रैलोक्यं दिव्यचक्षुषा ॥ एवमुक्त्वा गता देवी राजा स्वगृहमागमत् ॥ २२ ॥ इयाज यज्ञपुरुषं संजाता कन्यका ततः ॥ तेजस्विनी रूपवती सर्वलोकमनोहरा ॥ २३ ॥ देवगन्धर्वलोकेऽपि तादृशी नास्ति कामिनी ॥ तस्या नाम कृतं पित्रा हर्षात्कामप्रमोदिनी ॥ २४ ॥ ततः कालेन ववृधे रूपेणास्तंभयज्जगत् ॥ हंसलीलागतिः सुभ्रूः स्तनभारावनामिता ॥ २५ ॥ रक्तमाल्यांबरधरा कुण्डलाभरणोज्ज्वला ॥ दिव्यानुलेपनवती सखीभिः सा सुरक्षिता ॥ २६ ॥ कुचमध्यगतो हारो विद्युन्मालेव राजते ॥ भ्रमरांचितकेशी सा बिंबोष्ठी चारुहासिनी ॥ २७ ॥ कर्णांतप्राप्तनेत्राभ्यां पिबन्तीवाथ कामिनः ॥ चंद्रतांबूलसौरभ्यैराकर्षतीव मन्मथम् ॥ २८ ॥

---

१ चन्द्रतांबूलसौरभ्यैः—कर्पूरमिश्रतांबूलसौगन्ध्यैः—इत्यर्थः ।

कुम्बुग्रीवा चारुमध्या ताम्रपादांगुलीनखा ॥ निम्ननाभिः सुजघना रंभोरू सुदती शुभा ॥ २९ ॥ मातापितृसुहृद्वर्गे क्रीडानन्दविवर्द्धिनी ॥ एकस्मिन्दिवसे बाला सखीवृन्दसमन्विता ॥ ३० ॥ चंदनागरुतांबूलधूपसौमनसांचिता ॥ गृहीत्वा पुष्पधूपादि गता देवीप्रपूजने ॥ ३१ ॥ तडागतट उत्सृज्य भूषणान्यंगवेष्टकान् ॥ चक्रुः सरसि ताः क्रीडां जलमध्यगतास्तदा ॥ ३२ ॥ क्रीडन्तीं तामवेक्ष्याथ ससखीं विमले जले ॥ राक्षसः शंबरो नाम श्येनरूपेण चाऽगमत् ॥ ३३ ॥ गृहीता जलमध्यस्था तेन सा काममोदिनी ॥ खमुत्पपात दुष्टात्मा गृहीत्वाऽऽभरणान्यपि ॥ ३४ ॥ वायुमार्गं गतः सोऽथ कामिन्या सह भारत ॥ अपतन्कुण्डलादीनि यत्र तोये महामुनिः ॥ ३५ ॥ मांडव्यो नर्मदातीरे काष्ठवत्संजितेंद्रियः ॥ लीनो माहेश्वरे स्थाने नारायणपदे परे ॥ ३६ ॥ तस्य चानुचरो भ्राता भ्रातुः शुश्रूषणे रतः ॥ तपोजपकृशीभूतो दध्यौ देवं जनार्दनम् ॥ ३७ ॥

इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे काममोदिनीहरणवर्णनंनामैकोनसप्तत्यधिशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कामप्रमोदिनीसख्यो नीयमानां च तेन तु ॥ दृष्ट्वा ताश्चक्रुशुः सर्वा निःसृत्य जलमध्यतः ॥ १ ॥ गता राजगृहे सर्वाः कथयंति सुदुःखिताः ॥ कामप्रमोदिनी राजन्हता श्येनेन पक्षिणा ॥ २ ॥ क्रीडंती च जलस्थाने तडागे देवसन्निधौ ॥ अन्वेष्या च त्वयाराजंस्तस्य मार्गं विजानता ॥ ३ ॥ तासां तद्वचनं श्रुत्वा देवपन्नः सुदुःखितः ॥ हाहेत्युक्त्वा समुत्थाय रुदमानो वरासनात् ॥ ४ ॥ मंत्रिभिः सहितस्तस्मिंस्तडागे जलसन्निधौ ॥ न चिह्नं न च पन्थानं दृष्ट्वा दुःखान्मुमोह च ॥ ५ ॥ तस्य राज्ञस्तु दुःखेन दुःखितो नागरो जनः ॥ क्षणेनाऽऽश्वासितो राजा मंत्रिभिः सपुरोहितैः ॥ ६ ॥ किं कुर्म इत्युवाचेदमस्मिन्काले विधीयताम् ॥ सर्वैस्तत्संविदं कृत्वा वाहिनीं चतुरंगिणीम् ॥ ७ ॥ प्रेषयामि दिशः सर्वा हस्त्यश्वरथसंकुला ॥ वादित्राणि च वाद्यंते व्याकुलीभूतसंकुले ॥ ८ ॥ नाराचैस्तोमरैर्भल्लैः खड्गैः परश्वधादिभिः ॥ राजा संनाहबद्धोऽभूद्गगनं ग्रसते किल ॥ ९ ॥ न देवो न च गन्धर्वो न दैत्यो न च राक्षसः ॥ किं करिष्यति राजाऽद्य न जाने रोषनिष्कृतिम्॥१०॥ नागरोऽपि जनस्तत्र दृष्ट्वा चकितमानसः ॥ चतुर्दशसहस्राणि दंतिनां सृणिधारिणाम् ॥ ११ ॥ अश्वारोहसहस्राणि ह्यशीतिः शस्त्रपाणिनाम् ॥ रथानां त्रिसहस्राणि विंशतिर्भरतर्षभ ॥ १२ ॥ संग्रामभेरीनिनदैः खुररेणु

---

२ सह—इति शेषः ।

र्नभोगता ॥ एतस्मिन्नंतरे तात रक्षको नगरस्य हि ॥ १३ ॥ गृहीत्वाऽऽभरणं तस्यास्त्वंगप्रत्यंगिकं तथा ॥ कुण्डलांगदकेयूरहारनूपरझल्लरीः ॥
॥ १४ ॥ निवेद्याकथयद्राज्ञे मया दृष्टं त्ववेक्षणात् ॥ तापसानामाश्रमे तु मांडव्यो यत्र तिष्ठति ॥ १५ ॥ तापसैर्वेष्टितो यत्र ददृशे तत्र सन्निधौ ॥
दण्डवासिवचः श्रुत्वा प्रत्यक्षांगविभूषणम् ॥ १६ ॥ स क्रोधरक्तनयनो मंत्रिणो वीक्ष्य नैगमान् ॥ ईदृग्भूतस्समाचारो ब्राह्मणो नगरे मम ॥ १७ ॥
चौरचर्यां व्रतच्छन्नः परद्रव्यापहरकः ॥ तेन कन्या हृता मेऽद्य तपस्विपापकर्मिणा[1] ॥ १८ ॥ शाकुन्तं रूपमास्थाय जलस्थो गगनं ययौ ॥
पाखंडिनो विकर्मस्थान्बिडालव्रतिकाञ्च्छठान् ॥ १९ ॥ चाटुतस्करदुर्वृत्तान्हंन्यान्नम्त्यस्य पातकम् ॥ न द्रष्टव्यो मया पापः स्तेयी कन्या
पहारकः ॥ २० ॥ शूलमारोप्यतां क्षिप्रं न विचारस्तु तस्य वै ॥ स च वध्यो मया दुष्टो रक्षोरूपी तपोधनः ॥ २१ ॥ एवं ब्रुवंश्चलन्क्रोधादा
दिश्य दण्डवासिनम् ॥ कार्याकार्यं न विज्ञाय शूलमारोपयद्द्विजम् ॥ २२ ॥ पौरा जानपदाः सर्वे अश्रुपूर्णमुखास्तदा ॥ हाहेत्युक्त्वा रुदंत्यन्ये
वदंति च पृथक्पृथक् ॥ २३ ॥ कुत्सितं च कृतं कर्म्म राज्ञा चंडालचारिणा ॥ ब्राह्मणो नैव वध्यो हि विशेषेण तपोवृतः ॥ २४ ॥ यदि रोषस
माचारो निर्वास्यो नगराद्बहिः ॥ न जातु ब्राह्मणं हन्यात्सर्वपापेप्यवस्थितम् ॥ २५ ॥ राष्ट्रादेनं बहिःकुर्यात्समग्रधनमक्षतम् ॥ नाश्नाति च गृहे
राजन्नाग्निर्नगरवासिनाम् ॥ सर्वेऽप्युद्विग्नमनसो गृहव्याप्तिविवर्जिताः ॥ २६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे मांडव्यशूलारोपणवर्णनंनाम सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥
कथितं ब्राह्मणं द्रष्टुं शूले क्षिप्तं तपोधनैः ॥ नारायणसमीपे तु गताः सर्वे महर्षयः ॥ १ ॥ नारदो देवलो रैभ्यो यमः शातातपोऽगिराः ॥ वसिष्ठो
जमदग्निश्च याज्ञवल्क्यो बृहस्पतिः ॥ २ ॥ कश्यपोऽत्रिर्भरद्वाजो विश्वामित्रोऽरुणिर्मुनिः ॥ वालखिल्यादयोऽन्ये च सर्वेप्यृषिगणाऽन्वयाः ॥ ३ ॥
ददृशुः शूलमारूढं मांडव्यमृषिपुंगवाः ॥ प्रोचुर्नारायणं विप्रं किं कुर्मस्तव चेप्सितम् ॥ ४ ॥ सर्वे ते तत्र सान्निध्यान्मांडव्यस्य महात्मनः ॥
संभ्रांता आगता ऊचुः किं मृतः किं नु जीवति ॥ ५ ॥ अवस्थां तस्य ते दृष्ट्वा विषादमगमन्परम् ॥ असहित्वा तु तद्दुःखं सर्वे ते मनसा
द्विजाः ॥ ६ ॥ पृच्छयतां यदि मन्येत राजानं भस्मसात्कुरु ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा वाक्यं नारायणोऽब्रवीत् ॥ ७ ॥ मयि जीवति मद्भ्राता ह्यव
स्थामीदृशीं गतः ॥ धिग्जीवितं च मे किंतु तपसो विद्यते फलम् ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा शूलस्थितं ज्येष्टं मन्मनोऽनुविदीर्यते ॥ परं किं तु करिष्यामि

---

[1] तपस्विपापकर्मिणा--तपस्विरूपेण पापिना–इत्यर्थः ।

येन राष्ट्रं सराजकम् ॥ ९ ॥ भस्मसाच्च करोम्यद्य भवद्भिः क्षम्यतामिह ॥ एवमुक्त्वा गृहीत्वाऽसौ करस्थमभिमन्त्रयेत् ॥ १० ॥ क्रोधेन पश्यते
यावत्तावद्धुंकारकोऽभवत् ॥ तेन हुंकारशब्देन ऋषयो विस्मितास्तदा ॥ ११ ॥ मांडव्यस्य समीपे तु ह्यपृच्छंस्ते द्विजोत्तमाः ॥ निवारयसि किं
विप्र शापं नृपजिघांसनम् ॥ १२ ॥ अपापस्य तु येनेह कृतमस्य जिघांसनम् ॥ ऋषीणां वचनं श्रुत्वा कृच्छ्रान्मांडव्यकोऽब्रवीत् ॥ १३ ॥ अभि
वन्दामि वो मूर्ध्ना स्वागतं षयः सदा ॥ अर्घ्यसन्मानपूजार्हाः सर्वेऽत्रोपविशंतु ते ॥ १४ ॥ निविष्टैकाग्रमनसा सर्वान्मांडव्यकोऽब्रवीत् ॥ १५ ॥
प्राप्तं दुःखं मया घोरं पूर्वजन्मार्जितं फलम् ॥ मा विषादं कुरुध्वं भोः कृतं पापं तु भुज्यते ॥ १६ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ केन कर्मविपा
केन इह जात्यंतरं व्रजेत् ॥ दानधर्मफलेनैव केन स्वर्गं च गच्छति ॥ १७ ॥ ॥ मांडव्य उवाच ॥ ॥ अदत्तदाना जायंते परभाग्योप
जीविनः ॥ न स्नानं न जपो होमो नातिथ्यं न सुरार्चनम् ॥१८॥ न पर्वणि पितृश्राद्धं न दानं द्विजसत्तमाः ॥ व्रजंति नरके घोरे यांति ते त्वंत्यजां
गतिम् ॥१९॥ पुनर्दरिद्राः पुनरेव पापाः पापप्रभावान्नरके वसंति ॥ तेनैव संसारिणि मर्त्यलोके जीवादिभूते कृमयः पतंगाः ॥२०॥ ये स्नानशीला
द्विजदेवभक्ता जितेंद्रिया जीवदयानुशीलाः ॥ ते देवलोकेषु वसंति हृष्टा ये धर्मशीला जितमानरोषाः ॥ २१ ॥ विद्याविनीता न परोपतापिनः
स्वदारतुष्टाः परदारवर्जिताः ॥ तेषां न लोके भयमस्ति किंचित्स्वभावशुद्धा गतकल्मषा हि ते ॥ २२ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ पूर्वजन्मनि विप्रेंद्र किं
त्वया दुष्कृतं कृतम ॥ येन कष्टमिदं प्राप्तं संधानं शूलगर्हितम् ॥२३॥ शूलस्थं त्वां समालक्ष्य ह्यागताः सर्व एव हि ॥ जीवंतं त्वां प्रपश्याम त्वंतर
न्नवतारयन् ॥ रुजा संतापजं दुःखं सोढ्वापि त्वमवेदनः ॥ २४ ॥ ॥ मांडव्य उवाच ॥ ॥ स्वयमेव कृतं कर्म स्वयमेवोपभुज्यते ॥ सुकृतं दुष्कृतं पूर्वं
नान्ये भुंजंति कर्हिचित् ॥ २५ ॥ यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विंदति मातरम् ॥ तथा पूर्वकृतं कर्म्म कर्त्तारमुपगच्छति ॥ २६ ॥ न माता न पिता
भ्राता न भार्या न सुताः सुहृत् ॥ न कस्य कर्मणां लेपः स्वयमेवोपभुज्यते ॥ २७ ॥ श्रूयतां मम वाक्यं च भवद्भिः पृच्छितो ह्यहम् ॥ पूर्वे वयसि
भो विप्रा मलस्नानकृतक्षणः ॥ २८ ॥ अज्ञानाद्बालभावेन यूका कंटेधिरोपिता[1] ॥ तैलाभ्यक्तशिरोगात्रे मया यूका धृता न हि ॥२९॥ कंकतीं[2] रोप्य
केशेषु सासा कंटेऽधिरोपिता ॥ तेषु पापं कृतं सद्यः फलमेतन्ममाभवत् ॥ ३० ॥ किंचित्कालं क्षपित्वाहं प्राप्स्ये मोक्षं निरामयम् ॥ भवंतस्त्विह
संतापं मा कुरुध्वं महर्षयः ॥ ३१ ॥ इमामवस्थां भुक्त्वाऽहं कंचिच्छपे न चोच्चरे ॥ अहानि कतिचिच्छूले क्षपयिष्यामि किल्बिषम् ॥ ३२ ॥ प्राक्तनं

---

[1] कंटेऽधिरोपिता—कंकतीकंटकेन—विद्धोपरि धृता—इत्यर्थः । [2] कंकती—फणी इति महाराष्ट्रभाषायाम्—कंघी इति हिन्दीभाषायाम् ।

कर्म भुंजामि यन्मया संचितं द्विजाः ॥ क्षंतव्यमस्य राज्ञोऽथ कोपश्चैव विसर्ज्यताम् ॥ ३३ ॥ श्रुत्वा तु तस्य तद्वाक्यं मांडव्यस्य महर्षयः ॥ प्रहर्षमतुलं लब्ध्वा साधुसाध्वित्यपूजयन् ॥ ३४ ॥ ॥ नारायण उवाच ॥ ॥ इदं जलं मंत्रपूतं कस्मिन्स्थाने क्षिपाम्यहम् ॥ येन राजा भवेद्भस्म सराष्ट्रः सपुरोहितः ॥ ३५ ॥ ॥ मांडव्य उवाच ॥ ॥ इदं जलं च रक्षस्व कालकूटविषोपमम् ॥ समुद्रे क्षिपयिष्यामि देवकार्यं समुत्थितम् ॥ ॥ ३६ ॥ अथ ते मुनयः सर्वे मांडव्यं प्रणिपत्य च ॥ आमंत्रयित्वा हर्षाच्च कश्यपाद्या गृहान्ययुः ॥ ३७ ॥ गच्छमानास्तु ते चोक्ताः पंचमेहनि तापसाः ॥ आगंतव्यं भवद्भिश्च मत्सकाशं प्रतिज्ञया ॥ ३८ ॥ तथेति ते प्रतिज्ञाय नारदाद्या अदर्शनम् ॥ गतेषु विप्रमुख्येषु शांडिली च तपोधना ॥ ॥ ३९ ॥ द्वितीयेऽह्नि समायाता न तु बुध्वाऽथ तं ऋषिम् ॥ भर्त्तारं शिरसा धार्य रात्रौ पर्यटते स्म सा ॥ ४० ॥ न दृष्टः शूलके विप्रो भराक्रांत्या युधिष्ठिर ॥ स्खलिता तस्य जानुभ्यां शूलस्थस्य पतिव्रता ॥ ४१ ॥ सर्वांगेषु व्यथा जाता तस्याः प्रस्खलनान्मुनेः ॥ ईदृशीं वर्त्तमानां च ह्यवस्थां पूर्वदैविकीम् ॥ ४२ ॥ पुनः पापफलं किंचिद्वा कष्टं मम वर्त्तते ॥ व्यथितोऽहं त्वया पापे किमर्थं सूनकर्मणि ॥ ४३ ॥ स्वैरिणीं त्वां प्रपश्यामि राक्षसी तस्करी नु किम् ॥ एवमुक्त्वा क्षणं मोहात्क्रंदमानो मुहुर्मुहुः ॥४४ ॥ तपस्विनोऽथ ऋषयः सर्वे संत्रस्तमानसाः ॥ पश्यमाना मुनेः कष्टं पृच्छंते ते युधिष्ठिर ॥ ४५ ॥ पर्यटसे किमर्थं त्वं निशीथे वहनं नु किम् ॥ क्षिप्तं तु झोलिकाभारं किंवाऽऽगमनकारणम् ॥ व्यथामुत्पाद्य ऋषये दुःखाद्दुःखविलासिनि ॥ ४६ ॥ ॥ शांडिल्युवाच ॥ ॥ नाऽसुरीं न च गंधर्वीं न पिशाचीं न राक्षसीम् ॥ पतिव्रतां तु मां सर्वे जानंतु तपसि स्थिताम् ॥ ॥ ४७ ॥ न मे कामो न मे क्रोधो न वैरं न च मत्सरः ॥ अज्ञानादृष्टिमांद्याच्च स्खलनं क्षंतुमर्हथ ॥ ४८ ॥ वहनं भर्तृसौख्याय दिवा संपीडय ते रुजा ॥ अयं भर्त्ता विजानीथ झोलिकासंस्थितः सदा ॥ ४९ ॥ भरणं पानंवस्त्रं च ददाम्येतस्य रोगिणः ॥ ऋषिः शौनकमुख्योऽसौ शांडिलीं मां विजानत ॥ ५० ॥ स्वभर्तृधर्मिणीं कोपं मा कुरुष्वातिथिं कुरु ॥ सतां समीपं संप्राप्तां सर्वं मे क्षंतुमर्हथ ॥ ५१ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ परव्यथां न जानीषे व्यचरंती यदृच्छया ॥ प्रभातेऽभ्युदिते सूर्ये तव भर्त्ता मरिष्यति ॥ ५२ ॥ आत्मदुःखात्परं दुःखं न जानासि कुलाधमे ॥ तेन वाक्येन घोरेण शांडिली विमनाऽभवत् ॥ ५३ ॥ परं विषादमापन्ना क्षणं ध्यात्वाऽब्रवीद्वचः ॥ कोपात्संरक्तनयना निरीक्षंती मुनींस्तदा ॥ ५४ ॥ सतां गेहे किल प्राप्ता भवतां चापकारिणी ॥ [1]सामेनातिथिपूजायां शिष्टे च गृहमागते ॥५५॥ भवद्भिरीदृगातिथ्यं कृतं चैव ममैव तु ॥ स्वर्गापवर्ग

---

[1] सामेन—शांततया—इत्यर्थः । अदन्तत्वमार्षम् ।

धर्मश्च भवद्भिर्न्न निरीक्षितम् ॥ ५६ ॥ प्राजापत्यामिमां दृष्ट्वा मां यथा प्राकृताः स्त्रियः[१] ॥ भवंतः स्त्रीबलं मेऽद्य पश्यंतु दिवि देवताः ॥ ५७ ॥
मरिष्यति न मे भर्त्ता ह्यादित्यो नोदयिष्यति ॥ अन्धकारं जगत्सर्वं क्षीयते नाऽद्य शर्वरी ॥ ५८ ॥ एवमुक्ते तया वाक्ये स्तंभितेऽर्के तमोमयम्॥
न च प्रजायते सर्वं निर्वषट्कारसत्क्रियम् ॥ ५९ ॥ स्वाहाकारः स्वधाकारः पंचयज्ञविधिर्नहि ॥ स्नानं दानं जपो नास्ति संध्यालोपव्यतिक्रमः ॥
षण्मासं च तदा पार्थ लुप्तपिंडोदकक्रियम् ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे
शांडिलीऋषिसंवादवर्णनंनामैकसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अथ ते ऋषयः सर्वे
देवाश्चेंद्रपुरोगमाः ॥ मांडव्यस्याऽऽश्रमे पुण्ये समीयुर्नर्मदातटे ॥ १ ॥ शंखदुंदुभिनादेन दीपिकाज्वलनेन च ॥ अप्सरोगीतनादेन
नृत्यंत्यो वारयोषितः ॥ २ ॥ कथानकैः स्तुवत्यन्ये तस्य शूलाग्रधारिणः ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातकानां तपस्विनाम् ॥
॥ ३ ॥ समाजे त्रिदशैः सार्द्धं तत्र ते च दिदृक्षया ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानास्तत्र हर्षात्समागताः ॥ ४ ॥ मातरो मल्लिकाद्याश्च क्षेत्रपाला
विनायकाः ॥ दिक्पाला लोकपालाश्च गंगाद्याश्च सरिद्वराः ॥ ५ ॥ ऋषिदेवसमाजे तु नित्यं हर्षप्रमोदने ॥ तत्र राजा समायातः पौरजानपदैः
सह ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा कौतूहलं तत्र व्याकुलीकृतमानसम् ॥ वित्रस्तमनसो भूत्वा भयात्सर्वे समास्थिताः ॥ ७ ॥ तस्मिन्समागमे दिव्ये ब्रह्मविष्णवीश[२]
मब्रुवन् ॥ भो मांडव्य महासत्त्व वरदास्तेऽमरैः सह ॥ ८ ॥ अनेककष्टतपसा तव सिद्धिर्भविष्यति ॥ प्रार्थयस्व यथाकामं यस्ते मनसि रोचते ॥
॥ ९ ॥ अनादित्यमयं लोकं निर्वषट्कारमाकुलम् ॥ नष्टधर्मं विजानीहि प्रकृतिस्थं कुरुष्व च ॥ अनुग्रहं तु शांडिल्याः प्रार्थयाम द्विजो
त्तम ॥ १० ॥ एष ते कष्टदो राजा समायातस्तवाऽग्रतः ॥ संभूषयस्व विप्रर्षे जनं देवासुरं गणम् ॥ ११ ॥ ॥ मांडव्य उवाच ॥ ॥ यदि
प्रसन्ना मे देवाः समायाताः सुरैः सह ॥ त्रिकालमत्र तीर्थे च स्थातव्यमृषिभिः सह ॥ १२ ॥ भवतां तु प्रसादेन रुजा मे शाम्यतां सदा ॥ एव
मस्त्विति देवेशा यावज्जलपंति पांडव ॥१३॥ तावद्रक्षो गृहीत्वाऽग्रे कन्यां कामप्रमोदिनीम् ॥ उवाच भगवञ्च्छापं पुरा दत्त्वोर्वशी मम ॥ १४ ॥
यदा कन्यां हरे[३] रक्षः शापांतस्ते भविष्यति ॥ तेन मे गर्हितं कर्म्म शापेनाऽकृतबुद्धिना ॥ १५ ॥ क्षंतव्यमिति चोक्त्वा च गतश्चाऽदर्शनं पुनः ॥
गते चैव तु सा कन्या दृष्ट्वा पद्मदलेक्षणा ॥ १६ ॥ मंत्रयित्वा सुरैः सर्वैर्दत्ता मांडव्यधीमते ॥ तां वज्रशूलिकां श्राव्य पवित्रैर्न्नर्मदोदकैः ॥ १७ ॥

---

[१] मन्यध्वे किम्–इति शेषः । [२] ब्रह्मविष्ण्वीशम्--ब्रह्मविष्ण्वीशाः--अब्रुवन् । [३] हरेः--हरिष्यसि–इत्यर्थः ।

मांडव्यमृषिमुत्तार्य जयशब्दादिमंगलैः ॥ विवाहयित्वा तां कन्यां मांडव्य ऋषिपुंगवः ॥ १८ ॥ अभिवाद्य च तान्सर्वान्दानसन्मानगौरवैः ॥
अथ राजा समीपस्थो रत्नैश्च विविधैरपि ॥ १९ ॥ धिग्वादैर्निंदितः सर्वैस्तैर्जनैर्भूषितः पुनः ॥ राज्ञा च ब्राह्मणाः सर्वे भूषणाच्छादनाशनैः ॥
॥ २० ॥ सुवर्णकोटिदानेन तुष्टान्कृत्वा क्षमापिताः ॥ वृत्ते विवाह आहूय शांडिलीं तामथाब्रवीत्[1] ॥ २१ ॥ मानयस्व इमान्विप्रान्मोचयस्व दिवाकरम् ॥
अपहृत्य तमो येन कृपा सद्यः प्रवर्त्तते ॥ २२ ॥ ऋषीणां वचनं श्रुत्वा शांडिली दुःखिताऽब्रवीत् ॥ उदितेऽर्के तु मे भर्त्ता मृत्युं यास्यति
भो द्विजाः ॥ २३ ॥ तं कथं मोचयामीह ह्यात्मनोऽनिष्टसिद्धये ॥ क्रियाप्रवर्त्तनाच्चाद्य किं कार्यं मे महर्षयः ॥ २४ ॥ निःपुंसी[2] स्त्री ह्यनाथाऽहं
भवामि भवतो मतम्[3] ॥ तिष्ठ त्वमंधकारे तु नेच्छामि रविणोदयम् ॥ २५ ॥ तेन वाक्येन ते सर्वे देवासुरमहर्षयः ॥ शिरःसंचालनाः सर्व्वे साधु
साध्विति चाऽब्रुवन् ॥ २६ ॥ पतिव्रते महाभागे शृणु वाक्यं तपोधने ॥ मन्यसे यदि नः सर्वान्कुरुष्व वचनं च यत् ॥ २७ ॥ ॥ शांडिल्युवाच ॥
॥ येन मे न मरेद्भर्त्ता येन सत्यं मुनेर्वचः ॥ तत्कुरुध्वं विचार्याशु येन संवर्धते सुखम् ॥ २८ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा स्वप्नावस्था
कृतो ह्यषिः ॥ अंतर्हितो मुहूर्त्तं च शांडिल्याश्च प्रपश्य ताम् ॥ २९ ॥ पुनरादाय ते सर्वे कृत्वा निर्व्रणसत्तनुम् ॥ ३१ ॥ स्नापितो नर्मदातोये
शांडिल्यायै समर्पितः ॥ ३० ॥ ततः सा हृष्टमनसा पतिं दृष्ट्वा तु तैजसम् ॥ प्रणम्य तानृषीन्देवान्विमलार्कं जगत्कृतम् ॥ ३१ ॥ क्रियाप्रवर्त्तिताः
सर्वे देवगंधर्वमानुषाः ॥ हृष्टतुष्टा गताः सर्वे स्वमाश्रमपदं महत् ॥ ३२ ॥ पतिव्रता स्वभर्त्रा सा माससमेवाऽऽश्रमे स्थिता ॥ मांडव्येनाऽप्यनुज्ञाता
ययौ नत्वा स्वमाश्रमम्[4] ॥ ३३ ॥ गतेषु तेषु सर्वेषु स्थापयामास चाच्युतम् ॥ मांडव्येश्वरनामानं नारायण इति स्मृतम् ॥ ३४ ॥ दिव्यं वर्ष
सहस्रं तु पूजयामास भारत ॥ गतोऽसावृषिसंघैश्च सहितोऽमरपर्वतम् ॥ ३५ ॥ तपस्तपन्तौ तौ तत्र ह्यद्यापि किल भारत ॥ भ्रातरौ संयतात्मानौ
ध्यायतः परमं पदम् ॥ ३६ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति पिंडदानाद्दशाब्दिकम् ॥ ३७ ॥ देवगृहे
तु पक्षादौ यः करोति विलेपनम् ॥ गोदानशतसाहस्रे दत्ते भवति यत्फलम् ॥ ३८ ॥ उपलेपनेन द्विगुणमर्चने तु चतुर्गुणम् ॥ दीपप्रज्वलने
पुण्यमष्टधा परिकीर्त्तितम् ॥ ३९ ॥ दिव्यनेत्रधरो भूत्वा त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ दध्ना मधुघृतैर्देवं पयसा नर्मदोदकैः ॥ ४० ॥ स्नपनं ये प्रकुर्वंति
पुष्पमालाविलेपनैः ॥ येऽर्च्चयंति विरूपाक्षं देवं नारायणं हरिम् ॥ ४१ ॥ तेऽपि दिव्यविमानेन क्रीडंते कल्पसंख्यया॥दीपाष्टकं तु यः कुर्यादष्टमीं

---

[1] माण्डव्यः–इति शेषः । [2] निःपुंसी–पतिरहिता–इत्यर्थः । [3] इति भवतो मतम्–अभीष्टं किम्–नैतत्तवोचितम्–मम चैतन्नाभीष्टम् । [4] जगाम–इति शेषः ।

च चतुर्द्दशीम् ॥ ४२ ॥ एकादश्यां तु कृष्णस्य[1] न पश्यंति यमं तु ते ॥ फलैर्नानाविधैः शुभ्रैर्यः कुर्य्याल्लिंगपूरणम् ॥ ४३ ॥ तेऽपि
यांति विमानेन सिद्धचारणसेविताः[2] ॥ घण्टा चैव पताका च विमाने पुष्पमालिका ॥४४ ॥ वादित्राणि यथार्हाणि प्रांते च गच्छते शिवम् ॥ देवालयं
तु यः कुर्याद्वैष्णवं मांडवेश्वरम् ॥ ४५ ॥ स्वर्गे वसति धर्मात्मा यावदाभूतसंप्लवम् ॥ मांडव्यनारायणाख्ये विप्रान्भोजयतेऽग्रतः ॥ ४६ ॥
एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता ॥ आश्विने मासि संप्राप्ते शुक्लपक्षे चतुर्दशीम् ॥ ४७ ॥ कृतोपवासनियमो रात्रौ जागरणेन च ॥
दीपमालां चतुर्दिक्षु पूजां कृत्वा तु शक्तितः ॥ ४८ ॥ नारी वा पुरुषो वाऽपि नृत्यगीतप्रवादनैः ॥ प्रभाते विमले सूर्ये स्नानादिकविधिं नृप ॥४९॥
अभिनिर्वर्त्य मौनेन पश्यते देवमीदृशम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोके महीयते ॥ ५० ॥ अथवा मार्गशीर्षे च चैत्रवैशाखयोरपि ॥ श्रावणे वा
महाराज सर्वकालेऽथ वापि च ॥ ५१ ॥ शिवरात्रिसमं पुण्यमित्येवं शिवभाषितम् ॥ वाजपेयाऽश्वमेधाभ्यां फलं भवति नाऽन्यथा ॥ ५२ ॥ दुर्भगा
दुःखिता वंध्या दरिद्रा च मृतप्रजा ॥ स्नाति रुद्रघटैर्या स्त्री सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥५३॥ कृमिकीटपतंगाश्च तस्मिंस्तीर्थे तु ये मृताः ॥ स्वर्गं प्रयांति
ते सर्वे दिव्यरूपधरा नृप ॥ ५४ ॥ अनाशके जलेऽग्नौ तु ये मृता व्याधिपीडिताः ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तेषां रुद्रलोके ह्यसंशयम् ॥ ५५ ॥
नित्यं नमति यो राजञ्छिवनारायणावुभौ ॥ गोदानफलमाप्नोति तस्य तीर्थप्रभावतः ॥ ५६ ॥ देवालये तु राजेंद्र यस्श्च कुर्यात्प्रदक्षिणाम् ॥
प्रदक्षिणीकृता तेन ससागरधरा धरा ॥ ५७ ॥ सार्द्धं शतं च तीर्थानि मल्लिकाभवनाद्बहिः ॥ तस्य तीर्थप्रमाणं तु विस्तरं राजसत्तम ॥ ५८ ॥
सूत्रेण वेष्टयेत्क्षेत्रमथवा शिवमन्दिरम् ॥ अथवा शिवलिंगं च तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५९ ॥ जंबूद्वीपश्च कृत्स्नश्च शाल्मली कुशक्रौंचकौ ॥ शाकपुष्कर
गोमेदैः सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ६० ॥ भूषिता तेन राजेंद्र सशैलवनकानना ॥ रेवायां दक्षिणे भागे शिवक्षेत्रात्समीपतः ॥ ६१ ॥ देवखातं
महापुण्यं निर्मितं त्रिदशैरपि ॥ तस्मिन्यः कुरुते स्नानं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ६२ ॥ पूर्णिमायाममावस्यां व्यतीपातेऽर्कसंक्रमे ॥ श्राद्धं च संग्रहे[3]
कुर्यात्स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ ६३ ॥ देवखाते त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ तिष्ठंति ऋषिभिः सार्द्धं पितृदेवगणैः सह ॥ ६४ ॥ तत्र तीर्थेऽश्विने[4]
मासि चतुर्द्दश्यां विशेषतः ॥ वायुमार्गे स्थितः शक्रस्तिष्ठते दैवतैः सह ॥ ६५ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि सरितः सागरास्तथा ॥ विशंति तानि
सर्वाणि देवखाते दिनद्वयम् ॥ ६६ ॥ गयाशिरे च यत्पुण्यं प्रयागेमकरकण्टके ॥ प्रयागे सोमतीर्थे च तत्पुण्यं मांडवेश्वरे ॥ ६७ ॥ पट्टबन्धेन

---

[1] कृष्णस्य—कृष्णपक्षस्य इत्यर्थः । [2] क्रीडंते कल्पसंख्यया—इ० पा० । [3] संग्रहे—ग्रहणमोक्षोत्तराव्यवहितकाले—इत्यर्थः--इति प्रतिभाति । [4] अश्विने—ह्रस्वमार्षम् ।

यत्पुण्यं मात्रायां लकुलेश्वरे ॥ आश्विन्यामश्विनीयोगे तत्पुण्यं मांडवेश्वरे ॥ ६८ ॥ उज्जयिन्यां महाकाले वाराणस्यां त्रिपुष्करे ॥ सन्निहत्यां रविग्रस्ते मांडव्याख्ये सनातनम् ॥ ६९ ॥ इति ज्ञात्वा महाराज सर्वतीर्थेषु चोत्तमम् ॥ पितॄन्देवान्समभ्यर्च्य स्नानदानादिपूजनैः ॥ ७० ॥ चतुर्दश्यां निराहारः स्थितो भूत्वा शुचिव्रतः ॥ पूजयेत्परया भक्त्या रात्रौ जागरणे शिवम् ॥ ७१ ॥ स्नानैश्च विविधैर्देवं पुष्पागरुविलेपनैः ॥ प्रभाते पौर्णमास्यां तु स्नानादिविधितर्पणैः ॥ ७२ ॥ श्राद्धेन हव्यकव्येन शिवपूजार्चनेन च ॥ अग्निष्टोमादियज्ञैश्च विधिवच्चाप्तदक्षिणैः ॥ ७३ ॥ धौतपापो विशुद्धात्मा फलते फलमुत्तमम् ॥ गोसहस्रप्रदानेन दत्तं भवति भारत ॥ ७४ ॥ स्नानाद्यैर्विधिवत्तत्र तद्दिने शिवसन्निधौ ॥ हिरण्यं वृषभं धेनुं भूमिं गोमिथुनं हयम् ॥ ७५ ॥ शिवमुद्दिश्य वै वस्त्रयुग्मे दद्यात्सुरूपिणे ॥ पादुकोपानहौ छत्रं भाजनं रक्तवाससी ॥ ७६ ॥ होमं जाप्यं तथा दानमक्षयं सर्वमेव तत् ॥ ऋचमेकां तु ऋग्वेदे यजुर्वेदे यजुस्तथा ॥ ७७ ॥ सामैकं सामवेदे तु जपेद्देवाग्रसंस्थितः ॥ सम्यग्वेदफलं तस्य भवेद्वै नाऽत्र संशयः ॥ ७८ ॥ गायत्रीजाप्यमात्रस्तु वेदत्रयफलं लभेत् ॥ कुलकोटिशतं साग्रं लभते तु शिवार्चनात् ॥ ७९ ॥ स्नाने दाने तथा श्राद्धे जागरे गीतवादिते ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य शिवलोकात्कदाचन ॥ ८० ॥ कालेन महताऽऽविष्टो मर्त्यलोके समाविशेत् ॥ राजा भवति मेधावी सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ ८१ ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं पुत्रपौत्रधनान्वितः ॥ तच्च तीर्थं पुनः स्मृत्वा लीयमानो महेश्वरे ॥ ८२ ॥ उपास्ते यस्तु वै सन्ध्यां तस्मिंस्तीर्थे च पर्वणि ॥ सांगोपांगैश्चतुर्वेदैर्लभते फलमुत्तमम् ॥ ८३ ॥ तत्र सर्वं शिवक्षेत्राच्छरपातं समंततः ॥ न संचरेद्भयोद्विग्ना ब्रह्महत्या नराधिप ॥ ८४ ॥ यत्र तत्र स्थितो वृक्षान्पश्यते तीर्थतत्परः ॥ विविधैः पातकैर्मुक्तो मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ ८५ ॥ श्वभ्री तत्र महाराज जलमध्ये प्रदृश्यते ॥ कथानिका पुराणोक्ता वानरी तीर्थसेवनात् ॥ ८६ ॥ तत्र कूपो महाराज तिष्ठते देवनिर्मितः ॥ शिवस्य पश्चिमे भागे शिवक्षेत्रमनुत्तमम् ॥ ८७ ॥ वृषोत्सर्गं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ क्रीडंति पितरस्तस्य स्वर्गलोके यदृच्छया ॥ ८८ ॥ अगम्याऽऽगमने पापमयाज्ययाजने कृते ॥ स्तेयाच्च ब्रह्मगोहत्यागुरुघाताच्च पातकम् ॥ तत्सर्वं नश्यते पापं वृषोत्सर्गे कृते तु वै ॥ ८९ ॥ मांडव्यतीर्थमाहात्म्यं यः शृणोति समाधिना ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ९० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहिताया पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये माण्डव्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७२॥छ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं परमशोभनम् ॥ नर्मदादक्षिणे कूले सर्वपापप्रणाशनम् ॥१॥ सिद्धेश्वरमिति ख्यातं महापातकनाशनम् ॥ यत्र शुद्धिं परां

प्राप्तो देवदेवो महेश्वरः ॥ पुरा हत्यायुतः पार्थ देवदेवस्त्रिशूलधृक् ॥ २ ॥ पुरा पंचशिरा आसीद्ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ तेनाऽनृतं वचश्चोक्तं कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ ३ ॥ तच्छ्रुत्वा सहसा तस्मै चुकोप परमेश्वरः ॥ छेदयामास भगवान्मूर्द्धानं करजैस्तदा ॥ ४ ॥ तस्य तत्करसंलग्नं च्यवते न कदाचन ॥ ततो हि देवदेवेशः पर्यटन्पृथिवीमिमाम् ॥ ५ ॥ ततो वाराणसीं प्राप्तस्तस्यां तदपतच्छिरः ॥ पतिते तु कपाले च ब्रह्महत्या न मुंचति ॥ ६ ॥ ततस्तु सागरे गत्वा पूर्वे च दक्षिणे तथा ॥ पश्चिमे चोत्तरे पार्थ देवदेवो महेश्वरः ॥ ७ ॥ पर्यटन्सर्वतीर्थेषु ब्रह्महत्या न मुंचति ॥ नर्मदादक्षिणे कूले सुतीर्थं प्राप्तवान्प्रभुः ॥ ८ ॥ कुलकोटिं समासाद्य प्रार्थयामास चात्मवान्[1] ॥ प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा बभूव गतकल्मषः ॥ ९ ॥ ततो निष्कल्मषो जातो देवदेवो महेश्वरः ॥ दत्त्वा सुरेभ्यस्तत्स्थानं ततश्चांतर्दधे प्रभुः ॥ १० ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं शुद्धरुद्रेति कीर्त्तितम् ॥ विख्यातं त्रिषु लोके ब्रह्महत्याहरं परम् ॥ ११ ॥ मासे मासे सिते पक्षेऽमावास्यायां युधिष्ठिर ॥ स्नात्वा तत्र विधानेन तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ॥ १२ ॥ दद्यात्पिंडं पितॄणां तु भावितेनांतरात्मना ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि सुतृप्ताः पितरो नृप ॥ १३ ॥ गंधधूपप्रदीपाद्यैरभ्यर्च्य परमेश्वरम् ॥ शुद्धेश्वराभिधानं तु शिवलोके महीयते ॥ १४ ॥ एतत्ते कथितं राजञ्छुद्धरुद्रमनुत्तमम् ॥ मया श्रुतं यथा देव सकाशाच्छूलपाणिनः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शुद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ गोपेश्वरं ततो गच्छेदुत्तरे नर्मदातटे ॥ यत्र स्नानेन चैकेन मुच्यंते पातकैर्नराः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा कुरुते प्राणसंक्षयम् ॥ बर्हियुक्तेन यानेन स गच्छेच्छिवमंदिरे ॥ ॥ २ ॥ क्रीडित्वा सुचिरं कालं शिवलोके नराधिप ॥ इह मानुष्यतां प्राप्य राजा भवति वीर्यवान् ॥ ३ ॥ हस्त्यश्वरथसंपन्नो दासीदाससमन्वितः ॥ पूज्यमानो नरेंद्रैश्च जीवेद्वर्षशतं नरः ॥ ४ ॥ संप्राप्ते कार्त्तिके मासि नवम्यां शुक्लपक्षतः ॥ सोपवासः शुचिर्भूत्वा दीपकांस्तत्र दापयेत् ॥ ॥ ५ ॥ गंधपुष्पैः समभ्यर्च्य रात्रौ कुर्वीत जागरम् ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं तच्छृणुष्व नराधिप ॥ ६ ॥ यावत्पुण्यं फलं संख्या दीपकानां तथैव च ॥ तावद्युगसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ ७ ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु राजेंद्र लिंगपूरणकं विधिम् ॥ तथैव पद्मकैश्चैव दधिभक्तैस्तथैव च ॥ ८ ॥ यस्तु कुर्यान्नरश्रेष्ठ तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ यावंति तिलसंख्यानि दधिभक्तं तथैव च ॥ ९ ॥ पद्मसंख्या शिवे लोके मोदते कालमीप्सितम् ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु

---

[1] आत्मवान्–प्रार्थयामास–आत्मानमेव शंकरं प्रार्थयामास–इत्यर्थः ।

राजेंद्र यत्किंचिद्दीयते नृप ॥ १० ॥ सर्वं कोटिगुणं तस्य संख्यातुं वा न शक्य ते ॥ एवंते कथितं सर्वं सर्वतीर्थमनुत्तमम् ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कान्दे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे गोपेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामचतुःसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥
॥ १७४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ उत्तरे नर्मदाकूले भृगुक्षेत्रस्य मध्यतः ॥ कपिलेश्वरं तु विख्यातं विशेषात्पापनाशनम् ॥
॥ १ ॥ योऽसौ सनातनो देवः पुराणे परिपठ्यते ॥ वासुदेवो जगन्नाथः कपिलत्वमुपागतः ॥ २ ॥ पातालं सुतलं नाम तस्यैव नितलं ह्यधः ॥
गभस्तिगं च तस्याऽधो ह्यंधतामिस्रमेव च ॥ ३ ॥ पातालं सप्तमं यच्च ह्यधस्तात्संस्थितं महत् ॥ वसते तत्र वै देवः पुराणः परमेश्वरः ॥ ४ ॥ स
ब्रह्मा स महादेवः स देवो गरुडध्वजः ॥ पूज्यमामः सुरैः सिद्धैस्तिष्ठते ब्रह्मवादिभिः ॥ ५ ॥ वसतस्तस्य राजेंद्र कपिलस्य जगद्गुरोः ॥
विनाशं चाऽग्रतः प्राप्ताः क्षणेन सगरात्मजाः ॥ ६ ॥ भस्मीभूतांस्तु तान्दृष्ट्वा कपिलो मुनिसत्तमः ॥ जगाम परमं शोकं चिंत्यमानोऽथ
किल्बिषम् ॥ ७ ॥ सर्वसंगपरित्यागे चित्ते निर्विषयीकृते ॥ अयुक्तं षष्टिसहस्राणां कर्त्तुं मम विनाशनम् ॥ ८ ॥ कृतस्य करणं नास्ति तस्मा
त्पापविनाशनम् ॥ गत्वा तु कापिलं तीर्थं मोचयाम्यघमात्मनः ॥ ९ ॥ पातालं तु ततो मुक्त्वा कपिलो मुनिसत्तमः ॥ तपश्च
चार सुमहन्नर्मदातटमास्थितः ॥ १० ॥ व्रतोपवासैर्विविधैः स्नानदानजपादिकैः ॥ परं निर्व्वाणमापन्नः पूजयन्रुद्रमव्ययम् ॥ ११ ॥ तत्र
तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ गोसहस्रफलं तस्य लभते नाऽत्र संशयः ॥ १२ ॥ ज्येष्ठमासे तु संप्राप्ते शुक्लपक्षे चतुर्दशी ॥ तत्र स्नात्वा
विधानेन भक्त्या दानं प्रयच्छति॥१३॥पात्रभूताय विप्राय स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ अक्षयं तत्फलं प्रोक्तं शिवेन परमेष्ठिना ॥१४॥ अंगारकदिने
प्राप्ते चतुर्थ्यां नवमीषु च ॥ स्नानं करोति पुरुषो भक्त्योपोष्य वरांगना ॥ १५ ॥ रूपमैश्वर्यमतुलं सौभाग्यं संततिं पराम् ॥ लभते सप्तजन्मानि
नित्यं नित्यं पुनःपुनः ॥ १६ ॥ पौर्णमास्याममावास्यां स्नात्वा पिंडं प्रयच्छति ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि तृप्ता यांति सुरालयम् ॥ १७ ॥ तत्र
तीर्थे तु यो भक्त्या दद्याद्दीपं सुशोभनम् ॥ जायते तस्य राजेंद्र महादीप्तिः शरीरजा ॥ १८ ॥ तत्र तीर्थे मृतानां तु जंतूनां सर्वदा किल ॥ अनि
र्वत्तिका भवेत्तेषां गतिस्तु शिवमंदिरात् ॥ १९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे
कपिलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल
पिंगलावर्त्तमुत्तमम् ॥ तीर्थं सर्वगुणोपेतं कामिकं भुवि दुर्ल्लभम् ॥ १ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुरा कृतम् ॥ पिंगलेश्वरमासाद्य तत्सर्वं

विलयं व्रजेत् ॥ २ ॥ तत्र स्नानं च दानं च देवखाते कृतं नृप ॥ अक्षयं तद्भवेत्सर्वमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ३ ॥ पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु समुद्धृत्य शुभोदकम् ॥ मुक्तं तत्र सुरैः खात्वा देवखातं ततोऽभवत् ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं तु देवखातं तत्संजातं द्विजसत्तम ॥ सुराः सर्वे कथं तत्र मुमुचुर्वारि तीर्थजम् ॥ सर्वं कथय मे विप्र श्रवणे लंपटं मनः ॥ ५ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ यदा तुशूलशुद्ध्यर्थं रुद्रो देवगणैः सह ॥ बभ्राम पृथिवीं सर्वां कमंडलुधरः शुभाम् ॥ ६ ॥ प्रभासाद्येषु तीर्थेषु स्नानं चक्रुः सुरास्तदा ॥ सर्वतीर्थोत्थितं तोयं पात्रे वै निहितं तु तैः ॥ ७ ॥ शूलभेदमनुप्राप्य शूलं शुद्धं तु शूलिनः ॥ तत्रोत्थमुदकं गृह्य आगता भृगुकच्छके ॥ ८ ॥ तत्राऽपश्यंस्ततो ह्यग्निं :पिंगलाक्षं च रोगिणम् ॥ तपस्युग्रे व्यवसितं ध्यायमानं महेश्वरम् ॥ ९ ॥ हविर्भागैस्तु विप्राणां राज्ञां चैवामयाविनाम् ॥ दृष्ट्वा तु बहुरोगार्त्तमग्निं देवमुखं सुराः ॥ प्राहुस्ते सहिता देवं शंकरं लोकशंकरम् ॥ १० ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ प्रसादः क्रियतां शंभो पिंगलस्यामयाविनः ॥ यथा हि नीरुजः कायो हविषां ग्रहणक्षमः ॥ पुनर्भवति पिंगस्तु तथा कुरु महेश्वर ॥ ११ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ भोभोः सुरा हि तपसा तुष्टोऽहं वो विशेषतः ॥ वचनाच्च विशेषेण ददाम्यभिमतं वरम् ॥ १२ ॥ ॥ पिंगल उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश दीयते देव चेप्सितम् ॥ चंद्रादित्यौ च नयने कृत्वात्र कलया स्थितः ॥ १३ ॥ तथा पुनर्नवः कायो भवेद्धि मम शंकर ॥ तथा कुरु विरूपाक्ष नमस्तुभ्यं पुनःपुनः ॥ १४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः स भगवाञ्छंभुर्मूर्त्तिमादित्यरूपिणीम् ॥ कृत्वा तु तस्य तद्रोगमपानुदत शंकरः ॥ १५ ॥ ततः पुनर्नवीभूतः पुनः प्रोवाच शंकरम् ॥ अत्रैव स्थीयतां शंभो तथैव भास्करः स्वयम् ॥ १६ ॥ प्राणिनामुपकाराय रोगाणामुपशांतये ॥ पापानां ध्वंसनार्थाय श्रेयसां चैव वृद्धये ॥ १७ ॥ एवमुक्तस्तु भगवान्पिंगलेन महात्मना ॥ अवतारं च कृतवान्गीर्वाणानिदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ मुंचध्वमुदकं देवास्तीर्थेभ्यो यत्समाहृतम् ॥ मम चोत्तरतः कृत्वा खातं देवमयं शुभम् ॥ १९ ॥ तत्र निक्षिप्यतां वारि सर्वरोगविनाशनम् ॥ सर्वपापहरं दिव्यं सर्वैरपि सुरादिभिः ॥ २० ॥ एवमुक्ताः सुराः सर्वे खातं कृत्वा तथोत्तरे ॥ त्रयस्त्रिंशत्कोटिगणैर्मुक्तं तत्तीर्थजं जलम् ॥ २१ ॥ प्रोचुस्ते सहिताः सर्वे विरूपाक्षपुरोगमाः ॥ यः कश्चिद्देवखातेऽस्मिन्मृदालंभनपूर्वकम् ॥ २२ ॥ स्नानं कृत्वा रविदिने संस्नाय नर्मदाजले ॥ श्राद्धं कृत्वा पितृभ्यो वै दानं दत्त्वा स्वशक्तितः ॥ २३ ॥ पूजयिष्यति पिंगेशं तस्य वासस्त्रिविष्टपे ॥ भविष्यति सुरैरुक्तं शृणोति सकलं जगत् ॥ २४ ॥ आमया भुवि मर्त्यानां क्षयरोगविचर्चिकाः ॥ व्याधयो विकृताकाराः कासश्वासज्वरोद्भवाः ॥ २५ ॥ एकद्वित्रिचतुर्थाहा ये ज्वरा भूतसंभवाः ॥

ये चाऽन्ये विकृता दोषा दद्रुश्च कामलं तथा ॥२६॥ दिनैस्ते सप्तभिर्यांति नाशं स्नानै रवेर्द्दिने ॥ शतभेदप्रभिन्ना ये कुष्ठा बहुविधास्तथा ॥२७॥ शतमादित्यवाराणां स्नायादष्टोत्तरं तु यः ॥ संपूज्य शंकरं दद्यात्तिलपात्रं द्विजातये ॥ २८ ॥ नश्यंति तस्य कुष्ठानि गरुडेनेव पन्नगाः ॥ एवमुक्त्वा गताः सर्वे त्रिदशास्त्रिदशालयम् ॥ २९ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नदीषु देवखातेषु तडागेषु सरित्सु च ॥ स्नानं समाचरेन्नित्यं नरः पापैः प्रमुच्यते ॥ ३० ॥ षष्टितीर्थसहस्रेषु षष्टितीर्थशतेषु च ॥ यत्फलं स्नानदानेषु देवखाते ततोऽधिकम् ॥ ३१ ॥ देवखातेषु यः स्नात्वा तर्पयित्वा पितॄन्नृप ॥ पूजयेद्देवदेवेशं पिंगलेश्वरमुत्तमम् ॥ ३२ ॥ सोऽश्वमेधस्य यज्ञस्य वाजपेयस्य भारत ॥ द्वयोः पुण्यमवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे पिंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्सप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भूतीश्वरं ततो गच्छेत्सर्वतीर्थेष्वनुत्तमम् ॥ दर्शनादेव राजेंद्र यस्य पापं प्रणश्यति ॥ १ ॥ तत्र स्थाने पुरा पार्थ देवदेवेन शूलिना ॥ उद्धूलनं कृतं गात्रे तेन भूतीश्वरं तु तत् ॥ २ ॥ पुष्ये वा जन्मनक्षत्र अमावास्यां विशेषतः ॥ भूतीश्वरे नरः स्नात्वा कुलकोटिं समुद्धरेत् ॥ ३ ॥ तत्र स्थाने तु यो भक्त्या कुरुते ह्यंगगुंठनम् ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं तच्छृणुष्व नराधिप ॥ ४ ॥ यावन्तो भूतिकणिका गात्रे लग्नाः शिवालये ॥ तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते॥५॥सर्वेषामेव स्नानानां भस्मस्नानं परं स्मृतम् ॥पुराणैर्ऋषिभिः प्रोक्तं सर्वशास्त्रेष्वनुत्तमम्॥६॥एककालं द्विकालं वा त्रिकालं चाऽपि यः सदा ॥ स्नानं करोति चाऽऽग्नेयं पापं तस्य प्रणश्यति ॥७॥ दिव्यस्नानाद्वरं स्नानं वायव्यं भरतर्षभ ॥वायव्यादुत्तमं ब्राह्म्यं वरं ब्राह्म्यात्तु वारुणम् ॥ ८ ॥ आग्नेयं वारुणाच्छ्रेष्ठं यस्मादुक्तं स्वयंभुवा ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ह्याग्नेयं स्नानमाचरेत् ॥९ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आग्नेयं वारुणं ब्राह्म्यं वायव्यं दिव्यमेव च ॥ किमुक्तं श्रोतुमिच्छामि परं कौतूहलं हि मे ॥ १० ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आग्नेयं भस्मना स्नानमवगाह्य च वारुणम् ॥ आपोहिष्ठेति च ब्राह्म्यं वायव्यं गोरजः स्मृतम् ॥ ११ ॥ सूर्ये दृष्टे तु यत्स्नानं गंगातोयेन तत्समम् ॥ तत्स्नानं पंचमं प्रोक्तं दिव्यं पांडवसत्तम ॥ १२ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स्नात्वा भूतेश्वरे तु यः ॥ पूजयेद्देवमीशानं स बाह्याभ्यंतरः शुचिः ॥ १३ ॥ तत्र स्थाने तु ये नित्यं ध्यायंति परमं पदम् ॥ सूक्ष्मं चातींद्रियं नित्यं ते धन्या नाऽत्र संशयः ॥ १४ ॥ मुक्तितीर्थं तु तत्तीर्थं सर्वतीर्थेष्वनुत्तमम् ॥ दर्शनादेव यस्यैव पापं याति महत्क्षयम् ॥ १५ ॥ जायते पूजया राज्यं तत्र स्तुत्वा महेश्वरम् ॥ जपेन पापसंशुद्धि

ध्यानेनानन्त्यमश्नुते ॥ १६ ॥ ॐ ज्योतिःस्वरूपमनादिमध्यमनुत्पाद्यमानमनुच्चार्यमाणाक्षरम् ॥ सर्वभूतस्थितं शिवं सर्वयोगेश्वरं सर्व
लोकेश्वरं मोहशोकहीनं महाज्ञानगम्यम् ॥ १७ ॥ तत्र तीर्थे तु यो गत्वा स्नानं कुर्यान्नरेश्वर ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति
मानवः ॥ एवंभूतं न जानंति मोक्षापेक्षणिका नराः ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्य
खण्डे रेवाखण्डे भूतीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥
ततो गच्छेत्तु राजेंद्र गंगावाहकमुत्तमम् ॥ नर्मदायां महापुण्यं भृगुतीर्थसमीपतः ॥ १ ॥ तत्र गंगा महापुण्या चचार विपुलं तपः ॥ पुरा वर्षशतं
साग्रं परमं व्रतमास्थिता ॥ २ ॥ ध्यात्वा देवं जगद्योनिं नारायणमकल्मषम् ॥ आत्मानं परमं धाम सरित्सा जगतीपते ॥ ३ ॥ ततो जनार्दनो
देव आगत्येदमुवाच ह ॥ ४ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ तपसा तव तुष्टोऽहं मत्पादांबुजसंभवे ॥ मत्तः किमिच्छसे देवि ब्रूहि किं करवाणि
ते ॥ ५ ॥ ॥ गंगोवाच ॥ ॥ त्वत्पादकमलाद्भ्रष्टा गंगा सहचरा विभो ॥ यदृच्छया त्रिलोकेश वन्द्यमाना दिवौकसैः ॥ ६ ॥ नृपो भगीरथ
स्तस्मात्तपः कृत्वा सुदुष्करम् ॥ समाराध्य जगन्नाथं शंकरं लोकशंकरम् ॥ ७ ॥ अवतारयामास हि मां पृथिव्यां धरणीधर ॥ मया वै युवयो
र्वाक्यादवतारः कृतो भुवि ॥ ८ ॥ वैष्णवीमिति मां मत्वा जनः सर्वाप्लुतो[1] मयि ॥ ये वै ब्रह्महणो लोके ये च वै गुरुतल्पगाः ॥ ९ ॥ त्यागिनः
पितृमातृभ्यां ये च स्वर्णहरा नराः॥ गोघ्ना ये मनुजा लोके तथा ये प्राणिहिंसकाः ॥१०॥ अगम्यागामिनो ये च ह्यभक्ष्यस्य च भक्षकाः ॥ ये चा
ऽनृत प्रवक्तारो ये च विश्वासघातकाः ॥ ११ ॥ देवब्राह्मणवित्तानां हर्त्तारो ये नराधमाः ॥ देवब्रह्मगुरुस्त्रीणां ये च निंदाकरा नराः ॥१२॥ ब्रह्मशाप
प्रदग्धा ये ये चैवात्महनो द्विजाः ॥ भ्रष्टानशनसंन्याससनियतव्रतचारिणः ॥ १३ ॥ तथैवापेयपेयाश्च ये च स्वगुरुनिंदकाः ॥ निषेधका ये
दानानां पात्रदानपराङ्मुखाः ॥ १४ ॥ ऋतुघ्ना ये स्वपत्नीनां पित्रोः स्नेहपरा न हि ॥ बांधवेषु च दीनेषु करुणा यस्य नास्ति वै ॥
॥ १५ ॥ क्षेत्रसेतुविभेदी च पूर्वमार्गप्रलोपकः ॥ नास्तिकः शास्त्रहीनस्तु विप्रः संध्याविवर्जितः ॥ १६ ॥ अहुताशी ह्यसंतुष्टः सर्वाशी
सर्वविक्रयी ॥ कदर्या नास्तिकाः क्रूराः कृताघ्ना ये द्विजायः ॥ १७ ॥ पैशुन्या रसविक्रेयाः सर्वकालविनाकृताः ॥ स्वगोत्रां परगोत्रां वा
ये भुंजंति द्विजाधमाः ॥ १८ ॥ ते मां प्राप्य विमुच्यंते पापसंघैः सुसंचितैः ॥ तत्पापक्षारतप्ताया[2] न शर्म मम विद्यते ॥ १९ ॥ तथा कुरु

---

१ सर्वः आप्लुतः—इति पदच्छेदः । सन्धिरत्रार्षः । २ यत्पापक्षारतप्तायाः—इ० पा० ।

जगन्नाथ यथाऽहं शर्म चाप्नुयाम् ॥ एवमुक्तस्तु देवेशस्तुष्टः प्रोवाच जाह्नवीम् ॥ २० ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ अहमत्र वसिष्यामि गंगाधरसहायवान् ॥ प्रविशस्व सदा रेवां त्वमत्रैव च मूर्त्तिना[1] ॥ २१ ॥ मम पादतलं प्राप्य वह त्रिपथगामिनि ॥ यदा बहूदक काले नर्मदाजलसंभृता ॥ २२ ॥ प्रावृट्कालं समासाद्य भविष्यति जलाकुला ॥ प्लाव्योभयतटं देवी प्राप्य मामुत्तरस्थितम् ॥ २३ ॥ प्लावयिष्यति तोयेन यदा शंखं करे स्थितम् ॥ तदा पर्वशतोद्युक्तं वैष्णवं पर्वसंज्ञितम् ॥ २४ ॥ न तेन सदृशं किंचिद्व्यतीपातादिसंक्रमम् ॥ अयने द्वे च न तथा पुण्यात्पुण्यतरं यथा ॥ २५ ॥ तस्मिन्पर्वणि देवेशि शंखं संस्पृश्य मानवः ॥ स्नानमाचरते तोये मिश्रे गांगेयनार्मदे ॥ २६ ॥ पुण्यं त्वशेषपुण्यानां मंगलानां च मंगलम् ॥ विष्णुना विधृतो येन तस्माच्छांतिः प्रचक्रमे ॥ २७ ॥ तत्रांतं पापसंघस्य ध्रुवमाप्नोति मानवः ॥ शंखोद्धारे नरः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ २८ ॥ तृप्तास्ते द्वादशाब्दानि सिद्धिं च सार्वकामिकीम् ॥ गंगावहे तु यः श्राद्धं शंखोद्धारे प्रदास्यति ॥ २९ ॥ तेन पिंडप्रदानेन नृत्यंति पितरस्तथा ॥ शंखोद्धारे नरः स्नात्वा पूजयेद्धलकेशवौ ॥ ३० ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा शुद्धो भवति जाह्नवि ॥ यत्त्वं लोककृतं कर्म मन्यसे भुवि दुःसहम ॥ ३१ ॥ तस्मिन्पर्वणि तत्सर्वं तत्र स्नात्वा व्यपोहय ॥ एवमुक्त्वा नरश्रेष्ठ विष्णुश्चांतरधीयत ॥ ३२ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं गंगावाहकमुत्तमम् ॥ ब्रह्माद्यैर्ऋषिभिस्तात पारंपर्यक्रमागतैः ॥ ३३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा भक्तिभावेन भारत ॥ गंगातीर्थे तु स स्नातः समस्तेषु न संशयः ॥ ३४ ॥ तत्र तीर्थे मृतानां तु नराणां भावितात्मनाम् ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तेषां विष्णुलोकात्कदाचन ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे [2]गंगावहकतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ छ ॥

॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र गौतमेश्वरमुत्तमम ॥ सर्वपापहरं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १ ॥ गौतमेन तपस्तप्तं तत्र तीर्थे युधिष्ठिर ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु ततस्तुष्टो महेश्वरः॥ २ ॥ प्रणम्य शिरसा तत्र स्थापितः परमेश्वरः ॥ स्थापितो गौतमेनेशो गौतमेश्वर उच्यते ॥ ३ ॥ तत्र देवैश्च गंधर्वैर्ऋषिभिः पितृदैवतैः ॥ संप्राप्ता ह्युत्तमा सिद्धिराराध्य परमेश्वरम् ॥४॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्पितृदेवताः ॥ पूजयेत्परमीशानं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥५॥ बहवस्तन्न जानंति विष्णुमायाविमोहिताः॥ तत्र सन्निहितं देवं शूलपाणिं महेश्वरम् ॥ ६ ॥ ब्रह्मचारी तु यो भूत्वा तत्र तीर्थे नरेश्वर ॥ स्नात्वाऽर्च्चयेन्महादेवं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ७ ॥ ब्रह्मचारी तु यो भूत्वा तर्पयेत्पितृदेवताः॥ पूजयेत्परमीशानं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥८॥

---

[1] मूर्तिना—स्वरूपेण—इत्यर्थः । मूर्तिशब्दोऽत्र पुंलिंगो दृश्यते लिंगमशिष्यं लिङ्गस्य लोकाश्रयत्वात् इत्युक्तेन पुंलिंगतापि । [2] गंगावगाहकतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम—इ० पा० ।

तत्र तीर्थे तु यो दानं भक्त्या दद्याद्द्विजायते ॥ तदक्षयफलं सर्वं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ९ ॥ मासे चाऽश्वयुजे राजन्कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् ॥ स्नात्वा तत्र विधानेन दीपकानां शतं ददेत् ॥ १० ॥ पूजयित्वा महादेवं गंधपुष्पादिभिर्न्नरः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ११ ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां कार्त्तिक्यां तु विशेषतः ॥ उपोष्य प्रयतो भूत्वा घृतेन स्नापयेच्छिवम् ॥ १२ ॥ पंचगव्येन मधुना दध्ना वा शीतवारिणा ॥ स च सर्वस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १३ ॥ भक्त्या तु पूजयेत्पश्चात्स लभेत्फलमुत्तमम् ॥ बिल्वपत्रैरखंडैश्च पुष्पैरुन्मत्तकोद्भवैः ॥ ॥ १४ ॥ कुशापामार्गसहितैः कदंबद्रोणजैरपि ॥ मल्लिकाकरवीरैश्च रक्तपीतैः सितासितैः ॥ १५ ॥ पुष्पैरन्यैर्यथालाभं यो नरः पूजयेच्छिवम् ॥ नैरंतर्येण षण्मासं योऽर्च्चयेद्गौतमेश्वरम् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ १६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे गौतमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल दशाश्वमेधिकं परम् ॥ तीर्थं सर्वगुणोपेतं महापातकनाशनम् ॥ १ ॥ यत्र गत्वा महाराज स्नात्वा संपूज्य चेश्वरम् ॥ दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अश्वमेधो महायज्ञो बहुसंभारदक्षिणः ॥ अशक्यः प्राकृतैः कर्त्तुं कथं तेषां फलं लभेत् ॥ ३ ॥ अत्याश्चर्यमिदं तत्त्वं त्वयोक्तं वदता सता ॥ यथा मे जायते श्रद्धा दीर्घायुस्त्वं तथा वद ॥ ४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इदमाश्चर्यभूतं हि गौर्या पृष्टस्त्रियंबकः ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि पृच्छते निपुणाय वै ॥ ॥ ५ ॥ पुरा वृषस्थो देवेश ह्युमया सह शंकरः ॥ कदाचित्पर्यटन्पृथ्वीं नर्मदातटमाश्रितः ॥ ६ ॥ दशाश्वमेधिकं तीर्थं दृष्ट्वा देवो महेश्वरः ॥ तीर्थं प्रत्यंजलिं बद्धा नमश्चक्रे त्रिलोचनः ॥ ७ ॥ कृतांजलिपुटं देवं दृष्ट्वा देवीदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ किमेतद्देवदेवेश चराचरनमस्कृत ॥ प्रह्वनम्रांजलिं बद्ध्वा भक्त्या परमया युतः ॥ ९ ॥ एतदाश्चर्यमतुलं सर्वं कथय मे प्रभो ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ प्रत्यक्षं पश्य तीर्थस्य फलं मा विस्मिता भव ॥ वियत्स्था मे भुविस्थस्य क्षणं देवि स्थिरा भव ॥ ११ ॥ एवमुक्त्वा तु देवेशो गौरवर्णो द्विजोऽभवत् ॥ क्षुत्क्षामकण्ठो जटिलः शुष्को धमनिसंततः ॥ १२ ॥ उपविश्य भुवः पृष्ठे सुस्वरं मंत्रमुच्चरन् ॥ क्रमप्रियो महादेवो माधुर्येण प्रमोदयन् ॥ १३ ॥ श्रुत्वा तां मधुरां वाणीं स्वयं देवेन निर्मिताम् ॥ संभ्रांता ब्राह्मणाः सर्वे स्नातुं ये तत्र चाऽऽगताः ॥ १४ ॥ नित्यक्रिया च सर्वेषां विस्मृता श्रुतिविभ्रमात ॥ तं दृष्ट्वा पठमानं तु क्षुत्पिपासाऽभिपीडितम् ॥ १५ ॥

द्विजोऽन्यमंत्रयत्कश्चिद्भक्त्या तं भोजनाय वै ॥ प्रसादः क्रियतां ब्रह्मन्भोजनाय गृहे मम ॥ १६ ॥ अद्य मे सफलं जन्म ह्यद्य मे सफलाः
क्रियाः ॥ सर्वान्कामान्प्रदास्यंति प्रीता मेऽद्य पितामहाः ॥ १७ ॥ त्वयि भुक्ते द्विजश्रेष्ठ प्रसीद त्वं ध्रुवं मम ॥ एवमुक्तो महादेवो द्विजरूपधर
स्तदा ॥ १८ ॥ प्रहस्य प्रत्युवाचेदं ब्राह्मणं श्लक्ष्णया गिरा ॥ मया वर्षसहस्रं तु निराहारं तपः कृतम् ॥ १९ ॥ इदानीं तु गृहे तस्य करिष्ये द्विज
सत्तम ॥ दशभिर्वाजिमेधैश्च येनेष्टं पारणं तथा ॥ २० ॥ इत्युक्तो देवदेवेन ब्राह्मणो विस्मयान्वितः ॥ उत्तमांगं विधुन्वन्वै जगाम स्वगृहं प्रति ॥
॥ २१ ॥ एवं ते बहवो विप्राः प्रत्याख्याते निमंत्रणे ॥ पुराणार्थमजानंतो नास्तिका बहवो गताः ॥ २२ ॥ अथ कश्चिद्द्विजो विद्वान्पुराणार्थस्य
तत्त्ववित् ॥ देवं निमंत्रयामास द्विजरूपधरं शिवम् ॥ २३ ॥ तथैव सोऽपि देवेन प्रोक्तः स प्राह तं पुनः ॥ मनसा चिंतयित्वा तु पुराणोक्तं द्विजो
त्तमः ॥ २४ ॥ स्मृतिवेदपुराणेषु यदुक्तं तत्तथा भवेत् ॥ इति निश्चित्य तं विप्रमुवाच प्रहसन्निव ॥ २५ ॥ भोभो विप्र प्रतीक्षस्व यावदागमनं
पुनः ॥ इत्युक्त्वा तु द्विजो गत्वा दशाश्वमेधिकं परम् ॥ २६ ॥ स्नानं महालंभनादि कृतं तेन द्विजन्मना ॥ जपं श्राद्धं तथादानं कृत्वाधर्मानुसा
रतः ॥ २७ ॥ संकल्प्य कपिलां तत्र पुराणोक्तविधानतः ॥ समायात्त्वरितं तत्र यत्राऽसौ तिष्ठते द्विजः ॥ २८ ॥ अथाऽऽगत्य द्विजं प्राह वाजि
मेधः कृतो मया ॥ उत्तिष्ठ मे गृहं रम्यं भोजनार्थं हि गम्यताम् ॥ २९ ॥ इत्युक्तः शंकरस्तेन ब्राह्मणेनाऽतिविस्मितः ॥ उवाच ब्राह्मणं देव इदानीं
त्वमितो गतः ॥ ३० ॥ द्विजवर्य कथं चेष्टा दश यज्ञा महाधनाः ॥ ३१ ॥ ॥ द्विज उवाच ॥ ॥ न विचारस्त्वया कार्यः कृता यज्ञा न
संशयः ॥ यदि वेदाः प्रमाणं ते भुवि देवा द्विजास्तथा ॥ ३२ ॥ दशाश्वमेधिकं तीर्थं तथा सत्यं द्विजोत्तम ॥ यदि वेदपुराणोक्तं वाक्यं निःसंशयं
भवेत् ॥ ३३ ॥ तदा प्राप्तं मया सर्वं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ एवमुक्तस्तु देवेश आस्तिक्यं तस्य चेतसः ॥ ३४ ॥ विमृश्य बहुभिः किंचिदुत्तरं
न [१]प्रपद्यत ॥ जगाम तद्गृहं रम्यं पठन्ब्रह्म सनातनम् ॥ ३५ ॥ संप्राप्तं तं द्विजं भक्त्या पाद्यार्घ्येण तमर्चयत् ॥ षड्रसं भोजनं तेन दत्तं पश्चाद्यथा
विधि ॥ ३६ ॥ ततो भुक्ते महादेवे सर्वदेवमये शिवे ॥ पुष्पवृष्टिः पपाताऽऽशु गगनात्तस्य मूर्द्धनि ॥ तस्यास्तिक्यं तु संलक्ष्य तुष्टः प्रोवाच
शंकरः ॥ ३७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ किं तेऽद्य क्रियतां ब्रूहि वरदोऽहं द्विजोत्तम ॥ अदेयमपि दास्यामि एकचित्तस्य ते ध्रुवम् ॥ ३८ ॥
॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ यदि प्रीतोऽसि मे देव यदि देयो वरो मम ॥ अस्मिंस्तीर्थे महादेव स्थातव्यं सर्वदैव हि ॥ ३९ ॥ उपकाराय देवेश

---

[१] प्रपद्यत—अडभाव आर्षः । उत्तरं न प्रापद्यत—उत्तरं वक्तुं न शशाक—इत्यर्थः ।

एष मे वर उत्तमः ॥ एवमुक्तस्तु देवेन आरुरोह द्विजोत्तमः ॥ ४० ॥ गंधर्वाप्सरःसंबाधं विमानं सार्वकामिकम् ॥ पूज्यमानो गतस्तत्र यत्र लोका
निरामयाः ॥ ४१ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एतदाश्चर्यमतुलं दृष्ट्वा देवी सुविस्मिता ॥ विस्मयोत्फुल्लनयना पुनः पप्रच्छ शंकरम् ॥ ४२ ॥
॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ कथमेतद्भवेत्सत्यं यत्रेदमसमंजसम् ॥ स्नानं कुर्वंति बहवो लोका ह्यत्र महेश्वर ॥ ४३ ॥ तेषां तु स्वर्गगमनं यथैष स्वर्गतिं
गतः ॥ कथमेतत्समाचक्ष्व विस्मयः परमो मम ॥ ४४ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु देवेशः प्रहसन्प्रत्युवाच ताम् ॥ वेदवाक्ये पुराणार्थे स्मृत्यर्थे द्विजभा
षिते ॥ ४५ ॥ विस्मयो हि न कर्त्तव्यो ह्यनुमानं हि तत्तथा ॥ असंभाव्यं हि लोकानां पुराणे यत्प्रगीयते ॥ ४६ ॥ यदि पक्षं[1] पुरस्कृत्य लोकाः
कुर्वंति पार्वति ॥ तस्मान्न सिद्धिरेतेषां भवत्येको न विस्मयः ॥ ४७ ॥ नास्तिका भिन्नमर्यादा ये निश्चयबहिष्कृताः ॥ तेषां सिद्धिर्न विद्येत
आस्तिक्याद्भवते ध्रुवम् ॥ ४८ ॥ श्रुत्वाख्यानमिदं देवी ववंदे तीर्थमुत्तमम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं नर्मदायां व्यवस्थितम् ॥ ४९ ॥ ॥ मार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ दशाश्वमेधं राजेंद्र सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ तीर्थं सर्वगुणोपेतं महापातकनाशनम् ॥ ५० ॥ तत्रागता महाभागा स्नातुकामा सर
स्वती ॥ पुण्यानां परमा पुण्या नदीनामुत्तमा नदी ॥ ५१ ॥ नाममात्रेण यस्यास्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ स्नातास्तत्र दिवं यांति ये मृतास्तेऽपुन
र्भवाः ॥ ५२ ॥ दशाश्वमेधे सा राजन्नियता ब्रह्मचारिणी ॥ आराधयित्वा देवेशं परं निर्व्वाणमागती ॥ ५३ ॥ कालुष्यं ब्रह्मसंभूता संवत्सर
समुद्भवम् ॥ प्रक्षालयितुमायाति दशम्यामाश्विनस्य च ॥ ५४ ॥ उपोष्य रजनीं तां तु संपूज्य त्रिपुरांतकम् ॥ राजन्निष्कल्मषा यांति श्वोभूते
शाश्वतं पदम् ॥ ५५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ सरस्वती महापुण्या नदीनामुत्तमा नदी ॥ दशाश्वमेधमायाति स्नातुं संवत्सरे सदा ॥ किमधिक्यं
भवेत्तीर्थं दशम्यां तत्र शंस मे ॥ ५६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ राजन्नाश्वयुजे मासि दशम्यां तद्विशिष्यते ॥ पार्थिवेषु च तीर्थे तु सर्वेष्वेव न
संशयः ॥ ५७ ॥ दशाश्वमेधिके राजन्नित्यं हि दशमी शुभा ॥ विशेषादाश्विने शुक्ला महापातकनाशिनी ॥ ५८ ॥ तस्यां स्नात्वाऽर्च्चयेद्देवाननुपवास
परायणः ॥ श्राद्धं कृत्वा विधानेन पश्चात्संपूजयेच्छिवम् ॥ ५९ ॥ तत्रस्थां पूजयेद्देवीं स्नातुकामां सरस्वतीम् ॥ नमो नमस्ते देवेशि ब्रह्मदेह
समुद्भवे ॥ ६० ॥ कुरु पापक्षयं देवि संसारान्मां समुद्धर ॥ गन्धधूपैश्च संपूज्य ह्यर्च्चयित्वा पुनःपुनः ॥ ६१ ॥ दश प्रदक्षिणा दत्त्वा सूत्रेण परि
वेष्टयेत् ॥ कपिलां तु ततो विप्रे दद्याद्विगतमत्सरः ॥ ६२ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नां सर्वोपस्करसंयुताम् ॥ दत्त्वा विप्राय कपिलां न शोचति कृता

---

[1] पक्षम्—विकल्पम्—इत्यर्थः । कृत्यम्—इ०पा० ।

कृते ॥ ६३ ॥पश्चाज्जागरणं कुर्याद्घृते नोज्वाल्य दीपकम् ॥ पुराणपठनेनैव नृत्यगीतविवादनैः ॥६४॥ वेदोक्तैश्चैव जाप्यैश्च पूजयेच्छशिशेखरम् ॥
प्रभाते विमले पश्चात्स्नात्वा वै नर्मदाजले ॥६५॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या शिवभक्तांश्च योगिनः ॥ एवं कृते ततो राजन्सम्यक्तीर्थफलं लभेत् ॥
॥ ६६ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेच्छंकरं नरः ॥ दशाश्वमेधावभृथं लभते पुण्यमुत्तमम् ॥६७॥ पूतात्मा तेन पुण्येन रुद्रलोकं स गच्छति ॥
आरूढः परमं यानं कामगं च सुशोभनम् ॥ ६८ ॥ तत्र दिव्याऽप्सरोभिस्तु वीज्यमानोऽथ चामरैः ॥ क्रीडते सुचिरं कालं जयशब्दादिमंगलैः ॥
॥ ६९ ॥ ततोऽवतीर्णः कालेन इह राजा भवेद्ध्रुवम् ॥ हस्त्यश्वरथसंपन्नो महाभोगी परंतपः ॥ ७० ॥ दशाश्वमेधे यद्दानं दीयते शिवयोगिनाम् ॥
दशाश्वमेधसदृशं भवेत्तन्नाऽत्र संशयः ॥ ७१ ॥ सर्वेषामेव यज्ञानामश्वमेधो विशिष्यते ॥ दुर्लभः स्वल्पवित्तानां भूरिशः पापकर्मणाम् ॥ ७२ ॥
तत्र तीर्थे तु राजेंद्र दुर्लभोऽपि सुरासुरैः ॥ प्राप्यते स्नानदानेन इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ७३ ॥ अकामो वा सकामो वा मृतस्तत्र नरेश्वर ॥ देवत्वं
प्राप्नुयात्सोऽपि नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ७४ ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्यात्तत्र तीर्थे नरोत्तम ॥ अग्निलोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ७५ ॥ जल
प्रवेशं यः कुर्यात्तत्र तीर्थे नराधिप ॥ ध्यायमानो महादेवं वारुणं लोकमाप्नुयात् ॥ ७६ ॥ दशाश्वमेधे यः कश्चिच्छूरवृत्त्या तनुं त्यजेत् ॥ अक्षया
तु गतिस्तस्य इत्येवं श्रुतिनोदना ॥ ७७ ॥ न तां गतिं यांति भृगुप्रपातिनो न दंडिनो नैव च सांख्ययोगिनः ॥ ध्वजाकुले दुंदुभिशंखनादिते
क्षणेन यां यांति महाहवे मृताः ॥ ७८ ॥ यत्र तत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ॥ अक्षयाल्लँभते लोकान्यदि क्लीबं न भाषते ॥ ७९ ॥ दशाश्व
मेधे संन्यासं यः करोति विधानतः ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकात्कदाचन ॥ ८० ॥ दशाश्वमेधे यत्पुण्यं संक्षेपेण युधिष्ठिर ॥ कथितं
परया भक्त्या सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ८१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे दशाश्वमेध
तीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि भृगु
तीर्थस्य विस्तरम् ॥ यं श्रुत्वा ब्रह्महा गोघ्नो मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु विख्यातं वृषखातमिति श्रुतम् ॥ भृगुणा तत्र राजेंद्र तपस्ततं
पुरा किल ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भृगुकच्छे स विप्रेंद्रो निवसन्केन हेतुना ॥ तपस्तप्त्वा सुविपुलं परां सिद्धिमुपागतः ॥ ३ ॥ को
वा वृष इति प्रोक्तस्तत्खातं येन खानितम् ॥ एतत्सर्वं यथान्यायं कथयस्व ममाऽनघ ॥ ४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एष प्रश्नो
महाराज यस्त्वया परिपृच्छितः ॥ तत्सर्वं कथयिष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥ ५ ॥ षष्ठस्तु ब्रह्मणः पुत्रो मानसो भृगुसत्तमः ॥ तपश्च

चार विपुलं श्रीवृते क्षेत्र उत्तमे ॥ ६ ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु संशुष्को मुनिसत्तमः ॥ निराहारो निरानन्दः काष्ठपाषाणवत्स्थितः ॥ ७ ॥
ततः कदाचिद्देवेशो विमानवरमास्थितः ॥ उमया सहितः श्रीमांस्तेन मार्गेण चागतः ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा तत्र महाभागं भृगुं वल्मीकवत्स्थि
तम् ॥ उवाच देवी देवेशं किमिदं दृश्यते प्रभो ॥ ९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ भृगुर्नाम महादेवि तपस्तप्त्वा सुदारुणम् ॥
दिव्यं वर्षसहस्रं तु मम ध्यानपरायणः ॥ १० ॥ जलबिंदु कुशाग्रेण मासेमासे पिबेच्च सः ॥ संवत्सरशतं साग्रं तिष्ठते च वरानने
॥ ११ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं गौरी क्रोधसंवर्त्तितेक्षणा ॥ उवाच देवी देवेशं शूलपाणिं महेश्वरम् ॥ १२ ॥ सत्यमुग्रोऽसि लोके त्वं ख्यापितो
वृषभध्वज ॥ निष्कारुण्यो दुराराध्यः सर्वभूतभयंकरः ॥ १३ ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु ध्यायमानस्य शंकरम् ॥ ब्राह्मणस्य वरं कस्मान्न
प्रयच्छसि शंस मे ॥ १४ ॥ एवमुक्तोऽथ देवेशः प्रहस्य गिरिनंदिनीम् ॥ उवाच नरशार्दूल मेघगम्भीरया गिरा ॥ १५ ॥ स्त्री
विनश्यति गर्वेण तपः क्रोधेन नश्यति ॥ गावो दूरप्रचारेण शूद्रान्नेन द्विजोत्तमाः ॥ १६ ॥ क्रोधान्वितो द्विजो गौरि तेन सिद्धिर्न विद्यते ॥
वर्षायुतैस्तथा लक्षैर्न किंचित्कारणं प्रिये ॥ १७ ॥ एवंभूतस्य तस्याऽपि क्रोधस्य चरितं महत् ॥ एवमुक्त्वा ततः शम्भुर्वृषं दध्यौ च तत्क्षणे ॥
॥ १८ ॥ वृषो हि भगवन्ब्राह्मा वृषरूपी महेश्वरः ॥ ध्यानप्राप्तः क्षणादेव गर्जयन्वै मुहुर्मुहुः ॥ १९ ॥ किं करोमि सुरश्रेष्ठ ध्यातः केनैव हेतुना ॥
करोमि कस्य निधनमकाले परमेश्वर ॥ २० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ कोपयस्व द्विजश्रेष्ठं गत्वा त्वं भृगुसत्तमम् ॥ येन मे श्रद्दधत्येषा गौरी
लोकैकसुन्दरी ॥ २१ ॥ एतच्छ्रुत्वा वृषो गत्वा धर्षणार्थं द्विजोत्तमम् ॥ नर्मदायास्तटे रम्ये समीपे चाऽऽश्रमे भृगुः ॥ २२ ॥ ततः शृंगैर्गृहीत्वा
तु प्रक्षिप्तो नर्मदाजले ॥ ततः क्रुद्धो भृगुस्तत्र दण्डहस्तो महामुनिः ॥ २३ ॥ पशुवत्ते वधिष्यामि दण्डघातेन मस्तके ॥ शिखायज्ञोपवीते च परि
धानं वरासने ॥ २४ ॥ सुसंवृतं कृतं तेन धावन्वै पृष्ठतो ब्रवीत् ॥ २५ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ पापकर्मन्दुराचार कथं यास्यसि मे वृष ॥ अव
मानं समुत्पाद्य कृत्वा गर्त्तं खुरैस्तथा ॥ २६ ॥ गर्जयित्वा महानादं ततो विप्रमपातयत् ॥ आत्मानं पातितं ज्ञात्वा वृषेण परमेष्ठिना ॥ २७ ॥
भृगुः क्रोधेन जज्वाल हुताहुतिरिवानलः ॥ करे गृह्य महादण्डं ब्रह्मदण्डमिवाऽपरम् ॥ २८ ॥ हन्तुकामो वृषं विप्रोभ्यधावत युधिष्ठिर ॥ धावमानं
ततो दृष्ट्वा स वृषः पूर्वसागरे ॥२९॥ जम्बूद्वीपं कुशं क्रौंचं शाल्मलिं शाकमेव च ॥ गोमेदं पुष्करं प्राप्तः पूर्वतो दक्षिणापथम् ॥ ३० ॥ उत्तरं पश्चिमं
चैव द्वीपाद्वीपं नरेश्वर ॥ पातालं सुतलं पश्चाद्वितलं च तलातलम् ॥३१॥ तामिस्रमंधतामिस्रं पातालं सप्तमं ययौ ॥ ततो जगाम भूर्लोकं प्राणार्थी

स वृषोत्तमः ॥ ३२ ॥ भुवः स्वश्चैव च महस्तपः सत्यं जनस्तथा ॥ अनुगम्यमानो विप्रेण न शर्म लभते क्वचित् ॥ ३३ ॥ पापं कृत्वैव पुरुषः
कामक्रोधबलार्दितः ॥ ततो जगाम शरणं ब्रह्माणं विष्णुमेव च ॥ ३४ ॥ इन्द्रं चन्द्रं तथाऽऽदित्यैर्याम्यवारुणमारुतैः ॥ यदा सर्वैः परित्यक्तो
लोकालोकैः सुरेश्वरैः ॥ ३५ ॥ तदा देवं नमस्कृत्वा रक्ष रक्षस्व चाऽब्रवीत् ॥ वध्यमानं महादेवो भृगुणा परमेष्ठिना ॥ ३६ ॥ सर्वलोकैः
परित्यक्तमनाथमिव तं प्रभो ॥ दृष्ट्वा श्रांतं वृषं देवः पतितं चरणाऽग्रतः ॥ ३७ ॥ ततः प्रोवाच भगवान्स्मितपूर्वमिदं वचः ॥ ३८ ॥ ॥ ईश्वर
उवाच ॥ ॥ पश्य देवि महाभागे शमं विप्रस्य सुन्दरि ॥ ३९ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ यावद्विप्रो न चास्माकं कुप्यते परमेश्वर ॥ ताव
द्वरं प्रयच्छाऽऽशु यदि चेच्छसि मत्प्रियम् ॥ ४० ॥ ततो भस्मी जटी शूली चंद्रार्धकृतशेखरः ॥ उमार्द्धदेहो भगवान्भूत्वा विप्रमुवाच ह ॥ ४१ ॥
भोभो द्विजवरश्रेष्ठ क्रोधस्ते न शमं गतः ॥ यस्मात्तस्मादिदं तात क्रोधस्थानं भविष्यति ॥ ४२ ॥ ततो दृष्ट्वा च तं शंभुं भृगुः श्रेष्ठं त्रिलोच
नम् ॥ जानुभ्यामवनिं गत्वा इदं स्तोत्रमुदैरयत् ॥ ४३ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ प्रणिपत्य भूतनाथं भवोद्भवं भूतिदं भयातीतम् ॥ भवभीतो भुव
नपते विज्ञप्तुं किंचिदिच्छामि ॥ ४४ ॥ त्वद्गुणनिकरान्वक्तुं का शक्तिर्मानुषस्यास्य ॥ वासुकिरपि न तावद्वक्तुं वदनसहस्रं भवेद्यस्य ॥ ४५ ॥
भक्त्या तथाऽपि शंकर शशिधर करजालधवलिताशेष ॥ स्तुतिमुखरस्य महेश्वर प्रसीद तव चरणनिरतस्य ॥ ४६ ॥ सत्त्वं रजस्तमस्त्वं स्थित्यु
त्पत्तिविनाशनं देव ॥ भवभीतो भुवनपते भुवनेश शरणनिरतस्य ॥४७॥ यमनियमयज्ञदानं वेदाभ्यासश्च धारणायोगः ॥ त्वद्भक्तेः सर्वमिदं नार्हति
वै कलासहस्रांशम् ॥ ४८ ॥ उत्कृष्टरससायनखङ्गांजनविवरपादुकासिद्धिः ॥ चिह्नं हि तव नतानां दृश्यत इह जन्मनि प्रकटम् ॥ ४९ ॥ शाठ्ये
न यदि प्रणमति वितरसि तस्याऽपि भूतिमिच्छया देव ॥ भवति भवच्छेदकरी भक्तिर्मोक्षाय निर्मिता नाथ ॥ ५० ॥ परदारपरस्वरतं परपरिभ
वदुःखशोकसंतप्तम् ॥ परवदनवीक्षणपरं परमेश्वर मां परित्राहि ॥ ५१ ॥ अधिकाभिमानमुदितं क्षणभंगुरविभवविलसंतम् ॥ क्रूरं
कुपथाभिमुखं शंकर शरणागतं परित्राहि ॥ ५२ ॥ दीनं द्विजं वरार्थे बंधुजने नैव पूरिता ह्याशा ॥ छिंधि महेश्वर तृष्णां किं मूढं मां विडंबयसि ॥
॥ ५३ ॥ तृष्णां हरस्व शीघ्रं लक्ष्मीं दद हृदयवासिनीं नित्यम् ॥ छिंधि मदमोहपाशं मामुत्तारय भवाब्ध देवेश ॥ ५४ ॥ करुणाभ्युदयंनाम स्तोत्र
मिदं सर्वसिद्धिदं दिव्यम् ॥ यः पठति भृगुं स्मरति च शिवलोकमसौ प्रयाति देहांते ॥ ५५ ॥ एतच्छ्रुत्वा महादेवः स्तोत्रं च भृगुभाषितम् ॥ उवाच
वरदोऽस्मीति देव्या सह वरोत्तमम् ॥ ५६ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ प्रसन्नो देवदेवेश यदि देयो वरो मम ॥ सिद्धिक्षेत्रमिदं सर्वं भविता मम नामतः

॥ ५७ ॥ भवद्भिः सन्निधानेन स्थातव्यं हि सहोमया ॥ देवक्षेत्रमिदं पुण्यं येन सर्वं भविष्यति ॥५८॥ अत्र स्थाने महास्थानं करोमि जगदीश्वर ॥
तव प्रसादाद्देवेश पूर्यंतां मे मनोरथाः ॥ ५९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ श्रिया कृतमिदं पूर्वं किं न ज्ञातं त्वया द्विज ॥ अनुमान्य श्रियं देवी
यदीयं मन्यते भवान् ॥ ६० ॥ कुरुष्व यदभिप्रेतं त्वत्कृतं न तदन्यथा ॥ एवमुक्त्वा गते देवे स्नात्वा गत्वा भृगुः श्रियम् ॥ ६१ ॥ कृत्वा च पारणं
तत्र वसन्विप्रस्तया सह ॥ श्रिया च सहितः काल इदं वचनमब्रवीत् ॥ ६२ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ यदि ते रोचते भद्रे दुःखासीनं च ते
यदि ॥ त्वया वृते महाक्षेत्रे स्वीयं स्थानं करोम्यहम् ॥ ६३ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ मम नाम्ना तु विप्रर्षे तव नाम्ना तु शोभनम् ॥ स्थानं कुरुष्वा
भिप्रेतमविरोधेन मे मतिः ॥ ६४ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ कच्छपाधिष्ठितं ह्येतत्तस्य पृष्ठिगतं रमे ॥ संमंत्र्य सहितं तेन शोभनं भवती कुरु
॥ ६५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे भृगुकच्छोत्पत्तिवर्णनंनामैकाशीत्युत्तरशततमो
ऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो भृगुः श्रिया चैव समेतः कच्छपं गतः ॥ अभिनंद्य यथान्यायमुवाच
वचनं शुभम् ॥ १ ॥ त्वया धृता धरा सर्वा तथा लोकाश्चराऽचराः ॥ तथैव पुण्यभावत्वात्स्थितस्तत्र महामते ॥ २ ॥ चातुर्विद्यस्य संस्थानं करोमि
रमया सह ॥ यदि त्वं मन्यसे देव तदादेशय मां विभो ॥ ३ ॥ ॥ कूर्म उवाच ॥ ॥ एवमेव द्विजश्रेष्ठ मम नामांकितं पुरम् ॥ भविष्यति
महत्कालं ममोपरि सुसंस्थितम् ॥ ४ ॥ अचलं सुस्थिरं तात न भीः कार्या सुलोचने ॥ एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं कच्छपस्य मुखाच्च्युतम् ॥ ५ ॥
हृष्टस्तुष्टः श्रिया सार्द्धं पद्मयोनिसुतो भृगुः ॥ अभीचि[1] उदये प्राप्ते कृतकौतुकमंगलः ॥ ६ ॥ नंदने वत्सरे माघे पंचम्यां भरतर्षभ[2] ॥ शस्ते तु ह्युत्त
रायोगे कुंभस्थे शशिमंडले ॥ ७ ॥ रेवाया उत्तरे तीरे गभीरे चाभिवारुणि ॥ प्रागुदक्प्रवणे देशे कोटितीर्थसमन्वितम् ॥ ८ ॥ क्रोशप्रमाणं तत्क्षेत्रं
प्रासादशतसंकुलम् ॥ अचिरेणैव कालेन तपोबलसमन्वितः ॥ विचिंत्य विश्वकर्माणं चकार भृगुसत्तमः ॥ ९ ॥ ब्राह्मणा देदविद्वांसः क्षत्रिया राज्य
पालकाः ॥ वैश्या वृत्तिरतास्तत्र शूद्राः शुश्रूषकास्त्रिषु[3] ॥ १० ॥ एवं श्रिया वृतं क्षेत्रं परमानंदनंदितम् ॥ निर्म्मितं भृगुणा तात सर्वपातकनाशनम् ॥
॥ ११ ॥ इति भृगुकच्छोत्पत्तिः ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततःकालेन महता कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ देवलोकं जगामाशु लक्ष्मीर्ऋषिसमा
गमे ॥ १२ ॥ समर्प्य कुंचिकाट्टालं भृगवे ब्रह्मवादिने ॥ पालयस्व यथार्थं वै स्थानकं मम सुव्रत ॥१३॥ देवकार्याण्यशेषाणि कृत्वा श्रीः पुनरा

---

१ सर्वपुस्तकेष्वयमेव पाठः । एतस्यार्थो नावगम्यते । २ शुक्लपक्षतः–इ० पा० । ३ त्रिषु–ब्राह्मणक्षत्रियवैश्येषु । अवसन्–इत्यध्याहारे वाक्यपरिसमाप्तिः ।

गता ॥ आजगाम रमा देवी भृगुकच्छं त्वरान्विता ॥ १४ ॥ प्रार्थितं कुंचिकाट्टालं स्वगृहं सपरिग्रहम् ॥ भृगुर्यदा तदा पार्थ मिथ्या नास्ति तदा
वदत् ॥ १५ ॥ एवं विवादः सुमहान्संजातश्च नरेश्वर ॥ ममेति मम चैवेति परस्परसमागमे ॥ १६ ॥ ततः कालेन महता भृगुणा परमर्षिणा ॥
चातुर्विद्यप्रमाणार्थं चकार महतीं स्थितिम्॥ १७ ॥ अस्मदीयं यथा सर्वं नगरं मृगलोचने ॥ चातुर्विद्या द्विजाः सर्वे तथा जानंति सुन्दरि ॥१८॥
॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ प्रमाणं मम विप्रेंद्र चातुर्वण्या न संशयः ॥ मदीयं वा त्वदीयं वा कथयंतु द्विजोत्तमाः ॥ १९ ॥ ततः समस्तैर्विबुधैः संप्र
धार्य परस्परम् ॥ द्विधा तैर्वाक्स्थलं दृष्ट्वा ब्राह्मणा नृपसंहितम् ॥ २० ॥ अष्टादशसहस्राणि नोचुर्वै किंचिदुत्तरम ॥ अष्टादशसहस्रेषु भृगुकोपभया
न्नृप ॥ उक्तं च तालकं हस्ते यस्य तस्येदमुत्तरम् ॥ २१ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु सा देवी निगमं नैगमैः कृतम् ॥ क्रोधेन महताविष्टा शशाप द्विजपुंगवान्
॥ २२ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ यस्मात्सत्यं समुत्सृज्य लोभोपहतमानसैः ॥ मदीयं लोपितं स्थानं तस्माच्छृण्वंतु मे गिरम् ॥
॥ २३ ॥ त्रिपौरुषा भवेद्विद्या त्रिपुरुषं न भवेद्धनम् ॥ न द्वितीयस्तु वो वेदः पठितो भवति द्विजाः ॥ २४ ॥ गृहाणि न द्विभौमानि[1] न
च भूतिः स्थिरा द्विजाः ॥ पक्षपातेन वो धर्मो न च निःश्रेयभावतः॥२५॥ इष्टो गोत्रजनः कश्चिल्लोभेनावृतमानसः ॥ न च द्वैधं परित्यज्य ह्येकं स
त्यं भविष्यति ॥ २६ ॥ अद्यप्रभृति सर्वेषामहंकारो द्विजन्मनाम् ॥ न पिता पुत्रवाक्येन न पुत्रः पितृकर्मणि ॥ २७ ॥ अहंकारकृताः सर्वे भवि
ष्यंति न संशयः ॥ इति शप्त्वा रमादेवी तदैव च दिवं ययौ ॥ २८ ॥ ततो गतायां वै लक्ष्म्यां देवा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ क्रोधलोभमिदं स्थानं तेऽपि
चोक्त्वा दिवं ययुः ॥ २९ ॥ गतां दृष्ट्वा ततो देवीमृषींश्चैव तपोधनान् ॥ भृगुश्च परमेष्ठी स विषादमगमत्परम् ॥ प्रसादयामास पुनः शंकरं त्रिपुरांत
कम् ॥ ३० ॥ तपसा महता पार्थ ततस्तुष्टो महेश्वरः ॥ उवाच वचनं काले हर्षयन्भृगुसत्तमम् ॥ ३१ ॥ किं विषण्णोऽसि विप्रेंद्र किं वा संताप
कारणम् ॥ मयि प्रसन्नेऽपि तव ह्येतत्कथय मेऽनघ ॥ ३२ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ शापयित्वा द्विजान्सर्वान्पुरा लक्ष्मीर्विनिर्गता ॥ अपवित्र
मिदं चोक्त्वा ततो देवा विनिर्गताः॥ ३३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पुरा मया यथा प्रोक्तं तत्तथा न तदन्यथा ॥ क्रोधस्थानमसंदेहं तथाऽन्यद
पि तच्छृणु ॥ ३४ ॥ तत्र स्थानसमुद्भूता महद्भयविवर्जिताः ॥ ब्राह्मणा मत्प्रसादेन भविष्यंति न संशयः ॥ ३५ ॥ वेदविद्याव्रतस्नाताः सर्वशास्त्र
विशारदाः ॥ येपि ते शतसाहस्रास्त्वरिता ह्यागतास्त्विह ॥ ३६ ॥ अपठस्यापि मूर्खस्य सर्वावस्थांगतस्य च ॥ उत्तरादुत्तरं शक्तो दातुं

---

[1] द्विभौमानि उपरितनाट्टालक (माडी) सहितानि इत्यर्थः ।

नं तु भृगूत्तम ॥ ३७ ॥ कोटितीर्थमिदं स्थानं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ अद्यप्रभृति विप्रेंद्र भविष्यति न संशयः ॥ ३८ ॥ मत्प्रसादाद्देवगणैः सेवित
च भविष्यति ॥ भृगुक्षेत्रे मृता ये तु कृमिकीटपतंगकाः ॥ ३९ ॥ वासस्तेषां शिवे लोके मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ वृषखाते नरः स्नात्वा पूजयित्वा
महेश्वरम् ॥ ४० ॥ सर्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ भृगुतीर्थे नरः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ४१ ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि शांतिं
गच्छन्ति तर्पिताः ॥ दधिक्षीरेण तोयेन घृतेन मधुना सह ॥ ४२ ॥ ये स्नपंति विरूपाक्षं तेषां वासस्त्रिविष्टपे ॥ मत्प्रसादाद्द्विजश्रेष्ठ सर्वदेवानुसेवि
तम् ॥ ४३ ॥ भविष्यति भृगुक्षेत्रं कुरुक्षेत्रादिभिः समम् ॥ मार्त्तंडग्रहणे प्राप्ते यवं कृत्वा हिरण्मयम् ॥ ४४ ॥ दत्त्वा शिरसि यः स्नाति भृगुक्षेत्रे द्विजो
त्तम ॥ अविचारेण तं विद्धि संस्नातं कुरुजांगले ॥४५॥ अहं चैव वसिष्यामि अंबिका च मम प्रिया ॥ सर्वदुःखापहा देवी नाम्ना सौभाग्यसुन्दरी ॥
॥ ४६ ॥ वसिष्यामि तया देव्या सहितो भृगुकच्छके ॥ एवमुक्त्वा स्थितो देवो भृगुकच्छेंबिका तथा ॥ ४७ ॥ भृगुस्तु स्वपुरं प्रायाद्ब्रह्मघोषनिना
दितम् ॥ ऋग्यजुःसामघोषेण ह्यथर्वणनिनादितम् ॥ ४८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा वृषमुत्सृजते नरः ॥ स याति शिवसायुज्यमित्येवं
शंकरोऽब्रवीत् ॥ ४९ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा चैत्रे मासि समाचरेत् ॥ दद्याच्च लवणं विप्रे पूज्य सौभाग्यसुन्दरीम् ॥५०॥ गोभूहिरण्यं विप्रेभ्यः
प्रीयेतां ललिताशिवौ ॥ न दुःखं[1] दुर्भगत्वं च वियोगं पतिना सह ॥ ५१ ॥ प्राप्नोति नारी राजेंद्र भृगुतीर्थाप्लवेन च ॥ यस्तु नित्यं भृगुं देवं
पश्येद्वै पांडुनंदन ॥ ५२ ॥ आब्रह्मसदनं यावत्तत्रस्थैर्दैवतैः सह ॥ यत्फलं समवाप्नोति तच्छृणुष्व नृपोत्तम ॥ ५३ ॥ सुवर्णशृंगीं कपिलां पय
स्विनीं साध्वीं सुशीलां तरुणीं सवत्साम् ॥ दत्त्वा द्विजे सर्वव्रतोपपन्ने फलं च यत्स्यात्तदिहैव नूनम् ॥ ५४ ॥ समाः सहस्राणि तु सप्त वै जले
म्रियेल्लभेद्द्वादशवह्निमध्ये ॥ त्यजंस्तनुं शूरवृत्त्या नरेंद्र शक्राऽतिथ्यं याति वै मर्त्यधर्मा ॥ ५५ ॥ आख्यानमेतच्च सदा यशस्यं स्वर्ग्यं धन्यं
पुत्र्यमायुष्यकारि ॥ शृण्वल्लँभेत्सर्वमेतद्धि भक्त्या पर्वणिपर्वण्याजमीढस्सदैव ॥ ५६ ॥ संन्यासं कुरुते[2] यस्तु भृगुतीर्थे विधानतः ॥ स मृतः परमं
स्थानं गच्छेद्वै यच्च दुर्लभम् ॥ ५७ ॥ एतच्छ्रुत्वा भृगुश्रेष्ठो देवदेवेन भाषितम् ॥ प्रहृष्टवदनो भूत्वा तत्रैव संस्थितो द्विजः ॥ ५८ ॥ तिरोभावं
गते देवे भगुःश्रेष्ठो द्विजोत्तमः ॥ स्वमूर्तिं तत्र मुक्त्वा तु ब्रह्मलोकं जगाम ह ॥ ५९ ॥ भृगुकच्छस्य चोत्पत्तिः कथिता तव पांडव ॥ संक्षेपेण
महाराज सर्वपामप्रणाशनी ॥ ६० ॥ एतत्पुण्यं पापहरं क्षेत्रं देवेन कीर्त्तितम् ॥ चतुर्युगसहस्रेण पितामहदिनं स्मृतम् ॥ ६१ ॥ प्राप्ते ब्रह्मदिने

---

[1] शक्नुयात्—इति शेषः । [2] इति संकल्प्य—इति शेषः ।

विप्रा जायते युगसंभवः ॥ न पश्यामि त्विदं क्षेत्रमिति रुद्रः स्वयं जगौ ॥ ६२ ॥ यः शृणोति त्विदं भक्त्या नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥ स
याति परमं लोकमिति रुद्रः स्वयं जगौ ॥ ६३ ॥ देवखाते नरः स्नात्वा पिंडदानादिसत्क्रियाम् ॥ यां करोति नृपश्रेष्ठ तामक्षयफलां
विदुः ॥ ६४ ॥ य इमं शृणुयाद्भक्त्या भृगुकच्छस्य विस्तरम् ॥ कोटितीर्थफलं तस्य भवेद्वै नाऽत्र संशयः ॥ ६५ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे भृगुकच्छतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्व्यशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥
॥ १८२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं महाराज गच्छेत्केदारसंज्ञकम् ॥ यत्र गत्वा महाराज श्राद्धं
कृत्वा पिबेज्जलम् ॥ संपूज्य देवदेवेशं केदारोत्थं फलं लभेत् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यथमत्र सुरश्रेष्ठ केदारा
ख्यः स्थितः स्वयम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले एतद्विस्तरतो वद ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगस्याऽऽदौ शंकरस्तु महेश्वरः ॥ भृगु
णाराधितः शप्तः श्रिया च भृगुकच्छके ॥३॥ अपवित्रमिदं क्षेत्रं सर्ववेदविवार्जितम् ॥ भविष्यति नृपश्रेष्ठ गतेत्युक्त्वा हरिप्रिया ॥ ४ ॥ तपश्चचार
विपुलं भृगुर्वर्षसहस्रकम् ॥ वायुभक्षो निराहारश्चिरं धमनिसंततः ॥ ५ ॥ ततः प्रत्यक्षतामागाल्लिंगीभूतो महेश्वरः ॥ प्रादुर्भूतस्तु सहसा भित्त्वा पाता
लसप्तकम् ॥ ६ ॥ ददर्शाऽथ भृगुर्देवमौत्पलीं केलिकामिव ॥ स्तुतिं चक्रे स देवाय स्थाणवे त्र्यंबकेति च ॥७॥ एवं स्तुतः स भगवान्प्रोवाच प्रह
सन्निव ॥ पुनःपुनर्भृगुं मत्तः किन्नु प्रार्थयसे मुने ॥ ८ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ पंचक्रोशमिदं क्षेत्रं पद्मया शापितं विभो ॥ अपवित्रमिदं क्षेत्रं
सर्ववेदविवार्जितम् ॥ भविष्यतीति च प्रोच्य गता देवी दिवं प्रति ॥ ९ ॥ पुनः पवित्रतां याति यथेदं क्षेत्रमुत्तमम् ॥तथा कुरु महेशान प्रसन्नो यदि
शंकर ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ केदाराख्यमिदं ब्रह्मँल्लिंगमाद्यं भविष्यति ॥ कृत्वेदमादिलिंगानि भविष्यंति दशैव हि ॥ ११ ॥ एका
दशमदृश्यं हि क्षेत्रमध्ये भविष्यति ॥ पावयिष्यति तत्क्षेत्रमेकादशः स्वयं विभुः ॥ १२ ॥ तथा वै द्वादशादित्या मत्प्रसादात्तु मूर्त्तितः ॥ वसि
ष्यंति भृगुक्षेत्रे रोगदुःखनिबर्हणाः ॥ १३ ॥ दुर्गाः ह्यष्टादश तथा क्षेत्रपालास्तु षोडश ॥ भृगुक्षेत्रे भविष्यंति वीरभद्राश्च मातरः ॥ १४ ॥ पवित्री
कृतमेतद्धि नित्यं क्षेत्रं भविष्यति ॥ माघमासे ह्युषःकाले स्नात्वा मासं जितेंद्रियः ॥ १५ ॥ यः पूजयति केदारं स गच्छेच्छिवमंदिरम् ॥ तस्मि
स्तीर्थे नरः स्नात्वा पितृनुद्दिश्य भारत ॥ श्राद्धं ददाति विधिवत्तस्य प्रीताः पितामहाः ॥ १६ ॥ इति ते कथितं सम्यक्केदाराख्यं सविस्तरम ॥ सर्वं
पापहरं पुण्यं सर्वदुःखप्रणाशनम् ॥ १७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे केदारे
श्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्र्यशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ धौतपापं ततो गच्छेद्भृगुतीर्थं

समीपतः ॥ वृषेण तु भृगुस्तत्र भूयोभूयो धुतस्ततः ॥ १ ॥ धौतपापं तु तत्तेन नाम्ना लोकेषु विश्रुतम् ॥ तत्र स्थितो महादेवस्तुष्ट्यर्थं भृगुसत्तमे ॥
॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा शाठ्येनाऽपि नरेश्वर ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३ ॥ यस्तु सम्यग्विधानेन तत्र स्नात्वाऽर्च्च
येच्छिवम् ॥ देवान्पितॄन्समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ४ ॥ ब्रह्महत्या गवां वध्या तत्र तीर्थे युधिष्ठिर ॥ प्रविशेन्न सदा भीता प्रविष्टापि क्षयं
व्रजेत् ॥ ५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आश्चर्यभूतं लोकेऽस्मिन्कथयस्व द्विजोत्तम ॥ प्रविशेन्न ब्रह्महत्या यथा वै धौतपाप्मनि ॥ ६ ॥
ब्रह्महत्यासमं पापं भविता नेह किंचन ॥ कथं वा धौतपापे तु प्रविष्टं नश्यते द्विज ॥ एतद्विस्तरतः सर्वं पृच्छामि वद कौतुकात् ॥ ७ ॥
॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आदिसर्गे पुरा शंभुर्ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ विकारं पंचमं दृष्ट्वा शिरोऽश्वमुखसन्निभम् ॥ ८ ॥ अंगुष्ठांगुलियोगेन
तच्छिरस्तेन कृंतितम् ॥ कृत्तमात्रे तु शिरसि ब्रह्महत्याऽभवत्तदा ॥ ९ ॥ ब्रह्महत्यायुतश्चासीदुत्तरे नर्मदातटे ॥ धुनितं तु यतो राजन्वृषेण
धर्म्मसूर्त्तिना ॥ १० ॥ तत्र धौतेश्वरीं देवीं स्थापितां वृषभेण तु ॥ ददर्श भगवाञ्छंभुः सर्वदैवतपूजिताम् ॥ ११ ॥ दृष्ट्वा धौतेश्वरीं दुर्गां ब्रह्मह
त्याविनाशिनीम् ॥ तत्र विश्रममाणश्च शंकरस्त्रिपुरांतकः ॥ १२ ॥ स शंकरो ब्रह्महत्या विहीनं मेने त्मानं[२] तस्य तीर्थस्य भावात् ॥ सुविस्मितो देव
देवो वरेण्यो दृष्ट्वा दूरे ब्रह्महत्यां च तीर्थात् ॥ १३ ॥ विधौतपापं महितं धर्मशक्त्या विशेन्न हत्या देवीभयात्प्रभीता ॥ रक्तांबरा रक्तमाल्योपयुक्ता
कृष्णा नारी रक्तदामप्रसक्ता ॥ १४ ॥ मां वांच्छंती स्कंधदेशं रहस्ये दूरे स्थिता तीर्थवर्यप्रभावात् ॥ संचिंत्य देवो मनसा स्मरारिर्वासाय बुद्धिं तत्र
तीर्थे चकार ॥ १५ ॥ विमृश्य देवो बहुशः स्थितः स्वयं विधौतपापः प्रथितः पृथिव्याम् ॥ बभूव तत्रैव निवासकारी विधूतपापनिकटप्रदेशे ॥
॥ १६ ॥ तदाप्रभृति राजेंद्र ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥ विधौतपापं तत्तीर्थं नर्मदायां व्यवस्थितम् ॥ १७ ॥ अश्वयुक्च्छुक्लनवमी तत्र तीर्थे विशि
ष्यते ॥ दिनत्रयं तु राजेंद्र सप्तम्यादिविशेषतः ॥ १८ ॥ समुपोष्याष्टमीं भक्त्या सांगं वेदं पठेत्तु यः ॥ अहोरात्रेण चैकेन ऋग्यजुःसामसं
ज्ञकम् ॥ १९ ॥ अभ्यसन्ब्रह्महत्याया मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ वृषलीगमनं चैव यश्च गुर्वंगनागमः ॥ २० ॥ स्नात्वा ब्रह्मरसोत्कृ
ष्टे कुंभेनैव प्रमुच्यते ॥ वंध्या स्त्रीजननी या तु काकवंध्या मृतप्रजा ॥ २१ ॥ सापि कुंभोदकैः स्नाता जीवत्पुत्रा प्रजावती ॥
अपठस्तु नरोपोष्य[२] ऋग्यजुःसामसंभवाम् ॥ २२ ॥ ऋचमेकां जपन्विप्रस्तथा पर्वणि यो नृप ॥ अनृचोपोष्य गायत्रीं जपेद्वै वेदमातरम् ॥ २३ ॥

---

२ त्मानम्—आत्मानम्—आकारलोप आर्षः । २ नरः—उपोष्य—इति पदच्छेदः संधिरार्षः ।

जपन्नवम्यां विप्रेंद्रो मुच्यते पापसंचयात् ॥ एवं तु कथितं तात पुराणोक्तं महर्षिभिः ॥ २४ ॥ धौतपापं महापुण्यं शिवेन कथितं मम ॥ प्राणत्यागं तु यः कुर्याज्जले वाऽग्नौ स्थलेऽपि वा ॥ २५ ॥ स गच्छति विमानेन ज्वलनार्कसमप्रभः ॥ हंसबर्हिप्रयुक्तेन सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ २६ ॥ शिवस्य परमं स्थानं यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥ क्रीडते स्वेच्छया तत्र यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥ २७ ॥ धौतपापे तु या नारी कुरुते प्राणसंक्षयम् ॥ तत्क्षणादेव सा पार्थ पुरुषत्वमवाप्नुयात् ॥ २८ ॥ अथ किं बहुनोक्तेन शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ तदक्षयफलं सर्वं धौतपापे कृतं नृप ॥ २९ ॥ संन्यसेन्नियमेनान्नं संन्यसेद्विषयादिकम् ॥ फलमूलादिकं चैव जलमेकं न संत्यजेत् ॥ ३० ॥ एवं यः कुरुते पार्थ रुद्रलोकं स गच्छति ॥ तत्र भुक्त्वाखिलान्भोगाञ्जायते भुवि भूपतिः ॥ ३१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे धौतपापतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुरशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल एरंडीतीर्थमुत्तमम् ॥ स्नानमात्रेण तत्रैव ब्रह्महत्या प्रणश्यति ॥ १ ॥ मासि चाश्वयुजे तत्र शुक्लपक्षे चतुर्दशीम् ॥ उपोष्य प्रयतः स्नातस्तर्प्पयेत्पितृदेवताः ॥ २ ॥ पुत्रर्द्धिरूपसंपन्नो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ शिवलोकं मृतो याति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे एरण्डीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल तीर्थं कनखलोत्तमम् ॥ गरुडेन तपस्तप्तं पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ १ ॥ दिव्यं वर्षश[1] यावज्जातमात्रेण भारत ॥ तपोजपैः कृशीभूतो दृष्टो देवेन शंभुना ॥ २ ॥ ततस्तुष्टो महादेवो वैनतेयं मनोजवम् ॥ उवाच परमं वाक्यं विनतानंदवर्धनम् ॥ ३ ॥ प्रसन्नस्ते महाभाग वरं वरय सुव्रत ॥ दुर्लभं त्रिषु लोकेषु ददामि तव खेचर ॥ ४ ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ इच्छामि वाहनं विष्णोर्द्विजेंद्रत्वं सुरेश्वर ॥ प्रसन्ने त्वयि मे सर्वं भवत्विति मतिर्मम ॥ ५ ॥ ॥ श्रीमहेश उवाच ॥ ॥ दुर्लभः प्राणिनां तात यो वरः प्रार्थितोऽनघ ॥ देवदेवस्य वहनं द्विजेंद्रत्वं सुदुर्लभम् ॥ ६ ॥ नारायणोदरे सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ त्वया स कथमूह्येत देवदेवो जगद्गुरुः ॥ ७ ॥ तेनैव स्थापितश्चेंद्रस्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ कथमन्यस्य चेंद्रत्वं भवतीति सुदुर्लभम् ॥ ८ ॥ तथाऽपि मम वाक्येन वाहनं त्वं भविष्यसि ॥ शंखचक्रगदापाणेर्वहतोऽपि जगत्त्रयम् ॥ ९ ॥ इन्द्रस्त्वं पक्षिणां मध्ये भविष्यसि न संशयः ॥ इति दत्त्वा वरं तस्मा अंतर्धानं गतो हरः ॥ १० ॥ ततो

---

१ आत्मानम्—इति शेषः ।

गते महादेवे ह्यरुणस्याऽनुजो नृप ॥ आराधयामास तदा चामुण्डां मुण्डमण्डिताम् ॥ ११ ॥ श्मशानवासिनीं देवीं बहुभूतसमन्विताम् ॥ योगिनीं योगसंसिद्धां वसामांसासवप्रियाम् ॥ १२ ॥ ध्यातमात्रा तु तेनैव प्रत्यक्षा ह्यभवत्तदा ॥ जालंधरे च या सिद्धिः कौलीने उड्डिशे परे ॥ १३ ॥ समग्रा सा भृगुक्षेत्रे सिद्धक्षेत्रे तु संस्थिता ॥ चामुण्डा तत्र सा देवी सिद्धक्षेत्रे व्यवस्थिता ॥ १४ ॥ संस्तुता ऋषिभिर्देवैर्योगक्षेमार्थसिद्धये ॥ विनताऽऽनंदजननस्तत्र तां योगिनीं नृप ॥ भक्त्या प्रसादयामास स्तोत्रैर्वैदिकलौकिकैः ॥ १५ ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ ॐया सा क्षुत्क्षामकण्ठा नवरुधिरमुखा प्रेतपद्मासनस्था भूतानां वृन्दवृन्दैः पितृवननिलया क्रीडते शूलहस्ता ॥ शस्त्रध्वस्तप्रवीरव्रजरुधिरगलन्मुण्डमालोत्तरीया देवी श्रीवीरमाता विमलशशिनिभा पातु वश्चर्ममुण्डा ॥ १६ ॥ या सा क्षुत्क्षामकण्ठा विकृतभयकरी त्रासिनी दुष्कृतानां मुखज्ज्वालाकलापैर्दशनकसमसैः खादति प्रेतमांसम् ॥ पिंगोर्द्धोर्द्धद्धजूटारविसदृशतनुर्व्याघ्रचर्मोत्तरीया दैत्येंद्रैर्यक्षरक्षोऽप्सरसुरनमिता पातु वश्चर्ममुण्डा ॥ १७ ॥ या सा दोर्दंडचंडैर्डमरुरणरणाटोपटंकारघंटैः कल्पांतोत्पातवाताहतपटुपटहैर्वल्गते भूतमाता ॥ [1]क्षुत्क्षामा शुष्ककुक्षिः खरतरनखरैः क्षोदति प्रेतमांसं मुंचंती चाट्टहासं घुरघुरितरवा पातु वश्चर्ममुण्डा ॥ १८ ॥ या सा निम्नोदराभा विकृतभवभयत्रासिनी शूलहस्ता चामुंडा मुण्डघाता रणरणितरणज्झल्लरीनादरम्या ॥ त्रैलोक्यं त्रासयन्ती ककहहकहकहैर्घोररावैरनेकैर्नृत्यंती मातृमध्ये [2]पितृवननिलया पातु वश्चर्ममुंडा ॥ १९ ॥ [3]या धत्ते विश्वमखिलं निजांशेन महोज्ज्वला ॥ कनकप्रसवे लीना पातु मां कनकेश्वरी ॥ २० ॥ हिमाद्रिसंभवा देवी दयादर्शितविग्रहा ॥ शिवप्रिया शिवे सक्ता पातु मां कनकेश्वरी ॥ २१ ॥ अनादिजगदादिर्या रत्नगर्भा वसुप्रिया ॥ रथांगपाणिना पद्मा पातु मां कनकेश्वरी ॥ २२ ॥ सावित्री या च गायत्री मृडानी वागथेंदिरा ॥ स्मर्तॄणां या सुखं दत्ते पातु मां कनकेश्वरी ॥ २३ ॥ सौम्यासौम्यैः सदा रूपैः सृजत्यवति या जगत् ॥ परा शक्तिः परा बुद्धिः पातु मां कनकेश्वरी ॥ २४ ॥ ब्रह्मणः सर्गसमये सृज्यशक्तिः परा तु या ॥ जगन्माया जगद्धात्री पातु मां कनकेश्वरी ॥ २५ ॥ विश्वस्य पालने विष्णोर्या शक्तिः परिपालिका ॥ मदनोन्मादिनी मुख्या पातुमां कनकेश्वरी ॥ २६ ॥ विश्वसंलयने मुख्या या रुद्रेण समाश्रिता ॥ रौद्री शक्तिः शिवानंता पातु मां कनकेश्वरी ॥ २७ ॥ कैलाससानुसंरूढकनकप्रसवेशया ॥ भस्मकाभिहता पूर्वं पातु मां कनकेश्वरी ॥ २८ ॥ पतिप्र

---

[1] भक्तानां पूरयन्ती विविधमनसिजान्पूजिता सेविता वै साद्या शक्तिर्महेशप्रमुखसुरनता पातु वश्चर्ममुण्डा॥—इ०पा० । [2] शिवगिरिनिलया—इ० पा० । [3] अत्र 'या धत्ते' इत्यारभ्य प्रापिताः प्रथमा शाक्तिः पातु मां कनकेश्वरी—इत्यन्तः पाठः केषुचित्पुस्तकेषु नास्ति ।

भावमिच्छंती त्रस्यन्ती या विना पतिम् ॥ अबला त्वेकभावा च पातु मां कनकेश्वरी ॥ २९ ॥ विश्वसंरक्षणे सक्ता रक्षिता कनकेन या ॥ आब्रह्म
स्तम्बजननी पातु मां कनकेश्वरी ॥ ३० ॥ ब्रह्मविष्ण्वीश्वराः शक्त्या शरीरग्रहणं यया ॥ प्रापिताः प्रथमा शक्तिः पातु मां कनकेश्वरी ॥ ३१ ॥
श्रुत्वा तु गरुडेनोक्तं देवीवृत्तचतुष्टयम् ॥ प्रसन्ना सम्मुखी भूत्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ३२ ॥ ॥ श्रीचामुण्डोवाच ॥ ॥
प्रसन्ना ते महासत्त्व वरं वरय वाञ्छितम् ॥ ददामि ते द्विजश्रेष्ठ यत्ते मनसि रोचते ॥ ३३ ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ अजरश्चामरश्चैव
अधृष्यश्च सुरासुरैः ॥ तव प्रसादाच्चैवान्यैरजेयश्च भवाम्यहम् ॥ ३४ ॥ त्वया चाऽत्र सदा देवि स्थातव्यं तीर्थसन्निधौ ॥ ॥ मार्कं
डेय उवाच ॥ ॥ एवं भविष्यतीत्युक्त्वा देवी देवैरभिष्टुता ॥ ३५ ॥ जगामाकाशमाविश्य भूतसंघसमन्विता ॥ यदा लक्ष्म्या नृप
श्रेष्ठ स्थापितं पुरमुत्तमम् ॥ ३६ ॥ अनुमान्य तदा देवीं कृतं तस्यां समर्पितम् ॥ ॥ लक्ष्मीरुवाच ॥ ॥ रक्षणाय मया देवि योगक्षेमार्थ
सिद्धये ॥ ३७ ॥ मातृवत्प्रतिपाल्यं ते सदा देवि पुरं मम ॥ गरुडोऽपि ततः स्नात्वा संपूज्य कनकेश्वरीम् ॥ ३८ ॥ तीर्थं तत्रैव संस्थाप्य जगामा
ऽऽकाशमुत्तमम् ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्पितृदेवताः ॥ ३९ ॥ सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ॥ गन्धपुष्पादिभिर्यस्तु पूजयेत्कन
केश्वरम् ॥ ४० ॥ तस्य योगैश्वर्यसिद्धिर्योगपीठेषु जायते ॥ मृतो योगेश्वरं लोकं जयशब्दादिमंगलैः ॥ स गच्छेन्नाऽत्र संदेहो योगिनीगण
संयुतः ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे कनखलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम
षडशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ जालेश्वरं ततो गच्छेल्लिंगमाद्यं स्वयंभुवः ॥ कालाग्निरुद्रं
विख्यातं भृगुकच्छे व्यवस्थितम् ॥ १ ॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ क्षेत्रपापविनाशाय कृपया च समुत्थितम् ॥ २ ॥ पुरा कल्पेऽसुर
गणैराक्रान्ते भुवनत्रये ॥ वेदोक्तकर्मनाशे च धर्मे च विलयं गते ॥ ३ ॥ देवर्षिमुनिसिद्धेषु विश्वासपरमेषु च ॥ कालाग्निरुद्रादुत्पन्नो धूमः कालो
द्भवोद्भवः ॥ ४ ॥ धूमात्समुत्थितं लिंगं भित्त्वा पातालसप्तकम् ॥ अवटं दक्षिणे कृत्वा लिंगं तत्रैव तिष्ठति ॥ ५ ॥ तत्र तीर्थे नृपश्रेष्ठ कुण्डं ज्वाला
समुद्भवम् ॥ यत्र सा पतिता ज्वाला शिवस्य दहतः पुरम् ॥ ६ ॥ तत्रावाटं समुद्भूतं धूमावर्त्तस्ततोऽभवत् ॥ तस्मिन्कुंडे तु यः स्नानं कृत्वा
वै नर्मदाजले ॥ ७ ॥ कुर्याच्छ्राद्धं पितृभ्यो वै पूजयेच्च त्रिलोचनम् ॥ कालाग्निरुद्रनामानि स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ ८ ॥ यत्किंचित्कामिकं

---

१ योगिगम्य--इ०पा० ।

कर्म ह्याभिचारिकमेव वा ॥ रिपुसंक्षयकृद्वापि सांतानिकमथापि वा ॥ अत्र तीर्थे कृतं सर्वमचिरात्सिद्ध्यते नृप ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे कालाग्निरुद्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्ताशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥
॥ १८७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः परं महाराज चत्वारिंशत्क्रमांतरे ॥ शालग्रामं ततो गच्छेत्सर्वदैवतपूजितम् ॥ १ ॥
यत्रादिदेवो भगवान्वासुदेवस्त्रिविक्रमः॥ स्वयं तिष्ठति लोकात्मा सर्वेषां हितकाम्यया ॥ २ ॥ नारदेन तपस्तप्त्वा कृता शाला द्विजन्मनाम् ॥ सिद्धि
क्षेत्रं भृगुक्षेत्रं ज्ञात्वा रेवातटे स्वयम् ॥ ३ ॥ शालग्रामाभिधो देवो विप्राणां त्वधिवासितः ॥ साधूनां चोपकाराय वासुदेवः प्रतिष्ठितः ॥ ४ ॥ योगि
नामुपकाराय योगिध्येयो जनार्दनः ॥ शालग्रामेति तेनैव नर्मदातटमाश्रितः ॥ ५ ॥ मासि मार्गशिरे शुक्ला भवत्येकादशी यदा ॥ स्नात्वा
रेवाजले पुण्ये तद्दिनं समुपोषयेत् ॥ ६ ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्संपूज्य च जनार्दनम् ॥ पुनः प्रभातसमये द्वादश्यां नर्मदाजले ॥ ७ ॥ स्नात्वा
संतर्प्य देवांश्च पितॄन्मातॄस्तथैव च ॥ श्राद्धं कृत्वा ततः पश्चात्पितृभ्यो विधिपूर्वकम् ॥ ८ ॥ शक्तितो ब्राह्मणान्पूज्य स्वर्णवस्त्रान्नदानतः ॥ क्षमा
पयित्वा तान्विप्रांस्तथा देवं खगध्वजम् ॥ ९ ॥ एवं कृते महाराज यत्पुण्यं च भवेन्नृणाम् ॥ शृणुष्वावहितो भूत्वा तत्पुण्यं नृपसत्तम ॥ १० ॥ न
शोकदुःखे प्रतिपत्स्यतीह जीवन्मृतो याति मुरारिसाम्यम् ॥ महांति पापानि विसृज्य दुग्धं पुनर्न मातुः पिबते स्तनोद्यत् ॥ ११ ॥ शाल
ग्रामं पश्यते यो हि नित्यं स्नात्वा जले नार्मदेऽघौघहारे ॥ स मुच्यते ब्रह्महत्यादिपापैर्नारायणानुस्मरणेन तेन॥१२॥वसंति ये संन्यसित्वा च तत्र
निगृह्य दुःखानि विमुक्तसंघाः ॥ ध्यायंतो वै सांख्यवृत्त्या तुरीयं पदं मुरारेस्तेपि तत्रैव यांति ॥१३॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शालग्रामतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं परमशोभनम् ॥ उदीर्णो यत्र वाराहो ह्यभवद्धरणीधरः ॥ १ ॥ धुन्वन्दंष्ट्रां करालाग्रां
बिभ्रच्च पृथिवीमिमाम् ॥ स एव पंचमः प्रोक्तो वाराहो मुक्तिदायकः ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथमुदीर्णरूपोऽभूद्वाराहो धरणीधरः ॥
वाराहत्वं गतः केन पंचमः केन संज्ञितः ॥ ३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आदिकल्पे पुरा राजन्क्षीरोदे भगवान्हरिः ॥ शेते स भोगिशयने
योगनिद्राविमोहितः ॥ ४ ॥ लक्ष्मीकरांबुजयुगमृद्यमानपदद्वयः ॥ तस्मिन्स्वपति देवेशे भाराक्रांता वसुन्धरा ॥ ५ ॥ बभूव नृपतिश्रेष्ठ गत्वा
वै देवसंनिधौ ॥ अवोचद्भारखिन्नाहं गमिष्यामि रसातलम् ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा देवाः समुद्विग्ना गता यत्र जनार्दनः ॥ तुष्टुवुर्वाग्भिरिष्टाभिः केशवं

जगत पतिम् ॥ ७ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमो नमस्ते देवेश सुरार्तिहर सर्वग ॥ विश्वमूर्त्ते नमस्तुभ्यं त्राहि सर्वान्महद्भयात् ॥ ८ ॥ इत्युक्तो
दैवतैर्देवो ह्युवाच किमुपस्थितम् ॥ कार्यं वदध्वं मे देवा यत्कृत्यं मा चिरं कृथाः ॥ ९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ धरा धरित्री भूतानां भारो
द्विग्ना निमज्जति ॥ तामुद्धर हृषीकेश लोकान्संस्थापय स्थितौ ॥ १० ॥ एवमुक्तः सुरैः सर्वैः केशवः परमेश्वरः ॥ वाराहं रूपमा
स्थाय सर्वयज्ञमयं विभुः ॥ ११ ॥ दंष्ट्राकरालं पिंगाक्षं समाकुंचितमूर्द्धजम् ॥ कृत्वाऽनंतं पादपीठं दंष्ट्राग्रेणोद्धरन्भुवम् ॥ १२ ॥
सपर्वतवनामुर्वीं समुद्रपरिमेखलाम् ॥ उद्धृत्य भगवान्विष्णुरुद्दीर्णः समजायत ॥ १३ ॥ दर्शयन्पंचधात्मानमुत्तरे नर्मदातटे ॥ तथाऽऽद्यं
कोरलायां तु द्वितीयं योधनीपुरे ॥ १४ ॥ जयक्षेत्राभिधाने तु जयेति परिकीर्त्तितम् ॥ असुरान्मोहयल्लिंगस्तृतीयः परिकीर्त्तितः
॥ १५ ॥ पावनाय जगद्धेतोः स्थितो यस्माच्छशिप्रभः ॥ अतस्तु नृपशार्दूल श्वेत इत्यभिधीयते ॥ १६ ॥ उद्धृत्य जगतां देवी
मुदीर्णो भृगुकच्छके ॥ ततः पंचम उदीर्णो वराह इति संज्ञितः ॥ १७ ॥ इति पंचवराहास्ते कथितः पांडुनंदन ॥ युगपद्दर्शनं चैषां ब्रह्महत्यां
व्यपोहति ॥ १८ ॥ ज्येष्ठे मासि सिते पक्ष एकादश्यां विशेषतः ॥ गत्वा ह्यादिवराहं तु संप्राप्ते दशमीदिने ॥ १९ ॥ हविष्यमन्नं भुंजीयाल्लघु सायं
गते रवौ ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्वाराहे ह्यादिसंज्ञके ॥ २० ॥ ततः प्रभाते ह्युषसि संस्नात्वा नर्मदाजले ॥ संतर्प्य पितृदेवांश्च तिलैर्यवविमिश्रितैः ॥
॥ २१ ॥ धेनुं दद्याद्द्विजे योग्ये सर्वाभरणभूषिताम् ॥ निर्ममो निरहंकारो दानं दद्याद्द्विजातये ॥ २२ ॥ गत्वा संपूजयेद्देवं वाराहं ह्यादिसंज्ञितम् ॥
अनेन विधिना पूज्य पश्चाद्गच्छेज्जयं त्वरन् ॥२३॥ त्वरितं तु जयं गत्वा पूर्वकं विधिमाचरेत् ॥ अश्वं दद्याद्द्विजाग्र्याय जयपूर्वाभिनिर्गतम्॥ २४ ॥
लिंगे चैव तिला देयाः श्वेते हिरण्यमेव च ॥ उदीर्णे च भुवं दद्यात्पूर्वकं विधिमाचरेत् ॥ २५ ॥ अनस्तमित आदित्ये वराहान्पंच पश्यतः ॥ यत्फलं
लभते पार्थ तदिहैकमनाः शृणु ॥ २६ ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वंगनागमः ॥ एभिस्तु सह संयोगो विश्वस्तानां च वंचनम् ॥ २७ ॥ स्व
सृदुहितृभगिनीकुलदारोपबृंहणम् ॥ आजन्ममरणाद्यावत्पापं भरतसत्तम ॥ २८ ॥ तीर्थपंचकपूतस्य वैष्णवस्य विशेषतः ॥ युगपच्च विनश्येत तूल
राशिरिवानलात् ॥ २९ ॥ नारायणानुस्मरणाज्जपध्यानाद्विशेषतः ॥ विप्रणश्यंति पापानि गिरिकूटसमान्यपि ॥ ३० ॥ दृष्ट्वा पंच वराहान्वै पौरु
षे महति स्थितः ॥ आप्लवन्नर्मदातोये श्राद्धं कृत्वा यथाविधि ॥ ३१ ॥ उदयास्तमनादर्वाग्यः पश्येल्लोटणेश्वरम् ॥ कलेवरविमुक्तः स इत्येवं
शंकरोऽब्रवीत् ॥ ३२ ॥ मुक्तिं प्रयाति सहसा दुष्प्रापां परमेश्वरीम् ॥ पौरुषे क्रियमाणेऽपि न सिद्धिर्जायते यदि ॥ ३३ ॥ घ्नंति स्वर्गगमनमपि

पापान्वितस्य च ॥ यत्र तत्र गतस्यैव भवेत्पंचवराहकी ॥ ३४ ॥ ज्येष्ठस्यैकादशीतिथौ ध्रुवं तत्र वसेन्नरः ॥ आदिं जयं तथा श्वेतं लिंगमुदीर्णमेव
च ॥ ३५ ॥ आश्रित्य तस्या द्रष्टव्या[१] वराहास्तु यतस्ततः ॥ ज्येष्ठस्यैकादशीतिथौ विष्णुना प्रभुविष्णुना ॥ ३६ ॥ वाराहं रूपमास्थाय उद्धृता
धरणी विभो ॥ पुण्यात्पुण्यतमा तेन ह्यशेषाघौघनाशिनी ॥ ३७ ॥ दृष्ट्वा पंचवराहान्वै क्रोडमुदीर्णरूपिणम् ॥ पूजयित्वा विधानेन पश्चाज्जागरणं
चरेत् ॥ ३८ ॥ सपंचवर्त्तिकान्दीपान्घृतेनोज्ज्वाल्य भक्तितः ॥ पुराणश्रवणैर्नृत्यैर्गीतवाद्यैः सुमंगलैः ॥ ३९ ॥ वेदजाप्यैः पवित्रैश्च क्षपयि
त्वा च शर्वरीम् ॥ यत्पुण्यं लभते मर्त्यो ह्याजमीढ शृणुष्व तत् ॥ ४० ॥ रेवाजलं पुण्यतमं पृथिव्यां तथा च देवो जगतां पतिर्हरिः ॥ एकादशी
पापहरा नरेन्द्र बह्वायासैर्लभ्यते मानवानाम् ॥ ४१ ॥ एकैकशो ब्रह्महत्यादिकानि शक्तानि हंतुं पापसंघानि राजन् ॥ नैते सर्वे युगपद्वै समेता हंतुं
शक्ताः किन्न तद्ब्रूहि राजन् ॥ ४२ ॥ यथेदमुक्तं तव धर्मसूनो श्रुतं च यच्छंकराच्चंद्रमौलेः ॥ श्रुत्वेदमिच्छन्मुच्यते सर्वपापैः पठन्पदं याति हि वृत्र
शत्रोः ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे नर्मदामाहात्म्ये उदीर्णवराहतीर्थमाहा
त्म्यवर्णनंनामैकोननवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल सोमतीर्थमनुत्त
मम् ॥ चंद्रहासेति विख्यातंः सर्वदैवतपूजितम् ॥ १ ॥ यत्र सिद्धिं परां प्राप्तः सोमो राजा सुरोत्तमः ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं
सिद्धिमनुप्राप्तः सोमो राजा जगत्पतिः ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व ममाऽनघ ॥ ३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुरा शप्तो मुनींद्रेण
दक्षेण किल भारत ॥ असेवनाद्धि दाराणां क्षयरोगी भविष्यसि ॥ ४ ॥ उद्वाहितानां पत्नीनां ये न कुर्वंति सेवनम् ॥ या निष्ठा जायते तेषां तां शृणु
ष्व नरोत्तम ॥ ५ ॥ ऋतुकाले तु नारीणां सेवनाज्जायते सुतः ॥ सुतात्स्वर्गश्च मोक्षश्च हीत्येवं श्रुतिनोदना ॥ ६ ॥ तत्कालोचितधर्मेण ये न सेवंति
तां नराः ॥ तेषां ब्रह्मघ्नजं पापं जायते नाऽत्र संशयः ॥ ७ ॥ तेन पापेन घोरेण वेष्टतो रौरवे पतेत् ॥ तस्य तद्रुधिरं पापाः पिबंते कालमीप्सि
तम् ॥ ८ ॥ ततोऽवतीर्णकालेन यांयां योनिं प्रयास्यति ॥ तस्यांतस्यां स दुष्टात्मा दुर्भगो जायते सदा ॥ ९ ॥ नारीणां तु सदा कामो
ह्यधिकः परिवर्त्तते ॥ विशेषेण ऋतोः काले भिद्यते कामसायकैः ॥ १० ॥ परिभूता हि सा भर्त्रा ध्यायतेऽन्यं पतिं ततः ॥
तस्याः पुत्रः समुत्पन्नो ह्यटते कुलमुत्तमम् ॥ ११ ॥ स्वर्गस्थास्तेन पितरः पूर्वं जाता महीपते ॥ पतंति जातमात्रेण कुलटस्तेन चोच्यते ॥ १२ ॥

---

[१] वस्तव्यम्—इ० वक्तव्यम्—इ० च पा० ।

तेन कर्मविपाकेन क्षयरोगी शशी ह्यभूत् ॥ त्यक्त्वा लोकं सुरेन्द्राणां मर्त्त्यलोकमुपा[1]गतः ॥ १३ ॥ तत्र तीर्थान्यनेकानि पुण्यान्यायतनानि च ॥
भ्रमित्वा नर्मदां प्राप्तः सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ १४ ॥ उपवासस्तु दानानि व्रतानि नियमाश्च ये ॥ चचा[2]र द्वादशाब्दानि ततो मुक्तः स किल्बिषैः ॥
॥ १५ ॥ स्थापयित्वा महादेवं सर्वपातकनाशनम् ॥ जगाम प्रभया पूर्णः सोमलोकमनुत्तमम् ॥ १६ ॥ येनैव स्थापितो देवः पूज्यते वर्षसं
ख्यया ॥ तावद्युगसहस्राणि तस्य लोकं समश्नुते ॥ १७ ॥ तेन देवान्विधानोक्तान्स्थापयंति नरा भुवि ॥ अक्षयं चाव्ययं यस्मात्फलं भवति
नाऽन्यथा ॥ १८ ॥ सोमतीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्देवमीश्वरम् ॥ जायते स नरो भूत्वा सोमवत्प्रियदर्शनः ॥ १९ ॥ चन्द्रप्रभासे यो गत्वा
स्नानं विधिवदाचरेत् ॥ व्याधिना नाभिभूतः स्यात्क्षयरोगेण वा युतः ॥ २० ॥ चंद्रहास्ये नरः स्नात्वा द्वादश्यां तु नरेश्वर ॥ चतुर्दश्यामुपोष्यैव
क्षीरस्य जुहुयाच्चरुम् ॥ २१ ॥ मन्त्रैः पंचभिरीशानं पुरुषत्र्यंबकं यजेत् ॥ हविःशेषं स्वयं प्राश्य चंद्रहास्येशमीक्षयेत् ॥ २२ ॥ अनेन विधिना
राजंस्तुष्टो देवो महेश्वरः ॥ विधिना तीर्थयोगेन क्षयरोगाद्विमुच्यते ॥ २३ ॥ सप्तभिः सोमवारैर्यः स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ स वै कर्णकृताद्रोगा
न्मुच्यते पूजयञ्छिवम् ॥ २४ ॥ अक्षिरोगस्तथा राजंश्चन्द्रहास्ये विनश्यति ॥ चंद्रहास्ये तु यो गत्वा ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ स्नानं समाचरेद्भक्त्या
मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २५ ॥ तत्र स्नानं च दानं च चंद्रहास्ये शुभाशुभम् ॥ कृतं नृपवरश्रेष्ठ सर्वं भवति चाक्षयम् ॥ २६ ॥ ते धन्यास्ते महात्मा
नस्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ चंद्रहास्ये तु ये स्नात्वा पश्यंति ग्रहणं नराः ॥ २७ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुरा कृतम् ॥ स्नानमात्रात्तु
राजेंद्र तत्र तीर्थे प्रणश्यति ॥ २८ ॥ बहवस्तन्न जानंति महामोहसमन्विताः ॥ देहस्थ इव सर्वेषां परमात्मेव संस्थितम् ॥ २९ ॥ पश्चिमे
सागरे गत्वा सोमतीर्थे तु यत्फलम् ॥ तत्समग्रमवाप्नोति चन्द्रहास्ये न संशयः ॥ ३० ॥ संक्रांतौ च व्यतीपाते विषुवे चायने तथा ॥ चंद्रहास्ये
नरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३१ ॥ ते मूढास्ते दुराचारास्तेषां जन्म निरर्थकम् ॥ चंद्रहास्यं न जानंति नर्मदायां व्यवस्थितम् ॥ ३२ ॥ चंद्र
हास्ये तु यः कश्चित्संन्यासं कुरुते नृप ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य सोमलोकात्कदाचन ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे चंद्रहा[3]स्यतीर्थमाहाम्यवर्णनंनाम नवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥
सिद्धेश्वरं ततो गच्छेत्तस्यैव तु समीपतः ॥ अमृतस्राविं तल्लिंगमाद्यं स्वायंभुवं तथा ॥ १ ॥ दृष्टमात्रेण येनेह ह्यनृणो जायते नरः ॥ पुरा वर्षशतं

---

[1] उपाविशत्—इ० पा० । [2] तान्सर्वान्—इति शेषः । [3] चन्द्रप्रभासतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम—इ० पा० ।

साग्रमाराध्य परमेश्वरम् ॥ २ ॥ प्राप्नुयुः परमां सिद्धिमादित्या द्वादशैव तु ॥ अतः सिद्धेश्वरः प्रोक्तः सिद्धिदः सिद्धिकांक्षिणाम् ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं सिद्धेश्वरे प्राप्ताः सिद्धिं देवा द्विजोत्तम ॥ आदित्या इति यच्चोक्तं तन्मे विस्मापनं कृतम् ॥ ४ ॥ तपस्युग्रे व्यवसिता आदित्याः केन हेतुना ॥ संप्राप्तास्तु द्विजश्रेष्ठ सिद्धिं चैवाभिलाषिकीम् ॥ ५ ॥ संक्षिप्य तु मया पृष्टं विस्तराद्द्विज शंस मे ॥ ६ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अदितेर्द्वादशादित्या जाताः शक्रपुरोगमाः ॥ इन्द्रो धाता भगस्त्वष्टा मित्रोथ वरुणोर्यमा ॥ ७ ॥ विवस्वान्सविता पूषा ह्यंशुमान्विष्णुरेव च ॥ त इमे द्वादशादित्या इच्छंतो भास्करं पदम् ॥ ८ ॥ नर्मदातटमाश्रित्य तपस्युग्रे व्यवस्थिताः ॥ सिद्धेश्वरे महाराज काश्यपेयैर्महात्मभिः ॥ ९ ॥ परा सिद्धिरनुप्राप्ता द्वादशादित्यसंज्ञितैः ॥ स्थापितश्च जगद्धाता तस्मिंस्तीर्थे दिवाकरः ॥ १० ॥ स्वकीयांशविभागेन द्वादशादित्यसंज्ञितैः ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं राजन्ख्यातिं गतं भुवि ॥ ११ ॥ प्रलये समनुप्राप्ते ह्यादित्या द्वादशैव ते ॥ द्वादशादित्यतो राजन्संभवंति युगक्षये ॥ १२ ॥ इंद्रस्तपति पूर्वेण धाता चैवाग्निगोचरे ॥ गभस्तिपतिर्वैयाम्ये त्वष्टा नैर्ऋतदिङ्मुखः ॥ १३ ॥ वरुणः पश्चिमे भागे मित्रस्तु वायवे तथा ॥ विष्णुश्च सौम्यदिग्भागे विवस्वानीशगोचरे ॥१४॥ ऊर्ध्वतश्चैव सविता ह्यधः पूषा विशोषयन् ॥ अंशुमांस्तु तथा विष्णुर्मुखतो निर्गतं जगत् ॥१५॥ प्रदहन्वै नरश्रेष्ठ बभ्रमुश्च इतस्ततः ॥ यथैव ते महाराज दहंति सकलं जगत् ॥१६॥ तथैव द्वादशादित्या भक्तानां भावसाधनाः ॥ प्रातरुत्थाय यः स्नात्वा द्वादशादित्यसंज्ञितम् ॥ १७ ॥ पश्यते देवदेवेशं शृणु तस्यैव यत्फलम् ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुराकृतम् ॥ १८ ॥ नश्यते तत्क्षणादेव द्वादशादित्यदर्शनात् ॥ प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात्तस्य देवस्य भारत ॥ १९ ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी नाऽत्र संशयः ॥ तत्र तीर्थे तु सप्तम्यामुपवासेन यत्फलम्॥२०॥ अन्यत्र सप्तसप्तम्यां लभंति न लभंति च ॥ षष्ठ्यां वारे दैनकरे द्वादशादित्यदर्शनात् ॥२१॥ प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात्तस्य पापं तु नश्यति ॥ अरोगी सप्तजन्मानि भवेद्वै नाऽत्र संशयः ॥ २२ ॥ यस्तु प्रदक्षिणशतं दद्याद्भक्त्या दिनेदिने ॥ दद्रूपिटककुष्ठानि मण्डलानि विचर्चिकाः ॥ २३ ॥ नश्यंति व्याधयः सर्वे गरुडेनेव पन्नगाः ॥ पुत्रप्राप्तिर्भवेत्तस्य षष्ट्या वासरसेवनात् ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे द्वादशादित्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं तात देवतीर्थमनुत्तमम् ॥ दृष्ट्वा तु श्रीपतिं पापैर्मुच्यते मानवो भुवि ॥ १ ॥ महर्षेस्तस्य जामाता भृगोर्देवो जनार्दनः ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कोऽयं श्रियः पतिर्देवो देवानामधिपो विभुः ॥ कथं जन्माऽभव

तस्य देवेषु त्रिषु[1] वा मुने ॥ ३ ॥ सम्बन्धी च कथं जातो भृगुणा सह केशवः ॥ एतद्विस्तरतो ब्रह्मन्वक्तुमर्हसि भार्गव ॥ ४ ॥ ॥ मार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ संक्षेपात्कथयिष्यामि साध्यस्य चरितं महत् ॥ न हि विस्तरतो वक्तुं शक्ताः सर्वे महर्षयः ॥ ५ ॥ नारायणस्य नाभ्यब्जाज्जातो
देवश्चतुर्मुखः ॥ तस्य दक्षोंगजो राजन्दक्षिणांगुष्ठसंभवः ॥ ६ ॥ धर्मः स्तनांतात्संजातस्तस्य पुत्रोऽभवत्किल ॥ नारायणसहायोसावजोपि
भरतर्षभ ॥ ७ ॥ मरुत्वती वसुर्ज्ञाना लंबा भानुमती सती ॥ संकल्पा च मुहूर्त्ता च साध्या विश्वावती ककुप् ॥ ८ ॥ धर्मपत्न्यो दशैवैता दाक्षा
यण्यो महाप्रभाः ॥ तासां साध्या महाभागा पुत्राऽनजनयन्नृप ॥ ९ ॥ नरो नारायणश्चैव हरिः कृष्णस्तथैव च ॥ विष्णोरंशांशका ह्येते चत्वारो
धर्मसूनवः ॥ १० ॥ तथा नारायणनरौ गंधमादनपर्वते ॥ आत्मन्यात्मानमाधाय तेपतुः परमं तपः ॥ ११ ॥ ध्यायमानावनौपम्यं स्वं कार
णमकारणम् ॥ वासुदेवमनिर्देश्यमप्रतर्क्यमनंतरम् ॥ १२ ॥ योगयुक्तौ महात्मानावास्थितावुरुतापसौ ॥ तयोस्तपःप्रभावेण न तताप दिवाकरः॥
॥ १३ ॥ ववाह शंकितो वायुः सुखस्पर्शो ह्यशंकितः ॥ शिशिरोऽभवदत्यर्थं ज्वलन्नपि विभावसुः ॥ १४ ॥ सिंहव्याघ्रादयः सौम्याश्चेरुः सह
मृगैर्गिरौ ॥ तयोर्गौरिव भारार्त्ता पृथिवी पृथिवीपते ॥ १५ ॥ चेरुश्च भूधराश्चैव चुक्षुभे च महोदधिः ॥ देवाश्च स्वेषु धिष्ण्येषु निष्प्रभेषु हतप्रभाः ॥
बभूवुरवनीपाल परमं क्षोभमागताः ॥ १६ ॥ देवराजस्तथा शक्रः संतप्तस्तपसा तयोः ॥ युयोजाप्सरसस्तत्र तयोर्विघ्नचिकीर्षया ॥ १७ ॥
॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ रम्भे तिलोत्तमे कुब्जे घृताचि ललिते शुभे ॥ प्रम्लोचे सुभ्रु सुम्लोचे सौरभेयि महोद्धते ॥ १८ ॥ अलंबुषे
मिश्रकेशि पुण्डरीके वरूथिनि ॥ विलोकनीयं बिभ्राणा वपुर्मन्मथबोधनम् ॥ १९ ॥ गन्धमादनमासाद्य कुरुध्वं वचनं मम ॥ नरनारायणौ
तत्र तपोदीक्षान्वितौ द्विजौ ॥ २० ॥ तेपाते धर्मतनयौ तपः परमदुश्चरम् ॥ तावस्माकं वरारोहाः कुर्वाणौ परमं तपः ॥ २१ ॥ कर्म्मातिशय
दुःखार्त्तिप्रदावायतिनाशनौ[2] ॥ तद्गच्छत न भीः कार्या भवतीभिरिदं वचः ॥ २२ ॥ स्मरः सहायो भविता वसंतश्च वरांगनाः ॥ रूपं वयः समा
लोक्य मदनोद्दीपनं परम् ॥ कन्दर्प्पवशमभ्येति विवशः को न मानवः ॥ २३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा देवराजेन मदनेन समं
तदा ॥ जग्मुरप्सरसः सर्वा वसंतश्च महीपते ॥ २४ ॥ गन्धमादनमासाद्य पुंस्कोकिलकुलाकुलम् ॥ चचार माधवो रम्यं प्रोत्फुल्लवनपादपम् ॥
॥ २५ ॥ प्रववौ दक्षिणाशायां मलयानुगतोऽनिलः ॥ भृंगमालारुतरवै रमणीयमभूद्वनम् ॥ २६ ॥ गंधश्च सुरभिः सद्यो वनराजिसमुद्भवः ॥

---

[1] त्रिषु–ब्रह्मविष्णुमहेश्वरेषु–इत्यर्थः । [2] आयतिनाशनौ–उत्तरकालिकसुखनाशकौ–इत्यर्थः । 'आयतिः काल उत्तरः' इत्यमरः ।

किन्नरोरगयक्षाणां बभूव घ्राणतर्पणः ॥ २७ ॥ वरांगनाश्च ताः सर्वा नरनारायणावृषी ॥ विलोभयितुमारब्धा वागंगललितस्मितैः ॥ २८ ॥ जगौ मनोहरं काचिन्ननर्त तत्र चाऽप्सराः ॥ अवादयत्तथैवान्या मनोहरतरं नृप ॥ २९ ॥ हावैर्भावैः सृतैर्हास्यैस्तथाऽन्या वल्गुभाषितैः ॥ तयोः क्षोभाय तन्वंग्यश्चक्रुरुद्यममंगनाः ॥ ३० ॥ तथापि न तयोः कश्चिन्मनसः पृथिवीपते ॥ विकारोऽभवदध्यात्मपारसंप्राप्तचेतसोः ॥ ३१ ॥ निवातस्थौ यथा दीपावकंपौ नृप तिष्ठतः ॥ वासुदेवार्पणस्वस्थे तथैव मनसी तयोः ॥ ३२ ॥ पूर्यमाणोऽपि चांभोभिर्भुवमन्यां महोदधिः ॥ यथा न याति संक्षोभं तथा तन्मानसं क्वचित् ॥ ३३ ॥ सर्वभूतहितं ब्रह्म वासुदेवमयं परम् ॥ मन्यमानौ न रागस्य द्वेषस्य च वशंगतौ ॥ ३४ ॥ स्मरोऽपि न शशाकाथ प्रवेष्टुं हृदयं तयोः ॥ विद्यामयं दीपयुतमंधकार इवालयम् ॥ ३५ ॥ पुष्पोज्ज्वलांस्तरुवरान्वसंतं दक्षिणानिलम् ॥ ताश्चैवाप्सरसः सर्वाः कन्दर्पं च महामुनी ॥ ३६ ॥ यच्चारब्धं तपस्ताभ्यामात्मानं गन्धमादनम् ॥ ददर्शातेऽखिलं रूपं ब्रह्मणः पुरुषर्षभ ॥ ३७ ॥ दाहाय नामलो वह्नेर्नापः क्लेदाय चांभसः ॥ तद्द्रव्यमेव तद्द्रव्यविकाराय न वै यतः ॥ ३८ ॥ ततो विज्ञाय विज्ञाय परं ब्रह्म स्वरूपतः ॥ मधुकंदर्पयोषित्सु विकारो नाऽभवत्तयोः ॥ ३९ ॥ ततो गुरुतरं यत्नं वसंतमदनौ नृप ॥ चक्राते ताश्च तन्वंग्यस्तत्क्षोभाय पुनःपुनः ॥ ४० ॥ अथ नारायणो धैर्यं संधार्योदीर्णमानसः ॥ ऊरोरुत्पादयामास वरांगीमबलां तदा ॥ ४१ ॥ त्रैलोक्यसुन्दरीरत्नमशेषमवनीपते ॥ गुणैर्लाघवमभ्येति यस्याः संदर्शनादनु ॥ ४२ ॥ तां विलोक्य महीपाल चकंपे मनसाऽनिलः ॥ वसंतो विस्मयं यातः स्मरः सस्मार किंचन ॥ ४३ ॥ रंभातिलोत्तमाद्याश्च वैलक्ष्यं देवयोषितः ॥ न रेजुरवनीपाल तल्लक्ष्यहृदयेक्षणाः[1] ॥ ४४ ॥ ततः कामो वसंतश्च पार्थिवाप्सरसश्च ताः ॥ प्रणम्य भगवंतौ तौ तुष्टुवुर्मुनिसत्तमौ ॥ ४५ ॥ ॥ वसंतकामाप्सरस ऊचुः ॥ ॥ प्रसीदतु जगद्धाता यस्य देवस्य मायया ॥ मोहिताः स्म विजानीमो नांतरं विद्यते द्वयोः ॥ ४६ ॥ प्रसीदतु स वां देवो यस्य रूपमिदं द्विधा ॥ धामभूतस्य लोकानामनादेरप्रतिष्ठतः[2] ॥ ४७ ॥ नरनारायणौ देवौ शंखचक्रायुधावुभौ ॥ आस्तां[3] प्रसादसुमुखावस्माकमपराधिनाम् ॥ ४८ ॥ निधानं सर्वविद्यानां सर्वपापवनानलः ॥ नारायणोऽतो भगवान्सर्वपापं व्यपोहतु ॥ ४९ ॥ शार्ङ्गचिह्नायुधः श्रीमानात्मज्ञानमयोऽनघः ॥ नरः समस्तपापानि हतात्मा सर्वदेहिनाम् ॥ ५० ॥

---

[1] तल्लक्ष्यहृदयेक्षणाः—तस्याः लक्ष्याणि—वेध्यानि—हृदयानि ईक्षणानि च येषां ते—तल्लक्ष्यहृदयेक्षणाः । लक्षं लक्ष्यं शरव्यं च इत्यमरः । तद्दृष्टिपातविद्धहृदयेक्षणाः—इत्यर्थः ।

[2] अप्रतिष्ठतः—प्रस्थानरहितस्य अंतरहितस्य—इत्यर्थः अनन्तस्य—इति यावत् ।

[3] आस्ताम्—भवतम्—इत्यर्थः आर्षं रूपम् ।

जटाकलापबद्धोऽयमनयोर्नः क्षमावतोः ॥ सौम्यास्यदृष्टिः पापानि हंतुं जन्मार्जितानि वै ॥ ५१ ॥ तथात्मविद्यादोषेण योऽपराधः कृतो महान् ॥
त्रैलोक्यवंद्यौ यौ नाथौ विलोभयितुमागताः ॥५२॥ प्रसीद देव विज्ञानघन मूढदृशामिव ॥ भवंति संतः सततं स्वधर्मपरिपालकाः ॥५३॥ दृष्ट्वैतन्नः
समुत्पन्नं यथा स्त्रीरत्नमुत्तमम् ॥ त्वयि नारायणोत्पन्ना श्रेष्ठा पारवती मतिः ॥ ५४ ॥ तेन सत्येन सत्यात्मन्परमात्मन्सनातन ॥ नारायण प्रसीदेश
सर्वलोकपरायण ॥ ५५ ॥ प्रसन्नबुद्धे शांतात्मन्प्रसन्नवदनेक्षण ॥ प्रसीद योगिनामीश नर सर्वगताऽच्युत ॥ ५६ ॥ नमस्यामो नरं देवं तथा नारा
यणं हरिम् ॥ नमो नराय नम्याय नमो नारायणाय च ॥ ५७ ॥ प्रसन्नानामनाथानां तथा नाथवतां प्रभो ॥ शं करोतु नरोऽस्माकं शं नारायण
देहि नः ॥ ५८ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवमभ्यर्चितः स्तुत्या रागद्वेषादिवर्जितः ॥ प्राहेशः सर्वभूतानां मध्ये नारायणो नृप ॥ ५९ ॥
॥ ॥ नारायण उवाच ॥ ॥ स्वागतं माधवे कामे भवत्वप्सरसामपि ॥ यत्कार्यमागतानां च इहास्माभिस्तदुच्यताम् ॥ ६० ॥ यूयं संसिद्धये
नूनमस्माकं बलशत्रुणा ॥ संप्रेषितास्ततोऽस्माकं नृत्ययोगादिदर्शनम् ॥ ६१ ॥ न वयं गीतनृत्येन नांगचेष्टादिभाषितैः ॥ लुब्धा वै विषयैर्मन्ये
विषया दारुणात्मकाः ॥ ६२ ॥ शब्दादिसंगदुष्टानि यदा नाक्षाणि[1] नः शुभाः ॥ तदा नृत्यादयो भावाः कथं लोभप्रदायिनः ॥ ६३ ॥ ते सिद्धाः
स्म न वै साध्या भवतीनां स्मरस्य च ॥ माधवस्य च शक्रोऽपि स्वास्थ्यं यात्वविशंकिताः ॥ ६४ ॥ योऽसौ परश्च परमः पुरुषः परमेश्वरः ॥
परमात्मा समस्तस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥ ६५ ॥ उत्पत्तिहेतुरेते च यस्मिन्सर्वं प्रलीयते ॥ सर्वावासीति देवत्वाद्वासुदेवेत्युदाहृतः ॥ ६६ ॥ वय
मंशांशकास्तस्य चतुर्व्यूहस्य मानिनः ॥ तदादेशितवार्त्मानौ जगद्बोधाय देहिनाम् ॥६७॥ तत्सर्वभूतं सर्वेशं सर्वत्र समदर्शिनम् ॥ कुतः पश्यंतौ
रागादीन्करिष्यामो विभेदिनः ॥ ६८ ॥ वसंते मयि चेंद्रे च भवतीषु तथा स्मरे ॥ यदा स एव भूतात्मा तदा द्वेषादयः कथम् ॥ ६९ ॥ तन्मया
ऽन्य विभक्तानि यदा सर्वेषु जंतुषु ॥ सर्वेश्वरेश्वरो विष्णुः कुतो रागादयस्ततः ॥ ७० ॥ ब्रह्माणमिंद्रमीशानमादित्यमरुतोखिलान् ॥ विश्वेदेवानृषी
न्साध्यान्वसून्पितृगणांस्तथा ॥ ७१ ॥ यक्षराक्षसभूतादीन्नागान्सर्पान्सरीसृपान् ॥ मनुष्यपक्षिगोहूपगजासिंहजलेचरान् ॥ ७२ ॥ मक्षिकामश
कान्दंशाञ्च्छलभाञ्जलजान्कृमीन् ॥ गुल्मवृक्षलतावल्लीत्वक्सारतृणजातिषु ॥ ७३ ॥ यच्च किंचिददृश्यं वा दृश्यं वा त्रिदशांगनाः ॥ मन्यध्वं
जातमेकस्य तत्सर्वं परमात्मनः ॥ ७४ ॥ जायमानः कथं विष्णुमात्मानं परमं च यत् ॥ रागद्वेषौ तथा लोभं कः कुर्यादमरांग

---

[1] अक्षाणि–इन्द्रियाणि–इत्यर्थः ।

नाः ॥ ७५ ॥ सर्वभूतमये विष्णौ सर्वगे सर्वधातरि ॥ निपात्य तं पृथग्भूते कुतो रागादिको गुणः ॥ ७६ ॥ एवमस्मासु युष्मासु सर्वभूते
षु चाबलाः ॥ तन्मयैकत्वभूतेषु रागाद्यवसरः कुतः ॥ ७७ ॥ सम्यग्दृष्टिरियं प्रोक्ता समस्तैक्यावलोकिनी ॥ पृथग्विज्ञानमात्रैव
लोकसंव्यवहारवत् ॥ ७८ ॥ भूतेंद्रियांतःकरणप्रधानपुरुषात्मकम् ॥ जगद्ध्येतदखिलं तदा भेदः किमात्मकः ॥ ७९ ॥
भवंति लयमायांति समुद्रसलिलोर्मयः ॥ न वारिभेदतो भिन्नास्तथैवैक्यादिदं जगत् ॥ ८० ॥ यथाग्नेरर्चिषः पीताः पिंगलारुणधू
सराः ॥ तथाऽपि नाऽग्नितो भिन्नास्तथैतद्ब्रह्मणो जगत् ॥ ८१ ॥ भवतीभिश्च यत्क्षोभमस्माकं स पुरंदरः ॥ कारयत्यसदेतच्च विवेकाचारचेतसाम् ॥
॥ ८२ ॥ भवंत्यः स च देवेंद्रो लोकाश्च ससुरासुराः ॥ समुद्राद्रिवनोपेता मद्देहांतरगोचराः ॥ ८३ ॥ यथेयं चारुसर्वांगी भवतीनां मयाऽग्रतः ॥
दर्शिता दर्शयिष्यामि तथा चैवाऽखिलं जगत् ॥ ८४ ॥ प्रयातु शक्रो मा गर्वमिंद्रत्वं कस्य सुस्थिरम् ॥ यूयं च मा स्मयं यात संति रूपान्विताः
स्त्रियः ॥ ८५ ॥ किं सुरूपं कुरूपं वा यदा भेदो न दृश्यते ॥ तारतम्यं सुरूपत्वे सततं भिन्नदर्शनात् ॥ ८६ ॥ भवतीनां स्मयं मत्वा रूपौदार्य
गुणोद्भवम् ॥ मयेयं दर्शिता तन्वी ततस्तु शममेष्यथ ॥ ८७ ॥ यस्मान्मदूरोर्निष्पन्ना त्वियमिंदीवरेक्षणा ॥ उर्वशीनाम कल्याणी भविष्यति वरा
प्सराः ॥ ८८ ॥ तदियं देवराजस्य नीयतां वरवर्णिनी ॥ भवत्यस्तेन चाऽऽस्माकं प्रेषिताः प्रीतिमिच्छता ॥ ८९ .॥ वक्तव्यश्च सहस्राक्षो नाऽ
स्माकं भोगकारणात् ॥ तपश्चर्या न वाप्राप्यफलं प्राप्तुमभीप्सता ॥ ९० ॥ सन्मार्गमस्य जगतो दर्शयिष्ये करोम्यहम् ॥ तथा नरेण सहितो
जगतः पालनोद्यतः ॥ ९१ ॥ यदि कश्चित्तवाबाधां करोति त्रिदशेश्वर ॥ तमहं वारयिष्यामि निवृत्तो भव वासव ॥ ९२ ॥ कर्त्ताऽसि चेत्त्वमा
बाधां न दुष्टस्येह कस्यचित् ॥ तं चाऽपि शास्ता तदहं प्रवर्त्तिष्याम्यसंशयम् ॥ ९३ ॥ एतज्ज्ञात्वा न संतापस्त्वया कार्यो हि मां प्रति ॥
उपकाराय जगतामवतीर्णोऽस्मि वासव ॥ ९४ ॥ या चेयमुर्वशी मत्तः समुद्भूता पुरंदर ॥ त्रेताग्निहेतुभूतेयं एवं प्राप्य भविष्यति ॥ ९५ ॥ इति
श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये श्रीपत्युत्पत्तिवर्णनं नाम द्विनवत्युत्तरशत
तमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इत्युक्तेऽप्सरसः सर्वाः प्रणिपत्य पुनःपुनः ॥ ऊचुर्नारायणं देवं तद्दर्शन
समीहया ॥ १ ॥ ॥ वसंतकामाप्सरस ऊचुः ॥ ॥ भगवन्भवता योऽयमुपदेशो हितार्थिना ॥ प्रोक्तः स सर्वो विज्ञातो माहात्म्यं विदितं च
ते ॥ २ ॥ यत्त्वेतद्भवता प्रोक्तं प्रसन्नेनांतरात्मना ॥ दर्शितेयं विशालाक्षी दर्शयिष्यामि वो जगत् ॥ ३ ॥ तत्रार्थे सर्वभावेन प्रपन्नानां जगत्पते ॥

दर्शयात्मानमखिलं दर्शितेयं यथोर्व्वशी ॥ ४ ॥ यदि देवाऽपराधेपि नाऽस्मासु कुपितं तव ॥ नमस्ते जगतामीश दर्शयात्मानमात्मना ॥ ५ ॥ ॥ ॥ नारायण उवाच ॥ ॥ पश्यतेहाऽखिलाँल्लोकान्मम देहे सुरांगनाः ॥ मधुं मदनमात्मानं यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छथ ॥ ६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्देवस्तदा नारायणो नृप ॥ उच्चैर्जहास स्वनवत्तत्राऽभूदखिलं जगत् ॥ ७ ॥ ब्रह्मा प्रजापतिः शक्रः सह रुद्रैः पिनाकधृक् ॥ आदित्या वसवः साध्या विश्वेदेवा महर्षयः ॥ ८ ॥ नासत्यदस्रावनिलः सर्वशश्च तथाग्नयः ॥ यक्षगन्धर्व्वसिद्धाश्च पिशाचोरगकिन्नराः ॥ ॥ ९ ॥ समस्ताप्सरसो विद्याः सांगा वेदास्तदुक्तयः ॥ मनुष्याः पशवः कीटाः पक्षिणः पादपास्तथा ॥ १० ॥ सरीसृपाश्चाथ सूक्ष्मा यच्चान्यज्जीवसंज्ञितम् ॥ समुद्राः सकलाः शैलाः सरितः काननानि च ॥ ११ ॥ द्वीपान्यशेषाणि तथा तथा सर्वसरांसि च ॥ नगरग्रामपूर्णा च मेदिनी मेदिनीपते ॥ देवांगनाभिर्देवस्य देहे दृष्टं महात्मनः ॥ १२ ॥ नक्षत्रग्रहताराभिः सुसंपूर्णं नभस्तलम् ॥ ददृशुस्ताः सुचार्वंग्यस्तस्यांतर्विश्वं रूपिणः ॥ १३ ॥ ऊर्ध्वं न तिर्यङ्ङधस्ताद्यदांतस्तस्य दृश्यते ॥ तमनंतमनादिं च ततस्तास्तुष्टुवुः प्रभुम् ॥ १४ ॥ मदनेन समं सर्वा मधुना च वरांगनाः ॥ ससाध्वसा भक्तिपराः परं विस्मयमागताः ॥ १५ ॥ ॥ वसंतकामाप्सरस ऊचुः ॥ ॥ पश्याम नादिं तव देव नांतं न मध्यमव्याकृतरूपपारम् ॥ परायणं त्वां जगतामनंतं नताः स्म नारायणमात्मभूतम् ॥ १६ ॥ महीनभोवायुजलाग्नयस्त्वं शब्दादिरूपस्तु परापरात्मन् ॥ त्वत्तो भवत्यच्युत सर्वमेतद्भेदादिरूपोऽसि विभो त्वमात्मन् ॥ १७ ॥ द्रष्टासि रूपस्य परस्य वेत्ता श्रोता च शब्दस्य हरे त्वमेकः ॥ स्रष्टा भवान्सर्वगतोऽखिलस्य घ्राता च गन्धस्य पृथक्छरीरी ॥ १८ ॥ सुरेषु सर्वेषु न सोऽस्ति कश्चिन्मनुष्यलोकेषु न सोऽस्ति कश्चित् ॥ पश्वादिवर्गेषु न सोऽस्ति कश्चिद्यो नांऽशभूतस्तव देवदेव ॥ १९ ॥ ब्रह्मांबुधींदुप्रमुखानि सौम्य शक्रादिरूपाणि तवोत्तमानि ॥ समुद्ररूपं तव धैर्यवत्सु तेजःस्वरूपेषु रविस्तथाग्निः ॥ २० ॥ क्षमाधनेषु क्षितिरूपमग्र्यं शीघ्रेषु शीघ्रो बलवत्सु वायुः ॥ मनुष्यरूपं तव राजवेषो मूढेषु सर्वेश्वर पादपोऽसि ॥ २१ ॥ सर्वानयेष्वच्युत दानवस्त्वं सनत्सुजातश्च विवेकवत्सु ॥ रसस्वरूपेण जलस्थितोऽसि गन्धस्वरूपं भवतो धरित्र्याम् ॥ २२ ॥ दृश्यस्वरूपश्च हुताशनस्त्वं स्पर्शस्वरूपं भवतः समीरे ॥ शब्दादिकं ते नभसि स्वरूपं मंतव्यरूपो मनसि प्रभो त्वम् ॥ २३ ॥ बोधस्वरूपश्च मतौ त्वमेकः सर्वत्र सर्वेश्वर सर्वभूत ॥ पश्यामि ते नाभिसरोजमध्ये ब्रह्माणं मीशं च हरं भृकुट्याम् ॥ २४ ॥ तवाऽश्विनौ कर्णगतौ समस्तास्तवाऽऽस्थिता बाहुषु लोकपालाः ॥ घ्राणोऽनिलो नेत्रगतौ रवीन्दू जिह्वा च ते

नाथ सरस्वतीयम् ॥ २५ ॥ पादौ धरित्री जठरं समस्ताँल्लोकान्हृषीकेश विलोकयामः ॥ जंघे वयं पादतलांगुलीषु पिशाचयक्षोरगसिद्धसंघाः ॥
॥ २६ ॥ पुंस्त्वे प्रजानां पतिरोष्ठयुग्मे प्रतिष्ठितास्ते क्रतवः समस्ताः ॥ सर्वे वयं ते दशनेषु देव दंष्ट्रासु देवा ह्यभवंश्च दंताः ॥ २७ ॥ रोमाण्यशेषा
स्तव देवसंघा विद्याधरा नाथ तवांघ्रिरेखाः ॥ सांगाः समस्तास्तव देव वेदाः समास्थिताः संधिषु बाहुभूताः ॥ २८ ॥ वराहभूतं धरणीधरस्ते
नृसिंहरूपं च सदा करालम् ॥ पश्याम ते वाजिशिरस्तथोच्चैस्त्रिविक्रमे यच्च तदाऽप्रमेयम् ॥ २९ ॥ अमी समुद्रास्तव देव देहे मौर्वालयः शैलधरा
स्तथाऽमी ॥ इमाश्च गंगाप्रमुखाः स्रवंत्यो द्वीपाण्यशेषाणि वनादिदेशाः ॥ ३० ॥ स्तुन्वति चेमे मुनयस्तवेश देहे स्थितास्त्वन्महिमानमग्र्यम् ॥
त्वामीशितारं जगतामनंतं यजंति यज्ञैः किल यज्ञिनोऽमी ॥ ३१ ॥ त्वत्तोऽहि सौम्यं जगतीह किंचित्त्वतो न रौद्रं च समस्तमूर्त्ते ॥ त्वत्तो न
शीतं च न केशवोष्णं सर्वस्वरूपातिशयी त्वमेव ॥ ३२ ॥ प्रसीद सर्वेश्वर सर्वभूत सनातनात्मन्परमेश्वरेश ॥ त्वन्मायया मोहितमानसाभिर्यत्तेऽप
राद्धं तदिदं क्षमस्व ॥ ३३ ॥ किं वाऽपराद्धं तव देवदेव यन्मायया नो हृदयं तवाऽपि ॥ मायाभिशंकिप्रणतार्त्तिहंतर्मनो हि नो विह्वलतामुपैति ॥
॥३४॥ न तेपराद्धं यदि तेऽपराद्धमस्माभिरुन्मार्गविवर्त्तिनीभिः ॥ तत्क्षम्यतां सृष्टिकृतस्तवैव देवाऽपराधः सृजतो विवेकम् ॥३५॥ नमो नमस्ते गो
विंद नारायण जनार्दन ॥ त्वन्नामस्मरणात्पापमशेषं नः प्रणश्यतु ॥ ३६ ॥ नमोऽनंत नमस्तुभ्यं विश्वात्मन्विश्वभावन ॥ त्वन्नामस्मरणात्पापमशेषं
नः प्रणश्यतु ॥ ३७ ॥ वरेण्य यज्ञपुरुष प्रजापालन वामन ॥ त्वन्नामस्मरणात्पापमशेषं नः प्रणश्यतु ॥ ३८ ॥ नमोऽस्तु तेऽब्जनाभाय प्रजापति
कृते हर ॥ त्वन्नामस्मरणात्पापमशेषं नः प्रणश्यतु ॥ ३९ ॥ संसारार्णवपोताय नमस्तुभ्यमधोक्षज ॥ त्वन्नामस्मरणात्पापमशेषं नः प्रणश्यतु ॥
॥ ४० ॥ नमः परस्मै श्रीशाय वासुदेवाय वेधसे ॥ स्वेच्छया गुणयुक्ताय सर्गस्थित्यंतकारिणे ॥ ४१ ॥ उपसंहर विश्वात्मन्रूपमेतत्सनातनम् ॥
वर्धमानं न नो द्रष्टुं समर्थं चक्षुरीश्वर ॥ ४२ ॥ प्रलयाग्निसहस्रस्य समा दीप्तिस्तवाऽच्युत ॥ प्रमाणेन दिशो भूमिर्गगनं च समावृतम् ॥ ४३ ॥
न विद्मः कुत्र वर्त्तामो भवान्नाथोपलक्ष्यते ॥ सर्वं जगदिहैकस्थं पिंडितं लक्षयामहे ॥ ४४ ॥ किं वर्णयामो रूपं ते किं प्रमाणमिदं हरे ॥ माहात्म्यं
किं नु ते देव यज्जिह्वाया न गोचरे ॥ ४५ ॥ वक्तारो वाऽयुतेनापि बुद्धीनामयुतायुतैः ॥ गुणनिर्वर्णनं नाथ कर्तुं तव न शक्यते ॥ ४६ ॥ तदेतद्द
र्शितं रूपं प्रसादः परमः कृतः ॥ छंदतो जगतामीश तदेतदुपसंहर ॥ ४७ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इत्येवं संस्तुतस्ताभिरप्सरोभिर्जना
र्दनः ॥ दिव्यज्ञानोपपन्नानां तासां प्रत्यक्षमीश्वरः ॥ ४८ ॥ विवेश सर्वभूतानि स्वैरंशैर्भूतभावनः ॥ तं दृष्ट्वा सर्वभूतेषु लीयमानमधोक्षजम् ॥ ४९ ॥

विस्मयं परमं चक्रुः समस्ता देवयोषितः ॥ स च सर्वेश्वरः शैलान्पादपान्सागरान्भुवम् ॥ ५० ॥ जलमग्निं तथा वायुमाकाशं च विवेश ह ॥
काले दिक्ष्वथ सर्वात्मा ह्यात्मनश्चाऽन्यथाऽपि च ॥ ५१ ॥ आत्मरूपस्थितं स्वेन महिम्ना भावयन्जगत् ॥ देवदानवरक्षांसि यक्षविद्याधरोरगाः ॥
॥ ५२ ॥ मनुष्यपशुकीटादिमृगपश्वंतरिक्षगाः ॥ येऽन्तरिक्षे तथा भूमौ दिवि ये च जलाश्रयाः ॥ ५३ ॥ तान्विवेश स विश्वात्मा पुनस्त
द्रूपमास्थितः ॥ नरेण सार्धं यत्ताभिर्दृष्टपूर्वमरिंदम ॥ ५४ ॥ ताः परं विस्मयं जग्मुः सर्वास्त्रिदशयोषितः ॥ प्रणेमुः साध्वसात्पांडुवदना नृपस
त्तम ॥ ५५ ॥ नारायणोऽपि भगवानाह तास्त्रिदशांगनाः ॥ ५६ ॥ ॥ नारायण उवाच ॥ ॥ नीयतामुर्वशी भद्रा यत्राऽसौ त्रिदशेश्वरः ॥
भवतीनां हितार्थाय सर्वभूतेष्वसाविति ॥ ५७ ॥ ज्ञानमुत्पादितं भूयो लयं भूतेषु कुर्वता ॥ तद्गच्छध्वं समस्तोऽयं भूतग्रामो मदंशकः ॥ ५८ ॥ अह
मध्यात्मभूतस्य वासुदेवस्य योगिनः ॥ अस्मात्परतरं नाऽस्ति योऽनंतः परिपठ्यते ॥ ५९ ॥ तमजं सर्वभूतेशं जानीत परमं पदम् ॥ अहं भवत्यो
देवाश्च मनुष्याः पशवश्च ये ॥ एतत्सर्वमनंतस्य वासुदेवस्य वै कृतम् ॥ ६० ॥ एवं ज्ञात्वा समं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ सपश्वादिगुणं चैव द्रष्टव्यं
त्रिदशांगनाः ॥ ६१ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इत्युक्तास्तेन देवेन समस्तास्ताः सुरस्त्रियः ॥ प्रणम्य तौ समदनाः सवसन्ताश्च
पार्थिव ॥ ६२ ॥ आदाय चोर्वशीं भूयो देवराजमुपागताः ॥ आचख्युश्च यथावृत्तं देवराजाय तत्तथा ॥ ६३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तथा
त्वमपि राजेंद्र सर्वभूतेषु केशवम् ॥ चिंतयन्समतां गच्छ समतैव हि मुक्तये ॥ ६४ ॥ जानन्नेवं विशेषेण भूतेषु परमेश्वरम् ॥ वासुदेव कथं दोषाँल्लो
भादीन्न प्रहास्यसि ॥ ६५ ॥ सर्वभूतानि गोविंदाद्यदा नाऽन्यानि भूपते ॥ तदा वैरादयो भावाः क्रियतां न तु पुत्रक ॥ ६६ ॥ इति पश्य जग
त्सर्वं वासुदेवात्मकं नृप ॥ एतदेव हि कृष्णेन रूपमाविष्कृतं नृप ॥ ६७ ॥ परमेश्वरेति यद्रूपं तदेतत्कथितं तव ॥ जन्मादिभावरहितं तद्विष्णोः परमं
पदम् ॥ ६८ ॥ संक्षेपेणाऽथ भूपाल श्रूयतां यद्वदामि ते ॥ यन्मतं पुरुषः कृत्वा परं निर्वाणमृच्छति ॥ ६९ ॥ सर्वो विष्णुसमासो हि भावाभावौ
च तन्मयौ ॥ सदसत्सर्वमीशोऽसौ महादेवः परं पदम् ॥ ७० ॥ भवजलधिगतानां द्वंद्ववाताहतानां सुतदुहितृकलत्रत्राणभारार्दितानाम् ॥
विषमविषयतोये मज्जतामप्लवानां भवति शरणमेको विष्णुपोतो नराणाम् ॥ ७१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे श्रीपतिमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥
तच्छ्रुत्वानंतदेवेन विश्वरूपमुदाहृतम् ॥ देवराजस्तथा देवाः परं विस्मयमागताः ॥ १ ॥ दृष्ट्वा चाप्सरसं पुण्यामुर्व्वशीं कमलाननाम् ॥ संत्रस्तो

विस्मितश्चाऽभूदिंद्रो राजश्रिया वृतः ॥ २ ॥ न किंचिदुत्तरं वाक्यमुक्तवान्जोषमास्थितः ॥ इति वृत्तांतभूतं हि नारायणविचेष्टितम् ॥ ३ ॥ भृगोः
ख्यात्यां समुत्पन्ना लक्ष्मीः श्रुत्वा तु वै नृप ॥ वैश्वरूपं परं रूपं विस्मिताऽचिंतयत्तदा ॥ ४ ॥ केनोपायेन स स्यान्मे भर्त्ता नारायणः प्रभुः ॥ व्रतेन
तपसा वाऽपि दानेन नियमेन च ॥ ५ ॥ वृद्धानां सेवनेनाऽथ देवताराधनेन वा ॥ इति चिंतापरां कन्यां सती[1] ज्ञात्वा युधिष्ठिर ॥ ६ ॥ प्राह प्राप्तो
मया भर्त्ता शंकरस्तपसा किल ॥ प्रजापतिश्च गायत्र्या ह्यन्याभिरभिवांछिताः ॥ ७ ॥ तपसैव हि ते प्राप्यस्तस्मात्तच्चर सुव्रते ॥ तपस्त्वं हि महच्चोग्रं
सर्ववांछितदायकम् ॥ ८ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सागरांतं समासाद्य लक्ष्मीः परपुरंजय ॥ चचार विपुलं कालं तपः परमदुश्चरम् ॥
॥ ९ ॥ स्थाणुवत्संस्थिता साऽभूद्दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥ तत इंद्रादयो देवाः शंखचक्रगदाधराः ॥१०॥ भूत्वा जग्मुस्तदर्थं ते सा तु पृष्टवती सुरान् ॥
विश्वरूपं वैष्णवं यत्तद्दर्शयत मा चिरम् ॥ ११ ॥ विलक्षा व्रीडिता देवा गत्वा नारायणं तदा ॥ अब्रुवन्वैश्वरूपं नो शक्ता दर्शयितुं वयम् ॥ १२ ॥
ततो यथेष्टं ते जग्मुः स च विष्णुरचिंतयत् ॥ उग्ररूपा स्थिता देवी देहं दहति भार्गवी ॥ १३ ॥ तां तस्मात्तत्र गत्वाऽहं वरं दत्त्वा तु वाञ्छितम् ॥
पुनस्तपः करिष्यामि दर्शयिष्यामि वा पुनः ॥ वैष्णवं विश्वरूपं यद्दुर्दर्श्यं देवदानवैः ॥ १४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गत्वा हृषी
केशः सागरांतस्थितां श्रियम् ॥ प्राह तुष्टोऽस्मि ते देवि वरं वृणु यथेप्सितम् ॥ १५ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव प्रपन्नाया
जनार्द्दन ॥ तदा दर्शय यद्दृष्टमप्सरोभिस्तवाऽनघ ॥ १६ ॥ विश्वरूपमनंतं च भूतभावन केशव ॥ गंधमादनमासाद्य कृतं यच्च तपस्त्वया ॥ १७ ॥
तद्वदस्व विभो विष्णो न मिथ्या यदि केशव ॥ श्रद्दधामि न चैवाऽहं रूपस्या[2]ऽस्य कथंचन ॥१८॥ बहुभिर्यक्षरक्षोभिर्मायाचारिप्रचारिभिः ॥ छंदिता
मम जानद्भिर्भावमंतर्गतं हरौ ॥ १९ ॥ भूत्वा विष्णुस्वरूपास्ते चक्रिणश्च चतुर्भुजाः ॥ सुव्रीडिता गताः सर्वे विश्वरूपोसहा यतः ॥ २० ॥
॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नारायऽणोऽथ भगवाञ्छंखचक्रगदाभृतम् ॥ तया तथोक्तस्तद्रूपं मुक्त्वा वै सुरपूजितम् ॥ २१ ॥ रूपं परं यथोक्तं
वै विश्वरूपमदर्शत् ॥ दर्शयित्वा वचः प्राह पंचरात्रविधानतः ॥ २२ ॥ योऽर्चयिष्यति मां नित्यं स पूज्यः स च पूजितः ॥ धनधान्यसमायुक्तः
सर्व भोगसमन्वितः ॥ २३ ॥ मूलं हि सर्वधर्माणां ब्रह्मचर्यं परं तपः ॥ तेनाहं तत्र स्थास्यामि मूलश्रीपतिसंज्ञितः ॥ २४ ॥ मूलश्रीः प्रोच्यते

---

[1] सती--भवानी तां प्रति कदाचिदगत्य–कथाप्रस्तावांत इदं वक्ष्यमाणं प्राह मयेत्यादि । [2] अस्य--इदानीं मद्दर्शनपथं गतस्य–तव–रूपस्य–इत्यर्थः । [3] विश्वरूपासहाः–विश्वरूपं दर्शयितुमसमर्थाः–इत्यर्थः ।

ब्राह्मी ब्रह्मचर्यस्वरूपिणी ॥ सर्वयोगमयी पुण्या सर्वपापहरी शुभा ॥ २५ ॥ पतिस्तस्याः प्रभुरहं वरदः प्राणिनां प्रिये ॥ रेवा
जले नरः स्नात्वा योऽर्चयेन्मां यतव्रतः ॥ २६ ॥ मूलश्रीपतिनामानं वाञ्छितं प्राप्नुयात्फलम् ॥ दानानि तत्र यो दद्या
न्महादानानि च प्रिये ॥ २७ ॥ सहस्रगुणितं पुण्यमन्यस्थानादवाप्यते ॥ दृष्टं त्वया तत्र देशे सम्यक्चैवावधारितम् ॥ तद
र्चित्वा परान्कामानाप्स्यसि त्वं न संशयः ॥ २८ ॥ वरं वृणीष्व देवेशि वाञ्छितं दुर्लभं सुरैः ॥ दुर्गसंसारकांतारपतितैः परमे
श्वरि ॥ २९ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ नारायण जगद्धातर्नारायण जगत्पते ॥ नारायण परब्रह्म नारायणपरायण ॥ ३० ॥ प्रसीद पाहि
मां भक्त्या सम्यक्सर्गे नियोजय ॥ प्रियो ह्यसि प्रियाऽहं ते यथा स्यां तत्तथा कुरु ॥ ३१ ॥ गृहं धर्मार्थकामानां कारणं देव संमतम् ॥ तदा
स्थायाऽश्रमं पुण्यं मां श्रेयसि नियोजय ॥ ३२ ॥ ॥ नारायण उवाच ॥ ॥ नारायणगिरा देवि विज्ञप्तोऽस्मि यतस्त्वया ॥ नारायणगिरि
र्नाम तेन मेऽत्र भविष्यति ॥ ३३ ॥ नारायणस्मृतौ याति दुरितं जन्मकोटिजम् ॥ यस्माद्गिरति तस्माच्च गिरिरित्येव शब्दितम् ॥ ३४ ॥ तस्मा
त्सर्वाश्रयो देवि गिरिः पर्वतराड् भवेत् ॥ सुरासुरमनुष्याणां यथाहमपि चाऽऽश्रयः ॥ ३५ ॥ य एतत्पूजयिष्यंति मंडलस्थं परं मम ॥ नारायण
गिरिर्नाम देवरूपं शुभेक्षणे ॥ ३६ ॥ ते दिव्यज्ञानसंपन्ना दिव्यदेहविचेष्टिताः ॥ दिव्यं लोकमवाप्स्यंति दिव्यभोगसमन्विताः ॥ ३७ ॥
॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तयोरेवं संवदतोर्देवा इंद्रपुरोगमाः ॥ समागता वनोद्देशं सागरांते महर्षयः ॥ ३८ ॥ ततो भृगुं देवराजो नाराय
णविचिंतितम् ॥ वव्रे ज्ञात्वा तु तत्कन्यां धर्मात्मा स ददौ च ताम् ॥ ३९ ॥ धर्मोऽपि विधिवद्वत्स विवाहं समकारयत् ॥ देवदेवस्य राजर्षे देवतार्थे
समाहितः ॥ ४० ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ धर्मो विवाहमकरोद्विधिवद्यत्त्वयोदितम् ॥ को विधिस्तत्र का दत्ता दक्षिणा भृगुणाऽपि च ॥
॥ ४१ ॥ विवाहयज्ञे समभूत्स्रुक्स्रुवग्रहणे च कः ॥ ऋत्विजः के सदस्याश्च तस्यासन्द्विजसत्तम ॥ ४२ ॥ किं तस्याऽवभृथं त्वासीत्तत्सर्वं वद
विस्तरात् ॥ त्वद्वाक्यामृतपानेन तृप्तिर्मम न विद्यते ॥ ४३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नारायणविवाहस्य यज्ञस्य च युधिष्ठिर ॥ तपस
स्तस्य देवस्य सम्यगाचरणस्य च ॥ ४४ ॥ वक्तुं समर्थो न गुणान्ब्रह्माऽपि परमेश्वरः ॥ तथाप्युद्देशतो वच्मि शृणु भूत्वा समाहितः ॥ ४५ ॥
ब्रह्मा सप्तर्षयस्तत्र स्रुक्स्रुवग्रहणे रताः ॥ अग्नीञ्जुहुविरे राजन्वेदिर्धात्री ससागरा ॥ ४६ ॥ ददुः समुद्रा रत्नानि ब्रह्मर्षिभ्यो नृपोत्तम ॥ धनदोऽपि

दद्दौ वित्तं सर्वब्राह्मणवाञ्छितम् ॥ ४७ ॥ विश्वकर्माऽपि देवानां ब्रह्मर्षीणां परंतप ॥ वेश्मानि सुविचित्राणि सर्वरत्नमयानि च ॥ ४८ ॥ कृत्वा
प्रदर्शयामास देवेंद्राय यशस्विने ॥ शतक्रतुस्ततो विप्रान्कापिष्ठलपुरोगमान् ॥ ४९ ॥ शौनकादींश्च पप्रच्छ बाष्कलाञ्छागलानपि ॥ आत्रेयानपि
राजेंद्र वृणुध्वमभिवाञ्छितम् ॥ ५० ॥ दृष्ट्वा ते चित्ररत्नानि प्राहुः सर्वेश्वरेश्वरम् ॥ देवानां च ऋषीणां च संगमोऽयं सुपुण्यकृत् ॥ ५१ ॥ अस्मि
न्पुण्ये सुरेशान वस्तुं वाञ्छामहे सदा ॥ शतक्रतुः प्राह पुनर्वासो वोऽत्र भविष्यति ॥ सत्यधर्मरता यूयं यावत्कालं भविष्यथ ॥ ५२ ॥ ॥ मार्कं
डेय उवाच ॥ ॥ पृष्टं यद्राजशार्दूल के मखे होत्रिणोऽभवन् ॥ तत्प्रोच्यमानमधुना शृणु भूत्वा समाहितः ॥ ५३ ॥ सनत्कुमारप्रमुखाः सद
स्यास्तस्य चाऽभवन् ॥ औद्गात्रमत्र्यंगिरसौ मरीचिश्च चकार ह ॥ ५४ ॥ हौत्रं धर्मवशिष्ठौ च ब्रह्मत्वं सनको मुनिः ॥ षट्त्रिंशद्ग्रामसाहस्रं
प्रादात्तेभ्यः शतक्रतुः ॥ ५५ ॥ लक्ष्मीर्भर्त्रा च संयुक्ताभवत्तत्कृतवान्प्रभुः ॥ ब्रह्मणो जुह्वतो वह्निं यावद्देशस्थितैः सुरैः ॥ ५६ ॥ दृष्टं ललाटं
देशेऽसौ ललाट इति संज्ञितः ॥ स देशः श्रीपतेः क्षेत्रपुण्यं देवर्षिसेवितम् ॥ ५७ ॥ सर्वाश्चर्यमयं दिव्यं दिव्यसिद्धिसमन्वितम् ॥ ब्राह्मणानां
ततः पंक्तिं निवेशयितुमुद्यता ॥ ५८ ॥ लक्ष्मीः श्रीपतिनामानमाह देवं वचस्तदा ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ य एते ब्राह्मणाः शिष्या भृग्वादीनां
यतव्रताः ॥ ५९ ॥ तान्निवेशयितुमिच्छामि त्वत्प्रसादादधोक्षज ॥ मरीच्यादयः सुरेन्द्रेण स्थापिता गरुडध्वज ॥ ६० ॥ नैष्ठिकव्रतिनो विप्रा
बहवोऽत्र यतव्रताः ॥ प्राजापत्ये व्रते ब्राह्मे केचिदत्र व्यवस्थिताः ॥ तानहं स्थापयिष्यामि त्वत्प्रसादादधोक्षज ॥ ६१ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥
ततः कौतूहलधरो भगवान्वृषभध्वजः ॥ पप्रच्छ व्रतिनः सर्वान्वृत्तिभेदे व्यवस्थितान् ॥ ६२ ॥ नारदोऽपि महादेवमुपेत्य च सतीपतिम् ॥ प्राह
कृष्णाजिनधरो नैष्ठिका ब्राह्मणा ह्यमी ॥ ६३ ॥ अमी कार्याः सुवस्त्रेण छन्नगुह्या द्विजोत्तमाः ॥ प्राजापत्याश्चतुर्विंशसहस्राणि नरेश्वर ॥ ६४ ॥
ब्रह्मचर्यव्रतस्थानां व्रतब्रह्मविचारिणाम् ॥ द्वादशैषां सहस्राणि संति वै वृषभध्वज ॥ ६५ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा देवा देवर्षयोऽपि
च ॥ साधुसाध्वित्यमन्यंत नोचुः केचन किंचन ॥ ६६ ॥ समाह्वयत्ततो लक्ष्मीस्तान्विप्रान्भक्तिसंयुता ॥ उवाच चरणान्गृह्य
प्रसादः क्रियतां मयि ॥ ६७ ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि वेश्मनामत्र संस्थितिः ॥ विश्वकर्मकृतानां तु तेषु तिष्ठंतु वो[1]ऽखिलाः ॥ ६८ ॥
ते तथेति प्रतिज्ञाय स्थिताः संप्रीतमानसाः ॥ धनधान्यसमृद्धाश्च वाञ्छितप्राप्तिलक्षणाः ॥ सर्वकामसमृद्धाश्च ह्यनारंभेषु कर्मणाम् ॥ ६९ ॥

---

[1] वः--द्वितीयात्र प्रथमार्थ आर्षी । यूयम्--इत्यर्थः ।

इति संस्थाप्य तान्विप्रान्सा स्थिता पर्यपालयत् ॥ चतुर्द्धा तु स्थितो विष्णुः श्रिया देव्याः प्रिये रतः ॥ ७० ॥ एवं वैवाहिकमखे निवृत्ते ऋषयस्तु तम् ॥ ऊचुश्चावभृथस्नानं कुत्र कुर्मो जनार्दन ॥ ७१ ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं श्रीपतिः पादपंकजात् ॥ मुमोच जाह्नवीतोयं रेवामध्यगमं शुचि ॥ ७२ ॥ हरेः पादोदकं दृष्ट्वा निःसृतं मुनयस्तु ते ॥ विस्मिताः समपद्यंत जानंतस्तस्य गौरवम् ॥ ७३ ॥ रुद्रेण सहिताः सर्वे देवता ऋषयस्तथा ॥ संकथा विस्मिताश्चक्रुर्विधुन्वंतः शिरांसि च ॥ ७४ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ ब्रूहि शंभो किमत्रायं अकस्माद्वारिसंभवः ॥ विष्णोः पादांबुजोत्थश्च सम्मोहकरणः परः ॥ ७५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पादोदकमिदं विष्णोरहं जानामि वै सुराः ॥ दशाश्वमेधावभृथैः स्नानमत्रातिरिच्यते ॥ ७६ ॥ युष्माभिः श्रीपतिः पूज्यः स्नानं चावभृथं कुतः ॥ भविष्यतीति तेनाशु इदं वोऽर्थे विनिर्म्मितम् ॥ ७७ ॥ स्नात्वात्र त्रिदशेशाना यत्फलं संप्रपद्यते ॥ वक्तुं न केनचिद्याति ततः किमुत्तरं वचः ॥ ७८ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा तु ते सर्वे स्नानं कृत्वा यथागतम् ॥ जग्मुर्देवा महेशानपुरोगा भरतर्षभ ॥ ७९ ॥ ब्राह्मणाश्च ततः सर्वे स्ववेश्मान्येव भेजिरे ॥ देवतीर्थे महाराज सर्वपापप्रणाशने ॥ ८० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे श्रीपतिविवाहवर्णनंनाम चतुर्नवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ देवतीर्थे तु किन्नाम माहात्म्यं समुदाहृतम् ॥ फलं किं स्नानदानादिकारिणां जायते मुने ॥ १ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि देवैर्मुनिगणैरपि ॥ सेवितानि महाबाहो तानि ध्यातानि विष्णुना ॥ २ ॥ समागतान्येकतां वै तत्र तीर्थे युधिष्ठिर ॥ तत्तीर्थं वैष्णवं पुण्यं देवतीर्थमिति श्रुतम् ॥ ३ ॥ कुरुक्षेत्रं भुवि परमंतरिक्षे त्रिपुष्करम् ॥ पुरुषोत्तमं दिवि परं देवतीर्थं परात्परम् ॥४॥ देवतीर्थसमं नास्ति तीर्थमत्र परत्र च ॥ यत्प्राप्य मनुजस्तप्येन्न कदाचिद्युधिष्ठिर ॥५॥ देवैरुक्तानि तीर्थानि योऽत्र स्नानं समाचरेत् ॥ देवतीर्थे स सर्वत्र स्नातो भवति मानवः ॥ ६ ॥ एवमस्त्विवति तैरुक्ता देवा ऋषिगणा अपि ॥ संतुष्टाः श्रीशमभ्यर्च्य स्वंस्वं स्थानं तु भेजिरे ॥७॥ सूर्यग्रहेऽत्र वै क्षेत्रे स्नात्वा यत्फलमश्नुते ॥ स्नात्वा श्रीशं समभ्यर्च्य समुपोष्य यथाविधि ॥ ८ ॥ यद्ददाति हिरण्यानि दानानि विधिवन्नृप ॥ तदनंतफलं सर्वं सूर्यस्य ग्रहणे यथा ॥ ९ ॥ भूमिदानं धेनुदानं स्वर्णदानमनंतकम् ॥ वज्रदानमनंतं च फलं प्राह शतक्रतुः ॥ १० ॥ सोमो वै वस्त्रदानेन मौक्तिकानां च भार्गवः ॥ सुवर्णस्य रविर्दानं धर्मराजो ह्यनंतकम् ॥ ११ ॥ देवतीर्थे तु यद्दानं श्रद्धायुक्तेन दीयते ॥ तदनंतफलं प्राह

---

१ वक्तुं न केनचिद्याति—केनापि वक्तुं न शक्यते—इत्यर्थः ।

बृहस्पतिरुदारधीः ॥ १२ ॥ देवतीर्थं भृगुक्षेत्रे सर्वतीर्थाधिकं नृप ॥ देवतीर्थे नरः स्नात्वा श्रीपतिं योऽनुपश्यति ॥ १३ ॥ सोमग्रहे कुलशतं
स समुद्धृत्य नाकभाक् ॥ दानानि द्विजमुख्येभ्यो देवतीर्थे नराधिप ॥ १४ ॥ यैर्दत्तानि नरैर्भोगभागिनः प्रेत्य चेह ते ॥ देवतीर्थे विप्रभोज्यं
हरिमुद्दिश्य यश्चरेत् ॥ १५ ॥ स सर्वाह्लादमाप्नोति स्वर्गलोके युधिष्ठिर ॥ देवतीर्थे नरो नारी स्नात्वा नियतमानसौ ॥ १६ ॥ उपोष्यैकादशीं
भक्त्या पूजयेद्यः श्रियः पतिम् ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा घृतेनोद्बोध्य दीपकम् ॥ १७ ॥ द्वादश्यां प्रातरुत्थाय तथा वै नर्मदाजले ॥ विप्रदां
पत्यमभ्यर्च्य विधिवत्कुरुनंदन ॥ १८ ॥ वस्त्राभरणतांबूलपुष्पधूपविलेपनैः ॥ अक्षये विष्णुलोकेऽसौ मोदते चरितव्रतः ॥ १९ ॥ यः सदैकाद
शीतिथौ स्नात्वोपोष्याऽर्चयेद्धरिम् ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्वेदशास्त्रविधानतः ॥ २० ॥ धर्मराजकृतां पापां न स पश्यति यातनाम् ॥ पंचरात्र
विधानेन श्रीपतिं योऽर्चयिष्यति ॥ २१ ॥ दीक्षामवाप्य विधिवद्वैष्णवीं पापनाशिनीम् ॥ स्वर्गमोक्षप्रदां पुण्यां भोगदां वित्तदामथ ॥ २२ ॥
राज्यदां वा महाभाग पुत्रदां भाग्यदामथ ॥ सुकलत्रप्रदां वापि विष्णोर्भक्तिप्रदामिति ॥ २३ ॥ तरिष्यति भवांभोधिं स नरः कुरुनंदन ॥
योऽर्चयिष्यति तत्रैव देवतीर्थे श्रियः पतिम् ॥ २४ ॥ विश्वरूपमथो सम्यङ्मूलश्रीपतिमेव वा ॥ नारायणगिरिं वाऽपि गृहे वैकादशीतिथौ ॥
॥ २५ ॥ भक्तिमाञ्छ्रद्धया युक्तः क्षीरैस्तीर्थोदकैरपि ॥ सुसूक्ष्मैरहतैर्वस्त्रैर्महाकौशेयकैर्नृप ॥ २६ ॥ विचित्रैर्नेत्रजैर्वाऽपि धूपैरगुरुचंदनैः ॥
गुग्गुलैर्घृतमिश्रैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥ २७ ॥ पायसाद्यैर्मनुष्येंद्र पयसा वा युधिष्ठिर ॥ पिष्टदीपैः सुविमलैर्वर्द्धमानैर्मनोहरैः ॥ २८ ॥
पूजयित्वा नरो याति यथा तच्छृणु भारत ॥ शंखी चक्री गदी पद्मी भूत्वाऽसौ गरुडध्वजः ॥ २९ ॥ देवलोकानतिक्रम्य विष्णुलोकं
प्रपद्यते ॥ यस्तु वै परया भक्त्या श्रीपतेः पादपंकजम् ॥ ३० ॥ चतुर्द्धाऽधिष्ठितं पश्येच्छ्रियं त्रैलोक्यमातरम् ॥ नृत्यगीतविनोदेन मुच्यते पात
कैर्ध्रुवम् ॥ ३१ ॥ नीराजने तु देवस्य प्रातर्मध्ये दिने तथा ॥ सायं च नियतो नित्यं यः पश्येत्पूजयेद्धरिम् ॥ ३२ ॥ स तीर्त्वा ह्यापदं दुर्गां
नैवार्त्तिं समवाप्नुयात् ॥ आयुःश्री वर्द्धनं पुंसां चक्षुषामपि पूरकम् ॥ ३३ ॥ उपपापहरं चैव सदा नीराजनं हरेः ॥ तदा नीराजनाकाले यो हरेः
पठति स्तवम् ॥ ३४ ॥ स धन्यो देवदेवस्य प्रसन्नेनांऽतरात्मना ॥ हरेर्नीराजनाशेषं पाणिभ्यां यः प्रयच्छति ॥ ३५ ॥ संगृह्य चक्षुषी तेन योजये
न्मार्जयन्मुखम् ॥ तिमिरादीनक्षिरोगान्नाशयेद्दीप्तिमन्मुखम् ॥ ३६ ॥ भवत्यशेषदुष्टानां नाशायालं नरोत्तम ॥ दीपप्रज्वलनं यस्य नित्यमग्रे
श्रियः पतेः ॥ ३७ ॥ स्नात्वा रेवाजले पुण्ये प्रदद्यादधिकं व्रती ॥ सप्तद्वीपवती तेन ससागरवनापगा ॥ ३८ ॥ प्रदक्षिणीकृता स्याद्वै धरणी शंक

रोऽब्रवीत् ॥ इदं यः पठ्यमानं तु शृणुयात्पठतेऽपि वा ॥ ३९ ॥ स्मरणं सोंऽतसमये विपाप्मा प्राप्नुयाद्धरेः ॥ इदं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं पितृगुणप्रियम् ॥ ४० ॥ माहात्म्यं श्रावयेद्विप्राञ्छ्रीपतेः श्राद्धकर्मणि ॥ घृतेन मधुना तेन तर्पिताः स्युः पितामहाः ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे श्रीपतिमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेद्धराधीश हंसतीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र हंसस्तपस्तप्त्वा ब्रह्मवाहनतां गतः ॥ १ ॥ हंसतीर्थे नरः स्नात्वा दानं दत्त्वा च कांचनम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ २ ॥ हंसयुक्तेन यानेन तरुणादित्यवर्चसा ॥ सर्वकामसमृद्धेन सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ ३ ॥ तत्र भुक्त्वा यथाकामं सर्वान्भोगान्यथेप्सितान् ॥ जातिस्मरो हि जायेत पुनर्मानुष्यमागतः ॥ ४ ॥ संन्यासेन त्यजेद्देहं मोक्षमाप्नोति भारत ॥ ५ ॥ एतत्ते कथितं पार्थ हंसतीर्थस्य यत्फलम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वदुःखविनाशनम् ॥ ६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे हंसतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षण्णवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं गच्छेत्सूर्यतीर्थमनुत्तमम् ॥ मूलस्थानमिति ख्यातं पद्मजस्थापितं शुभम् ॥ १ ॥ मूलश्रीपतिना देवी प्रोक्ता स्थापय भास्करम् ॥ श्रुत्वा देवोदितं देवी स्थापयामास भास्करम् ॥ २ ॥ प्रोच्यते नर्मदातीरे मूलस्थानाख्यभास्करः ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थे नरो यस्तु स्नात्वा नियतमानसः ॥ संतर्प्य पितृदेवांश्च पिंडेन सलिलेन च ॥ ४ ॥ मूलस्थानं ततः पश्येत्स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ गुह्याद्गुह्यतरस्तत्र विशेषस्तु श्रुतो मया ॥ ५ ॥ समागमे मुनीनां तु शंकराच्छशिशेखरात् ॥ सदा वै शुक्लसप्तम्यां मूलमादित्यवासरः ॥ ६ ॥ तदा रेवाजलं गत्वा स्नात्वा संतर्प्य देवताः ॥ पितॄंश्च भरतश्रेष्ठ दत्त्वा दानं स्वशक्तितः ॥ ७ ॥ करवीरैस्ततो गत्वा रक्तचन्दनवारिणा ॥ संस्थाप्य भास्करं भक्त्या संपूज्य च यथाविधि ॥ ८ ॥ ततः सागुरुकैर्धूपैः कुन्दरैश्च विशेषतः ॥ धूपयेद्देवदेवेशं दीपान्बोध्य दिशो दश ॥ ९ ॥ उपोष्य जागरं कुर्याद्गीतवाद्यं विशेषतः ॥ एवं कृते महीपाल न भवेदुग्रदुःखभाक् ॥ १० ॥ सूर्यलोके वसेत्तावद्यावत्कल्पशतत्रयम् ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्च सेव्यमानो नृपोत्तम ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे मूलस्थानतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल भद्रकालीतिसंगमम् ॥ शूलतीर्थमिति ख्यातं स्वयं देवेन निर्मितम् ॥ १ ॥ पञ्चायतनमध्ये तु तिष्ठते परमेश्वरः ॥ शूलपाणिर्महादेवः सर्वदैवतपूजितः ॥ २ ॥ स संगमो नृपश्रेष्ठ नित्यं देवैर्नि

षेवितः ॥ दर्शनात्तस्य तीर्थस्य स्नानदानाद्विशेषतः ॥ ३ ॥ दौर्भाग्यं दुर्न्निमित्तं च ह्यभिशापो नृपग्रहः ॥ यदन्यद्दुष्कृतं कर्म नश्यते शंकरोऽब्र
वीत् ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं शूलेश्वरी देवी कथं शूलेश्वरो हरः ॥ प्रथितो नर्मदातीरे एतद्विस्तरतो वद ॥ ५ ॥ ॥ मार्कं
डेय उवाच ॥ ॥ बभूव ब्राह्मणः कश्चिन्मांडव्य इति विश्रुतः ॥ वृत्तिमान्सर्वधर्मज्ञः सत्ये तपसि च स्थितः ॥ ६ ॥ अशो
काश्रममध्यस्थो वृक्षमूले महातपाः ॥ ऊर्द्धबाहुर्महातेजास्तस्थौ मौनव्रतान्वितः ॥ ७ ॥ तस्य कालेन महता तीव्रे तपसि वर्त्ततः ॥
तमाश्रममनुप्राप्ता दस्यवो लोप्त्रहारिणः ॥ ८ ॥ अनुसर्प्यमाणा बहुभिः पुरुषैर्भरतर्षभ ॥ ते तस्यावसथे लोप्त्रं न्यदधुः
कुरुनन्दन ॥ ९ ॥ निधाय च तदा लीनास्तत्रैवाऽऽश्रममण्डले ॥ तेषु लीनेष्वथो शीघ्रं ततस्तद्रक्षिणां बलम् ॥ १० ॥ आज
गाम ततोऽपश्यंस्तमृषिं तस्करानुगाः ॥ तमपृच्छंस्तदा वृत्तं रक्षिणस्तं तपोधनम् ॥ ११ ॥ वद केन पथा याता दस्यवो द्विजसत्तम ॥ तेन गच्छा
महे ब्रह्मन्यथा शीघ्रतरं वयम् ॥ १२ ॥ तथा तु वचनं तेषां ब्रुवतां स तपोधनः ॥ न किंचिद्वचनं राजन्नवदत्साध्वसाधु वा ॥ १३ ॥ ततस्ते राज
पुरुषा विचिन्वंतस्तमाश्रमम्॥ संयम्यैनं ततो राज्ञे सर्वान्दस्यून्न्यवेदयन् ॥१४॥ तं राजा सहितैश्चोरैरन्वशाद्वध्यतामिति ॥ संबध्य तं च ते राजञ्छू
ले प्रोतो महातपाः॥ १५ ॥ ततस्ते शूलमारोप्य तं मुनिं रक्षिणस्तदा ॥ प्रतिजग्मुर्महीपाल धनान्यादाय तान्यथ ॥१६॥ शूलस्थः स तु धर्मात्मा
कालेन महता तदा ॥ ध्यायन्देवं त्रिलोकेशं शंकरं तमुमापतिम् ॥ १७ ॥ बहुकालं महेशानं मनसाऽऽध्याय संस्थितः ॥ निराहारोऽपि विप्रर्षि
मरणं नाऽभ्यपद्यत ॥ १८ ॥ धारयामास विप्राणामृषभः स हृदा हरिम् ॥ शूलाग्रे तप्यमानेन तपस्तेन कृतं तदा ॥ १९ ॥ संतापं परमं जग्मुः
श्रुत्वैतन्मुनयोऽखिलाः ॥ ते रात्रौ शकुना भूत्वा संन्यवर्त्तंत भारत ॥ २० ॥ दर्शयंतो मुनेः शक्तिं तमपृच्छन्द्विजोत्तमम् ॥ श्रोतुमिच्छाम ते ब्रह्म
न्किं पापं कृतवानसि ॥ २१ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः स मुनिशार्दूलस्तानुवाच तपोधनान् ॥ दोषतः किं गमिष्यामि न हि मेऽन्यो
पराध्यति ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वा ततः सर्वानाचचक्षे ततो मुनिः॥ मुनयश्च ततो राज्ञे द्वितीयेह्नि न्यवेदयन् ॥ २३ ॥ राजा तु तमृषिं श्रुत्वा निष्क्रांतः
सह बंधुभिः ॥ प्रसादयामास तदा शूलस्थमृषिसत्तमम् ॥ २४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ यन्मयाऽपकृतं तात तवाऽज्ञानवशाद्विभो ॥ प्रसादये त्वां
तत्राऽहं न मे त्वं क्रोद्धुमर्हसि ॥ २५ ॥ एवमुक्तस्ततो राज्ञा प्रसादमकरोन्मुनिः ॥ कृतप्रसादं राजा तं ततः समवतारयत् ॥ २६ ॥ अवतीर्यमाणस्तु
मुनिः शूले मांसत्वमागते ॥ अतिसंपीडितो विप्रः शंकरं मनसाऽगमत् ॥ २७ ॥ संध्यातः शंकरस्तेन बहुकालोपवासतः ॥ प्रादुर्भूतो महादेवः

शूलं तस्य तथाच्छिनत् ॥ २८ ॥ शूलमूलस्थितः शंभुस्तुष्टः प्राह पुनःपुनः ॥ ब्रूहि किं क्रियतां विप्र सत्त्वस्थानपरायण ॥ २९ ॥ अदेयमपि दास्यामि तुष्टोऽस्म्यद्योमया सह ॥ किं तु सत्यवतां लोके सिद्धिर्न स्याच्च भूयसी ॥ ३० ॥ स्वकर्मणोनुरूपं हि फलं भुंजंति जंतवः ॥ शुभेन कर्मणा भूतिर्दुःखं स्यात्पातकेन तु ॥ ३१ ॥ बहुभेदप्रभिन्नं तु मनुष्येषु विपच्यते ॥ केषां दरिद्रभावेन केषां धनविपत्तिजम् ॥ ३२ ॥ संतत्यभावजं केषां केषां चित्तद्विपर्यये॥तथा दुर्वृत्तितस्तेषां फलमाविर्भवेन्नृणाम्॥३३॥ केषांचित्पुत्रमरणे वियोगात्प्रियमित्रयोः॥ राजचौराग्नितः केषां दुःखं स्याद्दैवनिर्मितम् ॥ ३४ ॥ तच्छरीरे तु केषांचित्कर्मणा संप्रदृश्यते ॥ जराश्च विविधाः केषां दृश्यंते व्याधयस्तथा ॥ ३५ ॥ दृश्यंते चाऽभिशापाश्च पूर्वकर्म्मानुसंचिताः ॥ कष्टाः कष्टतरावस्था गताः केचिदनागसः ॥ ३६ ॥ पूर्वकर्मविपाकेन धर्म्मेण तपसि स्थिताः ॥ दांताः स्वदारनिरता भूरिदाः परिपूजकाः ॥ ३७ ॥ ह्रीमंतो नयसंयुक्ता अन्ये बहुगुणैर्युताः ॥ दुर्गमामापदं प्राप्य निजकर्मसमुद्भवाम् ॥ ३८ ॥ न संज्वरंति ये मर्त्त्या धर्मनिंदां न कुर्वते ॥ इदमेव तपो मत्त्वा क्षिपंति सुविचेतसः ॥ ३९ ॥ हा भ्रातर्मातः पुत्रेति कष्टेषु न वदंति ये ॥ स्मरंति मां महेशानमथवा पुष्करेक्षणम् ॥ ॥ ४० ॥ दुष्कृतं पूर्वजं भोक्तुं ध्रुवं तदुपशाम्यति ॥४१॥ दिनानि यावंति वसेत्स कष्टे यथाकृतं चिंतयद्देवमीशम् ॥ तावंति सौम्यानि कृतानि तेन भवंति विप्र श्रुतिनोदनैषा ॥ ४२ ॥ यस्मात्त्वया कष्टगतेन नित्यं स्मृतश्चाहं मनसा पूजितश्च ॥ गौरीसहायस्तेन इहाऽगतोऽस्मि ब्रूह्यद्य कृत्यं क्रियतां किं नु विप्र ॥ ४३ ॥ ॥ मांडव्य उवाच ॥ ॥ तुष्टो यद्युमया सार्धं वरदो यदि शंकर ॥ तदा मे शूलसंस्थस्य संशयं परमं वद ॥ ४४ ॥ न रुजा मम काऽपि स्याच्छूलसंप्रोतितेऽगके ॥ अमृतस्राविं तच्छूलं प्रभावात्कस्य शंस मे ॥ ४५ ॥ ॥ श्रीशूलपाणिरुवाच ॥ ॥ शूलस्थेन त्वया विप्र मनसा चिंतितोऽस्मि यत् ॥ अनयानां निहंताऽहं दुःखानां विनिबर्हणः ॥ ४६ ॥ ध्यातमात्रो ह्यऽहं विप्र पाताले वाऽपि संस्थितः ॥ शूलमूले त्वहं शंभुरग्रे देवी स्वयं स्थिता॥जगन्मातांबिका देवी त्वां[1]ऽमृतेनान्वपूरयत् ॥ ४७ ॥ ॥ माडव्य उवाच ॥ ॥ पूर्वमेव स्थितो यस्माच्छूलं व्याप्योमया सह ॥ प्रसादप्रवणो मह्यमिदानीं चानया सह ॥ ४८ ॥ यस्याः संस्मरणादेव दौर्भाग्यं प्रलयं व्रजेत् ॥ न दौर्भाग्यात्परं लोके दुःखाद्दुःखतरं किल ॥ ४९ ॥ किलैवं श्रूयते गाथा पुराणेषु सुरोत्तम ॥ त्रैलोक्यं दहतस्तुभ्यं सौभाग्यमेकतां गतम् ॥ ५० ॥ विष्णोर्वक्षःस्थलं प्राप्य तस्त्थितं चेति नः श्रुतम् ॥ पीतं तद्वक्षसस्त्रस्तदक्षेण परमेष्ठिना ॥ ५१ ॥

---

[1] त्वा—त्वाम्—इत्यर्थः ।

तस्मात्सतीति संजज्ञ इयमिंदीवरेक्षणा ॥ यजतस्तस्य देवेश तव मानावखंडनात् ॥ ५२ ॥ जुहावाग्नौ तु सा देवी ह्यात्मानं
प्राणसंज्ञिकम् ॥ आत्मानं भस्मसात्कृत्वा [1]प्रालेयाद्रेस्ततः सुता ॥ ५३ ॥ मेनकायां प्रभो जाता सांप्रतं या ह्युमाभिधा ॥ अना
दिनिधना देवी ह्यप्रतर्क्या सुरेश्वर ॥ ५४ ॥ यदि तुष्टोसि देवेश ह्युमा मे वरदा यदि ॥ उभावप्यत्र वै स्थाने स्थितौ शूलाग्रमूलयोः ॥ ५५ ॥
अवतारो यत्र तत्र संस्थितिं वै ततः कुरु ॥ ५६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तेनैवमुक्ते सहसा कृत्वा भूमंडलं द्विधा ॥ निःसृतौ शूलमूलाग्रा
ल्लिंगार्चाप्रतिरूपिणौ ॥ ५७ ॥ प्रद्योतयद्दिशः सर्वा लिंगं मूले प्रदृश्यते ॥ वामतः प्रतिमा देवी तदा शूलेश्वरी स्थिता ॥ ५८ ॥ विलोभयन्ती च
जगद्भाति पूरयती दिशः ॥ दृष्ट्वा कृतांजलिपुटः स्तुतिं चक्रे द्विजोत्तमः ॥ ५९ ॥ ॥ मांडव्य उवाच ॥ ॥ त्वमस्य जगतो माता जगत्सौभाग्य
देवता ॥ न त्वया रहितं किंचिद्ब्रह्मांडेऽस्ति वरानने ॥ ६० ॥ प्रसादं कुरु धर्मज्ञे मम त्वाज्ञप्तुमर्हसि ॥ ईदृशेनैव रूपेण केषु स्थानेषु तिष्ठसि ॥
प्रसादप्रवणा भूत्वा वद तानि महेश्वरि ॥ ६१ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ सर्वगा सर्वभूतेषु द्रष्टव्या सर्वतो भुवि ॥ सर्वलोकेषु यत्किंचिद्विहितं
न मया विना ॥ ६२ ॥ तथापि येषु स्थानेषु द्रष्टव्या सिद्धिमीप्सुभिः ॥ स्मर्त्तव्या भूतिकामेन तानि वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥ ६३ ॥ वाराणस्यां
विशालाक्षी नैमिषे लिंगधारिणी ॥ प्रयागे ललिता देवी कामुका गन्धमादने ॥ ६४ ॥ मानसे कुमुदानाम विश्वकाया तथाऽपरे ॥ गोमंते गोमती
नाम मंदरे कामचारिणी ॥ ६५ ॥ मदोत्कटा चैत्ररथे हयन्ती हास्तिने पुरे ॥ कान्यकुब्जे स्थिता गौरी रंभा ह्यमलपर्वते ॥ ६६ ॥ एकाम्रके
कीर्त्तिमती विश्वां विश्वेश्वरे विदुः ॥ पुष्करे पुरुहूता च केदारे मार्गदायिनी ॥ ६७ ॥ नंदा हिमवतः प्रस्थे गोकर्णे भद्रकर्णिका ॥ स्थानेश्वरे
भवानी तु बिल्वके बिल्वपत्रिका ॥ ६८ ॥ श्रीशैले माधवीनाम भद्रे भद्रेश्वरीति च ॥ जया वराहशैले तु कमला कमलालये ॥ ६९ ॥ रुद्रकोट्यां
तु कल्याणी काली कालंजरे तथा ॥ महालिंगे तु कपिला माकोटे मुकुटेश्वरी ॥ ७० ॥ शालिग्रामे महादेवी शिवलिंगे जलप्रिया ॥ मायापुर्यां
कुमारी तु संताने ललिता तथा ॥ ७१ ॥ उत्पलाक्षी सहस्राक्षे हिरण्याक्षे महोत्पला ॥ गयायां विमलानाम मंगला पुरुषोत्तमे ॥ ७२ ॥ विपा
शायाममोघाक्षी पाटला पुंड्रवर्धने ॥ नारायणी सुपार्श्वे तु त्रिकूटे भद्रसुन्दरी ॥ ७३ ॥ विपुले विपुलानाम कल्याणी मलयाचले ॥ कोटवी
कोटितीर्थेषु सुगन्धा गंधमादने ॥ ७४ ॥ गोदाश्रमे त्रिसंध्या तु गंगाद्वारे रतिप्रिया ॥ शिवचंडे सभानंदा नंदिनी देविकातटे ॥ ७५ ॥ रुक्मिणी

---

[1] प्रालेयाद्रेः—हिमालयस्य—इत्यर्थः ।

द्वारवत्यां तु राधा वृंदावने वने ॥ देवकी मथुरायां तु पाताले परमेश्वरी ॥ ७६ ॥ चित्रकूटे तथा सीता विंध्ये विंध्यनिवासिनी ॥ सह्याद्रावेकवीरा तु हरिश्चंद्रे तु चंडिका ॥ ७७ ॥ रमणा रामतीर्थे तु यमुनायां मृगावती॥ करवीरे महालक्ष्मी रूपादेवी विनायके ॥ ७८ ॥ आरोग्या वैद्यनाथे तु महाकाले महेश्वरी ॥ अभयेत्युष्णतीर्थे तु मृगी वा विंध्यकंदरे ॥ ७९ ॥ मांडव्ये मांडुकीनाम स्वाहा माहेश्वरे पुरे ॥ छागलिंगे प्रचंडा तु चंडिकाऽमरकण्टके ॥ ८० ॥ सोमेश्वरे वरारोहा प्रभासे पुष्करावती ॥ वेदमाता सरस्वत्यां पारा पारातटे मुने ॥ ८१ ॥ महालये महाभागा पयोष्ण्यां पिंगलेश्वरी ॥ सिंहिका कृतशौचे तु कार्त्तिके चैव शांकरी ॥ ८२ ॥ उत्पलावर्तके लोला सुभद्रा शोणसंगमे ॥ मता सिद्धवटे लक्ष्मीस्तरंगा भारताश्रमे ॥ ८३ ॥ जालंधरे विश्वमुखी तारा किष्किंधपर्वते ॥ देवदारुवने पुष्टिर्मेधा काश्मीरमण्डले ॥ ८४ ॥ भीमादेवी हिमाद्रौ तु पुष्टिर्वस्त्रेश्वरे तथा ॥ कपालमोचने शुद्धिर्माता कायावरोहणे ॥ ८५ ॥ शंखोद्धारे ध्वनिर्नाम धृतिः पिंडारके तथा ॥ काला तु चंद्रभागायामच्छोदे शक्तिधारिणी ॥ ८६ ॥ वेणायाममृतानाम बदर्यामुर्वशी तथा ॥ ओषधी चोत्तरकुरौ कुशद्वीपे कुशोदका ॥ ८७ ॥ मन्मथा हेमकूटे तु कुमुदे सत्यवादिनी .॥ अश्वत्थे वंदिनीका तु निधिर्वैश्रवणालये ॥ ८८ ॥ गायत्री वेदवदने पार्वती शिवसन्निधौ ॥ देवलोके तथेंद्राणी ब्रह्मास्ये तु सरस्वती ॥ ८९ ॥ सूर्यविम्बे प्रभानाम मातॄणां वैष्णवी मता ॥ अरुंधती सतीनां तु रामासु च तिलोत्तमा ॥ ९० ॥ चित्रे ब्रह्मकलानाम शक्तिः सर्वशरीरिणाम् ॥ शूलेश्वरी भृगुक्षेत्रे भृगौ सौभाग्यसुन्दरी॥९१॥ एतदुद्देशतः प्रोक्तं नामाष्टशतमुत्तमम् ॥ अष्टोत्तरं च तीर्थानां शतमेतदुदाहृतम् ॥ ९२ ॥ इदमेव परं विप्र सर्वेषां तु भविष्यति ॥ पठत्यष्टोत्तरशतं नाम्नां यः शिवसन्निधौ ॥ ९३ ॥ स मुच्यते नरः पापैः प्राप्नोति क्रियमीप्सिताम् ॥ स्नात्वा नारी तृतीयायां मां समभ्यर्च्य भक्तितः ॥ ९४ ॥ न सा स्याद्दुःखिनी जातु मत्प्रभावान्नरोत्तम ॥ नित्यं मद्दर्शने नारी नियता या भविष्यति ॥ ९५ ॥ पतिपुत्रकृतं दुःखं न सा प्राप्स्यति कर्हिचित् ॥ मदालये तु या नारी तुलापुरुषसंज्ञितम् ॥ ९६ ॥ संपूज्य मंडयेद्देवाँल्लोकपालांश्च साग्निकान् ॥ सपत्नीकान्द्विजान्पूज्य वासोभिर्भूषणैस्तथा ॥ ९७ ॥ भूतेभ्यस्तु बलिं दद्यादृत्विग्भिः सह देशिकः ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य तुलामित्यभिमंत्रयेत् ॥ ९८ ॥ शुचिरक्तांबरो वा स्याद्गृहीत्वा कुसुमांजलिम् ॥ नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं परमा स्थिता ॥ ९९ ॥ साक्षिभूता जगद्धात्री निर्मिता विश्वयोनिना ॥ त्वं तुले सर्वभूतानां प्रमाणमिह कीर्त्तिता ॥ १०० ॥ कराभ्यां बद्धमुष्टिभ्यामास्ते पश्यन्शुभाशुभम् ॥ ततो परे तुलाभागे न्यसेयुर्द्विजपुंगवाः ॥ १ ॥ द्रव्यमष्टविधं तत्र ह्यात्मवित्तानुसारतः ॥ मदंशभूतं विप्रेंद्र पृथिव्यां यदधिष्ठितम् ॥ २ ॥ सुवर्णं चैव निष्पावां

स्तथा राजिकुसुम्भकम् ॥ तृणराजेंदुलवणं कुंकुमं तु तथाष्टमम् ॥ ३ ॥ एषामेकतमं कुर्याद्यथा वित्तानुसारतः ॥ साम्यादभ्यधिकं यावत्कांचनादि
भवेद्द्विज ॥ ४ ॥ तावत्तिष्ठेन्नरो नारी पश्चादिदमुदीरयेत् ॥ नमो नमस्ते ललिते तुलापुरुषसंज्ञिते ॥ ५ ॥ त्वमुमे तारयस्वास्मानस्मात्संसार
कर्दमात् ॥ ततोऽवतीर्य गुरवे पूर्वमर्द्धं निवेदयेत् ॥ ६ ॥ ऋत्विग्भ्योऽपरमर्द्धं च दद्यादुदकपूर्वकम् ॥ तेभ्यो लब्धा ततोऽनुज्ञां दद्यादन्येषु चार्थिषु
॥ ७ ॥ सपत्नीकं गुरुं रक्तवाससी परिधापयेत् ॥ अन्यांश्च ऋत्विजः शक्त्या गुरुं केयूरकंकणैः ॥ ८ ॥ शुक्लां गां क्षीरिणीं दद्याल्ललिता प्रीयता
मिति ॥ अनेन विधिना या तु कुर्यान्नारी ममालये ॥ ९ ॥ मत्तुल्या सा भवेद्राज्ञां तेजसा श्रीरिवामला ॥ सावित्रीव च सौंदर्य्यें जन्मानि दश
पंच च ॥ ११० ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवं निशम्य वचनं गौर्या द्विजवरोत्तमः ॥ नमस्कृत्य जगामाऽऽशु धर्मराज निवेशनम् ॥
॥ ११ ॥ तदा प्रभृति तत्तीर्थं ख्यातं शूलेश्वरीति च ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ १२ ॥ ब्राह्मणानन्नवासोभिः पिंडैः पित्तृ
पितामहान् ॥ भक्तोपहारैर्देवेशमुमया सह शंकरम् ॥ १३ ॥ धूपगुग्गुलदानैश्च दीपदानैः सुबोधितैः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः स गच्छेच्छिवसन्निधिम् ॥
॥ १४ ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु यः कश्चिदभियुक्तो नरेश्वर ॥ अभिशापी तथा स्नातस्त्रिदिनं मुच्यते नरः ॥ १५ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां रात्रौ जागर्त्ति
यो नरः ॥ उपवासपरः शुद्धः शिवं संपूजयेन्नरः ॥ प्रमुच्य पापसंमोहं रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १६ ॥ त्रिनेत्रश्च चतुर्बाहुः साक्षाद्रुद्र इवाऽपरः ॥
क्रीडते देवकन्याभिर्यावच्चंद्रार्कतारकम् ॥ १७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे
शूलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं राजन्नाश्विनं तीर्थ
मुत्तमम् ॥ कामिकं सर्वतीर्थानां प्राणिनां सिद्धिदायकम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थेऽश्विनौ देवौ सुरूपौ भिषजां वरौ ॥ तपः कृत्वा सुविपुलं संजातौ यज्ञ
भागिनौ ॥ २ ॥ सम्मतौ सर्वदेवानामादित्यतनयावुभौ ॥ नासत्यौ सत्त्वसंपन्नौ सर्वदुःखघ्नसत्तमौ ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आदि
त्यस्य सुतौ तात नासत्यौ येन हेतुना ॥ संजातौ श्रोतुमिच्छामि निर्णयं परमं द्विज ॥ ४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुराणे[1] भास्करे तात
एतद्विस्तरतो मया ॥ संश्रुतं देवदेवस्य मार्त्तंडस्य महात्मनः[2] ॥ ५ ॥ तत्ते संक्षेपतः सर्वं भक्तियुक्तस्य भारत ॥ कथयामि न संदेहो वृद्धभावेन
कर्शितः ॥ ६ ॥ अतितेजो रवेर्दृष्ट्वा राज्ञी देवी नरोत्तम ॥ चचार मेरुकांतारे वडवा तप उल्बणम् ॥ ७ ॥ ततः कतिपयाऽहस्य कालस्य भग

---

[1] पुराणे--भास्कर--आदित्यपुराणे--इत्यर्थः । [2] चारित्रम्--इति शेषः ।

वात्रविः ॥ दृष्ट्वा तु रूपमुत्सृज्य परमं तेज उज्ज्वलम् ॥ ८ ॥ मनोभववशीभूतो हयो भूत्वा लघुक्रमः ॥ विस्फुरंती यथाप्राणं[1] धावमाना इतस्ततः ॥
॥ ९ ॥ हेषमाणः स्वरेणाऽसौ मैथुनायोपचक्रमे ॥ सम्मुखी तु ततो देवी निवृत्ता लघुविक्रमा ॥ १० ॥ यथा तथा नासिकायां प्रविष्टं बीजमुत्त
मम् ॥ ततो नासागते बीजे संजातो गर्भ उत्तमः ॥ ११ ॥ जातौ यतः सुतौ पार्थ नासत्यौ विश्रुतौ ततः ॥ सुसमौ सुविभक्तांगौ बिंबाद्बिंबमिवो
द्यतौ ॥ १२ ॥ अधिकौ सर्वदेवानां रूपैश्वर्य्यसमन्वितौ ॥ नर्मदातटमाश्रित्य भृगुकच्छे गतावुभौ ॥ परां सिद्धिमनुप्राप्तौ तपः कृत्वा सुदुश्चरम् ॥
॥ १३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ सुरूपः सुभगः पार्थ जायते यत्र तत्र च ॥ १४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे आश्विनतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनद्विशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं पार्थ सावित्रीतीर्थमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महाभागा सावित्री वेदमातृका ॥ १ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ सावित्री का द्विजश्रेष्ठ कथं वाऽऽराध्यते बुधैः॥ प्रसन्ना वा वरं कं च ददाति कथयस्व मे ॥२॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ पद्मा
पद्मासनस्थेनाधिष्ठिता पद्मयोगिनी ॥ सावित्रतेजःसदृशी सावित्री तेन चोच्यते ॥ ३ ॥ पद्मानना पद्मवर्णा पद्मपत्रनिभेक्षणा ॥ ध्यातव्या ब्राह्म
णैर्नित्यं क्षत्रवैश्यैर्यथाविधि ॥ ४ ॥ ब्रह्महत्याभयात्सा हि न तु शूद्रैः कदाचन ॥ उच्चारणाद्धारणाद्वा नरके[2] पतति ध्रुवम् ॥ ५ ॥ वेदोच्चारणमात्रेण
क्षत्रियैर्द्धर्मपालकैः ॥ जिह्वाच्छेदोऽस्य कर्त्तव्यः शूद्रस्येति विनिश्चयः ॥ ६ ॥ बाला बालेंदुसदृशी रक्तवस्त्रानुलेपना ॥ उषःकाले तु ध्यातव्या
संध्या संधान उत्तमे ॥ ७ ॥ उत्तुंगपीवरकुचा सुमुखी शुभदर्शना ॥ सर्वाभरणसंपन्ना श्वेत माल्यानुलेपना ॥ ८ ॥ श्वेतवस्त्रपरिच्छन्ना श्वेतयज्ञोपवी
तिनी ॥ मध्याह्नसंध्या ध्यातव्या तरुणा भुक्तिमुक्तिदा ॥ ९ ॥ प्रदोषे तु पुनः पार्थ श्वेता पांडुरमूर्द्धजा ॥ स्मृता तु दुर्गकांतारे मातृवत्परिरक्षति ॥
॥ १० ॥ विशेषेण तु राजेंद्र सावित्रीतीर्थमुत्तमम् ॥ स्नात्वाऽऽचम्य विधानेन मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ ११ ॥ प्राणायमैर्दहेद्दोषान्सप्तजन्मार्जिता
न्बहून् ॥ आपोहिष्ठेति मन्त्रेण प्रोक्षयेदात्मनस्तनुम् ॥ १२ ॥ नवषट् च तथा तिस्रस्तत्र तीर्थे नृपोत्तम ॥ आपोहिष्ठेति त्रिरावृत्त्य प्रतिग्राहैर्न
लिप्यते ॥ १३ ॥ अघमर्षणं त्र्यृचं तोये यथावेदमथाऽपि वा ॥ उपपापैर्न लिप्येत पद्मपत्रमिवांभसा ॥ १४ ॥ त्र्यापं[3] हि कुरुते विप्र उल्लेखत्रयमा
चरेत् ॥ चतुर्थं कारयेद्यस्तु ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ १५ ॥ द्रुपदाख्यश्च यो मन्त्रो वेदे वाजसनेयके ॥ अन्तर्जले सकृज्जप्तः सर्वपापक्षयं

---

[1] यथाप्रणम्—यथाबलम्--यावच्छक्ति--इत्यर्थः । [2] शूद्रः--इति शेषः । [3] त्र्यापम्--त्रिराचमनम्--इत्यर्थः ।

करः ॥ १६ ॥ उदुत्यमिति मंत्रेण पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ गायत्रीं च जपेद्देवीं पवित्रां वेदमातरम् ॥ १७ ॥ गायत्रीं तु जपेद्देवीं यः संध्यानंतरं
द्विजः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ १८ ॥ दशभिर्जन्मभिर्लब्धं शतेन तु पुराकृतम् ॥ त्रियुगं तु सहस्रेण गायत्री हन्ति किल्बि
षम् ॥ १९ ॥ गायत्रीसारमात्रोऽपि वरं विप्रः सुयंत्रितः ॥ नायंत्रितश्चतुर्वेदी सर्वाशी सर्वविक्रयी ॥ २० ॥ संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्व
कर्मसु ॥ यदन्यत्कुरुते किंचिन्न तस्य फलभाग्भवेत् ॥ २१ ॥ संध्यां नोपासते यस्तु ब्राह्मणो मंदबुद्धिमान् ॥ स जीवन्नेव शूद्रः स्यान्मृतः श्वा
संप्रजायते ॥ २२ ॥ सावित्रीतीर्थमासाद्य सावित्रीं यो जपेद्द्विजः ॥ त्रैविद्यं तु फलं तस्य जायते नाऽत्र संशयः ॥ २३ ॥ पितॄनुद्दिश्य यः स्नात्वा
पिंडनिर्वपणं नृप ॥ कुरुते द्वादशाब्दानि तृप्यंति तत्पितामहाः ॥२४॥ सावित्रीतीर्थमासाद्य यः कुर्यात्प्राणसंक्षयम् ॥ ब्रह्मलोकं वसेत्तावद्यावदाभूत
संप्लवम् ॥ २५ ॥ पूर्णे चैव ततः काल इह मानुष्यतां गतः ॥ चतुर्वेदो द्विजो राजञ्जायते विमले कुले ॥ २६ ॥ धनधान्यचयोपेतः पुत्रपौत्रसम
न्वितः ॥ व्याधिशोकविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ २७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे
रेवाखण्डे सावित्रीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल देव
तीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महाभागा देवाः सेन्द्रा युधिष्ठिर ॥ १ ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्च्चनम् ॥ तत्र तीर्थप्रभावेन कृतमानं
त्यमश्नुते ॥ २ ॥ विशेषाद्भाद्रपदे तु कृष्णपक्षे त्रयोदशीम् ॥ प्रधानं सर्वतीर्थानां देवैरध्यासितं पुरा ॥ ३ ॥ स्नात्वा त्रयोदशीदिने श्राद्धं कृत्वा
विधानतः ॥ देवैः संस्थापितं देवं संपूज्य वृषभध्वजम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसा
हस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे देवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं चान्यच्छिखितीर्थमनुत्तमम् ॥ प्रधानं सर्वतीर्थानां पञ्चायतनमुत्तमम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तपस्तप्त्वा शिखार्थं हव्यवा
हनः ॥ शिखां प्राप्य शिखी भूत्वा शिखाख्यं स्थापयञ्छिवम्[1] ॥ २ ॥ प्रतिपच्छुक्लपक्षे या भवेदाश्वयुजे नृप ॥ तदा तीर्थवरे गत्वा स्नात्वा वै नर्म
दाजले ॥ ३ ॥ देवानृषीन्पितॄंश्चान्यांस्तर्प्पयेत्तिलवारिणा ॥ हिरण्यं ब्राह्मणे दद्यात्संतर्प्य[2] च हुताशनम् ॥ ४ ॥ गंधमाल्यैस्तथा धूपैस्ततः संपूजये
च्छिवम् ॥ अनेन विधिनाऽभ्यर्च्य शिखितीर्थे महेश्वरम् ॥ ५ ॥ विमानेनाऽर्कवर्णेन ह्यप्सरोगणसंवृतः ॥ गीयमानस्तु गन्धर्वै रुद्रलोकं स

---

[1] स्थापयत्--अडभाव आर्षः । अस्थापयत् । [2] संतर्प्य पितॄन्वारिणा--इ० पा० ।

गच्छति ॥ ६ ॥ शत्रुक्षयमवाप्नोति तेजस्वी जायते भुवि ॥ ७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे
रेवाखण्डे शिखितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छे
न्नराधीश कोटितीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महाभागाः कोटिसंख्या महर्षयः ॥ १ ॥ तपः कृत्वा सुविपुलमृषिभिः स्थापितः शिवः ॥
तथा कोटीश्वरी देवी चामुण्डा महिषार्दिनी ॥२॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां मासि भाद्रपदे नृप ॥ तीर्थकोटीः समाहूय मुनिभिः स्थापितः शिवः ॥३॥
तस्यां तिथौ च हस्तर्क्षं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ तत्र तीर्थे तदा गत्वा स्नानं कृत्वा समाहितः ॥ ४ ॥ नरकादुद्धरत्याशु पुरुषानेकविंशतिम् ॥
तिलोदकप्रदानेन किमुत श्राद्धदो नरः ॥ ५ ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ॥ तस्य तीर्थस्य योगेन सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥
॥ ६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्र्युत्तरद्विशत
तमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भृगुतीर्थं ततो गच्छेत्तीर्थराजमनुत्तमम् ॥ पैतामहं महापुण्यं सर्वपातक
नाशनम् ॥ १ ॥ ब्रह्मणा तत्र तीर्थे तु पुरा वर्षशतत्रयम् ॥ आराधनं कृतं शंभोः कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
किमर्थं मुनिशार्दूल ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ आराधयद्देवदेवं महाभक्त्या महेश्वरम् ॥ ३ ॥ आराध्यः सर्वभूतानां जगद्धर्त्ता जगद्गुरुः ॥ श्रोतव्यं श्रोतु
मिच्छामि महदाश्चर्यमुत्तमम् ॥ ४ ॥ धर्मपुत्रवचः श्रुत्वा मार्कंडेयो मुनीश्वरः ॥ कथयामास तद्वृत्तमितिहासं पुरातनम् ॥ ५ ॥ ॥ मार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ स्वपुत्रिकामभिगंतुमिच्छन्पूर्वं पितामहः ॥ शप्तस्तु देवदेवेन कोपाविष्टेन सत्तम ॥ ६ ॥ वेदास्तव विनश्यंति ज्ञानं च कमलासन ॥
अपूज्यः सर्वलोकानां भविष्यसि न संशयः ॥ ७ ॥ एवं दत्ते ततः शापे ब्रह्मा खेदावृतस्तदा ॥ रेवाया उत्तरे कूले स्नात्वा वर्षशतत्रयम् ॥ तोषया
मास देवेशं तुष्टः प्रोवाच शंकरः ॥ ८ ॥ पूज्यस्त्वं भविता लोके प्राप्ते पर्वणिपर्वणि ॥ अहमत्र च वत्स्यामि देवैश्च पितृभिः सह ॥ ९ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं ख्यातिं प्राप्तं पितामहात् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वतीर्थेष्वनुत्तमम् ॥ १० ॥ तत्र भाद्रपदे मासि
कृष्णपक्षे विशेषतः ॥ अमावास्यां तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ११ ॥ पिंडदानेन चैकेन तिलतोयेन वा नृप ॥ तृप्यंति द्वादशाब्दानि
पितरो नाऽत्र संशयः ॥ १२ ॥ कन्यागते तु यस्तत्र नित्यं श्राद्धप्रदो भवेत् ॥ अवाप्य तृप्तिं तत्पूर्वे वल्गंति च हसंति च ॥ १३ ॥ सर्वेषु पितृ

---

१ तदा गजच्छायापर्वणि इत्यर्थः ।

तीर्थेषु श्राद्धं कृत्वास्ति यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति दर्शे तत्र न संशयः ॥ १४ ॥ पैतामहे नरः स्नात्वा पूजयन्पार्वतीपतिम् ॥ मुच्यते
नाऽत्र सन्देहः पातकैश्चोपपातकैः ॥१५॥ तत्र तीर्थे मृतानां तु नराणां भावितात्मनाम् ॥ अनिवर्तिका गती राजन्रुद्रलोकादसंशयम् ॥ १६ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे पैतामहतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥
॥ २०४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ गच्छेत्ततः क्षोणिनाथ तीर्थं परमशोभनम् ॥ कुर्कुरीनाम विख्यातं सर्वपापप्रणा
शनम् ॥ १ ॥ यंयं प्रार्थयते कामं पशुपुत्रधनादिकम् ॥ तं तं ददाति देवेशी कुर्कुरी तीर्थदेवता ॥ २ ॥ क्षेत्रपालो वसेत्तत्र ढौंढेशोनाम नामतः ॥
तस्य चाऽऽराधनं कृत्वा नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥ ३ ॥ वंदनादपि राजेंद्र दौर्भाग्यं नाशमाप्नुयात् ॥ अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमुत्तमम् ॥ ४ ॥
नारी नरस्तथाप्येवं लभते काममुत्तमम् ॥ स्पर्शनाद्दर्शनात्तस्य तीर्थस्य विधिपूर्वकम् ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कुर्कुरीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ गच्छेत्ततः क्षोणिनाथतीर्थं परमशोभनम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं दशकन्येति विश्रुतम् ॥ महादेवकृतं पुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ १ ॥
तत्र तीर्थे महादेवो दशकन्या गुणान्विताः ॥ ब्रह्मणो वरयामास ह्युद्वाहेन युयोज ह ॥ २ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं दशकन्येति विश्रुतम् ॥ सर्वं
पापहरं पुण्यमक्षयं कीर्त्तितं फलम् ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कन्यां ददाति समलंकृताम् ॥ प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा यथाशक्त्या स्वलंकृताम् ॥ ४ ॥
तेन दानोत्थपुण्येन पूतात्मानो नराधिप ॥ वसंति रोमसंख्यानि वर्षाणि शिवसन्निधौ ॥ ५ ॥ ततः कालेन महता त्विह लोके नरेश्वर ॥ मानुष्यं
प्राप्य दुःष्प्राप्यं धनकोटीपतिर्भवेत् ॥ ६ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या स्नात्वा विप्राय कांचनम् ॥ संप्रयच्छति शांताय सोऽत्यंतं सुखमश्नुते ॥
॥ ७ ॥ वाचिकं मानसं वाऽपि कर्मजं यत्पुरा कृतम् ॥ तत्सर्वं विलयं याति स्वर्णदानेन भारत ॥ ८ ॥ नरो दत्त्वा सुवर्णं च अपि वालाग्रमात्र
कम् ॥ तत्र तीर्थे दिवं याति मृतो नाऽस्त्यत्र संशयः ॥ ९ ॥ तत्र विद्याधरैः सिद्धैर्विमानवरमास्थितः ॥ पूज्यमानो वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्ल
वम् ॥ १० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे दशकन्यातीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम
षडुत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्याऽग्रे पावनं तीर्थं स्वर्णबिंद्विति विश्रुतम् ॥ यत्र स्नात्वा दिवं
यांति मृताश्च न पुनर्भवम् ॥१॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा दत्ते विप्राय कांचनम् ॥ तेन यत्तु फलं प्रोक्तं तच्छृणुष्व महीपते ॥२॥ सर्वेषामेव रत्नानां

कांचनं रत्नमुत्तमम् ॥ अग्नितेजःसमुद्भूतं तेन तत्परमं भुवि ॥ ३ ॥ तेनैव दत्ता पृथिवी सशैलवनकानना ॥ सपत्तनपुरा सर्वा कांचनं यः प्रयच्छति ॥
॥४॥ मानसं वाचिकं पापं कर्मणा यत्पुरा कृतम् ॥ तत्सर्वं नश्यति क्षिप्रं स्वर्णदानेन भारत ॥ ५ ॥ स्वर्णदानं तु यो दत्त्वा ह्यपि वालाग्रमात्रकम् ॥ तत्र
तीर्थे मृतो याति दिवं नास्त्यत्र संशयः ॥ ६ ॥ तत्र विद्याधरैः सिद्धैर्विमानवरमास्थितः ॥ पूज्यमानो वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ७ ॥ पूर्णे तत्र ततः
काले प्राप्य मानुष्यमुत्तमम् ॥ सुवर्णकोटिसहिते गृहे वै जायते द्विजः ॥ ८ ॥ सर्वव्याधिविनिर्मुक्तः सर्वलोकेषु पूजितः ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं राजसं
सत्सु विश्रुतः ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे सुवर्णबिंदुतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम
सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भूमिपाल ततो गच्छेत्तीर्थं परमशोभनम् ॥ विख्यातं त्रिषु लोकेषु
पितॄणामृणमोचनम् ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन संतर्प्य पितृदेवताः ॥ मनुष्यश्च नृपश्रेष्ठ दानं दत्त्वाऽनृणो भवेत् ॥ २ ॥ इच्छंति पितरः सर्वे
स्वार्थहेतोः सुतं यतः ॥ पुन्नाम्नो नरकात्पुत्रोऽस्मानयं मोचयिष्यति ॥ ३ ॥ पिंडदानं जलं तात ऋणमुत्तममुच्यते ॥ पितणां तद्धि वै प्रोक्तमृणं
दैवमतः परम् ॥ ४ ॥ अग्निहोत्रं तथा यज्ञाः पशुबंधास्तथेष्टयः ॥ इति देवऋणं प्रोक्तं शृणु मानुष्यकं ततः ॥ ५ ॥ ब्राह्मणेषु च तीर्थेषु देवायतन
कर्मसु ॥ प्रतिश्रुत्य ददेत्तत्तद्व्यवहारः कृतो यथा ॥ ६ ॥ ऋणत्रयमिदं प्रोक्तं पुत्राणां धर्मनंदन ॥ सत्पुत्रास्ते तु राजेंद्र स्नाता य ऋणमोचने ॥ ७ ॥
ऋणत्रयाद्विमुच्यंते ह्यपुत्राः पुत्रिणस्तथा ॥ तस्मात्तीर्थवरं प्राप्य पुत्रेण नियतात्मना ॥ पितृभ्यस्तर्पणं कार्यं पिंडदानं विशेषतः ॥ ८ ॥
तत्र तीर्थे हुतं दत्तं गुरवस्तोषिता यदि ॥ मृतानां सप्त जन्मानि फलमक्षयमश्नुते ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे ऋणमोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥
तस्यैवानंतरं पार्थ पुष्कलीतीर्थमुत्तमम् ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा ह्यश्वमेधफलं लभेत् ॥ १ ॥ क्षमानाथं ततो गच्छेत्तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ देव
दानवगंधर्वैरप्सरोभिश्च सेवितम् ॥ २ ॥ तत्र तिष्ठति देवेशः साक्षाद्रुद्रो महेश्वरः ॥ भारेण महता जातो भारभूतिरिति स्मृतः ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ भारभूतीति विख्यातं तीर्थं सर्वगुणान्वितम् ॥ श्रोतुमिच्छामि विप्रेंद्र परं कौतूहलं हि मे ॥ ४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भार
भूतिसमुत्पत्तिं शृणु पांडवसत्तम ॥ विस्तरेण यथा प्रोक्ता पुरा देवेन शंभुना ॥ ५ ॥ आसीत्कृतयुगे विप्रो वेदवेदांगपारगः ॥ विष्णुशर्मेति विख्यातः
सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ ६ ॥ क्षमा दमो दया दानं सत्यं शौचं धृतिस्तथा ॥ विद्या विज्ञानमास्तिक्यं सर्वं तस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ ७ ॥ ईदृग्गुणा हि ये

विप्रा भवंति नृपसत्तम ॥ पतितान्नरके घोरे तारयंति पितॄंस्तु ते ॥ ८ ॥ इंद्रियलोंलुपा विप्रा ये भवंति नृपोत्तम ॥ पतंति नरके घोरे रौरवे पाप
मोहिताः ॥ ९ ॥ ये क्षांतदांताः श्रुतिपूर्णकर्णा जितेंद्रियाः प्राणिवधान्निवृत्ताः ॥ प्रतिग्रहे संकुचिताग्रहस्तास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥ १० ॥
एवं गुणगणाकीर्णो ब्राह्मणो नर्मदातटे ॥ वसते ब्राह्मणैः सार्धं शिलोञ्छवृत्तिजीवनः ॥ ११ ॥ तादृशं ब्राह्मणं ज्ञात्वा देवदेवो महेश्वरः ॥ द्विज
रूपधरो भूत्वा तस्याश्रममगात्स्वयम् ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा तं ब्राह्मणैः सार्धमुच्चरंतं पदक्रमम् ॥ अभिवादयते विप्रं स्वागतेन च पूजितः ॥ १३ ॥
प्रोवाच तं मुहूर्त्तेन ब्राह्मणो विस्मयान्वितः ॥ किमथ तद्बटो ब्रूहि किं करोमि तवेप्सितम् ॥ १४ ॥ ॥ बटुरुवाच ॥ ॥ विद्यार्थिनमनुप्रातं विद्धि
मां द्विजसत्तम ॥ ददासि यदि मे विद्यां ततः स्थास्यामि ते गृहे ॥ १५ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ सर्वेषामेव विप्राणां बटो त्वं गोत्र उत्तमे ॥
दानानां परमं दानं कथं विद्या च दीयते ॥ १६ ॥ गुरुशुश्रूषया विद्या पुष्कलेन धनेन वा ॥ अथवा विद्यया विद्या भवतीह फलप्रदा ॥ १७ ॥
॥ ॥ बटुरुवाच ॥ ॥ यथान्ये बालकाः स्नाताः शुश्रूषंति ह्यहर्निशम् ॥ तथाऽहं बटुभिः सार्धं शुश्रूषामि न संशयः ॥ १८ ॥ तथेति चोक्त्वा
विप्रेंद्रः पाठयंस्तं दिनेदिने ॥ वर्त्तते सह शिष्यैः स शिलोञ्छानुपहारयन् ॥१९॥ ततः कतिपयाहोभिः प्रोक्तो बटुभिरीश्वरः ॥ पचनाद्यं बटो कर्म
कुरु क्रमत आगतम् ॥ २० ॥ तथेति चोक्तो देवेशो भारग्राममुपागतः ॥ ध्यात्वा वनस्पतीः सर्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥ यावदागच्छते विप्रो
बटुभिः सह मंदिरम् ॥ अदर्शनाभिः कर्त्तव्यं तावदन्नं सुसंस्कृतम् ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वा तु ताः सर्वा विश्वरूपो महेश्वरः ॥ क्रीडनार्थं गतस्तत्र बटुवेष
धरः पृथक् ॥२३॥ दृष्ट्वा समागतं तत्र बटुवेषधरं पृथक् ॥ धिक्त्वां च परुषं वाक्यमूचुस्ते गिरिसन्निधौ ॥२४॥ क्षुत्क्षामकंठाः सर्वे च गत्वा तु किल
मंदिरम् ॥ त्वया सिद्धन चाऽन्नेन तृप्तिं यास्यामहे वयम् ॥२५॥ तद्वृथा चिंतितं सव त्वयागत्य कृतं द्विज ॥ मिथ्याप्रतिज्ञेन सता दुरनुष्ठितमद्य ते
॥२६॥ बटुरुवाच॥संतापमनुतापं वा भोजनार्थं द्विजर्षभाः॥मा कुरुध्वं यथान्यायं सिद्धेऽन्ने गृहमेष्यथ॥२७॥बटुरुवाच॥दिनशेषेण चास्माकं पंचतां
च दिनेदिने ॥ निष्पत्तिं याति वा नेति तदसिद्धमशेषतः ॥ २८ ॥ असिद्धं सिद्धमस्माकं यत्त्वया समुदाहृतम् ॥ दृष्ट्वाऽनृतं गतास्तत्र त्वां बद्ध्वांऽ
भसि निक्षिपे ॥ २९ ॥ ॥ बटुरुवाच ॥ ॥ भोभोः शृणुद्ध्व सर्वेऽत्र सोपाध्याया द्विजोत्तमाः ॥ प्रतिज्ञां मम दुर्द्धर्षां यां श्रुत्वा विस्मयो
भवेत् ॥ ३० ॥ यदि सिद्धमिदं सर्वमन्नं स्यादाश्रमे गुरोः ॥ यूयं बध्वा मया सर्वे क्षेप्तव्या नर्मदांभसि ॥ ३१ ॥ अथवाऽन्नं न सिद्धं स्याद्भवद्भि

र्दृढबन्धनैः ॥ गुरोस्तु पश्यतो बध्वा क्षेप्तव्योऽहं नर्मदाह्रदे[1] ॥ ३२ ॥ तथेति कृत्वा ते सर्वे समयं गुरुसन्निधौ ॥ स्नात्वा जाप्यविधानेन भूतग्रामं
ततो ययुः ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वा ते विस्मयं जग्मुर्विस्तृते भक्ष्यभोजने ॥ षड्रसेन नृपश्रेष्ठ भुक्का हुत्वा पृथक्पृथक् ॥ ३४ ॥ ततः प्रोवाच वचनं
हृष्टपुष्टो द्विजोत्तमः ॥ वरदोऽस्मि वरं वत्स वृणु यत्तव रोचते ॥ ३५ ॥ सांगोपांगास्तु ते वेदाः शास्त्राणि विविधानि च ॥ प्रतिभास्यंति ते विप्र
मदीयोऽस्तु वरस्त्वयम् ॥३६॥ प्रणम्य बटुभिः सार्धं स चिक्रीड यथासुखम् ॥ द्वितीये तु ततः प्राप्ते दिवसे नर्मदाजले ॥ ३७ ॥ क्रीडनार्थं गताः
सर्वे सोपाध्याया युधिष्ठिर ॥ ततः स्मृत्वा पणं सर्वे भाषयित्वा विधानतः ॥३८॥ उपाध्यायमथोवाच नत्वा देवः कृतांजलिः॥ जले प्रक्षेपयाम्यद्य
निष्प्रतिज्ञान्बटून्प्रभो ॥ ३९ ॥ तद्देवस्य वचः श्रुत्वा नष्टास्ते बटवो नृप ॥ गुरोस्तु पश्यतो राजन्धावमाना दिशो दश ॥ ४० ॥ वायुवेगेन
देवेन लुंञ्जितास्ते[2] समंततः ॥ भारं बध्वा तु सर्वेषां बटूनां च नरेश्वर ॥ ४१ ॥ शापानुग्रहको देवोऽक्षिपत्तोये यथा गृहे ॥ ततो विषादमगमद्दृष्ट्वा
तान्नर्मदाजले ॥ ४२ ॥ गुरुणा बटुरुक्तोऽथ किमेतत्साहसं कृतम् ॥ एतेषां मातृपितरो बालकानां गृहेंऽगनाः ॥ ४३ ॥ यदि पृच्छंति ते बालान्क्व
गतान्कथयाम्यहम् ॥ एवं स्थिते महाभाग यदि कश्चिन्मरिष्यति ॥४४॥ तदा स्वकीयजीवेन त्वं योजयितुमर्हसि ॥ मृतेषु तेषु विप्रेषु न जीवे[3] निश्च
यो मृतः ॥ ४५ ॥ ब्रह्महत्याश्च ते बह्व्यो भविष्यंति मृते मयि ॥ द्विजबन्धनमात्रेण नरको भवति ध्रुवम् ॥ ४६ ॥ मरणाद्यां गतिं यासि न तां
वेद्मि द्विजाधम ॥ एवमुक्तः स्मितं कृत्वा देवदेवो महेश्वरः ॥४७॥ भारभूतेश्वरे तीर्थं उज्जहार जलाद्द्विजान् ॥ मुक्का भारं तु देवेन च्छादयित्वा तु
तान्द्विजान्॥४८॥लिंगं प्रतिष्ठितं तत्र भारभूतेति विश्रुतम्॥मृतांस्तान्वै द्विजान्दृष्ट्वा ब्रह्महत्या निराकृता॥४९॥गतानिपञ्चवैदृष्ट्वाब्रह्महत्याशतानि वै ॥
ततः स विस्मयाविष्टो दृष्ट्वा तान्बालकान्गुरुः॥५०॥नाऽन्यस्य कस्यचिच्छक्तिरेवं स्यादीश्वरं विना॥ज्ञात्वा तं देवदेवेशं प्रणाममकरोद्द्विजः ॥५१॥
अज्ञानेन मया सव यदुक्तं परमेश्वर ॥ अप्रियं यत्कृतं सर्वं क्षंतव्यं तन्मम प्रभो ॥ ५२ ॥ ॥ देव उवाच ॥ ॥ भगवन्गुरुर्भवान्देवो भवान्मम पिता
महः ॥ वेदगर्भ नमस्तेस्तु नास्ति कश्चिद्व्यतिक्रमः ॥५३॥ जनिता चोपनेता च यस्तु विद्यां प्रयच्छति ॥ अन्नदाता भयत्राता पंचैते पितरः स्मृताः
॥ ५४ ॥ एवमुक्त्वा जगन्नाथो विष्णुशर्माणमानतः ॥ तत्र तीर्थे जगामाऽऽशु कैलासं धरणीधरम् ॥ ५५ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं भारभूतीति विश्रु

---

१ अक्षराधिक्यमार्षम् । २ लुंजिताः—धृत्वा धृत्वा एकत्र कृताः—इत्यर्थः । ३ न जीवे निश्चयो मृतः—न जीवे-अहं न जीविष्यामि—इत्यर्थः । मृतः—स्याम्—इति निश्चयः—निश्चयेन मरिष्यामि—इति वाक्यार्थः ।

तम् ॥ विख्यातं सर्वलोकेषु महापातकनाशनम् ॥ ५६ ॥ तत्र तीर्थे पुनर्वृत्तमितिहासं ब्रवीमि ते ॥ सर्वपापहरं दिव्यमेकाग्रस्त्वं शृणुष्व तत् ॥
॥ ५७ ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ वैश्यः कश्चिन्महामनाः ॥ सुकेश इति विख्यातस्तस्य पुत्रोऽतिधार्मिकः ॥ ५८ ॥ सोमशर्मेति विख्यातो मृतः
पृथुललोचनः ॥ स सखायं वणिक्पुत्रं कंचिच्चक्रे दरिद्रिणम् ॥ ५९ ॥ सहदेवमिति ख्यातं सर्वकर्मसु कोविदम् ॥ एकदा तु समं तेन व्यवहारम
चिंतयत् ॥ ६० ॥ सखे समुद्रयानेन गच्छावोत्तरणैः शुभैः ॥ भांडं बहु समादाय मदीये द्रव्यसाधने ॥ ६१ ॥ परं तीरं गमिष्याव उत्कर्षस्त्वा
वयोः समः ॥ इति तौ मंत्रयित्वा तु मंत्रवत्समभीप्सितम् ॥ ६२ ॥ सर्वं प्रयाणकं गृह्य ह्यारूढौ लवणोदधिम् ॥ तौ गत्वा तु परं भांडं
विक्रीय पुरतस्तदा ॥ ६३ ॥ प्राप्तौ बहु सुवर्णं च रत्नानि विविधानि च ॥ नावं तां संगतां कृत्वा पश्चात्तावारुरोहतुः ॥ ६४ ॥ नावमंतर्जले
दृष्ट्वा निशीथे स्वर्णसंभृताम् ॥ दृष्ट्वा तु सोमशर्माणमुत्संगे कृतमस्तकम् ॥ ६५ ॥ शयानमतिविश्वस्तं सहदेवो व्यचिंतयत् ॥ एष निद्रावशं
यातो मयि प्राणान्निधाय वै ॥ ६६ ॥ अस्याधीनमिदं सर्वं द्रव्यरत्नमशेषतः ॥ उत्कर्षार्द्धं तु मे दद्यात्तत्र गत्वेति वा नवा ॥ ६७ ॥ इति
निश्चित्य मनसा पापस्तं लवणोदधौ ॥ चिक्षेप सोमशर्माणं पापध्यातेन चेतसा ॥ ६८ ॥ उत्तीर्य तरणात्तस्माद्गत्वा संगृह्य तद्धनम् ॥ ततः
कतिपयाहोभिः संयुक्तः कालधर्मणा ॥ ६९ ॥ गतो यमपुरं घोरं गृहीतो यमकिंकरैः ॥ स नीतस्तेन मार्गेण यत्र संतपते रविः ॥ ७० ॥ कृत्वा
द्वादशधात्मानं संप्राप्ते प्रलये यथा ॥ सुतीक्ष्णाः कण्टका यत्र यत्र श्वानः सुदारुणाः ॥ ७१ ॥ तीक्ष्णदंष्ट्रा महाव्याला व्याघ्रा यत्र महावृकाः ॥
सुतप्ता वालुका यत्र क्षुधा तृष्णा तमो महत् ॥ ७२ ॥ पानीयस्य कथा नास्ति न च्छाया नाऽऽश्रमः क्वचित् ॥ अन्नं पानीयसहितं यावत्त
दीयते विषम् ॥ ७३ ॥ छायां संप्रार्थमानानां भृशं ज्वलति पावकः ॥ तैर्दह्यमाना बहुशो विलपंति मुहुर्मुहुः ॥ ७४ ॥ हा भ्रातर्मातः पुत्रेति
पतन्ति पथि मूर्च्छिताः ॥ इत्थंभूतेन मार्गेण स नीतो यमकिंकरैः ॥ ७५ ॥ यत्र तिष्ठति देवेशः प्रजासंयमनो यमः ॥ ते द्वारदेशे तं मुक्त्वा च
चक्षुर्यमकिंकराः ॥ ७६ ॥ बद्ध्वा तं गलपाशेन ह्यासीनं मित्रघातिनम् ॥ अवधारय देवेश बुध्यस्व यदनन्तरम् ॥ ७७ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥
न तु पूर्वं सुखं दृष्टं मया विश्वासघातिनाम् ॥ ये मित्रद्रोहिणः पापास्तेषां किं शासनं भवेत् ॥ ७८ ॥ ऋषयोऽत्र विचारार्थं नियुक्ता निपुणाः
स्थिताः ॥ ते यत्र ब्रुवते तत्र क्षिपध्वं मा विचार्यताम् ॥ ७९ ॥ इत्युक्तास्ते तमादाय किंकराः शीघ्रगामिनः ॥ मुनीशांस्तत्र तानूचुस्तं निवेद्य
यमाज्ञया ॥ ८० ॥ द्विजा अनेन मित्रं स्वं प्रसुप्तं निशि घातितम् ॥ विश्वस्तं धनलोभेन को दण्डोऽस्य भविष्यति ॥ ८१ ॥ ॥ मुनय

ऊचुः ॥ ॥ अदृष्टपूर्वमस्माभिर्वदनं मित्रघातिनाम् ॥ कृत्वा पटांतरे ह्येनं शृण्वन्तु गतिमस्य ताम् ॥ ८२ ॥ ते शास्त्राणि विचार्याथ ऋषयश्च परस्परम् ॥ आहूय यमदूतांस्तानूचुर्ब्राह्मणपुंगवाः ॥ ८३ ॥ आलोकितानि शास्त्राणि वेदाः सांगाः स्मृतीरपि ॥ पुराणानि च मीमांसा दृष्टमस्माभिरत्र च ॥ ८४ ॥ ब्रह्मघ्ने च सुरापे च स्तेये गुर्वंगनागमे ॥ निष्कृतिर्विहिता शास्त्रे कृतघ्ने नाऽस्ति निष्कृतिः ॥ ८५ ॥ ये स्त्रीघ्नाश्च गुरुघ्नाश्च ये बालब्रह्मघातिनः ॥ विहिता निष्कृतिः शास्त्रे कृतघ्ने नाऽस्ति निष्कृतिः ॥ ८६ ॥ वापीकूपतडागानां भेत्तारो ये च पापिनः ॥ उद्यानवाटिकानां च छेत्तारो ये च दुर्जनाः ॥ ८७ ॥ दावाग्निदाहका ये च सततं येऽसुहिंसकाः[1] ॥ न्यासापहारिणो ये च गरदाः स्वामिवंचकाः ॥ ८८ ॥ मातापितृगुरूणां च त्यागिनो दोषदायिनः ॥ स्वभर्त्तृवंचनपरा या स्त्री गर्भप्रघातिनी ॥ ८९ ॥ विवेकरहिता या स्त्री याऽस्नाता भोजने रता ॥ द्विकालभोजनरतास्तथा वैष्णववासरे ॥ ९० ॥ तासां स्त्रीणां गतिर्दृष्टा न तु विश्वासघातिनाम् ॥ विश्वासघातिनां पुंसां मित्रद्रोहकृतां तथा॥९१॥ तेषां गतिर्न वेदेषु पुराणेषु च का कथा ॥ इति स्थितेषु पापेषु गतिरेषां न विद्यते ॥ ९२ ॥ नाऽन्या गतिर्मित्रहनने विश्वस्तघ्ने च नः श्रुतम् ॥ इतो नीत्वा यमदूता एनं विश्वस्तघातिनम् ॥ ९३ ॥ कल्पकोटिशतं साग्रं पर्यायेण पृथक्पृथक् ॥ नरकेषु च सर्वेषु त्रिंशत्कोटिषु संख्यया ॥ ९४ ॥ क्षिप्यतामेष मित्रघ्नो विचारो मा विधीयताम् ॥ इति ते वचनं श्रुत्वा किंकरास्तं निगृह्य च ॥ ९५ ॥ यत्र ते नरका घोरास्तत्र क्षेप्तुं गतास्ततः ॥ ते तमादाय हि नरके घोरे रौरवसंज्ञिते ॥ ९६॥ चिक्षिपुस्तत्र पापिष्ठं क्षिप्ते रावोऽभवन्महान् ॥ नरकस्थितभूतेषु मोक्तव्यो नैष पापकृत् ॥ ९७ ॥ अस्य संस्पर्शनादेव पीडा शतगुणा भवेत् ॥ यथा व्यथासिकाष्ठैश्च समिद्धैर्दहनात्मकैः ॥ ९८ ॥ भवति स्पर्शनात्तस्य किमेतेन कृतामलम् ॥ यथा दुर्जनसंसर्गात्सुजनो याति लाघवम् ॥ ९९ ॥ सन्निधानात्तथास्याऽऽशु क्षते क्षारावसेचनम् ॥ प्रसादः क्रियतामाशु नीयतां नरकेऽन्यतः ॥ ॥ १०० ॥ एवमुक्तास्ततस्तैस्तु गतास्ते त्वशुचिं प्रति ॥ तत्र ते नारकाः संति पूर्ववत्तेऽपि चुक्रुशुः ॥ १ ॥ एवं ते किंकराः सर्वेऽपर्यटन्नरकमंडले ॥ नरकेऽपि स्थितिस्तस्य नास्ति पापस्य दुर्मतेः ॥ २ ॥ यदा तदा तु ते सर्वे तं गृह्य यमसन्निधौ ॥ गत्वा निवेद्य तत्सर्वं यदुक्तं नारकैर्नरैः ॥ नरके न स्थितिर्यस्य तस्य किं क्रियतां वद ॥ ३ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ पापिष्ठ एष वै यातु योनिं तिर्यङ्निषेविताम् ॥ कालं मुनिभिरुद्दिष्टः तिर्यग्योनिं प्रवेश्यताम् ॥ ४ ॥ एवमुक्ते तु वचने प्रजासंयमनेन च ॥ स गतः कृमितां पापो विष्ठासु च पृथक्पृथक् ॥ ५ ॥

---

१ असुहिंसकाः—जीवहिंसकाः—इत्यर्थः ।

ततोऽसौ दंशमशकान्पिपीलिकसमुद्भवान् ॥ यूकामत्कुणकाद्यांश्च गत्वा पक्षित्वमागतः ॥ ६ ॥ स्थावरत्वं गतः पश्चात्पाषाणत्वं ततः परम् ॥ सरीसृपानजगरवराहमृगहस्तिनः ॥ ७ ॥ वृकश्वानखरोष्ट्रांश्च शूकरीं ग्रामजातिकाम् ॥ योनिमाश्वतरीं प्राप्य तथा महिषसंभवाम् ॥ ८ ॥ एताश्चान्याश्च बह्वीर्वै प्राप योनीः क्रमेण वै ॥ स ता योनीरनुप्राप्य धुर्योऽभूद्भारवाहकः ॥ ९ ॥ स गृहे पार्थिवेशस्य धार्मिकस्य यशस्विनः ॥ स दृष्ट्वा कार्त्तिकीं प्राप्तामेकदा नृपसत्तमः ॥ ११० ॥ पुरोहितं समाहूय ब्राह्मणांश्च तथा बहून् ॥ न गृहे कार्त्तिकीं कुर्यादेतन्मे बहुशः श्रुतम् ॥ ११ ॥ समेता कुत्र यास्याम इति ब्रूत द्विजोत्तमाः ॥ यो गृहे कार्तिकीं कुर्यात्स्नानदानादिवर्जितः ॥ १२ ॥ संवत्सरकृतात्पुण्यात्स बहिर्भवति श्रुतिः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तीर्थं सर्वगुणान्वितम् ॥ १३ ॥ सहितास्तत्र गच्छामः स्नातुं दातुं च शक्तितः ॥ एवमुक्ते तु वचने पार्थिवेन द्विजोत्तमाः ॥ १४ ॥ ऊचुः श्रेष्ठं नृपश्रेष्ठ रेवाया उत्तरे तटे ॥ भारेश्वरेति विख्यातं मुक्तितीर्थं नृपोत्तम ॥ १५ ॥ तत्र यामो वयं सर्वे सर्वपापक्षयावहम् ॥ एवमुक्तः स नृपतिर्गृहीत्वा प्रचुरं वसु ॥ १६ शकटं संभृतं कृत्वा तत्र युक्तः स धूर्वहः ॥ यः कृत्वा मित्रहननं गोयोनिं समुपागतः ॥ १७ ॥ इत्थं स नर्मदातीरे संप्राप्तस्तीर्थमुत्तमम् ॥ गत्वा चतुर्दशीदिने ह्युपवासकृतक्षणः ॥ १८ ॥ गत्वा स नर्मदातीरे नाम रुद्रेत्यनुस्मरन् ॥ शुचिप्रदेशाच्च मृदं मंत्रेणाऽनेन गृह्यताम् ॥ १९ ॥ उद्धृतासि वराहेण रुद्रेण शतबाहुना ॥ अहमप्युद्धरिष्यामि प्रजया बंधनेन च ॥ १२० ॥ स एवं तां मृदं नीत्वा मुक्त्वा तीरे तथोत्तरे ॥ ददर्श भास्करं पश्चान्मंत्रेणाऽनेन चालभेत् ॥ २१ ॥ अश्वक्रांते रथक्रांते विष्णुक्रांते वसुन्धरे ॥ मृत्तिके हर मे पापं जन्मकोटिशतार्जितम् ॥ २२ ॥ तत एवं विगाह्यापो मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ त्वं नर्मदे पुण्यजले तवांभः शंकरोद्भवम् ॥ २३ ॥ स्नानं प्रकुर्वतो मेऽद्य पापं हरतु चार्जितम् ॥ स स्नात्वाऽनेन विधिना संतर्प्य पितृदेवताः ॥ २४ ॥ ययौ देवालयं पश्चादुपहारैः समन्वितः ॥ भक्त्या संचिंत्य सान्निध्ये शकरं लोकशंकरम् ॥ २५ ॥ पुराणोक्तविधानेन पूजां समुपचक्रमे ॥ पूजाचतुष्टयं देवि शिवरात्र्यां निगद्यते ॥ २६ ॥ संस्नाप्य प्रथमे यामे पंचगव्येन शंकरम् ॥ घृतेन पूरणं पश्चात्कृतं नृपवरेण तु ॥ २७ ॥ धूपदीपौनिवेद्याद्यं संकल्प्य च यथाविधि ॥ अर्घेणानेन देवेशं मंत्रेणानेन शंकरम्॥२८॥नमस्ते देवदेवेश शंभो परमकारण ॥ गृहाणार्घमिमं देव संसाराघमपाकुरु ॥२९॥ वित्तानुरूपतो दत्तं सुवर्णं मंत्रकल्पितम् ॥ अग्निर्हि देवाः सर्वे सुवर्णं च हुताशनात् ॥ १३० ॥ अतः सुवर्णदानेन प्रीताः स्युः सर्वदेवताः ॥ तदर्घं सर्वदा दातुः प्रीतो भवतु शंकरः ॥ ३१ ॥ अनेन विधिना तेन पूजितः प्रथमे शिवः ॥ यामे द्वितीये तु पुनः पूर्वोक्तविधिना चरेत् ॥ ३२ ॥ स्नापयामास दुग्धेन गव्येन त्रिपुरांतकम् ॥ तंदुलैः

पूरणं पश्चात्कृतं लिंगस्य शूलिनः ॥ ३३ ॥ कृत्वा विधानं पूर्वोक्तं दत्तं वस्त्रयुगं सितम् ॥ श्वेतवस्त्रयुगं यस्माच्छंकरस्यातिवल्लभम् ॥ ३४ ॥ प्रीतो
भवति वै शंभुर्दत्तेन श्वेतवाससा ॥ यामं तृतीयं संप्राप्तं दृष्ट्वा नृपतिसत्तमः ॥ ३५ ॥ देवं संस्नाप्य मधुना पूरणं चक्रिवांस्तिलैः ॥ तिलद्रोणप्रदानं
च कुर्यान्मंत्रमुदीरयन् ॥ ३६ ॥ तिलाः श्वेतास्तिलाः कृष्णाः सर्वपापहरास्तिलाः ॥ तिलद्रोणप्रदानेन संसारश्छिद्यतां मम ॥ ३७ ॥ अनेन
विधिना राजा यामिनीयामपूजनम् ॥ अतिवाह्य विनोदेन ब्रह्मघोषेण जागरम् ॥ ३८ ॥ चकार पूजनं शंभोर्बहुपुण्यप्रसाधकम् ॥ ये जागरे
त्रिनेत्रस्य शिवरात्र्यां शिवस्थिताः ॥३९॥ ते यां गतिं गताः पार्थ न तां गच्छंति यज्विनः ॥ पापानि यानि कानि स्युः कोटिजन्मार्जितान्यपि ॥
॥ १४० ॥ हरकेशवयोः स्नांति जागरे यांति संक्षयम् ॥ यावंतो निमिषा नृणां भवंति निशि जाग्रताम् ॥ ४१ ॥ निमिषेनिमिषे राजन्नश्वमेधफलं
ध्रुवम् ॥ उपवासपराणां च देवायतनवासिनाम् ॥ ४२ ॥ शृण्वतां धर्ममाख्यानं ध्यायतां हरकेशवौ ॥ न तां बहुसुवर्णेन क्रतुना गतिमाप्नुयुः ॥
॥ ४३ ॥ शिवरात्रिस्तिथिः पुण्या कार्तिकी च विशेषतः ॥ रेवाया उत्तरं कूलं तीरं भारेश्वरेति च ॥ ४४ ॥ जागृतश्चातिदुःखेन कथं पापं न
हास्यति ॥ इत्थंस जागरं कृत्वा शिवरात्र्यां नरेश्वरः ॥ ४५ ॥ प्रभाते विमले गत्वा नर्मदातीरमुत्तमम् ॥ स्नापितास्तेन ते सर्वे वाहनानि गजा
दयः ॥ ४६ ॥ यैस्तु वाहैर्गतस्तीर्थं स्नातोऽहं स्नापयामि तान् ॥ तत्र मध्यस्थितः स्नातस्तिर्यक्त्वान्निर्गतो वणिक् ॥ ४७ ॥ दानं ददौ तानुद्दिश्य
किंचिच्छक्त्यनुरूपतः ॥ तेन वाहकृताद्दोषान्मुक्तो भवति मानवः ॥ ४८ ॥ अन्यथाऽसौ कृतो लाभः कृतो व्रजति तान्प्रति ॥ संस्नाप्य तं ततो
राजा स्वयं स्नात्वा विधानतः ॥४९॥ संतर्प्य पितृदेवांश्च कृत्वा श्राद्धं यथाविधि॥कृत्वा पिंडान्पितृभ्यश्च वृषमुत्सृज्य लक्षणम् ॥१५०॥ गत्वा देवा
लयं पश्चाद्देवं तीर्थोदकेन च॥संस्नाप्य पंचगव्येन ततः पंचामृतेन च ॥५१॥सर्व्वौषधिजलेनैव ततः शुद्धोदकेन च॥चंदनेन सुगंधेन समालभ्य च
शंकरम्॥५२॥कुंकुमैश्च सकर्पूरैर्गंधैश्च विविधैस्तथा ॥ पुष्पौघैश्च सुगंधाढ्यैश्चतुर्थं लिंगपूरणम् ॥५३॥कृतं नृपवरेणाऽत्र कुर्वता पूर्वकं विधिम्॥गोदानं
च कृतं पश्चाद्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ५४ ॥ धेनुके रुद्ररूपाऽसि रुद्रेण परिनिर्मिता ॥ अस्मिन्नगाधे संसारे पतंतं मां समुद्धर ॥ ५५ ॥ धेनुं स्वलंकृतां
दद्यादनेन विधिना ततः ॥ क्षमाप्य देवदेवेशं ब्राह्मणान्भोजयेद्बहून् ॥ ५६ ॥ षड्विधैर्भोजनैर्भक्ष्यैर्वासोभिस्तान्समर्चयेत् ॥ दक्षिणाभिर्विचित्राभिः
पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥ ५७ ॥ स स्वयं बुभुजे पश्चात्परिवारसमन्वितः ॥ तामेव रजनीं तत्र न्यवसज्जगतीपतिः ॥ ५८ ॥ तस्य तत्रोषितस्यैवं
निशीऽथ नरेश्वर ॥ आकाशे सोऽति शुश्राव दिव्यवाणीसमीरितम् ॥ ५९ ॥ ॥ वागुवाच ॥ ॥ राजन्समंततो लोके फलं भवति सांप्रतम् ॥

संसारसागरे ह्यत्र पतितानां दुरात्मनाम् ॥ १६० ॥ यदि संनिधिमात्रेण फलं तत्रोच्यते कथम् ॥ यदि शंतनुवंशस्य तत्रोन्मादकरं भवेत् ॥ ६१ ॥
य एष त्वद्गृहे वोढा ह्यतिभारधुरंधरः ॥ अनेन मित्रहननं पापं विश्वासघातनम् ॥ ६२ ॥ कृतं जन्मसहस्राणामतीते परिजन्मनि ॥ गतेन पाप्मना
ऽऽत्मानं नरकेषु च संस्थितिः ॥ ६३ ॥ ततो योनिसहस्रेषु गतिस्तिर्यक्षु चैव हि ॥ गोयोनिं समनुप्राप्तस्त्वद्गृहे स सुदुर्मतिः ॥ ६४ ॥ स्नापितश्च
त्वया तीर्थे ह्यस्मिन्पर्वसमागमे ॥ दृष्ट्वा पूजां त्वया कृतां कृता जागरणक्रिया ॥ ६५ ॥ तेन निष्कल्मषो जातो मुक्त्वा देहं तवाऽग्रतः ॥ स्वर्गं
प्रति विमानस्थः सोद्य राजन्गमिष्यति ॥ ६६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवमुक्ते निपतितो धुर्यः प्राणैर्व्ययुज्यत ॥ विमानवरमारूढस्तत्क्षणा
त्समदृश्यत ॥ ६७ ॥ स तं प्रणम्य राजेंद्रमुवाच प्रहसन्निव ॥ ६८ ॥ ॥ वृष उवाच ॥ ॥ भोभो नृपवरश्रेष्ठ तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ यत्र
चाऽस्मद्विधस्तीर्थे मुच्यते पातकैर्नरः ॥ मया ज्ञातमशेषेण मत्समो नास्ति पातकी ॥ ६९ ॥ अतः परं किं तु कुर्यां परं तीर्थाऽनुकीर्त्तनम् ॥
भवान्माता भवान्भ्राता भवांश्चैव पितामहः ॥ १७० ॥ क्षंतव्यं प्रणतोऽस्म्यद्य यस्मिंस्तीर्थे हि मादृशाः ॥ गतिमीदृग्विधां यांति न जाने तत्र का
गतिः ॥ ७१ ॥ समाराध्य महेशानं संपूज्य च यथाविधि ॥ का गतिस्तव संभाष्या देह्यनुज्ञां मम प्रभो ॥ ७२ ॥ त्वरयंति च मां ह्येते दिविस्थाः
प्रणयाद्गणाः ॥ स्वस्त्यस्तु ते गमिष्यामीत्युक्त्वा सोंऽतर्दधे क्षणात् ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ गते चाऽदर्शनं तत्र स राजा विस्म
यान्वितः ॥ तीर्थमाहात्म्यमतुलं वर्णयन्स्वपुरं गतः ॥ ७४ ॥ इत्थंभूतं हि तत्तीर्थं नर्मदायां व्यवस्थितम् ॥ सर्वपापक्षयकरं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥
॥ ७५ ॥ उपपापानि नश्यंति स्नानमात्रेण भारत ॥ कार्त्तिकस्य चतुर्द्दश्यामुपवासपरायणः ॥ ७६ ॥ चतुर्द्धा पूरयेल्लिंगं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वंगनागमः॥७७॥महापापानि चत्वारि चतुर्भिर्यांति संक्षयम् ॥ सोश्वमेधस्य यज्ञस्य लभते फलमुत्तमम् ॥७८॥ कार्त्तिके
शुक्लपक्षस्य चतुर्द्दश्यामुपोषितः॥ स्वर्णदानाच्च तत्तीर्थे यज्ञस्य लभते फलम् ॥७९॥ अष्टम्यां वा चतुर्द्दश्यां वैशाखे मासि पूर्ववत् ॥ दीपं पिष्टमयं कृत्वा
पितॄन्सर्वान्विमोक्षयेत् ॥ १८० ॥ तत्र यद्दीयते दानमपि वालाग्रमात्रकम् ॥ तदक्षयफलं सर्वमेवमाह महेश्वरः ॥८१॥ भारभूत्यां मृतानां तु नराणां
भावितात्मनाम् ॥ अनिवर्त्तिका गती राजञ्छिवलोकान्निरन्तरम् ॥ ८२ ॥ अथवा लोकवृत्त्यर्थं मर्त्यलोकं जिगीषति ॥ सांगवेदज्ञविप्राणां जायते
विमलेकुले ॥ ८३ ॥ धनधान्यसमायुक्तो वेदविद्यासमन्वितः ॥ सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ ८४ ॥ पुनस्तत्तीर्थमासाद्य ह्यक्षयं

---

१ तत्र–वृषयोनिगते–वैश्ये–इत्यर्थः ।

पदमाप्नुयात् ॥ ८५ ॥ एतत्पुण्यं पापहरं कथितं ते नृपोत्तम ॥ भारतेदं महाख्यानं शृणु चैव ततः परम् ॥ १८६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे भारभूतितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं तात पुंखिलं तीर्थमुत्तमम् ॥ तत्र तीर्थे पुरा पुंखः पार्थ सिद्धिमुपागतः ॥ १ ॥ जाम
दग्न्यो महातेजाः क्षत्रियांतकरः प्रभुः ॥ तपः कृत्वा सुविपुलं नर्मदोत्तरतीरभाक् ॥ २ ॥ ततः प्रभृति विख्यातं पुंखतीर्थं नरेश्वर ॥ तत्र तीर्थे तु
यः स्नात्वा ह्याराध्य परमेश्वरम् ॥ ३ ॥ इहलोके बलैर्युक्तः परे मोक्षमवाप्नुयात् ॥ देवान्पितॄन्समभ्यर्च्य पितॄणामनृणी भवेत् ॥ ४ ॥ तत्र तीर्थे
नरो यस्तु प्राणत्यागं करोति वै ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ ५ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा हयमेधफलं लभेत् ॥ ६ ॥ तत्र
तीर्थे नरो यस्तु ब्राह्मणान्भोजयेन्नृप ॥ एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता ॥ ७ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्पूजयेद्वृषभध्वजम् ॥
वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे पुंखिल
तीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम दशोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आश्चर्यभूतं लोकस्य देवदेवेन यत्कृतम् ॥ तत्ते
सर्वं प्रवक्ष्यामि नर्मदातटवासिनाम् ॥ १ ॥ द्विजान्सुकृपणान्देवः कुष्ठी भूत्वा ययाच ह ॥ श्राद्धकाले तु संप्राप्ते रक्तगंधानुलेपनः ॥२॥ स्रवद्बुद्बुदगा
त्रस्तु मक्षिकाकृमिसंवृतः ॥ दुश्चर्मा दुर्मुखो गन्धी प्रस्खलंश्च पदेपदे ॥ ३ ॥ ब्राह्मणावसथं गत्वा स्खलन्द्वारेऽब्रवीदिदम् ॥ भोभो गृहपते त्वद्य
ब्राह्मणैः सह भोजनम् ॥ ४ ॥ त्वद्गृहे कर्तुमिच्छामि ह्येभिः सह सुसंस्कृतम् ॥ ततस्तं ब्राह्मणं दृष्ट्वा यजमानसमन्विताः ॥ ५ ॥ स्रवंतं सर्वगात्रेषु
धिग्धिँगित्येवमब्रुवन् ॥ निर्गच्छस्वाऽऽशु दुर्गंध गृहाच्छीघ्रं द्विजाधम ॥ ६ ॥ अभोज्यमेतत्सर्वेषां दर्शनात्तव सत्कृतम् ॥ एवमेव तथेत्युक्त्वा देवदेवो
महेश्वरः ॥ ७ ॥ जगामाऽऽकाशममलं दृश्यमानो द्विजोत्तमैः ॥ गते चाऽदर्शनं देवे स्नात्वाऽभ्युक्ष्य समंततः ॥ ८ ॥ भुंजतेऽस्म द्विजा राजन्याव
त्पात्रे पृथक्पृथक् ॥ यत्रयत्र च पश्यंति तत्रतत्र कृमिर्बहुः ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा विस्मयमापन्नाः सर्वे किमिति चाऽब्रुवन् ॥ ततः कश्चिदुवाचेदं ब्राह्मणो
गुणवानजः ॥ १० ॥ योगीन्द्रः शंकया तत्र बहुविप्रसमागमे ॥ योऽत्र पूर्वं समायातः स योगी परमेश्वरः ॥११॥ तस्येदं क्रीडितं मन्ये भर्त्सितस्य
विपाकजम् ॥ फलं भवति नाऽन्यस्य ह्यतिथेः शास्त्रनिश्चयात् ॥ १२ ॥ संपूज्य परमात्मा वै ह्यतिथिश्च विशेषतः ॥ श्राद्धकाले तु संप्राप्तमतिथिं
यो न पूजयेत् ॥ १३ ॥ पिशाचा राक्षसास्तस्य तद्विलुंपन्त्यसंशयम् ॥ रूपान्वितं विरूपं वा मलिनं मलिनांबरम् ॥ १४ ॥ योगीन्द्रं श्वपचं

वाऽपि अतिथिं न विचारयेत् ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य यजमानपुरोगमाः ॥ १५ ॥ ब्राह्मणा द्विजमन्वेष्टुं धाविताः सर्वतोदिशम् ॥ तावत्कथंचि
त्केनाऽपि गहनं वनमाश्रितः ॥ १६ ॥ दृष्टो दृष्ट इति प्रोक्तं तेन ते सर्व आगताः ॥ ततः पश्यंति तं विप्रं स्थाणुवन्निश्चलं स्थितम् ॥ १७ ॥
क्रंदते न चलति स्पन्दते न च पश्यति ॥ जल्पंति करुणं केचित्स्तुवंति च तथाऽपरे ॥ १८ ॥ वाग्भिः सततमिष्टाभिः स्तूयमानस्त्रिलोचनः ॥
क्षुधार्दितानां देवेश ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ विनष्टमन्नं सर्वेषां पुनः संकर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ श्रुत्वा तु वचनं तेषां ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ॥ परया
कृपया देवः प्रसन्नस्तानुवाच ह ॥ २० ॥ मया प्रसन्नेन महानुभावास्तदेव वोऽन्नं विहितं सुधेव ॥ भुंजंतु विप्राः सह बन्धुभृत्यैरर्चंतु नित्यं मम
मंडलं च ॥ २१ ॥ ततश्चायतनं पार्थ देवदेवस्य शूलिनः ॥ मुण्डिनामेति विख्यातं सर्वपापहरं शुभम् ॥ कार्तिक्यां तु विशेषेण गयातीर्थेन तत्स
मम् ॥ २२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे मुण्डितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकादशोत्तर
द्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि देवस्य चरितं महत् ॥ श्रुतमात्रेण येनाऽऽशु
सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ भिक्षुरूपं परं कृत्वा देवदेवो महेश्वरः ॥ एकशालां गतो ग्रामं भिक्षार्थी क्षुत्पिपासितः ॥ २ ॥ अक्षसूत्रोद्यतकरो भस्म
गुंठितविग्रहः ॥ स्फुरत्त्रिशूलो विश्वेशो जटाकुण्डलभूषितः ॥ ३ ॥ कृत्तिवासा महाकायो महाहिकृतभूषणः ॥ वादयन्वै डमरुकं डिंडिमप्रतिमं
शुभम् ॥ ४ ॥ कपालपाणिर्भगवान्बालकैर्बहुभिर्वृतः ॥ क्वचिद्गायन्हसंश्चैव नृत्यन्वादन्क्वचित्क्वचित् ॥ ५ ॥ यत्रयत्र गृहे देवो लीलया डिंडमं न्यसे
त् ॥ भाराक्रांतं गृहं पार्थ तत्रतत्र विनश्यति ॥६॥ एवं संप्रचरन्देवो वेष्टितो बहुभिर्जनैः ॥ दृश्यादृश्येन रूपेण निर्जगाम बहिः प्रभुः ॥ ७ ॥ इतश्चे
तश्च धावन्तं न पश्यंति यदा जनाः ॥ विस्मितास्ते स्थिताः शम्भुर्भविष्यति ततोऽस्तुवन् ॥ ८ ॥ तेषां तु स्तुवतां भक्त्या शंकरं जगतां
पतिम् ॥ डिंडिरूपो हि भगवांस्तदाऽसौ प्रत्यदृश्यत ॥ ९ ॥ तदाप्रभृति देवेशो डिंडिमेश्वर उच्यते ॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्राजन्सर्वपापैः प्रमु
च्यते ॥ १० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे एकशालडिंडिमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं
नाम द्वादशोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि देवस्य चरितं महत् ॥ श्रुतमात्रेण येनैव
सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ अबालो बालरूपेण ग्रामण्यैर्बालकैः सह ॥ आमलैः क्रीडते शंभुस्तत्ते वक्ष्यामि भारत ॥ २ ॥ सर्वैस्तैरामलाः क्षिप्ता ये
ते देवेन पांडव ॥ आनीतास्तत्क्षणादेव ततः पश्चात्क्षिपेद्धरः ॥ ३ ॥ यावद्गत्वा दिशो दिग्भ्य आगच्छन्ति पृथक्पृथक् ॥ तावत्तमामलं भूतं पश्यं

ति परमेश्वरम् ॥ ४ ॥ तृतीये चैव यत्कर्म देवदेवस्य धीमतः ॥ स्थानानां परमं स्थानमामलेश्वरमुत्तमम् ॥ ५ ॥ तेन पूजितमात्रेण प्राप्यते परमं
पदम् ॥६॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे आमलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोदशोत्त
रद्विशततमोऽध्यायः ॥२१३॥ ॥छ॥ ॥ श्रीमार्कंडेयउवाच ॥ ॥ चतुर्थं संप्रवक्ष्यामि देवस्य चरितं महत्॥श्रुतमात्रेण येनैव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥
कपाली कांथिको भूत्वा यथा स व्यचरन्महीम् ॥ पिशाचै राक्षसैर्भूतैर्डाकिनीयोगिनीवृतः ॥२॥ भैरवं रूपमास्थाय प्रेतासनपरिग्रहः॥त्रैलोक्यस्या
ऽभयं दत्त्वा चचार विपुलं तपः ॥ ३ ॥ आषाढी तु कृता तत्र ह्याषाढीनाम विश्रुतम्॥ कंथा मुक्ता ततोऽन्यत्र देवेन परमेष्ठिना ॥४॥ तदाप्रभृति
राजेंद्र स कंथेश्वर उच्यते ॥ तस्य दर्शनमात्रेण ह्यश्वमेधफलं लभेत् ॥ ५ ॥ देवो मार्गे पुनस्तत्र भ्रमते च यदृच्छया ॥ विक्रीणाति बलाकारो दृष्ट्वा
चोक्तो हरेण तु ॥ ६ ॥ यदि भद्र न चेत्कोपं करोषि मयि सांप्रतम् ॥ बलाभिर्भर मे लिंगं ददामि बहु ते धनम् ॥ ७ ॥ एवमुक्तोऽथ देवेन स वणि
ग्लोभमोहितः ॥ योजयामास बलका लिंगे चोत्तममध्यमान् ॥ ८ ॥ तावद्यावत्क्षयं सर्वे गताः काले सुसंचिताः ॥ स्थितं समुन्नतं लिंगं दृष्ट्वा
शोकमुपागमत् ॥ ९ ॥ कृत्वा तु खंडखंडानि स देवः परमेश्वरः॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं तं दृष्ट्वा गतसाध्वसम्॥१०॥न च मे पूरितं लिंगं यास्यामि
यदि मन्यसे ॥ ददामि तत्र वित्तं ते यदि लिंगं प्रपूरितम् ॥ ११ ॥ ॥ वणिगुवाच ॥ ॥ अधन्योकृतपुण्योऽहं निग्राह्यः परमेश्वर ॥ तव प्रियम
कुर्वाणः शोचिष्ये शाश्वतीः समाः ॥१२॥ एतच्छुत्वा वचस्तस्य वणिक्पुत्रस्य भारत ॥ असंक्षयं धनं दत्त्वा स्थितस्तत्र महेश्वरः ॥ १३ ॥ तदा
प्रभृति राजेंद्र बलाकैरिव भूषितम् ॥ प्रत्ययार्थं स्थितं लिंगं लोकानुग्रहकाम्यया ॥ १४ ॥ देवेन रचितं पार्थ क्रीडया सुप्रतिष्ठितम् ॥ देवमार्गमिति
ख्यातं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ पश्यन्प्रपूजयन्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १५ ॥ देवमार्गे तु यो गत्वा पूजयेद्बलाकेश्वरम् ॥ पंचायतनमासाद्य रुद्र
लोकं स गच्छति ॥ १६ ॥ देवमार्गे मृतानां तु नराणां भावितात्मनाम् ॥ न भवेत्पुनरावृत्ती रुद्रलोकात्कदाचन ॥ १७ ॥ देवमार्गस्य माहा
त्म्यं भक्त्या श्रुत्वा नरोत्तम ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे श्रीकपालतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्दशोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ शृंगितीर्थं ततो गच्छेन्मोक्षदं सर्वदेहिनाम् ॥ मृतानां तत्र राजेंद्र मोक्षप्राप्तिर्न संशयः ॥ १ ॥ तत्रैव पिंडदानेन पितृणामनृणो

भवेत् ॥ तेन पुण्येन पूतात्मा लभेद्वाणेश्वरीं गतिम् ॥ २ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे श्रृंगितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचदशोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अषाढीतीर्थमागच्छेत्ततो भूपालनंदन ॥ कामिकं रूपमास्थाय स्थितो यत्र महेश्वरः ॥ १ ॥ चातुर्युगमिदं तीर्थं सर्वतीर्थेष्वनुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्कुरुते प्राणमोक्षणम् ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्खण्डे रेवाखंडे अषाढीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षोडशोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥. ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एरंडीसंगमं गच्छेत्सुरासुरनमस्कृतम् ॥ तत्तु तीर्थं महापुण्यं महापातकनाशनम् ॥ १ ॥ उपवासपरो भूत्वा नियतेंद्रियमानसः ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या प्राणत्यागपरो भवेत् ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे एरंडीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तदशोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेद्धराधीश तीर्थं परमशोभनम् ॥ जमदग्निरिति ख्यातं यत्र सिद्धो जनार्दनः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं सिद्धो द्विजश्रेष्ठ वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ मानुषं रूपमास्थाय लोकानां हितकाम्यया ॥ २ ॥ एतत्सर्वं यथान्यायं देवदेवस्य चक्रिणः ॥ चरितं श्रोतुमिच्छामि कथ्यमानं त्वयाऽनघ ॥ ३ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आसीत्पूर्वं महाराज हैहयाधिपतिर्महान् ॥ कार्त्तवीर्य इति ख्यातो राजा बाहुसहस्रवान् ॥ ४ ॥ हस्त्यश्वरथसंपन्नः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ वेदविद्याव्रतस्नातः सर्वभूताभयप्रदः ॥ ५ ॥ माहिष्मत्याः पतिः श्रीमान्राजा ह्यक्षौहिणीपतिः ॥ स कदाचिन्मृगान्हंतुं निर्जगाम महाबलः ॥ ६ ॥ बहुभिर्दिवसैः प्राप्तो भृगुकच्छमनुत्तमम् ॥ जमदग्निर्महातेजा यत्र तिष्ठति तापसः ॥ ७ ॥ रेणुकासहितः श्रीमान्सर्वभूताभयप्रदः ॥ तस्य पुत्रोऽभवद्रामः साक्षान्नारायणः प्रभुः ॥ ८ ॥ सर्वक्षत्रगुणैर्युक्तो ब्रह्मविद्ब्राह्मणोत्तमः ॥ तोषयन्परया भक्त्या पितरौ परमार्थवत् ॥ ९ ॥ तं तदा चार्जुनं दृष्ट्वा जमदग्निः प्रतापवान् ॥ चरंतं मृगयां गत्वा ह्यातिथ्येन न्यमंत्रयत् ॥ १० ॥ तथेति चोक्त्वा स नृपः सभृत्यबलवाहनः ॥ जगाम चाऽऽश्रमं पुण्यमृषेस्तस्य महात्मनः ॥ ११ ॥ तत्क्षणादेव संपन्नं श्रिया परमया वृतम् ॥ विस्मयं परमं तत्र दृष्ट्वा राजा जगाम ह ॥ १२ ॥ गतमात्रस्तु सिद्धेन परमान्नेन भोजितः ॥ सभृत्यबलवान्राजा ब्राह्मणेन यदृच्छया ॥ किमेतदिति

यप्रच्छ कारणं शक्तिमेव च ॥ १३ ॥ कामधेनोः प्रभावं तं ज्ञात्वा प्राह ततो द्विजम् ॥ दक्षिणां देहि मे विप्र कल्मषां धेनुमुत्तमाम् ॥ १४ ॥ शतं
शतसहस्राणामयुतं नियुतं परम् ॥ भूषितानां च धेनूनां ददामि तव चार्बुदम् ॥ १५ ॥ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ ॥ अयुतैः प्रयुतैर्नाऽहं शतकोटि
भिरुत्तमाम् ॥ कामधेनुमिमां तात न दद्मि प्रतिगम्यताम् ॥ १६ ॥ एवमुक्तः स राजेंद्रस्तेन विप्रेण भारत ॥ क्रोधसंरक्तनयन इदं वचनम
ब्रवीत् ॥ १७ ॥ यस्येदृशः कामचारो मय्यपि द्विजपांसन ॥ अहं ते पश्यतस्तस्मान्नयामि सुरभिं गृहात् ॥ १८ ॥ ॥ द्विज उवाच ॥ ॥ कः
क्रीडति सरोषेण निर्भयो हि महाहिना ॥ मृत्युदृष्टांतरेणाऽपि मम धेनुं नयेत यः ॥१९॥ एवमुक्त्वा महादण्डं ब्रह्मदंड मिवाऽपरम् ॥ गृहीत्वा परम
क्रुद्धो जमदग्निरुवाच ह ॥ २० ॥ यस्याऽस्ति शक्तिस्तेजो वा क्षत्रियस्य कुलाऽधमः ॥ धेनुं नयतु मे सद्यः क्षीणायुः सपरिच्छदः ॥ २१ ॥ एतच्छ्रु
त्वा वचः क्रूरं हैहयः शतशो वृतः ॥ धावमानः क्षितितले ब्रह्मदंडहतोऽपतत् ॥ २२ ॥ हुंकृतेन ततो धेन्वाः खड्गपाशासिपाणयः ॥ निर्गच्छंतः
प्रदृश्यंते कल्मषायाः सहस्रशः ॥ २३ ॥ नासापुटाग्राद्रोमाग्रात्किराता मागधा गुदात् ॥ रंध्रांतरेषु चोत्पन्नाः शतशोथ सहस्रशः ॥ २४ ॥ एवम
न्योऽन्यमाहत्य हैहयष्टंकणान्दहन् ॥ विनाशं सह विप्रेण गता ह्यर्जुनतेजसा ॥ २५ ॥ कार्त्तवीर्यो जयं लब्ध्वा संख्ये हत्वा द्विजोत्तमम् ॥ जगाम
स्वां पुरीं हृष्टः कृतांतवशमोहितः ॥ २६ ॥ ततस्त्वरान्वितः प्राप्तः पश्चाद्रामो गते रिपौ ॥ आक्रंदमानां जननीं ददर्श पितुरंतिके ॥ २७ ॥ ॥ राम
उवाच ॥ ॥ केनेदमात्मनाशाय ह्यज्ञानात्साहसं कृतम् ॥ मम तातं जिघांसुर्यो द्रष्टुं मृत्युमिहेच्छति ॥ २८ ॥ ततः सा रामवाक्येन गतसत्त्वेव
विह्वला ॥ उदरं करयुग्मेन ताडयंती ह्युवाच तम् ॥ २९ ॥ अर्जुनेन नृशंसेन क्षत्रियैरपरैः सह ॥ इहाऽऽगत्य पिता तेन निहतो बाहुशालिना ॥
॥ ३० ॥ तं पश्य निहतं तातं गतासुं गतचेतसम् ॥ संस्कृत्य विधिवत्पुत्र तर्पयस्व यथातथम् ॥ ३१ ॥ एतच्छ्रुत्वा स वचनं जननीमभिवाद्य
ताम् ॥ प्रतिज्ञामकरोद्यां तां शृणुष्व च नराधिप ॥ ३२ ॥ त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं निःक्षत्रियकुलान्वयाम् ॥ स्नात्वा च तेषामसृजा तर्पयिष्यामि
ते पतिम् ॥ ३३ ॥ तस्यापि परशुना बाहून्कार्त्तवीर्यस्य दुर्मतेः ॥ च्छित्वा पास्यामि रुधिरमिति सत्यं शृणुष्व मे ॥ ३४ ॥ एवं प्रतिज्ञां कृत्वाऽसौ
जामदग्न्यः प्रतापवान् ॥ क्रोधेन महताऽऽविष्टः संस्कृत्य पितरं ततः॥ ३५ ॥ माहिष्मतीं पुरीं रामो जगाम क्रोधमूर्च्छितः॥ च्छित्वा बाहुवनं तस्य
हत्वा तं क्षत्रियाधमम् ॥ ३६ ॥ जगाम क्षत्रियांताय पृथिवीमवलोकयन् ॥ सप्तद्वीपार्णवयुतां सशैलवनकाननाम् ॥ ३७ ॥ पूर्वतः पश्चिमामाशां
दक्षिणोत्तरतः कुरून् ॥ समंतपंचके पंच चकार रुधिरह्रदान् ॥ ३८ ॥ स तेषु रुधिरांभस्सु ह्रदेषु क्रोधमूर्च्छितः ॥ पितॄन्संतर्प्पयामास

रुधिरेणेति नः श्रुतम् ॥ ३९ ॥ अथर्चीकादयोपेत्य पितरो ब्राह्मणर्षभम् ॥ तं क्षमस्वेति जगदुस्ततः स विरराम ह ॥ ४० ॥ तेषां समीपे यो
देशो ह्रदानां रुधिरांभसाम् ॥ समंतपंचकमिति पुण्यं तत्परिकीर्त्तितम् ॥ ४१ ॥ निवर्त्त्य कर्मणस्तस्मात्पितॄन्प्रोवाच पांडव ॥ रामः परम
धर्मात्मा यदिदं रुधिरं मया ॥ ४२ ॥ क्षिप्तं पंचसु तीर्थेषु तद्ब्रूयात्तीर्थमुत्तमम् ॥ तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे पितरोऽदृश्यतां गताः ॥ ४३ ॥
एवं रामस्य संसर्गो देवमार्गे युधिष्ठिर ॥ सर्वपापक्षयकरो दर्शनात्स्पर्शनान्नृणाम् ॥ ४४ ॥ रेणुकाप्रत्ययार्थाय अद्यापि पितृदेवताः ॥ दृश्यंते देव
मार्गस्थाः सर्वपापक्षयंकराः ॥ ४५ ॥ तत्र तीर्थे तु राजेंद्र नर्मदोदधिसंगमे ॥ स्थानं कृत्वा विधानेन मुच्यंते पातकैर्नराः ॥ ४६ ॥ कुशाग्रेणाऽपि
कौंतेय न स्पृष्टव्यो महोदधिः ॥ अनेन तत्र मंत्रेण स्नातव्यं नृपसत्तम ॥ ४७ ॥ नमस्ते विष्णुरूपाय नमस्तुभ्यमपां पते ॥ सान्निध्यं कुरु देवेश
सागरे लवणांभसि ॥ ४८ ॥ ॥ इति स्पर्शनमन्त्रः ॥ ॥ अग्निश्च तेजो मृडया च देहे रेतोऽथ विष्णुरमृतस्य नाभिः ॥ एतद्ब्रुवन्पांडव सत्य
वाक्यं ततोऽवगाहेत पतिं नदीनाम् ॥ ४९ ॥ पंचरत्नसमायुक्तं फलपुष्पाक्षतैर्युतम् ॥ मंत्रेणाऽनेन राजेंद्र दद्यादर्घं महोदधेः ॥ ५० ॥ सर्वरत्ननि
धानस्त्वं सर्वरत्नाकराकरः ॥ सर्वामरप्रधानेश गृहाणार्घं नमोऽस्तु ते ॥५१॥ इत्यर्घमन्त्रः ॥ आजन्मजनितात्पापान्मामुद्धर महोदधे ॥ याह्यर्चितो
रत्ननिधे पर्वतान्पार्व्वणोत्तम ॥ ॥ इति विसर्ज्जनमन्त्रः ॥ ॥५२॥ कोऽपरः सागराद्देवात्स्वर्गद्वारविपाटन ॥ तत्र सागरपर्यन्तं महातीर्थमनुत्तमम् ॥
॥५३॥ जामदग्न्येन रामेण तत्र देवः प्रतिष्ठितः॥ यत्र देवाः सगन्धर्वा मुनयः सिद्धचारणाः॥५४॥उपासते विरूपाक्षं जमदग्निमनुत्तमम्॥रेणुकां चैव
ये देवीं पश्यंति भुवि मानवाः ॥ ५५ ॥ प्रियवासे शिवे लोके वसन्ति कालमीप्सितम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजंस्तर्पयन्पितृदेवताः ॥ ५६ ॥ तारयेन्न
रकाद्घोरात्कुलानां शतमुत्तरम् ॥ स्नात्वा दत्त्वाऽत्र सहिताः श्रुत्वा वै भक्तिपूर्वकम् ॥ ५७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे जामदग्न्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कं
डेय उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं कोटीश्वरं परम् ॥ यत्र स्नानं च दानं च सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ १ ॥ तत्र देवाः सगन्धर्वा ऋषयो
ये तथाऽमलाः ॥ कोटितीर्थे परां सिद्धिं संप्राप्ता भुवि दुर्लभाम् ॥ २ ॥ स्थापितश्च महादेवस्तत्र कोटीश्वरो नृप ॥ तं दृष्ट्वा देवदेवेशं सिद्धिं प्राप्नो
त्यनुत्तमाम् ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थे तु यत्किंचिच्छुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ क्रियते तन्नृपश्रेष्ठ सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ ४ ॥ तत्र दक्षिणमार्गस्था ये
केचिन्मुनिसत्तमाः ॥ सिद्धा मृताः पदं यांति पितृलोकं ध्रुवं हि ते ॥ ५ ॥ उत्तरं नर्मदाकूलं ये श्रेष्ठा मुनिपुंगवाः ॥ देवलोकं गताः पूर्वमिति

शास्त्रस्य निश्चयः ॥ ६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनविंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेद्धराधीश लोटणेश्वरमुत्तमम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले सर्वपातकनाशनम् ॥ १ ॥ तत्क्षणादेव तत्सर्वं सप्तजन्मार्जितं त्वघम् ॥ नश्यते देवदेवस्य दर्शनादेव तन्नृप ॥ २ ॥ बाल्यात्प्रभृति यत्पापं यौवने चाऽपि यत्कृतम् ॥ तत्सर्वं विलयं याति देवदेवस्य दर्शनात् ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आश्चर्यभूतं लोकेषु नर्मदाचरितं महत् ॥ त्वया वै कथितं विप्र सकलं पापनाशनम् ॥ ४ ॥ यदेकं परमं तीर्थं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ श्रोतुमिच्छामि तत्सर्वं दयां कृत्वा वदाऽऽशु मे ॥ ५ ॥ ये केचिद्दुर्लभाः प्रश्नास्त्रिषु लोकेषु सत्तम ॥ त्वत्प्रसादेन ते सर्वे श्रुता मे सह बांधवैः ॥ ६ ॥ एतमेकं परं प्रश्नं सर्वप्रश्नविदां वर ॥ श्रुत्वाऽहं त्वत्प्रसादेन यत्र यामि सबांधवः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञ यस्य ते मतिरीदृशी ॥ दुर्लभं त्रिषु लोकेषु तस्य ते नाऽस्ति किंचन ॥ ८ ॥ धर्ममर्थं च कामं च मोक्षं च भरतर्षभ ॥ काले काले च यो वेत्ति कर्त्तव्यस्तेन धीमता ॥ ९ ॥ तस्मात्ते संप्रवक्ष्यामि प्रश्नस्यास्योत्तरं शुभम् ॥ यच्छुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यन्ते भुवि मानवाः ॥ १० ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा सर्वतीर्थमयी शुभा ॥ विशेषः कथितस्तस्या रेवासागरसंगमे ॥ ११ ॥ आगच्छन्तीं नृपश्रेष्ठ दृष्ट्वा रेवां महोदधिः ॥ प्रणम्य च पुनर्देवीं संगमे रेवया सह ॥ १२ ॥ संचिंत्य मनसा केयमिति मां वै सरिद्वरा ॥ ज्ञात्वा संचिंत्य मनसा रेवां लिंगोद्भवां पराम् ॥ १३ ॥ लुठंन्वै सम्मुखस्तात गतो रेवां महोदधिः ॥ समुद्रे नर्मदा यत्र प्रविष्टाऽस्ति महानदी ॥ १४ ॥ तत्र देवाधिदेवस्य समुद्रे लिंगमुत्थितम् ॥ लिंगोद्भूता महाभागा नर्मदा सरितां वरा ॥ १५ ॥ लयं गता तत्र लिंगे तेन पुण्यतमा हि सा ॥ नर्मदायां वसन्नित्यं नर्मदांबु पिबन्सदा ॥ दीक्षितः सर्वयज्ञेषु सोमपानं दिनेदिने ॥ १६ ॥ संगमे तत्र यः स्नात्वा लोटणेश्वरमर्चयेत् ॥ सोऽश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १७ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मणा यत्कृतं नृप ॥ लोटणेश्वरमासाद्य सर्वं विलयतां व्रजेत् ॥ १८ ॥ कार्त्तिक्यां तु विशेषेण कथितं शंकरेण तु ॥ तच्छृणुष्व नृपश्रेष्ठ सर्वपापापनोदनम् ॥ १९ ॥ संप्राप्तां कार्त्तिकीं दृष्ट्वा गत्वा तत्र नृपोत्तम ॥ चतुर्दश्यामुपोष्यैव स्नात्वा वै नर्मदाजले ॥ २० ॥ संतर्प्य पितृदेवांश्च श्राद्धं कृत्वा यथाविधि ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्संपूज्य लोटणेश्वरम् ॥ २१ ॥ सफलं जीवितं तस्य सफलं तस्य चेष्टितम् ॥ पंगवस्ते न सन्देहो जन्म तेषां निरर्थकम् ॥ २२ ॥ एकाग्रमनसा यैस्तु न दृष्टो लोटणेश्वरः ॥ पिशाचत्वं वियोनित्वं न भवेत्तस्य वै कुले ॥ २३ ॥ संगमे तत्र यो गत्वा स्नानं कृत्वा यथा

विधि ॥ पुण्यैश्चैव तथा कुर्याद्गीतैर्नृत्यैः [1]प्रबोधनम् ॥ २४ ॥ ततः प्रभातां रजनीं दृष्ट्वा नत्वा महोदधिम् ॥ आमन्त्र्य स्नानवि
धिना स्नानं तत्र तु कारयेत् ॥ २५ ॥ ॐनमो विष्णुरूपाय तीर्थनाथाय ते नमः ॥ सान्निध्यं कुरु मे देव समुद्र लवणांऽ
भसि ॥ २६ ॥ ॥ इत्यामंत्रणमन्त्रः ॥ ॥ अग्निश्च तेजो मृडया च देहो रेतोऽधा विष्णुरमृतस्य नाभिः ॥ एवं ब्रुवन्पांडव सत्यवाक्यं ततोऽवगाहेत
पतिं नदीनाम् ॥ २७ ॥ ॥ इति स्नानमन्त्रः ॥ ॥ आजन्मशतसाहस्रं यत्पापं कृतवान्नरः ॥ सकृत्स्नानाद्व्यपोहेत पापौघं लवणांभसि ॥
॥ २८ ॥ अन्यथा हि कुरुश्रेष्ठ देवयोनिरसौ विभुः ॥ कुशाग्रेणाऽपि विबुधैर्न स्प्रष्टव्यो महार्णवः ॥ २९ ॥ सर्वरत्नप्रधानस्त्वं सर्वरत्नाकराकर ॥
सर्वामरप्रधानेश गृहणार्घं नमोऽस्तु ते ॥ ३० ॥ ॥ इति अर्घमन्त्रः ॥ ॥ पितृदेवमनुष्यांश्च संतर्प्य तदनंतरम् ॥ उत्तीर्य तीरे तस्यैव
पंचभिर्द्विजपुंगवैः ॥ ३१ ॥ श्राद्धं समाचरेत्पश्चाल्लोकपालानुरूपिभिः॥ कृत्वाऽग्रे लोकपालांस्तु प्रतिष्ठाप्य यथाविधि ॥ ३२ ॥ संपूज्य च यथान्यायं
तानेव ब्राह्मणैः सह ॥ सुकृतं दुष्कृतं पश्चात्तेभ्यः सर्वं निवेदयेत् ॥ ३३ ॥ बाल्यात्प्रभृति यत्पापं कृतं वार्धकयौवने ॥ प्रख्यापयित्वा तेभ्योग्रे लोक
पालान्निमंत्रयेत् ॥ ३४ ॥ बाल्यात्प्रभृति यत्किंचित्कृतमाजन्मतोऽशुभम् ॥ विप्रेभ्यः कथितं सर्वं तत्सान्निध्यं स्थितेषु मे ॥ ३५ ॥ इत्युक्त्वा स
लुठेत्पश्चात्तेभ्योऽग्रेण च सम्मुखम् ॥ अनुमान्य च तान्पंच पश्चात्स्नानं समाचरेत् ॥ ३६ ॥ श्राद्धं च कार्यं विधिवत्पितृभ्यो नृपसत्तम ॥ एवं
कृते नृपश्रेष्ठ सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ३७ ॥ जिज्ञासार्थं तु यः कश्चिदात्मानं ज्ञातुमिच्छति ॥ शुभाऽशुभं च यत्कर्म तस्य निष्ठामिमां शृणु ॥
॥ ३८ ॥ स्नात्वा तत्र महातीर्थे लुठमानो व्रजेन्नरः ॥ पापकर्मान्यतो याति धर्मकर्मा व्रजेन्नदीम् ॥ ३९ ॥ पापकर्मा ततो ज्ञात्वा पापं मे पूर्वसंचि
तम् ॥ स्नात्वा तीर्थवरे तस्मिन्दानं दद्याद्यथाविधि ॥ ४० ॥ लोटणेश्वरमभ्यर्च्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ अवक्रगमनं गत्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥
॥ ४१ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ज्ञात्वैवं नृपसत्तम ॥ स्नातव्यं मानवैस्तत्र यत्र संनिहितो हरः ॥ ४२ ॥ एवं स्नात्वा विधानेन ब्राह्मणान्वेदपारगान्॥
पूजयेत्पृथिवीपाल सर्वपापोपशांतये ॥ ४३ ॥ एवंगुणविशिष्टं हि तत्तीर्थं नृपसत्तम ॥ तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं शृणुष्वैकमना नृप ॥ ४४ ॥ तत्र
॥१५८॥ तीर्थे नरः स्नात्वा संतर्प्य पितृदेवताः ॥ श्राद्धं यः कुरुते तत्र पितॄणां भक्तिभावितः ॥ ४५ ॥ दानं ददाति विप्रेभ्यो गोभूतिलहिरण्यकम् ॥ षष्टि
वर्षसहस्राणि कोटिवर्षशतानि च ॥ ४६ ॥ विमानवरमारूढः स्वर्गलोके महीयते ॥ नर्मदासर्वतीर्थेभ्यः स्नाने दाने च यत्फलम् ॥ ४७ ॥ तत्फलं

---

[1] प्रबोधनम्--जागरम्—इत्यर्थः ।

समवाप्नोति रेवासागरसंगमे ॥ सुवर्णं रजतं ताम्रं मणिमौक्तिकभूषणम् ॥ ४८ ॥ गोवृषं च महीं धान्यं तत्र दत्त्वाऽक्षयं फलम् ॥ शुभस्याप्यशुभ
स्याऽपि तत्र तीर्थे न संशयः ॥ ४९ ॥ तत्र तीर्थे नरः कश्चित्प्राणत्यागं युधिष्ठिर ॥ करोति भक्त्या विधिवत्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५० ॥ कोटि
वर्षं तु वर्षाणां क्रीडित्वा शिवमंदिरे ॥ वेदवेदांगविद्विप्रो जायते विमले कुले ॥ ५१ ॥ पुत्रपौत्रसमृद्धोऽसौ धनधान्यसमन्वितः ॥ सर्वव्याधिविनि
र्मुक्तो जीवेच्च शरदांशतम् ॥ ५२ ॥ अपि द्वादशयात्रासु सोमनाथे यदर्चिते ॥ कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगे तत्पुण्यं लोटणेश्वरे ॥ ५३ ॥ गया गंगा कुरु
क्षेत्रे नैमिषे पुष्करे तथा ॥ तत्पुण्यं लभते पार्थ लोटणेश्वरदर्शनात् ॥ ५४ ॥ यः शृणोति नरो भक्त्या पठ्यमानमिदं शुभम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो
रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ५५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे लोटणेश्वरतीर्थमाहा
त्म्यवर्णनंनाम विंशत्युत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र रेवाया दक्षिणे तटे ॥ क्रोश
द्वयांतरे तीर्थं मातृतीर्थादनुत्तमम् ॥ १ ॥ नाम्ना हंसेश्वरं पुण्यं वैमनस्यविनाशनम् ॥ कश्यपस्य कुले जातो हंसो दाक्षायणीसुतः ॥ २ ॥ ब्रह्मणो
वाहनं जातः पुरा तप्त्वा तपो महत् ॥ सैकदा विधिनिर्देशं विना वैयग्र्यमास्थितः ॥ ३ ॥ अभिभूतः शिवगणैः प्रणनाश युधिष्ठिर ॥ दक्षयज्ञप्रम
थने कांदिशीको विधिं विना ॥ ४ ॥ ब्रह्मणा संस्मृतोऽप्याशु नायाति स यदा खगः ॥ तदा तं शप्तवान्ब्रह्मा पातयामास वै पदात् ॥ ५ ॥ ततः स
शप्तमात्मानं मत्वा हंसस्त्वरान्वितः ॥ पितामहमुपागम्य प्रणिपत्येदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ ॥ हंस उवाच ॥ ॥ तिर्यग्योनिसमुत्पन्नं भवाञ्छप्तुं न
चार्हति ॥ स्वभाव एव तिर्यक्षु विवेकविकलं मनः ॥ ७ ॥ तथापि देव पापोऽस्मि यदहं स्वामिनं त्यजे ॥ किं तु धावद्भिरत्युग्रैर्गणैः शार्वैः पिता
मह ॥ सहसाहं भयाक्रांतस्त्रस्तस्त्यक्त्वा पलायितः ॥ ८ ॥ अद्यापि भयमेवाहं पश्यन्नस्मि विभो पुरः ॥ तेन स्मृतोऽपि भवता नाव्रजं भवदंतिके ॥
॥ ९ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इति ब्रुवन्नेव हि धातुरग्रे हंसः श्वसत्यक्षिपूज्यः सुदीनः ॥ तिर्यञ्चं मां पापिनं मूढबुद्धिं प्रभो पुरः पतितं पाहि
पाहि ॥ १० ॥ एको देवस्त्वं हि सर्गस्य कर्ता नानाविधं सृष्टमेतत्त्वयैव ॥ अहं सृष्टस्त्वीदृशो यत्त्वया वै सोऽयं दोषो धातरद्धा तवैव ॥ ११ ॥
शापस्य वानुग्रहस्यापि शक्तस्त्वत्तो नान्यः शरणं कं व्रजामि ॥ सेवाधर्माद्विच्युतं दासभूतं चपेटैर्हंतव्यं वै तात मां त्राहि भक्तम् ॥ १२ ॥ विद्या
विद्ये त्वत्त एवाविरास्तां धर्माधर्मौ सदसद्द्युनिशे च ॥ नानाभावाञ्जगतस्त्वं विधत्सेस्तं त्वामेकं शरणं वै प्रपद्ये ॥ १३ ॥ एकोऽसि बहुरूपोऽसि
नानाचित्रैककर्मतः ॥ निष्कर्माखिलकर्मासि त्वामतः शरणं व्रजे ॥ १४ ॥ नमोनमो वरेण्याय वरदाय नमोनमः ॥ नमो धात्रे विधात्रे

च शरण्याय नमोनमः ॥ १५ ॥ शिक्षाक्षरवियुक्तेयं वाणी मे स्तौति किं विभो ॥ का शक्तिः किं परिज्ञानमिदमुक्तं क्षमस्व मे ॥ १६ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवं वदति हंसे वै ब्रह्मा प्राह प्रसन्नधीः ॥ शिक्षा दत्ता तवैवेयं मा विषादं कृथाः खग ॥ १७ ॥ तपसा शोध
यात्मानं यथा शापांतमाप्नुयाः ॥ रेवासेवां कुरु स्नात्वा स्थापयित्वा महेश्वरम् ॥ अचिरेणैव कालेन ततः संस्थानमाप्स्यसि ॥ १८ ॥ यच्चेष्ट्वा
बहुभिर्यज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ॥ गोस्वर्णकोटिदानैश्च तत्फलं स्थापिते शिवे ॥ १९ ॥ ब्रह्मघ्नो वा सुरापो वा स्वर्णहृद्गुरुतल्पगः ॥ रेवातीरे शिवं
स्थाप्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २० ॥ तस्माद्धर्गसरित्तीरे स्थापयित्वा त्रियंबकम् ॥ वियुक्तः सर्वदोषैस्त्वं यास्यसे पदमुत्तमम् ॥ २१ ॥ एवमुक्तः स
विधिना हृष्टतुष्टः खगोत्तमः ॥ तथेत्युक्त्वा जगामाशु नर्मदातीरमुत्तमम् ॥ २२ ॥ तपस्तप्त्वा कियत्कालं स्थापयामास शंकरम् ॥ २३ ॥ स्व
नाम्ना भरतश्रेष्ठ हंसेश्वरमनुत्तमम् ॥ पूजयित्वा परं स्थानं प्राप्तवान्खगसत्तमः ॥ २४ ॥ तत्र हंसेश्वरे तीर्थे गत्वा स्नात्वा युधिष्ठिर ॥ पूजयेत्परमे
शानं स पापैः परिमुच्यते ॥ २५ ॥ स्तुवन्नेकमना देवं न दैन्यं प्राप्नुयात्क्वचित् ॥ श्राद्धं दीपप्रदानं च ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥ दत्त्वा शक्त्या
नृपश्रेष्ठ स्वर्गलोके महीयते ॥ २६ ॥ त्रिकालमेककालं वा यो भक्त्या पूजयेच्छिवम् ॥ नवप्रसूतां धेनुं च दत्त्वा पार्थ द्विजोत्तमे ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि
शिवलोके महीयते ॥२७॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे हंसेश्वरतीर्थमाहाम्यवर्णनंनामैक
विंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः क्रोशांतरे गच्छेत्तिलादं तीर्थमुत्तमम् ॥ तिलप्राशनकृद्यत्र
जाबालिः शुद्धिमाप्तवान् ॥ १ ॥ पितृमातृपरित्यागी भ्रातुर्भार्याभिलाषकृत् ॥ पुत्रविक्रयकृत्पापश्छलकृद्गुरुणा सह ॥ २ ॥ एवं दोषसमाविष्टो यत्र
यत्रापि गच्छति ॥ तत्र तत्रापि धिक्कारं लभते सत्सु भारत ॥ न कोऽपि संगतिं धत्ते तेन सार्द्धं सभास्वपि ॥ ३ ॥ इति लज्जान्वितो विप्रः काले
न महता नृप ॥ चिंतामवाप महतीमगतिज्ञो हि पावने ॥ ४ ॥ चकार सर्वतीर्थानि रेवां चाप्यवगाहयत् ॥ ५ ॥ अणिवापांतमासाद्य दक्षिणे नर्म
दातटे ॥ तस्थौ यत्र व्रती पार्थ जाबालिः प्राशयँस्तिलान्॥६॥तिलैरेकाशनं कुर्वंस्तथैवैकांतराशनम् ॥ त्र्यहषट्द्वादशाहाशी पक्षमासाशनस्तथा ॥
॥ ७ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनि व्रतानि च तिलैरपि ॥ तिलादत्वमनुप्राप्तो ह्यब्दद्वासप्ततिं क्रमात् ॥८॥ कालेन गच्छता तस्य प्रसन्नोऽभवदीश्वरः ॥
प्रादादिहामुत्रिकीं तु शुद्धिं सालोक्यमात्मकम् ॥ ९ ॥ तेन स स्थापितो देवः स्वनाम्ना भरतर्षभ ॥ तिलादेश्वरसंज्ञां च प्राप लोकादपि प्रभुः ॥
॥ १० ॥ तदाप्रभृति विख्यातं तीर्थं पापप्रणाशनम् ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥ ११ ॥ उपवासपरः पार्थ तथैव हरिवासरे ॥

तिलहोमी तिलोद्वर्ती तिलस्नायी तिलोदकी ॥ १२ ॥ तिलदाता च भोक्ता च नानापापैः प्रमुच्यते ॥ तिलैरापूरयेल्लिंगं तिलतैलेन दीपदः ॥ रुद्रलोकमवाप्नोति पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ १३ ॥ तिलपिंडप्रदानेन श्राद्धे नृपतिसत्तम ॥ विकर्मस्थाश्च गच्छंति गतिमिष्टां हि पूर्वजाः ॥ १४ ॥ स्वर्गलोकस्थिताः श्राद्धैर्ब्राह्मणानां च भोजनैः ॥ अक्षयां तृप्तिमासाद्य मोदंते शाश्वतीः समाः ॥ १५ ॥ पितुः कुलं मातृकुलं तथा भार्याकुलं नृप ॥ कुलत्रयं समुद्धृत्य स्वर्गं नयति वै नरः ॥ १६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे तिलादेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वाविंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः क्रोशांतरे पार्थ वासवं तीर्थमुत्तमम् ॥ वसुभिः स्थापितं तत्र स्थित्वा वै द्वादशाब्दकम् ॥ १ ॥ धरो ध्रुवश्च सोमश्च आपश्चैवानिलोऽनलः ॥ प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टाविमे पुरा ॥ २ ॥ पितृशापपरिक्लिष्टा गर्भवासाय भारत ॥ नार्मदं तीर्थमासाद्य तपश्चक्रुर्यतेंद्रियाः ॥ ३ ॥ आराधयंतः परमं भवानीपतिमव्ययम् ॥ द्वादशाब्दानि राजेंद्र ततस्तुष्टो महेश्वरः ॥ ४ ॥ प्रत्यक्षः प्रददौ तेभ्यस्त्वभीष्टं वरमुत्तमम् ॥ ततः स्वनाम्ना संस्थाप्य वसवस्तं महेश्वरम् ॥ जग्मुराकाशमाविश्य प्रसन्ने सति शंकरे ॥ ५ ॥ ततः प्रभृति विख्यातं तीर्थं तद्वासवाह्वयम् ॥ तस्मिंस्तीर्थे महाराज यो भक्त्या पूजयेच्छिवम् ॥ यथालब्धोपहारैश्च दीपं दद्यात्प्रयत्नतः ॥ ६ ॥ शुक्लपक्षे तदाष्टम्यां प्रत्यहं वापि शक्तितः ॥ अष्टौ वर्षसहस्राणि स वसेच्छिवसंनिधौ ॥ ७ ॥ ततः शिवालयं याति गर्भवासं न पश्यति ॥ पुष्पैर्वा पल्लवैर्वापि फलैर्धान्यैस्तथापि वा ॥ ८ ॥ पूजयेद्देवमीशानं स दैन्यं नाप्नुयात्क्वचित् ॥ सर्वशोकविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥ ९ ॥ एकाहमपि कौंतेय यो वसेद्वासवेश्वरे ॥ पापराशिं विनिर्धूय भानुवद्दिवि मोदते ॥ १० ॥ विप्रांश्च भोजयेद्भक्त्या दद्याद्वासांसि दक्षिणाम् ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे वासवेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः क्रोशांतरे पार्थ तीर्थं कोटीश्वरं परम् ॥ यत्र स्नानं च दानं च जपहोमार्चनादिकम् ॥ भक्त्या कृतं नरैस्तत्र सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ १ ॥ तत्र देवाः सगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥ जलधिं प्रति गच्छंति नर्मदां वीक्षितुं किल ॥ २ ॥ मिलिताः कोटिशो राजन्रेवासागरसंगमे ॥ विनोदमतुलं दृष्ट्वा रेवार्णवसमागमे ॥ ३ ॥ स्नात्वा शिवं च संस्थाप्य पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ कोटीश्वराभिधानं तु स्वस्वभक्त्या विधानतः ॥ ४ ॥ कोटीतीर्थे परां सिद्धिं संप्राप्ताः सर्वतोषणात् ॥ तेन तत्पुण्यमतुलं सर्वतीर्थेषु चोत्तमम् ॥ ५ ॥ तत्र तीर्थे तु यत्किंचिच्छुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ क्रियते नृपशार्दूल सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ ६ ॥

तत्र तीर्थे तु मार्गस्था ये केचिद्दृषिसत्तमाः ॥ सिद्धामृतपदं यांति पितृलोकं तथोत्तमम् ॥ ७ ॥ उत्तरे नर्मदातीरे दक्षिणे चाश्रिताश्च ये ॥ देवलोकं
गतास्तत्र इति मे निश्चिता मतिः ॥ ८ ॥ बिल्वार्कपुष्पैर्धत्तूरकुशकाशप्रसूनकैः ॥ ऋतूद्भवैस्तथान्यैश्च पूजयित्वा महेश्वरम्॥९॥नानोपचारैर्विधिव
न्मंत्रपूर्वं युधिष्ठिर ॥ धूपदीपार्घनैवेद्यैस्तोषयित्वा च धूर्जटिम् ॥ १० ॥ शिवलोकमवाप्नोति यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ पौषकृष्णाष्टमीयोगे विशेषः पूजने
स्मृतः ॥ ११ ॥ नित्यं च नृपतिश्रेष्ठ चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥ शिवमभ्यर्च्य विप्रांश्च भोजयेद्भक्तितो वरान् ॥ १२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे कोटीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः क्रोशांतरे गच्छेदलिकातीर्थमुत्तमम् ॥ अलिकानाम गांधर्वी कुशीला कुटिलाशया ॥ १ ॥ चित्र
सेनस्य दौहित्री विद्यानंदमृषिं गता ॥ वव्रे तं स्वीकृता तेन दशवर्षाणि तं श्रिता ॥ २ ॥ पतिं जघान तं सुप्तं कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ गत्वा
निवेदयामास पितरं रत्नवल्लभम् ॥ ३ ॥ पित्रा मात्रा च संत्यक्ता बहुभिर्भर्त्सिता नृप ॥ गर्भघ्नी त्वं पतिघ्नी त्वमिति दर्शय मा मुखम् ॥ ४ ॥
ब्रह्मघ्नी याहि पापिष्ठे परित्यक्ता गृहाजद्ध ॥ ५ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाचं ॥ ॥ इति दुःखान्विता मूढा ताभ्यां निर्भर्त्सिता सती ॥ तनुं त्यक्तुं
मनश्चक्रे प्राप्य तीर्थांतरं क्वचित् ॥ ६ ॥ संपृच्छचमाना तीर्थानि ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ॥ श्रुत्वा पापहरं तीर्थं रेवासागरसंगमे ॥ ७ ॥ तत्र पार्थ
तपश्चक्रे निराहारा जितव्रता ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रपाराकमहासांतपनादिभिः ॥ ८ ॥ चांद्रायणैर्ब्रह्मकूर्चैः कर्शयामास वै तनुम् ॥ एवं वर्षशतं सार्द्धं
व्यतीतं तपसा नृप ॥ ९ ॥ तस्या विशुद्धिमिच्छंत्याः शिवध्यानार्चनादिभिः ॥ ततः कतिपयाहोभिस्तस्या ज्ञात्वा हठं परम् ॥ परितुष्टः शिवः
प्राह पार्वत्या परिनोदितः ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पुत्रि मा साहसं कार्षीः शुद्धदेहासि सांप्रतम् ॥ तुष्टोऽहं तपसा तेऽद्य वरं वरय
वांछितम् ॥ ११ ॥ ॥ अलिकोवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश वरार्हा यद्यहं मता ॥ नानापापाग्नितप्ताया देहि शुद्धिं परां मम ॥ १२ ॥
त्वं मे नाथो ह्यनाथायास्त्वमेव जगतां गुरुः ॥ दीनानाथसमुद्धर्त्ता शरण्यः सर्वदेहिनाम् ॥ १३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ त्वं भद्रे शुद्धदेहासि
मा किंचिदनुशोचिथाः ॥ स्वनाम्ना स्थापयित्वेह मां ततः स्वर्गमेष्यसि ॥ १४ ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेशस्तत्रैवांतरधीयत ॥ अलिकापि ततो भक्त्या
स्नात्वा संस्थाप्य शंकरम् ॥ १५ ॥ दत्त्वा दानं च विप्रेभ्यो लोकमाप महोत्कटम् ॥ पितरं च समासाद्य मातरं च युधिष्ठिर ॥ १६ ॥ तैश्च
सन्मानिता प्रीत्या बन्धुभिः सालिका ततः ॥ विमानवरमारूढा दिव्यमालान्विता नृप ॥ १७ ॥ गौरीलोकमनुप्राप्ता सखित्वेद्यापि मोदते ॥

ततः प्रभृति तत्पार्थ विख्यातमलिकेश्वरम् ॥ १८ ॥ तत्र तीर्थे तु या नारी पुरुषो वा युधिष्ठिर ॥ स्नात्वा संपूजयेद्भक्त्या महादेवमुमायुतम् ॥ ॥ १९ ॥ स पापैर्विविधैर्मुक्तो लोकमाप्नोति शांकरम् ॥ मानसं वाचिकं पापं कायिकं यत्पुरा कृतम् ॥ २० ॥ सर्वं तद्विलयं याति भोजयित्वा द्विजान्सदा ॥ दीपं दत्त्वा च देवाग्रे न रोगैः परिभूयते ॥ २१ ॥ धूपपात्रं विमानं च घण्टां कलशमेव च ॥ दत्त्वा देवाय राजेंद्र शाक्रं लोकमवाप्नुयात् ॥ २२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखंडे रेवासागरसंगमेऽलिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः क्रोशांतरे पुण्यं तीर्थं तद्विमलेश्वरम् ॥ यत्र स्नानेन दानेन जपहोमार्चनादिभिः ॥ १ ॥ विमलेश्वरमाराध्य यो यदिच्छेत्स तल्लभेत् ॥ स्वर्गलाभादिकं वापि पार्थिवं वा यथेप्सितम् ॥ २ ॥ पुरा त्रिशिरसं हत्वा त्वष्टुः पुत्रं शतक्रतुः ॥ यस्य तीर्थस्य माहात्म्याद्वैमल्यं परमं गतः ॥ ३ ॥ यत्र वेदनिधिर्विप्रो महत्तप्त्वा तपः पुरा ॥ नानाकर्ममलैः क्षीणैर्विमलोऽभवदर्कवत् ॥ ४ ॥ महादेवप्रसादेन सोमवत्प्रियदर्शनः ॥ पुरा भानुमतीं भानुः सुतां स्मरशरार्दितः ॥ ५ ॥ चकमे तेन दोषेण कुष्ठरोगार्दितोऽभवत् ॥ स चाप्यत्र तपस्तप्त्वा विमलत्वमुपागतः ॥ ६ ॥ महादेवेन तुष्टेन स्वस्थानं मुदितोऽभजत् ॥ तथैव च पुरा पार्थ विभांडकसुतो मुनिः ॥ ७ ॥ योगिसंगं वने प्राप्य पुरे च नृपतेस्तथा ॥ राजसंसर्गदोषाद्वै मालिन्यं परमात्मनः ॥ ८ ॥ विचारयन्नभ्युपेत्य रेवासागरसंगमम् ॥ शांतया भार्यया सार्द्धं तप्त्वा द्वादशवत्सरान् ॥ ९ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणैर्देवं तोषयंस्त्र्यंबकं मुनिः ॥ महादेवेन तुष्टेन सोऽपि वैमल्यमाप्तवान् ॥ १० ॥ शर्वाण्या प्रेरितः शर्वः पुरा दारुवने नृप ॥ मोहनान्मुनिपत्नीनां स्वं वीक्ष्य विमलं किल ॥ ११ ॥ विचार्य परमस्थानं नर्मदोदधिसंगमम् ॥ तत्र स्थित्वा महाराज तपस्तप्त्वा सहोमया ॥ १२ ॥ विमलोऽसौ यतो जातस्तेनासौ विमलेश्वरः ॥ तेन नाम्ना स्वयं तस्थौ लोकानां हितकाम्यया ॥ १३ ॥ ततस्तिलोत्तमां सृष्ट्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ प्रजानाथोपि तां सृष्ट्वां दृष्ट्वाग्रे सुमनोहराम् ॥ १४ ॥ भावियोगबलाक्रांतः स तस्यामभिको[1]ऽभवत् ॥ तेन वीक्ष्य सदोषत्वं रेवातीरद्वयं श्रितः ॥ १५ ॥ तीर्थान्यनुसरन्मौनी त्रिस्नायी संस्मरञ्छिवम् ॥ रेवार्णवसमायोगे स्नात्वा संपूज्य शंकरम् ॥ कालेनाल्पेन राजर्षे ब्रह्माप्यामलतां गतः ॥ १६ ॥ एवमन्येपि बहुशो देवर्षिनृपसत्तमाः ॥ त्यक्त्वा दोषमलं तत्र विमला बहवोऽभवन् ॥ १७ ॥ तथा त्वमपि राजेंद्र तत्र स्नात्वा शिवार्चनात् ॥ अमलोपि विशेषेण वैमल्यं प्राप्स्यसे परम् ॥ १८ ॥

---

[1] अभिकः--कामुक–इत्यर्थः ।

तत्र स्नात्वा नरो नारी पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ पापदोषविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ १९ ॥ तत्रोपवासं यः कृत्वा पश्येत विमलेश्वरम् ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां सर्वपर्वसु पार्थिव ॥ २० ॥ सप्तजन्मकृतं पापं हित्वा याति शिवालयम् ॥ श्राद्धं कृत्वा विधानेन पितॄणामनृणी भवेत् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ २१ ॥ यद्यदिष्टतमं लोके यच्चैवात्महितं गृहे ॥ तत्तद्गुणवते देयं तत्रैवाक्षयमिच्छता ॥ स्वर्णधान्यानि वासांसि छत्रोपानत्कमण्डलुम् ॥ २२ ॥ गृहं देवस्य वै शक्त्या कृत्वा स्याद्भुवि भूपतिः ॥ गीतनृत्यकथाभिश्च तोषयेत्परमेश्वरम् ॥ ॥ २३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे विमलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एतानि तव संक्षेपात्प्राधान्यात्कथितानि च ॥ न शक्तो विस्तराद्वक्तुं संख्यां तीर्थेषु पांडव ॥ १ ॥ एषा पवित्रा विमला नदी त्रैलोक्यविश्रुता ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा महादेवस्य वल्लभा ॥ २ ॥ मनसा संस्मरेद्यस्तु नर्मदां सततं नृप ॥ चांद्रायणशतस्याशु लभते फलमुत्तमम् ॥ ३ ॥ अश्रद्दधानाः पुरुषा नास्तिकाश्चात्र ये स्थिताः ॥ पतंति नरके घोरे प्राहैवं परमेश्वरः ॥ ४ ॥ नर्मदां सेवते नित्यं स्वयं देवो महेश्वरः ॥ तेन पुण्या नदी ज्ञेया ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ ५ ॥ इयं माहेश्वरी गंगा महेश्वरतनूद्भवा ॥ प्रोक्ता दक्षिणगंगेति भारतस्य युधिष्ठिर ॥ ६ ॥ जाह्नवी वैष्णवी गंगा ब्राह्मी गंगा सरस्वती ॥ इयं माहेश्वरी गंगा रेवा नास्त्यत्र संशयः ॥ ७ ॥ यथा हि पुरुषे देवस्त्रैमूर्तत्वमुपाश्रितः ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाख्यं न भेदस्तत्र वै यथा ॥ तथा सरित्त्रये पार्थ भेदं मनसि मा कृथाः ॥ ॥ ८ ॥ कोटिशो ह्यत्र तीर्थानि लक्षशश्चापि भारत ॥ तथा सहस्रशो रेवातीरद्वयगतानि तु ॥ ९ ॥ वृक्षांतरिक्षसंस्थानि जलस्थलगतानि च ॥कः शक्तस्तानि निर्णेतुं वागीशो वा महेश्वरः ॥१०॥ स्मरणाज्जन्मजनितं दर्शनाच्च त्रिजन्मजम्॥सप्तजन्मकृतं नश्येत्पापं रेवावगाहनात्॥११॥देवकार्यं कृतं तेन अग्नयो विधिवद्धुताः ॥ वेदा अधीताश्चत्वारो येन रेवावगाहिता ॥ १२ ॥ प्राधान्याच्चापि संक्षेपात्तीर्थान्युक्तानि ते मया ॥ न शक्यो विस्तरः पार्थ श्रोतुं वक्तुं च वै मया ॥ १३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ विधानं च यमांश्चैव नियमांश्च वदस्व मे ॥ प्रायश्चित्तार्थगमने को विधिस्तं वदस्व मे ॥ १४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं महाराज यच्छ्रेयः पारलौकिकम् ॥ शृणुष्वावहितो भूत्वा यथाज्ञानं वदामि ते ॥ १५ ॥ अध्रुवेण शरीरेण ध्रुवं कर्म समाचरेत् ॥ अवश्यमेव यास्यंति प्राणाः प्राघूर्णिका इव ॥ १६ ॥ दानं वित्तादृतं वाचः कीर्तिधर्मौ तथाख्युषः ॥ परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् ॥ १७ ॥ अस्मिन्महामोहमये कटाहे सूर्याग्निना रात्रिदिवेंधनेन ॥ मासर्तुदर्वीपरिघट्टनेन भूतानि

कालः पचतीति वार्ता ॥ १८ ॥ ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्त्तुमिहार्हसि ॥ नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥ १९ ॥ मंत्रे
तीर्थे द्विजे देवे दैवज्ञे भेषजे गुरौ ॥ यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ २० ॥ अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥
असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥ २१ ॥ यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ॥ न स सिद्धिमवप्नोति न
सुखं न परां गतिम् ॥ २२ ॥ संतीह विविधोपाया नृणां देहविशोधनाः ॥ तीर्थसेवासमं नास्ति स्वशरीरस्य शोधनम् ॥ २३ ॥
कृच्छ्रचांद्रायणाद्यैर्वा द्वितीयं तीर्थसेवया ॥ यदा तीर्थं समुद्दिश्य प्रयाति पुरुषो नृप ॥ तदा देवाश्च पितरस्तं व्रजंत्यनु खेचराः ॥ २४ ॥ परमा
मोदपूर्णास्ते प्रयांत्यस्यानुयायिनः ॥ कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धं समापृच्छय तु देवताम् ॥२५ ॥ इष्टबन्धूंश्च विष्णुं च शंकरं सगणेश्वरम् ॥ व्रजेद्द्विजा
भ्यनुज्ञातो गृहीत्वा नियमानपि ॥ २६ ॥ एकाशनं ब्रह्मचर्यं भूशय्यां सत्यवादिताम् ॥ वर्जनं च परान्नस्य प्रतिग्रहविवर्जनम् ॥ २७ ॥ वर्जयित्वा
तथा द्रोहवंचनादि नृपोत्तम ॥ साधुवेषं समास्थाय विनयेन विभूषितः ॥ २८ ॥ दंभाहंकारमुक्तो यः स तीर्थफलमश्नुते ॥ यस्य हस्तौ च पादौ
च मनश्चैव सुसंयतम् ॥ २९ ॥ विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥ अक्रोधनश्च राजेन्द्र सत्यशीलो दृढव्रतः ॥ ३० ॥ आत्मोपमश्च भूतेषु
स तीर्थफलमश्नुते ॥ मुण्डनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः ॥ ३१ ॥ वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजां गयाम् ॥ स्नानं सुरार्चनं चैव श्राद्धे वै
पिण्डपातनम् ॥ ३२ ॥ विप्राणां भोजनं शक्त्या सर्वतीर्थेष्वयं विधिः ॥ प्रायश्चित्तनिमित्तं च यो व्रजेद्यतमानसः ॥ ३३ ॥ तस्यापि च विधिं
वक्ष्ये शृणु पार्थ समाहितः ॥ एकाशनं ब्रह्मचर्यमक्षारलवणाशनम् ॥ ३४ ॥ स्नात्वा तीर्थाभिगमनं हविष्यैकान्नभोजनम् ॥ वर्जयेत्पतितालापं
बहुभाषणमेव च ॥ ३५ ॥ परीवादं परान्नं च नीचसंगं विवर्जयेत् ॥ व्रजेच्च निरुपानत्को वसानो वाससी शुचिः ॥ ३६ ॥ संकल्पं मनसा कृत्वा
ब्राह्मणानुज्ञया व्रजेत् ॥ तीर्थे गत्वा तथा स्नात्वा कृत्वा चैव सुरार्चनम् ॥ ३७ ॥ दुष्कर्मतो विमुक्तः स्यादनुतापी भवेद्यदि ॥ वेदे तीर्थे च देवे च
दैवज्ञे चौषधे गुरौ ॥ ३८ ॥ यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ उक्ततीर्थफलानां च पुराणेषु स्मृतिष्वपि ॥ ३९ ॥ अर्थवादभ्रमां शंकां
विहाय भरतर्षभ ॥ कृत्वा विचारं शास्त्रोक्तं परिकल्प्य यथोचितम् ॥ ४० ॥ कायेन कृच्छ्रचरणे ह्यशक्तानां विशुद्धये ॥ ज्ञात्वा तीर्थविशेषं हि
प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ४१ ॥ तच्छृणुष्व महाराज नर्मदायां यथोचितम् ॥ चतुर्विंशतिसंख्येभ्यो योजनेभ्यो व्रजेन्नरः ॥ ४२ ॥ चतुर्विंशति
कृच्छ्राणां फलमाप्नोति शोभनम् ॥ अत ऊर्ध्वं योजनेषु पादकृच्छ्र उदाहृतः ॥ ४३ ॥ तन्मध्ये च महाराज यो व्रजेच्छुद्धिकांक्षया ॥ योजने

योजने तस्य प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः ॥ ४४ ॥ प्रणवाख्ये[1] महाराज तथा रेवोरिसंगमे ॥ भृगुक्षेत्रे तथा गत्वा फलं तद्द्विगुणं स्मृतम् ॥ ४५ ॥ संगमे
देवनद्याश्च शूलभेदे नृपोत्तम ॥ द्विगुणं पादहीनं स्यात्करजासंगमे तथा ॥ ४६ ॥ एरण्डीसंगमे तद्वत्कपिलायाश्च संगमे ॥ केचित्त्रिगुणितं प्राहुः
कुब्जारेवोत्थसंगमे ॥ ४७ ॥ ॐकारे च महाराज तदपि स्यात्समंजसम् ॥ संगमेषु तथान्यासां नदीनां रेवया सह ॥ ४८ ॥ प्राहुस्ते सार्द्धकृच्छ्रं
वै फलं पूर्वं युधिष्ठिर ॥ त्रिगुणं कृच्छ्रमाप्नोति रेवासागरसंगमे ॥ ४९ ॥ कृच्छ्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं शुक्लतीर्थे युधिष्ठिर ॥ योजने योजने गत्वा चतुर्विं
शतियोजनम् ॥ तत्र तत्र वसेद्यस्तु सुचिरं नृवरोत्तम ॥ ५० ॥ रेवासेवासमाचारः संयुक्तः शुद्धबुद्धिमान् ॥ दंभाहंकाररहितः शुद्ध्यर्थं स विमु
च्यते ॥ ५१ ॥ इति ते कथितं पार्थ प्रायश्चित्तार्थलक्षणम् ॥ रेवायात्राविधानं च गुह्यमेतद्युधिष्ठिर ॥ ५२ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ योज
नस्य प्रमाणं मे वद त्वं मुनिसत्तम ॥ यज्ज्ञात्वा निश्चितं मे स्यान्मनःशुद्धेस्तु कारणम् ॥ ५३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणु पांडव
वक्ष्यामि प्रमाणं योजनस्य यत् ॥ तथा यात्राविशेषेण विशेषं कृच्छ्रसम्भवम् ॥ ५४ ॥ तिर्यग्यवोदराण्यष्टावूर्ध्वा वा व्रीहयस्त्रयः ॥ प्रमाणमंगुल
स्याहुर्वितस्तिर्द्वादशांगुला ॥ ५५ ॥ वितस्तिद्वितयं हस्तश्चतुर्हस्तं धनुः स्मृतम् ॥ स एव दण्डो गदितो विशेषज्ञैर्युधिष्ठिर ॥ ५६ ॥ धनुःसहस्रे द्वे
क्रोशश्चतुःक्रोशं च योजनम् ॥ एतद्योजनमानं ते कथितं भरतर्षभ ॥ ५७ ॥ येन यात्रां व्रजन्वेत्ति फलमानं निजार्जितम् ॥ उक्तं कृच्छ्रफलं
तीर्थे जलरूपे नृपोत्तम ॥ ५८ ॥ यथाविशेषं ते वच्मि पूर्वोक्ते तत्र तत्र च ॥ तन्मे शृणु महीपाल श्रद्दधानाय कथ्यते ॥ ५९ ॥ यस्मि
स्तीर्थे हि यत्प्रोक्तं फलं कृच्छ्रादिकं नृप ॥ तत्राप्युपोषणात्कृच्छ्रफलं प्राप्नोत्यथाधिकम् ॥ ६० ॥ दिनजाप्याच्च लभते फलं कृच्छ्रस्य शक्तितः ॥
तत्र विख्यातदेवेशं स्नात्वा दृष्ट्वाभिपूज्य च ॥ ६१ ॥ प्रणम्य लभते पार्थ फलं कृच्छ्रभवं सुधीः ॥ तीर्थे मुख्यफलं स्नानाद्द्वितीयं चाप्युपोष
णात् ॥ ६२ ॥ तृतीयं ख्यातदेवस्य दर्शनाभ्यर्चनादिभिः ॥ चतुर्थं जाप्ययोगेन देहशक्त्या त्वहर्निशम् ॥ ६३ ॥ पंचमं सर्वतीर्थेषु कल्पनीयं हि
दूरतः ॥ तीरस्थो योजनादर्वाग्दशांशं लभते फलम् ॥ ६४ ॥ उक्ततीर्थफलात्पार्थ नात्र कार्या विचारणा ॥ ६५ ॥ उपवासेन सहितं महानद्यां
हि मज्जनम् ॥ अप्यर्वाग्योजनात्पार्थ दद्यात्कृच्छ्रफलं नृणाम् ॥ ६६ ॥ षड्योजनवहा कुल्या नद्योऽल्पा द्वादशैव च ॥ चतुर्विंशतिगा न

---

[1] प्रणवाख्ये—ॐकारेश्वरक्षेत्रे--इत्यर्थः ।

द्यो महानद्यस्ततोऽधिकाः ॥ ६७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे तीर्थयात्रादिवि
धानविशेषकथनं नाम सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ परार्थं तीर्थयात्रायां गच्छतः
कस्य किं फलम् ॥ कियन्मात्रं मुनि श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि कृपानिधे ॥ १ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ परार्थं गच्छतस्तन्मे वदतः शृणु पार्थिव ॥
यथा यावत्फलं तस्य यात्रादिविहितं भवेत् ॥ २ ॥ उत्तमेनेह वर्णेन द्रव्यलोभादिना नृप ॥ नाधमस्य क्वचित्कार्यं तीर्थयात्रादिसेवनम् ॥ ३ ॥
धर्मकर्म महाराज स्वयं विद्वान्समाचरेत् ॥ शरीरस्याथवा शक्त्या अन्यद्वा कार्ययोगतः ॥ ४ ॥ धर्मकर्म सदा प्रायः सवर्णेनैव कारयेत् ॥ पुत्र
पौत्रादिकैर्वापि ज्ञातिभिर्गोत्रसंभवैः ॥ ५ ॥ श्रेष्ठं हि विहितं प्राहुर्धर्मकर्म युधिष्ठिर ॥ तैरेव कारयेत्तस्मान्नोत्तमैर्नाधमैरपि ॥ ६ ॥ अधमेन कृतं
सम्यङ् न भवेदिति मे मतिः॥ उत्तमश्चाधमार्थे वै कुर्वन्दुर्गतिमाप्नुयात् ॥ ७ ॥ न शूद्राय मतिं दद्यान्नोच्छिष्टं न हविष्कृतम् ॥ न चास्योपदिशे
द्धर्मं न चास्य व्रतमादिशेत् ॥ ८ ॥ जपस्तपस्तीर्थयात्रा प्रव्रज्या मंत्रसाधनम् ॥ देवताराधनं दीक्षा स्त्रीशूद्रपतनानि षट् ॥ ९ ॥ पतिवत्नी पत
त्येव विधवा सर्वमाचरेत् ॥ सभर्तृकाऽशंके पत्यौ सर्वं कुर्यादनुज्ञया ॥ १० ॥ गत्वा परार्थं तीर्थादौ षोडशांशफलं लभेत् ॥ गच्छतश्च प्रसंगेन
तीर्थमर्द्धफलं स्मृतम् ॥ ११ ॥ अनुसंगेन तीर्थस्य स्नाने स्नानफलं विदुः ॥ नैव यात्राफलं तज्ज्ञाः शास्त्रोक्तं कल्मषापहम् ॥ १२ ॥ पित्रर्थं च
पितृव्यस्य मातुर्मातामहस्य च ॥ मातुलस्य तथा भ्रातुः श्वशुरस्य सुतस्य च ॥ १३ ॥ पोषकार्थादयोश्चापि मातामह्या गुरोस्तथा ॥ स्वसुर्मातृ
ष्वसुः पैत्र्या आचर्याध्यापकस्य च ॥ १४ ॥ इत्याद्यर्थे नरः स्नात्वा स्वयमष्टांशमाप्नुयात् ॥ साक्षात्पित्रोः प्रकुर्वाणश्चतुर्थांशमवाप्नुयात् ॥ १५ ॥
पतिपत्न्योर्मिथश्चार्द्धं फलं प्राहुर्मनीषिणः ॥ भागिनेयस्य शिष्यस्य भ्रातृव्यस्य सुतस्य च ॥ षट्त्रिपंचचतुर्भागान्फलमाप्नोति वै नरः॥ १६ ॥ इति
ते कथितं पार्थ पारंपर्यक्रमागतम् ॥ कर्तव्यं ज्ञातिवर्गस्य परार्थे धर्मसाधनम् ॥१७॥ वर्षाऋतुसमायोगे सर्वा नद्यो रजस्वलाः ॥ मुक्त्वा सरस्वतीं
गंगां नर्मदां यमुनानदीम् ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे परार्थतीर्थयात्राफल
कथनंनामाष्टविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवं ते कथितं राजन्पुराणं धर्मसंहितम् ॥

---

१ अशके—अशक्ते—इत्यर्थः ।

शिवप्रीत्या यथा प्रोक्तं वायुना देवसंसदि ॥ १ ॥ षष्टितीर्थसहस्राणि षष्टिकोटिस्तथैव च ॥ आदिमध्यावसानेषु नर्मदायां पदेपदे ॥२॥ मया द्वाद
शसाहस्री संहिता या श्रुता पुरा ॥ देवदेवस्य गदतः सांप्रतं कथिता तव ॥३॥ पृष्टस्त्वयाऽहं भूपाल पर्वतेऽमरकंटके ॥ स्थितः संक्षेपतः सर्वं मया
तत्कथितं तव ॥ ४ ॥ नर्मदाचारितं पुण्यं शृणु तस्यास्ति यत्फलम् ॥ यत्फलं सर्ववेदैः स्यात्सषडंगपदक्रमैः ॥ ५ ॥ पठितैश्च श्रुतैर्वाऽपि तस्माद्बहु
तरं भवेत् ॥ सत्रयाजी फलं यत्र लभते द्वादशाऽब्दिकम् ॥ ६ ॥ चारिते तु श्रुते देव्या लभते तादृशं फलम् ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं स्नात्वा सागरमा
दितः ॥ ७ ॥ सकृत्स्नात्वा तथा श्रुत्वा नर्मदायां फलं हि तत् ॥ आदिमध्यावसानेन नर्मदाचरितं शुभम् ॥ ८ ॥ यः शृणोति नरो भक्त्या
तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ स प्राप्य शिवसंस्थानं रुद्रकन्यासमावृतः ॥ ९ ॥ रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ एतद्धर्ममुपाख्यानं सर्वशास्त्रेषु
सत्तमम् ॥ १० ॥ देशे वा मंडले वाऽपि वा ग्रामे नगरेऽपि वा ॥ गृहे वा तिष्ठते यस्य चातुर्वर्ण्यस्य भारत ॥ ११ ॥ स ब्रह्मा स शिवः साक्षात्स
च देवो जनार्दनः ॥ त्रिविधं कारणं लोके धर्मपंथानमुत्तमम् ॥ १२ ॥ देवतानां गुरुं शास्त्रं परमं सिद्धिकारणम् ॥ श्रुत्वेश्वरमुखात्पार्थ मयाऽपि
तव कीर्त्तितम् ॥ १३ ॥ दक्षिणे चोत्तरे कूले यानि तीर्थानि कानिचित् ॥ प्रधानतः सुपुण्यानि कथितानि विशेषतः ॥१४॥ स्पर्शनाद्दर्शनात्तेषां
कीर्त्तनाच्छ्रवणात्तथा ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १५ ॥ इदं यः शृणुयान्नित्यं पुराणं शिवभाषितम् ॥ ब्राह्मणो वेदविद्यावान्क्ष
त्रियो विजयी भवेत् ॥ १६ ॥ धनभागी भवेद्वैश्यः शूद्रो वै धर्मभाग्भवेत् ॥ सौभाग्यं संततिं स्वर्गं नारी श्रुत्वाऽप्नुयाद्धनम् ॥ १७ ॥ ब्रह्मघ्नश्च सुरा
पश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ माहात्म्यं नर्मदायास्तु श्रुत्वा पापबहिस्कृताः ॥ १८ ॥ पापभेदी कृतघ्नश्च स्वामिविश्वासघातकः ॥ गोघ्नश्च गरदश्चैव
कन्याविक्रयकारकः ॥ १९ ॥ एते श्रुत्वैव पापेभ्यो मुच्यंते नाऽत्र संशयः ॥ ये पुनर्भावितात्मानः शृण्वंति सततं नृप ॥ २० ॥ पूजयंत इदं देवा
पूजिता गुरुवश्च तैः ॥ नर्मदा पूजिता तेन भगवांश्च महेश्वरः ॥ २१ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गंधपुष्पविभूषणैः ॥ पूजितं परया भक्त्या शास्त्रमेतत्फ
लप्रदम् ॥ २२ ॥ लेखापयित्वा सकलं नर्मदाचारितं शुभम् ॥ उत्तमं सर्वशास्त्रेभ्यो यो ददाति द्विजन्मने ॥ २३ ॥ नर्मदा सर्वतीर्थेषु स्नाने दाने
च यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति स नरो नाऽत्र संशयः ॥ २४ ॥ एतत्पुराणं रुद्रोक्तं महापुण्यफलप्रदम् ॥ स्वर्गदं पुत्रदं धन्यं यशस्यं कीर्त्तिवर्द्ध
नम् ॥२५॥ सर्वपापहरं पार्थ दुःखःदुःस्वप्ननाशनम् ॥ पठतां शृण्वतां राजन्सर्वकमार्थसिद्धिदम् ॥२६॥ शांतिरस्तु शिवं चास्तु लोकाः सन्तु निरा
मयाः ॥ गोब्राह्मणेभ्यः स्वस्त्यस्तु धर्म्मं धर्म्मात्मजाऽऽश्रयः ॥ २७ ॥ नरकान्तकरी रेवा सतीर्था विश्वपावनी ॥ नर्मदा धर्मदा चास्तु शर्मदा पार्थ

ते सदा ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे मार्कंडेययुधिष्ठिरसंवादे रेवाखण्डपठन
श्रवणदानादिफलश्रुतिवर्णनंनामैकोनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वोपररामथ पाण्डोः
पुत्राय वै मुनिः ॥ मृकण्डतनयो धीमान्सप्तकल्पस्मरः पुरः ॥१॥ मार्कंडमुनिना प्रोक्त यथा पार्थाय सत्तमाः ॥ तथा वः कथितं सर्वं रेवामाहात्म्य
मुत्तमम् ॥ २ ॥ इयं पुण्या सरिच्छ्रेष्ठा रेवा विश्वैकपावनी ॥ रुद्रदेहसमुद्भूता सर्वभूताभयप्रदा ॥ ३ ॥ ॐकारजलधिं यावदुवाच भृगुनन्दनः ॥
तीर्थसंगमभेदान्वै धर्मपुत्राय पृच्छते ॥ ४ ॥ समासेनैव मुनयस्तथाहं कथयामि वः ॥ सप्तषष्टिसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथैव च ॥ ५ ॥ कथं केनात्र
शक्यन्ते वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ तथाप्यत्र मुनिश्रेष्ठाः प्रोक्तं पार्थाय वै यथा ॥ ६ ॥ तीर्थमोङ्कारमारभ्य वक्ष्ये तीर्थावलिं शुभाम् ॥ प्रोच्यमानां समा
सेन तां शृणुध्वं महर्षयः ॥ ७ ॥ नत्वा सोमं महेशानं नत्वा ब्रह्माच्युतावुभौ ॥ सरस्वतीं गणेशानं वेदव्यासांघ्रिपङ्कजम् ॥ ८ ॥ पूर्वाचार्यांस्तथा
सर्वान्दृष्टादृष्टार्थवेदिनः ॥ प्रणम्य नर्मदां देवीं वक्ष्ये तीर्थावलिं त्विमाम् ॥ ९ ॥ ॐ नमो विश्वरूपाय ॐकारायाखिलात्मने ॥ यमारभ्य प्रव
क्ष्यामि रेवातीर्थावलिं द्विजाः ॥ १० ॥ अस्मिन्मार्कंडगदिते रेवातीर्थक्रमे शुभे ॥ पुराणसंहिताध्याया मार्कण्डाश्रमवर्णनम् ॥११ ॥ ततः प्रश्ना
धिकारश्च प्रशंसा नर्मदोद्भवा ॥ तथा पञ्चदशानां च प्रवाहानां प्रकीर्तनम् ॥ १२ ॥ नामनिर्वचनं तद्वत्तथा कल्पसमुद्भवाः ॥ एकविंशतिकल्पानां
तद्वन्नामानुकीर्त्तनम् ॥ १३ ॥ मार्कंडेयानुभूतानां सप्तानां लक्षणानि च ॥ माहात्म्यं चैव रेवायाः शिवविष्ण्वोस्तथैव च ॥ १४ ॥ संहारलक्षणं
तद्वदोंकारस्य च संभवः ॥ तथैवोंकारमाहात्म्यममरंकटकीर्तनम् ॥ १५ ॥ अमरेश्वरतीर्थं च तथा दारुवनं महत् ॥ दारुकेश्वरतीर्थं च तीर्थं वै
चरुकेश्वरम् ॥ १६ ॥ चरुकासंगमस्तद्वच्चद्रतीपातेश्वरं तथा ॥ पातालेश्वरतीर्थं च कोटियज्ञाह्वयं तथा ॥ १७ ॥ वरुणेश्वरतीर्थं च लिंगान्यष्टोत्तरं
शतम्॥सिद्धेश्वरं यमेशं च ब्रह्मेश्वरमतः परम्॥१८॥सारस्वतं चाष्टरुद्रं सावित्रं सोमसंज्ञितम्॥शिवखातं महातीर्थंरुद्रावर्तं द्विजोत्तमाः॥१९॥ब्रह्मावर्तं परं
तीर्थं सूर्यावर्तमतः परम् ॥ पिप्पलावर्ततीर्थं च पिप्पलयाश्चैव संगमः॥२०॥ अमरकण्टमाहात्म्यं कपिलासंगमस्तथा ॥ विशल्यासंभवश्चापि भृगुतुं
गाद्रिकीर्तनम् ॥ २१ ॥ विशल्यासंगमः पुण्यः करमर्दासमागमः ॥ करमर्देश्वरं तीर्थं चक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ २२ ॥ संगमो नीलगंगायाः विध्वं
सस्त्रिपुरस्य च ॥ कीर्तनं तीर्थदानानां मधुकतृतीयाव्रतम् ॥२३॥ अप्सरेश्वरतीर्थं च देहक्षेपे विधिस्ततः ॥ तीर्थं ज्वालेश्वरं नाम ज्वालायाः संगम
स्तथा ॥ २४ ॥ शक्रतीर्थं कुशावर्तं हंसतीर्थं तथैव च ॥ अंबरीषस्य तीर्थं च महाकालेश्वरं तथा ॥ २५ ॥ मातृकेश्वरतीर्थं च भृगुतुंगानुवर्णनम् ॥

तत्र भैरवमाहात्म्यं चपलेश्वरकीर्तनम् ॥ २६ ॥ चण्डपाणेश्च माहात्म्यं कावेरीसंगमस्तथा ॥ कुबेरेश्वरतीर्थं च वाराहीसंगमस्तथा ॥ २७ ॥
संगमश्चंडवेगायास्तीर्थं चण्डेश्वरं तथा ॥ एरण्डीसंगमः पुण्य एरण्डेश्वरमुत्तमम् ॥ २८ ॥ पितृतीर्थं च तत्रैव ॐकारस्य च संभवम् ॥ माहात्म्यं
पंचलिंगानामोंकारस्य मुनीश्वराः ॥ २९ ॥ कोटितीर्थस्य माहात्म्यं तीर्थं काकह्रदं तथा ॥ जम्बुकेश्वरतीर्थं च सारस्वतमतः परम् ॥ ३० ॥
कपिलासंगमस्तद्वत्तीर्थं च कपिलेश्वरम् ॥ दैत्यसूदनतीर्थं च चक्रतीर्थं च वामनम् ॥ ३१ ॥ तीर्थलक्षं विदुः पूर्वे कपिलायास्तु संगमे ॥ स्वर्गस्य
नरकस्यापि लक्षणं मुनिभाषितम् ॥ ३२ ॥ व्यवस्थानं शरीरस्य गोप्रदानानुवर्णनम् ॥ अशोकवनिकातीर्थं मतंगाश्रमवर्णनम् ॥ ३३ ॥ अशोके
श्वरतीर्थं च मतंगेश्वरमुत्तमम् ॥ तथा मृगवनं पुण्यं तत्र तीर्थं मनोरथम् ॥ ३४ ॥ संगमोऽङ्गारगर्ताया अंगारेश्वरमुत्तमम् ॥ तथा मेघवनं तीर्थं
देव्या नामानुकीर्तनम् ॥ ३५ ॥ संगमश्चापि कुब्जायास्तीर्थं कुब्जेश्वरं तथा ॥ बिल्वाम्रकं तथा तीर्थं पूर्णद्वीपमतः परम् ॥ ३६ ॥ तथा हिरण्य
गर्भायाः संगमः पुण्यकीर्तनः ॥ द्वीपेश्वरं नाम तीर्थं पुण्यं यज्ञेश्वरं तथा ॥ ३७ ॥ मांडव्याश्रमतीर्थं च विशोकासंगमस्तथा ॥ वागीश्वरं नाम तीर्थं
पुण्यो वै वागुसंगमः ॥ ३८ ॥ सहस्रावर्तकं तत्र तीर्थं सौगंधिकं तथा ॥ संगमश्च सरस्वत्या ईशानं तीर्थमुत्तमम् ॥ ३९ ॥ देवतात्रयतीर्थं च शूल
खातं ततः परम् ॥ ब्रह्मोदं शांकरं सौम्यं सारस्वतमतः परम् ॥ ४० ॥ सहस्रयज्ञतीर्थं च कपालमोचनं तथा ॥ आग्नेयमदितीशं च वाराहं
तीर्थमुत्तमम् ॥ ४१ ॥ तथा देवपथं तीर्थं तीर्थं यज्ञसहस्रकम् ॥ शुक्लतीर्थं दीप्तिकेशं विष्णुतीर्थं च योधनम् ॥ ४२ ॥ नर्मदेश्वरतीर्थं च वरु
णेशं च मारुतम् ॥ योगेशं रोहिणीतीर्थं दारुतीर्थं च सत्तमाः ॥ ४३ ॥ ब्रह्मावर्तं च पत्रेशं वाह्नं सौरं च कीर्त्यंते ॥ मेघनादं दारुतीर्थं देवतीर्थं
गुहाश्रयम् ॥ ४४ ॥ नर्मदेश्वरसंज्ञं तत्कपिलातीर्थमुत्तमम् ॥ करंजेशं कुण्डलेशं पिप्पलादमतः परम् ॥ ४५ ॥ विमलेश्वरतीर्थं च पुष्करिण्याश्च
संगमः ॥ प्रशंसा शूलभेदस्य तत्रैवांधकविक्रमः ॥ ४६ ॥ देवाश्वासनदानं च तथैवांधकनिग्रहः ॥ शूलभेदस्य चोत्पत्तिस्तथा पात्रपरीक्षणम् ॥
॥ ४७ ॥ प्रशंसा दानधर्मस्य ऋषिशृंगानुभावनम् ॥ स्वर्गतिं दीर्घतपसो भानुमत्यास्तथेंगितम् ॥ ४८ ॥ शबरस्वर्गगमनं माहात्म्यं शूलभेद
जम् ॥ कपिलेश्वरतीर्थं च मोक्षतीर्थमतः परम् ॥ ४९ ॥ संगमो मोक्षनद्याश्च तीर्थं च विमलेश्वरम् ॥ तथैवोलूकतीर्थं च पुष्करिण्याश्च संगमः ले
॥ ५० ॥ आदित्येश्वरतीर्थं च तीर्थं वै संगमेश्वरम् ॥ संगमो भीमकुल्यायास्तीर्थं भीमेश्वरं शुभम् ॥ ५१ ॥ मार्कंडेश्वरतीर्थं च तथा वै पिप्प॥
श्वरम् ॥ करोटीश्वरतीर्थं च तीर्थमिंद्रेश्वरं शुभम्॥५२॥अगस्त्येशं कुमारेशं व्यासेश्वरमनुत्तमम् ॥ वैद्यनाथं च केदारमानन्देश्वरसंज्ञितम्॥५३॥ मातृ

तीर्थं च मुंडेशं चौरं कामेश्वरं तथा ॥ संगमश्चानुदुह्या वै तीर्थे भीमार्जुनाह्वये ॥ तीर्थं धर्मेश्वरं नाम लुंकेश्वरमतः परम् ॥ ५४ ॥ ततो धनदतीर्थं च
जटेशं मंगलेश्वरम् ॥ कपिलेश्वरतीर्थं च गोपारेश्वरमुत्तमम्॥५५॥मणिनागेश्वरं नाम मणिनद्याश्च संगमः ॥ तिलकेश्वरतीर्थं च गौतमेशमतः परम्
॥ ५६ ॥ तत्रैव मातृतीर्थं च मुनिनोक्तं मुनीश्वराः ॥ शंखचूडं च केदारं पाराशरमतः परम्॥५७॥भीमेश्वरं च चंद्रेशमश्ववत्याश्च संगमः ॥ बह्वीश्वरं
नारदेशं वैद्यनाथं कपीश्वरम् ॥ ॥ ५८ ॥ कुम्भेश्वरं च मार्कंडं रामेशं लक्ष्मणेश्वरम् ॥ मेघेश्वरं मत्स्यकेशमप्सराह्नदसंज्ञकम् ॥ ५९ ॥ दधिस्कन्दं
मधुस्कन्दं नंदिकेशं च वारुणम् ॥ पावकेश्वरतीर्थं च तथैव कपिलेश्वरम् ॥ ६० ॥ नारायणाह्वयं तीर्थं चक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ चण्डादित्यं परं
तीर्थं चंडिकातीर्थमुत्तमम् ॥ ६१ ॥ यमहासाह्वयं तीर्थं तथा गंगेश्वरं शुभम् ॥ नंदिकेश्वरसंज्ञं च नरनारायणाह्वयम् ॥ ६२ ॥ नलेश्वरं च
मार्कंडं शुक्लतीर्थमतः परम् ॥ व्यासेश्वरं परं तीर्थं तत्र सिद्धेश्वरं तथा ॥ ६३ ॥ कोटितीर्थं प्रभातीर्थं वासुकीश्वरमुत्तमम् ॥ संगमश्च
करंजाया मार्कंडेश्वरमुत्तमम् ॥ ६४ ॥ तीर्थं कोटीश्वरं नाम तथा संकर्षणाह्वयम् ॥ कनकेशं मन्मथेशं तीर्थं चैवानसूयकम् ॥ ६५ ॥ एरण्डीसंगमः
पुण्यो मातृतीर्थं च शोभनम् ॥ तीर्थं स्वर्णशलाकाख्यं तथा चैवांबिकेश्वरम् ॥ ६६ ॥ करंजेशं भारतेशं नागेशं मुकुटेश्वरम् ॥ सौभाग्यसुन्दरी
तीर्थं धनदेश्वरमुत्तमम् ॥ ६७ ॥ रोहिण्यं चक्रतीर्थं च उत्तरेश्वरसंज्ञितम् ॥ भोगेश्वरं च केदारं निष्कलंकमतः परम् ॥ ६८ ॥ मार्कंडं धौतपापं च
तीर्थमांगिरसेश्वरम् ॥ कोटवीसंगमः पुण्यं कोटितीर्थं च तत्र वै ॥ ६९ ॥ अयोनिजं परं तीर्थमंगारेश्वरमुत्तमम् ॥ स्कांदं च नार्मदं ब्राह्मं वाल्मीके
श्वरसंज्ञितम् ॥ ७० ॥ कोटितीर्थं कपालेशं पांडुतीर्थं त्रिलोचनम् ॥ कपिलेशं कम्बुकेशं प्रभासं कोहनेश्वरम् ॥ ७१ ॥ इन्द्रेशं वालुकेशं च देवेशं
शाक्रमेव च ॥ नागेश्वरं गौतमेशमहल्यातीर्थमुत्तमम् ॥ ७२ ॥ रामेश्वरं मोक्षतीर्थं तथा कुशलवेश्वरौ ॥ नर्मदेशं कपर्दीशं सागरेशमतः परम् ॥
॥ ७३ ॥ धौरादित्यं परं तीर्थं तीर्थं चापरयोनिजम् ॥ पिंगलेश्वरतीर्थं च भृग्वीश्वरमनुत्तमम् ॥ ७४ ॥ दशाश्वमेधिकं तीर्थं कोटितीर्थं च
सत्तमाः ॥ मार्कंडं ब्रह्मतीर्थं च आदिवाराहमुत्तमम् ॥ ७५ ॥ आशापूराभिधं तीर्थं कौबेरं मारुतं तथा ॥ वरुणेशं यमेशं च रामेशं कर्कटेश्वरम् ॥
॥ ७६ ॥ शक्रेशं सोमतीर्थं च नंदाह्रदमनुत्तमम् ॥ वैष्णवं चक्रतीर्थं च रामकेशवसंज्ञितम् ॥ ७७ ॥ तथैव रुक्मिणीतीर्थं शिवतीर्थमनुत्तमम् ॥
जयवाराहतीर्थं च तीर्थमस्माहकाह्वयम् ॥७८॥ अंगारेशं च सिद्धेशं तापेश्वरमतः परम् ॥ पुनः सिद्धेश्वरं नाम तीर्थं च वरुणेश्वरम् ॥७९॥ पराशरे
श्वरं पुण्यं कुसुमेशमनुत्तमम् ॥ कुण्डलेश्वरतीर्थं च तथा कलकलेश्वरम् ॥ ८० ॥ न्यंकुवाराहसंज्ञं च अंकोलं तीर्थमुत्तमम् ॥ श्वेतवाराहतीर्थं च

भार्गलं सौरमुत्तमम् ॥ ८१ ॥ हुंकारस्वामितीर्थं च शुक्लतीर्थं च शोभनम् ॥ संगमो मधुमत्याश्च तीर्थं वै संगमेश्वरम् ॥ ८२ ॥ नर्मदेश्वरसंज्ञं च नदीत्रितयसंगमः ॥ अनेकेश्वरतीर्थं च शर्मेशं मोक्षसंज्ञितम् ॥ ८३ ॥ कावेरीसंगमः पुण्यस्तीर्थं गोपेश्वराह्वयम् ॥ मार्कंडेशं च नागेशमुदंबर्याश्च संगमः ॥ ८४ ॥ सांबादित्याह्वयं तीर्थमुदंबर्याश्च संगमः ॥ सिद्धेश्वरं च मार्कंडं तथा सिद्धेश्वरीकृतम् ॥ ८५ ॥ गोपेशं कपिलेशं च वैद्यनाथमनुत्तमम् ॥ पिंगलेश्वरतीर्थं च सैंधवायतनं महत् ॥ ८६ ॥ भूतीश्वराह्वयं तीर्थं गंगावाहमतः परम् ॥ गौतमेश्वरतीर्थं च दशाश्वमेधिकं तथा ॥ ८७ ॥ भृगुतीर्थं तथा पुण्यं ख्याता सौभाग्यसुन्दरी ॥ वृषखातं च तत्रैव केदारं धूतपातकम् ॥ ८८ ॥ तीर्थं धूतेश्वरीसंगमेरण्डीसंज्ञकं तथा ॥ तीर्थं च कनकेश्वर्या ज्वालेश्वरं ततः परम् ॥ ८९ ॥ शालग्रामाह्वयं तीर्थं सोमनाथमनुत्तमम् ॥ तथैवोदीर्णवाराहं तीर्थं चन्द्रप्रभासकम् ॥ ९० ॥ द्वादशादित्यतीर्थं च तथा सिद्धेश्वराभिधम् ॥ कपिलेश्वरतीर्थं च तथा त्रैविक्रमं शुभम् ॥ ९१ ॥ विश्वरूपाह्वयं तीर्थं नारायणकृतं तथा ॥ मूलश्रीपतितीर्थं च चौलश्रीपतिसंज्ञकम्॥९२॥ देवतीर्थं हंसतीर्थं प्रभासं तीर्थमुत्तमम् ॥ मूलस्थानं च कण्ठेशमट्टहासमतः परम् ॥९३॥ भूर्भुवेश्वरतीर्थं च ख्याता शूलेश्वरी तथा ॥ सारस्वतं दारुकेशमश्विनोस्तीर्थमुत्तमम् ॥ ९४ ॥ सावित्रीतीर्थमतुलं वालखिल्येश्वरं तथा ॥ नर्मदेशं मातृतीर्थं देवतीर्थमनुत्तमम् ॥ ९५ ॥ मच्छकेश्वरतीर्थं च शिखितीर्थं च शोभनम् ॥ कोटितीर्थं मुनिश्रेष्ठास्तत्र कोटीश्वरी मृडा ॥ ९६ ॥ तीर्थं पैतामहं नाम मांडव्येश्वरसंज्ञितम् ॥ तत्र नारायणेशं च अक्रूरेशमतः परम् ॥ ९७ ॥ देवखातं सिद्धरुद्रं वैद्यनाथमनुत्तमम् ॥ तथैव मातृतीर्थं च उत्तरेशमतः परम् ॥ ॥ ९८ ॥ तथैव नर्मदेशं च मातृतीर्थं तथा पुनः ॥ तथा च कुररीतीर्थं ढौंढेशं दशकन्यकम् ॥ ९९ ॥ सुवर्णबिंदुतीर्थं च ऋणपापप्रमोचनम् ॥ भारभूतेश्वरं तीर्थं तथा मुण्डीश्वरं विदुः ॥ १०० ॥ एकशालं डिंडिपाणि तीर्थं चाप्सरसं परम् ॥ मुन्यालयं च मार्कंडं गणितादेवताह्वयम् ॥ ॥ १०१ ॥ आमलेश्वरतीर्थं च तीर्थं कन्थेश्वरं तथा ॥ आषाढीतीर्थमित्याहुः शृंगीतीर्थं तथैव च ॥ १०२ ॥ बकेश्वरतीर्थं च कपालेशं तथैव च ॥ मार्कंडं कपिलेशं च एरण्डीसंगमस्तथा ॥ १०३ ॥ एरण्डीदेवतातीर्थं रामतीर्थमतःपरम् ॥ जमदग्नेः परं तीर्थं रेवासागरसंगमः ॥ १०४ ॥ लोटनेश्वरतीर्थं तल्लुंकेशनामकं तथा ॥ वृषखातं तत्र कुण्डं तथैव ऋषिसत्तमाः ॥ १०५ ॥ तथा हंसेश्वरंनाम तिलादं वासवेश्वरम् ॥ तथा कोटीश्वरं तीर्थमलिकातीर्थमुत्तमम् ॥ विमलेश्वरतीर्थं च रेवासागरसंगमे ॥ १०६ ॥ एवं तीर्थावलिः पुण्या मया प्रोक्ता महर्षयः ॥ तीर्थमुक्तावलिः पुण्या ग्रथिता तटरज्जुना ॥ १०७ ॥ नर्मदानीरनिर्णिक्ता मार्कंडेयविनिर्मिता ॥ मण्डनायेह साधूनां सर्वलोकहिताय च ॥ १०८ ॥ दुरितध्वांतशमनी

धार्या धर्मार्थिभिः सदा ॥ अहोरात्रकृतं पापं सकृज्जप्त्वाशु नाशयेत्॥१०९॥त्रिकालं जप्त्वा मासोत्थं शिवाग्रे च त्रिमासिकम् ॥ मासं जप्त्वाथ वर्षोत्थं वर्षं जप्त्वा शताब्दिकम् ॥ ११० ॥ श्राद्धकाले च विप्राणां भुञ्जतां पुरतः स्थितः ॥ पठँस्तीर्थावलिं पुण्यां गयाश्राद्धप्रदो भवेत् ॥१११॥ पूजाकाले च देवानां श्रद्धया पुरतः पठन् ॥ प्रीणयेत्सर्वदेवांश्च पुनाति सकलं कुलम् ॥ ११२ ॥ एवं तीर्थावलिः पुण्या रेवातीरद्वयाश्रिता ॥ मया प्रोक्ता मुनिश्रेष्ठास्तथैवशृणुतानघाः ॥ ११३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे तीर्थावलिकथनं नाम त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ तथैव तीर्थस्तबकान्वक्ष्येहमृषिसत्तमाः ॥ यैस्तु तीर्थावलीगुंफः पूर्वोक्तैरेकतः कृतः ॥ १ ॥ विभक्तो भक्तलोकानामानंदप्रथनः शुभः ॥ मृकंडतनयः पूर्वं प्राह पार्थाय पृच्छते ॥ २ ॥ यथा तथाहं वक्ष्यामि तीर्थानां स्तबकानिह ॥ शिवांबुपानजा पुण्या रेवा कल्पलता किल ॥ ३ ॥ तीरद्वयोद्भूततीर्थप्रसूनैः पुष्पिता शुभा ॥ यत्पुण्यगंधलक्ष्म्या वै त्रैलोक्यं सुरभीकृतम् ॥ ४ ॥ तत्पुष्पमकरंदस्य रसास्वादविदुत्तमः ॥ भ्रमरः खलु मार्कंडो मुनिर्मतिमतां वरः ॥ ५ ॥ तत्पुष्पमालां हृदये तीर्थस्तबकचित्रिताम् ॥ दधाति सततं पुण्यां मुनिर्भृगुकुलोद्वहः ॥ तस्याः स्तबकसंस्थानं वक्ष्येहमृषिसत्तमाः ॥६॥ ॐकारतीर्थमारभ्य यावत्पश्चिमसागरम् ॥ संगमाः पंचत्रिंशद्वै नदीनां पापनाशनाः ॥ ७ ॥ दशैकमुत्तरे तीरे सत्रिविंशति दक्षिणे ॥ पंचत्रिंशत्तमः श्रेष्ठो रेवासागरसंगमः ॥ ८ ॥ संगमैः सहितान्येवं रेवातीरद्वयेपि च ॥ चतुःशतानि तीर्थानि प्रसिद्धानि द्विजोत्तमाः ॥ ९ ॥ त्रिशतं शिवतीर्थानि त्रयस्त्रिंशत्समन्वितम् ॥ तत्रापि व्यक्तितो वक्ष्ये शृणुध्वं तानि सत्तमाः ॥१०॥ मार्कंडेश्वरतीर्थानि दश तेषु मुनीश्वराः ॥ दशादित्यभवान्यत्र नवैव कपिलेश्वराः ॥ ११ ॥ सोमसस्थापितान्यष्टौ तावंतो नर्मदेश्वराः ॥ कोटितीर्थान्यथाष्टौ च सप्त सिद्धेश्वरास्तथा ॥१२॥ नागेश्वराश्च सप्तैव रेवातीरद्वयेऽपि तु ॥ सप्तैव वह्निविहितान्यथाप्यावर्तसप्तकम् ॥ १३ ॥ केदारेश्वरतीर्थानि पंच पंचेद्रजानि च ॥ वरुणेशाश्च पंचैव पंचैव धनदेश्वराः ॥ १४ ॥ देवतीर्थानि पंचैवःचत्वारो वै यमेश्वराः ॥ वैद्यनाथाश्च चत्वारश्चत्वारो वानरेश्वराः ॥ १५ ॥ अंगारेश्वरतीर्थानि तावंत्येव मुनीश्वराः ॥ सारस्वतानि चत्वारि चत्वारो दारुकेश्वराः ॥ १६ ॥ गौतमेश्वरतीर्थानि त्रीणि रामेश्वरास्त्रयः ॥ कपालेश्वरतीर्थानि त्रीणि हंसकृतानि च ॥ १७ ॥ त्रीण्येव मोक्षतीर्थानि त्रयो वै विमलेश्वराः ॥ सहस्रयज्ञतीर्थानि त्रीण्येव मुनिरब्रवीत् ॥ १८ ॥ भीमेश्वरास्त्रयः ख्याताः स्वर्णतीर्थानि त्रीणि च ॥ धौतपापद्वयं प्रोक्तं करंजेशद्वयं तथा ॥ १९ ॥ ऋणमोचनतीर्थे द्वे तथा स्कंदेश्वरद्वयम् ॥ दशाश्वमेधतीर्थे द्वे नंदीतीर्थद्वयं द्विजाः ॥ २० ॥ मन्मथेशद्वयं चैव भृगुतीर्थद्वयं तथा ॥ पराशरेश्वरौ द्वौ च अयोनीसंभवद्वयम् ॥ २१ ॥ व्यासेश्वरद्वयं प्रोक्तं पितृतीर्थद्वयं तथा ॥ नंदिकेश्वरतीर्थे द्वे द्वौ च

गोपेश्वरौ स्मृतौ ॥ २२ ॥ मारुतेशद्वयं तद्वद्द्वौच ज्वालेश्वरौ स्मृतौ ॥ शुक्लतीर्थद्वयं पुण्यमप्सरेशद्वयं तथा ॥ २३ ॥ पिप्पलेश्वरतीर्थे द्वे
मांडव्येश्वरसंज्ञिते ॥ द्वीपेश्वरद्वयं चैव प्राह तद्वद्भृगूद्वहः ॥ उत्तरेश्वरतीर्थे द्वे अशोकेशद्वयी तथा ॥ २४ ॥ द्वे योधनपुरे चैव रोहिणीतीर्थकद्वयम् ॥
लुंकेश्वरद्वयं ख्यातमाख्यानं मुनिना तथा ॥ २५ ॥ सैकोनविंशतिशतं तीर्थान्येकैकशो द्विजाः ॥ स्तबकेषु कृतं तीर्थं द्विशतं सचतुर्दशम् ॥
॥ २६ ॥ शैवान्येतानि तीर्थानि वैष्णवानि च सत्तमाः ॥ शृणुध्वं प्रोच्यमानानि ब्राह्मशाक्तानि च क्रमात् ॥ २७ ॥ अष्टाविंशति तीर्थानि वैष्ण
वान्यब्रवीन्मुनिः ॥ तेषु वाराहतीर्थानि षडेव मुनिसत्तमाः ॥ २८ ॥ चत्वारि चक्रतीर्थानि शेषाण्यष्टादशैव हि ॥ विष्णुनाधितिष्ठितान्येत्र प्राह
पूर्वं मृकंडजः ॥ २९ ॥ तथैव ब्रह्मणा सिद्ध्यै सप्ततीर्थान्यवीवदत् ॥ त्रिषु च ब्रह्मणः पूजा ब्रह्मेशाश्चतुरोऽपरे ॥ अष्टाविंशन्मया ख्याता यथासंख्यं
यथाक्रमम् ॥ ३० ॥ एतत्पवित्रमतुलं ह्येतत्पापहरं परम् ॥ नर्मदाचरितं पुण्यं माहात्म्यं मुनिभाषितम् ॥ ३१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवमुद्देशतः
प्रोक्तो रेवातीर्थक्रमो मया ॥ यथा पार्थाय संक्षेपान्मार्कंडो मुनिरब्रवीत ॥ ३२ ॥ अवांतराणि तीर्थानि तेषु गुप्तान्यनेकशः ॥ यत्र यावत्प्रमाणानि
तान्याकर्णयतानघाः ॥ ३३ ॥ ॐकारतीर्थपरितः पर्वतादमरंकटात् ॥ क्रोशद्वये सर्वदिक्षु सार्द्धकोटीत्रयी मता ॥ ३४ ॥ तीर्थानां संख्यया गुप्त
प्रकटानां द्विजोत्तमाः ॥ कोटिरेका तु तीर्थानां कपिलासंगमे पृथक् ॥ ३५ ॥ अशोकवनिकायाश्च तीर्थं लक्षं प्रतिष्ठितम् ॥ शतमं
गारगर्तायाः संगमे मुनिसत्तमाः ॥ ३६ ॥ तीर्थानामयुतं तद्वत्कुब्जायाः संगमे स्थितम् ॥ शतं हिरण्यगर्भायाः संगमे समवस्थितम् ॥
॥ ३७ ॥ तीर्थानामष्टषष्टिश्च विशोकासंगमे स्थिता ॥ तथा सहस्रं तीर्थानां संस्थितं वागुसंगमे ॥ ३८ ॥ शतं सरस्वतीसंगे शुक्ल
तीर्थे शतद्वयम् ॥ सहस्रं विष्णुतीर्थेषु माहिष्मत्यामथायुतम् ॥ ३९ ॥ शूलभेदे च तीर्थानां साग्रं लक्षं स्थितं द्विजाः ॥
देवग्रामे सहस्रं च तीर्थानां मुनिरब्रवीत् ॥ ४० ॥ लुंकेश्वरे च तीर्थानां साग्रा सप्तशती स्थिता ॥ तीर्थान्यष्टोत्तरशतं मणिनद्याश्च संगमे ॥ वैद्य
नाथे च तीर्थानां शतमष्टाधिकं विदुः ॥ ४१ ॥ एवं तावत्प्रमाणानि तीर्थे कुम्भेश्वरे द्विजाः ॥ साग्रं लक्षं च तीर्थानां स्थितं रेवोरसंगमे ॥ ४२ ॥
ततश्चाप्यधिकानि स्युरिति मार्कंडभाषितम् ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि व्यासद्वीपाश्रितानि च ॥ ४३ ॥ संगमे च करंजायाः स्थितमष्टोत्तरायुतम् ॥
एरण्डीसंगमे तद्वत्तीर्थान्यष्टाधिकं शतम् ॥ ४४ ॥ धूतपापे च तीर्थानां षष्टिरष्टाधिका स्थिता ॥ स्कंदतीर्थे शतं पुण्यं तीर्थानां मुनिरुक्तवान् ॥
॥ ४५ ॥ कोहनेशे च तीर्थानां षष्टिरष्टाधिका स्थिता ॥ सार्द्धकोटी च तीर्थानां स्थिता वै कोरिलापुरे ॥ ४६ ॥ रामकेशवतीर्थे च सहस्रं साग्र

मुक्तवान् ॥ अस्माहके सहस्रं च तीर्थानि निवसंति हि ॥ ४७ ॥ लक्षाष्टकं सहस्रे द्वे शुक्लतीर्थे द्विजोत्तमाः ॥ तीर्थानि कथयामास पुरा पार्थाय
भार्गवः ॥ ४८ ॥ शतमष्टाधिकं प्राह प्रत्येकं संगमेषु च ॥ नदीनामवशिष्टानां कावेरीसंगमं विना ॥ ४९ ॥ कावेर्याः संगमे विप्राः
स्थिता पंचशती तथा ॥ तीर्थानां पर्वसु तथा विशेषो मुनिनोदितः ॥ ५० ॥ मोक्षतीर्थं हि सत्प्राहुः पुराणपुरुषाश्रितम् ॥ भृगोः क्षेत्रे च तीर्थानां
कोटिरेका समाश्रिता ॥ ५१ ॥ साधिकानामृषिश्रेष्ठा वक्तुं शक्तो हि को भवेत् ॥ सर्वामराश्रयं प्रोक्तं सर्वतीर्थाश्रयं तथा ॥ ५२ ॥ त्रिषु
लोकेषु विख्यातं पूजितं सिद्धिसाधनम् ॥ भारभूत्यां च तीर्थानां स्थितमष्टोत्तरं शतम् ॥ ५३ ॥ अक्रूरेश्वरतीर्थे च सार्द्धं तीर्थशतं स्थितम् ॥
विमलेश्वरतीर्थे तु रेवासागरसंगमे ॥ दशायुतानि तीर्थानां साधिकान्यब्रवीन्मुनिः ॥ ५४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे तीर्थसंख्यापरिगणनवर्णनं नामैकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति वः कथितं विप्रा रेवामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ यथोपदिष्टं पार्थाय मार्कंडेयेन वै पुरा ॥ १ ॥ तथा
तीर्थकदंबाश्च तेषु तीर्थविशेषतः ॥ प्राधान्येन मया ख्याता यथासंख्यं यथाक्रमम् ॥ २ ॥ एतत्पवित्रमतुलं ह्येतत्पापहरं परम् ॥ नर्मदाचरितं
पुण्यं माहात्म्यं मुनिभाषितम् ॥ ३ ॥ सप्तकल्पानुगो विप्रो नर्मदायां मुनीश्वराः ॥ मृकण्डतनयो धीमान्परमार्थविदुत्तमः ॥
॥ ४ ॥ संसेव्य सर्वतीर्थानि नदीः सर्वाश्च वै पुरा ॥ बहुकल्पस्मरां रेवामालक्ष्य शिवदेहजाम् ॥ ५ ॥ मे कलेति च शर्वोक्तां
शरणं शर्वजां ययौ ॥ अजराममरां देवीं दैत्यध्वंसकरीं पराम् ॥ ६ ॥ महाविभवसंयुक्तां भवघ्नीं भवजाह्नवीम् ॥ तस्यामावध्य
सत्प्रेम जातः सोऽप्यजरामरः ॥ ७ ॥ षष्टितीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यश्च सत्तमाः ॥ व्यवस्थितानि रेवायास्तीरयुग्मे पदेपदे ॥ ८ ॥ सरितः परितः
संति सतीर्थास्तु सहस्रशः ॥ न तुलां यांति रेवायास्ताश्च मन्ये मुनीश्वराः ॥ ९ ॥ एतद्वः कथितं सर्वं यत्पृष्टमखिलं द्विजाः ॥ यन्महेशमुखाच्छ्रुत्वा
वायुराह ऋषीन्प्रति ॥ १० ॥ तद्वन्मृकण्डतनयोऽप्यनुभूयाखिलां नदीम् ॥ सतीर्थां पदशः प्राह पांडुपुत्राय पावनीम् ॥ ११ ॥ एतच्च कथितं सर्वं

---

[१] एतस्माच्छ्लोकात्प्राक्–"शैवीयं संहिता पुण्या वायुना समुदीरिता ॥ चतुर्विंशतिसाहस्री मया वः समुदाहृता ॥" इति श्लोकः कस्मिंचित्पुस्तके पठ्यते तेन चतुर्विंशतिसहस्रसंख्याका वायुप्रोक्ता संहिता तदन्तर्गतं रेवाखण्डं स्यात् । अत्र च मार्कंडेयोक्तं रेवाखण्डं च द्वादशसहस्रसंख्याकग्रन्थसंमितमिति–"मया द्वादशसाहस्री संहिता या श्रुता पुरा । देवदेवस्य गदतः सांप्रतं कथिता तव ॥" इति मार्कण्डेयोक्तिरस्ति । ततश्च रेवाखण्डं किं चतुर्विंशतिसहस्रसंहितात्मकमाहोस्विद्द्वादशसहस्रसंहितात्मकमस्तीति शंका समुदेति । किंच, रेवाखण्डं किमावन्त्यखण्डान्तर्गतमाहोस्विच्छैवसंहितांतर्गतवायुप्रोक्तसंहितात्मकं वेत्यपि शंका समुदेति । परंतु–श्रीनारद

संक्षेपेण द्विजोत्तमाः ॥ नर्मदाचरितं पुण्यं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ १२ ॥ किमन्यैः सरितां तोयैः सेवितैस्तु सहस्रशः ॥ यदि संसे
व्यते तोयं रेवायाः पापनाशनम् ॥ १३ ॥ मेकलाजलसंसेवी मुक्तिमाप्नोति शाश्वतीम् ॥ १४ ॥ यथा यथा भजेन्मर्त्यो यद्यदिच्छति तीर्थगः ॥
तत्तदाप्नोति नियतं श्रद्धयाऽश्रद्धयापि च ॥ १५ ॥ इदं ब्रह्मा हरिरिदमिदं साक्षात्परो हरः ॥ इदं ब्रह्म निराकारं कैवल्यं नर्मदा जलम् ॥
॥ १६ ॥ तावद्गर्जंति तीर्थानि नद्यो ह्यघफलप्रदाः ॥ यावन्न स्मर्यते रेवा सेवाहेवा कलौ नरैः ॥ १७ ॥ ध्रुवं लोके हितार्थाय शिवेन
स्वशरीरतः ॥ शक्तिः कापि सरिद्रूपा रेवेयमवतारिता ॥ १८ ॥ तावद्गर्जंति यज्ञाश्च वनक्षेत्रादयो भृशम् ॥ यावन्न नर्मदानामकीर्तनं
क्रियते कलौ ॥ १९ ॥ गरिमा गण्यते तावत्तपोदानव्रतादिषु ॥ नरैर्वा प्राप्यते यावद्भुवि भर्गभवा धुनी ॥ २० ॥ ये वसंत्युत्तरे कूले रुद्रस्या
नुचरा हि ते ॥ वसंति याम्यतीरे ये लोकं ते यांति वैष्णवम् ॥ २१ ॥ धन्यास्ते देशवर्यास्ते येषु देशेषु नर्मदा ॥ नरकांतकरी शश्वत्संश्रिता
शर्वनिर्मिता ॥ २२ ॥ कृतपुण्याश्च ते लोकाः शोकाय न भवंति ते ॥ ये पिबंति जलं पुण्यं पार्वतीपतिसिंधुजम् ॥ २३ ॥ इदं पवित्र
मतुलं रेवायाश्चरितं द्विजाः ॥ शृणोति यः कीर्तयते मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २४ ॥ यत्फलं सर्ववेदैश्च सषडंगपदक्रमैः ॥ श्रुतैश्च पठितैस्तस्मात्फलम
ष्टगुणं भवेत् ॥२५॥ सत्रयाजी फलं यच्च लभते द्वादशाब्दिकम् ॥ श्रुत्वा सकृच्च रेवायाश्चरितं तत्फलं लभेत् ॥२६॥ सर्वतीर्थावगाहाच्च यत्फलं साग
रादिषु ॥ सकृच्छ्रुत्वा च माहात्म्यं रेवायास्तत्फलं लभेत् ॥ २७ ॥ एतद्धर्म्यमुपाख्यानं सर्वशास्त्रेष्वनुत्तमम् ॥ देशे वा मण्डले वापि नगरे ग्राममम
ध्यतः ॥ २८ ॥ गृहे वा तिष्ठते यस्य लिखितं सार्ववर्णिकम् ॥ स ब्रह्मा स शिवः साक्षात्स च देवो जनार्दनः ॥ २९ ॥ धर्मार्थकाममोक्षणां
मार्गोऽयं देवसेवितः ॥ गुरूणां च गुरुः शास्त्रं परमं सिद्धिकारणम् ॥ ३० ॥ यश्चेदं शृणुयान्नित्यं पुराणं देवभाषितम् ॥ ब्राह्मणो वेदवान्भूयात्क्ष
त्रियो विजयी भवेत् ॥३१॥ धनाढ्यो जायते वैश्यः शूद्रो वै धर्मभाग्भवेत् ॥ ३२ ॥ सौभाग्यसंततिं नारी श्रुत्वैतत्समवाप्नुयात् ॥ श्रियं सौख्यं
स्वर्गवासं जन्म चैवोत्तमे कुले ॥ ३३ ॥ रसभेदी कृतघ्नश्च स्वामिध्रुङ् मित्रवंचकः ॥ गोघ्नश्च गरदश्चैव कन्याविक्रयकारकः ॥ ३४ ॥ ब्रह्मघ्नश्च

महापुराणप्रोक्तस्कान्दमहापुराणस्थप्रतिखण्डविषयानुक्रमणिकायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डं प्रक्रांतमस्ति । तदेवैतद्रेवाखण्डमस्ति-यथावदनुक्रमम् ! यत्तु-चतुर्विंशतिसहस्रसंहितात्मकं रेवाखण्डमस्ति-तत्त्वन्यदेव स्यात् । तत्पुस्तकांतरं चाप्यपूर्णमुपलभ्यते-एतेन तच्चतुर्विंशतिसहस्रसंहितात्मकमन्यदेव रेवाखण्डं स्यात्-सत्यनारायणव्रतादिकथानामत्र क्रमेऽनुपलम्भात्तत्र समावेशस्य सम्भवात् । अतश्चैकाशीतिसाहस्रसंहितात्मकस्कान्दमहापुराणे रेवाखण्डं द्वादशसहस्रसंहितात्मकमेवास्ति । अन्यच्च-रेवाखण्डं चतुर्विंशतिसहस्रसंहितात्मकं यत्तन्नात्रत्यं किंतु तन्मृग्यम् । यदि कदाचिच्छतसहस्रसंहितात्मकश्रीस्कांदमहापुराणे स्याच्चेत्-शंकरसंहितायास्तत्र सत्त्वात्तस्याश्च चतुर्विंशतिसहस्रसंहितात्मकत्वसंभवात्तत्रत्यं चान्यद्रेवाखण्डं यदेकं पुस्तकं किंचिदपूर्णमुपलब्धमस्ति तत्स्यात् । अतोऽत्र द्वादशसहस्रसंहितात्मकमेवेदमावन्त्यखण्डान्तर्गतं रेवाखण्डमस्तीति निपुणं सुधीभिरवधेयम् ।

[1] रसभेदी-पंक्तिभेदकर्ता-इत्यर्थः,--धातुभस्मकरः--इत्यर्थो वा ।

सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ नर्मदाचरितं शृण्वंस्तामब्दं योऽभिषेवते ॥ ३५ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो जायते नाऽत्र संशयः ॥ पाकभेदी वृथा पाकी देवब्राह्मणनिंदकः ॥ ३६ ॥ परीवादी गुरोः पित्रोः साधूनां नृपतेस्तथा ॥ तेऽपि श्रुत्वा च पापेभ्यो मुच्यन्ते नात्र संशयः ॥ ३७ ॥ ये पुनर्भावितात्मानः शास्त्रं शृण्वंति नित्यशः ॥ पूजयंति च तच्छास्त्रं नार्मदं वस्त्रभूषणैः ॥ ३८ ॥ पुष्पैः फलैश्चंदनाद्यैर्भोजनैर्विविधैरपि ॥ शास्त्रेऽस्मिन्पूजिते देवा पूजिता गुरवस्तथा ॥ ३९ ॥ इह लोके परे चैव नात्र कार्या विचारणा ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गन्धवस्त्रादिभूषणैः ॥ ४० ॥ पूजयेत्परया भक्त्या वाचकं शास्त्रमेव च ॥ वेदपाठैश्च यत्पुण्यमग्निहोत्रैश्च पालितैः ॥ ४१ ॥ तत्फलं समवाप्नोति नर्मदाचरिते शुभे ॥ कुरुक्षेत्रे च यत्पुण्यं प्रभासे पुष्करे तथा ॥४२॥ रुद्रावर्ते गयायां च वाराणस्यां विशेषतः ॥ गंगाद्वारे प्रयागे च गंगासागरसंगमे ॥ ४३ ॥ एवमादिषु तीर्थेषु यत्पुण्यं जायते नृणाम् ॥ नर्मदाचरितं श्रुत्वा तत्पुण्यं सकलं लभेत् ॥ ४४ ॥ आदिमध्यावसानेषु नर्मदाचरितं शुभम् ॥ यः शृणोति नरो भक्त्या शृणुध्वं तत्फलं महत् ॥ ४५ ॥ समाप्य शिवसंस्थानं देवकन्यासमावृतः ॥ रुद्रस्यानुचरो भूत्वा शिवेन सह मोदते ॥ ४६ ॥ धर्माख्यानमिदं पुण्यं सर्वाख्यानेष्वनुत्तमम् ॥ गृहेपि पठ्यते यस्य चतुर्वर्णस्य सत्तमाः ॥ ४७ ॥ धन्यं तस्य गृहं मन्ये गृहस्थं चापि तत्कुलम् ॥ पुस्तकं पूजयेद्यस्तु नर्मदाचरितस्य तु ॥ ४८ ॥ नर्मदा पूजिता तेन भगवांश्च महेश्वरः ॥ वाचके पूजिते तद्वद्देवाश्च ऋषयोर्चिताः ॥ ४९ ॥ लेखयित्वा च सकलं रेवाचरितमुत्तमम् ॥ भूषणं सर्वशास्त्राणां यो ददाति द्विजन्मने ॥ ५० ॥ नर्मदासर्वतीर्थेषु स्नानदानेन यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति स नरो नात्र संशयः ॥ ५१ ॥ एतत्पुराणं रुद्रोक्तं महापुण्यफलप्रदम् ॥ स्वर्गदं पुत्रदं धन्यं यशस्यं कीर्त्तिवर्धनम् ॥ ५२ ॥ धर्म्यमायुष्यमतुलं दुःखदुःस्वप्ननाशनम् ॥ पठतां शृण्वतां चापि सर्वकामार्थसिद्धिदम् ॥ ५३ ॥ यत्प्रदत्तमिदं पुण्यं पुराणं वाच्यते द्विजैः ॥ शिवलोके स्थितिस्तस्य पुराणाक्षरवत्सरी ॥ ५४ ॥ इति निगदितमेतन्नर्मदायाश्चरित्रं पवनगदितमग्र्यं शर्ववक्त्रादवाप्य ॥ त्रिभुवनजनवंद्यं त्वेतदादौ मुनीनां कुरुपतिपुरतस्तत्सूतमुख्येन साधु ॥ ५५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे रेवाखंडसमाप्तिरेवाखंडपुस्तकदानादिमाहात्म्यवर्णनं नाम द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

इति श्रीस्कांदे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डे तृतीयं रेवाखण्डं समाप्तम् ॥ (५-३) ॥

।। इति श्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डे तृतीयं रेवाखण्डं समाप्तम ।।(५-३)।।

अथ श्रीस्कांदमहापुराणांतर्गतचतुर्थकाशीखंडपूर्वार्धं सटीकमारभ्यते ।

श्रीकाशीखण्ड चित्रम्।

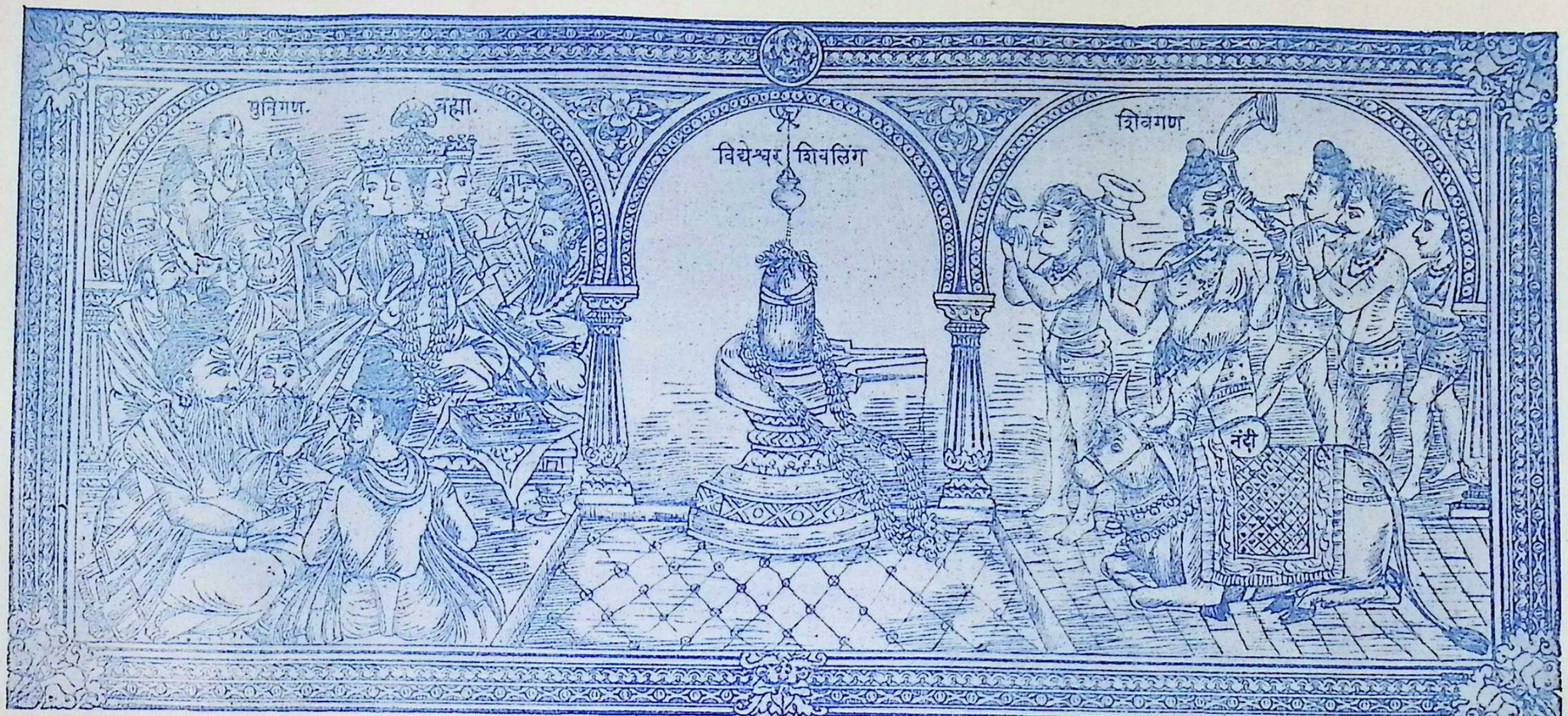
मुनिगण.
ब्रह्मा.
विश्वेश्वर शिवलिंग
शिवगण
नंदी

प्रस्तावना ।

अद्य सानन्दं निवेद्यते सर्वेषामपि सज्जनानां पुरतो नितान्तरम्यं पुरातनविषयमपि नूतनायितं पुराणपुरुषोत्तममाहात्म्यकथानकोपनिबद्धविचित्रचारित्रचातुरीधुरीणतया सार्वजनीनं वृत्तम् । विदितमेव खल्वस्ति समस्तवैदिकधर्मानुयायिनां सज्जनानाम्—यदिह भगवता शब्दब्रह्मस्वरूपिणाऽनिरुद्धांशस्वरूपेण सकलवाङ्मयमाविर्भावयांचक्रे वेदस्वरूपस्वरूपपरिणामेनेति । ततश्च सुस्पष्टमेव सिद्धं सर्वं वाङ्मयं भगवत्स्वरूपमेवेति । एतदेवाभिप्रेत्योक्तं श्रीमद्भागवत एकादशस्कन्धे—“स एव जीवः परमात्मसंज्ञकः प्राणेन घोषेण गुहां प्रविष्टः । मनोमयं सूक्ष्ममुपेत्य रूपं मात्रा स्वरो वर्ण इति स्थविष्ठः ॥” इति । अत एव ‘वेदो नारायणः’ इत्यप्युच्यते । वेदस्वरूपत्वं सकलवाङ्मयस्य प्रथमः परिणामः प्रोक्तप्राक्तनभागवतवचनतः सिध्यति । ततश्च—“यो वै ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै” इति श्रुतिवचनतः परमेष्ठिनः प्रजापतेः प्राक्तनत्वं नत्वेतावदेव अपि तु सनातनत्वमेव वेदानाम् । अत एवेदं प्रकृत्य मनुस्मृतावप्युच्यते—“अग्निवायुरविभ्यस्तु त्रयं ब्रह्म सनातनम् । दुदोह यज्ञसिद्ध्यर्थमृग्यजुःसामलक्षणम् ॥” इति । नचात्र दोहनेन नव्यकल्पनाशङ्कायाः कथङ्कारमवसरः, धेनूधसि सिद्धस्थितेरेव पयसो दोहनौचित्यवत्सनातनस्यापि वेदस्य शतपथब्राह्मणप्रोक्तदिशाऽध्यात्मस्थिताग्निवायुरविभ्य औदरजातवेदऔरसप्रश्वासमास्तिष्कसूर्याभितपनतः प्रादुर्भावस्य समुचितं प्रादुर्भावनम् । सैषा सनातनी वेदरूपा वाङ्मयी भगवतोऽनादिरनन्ता मूर्तिरिति सुबहुप्रमाणतः सिद्धोऽयं विषयः श्रीमन्माधवाचार्यादिभिर्ऋग्वेदभाष्यादौ सम्यग्विवेचित एव । अथ चैवं स वेदपुरुषो भगवान्निखिलजीवजैवातृकतयैहिकामुष्मिकानर्थान्संप्रदर्श्य कृतार्थयन्भव्यभाविकजनान्यथोचितकर्मज्ञानोपासनात्मककाण्डत्रयप्रतिपादितभव्यभावुकसंप्रदर्शनेन विराजतेतराम् । अथ च तदर्थोपबृंहणाय पुराणेतिहासानां प्रथमतः प्रादुर्भावो बभूव । तान्येतानि पुराणानि—पुराणानि तु वैदिकान्येवासन्ब्राह्मणादिरूपाणि । अथ कालमहिम्ना मनुजबुद्धिमान्द्यमवलोकयता भगवता जगतीतले चातुर्वर्ण्यव्यवस्थायां च सप्रचारायां तत्र च केषांचिद्वेदानधिकारं च विमृश्य तदर्थस्योपलब्ध्यै प्राचीनतरवैदिकसंप्रदायतत्त्वस्य नवीनतया स्वोपज्ञत्वमुपनिर्वर्ण्याविश्चिकीर्षया श्रीव्यासावतारं धृत्वाऽष्टादशमहापुराणप्रबन्धरचनया स्वकीयवेदवागुपनिबद्धं रहस्यार्थकदम्बकं क्रमेणाविर्भावितम् । तदेतदुक्तं गारुडमहापुराणे २२७ तमेऽध्याये—“पुराणमेकमेवासीत्सर्वकल्पेषु मानद ॥ चतुर्वर्गस्य बीजं च शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ प्रवृत्तिः सर्वशास्त्राणां पुराणादभवत्ततः ॥ कालेनाग्रहणं दृष्ट्वा पुराणस्य महामतिः ॥ हरिर्व्यासस्वरूपेण जायते च युगेयुगे ॥ चतुर्लक्षप्रमाणेन द्वापरे द्वापरे सदा ॥ तदष्टादशधा कृत्वा भूर्लोके निर्दिशत्यपि ॥ अद्यापि देवलोके तु शतकोटिप्रविस्तरम् । अस्त्येव तस्य सारस्तु चतुर्लक्षेण वर्ण्यते ॥” इति । तानि चैतानि सुप्रसिद्धानि तावन्महापुराणानि—“ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च वायवीयं तथैव च ॥ भागवतं नारदीयं मार्कण्डेयं च कीर्तितम् ॥ आग्नेयं च भविष्यं च ब्रह्मवैवर्तलैङ्गके ॥ वाराहं च तथा स्कान्दं वामनं कौर्मसंज्ञकम् ॥ मात्स्यं च गारुडं तद्वद्ब्रह्माण्डाख्यमिति त्रिषट् ॥” इति । एतेषु पुराणेषु सर्ववेदार्थोऽनुस्यूतः सूत्ररूपेण । तस्यैव चोपबृंहणार्थं पुराणोपयोग इति च—“इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत्” इति वचनेनैव सिद्धमिति च सर्वविद्वज्जनविदितमेव । अथ च प्रकृते किञ्चित्प्रस्तूयते—

एतेषु महापुराणेषु च तावत्त्रयोदशं स्कान्दं महापुराणम् । तत्र चैकाशीतिसाहस्रसंहितात्मके स्कान्दमहापुराणे हि सप्त खण्डानि सन्ति । तानि चोक्तानि नारदमहापुराणोक्तानुसारेण—“माहेश्वरो वैष्णवब्राह्मयकाश्यास्त्ववंतिका नागरमत्र षष्ठम् ॥ प्राभासिको विप्रवरेण खण्डाः स्कान्दे पुराणे कथिताः सुपुण्याः॥” इति कैश्चिदभियुक्तैः। एवं चैकाशीतिसाहस्रसंहितात्मकं श्रीस्कान्दमहापुराणं विद्यते । यच्च पञ्चाशत्खण्डमण्डितं स्कान्द

पुराणं विद्यते तच्चोपपुराणान्तर्गतमेव । नारदीयमहापुराणे तु सप्तखण्डात्मकमेवैतत्स्कान्दमहापुराणं समस्तखण्डानुक्रमणिकोपेतं महापुराणत्वेन परिगण्यते । अतः सप्तखण्डात्मकमेव स्कान्दं महापुराणम्—इति सर्वसंमतम् । एतद्विषये विशेषं तु समस्तस्कान्दमहापुराणप्रस्तावनायामस्माभिर्विविच्य निदर्शितं पश्यन्तु विद्वांस इत्यभ्यर्थ्य प्रकृतमनुसरामः । तत्र श्रीस्कान्दमहापुराणमस्माभिः स्वकीये “श्रीवेङ्कटेश्वर” मुद्रणालये मुद्रयित्वा प्रकाशयितुमुपक्रान्तमस्ति । इदं च श्रीस्कान्दमहापुराणान्तर्गतं चतुर्थं श्रीकाशीखण्डं शताध्यायात्मकं पूर्वार्धोत्तरार्धविभेदभिन्नं सविस्तरश्रीकाशीक्षेत्रमाहात्म्यसंसूचकं वरीवर्ति । अत्र श्रीमदविमुक्तक्षेत्रस्थसकलदेवतीर्थक्षेत्रतपःस्थलमहिमालोकोत्तरसच्चरित्रसंदर्भसमुपबृंहितः सकलसांसारिकजनोद्दिधीर्षया जागर्ति सद्वृन्दैः—“शिवः काशी शिवः काशी शिवः काशी शिवः शिवः ॥ शिवः काशी शिवः काशी काशीकाशी शिवः शिवः ॥” इत्यादितन्नामनिर्देशपुरःसरं जोघुष्यमाणः । अत एवेदं श्रीकाशीखण्डं श्रीकाशीक्षेत्रमाहात्म्यसूचकं सर्वजनसमादरणीयतामर्हति । एतस्य रचनाचातुर्यं श्रीव्यासमहर्षेः संस्कृतसरस्वतीसौन्दर्यं प्रकाशयति । एतस्य श्रीकाशीखंडस्य सुस्पष्टार्थबोधाय परममान्यविद्वद्वरिष्ठश्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यभगवत्पूज्यपादशिष्यश्रीरामेन्द्रवनशिष्यश्रीरामानन्दमुनीन्द्रवर्यैः सरला सुबोधाऽनेकप्रमाणैरुपबृंहिता विद्वज्जनमनोरञ्जनी व्युत्पित्सुजनसाहाय्यकारिणी टीका निर्मितास्ति । अथ च पृथक्तया केवलसटीककाशीखण्डजिघृक्षूणां सज्जनानां केवलकाशीखण्डलब्धये पृथगपि मुद्रयित्वेदं प्रकाशमानीयत । अतश्च संप्रार्थयामः समस्तसज्जनान्—येषां श्रीस्कान्दमहापुराणं समग्रं संजिघृक्षितं ते समग्रस्कान्दमहापुराणसंग्रहाय स्वाभिप्रायं निवेदयेयुः । येषां केवलं श्रीकाशीखण्डमेव संग्रहणीयं स्यात्त एतत्सटीकमतिशुद्धमास्माकीन “श्रीवेङ्कटेश्वर” मुद्रणालये पुष्टचिक्कणपत्रेषु मुद्रयित्वा प्रकाशितं संगृह्य सफलयन्तु मे मुद्रणपरिश्रममिति सविनयमभ्यर्थयते—

श्रीमतां कृपाकांक्षी—क्षेमराज श्रीकृष्णदास, “श्रीवेङ्कटेश्वर” स्टीम्-मुद्रणालयाध्यक्षः—मुंबई.

अथ श्रीस्कान्दमहापुराणान्तर्गतकाशीखण्डपूर्वार्द्धोत्तरार्द्धाध्यायस्थितविषयानुक्रमणिका ॥

अध्यायाः	विषयाः.	प०	पृ०
१	मंगलाचरणम्, सूताग्रे व्यासस्य काशीखंडकथोपक्रमकरणम्, नारदस्य नर्मदांभसि स्नात्वौंकारमभ्यर्च्य च पुरतो विंध्यपर्वतदर्शनम्, प्रसंगेन विंध्याचलवर्णनम्, मेरुस्त्वामवमन्यत इति नारदमुनेर्वचः श्रुत्वा विंध्यस्य वर्धनेन श्रीसूर्यमार्गावरोधवर्णनञ्च	१	१
२	एकतो नैशतिमिरसंबंधादन्यत्र दिवाकरचंडातपात् त्रैलोक्यानवस्थावर्णनम्, देवकृतविधिस्तवनम्, सत्यलोके भयाभावं दर्शयितुं सत्यलोकागंतृपुरुषपुण्याचारवर्णनपूर्वकं विधिकृतदेवसांत्वनम्, ब्रह्मणो वचनात्त्रैलोक्यापन्निवारणाय श्रीक्षेत्रकाशीस्थागस्त्यमुनिसमीपे गन्तुं श्रीकाशीशकाशीदर्शनोत्सुकामरप्रयाणवर्णनम्, संक्षेपतः काशीवर्णनञ्च	१०	१
३	काशीक्षेत्रे मणिकर्णिकास्नानविश्वेश्वरदर्शनादियात्रां विधाय सुराणामगस्त्यमुन्याश्रमगमनम्, अमरकृतागस्त्याश्रमवर्णनम्, सुराणां तदाश्रमे लोपामुद्रामुन्यगस्त्यरूपदर्शनञ्च	१९	१
४	बृहस्पतिप्रणीतागस्त्यमुनिस्तुतिप्रसंगेन लोपामुद्रावर्णनम्, एतत्प्रसंगेन पतिव्रताचारनिरूपणम्, सूर्यमार्गनिरोधकविंध्यवृद्धिनिवारणाय प्रार्थ्यमानसुराचार्यवचनानुसारेणागस्त्यकृतामराश्वासनम्, अमराणां स्वर्लोकगमनञ्च	२०	१
५	अमरप्रार्थनामंगीकृत्य विंध्यविवृद्धिनिराकरणाय सह भार्यया अगस्त्यमुनेः काशीक्षेत्राद्बहिः प्रयाणम्, काशिकावियोगदुःखितस्य मुनेर्विश्वनाथकालभैरवादिदैवताज्ञाग्रहणपूर्वकं विशेषतो विलापकरणम्, अगस्त्यमुनिमायांतं दृष्ट्वा विंध्यस्य खर्वतास्वीकारः, यावन्ममागमनं पुनर्भवेत् तावत् खर्वतरो भवेति मुनेरद्रिं प्रति कथनम्, मुनेर्महालक्ष्मीदर्शनम्, अगस्त्यमुनिकृतमहालक्ष्मीस्तोत्रम्, महालक्ष्मीवरदानम्, अगस्त्यस्याग्रे प्रयाणञ्च	२३	२
६	परोपकारप्रशंसनम्, श्रीशैलशिखरादिपुण्यस्थानदर्शनेन मुक्तिश्चेत्किं काशीमहत्वमिति लोपामुद्राप्रश्नः, तीर्थमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन काशीक्षेत्रमहत्त्वकथनम्, सर्वतीर्थानि काशीक्षेत्रप्रापकाणीति काशीश्रैष्ठ्यद्योतनञ्च	३०	२
७	शिवशर्माख्यमथुरापुरीस्थद्विजस्य स्वदेहे समागतां जरां दृष्ट्वा चिंतोद्गाराः, सप्तपुरीयात्रार्थं गृहाद्बहिर्द्विजस्य प्रयाणम्, अयोध्यायात्रां समाप्य प्रयागे समागमनम्, प्रसंगेन प्रयागमाहात्म्यवर्णनम्, द्विजस्य काशीयात्राकथनम्, तस्य महाकालपुरीप्रयाणम्, तत्प्रसंगान्महाकालमाहात्म्यकथनम्, मायापुरीतीर्थयात्राकथनम्, द्विजस्य मायापुर्यां देहावसानम्, पुण्यशीलसुशीलनामकवैष्णवगणाधिष्ठितस्वर्णविमानमास्थाय द्विजस्य नभोवर्त्मारोहणञ्च	३३	१
८	मुक्तिपुर्यां मायाख्यपुर्यां मृतस्य शिवशर्मणो द्विजस्य कथं मोक्षानवाप्तिरिति लोपामुद्रासतीप्रश्नः, षट्पुरीषु मायादिषु साक्षात्सायुज्यं नास्तीति दर्शयितुं शिवशर्मविष्णुगणसंवादारंभः, द्विजप्रश्नानुसारेण पिशाचगुह्यकगांधर्वलोकस्थितपुरुषसंपादितसदाचारवर्णनम्, यमलोकमागतस्य द्विजस्य शिवशर्मणः सत्कारपूर्वकपूजनार्थं धर्मराजस्यागमनम्, धर्मराजस्य सौम्यमूर्तेः सौम्यवचांसि श्रुत्वा कथमिदमिति द्विजप्रश्नः, यमस्य रूपद्वयनिरूपणप्रसंगेन संक्षेपतो यमलोकव्यवस्थावर्णनञ्च	३८	२
९	अप्सरोलोकवर्णनम्, सूर्यलोकवर्णनम्, सूर्योपासनावर्णनप्रसंगेन गायत्रीमंत्रमाहात्म्यनिरूपणम्, अर्घप्रदानविधिनिरूपणञ्च	४३	१
१०	सहस्राक्षपुरीवर्णनम्, आर्चिष्मत्याख्यवीतिहोत्रपुरीवर्णनम्, कृशानूत्पत्तिकथनप्रसंगेन ज्योतिष्मतीपुरीस्थविश्वानराख्यमुनीतिहासकथनम्, शुचिष्मतीकथनानुसारेण मुनेः		

अ०	विषयाः.	प०	पृ०
	काशीक्षेत्रे गत्वा वीरेश्वरशिवलिंगसमीपे तपोनुष्ठानकथनम्, त्रयोदशे मासि बालरूपेण लिंगे शिवदर्शनम्, अभिलाषाष्टकस्तोत्रकथनम्, शिवाद्वरलाभेन संतुष्टस्य मुनेः स्वगृहे प्रयाणञ्च	४६	२
११	कालान्तरेण विश्वानराच्छुचिष्मत्यां गर्भाधानम्, शुभमुहूर्ते सुतोत्पत्तिः, जातकर्मादिसंस्कारनिरूपणम्, हस्तसामुद्रिकं वीक्ष्य नारदोक्तं बालस्य वैश्वानरस्य गंडांतंश्रुत्वा मातापित्रोः शोककरणम्, अपमृत्युहरणाय मुनिकुमारस्य काश्यां लिंगं संस्थाप्यानुष्ठानकरणम्, तृतीयसंवत्सरे वरप्रदानाय समागतस्य कुलिशायुधस्य मुनिकुमारं प्रति वचनम् नाहं त्वत्तो वरान् ग्रहीतुमुत्सहे इति वचः श्रुत्वा इन्द्रस्य कुलिशपातनोद्योगं विलोक्य मुनिकुमारस्य मूर्च्छावगमः, तत्रैव शिवप्रादुर्भावः, शिववराद्वैश्वानरस्य दिक्पतित्वादिप्राप्तिवर्णनञ्च	५१	१
१२	नैर्ऋतलोकवर्णनम्, विन्ध्याटव्यां पल्लीपतेः पिंगाक्षस्य विश्वनाथपुरीयातुकामसार्थप्राणपरिरक्षणार्थं प्राणदानाल्लोकपालत्वप्राप्तिः, वारुणलोकवर्णनम्, कर्दमस्य प्रजापतेः पुत्रस्य शुचिष्मतो जलक्रीडायां शिशुमारेण सरस्याहरणम्,सरसि मग्नं श्रुत्वाऽपि सुतं पूजायामधिकासक्तस्य सविधे मुनेः शिवगणेन साशिशुमारस्य बालकस्यानयनम्, शुचिष्मतो मुनिकुमारस्य काश्यां शिवलिंगं संस्थाप्य तपश्चरणम्, शिवप्रसादाद्वारुणलोकसंप्राप्तिश्च	५७	२
१३	जगत्प्राणस्य पवनस्य गंधवतीपुरीवर्णनम, कश्यपपुत्रस्य पूतात्मनः श्रीकाशीक्षेत्रे लिंगं संस्थाप्य तपश्चरणम्, तस्य शिवाल्लोकपालत्वप्राप्तिकथनम्, गुह्यकेश्वरस्यालकावतीपुरीवर्णनम्, कांपिल्यनगरे यज्ञदत्तनाम्नो ब्राह्मणस्य नाम्ना गुणनिधिरप्यगुणनिधिर्द्यूतासक्तो मद्यपः पुत्रो बभूव तस्य बहुकालं मात्रा प्रच्छन्नदुराचारस्य सुतस्य दुष्कीर्तिं संपश्यता पित्रा स्वगृहान्निष्कासनम्, स्वार्थदीपदशोद्द्योतेन लिंगमौलितमोहरस्य बहूपोषितस्यास्य शिवरात्र्यां शिवालयेऽन्नापहरणाद्घातितस्य कलिंगदेशराजपुत्रत्वप्राप्तिवर्णनम्, तत्र तस्य शिवालयेषु दीपदानात्कल्पे विश्रवःसुतत्वमधिगम्य दुःसहतपश्चरणतः शिवसख्यालकाराज्यादिलाभवर्णनञ्च	६१	१
१४	रुद्रभक्तोषितैशानीपुरीवर्णनम्, अजैकपादादिरुद्रगणस्थापितैशानलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, चन्द्रलोकवर्णनम्, ब्रह्मणो मानसात्समुद्भूतस्य सोमस्य वाराणस्यां लिंगं विधाय तत्पुरो महत्तपश्चरणम्, शिवप्रसादात्तस्य महैश्वर्यलाभकथनञ्च	६६	२
१५	दक्षप्रजापतेः षष्टिदुहितृभिरेकपतिलाभाय लिंगं संस्थाप्य वाराणस्यां तपःकरणात् शिववरानुसारतः सोमं पतिमासाद्य संपादितस्य नक्षत्रलोकस्य संक्षेपतो वर्णनम्,अत्रिपुत्रस्य सोमस्य गुरुभार्यापहरणम्, रुद्रचंद्रमसोर्युद्धकथनम्, युद्धं निवार्यब्रह्मणो वचनाच्चंद्रस्य बृहस्पतये तारासमर्पणम्, तस्यां बुधस्योत्पत्तिः, बुधकृतशिवाराधनम्, बुधस्य शिववराल्लोकपालत्वादिवरैश्वर्यलाभवर्णनञ्च	६८	२
१६	समरे देवैर्घातितानां दानवेंद्रांधकसैनिकानां संजीवनीमंत्रतो भार्गवशुक्रकृतं पुनरुज्जीवनम्, देवप्रार्थनया नंदिकेश्वरादानाय्य शुक्रस्य शिवेन मुखे निक्षेपणम्, अंधकस्य ससैन्यस्य प्रमथैः सह युद्धवर्णनम्, शुक्रतः शुक्रस्य बहिर्निःसरणम्, शुक्रस्य वाराणस्यां तपश्चरणाच्च् शिवप्रसादतो लोकाधिपत्यादिवरप्राप्तिवर्णनञ्च	७१	२
१७	श्रीशिवस्य भूमौ निपतिताद् भालस्थलतः स्वेदबिंदोर्लोहितांगस्योत्पत्तिः, शिवप्रसादात्तस्य लोकाधिपत्यादिकथनम्, आंगिरसस्य शिवप्रसादार्थं वाराणस्यां तपःकरणम्, शिवस्य वरप्रसादाल्लोकपतित्वदेवगुरुत्वलाभः, मार्तण्डात्संज्ञाप्रतिकृतौ छायायां शनैश्चरोत्पत्तिकथनम्, तस्य वाराणस्यां तपश्चरणाल्लोकपालत्वग्रहमुख्यत्वलाभवर्णनञ्च	७६	२
१८	मरीच्यादिब्रह्ममानससृष्टपुत्रसप्तर्षिलोकवर्णनम्, अरुंधतीनक्षत्रस्थानदर्शनादिवर्णनञ्च	८१	१
१९	पितुरंकाधिष्ठितस्य सपत्नमात्रा तिरस्कृतस्य ध्रुवस्य मातृवचनात् तपस्यार्थं विपिनप्रवेशः तत्र सप्तर्षिसमागमः, द्वादशाक्षरमंत्रमुपदिश्य मुनीनामन्तर्धानञ्च	८२	१

अ०	विषयाः.	प०	पृ०
२०	यमुनातटे मधुवने स्थितस्य ध्रुवस्य तपस्यावर्णनम्, इन्द्रप्रेषितनानाविधतपोविघ्ननिरूपणम्, ध्रुवस्य साक्षाच् श्रीभगवतो दर्शनञ्च	८६	२
२१	ध्रुवकृतश्रीभगवत्स्तोत्रनिरूपणम्, ज्योतिश्चक्रस्य आधारपदं ते दास्यामि तथापि मया सह काशीं याहि तत्र लिंगार्चनं कृत्वा कृतकृत्यो भवेति ध्रुवं संदिश्य तेन सह भगवतः काशीपुर्यां प्रयाणम्, तत्र ध्रुवस्य लिंगसंस्थापनेन कृतकृत्यत्वमासाद्य स्वगृहे प्रयाणञ्च	९०	१
२२	महर्जनस्तपोलोकवर्णनम्, सत्यलोके समागतानां ब्रह्मणा सह संवादाः, द्विजप्रशंसनपूर्वकं ब्रह्मकृतकाशीवर्णनञ्च	९५	१
२३	भूलोकाच्छिवलोकपर्यंतं योजनप्रमाणकथनम्,शिवोपासनतो विष्णोरात्मसाम्यप्राप्तिकथनपूर्वकं शिवकृतविष्ण्वभिषेकवर्णनञ्च	९९	१
२४	द्विजस्य मायापुर्यां मरणतो विष्णुलोके ब्रह्मणो वत्सरपर्यंतं बहुविधोपभोगप्राप्तिः, ततश्च पुण्यक्षये नंदिवर्धनग्रामे भूपत्वमासाद्य प्रजारंजनकर्तुरस्य काशीमाहात्म्यश्रवणसंजातहर्षस्य काश्यां प्रयाणम्, विश्वेश्वरानुग्रहात् तत्र शिवप्रासादं विधाय वृद्धकालेश्वराख्यस्थापितशिवलिंगाग्रे तपस्यतः परीक्षणार्थमागतशिवपरीक्षणोत्तरं सह तेन सस्त्रीकस्य राज्ञस्तस्मिन्नेव लिंगे लयो भविष्यति इति विष्णुगणप्रतिपादितशिवशर्मद्विजभाविस्थितिवर्णनम्	१०१	१
२५	अगस्त्यमुनेः सभार्यस्य श्रीगिरिं प्रदक्षिणीकृत्य स्कंदवने कुमारदर्शनम्, अगस्त्यकृतस्कंदस्तोत्रम्,काशीमाहात्म्यविषये स्कंदं प्रति मुनिप्रश्नः, स्कंदनिरूपितकाशीवासफलकथनञ्च	१०४	२
२६	अविमुक्तक्षेत्रोत्पत्तिवर्णनम्, चक्रपुष्करिणीतीरेविष्णोस्तपोवर्णनम्, मणिकार्णिकाया उत्पत्तिवर्णनम्, मणिकार्णिकास्नानविधिकथनञ्च	१०७	२
२७	गंगामाहात्म्यवर्णनं दशहरास्तोत्रकथनञ्च	११३	१
२८	शिवाधिष्ठानगौरवतः काश्यां गंगास्नानान्महापातकोपपातकशमनवर्णनम्, कलिंगदेशे वाहीकनाम्नः कस्य चिन्नाममात्रद्विजस्य वृषलीपत्युः अरण्ये व्याघ्रेण मारणम्, सास्थि तन्मांसं समादाय गच्छतो गृध्रस्य अन्यगृध्रेण युद्धम्, दैवतस्तदस्थिगंगाजलसंगमान्महाश्चर्यम् नानाविधपातकक्षालनाय कुंभीपाकादिनरकेषु प्रक्षिप्तस्यापि सुखावाप्तिं विलोक्य सर्वेषां विस्मयकरणम्, अन्ते विमानमारुह्य वाहीकस्य स्वर्गलोकप्रयाणम्, गंगामाहात्म्यकथनञ्च	११९	१
२९	अशक्तानां स्नानतुल्यफलावाप्तिमिच्छूनां महावौघनिवारकश्रीगंगासहस्रनामस्तोत्रम्	१२२	१
३०	मणिकर्ण्यां भगीरथनृपानीतगंगासंगमात् क्षेत्रमाहात्म्याधिक्यकथनम्, दक्षिणोत्तरभागे असिवरणावस्थितिकथनम्, देहलीविनायकस्य शिवाज्ञां विना अंतःप्रवेशं कुर्वतां विघ्नोत्पादनाय नियोजनम्, धनंजयवणिगितिहासकथनम्,काश्या वाराणसीनामव्याख्यानञ्च	१३६	१
३१	ब्रह्मणः शिरश्छेत्तु शिवात्कालराजस्योत्पत्तिः शिवनिंदाकारिब्रह्मशिरश्छेदात्कालराजस्य कापालिकवेषेण काश्यां प्रयाणम्, तत्र गतस्य कालभैरवस्य पृष्ठलग्नाया ब्रह्महत्यायाः पातालगमनम्, तत्र कपालमोचनतीर्थे सर्वेषां पातकक्षालनाय कालभैरवस्थितिवर्णनञ्च	१४२	२
३२	पूर्णभद्रनामकयक्षस्य शिवाराधनात्कनककुंडलाख्यभार्यायां हरिकेशाभिधपुत्रजन्मकथनम्, बाल्यावस्थामारभ्य शिवासक्तस्य हरिकेशस्य पितुस्ताडनभयात् गृहान्निर्गतस्य काश्यां प्रयाणम् ,पार्वतीं प्रति शिवनिरूपितानंदकाननवर्णनम्, आनंदकानने हरिकेशस्य तपःसंतुष्टमहेश्वरवराद् दंडपाणित्वकथनम्, दंडपाण्यष्टककथनञ्च	१४७	२
३३	ज्ञानवपीनामकतीर्थोत्पत्तितन्माहात्म्यवर्णनम्, काशीनिवासिहरिस्वामिकन्याया ज्ञानवापीं सेवमानायास्तद्रूपमोहितविद्याधरेणाहरणम्, मलयपर्वते विद्याधरेण साकं राक्षसस्य युद्धवर्णनम्, युद्धे राक्षसविद्याधरयोः परस्परप्रहारेणैव मरणाद्धरिस्वामिकन्याया विद्याधरं पतिं मन्यमानाया देहपरित्यागकथनम्, उभयो राजदेहमासाद्य तत्र चित्रपटीविलोकनञ्च	१५५	२
३४	माल्यकेतुकलावत्योस्तयोः काशीप्रयाणम्, तत्र काशीयात्रां विधाय ज्ञानवापीनिकटे शिवोपदेशाद्विमानमारुह्योभयोः शिवलोकगमनकथनम्, ज्ञानवापीमाहात्म्यकथनञ्च	१६१	१

अ०	विषयाः.	प०	वृ०
३५	काशीप्रापकब्राह्मणसदाचारवर्णनप्रसंगेन नित्यकर्तव्यधर्मनिरूपणम्	१६४	२
३६	सदाचारवर्णनप्रसंगेन द्विजानां ब्रह्मचर्यधर्मनिरूपणम्	१७४	२
३७	सुलक्षणां स्त्रियं विना गृहस्थाश्रमस्य न सिद्धिस्तस्माद्विस्तरेण स्त्रीलक्षणनिरूपणम ...	१७७	१
३८	अष्टविधविवाहवर्णनम्, शुभाचारस्य द्विजादीनां काशीप्राप्तिकारस्य विस्तरेण कथनञ्च	१८२	१
३९	दिवोदासनृपेतिहासकथनप्रसंगेनाविमुक्ते क्षेत्रे अविमुक्तेशाशिवलिंगोत्पत्तिवर्णनम् ...	१८५	२
४०	काशिकाक्षेत्रगमनविघ्नविधायिद्विजादिनिषिद्धाचारस्वरूपवर्णनम्, गृहस्थाश्रमिणां विहिताचारनिरूपणञ्च	१८८	१
४१	वानप्रस्थयतिधर्माणां विस्तरेण निरूपणे योगाख्यानम्	१९३	१
४२	निकटासन्नमृत्युचिह्नकथनपूर्वकं श्रीक्षेत्रकाशीमाहात्म्यमिश्रितकालवंचनोपायकथनम	२००	२
४३	दिवोदासे काश्या मुषित्वा भुवो राज्यं शासति सर्वेषां विश्वेश्वरादिदेवानां भुवं परित्यज्य मंदराचलगमनम्, दिवोदासराज्ये प्रजासौख्यवर्णनम्, भुवं परित्यज्य अग्नेरपि स्वर्गगमनं विलोक्य राज्ञा व्याहृतस्य स्वसामर्थ्यस्य वर्णनञ्च	२०२	२
४४	विश्वनाथभवान्योर्मंदरगिरिवरे स्थितयोः काशीवियोगदुःखवर्णनम्, दिवोदासनृपस्य काशी क्षेत्रपारित्यागार्थं शिवस्य योगिनीगणप्रेषणवर्णनञ्च	२०६	१
४५	चतुःषष्टियोगिनीनां शिवाज्ञया काशीपुरे राज्ञो दिवोदासस्य विघ्नार्थं प्रवेशकथनम्, तासां नामनिरूपणञ्च	२१०	१
४६	दिवोदासस्य विघ्नमुत्पाद्य काश्यां वहिर्निष्कासनाय शिवादिष्टरव्यागमनम्, दिवोदासराज्ये नानाविधप्रयत्नेन छिद्रान्वेषणोद्यतस्य रवेर्द्वादशधा आत्मानं विभज्य काश्यामेव निवासकथनम्, लोलार्कस्थानकथनम् , तत्तीर्थयात्राविधिमाहात्म्यकथनञ्च	२११	२
४७	उत्तरार्ककुंडनिरूपणम्, तत्र स्थिताया द्विजकन्याया मातापित्रोर्मरणानन्तरं उत्तरार्कसमीपे तपश्चरणम्,तस्यै स्वसखीत्वरूपगौरीवरप्रदानम्, उत्तरार्ककुंडमाहात्म्यनिरूपणञ्च	२१३	२
४८	कृष्णपुत्रस्य सांबस्य नारदापमानात् कृष्णशापप्रभवकुष्ठरोगावगमकथनम्, तत्परिहाराय काश्यां तस्य स्वनाम्ना कुंडं विधाय तपश्चरणाद्रोगनिवृत्तिः कुंडमाहात्म्यसहितसांबादित्यमाहात्म्यकथनञ्च	२१५	१

अ०	विषयाः.	प०	पृ०
४९	पांडवानां वनवासप्रसंगेन काश्यां गमनम्, तत्र द्रौपदीकृतसूर्याराधनात् तस्यै सूर्यतः स्थालीप्राप्तिः, द्रौपद्याराधितरवेः स्थाननिरूपणम्, मयूखादित्यमाहात्म्यवर्णनञ्च	२१७	१
५०	उच्चैःश्रवसो वर्णविषये कद्रूविनतयोर्वादकथनम्, तत्र कापट्येन विनतायाः पराभवात् कद्रूदास्यकरणम्,मातुर्दास्यापनोदाय गरुडस्य सुधाहरणवर्णनम् ,विनतागरुडयोः काश्यां शिवलिंगस्थापनपूर्वकं तपश्चरणम्, तयोर्वरप्रदानपूर्वकखखोल्कादित्यस्थानमाहात्म्यकथनञ्च	२२०	१

इति श्रीकाशीखंडपूर्वार्धानुक्रमणिका समाप्ता ।

अ०	विषयाः.	प०	पृ०
५१	अरुणादित्यमाहात्म्यवर्णनम्, विनतादास्यकारणकथनम्,वृद्धहारीतोपासितवृद्धादित्यमाहात्म्य कथनम्, विष्णुवचनात्काश्यां शिवलिंगं प्रतिष्ठाप्य सूर्यस्य तपश्चरणम्, तस्य केशवादित्यनामप्राप्तिपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम् , विमलगंगायमादित्यानां संक्षेपतो वर्णनञ्च	२२६	१
५२	दिवोदासनृपनिष्कासनाय शिवप्रेषितस्य चतुराननस्य द्विजवेषेण काश्यां दशाश्वमेधकरणात्तीर्थस्य दशाश्वमेधनामकरणकथनम्, तत्तीर्थमाहात्म्यवर्णनञ्च	२२९	१
५३	शिवप्रेषितानां योगिनीभानुविधीनां काश्यामेव शिवलिंगानि संस्थाप्य तत्रैव स्थितानां स्थितिं परिज्ञातुं दिवोदासस्य निष्कासनाय च शंकुकर्णादीनां शिवाज्ञया काशीप्रयाणवर्णनं काशीवर्णनञ्च	२३१	२
५४	शंभोरत्यंतप्रियकपर्दिगणस्थापितशिवलिंगमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन वाल्मीकिसंज्ञकद्विजेतिहासकथनम्, तत्कृतपिशाचोद्धारवर्णनम् , पिशाचमोचनतीर्थयात्रामाहात्म्यकथनञ्च	२३५	१
५५	पिंगलादिगणस्थापितशिवलिंगमाहात्म्यनिरूपणम्,येये गणाद्याः काशीस्थितिं विलोकयितुं शिवेन प्रेषितास्तेषा मपुनरावृत्तिं विलोक्य काश्यां शिवाज्ञया गणेशस्य प्रवेशवर्णनञ्च	२३७	२
५६	गणेशस्य ज्यौतिषिकद्विजवेषमाश्रित्य काश्यां प्रवेशवर्णनम्, स्वमायया पुरीस्थितानेकजनमोहं विधाय राज्ञोंतःपुरे गणेशस्य राजस्त्रीभिः सहालापादिवर्णनम्, दिवोदासनृपसमागमे राज्ञो वर्णनपूर्वकं गणेशस्य तस्मै किंचिद्भविष्यकथनञ्च	२३९	१
५७	विष्णुना दिवोदासे काशीत उच्चाटिते सति मंदरादागत्य काश्यां शिवेन कृताया गणेशस्तु-		

अ०	विषयाः.	प०	पृ०
	तेर्वर्णनम् , गणेशस्य ढुंढिनामकथनम् , भगीरथहरिश्चन्द्रकपर्द्यादिगणेशस्थानकथनञ्च	२४१	१
५८	गणेशेऽपि विलंबिते चिंतापरवशस्य शिवस्य दिवोदासनृपस्य काशीत उच्चाटनाय विष्णुनिरूपणम्, काश्यां विष्णोर्नानाविधस्थाननिरूपणम्, विष्णुलक्ष्मीगरुडैः सौगतपरिव्राजिकाशिष्यरूपैर्बौद्धधर्मस्थापनप्रकारवर्णनम्, प्रजाऽधर्मरुचीः कृत्वा गणेशवचनानुसारेण द्विजरूपस्य विष्णोः राज्ञे शिवलिंगस्थापन कथनम्, शिवलिंगमभ्यर्च्य राज्ञो दिवोदासस्य विमानमारुह्य कैलासपुरप्रयाणवर्णनञ्च	२४९	१
५९	वेदशिरसो मुनेः शुचिमप्सरसं दृष्ट्वा स्खलितवीर्यस्य वीर्यात्कन्योत्पत्तिकथनम्, धूतपापाख्यकन्यायाः पितुर्वचनात्तपश्चर्याकरणम्,ब्रह्मणो वरदानात्तस्याःपावित्र्यविशेषताप्राप्तिकथनम् तां दृष्ट्वा मर्धस्य कामोद्दीपनात्परस्परं शापप्रसंगेन तयोर्नदीनदत्वप्राप्तिकथनम्, गंगायमुनासरस्वतीकिरणाधूतपापाधर्मनदसंगमात्पंचनदतीर्थिकथनम् , तन्माहात्म्यकथनञ्च	२५१	१
६०	अग्निबिंदुमुनिकृतविष्णुस्तुतिवर्णनम्, तत्र बिंदुमाधवावस्थानवर्णनम्, बिंदुमाधवमाहात्म्यवर्णनञ्च	२५४	२
६१	आदिकेशवतार्क्ष्यकेशवादिवैष्णवस्थानानां संक्षेपतो वर्णनम्, बिंदुमाधवनिरूपितनानास्थानतद्यात्रादिनिरूपणम् , बिंदुमाधवकथनादग्निबिंदुमुनेः सुदर्शनचक्रसंस्पर्शात्सायुज्यलाभनिरूपणञ्च	२५८	१
६२	दिवोदासनृपे विष्णुकथनानुसारेण कैलासपुरं प्रविष्टे विष्ण्वादीनां मंदरे हरसन्निधौ शिवानयनार्थं गमनम्, शिवकृतकापिलतीर्थवर्णनम् , कापिलतीर्थे वृषध्वजप्रादुर्भावकथनञ्च	२६४	१
६३	जैगीषव्यमुनितपोवर्णनम् · तस्य शिवाद्वरप्राप्तिकथनम् , ज्येष्ठेशमाहात्म्यकथनञ्च	२६७	१
६४	मंदराचलादागतं शिवं सगणं साम्बं द्रष्टुं नानातीर्थागतानां द्विजानां शिवदर्शनम्, शिवप्रणीतकाशीक्षेत्ररहस्यकथनञ्च	२६९	१
६५	पराशरेश्वरमांडव्येश्वरजाबालेश्वरकंदुकेश्वरादिनानाविधशिवलिंगमाहात्म्यकथनम्	२७२	१
६६	शैलेश्वरादीनां काशीक्षेत्रस्थितशिवलिंगानां निर्णयकथनम्	२७४	१
६७	गौरीं प्रति शिवनिरूपितरत्नेश्वराशिवलिंगमाहात्म्यकथनम्, कस्याश्चिन्नर्तक्याः शिवरात्र्यां, रत्नेश्वरसमीपे नर्तनगानादिना जागरणाच्च शिवप्रसादेन देहान्तरे वसुभूतिनामकगंधर्वराजतनयात्वलाभवर्णनम्, रत्नावलीनाम्न्यास्तस्या गंधर्वकन्याया रत्नेश्वरलिंगवरप्रभावात् परमाश्चर्यजनकविवाहादिचरितवर्णनम्, दाक्षायणीश्वरमाहात्म्यकथनञ्च	२७८	१
६८	महिषासुरपुत्रस्य गजासुरस्य विधिवरादन्यावध्यस्य शूलेन शिवकृतविनाशकथनम्, कृत्तिवासेश्वरोत्पत्तिकथनम्, कृत्तिवासेशमाहात्म्यकथनञ्च	२८३	२
६९	नानाविधस्थानस्थितानां शुभदानामष्टषष्टिसंख्यकानामायतनानां काश्यां समागमनकथनम्	२८६	१
७०	वेतालादिपरिवारसहितानां नवकोटिसंख्यचंडीनां काशीरक्षणाय स्थानेस्थाने स्थापनवर्णनम्	२९०	१
७१	रुरुदैत्यपुत्रस्य पुंभिरजेयस्य दुर्गासुरस्य त्रैलोक्यराज्यकर्तुर्नाशाय स्वनिकटे तमानेतुं भगवत्याः कालरात्रिप्रेषणम्, कालरात्रिवचनात्ससैन्यस्य दुर्गदैत्यस्य भगवत्याः समीपे आगमनम् , युद्धोद्यतं दुर्गसैन्यं विलोक्य देवीशरीराच्छक्त्युद्गमवर्णनम्, दुर्गासुरस्य भगवत्या सह युद्धवर्णनञ्च	२९२	२
७२	भगवतीशरीरोत्पन्नशक्तीनां नामनिरूपणम्, दैत्यदेवीयुद्धवर्णनम्, दुर्गदैत्यवधसुसंतुष्टदेवकृत दुर्गादेवस्तुतिकथनम्, दुर्गाभैरवपूजनफलकथनञ्च	२९६	१
७३	पार्वतीं प्रति शिवनिरूपितौंकारादिचतुर्दशलिंगगणनम्, ओंकारेशोत्पत्तिवर्णनप्रसंगेन ब्रह्मकृतौंकारस्तुतिकथनम् ओंकारेशलिंगमाहात्म्यनिरूपणञ्च	२९९	१
७४	पाद्मकल्पीयभारद्वाजसुतदमनस्य विद्यामधीत्य विरक्तस्य रेवातीरे अमरकंटकक्षेत्रे गर्गनाम्नो मुनेर्दर्शनम्, गर्गमुनिनिरूपितौंकारमाहात्म्यवर्णनञ्च	३०४	२
७५	सप्तजन्मार्जितपापनिवारणैकदक्षत्रिलोचनेश्वराविर्भावकथनम्, तन्माहात्म्यनिरूपणञ्च	३०८	१
७६	मणिमाणिक्यनिर्मितत्रिलोचनप्रासादस्थितपारावतद्वंद्वेतिहासकथनपूर्वकं त्रिलोचनाख्यशिवलिंगमाहात्म्यकथनम्	३१०	१
७७	केदारेश्वरमाहात्म्यकथनप्रसंगेनोज्जयिनीस्थितद्विजदारकेतिहासकथनम्	३१४	१

अ०	विषयाः.	प०	पृ०
७८	यमधर्माराधितधर्मेश्वराख्यंशिवलिंगमाहात्म्यनिरूपणम	३१५	२
७९	धर्मतपःसाक्षिणां कीरशिशूनां शिववरात्कैलासपदाप्तिकथनपूर्वकं धर्मेशमाहात्म्यकथनम्	३१७	२
८०	पुलोमजां प्रति शिवनिरूपितस्य चैत्रशुक्लतृतीयामारभ्य फाल्गुनशुक्लतृतयापर्यंतं विश्वभुजाख्यगौरीविनायकदैवतमनोरथतृतीयाव्रतस्य विस्तरेण वर्णनम्	३२०	१
८१	सुरगुरोर्वचनाद्वृत्रहत्योद्भवत्राससंतप्तेंद्रस्य काश्यामुत्तरवाहिन्यां स्नात्वा धर्मेशाख्यशिवलिंगसन्निधौ तपश्चरणम्, ब्रह्महत्यानिवृत्तिपूर्वकमिंद्रस्य पूर्ववत्तेजःप्राप्तिकथनम् , दुर्दमभूपेतिहासकथनपूर्वकधर्मेशमाहात्म्यकथनञ्च	३२२	१
८२	वीरेश्वराविर्भावप्रसंगेन मित्राजित्पराक्रमवर्णनम्, महावैष्णवस्य मित्रजिन्नृपस्य कंकालासुरं त्रिशूलेन हत्वा कंकालासुरहृतमलयगंधिनीं विद्याधरकन्यां गांधर्वेणोद्वाह्य तया सह काश्यामागमनम्, अभीष्टतृतीयाव्रतविषये राज्ञीं प्रति नृपप्रश्नश्च	३२४	१
८३	नृपप्रश्नानुसारेण मार्गशीर्षशुक्लतृतीयायां राज्ञीनिरूपितगौरीविधिदैवताभीष्टतृतीयाव्रतनिरूपणम्, व्रतकरणाद्राज्ञीपुत्रलाभः, मूलर्क्षे जातस्य मात्रा विकटादेवीपुरतः स्थापितस्य तस्य शिशोर्देव्यनुज्ञया माहेश्वर्यादिमातृसमीपे प्रेषणम्, मातृविसृष्टस्य बालकस्यानंदकानने पंचमुद्रादेवीनिकटे तपश्चरणाच्छिवलिंगाविर्भावः, अस्यैव लिंगस्य वीरेश्वराख्याप्राप्तिस्तन्माहात्म्यकथनम्, वीरेश्वरशिवेन तस्मै राजपुत्राय नानाविधवरान्दत्त्वाकथितानामसिगंगासंगमस्थितपुण्यस्थानानां क्रमेण वर्णनञ्च	३२७	२
८४	मित्रजिन्नृपपुत्राय वीरेश्वराख्यशिवनिरूपितानां श्रीमदादिकेशवादिभगीरथतीर्थानां कथनम्	३३०	१
८५	आनंदकानने शिवलिंगं संस्थाप्य बहुतपस्तप्त्वापि फलाभावाद्दुर्वासासि काशीं शप्तुमुद्यते शिवस्य लिंगादाविर्भाववर्णनम, दुर्वासःकामपूरणात्तच्छिवलिंगस्य कामेश्वराभिधानं तन्माहात्म्यकथनञ्च	३३३	१
८६	विश्वकर्मनिर्मितशिवलिंगस्य काश्यां विश्वकर्मेश्वराभिधानकथनपूर्वकतन्माहात्म्यवर्णनम्	३३५	१
८७	दक्षेश्वरोत्पत्तिकथनपूर्वकं केनचित्प्रसंगेन शिववैरिणा दक्षप्रजापतेः शिवौ विना यज्ञारंभवर्णनम्	३३८	१
८८	नारदमुखादध्वरवृत्तमाकर्ण्य शिववचनमनादृत्यैव सत्या दक्षयज्ञगमनम्, तत्र शिवनिंदां पितुर्मुखादाकर्ण्य परमकुपितायास्तस्या देहविसर्जनवर्णनञ्च	३४१	१
८९	शिवगणवीरभद्रकृतं यज्ञविध्वंसनपूर्वकं दक्षशिरोनाशनम्,पुनःशिवकथनाद्दक्षस्य मेषवदनत्वं संपाद्य विमोचनम्, काश्यां शिवलिंगं संस्थाप्य दक्षस्य तपःकरणम् दक्षेश्वरोत्पत्तिकथनञ्च	३४४	१
९०	पार्वतीकृतपार्वतीशशिवलिंगस्थापनं तन्माहात्म्यनिरूपणञ्च	३४७	२
९१	विश्वनाथशिवलिंगात्पूर्वतो गंगास्थापितगंगेशलिंगमाहात्म्यवर्णनम्	३४८	१
९२	ब्रह्मणः सकाशाद्गंगासाम्यरूपं वरमलब्ध्वा काश्यां शिवलिंगं संस्थाप्य रेवायास्तपःकरणम्, नर्मदेश्वरदत्तरेवावरदानकथनपूर्वकतल्लिंगमाहात्म्यवर्णनञ्च	३४८	२
९३	शिवं पतिं लब्धुं काश्यां सतीस्थापितसतीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्	३४९	१
९४	अमृतेश्वरकरुणेश्वरज्योतीरूपेश्वराणां शिवलिंगानां माहात्म्यवर्णनम्	३५०	१
९५	काश्यामपि भुजमूर्ध्वीकृत्य हरिः सेव्यो हरिः सेव्य इति व्यासवचनं श्रुत्वा शैलादिकृतव्यासभुजवाक्स्तम्भनवर्णनम्, विष्णुकंठसंस्पर्शनापस्तंभननिवृत्तौ व्यासकृतशिवस्तुतिवर्णनञ्च	३५१	२
९६	व्यासशापमोचनकथनम्, कृच्छ्रादिस्वरूपकथनम्, व्यासस्य काशीतो वहिर्निष्कासनं च	३५३	२
९७	सर्वपापापनोदनकाशीक्षेत्रस्थितसर्वतीर्थकथनम	३५८	२
९८	काश्यां मुक्तिमंडपे श्रीविश्वेश्वरसमागमनमहोत्सवस्य विशेषेण वर्णनम्	३६४	२
९९	श्रीशंभुना ब्रह्मविष्ण्वादिदेवेभ्यः प्रतिपादितस्य श्रीविश्वेश्वराख्यकाशीक्षेत्रपरमदैवतस्य माहात्म्यानिरूपणम्	३६७	१
१००	काशीखडान्तर्गतेतिहासानुक्रमवर्णनम्, पञ्चतीर्थ्यादियात्रावर्णनम , काशीखण्डश्रवणपठनफलवर्णनञ्च	३६९	१

॥काशीखंडस्थविषयानुक्रमोऽयं यथामति ॥ विरच्य श्रीविश्वनाथपदयोरार्पितो मया ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीपरमात्मनेनमः ॥ ॥ सच्चिदानंदसंदोहंभक्तैकामोदमंदिरम् ॥ सादरंप्रणुवेभक्त्याश्रीगोपीजनवल्लभम् ॥ १ ॥ संहारखेदादिवयःस्वयंप्रभुःश्रितोऽविमुक्तंभगवान्स
होमया ॥ दिशत्यभीक्ष्णंपरमात्मतारकंभजेतमानंदवनेतनुत्यजाम् ॥ २ ॥ माधवंगिरिजांढुंढिंभैरवंदंडनायकम् ॥ मणिकर्णींगुहांकाशीमुदक्स्रोतोवहांनुमः ॥ ३ ॥ अद्वैताब्जविकास
कैकतरणिंहार्दांधकारच्छिदंशांत्यादेर्निलयंदयैकशरणंवैराग्यवन्मूर्त्तिकम् ॥ हृत्कांतारमहाटवीसुविलसत्कामेभपंचाननंश्रीरामेंद्रवनाभिधंगुरुमहोभक्त्यानमामस्तराम् ॥ ४ ॥ यत्पादांबुरुहध्या
नाद्धार्दमेगलितंतमः ॥ परमंतंगुरुंभक्त्याश्रीदेवेंद्रवनंनुमः ॥ ५ ॥ व्यासोक्तेस्कांदसंज्ञेऽयंपुराणेकाशिकाह्वयः ॥ खंडोयस्तस्यटीकेयंरामानंदेनरच्यते ॥ ६ ॥ श्रीवासुदेवाभिधभूसुरेंद्रगुणैकरत्ना
मलसत्त्ववार्द्धेः ॥ वाक्याग्रहेणाहमिहप्रवृत्तःक्षंतव्यमस्मच्च[1]पलंकृतींद्रैः ॥ ७ ॥ अध्यायानांशतंप्रोक्तंव्यासेनात्रतदादितः ॥ विंध्यनारदसंवादोवर्ण्यतेतिमनोहरः ॥ ८ ॥ तत्रादौतावच्चिकीर्षितस्य
पुराणस्यनिष्प्रत्यूहपरिसमाप्तिप्रचयाभ्यांनानेतिहासपुराणशास्त्रप्रबंधसंबंधाविष्कृतलीलावतारोभगवान्द्वैपायनोविघ्नाधिराजंपूजयति ॥ तंमन्महइति ॥ तत्रसर्वनाम्नस्तावदौत्सर्गिकंप्रसिद्धार्थत्वम् ॥
यथाहुः ॥ सर्वनामप्रसिद्धार्थप्रसाध्यार्थविधा[2]नकृदिति ॥ नचयदाग्नेयोऽष्टाकपालोभवतीत्यत्रव्यभिचारः ॥ वचनानित्वपूर्वत्वादितिन्यायेनतदर्थस्यतत्रान्यतोऽलब्धत्वात्प्रसिद्धार्थत्वंसर्वनाम्नोबला
दपलप्यते ॥ अत्रतुतदपवादाभावेपुनरुत्सर्गस्यस्थितिरेवेत्यभिप्रेत्यप्रसिद्धार्थमाह ॥ तमिति ॥ तंप्रसिद्धंपारमेश्वरंरूपंमन्महेध्यायामःचिंतयामेत्यर्थः ॥ मन्महइतिमनुअवबोधनइत्यस्मात्तना
देर्धातोर्लडुत्तमपुरुषबहुवचनं लोपश्चास्यान्यतरस्यांम्वोरित्युकारलोपः ॥ सर्वनाम्नापरामृष्टंविशेष्यंदर्शयति ॥ करिगणेशाननमिति ॥ करःशुंडादंडोविद्यतेयेषांतेकरिणोहस्तिनइतियावत्

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ तंमन्महेमहेशानंमहेशानप्रियार्भकम् ॥ गणेशानंकरिगणेशाननमनामयम् ॥ १ ॥

गणाःसमूहाः करिणांगणाःकरिगणास्तेषामीशानईश्वरःश्रेष्ठइत्यर्थः ॥ तस्येवाननंतस्याननमिवाननंयस्यसतथातम् ॥ एवंहिपाद्मेश्रूयतेचक्रेश्वरमाहात्म्यप्रसंगे ॥ विघ्नाधिराजेजातेतद्वलोक
नायब्रह्मादयोमिलिताअभूवन्शनैश्चरस्तुनागतोभूत् ॥ ततोंऽबिकायांरुष्टायामागतेचतस्मिन्गणेशस्यमौलिरपतत् ॥ ततोमहादेवेनहस्तिवृंदेंद्रशिरश्छित्त्वायोजितमिति ॥ कदाचिद्गात्रोद्वर्त्तनंकृत्वा
तज्जनितमलेनगणेशप्रतिकृतिंविधायजीवंचतस्यांसंचार्ययावन्मयास्नायतेतावदत्रकोप्यागंतुंनदेयइतिगौरीतंव्याजहार ततश्चतस्मिन्द्वारिस्थितेकुतश्चिदागतोमहेशस्तेनप्रतिरुद्धोऽतःपुरंप्रवेष्टमलभमानः
क्रुद्धःसन्बहुयुद्धंकृत्वापश्चात्तस्यमौलिमुज्जहार पश्चाच्छोकरोषाभ्यामाविष्टायांपार्वत्यांकरिगणेंद्रशिरश्छित्त्वायोजितमितिचभाविष्ये ॥ गजीभूयक्रीडतोर्भगवतोर्जातत्वाद्वागजाननइतिपुराणांतरम् ॥
तथाहि॥गजासुरः किललीलयास्वर्गमाक्रम्यदेवान्व्याजहार हेदेवामयासार्द्धंयुद्धचध्वंयद्वात्रिदिवंविहायपलायध्वं अथवाकरंप्रयच्छतेति ॥ ततोदेवैःकःकरोदेयइत्युक्ते तेनोक्तं स्वकर्णौधृत्वास्वशिरोधून
नंस्वशिरःकुट्टनंचमदग्रेकर्त्तव्यमिति ततोदेवाब्रह्माणंप्रतितदुक्तंन्यवेदयन् कथंतस्यासुराधमस्याग्रेऽस्माभिरेवंकर्तव्यमिति ततोब्रह्माविष्णुश्चविश्वनाथंगत्वातदेतत्सर्वंविज्ञापितवंतौ ततईश्वरेणगजीभूय
क्रीडतोरावयोर्गजाननःपुत्रोजातोस्तितेनसमारणीयइत्युक्त्वागणेशमाहूयतत्सर्वंनिवेद्यत्वमपिगजाननःसोपितादृशइतित्वमेवतस्यप्रतियोद्धेत्यादिप्रोत्साह्यत्वयैवहंतव्यइत्युक्तेनगणेशेनोक्तं तदामयासमा
रणीयोयदितेनप्रार्थितोदंडोमह्यंदीयतइति तदादेवैरुक्तं भवानस्माकंस्वामीत्वय्यग्रेक्रियमाणेऽस्माकंखेदोनास्ति यदुच्यतेतत्कर्तव्यमिति ततोगजाननोगजासुरंहतवानित्यतएवेदानीमपिगणेशस्याग्रे

---

[1] भावप्रधाननिर्देशाच्चापलमित्यर्थः । [2] विघातकृदित्यपिक्वचित्पाठः ।

श्रीसार्वभौमभट्टाचार्य्यादाक्षिणात्याश्चस्वकर्णौधृत्वाशिरोधूननंशिरःकुट्टनंचकुर्वंतीति ॥ उक्तंच ॥ विनायकंवंदकमस्तकाहतिसन्नादसंघुष्टसमस्तविष्टपम् ॥ नमामिनित्यंप्रणतार्त्तिनाशनंकविंकवीनामुपमश्रवस्तममिति ॥ कदाचिदीश्वरंद्रष्टुंकैलासंगतेनभार्गवेणरामेणगणेशप्रतिरुद्धेनाभ्यंतरंगंतुमलभमानेनतज्जनितप्रचंडकोपानलेनगणेशस्यहस्तात्परशुंवलात्कारेणगृहीत्वागणेशस्यशिरोऽच्छेदि ततोज्ञाताशेषवृत्तांतेनेश्वरेणरामायाभ्यधायित्वमद्यारभ्यानेनपरशुनापरशुरामोभविष्यसीतिगजेंद्रस्यशिरश्छित्त्वागणेशस्यमौलौयोजितमितिचपौराणिकाः ॥ क्रियाशक्तिमत्सूत्रात्मत्वाद्धलाधिक्यमाह ॥ गणेशानमिति ॥ नन्दिभृंगिप्रमुखागणास्तेषांतेषुवाईशानमीश्वरंनियंतारमितियावत् ॥ गणश्चासावीशानश्चतंवेत्यर्थः ॥ योनितोपिश्रैष्ठ्यमाह ॥ महेशानप्रियार्भकमिति ॥ महांश्चासावीशानश्चेतिमहेशानोमहेश्वरइत्यर्थस्तस्यप्रियावल्लभाउमाचिद्रूपाशक्तिस्तस्याअर्भकस्तयोर्वाऽर्भकोमहेशानप्रियार्भकइतिवा ॥ प्रियश्चासावर्भकश्चेतिप्रियार्भकः ॥ यद्वाप्रसिद्धत्वेहेतुमाह ॥ महेशानप्रियार्भकमिति ॥ ननुपरमात्मनःसर्वात्मत्वादन्येषामपितदीयानांरूपाणांभूयसांभावादिदमेवपारमेश्वरंरूपंकस्मादादावनुस्मर्य्यतेतत्राह ॥ महेशानमिति ॥ विरोधिलक्षणया पुण्यजनोराक्षसइतिवन्महांतोत्राकारप्रश्लेषाद्वाऽमहांतोहिंस्रस्वभावाविघ्नाःश्रेयोविघातकत्वात्तेचतेस्वकार्येप्रभुत्वादीशाश्चतानानयतिचेष्टयतिप्रवर्त्तयतीतितथातम् ॥ अथवानविद्यतेमहउत्सवोयेभ्यस्तेऽमहाविघ्नास्तेषामीशानं विघ्नप्रोत्सारणायैवविघ्नानामधिष्ठातारमितियावत् ॥ तत्प्राप्तिस्तुप्राणिनांस्वदोषवशादितिभावः॥महांश्चासावीशानश्चेतिवा महत्त्वंचात्रविघ्नाधिष्ठातृत्वेनैव॥एतदिहाकूतम् ॥सर्वात्मकोपि परमात्माविघ्नाधिराजोपाधिरेवविघ्नान्जरीहर्ति॥तदुक्तं सजयतिसिंधुरवदनोदेवोयत्पादपंकजस्मरणं।वासरमणिरिवतमसांराशिंनाशयतिविघ्नानामिति॥ महोदयेचपुराणारंभेविघ्नानांसंभवात्तन्निरासाययुक्तं परस्य प्रकृतदेवतात्मकस्यैवानुसंधानमितिभावः ॥ यद्वा ननुकृष्णद्वैपायनंविद्धिसाक्षान्नारायणंप्रभुम् । कोह्यन्यः पुंडरीकाक्षान्महाभारतकृद्भवेदितिवैष्णवाद्युक्तेर्व्यासस्येश्वरत्वावगमाद्विघ्नाएवनसंभाव्यंतेऽतःकथंतन्निवृत्त्यर्थंगणेशानुस्मरणमित्याशंकायामाह॥ महेशानमिति ॥ महांश्चासावीशानश्चेतिमहेशानस्तम् ॥ अत्रापिमहत्त्वंब्रह्मादिनियंतृत्वेनैववोद्धव्यम् ॥ तथाचायमर्थःसम्पद्यते॥ महतां ब्रह्मादीनामीशानंनियंतारम् अपूजितंसंतंतत्कार्याणांप्रतिवद्धारमसिद्धिप्रदमित्यर्थः ॥ तदुक्तंसंक्षेपशारीरके ॥ आरंभाःफलिनःप्रसन्नहृदयोयश्चेत्तिरश्चामपिनोचेद्विश्वसृजोप्यलंविफलतामायांत्युपायोद्यमाः । विश्वैश्वर्यमतोनिरंकुशमभूद्यस्यैवविश्वप्रभोःसोऽयंविश्वहितेरतोविजयतेविघ्नेश्वरोविश्वकृत् ॥ अत्रापिचवक्ष्यति ॥ जयसृष्टिकृतांवन्द्य त्वद्दुष्टदृष्टिविशिखैर्निहतान्निहन्मिदैत्यान्पुरांधकजलंधरमुख्यकांश्च। कस्यास्तिशक्तिरिह यस्त्वदृतेपितुच्छंवांछेद्विधातुमिहसिद्धिदकार्य्यजातमित्यादि ॥ इदमत्रतत्त्वम् ॥ गणेशव्यासादीनामीश्वरत्वाविशेषेपिसेव्यसेवकत्वंवाध्यवाधकत्वं च। यथोमेशरमेशयोर्यथावारामपरशुरामयोरिति ॥ तदुक्तंवैष्णवे सर्वंविष्णुमयंजगदित्युपक्रम्य ॥ तथाप्यनेकरूपस्यतस्यरूपाण्यहर्निशं। वाध्यवाधकतांयांतिकल्लोलाइवसागरइति ॥ नन्वसिद्धंमहेशानत्वंगणेशस्य शनैश्चरावलोकमात्रेणशिरःपाताद्यवगमादित्याशंक्याहानामयमिति ॥ आमयोरोगस्तेनतापत्रयंलक्ष्यते ॥ ततश्चायमर्थः ॥ नविद्यतेआमयस्तापत्रयंयस्ययस्तादितिवासतथातम् ॥ अयंभावः ॥ नशिरःपातादिकमनीश्वरत्वेकारणमवश्यंभाविनोऽर्थस्येश्वरस्यापिदुष्परिहरत्वात् ॥ तदुक्तम् ॥ अवश्यंभाविनोभावाभवंतिमहतामपि । नग्नत्वंनीलकण्ठस्यमहाहिशयनंहरेरिति ॥ यद्वा शिरःपातादिकंतुलीलामात्रंयथानिकुंभपरिघप्रहारेणमोहःश्रीकृष्णस्य यथाचेंद्रजित्प्रयुक्तनागपाशवंधनंश्रीदाशरथेर्यथावावलेरध्वरेयाच्ञाश्रीविष्णोरिति ॥ तदुक्तंहरिवंशे ॥ नूनमारभेच्छयाकृष्णस्तथाचक्रेसुरोत्तमः कोहिशक्तोमहात्मानंयुद्धेमोहयितुंहरिम् ॥ भागवतेच ॥ कोवेत्तिभूमन्भगवन्परात्मन्योगेश्वरोतीर्भवतस्त्रिलोक्याम् ॥ क्वाहोकथंवाकतिवाकदेतिविस्तारयन्क्रीडसियोगमायामिति ॥ श्रुतौचाविष्णोः शिरःप्रचिच्छिदतुरिति ॥ यद्वा ग्रंथारंभेमंगलायपञ्चायतनदेवतानुसंधानमनुविधत्ते ॥ तमिति ॥ तंप्रासिद्धम् ॥ अत्राऽकारप्रश्लेषात् अःवासुदेवश्चासौमहेशानश्चतंमन्महे ध्यायामइतिसर्वत्र ॥ तत्रअमित्युक्तेअक्षराणामकारोस्मिइतिभगवद्वचनादकाराक्षरेगच्छतितद्वारणायमहेशानमित्युक्तम् ॥ तावत्युक्तेविश्वनाथेगच्छतितद्वारणायअकारोवासुदेवःस्यादितिवचनादमित्युक्तम् ॥ महेशानप्रियार्भकं ॥ विश्वनाथभवानीगणेशेतिद्वंद्वैकवद्भावेनत्रयंनिर्दिष्टम् ॥ तत्रार्भकमित्युक्तेशाखविशाखादावतिव्याप्तिःस्यात्तद्वारणायगणेशानमित्युक्तम् ॥ तथापिस्वा

मिकार्तिकेयेगच्छतितद्वारणायकरिगणेशानाननामिति ॥ अत्रसमासनिष्ठस्यार्भकपदस्यविशेष्यत्वंछांदसम् ॥ तत्कथ्यतांमहाभागयदिविष्णुकथाश्रयम् अथवास्यपदांभोजमकरन्दलिहांसतामिति तथाप्राचीनबर्हिर्भगवान्पातालतलचारिणः समुद्रतनयायातुकृतदारोऽभवत्प्रभुरितीत्यादिवद्बोद्धव्यम् ॥ अनामयंनविद्यतेआमयोरोगमात्रंयस्मात्तंसर्वरोगनाशकंसूर्यविरंचिनारायणशंकरात्मकम् ॥ आरोग्यंभास्करादिच्छेदितिवचनादित्यर्थः ॥ १ ॥ एवंविघ्नाधिराजंप्रपूज्यजगन्निःश्रेयसमाशासानःपुराणार्थाश्रयभूतमविमुक्तंप्रस्तौति ॥ भूमिष्ठेति ॥ साकाशीअपायाज्जगत्पायादित्यन्वयः ॥ सेतिप्रसिद्धेत्यर्थः ॥ प्रसिद्धत्वंचास्याःसोऽविमुक्तेउपास्योयएषोऽनंतोऽव्यक्तआत्मासोऽविमुक्तेप्रतिष्ठितइत्याद्ययाश्रुत्याबोद्धव्यम् ॥ अविमुक्तंकाशीत्यनर्थांतरम् ॥ तत्त्वग्रेवक्ष्यति ॥ काशीति ॥ अनाख्येयंस्वप्रकाशंचैतन्यंप्रकाशतेस्यामितिकाशी ॥ तथाचवक्ष्यति ॥ काशतेऽत्रयतोज्योतिस्तदनाख्येयमीश्वरः ॥ अतोनामापरं चास्तु काशीति प्रथितं प्रभो ॥ यद्वा काशंतेराजंते स्वप्रकाशतयाऽस्यांतनुत्यागमात्रेणप्राणिनइतिकाशी ॥ एतदप्युक्तमत्रैव ॥ कीटाःपतंगामशकाश्चवृक्षाजलेस्थलेयेविचरंतिजीवाः ॥ मंडूकमस्त्याःकृमयोपिकाश्यांत्यक्त्वाशरीरंशिवमाप्नुवंतीत्यादि ॥ अत एवोक्तंअपायाज्जगत्पायादिति ॥ अपगतोऽयनमयोज्ञानम् ॥ सर्वेगत्यर्थाज्ञानार्थाइतिन्यायाद्यस्मिन्नित्यपायमज्ञानंतत्कार्यंतस्मात् ॥ गच्छतिजन्मादिषड्भावविकारान्प्राप्नोति ॥ सर्वेगत्यर्थाः प्राप्त्यर्थाइतिन्यायाज्जगत्समष्टिव्यष्टिजीवजातमित्यर्थः ॥ पायान्मोचयत्वित्यर्थः ॥ यद्वासर्वाभ्योऽयोध्यादिपुरीभ्योऽधिकतयाकाशतेराजतइतिकाशी ॥ वक्ष्यतिहि । अन्यानिपुण्यक्षेत्राणि काशीप्राप्तिकराणिवै । काशींप्राप्यविमुच्येतनान्यथाकल्पकोटिभिरिति ॥ अधिकत्वेजगन्मोचकत्वेचहेतुंवदन्विरोधाभासालंकारलक्षणैश्चतुर्भिर्विशेषणैर्विशिनाष्टि ॥ भूमिष्ठेत्यादियस्यांमृताजंतवइत्यंतेन ॥ भूमिष्ठापिनयात्रभूरितिविरोधाभासःसर्वत्रस्पष्टएव ॥ भूमौतिष्ठतीतिभूमिष्ठा ॥ अंबांबगोभूमिसव्येत्यादिनाषत्वम् ॥ भूमिष्ठत्वेनभूम्यवयवत्त्वेनायोध्यादिक्षेत्रवत्प्रतीयमानापियाकाशीअत्रभूमौ भूर्न्नभवति भूम्यधिकरणिकाभूर्नभवति भूमौनतिष्ठतीतियावत्॥अन्यैवेयंकाचिद्भूरित्यर्थः॥ईश्वरस्यत्रिशूलाग्रेस्थितत्वात् ॥ वक्ष्यतिच ॥ क्षेत्रमेतत्त्रिशूलाग्रेशूलिनास्तिष्ठतिद्विज अन्तरिक्षेनभूमिष्ठंनेक्षंते मूढबुद्धयःभूर्लोकेनचसंलग्नमंतरिक्षेममालयम् विमूढास्तंनपश्यंतिमुक्ताःपश्यंतिचेतसेत्यादि ॥ त्रिदिवतोप्युच्चैरधःस्थापियेति॥अधस्तिष्ठतीत्यधःस्थाभुवर्लोकादीनांषण्णांमध्यस्थापियाकाशीत्रिदिवतोप्युच्चैस्त्रिदिवतोप्युपरितिष्ठतीत्यर्थः ॥ प्रलयसमयएवत्रिशूलाग्रेणोर्ध्वीकृत्यविश्वनाथेनधृतत्वात् ॥ तत्रदैनंदिनप्रलयेत्रिदिवतःस्वर्लोकादित्येव ॥ प्राकृतप्रलयेतुत्रयोब्रह्मविष्णुमहेश्वरादीव्यंतिक्रीडंत्यस्मिन्नितित्रिदिवंब्रह्मांडंतस्मादितिव्याख्येयम्॥तथाचवक्ष्यति॥अहोजनानांजडताविहायकाशींयदन्यत्रनयंतिचेतः ॥ परिस्फुरद्गांगजलाभिरामांकामारिशूलाग्रधृतांलयेपि॥महासंवर्तसंवृत्ततापाद्विश्वेशपालिताम् स्वर्धुन्याहारयष्ट्येवराजितांकण्ठभूमिषु ॥ सनत्कुमारसंहितायांच ॥ गतेपरार्द्धद्वितयेविलीनेजगत्यशेषेमयिदेविसर्वे रक्षंतिसर्वैर्विविधायुधौघैर्वाराणसींकाशितसूक्ष्मसिद्धिमिति ॥ ननुदैनंदिनप्रलयेत्रिशूलाग्रेणमहेशेनोर्ध्वीकृत्यधृतत्वात्कथंचित्काशीतिष्ठतुनाम प्राकृतेतुप्रलयेप्रकृतिकार्यमात्रस्यसर्वस्यविलयात्कथंकाशीतिष्ठेत्कुतस्तरांगणाःकुतस्तमांत्रिशूलमिति ॥ किंचधर्त्तुर्विश्वनाथस्याप्यभावःश्रूयते ॥ तथाचोक्तवान्वासिष्ठेभगवान्रामः ॥ परमेष्ठ्यपिनिष्ठावान्ह्रियतेहरिरप्यजः भवोप्यभावमायातिकैवास्थामादृशेजनेइति ॥ तस्मात्तदेतत्सर्वमर्थवादमात्रमिति न भूर्लोकेनचसंलग्नंतत्क्षे

भूमिष्ठापिनयात्रभूस्त्रिदिवतोप्युच्चैरधःस्थापियायाबद्धाभुविमुक्तिदास्युरमृतंयस्यांमृताजंतवः ॥
यानित्यंत्रिजगत्पवित्रतटिनीतीरेसुरैःसेव्यतेसाकाशीत्रिपुरारिराजनगरीपायादपायाज्जगत् ॥ २ ॥

त्रंत्वंतरिक्षगं अयोगिनोनवीक्षंतेपश्यंत्येवचयोगिनः अविमुक्तमिदंक्षेत्रमपिब्रह्मांडमध्यगम् ब्रह्मांडमध्येनभवेत्पंचक्रोशप्रमाणतः यथायथाहिवर्द्धेतजलमेकार्णवस्यच तथातथोन्नयेदीशस्तत्क्षेत्रंप्रलयादपि क्षेत्रमेतत्त्रिशूलाग्रेशूलिनस्तिष्ठतिद्विजाः अंतरिक्षेनभूमिष्ठंनेक्षंतेमूढबुद्धयः यावंतोभास्वतःस्पर्शाद्भासंतेसैकताःकणाः तावंतोद्रुहिणाजग्मुर्नैत्येषामणिकर्णिका तामसींप्रकृतिंप्राप्यकालोभूत्वाचराचरम् ग्रसामिलीलयादेविकाशींरक्षामियत्नतः सामाणिकर्णिकेतीयंनाभिर्गांभीर्यभूमिका ब्रह्मांडगोलकंसर्वंयस्यामेतिलयोदयम् नयदाभूमिवलयंनयदापांसमुद्भवः तदाविहर्त्तुमीशेनक्षेत्रमेतद्विनिर्मितम् अभावः कल्प्यतेमूढैर्यदाचशिवयोस्तयोः क्षेत्रस्यास्यतदाभावः कल्प्योनिर्वाणकारिणेत्याद्यभ्यासदर्शनात्॥अभ्यासेहिअर्थस्यभूयस्त्वंदूरतस्तूपचरितार्थत्वम्॥यथाअहोरमणीयारमणीयालक्ष्मीरिति ॥ पुराणेष्वर्थवादत्वंयेवदंतिनराधमाः तैरार्जितानिपुण्यानितद्वदेवभवंतिहि समस्तकर्मनिर्मूलसाधनानिनराधमः पुराणान्यर्थवादेनमृतोनरकमश्नुते यावद्ब्रह्मासृजत्येतज्जगत्स्थावरजंगमम् तावत्सपच्यतेपापीनरकांतेषुसंततम् अहोहिवाक्येचतुरक्षरेद्वेपुण्यस्यपापस्यनिदानभूते उच्चारणादेवनृणांमुनीन्द्रानारायणश्चेतितथार्थवादः॥ पुराणेषुद्विजश्रेष्ठाःसर्वधर्मप्रवक्तृषु प्रवदन्त्यर्थवादत्वंयेतेनरकभाजनाइत्यादीनांचभूयसामर्थवादवक्तॄनिंदापराणांबृहन्नारदीयेदर्शनात् ॥ शैवेच वेदाःप्रतिष्ठितादेविपुराणेनात्रसंशयः पुराणमन्यथाकृत्वातिर्यग्योनिमवाप्नुयात् सुशांतोपिसुदांतोपिनगतिंप्राप्नुयात्क्वचिदित्यादि ॥ अत्रापिचवक्ष्याति॥उदाहरंतियेमुढाःकुतर्कबलदर्पिताः काश्यांसर्वार्थवादोयंतेविट्कीटायुगेयुगइत्यादि ॥ तर्हियुक्तिविरोधस्यकागतिरितिचेद्यैवगतिस्सैवगतिरितिब्रूमः ॥ नहिश्रुतिस्मृतीहासपुराणात्माभगवान् वराकेणयुक्तिविरोधेनास्माभिरनुयोक्तव्यः ॥ तथाचश्रुतिः॥नैषामतिस्तर्केणापनेयेति॥ननुग्रावाणःप्लवंते यजमानःप्रस्तरइत्यादीनां वेदवाक्यानामप्यर्थवादोदृश्यतेतद्वदत्रापिभविष्यतीतिचेद्दृश्यतांनाम पुराणानांतुतदपवादस्योक्तत्वादिति ॥ किंचप्राकृतप्रलयेब्रह्मांडतदन्तर्वर्तिनांलयेनभवितव्यं नचकाशीब्रह्मांडगा ॥ तथाचात्रैववक्ष्याति दर्शितमेवतत्पूर्वम् ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रमपिब्रह्मांडमध्यगं ब्रह्मांडमध्येनभवेत्पञ्चक्रोशप्रमाणतः यथायथाहिवर्द्धेतजलमेकार्णवस्यच तथातथोन्नयेदीशस्तत्क्षेत्रंप्रलयादपीत्यादि ॥ अतोब्रह्मांडाद्बहिःस्थितायाःकाश्याःकुतोनाशावकाशोभुशुंडवत् ॥ तथाच वासिष्ठेनिर्वाणप्रकरणेभुशुंडाख्यानेभुशुण्डवाक्यम् ॥ ब्रह्मांडपारमासाद्यतत्त्वांतेविमलेपदे सुषुप्तावस्थयातावत्तिष्ठामिप्रलयेसति यावत्पुनःकमलजःसृष्टिकर्मणितिष्ठति तत्रप्रविश्यब्रह्मांडंतिष्ठामि विहगालयइति ॥ श्लोकद्वयस्यायमर्थः ॥ प्रलयेप्राकृतप्रलयेसतिब्रह्मांडस्यपारंबहिर्भागमासाद्यतत्त्वांतेब्रह्मांडावरणभूतानामप्तेजोवाय्वाकाशाहंकारमहत्प्रकृतिरूपाणांसप्तानामंतेविमलेपदेसुषुप्तावस्थयासमाध्यवस्थयातावत्तिष्ठामियावत्कमलजःपुनःसृष्टिकर्मणितिष्ठति ॥ तदापुनःसृष्टौब्रह्मांडंप्रविश्यविहगालयेतिष्ठामीति ॥ अन्यथाब्रह्मांडमावरणानिचाभित्वालिंगशरीरेणवैकुंठंगतानामपिविदेहकैवल्यप्रसंगात् ॥ यत्त्वत्रब्रह्मांडपारमासाद्येत्यत्रमहाप्रलयसंपत्तावितिपाठंप्रकल्प्यमहाप्रलयसंपत्तावित्यादिचिरजीवित्वातिरेकार्थवादः ॥ ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे । परस्यांतेकृतात्मानः प्रविशंतिपरंपदम् तेब्रह्मलोकेषुपरांतकालेपरामृताःपरिमुच्यंतिसर्वेइत्याद्यागमाज्जीवन्मुक्तानामधिकारिणांमहाप्रलयेविदेहमुक्त्यवगमादित्यद्वयारण्यश्रीचरणैरुक्तम्॥तन्न ॥ तेषामागमानांब्रह्मांडांतरवस्थितजीवन्मुक्तविषयत्वाद्ब्रह्मांडबहिर्गतानांतदभावात् ॥ एतेननाहोनरात्रिर्ननभोनभूमिर्नासीत्तमोज्योतिरभून्नचान्यत् श्रोत्रादिबुद्ध्याद्युपलभ्यमेकंप्राधानिकंब्रह्मपुमांस्तदासीत् तद्धेदंतर्ह्यव्याकृतमासीत्सदेवसोम्येदमग्रआसीत् इत्यादिश्रुतिस्मृतीनांविरोधाभावोपिव्याख्यातः ॥ विशेषतोविरोधाभावमग्रेव्याख्यास्यामः ॥ यत्तुदैनंदिनेथप्रलयेत्रिशूलकोटौसमुत्क्षिप्यपुरींहरःस्वाम् विभर्त्तिसंवर्त्तमहास्थिभूषणस्ततोहिकाशीकलिकालवर्जितेति ॥ तत्तुनप्राकृतप्रलयव्यावृत्यर्थम् ॥ अप्यर्थेनाथशब्देनमहाप्रलयस्यसमुच्चीयमानत्वात् ॥ अतएवसंवर्त्तमहास्थिभूषणइतिविशेषणम् ॥ अन्यथामहापदघटितस्यैतस्यास्थिशब्दस्यैवैयर्थ्यापातात् ॥ कलिकालवर्जितत्वेवास्यतात्पर्यम् ॥ किंचप्राकृतेप्रलयेप्राकृतानांप्रकृत्यधीनानामेवलयेनभवितव्यम् नचकाश्यादिकंप्राकृतंकिंत्वचिंत्यशुद्धसत्त्वात्मकमेवेश्वरेच्छयाव्यक्तीभावमापन्नंश्रीकृष्णशरीरवत् ॥ नचासिद्धोदृष्टांतः ॥ नराकृतिपरंब्रह्मेत्यादिबहुतरवचनविरोधात् तेषामर्थांतरकल्पनायांकारणाभावात् भक्तानुग्रहार्थंब्रह्मणएवस्वाधीनयामाययादेहाकारतोपपत्तेश्च ॥ तथाचस्कांदेस्वामिकार्त्तिकेयवाक्यम् ॥ कैवल्यंयत्परंब्रह्मनिराकारमगोचरं तच्चमूर्त्यापरिणतंभक्तानांभक्तिहेतुतइति॥विष्णुपुराणेच॥नाकारणात्कारणाद्वाकारणाकारणान्नच

शरीरग्रहणंव्यापिन्धर्मत्राणायतेपरमिति अतएवोक्तंश्रीधरस्वामिना ॥ जीवस्यानाद्यविद्ययामिथ्याभूतदेहसंबंधः ईश्वरस्यतुचिद्घनलीलाविग्रहाविर्भावइतिमहान्विशेषइति ॥ तथाचमहतांवचनमुपनिषदर्थमुलूखलेनिबद्धामिति ॥ किंच कृष्णशरीरस्यजगत्कारणत्वात्तन्नाशेदाहेवाजगतोपिनाशदाहप्रसंगात् ॥ कृष्णशरीरस्यजगत्कारणत्वंचित्सुखाचार्येणब्रह्मस्तुतौतनुभूतमयस्येत्यत्रतनुभिः सूक्ष्मरूपैराब्रह्मस्तंबपर्यंतंभूतैर्व्याप्तस्यकारणशरीरस्येत्युक्तत्वात् ॥ अतएवतन्नपांचभौतिकं तेषांततएवोत्पत्तेः ॥ नचशरीरत्वात्पांचभौतिकत्वमनुमेयम् ॥ तत्रस्वकर्मजन्यत्वस्योपाधित्वात् नचपुत्रादिकर्मजन्यशरीरेव्यभिचारः ॥ आत्मावैजायतेपुत्रः अर्द्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेस्तत्रापिस्वकर्मजन्यत्वसत्त्वात् नचधर्तुरभावोब्रह्मविष्णुशंकरभावमापन्नस्यैवेक्षणमात्रेणधारकत्वात् ॥ ससेतुर्विधृतिरितरेषांलोकानामसंभेदायेतिश्रुतेः ॥ नचब्रह्मादिदेहानामंतर्द्धानवत्काश्यादिशरीराणामप्यंतर्द्धानेनभवितव्यमितिवाच्यम् ॥ ईश्वरेच्छायाःस्वतंत्रत्वात् ब्रह्मादिदेहानतर्द्धायापिकाशीगणास्त्रिशूलंचरक्षणीयमित्येतादृश्याअपीच्छायाःऽससृक्षादिवत्संभवात् ॥ नचब्रह्मादिदेहानामप्यंतर्द्धानमस्ति तेषांदेहानामप्रलीयमानत्वात् ॥ तथाचोक्तं पंचात्मकस्याविष्णोरहमेवाग्र इतिसाधारणलक्षणात्मकेपद्येकैवल्यदीपिकाकारेण ॥ नापिसाकारेषुचतुर्ष्वव्याप्तिस्तेषामाकारातिरोहितत्वादिति ॥ नचैककालीनाःसर्वेपरमाणवःसमग्रोपादेयप्रबंधशून्याःआरंभकत्वात् नष्टपवनारंभकपरमाणुवदित्यादिनैयायिकादिसमयसिद्धप्रलयसाधकानुमानात्काश्यादिदेहानामप्यंतर्द्धानेनभवितव्यमितिवाच्यम् ॥ नरशिरःकपालानुमानवत्स्मृत्यातस्यबाधितविषयत्वादितिसंतोष्टव्यमलमितिविस्तरेण ॥ सनत्कुमारसंहितादिवचनानुसारेणैतद्व्याकृतमास्माभिरतःस्वसिद्धांतरोषकषायीकृतनयनैर्नैयायिकादिभिःशिरःकुट्टनंनविधेयमिति ॥ पंचानांयच्छब्दानांसेत्यनेनान्वयः ॥ याबद्धाभुविमुक्तिदेति ॥ याकाशीभुविबद्धापिभूमंडलेबद्धत्वेनप्रतीयमानापिमुक्तिदाभवतीतिपूर्वस्यापेरनुषंगः ॥ मनुष्यत्वेनप्रतीयमानोपिदाशरथिर्यथामुक्तिदइत्यभिप्रायः ॥ अत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतितस्मादविमुक्तमेवनिषेवेताविमुक्तंनविमुंचेदित्यादिश्रुतेः ॥ नचात्रभूमिष्ठेत्यनेनपुनरुक्तिर्विरोधाभासभेदेनार्थभेदोपलंभात् ॥ अतएवस्युरमृतंयस्यांमृताजंतवइति ॥ यस्यांकाश्यांमृताजंतवःप्राणिनोऽमृतंकैवल्यंस्युः कैवल्यभाजोभवंतीत्यर्थः ॥ यद्वाकेनप्रकारेणमुक्तिदास्यादितिपृच्छायामाह स्युरमृतंयस्यांमृताजंतवइति ॥ यद्वाऽतिप्रसंगंवारयति स्युरमृतंयस्यांमृताजंतवइति ॥ अथवायेभुविबद्धाःस्वभूमौसंबद्धाःकृतवसतयइत्यर्थः ॥ तेषांमुक्तिदाजीवन्मुक्तिदेत्यर्थः ॥ अत्राध्याहृत्ययोजनासोढव्या ॥ तथाचोक्तंपाद्मे ॥ काश्यांतिष्ठंतियेकेचित्तान्पश्यंतिसुरोत्तमाः चतुर्भुजांस्त्रिनयनान्गंगोद्भासितमूर्द्धजानिति ॥ अत्रापिचवक्ष्यति ॥ येवसंतिसदाकाश्यामापंचत्वविनिश्चयाः जीवन्मुक्तास्तुतेज्ञेयावंद्याःपूज्यास्तएवहीति ॥ एवंजीवन्मुक्तिमभिधायविदेहमुक्तिमाह ॥ स्युरमृतामिति ॥ समानमन्यत् ॥ स्युरमृताइतिक्वचित्पाठस्तदाम्रियंतइति मृतानमृताअमृताः ॥ मरणमित्युपलक्षणं जन्मादिषड्भावविकाररहिताभवंतीत्यर्थः ॥ गंगाश्रितत्वाच्चास्याःश्रेष्ठत्वमाह ॥ यानित्यंत्रिजगत्पवित्रतटिनीतीरेइति ॥ त्रीणिचतानिजगंतिचेतित्रिजगंतितानिपवित्रयतीतित्रिजगत्पवित्रागंगा ॥ तदुक्तंभागवते ॥ यस्यामलंदिवियशःप्रथितंरसायांभूमौचतेभुवनमंगलदिग्वितानं मन्दाकिनीदिविचभोगवतीतिचाधोगंगेतिचेहचरणांबुपुनातिविश्वमिति ॥ तटंतीरंवर्त्ततेऽस्याइतितटिनीत्रिजगत्पवित्राचासौतटिनीचत्रिजगत्पवित्रतटिनीगंगातस्यास्तीरेयाकाशीवर्त्तते ॥ त्रिजगत्पवित्रतटिन्यागंगयायानित्यमाश्रितेत्यर्थः ॥ एवंहिश्रूयते सनत्कुमारसंहितायाम् ॥ यत्संपर्कात्पवित्रत्वंगंगायात्येवसर्वतः पूर्वंविनिःसृतादेविमममौलिमहालयात् अत्रागत्यपुनर्देविगंगापुण्यतमाभवत् पवित्रमाद्यंस्वयमेवगंगापुनश्च्युताविष्णुपदात्ततोपि ब्रह्मादिलोकादपिमूर्ध्निशंभोर्निपातनाद्भूतिसुपांडुरांगा उन्मथ्यमार्गंचभगीरथस्यकाशींप्रविश्याथविमुक्तमंतारित्यादि ॥ पारावारविहारेणविश्लेषशंकांवारयति ॥ नित्यमिति ॥ ब्रह्मादिभिःसेव्यत्वादपिश्रेष्ठतामाह ॥ सुरैःसेव्यते इति ॥ येत्यनुषंजनीयंनित्यमितिच ॥ कादाचित्कसेवांवारयति ॥ नित्यमिति ॥ यानित्यंत्रिजगत्पवित्रतटिनीतीरेसुरैःसेव्यतइत्येकंवाक्यम् ॥ अयमभिप्रायः ॥ अस्माभिःसेव्यमानापीयंसुरनदीत्रिजगत्पुनानापिस्वर्गालयापिकेनापिसुखनिमित्तेनकाशीमधितिष्ठत्यतोऽसौसांद्रानंदखनिरितिनिश्चित्यदेवैर्नित्यंसेव्यतइति ॥ अधिष्ठातृद्वारापिश्रैष्ठ्य

माह ॥ त्रिपुरारिराजनगरीति ॥ त्रयाणांपुराणांस्वर्णरूप्यलोहत्रयनिर्मितानांअरिस्त्रिपुरारिः ॥ अथवास्थूलसूक्ष्मकारणशरीरलक्षणानांत्रयाणांपुराणांवृत्त्यारूढःसन्नरिस्त्रिपुरारिःसचासौस्वयं राजतेइतित्रिपुरारिराजस्तस्यनगरीत्रिपुरारिराजनगरी ॥ त्रिपुरारेःराजधानीतिवा ॥ अथैवंगणेशोपाधिभगवंतंस्तुत्वाऽशेषविशेषाश्रयभूतांप्रत्यग्दृशिंस्तौति ॥ भूमिष्ठेति ॥ पूर्ववदेवान्वयः ॥ तत्र काशतेस्वप्रकाशतयाराजतइतिकाशीप्रत्यक्चैतन्यम् ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेरित्येतावान्विशेषः ॥ ननुपंचक्रोशावच्छिन्नायाभुवःकाशीत्वेनप्रसिद्धेःकथंप्रत्यग्दृशिपरतयासाव्याक्रियतेतत्राह ॥ भूमिष्ठापिनयात्रभूरिति ॥ भूमिशब्दोत्रभावप्रधानः ॥ तथाचायमर्थः ॥ भूमिष्ठापिभूमित्वेनस्थितापिप्रतीतापियाकाशीअत्रतत्त्वनिरूपणदशायांभूर्नभवति ॥ स्वप्रकाशप्रत्यग्ब्रह्मरूपत्वात् ॥ यथादेहित्वेनप्रतीयमानोपिश्रीकृष्णोदेहीनभवतितद्वदित्यर्थः ॥ अस्थूलमनणु अथातआदेशोनेतिनेतीत्यादिश्रुतेः ॥ वक्ष्यतिचात्रापि ॥ अविमुक्तंमहाक्षेत्रंपंचक्रोशपरीमितम् ॥ ज्योतिर्लिंगंहितत्क्षेत्रंपरंविश्वेश्वराभिधम् ॥ तथापाद्मेच ॥ यल्लिंगंदृष्टवंतौतौनारायणपितामहौ तदेवलोकेवेदेचकाशीतिपरिगीयतइति ॥ एवंभूमिप्रतीतेरभावमुक्त्वापरिच्छिन्नप्रतीतेरप्यभावमाह ॥ त्रिदिवतोप्युच्चैरधःस्थापियेति ॥ अपित्रयंसमुच्चयार्थम् ॥ याकाशीभुवर्लोकादीनांषण्णामधःस्थापित्रिदिवतोप्युच्चैस्त्रयोब्रह्मविष्णुमहेश्वरादीव्यंतिक्रीडंतियस्मिन्नितित्रिदिवंब्रह्मांडंतस्मादप्युच्चैरुपरिसर्वव्यापिकेत्यर्थः ॥ सत्यज्ञानानंतब्रह्मरूपत्वात् ॥ यथादेवक्याउदरस्थत्वेनप्रतीयमानोपिश्रीकृष्णस्तत्स्थोनभवति किंतुसर्वव्यापकस्तद्वदित्यर्थः ॥ सभूमिंविश्वतोवृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशांगुलम् सत्यं ज्ञानमनंतमित्यादिश्रुतेः ॥ ननुतत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदितिश्रुत्याचैतन्यस्यकार्येप्रवेशश्रवणात्परिपूर्णस्यचप्रवेशासंभवात्कथमस्यपरिपूर्णत्वमित्याशंकायामाह ॥ यावद्धाभुवीति ॥ भुवीत्यनेनभूतभौतिकमुपलक्ष्यते ॥ ततश्चायमर्थः ॥ याकाशीभुविभूतभौतिकेकार्येप्रपंचेवद्धाप्रविष्टेत्यर्थः ॥ प्रागेवकारणतयाविद्यमानत्वात् ॥ तदुक्तंसदृष्टांतंभागवते ॥ यथेमेऽविकृताभावास्तथातेविकृतैस्सहेत्यादिना ॥ प्रवेशश्रवणंत्वौपचारिकम् ॥ तथाचोक्तंबृहदारण्यकभाष्येभगवत्पादैः ॥ कार्यस्थस्योपलभ्यत्वमेवप्रवेशइति ॥ भागवतेच ॥ सएवस्वप्रकृत्येदंसृष्ट्वाग्रेत्रिगुणात्मकम् ॥ तदनुत्वंह्यप्रविष्टःप्रविष्टइवभाव्यसइति ॥ द्विविधोहिपरःपुरुषार्थः सर्वानर्थनिवृत्तिःपरमानंदावाप्तिश्च ॥ तत्रचितेःसर्वानर्थनिवृत्तिरूपतामाह ॥ मुक्तिदेति ॥ मुक्तिमाध्यात्मिकादितापत्रयोच्छित्तिंददातिप्रयच्छतीतिमुक्तिदा ॥ याहिसर्वाननर्थानन्येषांनिवर्त्तयतिसासुतरांसर्वानर्थविनिर्मुक्ताभवति ॥ यथालोकेयोऽन्यानधनिनोधनिनःसंपादयतिसतेभ्योऽतिशयेनधनीतिगम्यतेतद्वदिति ॥ परमानन्दरूपतामाह ॥ स्युरमृतंयस्यांमृताजंतवइति ॥ यस्यांप्रत्यक्चैतन्यलक्षणायांकाश्यांमनननिदिध्यासनांगकश्रवणजनितब्रह्मात्मैकत्वसाक्षात्कारेणमृतास्त्यक्तप्राणेंद्रियदेहाःसंतोजंतवः प्राणिनोऽमृतंकैवल्यंपरमानंदसुखमितियावत् ॥ आनंदंब्रह्मणोरूपंतच्चमोक्षेप्रतिष्ठितमित्युक्तेः ॥ स्युर्भवेयुः॥यस्याःप्रत्यग्दृशेस्तादात्म्यज्ञानेनजीवाःपरमानंदस्वरूपाभवंतीत्यर्थः ॥ तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मि सएषपरमआनंदएतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीत्यादिश्रुतेः॥एवंभूताप्रत्यग्दृशिरेवाज्ञानतत्कार्ययोर्हंत्रीत्यत्रसदाचारंदर्शयंस्तांविशिनष्टि॥यानित्यंत्रिजगत्पवित्रतटिनीतीरेसुरैःसेव्यतइति॥ त्रिजगत्पवित्रागंगातटिन्योन्यागौतमीप्रमुखास्तासांतीरेयाकाशीसुरैरित्यसुरादीनामुपलक्षणम् सुरासुरैरिंद्रविरोचनप्रभृतिभिर्ब्रह्मचर्यादिपुरःसरंश्रवणमनननिदिध्यासनाद्युपायैःसेव्यतेचिंत्यतेभाव्यतइत्यर्थः॥इंद्रोहवैदेवानामभिप्रवव्राजविरोचनोसुराणांतौसंदिहानावेवसमित्पाणीप्रजापतिसकाशमाजग्मतुस्तौहद्वात्रिंशतंवर्षाणिब्रह्मचर्यमूषतुरित्यादिश्रुतेः ॥ननुप्रत्यग्दृशिरज्ञानंतत्कार्यंचहंतीत्यनुपपन्नम् तस्याअज्ञानाश्रयत्वविषयत्वोपलंभात् अन्यथातद्योगात्संसारप्रतीतेरभावप्रसंगाच्चेत्याशंक्यस्वरूपसत्त्वेनयद्यपितयोरनिवर्तिकाऽपितुसाधिकैवतथापितत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्याभिव्यक्तासतीप्रत्यग्दृशिरज्ञानंतत्कार्यंचहंतीत्यभिप्रेत्यप्रत्यग्दृशिंविशिनष्टि ॥ त्रिपुरारिराजनगरीति ॥ त्रयाणांपुराणांस्थूलसूक्ष्मकारणशरीराणांयोऽरिराजःशत्रुराजस्तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थसम्यग्बोधःसएवअभिव्यक्तिस्थानत्वेननगरमिवनगरमाश्रयोयस्याःसातथासाऽपायाज्जगत्पायादिति॥तथाचोक्तंवार्तिकेसुरेश्वराचार्यैः तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थसम्यग्धीजन्ममात्रतः ॥ अविद्यासहकार्येणनाभूदस्तिभविष्यतीति॥२॥

श्रेयांसिबहुविघ्नानिभवंतिमहतामपीतिन्यायात्प्रपंचितंमंगलंविघ्ननिरासद्वाराचिकीर्षितस्यपुराणस्यानिष्प्रत्यूहपरिसमाप्तिप्रचयाभ्यामलमितिमत्वापुनःसवितृरूपापन्नजगत्सृष्टिस्थितिसंहारकर्तृब्रह्मनमस्कारलक्षणंमंगलमाचरति ॥ नमस्तस्मैइति ॥ तस्मैप्रसिद्धायापरिमितगुणायेतियावत् ॥ महेशायमहांश्चासावीशश्चेतिमहेशः सूर्यः ॥ अविचिन्त्यवपुःश्रेष्ठोमहायोगीमहेश्वरइतिभविष्यपुराणांतर्गतसूर्यसहस्रनामोक्तेः ॥ तस्मैनमोस्तु ॥ करोमीतिवाशेषः ॥ महेशत्वमेवदर्शयति ॥ यस्येति ॥ यस्यमहेशस्यसूर्यस्यसंध्यात्रयच्छलात्संध्यात्रयस्यप्रातर्मध्याह्नसायंलक्षणस्यच्छलाद्व्याजात्कापटचादित्यर्थः॥ अहोरात्रादीनांतत्रकल्पितत्वात् ॥ तदुक्तंभागवते ॥ तरणाविवाहनीइति ॥ त्रिजगतपतयोब्रह्मविष्णुरुद्रेंद्रादयोऽनिशंयातायातंप्रकुर्वंतिनिरंतरमात्रवृत्त्याआविर्भावतिरोभावमासाद्यसृष्ट्यादिकंरचयन्तीत्यर्थः ॥ तदुक्तंभागवते ॥ गुणाभिमानिनोदेवाःसर्गादिष्वस्ययद्भयात् वर्त्ततेऽनुयुगंयेषांवशएतच्चराचरमिति ॥ सूर्यगत्याहिअहरादीनांसृष्ट्यादिकंभवतीतिप्रसिद्धंलोकेशास्त्रेच ॥ तथाच श्रुतिः ॥ अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइति ॥ स्मृतिश्च नमःसवित्रेजगदेकचक्षुषेजगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे त्रयीमयायत्रिगुणात्मधारिणेविरञ्चिनारायणशंकरात्मनेइति ॥ अथवानमस्तस्मैमहेशायेत्यनेनांतर्यामित्वेनपरमात्मैवस्तूयते ॥ तदामहांश्चासावीशश्चेतिमहेशईश्वरस्तस्मै ॥ तथापूर्वमध्यापरत्वसाम्यात्संध्यात्रयंसृष्टिस्थितिप्रलयरूपं तच्छलात्यातायातंगमनागमनंकुर्वंतीतिव्याख्येयम् ॥ अन्यत्समानम् ॥ अथवापूर्वमपायाज्जगन्मोचकतयाप्रत्यग्दर्शिंस्तुत्वापुनः सृष्ट्यादिहेतुमायाश्रयत्वेनस्तौति ॥ नमस्तस्मैमहेशायेति ॥

नमस्तस्मैमहेशाययस्यसंध्यात्रयच्छलात् ॥ यातायातंप्रकुर्वंतित्रिजगत्पतयोऽनिशम् ॥ ३ ॥
अष्टादशपुराणानांकर्त्तासत्यवतीसुतः ॥ सूताग्रेकथयामासकथांपापापनोदिनीम् ॥ ४ ॥

अत्रचध्यानंध्यासम्यग्ध्यासंध्यातस्याअत्तृभक्षकंविरोधीतिसंध्यात्तृ ॥ अयतेगच्छतिस्वकार्यंव्याप्नोतीत्ययम् ॥ संध्यात्तृचतदयंचेतिसंध्यात्रयमज्ञानंतच्छलादितिच्छलयतीतिच्छलंसंध्यात्रयं चतच्छलंचेतिसंध्यात्रयच्छलंतस्मादितिव्याख्येयम् ॥ अन्यत्समानमिति ॥ ३ ॥ एवंमंगलमारचय्यश्रोतृप्ररोचनार्थंचिकीर्षितपुराणस्येश्वरकर्तृतांदर्शयन्नुपोद्घातसंगतिमाह ॥ अष्टादशपुराणानामिति ॥ सत्यवतीसुतोव्यासःसूताग्रेकथांकथयामासेतिसंबंधः ॥ सूतस्याग्रेसूतोरोमहर्षणाख्यस्तस्याग्रे ॥ रोमहर्षणनामानंमहाबुद्धिंमहामुनिः ॥ सूतंजग्राहशिष्यंसइतिहासपुराणयोरितिवैष्णवोक्तेः ॥ सूतोनामब्राह्मण्यांक्षत्रियादुत्पन्नः ॥ तदुक्तम् ॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातः सूतइत्यभिधीयतइति ॥ कथंभूतोव्यासः ॥ अष्टादशपुराणानांकर्त्ता ॥ अष्टादशपुराणानिब्राह्मादीनि ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ ब्राह्मंपाद्मंवैष्णवंचशैवंभागवतंस्मृतम् तथान्यन्नारदीयंचमार्कंडेयंचसप्तमम् आग्नेयमष्टमंप्रोक्तंभविष्यंनवमंतथा ॥ दशमंब्रह्मवैवर्त्तंलैंगमेकादशंस्मृतम् ॥ वाराहंद्वादशं चैवस्कांदंचात्रत्रयोदशम् चतुर्दशंवामनंचकौर्मंपंचदशंस्मृतम् मात्स्यंचगारुडंचैवब्रह्मांडंचततःपरमिति ॥ तेषांकर्त्तेति ॥ कर्त्तेतितृच्प्रत्ययांतंरूपम् ॥ अतोऽनिर्दिष्टार्थाः प्रत्ययास्त्रिष्वपिकालेषुभवंतीतिन्यायात्आसमाप्तेर्वर्त्तमानत्वाच्चातीतवर्त्तमानभविष्यत्पुराणानांकर्तृत्वमविरुद्धमितिभावः ॥ कथंभूतांकथाम् ॥ पापापनोदिनीम् पापानिमहापातकोपपातकसंकरीकरणापात्री

---

१ तथेत्यपिपाठः ।

करणमलिनीकरणजातिभ्रंशकरादीन्यपनोदितुंशीलंयस्याःसातथातामिति ॥ ४ ॥ यदर्थमुपोद्घातआरचितस्तांकथामाह ॥ कदाचिदिति ॥ एकदानारदोविष्णोर्नरांशाज्जातंयन्नारंजलंमाणिकर्णिकास्थंतत्पितृभ्योदत्तवानितिनारदः ॥ तदुक्तंसनत्कुमारसंहितायाम् ॥ याभ्यःपराद्ध्यःपितृणांनतृप्तिस्तादत्तवांस्त्वंपितृभक्तवर्यनारंददासीतिहिनारदोसीति ॥ विंध्यंविंध्यनामानंपुरोऽग्रेविलोकयांचक्रेददर्शेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ कथंभूतः ॥ श्रीमान् ब्रह्मवर्चसवान् ॥ किंकुर्वन् श्रीनर्मदांभसिश्रीयुक्तेनिर्मलेरेवायाअंभसिस्नात्वा ॥ नार्मदेंभसीतिक्वचित् ॥ श्रीगौरी शंकरोभगवान्विष्णुर्लक्ष्मीगौरीद्विजोत्तमेतिवैष्णवोक्तेः सावर्त्ततेयस्यासौश्रीमान् श्रीमांश्चासावोंकारश्चेतिश्रीमदोंकारस्तंगौरीसहितमोंकाराख्यमीश्वरंअमरकंटकक्षेत्राधिष्ठातारमितियावत् ॥ अभ्यर्च्यपूजयित्वा ॥ ५ ॥ व्रजन्गच्छन् ॥ लिंगविशेषणत्वाच्छ्रीमदितिपृथक्पदंवा ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ कथंभूतम् ॥ सर्वदमिति ॥ सर्वदेहिनामशेषप्राणिनांधर्मार्थकाममोक्षपूरकमित्यर्थः ॥ विंध्यंविशिनष्टि धराधरमित्याद्यक्षरचतुष्टयाधिकसार्द्धत्रिशताश्लोकैः ॥ कथंभूतंविंध्यम् ॥ धराधरंधरांपृथ्वींधरतीतिधराधरस्तंपर्वतमितियावत् पुनःकथंभूतम् ॥ संसारेतापंसंसारतापमाध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकलक्षणंतंसंहर्तुंशीलंयस्यतत्तथातच्चतद्रेवावारिनर्मदाजलंचतेनपरिष्कृतमाश्रितंसेवितंरेवातीरस्थमितियावत् ॥ यद्वा परिष्कृतंदर्शनादेवपावयितृपवित्रतममित्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ त्रिभिःसारस्वतंतोयंसप्ताहेनचयामुनं सद्यःपुनातिगांगेयंदर्शनादेवनार्मदमिति ॥ ६ ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ द्विरूपमेवद्वैरूप्यम् ॥ स्वार्थेष्यञ् तेनद्वैरूप्येणाद्विरूपेण ॥ अपिश्चार्थेसमुच्चयवाची ॥ इमां वसुमतींपृथ्वींयथार्थाख्यांयथासद्दशोबाधितोर्थोयस्याःसायथार्थाआख्यायस्याःसायथार्थाख्यातामेवंविशिष्टामुच्चैरतिशयेनकुर्वंतंसम्पादयन्तमिति ॥ किन्तद्द्वैरूप्यमितिपृच्छायामाह ॥ स्थावरे

श्रीव्यासउवाच ॥ ॥ कदाचिन्नारदःश्रीमान्स्नात्वाश्रीनर्मदांभसि ॥ श्रीमदोंकारमभ्यर्च्यसर्वदंसर्वदेहिनाम् ॥ ५ ॥ व्रजन्विलोकयांचक्रे पुरोविंध्यंधराधरम् ॥ संसारतापसंहारिरेवावारिपरिष्कृतम् ॥ ६ ॥ द्वैरूप्येणापिकुर्वंतंस्थावरेणचरेणच ॥ साभिख्येनयथार्थाख्यामुच्चैर्वसुमतीमिमाम् ॥ ७ ॥ रसालयंरसालैस्तैरशोकैःशोकहारिणाम् ॥ तालैस्तमालैर्हिंतालैःसालैःसर्वत्रशालितम् ॥ ८ ॥

णचरेणचेति ॥ स्थावरेणस्वास्मिन्नुत्पन्नरत्नप्रवालादिनेत्यर्थः ॥ चरेणस्वशृंगेनिरंतरंक्रीडितुमागतेनवस्वग्न्यादिनेत्यर्थः ॥ वस्वग्निरश्मिरत्नधनानिवसुशब्दवाच्यानिविद्यन्तेयस्याःसावसुमतीतिहितस्यायथार्थाख्याम् ॥ यदाहामरः ॥ देवभेदेऽनलेरश्मौवसुरत्नेधनेपिचेति ॥ अतएववक्ष्यतिचात्रापि ॥ तुच्छश्रियः स्वर्गभूमीःपरिहायागतैरिव नानासुरनिकायैश्चविष्वग्भोगेच्छयोषितामितिअतएवोक्तमुच्चैरिति ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ कथंभूतेनस्थावरेणजंगमेन साभिख्येनअभिख्याशोभा ॥ अभिख्यानामशोभयोरित्यमरः ॥ तयासहवर्त्ततइतिसाभिख्यंतेन ॥ ७ ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ रसालयमिति ॥ तैःप्रसिद्धैरसालैराम्रैः ॥ आम्रश्चूतोरसालोसावित्यमरः ॥ रसालयम् षण्णांरसानामालयमाश्रयमित्यर्थः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ काकाक्षिन्यायेनतच्छन्दस्योभयत्रसंबंधात्तैःप्रसिद्धैरशोकैर्वंजुलैः ॥ वंजुलोऽशोकक इत्यमरः ॥ शोकहारिणंशोकांगारविपच्यमानानांशोकंहर्त्तुंशीलंयस्यसशोकहारीतंशोकहारिणम् ॥ नविद्यतेशोकोयैस्तेऽशोकाइत्यशोकपदव्युत्पत्तिरतस्तैःशोकहारित्वंयुक्तमितिभावः ॥ तदुक्तम् ॥ अशोककलिकाश्चाष्टौयेपिबंतिपुनर्वसौ ॥ चैत्रेमासिसिताष्टम्यांनतेशोकमवाप्नुयुरितित ॥ पुनःकथंभूतं ॥ सर्वत्रसमंततःशालितंशोभितम् ॥ कैः ॥ तालैस्तृणराजैः ॥ तृणराजाह्वयस्तालइत्यमरः ॥ तथातमालैःकालस्कंधैः ॥ कालस्कन्धस्तमालःस्यादित्यमरः ॥ तथाहिंतालैस्तृणद्रुमविशेषैः ॥ खर्जूरःकेतकीतालीखर्जूरीचतृणद्रुमाइत्यमरः ॥ तद्विशेषैः ॥ तथासालैःसर्जैः ॥ सालेतुसर्जकाऽर्याश्वकर्णिकाइत्यमरः ॥ ८ ॥

पुनःकथंभूतम् ॥ खपुरैःपूगैःगुवाकैरितियावत् ॥ घोंटातुपूगः क्रमुकोगुवाकःखपुरइत्यमरः ॥ खमाकाशंपूरयतीतिखपुरः ॥ ह्रस्वत्वमार्षम् ॥ खपुरआकारआकृतिर्यस्यसखपुराकारस्तम् ॥ अत्युच्छ्रितैःपूगवृक्षैराकाशंछादयंतामित्यर्थः यद्वा खपुरमाकाशगृहंतद्वदाकारोयस्यसखपुराकारस्तम् ॥ अत्युच्छ्रितैःपूगवृक्षैराकाशगृहमिवशोभमानामित्यर्थः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ श्रीफलैर्बिल्वैः ॥ बिल्वेशांडिल्यशैलूषौमालूरश्रीफलावपीत्यमरः ॥ श्रियंशोभांफलयतिनिष्पादयतीतिश्रीफलस्तम् ॥ फलनिष्पत्ताविति धातुः ॥ श्रीफलैर्वृक्षैरत्यंतशोभांसंपादयंतामित्यर्थः ॥ यद्वा श्रीफलैर्वृक्षैःकृत्वाश्रीफलंश्रियायुक्तानिफलानिअर्थतोनामतश्चयत्रसतथातम् ॥ बिल्ववृक्षाणांफलैःश्रीफलाख्यैर्लोकेप्रसिद्धैःप्रपूरितामित्यर्थः ॥ किलेत्युत्प्रेक्षायांप्रसिद्धौवा ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ अगुरुभिःकालागुरुभिः कालागुर्वगुरुःस्यादित्यमरः ॥ गुर्वींमहतीश्रीःसौगंध्यसंपत्तिः शोभासंपत्तिर्वायस्यतथातम् ॥ तुशब्दश्चार्थःसमुच्चयवाची ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ कपित्थैर्दधित्थैः ॥ अथकपित्थेस्युर्दधित्थग्राहिमन्मथाइत्यमरः ॥ कपिपिंगंवानरवत्पिंगलम् कडारःकपिशःपिंगपिशंगौकद्रुपिंगलावित्यमरः ॥ यद्वा कपिपिंगंश्रेष्ठपिंगम् ॥ कपिर्वराहः श्रेष्ठश्चेतिवचनात् ॥ ९ ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ लकुचैर्लिकुचैः ॥ लकुचोलिकुचोडहुरित्यमरः ॥ मनोहरंसुन्दरम् ॥ बकुलैरितिक्वचित्पाठः ॥ कथंभूतैः ॥ वनश्रीर्वनलक्ष्मीर्वनदेवीतियावत् ॥ तस्याःकुचाकारैः स्तनाकारैः ॥ चकारःसमुच्चये ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ सुधाऽमृतंतत्सदृशानियानिफलानितैःसमारम्भःसंबंधोवर्ततेयासांतास्तथाताश्चतारंभाश्चकदल्यः ॥ कदलीवारणबुसारंभेत्यमरः ॥ ताभिःपरिभासितंप्रकाशितम् ॥ १० ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ सुरंगैश्चेति ॥ नारंगैर्नागरंगैः ॥ गकारलोपआर्षः ॥ ऐरावतैरित्येतत् ॥ ऐरावतोनागरंगोनादेयीभूमिजंबुकाइत्यमरः ॥ प्रकृत्यंतरंवा ॥

खपुरैःखपुराकारंश्रीफलंश्रीफलैःकिल ॥ गुरुश्रियंत्वगुरुभिःकपिपिंगंकपित्थकैः ॥ ९ ॥ वनश्रियःकुचाकारैर्लकुचैश्चमनोहरम् ॥ सुधाफलसमारंभिरंभाभिःपरिभासितम् ॥१०॥ सुरंगैश्चापिनारंगैरंगमंडपवच्छ्रियः ॥ वानीरैश्चापिजंबीरैर्बीजपूरैःप्रपूरितम् ॥ ११ ॥ अनिलालोलकंकोलवल्लीहल्लीसकायितम् ॥ लवलीलवलीलाभिर्लास्यलीलालयंकिल ॥ १२ ॥

नारंगःपिप्पलीरसे यमजप्राणिनिविडेनागरंगद्रुमेपिचेतिमेदिनीकारः ॥ श्रियोलक्ष्म्यारंगमण्डपमिवनृत्यस्थलमिव ॥ रंगमण्डपवच्छ्रियमितिपाठेरंगमण्डपस्येवश्रीःशोभायस्यतमित्यर्थः ॥ कथंभूतैर्नारंगैः ॥ सुरंगैः शोभनोरंगोरागोहर्षोवायेभ्यः रक्तवर्णोयेषामितिवातेसुरंगास्तैः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ वानीरैर्वेतसैः ॥ अथवेतसे रथाभ्रपुष्पविदुलश्वेतवानीरवंजुलाइत्यमरः ॥ समुच्चयवाचीचशब्दःसर्वत्रसंबध्यते ॥ जंबीरैःसमीरणैः ॥ समीरणोमरुबकःप्रस्थपुष्पःफणिज्जकः जंबीरइत्यमरः ॥ वीजपूरैःफलपूरैः ॥ फलपूरोवीजपूरइत्यमरः प्रपूरितंखचितंव्याप्तमितियावत् ॥ प्रपूरकैरितिपाठेप्रपूरकैरेतैश्चश्रियोरंगमण्डपवदितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ११ ॥ अनिलेति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ अनिलेनालोलाश्चपलायाःकंकोलवल्ल्यः कंकोलनाम्न्योलताः ॥ वल्लीतुव्रततिर्लतेत्यमरः ॥ ताभिर्हल्लीसकायितम् हल्लीसकंनामएकस्यपुंसोबह्वीभिःस्त्रीभिःसहक्रीडनं नारीणांमण्डलीनृत्यवंधोवा ॥ तदुक्तं ॥ नारीणांमण्डलीनृत्यवंधेहल्लीसकंविदुरिति ॥ एषैवरासक्रीडा ॥ तल्लक्षणमिदं ॥ पृथुंसुवृत्तंमसृणंवितस्तिमात्रोन्नतंकौविनिखन्यशंकुम् ॥ आक्रम्यपद्भ्यामितरेतरंतुहस्तैर्भ्रमोयंखलुरासगोष्ठीति ॥ तद्वदाचरितम् ॥ नारीस्थानीयाभिर्गोपीस्थानीयाभिर्वानिलालोलकंकोलवल्लीभिःसहहल्लीसकंपुरुषोत्तमादौफागुइतिप्रसिद्धंनृत्यंकुर्वतामिवेत्यर्थः ॥ अथवाअशोकापरपर्यायस्यकंकेलिशब्दस्यकंकोलशब्देनाभिधानम् कंकोलककोशफलापरपर्यायस्यकंकोलशब्दस्यवा उभयत्रार्षत्वात्साधुत्वम् ॥ मंजुलोवंजुलोशोकःकंकेलिर्दोहदप्रियइतिरत्नमाला ॥ अथकोलकंकंकोलकंकोशफलमित्यमरः ॥ सुकाशितामितिक्वचि

त्पाठःसचिन्त्यः ॥ क्यङ्प्रत्ययांतरूपमिदम्॥पुनःकथंभूतम् ॥ लवलीवल्ली ॥ लवलीवल्लिर्दोर्वल्लीत्यग्रेवक्ष्यमाणत्वात् ॥ तस्यायालवलीला अल्पक्रीडामृदुपवनाल्पांदोलनरूपास्ताभिर्लास्यलीलालयं॥ लास्यंनृत्यं॥लास्यंनृत्यंचनर्तनमित्यमरः॥तदेवलीलातस्याआलयंस्थानम्॥किलेतिप्रसिद्धौ॥यद्वा लवल्योवृक्षभेदाः[1]लवावल्लीतिगौडेप्रसिद्धाः॥मुक्ताफलंतुकर्पूरेमौक्तिकेलवलीफलइतिविश्वप्रकाशः १२॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ अध्वगानाहूयंतमिवआकारयंतमिव ॥ कथंभूतानध्वगान् ॥ श्रमापन्नान्मार्गजनितंक्लेशंप्राप्तानित्यर्थः ॥ किमर्थमित्याकांक्षायामाह ॥ विश्रमाय ॥ श्रमाभावायेत्यर्थः ॥ कया मन्दांदोलितानियानिकर्पूरकदलीदलानिसुरभिरंभापत्राणि ॥ पत्रंपलाशंछदनंदलंपर्णंछदःपुमानित्यमरः ॥ अथवामंदंयथास्यात्तथांदोलिताःप्रकंपितायाःकर्पूरकदल्यःकर्पूरनाम्न्यःकर्पूरोत्पादिन्योवाकदल्यस्तासांदलानितत्संज्ञयातद्व्याजेनतत्संकेतेनेतिवा ॥ १३ ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ पुन्नागपल्लवैः पुन्नागस्यदेववल्लभस्य ॥ पुन्नागेपुरुषस्तुंगःकेसरोदेववल्लभइत्यमरः ॥ पल्लवैः किसलयैः ॥ पल्लवोऽस्त्रीकिसलयमित्यमरः ॥ पुन्नागमिवपुंगजमिव ॥ यद्वा पुमांश्चासौनागश्चेतिपुन्नागः पुरुषश्रेष्ठइत्यर्थः ॥ सिंहशार्दूलनागाद्याःपुंसिश्रेष्ठार्थवाचकाइत्युक्तेस्तमिव ॥ पुनः कथंभूतमिव ॥ मल्लिकायामालतीतिगौडेप्रसिद्धायास्तबकोमल्लिकास्तबकः ॥ स्तबकोगुच्छः ॥ गुच्छस्तुस्तबकइत्यमरः ॥ सएवस्तनस्तंकरपल्लवैःकररूपाःपल्लवाःकरपल्लवास्तैःकलयंतमिव

मंदांदोलितकर्पूरकदलीदलसंज्ञया ॥ विश्रमायश्रमापन्नानाहूयंतमिवाध्वगान् ॥ १३ ॥ पुन्नागमिवपुन्नागपल्लवैःकरपल्लवैः ॥ कलयंतमिवाऽलोलैर्मल्लिकास्तबकस्तनम् ॥ १४ ॥ विदीर्णदाडिमैःस्वांतंदर्शयंतंतुरागवत् ॥ माधवींधवरूपेणश्लिष्यंतमिवकानने ॥ १५ ॥ उदुंबरैरंबरगैरनंतफलमालितैः ॥ ब्रह्मांडकोटीर्बिभ्रंतमनंतमिवसर्वतः ॥ १६ ॥

मर्दयंतमिवस्पर्शयंतमिववावृक्षानितिशेषः ॥ कलधातोश्चुरादित्वात्स्पृशंतमिववार्थः ॥ कथंभूतैःकरपल्लवैरालोलैश्चंचलैः ॥ १४ ॥ विदीर्णेति ॥ पुनःकथंभूतं ॥ स्वांतंस्वस्यअन्तंस्वांतम् सुखमध्यमित्यर्थः ॥ दर्शयंतम् ॥ कथंभूतम् ॥ रागवत्रागयुक्तम् ॥ स्वांतंमनइतिवा ॥ स्वांतंहृन्मानसंमनइत्यमरः ॥ कैर्विदीर्णदाडिमैःस्फुटितकरकैः ॥ समौकरकदाडिमावित्यमरः ॥ तुःसमुच्चये ॥ रागिवदितिक्वचित् ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ माधवींवासंतींलतांधवरूपेणकांतरूपेणकाननेवनेश्लिष्यंतमिवालिंगंतमिव ॥ अतिमुक्तःपुण्ड्रकःस्याद्वासंतीमाधवीलतेत्यमरः ॥ १५ ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ उदुंबरैरिति ॥ सर्वतोब्रह्मांडकोटीर्बिभ्रंतमिवधारयंतमिवेतियावत् ॥ कैरुदुंबरैर्जंतुफलैः ॥ उदुंबरोजंतुफलोयज्ञांगोहेमदुग्धकइत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ अंबरगैः अत्युच्छ्रितैरित्यर्थः ॥ अगवैरितिपाठेमखांगत्वादेववृक्षश्रेष्ठत्वंज्ञातव्यम् ॥ पुनःकथंभूतैरनंतफलमालितैरपरिमितफलसंजातमालैरित्यर्थः ॥ शालितैरितिपाठेशोभितैरित्यर्थः ॥ कमिव ॥ अनंतमिव ॥ इवशब्दस्यकाकाक्षिन्यायेनोभयत्रसम्बन्धः ॥ तमोमहदहंकारखचराग्निवाभूसंवेष्टिताऽविगणितब्रह्मांडपरमाणुपरिभ्रमणवाताध्वरोमविवरंपरमात्मानमिवेत्यर्थः ॥ १६ ॥

---

[1] लवलीतिप्रसिद्धाइत्यपिक्वचित्पाठः ।

पनसैर्वननासाभैःशुकनासैःपलाशकैः ॥ पलाशनाद्विरहिणांपत्रत्यक्तैरिवावृतम् ॥ १७ ॥ कदंबवादिनोनीपान्दृष्ट्वाकंटकितैरिव ॥ समंततो
भ्राजमानंकदंबककदंबकैः ॥ १८ ॥ नमेरुभिश्चमेरूच्चशिखरैरिवराजितम् ॥ राजादनैश्चमदनैःसदनैरिवकामिनाम् ॥ १९ ॥ तटेतटेपटुवटैरुच्चैःपटकुटी
वृतम् ॥ कुटजस्तबकैर्भांतमधिष्ठितबकैरिव ॥ २० ॥ करमर्दैःकरीरैश्चकरंजैश्चकरंबकैः ॥ सहस्रकरवद्भांतमर्थिप्रत्युद्गतैःकरैः ॥ २१ ॥

पनसैरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ आवृतम् ॥ कैःपनसैःकंटकिफलैः ॥ पनसःकंटकिफलइत्यमरः ॥ कथंभूतैर्वननासाभैर्वनस्यनासानासिकातद्वदाभायेषांतेतथातैर्वनदेवीनांनासापुटैरिवेत्युत्प्रेक्षा॥वननागाभैरितिपाठेऽरण्यगजसदृशैःस्थूलैरित्यर्थः ॥ तथापलाशकैःकिंशुकैः ॥ पलाशेकिंशुकःपर्णोवातपोतइत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ शुकनासैः ॥ शुकस्यपक्षिणोनासेवनासिकायेषांतेतथातैः ॥ शुकनासिकायारक्तवक्रत्वात्पलाशकुसुमस्यापितथात्वात्तत्साम्यम् ॥ यद्वा शुकनासैरंकुशाकारैःस्वपुष्पैर्विरहिणांपलाशनादितिव्यधिकरणेवातृतीया ॥ अथवाशुकनासैःश्योनाकवृक्षैरित्यर्थः ॥ श्योनाकशुकनासर्क्षदीर्घवृंतकुटंनटाइत्यमरः ॥ पुनःकथंभूतैः ॥ भर्तृभिःसहस्त्रीभिर्वाविरहोविश्लेषोयेषांजनानांतेविरहिणस्तेषांपलाशनात्पलस्यामिषस्यमांसस्येतियावत् ॥ अधःस्वरूपयोरस्त्रीतलंस्याच्चामिषेपलमित्यमरः ॥ अशनाद्भोजनान्नाशनादित्यर्थः ॥ पत्रत्यक्तैःपत्राणित्यक्तानियैस्तेतथा ॥ यद्वा पत्रैस्त्यक्ताः पत्रत्यक्तास्तैरित्यर्थः ॥ अयंभावः ॥ योददातिपरेदुःखंध्रुवंदुःखंसविंदतीतिन्यायात्परेषांमांसादनात्स्वयमपिगतपत्रैरिवेत्युत्प्रेक्ष्यतइति ॥ पात्रत्यक्तैरितिवापाठः ॥ तत्रपात्रंअरणिः ॥ १७ ॥ कदंबेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ कदंबकानांप्रियकाणां ॥ नीपप्रियकदंबास्तुहलिप्रियइत्यमरः ॥ कदंबकाःसमूहास्तैःसर्वतोभ्राजमानंराजमानम् ॥ कैरिव ॥ कंटकितैरिवउद्गतरोमांचैरिवेत्यर्थः ॥ किंकृत्वा ॥ कदंबवादिनोनीपान्दृष्ट्वा ॥ अयमर्थः ॥ स्थूलसूक्ष्मभेदेनद्विविधास्तावद्धलिप्रियाः नीपाःकदंबाश्च ॥ तेषांनीपादारत्वेनोत्प्रेक्ष्यंते ॥ कंग्राम्यसुखंददातीतिकदंकलत्रंतदतिशयेनवदितुंशीलंयेषांतेकदंबवादिनः ॥ बकारस्यपरतःश्रवणंछांदसंविभक्तेर्लोपाभावश्च ॥ तान्कदंबवादिनोनीपान् ॥ दारान्दृष्ट्वेत्यर्थः ॥ यद्वाऽकदंबाएववयंकदंबाइतिवक्तुंशीलंयेषांतेकदंबवादिनस्तान्नीपान्दृष्ट्वाक्रोधेनोत्पुलकितैरिव ॥ यथालोकेऽधमानुत्तमवादिनोदृष्ट्वाक्रोधादुत्पुलकिताभवंतिप्राणिनस्तद्वदित्यर्थः ॥ कदंबपातिनोभृंगानितिक्वचित् ॥ १८ ॥ नमेरुभिरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विराजितं ॥ कैर्नमेरुभीरुद्राक्षवृक्षैः ॥ तथाचोक्तंकुमारे ॥ दृष्टिप्रपातंपरिहृत्यतस्यकामंपुरःशुक्रमिवप्रयाणे ॥ प्राणेषुसंसक्तनमेरुशाखंध्यानास्पदंभूतपतेर्विवेशेति ॥ नमेरुशाखंरुद्राक्षशाखम् ॥ व्याख्यातंचतथातट्टीकाकृद्भिः ॥ कथंभूतैः ॥ मेरूच्चशिखरैर्मेरूच्चानियानिशिखराणिशृंगाणितैरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ चकारःसमुच्चये ॥ राजादनैःप्रियालैः ॥ राजादनःप्रियालःस्यात्सन्नकद्रुर्धनुष्पटइत्यमरः ॥ समुच्चयेचकारः ॥ मदनैर्धत्तूरैः ॥ उन्मत्तःकितवोधूर्तोधत्तूरःकनकाह्वयः मातुलोमदनश्चेत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ कामिनांसदनैरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ मदनसदनैरितिपाठेराजादनैरित्यस्यविशेषणम् ॥ १९ ॥ तटेतटेइति कथंभूतम् ॥ उच्चैःपटकुटीवृतं उच्चैर्महतीभिःपटकुटीभिर्वस्त्रगृहैर्वृतमावृतमिव ॥ इवशब्दोत्रद्रष्टव्यः ॥ कैः तटेतटेउच्चोच्चप्रदेशेपटुवटैःपटवोमनोहराश्चतेवटान्यग्रोधाश्च ॥ न्यग्रोधोबहुपाद्वटइत्यमरः ॥ तैःपटुवटैरित्यस्यवाविशेषणमुच्चैरिति ॥ पुनः कथंभूतम् ॥ कुटजानांशक्राख्यानांवृक्षाणाम् ॥ जयोथकुटजः शक्रोवत्सकोगिरिमल्लिकेत्यमरः ॥ स्तबकागुच्छास्तैर्भांतंशोभमानम् ॥ कैरिव ॥ अधिष्ठिताअधिश्रिताश्चतेबकाःकह्वाः ॥ अथबकःकह्वइत्यमरः ॥ तैरिव ॥ २० ॥ करमर्दैरिति ॥ पुनःकथम्भूतम् ॥ अर्थिप्रत्युद्गतैःकरैः अर्थिनोयाचकान्प्रतिउद्गतैरूर्ध्वीकृत्यधृतैराकारणार्थंकरैर्हस्तैः सहस्रकरवद्भांतम् अनेकहस्तमिवस्फुरंतमिवेत्यर्थः ॥ कैः करमर्दैःकृष्णपाकफलैः ॥ कृष्णपाकफलाविग्रसुषेणाःकरमर्दकइत्यमरः ॥ तथाकरीरैःक्रकरैः ॥ करीरेतुक्रकरग्रंथिलावुभावित्यमरः ॥ तथाकरञ्जैःचिरिबिल्वैः ॥ चिरिबिल्वोनक्तमालःकरजश्चकरञ्जकइत्यमरः ॥ तथाकरम्बकैःकलम्बैः ॥ करम्बकःकलंबःस्यात्तिलपायिकमेवचेतिधरणिः ॥ २१ ॥

नीराजितमिति ॥ पुनःकथम्भूतम् ॥ चम्पकश्चांपेयः भण्डिलोप्यथचांपेयश्चम्पकोहेमपुष्पकइत्यमरः ॥ चम्पकएवराजचम्पकस्तस्यकोरकैःकलिकाभिः गन्धफलीभिरिति यावत् ॥ क्षारकोजालकंक्लीबेकलिकाकोरकःपुमानित्यमरः ॥ कीदृशैः ॥ उद्दीपैःउत्कृष्टकांतिभिः ॥ तैर्नीराजितन्नीराजनामारार्त्तिक्यम्प्रापितमिव ॥ पुनःकथम्भूतम् ॥ जितपद्माकरश्रियम् ॥ जिताअभिभूतापद्मानामाकराउत्पत्तिस्थानानिपद्माकराःसरोवरादयस्तेषांश्रीःशोभायेनतथातम् ॥ कैः सपुष्पशाल्मलीभिः ॥ पुष्पेणसहवर्त्ततइतिसपुष्पास्ताश्चताःशाल्मल्यश्चापिच्छिलाः ॥ पिच्छिलापूरणीमोचास्थिरायुःशाल्मलीद्वयोरित्यमरः ॥ तास्ताभिः ॥ समुच्चयेचकारः ॥ २२ ॥ क्वचिदिति ॥ पुनःकथम्भूतम् ॥ क्वचिच्छोभमानम् ॥ कैः चलदलैरश्वत्थैः ॥ बोधिद्रुमश्चलदलःपिप्पलःकुञ्जराशनः अश्वत्थइत्यमरः ॥ तथाक्वचित्कांचनकेतकैःस्वर्णकेतकीभिः ॥ तथाक्वचित्कृतमालैःआरग्वधैः ॥ आरग्वधेराजवृक्षशम्याकचतुरंगुलाःआरेवतव्याधिघातकृतमालसुवर्णकाइत्यमरः ॥ तथाक्वचिन्नक्तमालैःकरञ्जैश्च ॥ उपमाभेदान्नकरंजैरित्यनेनपुनरुक्तिः ॥ २३ ॥ कर्कंध्विति ॥ पुनःकथम्भूतम् ॥ विराजितम् ॥ कैः कर्कंधवोबदर्यः ॥ कर्कंधूर्बदरीकोलिरित्यमरः ॥ बन्धुजीवारक्तकाश्च ॥ रक्तकस्तुबन्धूकोबन्धुजीवकइत्यमरः ॥ चःसमुच्चये ॥ पुत्रजीवाजीवपुत्राः ॥ जीवा[1]पोताइतिगौडेप्रसिद्धाः ॥ अंगुल्याजपसंख्यानमेकमेवमुदाहृतम् रिष्टयाष्टगुणंविद्यात्पुत्रजीवैर्दशाधिकामितिशास्त्रप्रसिद्धाश्च उभयप्रकृतिकावापुत्रजीवाइतिचतैः ॥ तिन्दुकाःशितिसारकाः तिन्दुकःस्फूर्जकःकालस्कन्धश्चशितिसारकइत्यमरः ॥

नीराजितमिवोद्दीपैराजचंपककोरकैः ॥ सपुष्पशाल्मलीभिश्चजितपद्माकरश्रियम् ॥ २२ ॥ क्वचिच्चलदलैरुच्चैःक्वचित्कांचनकेतकैः ॥ कृतमालैर्नक्तमालैःशोभमानंक्वचित्क्वचित् ॥ २३ ॥ कर्कंधुबंधुजीवैश्चपुत्रजीवैर्विराजितम् ॥ सतिंदुकेंगुदीभिश्चकरुणैःकरुणालयम् ॥ २४ ॥ गलन्मधूककुसुमैर्धरारूपधरंहरम् ॥ स्वहस्तमुक्तमुक्ताभिरर्चयंतमिवानिशम् ॥ २५ ॥ सर्जार्जुनांजनैर्बीजैर्व्यजनैर्वीज्यमानवत् ॥ नारिकेलैःसखर्जूरैर्धृतच्छत्रमिवांबरे ॥ २६ ॥

तैःसहयाइंगुद्यस्तापसतरवः ॥ अथद्वयोः इंगुदीतापसतरुरित्यमरः ॥ तैश्चविराजितमितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ करुणैर्वृक्षभेदैः ॥ तरुणःस्यान्नवेयूनिकुन्दपुष्पोपवृंदयोः ॥ करुणोवृक्षभेदेस्याद्रसेचकरुणावतीतिधरणिः ॥ तेषामालयमाश्रयम् ॥ यद्वा करुणैः करुणावद्भिःस्वस्मिंस्तिष्ठद्भिः करुणालयंदयायाअधिष्ठानमित्यर्थः ॥ अर्शआद्यच् ॥ २४ ॥ गलदिति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ अनिशंसततम् ॥ सततानारताश्रांतसंतताविरतानिशमित्यमरः ॥ हरंमहेशमर्चयंतंपूजयंतमिव ॥ कथंभूतंहरम् ॥ धरारूपधरंधरायारूपंधरतीतिधरारूपधरस्तम् ॥ सर्वात्मकत्वात्सापृथिव्यभवदितिश्रुतेश्च ॥ अत्रवक्ष्यमाणसूर्येंदुवाय्वग्निपयोवकाशपृथिव्यात्माष्टमूर्तित्वाद्वैष्णवोक्तसूर्याम्भमहीवायुवह्न्याकाशयजमानचंद्राष्टमूर्तित्वाद्वाधरारूपधरमिति ॥ सूर्योजलंमहीवायुर्वह्निराकाशमेवच दीक्षितोब्राह्मणःसोमइत्येतास्तनवःक्रमादितिवैष्णववचनम् ॥ कैः ॥ गलन्मधूककुसुमैर्गलंतिचतानिमधूककुसुमानिचतानितथातैः ॥ उपमैवतिरोभूतभेदारूपकमिष्यतइतिन्यायाद्रूपकतामाह ॥ स्वहस्तमुक्तमुक्ताभिर्गलन्मधूककुसुमान्येवस्रंसद्गुडपुष्पाण्येवस्वहस्तमुक्तमुक्ताःपर्वतकरत्यक्तमौक्तिकानिताभिरित्यर्थः ॥ २५ ॥ सर्जेति ॥ पुनःकमिव ॥ वीज्यमानवत्वीज्यमानमिवव्यजनमारुतैःसेव्यमानमिव ॥ कैः सर्जार्जुनांजनैः ॥ शालसर्जयोरवांतरभेदः ॥ अतएवशालैःसर्वत्रशालिनमित्यनेनापौनरुक्त्यम् उपमाभेदेनवा ॥ सर्जःशालः ॥ अर्जुनोनदी

---

[1] जियायोताइत्यपिपाठः ।

सर्जः ॥ नदीसर्जोवीरतरुरिंद्रद्रुःककुभोर्जुनइत्यमरः ॥ अंजनःशिग्रुः ॥ शिग्रुःशोभांजनोंऽजनइत्युत्पलिनी ॥ वीजैस्तरुविशेषैः ॥ वीजंरेतासितत्स्वेचहेतावंकुरकारणे वीजस्तरुविशेषेचतथाव्यजनमारुत इतिविश्वप्रकाशः ॥ सर्जार्जुनासनैरितिक्वचित्पाठः ॥ तत्रासनःपीतसालः ॥ अथपीतसालके सर्जकासनबंधूकपुष्पप्रियकजीवकाइत्यमरः ॥ एतैरेवव्यजनैस्तालवृंतैरित्यर्थः ॥ व्यजनंतालवृंतकमित्यमरः ॥ पुनःकमिव ॥ अंबरेआकाशेधृतंछत्रं यस्मैयेनेतिवासधृतच्छत्रस्तमिव ॥ कैर्नारिकेलैर्लांगलिभिः ॥ नारिकेरस्तुलांगलीत्यमरः॥कथंभूतैः॥सखर्जूरैः खर्जूरास्तृणद्रुमविशेषास्तैःसहितैः॥ २६॥ अमंदैरिति ॥ पिचुमंदैर्निंबैः ॥ पिचुमंदश्चनिंबेथेत्यमरः ॥ चःसमुच्चये ॥ मन्दारैःपारिजातकैः ॥ पारिभद्रेनिंवतरुर्मंदारःपारिजातकइत्यमरः ॥ कोविदारैश्चमरिकैः ॥ कोविदारेचमरिकः कुद्दालोयुगपत्रकइत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ अमंदैःशोभमानैरितिसर्वेषांविशेषणम् ॥ पाटलेत्यादितृतीयांतपदानामपिधृतच्छत्रमित्यनेनैवान्वयः ॥ तत्रपाटलापाटलिः ॥ अथद्वयोः पाटलिः पाटलामोघाकाचस्थालीफलेरुहा कृष्णवृंताकुबेराक्षीत्यमरः ॥ तिंतिणीचिंचा ॥ तिंतिणीचिंचाम्लिकेत्यमरः ॥ घोंटाबदरम् ॥ बदरंघोंटेत्यमरः ॥ कर्कंधुघोंटयोरवांतरभेदः प्रकृतिभेदोवा ॥ अतएवकर्कंध्वित्यनेनापौनरुक्त्यम् ॥ शाखोटःपिशाचवृक्षः ॥ शाखोटोमल्लिकात्रिपुटामतेतिधरणिः ॥ बहुवचनांतैर्वाएतैरिति ॥ करहाटकैःपिंडीतकैः ॥ पिंडीतकोमरुवकःश्वसनःकरहाटकः शल्यश्चमदनइत्यमरः ॥ २७ ॥ उद्दंडैरिति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ उद्दंडैर्बहुलैःअनेकैरितिसर्वेषांविशेषणम् ॥ शेहुंडैःशीहुंडैः ॥ ईकारस्यैकारआर्षः ॥ वज्रद्रुभिः ॥ अथशीहुंडोवज्रद्रुः स्नुक्स्नुहीगुडेत्यमरः ॥ एरंडैरुरुवूकैः ॥ एरंडउरुवूकश्चरुचकश्चित्रकश्चसइत्यमरः ॥ गुडपुष्पैर्मधूकैः ॥ मधूकेतुगुडपुष्पमधुद्रुमावित्यमरः ॥ वकुलैःकेसरैः ॥ अथकेसरे वकुलइत्य

अमंदैःपिचुमंदैश्चमंदारैःकोविदारकैः ॥ पाटलातिंतिणीघोंटाशाखोटैःकरहाटकैः ॥ २७ ॥ उद्दंडैश्चापिशेहुंडैरेरंडैर्गुडपुष्पकैः ॥ बकुलैस्तिलकैश्चैव तिलकांकितमस्तकम् ॥ २८ ॥ अक्षैःप्लक्षैःशल्लकीभिर्देवदारुहरिद्रुमैः ॥ सदाफलसदापुष्पवृक्षवल्लीविराजितम् ॥ २९ ॥ एलालवंगमरिचकुलंजनवनावृतम् ॥ जंब्वाम्रातकभल्लातशेलुश्रीपर्णिवर्णितम् ॥ ३० ॥

मरः ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ तिलकेनललाटस्थगोपीचन्दनाद्येनअंकितंचिह्नितंमस्तकंयस्यसतथातमिव ॥ इवशब्दोत्रद्रष्टव्यः ॥ कैः तिलकैःक्षुरकैः ॥ तिलकःक्षुरकःश्रीमानित्यमरः ॥ चः समुच्चये ॥ २८ ॥ अक्षैरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विराजितम् ॥ कैः ॥ अक्षैर्बिभीतकैः ॥ त्रिलिंगस्तुबिभीतकः ॥ अक्षद्रुमःकर्षफलोभूतावासःकलिद्रुमइत्यमरः ॥ प्लक्षैःकर्कटिभिः ॥ प्लक्षोजटीकर्कटीस्यादित्यमरः ॥ शल्लकीभिःगजभक्ष्याभिः ॥ गन्धिनीगजभक्ष्यातुसुवहासुरभीरसा महेरणाकुंदुरुकीशल्लकीह्लादिनीतिचेत्यमरः ॥ देवदारुहरिद्रुमैः ॥ देवदारवःशक्रपादपाः ॥ शक्रपादपःपारिभद्रकः भद्रदारुद्रुकिलिमंपीतदारुचदारुच पूतिकाष्ठंचसप्तस्युर्देवदारुणीत्यमरः ॥ हरिद्रुमाःपीतद्रवः ॥ अथपीतद्रुःकालेयकहरिद्रुमाइत्यमरः ॥ तेचतेचतैर्देवदारुहरिद्रुमैर्विराजितामिति ॥ समासस्थमपिविराजितपदंपृथग्योजनीयम् ॥ यद्वा अक्षादिभिःसहसदाफलानिपुष्पाणिचयासांवृक्षवल्लीनांताभिर्विराजितामिति ॥ २९ ॥ एलेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ एला पृथ्वीका ॥ पृथ्वीकाचंद्रवालैलानिष्कुटिर्बहुलेत्यमरः ॥ लवंगानिलवंगलताकुसुमानिदेवकुसुमानिचेत्येतत् ॥ यदाहजयदेवः ॥ ललितलवंगलतापरिशीलनकोमलमलयसमीरेइति ॥ लवंगं देवकुसुमंश्रीसंज्ञमित्यमरः ॥ मरिचानिकोलकानिच ॥ अथवेल्लजं मरिचंकोलकंकृष्णमूषणंधर्मपत्तनमित्यमरः ॥ कुलंजनाश्चकुद्दालावेतसाइतिवा ॥ कुलंजनस्तुकुद्दालःकोविदारोपिसस्मृत इतिरत्नमाला ॥ कुलंजनोवेतसेस्याद्भद्रपुत्रःकुलंजनइतिचहारावली ॥ तेषांवनैरावृतंव्याप्तम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ जंब्वश्चवृक्षविशेषाः यासांफलंजंबूइतिप्रसिद्धम् ॥ फलेजंब्वाजंबूस्त्रीजंबुजां

ववमित्यमरः ॥ जंबूःसुमेरुहरितिद्वीपद्रुमविशेषयोरितिचविश्वः ॥ आम्रातकाःपीतनाः ॥ द्वौपीतनकपीतनौ आम्रातकइत्यमरः ॥ भल्लाताश्चभल्लातकावीरवृक्षाइतियावत् ॥ वीरवृक्षोऽरुष्करोग्निमुखीभल्लातकीत्रिष्वित्यमरः ॥ शेलवःश्लेष्मातकाः ॥ शेलुःश्लेष्मातकःपीतउद्दालोवहुवारकइत्यमरः ॥ श्रीपर्ण्यश्चगंभार्यः ॥ गंभारीसर्वतोभद्राकाश्मरीमधुपर्णिका श्रीपर्णीभद्रपर्णीचकाश्मर्यश्चेत्यमरः ॥ तैर्वर्णितं[1]कथितंलक्षितमित्यर्थः ॥ ३० ॥ शाकेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ शाकाःपत्रपुष्पाद्याः ॥ शाकाख्यंपत्रपुष्पादीत्यमरः ॥ अंतःखरस्पर्शानिर्वहिर्मृदुस्पर्शानिपत्राणियेषांतेशाकवृक्षाइतिवा ॥ शंखा श्चशुक्तयः ॥ शुक्तिःशंखःखुरःकोलदलंनखमित्यमरः ॥ तेषांवनैः ॥ चन्दनैश्चगंधसारैः ॥ गन्धसारोमलयजोभद्रश्रीश्चंदनोऽस्त्रियामित्यमरः ॥ रक्तचन्दनैश्चतिलपर्णीभिः ॥ तिलपर्णीतुपत्रांगरंजनंरक्तचंदनं कुचंदनंचेत्यमरः ॥ रम्यंसुन्दरम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ हरीतक्यश्चाभयाः ॥ अभयात्वव्यथापथ्यावयस्थापूतनामृता हरीतकीहैमवतीचेतकीश्रेयसीशिवेत्यमरः ॥ कर्णिकाराद्रुमोत्पलाः ॥ अथद्रुमोत्पलः कर्णिकारःपरिव्याधइत्यमरः ॥ धात्र्यश्चामलक्यः ॥ धात्रीस्यादुपमातापिक्षितिरप्यामलक्यपीत्यमरः ॥ तासांवनैर्वनमेववाभूषणंशोभायस्य वनानिवाभूषयतीतिसतथातम् ॥ ३१ ॥ द्राक्षेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ द्राक्षावल्ल्यश्चमृद्वीकावल्ल्यः ॥ मृद्वीकागोस्तनीद्राक्षास्वाद्वीमधुरसेतिचेत्यमरः ॥ नागवल्ल्यश्चतांबूलवल्ल्यः ॥ तांबूलवल्लीतांबूलीनागवल्ल्यपीत्यमरः ॥ कणावल्ल्यश्चजीरकवल्ल्यः ॥ जीरकोजरणोजाजीकणेत्यमरः ॥ यद्वा कणावल्ल्यःपिप्पलीलताः ॥ कृष्णोपकुल्या

शाकशंखवनैरम्यंचंदनैरक्तचंदनैः ॥ हरीतकीकर्णिकारधात्रीवनविभूषणम् ॥ ३१ ॥ द्राक्षावल्लीनागवल्लीकणावल्लीशतावृतम् ॥ मल्लिकायूथिकाकुंदमदयंतीसुगंधिनम् ॥३२॥ भ्रमद्भ्रमरमालाभिर्मालतीभिरलंकृतम् ॥ अलिच्छलागतंकृष्णंगोपीरंतुमनेकशः ॥३३॥ नानामृगगणाकीर्णंनानापक्षिविनादितम् ॥ नानासरित्सरःस्रोतःपल्वलैःपरितोवृतम् ॥३४॥ तुच्छश्रियःस्वर्गभूमीःपरिहायागतैरिव ॥ नानासुरनिकायैश्चविष्वग्भोगेच्छयोषितम् ॥३५॥

वैदेहीमागधीचपलाकणा ऊषणापिप्पलीशौंडीकोलेत्यमरः ॥ तासांशतैरावृतम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ मल्लिकाश्चतृणशून्यानि ॥ तृणशून्यंतुमल्लिकेत्यमरः ॥ यूथिकाश्चमागध्यः ॥ अथमागधीगणिकायूथिकांबष्ठेत्यमरः ॥ कुंदानिचमाध्यानि ॥ माध्यंकुंदमित्यमरः ॥ मदयंत्यश्चज्योतिष्मत्यः ॥ मदयंतीमादयंतीपिन्याज्योतिष्मतीमितेतिधराणिः ॥ ताभिःसुगंधोवर्ततेयस्यसतथातम् ॥ सुगंधितामितिक्वचित् ॥३२॥ भ्रमद्भ्रमरेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ मालतीभिर्जातीभिरलंकृतम् ॥ कथंभूताभिः ॥ भ्रमतांभ्रमराणांमालाःसमूहायासुतास्तथाताभिः ॥ अतएवअलिच्छलेनभ्रमरव्याजेनानेकशोबहुरूपं विधायगोपीर्गोपांगनाःक्रीडितुमागतंकृष्णमिवेत्युत्प्रेक्षा॥३३॥नानेति॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विविधमृगसमूहैर्व्याप्तम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विचित्रविहगैःशब्दितम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ परितः सर्वतोवृतमावृतम् ॥ कैः नानाऽनेकानियानिसरितांसरसांचस्रोतांसिपल्वलानिचअल्पोदकजलाशयास्तैः ॥ अत्रसरसांस्रोतस्त्वंनामनिर्झरत्वमेव ॥ ३४ ॥ तुच्छश्रियइति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विविधदेवनिकायैर्विष्वक्समंततोभोगेषु सर्वभोगेष्वित्यर्थः ॥ विष्वग्भोगानांवाइच्छयाउषितमध्युषितमाश्रितमितियावत् ॥ आश्रयणेहेतुंवदन्कारणगर्भयोत्प्रेक्षयासुरनिकायान्विशिनष्टि ॥ तुच्छाश्रीःशोभायासांतास्तथाविधाःस्वर्गभूमीः स्वर्गस्थानानिपरिहायपरित्यज्यागतैरिवेति॥ अयंभावः ॥ स्वर्गभुवामपुण्यहेतुत्वात्तच्छ्रियोपितथात्वेनापुण्यहेतुत्वात्तत्प्रतियोगित्वाच्चविंध्यस्यतच्छ्रियश्चनानासुरनि

---

[1] सज्ञातवर्णमितिवा ।

कायानामध्युषितत्वामिति ॥ तदुक्तम् ॥ आर्यावर्त्तःपुण्यभूमिर्मध्यंविंध्यहिमालयोरिति ॥ इहापिचसंसारतापसंहारिरेवावारिपरिष्कृतमित्यादि ॥ ३५ ॥ उत्सृजंतमिति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ इतस्ततःसर्वत्रपत्रपुष्पैःपतद्भिरितिशेषः ॥ पतत्पुष्पैरितिवापाठः ॥ अर्घ्यमुत्सृजंतमिवप्रयच्छंतमिवआत्मानंप्रतिअध्वगान्वाप्रति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ केकामयूरस्यध्वनिः ॥ केकावाणीमयूरस्येत्यमरः ॥ सावर्त्ततेयस्यसतथातस्यकेकिनोमयूरस्यकेकारवैःकेकाशब्दैर्दूरान्नारदमन्यान्वाऽध्वगान्प्रतिस्वागतंसुष्ठुआगतमागमनंकृतमितिकुर्वंतंकिलकुर्वंतमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ शाब्दीह्याकांक्षाशब्देनैवपूर्यतइतिन्यायात्केकिशब्दःप्रयुक्तः ॥३६॥ एवंनारदस्यविंध्यदर्शनमुक्त्वाविंध्यस्यापिनारददर्शनमाह॥अथेति ॥ अथनारदेनस्वस्यदर्शनानंतरंनभसिशैलोनारदंददर्श॥दूराद्दूरतएवतंप्रत्युज्जगामचेत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मसून्विति ॥ हिरण्यगर्भतनयशरीरकांत्याविनाशितगुहातिमिरोमानसंतमोहृत्स्थमज्ञानमुज्जहौत्यक्तवान् ॥ ३८ ॥ ब्रह्मतेजइति ॥ ब्राह्मणोनारदस्यतेजसःप्रभावात्समुत्पन्नंसाध्वसंसंभ्रमोयस्यसतथा ॥ साधुयथास्यात्तथासतीसन्मार्गगाक्रियायस्य साधूनामिववासतीक्रियायस्यसतथा ॥ कठिनोपिपाषाणस्वभावोपिपरित्यज्यकाठिन्यमितिशेषः ॥ काठिन्यं

उत्सृजंतमिवार्घ्यंवैपत्रपुष्पैरितस्ततः ॥ केकिकेकारवैर्दूरात्कुर्वंतंस्वागतंकिल ॥ ३६ ॥ अथसूर्यशताभासंनभसिद्योतितांबरम् ॥ नारदंदृष्टवाञ्छैलोदूरात्प्रत्युज्जगामतम् ॥ ३७ ॥ ब्रह्मसूनुवपुस्तेजोदूरीकृतदरीतमाः ॥ तमागच्छंतमालोक्यमानसंतमउज्जहौ ॥ ३८ ॥ ब्रह्मतेजःसमुद्भूतसाध्वसःसाधुसत्क्रियः ॥ कठिनोपिपरित्यज्यधत्तेमृदुलतांकिल ॥ ३९ ॥ दृष्ट्वामृदुलतांतस्यद्वैरूप्येपिसनारदः ॥ मुमुदेसुतरांसंतःप्रश्रयग्राह्यमानसाः ॥ ४० ॥ गृहानायांतमालोक्यगुरुंवाऽगुरुमेववा ॥ योऽगुरुर्नम्रतांधत्तेसगुरुर्नगुरुर्गुरुः ॥ ४१ ॥ तंप्रत्युच्चैःशिराःसोपिविनम्रतरकंधरः ॥ शैलस्त्विलामिलन्मौलिःप्रणनाममहामुनिम् ॥४२॥ तमुत्थाप्यकराग्राभ्यामाशीर्भिरभिनंद्यच ॥ तदुद्दिष्टासनंभेजेमनसोपिसमुच्छ्रितम् ॥४३॥ सदध्नामधुनाज्येननीरार्द्राक्षतदूर्वया ॥ तिलैःकुशैःप्रसूनैस्तमष्टांगार्घ्यैरपूजयत् ॥ ४४ ॥ गृहीतार्घ्यंकिलश्रांतंपादसंवाहनादिभिः ॥ गतश्रममथालोक्यबभाषेऽवनतोगिरिः ॥ ४५ ॥

चेतिक्वचित्पाठः मृदुलतांकोमलताम् ॥ किलेतिनिश्चितम् ॥ कापट्यमकृत्वेत्येतत् ॥ धत्तेआधत्त ॥ ३९ ॥ दृष्ट्वेति ॥ द्विरूपमेवद्वैरूप्यंतस्मिन्नुभयरूपेपीत्यर्थः ॥ सुतरामातिशयेन ॥ युक्तमेवैतदित्याह ॥ सन्तइति ॥ प्रश्रयेणविनयेनग्राह्यमायत्तंमानसमंतःकरणंयेषांतेतथा ॥ ४० ॥ गृहानिति ॥ अगुरुरितिपदच्छेदः ॥ गुरुरत्रगुरुतरोमहान्वा ॥ ४१ ॥ तंप्रतीति ॥ उच्चैरूर्ध्वंशिरोयस्यउच्चैःशिराः ॥ अपिर्भिन्नक्रमे ॥ सशैलःउच्चैःशिराअपिविनम्रतरकंधरोऽतिप्रणतग्रीवःसंस्तंमहामुनिंप्रतिप्रणनामेत्यन्वयः ॥ प्रकृत्युच्चैरितिक्वचित् ॥ महांश्चासौमुनिश्चेतिमहामुनिस्तम् ॥ तत्रमहत्त्वमप्रतिहतेच्छत्वनिवृत्तत्वसर्वतत्त्वज्ञत्वादित्त्वम् ॥ तदुक्तम् ॥ निवृत्तःसर्वतत्त्वज्ञःकामक्रोधाविवर्जितः ध्यानस्थोनिष्क्रियोदांतस्तुल्यमृत्कांचनोमुनिरिति ॥ तुशब्दोभक्तिश्रद्धावद्योती ॥ तदवद्योतकमाह ॥ इलायांपृथिव्यांमिलतिपततिमौलिर्मस्तकंयस्यसतथोक्तः ॥४२॥ अभिनंद्यसमर्धयित्वा॥४३॥सदध्नेति ॥ नीरेणजलेनार्द्राःप्रक्षालिताइत्यर्थः॥ तेचतेअक्षताश्चेतिनीरार्द्राक्षतास्तैःसहदूर्वयेति४४॥४५॥

अद्येति ॥ रजोरजःस्वभावोगुणोवा ॥ महसातेजसा ॥ अपिर्भिन्नक्रमे ॥ अंतरेअंतःकरणेभवतीत्यांतरमज्ञानंतदपिपरिहृतमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ सफलेति ॥ सुकृतैःपुण्यैःकर्तृभिःफलितमकाले ॥ ४७ ॥ धराधरत्वमिति ॥ कुलिषुपर्वतेषुमान्यंमानयोग्यंपूजार्हमित्येतत् ॥ किंचिदुच्छ्वस्यकिंचिद्यथास्यात्तथोच्छ्वासंमुक्त्वा ॥ ४८ ॥ कुलिवरःपर्वतेषुश्रेष्ठः ॥ मुनिवरमितिक्वचित्पाठः ॥ संभ्रमापन्नमानसःभयप्राप्तांतःकरणः ॥ ४९ ॥ अदृष्टमिति ॥ विष्टपत्रयेभुवनत्रयेयदिष्टमभिलषितंतत्त्वादृष्टमितिनदृष्टंपुराणैरितिशेषः ॥ यद्वा नोस्माकमदृष्टंभावितत्त्वदृष्टंगोचरइत्यर्थः ॥ अनुक्रोशोदया ॥ ५० ॥ त्वदिति ॥ मेदुरोमंथरः ॥ आनन्दगद्गदआरवआरावःशब्दोयस्यममसोहमसकृद्वक्तुंनसमर्थस्तथाप्येकंकथयामीत्यर्थः ॥ मेदुरारावत्वेहेतुमाह ॥ त्वदिति ॥ मेदुरोदरइतिक्वचित्पाठः ॥ ५१ ॥ धरेति ॥ मेर्वादौधराधरणसामर्थ्यंपूर्वपूरुषैर्यद्वर्ण्यतेतत्तेषांसमुदायादेकीभावादहमेकःकेवलोऽन्यानिरपेक्षोधरांदधेइतिस्वस्योत्कर्षोक्तिः ॥ ५२ ॥ एवंसामान्येनाविनिंद्यप्रत्येकंविनिंदति ॥ गौरीगुरुत्वादिति ॥ गुरुरत्रपिता ॥ आदिपत्यादादिपतित्वात् ॥ आधिपत्यादितिक्वचित्पाठः ॥ यदाहकालिदासः ॥ हिमालयोनामनगाधिराजइति ॥ सम्वन्धित्वात्श्वशुरत्वात् ॥

अद्यसद्यःपरिहृतंत्वदंघ्रिरजसारजः ॥ त्वदंगसंगिमहसासहसाऽप्यांतरंतमः ॥ ४६ ॥ सफलर्धिरहंचाद्यसुदिवाद्यचमेमुने ॥ प्राक्कृतैःसुकृतैरद्यफलितंमेचिरार्जितैः ॥ ४७ ॥ धराधरत्वंकुलिषुमान्यंमेऽद्यभविष्यति ॥ इतिश्रुत्वातदाकिंचिदुच्छ्वस्यस्थितवान्मुनिः ॥ ४८ ॥ पुनरूचेकुलिवरःसंभ्रमापन्नमानसः ॥ उच्छ्वासकारणंब्रह्मन्ब्रूहिसर्वार्थकोविद ॥ ४९ ॥ अदृष्टंतवनोदृष्टंयदिष्टंविष्टपत्रये ॥ अनुक्रोशोत्रमयिचेदुच्यतांप्रणतोस्म्यहम् ॥ ५० ॥ त्वदागमनजानन्दसंदोहैर्मेदुरारवः ॥ अलंनवक्तुमसकृत्तथाप्येकंवदाम्यहम् ॥ ५१ ॥ धराधरणसामर्थ्यंमेर्वादौपूर्वपूरुषैः ॥ वर्ण्यतेसमुदायात्तदहमेकोदधे धराम् ॥ ५२ ॥ गौरीगुरुत्वाद्धिमवानादिपत्याच्चभूभृताम् ॥ संबंधित्वात्पशुपतेःसएकोमान्यभृत्सताम् ॥ ५३ ॥ नमेरुःस्वर्णपूर्णत्वाद्रत्नसानुतयाथवा ॥ सुरसद्मतयावापिक्वापिमान्योमतोमम ॥ ५४ ॥ परंशतंनाकिंशैलाइलाकलनकेलयः ॥ इहसंतिसतांमान्यामान्यास्तेतुस्वभूमिषु ॥ ॥ ५५ ॥ मन्देहदेहसंदेहादुदयैकदयाश्रितः ॥ निषधोनौषधिधरोऽप्यस्तोप्यस्तमितप्रभः ॥ ५६ ॥

राजादिगुणरहितत्वात् ॥ स्वतोमान्योनभवतिगौरीपितृत्वादिपतित्वादिहेतुभिःसएकोमान्यइतिवक्रोक्त्यानिन्दा ॥ नाधिपत्याच्चेतिपाठेसाक्षादपिखण्डमण्डलाधिपत्यवन्मुख्याधिपत्याभावादिति ॥ मान्यभृत्सतांशिष्टानांमाननाधारी ॥ मान्यभूःसतामितिक्वचित्पाठः ॥ ५३ ॥ ननुसएकएवमान्यइतिकथमुच्यतेस्वर्णपूर्णत्वादिनासुमेरोरपिमान्यत्वादित्यतआह ॥ नमेरुरिति ॥ तस्याल्पसारत्वादितिभावः ॥ ५४ ॥ परमिति ॥ शतात्परंपरंशतम् ॥ परःशतमितिपाठेशतात्परंपरःशतंअसंख्यातमित्यर्थः ॥ इलाकलनकेलयः पृथ्वीधरणलीलाः ॥ ५५ ॥ मंदेहेति ॥ मन्देहाराक्षसास्तेषांदेहसंदेहादेहनाशंप्राप्यालोच्यउदयैकदयाश्रितः उदयःउदयगिरिः सचएकदयाश्रितश्चएषांमन्देहानांसूर्योदयेजीवनलक्षणांदयामाश्रितश्चसः ॥ मन्देहानामराक्षसाब्रह्मणःशापाद्रात्रौम्रियन्तेसूर्योदयेउदयपर्वतेपुनर्जीवन्तीतिवैष्णवादौप्रसिद्धम् ॥ उदयेकदयाश्रिताइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ निर्गताऔषधयोओषधयोवायस्मादसौनिषधः ॥ ओकारौकारेकाराणामश्रवणमार्षम् ॥ एवमुत्तरत्रापियथायथंसाधुत्वमवसेयम् ॥ तदुक्तम् ॥ पदज्ञैर्नातिनिर्बंधःकर्त्तव्योमुनिभाषणे अर्थस्मरणतात्पर्यान्नाद्रियंतेहिलक्षणम् ॥ किंच ॥ यान्युज्जहारमाहेशाद्व्यासोव्याकरणार्णवात् तानिकिंपदरत्नानिमां

तिप्राणानिगोष्पदेइत्यादि ॥ ५६ ॥ नलिश्चेति ॥ नीलीनीलिमागुणस्तस्यनिलयःअन्धकाराश्रयइत्यर्थः ॥ अर्शआद्यच्प्रत्ययेनतथाप्रतीतेः ॥ मन्दलोचनःमन्दप्रकाशः ॥ मन्दंरोचतइंतिमन्दलोचनः ॥ रायंधनम् ॥ ५७ ॥ हेमकूटइति ॥ कूटःकूटइतिशब्दउत्तरपदंयेषांतेतथा ॥ एवार्थेतुशब्दः ॥ कूटोत्तरपदाएवतइत्यर्थः ॥ किष्किंधेति ॥ आदिपदेन मैनाकादयोगृह्यंते ॥ क्षुद्रत्वात्तेषामितिभावः ॥ ५८ ॥ इतिअखर्वगर्वसंसर्गोमहाभिमानसंश्लेषइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ श्रीशैलेति ॥ श्रीशैलोमुख्यःप्रधानोयेषाम् ॥ मन्दरमधुसूदनोगौडेप्रसिद्धः ॥ मन्दरादीनांतेतथा ॥ तदुक्तम् ॥ वीरचन्दनयोर्मध्येमन्दरोनामपर्वतः ॥ यस्यारोहणमात्रेणनरोनारायणोभवेदित्यादि ॥ अत्रापिचवक्ष्यति ॥ श्रीशैलशिखरंश्रीम

नीलश्चनीलीनिलयोमन्दरोमन्दलोचनः ॥ सर्पालयःसमलयोरायंनावैतिरैवतः ॥ ५७ ॥ हेमकूटत्रिकूटाद्याःकूटोत्तरपदास्तुते ॥ किष्किंधक्रौंचसह्याद्याभारसह्यानतेभुवः ॥ ५८ ॥ इतिविंध्यवचःश्रुत्वानारदोऽचिन्तयद्धृदि ॥ अखर्वगर्वसंसर्गोनमहत्त्वायकल्पते ॥ ५९ ॥ श्रीशैलमुख्याः किंशैलानेहसंत्यमलश्रियः ॥ येषांशिखरमात्रादिदर्शनंमुक्तयेसताम् ॥ ६० ॥ अद्यास्यबलमालोक्यमितिध्यात्वाब्रवीन्मुनिः ॥ सत्यमुक्तंहिभवतागिरिसारंविवृण्वता ॥ ६१ ॥ परंशैलेषुशैलेंद्रोमेरुस्त्वामवमन्यते ॥ मयानिःश्वसितंचैतत्त्वयिचापिनिवेदितम् ॥ ६२ ॥ अथवामाद्विधानांहिकेयंचिंतामहात्मनाम् ॥ स्वस्त्यस्तुतुभ्यमित्युक्त्वाययौसव्योमवर्त्मनि ॥ ६३ ॥ गतेमुनौनिनिंदस्वमतीवोद्विग्नमानसः ॥ चिन्तामवापमहतींविंध्योवंध्यमनोरथः ॥ ६४ ॥ विंध्यउवाच ॥ ॥ धिग्जीवितंशास्त्रकलोज्झितस्यधिग्जीवितंचोद्यमवर्जितस्य ॥ धिग्जीवितंज्ञातिपराजितस्यधिग्जीवितंव्यर्थमनोरथस्य ॥ ६५ ॥ कथंभुनक्तिसदिवाकथंरात्रौस्वपित्यहो ॥ रहःशर्मकथंतस्ययस्याभिभवनंरिपोः ॥ ६६ ॥ अहोदवाग्निदवथुस्तथामांनसबाधते ॥ बाधतेतुयथाचित्तेचिन्तासंतापसंततिः ॥ ६७ ॥ युक्तमुक्तंपुराविद्भिश्चिन्तामूर्तिःसुदारुणा ॥ नभेषजैर्लंघनैर्वानचान्यैरुपशाम्यति ॥ ६८ ॥ चिन्ताज्वरोमनुष्याणांक्षुधांनिद्रांबलंहरेत् ॥ रूपमुत्साहबुद्धिंश्रींजीवितंचनसंशयः ॥ ६९ ॥

दिदन्तद्याद्विलोकनात् ॥ पुनर्भवोमनुष्याणांभवेत्रनभवेत्क्वचिदिति ॥ आदिपदेनसानुमात्रादीनिगृह्यंते ॥ ६० ॥ आलोक्यंज्ञातव्यम् ॥ सत्यमिति ॥ गिरिसारंपर्वतानांसामर्थ्यंविवृण्वतादर्शयताउपहासपरोहिशब्दः ॥ ६१ ॥ ६२ अथवेति ॥ महात्मनामुदारचित्तानाम् ॥ अथवामहातिब्रह्मणिआत्मायेषांतेतथातेषाम् ॥ हिशब्दोऽरुचौ ॥ ६३ ॥ गतइति ॥ वंध्यमनोरथोव्यर्थाभिलाषः ॥ ६४ ॥ धिगिति ॥ कलालेशोविद्यावा ॥ ६५ ॥ कथमिति ॥ दिवादिवसे ॥ भुनक्तिभुंक्ते ॥ रहइतिग्राम्यधर्मोक्तिः ॥ अथवारहःशर्मएकांतवासजन्यंसुखम् ॥ ॥ ६६ ॥ अहोइति ॥ दवाग्निदवथुर्वनाग्निकंपः ॥ बाधतेतुबाधतएव ॥ पादपूरणेवातुशब्दः ॥ तुहिचस्महवैपादपूरणइत्यमरः ॥ एवमन्यत्रापि ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ चिन्ताज्वरइति: ॥

उत्साहबुद्धिं उत्साहेनसहितांबुद्धिम् ॥ उत्साहबुद्धिश्रीरितिवापाठः ॥ ६९ ॥ ज्वरइति ॥ नवतांतरुणताम् ॥ ७० ॥ धन्यइति ॥ चरकश्चरकाचार्यआयुर्वेदप्रवर्त्तकः ॥ इह चिंताज्वरे ॥ नचरतिनप्रभवतीत्यर्थः ॥ नासत्यौअश्विनीकुमारावपिनासत्यौनआईषदपिसमर्थौ ॥ यथार्थावित्यर्थः ॥ नशब्दोनिषेधे ॥ अभावेनह्यनोनेत्यमरः ॥ ७१ ॥ जयोपायंविमृशति ॥ किंकरोमीति ॥ जयोपायंविनिश्चित्यस्वयमेवस्वात्मानमाह ॥ अतइतःस्थानात्तस्यशिरस्युत्प्लुत्योत्फालंकृत्वापतामीति ॥ स्वयमेवनिराकरोति ॥ नपतामीति ॥ ७२ ॥ किमित्याकांक्षायामाह ॥ शक्रंकोपयतेति ॥ यत्रजये ॥ यस्माद्वापक्षस्यममचेष्टितंधिक् ॥ धिगित्यधिक्षेपे ॥ धिग्गर्हितमित्यर्थः ॥ ७३ ॥ मेरोःस्पर्धास्वस्मिन्विघटयति ॥ अथवेति ॥ स्पर्धायांकारणाभावादित्यर्थः ॥ पुनःस्पर्धांसंभावयति ॥ भूमिभारभृतइति ॥ महाभारंदधानाःप्रायःप्रायशोभ्रांतिभूमयोऽज्ञानाश्रयाभवंतीत्यर्थः ॥ भूमभर्मेतिपाठेबहुस्वर्णानिबहुधनानिदधतइत्यर्थः ॥ तपनीयंशातकुंभंगांगेयंभर्मकर्बुरमित्यमरः ॥ ७४ ॥ स्पर्धायांहेत्वंतरमुद्भावयाति ॥ अलीकवाक्कमिति ॥ अलीकवाक्कासंभवेहेतुंवदन्नारदंविशिनष्टि ॥ ब्रह्मेति ॥ ब्रह्मणिपरमात्मनिश्रवण

ज्वरोव्यतीतेषडहेजीर्णज्वरइहोच्यते ॥ असौचिन्ताज्वरस्तीव्रःप्रत्यहंनवतांव्रजेत् ॥ ७० ॥ धन्योधन्वंतरिर्नात्रचरकश्चरतीहन ॥ नासत्यावपिनाऽसत्यावत्रचिन्ताज्वरेकिल ॥ ७१ ॥ किंकरोमिक्वगच्छामिकथंमेरुंजयाम्यहम् ॥ उत्प्लुत्यतस्यशिरसिपतामिनपताम्यतः ॥ ७२ ॥ शक्रंकोपयतापूर्वमस्मद्गोत्रेणकेनचित् ॥ पक्षहीनःकृतोयत्राधिगपक्षस्यचेष्टितम् ॥ ७३ ॥ अथवासकथंमेरुस्तथोच्चैःस्पर्द्धतेमया ॥ भूमेर्भारभृतःप्रायोभवंतिभ्रांतिभूमयः ॥ ७४ ॥ अलीकवाक्कमथवासंभाव्यंनारदेकथम् ॥ ब्रह्मचारिणिवेदज्ञेसत्यलोकनिवासिनि ॥ ७५ ॥ युक्तायुक्तविचारोथमादृशेनोपयुज्यते ॥ पराक्रमेष्वशक्तानांविचारंगाहतेमनः ॥ ७६ ॥ अथवाचिन्तनैरेतैःकिंव्यर्थैर्विश्वकारकम् ॥ विश्वेशंशरणंयायांसमेबुद्धिंप्रदास्यति ॥ ७७॥ अनाथनाथःसर्वेषांविश्वनाथोहिगीयते ॥ क्षणंमनसिसंचिंत्यभवेदित्थमसंशयम् ॥ ७८ ॥ एतदेवकरिष्यामिनेष्टंकालविलंबनम् ॥ विचक्षणैरुपेक्ष्यौनवर्द्धमानौपरामयौ ॥७९॥ मेरुंप्रदक्षिणीकुर्यान्नित्यमेवदिवाकरः ॥ सग्रहर्क्षगणोनूनंमन्यमानोबलाधिकम् ॥ ८० ॥ इतिनिश्चित्यविन्ध्याद्रिर्ववृधेसमृधेक्षणः ॥ अनंतगगनस्यांतंकुर्वद्भिःशिखरैरिव ॥ ८१ ॥

मननादिपूर्वकंचरितुंशीलंयस्यसतथातस्मिन् ॥ अतएववेदनंवेदःस्वप्रकाशश्चिदात्मातंजानातीतितथातस्मिन् ॥ अतएवसत्यःकालत्रयाऽबाध्यःपरमात्मासएवलोक्यतेमुमुक्षुभिःप्राप्यतइतिलोकस्तस्मिन्निवसितुमद्वैतब्रह्मात्मैक्यानुभवेनस्थातुंशीलंयस्यसतथातस्मिन् ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ ७५ ॥ अतोनारदस्यालीकवाक्त्वंयुक्तमयुक्तंवाऽयंविचारोवामयिनोपयुज्यतइत्याह ॥ युक्तायुक्तेति ॥ तर्हिकिमुपयुज्यतेउद्यमएवेत्याह ॥ पराक्रमेष्विति ॥ ७६ ॥ करोतुनामनीतिज्ञोव्यवसायमितस्ततः ॥ फलंपुनस्तदेवास्ययद्विधेर्मनसिस्थितमितिन्यायादुद्यमोनैकांतिकफलइतिहृदिनिधायाह ॥ अथवेति ॥ ७७ ॥ अन्तर्यामिप्रेरितोनिश्चयंविदधाति ॥ क्षणमितिश्लोकेन ॥ ७८ ॥ कालाविलंबनेहेतुमाह ॥ विचक्षणैरिति ॥ परामयौशत्रुरोगौ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिनिश्चित्येति ॥ सविंध्यइत्येवंनिश्चित्यववृधइत्यन्वयः ॥ मृधेक्षणः मृधेसंग्रामेस्पर्धायामित्येतत्तुईक्षणंदर्शनंअभिनिवेशोयस्यसतथा ॥ समृधेषणइत्यैकपद्यपाठेसम्यक्ऋधुःसमृधःसम्यग्वृद्धिरिति

यावत् ॥ तत्रैषणाइच्छायस्यसतथा ॥ ८१ ॥ सम्यग्वृद्धीच्छयाभिवृद्धौपरामर्शपूर्वकंहेतुमाह ॥ कैश्चिदिति ॥ ८२ ॥ निरुद्ध्येतिव्यासोक्तिः ॥ अत्रअनंतगगनस्यांतंकुर्वद्भिरविशिखरैर्ववृध
इतिवचनात् ॥ निरुध्यब्राध्नमध्वानंकृतकृत्यइव स्वस्थोभवदित्युक्तेश्चदक्षिणोत्तरमार्गयोरवरोधोवगम्यते ॥ अतएवाग्रेवक्ष्यति ॥ क्रमंतःसर्वमर्वतोहेलयाहेलिकस्यखम् ॥ नशेकुरग्रतोगन्तुमतोनू
रुर्व्यंजिज्ञपदित्यादि ॥ ननुप्रबलतरेवैरिणिसतिसुस्थताऽयुक्तेत्यतआह ॥ भवाधीनेति ॥ भवत्यस्मादितिभवोऽदृष्टंतदधीनातदायत्तेत्यर्थः ॥ भवईश्वरस्तदधीनावा ॥ ८३ ॥ ननुसूर्यमार्गा
वरोधेकथंकृतकृत्यतातत्राह ॥ यमद्येति ॥ यमकर्तासूर्यः ॥ महितःपूजितः ॥ ८४ ॥ ननुशक्तस्यपरानुपद्राव्यस्वसामर्थ्यदर्शनेनकिंतत्राह ॥ यावदिति ॥ सामर्थ्यादर्शनेलंघनेदृष्टांतो
ज्वलनइति ॥ दारुगःकाष्ठगः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ॥ इतिश्रीकाशीखंडेरामानंदकृतायांटीकायांप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ. ॥ द्वितीयेतरणेर्यानानिरोधोनिमिषद्दृशाम् ॥ सत्यलोक
स्यसंप्राप्तिःप्रभावश्चनिगद्यते ॥ १ ॥ विंध्यावरोधेनसूर्यगमननिरोधंवक्तुमादौतावत्तस्योदयमाह ॥ सूर्यआत्मेति ॥ सूर्यउदयगिरौ ॥ अत्रउदयगिरिरस्तगिरिरितिचज्योतिःशास्त्रप्रक्रिययाब्रह्म

कैश्चित्सार्द्धंविरोधोनकर्तव्यःकेनचित्क्वचित् ॥ कर्तव्यश्चेत्प्रयत्नेनयथानोपहसेज्जनः ॥ ८२ ॥ निरुध्यब्राध्नमध्वानंकृतकृत्यइवाद्रिराट् ॥ स्वस्थोऽ
भवद्भवाधीनाप्राणिनांहिभविष्यता ॥ ८३ ॥ यमद्ययमकर्तासौदक्षिणंप्रक्रमिष्यति ॥ सकुलीनःसचश्रीमान्समहान्महितः सच ॥ ८४ ॥ यावत्स्वश
क्तिंशक्तोपिनदर्शयतिकर्हिचित् ॥ तावत्सलंघ्यःसर्वेषांज्वलनोदारुगोयथा ॥ ८५ ॥ इतिचिन्तामहाभारंत्यक्त्वातस्थौस्थिरोद्यमः ॥ आकांक्षमाणस्तरणे
रुदयंब्राह्मणोयथा ॥ ८६ ॥ इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्धेविन्ध्यवर्धनंनामप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
व्यासउवाच ॥ सूर्यआत्मास्यजगतस्तस्थुषस्तमसोरिपुः ॥ उदियायोदयगिरौशुचिप्रसृमरैः करैः ॥ १ ॥ संवर्धयन्सतांधर्मान्न्यक्कुर्वंस्तामसींस्थि
तिम् ॥ पद्मिनींबोधयंस्त्विष्टांरात्रौमुकुलिताननाम् ॥ २ ॥ हव्यंकव्यंभूतबलिंदेवादीनांप्रवर्तयन् ॥ प्राह्णापराह्णमध्याह्नक्रियाकालंविजृंभयन् ॥ ३ ॥

सिद्धांतशिरोमण्याद्युक्तयाज्ञेयः ॥ तत्रहि पातालादुद्गच्छन्सूर्योयत्रयैर्दृश्यतेसतेषामुदयाचलः ॥ भूमेःपातालंगच्छन्यत्रादृश्योभवतिसोस्ताचलः ॥ तथापुराणप्रक्रियायांच ॥ यैर्यत्रदृश्यतेभा
स्वान्सतेषामुदयःस्मृतः ॥ यत्रचादर्शनंयातितत्रैवास्तमनंविदुः ॥ नैवास्तमनमर्कस्यनोदयःसर्वदासतः ॥ उदयास्तमनाख्यंहिदर्शनादर्शनंरवेरित्युक्तत्वात्प्रथमदर्शनोपलक्षितःप्रदेशउदयगिरिः ॥
प्रथमादर्शनोपलक्षितःप्रदेशोस्तगिरिरिति ॥ उदियायउदगादुदितइतियावदित्यन्वयः ॥ किंभूतः ॥ जंगमस्यस्थावरस्यचात्माफलरूपः ॥ योसावादित्येपुरुषःसोसावहमितिश्रुतेः ॥ फल
रूपत्वेहेतुमाह ॥ तमसोरिपुरिति ॥ तमसोऽज्ञानस्यतत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तःसन्रिपुर्नाशकइत्यर्थः ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ किंकुर्वन् ॥ शुचिप्रसृमरैःशुचयश्चतेपावित्र्य
हेतुत्वात्प्रसृमराश्चप्रसरणशीलास्तैःकरैरश्मिभिः ॥ १ ॥ सतांसन्मार्गवर्तिनांधर्मान्वैदिकीःक्रियाःसंवर्धयन्तमसइयंतामसीतमोगुणयुक्तानांतामसानांवाइयंतामसीतांतामसींस्थितिंनिष्ठांन्यक्कुर्वं
स्तिरस्कुर्वन्निति ॥ इष्टामभिप्रेताम् ॥ अभिप्रेतत्वंचास्याःकरेधृतत्वात् ॥ तुश्चार्थेसमुच्चयवाचीबोधयंश्चेत्यर्थः ॥ २ ॥ हव्यंदेवेभ्योदेयम् ॥ कव्यंपितृभ्योदेयम् ॥ भूतबलिंभूतेभ्योदेयम् ॥

विजृंभयन्कुर्वन्निति ॥ ३ ॥ असतामिति ॥ तमसस्तमोगुणस्य ॥ यामिनीरात्रिःसैवकालस्तेनकलितंगिलितम् ॥ ४ ॥ यस्मिन्निति ॥ पुण्यजनोदयः पुण्यजनामंदेहाख्याराक्षसाः ॥ यातुधानःपुण्यजनोनैर्ऋतोयातुरक्षसीत्यमरः ॥ सूर्योदयात्पूर्वंतेषामुत्पत्तेः ॥ पुण्यजनाधार्मिकालोकाइतिवा ॥ तेषामुदयउत्कर्षः ॥ अनुदितइतिपाठेपुण्यजनाःसामान्यराक्षसाः ॥ उद्यास्तमनेदिनरात्रित्वेननिरूपयन्परोपकारस्यसद्यःफलवत्त्वमाह ॥ अहोइति ॥ अहोइत्याश्चर्ये ॥ ५ ॥ सायमिति ॥ प्राचींपूर्वांदिशमाश्वास्यसांत्वयित्वातथाग्नेयींदिशांनाथःदक्षिणांदिशं प्रति प्रस्थितवान्प्रयाणंकृतवानितिषष्ठेनान्वयः ॥ आश्वास्येत्यनेनाकांक्षितंहेतुमाह ॥ सानुरागेति ॥ अनुरागोऽनूरुकिरणस्तेनसार्धंवर्त्तमानायेकरारश्मयस्तेषांस्पर्शास्तैः ॥ कथंभूतांप्राचीम् ॥ खण्डितां प्रातःकालेप्राप्तात्मनाथाम् ॥ तदुक्तम् ॥ निद्राकषायमुकुलीकृतचारुनेत्रोनारीनखव्रणचयेनचचर्चितांगः ॥ यस्याःकुतोपिपतिरेतिगृहेप्रभातेसाखंडितेतिकथिताकविभिःपुराणैरिति ॥ तत्रनितरांद्रातिस्वकार्यंव्याप्नोतीतिनिद्राअविद्यासैवकषायःतत्त्वज्ञानमंतरेणदुस्त्यजत्वात्तेनमुकुलीकृतमाच्छादितंचारुनेत्रमुत्तमज्ञानंयस्यसानिद्राकषायमुकुलीकृतचारुनेत्रः ॥ तथामंदेहानांराक्षसानांनारीनखनामानोनारीनखतुल्यावायेबाणास्तैर्योव्रणचयःक्षतसमुदायस्तेनचर्चितानिचिह्नितानिअंगानियस्येत्येतदपिविशेषणद्वयंसूर्यपक्षेयोजनीयम् ॥ ६ ॥ ननुप्रणयकोपितायाःकांतायाःसानुरागकरस्पर्श

असतांहृदिवक्रेषुनिर्दिशंस्तमसःस्थितिम् ॥ यामिनीकालकलितंजगदुज्जीवयन्पुनः ॥ ४ ॥ यस्मिन्नभ्युदितेजातःसम्यक्पुण्यजनोदयः ॥ अहोपरोपकरणंसद्यःफलतिनेतिचेत् ॥ ५ ॥ सायमस्तमितःप्रातःकथंजीवेद्रविःपुनः ॥ सानुरागकरस्पर्शैःप्राचीमाश्वास्यखंडिताम् ॥ ६ ॥ यामंभुक्त्वा तथाग्नेयींज्वलंतींविरहादिव ॥ लवंगैलामृगमदचंद्रचंदनचर्चिताम् ॥ ७ ॥ तांबूलीरागरक्तौष्ठींद्राक्षास्तबकसुस्तनीम् ॥ लवलीवल्लिदोर्वल्लींकंकोलीपल्लवांगुलिम् ॥ ८ ॥ मलयानिलनिःश्वासांक्षीरोदकवरांबराम् ॥ त्रिकूटस्वर्णरत्नांगींसुवेलाद्रिनितंबिनीम् ॥ ९ ॥ कावेरीगौतमीजंघांचोलचोलांशुकावृताम् ॥ सह्यदर्दुरवक्षोजांकांतीकांचीविभूषणाम् ॥ १० ॥

मात्रेणकिंतत्राह ॥ यामंभुक्त्वेति ॥ यामंप्रहरमात्रंचभुक्त्वा ॥ भोगोऽत्रतस्यास्तमआद्युत्सारणेनपालनमेव ॥ आग्नेय्याविशेषणंविरहादिति ॥ विरहाद्विरहजन्यखेदादित्यर्थः ॥ ज्वलंतीमग्निवत्प्रस्फुरंतीम् ॥ अतएवोक्तमाग्नेयीमिति ॥ उभयोर्वाविशेषणम् ॥ पक्षांतरेव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ इदानींदक्षिणांदिशंविशेषयन्स्त्रीसाम्यार्थानिविशेषणान्याह ॥ लवंगैलामृगमदेत्यादिचतुर्भिः ॥ चन्द्रः कर्पूरः ॥ अथकर्पूरमस्त्रियाम् घनसारश्चंद्रसंज्ञइत्यमरः ॥ ७ ॥ तांबूलीति ॥ तांबूलीनागवल्ल्याख्यालता ॥ द्राक्षामृद्वीका ॥ स्तबकोगुच्छः ॥ सुस्तनीमित्यत्रस्तनशब्देनस्तनाग्रंलक्ष्यते ॥ सह्यदर्दुरवक्षोजामित्यनेनस्तनयोर्वक्ष्यमाणत्वात् ॥ लवलीवल्लिर्लवलीलतासैवदोर्वल्लीबाहुलतायस्याःसातथाताम् ॥ कंकोलीअशोकस्तस्याःपल्लवाःकिसलयान्येवांगुलयोयस्याःसातथाताम् ॥ ८ ॥ त्रिकूटस्थानियानिस्वर्णरत्नानितान्यंगेषुयस्याःसातथाताम् ॥ रक्तांगीमितिपाठेत्रिकूटस्वर्णैरक्तानिरंजितानिभूषितान्यंगानियस्यास्ताम् ॥ सुवेलश्चासावद्रिश्चेतिसुवेलाद्रिस्सएवनितंबःस्त्रीकट्याःपश्चाद्भागःस्ववर्त्तेयस्याःसातथाताम् ॥ ९ ॥ कावेरीति ॥ जंघाप्रसृताजानुनोरधोभागइतियावत् ॥ चोलचोलौदेशविशेषौतावेवांशुकम् ॥ यद्वा चोलदेशएवचोलःकूर्पासकःकंचुकीतियावत चोलःकूर्पासकोस्त्रियामित्यमरः ॥ यद्वा भामासत्यभामेतिवन्निचोलएवचोलःप्रच्छदपटः ॥ निचोलःप्रच्छदपटइत्यमरः ॥ तेनावृतां कांतीपुर्येवकांचीमेखला ॥ स्त्रीकट्यांमेखलाकांची

त्यमरः ॥ सैवतयावाविभूषणंयस्याःसातथाताम् ॥ कांचीतिक्वचित्पाठः ॥ कांचीस्यान्मेखलादाम्निप्रभेदेनगरस्यचेतिमेदिनीकारः ॥ १० ॥ सुकोमलेति ॥ वाग्विलासोवाक्यविशेषोवाचा
तुर्यमितियावत् ॥ यांदाक्षिणांदिशं ॥ महालक्ष्मीःकोलापुराधिष्ठात्री ॥ ११ ॥ सुदक्षेति ॥ सुदक्षाचासौदक्षिणाचेतिसुदक्षदक्षिणाताम् ॥ सुदक्षताचास्याःश्राद्धादिकर्मणिप्रशस्तत्वात् ॥
हेसुदक्षेतिसूतसंबोधनंवा ॥ क्रमंतइति ॥ हेलिकस्यसूर्यस्य ॥ रश्रुतेर्लश्रुतिरितिवचनात् हेआकाशेरिंगतिगच्छतीतिव्युत्पत्तेः ॥ हेलिकाश्चित्रभानुश्चेतिसूर्यनामसप्ततिमध्येवक्ष्यमाणत्वाच्च ॥
क्रमेणसर्वंखमाकाशंक्रमंतोगच्छंतोऽर्वतोऽश्वाअग्रेगंतुंयदानशेकुस्तदातदनंतरमितिवाअनूरुःसूर्यरथयंता ॥ सूरसूतोऽरुणोऽनूरुःकाश्यपिर्गरुडाग्रजइत्यमरः ॥ व्यजिज्ञपत्विज्ञापयामाससूर्यमितिशेषः
क्रमंतोच्चैर्हयास्तस्येतिक्वचित्पाठः ॥ तदासंधिरार्षः ॥ १२ ॥ १३ ॥ विज्ञापनमेवाह ॥ भानोइति ॥ एतज्ज्ञानंचास्यापृष्टेनतेनकथनादनुमानात्सर्वज्ञत्वाद्वेतिबोद्धव्यम् ॥ १४ ॥ अनूरु
वाक्यमिति ॥ अतिशयितोविस्मयोयस्यससविताहृद्यचिंतयदित्यन्वयः ॥ अत्रविस्मयइतिक्वचित्पाठः ॥ पुनरर्थेचशब्दः ॥ १५ ॥ सूरइति ॥ सूरःसूर्यःशूरोपिसमर्थोपिकिंकुर्यात् ॥
अशूरेणहतःशूरएकेनापिशतंहतमितिन्यायादित्यर्थः ॥ एकोऽसहायः ॥ १६ ॥ राहुबाहुग्रहव्यग्रइति ॥ उह्यतेकंठादधःक्रियतेभुक्तंपीतंचानेनेतिबाहुर्मुखम् ॥ विधुंतुदमुखग्रहणेनाकुलित

सुकोमलमहाराष्ट्रीवाग्विलासमनोहराम् ॥ अद्यापिनमहालक्ष्मीर्यांविमुंचतिसद्गुणाम् ॥११॥ सुदक्षदक्षिणामाशामाशानाथः प्रतस्थिवान् ॥ क्रमंतः
सर्वमर्वन्तोहेलयाहेलिकस्यखम् ॥१२॥ नशेकुरग्रतोगंतुंततोऽनूरुर्व्यजिज्ञपत् ॥१३॥ अनूरुरुवाच ॥ ॥ भानोमानोन्नतोविन्ध्योनिरुध्यगगनंस्थि
तः ॥ स्पर्धतेमेरुणाप्रेप्सुस्त्वद्दत्तांतुप्रदक्षिणाम् ॥१४॥ अनूरुवाक्यमाकर्ण्यसविताहृद्यचिन्तयत् ॥ अहोगगनमार्गोपिरुध्यतेचातिविस्मयः ॥ १५ ॥
व्यासउवाच ॥ ॥ सूरःशूरोपिकिंकुर्यात्प्रांतरेवर्त्मनिस्थितः ॥ त्वरावानपिकोरुद्धंमार्गमेकोविलंघयेत् ॥ १६ ॥ राहुबाहुग्रहव्यग्रोयः क्षणंना
वतिष्ठति ॥ शून्यमार्गेनिरुद्धःसकिंकरोतुविधिर्बली ॥ १७ ॥ योजनानांसहस्रेद्वेद्वेशतेद्वेचयोजने ॥ योजनस्यनिमेषार्धाद्यातिसोपिचिरंस्थि
तः ॥ १८ ॥ गतेबहुतिथेकालेप्राच्योदीच्याभृशार्दिताः ॥ चण्डरश्मेःकरव्रातपातसन्तापतापिताः ॥ १९ ॥ पाश्चात्यादक्षिणात्याश्चनिद्रामुद्रि
तलोचनाः ॥ शयिताएववीक्षन्तेसतारग्रहमंबरम् ॥२०॥ अहोनाहस्कराभावान्निशानैवाऽनिशाकरात्॥अस्तंगतर्क्षान्नभसःकःकालस्त्वेष नेक्ष्यते ॥२१॥

इत्यर्थः ॥ उक्तंच ॥ भानुर्विधुंतुदमुखाकुलितैकपार्श्वःपार्श्वांतरेणजगतांतिमिरंनिहंतीति ॥ यद्वा हस्तिरूपधारिणोराहोर्बाहुग्रहेणकराकर्षणेनव्यग्रआकुलइतिव्याख्येयम् ॥ राहुर्हस्तीभूत्वा
सूर्याचंद्रमसौग्रसतीतिश्रुतेः ॥ अवातिष्ठतिअवतिष्ठते ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ विधिर्ब्रह्माईश्वरोऽदृष्टंवा ॥ १७ ॥ योजनानामिति ॥ जनस्यमनुष्यस्ययोजनानांक्रोशचतुष्टयानांसहस्रेद्वेइ
त्याद्यन्वयः ॥ यःसूर्यः ॥ १८ ॥ १९ ॥ पाश्चात्याइति ॥ सतारेति ॥ ताराअश्विन्यादिव्यतिरिक्तानिनक्षत्राणिनक्षत्रमात्राणिवा ग्रहामंगलादयस्तैःसार्द्धमंबरमिति ॥ २० ॥ पूर्वादि
दिग्भवानांप्रजानांव्याकुलतामाह ॥ अहोइति ॥ अयमर्थः ॥ एषकःकालःकिंदिनंकिंवारात्रिर्नेक्ष्यतेनलक्ष्यतइत्यर्थः ॥ ननुदिनंभविष्यतिसूर्यस्यविद्यमानत्वादित्याशंक्याह ॥ अहोनाहस्क
राभावादिति ॥ अयंकालोऽहर्दिनंनभवति ॥ कुतोहस्कराभावात् ॥ भावप्रधानोयंनिर्देशः ॥ सूर्योदयमारभ्यप्रहरचतुष्टयंहिअहरित्युच्यते ॥ तस्यचातीतत्वात्पश्चात्सूर्यस्यअहस्कर्तृत्वाभावादिति
भावः ॥ तर्हिनिशाभविष्यतितत्राह ॥ निशानैवानिशाकरादिति ॥ चंद्राभावादित्यर्थः ॥ ननुचंद्राभावेपिअमावास्यादौनिशादृश्यतेतत्राह ॥ अस्तंगतर्क्षान्नभसइति ॥ अस्तमदर्शनंगतानि

भासानिऋक्षाणिनक्षत्राणियस्मिंस्तस्मान्नभसआकाशाद्धेतोरित्यर्थः ॥ प्राच्यौदीच्यव्याकुलतायामित्यंव्याख्यातम् ॥ पाश्चात्यदाक्षिणात्यव्याकुलतायांग्रंथार्थोऽतिरोहितएव ॥ नचास्मि
न्पक्षेशयिताएववीक्षंतेसतारग्रहमंबरमित्येननविरोधः अस्तंगतंगतंगमनंयेषांतान्यस्तंगतानिऋक्षाणियस्मिंस्तदस्तंगतर्क्षंतस्मान्नभसइतिव्याख्यानात ॥ ऐकपद्यपाठेछंदोभंगआर्षः ॥
एतदुक्तंभवति ॥ चंद्रसूर्ययोर्गतौस्तंभितायांसत्यां ततः प्रागगतानांग्रहर्क्षताराणामपिसंचाराभावेनरात्रिलक्षणाभावाद्रात्रिर्नभवतीत्यर्थः ॥ नचनिरस्तैतद्द्वीपवर्तिरविरश्मिजालःकाल
विशेषोरात्रिरितिरात्रेर्लक्षणस्यसद्भावात्पाश्चात्यदाक्षिणात्यानांरात्रिर्भविष्यतीतिवाच्यम् ॥ तदाएतदित्यादिविशेषणवैयर्थ्येनलक्षणस्याकिंचित्करत्वादितिभावः ॥ २१ ॥
ब्रह्मांडमिति ॥ अकांडेऽनवसरे ॥ कांडोऽस्त्रीदंडबाणार्ववर्गावसरवारिष्वित्यमरः ॥ परापतंतियातायातंकुर्वंति ॥ पारंपरतीरम् ॥ अवारंअर्वाक्तीरम् ॥ पारावारेपरार्वाचीतीरेइतिवचनात् ॥ तत्र
[2] भवास्तत्संबंधिन्योवापारावाराःप्रजाइतिशेषः ॥ २२ ॥ पंचयज्ञात ॥ देवयज्ञपितृयज्ञभूतयज्ञब्रह्मयज्ञमनुष्ययज्ञाइतिपंचतेषामनुष्ठानाभावादित्यर्थः ॥ २३ ॥ सवितातत्रकारणमिति ॥

ब्रह्मांडंकिमकांडेवैलयमेष्यतितत्कथम् ॥ परापतंतिनाद्यापिपारावाराइतस्ततः ॥ २२ ॥ स्वाहास्वधावषट्कारवर्जितेजगतीतले ॥ पंचयज्ञक्रियालो
पाच्चकंपेभुवनत्रयम् ॥ २३ ॥ सूर्योदयात्प्रवर्ततेयज्ञाद्याःसकलाःक्रियाः ॥ ताभिर्यज्ञभुजांतृप्तिःसवितातत्रकारणम् ॥ २४ ॥ चित्रगुप्तादयःसर्वेकालं
जानंतिसूर्यतः ॥ स्थितिसर्गविसर्गाणांकारणंकेवलंरविः ॥ २५ ॥ तत्सूर्यस्यगतिस्तंभात्स्तंभितंभुवनत्रयम् ॥ यद्यत्रतत्स्थितंतत्रचित्रन्यस्तमिवा
खिलम् ॥ २६ ॥ एकतस्तिमिरान्नैशादेकतस्तुदिवातपात् ॥ बहूनांप्रलयोजातःकांदिशीकमभूज्जगत् ॥ २७ ॥ इतिव्याकुलितेलोकेसुरासुरनरोरगे ॥
आःकिमेतदकांडेभूद्दुद्रुवुर्दुद्रुवुःप्रजाः ॥२८॥ ततःसर्वेसमालोक्यब्रह्माणंशरणंययुः ॥ स्तुवंतोविविधैःस्तोत्रैरक्षरक्षेतिचाब्रुवन् ॥२९॥ ॥ देवाऊचुः॥
नमोहिरण्यरूपायब्रह्मणेब्रह्मरूपिणे ॥ अविज्ञातस्वरूपायकैवल्यायामृतायच ॥ ३० ॥

अग्नौप्रास्ताहुतः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिश्रुतेरित्यर्थः ॥ २४ ॥ विसर्गोत्रसंहारः ॥ कारणंकेवलमिति ॥ अभिन्ननिमित्तोपादानमित्यर्थः ॥ तदुक्तम्
॥ नमःसवित्रेजगदेकचक्षुषेजगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे ॥ त्रयीमयायत्रिगुणात्मधारिणेविरंचिनारायणशंकरात्मनेइति ॥ २५ ॥ स्तंभितत्वमेवदर्शयति ॥ यद्यत्रतत्स्थितंतत्रेति ॥ २६ ॥ कां
दिशीकंभयेनद्रुतम् ॥ कांदिशीकोभयद्रुतइत्यमरः ॥ २७ ॥ लोकेभुवने लोकस्तुभुवनेजनेइत्यमरः ॥ सुरनरोरगे सुराधिष्ठात्रीदेवतावरुणात्मजावारुणीतस्याःपरिग्रहात्सुरादेवास्तस्याअपरिग्र
हादसुरादैतेयाः ॥ तदुक्तंबालकांडेरामायणे ॥ वरुणस्यततःकन्यावारुणीरघुनंदन ॥ उत्पपातमहावीर्यावांछमानापरिग्रहम् ॥ दितेः पुत्रानतांरामजगृहुर्वरुणात्मजाम् ॥ अदितेस्तुसुतावीराजगृहु
स्तामनिंदिताम् ॥ तेनाभवन्सुरादेवादैतेयाश्चासुरास्ततइति ॥ सुरासुरैःसहनरोरगायस्मिन्सतथातस्मिन् ॥ एतच्चान्येषामुपलक्षणम् ॥ यत्तुभागवतेविपर्ययश्रवणंतच्चकल्पभेदाभिप्रायेण ॥ आः
पीडायाम् ॥ आस्तुस्यात्कोपपीडयोरित्यमरः ॥ दुद्रुवुश्चसर्वेदेवाः ॥ २८ ॥ २९ ॥ त्रैलोक्यरक्षणार्थायसगुणागुणभेदतः ॥ स्तुवंतिसत्यलोकेशंगीर्वाणाभयशंकिताः ॥ नमोहिरण्यगर्भायेत्या

---

१ अस्तगतर्क्षादित्येवरूपे । २ अद्यापि पारावाराः प्रलयपयोधयः इतस्ततो नपरापतंतिपृथिवीं प्लावयन्त्यतो नायं प्रलयकाल इति कथनार्थ ऊरीकर्तव्यः ? ।

द्यैर्द्वादशभिःशुभैः ।। पद्यैः प्रसंन्नगंभीरैः श्रोतृपापापनोदनैः ।। तत्रादावाधिदैविकविराड्हिरण्यगर्भांतर्यामिरूपेणस्तुवंति ।। तत्रब्रह्मरूपिणेविराडात्मनेनमइत्यन्वयः ।। तपस्तप्त्वासृजद्यंतु सस्वयं पुरुषोविराडितिमनुः ।। हिरण्यगर्भाय हिरण्यरूपंब्रह्मांडंगर्भेयस्यसतथातस्मैब्रह्मणेपूर्णायांतर्यामिणेइत्यर्थः ।। तदुक्तं ।। स्वतश्चिदंतर्यामितुमायावीसूत्रसृष्टितः ।। सूत्रात्मास्थूलदृष्टेचैषविराडित्युच्यतेपरइति ।। सूत्रात्माहिरण्यगर्भः ।। स्वगुणंस्तुत्वानिर्गुणंस्तुवंति ।। अविज्ञातस्वरूपायअविज्ञातंप्रत्यक्षाद्यगम्यंस्वरूपंयस्यसतथातस्मै ।। विज्ञातारमरेकेनविजानीयादितिश्रुतेः ।। कैवल्यायमोक्षस्वरूपाय ।। कथंभूतायकैवल्याय ।। अमृतायानंदरूपाय ।। आनंदंब्रह्मणोरूपंतच्चमोक्षेप्रतिष्ठितमितिश्रुतेः ।। ३० ।। अविज्ञातस्वरूपत्वेहेतुमाह ।। यंनदेवाविजानंतीति ।। तस्मैचिदात्मनेनमइत्यन्वयः।।तस्मैकस्मैइत्याकांक्षायामाह।।यन्नदेवाइति ।। देवाइंद्रियाणितदधिष्ठातारोवा ।। मनोयत्रापिकुंठितंमनोपियत्रकुंठितंउपलप्रयुक्तक्षुरतैक्ष्ण्यवत्प्रतिहतसामर्थ्यम् ।। नयत्रवाक्प्रसरतिप्रबोधयितुंवागपिनसमर्थाभवतीत्यर्थः।तस्मैअपरिमितगुणगरिम्णेप्रसिद्धायवा चिदात्मनेचैतन्यघनायनमोस्तुकुर्मइतिवाशेषः ।। सवेत्तिविश्वंनचतस्यवेत्तातमाहुरग्र्यंपुरुषंमहांतम् ।। यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेत्यादिश्रुतेः।।३१।।तर्हिप्रमाणाभावाच्छशशृंगवन्नास्तितदित्याशंक्याहुः।।योगिनोयमिति ।। तस्मैश्रीब्रह्मणेनमइत्यन्वयः ।। तस्मैकस्माइत्याकांक्षायामाहुर्योगिनइति ।। हृदेवाकाशोहृदाकाशस्तस्मिन्आकाशवच्छुद्धेऽतःकरणइत्यर्थः।।प्रणिधानेनएकाग्रतयानिदिध्यासनेनेतियावत् ।। ज्योतिःस्वप्रकाशंरूपंस्वरूपंयंस्यतत्तथाप्रपश्यंति।।स्वप्रकाशसच्चिदानंदरूपेणैवावतिष्ठंतइत्यर्थः।। श्रीःसावि

यन्नदेवाविजानंतिमनोयत्रापिकुंठितम् ।। नयत्रवाक्प्रसरतिनमस्तस्मैचिदात्मने ।। ३१ ।। योगिनोयंहृदाकाशेप्रणिधानेननिश्चलाः ।। ज्योतीरूपं प्रपश्यंतितस्मैश्रीब्रह्मणेनमः ।। ३२ ।। कालात्परायकालायस्वेच्छयापुरुषायच ।। गुणत्रयस्वरूपायनमःप्रकृतिरूपिणे ।। ३३ ।। विष्णवे सत्त्वरूपायरजोरूपायवेधसे ।। तमसेरुद्ररूपायस्थितिसर्गांतकारिणे ।। ३४ ।। नमोबुद्धिस्वरूपायत्रिधाहंकृतयेनमः ।। पंचतन्मात्ररूपायपंचकर्मेंद्रियात्मने ।। ३५ ।।

त्री स्रष्टाविष्णुरियंसृष्टिरितिपराशरोक्तेः।।सृज्यतेनयासृष्टिहेतुत्वाद्वासृष्टिःसावित्रीतत्सहितायब्रह्मणेसत्यलोकाधिष्ठात्रे।।यद्वा श्रयंत्येतांयोगिनइतिश्रीर्ब्रह्मविद्यातत्स्वरूपायब्रह्मणेपरमात्मनेनमइति।।३२।। कालादिति ।। कालान्निमेषादिद्विपरार्धांतात्परायाभिन्नाय ।। माययाकालाय तच्चेष्टारूपत्वात्कालस्य ।। तदुक्तंभागवते ।। योयंकालस्तस्यतेऽव्यक्तबंधोचेष्टामाहुरिति ।। यद्वा अविद्यात्मनोः सम्बन्धःकालस्तद्रूपाय ।। यद्वा कालयतिनाशयतिकालादीन्सर्वानितिकालस्तस्मै ।। सकालकालः कालमूषिकभक्षकः कालायतेनमः इत्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यः ।। स्वेच्छयास्वस्येच्छयाईक्षणलक्षणयापुरुषायजीवाय ।। सऐक्षतबहुस्यांप्रजायेय तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः ।। यद्वा स्वीयानांभक्तानामिच्छयापुरुषायपूर्षुशरीरेषुशेतइतितथातस्मै ।। मत्स्यकूर्माद्यवतारायेत्यर्थः ।। नवद्वारेपुरेशेतेपुरुषस्तेनचोच्यतइतिस्मृतेः ।। यद्वा स्वेच्छयास्वातंत्र्येणैवपुरुषायपुरुषाख्यावताराय ।। तदुक्तंभागवते ।। भूतैर्यदापंचभिरात्मसृष्टैःपुरंविराजंविरचय्यतस्मिन्स्वांशेनविष्टःपुरुषाभिधानमवापनारायणआदिदेवइति ।। यद्वा स्वेच्छयापूर्वमपिपुरुषुकार्येषुस्थितत्वात्पुरुषस्तस्मै ।। तथाचश्रुतिः ।। पूर्वमेवाहमिहासमिति ।। तत्पुरुषस्यपुरुषत्वमित्यलमतिविस्तरेण ।। प्रधानत्वेननमस्यंति ।। गुणत्रयेति ।। गुणत्रयंसत्त्वरजस्तमउपलक्षणम् ।। प्रकृतिःप्रधानम् ।। ३३ ।। गुणत्रयोपाधिविष्णवब्जयोनिरुद्ररूपेणनमंति ।। विष्णवइति ।। नमइत्यनुषंजनीयम् ।। ३४ ।। महत्तत्वादित्रयोविंशतितत्त्वभेदेनप्रणमन्ति ।। नमोबुद्धिस्वरूपायेत्यादिना ।। बुद्धिस्वरूपायमहत्तत्त्वाय ।। त्रिधाहंकृतयेवैकारिकतैजसतामसाहंकाराय ।।

पंचतन्मात्ररूपायशब्दस्पर्शरूपरसगन्धतन्मात्ररूपात्मने ॥ पंचकर्मेंद्रियात्मनेपायूपस्थहस्तपादवागात्मने ॥ ३५ ॥ नमइति ॥ मनःस्वरूपायांतःकरणरूपाय ॥ पंचबुद्धींद्रियात्मनेश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वानासात्मने ॥ क्षित्यादिपञ्चरूपायपृथिव्यतेजोवाय्वाकाशरूपाय ॥ विषयात्मनेस्थूलविषयरूपायपंचीकृतात्मनइतियावत् ॥ ३६ ॥ समष्टिव्यष्टिप्रपंचभेदेनप्रणमंति ॥ नमइत्यादिना ॥ ब्रह्मांडरूपायसमष्ट्यात्मकविराड्रूपायकारणरूपायेत्यर्थः ॥ तदन्तर्वर्तिनेभूतभौतिकव्यष्टिरूपायकार्यरूपायेत्यर्थः ॥ अर्वाचीनेति ॥ अर्वाचीनमिदानींतनंततःपराचीनंपूर्वकालीनंएतद्रूपंयद्विश्वंजगत्तद्रूपायतेतुभ्यंनमइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ अनित्येति ॥ आगमापाययनित्यंकालत्रयाबाध्यंनित्यंतद्रूपाय सत्स्थूलंअसत्सूक्ष्मंकार्यकारणेवासदसतीतयोः पतयेनियंत्रेनमइति ॥ कृपालुतांदर्शयन्तःस्तुवंति ॥ समस्तेति ॥ समस्तशब्दश्चतुर्विधाविषयः ॥ चतुर्विधाभजंतेमामितिभगवद्वचनात् ॥ नवविधविषयोवा भक्तैर्नवभिराश्रितमितिमुक्ताफलकारवचनात् ॥ विग्रहःशरीरम् ॥ ३८ ॥ शास्त्रयोनित्वेनस्तुवन्ति ॥ तवानिःश्वसितंवेदाइति ॥ निःश्वासवदनायासेनवेदानामाविर्भावाद्वेदानिःश्वसितमित्युपचारः ॥ निःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइतिश्रुतेः शास्त्रयोनित्वादितिव्याससूत्राच्च ॥ तवस्वेदोऽखिलंजगदिति ॥ तवेश्वरस्य ॥ स्वेदशब्देनात्राप्सुनिसृष्टंवीर्यंशक्तिविशेषउच्यते तज्जातत्वादशेषस्यजगतः ॥ यद्वा स्वेदशब्देनात्रापंचीकृतंजलतत्त्वमुच्यते तच्चभूम्यादिचतुष्टयस्योपलक्षणम् तत्परिणामत्वादशेषस्यभूतभौतिकप्रपंचस्य ॥ तदुक्तंहरिवंशे ॥ ततःस्वयंभूर्भगवान्सिसृक्षुर्विविधाःप्रजाः ॥ अपएवससर्जादौतासुवीर्यमवासृजत ॥

नमोमनःस्वरूपायपंचबुद्धींद्रियात्मने ॥ क्षित्यादिपंचरूपायनमस्तेविषयात्मने ॥ ३६ ॥ नमोब्रह्मांडरूपायतदंतर्वर्तिनेनमः ॥ अर्वाचीनपराचीनविश्वरूपायतेनमः ॥ ३७ ॥ अनित्यनित्यरूपायसदसत्पतयेनमः ॥ समस्तभक्तकृपयास्वेच्छाविष्कृतविग्रह ॥ ३८ ॥ तवनिश्श्वसितंवेदास्तवस्वेदोखिलंजगत् ॥ विश्वाभूतानितेपादः शीर्ष्णोद्यौःसमवर्तत ॥ ३९ ॥ नाभ्याआसीदंतरिक्षंलोमानिचवनस्पतिः ॥ चन्द्रमामनसोजातश्चक्षोःसूर्यस्तवप्रभो ॥ ४० ॥ त्वमेवसर्वंत्वयि देवसर्वं स्तोतास्तुतिःस्तव्यइहत्वमेव ॥ ईशत्वयाऽऽवास्यमिदंहिसर्वंनमोस्तुभूयोपिनमोनमस्ते ॥ ४१ ॥

आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः ॥ अयनंतस्यताःपूर्वंतेननारायणःस्मृतइति ॥ पुरुषसूक्तेनचस्तुवंति ॥ विश्वेति ॥ तत्रपादोस्यविश्वाभूतानीत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ विश्वाभूतानितेपादइति ॥ ३९ ॥ मायावच्छिन्नैकदेशइत्यर्थः ॥ विश्वाइतिशेश्छंदसिबहुलमितिशेर्लोपः ॥ शीर्ष्णोद्यौःसमवर्ततेत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ शीर्ष्णइति ॥ नाभ्याआसीदंतरिक्षमित्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ नाभ्याइति ॥ अन्तरिक्षमंतरिक्षलोकः ॥ लोमानीति ॥ पुष्पंविनाफलवान्वनस्पतिः ॥ चन्द्रमामनसोजातइत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ चन्द्रमाइति ॥ चक्षोःसूर्योअजायतेत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ चक्षोःसूर्यइति ॥ चक्षोश्चक्षुषइत्यर्थः ॥ ४० ॥ उपसंहरंति त्वमेवसर्वमिति ॥ अत्रोपासनार्थंसर्वप्रपंचरूपत्वंब्रह्मणोविधीयते ॥ योयंस्थाणुःपुमानेषपुंधियास्थाणुधीरिवेत्यादिवद्बाधेसामानाधिकरण्यंवा ॥ अधिष्ठानांतरंवारयति ॥ त्वयिदेवसर्वमिति ॥ देवहेस्वप्रकाश ॥ नन्वहंचेत्सर्वंकथंभवद्भिःस्तोतृभिःस्तवेनाहंस्तूयेतत्राहुः ॥ स्तोतेति ॥ औपाधिकभेदमादायस्तोत्रादिव्यवहारइत्यर्थः ॥ किंबहुना ईशाईश्वरेणत्वयाइदंसर्वंजगदावास्यंवासनीयंसम्बद्धंग्रंथिततंतुनेवपटइति ॥ यद्वा आवास्यंसत्ताचैतन्याभ्यांसंव्याप्यइदंपरिदृश्यमानंसर्वमिति ॥ ईशावास्यमिदंसर्वंयत्किंचिज्जगत्यांजगत् तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःकस्यचिद्धनमितिश्रुतेः ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ यथार्थयेति ॥ यथार्थयायथासदृशोऽबाधितोऽर्थोयस्याःसातथातया ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ऐहिकेति ॥ अपवर्गमोक्षम् ॥ सालोक्यादिव्यावृत्त्यर्थमक्षयमितिविशेषणम् ॥ सायुज्यमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ तस्मादिति ॥ यतोऽभीष्टदइतिख्यातोऽतएवसर्वसिद्धिदः ॥ सर्वेषांसिद्धिदइतिवा ॥ ४७ ॥ अत्रापिसत्याख्येममलोकेपीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ सत्यलोकस्थानांव्याकुलताभावंदर्शयति ॥ एतेवेदामूर्तिधराइत्यादिना ॥ करुणाभारतीत्वियमित्यंतंमूर्तिधराइत्यनुषंजनीयम् ॥ अखिलाःशिक्षाकल्पज्योतिश्छंदोनिरुक्तव्याकरणमीमांसान्यायपुराणधर्मशास्त्रायुर्वेदधनुर्वेदगांधर्वार्थशास्त्रलक्षणाश्चतुर्दश ॥ यज्ञास्त्वग्निष्टोमादयः ॥ सत्यंयथार्थभाषणम् ॥ धर्मोऽदृष्टम् ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ॥ दमोविषयेभ्योबाहिरिंद्रियनिवृत्तिरिंद्रियमात्रानिवृत्तिर्वा ॥ ४९ ॥ ब्रह्मचर्यमिति ॥ ब्रह्मचर्यमष्टांगमैथुनपरित्यागः ॥ तदुक्तम् ॥ दर्शनंस्पर्शनंकेलिःस्मरणंगुह्यभाषणम् ॥ संकल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृतिरेवच ॥ एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणः ॥ विपरीतं

इतिस्तुत्वाविधिंदेवानिपेतुर्दंडवत्क्षितौ ॥ परितुष्टस्तदाब्रह्माप्रत्युवाचदिवौकसः ॥ ४२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यथार्थयाऽनयास्तुत्यातुष्टोस्मि
प्रणताःसुराः ॥ उत्तिष्ठतप्रसन्नोस्मिवृणुध्वंवरमुत्तमम् ॥ ४३ ॥ यःस्तोष्यत्यनयास्तुत्याश्रद्धावान्प्रत्यहंशुचिः ॥ मांवाहरंवाविष्णुंवातस्यतुष्टाःसदा
वयम् ॥ ४४ ॥ दास्यामःसकलान्कामान्पुत्रान्पौत्रान्पशून्वसु ॥ सौभाग्यमायुरारोग्यंनिर्भयत्वंरणेजयम् ॥ ४५ ॥ ऐहिकामुष्मिकान्भोगानपवर्गं
तथाऽक्षयम् ॥ यद्यदिष्टतमंतस्यतत्तत्सर्वंभविष्यति ॥४६॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनपठितव्यःस्तवोत्तमः ॥ अभीष्टदइतिख्यातः स्तवोयंसर्वसिद्धिदः॥४७॥
पुनःप्रोवाचतान्वेधाःप्रणिपत्योत्थितान्सुरान् ॥ स्वस्थास्तिष्ठतभोयूयंकिमत्रापिसमाकुलाः ॥ ४८ ॥ एतेवेदामूर्तिधराइमाविद्यास्तथाखिलाः ॥
सदक्षिणाअमीयज्ञाःसत्यंधर्मस्तपोदमः ॥ ४९ ॥ ब्रह्मचर्यमिदंचैषाकरुणाभारतीत्वियम् ॥ श्रुतिस्मृतीतिहासार्थचरितार्थाअमीजनाः ॥ ५० ॥
नेहक्रोधोनमात्सर्यंलोभः कामोऽधृतिर्भयम् ॥ हिंसाकुटिलतागर्वोनिंदासूयाऽशुचिःक्वचित् ॥ ५१ ॥ येब्राह्मणाब्रह्मरतास्तपोनिष्ठास्तपोधनाः ॥
मासोपवासषण्मासचातुर्मास्यादिसद्व्रताः ॥ ५२ ॥ पातिव्रत्यरतानार्योयेचान्येब्रह्मचारिणः ॥ तेचामीपश्यतसुरायेषंढाः परयोपिति ॥ ५३ ॥

ब्रह्मचर्यमेतदेवप्रकीर्तितमिति ॥ करुणाहितैषिणी ॥ इदानींसर्वेभ्यःकाश्याःश्रैष्ठ्यंवक्तुंकर्मादिभिःप्राप्तस्वलोकान्दर्शयति ॥ श्रुतिस्मृतीति ॥ श्रुतिस्मृतीतिहासानामर्थेष्वनुष्ठेयेषुप्रतिपाद्येषुचरितःकृतोऽर्थःपुरुषार्थःपुरुषकारोऽनुष्ठानंयैस्तेतथा ॥ इतिहासोमहाभारतादिः ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानामितिक्वचित्पाठः ॥ व्याख्यांतरंस्पष्टम् ॥ ५० ॥ नेति ॥ क्रोधःपराभिभवेच्छा ॥ मात्सर्यंपरगुणासहिष्णुता ॥ प्राप्तेऽर्थेप्रार्थनालोभः ॥ अप्राप्तेऽर्थेप्रार्थनाकामः ॥ यद्वा लोभोऽर्थमात्रविषयः ॥ कामःस्त्र्यादिविषयः ॥ अधृतिरधारणंदेहाद्यवसादेसत्यनुत्तंभनम् ॥ भयंभीः ॥ हिंसाकायवाङ्मनोभिःप्राणिमात्रपीडा ॥ कुटिलताअनृजुतावक्रतेतियावत् ॥ गर्वोऽभिमानः ॥ निंदापरापवादः ॥ असूयागुणेषुदोषाविष्करणम् ॥ अशुचिरपवित्रः ॥ ५१ ॥ ब्रह्मरतावेदरताः ॥ तपोधनाअकिंचनाविरक्ताइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ पातिव्रत्यरताः पतिव्रतायाभावःपातिव्रत्यंतत्ररतास्तद्धर्मयोगिन्यइत्यर्थः ॥ षंढाःनपुंसकाः ॥ तृतीयाप्रकृतिःषंढःक्लीबःपंडोनपुंस

कइत्यमरः ॥ जितेंद्रियाइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ गोग्रहणेहताःगवांरक्षणेत्यक्तप्राणाइत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ गायत्रीति ॥ द्विमुखीप्रसूयमानागौः ॥ तदुक्तं ॥ यावद्वत्सस्यपादौद्वौमुखंयोन्यांचदृश्यते ॥
तावद्गौःपृथिवीज्ञेयायावद्गर्भंनमुंचतीति ॥ पृथिवीज्ञेयापृथिवीतुल्या ॥ समग्रायाःपृथिव्यादानेनयादृशंपुण्यंभवतितादृशमस्यादानेनेत्यर्थः ॥ शुक्लासर्वशरीरेविशेषतःपादेषुचशुक्लवर्णाकपिला ॥
तदुक्तम् ॥ सर्वतःशुक्लवर्णायापादेषुचविशेषतः ॥ कपिलासातुविज्ञेयासर्वपापप्रणाशिनी ॥ देशविशेषेपिंगलवर्णाकपिलेतिप्रसिद्धिः ॥ ५६ ॥ द्विजपादोदपाःब्राह्मणचरणोदकपातारः ॥ सारस्वते

मातापित्रोरमीभक्ताअमीगोग्रहणेहताः ॥ व्रतेदानेजपेयज्ञेस्वाध्यायेद्विजतर्पणे ॥ ५४ ॥ तीर्थेतपस्युपकृतौसदाचारादिकर्मणि ॥ फला
भिलाषिणीबुद्धिर्नयेषांतेजनाअमी ॥ ५५ ॥ गायत्रीजाप्यनिरताअग्निहोत्रपरायणाः ॥ द्विमुखीगोप्रदातारःकपिलादानतत्पराः ॥ ५६ ॥ निस्पृहाः
सोमपायेवैद्विजपादोदपाश्चये ॥ मृताःसारस्वतेतीर्थेद्विजशुश्रूषकाश्चय ॥ ५७ ॥ प्रतिग्रहसमर्थाहियेप्रतिग्रहवर्जिताः ॥ तएतेमत्प्रियाविप्रास्त्यक्ततीर्थे
प्रतिग्रहाः ॥ ५८ ॥ प्रयागेमाघमासेयैरुषःस्नातोऽमलात्मभिः ॥ मकरस्थेरवौशुद्धास्तइमेसूर्यवर्चसः ॥ ५९ ॥ वाराणस्यांपांचनदे
त्र्यहंस्नातास्तुकार्तिके ॥ अमीतेशुद्धवपुषःपुण्यभाजोतिनिर्मलाः ॥ ६० ॥ स्नात्वातुमणिकर्णिक्यांप्रीणिताब्राह्मणाधनैः ॥ तएतेसर्वभोगाढ्याः
कल्पंस्थास्यंतिमत्पुरे ॥ ६१ ॥ ततःकाशींसमासाद्यतेनपुण्येननोदिताः ॥ विश्वेश्वरप्रसादेनमोक्षमेष्यंत्यसंशयम् ॥ ६२ ॥ अविमुक्तेकृतं
कर्मयदल्पमपिमानवैः ॥ श्रेयोरूपंतद्विपाकोमोक्षोजन्मांतरेष्वपि ॥ ६३ ॥ अहोवैश्वेश्वरेक्षेत्रेमरणादपिनोभयम् ॥ यत्रसर्वेप्रतीक्षंतेमृत्युंप्रियमिवाति
थिम् ॥ ६४ ॥ ब्राह्मणेभ्यःकुरुक्षेत्रेयैर्दत्तंवसुनिर्मलम् ॥ निर्मलांगास्तएतेवैतिष्ठंतिममसंनिधा ॥६५ ॥ पितामहंसमासाद्यगयायांयैःपितामहाः ॥ तर्पि
ताब्राह्मणमुखेतेषामेतेपितामहाः ॥६६॥ नस्नानेननदानेननजपेननपूजया ॥ मल्लोकःप्राप्यतेदेवाःप्राप्यतेद्विजतर्पणात् ॥६७॥ सोपस्कराणिवेश्मानिमु
सलोलूखलादिभिः ॥ यैर्दत्तानिसशय्यानितेषांहर्म्याण्यमूनिवै ॥ ६८ ॥

तीर्थेप्रभासेपृथूदकेवा ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ उषसिस्नातःप्रातःस्नानेननीतःसमापितइतियावत् ॥ ५९ ॥ पंचनदमेवपांचनदं ॥ स्वार्थेऽण् ॥ पंचनदइतिवापाठः ॥ ६० ॥ कल्पांद्विपरार्धम्
॥ ६१ ॥ ६२ ॥ तद्विपाकस्तस्यकर्मणोविपाकःफलम् ॥ किंतदाह ॥ मोक्षमिति ॥ नपुंसकत्वमार्षम् ॥ मोक्षइत्येववापाठः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ सोपस्कराणिगृहो

---

१ पुंवद्भावाभाव आर्षः ।

पकरणसहितानि सभूषणानीतिवा ॥ ६८ ॥ ब्रह्मशालावेदाध्ययननिमित्तंगृहम् ॥ पुराणमितिवापाठः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अखंडंवसुसमग्रंधनम् ॥ वसुवर्चसःअग्निवर्चसः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥
॥ ७४ ॥ एकंकुलंएकःफलसाधनसमुदायः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ महेश्वरीब्रह्मादीनांनियंत्री ॥ गौरीमहेश्वरावितिवापाठः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ विभावसोरग्नेः ॥ ८३ ॥

ब्रह्मशालांकारयंतिवेदमध्यापयंतिच ॥ विद्यादानंचयेकुर्युः[1]पुराणंश्रावयंतिच ॥ ६९ ॥ पुराणानिचयेदद्युः पुस्तकानिददत्यपि ॥
धर्मशास्त्राणियेदद्युस्तेषांवासोत्रमेपुरे ॥ ७० ॥ यज्ञार्थंचविवाहार्थंव्रतार्थंब्राह्मणायवै ॥ अखंडं वसुयेदद्युस्तेत्रस्युर्वसुवर्चसः ॥ ७१ ॥
आरोग्यशालांयःकुर्याद्वैद्यपोषणतत्परः ॥ आकल्पमत्रवसतिसर्वभोगसमन्वितः ॥ ७२ ॥ मुक्तीकुर्वंतितीर्थानि येच दुष्टावरोधतः ॥
ममावरोधे[2]तेमान्याऔरसास्तनयाइव ॥ ७३ ॥ विष्णोर्वाममवाशंभोर्ब्राह्मणाएवसुप्रियाः ॥ तेषांमूर्त्यावयंसाक्षाद्विचरामोमहीतले ॥ ७४ ॥
ब्राह्मणाश्चैवगावश्चकुलमेकंद्विधाकृतम् ॥ एकत्रमंत्रास्तिष्ठंतिहविरेकत्रतिष्ठति ॥ ७५ ॥ ब्राह्मणाजंगमंतीर्थंनिर्मितंसार्वभौमिकम् ॥
येषांवाक्योदकेनैवशुद्ध्यंतिमलिनाजनाः ॥ ७६ ॥गावःपवित्रमतुलंगावोमंगलमुत्तमम् ॥ यासांखुरोत्थितोरेणुर्गंगावारिसमोभवेत् ॥ ७७ ॥ शृंगाग्रे
सर्वतीर्थानिखुराग्रेसर्वपर्वताः ॥ शृंगयोरंतरेयस्याःसाक्षाद्गौरीमहेश्वरी ॥ ७८ ॥ दीयमानांचगांदृष्ट्वानृत्यंतिप्रपितामहाः ॥ प्रीयंतेऋषयःसर्वेतुष्यामो
दैवतैःसह ॥ ७९ ॥ रोरूयंतचपापानिदारिद्र्यंव्याधिभिःसह ॥ धात्र्यः[3]सर्वस्यलोकस्यगावोमातेवसर्वथा ॥ ८० ॥ गवांस्तुत्वानमस्कृत्यकृत्वाचैवप्र
दक्षिणाम् ॥ प्रदक्षिणीकृतातेनसप्तद्वीपावसुंधरा ॥ ८१ ॥ यालक्ष्मीःसर्वभूतानांयादेवेष्ववस्थिता ॥ धेनुरूपेणसादेवी[4]ममपापंव्यपोहतु ॥ ८२ ॥
विष्णोर्वक्षसियालक्ष्मीःस्वाहाचैवविभावसोः ॥ स्वधायापितृमुख्यानांसाधेनुर्वरदासदा ॥ ८३ ॥ गोमयंयमुनासाक्षाद्गोमूत्रंनर्मदाशुभा ॥ गंगाक्षीरंतुया
सांवैकिंपवित्रमतःपरम् ॥ ८४ ॥ गवामंगेषुतिष्ठंतिभुवनानिचतुर्दश ॥ यस्मात्तस्माच्छिवंमेस्यादिहलोकेपरत्रच ॥ ८५ ॥ इतिमंत्रंसमुच्चार्यधेनूर्वाधेनु
मेववा ॥ योदद्याद्द्विजवर्यायससर्वेभ्योविशिष्यते ॥ ८६ ॥ मयाचविष्णुनासार्धंशिवेनचमहर्षिभिः ॥ विचार्यगोगुणान्नित्यंप्रार्थनेतिविधीयते ॥ ८७ ॥
गावोमेपुरतःसंतुगावोमेसंतुपृष्ठतः ॥ गावोमेहृदयेसंतुगवांमध्येवसाम्यहम् ॥ ८८ ॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

---

[1] अत्रमूलपाठोनोपलब्धः । [2] अन्तःपुरे । [3] पोषयित्र्यः । [4] दातुःपापंव्यपोहतीतिपुस्तकांतरेपाठः ।

नीराजयतिप्रोंछतिमार्जयतीत्यर्थः ॥ अंगानिस्वांगानि ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ एषांसत्यलोकादिगोलोकांतानाम् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ उपसंहरति ॥ इत्युद्देशादिति ॥ उद्देशात्संक्षेपात् ॥ भयार्तानांभीतिपीडितानांयदभयंतद्व्याख्यातमित्यर्थः ॥ २ ॥ एवंकाशीप्रकर्षपुरःसरान्धर्मानुक्त्वादेवागमनकारणंस्वयमेववर्णयन्सूर्यमार्गपरिरोधाभावोपायंप्रतिजानीते ॥ स्पर्धतइति ॥ ३ ॥ अस्तीति ॥ मित्रावरुणयोरपत्यंमैत्रावरुणिः ॥ उर्वशीदर्शनात्स्कन्नंरेतस्ताभ्यां

नीराजयतियोंगानिगवांपुच्छेनभाग्यवान् ॥ अलक्ष्मीःकलहोरोगास्तस्यांगाद्यांतिदूरतः॥८९॥ गोभिर्विप्रश्चवेदैश्चसतीभिःसत्यवादिभिः॥ अलुब्धैर्दार्नशीलैश्चसप्तभिर्धार्यतेमही॥९०॥ ममलोकात्परोलोकोवैकुंठइतिगीयते ॥ तस्योपरिष्टात्कौमारउमालोकस्ततःपरम् ॥९१॥ शिवलोकस्तदुपरिगोलोकस्तत्समीपतः ॥ गोमातरःसुशीलाद्यास्तत्रसंतिशिवप्रियाः ॥ ९२ ॥ गवांशुश्रूषकायेचगोप्रदायेचमानवाः ॥ एषामन्यतमेलोकेतेस्युःसर्वसमृद्धयः ॥ ९३ ॥ यत्रक्षीरवहानद्योयत्रपायसकर्दमाः ॥ नजराबाधतेयत्रतत्रगच्छंतिगोप्रदाः ॥ ९४ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञाब्राह्मणाःपरिकीर्तिताः॥ तदुक्ताचारचरणाइतरेनामधारकाः॥९५॥ श्रुतिस्मृतीतुनेत्रेद्वेपुराणंहृदयंस्मृतम् ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यांहीनोंधःकाणःस्यादेकयाविना॥९६॥ पुराणहीनाद्धृच्छून्यात्काणांधावपितौवरौ ॥ श्रुतिस्मृत्युदितोधर्मःपुराणे[1]परिगीयते ॥९७॥ [2]तद्ब्राह्मणायगौर्देयासर्वत्रसुखमिच्छता ॥ नदेयाद्विजमात्रायदातारंसोप्यधोनयेत् ॥९८॥ यस्यधर्मेऽस्तिजिज्ञासायस्यपापाद्भयंमहत्॥ श्रोतव्यानिपुराणानिधर्ममूलानितेनवै॥९९॥ चतुर्दशसुविद्यासुपुराणंदीपउत्तमः॥ अंधोपिनतदालोकात्संसाराब्धौक्वचित्पतेत् ॥१००॥ श्रोतव्यानिपुराणानिवस्तव्यंजाह्नवीतटे ॥ तर्पणीयाद्विजानित्यंममलोकेप्सुभिःसदा ॥ १ ॥ इत्युद्देशान्मयाख्यातासत्यलोक[3]व्यवस्थितिः ॥ अभयंयद्भयार्तानांनभेतव्यंचहेसुराः ॥२॥ स्पर्धतेमेरुणाविंध्योब्रध्नाध्वपरिरोधकृत् ॥ तदर्थमागतायूयंतदुपायंदिशामिवः॥३॥ अस्त्यगस्त्यस्तप्यमानस्तप उग्रं महातपाः ॥ मैत्रावरुणिराधाय चित्तं विश्वेश्वरे विभौ ॥ ४ ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेसर्वेषांमुक्तिहेतुके ॥ तारकस्योपदेशार्थंविश्वेशाऽधिष्ठितेस्वयम् ॥ ५ ॥ याचध्वंतत्रगत्वातंसवःकार्यंविधास्यति ॥ तेनैकदावितालोकावातापील्वलभक्षणात् ॥ ६ ॥

कुंभेनिषिक्तंतस्मादगस्त्योजज्ञे ॥ तथाचश्रुतिः ॥ कुंभेरेतःसिषिचतुःसमानमिति ॥ तत्रमैत्रावरुणिरित्युक्तेवसिष्ठेपिगच्छतितद्वारणार्थमगस्त्यइत्युक्तम् ॥ तावत्युक्तेअंगानिनिष्क्रियाणिगात्राणिस्त्यायतिसंघातयतीत्यगस्त्यः अगस्त्यनामावाकश्चित्तत्रातिव्याप्तिःस्यात्तद्वारणार्थमुक्तंमैत्रावरुणिरिति ॥ ४ ॥ तारकस्यप्रणवस्यषडक्षरश्रीराममंत्रराजस्यवा ॥ ५ ॥ वोयुष्माकम् ॥ कथम्भृ

---

[1] परिपठ्यतेइत्यपिक्वचित्पाठः । [2] सश्रुतिस्मृतिपुराणज्ञोयोब्राह्मणस्तस्मै । [3] लोकस्यचस्थितिरित्यपिक्वचित्पाठः ।

षिमात्रस्यतादृग्दुर्घटकार्यकरणसामर्थ्यमित्याशंकायामाह ॥ तेनैकदेति ॥ वातापील्वलभक्षणात्इल्वलस्यसंबंधीवातापिर्वातापील्वलः ॥ राजदंतादित्वात्पूर्वनिपातः॥तस्यभक्षणात् ॥ तथाचोक्तम् ॥
वातापिर्भक्षितोयेनसमुद्रःशोषितःपुरा ॥ यद्वा वातापिश्चइल्वलश्चतयोर्भक्षणात् ॥ तत्रवातापेर्भक्षणंशरीरतःइल्वलस्यभक्षणंत्वर्थतः ॥ मनुष्यान्भक्षयिष्यंतिह्यर्थतोनशरीरतइत्यादौधननाशेपिभक्षण
शब्दप्रयोगात् ॥ यद्वा भ्रातुर्भक्षणात्सोपिभक्षितइतितथोक्तम् ॥ यद्वा वातापील्वलभक्षणात्तयोर्मारणादित्यर्थः ॥ तदुक्तंरामायणेअरण्यकांडे ॥ अगस्त्येनततःक्रोधादागत्यभ्रातुराश्र
मम् ॥ अनुभूयैकदाश्राद्धंभक्षितःसनिशाचरः ॥ ततःसंपन्नमित्युक्त्वादत्वाहस्तावसेचनम् ॥ भ्रातरंनिष्क्रमेत्युच्चैरिल्वलःसोभ्यभाषत ॥ तंतथाहूयमानंतुराक्षसंमेषरूपिणम् ॥ अब्रवीत्प्रहसञ्छ्री
मानगस्त्योमुनिसत्तमः ॥ कुतोनिष्क्रमितुंशक्तिर्मयाजीर्णस्यरक्षसः ॥ भ्रातुस्तेमेषरूपस्यगतस्ययमसादनम् ॥ तस्यैतद्वचनंश्रुत्वाभ्रातुर्मरणशंकितः ॥ प्रधर्षयितुमारेभेमुनिंक्रोधा

अतिमित्रंतत्रतेजोमित्रावरुणजेमुनौ॥तदाप्रभृतिलोकेषु[1]कोगस्त्यान्नैवबिभ्यति ॥७॥ इत्युक्त्वांतर्दधेवेधास्तेपिप्रमुदिताननाः ॥ देवाःपरस्परंप्रोचुरहोधन्य
तमावयम् ॥ ८ ॥ प्रसंगतोपिद्रष्टव्यौकाशीकाशीपतीशिवौ ॥ अहोअहोभिर्बहुभिःफलितोनोमनोरथः ॥ ९ ॥ उत्फुल्लपद्मनयनानिर्मिताःसुकृतार्थिनः॥
तावेवचरणौधन्यौकाशीमभिप्रयायिनौ ॥ ११० ॥ येयंकथाश्रुतास्माभिर्वेधसासमुदीरिता ॥ तस्याःश्रवणजात्पुण्यात्प्राप्नुमस्त्वद्यकाशिकाम् ॥ ११ ॥
एकाक्रियाद्व्यर्थकरीप्राप्यतेपुण्यगौरवात् ॥ एवंवदंतोहृष्टास्याःसुराःकाशींसमाययुः ॥१२॥ व्यासउवाच ॥ इदंपुण्यतमाख्यानंयेश्रोष्यंतीहमानवाः ॥
विधूयसर्वपापानिपुत्रदारसमन्विताः ॥ १३ ॥ इहवंशंपरिस्थाप्यभुक्त्वासर्वसुखानिच ॥ सत्यलोकेचिरंस्थित्वाततोयास्यंतिशाश्वतम् ॥ ११४ ॥
इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्धे सत्यलोकवर्णनंनामद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूतउवाच ॥
भगवन्भूतभव्येशसर्वज्ञानमहानिधे ॥ अवाप्यकाशींगीर्वाणैःकिमकारिवदाच्युत ॥ १ ॥

न्निशाचरः ॥ अभ्यद्रवदगस्त्यंतुमुनिनादीप्ततेजसा ॥ चक्षुषादीप्तकल्पेननिर्दग्धःसपपातहेति ॥ नचैवंसतिरामायणभारतयोःपरस्परविरोधः ॥ कल्पभेदेनव्यवस्थोपपत्तेः ॥ तथा
न्यत्रापि ॥ ६ ॥ अतिमित्रंसूर्यमतिक्रम्यवर्ततइतितत्तेजस्तथा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ उत्फुल्लपद्मनयनाःसुराःकाशींसमाययुरितितृतीयेनान्वयः ॥ उत्फुल्लपद्मानीवनयना
नियेषांतेतथा ॥ कथंभूताः ॥ निर्मिताःनिःशेषेणमितंकाशीकाशीपतीद्रष्टव्यावित्यादिचिंतितंयैस्तेतथा ॥ काशीगमनेकृतसम्यङ्निश्चयाइत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ तावेवेति ॥ ११० ॥
प्राप्नुयुःप्राप्स्यामः ॥ ११ ॥ १२ ॥ श्रोतृप्ररोचनार्थमाह ॥ इदमिति ॥ १३ ॥ शाश्वतंकैवल्यम् ॥ ११४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखण्डटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
अगस्तेराश्रमपदेदेवतानांसमागमः ॥ तस्यचाश्रममाहात्म्यंतृतीयेध्यायईर्यते ॥ १ ॥ एवंवदन्तोहृष्टास्याः सुराःकाशींसमाययुरित्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ भगवन्निति ॥ अच्युतनिर्विकारहेविष्णो[2]

---

१ अत्रकेऽप्यपेक्षितमितिभाति । २ व्याससंबोधनम् ।

इतिवा ॥ १ ॥ नतृप्तिमधियामिअलंप्रत्ययंनाधिगच्छामि ॥ तपसांशेवधिर्निधिः ॥यथा पद्मादिनिधिर्धनानामाश्रयस्तथातपसामाश्रयःखनिरित्यर्थः ॥ २ ॥ वागमृतांभोधौवाक्सुधासमुद्रे ॥ उत्सुकमुत्कंठितम् ॥ ३ ॥ कृत्स्नंसमग्रम् ॥ प्रश्नमितिवापाठः ॥ समुपचक्रमेउपक्रांतवान् ॥ ४ ॥ संसारांगारेविपच्यमानान्संसारिणोऽज्ञानकरुणयाशोचतीतिशुकः ॥ तदुक्तंभागवते ॥ संसारिणांकरुणयाहपुराणगुह्यमिति ॥ यद्वा शुकवन्मनोज्ञंवचनंवक्तीतिशुकः ॥ तथाचब्रह्मवैवर्तेव्यासंप्रतिभगवद्वचनम् ॥ व्यासत्वदीयतनयःशुकवन्मनोज्ञंब्रूतेवचोभवतुतच्छुकएवनाम्ना । हर्म्ये नवत्स्यतितवापिनमाययासौस्पृष्टोयतोममकथाहृदिमास्यशोकामिति ॥ तथाविगतंनामोच्चारणादेवशंपायाःशतह्रदायाअयनंपतनंयस्यसविशंपायनःसएववैशंपायनः ॥ स्वार्थेतद्धितः ॥ उक्तंच ॥ शंपांशतह्रदामाहुरयनंपतनंयतः ॥ विगतंपतनंयस्माद्वैशंपायनइत्यतइति ॥ तौशुकवैशंपायनावाद्यौयेषांतेतथा ॥ आद्यपदेनजातूकार्ण्यजैमिनिपैलसुमंतूनांसंग्रहः ॥ शृण्वंत्वन्येमहर्षयइतिक्व

अधीत्येमांकथांदिव्यांनतृप्तिमधियाम्यहम् ॥ शेवधिस्तपसांदेवैरगस्तिःप्रार्थितःकथम् ॥ २ ॥ कथंविंध्योप्यवापस्वांप्रकृतिंतादृगुन्नतः ॥ तववागमृतां
भोधौमनोमेस्नातुमुत्सुकम् ॥ ३ ॥ इतिकृत्स्नंसमाकर्ण्यव्यासःपाराशरोमुनिः ॥ श्रद्धावतेस्वशिष्यायवक्तुंसमुपचक्रमे ॥ ४ ॥ पाराशरउवाच ॥
शृणुसूतमहाबुद्धेभक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ शुकवैशंपायनाद्याःशृण्वंत्वेतेचबालकाः ॥ ५ ॥ ततोवाराणसींप्राप्यगीर्वाणाःसमहर्षयः ॥ अविलंबंप्रथमतोम
णिकर्ण्यांविधानतः ॥ ६ ॥ सचैलमभिमज्ज्याथकृतसंध्यादिसत्क्रियाः ॥ संतर्प्यतर्प्यादिपितॄन्कुशगंधतिलोदकैः ॥ ७ ॥ तीर्थवासार्थिनः
सर्वान्संतर्प्यचपृथक्पृथक् ॥ रत्नैर्हिरण्यवासोभिरश्वाभरणधेनुभिः ॥ ८ ॥ विचित्रैश्चतथापात्रैःस्वर्णरौप्यादिनिर्मितैः ॥ अमृतस्वादुपक्वान्नैःपायसै
श्चसशर्करैः ॥ ९ ॥ सगोरसैरन्नदानैर्धान्यदानैरनेकधा ॥ गंधचंदनकर्पूरैस्तांबूलैश्चारुचामरैः ॥ ॥ १० ॥ सतूलैर्मृदुपर्यंकैर्दीपिकादर्पणासनैः ॥
शिबिकादासदासीभिर्विमानैःपशुभिर्गृहैः ॥ ११ ॥ चित्रध्वजपताकाभिरुल्लोचैश्चंद्रचारुभिः ॥ वर्षाशनप्रदानैश्चगृहोपस्करसंयुतैः ॥ १२ ॥
उपानत्पादुकाभिश्चयतिनश्चतपस्विनः ॥ योग्यैःपट्टदुकूलैश्चविविधैश्चित्ररल्लकैः ॥ १३ ॥ दंडैःकमंडलुयुतैरजिनैर्मृगसंभवैः ॥ कौपीनैरुच्चमंचै
श्चपरिचारककांचनैः ॥ १४ ॥

चित्पाठः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तर्प्यास्तर्पणीयाश्चतेआदिपितरस्तांस्तर्प्यादिपितॄन्संतर्प्य ॥ तर्प्यान्देवपितॄनितिपाठेऽक्षराधिक्यमार्षम् ॥ सन्तर्प्यविधिवद्दिव्यपितॄन्कुशतिलोदकैरितिचक्वचित्पाठः ॥ ७ ॥ रत्नैरित्यादिसप्रदक्षिणैरित्यंतानांतृतीयांतानांतीर्थवासार्थिनः सर्वान्संतर्प्यचेत्यनेनान्वयः ॥ चकाराद्देवादीनपि ॥ ८ ॥ अमत्रैःपात्रैः ॥ पात्रामत्रंचभाजनमित्यमरः ॥ ९ ॥ १० ॥ मृदुपर्यंकैःकोमलखट्वाभिः ॥ मृदुत्वेहेतुमाह ॥ सतूलैर्हंसतूलिकाभिःसहितैरित्यर्थः ॥ यद्वा मृदुपर्यंकैः सूत्रादिनिर्मितपर्यङ्कैः ॥ शिबिकानरयानम् ॥ विमानैरथैः ॥ ११ ॥ उल्लोचैश्चंद्रातपैर्वितानैरिति यावत् ॥ अस्त्रीवितानमुल्लोचइत्यमरः ॥ १२ ॥ उपानत्पादुकाभिश्च चर्मनिर्मिताउपानहः काष्ठनिर्मिताःपादुकास्ताभिश्च ॥ चशब्दाःसमुच्चयार्थाः ॥ पट्टदुकूलैर्नूतनक्षौमैः ॥ क्षौमं दुकूलमित्यमरः ॥ पट्टदुकूलैरितिक्वचित्पाठःसचिंत्यः ॥ चित्ररल्लकैश्चित्रकंबलैः ॥ समौरल्लककंबलावित्यमरः ॥ १३ ॥ अजिनैर्मृगचर्मभिः ॥ उच्चमंचैरुन्नतकाष्ठनिर्मितखट्वादिकैः ॥ परि

चारकक्कांचनैःशुश्रूषकाणांदेयैःस्वर्णैः ॥ परिचारकैरितिपाठेपिसएवार्थः ॥ १४ ॥ महापुस्तकसंभारैरनेकैःपुस्तकसमूहैः ॥ नानापुस्तकसामग्रीभिरितिवा ॥ १५ ॥ सत्रदानैर्वस्त्रदानैर्यज्ञदानैर्धनदानैरितिवा॥ सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेधनेपिचेत्यमरः॥ हेमन्तेऽग्निष्टिकेंधनैःशिशिरर्तौशीतापनोदायलोहमृदादिनिर्मितान्यग्न्याधारपात्राणिअग्निष्टिकास्ताश्चतास्वग्निकरणार्थानींधनानिकाष्ठानिचतैः१६॥ आच्छादनिकंछदिर्गृहादिकम ॥ १७ ॥ १८ ॥ देवालयसुधाकार्यैःदेवप्रासादचूर्णदानैः ॥ रंगमालादिमंडनैःरंगमालारंगसमूहाः आदिशब्देनसंमार्जनादीनिगृह्यंते ॥ तैर्यानिमंडनानितान्येववामंडनानितैः ॥ मंडलैरितिपाठेमंडलंसर्वतोभद्रादि ॥ १९ ॥ नीराजनैःआरार्तिकैः बहुवर्तियुक्तदीपैरित्यर्थः ॥ तदुक्तंविष्णुभक्तिरहस्ये ॥ बहुवर्तिसमायुक्तंज्वलंतंकेशवोपरि ॥ कुर्यादारार्तिकंयस्तुकल्पकोटिदिवंवसेदिति ॥ आरार्तिकैरितिवापाठः ॥ दशांगधूपकैरिति ॥ षड्भागकुष्ठोद्विगुणोगुडश्चलाक्षात्रयंपंचनखस्यभागाः ॥ हरीतकीसर्जरसश्चमांसंभागत्रयंचैवतुशैलजस्य ॥ घनस्यचत्वारिपुरस्यचैकोदशांगधूपःकथितोमुनींद्रैरित्यनेनोक्तोदशांगधूपआदिर्येषांतेचतेसुधूपाश्चतैः ॥ कर्पूरवर्तिकाद्यैरिति ॥ कर्पूरंवर्तिकायस्यसकर्पूरवर्तिकः आदौभवआद्यः कर्पूरवर्तिकोदीपआद्योयेषांतेदीपास्तथातैः ॥ कर्पूरवर्तिकार्यैरितिक्वचित्पाठः ॥ देवार्चार्थैर्देवपूजानिमित्तैर्धनैः ॥ २० ॥ पंचामृतानांस्नपनैर्घृतदुग्धदधिमधुशर्कराणांस्नानैः ॥ २१ ॥ गुंफनार्थैःग्रंथनार्थद्रविणैः ॥ गुंफनंग्रंथसंदर्भेदर्पेगुंफनमिष्यतइतिमेदिनीकारः ॥ २२ ॥ गडुकंभृंगारंअंगुलीयकंवा ॥ गडुकंत्वंगुलीयकमित्युत्पलिनी ॥ मड्डुकेतिपाठेमड्डुकोवाद्यभेदः ॥ तथाचमाघेजग्मुर्जलानिजलमड्डुकवाद्यवल्गुवल्गद्घनस्तनतटस्खलितानिमंदामिति ॥ वाद्यप्रभेदाडमरुमड्डुडिंडिमझर्झराइतिचामरः ॥ यक्षकर्दमैःकर्पूरागुरुकस्तूरीकंकोलैर्यक्षकर्दमइत्यमरः ॥ २३॥ ॥ २४ ॥ उपसंहरति ॥ एवमादिभिरिति ॥ उद्दंडैर्नानाप्रकारैः क्रियाकांडैःकर्मकांडप्रतिपादितैःकर्मभिरित्यर्थः ॥ यद्वा क्रियाकांडैःक्रियासमूहैरित्यर्थः ॥ पंचरात्रमुषित्वेति पंचरात्रेणयावान् कालोभवतितावंतंकालं स्थित्वेत्यर्थः ॥ यद्वा काश्यांरात्रिदिनविभागस्यदिविष्ठचंद्रसूर्याभ्यांविनैवेश्वरेणकृतत्वाद्यथाश्रुतएवार्थः ॥ ताभ्यांदिनरात्रिविभागप्रतीतिस्तुभूभ्यांकाशीतिष्ठतीतिप्रतीतिवद्भ्रांतैव ॥

मठैर्विद्यार्थिनामन्नैरतिथ्यर्थमहाधनैः ॥ महापुस्तकसंभारैर्लेखकानांचजीवनैः॥१५॥बहुधौषधदानैश्चसत्रदानैरनेकशः ॥ ग्रीष्मेप्रपार्थद्रविणैर्हेमंतेग्निष्टिकेंधनैः॥१६॥छत्राच्छादनिकाद्यर्थेवर्षाकालोचितैर्बहु॥रात्रौपाठप्रदीपैश्चपादाभ्यंजनकादिभिः ॥१७॥ पुराणपाठकांश्चापिप्रतिदेवालयंधनैः ॥ देवालयेनृत्यगीतकरणार्थैरनेकशः ॥१८॥ देवालयसुधाकार्यैर्जीर्णोद्धारैरनेकधा ॥ चित्रलेखनमूल्यैश्चरंगमालादिमंडनैः ॥ १९ ॥ नीराजनैर्गुग्गुलुभिर्दशांगादिसुधूपकैः ॥ कर्पूरवर्तिकाद्यैश्चदेवार्चार्थैरनेकशः ॥ २० ॥ पंचामृतानांस्नपनैः सुगंधस्नपनैरपि ॥ देवार्थमुखवासैश्चदेवोद्यानैरनेकशः ॥ २१ ॥ महापूजार्थमाल्यादिगुंफनार्थैस्त्रिकालतः ॥ शंखभेरीमृदंगादिवाद्यनादैः शिवालये ॥ २२ ॥ घंटागुडुककुंभादिस्नानोपस्करभाजनैः ॥ श्वेतैर्मार्जनवस्त्रैश्चसुगंधैर्यक्षकर्दमैः ॥ २३ ॥ जपहोमैःस्तोत्रपाठैःशिवनामोच्चभाषणैः ॥ रासक्रीडादिसंयुक्तैश्चलनैः सप्रदक्षिणैः ॥ २४ ॥ एवमादिभिरुद्दंडैः क्रियाकांडैरनेकशः ॥ पंचरात्रमुषित्वातुकृत्वातीर्थान्यनेकशः ॥ २५ ॥

अतएवविंध्योन्नतेःसर्वस्मिन्जगतिभयद्रुतेपिकाशीस्थानांभयद्रवणाद्यभावाद्देवागमनतीर्थवासार्थिसंतर्पणादिकंचसर्वसंगच्छते ॥ तथाचात्रैवस्मृत्यर्थापत्तिः ॥ क्षुब्धेषुतेषुवीरेषुचकंपेभुवनत्रयम् ॥ दुर्वाससश्चकोपाग्निज्वालाभिर्व्याकुलीकृतम् ॥ तदाविविशतुःकाश्यांसूर्याचंद्रमसावपि ॥ नगणैरकृतानुज्ञौतत्तेजःशमितप्रभावीति ॥ अनेकशःआवृत्यावृत्य बहुवारानित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अगस्तिरीति ॥ अगस्तिः स्यादगस्त्यश्चेतिद्विरूपकोशादिकारांतोपि ॥ २७ ॥ २८ ॥ तंदृष्ट्वेति ॥ प्रथमतस्तमगस्त्यंदूरतोदृष्ट्वापश्चाद्गीर्वाणादेवामुनेरुटजंप्रांगणंददृशुरितिद्विसप्ततितमश्लोकेनान्वयः ॥ २९ ॥ आगाम्यष्टत्रिंशच्छ्लोकस्थितेतिशब्दपरामृष्टंकर्माहुः ॥ साक्षादित्यादि ॥ तत्रत्रयेणमुनेरुत्प्रेक्षा ॥ अवशिष्टेनाश्रमपशुपक्ष्यादिवर्णनमितिविवेक्तव्यम् ॥ सतांमनःसन्मनः॥३०॥ ॥३१॥ चपलाविद्युत् ॥ तडित्सौदामनीविद्युच्चंचलाचपलाअपीत्यमरः ॥ अचपलास्थिरेतियावत् ॥३२॥ हिंस्राःक्रूराः ॥ सत्त्वरूपाःसात्त्विकाःसत्त्वगुणप्रधानाइत्यर्थः॥स्वभावजंसाहजिकम् ॥३३॥ करटःप्रशस्तगंडोऽस्यास्तीतिकरटिःहस्ती ॥ छांदसत्वात्साधुत्वम् ॥ काकेभगंडौकरटौगजगंधकटीकटावितिद्वादशसाहस्री ॥ करटोगजगंडेस्यात्कुसुंभेनिंद्यजीवनेइतिमेदिनीकारः ॥ अष्टा

दीनानाथांश्चसंतर्प्यनत्वाविश्वेश्वरंविभुम् ॥ ब्रह्मचर्यादिनियमैस्तीर्थमेवंप्रसाध्यच ॥ २६ ॥ पुनः पुनर्विश्वनाथंदृष्ट्वास्तुत्वाप्रणम्यच ॥ जग्मुःपरोपकारार्थमगस्तिर्यत्रतिष्ठति ॥ २७ ॥ स्वनाम्नालिंगमास्थाप्यकुंडंकृत्वातदग्रतः ॥ शतरुद्रियसूक्तेनजपन्निश्चलमानसः ॥ २८ ॥ तंदृष्ट्वादूरतोदेवाद्वितीयमिवभास्करम् ॥ ज्वलज्ज्वलनसंकाशैरंगैःसर्वत्रसोज्ज्वलम् ॥ २९ ॥ साक्षात्किंवाडवाग्निर्वामूर्त्यावैतप्यतेतपः ॥ स्थाणुवन्निश्चलतरंनिर्मलंसन्मनोयथा ॥ ३० ॥ अथवासर्वतेजांसिश्रित्वेमांब्राह्मणींतनुम् ॥ शीलयंतिपरंधामशांतंशांतपदाप्तये ॥ ३१ ॥ तपनस्तप्यतेऽत्यर्थंदहनोपिहिदह्यते ॥ यत्तीव्रतपसाद्यापिचपलाऽचपलाभवत् ॥ ३२ ॥ यस्याश्रमे ऽत्रदृश्यंतेहिंस्राअपिसमंततः ॥ सत्त्वरूपाअमीसत्त्वास्त्यक्त्वावैरंस्वभावजम् ॥ ३३ ॥ शुंडादंडेनकरटिः सिंहंकंडूयतेऽभयः ॥ अष्टापदांकेस्वपितिकेसरीकेसरोद्भटः ॥ ३४ ॥ सूकरःस्तब्धरोमापिविहायनिजयूथकम् ॥ चरेद्वनशुनांमध्येमुस्तान्यस्तेक्षणोबली ॥ ३५ ॥ भूदारोपिनभूदारंतथाकुर्याद्यथाऽन्यतः ॥ सर्वालिंगमयीकाशीयतस्तद्भीतियंत्रितः ॥ ३६ ॥ क्रोडीकृत्यक्रोडपोतंतरक्षुःक्रीडयत्यहो ॥शार्दूलबालानुत्सार्यशार्दूलीमेणपोतकः ॥ ३७ ॥

पदःशरभः ॥ अष्टापदंस्यात्कनकेसारीणांफलकेपिच ॥ अष्टापदंचशरभेचंद्रमण्यांचमर्कटइतिचविश्वप्रकाशः ॥ तस्यांकेक्रोडेकेसरीसिंहः ॥ सिंहोमृगेंद्रःपंचास्योहर्यक्षःकेसरीहरिरित्यमरः ॥ कीदृशः ॥ केसरोद्भटः केसरैःस्कंधस्थैर्लोमविशेषैः ॥ किंजल्केकेसरःपुष्पपशुरोमविशेषयोरितिमेदिनीकारः ॥ उद्भटउन्नद्धः ॥ ३४ ॥ सूकरोवराहः ॥ स्तब्धरोमेतितस्याविशेषणम् अतिक्रूरतयास्तब्धानिउन्नतानिरोमाणियस्यसतथाविधोपीत्यतोनपौनरुक्त्यम् ॥ वनश्वानोऽत्रव्याघ्राः अरण्यभवाःश्वानइतिवा ॥ मुस्तासुकुरुविल्लेषु ॥ कुरुविल्लोमेघनामामुस्तामुस्तकमस्त्रियामित्यमरः ॥ मोथाइतिप्रसिद्धासुन्यस्तेदत्तेईक्षणेनेत्रेयेनसतथा ॥ ३५ ॥ भदारइतिसार्धम् ॥ भुवंपृथ्वींदारयतीतिभूदारःसूकरस्तथाविधोपि ॥ यथान्यत्रभूविदारंकरोतितथात्रनकरोतीत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ सर्वालिंगमयीति ॥ ३६ ॥ क्रोडपोतंसूकरशावकम् ॥ वराहःसूकरोघृष्टिःकोलःपोत्रीकिरिःकिटिः दंष्ट्रीघोणीस्तब्धरोमा क्रोडोभूदारइत्यपीत्यमरः ॥ तरक्षुर्मृगादनः ॥

तरक्षुस्तुमृगादनइत्यमरः ॥ शार्दूलबालान्व्याघ्रशावकानुत्सार्यदूरीकृत्यशार्दूलींव्याघ्रींएणपोतकोहरिणबालकः ॥ दयायांकः ॥ चलत्पुच्छंयस्यसतथा ॥ पिबति ॥ पयइतिशेषः ॥
पिबतिरत्रद्विकर्मकः ॥ लक्षणयावाशार्दूल्याःस्तनंपिबतीत्यर्थः ॥ फेनिलेनफेनयुक्तेन ॥ स्वपंतंशयानंभल्लुंऋक्षम् ॥ अथभल्लुके ऋक्षाच्छभल्लभल्लूकाइत्यमरः ॥ कथंभूतम् ॥
लोमशंबहुलोमयुक्तम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ यूकालिक्षाः ॥ यूकालिक्षाकीटभेदालाक्षातुस्याद्द्रुमामयेइतिमालती ॥ समुउपसर्गस्यवीक्ष्येत्यनेनाग्रेपिसंबंधः ॥ दंतकोटिभिर्दन्ताग्रैर्भक्षयेत् ॥
अत्रसाहजिकवैराभावस्यविवक्षितत्वाद्यूकाभक्षणंनदोषावहम् ॥ यद्वा मृतानामेवयूकानांभक्षणमत्रविवक्षितम् ॥ अतएवसंवीक्ष्यवीक्ष्येत्युक्तम् ॥ अथवालक्षणयांगुलीभिर्विचार्यसंवीक्ष्यदंतकोटि
भिर्दूरीकरोतीत्यर्थः ॥ अथवावानरजातिस्वभावत्वाद्भक्षयेदिवेत्यर्थः ॥ गोलांगूलाःकापिविशेषास्तेषांविशेषणंरक्तमुखाःनीलांगाइतिच स्वतंत्रावा ॥ ३९ ॥ शशामृगविशेषाः ॥ तैःप्रसिद्धैः ॥
तेइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ पृष्ठलुंठनैःपृष्ठसंघर्षणैः ॥ ४० ॥ आखुभुजोमार्जारस्य ॥ ओतुर्बिडालः ॥ ओतुर्बिडालोमार्जारोवृषदंशकआखुभुगित्यमरः ॥ ४२ ॥ केकिकंठेमयूरग्रीवायाम् ॥

चलत्पुच्छोथपिबतिफेनिलेनाननेनवै ॥ स्वपंतंलोमशंभल्लुंवानरश्चलदंगुलिः ॥३८॥यूकांसंवीक्ष्यवीक्ष्यैवभक्षयेद्दंतकोटिभिः ॥ गोलांगूलारक्तमुखानीलां
गायूथनायकाः ॥३९॥जातिस्वभावमात्सर्यंत्यक्त्वैकत्ररमंतिच ॥ शशाःक्रीडंतिचवृकैस्तैः पृष्ठलुंठनैर्मुहुः ॥४०॥आखुश्चाखुभुजःकर्णंकंडूयेतचलाननः ॥
मयूरपुच्छपुटगोनिद्रात्योतुः सुखाधिकम् ॥ ४१ ॥ स्वकंठंघर्षयत्येवकेकिकंठेभुजंगमः ॥ भुजंगमफणापृष्ठेनकुलः स्वकुलोचितम् ॥ ४२ ॥
वैरंपरित्यज्यलुठेदुत्प्लुत्योत्प्लुत्यलीलया ॥ आलोक्यमूषकंसर्पश्चरंतंवदनाग्रतः ॥ ४३ ॥ क्षुधांधोपिनगृह्णातिसोपितस्माद्बिभेतिनो ॥प्रसूयमानांहरि
णींदृष्ट्वाकारुण्यपूर्णदृक् ॥ ४४ ॥ तद्दृष्टिपातंमुंचन्वैव्याघ्रोदूरंव्रजत्यहो ॥ व्याघ्रीव्याघ्रस्यचरितंमृगीमृगविचेष्टितम् ॥ उभेकथयतो
ऽन्योन्यंसख्याविवमुदान्विते ॥४५॥ दृष्ट्वाप्युद्दंडकोदंडंशबरंशंबरोमृगः ॥ धृष्टोनवर्त्मत्यजतिसोपिकंडूयतेपितम् ॥ ४६ ॥ रोहितोऽरण्यमहिषमुद्धर्षति
निराकुलः ॥चमरीशबरीकेशैःसंमिमीतेस्ववालधिम् ॥४७॥ गवयःशल्यकश्चाऽयमुभावेकत्रतिष्ठतः ॥ [१]तीव्रमात्सर्यमुत्सृज्यमुनितेजोनियंत्रितौ ॥ ४८ ॥

फटाफणा ॥ फटायांतुफणाद्वयोरित्यमरः ॥ ४२ ॥ लुठेत्क्रीडेत् ॥ उत्प्लुत्योत्प्लुत्यउत्फाल्योत्फाल्य ॥ लीलयाऽवज्ञयाभयमगणयित्वेतियावत् ॥ ४३ ॥ क्षुधाबुभुक्षयार्तः पीडितइति यावत् ॥
क्षुधांधइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ कारुण्यपूर्णदृक्करुणाव्याप्तज्ञानः ॥ ४४ ॥ अहोइत्याश्चर्येहर्षेवा ॥ ४५ ॥ उद्दंडकोदंडमत्यूर्जितचापम् ॥ अथास्त्रियौ धनुश्चापौधन्वशरासनकोदंडकार्मुकमित्यमरः ॥
शबरंभिल्लम् ॥ शंबरोनाम्ना ॥ धृष्टोदृप्तोनिर्लज्जोवा ॥ सःशबरोमृगादनोपीत्यर्थः ॥४६॥ रोहितोमृगावांतरजातिभेदः ॥ कृष्णसाररुरुन्यंकुरंकुशंबररोहिषाः गोकर्णपृषतैणर्श्यरोहिताश्चमरोमृगा
इत्यमरः ॥ उद्धर्षतिसंस्पृशतिसंलुठतिनगणयतीत्यर्थः ॥ उद्धर्षतीतिपाठः ॥ निराकुलोनिःशंकः ॥ चमरीचमरस्यमृगविशेषस्यपत्नी ॥ शबरीशबरांगनाचंडालविशेषस्त्री ॥ भेदाः
किरातशबरपुलिन्दाम्लेच्छजातयइत्यमरः ॥ तस्याः केशैःस्ववालधिं स्वीयवालहस्तम् केशवल्लांगूलमितियावत् ॥ वालहस्तस्तुवालधिरित्यमरः ॥ संमिमीतेपरिमिनोति ॥ ४७ ॥
गवयोमृगविशेषः । गंधर्वः शरभोरामःसृमरो गवयःशशः इत्यादयोमृगेंद्राद्याइत्यमरः ॥ शल्यकःश्वावित् ॥ शल्य एव शल्यकः ॥ स्वार्थेकः ॥ श्वावित्तुशल्यइत्यमरः ॥ ४८ ॥

---

[१] निजमात्सर्यमितिप्रचुरःपाठः ।

हुमितिशब्दंकृत्वायुद्धायडीयेतेइतिहुंडौमेषौतौमुण्डयुद्धायनसज्जेतेनप्रवर्त्तेते ॥ यद्वा हुंडौतीक्ष्णोद्यमौजन्तुविशेषौ ॥ हुंडस्तीक्ष्णोद्यमोहुंडावह्निघोषेतुकीर्तिताइतिरत्नमाला ॥ यद्वा हुंडौमदपूर्णौ मल्लौ ॥ हुंडास्याज्जलहस्तिन्यांमदिराजलहस्तयोः नलिन्यांशूरयोषायांहुंडःस्यान्मदनिर्भरइतिविश्वप्रकाशः ॥ मल्लयोर्मुंडयुद्धंतुशिरःशीर्ष्णोरसोरसावितिभागवतेप्रसिद्धम् ॥ हुंडौहुंडाराविति केचित् जयैषिणौजयकांक्षिणौ ॥ मृदुयथास्यात् ॥ ४९ ॥ तृण्वंतिभक्षयंति ॥ तृणुअदनइतिधातुः ॥ तृणगुल्मादीन्तृणानिचगुल्मानिचतान्यादीनियेषांतान् ॥ श्वापदाव्याघ्रादयः शुनांआपदोयेभ्यस्तेश्वापदाइतिव्युत्पत्तिपुरस्कारेणपुंसिश्वापदसर्पयोरित्यादिदर्शनाददन्तत्वेननिपातनात् ॥ पाठांतरेसुष्ठुआपत्येभ्यस्तेतथाइतिव्याख्येयम् ॥ किमितिमांसभक्षणंविहायतृणादीनदंतितत्राह ॥ आपदास्पदंआपदांआस्पदंस्थानम् ॥ कुतोयतोलोकद्वयेदुःखदंयन्मांसस्यभक्षणंतद्धिगस्त्वित्यर्थः ॥ आपदांपदमितिक्वचित्पाठः ॥ तत्रपदंस्थानम् ॥ ५० ॥ लोकद्वयदुःखदत्वमेवप्रपंचयाति ॥ यःस्वार्थमिति ॥ ५१ ॥ आकल्पंकल्पपर्यंतम् ॥ कल्पोत्रब्रह्मणोदिनम् ॥ तैरिति ॥ येषांप्राणैर्देहेंद्रियादिभिःस्वप्राणान्स्वदेहेंद्रियादीन्येपुष्णंतिपालयंतितेअमुत्रतैर्भु

हुंडौचमुंडयुद्धायनसज्जेतेजयैषिणौ ॥ एणशावंसृगालोपिमृदुस्पृशातिपाणिना॥४९॥तृण्वंतितृणगुल्मादीन्श्वापदास्त्वापदास्पदम्॥लोकद्वयेदुःखदंहिधि
क्तन्मांसस्यभक्षणम् ॥ ५० ॥ यःस्वार्थंमांसपचनंकुरुतेपापमोहितः ॥ यावंत्यस्यतुरोमाणितावत्सनरकेवसेत् ॥५१॥परप्राणैस्तुयेप्राणान्स्वान्पुष्णं
तिहिदुर्धियः ॥ आकल्पंनरकान्भुक्त्वातेभुज्यंतेत्रतैःपुनः ॥ ५२ ॥ जातुमांसंनभोक्तव्यंप्राणैःकंठगतैरपि ॥ भोक्तव्यंतर्हिभोक्तव्यंस्वमांसंनेतरस्यच
॥ ५३ ॥ वरमेतेश्वापदावैमैत्रावरुणिसेवया ॥ येषांनहिंसनेबुद्धिर्नतुहिंसापरानराः ॥ ५४ ॥ बकोपिपल्वलेमत्स्यान्नाश्नात्यग्रेचरानपि ॥ नमहांतोप्य
महतोमत्स्यामत्स्यानदंतिवै ॥ ५५ ॥ एकतःसर्वमांसानिमत्स्यमांसंतथैकतः ॥ स्मृतिःस्मृतेतिकिंत्वेभिरतोमत्स्याञ्जहत्यमी ॥ ५६ ॥ श्येनोपिवर्तिकां
दृष्ट्वाभवत्येषपराङ्मुखः ॥ चित्रमत्रापिमधुपाभ्रमंतिमलिनाशयाः ॥ ५७ ॥ सुचिरंनरकान्भुक्त्वामदिरापानलंपटाः ॥ मधुपाएवगायंतेभ्रांतिभाजः
पुनःपुनः ॥ ५८ ॥

ज्यंतइत्यर्थः ॥ तथाचमनुः ॥ समांखादयितापुत्रयस्यमांसामिहाद्म्यहम् एतन्मांसस्यमांसत्वंप्रवदंतिमनीषिणइति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ वरंश्रेष्ठाः ॥ ५४ ॥ वकःकह्वः ॥ पल्वलेऽल्पोदकेसरसि ॥ वेशंतःपल्वलंचाल्पसरइत्यमरः ॥ अमहतोऽणीयसः ॥ ५५ ॥ एभिर्बकादिभिः ॥ किंस्मृतेतिविमर्शः॥ तत्रस्मृतैवेतिनिश्चित्यतत्रहेतुमाह ॥ अतइति ॥ यतो मत्स्यान्जहतिअतःस्मृतिःस्मृतैवेत्यर्थः॥ अथवाकिंस्मृतेतिकाकूक्त्यास्मृतैवेति ॥ अतोतःकारणात्मत्स्यान् जहतित्यजंतीति ॥ ५६ ॥ श्येनःपत्री ॥ पत्रीश्येनइत्यमरः ॥ वर्त्तिकांवर्तकाख्यंपक्षिविशेषंवनचटकामितियावत् ॥ नाववांटयीतिगौडेप्रसिद्धम् ॥ वर्तकावर्तिकादयइत्यमरः ॥ चित्रमित्यर्धमुत्तरश्लोकान्वयि ॥ ५७ ॥ सुचिरमिति ॥ सुचिरंनरकान्भुक्त्वात्रापिकाश्यामपिमलिनाशयामलिनांतःकरणाःसंतोभ्रमंतिअहो एतच्चित्रमिति ॥ तंत्रहेतुमाह ॥ मदिरेति ॥ मद्यपानासक्ताअभीक्ष्णमज्ञानमाश्रयंतोमधुपाएवभवंतीत्यर्थः ॥ वमंतिमधुनासयोतिक्वचित्पाठस्तदायमर्थः ॥ नरकजन्यंदुःखमस्माकमितःपरंमास्यादि

---

१ स्वापदाइत्येवंरूपे ।

तिखेदेनणीतमपि मधुनासयानासारंध्रेणवमंतित्यजन्तीति ॥ अन्यत्पूर्ववत् ॥ ५८ ॥ हेतुमेवसाधयन्ते । अतएवेति ॥ पुराणज्ञैःपुराणोविश्वेशस्तज्ज्ञैरितिवक्ष्यमाणागाथापद्यंपरिगीयतइत्यन्वयः ॥ स्फुटार्थास्पष्टार्था ॥ विश्वेश्वरस्वरूपज्ञतामेवाहुः ज्ञात्वेति ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ ५९ ॥ गाथामेवपठति ॥ क्वमांसामिति ॥ हृदिस्थितोपीतिशेषः ॥ ६० ॥ विनेति ॥ प्रसादोनाममामयंजानात्वित्येवंरूपोऽनुग्रहः ॥ शिववर्जिताःशिवतत्त्वज्ञानरहिताः ॥ ६१ ॥ तिरोऽचंतीतितिर्यञ्चः द्वितीयास्थानेप्रथमा ॥ पश्वादीनित्यर्थः ॥ तिरश्चइतिवापाठः ॥ अबोधिज्ञातः ॥ तुरेवार्थे ॥ अयंप्रभावःक्षेत्रजएव ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ज्ञात्वेति ॥ एवार्थेनतुशब्देनतारयतीत्यनेनसंबंधः ॥ तारयत्येवेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ अविमुक्तेति ॥ तिर्यञ्चोप्येतेमुच्यंतएवेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ पक्षिकुलंपाक्षिसमूहम् ॥ ६६ ॥ सारसःपुष्कराह्वः ॥ पुष्कराह्वस्तुसारसइत्यमरः ॥ लक्ष्मणाकंठेयोषिद्ग्रीवायाम् ॥ मन्यामहइतिदेवानामुक्तिः ॥ उत्तरत्राप्येतस्ययथासंभवंसंबंधोज्ञेयः ॥ ६७ ॥ वरटाहंसस्यभार्या ॥ हंसस्ययोषिद्वरटासारसस्यतुलक्ष्मणेत्यमरः ॥ स्वचंचुपुटकोटिभिःस्वस्यचंचुःस्वचंचुःस्वत्रोटिरित्यर्थः ॥ चंचुस्त्रोटिरुभेस्त्रियामित्यमरः ॥ तस्यपुटंयुगलंतस्यकोटिभिरग्रभागैः॥

अतएवपुराणेषुगाथेतिपरिगीयते ॥ स्फुटार्थात्रपुराणज्ञैर्ज्ञात्वातत्त्वंपिनाकिनः ॥ ५९ ॥ क्वमांसंक्वशिवेभक्तिःक्वमद्यंक्वशिवार्चनम् ॥ मद्यमांसरतानांचदूरेतिष्ठतिशंकरः ॥ ६० ॥ विनाशिवप्रसादंहिभ्रांतिःक्वापिननश्यति ॥ अतएवभ्रमंत्येतेभ्रमराःशिववर्जिताः ॥ ६१ ॥ इत्याश्रमचरान्दृष्ट्वातिर्यञ्चोपिमुनीनिव ॥ अबोधिविबुधैरित्थंप्रभावः क्षेत्रजस्त्वयम् ॥ ६२ ॥ यतोविश्वेश्वरेणैतेतिर्यञ्चोप्यत्रवासिनः ॥ निधनावसरेमोच्यास्तारकस्योपदेशतः ॥ ६३ ॥ ज्ञात्वाक्षेत्रस्यमाहात्म्यंयोवसेत्कृतनिश्चयः ॥ तंतारयतिविश्वेशोजीवंतमथवामृतम् ॥ ६४ ॥ अविमुक्तरहस्यज्ञामुच्यंतेज्ञानिनोनराः॥ अज्ञानिनोपितिर्यञ्चोमुच्यंते[1]गतकिल्बिषाः ॥ ६५ ॥ इत्याश्चर्यपरादेवायावद्यांत्याश्रमंमुनेः ॥ तावत्पक्षिकुलंदृष्ट्वाभृशंमुमुदिरेपुनः ॥ ६६ ॥ सारसोलक्ष्मणाकंठेकंठमाधायनिश्चलः ॥ मन्यामहेननिद्रातिध्यायेद्विश्वेश्वरंकिल ॥ ६७ कंडूयमानावरटास्वचंचुपुटकोटिभिः ॥ हंसंकामयमानंतुवारयेत्पक्षधूननैः ॥ ६८ ॥ निरुद्ध्यमानाचक्रेणचक्रीक्रेंकितभाषणैः ॥ वदतीतिकिमत्रापिकामिताकामिनांवर ॥ ६९ ॥ कलकंठःकिलोत्कंठंमंजुगुंजतिकुंजगः॥ध्यानस्थःश्रोष्यतिमुनिःपारावत्येतिवार्यते॥७०॥केकीकेकांपरित्यज्यमौनंतिष्ठतितद्भयात्॥चकोरश्चंद्रिकाभोक्तानक्तव्रतमिवास्थितः७१

चंचुपुटस्याद्वित्वेपितदग्रावयवानांबहुत्वाद्बहुवचनम् ॥ कंडूयमानाकंडूतिंकुर्वाणाहंसंकामयमानंरतिंप्रार्थयंतंपक्षधूननैःपक्षयोश्चलनैर्वारयेदित्यर्थः ॥ ६८ ॥ निरुध्यमानेति ॥ चक्रेणचक्रवाकेन ॥ ॥ कोकश्चक्रश्चक्रवाकोरथांगाह्वयनामकइत्यमरः ॥ क्रेंकितभाषणैश्चक्रवाकजातिशब्दैश्चक्रीचक्रवाकीअत्यर्थंनिरुध्यमानाव्रियमाणासतीहेकामिनांवरश्रेष्ठेतिसोपहासोक्तिः ॥ अत्रापिआनंदकाननेतत्राप्यंतर्गृहेतत्राप्यगस्त्यस्याश्रमइत्यपिशब्दार्थः ॥ कामिताकामभावइतिवक्तीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ कलकंठइति ॥ कलोमधुरध्वनिःकंठोयस्यासौकलकंठःकलरवः पारावतइतियावत् ॥ उत्कंठंऊर्ध्वग्रीवंमंजुमनोहरंयथाभवतितथाकुंजगोलतादिपिहितोदरस्थःसन्गुंजतिअव्यक्तंशब्दंकरोतिसपारावतपत्न्यावार्यते ॥ गुंजन्निकुंजगइतिक्वचित्पाठः ॥ किलेत्युत्प्रेक्षायाम् ॥ वार्यतइव ॥ इतिनिश्चितेप्रसिद्धेवा ॥ कैःपक्षधूननैरित्यनुषंजनीयम् ॥ किमितिवार्यतेतत्राह ॥ ध्यानस्थोमुनिरगस्त्यः श्रोष्यतीतिहेतोरित्यर्थः ॥ ७० ॥ केकीमयूरः ॥ मयूरोबर्हिणोबर्ही

---

[1] तेत्वकल्मषाइत्यपिपाठः ।

नीलकंठोभुजंगभुक् शिखावलःशिखीकेकीमेघनादानुलास्यपीत्यमरः ॥ केकांमयूरध्वनिम् ॥ तद्भयादगस्त्यभयात् ॥ चकोरःपक्षिविशेषः ॥ तेषांविशेषाहारीतोमद्गुःकारंडवःप्लवः तित्तिरिः कुक्कुभोलावोजीवंजीवश्चकोरकइत्यमरः ॥ चन्द्रिकाकौमुदी ॥ चन्द्रिकाकौमुदीज्योत्स्नेत्यमरः ॥ नक्तव्रतंरात्रिभोजनम् ॥ ७१ ॥ पठंतीति ॥ सारिकापक्षिविशेषः शालिकइतिप्रसिद्धः ॥ सारंपरमार्थंपठंतीशुकंकीरम् ॥ कीरशुकौसमावित्यमरः ॥ संबोधयति ॥ किंतत्सारंकथंवासंबोधयतितत्राह ॥ अहोइति ॥ अहोहेशुकअपारावारसंसारसिंधुपारप्रदःशिवइति ॥ पारंपरतीरं अवारमर्वाचीनंतीरम् ॥ पारावारेपरार्वाचीतीरेइतिवचनात् ॥ नविद्येतेपारावारेयस्यासावपारावारःसचासौसंसारएवासिन्धुःसमुद्रः ॥ देशेनदविशेषेब्धौसिंधुर्नासरितिस्त्रियामित्यमरः ॥ तस्य पारंसमाप्तिंप्रददातीतिसतथा ॥ यद्वा अपारावारःसंसारसमुद्रोयेषांतान्जीवान्पारयति मुक्तिप्रदानात्समाप्तकर्मणःकरोतीति ॥ यद्वा पारतीरसमाप्तावितिचौरादिकात्पारधातोःअपारावारसंसारपारः परमात्मातंप्रददातीतितथा ॥ आत्मप्रदःशिवइतिसारंभोशुकइतिसंबोधयतीत्यर्थः ॥ अपारपारेतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रअनंतपारइत्यर्थः ॥ ७२ ॥ कोकिलइति ॥ कोकिलोवनप्रियः ॥ वनप्रियःपरभृतःकोकिलःपिकइत्यपीत्यमरः ॥ काकलींसूक्ष्ममध्वनिंमधुरध्वनिंवा ॥ काकलीतुकलेसूक्ष्मेध्वनौतुमधुरास्फुटइत्यमरः ॥ कलयन्नुच्चारयन् ॥ कलिकालौकलिश्चकालश्चतौकाशी

पठंतीसारिकासारंशुकंसंबोधयत्यहो ॥ अपारावारसंसारसिंधुपारप्रदःशिवः ॥ ७२ ॥ कोकिलःकोमलालापैःकलयन्किलकाकलीम् ॥
कलिकालौकलयतःकाशीस्थान्नेतिभाषते ॥ ७३ ॥ मृगाणांपक्षिणामित्थंदृष्ट्वाचेष्टांत्रिविष्टपम् ॥ अकांडपातसंकष्टंनिनिंदुस्त्रिदशाबहु ॥
॥ ७४ ॥ वरमेतेपक्षिमृगाःपशवःकाशिवासिनः ॥ येषांनपुनरावृत्तिर्नदेवानपुनर्भवाः ॥ ७५ ॥ काशीस्थैःपतितैस्तुल्यानवयंस्वर्गिणःक्वचित् ॥
काश्यांपाताद्भयंनास्तिस्वर्गेपाताद्भयंमहत् ॥ ७६ ॥ वरंकाशीपुरीवासोमासोपवसनादिभिः ॥ विचित्रच्छत्रसंछायंराज्यंनान्यत्रनीरिपु ॥ ७७ ॥
शशकैर्मशकैःकाश्यांयत्पदंहेलयाप्यते ॥ तत्पदंनाप्यतेऽन्यत्रयोगयुक्त्यापियोगिभिः ॥ ७८ ॥ वरंवाराणसीरंकोनिःशंकोयोयमादपि ॥ नवयं
त्रिदशायेषांगिरितोपीदृशीदशा ॥ ७९ ॥ ब्रह्मणोदिवसाष्टांशेपदमैंद्रंविनश्यति ॥ सलोकपालंसार्कंचसचंद्रग्रहतारकम् ॥ ८० ॥

स्थान्नकलयतः नमारयतइतिवदतीत्यर्थः ॥ ७३ ॥ मृगाणामिति ॥ अकांडपातसंकष्टंअकांडेऽअवसरेहिरण्यकशिप्रमुखैःपाताद्भ्रंशात्सम्यक्कष्टंदुःखंयस्मिन्तत्तथा ॥ बहुयथाभवतितथा ॥ ७४ ॥ वरमिति ॥ वरंश्रेष्ठाइत्यर्थः ॥ ननुभवंतोप्यमरत्वात्पुनरावृत्त्यभावेनश्रेष्ठाएवेतिस्वयमाशंक्यस्वयमेवानिराकुर्वंति ॥ नदेवानपुनर्भवाइति ॥ देवावयंपुनर्भवाःपुनर्भवोजन्मयेषांपुनर्भवंतीतिवापुनर्भवानइतिनअपितुपुनर्भवाएव ॥ द्वौनञौप्रकृतार्थंगमयतइतिन्यायात् ॥ अमरत्वादिश्रवणंत्वापेक्षिकमतोवयंतुच्छाएवेत्यर्थः ॥ यद्वा देवावयंनइतिप्रथमनकारेणसंबंधमारचय्य पश्चाद्धेत्वन्वेषणायांननपुनर्भवाइतिसम्बन्धनीयम् ॥ नदेवायेपुनर्भवाइतिपाठस्त्वतिरोहितार्थःसपुनर्भवाइतिच ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ नीरिपुनिर्गतारिपवोयस्माद्यस्मिन्नितिवातद्राज्यंतथा ॥ ७७ ॥ योगयुक्त्यापि योगोऽष्टांगादिः ॥ युक्तिर्युंजनमनुष्ठानमितियावत् ॥ योगस्ययुक्तिस्तयापीत्यर्थः ॥ ७८ ॥ गिरितोविंध्यात् ॥ ईदृशीदशानाशदशा ॥ यज्ञादेरभावेनाप्यायनाभावादित्यभिप्रायः ॥ ७९ ॥ ब्रह्मणइति ॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्यदिवसस्यादिनस्याष्टांऽशेष्टभागेघटिकाचतुष्टयेस्थितेसायंकालइतियावत् ॥ ऐंद्रंपदंत्रैलोक्यम् ॥ सलोकपालंलोकाश्चतत्पालाश्च

तःसहवर्तमानम् ॥ ८० ॥ परार्धद्वयेति ॥ पराधब्रह्मणः स्वमानेनपंचाशद्वर्षपरार्धद्वयंशतवर्षतस्य नाशोपिप्राकृतप्रलयेपि ॥ अपिःसमुच्चयार्थः ॥ यःकाशीस्थःसनविनश्यति
यावज्जीवंकस्याप्युपद्रवस्याभावात् ॥ यथावसरेशरीरपातेचसांद्रानंदाववोधब्रह्मत्वेनोपस्थानात् ॥ अतएवविंध्योन्नतेः सर्वस्मिन्जगतिभयद्रुतेपिकाशीस्थानांभयद्रवणाद्यभावाद्देवागमनंतीर्थ
वासार्थिसंतर्पणंपंचरात्रमुषित्वेत्यादिकंचसर्वंसंगच्छतेइतिपूर्वमेवसकारणमुक्तम् ॥ यत्त्विदानीमन्यथादृश्यतेतत्प्राणिनांपापोपचयाद्विश्वेशप्रातिकूल्याच्च ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ कलौविघ्नाभविष्यं
तिकाश्यांनिवसतांकिल ॥ येपापशीलाश्चशठाश्चमूर्खाः कुर्वंतिपापान्यविशंकमार्यं ॥ तेषामनंतंभवतीहदुःखमाचंद्रतारंनहिसंशयोत्र ॥ लब्धोपिसिद्धिंनोयायाद्यादिक्रुद्धयेत्रिलोचनइत्यादे ॥ ८१ ॥
विपक्षेबाधकमाह ॥ अस्तिचेदिति ॥ काशीवासाभिलाषुकाःकाशीवासाभीप्सवः ॥ ८२ ॥ तत्पुण्येति ॥ तच्चतत्पुण्यंचेतितत्पुण्यंतस्यपरिवर्तेनव्यत्ययेनविनिमयेनेत्यर्थः ॥ ८३ ॥ शरणंर
क्षितारम् तंत्यक्त्वाक्वापिनगच्छेदितिभावः ॥ ८४ ॥ अखंडंसमग्रंपूर्णमितियावत् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ स्वर्धुनीदर्शनादित्यारभ्यपञ्चम्यंतानां पदानांतृतीयांतानांचधर्मःस्यादुत्तरोत्तरइत्याग्रि

परार्धद्वयनाशेपिकाशीस्थोयोननश्यति ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकाश्यांश्रेयःसमाचरेत् ॥ ८१ ॥ यत्सुखंकाशिवासेत्रनतद्ब्रह्मांडमंडपे ॥ अस्तिचेत्तत्कथं
सर्वेकाशीवासाभिलाषुकाः ॥ ८२ ॥ जन्मांतरसहस्रेषुयत्पुण्यंसमुपार्जितम् ॥ तत्पुण्यपरिवर्तेनकाश्यांवासोऽत्रलभ्यते ॥ ८३ ॥ लब्धोपिसिद्धिंनो
यायाद्यदिक्रुद्धयेत्त्रिलोचनः ॥ तस्माद्विश्वेश्वरंनित्यंशरण्यंशरणंव्रजेत् ॥ ८४ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाख्यंपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ अखंडंहियथाकाश्यांनतथा
न्यत्रकुत्रचित् ॥ ८५ ॥ आलस्येनापियोयायाद्गृहाद्विश्वेश्वरालयम् ॥ अश्वमेधाधिकोधर्मस्तस्यस्याच्चपदेपदे ॥ ८६ ॥ यःस्नात्वोत्तरवाहिन्यांयातिविश्वे
शदर्शने ॥ श्रद्धयापरयातस्यश्रेयसोंतोनविद्यते ॥ ८७ ॥ स्वर्धुनीदर्शनात्स्पर्शात्स्नानादाचमनादपि ॥ संध्योपासनतोजप्यात्तर्पणाद्देवपूजनात् ॥ ८८ ॥
पंचतीर्थावलोकाच्चततोविश्वेश्वरेक्षणात् ॥ श्रद्धास्पर्शनपूजाभ्यांधूपदीपादिदानतः ॥ ८९ ॥ प्रदक्षिणैः स्तोत्रजपैर्नमस्कारैस्तुनर्त्तनैः ॥ देवदेवमहादे
वशंभोशिवशिवेतिच ॥ ९० ॥ धूर्जटेनीलकंठेशपिनाकिञ्शशिशेखर ॥ त्रिशूलपाणेविश्वेशरक्षरक्षेतिभाषणैः ॥ ९१ ॥ मुक्तिमंडपिकायांचनिमेषार्धो
पवेशनात् ॥ तत्रधर्मकथालापात्पुराणश्रवणादपि ॥ ९२ ॥ नित्यादिकर्मकरणात्तथातिथिसमर्चनैः ॥ परोपकरणाद्यैश्चधर्मस्स्यादुत्तरोत्तरः ॥ ९३ ॥
शुक्लपक्षेयथाचंद्रःकलयाकलयैधते ॥ एवंकाश्यांनिवसतांधर्मराशिःपदेपदे ॥ ९४ ॥

मेणसंबन्धः ॥ ८८ ॥ पंचतीर्थावलोकनात्कपालमोचनपापमोचनऋणमोचनकुलस्तंभवैतरण्यवलोकनात् ॥ यद्वा वरुणासंभेदासिसंभेदपंचनददशाश्वमेधमणिकर्णिकावलोकनात् यद्वा
आदित्यद्रौपदीविष्णुदण्डपाणिमहेश्वरढुंढिविनायकज्ञानवापीनंदिकेशतारकेशमहाकालेशपुनर्दंडपाण्यवलोकनात् ॥ तथाचात्रैववादिष्यति ॥ आदित्यंद्रौपदींविष्णुंदंडपाणिंमहेश्वरम् ॥ नम
स्कृत्यततोगच्छेद्द्रष्टुंढुंढिविनायकम् ॥ ज्ञानवापीमुपस्पृश्यनंदिकेशंततोर्चयेत् ॥ तारकेशन्ततोभ्यर्च्यमहाकालेश्वरंततः ॥ पश्येत्पुनर्दंडपाणिमित्येषापंचतीर्थिका ॥ चकारादन्येषामपि ॥ उत्तरोत्तर
मित्येषापंचतीर्थिकेतिपारिभाषिकपंचतीर्थविधानात् ॥ यद्वा आदित्यादिमहेश्वरांतमेकम् ढुंढिविनायकमेकम् ज्ञानवाप्येकम् नन्दिकेशादित्रयमेकम् पुनर्दंडपाणिरेकम् एवंवापंचतीर्थिका ॥
चकारादन्येषामपि ॥८९॥९०॥९१॥९२॥ उत्तरोत्तरउपर्युपरिश्रेष्ठोवा ॥ उपर्युदीच्यश्रेष्ठेष्वप्युत्तरःस्यादित्यमरः ॥ प्रतिदिनंवर्धमानइत्यर्थः ॥९३॥ धर्मवृद्धिंसदृष्टांतमाह ॥ शुक्लपक्षइति ॥ पदेपदे

क्षणेक्षणे ॥९४॥ वृक्षरूपेणधर्मंस्तौति ॥ श्रद्धेति ॥ अयंश्रुतिस्मृतिभ्यांप्रतिपादितोधर्मवृक्षईडचस्तुत्यस्सेव्यइतियावदित्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ श्रद्धाऽऽस्तिक्यबुद्धिर्बीजंयस्यसः ॥ पुनःकथंभूतः ॥ ब्राह्मणचरणजलैःसिक्तोमीढःक्षरितइतियावत् ॥ पुनःकथभूतः॥यस्यधर्मवृक्षस्यताःप्रसिद्धाश्चतस्रोदशचतुर्दशसंख्याकाःशिक्षाकल्पज्योतिश्छंदोनिरुक्तव्याकरणऋग्यजुःसामाथर्वमीमांसान्यायपुराण धर्मशास्त्रलक्षणाअपिशब्दादायुर्वेदधनुर्वेदगांधर्ववेदार्थशास्त्रलक्षणाश्चशाखाःस्कंधायस्यसः ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ अंगानिवेदाश्चत्वारोमीमांसान्यायविस्तरः ॥ पुराणंधर्मशास्त्रंचविद्याह्येताश्चतुर्दश ॥ आयुर्वेदोधनुर्वेदोगांधर्वश्चैवतेत्रयः ॥ अर्थशास्त्रंचतुर्थंतु विद्याह्यष्टादशैवत्विति ॥ पुनःकीदृशः ॥ यस्यधर्मवृक्षस्यार्थान्यायोपार्जितधनानिपुष्पाणिकुसुमानिसः ॥ पुनःकथंभूतः ॥ यस्यधर्मवृक्षस्यस्थूलसूक्ष्मेद्वेफलेसः ॥ केतेतत्राह ॥ मोक्षःकामइति ॥ सूक्ष्मंफलंमोक्षः स्थूलंफलंकामइत्यर्थः ॥ ९५ ॥ ढुंढिर्विघ्नाधिराजः ॥ मंत्रशब्दःप्रणवविषयःषडक्षररामम‌न्त्रविषयोवा ॥ ९६ ॥ काश्यांधर्मइति ॥ सचासौचतुष्पादरूपश्चेतितथासंपूर्णइत्यर्थः ॥ तेचपादाः सत्यंतपोदयादानमिति ॥ श्रेयःकैवल्यम् ॥ ९७ ॥ नैतच्चित्रमित्याह ॥ विश्वेश्वरइति ॥ धर्मश्चार्थश्चकामश्चामृतंकैवल्यंचतानितथातद्रूपेषुतेष्वभिमतंभाति प्रियत्वेनरूपंस्वरूपंयस्यसः ॥ तदुक्तम् ॥ अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यर्थपंचकम् ॥ आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयमिति ॥ यद्वा धर्मार्थ

श्रद्धाबीजोविप्रपादांबुसिक्तःशाखाविद्यास्ताश्चतस्रोदशापि ॥ पुष्पाण्यर्थाद्वेफलेस्थूलसूक्ष्मेमोक्षःकामोधर्मवृक्षोयमीड्यः ॥ ९५ ॥ सर्वार्थानामत्रदात्री भवानीसर्वान्कामान्पूरयेदत्रढुंढिः ॥ सर्वाञ्जंतून्मोचयेदंतकालेविश्वेशोत्रश्रोत्रमंत्रोपदेशात् ॥ ९६ ॥ काश्यांधर्मस्तच्चतुष्पादरूपःकाश्यामर्थःसोप्यनेकप्रकारः ॥ काश्यांकामःसर्वसौख्यैकभूमिःकाश्यांश्रेयस्तत्तुकिंनात्रयच्च ॥ ९७ ॥ विश्वेश्वरोयत्रनतत्रचित्रंधर्मार्थकामामृतरूपरूपः ॥ स्वरूपरूपःसहिविश्वरूपस्तस्मान्नकाशीसदृशीत्रिलोकी ॥ ९८ ॥ इतिब्रुवाणागीर्वाणाददृशुस्तूटजंमुनेः ॥ होमधूमसुगंधाढ्यंबटुभिर्बहुभिर्वृतम् ॥ ९९ ॥ श्यामाकांजलियाच्ञार्थमृषिकन्यानुयायिभिः ॥ धृतोपग्रहदर्भास्यैर्मृगशावैरलंकृतम् ॥ १०० ॥ सार्द्रवल्कलकौपीनैर्वृक्षशाखावलंबिभिः ॥ बद्धं विघ्नमृगान्दिक्षुवागुराभिरिवावृतम् ॥ १ ॥

कामामृतानांभक्तेभ्योरूपायरूपणायदानायरूपंशरीरंलीलाविग्रहोयस्यसः ॥ तर्हिशरीरसंबंधात्प्राप्तासंसारितातत्राह ॥ स्वरूपरूपः स्वरूपमखंडसच्चिदानंदलक्षणंरूपंस्वरूपंयस्यसः ॥ ननु तस्यप्रपंचेनसहभेदप्रतीतेःकथमखंडसच्चिदानंदात्मकत्वंतत्राह ॥ सहिविश्वरूपइति ॥ हियस्मात्विश्वंरूपंयस्यसविश्वंरूप्यतेप्रतीयतेयस्मिन्रज्ज्वामिवसर्पइतिवासः ॥ जडाजडप्रपंचस्यतत्राध्यस्तत्वान्नतेनभेदावहत्वमध्यस्तेनसर्पेणेवरज्ज्वाः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ इदंसर्वंयदयमात्माआत्मैवेदंसर्वंब्रह्मैवेदंसर्वमित्यादिः ॥ अरूपरूपइतिपाठेवस्तुतोऽरूपरूपोमाययाविश्वरूपः ॥ त्रिलोकरूपः सहिविश्वरूपइतिक्वचित्पाठः ॥ प्रकृतमुपसंहरति ॥ तस्मान्नकाशीति ॥९८॥ ददृशुस्त्विति ॥ तुशब्दःसंभ्रमावद्योतकः॥नकेवलंमुनेरुटजंददृशुःपर्णशालांगणंपर्णशालापर्णकुटीतस्याअंगणंप्रांगणंवीक्ष्यसन्नेमुश्चेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ भक्तिश्रद्धातिशयावद्योतकःसम्शब्दः ॥ उटजंविशिनष्टि ॥ अक्षरत्रितयाधिकैर्होमधूमेतित्रिभिः ॥ ९९ ॥ कथंभूतैर्बटुभिर्मृगशावैर्वा ॥ ऋषिकन्यानुयायिभिःऋषिकन्याअनुयातुंअनुगंतुंशीलंयेषांतेतथातैः ॥ ऋषिकन्यानुयानंकिमर्थमितिपृच्छायामाह ॥ श्यामाकांजलियाञ्चार्थंश्यामाकाख्यान्नप्रस्थयाञ्चार्थमित्यर्थः ॥ कथंभूतैर्मृगशावैः ॥ धृतोपग्रहदर्भास्यैर्धृताउपग्रहरूपादर्भाःकुशाः ॥ अस्त्रीकुशंकुथोदर्भःपवित्रमित्यमरः ॥ आस्येयेषांतेतथातैः ॥ १०० ॥ सार्द्रवल्कलान्येवकौपीनानितैरावृतमित्यन्वयः ॥ कथंभूतैर्वृक्षशाखावलंबिभिःतरु

स्कंधाश्रयिभिः ॥ कैरिवविघ्नाएवमृगाविघ्नमृगास्तान्बद्धुंधर्तुंवागुराभिर्मृगबंधनीभिरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ १ ॥ पतिव्रतानांशिरोरत्नंशिरोधार्यायालोपामुद्रातस्याअंघ्रीएवमुद्रामुद्रिकातयामुद्रितंचिह्नितम् ॥ ॥ २ ॥ धृताकर्णेअक्षमालिकाजपमालिकायेनसतथातम् ॥ अधिष्ठितमाश्रितंबृस्याः ॥ यतीनामासनंबृसीत्यमरः ॥ पृष्ठमुपरिभागोयेनसतथातम् ॥ परमेष्ठिवदुत्कटंहिरण्यगर्भवच्छ्रेष्ठम् ॥ ३ ॥ एवंभूतमगस्त्यंपुरोऽग्रतःसमालोक्यप्रोच्चैर्यथास्यात्तथा ॥ जयजयेतिचेतिचकारोनुक्तसमुच्चये ॥ प्रथमतःप्रणम्यपश्चाज्जयजयेतिप्रोचुरित्यर्थः ॥ अथवापूर्वोक्तविशेषणविशिष्टंपर्णशालांगणं वीक्ष्यागस्त्यंसन्नेमुर्जयजयेतिचप्रोचुरित्येववायोजना ॥ जयसर्वोत्कर्षमाविष्कुरु ॥ वीप्सादरार्था ॥ ४ ॥ अभिनंद्यवर्धयित्वाहर्षयित्वेतियावत् ॥ ५ ॥ श्रोत्रादीनांफलमाह ॥ इदमित्यादिना ॥ ६ ॥ १०७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखंडटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पतिव्रताशिरोरत्नलोपामुद्रानुवर्णनम् ॥ चतुर्थेवर्ण्यतेशेषपापरा

पतिव्रताशिरोरत्नलोपामुद्रांघ्रिमुद्रया ॥ मुद्रितंवीक्ष्यसन्नेमुःपर्णशालांऽगणंसुराः ॥ २ ॥ विसर्जितसमाधिंचधृतकर्णाक्षमालिकम् ॥ अधिष्ठितंबृसीपृष्ठं परमेष्ठिवदुत्कटम् ॥ ३ ॥ पुरोगस्त्यंसमालोक्यसर्वेदेवाःसवासवाः ॥ प्रहृष्टवदनाःप्रोचुःप्रोच्चैर्जयजयेतिच ॥ ४ ॥ मुनिरुत्थायतान्सर्वानुपावेश्ययथोचितम् ॥ आशीर्भिरभिनंद्याथपप्रच्छागमकारणम् ॥ ५ ॥ व्यासउवाच ॥ इदंपुण्यतमाख्यानंश्रुत्वाभक्तिसमन्वितः ॥ पठित्वापाठयित्वाचव्रतश्रद्धावतांपुरः ॥ ६ ॥ विधूयसर्वपापानिज्ञात्वाऽज्ञात्वाकृतान्यपि ॥ हंसवर्णेनयानेनगच्छेच्छिवपुरंध्रुवम् ॥ १०७ ॥ इतिश्रीस्कान्दे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे अगस्त्याश्रमवर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ❀ ॥ ॥ सूतउवाच ॥ ॥ मुनिपृष्टास्तदादेवाभगवंस्तेकिमब्रुवन्॥सर्वंलोकहितार्थायतदाख्याहिमहामुने ॥१॥ ॥ श्रीव्यासउवाच ॥ ॥ अगस्तिवचनंश्रुत्वाबहुमानपुरस्सरम् ॥ धिषणाधिपतेरास्यंविबुधाव्यालुलोकिरे ॥ २ ॥ वाक्पतिरुवाच ॥ शृण्वगस्तेमहाभागदेवागमनकारणम् ॥ धन्योसिकृतकृत्योसिमान्योसिमहतामपि ॥ ३ ॥ प्रत्याश्रमंप्रतिनगंप्रत्यरण्यंतपोधनाः ॥ किंनसंतिमुनिश्रेष्ठकाचिदन्यैवतेस्थितिः ॥४॥ तपोलक्ष्मीस्त्वयीहास्तिब्राह्मंतेजस्त्वयिस्थिरम् ॥ पुण्यलक्ष्मीस्त्वयिपरात्वय्यौदार्यमनस्त्वयि ॥ ५ ॥

शिप्रणाशनम् ॥ १ ॥ मुनिरुत्थायतान्सर्वानुपवेश्ययथोचितम् ॥ आशीर्भिरभिनंद्याथपप्रच्छागमकारणमित्युक्तंतत्रपृच्छाति ॥ मुनिपृष्टाइति ॥ १ ॥ अगस्तीति ॥ अगस्तिरगस्त्यइत्यनर्थान्तरम् ॥ धिषणाधिपतेर्बृहस्पतेः ॥ व्यालुलोकिरेऽपश्यन् ॥ देवानांबहूनांमध्येएकेनवक्तव्येयोमान्योमान्येष्वपिबहुषुयोगुरुर्गुरुष्वपियःसर्वशास्त्रार्थदर्शीतेष्वपियोवक्तातेनवक्तव्यम् ॥ अतएवंभूतत्वाद्बृहस्पतेस्तदास्यंदेवाव्यालुलोकिरेइत्यर्थः ॥ लोकृलोचृदर्शनइतिधातुः ॥ २ ॥ देवागमनकारणानुवादपूर्वकमगस्तिंस्तौति ॥ शृण्वितित्रिभिः ॥ ३ ॥ प्रत्याश्रममिति ॥ आश्रममाश्रमं प्रतिप्रत्याश्रमम् ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ नगंपर्वतम् ॥ शैलवृक्षौनगावित्यमरः ॥ स्थितिर्मर्यादा ॥ ४ ॥ तपइति ॥ ब्राह्मंतेजोवेदवर्चसम् ॥ उदारस्यभावऔदार्यंदातृत्वं महत्त्वंच ॥ उदारे

दातृमहतोरितिवचनादित्यर्थः ॥ मनआत्मविषयमननाद्यन्मनस्तादित्यर्थः ॥ ५ ॥ लोपामुद्रांस्तौति ॥ पतिव्रतेयमित्यारभ्यइदमेवव्रतमित्यतःप्राक्ततनग्रंथेन ॥ सधार्मिणीपत्नी ॥ पत्नीपाणिगृहीतीचद्वितीयासहधर्मिणीत्यमरः ॥ ६ ॥ अरुंधत्यादिभिःसहकर्त्रीभिर्वायथैषालोपामुद्राश्रेष्ठावर्ण्यतेतथान्याकापिनेतिनिश्चितमित्यन्वयः ॥ अरुंधतीवसिष्ठस्यपत्नीः सावित्रीब्रह्मणः अनसूयात्रेः शांडिलीकौशिकब्राह्मणपत्नीपतिव्रताशिरोमणिः अग्निमाताच सतीश्वरपत्नी दक्षदुहितालक्ष्मीर्विष्णोःशतरूपास्वायंभुवस्यमनोः ॥ ७ ॥ मेनाहिमवतः सुनीतिर्ध्रुवजननीउत्तानपादस्य भार्या संज्ञाविवस्वतः स्वाहाअग्नेरिति ॥ ८ ॥ तादृक्पतिव्रतात्वमेवाह ॥ भुंक्तइत्यादिना ॥ प्रथमंप्रतिबुध्यते तवप्रबोधादितिशेषः ॥ ९ ॥ क्वापिकस्मिश्चिद्देशांतरेकालेवाप्रोषितेदेशांत

पतिव्रतेयंकल्याणीलोपामुद्रासधर्मिणी ॥ तवांगच्छाययातुल्यायत्कथापुण्यकारिणी ॥ ६ ॥ पतिव्रतास्वरुंधत्यासावित्र्याप्यनसूयया ॥ शांडिल्यया चसत्या चलक्ष्म्याचशतरूपया ॥ ७ ॥ मेनयाचसुनीत्याचसंज्ञयास्वाहयातथा ॥ यथैषावर्ण्यतेश्रेष्ठानतथान्येतिनिश्चितम् ॥ ८ ॥ भुंक्तेभुक्तेत्वयिमुनेतिष्ठतित्वयितिष्ठति॥विनिद्रितेचनिद्रातिप्रथमंप्रतिबुध्यते ॥ ९ ॥ अनलंकृतमात्मानंतवनोदर्शयेत्क्वचित् ॥ कार्यार्थंप्रोषितेक्वापिसर्वमंडनवर्जिता ॥१०॥ नचतेनामगृह्णीयात्तवायुष्यविवृद्धये ॥ पुरुषांतरनामापिनगृह्णातिकदाचन ॥ ११ ॥ आक्रुष्टापिनचाक्रोशेत्ताडितापिप्रसीदति ॥ इदंकुरुकृतंस्वामिन्मन्यतामितिवक्तिच ॥ १२ ॥ आहूतागृहकार्याणित्यक्त्वागच्छतिसत्वरम् ॥ किमर्थंव्याहृतानाथसप्रसादोविधीयताम् ॥ १३ ॥ नचिरंतिष्ठतिद्वारिनद्वारमुपसेवते ॥ अदापितंत्वयाकिंचित्कस्मैचिन्नददात्यपि ॥ १४ ॥ पूजोपकरणंसर्वमनुक्तासाधयेत्स्वयम् ॥ नियमोदकबर्हींषिपत्रपुष्पाक्षतादिकम् ॥ १५ ॥ प्रतीक्षमाणावसरंयथाकालोचितंहियत् ॥ तदुपस्थापयेत्सर्वमनुद्विग्नातिहृष्टवत् ॥ १६ ॥ सेवतेभर्त्तुरुच्छिष्टमिष्टमन्नंफलादिकम् ॥ महाप्रसादइत्युक्त्वापतिदत्तंप्रतीच्छति ॥ १७ ॥ अविभज्यनचाश्नीयाद्देवपित्रातिथिष्वपि ॥ परिचारकवर्गेषुगोषुभिक्षुकुलेषुच ॥ १८ ॥ संयतोपस्करादक्षाहृष्टाव्ययपराङ्मुखी ॥ कुर्यात्त्वयाननुज्ञातानोपवासव्रतादिकम् ॥ १९ ॥ दूरतोवर्जयेदेषासमाजोत्सवदर्शनम् ॥ नगच्छेत्तीर्थयात्रादिविवाहप्रेक्षणादिषु ॥२०॥ सुखसुप्तंसुखासीनंरममाणंयदृच्छया ॥ आंतरेष्वपिकार्येषुपतिंनोत्थापयेत्क्वचित् ॥ २१ ॥ स्त्रीधर्मिणीत्रिरात्रंतुस्वमुखंनैवदर्शयेत् ॥ स्ववाक्यंश्रावयेन्नापियावत्स्नातानशुद्धितः ॥२२॥सुस्नाताभर्तृवदनमीक्षतेन्यस्यनक्वचित् ॥ अथवामनसिध्यात्वापतिंभानुंविलोकयेत् ॥२३॥

रंगतेत्वयिसकलभूषणरहिताभवति ॥ तदुक्तंयाज्ञवल्क्येन ॥ क्रीडांशरीरसंस्कारंसमाजोत्सवदर्शनम् ॥ हास्यंपरगृहेयानंत्यजेत्प्रोषितभर्तृकेति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आगत्यचकिमर्थंव्याहृतेत्यादिवक्तिचेतिपूर्वक्रियायाअनुषंगः ॥ १३ ॥ नद्वारमुपसेवतेशयनादिनेतिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रतीच्छतिगृह्णाति ॥ १७ ॥ १८ ॥ संयतोपस्करासुनिर्णिक्तालंकारा ॥ १९ ॥ समाजोत्सवदर्शनंसमाजश्चउत्सवश्चतयोर्दर्शनम् ॥ दर्शनाभावमुक्त्वागमनाभावमावेदयति ॥ नगच्छेदिति ॥ २० ॥ आंतरेषुअंतरंगेषुरहस्येष्वितियावत ॥ २१ ॥ २२ ॥ अथवेति ॥ भर्तरि

क्वापिगतइतिशेषः ॥ २३ ॥ कूर्पासकंचोलंकंचुकीतिप्रसिद्धम् ॥ २४ ॥ नदूरयेन्नत्यजेत् ॥ २५ ॥ रजक्यावस्त्रनिर्णेजकपत्न्याउदक्ययावा ॥ प्रथमेहनिचांडालीद्वितीयेब्रह्मघातिनी ॥ तृती
येरजकीप्रोक्ताचतुर्थेहनिशुद्धयतीतिवचनात् ॥ यावद्रजोनुवर्त्ततेतावत्तयासखित्वंनाचरेदित्यर्थः ॥ हैतुक्यासत्कर्मसुहेतुभिःसन्देहमापादयंत्या ॥ तदुक्तम् ॥ सन्देहकृद्धेतुभिर्यःसत्कर्मसुसहैतुक
इति ॥ श्रमणयापाषंडमार्गकृताभ्यासयाकापालिक्येत्यर्थः ॥ यद्वा श्रमणयापरिव्राजिकयाबौद्धपत्न्येत्यर्थः ॥ दुर्भगयाभाग्यहीनयाप्राकृतयेत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ वर्धन्यांसंमार्जन्याम् ॥

हरिद्रांकुंकुमंचैवासिंदूरंकज्जलंतथा ॥ कूर्पासकंचतांबूलंमांगल्याभरणंशुभम् ॥२४॥ केशसंस्कारकबरीकरकर्णादिभूषणम् ॥ भर्त्तुरायुष्यमिच्छंतीदूरये
न्नपतिव्रता॥ २५ ॥ न रजक्यानहैतुक्यातथाश्रमणयानच ॥ नचदुर्भगयाक्कापिसखित्वंकुरुतेसती ॥ २६ ॥ भर्तृविद्वेषिणींनारींनैषासंभाषतेक्क
चित् ॥ नैकाकिनीक्कचिद्भूयान्ननग्नास्नातिचक्कचित् ॥ २७ ॥ नोलूखलेनमुसलेनवर्द्धन्यांदृषद्यपि ॥ नयंत्रकेनदेहल्यांसतीचोपविशेत्क्कचित् ॥२८॥
विनाव्यवायसमयंप्रागल्भ्यंनक्कचिच्चरेत् ॥ यत्रयत्ररुचिर्भर्त्तुस्तत्रप्रेमवतीसदा ॥ २९ ॥ इदमेवव्रतंस्त्रीणामयमेवपरोवृषः ॥ इयमेकादेवपूजाभर्त्तुर्वा
क्यंनलंघयेत् ॥ ३० ॥ क्लीबंवादुरवस्थंवाव्याधितंवृद्धमेववा ॥ सुस्थितंदुःस्थितंवापिपतिमेकंनलंघयेत् ॥ ३१ ॥ हृष्टाहृष्टेविषण्णास्याविषण्णास्ये
प्रियेसदा ॥ एकरूपाभवेत्पुण्यासंपत्सुचविपत्सुच ॥ ३२ ॥ सर्पिर्लवणतैलादिक्षयेपिचपतिव्रता ॥ पतिंनास्तीतिनब्रूयादायासेषुनयोजयेत्॥३३॥
तीर्थस्नानार्थिनीनारीपतिपादोदकंपिबेत् ॥ शंकरादपिविष्णोर्वापतिरेकोधिकःस्त्रियाः ॥ ३४ ॥ व्रतोपवासनियमंपतिमुल्लंघ्ययाचरेत् ॥ आयुष्यंहरते
भर्त्तुर्मृतानिरयमृच्छति ॥ ३५ ॥ उक्ताप्रत्युत्तरंदद्याद्यानारीक्रोधतत्परा ॥ सरमाजायतेग्रामेसृगालीनिर्जनेवने ॥ ३६ ॥ स्त्रीणांहिपरमश्चैकोनियमः
समुदाहृतः ॥ अभ्यर्च्यचरणौभर्त्तुर्भोक्तव्यंकृतनिश्चयम् ॥३७॥ उच्चासनंनसेवेतनव्रजेत्परवेश्मसु ॥ नत्रपाकरवाक्यानिवक्तव्यानिकदाचन ॥ ३८ ॥
अपवादोनवक्तव्यःकलहंदूरतस्त्यजेत् ॥ गुरूणांसन्निधौक्कापिनोच्चैर्ब्रूयान्नवाहसेत् ॥ ३९ ॥ याभर्तारंपरित्यज्यरहश्चरतिदुर्मतिः ॥ उलूकीजायतेक्रूरावृ
क्षकोटरशायिनी ॥ ४० ॥ ताडितताडितुंचेच्छेत्साव्याघ्रीवृषदंशिका ॥ कटाक्षयतियाऽन्यंवैकेकराक्षीतुसाभवेत् ॥ ४१ ॥ याभर्तारंपरित्यज्य
मिष्टमश्नातिकेवलम् ॥ ग्रामेवासूकरीभूयाद्वल्गुर्वापिस्वविड्भुजा ॥ ४२ ॥

दृषदिपेषिण्याम् ॥ अपिःसमुच्चये ॥ यन्त्रकेगोधूमादिचूर्णशिलायाम् ॥ देहल्यांगृहावग्रहण्याम् ॥ गृहावग्रहणीदेहलीत्यमरः ॥ गृहद्वाराद्बहिरुभयत्रोच्चभूम्यामित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रसं
गात्स्त्रीधर्मानाह ॥ इदमेवेत्यादिना ॥ ३० ॥ क्लीबंवीर्यहीनम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ सरमाशुनी ॥ सरमाशुनीत्यमरः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ रहोग्राम्य
धर्मंचरतिआचरति ॥ जारेणसार्धमितिशेषः ॥ उलूकीपेचिका ॥ उलूकस्तुवायसारातिपेचकावित्यमरः ॥ ४० ॥ वृषदंशिकामार्जारीच ॥ व्याघ्रीवृषदंशिकेत्येकंपदंवा ॥ ४१ ॥ केकराक्षीतिर्यङ्ने

त्रावक्रनयनेतियावत् ॥ वल्गुनांमोर्ध्वचरणोऽधःशिरावृक्षावलंबीपक्षिविशेषः ॥ स्वविट्भुजास्वविष्ठाभक्षिणी ॥ वल्गुलीवेतिपाठेसएवार्थः ॥४२॥ त्वंकृत्यत्वंकारंकृत्वा ॥ हुंकृत्येतिक्वचित्पाठः॥ ४३ ॥
विलुप्यवस्त्रादिनाछाद्यव्यवधायेत्येतत् ॥ भर्तृसंबंधिनीं दृष्टिंत्यक्त्वेतिवा ॥ ४४ ॥ बाह्यात्गृहबाह्यप्रदेशात् ॥ ४५ ॥ खेदसन्नोदनैर्दुःखापनोदनकर्तृभिः ॥ परैरन्यैः ॥ परैःश्रेष्ठैर्वा ॥ ४६—५० ॥
तदाशिषमित्यत्रतच्छब्दोमातृव्यतिरिक्तरंडाविषयः ॥ संन्यस्ताखिलकर्मापिपितुर्वंद्योहिमस्करी ॥ सर्ववंद्येनयतिनाप्रसूर्वंद्याप्रयत्नतइत्यत्रैववक्ष्यमाणत्वात् ॥ आशीविषोपमांसर्पोपमाम् ॥
सर्पःपृदाकुर्भुजगोभुजंगोहिर्भुजंगमः ॥ आशीविषोविषधरश्चक्रीव्यालःसरीसृपइत्यमरः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ भर्तेति ॥ स्त्रियाजीवन्मृतोवाभर्ताऽनुयातव्योऽनुगंतव्यइत्यर्थः ॥ अत्रानुगुणंदृष्टां

यात्वंकृत्याऽप्रियंब्रूतेमूकासाजायतेखलु ॥ यासपत्नींसदेर्ष्येतदुर्भगासापुनःपुनः ॥ ४३ ॥ दृष्टिंविलुप्यभर्तुर्याकंचिदन्यंसमीक्षते ॥ काणाचवि
मुखीचापिकुरूपाचापिजायते ॥ ४४ ॥ बाह्यादायांतमालोक्यत्वरिताचजलाशनैः ॥ तांबूलैर्व्यजनैश्चैवपादसंवाहनादिभिः ॥ ४५ ॥ तथैवचाटुवचनैः
खेदसंनोदनैःपरैः ॥ याप्रियंप्रीणयेत्प्रीतात्रिलोकीप्रीणितातया ॥ ४६ ॥ मितंददातिहिपितामितंभ्रातामितंसुतः ॥ अमितस्यहिदातारंभर्त्तारंपूजये
त्सदा ॥ ४७ ॥ भर्तादेवोगुरुर्भर्ताधर्मतीर्थव्रतानिच ॥ तस्मात्सर्वंपरित्यज्य[1]पतिमेकंसमर्चयेत् ॥४८ ॥ जीवहीनोयथादेहःक्षणादशुचितांव्रजेत् ॥
भर्तृहीनातथायोषित्सुस्नाताप्यशुचिःसदा ॥ ४९ ॥ अमंगलेभ्यःसर्वेभ्योविधवात्यक्तमंगला ॥ विधवादर्शनात्सिद्धिःक्वापिजातुनजायते ॥ ५० ॥
विहायमातरंचैकांसर्वमंगलवर्जिताम् ॥ तदाशिषमपिप्राज्ञस्त्यजेदाशीविषोपमाम् ॥ ५१ ॥ कन्याविवाहसमयेवाचयेयुरितिद्विजाः ॥ भर्तुःसहचरी
भूयाज्जीवतोऽजीवतोपिवा ॥ ५२ ॥ भर्तासदानुयातव्योदेहवच्छाययास्त्रिया ॥ चंद्रमाज्योत्स्नयायद्वद्विद्युत्वान्विद्युतायथा ॥ ५३ ॥ अनुव्रजति
भर्तारंगृहात्पितृवनंमुदा ॥ पदेपदेऽश्वमेधस्यफलंप्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ५४ ॥ व्यालग्राहीयथाव्यालंबलादुद्धरतेबिलात् ॥ एवमुत्क्रम्यदूतेभ्यःपतिंस्वर्गं
नयेत्सती ॥ ५५ ॥ यमदूताःपलायंतेसतीमालोक्यदूरतः ॥ अपिदुष्कृतकर्माणंसमुत्सृज्यचतत्पतिम् ॥ ५६ ॥ नतथाबिभीमोवह्नेर्नतथाविद्युतो
यथा ॥ आपतंतींसमालोक्यवयंदूताःपतिव्रताम् ॥ ५७ ॥ तपनस्तप्यतेत्यंतंदहनोपिचदह्यते ॥ कंपंतेसर्वतेजांसिदृष्ट्वापातिव्रतंमहः ॥ ५८ ॥
यावत्स्वलोमसंख्यास्तितावत्कोटचयुतानिच ॥ भर्त्रास्वर्गसुखंभुंक्तेरममाणापतिव्रता ॥ ५९ ॥

तत्रयमाह ॥ देहवदितिपादत्रयेण ॥ विद्युत्वान्मेघः ॥ ५३ ॥ पतिमनुव्रजंत्यनुगच्छंतीचितारोहार्थमितिशेषः ॥ पितृवनंश्मशानम् ॥ मुदेतिबलात्कारेणगमनंवार्यंते ॥ ५४ ॥
पतिव्रतामाहात्म्यमाह ॥ व्यालग्राहीत्यारभ्यशीलभंगेनेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ व्यालंसर्पंग्रहीतुंशीलंयस्यसव्यालग्राहीमनुष्यःपक्षिविशेषोवा ॥ उत्क्रम्यमोचयित्वा ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥
नबिभीमःभयंनप्राप्नुमः ॥ ५७ ॥ दह्यतइतिकर्मकर्तर्यात्मनेपदम् ॥ महस्तेजः ॥ ५८ ॥ भर्त्रासहरममाणा भर्त्राकर्त्राक्रीडमानाइतिवा ॥ उक्तंच ॥ तिस्रःकोटयोऽर्धकोटीचया

---

[1] सर्वदापतिमर्चयेदित्यपिपाठः ।

निलोमानिमानवे ॥ तावत्कालंवसेत्स्वर्गेभर्तारंयानुगच्छतीति ॥ ५९ ॥ केतेधन्यास्तत्राह ॥ येषांगेहेपतिव्रतेति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ विकर्मस्थांनिंदति ॥ शीलभंगेनेत्येकेन
॥ ६२ ॥ पुनरपिपतिव्रतायामाहात्म्यमाह ॥ पतिव्रतायाइत्यष्टभिः ॥ पतिव्रतायाश्चरणोयत्रयत्रभुवंभूप्रदेशंस्पृशेत्स्पृशति तत्रेत्यत्रवीप्साबोद्धव्या ॥ तत्रतत्रभूमिरितिमन्यते ॥ किंतत्त
दाह ॥ नात्रममभारोस्ति किंत्वनेनपादस्पर्शेनाहंपावनीपावित्र्यकर्त्रींपवित्रेतिवा ॥ ६३ ॥ बिभ्यद्भयंकुर्वाणः ॥ अर्थात्पापेभ्यइतित्रयाणांविशेषणम् ॥ ६४ ॥ जाड्यंजडत्वंअज्ञानंवा ॥
तुशब्दोऽवधारणार्थः ॥ अन्यपावनाअन्येषांपावनकर्त्र्यः ॥ ६५ ॥ एवंभूतातुभार्यादुर्लभेत्याह ॥ गृहेगृहेइति ॥ रूपलावण्यगर्विताः ॥ रूपमंगसौष्ठवंलावण्यंकांतिस्ताभ्यांगर्विताः
॥ ६६ ॥ ६७ ॥ परेइति ॥ भार्ययाद्वयंजीयतेइतिसामान्येनान्वयः ॥ पश्चात्किंतद्द्वयमित्याकांक्षायामाह ॥ परलोकोऽयंलोकइति ॥ दैवपित्रातिथीज्यादिकर्मेत्यन्वयः ॥ ६८ ॥

धन्यासाजननीलोकेधन्योसौजनकःपुनः ॥ धन्यःसचपतिःश्रीमान्येषांगेहेपतिव्रता ॥ ६० ॥ पितृवंश्यामातृवंश्याःपतिवंश्यास्त्रयस्त्रयः ॥
पतिव्रतायाःपुण्येनस्वर्गसौख्यानिभुंजते ॥ ६१ ॥ शीलभंगेनदुर्वृत्ताःपातयंतिकुलत्रयम् ॥ पितुर्मातुस्तथापत्युरिहामुत्रचदुःखिताः ॥ ६२ ॥
पतिव्रतायाश्चरणोयत्रयत्रस्पृशेद्भुवम् ॥ तत्रेतिभूमिर्मन्येतनात्रभारोस्तिपावनी ॥ ६३ ॥ बिभ्यत्पतिव्रतास्पर्शंकुरुतेभानुमानपि ॥ सोमोगंधवहश्चा
पिस्वपावित्र्यायनान्यथा ॥ ६४ ॥ आपःपतिव्रतास्पर्शमभिलष्यंतिसर्वदा ॥ अद्यजाड्यविनाशोनोजातास्त्वद्याऽन्यपावनाः ॥ ६५ ॥ गृहेगृहेन
किंनार्योरूपलावण्यगर्विताः ॥ परंविश्वेशभक्त्यैवलभ्यतेस्त्रीपतिव्रता ॥ ६६ ॥ भार्यामूलंगृहस्थस्यभार्यामूलंसुखस्यच ॥ भार्याधर्मफलावाप्त्यैभार्यासं
तानवृद्धये ॥ ६७ ॥ परलोकस्त्वयंलोकोजीयतेभार्ययाद्वयम् ॥ देवपित्रतिथीज्यादिनाभार्यःकर्मचार्हति ॥ ६८ ॥ गृहस्थःसहिविज्ञेयोयस्यगेहे
पतिव्रता ॥ ग्रसतेऽन्याप्रतिपदंराक्षस्याजरयाथवा ॥ ६९ ॥ यथागंगाऽवगाहेनशरीरंपावनंभवेत् ॥ तथापतिव्रतादृष्ट्याशुभयापावनंभवेत् ॥ ७० ॥
अनुयातिनभर्तारंयदिदैवात्कथंचन ॥ तत्रापिशीलंसंरक्ष्यंशीलभंगात्पतत्यधः ॥ ७१ ॥ तद्वैगुण्यादपिस्वर्गात्पतिःपततिनान्यथा ॥ तस्याः
पिताचमाताचभ्रातृवर्गस्तथैवच ॥ ७२ ॥ पत्यौमृतेचयायोषिद्वैधव्यंपालयेत्क्वचित् ॥ सापुनःप्राप्यभर्तारंस्वर्गभोगान्समश्नुते ॥ ७३ ॥
विधवाकबरीबंधोभर्तृबंधायजायते ॥ शिरसोवपनंतस्मात्कार्यंविधवयासदा ॥ ७४ ॥

अन्याऽपतिव्रता ॥ प्रतिपदंप्रतिक्षणम् ॥ प्रतिदिनमितिक्वचित्पाठः ॥ जरैवराक्षसीतयाजरयाराक्षस्याग्रस्यतइतिशेषः ॥ अथवेतिपक्षांतरे ॥ यथेतिपाठे जरानाम्न्याराक्षस्यावायथेति
दृष्टांतत्वेनव्याख्येयम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ सभर्तृकाणांपतिव्रतानांधर्मानुक्त्वाऽभर्तृकाणांधर्मान्वक्तुमुपक्रमते ॥ अनुयातिनभर्तारमिति ॥ शीलंपातिव्रत्यंस्वभावंसद्वृत्तंवा ॥ शीलंस्वभावे
सद्वृत्तेइत्यमरः ॥ ७१ ॥ तद्वैगुण्यात्शीलवैगुण्यात्भार्यावैगुण्याद्वा ॥ तथाचोक्तम् ॥ पतत्यर्धशरीरेणयस्यभार्यासुरांपिबेदिति ॥ तस्याःपित्रादयोपितथैवपतंतीत्याह ॥ तस्याइति
॥ ७२ ॥ भर्तृविहीनायाःपतिव्रतायाउभयलोककष्टशंकांशातयति ॥ पत्याविति ॥ ७३ ॥ विधवेति ॥ विधवायायःकबरीबंधः ॥ कबरीकेशवेशइत्यमरः ॥ बंधोव्यसनम् ॥ बंधकंव्यसन

मित्यमरः ॥ सभर्तृवंधायभर्तृव्यसनायनरकायजायतइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ चांद्रायणमथापिवेति ॥ चांद्रायणपराककृच्छ्रंतप्तकृच्छ्राणांस्वरूपंचपराशरसंहितायामुक्तम् ॥ एकैकंवर्द्धये
द्ग्रासंशुक्लेकृष्णेतुह्रासयेत् ॥ अमावास्यांनभुंजतिएषचांद्रायणोविधिः ॥ कुक्कुटस्यांडमात्रंतुग्रासंतुपरिकल्पयेत् ॥ अन्यथाभावदोषेणनधर्मोनचशुद्ध्यतीति ॥ यतात्मनोऽप्रमत्तस्यद्वादशाहमभोजनम्
पराकोनामकृच्छ्रोयंसर्वपापप्रणोदनइति ॥ त्र्यहमुष्णंपिबेदापस्त्र्यहमुष्णंपयःपिबेत्॥ त्र्यहमुष्णंघृतंपीत्वावायुभक्ष्योदिनत्रयम् ॥ षट्पलंतुपिबेदापस्त्रिपलंतुपयःपिबेत् ॥ पलमेकंपिबेत्सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं
प्रकीर्तितमिति ॥७६॥ ७७ ॥ पर्यंकेति ॥ अत्रापिचवक्ष्याति ॥ पर्यंकशायिनीखट्वाशायिनी ॥ ताच्छील्यप्रयोगात्कदाचित्कथंचिच्छयनेदोषोनास्तीतिध्वनितम् ॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥

एकाहारःसदाकार्योनद्वितीयःकदाचन ॥ त्रिरात्रंपंचरात्रंवापक्षव्रतमथापिवा ॥ ७५ ॥ मासोपवासंवाकुर्याच्चांद्रायणमथापिवा ॥ कृच्छ्रंवराकंवा कुर्या
त्तप्तकृच्छ्रमथापिवा ॥ ७६ ॥ यवान्नैर्वाफलाहारैःशाकाहारैःपयोव्रतैः ॥ प्राणयात्रांप्रकुर्वीतयावत्प्राणःस्वयंव्रजेत् ॥ ७७ ॥ पर्यंकशायिनीनारीवि
धवापातयेत्पतिम् ॥ तस्माद्भूशयनंकार्यंपतिसौख्यसमीहया ॥ ७८ ॥ नचांगोद्वर्तनंकार्यंस्त्रियाविधवयाक्वचित् ॥ गंधद्रव्यस्यसंयोगोनैवकार्य
स्तयापुनः ॥ ७९ ॥ तर्पणंप्रत्यहंकार्यंभर्तुःकुशतिलोदकैः ॥ तत्पितुस्तत्पितुश्चापिनामगोत्रादिपूर्वकम् ॥ ८० ॥ विष्णोस्तुपूजनंकार्यंपति
बुद्ध्यानचान्यथा ॥ पतिमेवसदाध्यायेद्विष्णुरूपधरंहरिम् ॥ ८१ ॥ यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चपत्युःसमीहितम् ॥ तत्तद्गुणवतेदेयंपतिप्रीणनकाम्यया
॥ ८२ ॥ वैशाखेकार्तिकेमाघेविशेषनियमांश्चरेत् ॥ स्नानंदानंतीर्थयात्रांविष्णोर्नामग्रहंमुहुः ॥ ८३ ॥ वैशाखेजलकुंभाश्चकार्तिकेघृतदीपकाः ॥
माघेधान्यतिलोत्सर्गःस्वर्गलोकेविशिष्यते ॥ ८४ ॥ प्रपाकार्याचवैशाखेदेवेदेयागलंतिका ॥ उपानद्व्यजनंछत्रंसूक्ष्मवासांसिचंदनम् ॥ ८५ ॥ सकर्पू
रंचतांबूलंपुष्पदानंतथैवच ॥ जलपात्राण्यनेकानितथापुष्पगृहाणिच ॥ ८६ ॥ पानानिचविचित्राणिद्राक्षारंभाफलानिच ॥ देयानिद्विजमुख्येभ्यः
पतिर्मेप्रीयतामिति ॥ ८७ ॥ ऊर्जेयवान्नमश्नीयादेकान्नमथवापुनः ॥ वृंताकंसूरणंचैवशूकशिंबिंचवर्जयेत् ॥ ८८ ॥ कार्तिकेवर्जयेत्तैलंकार्तिकेवर्जये
न्मधु ॥ कार्तिकेवर्जयेत्कांस्यंकार्तिकेचापिसंधितम् ॥ ८९ ॥ कार्तिकेमौननियमेघंटांचारुप्रदापयेत् ॥ पत्रभोजीकांस्यपात्रंघृतपूर्णंप्रयच्छति ॥९०॥
भूमिशय्याव्रतेदेयाशय्याश्लक्ष्णासतूलिका ॥ फलत्यागेफलंदेयंरसत्यागेचतद्रसम् ॥ ९१ ॥

॥ ८३ ॥ ८४ ॥ प्रपाजलशाला ॥ प्रपापानीयशालिकेत्यमरः ॥ गलंतिकादेवोपरिदीयमानाकुंभस्थाजलधारा ॥ ८५ ॥८६॥ द्राक्षामृद्वीका ॥ ऊर्जेकार्तिके ॥ वृंताकंप्रसिद्धम् ॥ सूरणमर्शोघ्नम् ॥
शुकशिंबिंशुकनासाकाराशिंबिःशुकशिंबिस्तांनिष्पावमितियावत् ॥ शुकशिंबीमितिपाठेदीर्घाकारांमृदुशिंबीमित्यर्थः ॥ वापिशब्दौसमुच्चयवाचिनौ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ संधितंसंधानंबिल्वामलका
दीनाम् ॥ चुक्रसंधितमितिपाठेचुक्रंचसंधितंच चुक्रेणवृक्षाम्लेनअम्लेनवा ॥ चुक्रंवृक्षाम्लेचांगेर्यांस्त्रीपुंस्यम्लेऽम्लवेतसइतिमेदिनीकारः ॥ ८९ ॥ प्रयच्छतिप्रयच्छेत् ॥ ९० ॥ ९१ ॥

॥ ९२ ॥ ९३ ॥ किंचिदभ्युदितेअरुणोदयइत्यर्थः ॥ यथाशक्त्यायथाशक्ति ॥ ९४ ॥ वटकेति ॥ इंडरिकंइंडरीतिपुरुषोत्तमेऽत्यंतंप्रसिद्धम् ॥ आदिपदेनपूरिकाघर्घरीमंडकादयोगृह्यंते ॥ ९५ ॥
घृतपक्वैरितिगर्भेशर्करयापूर्णैरितियथासंभवंबोद्धव्यम् ॥९६॥ कंचुकशब्देनात्रपुरुषपरिधेयंशीतत्राणवस्त्रंगृह्यते ॥ सूपवीतिकांशोभनप्रावरणिकाम् ॥ ९७ ॥ मंजिष्ठारक्तवासांसिमंजिष्ठयारक्तवस्त्राणि
॥ ९८॥ ९९ ॥ घृतकंबलपूजाभिःघृतनिर्मितकंबलपूजाभिर्बदरिकाश्रमेश्रीनारायणेप्रसिद्धाभिः ॥ कर्मधारयोद्वंद्वोवा ॥ गर्भागारेअगारस्यगर्भंगर्भागारंतस्मिन्देवालयमध्येइत्यर्थः ॥ १०० ॥

धान्यत्यागेचतद्धान्यमथवाशालयःस्मृताः ॥ धेनूर्दद्यात्प्रयत्नेनसालंकाराःसकांचनाः ॥ ९२ ॥ एकतःसर्वदानानिदीपदानंतथैकतः ॥ कार्तिकेदी
पदानस्यकलांनार्हंतिषोडशीम् ॥ ९३ ॥ किंचिदभ्युदितेसूर्येमाघस्नानंसमाचरेत् ॥ यथाशक्त्याचनियमान्माघस्नायीसमाचरेत् ॥ ९४ ॥ पक्वान्नैर्भो
जयेद्विप्रान्यतिनोपितपस्विनः ॥ लड्डुकैःफेणिकाभिश्चवटकेंडरिकादिभिः ॥ ९५ ॥ घृतपक्वैःसमरिचैःशुचिकर्पूरवासितैः ॥ गर्भेशर्करयापूर्णैर्नेत्रानं
दैःसुगंधिभिः ॥ ९६ ॥ शुष्केंधनानांभारांश्चदद्याच्छीतापनुत्तये ॥ कंचुकंतूलगर्भंचतूलिकांसूपवीतिकाम् ॥ ९७ ॥ मंजिष्ठारक्तवासांसितथातूलवतीं
पटीम् ॥ जातीफललवंगैश्चतांबूलानिबहून्यपि ॥ ९८ ॥ कंबलानिविचित्राणिनिर्वातानिगृहाणिच ॥ मृदुलाःपादरक्षाश्चसुगंध्युद्वर्त्तनानिच॥९९॥
घृतकंबलपूजाभिर्महास्नानपुरःसरम् ॥ कृष्णागुरुप्रभृतिभिर्गर्भागारेप्रधूपनैः ॥ १०० ॥ स्थूलवर्तिप्रदीपैश्चनैवेद्यैर्विविधैस्तथा ॥ भर्तृस्वरूपोभगवान्प्री
यतामितिचोच्चरेत् ॥ १ ॥ एवंविधैश्चविधवाविविधैर्नियमैर्व्रतैः ॥ वैशाखान्कार्तिकान्माघानेवमेवातिवाहयेत् ॥ २ ॥ नाधिरोहेदनड्वाहंप्राणैः
कंठगतैरपि ॥ कंचुकंनपरीदध्याद्वासोनविकृतंन्यसेत्॥३॥अपृष्ट्वातुसुतान्किंचिन्नकुर्याद्भर्तृतत्परा ॥ एवंचर्यापरानित्यंविधवापिशुभामता ॥ ४ ॥
एवंधर्मसमायुक्ताविधवापिपतिव्रता ॥ पतिलोकानवाप्नोतिनभवेत्क्वापिदुःखभाक् ॥५॥ नगंगयातयाभेदोयानारीपतिदेवता ॥ उमाशिवसमासाक्षात्त
स्मात्तांपूजयेद्बुधः ॥६॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ गंगास्नानफलंत्वेतद्यज्जातंतवदर्शनम् ॥ लोपामुद्रेमहामातर्भर्तृपादांबुजेक्षणे ॥ ७ ॥ इतिस्तुत्वामहाभागां
राजपुत्रींपतिव्रताम् ॥ प्रणम्यचगुरुःप्राहमुनिंसर्वार्थकोविदः ॥ ८ ॥ प्रणवस्त्वंश्रुतिरियंक्षमैषात्वंस्वयंतपः ॥ सत्क्रियेयंफलंत्वंहिधन्योसीतिमहामुने
॥ ९ ॥ इदंपातिव्रतंतेजोब्रह्मतेजोभवान्परम् ॥ तत्राप्येतत्तपस्तेजःकिमसाध्यतमंतव ॥ ११० ॥

॥ १ ॥ २ ॥ अनड्वाहंबलीवर्दम् ॥ विकृतंविशेषेणकृतंचित्रमित्यर्थः ॥ न्यसेत्वसेदित्यर्थः ॥ वसेदित्येववापाठः ॥ ३ ॥ ४ ॥ उपसंहरति ॥ एवंधर्मेति ॥ ५ ॥ ६ ॥ लोपामुद्रांस्तौति ॥
गंगेति ॥ तवदर्शनंयज्जातमेतद्गंगास्नानफलंजातमितिसंबंधः ॥ तुशब्दोऽवधारणे ॥ जातमेवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ प्रणतिपूर्वकंसभार्यमगस्त्यंस्तौति ॥ प्रणम्यचेति ॥ काकाक्षिन्यायेनप्रणम्येत्य
स्योभयत्रसंबंधः ॥ चकारःसमुच्चयेसंभ्रमेवा ॥ ८ ॥ ९ ॥ कार्यंविज्ञापयितुंतस्यकिमप्यसाध्यंनास्तीत्याह ॥ इदमिति ॥ तेजोविशेषणत्वात्षंढत्वम् ॥ इयमितिवापाठः ॥ पतिव्रतायाइदंपाति

व्रतम् ॥ ११० ॥ कार्यंनिवेदयितुंपरिपाटींरचयति ॥ तवेति ॥ ११ ॥ केतेदेवाइतिपृच्छायांप्राधान्येनाष्टलोकपालान्निर्दिशति ॥ अयमित्यादिना ॥ अयमितिभ्रूचालनेननिर्दिशति ॥ दृक्प्रसादं
नेत्रावलोकप्रसादम् ॥ प्रतीक्षतेतवेतिशेषः ॥ १२ ॥ कामधेनुव्रजःकामधेनुसमूहः ॥ १३ ॥ चिंतामणिकर्कराःचिंतामणयएवातिसुलभत्वेनकर्कराःक्षुद्रपाषाणाः ॥ १४ ॥ श्रीदोधनेशः रुद्रईश
एतौआदीयेषांतेतथा ॥ अमीइत्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ तुशब्दःपादपूरणार्थः ॥ १५ ॥ याच्यएतैरितिशेषः ॥ नचतद्याच्ञापूरणंतवासाध्यमित्याह ॥ वाङ्मात्रेति ॥ १६ ॥ एवंपरिपाटींकृत्वासाक्षा
द्देवकार्यंनिर्दिशति ॥ कश्चिदिति ॥ १७ ॥ ननुसन्मार्गवर्तिनस्तस्यकथंवृद्धिर्निवार्येत्यतआह ॥ येचेति ॥ वर्धितंअशुभंययासातथा ॥ १८ ॥ गुरोर्बृहस्पतेः ॥ तथेति ॥ तद्वृद्धिनिवारणंकर्तव्य

तवनाविदितंकिंचित्तथापिचवदाम्यहम् ॥ यदर्थमागतादेवास्तन्मुनेत्रनिशामय ॥ ११ ॥ अयंशतमखःश्रीमान्वृत्रहाकुलिशायुधः ॥ सिद्ध्यष्टकंहि
यद्द्वारिदृक्प्रसादंसमीक्षते ॥ १२ ॥ यस्यपुर्याःपरिसरेकामधेनुव्रजश्चरेत् ॥ यत्पौराःकल्पवृक्षाणांनित्यंछायासुशेरते ॥ १३ ॥ यद्रथ्यासुचतिष्ठं
तितेंचिंतामणिकर्कराः ॥ अयमग्निर्जगद्योनिर्धर्मराजस्त्वयंपुनः ॥ १४ ॥ निर्ऋतिर्वरुणोवायुःश्रीदरुद्रादयस्त्वमी ॥ आराध्यंतेचचारित्रैःसर्वकामार्थ
मीश्वराः ॥ १५ ॥ समभ्यर्थयितारोमीत्वंयाच्यस्तुजगत्कृते ॥ वाङ्मात्रोद्यमसाध्यंतत्तवविश्वोपकारकम् ॥ १६ ॥ कश्चिच्छैलोविंध्यनामाभानुमार्गा
वरोधकः ॥ वर्धितःस्पर्धयामेरोस्तद्वृद्धिंत्वंनिवारय ॥१७॥ येचस्वभावकठिनायेचमार्गावरोधकाः ॥ येस्पर्धयावृद्धिमंतस्तद्वृद्धिर्वर्धिताऽशुभा ॥ १८ ॥
इतिश्रुत्वागुरोर्वाक्यमविचार्यमहामुनिः ॥ क्षणंमुनिःसमाधायतथेतिप्रत्युवाचह ॥ १९ ॥ साधयिष्यामिवःकार्यंविसर्ज्येतिदिवौकसः ॥ पुनश्चिंतापरो
भूत्वाऽगस्तिर्ध्यानपरोभवत् ॥ १२० ॥ ॥ वेदव्यासउवाच ॥ ॥ इमंपतिव्रताध्यायंश्रुत्वास्त्रीपुरुषोपिवा ॥ पापकंचुकमुत्सृज्यशक्रलोकंप्रयास्यति
॥ १२१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धेपतिव्रताख्यानंनामचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥
पराशरउवाच ॥ ॥ ततोध्यानेनविश्वेशमालोक्यसमुनीश्वरः ॥ सूतप्रोवाचतांपुण्यांलोपामुद्रामिदंवचः ॥ १ ॥ अयिपश्यवरारोहेकिमेतत्समुप
स्थितम् ॥ क्वतत्कार्यंक्वचवयंमुनिमार्गानुसारिणः ॥ २ ॥ येनगोत्रभिदागोत्राविपक्षाहेलयाकृताः ॥ भवेत्कुंठितसामर्थ्यःसकथंगिरिमात्रके ॥ ३ ॥

मित्येवंरूपंप्रत्युत्तरंदत्तवानित्यर्थः ॥ तत्प्रतीतिपाठेतद्वचःप्रत्युत्तरंदत्तवान् ॥ १९ ॥ किंतत्प्रत्युत्तरंतदाह ॥ साधयिष्यामीति ॥ अन्यस्मिन्पक्षेविसर्ज्येतिपृथग्वाक्यम् ॥ २० ॥ एतदध्याय
श्रवणफलमाह ॥ इममिति ॥ पापकंचुकंपापमेवकंचुकोनिर्मोकस्तम् ॥ समौकंचुकनिर्मोकावित्यमरः ॥ अयंभावः ॥ यथासर्पोज्वरजीर्णांत्वचंमुंचतिएवंपुण्यज्वरजीर्णंपापकंचुकंत्यक्त्वेति ॥ २१ ॥
इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पंचमेवर्ण्यतेदेवैरिंद्राद्यैःस्वार्थसाधकैः ॥ अगस्त्यस्यसभार्यस्यप्रस्थानमाविमुक्ततः ॥ १ ॥
अगस्तिर्ध्यानपरोभवदित्युक्तंततःपरंकिंजातमित्याकांक्षायामाह ॥ ततइति ॥ सूतहेलोमहर्षण ॥ १ ॥ अयीतिसंबोधने ॥ वरारोहेश्रेष्ठजघने ॥ अपीतिक्वचित्पाठः ॥ २ ॥ गोत्रभिदा

इंद्रेण ॥ विपक्षाविगतपत्राः ॥ गरुत्पक्षच्छदाःपत्रंपतत्रंचतनूरुहमित्यमरः ॥ ३ ॥ कुलिशंवज्रम् ॥ ह्रादिनीवज्रमस्त्रीस्यात्कुलिशंभिदुरंपविरित्यमरः ॥ सिद्ध्यष्टकमणिमादिकंपद्मादिकंवा ॥
॥ ४ ॥ दावाग्निनावनवह्निनाप्रलयवह्निनावाव्याकुलीक्रियंतएव ॥ दावाग्निनापीत्यपिशब्दार्थोऽवधारणम् ॥ येशैलाइत्यन्वयः ॥ तद्वृद्धिस्तंभनेतेषांशैलानांवृद्धिनिवारणे ॥ आशुशुक्षणेर्वह्नेः ॥ ५ ॥
दंडधरोयमः ॥ ग्रावमात्रेकेपर्वतैकमात्रे ॥ अद्रिगोत्रगिरिग्रावाचलशैलशिलोच्चयाइत्यमरः ॥ मात्रंकार्त्स्न्येवधारणइतिच ॥ ६ ॥ आदित्याविष्णुशक्राद्याद्वादश ॥ वसवआपध्रुवाद्याअष्टौ ॥ रुद्रा
अजैकपादाद्याएकादश ॥ तुषिताःषट्त्रिंशत् ॥ मरुतःपूतात्मप्रमुखाएकोनपंचाशत् ॥ विश्वेदेवाविष्कंभुप्रभृतयोदश ॥ दस्रौअश्विनीसुतौ ॥ ७ ॥ ८ ॥ समर्थैरपिदेवैर्विंध्यनिवारणेस्वस्मिन्प्रार्थिते
हेतुंनिर्धारयति ॥ आज्ञातमिति ॥ आइतिस्मृतिद्योतकमव्ययम् ॥ स्मृतमनुवदति ॥ यद्वा आइतिसांतःपीडायांखेदइतियावत् ॥ आस्तुस्यात्कोपपीडयोरित्यमरः ॥ ९ ॥ वाक्यमेवनिर्दिशति ॥
अविमुक्तमिति ॥ सतामित्यनेनश्रेयांसिबहुविघ्नानिभवंतिमहतामपीतिन्यायसूचनपूर्वकमसतांविघ्नानभविष्यंतीतिध्वनितम् ॥ तत्कस्मात्तेषामीश्वरेणाधोनिनीषितत्वात् ॥ तमसाधुकर्मकारयतियमधो
निनीषतीतिश्रुतेः ॥ अशनंवसनंवासःकाश्यांयेषाममार्गतः ॥ कीकटेनसमाकाशीसत्यंसत्यंखगेश्वरेत्यादिगरुडपुराणादिवचनदर्शनाच्च ॥ १० ॥ अंतरायोविघ्नः ॥ ११ ॥ काशीतोगंतव्यमितिकृत

कल्पवृक्षोंऽगणेयस्यकुलिशंयस्यचायुधम् ॥ सिद्ध्यष्टकंहियद्द्वारिससिद्ध्यैप्रार्थयेद्विजम् ॥ ४ ॥ क्रियंतेव्याकुलाःशैलाअहोदावाग्निनाप्रिये ॥ तद्वृ
द्धिस्तंभनेशक्तिःक्वगतासाऽऽशुशुक्षणेः ॥ ५ ॥ नियन्तासर्वभूतानांयोसौदण्डधरःप्रभुः ॥ सकिंदंडयितुंनालमेकंतंग्रावमात्रकम् ॥ ६ ॥ आदित्यावसवो
रुद्रास्तुषिताःसमरुद्गणाः ॥ विश्वेदेवास्तथादस्रौयेचान्येपिदिवौकसः ॥ ७ ॥ येषांदृक्पातमात्रेणपतंतिभुवनान्यपि ॥ तेकिंसमर्थानोकांतेनगवृद्धि
निषेधने ॥८॥ आज्ञातंकारणंतच्चस्मृतंवाक्यंसुभाषितम् ॥ काशीमुद्दिश्ययद्गीतंमुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥९॥ अविमुक्तंनमोक्तव्यंसर्वथैवमुमुक्षुभिः ॥
किंतुविघ्नाभविष्यंतिकाश्यांनिवसतांसताम् ॥ १० ॥ उपस्थितोयंकल्याणिसोंऽतरायोमहानिह ॥ नशक्यतेऽन्यथाकर्तुंविश्वेशोविमुखोयतः ॥ ११ ॥
काशीद्विजाशीर्भिरहोयदाप्ताकस्तांमुमुक्षुर्यदिवामुमुक्षुः ॥ ग्रासंकरस्थंसविसृज्यहृद्यंस्वकूर्परंलेढिविमूढचेताः ॥ १२ ॥

निश्चयःसन् यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनइतिन्यायेनअन्यान्जिगमिषून्वारयन्काशींस्तौति ॥ काशीद्विजाशीर्भिरित्याद्येकोनविंशत्याश्लोकैः ॥ काशीद्विजाशीर्भिरित्यस्यायमर्थः ॥ अहोइत्याश्चर्ये
खेदेवा ॥ यदियदाकाशीद्विजाशीर्भिर्ब्राह्मणाशीर्वादैःप्राप्तालब्धातदाताम् ॥ यदित्यव्ययम् ॥ यत् योमुमुक्षुरज्ञानतत्कार्यान्मोक्तुमिच्छुःसन्मुमुक्षुस्त्यक्तुमिच्छुर्भवतिसकोनकोप्यत्यंतमूढबुद्धिरित्यर्थः ॥
यद्वा अकइत्यकारप्रश्लेषः ॥ नविद्यतेकंसुखंयस्यसतथाप्रत्यग्ब्रह्मानंदरहितइत्यर्थः ॥ अत्रदृष्टांतमाह ॥ वेत्युपमायाम् ॥ उपमायांवितर्केवेत्यमरः ॥ वायथाग्रासंकवलंकरस्थंहस्तस्थंहृद्यंहृदेहितंतृप्ति
करमित्यर्थः ॥ विसृज्यत्यक्त्वा ॥ कूर्परंकफोणिम् ॥ स्यात्कफोणिस्तुकूर्परइत्यमरः ॥ लेढिआस्वादयतिविमूढचेतामूढबुद्धिस्तद्वदित्यर्थः ॥ अत्रवायच्छब्दयोर्व्यवहितान्वयकल्पनासोढव्या ॥ यद्वा
यदाद्विजाशीर्भिःकाशीप्राप्तालब्धातदातांमुमुक्षुरमुमुक्षुर्वासंसाराद्विरक्तोऽविरक्तोवायद्यस्त्यजेत्परित्यजेदित्याग्रिमश्लोकस्थक्रियायावचनंविपरिणमय्यानुषंगः ॥ सकोनकोपीत्यर्थः ॥ सोऽकइतिवा ॥
शेषंपूर्ववत् ॥ यदिवैमुमुक्षुरितिपाठेअव्ययत्वाद्विशब्दउपमानार्थःसमुच्चयार्थोवाद्रष्टव्यः ॥ समुच्चयपक्षेपरार्थेप्रयुज्यमानाःशब्दावतिमंतरेणापिवत्यर्थंगमयंतीतिन्यायादुपमानार्थोद्रष्टव्यः ॥ यद्वा यत

इवअमुमुक्षुरितिच्छेदः ॥ तत्रयोविमूढचेताइवतांमुमुक्षुःसोऽमुमुक्षुःसंसारान्मोक्षमनिच्छुरित्यर्थः ॥ शेवंतुल्यम् ॥ १२ ॥ अहोजनाइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ अहोइतिखेदे ॥ वालिशवन्मूर्खवत् ॥
किंपृच्छायाम् ॥ एतांकाशींत्यजेयुः किंकिमर्थंत्यजेयुरितिपृच्छामीत्यर्थः॥जुगुप्सनेवा ॥ एतांकाशींत्यजेयुःकिम् ॥ काशींत्यजेयुरितियदेतज्जुगुप्सितमित्यर्थः ॥ किंपृच्छायांजुगुप्सनइत्यमरः ॥
त्यजेयुस्त्यक्त्वागच्छेयुः ॥ सुकृतानामेकोमुख्योराशिर्यस्यांसातथातांसुकृतैकपुंजरूपांवा ॥ ननुकाशींत्यक्त्वागतेपिपुनरागमनंभविष्यतिनेत्याह ॥ शालूककंदइति ॥ शालूकशब्देनात्रशालूकिनः
सौगंधिकादयोलक्ष्यंते ॥ तेषांकंदोमूलम् ॥ शालूकमेषांकंदःस्यादित्यमरः ॥ यद्वा शालूकंजलतृणावांतरंतस्यकंदोमूलमित्यर्थः ॥ सकिंप्रतिमज्जनंलभेतप्राप्नुयात् ॥ तद्वत्तथात्यक्त्वागमनेप्राति
वारंकिमेषासुलभासुप्राप्याऽपितुसुलभानैवेत्यर्थः ॥ इदमत्रतात्पर्यम् ॥ अतिनिकृष्टोपिशालूककंदःप्रतिमज्जनंप्राप्नोतिकिंपुनर्वक्तव्यमेषाब्रह्मांडेऽपिदुर्लभासायुज्यैकोपायभूताप्रतिवारंत्यक्त्वागतेसाति
नप्राप्येत्यतोनत्यक्तव्येति ॥ १३ ॥ भवांतरेति ॥ अस्यायमर्थः ॥ भवांतरायसंसारांतरायावर्जितआसमंताद्वर्जितोदूरीकृतःश्रीमहेशार्पितःपुण्यराशिःपुण्यपुंजोऽर्थात्पुण्यकर्तृभिर्यस्यांसातथाताम् ॥
तस्यांक्रियमाणःपुण्यसंचयोजन्मांतरायनभवतीत्यर्थः ॥ वक्ष्यतिच ॥ ऊषरःपुण्यपापानांधन्यावाराणसीपुरीति ॥ यद्वा भवांतरेभवस्वरूपेविश्वनाथेइत्यर्थः ॥ अन्तरशब्दस्यस्वरूपवाचित्वं
रात्रौस्वप्नांतरेब्रह्मन्मयादृष्टौहराच्युतावित्यादिहरिवंशादौप्रसिद्धम् ॥ आवर्जितःअर्पितःपुण्यानांराशिर्यस्यांसातथाताम् ॥ अत्रत्यैर्जनैःपुण्यराशिरपिविश्वेश्वरेअर्प्यतेक्षुद्रफलाशयातदनुष्ठानंतत्त्यागश्च
दूरइतिभावः ॥ यद्वा भवांतंभवस्यांतम् ॥ अंतशब्दस्यस्वरूपवाचित्वात् ॥ रातिददातीतिभवांतराअविद्यातयावर्जिताःपुण्यराशयःपुण्यपुंजाःपुण्यानांवाराशिर्येषांतेतथासुकृतिनइतिवायस्यांसा

अहोजनाबालिशवत्किमेतांकाशींत्यजेयुःसुकृतैकराशिम् ॥ शालूककंदःप्रतिमज्जनंकिंलभेततद्वत्सुलभाकिमेषा ॥ १३ ॥
भवांतरावर्जितपुण्यराशिंकृच्छ्रैर्महद्भिर्ह्यवगम्यकाशीम् ॥ प्राप्यापिकिंमूढधियोन्यतोवैयियासवोदुर्गतिमुद्धियासवः ॥ १४ ॥
क्वकाशिकाविश्वपदप्रकाशिकाक्वकार्यमन्यत्परितोतिदुःखम् ॥ तत्पंडितोन्यत्रकुतःप्रयातिकिंयातिकूष्मांडफलंह्यजास्ये ॥ १५ ॥

तथोक्ताताम् ॥ अविद्याविनाशकत्वात्तेषामितिभावः ॥ यद्वा भवांतरेषुआवर्जितानिसंपादितानिपुण्यानितेषांराशिंराशिभूतांअनेकजन्मांतरार्जितसुकृतैकपुण्यामित्यर्थः ॥ एवंभूतांकाशींवैप्रसिद्धः
शास्त्रविद्वज्जनमुखादवगम्यज्ञात्वापश्चान्महद्भिःकृच्छ्रैर्वर्त्मश्रमशौल्किकतस्करजनितविविधैर्दुःखैःप्राप्यापिमूढधियोलुप्तविवेकाः संतोदुर्गतिमुधियासवोदुःखंप्राप्तुमिच्छवोन्यत्रकिंयियासवोगंतुमिच्छवः
स्युःअपितुनस्युरेवेत्यर्थः ॥ कृच्छ्रैर्महद्भिर्विनिमय्यकाशीमितिपाठेकृच्छ्रैःकष्टसाध्यैर्महद्भिःपुण्यैर्विनिमय्यपरिवर्त्यप्राप्यापीतिव्याख्येयम् :॥ १४ ॥ क्वकाशिकेति ॥ अस्यायमर्थः ॥ काशिका
क्वकुत्र ॥ काशिकात्वमेवव्युत्पादयति ॥ विश्वपदप्रकाशिकेति ॥ विश्वस्यप्रपंचस्यपदंस्थानमधिष्ठानमिति ॥ यद्वा विश्वस्यपदंत्राणंयस्मात्सत्तास्फूर्तिप्रदत्वेनेतिविश्वपदंपरमात्मा ॥ पदंव्यव
सितत्राणस्थानलक्ष्मांघ्रिवस्तुष्वित्यमरः ॥ विश्वंचतत्पद्यतेज्ञायतइतिपदंचेतिवाविश्वपदम् ॥ सर्वेगत्यर्थाज्ञानार्थाइतिन्यायात् ॥ सर्वथापिविश्वपदंपरंब्रह्मतस्यप्रकाशिकाभिव्यंजिकास्फोरिकेतिया
वत् ॥ क्वकार्यंक्रियतइतिकार्यंव्यापारमात्रम् ॥ कथंभूतम् ॥ अन्यत्काशीस्थित्यनुकूलातिरिक्तम् ॥ पुनःकीदृशम् ॥ परितोतिदुःखं परितइहलोकेपरलोकेच ॥ यद्वा परितःसर्वदासाधनकालेफ
लकालेचातिदुःखंयस्मिंस्तत्तथा ॥ अतितुच्छमितिक्वचित्पाठः ॥ एतादृशंकार्यंक्वकुत्र ॥ तत्तस्माद्यःपंडितोभवतिसोन्यत्रकुतःप्रयातिकथंगच्छतिनगच्छत्येवेत्यर्थः ॥ विदुषोऽविमुक्तंविहाय,
न्यत्रगत्यसंभावनायांदृष्टांतमाह ॥ किंयातिकूष्मांडफलंह्यजास्यइति ॥ कूष्मांडःकर्कारुलताविशेषः ॥ कूष्मांडकस्तुकर्कारुरित्यमरः ॥ तस्यफलंकूष्मांडफलंअजस्यच्छागस्यमुखेकिंयाति

तिप्रविशतीतिनयात्येवेत्यर्थः ॥ किंमातीतिपाठेसएवार्थः ॥ यथाकूश्मांडफलस्याजमुखेप्रवेशोनसंभवतितथाविदुषःकाशींविहायगमनमपीतिभावः ॥ यद्वा ननुप्राप्तापिकाशीत्यक्ताकैश्चिद्दृश्यतेतत्राह ॥ कियातीति ॥ अजावदल्पभाग्यस्यमुखेकिंप्रविशाति ॥ शेषंसमानम् ॥ १९ ॥ काशीमिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ हाइतिविषादे ॥ हाविषादशुगर्तिष्वित्यमरः ॥ नरोमर्त्यः काशींकिंविसृजेदित्यर्थः ॥ ननुतीर्थपर्यटनादिपुण्योपचयार्थंगच्छेदित्याशंक्यकाशींविशिनष्टि ॥ प्रकाशीकृतपुण्यराशिमिति ॥ प्रकाशीकृतःप्रकटीकृतःपुण्यानांराशिःपुंजोयस्यामर्थाद्विश्वेश्वरेणशास्त्रेणवेतिसातथाताम् ॥ अन्यतीर्थादीनांक्षुद्रपुण्यहेतुत्वात्काश्याश्चक्षणेक्षणेपुण्यराशोर्निमित्तत्वात् ॥ तथाचवक्ष्यति ॥ प्रयागेमाघमासेतुसम्यक्स्नातस्ययत्फलम् ॥ तत्फलंकोटिगुणितंवाराणस्यांक्षणेक्षणेइत्यादीनि ॥ नतदर्थंकाशींविहायान्यत्रगमनमितिभावः ॥ ननुसमुच्चयेकोविरोधइतिन्यायेनतीर्थपर्यटनादिपुण्यानिसंपाद्यपुनरत्रायास्यतीत्याशंक्यनरंविशिनष्टि ॥ शीघ्रनाशीति ॥ शीघ्रंनाशोस्यास्तीतिशीघ्रनाशी ॥ मरणस्यातिनियतत्वात्तथानकार्यमितिभावः ॥ शीघ्रनाशीमितिपाठेकाश्याविशेषणम् ॥ शीघ्रंसंसारंचंचलस्वभावत्वान्नाशयतीतिशीघ्रनाशीतामित्यर्थः ॥ अज्ञानांकाशींविहायगंतुमयोग्येपिअन्यत्रगमनेकारणमपीत्याह ॥ नूनमिति ॥ नूनंनिश्चितंएवंतर्क्यतइतिवा ॥ नूनंतर्केऽर्थनिश्चयइत्यमरः ॥ तदीयंतस्यकाशींविहायगंतुरिदंतदीयंतत्संबंधियत्सुकृतंतत्स्वनूनंसुष्ठुयथाभवतिअनुपश्चात् ॥ पश्चात्सादृश्ययोरन्वित्यमरः ॥ ऊनंन्यूनंक्षीणमित्येवंमदीयंचेतोंतःकरणंविवृणोतिविचारयतितर्कयतीत्यर्थः ॥ एतदुक्तंभवति ॥ पूर्वंकाशीप्रापकसुकृतेनकाशीप्राप्तेदानींसुकृतेपूर्णेसुकृतस्यक्षीणत्वात्काशींविसृजतीति ॥ सुनूनमितिपाठोवा ॥ तत्रापिसुसुष्ठु नुपृच्छायाम् ऊनंक्षीणमिति ॥ नुपृच्छायांविकल्पेचेत्यमरः ॥

काशींप्रकाशीकृतपुण्यराशिंहाशीघ्रनाशीविसृजेन्नरःकिम् ॥ नूनंस्वनूनंसुकृतंतदीयंमदीयमेवंविवृणोतिचेतः ॥ १६ ॥
नरोनरोगीयदिहाविहायसहायभूतांसकलस्यजंतोः ॥ काशीमनाशीसुकृतैकराशिमन्यत्रयातुंयततांनचान्यः ॥ १७ ॥

सुलूनमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ १६ ॥ नरोनरोगीति ॥ अस्यायमर्थः ॥ अन्यत्रयातुंगंतुम् ॥ काशीतइत्यर्थात् ॥ यततांयत्नंकुर्वतांजनानांमध्येयदियदा हेतिहर्षे यद्यदाइहजगतीतिवा ॥ काशीमविहाययोऽनाशीभवति नविद्यतेआशिषःकामायस्यसतथा ॥ इंद्रियचांचल्यंपरित्यज्यमोक्षैकपरोभवतीत्यर्थः ॥ सनरोनरोगीसंसाराख्यरोगवान्नभवतीत्यर्थः ॥ नचान्यः काशींविहायान्यत्रयातुंयत्नवान्यःसनरोरोगीनचकिंतुरोग्येव ॥ किंवक्तव्यंवाराणसींविहाययोन्यत्रगतःसरोगीभवतीतिभावः ॥ काशींविशिनष्टि ॥ सहायभूतांसकलस्यजंतोरिति ॥ जरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जलक्षणस्यप्राणिमात्रस्यधर्मार्थकाममोक्षेषुसाहाय्यकर्त्रीमित्यर्थः ॥ ननुकथमस्याएतादृशंसामर्थ्यंतत्राह ॥ सुकृतैकराशिमिंति ॥ सुकृतंचअःवासुदेवाख्योमोक्षश्च ॥ अकारोवासुदेवःस्यादितिकोशात् ॥ सुकृतौपुण्यकैवल्येतयोरेकोमुख्योराशिःपुंजोयस्यांसातथातद्राशिरूपावाताम् ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ यद्वा यदिहेत्यनंतरोकारोनिषेधेयततामित्यनेनसंबंध्यते ॥ तथाचायमर्थः ॥ यःकाशींविहायविहातुंअयततांनयतते ॥ काशीस्थित्यनुकूलमेवचेष्टतइत्यर्थः ॥ सनरोनरोगीभवति ॥ अन्यत्पूर्ववत् ॥ किंत्वस्मिन्पक्षेव्यवहितयोजनालकारव्यत्ययकल्पनाचसोढव्या ॥ यद्वा यद्यदाइहसंसारे ॥ यद्वा यदियदा हइतिपादपूरणे ॥ नरोनरोगीप्राणांतिकरोगवान्नभवतितदाआईषत्कदाचित्काशींविहायकाशीस्थित्यनुकूलयोगक्षेमार्थंअन्यत्रयातुंयततांयत्नंकरोतु ॥ हाइतिखेदेवा ॥ नचान्यःप्राणांतिकरोगीत्यर्थः ॥ कथंभूतांकाशीम् ॥ अनाशीःसुकृतैकराशिंनिष्कामपुण्यैकपुंजामित्यर्थः ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ १७ ॥

वित्रस्तपापामिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ मुक्ताजीवन्मुक्ताःविमुक्तांकाशींनपरित्यजंतीत्यन्वयः ॥ कायवाङ्मनोभिर्यावज्जीवमितिपरेरर्थः ॥ तत्रहेतुगर्भाणिविशेषणान्याह ॥ वित्रस्ताविध्व
स्तापापापापहेतुत्वादविद्या ॥ यद्वा वित्रस्तानिपापानिकायवाङ्मनोजन्यानिदशविधानियया सातथाताम् ॥ त्रिदशैर्ब्रह्मादिभिर्दुरापामप्राप्याम् ॥ गंगैवसब्रह्मतदेवापोजलानियस्यांसातथाताम् ॥
योसौनिरंजनोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः ॥ सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइतिवचनात् ॥ गंगायाःसत्यआसमंतात्आपोयस्यामितिवा ॥ भवःसंसारःसएवपाशोबंधनरज्जुस्तस्यशापांशस्त्रींछेत्री
मित्यर्थः ॥ भवपाशपाशामितिपाठेभवपाशस्यपाशांप्रतिबंधिकांनाशिकामित्यर्थः ॥ सर्वत्रहेतुमाह ॥ शिवाविमुक्तांमहादेवेनपार्वतीपरमेश्वराभ्यांवाअत्यक्तामित्यर्थः ॥ तथाचहरिवंशेउमांप्रति
ईश्वरवचनम् ॥ नाहंवेश्मविमोक्ष्यामिअविमुक्तंहिमेगृहामित्यादि ॥ अमृतस्यकैवल्यमुक्ताफलस्यएकांमुख्यांशुक्तिम् ॥ मुक्तास्फोटःस्त्रियांशुक्तिरित्यमरः ॥ विमुक्तांब्रह्मांडासंबद्धांकैवल्यरूपांवा ॥
विमुक्तश्चविमुच्यतइतिश्रुतेः ॥ मुक्ताविमुक्ताइतिपाठेमुक्ताअविमुक्ताश्चनपरित्यज्यंतीत्यर्थः॥ १८॥ हंहोकिमंहइति॥अस्यायमर्थः ॥ हंहोभोजनाःयूयमंहोनिचिताअंहोभिरघैर्निचिताव्याप्ताःकिंअपितुव्या
प्ताएव ॥ अंहोदुःखव्यसनेष्वघमित्यमरः ॥ अतएवप्रलब्धावंचिताः सुकृतेनविधात्रावेतिशेषः ॥ :किमित्याकांक्षायामाह ॥ वंहीयसामहीयसा ॥ महीयसेतिवापाठः ॥ आयासभरेणदूरदेशाग

वित्रस्तपापांत्रिदशैर्दुरापांगंगांसदापांभवपाशशापाम् ॥ शिवाविमुक्तामसृतैकशुक्तिंमुक्ताविमुक्तानपरित्यजन्ति ॥ १८ ॥ हंहोकिमंहोनिचिताःप्रलब्धा
बंहीयसायासभरेणकाशीम् ॥ प्रभूतपुण्यद्रविणैकपण्यांप्राप्यापिहित्वाक्वचगंतुमुद्यताः ॥ १९ ॥ अहोजनानांजडताविहायकाशींयदन्यत्रनयंतिचेतः ॥
परिस्फुरद्गांगजलाभिरामांकामारिशूलाग्रधृतांलयेपि ॥ २० ॥ रेरेभवेशोकजलैकपूर्णेपापेस्मलोकाःपतिताब्धिमध्ये ॥ विद्राणनिद्राणविरोधिपापांकाशीं
परित्यज्यतरिंकिमर्थम्॥ २१॥नसत्पथेनापि नयोगयुक्त्यादानैर्नवानैवतपोभिरुग्रैः ॥ काशीद्विजाशीर्भिरहोसुलभ्याकिंवाप्रसादेनचविश्वभर्तुः ॥२२॥

मदुर्गाध्वशौल्किकतस्करादिजनितश्रमस्यखेदस्यभरेणपूरेणकाशींप्राप्यापि ॥ अस्याःप्राप्तेःसंभावनैवनास्तितथापिकेनचिद्भाग्योदयेननातिमहताश्रमेणप्राप्यापीत्यपिशब्दार्थः ॥ क्वचकुत्रचिद्गं
तुमुद्युक्तायतः ॥ कथंभूतांकाशीम् ॥ प्रभूतपुण्यद्रविणैकपण्यामिति ॥ प्रभूतानिबहूनिपुण्यानितैरेवैकैःकेवलैःपण्यांक्रेयांप्राप्यामित्यर्थः ॥ १९ ॥ अहोइति ॥ जडताअज्ञता ॥
लयेपिस्थितिसमयेपीत्यपिशब्दार्थः ॥ स्पष्टमन्यत् ॥ २० ॥ रेरेइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ स्मेतिविस्मये ॥ रेरेइतिसाधिक्षेपसंबोधने ॥ रेरेजनाःकाशींपरित्यज्यकिमर्थंभवेसं
सारेलोकाआलोचनकर्तारोपियूयंपतिताइत्याक्रोशतीत्यर्थः ॥ कथंभूतेभवे ॥ अब्धिमध्येसमुद्रमध्यवत्दुस्तरेइत्यर्थः ॥ पतिताब्धिमध्यइत्यत्रसंधिरार्षः ॥ पतथेतिपाठस्तुस्पष्टार्थः ॥ शोकजलेनएके
नमुख्येनकेवलेनवापूर्णेव्याप्ते ॥ पापेपापरूपेपापहेतुत्वाद्वापापे ॥ विद्राणानिविद्रावितानिनिर्वाणविरोधीनिपापानिययासातथाताम् ॥ पुनःकथंभूताम् ॥ तरिंनावम् ॥ भवार्णवोत्तारणनौस्वरूपा
मित्यर्थः ॥ स्त्रियांनौस्तरणिस्तारिरित्यमरः ॥ २१ ॥ नसत्पथेनेति ॥ अस्यायमर्थः ॥ सत्पथादिनाकाशीनसुलभ्याकिंकिंतुद्विजाशीर्भिर्योविश्वेश्वरस्यानुग्रहस्तेनैवेति ॥ एवार्थेवाशब्दः ॥
स्वतंत्रतावोभयोः ॥ अतोविश्वेश्वरस्यानुग्रहाभावादन्यत्रयांतीतिभावः ॥ सत्पथेनसदाचारेणवेदोक्तकर्मानुष्ठानेनेतियावत् ॥ योगयुक्त्यायोगोऽष्टांगादिस्तस्ययुक्तिर्युंजनंतेनयोगाभ्यासेनेत्यर्थः

स्पष्टमन्यत् ॥ २२ ॥ ननुपुरुषार्थंचतुष्टयस्यान्यत्रापिविद्यमानत्वात्किमितिकाशीनत्याज्येत्याग्रहस्तत्राह ॥ धर्मस्त्विति ॥ अस्यायमर्थः ॥ तुशब्दआशंकाव्यावृत्त्यर्थः ॥ अन्यत्रसंपत्तिभरैरर्थसमूहैर्योधर्मउह्यतेप्राप्यते ॥ तथान्यत्रबहुदानभोगकैर्बहुदानानांभोगकैराभोगैर्विस्तारैरर्थभरैःकृत्वाकामैःसहयोऽर्थउह्यतेतथान्यत्रयोमोक्षउह्यतेतत्सर्वमर्थादिकंसचमोक्षएकोमुख्यःसायुज्याख्यइत्यर्थः ॥ अत्रकाश्यांयथातथान्यत्रनचेतियोजना ॥ २३ ॥ काश्यांयथाधर्मादिकंतथान्यत्रनेत्यत्रहेतुमाह ॥ क्षेत्रंपवित्रमिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ हियस्मात्यथाऽविमुक्तंक्षेत्रंपवित्रंपवित्रयत्यविद्यातत्कार्यान्मोचयतीतितथातथानान्यत् ॥ अन्यत्क्षेत्रांतरंतथानेत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ यच्छ्रुतिभिःप्रयुक्तंयद्यस्माच्छ्रुतिभिर्वेदैरेवप्रयुक्तंसर्वक्षेत्रेभ्योऽविमुक्तमधिकंप्रतिपादितमित्यर्थः ॥ श्रुतिभिःप्रयुक्तमित्यन्यस्यव्यावृत्तिमाह ॥ नचधर्मशास्त्रैरिति ॥ उपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ शरण्यंशरणायहितम् ॥ सदायावज्जीवम् ॥ २४ ॥ श्रुतिप्रयुक्तत्वमेवाह ॥ सहोवाचेतिसार्धद्वाभ्याम् ॥ तत्रप्रथमेनसार्धेनाविमुक्तस्यस्वरूपमुच्यतेद्वितीयेनक्षेत्रांतरेभ्यश्चाधिक्यमितिविभागः ॥ सहोवाचेत्यस्यायमर्थः ॥ समासिद्धोजाबालिर्जाबालायाअपत्यंजाबालिःआरुणेहेआरुणेइतिशिष्यंसंबोध्यउवाचेत्यन्वयः ॥ किमुवाचतदाह ॥ असिरिडामतेति ॥ इडानाडीतिशेषः ॥ असिर्नामनदीवरुणापिनद्येवतदंतस्तयोर्मध्यइत्यर्थः ॥ अविमुक्तकंकाशी ॥ स्वार्थेकः ॥ सोऽविमुक्तःकस्मिन्प्रतिष्ठितइतिवरणायांवानाश्यांचमध्येप्रतिष्ठितइतिश्रुतेः ॥ २५ ॥

धर्मस्तुसंपत्तिभरैःकिलोह्यतेप्यर्थोहिकामैर्बहुदानभोगकैः ॥ अन्यत्रसर्वंसचमोक्षएकःकाश्यांनचान्यत्रतथायथात्र ॥ २३ ॥ क्षेत्रंपवित्रंहियथाऽविमुक्तंनान्यत्तथायच्छ्रुतिभिःप्रयुक्तम् ॥ नधर्मशास्त्रैर्नचतैःपुराणैस्तस्माच्छरण्यंहिसदाऽविमुक्तम् ॥ २४ ॥ सहोवाचेतिजाबालिरारुणेसिरिडामता ॥ वरणापिंगलानाडीतदंतस्त्वविमुक्तकम् ॥ २५ ॥ सासुषुम्णापरानाडीत्रयंवाराणसीत्वसौ ॥ तदत्रोत्क्रमणेसर्वजंतूनांहिश्रुतौहरः ॥ २६ ॥ तारकंब्रह्मव्याचष्टेतेनब्रह्मभवंतिहि ॥ एवंश्लोकोभवत्येषआहुर्वैवेदवादिनः ॥ २७ ॥ भगवानंतकालेऽत्रतारकस्योपदेशतः ॥ अविमुक्तेस्थिताञ्जन्तून्मोचयेन्नात्रसंशयः ॥ २८ ॥

किंतदविमुक्तंतत्राह ॥ सासुषुम्णेति ॥ अविमुक्तस्यैवसुषुम्णाशब्देनोच्यमानस्यसेतिस्त्रीलिंगेनपरामर्शः ॥ ननुकावैवरणाकाचनाशीतिसर्वानिंद्रियकृतान्दोषान्वारयतितेनवरणाभवति सर्वानिंद्रियकृतान्पापान्नाशयतितेननाशीभवतीत्याथर्वणश्रुतौनाशीतिश्रूयते अत्रत्वासिरतःश्रुतिविरोधात्पुराणस्याप्रामाण्यमितिचेत्तन्न ॥ अस्यतिसर्वाणिपापानिक्षयतिनाशयतीत्यर्थैक्योपपत्तेः ॥ नामविकल्पोवा ॥ एतत्रयमसौवाराणसीत्यंगुल्यानिर्दिश्यते ॥ शरणे त्वियम् पुरी[1]तिचस्थलत्रयेपाठांतरेऽयमर्थः ॥ शीर्यतेनश्यतीतिशरणंशरीरंतस्मिन्शरणेशरीरेऽध्यात्मेऽसिरिडेत्यादिपूर्ववत् ॥ अधिदैवेतुपुनरियंपुरीवाराणसीतिविशेषः ॥ अयंभावः ॥ अध्यात्मेतावदिडापिंगलासुषुम्णेत्येतत्त्रयमविमुक्तंवाराणसी ॥ आधिदैवेऽसिवरणाविमुक्तमित्येतत्त्रयंवाराणसीअविमुक्तमिति ॥ श्रुतौ दक्षिणेकर्णे ॥ मुमुक्षोर्दक्षिणेकर्णेइतिश्रुतेः ॥ २६ ॥ काशीस्थानिभूतमात्राण्यंतकालेभगवान्मोचयतीत्यत्रब्रह्मविदांसंमतिमाह ॥ एवंश्लोकइति ॥ एवमुक्तार्थप्रतिपादकएषवक्ष्यमाणः श्लोकःपद्यंभवतीति वेदवादिनोवेदनंवेदःस्वप्रकाशश्चिदात्मातद्वादिनःपरमार्थनिरूपकाआहुरुक्तवंतइत्यर्थः ॥ २७ ॥ श्लोकंदर्शयति ॥ भगवानिति ॥ भगवान्श्रीरुद्रस्तारकस्यप्रणवस्य श्रीरामषडक्षरमंत्रराजस्यवा ॥ तथाचाथर्वणश्रुतौश्रीरामवाक्यंविश्वेश्वरंप्रति ॥ अथसहोवाचश्रीरामः क्षेत्रेऽत्रतवदेवेशयत्रकुत्रापिवामृताः कृमिकीटादयोप्याशुमुक्ताःसंतुनचान्यथा अविमुक्तेतवक्षेत्रेसर्वे

---

[1] सहोवाचेतिपूर्वश्लोकार्धेजाबालिरारुणेइत्यत्रजाबालिःशरीरेइति द्वितीयश्लोकपूर्वार्धे त्रयमित्यस्यस्थानेत्वियमिति त्वसावित्यस्यस्थानेपुरीतिचेत्यर्थः ॥

षांमुक्तिसिद्धये अहंसंनिहितस्तत्रपाषाणप्रतिमादिषु क्षेत्रेस्मिन्योर्चयेद्भक्त्यामंत्रेणानेनमांशिव ॥ ब्रह्महत्यादिपापेभ्योमोक्षयिष्यामिमाशुचः॥ त्वत्तोवाब्रह्मणोवापियेलभंतेषडक्षरम् ॥ जीवंतोमंत्रसिद्धाः
स्युर्मुक्तामांप्राप्नुवंतिते ॥ मुमूर्षोर्दक्षिणेकर्णेयस्यकस्यापिवास्वयम् ॥ उपदेक्ष्यासिमन्मंत्रंसमुक्तोभविताशिवेति ॥ २८ ॥ गतिराश्रयः ॥२९॥ अन्यांक्षुद्राम् ॥ गवेषयेदन्वेषयेत्प्रार्थयेदित्यर्थः ॥३०॥
इत्थमितिव्यासोक्तिः ॥ पुराणाच्चपुरातनाद्वेदादितिवा ॥ ३१ ॥ श्रीकालराजंश्रीकालभैरवम् ॥ आपृच्छनायान्यत्रगंतुमाज्ञायाचनाय ॥ काशीश्वरात्प्राथ्र्येतिचेत्तत्राह ॥ यतस्त्वमेवकाशीपुर्याः
प्रभुरीश्वरइति ॥ तथाचपंचक्रोशयात्रामाहात्म्येपार्वतींप्रतिविश्वेश्वरवचनम् ॥ अस्मिन्क्षेत्रेक्षणंकाश्यांस्वातंत्र्यंनहिमेसदा ॥ श्रीकालभैरवःकाश्यांसएवप्रभुरुच्यते ॥ ब्रह्मवैवर्तेच ॥ मयापिसततंयत्रकाल
राजाद्विबिभ्यता ॥ स्थीयतेसावधानेनकाश्यामानंदभोगिनेति ॥ ३२ ॥ काशीत्यागखेदाद्विलपति ॥: हाकालराजेति ॥ हाकष्टे ॥ हेकालराज प्रतिभूतम् भूताचतुर्दशी भूतांभूतांप्रतिप्रति

नाविमुक्तसमंक्षेत्रंनाविमुक्तसमागतिः ॥ नाविमुक्तसमंलिंगंसत्यंसत्यंपुनःपुनः ॥ २९ ॥ अविमुक्तंपरित्यज्ययोन्यत्रकुरुतेरतिम् ॥ मुक्तिंकरतलान्मुक्त्वा
सोन्यांसिद्धिंगवेषयेत् ॥३०॥ इत्थंसुनिश्चित्यमुनिर्महात्माक्षेत्रप्रभावंश्रुतितःपुराणात् ॥ श्रीविश्वनाथेनसमंनलिंगंपुरीनकाशीसदृशीत्रिकोट्याम्॥३१॥
श्रीकालराजंचततःप्रणम्यविज्ञापयामासमुनीशवर्यः ॥ आपृच्छनायाहमिहागतोस्मिश्रीकाशिपुर्यास्तुयतःप्रभुस्त्वम् ॥ ३२ ॥ हाकालराजप्रति
भूतमत्रप्रत्यष्टमिप्रत्यवनीसुतार्कम् ॥ नाराधयेमूलफलप्रसूनैःकिंमय्यनागस्यपराधदृक्स्याः ॥ ३३ ॥ हाकालभैरवभवानभितोभयार्तान्माभैष्टवे
तिभणनैःस्वकरंप्रसार्य ॥ मूर्तिंविधायविकटांकटुपापभोक्त्रींवाराणसीस्थितजनान्परिपातिकिंन ॥३४॥ हेयक्षराजरजनीकरचारुमूर्तेश्रीपूर्णभद्रसुतनाय
कदंडपाणे ॥ त्वंवैतपोजनितदुःखमवैषिसर्वंकिंमांबहिर्नयसिकाशिनिवासिरक्षिन् ॥ ३५ ॥ त्वमन्नदस्त्वंकिलजीवदाताऽत्वंज्ञानदस्त्वंकिलमोक्षदोपि ॥
त्वमंत्यभूषांकुरुषेजनानांजटाकलापैरुरगेंद्रहारैः ॥ ३६ ॥ गणौत्वदीयौकिलसंभ्रमोद्भ्रमावत्रस्थवृत्तांतविचारकोविदौ ॥ संभ्रांतिमुत्पाद्यपरामसाधून्क्षे
त्रात्क्षणंदूरयतस्त्वमुष्मात् ॥ ३७ ॥ शृणुप्रभोढुंढिविनायकत्वंवाचंमदीयांतुरटाम्यनाथवत् ॥ त्वत्स्थाःसमस्ताःकिलविघ्नपूगाःकिमत्रदुर्वृ
त्तवदास्थितोहम् ॥ ३८ ॥

भूतंप्रतिचतुर्दशीत्यर्थः ॥ प्रत्यष्टमि अष्टमीमंष्टमींप्रतिप्रत्यष्टमि ॥ प्रत्यवनीसुतार्कम् अवनीसुतोमंगलोऽर्कःसूर्यः ॥ ताभ्यांतयोर्वासरेलक्ष्येते ॥ अवनीसुतार्कौअवनीसुतार्कौप्रतिप्रत्यवनीसुतार्कम्
प्रतिमंगलवासरंप्रतिरविवासरमित्यर्थः ॥ मूलफलपुष्पैःकिमहंनाराधयेआराधनंकिंनकृतवानस्मिअपितुकृतवानेव ॥ अतोऽनागासिअपराधशून्येमयिअपराधदृक्अपराधेदृक्दृष्टिर्यस्यसतथातथाभूतः
किंस्याःभवेः ॥ काकाक्षिन्यायेनकिंशब्दस्योभयत्राप्यन्वयः ॥ केनदोषेणकाशीतोमांनिष्कासयसीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ भणनैःशब्दैः ॥ विकटांभयंकराम् ॥ कटुपापभोक्त्रींतीव्रपापनाशिनीम् ॥
विकटोत्कटपापभोक्त्रीमितिक्वचित्पाठः ॥ नपरिपातिकिंअपितुपरिपात्येवेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवंश्रीकालभैरवाग्रतोविलप्यश्रीदंडपाणेरग्रतोविलपति ॥ हेयक्षेति ॥ नायकेहेश्रेष्ठ ॥ ३५ ॥ अन्न
दश्चतुर्विधान्नदः ॥ अतएवजीवदाता ॥ अंत्यभूषांमर्त्यदेहत्यागावसरभूषाम् ॥ ३६ ॥ संभ्रांतिंसंमोहंउद्वेगंवा ॥ अमुष्मात्क्षेत्रादित्यन्वयः ॥ दूरयतोमनुष्यानितिक्वचित्पाठः ॥ ३७ ॥ श्रीगणे

शंप्रार्थयति ॥ शृण्विति ॥ शृणुष्वभोइतिपाठांतरेआत्मनेपदमार्षम् ॥ रटामिप्रलपामि ॥ विघ्नैस्त्वंदूरीक्रियसेकिंमयाशक्यमित्यतआह ॥ त्वत्स्थाइति ॥ त्वयितिष्ठंतीतित्वत्स्थास्त्वत्प्रेर्यास्त्वदधीना इत्यर्थः ॥ समस्ताःसमग्राः ॥ त्वच्छासनस्थाइतिक्कचित्पाठः ॥ विघ्नपूगा विघ्नसमूहाः ॥ अतस्तैःकिमर्थंमांबहिर्निष्कासयसीत्यभिप्रायः ॥ ननुदुर्वृत्तस्यविघ्नसमूहैर्मयाअन्येनवाक्रियमाणंनिष्कासनं युक्तमेवेत्यतआह ॥ किमत्रेति ॥ दुर्वृत्तवत्किमत्राविमुक्तेऽहमास्थितःस्थितोस्मिअपितुनैवेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ मोदादिपंचविनायकांश्चिंतामण्यादींश्चप्रार्थयति ॥ शृण्वंत्वमीइति ॥ अमीमोद प्रमोदामोदसुमोददुर्मोदाः ॥ चिंतामण्यादयएववापंच ॥ आशागजइत्याख्याययोस्तावाशागजाख्यौ ॥ तौप्रसिद्धौ ॥ आशागजाघोरविनायकावितिपाठेगजश्चघोरश्चगजाघोरौ ॥ देवताद्वंद्वेचेति दीर्घः ॥ तौचतौविनायकौचतथातावित्यर्थः ॥ किंत्वस्मिन्पक्षेचिंतामणिरितिकपर्दिनोविशेषणम् ॥ भक्तानांचिंतामणिरिवचिंतामणिःसर्वार्थपूरकइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ श्रोतव्यमाह ॥ परापवादइति ॥ एषकाशीत्यागलक्षणःपाकःफलंकःकस्मात्पापाज्जातइत्यर्थः ॥ ४० ॥ ननुनिषिद्धाचरणाभावेपिविहिताकरणप्रत्यवायात्काशीत्यागइत्यतआह ॥ गंगेति ॥ सदाप्रत्यहंसर्वदावाध्यानादिनापरिसेविता ॥ त्ववगाहितेतिक्कचित्पाठः ॥ विशेषेणपापिनोनरकेषुपाचयतिविशेषेणपाकःपचनंवास्मादितिविपाकोऽत्राधर्मः ॥ ४१ ॥ विशालाक्ष्याद्यादेवताःप्रार्थयति ॥ मातरिति ॥ हेज्येष्ठेशिज्ये

शृण्वंत्वमीपंच विनायकाश्चचिंतामणिश्चापिकपर्दिनामा ॥ आशागजाख्यौचविनायकौतौशृणोत्वसौसिद्धिविनायकश्च ॥ ३९ ॥ परापवादोनमया किलोक्तःपरापकारोपिमयाकृतोन ॥ परस्वबुद्धिःपरदारबुद्धिःकृतामयानात्रकएषपाकः ॥ ४० ॥ गंगात्रिकालंपरिसेवितामयाश्रीविश्वनाथोपिसदाविलोकितः ॥ यात्राःकृतास्ताःप्रतिपर्वसर्वतःकोयंविपाकोममविघ्नहेतुः ॥ ४१ ॥ मातर्विशालाक्षिभवानिमंगलेज्येष्ठेशिसौभाग्यविधानसुंदरि ॥ विश्वेविधे विश्वभुजेनमोस्तुतेश्रीचित्रघंटेविकटेचदुर्गिके ॥ ४२ ॥ साक्षिण्यएताःकिलकाशिदेवताःशृण्वंतुनस्वार्थमहंव्रजाम्यतः ॥ अभ्यर्थितोदेवगणैःकरोमिकिंपरोपकारायनकिंविधीयते ॥ ४३ ॥ दधीचिरस्थीनिनकिंपुराददौजगत्रयंकिंनददेऽर्थिनेबलिः ॥ दत्तःस्मकिंनोमधुकैटभौशिरोबभूवतार्क्ष्योपिच विष्णुवाहनम् ॥ ४४ ॥ आपृच्छ्यसर्वान्ससुनीन्मुनीश्वरःसबालवृद्धानपितत्रवासिनः ॥ तृणानिवृक्षांश्चलताःसमस्ताःपुरींपरिक्रम्यचनिर्ययौच ॥४५॥

ष्ठाचासौईशीचेतिज्येष्ठेशि ज्येष्ठयासहईशीतिवा ॥ तत्रज्येष्ठागौरी ॥ अलक्ष्मीरितिकेचित् ॥ ईशीईशानातस्याः संबोधनेहेज्येष्ठेशिहेज्येष्ठेहेईशिइत्यर्थः ॥ ज्येष्ठेसिइतिपाठेऽकारप्रश्लेषः ॥ अस्यानद्याअधिष्ठात्री देवताऽसीतस्याःसंबोधनेहेअसीति ॥ ज्येष्ठेन्नेतिपाठेप्यकारप्रश्लेषः ॥ तदान्नसौभाग्ययोर्विधानेसंपादनेसुंदरियोग्येदक्षेइतिज्येष्ठायाविशेषणम् ॥ चकारादन्यासांकाशीस्थ देवतानां संग्रहः ॥ ४२ ॥ किंतत्प्रार्थ्यंतदाह ॥ नस्वार्थमिति ॥ अतोऽविमुक्तात् ॥ ननुस्वप्रयोजनंचेन्नास्तिकिमितितर्हिगच्छसितत्राह ॥ अभ्यर्थितइति ॥ नन्वभ्यर्थितेनापिकिंकाशीत्याज्यातत्राह ॥ परोपकारायेति ॥ ४३ ॥ परोपकारार्थमकर्तव्यमपिक्रियतइत्यत्रदृष्टांतमाह ॥ दधीचिरिति ॥ यद्वा काशीतोव्रजनेहेतुद्वयंअभ्यर्थनापरोपकारश्च तत्रोभयत्राकरणीयस्यापिकरणे दृष्टांतमाह ॥ दधीचिरिति ॥ उक्तंच ॥ त्वचंकर्णःशिबिर्मांसंजीवंजीमूतवाहनः ॥ ददौदधीचिरस्थीनिकिंनदेयंमहात्मनामिति ॥ अर्थिनेविष्णवेदत्तःस्मेत्यत्राप्यस्यान्वयः ॥ शेषपादेसइतिक्कचित्पाठः सचिंत्यः ॥ सतार्क्ष्यइतिवासंबंधः ॥ तत्राद्योदृष्टांतःप्रार्थनोपकारयोः ॥ अवशिष्टंत्रयंतुप्रार्थनामात्रेइतिभेदः ॥ ४४ ॥ उपसंहरति ॥ आपृच्छ्येति ॥ व्यासोक्तिरियम् ॥ पुरींपरिक्रम्यचक्षेत्रं

प्रदक्षिणीकृत्य ॥ तथाचवक्ष्यतिकालराजाध्यायेऽत्रैव ॥ अतःप्रदीक्षणीकृत्यपूजनीयापुरीत्वियमिति ॥ वामनपुराणेप्रह्लादतीर्थयात्रायाम् ॥ प्रदक्षीणीकृत्यपुरींपूज्याविमुक्तकेशवौ ॥ लोलंदिवाकरं
दृष्ट्वाततोमधुपुरींययाविति ॥ चकारादंतर्गृहयात्रांविधायेत्यर्थः ॥ अंतिमश्चकारः समुच्चयार्थआहचेतिसमुच्चिनोति ॥ निर्ययौवहिरितिक्वचित्पाठः ॥ ४५ ॥ यदाहतन्निर्दिशतिश्लोकद्वयेन ॥
प्रोषितस्येति ॥ चंद्रमौलिंचंद्रशेखरमवलोक्ययास्यतोगच्छतइहसंसारेकस्यजनस्यसिद्धिर्यमर्थमुद्दिश्यगच्छतितस्यार्थस्यसिद्धिर्नपरिस्फुरेन्नोल्लसेन्नभवेदपितुस्फुरेदेवेत्यन्वयः ॥ पुरःस्फुरेदिति
क्वचित्पाठः ॥ कथंभूतस्य ॥ परितोलक्षणैःसर्वप्रकारैर्लक्षणैःसल्लक्षणैःशकुनादिलक्षणैर्वाप्रोषितस्यप्रदग्धस्यरहितस्येतियावत् ॥ प्रपूर्वस्यउषदाहइत्यस्यरूपम् ॥ प्रोज्झितस्येतिक्वचित्पाठः ॥
पुनःकथंभूतस्य ॥ नीचवर्त्मनिअसन्मार्गेपरिवर्तितुंशीलंयस्यसतंथातस्यापीत्यर्थः ॥ वाशब्दश्चार्थेसमुच्चयवाची ॥ ४६ ॥ गुल्मोगुच्छः ॥ पापंनचरंति अन्यत्रापिनचरंतिनयांतीत्यर्थः ॥
वयंचराणांजंगमानांप्रथमाःप्रथमोत्पन्नाब्राह्मणाःश्रेष्ठाइत्यर्थः ॥ एवंभूतानप्यस्मान्नधिगस्तु ॥ कीदृशानस्मान् ॥ हाकष्टे वाराणसींविहायगच्छतोऽन्यत्रगमनंकुर्वतः ॥ गच्छतइत्यत्रयामइति
क्वचित्पाठःसनच्छंदोभंगभियाकक्षीकर्तव्यः ॥ ४७ ॥ असिमितिव्यासोक्तिः ॥ उपस्पृश्याचम्यस्नात्वाच ॥ हिशब्दात्संगमेश्वरंप्रपूज्यवा ॥ प्रासादमालाः प्रासादसमूहान् ॥ किमुवाचतदाह ॥

प्रोषितस्यपरितोपिलक्षणैर्नीचवर्त्मपरिवर्तिनोपिवा ॥ चंद्रमौलिमवलोक्ययास्यतःकस्यसिद्धिरिहनोपरिस्फुरेत् ॥४६॥ वरंहिकाश्यांतृणवृक्षगुल्मकाश्चरं
तिपापंनचरंतिनान्यतः ॥ वयंचराणांप्रथमाधिगस्तुनोवाराणसींहाद्यविहायगच्छतः ॥ ४७ ॥ असिंह्युपस्पृश्यपुनःपुनर्मुनिःप्रासादमालाःपरितोविलो
कयन् ॥ उवाचनेत्रेसरलेप्रपश्यतंकाशींयुवांक्कपुरीत्वियंबत ॥ ४८ ॥ स्वैरंहसंत्वद्यविधायतालिकांमिथःकरेणापिकरंप्रगृह्य ॥ सीमाचराभूतगणा
व्रजाम्यहंविहायकाशींसुकृतैकराशिम् ॥ ४९ ॥ इत्थंविलप्यबहुशःसमुनिस्त्वगस्त्यस्तत्क्रौंचयुग्मवदहोअबलासहायः ॥ मूर्च्छामवापमहतींविरही
वजल्पन्हाकाशिकाशिपुनरेहिचदेहिदृष्टिम् ॥ ५० ॥

हेनेत्रेहेचक्षुषी ॥ कथंभूते ॥ सरलेस्निग्धेप्रसन्नेइतियावत् ॥ काशींप्रपश्यतंप्रकर्षेणावलोकयतम् ॥ यतोयुवांक्कइयंपुरीकाशीक्ककुत्र ॥ बतेतिखेदे ॥ पुनर्मेलनंतुदुर्घटमितितुशब्दस्यार्थः ॥ ४८ ॥
स्वैरमिति ॥ व्रजाम्यहंअहंगच्छामि ॥ व्रजत्यसावितिक्वचित्पाठः ॥ ४९ ॥ इत्थमिति ॥ सोऽगस्त्योमुनिर्मननशीलोपिवहुश इत्थंविलप्यमूर्छामवापेत्यन्वयः ॥ किंकुर्वन् ॥ हाइतिखेदे ॥
हेकाशिहेकाशिपुनरेहिदृष्टिंदर्शनंचदेहीतिजल्पन् ॥ हाकासीतिक्वचित्पाठः ॥ कीदृशींदृष्टिम् ॥ महतींमहत्तराम् मुक्त्यैकसाधनमित्यर्थः ॥ यद्वा मूर्छांविशिनष्टि ॥ महतीमिति ॥ महत्त्वंद्योतयन्न
गस्त्यंविशिनष्टि ॥ अबलासहायइति ॥ अयंभावः ॥ अन्योपिविरहीकांताविरहादेवमूर्छांप्राप्नोति अयंतुअबलासहायोपि अतोमहतींअचिकित्स्यामित्यर्थः ॥ बहुजल्पनेदृष्टांतस्तत्क्रौंचयुग्मवदिति ॥
तच्चतत्क्रौंचयुग्मंकुङ्ङ्युग्मंचतत्तथातद्वदिति ॥ क्रुङ्क्रौंचोथेत्यमरः ॥ तच्छब्दोयंप्रसिद्धार्थाभिधायकः ॥ प्रसिद्धत्वंचास्ययत्क्रौंचमिथुनादित्यादिरामायणादौवोद्धव्यम् ॥ यथाचतत्रनिषादेनशरेण
विद्धंभूमौपतितंक्रौंचंदृष्ट्वाक्रौंचीअत्यार्तस्वरंविललापतथाकाशीविरहाख्येनव्याधेनस्वोद्भूतेनशोकाख्येनशरेणपीडितंभूमौपतितंभर्तारंदृष्ट्वालोपामुद्राविललापेत्यर्थः ॥ तथाचरामायणे ॥ ततःसतमसातीरे
विचरंतमभीतवत् ॥ ददर्शक्रौंचयोस्तत्रमिथुनंचारुदर्शनम् ॥ तस्माच्चमिथुनादेकमागत्यानुपलक्षितः ॥ जघानवद्धानुशयोनिषादोमुनिसंनिधौ ॥ तंशोणितपरीतांगंचेष्टमानंमहीतले ॥ दृष्ट्वाक्रौंचीरुरा

वार्ताकरुणंखेपरिश्रमेदिति ॥ मूर्छाप्राप्तौदृष्टांतमाह ॥ विरहीवेति ॥ ५० ॥ स्थित्वेतिव्यासोक्तिः ॥ यावोगच्छावइत्युवाचेतिशेषः ॥ कठिनतांस्मारयति ॥ किंनस्मरेरिति ॥ त्र्यक्षंप्रहित्यत्रिलोचन
मुद्दिश्यमदनंप्रस्थाप्य ॥ प्रत्दृत्येतिपाठेकामद्वारातद्बाणैर्विद्ध्वामदनंप्रतियदकारीतिव्याख्येयम् ॥ तैर्देवैः ॥ ५१ ॥ यावदिति ॥ खेदात्त्रिचतुराणिपदानियावन्मुनिर्गच्छेत्तावद्धरापृथिवीभयभरा
दिवभयमेवभरोभयभरस्तस्मादिवसंचुकोचसंकुचितासीदित्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ प्रस्वेदोदकसीकरैरंचितःपूजितःशोभितोभालदेशोयस्यसः ॥ कस्मात्संचुकोचतत्राह ॥ प्रत्युद्गमेति ॥ अयंभावः ॥
एतावद्दिनंतावदयंकाश्यांस्थितवानधुनामय्यागतस्याभ्युत्थानाद्यकरणान्ममनाशोभविष्यतीतिभयभरादिवपृथ्वीसंकुचितावभूवेति ॥ तथाचमनुः ॥ ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामंतियूनःस्थविरआयति ॥ अभ्यु

स्थित्वाक्षणंशिवशिवेतिशिवेतिचोक्त्वायावःप्रियेतिकठिनाहिदिवौकसस्ते ॥ किंनस्मरेस्त्रिजगतीसुखदानदक्षंत्र्यक्षंप्रहित्यमदनंयदकारितैस्तु ॥ ५१ ॥
यावद्व्रजेत्त्रिचतुराणिपदानिखेदात्स्वेदोदबिंदुकणिकांचितभालदेशः ॥ प्रत्युद्गमाऽकरणतःकिलमेविनाशस्तावद्धराभयवरादिवसंचुकोच ॥ ५२ ॥
तपोयानमिवारुह्यनिमेषार्धेनवैमुनिः ॥ अग्रेददर्शतंविंध्यंरुद्धांबरमथोन्नतम् ॥ ५३ ॥ चकंपेचाचलस्तूर्णंदृष्ट्वैवाग्रस्थितंमुनिम् ॥ तमगस्त्यंसपत्नींकंवाता
पील्वलवैरिणम् ॥ ५४ ॥ तपःक्रोधसमुत्थाभ्यांकाशीविरहजन्मना ॥ प्रलयानलवत्तीव्रंज्वलंतंत्रिभिराग्निभिः ॥ ५५ ॥ गिरिःखर्वतरोभूत्वाविविक्षुरवनी
मिव ॥ आज्ञाप्रसादःक्रियतांकिंकरोस्मीतिचाब्रवीत् ॥ ५६ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ विंध्यसाधुरसिप्राज्ञमांचजानासितत्त्वतः ॥ पुनरागमनंचेन्मे
तावत्खर्वतरोभव ॥ ५७ ॥ इत्युक्त्वादक्षिणामाशांसनाथामकरोन्मुनिः ॥ निजैश्चरणविन्यासैस्तयासाध्व्यातपोनिधिः ॥ ५८ ॥ गतेतस्मिन्मु
निवरेवेपमानस्तदागिरिः ॥ पश्यत्युत्कंठमिवचगतश्चेत्साध्वभूत्ततः ॥ ५९ ॥ अद्यजातःपुनरहंनशप्तोयदगस्तिना ॥ नमयासदृशोधन्यइतिमेने
सवैगिरिः ॥ ६० ॥ अरुणोपिचतत्कालेकालज्ञोऽश्वानकालयत् ॥ जगत्स्वास्थ्यमवापोच्चैःपूर्ववद्भानुसंचरैः ॥ ६१ ॥ अद्यश्वोवापरश्वोवाप्यागमिष्य
तिवैमुनिः ॥ इतिचिंतामहाभारैर्गिरिराक्रांतवत्स्थितः ॥ ६२ ॥ नाद्यापिमुनिरायातिनाद्यापिगिरिरेधते ॥ यथाखलजनानांहिमनोरथमहीरुहः ॥ ६३ ॥
विवर्धिषतियोनीचःपरासूयांसमुद्वहन् ॥ दूरेतद्वृद्धिवार्ताऽस्तांप्राग्वृद्धेरपिसंशयः ॥ ६४ ॥

त्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यतइति ॥ भरभयादिवेतिक्वचित्पाठः ॥ ५२॥ ५३ ॥ चकंपेचस्वेदरोमोद्गमादिकंचदधाविति चकारस्यार्थः ॥ ५४ ॥ तपइति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ त्रिभिरग्निभिर्ज्व
लंतम् ॥ केतेऽग्नयस्तानाह ॥ तपइति ॥ काशीविरहाज्जन्मयस्यतेनाग्निना ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ साधुरसिप्राज्ञेतिचोपहासः ॥ चेद्यावत् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ उत्कंठमूर्ध्वग्रीवंयथास्यात्तथापश्यति
अपश्यत् ॥ पश्येदितिक्वचित्पाठः ॥ किमितिपश्यतितत्राह ॥ गतश्चेदिति ॥ चेद्यदि ॥ ततस्तदा ॥ उत्कंठइवचाहाद्येत्यन्यत्रपाठः ॥ ५९ ॥ यद्यस्मात् ॥ ६० ॥ अकालयत्अचालयत्
प्रेरयामासेतियावत् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ एधतेवर्धते ॥ मनोरथएवमहीरुहोवृक्षः ॥ ६३ ॥ अस्तुतावद्विंध्यस्यागंतुकीवृद्धिः प्रागवृद्धिरपिसंशयितेतिदृष्टांतेनाह ॥ विवर्धिषतीति ॥ विवर्धिष

तिवर्धितुमिच्छति ॥ ६४ ॥ पूर्वंसंशयमात्रमुक्तमिदानींदुष्टानांप्राक्सिद्धामनोरथानश्यंत्येवेत्याह ॥ मनोरथाइति ॥ फलितमाह ॥ तेनेति ॥ तेनखलानांमनोरथनाशनेन ॥ विश्वेशेनागस्त्या
दिरूपेणरक्षितंपालितम् ॥ ६५ ॥ पूर्वोक्तमर्थंसदृष्टांतंकथयन्प्रकृतंनिगमयति ॥ विधवानामितित्रयेण ॥ यथाविगतभर्तृकाणांकुचाउच्चैर्यथास्यात्तथाहृदिवार्धित्वातत्रैवहृदिविलीयंतएवनस्वेषांपरेषां
वाउपकारायभवंतितथाखलानांमनोरथाइत्यर्थः ॥ ६६ ॥ यथाकन्नदीकुत्सितानदीअल्पवृष्ट्याकूलंकषास्वतीरभंजिकाभवतितथाखलस्याल्पवर्षेणअल्पकामवृष्ट्यायाऋद्धिःसमृद्धिःसंपत्तिरितियावत् ॥
सास्वकुलंकषास्वकुलनाशिकाभवतीत्यर्थः ॥ कुन्नदीतिक्वचित्पाठःसचिंत्यः ॥ ६७ ॥ योऽन्यसामर्थ्यमविज्ञायस्वसामर्थ्यंदर्शयतिसयथोपहासंप्राप्नोतितथायंविंध्योपीत्यर्थः ॥ ६८ ॥
॥ ६९ ॥ उदीचींदिशंस्पृशतीत्युदीचीदिक्स्पृक्तम् ॥ उदीचीदिक्चरमितिक्वचित्पाठः ॥ मातरिश्वनंवायुम् ॥ ह्रस्वश्छांदसः ॥ पृच्छेत्पृच्छति ॥ ७० ॥ हेलोपामुद्रेवाराणस्याःसाप्रसिद्धामुद्रा

मनोरथानसिद्ध्येयुःसिद्धानश्यंत्यपिध्रुवम् ॥ खलानांतेनकुशालिविश्वंविश्वेशरक्षितम् ॥ ६५ ॥ विधवानांस्तनायद्वद्धृद्येवविलयंतिच ॥ उन्नम्यो
न्नम्यतत्रोच्चैस्तद्वत्खलमनोरथाः ॥ ६६ ॥ भवेत्कूलंकषायद्वदल्पवर्षेणकन्नदी ॥ खलर्धिरल्पवर्षेणतद्वत्स्यात्स्वकुलंकषा ॥ ६७ ॥ अविज्ञायान्यसा
मर्थ्यंस्वसामर्थ्यंप्रदर्शयेत् ॥ उपहासमवाप्नोतितथैवायमिहाचलः ॥ ६८ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ गोदावरीतटंरम्यंविचरन्नपिवैमुनिः ॥ नतत्याजचतं
तापंकाशीविरहजंपरम् ॥ ६९ ॥ उदीचीदिक्स्पृशमपिसमुनिर्मातरिश्वनम् ॥ प्रसार्यबाहूसंश्लिष्यकाश्याःपृच्छेदनामयम् ॥ ७० ॥ लोपामुद्रे
नसामुद्राकापीहजगतीतले ॥ वाराणस्याःप्रदृश्येततत्कर्तानयतोविधिः ॥ ७१ ॥ क्वचित्तिष्ठन्क्वचिज्जल्पन्क्वचिद्धावन्क्वचित्स्खलन् ॥ क्वचिचो
पविशंश्चेतिबभ्रामेतस्ततोमुनिः ॥ ७२ ॥ ततोव्रजन्ददर्शाग्रेपुण्यराशिस्तपोधनः ॥ चंचच्चंद्रशताभासांभाग्यवानिवसुश्रियम् ॥ ७३ ॥ विजित्यभानु
नाभानुंदिवापिसमुदित्वराम् ॥ निर्वापयंतीमिवतांस्वचेतस्तापसंततिम् ॥ ७४ ॥

मुदंहर्षंरातीतिमुद्रारचनापरिपाटीकापिनिरुपमा ॥ क्वापीतिक्वचित् ॥ यद्वा मुद्रामुद्रिकालिंगंचिह्नमितियावत् ॥ इहब्रह्मांडमध्येजगतीतलेकुत्रापिनदृश्यते ॥ यतस्तस्याःकर्ताविधिर्ब्रह्मानेत्यर्थः ॥
तथाचवक्ष्यतिब्रह्मास्वयमेव ॥ मयासृष्टानिविप्रेंद्रभुवनानिचतुर्दश ॥ अस्याःपुर्याविनिर्मातास्वयंविश्वेश्वरःप्रभुरिति ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ततइति ॥ ततस्तदनंतरंतत्रगोदावरीतीरप्रदेशेव्रजंस्तपोधनोऽ
गस्त्योमहालक्ष्मींसुचिरंयथास्यात्तथास्थितांददृशेददर्शेतितृतीयेनान्वयः ॥ कथंभूताम् ॥ चंचच्चंद्रशताभासांचंचदुच्छलच्चंद्रशतंतस्येवासमंततोभासोदीप्तिर्यस्याःसातथाताम् ॥ कांकइव ॥
सुश्रियंशोभनांलक्ष्मींभाग्यवानिव ॥ पुण्यवान्यथापश्यतितथेत्यर्थः ॥ अथवैवंयोजना ॥ ततस्तदनंतरंतपोधनोगस्त्याग्रेप्रेथमतःसुश्रियंशोभनप्रभांश्रीगात्रतेजःसमूहमित्यर्थः ॥ ददर्श
पश्चात्तत्रतस्यांसुश्रियांदृष्टायांसत्यामाधारभूतायांवाअगस्त्योमहालक्ष्मींददर्शेति शेषंपूर्ववत् ॥ पाठांतरेस्वीयांस्वेष्टदेवतांश्रियमितिव्याख्येयम् ॥ ७३ ॥ विजित्येति ॥ पुनःकथंभूताम् ॥

---

१ स्वश्रियमित्येवंरूपे ।

भानुनादीधित्या ॥ भानुःकरोमरीचिःस्त्रीपुंसयोर्दीधितिःस्त्रियामित्यमरः ॥ भानुंसूर्यंविजित्यविशेषेणजित्वासमुदित्वरांसम्यगुदयंतींसम्यक्प्रकाशमानामित्यर्थः ॥ तांदैत्यास्त्रजनितांस्वचेतस्ता
पसंततिंस्वमनस्तापपरंपरांनिर्वापयंतींनिराकर्तुंप्रवर्तमानामिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ निर्वापयितुमिच्छामिदैत्यास्त्रैस्तापितांतनुमित्यग्रेवक्ष्यमाणत्वात् ॥ अगस्त्यपरोवास्वशब्दस्तदातांकाशीवियोगजांस्वचेतस्ता
पसंततिमितिव्याख्येयम् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ रात्राविति ॥ तत्तस्मात्कारणात्तत्रकोलापुरेऽध्युषितांस्थितामिवेतिपुनरुत्प्रेक्षा ॥ तस्मात्कस्मात् ॥ क्षीरोदेपितुर्गृहेमंदरस्यपर्वतस्यामृतोत्पत्त्यर्थं
कृतमंथानदंडस्यत्रासात्तज्जनितशब्दत्रासात्तच्चूर्णनत्रासाद्वेत्यर्थः ॥ ननुतथापिपद्मालयत्वात्पद्मेस्थास्यतितत्राह ॥ रात्राविति ॥ रात्रौरात्रिविषयेपद्मेषुसंकोचोमुद्रीभावोयतः ॥ ननुतर्हिचंद्रम
सिस्थास्यतितत्राह ॥ दर्शेष्विति ॥ दर्शेष्वमावास्यासुअब्जश्चंद्रःक्वचिद्व्रजेददृश्यतांगच्छेदित्यर्थः ॥ अब्जोजैवातृकःसोमइत्यमरः ॥ अतस्तादृक्स्थानांतराभावात्तत्राध्युषितामिवेत्युत्प्रेक्षा
॥ ७६ ॥ यदारभ्येति ॥ यदित्यव्ययं तथातदित्यपि ॥ यत्यंकालमारभ्यएनांलक्ष्मींमानतःसंमानतोवक्षसिदधारभार्यात्वेनस्वीकृतवान् ॥ तत्रमानंसूचयन्दधारेत्यनेनाकांक्षितंकर्तारमाह ॥
माधवइति ॥ मालक्ष्मीस्तस्याधवोभर्तेत्यर्थः ॥ तत्तंकालमारभ्यनूनंनिश्चितंस्थिताम् ॥ सपत्नीसरस्वती ॥ नारायणमहंवंदेगरुडोयस्यवाहनम् ॥ शंखचक्रगदाहस्तेयस्यभार्यासरस्वतीतिव
चनात् ॥ प्रोत्प्लुष्टाज्ञानकूटेहरिनिजदयितेदेविसंसारसारेइतिसरस्वतीस्तोत्रेपाद्मवचनाच्च ॥ धरणिर्वा ॥ यदाभूद्भार्गवोरामस्तदाभूद्धरणीत्वियमितिवैष्णवोक्तेः ॥ श्रियाशातकुंभद्युतिस्निग्ध

तत्रागस्त्योमहालक्ष्मींददृशेसुचिरंस्थिताम् ॥७५॥ रात्रावब्जेषुसंकोचोदर्शेष्वब्जःक्वचिद्व्रजेत्॥क्षीरोदेमंदरत्रासात्तदत्राध्युषितामिव ॥७६॥ यदारभ्यद
धारैनांमाधवोमानतःकिल ॥ तदारभ्यस्थितांनूनंसपत्नीर्ष्यावशादिव ॥७७॥त्रैलोक्यंकोलरूपेणत्रासयंतंमहासुरम् ॥ विनिहत्यस्थितांतत्ररम्येकोलापुरे
पुरे ॥७८॥ संप्राप्याथमहालक्ष्मींमुनिवर्यःप्रणम्यच ॥ तुष्टाववाग्भिरिष्टाभिरिष्टदांहृष्टमानसः ॥ ७९ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ मातर्नमामिकमले
कमलायताक्षिश्रीविष्णुहृत्कमलवासिनि विश्वमातः ॥ क्षीरोदजेकमलकोमलगर्भगौरिलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्ये ॥ ८० ॥ त्वंश्रीरुपेंद्रसदने
मदनैकमातर्ज्योत्स्नासिचंद्रमसिचंद्रमनोहरास्ये ॥ सूर्येप्रभासिचजगत्त्रितयेप्रभासिलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्ये॥ ८१ ॥

कांत्याधरण्याचदूर्वादलश्यामलांग्या ॥ कलत्रद्वयेनामुनातोषितायत्रिलोकीगृहस्थायविष्णोनमस्तइतिभगवत्पादीयवचनाच्च ॥ तस्याईर्ष्यावशादिवपैशून्यवशादिवेत्यर्थः ॥ मानतोवक्षसिधृता
याअपिसपत्न्योरीर्ष्यावशत्वंतयोर्भगवतामुखदंष्ट्राग्रयोर्धृतत्वादुन्नेयम् ॥ इलामितिपाठेऋजुरेवार्थः ॥ इलांपृथ्वींवाराहरूपेणदधार ॥ ७७ ॥ त्रैलोक्यमिति ॥ कोलरूपेणसूकरशरीरेण ॥
विनिहत्येति ॥ यद्यपिमंगलभूभृतैवसोसुरोघातितः ॥ तथाचोक्तंलक्ष्मीव्रतेभविष्येइंद्रंप्रतिनारदेन ॥ भल्लेनसोवधीत्क्रोडंवज्रेणाद्रिंयथाभवानिति ॥ समंगलः ॥ तथापिकल्पभेदा
भिप्रायेणैतदुक्तमित्यविरोधः ॥ कोलापुरेकोलापुरनाम्नि मंगलाख्यस्यराज्ञोमंगलपुरमेवकोलापुरम् ॥ एतदप्युक्तंलक्ष्मीव्रतेभविष्ये ॥ चोलदेवीश्रियःशापात्कोलास्यायत्रसाभवत् ॥
कोलापुरमितिख्यातंक्षितौतन्मंगलंपुरमिति ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ पद्यैश्चित्रपदार्थौघैरष्टभिःश्रवणामृतैः ॥ महामुनिर्महालक्ष्मींतुष्टावजगदंबिकाम् ॥ मातर्नमामीति ॥ हेमातर्नमामित्वा
मित्यर्थात् ॥ हेकमलेहेकमलायताक्षिहेश्रीविष्णुहृत्कमलवासिनिश्रीनारायणहृदयपद्मेवसितुंशीलंयस्यास्तत्संबोधनंतथा ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ विष्णोर्वक्षस्थलाश्रयइति ॥ हेविश्वमातः हेक्षीरो
दजेहेकमलकोमलगर्भगौरिहेलक्ष्मिसततंनमतांशरण्येआश्रययोग्येप्रसीदप्रसन्नाभवप्रसादंकुर्विति ॥ ८० ॥ निखिलप्रपंचस्यतत्पारतंत्र्यंवदन्परदेवतात्वेनस्तौति ॥ त्वंश्रीरितिसार्धेन ॥ सेहं

द्रसदनेत्वंश्रीःसंपत्तिःशोभावातद्धेतुरित्यर्थः ॥ लक्ष्मीर्वा ॥ पुनश्चयज्ञादुद्भूतायज्ञादित्योभवद्धरिरितिवैष्णवोक्तेः ॥ हेमदनैकमातःकामैकप्रसूःप्रद्युम्नैकहेतोहेरुक्मिणीत्यर्थः ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥
रुक्मिणीकृष्णजन्मनीति ॥ ज्योत्स्नाकांतिरसि चंद्रमसिहेचंद्रमनोहरास्ये सूर्यप्रभासि ॥ चःसमुच्चये ॥ किंबहुना ॥ जगत्त्रितयेयाप्रभासात्वमसि ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नतत्रसूर्योभाति
नचंद्रतारकंनेमाविद्युतोभांतिकुतोयमग्निः तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीति ॥ हेलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्येइति ॥ ८१ ॥ त्वमिति ॥ त्वंजातवेदसिवह्नौसदादहना
त्मशक्तिर्दाहस्वरूपाशक्तिः ॥ वेधाब्रह्मात्वयाऽभिन्ननिमित्तोपादानभूतयाइदंजगद्विविधंविदध्याद्विदधातिकरोतीत्यर्थः ॥ विश्वंभरःश्रीविष्णुरपिबिभृयात्पालयेद्रक्षतीत्यर्थः ॥ अखिलंजगत् भव
त्यात्वया ॥ हेलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्येइति ॥ ८२ ॥ त्वदिति ॥ हेअमलेत्वत्त्यक्तंत्वयानाधिष्ठितमेतज्जगच्छ्रीरुद्रोपिसंहरति ॥ अतस्त्वत्पारतंत्र्यात्सर्वस्यत्वमेवपासिहंसिविदधासिक
रोषिचेति ॥ ननुतर्हिस्रष्टृसृज्यादिभेदस्यसत्त्वाद्द्वैतंगतमेवतत्राह ॥ परावरासि ॥ यद्वा पूर्वंनिमित्तकारणतामुक्त्वेदानीमुपादानकारणतामाह ॥ परावरासिकार्यकारणरूपास्थूलसूक्ष्मरूपापरेऽ
व्याकृतादयोऽवरेनिकृष्टायस्याइतित्वाऽसि ॥ त्वद्रूपंत्वदधीनंचसर्वमितिभावः ॥ पुनःसगुणांस्तौति ॥ हेअमलेहरिरपिईड्यःस्तुत्यस्त्वदाप्त्यात्वत्प्राप्त्याबभूव ॥ यद्वा अज्ञानंतत्कार्यंचहरती

त्वंजातवेदसिसदादहनात्मशक्तिर्वेधास्त्वयाजगदिदंविविधंविदध्यात् ॥ विश्वंभरोपिबिभृयादखिलंभवत्यालक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्ये ॥ ८२ ॥
त्वत्त्यक्तमेतदमलेहरतेहरोपित्वंपासिहंसिविदधासिपरावरासि ॥ ईड्योबभूवहरिरप्यमलेत्वदाप्त्यालक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्ये ॥ ८३ ॥ शूरः
सएवसगुणीसबुधःसधन्योमान्यःसएवकुलशीलकलाकलापैः ॥ एकःशुचिःसहिपुमान्सकलेपिलोकेयत्रापतेत्तवशुभेकरुणाकटाक्षः ॥ ८४ ॥
यस्मिन्वसेःक्षणमहोपुरुषेगजेऽश्वेस्त्रैणेतृणेसरसिदेवकुलेगृहेऽन्ने ॥ रत्नेपतत्रिणिपशौशयनेधरायांसश्रीकमेवसकलेतदिहास्तिनान्यत् ॥ ८५ ॥
त्वत्स्पृष्टमेवसकलंशुचितांलभेतत्वत्त्यक्तमेवसकलंत्वशुचीहलक्ष्मि ॥ त्वन्नामयत्रचसुमंगलमेवतत्रश्रीविष्णुपत्निकमलेकमलालयेऽपि ॥ ८६ ॥

तिहरिस्तथाविधोपिवाङ्मनसयोरगोचरोपित्वदाप्त्यात्वदीक्षयात्वयिचिदाभासज्ञानेनेत्यर्थः ॥ सऐक्षतबहुस्यांप्रजायेयेतिश्रुतेः ॥ भक्तानामीड्यःस्तुत्योबभूव ॥ अयंभावः ॥ भगवतस्त्वदी
क्षणाभावेसृष्ट्यादेरसंभवाज्जीवानांपुरुषार्थचतुष्टयंनसिध्येत्त्वदीक्षयापुनःसृष्ट्यादेःसंभवाद्भगवतःस्तुत्यादिनातच्चतुष्टयंसिद्ध्यतीतिभावः ॥ हेलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्यइति ॥ ८३ ॥ शूरइति ॥
हेशुभेयत्रपुरुषेतवकरुणाकटाक्षआपतेत्सएवशूरःससमर्थःसगुणीसबुधःसधन्योधनाययोग्यः कलाविद्या कुलशीलकलानांकलापैःसमूहैःसएवमान्यःपूज्यः सकलेपिलोकेसएकोमुख्यःशुचिःसएव
हिपुमान् ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ सश्लाघ्यःसगुणीधन्यःसकुलीनःसबुद्धिमान् ॥ सशूरःसचविक्रांतोयस्त्वयादेविवीक्षितइति ॥ ८४ ॥ यस्मिन्निति ॥ अहोहेलक्ष्मियस्मिंस्त्वंक्षणंक्षणमात्रं
वसेःवससिसकलेइहजगतितदेवास्तिनान्यदित्यन्वयः ॥ तदेवास्तीतिकुतस्तत्राह ॥ सश्रीकंत्वदधिष्ठितमित्यर्थः ॥ यद्वा अन्यदपियत्सश्रीकंतदेवास्ति ॥ यद्वा यस्मिन्वससिसश्रीकंतदेवा
स्तीति ॥ यस्मिन्कस्मिन्नित्याकांक्षायामाह ॥ पुरुषइत्यादि ॥ पुरुषेयस्मिन्कस्मिंश्चिदित्यर्थः ॥ एवंगजेऽश्वेस्त्रैणेस्त्रीसमूहेतृणेसरसिदेवकुलेदेवगृहेऽन्नेरत्नेपतत्रिणिपक्षिणिपशौशयनेधराया
मिति ॥ सकलेहेसर्वस्वरूपेइतिवा ॥ कमलेइतिवापाठः ॥ ८५ ॥ त्वत्स्पृष्टमिति ॥ हेलक्ष्मिइहजगतित्वत्स्पृष्टंत्वयाधिष्ठितमेवसकलंवस्त्वित्यर्थाच्छुचितांलभेत ॥ त्वत्त्यक्तमेवसकलंतु

पुनरशुचि ॥ हेश्रीविष्णुपत्निहेकमलेकमलालये ॥ अपिःसमुच्चये ॥ अतीतिपाठेसुमंगलामित्यस्योपर्यतिशब्दोनेतव्यः ॥ यत्रचत्वन्नामातिसुमंगलमेवतत्रेति ॥ ८६ ॥ लक्ष्मीमिति ॥ इति
सदाजपतांक्वदुःखंनकुत्रापिदुःखमित्यर्थः ॥ इतिशब्दपरामृष्टमीप्सिततमंदर्शयति ॥ लक्ष्मींश्रियंकमलांकमलालयांपद्मांरमांनलिनयुग्मकरांकमलद्वयहस्तांमांक्षीरोदजांअमृतकुंभकरांइराम् ॥
अमृतकुंभकरींदिरामितिपाठेकर्मधारयः ॥ शिवामितिक्वचित् ॥ विष्णुप्रियामिति ॥ पंचचशब्दाःसमुच्चयार्थाः ॥ ८७ ॥ साष्टांगं, अष्टभिर्हस्तपादजानूरःशिरोदृङ्मनोवचोभिरंगैःसहितंयथा

लक्ष्मींश्रियंचकमलांकमलालयांचपद्मांरमांनलिनयुग्मकरांचमांच ॥ क्षीरोदजाममृतकुंभकरामिरांचविष्णुप्रियामितिसदाजपतांक्वदुःखम् ॥ ८७ ॥
इतिस्तुत्वाभगवतींमहालक्ष्मींहरिप्रियाम् ॥ प्रणनामसपत्नीकःसाष्टांगंदंडवन्मुनिः ॥ ८८ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेमित्रावरुणसंभव ॥
पतिव्रतेत्वमुत्तिष्ठलोपामुद्रेशुभव्रते ॥ ८९ ॥ स्तुत्यानयाप्रसन्नाहंव्रियतांयद्धृदीप्सितम् ॥ राजपुत्रिमहाभागेत्वमिहोपविशामले ॥ ९० ॥ त्वदं
गलक्षणैरेभिःसुपवित्रैश्चतेव्रतैः ॥ निर्वापयितुमिच्छामिदैत्यास्त्रैस्तापितांतनुम् ॥ ९१ ॥ इत्युक्त्वामुनिपत्नींतांसमालिंग्यहरिप्रिया ॥ अलंचकारचश्री
त्याबहुसौभाग्यमंडनैः ॥ ९२ ॥ पुनराहमुनेजानेतवहृत्तापकारणम् ॥ सचेतनंदुनोत्येवकाशीविश्लेषजोऽनलः ॥ ९३ ॥ यदासदेवोविश्वेशोमंदरं
गतवान्पुरा ॥ तदाकाशीवियोगेनजातातस्येदृशीदशा ॥ ९४ ॥ तत्प्रवृत्तिंपुनर्ज्ञातुंब्रह्माणंकेशवंगणान् ॥ गणेश्वरंचदेवांश्चप्रेषयामासशूलधृक् ॥ ९५ ॥
तेचकाशीगुणान्सर्वेविचार्यचपुनःपुनः ॥ व्रजंत्यद्यापिनक्वापिताद्दगस्तिक्वापुरी ॥ ९६ ॥ इतिश्रुत्वाथसमुनिःप्रत्युवाचश्रियंततः ॥ प्रणिपत्यमहाभा
गोभक्तिगर्भमिदंवचः ॥ ९७ ॥ यदिदेयोवरोमह्यंवरयोग्योस्म्यहंयदि ॥ तदावाराणसीप्राप्तिःपुनरस्त्वेषमेवरः ॥ ९८ ॥ येपठिष्यंतिचस्तोत्रंत्वद्भक्त्या
मत्कृतंसदा ॥ तेषांकदाचित्संतापोमास्तुमास्तुदरिद्रता ॥ ९९ ॥ मास्तुचेष्टवियोगश्चमास्तुसंपत्तिसंक्षयः ॥ सर्वत्रविजयश्चास्तुविच्छेदोमास्तुसं
ततेः ॥ १०० ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ एवमस्तुमुनेसर्वंयत्त्वयापरिभाषितम् ॥ एतत्स्तोत्रस्यपठनंममसान्निध्यकारणम् ॥ १ ॥

भवतितथा ॥ तदुक्तम् ॥ दोर्भ्यांपदाभ्यांजानुभ्यामुरसाशिरसादृशा ॥ मनसावचसाचेतिप्रणामोष्टांगईरितइति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ राजपुत्रिवैदर्भराजकन्ये ॥ ९० ॥ त्वदंगलक्षणैःत्वदंगे
वर्ततेयानिलक्षणानिसल्लक्षणानिपातिव्रत्यादिसंसूचकानितैरेभिःप्रत्यक्षसिद्धैः ॥ दैत्यास्त्रैःसूकररूपदैत्यस्यायुधैः ॥ ९१ ॥ बहूनिसौभाग्यानियेभ्यस्तानिचतानिमंडनानिभूषणानिचतैः ॥ ९२ ॥
दुनोतिव्यथते ॥ ९३॥९४॥ देवान्सूर्यादीन् ॥ द्वादशादित्यभेदेनबहुवचनम् ॥ देवीरितिपाठेमातृगणमित्यर्थः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ संततेर्वंशस्य ॥ १०० ॥ १ ॥

कालकर्णीराक्षसीविशेषःकाकविष्ठावा ॥ २ ॥ भूर्जपत्रेचर्मिपत्रे ॥ ३ ॥ इदमिति ॥ बीजरहस्यं बीजंश्रीबीजंततोपिरहस्यंगोप्यमतिमहत्तरमित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ १०९ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षष्ठेतीर्थप्रशंसांचभार्ययानोदितोमुनिः ॥ कथयामासकार्त्स्न्ये
नमानसादिविभागतः ॥ १ ॥ श्रोतारंप्रोत्साहयति ॥ शृण्विति ॥ श्रुतिसहोदरांवेदतुल्यांश्रुतिसहमुदरंयस्याःसातथातांश्रुतिगर्भामित्यर्थः ॥ श्रुतिमनोहरामितिवापाठः ॥ वैनिश्चये ॥ १ ॥
श्रीदर्शनानंदएवसुधाधाराधुनीअमृतसंपातनदीताम् ॥ २ ॥ वह्निकुंडेति ॥ द्रौपदीधृष्टद्युम्नयोरग्निकुंडसमुत्पन्नयोर्द्रुपदाज्जातत्ववदग्निकुंडसमुत्पन्नस्यापिरोमहर्षणस्यब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातत्वमविरुद्धम् ॥

अलक्ष्मीःकालकर्णीचतद्गेहेनविशेत्क्वचित् ॥ गजाश्वपशुशांत्यर्थमेतत्स्तोत्रंसदाजपेत् ॥ २ ॥ बालग्रहाभिभूतानांबालानांशांतिकृत्परम् ॥ भूर्जपत्रे
लिखित्वातुबध्नीयात्कंठदेशतः ॥३॥ इदंबीजरहस्यंमेरक्षणीयंप्रयत्नतः ॥ श्रद्धाहीनेनदातव्यंनदेयंचाशुचौक्वचित् ॥ ४ ॥ अन्यच्चशृणुविप्रेंद्रभविष्ये
द्वापरेभवान् ॥ एकोनत्रिंशकेब्रह्मन्सत्यंव्यासोभविष्यति ॥ ५ ॥ तदावाराणसींप्राप्यसिद्धिंप्राप्स्यस्यभीप्सिताम् ॥ व्यस्यवेदान्पुराणानिधर्मा
न्समुपदिश्यच ॥ ६ ॥ हितं चैतवदाम्येकंसांप्रतं तत्समाचर ॥ पश्यकिंचिदितोगत्वास्कंदमग्रेस्थितंप्रभुम् ॥ ७ ॥ वाराणस्यारहस्यंचयथाव
च्छिवभाषितम् ॥ तव तुष्टिकरंब्रह्मन्कथयिष्यतिषण्मुखः ॥ ८ ॥ इतिलब्ध्वावरंसोथमहालक्ष्मींप्रणम्यच ॥ ययावगस्तिर्यत्रास्तिकुमारःशि
खिवाहनः ॥ १०९ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्देमहापुराणेएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेअगस्त्यप्रस्थानंनामपंचमो
ऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ पाराशर्यउवाच ॥ शृणुसूतमहाभागकथांश्रुतिसहोदराम् ॥ यांवैहृदिनिधायेहपुरुषःपुरुषार्थभाक् ॥ १ ॥ ततःश्रीदर्श
नानंदसुधाधाराधुनींमुनिः ॥ अवगाह्यसपत्नीकःपरांमुदमवापसः ॥ २ ॥ वह्निकुंडसमुद्भूतसूतनिर्मलमानस ॥ शृणुष्वैकंपुराविद्भिर्भाषितंयत्सुभा
षितम् ॥ ३ ॥परोपकरणंयेषांजागर्तिहृदयेसताम् ॥ नश्यंतिविपदस्तेषांसंपदःस्युःपदेपदे ॥ ४ ॥ तीर्थस्नानैर्नसाशुद्धिर्बहुदानैर्नतत्फलम् ॥ तपो
भिरुग्रैस्तन्नाप्यमुपकृत्यायदाप्यते ॥ ५ ॥

यद्वा वह्निकुंडसमुद्भूतवैन्यस्ययज्ञाग्निकुंडात्समुत्पन्न ॥ त्वंहिस्वायंभुवेयज्ञेसुत्याहेवितेतेसति ॥ संभूतःसंहितांवक्तुंस्वांशेनपुरुषोत्तमः ॥ तस्यतेसर्वरोमाणिवचसात्द्दर्षितानिच ॥ द्वैपायनस्यतुभवांस्ततोसौ
रोमहर्षणइतिकूर्मोक्तेः ॥ स्वायंभुवेस्वयंभुवाब्रह्मणाप्रवर्तिते ॥ स्वांशेनकलया ॥ वैन्यस्यहिपृथोर्यज्ञेवर्तमानेमहात्मनः ॥ सुत्यायामभवत्सूतइतिवायूक्तेश्च ॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातःसूतइत्यभिधीयते ॥
तत्साधर्म्यादसावपितथा॥ तथाहि॥ तत्रहिपृथोर्यज्ञेबार्हस्पत्यंहविरैंद्रेणहविषासंपृक्तमभिभूतंचऐंद्रश्चरुर्मारुतेनहविषाततःसूतमागधौजातावितिपौराणिकीकथा॥अतएवतस्यपुराणादिप्रवचनमविरुद्धमि
ति ॥ कल्पभेदकल्पनातुनचारुतरा॥प्रतिलोमजत्वात्प्रतिसंपराभवात्प्रतिलोमजंशरीरंविहायशरीरांतरंयज्ञाग्निकुंडेलोमहर्षणोवसिष्ठागस्त्याविवसाधयामासेतिमहाभारतटीकायामितिकोचित्॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ करिकर्णाग्रचपलंहस्तिकर्णाग्रचपलम् ॥ ९ ॥ यल्लक्ष्मीति ॥ याचासौलक्ष्मीश्चेतियल्लक्ष्मीस्तस्यानाममात्राख्यानाममात्रोच्चारणेननरोयःकश्चिदपिनोमातिनपरिमिनोति
महत्तरोभवतीत्यर्थः ॥ कृतकृत्योभवेन्नरइतिक्वचित्पाठः ॥ १० ॥ ऐक्षतदृष्टवान् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ पत्याअननुज्ञाता भर्त्राऽदत्ताभ्यनुज्ञेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥
॥ १७ ॥ इष्यतेवांछ्यतेस्वामिनेतिशेषः ॥ १८ ॥ वरारोहेवरौश्रेष्ठौआरोहौजघनेयस्याः सातथातस्याः संबोधनंहेश्रेष्ठजघनेइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ सर्वतीर्थानांकामिकंकामायहितम् ॥

परोपकृत्यायोधर्मोधर्मोदानादिसंभवः ॥ एकत्रतुलितौधात्रातत्रपूर्वोभवद्गुरुः ॥ ६ ॥ परिनिर्मथ्यवाग्जालंनिर्णीतमिदमेवहि ॥ नोपकारात्परोधर्मो
नापकारादघंपरम् ॥ ७ ॥ उपकर्तुरगस्त्यस्यजातमेतन्निदर्शनम् ॥ क्वतादृक्काशिजंदुःखंक्वतादृक्श्रीमुखेक्षणम् ॥ ८ ॥ करिकर्णाग्रचपलंजीवितं
विविधंवसु ॥ तस्मात्परोपकरणंकार्यमेकंविपश्चिता ॥ ९ ॥ यल्लक्ष्मीनाममात्राख्यानरोनोमातिकुत्रचित् ॥ साक्षात्समीक्ष्यतांलक्ष्मींकृतकृत्यो
भवन्मुनिः ॥ १० ॥ गच्छन्यदृच्छयासोथदूराच्छ्रीशैलमैक्षत ॥ यत्रसाक्षान्निवसतिदेवःश्रीत्रिपुरांतकः ॥११॥ उवाचवचनंपत्नींतदाप्रीतमनामुनिः ॥
इहस्थितैवपश्यत्वंकांतिकांततरंपरम् ॥ १२ ॥ श्रीशैलशिखरंश्रीमदिदंतद्याद्विलोकनात् ॥ पुनर्भवोमनुष्याणांभवेन्ननभवेत्क्वचित् ॥ १३ ॥ गिरि
श्चतुरशीत्यायंयोजनानांहिविस्तृतः ॥ सर्वलिंगमयोयस्मादतःकुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ १४ ॥ ॥ लोपामुद्रोवाच ॥ ॥ किंचिद्विज्ञप्तुमिच्छामियद्याज्ञा
स्वामिनोभवेत् ॥ ब्रूतेहियाऽननुज्ञातापत्यासापतिताभवेत् ॥ १५ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ किंवक्तुकामादेवित्वंब्रूहितत्त्वमशंकिता ॥ नत्वादृशी
नांवाक्यंहिपत्युःखेदायजायते ॥ १६ ॥ ततः पप्रच्छसादेवीप्रणम्यमुनिमानता ॥ सर्वेषांचहितार्थायस्वसंदेहापनुत्तये ॥ १७ ॥ लोपामुद्रोवाच ॥
श्रीशैलशिखरंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यते ॥ इदमेवहिसत्यंचेत्किमर्थंकाशिरिष्यते ॥ १८ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ आकर्णयवरारोहेसत्यंपृष्टंत्वयामले ॥
निर्णीतमसकृच्चैतन्मुनिभिस्तत्त्वचिंतकैः ॥ १९ ॥ मुक्तिस्थानान्यनेकानिकृतस्तत्रापिनिर्णयः ॥ तानितेकथयाम्यत्रदत्ताचित्ताभवक्षणम् ॥ २० ॥
प्रथमंतीर्थराजंतुप्रयागाख्यंसुविश्रुतम् ॥ कामिकंसर्वतीर्थानांधर्मकामार्थमोक्षदम् ॥ २१ ॥ नैमिषंचकुरुक्षेत्रंगंगाद्वारमवंतिका ॥ अयोध्यामथुराचै
वद्वारकाप्यमरावती ॥ २२ ॥ सरस्वतीसिंधुसंगोगंगासागरसंगमः ॥ कांतीचत्र्यंबकंचापिसप्तगोदावरीतटम् ॥ २३ ॥ कालंजरंप्रभासश्चतथाबद
रिकाश्रमः ॥ महालयस्तथोंकारक्षेत्रंवैपौरुषोत्तमम् ॥ २४ ॥

संवत्सरार्जितपापनाशकामनाविषयत्वात् ॥ २१ ॥ गंगाद्वारंमायापुरी ॥ अमरावतीगंगा पुरीविशेषोवा ॥ अमरावतीवाऽमरावतीतिद्वारकायावाविशेषणम् ॥ २२ ॥ सिंधुर्नदीतस्याःसंगःसंगमः ॥
सागरेणेतिशेषः ॥ कांतीपुरी ॥ कांचीतिक्वचित्पाठः ॥ त्र्यंबकंब्रह्मगिरिर्महाराष्ट्रेषुप्रसिद्धोयतोगौतमीनिःसृता ॥ सप्तगोदावरीतटंआंध्रदेशेप्रसिद्धम् ॥ २३ ॥ महालयोमहास्थानंगौडेप्रसिद्धम् ॥

ॐकारोऽमरकंटकम् ॥ महालयइति ॐकारस्यवाविशेषणम् ॥ वैप्रसिद्धम् ॥ २४ ॥ गोकर्णेति ॥ गोकर्णोनामतीर्थविशेषोद्रविडेषुप्रसिद्धः ॥ भृगुकच्छभृगुतुंगौगुर्जरदेशेप्रसिद्धौ ॥ यस्मिस्तीर्थं धारयाजलंस्रवतितद्धारातीर्थंद्राविडेकुमारधारेतिप्रसिद्धम् ॥ यद्वा धारानामतीर्थविशेषः ॥ तदुक्तंवनपर्वणि ॥ धारानाममहाप्राज्ञसर्वपापप्रणाशिनी ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रनशोचतिनरःक्वचिदिति ॥ धारातीर्थंयुद्धमितिकेचित् ॥ २५ ॥ मानसानिमनःसंभवानिमानसानिब्रह्मात्मैकत्वलक्षणानिज्ञानानि ॥ बहुवचनंतुसगुणनिर्गुणभेदाभिप्रायेण ॥ कथंभूतानि ॥ तीर्थानिअविद्यातत्कार्ययोर्नाशकानीतियावत् ॥ ऋषिजुष्टजलानीतिवा ॥ निपानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टेजलेगुरावित्यमरः ॥ ज्ञानानामपिनिर्मलत्वसाधर्म्याज्जलत्वम् ॥ सलिलएकोद्रष्टेतिचश्रुतिः ॥ सत्यादिशब्देनार्जवदयादीनि गृह्यंते ॥ हिर्निश्चितमवधारणार्थोवा ॥२६॥ पितामहानामित्युपलक्षणं पित्रादीनामित्यर्थः ॥ मुक्तास्तत्रश्राद्धकर्तारइतिशेषः ॥ तत्तनयाइत्यत्रतच्छब्देनश्राद्धकर्तारोगृह्यंते ॥ येषांपितॄणांमुक्तिदं तेषांतनयाअपिमुक्ताइतिवान्वयः ॥ २७ ॥ सधर्मिण्युवाचेति ॥ सधर्मिणीपत्नी ॥ सस्त्रीकोधर्ममाचरेदितिवचनात्तस्याअपितज्ज्ञानापेक्षत्वात्सधर्मिणीत्युक्तम् ॥ चकारात्सत्यादीनिचकानिकानीति

गोकर्णोभृगुकच्छश्चभृगुतुंगश्चपुष्करम् ॥ श्रीपर्वतादितीर्थानिधारातीर्थंतथैवच ॥ २५ ॥ मानसान्यपितीर्थानिसत्यादीनिचवैप्रिये ॥ एतानिमुक्तिदान्येवनात्रकार्याविचारणा ॥ २६ ॥ गयातीर्थंचयत्प्रोक्तंतत्पितृणांहिमुक्तिदम् ॥ पितामहानामृणतोमुक्तास्तत्तनयाअपि ॥ २७ ॥ सधर्मिण्युवाच ॥ ॥ मानसान्यपितीर्थानियान्युक्तानिमहामते ॥ कानिकानिचतानीहह्येतदाख्यातुमर्हसि ॥ २८ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ शृणुतीर्थानिगदतोमानसानिममानघे ॥ येषुसम्यङ्नरःस्नात्वाप्रयातिपरमांगतिम् ॥ २९ ॥ सत्यंतीर्थंक्षमातीर्थंतीर्थमिन्द्रियनिग्रहः ॥ सर्वभूतदयातीर्थंतीर्थमार्जवमेवच ॥ ३० ॥ दानंतीर्थंदमस्तीर्थंसंतोषस्तीर्थमुच्यते ॥ ब्रह्मचर्यंपरंतीर्थंतीर्थंचप्रियवादिता ॥ ३१ ॥ ज्ञानंतीर्थंधृतिस्तीर्थंतपस्तीर्थमुदाहृतम् ॥ तीर्थानामपितत्तीर्थंविशुद्धिर्मनसःपरा ॥ ३२ ॥ नजलाप्लुतदेहस्यस्नानमित्यभिधीयते ॥ सस्नातोयोदमस्नातःशुचिःशुद्धमनोमलः ॥ ३३ ॥ योलुब्धः पिशुनःक्रूरोदांभिकोविषयात्मकः ॥ सर्वतीर्थेष्वपिस्नातःपापोमलिनएवसः ॥ ३४ ॥ नशरीरमलत्यागान्नरोभवतिनिर्मलः ॥ मानसेतुमलेत्यक्तेभवत्यंतःसुनिर्मलः ॥ ३५ ॥

बोद्धव्यम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ मानसानितीर्थानिशृण्वितिप्रतिज्ञायसूचीकटाहन्यायेनतानिविहायसत्यादीनितीर्थान्याह ॥ सत्यमित्यारभ्यज्ञानपूतइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ तत्रसत्यंयथार्थभाषणम् ॥ आक्रुष्टेताडितेवासहनंक्षमा ॥ इंद्रियनिग्रहोनिषिद्धविषयेभ्योत्यंतमंतःकरणनिवृत्तिः ॥ सर्वभूतदयाप्राणिमात्रेष्वनुकंपा ॥ आर्जवमवक्रत्वम् ॥ ३० ॥ दानमर्थिषुमुक्तहस्तता ॥ दमोनिषिद्धविषयेभ्योबाह्येंद्रियाणांसर्वथानिवृत्तिः ॥ संतोषोयदृच्छयालाभेनाऽलंबुद्धिः ॥ ब्रह्मचर्यंयथायस्यविहितमष्टांगमैथुनपरित्यागादि ॥ प्रियवादितामधुरभाषिता ॥ ३१ ॥ ज्ञानंधर्माधर्मविषयं आत्माऽनात्मविवेकोवा ॥ धृतिर्देहेंद्रियाणामवसादेसत्युत्तंभनम् ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ॥ विशुद्धिर्विषयादिसंगराहित्यम् ॥३२॥ परत्वमेवान्वयव्यतिरेकमुखेनदर्शयति ॥ नजलाप्लुतेतित्रयेण ॥ दमस्नातः दम्यंतेइंद्रियाण्यनेनेतिदमंमनस्तत्रस्नातःनिःस्नातः प्रतिषिद्धविषयेभ्योत्यंतमनोनिग्रहरूपविशुद्धिमानित्यर्थः ॥ अतएवशुचिःरागादिरहितः ॥ अतएवशुद्धमनोमलोविगतविषयातिसंरागः॥

श्रद्धाशुद्धमनोमलइतिक्वचित्पाठः ॥ शुद्धाशुद्धमनोमलइत्यन्यत्र ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शरीरमलत्यागान्निर्मलत्वाभावेदृष्टांतमाह ॥ जायंतइति ॥ जलमोकोयेषांतेतथा ॥ ३६॥ अज्ञातमलनैर्म
ल्ययोस्त्यागादेयतयोरयोगात्तयोःस्वरूपमाह ॥ विषयेष्विति ॥ ३७ ॥ वक्षोंतर्गतमंतःकरणंविषयाभिरागखचितंतीर्थावगाहनान्नशुद्ध्यतीतिसदृष्टांतमाह ॥ चित्तमिति ॥ बहिर्जलैर्धौतंसुराधिकरणं
भांडं अतएवापवित्रम् ॥ ३८॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यांसिद्धंमनोविशुद्धेःपरंतीर्थत्वमुपसंहरति ॥ दानमितिद्वाभ्याम् ॥ इज्यायागः ॥ शौचंमृज्जलाभ्याम् ॥ तीर्थसेवातीर्थाटनम् ॥ श्रुतंश्रवणम् ॥
सर्वाण्येतानीत्यादीनिसर्वाणीत्यर्थः ॥ अतीर्थानिपवित्रत्वासाधकानि ॥ भावोंतःकरणंनिर्मलःशुद्धोयदिचेन्नेत्यर्थः ॥ पाठांतरे[1]भावोयदिनिर्मलएवतद्दैवतानितीर्थानीति ॥ ३९ ॥ बहुवचनांतागणस्य
संसूचकाभवंतीतिन्यायात्पुष्कराणीतिबहुवचनेनगंगादीनिगृह्यंते ॥ ४० ॥ एवंविस्तरेणसत्यादीनितीर्थान्युक्त्वामानसतीर्थान्याह ॥ ज्ञानपूतइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ यःस्नातिअवगाहतेसपर
मांगतिंपरमनिवृत्तिंयातिप्राप्नोतीत्यन्वयः ॥ क्व मानसेमनसिभवंमानसंब्रह्मात्मज्ञानलक्षणंतस्मिन् ॥ कथंभूते ॥ तीर्थेऋषिभिर्जुष्टेजलेइवसेविते ॥ यद्वा तीर्थमिवतीर्थंअविद्यातत्कार्ययोर्विनाश

जायंतेचम्रियंतेचजलेष्वेवजलौकसः ॥ नचगच्छंतितेस्वर्गमविशुद्धमनोमलाः ॥ ३६ ॥ विषयेष्वतिसंरागोमानसोमलउच्यते ॥ तेष्वेवहिविरागो
स्यनैर्मल्यंसमुदाहृतम् ॥ ३७ ॥ चित्तमंतर्गतंदुष्टंतीर्थस्नानान्नशुद्ध्यति ॥ शतशोथजलैर्धौतंसुराभांडमिवाशुचि ॥ ३८ ॥ दानमिज्यातपःशौ
चंतीर्थसेवाश्रुतंतथा ॥ सर्वाण्येतान्यतीर्थानियदिभावोननिर्मलः ॥ ३९ ॥ निगृहीतेंद्रियग्रामोयत्रैवचवसेन्नरः ॥ तत्रतस्यकुरुक्षेत्रंनैमिषंपुष्करा
णिच ॥ ४० ॥ ज्ञानपूतेज्ञानजलेरागद्वेषमलापहे ॥ यःस्नातिमानसेतीर्थेसयातिपरमांगतिम् ॥ ४१ ॥ एतत्तेकथितंदेविमानसंतीर्थलक्षणम् ॥
भौमानामपितीर्थानांपुण्यत्वेकारणंशृणु ॥ ४२ ॥ यथाशरीरस्योद्देशाःकेचिन्मेध्यतमाःस्मृताः ॥ तथापृथिव्यामुद्देशाःकेचित्पुण्यतमाःस्मृताः ॥ ४३॥
प्रभावादद्भुताद्भूमेःसलिलस्यचतेजसः ॥ परिग्रहान्मुनीनांचतीर्थानांपुण्यतास्मृता ॥ ४४ ॥ तस्माद्भौमेषुतीर्थेषुमानसेषुचनित्यशः ॥ उभयेष्व
पियःस्नातिसयातिपरमांगतिम् ॥ ४५ ॥

कत्वात् तस्मिन् ॥ पुनःकथंभूते॥ज्ञानपूतेज्ञानंचतत्पूतंचेतिज्ञानपूतंस्वप्रकाशासंगमित्यर्थः॥ यद्वा ज्ञानेनपूतंज्ञानपूतंतत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्यानिवृत्ताशेषाविरोध्यंशमित्यर्थः ॥ तस्मिन् ॥ ध्यान
पूतइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रविजातीयप्रत्ययतिरस्कारेणसजातीयप्रत्ययोध्यानंतेनपूतमितिव्याख्येयम् ॥ पुनःकथंभूते ॥ ज्ञानजले ज्ञानंचतज्जलंस्वच्छंचज्ञानजलम् ॥ सलिलएकोद्रष्टेतिश्रुतेः ॥ ज्ञान
मेवजलंयस्मिन्निितिवा ॥ पुनःकथंभूते ॥ रागद्वेषमलापहे रागद्वेषमलानपहंतीतितथातस्मिन् ॥ तथाचभागवते वेदव्यासस्यस्मरणम् ॥ ज्ञानह्रदेध्यानजलेरागद्वेषमलापहे ॥ यःस्नातिमानसे
तीर्थेसयातिपरमांगतिम् ॥ आत्मानदीसंयमतोयपूर्णासत्यह्रदाशीलतटादयोर्मिः ॥ तत्राभिषेकंकुरुपांडुपुत्रनवारिणाशुद्ध्यतिचांतरात्मेति॥भगवच्छंकराचार्यस्यच यस्मिन्वेदाश्चदेवाश्चपवित्रंकृत्स्नमेक
ताम् ॥ व्रजेत्तन्मानसंतीर्थंयस्मिन्स्नात्वाऽमृतोभवेदिति ॥ ःएकवचनमेकजीवाभिप्रायंवा ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ यथेति ॥ उद्देशाउत्कृष्टादेशाअवयवाः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ मानसेषुचेतिचकारा

---

[1] तदैवतानितीर्थानियदिभावोस्तिनिर्मलइत्येवंरूपे ।

त्सत्यादिषुच ॥ उभयेष्वपीत्यपिशब्दात्तेष्वपि ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ यस्येति ॥ यस्यहस्तादिसुसंयतंस्यात्सतीर्थफलमश्नुतइत्यन्वयः ॥ तत्रहस्तसंयमःप्रतिग्रहपरपीडनादिनिवृत्तिः ॥
पादसंयमोदृष्टिपूतप्रदेशेपादप्रक्षेपादिः ॥ मनःसंयमोऽनिष्टचिंतनाभावः ॥ विद्यामंत्रोपासनादिलक्षणा ॥ तपःस्वधर्मादच्युतिः ॥ कीर्तिःपरैःसाधुतयावर्णनम् ॥ एतत्त्रितयंचयस्यस्यादिति
॥ ४८ ॥ ४९ ॥ दंभोधर्मध्वजित्वम् ॥ नविद्यतेदंभोयस्यसतथा ॥ स्वार्थेकः ॥ अदांभिकइतिक्वचित्पाठः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ तीर्थान्यनुसरन्धीरइति ॥ धीरःधर्माधर्मौविद्वान् ॥ ५२ ॥
तिर्यग्योनिमिति ॥ तिर्यग्योनिंनवैगच्छेत्तीर्थान्यनुसरन्नित्येव ॥ ५३ ॥ अश्रद्दधानइति ॥ अश्रद्दधानःश्रद्धामकुर्वाणः ॥ पापात्मावैडालव्रतिकः ॥ नास्तिकःपाखंडः ॥ अच्छिन्नसंशयः

अनुपोष्यत्रिरात्राणितीर्थान्यनभिगम्यच ॥ अदत्त्वाकांचनंगाश्चदरिद्रोनामजायते ॥ ४६ ॥ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वाविपुलदक्षिणैः ॥ नतत्फलमवा
प्नोतितीर्थाभिगमनेनयत् ॥ ४७ ॥ यस्यहस्तौचपादौचमनश्चैवसुसंयतम् ॥ विद्यातपश्चकीर्तिश्चसतीर्थफलमश्नुते ॥ ४८ ॥ प्रतिग्रहादुपावृत्तः
संतुष्टोयेनकेनचित् ॥ अहंकारविमुक्तश्चसतीर्थफलमश्नुते ॥ ४९ ॥ अदंभकोनिरारंभोलघ्वाहारोजितेंद्रियः ॥ विमुक्तःसर्वसंगैर्यःसतीर्थफलमश्नुते
॥५०॥ अकोपनोऽमलमतिःसत्यवादीदृढव्रतः ॥ आत्मोपमश्चभूतेषुसतीर्थफलमश्नुते ॥ ५१ ॥ तीर्थान्यनुसरन्धीरःश्रद्दधानःसमाहितः ॥ कृतपापो
विशुद्धयेताकिंपुनःशुद्धकर्मकृत् ॥ ५२ ॥ तिर्यग्योनिंनवैगच्छेत्कुदेशेनैवजायते ॥ नदुःखीस्यात्स्वर्गभाक्चमोक्षोपायंचविंदति ॥ ५३ ॥ अश्रद्दधानः
पापात्मानास्तिकोऽच्छिन्नसंशयः ॥ हेतुनिष्ठश्चपंचैतेनतीर्थफलभागिनः ॥ ५४ ॥ तीर्थानिचयथोक्तेनविधिनासंचरंतिये ॥ सर्वद्वंद्वसहाधीरास्तेनराः
स्वर्गभागिनः ॥ ५५ ॥ तीर्थयात्रांचिकीर्षुःप्राग्विधायोपोषणंगृहे ॥ गणेशंचपितॄन्विप्रान्साधूञ्छक्त्याप्रपूज्यच ॥ ५६ ॥ कृतपारणकोहृष्टोगच्छे
न्नियमधृक्पुनः ॥ आगत्याभ्यर्च्यचपितॄन्यथोक्तफलभाग्भवेत् ॥ ५७ ॥ नपरीक्ष्योद्विजस्तीर्थेष्वन्नार्थीभोज्यएवच ॥ सक्तुभिःपिंडदानंचचरुणा
पायसेनच ॥ ५८ ॥ कर्तव्यमृषिभिर्दृष्टंपिण्याकेनगुडेनच ॥ श्राद्धंतत्रप्रकर्तव्यमर्घ्यावाहनवर्जितम् ॥ ५९ ॥ अकालेप्यथवाकालेतीर्थेश्राद्धंचतर्प
णम् ॥ अविलंबेनकर्तव्यंनैवविघ्नंसमाचरेत् ॥ ६० ॥ तीर्थंप्राप्यप्रसंगेनस्नानंतीर्थेसमाचरेत् ॥ स्नानजंफलमाप्नोतितीर्थयात्राश्रितंनच ॥ ६१ ॥

नच्छिन्नोननष्टःसंशयोयस्यसतथासंशयात्मेत्यर्थः ॥ हेतुनिष्ठोहैतुकः ॥ तदुक्तंगीतायाम् ॥ अज्ञश्चाश्रद्दधानश्चसंशयात्माविनश्यति ॥ नायंलोकोस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनइति ॥ वैष्णवेच ॥
पाखंडिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतमास्थितान् ॥ हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ बैडालव्रतिकादीनांचेदंलक्षणम् ॥ यस्यधर्मध्वजोनित्यंसुराध्वजइवोच्छ्रितः ॥ प्रच्छन्नानिचपापानि
वैडालंनामतद्व्रतम् ॥ भ्रष्टःस्वधर्मात्पाखंडोविकर्मस्थोनिषिद्धकृत् ॥ संदेहकृद्धेतुभिर्यःसत्कर्मसुसहैतुकइत्यादि ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ मण्डरहितंभक्तंचरुः ॥ ५८ ॥ पिण्याक
मत्रतिलपिष्टम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ प्रसंगेन कार्यांतराण्युद्दिश्येत्यर्थः ॥ ६३ ॥ कुशप्रतिकृतिमितिजीवतांदूरदेशस्थानां मृतानांतुतर्पणादिनाकृतार्थत्वात् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ श्राद्धदइति ॥
श्राद्धादिकृत्वापारणंकुर्यादित्यर्थः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ सर्वतश्चतुरशीतियोजनपरिमितः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ प्राप्यापिमुच्येत ॥ अपिरेवार्थे ॥ मुच्येतैवेत्यर्थः ॥ विमुच्ये
तेतिवापाठः ॥ ७१ ॥ गणैरितिद्विवचनस्थानेबहुवचनंछांदसंपूजार्थंवा ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ छ ॥ ॥

नृणांपापकृतांतीर्थेपापस्यशमनंभवेत् ॥ यथोक्तफलदंतीर्थंभवेच्छुद्धात्मनांनृणाम् ॥ ६२ ॥ षोडशांशंसलभतेयःपरार्थंचगच्छति ॥ अर्धंतीर्थफलं
तस्ययःप्रसंगेनगच्छति ॥ ६३ ॥ कुशप्रतिकृतिंकृत्वातीर्थवारिणिमज्जयेत् ॥ मज्जयेच्चयमुद्दिश्यसोष्टमांशंलभेतवै ॥ ६४ ॥ तीर्थोपवासःकर्तव्यः
शिरसोमुंडनंतथा ॥ शिरोगतानिपापानियांतिमुंडनतोयतः ॥ ६५ ॥ यदह्नितीर्थप्राप्तिःस्यात्ततोह्नःपूर्ववासरे ॥ उपवासस्तुकर्तव्यःप्राप्ताह्निश्राद्धदो
भवेत् ॥ ६६ ॥ तीर्थप्रसंगात्तीर्थांगमप्युक्तंत्वत्पुरोमया ॥ स्वर्गसाधनमेवैतन्मोक्षोपायश्चवैभवेत् ॥ ६७ ॥ काशीकांतीचमायाख्यात्वयोध्याद्वार
वत्यपि ॥ मथुरावंतिकाचैताःसप्तपुर्योत्रमोक्षदाः ॥ ६८ ॥ श्रीशैलोमोक्षदःसर्वःकेदारोपिततोऽधिकः ॥ श्रीशैलाच्चापिकेदारात्प्रयागंमोक्षदंपरम् ॥ ६९ ॥
प्रयागादपितीर्थाग्र्यादविमुक्तंविशिष्यते ॥ यथाविमुक्तेनिर्वाणंनतथाक्काप्यसंशयम् ॥ ७० ॥ अन्यानिमुक्तिक्षेत्राणिकाशीप्राप्तिकराणिच ॥ काशीं
प्राप्यापिमुच्येतनान्यथातीर्थकोटिभिः ॥ ७१ ॥ अत्रार्थेकथयिष्येहमितिहासंपुरातनम् ॥ यथाविष्णुगणैरुक्तंद्विजायशिवशर्मणे ॥ ७२ ॥ तीर्था
ध्यायमिमंश्रुत्वानरोनियतमानसः ॥ श्रावयित्वाद्विजांश्चापिश्रद्धाभक्तिसमन्वितान् ॥ ७३ ॥ क्षत्रियान्धर्मनिरतान्वैश्यान्सन्मार्गवर्तिनः ॥ शूद्रा
न्द्विजेषुभक्तांश्चनिष्पापोजायतेद्विजः ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखण्डेतीर्थाध्यायोनामषष्ठोऽ
ध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ मथुरायांद्विजःकश्चिदभूद्भूदेवसत्तमः ॥ तस्यपुत्रोमहातेजाःशिवशर्मेतिविश्रुतः ॥ १ ॥ अधीत्यवे
दान्विधिवदर्थंविज्ञायतत्त्वतः ॥ पठित्वाधर्मशास्त्राणिपुराणान्यधिगम्यच ॥ २ ॥ अंगान्यभ्यस्यतर्कांश्चपरिलोड्यसमंततः ॥ मीमांसाद्वयमालो
क्यधनुर्वेदंविगाह्यच ॥ ३ ॥

काश्ययोध्याद्वारकाचमायाकांत्यावंतिका ॥ मथुराचप्रशस्यंतेपुरःसप्तात्रसप्तमे ॥ १ ॥ अत्रार्थेकथयिष्येहमितिहासंपुरातनमित्युक्तंतमेवेतिहासंदर्शयति ॥ मथुरायामिति ॥ १ ॥ अधीत्य
वेदानित्यादीनांद्वितीयांतपदघटितानांल्यबंतानांचिंतामवापमहतींशिवशर्माद्विजोत्तमइतिषष्ठेनान्वयः ॥ अर्थंवेदानामितिशेषः ॥ २ ॥ अंगानिशिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तच्छंदोज्योतींषि ॥

तर्कान्न्यायादीन् ॥ धर्मब्रह्मलक्षणेमीमांसेद्वे ॥ ३ ॥ नांट्यवेदेगांधर्ववेदे भरतादिमुनिप्रणीतनृत्यगीतादिविषये ॥ अर्थशास्त्राणिऔशनसवार्हस्पत्यादीनि ॥ अश्वगजचेष्टितंघोटकहस्तिचे
ष्टाप्रतिपादकंशास्त्रमित्यर्थः ॥ ४ ॥ कलासुचतुःषष्टिकलानांमध्येउक्तावशिष्टासु ॥ मंत्रशास्त्रंगारुडादिशास्त्रमागमशास्त्रंवा ॥ लिपीर्लिवीः ॥ लिपिर्लिविरुभेस्त्रियावित्यमरः ॥ अक्ष
राणीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ लोकैःकथितांश्रुतिंश्रवणेंद्रियंश्रितांप्राप्तांजरांदृष्ट्वाज्ञात्वा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तमस्तोमहरोऽज्ञानपूगहरोंऽधकारसमूहहरोवा ॥ भवबंधहृत्संसारबंधनहंत्री ॥ भवबं

आयुर्वेदंविचार्यापिनाटचवेदेकृतश्रमः ॥ अर्थशास्त्राण्यनेकानिप्राप्याश्वगजचेष्टितम् ॥ ४ ॥ कलासुचकृताभ्यासोमन्त्रशास्त्रविचक्षणः ॥ भाषाश्चनाना
देशानांलिपीर्ज्ञात्वाविदेशजाः ॥ ५ ॥ अर्थानुपार्ज्यधर्मेणभुक्त्वाभोगान्यदृच्छया ॥ उत्पाद्यपुत्रान्सुगुणांस्तेभ्योह्यर्थंविभज्यच ॥ ६ ॥ यौवनं
गत्वरंज्ञात्वाजरांदृष्ट्वाश्रितांश्रुतिम् ॥ चिन्तामवापमहतींशिवशर्माद्विजोत्तमः ॥ ७ ॥ पठतोमेगतःकालस्तथोपार्जयतोधनम् ॥ नाराधितोम
हेशानःकर्मनिर्मूलनक्षमः ॥ ८ ॥ नमयातोषितोविष्णुःसर्वपापहरोहरिः ॥ सर्वकामप्रदोनृणांगणेशोनार्चितोमया ॥ ९ ॥ तमस्तोमहरःसूर्योनार्चि
तोवैमयाक्वचित् ॥ महामायाजगद्धात्रीनध्याताभवबंधहृत् ॥ १० ॥ नप्रीणितामयादेवायज्ञैःसर्वैःसमृद्धिदाः ॥ तुलसीवनशुश्रूषानकृतापापशांतये
॥ ११ ॥ नमयातर्पिताविप्रामृष्टान्नैर्मधुरैरसैः ॥ इहापिचपरत्रापिविपदामनुतारकाः ॥ १२ ॥ बहुपुष्पफलोपेताःसुच्छायाःस्निग्धपल्लवाः ॥
पथिनारोपितावृक्षाइहामुत्रफलप्रदाः ॥ १३ ॥ दुकूलैःस्वानुकूलैश्चचोलैःप्रत्यंगभूषणैः ॥ नालंकृताःसुवासिन्यइहामुत्रसुवासदाः ॥ १४ ॥ द्विजायनोर्व
रादत्तायमलोकनिवारिणी ॥ सुवर्णंनसुवर्णायदत्तंदुरितहृत्परम् ॥ १५ ॥ नालंकृतासवत्सागौःपात्रायप्रतिपादिता ॥ इहपापापहंत्र्याशुसप्तजन्मसुखावहा
॥ १६ ॥ ऋणापनुत्तेयमातुःकारितोनजलाशयः ॥ नातिथिस्तोषितःक्वापिस्वर्गमार्गप्रदर्शकः ॥ १७ ॥

धकृदितिपाठेअभक्तानांसंसारबंधनकर्त्री ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ चोलैःकूर्पासकैःकंचुकैरितियावत् ॥ ऊढाऽनूढावापितृगृहेस्थिताःसयौवनाःसुवासिन्यश्चिरंटचइतियावत् ॥ चिरंटीतु
सुवासिनीत्यमरः ॥ सुवासिन्यांचिरंटीस्याद्द्वितीयवयसिस्त्रियामितिचरुद्रः ॥ १४ ॥ उर्वरासर्वसस्याढ्याभूमिरितिशेषः ॥ उर्वरासर्वसस्याढ्येत्यमरः ॥ १५ ॥ १६ ॥ जलाशयः जलान्या

शेरतेऽस्मिन्निति जलाशयोवापीकूपतडागादिः ॥ १७ ॥ कुंडिकाकुंडीकमंडलुरित्यर्थः ॥ अस्त्रीकमंडलुःकुंडीत्यमरः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ श्रीसूक्तं हिरण्यवर्णांहरिणींसुवर्णरजतस्त्रजामित्यादि ॥ पावमानीस्वादिष्ठयामदिष्ठयापवस्वसोमधारयेत्याद्या ॥ ब्राह्मणोब्राह्मणंअग्निर्वैदेवानामवमोविष्णुःपरमइत्यादि ॥ मण्डलानियदेतन्मंडलंतपतितन्महइत्यादीनि ऋग्वेदेप्रसिद्धानिदशमंडलानिइतिवा ॥ पुरुषसूक्तंसहस्रशीर्षेत्यादि ॥ शतरुद्रियंअथातःशतरुद्रियंजुहोतिअत्रैषसर्वोग्निसंस्कृतइत्यादि ॥ पापारीतिसर्वेषांविशेषणम् ॥ ॥ २६ ॥ आर्कंअर्कदिनम् ॥ भृगोर्दिनेशुक्रवासरे ॥ २७ ॥ प्रतूलिकाप्रकृष्टतूलिकाबहुमूल्येत्यर्थः ॥ कीदृशी ॥ दीपीदीप्ताउज्ज्वलेत्यर्थः[१] ॥ दर्पणेतिशयनीयविशेषणम् ॥ दीप

छत्रोपानत्कुंडिकाश्चनाध्वगायसमर्पिताः ॥ यास्यतःसंयमिन्यांहिस्वर्गमार्गसुखप्रदाः ॥ १८ ॥ नचकन्याविवाहार्थंवसुकापिमयार्पितम् ॥ इहसौख्यसमृद्ध्यर्थंदिव्यकन्यार्पकंदिवि ॥ २९ ॥ नवाजपेयावभृथेस्नातोलोभवशादहम् ॥ इहजन्मनिचान्यस्मिन्बहुमृष्टान्नपानदे ॥ २० ॥ नमयास्थापितंलिंगंकृत्वादेवालयंशुभम् ॥ यस्मिन्संस्थापितेलिंगेविश्वंसंस्थापितंभवेत् ॥ २१ ॥ विष्णोरायतनंनैवकृतंसर्वसमृद्धिदम् ॥ नचसूर्यगणेशानांप्रतिमाःकारितामया ॥ २२ ॥ नगौरीनमहालक्ष्मीश्चित्रेपिपरिलेखिते ॥ प्रतिमाकरणेचैषांनकुरूपोनदुर्भगः ॥ २३ ॥ सुसूक्ष्माणिविचित्राणिनोज्ज्वलान्यंबराण्यपि ॥ समर्पितानिविप्रेभ्योदिव्यांबरसमृद्धये ॥ २४ ॥ नतिलाश्चघृतेनाक्ताःसुसमिद्धेहुताशने ॥ हुतावैमन्त्रपूताश्चसर्वपापापनुत्तये ॥ २५ ॥ श्रीसूक्तंपावमानीचब्राह्मणोमंडलानिच ॥ जप्तंपुरुषसूक्तंनपापारिशतरुद्रियम् ॥ २६ ॥ अश्वत्थसेवानकृतात्यक्त्वाचार्कंत्रयोदशीम् ॥ सद्यःपापहरासाहिनरात्रौनभृगोर्दिने ॥ २७ ॥ शयनीयंनचोत्सृष्टंमृदुलाचप्रतूलिका ॥ दीपीदर्पणसंयुक्तंसर्वभोगसमृद्धिदम् ॥ २८ ॥ अजाश्वमहिषीमेषीदासीकृष्णाजिनंतिलाः ॥ सकरंभास्तोयकुंभानासनंमृदुपादुके ॥ २९ ॥ पादाभ्यंगंदीपदानंप्रपादानंविशेषतः ॥ व्यजनंवस्त्रतांबूलंतथान्यन्मुखवासकृत् ॥ ३० ॥ नित्यश्राद्धंभूतबलिंतथाऽतिथिसमर्चनम् ॥ विशंत्यन्यानिदत्त्वाचप्रशस्यानियमालये ॥ ३१ ॥

दर्पणसंयुक्तमितिक्वचित्पाठः ॥ २८ ॥ सकरंभादध्युपसिक्तसक्तुसहिताः ॥ करंभोदधिसक्तवइत्यमरः ॥ मृदुपादुकेइति ॥ छत्रोपानदित्यत्रनाध्वगायसमर्पिताइत्युक्तंइहतुसाधारणेभ्यइत्यपौनरुक्त्यम् ॥ २९ ॥ वस्त्रतांबूलमित्येकवद्भावः ॥ तत्रवस्त्रंसाधारणमन्यथानसूक्ष्माणीत्यनेनपुनरुक्तेः ॥ तांबूलंगुवाकादित्रितयम् ॥ पादाभ्यंगंब्राह्मणानामितिशेषः ॥ अन्यल्लवंगादि ॥ इत्यंतानांनचोत्सृष्टमितिपूर्वक्रिययैवसंबंधः ॥ ३० ॥ नित्यश्राद्धमिति ॥ नित्यश्राद्धादीनिदत्त्वाकृत्वान्यानिचप्रशस्यानिद्रव्याणिदत्त्वायमादीन्नपश्यंतियमालयेपिनविशंतीत्यर्थः ॥ कुतोयतस्तेपुण्यभाजइति ॥ यद्वा नित्यश्राद्धादीन्यन्यानिचद्रव्याणिदत्त्वायमालयेप्रशस्यानिसद्मानिविशंति ॥ यमंक्रोधाविष्टमित्यादिपूर्ववत् ॥ यामीर्धर्मसंबंधिनीः ॥ फलितमाह ॥ नैत

---

[१] नपश्यंतीति ।

दिति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ कृच्छ्रेति ॥ कच्छ्रंचचांद्रायणंचतेआदीयेषामतिकृच्छ्रपराकादीनांतानितथा ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रस्वरूपंचोक्तंपराशरसंहितायाम् ॥ नवाहंयतिकृच्छ्रःस्यात्पाणिपूरान्नभोज
नम् ॥ त्रिरात्रमुपवासःस्यादतिकृच्छ्रंतदुच्यतइति ॥ ३३ ॥ गवाह्निकं गवांअह्निअह्निदेयमाह्निकंगवाह्निकंप्रतिदिवसदेयंगोग्रासमित्यर्थः ॥ गवानीकमितिपाठेगोसमूहमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ प्रार्थितैर्या
चितैः ॥ प्राकृतैरितिपाठेसाधारणैरपीत्यर्थः ॥ देहिदेहीतिजलपाकःदेहिदेहिप्रयच्छप्रयच्छेतिप्रार्थनाशीलः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शिवशर्माइतिएवंप्रकारेणममक्षेमतरंकल्याणतरंभवेत्स्यादितिनिश्चिका
यनिश्चितवानित्यर्थः ॥ क्षेमकरमितिपाठेक्षेमंकरंकर्मेत्यर्थः ॥३७॥ तमेवनिश्चयंदर्शयति ॥ यावदिति ॥ ३८ ॥ एवमेवंविचारयन्नित्यर्थः ॥ पंचषाणिपंचषड्वासराणीत्यर्थः ॥ लग्नवलेलग्नेइत्यर्थः ॥

नयमंयमदूतांश्चनयामीरपियातनाः ॥ पश्यन्तितेपुण्यभाजोनैतच्चापिकृतंमया ॥ ३२ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनितथानक्तव्रतानिच ॥ शरीरशुद्धिकारी
णिनकृतानिकचिन्मया ॥ ३३ ॥ गवाह्निकं च नोदत्तंगोकंडूतिर्नवकृता ॥ नोद्धृतापंकमग्नागौर्गोलोकसुखदायिनी ॥ ३४ ॥ नार्थिनःप्रार्थितैरर्थैः
कृतार्थाहिमयाकृताः ॥ देहिदेहीतिजल्पाकोभविष्याम्यन्यजन्मनि ॥ ३५ ॥ नवेदानचशास्त्राणिनार्थोदाराननोसुतः ॥ नक्षेत्रंनचहर्म्यादिमायां
तमनुयास्यति ॥ ३६ ॥ शिवशर्मेतिसंचिंत्यबुद्धिंसंधायसर्वतः ॥ निश्चिकायमनस्येवंभवेत्क्षेमतरंमम ॥ ३७ ॥ यावत्स्वस्थोस्तिमेदेहोयावन्नेंद्रिय
विक्लवः ॥ तावत्स्वश्रेयसांहेतुंतीर्थयात्रांकरोम्यहम् ॥ ३८ ॥ दिनानिपंचषाण्येवमतिवाह्यगृहेद्विजः ॥ शुभेतिथौशुभेवारेशुभलग्नबलेद्विजः ॥३९॥
उपोष्यरजनीमेकांप्रातःश्राद्धंविधायच ॥ गणेशान्ब्राह्मणान्नत्वाभुक्काप्रस्थितवान्सुधीः ॥ ४० ॥ इतिनिश्चत्यानिर्वाणपदनिःश्रेणिकांपराम् ॥
सर्वेषामेवजंतूनांतत्रसंस्थितिकारिणाम् ॥ ४१ ॥ अथपंथानमाक्रम्यकियंतमपिसद्विजः ॥ मुहूर्तंपथिविश्रम्याचिंतयत्प्राक्कयाम्यहम् ॥४२॥
भुवितीर्थान्यनेकानिलोलमायुश्चलंमनः ॥ ततःसप्तपुरीर्यायांसर्वतीर्थानितत्रयत् ॥ ४३ ॥ अयोध्यांचपुरींगत्वासरयूमवगाह्यच ॥ तत्तत्तीर्थेपुसं
तर्प्यपितॄन्पिंडप्रदानतः ॥ ४४ ॥

स्वार्थेवलच्प्रत्ययः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिनिश्चित्येति ॥ इतितीर्थपर्यटनमेवसर्वजंतूनांनिर्वाणपदनिःश्रेणिकांकैवल्यपदसोपानपरंपरामुत्कृष्टांनिश्चित्यअवधार्यप्रस्थितवानितिपूर्वक्रिययैवान्वयः ॥
कथंभूतानाम् ॥ तत्रसंस्थितिकारिणांतत्रनिर्वाणपदेतीर्थपर्यटनेवासम्यक्स्थितिंकर्तुंशीलंयेषांतेतथातेषाम् ॥ ४१ ॥ अथेति ॥ अचिंतयदालोचितवान् ॥ चिंतयदितिक्वचित्पाठस्तत्राडभाव
आर्षः ॥४२॥ भुवीति ॥ ततस्तस्मात्सप्तपुरीरयोध्याद्यामोक्षदातृत्वेनप्रसिद्धाः ॥ तदुक्तम् ॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांतीअवंतिका ॥ पुरीद्वारावतीचैवसप्तैतामोक्षदायकाइति ॥ यायांगच्छेयम् ॥
आदावितिशेषः ॥ यद्यतस्तत्रतासुसर्वतीर्थानीति ॥ ४३ ॥ इतिनिश्चित्यसविप्रःपुराऽयोध्यांगत्वाप्रयागमगमदितिद्वितीयश्लोकनान्वयः ॥ मथुरातोमध्येप्रयागमुल्लंघ्यायोध्यायांगमनंमार्गशीर्षेनिर्ग

तस्यप्रयागेमाघस्नानानुरोधार्थमितिज्ञातव्यम् ॥ तथाचाग्रेवक्ष्यति ॥ तत्रमाघमुषित्वेति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्रयागंविशिनष्टि ॥ सिताऽसितेइत्यादिकाशीत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ सितासितेगंगाय
मुनेस्तांभवतः ॥ सुरदुर्लभेदेवानामपिदुष्प्राप्ये ॥ तदुक्तम् ॥ प्रयागंतीर्थराजानंगच्छध्वममरोत्तमाः ॥ भवांभोजभवांभोजनयनानांसुदुर्लभमिति ॥४६॥४७॥ दमयंतींशमयंतीम्॥कलिकालंकलिं
कालंच ॥ कलिंदतनयांकलिंदःपर्वतस्तस्यतनयांततोनिःसृतामित्यर्थः ॥ ४८ ॥ प्रकृष्टमिति ॥ यज्वनांयज्ञकर्तॄणाम् ॥ यज्विनामितिक्वचित्पाठः सचिंत्यः ॥ प्रयागार्द्रवर्ष्मणांप्रयागेऽ
र्थाद्वेणींजलेनार्द्रंवर्ष्मशरीरंयेषांतेतथातेषाम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ यमारुह्येतिकल्पभेदाभिप्रायम् ॥ यद्वा यमारुह्येतिभगवदुदरस्थितस्यवटस्थेनभगवतासहवटस्याभेदविवक्षयातथेत्युक्तम् ॥ ५१ ॥

पंचरात्रमुषित्वातुब्राह्मणान्परिभोज्यच ॥ प्रयागमगमद्विप्रस्तीर्थराजंसुहृष्टवत् ॥ ४५ ॥ सिताऽसितेसरिच्छ्रेष्ठेयत्रास्तांसुरदुर्लभे ॥ यत्राप्लुतोनरः
पापःपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ४६ ॥ क्षेत्रंप्रजापतेःपुण्यंसर्वेषामेवदुर्लभम् ॥ लभ्यतेपुण्यसंभारैर्नान्यथाऽर्थस्यराशिभिः ॥ ४७ ॥ दमयंतींकलिंकालं
कलिंदतनयांशुभाम् ॥ आगत्यमिलितायत्रपुण्यास्वर्गतरंगिणी ॥ ४८ ॥ प्रकृष्टंसर्वयागेभ्यःप्रयागमितिगीयते ॥ यज्वनांपुनरावृत्तिर्नप्रयागार्द्र
वर्ष्मणाम्॥४९॥यत्रस्थितःस्वयंसाक्षाच्छूलटंकोमहेश्वरः ॥ तत्राप्लुतानांजंतूनांमोक्षवर्त्मोपदेशकः॥५०॥ तत्राऽक्षय्यवटोऽप्यस्तिसप्तपातालमूलवान्॥
प्रलयेपियमारुह्यमृकंडतनयोवसत् ॥ ५१ ॥ हिरण्यगर्भोविज्ञेयःससाक्षाद्वटरूपधृक् ॥ तत्समीपेद्विजान्भक्त्यासंभोज्याक्षयपुण्यभाक् ॥ ५२ ॥
यत्रलक्ष्मीपतिःसाक्षाद्वैकुंठादेत्यमानवान् ॥ श्रीमाधवस्वरूपेणनयेद्विष्णोःपरंपदम् ॥ ५३ ॥ श्रुतिभिःपरिपठ्यतेसिताऽसितसरिद्वरे ॥ तत्राप्लुतां
गाह्यमृतंभवंतीतिविनिश्चितम् ॥ ५४ ॥ शिवलोकाद्ब्रह्मलोकादुमालोकवरात्पुनः॥कुमारलोकाद्वैकुंठात्सत्यलोकात्समंततः ॥ ५५ ॥ तपोजनमहर्भ्यं
श्चसर्वेस्वर्लोकवासिनः ॥ भुवोलोकाच्चभूर्लोकान्नागलोकात्तथाऽखिलात् ॥ ५६ ॥ अचलाहिमवन्मुख्याःकल्पवृक्षादयोनगाः ॥ स्नातुंमाघेसमायां
तिप्रयागमरुणोदये ॥ ५७ ॥ दिगंगनाःप्रार्थयंतियत्प्रयागानिलानपि ॥ तेपिनःपावयिष्यंतिकिंकुर्मःपंगवोवयम् ॥ ५८ ॥ अश्वमेधादियागाश्चप्रया
गस्यरजःपुनः ॥ तुलितंब्रह्मणापूर्वंनतेतद्रजसासमाः ॥ ५९ ॥ मज्जागतानिपापानिबहुजन्मार्जितान्यपि ॥ प्रयागनामश्रवणात्क्षीयंतेऽतीवविह्वलम्
॥ ६० ॥ धर्मतीर्थमिदंसम्यगर्थतीर्थमिदंपरम् ॥ कामिकंतीर्थमेतच्चमोक्षतीर्थमिदंध्रुवम् ॥ ६१ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानितावद्गर्जंतिदेहिषु ॥ यावन्मज्जं
तिनोमाघेप्रयागेपापहारिणि ॥ ६२ ॥

॥ ५२ ॥ परंपदंकैवल्यम् ॥ ५३ ॥ तत्रप्रमाणमाह ॥ श्रुतिभिरिति ॥ तथाचश्रुतयः ॥ सितासितेसरितेयत्रसंगथेतत्राप्लुतासोदिवमुत्पतंतीत्याद्याः ॥ ५४ ॥ वराच्छ्रेष्ठात् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७॥
यत्प्रयागानिलानपियश्चासौप्रयागश्चेतियत्प्रयागस्तत्स्पर्शिनोयस्यप्रयागस्यसंबंधिनोवायूनपीत्यर्थः ॥ किमितिप्रार्थयंतितत्राह ॥ तेपीति ॥ स्वयमेवतत्रकिमितिनयांतितत्राह ॥ किंकुर्मइति ॥
॥ ५८ ॥ ५९ ॥ मज्जागतानिअस्थिस्नाय्वोरंतर्वर्तिस्वच्छंजलंमज्जा ॥ अथवा अस्थ्यंतर्गतोधातुर्मज्जातद्गतानीत्यर्थः ॥ ६० ॥ कामिकंकामायहितम् ॥ ६१ ॥ गर्जंतिस्वफलदानायपरस्परं

कलहायंते ॥ धार्यंतीतिकचित्पाठःसचिंत्यः ॥ मज्जंतिदेहिनइतिशेषः ॥ ६२ ॥ तद्विष्णोरिति ॥ विष्णोस्तत्प्रसिद्धंपरमंपदंसच्चिदानंदलक्षणंसदासूरयोविद्वांसःपश्यंतिऐक्येनानुभवंति एतद्यत्पुनः
पुनर्वेदेपठ्यतेकथ्यते ॥ प्रथतइतिकचित्पाठः ॥ तत्प्रयागंतत्प्राप्त्युपायत्वादिति ॥ ६३ ॥ सरस्वतीरजोरूपारजोगुणोपाधिहिरण्यगर्भरूपा ॥ तमोरूपातमोगुणोपाधिरुद्ररूपा ॥ सत्त्वरूपासत्त्वगुणो
पाधिविष्णुरूपेत्यर्थः॥६४॥इयंवेणीगंगायमुनयोःसंभेदः॥ निःश्रेणीसोपानपरंपरा॥श्रद्धाऽश्रद्धाप्लुतस्यास्तिक्यबुद्ध्यानास्तिक्यबुद्ध्यावास्नातस्यचकाराद्बलात्स्नापितस्यापीत्यर्थः ॥ ६५ ॥ इदानीं
प्रयागमारभ्यकाश्याःसीमानंवदन्स्त्रीरूपाकारेणकाशींनिरूपयाति ॥ काशीति ॥ काशीतिकाचिदबलाऽस्तीतिशेषः॥काचिदनिर्वचनीयगुणेगणेत्यर्थः॥इयंयाऽत्रप्रयागेगदिताकथितावेणीत्वेनेतिशेषः॥
सातदीयाकाशीसंबंधिनीवेणीप्रवेणीप्रोषितभर्तृकादिभिर्यानिबध्यतइत्यर्थः ॥ वेणिःप्रवेणिःशीर्षण्यशिरस्यौविशदेकचेइत्यमरः ॥ कथंभूता ॥ भुवनेषुलोकेषुरूढाप्रख्याता ॥ लोलार्ककेशवावेवं
विलोलेचंचलेविलोचनेविशिष्टेलोचनेयस्याःसातथा ॥ तस्याहस्तयुगलंचवरणानदीअसिश्च ॥ अक्षयशर्मभूमिरक्षयंयत्सुखंब्रह्मानंदैकलक्षणंतस्यभूमिरधिष्ठानम् ॥ तथाचवामनपुराणेमहेश्वरं

तद्विष्णोःपरमंपदंसदापश्यंतिसूरयः ॥ एतद्यत्पठ्यतेवेदेतत्प्रयागंपुनःपुनः ॥ ६३ ॥ सरस्वतीरजोरूपातमोरूपाकलिंदजा ॥ सत्त्वरूपाचगंगात्र
नयंतिब्रह्मनिर्गुणम् ॥ ६४ ॥ इयंवेणीहिनिःश्रेणीब्रह्मणोवर्त्मयास्यतः ॥ जंतोर्विशुद्धदेहस्यश्रद्धाऽश्रद्धाप्लुतस्यच ॥ ६५ ॥ काशीतिकाचिदबलाभु
वनेषुरूढालोलार्ककेशवविलोलविलोचनाच ॥ तद्दोर्युगंचवरणासिरियंतदीयावेणीतियाऽत्रगदिताऽक्षयशर्मभूमिः ॥ ६६ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥
॥ सुधर्मिणिगुणांस्तस्यकोत्रवर्णयितुंक्षमः ॥ तीर्थराजप्रयागस्यतीर्थैःसंसेवितस्यच ॥ ६७ ॥ पापिनांयानिपापानिप्रसह्यक्षालितान्यहो ॥
तच्छुद्ध्यैसेव्यतेतीर्थैःप्रयागमधिकंततः ॥ ६८ ॥ प्रयागस्यगुणान्ज्ञात्वाशिवशर्माद्विजःसुधीः ॥ तत्रमाघमुषित्वाऽथप्रापवाराणसींपुरीम् ॥ ६९ ॥
प्रवेशएवसंवीक्ष्यसदेहलिविनायकम् ॥ अन्वलिंपत्ततोभक्त्यासाज्यसिंदूरकर्दमैः ॥७०॥ निवेद्यमोदकान्पंचवंचयंतंनिजंजनम् ॥ महोपसर्गवर्गेभ्यस्ततो
ऽतःक्षेत्रमाविशत् ॥७१॥ आगत्यदृष्ट्वामणिकर्णिकायामुदग्वहांस्वर्गतरंगिणींसः ॥ संक्षीणपुण्येतरपुण्यकर्मणांनृणांगणैःस्थाणुगणैरिवावृताम् ॥७२॥

प्रतिहरेर्वचनम् ॥ महेश्वरशृणुष्वेमांममवाचंकलस्वनाम् ॥ ब्रह्महत्याक्षयकरींशुभदांपुण्यवर्द्धनीम् ॥ योसौप्राङ्मंडलेपुण्येमदंशप्रभवोऽव्ययः ॥ प्रयागेवसतेनित्यंयोगशायीतिविश्रुतः ॥ चरणा
द्दक्षिणात्तस्यविनिर्यातासरिद्वरा ॥ विश्रुतावरणेत्येवसर्वपापहराशुभा ॥ सव्यादन्याद्वितीयाचअसिरित्येवविश्रुता ॥ तेउभेसरितांश्रेष्ठेलोकपूज्येबभूवतुः ॥ तयोर्मध्येतुयोदेशस्तत्क्षेत्रंयोगशायिनः ॥ त्रैलो
क्यप्रवरंतीर्थंसर्वपापप्रमोचनम् ॥ नतादृगस्तिगगनेभूम्यांनचरसातले ॥ तत्रास्तिनगरीपुण्याख्यातावाराणसीशुभा ॥ यस्यांहिभोगिनोनाशेप्रयांतिभवतोलयमिति ॥ ६६ ॥ प्रयागमाहात्म्यमुपसं
हराति ॥ सुधर्मिणीतिद्वयेन ॥ शोभनाधर्माःपातिव्रत्यादिलक्षणायस्याः सा ॥ सधर्मिणीतिकचित्पाठः ॥ ६७ ॥ तच्छुद्ध्यैतेषांपापानांशुद्ध्यैनाशाय ॥ अहोहेकांते ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ प्रवेशेति ॥
क्षेत्रप्रवेशसमयेएवसाशिवशर्मादेहलीविनायकंवीक्ष्यप्रथमतःपंचमोदकान्निवेद्यततःपश्चात्साज्यसिंदूरकर्दमैर्घृताक्तासिंदूरपंकैरन्वलिंपल्लिप्तवानितिद्वयोरन्वयः ॥ कथंभूतंविनायकम् ॥ महोपसर्गवर्गे
भ्योमहाविघ्नसमूहेभ्योनिजंजनंभक्तंवंचयंतंगोपायंतमित्यर्थः ॥ ७० ॥ निवेद्येतिपूर्वस्मिन्श्लोकेऽन्वयः ॥ ७१ ॥ आगत्येति ॥: सशिवशर्मामणिकर्णिकायामागत्यउदग्वहामुत्तरवाहिनींस्वर्गतरं

गिर्णींस्वर्नदींदृष्ट्वाविस्मितोबभूवेतिशेषइतितृतीयश्लोकेनान्वयः ॥ किमाकारोविस्मयस्तमाह ॥ मयाइदमविमुक्तमालोकिदृष्टंनवेति ॥ कथंभूतांस्वर्नदीम् ॥ संक्षीणानिपुण्येतराणिपापानिपुंण्यानिच कर्माणियेषांतेषांनृणांगणैरावृताम् ॥ कैरिव ॥ स्थाणुगणैरिव ॥ स्थाणोःश्रीरुद्रस्ययेगणाःरुद्ररूपावागणास्तैरिवेति ॥ ७२ ॥ किंकृत्वा सचैलमाप्लुत्यसवस्त्रंनिमज्ज्य ॥ कुत्र ॥ जले ॥ कथंभूते ॥ अमले नविद्यतेऽविद्यातत्कार्यलक्षणोमलोयस्मात्तस्मिन्माणिकर्णिकइत्यर्थः :॥ तदुक्तम् ॥ यस्यामधोमज्जनमूर्ध्वगत्यैयत्पंकलेपोविमलत्वसिद्ध्यै ॥ यद्वारिसंसारतरोःप्रशांत्यैनमोऽस्तुतस्यैमणिकर्णिकायैइति ॥ हेअमलेशुद्धांतःकरणे ॥ अमलइतिपाठेनिष्पापइत्यर्थः ॥ अविलंबितंयथास्यात् आलंबिताशुद्धाबुद्धिर्येनसतथा ॥ पुनः किंकृत्वा ॥ संतर्प्यप्रीणयित्वा ॥ कान्देवान् ॥ देवाश्चब्रह्मादयः ऋषयश्चमधुच्छंदआदयः मनुष्याश्चसनकादयः दिव्यपितरश्चकव्यवाडादयस्तान्स्वान्पितॄंश्चस्वदेहजनकादीन् ॥ पूर्वोक्तानुष्ठानेतस्याक्रियाकांडवेत्तृत्वंहेतुमाह ॥ सहीति ॥ ७३ ॥ हियस्मात् ॥ द्राग्झटिति ॥ प्रागितिक्वचित्पाठः ॥ पुनःकिंकृत्वा ॥ पंचतीर्थिकांवरणासिसंभेदपंचनदमणिकर्णिकादशाश्वमेधात्मिकांविधाय ॥ एतेषुपंचसुस्नानादिकंकृत्वेत्यर्थः ॥ आदित्यादिरूपांवा ॥ यथास्वंस्वंधनमनतिक्रम्यवित्तशाठ्यमकृत्वेतियावत् ॥ विस्मयप्रकारमाह ॥ इदंमयालोकिनवेति ॥ इदमविमुक्तपुरंनवा ॥ ७४ ॥ पश्चादवलोकितमितिनिर्धार्यकाशींवर्णयति नस्वःपुरीत्यष्टभिः ॥ सास्वःपुरीअमरावतीतुनिश्चितंअनयाकाश्यापुरापुर्यासमंसार्धंसमंजसापिसम्यक्तत्त्वदृशाविचारेणापि अपिशब्दाद्व्यवहारदृशाविचारेणापिप्रतिसाम्यंसमस्यभावःसाम्यं साम्यंसाम्यंप्रतिप्रतिसाम्यं नआवहेन्नाप्राप्नुयादित्यन्वयः ॥ उभयदृशाविचारेसाम्याभावप्रदर्शनार्थंवीप्सांतरगर्भितप्रतिसाम्यशब्दप्रयोगः ॥ उभयदृशाविचारेणसाम्याभावायतंत्रेणउभय

सचैलमाप्लुत्यजलेऽमलेऽमलेऽविलंबमालंबितशुद्धबुद्धिः ॥ संतर्प्यदेवर्षिमनुष्यदिव्यपितॄन्पितॄन्स्वान्सहिकर्मकांडवित् ॥ ७३ ॥ विधायचद्राक्स
हिपंचतीर्थिकांविश्वेशमाराध्यततोयथास्वम् ॥ पुनःपुनर्वीक्ष्यपुरींपुरारेरिदंमयालोकिनवेतिविस्मितः ॥ ७४ ॥ नस्वःपुरीसात्वनयापुरासमं
समंजसापिप्रतिसाम्यमावहेत् ॥ प्रबंधभेदाद्व्यतिरिक्तपुस्तकप्रतिर्यथासल्लिपिभेदभंगतः ॥ ७५ ॥

निष्ठहेतुमाह ॥ प्रबंधभेदादिति ॥ प्रबंधनंप्रबंधोरचनापरिपाटीतस्यभेदात् ॥ अमरावतीहिब्रह्मणाप्रतिदिनंरच्यतेइयंतुसकृद्देवेति ॥ तत्रापिसाब्रह्मणारच्यते इयंतुस्वयमीश्वरेण ॥ साचक्षुद्ररत्ननिचयखचितालपोत्सेधाच इयंचानर्घ्यरत्नप्रचयनिर्मितागगनोत्सेधाच ॥ अथवा प्रबंधभेदात्प्रबंधयोर्भेदात् ॥ स्वःपुर्यांस्थितानांहिप्रकृष्टोबंधःप्रबंधःपुनःपुनर्जन्ममरणादिरूपः संसारःस्यात्काश्यां स्थितानांतुप्रगतोबंधःप्रबंधोभवेदित्येवंप्रबंधयोर्भेदादित्यर्थः ॥ अथवा प्रकृष्टोबंधःप्रबंधस्तस्यभेदाद्बाहुल्यादमरावतीस्थितानांप्रकृष्टोबंधःप्रबंधस्तस्यभेदाद्विदारणात्काशीस्थानामित्यर्थः ॥ अमरावतीकाश्याःसाम्यंनैवआवहेदित्यत्रदृष्टांतमाह ॥ व्यतिरिक्तपुस्तकेति ॥ अयमर्थः ॥ सर्वस्माद्विद्यातत्कार्यादतिरिच्यतइत्यतिरिक्तंब्रह्मविगतमतिरिक्तंप्रतिपाद्यत्वेनयत्रतद्व्यरिक्तंअनात्मशास्त्रंतच्च तत्पुस्तकंचेतिव्यतिरिक्तपुस्तकंतेनसहयाप्रतिःप्रतिपुस्तिकावात्स्यायनादिप्रणीतिर्यामुपजीव्यकामादिशास्त्रंप्रवृत्तंतद्वतत्पुस्तकंकिंचिदनात्मशास्त्रजातमित्यर्थः ॥ सायथा सद्ब्रह्म ओंतत्सदितिनिर्देशोब्रह्मणस्त्रिविधःस्मृतइतिस्मृतेस्तस्यालिपिस्तत्प्रतिपादिकालिपिर्यत्रतत्सल्लिपिअध्यात्मशास्त्रंतच्चताद्धिद्यतइतिभेदोनानाप्रकारश्चतस्यभंगतोभंगेनखंडेनभागेनेतियावत् ॥ साम्यंनावहेत्तद्वदिति॥सल्लिपिभेदभंगितइतिपाठेसतीसद्विषयाचासौलिपिश्चेतिसल्लिपिस्तस्याभेदोनानात्वंतस्यभंगोभागएकदेशइतियावत् ॥ सवर्ततेयस्यतेनशास्त्रेणेतिव्याख्येयम् ॥ उभयपक्षेपितृतीयांतात्तसिल् ॥ अथवासल्लिपिभेदभंगितइतितंत्रेणोच्चरितत्वात्काशीनिष्ठद्वितीयहेतुपरतयापिव्याकर्तव्यम् ॥ सतीलिपिःसल्लिपिर्विधात्राललाटेलिखितेतियावत् ॥ तदुक्तम् ॥ ललाटेलिखितंयत्रषष्ठीजागरवासरे ॥ नोहरिःशंकरो

ब्रह्माद्यन्यथाकर्तुमर्हतीति ॥ चित्रगुप्तलिखितावातस्याभेदभंगतोविशेषभंजनात्प्रारब्धातिरिक्तायालिपेर्नाशकत्वादित्यर्थः ॥ सन्न्योलिपिभेदस्तस्यभंगतइतिवा ॥ पाठांतरेप्ययमेवार्थः ॥ स्वस्त्वनयेतिक्कचित्पाठः ॥ स्वर्गतयेतिक्कचित्सचिंत्यः ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ ७५ ॥ पयोपीति ॥ यत्रत्यंयत्रकाश्यांभवंयत्रत्यंकाशीस्थमित्यर्थः ॥ पयोप्यचिंत्यवैभवम् ॥ आपिःसमुच्चये ॥ गर्हासमुच्चयप्रश्नशंकासंभावनास्वपीत्यमरः ॥ नकेवलंस्थलंअचिंत्यवैभवंजलमपीत्यर्थः ॥ नचिंत्यंतर्कयितुंयोग्यवैभवंकैवल्यदानसामर्थ्यंयस्यतत्तथा ॥ तथाचोक्तम् ॥ गंगायांचजलेमोक्षोवाराणस्याजलेस्थलइति ॥ अतोदिविस्थितायासुधाऽमृतंसासाधुयथास्यान्मुधाव्यर्थंआप्यतेप्राप्यतइत्यर्थः ॥ दिविस्थितैरितिपाठेआप्यतेपीयतेइत्यर्थः ॥ उभयत्रहेतुमाह ॥ इदंपयोयदिक्कचित्कदाचित्पीतंस्यात्तदाप्रसूतेर्जनन्याःपयोधरेयत्पयःस्तन्यंतथानपीयते ॥ तुशब्दोयथाशब्दार्थे ॥ पीतामृतैःपानानंतरंजन्मलब्ध्वायथापीयतेतथानेत्यर्थः ॥ प्रसूतोच्चपयोधरइतिक्कचित्पाठः ॥ तदाप्रकर्षेणसूतइतिप्रसूतामातेतिव्याख्येयम् ॥ उच्चपयोधरइत्यनेनोच्चस्तनस्यकठिनत्वात्पानेदुःखाधिक्यमितिसूचितम् ॥ ७६ ॥ अनामयाइति ॥ यत्रकाश्यांजनालोकाःनयेशितुर्नीतिशास्त्रोपदेष्टुर्नीयतेप्राप्यतेसर्वोर्थोऽनेनेतिनयोवेदस्तस्येशितुस्तत्प्रवर्त्तकस्यशास्त्रयोनेरितिवाचिंतनयाशुभानुध्यानेनामयास्त्रिविधतापरहिताः सत्कर्मकृतः सत्कर्मकुर्वाणाएवपिनाकिनाविनाविश्वेश्वरंविनाकर्ममनागल्पमपिनकुर्वतेकिंतुविश्वनाथार्पणेनैवकुर्वंतीत्यर्थः ॥ अतएवसर्वतःसर्वप्रकारेणशर्वगणान्शर्वस्येश्वरस्यगणान्नंदिभृंगिप्रमुखाननुकुर्वतेऽनुकुर्वंतीतितैस्तुल्याभवंतीत्यर्थः ॥ सर्वगणांश्चेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ यद्वा

पयोपियत्रत्यमचिंत्यवैभवंदिविस्थितासाधुसुधाप्यतोमुधा ॥ तथाप्रसूतेस्तुपयोधरेपयोनपीयतेपीतमिदंयदिक्कचित् ॥ ७६ ॥ अनामयाश्चिंतनयान
येशितुर्जनामनाग्यत्रविनापिनाकिना ॥ नकर्मसत्कर्मकृतोपिकुर्वतेऽनुकुर्वतेशर्वगणांश्चसर्वतः॥७७॥नवर्ण्यतेकैःकिलकाशिकेयंजंतोःस्थितस्यात्रयतोंतकाले ॥ पचेलिमैःप्राक्कृतपुण्यभारैरोंकारमोंकारयतींदुमौलिः ॥ ७८ ॥ संसारिचिंतामणिरत्रयस्मात्तंतारकंसज्जनकर्णिकायाम् ॥ शिवोभिधत्ते
सहसांऽतकालेतद्गीयतेसौमणिकर्णिकेति ॥ ७९ ॥ मुक्तिलक्ष्मीमहापीठमणिस्तच्चरणाब्जयोः ॥ कर्णिकेयंततःप्राहुर्यांजनामणिकर्णिकाम् ॥ ८० ॥

सर्वेचतेगणाश्चार्थादीश्वरस्येति ॥ न्यक्कुर्वतइतिक्कचित्पाठः ॥ तत्रतेषांगणानांसत्कर्माभावात्प्रयुतनिषिद्धाचरणाच्चन्यक्कुर्वतेतिरस्कुर्वतइवेतिव्याख्येयम् ॥७७॥ नवर्ण्यतइति॥ इयंकाशिका ॥ किलेतिप्रसिद्धौ ॥ कैर्नवर्ण्यतेस्तूयतेऽपितुसर्वैरेवेत्यर्थः॥तत्रहेतुमाह ॥ यतोयस्मादंतकालेपचेलिमैःफलदानोन्मुखैःप्राक्तनपुण्यभारैःप्राचीनपुण्यनिचयैर्हेतुभिरत्रस्थितस्यजंतोःप्राणिमात्रस्यइंदुमौलिश्चंद्रशेखरःओंकारंप्रणवंओंकारयतिस्वीकारयति उपदिशतीत्यर्थः ॥ ७८ ॥ मणिकर्णिकानामव्युत्पादयंस्तस्याअतिश्रेष्ठतामाह ॥ संसारिचिंतेति ॥ तत्तस्मादसौमणिकर्णिकेतिगीयतइत्यन्वयः ॥ तस्मात्कस्मात् ॥ यस्मात्संसारिणांप्राणिनांचिंतामणिरिवचिंतामणिर्विश्वनाथःसर्वपुरुषार्थप्रदत्वाच्छिवःकल्याणरूपस्तंतारकंप्रसिद्धमोंकारंषडक्षरंराममंत्रराजंवाअंतकालेसज्जनकर्णिकायामत्राम्रियमाणस्यदक्षिणकर्णेऽभिधत्तेकथयतीत्यर्थः ॥ तत्रश्रुतिरुक्तैव ॥ संसारचिंतामणिरितिक्कचित्पाठः ॥ तदासम्यक्सारःसरणंयेषांतेसंसाराःसंसारिणइत्यर्थः ॥ जीवानांसंसारचिंतामणिरित्यध्याहारोवा ॥ ७९ ॥ प्रकारांतरेणमणिकर्णिकाशब्दव्युत्पत्तिमाह॥ मुक्तिलक्ष्मीति ॥ ततोजनाःयांमणिकर्णिकांप्राहुःसाऽसावित्यध्याहृत्ययोजना ॥ ततःकुतः ॥ यतोमुक्तिलक्ष्मीर्मोक्षलक्ष्मीस्तस्यामहापीठंमहत्सिंहासनंमहत्स्थानंवातद्रूपोमणिः सर्वोत्कृष्टत्वान्मणिरिवमणिः ॥ यद्वा मुक्तिलक्ष्म्यामहापीठानिमहास्थानान्ययोध्यादीनिमणिकर्णिकास्थलंविहायकाश्यंतानितेषुमणिरिवमणिःसर्वोत्कृष्टाइयंस्थली॥सायुज्य

---

१ सुधामुधाप्यतइतिक्कचित्पाठः ।

मुक्तिर्मणिकर्णिकायामित्युक्तेः ॥ यद्वा मुक्तिलक्ष्मीमहापीठेषुमणिरिवमणिःकाशी ॥ अन्यानिपुण्यक्षेत्राणिकाशीप्राप्तिकराणीत्युक्तेः ॥ साचतस्यांमुक्तिलक्ष्मीमहापीठमणौकाश्यांवातच्चरणाब्जयोस्तस्यामोक्षलक्ष्म्याश्चरणाब्जयोःपादपद्मयोःकर्णिकाचेयंतेनमणिकर्णिकांप्राहुरित्यर्थः ॥ किंत्वंतिमपक्षेअध्यात्हृत्ययोजनासोढव्या ॥ ८० ॥ जरायुजामनुष्यादयः अंडजाःपक्ष्यादयः उद्भिज्जास्तरवः स्वेदजामत्कुणादयोऽत्रवासिनएतेत्रिदशैर्देवैःसमानभवंतिकिंतुतेभ्योधिकाइत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ मोक्षभाजस्तइति ॥ देवैःकीदृशैः ॥ मुक्तिदुर्दशैर्मुक्तिर्दुर्दशादुष्प्रापदशायेषांतेतथातैः ॥ ॥ ८१ ॥ काशींदृष्ट्वाएतावान्कालोममवृथायातइत्यनुतपाति ॥ ममजन्मेति ॥ यावन्मयाकाशिकानैक्षिष्टनैक्षिनादर्शीतियावत् ॥ तावन्ममजन्मवृथाजातमित्यन्वयः ॥ कथंभूतस्य ॥ दुर्वृत्तस्यदुश्चेष्टितस्यजडात्मनोऽज्ञस्य ॥ काशिकाकथंभूता ॥ मुक्तिकाशिकाकैवल्यप्रकाशिका ॥ ८२ ॥ पुनःपुनरितिव्यासोक्तिः ॥ अतिथीकृत्यविषयीकृत्य ॥ तृप्तिमलंबुद्धिम् ॥ ८३ ॥ काशींप्राप्याप्यवंत्याद्याश्चतस्रोद्रष्टुंविमृशति ॥ सप्तानांचेतिद्वयेन ॥ धुरीणांश्रेष्ठाम् ॥ अवयामिजानामि ॥ सुनिर्वाणविश्राणनविचक्षणां सुष्ठुनिर्वाणंसुनिर्वाणंसायुज्यंकैवल्यमित्यर्थः ॥ तस्यय

जरायुजांडजोद्भिज्जाःस्वेदजाह्यत्रवासिनः ॥ नसमामोक्षभाजस्तेत्रिदशैर्मुक्तिदुर्दशैः ॥ ८१ ॥ ममजन्मवृथाजातंदुर्वृत्तस्यजडात्मनः ॥ नाद्ययावन्मयैक्षिष्टकाशिकामुक्तिकाशिका ॥ ८२ ॥ पुनःपुनश्चतत्क्षेत्रमतिथीकृत्यनेत्रयोः ॥ विचित्रंचपवित्रंचतृप्तिंनाधिजगामह ॥ ८३ ॥ सप्तानांचपुरीणांहिधुरीणामवयाम्यहम् ॥ वाराणसींसुनिर्वाणविश्राणनविचक्षणाम् ॥ ८४ ॥ तथापिनचतस्रोन्यामयादृग्गोचरीकृताः ॥ तासांप्रभावंविज्ञायाप्यागमिष्याम्यहंपुनः ॥ ८५ ॥ तीर्थयात्रांप्रतिदिनंकुर्वन्नूनंसवत्सरम् ॥ नप्रापसर्वतीर्थानितीर्थकाश्यांतिलेतिले ॥ ८६ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ जानन्नपिगुणान्देविक्षेत्रस्यास्यपरान्द्विजः ॥ नानाप्रमाणैःप्रवणोनिरगात्सतथाप्यहो ॥ ८७ ॥ किंकुर्वंतिहिशास्त्राणिसप्रमाणानिसुंदरि ॥ महामायांभवित्रींतांकोनिवारयितुंक्षमः ॥ ८८ ॥ कःसमुच्चलितंचेतस्तोयंवासंप्रतीपयेत् ॥ प्रोच्चस्थानस्थितमपिस्वभावोयच्चलस्तयोः ॥ ८९ ॥ शिवशर्माव्रजन्सोथदेशादेशांतरंक्रमात् ॥ महाकालपुरींप्रापकलिकालविवर्जिताम् ॥ ९० ॥ कल्पेकल्पेखिलंविश्वंकालयेद्यःस्वलीलया ॥ तंकालंकलयित्वायोमहाकालोभवत्किल ॥ ९१ ॥

द्विश्राणनंवितरणमर्थाज्जीवानांतत्रविचक्षणांनिपुणांसमर्थामित्यर्थः ॥ ८४ ॥ एवंचेत्तर्ह्यलमन्यत्रगमनेनेतिस्वयमाशंक्याह ॥ तथापीति ॥ ८५ ॥ तिलेतिलेतिलपरिमितभूप्रदेशेतीर्थंयतोऽस्तीतिशेषः ॥ ८६ ॥ जानन्निति ॥ सशिवशर्मानानाप्रमाणैःक्षेत्रस्यगुणान्जानन्नपिनिरगात्निर्गतः ॥ काश्याइत्यर्थः ॥ प्रमाणैःकाश्यागुणज्ञानेहेतुमाह ॥ प्रवणइति ॥ अंतर्निष्ठइत्यर्थः ॥ ॥ ८७ ॥ तत्रभवितव्यरूपांमायांहेतूकरोति ॥ किंकुर्वंतीति ॥ हीतिनिश्चये ॥ ८८ ॥ संक्षुभितचित्तस्यापितत्रकारणत्वमाह ॥ कःसमुच्चलितमिति ॥ कःपुरुषःप्रोच्चस्थानस्थितंप्रोत्कृष्टस्थानस्थितमपिचित्तंप्रतीपयेत्प्रतिकूलयेन्निवर्तयेदित्यर्थः ॥ तत्रदृष्टांतमाह ॥ तोयंवेति ॥ वेत्युपमायाम् ॥ उभयत्रनिवर्तनाभावेहेतुमाह ॥ स्वभावोयच्चलस्तयोरिति ॥ यद्यतः ॥ चलश्चंचलः ॥ स्वभावोवेतिपाठेयतइत्यर्थेवाशब्दः ॥ ८९ ॥ महाकालपुरींमहाकालस्यपुरीम् ॥ कलिकालविवर्जितांकलिकालाभ्यामस्पृष्टाम् ॥ ९० ॥ महाकालनामनिर्वक्ति ॥ कल्पेकल्पइतिश्लोकेन ॥

कलयेत्भक्षयेत् ॥ कलयित्वाभक्षयित्वा ॥ सकालकालईश्वरोऽग्रसदितिश्रुतेः ॥ कालमूषकभक्षकइतिस्मृतेश्च ॥ तस्यपुरीमितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ९१ ॥ तस्याएवनामांतरंनिर्वक्ति ॥ पापादिति ॥
सामहाकालपुरी ॥ कलौतस्यानामांतरमाह ॥ युगेयुगइति ॥ उज्जयिनीति ॥ कल्पेकल्पेइतिक्वचित्पाठः ॥ तदुक्तम् ॥ प्राक्कल्पेसुवर्णशृंगाद्वितीयेचकुशस्थली ॥ तृतीयेऽवंतिनीप्रोक्ताचतुर्थे
चामरावती॥पंचमेचूडामणिः प्रोक्ताषष्ठेपद्मावतीस्मृता ॥ सप्तमेचोज्जयिनीपुरीति ॥ ९२ ॥ नसमुच्छ्रयतिउच्छूनतांनगच्छतीत्यर्थः ॥ ९३ ॥ परःकोटीनिकोटिभ्यःपराणिअसंख्यातानीत्यर्थः ॥
॥ ९४ ॥ एकंलिंगमिति ॥ एकंज्योतिर्ज्योतिर्मयंलिंगमित्यग्रिमेणसंबंधः ॥ ९५ ॥ सिद्धवटेज्योतिरिति ॥ इहअवंत्यांयेद्विजास्त्रिवर्णास्तेसिद्धवटेज्योतिर्ज्योतिर्लिंगंपश्यंति ॥ सिद्धवटेयज्ज्यो
तिस्तज्ज्योतिःपश्यंतीतिवा ॥ स्थिताइतिक्वचित्पाठःसंचिंत्यः ॥ अथवेति॥ श्रीमहाकालस्ययेद्रष्टारोऽतएवपुण्यराशयस्तेसर्वेपितज्ज्योतिर्लिंगंपश्यंतीत्यन्वयः॥९६॥ कष्टिभिःकष्टवद्भिःसंसारांगारपच्य

पापादवंतीसाविश्वमवंतीतिनिगद्यते ॥ युगेयुगेन्यनाम्नीसाकलावुज्जयिनीतिच ॥ ९२ ॥ विपन्नोयत्रवैजंतुःप्राप्यापिशवतांस्फुटम् ॥ नपूतिगंधमाप्नो
तिसमुच्छ्रयतिनक्वचित् ॥ ९३ ॥ यमदूतानयस्यांहिप्रविशंतिकदाचन ॥ परःकोटीनिलिंगानितस्यांसंतिपदेपदे ॥ ९४ ॥ हाटकेशोमहाकालस्तारके
शस्तथैवच ॥ एकंलिंगंत्रिधाभूत्वात्रिलोकींव्याप्यसंस्थितम् ॥ ९५ ॥ ज्योतिःसिद्धवटेज्योतिस्तेपश्यंतीहयेद्विजाः ॥ अथवाश्रीमहाकालद्रष्टारः
पुण्यराशयः ॥ ९६ ॥ महाकालस्यतल्लिंगंयैर्दृष्टंकष्टिभिःक्वचित् ॥ नस्पृष्टास्तेमहापापैर्नदृष्टास्तेयमोद्भटैः ॥ ९७ ॥ महाकालपताकाग्रैःस्पृष्टपृष्ठास्तुरं
गमाः ॥ अरुणस्यकशाघातंक्षणंविश्रमयंतिखे ॥ ९८ ॥ महाकालमहाकालमहाकालेतिसंततम् ॥ स्मरतःस्मरतोनित्यंस्मरकर्तृस्मरांतकौ ॥ ९९ ॥
एवमाराध्यभूतेशंमहाकालंततोद्विजः ॥ जगामनगरींकांतींकांतांत्रिभुवनादपि ॥ १०० ॥ लक्ष्मीकांतःस्वयंसाक्षाज्जंतूंस्तत्रनिवासिनः ॥ श्रीकांताने
वकुरुतेपरत्रेहचनिश्चितम् ॥ १ ॥ दृष्ट्वाकांतींकांतिमतींकांतिमद्भिर्निषेविताम् ॥ कांतिमानभवत्सोपिनाकांतिस्तत्रकस्यचित् ॥ २ ॥ तत्रकृत्यं
चयत्कृत्यंतत्कृत्वासर्वकृत्यवित् ॥ सप्तरात्रमुषित्वातुययोद्वारवतींपुरीम् ॥ ३ ॥ चतुर्णामपिवर्गाणांयत्रद्वाराणिसर्वतः ॥ अतोद्वारवतीत्युक्ता
विद्वद्भिस्तत्त्ववेदिभिः ॥ ४ ॥ अस्थीन्यपिचजंतूनांयत्रचक्रांकितान्यहो ॥ किंचित्रंतत्रयत्रस्युःशंखचक्रांकितैःकरैः ॥ ५ ॥

मानैरित्यर्थः ॥ दृष्टिभिरितिक्वचित्पाठः ॥ ९७ ॥ स्पृष्टपृष्ठाःस्पृष्टानिपृष्ठानियेषांतेतथा ॥ स्पृष्टाःपृष्ठेइतिक्वचित्पाठः ॥ कशाघातंअश्वनोदिन्यास्ताडनजंदुःखंविश्रमयंति ॥ महाकालप्रासाद
पताकाच्छायायांक्षणंविश्रम्यनाशयंतीत्यर्थः ॥ एतेनप्रासादस्यात्युच्छ्रितत्वंध्वनितम् ॥९८॥ स्मरतश्चिंतयतोध्यायतोभक्तानितियावत् ॥ स्मरतःकरुणार्द्रयादृशापश्यतइत्यर्थः ॥ स्मरकर्तृस्मरांतकौ
श्रीकृष्णमहेश्वरौ ॥९९॥१००॥ निवासिनइतितत्रगतानामुपलक्षणम् ॥ श्रीकांतान्लक्ष्मीपतीन् ॥१॥ कांतीनाम्ना॥ कान्तीनामनिर्वक्ति ॥ कांतिमतीमिति॥कांचीमितिक्वचित्पाठः ॥२॥ तत्रेति॥
तत्रयत्कृत्यंकर्तव्यंतत्कृत्यंकृत्वेतिसंबंधः ॥ यत्कृत्यंनैत्यकंतत्रकांत्यांचयत्कृत्यंतत्सर्वंकृत्वेतिवा ॥ ३ ॥ द्वारवतीनामनिर्वक्ति॥चतुर्णामिति ॥ वर्गाणांधर्मार्थकाममोक्षाणाम् ॥ वर्णानामितिपाठेअपि
शब्दादन्येषामपि॥४॥अहोआश्चर्यं ॥ यत्रद्वारकायांजंतूनांप्राणिमात्राणामस्थीन्यपिचक्रांकितानिभवंतितत्रतस्यांशंखचक्रांकितैःशंखचक्राद्युपलक्षितैःकरैर्जंतवइतिशेषः ॥ विष्णुरूपाःस्युर्भवेयुरितिकिं

चित्रंनाकिंचित्॥यत्रत्याःसर्वेप्राणिनोभगवत्सारूप्यभाजइत्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ संवत्सरंचषण्मासंमासंमासाधर्मेवच ॥ द्वारकावासिनःसर्वेनरानार्यश्चतुर्भुजाइति ॥ ५॥६॥ तद्गोपीचंदनइत्यत्रतच्छब्दो
द्वारकाविषयः ॥ ७ ॥ ज्वलदिंगलवत्प्रदीप्ताग्निवत् ॥ ज्वलदंगारवदितिक्वचित्पाठः ॥ ८ ॥ प्रसंगात्तुलस्यामाहात्म्यमाह ॥ तुलसीति ॥ ९ ॥ मुषन्नपहरन् ॥ ११० ॥ ११ ॥ सशिवशर्मा ॥
अतंद्रितोऽनलसः ॥ १२ ॥ मायापुरीनामनिर्वक्ति ॥ यत्रसेति ॥ मायापाशैरहंकारममकाररज्जुभिर्नपाशयेन्नबध्नाति प्राणिनइतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रसंगाद्गंगामाहात्म्यंवदन्काशीतरा
भ्यःपुरीभ्यस्तस्याःश्रैष्ठ्यमाह ॥ यतइतिद्वयेन ॥ यद्वा गंगाद्वारंमोक्षद्वारंहरिद्वारमितिनामत्रयंनिर्वक्ति ॥ इतइति ॥ यन्नामेत्यत्रयच्छब्दोगंगाविषयः ॥ १५ ॥ वैकुंठस्यैकसोपानमित्यनेनमोक्षद्वार

अंतकःशिक्षयत्येवंनिजदूतान्मुहुर्मुहुः ॥ तेत्याज्यायैर्द्वारवत्यानामापिपरिगृह्यते ॥ ६ ॥ श्रीखंडेक्वसआमोदःस्वर्णेवर्णःक्वताद्दशः ॥ तत्पावित्र्यंक्ववै
तीर्थेतद्गोपीचंदनेयथा ॥ ७ ॥ दूताःशृण्वंतुयद्भालंगोपीचंदनलांछितम् ॥ ज्वलदिंगलवत्सोपिदूरेत्याज्यःप्रयत्नतः ॥ ८ ॥ तुलस्यलंकृतायेयेतुलसी
नामजापकाः ॥ तुलसीवनपालायेतेत्याज्यादूरतोभटाः ॥ ९ ॥ युगेयुगेद्वारवत्यारत्नानिपारितोमुषन् ॥ अब्धीरत्नाकरोद्यापिलोकेषुपरिगीयते
॥ ११० ॥ द्वारवत्यांम्रियंतेयेजंतवःकालनोदिताः ॥ चतुर्भुजाःस्युर्वैकुंठेतेपीतांबरधारिणः ॥ ११ ॥ तत्रापिसंतर्प्यपितॄन्ससदेवर्षिमानवान् ॥
तत्रतेषुचतीर्थेषुसस्नौसर्वेष्वतंद्रितः ॥ १२ ॥ ततोमायापुरींप्राप्तोदुष्प्रापांपापकारिभिः ॥ यत्रसावैष्णवीमायामायापाशैर्नपाशयेत् ॥ १३ ॥ केचिदूचुर्ह
रिद्वारंमोक्षद्वारंततःपरे ॥ गंगाद्वारंचकेप्याहुःकेचिन्मायापुरंपुनः ॥ १४ ॥ यतोविनिर्गतागंगाख्याताभागीरथीभुवि ॥ यन्नामोच्चारणात्पुंसांपापंया
तिसहस्रधा ॥ १५ ॥ वैकुंठस्यैकसोपानंहरिद्वारंजगुर्जनाः ॥ अत्राप्लुतानरायांतितद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ १६ ॥ तीर्थोपवासकंकृत्वानिशाजागरणं
तथा ॥ प्रातःस्नात्वाचगंगायांतर्प्यान्संतर्प्यसर्वतः ॥ १७ ॥ यावत्सपारणंकर्तुमियेषद्विजसत्तमः ॥ तावच्छीतज्वराक्रांतश्चकंपेऽत्यर्थमातुरः ॥ १८॥
वैदेशिकस्तथैकाकीतथाऽतिज्वरपीडितः ॥ चिंतामवापमहतींकिमेतत्समुपस्थितम् ॥ १९ ॥ चिंतार्णवेनिमग्नोभूत्त्यक्ताशोजीवितेधने ॥ सांयात्रि
कइवागाधेभिन्नपोतोमहार्णवे ॥ १२० ॥ क्वक्षेत्रंक्वकलत्रंमेक्वपुत्राःक्वचतद्वसु ॥ क्वतद्विचित्रंवैहर्म्यंक्वसापुस्तकसंभृतिः ॥ २१ ॥ अद्यापिनायुःपर्याप्तंप
लितंनतथामयि ॥ ज्वरोयंदारुणः प्राप्तःकालज्ञश्चातिदारुणः॥२२॥मृत्युर्मूर्ध्निकृतावासोवासोदूरेव्यवस्थितः ॥ अग्नौगृहोपरिप्राप्तेकूपंतुखनयेदिह॥२३॥

नाम्नोपिनिर्वचनं अत्राप्लुताइत्यनेनवा ॥ १६ ॥ तर्प्यान्तर्पणार्हान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सांयात्रिकःपोतवणिक् ॥ भिन्नपोतोभग्ननौकः ॥ १२० ॥ मरणकालीनमोहोत्थचिंतामाह ॥
क्वक्षेत्रमितिसार्धद्वयेन ॥ पुस्तकसंभृतिःपुस्तकसंभारः पुस्तकसमूहइतियावत् ॥ २१ ॥ पलितंजराशौक्ल्यम् ॥ पलितंजरसाशौक्ल्यमित्यमरः ॥ कालमवसरंजानातीतिकालज्ञोमृत्युः ॥ कःकाल
श्चेतिवापाठः ॥ २२ ॥ तीर्थाटनेनशुद्धांतःकरणस्याविवेकनाशकंविवेकमाह ॥ अग्नावित्येकेन ॥ कूपंतुपुनःखनयेत् ॥ काकानखनयेदित्यर्थः ॥ कःखनयेदितिवापाठः ॥ २३ ॥

तस्मादेवंकरिष्यामीत्याह ॥ चिंतयामीति ॥ २४ ॥ मुक्त्युपायस्यसाधितत्वादपिचिंताव्यर्थेत्याह ॥ अथवेतिद्वयेन ॥ एकोमुख्यः ॥ संश्चासावनुष्ठितश्चेतितथासन्यश्चाभवतितथानुष्ठितइ
तिवा ॥ २५ ॥ संतापेनमनोदुःखेन चकाराद्रोगादिनाच ॥ पश्चात्तापेनतप्यतइतिपाठेअंतिमकालीनतापेनेत्यर्थः ॥ तयोर्मयासाधितत्वान्नतापोयुक्तइतिभावः ॥ २६ ॥ मुक्त्युपायानन
ुष्ठितत्वमंगीकृत्याप्याह ॥ अथवेति ॥ दुरवस्थयाऽनवस्थितया ॥ २७ ॥ रथ्यामितिकालाध्वनोरत्यंतसंयोगेद्वितीया ॥ रथ्यायामित्यर्थः ॥ म्रियेचेतिचकारात्पुर्यांच ॥ २८ ॥ २९ ॥
वृश्चिकःसविषकीटविशेषः ॥ १३० ॥ सप्तसप्तचतुर्दशादिनानि स्थित्वायावन्मरणंप्राप्तस्तावदित्यन्वयः ॥ सप्तपंचेतिक्वचित्पाठः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ किंकिणीजालमालितं

किमेभिश्चिंतनैर्व्यर्थैरतितापकरैर्मम ॥ चिंतयामिहृषीकेशंशिवदंशिवमेवच ॥ २४ ॥ अथवामुक्त्युपायोवैमयैकःसदनुष्ठितः ॥ मुक्तिपुर्यस्तुसप्तै
ताःस्वनेत्रविषयीकृताः ॥ २५ ॥ स्वर्गापवर्गयोरेकःसाध्योहिविदुषाध्रुवम् ॥ तयोरसाधनेपश्चात्संतापेनचतप्यते ॥ २६ ॥ अथवाचिंतयाकिंमे
त्वनयादुरवस्थया ॥ रणेवामरणंश्रेयस्तीर्थेवात्रयथामम ॥ २७ ॥ किमहंमंदभागीवरथ्यांक्वापिम्रियेधुना ॥ भागीरथ्यांम्रियेचाद्यकाचिंतामममूढवत्
॥ २८ ॥ चर्मास्थिसंचयेनाहमनेनवपुषाध्रुवम् ॥ प्राप्स्यामिनिधनादत्रसिद्धिंनैःश्रेयसींध्रुवम् ॥ २९ ॥ एवंचिंतयतस्तस्यपीडासीदतिदारुणा ॥
कोटिवृश्चिकदष्टस्ययावस्थातामवापसः ॥ १३० ॥ स्मर्तव्यंविस्मृतंसर्वंकाहंकोहंनवेत्तिच ॥ दिनानिसप्तसप्तेतिस्थित्वापंचत्वमागतः ॥ ३१ ॥
तावद्वैकुंठभुवनाद्विमानंसमुपस्थितम् ॥ तार्क्ष्योपलक्षितोयत्रध्वजश्चातिसमुच्छ्रितः ॥ ३२ ॥ अधिष्ठितंसुकन्यानांस्वर्णकौशेयवाससाम् ॥ चाम
रव्यग्रहस्तानांसहस्रेणातिविस्तृतम् ॥३३॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यांगणाभ्यांचविराजितम् ॥ चतुर्भुजाभ्यांस्वास्याभ्यांकिंकिणीजालमालितम् ॥३४॥
तद्विमानमथारुह्यपीतवासाश्चतुर्भुजः ॥ अलंचक्रेनभोवर्त्मसद्विजोदिव्यभूषणः ॥ १३९ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां
चतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेसप्तपुरीवर्णनंनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ लोपामुद्रोवाच ॥ ॥ जीवितेशकथामेतांपुण्यांपुण्यपुरीश्रिताम् ॥
नतृप्तिमधिगच्छामिश्रुत्वात्वच्छ्रीमुखेरिताम् ॥ १ ॥ मायापुर्यांमुक्तिपुर्यांशिवशर्माद्विजोत्तमः ॥ मृतोपिमोक्षंनैवापब्रूहितत्कारणंविभो ॥ २ ॥ ॥
अगस्त्यउवाच ॥ ॥ साक्षान्मोक्षोनचैतासुपुरीषुप्रियभाषिणि ॥ पुरोदिश्यामुमेवार्थमितिहासोमयाश्रुतः ॥ ३ ॥

क्षुद्रघंटिकासमूहेनसंजातमालमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ १३९ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ पिशाचगुह्यगंधर्वविद्याधरप्रजाहृताम् ॥
आख्यायंतेऽष्टमेपंचलोकाःसंयमिनीमुखाः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेतद्विमानमारुह्येत्यनेनशिवशर्मणःसारूप्यमुक्तिरुक्तासाऽघटमानेतितदुक्तायामाख्यायिकायामात्मनस्तृप्त्यभावमावेदयंतीतत्कारणं
पृच्छति ॥ जीवितेशेतिद्वयेन ॥ १ ॥ मोक्षंसायुज्यम् ॥ २ ॥ मोक्षःकैवल्यरूपः ॥ अमुमेवार्थमायापुर्यादिषुसाक्षात्सायुज्यंनास्त्येवेत्येवंलक्षणम् ॥ इतिहासः इतिहेत्यव्ययमुपदेशपारंपर्याभिधा
यितस्याऽवस्थानमत्रेतीतिहासःपुरावृत्तम् ॥ आर्षः ॥ पूर्ववृत्तांताश्रयाइतिहासाइतिदेवलस्मरणात् ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणामुपदेशसमन्वितम् ॥ पूर्ववृत्तकथायुक्तमितिहासंप्रचक्षतइतिवा ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ आकृत्याआकारेणशोभयेतियावत् ॥ चकाराद्भगवद्भक्त्याच ॥ तथाचवक्ष्यतः ॥ भगवद्भक्तियुक्तानांकिमज्ञातमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ दिव्यद्विजःशिवशर्मा ॥ कएषइति ॥ एषलोकः कइत्यन्वयः ॥ अल्पश्रीकत्वेहेतुमाह ॥ अपुण्यजनाकृतिरपुण्यजनानांपुण्यवर्जितानांजनानांआकृतयःशरीराणियस्मिन्सतथा ॥ स्वल्पपुण्यजनाकृतिरितिक्वचित्पाठः ॥ १० ॥ पिशाचादयश्चत्वारोदेवयोनिविशेषाः ॥ विद्याधरेत्याद्यमरः ॥ ११ ॥ १२ ॥ ततस्तदनंतरं गच्छन्लोकंददर्शेत्यन्वयः ॥ कथंभूतम् ॥ लोकैर्गुह्यकैरध्युषितमधिष्ठितम् ॥ कथंभूतैः ॥ पिचंडिलैः

शृणुकांतेविचित्रार्थांकथांपापप्रणाशिनीम् ॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यांकथितांशिवशर्मणे ॥४॥ शिवशर्मोवाच ॥ अयिविष्णुगणौपुण्यौपुंडरीकदलेक्षणौ ॥ किंचिद्विज्ञप्तुकामोहंप्रबद्धकरसंपुटः ॥ ५ ॥ ननामयुवयोर्वेझिवेझ्याकृत्याचकिंचन ॥ पुण्यशीलसुशीलाख्यौयुवांभवितुमर्हथः ॥ ६ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ भगवद्भक्तियुक्तानांकिमज्ञातंभवादृशाम् ॥ एतदेवहिनौनामयदुक्तंश्रीमतात्वया ॥ ७ ॥ यदन्यदपितेचित्तेप्रष्टव्यंतदशंकितम् ॥ संपृच्छस्वमहाप्राज्ञप्रीत्यातत्प्रब्रवावहे ॥ ८ ॥ इतिश्रुत्वासवचनंभगवद्गणभाषितम् ॥ अतिप्रीतिकरंहृद्यंततस्तौप्रत्युवाचह ॥ ९ ॥ ॥ दिव्यद्विजउवाच ॥ ॥ कएषलोकोऽल्पश्रीकःस्वल्पपुण्यजनाकृतिः ॥ कइमेविकृताकाराब्रूतमेतन्ममाग्रतः ॥ १० ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ अयं पिशाचलोकोत्रवसंतिपिशिताशनाः ॥ दत्त्वानुतापभाजोयेनोनोकृत्वाददत्यपि ॥११॥ शिवंप्रसंगतोभ्यर्च्यसकृत्त्वशुचिचेतसः ॥ अल्पपुण्याल्पलक्ष्मीकाःपिशाचास्तइमेसखे ॥ १२ ॥ ततोगच्छन्ददर्शाग्रेहृष्टपुष्टजनावृतम् ॥ पिचंडिलैःस्थूलवक्त्रैर्मेघगंभीरनिःस्वनैः ॥ १३ ॥ लोकैरध्युषितंलोकं श्यामलांगैश्चलोमशैः ॥ गणौकथयतांकेमीकोलोकःपुण्यतःकुतः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ गुह्यकानामयंलोकस्त्वेतेवैगुह्यकाः स्मृताः ॥ न्यायेनोपार्ज्यवित्तानिगूहयंतिचयेभुवि ॥ १५ ॥ स्वमार्गगाधनाढ्याश्चशूद्रप्रायाःकुटुंबिनः ॥ संविभज्यचभोक्तारःक्रोधासूयाविवर्जिताः ॥ १६ ॥ नतिथिंनैववारंचसंक्रांत्यादिनपर्वच ॥ नाधर्मंनचधर्मंचविदंत्येतेसदासुखाः ॥१७॥ एकमेवहिजानंतिकुलपूज्योहियोद्विजः ॥ तस्मैगाः संप्रयच्छंतिमन्यंतेतद्वचःस्फुटम् ॥१८॥ समृद्धिभाजोह्यत्रापितेनपुण्येनगुह्यकाः ॥ भुंजतेस्वर्गसौख्यानिदेववच्चाकुतोभयाः ॥ १९ ॥ ततोविलोकयामासलोकंलोचनशर्मदम् ॥ केऽमीजनास्त्वसौलोकःकिंनामावदतांगणौ ॥ २० ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ गांधर्वस्त्वेषलोकोऽमीगंधर्वाश्चशुभव्रताः॥ देवानांगायनाह्येतेचारणाःस्तुतिपाठकाः ॥ २१ ॥ गीतज्ञाअतिगीतेनतोषयंतिनराधिपान् ॥ स्तुवंतिचधनाढ्यांश्चधनलोभेनमोहिताः ॥ २२ ॥ राज्ञांप्रसादलब्धानिसुवासांसिधनान्यपि ॥ द्रव्याण्यपिसुगंधीनिकर्पूरादीन्यनेकशः ॥ २३ ॥

पिचंडउदरम् ॥ पिचंडकुक्षीजठरोदरंतुंदमित्यमरः ॥ सवर्ततेयेषांतेपिचंडिलाः ॥ तुंदादिभ्यइलच्चेतिइलच्प्रत्ययः तैःस्थूलोदरैरित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ गूहयंतिगर्तंकृत्वास्थापयेतीत्यर्थः ॥ गूढयंतीतिपाठेसएवार्थः ॥ १५ ॥ स्वमार्गगाइत्यष्टानांस्पष्टोर्थः॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

श्रुतौगांधर्ववेदेइत्यर्थः ॥ स्तुताविति क्वचित्पाठः ॥ नाटचशास्त्रकृतश्रमाश्चनाटचशास्त्रेषुकृतःश्रमोयैस्तेतथा॥२४॥ तेनपुण्येनेति॥ गीतविद्यार्जितैर्धनैर्ब्राह्मणास्तोषिताइतियत् ॥ वैप्रसिद्धम्॥ पुण्यामि
तिशेषः ॥ तेनपुण्येनेतियोजना ॥ २५ ॥ गीतविद्याभ्यासेनमहत्त्वप्राप्तावुदाहरणमाहतुः ॥ गीतविद्येति ॥ यद्वा गीतविद्यायाःफलंप्रसिद्धमेवेत्याह ॥ गीतविद्येति ॥ २६ ॥ तुंबुरइत्यदंतोपिक्व
चित्पाठः॥अतिदुर्लभौबहुमान्यौ ॥ तत्रगीतविद्यायाःशिवस्वरूपत्वंवदन्हेतुमाह ॥ नादरूपीति ॥ नादरूपीगीतरूपीषड्जादिस्वरूपीत्यर्थः ॥२७॥ गीतविद्यायानिष्कामसकामभेदेनफलद्वयमाह ॥
यदिगीतामिति ॥ २८ ॥ द्वितीयंपक्षंस्पष्टयति ॥ गीतज्ञइति ॥ रुद्रस्येतिविष्णोरप्युपलक्षणम् ॥ २९ ॥ सदाकालंसर्वकालम् ॥ सदालोकमितिपाठेआलोकम् ॥ स्पष्टंयथास्यादित्यर्थः ॥ एषाय

ब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छंतिगीतंगायंत्यहर्निशम् ॥ श्रुतावेवमनस्तेषांनाटचशास्त्रकृतश्रमाः ॥ २४ ॥ तेनपुण्येनगांधर्वोलोकस्त्वेषांविशिष्यते ॥ ब्राह्मणास्तो
षितायद्वै गीतविद्यार्जितैर्धनैः ॥ २५ ॥ गीतविद्याप्रभावेनदेवर्षिर्नारदोमहान् ॥ मान्योवैष्णवलोकेवैश्रीशंभोश्चातिवल्लभः ॥ २६ ॥ तुंबुरुर्ना
रदश्चोभौदेवानामतिदुर्लभौ ॥ नादरूपीशिवःसाक्षान्नादतत्त्वविदौहितौ ॥ २७ ॥ यदिगीतंक्वचिद्गीतंश्रीमद्धरिहरांतिके ॥ मोक्षस्तुतत्फलंप्राहुःसा
न्निध्यमथवातयोः ॥ २८ ॥ गीतज्ञोयदिगीतेननाप्नोतिपरमंपदम् ॥ रुद्रस्यानुचरोभूत्वातेनैवसहमोदते ॥ २९ ॥ अस्मिँल्लोकेसदाकालंस्मृतिरे
षाप्रगीयते ॥ तद्गीतमालयापूज्यौदेवौहरिहरौसदा ॥ ३० ॥ इतिशृण्वन्क्षणात्प्रापपुनरन्यन्मनोहरम् ॥ शिवशर्माथपप्रच्छकिंसंज्ञंनगरंत्विदम्
॥ ३१ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ असौवैद्याधरोलोकोनानाविद्याविशारदाः ॥ एतेविद्यार्थिनामन्नमुपानद्वस्त्रकंबलम् ॥ ३२ ॥ औषधान्यपियच्छं
तितत्पीडाशमनानिहि ॥ नानाकलाःशिक्षयंतिविद्यागर्वविवर्जिताः ॥ ३३ ॥ शिष्यंपुत्रेणपश्यंतिवस्त्रतांबूलभोजनैः ॥ अलंकृताश्चसत्कन्याधर्मा
दुद्वाहयंतिच ॥ ३४ ॥ अभिलाषधियानित्यंपूजयंतीष्टदेवताः ॥ एतःपुण्यैर्वसंतीहविद्याधरवराइमे ॥३५॥ यावदित्थंकथांचक्रुस्तावत्संयमिनीपतिः ॥
धर्मराजोभिसंप्राप्तोदेवदुंदुभिनिःस्वनैः ॥३६॥ सौम्यमूर्तिर्विमानस्थोधर्मज्ञैःपरिवारितः ॥ सेवाकर्मसुचतुरभृंत्यैस्त्रिचतुरैःसह ॥३७॥ धर्मराजउवाच ॥
साधुसाधुमहाबुद्धेशिवशर्मन्द्विजोत्तम ॥ कुलोचितंब्राह्मणानांभवताप्रतिपादितम् ॥ ३८ ॥ वेदाभ्यासःकृतःपूर्वंगुरवश्चापितोषिताः ॥ धर्मशास्त्रपुराणे
षुदृष्टोधर्मस्त्वयाऽऽद्दृतः ॥ ३९ ॥ क्षालितंमुक्तिपुर्यद्भिराशुगंतृशरीरकम् ॥ कोविदोऽस्तिभवानेवजीवितेजीवितेतरे ॥ ४० ॥

दिगीतमित्यादिलक्षणा ॥ फलितमाह ॥ तद्गीतेति ॥ तत्तस्माद्गीतमालयागीतनिकरेण ॥ अथवास्मृतिरेषेत्यनेनतद्गीतमालयेत्याद्येवोच्यते तदातच्छब्दःप्रसिद्धार्थः ॥३० ॥ ३१ ॥३२॥ तत्पी
डाशमनानिविद्यार्थिरोगनाशकानि ॥ अन्यदपियावदपेक्षितम् ॥ अपिहिशब्दार्थः ॥ ३३ ॥ धर्मात्धर्मनिमित्तात्धर्ममुद्दिश्येत्यर्थः ॥ ३४ ॥ अभिलाषधियाकामवांछया ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
चतुरैर्दक्षैः ॥ सेवाकर्मसुसुष्ठुचतुरैरित्येकंपदंवा ॥३७॥३८॥ आद्दृतःआदरणीयः ॥३९॥ क्षालितंशोधितम् ॥ कोविदोपीत्यपिशब्दःसमुच्चये ॥ कोविदोस्तीतिक्वचित्पाठः ॥ जीवितेतरेमरणे॥४०॥

सुतीर्थमेवपण्यंविक्रेयंद्रव्यंतेनसम्यग्विनिमितंपरिवर्तितम् ॥ एतदुक्तंभवति ॥ सुतीर्थगतपुण्यमादायशरीरगतंशरीरलक्षणंवापापंत्यक्तमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ अतइति ॥ पांडित्यंसदसद्विवेकबुद्धिमत्त्वम् ॥ विचक्षणाविद्वांसः ॥ केते ॥ हितेपुरुषार्थेक्षणमेकंक्षणमात्रंयथास्यात्तथाअहःक्षेपंदिनंव्यर्थंतांनक्षिपंतिननयंतीत्यर्थः ॥ अहःक्षपांनक्षिपंतिक्षणमेकंहितेमुधाइतिक्वचित्पाठः ॥ हिनिश्चितम् ॥ येएवंविधास्तेबुधाइतिवा ॥ ४२ ॥ निमेषानिति ॥ पंचवाषड्वानिमेषान्पक्ष्मोन्मेषोपलक्षितान्कालान्व्याप्यमर्त्येमरणधर्मकेशरीरेप्राणिनोजंतवःप्राणंतिप्राणनव्यापारंकुर्वंतिचेष्टंतइत्यर्थः ॥ अतस्तत्रापिपंचषट्सुनिमेषेष्वपिअघकर्मणिपापकर्मणिअतएवगर्हितेनिंदिते ॥ अथकर्मणीतिवापाठः ॥: नप्रवर्तेयुः प्रवृत्तिनकुर्युरित्यर्थः ॥ तत्रापिचेतिपाठेनिंदापरत्वेनव्याख्यातव्यम् ॥ ४३ ॥ स्थिरापायइति ॥ स्थिरोऽपायोनाशोयस्यकायस्यसस्थिरापायः ॥ सदाकायइतिवापाठः ॥ तत्तस्मात्प्रौढकार्येमहत्कार्येमोक्षैकप्रयोजनेइत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ सदिति ॥ सत्कर्मणोऽयंविपाकः

कलेवरंपूतिगंधिसदैवाशुचिभाजनम् ॥ सुतीर्थपुण्यपण्येनसम्यग्विनिमितंत्वया ॥ ४१ ॥ अतएवहिपांडित्यमाद्रियंतेविचक्षणाः ॥ अहःक्षेपंनाक्षिपं
तिक्षणमेकंहितेबुधाः ॥ ४२ ॥ निमेषान्पंचषान्मर्त्येप्राणंतिप्राणिनोध्रुवम् ॥ तत्रापिनप्रवर्तेयुरघकर्मणिगर्हिते ॥ ४३ ॥ स्थिरापायःसदाकायोनधनं
निधनेऽवति ॥ तन्मूढःप्रौढकार्येकिंनयतेतभवानिव ॥४४॥ सत्वरंगत्वरंचायुर्लोकःशोकसमाकुलः ॥ तस्माद्धर्मेमतिःकार्याभवतेवसुधार्मिकैः॥४५॥
सत्कर्मणोविपाकोऽयंतववंद्योममाप्यहो ॥ यदेतौभगवद्भक्तौसखित्वंभवतोगतौ ॥ ४६ ॥ ममाज्ञादीयतांतस्मात्साहाय्यंकरवाणिकिम् ॥ यत्कर्तव्यं
मादृशैस्तेतत्कृतंभवतैवहि ॥ ४७ ॥ अद्यधन्यतरोस्मीहयद्दृष्टौभगवद्गणौ ॥ सेवासदैवमेज्ञाप्याश्रीमच्चरणसन्निधौ ॥ ४८ ॥ ततःप्रस्थापितस्ताभ्यां
प्राविशत्स्वपुरींयमः ॥ अप्राक्षीच्चततोविप्रस्तौगणौप्रस्थितेयमे ॥ ४९ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ साक्षादयंधर्मराजोननुसौम्यतराकृतिः ॥ धर्म्या
ण्येववचांस्यस्यमनःप्रीतिकराणिच ॥ ५० ॥ पुरीसंयमनीसेयमतीवशुभलक्षणा ॥ आकर्ण्ययस्यनामापिपापिनोऽतीवबिभ्यति ॥ ५१ ॥ यमरूपंवर्ण
यंतिमर्त्यलोकेऽन्यथाजनाः ॥ अन्यथाऽयंमयादृष्टोब्रूतंतत्कारणंगणौ ॥ ५२ ॥ केनपश्यंत्यमुंलोकंनिवसंतितथात्रके ॥ इदमेवास्यकिंरूपं
किंचान्यच्चनिवेद्यताम् ॥५३॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शृणुसौम्यसुसौम्योऽसौदृश्यतेत्रभवादृशैः॥ धर्ममूर्तिः प्रकृत्यैवनिःशंकैःपुण्यराशिभिः ॥५४॥
अयमेवहिपिंगाक्षःक्रोधरक्तांतलाचनः ॥ दंष्ट्राकरालवदनोविद्युल्लोलनभीषणः ॥ ५५ ॥

फलम् ॥ किंतद्यदेतौभवतःसखित्वंगतावित्यन्वयः॥४६॥:किंचास्माभिःकर्तव्यमस्मत्कर्तव्यस्यत्वयैवकृतत्वादित्याह ॥ यत्कर्तव्यमिति॥४७॥भगवद्गणयोर्दर्शनात्स्वस्यापिकृतार्थतामाह ॥ अद्याति ॥ श्रीमच्चरणसन्निधौवैकुंठनाथसन्निधौ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अतिरम्यतरंयमंयमपुरंवावीक्ष्यअतिविस्मयेनपृच्छति ॥ साक्षादिति ॥ अतिसौम्यतराकृतिःअतिशयेनशांतस्वभावइत्यर्थः ॥ ५० ॥ विस्मयमेवस्फोटयति ॥ आकर्ण्येति ॥ बिभ्यतिभीताभवंति ॥ ५१ ॥ अन्यथाऽयंमयादृष्टइत्यत्रइयं चान्यथादृष्टेतिबोद्धव्यम् ॥ ५२ ॥ अन्यदपिप्रश्नत्रयमाह ॥ केनेति ॥ ५३ ॥ प्रथमप्रश्नस्योत्तरंवदंतौचरमप्रश्नस्योत्तरमाहतुः ॥ शृणुसौम्येत्यादिना ॥ ५४ ॥ अयमेवहियमइत्यादिजल्पन्दुर्वृत्तैर्दूरतःश्रूयतेदृश्यतेचेतिपंचत्रिंशच्छ्लोकेनान्वयः ॥ यमंविशिनष्टि ॥ पिंगाक्षइत्यादिना ॥

पिंगाक्षःपिंगलनेत्रः ॥ क्रोधरक्तांतलोचनः क्रोधेनरक्तांतेरक्तप्रांतेरक्तमध्येवालोचनेयस्यसः ॥ विद्युल्ललनभीषणः विद्युदिवयल्ललनंरसनंजिह्वातयाभीषणः ॥ जिह्वाललनभीषणइतिपाठेजिह्वायायल्ललनंविस्तारस्तेनभीषणइत्यर्थः ॥ ५५ ॥ भ्रुकुटीकुटिलाननःभ्रुकुट्यावक्रभ्रुवाकुटिलमाननंयस्यसः ॥ ५६ ॥ जल्पनमाहतुः ॥ आनयेत्यादिना ॥ बधानपाशय ॥ तीव्रंयथास्यादयोघनैर्लोहमुद्गरैः ॥ द्रुघणोमुद्गरघनावित्यमरः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ गल्लौकपोलाधोभागौगंडावितियावत् ॥ समुल्लंबयभूमिस्पर्शोयथानभवतितथाअमुंपाशयेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ करपत्रेणक्रकचेन ॥ क्रकचोस्त्रीकरपत्रमित्यमरः ॥ पार्ष्णिघातैर्गुल्फाधरताडनैः ॥ तद्ग्रंथीघुटिकेगुल्फौपुमान्पार्ष्णिस्तयोरधइत्यमरः ॥ घ्नतहिंसयताडयेत्यर्थः ॥ बहुवचनमार्षम् ॥ समुच्चूर्णयच ॥ ६० ॥ परदारप्रसृमरंपरस्त्रीधर्षकंकरमस्यपापिनश्छिंधिद्विधाकुरु ॥ पिपिषिहिपापिनइतिक्वचित्पाठः ॥ विखंडयविशेषेणच्छेदय ॥ ६१ ॥ सूचिभिःरोमकूपेषुरोमगर्तेषुव्यधिहिताडय

ऊर्ध्वकेशोऽतिकृष्णांगःप्रलयांबुदनिःस्वनः ॥ कालदंडोद्यतकरोभ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ ५६ ॥ आनयैनंपातयैनंबधानामुंचदुर्दम ॥ घातयैनंसुदुर्वृत्तंमूर्ध्नितीव्रमयोघनैः ॥ ५७ ॥ आताडयैनंदुर्वृत्तंधृत्वापादौशिलातले ॥ उत्पाटयास्यनेत्रेत्वंनिधायचरणंगले ॥ ५८ ॥ एतस्यगल्लावुत्फुल्लौक्षुरेणाशुविपाटय ॥ पाशेनकंठंबद्ध्वास्यसमुल्लंबयभूरुहे ॥ ५९ ॥ विदारयास्यमूर्धानंकरपत्रेणदारुवत् ॥ पार्ष्णिघातैर्घ्नतास्यास्यंसमुच्चूर्णयदारुणैः ॥ ६० ॥ परदारप्रसृमरंकरंछिंध्यस्यपापिनः ॥ परदारगृहंयातुःपादौचास्यविखंडय ॥ ६१ ॥ सूचीभीरोमकूपेषुतनुंव्यधिहिसर्वतः ॥ दातुःपरकलत्रांगेनखपंक्तीदुरात्मनः ॥ ६२ ॥ परदारमुखाघ्रातुर्मुखेनिष्ठीवयास्यहि ॥ वक्तुःपरापवादस्यकीलंतीक्ष्णंमुखेक्षिप ॥ ६३ ॥ भर्जयैनंचणकवत्तप्तवालुककर्परैः ॥ भ्राष्ट्रेविकटवक्रत्वंपरसंतापकारिणम् ॥ ६४ ॥ दोषारोपंसदाकर्तुरदोषेक्रूरलोचन ॥ निमज्जयास्यवदनंपूयशोणितकर्दमे ॥ ६५ ॥ अदत्तपरवस्तूनांगृह्णतःकरपल्लवम् ॥ आप्लुत्याप्लुत्यतलेनतप्तांगारेपचोत्कट ॥ ६६ ॥ अपवादंगुरोर्वक्तुर्निंदाकर्तुःसुपर्वणाम् ॥ तप्तलोहशलाकाश्चमुखेभीषणानिक्षिप ॥६७॥ परमर्मस्पृशश्चास्यपरच्छिद्रप्रकाशितुः॥ सुतप्तायोमयाञ्च्छंकून्सर्वसंधिषुरोपय ॥ ६८ ॥ अन्येनदीयमानेस्वेनिषेद्धुःपापकारिणः ॥ आच्छेत्तुःपरवृत्तीनांजिह्वांछिंध्यस्यदुर्मुख ॥६९॥ देवस्वभोक्तुःक्रोडास्यब्राह्मणस्वस्यभोजिनः ॥ विदार्योदरमस्याशुविट्कीटैःपरिपूरय ॥ ७० ॥

भिंधीत्यर्थः ॥ पीपृहीतिपाठेपूरयेत्यर्थः ॥ ६२ ॥ निष्ठीवयथूत्कृत्यश्लेष्मप्रक्षेपंकुरु ॥ हिशब्दान्मूत्रयचेत्यर्थः ॥ कीलंशंकुंक्षिपप्रवेशय ॥ ६३ ॥ चणकवत्चणकाःप्रसिद्धास्तद्वत् ॥ तप्तवालुकर्कर्परैःसह ॥ तत्रकर्पराःकाकरइतिप्रसिद्धाःक्षुद्रपाषाणविशेषाइत्यर्थः ॥ खर्परैरितिक्वचित्पाठः ॥ भ्राष्ट्रेभर्जनपात्रे ॥ हेविकटवक्रेतिदूतसंबोधनम् ॥ ६४ ॥ क्रूरलोचनेतिदूतसंबोधनम् ॥ ६५ ॥ अदत्तपरवस्तूनामितिकर्मणिषष्ठी ॥ उत्कटहेउत्कट ॥ उत्कटमितिपाठेक्रियाविशेषणम् ॥ ६६ ॥ सुपर्वणांसुयशसांदेवानांवा ॥ सुपर्वाणःसुमनसस्त्रिदिवेशादिवौकसइत्यमरः ॥ भीषणेतिदूतसंबोधनम् ॥ ६७ ॥ सुतप्तायोमयान्अतितप्तलोहमयान्शंकून्रोपयनिर्वापय ॥ ६८ ॥ दुर्मुखेतिदूतसंबोधनम् ॥ ६९ ॥ क्रोडास्यहेक्रोडास्य ॥ विट्कीटैर्विष्ठाकृमिभिः ॥ ७० ॥

अंधकेतिदूतसंबोधनम् ॥ ७१ ॥ उग्रास्यहेउग्रास्य ॥ महारौरवरौरवमितिद्वंद्वैकवद्भावः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ कटाहोऽत्रतप्ततैलाधारपात्रम् ॥ ७४ ॥ आप्लुत्याप्लुत्यालोड्यालोड्य ॥ दुर्दंष्ट्रेतिदूतसंबोधनम् ॥ काकोलैर्द्रोणकाकैः द्रोणकाकस्तुकाकोलइत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ लोहतुंडकैःलोहवद्दृढमुखैःसंतोद्यमानान् ॥ संताड्यमानानितिक्वचित्पाठः ॥ संतप्यमानानित्यन्यत्रपाठः ॥ ७५ ॥ हेकूटेतिदूतसंबोधनं कूटशाल्मलिर्वा ॥ रोचनः कूटशाल्मलिरित्यत्यमरः ॥ उल्लंबयअवलंबय ॥ ७६ ॥ महाभुजेतिदूतसंबोधनम् ॥ आशुचेतिचकारःसमुच्चये ॥ निपातयचेत्यग्रिमेसंबध्यते ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ कूटसाक्ष्याभिवादिनंमिथ्यासाक्षित्ववदनशीलम् ॥ कूटसाक्षित्ववादिनमितिक्वचित्पाठः ॥ मानकूटंमानमुन्मानंकूटयति[1]वंचयतितथातम् ॥ एवंतुलाकूटमिति ॥

नदेवार्थेनविप्रार्थेनातिथ्यर्थेपचेत्क्वचित् ॥ तममुंस्वार्थपक्तारंकुंभीपाकेपचांधक ॥ ७१ ॥ उग्रास्यशिशुहंतारममुंविश्रंभघातिनम् ॥ कृतघ्नंनयवेगेनमहारौरवरौरवम् ॥ ७२ ॥ ब्रह्मघ्नंचांधतामिस्रेसुरापंपूयशोणिते ॥ कालसूत्रेहेमचौरमवीचौगुरुतल्पगम् ॥७३॥ तत्संसर्गिणमावर्षमसिपत्रवनेतथा ॥ एतान्महापातकिनस्तप्ततैलकटाहके ॥ ७४ ॥ आप्लुत्याप्लुत्यदुर्दंष्ट्रकाकोलैर्लोहतुंडकैः ॥ संतोद्यमानान्पापिष्ठान्नित्यंकल्पंनिवासय ॥ ७५ ॥ स्त्रीघ्नंगोघ्नंचामित्रघ्नंकूटशाल्मलिपादपे॥उल्लंबयाचिरंकालमूर्ध्वपादमधोमुखम्॥७६॥त्वचमस्यचसंदंशैस्त्रोटयत्वंमहाभुज॥ आश्लेषितुर्मित्रपत्न्याभुजावुत्पाटयाशुच ॥७७॥ ज्वालाकीलेमहाघोरेनरकेऽमुंनिपातय ॥ योवह्निनादाहयतिपरक्षेत्रंपरालयम् ॥ ७८ ॥ कालकूटेचगरदंकूटसाक्ष्याभिवादिनम्॥मानकूटंतुलाकूटंकंठमोटेनिपातय ॥ ७९ ॥ लालापिबेचदुष्प्रेक्ष्यतार्थाप्सुष्ठीविनंनय ॥ आमपाकेचगर्भघ्नंशूलपाकेऽन्यतापिनम् ॥ ८० ॥ रसविक्रायिणंविप्रमिक्षुयंत्रेप्रपीडय ॥ प्रजापीडाकरंभूपमंधकूपेनिपातय ॥ ८१ ॥ गोतिलांश्चतुरंगांश्चविक्रेतारंद्विजाधमम् ॥ मातुलान्याःसुरायाश्चविक्रेतारंहलायुध ॥ ८२ ॥ मुसलोलूखलेवैश्यंकंडयैनंपुनःपुनः ॥ शूद्रंद्विजावमंतारंद्विजाग्रेमंचसेविनम् ॥ ८३ ॥ अधोमुखेचनरकेदीर्घग्रीवप्रपीडय ॥८४॥ शूद्रंब्राह्मणजेतारंवैश्यंब्राह्मणमानिनम् ॥ क्षत्रियंयाजकंचापिविप्रंवेदविवर्जितम् ॥ ८५ ॥ लाक्षालवणमांसानांसतैलविषसर्पिषाम् ॥ आयुधेक्षुविकाराणांविक्रेतारंद्विजाधमम् ॥ ८६ ॥ पाशपाणेकशापाणेबद्ध्वैतांश्चरणेदृढम् ॥ घातयंतौकशाघातैर्नयंततप्तकर्दमे ॥ ८७ ॥ इमांस्त्रियंश्लेषयाशुपुंश्चलींकुलकल्मषाम् ॥ तेनोपपतिनासार्धंतप्तायसमयेनच ॥ ८८ ॥

कंठमोटेनवस्त्रवत्कंठनिष्पीडनेन ॥ कंठमोटंचेतिपाठेक्रियाविशेषणम् ॥ ७९ ॥ तीर्थाप्सुष्ठीविनंतीर्थजलेषुथूत्कृत्यश्लेष्मप्रक्षेपिणम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ गोतिलादीन्विक्रेतारमितिशीलार्थतृजंतत्वात्षष्ठ्यभावः ॥ द्विजाधमंविप्राणामधमंविप्राधमंवा ॥ मातुलान्याभंगाख्यायालतायाः ॥ मातुलानीतुभंगायामित्यमरः ॥ हलायुधेतिदूतसंबोधनम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ मंचसेविनंउच्चपीठादिसेविनमित्यर्थः ॥ दीर्घग्रीवेतिदूतसंबोधनम् ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ हेपाशपाणेहेकशापाणेएतान्ब्राह्मणजेतॄन्शूद्रादीन्घातयंतौसंतौ ॥ ८७ ॥ उपपतिनाजारेण ॥ तप्तायसमयेन

---

१ छलयतीतिक्वचित्पाठः ।

तप्तलोहप्रतिमाकारेण ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ तृतीयप्रश्नस्योत्तरमाहतुः ॥ येप्रजाइत्यादिसप्तभिः ॥ औरसान्धर्मपत्न्यांस्वत्तदयाज्ञातान् ॥ पुत्रानेवेत्येवशब्दस्यपालयंतीत्यनेनसंबंधः ॥९१ ॥
॥ ९२ ॥ दीनादिरूपालोकाइतिशेषः ॥ येषांराष्ट्रेनप्रदृश्यंतेतेभूपाअस्यधर्मराजस्यसभासदोभवंतीत्यर्थः ॥ ९३ ॥ लोकानेवदर्शयंतौतेषामपितत्रवासमाहतुः ॥ ब्राह्मणाइति ॥ यद्वा
नकेवलंभूपाएवअन्येपितत्रनिवसंतीत्याहतुः ॥ ब्राह्मणाइति ॥ अन्येशूद्राअपिशब्दादेतद्व्यतिरिक्ताअपि ॥ ९४ ॥ भूपानेवकांश्चित्प्राधान्येनदर्शयतः ॥ उशीनरइति ॥ उशीनरःशिविः ॥
॥ ९५ ॥ रिपूणामपिमंगलंयस्मात्सरिपुमंगलः ॥ अरिपुमंगलइतिवा ॥ रिपुमर्दनइतिक्वचित्पाठः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ द्वितियप्रश्नस्योत्तरमाहतुः ॥ अन्यच्चेति ॥ अन्यांश्चेतिक्वचित्पाठः ॥
भास्कररियमदूतांश्चेतिलोकस्योपलक्षणमेतत् ॥ ९८ ॥ गोविंदेत्याद्येकादशश्लोकानांइत्थंधर्मराजःस्वभृत्यगणान्सदैवसंशिक्षयेत्संशिक्षयतीतिद्वादशेनान्वयः ॥ हेभटाइतियेसंततमामनंतितेत्याज्या

स्वयंगृहीत्वानियमंयस्त्यजेदजितेंद्रियः ॥ तंप्रापयदुराधर्षंबहुभ्रमरदंशके ॥ ८९ ॥ इत्यादिजलपन्दुर्वृत्तैःश्रूयतेदूरतोयमः ॥ स्वकर्मशंकितैःपापै
र्दृश्यतेतिभयंकरः ॥ ९० ॥ येप्रजाःपालयंतीहपुत्रानेवनिजौरसान् ॥ दंडयंतिचधर्मेणभूपास्तेऽस्यसभासदः ॥ ९१ ॥ वर्णाश्रमाश्चयद्राष्ट्रेऽनुतिष्ठं
तिनिजांक्रियाम् ॥ कालेनापन्ननिधनाभूपास्तेऽस्यसभासदः ॥ ९२ ॥ नैवदीनोनदुर्वृत्तोनापद्ग्रस्तोनशोकभाक् ॥ येषांराष्ट्रेप्रदृश्यंतेभूपास्तेऽ
स्यसभासदः ॥ ९३ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःस्वधर्मनिरताःसदा ॥ अन्येपियेसंयमिनःसंयमिन्यांवसंतिते ॥ ९४ ॥ उशीनरःसुधन्वाचवृषपर्वा
जयद्रथः ॥ रजिःसहस्रजित्कुक्षिर्दृढधन्वारिपुंजयः ॥ ९५ ॥ युवनाश्वोदंतवक्रोनाभागोरिपुमंगलः ॥ करंधमोधर्मसेनःपरमर्दःपरांतकः ॥ ९६ ॥
एतेचान्येचबहवोराजानोनीतिवर्तिनः ॥ धर्माधर्मविचारज्ञाःसुधर्मायांसमासते ॥ ९७ ॥ अन्यच्चतेप्रवक्ष्यावोयेनपश्यंतिभास्करिम् ॥ दंडपाशो
द्यतकरान्दूतानुग्राननान्क्वचित् ॥९८॥गोविंदमाधवमुकुंदहरेमुरारेशंभोशिवेशशशिशेखरशूलपाणे ॥ दामोदराच्युतजनार्दनवासुदेवत्याज्याभटायइति
संततमामनंति॥९९॥गंगाधरांधकरिपोहरनीलकंठवैकुंठकैटभरिपोकमठाब्जपाणे॥भूतेशखंडपरशोमृडचंडिकेशत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति १००॥

भवद्भिरितिशेषः ॥ इतिसर्वत्रयोजना ॥ इतिशब्दपरामृष्टंकर्माह ॥ गोविंदेत्यादि ॥ सर्वत्रात्रार्थभेदाच्चपौनरुक्त्यंनोद्भावनीयम् ॥ गोविंदप्राप्तकामधेन्वैश्वर्य ॥ मालक्ष्मीःअविद्यावातस्याधवमाधव ॥
मुक्तिं[1]ददातीतिमुकुंदः ॥ मुचेर्डुकुदकुंदावितिड्डुकुंदप्रत्ययः ॥ हेमुक्तिदेत्यर्थः ॥ हरेभक्तपापहारिन् ॥ मुरारेमुरनाम्नोदैत्यस्यारे ॥ शंकल्याणंभवत्यस्मादितिशंभुस्तत्संबोधनंहेशंभो ॥ शिवसुख
स्वरूप ॥ ईशसर्वनियंतः ॥ शशिशेखरचंद्रभूषण ॥ शूलपाणेत्रिशूलकर ॥ दामोदररज्जुकुक्षे ॥ स्वभावान्नच्यवतइत्यच्युत ॥ जनार्दनप्राणिमात्रस्यगते ॥ अर्दगतौहिंसादानेष्वितिधातुः ॥
वासुदेवसर्वांतर्यामिन् ॥ ९९ ॥ गंगाधरमंदाकिनीधर्तः ॥ अंधकरिपोतन्नामदैत्यस्यशत्रो ॥ हरसंसारहर ॥ नीलकंठक्षीरोदमथनोद्भूतकालकूटविषपानात्शक्रेणकुलिशाहननाद्वादक्षयज्ञयुद्धेप्रसह्य

---

[1] इदंफलितार्थकथनंविग्रहस्तुमोचयतीतिमुकुंदइति ।

विष्णुनाकंठग्रहणाद्वा ॥ तथाचोक्तंस्कांदे ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वामयागिरिवरात्मजे ॥ धृतंकंठेविषंघोरंततःश्रीकंठताममेति ॥ हरिवंशेच॥दत्तःप्रहारःकुलिशेनपूर्वंतवेशानसुरराज्ञातिवीर्य॥कंठेनैल्यंतेनतेयत्प्रवृत्तंतस्मात्ख्यातस्त्वंनीलकंठेतिकल्पे ॥ ततःप्रसभमाप्लुत्यद्रुतंविष्णुःसनातनः ॥ जग्राहकंठेभगवान्नीलकंठस्ततोभिवादिति॥वैकुंठविकुंठायाःपुत्र ॥ कैटभारिपोतन्नाम्नोऽसुरस्यशत्रो ॥ कमठकूर्म ॥ अब्जपाणेपद्महस्त ॥ भूतेशभूतगणस्वामिन् ॥ खंडपरशोभग्नकुठार ॥ बदरिकाश्रमेतपस्यतोनारायणस्यांकेकिलशिवःपरशुंप्राक्षिपत्सचतदंगमासाद्यखंडोद्विधाअभूत् ॥ यद्वा परान्शत्रून् अंधकादीन्ऊर्ध्वीकृत्यधृतान्श्यतितनूकरोतीतिपरशुस्त्रिशूलम् ॥ तथाचोक्तंपद्मपुराणीयसहस्रनाम्नि ॥ शिवात्रिशूलविध्वंसीति ॥ हेखंडात्रिशूलेत्यर्थः ॥ मृडसुखदायक ॥ चंडिकेशपार्वतीपते ॥ ॥ १०० ॥ विष्णोव्यापनशील ॥ नृसिंहनरहरिरूप ॥ मधुसूदनतन्नाम्नोदैत्यस्यनाशन ॥ चक्रपाणेसुदर्शनहस्त ॥ गौरीपते उमाकांत ॥ गिरिशकैलाशयन ॥ शंकरसुखकर ॥ चंद्रचूडशशिमुकुट ॥ नारायणसर्वांतर्यामिन् ॥ असुरनिबर्हणदैत्यप्रहरण ॥ शार्ङ्गपाणेतन्नामधनुर्हस्त ॥ १ ॥ मृत्युंजयजितमृत्यो ॥ उग्रअनाधृष्य ॥ विषमेक्षणत्रिनेत्र ॥ कामशत्रोकंदर्पदहन ॥ श्रीकांतलक्ष्मीपते ॥ पीतवसनपीतांबर ॥ अंबुदनीलमेघश्याम ॥ शौरेसूर्यवंशोद्भव ॥ ईशानईश्वर ॥ कृत्तिवसनगजासुरचर्मवस्त्र ॥ त्रिदशैकनाथदेवमुख्यस्वामिन् ॥ २ ॥ लक्ष्मीपतेश्रीभर्तः ॥

विष्णोनृसिंहमधुसूदनचक्रपाणेगौरीपतेगिरिशशंकरचंद्रचूड ॥ नारायणासुरनिबर्हणशार्ङ्गपाणेत्याज्याभटाययइतिसंततमामनंति ॥ १ ॥ मृत्युंजयोग्रविषमेक्षणकामशत्रोश्रीकांतपीतवसनांबुदनीलशौरे ॥ ईशानकृत्तिवसनत्रिदशैकनाथत्याज्याभटाययइतिसंततमामनंति ॥ २ ॥ लक्ष्मीपतेमधुरिपोपुरुषोत्तमाद्यश्रीकंठदिग्वसनशांतपिनाकपाणे ॥ आनंदकंदधरणीधरपद्मनाभत्याज्याभटाययइतिसंततमामनंति ॥ ३ ॥ सर्वेश्वरत्रिपुरसूदनदेवदेवब्रह्मण्यदेवगरुडध्वजशंखपाणे ॥ त्र्यक्षोरगाभरणबालमृगांकमौलेत्याज्याभटाययइतिसंततमामनंति ॥ ४ ॥ श्रीरामराघवरमेश्वररावणारेभूतेशमन्मथरिपोप्रमथाधिनाथ ॥ चाणूरमर्दनहृषीकपतेमुरारेत्याज्याभटाययइतिसंततमामनंति ॥ ५ ॥

मधुरिपोमधुसूदन ॥ पुरुषोत्तमक्षराक्षरातीत ॥ आद्यसर्वकारण ॥ श्रीकंठनीलकंठ ॥ दिग्वसनदिगंबर ॥ शांतनिष्क्रिय ॥ पिनाकपाणेआजगवकर ॥ आनंदश्चासौकंदोमूलंचेत्यानंदहेपरमानंदेत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ सएषपरमानंदः॥ एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिच ॥ प्रपंचितंचैतद्बालबोधिनीटीकायामस्माभिः ॥ धरणीधरवराहस्वरूप ॥ पद्मनाभकमलोदर ॥३॥ सर्वेश्वरविश्वनियंतः ॥ त्रिपुरसूदनपुरत्रयारे ॥ देवदेवब्रह्मादिसेव्य ॥ ब्रह्मण्यदेवब्रह्मभ्योब्राह्मणेभ्योहितायेब्रह्मण्यास्तेषुमध्येदीव्यतिअतिशयेनराजते ॥ यद्वा ब्रह्मण्यश्चासौदेवश्चेतितत्संबोधनम् ॥ तथागरुडोध्वजेयस्यसतथातत्संबोधनंहेगरुडध्वज ॥ शंखपाणेपांचजन्यहस्त ॥ त्रीण्यक्षाणिनेत्राणिचंद्रसूर्यानलात्मकानियस्यहेत्रिनेत्रेत्यर्थः ॥ उरगाभरणसर्पभूषण ॥ बालहेकुमार ॥ कल्पादावात्मनस्तुल्यंसुतंप्रध्यायतस्ततः ॥ प्रादुरासीत्प्रभोरंकेकुमारोनीललोहितइतिवैष्णवोक्तेः ॥ मृगांकमौलेचंद्रमुकुट ॥ बालएककलात्मकश्चंद्रोमस्तकेयस्येत्येकंवानाम ॥ ४ ॥ श्रीरामश्रीसहितपरब्रह्म ॥ श्रियोरामोरमणंयस्मादितिवा ॥ राघवरघुवंशोद्भव ॥ रमेश्वरसीतापते ॥ रावणारेदशकंधरशत्रो ॥ भूतेशप्राणिमात्रेश ॥ आत्मेशेतिवापाठः ॥ मन्मथरिपोकामशत्रो ॥ प्रमथाधिनाथगणेश्वर ॥ चाणूरमर्दनतन्नामदैत्यसूदन ॥ हृषीकपतेइंद्रियनियंतः ॥ मुरारे मुरतिसंवेष्टयतिमूर्च्छयतीतिवामुराअविद्या ॥ मुरसंवेष्टने ॥ मूर्च्छामोहसमुच्छ्राययोरितिधातुः ॥

---

१ स्थलांतरेइत्यर्थः ।

तस्याअरेशत्रो ॥ असुरारेइतिवापाठः ॥ ९ ॥ शूलिन्त्रिशूलास्त्रधारिन् ॥ गिरीशकैलासेश ॥ रजनीशस्यचंद्रस्यकलाअवतंसःशिरोभूषणंयस्यतत्संबोधनम् ॥ तथाकंसंप्रणाशयतीतिकंसप्रणाशन ॥ सनातनचिरंतन ॥ हेकालत्रयाबाध्येत्यर्थः ॥ सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोयंसनातनइतिस्मृतेश्च ॥ केशिनंनाशयतीतितथातत्संबोधनंहेकेशिनाश ॥ केशिनाशिन्नितिक्वचित्पाठः ॥ भर्ग भर्जयतिदहतिकालाग्निरुद्ररूपेणप्रलयसमयेसर्वमितिभर्गस्तत्संबोधनंतथा ॥ भृजीभर्जनइतिधातुः ॥ त्रिनेत्रत्रिलोचन ॥ भवत्यस्मादितिभवःसर्वोपादानेत्यर्थः ॥ भूतपतेआकाशादिभूतस्रष्टः ॥ तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइतिश्रुतेः ॥ पुरारेत्रिपुरारे ॥ ६ ॥ गोपीपतइति ॥ गोपीराधाद्या गोपायतिरक्षातिस्वकार्यजातमितिगोपीअविद्यावा तस्याःपतेगोपीपते ॥ यदुपतेयदुवंशस्वामिन् ॥ वसुदेवसूनोशौरितनय ॥ कर्पूरगौर कर्पूरवच्छुभ्र ॥ वृषभध्वजवृषकेतो ॥ भालनेत्रहेललाटनयन ॥ गोवर्धनोद्धरणतन्नामपर्वतधारक ॥ धर्मधुरीणगोपधर्मेषुधुरीणाधुर्यास्तान्गोपायतीतितत्संबोधनंतथा ॥ परित्राणायसाधूनांविनाशायचदुष्कृताम् ॥ धर्मसंस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगइतिस्मृतेः ॥ धर्मधुरीण गोपेतिनामद्वयंवा ॥ अस्मिन्पक्षेबालमृगांकमौलइत्येकंनामज्ञातव्यम् ॥ ७ ॥ स्थानंस्थासर्वाधारः अणुरिंद्रियागोचरत्वात्सूक्ष्मः सचसचस्थाणुः ॥ स्थिरत्वाद्वास्थाणुः ॥

शूलिन्गिरीशरजनीशकलावतंसकंसप्रणाशनसनातनकेशिनाश ॥ भर्गत्रिनेत्रभवभूतपतेपुरारेत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ६ ॥ गोपीपतेयदुपतेवसुदेवसूनोकर्पूरगौरवृषभध्वजभालनेत्र ॥ गोवर्धनोद्धरणधर्मधुरीणगोपत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ७ ॥ स्थाणोत्रिलोचनपिनाकधरस्मरारेकृष्णानिरुद्धकमलाकरकल्मषारे ॥ विश्वेश्वरत्रिपथगार्द्रजटाकलापत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ८ ॥ अष्टोत्तराधिकशतेनसुचारुनाम्नां संदर्भितांललितरत्नकदंबकेन ॥ सन्नायकांदृढगुणांद्विजकंठगांयःकुर्यादिमांस्रजमहोसयमंनपश्येत् ॥ ९ ॥ इत्थंद्विजेंद्रनिजभृत्यगणान्सदैवसंशिक्षयेदवनिगान्सहिधर्मराजः ॥ अन्योपियेहरिहरांकधराधरायांतेदूरतःपुनरहोपरिवर्जनीयाः ॥ ११० ॥

स्थाःस्थावरः अनितीत्युणादावणुर्जंगमश्चराचररूपः स्थाणुः ॥ तपोमूलत्वात् स्थाणुरिवतिष्ठतीतिवास्थाणुस्तस्यसंबोधनंहेस्थाणो ॥ त्रिलोचनात्रिनेत्र ॥ पिनाकधरतन्नामधनुर्धर ॥ स्मरारेकामारे ॥ कृष्णभक्तपापकर्षण ॥ अनिरुद्धनकेनापिवशीकृत ॥ कमलाकरलक्ष्म्याश्रय ॥ कल्मषारे ॥ विश्वेश्वरसर्वेश्वर ॥ त्रिपथगार्द्रजटाकलापगंगाजलाप्लावितजटासमूहेति ॥ आमनंतीत्यस्यावृत्तिर्नामसंकीर्तनस्यप्राधान्यज्ञापनाय ॥ ८ ॥ अष्टोत्तरेति ॥ अहोद्विजाशिवशर्मन्यइमांस्रजंमालांकंठगांकुर्यादावर्तयेत्सयमंनपश्येदित्यन्वयः ॥ इमांकामित्यपेक्षायांमालांविशिनष्टि ॥ सुचारुनाम्नां सुष्ठुचारूणिचतानिनामानिचेतिसुचारुनामानितेषामष्टोत्तराधिकशतेन अष्टौउत्तराणिअधिकानियस्मिंस्तदष्टोत्तराधिकंतच्चतच्छतंचेतितत्तथातेनसंदर्भितांग्रथितामितियावत् ॥ अत्रोत्तराधिकशब्दयोर्व्याख्येयव्याख्यानभावान्नपौनरुक्त्यम् ॥ यद्वा अष्टोत्तरंचतदधिकंचकृत्स्नाष्टोत्तरशतनामादिभ्योधिकमेतादितिव्याख्येयम् ॥ कथंभूतेन ॥ ललितान्येवपदलालित्यादीन्येवरत्नानितेषांकदंबःसमूहोयस्मिंस्तत्तथातेन ॥ कथंभूताम् ॥ सन्नायकां सन्सम्यग्वाहरिहरात्मकोभगवान्नायकोधारकोयस्याःसातथाताम् ॥ पुनःकथंभूताम् ॥ दृढगुणां दृढःअसाधारणोभगवदेकाश्रयोगुणोयस्याःसातथाताम् ॥ ९ ॥ इत्थमिति ॥ द्विजेंद्रहेत्रैर्णिकश्रेष्ठ ॥ हरिहरांकधराहरिहरयोरंकानिशंखचक्ररुद्राक्षविभूत्यादीनिधरंतीतितथा ॥ अहोइतिसंभ्रमे ॥ ११० ॥

योधर्मराजेति ॥ ललितप्रबंधां ललितोरम्यःप्रबंधोरचनापारिपाटीयस्यांसातथाताम् ॥ सकलकलमषबीजहंत्रीं सकलकलमषाणांकायवाङ्मनोजन्यानांदशविधानांपापानांबीजंयदज्ञानंवासनावातस्यहंत्रींछेत्रींयोधीरोजपेत्पठेत्समातुःस्तनंननपिबेत् ॥ मुक्तोभवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ इतीति ॥ प्रहृष्टवक्रोऽस्मत्स्वामिनोर्हरिहरयोर्नामकीर्तनमाहात्म्यमेवंभूतमितिविज्ञायप्रसन्नमुखः ॥ भुवना १४ दित्या १२ रुद्रा ११ रुद्रा ११ रुद्रा ११ ग्रहा ९ दिशो १० रुद्राः ११ ॥ वर्षाणि ९ दिशो १० दशसुश्लोकेष्वष्टोत्तरशतंनाम्नाम् ॥ ११२ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ नवमेऽप्सरसांलोकोमार्तंडस्यपरात्मनः ॥ लोकश्चवर्ण्यतेरम्योनानाश्चर्यविशेषवान् ॥ १ ॥ रूपलावण्यसौभाग्यनिधयः रूपंसौंदर्यं लावण्यंदीप्तिःसौभाग्यंशोभनादृष्टत्वं तेषांनिधयः ॥ तदाश्रयाइत्यर्थः ॥ १ ॥ वारविलासिन्योवारस्त्रियोवेश्याइत्यर्थः ॥ वारस्त्रीगणिकावेश्येत्यमरः ॥ यज्ञभाजांइंद्रादीनाम् ॥ २ ॥ कामकेलिकलाभिज्ञाःकामोभिलाषः पुंसामित्यर्थात् ॥ कामोभिलाषस्तर्षश्चेत्यमरः ॥ केलिःपरीहासः ॥ द्रवकेलिपरीहासाइत्यमरः ॥ कलाशिल्पम् ॥ कलाशिल्पेचकामेचेत्यमरः ॥ एतेष्वभिज्ञाश्च

अगस्तिरुवाच ॥ योधर्मराजरचितांललितप्रबंधांनामावलिंसकलकलमषबीजहंत्रीम् ॥ धीरोत्रकौस्तुभभृतःशशिभूषणस्यनित्यंजपेत्स्तनरसंसापिबेन्नमातुः ॥ ११ ॥ इतिशृण्वन्कथांरम्यांशिवशर्माप्रियेऽनघाम् ॥ प्रहृष्टवक्रःपुरतोददर्शाप्सरसांपुरीम् ॥ ११२ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेयमलोकवर्णनंनामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ काइमारूपलावण्यसौभाग्यनिधयःस्त्रियः ॥ दिव्यालंकारधारिण्योदिव्यभोगसमन्विताः ॥ १ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ एतावारविलासिन्योयज्ञभाजांप्रियंकराः ॥ गीतज्ञानृत्यकुशलावाद्यविद्याविचक्षणाः ॥२॥ कामकेलिकलाभिज्ञाद्यूतविद्याविशारदाः ॥ रसज्ञाभाववेदिन्यश्चतुराश्चोचितोक्तिषु ॥ ३ ॥ नानादेशविशेषज्ञानानाभाषासुकोविदाः ॥ संकेतोदंतनिपुणानैकाःस्वैरचरासुदा ॥ ४ ॥ लीलानर्मसुसाभिज्ञाःसुप्रलापेषुपंडिताः ॥ यूनांमनांसिसततंस्वैर्हावैरमयंत्यमूः ॥५॥ निर्मथ्यमानात्क्षीरोदात्पूर्वमप्सरसस्त्वमूः ॥ निःसृतास्त्रिजगज्जेतुर्मोहनास्त्रंमनोभुवः ॥ ६ ॥ उर्वशीमेनकारंभाचंद्रलेखातिलोत्तमा ॥ वपुष्मतीकांतिमतीलीलावत्युत्पलावती ॥ ७ ॥

तुराइत्यर्थः ॥ रसज्ञाःशृंगारादिरसाभिज्ञाः ॥ भाववेदिन्योऽभिप्रायाभिज्ञाः ॥ ३ ॥ संकेतोदंतनिपुणाःरहस्यवृत्तांतदक्षाः ॥ वार्ताप्रवृत्तिर्वृत्तांतउदंतःस्यादथाह्वयइत्यमरः ॥ नैकाःसंघशःसंघशोवर्तमानाइत्यर्थः ॥ ४ ॥ लीलानर्मसुसाभिज्ञाः लीलाःशृंगारभावजाहावाः ॥ क्रियाइत्यर्थः ॥ स्त्रीणांविलासविव्वोकविभ्रमाललितंतथा ॥ हेलालीलेत्यमीहावाःक्रियाःशृंगारभावजाइत्यमरः ॥ नर्माणिक्रीडाकौतुकानीतियावत् ॥ तेषुसाभिज्ञाअभिज्ञानसहिताः ॥ हावैःशृंगारभावजैर्व्यापारैः ॥५॥ निःसृताउत्थिताः॥अनेनाप्सरसःशब्दनिरुक्तिर्दर्शिता ॥ तदुक्तंरामायणे ॥ अप्सुनिर्मथ्यमानासुरसात्तस्माद्वरस्त्रियः ॥ उत्पेतुरंभसोयस्मात्तस्मादप्सरसोभवन्निति ॥ त्रिजगज्जेतुस्त्रैलोक्यजयिनोमनोभुवःकामस्य ॥ मुह्यतेऽनेनेतिमोहनंतच्चतदस्त्रंचेतिमोहनास्त्रम् ॥ वेदाःप्रमाणमितिवत्सामानाधिकरण्यम् ॥ ६ ॥ उर्वशीनारायणोरुमश्नातिस्वोत्पत्त्यर्थंभिनत्तीतितथा ॥ तथोक्तंहरिवंशे ॥ नारायणोरुंनिर्भिद्यसंभूतावरवर्णिनी ॥ ऐलस्यदयितादेवीयोषिद्रत्नंकिमुर्वशीति ॥ नचोभयत्रो

---

[1] मनवो १४ रवयो १२ रुद्रा ११ रुद्रा ११ रुद्रा ११ ग्रहा ९ दिश १० श्चैव ॥ रुद्रा ११ ग्रहा ९ दिशो १० दिक्श्लोकेष्वष्टोत्तरंशतंनाम्नामितिपुस्तकांतरेपाठः ।

८

त्पत्तौविरोधः ॥ केनचिन्निमित्तेनवीसिष्ठस्येवतदुपपत्तेः ॥ रूपलावण्यसौभाग्यादिभिर्मेनकोर्वशीइत्यभिमानोयस्याःसामेनका ॥ रूपलावण्यादिभिर्जगद्रंभतिमोहयतीतिरंभा ॥ चंद्रवदर्धचंद्रवल्ललाटे
लेखातिलकंयस्याःसाचंद्रलेखा ॥ रत्नानांतिलंतिलंसमानीयनिर्मितेतितिलोत्तमा ॥ तदुक्तमादिपर्वणि ॥ तिलंतिलंसमानीयरत्नानांयद्विनिर्मिता ॥ तिलोत्तमेतितत्तस्यानामचक्रेपितामहइति ॥
अन्यासामपियथायथंव्युत्पत्तिर्ज्ञेया ॥ ७ ॥ अलमत्यर्थंबुसमिवतुसमतिनिकृष्टायस्याःअर्थादन्यस्त्रीसाऽलंबुषा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सदास्खलितेत्युभयत्राकारप्रश्लेषः ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ द्विकृत्वोवात्रिःकृत्वोवाइतिद्विवारंत्रिवारंवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ कामिकानिकामेभ्योहितानिकामसंसृष्टानीतिवा ॥ कामसंवद्धानीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ विप्लवंतेव्यभिचरंति ॥

अलंबुषागुणवतीस्थूलकेशीकलावती ॥ कलानिधिर्गुणनिधिःकर्पूरतिलकोर्वरा ॥ ८ ॥ अनंगलतिकाचापितथामदनमोहिनी ॥ चकोराक्षीचंद्रकला
तथामुनिमनोहरा ॥ ९ ॥ ग्रावद्रावातपोद्वेष्ट्रीचारुनासासुकर्णिका ॥ दारुसंजीविनीसुश्रीःक्रतुशुल्काशुभानना ॥ १० ॥ तपःशुल्कातीर्थशुल्कादा
नशुल्काहिमावती ॥ पंचाश्वमेधिकाचैवराजसूयार्थिनीतथा ॥ ११ ॥ अष्टाग्निहोमिकातद्वद्वाजपेयशतोद्भवा ॥ इत्याद्यप्सरसांश्रेष्ठंसहस्रंपष्टिसंमितम्
॥ १२ ॥ एतस्मिन्नप्सरोलोकेवसंत्यन्याअपिस्त्रियः ॥ सदास्खलितलावण्याःसदास्खलितयौवनाः ॥ १३ ॥ दिव्यांबरादिव्यमाल्यादिव्यगंधानुले
पनाः ॥ दिव्यभोगैःसुसंपन्नाःस्वेच्छाविधृतविग्रहाः ॥१४॥ कृत्वामासोपवासानिस्खलंतिब्रह्मचर्यतः ॥ सकृदेवद्विकृत्वोवात्रिःकृत्वोदैवयोगतः ॥१५॥
ताइमादिव्यभोगिन्योरूपलावण्यसंपदः॥निवसंत्यप्सरोलोकेसर्वकामसमन्विताः ॥१६॥ कृत्वाव्रतानिसांगानिकामिकानिविधानतः ॥ भवंतिस्वैरचा
रिण्योदेवभोग्याइहागताः ॥ १७ ॥ पतिव्रतधृतानार्योबलेनबलिनाधृताः ॥ भर्तृबुद्ध्यारमंतेतंकदाचित्ताइमाद्विज ॥१८॥ भर्तरिप्रोषितेयाश्चब्रह्मचर्य
व्रताःसदा ॥ विप्लवंतेसकृद्दैवात्ताएतावामलोचनाः॥१९॥कुसुमानिसुगंधीनिसुवासंचंदनंतथा ॥ सुगौरंचापिकर्पूरंसुसूक्ष्माण्यंबराणिच ॥ २० ॥ पर्णा
निऋजुताराणिजीर्णानिकठिनानिच ॥ साग्राणिस्वर्णवर्णानिस्थूलनीलशिराणिच ॥ २१ ॥ सुवासोपस्कराढ्यानिनागवल्ल्याद्विजोत्तम ॥ शय्यावि
चित्राभरणारतिशालोचितानिच ॥ २२ ॥ बहुकौतुकवस्तूनिसमर्च्यद्विजदंपती ॥ भोगदानमिदंकाम्यंप्रतिसंक्रमणंरवेः ॥ २३ ॥ किंवाप्रतिव्यतीपातमे
कसंवत्सरावधि॥कोदादितिचमंत्रेणयादद्याद्वरवर्णिनी॥२४॥कामरूपधरोदेवःप्रीयतामितिवादिनी ॥ साश्रेष्ठाऽप्सरसांमध्येवसेत्कल्पमिहांगना ॥२५॥

वामलोचनाः सुंदरलोचनाः ॥ वामः सुंदरमूढयोरितिवचनात् ॥ १९ ॥ कुसुमानीत्यादीनांयादद्यात्साइहकल्पंवसेदित्यग्रिमश्लोकस्थेनसंबंधः ॥ २० ॥ पर्णानिनागवल्ल्याः पर्णानि ॥
ऋजुताराणिसमानिदीर्घाणिचेत्यर्थः ॥ जीर्णानिपक्वानि ॥ २१ ॥ सुवासोपस्कराढ्यानि सुष्ठुवासोगंधोयेषांतानिसुवासानितानिचतानिउपस्कराणिगुवाकफलादीनिच तैराढ्यानियुक्तानि ॥
नागवल्ल्यास्तांबूलवल्ल्याः ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रतिव्यतीपातंअमावास्यायुक्तोरविवासरोव्यतीपातोयोगविशेषोवा ॥ कोदादितिचमंत्रेण ॥ कोदात्कस्माअदात्कामायादात्कामोदाताकामः
प्रतिग्रहीताकामैतत्त इतिमंत्रेणेत्यर्थः ॥ चशब्देनान्येपिमंत्रास्तद्दानसेमुच्चीयंते ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ तदेवदेवरूपेणमेलनमेववृत्तंचरित्रंध्यायंती ॥ नपुरुषांतराभिलाषंकुर्वतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ निदानमिति ॥ अप्सरोलोकस्यनिदानंकारणंइतिश्रृण्वन्उक्तप्रकारेणनिशामयन् सूर्यलोकंप्राप्यसशिवशर्मादूरात्रविंविज्ञायकृतांजलिःसन् प्रणनामेत्याग्रिमेणान्वयः ॥ २८ ॥ सदृष्टांतंलोकंविशिनष्टि ॥ यथेति ॥ किंजल्कैः केसरैः ॥ भानुभानुभिः सूर्यरश्मिभिः ॥ २९ ॥ रविंविशिनष्टि ॥ दूरादिति ॥ धृततामरसद्वयंगृहीतलीलाकमलयुगलम् ॥ पुनः कीदृशम् ॥ अतिजविनाअतिवेगवतास्यंदनेनचरंतमितिशेषः ॥ उपलक्षितमितिवा ॥ स्यंदनंविशिनष्टि ॥ नवभिरित्या[illegible] ॥ योजनानांक्रोशचतुष्टयानांनवभिः सहस्रैः संमितेनप्रमितेन ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ योजनानांसहस्राणिभास्करस्यरथोनवेति ॥ धृतरश्मिनाधृतप्रग्रहेण ॥

कन्यारूपधराकाचिद्यामुक्ताकेनचित्क्वचित् ॥ देवरूपेणतंकालमारभ्यब्रह्मचारिणी ॥ २६ ॥ तदेववृत्तंध्यायंतीनिधनंयातिकालतः ॥ दिव्यरूपधरासेहजायतेदिव्यभोगभाक् ॥ २७ ॥ निदानमप्सरोलोकस्येतिश्रृण्वन्द्विजाग्रणीः ॥ सौरंलोकमथप्राप्यक्षणेनसविमानगः ॥ २८ ॥ यथाकदंबकुसुमंकिंजल्कैःसर्वतोवृतम् ॥ देदीप्यमानंहितथासमंताद्भानुभानुभिः ॥ २९ ॥ दूराद्रविंसविज्ञायधृततामरसद्वयम् ॥ नवभिर्योजनानांचसहस्रैःसंमितेनह ॥ ३० ॥ विचित्रेणैकचक्रेणसप्तसप्तियुतेनच ॥ अनूरुणाधिष्ठितेनपुरतोधृतरश्मिना ॥ ३१ ॥ अप्सरोमुनिगंधर्वसर्पग्रामणिनैर्ऋतैः ॥ स्यंदनेनातिजविनाप्रणनामकृतांजलिः ॥ ३२ ॥ तस्यप्रणामंदेवोपिभ्रूभंगेनानुमन्यच ॥ अतिदूरंनभोवर्त्मव्यतिचक्रामसक्षणात् ॥ ३३ ॥ प्रक्रांतेद्युमणौदूरंशिवशर्मातिशर्मवान् ॥ प्रोवाचभगवद्भक्तौकथंलभ्यंरवेःपदम् ॥ ३४ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुमाचक्षाथांममाग्रतः ॥ सतांसाप्तपदीमैत्रीतन्मेमैत्र्याप्रणोदितौ ॥ ३५ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ श्रृणुद्विजमहाप्राज्ञत्वय्यकथ्यंनकिंचन ॥ सत्संगादेवसाधूनांसत्कथासंप्रवर्तते ॥ ३६ ॥ नियंतासर्वभूतानांयएकःकारणंपरम् ॥ अनामागोत्ररहितोरूपादिपरिवर्जितः ॥ ३७ ॥ आविर्भावतिरोभावौयद्भ्रूनर्तनवर्तिनौ ॥ सएवंवक्तिसततंसर्वात्मावेदपूरुषः ॥ ३८ ॥ योसावादित्यपुरुषःसोसावहमितिस्फुटम् ॥ अंधतमःप्रविशंतियेचैवान्यमुपासते ॥ ३९ ॥

चद्वयंसमुच्चये ॥ सप्तसप्तियुतेनसप्तभिरश्वैरन्वितेन ॥ अश्वानामयुतेनेतिक्वचित्पाठःसचिंत्यः ॥ अप्सरआदिभिरुपलक्षितेन ॥ तत्र ग्रामणिर्यक्षः ॥ नैर्ऋतोराक्षसः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ तस्येति ॥ सदेवोपीत्यन्वयः ॥ भ्रूभंगेनकटाक्षेण ॥ ससूर्यः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नियंतेति ॥ सर्वभूतानांयोनियंतासएवंवक्तीत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ आविर्भावतिरोभावावुत्पत्तिप्रलयौजगतइतिशेषः ॥ यद्भ्रूनर्तनवर्तिनौ यस्यभ्रुवोर्नर्तनेनजृंभणेनवर्तितुंशीलंययोस्तौतथा ॥ सर्वात्मासर्वभूतांतर्यामी ॥ वेदप्रतिष्ठापकः पूरुषः शास्त्रयोनिरित्यर्थः ॥ देवपूरुषइतिक्वचित्पाठः ॥ सर्वस्मादेवपूरुषइतिक्वचित् ॥ तदासर्वस्मात्पुरुषादयमेवपुरुषोत्तमइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ किंवक्तिइत्याकांक्षायामाह ॥ योसाविति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ [१] योसावादित्ये-

---

[१] इतआरभ्यश्लोकत्रयस्यसमुदितंव्याख्यानम् ।

पुरुषः सोसावहमिति ॥ ३९ ॥ अतोंधतमइत्यादिकांश्रुतिं निश्चितार्थांनिश्चितोऽवाधितोर्थोयस्याः सानिश्चितार्थातामितिपुनःपुनर्निश्चित्यनिश्चयेनज्ञात्वातंप्रसिद्धंसूर्योपाधिमेकंकेवलंब्राह्मणा सोब्राह्मणाउपतिष्ठंते उपासतइत्यर्थः ॥ ४० ॥ उपलभ्येति ॥ योद्विजः कालेयथासमयेसावित्रींसवितृरूपापन्नांपरांपरदेवतामुपलभ्यप्राप्यत्रिकालंनोपतिष्ठतनोपास्तेससप्ताहात्पतेदित्यर्थः ॥ सावित्रीं सवितृदैवत्यामुपनयनाख्यांक्रियांप्राप्यार्थात्सूर्यात्मानंनोपतिष्ठेतेतिवा ॥ ४१ ॥ जपंस्तिष्ठेदित्यत्रादित्यसंमुखइत्यग्रिमश्लोकस्थोनुषज्यते ॥ प्रत्यक्पाश्चिमांसंध्यामित्यर्थः ॥ आतारको दयान्नक्षत्रोदयपर्यंतम् ॥ ४२ ॥ पूर्वकालावधिमाह ॥ सादित्यामिति ॥ अस्तमनोन्मुखसूर्यसहितामित्यर्थः ॥ तृतीयांसंध्यामाह ॥ मध्यमामिति ॥ ४३ ॥ कालेक्रियमाणं कर्मफलती

निश्चितार्थांश्रुतिमिमांब्राह्मणासोद्विजोत्तम ॥ तमेकमुपतिष्ठंतेनिश्चित्येतिपुनःपुनः ॥ ४० ॥ उपलभ्यचसावित्रींनोपतिष्ठतयःपराम् ॥ कालेत्रिकालं सप्ताहात्सपतेन्नात्रसंशयः ॥४१॥ तावत्प्रातर्जपंस्तिष्ठेद्यावदर्धोदयोरवेः ॥ आसनस्थोजपेन्मौनीप्रत्यगातारकोदयात् ॥ ४२ ॥ सादित्यांमध्यमांसंध्यां जपेदादित्यसंमुखः ॥ काललोपोनकर्तव्यस्ततःकालंप्रतीक्षयेत् ॥ ४३ ॥ कालेफलंत्योषधयःकालेपुष्पंतिपादपाः ॥ वर्षंतितोयदाःकालेतस्मात्कालं नलंघयेत् ॥ ४४ ॥ मंदेहदेहनाशार्थमुदयास्तमयेरविः ॥ समीहतेद्विजोत्सृष्टंमंत्रतोयांजलित्रयम् ॥ ४५ ॥ गायत्रीमंत्रतोयाढ्यंदत्तंयेनांजलित्रयम् ॥ कालेसवित्रेकिंनस्यात्तेनदत्तंजगत्त्रयम् ॥ ४६ ॥ किंकिंनसवितासूतेकालेसम्यगुपासितः ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यंवसूनिसपशूनिच ॥ ४७ ॥ मित्रपुत्र कलत्राणिक्षेत्राणि विविधानिच ॥ भोगानष्टविधांश्चापिस्वर्गंचाप्यपवर्गकम् ॥ ४८ ॥ अष्टादशसुविद्यासुमीमांसातिगरीयसी ॥ ततोपितर्कशास्त्राणिपुराणंतेभ्यएवच ॥ ४९ ॥ ततोपिधर्मशास्त्राणितेभ्योगुर्वीश्रुतिर्द्विज ॥ ततोप्युपनिषच्छ्रेष्ठागायत्रीचततोधिका ॥ ५० ॥ दुर्लभासर्वमंत्रेषुगायत्री प्रणवान्विता ॥ नगायत्र्याधिकंकिंचित्त्रयीषुपरिगीयते ॥ ५१ ॥ नगायत्रीसमोमंत्रोनकाशीसदृशीपुरी ॥ नविश्वेशसमंलिंगंसत्यंसत्यंपुनःपुनः ॥ ५२ ॥ गायत्रीवेदजननीगायत्रीब्राह्मणप्रसूः ॥ गातारंत्रायतेयस्माद्गायत्रीतेनगीयते ॥ ५३ ॥ वाच्यवाचकसंबंधोगायत्र्याःसवितुर्द्वयोः ॥ वाच्योसौसवितासाक्षाद्गायत्रीवाचिकापरा ॥ ५४ ॥

त्यत्रदृष्टांतमाह ॥ कालइति ॥ ४४ ॥ यथाकालमुपासितैवसंध्याफलंप्रयच्छतीत्यत्रहेतुमाह ॥ मंदेहेति ॥ मंत्रतोयांजलित्रयंमंत्राभिमंत्रितंजलांजलित्रयमित्यर्थः ॥ ४९ ॥ मंत्रतोयांजलित्रयमित्यत्राकांक्षितंमंत्रंप्रदर्शयंस्तद्दानफलमाह ॥ गायत्रीति ॥ त्रैलोक्यदानेयत्फलंभवातितदेतद्दानादित्यर्थः ॥ ४६ ॥ तदेवदर्शयति ॥ किंकिमिति ॥ ४७ ॥ भोगानष्टविधानाणिमाद्यैश्वर्याणि सौगंध्यवनितावस्त्रगीततांबूलभोजनवाहनमंदिराणिवा ॥ तदुक्तम् ॥ सौगंध्यंवनितावस्त्रंगीतंतांबूलभोजनम् ॥ वाहनंमंदिराणीतिह्यष्टौभोगाःप्रकीर्तिताइति ॥ अपवर्गमोक्षम् ॥ ४८ ॥ अष्टादशविद्याभ्योगायत्र्याःश्रैष्ठ्यमाह ॥ अष्टादशेत्यारभ्यगायत्रीतेनगीयतइत्यंतेन ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सर्वाभ्योविद्याभ्योगायत्र्याःश्रेष्ठत्वेपिसूर्यस्यकिमायातंतद्वाच्यत्वेनपरम

श्रैष्ठ्यमागतमित्याह ॥ वाच्यवाचकसंबंधइति ॥ ५४ ॥ नचगायत्र्याःप्रभावःसाधनीयःप्रत्यक्षसिद्धत्वादित्याह ॥ प्रभवेणेति ॥ कौशिकोविश्वामित्रः ॥ ५५ ॥ अन्यद्भुवनेत्यार्षम् ॥ अव्ययं
वान्यच्छब्दः ॥ अन्यदपूर्वसामर्थ्यमितिवा ॥ एवंतत्तत्कालेपूर्वोक्तप्रकारेण ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ गायत्रीति ॥ वेदत्रयात्मकानांविष्णुरुद्रविरिंचानांगायत्रीस्वरूपत्वंयतोऽतोवेदत्रयी
गायत्र्येवेत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ततःकिंप्रकृते ॥ देवत्रयमिति ॥ येयंत्रयीतिक्वचित्पाठः ॥ कलयतीतिकालोनिमेषलवाद्यात्मकस्तदधिष्ठातावातत्प्रवर्तकश्च ॥ ५९ ॥अस्मल्लोकोवैकुंठस्तन्निवासिनः॥६०॥
तामेवश्रुतिंदर्शयतः ॥ एषोहदेवइति ॥ अस्यार्थः ॥ एषोहदेवस्त्रिष्टुभःसर्वाःसदसस्पतिमित्यस्यागायत्र्याःप्राक् ॥ इदानींस्वरूपंकथयति ॥ एषदेवःप्रदिशोदिशश्चसर्वाअनुव्याप्यप्रवर्ततेतिर्यगूर्ध्व
मधश्चैव ॥ पूर्वोहजातःअनादिनिधनःसंभूतः ॥ सउगर्भेअंतःसएवमातुरुदरेगर्भेव्यवतिष्ठते ॥ सएवचजातः ॥ सचजनिष्यमाणः ॥ तदुक्तम् ॥ सर्वंखल्विदंब्रह्मतज्जलानितिशांतउपासीते

प्रभावेणैवगायत्र्याःक्षत्रियःकौशिकोवशी ॥ राजर्षित्वंपरित्यज्यब्रह्मर्षिपदमीयिवान्॥५५॥ सामर्थ्यंप्रापचात्युच्चैरन्यद्भुवनसर्जने ॥ किंकिंनदद्याद्गायत्री
सम्यगेवमुपासिता ॥ ५६ ॥ नब्राह्मणोवेदपाठान्नशास्त्रपठनादपि ॥ देव्यास्त्रिकालमभ्यासाद्ब्राह्मणःस्याद्द्विनान्यथा ॥ ५७ ॥ गायत्र्येवपरं
विष्णुर्गायत्र्येवपरःशिवः ॥ गात्र्येवपरोब्रह्मागायत्र्येवत्रयीततः ॥ ५८ ॥ देवत्रयंसभगवानंशुमालीदिवाकरः ॥ सर्वेषांमहसांराशिःकालःकालप्रवर्तकः
॥ ५९ ॥ अर्कमुद्दिश्यसततमस्मल्लोकनिवासिनः ॥ श्रुतिंह्युदाहरंतीमांसारासारविवेकिनः ॥६०॥ एषोहदेवःप्रदिशोनुसर्वाःपूर्वोहजातःसउगर्भेअंतः ॥
सएवजातःसजनिष्यमाणःप्रत्यङ्जानास्तिष्ठतिसर्वतोमुखः ॥ ६१ ॥ सदैवमुपतिष्ठेरन्सौरैसूक्तैरतंद्रिताः ॥ येनमंत्यत्रतेविप्राविप्राभास्करसन्निभाः
॥ ६२ ॥ पुष्यार्केप्यथहस्तार्केमूलार्केप्यथवाद्विज ॥ उत्तरार्केऽथयत्कार्यंतत्फलत्येवनान्यथा ॥ ६३ ॥ पौषे[1]मास्यर्कदिवसेयःस्नात्वाभास्करोदये ॥
दानंहोमंजपंकुर्यादर्चामर्कस्यसुव्रतः ॥ ६४ ॥ श्रद्धावानेकभक्तश्चकामक्रोधविवर्जितः ॥ सहाप्सरोभिर्द्युतिमान्सवसेदत्रभोगवान् ॥ ६५ ॥
अयनेविषुवेचापिषडशीतिमुखेषुवा ॥ विष्णुपद्यांचयेदद्युर्महादानानिसुव्रताः ॥ ६६ ॥

तिश्रुतौ ॥ प्रत्यङ्जनास्तिष्ठतिसर्वतोमुखः प्रतिप्रदार्थमंचन्यस्तिष्ठति ॥ सर्वतोमुखः सर्वतोक्षिशिरोग्रीवपाणिपादःअचिंत्यशक्तिरित्यर्थः ॥ जनाइत्याद्युदात्तस्वरमपिसदामंत्रितमेवार्थस्याहिप्राप्त
मेत[2]द्वर्ततेहेजनाइति ॥ ६१ ॥ येसदैवमुक्तप्रकारैःसौरैःसूक्तैः उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः ॥ दृशेविश्वायसूर्यमित्याद्यैस्तंसूर्यमुपतिष्ठेरन् येचतंनमंतितेऽपिभास्करतुल्याइत्यर्थः ॥ येवसंत्यत्रते
विप्रविप्राइतिक्वचित्पाठः ॥ ६२ ॥ पुष्यार्कइत्यादावर्कशब्दोर्कवासरविषयः ॥ फलत्येवफलवद्भवत्येवेत्यर्थः ॥ एवकारव्यावर्त्यमाह ॥ नान्यथेति ॥ फलत्येषइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रएषसूर्यस्त
त्कार्यंफलतिफलवन्निष्पादयाति ॥ सफलंकरोतीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अत्रसूर्यलोके ॥ ६५ ॥ अयन इति ॥ अयनेअयनद्वितयेमकरकर्कटसंक्रमणे ॥ विषुवेविषुवद्वितयेतुलामेषसंक्रमणे ॥ षडशी

---

[1] पुष्येमासीतिप्रचुरःपाठः ।

[2] द्वर्ण्यतेइत्यपिक्वचित्पाठः ।

तिसुखेषुधनुर्मिथुनकन्यामीनसंक्रमणेषु ॥ विष्णुपद्यांवृषवृश्चिकसिंहकुंभसंक्रांत्याम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ विकर्तनसमप्रभाभवंतीतिशेषः ॥ ६८ ॥६९॥ कपिलाज्याप्लुतैः ॥ कपिलायाघृतेनप्रोक्षितैः॥
कपिलाज्याक्तसत्तिलैरितिपाठेसत्तिलशब्देनशुक्लास्तिलागृह्यंते ॥ शुक्लैस्तुतर्पयेद्देवान्मनुष्यान्शबलैस्तिलैः॥कृष्णैस्तुतर्पयेत्पितॄन्श्रद्धावांस्तुसमाहितइतिवचनात्॥७०॥ विहीननयनाननाः विहीनानि
विगतानिनयनानिनेत्राणियेषुतानिआननानिमुखानियेषांते ॥ विहीननयनानराइतिक्वचित्पाठः ॥ विच्छायनयनाननाइतिचाऽन्यत्र ॥ सपटच्चराजीर्णवस्त्रसहिताः ॥ पटच्चरंजीर्णवस्त्रमित्यमरः ॥
॥ ७१ ॥ कृष्णलकेनगजात्मकेन ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ हंसइति ॥ हंति नाशयतिगच्छतिजानातिवासर्वमितिहंसः ॥ मंत्ररूपोवा ॥ हंसहंसेतिमंत्रोयंजीवोजपतिसर्वदेति

तिलान्जुह्वतिसाज्यांश्चब्राह्मणान्भोजयंतिच॥पितॄनुद्दिश्यचश्राद्धंयेकुर्वंतिविपश्चितः ॥ ६७ ॥ महापूजांचयेकुर्युर्महामंत्राञ्जपंतिच ॥ तेऽत्रवैकर्तनेलोके
विकर्तनसमप्रभाः ॥६८॥ नदरिद्रानचदुःखार्ता नव्याधिपरिपीडिताः ॥ संक्रमेष्वर्कभक्तायेनविरूपानदुर्भगाः ॥६९॥ संक्रमेषुनयैर्दत्तंनस्नातंतीर्थवा
रिषु॥विशेषहोमोनकृतःकपिलाज्याप्लुतैस्तिलैः ॥ ७० ॥ तेदृश्यंतेप्रतिद्वारंविहीननयनाननाः ॥ देहिदेहीतिजल्पंतोदेहिनःसपटच्चराः ॥ ७१ ॥ सम
कृष्णलकेनापियोदद्यात्कांचनंकृती ॥ सूर्यग्रहेकुरुक्षेत्रेसवसेदत्रपुण्यभाक् ॥ ७२ ॥ सर्वंगंगासमंतोयंसर्वेब्रह्मसमाद्विजाः ॥ सर्वंदेयंस्वर्णसमंराहुग्रस्ते
दिवाकरे ॥ ७३ ॥ दत्तंजप्तंहुतंस्नातंयत्किंचित्सदनुष्ठितम्॥भानूपरागेश्राद्धादितद्धेतुर्ब्रध्नसंनिधेः ॥७४॥ रविवारेसंक्रमश्चेदुपरागोऽथवाभवेत् ॥ तदायद
र्जितंपुण्यंतदिहाक्षयमाप्यते ॥ ७५ ॥ भानुवारोयदाषष्ठ्यांसप्तम्यामथजायते ॥ तदायत्सुकृतंकर्मकृतंतदिहभुज्यते ॥ ७६ ॥ हंसोभानुःसहस्रां
शुस्तपनस्तापनोरविः ॥ विकर्तनोविवस्वांश्चविश्वकर्माविभावसुः ॥ ७७ ॥

वचनात् ॥ शुद्धसात्त्विकइतिवा ॥ वैष्णवोंशःपरःसूर्यइतिवचनात् १ ॥ भातीतिभानुःभाःनुदतिप्रेरयतीतिवा २ ॥ सहस्रंअपरिमिताअंशवोरश्मयोयस्यससहस्रांशुः ३ ॥ तपतीतितपनः
४ ॥ तापयतीतितापनः ५ ॥ लोकानवतिरक्षतीतिरविः ॥ उक्तंच ॥ अवेतिरक्षणेधातुःप्रत्ययेस्यरुडागमः ॥ अवतित्रीनिमांल्लोकांस्तेनासौरविरुच्यत इति ६ ॥ विशिष्टेतजस्त्वार्थकर्तनात्तेजः
शातनाद्वाविकर्तनः ७ ॥ विशिष्टंवसुतेजोवर्ततेयस्यसविवस्वान् ८ ॥ निपातनात्साधुत्वम् ॥ एवमन्यत्रापि ॥ चःसमुच्चये ॥ विश्वंकर्मयस्यविश्वस्यकर्मयस्मादितिवासविश्वकर्मा ९ ॥
विभावसुःअग्निस्वरूपः ॥ विविधप्रकारेणधातुषुभांतिवसवोरश्मयोयस्येतिवा १० ॥ ७७ ॥

---

[1] कृष्णलकेनगुंजयासमंतत्परिमितमित्यर्थइत्यपेक्षितामितिभाति ।

विश्वस्मिन्विश्वंवारूपंयस्यसविश्वरूपः ११ ॥ विश्वकर्ताविश्वोत्पादकः १२ ॥ बुधशापादर्भस्थोनमृतइतिमार्तंडः ॥ तथाचहरिवंशे ॥ नखल्वयंमृतोंडस्थइतिस्नेहादभाषत ॥ अजानन्कश्यपस्तस्मा
न्मार्तंडइतिचोच्यतेइति ॥ अचेतनेऽडेवैराजरूपेणप्रविष्टत्वाद्वामार्तंडः ॥ तदुक्तं भागवते ॥ मृतेंडएषएतस्मिन्यदभूत्ततोमार्तंडइतिव्यपदेशइति १३ ॥ मिहिंमहिकांरातिगृह्णातिनाशयतीतिमिहिरः
१४ ॥ अंशुमान्रश्मिमान् १५ ॥ अदितेःपुत्रआदित्यः १६ ॥ चः समुच्चये ॥ उष्णगुस्तिग्मरश्मिः १७ ॥ उदमयंवसुसूतेइतिसूर्यः१८ ॥ अर्यमात्रयीमूर्तिः १९ ॥ कलाकाष्ठानिमेषादिक्रमेणसर्वं
जगद्वर्धयतीतिब्रध्नः २० ॥ दिवाकरोदिनकर्ता २१ ॥ ७८ ॥ द्वादशात्माद्विषण्मूर्तिः २२ ॥ सप्तहयःसप्ताश्वः २३ ॥ भास्करःप्रभाकरः २४ ॥ अहस्करोदिनकरः २५ ॥ खेआकाशेगच्छतीति
खगः २६ ॥ जगत्सूतइतिसूरः २७ ॥ प्रभाकरोदीप्तिकरः २८ ॥ श्रीमानितिविशेषणम् ॥ लोकचक्षुर्लोकप्रकाशकइत्यर्थः २९ ॥ ग्रहेश्वरोग्रहाणांराजा ३० ॥ ७९ ॥ त्रिलोकेशोलोकत्रयानि
यन्ता ३१ ॥ लोकसाक्षीसर्वांतर्यामी ३२ ॥ तमोरिःअन्धकारशत्रुः ३३ ॥ शाश्वतोनित्यः ३४ ॥ शुचिःपवित्रः ३५ ॥ गभस्तिहस्तोरश्मिकरः ३६ ॥ तीव्रांशुस्तीक्ष्णरश्मिः ३७ ॥ तरणि
स्तारकः भक्तानांसंसारोत्तारकनौस्वरूपइतिवा ३८ ॥ सुमहःशोभनतेजःस्वरूपः ३९ ॥ अरणिः अरणिरिवाराणिःसर्वोत्पत्तिमतामभिव्यक्तिस्थानामित्यर्थः ॥ लोकप्रकाशकःश्रीमानितिसांबपुराणां
तर्गतसांबस्तवराजेएकविंशतिनामान्यथाऽनुपपत्त्याश्रीमानित्यस्यैकनामत्वेसुमहोराणिःप्रकृष्टतेजसामुद्भवस्थानामितिनामैकत्वेनव्यावर्तव्यामिति ४० ॥ ८० ॥ दिवोमणिर्द्युमणिः ४१ ॥ हरिदश्वोहरि

विश्वरूपोविश्वकर्तामार्तंडोमिहिरोंऽशुमान् ॥ आदित्यश्चोष्णगुःसूर्योऽर्यमाब्रध्नोदिवाकरः ॥ ७८ ॥ द्वादशात्मासप्तहयोभास्करोहस्करःखगः ॥ सूरः
प्रभाकरःश्रीमाँल्लोकचक्षुर्ग्रहेश्वरः ॥ ७९ ॥ त्रिलोकेशोलोकसाक्षीतमोरिःशाश्वतःशुचिः ॥ गभस्तिहस्तस्तीव्रांशुस्तरणिःसुमहोराणिः ॥८०॥ द्युमणिर्ह
रिदश्वोर्कोभानुमान्भयनाशनः ॥छंदोश्वोवेदवेद्यश्चभास्वान्पूषावृषाकपिः ॥ ८१ ॥ एकचक्ररथोमित्रोमंदेहारिस्तमिस्रहा ॥ दैत्यहापापहर्ताचधर्मोधर्म
प्रकाशकः ॥ ८२ ॥ हेलिकश्चित्रभानुश्चकलिघ्नस्तार्क्ष्यवाहनः ॥ दिक्पतिःपद्मिनीनाथःकुशेशयकरोहरिः ॥ ८३ ॥ घर्मरश्मिर्दुर्निरीक्ष्यश्चंडांशुः
कश्यपात्मजः ॥ एभिःसप्ततिसंख्याकैःपुण्यैःसूर्यस्यनामभिः ॥ ८४ ॥

द्वर्णघोटकः ४२ ॥ अतिशयेनारातिगच्छतीत्यर्कः ॥ तदुक्तम् ॥ ऋश्रृगतौस्मृतोधातुरस्यकःप्रत्ययःस्मृतः ॥ गतौयस्मात्परोनास्तितस्मादर्कःसउच्यतइति ॥ जगदर्च्यतमत्वाद्वाऽर्कः ४३ ॥ भानु
मान्रश्मिवान् ४४ ॥ भयनाशनोभवभयच्छेत्ता ४५ ॥ गायत्र्यादीनिसप्तच्छंदांसिअश्वायस्यसच्छंदोश्वः ४६ ॥ वेदवेद्यउपनिषदेकगम्यः ४७ ॥ चःसमुच्चये ॥ भास्वान्प्रकाशवान् ४८ ॥
वृष्ट्यादिद्वारेणसर्वंजगत्पुष्णातीतिपूषा ४९ ॥ वर्षतिपुण्यफलंआकंपयतिपापफलमितिवृषाकपिः ५० ॥ ८१ ॥ एकंचक्रंयस्मिंस्तथाविधोरथोयस्यसएकचक्ररथः ५१ ॥ मित्रः सर्वत्रमित्रस्वभावः
५२ ॥ मन्देहाराक्षसास्तेषामरिर्मंदेहारिः ५३ ॥ तमिस्रहातमोहर्ता ५४ ॥ दैत्यहामन्देहादिदैत्यहंता ५५ ॥ पापहर्ताभक्तानांपापहा ५६ ॥ चःसमुच्चये ॥ धारणाद्धर्मोधर्मस्वरूपोवा ५७ ॥ तस्यै
वधर्मस्यप्रकाशकोधर्मप्रकाशकः ५८ ॥८२॥ हेआकाशेलिंकातिगच्छतीतिहेलिकः ५९॥ चित्राःसप्तप्रकाराभानवोरश्मयोयस्यसाचित्रभानुः६०॥ चःसमुच्चये॥कलिघ्नःकलेर्नाशकः ६१॥तार्क्ष्यवाहनः
तार्क्ष्योऽनूरुर्वाहनःसारथिर्यस्यसः उह्यतेअनेनेतिवाहनशब्दव्युत्पत्तेः ६२ ॥ दिशांपतिर्दिक्पतिः ६३ ॥ पद्मिनीनाथःकमलिनीनांप्रकाशकः ॥ तथाचोक्तम् ॥ अयमुदयातिमुद्राभंजनः पद्मिनीना
मिति ६४ ॥ कुशेशयकरःपद्महस्तः ६५ ॥ हरत्यज्ञानंतिमिरादिकंचेतिहरिः ६६ ॥८३॥ घर्मरश्मिरुष्णकिरणः ॥ घर्मःस्वेदस्तज्जनकारश्मयोयस्यसइतिवा ६७ ॥ दुर्निरीक्ष्यःस्वाच्छंद्येनद्रष्टुमश

क्यः ६८॥ चंडांशुस्तीक्ष्णकिरणः ६९॥ कश्यपात्मजोमारीचतनयः ७० ॥ एभिरिति॥ एभिरित्यादितृतीयांतानांपदानांदद्यादर्घ्यमनर्घ्यायेतिचतुर्थेनान्वयः॥८४॥८५॥८६॥८७॥उपमौलिशिरः
समीपम् ॥ ८८ ॥ मंत्रंमंत्रंप्रतिमन्त्रम् ॥ पूर्वोक्तनामान्येवात्रमंत्राः ॥ मन्त्रमात्रत्वमितिभ्रमंनिराकुर्वन्नेतदनुष्ठानस्यफलमाह ॥ अनयेत्यादिना ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥
॥ ९५ ॥ ९६ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखण्डटीकायांनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥छ॥ ॥ सहस्राक्षस्यवह्नेश्चलोकावत्यंतसुंदरौ ॥ मनःप्रीतिकरौहृद्यौवण्र्येतेदशमेऽद्भुतौ ॥ १ ॥ रमयंतीति ॥
इदमोद्विरभ्यासोऽन्वयभेदाभिप्रायेण ॥ अतीवेतिलोकोक्तिः ॥ एवार्थेइवशब्दः ॥ १ ॥ सुतीर्थफलितद्रुमं सुतीर्थस्यफलंसुतीर्थमेववाफलंतद्विद्यतेयस्यलोकस्यससुतीर्थफालितः ॥ तारकादित्वादितच् ॥

प्रणवादिचतुर्थ्यंतैर्नमस्कारसमन्वितैः॥ प्रत्येकमुच्चरन्नामदृष्ट्वादृष्ट्वादिवाकरम् ॥ ८५ ॥ विगृह्यपाणियुग्मेनताम्रपात्रंसुनिर्मलम् ॥ जानुभ्यामवनिंगत्वाप
रिपूर्यजलेनच ॥ ८६ ॥ करवीरादिकुसुमैरक्तचंदनमिश्रितैः ॥ दूर्वांकुरैरक्षतैश्चनिक्षिप्तैःपात्रमध्यतः ॥ ८७ ॥ दद्यादर्घ्यमनर्घ्यायसवित्रेध्यानपूर्व
कम् ॥ उपमौलिसमानीयतत्पात्रंनान्यदृङ्मनाः ॥ ८८ ॥ प्रतिमंत्रंनमस्कुर्यादुदयास्तमयेरविम् ॥ अनयानामसतत्यामहामंत्ररहस्यया ॥ ८९ ॥
एवंकुर्वन्नरोजातुनदारिद्रोनदुःखभाक् ॥ व्याधिभिर्मुच्यतेघोरैरपिजन्मांतरार्जितैः ॥ ९० ॥ विनौषधैर्विनावैद्यैर्विनापथ्यपरिग्रहैः ॥ कालेननिधनं
प्राप्तःसूर्यलोकेमहीयते ॥ ९१ ॥ इत्येकदेशःकथितोभानुलोकस्यसत्तम ॥ महातेजोनिधेरस्यकोविशेषमवैत्यहो ॥ ९२ ॥ स्वकर्णविषयीकुर्व
न्नितिपुण्यकथामिमाम् ॥ क्षणादालोकयांचक्रेमहेंद्रस्यमहापुरीम् ॥ ९३ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ श्रुत्वासौरींकथामेतामप्सरोलोकसंयुताम् ॥ नद
रिद्रोभवेत्क्वापिनाधर्मेषुप्रवर्तते ॥ ९४ ॥ ब्राह्मणैःसततंश्राव्यमिदमाख्यानमुत्तमम् ॥ वेदपाठेनयत्पुण्यंतत्पुण्यफलदायकम् ॥ ९५ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रिया
वैश्याः शृण्वंतोऽध्यायमुत्तमम् ॥ पातकानिविसृज्येहगतिंयास्यंत्यनुत्तमाम् ॥ ९६ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे
काशीखंडेपूर्वार्धेअप्सरःसूर्यलोकवर्णनंनामनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥छ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ रमयंतीमनोतीवकेयंकस्येयमीशितुः ॥ नयनानं
दसंदोहदायिनीपूरनुत्तमा ॥ १ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्महाभागसुतीर्थफलितद्रुम ॥ लोकोऽत्ररमतेविप्रसहस्राक्षपुरीत्वियम् ॥ २ ॥ तपो
बलेनमहताविहिताविश्वकर्मणा ॥ दिवापिकौमुदीयस्याःसौधश्रेणीश्रियंश्रयेत् ॥ ३ ॥

सचासौद्रुमश्चतत्संबोधनंतथा ॥ विसर्गांतपाठेसुतीर्थफलितोद्रुमइतिचपाठेलोकएवद्रुमत्वेननिरूप्यते ॥ तत्रलोकशब्दस्यभुवनपरत्वेसुतीर्थफलितःसुतीर्थफलैःप्राप्यतइत्यर्थः ॥ सुतीर्थफलविद्रुमइतिक
चित्पाठः ॥ तत्रसुतीर्थफलयुक्तोविशिष्टोद्रुमइत्यर्थः ॥ अत्ररमतेसहस्राक्षइतिशेषः ॥ उभयपक्षेप्यत्रकुत्रेत्याकांक्षायामाह ॥ सहस्राक्षेति ॥ तुशब्दोऽन्येभ्योलोकेभ्योविशेषद्योतनार्थः ॥ २ ॥
पुरींविशिनष्टि ॥ तपोबलेनेत्यादिसार्धद्वादशभिः ॥ एतेषुश्लोकेषुयदिदमादिशब्दानांसेयंपुरीइत्यनेनान्वयः ॥ दिवापीति ॥ यस्याइंद्रपुर्याःसौधश्रेणीश्रियंराजसदनपंक्तिशोभांदिवापिनकेवलंरात्रौदि

वसेपिकौमुदीचंद्रिकाश्रयेदाश्रयेत् ॥ चंद्रिकैवयस्याःसदासौधश्रेणिशोभेत्यर्थः॥किंच॥ ३॥यदेति॥ दर्शेअमावास्यायाम्॥ दर्शइत्युपलक्षणम्॥यदायदाऽदृश्यत्वंप्राप्नोतितदातदास्वप्रेयसींस्वस्यप्रियतमां
ज्योत्स्नांसौधेषुनिगूहयेत्संचारयेदित्युत्प्रेक्षा ॥ सुश्रेयसीमितिपाठे सुश्रेयसींश्रेष्ठांश्रेयस्करीमितियावदर्थांल्लोकानामित्यर्थः ॥ ४ ॥ यदच्छेति ॥ यस्याअच्छभित्तौनिर्मलसौधभित्तौस्वंप्रतिबिंबंवीक्ष्या
न्ययोषिद्विशंकिताअन्यस्यस्त्रीकांतेनानीताइतिविशंकिता ॥ विशंकायांहेतुः ॥ मुग्धामूढाऽविदग्धाकाचिद्देवांगनाचित्रंयथास्यात्तथाईर्ष्यावशादिवस्वांचित्रशालिकांस्वीयंसौधविशेषंआशुझटितिनाावि
शेदित्यर्थः ॥ एतच्चित्रमितिवा ॥ ५ ॥ हर्म्येष्विति ॥ तमोंऽधकारः ॥ अपिशब्दात्सचन्द्रासुरात्रिष्वपीत्यर्थः ॥ उत्प्रेक्षेयम् ॥ ६ ॥ चंद्रेति ॥ तत्रपुर्याम् ॥ स्तुतमत्रतस्मादितिचपाठेएकंजल
पदमध्याहर्तव्यम् ॥ ७ ॥ कुविंदास्तंतुवायाः ॥ पश्यतोहराअलंकरणनिर्मातारःस्वर्णकाराइत्यर्थः ॥ अलंकृतीःअलंकरणानि ॥ ८ ॥ चिन्तामणिस्तदधिष्ठात्रीदेवता ॥ चिकेतिजानातिगणयती

यदाकलानिधिःक्वापिदर्शेऽदृश्यत्वमावहेत् ॥ तदास्वप्रेयसींज्योत्स्नांसौधेष्वेषुनिगूहयेत् ॥ ४ ॥ यदच्छभित्तौवीक्ष्यस्वमन्ययोषिद्विशंकिता ॥
मुग्धानाशुविशेच्चित्रमपिस्वांचित्रशालिकाम् ॥ ५ ॥ हर्म्येषुनीलमणिभिर्निर्मितेष्वत्रनिर्भयम् ॥ स्वनीलिमानमाधायतमोहःस्वपितिष्ठति ॥ ६ ॥
चंद्रकांतशिलाजालस्तुतमात्रामलंजलम् ॥ तत्रचादायकलशैर्नेच्छंत्यन्यज्जलंजनाः ॥ ७ ॥ कुविंदानचसंत्यत्रनचतेपश्यतोहराः ॥ चैलान्यलंकृती
रत्रयतःकल्पद्रुमोर्पयेत् ॥ ८॥ गणकानात्रविद्यंतेचिंताविद्याविशारदाः ॥ यतश्चिकेतिसर्वेषांचिंतांचिंतामणिर्द्रुतम् ॥ ९ ॥ सूपकारानसंत्यत्ररसकर्म
विचक्षणाः॥दुग्धेसर्वरसानेकाकामधेनुरतोयतः ॥ १० ॥ कीर्तिरुच्चैःश्रवायस्यसर्वतोवाजिराजिषु ॥ रत्नमुच्चैःश्रवाःसोत्रहयानांपौरुषाधिकः ॥ ११ ॥
ऐरावतोदंतिवरश्चतुर्दंतोत्रराजते ॥ द्वितीयइवकैलासोजंगमस्फटिकोज्ज्वलः ॥ १२ ॥ तरुरत्नंपारिजातःस्त्रीरत्नंसोर्वशीत्विह ॥ नंदनंवनरत्नंचरत्नंमंदाकिनी
ह्यपाम् ॥ १३ ॥ त्रयस्त्रिंशत्सुराणांयाकोटिःश्रुतिसमीरिता ॥ प्रतीक्षतेसाऽवसरंसेवायैप्रत्यहंत्विह ॥ १४ ॥

तिवा ॥ चिन्तामभिप्रेतांवांछामित्यर्थः ॥ ९ ॥ अतोऽस्याम् ॥ १० ॥ कीर्तिरिति ॥ सर्वतोवाजिराजिषुसकलेष्वश्वसमूहेषु ॥ उच्चैःश्रवःश्रवणंयस्याःसाकीर्तिर्यस्यसउच्चैश्रवाः ॥ हयानांमध्येरत्नं
श्रेष्ठोऽत्रास्यामित्यर्थः ॥ कथंभूतः ॥ पौरुषाधिकः पुरुषस्येदंपौरुषंबलंतेनाधिकः ॥ यद्वा पुरुषोविष्णुस्तस्यांशःपौरुषोविभूतिरित्यर्थः ॥ तेनाधिकःश्रेष्ठः ॥ उच्चैःश्रवसमश्वानामितिभगवद्वचनात् ॥
चात्रेतिपाठेसइत्यध्याहर्तव्यम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्रयस्त्रिंशदिति ॥ यद्यपित्रयस्त्रिंशदेवदेवाःश्रुतिप्रतिपादिताः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाइति ॥ तथापितेष्वंतर्भूतान्देवान्गृहीत्वात्रय
स्त्रिंशत्सुराणांयाकोटिरित्युक्तम् ॥ अवसरमवकाशम् ॥ तुशब्देनसंभ्रमोगृह्यते ॥ १४ ॥

॥ १९ ॥ अमरावत्यास्तौल्यपावित्र्ययोरभावमन्यस्याह ॥ अश्वमेधेति ॥ १६ ॥ अर्चिष्मतीति ॥ वह्नियमनिर्ऋतिवरुणवायुकुबेरेशानांसप्तानामर्चिष्मत्याद्याःसप्तपुर्यः ॥ ईशस्येयमैशी ॥१७॥
नान्यतइतिपाठेनान्यस्येत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ महेंद्रपदलिप्सवःअमरावतींप्राप्तुमिच्छवः ॥ २१ ॥ शक्रैश्वर्यजिघृक्षवःइंद्रश्रियंलब्धुमिच्छवः ॥ २२ ॥ तर्हिकिमितिनाग्रहं
स्तत्राह ॥ निष्प्रत्यूहमिति ॥ २३ ॥ तर्हिसविघ्नक्रतुशतानांतदनुष्ठानंनिष्फलमेवनेत्याह ॥ असमाप्तेति ॥ २४ ॥ तुलेति ॥ तुलापुरुषादीनिचतानिमहादानानिचेतितथा ॥ आदिपदेन

स्वर्गेष्विंद्रपदादन्यन्नविशिष्येतकिंचन ॥ यद्यत्रिलोक्यामैश्वर्यंनतत्तुल्यमनेनहि ॥ १५ ॥ अश्वमेधसहस्रस्यलभ्यंविनिमयेनयत् ॥ किंतेनतुल्यमन्य
त्स्यात्पवित्रमथवामहत् ॥ १६ ॥ अर्चिष्मतीसंयमिनीपुण्यवत्यमलावती ॥ गंधवत्यलकेशीचनैतत्तुल्यामहर्धिभिः ॥ १७॥ अयमेवसहस्राक्षस्त्वयमे
वदिवस्पतिः ॥ शतमन्युरयंदेवोनामान्येतानिनामतः ॥ १८ ॥ सप्तापिलोकपालायेतएनंसमुपासते ॥ नारदाद्यैर्मुनिवरैरयमाशीर्भिरीडयते ॥ १९ ॥
एतत्स्थैर्येणसर्वेषांलोकानांस्थैर्यमिष्यते ॥ पराजयान्महेंद्रस्यत्रैलोक्यंस्यात्पराजितम् ॥ २० ॥ दनुजामनुजादैत्यास्तपस्यंत्युग्रसंयमाः ॥ गंधर्व
यक्षरक्षांसिमहेंद्रपदलिप्सवः ॥ २१ ॥ सगराद्यामहीपालावाजिमेधविधायकाः ॥ कृतवंतोमहायत्नंशक्रैश्वर्यजिघृक्षवः ॥ २२ ॥ निष्प्रत्यूहंक्रतुशतं
यःकश्चित्कुरुतेऽवनौ ॥ जितेंद्रियोमरावत्यांसप्राप्नोतिपुलोमजाम् ॥ २३ ॥ असमाप्तक्रतुशतावसंत्यत्रमहीभुजः ॥ ज्योतिष्टोमादिभिर्यागैर्येयजंत्य
पितेद्विजाः ॥२४॥ तुलापुरुषदानादिमहादानानिषोडश ॥ येयच्छंत्यमलात्मानस्तेलभंतेऽमरावतीम् ॥ २५ ॥ अक्लीबवादिनोधीराःसंग्रामेष्वपरा
ङ्मुखाः ॥ विक्रांता[1]वीरशयनेतेऽत्रतिष्ठंतिभूभुजः ॥२६॥ इत्युद्देशात्समाख्यातामहेंद्रनगरीस्थितिः ॥ यायजूकावसंत्यत्रयज्ञविद्याविशारदाः ॥ २७ ॥
इमामर्चिष्मतींपश्यवीतिहोत्रपुरींशुभाम् ॥ जातवेदसियेभक्तास्तेवसंत्यत्रसुव्रताः ॥ २८ ॥ अग्निप्रवेशंयेकुर्युर्दृढसत्त्वाजितेंद्रियाः ॥ स्त्रियोवासत्त्वसं
पन्नास्तेसर्वेअग्नितेजसः ॥ २९ ॥ अग्निहोत्ररताविप्रास्तथाग्निब्रह्मचारिणः ॥ पंचाग्निव्रतिनोयेवैतेऽग्निलोकेग्नितेजसः ॥ ३० ॥

हिरण्यगर्भादीनिगृह्यंते॥तानिचलैंगेदर्शितानि॥ तथाहि ॥ तुलाहिरण्यगर्भश्चब्रह्मांडाख्यंतृतीयकम् ॥ कल्पतरुर्गोसहस्रंनामधेयंतुपंचमम् ॥ हिरण्यकामधेनुश्चहिरण्याश्वश्चसप्तमः ॥ हिरण्याश्वरथश्चैव
हमहस्तिरथस्तथा॥पंचलांगलदानंचधराख्यंविश्वचक्रकम्॥कल्पलताद्वयंचान्यत्सप्तसागरमेवच॥रत्नधेनुर्महाभूतघटेत्येतानिषोडश ॥महादानानिसुतरांक्रमशःकथितानिवै ॥ सर्वाण्येतानिकृतवान्पुरा
शंबरसूदनईति ॥ २५ ॥ २६ ॥ यायजूकायज्ञशीलाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अग्निब्रह्मचारिणःसाग्निकाब्रह्मचारणः ॥ चतुर्दिक्षुचत्वारोऽग्नयउपरिसूर्यश्चपंचाग्नयस्तत्तापव्रतिनःपंचाग्नि

---

[1] विकृताइतिक्वचित्पाठः ।

व्रतिनः ॥ ३० ॥ इध्मभारान्काष्ठभारान् ॥ काष्ठंदार्विंधनंत्वेधइध्ममेधःसमित्स्त्रियामित्यमरः ॥ तषांसारत्वनीरसत्वख्यापनायतुशब्दः ॥ अग्निष्टिकांलोहादिनिर्मिताग्न्याधारस्थालिकाम् ॥
॥ ३१ ॥ ३२ ॥ आग्नेयमग्निवृद्धिकरम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अंतरात्माऽतःसाक्षी ॥ हिनिश्चये ॥ मांसपेशिकांमांसमयजरायुजांगर्भस्थबालतनुमितियावत् ॥

शीतेशीतापनुत्यैयस्त्विध्मभारान्प्रयच्छति ॥ कुर्यादग्निष्टिकांवाऽथसवसेदग्निसन्निधौ ॥ ३१ ॥ अनाथस्याग्निसंस्कारंयःकुर्याच्छ्रद्धयान्वितः ॥
अशक्तःप्रेरयेदन्यंसोग्निलोकेमहीयते ॥३२॥ जठराग्निविवृद्ध्यैयोदद्यादाग्नेयमौषधम् ॥ मंदाग्नयेसपुण्यात्मावह्निलोकेवसेच्चिरम् ॥ ३३ ॥ यज्ञोपस्कर
वस्तूनियज्ञार्थंद्रविणंतुवा ॥ यथाशक्तिप्रदद्याद्योह्यर्चिष्मत्यांवसेत्सवै ॥ ३४ ॥ अग्निरेकोद्विजातीनांनिःश्रेयसकरःपरः ॥ गुरुर्देवोव्रतंतीर्थंसर्वमाग्निर्वि
निश्चितम् ॥ ३५ ॥ अपावनानिसर्वाणिवह्निसंसर्गतःक्षणात् ॥ पावनानिभवंत्येवतस्माद्यःपावकःस्मृतः ॥ ३६ ॥ अपिवेदंविदित्वायस्त्यक्त्वावै
जातवेदसम् ॥ अन्यत्रबध्नातिरतिंब्राह्मणोनसवेदवित् ॥३७॥ अंतरात्माह्ययंसाक्षान्निश्चितोह्याशुशुक्षणिः ॥ मांसग्रासान्पचेत्कुक्षौस्त्रीणांनोमांसपेशिकाम्
॥३८॥ तैजसीशांभवीमूर्तिःप्रत्यक्षादहनात्मिका ॥ कर्त्रींहंत्रीपालयित्रीविनैनांकिंविलोक्यते ॥ ३९ ॥ चित्रभानुरयंसाक्षान्नेत्रंत्रिभुवनेशितुः ॥ अंधंतमो
मयेलोकेविनैनंकःप्रकाशकः ॥ ४० ॥ धूपप्रदीपनैवेद्यपयोदधिघृतैक्षवम् ॥ एतद्भुक्तंनिषेवंतेसर्वेदिविदिवौकसः ॥ ४१ ॥ शिवशर्मोवाच ॥
॥ कोयंकृशानुःकस्यायंसूनुःकथमिदंपदम् ॥ आग्नेयंलब्धमेतेनब्रूतमेतन्ममाग्रतः ॥ ४२ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ आकर्णयमहाप्राज्ञवर्णया[1]वो
यथातथम् ॥ योयंयस्ययथाऽनेनप्रापिज्योतिष्मतीपुरी ॥ ४३ ॥ नर्मदायास्तटेरम्येपुरेनर्मपुरेपुरा ॥ पुरारिभक्तःपुण्यात्माऽभवद्विश्वानरोमुनिः ॥४४॥
ब्रह्मचर्याश्रमेनिष्ठोब्रह्मयज्ञरतःसदा ॥ शांडिल्यगोत्रःशुचिमान्ब्रह्मतेजोनिधिर्वशी ॥ ४५ ॥ विज्ञाताखिलशास्त्रार्थोलौकिकाचारचंचुरः ॥ कदाचि
च्चिंतयामासहृदिध्यात्वामहेश्वरम् ॥ ४६ ॥

॥ ३८ ॥ तेजसइयंतैजसी ॥ शंभोरियंशांभवी ॥ अष्टमूर्तित्वादीश्वरस्य ॥ ३९ ॥ अंधंतमोमयेलोकइतिच्छांदसम् ॥ ४० ॥ ऐक्षवमिक्षुविकारम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रापिप्राप्ता ॥
॥ ४३ ॥ पुरारिभक्तस्त्रिपुरारिसेवकः ॥ ४४ ॥ ब्रह्मवेदःसएवयज्ञस्तत्ररतः ॥ वेदाध्ययनस्वरूपेऋषियज्ञेरतइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ लौकिकाचारचंचुरःलौकिकव्यवहारेनिपुणःकुशलइतिया

---

[1] कथयावइतिक्वचित्पाठः ।

वत् ॥ ४६ ॥ संक्षुण्णेसम्यङ्गनिष्पादितेचीर्णइत्यर्थः ॥ ४७ ॥ अलोडयविचार्य ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ विड्भोजनः विड्विष्ठाविशेषेणभोजनंयस्यसतथा ॥ ५२ ॥
ब्रह्मचर्यंहीति ॥ गार्हस्थ्येगृहाश्रमेयादृग्ब्रह्मचर्यंतादृग्ब्रह्मचारिणिस्वभावचपलेचित्तेसतिक्कुत्रेत्यन्वयः ॥ कीदृक् ॥ कल्पनयावंचनयाप्रतारणयेतियावत् उज्झितंत्यक्तम् ॥ यद्वैकल्याणयोजित
मितिक्कचित्पाठः ॥ यद्वैकल्पेनयोजितमितिचान्यत्र॥५३॥ अनधिकारिणांतत्तदाश्रमनिंदापूर्वकमधिकारिणोगृहस्थस्यतत्तदाश्रमाच्छ्रैष्ठ्यमाह ॥ हठादितिषड्भिः॥ हठाद्बलादधिकाराभावेप्याग्रहादि

चतुर्णामप्याश्रमाणांकोतीवश्रेयसेसताम् ॥ यस्मिन्प्राप्नोतिसंक्षुण्णेपरत्रेहचवासुखम् ॥४७॥ इदंश्रेयस्त्विदंश्रेयस्त्विदंतुसुकरंभवेत् ॥ इत्थंसर्वंसमालो
डयगार्हस्थ्यंप्रशशंसह ॥ ४८ ॥ ब्रह्मचारीगृहस्थोवावानप्रस्थोऽथभिक्षुकः ॥ एषामाधारभूतोसौगृहस्थोनान्यथेतिच ॥ ४९ ॥ देवैर्मनुष्यैःपितृभि
स्तिर्यग्भिश्चोपजीव्यते ॥ गृहस्थःप्रत्यहंयस्मात्तस्माच्छ्रेष्ठोगृहाश्रमी ॥५०॥ अस्नात्वाचाप्यहुत्वावाऽदत्त्वावाश्नातियोगृही ॥ देवादीनामृणीभूत्वानरकं
प्रतिपद्यते ॥ ५१ ॥ अस्नाताशीमलंभुंक्तेत्वजपीपूयशोणितम् ॥ अहुताशीकृमीन्भुंक्तेप्यदत्त्वाविड्भोजनः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मचर्यंहिगार्हस्थ्येयादृक्क
ल्पनयोज्झितम् ॥ स्वभावचपलेचित्तेक्कतादृग्ब्रह्मचारिणि ॥ ५३ ॥ हठाद्वालोकभीत्यावास्वार्थाद्वाब्रह्मचर्यभाक् ॥ संकल्पयतिचित्तेचेत्कृतमप्यकृतं
तदा ॥ ५४ ॥ परदारपरित्यागात्स्वदारपरितुष्टितः ॥ ऋतुकालाभिगामित्वाद्ब्रह्मचारीगृहीरितः ॥ ५५ ॥ विमुक्तरागद्वेषोयःकामक्रोधविवर्जितः ॥
साग्निःसदारःसगृहीवानप्रस्थाद्विशिष्यते ॥ ५६ ॥ वैराग्याद्गृहमुत्सृज्यगृहधर्मान्हृदिस्मरेत् ॥ सभवेदुभयभ्रष्टोवानप्रस्थोनवागृही ॥ ५७ ॥ अयाचितो
पस्थितयायोवृत्त्यावर्तते गृही ॥ येनकेनापिसंतुष्टोभिक्षुकात्सविशिष्यते ॥ ५८ ॥ प्रार्थयेद्यत्कचित्किंचिद्दुष्प्रापंवाभविष्यति ॥ अशनेषुनसंतुष्टः
सयतिःपतितोभवेत् ॥ ५९ ॥ गुणागुणंविचार्येत्थंसवैविश्वानरोद्विजः ॥ उद्ववाहविधानेनस्वोचितांकुलकन्यकाम् ॥ ६० ॥ अग्निशुश्रूषणरतः
पंचयज्ञपरायणः ॥ षट्कर्मनिरतोनित्यंदेवपित्रातिथिप्रियः ॥ ६१ ॥ धर्मार्थकामान्युक्तात्मासोर्जयन्स्वस्वकालतः ॥ परस्परमसंकोचंदंपत्यो
रानुकूल्यतः ॥ ६२ ॥ पूर्वाह्णेदैविकंकर्मसोकरोत्कर्मकांडवित् ॥ मध्यंदिनेमनुष्याणांपितॄणामपराह्णके ॥६३॥ एवंबहुतिथेकालेगतेतस्याग्रजन्मनः ॥
भार्याशुचिष्मतीनामकामपत्नीवसुव्रता ॥ ६४ ॥

त्यर्थः॥स्वार्थात्स्वप्रयोजननिमित्तात् संकल्पयतिचिंतयति ब्रह्मचर्यविरोधिकर्मेतिशेषः॥कृतंब्रह्मचर्यमित्येव॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥ प्रार्थयेदिति ॥ योयतिःक्कचित्कदाचित्किंचित्प्रार्थयेत्प्रार्थ
यति॥दुष्प्रापंवायद्भविष्यतिभवतितदपिप्रार्थयति॥समीचीनमसमीचीनंवायाचतइत्यर्थः ॥ सपतितोभवेत्स्वाश्रमाद्भ्रष्टोभवतीत्यर्थः ॥५९॥६०॥६१॥६२॥ ६३ ॥ कामपत्नीरतिस्तद्वदेव ॥ ६४ ॥

अंकुरंकारणंपुत्रमात्रमित्यर्थः।।शंकरंकल्याणकरमभीष्टदमित्यर्थः।।६५।।६६।। अलंकृत्यातिशयंकृत्वा।।तान्यपितानपि ॥ तानपीतिवापाठः।।अलंकृतेतिपाठेअलंकरोतीत्यलंकृत्तयामयेत्यर्थः ।।६७।। सुवासांसिशोभनवस्त्राणि ॥ सुवासाःशोभनगृहाः ॥ चकारःसमुच्चये ॥ सुशय्याशोभनकशिपुः ॥ सुनितंबिनीशोभनपरिचारिका ॥ स्रक्तांबूलान्नपानाश्चेत्यष्टौभोगाः ॥ विसंधिरार्षः ॥ स्वधर्मिणांस्वधर्मवताम् ॥ पाठांतरेशोभनधर्मवतामित्यर्थः ॥ सुतांबूलान्नपानाश्चेतिपाठेऽष्टावितिदुर्घटम् ॥ सुतांबूलान्नपानाद्याइतिक्वचित् ॥ समाहारपाठश्चान्यत्र ॥ एतेऽष्टौ भोगामयाभुक्ता

अपश्यंत्यंकुरमपिसंततेःस्वर्गसाधनम् ॥ विज्ञायशंकरंकांतंप्रणिपत्यव्यजिज्ञपत् ॥ ६५ ॥ ॥ शुचिष्मत्युवाच ॥ आर्यपुत्रार्यधिषणप्राणनाथप्रियव्रत ।। नदुर्लभंममास्तीहकिंचित्त्वच्चरणार्चनात् ॥ ६६ ॥ येवैभोगाःसमुचिताःस्त्रीणांतेत्वत्प्रसादतः ॥ अलंकृत्यमयाभुक्ताःप्रसंगाद्वच्मितान्यपि ॥६७॥ सुवासांसिसुवासाश्चसुशय्यासुनितंबिनी ॥ स्रक्तांबूलान्नपानाश्चअष्टौभोगाःस्वधर्मिणाम्[1] ॥ ६८ ॥ एकंमेप्रार्थितंनाथचिरायहृदिसंस्थितम् ॥ गृहस्थानांसमुचितंतत्त्वंदातुमिहार्हसि ॥ ६९ ॥ विश्वानरउवाच ॥ किमदेयंहिसुश्रोणितवाप्रियहितैषिणि ॥ तत्प्रार्थयमहाभागेप्रयच्छाम्यविलंबितम् ॥७०॥ महेशितुःप्रसादेनममकिंचिन्नदुर्लभम् ॥ इहामुत्रचकल्याणिसर्वकल्याणकारिणः ॥ ७१ ॥ इतिश्रुत्वावचःपत्युस्तस्यसापतिदेवता ॥ उवाचहृष्टवदनायदिदेयोवरोमम ॥७२॥ वरयोग्यास्मिचेन्नाथनान्यंवरमहंवृणे ॥ महेशसदृशंपुत्रंदेहिमाहेश्वरानघ ॥ ७३ ॥ इतिस्यावचःश्रुत्वाशुचिष्मत्याःशुचिव्रतः ॥ क्षणंसमाधिमाधायहृद्येतत्समचिंतयत् ॥७४॥ अहोकिमेतयातन्व्याप्रार्थितंह्यतिदुर्लभम् ॥ मनोरथपथाद्दूरमस्तुवासहिसर्वकृत् ॥७५॥ तेनैवास्यामुखेस्थित्वावाक्स्वरूपेणशंभुना ॥ व्याहृतंकोऽन्यथाकर्तुमुत्सहेतभवेदिदम् ॥७६॥ ततःप्रोवाचतांपत्नीमेकपत्निव्रतेस्थितः ॥ विश्वानरमुनिःश्रीमानितिकांतेभविष्यति ॥ ७७ ॥ इत्थमाश्वास्यतांपत्नींजगामतपसेमुनिः ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षात्काशीनाथोधितिष्ठति ॥ ७८ ॥ प्राप्यवाराणसींतूर्णंदृष्ट्वाथमणिकर्णिकाम् ॥ तत्याजतापत्रितयमपिजन्मशतार्जितम् ॥ ७९ ॥ दृष्ट्वासर्वाणिलिंगानिविश्वेशप्रमुखानिच ॥ स्नात्वासर्वेषुकुंडेषुवापीकूटसरःसुच ॥ ८० ॥ नत्वाविनायकान्सर्वान्गौरीःसर्वाःप्रणम्यच ॥ संपूज्यकालराजंचभैरवंपापभक्षणम् ॥ ८१ ॥ दण्डनायकमुख्यांश्चगणान्स्तुत्वाप्रयत्नतः ॥ आदिकेशवमुख्यांश्चकेशवान्परितोष्यच ॥ ८२ ॥

इतिपूर्वेणान्वयः ॥ ६८ ॥ समुचितंयोग्यम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ सुलभत्वंभावयति ॥ अस्त्विति ॥ यतःसएवविश्वेश्वरएवसर्वकृत्सर्वकर्ता ॥ ७५ ॥ अतस्तेनव्याहृतंभवेद्भविष्यतीत्यन्वयः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

---

[1] सुधर्मिणामित्येवंरूपे ।

॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ कृत्तिवासेश्वरमित्यार्षम् ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ द्रुमत्यित्रद्रमतीयपिदृश्यते ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ विभांडेश्वरस्तिलभांडेश्वरः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

लोलार्कमुख्यसूर्यांश्चप्रणम्यचपुनःपुनः ॥ कृत्वापिण्डप्रदानानिसर्वतीर्थेष्वतंद्रितः ॥ ८३ ॥ सहस्रभोजनाद्यैश्चयतीन्विप्रान्प्रतर्प्यच ॥ महापूजो
पचारैश्चलिंगान्यभ्यर्च्यभक्तितः ॥ ८४ ॥ असकृच्चिन्तयामासकिंलिंगंक्षिप्रसिद्धिदम् ॥ यत्रनिश्चलतामेतितपस्तनयकाम्यया ॥ ८५ ॥
श्रीमदोंकारनाथंवाकृत्तिवासेश्वरंकिमु ॥ कालेशंवृद्धकालेशंकलशेश्वरमेवच ॥ ८६ ॥ केदारेशंतुकामेशंचन्द्रेशंवात्रिलोचनम् ॥ ज्येष्ठेशंजंबुकेशंवाजे
गीषव्येश्वरंतुवा ॥ ८७ ॥ दशाश्वमेधमीशानंद्रुमिचंडेशमेवच ॥ दृक्केशंगरुडेशंचगोकर्णेशंगणेश्वरम् ॥ ८८ ॥ ढुंढ्याशागजसिद्धाख्यंधर्मेशंतारके
श्वरम् ॥ नन्दिकेशंनिवासेशंपत्रीशंप्रीतिकेश्वरम् ॥ ८९ ॥ पर्वतेशंपशुपतिंब्रह्मेशंमध्यमेश्वरम् ॥ बृहस्पतीश्वरंवाथविभांडेश्वरमेवच ॥ ९० ॥
भारभूतेश्वरंकिंवामहालक्ष्मीश्वरंतुवा ॥ मरुत्तेशंतुमोक्षेशंगंगेशंनर्मदेश्वरम् ॥ ९१ ॥ मार्कंडमणिकर्णीशरत्नेश्वरमथापिवा ॥ अथवायोगिनीपीठं
साधकस्यैवासिद्धिदम् ॥ ९२ ॥ यामुनेशंलांगलीशंश्रीमद्विश्वेश्वरंविभुम् ॥ अविमुक्तेश्वरंवाथविशालाक्षीशमेवच ॥ ९३ ॥ व्याघ्रेश्वरंवराहेशंव्यासेशं
वृषभध्वजम् ॥ वरुणेशंविधीशंवावसिष्ठेशंशनीश्वरम् ॥ ९४ ॥ सोमेश्वरंकिमिन्द्रेशंस्वर्लीनेसंगमेश्वरम् ॥ हरिश्चंद्रेश्वरंकिंवाहरिकेशेश्वरंतुवा ॥ ९५ ॥
त्रिसंध्येशंमहादेवमुपशांतिशिवंतथा ॥ भवानीशंकपर्दीशंकंदुकेशंमखेश्वरम् ॥ ९६ ॥ मित्रावरुणसंज्ञंवाकिमेषामाशुपुत्रदम् ॥ क्षणंविचार्यसमुनिरिति
विश्वानरःसुधीः ॥ ९७ ॥ आज्ञातंविस्मृतंतावत्फलितोमेमनोरथः ॥ सिद्धैःसंसेवितंलिंगंसर्वसिद्धिकरंपरम् ॥ ९८ ॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्यस्यमनोनिर्वृ
तिभाग्भवेत् ॥ उद्घाटितंसदैवास्तेस्वर्गद्वारंहियत्रवै ॥ ९९ ॥ दिवानिशंपूजनार्थंविज्ञाप्यत्रिदशेश्वरम् ॥ पञ्चमुद्रेमहापीठेसिद्धिदेसर्वजंतुषु ॥ १०० ॥
यत्रसाविकटादेवीप्रकटासिद्धिरूपिणी ॥ यत्रास्थितानांभक्तानांसाक्षात्सिद्धिविनायकः ॥ १ ॥ निर्धूयविघ्नजालानिसर्वाःसिद्धीःप्रयच्छति ॥ अविमुक्ते
महाक्षेत्रेसिद्धिक्षेत्रंहितत्परम् ॥ २ ॥ यत्रवीरेश्वरंलिंगंमहागुह्यतमंमतम् ॥ तिलांतरापिनोकाश्यांभूमिर्लिंगंविनाक्वचित् ॥ ३ ॥ परंवीरेशसदृशंन
लिंगंत्वाशुसिद्धिदम् ॥ धर्मदंचार्थदंसम्यक्कामदंमोक्षदंतथा ॥ ४ ॥ यथावीरेश्वरंलिंगंकाश्यांनान्यत्तथाध्रुवम् ॥ पंचस्वरोत्रगंधर्वःपरांसिद्धिमगात्पुरा ॥ ५ ॥

मखेश्वरमित्यत्राजेश्वरमितिवा ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ आज्ञातमित्याङितिस्मृतिद्योतकमव्ययम् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ पंचमुद्रयाविकटयाअधिष्ठिते ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

---

१ पहारैश्चेतिक्वचित्पाठः ।

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ स्वफणामणिभिर्बहुनीराजनैरितिसंबंधः ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ विदेहजश्चेतिजयद्रथविशेषणम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ वसुसुतोपमांउपरिचरवसोर्वीर्याज्जातसत्यवत्युपमाम् ॥ वसवोदेवास्तत्सुतोपमामितिवा ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ नेपथ्यंभूषणम् ॥ २४ ॥

विद्याधरःस्वच्छविद्योवसुपूर्णश्चयक्षराट् ॥ नृत्यंतीनिजभावेनपुराह्यत्राप्सरोवरा ॥ ६ ॥ सदेहाकोकिलालापालिंगमध्येलयंगता ॥ ऋषिर्वेदशिरानामजपन्वैशतरुद्रियम् ॥ ७ ॥ मन्त्रज्योतिर्मयेलिंगेसशरीरोविशत्पुरा ॥ चन्द्रमौलिभरद्वाजावुभौपाशुपतोत्तमौ ॥ ८ ॥ वीरेश्वरंसमभ्यर्च्यगायमानौलयंगतौ ॥ शंखचूडोहिनागेंद्रःस्वफणामणिभिर्निशि ॥ ९ ॥ षण्मासात्सिद्धिमगमद्बहुनीराजनैरिह ॥ किन्नरीहंसपद्यत्रभर्त्रावेणुप्रियेणवै ॥ ११० ॥ गायंतीसुस्वरंयातापरांनिर्वाणभूमिकाम् ॥ असंख्याताःसहस्राणिसिद्धाःसिद्धिमिहागताः ॥ ११ ॥ सिद्धलिंगमिहाख्यातंतस्माद्वीरेश्वरंपरम् ॥ १२ ॥ वीरेश्वरंसमाराध्यभ्रष्टराज्योजयद्रथः ॥ हत्वारिपूनस्खलितंराज्यंप्रापविदेहजः ॥ १३ ॥ विदूरथोऽथनृपतिरपुत्रःपुत्रवानभूत् ॥ वीरेश्वरप्रसादेनमगधाधिपतिर्वशी ॥ १४ ॥ वसुदत्तोत्रचवणिक्सुतांवसुसुतोपमाम् ॥ अब्दमभ्यर्च्यवीरेशंरत्नदत्तोप्यवाप्तवान् ॥ १५ ॥ अहमप्यत्रवीरेशंसमाराध्यात्रिकालतः ॥ आशुपुत्रमवाप्स्यामियथाभिलषितंस्त्रिया ॥ १६ ॥ इतिकृत्वामतिंधीरोविप्रोविश्वानरःकृती ॥ चन्द्रकूपजलैःस्नात्वाजग्राहनियमंव्रती ॥ १७ ॥ एकाहारोभवन्मासंमासंनक्ताशनोभवत् ॥ अयाचिताशनोमासंमासंत्यक्ताशनःपुनः ॥ १८ ॥ पयोव्रतोभवन्मासंमासंशाकफलाशनः ॥ मासंमुष्टितिलाहारोमासंपानीयभोजनः ॥ १९ ॥ पंचगव्याशनोमासंमासंचांद्रायणव्रती ॥ मासंकुशाग्रजलभुङ्मासंश्वसनभक्षणः ॥ १२० ॥ अथत्रयोदशेमासिस्नात्वात्रिपथगांभसि ॥ प्रत्यूषएववीरेशंयावदायातिसद्विजः ॥ २१ ॥ तावद्विलोकयांचक्रेमध्येलिंगंतपोधनः ॥ विभूतिभूषितंबालमष्टवर्षाकृतिंशुभम् ॥२२॥ आकर्णपूर्णनेत्रंचसुरक्तदशनच्छदम् ॥ चारुपिंगजटामौलिंनग्नंप्रहसिताननम् ॥ २३ ॥ शैशवोचितनेपथ्यधारिणंचित्तहारिणम् ॥ पठंतंश्रुतिसूक्तानिहसंतंचस्वलीलया ॥ २४ ॥ तमालोक्यस्तुतिंचक्रेरोमकंचुकितोमुदा ॥ प्रोच्चरद्गद्गदालापोनमोस्त्वितिपुनःपुनः ॥ २५ ॥ विश्वानरउवाच ॥ ॥ एकंब्रह्मैवाद्वितीयंसमस्तंसत्यंसत्यंनेहनानास्तिकिंचित् ॥ एकोरुद्रोनद्वितीयोवतस्थेतस्मादेकंत्वांप्रपद्येमहेशम् ॥ २६ ॥

॥ २५ ॥ अभिलाषप्रदैःपद्यैरष्टभिर्बालरूपिणम् ॥ तुष्टावपरमानंदंदेवंविश्वानरःकृती ॥ एकमिति ॥ समस्तंजगद्ब्रह्मेत्यन्वयः ॥ किंमृद्घटवदौपचारिकंनेत्याह ॥ सत्यंसत्यमिति ॥ निश्चयार्थावीप्सा ॥ बाधेसामानाधिकरण्यान्नोपचारइतिभावः ॥ तर्हिंब्रह्मविष्णुरुद्रःसजातीयभेदोभविष्यतिनेत्याह ॥ एकमिति ॥ ननुकालाकाशादेःसत्यत्वेनप्रतीतिस्तेनावि

जातीयभेदोभवेत्तत्राह ॥ अद्वितीयमिति ॥ तर्हिस्वगतभेदःस्यान्नेत्याह ॥ एकइति ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेरित्यर्थः ॥ नन्वस्मिन्ग्रामेएकएवपुरुषइतिवदेषाश्रुतिरुपचारपरेत्याशंक्याह ॥
नेहनानास्तिकिंचिदिति ॥ नेहनानास्तिकिंचनेतिश्रुतेरित्यर्थः ॥ भूयसीनांश्रुतीनामैक्यपरत्वावगमान्नोपचारत्वमेकमेवेत्यादिश्रुतेरितिभावः ॥ उपसंहरन्प्रणमति एकइति॥ यस्मादेकःकेवलःसजाती
यस्वगतभेदरहितोऽद्वितीयोविजातीयभेदरहितः ॥ रुद्रःरुत्संसारदुःखंद्रावयतिनाशयतीतिरुद्रोऽव्रतस्थेऽवतिष्ठते ॥ एकएवरुद्रोवतस्थेनद्वितीयइतिश्रुतेः ॥ तस्मादेकंसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यं
महेशंमहांतमीश्वरंत्वांशरणमाश्रयंरक्षितारंप्रपद्येभजेइत्यर्थः ॥ २६ ॥ जगत्कर्तृत्वोपाधिंभगवंतंस्तुवन्ननेकेकर्तारइतिमतंनिराकरोति ॥ एकःकर्तेति ॥ कथंतर्हिप्रतिशरीरंतद्भेदप्रतीतिस्तत्राह ॥
नानारूपेष्विति ॥ उपाधिभेदादेकस्यबहुधाभानेदृष्टांतमाह ॥ यद्वदिति ॥ अपोपःप्रतिप्रत्यप् तासुप्रत्यप्सु ॥ छांदसोऽयंप्रयोगः ॥ स्वर्कःशोभनोमेघाद्यनाच्छादितोऽर्कइति वा ॥
प्रत्यंब्विति वापाठः ॥ तदुक्तम् ॥ एकएवहिभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः ॥ एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवदिति ॥ चंद्रसमानन्यायत्वात्सूर्योपितथा ॥ २७ ॥ प्रत्यग्ब्रह्मण्य
ऽशेषप्रपंचस्यविवर्तरूपतांदृष्टांतपुरःसरमाह ॥ रज्जाविति ॥ यस्मिन्परमात्मनिज्ञातेएषोपरोक्षत्वेनप्रतीयमानःप्रपंचोविष्वक्सर्वतस्तद्वत्तथाभवतितंप्रपद्यइत्यन्वयः ॥ तद्दार्ष्टांतिकवत् ॥ रज्जौरज्ज्वां

एकःकर्तात्वंहिसर्वस्यशंभोनानारूपेष्वेकरूपोस्यरूपः ॥ यद्वत्प्रत्यप्स्वर्कएकोप्यनेकस्तस्मान्नान्यंत्वांविनेशंप्रपद्ये ॥२७॥ रज्जौसर्पःशुक्तिकायांचरूप्यंनै
रःपूरस्तन्मृगाख्येमरीचौ ॥ यद्वत्तद्वद्विष्वगेषप्रपंचोयस्मिन्ज्ञातेतंप्रपद्येमहेशम् ॥ २८ ॥ तोयेशैत्यंदाहकत्वंचवह्नौतापोभानौशीतभानौप्रसादः ॥
पुष्पेगंधोदुग्धमध्येपिसर्पिर्यत्तच्छंभोत्वंततस्त्वांप्रपद्ये ॥ २९ ॥ शब्दंगृह्णास्यश्रवास्त्वंहिजिघ्रेरघ्राणस्त्वंव्यंघ्रिरायासिदूरात् ॥ व्यक्षःपश्येस्त्वंरसज्ञो
प्यजिह्वःकस्त्वांसम्यग्वेत्त्यतस्त्वांप्रपद्ये ॥ १३० ॥ नोवेदस्त्वामीशसाक्षाद्धिवेदनोवाविष्णुर्नोविधाताऽखिलस्य ॥ नोयोगींद्रानेंद्रमुख्याश्चदेवाभक्तोवे
दत्वामतस्त्वांप्रपद्ये ॥ ३१ ॥

ज्ञातायांसर्पोयद्वत् यथाशुक्तिकायांमुक्तास्फोटेचज्ञातायांरौप्यंरजतंयथा ॥ सचासौमृगाख्यश्चेतितन्मृगाख्यस्तस्मिन्मृगाख्येमरीचौमृगतृष्णिकायाम् ॥ मृगतृष्णामरीचिकेत्यमरः ॥
सामान्यविशेषभावेनयोजनान्नपौनरुक्त्यम् ॥ तस्यांज्ञातायांनीराणामयंनैरःपूरःसमूहोयथा ॥ तद्वदिति ॥ रज्ज्वाद्यधिष्ठानेज्ञातेसर्पादिविवर्तोयथानिवर्तते तथाधिष्ठानभूतेप्रत्यग्ब्रह्मणित्वयिज्ञातेसर्वोऽ
पिप्रपंचोनश्यतीत्यर्थः ॥ अनेकदृष्टांतोपादानंस्वानुभवस्यात्यंतदार्ढ्यख्यापनाय ॥ चकारःसमुच्चये ॥ २८ ॥ सर्वशक्तिस्वरूपत्वेनस्तौति ॥ तोयेशैत्यमितिः॥ हेशंभोतत्त्वतस्त्वांप्रपद्यइत्यन्वयः ॥
तत्किमितिपृच्छायामाह ॥ तोयेशैत्यमित्यादि ॥ भूमौस्थैर्यमितिक्वचित् ॥ भानौसूर्ये ॥ शीतभानौचंद्रे ॥ प्रसादआह्लादः ॥ चकारःसमुच्चये ॥ २९ ॥ शब्दमिति ॥ हिर्हेतौ सर्वत्रसंबध्यते ॥
यस्मादश्रवाःश्रवणेंद्रियरहितस्त्वंशब्दंगृह्णासिश्रृणोषि ॥ अघ्राणोनासिकेंद्रियरहितस्त्वांजिघ्रेःगंधंगृह्णासि ॥ व्यंघ्रिः पादरहितोदूरादायासिआगच्छसि ॥ व्यक्षोऽचक्षुस्त्वंरूपंपश्येःपश्यसि ॥ अजि
ह्वोरसनेंद्रियरहितस्त्वंरसज्ञोरसंजानासि ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अपाणिपादोजवनोग्रहीतापश्यत्यचक्षुःसश्रृणोत्यकर्णइत्याद्या ॥ अतस्त्वांकःसम्यगपरोक्षतयावेत्तिजानातिनकोपीत्यर्थः ॥ १३० ॥
तर्हिवेदोज्ञास्यतिनेत्याह ॥ नोवेदइति ॥ हेईशस्वप्रकाशंत्वांवेदोनवेद ॥ यतोवाचोनिवर्तंतइतिश्रुतेः ॥ कथंतर्ह्यौपनिषदत्वमित्याशंकायामाह ॥ साक्षादिति ॥ लक्षणयातदुपपत्तिरितिभावः ॥

तर्हिविष्ण्वादयोज्ञास्यंतिनेत्याह ॥ नोवाविष्णुरित्यादि ॥ तर्ह्यधिकार्यभावाल्लक्षणयाप्यज्ञेयत्वमेवनेत्याह ॥ भक्तोवेदेति ॥ भक्त्यभावेविष्ण्वादेरपिदुर्ज्ञेयस्त्वमितिभावः ॥ ३१ ॥ अवर्णमजरममरम
रूपमव्ययम् ॥ अनामागोत्रमित्यादिश्रुतिसिद्धंस्तौति ॥ नोतेगोत्रमिति ॥ नेशजन्मेत्यत्रनापिजन्मेतिक्वचित्पाठः ॥ पूरयेःपूरयसि॥३२॥यतोवाइमानिभूतानिजायंते त्वंस्त्रीत्वंपुमानसित्वंकुमारउतवा
कुमारी ॥ त्वंजीर्णोदंडेनवंचसित्वंजातोभवसिविश्वतोमुखः॥ सर्वंविष्णुमयंजगदित्यादिश्रुतिसिद्धेसर्वकारणत्वसर्वात्मत्वेदर्शयति ॥ त्वत्तःसर्वमिति ॥ त्वंहिसर्वमित्येतत्प्रपंचयति॥त्वंगौरीशइत्यादिना॥

नोतेगोत्रंनेशजन्मापिनाख्यानोवारूपंनैवशीलंनदेशः ॥ इत्थंभूतोपीश्वरस्त्वंत्रिलोक्याःसर्वान्कामान्पूरयेस्तद्भजेत्वाम् ॥ ३२ ॥ त्वत्तःसर्वंत्वंहिसर्वं
स्मरारेत्वंगौरीशस्त्वंचनग्नोऽतिशांतः ॥ त्वंवैवृद्धस्त्वंयुवात्वंचबालस्तत्त्वंयत्किंनास्यतस्त्वांनतोस्मि ॥ ३३ ॥ स्तुत्वेतिभूमौनिपपातविप्रःसदं
डवद्यावदतीवहृष्टः ॥ तावत्सबालोखिलवृद्धवृद्धःप्रोवाचभूदेववरंवृणीहि ॥ ३४ ॥ ततउत्थायहृष्टात्मामुनिर्विश्वानरःकृती ॥ प्रत्यब्रवीत्किमज्ञातंसर्व
ज्ञस्यतवप्रभो ॥ ३५ ॥ सर्वांतरात्माभगवान्सर्वःसर्वप्रदोभवान् ॥ याच्ञांप्रतिनियुंक्तेमांकिमीशोदैन्यकारिणीम् ॥ ३६ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यदेवो
विश्वानरस्यह ॥ शुचेःशुचिव्रतस्याशुशुचिस्मित्वाब्रवीच्छिशुः ॥ ३७ ॥ बालउवाच ॥ त्वयाशुचेशुचिष्मत्यांयोभिलापःकृतोहृदि ॥ अचिरेणैवकाले
नसभविष्यत्यसंशयः ॥ ३८ ॥ तवपुत्रत्वमेष्यामिशुचिष्मत्यांमहामते ॥ ख्यातोगृहपतिर्नाम्नाशुचिःसर्वामरप्रियः ॥ ३९ ॥ अभिलाषाष्टकंपुण्यंस्तो
त्रमेतत्त्वयेरितम् ॥ अब्दंत्रिकालपठनात्कामदंशिवसंनिधौ ॥ १४० ॥ एतत्स्तोत्रस्यपठनंपुत्रपौत्रधनप्रदम् ॥ सर्वशांतिकरंचापिसर्वापत्परिनाशनम्
॥ ४१ ॥ स्वर्गापवर्गसंपत्तिकारकंनात्रसंशयः ॥ प्रातरुत्थायसुस्नातोलिंगमभ्यर्च्यशांभवम् ॥ ४२ ॥ वर्षंजपन्निदंस्तोत्रमपुत्रःपुत्रवान्भवेत् ॥
वैशाखेकार्तिकेमाघेविशेषनियमैर्युतः ॥ ४३ ॥ यःपठेत्स्नानसमयेसलभेत्सकलंफलम् ॥ कार्तिकस्यतुमासस्यप्रसादादहमव्ययः ॥ ४४ ॥ तवपुत्रत्वमे
ष्यामियस्त्वन्यस्तत्पठिष्यति ॥ अभिलाषाष्टकमिदंनदेयंयस्यकस्यचित् ॥ ४५ ॥ गोपनीयंप्रयत्नेनमहावंध्याप्रसूतिकृत् ॥ स्त्रियावापुरुषेणापि
नियमाल्लिंगसंनिधौ ॥ ४६ ॥ अब्दंजप्तमिदंस्तोत्रंपुत्रदंनात्रसंशयः ॥ इत्युक्त्वांतर्दधेबालःसोपिविप्रोगृहंगतः ॥ १४७ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखण्डेपूर्वार्द्धेइंद्राग्निलोकवर्णनंनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ शृणुसुश्रो
णिसुभगेवैश्वानरसमुद्भवम् ॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यांयथोक्तंशिवशर्मणे ॥ १ ॥

अन्वयमुखेनसर्वात्मत्वमुक्त्वाव्यतिरेकेणापितदाह ॥ तत्त्वमिति ॥ यत्त्वंनअसिनभवसितत्किंनास्तीत्यर्थः ॥ तत्किंयत्त्वंनासीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शुचिस्मित्वा
शुचियथास्यात्तथाईषद्धास्यंकृत्वेत्यर्थः ॥ ३७॥३८॥ ३९॥१४०॥४१॥४२॥४३॥ कार्तिकमासाराधनेनतोषितत्वात्तत्प्रसादादित्युक्तम्॥४४॥तदभिलाषाष्टकंस्तोत्रम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ १४७ ॥
इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ एकादशेग्निलोकोतिविस्तरेणनिरुच्यते ॥ वैश्वानरसमुत्पत्तिर्वरप्राप्तिपुरःसरा ॥ १ ॥ १ ॥

अथानंतरम्॥तद्योषित्तस्यविश्वानरस्यभार्याशुचिष्मती ॥ गर्भाधानाख्येकर्मणितेनविश्वानरेणविहितेसतिअंतर्वत्नीगर्भवतीबभूवेत्यर्थः ॥२॥ पुंसवनंगर्भस्यपुंस्त्वाधानम्॥स्पंदनात्प्राक्गर्भचलनात्प्राक्पूर्वम् ॥ गृह्योक्तविधिनावैदिकेनप्रकारेणेत्यर्थः ॥ पुंस्त्वविवृद्धयेपुंभाववृद्ध्यर्थम् ॥ गर्भस्यवीर्यातिशयायेत्यर्थः ॥३॥ अकारिकृतः ॥ चकारोभिन्नक्रमे ॥ सुखप्रसववृद्ध्यर्थंक्रियाचशोष्यंत्याख्याऽकारीत्यन्वयः ॥ वेत्तीतिवित्तेनविदाजानतेत्यर्थः ॥ ४ ॥ अथशब्दोमंगलार्थः ॥ अतोऽनंतरंसप्रसिद्धः ॥ नामप्राकाश्ये ॥ तस्यांशुचिष्मत्यांतनयःपुत्रोबभूवेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ कथंभूतः ॥ ताराधिपवराननःचंद्रवत्प्रसन्नमुखः ॥ किंकुर्वन् ॥ अरिष्टममंगलंदीपयन्दहन्नाशयन्नित्यर्थः ॥ यद्वा अरिष्टंसूतिकागृहंदीपयन्प्रकाशयन् ॥ अरिष्टंसूतिकागृहमितिवचनात् ॥ तत्रहेतुगर्भविशेषणमाह ॥ दीप्त्यातेजसासर्वारिष्टविनाशकृदिति ॥ कस्मिन्सति ॥ शुभेलग्नेसमीचीनेराशीनामुदयेसति ॥ लग्नस्यशुभत्वमेवाह ॥ सुतारासुशोभनस्तारोध्वनिर्नामेतियावद्यासांतथाभूतासुतारासुशुभासुसतीष्वित्यर्थः ॥ [1]सुतारासुशोभनतारास्वितिवा ॥ शततारास्वितिपाठेशतभिषास्वित्यर्थः ॥ तथागुरौबृहस्पतौ ॥ केंद्रेलग्नचतुर्थसप्तमदशमराशौस्थितेसतीत्यर्थः ॥ तथासुग्रहेष्वयुगेषुचसमीचीनेषु

अथकालेनतद्योषिदंतर्वत्नीबभूवह ॥ विधिवद्विहितेतेनगर्भाधानाख्यकर्मणि ॥ २ ॥ ततःपुंसवनंतेनस्पंदनात्प्राग्विपश्चिता ॥ गृह्योक्तविधि
नासम्यक्कृतपुंस्त्वविवृद्धये ॥ ३ ॥ सीमन्तोथाष्टमेमासिगर्भरूपसमृद्धिकृत् ॥ सुखप्रसवसिद्ध्यैचतेनाकारिक्रियाविदा ॥ ४ ॥ अथातःसत्सुता
रासुताराधिपवराननः ॥ केंद्रेगुरौशुभेलग्नेसुग्रहेष्वयुगेषुच ॥५॥ अरिष्टंदीपयन्दीप्त्यासर्वारिष्टविनाशकृत् ॥ तनयोनामतस्यांतुशुचिष्मत्यांबभूवह ॥६॥
सद्यःसमस्तसुखदोभूर्भुवःस्वर्निवासिनाम् ॥ गंधवाहागन्धवाहादिग्वधूसुखवासनाः ॥ ७ ॥ इष्टगन्धप्रसूनौघैर्ववर्षुस्तेघनाघनाः ॥ देवदुन्दुभयोनेदुः
प्रसेदुःसर्वतोदिशः ॥८॥ परितःसरितःस्वच्छाभूतानांमानसैःसह ॥ तमोऽताम्यत्तुनितरांरजोपिविरजोभवत् ॥ ९ ॥ सत्त्वाःसत्त्वसमायुक्तावसुधासी
च्छुभातदा ॥ कल्याणीसर्वतोवाणीप्राणिनःप्रीणयंत्यभूत् ॥ १० ॥

ग्रहेष्वसमेष्वित्यर्थः ॥ चकारःसमुच्चये ॥ ५ ॥ ६ ॥ तनयस्यविशेषणांतरम् ॥ सद्यइति ॥ गंधवाहावायवः ॥ ॥ गंधवहाइतिक्वचित् ॥ कथंभूताः ॥ गंधंवहंतीतिगंधवाहायथार्थाख्याआसन्नित्यर्थः ॥ गंधवाहनवाहाश्चेतिपाठेघनानांविशेषणम् ॥ कथंभूताः ॥ दिग्वधूमुखवासनाः दिग्वधूनांमुखानिवासयंतिसुगंधीनिकुर्वंतीतितथा ॥ यद्वा दिग्वधूमुखानांवासनायेषुतेतथा ॥ दिगंगनाननामृतवासिताइत्यर्थः ॥ वाहनाइतिपाठेदिग्वधूमुखेभ्योवहंतीतितथातेप्रसिद्धाघनामेघाः ॥ ७ ॥ ववर्षु[2]र्वृष्टिंचक्रुः ॥ कैः ॥ इष्टोगंधोयेषांतथाभूतानांप्रसूनानामोघैःसमूहैः :॥ घनानिबिडाः ॥ घनाघनाइत्येकंवापदम् ॥ वर्षंतोमेघाइत्यर्थः ॥ ८ ॥ तमोऽज्ञानमंधकारोवा ॥ अताम्यदनशत् ॥ रजोपिविरजोविगतरजोऽभवदनशादित्येव ॥ ९ ॥ सत्त्वाःप्राणिनः ॥ पुंस्त्वमार्षम् ॥ सत्त्वसमायुक्ताःसत्त्वगुणसंपन्नाः ॥ शुभाःशोभनाः ॥ पा[3]ठांतरेसुष्ठुधारयमाणाऽमृततुल्यावा ॥ सुधातुल्यफलसस्यादिमतीत्यर्थः ॥ यदाबभूवतदेतिसर्वत्रसंबध्यते ॥ १० ॥

---

[1] एतद्व्याख्यानेतारास्वितिपदमध्याहृत्ययोजितमितिभाति परंत्वीदृशक्लेशबीजांकिमितिनविद्मः । [2] आर्षमेतत् । [3] सुधातदेत्येवंरूपे ।

तिलोत्तमेत्यादीनांतत्रविश्वानरगृहेमुदाहर्षेणाजग्मुरित्यग्रिमेणान्वयंः ॥ वरांगनावराप्सरसः ॥ ११ ॥ किंकृत्वा ॥ क्वणत्कंकणपात्राणिकरतलेकृत्वा ॥ क्वणंतिशब्दंकुर्वंतिकंकणानियेषुतानिपात्राणि
तथा ॥ क्वणत्कनकपात्राणीतिक्कचित् ॥ पात्राणिविशिनष्टि ॥ मुक्तमुक्ताफलाढ्यानीतित्रिभिः ॥ मुक्तानिप्रसृतानियानिमुक्ताफलानितैराढ्यानि ॥ मुक्तमुक्ताक्षताढ्यानीतिक्कचित् ॥ यक्षकर्दमवं
तिकर्पूरागरुकस्तूरीकंकोलवंति ॥ १२ ॥ वज्रवैदूर्याएवदीपाःप्रदीपास्तैःसहवादीपायेषुतानितथा ॥ हरिद्रालेपनानीत्यत्रहरिद्राक्षोदवंतीतिपाठेहरिद्राचूर्णवंतीत्यर्थः ॥ गारुत्मतागरुडस्योद्गाराज्जाताम
णयएकरूपाःश्रेष्ठरूपायेषुतानितथा ॥ गारुत्मतैकदूर्वाणीतिक्कचित् ॥ शंखादियुक्तानिदधीनियेषुतानि ॥ शंखेत्यत्रसक्तिेतिक्कचित् ॥ १३ ॥ पद्मरागादयोमणिप्रभेदाः आख्येत्यत्राढ्येतिक्कचित् ॥

तिलोत्तमोर्वशीरंभाप्रभाविद्युत्प्रभाशुभा ॥ सुमंगलाशुभालापासुशीलाढ्यावरांगनाः ॥११॥ क्वणत्कंकणपात्राणिकृत्वाकरतलेमुदा ॥ मुक्तमुक्ताफला
ढ्यानियक्षकर्दमवंतिच ॥ १२ ॥ वज्रवैदूर्यदीपानिहरिद्रालेपनानिच ॥ गारुत्मतैकरूपाणिशंखशुक्तिदधीनिच ॥ १३ ॥ पद्मरागप्रवालाख्यरत्नकुं
कुमवंतिच ॥ गोमेदपुष्परागेंद्रनीलसन्माल्यभांजिच ॥ १४ ॥ विद्याधर्यश्चकिन्नर्यस्तथाऽमर्यःसहस्रशः ॥ चामरव्यग्रहस्ताग्रमंगलद्रव्यपाणयः
॥ १५ ॥ गंधर्वोरगयक्षाणांसुवासिन्यःशुभस्वराः ॥ गायंत्योललितंगीतंतत्राजग्मुरनेकशः ॥ १६ ॥ मरीचिरत्रिःपुलहःपुलस्त्यःक्रतुरंगिराः ॥
वसिष्ठःकश्यपश्चाहंविभांडोमांडवीसुतः ॥ १७ ॥ लोमशोलोमचरणोभरद्वाजोथगौतमः ॥ भृगुस्तुगालवोगर्गोजातूकर्ण्यःपराशरः ॥ १८ ॥
आपस्तंबोयाज्ञवल्क्यदक्षवाल्मीकिमुद्गलाः ॥ शातातपश्चलिखितःशिलादःशंखउंछभुक् ॥ १९ ॥ जमदग्निश्चसंवर्तोमतंगोभरतोंशुमान् ॥ व्यासः
कात्यायनःकुत्सःशौनकःसुश्रुतःशुकः ॥२० ॥ ऋष्यशृंगोथदुर्वासारुचिर्नारदतुंबुरू ॥ उत्तंकोवामदेवश्चच्यवनोसितदेवलौ ॥२१ ॥ शालंकायनहारी
तौविश्वामित्रोथभार्गवः॥ मृकंडःसहपुत्रेणदाल्भ्यउद्दालकस्तथा ॥ २२ ॥ धौम्योपमन्युवत्साद्यामुनयोमुनिकन्यकाः ॥ तच्छांत्यर्थंसमाजग्मुर्धन्यं
विश्वानराश्रमम् ॥ २३ ॥ ब्रह्माबृहस्पतियुतोदेवोगरुडवाहनः ॥ नंदिभृंगिसमायुक्तोगौर्यासहवृषध्वजः ॥ २४ ॥ महेंद्रमुख्यागीर्वाणानागाःपातालवा
सिनः ॥ रत्नान्यादायबहुशःससरित्कामहाब्धयः ॥ २५ ॥ स्थावराजंगमंरूपंधृत्वायाताःसहस्रशः ॥ महामहोत्सवेतस्मिन्बभूवाकालकौमुदी ॥ २६॥

पद्मरागप्रवालाख्यरत्नरूपंयत्कुंकुमंतद्वंति ॥ गोमेदादिमयानिसन्माल्यानिविचित्रवर्णदामानिभजंतेतानि ॥ १४ ॥ अमर्योऽमरांगनाः ॥ १५ ॥ सुवासिन्यःस्त्रियः ॥ १६ ॥ मरीचिरिति ॥ तच्छां
त्यर्थंतस्यगृहपतेरग्नेःशांत्यर्थंशांतिकर्मकरणार्थंविश्वानरगृहाश्रमंमरीच्यादयआजग्मुरितिसप्तमेनान्वयः ॥ अहमगस्त्यः ॥ मांडवीसुतोमांडव्यः ॥१७॥ लोमचरणोलोमपादः ॥ जातूकर्णइतिक्कचित
॥ १८ ॥ १९ ॥ २०॥ उत्तंकइत्यत्रोदंकइतिचक्कचित् ॥ २१ ॥ सहपुत्रेणमार्कंडेयेनसह ॥ २२ ॥२३॥ ब्रह्मेति ॥ ब्रह्मादयआयाताइतितृतीयेनान्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ अकालकौमुदीअकालेऽ

समयेचंद्ररहितेपिरात्र्यादौकौमुदीज्योत्स्नातस्मिन्महामहोत्सवेऽभूदित्यर्थः ॥ २६ ॥ जातेति ॥ स्वयंपितामहोब्रह्मातस्यबालस्यजातकर्मचक्रेकृतवान् ॥ किंकृत्वा ॥ तद्रूपांजातकर्मप्रतिपादिकांश्रुतिं
विचार्य ॥२७॥ नामकर्मविधानेनएकादशेदिवसेनाम्नाऽयंगृहपतिरितिदेयंदातुंयोग्यंनामचददावित्यर्थः ॥ किंकुर्वन् ॥ तदर्थंनामकरणार्थंश्रुतिंवेदमुच्चरन्नुच्चारयन् ॥२८॥ तामेवदर्शयति ॥ अयमग्निर्गृ
हपतिरितिसार्धेन ॥अस्यायमर्थः योऽयमग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्याख्यःप्रजायाश्चातिशयेनधनस्यवेदितातमेतंयाचे ॥ हेअग्नेगृहपतेअभिद्युम्नंद्योततेर्यशोवाऽन्नंवा ॥ अभिसहइतिबलस्यनाम ॥ आयच्छस्व ॥
यमेरेतद्रूपम् ॥ एतदुक्तंभवति ॥ अस्मानभिअन्नंयशोवाबलंवागृह्णीष्वआगमयेत्यर्थः ॥ यद्वाऽस्मानभिद्युम्नमभिबलंवाआयच्छस्वस्थापयस्वसमर्पय ॥ आयतिःस्थापनार्थः ॥ २९ ॥ अग्ने
गृहपतेस्थित्येतिशाखाभेदेनद्रष्टव्यम् ॥ चतुर्वेदोक्तमंत्रैराशीर्भिरभिनंद्यवर्धयित्वापितामहोजगामेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अहोइत्यन्योन्यंस्तुवंतोयथागतंतथाजग्मुरितिचतुर्थेनान्वयः ॥

जातकर्मस्वयंचक्रेतस्यदेवःपितामहः ॥ श्रुतिंविचार्यतद्रूपांनाम्नागृहपतिस्त्वयम् ॥२७॥ इतिनामददौतस्मैदेयमेकादशेहनि ॥ नामकर्मविधानेनतदर्थं
श्रुतिमुच्चरन् ॥ २८ ॥ अयमग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्यःप्रजायावसुवित्तमः ॥ अग्नेगृहपतेभिद्युम्नमभिसहआयच्छस्व ॥ २९ ॥ अग्नेगृहपतेस्थित्यापरामपि
निदर्शयन् ॥ चतुर्निगममंत्रोक्तैराशीर्भिरभिनंद्यच ॥ ३० ॥ कृत्वाबालोचितांरक्षांहरेणहरिणासह ॥ निर्ययौहंसमारुह्यसर्वेषांप्रपितामहः ॥ ३१ ॥
अहोरूपमहोतेजस्त्वहोसर्वांगलक्षणम् ॥ अहोशुचिष्मतीभाग्यमाविरासीत्स्वयंहरः ॥ ३२ ॥ अथवाकिमिदंचित्रंशर्वभक्तजनेष्वहो ॥ आविर्भवे
त्स्वयंरुद्रोयतोरुद्रास्तदर्चकाः ॥ ३३ ॥ इतिस्तुवंतस्त्वन्योन्यंजग्मुःसर्वेयथागतम् ॥ विश्वानरंसमापृच्छ्यसंप्रहृष्टतनूरुहाः ॥ ३४ ॥ अतःपुत्रं
समीहंतेगृहस्थाश्रमवासिनः ॥ पुत्रेणलोकाञ्जयतिश्रुतिरेषासनातनी ॥ ३५ ॥ अपुत्रस्यगृहंशून्यमपुत्रस्यार्जनंवृथा ॥ अपुत्रस्यान्वयश्छिन्नोनापवित्रं
ह्यपुत्रतः ॥ ३६ ॥ नपुत्रात्परमोलाभोनपुत्रात्परमंसुखम् ॥ नपुत्रात्परमंमित्रंपरत्रेहचकुत्रचित् ॥ ३७ ॥ औरसःक्षेत्रजःक्रीतोदत्तःप्राप्तःसुतासुतः ॥
आपत्सुरक्षितश्चान्यःपुत्राःसप्तात्रकीर्तिताः ॥ ३८ ॥ एषामन्यतमःकार्योगृहस्थेनविपश्चिता ॥ पूर्वपूर्वःसुतःश्रेयान्हीनःस्यादुत्तरोत्तरः ॥ ३९ ॥
॥ गणावूचतुः ॥ ॥ निष्क्रमोथचतुर्थेऽस्यमासिपित्राकृतोगृहात् ॥ अन्नप्राशनमब्दार्धेचूडाब्देचार्थवत्कृता ॥ ४० ॥

किंस्तुवंतइत्याकांक्षायामाह ॥ अहोरूपमिति ॥ ३२ ॥ रुद्रःस्वयमाविर्भवतीत्यत्रहेतुमाह ॥ यतइति ॥ रुद्रार्चकारुद्रस्वरूपाएवेतियतइतिभावः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
नापवित्रमिति ॥ अपुत्रतःपुत्राभावात्पुत्ररहितोगृहस्थःपवित्रंनानस्यादित्यर्थः ॥ यद्वा नानरोऽपुत्रतोऽपवित्रःस्यादित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ औरसइति ॥ अत्रलोकेसप्तपुत्राःकीर्तिताइत्यन्वयः ॥
केतेइत्यतआह ॥ औरसइत्यादिना ॥ औरसोधर्मपत्नीप्रभवः ॥ दत्तःकेनचित् ॥ प्राप्तःस्वयमेव ॥ सुतासुतःपुत्रिकाकरणेन ॥ ३८ ॥ भवंतुसप्तपुत्रास्तावताकिमित्यतआह ॥ एषामिति ॥ तत्र
विशेषमाह ॥ पूर्वःपूर्वइति ॥ ३९ ॥ अब्दार्धेषष्ठेमासि ॥ चूडाकरणंअब्देवर्षे ॥ अर्थइतिपाठेकुसुमगर्भितस्निग्धकेशार्थइत्यर्थः ॥ अर्थवद्यथाविधीत्यर्थः ॥ कृतीइतिक्वचित् ॥ अस्याग्रिमेणा

न्वयः ॥ पूर्वत्रलिंगंविपरिणमय्यपूर्वक्रियैवसंबंधः ॥ ४० ॥ चूडाकर्मानंतरंव्रतमुपनयनम् ॥ ४१ ॥ उपाकर्मश्रावण्यांक्रियमाणंकर्म ॥ वेदानृगादीन् ॥ कथंभूतान् ॥ सांगपदक्रमान् अंगानिचपदानिचक्रमश्चतत्सहितान् ॥ अध्यैष्टअधीतवान्पठितवानित्यर्थः ॥ ४२ ॥ साक्षिमात्रान्निमित्तमात्रात् ॥ आचार्यवान्पुरुषोवेद ॥ आचार्याद्वेवगृहीताविद्यासाधिष्ठंगमयतीत्यादिश्रुत्यर्थज्ञापनार्थमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वाज्ञात्वा ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तत्रविशेषमाह ॥ गर्भेति ॥ ४८ ॥ अभिषिच्याभिषेकंकृत्वा ॥ स्वमात्मानंदेहसंघातमित्यर्थः ॥ स्वर्धुनीति ॥ स्वर्धुन्यागंगायायत्शुद्धंकमुदकंतस्यबन्धाद्धारणादधिकशुद्धतामत्यंतपवित्रतांगंगास्नानादप्यधिकशुद्धिमित्यर्थः ॥ यद्वा स्वर्धुन्याःशुद्धंशोधकंकबंधंजलंतस्मादधिकशुद्धतांपावनतामित्यर्थः ॥ ४९ ॥ इतोपिमाताधिकेत्याह ॥ संन्यस्तेति ॥ मस्करीपरिव्राट् ॥ भिक्षुःपरिव्राट्कर्मंदीपाराशर्यपिमस्करी ॥ 'तपस्वीतापसःपारिकांक्षीवाचंयमोमुनिरित्यमरः ॥' अपिरत्रभिन्नक्रमे ॥ पितुरपिवंद्यइत्य

कर्णवेधंततःकृत्वाश्रवणर्क्षेसकर्मवित् ॥ ब्रह्मतेजोभिवृद्ध्यर्थंपंचमेऽब्देव्रतंददौ ॥ ४१ ॥ उपाकर्मततःकृत्वावेदानध्यापयत्सुधीः ॥ त्र्यब्दंवेदान्सविधिनाऽध्यैष्टसांगपदक्रमान् ॥ ४२ ॥ विद्याजातंसमस्तंचसाक्षिमात्राद्गुरोर्मुखात् ॥ विनयादिगुणानाविष्कुर्वञ्ग्राहशक्तिमान् ॥ ४३ ॥ ततोथनवमेवर्षेपित्रोःशुश्रूषणेरतम् ॥ वैश्वानरंगृहपतिंदृष्ट्वाकामचरोमुनिः ॥ ४४ ॥ विश्वानरोटजंप्राप्यदेवर्षिर्नारदःसुधीः ॥ पप्रच्छकुशलंतत्रगृहीतार्घासनःक्रमात् ॥ ४५ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ विश्वानरमहाभागशुचिष्मतिशुभव्रते ॥ कुरुतेयुवयोर्वाक्यमयंगृहपतिःशिशुः ॥ ४६ ॥ नान्यत्तीर्थंनवादेवोनगुरुर्नचसत्क्रिया ॥ विहायपित्रोर्वचनंनान्योधर्मःसुतस्यहि ॥ ४७ ॥ नपित्रोरधिकंकिंचित्त्रिलोक्यांतनयस्यहि ॥ गर्भधारणपोषाभ्यांपितुर्मातागरीयसी ॥ ४८ ॥ अंभोभिरभिषिच्यस्वंजननीचरणच्युतैः ॥ प्राप्नुयात्स्वर्धुनीशुद्धकबंधाधिकशुद्धताम् ॥ ४९ ॥ संन्यस्ताखिलकर्मापिपितुर्वंद्योहिमस्करी ॥ सर्ववंद्येनयतिनाप्रसूर्वंद्याप्रयत्नतः ॥ ५० ॥ इदमेवतपोत्युग्रमिदमेवपरंव्रतम् ॥ अयमेवपरोधर्मोयत्पित्रोःपरितोषणम् ॥ ५१ ॥ मन्येमान्योनाधमस्यतथान्यस्ययथायुवाम् ॥ सुखाकारैर्विनीतस्यशिशोर्गृहपतेरहम् ॥ ५२ ॥ वैश्वानरसमभ्येहिममोत्संगेनिषीदभो ॥ लक्षणानिपरीक्षेहंपाणिंदर्शयदक्षिणम् ॥ ५३ ॥ इत्युक्तोमुनिनाबालःपित्रोराज्ञामवाप्यसः ॥ प्रणम्यनारदंश्रीमान्भक्त्याप्रह्वउपाविशत् ॥ ५४ ॥

नेनसंबध्यते ॥ हीतिनिश्चितम् ॥ प्रसूर्माता ॥ अतएवोक्तंभगवत्पादैः ॥ आस्तांतावदियंप्रसूतिसमयेदुर्वारशूलव्यथानैरुच्येनिजशोषणंमलमयीशय्याचसांवत्सरी एकस्यापिनगर्भभारभरणक्लेशस्य यस्याःक्षमोदातुंनिष्कृतिमुन्नतोपितनयस्तस्यैजनन्यैनमइति ॥ अहंइतिमन्ये ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मन्यइति ॥ अहमितिमन्ये ॥ किंतत् युवांयुवयोर्गृहपतेःशिशोर्यथाहंमान्योमाननीयःपूज्यइत्यर्थः ॥ तथान्यस्याधमस्यगृहस्थस्यशिशोर्नाहंमान्यइत्यहंमन्यइत्यर्थः ॥ यद्वा यथागृहपतेःशिशोर्युवांपितरौमान्यौतथाऽन्यस्याधमस्यशिशोःपित्रादिर्मान्योनइत्यहंमन्यइत्यर्थः ॥ कथंभूतस्यगृहपतेः ॥ सुखाकारैर्विनीतस्यसुखंक्षोभरहितमक्षुब्धंयथास्यात्तथाकारैःकार्यकारणसंघातैर्विनीतस्यनम्रस्य ॥ सुखाकारैरितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ मन्येमान्योनधर्मस्यतथान्यस्ययथास्यवैइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रा

प्यस्यशिशोर्धर्मस्यधर्ममूर्तेरितिव्याकर्तव्यम् ॥ अन्यत्पूर्ववत् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ परिममौगणितवान् ॥ ५६ ॥ तिर्यगिति ॥ हेद्विजतिर्यगूर्ध्वविस्तारोच्चमानेपरिमाणेअष्टोत्तरशतांगुलः अष्टौउत्तराअधिकाःशतमंगुलयोयत्रसोऽष्टोत्तरशतांगुलःसमस्तुल्योगणितोयोऽयन्तेबालःसयथायथावल्लोकपालोभवेत्भविष्यतीत्यर्थः ॥ अर्चिष्मत्याःपुर्याःपतिरितितुहृदिस्थम् ॥ तिर्यक्प्रमाणंप्रसारिताभ्यांबाहुभ्यांज्ञातव्यम् ॥ ५७ ॥ पंचेति ॥ अयंतेबालोद्वात्रिंशल्लक्षणएवेतिविशेष्यंपूर्वश्लोकानुषज्ज्यान्वयः ॥ तान्येवद्वात्रिंशल्लक्षणानिषड्भिर्विशेषणैर्दर्शयति ॥ पञ्चसूक्ष्मः पञ्चत्वक्केशांगुलिदशनांगुलिपर्वाणिसूक्ष्माणियस्यसतथा ॥ पंचदीर्घःपञ्चभुजनेत्रहनुजानुनासादीर्घायस्यसतथा ॥ सप्तरक्तः सप्तपाणितलनेत्रांततालुजिह्वाअधरोष्ठनखारक्तायस्यसतथा ॥ षडुन्नतः षड्वक्षःकुक्ष्यलकस्कंधकरवक्त्राणिउन्नतानियस्यसतथा ॥ त्रिपृथुः त्रीणिललाटकटिवक्षांसिपृथूनिविस्तीर्णानियस्यसतथा ॥ लघुगंभीरः ॥ लघुश्चासौगंभीरश्चेतिलघुगंभीरः ॥ अत्रत्रिशब्दावध्याहर्तव्यौ ॥ त्रिलघुस्त्रिगंभीरइत्यर्थः ॥ त्रिलघुःत्रीणिग्रीवाजंघामेहनानिलघूनिह्रस्वानियस्यसतथा ॥ त्रिगंभीरः त्रयःस्वरसत्त्वनाभयोगंभीरायस्यसतथा ॥ सामुद्रिकेतुत्रिलघुरित्यत्रचतुर्ह्रस्वमित्यु

ततोदृष्ट्वास्यसर्वांगंतालुजिह्वाद्विजानपि ॥ आनीयकुंकुमारक्तंसूत्रंचत्रिगुणीकृतम् ॥ ५५ ॥ स्मृत्वाशिवौगणाध्यक्षमूर्ध्वीभूतमुदङ्मुखम् ॥ मुनिः
परिममौबालमापादतलमस्तकम् ॥ ५६ ॥ तिर्यगूर्ध्वंसमोमानेयोष्टोत्तरशतांगुलः ॥ सभवेत्पृथिवीपालोबालोऽयंतेयथाद्विज ॥ ५७ ॥ पंचसूक्ष्मः
पंचदीर्घःसप्तरक्तःषडुन्नतः ॥ त्रिपृथुर्लघुगंभीरोद्वात्रिंशल्लक्षणास्त्विति ॥ ५८ ॥ पंचदीर्घाणिशस्यानियथादीर्घायुषोस्यवै ॥ भुजौनेत्रेहनुर्जानुनासाऽ
स्यतनयस्यते ॥ ५९ ॥ ग्रीवाजंघामेहनैश्चत्रिभिर्ह्रस्वोयमीडितः ॥ स्वरेणसत्त्वनाभिभ्यांत्रिगंभीरःशिशुःशुभः ॥ ६० ॥ त्वक्केशांगुलिदशनाः
पर्वाण्यंगुलिजान्यपि ॥ तथास्यपंचसूक्ष्माणिदिक्पालपदभाग्यथा ॥ ६१ ॥ वक्षःकुक्ष्यलकंस्कंधकरंवक्रंषडुन्नतम् ॥ तथाऽत्रदृश्यतेबालेमहदैश्वर्य
भाग्यथा ॥ ६२ ॥ पाण्योस्तलेचनेत्रांतेतालुजिह्वाधरौष्ठकम् ॥ सप्तारुणंचसनखमस्मिन्राज्यसुखप्रदम् ॥ ६३ ॥ ललाटकटिवक्षोभिस्त्रिविस्तीर्णो
यथाह्यसौ ॥ सर्वतेजोतिरैश्वर्यंतथाप्राप्स्यतिनान्यथा ॥ ६४ ॥ कमठीपृष्ठकठिनावकर्मकरणौकरौ ॥ राज्यहेतूशिशोरस्यपादौचाध्वनिकोमलौ ॥६५॥

क्तम् ॥ तथाहि पंचदीर्घंचतुर्ह्रस्वंपञ्चसूक्ष्मंषडुन्नतम् ॥ सप्तरक्तंत्रिगंभीरंत्रिविस्तीर्णंप्रशस्यतइति ॥ ९८ ॥ क्रममनादृत्यश्लोकंव्याचष्टे ॥ पञ्चेत्यारभ्यकमठीपृष्ठकाठिनावित्यतःप्राक्तनेन ॥ शस्यानिप्रशस्तानि ॥ हनुर्वदनैकदेशःकपोलयोःपरभागः ॥ अधःस्याच्चिबुकंगंडौकपोलौतत्पराहनुरित्यमरः ॥ जानुऊरुपर्व ॥ जंघाप्रसृता ॥ जंघातुप्रसृताजानूरुपर्वाष्ठीवदस्त्रियामित्यमरः ॥ ९९ ॥ मेहनंशिश्नः ॥ भगंयोनिर्द्वयोःशिश्नोमेढ्रोमेहनशेफसीइत्यमरः ॥ सत्त्वमन्तःकरणम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ वक्षोहृदयम् ॥ कुक्षिरुदरम् ॥ पिचण्डकुक्षीजठरोदरंतुंदमित्यमरः ॥ अलकंचूर्णकुंतलाः ॥ अलकाश्चूर्णकुंतलाइत्यमरः ॥ उभयत्रक्लीबत्वंछांदसम् ॥ यद्वा वक्षश्चकुक्षिश्चअलकाश्चवक्षःकुक्ष्यलकम् ॥ समाहारत्वादेकवद्भावः ॥ स्कंधंभुजाशिरःस्कंधोभुजशिरोंऽसोऽस्त्रीत्यमरः ॥ करंहस्तः ॥ बलिहस्तांशवःकराइत्यमरः ॥ अत्राप्युभयत्रक्लीबत्वंछांदसम् ॥ स्कंधकरवक्रमितिक्वचित्पाठस्तत्रसमाहारत्वादेकवद्भावउन्नेयः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ कमठीति ॥ अस्यशिशोःकरौराज्यहेतू

---

१ अत्रनखेतिक्वचित्पाठः ।

राजत्वकारणे ॥ पादौचेत्यन्वयः ॥ कथंभूतौतौकरौ[1] ॥ कमठीपृष्ठकठिनौकमठीकूर्मस्यपत्नीडुलिरीतियावत् ॥ भेकस्यपत्नीवर्षाभ्वीकूर्मस्यकमठीडुलिरित्यमरः ॥ तस्याःपृष्ठवत्कठिनौदृढावित्यर्थः ॥ अकर्मकरणौकर्मकरणानर्हौ ॥ कर्मकरणंविनापिकठिनावित्यर्थः ॥ पादौचरणौ ॥ कथंभूतौ ॥ अध्वनिवर्त्मविषयेकोमलौमृदूइत्यर्थः ॥ ६५ ॥ अच्छिन्नेति ॥ अस्यशिशोर्हस्तेतथारेखादृश्यतेयथाऽस्यदीर्घायुष्यमर्पयेदित्यन्वयः ॥ कथंभूता ॥ कनिष्ठापृष्ठनिर्याता कनिष्ठायाअंगुल्याःपृष्ठात्पश्चान्निर्यातानिःसृतेत्यर्थः ॥ अवधिमाह ॥ तर्जनींव्याप्याच्छिन्नाऽविच्छिन्नेत्यर्थः ॥ ६६ ॥ पादादिति ॥ अस्यपादावैश्वर्यसूचकावैश्वर्यस्यप्रापकावित्यर्थः ॥ कथंभूतौ ॥ मांसलौबलवंतौसुबलिनावित्यर्थः ॥ बलवान्मांसलोंसलइत्यमरः ॥ समाववक्रौसूक्ष्मौनातिस्थूलावित्यर्थः ॥ सुशोभनौसुन्दरौ ॥ समगुल्फौसमौगुल्फौघुटिकेययोस्तौसमगुल्फौ ॥ तद्ग्रंथीघुटिकेगुल्फावित्यमरः ॥ ६७ ॥ स्वल्पाभिरिति ॥ अयंतवशिशुःराजराजोभविष्यति ॥ कीदृशः ॥ सदासुखी ॥ कैर्लक्षणैः ॥ कररेखाभिरिति ॥ लिंगेनचशेफसाशिश्नेनेत्यर्थः ॥ लिंगंचिह्नशेफसोरित्यमरः॥ कथंभूतेन ॥ कृशह्रस्वेन कृशंचतद्ध्रस्वंचेतितेन ॥ राजराजोलोकपालइत्यर्थः ॥ ६८॥ उत्कटेति ॥ अयंशिशुरुत्कटासनगुल्फस्फिक् उत्कटंमहत्तच्चतदासनंचेत्युत्काटासनम् तद्गुल्फे[2]तद्योग्येस्फिचौकटिस्थमांसपिंडौयस्यसतथा ॥ स्त्रियांस्फिचौकटिप्रोथावित्यमरः ॥ अस्यगृहपतेर्नाभिर

अच्छिन्नातर्जनींव्याप्यतथारेखास्यदृश्यते ॥ कनिष्ठापृष्ठनिर्यातादीर्घायुष्यंयथार्पयेत् ॥ ६६ ॥ पादौसुमांसलौरक्तौसमौसूक्ष्मौसुशोभनौ ॥ समगुल्फौ
स्वेदहीनौस्निग्धावैश्वर्यसूचकौ ॥६७॥ स्वल्पाभिःकररेखाभिरारक्ताभिःसदासुखी ॥ लिंगेनकृशह्रस्वेनराजराजोभविष्यति ॥ ६८ ॥ उत्कटासनगुल्फा[3]
स्फिग्नाभिरस्यापिवर्तुला ॥ दक्षिणावर्तमरुणंमहदैश्वर्यसूचिका ॥ ६९॥ धारैकामूत्रयत्यस्मिन्दक्षिणावर्तिनीयदि ॥ गंधश्चमीनमधुनोर्यदिवीर्येतदानृपः
॥ ७० ॥ विस्तीर्णौमांसलौस्निग्धौस्फिचावस्यसुखोचितौ ॥ वामावर्तौसुप्रलंबौदोषौदिग्रक्षणोचितौ ॥७१॥ श्रीवत्सवज्रचक्राब्जमत्स्यकोदंडदंडभृत् ॥
तथास्यकरगारेखायथास्यात्त्रिदिवस्पतिः ॥ ७२ ॥ द्वात्रिंशद्दशनश्चायंकरकंबुशिरोधरः ॥ कौंचदुंदुभिहंसाभ्रस्वरःसर्वेश्वराधिकः ॥ ७३ ॥

पिवर्तुलाकारा ॥ कथंभूता ॥ दक्षिणावर्तमरुणंचयथाभवतितथामहदैश्वर्यसूचिकाप्रकाशिकेत्यर्थः ॥ ६९ ॥ धारैकेति ॥ अस्मिन्मूत्रयतिसतिएकाधारायदिदक्षिणावर्तिनीभवतिदक्षिणावर्तेननिःसरतीत्यर्थः ॥ यदिअस्यवीर्येमीनमधुनोर्मत्स्यक्षौद्रयोर्गंधश्चभवेत्तदाऽयंनृपइत्यर्थः ॥ ७० ॥ विस्तीर्णाविति ॥ अस्यस्फिचौकटिस्थमांसपिंडौसुखोचितौसुखयोग्यौ ॥ कथंभूतौ ॥ विस्तीर्णौविस्तृतौ ॥ मांसलौबलवंतौ अंसलावित्यर्थः ॥ स्निग्धौचिक्कणौ ॥ अस्यदोषौहस्तौदिग्रक्षणोचितौदिक्पालनयोग्यौ ॥ कथंभूतौ ॥ वामावर्तौ वामःसुंदरआवर्तआवर्तनमावलनंययोस्तौतथा ॥ वामःसुंदरसूढयोरितिवचनात् ॥ सुप्रलंबौआजानुदीर्घावित्यर्थः ॥ ७१ ॥ श्रीवत्सेति ॥ अस्यशिशोस्तादृशीकरगारेखाऽस्तीतिशेषः ॥ यथाऽयंत्रिदिवस्पतिःस्वर्गाधिपतिःस्यात् ॥ तादृशीकीदृशीत्याकांक्षायामाह ॥ श्रीवत्सेति ॥ श्रीवत्सश्चवज्रश्चचक्रंचअब्जंचमत्स्यश्चकोदंडश्चदंडश्चतान्बिभर्तीतितथा ॥ श्रीवत्सोनामात्रदक्षिणावर्तरेखावालिविशेषः ॥ कोदंडोधनुः ॥ ७२ ॥ द्वात्रिंशद्दशनइति ॥ अयंसर्वेश्वराधिकोभविष्यतीत्यन्वयः ॥ तत्रहेतुगर्भाणिविशेषणान्याह ॥ किंत्वित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ द्वात्रिंशद्दशनः द्वाभ्यामधिकास्त्रिंशद्दशनायस्यसः ॥ करकंबुशिरोधरः करःशुंडादंडः कंबुःशंखः॥ कंबुर्नावलयेशंखेइत्यमरः ॥ करवद्धस्तिशुंडादंडवत्सुवलिताकंबुवत्त्रिधारांकिताचशिरोधराग्रीवायस्यसः ॥ क्रौंचदुंदुभिहंसाभ्रस्वरः॥ क्रौंचादीनामिवस्वरोयस्यसः ॥

---

[1] इदंविचारणीयम् । [2] अत्रापितत्तुल्येइत्यपेक्षितमितिभाति । [3] अत्रउत्कटासनतुल्यास्फिगितिपाठोपेक्षितइतिभाति ।

तत्रक्रौंचःकुञ्चाख्यःपक्षी ॥ दुंदुभिर्दमामाइतिलोकप्रसिद्धोवाद्यविशेषः ॥ हंसश्चक्रांगः ॥ हंसास्तुश्वेतगरुतश्चक्रांगामानसौकसइत्यमरः ॥ अभ्रंमेघः ॥ अभ्रंमेघोवारिवाहइत्यमरः ॥ ७३ ॥ मधुपिंगलनेत्रः मधुवत्पिंगलेनेत्रेयस्यसः ॥ पंचरेखायत्रतादृशंललाटंयस्यसः ॥ सिंहोदरः सिंहस्यउदरमिवउदरंयस्यसः ॥ ७४ ॥ ऊर्ध्वरेखांकितपदः ऊर्ध्वगामिनीभिःरेखाभिरंकितौचिह्नितौपादौयस्यसः ॥ निःश्वसन्सन् ॥ अच्छिद्रपाणिः अच्छिद्रौनतोन्नतरहितौपाणीहस्तौयस्यसः ॥ अच्छिद्रौसंहतांगुलीहस्तौयस्येतिवा ॥ उपसंहरति ॥ महालक्षणवानिति ॥ सर्वलक्षणवानयमित्यर्थः ॥ ७५ ॥ एवंगुणानुक्त्वाऽपमृत्युंदर्शयति ॥ किंत्विति ॥ सर्वलक्षणलक्षितमप्येनंविधिरदृष्टंविधातावापातयेदित्यन्वयः ॥ कमिव ॥ विधुवत् चंद्रमिव ॥ उपरागेराहुद्वारेत्यर्थः ॥ सर्वलक्षणलक्षितत्वेवादृष्टांतोविधुवदिति ॥ कथंभूतंविधुम् ॥ संपूर्णनिर्मलकलं संपूर्णाःषोडशनिर्मलाःकलायस्यसपूर्णिमाचंद्रइत्यर्थस्तम् ॥ तद्धितार्थोपसर्जनस्यापिविधोःसंपूर्णनिर्मलकलमितिविशेषणंछांदसम् ॥ पालयेदितिक्वचित्पाठस्तदापालयेत्पालयत्वितिकाकूक्त्याविघ्नःसूचितः ॥ ७६ ॥ उपसंहरन्पूर्वोक्तंविवृणोति ॥ तस्मादितिसार्धेन ॥ वक्रीभूतेविषमीभूतेप्रतिकूलेजा

मधुपिंगलनेत्रोऽसौनैनंश्रीस्त्यजतिक्वचित् ॥ पंचरेखललाटस्तुतथासिंहोदरःशुभः॥७४॥ऊर्ध्वरेखांकितपदोनिःश्वसन्पद्मगंधवान् ॥ अच्छिद्रपाणिःसुनखोमहालक्षणवानयम् ॥ ७५ ॥ किंतुसर्वगुणोपेतंसर्वलक्षणलक्षितम् ॥ संपूर्णनिर्मलकलंपातयेद्विधुवद्विधिः ॥ ७६ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनरक्षणीयस्त्वसौशिशुः ॥ गुणोपिदोषतांयातिवक्रीभूतेविधातरि ॥ ७७ ॥ शंकेऽस्यद्वादशेवर्षेप्रत्यूहोविद्युदग्नितः ॥ इत्युक्त्वानारदोधीमान्सजगामयथागतम् ॥ ७८ ॥ विश्वानरःसपत्नीकस्तच्छ्रुत्वानारदेरितम् ॥ तदैवमन्यमानोभूद्वज्रपातंसुदारुणम् ॥ ७९ ॥ हाहतोस्मीतिवचसाहृदयंसमताडयत् ॥ मूर्च्छामवापमहतींपुत्रशोकसमाकुलः ॥ ८० ॥ शुचिष्मत्यपिदुःखार्तारुरोदातीवदुःसहम् ॥ आर्तस्वरेणहारावैरत्यंतव्याकुलेंद्रिया ॥ ८१ ॥ हाशिशोहागुणनिधेहापितुर्वाक्यकारक ॥ हाकुतोमंदभाग्यायाजठरेमेसमागतः ॥ ८२ ॥ त्वदेकपुत्रांहापुत्रकोऽत्रमांत्रायतेपुरा ॥ त्वदृतेत्वद्गुणोर्म्याढ्येपतितांशोकसागरे ॥ ८३ ॥ हाबालहाविमलहाकमलायताक्षहालोकलोचनचकोरकुरंगलक्ष्मन् ॥ हातातताननयनाब्जमयूखमालिन्हामातुरुत्सवसहस्रसुखैकहेतो ॥ ८४ ॥ हापूर्णचंद्रमुखहासुनखांगुलीकहाचाटुकारवचनामृतवीचिपूर ॥ दुःखैःकियद्भिरहहांगमयात्वमात्तःकिंकिंकृतंगृहपतेनमयात्वदाप्त्यै ॥ ८५ ॥

तइत्यर्थः ॥ ७७ ॥ प्रत्यूहोविघ्नोऽपमृत्युरित्यर्थः ॥ विद्युदग्नितःवज्राग्नेरित्यर्थः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ त्वदेकपुत्रामिति ॥ हाकष्टे ॥ पुत्रहेपुत्रपुरापूर्वमेवशोकसागरेपतितांमांकस्त्रायतेकस्त्रास्यतीत्यर्थः ॥ भयादितिक्वचित्पाठः ॥ अहमेवशोकसागरेत्रास्यामीतिचेत्तत्राह ॥ त्वदृतेत्वांविनेत्यर्थः ॥ मत्तोऽन्यःपुत्रस्त्रास्यतीत्याशंकायामात्मानंविशिनष्टि ॥ त्वदेकपुत्रामिति ॥ कथंभूतेशोकसागरे ॥ त्वद्गुणोर्म्याढ्येतवगुणास्त्वद्गुणास्तएवोर्मयस्तरंगास्तैराढ्येआकुले ॥ ८३ ॥ शोकाकुलासतीबहुधासंबोधयति ॥ हाबालेति ॥ सर्वत्रहाशब्दोविषादेशोकेअतौवा ॥ लोकेति ॥ लोकानांलोचनान्येवचकोराश्चंद्ररश्मिभोक्तारःपक्षिविशेषास्तेषांकुरंगलक्ष्मन् मृगलांछनचंद्रतुल्य ॥ मृगेकुरंगवातायुहरिणाजिनयोनयइत्यमरः ॥ हातातेति ॥ तातनयनाब्जमयूखमालिन्पितृनेत्राब्जसूर्य ॥ हातातहानयनपद्मेतिक्वचित्पाठः ॥ ८४ ॥ चाटुकारेति ॥ मनोहरवाक्यसुधातरंगसमूहसमुद्रेतिवा ॥ अहहेतिखेदे ॥

अहहेत्यद्भुतेखेदइत्यमरः ॥ अंगहेपुत्र ॥ इहहांगेतिक्वचित् ॥ तान्येवदुःखान्याह ॥ किंकिंकृतामिति ॥ ८५ ॥ नोप्तइति ॥ नोप्तोनदत्तइतिनेत्यन्वयः ॥ बतेतिखेदे ॥ खेदानुकंपासंतोषाविस्मयामंत्रणेबतेत्यमरः ॥ अध्युषितानिसेवितानि ॥ तवकृतेत्वदर्थंकेकेमयानियमाऔषधानिमंत्रायंत्राश्चनसंसाधितानसेवितााइत्यर्थः ॥ तथापिनतैस्त्वंप्राप्तइत्याह ॥ सुकृतैकलभ्य विश्वेश्वरेऽर्पितंयत्सुकृतंतेनकेवलेनलभ्य ॥ ८६ ॥ संसारेति ॥ संसारसमुद्रतारकनौस्वरूप ॥ निजवाक्सुधोक्षैः स्ववाक्यामृतसेकैः ॥ ८७ ॥ किंदेवतेति ॥ अहहखेदे ॥ अस्यशिशोर्जन्ममहोत्सवेऽस्यभाव्यनिष्टं ज्ञात्वाकिंकिमितियुगपन्मिलिताःकिमर्थमागताइत्यर्थः ॥ यद्वा अस्यभाविज्ञात्वामिलिताइत्येतत्किमितिपृच्छामीत्यर्थः ॥ मेलनेहेतुमाह ॥ एकस्थेति ॥ ८८ ॥ कालकालः कालेनयमेनकालः कालनंमारणमितियावत् ॥ ८९ ॥ हाहंतेति ॥ हाहंतविषादे ॥ हंतहर्षेऽनुकंपायांवाक्यारंभविषादयोरित्यमरः ॥ हंतेतिवाक्यारंभे हेविधेभवताकस्मादयंबालोविदधेऽकारि ॥ किंकृत्वा ॥ बहुभिः प्रयत्नैर्विशालगुणसिंधुंविस्तृतगुणरूपसमुद्रंविधाय ॥ अर्थादस्मिन्बालकइतिशेषइतिवा ॥ कथंभूतम् ॥ अगाधमध्यमनवगाहनीयमध्यमित्यर्थः ॥ सद्रत्नसारंसद्रत्नान्येवसाराणियत्रतम् ॥

नोप्तोबलिर्नबतकासुचदेवतासुतीर्थानिकानिनमयाध्युषितानिवत्स ॥ केकेमयाननियमौषधमंत्रयंत्राःसंसाधितास्तवकृतेसुकृतैकलभ्य ॥ ८६ ॥
संसारसागरतरेहरदुःखभारंसारंसुखेंदुमभिदर्शयसौख्यसिंधो ॥ पुन्नामतीव्रनरकार्णववाडवाग्नेस्संजीवयस्वपितरंनिजवाक्सुधोक्षैः ॥ ८७ ॥ किंदे
वताअहहजन्ममहोत्सवेऽस्यज्ञात्वेतिभाविमिलितायुगपत्समस्ताः ॥ एकस्थसर्वगुणशीलकलाकलापसौंदर्यलक्षणपरीक्षणपूर्णहर्षाः ॥ ८८ ॥ शंभो
महेशकरुणाकरशूलपाणेमृत्युंजयस्त्वमितिवेदविदोवदंति ॥ त्वद्दत्तबालतनयेयदिकालकालःस्यादेवमत्रवदकस्यभवेन्नपातः ॥ ८९ ॥ हाहंतहंतभव
ताभवतापहारीकस्माद्विधेऽत्रविदधेबहुभिःप्रयत्नैः ॥ बालोविशालगुणसिंधुमगाधमध्यंसद्रत्नसारमखिलंसविधंविधाय ॥ ९० ॥ हाकालबालकवती
किमुतेनराज्ञीत्वत्कालतांनहृतवान्नसुताननेंदुः ॥ बालेतिकोमलमृणाललतांगलीलेदंभोलिनिष्ठुरकठोरकुठारदंष्ट्रः ॥ ९१ ॥ इत्थंविलप्यबहुशोनयनां
बुधारासंपातजाततटिनीशतमुत्तरंगम् ॥ सातोकशोकजनितानलतापतप्ताप्रोच्छ्वस्यदीर्घविपुलोष्णमहोशुशोष ॥ ९२ ॥

अखिलंसंपूर्णम् ॥ सविधंसप्रकारम् ॥ किमित्याकांक्षयामाह ॥ भवतापहारीभवताकृत्वाऽपहारोवर्ततेयस्यसतथा ॥ सृष्ट्वापिमारणीयश्चेत्किमर्थंसृजसीत्यभिप्रायः ॥ भवतापहारीत्येकंवापदम् ॥ भवतापंहर्तुंशीलंयस्यसतथा ॥ अस्मिन्पक्षेयतोऽग्रेमारमिष्यसीतिशेषः ॥ ९० ॥ हाकालेति ॥ हाविषादे ॥ हेकालतेतवराज्ञीमहिषीकिमुबालकवतीनापितुबालकवत्येव ॥ तवसुताननेंदुःपुत्रवदनचंद्रस्त्वत्कालतांत्वत्कालनतांत्वत्कृतमारणतांनहृतवान्नदूरीकृतवान् अपितुकृतवानेव ॥ अतोऽस्मिन्बालेकिंकिमित्येवंभूतोऽसि ॥ कथंभूते ॥ कोमलायाम्मृणाललतातस्यायदंगंतस्येवलीलायस्यसतथातस्मिन् ॥ कोमलम्मृणाललतांगवत्सुकुमारइत्यर्थः ॥ त्वंकथंभूतः ॥ दंभोलिर्वज्रंतद्वन्निष्ठुरस्तीक्ष्णःकठोरोभयंकरोयःकुठारस्तद्वद्दंष्ट्रायस्य सः ॥ स्वपुत्रस्यरक्षणंपरपुत्रस्यमारणमेतत्तवानुचितमितिभावः ॥ ९१ ॥ इत्थमिति ॥ अहोकष्टम् ॥ साशुचिष्मतीइत्थंविलप्यशुशोषशोषंप्राप्तवतीत्यन्वयः ॥ दीर्घंबहुकालव्यापिविपुलंगंभीरंउष्णंयथास्यात्तथाप्रोच्छ्वस्य ॥ तथानेत्रवार्यासारजनित

नदीनांशतमुत्तरंगंउच्छलद्रंगंयथास्यादेति ॥ ९२ ॥ आकर्ण्येति ॥ तस्यास्तानिकरुणवंतिपरिदेवितानिदृष्ट्वाश्रुत्वावाद्रुमाव्रततयःद्रुमाश्चव्रततयोलताश्च कुसुमान्येवाश्रुपातास्तैःपततां पक्षिणांविरुतानिवासितान्येवआरावाआर्तरावास्तैः असकृत्वारंवारंपवनच्छलेनवायुव्याजेनमौलिमस्तकमालोल्यप्रकंप्यप्रायोरुदंतिरुदंतीवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ९३ ॥ रुण्णमिति ॥ तयाशुचिष्मत्यामुक्तकंठंयथास्यात्तथार्तस्वरैरुण्णंरोदनंकृतम् ॥ छांदसोऽयंप्रयोगः ॥ यथाप्रतिरवस्यच्छलतोव्याजेनसर्वादिशोरुरुदुः ॥ कथंभूताः ॥ गिरिकंदराएवास्यानियासांतास्तथा ॥ पुनःकथंभूताः ॥ स्थगितपत्रिमृगागमाः स्थगिताःस्तंभिताः पत्रिणांमृगाणांचागमाआगमनानियासुतास्तथा ॥ यदाअचेतनाअपिवृक्षादयोरुरुदुस्तदासचेतनानांकाकथेतिहिशब्दार्थः ॥९४॥ श्रुत्वेति ॥ इत्यार्तनादंश्रुत्वासविश्वानरः ॥ ह्रस्वश्छांदसः ॥ पाठांतरेतुर्वितर्के उभयत्रव्यवधानमार्षम् ॥ किमित्यादिउच्चैर्वदन्मोहंहित्वोत्थितइत्यन्वयः ॥ तुशब्दोऽत्रसंभ्रमे ॥ अन्तरात्मनिलयः

आकर्ण्यतत्करुणवत्परिदेवितानितानिद्रुमाव्रततयःकुसुमाश्रुपातैः ॥ प्रायोरुदंतिपततांविरुतार्तरावैरालोल्यमौलिमसकृत्पवनच्छलेन ॥ ९३ ॥ रुण्णं तयाकिलतथाबहुमुक्तकंठमार्तस्वरैःप्रतिरवच्छलतोयथोच्चैः ॥ तद्दुःखतोनुरुरुदुर्गिरिकंदरास्याःसर्वादिशःस्थगितपत्रिमृगागमाहि ॥ ९४ ॥ श्रुत्वार्तनादमितिविश्वनरोपिमोहंहित्वोत्थितःकिमितिकिंत्वितिकिंकिमेतत् ॥ उच्चैर्वदन्गृहपतिःक्वसमेबहिस्थःप्राणोंतरात्मनिलयःसकलेंद्रियेशः ॥ ९५ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ ततोदृष्ट्वासपितरौबहुशोकसमावृतौ ॥ स्मित्वोवाचततोमातस्त्रासस्त्वीदृक्कुतोहिवाम् ॥९६॥ नमांकृतवपुस्त्राणंभवच्चरणरेणुभिः ॥ कालःकलयितुंशक्तोवराकीचंचलालिपका ॥ ९७ ॥ प्रतिज्ञांशृणुतंतातौयदिवांतनयोह्यहम् ॥ करिष्येहंतथातेनविद्युन्मत्तस्त्रसिष्यति ॥ ९८ ॥ मृत्युंजयंसमाराध्यसर्वज्ञंसर्वदंसताम् ॥ कालकालंमहाकालंकालकूटविषादिनम् ॥ ९९ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यजारितौद्विजदंपती ॥ अकालामृतवर्षौघशांततापौतदोचतुः ॥ १०० ॥ अपयोदपयोवृष्टिरदुग्धाब्धिःसुधोदयः ॥ अनिंदुःकौमुदीकांतिःकुतोनौसुखयत्यलम् ॥ १ ॥ पुनर्ब्रूहिपुनर्ब्रूहिकीदृक्कीदृक्पुनःपुनः ॥ कालःकलयितुंनालंवराकीचंचलालिपका ॥२॥ आवयोस्तापनाशायमहोपायस्त्वयेरितः ॥ मृत्युंजयस्यदेवस्यसमाराधनलक्षणः॥ ॥३॥ तद्गच्छशरणंतातनातःपरतरंहितम् ॥ मनोरथपथातीतकारिणःकालहारिणः ॥ ४ ॥ किंनश्रुतंत्वयातातश्वेतकेतुंयथापुरा ॥ पाशितंकालपाशेनररक्षात्रिपुरांतकः ॥ ५ ॥ शिलादतनयंमृत्युग्रस्तमष्टाब्दमर्भकम् ॥ शिवोनिजजनंचक्रेनंदिनंविश्वनंदिनम् ॥ ६ ॥ क्षीरोदमथनोद्भूतंप्रलयानलसंनिभम् ॥ पीत्वाहालाहलंघोरमरक्षद्भुवनत्रयम् ॥ ७ ॥

प्रत्यगात्मासकलेंद्रियेशःसमस्तेंद्रियाणांसाक्षी ॥ ९५ ॥ ततोदृष्ट्वेति ॥ तमोमोहः ॥ प्राधान्यान्मातुःसंबोधनम् ॥ तुशब्दात्तातेतिच ॥ ९६ ॥ कलयितुंमारयितुम् ॥ चञ्चलाविद्युत् ॥ यत्रकालोपिकुंठितस्तत्रवराकीनिकृष्टाअल्पाअसमर्थाचपलाकालयितुंनशक्ताइतिकिंवाच्यमित्यभिप्रायः ॥ ९७ ॥ वांयुवयोः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ जारितौजरावंतौ ॥ ज्वारितावितिक्वचित्पाठः ॥ १०० ॥ किमूचतुस्तदाह ॥ अपयोदेति ॥ नविद्यतेपयोदोयस्यांसाचासौपयोवृष्टिश्चनदुग्धाब्धिःक्षीराब्धिर्यस्मिन्ससुधोदयः नविद्यतेइन्दुर्यस्यांसाकौमुदीकांतिःकुतःकस्मान्नौआवामलमत्यर्थंसुखयातिसुखिनौकरोतीत्यूचतुरिति ॥ १ ॥ पुनरितिवीप्सात्रितयमादरार्थम् ॥ पुनर्वदेतिक्वचित् ॥ कालइत्याद्यर्धमनुवादः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पाशितंबद्धम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ हालाहलंविषम् ॥ ७ ॥

---

१ श्रुत्वातुइत्येवंरूपे ।

महान्दर्पोयस्यतम् ॥ महादैत्यमित्यपिक्वचित् ॥ ८ ॥ पत्रिणंबाणम् ॥ ९ ॥ वर्षायुतंदशसहस्रवषम् ॥ ११० ॥११॥१२ ॥ १३ ॥ सगृहपतिःकाशींसंप्राप्यप्राङ्मणिकर्णिकांलोचनाभ्यांदृष्टवान्
ययाविवितिपंचमेनान्वयः ॥ काशींविशिनष्टि ॥ यल्लभ्यतइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ महासंवर्तःप्राकृतोलयः ॥१४॥ कण्ठभूमिषुकाश्याःकण्ठस्थानीयासुभूमिषु ॥ नीहारोहिमम् ॥१५॥ बहुसंसारेति॥
दुःखमितिशेषः॥बहुसंसारसंतापमितिक्वचित् ॥ असिधारयाऽसिप्रवाहेण ॥१६ ॥ मणिकर्णिकांविशिनष्टि॥ यल्लभ्यतइत्येकेन ॥ कथंभूतांमणिकर्णिकाम् ॥ सुदृढोऽविप्लुतोयोष्टांगयोगस्तस्माल्लभ्यं
तेयत्कैवल्यंतत्सम्यग्देहत्यागमात्रेणविकासयंतीमाभिव्यंजयंतीम् ॥ बुधाःकाशकांयांजगुस्तामिति ॥ १७ ॥ कथंभूताभ्यांनेत्राभ्याम् ॥ संसारतापतप्ताभ्याम् ॥ कर्णाकर्णप्रकीर्णाभ्याम् ॥ कर्णा

जालंधरंमहादर्पंहृतत्रैलोक्यसंपदम् ॥ चरणांगुष्ठरेखोत्थचक्रेणनिजघानयः ॥ ८ ॥ यएकेषुनिपातोत्थज्वलनैस्त्रिपुरंपुरा ॥ विधायपत्रिणंविष्णुंज्वा
लयामासधूर्जटिः ॥ ९ ॥ अंधकंयस्त्रिशूलाग्रप्रोतंवर्षायुतंपुरा ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यसंमूढंशोषयामासभानुना ॥ ११० ॥ कामंदृष्टिनिपातेनत्रैलोक्यविजयो
र्जितम् ॥ निनायानंगपदवींवीक्षमाणेष्वजादिषु ॥ ११ ॥ तंब्रह्माद्येककर्तारंमेघवाहनमच्युतम् ॥ प्रयाहिपुत्रशरणंविश्वरक्षामणिंशिवम् ॥ १२ ॥
पित्रोरनुज्ञांप्राप्येतिप्रणम्यचरणौतयोः ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यबह्वाश्वास्यविनिर्ययौ ॥ १३ ॥ सप्राप्यकाशींदुष्प्रापांब्रह्मनारायणादिभिः ॥ महासंवर्तसं
वृत्ततापाद्विश्वेशपालिताम् ॥ १४ ॥ फिरस्वर्धुन्याहारयष्ट्येवराजितांकंठभूमिषु ॥ विचित्रगुणशालिन्याहारनीहारगौरया ॥ १५ ॥ बहुसंसारसंतापसं
तप्तजनतोद्भवम् ॥ वारयंतींवरणयाछिंदंतीमसिधारया ॥ १६ ॥ यल्लभ्यतेचकैवल्यंसुदृढाष्टांगयोगतः ॥ विकासयंतींतत्सम्यक्काशिकांयांजगुर्बुधाः ॥
॥ १७ ॥ संसारतापतप्ताभ्यांलोचनाभ्यांसदृष्टवान् ॥ कंर्णाकर्णप्रकीर्णाभ्यांप्राग्ययौमणिकर्णिकाम् ॥ १८ ॥ तत्रस्नात्वाविधानेनदृष्ट्वाविश्वेश्वरंवि
भुम् ॥ त्रैलोक्यप्राणिसंत्राणकारिणंप्रणनामह ॥ १९ ॥ आलोक्यालाक्यताल्लिंगंतुतोषहृदयेबहु ॥ परमानंदकंदाख्यंस्फुटमेतन्नसंशयः ॥ १२० ॥
अहोनमत्तोधन्योस्तित्रैलोक्येसचराचरे ॥ यदद्राक्षिषमद्याहंश्रीमद्विश्वेश्वरंविभुम् ॥२१॥ त्रिलोकीसारसर्वस्वंपिंडीभूतमिदंकिल ॥ किंवापीयूषपिंडो
यमुद्धृतःक्षीरनीरधेः ॥२२ ॥ आत्मावबोधमहसःकिमसौप्रथमांकुरः ॥ ब्रह्मानंदसुकंदोवाकिमुब्रह्मरसायनम् ॥ २३ ॥

भ्यांयआकर्णआकर्णनंश्रवणंतेनप्रकीर्णाभ्यांविस्तीर्णाभ्यामित्यर्थः ॥ आकर्ण्यमणिकर्णाभ्यामितिक्वचित् ॥ यद्वा कर्णःआकर्णनंतेनआकर्णप्रकीर्णाभ्यांकर्णपर्यंताभ्यामिति ॥ १८ ॥ पूजादिकंच
विदधेइतिहकारार्थः ॥ १९ ॥ १२० ॥ यद्यस्मात् ॥ अद्राक्षिषंदृष्टवान् ॥ २१ ॥ सारसर्वस्वंवरसर्वधनम् ॥ सारोबलेस्थिरांशेचन्याय्येक्लीबंवरेत्रिष्वित्यमरः ॥ पिंडीभूतंलिंगाकारेणपारिणतम् ॥
किलेत्युत्प्रेक्षायाम् ॥२२॥ आत्मावबोधमहसःस्वप्रकाशप्रत्यग्ज्योतिषः ॥ सुकंदःशोभनंमूलम्॥ब्रह्मरसायनंब्रह्मचतद्रसश्चतदयनंचतत्तथा ॥ रसोवैसः रसंह्येवायंलब्ध्वानंदीभवतीतिश्रुतेः ॥२३ ॥

योगीति ॥ योगिहृत्कमलाश्रयंअनाकारंप्रत्यग्भूतंयद्ब्रह्मोच्यतेतल्लिंगच्छलादाकारत्वंलिंगमूर्तित्वमापेदेप्रापकिमितिविमर्शः ॥ २४ ॥ फलंनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वप्रकाशानंदस्वरूपम् ॥ २५ ॥ केशपाशश्चूडा ॥ शिखाचूडाकेशपाशइत्यमरः ॥ सुपुष्प्यतेइतिपाठेसुपुष्पितइत्यर्थः ॥ कैवल्यमल्लीवल्लयाः कैवल्यमेवमल्लीवल्लीमल्लिकालतातस्याःस्तबकोगुच्छः ॥ सस्तावकानांस्तोतॄणां भक्तानामर्थदःपुरुषार्थचतुष्टयप्रदइत्यर्थः ॥२६॥ आनंदक्रीडनकंदुकः सुखक्रीडाकंदुकः॥आनंदइत्यत्रकम्रइतिवापाठः ॥ कमनीयइत्यर्थः॥२७॥कल्याणरमणीकल्याणसुंदरीतस्यारम्यःशृंगारस्यशोभायादर्शनार्थंदर्पणआदर्शः ॥२८॥ आज्ञातमिति ॥ आङितिस्मृतौ ॥ बीजपूरःफलपूरः ॥ अद्भुतआश्चर्यमयः॥२९॥आश्चर्यमयत्वेहेतुंदर्शयन्विश्वेश्वरलिंगमितिनामनिर्वक्ति॥विश्वेषामिति ॥ कर्माणी

योगिहृत्पद्मनिलयंयदनाकारमुच्यते ॥ तदाकारत्वमापेदेकिमिदांलिंगकैतवात् ॥ २४ ॥ ब्रह्मांडभांडमथवानानारत्नौघपूरितम् ॥ अथवामोक्षवृक्षस्यफलमेतन्नसंशयः ॥ २५ ॥ निर्वाणलक्ष्म्याःकिमथकेशपाशःसुपुष्पयुक् ॥ कैवल्यमल्लीवल्लयाःकिंस्तबकःस्तावकार्थदः ॥ २६ ॥ निःश्रेयसश्रियःकिंवाऽऽनंदक्रीडनकंदुकः ॥ अपवर्गोदयाद्रेःकिमुदियायसुधाकरः ॥ २७ ॥ संसारमोहतिमिरभिदुरःकिमसौरविः ॥ किमुकल्याणरमणीरम्यशृंगारदर्पणः ॥ २८ ॥ आज्ञातंनभवेदन्यत्सर्वेषांदेहधारिणाम् ॥ अनेककर्मबीजानांबीजपूरोऽयमद्भुतः ॥२९॥ विश्वेषांविश्वबीजानांकर्माख्यानांलयोयतः ॥ अस्मिन्निर्वाणदेलिंगेविश्वलिंगमिदंततः ॥ १३० ॥ ममभाग्योदयेनैवनारदेनमहर्षिणा ॥ तदागत्यतथोक्तंयत्कृतकृत्योस्म्यहंततः ॥ ३१ ॥ इत्यानंदामृतरसैर्विधायसहिपारणम् ॥ततःशुभेऽह्निसंस्थाप्यलिंगंसर्वहितप्रदम् ॥ ३२ ॥ जग्राहनियमान्घोरान्दुष्करानकृतात्मनाम् ॥ अष्टोत्तरशतैःकुंभैःपूर्णैर्गंगामृतद्रवैः ॥ ३३ ॥ संस्नाप्यवाससापूतैः पूतात्माप्रत्यहंशिवम् ॥ नीलोत्पलमयींमालांसमर्पयतिसोऽन्वहम् ॥ ३४ ॥ अष्टाधिकसहस्रैस्तुसुमनोभिर्विनिर्मिताम् ॥ सपक्षार्धेनषण्मासंकंदमूलफलाशनः॥३५॥शीर्णपर्णाशनःपक्षेत्वाषण्मासंबभूवसः ॥ षण्मासंवायुभक्षोभूत्षण्मासंजलबिंदुभुक्३६॥

तिआख्यायेषांतेषांकर्माख्यानांविश्वबीजानांविश्वेषांसर्वेषांबीजानांयतोयस्मादस्मिँल्लिंगेलयोनाशस्तस्मादिदंविश्वलिंगमिति ॥ पाठांतरेतुननुपरिच्छिन्नेकथंसर्वेषांकर्मरूपाणांबीजानांलयस्तत्राह ॥ ततमिति ॥ परिपूर्णमित्यर्थः ॥ परिच्छिन्नप्रतीतिस्तुभ्रांत्याश्रीकृष्णइवेत्यभिप्रायः ॥३०॥ तथोक्तंयत् शंकेस्यद्धादशेवर्षेप्रत्यूहोविद्युदग्नितइत्यादिलक्षणंततउक्तात् ॥ यद्यस्मात्तत्तस्मादितिवा ॥ ३१ ॥ इत्येवंप्रकारेणआनंदामृतरसैःसुखसुधाद्रवैः ॥ ३२ ॥ अकृतात्मनामजितेंद्रियाणाम् ॥३३॥ पूतात्माशुद्धात्मा ॥ अन्वहंप्रत्यहम् ॥३४॥ सुमनोभिर्नीलोत्पलपुष्पैः ॥ सपक्षेति॥सवैश्वानरः॥षण्मासंव्याप्यपक्षार्धेनपक्षार्धेनसार्धसप्तदिनैःसार्धसप्तदिनैःकंद मूलफलाशनोबभूव ॥ ३५ ॥ सषण्मासंव्याप्यपक्षेपक्षेशीर्णपर्णाशनोवभूवेत्युभयत्रवीप्सा ॥ अन्वयभेदाच्चतच्छब्दस्यावृत्तिरदोषः ॥ ३६ ॥

---

१ अमृतप्रदैरित्यपिपाठः । २ इदंततमित्येवरूप ।

आसतस्तिष्ठतःसतोवर्त्तमानस्येतिवा॥ ३७॥कुलिशायुधइंद्ररूपेणशंकर एव॥इंद्ररूपेणमयैवत्वंहिभीषितइतिवक्ष्यमाणत्वात्॥यन्मनसिस्थितंतदित्यर्थः॥ ३८॥ ३९॥मधुरंसारम्॥कीरवत्शुकवत्॥ कुलिश
पाणिनंवज्रपाणिम्॥ १४०॥ ४१॥बालिशत्वंमूर्खत्वम्॥वरमभिलाषम्॥वरंश्रेष्ठम्॥माचिरमितिक्वचित्पाठः ॥४२॥ नमत्तःशंकरोस्त्यन्यइत्याद्यखर्वगर्ववचनात्सक्रोधःसन्नाह॥गच्छेति ॥४३॥ ४४ ॥
मुमूर्च्छेमूर्च्छांगतवान् ॥४५॥ अथेति ॥ नकेवलमाविरासीत्उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेइतिवदन्नितिशेषः ॥ स्पर्शैःकरस्पर्शैःसंजीवयामासचेत्यर्थः ॥४६॥ सबालकउत्थायनेत्रकमलेउन्मील्यविकचय्यविवृत्ये
तियावत् ॥ अग्रेशंभुमपश्यदित्यन्वयः॥ कीदृशेइव ॥ दिवाक्षयेरात्रौसुप्तेमुद्रितेइव॥कीदृशंशंभुम् ॥ अर्कशताधिकंअपरिमितसूर्याधिकप्रकाशमित्यर्थः ॥४७॥ भालेइति ॥ सएतादृशंरूपंप्रथमतआलो

एवंवर्षद्वयंतस्यव्यतिक्रांततथासतः ॥ जन्मतोद्वादशेवर्षेतद्वचोनारदेरितम् ॥ ३७ ॥ सत्यंकारिष्यन्निवतमभ्यगात्कुलिशायुधः ॥ उवाचचवरंब्रूहिद
द्मितन्मनसिस्थितम् ॥३८॥ अहंशतक्रतुर्विप्रप्रसन्नोस्मिशुभव्रतैः ॥ इत्याकर्ण्यमहेंद्रस्यवाक्यंमुनिकुमारकः॥३९॥उवाचमधुरंधीरःकीरवन्मधुराक्षरम्॥
मघवन्वृत्रशत्रोत्वांजानेकुलिशपाणिनम् ॥ १४० ॥ नाहंवृणेवरंत्वत्तः शंकरोवरदोस्तिमे ॥ ४१ ॥ इंद्रउवाच ॥ नमत्तःशंकरोस्त्यन्योदेवदेवोस्म्यहं
शिशो ॥ विहायबालिशत्वंत्वंवरयाचस्वमांवरम् ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ गच्छाहल्यापतेऽसाधोगोत्रारेपाकशासन ॥ नप्रार्थयेपशुपतेरन्यंदेवांतरं
स्फुटम् ॥४३॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ उद्यम्यकुलिशंघोरंभीषयामासबालकम् ॥४४॥ सदृष्ट्वाबालकोवज्रंविद्युज्ज्वालाशताकुलम् ॥
स्मरन्नारदवाक्यंचमुमूर्च्छभयविह्वलः ॥ ४५ ॥ अथगौरीपतिःशंभुराविरासीत्तमोनुदः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेस्पर्शैःसंजीवयन्निव ॥ ४६ ॥ उन्मील्यने
त्रकमलेसुप्तेइवदिवाक्षये ॥ अपश्यदग्रेचोत्थायशंभुमर्कशताधिकम् ॥ ४७ ॥ भालेलोचनमालोक्यकंठेकालंवृषध्वजम् ॥ वामांगसंनिविष्टाद्रितनयंचं
द्रशेखरम् ॥ ४८ ॥ कपर्देनविराजंतंत्रिशूलाजगवायुधम् ॥ स्फुरत्कर्पूरगौरांगंपरिणद्धगजाजिनम् ॥४९॥ परिज्ञायमहादेवंगुरुवाक्यतआगमात् ॥ हर्ष
बाष्पाकुलःसन्नकंठोरोमांचकंचुकः ॥ १५० ॥ क्षणंस्थगितवत्तस्थौचित्रकृत्रिमपुत्रकः ॥ यथातथासुसंपन्नोविस्मृत्यात्मानमेवच ॥ ५१ ॥ नस्तोतुं
ननमस्कर्तुंकिंचिद्विज्ञप्तुमेवच ॥ यदासनशशाकालंतदास्मित्वाऽऽहशंकरः ॥ ५२ ॥ ईश्वरउवाच ॥ शिशोगृहपतेशक्राद्वज्रोद्यतपरादहो ॥ ज्ञातोभीतो
सिमाभैषीर्जिज्ञासातेकृतामया ॥ ५३ ॥

क्यपश्चान्महादेवंपरिज्ञायक्षणंस्थगितवन्निश्चलवत्तस्थावितिचतुर्थेनान्वयः ॥ कीदृशंरूपंतदाह ॥ भालइतिसार्धेन ॥४८॥ कपर्देनजटाजटेन ॥ आजगवंपिनाकः॥परिणद्धंपरिहितंगजाजिनंगजासुरस्य
चर्मयेनसतथातम् ॥ ४९ ॥ कथंभूतः ॥ आनंदवारिव्याप्तःअतएवसन्नकंठोनिरुद्धगलः ॥ रोम्णामश्चउद्गमःकंचुकोयस्यसः ॥ १५० ॥ चित्रेणरंगद्रव्येणचित्रेभित्त्यादौवाकृत्रिमोलिखितः
पुत्रकोयथातथासंपन्नोवृत्तःसन्इतिपादद्वयस्यपूर्वेणाग्रिमेणवान्वयः ॥ ५१ ॥ यदात्मानंविस्मृत्यचकारात्परंचकिमपिकर्तुमलंनशशाकैवतदास्मित्वाईषद्धास्यंकृत्वाशंकरआहेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

---

१ पुस्तकांतरे संजीवयन्निवेत्येवार्थेइवशब्दइतिपाठोदृश्यते । अयमेवयुक्तइतिभाति ।

नांतकोपिनयमोपि ॥ चपलाऽपिचेतिक्वचित्पाठः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ दिगीशोर्दिगीश्वरयोः ॥ दिगीशस्त्वंभववा ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ वीरेश्वरस्येति ॥ वीरेश्वरस्यपूर्वेणपूर्वस्यां
दिशियागंगातस्याःपश्चिमेतटेऽग्नीश्वरंसमाराध्येत्यन्वयः ॥ अतोवीरेश्वरस्यपूर्वस्यांदिशिकथमग्नीश्वरइतिनात्र[1]कथंतेति ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ १६३ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशी
खण्डटीकायामेकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ द्वादशेवर्ण्यतेलोकोनिर्ऋतेश्चमहर्धिमान् ॥ वरुणस्यतथाचैवलोकोऽत्यन्तमनोरमः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांते इत्थमग्निस्वरूपंतेशिवशर्मन्प्रवर्णितम् ॥
किमन्यच्छ्रोतुकामोसिकथयावस्तदीरयेत्युक्तंतत्रपृच्छाति ॥ नैर्ऋतेति ॥ हेपुरुषोत्तममौनैर्ऋतादीन्लोकान्क्रमात्आख्यातंकथयतमित्यन्वयः ॥ पुरुषोत्तमत्वेहेतुमाह ॥ पुरुषोत्तमस्यचरणकमलरेणु

ममभक्तस्यनोशक्रोनवज्रंनांतकोपिवा ॥ प्रभवेदिंद्ररूपेणमयैवत्वंहिभाषितः ॥ ५४ ॥ वरंददामितेभद्रत्वमग्निपदभाग्भव ॥ सर्वेषामेवदेवानांवदनंत्वंभ
विष्यसि ॥५५॥ सर्वेषामेवभूतानांत्वमग्नेऽतश्चरोभव ॥ धर्मराजेंद्रयोर्मध्येदिगीशोराज्यमाप्नुहि ॥५६॥ त्वयेदंस्थापितंलिंगंतवनाम्नाभविष्यति ॥ अग्नी
श्वरइतिख्यातंसर्वतेजोभिबृंहणम् ॥ ५७ ॥ अग्नीश्वरस्यभक्तानांनभयंविद्युदग्निजम् ॥ अग्निमांद्यभयंनैवनाकालमरणंक्वचित् ॥ ५८ ॥ अग्नीश्वरं
समभ्यर्च्यकाश्यांसर्वसमृद्धिदम् ॥ अन्यत्रापिमृतोदैवादग्निलोकेमहीयते ॥५९॥ ततःकाशींपुनःप्राप्यकल्पांतेमोक्षमाप्नुयात् ॥ वीरेश्वरस्यपूर्वेणगंगायाः
पश्चिमेतटे ॥ १६० ॥ अग्नीश्वरंसमाराध्यवह्निलोकेवसेन्नरः ॥ पितृभ्यांस्वजनैःसार्धंमित्रबंधुसमायुतः ॥ ६१ ॥ विमानमिदमारुह्यप्रयाह्येवदिशःपते ॥
इत्युक्तानीयतद्बंधून्पित्रोश्चपारिपश्यतोः ॥ दिक्पतित्वेऽभिषिच्याग्निंतत्रलिंगेशिवोविशत् ॥ ६२ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ इत्थमग्निस्वरूपंतेशिवशर्म
न्प्रवर्णितम् ॥ किमन्यच्छ्रोतुकामोसिकथयावस्तदीरय ॥ १६३ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे काशीखंडेपूर्वा
र्द्धेवह्निलोकवर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥छ॥ शिवशर्मोवाच ॥ नैर्ऋतादीन्क्रमाल्लोकानाख्यातंपुरुषोत्तमौ ॥ पुरुषोत्तमपादाब्जपरागो
द्धूसरालकौ ॥ १ ॥ गणावूचतुः ॥ आकर्णयमहाभागसंयमिन्याःपुरींपराम् ॥ दिक्पतेर्निर्ऋतस्यासौपुण्यापुण्यजनोषिता ॥ २ ॥ राक्षसानिवसं
त्यस्यामपरद्रोहिणःसदा ॥ जातिमात्रेणरक्षांसिवृत्तैःपुण्यजनाइमे ॥ ३ ॥ स्मृत्युक्तश्रुतिवर्त्मानोजातवर्णावरेष्वपि ॥ नाद्रियंतेऽन्नपानानामस्मृत्युक्तं
कदाचन ॥ ४ ॥ परदारपरद्रव्यपरद्रोहपराङ्मुखाः ॥ जाताजातौनिकृष्टायामपिपुण्यानुसारिणः ॥ ५ ॥ द्विजातिभक्त्युत्पन्नार्थैरात्मानंपोषयंतिये ॥
सदासंकुचितांगाश्चद्विजसंभाषणादिषु ॥ ६ ॥

नोद्धूलिताआविलाश्चूर्णकुंतलाययोस्तावीति ॥ १ ॥ परामनंतरांपश्चिमदिग्भवांवा ॥ निर्ऋतस्यनिर्ऋतेः ॥ २ ॥ वृत्तैःसदाचारैः पुण्यजनाधार्मिकाः ॥ ३ ॥ःवर्णाश्चतेअवराश्चेतितेष्वप्य
धमवर्णेष्वपीत्यर्थः ॥ अस्मृत्युक्तंस्मृतिशास्त्रानुक्तमित्यर्थः ॥ भोजनपानमितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ द्विजातयोब्राह्मणक्षत्रियवैश्यास्तेषांभक्त्याशुश्रूषयाउत्पन्नायेऽर्थास्तैरात्मानंयेपोषयंतितेऽत्रपुरो
त्तमेवसंतीतिपंचमेनान्वयः ॥ तथाग्रेवक्ष्यमाणानामपितेनैवान्वयः ॥ ६ ॥

---

[1] कथमित्यव्ययात्तल् ।

भगोमान्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ दमादयोऽस्तेयादयश्चसर्वेषांप्राणिमात्राणामेतेधर्महेतवः ॥ पुण्यकारणानीत्यर्थः ॥ तन्मध्येशौचंद्विविधबाह्यमाभ्यंतरंच ॥ बाह्यंमृज्जलाभ्याम् ॥ अंतर्भावशुद्ध्या ॥
अस्तेयंकायवाङ्मनोभिःपरद्रव्याग्रहणम् ॥ अहिंसाकायवाङ्मनोभिःप्राणिमात्रस्यापीडा ॥ अन्यत्पूर्वंव्याख्यातम् ॥ ९ ॥ १० ॥ म्लेच्छाइति ॥ काशींविहायसुतीर्थेषुयेमृतास्तेम्लेच्छाअपि
अत्रनैर्ऋतेलोकेभोगिनःस्युः ॥ आत्मघातेनापिसुतीर्थेषुमरणंभवतितंवारयति ॥ नात्मघातकाइति ॥ काशींविहायेत्युक्तंतत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ निर्वाणविश्राणामिति ॥ निर्वाणंकैवल्यंविश्राणं
फलंयस्याः ॥ निर्वाणंवाविश्राणयतिददातीतिसातथाताम् ॥ तन्मरणस्यमोक्षहेतुत्वादितिभावः ॥ ११ ॥ नात्मघातकाइत्येतत्प्रपंचयति ॥ अंधंतमोविशेयुस्तइत्यादिना ॥ १२ ॥ उपसंहरति ॥
आत्मघातइति ॥ विपश्चिताइत्यनेनअविपश्चितांक्षत्रियादीनांप्रयागादावात्मघातोऽनुमन्यते ॥ तथाचोक्तंभगवतायुधिष्ठिरंप्रति ॥ नलोकवचनात्तातनवेदवचनादपि ॥ मतिरुत्क्रमणीयातेप्रयागमरणं

आहूतावस्त्रवदनावदंतिद्विजसंनिधौ ॥ जयजीवभगोनाथस्वामिन्निितिहिवादिनः ॥ ७ ॥ तीर्थस्नानपरानित्यंनित्यंदेवपरायणाः ॥ द्विजेषुनित्यंप्रणताः
स्वनामाख्यानपूर्वकम् ॥ ८ ॥ दमदानदयाक्षांतिशौचेंद्रियविनिग्रहाः ॥ अस्तेयसत्याहिंसाश्चसर्वेषांधर्महेतवः ॥ ९ ॥ आवश्यकेषुसदोद्युक्तायेजाता
यत्रकुत्रचित् ॥ सर्वभोगसमृद्धास्तेवसंत्यत्रपुरोत्तमे ॥ १० ॥ म्लेच्छाअपिसुतीर्थेषुयेमृतानात्मघातकाः ॥ विहायकाशींनिर्वाणविश्राणांतेऽत्रभोगिनः ॥
॥ ११ ॥ अंधंतमोविशेयुस्तेयेचैवात्महनोजनाः ॥ भुक्त्वानिरयसाहस्रंतेचस्युर्ग्रामसूकराः ॥ १२ ॥ आत्मघातोनकर्तव्यस्तस्मात्क्वापिविपश्चिता ॥
इहापिचपरत्रापिनशुभान्यात्मघातिनाम् ॥ १३ ॥ यथेष्टमरणंकेचिदाहुस्तत्त्वावबोधकाः ॥ प्रयागेसर्वतीर्थानांराज्ञिसर्वाभिलाषदे ॥ १४ ॥ अंत्यजाअ
पियेकेचिद्दयाधर्मानुसारिणः ॥ परोपकृतिनिष्ठास्तेवसंत्यत्रतुसत्तमाः ॥ १५ ॥ अस्यस्वरूपंवक्ष्यावोदिक्पतेःक्षणतःशृणु ॥ मध्येविंध्याटवि
पुरापक्कणस्थजनाग्रणीः ॥ १६ ॥ पल्लीपतिरभूदुग्रःपिंगाक्षइतिविश्रुतः ॥ निर्विंध्यायास्तटेशूरःक्रूरकर्मपराङ्मुखः ॥ १७ ॥ घातयेद्दूरसंस्थो
पियःपांथपरिपंथिनः ॥ व्याघ्रादीनदुष्टसत्त्वांश्चसहिनस्तिप्रयत्नतः ॥ १८ ॥ जीवेन्मृगयुधर्मेणतत्रापिकरुणापरः ॥ नविश्वस्तान्पक्षिमृगा
न्नसुप्तान्नव्यवायिनः ॥ १९ ॥

प्रति ॥ ब्रह्मज्ञानेनमुच्यंतेप्रयागमरणेनवा ॥ अथवास्नानमात्रेणगोमत्यांकृष्णसंनिधाविति ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥ इहापिचेति ॥ १३ ॥ तदेवाह ॥ यथेष्टमरणमिति ॥ यद्वा क्वापीत्येतत्संको
चयति ॥ यथेष्टमरणमिति ॥ १४ ॥ १५ ॥ अस्यदिक्पतेरितिसंबंधः ॥ मध्येविंध्याटवीति ॥ पुरापूर्वंमध्येविंध्याटविविंध्यसंबंधिन्याअटव्यामध्ये पिंगाक्षःपिंगेअक्षिणीयस्यसपिंगाक्ष
इतिविश्रुतोविख्यातोऽभूत्आसीदित्यन्वयः ॥ कीदृक् ॥ पक्कणस्थजनाग्रणीः पक्कणःशबरालयस्तत्स्थजनानांश्रेष्ठः ॥ १६ ॥ पल्लीपतिःशबरालयानांपतिश्च ॥ उग्रस्तीव्रपराक्रमः ॥ तंविशिनष्टि ॥
निर्विंध्यायाइत्यादिसार्धपंचश्लोकैः ॥ निर्विंध्याकाचिन्नदी ॥ १७ ॥ पांथपरिपंथिनःपथिकपरिरोधकान् ॥ १८ ॥ करुणापरोदयापरः ॥ दयापरत्वमेवदर्शयति ॥ नविश्वस्तानिति ॥ व्यवायिनो

ग्राम्यधर्मवतः ॥ १९ ॥ अंतर्वत्नित्वंगुर्विणीत्वंलक्षणंचिह्नंयेषांतान्नघातयतीत्यन्वयः ॥ ह्रस्वश्छांदसः ॥ २० ॥ उपानद्रहितेपथिकेउपानद्ःपादत्राणदः ॥ २१ ॥ कांतारेदुर्गमवर्त्मनि ॥ २२ ॥
आविंध्याटविविंध्याटवीपर्यंतम् ॥२३॥ आशीर्वादयंतिआशिषःप्रयच्छंति ॥२४॥ नगरायितानगरवज्जाताचेत्यर्थः॥ अध्वनीनेऽध्वगामिनीत्यर्थः॥ अध्वनीनइतिपाठेशौल्किकइत्यर्थः ॥ यद्वा समर्थोऽ
ध्वनीनोऽध्वगोदुर्बलानध्वगान्नबाधतइत्यर्थः॥२५॥तत्पितृव्येणपिंगाक्षपितृभ्रात्रातारारक्षेण ॥ तारेउच्चेअक्षिणीयस्येतिव्युत्पत्तेः ॥ सार्थःसमूहः ॥ सार्थोऽर्थसहितः ॥२६॥ लुब्धकइति॥ तन्निधनोद्यत
इत्यत्रतच्छब्दःकार्पटिकविषयःसार्थविषयोवा॥२७॥ निकषाशब्दःसमीपविषयः॥तन्मार्गनिकषातन्मार्गस्यसमीपइत्यर्थः॥अध्युषितःउवास॥२८॥तत्रकारणमाह॥परप्राणेति॥एतद्विश्वमितिसंबंधः ॥

नतोयगृध्नून्नशिशून्नांतर्वत्नित्वलक्षणान् ॥ सघातयतिधर्मज्ञोजातिधर्मपराङ्मुखः ॥ २० ॥ श्रमातुरेभ्यःपांथेभ्यःसविश्रामंप्रयच्छति ॥ हरेत्क्षुधां
क्षुधार्तानामुपानद्दोऽनुपानहे ॥ २१ ॥ मृगत्त्वचोतिमृदुलाविवस्त्रेभ्यातिसर्जति ॥ अनुव्रजतिकांतारेप्रांतरेपथिकान्पथि ॥ २२ ॥ नाजिघृक्षतितेभ्योर्थ
मभयंचेतियच्छति ॥ आविंध्याटविमेनामग्राह्यंदुष्टभयापहम् ॥ २३ ॥ नित्यंकार्पटिकान्सर्वान्सपुत्रेणप्रपश्यति ॥ तेपिचप्रातितीर्थंहितमाशीर्वादयं
तिवै ॥२४॥ इतितिष्ठतिपिंगाक्षेसाटवीनगरायिता ॥ अध्वनीनेऽध्वगान्कोपिनरुणद्धिससाध्वसः ॥२५॥ कदाचित्तत्पितृव्येणसमीपग्रामवासिना ॥
श्रुतःकार्पटिकानांहिसार्थःसार्थोमहास्वनः ॥ २६ ॥ लुब्धकस्तद्धनेलुब्धःक्षुद्रस्तन्निधनोद्यतः ॥ सरुरोधतमध्वानमग्रेगत्वाऽतिगूढवत् ॥ २७ ॥ तदा
युष्यस्यशेषेणपिंगाक्षोमृगयांगतः ॥ तस्मिन्नरण्येतन्मार्गंनिकषाध्युषितोनिशि ॥ २८ ॥ परप्राणद्रुहांपुंसांनसिद्ध्येयुर्मनोरथाः ॥ विश्वंकुशलितेनैत
द्विश्वेशपारिरक्षितम् ॥ २९ ॥ नचिंतयेदनिष्टानितस्मात्कृष्टिःकदाचन॥ विधिदृष्टंयतोभाविकलुषंभाविकेवलम् ॥३०॥ तस्मादात्मसुखंप्रेप्सुरिष्टानिष्टंन
चिंतयेत् ॥ चिंतयेच्चेत्तदाचिंत्योमोक्षोपायोनचेतरः ॥३१॥ व्युष्टायामथयामिन्यामभूत्कोलाहलोमहान् ॥ घातयध्वंपातयध्वंनग्नयध्वंद्रुतंभटाः ॥३२॥
मामारयध्वंत्रायध्वंभटाःकार्पटिकावयम् ॥ अनायासंलुंठयध्वंनयध्वंचयदस्तिनः ॥ ३३ ॥ वयंपांथाअनाथाःस्मोविश्वनाथपरायणाः ॥ सनाथास्ते
नदूरंसनाथतांपथिकोऽपरः ॥ ३४ ॥ वयंपिंगाक्षविश्वासादस्मिन्मार्गेऽकुतोभयाः ॥ यातायातंसदाकुर्मःसचदूरइतोवनात् ॥३५॥ इतिश्रुत्वाऽथपिंगाक्षो
भटःकार्पटिकैरितम् ॥ दूरान्माभैष्टमाभैष्टब्रुवन्नितिसमागतः ॥ ३६ ॥ तत्कर्मसूत्रैराकृष्टोभिल्लःकार्पटिकप्रियः ॥ तूर्णंतदायुष्यमिवतत्रोपास्थितवा
न्क्षणात् ॥ ३७ ॥ कोयंकोयंदुराचारःपिंगाक्षेमयिजीवति ॥ उल्लुलुंठयिषुःपांथान्प्राणलिंगसमान्मम ॥ ३८ ॥

यस्माद्विश्वेशरक्षितंजगत्तस्मात्कुशलीत्यन्वयः॥२९॥ कृष्टिर्विद्वान्॥ केवलंकलुषंभाव्यनिष्टचिन्तनेइतिशेषः॥३०॥फलितमाह ॥ तस्मादिति॥३१॥व्युष्टायांप्रभातायाम्॥कोलाहलमाह ॥ घातयध्वमि
तिसार्धत्रिभिः ॥३२॥३३॥ तत्रतेनविश्वनाथेनवयंसनाथाःसतुदूरम् ॥ नाथतांस्वत्राणार्थंयाचतामस्माकंकोऽपरोनाथइत्यर्थः ॥ अयंभावः ॥ यद्यपिविश्वनाथःसर्वगतस्तथाप्यस्मद्दुरदृष्टवशाद्दूरस्थित
इवभातीत्यर्थः ॥३४॥ किंचवयमिति ॥३५॥ ३६ ॥ भिल्लःपिंगाक्षः ॥ आयुरेवायुष्यम् ॥३७॥ उत्उन्मुच्यअथवाउन्मूल्यमारयित्वेतियावत् ॥ लुलुंठयिषुःलुंठितुमिच्छुः ॥ प्राणलिंगसमान्जंग

मैर्धार्यमाणशिवलिंगतुल्यान् ॥३८॥३९॥ कुलपांसनःकुलदूषणः ॥ कुलपांसुलइतिक्वचित्तत्रापिसएवार्थः ॥ इतिचिरंमयाचिंतितंध्यातंअतोद्यामुंघातयिष्यामीत्यर्थः ॥४०॥ क्रुधाक्रोधेन ॥४१॥ तान्कार्पटिकान् ॥ सपिंगाक्षः ॥ स्वावसथांतिकंस्वगृहसमीपम् ॥४२॥ आच्छिन्नमिति॥यत्यद्यहंईश्वरःसमर्थोऽभविष्यंभूतःस्यांततदाशरैराच्छिन्नंधनुर्बाणंधनुश्चबाणाश्चधनुर्बाणम् ॥ द्वंद्वैकवद्भावः॥ हिशब्दःपादपूरणे ॥ यथास्यात्तथाएतान्असूदयिष्यंसूदितवान्स्यामित्यर्थः ॥ यद्वा हियस्मादेतैर्ममशरैर्धनुर्बाणंतथासंनहनंछिन्नंअतोयद्यहमीश्वरोभूतःस्यांएतान्निषूदितवान्स्यामित्यर्थः ॥ ४३ ॥ इत्यभिलष्यन्अभिलषन् ॥ दैवादिकस्यवारूपम् ॥ सपिंगाक्षःपरार्थतःपरेषांनिमित्तंप्राणानत्याक्षीत्त्यक्तवानित्यर्थः ॥ तत्पल्लींतस्यपिंगाक्षस्यपल्लीमालयंपक्कणामितियावत् ॥ गतसाध्वसाविगतत्रासाः ॥ ४४ ॥ यामतिरिति ॥ मरणकालेयामतिर्यादृग्भावःस्यात्तदनुरूपतस्तादृग्भावानुसारेणगम्यतइतिगतिःफलंस्यादितियतोऽतोनैर्ऋत्यांदिशिभवानांनैर्ऋत्यानामीश्वरः ॥ सादिगीश्वरत्वंप्राप्त

इतितद्वाक्यमाकर्ण्यताराक्षस्तत्पितृव्यकः ॥ धनलोभेनपिंगाक्षेपापंपापोव्यचिंतयत् ॥३९॥ कुलधर्मंव्यपास्यैषवर्ततेकुलपांसनः ॥ चिरंचिंतितमद्यामुं
घातयिष्याम्यसंशयम् ॥ ४० ॥ विचार्येतिसदुष्टात्माभृत्यानाज्ञापयत्क्रुधा ॥ आदावेनंघातयंतुततःकार्पटिकानिमान् ॥ ४१ ॥ ततोऽयुध्यन्दुराचा
रास्तेनैकेनचतेऽखिलाः ॥ यथाकथंचित्ताननयत्सचस्वावसथांतिकम् ॥ ४२ ॥ आच्छिन्नंहिधनुर्बाणंछिन्नंसन्नहनंशरैः ॥ असूदयिष्यमेतांस्तदभविष्यं
यदीश्वरः ॥ ४३ ॥ अभिलष्यन्नितिप्राणानत्याक्षीत्सपरार्थतः ॥ तेपिकार्पटिकाःप्राप्तास्तत्पल्लींगतसाध्वसाः ॥ ४४ ॥ यामतिस्त्वंतकालेस्याद्गति
स्तदनुरूपतः ॥ दिगीशत्वमतःप्राप्तोनिर्ऋत्यांनैर्ऋतेश्वरः ॥ ४५ ॥ इत्थमस्यस्वरूपंतेआवाभ्यांसमुदीरितम् ॥ एतस्योत्तरतोलोकोवरुणस्यायमद्भुतः
॥४६॥ कूपवापीतडागानांकर्तारोनिर्मलैर्धनैः ॥ इहलोकेमहीयंतेवारुणेवरुणप्रभाः ॥४७॥ निर्जलेजलदातारःपरसंतापहारिणः ॥ अर्थिभ्योयेप्रयच्छं
तिचित्रच्छत्रकमंडलून् ॥४८॥ पानीयशालिकाःकुर्युर्नानोपस्करसंयुताः ॥ दद्युर्धर्मघटांश्चापिसुगंधोदकपूरितान् ॥४९॥ अश्वत्थसेकंयेकुर्युःपथिपाद
परोपकाः ॥ विश्रामशालाकर्तारःश्रांतसंतापनोदकाः ॥५०॥ ग्रीष्मोष्महंतिमायूरपिच्छादिरचितान्यपि ॥ चित्राणितालवृंतानिवितरंतितपागमे ॥५१॥

वानित्यर्थः ॥ यलोपआर्षः ॥ अण्प्रत्ययांतरूपंवा ॥ तदुक्तंभगवता ॥ यंयंवापिस्मरन्भावंत्यजत्यंतेकलेवरम् ॥ तंतमेवैतिकौंतेयसदातद्भावभावितइति ॥ ४५ ॥ नैर्ऋतलोकमुपसंहरन्वरुणलोकं निर्दिशति ॥ इत्थमिति ॥ ४६ ॥ कूपेति ॥ कूपादीनांकर्ताइहास्मिन्वारुणेलोकेमहीयतेइत्यन्वयः ॥ तत्रकूपोंऽधुः ॥ पुंस्येवांधुःप्रहिःकूपउदपानंतुपुंसिवेत्यमरः ॥ वापीदीर्घिका ॥ वापीतुदीर्घिकेत्यमरः ॥ तडागःपद्माकरः ॥ पद्माकरस्तडागोऽस्त्रीकासारःसरसीसरइत्यमरः ॥ ४७ ॥ निर्जलेनिर्गतंजलंयस्मात्तस्मिन्प्रदेशइतिशेषः ॥ ४८ ॥ पानीयशालिकाःप्रपाः ॥ नानोपस्कराणिविचित्रजलपानभाजनवासार्थलवंगकर्पूरादीनितैःसंयुताःसंयुक्ताः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ग्रीष्मोष्महंति निदाघकालजनिततापहंतितालवृंतानितालादिपत्ररचितव्यजनानीत्यर्थः ॥ धर्मघटान्वितरंतिप्रयच्छंति ॥

---

१ अक्षराधिक्यमार्षम् ।

तपागमेग्रीष्मागमे ॥ ग्रीष्मउष्णकालः ॥ निदाघउष्णोपगमउष्णउष्मापगस्तपइत्यमरः ॥ ५१ ॥ तपर्तुषुग्रीष्मर्तुषु ॥ आतृप्तिपानकानितृप्तिपर्यंतंप्रपानकानीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ऐक्षवानइक्षुजन्यान् ॥ ५३ ॥ धारामंडपाःजलयंत्रगृहाः ॥ ५४ ॥ गलंतिकागौडेझराइतिप्रसिद्धाः ॥ तीर्थमार्गावनेजकास्तीर्थमार्गशोधकाःसंमार्जकाइत्यर्थः ॥ ५५ ॥ भयार्तेभ्यउद्यताःपाणयोयेषांतेतथा ॥ लसंतिचक्रीडंतिचेत्यर्थः ॥ ५६ ॥ विपाशयंतिविगतपाशान्कुर्वंतिमोचयंतीत्यर्थः ॥ कंठपाशितान्कंठेषुपाशादिभिर्बद्धानित्यर्थः ॥ पाशपाणेर्वरुणस्य ॥ प्रचेतावरुणःपाशीत्यमरः ॥ अकुतोभयाःनविद्यतेकुतश्चिद्भयंयेषांतेतथा ॥ ५७ ॥ नौकादीत्यादिपदेनउडुपादयोगृह्यंते ॥ अपिःसमुच्चयवाचीभिन्नक्रमे ॥ दुःखार्णवादपीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ तोयार्थेतिपाठेतोयानिमित्तसुखासिद्ध्यर्थमित्यर्थः ॥ ५९ ॥ वितर्षयंतिविगततृष्णान्कुर्वंति ॥ सुखसंततिःसुखपरंपरातद्भागिनः ॥ ६० ॥ एकतमोमुख्यतमः ॥ यादसांजलजंतूनाम् ॥ साक्षीसर्वेषुकर्मस्विति ॥ तदुक्तम् ॥

रसवंतिसुगंधीनिहिमवंतितपर्तुषु ॥ विश्राणयंतिवातृप्तिपानकानिप्रयत्नतः ॥ ५२ ॥ इक्षुक्षेत्राणिसंकल्प्यब्राह्मणेभ्योददत्यपि ॥ तथानानाप्रकारां
श्चविकारानैक्षवान्बहून् ॥ ५३ ॥ गोरसानांप्रदातारस्तथागोमहिषीप्रदाः ॥ धारामंडपकर्तारश्छायामंडपकारिणः ॥५४॥ देवालयेषुयेदद्युर्बहुधारागलं
तिकाः ॥ तीर्थेवाकरहर्तारस्तीर्थमार्गावनेजकाः ॥ ५५ ॥ अभयंयेप्रयच्छंतिभयार्तोद्यतपाणयः ॥ निर्भयावारुणेलोकेतेवसंतिलसंतिच ॥ ५६ ॥
विपाशयंतियेपुण्यादुर्वृत्तैःकंठपाशितान् ॥ तेपाशपाणेर्लोकेस्मिन्निवसंत्यकुतोभयाः ॥ ५७ ॥ नौकाद्युपायैर्नद्यादौपांथान्येतारयंत्यपि ॥ तारयंत्य
पिदुःखाब्धेस्तत्रनागरिकाद्विज ॥५८॥ घट्टान्पुण्यतटिन्यादेर्बंधयंतिशिलादिभिः ॥ तोयार्थिसुखसिद्ध्यर्थंयेनरास्तेत्रभोगिनः ॥ ५९ ॥ वितर्पयंतिये
पुण्यास्तृषिताञ्शीतलैर्जलैः ॥ तेऽत्रैववारुणेलोकेसुखसंततिभागिनः ॥ ६० ॥ जलाशयानांसर्वेषामयमेकतमःपतिः ॥ प्रचेतायादसांनाथःसाक्षीसर्वे
षुकर्मसु ॥ ६१ ॥ अस्योत्पत्तिंशृणुपतेर्वरुणस्यमहात्मनः ॥ आसीन्मुनिरमेयात्माकर्दमस्यप्रजापतेः ॥ ६२॥ शुचिष्मानितिविख्यातस्तनयोविनयो
चितः ॥ स्थैर्यमाधुर्यधैर्याद्यैर्गुणैरुपचितोहितः ॥ ६३ ॥ अच्छोदेसरसिस्नातुंसगतोबालकैःसह ॥ जलक्रीडनसंसक्तंशिशुमारोहरच्चतम् ॥६४॥ ततस्त
स्मिन्मुनिसुतेहृतेऽत्याहितशंसिभिः ॥ तैःसमागत्यशिशुभिःकथितंतत्पितुःपुरः ॥ ६५ ॥

आदित्यचंद्रावनिलोनलश्चद्यौर्भूमिरापोहृदयंयमश्च ॥ अहश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येधर्मश्चजानातिजनस्यवृत्तमित्यादि ॥ ६१ ॥ अस्यपतेर्लोकपालस्येतिषष्ठ्यौसमानाधिकरणे ॥ अस्यलोकस्यपतेरितिव्यधिकरणेवा ॥ सखेइतिक्वचित् ॥ ६२ ॥ स्थैर्येति ॥ आदौभवाआद्याःस्थैर्यादयोयेषांतैः शांत्यादिभिर्गुणैरित्यर्थः ॥ उपचितोव्याप्तः ॥ हितोहितकारी ॥ सर्वेषामितिशेषः ॥ हिसइतिक्वचित् ॥ ६३ ॥ अच्छोदेनिर्मलोदकेसरसिपद्माकरे ॥ यद्वा अच्छोदानामग्निष्वात्तानांपितॄणांमानसीकन्यातस्याउत्थितमच्छोदम् ॥ तथाचपितृकल्पेहरिवंशे ॥ एतेषांमानसीकन्याअच्छोदानामविश्रुता ॥ अच्छोदंनामतद्दिव्यंसरोयस्याःसमुत्थितमिति ॥ शिशुंमारयतीतिशिशुमारोजलचरविशेषः ॥ तंशुचिष्मंतम् ॥ ६४ ॥ ततस्तदनंतरंतस्मिन्सरसिमुनिसुतेत्हृतेसत्यर्थाच्छिशुमारेणे

तिशेषइतिवा ॥ तैःशिशुभिःसमागम्यततपितुस्तस्यशुचिष्मतःपितुःकर्दमस्यपुरस्तद्धरणमितिवा ॥ कथंभूतैः ॥ अत्याहितशंसिभिः ॥ अतिशयेनाहितं अत्याहितमत्यनिष्टमित्यर्थः॥तच्छंसितुंकथितुं
शीलंयेषांतैरिति ॥६५॥ श्रुतबालविपत्तेः ॥ श्रुताबालविपत्तिर्येनसतथातस्यमनोंऽतःकरणम् ॥ हराद्विश्वेश्वरात् ॥६६॥ अधिकमिति ॥ अधिकंयथास्यात्तथाशीलयामासचिंतयामासेत्यर्थः ॥ तेषां
मध्येइत्यतःप्राक्तनानांद्वितीयातानांपदानांपश्यन्शीलयामासेत्यनेनैवान्वयः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ [1]इत्थंसंसक्तानासक्तान्बहुबालकान्मुनिकुमारांश्चपश्यन्नित्यन्वयः ॥ इत्थमि
त्युक्तंप्रकारमभिनयेनदर्शयति ॥ करेति ॥ कराएवयंत्राणिजलनिषेकपात्राणितैर्विनिर्मुक्तास्त्यक्तायास्तोयधारास्ताभिरभिषेचनैरभिषेकैरित्यर्थः ॥ ७१ ॥ करैस्ताडितानियानिपानीया

हरार्चनोपविष्टस्यसमाधौनिश्चलात्मनः ॥ श्रुतबालविपत्तेश्चचचालनमनोहरात् ॥ ६६ ॥ अधिकंशीलयामाससससर्वज्ञांत्रिलोचनम् ॥ पश्यञ्शंभोः
समीपेसभुवनानिचतुर्दश ॥ ६७ ॥ नानाभूतानिभूतानिब्रह्मांडांतर्गतानिच ॥ चंद्रसूर्यर्क्षताराश्चपर्वतान्सरितोद्रुमान् ॥ ६८ ॥ समुद्रानंतरीया
णिह्यरण्यानीस्सरांसिच ॥ नानादेवनिकायांश्चबह्वीर्दिविषदांपुरीः ॥ ६९ ॥ वापीकूपतडागानिकुल्याः पुष्करिणीर्बहु ॥ एकस्मिन्कापिसरसिजलक्री
डापरायणान् ॥ ७० ॥ बहून्मुनिकुमारांश्चमज्जनोन्मज्जनादिभिः ॥ करयंत्रविनिर्मुक्ततोयधाराभिषेचनैः ॥ ७१ ॥ करताडितपानीयशब्ददिङ्मुखना
दिभिः ॥ जलखेलनकैरित्थंसंसक्तान्बहुबालकान् ॥७२॥ तेषांमध्येददर्शाथसमाधिस्थःसकर्दमः ॥ स्वंशिशुंशिशुमारेणनीयमानंसुविह्वलम् ॥ ७३ ॥
कयाचिज्जलदेव्याथतस्माच्चक्रूरयादसः ॥ प्रसह्यनीत्वोदधयेदृष्टवांस्तंसमर्पितम् ॥ ७४ ॥ निर्भर्त्स्यसरितांनाथंकेनचिद्रुद्ररूपिणा ॥ त्रिशूलपाणिने
त्युक्तंक्रोधताम्राननेनच ॥ ७५ ॥ कुतोजलानामधिपशिवभक्तस्यबालकः ॥ प्रजापतेःकर्दमस्यमहाभागस्यधीमतः ॥ ७६ ॥ अज्ञात्वाशिवसामर्थ्यं
भवताचिरमासितः ॥ भयत्रस्तेनतद्वाक्यश्रवणात्तमुदन्वता ॥७७॥ बालंरत्नैरलंकृत्यबद्धातंशिशुमारकम् ॥ समर्पितंसमानीयशंभुपादाब्जसंनिधौ ॥
॥ ७८ ॥ नत्वाविज्ञापयत्तंचनापराध्याम्यहंविभो ॥ अनाथनाथविश्वेशभक्तापत्तिविनाशन ॥ ७९ ॥ भक्तकल्पतरोशंभोऽनेनायंदुष्टयादसा ॥ अना
यिनमयानाथभवद्भक्तजनार्भकः ॥ ८० ॥

निजलानितैर्येशब्दास्तैर्दिङ्मुखनादिभिर्जलखेलनकैर्जलक्रीडनकैश्चेति ॥ ७२ ॥ तेषामिति ॥ अथानंतरं तेषांबालकानांमध्येशिशुमारेणस्वंशिशुंनीयमानंददर्श ॥ ७३ ॥ तस्मा
च्चशिशुमारात्कयाचिज्जलदेवतयाप्रसह्यहठान्नीत्वातंशिशुमुदधयेसमुद्रायसमर्पितमितिचदृष्टवानित्यन्वयः ॥ ७४ ॥ इत्युक्तंवक्ष्यमाणम् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ आसितोवासितः ॥ चिरकालम
भिव्याप्यबद्धइतिवा ॥ भयेति ॥ उदन्वतासमुद्रेणतस्यरुद्ररूपिणोवाक्यश्रवणात्तंबालंरत्नैरलंकृत्यशंभोःपादाब्जसन्निधौसमर्पितमित्यन्वयः ॥ नपुंसकत्वंछांदसम् ॥ ::समर्पितमितिभावेवा
निष्ठा ॥ पश्यन्नितिवान्वयः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ तंशंभुंनत्वाविज्ञापयद्व्यज्ञापयत् ॥ अडभावस्त्वार्षः ॥ विज्ञापनमाह ॥ नापराध्यामीति ॥ आपत्तिरापत् ॥ ७९ ॥ भोशंभो अनेनदुष्टयादसा

---

[1] इदंपदत्रयमग्रिमश्लोकस्थम् ।

अयंबालोऽनायिआनीतोनोमया ॥ मयानानीतइत्यर्थः ॥ हेनाथहेभव ॥ भवस्यतवभक्तजनार्भकइतिवा ॥ ८० ॥ तेनप्रसिद्धेनगणेन ॥ तद्यादः ॥ तंजलजंतुंशिशुमाराख्यम् ॥ ८१ ॥
गृहाणेतिसार्धद्वयंवाक्यम्॥पार्षदेशंकरस्याज्ञयाशुचिष्मंतंप्रतिहेवत्सस्वभवनंयाहिइतिब्रुवतिसतितथाकर्दमंप्रतिगृहाणेमंस्वंतनयमितिचब्रुवतिसतिकर्दमःसमाधिसमयेइतिपूर्वोक्तंश्रृण्वन्प्रणिधानमेकाग्रतां
समाधिंविसृज्यनेत्रेउन्मील्यविकचय्ययावत्संपश्यतेसंपश्यतिपुरतःतावत्पार्श्वेशिशुंसमवैक्षतदृष्टवानित्यर्थः ॥ अलंकृतेकर्णिकेकर्णौयस्यतम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ काकपक्षश्चूडाकरणात्प्राक्केशः

गणेनतेनविज्ञायशंभोरथमनोगतम् ॥ पाशेनबद्धातद्यादः शिशुहस्तेसमर्पितम् ॥ ८१ ॥ गृहाणेमंस्वतनयंपार्षदेशंकराज्ञया ॥ याहिस्वभवनंवत्सब्रु
वतीतिसकर्दमः ॥ ८२॥ समाधिसमयेसर्वमितिश्रृण्वन्नुदारधीः॥उन्मील्यनयनेयावत्प्रणिधानंविसृज्यच॥८३॥ संपश्यतेशिशुंतावत्पुरतःसमवैक्षत ॥
गृहीतशिशुमारंचपार्श्वेऽलंकृतकर्णिकम् ॥ ८४ ॥ तोयार्द्रकाकपक्षाग्रंकषायनयनांचलम् ॥ किंचिद्विरूक्षंत्वक्क्षोभंसंभ्रमापन्नमानसम् ॥ ८५ ॥
कृतप्रणाममालिंग्यजिघ्रंस्तन्मुखपंकजम् ॥ पुनर्जातमिवामंस्तपश्यंश्चापिमुहुर्मुहुः ॥ ८६ ॥ शतानिपंचवर्षाणिप्रणिधानस्थितस्यहि ॥ कर्दमस्यव्यती
तानिशंभुमर्चयतस्तदा ॥ ८७ ॥ कर्दमोपिचतत्कालमज्ञासीत्क्षणसंगतम् ॥ यतोनप्रभवेत्कालोमहाकालस्यसंनिधौ ॥ ८८ ॥ ततस्तंतनयःपृष्ट्वा
पितरंप्रणिपत्यच ॥ जगामतूर्णंतपसेश्रीमद्वाराणसींपुरीम् ॥ ८९ ॥ तत्रतप्त्वातपोघोरंलिंगंसंस्थाप्यशांभवम् ॥ पंचवर्षसहस्राणिस्थितःपाषाणनि
श्चलः ॥ ९० ॥ आविरासीन्महादेवस्तुष्टस्तत्तपसाततः ॥ उवाचकार्दमेब्रूहिकंददामिवरोत्तमम् ॥ ९१ ॥ कार्दमिरुवाच ॥ ॥ यदिनाथप्रसन्नोसिभक्ता
नामनुकंपक ॥ सर्वासामाधिपत्यंमेदेह्यपांयादसामपि ॥ ९२ ॥ इतिश्रुत्वामहेशानःसर्वंचिंतितदःप्रभुः ॥ अभ्यषिंचततंतत्रवारुणेपरमेपदे ॥ ९३ ॥
रत्नानामब्धिजातानामब्धीनांसरितामपि ॥ सरसांपल्वलानांचवाप्यंबुस्रोतसांपुनः ॥ ९४ ॥ जलाशयानांसर्वेषांप्रतीच्याश्चापिवैदिशः ॥ अधीश्वरः
पाशपाणिर्भवसर्वामरप्रियः ॥ ९५ ॥

शिखंडकइत्यर्थः ॥ काकपक्षःशिखण्डकइत्यमरः ॥ तोयेनार्द्रंकाकपक्षस्याग्रंयस्यतम् ॥ कषायनयनांचलंकषायंकषाययुक्तंनयनांचलंनयनमेवअंचलंवस्त्रंयस्य ॥ यद्वा कषाययुक्तंनयनयोरं
चलंप्रांतोयस्यतम् ॥ किंचिद्यथास्यात्तथाविरूक्षंअस्निग्धमित्यर्थः ॥ त्वक्क्षोभंत्वचिक्षोभोयस्यतम् ॥ ८५ ॥ अमंस्तामन्यत ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ क्षणसंगतंक्षणमात्रंसंगतंइत्यज्ञासीज्ज्ञातवानित्यर्थः ॥
तत्रहेतुः ॥ यतइति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ सरसांपद्माकराणाम् ॥ पल्वलानामल्पसरसाम् ॥ वाप्यंबुस्रोतसांवाप्यंबूनांस्रोतसांचेत्यर्थः ॥ ९४ ॥ जलाशयानांजलाधा

राणाम् ॥ जलाशयोजलाधारइत्यमरः ॥ प्रतीच्याःपश्चिमायाः ॥ प्राच्यवाचीप्रतीच्यस्ताःपूर्वदक्षिणपश्चिमाइत्यमरः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ तृषस्तृष्णायाः ॥ ९९ ॥ १०० ॥
वरुणोपीति ॥ यद्यपिद्वादशादित्यानांमध्येवरुणएकआदित्यःकश्यपाददित्यामुत्पन्नइतिप्रसिद्धस्तथापिकल्पभेदाभिप्रायेणायमितिज्ञातव्यम् ॥ १ ॥ दुरपायैरपमृत्युभिः ॥ १०२ ॥ ॥ इति
श्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ त्रयोदशेजगत्प्राणगुह्यकेश्वरयोःपुरे ॥ गंधवत्यलकाख्येवैवर्ण्येतेसुमनोहरे ॥ १ ॥ क्रमप्राप्तांवायोःपुरींवर्णयतः ॥
इमामिति ॥ १ ॥ २ ॥ कश्यपएवकाश्यपः ॥ दायादःपुत्रः ॥ ३ ॥ ४ ॥ पापकंचुकंपापमेवकंचुकंनिर्मोकम् ॥ ५ ॥ तपसांफलदः ॥ फलमतउपपत्तेरितिब्रह्मसूत्रादित्यर्थः ॥ ज्योतीरूपः

ददामिवरमन्यंचसर्वेषांहितकारकम् ॥ त्वयैतत्स्थापितंलिंगंतवनाम्नाभविष्यति ॥ ९६ ॥ वरुणेशमितिख्यातंवाराणस्यांसुसिद्धिदम् ॥ मणिकर्णेश
लिंगस्यनैर्ऋत्यांदिशिसंस्थितम् ॥ ९७ ॥ आराधितंसदापुंसांसर्वजाड्यविनाशकृत् ॥ वरुणेशस्ययेभक्तानतेषामम्भयंक्वचित् ॥ ९८ ॥ नसंतापभयं
तेषांनापायमरणंक्वचित् ॥ जलोदरभयंनैवनभयंवैतृषःक्वचित् ॥ ९९ ॥ नीरसान्यन्नपानानिवरुणेश्वरसंस्मृतेः ॥ सरसानिभविष्यंतिनात्रकार्या
विचारणा ॥ १०० ॥ इत्युक्त्वांतर्दधेशंभुर्वरुणोपिस्वबंधुभिः ॥ इमंलोकमलंकुर्वंस्तदारभ्यस्थितोद्विजः ॥ १ ॥ इदंवरुणलोकस्यस्वरूपंतेनिरूपितम् ॥
यच्छ्रुत्वाननरःक्वापिदुरपायैःप्रबाध्यते ॥ १०२ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेनिर्ऋतिवरुणलो
कवर्णनंनामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ इमांगंधवतींपुण्यांपुरींवायोर्विलोकय ॥ वारुण्याउत्तरेभागेमहाभाग्यनिधेद्विज
॥ १ ॥ अस्यांप्रभंजनोनामजगत्प्राणोदिगीश्वरः ॥ आराध्यश्रीमहादेवंदिक्पालत्वमवाप्तवान् ॥ २ ॥ पुराकश्यपदायादःपूतात्मेतिचविश्रुतः ॥
धूर्जटेराजधान्यांसचचारविपुलंतपः ॥ ३ ॥ वाराणस्यांमहाभागोवर्षाणामयुतंशतम् ॥ स्थापयित्वामहालिंगंपावनंपवनेश्वरम् ॥ ४ ॥ यस्यदर्शनमात्रे
णपूतात्माजायतेनरः ॥ पापकंचुकमुत्सृज्यसवसेत्पावनेपुरे ॥ ५ ॥ ततस्तस्योग्रतपसातपसांफलदःशिवः ॥ आविरासीत्ततोलिंगाज्योतीरूपोमहे
श्वरः ॥ ६ ॥ उवाचचप्रसन्नात्माकरुणामृतसागरः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठपूतात्मन्वरंवरयसुव्रत ॥ ७ ॥ अनेनतपसोग्रेणलिंगस्याराधनेनच ॥ तवादेयंनपू
तात्मंस्त्रैलोक्येसचराचरे ॥८॥ ॥ पूतात्मोवाच ॥ देवदेवमहादेवदेवानामभयप्रद ॥ ब्रह्मनारायणेंद्रादिसर्वदेवपदप्रद ॥ ९ ॥ वेदास्त्वांनचविंदंतिकि
मात्मकइतिप्रभो॥प्राप्ताःशतपथत्वंचनेतिनेतीतिवादिनः ॥१०॥ ब्रह्मविष्णवोरपिगिरांगोचरोनचवाक्पतेः॥प्रमथेशंकथंस्तोतुंमादृशःप्रभवेत्प्रभो ॥११॥

प्रकाशबहुलोभास्वरइतियावत् ॥६॥७॥८॥ परमात्मत्वेनश्रीविश्वेश्वरंस्तौति ॥ देवदेवेति॥ देवानांदेवत्वेपिपरिच्छिन्नत्वंजाड्यंवास्यादित्यतआह ॥ महांश्चासौदेवःस्वप्रकाशश्चेतिमहादेवस्तत्संबोधनंहे
महादेव ॥ परिपूर्णानुभवरूपत्वेपिभक्ताभयप्रदत्वाश्रयप्रदत्त्वेआह ॥ देवानामित्यादिना ॥९॥ यतोवाचोनिवर्तंतइतिश्रुतिसिद्धश्रुत्यविषयत्वमाह ॥ वेदास्त्वामिति॥किमात्मकःकिंस्वरूपः॥ शतपथत्वं
प्राप्तावाजसनेयिनः॥ बहुभिर्मार्गैर्यत्नंकुर्वंतोपिनवाप्राप्नुवंतीतिध्वनितम् ॥१०॥ वेदतद्वेत्तॄणामगोचरत्वेपिब्रह्मविष्ण्वोर्वाचस्पतेश्चगिरांगोचरोभविष्यतिनेत्याह ॥ ब्रह्मविष्ण्वोरिति ॥ अतःहेप्रभोप्रमथेशं

प्रमथ्नातिप्रकर्षेणविलोडयतिसंसारेर्जीवानितिप्रमथमज्ञानंतस्येशंनियंतारंमादृशोऽज्ञःस्तोतुंकथंप्रभवेदित्यर्थः ॥ प्राकृतंव्याख्यानंसर्वत्रस्पष्टम् ॥ ११॥ यद्यप्येवंतथापिहेईशतवभक्तिस्तवस्तुतिकर्मणिमां
प्रमिमीतेप्रवर्तयति ॥ प्रमिमीतेशइत्यत्रईलोपश्छांदसः ॥ हेजगन्नाथजगतांस्वामिन्किंकरोमियतोममेंद्रियाणिनवश्यानिनस्वतंत्राणीति ॥ यद्यपिममत्वत्स्तवनेसामर्थ्यंनास्तितथापित्वद्भक्तिप्रेरितः
सन्स्तौमीत्यर्थः ॥ १२ ॥ विश्वंजगत्त्वम् ॥ ब्रह्मैवेदमित्यादिश्रुतेः ॥ नन्वहंचेद्विश्वंतर्हिविश्वस्यजडत्वदृश्यत्वाभ्यांममानात्मत्वविनाशित्वेप्रसज्जेयातांतत्राह ॥ नास्तिवैभेदइति ॥ वैप्रसिद्धंएवार्थेवा ॥
भेदोयथार्थतोनास्त्येव ॥ कुतः॥ यतस्त्वमेकः ॥ एकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुतेः॥ जानेत्वत्तोनभेदोस्तीतिक्वचित् ॥ जानेत्वमित्यन्यत्र ॥ सर्वगःपूर्णः ॥ स्तुत्यंस्तवनीयम् ॥ स्तोतास्तवकर्ता ॥ स्तुति
रारोप्यमाणगुणकीर्तनम् ॥ सगुणोनिर्गुणःसप्रपंचोपिनिष्प्रपंचश्चभवानिति ॥ १३ ॥ कदानिर्गुणइत्याकांक्षायामाह ॥ सर्गात्पुराभवानेकइति ॥ एकःसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यः ॥
एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ परमार्थतःशब्दाद्यगोचरत्वाद्यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेरित्याशयः ॥ १४ ॥ कथंतर्हिवेदांतवेद्यतासगणेगृहीतशक्तिकतयानिर्गुणस्यलक्ष्यमाणत्वा

प्रसह्यप्रमिमीतेशभक्तिर्मांस्तुतिकर्मणि ॥ करोमिकिंजगन्नाथनवश्यानींद्रियाणिमे ॥ १२ ॥ विश्वंत्वंनास्तिवैभेदस्त्वमेकःसर्वगोयतः ॥ स्तुत्यंस्तो
तास्तुतिस्त्वंचसगुणोनिर्गुणोभवान् ॥१३॥ सर्गात्पुराभवानेकोरूपनामविवर्जितः ॥ योगिनोपिनतेतत्त्वंविंदंतिपरमार्थतः ॥ १४ ॥ यदैकलोनशक्रो
षिरंतुंस्वैरचरप्रभो ॥ तदिच्छातवयोत्पन्नासेव्याशक्तिरभूत्तव ॥ १५ ॥ त्वमेकोद्वित्वमापन्नःशिवशक्तिप्रभेदतः ॥ त्वंज्ञानरूपोभगवान्स्वेच्छाशक्तिस्वरू
पिणी ॥ १६ ॥ उभाभ्यांशिवशक्तिभ्यांयुवाभ्यांनिजलीलया ॥ उत्पादिताक्रियाशक्तिस्ततःसर्वमिदंजगत् ॥ १७ ॥ ज्ञानशक्तिर्भवानीशइच्छाश
क्तिरुमास्मृता ॥ क्रियाशक्तिरिदंविश्वमस्यत्वंकारणंततः ॥ १८ ॥ दक्षिणांगंतवविधिर्वामांगंतवचाच्युतः ॥ चंद्रसूर्याग्निनेत्रस्त्वंत्वन्निःश्वासःश्रुति
त्रयम् ॥ १९ ॥ त्वत्स्वेदादंबुनिधयस्तवश्रोत्रंसमीरणः ॥ बाहवस्तेदशदिशोमुखंतेब्राह्मणाःस्मृताः ॥ २० ॥ राजन्यवर्यास्तेबाहूवैश्याऊरुसमुद्भवाः ॥
पद्भ्यांशूद्रस्तवेशानकेशास्तेजलदाःप्रभो ॥ २१ ॥

दित्याशयेनाह ॥ यदैकलइति ॥ स्वैरचरहेस्वतंत्र ॥ तत्तदा ॥ सेव्यासेवनीयास्वाश्रयेत्यर्थः ॥ १५ ॥ तर्हिशक्तिशक्तिमतोर्भेदादद्वैतक्षतिर्नेत्याह ॥ त्वमेकोद्वित्वमापन्नइति ॥ तत्रविभागमाह ॥
त्वामिति ॥ शिवशब्दार्थमाह ॥ ज्ञानरूपइति ॥ स्वेच्छास्वस्येच्छाईक्षणरूपेतियावत् ॥ सऐक्षतबहुस्यामितिश्रुतेः ॥ इच्छाशक्तीतिक्वचित् ॥१६॥ ततोद्वित्वभावानंतरंक्रियाशक्तिरुत्पादितेत्यन्वयः ॥
क्रियाशक्तिस्वरूपमाह ॥ सर्वमिदंजगदिति ॥ १७ ॥ पूर्वोक्तमेवाविवृणोति ॥ ज्ञानशक्तिरिति ॥ यतउभाभ्यांईशोमाभ्यांक्रियाशक्तिरुत्पादिता ॥ ततस्तस्याइत्यर्थः ॥ १८ ॥ इदानींविरा
डरूपेणस्तौति ॥ दक्षिणांगमिति ॥ चन्द्रसूर्येति ॥ चक्षोःसूर्योअजायतइत्यादिश्रुतेः ॥ त्वन्निःश्वासइति ॥ तदेतन्महतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइतिश्रुतेः ॥१९॥ मुखंतइति ॥
ब्राह्मणोस्यमुखमासीदितिश्रुतेः ॥ २० ॥ राजन्येति ॥ बाहूराजन्यःकृतइतिश्रुतेः ॥ वैश्याइति ॥ ऊरूतदस्ययद्वैश्यइतिश्रुतेः ॥ पद्भ्यामिति ॥ पद्भ्यांशूद्रोअजायतेतिश्रुतेः ॥ २१ ॥

पुंप्रकृतिरूपेणपुरुषप्रधानशक्तिभ्यामित्यर्थः ॥ मध्येब्रह्मांडंब्रह्मांडस्यमध्ये॥२२॥उपसंहरति ॥ अतइति ॥२३॥ सगुणनिर्गुणयोर्दुर्ज्ञेयत्वात्केवलंनमस्याति ॥ नमस्तुभ्यमिति ॥ आदरार्थावीप्सा ॥ ज्ञानेच्छाक्रियाशक्तीनांवात्रयोनमस्काराः ॥ २४ ॥ २५ ॥ सर्वगोममरूपेणेत्यादीनामितिवरान्दत्त्वातस्मिन्लिंगेअन्तर्धानंययावित्यग्रिमेणान्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ उपसंहरंतौकुबेरस्यपुरींदर्शयतः ॥ इतीति ॥ तस्याइति ॥ योभक्तियोगतःशंभोर्महेश्वरस्यसखित्वमापेदेऽस्याअलकायानाथश्चतस्यकुबेरस्य ॥ तस्याःगन्धवत्याः ॥ प्राच्यांपूर्वस्यांदिश्येषाऽलकापुरीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ पद्ममुख्यानामिति ॥ पद्मोमुख्योआदिर्येषांपद्मादीनांतेतथा तेषामष्टानामित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ श्रुतिगोचरतांश्रवणेंद्रियगोचरताम् ॥ युवयोरिति ॥ युवयोर्वागेव

त्वंपुंप्रकृतिरूपेणब्रह्मांडमसृजःपुरा॥मध्येब्रह्मांडमखिलंविश्वमेतच्चराचरम् ॥ २२ ॥ अतस्त्वत्तोनमन्येऽहंकिंचिद्भिन्नंजगन्मय ॥ त्वयिसर्वाणिभूतानिसर्वभूतमयोभवान् ॥ २३ ॥ नमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंनमोनमः ॥ अयमेववरोनाथत्वयिमेऽस्तुस्थिरामतिः ॥ २४ ॥ इत्युक्तवतिदेवेशस्तस्मिन्पूतात्मनिप्रभुः ॥ स्वमूर्तित्वंसमारोप्यदिक्पालपदमादधे ॥ २५ ॥ सर्वगोममरूपेणसर्वतत्त्वावबोधकः ॥ सर्वेषामायुषोरूपंभवानेवभविष्यति ॥ २६ ॥ तवलिंगमिदंदिव्यंयेद्रक्ष्यंतीहमानवाः ॥ सर्वभोगसमृद्धास्तेत्वल्लोकसुखभागिनः ॥ २७ ॥ पवमानेश्वरंलिंगंमध्येजन्मसकृन्नरः ॥ यथोक्तविधिनापूज्यसुगंधस्नपनादिभिः ॥ २८ ॥ सुगंधचंदनैःपुष्पैर्ममलोकेमहीयते ॥ ज्येष्ठेशात्पश्चिमेभागेवायुकुंडोत्तरेणतु ॥ २९ ॥ पावमानंसमाराध्यपूतोभवतितत्क्षणात् ॥ इतिदत्त्वावरान्देवस्तस्मिँल्लिंगेलयंययौ ॥३०॥ गणावूचतुः ॥ इतिगंधवतीपुर्याःस्वरूपंतेनिरूपितम् ॥ तस्याःप्राच्यांकुबेरस्यश्रीमत्येषालकापुरी ॥ ३१ ॥ शंभोःसखित्वमापेदेनाथोस्याभक्तियोगतः ॥ निधीनांपद्ममुख्यानांदाताभोक्ताहरार्चनात् ॥ ३२ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ कोसौकस्यपुनःकीदृग्भक्तिरस्यसदाशिवे ॥ ययासखित्वमापन्नोदेवदेवस्यधूर्जटेः ॥ ३३ ॥ इतिश्रोतुंममनःश्रुतिगोचरतांगतम् ॥ युवयोर्वाक्सुधास्वादमेदुरोदरमंथरम् ॥ ३४ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्महाप्राज्ञपरिशुद्धेंद्रियेश्वर ॥ सुतीर्थक्षालिताशेषजन्मजातमहामल ॥ ३५ ॥ सुहृदिप्रेमसंपन्नेत्वय्यनुद्यंनाकिंचन ॥ साधुभिःसहसंवादःसर्वश्रेयोऽभिवृद्धये ॥ ३६ ॥ आसीत्कांपिल्यनगरेसोमयाजिकुलोद्भवः ॥ दीक्षितोयज्ञदत्ताख्योयज्ञविद्याविशारदः ॥ ३७ ॥ वेदवेदांगवेदार्थान्वेदोक्ताचारचंचुरः ॥ राजमान्योबहुधनोवदान्यःकीर्तिभाजनम् ॥ ३८ ॥ आग्निशुश्रूषणरतोवेदाध्ययनतत्परः ॥ तस्यपुत्रोगुणनिधिश्चंद्रबिंबसमाकृतिः ॥ ३९ ॥

सुधातस्यायआस्वादस्तेनमेदुरंस्निग्धंतृप्तंयदुदरमध्यंतेनमंथरंस्थिरमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ शिवेति ॥ परिशुद्धमिंद्रियाणामीश्वरंमनोयस्यतस्यसंबोधनंहेपरिशुद्धेंद्रियेश्वरेति ॥ अथवापरिशुद्धइंद्रियेश्वरःप्रत्यगात्मायस्यसतथातस्यसंबोधनम् ॥ सुतीर्थेषुमथुरादिक्षेत्रेषुक्षालितमशेषजन्मसमूहस्यमहामलंमहत्पापंयेनसतथातत्संबोधनंसुतीर्थक्षालिताशेषजन्मजातमहामलेति ॥ ३५ ॥ अनुद्यमकथनीयम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वेदवेदांगवेदार्थान्वेदजानातीत्यर्थः ॥ ऐकपद्यपाठेऽर्थःस्पष्टएव ॥ उक्ताचारचंचुरःशास्त्रोक्ताचारेषुदक्षः ॥ वदान्योदाता ॥ कीर्तिभाजनंयशःपात्रम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

---

१ वासिनइतिक्वचित्पाठः । २ वेदोक्ताचारचंचुरइति ।

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पाखंडिनोबैडालव्रतिकाः ॥ भण्डाःप्रतारकाः ॥ तैःसहबद्धाप्रेमपरंपरायेनसः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तदेति ॥ अनेहसंकालम् ॥ ४६ ॥ अधीत्यावर्त्यपूर्वपाठितं
कंठतःकृत्वेतियावत् ॥ ४७ ॥ केशांतकर्मकृत्वेति ॥ अनुवादोयम् ॥ यद्वा षोडशाब्देक्रियमाणंगोदानाख्यंकर्मविशेषःकेशांतकर्म ॥ ४८ ॥ गृह्योक्तेन स्वशाखोक्तेन ॥ आश्वलायनप्रणीतसूत्रोक्त
विधानेनेत्यर्थः॥पाणिग्राहंविवाहम्॥मृदुकोमलंयथास्यात् ॥४९॥ शास्तिशिक्षयति ॥ शिक्षामेवाह ॥ क्रोधनस्तइत्यारभ्यप्रतिक्षणमित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥५०॥सदाचारैरित्यस्यव्यावृत्तिमाह ॥ नवै

कृतोपनयनःसोथविद्यांजग्राहभूरिशः ॥ अथपित्रानभिज्ञातोद्यूतकर्मरतोऽभवत् ॥ ४० ॥ आदायादायबहुशोधनंमातुःसकाशतः ॥ ददातिद्यूतकारे
भ्योमैत्रींतैश्चचकारसः ॥ ४१ ॥ संत्यक्तब्राह्मणाचारःसंध्यास्नानपराङ्मुखः ॥ निंदकोवेदशास्त्राणांदेवब्राह्मणनिंदकः ॥४२॥ स्मृत्याचारविहीनस्तुगी
तवाद्यविनोदभाक् ॥ नटपाखंडिभंडैश्चबद्धप्रेमपरंपरः ॥ ४३ ॥ प्रेरितोपिजनन्यासनयातिपितुरंतिकम् ॥ गृहकार्यांतरव्यग्रोदीक्षितोदीक्षिता
यिनीम् ॥ ४४ ॥ यदायदैवतांपृच्छेदयेगुणनिधिःसुतः ॥ नदृश्यतेमयागेहेक्वयातिविदधातिकिम् ॥ ४५ ॥ तदातदेतिसाब्रूयादिदानींसबहिर्गतः ॥
स्नात्वासमर्च्यवैदेवानेतावंतमनेहसम् ॥ ४६ ॥ अधीत्याध्ययनार्थंसद्विर्त्रैर्मित्रैःसमंययौ ॥ एकपुत्रेतितन्माताप्रतारयतिदीक्षितम् ॥ ४७ ॥ नतत्कर्म
चतद्वृत्तंकिंचिद्वेत्तिसदीक्षितः ॥ सचकेशांतकर्मास्यकृत्वावर्षेऽथषोडशे ॥ ४८ ॥ गृह्योक्तेनविधानेनपाणिग्राहमकारयत् ॥ प्रत्यहंतस्यजननीसुतंगुणनि
धिंमृदु ॥ ४९ ॥ शास्तिस्नेहार्द्रहृदयाक्रोधनस्तेपितेत्यलम् ॥ यदिज्ञास्यतितेवृत्तंत्वांचमांताडयिष्यति ॥५०॥ आच्छादयामितेनित्यंपितुरग्रेकुचेष्टि
तम् ॥ लोकमान्योस्तितेतातःसदाचारैर्नवैधनैः ॥ ५१ ॥ ब्राह्मणानांधनंपुत्रसद्विद्यासाधुसंगमः ॥ सच्छ्रोत्रियास्त्वनूचानादीक्षिताःसोमयाजिनः ॥
॥ ५२ ॥ इतिरूढिमिहप्राप्तास्तवपूर्वपितामहाः ॥ त्यक्त्वादुर्वृत्तसंसर्गंसाधुसंगरतोभव ॥ ५३ ॥ सद्विद्यासुमनोधेहिब्राह्मणाचारमाचर ॥ तवानुरूपारूपे
णवयसाकुलशीलतः ॥ ५४ ॥ ऊनविंशतिकोऽसित्वमेषाषोडशवार्षिकी ॥ तवपत्नीगुणनिधेसाध्वीमधुरभाषिणी ॥ ५५ ॥ एतांसंवृणुसद्वृत्तांपितृभ
क्तियुतोभव ॥ श्वशुरोपिहितेमान्यःसर्वत्रगुणशीलतः ॥ ५६ ॥ ततोऽपत्रपसेकिंनत्यजदुर्वृत्ततांशिशो ॥ मातुलास्तेऽतुलाःपुत्रविद्याशीलकुलादिभिः॥
॥ ५७ ॥ तेभ्योपिनबिभेषित्वंशुद्धोस्युभयवंशतः ॥ पश्यैतान्प्रतिवेश्मस्थान्ब्राह्मणानांकुमारकान् ॥ ५८ ॥ गृहेपिशिष्यान्पश्यैतान्पितुस्तेविनयो
चितान् ॥ राजापिश्रोष्यतियदातवदुश्चेष्टितंसुत ॥ ५९ ॥ श्रद्धांविहायतेतातेवृत्तिलोपंकरिष्यति ॥ बालचेष्टितमेवैतद्वदंत्यद्यापितेजनाः ॥ ६० ॥

धनैरिति॥नचाधमैरितिक्वचित्पाठः ॥ तत्राऽधमैरधमाचारैर्न ॥५१॥ सांगेप्रवचनेगुरोरधीतिनोऽनूचनाः ॥ अनूचानःप्रवचनेसांगेधीतीगुरोस्तुयइत्यमरः॥दीक्षिताःसोमयाजिनइतिव्याख्यानव्याख्येय
भावान्नपौनरुक्त्यम् ॥ यष्टाचयजमानश्चससोमवतिदीक्षितइत्यमरः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ संवृणुवरयभजस्वेत्यर्थः ॥ ५६ ॥ अपत्रपसेलज्जसे ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

विप्रंतातम् ॥ पित्रमितिपाठेपितरमित्यर्थः ॥ वप्रमितिवापाठः ॥ तत्रवप्रंपितरमित्येव ॥ यदाहामरः वप्रःपितरिकेदारइति ॥ मांचआक्षारयिष्यंतिदूषयिष्यंतितिरस्कारिष्यंतीतियावत् ॥ ६१ ॥ कैः ॥ मातुश्चरित्रंपुत्रोधत्तेइतिदुर्भाषणैर्दुष्टवचनैरिति ॥ निषिद्धाचरणानुभावमुक्त्वाविहिताचरणमाह ॥ श्रुतिस्मृतिपथीनकिंश्रुतिस्मृत्युक्ताचारवान्किंनअपितुस्यादेवेत्यर्थः ॥ श्रुतिस्मृतिपथीनक इतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रपथीनकःपथी ॥ ६२॥६३॥ प्रतिक्षणमितिगणयोरुक्तिः ॥ ६४ ॥ दुर्बोधत्वेहेतुर्यतोव्यसनी॥दुर्बोध्यइतिवापाठः ॥ दुर्वार्यइतिवाक्वचित् ॥ युक्तमेवैतदित्याह ॥ मृगयेति ॥ दुरोदरंद्यूतम् ॥ पणोद्यूतेदुरोदरइत्यमरः॥६५॥सपारदारैः परदारानिमित्तंव्यसनंपारदारंतत्सहितैर्मृगयादिभिःसप्तभिर्व्यसनैरत्रजगतिकोनखंडितोज्ञानभ्रंशतांनप्रापितोअपितुसर्वोलोकःप्रापितएवेत्यर्थः॥

अनंतरंहसिष्यंतियुक्तंदीक्षिततास्त्ववति ॥ सर्वेप्याक्षारयिष्यंतितवविप्रंचमांचवै ॥६१॥ मातुश्चरित्रंतनयोधत्तेदुर्भाषणैरिति ॥ पितापितेनपापीयाञ्छ्रु
तिस्मृतिपथीनकिम् ॥ ६२ ॥ तदंघ्रिलीनमनसोममसाक्षीमहेश्वरः ॥ नचर्तुस्नातयापीहमुखंदुष्टस्यवीक्षितम् ॥६३॥ अहोबलीयान्सविधिर्येनजातो
भवानिति ॥ प्रतिक्षणंजनन्येतिशिक्ष्यमाणोतिदुर्मदः ॥ ६४ ॥ नतत्याजचतद्धर्मंदुर्बोधोव्यसनीयतः ॥ मृगयामद्यपैशुन्यवेश्याचौर्यदुरोदरैः ॥ ६५ ॥
सपारदारैर्व्यसनैरेभिःकोत्रनखंडितः ॥ यद्यन्मध्येगृहेपश्येत्तत्तन्नीत्वासुदुर्मतिः ॥ ६६ ॥ अर्पयेद्द्यूतकाराणांसकुप्यंवसनादिकम् ॥ नवरत्नमयींमातुः
करतःपितुरूर्मिकाम् ॥ ६७ ॥ स्वपत्यास्त्वेकदाऽऽदायदुरोदरिकरेऽर्पयत् ॥ एकदागच्छताराजभवनान्निजमुद्रिका ॥ ६८ ॥ दीक्षितेनपरिज्ञातादै
वाद्द्यूतकृतःकरे ॥ उवाचदीक्षितस्तंचकुतोलब्धात्वयोर्मिका ॥ पृष्टस्तेनाथनिर्बंधादसकृत्प्रत्युवाचकिम् ॥ ६९ ॥ ममाक्षिपासिविप्रोच्चैःकिंमयाचौर्य
कर्मणा ॥ लब्धामुद्रात्वदीयेनपुत्रेणैषाममार्पिता ॥ ७० ॥ ममहिमातुर्हिपूर्वेद्युर्जित्वानीतोहिशाटकः ॥ नकेवलंममाप्येतदंगुलीयंसमार्पितम् ॥ ७१ ॥
अन्येषांद्यूतकर्तॄणांभूरितेनार्पितंवसु ॥ रत्नकुप्यदुकूलानिभृंगारुप्रभृतीनिच ॥ ७२ ॥ भाजनानिविचित्राणिकांस्यताम्रमयानिच ॥ नग्नीकृत्यप्रति
दिनंबद्ध्यतेद्यूतकारिभिः ॥ ७३ ॥ नतेनसदृशः कश्चिदाक्षिकोभूमिमंडले ॥ अद्ययावत्त्वयाविप्रदुरोदरशिरोमणिः ॥ ७४ ॥ कथंनाज्ञायितनयो
ऽविनयानयकोविदः ॥ इतिश्रुत्वात्रपाभारविनम्रतरकंधरः ॥ ७५ ॥

मध्येगृहेगृहमध्ये ॥ ६६ ॥ कुप्यंस्वर्णरजतातिरिक्तताम्रादिभाजनंतत्सहितंवसनादिकंवस्त्रादिकम् ॥ सगुणानिधिरितिवा ॥ ऊर्मिकांमुद्रिकाम् ॥ ६७ ॥ दुरोदरंद्यूतंवर्ततेयस्यासौदुरोदरीतस्यकरेदत्तवानिति ॥ ६८ ॥ हेविप्रकिंकिमर्थम् ॥ उत्तरत्रान्वयः ॥ ६९ ॥ ममाम् ॥ मामाक्षिपसीतिवापाठः ॥ उच्चैर्यथास्यात्तथाऽऽक्षिपसिकिम् ॥ मयामुद्रामुद्रिकाचौर्यकर्मणालब्धाऽपितुनलब्धेति ॥ किंमांक्षिपसीतिपाठेकिंकुत्सितंयथास्यात्तथाकिंकिमर्थंक्षिपसिआक्षिपसीत्यर्थः ॥ कथंतर्हिप्राप्तातत्राह ॥ त्वदीयेनेति ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ आक्षिकःअक्षेणव्यवहरतीत्याक्षिकोद्यूतकारइत्यर्थः ॥ अद्ययावदद्यारभ्यतेनत्वत्पुत्रेणसदृशोद्यूतकारोनाभूदस्तीतिचोदितिशेषः ॥ अतोदुरोदरशिरोमणिर्द्यूतकारश्रेष्ठः ॥ ७४ ॥ कथंत्वयानाज्ञायिअद्ययावत्कथंनाज्ञायीतिवाकाका

क्षिन्यायेनोभयत्रवासंबंधः ॥ कथंभूतः ॥ अविनयानयकोविदः ॥ नविनयोऽविनयःदुर्नयइत्यर्थः ॥ ननयोऽनयोदुर्नीतिरनीतिशास्त्रमितिवा ॥ तयोःकोविदःपंडितः ॥ व्यसनीचौर्यको
विदइतिक्वचित् ॥ ७५ ॥ आस्योपविश्यच ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ मेममअंगुलितोंऽगुल्याःसकाशात्त्वयाहृता ॥ अंगुलिकाहृतेतिक्वचित् ॥ मयातवसमर्पितेतिचान्यत्र ॥ ७८ ॥ ७९ ॥
॥ ८० ॥ ८१ ॥ हंहोइतिसंबोधने ॥ हंहोहेसत्पुत्रजननिइतिसक्रोधोपहासः ॥ ८२ ॥ सहयुनक्तीतिसयुक्सहितइत्यर्थः ॥ ८३ ॥ त्वत्तव ॥ सशाटकइतिक्वचित् ॥
तच्छाटकइत्यन्यत्र ॥ शाटकःस्थूलशाटकः ॥ भामासत्यभामेतिवत् ॥ वराशिरित्यर्थः ॥ वराशीःस्थूलशाटकइत्यमरः ॥ मांजिष्ठयाआरक्तोमांजिष्ठः ॥ तुनिश्चितम् ॥ वस्त्रधान्यांवस्त्राणिधी
यन्तेऽस्यामितिवस्त्रधानीरज्वादिनिर्मितवस्त्रस्थानंतस्यांलंबतेस्मेत्यध्याहारः ॥ ८४ ॥ भृंगारुर्गडुकविशेषः ॥ त्रिगुणितापटीत्रिपटीअंगाच्छादनप्रतिष्ठावस्त्रमित्यर्थः ॥ ८५ ॥ दक्षिणस्यां

प्रावृत्यवाससामौलिंप्राविशन्निजमंदिरम् ॥ महापतिव्रतामास्यपत्नींप्रोवाचतामथ ॥ ७६ ॥ दीक्षितायिनिकुत्रासिक्वतेगुणनिधिः सुतः ॥ अथतिष्ठतु
किंतेनक्वसाममशुभोर्मिका ॥ ७७ ॥ अंगोद्वर्तनकालेयात्वयामेंऽगुलितोहृता ॥ नवरत्नमयींशीघ्रंतामानीयप्रयच्छमे ॥ ७८ ॥ इतिश्रुत्वाथतद्वाक्यंभी
तासादीक्षितायिनी ॥ प्रोवाचसातुमाध्याह्नींक्रियांनिष्पादयत्वथ ॥ ७९ ॥ व्यग्रास्मिदेवपूजार्थमुपहारादिकर्मणि ॥ समयोयमतिक्रामेदतिथीनां
प्रियातिथे ॥ ८० ॥ इदानीमेवपक्वान्नकरणव्यग्रयामया ॥ स्थापिताभाजनेक्वापिविस्मृतेतिनवेद्म्यहम् ॥ ८१ ॥ दीक्षितउवाच ॥ ॥ हंहोसत्पुत्रजन
निनित्यंसत्यप्रभाषिणि ॥ यदायदात्वांसंपृच्छेतनयः क्वगतस्त्विति ॥ ८२ ॥ तदातदेतित्वंब्रूयानाथेदानींसनिर्गतः ॥ अधीत्याध्ययनार्थंचद्वित्रैर्मित्रैः
सयुग्बहिः ॥ ८३ ॥ कुतस्त्वच्छाटकः पत्निमांजिष्ठोयोमयाऽर्पितः ॥ लंबतेवस्त्रधान्यांयस्तथ्यंब्रूहिभयंत्यज ॥ ८४ ॥ सांप्रतंनेक्ष्यतेसोपिभृंगारुर्मणिमं
डितः ॥ पट्टसूत्रमयीसापित्रिपटीक्वनृपार्पिता ॥ ८५ ॥ क्वदाक्षिणात्यंतत्कांस्यंगौडीताम्रघटीक्वसा ॥ नागदंतमयीसाक्वसुखकौतुकमंचिका ॥ ८६ ॥
क्वसापर्वतदेशीयाचंद्रकांतशिलोद्भवा ॥ दीपिकाव्यग्रहस्ताग्रासालंकृच्छालभंजिका ॥ ८७ ॥ किंबहूक्तेनकुलजेतुभ्यंकुप्याम्यहंवृथा ॥ तदाभ्यवह
रिष्येहमुपयंस्याम्यहंयदा ॥ ८८ ॥ अनपत्योस्मितेनाहंदुष्टेनकुलदूषिणा ॥ उत्तिष्ठानयदर्भांबुतस्मैदद्यांतिलांजलिम् ॥ ८९ ॥ अपुत्रत्वंवरंनॄणां
कुपुत्रात्कुलपांसनात् ॥ त्यजेदेकंकुलस्यार्थेनीतिरेषासनातनी ॥ ९० ॥

दिशिभवंदाक्षिणात्यम् ॥ गौडदेशोद्भवागौडी ॥ नागोगजः ॥ मंचिकासूक्ष्मखट्वा ॥ ८६ ॥ पर्वतदेशीयापर्वतदेशोद्भवाशालभंजिकापुत्तलिका ॥ यासाक्वेत्यन्वयः ॥ कथंभूता ॥
चन्द्रकांतशिलोद्भवातन्निर्मितादीप्यतीतिदीपिकाउज्ज्वलेत्यर्थः ॥ अव्यग्रहस्ताग्रा ॥ वरंप्रार्थितमुद्यतकराग्रेत्यर्थः ॥ अलंकृदलंकरणंतत्सहितायासासालंकृत् ॥ ८७ ॥ किंबहूक्तेनेति ॥
यदाहमुपयंस्यामिउद्वहिष्यामिविवाहांतरंकरिष्यामीतियावत् ॥ उपनेष्यामीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ तदाहंअभ्यवहरिष्येभोक्ष्येभोजनंकरिष्यामीत्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ कुलपांसनात्
कुलदूषणात् ॥ कुलपांसुलादितिपाठेपिसएवार्थः ॥ कुललांछनादितिक्वचित्पाठः ॥ त्यजेदेकमिति ॥ तथाचोक्तम् ॥ त्यजेदेकंकुलस्यार्थेग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत् ॥ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवीं

त्यजेदिति ॥ भागवतेचधृतराष्ट्रंप्रतिविदुरवाक्यम् ॥ त्यजाश्वशैवंकुलकौशलायेति ॥ ९० ॥ सुतांप्राप्य ॥ प्रार्थ्यैतिचक्वचित् ॥ ९१ ॥ समालोच्यविचार्य ॥ समालंब्येतिक्वचित् ॥ ९२ ॥ अस्तिधनः अस्तिविद्यमानंधनंयस्यसोऽस्तिधनः ॥ अस्तीतितिङंतप्रतिरूपकमव्ययम् ॥ ९३ ॥ देशांतरेऽस्तिधनदइतिक्वचित् ॥ अस्तिधनतइतिवान्यत्र ॥ नाहमभ्यस्तवेदोऽस्मिनचैवास्तिधना गमः ॥ देशांतरेयोधनवान्सविद्यःसुखमेधतइतिक्वचित्पाठःसस्पष्टार्थः ॥९४॥ यायजूककुलेइज्याशीलस्यवंशे ॥ इज्याशीलोयायजूकइत्यमरः ॥ अनुसंधयेद्योजयेत् ॥ ९५ ॥ नाधिगच्छामिनाभि जानामि ॥ परिचितःकश्चिज्जनइतिशेषः ॥ परिचितिरितिक्वचित् ॥ ९६ ॥ याचेप्रार्थये ॥ याचमेजननीसाइहनेतियोजना ॥ साचेतिवापाठः ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ महोपहारान्महापूजासं

स्नात्वानित्यविधिं कृत्वातस्मिन्नेवाह्निकस्यचित् ॥ श्रोत्रियस्यसुतांप्राप्यपाणिंजग्राहदीक्षितः ॥ ९१ ॥ श्रुत्वातथासवृत्तांतंप्राक्तनंस्वंविनिंद्यच ॥ कांचिद्दिशंसमालोच्यनिर्ययौदीक्षितांगजः ॥९२॥ चिंतामवापमहतींक्वयामिकरवाणिकिम् ॥ नाहमभ्यस्तविद्योस्मिनचैवास्तिधनोस्म्यहम् ॥ ९३ ॥ देशांतरेह्यस्तिधनः सद्विद्यः सुखमेधते ॥ भयमस्तिधनेचौरात्सविद्यःसर्वतोऽभयः ॥ ९४ ॥ यायजूककुलेजन्मक्वक्वमेव्यसनंतथा ॥ अहोबलीयान्स विधिर्भाविकर्मानुसंधयेत् ॥९५॥ भिक्षितुंनाधिगच्छामिनमेपरिचितःक्वचित् ॥ नचपार्श्वेधनंकिंचित्किमत्रशरणंभवेत् ॥ ९६ ॥ सदानभ्युदितेभानौ प्रसूर्मेमृष्टभोजनम् ॥ दद्यादद्यात्रकंयाचेयाचेहजननीनमे ॥९७॥ इतिचिंतयतस्तस्यभानुरस्ताचलंगतः ॥ एतस्मिन्नेवसमयेकश्चिन्माहेश्वरोनरः॥९८॥ महोपहारानादायनगराद्बहिरभ्यगात् ॥ समभ्यर्चितुमीशानंशिवरात्रावुपोषितः ॥ ९९ ॥ पक्वान्नगंधमाघ्रायक्षुधितःसतमन्वगात् ॥ इदमन्नंमयाग्राह्यं शिवायोपस्कृतंनिशि ॥ १०० ॥ इत्याशामवलंब्याथद्वारिशंभोरुपाविशत् ॥ ददर्शचमहापूजांतेनभक्तेननिर्मिताम् ॥ १ ॥ विधायनृत्यगीतादिभक्ताः सुप्ताःक्षणंयदा ॥ नैवेद्यंसतदाऽऽदातुंगर्भागारंविवेशह ॥ २ ॥ दीपंमंदप्रभंदृष्ट्वापक्वान्नावेक्षणायसः ॥ निजचैलांचलाद्वर्तिंदत्त्वासमुददीपयत् ॥ ३ ॥ ततःपक्वान्नमादायत्वरितंगच्छतोबहिः ॥ तस्यपादतलाघातात्प्रसुप्तःकोप्यबुध्यत ॥ ४ ॥ कोयंकोयंत्वरापन्नश्चोरोयंगृह्यतामिति ॥ यावद्ब्रूयात्समागत्य तावत्सपुररक्षकैः ॥ ५ ॥ पलायमानोनिहतःक्षणात्पंचत्वमागतः ॥ अभक्षयच्चनैवेद्यंभाविपुण्यबलान्नसः ॥ ६ ॥

भारान् ॥ ९९ ॥ तमन्वगात्तंमाहेश्वरमनुपश्चादगाद्गतवान् ॥ १०० ॥ १ ॥ गर्भागारंअगारस्यमध्यम् ॥ २ ॥ निजचैलांचलात्स्ववस्त्राग्रतोवर्तिंदशांसमुददीपयत्सम्यक्ज्वालयामास ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अभक्षयच्चेति ॥ भाविपुण्यवशाद्भविष्यच्छिवरात्रोपोषणपुण्यवशात् ॥ निर्माल्यभक्षणेउपोषणनाशप्रसंगात् ॥ अतएवशिवदूतावक्ष्यंति ॥ उपोषितेनभूतायामिति ॥ यत्तुशिवनिर्माल्यभोक्तारइत्यादितत्तुतेषांसूक्ष्मधर्मापरिज्ञानात् ॥ तथाचवक्ष्यंतिशिवदूताः ॥ किंकराःशिवधर्मायेसूक्ष्मास्तेवैभवादृशैरित्यादि ॥ यद्वा बाणलिंगाद्यतिरिक्तविषयंतद्यमदूतवचनम् ॥ तथाच ॥ बाणलिंगेस्वयंभूतेचंद्रकांतेहृदिस्थिते॥तत्रक्रतुशतंपुण्यंशंभोर्नैवेद्यभक्षणमिति ॥ तत्रबाणलिंगंनार्मदम् ॥ हृदिस्थितंप्राणलिंगम् ॥ हृत्प्रदेशेप्राणवच्छैवैर्धार्यमाणांलिंगमित्यर्थः॥हृदिध्यान

विषयत्वेनस्थितंलिंगमितिवा ॥ रुद्रभुक्तंभुंजीतरुद्रपीतंपिबेद्रुद्राघ्रातंजिघ्रेदितिचजाबालिश्रुतिः ॥ ६ ॥ अथेति ॥ अनंतरंयावत्समागत्याविकैटर्भटैःसबद्धस्तावत्पारिषदास्तंनेतुंप्राप्ताइतिद्वितीय
श्लोकेनान्वयः ॥ ७ ॥ किंकिणीजालमालितं क्षुद्रघंटिकानिवहसंजातमालमित्यर्थः ॥ शूलपाणयःरुद्रपारिषदाइत्यर्थः ॥ ८ ॥ शंभोर्गणान्समालोक्ययमकिंकरैरित्थमवाद्युक्तमित्यन्वयः ॥
किंतत् ॥ हेगणाअयंद्विजोदुर्वृत्तइति ॥९॥ दुर्वृत्तत्वमेवाह ॥ कुलेतिचतुर्भिः ॥ ११० ॥ आस्तामित्यत्रअकारलोपआर्षः॥ आसतामित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तत्तर्हि ॥ १४ ॥ इत्थमिति ॥

अथबद्धःसमागत्यपाशमुद्गरपाणिभिः ॥ निनीषुभिःसंयमिनींयामैःसविकटैर्भटैः ॥ ७ ॥ तावत्पारिषदाःप्राप्ताःकिंकिणीजालमालितम् ॥ दिव्यंवि
मानमादायतंनेतुंशूलपाणयः ॥ ८ ॥ शंभोर्गणान्समालोक्यभीतैस्तैर्यमकिंकरैः ॥ अवादिप्रणतैरित्थंदुर्वृत्तोयंगणाद्विजः ॥ ९ ॥ कुलाचारप्रतीपोयं
पित्रोर्वाक्यपराङ्मुखः ॥ सत्यशौचपरिभ्रष्टःसंध्यास्नानविवर्जितः ॥ ११० ॥ आस्तांदूरेऽस्यकर्माणिशिवनिर्माल्यहारकः ॥ प्रत्यक्षतोऽत्रवीक्षध्व
मस्पृश्योयंभवादृशाम् ॥ ११ ॥ शिवनिर्माल्यभोक्तारःशिवनिर्माल्यलघंकाः ॥ शिवनिर्माल्यदातारःस्पर्शस्तेषांह्यपुण्यकृत् ॥१२॥ विषमालोड्यवापे
यंश्रेयोवाऽनशनंपरम् ॥ सेवितव्यंशिवस्वंनप्राणैः कंठगतैरपि ॥ १३ ॥ यूयंप्रमाणंधर्मेषुयथानचतथावयम् ॥ अस्तिचेद्धर्मलेशोस्यगणास्तच्छृणुमो
वयम् ॥ १४ ॥ इत्थंतद्वाक्यमाकर्ण्यप्रोचुःपारिषदास्ततः ॥ किंकराःशिवधर्मायेसूक्ष्मास्तेवैभवादृशैः ॥ १५ ॥ स्थूललक्ष्यैःकथंलक्ष्यालक्ष्यायेसूक्ष्मदृ
ष्टिभिः ॥ अनेनानेनसाकर्मयत्कृतंशृणुतेहतत् ॥ १६ ॥ पतंतीलिंगशिरसिदीपच्छायानिवारिता ॥ स्वचैलांचलतोऽनेनदत्त्वादीपेदशांनिशि ॥१७॥
अपरोपिपरोधर्मोजातस्तत्रास्यकिंकराः ॥ शृण्वताशिवनामानिप्रसंगादपिगृह्णतः ॥ १८ ॥ भक्तेनविधिनापूजाक्रियमाणानिरीक्षिता ॥ उपोषिते
नभूतायामनेनस्थिरचेतसा ॥ १९ ॥ कलिंगराजोभविताऽधुनाविधुतकल्मषः ॥ एषद्विजवरोदूतायूयंयातयथागताः ॥ १२० ॥ पार्षदैर्यमदूतेभ्योमो
चितस्त्वितिसद्विजः ॥ अरिंदमस्यतनयःकलिंगाधिपतेर्दमः ॥ २१ ॥ क्रमाद्राज्यमवाप्याथपितर्युपरतेयुवा ॥ नान्यंधर्मंविजानातिदुर्दमोभूप
तिर्दमः ॥२२॥ शिवालयेषुसर्वेषुदीपदानादृतेद्विज॥ ग्रामाधीशान्समाहूयसर्वान्स्वविषयस्थितान् ॥२३॥ इत्थमाज्ञापयामाससमेदंडचोभविष्यति ॥
यस्ययस्याभितोग्रामंयावंतश्चशिवालयाः ॥ २४ ॥

हेकिंकराःयेशिवधर्मास्तेभवादृशैःसूक्ष्माअलक्ष्याएव ॥ १५ ॥ एतदेवस्पष्टयति ॥ स्थूललक्ष्यैरिति ॥ सूक्ष्मदृष्टिभिर्येधर्मालक्ष्याज्ञेयाः ॥ स्थूलंलक्ष्यंयेषांतैःस्थूलदृष्टिभिःकथंलक्ष्याइत्यर्थः ॥
अथवाहेकिंकराःयेशिवधर्मास्तेअतीवसूक्ष्माएव ॥ अतःसूक्ष्मदृष्टिभिरित्यादिपूर्ववत् ॥ अनेनसानिष्पापेन ॥ १६ ॥ दशांवर्तिम् ॥ १७ ॥ शिवनामानिगृह्णतःपुरुषात्सकाशात्प्रसंगात्तानिशृण्वता ॥
॥ १८ ॥ भक्तेनविहितापूजाअनेननिरीक्षिता ॥ भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ १९ ॥ इतियतः ॥ अतःकलिंगराजोभवितेति ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ समेदंडचोभविष्यतियस्तुममाज्ञांन

करिष्यतीतिशेषः ॥ आज्ञामेवाह ॥ यस्ययस्येति ॥ ग्राममभितः ग्रामस्यसमंततः ॥ २४ ॥ दण्डमेवाह ॥ ममाज्ञाभंगदोषेणेति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ रत्नदीपशिखाश्रयःरत्नान्ये
वदीपास्तेषांशिखानामाश्रयः ॥ रत्नश्रेष्ठानांपतिरित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्वार्थेति ॥ स्वार्थंस्वप्रयोजनार्थंदीपवर्त्युद्दीप्त्यालिंगमस्तकांधकारंहरतीतिसः ॥ १३० ॥ प्राग्वासनोदयात्पूर्व
संस्कारस्फुरणात् ॥ अतिविस्मयेनाहतुः ॥ क्वैषेति ॥ हेशिवशर्मन्विलोकयपश्य ॥ किम् ॥ एषादिक्पालपदवीस्थानंक्व ॥ एषाकेत्याकांक्षायामाहतुः ॥ मनुष्यधर्मणाऽनेनगुणनिधिनासां
प्रतंयाइहस्वर्गेभुज्यतेसावाक्वइतिशेषः ॥ ३१ ॥ नकेवलमलकायाःपतिरभूदीश्वरेणसार्धंमित्रतांचप्राप्तवानित्याहतुः ॥ सर्वदैवेत्यादिना ॥ संश्रृणुष्वसम्यक्श्रृणु ॥ आत्मनेपदमार्षम् ॥
पा[१]ठांतरेहेस्वस्वीयआत्मीयेतिशिवशर्मसंबोधनम् ॥ ३२ ॥ पाद्मेकल्पेलोकत्रयात्मकपद्मसृष्टौ ॥ वैश्रवणःविश्रवसःपुत्रःकुबेरइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तत्रपाद्मे ॥ मेघवाहनेरौद्रेकल्पइत्यनुषज्जते ॥

तत्रतत्रसदादीपोद्योतनीयोऽविचारितम् ॥ ममाज्ञाभंगदोषेणशिरश्छेत्स्याम्यसंशयम् ॥ २५ ॥ इतितद्भयतोदीप्तादीपाःप्रतिशिवालयम् ॥ अनेनै
वसधर्मेणयावज्जीवंदमोनृपः ॥ २६ ॥ धर्मर्द्धिंमहतींप्राप्यकालधर्मवशंगतः ॥ सदीपवासनायोगाद्बहून्दीपान्प्रदीप्यवै ॥ २७ ॥ अलकायाःपति
रभूद्रत्नदीपशिखाश्रयः ॥ एवंफलतिकालेनशिवेऽल्पमपियत्कृतम् ॥ २८ ॥ इतिज्ञात्वाशिवेकार्यंभजनंस्वसुखार्थिभिः ॥ क्वसदीक्षितदायादः सर्वधर्म
पराङ्मुखः ॥ २९ ॥ स्वार्थदीपदशोद्योतलिंगमौलितमोहरः ॥ कलिंगविषयेराज्यंप्राप्तोधर्मरतिःसदा ॥ १३० ॥ शिवालयेसमुद्दीप्यदीपान्प्राग्वा
सनोदयात् ॥ क्वैषादिक्पालपदवीशिवशर्मन्विलोकय ॥ मनुष्यधर्मणानेनसांप्रतंयेहभुज्यते ॥ ३१ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ सर्वदैवशिवेनासौसखित्वं
चयथेयिवान् ॥ तदप्येकमनाविप्रसंश्रृणुष्वब्रवावहे ॥ ३२ ॥ पाद्मेकल्पेपुराविप्रब्रह्मणोमानसात्सुतात् ॥ पुलस्त्याद्विश्रवाजज्ञेतस्यवैश्रवणःसुतः॥३३॥
तेनेयमलकाभुक्तापुरीविश्वकृताकृता ॥ आराध्यंत्र्यबकंदेवमत्युग्रतपसापुरा ॥ ३४ ॥ व्यतीतेतत्रकल्पेवैप्रवृत्तेमेघवाहने ॥ याज्ञदत्तिरसौश्री
दस्तपस्तेपेसुदुःसहम् ॥ ३५ ॥

तथाचोक्तंवासिष्ठे ॥ कदाचित्सृष्टयःशार्व्यःकदाचित्पद्मजोद्भवाः ॥ कदाचिदपिवैष्णव्यःकदाचिन्मुनिनिर्मिताइति ॥ कथंरुद्रस्यमेघवाहनत्वमितिचेदुच्यते ॥ मेघवाहनइंद्रस्तद्रूपधारित्वान्महादेवस्य
मेघवाहनता ॥ तच्चात्रैवोक्तम् ॥ यद्वा मेघमारुह्यश्रीकृष्णायवरंदत्तवानितिमेघवाहनइति ॥ दानधर्मे ॥ दिव्यंवर्षसहस्रंमेघोभूत्वाहरंविष्णुरवहदितिवातथोच्यते ॥ तथाचलैंगे ॥ ससर्जशंकरंध्यात्वा
ब्रह्माणंपरमेश्वरः॥जनार्दनोजगन्नाथःकल्पेवैमेघवाहने॥दिव्यंवर्षसहस्रंतुमेघोभूत्वाऽवहद्धरम् ॥ नारायणोमहादेवंबहुमानेनसादरम्॥ दृष्ट्वाभवंमहादेवोहरेःस्वात्मनिशंकरः॥प्रददौतस्यसकलंस्रष्टुंवैब्रह्मणा
सह ॥ तदातत्कल्पमाहुर्वैमेघवाहनसंज्ञयेति ॥ यद्वा देव्योक्तेनोपरिमेघानांकृतावासत्वान्मेघवाहनइतिपुराणांतरम् ॥ यद्वा भक्तानांफलसेचनान्मेघोवृषस्तद्वाहनत्वात् ॥ यद्वा सेचनतृप्तिसाम्यान्मे

---

[१] स्वश्शृणुष्वेत्येवंरूपे ।

घोवरस्तंप्रापयतीतिमेघवाहनः ॥ यद्वाऽष्टमूर्तित्वात्सूर्यरूपेणावहादिमेघान्प्रापयतीति ॥ यद्वा मेघवाहनइतिब्रह्मणःकल्पविशेषस्यनाम ॥ तथाचोक्तंलैंगे ॥ भवोद्भवस्तपश्चैवभव्यारंभःप्रभुःपुनः ॥ ऋतुर्वर्हिर्हव्यवाहःसावित्रस्तुतएवच ॥ उशिकःकुशिकश्चैवगांधारोमुनिसत्तमाः॥ ऋषभश्चतथापद्मोगांधारीयश्चमध्यगः ॥ वैराजोवैनिषादश्चमुख्योवैमेघवाहनः॥पंचमश्चित्रकश्चैवआकृतिस्तानएवच ॥ मनश्चदर्शोबृंहश्चतथावैश्वेतलोहितः॥रक्तश्चपीतवासाश्चअसितःसर्वरूपकः॥एवंकल्पास्तुसंख्याताब्रह्मणोव्यक्तजन्मनइति ॥ यज्ञदत्तस्यापत्यंयाज्ञदत्तिर्गुणनिधिरित्यर्थः॥ श्रीदोनिधिपतित्वात्संपत्तिदत्वात्संपत्तिदः ॥ सुदुःसहंसुदुष्करंतपस्तेपइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ एतद्विवृणोति ॥ भक्तिप्रभावमित्यारभ्यततइत्यतःप्राक्तनेन ॥ शंभोर्भक्तिप्रभावंविज्ञायकाशिकांप्राप्यचित्तरत्नप्रदीपकमुद्बोध्यउज्ज्वाल्यशांभवंलिंगंशंभोर्लिंगंसंस्थाप्ययावत्तद्वर्ष्मत्वगस्थिपरिशेषितमस्थिचर्मावशिष्टंबभूवतावद्वर्षाणामयुतंशतंदशलक्षंतपस्ततापकृतवानितिपंचमेनान्वयः ॥ ३६ ॥ भक्तिप्रभावंविज्ञायेत्युक्तं तत्रहेत्वन्वेषणायामाह ॥ तद्दीपमात्रतःतस्यप्रसिद्धस्यमाहेश्वरस्यकृतस्यदीपस्यमात्रतःदीपनंदीपउद्दीपनंउज्ज्वालनमितियावत् ॥ तन्मात्रतस्तदेकमात्रतइत्यर्थः ॥ कथंभूतंचित्तरत्नप्रदीपकम् ॥ शिवैकदशं

भक्तिप्रभावंविज्ञायशंभोस्तद्दीपमात्रतः ॥ पुरींपुरारेःसंप्राप्यकाशिकांचित्प्रकाशिकाम् ॥ ३६ ॥ शिवैकदशमुद्बोध्यचित्ररत्नप्रदीपकम् ॥ अनन्यभक्तिस्ने
हाढ्यंतन्महोध्याननिश्चलम् ॥ ३७ ॥ शिवैक्यसुमहापात्रंतपोग्निपरिबृंहितम् ॥ कामक्रोधमहाविघ्नपतंगाघातवर्जितम् ॥ ३८ ॥ प्राणसंरोधनिर्वातंनिर्म
लंनिर्मलेक्षणात्॥संस्थाप्यशांभवंलिंगंसद्भावकुसुमार्चितम् ॥३९॥ तावत्ततापसतपस्त्वगस्थिपरिशेषितम्॥यावद्बभूवतद्वर्ष्मवर्षाणामयुतंशतम्॥१४०॥
ततःसहविशालाक्ष्यादेवोविश्वेश्वरः स्वयम् ॥ अलकापतिमालोक्यप्रसन्नेनांतरात्मना ॥ ४१ ॥ लिंगेमनःसमाधायास्थितंस्थाणुस्वरूपिणम् ॥ उवाच
वरदोस्मीतितत्त्वालमलकापते ॥ ४२ ॥ उन्मीलयनयनेयावत्सपश्यतितपोधनः ॥ तावदुद्यत्सहस्रांशुसहस्राधिकतेजसम् ॥ ४३ ॥ पुरोददर्शश्री
कंठंचंद्रचूडमुमाधवम् ॥ तत्तेजःपरिभूताक्षितेजाः संमील्यलोचने ॥ ४४ ॥

शिवएवैकादशावर्तिकायस्मिंस्तम् ॥ पुनःकीदृशम् ॥ अनन्यभक्तिस्नेहाढ्यं अव्यभिचारिणीभक्तिरेवस्नेहोघृतादिस्तेनाढ्यम्॥ तन्महोध्याननिश्चलं तच्चतन्महश्चेतितन्महस्तद्ध्यानेननिश्चलम्॥३७॥ शिवैक्यसुमहापात्रं शिवेनसहयदैक्यंतादात्म्यंतदेवसुमहापात्रमाधारोयस्यतम् ॥ तपएवाग्निस्तेनपरिबृंहितंवर्धितम् ॥ कामक्रोधादयोमहाविघ्नास्तएवपतंगास्तेषामाघातेनापातेनपरिवर्जितम् ॥ ३८ ॥ प्राणसंरोधःप्राणायामएवनिर्वातोवाताभावोयत्रतम् ॥ निर्मलमसंभावनाविपरीतभावनारहितंयदीक्षणंज्ञानंतस्मान्निर्मलम् ॥ कथंभूतंलिंगम् ॥ सद्भावकुसुमार्चितं सद्भावःसद्भक्तिस्तदेवकुसुमंतेनार्चितम् ॥ यद्वा सद्भक्तिर्मनोवृत्तिस्तद्विशेषरूपाण्यहिंसादीनिपुष्पाणितैरर्चितम् ॥ तथाचोक्तम् ॥ अहिंसाप्रथमंपुष्पंपुष्पमिंद्रियनिग्रहः ॥ ध्यानपुष्पंतपःपुष्पंज्ञानपुष्पंतथैवच ॥ सर्वभूतदयापुष्पंक्षमापुष्पंविशेषतः ॥ सत्यंचाष्टविधंपुष्पंविष्णोःप्रीतिकरंपरमिति ॥ ध्यानपुष्प[2]मित्यत्रध्यानशब्दोविवेकविषयः ॥ अतोनिर्मलेक्षणादित्यनेननपौनरुक्त्यम् ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ उन्मीलयेति ॥ सधनदोनयनेउन्मील्यविवृत्ययावत्पश्यतितावच्छ्रीकंठंददर्शेत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ तत्तेजइति ॥ सोऽलकापतिर्नेत्रेसंमील्यसम्यगविकचय्यहेदेवेतिसंबोध्यदेवेशंदेवदेवानांवैशंउवाचे

---

[1] ततइत्यपिपाठः । [2] ज्ञानपुष्पमित्यत्रज्ञानशब्दइतिपाठोपेक्षितइतिभाति ।

त्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ तस्यविश्वेश्वरस्यतेजसापरिभूतमक्षितेजोयस्यसः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ प्रेमपात्रमर्थादीश्वरस्य ॥ सौभाग्यश्रीःसौभाग्यसंपत् ॥ ४९ ॥
क्रूरदृष्टिःसन्यावद्वीक्षतेतावत्तन्नेत्रम् ॥ तादित्यव्ययम् ॥ तस्यवामंचक्षुःपुस्फोटस्फुटितवदित्यर्थः ॥ वामनेत्रस्फोटनेहेतुमाह ॥ वामविलोकनात्क्रूरदृष्ट्याविलोकनात् ॥ वामनेत्रेणवाविलोकनात् ॥
स्फोटनेहेतुमाह ॥ क्रूरदृगिति ॥ वक्रदृष्टिरित्यर्थः ॥ दुष्टदृष्टिरितिवा ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अधिवर्णयेदधिकंकथयेत् ॥ अधिवर्णयन्नितिक्वचित् ॥ ५४ ॥ निधीनांपद्मादीनामष्टानाम् ॥

उवाचदेवदेवेशंमनोरथपथातिगम् ॥ निजांघ्रिदर्शनेनाथदृक्सामर्थ्यंप्रयच्छमे ॥४५॥ अयमेववरोनाथयत्त्वंसाक्षान्निरीक्ष्यसे ॥ किमन्येनवरेणेशनमस्ते
शशिशेखर ॥ ४६ ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वादेवदेवउमापतिः ॥ ददौदर्शनसामर्थ्यंस्पृष्ट्वापाणितलेनतम् ॥ ४७ ॥ प्रसार्यनयनेपूर्वमुमामेवव्यलोकयत् ॥
शंभोःसमीपेकायोषिदेषासर्वांगसुंदरी ॥ ४८ ॥ अनयाकिंतपस्तप्तंममापितपसोधिकम् ॥ अहोरूपमहोप्रेमसौभाग्यश्रीरहोभृशम् ॥ ४९ ॥ क्रूरदृग्वी
क्षतेयावत्पुनःपुनरिदंवदन् ॥ तावत्पुस्फोटतन्नेत्रंवामंवामाविलोकनात् ॥ १५० ॥ अथदेव्यब्रवीद्देवंकिमसौदुष्टतापसः ॥ असकृद्वीक्ष्यमांवक्तिन्यक्कुर्व
न्मेतपःप्रभाम् ॥ ५१ ॥ असकृद्दक्षिणेनाक्ष्णापुनर्मामेवपश्यति ॥ असूयमानोमेरूपंप्रेमसौभाग्यसंपदः ॥ ५२ ॥ इतिदेवीगिरंश्रुत्वाप्रहस्यप्राहतां
प्रभुः ॥ उमेत्वदीयःपुत्रोयंनचक्रूरेणचक्षुषा ॥ ५३ ॥ संपश्यतेतपोलक्ष्मींतवकिंत्वधिवर्णयेत् ॥ इतिदेवींसमाभाष्यतमीशःपुनरब्रवीत् ॥ ५४ ॥
वरान्ददामितेवत्सतपसानेनतोषितः ॥ निधीनामधिनाथस्त्वंगुह्यकानांभवेश्वरः ॥ ५५ ॥ यक्षाणांकिन्नराणांचराजाराज्ञांचसुव्रत ॥ पतिःपुण्यजनानां
चसर्वेषांधनदोभव ॥ ५६ ॥ मयासख्यंचतेनित्यंवत्स्यामिचतवांतिके ॥ अलकांनिकषामित्रतवप्रीतिविवृद्धये ॥ ५७ ॥ आगच्छपादयोरस्याःपतते
जननीत्वियम् ॥ इतिदत्त्वावरान्देवःपुनराहशिवांशिवः ॥ प्रसादंकुरुदेवेशितपस्विन्यंगजेऽत्रवै ॥ ५८ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ वत्सतेनिश्चलाभक्तिर्भवे
भवतुसर्वदा ॥ भवैकपिंगोनेत्रेणवामेनस्फुटितेनह ॥ ५९ ॥ देवेनदत्तायेतुभ्यंवराःसंतुतथैवते ॥ कुबेरोभवनाम्नात्वंममरूपेर्ष्ययासुत ॥ १६० ॥ त्वयेदं
स्थापितंलिंगंतवनाम्नाभविष्यति ॥ सिद्धिदंसाधकानांचसर्वपापहरंपरम् ॥ ६१ ॥ नधनेनवियुज्येतनसख्यानचबांधवैः ॥ कुबेरेश्वरलिंगस्यकुर्या
द्योदर्शनंनरः ॥ ६२ ॥ विश्वेशाद्दक्षिणेभागेकुबेरेशंसमर्चयेत् ॥ नरोलिप्येतनोपापैर्नदारिद्र्येणनोऽसुखैः ॥ ६३ ॥ इतिदत्त्वावरान्देवोदेव्यासहमहे
श्वरः ॥ धनदायाविवेशाथधामवैश्वेश्वरंपरम् ॥ ६४ ॥

तदुक्तम् ॥ पद्मश्चैवमहापद्मोमत्स्यकूर्मौतथोदकः ॥ नीलोमुकुंदःशंखश्चनिधयोष्टौप्रकीर्तिताइति ॥ ५५ ॥ किन्नराणांकिंपुरुषाणामित्यर्थः ॥ यथाश्रुतानामेववा ॥ पुण्यजनानांराक्षसा
नाम् ॥ ५६ ॥ निकशामित्र निकषाराक्षसजातीनांमातातस्यामित्र ॥ यद्वा अलकांनिकषाअलकायाःसमीपेप्रीतिविवृद्धयेप्रीत्यतिशयार्थम् ॥ प्रीतिंविवर्धयन्नितिक्वचित् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥
एकपिंगः एकंनेत्रंपिंगंस्फुटितंयस्यसः ॥ ५९ ॥ कुत्सितोबेरःशरीरंयस्येतिकुबेरः ॥ १६० ॥ ६१ ॥ सख्यामित्रेण ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ वैश्वेश्वरंस्वस्वरूपमानंदवनंवाकैलासंवा ॥ ६४ ॥

उपसंहरति ॥ इत्थमिति ॥ वैश्वेश्वरंधामेत्युक्तंकिंतद्धामेत्याकांक्षायामाह ॥ अलकांनिकषेति ॥ अलकायाःसमीपइत्यर्थः ॥ यद्वा कैलासंदृष्ट्वाकस्येयंपूरितिपृच्छंतंशिवशर्माणंप्रत्याहतुरलका
मिति ॥ ६९ ॥ यक्षेश्वराणामितिपूजायांबहुवचनम् ॥ यक्षाश्चतदीश्वराश्चतेषामितिवा ॥ कल्पभेदापेक्षयावा ॥ १६६ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥
चतुर्दशेऽत्रवर्ण्यंतेलोकौद्वावतिसुंदरौ ॥ ईशानस्यतथाचैवचंद्रस्यामृतदीधितेः ॥ १ ॥: क्रमप्राप्तामैशानींपुरींदर्शयतोलकायाइति ॥ १ ॥ शिवसात्कृतंशिवेसमर्पितंसकलंकर्मयैस्तेशिवसात्कृत

॥ गणावूचतुः ॥ इत्थंसखित्वंश्रीशंभोःप्रापैषधनदःपरम् ॥ अलकांनिकषाचैषकैलासःशंकरालयः ॥ ६९ ॥ पुर्यायक्षेश्वराणांतेस्वरूपमितिव
र्णितम् ॥ यच्छ्रुत्वासर्वपापेभ्योनरोमुच्येदसंशयम् ॥ १६६ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थेकाशीखंडे पूर्वार्द्धे गंधव
त्यलकावर्णनंनामत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ अलकायाःपुरोभागेपूरैशानीमहोदया ॥ अस्यांवसंतिसततंरुद्रभक्तास्तपोधनाः ॥ १ ॥
शिवस्मरणसंसक्ताःशिवव्रतपरायणाः ॥ शिवसात्कृतकर्माणःशिवपूजारताःसदा ॥ २ ॥ साभिलाषास्तपस्यंतिस्वर्गभोगोस्त्वितीहनः ॥ तेऽत्ररुद्रपुरेरम्ये
रुद्ररूपधरानराः ॥ ३ ॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यमुख्याएकादशापिवै ॥ रुद्राःपरिवृढाश्चात्रत्रिशूलोद्यतपाणयः ॥ ४ ॥ पुर्यष्टकंचद्रुहेभ्योदेवद्रुग्भ्योह्यवं
तिते ॥ प्रयच्छंतिवरान्नित्यंशिवभक्तजनेवराः ॥ ५ ॥ एतैरपितपस्तप्तंप्राप्यवाराणसींपुरीम् ॥ ईशानेशंमहालिंगंपरिस्थाप्यशुभप्रदम् ॥ ६ ॥ ईशाने
शप्रसादेनदिश्यैश्यांहिदिगीश्वराः ॥ एकादशाप्येकचराजटामुकुटमंडिताः ॥ ७ ॥ भालनेत्रानीलगलाः शुद्धांगावृषभध्वजाः ॥ असंख्याताःसहस्रा
णियेरुद्राअधिभूतलम् ॥ ८ ॥ तेऽस्यांपुरिवसंत्यैश्यांसर्वभोगसमृद्धयः ॥ ईशानेशंसमभ्यर्च्यकाश्यांदेशांतरेष्वपि ॥ ९ ॥ विपन्नास्तेनपुण्येनजायंते
ऽत्रपुरोहिताः ॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यामीशानेशंयजंतिये ॥ १० ॥ तएवरुद्राविज्ञेयाइहामुत्राप्यसंशयम् ॥ कृत्वाजागरणंरात्रावीशानेश्वरसंनिधौ ॥ ११ ॥
उपोष्यभूतायांकांचिन्ननरोगर्भभाक्पुनः ॥ स्वर्गमार्गेकथामित्थंशृण्वन्नविष्णुगणोदिताम् ॥ १२ ॥ शिवशर्मादिवाप्युच्चैरपश्यच्चंद्रचंद्रिकाम ॥ आह्ला
दयंतींबहुशःसमंसर्वेंद्रियैर्मनः ॥ १३ ॥ चमत्कृत्यचमत्कृत्यकोयंलोकोहरेर्गणौ ॥ पप्रच्छशिवशर्मातौप्रोचतुस्तंचतौद्विजम् ॥ १४ ॥

कर्माणः ॥ शिवसत्कृतकर्माणइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ अहिर्बुध्न्यइति ॥ उकारयकारवत्पदम् ॥ अजोऽस्यैकपादहिर्बुध्न्यइत्यस्यांश्रुतौतथादर्शनात् ॥ परिवृढाःप्रभवः ॥ ४ ॥ देवेभ्योद्रुह्यंतियेते
देवद्रुहस्तेभ्योदेवद्रुग्भ्यः ॥ वराःश्रेष्ठाः ॥ जनावनाइतिक्वचित् ॥ जनेऽवनाइतिचान्यत्र ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ भालनेत्राललाटचक्षुषः ॥ ८ ॥ ९ ॥: यजंतिपूजामात्रंकुर्वंति ॥
पुरोहिताःपुरोधसः ॥ पुरेहिताइतिपाठेहिताहितकारिणः ॥ १० ॥ ११ ॥ भूतांचतुर्दशीम् ॥ १२ ॥ दिवापिदिनेपि ॥ चंद्रचंद्रिकांचंद्रज्योत्स्नाम् ॥ समंसह ॥ १३ ॥ चमत्कृत्यचमत्कृत्येत्या

दरेवीप्सा ॥ अत्याश्चर्यंविधायमनआह्लादयंतीमितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ १४ ॥१५॥१६॥ तदनुत्तरंतपइतिसंबंधः ॥ नविद्यतेउत्तरमधिकंयस्मात्तदनुत्तरंसर्वोत्कृष्टमित्यर्थः ॥१७॥ ऊर्ध्वंदेहस्योर्ध्वप्रदेश
माचक्रमेगतवत्यद्रेतस्ततसोमत्वमीयिवत्प्राप्तवदित्यर्थः ॥ सोमत्वंसोमतेजस्त्वजन्म अमृतत्वंवा ॥ अनुत्तरभावनायास्तत्फलत्वात् ॥१८॥ विधिनादिष्टाब्रह्मणाप्रेरिताः ॥ दृष्टाइतिपाठेविधिनादैवेन ॥
हृष्टाइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १९ ॥ सजूःसह ॥ २० ॥ २१ ॥ चकारकारयामास ॥ अमुंचन्द्रम् ॥ अमूमितिपाठेपृथ्वीमित्यर्थः ॥ २२ ॥ तथापृथिव्यांपतनप्रकारेण ॥ तेनेतिपाठेपृथिवींप्रा
प्तेनतेजसेत्यर्थः ॥ २३ ॥ पद्मानांदशदशतीःशतंवर्षपद्मशतसंख्यावच्छिन्नंकालम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कुण्डमितिपाठेकुंडंकूपम् ॥ अज्ञानात्प्रमुच्यतेमायातोमुक्तोभवति ॥ ज्ञानेनयुज्यत

गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्महाभागलोकएषकलानिधेः ॥ पीयूषवार्षिभिर्यस्यकरैराप्याय्यतेजगत् ॥ १५ ॥ पितासोमस्यभोविप्रजज्ञेऽत्रिर्भगवानृ
षिः ॥ ब्रह्मणोमानसात्पूर्वंप्रजासर्गंविधित्सतः ॥ १६ ॥ अनुत्तरंनामतपोयेनतप्तंहितत्पुरा ॥ त्रीणिवर्षसहस्राणिदिव्यानीतीहनोश्रुतम् ॥ १७ ॥ ऊर्ध्वं
माचक्रमेतस्यरेतःसोमत्वमीयिवत् ॥ नेत्राभ्यांतच्चसुस्रावदशधाद्योतयद्दिशः ॥ १८ ॥ तंगर्भंविधिनादिष्टादशदेव्योदधुस्ततः ॥ समेत्यधारयामासुर्नै
वताःसमशक्नुवन् ॥ १९ ॥ यदानधारणेशक्तास्तस्यगर्भस्यतादिशः ॥ ततस्ताभिःसजूःसोमोनिपपातवसुंधराम् ॥२०॥ पतितंसोममालोक्यब्रह्मालो
कपितामहः ॥ रथमारोपयामासलोकानांहितकाम्यया ॥२१॥ सतेनरथमुख्येनसागरांतांवसुंधराम् ॥ त्रिःसप्तकृत्वोद्रुहिणश्चकारामुंप्रदक्षिणम् ॥२२॥
तस्ययत्स्रवितंतेजःपृथिवीमन्वपद्यत ॥ तथौषध्यःसमुद्भूतायाभिःसंधार्यतेजगत् ॥ २३ ॥ सलब्धतेजाभगवान्ब्रह्मणावर्धितःस्वयम् ॥ तपस्तेपेमहा
भागपद्मानांदशतीर्दश ॥ २४ ॥ अविमुक्तंसमासाद्यक्षेत्रंपरमपावनम् ॥ संस्थाप्यलिंगममृतंचंद्रेशाख्यंस्वनामतः ॥ २५ ॥ बीजौषधीनांतोयानां
राजाभूदग्रजन्मनाम् ॥ प्रसादाद्देवदेवस्यविश्वेशस्यपिनाकिनः ॥ २६ ॥ तत्रकूपंविधायैकममृतोदमितिस्मृतम् ॥ यस्यांबुपानस्नानाभ्यांनरोऽज्ञाना
त्प्रमुच्यते ॥ २७ ॥ तुष्टेनदेवदेवेनस्वमौलौयोधृतःस्वयम् ॥ आदायतांकलामेकांजगत्संजीविनींपराम् ॥२८॥ पश्चाद्दक्षेणशप्तोपिमासोनेक्षयमाप्यच ॥
आप्याय्यतेसौकलयापुनरेवतयाशशी ॥ २९ ॥ सतत्प्राप्यमहाराज्यंसोमःसोमवतांवरः ॥ राजसूयंसमाजह्रेसहस्रशतदक्षिणम् ॥ ३० ॥ दक्षिणामद
दत्सोमस्त्रींल्लोकानितिनोश्रुतम् ॥ तेभ्योब्रह्मर्षिमुख्येभ्यःसदस्येभ्यश्चभोद्विज ॥ ३१ ॥ हिरण्यगर्भोब्रह्माऽत्रिर्भृगुर्यत्रार्त्विजोभवन् ॥ सदस्योभूद्ध
रिस्तत्रमुनिभिर्बहुभिर्युतः ॥ ३२ ॥

इतिकश्चित् ॥ २७ ॥ तुष्टेनेति ॥ तांप्रसिद्धामेकांकलामादाय एकयाकलयाउपलक्षितइत्यर्थः ॥ तुष्टेनदेवेनस्वमौलौयःस्वयंधृतः ॥ धृतःसदेतिवापाठः ॥ ससोमस्तन्महाराज्यंप्राप्यराजसू
यंसमाजह्रइतितृतीयेनान्वयः ॥ २८ ॥ मासश्चासावूनश्चेतिमासोनस्तस्मिन्मुख्येचांद्रेमासिसमाप्तेसतीत्यर्थः ॥ मासांतइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ तयामहादेवेनशिरोधृतया ॥ अनयेतिपाठेपिस
एवार्थः ॥ यथेतिपाठेयथावदित्यर्थः ॥ २९ ॥ सोमवतांसोमयागवताममृतवतामितिवा ॥ वरःश्रेष्ठः ॥ ३० ॥ नौआवाभ्याम् ॥ ३१ ॥ हिरण्यगर्भोब्रह्माभूदित्यग्रिमाक्रियानुषज्जते ॥

अत्रिर्भृगुरितिमरीच्यादीनामुपलक्षणार्थम् ॥ अतएवर्त्विजोऽभवन्नितिवहुवचनम् ॥ ३२ ॥ सिनीसिनीवाली ॥ ३३ ॥ सोमनामनिर्वक्ति ॥ उमयेति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तत्रैवाविमु
क्तएव ॥ विलोचनपदंविशिष्टनेत्रपदम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ त्वत्तव ॥ हस्तैःकरैरश्मिभिरितियावत् ॥ परीतंव्याप्तम् ॥ ३९ ॥ यद्यतः ॥ एवमग्रेपि ॥ ४० ॥ यच्चेत्यत्रयत्रेतिक्वचित्पाठो
दृश्यतेतदात्वयात्रतपस्तप्तमित्युक्तम् ॥ अत्रकुत्रेत्याकांक्षायामाह ॥ यत्रक्रतुक्रियेति ॥ ४१ ॥ त्वन्नाम्नित्वन्नाम्नोपलक्षितेचंद्रेश्वरइत्यर्थः ॥ सोमहेसोमसोमार्धरूपधृक् ॥ उमयासहवर्ततइतिसोमं

तंसिनीचकुहूश्चैवद्युतिःपुष्टिःप्रभावसुः ॥ कीर्तिर्धृतिश्चलक्ष्मीश्चनवदेव्यःसिषेविरे ॥ ३३ ॥ उमयासहितंरुद्रंसंतर्प्याध्वरकर्मणा ॥ प्रापसोमइतिख्या
तिंदत्तांसोमेनशंभुना ॥ ३४ ॥ तत्रैवतप्तवान्सोमस्तपःपरमदुष्करम् ॥ तत्रैवराजसूयंचचक्रेचंद्रेश्वराग्रतः ॥ ३५ ॥ तत्रैवब्राह्मणैःप्रीतैरित्युक्तोसौ
कलानिधिः ॥ सोमोस्माकंब्राह्मणानांराजात्रैलोक्यदक्षिणः ॥ ३६ ॥ तत्रैवदेवदेवस्यविलोचनपदंगतः ॥ देवेनप्रीतमनसात्रैलोक्याह्लादहेतवे ॥ ३७ ॥
त्वंममास्यपरामूर्तिरित्युक्तस्तत्तपोबलात् ॥ जगत्तवोदयंप्राप्यभविष्यतिसुखोदयम् ॥ ३८ ॥ त्वत्पीयूषमयैर्हस्तैःस्पृष्टमेतच्चराचरम् ॥ भानुतापपरीतं
चपरांग्लानिंविहास्यति ॥ ३९ ॥ एतदुक्त्वामहेशानोवरानन्यानदान्मुदा ॥ द्विजराजतपस्तप्तंयदत्युग्रंत्वयात्रवै ॥ ४० ॥ यच्चक्रतुक्रियोत्सर्गस्त्वयामह्यं
निवेदितः ॥ स्थापितंयत्त्विदंलिंगंममचंद्रेश्वराभिधम् ॥ ४१ ॥ ततोत्रलिंगेत्वन्नाम्निसोमसोमार्धरूपधृक् ॥ प्रतिमासंपंचदश्यांशुक्लायांसर्वगोप्यहम् ॥
॥ ४२ ॥ अहोरात्रंवसिष्यामित्रैलोक्यैश्वर्यसंयुतः ॥ ततोत्रपूर्णिमायांतुकृतास्वल्पापिसत्क्रिया ॥ ४३ ॥ जपहोमार्चनध्यानदानब्राह्मणभोजनम् ॥
महापूजाचसानूनंममप्रीत्यैभविष्यति ॥ ४४ ॥ जीर्णोद्धारादिकरणंनृत्यवाद्यादिकार्पणम् ॥ ध्वजारोपणकर्मादितपस्वियतितर्पणम् ॥ ४५ ॥ चंद्रे
श्वरेकृतंसर्वंतदानंत्यायजायते ॥ अन्यच्चतेप्रवक्ष्यामिशृणुगुह्यंकलानिधे ॥ ४६ ॥ अभक्तायचनाख्येयंनास्तिकायश्रुतिद्रुहे ॥ अमावास्यायदासो
मजायतेसोमवासरे ॥ ४७ ॥

तच्चतदर्धंचतद्रूपधृक् ॥ उमार्धशरीरधृगित्यर्थः ॥ शुक्लायांपंचदश्यांपौर्णमास्यामित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ततइति ॥ यतोऽत्रस्थानेऽहंनिवसिष्यामिततोऽत्रस्वल्पापिकृतासत्क्रियानूनंनिश्चितंममप्रीत्यै
महापूजाभविष्यतीतिसार्धेनान्वयः ॥ ४३ ॥ सत्क्रियामेवदर्शयति ॥ जपहोमेति ॥ ४४ ॥ अर्पणंविश्वेश्वरेसमर्पणम् ॥ कारणमितिपाठेकरणमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ श्रुतिद्रुहेवेदनिंदकाय ॥ ४७ ॥

भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वसुरुद्रादितिसुतेतिअश्रद्धामलक्षालनायपित्रादित्रयाणांवस्वादिरूपकथनम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सर्वर्णात्संपूर्णादृणात् ॥
क्षणात्पितृकृतादितिक्वचित्पाठः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ स्पृष्ट्वास्पर्शनंकृत्वा ॥ दृष्ट्वेतिक्वचित् ॥ ५९ ॥ सदर्शेऽमावास्यासहिते ॥ ऋणत्रयाद्दैवपित्र्यमानुषलक्षणादित्यर्थः ॥

तदोपवासःकर्तव्योभूतायांसद्भिरादरात् ॥ कृतनित्यक्रियःसोमत्रयोदश्यांनिशामय ॥ ४८ ॥ शनिप्रदोषेसंपूज्यलिंगंचंद्रेश्वराह्वयम् ॥ नक्तंकृत्वात्रयो
दश्यांनियमंपरिगृह्यच ॥ ४९ ॥ उपोष्यचचतुर्दश्यांकृत्वाजागरणंनिशि ॥ प्रातःसोमकुहूयोगेस्नात्वाचंद्रोदवारिभिः ॥५०॥ उपास्यसंध्यांविधिवत्कृ
तसर्वोदकक्रियः ॥ उपचंद्रोदतीर्थेषुश्राद्धंविधिवदाचरेत् ॥५१॥ आवाहनार्घ्यरहितंपिंडान्दद्यात्प्रयत्नतः ॥ वसुरुद्रादितिसुतस्वरूपपुरुषत्रयम् ॥५२॥
मातामहांस्तथोद्दिश्यतथान्यानपिगोत्रजान् ॥ गुरुश्वशुरबंधूनांनामान्युच्चार्यपिंडदः ॥ ५३ ॥ कुर्वञ्छ्राद्धंचतीर्थेस्मिञ्छ्रद्धयोद्धरतेखिलान् ॥ गयायां
पिंडदानेनयथातुष्यंतिपूर्वजाः ॥ ५४ ॥ तथाचंद्रोदकुंडेऽत्रश्राद्धैस्तृप्यंतिपूर्वजाः ॥ गयायांचयथामुच्येत्सर्वर्णात्पितृजान्नरः ॥ ५५ ॥ तथाप्रमुच्यते
चर्णाच्चंद्रोदेपिण्डदानतः ॥ यदाचंद्रेश्वरंद्रष्टुंयायात्कोपिनरोत्तमः ॥५६॥ तदानृत्यंतिमुदितास्तत्पूर्वप्रपितामहाः ॥ अयंचंद्रोदतीर्थेस्मिंस्तर्पणंनःकरिष्यति
॥ ५७ ॥ अस्माकंमंदभाग्यत्वाद्यदिनैवकरिष्यति ॥ तदातत्तीर्थसंस्पर्शादस्मत्तृप्तिर्भविष्यति ॥ ५८ ॥ स्पृशेन्नापियदामंदस्तदाद्रक्ष्यतितृप्तये ॥
एवंश्राद्धंविधायाथस्पृष्ट्वाचंद्रेश्वरंव्रती ॥ संतर्प्यविप्रांश्चयतीन्कुर्याद्वैपारणंततः ॥ ५९ ॥ एवंव्रतेकृतेकाश्यांसदर्शेसोमवासरे ॥ भवेदृणत्रयान्मुक्तोमृगां
कमदनुग्रहात् ॥ ६० ॥ अत्रयात्रामहाचैत्र्यांकार्याक्षेत्रनिवासिभिः ॥ तारकज्ञानलाभायक्षेत्रविघ्ननिवर्तिनी ॥ ६१ ॥ चंद्रेश्वरंसमभ्यर्च्ययद्यन्यत्रा
पिसंस्थितः ॥ अघौघपटलींभित्त्वासोमलोकमवाप्स्यति ॥६२॥ कलौचंद्रेशमहिमानाभाग्यैरवगम्यते ॥ अन्यच्चतेप्रवक्ष्यामिपरंगुह्यंनिशापते ॥ ६३॥
सिद्धयोगीश्वरंपीठमेतत्साधकसिद्धिदम् ॥ सुरासुरेषुगंधर्वनागविद्याधरेष्वपि ॥ ६४ ॥ रक्षोगुह्यकयक्षेषुकिंनरेषुनरेषुच ॥ सप्तकोटयस्तुसिद्धानामत्र
सिद्धाममाग्रतः ॥ ६५ ॥ षण्मासंनियताहारोध्यायन्विश्वेश्वरीमिह ॥ चंद्रेश्वरार्चनायातान्सिद्धान्पश्यतिसोऽग्रगान् ॥ ६६ ॥ सिद्धयोगीश्वरी
साक्षाद्वरदातस्यजायते॥तवापिमहतीसिद्धिःसिद्धयोगीश्वरीक्षणात्॥ ६७॥संतिपीठान्यनेकानिक्षितौसाधकसिद्धये ॥ परंयोगीश्वरीपीठाद्धूपृष्ठेनाशुसिद्धि
दम् ॥ ६८ ॥ यत्रचंद्रेश्वरंलिंगंत्वयेदंस्थापितंशशिन् ॥ इदमेवहितत्पीठमदृश्यमकृतात्मभिः ॥ ६९ ॥ जितकामाजितक्रोधाजितलोभस्पृहास्मिताः ॥
योगीश्वरींप्रपश्यंतिममशक्तिंपरांहिताम् ॥ ७० ॥

तथाचश्रुतिः॥ जायमानोहवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवाञ्जायतइति ॥६०॥ महाचैत्र्यांचैत्रमासोद्भवायांमहापूर्णिमायांचित्रानक्षत्रयुक्तायामित्यर्थः॥६१॥संस्थितोमृतः॥अघौघपटलींपापसमूहपंक्तिम्॥६२॥
॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ विश्वेश्वरींसिद्धेश्वरीम् ॥ अयमेववापाठः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ जितेति ॥ लोभश्चस्पृहाचास्मिताचतास्तथाजितालोभस्पृहास्मितायैस्तेतथा ॥ जितलोभाजित

स्पृहाइतिक्वचित्पाठः ॥ स्पृहोज्झिताइतिचान्यत्र ॥ हितांहितकारिणीम् ॥ हिनिश्चितंतांप्रसिद्धामितिवा ॥ ७० ॥ भावोभक्तिस्तामिताःप्राप्ताभाविताभक्तियुक्ताइत्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥
॥ ७३ ॥ अधिपःश्रेष्ठः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ततःपंचदशेचात्रलोको
नाक्षत्रसंज्ञकः ॥ तथाऽतिरम्योलोकोत्रबुधस्यापिनिगद्यते ॥ १ ॥ उडुलोककथांकथयितुंभार्यांसावधानयति ॥ शृणुपत्नीति ॥ १ ॥ उडुनक्षत्रम् ॥ ख्यातंकथयतम् ॥ विष्वगाख्यान

येतुप्रत्यष्टमिजनास्तथाप्रतिचतुर्दशि ॥ सिद्धयोगीश्वरीपीठेपूजयिष्यंतिभाविताः ॥ ७१ ॥ अदृष्टरूपांसुभगांपिंगलांसर्वसिद्धिदाम् ॥ धूपनैवेद्यदी
पाद्यैस्तेषामाविर्भविष्यति ॥ ७२ ॥ इतिदत्त्वावराञ्छंभुस्तस्मैचंद्रमसेद्विज ॥ अंतर्हितोमहेशानस्तत्रवैश्वेश्वरेपुरे ॥ ७३ ॥ तदारभ्यचलोकेऽस्मिन्द्वि
जराजोधिपोभवत् ॥ दिशोवितिमिराःकुर्वन्निजैःप्रसृमरैःकरैः ॥ ७४ ॥ सोमवारव्रतकृतःसोमपानरतानराः ॥ सोमप्रभेणयानेनसोमलोकंव्रजंतिहि ॥
॥ ७५ ॥ चंद्रेश्वरसमुत्पत्तिंतथाचांद्रमसंतपः ॥ यःश्रोष्यतिनरोभक्त्याचंद्रलोकेसइज्यते ॥ ७६ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ शिवशर्मणिशर्मकारिणींप
थिदिव्येश्रमहारिणींगणौ ॥ कथयंतौतुकथामिमांशुभामुडुलोकंपरिजग्मतुस्ततः ॥ ७७ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे
काशीखंडेपूर्वार्द्धेसोमलोकवर्णनंनामचतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥ अगस्तिरुवाच ॥ शृणुपत्निमहाभागेलोपामुद्रेसधर्मिणि ॥ कथांविष्णुगणाभ्यांचकथितां
शिवशर्मणे ॥ १ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ अहोगणौविचित्रेयंश्रुताचांद्रमसीकथा ॥ उडुलोककथांख्यातंविष्वगाख्यानकोविदौ ॥ २ ॥ गणावूचतुः ॥ पुरा
सिसृक्षतःसृष्टिंस्रष्टुरंगुष्ठपृष्ठतः ॥ दक्षःप्रजाविनिर्माणेदक्षोजातःप्रजापतिः॥३॥षष्टिर्दुहितरस्तस्यतपोलावण्यभूषणाः ॥ सर्वलावण्यरोहिण्योरोहिणीप्रमुखाः
शुभाः ॥ ४ ॥ ताभिस्तप्त्वातपस्तीव्रंप्राप्यवैश्वेश्वरींपुरीम् ॥ आराधितोमहादेवःसोमःसोमविभूषणः ॥ ५ ॥ यदातुष्टोयमीशानोदातुंवरमथाययौ ॥
उवाचचप्रसन्नात्मायाचध्वंवरमुत्तमम् ॥ ६ ॥ शंभोर्वाक्यमथाकर्ण्यऊचुस्ताश्चकुमारिकाः ॥ यदिदेयोवरोऽस्माकंवरयोग्याःस्मशंकर ॥ ७ ॥
भवतोपिमहादेवभवतापहरोहियः ॥ रूपेणभवतातुल्यःसनोभर्ताभवत्विति ॥ ८ ॥ लिंगंसंस्थाप्यसुमहन्नक्षत्रेश्वरसंज्ञितम् ॥ वारणायास्तटेरम्ये
संगमेश्वरसान्निधौ ॥ ९ ॥

कोविदौसकलाख्यानेपंडितौ ॥ २ ॥ ३ ॥ तपोविषयेयल्लावण्यंप्रावीण्यंतद्भूषणंयासांतास्तथा ॥ रूपलावण्येतिक्वचित् ॥ तपोलावण्यसंयुताइतिचान्यत्र ॥ नकेवलंतदेकभूषणाःसर्वलावण्यरो
हिण्यश्च ॥ सर्वेषुविषयेषुयानिलावण्यानितानिरोहितुमारोहितुंशीलंयासांतास्तथा ॥ सर्वकल्याणकारिण्यइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ४ ॥ सोमउमयासहवर्तमानः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

पुरुषायितसंज्ञितंपुरुषवदाचरितंपुरुषायितंपुरुषैर्यादृशंतपोऽनुष्ठीयतेतादृशमित्यर्थः ॥ तत्संज्ञितंतन्नामकंतपः ॥ पुरुषामितसंज्ञितमितिक्वचित् ॥ पुरुषायुतसंज्ञितमितिचान्यत्र ॥ पाठद्वयेपि
पुरुषेभ्योप्यतिशायितंयत्तपस्तत्संज्ञितमित्यर्थः ॥ अतएवोक्तम् ॥ पुरुषैरपिदुष्करमिति ॥ १० ॥ एकस्यपत्न्यएकपत्न्यस्तासाम् ॥ तदेवाह ॥ एकत्रभर्तरि ॥ एकार्थेतिपाठेपिसएवार्थः
॥ ११ ॥ वरान्दास्यन्प्रथमतस्तासांनक्षत्रनामनिर्वक्ति ॥ नक्षांतामिति ॥ नक्षांतंनसोढमीर्ष्यावशादित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अतिथित्व

दिव्यंवर्षसहस्रंतुपुरुषायितसंज्ञितम् ॥ तपस्तप्तंमहत्ताभिःपुरुषैरपिदुष्करम् ॥ १० ॥ ततस्तुष्टोहिविश्वेशोव्यतरद्वरमुत्तमम् ॥ सर्वासामेकपत्नीनामकत्रे
स्थिरचेतसाम् ॥ ११ ॥ श्रीविश्वेश्वरउवाच ॥ ॥ नक्षांतंहितपोत्युग्रमेतदन्याभिरीदृशम् ॥ पुराऽबलाभिस्तस्माद्वोनामनक्षत्रमत्रवै ॥ १२ ॥ पुरुषा
यितसंज्ञेनतप्तंयत्तपसाधुना ॥ भवतीभिस्ततःपुंस्त्वमिच्छयावोभविष्यति ॥ १३ ॥ ज्योतिश्चक्रेसमस्तेऽस्मिन्नग्रगण्याभविष्यथ ॥ मेषादीनांचराशी
नांयोनयोयूयमुत्तमाः ॥ १४ ॥ ओषधीनांसुधायाश्चब्राह्मणानांचयःपतिः ॥ पतिमत्योभवत्योपितेनपत्याशुभाननाः ॥ १५ ॥ भवतीनामिदंलिंगंनक्षत्रे
श्वरसंज्ञितम् ॥ पूजयित्वानरोगंताभवतीलोकमुत्तमम् ॥ १६ ॥ उपरिष्टान्मृगांकस्यलोकोवस्तुभविष्यति ॥ सर्वासांतारकाणांचमध्येमान्याभवि
ष्यथ ॥ १७ ॥ नक्षत्रपूजकायेचनक्षत्रव्रतचारिणः ॥ तेवोलोकेवसिष्यंतिनक्षत्रसदृशप्रभाः ॥ १८ ॥ नक्षत्रग्रहराशीनांबाधास्तेषांकदाचन ॥ नभविष्यं
तियेकाश्यांनक्षत्रेश्वरवीक्षकाः ॥ १९ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ अतिथित्वमवापनेत्रयोर्बुधलोकःशिवशर्मणस्त्वथ ॥ गणयोर्भगणस्यसंकथांकथयित्रो
रितिविष्णुचेतसोः ॥ २० ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ कस्यलोकोयमतुलोब्रूतंश्रीभगवद्गणौ ॥ पीयूषभानोरिवमेमनःप्रीणयतेतराम् ॥ २१ ॥ ॥ गणा
वूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मञ्छृणुकथामेतांपापापहारिणीम् ॥ स्वर्गमार्गविनोदायतापत्रयविनाशिनीम् ॥ २२ ॥ योसौपूर्वंमहाकांतिरावाभ्यांपरिवर्णितः ॥
साम्राज्यपदमापन्नोद्विजराजस्तवाग्रतः ॥ २३ ॥ दक्षिणाराजसूयस्ययेनत्रिभुवनंकृता ॥ तपस्ततापयोत्युग्रंपद्मानांदशतीर्दश ॥२४॥ अत्रिनेत्रसमुद्भूतः
पौत्रोवैद्रुहिणस्ययः ॥ नाथःसर्वौषधीनांचज्योतिषांपतिरेवच ॥ २५ ॥

मिति॥ इत्युक्तप्रकारेणभगणस्यनक्षत्रगणस्यसंकथांसमीचीनांकथांगणयोःकथयतोःसतोर्बुधलोकः शिवशर्मणोनेत्रयोरतिथित्वंनेत्रगोचरतामवापेत्यर्थः ॥२०॥ पीयूषभानोश्चन्द्रस्यलोकइवप्रीणयते
तर्पयतिहर्षयतीतियावत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ योसाविति ॥ योऽसौपूर्वंमहाकांतिरित्यादिभिःषड्भिःश्लोकैर्यएवंभूतश्चंद्रइत्यनूद्यसबृहस्पतेर्भार्यांजहारेतिसप्तमेनान्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ द्रुहिणस्य

ब्रह्मणः ॥ २५ ॥ शेवधिर्निधिराश्रयइत्यर्थः ॥ स्वकरैःस्वरश्मिभिः ॥ गलहस्तयेत्गलेधृत्वानिस्सारयेन्नाशयेदित्यर्थः ॥२६॥ दिग्वध्वेति ॥ दिग्वधूनांदिगंगनानांयेचारवःश्रृंगाराअलंकरणानिकुंकुमादिभिर्मंडनानिवातेषांदर्शनार्थमादर्शस्थानीयंदर्पणस्थानीयंमंडलंयस्यसः ॥ २७ ॥ किमन्यैरिति ॥ अन्यैर्गुणसंभारैर्वर्णितैःकिम् ॥ यतोऽतोपिवक्ष्यमाणात्कारणादस्यविधोःसमंनास्ति ॥ समोग्रह इतिक्वचित्पाठः ॥ तमसोरिपोरितिचान्यत्र ॥ अतइत्यनेनोक्तंहेतुंविवृणोति ॥ निजेति ॥ सर्वज्ञईश्वरोयस्यचंद्रस्यकलांनिजोत्तमांगेस्वशिरसिअवतंसयेच्छिरोभूषणंकुर्यादित्यर्थः ॥ द्वितीयांतपाठेनिजोत्तमांगंप्रतिभूषयेदिति ॥ २८ ॥ भ्रातुःपितृव्यपुत्रस्य ॥ अत्र्यंगिरसोर्भ्रातृत्वात् ॥ अतएवांगिरसस्येतिविशेषणमुक्तम् ॥ २९ ॥ रूपवान्रूपशालिनीमितिविशेषणाभ्यांपरस्परानुमतेनैवहरणमितिसूचितम् ॥ मत्स्यपुराणेतथादर्शनात् ॥ तथाहि ॥ कदाचिदुद्यानगतामपश्यदनेकपुष्पाभरणोपशोभाम् ॥ बृहन्नितंबस्तनभारखेदात्पुष्पाऽवभंगेप्यतिदुर्बलांगीम् ॥ भार्यांचतांदेवगुरोरनंगबाणातुरामायतचारुनेत्राम् ॥ तारांसताराधिपतिःस्मरार्तःकेशेषुजग्राहविविक्तभूमौ ॥ सापिस्मरार्तासहतेनरेमेतद्रूपकांत्याहतमानसैव ॥ चिरंविहृत्याथजगामतारांविधुर्गृहीत्वास्वगृहंततोपीति ॥ बहुबहुवारंयथाभवतितथा ॥ ३० ॥ ननुकथमयंसात्त्विकोभूत्वाबहुभिर्वार्यमाणोत्यंतनिषिद्धेकर्मणिप्रवृत्तइत्यतआह ॥ नायमिति ॥ नखंडितंवैक्लव्यंनप्रापितमपितुखंडितमेव ॥ ३१ ॥ ननुसन

निर्मलानांकलानांचशेवधिर्यश्चगीयते ॥ उद्यन्परोपतापंयःस्वकरैर्गलहस्तयेत् ॥ २६ ॥ मुदंकुमुदिनीनांयस्तनोतिजगतासह ॥ दिग्वधूचारुश्रृंगारदर्शनादर्शमंडलः ॥ २७ ॥ किमन्यैर्गुणसंभारैरतोपिनसमंविधोः ॥ निजोत्तमांगेसर्वज्ञःकलांयस्यावतंसयेत् ॥ २८ ॥ बृहस्पतेस्सवैभार्यामैश्वर्यमदमोहितः ॥ पुरोहितस्यापिगुरोर्भ्रातुरांगिरसस्यवै ॥ २९ ॥ जहाररतरसातारांरूपवान्रूपशालिनीम् ॥ वार्यमाणोपिगीर्वाणैर्बहुदेवर्षिभिःपुनः ॥ ३० ॥
नायंकलानिधेर्दोषोद्विजराजस्यतस्यवै ॥ हित्वात्रिनेत्रंकामेनकस्यनोखंडितंमनः ॥३१॥ ध्वांतमेतदभितःप्रसारियत्तच्छमायविधिनाविनिर्मितम् ॥
दीपभास्करकरामहौषधंनाधिपत्यतमसस्तुकिंचन ॥ ३२ ॥ आधिपत्यमदमोहितंहितंशंसितंस्पृशतिनोहरेर्हितम् ॥ दुर्जनंविहिततीर्थमज्जनैःशुद्धधीरिवविरुद्धमानसम् ॥ ३३ ॥ धिग्धिगेतदधिकर्द्धिचेष्टितंचंक्रमेक्षणविलक्षितंयतः ॥ वीक्षतेक्षणमचारुचक्षुषाघातितेनविपदःपदेनच ॥ ३४ ॥

कादीनांमनसःकामाखंडितत्वंदृश्यते ॥ सत्यम् ॥ तेषामाधिपत्यतमोऽभावादित्याशयेनाह ॥ ध्वांतमिति ॥ एतद्यद्ध्वांतंतमः ॥ अभितःसर्वतःप्रसारिप्रसरणशीलंतच्छमायनाशायविधिनामहदौषधंविनिर्मितम् ॥ किंतन्महौषधमित्याकांक्षायामाह ॥ दीपेति ॥ अधिपतेर्भावआधिपत्यमाधिपत्यतमसआधिपत्यजन्याविवेकज्ञानस्य तुपुनः किंचनकिंचिदप्यौषधंनविहितमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ वार्यमाणोपिजहारेतियदुक्तंतत्रैवहेत्वंतरमाह ॥ आधिपत्यमिति ॥ आधिपत्यमदेनमोहितमंतःकरणंपुरुषंवाकर्मभूतमितिशेषः ॥ हरेःसंबंधियद्धितंश्रवणादिनिषिद्धवर्जनादिकंतद्यतःशंसितंकथितंसत्कर्तृभूतंनस्पृशति ॥ आधिपत्यमदमुत्सार्यस्वार्थेस्थापयितुंनशक्नोतीत्यर्थः ॥ अत्रानुगुणंदृष्टांतमाह ॥ दुर्जनमिति ॥ तीर्थमज्जनैस्तीर्थस्नानादिभिः शुद्धानिर्मलाबुद्धिर्यस्यसयथाविरुद्धमानसंदुष्टमानसंदुर्जनंवंचकंनस्पृशतितद्वदिति ॥ हरेर्हितमितिपाठेनकेवलंनोस्पृशतिअपितुहितंहरेत् ॥ क्रोधमुत्पाद्यानर्थंसंपादयेदित्यर्थः ॥ चतांहितैरितिस्थलद्वयपाठेतंचंद्रंहितैःसुहृद्भिः ॥ अन्यत्सर्वंपूर्ववत् ॥ दुर्जनंविहिततीर्थमज्जनमितिक्वचित्पाठः ॥ ३३ ॥ आधिपत्यगर्वंनिंदति ॥ धिग्धिगिति ॥ अधिकर्द्धिचेष्टितंधिक्गर्हितंनिंदितमितियावत् ॥ गर्हाधिक्यसूचनार्थावीप्सा ॥

अधिगर्द्धिचेष्टितमितिक्वचित्पाठः ॥ कुतइत्यतआह ॥ यतोयेनाधिकर्द्धिचेष्टितेनचंक्रमेक्षणविलक्षितंचंक्रमश्चंक्रमणंपरिभ्रमणंतेनयदीक्षणंपृथिवीभ्रमणादिदर्शनम् ॥ यदुक्तंभागवते ॥ यथा भ्रमरिकादृष्ट्याभ्राम्यतीवमहीपतइति ॥ तद्वद्विलक्षितंविपरीतंवीक्षतेपश्यति ॥ अहितमेवहितंमन्यतइत्यर्थः ॥ कथंभूतेनाधिकर्द्धिचेष्टितेन ॥ अचारुचक्षुषाऽविवेकात्मकेननेत्रेण ॥ पुनःकथंभूतेन ॥ क्षणंघातितेन क्षणंयथास्यात्तथाघातंघातकत्वमितेनप्राप्तेननाशकेनेत्यर्थः ॥ पुनःकथंभूतेन ॥ विपदःपदेनविपदामाश्रयेणेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ कामाधिपत्यतमसीउपसंहरन्दृष्टांतत्वेनार्थांतराण्याह ॥ कःकामेनेति ॥ जगतांमध्ये ॥ त्रिजगतइतिक्वचित् ॥ भल्लोबाणः ॥ भल्लीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ सल्लोचनोविद्यमाननेत्रः ॥ काचकामलादिदोषराहित्यंवासतोऽर्थः ॥ सल्लोचनःसद्विवेकवानितिवा ॥ ३५ ॥ उपदेशसारमाह ॥ आधिपत्येति ॥ आधिपत्यकमलाऐश्वर्यलक्ष्मीर्यासातिचंचलातांचपुनःप्राप्यसदसद्यदर्जितंतन्निश्चलंस्थिरतरंभवतिसुखदुःखप्रापकमवश्यंभवतीत्यर्थः ॥ तत्तस्मादार्याणांचरितमिवचरितंयेषांतैरुच्चकैर्यथास्यात्तथासदैवहितंसर्वदासदनुष्ठानमेवकार्यमिति ॥ किलेतिशास्त्रप्रसिद्धिंद्योतयति ॥ ३६ ॥ प्रासंगिकमुक्त्वाप्रकृतमाहतुः ॥ नयदेति ॥

कःकामेननिर्जितस्त्रिजगतांपुष्पायुधेनाप्यहोकःक्रोधस्यवशंगतोननचकोलोभेनसंमोहितः ॥ योषिल्लोचनभल्लभिन्नहृदयःकोनाप्तवानापदंकोराज्यश्रियमाप्यनांधपदवींयातोपिसल्लोचनः ॥ ३५ ॥ आधिपत्यकमलातिचंचलाप्राप्यतांचयदिहार्जितंकिल ॥ निश्चलंसदसदुच्चकैर्हितंकार्यमार्यचरितैःसदैवतत् ॥ ३६ ॥ नयदांगिरसेतारांसव्यसर्जयदुल्बणः ॥ रुद्रोथपार्ष्णिजग्राहगृहीत्वाजगवंधनुः ॥ ३७ ॥ तेनब्रह्मशिरोनामपरमास्त्रंमहात्मना ॥ उत्सृष्टंदेवदेवायतेनतन्नाशितंततः ॥ ३८ ॥ तयोस्तद्युद्धमभवद्घोरंवैतारकामयम् ॥ ततस्त्वकांडब्रह्मांडभंगाद्भीतोभवद्विधिः ॥३९॥ निवार्यरुद्रंसमरात्संवर्तानलवर्चसम् ॥ ददावांगिरसेतारांस्वयमेवपितामहः ॥४०॥ अथांतर्गर्भमालोक्यतारांप्राहबृहस्पतिः ॥ मदीयायांनतेयोनौगर्भोधार्यःकथंचन ॥४१॥

आंगिरसेआंगिरसायबृहस्पतये ॥ व्यसर्जयत्तद्दत्तवान् ॥ उल्बणस्तीक्ष्णउद्भटइतियावत् ॥ पार्ष्णिपृष्ठरक्षांसाहाय्यंवाजग्राहकृतवान् ॥ अजस्यच्छागस्यगोश्चशृंगाभ्यांनिर्मितमाजगवम् ॥ ३७ ॥ तेनेति ॥ तेनचंद्रेण ॥ ब्रह्मइतिपदंशिरसियस्यतद्ब्रह्मशिरोब्रह्मास्त्रमस्त्रविशेषंवाब्रह्मशिरः ॥ अस्त्रंब्रह्मशिरश्चैवब्राह्ममस्त्रंतथैवचेतिनृसिंहप्रादुर्भावेहरिवंशेदर्शनात् ॥ देवदेवायरुद्रायोत्सृष्टम् ॥ ततस्तदनंतरंतद्ब्रह्मशिरोऽस्त्रंतेनदेवेननाशितम् ॥ ततइत्यत्रयशइतिपाठेतत्तस्यचंद्रस्ययशोनाशितमित्यर्थः ॥ उद्धृत्यदेवानुत्सृष्टंयेनैषांनाशितंयशइतिक्वचित्पाठस्तदातेनेत्यनेनेश्वरस्यचन्द्रस्यवाऽभिधानम् ॥ उद्धृत्यउत्तोल्य ॥ देवान्प्रतिएषांदेवानाम् ॥ ३८ ॥ तारकामयन्तारानिमित्तम् ॥ ततोयुद्धात् ॥ कथंभूतात् ॥ अकांडब्रह्मांडभंगादनवसरजगत्प्रलयान्निमित्तात् ॥ विधिर्ब्रह्माभीतोऽभूत् ॥ भ्रंशभीतइतिपाठेततस्तदनंतरमितिवार्थः ॥ तुशब्दादन्येऽपिभीताअभूवन्नित्यर्थः ॥ ३९ ॥ संवर्तानलवर्चसं प्रलयाग्नितेजसम् ॥ आंगिरसे आंगिरसाय ॥ ४० ॥ अन्तर्गर्भमुदरस्थंगर्भमित्यर्थः ॥ अस्यामितिपाठेतारायामित्यर्थः ॥ अथात्रेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ योनौगर्भेक्षेत्रइतिवा ॥ क्षेत्रेमदीयेगर्भोऽयंनधार्यःशशिनस्त्वये

तिक्वचित्पाठः ॥ ४१ ॥ इषीकास्तंबमत्युच्छ्रितत्तृणविशेषगुच्छम् ॥ ऐषीकास्त्रमथाद्मयोत्तिपाठश्चिंत्यः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अतिसत्रपाअतिशयलज्जायुक्ता ॥ ४४ ॥ ४५ ॥
ससोमःप्रजापतिश्चेत्यन्वयः ॥ राजावनस्पतीनाम् ॥ तदातंतारागर्भमितिस्थलद्वयपाठेप्रजापतिर्ब्रह्माइत्येव ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ निर्वाणराशिंकैवल्यपुंजम् ॥ ४८ ॥ उग्रंविश्वेश्वरंसंशीलयन्
चिंतयन् ॥ अयुतंदशसहस्रम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ उवाचेति ॥ अन्यविबुधोत्तमोऽन्यदेवेषूत्तमस्त्वंवरंब्रूहीत्यन्वयः ॥ पाठांतरेसंबोधनम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ इतीति ॥ इतिपूर्वोक्तप्रकारंवचः
श्रुत्वासबालकोलोचनेउन्मील्ययावत्पुरःपश्यतितावल्लिंगेत्र्यंबकंददर्शेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ मेघगंभीरनिःस्वनंयथास्यात्तथा ॥ कथंभूतम् ॥ अवग्रहेणवृष्टिप्रतिबंधेनपरिम्लानंपरिशुष्कंसस्यंतस्य

इषीकास्तंबमासाद्यगर्भंसाचोत्ससर्जह ॥ जातमात्रःसभगवान्देवानामाक्षिपद्वपुः ॥ ४२ ॥ ततःसंशयमापन्नास्तारामूचुःसुरोत्तमाः ॥ सत्यंब्रूहिसुतः
कस्यसोमस्याथबृहस्पतेः ॥ ४३ ॥ पृच्छमानायदादेवैर्नाहताराऽतिसत्रपा ॥ तदासाशप्तुमारब्धाकुमारेणातितेजसा ॥ ४४ ॥ तंनिवार्यतदाब्रह्मातारां
पप्रच्छसंशयम् ॥ प्रोवाचप्रांजलिःसातंसोमस्येतिपितामहम् ॥ ४५ ॥ तदासमूर्ध्न्युपाघ्रायराजागर्भंप्रजापतिः ॥ बुधइत्यकरोन्नामतस्यबालस्यधी
मतः ॥ ४६ ॥ ततश्चसर्वदेवेभ्यस्तेजोरूपबलाधिकः ॥ बुधःसोमंसमापृच्छ्यतपसेकृतनिश्चयः ॥ ४७ ॥ जगामकाशींनिर्वाणराशिंविश्वेशपालिताम् ॥
तत्रलिंगंप्रतिष्ठाप्यसस्वनाम्नाबुधेश्वरम् ॥ ४८ ॥ तपश्चचारचात्युग्रमुग्रंसंशीलयन्हृदि ॥ वर्षाणामयुतंबालोबालेंदुतिलकंशिवम् ॥ ४९ ॥ ततोवि
श्वपतिःश्रीमान्विश्वेशोविश्वभावनः ॥ बुधेश्वरान्महालिंगादाविरासीन्महोदयः ॥ ५० ॥ उवाचचप्रसन्नात्माज्योतीरूपोमहेश्वरः ॥ वरंब्रूहिमहाबुद्धे
बुधान्यविबुधोत्तमः ॥ ५१ ॥ तवानेनातितपसालिंगसंशीलनेनच ॥ प्रसन्नोस्मिमहासौम्यनादेयंत्वयिविद्यते ॥ ५२ ॥ इतिश्रुत्वावचःसोथमेघगंभीर
निःस्वनम् ॥ अवग्रहपरिम्लानसस्यसंजीवनोपमम् ॥ ५३ ॥ उन्मील्यलोचनेयावत्पुरःपश्यतिबालकः ॥ तावल्लिंगेददर्शाथत्र्यंबकंशशिशेखरम् ॥ ५४ ॥
बुधउवाच ॥ ॥ नमःपूतात्मनेतुभ्यंज्योतीरूपनमोस्तुते ॥ विश्वरूपनमस्तुभ्यंरूपातीतायतेनमः ॥ ५५ ॥ नमःसर्वार्तिनाशायप्रणतानांशिवात्मने ॥
सर्वज्ञायनमस्तुभ्यंसर्वकर्त्रेनमोस्तुते ॥ ५६ ॥

संजीवनमुपमायत्रतत्तथा ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सोमंविश्वेश्वरंदेवंदृष्ट्वातिकरुणाकरम् ॥ अष्टभिःपरमप्रीतःपद्यैरस्तौद्बुधःशिवम् ॥ नमइति ॥ पूतात्मनेपूतात्माख्यवाय्वात्मनेऽष्टमूर्तित्वादीश्वरस्य ॥ पवित्रा
त्मनेइतिवा ॥ पवित्राणांपवित्रंयइतिस्मृतेः ॥ सर्वात्मनइतिक्वचित् ॥ पूर्णात्मनइतिचान्यत्र ॥ हेज्योतीरूपस्वप्रकाशतेतुभ्यंनमोस्तु ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥ आत्मास्वप्रका
शश्चिद्रूपत्वाद्व्यतिरेकेणैवभिमतज्ञानवदित्यनुमानाच्च ॥ प्रपंचितमेतद्बालबोधिनीटीकायामस्माभिः ॥ विश्वरूपहेप्रपंचात्मन् ॥ इदंसर्वंयदयमात्मेतिश्रुतेः ॥ विश्वंविष्णुर्वषट्कारइतिस्मृतेश्च ॥ रूपातीता
यरूपाण्यतीत्यवर्तमानाय ॥ अगोत्रमस्पर्शमरूपमव्ययमितिश्रुतेः ॥ ५५ ॥ प्रणतानांसर्वार्तिनाशायभक्तानामाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकतापत्रितयनाशायेत्यर्थः ॥ भिद्यतेहृदयग्रंथिः

तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः ॥ प्रणतार्तिप्रभंजनः विशोकःशोकनाशनइतिस्मृतेश्च ॥ कथंभूताय ॥ शिवात्मनेमंगलस्वरूपाय ॥ स्मृतेसकलकल्याणभाजनंयत्रजायते ॥
मंगलानांचमंगलमितिस्मृतेः ॥ सर्वंजानातीतिसर्वश्चासौज्ञश्चेतिवासर्वज्ञःस्वाध्यस्तंसर्वमवभासयतीत्यर्थः ॥ तदुक्तमुपदेशसहस्र्यांभगवत्पादैः ॥ सर्वज्ञोप्यतएवस्यात्स्वेनभासावभासयन् ॥ सर्वमिति ॥
यःसर्वज्ञःसर्ववित् साक्षीचेताइत्यादिश्रुतेश्च ॥ सर्वकर्त्रेसर्वेषांब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानांकर्त्रेउत्पादयित्रे ॥ सर्वासांक्रियाणांहेतुत्वाद्वासर्वकर्त्रे ॥ तदुक्तं तस्यांतैरेवाक्षरचतुष्टयन्यूनेनपूर्वस्यैवार्धेन ॥ सर्वं
सर्वक्रियाहेतोःसर्वकृत्त्वंतथात्मनइति ॥ यतोवाइमानिभूतानिजायंते एषसर्वज्ञइत्यादिश्रुतेः ॥ करणंकारणंकर्तेत्यादिस्मृतेश्च ॥ ५६ ॥ कृपालवेदयालवे ॥ ततोऽन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम
इतिस्मृतेः ॥ भक्तिगम्यायभक्त्येकलभ्याय ॥ यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ ॥ यमेवैषवृणुतेतेनलभ्यइतिश्रुतेः ॥ भक्त्यातुतोषभगवान्गजयूथपायेतिस्मृतेश्च ॥ फलदात्रेकर्मफलदात्रे पर
मार्थफलदात्रेवा ॥ रातेर्दातुःपरायणमित्यादिश्रुतेः ॥ कैवल्यपतयेनमइतिस्मृतेश्च ॥ तपसांतपस्विनांतपोरूपायवाज्ञानदायेत्यर्थः ॥ ज्ञानंयस्यपरन्तपइतिश्रुतेः ॥ तेतुभ्यंनमः ॥ ५७ ॥ शंसुखंभवत्य

कृपालवेनमस्तुभ्यंभक्तिगम्यायतेनमः ॥ फलदात्रेचतपसांतपोरूपायतेनमः ॥ ५७ ॥ शंभोशिवशिवाकांतशांतश्रीकंठशूलभृत् ॥ शशिशेखरशर्वे
शशंकरश्वरधूर्जटे ॥ ५८ ॥ पिनाकपाणेगिरिशशितिकंठसदाशिव ॥ महादेवनमस्तुभ्यंदेवदेवनमोस्तुते ॥ ५९ ॥ स्तुतिंकर्तुंनजानामिस्तुतिप्रियम
हेश्वर ॥ तवपादांबुजद्वंद्वेनिर्द्वंद्वाभक्तिरस्तुमे ॥ ६० ॥ अयमेववरोनाथप्रसन्नोसियदीश्वर ॥ नान्यंवरंवृणेत्वत्तःकरुणामृतवारिधे ॥ ६१ ॥ ततःप्राहमहे
शानस्तत्स्तुत्यापरितोषितः ॥ रौहिणेयमहाभागसौम्यसौम्यवचोनिधे ॥ ६२ ॥ नक्षत्रलोकादुपरितवलोकोभविष्यति ॥ मध्येसर्वग्रहाणांचसपर्यां
लप्स्यसेपराम् ॥ ६३ ॥ त्वयेदंस्थापितंलिंगंसर्वेषांबुद्धिदायकम् ॥ दुर्बुद्धिहरणंसौम्यत्वल्लोकवसतिप्रदम् ॥ ६४ ॥ इत्युक्त्वाभगवाञ्छंभुस्तत्रैवांतरधी
यत ॥ बुधःस्वर्लोकमगमद्देवदेवप्रसादतः ॥ ६५ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ काश्यांबुधेश्वरसमर्चनलब्धबुद्धिःसंसारसिंधुमधिगम्यनरोह्यगाधम् ॥ मज्जेन्नस
ज्जनविलोचनचंद्रकांतिःकांताननस्त्वधिवसेच्चबुधेऽत्रलोके ॥ ६६ ॥

स्मादितिशंभुस्तत्संबोधनंहेशंभो ॥ शिवसुखस्वरूप ॥ सत्यंज्ञानमानंदंब्रह्मेतिश्रुतेः॥शिवाकांतपार्वतीनाथ॥शांतनिर्विकार॥ नजायतेनम्रियतेअविनाशीवाअरेऽयमात्मेत्यादिश्रुतेः ॥ श्रीकण्ठनीलकंठ ॥
इतितस्यवचःश्रुत्वामयागिरिवरात्मजे ॥ धृतंकंठेविषंघोरंततःश्रीकण्ठताममेतिस्मृतेः ॥ शूलभृत्त्रिशूलभृत् ॥ शशिशेखरचंद्रावतंसचंद्रमौलेइत्यर्थः ॥ सर्वेशब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानांनियन्तः ॥ शंकल्या
णंकरोतीतिशंकर ॥ ईश्वरईशनशील ॥ धूर्जटेधूर्भारस्तद्रूपाजटायस्यतत्संबोधनंतथा ॥ ५८ ॥ पिनाकपाणेआजगवहस्त ॥ गिरौकैलासेशेतइतिगिरिश ॥ शितिकण्ठनीलग्रीव ॥ सदाशिवंकल्याणं
यस्मात्सर्वदैकसुखस्वरूपेतिवा ॥ देवनंदेवः महांश्चासौदेवश्चेतितथा ॥ देवानांदेवेतिदेवदेवहेदेवेतिवा ॥ आदरेवीप्सा ॥ ५९ ॥ ६० ॥ करुणामृतवारिधेदयासुधासिंधो ॥ ६१ ॥ रौहिणेयेति ॥
यद्यपितारेयोऽयन्तथापिचन्द्रपत्नीनां मध्येतस्याः प्राधान्यात्सपत्नमातृत्वाद्वातयापुष्टत्वाद्वातथाभिधानमितिज्ञातव्यम् ॥ सौम्यसौम्येत्यादरेवीप्सा ॥ वचोनिधेवाग्मिन् ॥ सौम्यवचोनिधेमधुरवचसांशे
वधेऽऽश्रयेतिवा ॥ ६२ ॥ सपर्यांपूजाम् ॥ ६३ ॥ बुद्धिदायकंज्ञानकारकम् ॥ बुद्धिवर्धनमितिक्वचित् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ काश्यामिति ॥ काश्यांबुधेश्वरसमर्चनेनलब्धबुद्धिःप्राप्तज्ञानोऽत्रबुधेलोकोनि

वसेदित्यन्वयः ॥ ज्ञानप्राप्तेःपरमंफलंदर्शयाति ॥ संसारसमुद्रंप्राप्यापिनमज्जेन्नब्रुडेत् ॥ सज्जनविलोचनानांचन्द्रकांतिदर्शनीयश्चभवतीत्यर्थः ॥ कांतंकमनीयमाननंयस्यसः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥
इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखण्डटीकायांपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ षोडशेजीवसद्रत्नंपुरवर्यंनिरूप्यते ॥ भार्गवस्यासुरेंद्राणांगुरोरतुलतेजसः ॥ १ ॥ क्रमप्राप्तंभृगुलोकंवर्णयतः ॥
शिवशर्मन्निति ॥ १ ॥ कणाःकंडितास्तंदुलतुषास्तज्जन्यंधूमंकणधूमम् ॥ २ ॥ दुष्करांदुष्प्राप्याम् ॥ वाक्पतिश्चेतिक्वचित् ॥ ३ ॥४॥ अचाक्षाथांकथयतम् ॥५ ॥ अपमृत्युभ्योऽपमरणेभ्यः ॥

चंद्रेश्वरात्पूर्वभागेदृष्ट्वालिंगंबुधेश्वरम् ॥ नबुद्ध्याहीयतेजंतुरंतकालेपिजातुचित् ॥६७॥ गणौयावत्कथामित्थंचक्रातेबुधलोकगाम् ॥ तावद्विमानंसंप्राप्तं शुक्रलोकमनुत्तमम् ॥ ६८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडेपूर्वार्द्धेनक्षत्रबुधलोकयोर्वर्णनंनामपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ शिवशर्मन्महाबुद्धेशुक्रलोकोयमद्भुतः ॥ दानवानांचदैत्यानांगुरुरत्रवसेत्कविः ॥ १ ॥ पीत्वावर्षसहस्रंवैकणधूमंसुदुःसहम् ॥ यःप्राप्तवान्महाविद्यांमृत्युसंजीविनींहरात् ॥ २ ॥ इमांविद्यांनजानातिदेवाचार्योतिदुष्कराम् ॥ ऋतेमृत्युंजयात्स्कंदात्पार्वत्यागजवक्त्रतः ॥ ३ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ कोसौशुक्रइतिख्यातोयस्यायंलोकउत्तमः ॥ कथंतेनचविद्याप्तामृत्युसंजीविनीहरात् ॥ ४ ॥ आचक्षाथामिदंदेवौयदिप्रीतिर्मयिप्रभू ॥ ततस्तौस्माहतुर्देवौशुक्रस्यपरमांकथाम् ॥ ५॥ यांश्रुत्वाचापमृत्युभ्योहीयंतेश्रद्धयायुताः ॥ भूतप्रेतपिशाचेभ्योनभयंचापिजायते ॥ ६ ॥ आजौप्रवर्तमानायामंधकांधकवैरिणोः ॥ अनिर्भेद्यगिरिव्यूहवज्रव्यूहाधिनाथयोः ॥७॥ अपसृत्यततोयुद्धादंधकःशुक्रसंनिधिम् ॥ अधिगम्यबभाषेदमवरुह्यरथात्ततः ॥ ८ ॥ भगवंस्त्वामुपाश्रित्यवयंदेवांश्चसानुगान् ॥ मन्यामहेतृणैस्तुल्यान्रुद्रोपेंद्रादिकानपि ॥ ९ ॥ कुंजराइवसिंहेभ्योगरुडेभ्यइवोरगाः ॥ अस्मत्तोबिभ्यतिसुराशुरोयुष्मदनुग्रहात् ॥ १० ॥ वज्रव्यूहमनिर्भेद्यंविविशुर्दैत्यदानवाः ॥ विधूयप्रमथानीकंह्रदंतापार्दिताइव ॥ ११ ॥ वयंत्वच्छरणंभूत्वापर्वताइवनिश्चलाः ॥ स्थित्वाचरामनिःशंकाब्राह्मणेंद्रमहाहवे ॥ १२ ॥

पापमृत्युभ्यइतिक्वचित् ॥ हीयन्तेमुच्यन्ते ॥ ६ ॥ अन्धकांधकवैरिणोराजौसंग्रामेप्रवृत्तेसतिअंधकोरणादपसृत्यरथादवरुह्यशुक्रसंनिधिमधिगम्यइदंवक्ष्यमाणंवाक्यंबभाषइतिद्वितीयेनान्वयः ॥ ७ ॥
बभाषेदमितिसंधिरार्षः ॥ ८ ॥ तदेववचनंदर्शयाति इत्यंधकवचःश्रुत्वेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ त्वच्छरणमितिकर्मधारयः ॥ :त्वत्तवशरणंगृहमाश्रयंसाहाय्यमित्येतादिति

वार्थः ॥ भूत्वाप्राप्येत्यर्थः ॥ प्राप्त्यर्थस्यभवतेःसकर्मकत्वात् ॥ त्वच्छरणाइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ यदर्थंशुश्रूषणंतद्व्यनक्ति ॥ अभिरक्षेति ॥ पश्यहुंडामित्यादीनांद्वितीयांतानां प्रमथैःक्रांतंपश्येतिद्वितीयेनान्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ द्राविडैर्द्रविडदेशोद्भवैर्जनैः ॥ १६ ॥ एवंसतिकिंमयाकर्तुंशक्यतइतिचेदतआह ॥ यापीत्वेति ॥ शरदांसंवत्सराणाम् ॥ १७ ॥ अथअतः ॥ अद्येतिक्वचित् ॥ १८ ॥ किंचित्स्मितंतदाकृत्वेति ॥ यस्येश्वरस्यप्रसादान्मयाविद्यालब्धातयैवतस्यपराभवंवांछत्ययंधृष्टइतिईषद्धास्यंकृत्वेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ग्लानानि शुष्काणि ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वेति ॥ अंधकमित्युक्त्वाकविःशुक्रएकैकंदैत्यमुद्दिश्यविद्यामावर्तयन् आवर्तयतिस्मजपतिस्मेत्यर्थः ॥ यानुद्दिश्यविद्यांजजापतेधृतायुधाउत्तस्थुरिति ॥

आप्तभावेनचवयंपादौतवसुखप्रदौ ॥ सदाराःससुताश्चैवशुश्रूषामोदिवानिशम् ॥ १३ ॥ अभिरक्षाभितोविप्रप्रसन्नःशरणागतान् ॥ पश्यहुंडंतुहुंडंचकुजंभंजंभमेवच ॥ १४ ॥ पाकंकार्तस्वनंचैवविपाकंपाकहारिणम् ॥ तंचन्द्रदमनंशूरंशूरामरविदारणम् ॥१५॥ प्रमथैर्भीमविक्रांतैःक्रांतंमृत्युप्रमाथिभिः ॥ सूदितान्पतितांश्चैवद्राविडैरिवचंदनान् ॥ १६ ॥ यापीत्वाकणधूमंवैसहस्रंशरदांपुरा ॥ वराविद्यात्वयाप्राप्तातस्याःकालोयमागतः ॥१७॥ अथविद्याफलंतत्तेदैत्यान्संजीवयिष्यतः ॥ पश्यंतुप्रमथाःसर्वेत्वयासंजीवितानिमान् ॥१८॥इत्यंधकवचःश्रुत्वास्थिरधीर्भार्गवोमुनिः ॥ किंचित्स्मितंतदाकृत्वादानवाधिपमब्रवीत् ॥ १९ ॥ दानवाधिपतेसर्वंतथ्यंयद्भाषितंत्वया ॥ विद्योपार्जनमेतद्धिदानवार्थंमयाकृतम् ॥ २० ॥ पीत्वावर्षसहस्रंवैकणधूमंसुदुःसहम् ॥ एषाप्राप्तेश्वराद्विद्याबांधवानांसुखावहा ॥ २१ ॥ एतयाविद्ययासोहंप्रमथैर्मथितान्रणे ॥ उत्थापयिष्येग्लानानिधान्यान्यंबुधरोयथा ॥२२॥ निर्व्रणान्नीरुजःस्वस्थान्सुप्त्वेवपुनरुत्थितान् ॥ अस्मिन्मुहूर्तेद्रष्टासिदानवानुत्थितान्नृप ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वादानवपतिंविद्यामावर्तयत्कविः ॥ एकैकंदैत्यमुद्दिश्यतउत्तस्थुर्धृतायुधाः ॥ २४ ॥ वेदाइवसदभ्यस्ताःसमयेवायथांबुदाः ॥ ब्राह्मणेभ्योयथादत्ताःश्रद्धयार्थामहापदि ॥२५॥ उज्जीवितांस्तुतान्दृष्ट्वातुहुंडाद्यान्महासुरान् ॥ विनेदुःपूर्वदेवास्तेजलपूर्णाइवांबुदाः ॥ २६ ॥ शुक्रेणोज्जीवितान्दृष्ट्वादानवांस्तान्गणेश्वराः ॥ विज्ञाप्यमेवदेवेशेह्येवंतेऽन्योन्यमब्रुवन् ॥ २७ ॥ आश्चर्यरूपेप्रमथेश्वराणांतस्मिंस्तथावर्ततियुद्धयज्ञे ॥ अमर्षितोभार्गवकर्मदृष्ट्वाशिलादपुत्रोभ्यगमन्महेशम् ॥ २८ ॥

आवर्तयदितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ २४ ॥ तत्रसात्त्विकतामसराजसभेदेदृष्टांतत्रयमाह ॥ वेदाइवेति ॥ यथावेदाअनभ्यस्यमानाउच्छिन्नसंप्रदायतयानष्टाःसंतःसद्भिरभ्यस्ताआवर्तिताअभिव्यक्ताभवंति ॥ यथामेघाःप्रावृषःपूर्वंनष्टाःसंतःप्रावृड्ऋतौपर्जन्येनानियुक्तागगनेउत्तिष्ठंति ॥ यथाब्राह्मणेभ्यःश्रद्धयादत्ताअर्थामहापदिदातॄणांफलदानायउत्तिष्ठंति ॥ महापदिदत्ताइतिवा ॥ तद्वदित्यर्थः ॥२५॥ पूर्वदेवाअसुराः ॥२६॥ विज्ञाप्यमेवमेवंप्रकारंविज्ञापनीयम् ॥ विज्ञाप्यमेतदितिक्वचित् ॥ एवमब्रुवन्नित्यन्वयभेदान्नपौनरुक्त्यम् ॥२७॥ वर्ततिवर्तमाने ॥ शिलादपुत्रोनंदी ॥२८॥

जययोनिंजयस्ययोनिंकारणम् ॥ वक्तव्यमाह ॥ गणेश्वराणामितिसार्धत्रयेण ॥ २९ ॥ सहेलंसलीलंयथास्यात् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ आनयस्वेत्यात्मनेपदमार्षम् ॥
हेस्वआत्मीयेतिवा ॥ लावकंलावमेवलावकंपक्षिविशेषम् ॥ तित्तिरिःकुक्कुभोलावइत्यमरः ॥ अण्डजातमण्डेउत्पन्नंशावकमित्यर्थः ॥ अथवालावकमित्यस्यच्छेदनकर्तृव्याकृत्त्यर्थमण्ड
जातमितिविशेषणम् ॥ अण्डजमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ वृषसिंहनादःश्रेष्ठसिंहशब्दः ॥ ३५ ॥ विक्षोभ्यविचाल्य ॥ शरभोऽष्टापदः ॥ इभंगजम् ॥ ३६ ॥ मोचयिष्यंतइव ॥ वस्तुतोमोचनंनास्त्येवे
त्यभिप्रायः ॥ अथवाविमोचयिष्यंतइवेतिलोकोक्तिः ॥ सिंहरवान्वीरगर्जितशब्दान् ॥ वीराणांगर्जितंशब्दंसिंहनादंविदुर्बुधाइतिवचनात् ॥ ३७ ॥ दंभोलीति ॥ वज्रत्रिशूलखड्गकुठाराणांतथाउद्दंडानां

जयेतिचोक्त्वाजययोनिमुग्रमुवाचनंदीकनकावदातम् ॥ गणेश्वराणांरणकर्मदेवदेवैश्चसेंद्रैरपिदुष्करंयत् ॥ २९ ॥ तद्भार्गवेणाद्यकृतंवृथानःसंजीव्यतानाजिमृतान्विपक्षान् ॥ आवर्त्यविद्यांमृतजीवदात्रीमेकैकमुद्दिश्यसहेलमीश ॥ ३० ॥ तुहुंडहुंडादिकजंभजंभविपाकपाकादिमहासुरेंद्राः ॥ यमालयाद्यपुनर्निवृत्ताविद्रावयंतःप्रमथांश्चरंति ॥ ३१ ॥ यदिह्यसौदैत्यवरान्निरस्तान्संजीवयेदत्रपुनःपुनस्तान् ॥ जयःकुतोनोभवितामहेशगणेश्वराणांकुतएवशांतिः ॥ ३२ ॥ इत्येवमुक्तःप्रमथेश्वरेणसनंदिनावैप्रमथेश्वरेशः ॥ उवाचदेवःप्रहसंस्तदानींतंनंदिनंसर्वगणेशराजम् ॥ ३३ ॥ नंदिन्प्रयाहित्वरितोतिमात्रंद्विजेंद्रवर्यंदितिनंदनानाम् ॥ मध्यात्समुद्धृत्यतथानयाशुश्येनोयथालावकमंडजातम् ॥ ३४ ॥ सएवमुक्तोवृषभध्वजेननननादनंदीवृषसिंहनादः ॥ जगामतूर्णंचविगाह्यसेनांयत्राभवद्भार्गववंशदीपः ॥ ३५ ॥ तंरक्ष्यमाणंदितिजैःसमस्तैःपाशासिवृक्षोपलशैलहस्तैः ॥ विक्षोभ्यदैत्यान्बलवाञ्जहारकाव्यंसनंदीशरभोयथेभम् ॥ ३६ ॥ स्रस्तांबरंविच्युतभूषणंचाविमुक्तकेशंबलिनागृहीतम् ॥ विमोचयिष्यंतइवानुजग्मुःसुरारयःसिंहरवान्सृजंतः ॥ ३७ ॥ दंभोलिशूलासिपरश्वधानामुद्दंडचक्रोपलकंपनानाम् ॥ नंदीश्वरस्योपरिदानवेंद्रावर्षंववर्षुर्जलदाइवोग्रम् ॥ ३८ ॥ तंभार्गवंप्राप्यगणाधिराजोमुखाग्निनाशस्त्रशतानिदग्ध्वा ॥ आयात्प्रवृद्धेऽसुरदेवयुद्धेभवस्यपार्श्वेव्यथितारिसैन्यः ॥ ३९ ॥ अयंसशुक्रोभगवन्नितीदंनिवेदयामासभवायशीघ्रम् ॥ जग्राहशुक्रंसचदेवदेवोयथोपहारंशुचिनाप्रदत्तम् ॥ ४० ॥ नकिंचिदुक्त्वासहिभूतगोप्ताचिक्षेपवक्त्रेफलवत्कवींद्रम् ॥ हाहारवस्तैरसुरैःसमस्तैरुच्चैर्विमुक्तोहहहेतिभूरि ॥ ४१ ॥

चबहूनांचक्रपाषाणकंपनाख्यास्त्रविशेषाणांवायव्यास्त्राणांवावर्षंदानवेंद्रानंदिकेश्वरस्योपरिउग्रंयथास्यादुग्रंवर्षमितिवाअंबुदाइववववृषुरित्यर्थः ॥ इवागमितिपाठेअंबुदायथापर्वतंववृषुस्तथेत्यर्थः ॥ ३८ ॥
प्रवृद्धेअतिशयिते ॥ प्रवृत्तइतिक्वचित् ॥ व्यथितानिअरिसैन्यानियेनयस्मादितिवासः ॥ ३९ ॥ उपहारंबलिम् ॥ बलिःपूजोपहारेस्यादित्यमरः ॥ ४० ॥ फलवदामलकादिफलवत् ॥ हाहारवइति ॥
हहहेतिहकारत्रयंखेदे ॥ भूरिअतिशयेनखेदोयथाभवतीतितथाहाहारवोहाहाशब्दस्तैःसमस्तैरसुरैर्विमुक्तोविशेषणत्यक्तइत्यर्थः ॥ हाहारवैरितिपाठेहाहाइतिरवोयेषांतैरसुरैः ॥ हहहेतिखेदातिशयप्र

तिपादकःशब्दः ॥ भूरियथास्यात्तथाविमुक्तोहाहाहहहेत्येवंरूपःशब्दोबहुविधःकृतइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ हस्तैःशुंडादंडैः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ योषाःस्त्रियः ॥ मार्गणौघाबाणसमूहाः ॥ श्रुतान्यध्यय
नानि ॥ ४४ ॥ विनेति ॥ विभोर्विश्वेश्वरस्येयंवैभवी वैभवीचासौशक्तिश्चेतिवैभवशक्तिस्ताम् ॥ वैप्रसिद्धांभवशक्तिमितिवा ॥ भवभक्तिमितिक्वचित् ॥ एकांमुख्याम् ॥ ४५ ॥ विषादिनारुद्रेण
॥ ४६ ॥४७॥ अद्यतेननंदिनासर्वेषांनोऽस्माकंतनूःशरीराणिविनाविहायप्राणाहृतानाशिताः ॥ प्राणैर्हीनदेहाः संपादिताइत्यर्थः ॥ कृताइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ धैर्यंपांडित्यम्आपद्यपिमनःस्वास्थ्यं
मित्यर्थः ॥ वीर्यंशूरत्वम् ॥ गतिर्ज्ञानम् ॥ कीर्तिर्यशः ॥ सत्त्वमुत्साहः ॥ तेजःप्रागल्भ्यम् ॥ पराक्रमउद्योगः ॥ ४८ ॥ धिगिति ॥ यैरस्माभिर्गुरुर्नत्रातस्तानस्मान्प्रतिधिगित्यर्थः॥ कुलसत्तमोविप्र

काव्येनिगीर्णेगिरिजेश्वरेणदैत्याजयाशारहिताबभूवुः ॥ हस्तैर्विमुक्ताइववारणेंद्राःशृंगैर्विहीनाइवगोवृषाश्च ॥ ४२ ॥ शरीरहीनाइवजीवसंघाद्विजाय
थाचाध्ययनेनहीनाः ॥ निरुद्यमाःसत्त्वगुणायथावैयथोद्यमाभाग्यविवर्जिताश्च ॥ ४३ ॥ पत्याविहीनाश्चयथैवयोषायथाविपक्षाइवमार्गणौघाः ॥ आयूं
षिहीनानियथैवपुण्यैर्वृत्तेनहीनानियथाश्रुतानि ॥ ४४ ॥ विनायथावैभवशक्तिमेकांभवंतिहीनाःस्वफलैःक्रियौघाः ॥ तथाविनातंद्विजवर्यमेकंदैत्याजया
शाविमुखाबभूवुः ॥ ४५ ॥ नंदिनापहृतेशुक्रेगिलितेचविषादिना ॥ विषादमगमन्दैत्याहीयमानरणोत्सवाः ॥ ४६ ॥ तान्वीक्ष्यविगतोत्साहानंधकः
प्रत्यभाषत ॥ कविंविक्रम्यनयतानंदिनावंचितावयम् ॥ ४७ ॥ तनूर्विनाहृताःप्राणाःसर्वेषामद्यतेननः ॥ धैर्यवीर्यंगतिःकीर्तिःसत्त्वंतेजःपराक्रमः ॥४८॥
युगपन्नोहृतंसर्वमेकस्मिन्भार्गवेहृते ॥ धिगस्मान्कुलपूज्योयैरेकोपिकुलसत्तमः ॥ गुरुःसर्वसमर्थश्चत्रातात्रातोनचापदि ॥ ४९ ॥ तद्धैर्यमवलंब्येहयु
ध्यध्वमारीभिःसह ॥ सूदयिष्याम्यहंसर्वान्प्रमथान्सहनंदिना ॥ ५० ॥ अद्यैतान्विवशान्हत्वासहदेवैःसवासवैः ॥ भार्गवंमोचयिष्यामिजीवंयोगी
वकर्मतः ॥ ५१ ॥ सचापियोगीयोगेनयदिनामस्वयंप्रभुः ॥ शरीरात्तस्यनिर्गच्छेदस्माकंशेषपालिता ॥ ५२ ॥ इत्यंधकवचःश्रुत्वादानवामेघनिः
स्वनाः ॥ प्रमथानर्दयामासुर्मर्तव्येकृतनिश्चयाः ॥ ५३ ॥ सत्यायुषिननोजातुशक्ताःस्युःप्रमथाबलात् ॥ असत्यायुषिकिंगत्वात्यक्त्वास्वामिनमाहवे ॥
॥ ५४ ॥ येस्वामिनंविहायाजौबहुमानधनाजनाः ॥ यांतितेयांतिनियतमंधतामिस्रमालयम् ॥ ५५ ॥ अयशस्तमसाख्यातिंमलिनीकृत्यभूरिशः ॥
इहामुत्रापिसुखिनोनस्युर्भग्नारणाजिरात् ॥ ५६ ॥ किंदानैःकिंतपोभिश्चकिंतीर्थपरिमज्जनैः ॥ धरातीर्थेयदिस्नातंपुनर्भवमलापहे ॥ ५७ ॥

कुलेषुश्रेष्ठः ॥ द्विजसत्तमइतिक्वचित् ॥ ४९ ॥ तत्तस्मात्सूदयिष्यामिनाशयिष्यामि ॥ ५० ॥ विवशानस्वतंत्रान् ॥ इवयथाकश्चिद्योगीजीवंस्वात्मानंकर्मतःकर्मभ्योधर्माधर्मलक्षणेभ्योमोचयतितद्वदि
त्यर्थः ॥५१॥ सचेति ॥ सचापिसोपिचयोगीभार्गवोयदिकथंचिद्योगेनतस्यविश्वेश्वरस्यशरीरान्निर्गच्छेन्निर्गमिष्यतितदाशेषपालिताशेषाणामवशिष्टानामस्माकंपालितापालयितापालयिष्यतीत्यर्थः॥
अस्माकंसेव्यतात्रकेतिक्वचित् ॥ शेषशालितेतिचशेषशालिनामितिचान्यत्र ॥ पाठद्वयेक्रमेणावशेषवत्त्वंतदाभद्रंस्यादित्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ बहुमानएवधनंयेषांतेबहुमानधनाः ॥ ५५ ॥
अयशएवतमोंधकारस्तेनअयशस्तमसा ॥ ख्यातिंकीर्तिम् ॥ भग्नास्त्यक्तरणाः ॥ भंगादितिपाठेपलायनादित्यर्थः ॥ ५६ ॥ धरातीर्थेयुद्धभूमिरूपेतीर्थे ॥ धारातीर्थइतिपाठेशस्त्रधारापातरूपेतीर्थे

इत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कटंकटशिलामयैःकटंकटशब्दयुक्तयंत्रपाषाणैः ॥ भुशुंडीति ॥ भुशुंडयश्चभिंदिपालाश्चभुशुंडीभिंदिपालास्तैः ॥ तत्रभुशुंडयःसर्वत्रलोहकंटकव्याप्ताअधःक्रमोत्सेधाः ॥
तदुक्तम् ॥ भुशुंडीसर्वतोलोहकंटकानुक्रमोन्नतेति ॥ अयोगोलकयष्टयइतिकेचित ॥ भिंदिपालैःसृगैर्लोहबद्धदंडैरितियावत् ॥ यदाहामरः ॥ भिंदिपालःसृगस्तुल्याविति ॥ परश्वधैःकुठारैः ॥
यदाहामरः ॥ द्वयोःकुठारःस्वधितिःपरशुश्चपरश्वधइति ॥ ५९ ॥ खट्वांगंखट्वायाःखुराकारोस्त्रविशेषः ॥ पट्टिशादयोऽस्त्रविशेषाः ॥ एतैश्चालमत्यर्थंकदनंदुःखम् ॥ ६० ॥ विकृष्टानांटंकारि
तानाम् ॥ क्ष्वेडितानांक्ष्वेडंविषंतद्विद्यतेयासांताःक्ष्वेडिताः ॥ तारकादित्वादस्त्यर्थेइतच् ॥ तासाम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ गजानांवाजिनांचमहारावैःस्फुटंतःस्फुटमानाःशब्दग्रहाः

संप्रधार्येतितेऽन्योन्यंदैत्यास्तेदनुजास्तथा ॥ ममंथुःप्रमथानाजौरणभेरीर्निनाद्यच ॥ ५८ ॥ तत्रबाणासिवज्रौघैःकटंकटशिलामयैः ॥ भुशुंडीभिं
दिपालैश्चशक्तिभल्लपरश्वधैः ॥ ५९ ॥ खट्वांगैःपट्टिशैःशूलैर्लकुटैर्मुसलैरलम् ॥ परस्परमभिघ्नंतःप्रचक्रुःकदनंमहत् ॥ ६० ॥ कार्मुकाणांविकृष्टानां
पततांचपतत्रिणाम् ॥ भिंदिपालभुशुंडीनांक्ष्वेडितानांरवोऽभवत् ॥ ६१ ॥ रणतूर्यनिनादैश्चगजानांबहुबृंहितैः ॥ हेषारवैर्हयानांचमहान्कोलाहलोऽ
भवत् ॥६२॥ प्रतिस्वनैरवापूरिद्यावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ अभीरूणांचभीरूणांमहारोमोद्गमोऽभवत् ॥ ६३ ॥ गजवाजिमहारावस्फुटच्छब्दग्रहाणिच ॥
भग्नध्वजपताकानिक्षीणप्रहरणानिच ॥ ६४ ॥ रुधिरोद्गारचित्राणिव्यश्वहस्तिरथानिच ॥ पिपासितानिसैन्यानिमुमूर्छुरुभयत्रवै ॥ ६५ ॥ दृष्ट्वासैन्यं
चप्रमथैर्भज्यमानमितस्ततः ॥ दुद्रावरथमास्थायस्वयमेवांधकोगणान् ॥ ६६ ॥ शरवज्रप्रहारैस्तैर्वज्राघातैर्नगाइव ॥ प्रमथानेशिरेवातैर्निस्तोयाइवतो
यदाः ॥ ६७ ॥ यांतमायांतमालोक्यदूरस्थंनिकटास्थितम् ॥ प्रत्येकंरोमसंख्याभिर्व्यधाद्बाणैस्तदांधकः ॥ ६८ ॥ विनायकेनस्कंदेननंदिनासोमनं
दिना ॥ नैगमेयेनशाखेनविशाखेनबलीयसा ॥ ६९ ॥ इत्याद्यैस्तुगणैरुग्रैरंधकोप्यंधकीकृतः ॥ त्रिशूलशक्तिबाणौघधारासंपातपातिभिः ॥ ७० ॥
ततःकोलाहलोजातःप्रमथासुरसैन्ययोः ॥ तेनशब्देनमहताशुक्रःशंभूदरेस्थितः ॥ ७१ ॥ छिद्रान्वेषीभ्रमन्सोथविनिःकेतोयथानिलः ॥ सप्तलोकान्
सपालान्सरुद्रदेहेव्यलोकयत् ॥७२॥ ब्रह्मनारायणेंद्राणामादित्याप्सरसांतथा ॥ भुवनानिविचित्राणियुद्धंचप्रमथासुरम् ॥ ७३ ॥ सवर्षाणांशतंकुक्षौ
भवस्यपरितोभ्रमन् ॥ नतस्यददृशेरंध्रंशुचेरंध्रंखलोयथा ॥ ७४ ॥

कर्णायेषांतानितथा ॥ ६४ ॥ मुमूर्छुर्मूर्छांप्रापुः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ शराएववज्रास्तेषांप्रहारैः ॥ प्रमथानेशिरेअदर्शनंलेभिरे ॥ ६७ ॥ व्यधादताडयत् ॥ ६८ ॥ विनायकेनेति ॥
इत्याद्यैर्गणैरंधकोप्यंधकीकृतइत्यन्वयः ॥ केतइत्याकांक्षायामाह ॥ विनायकेनेत्यादि ॥ ६९ ॥ कैरित्याकांक्षायामाह ॥ त्रिशूलेति ॥ त्रिशूलादयश्चधारापातेनपातोवर्ततेयेषांतेचतैः ॥ ७० ॥
॥ ७१ ॥ केतःकेतनंमार्गइतियावत् ॥ विनिर्गतःकेतोनिर्गममार्गोयस्यसोऽनिलोयथेति ॥ ७२ ॥ प्रमथानामसुराणांचवृत्तंयुद्धंप्रमथासुरम् ॥ ७३ ॥ रंध्रंछिद्रम् ॥ ७४ ॥

शांभवेनशंभुप्रसादलब्धेनयोगेनोपायेन ॥ शुक्ररूपेणवीर्यरूपेण शुक्रंयथोपस्थच्छिद्रेणबहिर्निःसरतितेनप्रकारेणेत्यर्थः ॥ चस्कंदजगामबहिर्निर्गतइत्यर्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥
कोसौशुक्रइतिप्रश्नोत्तरमुपसंहरति ॥ इत्थंनाम्नाऽभवच्छुक्रइति ॥ ८० ॥ कथंतेनचविद्याप्राप्तेतिप्रश्नस्यानुवादपूर्वकंप्रत्युत्तरमनुजानाति ॥ यथाचविद्यामिति ॥ ८१ ॥ पुरेति ॥ असौशुक्रोबहुकालं
तपस्तेपेनिराहारःस्थितवानितिद्वितीयेनान्वयः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ नकेवलंतपस्तेपेकिंतुसभार्गवःप्रत्येकंराजचंपकाद्यैःपुष्पैःकिसलयैरपिलक्षपरिमितैःपत्रैश्चशंकरंसमानर्चपूजयामासेतिसप्तमेनान्वयः ॥
यद्वा तपस्तेपेनियमंगृहीतवानित्यस्यैवार्थमाह ॥ राजचंपकेति ॥ तत्रराजचंपकश्चंपकावांतरजातिविशेषः ॥ धत्तूरउन्मत्तः ॥ करवीरःप्रतीहासः ॥ कुशेशयंपद्मम् ॥ वापुंसिपद्मंनलिनमर
विंदमहोत्पलम्॥सहस्रपत्रंकमलंशतपत्रंकुशेशयमित्यमरः ॥ मालतीजातिः ॥ कर्णिकारोद्रुमोत्पलः ॥ कदंबोहलिप्रियः ॥ बकुलःकेसरः ॥ उत्पलंकुवलयम् ॥ स्यादुत्पलंकुवलयमित्यमरः ॥

शांभवेनाथयोगेनशुक्ररूपेणभार्गवः ॥ चस्कंदाथननामापिततोदेवेनभाषितः ॥ ७५ ॥ शुक्रवन्निःसृतोयस्मात्तस्मात्त्वंभृगुनंदन ॥ कर्मणानेनशुक्रस्त्वं
ममपुत्रोसिगम्यताम् ॥ ७६ ॥ जठरान्निर्गतेशुक्रेदेवोपिमुमुदेतराम् ॥ भ्रमञ्छ्रेयोभवद्यन्मेनमृतोजठरेद्विजः ॥ ७७ ॥ इत्येवमुक्तोदेवेनशुक्रोर्कसदृशद्यु
तिः ॥ विवेशदानवानीकंमेघमालांयथाशशी ॥ ७८ ॥ शुक्रोदयान्मुदंलेभेसदानवमहार्णवः ॥ यथाचंद्रोदयेहर्षमूर्मिमालीमहोदधिः ॥ ७९ ॥ अंधकां
धकहंत्रोवैवर्तमानेमहाहवे ॥ इत्थंनाम्नाभवच्छुक्रःसवैभार्गवनंदनः ॥ ८० ॥ यथाचविद्यांतांप्रापमृतसंजीवनींपराम् ॥ शंभोरनुग्रहात्काव्यस्तन्निशामय
सुव्रत ॥ ८१ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ पुराऽसौभृगुदायादोगत्वावाराणसींपुरीम् ॥ अंडजस्वेदजोद्भिज्जजरायुजगतिप्रदाम् ॥ ८२ ॥ संस्थाप्यलिंगं
श्रीशंभोःकूपंकृत्वातदग्रतः ॥ बहुकालंतपस्तेपेध्यायन्विश्वेश्वरंप्रभुम् ॥ ८३ ॥ राजचंपकधत्तूरकरवीरकुशेशयैः ॥ मालतीकर्णिकारैश्चकदंबैर्बकुलो
त्पलैः ॥ ८४ ॥ मल्लिकाशतपत्रीभिःसिंदुवारैःसकिंशुकैः ॥ अशोकैःकरुणैःपुष्पैःपुन्नागैर्नागकेसरैः ॥ ८५ ॥ क्षुद्राभिर्माधवीभिश्चपाटलाबिल्वचं
पकैः ॥ नवमल्लीविचिकिलैःकुंदैःसमुचुकुंदकैः ॥ ८६ ॥ मंदारैर्बिल्वपत्रैश्चद्रोणैर्मरुबकैर्बकैः ॥ ग्रंथिपर्णैर्दमनकैःसुरभूचूतपल्लवैः ॥ ८७ ॥

॥ ८४ ॥ मल्लिकातृणशून्यम् ॥ शतपत्रीपुष्पविशेषः ॥ कुंकुमारुणवर्णाभांगंधाढ्यांशतपत्रिकाम् ॥ योददातिजगन्नाथेश्वेतद्वीपेवसेत्सदेत्युक्तेः ॥ सिंदुवारःपुष्पविशेषः॥किंशुकःपलाशः ॥ अशोको
वंजुलः ॥ करुणोवृक्षभेदः ॥ पुष्पैःपुष्पलताभिः ॥ पुन्नागोदेववल्लभः ॥ नागकेसरोहेमपुष्पः ॥ ८५ ॥ क्षुद्राभिरितिमाधवीविशेषणम् ॥ माधवीवासंतीलता ॥ पाटलापाटलिः ॥ बिल्वःश्रीफलः ॥
चंपकोहेमपुष्पकः ॥ नवमल्लीपुष्पविशेषः ॥ विचिकिलश्चारुपुटः ॥ कुंदंमाध्यम् ॥ मुचकुंदोमुकुंदःपालंक्येत्यर्थः ॥ अथपालंक्यांमुकुंदःकुंदकुंदुरूइत्यमरः ॥ ८६ ॥ मंदारःपारिभद्रकः ॥ द्रोणः
पुष्पविशेषः॥द्रोणपुष्पसहस्रेभ्यःखादिरंवैविशिष्यतइत्युक्तेः ॥ मरुबकःप्रस्थपुष्पः ॥समीरणोमरुबकःप्रस्थपुष्पःफणिज्जकइत्यमरः॥ बकःपुष्पविशेषः॥बकपुष्पसहस्राद्धिनंद्यावर्तोविशिष्यतइत्युक्तेः ॥

ग्रंथिपर्णःपुष्पविशेषः ॥ दमनकःप्रसिद्धः ॥ सुरभूःपुष्पविशेषः ॥ चूतआम्रः ॥८७॥ तुलसीसुरसा ॥ देवगंधारीपुष्पविशेषः ॥ बृहत्पत्रीपुष्पविशेषः ॥ कुशांकुरःकुशपुष्पैः ॥ पालाशपुष्पसहस्राच्च
कुशपुष्पंविशिष्यतइत्युक्तेः ॥ नंद्यावर्तस्तगरः ॥ अगस्त्यःप्रसिद्धः ॥ सालःसर्जः ॥ देवदारुःशक्रपादपः ॥८८॥ कुरबकःपुष्पविशेषः ॥ कुरंटकःपुष्पविशेषः ॥ अपरैरितिकुसुमपल्लवपत्राणांविशे
षणम् ॥ प्रत्येकमेभिःपूर्वोक्तैःकुसुमपल्लवपत्रैरपरैरपीत्यर्थः ॥ ८९ ॥ ९० ॥ यक्षकर्दमैःकर्पूरादीनांचतुर्णांमिश्रीभावैः ॥ ९१ ॥ सुगंधोद्वर्तनान्यनुसुगंधैर्द्रव्यैरभ्यंगानिविधायानुपश्चाच्चंदनैर्यक्षकर्दमै
श्चसम्यगालिलिंपेत्यर्थः ॥ ९२ ॥ सहस्रमिति ॥ सहस्रंपंचशरदांवर्षाणांपंचसहस्रमित्यर्थः ॥ इत्थंसमर्चयन्यदावरदानायोन्मुखंमनागपीषदपिनाललोकेनापश्यत्तदाऽन्यमतीवदुःसहंघोरंनि
यमंजग्राहेतिसार्धेनान्वयः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ तमेवघोरंनियमंदर्शयति ॥ प्रक्षाल्येति ॥ चेतसोंऽतःकरणस्यचांचल्याख्यंमहामलंप्रक्षाल्यदूरीकृत्यकविःशुक्रःशरदांसहस्रंव्याप्यकणधूमौघं

तुलसीदेवगंधारीबृहत्पत्रीकुशांकुरैः ॥ नंद्यावर्तैरगस्त्यैश्चसशालैर्देवदारुभिः ॥ ८८ ॥ कांचनारैःकुरबकैर्दूर्वांकरकुरंटकैः ॥ प्रत्येकमेभिःकुसुमैःपल्लवैरप
रैरपि ॥८९॥ पत्रैःशतसहस्रैश्चससमानर्चशंकरम् ॥ पंचामृतैर्द्रोणमितैर्लक्षकृत्वःप्रयत्नतः ॥९०॥ स्नपयामासदेवेशंसुगंधस्नपनैर्बहु ॥ सहस्रकृत्वोदेवेशं
चंदनैर्यक्षकर्दमैः ॥९१॥ समालिलिंपदेवेशंसुगंधोद्वर्तनान्यनु ॥ गीतनृत्योपहारैश्चश्रुत्युक्तस्तुतिभिर्बहु॥९२॥नाम्नांसहस्रैरन्यैश्चस्तोत्रैस्तुष्टावशंकरम् ॥
सहस्रंपंचशरदामित्थंशुक्रःसमर्चयन् ॥ ९३ ॥ यदादेवंनालुलोकेमनागपिवरोन्मुखम् ॥ तदान्यंनियमंघोरंजग्राहातीवदुःसहम् ॥ ९४ ॥ प्रक्षाल्यचेतसो
त्यंतंचांचल्याख्यंमहामलम् ॥ भावनावार्भिरसकृदिंद्रियैःसहितस्यच ॥ ९५ ॥ निर्मलीकृत्यतच्चेतोरत्नंदत्त्वापिनाकिने ॥ प्रपपौकणधूमौघंसहस्रंशरदां
कविः ॥९६॥ प्रससादततदादेवोभार्गवायमहात्मने ॥ तस्माल्लिंगाद्विनिर्गत्यसहस्रार्काधिकद्युतिः ॥ ९७ ॥ उवाचचविरूपाक्षःसाक्षाद्दाक्षायणीपतिः ॥ तपो
निधेप्रसन्नोस्मिवरंवरयभार्गव ॥ ९८ ॥ निशम्येतिवचःशंभोरंभोजनयनोद्विजः ॥ उद्यदानंदसंदोहरोमांचांचितविग्रहः ॥ ९९ ॥ तुष्टावाष्टतनुंतुष्टःप्रफु
ल्लनयनांचलः ॥ मौलावंजलिमाधायवदञ्जयजयेतिच ॥ १०० ॥ भार्गवउवाच ॥ ॥ त्वंभाभिराभिरभिभूयतमःसमस्तमस्तंनयस्यभिमतानि
निशाचराणाम् ॥ देदीप्यसेदिनमणेगगनेहितायलोकत्रयस्यजगदीश्वरतन्नमस्ते ॥ १०१ ॥

व्रीहितुषधूमसमूहंप्रपपौप्रकर्षेणपीतवानितिद्वयोरन्वयः ॥ कैः ॥ भावनाध्यानानितान्येववारिवारीणितैः ॥ सकृत्क्षालनंनिराकरोति ॥ असकृदिति ॥ नैरंतर्येणेत्यर्थः ॥ नन्विंद्रियस्येंद्रियस्या
र्थेरागद्वेषौव्यवस्थिताविितिस्मृतेरिंद्रियेषुविषयोन्मुखेषुसत्सुमनःक्षालनमकिंचित्करमित्याशंक्याह ॥ इंद्रियैःसहितस्यचेति ॥ ९५ ॥ पुनःकिंकृत्वा ॥ एवमुक्तैःसाधनैस्तच्चेतोरत्नंनिर्मली
कृत्यरागद्वेषादिरहितंकृत्वेतियावत् ॥ पिनाकिनेविश्वनाथायदत्त्वातदेकनिष्ठंकृत्वेत्यर्थः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ अंभोजनयनःपद्मनेत्रः ॥ प्रसन्ननयनइतिक्वचित् ॥ उद्यदानं
दसंदोहरोमांचांचितविग्रहः उद्गच्छत्सुखनिवहोद्धरलोमव्याप्तदेहः ॥ ९९ ॥ प्रफुल्लनयनांचलोविकसितनेत्रपक्ष्मा ॥ १०० ॥ सूर्येंदुवाय्वग्निपयोऽवकाशपृथ्व्यात्ममूर्तिंभगवन्तमीशम् ॥
क्रमेणतुष्टावभृगुप्रवीरःपद्येनतावद्विचतुष्टयेन ॥ त्वंभाभिरिति ॥ हेजगदीश्वरहेदिनमणेतत्तस्मात्तेतुभ्यंनमोऽस्तुकरोमीतिवाशेषः ॥ यस्मात्त्वंभाभिःप्रसिद्धाभिःसुषुम्नहरिकेशविश्वकर्मविश्वव्यचा

र्वावसुसंश्रवसंज्ञैःसप्तभीरश्मिभिःसमस्तंतमोऽधकारमभिभूयतिरस्कृत्यनिशाचराणांराक्षसादीनां तंत्रेणचनिशाऽविद्या यानिशासर्वभूतानामितिभगवद्वचनात् तस्यांचरंतीतिनिशाचरारागद्वेषलोभादयस्तेषांचाभिमतानिस्वस्वकार्यकरणसामर्थ्यान्यस्तंनाशंनयसिप्रापयसि ॥ किंच ॥ लोकत्रयस्यभूर्भुवःस्वर्लोकस्य अथच लोकत्रयस्यविश्वादिनामजनत्रयस्यजीवत्रयस्येत्यर्थः ॥ हितायगगने भूताकाशेचित्ताकाशेचदेदीप्यसेऽतिशयेनराजसइत्यर्थः ॥ अयमर्थः ॥ यतस्त्वंगगनेभूताकाशेराजसेऽतोबहिस्तमोनिहत्यराक्षसादीनामभिमतानिनाशयासि ॥ पक्षांतरेच यतस्त्वंगगनेचित्ताकाशेप्रमाणवृत्त्यारूढःसन्प्रकाशसेऽतोंतस्तमोनिराकृत्यनिशाचराणांकामलोभादीनामभिमतानिनाशयसीत्यर्थः ॥ १ ॥ लोकेइति ॥ हेहिमांशोशिशिरदीधिते ॥ हेपीयूषपूरपारिपूरितसुधानिवहपरिपूर्ण ॥ तत्तस्मात्तेतुभ्यंनमइतिपूर्ववत् ॥ यस्माल्लोकेऽतिवेलंप्रतिक्षणम् ॥ आतिक्रांतावेलातीरंसीमायैस्तान्यतिवेलानितानिचतानिमहामहांसिचतैः कौमुदमुदं कुमुदानामियंकौमुदी ॥ कुमुदशब्दोऽत्ररात्रिविकसितानामुपलक्षणम् ॥ साचमुद्धर्षश्चकौमुदमुत्॥तांकौमुदमुदम् ॥ चकारोभिन्नक्रमे ॥ सप्रसिद्धश्चंद्रस्त्वंमुत्समुद्रंप्रीत्यर्णवंचानिर्मासिं॥ अयमर्थः॥ अपारिमितैःस्वीयैःशीतकिरणै कुमुदशब्दोऽत्ररात्रिविकसितानामुल्लासंप्राणिमात्राणामपरिमितप्रमोदंचददासीति ॥ मुदासहवर्तमानंसमुद्रंसमुत्समुद्रमिति ॥ लोकेहिचन्द्रोदयेऽतिविततकिरणैःप्राणिमात्राणांसमुद्रोहर्षकरोभवतीतिसर्वेषांप्रसिद्धम् ॥ कथंभूतस्त्वम् ॥ विद्रावितारिवलतमाःविनाशिताखिलांधकारोविद्राविताखिलाऽज्ञानोवा ॥ पुनःकथंभूतः ॥ सुतमःसुष्ठुतमःशोभनतमइत्यर्थः ॥ सुतमामितिपाठेसुतमांसुष्ठुतमांशोभनतमाम् ॥

लोकेतिवेलमतिवेलमहामहोभिर्निर्मासिकौमुदमुदंचसमुत्समुद्रम् ॥ विद्राविताखिलतमाःसुतमोहिमांशोपीयूषपूरपरिपूरिततन्नमस्ते ॥ २ ॥ त्वंपावनेपथिसदागतिरस्युपास्यःकस्त्वांविनाभुवनजीवनजीवतीह ॥ स्तब्धप्रभंजनविवर्धितसर्वजंतोसंतोषिताहिकुलसर्वगतन्नमस्ते ॥ ३ ॥ विश्वैकपावकनतावकपावकैकशक्तेर्ऋतेऽमृतबतामृतदिव्यकार्यम् ॥ प्राणित्यदोजगदहोजगदंतरात्मंस्तत्पावकप्रतिपदंशमदंनमस्ते ॥ ४ ॥ पानीयरूपपरमेशजगत्पवित्र चित्रंविचित्रसुचरित्रकरोषिनूनम् ॥ विश्वंपवित्रममलंकिलविश्वनाथपानावगाहनतएतदतोनतोस्मि ॥ ५ ॥

हिमांशोइत्येकंपदम् ॥ २ ॥ त्वंपावनइति ॥ अपारिमितसूर्याधिकप्रकाशंभगवंतंदृष्ट्वोद्रिक्तभक्तेर्बहुधासंबोधनानि ॥ एवमुपर्यपि ॥ हेस्तब्धप्रभंजन स्तब्धाननम्रान्प्रभनक्तिआमर्दयतीति तथा ॥ विवर्धितसर्वजंतो विवर्धितावृद्धिंप्रापिताःसर्वेजंतवोयेनसतथा ॥ संतोषिताहिकुलसंतोषितमहीनांसर्पाणांकुलंयेनवाय्वाहारत्वात्तेषांसतथा ॥ तेषांसंबोधनानितथा ॥ तत्तस्मात्तेतुभ्यंत्वां प्रतिनमः ॥ कथंभूतम् ॥ यस्त्वम् ॥ यद्वा यस्मात्त्वंपावनेपथिवेदमार्गेउपास्यःपूज्यः ॥ वायव्यंश्वेतमालभेतेतिश्रुतेः ॥ अपिशब्दाद्व्रतादिविषयेपि ॥ अप्युदास्सइतिपाठेसदागतिरपित्वंपावनेपथिआवहइत्यादिसप्तवायुमार्गप्रभेदेतदूर्ध्वमास्सेमूर्तिमान्भूत्वातिष्ठसीत्यर्थः ॥ नमस्कारेहेतुः॥त्वंपावनइत्यादि ॥ हेभुवनजीवनसर्वेषांप्राणरूप ॥ त्वांविनेहकोजीवातिनकोपीत्यर्थः॥ ३ ॥विश्वैकेति ॥ वतअहोहेविश्वैकपावकजगदेकपवित्र हे अमृतब्रह्मस्वरूप मरणादिषड्भावविकाररहितेतिवा हेजगदन्तरात्मन्विश्वांतर्यामिन् हेपावकहेवह्ने यस्मात्तावकपावकैकशक्तेर्ऋतेत्वत्संबंधिपवित्रमुख्यसामर्थ्यंविनाऽदोजगन्नप्राणितिप्राणव्यापारंनकरोतिनचेष्टतइत्यर्थः ॥ तावकपाचकैकशक्तेरितिपाठेपाचकशक्तित्वंजाठराग्न्युज्ज्वालनेनबोद्धव्यम्॥कथंभूतंजगत्॥:अमृतदिव्यकार्यम् अमृतादेवाश्चदिव्यानींद्रियाणि चक्रार्याणिभूतानिच॥एकवद्भावादमृतदिव्यकार्यमाधिदैवाध्यात्माधिभूतमित्यर्थः॥हेनतावकभक्तरक्षक॥पावकाएकाशक्तिर्यस्यतस्मात्त्वदृतेइतिवा ॥ किंत्वस्मिन्पक्षेऽदोजगत्प्राणितिअपितुनप्राणितीति काक्काव्याख्येयम्॥तत्तस्मात्प्रतिपदंप्रतिक्षणंशमदंशांतिदंसुखदंयथास्यात्तथातेतुभ्यंनमः ॥ प्रतिक्षणंशमदंयथास्यात्तथाजगत्प्राणितीतिवा॥४॥ पानीयेति ॥ हेपानीयस्वरूपहेपरमेशहेजगत्पवित्रहेविचि

त्रसुचरित्रहेविश्वनाथअतोऽस्माद्धेतोस्त्वांनतोस्मि॥ यस्मादेतद्विश्वंचित्रंविचित्रमध्यात्माधिभूताधिदैवभेदेनजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपेणवानूनंनिश्चितंपानावगाहनतःपवित्रमतोऽमलंवाह्यतःकरोषि॥
सबाह्याभ्यंतरंजगत्पुनासीत्यर्थः ॥ ५ ॥ आकाशेति ॥ हेआकाशरूपाव्याकृताकाशस्वरूप ॥ अव्याकृतस्वरूपमेवाह ॥ हेईश्वर हेसदय ततःकारणात्त्वामहंनतोस्मि ॥ यस्मादिहाविद्याद्शायामेत
द्विश्वंविकस्वरंविकसनस्वभावंदृश्यमितियावत् ॥ बहिरंतरुत उतअप्यर्थे बहिरंतरपीत्यर्थः ॥ बहिरंतउतेतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ अवकाशदानात्क्रियाशक्तिमत्सूत्रात्मनाप्रवर्तनात्॥ त्वत्तःसदासंश्वसितिप्रा
णितिजायतइत्यर्थः ॥ सदासदयेतिवान्वयः ॥ तथाभवतःसकाशात्संकोचंनाशमेतिचगच्छतिप्राप्नोतीत्येतत् ॥ तत्रनिमित्तकारणमाह ॥ स्वभावादिति ॥ स्वस्यभावःस्वभावोऽविद्यातस्मादित्यर्थः ॥
तथाचोक्तंभगवता॥स्वभावस्तुप्रवर्ततइति॥भूताकाशपक्षेस्पष्टएवार्थः॥६॥विश्वंभरेति ॥ हेविश्वंभरात्मकहेपृथ्वीस्वरूप हेविश्वनाथ हेतमोऽरेऽज्ञानारे हेहिमजाहिभूष हिमजायाउमायाअहीनांसर्पाणांचभू
षायस्मात्तत्संबोधनंतथाहेहिमजाहिभूष परपर पराणांब्रह्मादीनांपरश्रेष्ठ अत्रजगतिब्रह्मांडेएतद्विश्वंजगद्भवतःसकाशादन्यतमःकोबिभर्तिनकोपि ॥ यतएवंतत्तस्माच्छमिनांक्षमावतांसहिष्णूनामित्येतत्
मध्येत्वांविनापरःस्तव्योनेत्यर्थः ॥ ततस्त्वांप्रणतोस्मीति ॥ क्षमिणामितिपाठेपंचमंगुर्वापिस्मृ ॥ ७ ॥ आत्मस्वरूपेति ॥ हेआत्मस्वरूपव्यापकस्वभाव ॥ यद्वा हेआदानकर्तः ॥ यद्वा हेविषयाद ॥

आकाशरूपबहिरंतरुतावकाशदानाद्विकस्वरमिहेश्वरविश्वमेतत् ॥ त्वत्तःसदासदयसंश्वसितिस्वभावात्संकोचमेतिभवतोस्मिनतस्ततस्त्वाम् ॥ ६ ॥
विश्वंभरात्मकबिभर्तिविभोऽत्रविश्वंकोविश्वनाथभवतोन्यतमस्तमोरे ॥ तत्त्वांविनानशमिनांहिमजाहिभूषस्तव्योऽपरःपरपरप्रणतस्ततस्त्वाम् ॥ ७ ॥
आत्मस्वरूपतवरूपपरंपराभिराभिस्ततंहरचराचररूपमेतत् ॥ सर्वांतरात्मनिलयप्रतिरूपरूपानित्यंनतोस्मिपरमात्मतनोऽष्टमूर्ते ॥ ८ ॥ इत्यष्टमूर्तिभि
रिमाभिरुमाभिवंद्यवंद्यातिवंद्यभवविश्वजनीनमूर्ते ॥ एतत्ततंसुविततंप्रणतप्रणीतसर्वार्थसार्थपरमार्थततोनतोस्मि ॥ ९ ॥ अष्टमूर्त्यष्टकेनेष्टंपरिष्टूये
तिभार्गवः ॥ भर्गंभूमिमिलन्मौलिःप्रणनामपुनःपुनः ॥ ११० ॥

यद्वा हेनिरंतरसत्तावन् ॥ तथाचोक्तंमोक्षधर्मे ॥ यच्चाप्नोतियदादत्तेयच्चात्तिविषयानिह ॥ यच्चास्यसंततोभावस्तस्मादात्मेतिकथ्यतइति ॥ हेहरहेअज्ञानतत्कार्यनाशक सर्वांतरात्मनिलय सर्वेषामंत
रात्मानोऽतःकरणानिनिलयमाश्रयोयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ हेप्रतिरूपरूप रूपंरूपंप्रतीतिप्रतिरूपंप्रत्युपाधिरूपंचिदाभासलक्षणंयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ तथाचश्रुतिः ॥ यथाग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्यु
च्चरंत्येवमेवास्मादात्मनः ॥ रूपंरूपंप्रतिरूपोबभूव ॥ तदस्यरूपंप्रतिचक्षणायेत्यादिः ॥ हेपरमात्मतनोपरब्रह्मस्वरूप ॥ हेअष्टमूर्ते अष्टौसूर्यचंद्रवायुवह्निपानीयाकाशपृथ्व्यात्मानोमूर्तयोयस्य
तत्संबोधनंतथा ॥ आभिरात्मस्वरूपाभिस्तवरूपपरंपराभिर्मूर्तिसंततिभिरेतत्परिदृश्यमानंचराचररूपंजगत्ततंव्याप्तमतोनित्यंत्वांप्रणतोस्मीति ॥ नित्यंनतोस्मीतिवान्वयः ॥ ८ ॥ उपसंहरति ॥
इत्यष्टमूर्तिभिरिति ॥ हेउमाभिवंद्य हेवंद्यातिवंद्य ॥ वंद्याभिवंद्येतिक्वचित् ॥ हेभव हेविश्वजनीनमूर्तेविश्वजनैकमुख्य हेप्रणतप्रणीतभक्तैकप्राप्य हेसर्वार्थपरमार्थसार्थसर्वेषामर्थसमूहानांमध्येपर
मार्थस्वरूप ॥ यतइमाभिरनंतरोक्तसूर्यादिभिरष्टमूर्तिभिरेतज्जगत्ततंव्याप्तम् ॥ कथंभूतंजगत् ॥ सुविततंविस्तृतंविशालमितियावत् ॥ ततःकारणात्त्वांनतोस्मीति ॥ ९ ॥ अष्टेतिगणयोर्वाक्यम् ॥

भार्गवःशुक्रोभर्गविश्वनाथंपुनःपुनःप्रणनामेत्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ भूमिमिलन्मौलिर्भूमौमिलंतीपतंतीभूमिंस्पृशंतीतिवामौलिर्यस्यसतथा ॥ किंकृत्वा ॥ इतिपरिष्टूय ॥ इतिशब्दोक्तं
प्रकारमाह ॥ अष्टमूर्त्यष्टकेनेति ॥ स्तोत्रेणेतिशेषः ॥ अष्टमूर्तिप्रतिपादकान्यष्टौपद्यानियत्रतत्तंथातेनस्तोत्रेणेत्यर्थः ॥ नन्वन्यान्देवान्विहायकिमितिविश्वेश्वरमेवास्तौषीत्तत्राह ॥ इष्टमिति ॥
परमप्रेमास्पदत्वेननिरुपाधिसुखरूपमित्यर्थः॥१०॥११॥१२॥१३॥ सुताभ्यांगणेशकार्तिकेयाभ्यांतुल्यमितिशेषः ॥१४॥ वरेंद्रियमुपस्थः॥ मेहनेंद्रियमार्गेणेतिवापाठः॥ममंइंद्रियेतिक्वचित्॥तन्मार्गे

इतिस्तुतोमहादेवोभार्गवेणातितेजसा ॥ उत्थाप्यभूमेर्बाहुभ्यांधृत्वातंप्रणतंद्विजम् ॥ ११ ॥ उवाचदशनज्योत्स्नाप्रद्योतितदिगंतरः ॥ अनेनात्युग्रतप
साह्यनन्याचरितेनच ॥ १२ ॥ लिंगस्थापनपुण्येनलिंगस्याराधनेनच ॥ चित्तरत्नोपहारेणशुचिनानिश्चलेनच ॥१३॥ अविमुक्तमहाक्षेत्रेपवित्राचरणे
नच ॥ त्वांसुताभ्यांप्रपश्यामितवादेयंनकिंचन ॥ १४ ॥ अनेनैवशरीरेणममोदरदरींगतः ॥ मद्वरेंद्रियमार्गेणपुत्रजन्मत्वमेष्यसिं ॥ १५ ॥ अन्यंवरं
प्रयच्छामिदुष्प्रापंपार्षदैरपि ॥ हरौहिरण्यगर्भेपिप्रायशोऽहंजुगोपयाम् ॥ १६ ॥ मृतसंजीवनीनामविद्यायाममनिर्मला ॥ तपोबलेनमहतामयैवपरि
निर्मिता ॥ १७ ॥ त्वांतांतुप्रापयाम्यद्यमंत्ररूपांमहाशुचे ॥ योग्यतातेऽस्तिविद्यायास्तस्याःशुचितपोनिधे ॥ १८ ॥ यंयमुद्दिश्यनियतमेतामावर्त
यिष्यसि ॥ विद्यांविद्येश्वरश्रेष्ठससप्राणिष्यतिध्रुवम् ॥१९॥ अत्यर्कमत्यग्निचतेतेजोव्योम्न्यतितारकम् ॥ देदीप्यमानंभविताग्रहाणांप्रवरोभव ॥२०॥
अभित्वांयेकरिष्यंतियात्रांनार्योनरोपिवा ॥ तेषांत्वद्दृष्टिपातेनसर्वंकार्यंप्रणंक्ष्यति ॥ २१ ॥ तवोदयेभविष्यंतिविवाहादीनिसुव्रत ॥ सर्वाणिधर्मकार्या
णिफलवंतिनृणामिह ॥ २२ ॥ सर्वाश्चतिथयोमंदास्तवसंयोगतःशुभाः ॥ तवभक्ताभविष्यंतिबहुशुक्राबहुप्रजाः ॥ २३ ॥

णच्छिद्रेण ॥ अंतिमपाठेसंधिर्नविवक्षितः॥ पुत्रजन्मत्वमेष्यसिप्राप्स्यसीति॥अतएवपूर्वोक्तमुदरप्रवेशादिकमेतदनंतरमितिज्ञातव्यम्॥१५॥जुगोपगुप्तवान् ॥१६॥१७॥१८॥ आवर्तयिष्यसिजपिष्यसि
एतांविद्यामित्यन्वयः ॥ प्राणिष्यतिजीविष्यति ॥ १९ ॥ अत्यर्केति ॥ अर्कादीनतिक्रम्यवर्तमानंतेतेजोभविष्यत्यतोग्रहाणांत्वंश्रेष्ठोभवेत्यर्थः ॥ २० ॥ अभित्वामिति ॥ त्वामभिलक्षीकृत्यसं
मुखीकृत्येतियावत् ॥ नरोनराः ॥ नृशब्दस्यबहुवचनेरूपम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ मन्दाअमंगलाः ॥ नन्दाइतिपाठेप्रतिपत्षष्ठ्येकादश्योनन्दाः ॥ तथाचाहुर्ज्योतिर्विदः ॥ भृगुनंदासिद्धियोग

इति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पुंस्त्वंपुंभावःपौरुषंसामर्थ्यमितियावत् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अंगारोमंगलस्तदीयंलोकमांगारकम् ॥ आलुलोकेऽपश्यत् ॥ ३० ॥ इतिश्रीरा
मानंदकृतायांकाशीखण्डटीकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ माहेयगुरुसावर्णिलोकाअत्यंतदुर्लभाः ॥ सप्ताधिकदशेध्यायेवर्ण्यतेऽत्रयथाक्रमम् ॥१॥ आंगारकंलोकमित्युक्तंतत्रोक्ता
नुवादेनात्मनःश्रोत्रयोःप्रीतिमाविष्कुर्वंस्तमेवपृच्छति ॥ शुक्रेति ॥ हेदेवौ ॥ अश्राविश्रुता ॥ प्रीणितेतर्पिते ॥ १ ॥ एषः तुपुनः ॥ भवतांस्ताम् ॥ २ ॥ ननुउक्तयैवकथयाऽलंमन्यस्वेतिचेत्त

त्वयेदंस्थापितंलिंगंशुक्रेशमितिसंज्ञितम् ॥ येऽर्चयिष्यंतिमनुजास्तेषांसिद्धिर्भविष्यति ॥ २४ ॥ आवर्षंप्रतिशुक्रंयेनक्तव्रतपरानराः ॥ त्वद्दिनेशुक्रकू
पेयेकृतसर्वोदकक्रियाः ॥ २५ ॥ शुक्रेशमर्चयिष्यंतिशृणुतेषांतुयत्फलम् ॥ अवंध्यशुक्रास्तेमर्त्याःपुत्रवंतोऽतिरेतसः ॥ २६ ॥ पुंस्त्वसौभाग्यसं
पन्नाभविष्यंतिनसंशयः ॥ व्यपेतविघ्नास्तेसर्वेजनाःस्युःसुखवासिनः ॥ इतिदत्त्वावरान्देवस्तत्रलिंगेलयंययौ ॥२७॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शुक्रेश्वरस्यये
भक्ताःशुक्रलोकेवसंतिते ॥ विश्वेश्वराद्दक्षिणतःशुक्रेशोस्तिपरंतप ॥ २८ ॥ तस्यदर्शनमात्रेणशुक्रलोकेमहीयते ॥ इत्येषाशुक्रलोकस्यस्थितिरुक्ता
महामते ॥२९॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥इत्थंसधर्मिणिकथांशुक्रलोकस्यसुव्रते ॥ शृण्वन्नांगारकंलोकमालुलोकेऽथसद्विजः ॥ ३० ॥ इति श्रीस्कां
दे महापुराणे चतुर्थे काशीखंडेपूर्वार्धे शुक्रलोकवर्णनंनामषोडशोऽध्यायः ॥१६॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ शुक्रसंबंधिनीदेवौकथाश्राविमयाशुभा ॥
यस्याःश्रवणमात्रेणप्रीणितेश्रवणेमम ॥ १ ॥ कस्यपुण्यनिधेर्लोकःशोकहृत्त्वेषनिर्मलः ॥ एतदाख्यातमुद्युक्तौभवंतौभवतांमम ॥ २ ॥ धयित्वाश्रो
त्रपात्राभ्यांवाणीममृतरूपिणीम् ॥ नतृप्तिमधिगच्छामिभवन्मुखसुखोद्गताम् ॥३॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ लोहितांगस्यलोकोयंशिवशर्मन्निबोधह ॥
उत्पत्तिंचास्यवक्ष्यावोभूसुतोयंयथाभवत् ॥ ४ ॥ पुरातपस्यतःशंभोर्दाक्षायण्यावियोगतः ॥ भालस्थलात्पपातैकःस्वेदबिंदुर्महीतले ॥ ५ ॥ ततः
कुमारःसंजज्ञेलोहितांगोमहीतलात् ॥ स्नेहसंवर्धितःसोथधात्र्याधात्रीस्वरूपया ॥ ६ ॥ माहेयइत्यतःख्यातिंपरामेषगतःसदा ॥ ततस्तेपेतपोत्युग्रमु
ग्रपुर्यांपुरानघ ॥ ७ ॥ असिश्चवरणाचापिसरितौयत्रशोभने ॥ द्युनद्योत्तरवाहिन्यामिलितेऽत्रजगद्धिते ॥ ८ ॥

त्राह ॥ धयित्वेति ॥ धयित्वापीत्वा ॥ श्रोत्रेश्रवणेंद्रियेएवपात्रेताभ्यांतृप्तिमलंप्रत्ययम् ॥ भवदिति ॥ भवतोर्मुखात्सुखेननिःसृताम् ॥ ३ ॥ लोहितांगस्यांगारकस्यमंगलस्येतियावत् ॥ अंगारकः
कुजोभौमोलोहितांगोमहीसुतइत्यमरः ॥ ४ ॥ दाक्षायण्यादक्षसुतायाःसत्याइत्यर्थः ॥ भालस्थलाल्ललाटात् ॥ ५ ॥ लोहितांगः लोहितान्यंगानियस्यसः ॥ धात्र्यापृथिव्या ॥ कथंभूतयां ॥
धात्रीस्वरूपयाउपमातृस्वरूपयेत्यर्थः ॥ धात्रीस्यादुपमातापीत्यमरः ॥ ६ ॥ माहेयोमह्याःपुत्रः ॥ उग्रपुर्यांत्रिपुरारेराजधान्याम् ॥ ७ ॥ उग्रपुरींविशिनष्टि ॥ असिश्चेतिचतुर्भिः॥ सरितौनद्यौ॥

यत्रउग्रपुर्याम् ॥ द्युनद्यागंगया ॥ अत्रब्रह्मांडे ॥ सांधिरार्षः ॥ यत्रात्रेतिसामानाधिकरण्यंवा ॥ ८ ॥ कालोज्झितस्ववर्ष्मणांयथावसरत्यक्तस्वदेहानाम् ॥९॥ अमृतंकैवल्यम् ॥ १० ॥ सांख्यमात्माना
त्मविवेकः॥योगोऽष्टांगः ॥११॥ संस्थाप्ययावज्ज्वलदंगारवत्तेजःस्वशरीरान्निःसृतंतावत्तेनभौमेनतपस्तप्तमितिद्वितीयेनान्वयः ॥ पांचमुद्रेमहास्थानेतन्नाम्निमहापीठे ॥ पंचानांभूतानामविद्याऽस्मिता
रागद्वेषाभिनिवेशानांवामुद्रामुद्रणंविनाशोयस्मिंस्तत्स्थानंतथेतिवा॥कंबलाश्वतरयोर्नागयोरुत्तरेउत्तरस्मिन्पार्श्वे ॥ १२ ॥ १३॥१४॥१५॥१६॥ उपरागसमंग्रहणसमम् ॥ पर्वपुण्यकालः ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ अंगारकचतुर्थ्यांउपरागपर्वसमत्वेहेत्वंतरमाह ॥ अंगारकचतुर्थ्यांतिवेति ॥ तुशब्दात्पूर्वस्माद्धेतोराधिक्यंसूच्यते ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ गुरोःपुरींकथयितुंप्रस्तावयति ॥

सर्वगोपिहिविश्वेशोयत्रनित्यंप्रकाशते ॥ मुक्तयेसर्वजंतूनांकालोज्झितस्ववर्ष्मणाम् ॥ ९ ॥ अमृतंहिभवंत्येत्रमृतायत्रशरीरिणः ॥ अनुग्रहंसमासाद्यप
रंविश्वेश्वरस्यह ॥ १० ॥ अपुनर्भवदेहास्तेयेऽविमुक्तेतनुत्यजः ॥ विनासांख्येनयोगेनविनानानाव्रतादिभिः ॥ ११ ॥ संस्थाप्यलिंगंविधिनास्वनाम्नां
गारकेश्वरम् ॥ पांचमुद्रेमहास्थानेकंबलाश्वतरोत्तरे ॥ १२ ॥ ज्वलदंगारवत्तेजोयावत्तस्यशरीरतः ॥ विनिर्ययौतपस्तावत्तेनतप्तंमहात्मना ॥ १३ ॥
ततोंगारकनाम्नाससर्वलोकेषुगीयते ॥ तस्यतुष्टोमहादेवोददौग्रहपदंमहत् ॥ १४ ॥ अंगारकचतुर्थ्यांयेस्नात्वोत्तरवहांभसि ॥ अभ्यर्च्यांगारकेशानं
नमस्यंतिनरोत्तमाः ॥१५ ॥ नतेषांग्रहपीडाचकदाचित्क्वापिजायते ॥ अंगारकेनसंयुक्ताचतुर्थीलभ्यतेयदि ॥१६॥ उपरागसमंपर्वतदुक्तंकालवेदिभिः ॥
तस्यांदत्तंहुतंजप्तंसर्वंभवतिचाक्षयम् ॥१७॥ श्रद्धयाश्राद्धदायेवैचतुर्थ्यंगारयोगतः ॥ तेषांपितॄणांभवितातृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ १८ ॥ अंगारकचतुर्थ्यां
तुपुराजज्ञेगणेश्वरः ॥ अतएवतुतत्पर्वप्रोक्तंपुण्यसमृद्धये ॥ १९॥ एकभक्तव्रतीतत्रसंपूज्यगणनायकम् ॥ किंचिद्दत्त्वातमुद्दिश्यनविघ्नैरभिभूयते ॥ २० ॥
अंगारेश्वरभक्तायेवाराणस्यांनरोत्तमाः ॥ तेऽस्मिन्नंगारकेलोकेवसंतिपरमर्द्धयः ॥२१॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ इत्थंकथयतोरेवरम्यांपुण्यवतींकथाम् ॥
भगवद्गणयोःप्रापनेत्रातिथ्यंगुरोःपुरी ॥ २२ ॥ नेत्रानंदकरींदृष्ट्वाशिवशर्माऽथतांपुरीम् ॥ पप्रच्छाचार्यवर्यस्यकस्येयंपूरनुत्तमा ॥ २३ ॥ ॥ गणा
वूचतुः ॥ ॥ सखेसुखंसमाख्यावोनानाख्येयंतवाग्रतः ॥ अध्वखेदापनोदायपुनरस्याःपुरःकथाम् ॥ २४ ॥ विधेर्विधित्सतःपूर्वंत्रिलोकीरचनांमुदा ॥
आविरासुःसुताःसप्तमानसाःस्वस्यसंनिभाः ॥ २५ ॥ मरीच्यत्र्यंगिरोमुख्याःसर्वेसृष्टिप्रवर्तकाः ॥ प्रजापतेरंगिरसस्तेष्वभूद्देवसत्तमः ॥ २६ ॥ सुतश्चां
गिरसोनामबुद्ध्याविबुधसत्तमः ॥ शांतोदांतोजितक्रोधोमृदुवाङ्निर्मलाशयः ॥ २७ ॥

इत्थमिति ॥ कथयतोःसतोः ॥ नेत्रातिथ्यंनेत्रगोचरताम् ॥ शिवशर्मणइतिशेषः ॥ २२ ॥ नेत्रेति ॥ आचार्यवर्यस्यबृहस्पतेस्तांपुरींदृष्ट्वाकस्येयमनुत्तमापूरितिशिवशर्मापप्रच्छेत्यन्वयः ॥
कस्यपूज्यस्यश्रेष्ठस्येतियावदितिवा ॥ २३ ॥ २४ ॥ विधेरिति ॥ लोकत्रयसृष्टिंविधातुमिच्छतोहिरण्यगर्भस्यात्मनस्तुल्याःसप्तपुत्रामानसाआविरभवन्नित्यर्थः ॥ २५ ॥ मरीचिश्चात्रिश्चांगिरा
श्चतेमुख्याःप्रधानाआद्यावायेषांसप्तानांपुलस्त्यादीनांवातेतथा ॥ तेषुमध्ये ॥ २६ ॥ अंगिरसोऽपत्यमांगिरसः ॥ पितृनाम्नाप्रख्यातइत्यर्थः ॥ तंविशिनष्टिसार्धत्रयेण ॥ बुद्ध्येति ॥ २७ ॥

कलासुचतुःषष्टिकलासुशैवतंत्रप्रसिद्धासु ॥ यथा—गीतम्, वाद्यम्, नृत्यम्, नाट्यम्, आलेख्यम्, विशेषकच्छेद्यम्, तंडुलकुसुमबलिविकाराः, पुष्पास्तरणम्, दशनवसनांगरागाः, मणिभूमिकाकर्म, शयनरचनम्, उदकवाद्यमुदकघातः, चित्रयोगाः, माल्यग्रथनविकल्पाः, शेखरापीडयोजनम्, नेपथ्ययोगाः, कर्णपत्रभंगी, गंधयुक्तिः, भूषणयोजनम्, ऐंद्रजालम्, कौतुमारयोगाः, हस्तलाघवम्, चित्रशाकापूपभक्ष्यविकारक्रिया, पानकरसरागासवयोजनम्, सूचीवामकर्म. सूत्रक्रीडा, वीणाडमरुकवाद्यानि, प्रहेलिका, प्रतिमाला, दुर्वचकयोगाः, पुस्तकवाचनम्, नाटकाख्यायिकादर्शनम्, काव्यसमस्यापूरणम्, पट्टिकावेत्रबाणविकल्पाः, तर्ककर्माणि, तक्षणम्, वास्तुविद्या, रूप्यरत्नपरीक्षा, धातुवादः, मणिरागज्ञानम्, आकरज्ञानम्, वृक्षायुर्वेदयोगाः, मेषकुक्कुटलावकयुद्धविधिः, शुकसारिकाप्रलापनम्, उत्सादनम्, केशमार्जनकौशलम्, अक्षरमुष्टिकाकथनम् , म्लेच्छिततर्कविकल्पाः, देशभाषाज्ञानम् , पुष्पशकटिका, निमित्तज्ञानम्, यंत्रमातृकामंत्रमातृकाधारणमातृकासंवाच्यम्, मानसीकाव्यक्रिया, अभिधानकोशाः, छंदोज्ञानम्, क्रियाविकल्पाः, छलितकयोगाः, वस्त्रगोपनानि, द्यूतविशेषाः, आकर्षक्रीडा, बालक्रीडनकानि, वैनायिकानां वैजयिकानां वैयासिकानांचविद्यानांज्ञानम् ॥ इतिचतुःषष्टिकलाः ॥ अमलोऽज्ञानमलरहितः ॥ पारदृश्वासमाप्तिंगतः ॥ २८ ॥ अहितात्यहितःसदा सदासर्वदाऽहितमत्यहितम् अतिक्रांतंयेनसः अहितस्यातिशयेनाहितइतिवा ॥ अहितानामपिक्षमीतिक्वचित् ॥ २९ ॥ सब्रृहस्पतिः ॥ ३० ॥ महल्लिंगंमहतोभूतस्यविश्वेश्वरस्य ॥ अस्यमहतोभूतस्यनिश्वसितमेतदित्यादिश्रुतेः ॥ लिंगं महल्लिंगमितिकर्मधारयोवा ॥ प्रतिष्ठाप्यसंवत्सराणांदिव्यंदशसहस्रंव्याप्यमहतींतापसींतापससंबंधिनींतपोयोग्यांवावृत्तिंधारयंस्ततापेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रसन्नोस्मीति ॥ यत्‌यः ॥ यइत्येववापाठः ॥ इतिएवंप्रकारेण ॥ ३३ ॥ पद्यैरष्टभिरुत्कृष्टैर्देवाचार्योमहेश्वरम् ॥ तुष्टावोद्रिक्तयाभक्त्यासोमंसोमार्धशेखरम् ॥ जयेति ॥ हेशंकरकल्याणकर ॥ हेशांतएकरूप ॥ हेशशांकरुचेचन्द्रकांते ॥ हेरुचिरकमनीय॥ हेअर्थद ॥ हेरुचिरार्थदेत्येकंपदंवा॥रुचिरान्नदेतिक्वचित्॥ हेसर्वदपुरुषार्थचतुष्टयप्रद॥ प्रलयकालेसर्वावखंडकसर्वनाशकेतिवा॥ हेसर्वसर्वस्वरूप॥ हेशुचेपवित्र॥ सर्वेशुचयोयस्मात्तत्संबोधनंतथाइतिवा ॥ तथाचोक्तम् ॥ अपवित्रःपवित्रोवासर्वावस्थांगतोपिवा ॥ यःस्मरेत्पुंडरीकाक्षंसबाह्याभ्यंतरःशुचिरिति ॥ सर्वजनस्यशुचेइतिक्वचित्पाठः ॥ शुचिभिर्दत्तासमर्पितागृहीतामहो

वेदवेदार्थतत्त्वज्ञःकलासुकुशलोऽमलः ॥ पारदृश्वातुसर्वेषांशास्त्राणांनीतिवित्तमः ॥ २८ ॥ हितोपदेष्टाहितकृदहितात्यहितःसदा ॥ रूपवाञ्छीलसंपन्नो गुणवान्देशकालवित् ॥ २९ ॥ सर्वलक्षणसंभारसंभृतोगुरुवत्सलः ॥ ततापतापसींवृत्तिंकाश्यांसमहतींदधत् ॥ ३० ॥ महल्लिंगंप्रतिष्ठाप्यशांभंवभूरिभावनः ॥ अयुतंशरदांदिव्यंदिव्यतेजामहातपाः ॥३१॥ ततःप्रसन्नोभगवान्विश्वेशोविश्वभावनः ॥ आविर्भूयततोलिंगान्महसांराशिरब्रवीत् ॥३२॥ प्रसन्नोस्मिवरंब्रूहियत्तेमनसिवर्तते ॥ इतिशंभुंसमालोक्यतुष्टावेतिसहृष्टवान् ॥ ३३ ॥ ॥ आंगिरसउवाच ॥ ॥ जयशंकरशांतशशांकरुचेरुचिरार्थदसर्वदसर्वशुचे ॥ शुचिदत्तगृहीतमहोपहृतेहृतभक्तजनोद्धततापतते ॥ ३४ ॥

पहृतिर्महोपहारोमहापूजायेनतत्संबोधनंतथा ॥ हृताभक्तजनानामुद्धताउद्भटातापततिःसन्तापपरंपरायेनतत्संबोधनंतथा ॥ जयोत्कर्षमाविष्कुरु ॥ ३४ ॥ ततेति ॥ ततंविस्तृतंव्याप्तंसर्वेषांहृदंवरंहृदयाकाशंयेनतत्संबोधनंतथा ॥ हेवरद ॥ हेनतेनतनम्रस्वरूप ॥ कर्तरिक्तिन् ॥ ससेतुर्विधृतिरितिवत् ॥ वरदानांब्रह्मादीनांनतिर्यस्मैतत्संबोधनंतथेतिवा ॥ नतानांप्रणतानांवृजिनानिपापान्येवमहावनानितेषांदाहकृतेभस्मकर्तः ॥ कृतंविविधंचरित्रंसृष्ट्यादिलक्षणंययासातनुर्यस्यतत्संबोधनंतथा ॥ ततविविधचरित्रतनोइतिक्वचित् ॥ पवित्रतनोइतिचान्यत्र ॥ सुतनोहेशोभनतनो ॥ तनूनिकोमलानिपुष्पाणीत्येतत् विशिखाबाणायस्यसकंदर्पस्तथातंविशोषयतिनाशयतितस्यविशोषणंयस्मादितिवातत्संबोधनंतथा ॥ हेधैर्यनिधेधैर्यसमुद्र ॥ तनुविशिखेनयद्विशोषणंदाहस्तत्रधैर्यनिधेइत्येकंवापदम् ॥ जयेत्यनुषज्जते ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ ३५ ॥ निधनेति ॥ निधनादिविवर्जितमरणादिषड्भावविकाररहित :॥ कृतःसंपादितोनतिकृत्प्रणतोभक्तोयेनतत्संबोधनंतथा ॥ निधनादिविवर्जिताः कृतानतिकृतोभक्तायेनेत्येकंवापदम् ॥ कृतिनेविदुषेज्ञानिनेइतियावत् ॥ विहितोदत्तोमनोरथोमोक्षोयेनतत्संबोधनंतथा ॥ हेपन्नगभृत्सर्पधारिन् ॥ नगभर्तृसुतापार्वतीअर्पितास्थापितावामवपुषिवामांगेअर्पितास्वीकृतावामवपुर्वामांगंवायेनतत्संबोधनंतथा ॥ नगभर्तृसुतयाऽर्पितंव्याप्तंवामंवपुर्वामांगंयस्यअर्पितंदत्तंवामवपुर्मनोहरंशरीरंयस्माइतिवातत्संबोधनंतथेतिवा ॥ स्ववपु

ततसर्वहृदंबरवरदनतेनतवृजिनमहावनदाहकृते ॥ कृतविविधचरित्रतनोसुतनो[1]तनुविशिखविशोषणधैर्यनिधे ॥ ३५ ॥ निधनादिविवर्जितकृतनतिकृत्कृतिविहितमनोरथपन्नगभृत् ॥ नगभर्तृसुतार्पितवामवपुःस्ववपुःपरिपूरितसर्वजगत् ॥ ३६ ॥ त्रिजगन्मयरूपविरूप[2]सुदृग्दृगुदंचनकुंचनकृतहुतभुक् ॥ भवभूतपतेप्रमथैकपतेपतितेष्वपिदत्तकरप्रसृते ॥ ३७ ॥ प्रसृताखिलभूतलसंवरणप्रणवध्वनिसौधसुधांशुधर ॥ धरराजकुमारिकयापरयापरितःपरितुष्टनतोस्मिशिव ॥ ३८ ॥

षास्वस्वरूपेणब्रह्मरूपेणेतियावत् ॥ परिपूरितंपरितोव्याप्तंसर्वंजगद्येनतत्संबोधनंतथा ॥ परिनिर्मितेतिक्वचित् ॥ ३६ ॥ त्रिजगदिति ॥ त्रिजगन्मयरूपहेत्रिजगद्विवर्तस्वरूप ॥ ब्रह्मैवेदमित्यादिश्रुतेः ॥ वस्तुतोविरूपहेप्रपंचरूपरहित ॥ तत्रहेतुः ॥ सुदृक्सुशोभनाखंडसच्चिदानंदैकलक्षणादृक्चिच्छक्तिर्यस्यतत्संबोधनंतथा ॥ प्राकृतंव्याख्यानंपदद्वयेपिस्पष्टम् ॥ दृशांनेत्राणामुदंचनमुद्वर्तनंचालनमितियावत् ॥ तेनकुंचनंसंकोचनंप्रलयंकरोतीतितत्संबोधनंतथा ॥ मृगचन्दनकुंचनकृदितिक्वचित्पाठः ॥ तत्रमृगमदेनमिश्रितंचन्दनंमृगचन्दनंतेनकुंचनकृदालेपकृदितिव्याख्येयम् ॥ अकारश्रवणमार्षम् ॥ हुतभुक्इंद्रादिरूपेणचरुपुरोडाशादिभुक् ॥ कृतभुगितिपाठेजीवरूपेणकृतस्वर्गादिफलभुक् ॥ पाठद्वयेपितत्संबोधनंतथा ॥ दृगुदंचनकुंचनेकृतःहुतभुक्येनेत्येकंवापदम् ॥ भवत्यस्मादितिभवहेसर्वोत्पादक ॥ भूतविशेषाणांप्राणिमात्राणांवापतेहेभूतपते ॥ प्रमथानांगणविशेषाणांमुख्यस्वामिन्प्रमथैकपते ॥ अत्रभूतप्रमथानामवांतरभेदोद्रष्टव्यः ॥ पतितेष्वपिभवार्णवेनिमग्नेष्वपिदत्तःकरोरश्मिःकरइवकरोज्ञानम्॥अज्ञानांधकारनाशकत्वात्॥तस्यप्रसृतिःप्रसरणंप्राप्तिर्येनतत्संबोधनंतथा॥पतितेष्वपिभक्तेषुदत्ताकरप्रसृतिर्हस्तावलंबनंयेनतत्संबोधनंतथेतिवा ॥३७॥ प्रसृतेति ॥ प्रसृतंगतमखिलभूतलेषुसंवरणंसम्यग्वृतिर्व्याप्तिरावरणंवायस्यतत्संबोधनंतथा ॥ येनसर्वमिदंततम् ॥ मृत्युनैवेदमावृतमासीदित्यादिस्मृतिश्रुतिभ्यः ॥ प्रणवध्वनिरेवसौधंधवलगृह

---

[1] अतनोःअनंगस्यत्राणविशोषण ! तत्कर्मणिधैर्यनिधे वा । [2] हेसुविरूपाक्ष ! अथवा हेविरूपस्वक्ष ! विरूपापिसुष्ठुतरादृग्यस्येति ।

माश्रयोयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ सुधांशुःसुधामयश्चंद्रस्तंधरतीतिसःतत्संबोधनंतथा ॥ प्रणवस्यॐकारस्यषडक्षरात्मकस्ययोध्वनिर्नादःषष्ठाक्षरःपरापश्यंतीमध्यमावैखर्याख्याअवस्थाअनुभूय स्वरवर्णपदात्मकस्तस्यसौधंगृहमाश्रयइत्यर्थः ॥ तत्संबोधनंतथा ॥ सुधांशुधरहेचन्द्रावतंसेतिवा ॥ हेधरराजकुमारिकयाधराधरराजकन्ययाऽपर्णयापरयाचिद्रूपयापारितःसर्वतःपरितुष्टअतिशयेन प्राप्ततोष ॥ हेशिवकल्याणरूप ॥ नतोस्मित्वामितिशेषः ॥ ३८ ॥ शिवेति ॥ हेशिवमहेश्वररूप ॥ हेदेवस्वप्रकाश ॥ हेगिरीशगिरोवेदलक्षणायाःसरस्वत्यावाईशनियन्तः ॥ गिरेः कैलासस्येतिवा ॥ हेमहेशमहांश्चासावीशश्चेतितत्संबोधनंतथा ॥ हेविभोसमर्थविशेषेणभवतीतिविभुस्तत्संबोधनंवातथा ॥ हेविभवप्रदऐश्वर्यप्रद ॥ हेगिरिशगिरौकैलासेशेतइतितत्संबोधनं तथा ॥ हेशिवेशशिवायाउमायाभर्तः ॥ हेमृडसुखजनकसुखस्वरूपेतिवा ॥ उडुपतिंचंद्रंधरतीत्युडुपतिध्रस्तत्संबोधनंतथा ॥ उडुपतिलकेतिक्वचित् ॥ उडुपतिकेतिचान्यत्र ॥ पाठद्वयमपिच्छंदोभंगादक्षराधिक्याच्चनांगीकर्तव्यमिति ॥ उडुपतीकेतिपाठेउडुपतिमिकतिशिरोभूषणत्वेनस्वीकरोतीतियावत्तत्संबोधनंतथा ॥ धातूनामनेकार्थत्वात् ॥ कृतादत्तायन्त्रणापीडायेनतत्संबोधनंतथा ॥ केषामित्याकांक्षायामाह ॥ भक्तिविघातकृतांकामक्रोधलोभादीनांत्रिपुरांधकजलंधरादीनांचेत्यर्थः ॥ जगत्त्रितयंमृडयसुखय ॥ अस्मिन्श्लोकेद्वितीयपादेछन्दोभंगोऽक्षराधिक्यंचार्षम् ॥ ३९ ॥

शिवदेवगिरीशमहेशविभोविभवप्रदगिरिशशिवेशमृड ॥ मृडयोडुपतिध्रजगत्त्रितयंकृतयंत्रणभक्तिविघातकृताम् ॥ ३९ ॥ नकृतांततएषविभेमिहरप्र
हराशुमहाघममोघमते ॥ नमतांतरमन्यदवैमिशिवंशिवपादनतेःप्रणतोस्मिततः ॥ ४० ॥ विततेऽत्रजगत्यखिलेऽघहरंहरतोषणमेवपरंगुणवत् ॥
गुणहीनमहीनमहावलयंप्रलयांतकमीशनतोस्मिततः ॥ ४१ ॥ इतिस्तुत्वामहादेवंविररामांगिरःसुतः ॥ व्यतरच्चमहेशानःस्तुत्यातुष्टोवरान्बहून् ॥४२॥
॥ श्रीमहादेवउवाच ॥ ॥ बृहतातपसानेनबृहतांपतिरेध्यहो ॥ नाम्नाबृहस्पतिरितिग्रहेष्वर्च्योभवद्द्विज ॥ ४३ ॥ अस्माल्लिंगार्चनान्नित्यंजीवभूतो
सिमेयतः ॥ अतोजीवइतिख्यातिंत्रिषुलोकेषुयास्यसि ॥४४॥ वाचांप्रपंचैश्चतुरैर्निष्प्रपंचोयतःस्तुतः ॥ अतोवाचांप्रपंचस्यपतिर्वाचस्पतिर्भव ॥४५॥

नेति ॥ हेहरअज्ञाननाशकभक्तपापहरप्रलयकालेसर्वसंहारकेतिवा ॥ हेअमोघमतेअप्रतिहतज्ञान ॥ ज्ञानमप्रतिघंयस्येतिश्रुतेः ॥ एषोऽहंकृतांततोयमादपिनबिभेमित्वद्दर्शनादितिशेषः ॥ अतआशुशीघ्रं महाघंमहत्पापंमहामोहंवाप्रहरदूरीकुरुनाशयेत्यर्थः ॥ ननुतत्त्वज्ञानादेवाहमज्ञानंनाशयामीतिचेत्तत्राह ॥ शिवपादनतेःशिवस्यतवपादनतेर्नमस्कारादन्यन्मतांतरंशिवंकल्याणरूपंनावैमिनजानामिततस्त्वांप्रणतोस्मीतिनमस्कारमात्रेणैवज्ञानंसंपाद्यअज्ञानंनिवर्तयेतिभावः ॥४०॥ विततइति ॥ अतःकारणादहमीशंत्वांनतोस्मि ॥ ईशंकथंभूतम् ॥ गुणहीनंप्रपंचातीतमित्यर्थः॥ पुनःकीदृशम् ॥ अहीनमहावलयम्अहीनमहिसंबधिमहावलयंमहत्कंकणंयस्यतम् ॥ अहीनांसर्पाणामिनईश्वरोऽहीनोवासुकिर्नागानामिनोनंतोवासमहद्वलयंयस्येतिवा ॥ पुनःकीदृशम् ॥ प्रलयांतकंप्रलयकालेसर्वसंहारकमित्यर्थः ॥ यतोऽत्रजगति ॥ कीदृशे ॥ वितते ॥ अस्यैवव्याख्यानमखिलइति ॥ हरतोषणमेवाघहरंपरंमुख्यंगुणवदिति ॥ ४१ ॥ व्यतरद्दत्तवान् ॥ ४२ ॥ वरान्प्रयच्छन्नामात्रितयंनिर्वक्ति ॥ बृहतेतिश्लोकत्रयेण ॥ बृहतांपतिरेधिइंद्रादीनांदेवानांगुरुर्भवेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ प्रपंचैर्विस्तारैश्चतुरैर्निपुणैःसुश्राव्यैरित्यर्थः ॥ भवस्याः ॥ भवानितिक्वचित् ॥ ४५ ॥

वाग्गुदियाच्चयमिति ॥ अस्यस्तोत्रस्यपठनात्पाठाद्यंपुरुषंप्रतिवाक्सरस्वतीउदियादुदिताभवतितस्यसंस्कृतावाणीचस्यादित्यन्वयः ॥ श्रवणादपिभावतइतिपाठेएतत्स्तोत्रंभावतोभक्त्यात्रिकालतस्त्रि
कालंयःपठतियश्चश्रृणोतितस्यसंस्कृतावाणीस्यादित्यर्थः ॥ अपिवाऽसुमहात्मनः अपिवाऽगुणवांश्चयइतिपाठद्वयेप्यकारःप्रश्लेष्टव्यः ॥ अर्थस्तुपूर्वोक्तरीत्यानुसंधेयः ॥ ४६ ॥ वायव्याख्यंवायुः
सूत्रात्मा ॥ वायुर्वैगौतमतत्सूत्रमितिश्रुतेः ॥ तत्प्रापकंवायव्यंहिरण्यगर्भपदप्रापकमित्यर्थः ॥ वायुपुराणेप्रोक्तंवायुनावाप्रोक्तंवायव्यम् ॥ यद्वा वायुरेववायव्यम् ॥ स्वार्थेष्यञ् ॥ वायुर्य

अस्यस्तोत्रस्यपठनादपिवाग्गुदियाच्चयम् ॥ तस्यस्यात्संस्कृतावाणीत्रिभिर्वर्षैस्त्रिकालतः ॥ ४६ ॥ समुत्पन्नेमहाकार्येनसबुद्ध्याप्रहीयते ॥ यःप
ठिष्यत्यदःस्तोत्रंवायव्याख्यंदिनेदिने ॥ ४७ ॥ अस्यस्तोत्रस्यपठनान्नियतंममसंनिधौ ॥ नदुर्वृत्तौप्रवृत्तिःस्यादविवेकवतांनृणाम् ॥ ४८ ॥ अदः
स्तोत्रंपठञ्जंतुर्जातुपीडांग्रहोद्भवाम् ॥ नप्राप्स्यतिततोजप्यमिदंस्तोत्रंममाग्रतः ॥ ४९ ॥ नित्यंप्रातःसमुत्थाययःपठिष्यतिमानवः ॥ इमांस्तुतिंहरिष्येऽ
हंतस्यबाधाःसुदारुणाः ॥ ५० ॥ त्वत्प्रतिष्ठितलिंगस्यपूजांकृत्वाप्रयत्नतः ॥ इमांस्तुतिमधीयानोमनोवांछामवाप्स्यति ॥ ५१ ॥ इतिदत्त्वावरान्छंभुः
पुनर्ब्रह्माणमाह्वयत् ॥ सेंद्रान्देवगणान्सर्वान्सयक्षोरगकिंनरान् ॥ ५२ ॥ तानागतान्समालोक्यशिवोब्रह्माणमब्रवीत् ॥ विधेविधेहिमद्वाक्यादमुंवा
चस्पतिंमुनिम् ॥ ५३ ॥ गुरुंसर्वसुरेंद्राणांपरितःस्वगुणैर्गुरुम् ॥ अभिषिंचविधानेनदेवाचार्यपदेमुदे ॥ ५४ ॥ अतीवधिषणाधीशोममप्रीतोभवि
ष्यति ॥ महाप्रसादइत्याज्ञांशिरस्याधायतत्क्षणात् ॥ ५५ ॥ सुरज्येष्ठःसुराचार्यंचकारांगिरसंतदा ॥ देवदुंदुभयोनेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ५६ ॥
गुरुपूजांव्यधुःसर्वेगीर्वाणामुदिताननाः ॥ अभिषिक्तोवसिष्ठाद्यैर्मंत्रपूतेनवारिणा ॥ ५७ ॥ पुनरन्यंवरंप्रादाद्गिरीशःपतयेगिराम् ॥ शृण्वांगिरसधर्मात्मन्
देवेज्यकुलनंदन ॥ ५८ ॥ भवतास्थापितंलिंगंसुबुद्धिपरिवर्धनम् ॥ बृहस्पतीश्वरइतिख्यातंकाश्यांभविष्यति ॥ ५९ ॥ गुरुपुष्यसमायोगेलिंगमेतत्स
मर्च्यच ॥ यत्कारिष्यंतिमनुजास्तत्तिसिद्धिमाधियास्यति ॥ ६० ॥ बृहस्पतीश्वरंलिंगंमयागोप्यंकलौयुगे ॥ अस्यसंदर्शनादेवप्रतिभाप्रतिलभ्यते ॥६१॥
चंद्रेश्वराद्दक्षिणतोवीरेशान्नैर्ऋतेस्थितम् ॥ आराध्यधिषणेशंवैगुरुलोकेमहीयते ॥६२॥ गुर्वंगनागमनजंपापंषण्मासंसेवनात् ॥ अवश्यंविलयंयातितमः
सूर्योदयाद्यथा ॥ ६३ ॥ अतएवहिगोप्तव्यंमहापातकनाशनम् ॥ बृहस्पतीश्वरंलिंगंनाख्येयंयस्यकस्यचित् ॥ ६४ ॥ इतिदत्त्वावरान्देवस्तत्रैवांतर्हितो
भवत् ॥ द्रुहिणोगुरुणासार्धंसेंद्रोपेंद्रोबृहस्पतिम् ॥ ६५ ॥

थाक्षिप्रकारीतथाशीघ्रफलदमित्यर्थः ॥ तदाख्यंतन्नामकम् ॥ उकारःशंकरःप्रोक्तः अकारोवासुदेवःस्यादाकारश्चपितामहइत्येकाक्षरकोशाद्वारुद्रविष्णुब्रह्माणस्तान्यौतिमिश्रीकरोतीतिवायवं
वायवमेववायव्यंतदाख्यंस्तोत्रमितिवा ॥ अलमतिविस्तरेण ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ मुदेसर्वेषांप्रीतये ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पतयेगिरां
वाचस्पतयेइत्यर्थः ॥ ५८ ॥ सुबुद्धिपरिवर्धनंशोभनज्ञानजनकम् ॥ ५९ ॥ यत्कर्मतत्कर्तृभूतम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अंतर्हितोऽतर्धानंगतः ॥ अंतरित

इतिपाठेपिसएवार्थः ॥ गुरुणादैत्यगुरुणाशुक्रेणेत्यर्थः ॥ यद्वा गुरुणात्रैलोक्यगुरुणाश्रीविष्णुनेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ स्वलोकंसुमेरोरुपरिस्थंलोकंसत्यलोकंवा ॥ ६६ ॥ शनिलोककथांप्रस्ता
वयति ॥ अतिक्रम्येति ॥ ६७ ॥ तेनद्विजेनपृष्टावित्यन्वयः ॥ प्रददर्शतुर्विशेषेणदर्शयामासतुरित्यर्थः ॥ प्रशशंसतुरितिपाठेप्रकर्षेणकथयामासतुरित्यर्थः ॥ ६८ ॥ दाक्षायण्यांदक्षकन्यायाम
दित्याभितियावत् ॥ उष्णगुःउष्णागावोरश्मयोयस्यससूर्यस्तथा ॥ ६९ ॥ ७० ॥ आदित्यस्येति ॥ आदित्यस्यसूर्यस्यतद्रूपंतेजःपुंजमंडलस्यतेजसोपलक्षितंगात्रेषुसासंज्ञापरिदध्यौपरिदधौ
धृतवतीकिंतुतस्यागात्रंनातिकांतंनातिकमनीयमिवाभवदित्यर्थः ॥ नातिक्रांतुमितिपाठेअतिक्रांतुमतिशयेनधर्तुमतिक्रमितुंवेवनाभवत्समर्थानजातेत्यर्थः ॥ लोकोक्त्यभिप्रायेणेवशब्दएवार्थेवा ॥ गात्रेषु

अस्मिन्पुरेभिषिच्याथविसृज्येंद्रादिकान्सुरान् ॥ अलंचकारस्वंलोकंविष्णुनाऽनुमतोद्विज ॥ ६६ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ अतिक्रम्यगुरोर्लोकंलो
पामुद्रेददर्शसः ॥ शिवशर्मापुरींसौरेःप्रभामंडलमंडिताम् ॥ ६७ ॥ पृष्टौतेनचतौतत्रतांपुरींप्रददर्शतुः ॥ द्विजेनद्विजवर्यायगणवर्यौशुचिस्मिते ॥६८॥
गणावूचतुः ॥ ॥ मारीचेःकश्यपाज्जज्ञेदाक्षायण्यांद्विजोष्णगुः ॥ तस्यभार्याभवत्संज्ञापुत्रीत्वष्टुःप्रजापतेः ॥ ६९ ॥ भर्तुरिष्टाततस्तस्माद्रूपयौवनशा
लिनी ॥ संज्ञाबभूवतपसासुदीप्तेनसमन्विता ॥ ७० ॥ आदित्यस्यहितद्रूपंमंडलस्यतुतेजसा ॥ गात्रेषुपरिदध्यौवैनातिकांतमिवाभवत् ॥ ७१ ॥
नखल्वयमृतोंऽडस्थइतिस्नेहादभाषत ॥ तदाप्रभृतिलोकेयंमार्तंडइतिचोच्यते ॥ ७२ ॥ तेजस्त्वभ्यधिकंतस्यसाऽसहिष्णुर्विवस्वतः ॥ येनातिताप
यामासत्रैलोक्यंतिग्मरश्मिभृत् ॥ ७३ ॥ त्रीण्यपत्यानिभोब्रह्मन्संज्ञायांमहसांनिधिः ॥ आदित्योजनयामासकन्यांद्वौचप्रजापती ॥ ७४ ॥
वैवस्वतंमनुंज्येष्ठंयमंचयमुनांततः ॥ नातितेजोमयंरूपंसोढुंसाऽलंविवस्वतः ॥ ७५ ॥ मायामयींततश्छायांसवर्णांनिर्ममेस्वतः ॥ प्रांजलिःप्रणता
भूत्वासंज्ञांछायातदाब्रवीत् ॥ ७६ ॥ तवाज्ञाकारिणींदेविशाधिमांकरवाणिकिम् ॥ संज्ञोवाचततश्छायांसवर्णेशृणुसुंदरि ॥ ७७ ॥

परिदग्धावैनातिक्रांतमनाभवदितिपाठश्चित्यः ॥ ७१ ॥ प्रणयकोपितायाभार्यायावचसामार्तंडनाम्नोनिरुक्तिर्नखल्विति ॥ अयंसूर्यः ॥ अंडस्थोगर्भस्थः स्नेहात्प्रणयकोपात् ॥ यद्वा प्रसंगात्सूर्यस्य
नामनिरुक्तिर्नखल्विति ॥ अभाषतकश्यपइतिशेषः ॥ द्रुतंभिक्षामलभमानेनबुधेनशापान्मृतांडस्थस्यकश्यपानुग्रहात्प्रतीकारइतिमोक्षधर्मांतर्गर्भिणीकथा ॥ तदुक्तंहरिवंशे ॥ अजानन्कश्य
पस्तस्मादितितृतीयश्चरणः चरणत्रयंश्लोकोक्तमेव ॥ ७२ ॥ येनतेजसा ॥ तिग्मरश्मिभृत्तीक्ष्णकिरणभृत् ॥ ७३ ॥ महसांतेजसांनिधिराश्रयः ॥७४॥ मनुंमन्वंतराधिपम् ॥ मनुश्रेष्ठमितिक्वचित् ॥
सोढुंधर्तुम् ॥७५॥ मायामयींसवर्णांतन्नाम्नीमित्यन्वयः ॥ छाययानिर्मितत्वाच्छायेत्यपितस्यानामातएवाग्रेवक्ष्यतिसंज्ञांछायातदाब्रवीदिति ॥ छायाप्रतिबिंबम् ॥ स्वतःस्वेच्छया ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥ यमौयमजौ ॥ तावेवाह ॥ यमुनेति ॥ ७९॥८०॥ आकचग्रहणात्कचग्रहणपर्यंतम् ॥ आशापाच्चशापपर्यंतंच ॥८१॥ तथेत्युक्तातथाकरिष्यामीतिसवर्णयाप्रत्युदिताकथितासतीत्यर्थः ॥
तथेत्युक्तेतिपाठश्चित्यः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ प्रांतेबाधक ॥ शैशवादित्रिषुपित्रादित्रितयाद्यथासंख्यंभयंस्यादित्यर्थः ॥ ८६ ॥ मौग्ध्यान्मौढ्यात् ॥
मौढ्यादित्येववापाठः ॥ एवमग्रेपि ॥ दुर्वृत्तयाऽसमीक्ष्यकारिण्या ॥ ८७ ॥ साहम् ॥ अत्रापतुर्गृहे ॥ ८८ ॥ भयंकरोभयकर्ताभविष्यतीत्यर्थः ॥ ८९ ॥ स्वकरांगारकर्षणंस्वहस्तेन

अहंयास्यामिसदनंत्वष्टुस्त्वंपुनरत्रमे ॥ भवनेवसकल्याणिनिर्विशंकंममाज्ञया ॥ ७८ ॥ मनुरेषयमावेतौयमुनायमसंज्ञकौ ॥ स्वापत्यदृष्ट्याद्रष्टव्यमे
तद्बालत्रयंत्वया ॥ ७९ ॥ अनाख्येयमिदंवृत्तंत्वयापत्यौशुचिस्मिते ॥ इत्याकर्ण्याथसात्वाष्ट्रींदेवींछायाजगादह ॥ ८० ॥ आकचग्रहणान्नाहमाशापा
च्चकदाचन ॥ आख्यास्यामिचरित्रंतेयाहिदेवियथासुखम् ॥ ८१ ॥ इत्यादिश्यसवर्णांसातथेत्युक्तासवर्णया ॥ पितुरंतिकमासाद्यनत्वात्वष्टारमब्रवीत् ॥
॥ ८२ ॥ पितःसोढुंनशक्नोमितेजस्तेजोनिधेरहम् ॥ तीव्रंतस्यार्यपुत्रस्यकाश्यपस्यमहात्मनः ॥ ॥ ८३ ॥ निशम्योदीरितंतस्याःपित्रानिर्भर्त्सिता
बहु ॥ भर्तुःसमीपंयाहीतिनियुक्तासापुनःपुनः ॥ ८४ ॥ चिंतामवापमहतींस्त्रीणांधिक्चेष्टितंत्विति ॥ निनिंदबहुधात्मानंस्त्रीत्वंचातिनिनिंदसा ॥८५॥
स्वातंत्र्यंनक्वचित्स्त्रीणांधिगस्वातंत्र्यजीवितम् ॥ शैशवेयौवनेप्रांतेपितृभर्तृसुताद्भयम् ॥८६॥ त्यक्तंभर्तृगृहंमौग्ध्याद्धंतदुर्वृत्तयामया ॥ अविज्ञातापिचे
च्छायामथपत्युर्निकेतनम् ॥८७ ॥ तत्रास्तिसासवर्णावैपरिपूर्णमनोरथा ॥ अथावतिष्ठेसात्रैवपित्रानिर्भर्त्सिताप्यहम् ॥ ८८ ॥ ततोतिचंडश्चंडांशुःपित्रो
रतिभयंकरः ॥ अहोयदुच्यतेलोकैरुपाख्यानमिदंहितत् ॥ ८९ ॥ स्फुटंदृष्टंमयाद्येतिस्वकरांगारकर्षणम् ॥ नष्टंभर्तृगृहंमौग्ध्याच्छ्रेयोवानपितुर्गृहम् ॥
॥ ९० ॥ वयश्चप्रथमंचारुरूपंत्रैलोक्यकांक्षितम् ॥ सर्वाभिभवनंस्त्रीत्वंकुलंचातीवनिर्मलम् ॥ ९१ ॥ पतिश्चतादृक्सर्वज्ञोलोकचक्षुस्तमोपहः ॥
सर्वेषांकर्मणांसाक्षीसर्वःसर्वत्रसंचरः ॥ ९२ ॥ मह्यंश्रेयःकथंवास्यादितिसापरिचिंत्यच ॥ अगच्छद्वडवाभूत्वातपसेपर्यनिंदितां ॥ ९३ ॥ उत्तरां
श्चकुरून्प्रापचरंतीनीरसंतृणम् ॥ व्युत्तेपेचतपस्तीव्रंपतिमाधायचेतसि ॥ तपोबलेनतत्पत्युःसहिष्येतेजइत्यलम् ॥ ९४ ॥

ज्वलदंगारग्रहणम् ॥ वर्षणमितिपाठेत्यागइत्यर्थः ॥ पितुर्गृहंश्रेयोहेतुर्नभवतीत्यर्थः ॥ वाशब्दोवितर्के ॥ गृहेइतिक्वचित् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ सर्वःसर्वात्मकः ॥ परातमत्वात्सूर्यस्य ॥ ईश्वर
रूपोवाऽष्टमूर्तित्वात्तस्य ॥ सदेतिपाठेसदासर्वकाले ॥ सर्वत्रसर्वदेशे ॥ ९२ ॥ मह्यंमम ॥ सत्यमितिपाठेसत्यंपरमार्थम् ॥ वडवाऽश्वा ॥ पर्यनिंदितासर्वतोनिन्दाशून्या ॥ कृतनिश्चयेति
क्वचित् ॥ ९३ ॥ उत्तरान्कुरून्उत्तरसमुद्रसंलग्नंवर्षम् ॥ चरंतीभक्षयन्ती ॥ व्युत्तेपेविशेषेणउत्कृष्टतयासोत्तेपेतप्तवती ॥ तादृक्त्वेपइतिपाठेतपोबलेनेत्यस्योपरियादृगितिज्ञातव्यं तादृगनिर्वे

चनीयमतिमहत्तरमितियावत् ॥ तदलमतिशयितंतेजः ॥ :तत्तेजोऽलंसाहिष्येइतिवा ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ भद्रामितितपत्यानामांतरम् ॥ यद्वा भद्रांसद्वृत्तांनाम्नातपतीमितिपुराणांतरादवगं
तव्यम् ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ गौरवाद्गुरुत्वात् ॥ ९८ ॥ पदापादेन ॥ संज्ञायाःसमानंरूपंवर्ततेयस्याःसासंज्ञासरूपिणीताम् ॥ ९९ ॥ यद्यस्मात्समुद्यतउत्थापितः ॥ तत्तस्मात् ॥ एषपादः
॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अस्मात्पदात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ अयीतिसंबोधने ॥ भामिनिकोपने ॥ भाविनीतिक्वचित् ॥ अनादिषुकनिष्ठेषु ॥ नादिष्वितिपाठेआदि

मन्यमानोथतांसंज्ञांसवर्णायांतदारविः ॥ सावर्णिंजनयामासमनुमष्टममुत्तमम् ॥ ९५ ॥ शनैश्चरंद्वितीयंचसुतांभद्रांतृतीयिकाम् ॥ सवर्णास्वेष्वपत्ये
षुसापत्न्यात्स्त्रीस्वभावतः ॥ ९६ ॥ चकाराभ्यधिकंस्नेहंनतथापूर्वजेष्वथ ॥ मनुस्तत्क्षांतवाञ्ज्येष्ठोभक्ष्यालंकारलालने ॥ ९७ ॥ कनिष्ठेष्वधिकंदृष्ट्वा
सावर्ण्यादिषुनोयमः ॥ कदाचिद्रोषतोबाल्याद्भाविनोर्थस्यगौरवात् ॥ ९८ ॥ पदासंतर्जयामासयमःसंज्ञासरूपिणीम् ॥ तंशशापचसाक्रोधात्सावर्णेर्ज
ननीतदा ॥ ९९ ॥ जिघांसतात्वयापापमांयदंघ्रिःसमुद्यतः ॥ अचिरात्तत्पतत्वेषतवेतिभृशदुःखिता ॥ १०० ॥ मातृशापपरित्रस्तोयमोपिपितुरग्रतः ॥
शशंससर्वंतद्वृत्तंरक्षरक्षेत्युवाचच ॥ १ ॥ मात्रासुतेषुसर्वेषुवर्तनीयंसमंयतः ॥ तस्यांमयोद्यतःपादोनदेहेपरिपातितः ॥ २ ॥ बाल्याद्वायदिवामोहा
त्तद्भवान्क्षंतुमर्हसि ॥ गोपतेशापतोमातुर्मापतत्वंघ्रिरेषमे ॥३॥ ॥ विवस्वानुवाच ॥ ॥ अपराधसहस्रेपिजननीनशपेत्सुतम्॥तस्मात्किमपिभोबालभ
विष्यत्यत्रकारणम् ॥ ४ ॥ येनत्वांसाऽशपत्क्रोधाद्धर्मज्ञंसत्यवादिनम् ॥ मातृशापोन्यथाकर्तुंनशक्यःकेनचित्क्वचित् ॥ ५ ॥ कृमयोमांसमादाययास्यं
त्यस्मान्महीतलम् ॥ इत्थंतुचरितार्थःस्याच्छापस्त्रातोभवानपि ॥ ६ ॥ इतिपुत्रंसमाश्वास्यरविरंतःपुरंययौ ॥ चिरमालोक्यतांभार्यामुवाचसविता
वचः ॥ ७ ॥ अयिभामिनिबालेषुसमेष्वपिकुतस्त्वया ॥ विधीयतेऽधिकःस्नेहःसावर्ण्यादिष्वनादिषु ॥ ८ ॥ नाचचक्षेयदासाऽथभास्वतेपरिपृच्छते ॥
तदात्मानंसमाधायसोज्ञासीत्सर्वमेवहि ॥ ९ ॥ ततोभगवतेशप्तुमुद्यतेसाशशंसह ॥ यथावृत्तंतथातथ्यंतुतोषभगवानपि ॥ ११० ॥ तथ्यभाषणत
स्तांतुरविर्ज्ञात्वानिरागसम् ॥ नशशापचसंक्रुद्धोययौचत्वष्टुरंतिकम् ॥११॥ त्वष्टापिचयथान्यायंसान्वयंतिग्मतेजसम् ॥ निर्दग्धुकामंकोपेनप्रागानर्च
मुदातदा ॥ विज्ञायतदभिप्रायंत्वष्टोवाचाऽऽशुतंरविम् ॥ १२ ॥ त्वष्टोवाच ॥ ॥ तवातितेजसोभीताप्राप्योत्तरकुरून्रवे ॥ वडवारूपमास्थायवनेचर
तिशाद्वले ॥ १३ ॥ दृष्टाहितांभवानद्यस्वांभार्यामार्यचारिणीम् ॥ अधृष्यांसर्वभूतानांतेजसांनियमेनच ॥ १४ ॥

षुश्राद्धदेवादिषु ॥ ८ ॥ आत्मानमन्तःकरणंसमाधायास्थिरीकृत्य ॥ मनसाध्यानंविधायेत्येतत् ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ अनुपश्चादयन्तीत्यन्वयामाठरपिंगलादयस्तत्स
हितंसान्वयम् ॥ सांत्वयन्नितिक्वचित् ॥ १२ ॥ १३ ॥ आर्यचारिणीमार्यवच्चतुंशीलंयस्यास्ताम् ॥ नियमेनचेतिचकारस्तेजसामित्यनेनसंबध्यते ॥ तेजसेतिवापाठः ॥ १४ ॥

यद्यस्मात्तक्षितस्तनूकरणत्वंप्रापितः ॥ भ्रमिंकुंदम् ॥ भ्रमोंऽबुनिर्गमेभ्रांतौकुंदाख्येशिल्पयंत्रकइतिविश्वप्रकाशस्तस्यार्थपरत्वाद्भ्रमिरपितथा ॥ १५ ॥ अरंद्रुतम् ॥ अथेतिक्वचित् ॥ १६ ॥
वृण्वंतीमावृण्वंतींभक्षयंतीमितियावत् ॥ तृण्वंतीमितिक्वचित् ॥ १७ ॥ अनेनसंनिष्पापाम् ॥ हरिःसूर्यः ॥ हरिरूपेणाश्वरूपेण ॥ हरिरूपोऽभूदितिक्वचित्तदाक्रियाभेदादन्वयभेदः ॥ समभावयतसं
गमकरोत् ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ निर्वृत्तिंस्वास्थ्यम् ॥ निर्वृतिमितिपाठेसुखम् ॥ युक्तमेतदित्याह ॥ दुष्प्रापमिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ महोज्योतिः ॥ २४ ॥

त्वष्ट्रायत्तक्षितःसूर्यस्तस्यैवानुमतेनच ॥ भ्रमिमारोप्ययत्नेनसोतिकांततरोऽभवत् ॥ १५ ॥ लब्धानुज्ञोऽथसवितागत्वोत्तरकुरूनरम् ॥ साक्षात्तपोमयीं
लक्ष्मींचरंतींचतपोमहत् ॥ १६ ॥ ददर्शवडवारूपांवाडवानलतेजसम् ॥ नीरसानितृणान्येववृण्वंतींयोगमायया ॥ १७ ॥ अनेनसंसविज्ञायतांत्वाष्ट्री
मश्वरूपिणीम् ॥ सहरिर्हरिरूपेणमुखेनसमभावयत् ॥ १८ ॥ त्वरमाणाचपरितःपरपूरुषशंकया ॥ सातन्निरवमच्छुक्रंनासिकाभ्यांविवस्वतः ॥ १९ ॥
देवौतस्मादजायेतामश्विनौभिषजांवरौ ॥ स्वरूपमनुरूपंचद्युमणिस्तामदर्शयत् ॥ १२० ॥ तुतोषसापितंदृष्ट्वामित्रंनेत्रमुदावहम् ॥ पतिंपतिव्रताकां
तंस्वांतसंतापहारिणम् ॥ २१ ॥ निर्वृत्तिंचपरांप्रापदुष्प्रापंतपसाथकिम् ॥ तपएवपरंश्रेयस्तपएवपरंधनम् ॥ २२ ॥ तपएवाहिदेवत्वेकारणंपरमंमतम् ॥
शिवशर्मन्यदेतद्वैदृश्यतेचातिदीप्तिमत् ॥ २३ ॥ ज्योतिश्चक्रस्वरूपंचव्योम्न्युपर्यधएवच ॥ तत्सर्वमिहजानीहिसुमहत्तापसंमहः ॥२४॥ एवंशनैश्चरो
जज्ञेसवर्णायांविवस्वतः ॥ सोऽथवाराणसींगत्वासर्वत्रिदशवंदिताम् ॥ २५ ॥ तप्त्वातपोऽतिविपुलंलिंगंसंस्थाप्यशांकरम् ॥ इमंलोकमवापोच्चैर्ग्रहत्वं
चहरार्चनात् ॥२६॥ शनैश्चरेश्वरंदृष्ट्वावाराणस्यांसुशोभनम् ॥ शनिबाधानजायेतशनिवारेतदर्चनात् ॥२७॥ विश्वेशाद्दक्षिणेभागेशुक्रेशादुत्तरेणहि ॥
शनैश्चरेशमभ्यर्च्यलोकेऽत्रपरिमोदते ॥ २८ ॥ श्रुत्वाऽध्यायमिमंपुण्यंग्रहपीडानजायते ॥ नोपसर्गभयंतस्यकाश्यांनिवसतःसतः ॥ १२९ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे भौमगुरुशनिलोकवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ अग
स्तिरुवाच ॥ ॥ इतिशृण्वन्कथांरम्यांशिवशर्माऽथमाथुरः ॥ मुक्तिपुर्यांसुसंस्नातोमायापुर्यांगतासुकः ॥१॥ नेत्रयोःप्राघुणीचक्रेततःसप्तर्षिमंडलम् ॥
व्रजन्सवैष्णवंलोकमंतेविष्णुपुरीक्षणात् ॥ २ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ शुक्रेशादुत्तरेणशुक्रेश्वरस्योत्तरइत्यर्थः ॥ दक्षिणेनेतिपाठश्चित्यः ॥ २८ ॥ एतदध्यायश्रवणफलमाह ॥ श्रुत्वेति ॥ १२९ ॥
इतिश्रीरामानन्दविरचितायांकाशीखण्डटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टादशेमरीच्यत्रिपुलस्त्यपुलहक्रतु ॥ वसिष्ठांगिरसांलोकोवर्ण्यतेत्यन्तउज्ज्वलः ॥
॥ १ ॥ इतीति ॥ अथानन्तरंशिवशर्माइतिइत्थंकथांशृण्वन्सप्तर्षिमण्डलंनेत्रयोःप्राघुणीचक्रेप्रत्यक्षीचकारेतिसार्धेनान्वयः ॥ व्रजन्निति ॥ सशिवशर्मावैष्णवंलोकंव्रजन्गच्छन्हेदेवौ

कस्यायमतुलोलोकइत्युवाचपप्रच्छेतिचतुर्थेनान्वयः ॥ २ ॥ चकारःसमुच्चये ॥ नकेवलंव्रजन्व्रजतिउवाचचेत्यर्थः ॥ मागधैर्देवप्रभेदैः ॥ ३ ॥ स्थितास्विति ॥ वयंमन्दभाग्याएवेतितासुदे
वकन्यासुनिःश्वस्यस्थितासुसतीषुअसौशिवशर्मापुण्यतमान्सप्तर्षिलोकान्गतोगतवान् ॥ यतोऽसौपुण्यवतांमध्येश्रेष्ठइत्यगस्त्यवाक्यम् ॥ इतितिष्ठतिष्ठेत्यादिवचनानिशृण्वन्नित्यन्वयः ॥ असौपुण्यत
मान्लोकान्गतोयतोऽसौपुण्यकृत्तमोवयंमन्दभाग्याःस्वल्पपुण्याइतितासुनिःश्वस्यस्थितासुसतीषुउवाचेतिपूर्वेणैवान्वयः ॥ गन्तेतिपाठेगामिष्यतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ सदाशिवामंगलरूपाशिवेवामति
र्यस्य॥शिवगतइतिपाठेशिवएवगतिर्यस्य ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ उभयपाठेतःसंबोधनंतथा ॥ सदेत्यत्रापीतिक्वचित्पाठः ॥ ६ ॥ प्रजासृजाब्रह्मणा ॥ ७ ॥ सुताःपुत्राः ॥ प्रजाइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ८ ॥

उवाचचप्रसन्नात्मास्तुतश्चारणमागधैः ॥ प्रार्थितोदेवकन्याभिस्तिष्ठतिष्ठेतिचक्षणम् ॥३॥ स्थितासुतासुनिःश्वस्यमंदभाग्यावयंत्विति ॥ गतःपुण्यतमाँ
ल्लोकानसौयत्पुण्यवत्तमः ॥४ ॥ इतिशृण्वन्मुखात्तासांवचनानिविमानगः ॥ देवौकस्यायमतुलोलोकस्तेजोमयःशुभः ॥ ५ ॥ इतिद्विजवचःश्रुत्वाप्रो
चतुर्गणसत्तमौ ॥ शिवशर्मञ्छिवमतेसदासप्तर्षयोमलाः ॥६॥ वसंतीहप्रजाःस्रष्टुंविनियुक्ताःप्रजासृजा ॥ मरीचिरत्रिःपुलहःपुलस्त्यःक्रतुरंगिराः ॥ ७ ॥
वसिष्ठश्चमहाभागोब्रह्मणोमानसाःसुताः ॥ सप्तब्रह्माणइत्येतेपुराणेनिश्चयंगताः ॥ ८ ॥ संभूतिरनसूयाचक्षमाप्रीतिश्चसन्नतिः ॥ स्मृतिरूर्जाक्रमादे
षांपत्न्योलोकस्यमातरः ॥९॥ एतेषांतपसाचैतद्धार्यतेभुवनत्रयम् ॥ उत्पाद्यब्रह्मणापूर्वमेतेप्रोक्तामहर्षयः ॥ १० ॥ प्रजाःसृजतरेपुत्रानानारूपाःप्रयत्नतः॥
ततःप्रणम्यब्रह्माणंतपसेकृतनिश्चयाः ॥ ११ ॥ अविमुक्तंसमासाद्यक्षेत्रंक्षेत्रज्ञधिष्ठितम् ॥ मुक्तयेसर्वजंतूनामविमुक्तंशिवेनयत् ॥ १२ ॥ प्रतिष्ठाप्यच
लिंगानितेस्वनाम्नांकितानिच ॥ शिवेतिपरयाभक्त्यातेपुरुग्रंतपोभृशम् ॥१३॥ तुष्टस्तत्तपसाशंभुःप्राजापत्यपदंददौ ॥ लिंगान्यत्रीश्वरादीनिदृष्ट्वाकाश्यां
प्रयत्नतः ॥ १४ ॥ प्राजापत्येऽत्रतेलोकेवसंत्युज्ज्वलतेजसः ॥ गोकर्णेशस्यसरसःप्रत्यक्तीरेप्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥ लिंगमत्रीश्वरंदृष्ट्वाब्रह्मतेजोभिवर्धते ॥
कर्कोटवाप्याईशानेमरीचेःकुंडमुत्तमम् ॥ १६ ॥ तत्रस्नात्वानरोभक्त्याभ्राजतेभास्करोयथा ॥ मरीचीश्वरसंज्ञंतुतत्रलिंगंप्रतिष्ठितम् ॥ १७ ॥
तल्लिंगदर्शनाद्विप्रमारीचंलोकमाप्नुयात् ॥ कांत्यामरीचिमालीवशोभतेपुरुषर्षभः ॥ १८ ॥ पुलहेशपुलस्त्येशौस्वर्गद्वारस्यपश्चिमे ॥ तौदृष्ट्वामनुजोलोके
प्राजापत्येमहीयते ॥ १९ ॥ हरिकेशवनेरम्येदृष्ट्वैवांगिरसेश्वरम् ॥ इहलोकेवसेद्विप्रतेजसापरिबृंहितः ॥ २० ॥ वरणायास्तटेरम्येदृष्ट्वावासिष्ठमीश्वम् ॥
क्रत्वीश्वरंचतत्रैवलभतेवसतिंत्विह ॥ २१ ॥ काश्यामेतानिलिंगानिसेवितानिशुभैषिभिः ॥ मनोभिवांछितंदद्युरिहलोकेपरत्रच ॥ २२ ॥

ऊर्जाअरुंधती ॥ ९ ॥ १० ॥ ततइति ॥ ततआज्ञादानानंतरंतेमुनयोऽविमुक्तंसमासाद्यतत्रस्वनाम्नालिंगानिप्रतिष्ठाप्यशिवेपरयाभक्त्याऽतिअत्यर्थमुक्तंतपस्तेपुरित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ११ ॥
कीदृशमविमुक्तम् ॥ क्षेत्रज्ञेनईश्वरेणाधिष्ठितमाश्रितमित्यर्थः ॥ विष्ठितमितिपाठेविशेषेणाधिष्ठितमित्यर्थः ॥ अविमुक्तनामनिरुक्तिर्मुक्तयइति ॥ सकलप्राणिनांमुक्त्यैशिवेनाविमुक्तंनत्यक्तंयत्तद
विमुक्तमित्यर्थः ॥ यद्यस्मादितिवा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्राजापत्ये प्रजापतीनांमरीच्यादीनांसंबंधिनि ॥ गोकर्णेशस्यसरसःप्रत्यक्तीरेपश्चिमेतीरेप्रतिष्ठितंप्रतिष्ठाविधिनास्थापितमित्यर्थः ॥
गोकर्णस्यास्येतिपाठेबुद्धिसन्निहितत्वादस्येतिनिर्देशः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मरीचिमालीसूर्यः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इहवाराणस्यांसप्तर्षिमंडलेवा ॥ २१ ॥ शुभैषिभिः

कैवल्येप्सुभिः ॥ २२ ॥ वसिष्ठस्याप्यरुंधतीमितिभागवतोक्तेरपिशब्दाद्वसिष्ठस्यान्यापत्न्यस्तिसाप्यत्रतिष्ठतीत्याहतुः ॥ पतिव्रतेति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ हेकमलेहेभामिनिपतिव्रतासुमध्येययाऽरुंधत्याविमलाशयोऽस्ति विमलश्चासावाशयश्चेतिविमलाशयःशुद्धांतःकरणमित्यर्थः ॥ नतथाकुत्राप्यन्यस्याःकस्याश्चिदित्यर्थः ॥ २६ ॥ नतदितिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ हेदेविहेप्रियेअरुंधत्यांयथारूपादीनितथाऽन्यासांनसंतीत्यर्थः ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ शुश्रूषणंनवेतिक्वचित्पाठः ॥ २७ ॥ आर्यपरितोषणंश्वशुरादीनांशुश्रूषणम् ॥ २८ ॥ धन्याइति ॥ याःस्त्रियःप्रसंगेऽवसरेऽरुंधत्यानामापिनाममात्रमपिपरिगृह्णतेपरिगृह्णंतितायोषितोधन्याइत्यर्थः ॥ प्रसंगेनयन्नामपरिगृह्यतइतिक्वचित्पाठस्तत्रारुंधत्याःप्रसंगेनयन्नामयासांनामपरिगृह्यतेतायोषितइत्यादिपूर्ववत् ॥ २९ ॥ यदेति ॥ अस्मद्भवनेवैकुंठेयदापतिव्रतानांकथाभवेत्तदाप्राथमिकींरेखामेषाऽरुंधतीसतीपतिव्रताऽलंकुरुते ॥ पतिव्रतानांगणनायांयदारेखाध्रियंतेतदाप्रथमारेखाएतन्नाम्नाध्रियते ॥ सर्वपतिव्रतानांमध्येश्रेष्ठत्वादस्याइतिभावः ॥ ३० ॥ ब्रुवतोरिति ॥ ततस्तदनंतरंवैष्णवयोर्गणयोर्नयनातिथ्यंनेत्रगोचरंध्रुवलोकउपागतःप्राप्तइत्यन्वयः ॥ कीदृशोर्गणयोः ॥ इत्युक्तप्रकारांसंकथांसमीचीनां

गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्महाभागतिष्ठतेसात्रसुंदरी ॥ अरुंधतीमहापुण्यापतिव्रतपरायणा ॥ २३ ॥ यस्याःस्मरणमात्रेणगंगास्नानफलंलभेत् ॥ अंतःपुरचरैर्द्विजैःपवित्रैःसहितोविभुः ॥ २४ ॥ सदानारायणोदेवोयस्याश्चक्रेकथांमुदा ॥ कमलायाःपुरोभागेपातिव्रत्यसुतोषितः ॥ २५ ॥ पतिव्रतास्वरुंधत्याःकमलेविमलाशयः ॥ यथास्तिनतथाऽन्यस्याःकस्याश्चित्क्वापिभामिनि ॥२६॥ नतद्रूपंनतच्छीलंनतत्कौलीन्यमेवच ॥ नतत्कलासुकौशल्यंपत्युःशुश्रूषणंनतत् ॥ २७ ॥ नमाधुर्यंनगांभीर्यंनचार्यपरितोषणम् ॥ अरुंधत्यायथादेवितथाऽन्यासांक्वचित्प्रिये ॥ २८ ॥ धन्यास्तायोषितोलोकेसभाग्याःशुद्धबुद्धयः ॥ अरुंधत्याःप्रसंगेयानामापिपरिगृह्णते ॥ २९ ॥ यदापतिव्रतानांतुकथास्मद्भवनेभवेत् ॥ तदाप्राथमिकींरेखामेषाऽलंकुरुतेसती ॥ ३० ॥ ब्रुवतोरितिसंकथांतथागणयोर्वैष्णवयोर्मुदावहाम् ॥ ध्रुवलोकउपागतस्ततोनयनातिथ्यमतथ्यवर्जितः ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे सप्तर्षिलोकवर्णनंनामाष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥ शिवशर्मोवाच ॥ तिष्ठन्नेकेनपादेनकोयंभ्रमतिसत्तमौ ॥ अनेकरशनाव्यग्रहस्ताग्रोव्यग्रलोचनः ॥१॥ त्रिलोकीमंडपस्तंभसन्निभोभाभिरावृतः ॥ अतुलंज्योतिषांराशिंतुलयातुलयन्निव ॥२॥

कथांब्रुवतोर्ब्रुवाणयोः ॥ कीदृशींकथाम् ॥ मुदावहाम् ॥ कथंभूतोलोकः ॥ अतथ्यवर्जितोदैनंदिनप्रलयरहितस्त्रैलोक्यनाशेप्यविनश्वरइतियावत् ॥ तथाचभागवतेभगवद्वचनम् ॥ स्थास्नुःपरस्तात्कल्पवासिनामिति ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ एकोनविंशकेऽध्यायउपरिष्टात्त्रिलोकतः ॥ वर्ण्यतेऽत्यद्भुताकारोध्रुवलोकेध्रुवःपरः ॥ १ ॥ ध्रुवलोकउपागतस्ततोनयनातिथ्यमित्युक्तंतत्रतिष्ठन्नितिप्रथमश्लोकेनसंदिग्धत्वेनानूद्यत्रिलोकीत्यादिनासार्धद्वयेनमध्येचतुर्थोत्प्रेक्ष्यपश्चात्कोयमित्यर्धेनपृच्छाति ॥ तिष्ठन्नेकेनेत्यादिना ॥ एकेनपादेनार्थादेकंपादमुत्तोल्येत्यर्थः ॥ यद्वा एकेनपादेनएकरूपत्वेनास्थितेनपादद्वयेनेत्यर्थः ॥ तिष्ठन्हेसत्तमौसतांमध्येश्रेष्ठौकोयंभ्रमति ॥ कथंभूतः ॥ अनेकरसनाव्यग्रहस्ताग्रोनानाविधवातमयरज्ज्वाकुलकरांगुलिः ॥ व्यग्रलोचनश्चंचलनेत्रः ॥ १ ॥ त्रिलोक्येवमंडपस्तस्यस्तंभसन्निभःस्थूणासदृशः ॥ भाभीरश्मिभिरावृतः ॥ एवंसंदेहास्प

दत्वेनानूद्यचतुर्धोत्प्रेक्षते ॥ अतुलमपरिमितंज्योतिषांसूर्यादीनांराशितुलयापरिमाणपात्रेणतुलयन्निवपरिमापयन्निवेत्यर्थः ॥ २ ॥ व्योमव्यायामस्याकाशविस्तारस्यपरिमापकःपरिगणकोवा ॥
अग्रिमस्यवाशब्दस्यात्रानुषंगः ॥ कइव ॥ सूत्रधारइव ॥ यथागृहीतसूत्रःस्थपत्यादिर्गृहादिभूमिंपरिमापयतितद्वदित्यर्थः ॥ परिमाणकइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ त्रिविक्रमोवामनस्तदीय
स्त्रैविक्रमोंऽघ्रिदण्डःपाददंडोवा ॥ कथंभूतः ॥ प्रोद्दंडोमहत्तरइत्यर्थः ॥ गगनमेवांगणंप्रांगणंतास्मिन् ॥ ३॥ अथवांबरमाकाशमेवकासारःसरस्तत्रसारयूपस्वरूपधृक्श्रेष्ठयूपस्वरूपभृत् ॥ तदेवंचतुर्धो
त्प्रेक्ष्यपृच्छाति ॥ कोऽयमिति ॥ ४ ॥ निशम्येत्यगस्त्योक्तिः ॥ ध्रुवांध्रुवफलांनिश्चितफलांनिश्चितार्थामितियावत् ॥ ५ ॥ उत्तानचरणउत्तानपादः ॥ ६ ॥ अपरःकनिष्ठः ॥ मध्येसभंसभायामध्ये

सूत्रधारइवव्योमव्यायामपरिमापकः ॥ त्रैविक्रमोंघ्रिदंडोवाप्रोद्दंडोगगनांगणे ॥ ३ ॥ अथवांबरकासारसारयूपस्वरूपधृक् ॥ कोयंकथयतंदेवौकृपयाप
रयामम ॥ ४ ॥ निशम्येतिवचस्तस्यवयस्यस्यविमानगौ॥ प्रणयादाहतुस्तस्मैध्रुवांध्रुवकथांगणौ ॥५॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ मनोःस्वायंभुवस्यासी
दुत्तानचरणःसुतः ॥ तस्यक्षितिपतेर्विप्रद्वौसुतौसंबभूवतुः ॥ ६ ॥ सुरुच्यामुत्तमोज्येष्ठःसुनीत्यांतुध्रुवोपरः ॥ मध्येसभंनरपतेरुपविष्टस्यचैकदा ॥ ७ ॥
सुनीत्याराजसेवायैनियुक्तोऽलंकृतोर्भकः ॥ ध्रुवोधात्रेयिकापुत्रैःसमंविनयतत्परः ॥ ८ ॥ सगत्वोत्तानचरणंक्षोणीशंप्रणनामह ॥ दृष्ट्वोत्तमंतदुत्संगेनि
विष्टंजनकस्यवै ॥ ९ ॥ प्रोच्चसिंहासनस्थस्यनृपतेर्बाल्यचापलात् ॥ आरोढुकामस्त्वभवत्सौनीतेयस्तदाध्रुवः ॥ १० ॥ आरुरुक्षुमवेक्ष्यामुंसुरुचिर्ध्रु
वमब्रवीत् ॥ दौर्भगेयकिमारोढुमिच्छेरंकंमहीपतेः ॥ ११ ॥ बालबालिशबुद्धित्वादभाग्याजठरोद्भव ॥ अस्मिन्सिंहासनेस्थातुंनत्वयासुकृतंकृतम् ॥
॥ १२ ॥ यदिस्यात्सुकृतंतत्किंदुर्भगोदरगोऽभवः ॥ अनेनैवानुमानेनबुध्यस्वस्वाल्पपुण्यताम् ॥ १३ ॥ भूत्वाराजकुमारोपिनालंकुर्याममोदरम् ॥
सुकुक्षिजममुंपश्यत्वमुत्तममनुत्तमम् ॥ १४ ॥ अधिजानुधराजानेर्मानेनपरिबृंहितम् ॥ प्रांशोःसिंहासनस्यास्यरुचिश्चेदधिरोहणे ॥ १५ ॥ कुक्षिंहित्वा
किमवसःसुरुचेश्चसुरोचिषम् ॥ मध्येभूपसभंबालस्तयेतिपरिभर्त्सितः ॥ १६ ॥ पतन्निपीतबाष्पांबुर्धैर्यात्किंचिन्नचोक्तवान् ॥ उचिताऽनुचितंकिंचिन्नो
चिवान्सोपिपार्थिवः ॥ १७ ॥ नियंत्रितोमहिष्याश्चतस्याःसौभाग्यगौरवात् ॥ विसृज्यचसभालोकंशोकंसंमृज्यचेष्टितैः ॥ १८ ॥

॥ ७ ॥ नियुक्तःप्रेषितः ॥ धात्रेयिकापुत्रैरुपमातृकापुत्रैःसह ॥ ८ ॥ ९ ॥ आरोढुकामआरुरुक्षुमित्यत्रचअग्रिमस्यांकमित्यस्यानुषंगः ॥ १० ॥ दौर्भगेयदुर्भगायाःपुत्र ॥ ११ ॥ बालहे
बालक॥बालिशबुद्धित्वान्मूर्खबुद्धित्वात्॥१२॥तत्तदा॥किंकथम् ॥ अभवोजातोसि॥१३॥ नालंकुर्याःनालंकृतवानसि ॥ नविद्यतेउत्तमोयस्मात्सतथातमनुत्तमम्॥१४॥धराजानेःपृथ्वीपतेः ॥ परिबृं
हितमुपलालितम् ॥ प्रांशोरिति ॥ अस्यप्रांशोरुच्चस्यसिंहासनस्याधिरोहणेरुचिश्चेत्तदासुरुचेर्ममकुक्षिमुदरंहित्वाकिंकिमर्थमवसोवसतिंकृतवानसि॥ सुनीतेःकुक्षावितिशेषः॥कथंभूतंकुक्षिम् ॥ सुरोचिषं
सुष्ठुदीप्तिमन्तम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ पतन्निर्गच्छन्निपीतंबाष्पांबुनेत्रजलंयेनसपतन्निपीतबाष्पांबुः ॥ उचितानुचितंभद्राभद्रम् ॥ १७ ॥ उचितानुचितानुक्तौहेतुस्तस्याःसुरुच्याःपट्टमहिष्याः

सौभाग्यगौरवात्सौभाग्यातिशयेननियंत्रितोवशीकृतइति ॥१८॥ शैशवैःशिशुसंबन्धिभिश्चेष्टितैः ॥ शोकंसंमृज्यप्रकटमकृत्वासध्रुवःशिशुर्बालः ॥ शिशुभिःसहसाशिशुरितिवा ॥ १९ ॥ मुखलक्ष्म्यामु
खशोभयाम्लानमुखश्रियेत्यर्थः ॥ समवमानितंसम्यगवज्ञातम् ॥ २० ॥ किंचित्परिम्लानमिवमनाक्ग्लानमिव ॥ ससांत्वंसांत्वनसहितंयथास्यात्परिषस्वजेआलिंगितवती ॥ २१॥२२॥ दुकूलांचल
संपर्कैःपट्टवस्त्रांतसंघर्षणैः ॥ कथंभूतैः ॥ मृदुलैःकोमलैः ॥ २३ ॥ केनास्यमानितःकेनजनेनापमानितोऽवमानितस्तिरस्कृतोऽसिभवासिजातोसीत्येतत् ॥ सोपरोधंमुपरोधसहितंयथास्यात् ॥
यद्वा सोपरोधमंतःपुरंनिभृतामित्येतत् ॥ सध्रुवस्तामितिपाठेतांमातरंपर्यभाषतपरितोभावेनपप्रच्छेत्यर्थः ॥ २४ ॥ः भाषणमेवाह संपृच्छेइतिचतुर्भिः ॥ संपृच्छेपृच्छामि ॥ जननिहेमातः ॥

शैशवैःसशिशुर्नत्वानृपंस्वसदनंययौ ॥ सुनीतिर्नीतिनिलयमवलोक्याथबालकम् ॥ १९ ॥ मुखलक्ष्म्यैवचाज्ञासीद्ध्रुवंसमवमानितम् ॥ अभिसृत्यचतं
बालंमूर्ध्न्युपाघ्रायसासकृत् ॥ २० ॥ किंचित्परिम्लानमिवससांत्वंपरिषस्वजे ॥ अथदृष्ट्वासुनीतिंसरहोंतःपुरवासिनीम् ॥२१॥ दीर्घंनिःश्वस्यबहुशो
मातुरग्रेरुरोदह ॥ सांत्वयित्वाश्रुनयनावदनंपरिमार्ज्यच ॥ २२ ॥ दुकूलांचलसंपर्कैर्मृदुलैर्मृदुपाणिना ॥ पप्रच्छतनयंमातावदरोदनकारणम् ॥ वि
द्यमानेनरपतौशिशोकेनापमानितः ॥ २३ ॥ अपोथसमुपस्पृश्यतांबूलंपरिगृह्यच ॥ मात्रापृष्टःसोपरोधंध्रुवस्तांपर्यभाषत ॥२४ ॥ संपृच्छेजननित्वाहं
सम्यक्शंसममाग्रतः ॥ भार्यात्वेपिचसामान्येकथंसासुरुचिःप्रिया ॥ २५ ॥ कथंनभवतीमातःप्रियाक्षितिपतेरसि ॥ कथमुत्तमतांप्राप्तउत्तमःसुरुचेः
सुतः ॥ २६ ॥ कुमारत्वेपिसामान्येकथंत्वहमनुत्तमः ॥ कथंत्वंमंदभाग्यासिसुकुक्षिःसुरुचिःकथम् ॥२७॥ कथंनृपासनंयोग्यमुत्तमस्यकथंनमे ॥ कथं
मेसुकृतंतुच्छमुत्तमस्योत्तमंकथम् ॥ २८ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यसुनीतिर्नीतिमच्छिशोः ॥ः किंचिदुच्छ्वस्यशनकैःशिशुकोपोपशांतये ॥ २९ ॥
स्वभावमधुरांवाणींवक्तुंसमुपचक्रमे ॥ सापत्नंप्रतिघंत्यक्त्वाराजनीतिविदांवरा ॥३०॥ ॥ सुनीतिरुवाच ॥ ॥ अयितातमहाबुद्धेविशुद्धेनांतरात्मना ॥
निवेदयामितेसर्वंमाऽपमानेमतिंकृथाः ॥ ३१ ॥ तयायदुक्तंतत्सर्वंतथ्यमेवनचान्यथा ॥ सापत्युर्महिषीराज्ञोराज्ञीनामतिवल्लभा ॥ ३२ ॥ तयाजन्मां
तरेतातयत्पुण्यंसमुपार्जितम् ॥ तत्पुण्योपचयाद्राजासुरुच्यांसुरुचिर्भृशम् ॥ ३३ ॥ मादृश्योमंदभाग्यायाःप्रमदासुप्रतिष्ठिताः ॥ केवलंराजपत्नी
त्ववादस्तासुनतद्रुचिः ॥ ३४ ॥ महासुकृतसंभारैरुत्तमश्चोत्तमोदरे ॥ उवासतस्याःपुण्यायानृपसिंहासनोचितः ॥ ३५ ॥

त्वात्वाम् ॥ सम्यक्शंससत्यंकथय ॥ २५ ॥ २६ ॥ अहंतेसुतइत्यनुषज्जते ॥ अनुत्तमोऽपकृष्टस्तुच्छइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ नीतिमद्वचइत्यन्वयः ॥ नीतिमांश्चासौशिशुश्चेतिनीतिमच्छिशुः
नीतिमच्छिशोस्तस्यध्रुवस्यवचइतिवान्वयः ॥ २९ ॥ सापत्नंसपत्नीविषयंप्रतिघंप्रतिकूलंप्रतिपक्षमितियावत् ॥ ३०ः ॥ अयीतिसानुकंपसंबोधने ॥ कृथाःकुरु ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
मादृश्यइति ॥ प्रमदासुमध्येप्रतिष्ठिताःस्थितामादृश्योयामंदभाग्यास्तास्वस्माकंकेवलंराजपत्नीत्ववादोनृपभार्यात्वकथनमात्रंनतद्रुचिः ॥ तस्योत्तानपादस्यराज्ञोरुचिःप्रीतिर्नास्तीत्यर्थः ॥३४॥३५॥

आतपत्रंचेत्याद्यानांनियमैर्यमैरित्यंतानांद्वादशश्लोकानामेतैर्मनोरथफलैस्तपोद्रुमास्तपांस्येवद्रुमावृक्षाःफलंत्येवेतित्रयोदशेनान्वयः ॥ भद्रासनंराजसिंहासनम् ॥ सिंधुरागजाः ॥ मदोद्धुरामदो
न्मत्ताः ॥ ३६ ॥ तुरंगमाअश्वाः ॥ तुरगाःशीघ्रगाः ॥ अनाधिव्याधि नविद्येतेआधिव्याधीमानसव्यथारोगौयस्मिंस्तज्जीवितम् ॥ तथाप्राज्यंप्रजासुखम् ॥ यद्वा प्राज्यंश्रेष्ठम् ॥ प्राच्यमिति
पाठेप्राच्यंप्राचीदिग्भवमैश्वर्यम् ॥ एतच्चाग्न्यादिदिग्भवैश्वर्याणामुपलक्षणम् ॥ ३७ ॥ अपराजितंपरैःशत्रुभिरितिशेषः ॥ अरिश्चासौषड्वर्गइन्द्रियषड्वर्गश्चेत्यरिषड्वर्गस्तस्मिन् ॥ इंद्रियारिषड्वर्गस्यपरा
भवइत्यर्थः ॥ अरिषड्वर्गैरितिपाठेअजयइतिच्छेदः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ साप्रसिद्धा ॥ येतिवापाठः ॥ और्जस्वलाऔदार्यवती ॥ ४० ॥ सदोऽजिरेसभांगणे ॥४१॥ स्त्रीप्रयोगेषुस्त्रीविषयव्यवहारेषु ॥

आतपत्रंचचंद्राभंशुभेचापिचचामरे ॥ भद्रासनंतथोच्चंचसिंधुराश्चमदोद्धुराः ॥ ३६ ॥ तुरंगमाश्चतुरगास्त्वनाधिव्याधिजीवितम् ॥ निःसपत्नंशुभंराज्यं
प्राज्यंहरिहरार्चनम् ॥ ३७ ॥ विपुलंचकलाज्ञानमधीतमपराजितम् ॥ तथाजयोरिषड्वर्गेस्वभावात्सात्त्विकीमतिः ॥ ३८ ॥ दृष्टिःकारुण्यसंपूर्णावाणी
मधुरभाषिणी ॥ अनालस्यंचकार्येषुतथागुरुजनेनतिः ॥ ३९ ॥ सर्वत्रशुचितातातसापरोपकृतिःसदा ॥ और्जस्वलामनोवृत्तिःसदैवादीनवादिता ॥
॥ ४० ॥ सदोजिरेचपांडित्यंप्रागल्भ्यंचरणांगणे ॥ आर्जवंबंधुवर्गेषुकाठिन्यंक्रयविक्रये ॥ ४१ ॥ मार्दवंस्त्रीप्रयोगेषुवत्सलत्वंप्रजासुच ॥ ब्राह्मणेभ्यो
भयंनित्यंवृद्धवृत्त्युपजीवनम् ॥ ४२ ॥ वासोभागीरथीतीरेतीर्थेवामरणंरणे ॥ अपराङ्मुखताऽर्थिभ्यःप्रत्यर्थिभ्योविशेषतः ॥ ४३ ॥ भोगःपरिजनैः
सार्धंदानावंध्यदिनागमः ॥ विद्याव्यसनितानित्यंनित्यंपित्रोरुपस्थितिः ॥ ४४ ॥ यशसःसंचयोनित्यंनित्यंधर्मस्यसंचयः ॥ स्वर्गापवर्गयोःसिद्धिः
सदाशीलस्यमंडनम् ॥ ४५ ॥ सद्भिश्चसंगतिर्नित्यंमैत्रीचपितृमित्रकैः ॥ इतिहासपुराणानामुत्कंठाश्रवणेसदा ॥ ४६ ॥ विपद्यपिपरंधैर्यंस्थैर्यंसं
पत्समागमे ॥ गांभीर्यंवाग्विलासेषुऔदार्यंपात्रपाणिषु ॥ ४७ ॥ देहेपरैकाकृशतातपोभिर्नियमैर्यमैः ॥ एतैर्मनोरथफलैःफलंत्येवतपोद्रुमाः ॥ ४८ ॥
तस्मादल्पतपस्त्वाद्वैत्वंचाहंचमहामते ॥ प्राप्यापिराजसांनिध्यंराजलक्ष्म्यानभाजनम् ॥ ४९ ॥

वृद्धानांसदाचाराणांयावृत्तिर्वर्तनंतेनोपजीवनंजीवनसंपादनम् ॥ वृद्धबुद्धव्युपजीवनमितिक्वचित् ॥ ४२ ॥ वासोमरणमितितीर्थेरणेइत्युभयत्रसंबध्यते ॥ प्रत्यर्थिभ्यःप्रतिकूलार्थिभ्यःशत्रुभ्यइत्यर्थः ॥
॥ ४३ ॥ दानावंध्योदानैरव्यर्थोदिनागमोदिवसागमनंप्रत्यहंदानामित्यर्थः ॥ उपस्थितिरुपस्थानमनुकूलाचरणमितियावत् ॥४४॥ शीलस्यसद्वृत्तस्यमंडनंभूषणंप्रत्यहंसद्वृत्ताचरणमित्यर्थः ॥४५॥
पितृमित्रकैःपितुर्मित्रैःसहापितृवद्यानिमित्राणितैःसहेतिवा ॥ इतिहासपुराणानाम् इतिहासामहाभारतादयः पुराणानिब्राह्मादीनितेषाम् ॥४६॥ वाग्विलासेषुवचनप्रयोगेषु ॥ औदार्यंदातृत्वम् ॥ ४७ ॥
परामुख्याकेवलावा ॥ एतैरातपत्रादिकृशतांतैर्मनोरथफलैर्मनोराज्यवत्फलत्वेनकल्पितैः मनोऽभिलषितफलैरितिवाकृत्वातपोद्रुमाःफलंतीति ॥ ४८ ॥ प्रस्तुतमुपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ ४९ ॥

स्वकृतंस्वेनकृतंकर्म ॥ स्वकृतांकृतिंस्वेनकृतंकर्मस्रष्टापितामपमार्ष्टुंनपरीष्टेनसमर्थइत्यर्थः ॥ सांत्वयति ॥ माशोचइति ॥ दिष्टंदैवम् समर्पयेत्प्रापयेत् ॥ समुन्नयेदितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अन्यैर्दुरासदंयत्पदन्तदासादितंविद्धीत्यन्वयः ॥५४ ॥ अनुज्ञादानमात्रंचेतिचकारोभिन्नक्रमे ॥ अनुज्ञादानमात्रंकुरुआशीर्भिरभिनन्दयचेत्यर्थः ॥ ५५ ॥ राजमानंभ्राजमानम् ॥५६॥शय्यतेऽनेनेतिशयःपादः॥पादप्रसारणपूर्वकंहिसर्वेशेरतइतिसर्वेषामनुभवसिद्धम्॥उत्तानउच्चैःशयोयस्यसउत्तानशयउत्तानपादस्यांगज उत्तानशयांगज॥ हेउत्तानशयहेस्तनंधयेतिपृथग्वापदम् ॥ स्यादुत्तानशयोडिंभस्तनयश्चस्तनंधयइत्यमरः ॥ अनुत्तानशयेप्युत्तानशयपदप्रयोगस्त्वार्द्रचित्ततया ॥ आत्मजेतिक्वचित् ॥ साष्टैकवर्षदेशीयम्अष्टाभिःसहवर्ततइतिसाष्टंसाष्टंचतदेकवर्षंचेतिसाष्टैकवर्षम्ईषदसमाप्तंसाष्टैकवर्षयस्यससाष्टैकवर्षदेशीयः ॥ ईषदसमाप्तौकल्पब्देश्यदेशीयरइतिदेशीयर्प्रत्ययः ॥ सप्ताष्टदेश्यवर्षीयामितिपाठेईषदसमाप्तानिसप्तवाऽष्टवावर्षाणियस्यतामित्यर्थः ॥ एवंभू

मानापमानयोस्तस्मात्स्वकृतंकारणंपरम् ॥ स्रष्टापिनापमार्ष्टुंतत्परीष्टेस्वकृतांकृतिम् ॥ माशोचस्त्वमतःपुत्रदिष्टमिष्टंसमर्पयेत् ॥५० ॥ इत्याकर्ण्यसुनीत्यास्तन्महावाक्यंसुनीतिमत् ॥ सौनीतेयोध्रुवोवाचमाददेवकुमुत्तरम् ॥ ५१ ॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ जनयित्रिसुनीतेमेशृणुवाक्यमनाकुलम् ॥ माबालइतिमत्वामामवमंस्थास्तपस्विनि ॥ ५२ ॥ यद्यहंमानवेवंशेजातोस्म्यत्यंतपावने ॥ उत्तानपादतनयस्त्वदीयोदरसंभवः ॥५३॥ तपएवहिचेन्मातःकारणंसर्वसंपदाम् ॥ तत्तदासादितंविद्धिपदमन्यैर्दुरासदम् ॥ ५४ ॥ एकमेवहिसाहाय्यंकुरुमातरतंद्रिता ॥ अनुज्ञादानमात्रंचआशीर्भिरभिनंदय ॥ ॥ ५५ ॥ सापिज्ञात्वामहावीर्यंकुमारंकुक्षिसंभवम् ॥ महत्योत्साहसंपत्त्याराजमानमुवाचतम् ॥ ५६ ॥ अनुज्ञातुंनशक्ताऽहंत्वामुत्तानशयांगज ॥ साष्टैकवर्षदेशीयन्तथापिकथयाम्यहम् ॥ ५७ ॥ सपत्नीवाक्यभल्लीभिर्भिन्नेमहतिमेहृदि ॥ तवबाष्पौघवारीणिनतिष्ठंतिकरोमिकिम् ॥ ५८ ॥ तानिमन्येऽत्रमार्गेणस्रवंत्यविरतंशिशो ॥ स्रवंतीश्चचिकीर्षंतिप्रतिकूलजलाःकिल ॥ ५९ ॥ त्वदेकतनयातातत्वदाधारैकजीविता ॥ त्वमंगयष्टिरसिमेत्वन्मुखासक्तलोचना ॥ ६० ॥ लब्धोसिकतिभिःकष्टैरिष्टाःसंप्रार्थ्यदेवताः ॥ त्वन्मुखेंदूदयेतातमन्मनःक्षीरनीरधिः ॥ ६१ ॥ आनन्दपयसापूर्यकुचाबुद्वेलितोभवेत् ॥ त्वदंगसंगसंभूतसुखसन्दोहशीतला ॥ ६२ ॥

तंत्वांयद्यप्यनुज्ञातुमाज्ञांदातुंनशक्नोमितथापिकथयाम्याज्ञांप्रयच्छामीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ आज्ञानर्हेप्याज्ञादानेहेतुमाह ॥ सपत्नीति ॥ सपत्नीदुष्टवाक्यान्येवभल्ल्योबाणास्तैर्मेतवचहृदिभिन्नेसतिबाष्पानिवहजलानिनतिष्ठंति ॥ तवत्वत्संबंधीनित्वन्निमित्तानिबाष्पौघवारीणीतिवा ॥ अतःकिंकरोमिएतदर्थमाज्ञांप्रयच्छामीत्यर्थः ॥ तत्तद्वाक्यौघवारीणीतिक्वचित् ॥ ५८ ॥ आज्ञादानेहेत्वंतरमाह ॥ तानीति ॥ किलप्रसिद्धौ ॥ हेशिशोतानिबाष्पौघवारीण्यविरतंनेत्रमार्गेणनेत्ररंध्रेणस्रवंति ॥ स्रवन्तीश्चनदीः ॥ स्रवन्तीनिम्नगापगाइत्यमरः ॥ चिकीर्षंति कर्तुमिच्छंतिवांछन्तीतियावत् ॥ कथंभूताः ॥ प्रतिकूलजलाःदुःखावहाइत्यर्थः ॥ आनन्दबाष्पौघधाराव्यावृत्त्यर्थंविशेषणम् ॥ नकेवलंस्रवंतिस्रवंतीश्चचिकीर्षंतीतिवाऽन्वयः ॥ प्रतिकूलजनाइतिव.पाठः ॥ किलेतिप्रसिद्धौ ॥ ५९ ॥ एवंकथंचिद्दास्यमानानुज्ञायाःपुत्रविश्लेषजनितखेदायाविलापमाहतुरथेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ यष्टिर्लकुटः ॥६०॥ उद्वेलितोलंघिततीरमर्यादउत्सिक्तनीरोवा ॥६१॥६२॥

शयेशयनंकुर्वे ॥ सुशयनेशोभनशय्यायाम् ॥ अद्यइतिपाठेइदानींप्रावृत्यास्तीर्येत्यर्थः ॥ पुलकएवांबरंवस्त्रंपुलकांबरम् ॥ अपइति ॥ अथानंतरम्अपःसमुपस्पृश्यमुखंप्रक्षाल्याचम्येत्यर्थः ॥ ६३ ॥
त्वदास्येति ॥ हेसुधांशुवदनचंद्राननत्वदास्यस्यतवमुखस्ययदोष्ठपुटकंदंतच्छदद्वयंतदेवदुग्धवार्धिःक्षीरसमुद्रस्तेनवर्धितामुच्छलितांसुधांपीयूषंधयंतीपिबंतीचुंबनादिनानधिनोमितृप्तिंनप्राप्नोमीत्यर्थः ॥
अपिशब्दात्पश्यंत्यपश्यंत्यपि ॥ ६४ ॥ त्वदीयेति ॥ त्वदीयःशीतलालापःकोमलवचनंममश्रुतिपथंयदाप्रापतदैवसपत्नीवाक्यदवथुःसपत्नीवाक्यमेवदवथुस्तस्माद्वायोदवथुःकंपः सवेपथुः
सकंपःस्यान्नश्येदित्यर्थः ॥ ६५ ॥ यदंगेति ॥ अंगहेपुत्रयद्यदात्वंचिरंनिद्रासिनिद्रांकरोषितदेतिवक्ष्यमाणंध्यायंत्यस्मिचिंतयंतीभ्रमामि ॥ किंतत्तदाह ॥ कदाऽसौनिद्रादरिद्रः निद्राया
दरिद्रःअभावोभविता ॥ निश्श्रेष्टत्वसाम्यात्सूर्योदयेऽरविंदवद्भविष्यति ॥ यथासूर्योदयेऽरविंदंविकसितंभवतितथासौनिद्राक्रांतनेत्रःकदाविकासंगमिष्यतीत्यर्थः ॥ निद्रादरिद्रोऽसौध्रुवइतिवा ॥
॥ ६६ ॥ उपेयाउपगच्छसि ॥ अनर्घ्यार्घ्यममूल्यार्घ्यम् ॥ स्यातांभवेताम् ॥ उन्मुखौक्षरितचूचुकौ ॥ इवेत्युत्प्रेक्षायाम् ॥ ६७ ॥ यदेति ॥ यदात्वंसौधाद्राजसदनाद्विनिर्यायाःनिर्गच्छ

सुखंशयेसुशयनेप्रावृत्यपुलकांबरम् ॥ अपोऽथसमुपस्पृश्यतांबूलंपरिगृह्य च ॥६३॥ त्वदास्यस्यौष्ठपुटकदुग्धवार्धिविवर्धिताम् ॥ सुधांसुधांशुवदनधयं
त्यपिधिनोमिन ॥ ६४ ॥ त्वदीयःशीतलालापःप्रापश्रुतिपथंयदा ॥ सपत्नीवाक्यदवथुस्तदैवस्यात्सवेपथुः ॥६५॥ यदंगनिद्रासिचिरंध्यायंत्यस्मितदे
त्यहम् ॥ कदानिद्रादरिद्रोसौभविताकोंदयेऽब्जवत् ॥६६॥ यदोपेयागृहान्वत्सखेलित्वाबालखेलनैः ॥ तदानर्घ्यार्घ्यमुत्स्रष्टुंस्तनौस्यातामिवोन्मुखौ ॥
॥ ६७ ॥ यदासौधाद्विनिर्यायाःपद्मरेखांकितंपदम् ॥ प्राणानांतेयियासूनांतदातदवलंबनम् ॥ ६८ ॥ यदायदाबहिर्यासिपुत्रत्रिचतुरंपदम् ॥ तदात
दाममप्राणःकंठप्राघुणिकीभवेत् ॥ ६९ ॥ चित्रंपुत्रत्वरयतियातुंमेमानसांडजः ॥ सुधाधाराधरइवबहिश्चिरयतित्वयि ॥ ७० ॥ अथतिष्ठंतुकठिनाः
प्राणाःकंठाटवीतटे ॥ तपस्यंतोतिसंतप्तास्तपसेत्वयियास्यति ॥ ७१ ॥ इत्यनुज्ञामनुप्राप्यजननीचरणांबुजौ ॥ क्षणंमौलिजजंबालजडौकृत्वाध्रुवो
ययौ ॥ ७२ ॥ तयापिधैर्यसूत्रेणसुनीत्यापरिगुंफ्यच ॥ नेत्रेंदीवरजामालाध्रुवस्योपायनीकृता ॥ ७३ ॥ मात्रातन्मार्गरक्षार्थंतदातदनुगीकृताः ॥
पैरवार्यप्रसराःस्वाशीर्वादाःपरःशताः ॥ ७४ ॥

सितदायियासूनांगंतुमिच्छूनांप्राणानांधूलिकादिप्रदेशेपद्मरेखाचिह्नितंतवयत्पदंतदवलंबनमाश्रयोजीवनहेतुःस्यादित्यर्थः ॥ ६८ ॥ यदायदेति ॥ हेपुत्र त्रिचतुरं त्रयंचतुष्टयंवापदंयदात्वंबहि
र्यासितदातदाममप्राणःकंठप्राघुणिकीभवेत्कंठातिथिःकंठगतइत्यर्थः ॥ यथायथातथातथेतिक्वचित् ॥ ६९ ॥ चित्रमिति ॥ हेपुत्रएतच्चित्रम् ॥ किंतत् ॥ त्वयिबहिश्चिरायातिविलंबभाजिसति
मममानसांडजोमानसंमनएवांडजश्चकोराख्यःपक्षीयातुंत्वरयातित्वरांकरोति ॥ कथंभूतेइवत्वयि ॥ सुधाधाराधरेइव सुधाधाराममृतधारांधरतीतितथातस्मिन्नमृतमयेचंद्रइवेत्यर्थः ॥ चकोराख्यांड
जोपिचंद्ररश्म्यमृतंपातुंचंद्रनिकटेगंतुंत्वरयतेइतिलोकप्रसिद्धम् ॥ सुधाधाराधरमयइतिक्वचित्पाठः ॥ सुधाधाराधराकारइतिचान्यत्र ॥ पाठद्वयेपिपूर्वोक्तएवार्थः ॥ ७० ॥ कथंकथमप्यनु
ज्ञांददाति ॥ अथेति ॥ ७१ ॥ अनुअनंतरंपश्चाद्वा ॥ इवेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ मौलिजजंबालजडौ मौलिजाःकेशाएवजंबालाःपंकास्तैर्जडौवेष्टितावित्यर्थः ॥ निषद्वरस्तुजंबालःपंकोस्त्रीशाद
कर्दमावित्यमरः ॥ ७२ ॥ तयासुनीत्येतिसंबंधः ॥ परिगुंफ्यग्रथित्वा ॥ उपायनीकृताउपहारीकृता ॥ उपायनमुपग्राह्यमुपहारस्तथोपदेत्यमरः ॥ ७३ ॥ तदनुगीकृतास्तस्यध्रुवस्यप

श्चाद्राःकृताः ॥ नवार्याःप्रसराःस्वकार्यक्षमतायेषांस्वाशीर्वादानांतेतथा ॥ सापेक्षत्वेपिसमासआर्षः ॥ शतात्परेपरःशताःअसंख्याताइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ मरुतावायुना ॥ ७५ ॥ सइति ॥ मरुता वायुनायत्तरुशाखाग्राणांप्रसारणमांदोलनंतन्मिषेणव्याजेन ॥ वायुनातरुपल्लवाग्राणांप्रसारणंमिषंव्याजंयस्मिन्तेनवनेनेतिसामानाधिकरण्यंवा ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अरण्यान्यांमहारण्ये ॥ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ वैचित्र्यंविविधचित्रीकरणम् ॥ चित्रंचित्रीकरणमात्रम् ॥ चित्तमितिवापाठः ॥ कृतंकर्म ॥ तदुक्तम् ॥ नमस्तत्कर्मभ्योविधिरपिनयेभ्यःप्रभवतीति ॥ ८३ ॥

स्वसौधात्सविनिर्गत्यबालोऽबालपराक्रमः ॥ अनुकूलेनमरुतादर्शिताध्वाऽविशद्वनम् ॥ ७५ ॥ समरुत्तरुशाखाग्रप्रसारणमिषेणसः ॥ कृताह्रूतिरिवप्रे
म्णावनेनवनमाविशत् ॥ ७६ ॥ समातृदैवतोभिज्ञःकेवलंराजवर्त्मनि ॥ नवेदकाननाध्वानंक्षणंदध्यौनृपात्मजः ॥ ७७ ॥ यावदुन्मील्यनयनेपुरः
पश्यतिसध्रुवः ॥ तावद्ददर्शसप्तर्षीनतर्कितगतीन्वने ॥ ७८ ॥ बालिशेष्वसहायेषुभवेद्भाग्यंसहायकृत् ॥ अरण्यान्यांरणेगेहेततोभाग्यंहिकारणम् ॥
॥७९॥ क्वराजतनयोबालोगहनंक्वचतद्वनम् ॥ बलात्स्वसात्प्रकुर्वत्येनमस्तेभवितव्यते ॥८०॥ यत्रयस्यहियद्भाव्यंशुभंवाऽशुभमेवच ॥ आकृष्यभा
विनीरज्जुस्तत्रतस्यहिदापयेत् ॥ ८१ ॥ अन्यथाविदधात्येषमानवोबुद्धिवैभवात् ॥ भगवत्याभवित्र्याऽसौविदध्याद्विधिरन्यथा ॥ ८२ ॥ नवयोनचवै
चित्र्यंनचित्रंविदधेहितम् ॥ नबलंनोद्यमःपुंसांकारणंप्राक्तनंकृतम् ॥८३॥ अथदृष्ट्वाससप्तर्षीन्सप्तसप्त्यतितेजसः ॥ भाग्यसूत्रैरिवाकृष्योपनीतान्प्रसुमो
दह ॥ ८४ ॥ तिलकांकितसद्भालान्कुशोपग्रहितांगुलीन् ॥ कृष्णाजिनोपविष्टांश्चयज्ञसूत्रैरलंकृतान् ॥ ८५ ॥ साक्षसूत्रकरान्किंचिद्विनिमीलितलो
चनान् ॥ सुधौतसूक्ष्मकाषायवासःप्रावरणान्वितान् ॥ ८६ ॥ अकांडेपिमहाभागान्मिलितान्सप्तनीरधीन् ॥ चित्रंविपद्विनिर्मग्नानुद्दिधीर्षूनिवप्रजाः
॥ ८७ ॥ उपगम्यविनम्रःसप्रबद्धकरसंपुटः ॥ ध्रुवोविज्ञापयांचक्रेप्रणम्यललितंवचः ॥ ८८ ॥ ॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ अवैतमांमुनिवराःसुनी
त्युदरसंभवम् ॥ उत्तानपादतनयंध्रुवंनिर्विण्णमानसम् ॥ ८९ ॥ इदंवनमनुप्राप्तंसनाथंयुष्मदंघ्रिभिः ॥ प्रायोनभिज्ञंसर्वत्रमहद्धर्युषितमानसम् ॥९०॥

सध्रुवःसप्तर्षीन्दृष्ट्वाप्रसुमोदह ॥ अनंतरंप्रणम्यललितंवचोविज्ञापयांचक्रइतिपश्चमेनान्वयः ॥ सप्तसप्त्यतितेजसः सूर्याधिकमहसः तद्वदतितेजसइतिवा ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अकांडइति ॥ पुनःकीदृशान् ॥ अकांडेऽनवसरेमिलितान् ॥ मेलनहेतोरभावेपिसमवेतानित्यर्थः ॥ अतएवचित्रमाश्चर्यम् ॥ कानिव ॥ विपद्विनिर्मग्नाःप्रजाउद्दिधीर्षूनुद्धर्तुमिच्छून् सप्तनीरधीन्सप्तसमुद्रानिव ॥ अभूतोपमेयम् ॥ यदासप्तसागराःप्रजाउद्दिधीर्षवस्तदायथामिलंतितथामिलितानित्यर्थः ॥ गुणरत्नाकरत्वागाधबोधादिनासमुद्रसाम्यम् ॥८७॥८८॥८९॥ महत्याऽऋद्ध्याऽउषितमध्युषितमाश्रितं

मानसंयस्यसतथातम् ॥ ९० ॥ ऊर्जस्वलंतेजस्विनम् ॥ अनर्घ्यनयनेपथ्यमतिशयनीतिचतुरम् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ नीरुग्रोगरहितः ॥ ९४ ॥ तथावैराग्यवानित्यर्थः ॥ स्वभावभिन्न
प्रकृतौ स्वभावान्मायातोभिन्नानानाप्रकृतिःस्वभावोवासनायस्यतस्मिन्लोके ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ प्रांशुमनोरथउच्चाभिलाषः ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ क्षात्रंक्षत्रियजातिक्षत्रियस्वभावंवा ॥ तत्तदा ॥
तत्क्षात्रमितिवा ॥ अहोइत्याश्चर्ये ॥ १०० ॥ श्रवःश्रवणेंद्रियन्तद्गोचरीकुरु ॥ १ ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ भद्रासनंचक्रवर्तिसिंहासनम् ॥ २ ॥ उपदिश्यतइत्युपदेशउपायइत्यर्थः ॥ तत्तस्मात् ॥

तेदृष्ट्वोर्जस्वलंबालंस्वभावमधुराकृतिम् ॥ अनर्घ्यनयनेपथ्यंमृदुगंभीरभाषिणम् ॥ ९१ ॥ उपोपवेश्यशिशुकंप्रोचुर्वैविस्मिताभृशम् ॥ अहोबालवि
शालाक्षमहाराजकुमारक ॥ ९२ ॥ विचार्यापिनजानीमोवदनिर्वेदकारणम् ॥ अद्यतेह्यर्थचिंतानोक्वापमानःप्रसूर्गृहे ॥ ९३ ॥ नीरुक्छरीरसंपत्ति
र्निर्वेदेकिंनुकारणम् ॥ अनवाप्ताभिलाषाणांवैराग्यंजायतेनृणाम् ॥ ९४ ॥ सप्तद्वीपपतेराज्ञःकुमारस्त्वंतथाकथम् ॥ स्वभावभिन्नप्रकृतौलोकेस्मिन्नम
नोगतम् ॥ ९५ ॥ अवगंतुंहिशक्येतयूनोवृद्धस्यवाशिशोः ॥ इतिश्रुत्वावचस्तेषांसहजप्रेमनिर्भरम् ॥ ९६ ॥ वाचंजग्राहसतदाशिशुःप्रांशुमनोरथः
॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ प्रेषितोराजसेवार्थंजनन्याऽहंमुनीश्वराः ॥ ९७ ॥ राजांकमारुरुक्षुर्हिसुरुच्यापरिभर्त्सितः ॥ उत्तमंचोत्तमीकृत्यमांचमन्मातरं
तथा ॥९८॥ धिकृत्यप्रशशंसस्वंनिर्वेदेकारणंत्विदम् ॥ निशम्येतिशिशोर्वाक्यंपरस्परमवेक्ष्यते ॥९९॥ क्षात्रमेवशशंसुस्तदहोबालेपिनक्षमा ॥ १०० ॥
ऋषयऊचुः ॥ ॥ किमस्माभिरहोकार्यंकस्तवास्तिमनोरथः ॥ ज्ञातोभवतुतावत्सनःश्रवोगोचरीकुरु ॥ १ ॥ ॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ मुनयोममयोबं
धुरुत्तमश्चोत्तमोत्तमः ॥ पित्रादत्तंचसोऽध्यास्तांतद्भद्रासनमुत्तमम् ॥ २ ॥ भवत्कृतांहिसाहाय्यमेतदिच्छामिसुव्रताः ॥ प्रायोजानेनबालत्वादुपदे
शस्तदुच्यताम् ॥ ३ ॥ अनन्यनृपभुक्तंयद्यदन्येभ्यःसमुच्छ्रितम् ॥ इंद्रादिदुरवापंयत्कथंलभ्यंदुरासदम् ॥ ४ ॥ पित्रोत्सृष्टंनकांक्षामिकांक्षामिस्व
भुजार्जितम् ॥ मनोरथपथातीतंभवेद्यत्पितुरप्यहो ॥ ५ ॥ पितृसंपत्तिभोक्तारःप्रायशोनयशोधनाः ॥ नरोत्तमास्तुतेज्ञेयायेपित्राधिक्यदर्शिनः ॥ ६ ॥
उपार्जितंहिपित्रायेनाशयंतियशःश्रुतम् ॥ धनंनिधनमेवास्तुतेषांदुर्वृत्तचेतसाम् ॥ ७ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यमुनयःसुनयोर्जितम् ॥ यथार्थमेवं
प्रत्यूचुर्मरीच्याद्यास्तथाध्रुवम् ॥ ८ ॥

उच्यतांकथ्यताम् ॥ ३ ॥ कस्योपदेशइत्यतआह ॥ अनन्येति ॥ समुच्छ्रितमत्युच्छ्रितमत्युच्चमितियावत् ॥ समुत्थितमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ एतादृशंदुरासदंदुर्लभंयत्स्थानमितिशेषस्तत्कथंकेनप्रका
रेणउपायेनलभ्यंसउपदेशउपायःकथ्यतामितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ श्रुतंप्रख्यातंधनंच ॥७॥ इतीति ॥ इत्येवंपूर्वोक्तप्रकारं सुनयोर्जितंशोभननयेनवर्धितं यथार्थंपरमार्थं तस्यध्रुवस्यवचः

श्रुत्वामुनयोमननशीलाअपिमरीच्याद्यास्तथायथार्थंध्रुवंप्रत्यूचुःप्रत्युत्तरंदत्तवन्तइत्यर्थः ॥ ८ ॥ अनार्चितेति ॥ हेअंगध्रुवत्वंयथायादृशंपदमात्थकथयसितथातादृशंपदमनार्चिताच्युतपदःकथमापद्यतेन कथंचिदपिप्राप्नोति ॥ एतदहंनातथ्यंनमृषाकथयामीत्यर्थः ॥ यथायथेतिपाठेएकोयथाशब्दोयथावदित्यर्थे ॥ तथाशब्दोऽध्याहर्तव्योयत्तदोर्नित्यसंबंधात् ॥ ९ ॥ मरीच्यनुरूपमुपदेशमत्रिरुवाच ॥ अनास्वादितेति ॥ पदंस्थानम् ॥ फलमितिक्वचित्पाठः ॥ पथमितिपाठेपंथानमित्यर्थः ॥ अकारांतोवापथशब्दोवाटःपथश्चेतिवचनात् ॥ ११० ॥ अत्र्यनुरूपमुपदेशमंगिराअप्युवाच ॥ अदवीयइति ॥ अदवीयोमहदित्यर्थः ॥ निकटवर्तीतिवा ॥ कांतांघ्रिकमलेसुखसेव्यचरणपद्मेसुशीलयेच्छोभनप्रकारेणध्यायेत् ॥ ११ ॥ परमांतमात्यंतिकंनाशम् ॥ १२ ॥ प्रधानंप्रकृतिः ॥ पुरुषईश्वरः ॥ एकवद्भावादेकवचनम् ॥ तस्मात्परंयत्परमंब्रह्माहुःसोऽच्युतःसर्वदास्यतीत्यन्वयः ॥ ननुसजातीयविजातीयस्वगतभेदात्कथंतस्यब्रह्मत्वंतत्राह ॥ यन्माययायस्यमाययाऽपरंस

मरीचिरुवाच ॥ ॥ अनर्चिताच्युतपदःपदमापद्यतेकथम् ॥ यथातथात्वमात्थांगनातथ्यंकथयाम्यहम् ॥ ९ ॥ अत्रिरुवाच ॥ अनास्वादितगोविंदपदांबुजरजोरसः ॥ मनोरथपथातीतंस्फीतंनाकलयेत्पदम् ॥ ११० ॥ अंगिराउवाच ॥ ॥ अदवीयःपदंतस्यसर्वासांसंपदामिह ॥ कमलाकांतकांतांघ्रिकमलेयःसुशीलयेत् ॥ ११ ॥ ॥ पुलस्त्यउवाच ॥ ॥ यस्यस्मरणमात्रेणमहापातकसंततिः ॥ परमांतमवाप्नोतिसविष्णुःसर्वदोध्रुव ॥ १२ ॥ ॥ पुलहउवाच ॥ ॥ यदाहुःपरमंब्रह्मप्रधानपुरुषात्परम् ॥ यन्माययाततंसर्वंसर्वदास्यतिसोच्युतः ॥ १३ ॥ ॥ क्रतुरुवाच ॥ ॥ योयज्ञपुरुषोविष्णुर्वेदवेद्योजनार्दनः ॥ अंतरात्माऽस्यजगतःसतुष्टःकिंनयच्छति ॥ १४ ॥ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ ॥ यद्भ्रूनर्तनवर्तिन्यःसिद्धयोऽष्टौनृपात्मज ॥ तमाराध्यहृषीकेशमपवर्गोप्यदूरतः ॥ १५ ॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ सत्यमुक्तंमुनीशानाविष्णोराराधनंप्रति ॥ कथंवाभगवानीज्यःसविधिश्चोपदिश्यताम् ॥१६॥ ॥ मुनयऊचुः ॥ ॥ तिष्ठतागच्छतावापिस्वपताजाग्रतातथा ॥ शयानेनोपविष्टेनजप्योनारायणःसदा ॥१७॥ द्वादशाक्षरमंत्रेणवासुदेवात्मकेनच ॥ ध्यायंश्चतुर्भुजंविष्णुंजप्त्वासिद्धिंनकोगतः ॥ १८ ॥ अतसीपुष्पसंकाशंपीतवाससमच्युतम् ॥ क्षणंसर्वात्मकंपश्यन्कोनासिध्यतिभूतले ॥१९॥ पुत्रान्कलत्रमित्राणिराज्यंस्वर्गापवर्गकम् ॥ वासुदेवंजपन्मर्त्यःसर्वंप्राप्नोत्यसंशयम् ॥ १२० ॥

र्वमिति ॥ ततमितिपाठेयद्ब्रह्ममाययाततमित्यर्थः ॥ १३ ॥ सविष्णुः ॥ तुष्टो वेतिपाठेलोकोक्तिः ॥ १४ ॥ वर्तनंचालनम् ॥ सिद्धयोणिमाद्याः ॥ १५ ॥१६॥ तिष्ठतेति ॥ तदुक्तम् ॥ नदेशनियमश्चात्रनकालनियमस्तथा ॥ नोच्छिष्टादौनिषेधोस्तिहरेर्नामनिलुब्धकेति ॥ १७ ॥ मंत्रस्यैकदेशमुद्धरति ॥ वासुदेवात्मकेनेति ॥ ओंनमोभगवतेवासुदेवायेत्यनेनेत्यर्थः ॥ तथाचवैष्णवेयदभाणि ॥ हिरण्यगर्भपुरुषप्रधानाव्यक्तरूपिणे ॥ ओंनमोवासुदेवायशुद्धज्ञानस्वरूपिणइति ॥ तत्तुकल्पभेदाभिप्रायेणेतिबोद्धव्यम् ॥ जप्त्वाजपित्वा॥तप्त्वेतिपाठेआलोचयित्वाऽभेदेनध्यायन्नित्यर्थः ॥ विष्णुर्भूत्वायजेद्विष्णुमितिवचनात् ॥ सिद्धिंमोक्षाख्यांधर्मार्थकाममोक्षात्मिकांवा ॥ ध्येयमाह ॥ चतुर्भुजमित्यादि ॥ १८ ॥ अतसीलोकप्रसिद्धातत्पुष्पसदृशम् ॥ क्षणंसर्वात्मकंपश्यन्निति ॥ तथाचोक्तम् ॥ सर्वपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिषमच्युतम् ॥ द्विजस्तपस्वीभवतिपंक्तिपावनपावनइति ॥ सिद्ध्यतिधूतपाप्माभवति ॥ १९ ॥ नकेवलंसिध्यतिकिन्तुपुत्रानिति ॥ १२० ॥

नोपस्पृशंतिनोपसर्पंति ॥ अयमेववापाठः ॥ २१ ॥ पितामहेनस्वायंभुवेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ १२४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दविरचितायांकाशीखण्डटीकायामेकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥
सप्तर्ष्यादिष्टमार्गस्यध्रुवस्यामिततेजसः ॥ वर्ण्यतेविंशतितमेऽध्यायेचर्यातपःस्थितेः ॥ १ ॥ ध्रुवोपितपसेगतइत्युक्तंततःपरंकिंवृत्तमित्याकांक्षायामाहतुः ॥ औत्तानपादिरिति ॥ मधुनाम्नादैत्ये
नाधिष्ठितंवनंमधुवनम् ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ पुनश्चमधुसंज्ञेनदैत्येनाधिष्ठितंयतः ॥ ततोमधुवनंनामख्यातमत्रमहीतलइति ॥ १ ॥ महत्त्वेहेतुराद्यमिति ॥ संसारंहरतिमेधायस्यसहरिमेधास्तस्य ॥ २ ॥
जपन्नितिवाच्यवाचकयोरभेदोपचारात् ॥ निरामयंसर्वोपद्रवरहितम् ॥ ध्यानेनस्तिमितेनिश्चलेलोचनेयस्यसतथा ॥ ३ ॥ वासुदेवमयत्वंप्रपंचयतोहरिरित्यादिनातस्येक्षणेइत्यतःप्राक्त
नेनग्रंथेन ॥ हरित्सुदिशासु ॥ हरिमरीचिषुसूर्यरश्मिषु ॥ ४ ॥ शालरोभेकः भेकेमंडूकवर्षाभूशालूरप्लवदर्दुराइत्यमरः ॥ मंदुरासुवाजिशालासु ॥ वाजिशालातुमंदुरेत्यमरः ॥ ५ ॥ अनंतःशेषः ॥

वासुदेवजपासक्तानपिपापकृतोजनान् ॥ नोपस्पृशंतिवैविघ्नायमदूताश्चदारुणाः ॥ २१ ॥ पितामहेनतेप्येषमहामंत्रउपासितः ॥ मनुनाराज्यकामेनवै
ष्णवेनमहर्द्धिना ॥ २२ ॥ त्वमप्येतेनमंत्रेणवासुदेवपरोभव ॥ यथाभिलषितामृद्धिंक्षिप्रमाप्नुहिसत्तम ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वांऽतर्हिताःसर्वेमहात्मानोमुनी
श्वराः ॥ वासुदेवमनाभूत्वाध्रुवोपितपसेगतः ॥ १२४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडेपूर्वार्द्धे
ध्रुवलोकवर्णनेध्रुवोपदेशोनामैकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ औत्तानपादिर्निर्गत्यततःकाननतोद्विज ॥ रम्यंमधुवनं
प्रापयमुनायास्तटेमहत् ॥ १ ॥ आद्यंभगवतःस्थानंतत्पुण्यंहरिमेधसः ॥ पापोपिजंतुस्तत्प्राप्यनिष्पापोजायतेध्रुवम् ॥ २ ॥ जपन्सवासुदेवाख्यं
परंब्रह्मनिरामयम् ॥ अपश्यत्तन्मयंविश्वंध्यानस्तिमितलोचनः ॥ ३ ॥ हरिर्हरित्सुसर्वासुहरिर्हरिमरीचिषु ॥ शिवामृगमृगेंद्रादिरूपःकाननगोहरिः
॥ ४ ॥ जलेशालूरकूर्मादिरूपेणभगवान्हरिः ॥ हरिरश्वादिरूपेणमंदुरास्वपिभूभुजाम् ॥ ५ ॥ अनंतरूपःपातालेगगनेऽनंतसंज्ञकः ॥ एकोप्यनं
ततांयातोरूपभेदैरनंतकैः ॥ ६ ॥ देवेषुयोवसेन्नित्यंदेवानांवसतिर्हियः ॥ सवासुदेवःसर्वत्रदीव्येद्यद्वासनावशात् ॥ ७ ॥ विष्लृव्याप्तावयंधातुर्यत्रसार्थ
कतांगतः ॥ विष्णुनामस्वरूपेहिसर्वव्यापनशीलिनि ॥ ८ ॥ सर्वेषांचहृषीकाणामीशनात्परमेश्वरः ॥ हृषीकेशइतिख्यातोयःससर्वत्रसंस्थितः ॥ ९ ॥

शेषोऽनंतइत्यमरः ॥ अनंतसंज्ञकोऽपरिच्छिन्नरूपइत्यर्थः ॥ मूर्तिविशेषोवा ॥ यस्यव्रतमनंतव्रतमित्युच्यतेलोके ॥ अलक्ष्यसंज्ञकइतिक्वचित् ॥ नन्वेकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुतेरखंडैकरसत्वा
वगमात्कथंतस्यनानारूपत्वंमाययेत्याह ॥ एकोपीति ॥ माययेतिशेषः ॥ अनंततांनानारूपताम् ॥ रूप्यतेऽनेनेतिरूपमज्ञानंतस्यभेदैःकार्यैरित्यर्थः ॥ ६ ॥ वासुदेवादिनामपंचकंपंचभिःश्लोकै
र्निरुक्तं देवेष्वित्यादिना ॥ देवेषुदेवानामितिचोपलक्षणम् ॥ तथाचायमर्थः ॥ सर्वेषुयोनित्यंवसत्यंतर्यामिरूपेणसर्वेषांयोवसतिर्वसत्यस्यांसर्वमितिवसतिरधिष्ठानंसवासुदेवइत्यन्वयः ॥ कथंत
थात्वंतत्राह ॥ यद्यस्माद्वासयत्यज्ञान्संसारेष्वितिवासनाऽविद्यातद्वशाद्दीव्येद्व्यच्छेदंतर्यामितयाऽधिष्ठानतयाचव्याप्नुयादित्यर्थः ॥ तथाचवैष्णवे ॥ सर्वत्रासौसमस्तंचवसत्यत्रेतिवैयतः ॥ ततः
सवासुदेवेतिविद्वद्भिःपरिपठ्यतइति ॥ ७ ॥ सर्वव्यापनंशीलंस्वभावोयस्यास्तितस्मिन्सर्वव्यापनशीलिनि ॥ शालिनीतिक्वचित् ॥ सर्वव्यापीविराजतइतिचान्यत्र ॥ ८ ॥ हृषीकाणामिं

द्रियाणाम् ॥ ९ ॥ नच्यवंतेननश्यंति ॥ सांद्रानंदब्रह्मरूपेणविराजमानत्वात् ॥ भुशुंडादिवद्वा ॥ १० ॥ भृत्याभरणेन ॥ भूत्येतिपाठेऐश्वर्येणेत्यर्थः ॥ स्वरूपसंपत्त्याकैवल्यप्राप्त्याच ॥ अखिलंचराचरमित्यन्वयः ॥ ११ ॥ ईक्षणेनेत्रे ॥ नान्यदित्युपपादयतः ॥ हियस्मान्नियमतःपुंडरीकाक्षएवनिरीक्ष्योनितरांद्रष्टुंयोग्योऽतोनान्यइति ॥ १२ ॥ मुकुंदेत्यादिसंबोधनंविनातस्यध्रुवस्यशब्दग्रहौ ॥ अपिःसमुच्चये ॥ नकेवलमीक्षणेअन्यन्ननिरीक्षेतेकर्णावप्यन्यशब्दग्रहौनजातावित्यर्थः ॥ १३ ॥ गोविंदचरणयोरर्थेऽर्चागोविंदचरणार्थार्चातां तस्यविष्णोःप्रियमन्यत्कर्मचविनातस्यध्रुवस्यकरौहस्तौकर्मकरौन ॥ एतद्विलक्षणान्यकर्मकरौनंभवतइत्यर्थः ॥ १४ ॥ निर्द्वंद्वोति ॥ हरेर्निर्द्वंद्वं निर्गतंद्वंद्वमाध्यात्मिकादिदुःखत्रयंयस्ययस्मादितिवातत्तथातच्चतच्चरणद्वंद्वंचतन्निर्द्वंद्वचरणद्वंद्वं तन्मनस्तस्यध्रुवस्यमनोमनुते ॥ विजातीयप्रत्ययतिरस्कारेणसर्वदुःखनिवारकभगवच्चरणकमलयुगलमेवनिरंतरंभावयतीत्यर्थः ॥ किंकृत्वा ॥ अन्यदन्यविषयंसर्वंमननंचिंतनंहित्वा ॥ अतएवनिश्चलंस्थैर्यमवाप ॥ तन्मनःसध्रुव इतिशेषइतिवा ॥ १५ ॥ चरणाविति ॥ तस्यध्रुवस्यचरणौनारायणस्यांगणमजिरंहित्वाऽन्यत्रनोचरतोनगच्छतइत्यन्वयः ॥ कथंभूतौचरणौ ॥

नच्यवंतेपियद्भक्तामहतिप्रलयेसति ॥ अतोऽच्युतोऽखिलेलोकेसएकःसर्वगोऽव्ययः ॥ १० ॥ इदंचराचरंविश्वंयोबभारस्वलीलया ॥ भृत्यास्वरूपसंपत्त्यासोऽत्रविश्वंभरोऽखिलम् ॥ ११ ॥ तस्येक्षणेसमीक्षेतेनान्यद्विष्णुपदादृते ॥ निरीक्ष्यःपुंडरीकाक्षोनान्योनियमतोह्यतः ॥ १२ ॥ नान्यशब्दग्रहौतस्यजातौशब्दग्रहावपि ॥ विनामुकुंदगोविंददामोदरचतुर्भुज ॥ १३ ॥ गोविंदचरणार्थार्चांतत्प्रियंकर्मवैविना ॥ शंखचक्रांकितौतस्यनान्यकर्मकरौकरौ ॥ १४ ॥ निर्द्वंद्वचरणद्वंद्वंतन्मनोमनुतेहरेः ॥ हित्वान्यन्मननंसर्वंनिश्चलत्वमवापह ॥ १५ ॥ चरणौविष्णुशरणौहित्वानारायणांगणम् ॥ तस्यनोचरतोन्यत्रचरतोविपुलंतपः ॥ १६ ॥ वाणीप्रमाणीक्रियतेगोविंदगुणवर्णने ॥ जोषंसमास्ततातेनमहासारंतपस्यता ॥ १७ ॥ नितांतकमलाकांतनामधेयसुधारसम् ॥ रसयंतीनरसनातस्यान्यरससस्पृहा ॥ १८ ॥ श्रीमुकुंदपदद्वंद्वपद्मामोदप्रमोदितम् ॥ गंधांतरंनतद्घ्राणंपरिजिघ्रत्यशीघ्रगम् ॥ १९ ॥ त्वगिंद्रियंमधुरिपोःपरिस्पृश्यपदद्वयम् ॥ सर्वस्पर्शसुखंप्रापतस्यभूजानिजन्मनः ॥ २० ॥

विष्णुःशरणंरक्षिताययोस्तौ ॥ युक्तंचैतद्योहियच्छरणोभवतिसतंविहायान्यत्रनगच्छतीति ॥ कथंभूतस्यतस्य ॥ विपुलंतपश्चरतःकुर्वतइत्यर्थः ॥ १६ ॥ वाणीति ॥ तेनध्रुवेणगोविंदगुणवर्णने ॥ गुणेत्युपलक्षणम् ॥ गोविंदस्यगुणकर्मादिकथनेवर्णनेवाणीप्रमाणीक्रियते ॥ तस्यवागिंद्रियंभगवद्गुणकर्मादिकमेववक्तीत्यर्थः ॥ कीदृशेन ॥ जोषंसमासताविष्णोःसेवनंकुर्वताप्रीतिंप्राप्नुवतावा ॥ पुनःकीदृशेन ॥ महासारंमहाधैर्यंयथास्यात्तथातपस्यतातपःकुर्वता ॥ अस्मिन्पद्येतृतीयेचरणेविष्णुरेवश्रुतस्तेनेतिक्वचित्पाठः ॥ सचनान्यशब्दग्रहावित्यनेनपौनरुक्त्यात्याज्यः ॥ १७ ॥ नितांतेति ॥ तस्य ध्रुवस्यरसनारसनेंद्रियंनितांतंकेवलंकमलाकांतस्यनामधेयरूपंसुधारसंरसयंतीआस्वादयंतीअन्यरसेषुसस्पृहास्पृहायुक्तानभवतीत्यर्थः ॥ ॥ १८ ॥ श्रीति ॥ तद्घ्राणं तस्यघ्राणेंद्रियंश्रीमुकुंदस्यपादयुगलयोर्यआमोदस्तेनप्रमोदितमतिशयेनानंदितंसद्गंधांतरंनपरिजिघ्रतिगृह्णाति ॥ अशीघ्रगंस्थिरम् ॥ चरणकमलामोदेनपरिपूरितत्वात् ॥ १९ ॥ त्वगिति ॥ तस्यध्रुवस्यत्वगिंद्रियंमधुरिपोःपदद्वयंपरिस्पृश्यस्पृष्ट्वासर्वेषांस्रक्चंदनादीनांविषयाणांस्पर्शसुखंस्पर्शजन्यंसुखंप्रापप्राप्तमित्यर्थः ॥ कथंभूतस्य ॥

भूरेवजायायस्यसभूजानिरुत्तानपादस्तस्माज्जन्मयस्यतस्य ॥ २० ॥ उपसंहरति ॥ शब्देति ॥ संप्राप्यसम्यक्प्राप्य ॥ तंप्राप्येतिक्वचित् ॥ तत्रतंशब्दादीनांविषयाणामाधारमधिष्ठानं प्राप्येत्यन्वयः ॥ २१ ॥ लुप्तानीति ॥ चन्द्रा दीनांतेजांसिलुप्तान्यभिभूतानिनष्टानीत्यन्वयः ॥ कदेत्याकांक्षायामाह ॥ तस्यध्रुवस्यतपएवतपनःसूर्यस्तस्योदयेसति ॥ कथंभूते ॥ प्रदीपितंसंक्षुब्धंजगत्त्रयंयेनतस्मिन् ॥ २२ ॥ समीरणोवायुः ॥ नैर्ऋतोनिर्ऋतिदिगधिष्ठाता ॥ निर्ऋतीतिपाठेउपचारात्सएवार्थः ॥ स्वपदेशंकाऽस्माकंपदंग्रहीष्यतीत्येवंरूपाजातायेषांतेस्वपदशंकिताः ॥ २३ ॥ विमानैश्चरंतीतिवैमानिकाः ॥ समुत्रेसुरतिशयेनत्रासंप्रापुः॥स्वाधिकारे स्वाधिकारनिमित्तेएधितोवर्धितआधिर्मानसीव्यथायेषांतेतथा ॥२४॥ मिनोतिप्रक्षिपाति ॥ २५ ॥ अहोइति ॥ अहोआश्चर्ये ॥ तस्यध्रुवस्यांगसंगीनियानिजलानियमुनादिगतानिअन्यत्रान्यत्रस्थितान्यपीतिशेषः ॥ तानिसर्वाणिजलानिजाड्यंपदार्थांतरसंसर्गनिमित्तंकालुष्यंविहायरसवंतिपदस्थानिचस्वस्वरूपाणिनैसर्गिकस्वभावानीतियावत् ॥ सदच्छानीतिक्वचित् ॥ स्युर्भवेयुरित्यर्थः ॥ स्फुरंत्यन्यत्रेतिक्वचित् ॥ जडस्वभावान्यपिजाड्यंत्यजंतिअन्येषांकावार्तेतिपूर्वस्यापेरर्थः ॥ तद्भयादित्यत्रतच्छब्दोध्रुवपरस्तत्तपः

शब्दादिविषयाधारंसारंदामोदरंपरम् ॥ ध्रुवेंद्रियाणिसंप्राप्यकृतार्थान्यभवंस्तदा ॥ २१ ॥ लुप्तानिसर्वतेजांसितत्तपस्तपनोदये ॥ चंद्रसूर्यानलर्क्षाणां प्रदीपितजगत्त्रये ॥ २२ ॥ इंद्रचंद्राग्निवरुणसमीरणधनाधिपाः ॥ यमनैर्ऋतमुख्याश्चजाताःस्वपदशंकिताः ॥ २३ ॥ वैमानिकास्तथाऽन्येपिवसुमुख्यादिवौकसः ॥ ततोध्रुवात्समुत्रेसुःस्वाधिकारैधिताधयः ॥२४॥ यत्रयत्रध्रुवःपादंमिनोतिपृथिवीतले ॥ धरातस्यभराक्रांताविनमेत्तत्रतत्रवै ॥२५॥ अहोतदंगसंगीनित्यक्त्वाजाड्यंजलान्यपि ॥ रसवंतिपदस्थानिस्फुरंत्यन्यत्रतद्भयात् ॥ २६ ॥ यावंतिविष्वक्तेजांसिसिद्धरूपगुणानिच ॥ नेत्रातिथीनितावंतितत्तपस्तेजसाऽभवन् ॥ २७ ॥ अहोनिजगुणस्पर्शःसततंमातरिश्वना ॥ दूरदेशांतरस्थोपितत्त्वचोविषयीकृतः ॥ २८ ॥ व्योम्नापिशब्दगुणिनाध्रुवाराधनबुद्धिना ॥ शब्दजातस्त्वशेषोपितत्कर्णशरणीकृतः ॥२९॥ आराधितोऽनुदिवसंसभूतैरपिपंचभिः ॥ तपएवपरंमेनेगोविंदार्पितमानसः ॥ ३० ॥ कौस्तुभोद्भासितहृदःपीतकौशेयवाससः ॥ ध्यानात्तेजोमयंविश्वंतेनैक्षिनृपसूनुना ॥ ३१ ॥

परोवा ॥ अथवातदंगसंगीनितच्छरीरस्थितानिपश्चीकृतानिजलानिअन्यत्रापिस्थितानियानिजलानीति ॥ शेषंसमानम् ॥ २६ ॥ यावंतीति ॥ तत्तपस्तेजसा तस्यध्रुवस्यतपसउत्थिततेजसातपोरूपतेजसावाविष्वक्सर्वत्रयावंतितेजांसिसिद्धरूपगुणानिच सिद्धानांयानिरूपाणिगुणाश्चतानिच ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ सिद्धानांरूपाणिगुणाश्चप्रकाश्यत्वेनवर्ततेयेषुतानितेजांसितथेतिवा ॥ तावंतिनेत्रातिथीनिनेत्रगोचराण्यभवन् ॥ तस्यध्रुवस्येतिशेषः॥२७॥अहोनिजेति ॥ अहोआश्चर्ये निजगुणश्चासौस्पर्शश्चेतिनिजगुणस्पर्शःसमातरिश्वनावायुनासततंतस्यध्रुवस्यत्वचस्त्वगिंद्रियस्यविषयीकृतो गोचरीकृतइत्यर्थः ॥ कथंभूतः ॥ दूरदेशांतरस्थोपियत्रतत्रस्थितोऽशेषःस्पर्शजातोपीत्यर्थः ॥२८॥ व्योम्नेति ॥ ध्रुवस्याराधनेबुद्धिर्यस्यसतथातेनव्योम्नाकाशेनापिशब्दगुणिनाशब्दगुणवताअशेषः शब्दजातोपितत्कर्णशरणीकृतः ॥ ध्रुवस्यश्रोत्रेंद्रियाश्रयीकृतइत्यर्थः ॥ अपिःसमुच्चयार्थे ॥ तुःसंभ्रमे ॥ २९ ॥ अनुक्तंसंगृह्णन्नुपसंहरति ॥ आराधितइति ॥ सध्रुवः ॥ अपिशब्दादन्यैरपि ॥ ३० ॥ ऐक्षिदृष्टम् ॥ ३१ ॥

मरुत्वताइन्द्रेण ॥ चिन्तामेवाह ॥ चेद्यदिध्रुवोमत्पदमाकांक्षिष्यदाकांक्षितवान्स्यात्तदाध्रुवंनिश्चितमहारिष्यद्धृतवान्स्यादित्यर्थः ॥ ३२ ॥ नियंतुंनिराकर्तुंनाशयितुमितियावत् ॥ अप्सरोवर्गोऽप्सरःसमूहः ॥ यूनितरुणे ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भूतानामालिंपंक्तिंश्रेणीमित्यर्थः ॥ भूतान्हिभीषणाकारानितिक्वचित् ॥ तद्धियेतस्यध्रुवस्यभयाय ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उष्ट्रस्येवलंबालंबायमानाशिरोधराग्रीवायस्यसः ॥ दुर्दर्शादशनायस्यसः ॥ पाठांतरेक्रियाविशेषणम् ॥ ३७ ॥ द्विपोहस्ती ॥ ३८ ॥ रयाद्वेगात् ॥ तुशब्दाद्रुधिरंचपिबन् ॥ ३९ ॥ महोक्षोमहान्वृषः ॥ ४० ॥

मरुत्वतोऽतिमहतीचिंताऽभात्तत्तपोभयात् ॥ मत्पदंचेदकांक्षिष्यदहरिष्यद्ध्रुवंध्रुवः ॥ ३२ ॥ समर्थस्त्वप्सरोवर्गोनियंतुंयमिनांयमान् ॥ सतुयूनिप्रभवतिनात्रबालेकरोमिकिम् ॥ ३३ ॥ तपस्विनांतपोहंतुंद्वौमत्साहाय्यकारिणौ ॥ कामक्रोधौनतावस्मिन्प्रभवेतांशिशौध्रुवे ॥ ३४ ॥ एकएवकिलोपायोबालेमेप्रभविष्यति ॥ भूतालिंभीषणाकारांप्रहिणोमिहतद्धिये ॥ ३५ ॥ बालत्वाद्भीषितोभूतैस्तपस्त्यक्ष्यत्यसौध्रुवम् ॥ इतिनिश्चित्यभूतालिंप्रेषयामासवासवः ॥ ३६ ॥ भल्लूकाकारसर्वांगउष्ट्रलंबशिरोधरः ॥ कश्चिद्दुर्दर्शदशनस्त्वभ्यधावत्तमर्भकम् ॥ ३७ ॥ तंव्याघ्रवदनःकश्चिद्व्यादायविकटाननम् ॥ द्विपोच्चदेहसंस्थानोमुहुर्गर्जन्समभ्यगात् ॥ ३८ ॥ रयात्तुमांसकंभुंजन्कश्चिद्विकटदंष्ट्रकः ॥ रोषात्तमभिदुद्रावदृष्ट्वासंतर्जयन्निव ॥ ३९ ॥ अतितीक्ष्णैर्विषाणाग्रैस्तटानुच्चान्विदारयन् ॥ खुराग्रैर्दलयन्भूमिंमहोक्षोऽभिजगर्जतम् ॥ ४० ॥ कश्चिद्द्विपन्नगीभूयफटाटोपभयानकः ॥ अतिलोलद्विरसनःपुस्फूर्जनिकषाचितम् ॥ ४१ ॥ कश्चिच्चमहिषाकारःक्षिपञ्शृंगाग्रतोगिरीन् ॥ लांगूलताडितधरःश्वसन्वेगात्तमाप्तवान् ॥ ४२ ॥ कश्चिद्दावानलालीढखर्जूरद्रुमसन्निभम् ॥ बिभ्रदूरुद्वयंभूतोव्यात्तास्यस्तमभीषयत् ॥ ४३ ॥ मौलिजैरभ्रसंघर्षंकुर्वन्दीर्घकृशोदरः ॥ निमग्नपिंगनयनःकश्चिद्भीषयतिस्मतम् ॥ ४४ ॥ कृपाणपाणिर्भग्नास्योवामहस्तकपालधृत् ॥ प्रचंडंक्ष्वेडयन्कश्चिदभ्यधावत्तमर्भकम् ॥ ४५ ॥ विशालसालमादायकुर्वन्किलकिलारवम् ॥ कश्चित्तमभितोयातिकालोदंडधरोयथा ॥ ४६ ॥ तमःसंकेतसदनंव्याघ्रंवैवदनंमहत् ॥ कृतांतकंदराकारंबिभ्रत्कश्चित्तमभ्यगात् ॥ ४७ ॥ उलूकाकारतांधृत्वाफूत्कारैरतिदारुणैः ॥ हृदयाकंपनैःकश्चिद्भीषयामासतंध्रुवम् ॥ ४८ ॥

पन्नगीभूयसर्पोभूत्वा ॥ पन्नगोऽतीवेतिक्वचित् ॥ फटायाःफणायाआटोपोविस्तारस्तेनभयानकः ॥ अतिलोलद्विरसनोऽतिचंचलद्विजिह्वः ॥ पुस्फूर्जगर्जफूत्कारंकृतवानित्यर्थः ॥ निकषासमीपे ॥ ॥ ४१ ॥ लांगूलताडितधरःपुच्छघातितावनिः ॥ ४२ ॥ आलीढोदग्धः ॥ भूतोदेवयोनिभेदः ॥ भीतइतिपाठेभयजनकइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ कृपाणपाणिःखड्गहस्तः ॥ प्रचंडंयथास्यात्तथाक्ष्वेडयन्क्ष्वेडांकुर्वन्खड्गमार्गंचरन्नित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तमइति ॥ व्याघ्रंव्याघ्रमुखमिव ॥ व्यात्तमितिक्वचित् ॥ कृतांतकंदराकारंयममुखांतर्बिलाकारम् ॥ ४७ ॥ उलूकाकारतांपे

चक्रवेषम् ॥ ४८ ॥ मृणालवत्पद्मनालवत् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वेतालीभूतविशेषः ॥ भंक्त्वाप्रविभज्य ॥ मुक्त्वेतिक्वचित् ॥ ५२ ॥ वक्षोघातमुरस्ताडंयथास्यात्तथा ॥ ५३ ॥ कारुण्य
पूर्णंकरुणाव्याप्तंवात्सल्यंवत्सलभावंस्निग्धत्वमितिवाआतन्वतीविस्तारयंती ॥ ५४ ॥ वतेतिखेदेसंबोधनेवा ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ दुनोषिपरितप्यसे ॥ दूनास्मिपरितप्तास्मि ॥
॥ ५८ ॥ त्वात्वाम् ॥ वियोगिनीत्वद्वियोगवती ॥ ५९ ॥ निद्रेति ॥ अहंमंदभाग्यायस्मान्मेममसर्वथानंदियत्तवाननंतत्स्वप्नेपिनविलोकयेपश्यामि ॥ स्वप्नोपितावन्नास्तीत्याह ॥ निद्रेति ॥
निद्रादरिद्रेनिद्रारहितेनयनेयस्याःसाहमिति ॥ ६० ॥ त्वदिति ॥ हेध्रुवत्वदाननप्रतिनिधिस्तवमुखप्रतिबिंबकल्पश्चंद्रउदित्वरोप्युदयशीलोपितापंत्यक्तुकामयामयानालोकिनावलोकितः ॥ तत्र

यक्षिणीकाचिदानीयरुदंतंकस्यचिच्छिशुम् ॥ अपिबद्रुधिरंकोष्ठाच्चखादास्थिमृणालवत् ॥ ४९ ॥ पिपासिताद्यरुधिरंतेपिपास्याम्यहंध्रुव ॥ यथा
स्यबालस्यतथाचर्वित्वास्थीनिवादिनी ॥ ५० ॥ आनीयतृणदारूणिपरिस्तीर्यसमंततः ॥ दावाग्निंज्वालयामासकाचिद्वात्याविवर्धितम् ॥ ५१ ॥
वेतालीरूपमास्थायभंक्त्वाकाचित्तरून्गिरीन् ॥ रुरोधगगनाध्वानंकंपयंतीचतंभृशम् ॥ ५२ ॥ अन्यासुनीतिरूपेणतमभिप्रेक्ष्यदूरतः ॥ रुरोदातीवदुः
खार्तावक्षोघातंमुहुर्मुहुः ॥ ५३ ॥ उवाचचवचश्चाटुबहुमायाविनिर्मितम् ॥ कारुण्यपूर्णवात्सल्यमतीवातन्वतीसती ॥ ५४ ॥ त्वदेकशरणांवत्सवतमृत्यु
र्जिघांसति ॥ रक्षरक्षगतासुंमांशरणागतवत्सल ॥ ५५ ॥ प्रतिग्रामंप्रतिपुरंप्रत्यध्वंप्रतिकाननम् ॥ प्रत्याश्रमंप्रतिगिरिश्रांतात्वद्वीक्षणातुरा ॥ ५६ ॥
यदाप्रभृतिरेबालनिरगात्तपसेभवान् ॥ तदेवदिनमारभ्यनिर्गताऽहंत्वदीक्षणे ॥ ५७ ॥ तैस्तैःसपत्नीदुर्वाक्यैर्दुनोषित्वंयथार्भक ॥ तथाऽहमपिदूनास्मि
नितरांतद्वचोऽग्निना ॥ ५८ ॥ ननिद्रामिनजागर्मिनाश्नामिनपिबाम्यहम् ॥ ध्यायामिकेवलंत्वाऽहंयोगिनीववियोगिनी ॥५९॥ निद्रादरिद्रनयनास्वप्ने
पिनतवाननम् ॥ आनंदिसर्वथायन्मेमंदभाग्याविलोकये ॥ ६० ॥ त्वदाननप्रतिनिधिर्विधुर्विधुरयामया ॥ उदित्वरोपिनालोकितापंवैत्यक्तुका
मया ॥ ६१ ॥ त्वदालापसमालापंकलयन्किलकाकलीम् ॥ कोकिलोपिमयाकर्णिनालकाकीर्णकर्णया ॥६२॥ त्वदंगसंगमधुरोध्रुवधूपितयामया ॥
नानिलोपिमयालिंगिक्वचिद्विश्रांतयाभृशम् ॥ ६३ ॥

हेतुर्विधुरयात्वद्वियोगिन्येत्यर्थः ॥ ६१ ॥ त्वदालापेति ॥ हेपुत्रकोकिलोपिमयानाकर्णिनश्रुतः ॥ कीदृशः ॥ त्वदालापसमालापंयथास्यात्तथा ॥ पाठांतरेकोकिलविशेषणम् ॥ किलनि
श्चितम् ॥ तथाकाकलींमधुरध्वनिंकलयन्नुच्चारयन् ॥ अनाकर्णनेहेतुंदर्शयंत्यात्मानंविशिनष्टि ॥ अलकाकीर्णकर्णयेति ॥ अलकैःशोकादग्रथितैराकीर्णौकर्णौयस्याःसातथातया ॥ ६२ ॥
त्वदंगेति ॥ हेध्रुवानिलोपिमयाक्वचित्कदाचिन्नालिंगितोनाभिष्वक्तः ॥ कथंभूतः ॥ त्वदंगसंगमधुरस्त्वदवयवसंबंधाच्छीतलः त्वदंगसंगवत्कोमलइतिवा ॥ मयाकथंभूतया ॥ भृशमत्यर्थंविश्रांत
याविशेषेणसंतप्तयाविगतश्रांतयासत्यावेत्यर्थः ॥ तत्रहेतुंवदंतीस्वात्मानंविशिनष्टि ॥ माशब्दस्यमायावाचकत्वान्मयामाययापुत्रस्नेहमय्याकृत्वाधूपितयात्वद्वियोगक्षुभितयेत्यर्थः ॥ धूपितमायये

तिपाठेपुत्रस्नेहरूपेणोद्बुद्धमाययेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अध्रुवंध्रुवेणत्वयारहितम् ॥ अंधयष्टितामंधलकुटताम् ॥ ६५ ॥ परुषंतपःपरुषांगैःपुरुषैःसाध्यंक तवकोमलान्यमून्यंगानिकेत्यर्थः ॥
॥ ६६ ॥ तपसाकीदृशेन ॥ अनेनसानविद्यतेएनः पापंयस्मात्तेनसर्वपापनिवर्तकेनेत्यर्थः ॥ ६७ ॥ सवयःशिशुभिःसमानवयस्कैर्बालैः ॥ ६८ ॥ कौमारंवयआसाद्येत्यन्वयः ॥ अभिध्यानशीलि
नाऽनुसंधानशीलिनेत्यर्थः ॥ अध्ययनशीलिनेतिकचित् ॥ पारदृश्वनापारगेन ॥ ६९ ॥ चतुरंदक्षंयौवनम् ॥ यद्वा कौमारपौगंडकिशोरापेक्षयाचतुरंचतुर्थंवयइत्यर्थः ॥ अलोपआर्षः ॥

केदेशाःकाश्चसरितःकेशैलास्त्वत्कृतेध्रुव ॥ मयाचरणचारिण्याराजपत्न्यानलंघिताः ॥ ६४ ॥ अध्रुवंसर्वमेवैतत्पश्यंत्यंधीकृतास्म्यहम् ॥
धात्रींत्रायस्वमांपुत्रप्राप्यत्वंमेऽधयष्टिताम् ॥ ६५ ॥ मृदुलानितवांगानिक्वेमानिक्वतपस्त्विदम् ॥ परुषंपुरुषैःसाध्यंपरुषांगैर्नरर्षभ ॥ ६६ ॥
अनेनतपसावत्सत्वयाऽऽप्यंकिमनेनसा ॥ धराधीशतनूजत्वादधिकंतद्ददाधुना ॥ ६७ ॥ अनेनवयसाबालखेलनीयंत्वयाऽनिशम् ॥ बालक्री
डनकैरन्यैःसवयःशिशुभिःसमम् ॥ ६८ ॥ ततःकौमारमासाद्यवयोऽभिध्यानशीलिना ॥ भवतासर्वविद्यानांभाव्यंवैपारदृश्वना ॥ ६९ ॥
वयोथचतुरंप्राप्ययोषास्रक्चंदनादिकान् ॥ निर्वेक्ष्यसिबहून्भोगानिंद्रियार्थान्कृतार्थयन् ॥ ७० ॥ उत्पाद्याथबहून्पुत्रान्गुणिनोधर्मवत्सलान् ॥
परिसंक्रामितश्रीकस्तेष्वथोत्वंतपश्चर ॥ ७१ ॥ इदानीमेवतपसिबाल्येवयसिकःश्रमः ॥ पादांगुष्ठकरीषाग्निःकदामौलिमवाप्स्यति ॥ ७२ ॥ विपक्षप
रिभूतेनहृतमानेनकेनाचित् ॥ परिभ्रष्टश्रियावापितप्तव्यंतेषुकोभवान् ॥ ७३ ॥ हृतमानेनतप्तव्यंनिशम्येतिवचोध्रुवः ॥ दीर्घमुष्णंहिनिःश्वस्यपुनर्द
ध्यौहरिंहृदि ॥ ७४ ॥ जनयित्रीमनाभाष्यभूतभीतिंविहायच ॥ ध्रुवोऽच्युतध्यानपरःपुनरेवबभूवह ॥ ७५ ॥ सापिभूतावलीभीतिंबहुभीषणभूषणा ॥
दर्शयंतीतमभितोऽद्राक्षीच्चक्रंसुदर्शनम् ॥ ७६ ॥ परितःपरिवेषाभंसूर्यस्योच्चैःस्फुरत्प्रभम् ॥ रक्षणायचरक्षोभ्यस्तस्याधोक्षजनिर्मितम् ॥ ७७ ॥
भूतावलीतमालोक्यस्फुरच्चक्रंसुदर्शनम् ॥ ज्वालामालाकुलंतीव्रंरक्षंतंपरितोध्रुवम् ॥ ७८ ॥ अतीवनिष्कंपहृदंगोविंदार्पितचेतसम् ॥ तपोंकुरमिवो
द्भिद्यमेदिनींसमुदित्वरम् ॥ ७९ ॥ सापिप्रत्युतभीतातंध्रुवंध्रुवविनिश्चयम् ॥ नमस्कृत्ययथायातंयाताव्यर्थमनोरथा ॥ ८० ॥ गर्जत्कादंबिनीजालं
व्योम्नीवैव्याकुलंयथा ॥ वृथाभवतिसंप्राप्यमनागनिललोलताम् ॥ ८१ ॥ अथजंभारिणासार्धंभीताःसर्वेदिवौकसः ॥ संमंत्र्यत्वरिताजग्मुर्ब्रह्माणं
शरणंद्विज ॥ ८२ ॥ नत्वाविज्ञापयामासुःपरिष्टुत्यपितामहम् ॥ वचोऽवसरमालोक्यपृष्टागमनकारणाः ॥ ८३ ॥

तथाचोक्तम् ॥ कौमारंपंचमाब्दांतंपौगंडंदशमावधि ॥ आपंचदशात्कैशोरंयौवनंतुततःपरमिति ॥ निर्वेक्ष्यसिभोक्ष्यसि ॥ इंद्रियार्थान्विषयान् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इदानीमिति ॥ इदानीमेवबाल्येतप
सिकःश्रमः ॥ बाल्यमारभ्यवार्धक्यपर्यंततपःकरणेऽनंतश्रमइत्यर्थः ॥ अनन्तश्रमेदृष्टांतः ॥ पादांगुष्ठेति ॥ करीषाग्निर्गोमयाग्निः ॥ मौलिंमस्तकम् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥७४॥७५॥७६॥७७॥ ७८ ॥
समुदित्वरंसम्यगुत्थितम् ॥ ७९ ॥ साभूतावली ॥ आस्तांतावन्मोहकर्तृताप्रत्युतभीतेत्यर्थः ॥ ८०॥ वैप्रसिद्धम् ॥ व्याकुलंसत् व्याकुलंयदीतिकचित ॥८१॥ जंभारिणाइन्द्रेण ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ सुरुच्याःकुचेष्टितंज्ञात्वाविहस्य ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ पटलींसमूहम् ॥ इंद्रनीलेत्यनेनद्वयेनकृष्णउत्प्रेक्ष्यते ॥ यद्वा
सामान्याकारेणैवपर्यालोकनमत्रोच्यते ॥ ९३ ॥ कामिवेत्याकांक्षायामाह ॥ प्रत्यग्रेति ॥ प्रत्यग्रंविकसंतिअत्यन्तप्रफुल्लानियान्युत्पलानितेषांनिकुरंबकैःसमूहैःप्रफुल्लितांप्रकर्षेणविकसिताम् ॥
समन्तात्सर्वतः ॥ रोदसीद्यावाभूमीतेएवसरसीसरस्तामिव ॥९४॥ कटाक्षितंविषयीकृतमित्यर्थः ॥ ९५ ॥ एवंसामान्यतउत्प्रेक्ष्यविशेषतःश्रीकृष्णंदृष्टवानित्याह ॥ प्रोद्यदित्यादिना ॥ कादंविनीमे
घमालाप्रस्फुरन्मेघमालानामन्तर्यद्विद्युद्दामतडिन्मालातत्समानारुग्दीप्तिर्यस्यसः ॥ तत्रकादंविन्याशरीरसाम्यम् विद्युद्दाम्नामालायाःसाम्यमिति ॥ तेनध्रुवेणनेत्रातिथीकृतश्चक्षुर्गोचरीकृतः ॥ ९६ ॥

॥ देवाऊचुः ॥ ॥ धातरुत्तानपादस्यतनयेनसुवर्चसा ॥ तपतातापिताःसर्वेत्रिलोकीतलवासिनः ॥ ८४ ॥ सम्यक्संविद्महेताततद्ध्रुवस्यनमनीषितम् ॥
पदंपरिजिहीर्षुःसकस्यास्मासुमहातपाः ॥ ८५ ॥ इतिविज्ञापितोदेवैर्विहस्यचतुराननः ॥ प्रत्युवाचाथतान्सर्वान्ध्रुवतोभीतमानसान् ॥ ८६ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नभेतव्यंसुरास्तस्माद्ध्रुवाद्ध्रुवपदैषिणः ॥ व्रजंतुविज्वराःसर्वेनसवःपदमिच्छति ॥ ८७ ॥ नतस्माद्भगवद्भक्ताद्भेतव्यंकेनचित्क
चित् ॥ निश्चितंविष्णुभक्तायेनतेस्युःपरतापिनः ॥ ८८ ॥ आराध्यविष्णुंदेवेशंलब्ध्वातस्मात्स्वकांक्षितम् ॥ भवतामपिसर्वेषांपदानिस्थिरयिष्यति
॥ ८९ ॥ निशम्येतिचगीर्वाणाःप्रणीतंब्रह्मणोवचः ॥ प्रणिपत्यस्वधिष्ण्यानिप्रहृष्टाःपरिवव्रजुः ॥ ९० ॥ अथनारायणोदेवस्तंदृष्ट्वादृढमानसम् ॥
अनन्यशरणंबालंगत्वातार्क्ष्यरथोऽब्रवीत् ॥ ९१ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ प्रसन्नोस्मिमहाभागवरंवरयसुव्रत ॥ तपसोऽस्मान्निवर्तस्वचिरंखिन्नोसिबालक
॥ ९२ ॥ वचोऽमृतंसमाकर्ण्यपर्युन्मील्यविलोचने ॥ इंद्रनीलमणिज्योतिःपटलींपर्यलोकयत् ॥ ९३ ॥ प्रत्यग्रविकसन्नीलोत्पलानांनिकुरंबकैः ॥
प्रोत्फुल्लितांसमंताच्चरोदसीसरसीमिव ॥ ९४ ॥ लक्ष्मीदेवीकटाक्षौघैःकटाक्षितमिवाखिलम् ॥ ध्रुवस्तदानिरैक्षिष्टद्यावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ ९५ ॥
प्रोद्यत्कादंबिनीमध्यविद्युद्दामसमानरुक् ॥ पुरःपीतांबरःकृष्णस्तेननेत्रातिथीकृतः ॥ ९६ ॥ नभोनिकषपाषाणोमेरुकांचनरेखितः ॥ यथातथाध्रुवेणै
क्षितदागरुडवाहनः ॥ ९७ ॥ सुनीलगगनंयद्वद्भूषितंतुकलावता ॥ पीतेनवाससायुक्तंसददर्शहरिंतदा ॥ ९८ ॥ दंडवत्प्रणिपत्याथपरितःपरिलुठ्यच ॥
रुरोददृष्ट्वेवचिरंपितरंदुःखितःशिशुः ॥९९॥ नारदेनसनंदेनसनकेनसुसंस्तुतः ॥ अन्यैःसनत्कुमाराद्यैर्योगिभिर्योगिनांवरः ॥१००॥ कारुण्यबाष्पनी
रार्द्रपुंडरीकविलोचनः॥ध्रुवमुत्थापयांचक्रेचक्रीधृत्वाकरेणतम्॥१॥हरिस्तुपरिपस्पर्शतदंगंधूलिधूसरम् ॥ कराभ्यांसुकठोराभ्यांनित्यंशस्त्रपरिग्रहात्॥२॥

नभआकाशएवनिकषपाषाणःस्वर्णपरीक्षापाषाणःसचासौमेरुरेवकांचनंस्वर्णंतेनरेखितोंकितश्चसयथादृश्यतेतथातदागरुडवाहनोहरिर्ध्रुवेणैक्षिदृष्टइत्यर्थः ॥ अत्रनभोनिकषपाषाणसाम्यंकृष्णस्य
मेरुकांचनरेखितसाम्यंगरुडस्य ॥ ९७ ॥ सुनीलंसुष्ठुनीलंगगनंयद्वद्यथाकलावताचंद्रेणभूषितंपश्यतिजनस्तथासध्रुवःपीतेनवाससायुक्तंतदाहरिंददर्शेत्यर्थः ॥ पीतवस्त्रेणसादृश्यंत्वत्रचन्द्रस्यनिर्मल
त्वेनैवसायंकालेउदयताचन्द्रेणेतिव्याख्येयम् ॥ ९८ ॥ पितरंसर्वस्यजनयितारम् ॥ पितरंदृष्ट्वादुःखितःशिशुर्यथारोदितितथातंदृष्ट्वेतिच ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ सुकठोराभ्यामतिकठिनाभ्याम् ॥

सइतिपाठेसकृष्णः ॥ २ ॥ १०३ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायां विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ एकाधिकतमेविंशेऽध्यायेबालोमहामनाः ॥ तुष्टावजगदीशानंलोकास्त्रिस्तस्यवर्ण्यते ॥ १॥ सगुणागुणभेदेनतथाविश्वमयात्मना ॥ अस्तावीत्परमानंदंकृष्णंहृष्टमनाध्रुवः ॥ २ ॥ तत्रप्रथमतोब्रह्मरुद्रविष्णुरूपेणप्रणमति नमोहिरण्यगर्भायेत्यादिना ॥ हिरण्यगर्भाय हिरण्यवर्णांडाधाराय ॥ सृष्टिविषयंविज्ञानसामर्थ्यंवाहिरण्यंतद्गर्भेयस्यतस्माइतिवा ॥ सर्वसृष्टिविधायिनेआध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकसकलप्रपञ्चजनयित्रे ॥ हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेभूतस्यजातःपतिरेकआसीदितिश्रुतेः ॥ हिरण्यरेतसेहिरण्यंस्वर्णंरेतोवीर्यंयस्यतस्मै ॥ सुहिरण्यप्रदायिने शोभनंहिरण्यंज्ञानंकांचनंवातत्प्रदायिनेदात्रे ॥ सर्वसिद्धिविधायिनइतिपाठेसर्वेषांवृत्तिरूपसिद्धिविधायिनइत्यर्थः ॥ १ ॥ नमइति ॥ हरस्वरूपायरुद्ररूपाय ॥ भूतसंहारकारिणेप्राणिमात्रप्रलयकर्त्रे ॥ यद्वा हरत्वमेवव्युत्पादयति ॥ भूतेति ॥ भूतानांसंहरणाद्धरइत्यर्थः ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्याभिव्यक्तःसन्नज्ञानंतत्कार्यंचहरतीतिहरस्तत्स्वरूपायेतिवा ॥ भूतेतिपूर्ववत् ॥ महाभूतात्मभूताय महाभूतात्मनापरिणतायाविवर्तमानायेतिवा ॥ यद्वा महाभूतानामात्माऽहंकारस्तद्रूपाय तत्राधिष्ठातृत्वेनजातायेत्यर्थः ॥ भूतानांपतयेप्राणिमात्राणांनियंत्रे ॥ २ ॥ स्थितिंकरोतीतिस्थितिकृत्तस्मैस्थितिकृतेपालयित्रेइत्यर्थः ॥ विष्णवेव्यापकाय विशतेप्रविशतइतिवा ॥ प्रभविष्णवे

स्पर्शनाद्देवदेवस्यसुसंस्कृतमयीशुभा ॥ वाणीप्रवृत्तातस्यास्यात्तुष्टावाथध्रुवोहरिम् ॥ १०३ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे ध्रुवाख्यानेभगवद्दर्शनंनामविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ नमोहिरण्यगर्भायसर्वसृष्टिविधायिने ॥ हिरण्यरेतसेतुभ्यंसुहिरण्यप्रदायिने ॥ १ ॥ नमोहरस्वरूपायभूतसंहारकारिणे ॥ महाभूतात्मभूतायभूतानांपतयेनमः ॥ २ ॥ नमःस्थितिकृतेतुभ्यं विष्णवेप्रभविष्णवे ॥ तृष्णाहरायकृष्णायमहाभारसहिष्णवे ॥ ३ ॥ नमोदैत्यमहारण्यदाववह्निस्वरूपिणे ॥ दैत्यद्रुमकुठारायनमस्तेशार्ङ्गपाणये ॥४॥ नमःकौमोदकीव्यग्रकराग्रायगदाधर ॥ महादनुजनाशायनमोनंदकधारिणे ॥ ५ ॥ नमःश्रीपतयेतुभ्यंनमश्चक्रधरायच ॥ धराधरायवाराहरूपिणे परमात्मने ॥ ६ ॥ नमःकमलहस्तायकमलावल्लभायते ॥ नमोमत्स्यादिरूपायनमःकौस्तुभवक्षसे ॥ ७॥ नमोवेदांतवेद्यायनमःश्रीवत्सधारिणे ॥ नमोगुणस्वरूपायगुणिनेगुणवर्जिते ॥ ८ ॥

भवनशीलाय ॥ तृष्णातर्षोविषयवासनावातद्धराय ॥ कृष्णायसदानंदरूपायेतिपुरुषार्थतादर्शिता ॥ कृषिर्भूर्वाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः ॥ तयोरैक्यंपरंब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयतइतिस्मृतेः ॥ महाभारसहिष्णवेवराहरूपेणकूर्मरूपेणशेषरूपेणवा ॥ ३ ॥ विष्णुत्वंप्रपंचयन्प्रणमति ॥ नमोदैत्येत्यारभ्यजरायुजेत्यंतेन ॥ दैत्याएवमहारण्यानितेषुदवाग्निस्वरूपिणेवनाग्निरूपाय दितेःपुत्रादैत्यास्तएवद्रुमास्तेषांकुठारायपरश्वधायच्छेत्रेइत्यर्थः॥शृंगैर्निर्मितंशार्ङ्गंधनुःपाणौयस्यसतस्मै॥४॥ कुमुदाख्यस्यदैत्यस्येयंकौमोदकीगदातस्याधारणार्थंव्यग्राणिउद्युक्तानिकराग्राण्यंगुलयोयस्यतस्मै ॥ गदांकौमोदकींधरतीतिगदाधरः ॥ महादनुजाःदनोःकश्यपभार्यायाःजाताविप्राचित्तिप्रमुखास्तेषांनाशाय ॥ नन्दकस्तन्नामाखड्गस्तद्धारिणे ॥ ५ ॥ श्रयन्त्येतांयोगिनोऽयोगिनोवेति श्रीर्ब्रह्मविद्याऽविद्यावातयोःपतयेऽधिष्ठात्रेनियंत्रेवा ॥ चक्रंसुदर्शनन्तद्धराय ॥ धराधरायपृथिव्याश्रयायतदुद्धर्त्रेवासुमेरवइतिवा ॥ मेरुःशिखरिणामहमितिभगवद्वचनात् ॥ वाराहरूपिणेसूकररूपधारिणे ॥ परमात्मनेपरमेश्वराय ॥ ६ ॥ कमलहस्तायलीलाकमलधारिणे ॥ कमलावल्लभायलक्ष्मीकांताय ॥ मत्स्यादिरूपायमीनादिरूपिणे ॥ आदिशब्देनकूर्मादयोगृह्यंते ॥ कौस्तुभवक्षसेकौस्तुभनामामणिर्वक्षसियस्यतस्मै ॥ ७ ॥ वेदांतवेद्यायवेदैकगम्याय ॥ तंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीतिश्रुतेः ॥ श्रीवत्सोभृगुपादलक्ष्मदक्षिणावर्तलोमावलिविशेषोवातद्धारिणे ॥ गुणस्वरूपायस

त्वादिरूपाय ॥ गुणिनेजीवात्मने प्रधानात्मनइतिवा ॥ गुणवर्जितेवस्तुतोगुणवर्जिताय ॥ विभक्तिव्यत्ययश्छांदसः ॥ गुणवर्जितइतिवापाठः ॥ ८ ॥ पद्मनाभाय भुवनात्मकंपद्मंनाभौयस्यतस्मै ॥
पंचजननामादैत्यस्तदंगप्रभवःशंखःपांचजन्यस्तद्धराय ॥ वासुदेवः वसुस्तेजोरूपोदेवःप्रकाशात्मावसुश्चासौदेवश्चेतितथावसुदेवएववासुदेवः ॥ स्वार्थेतद्धितः ॥ सर्वत्रासौवसतिसमस्तंवाऽस्मिन्व
सतीतिवासुदेवः ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ सर्वत्रासौसमस्तंचवसत्यत्रेतिवैयतः ॥ ततःसवासुदेवेतिविद्वद्भिःपरिपठ्यतइति ॥ वसुदेवस्यापत्यंवासुदेवइतिवातत्संबोधनंतथा ॥ देवकीनंदनाय दीव्यति
सुखात्मनासंसारचक्रेणवाक्रीडतीतिविद्यादेवकपुत्रीवादेवकीतांनंदयतीतितथा ॥ ९ ॥ प्रद्युम्नाय प्रकृष्टंद्युम्नंतेजोयस्यतस्मै ॥ नकेनाप्यवतारादौरुद्धइत्यनिरुद्धस्तस्मै ॥ उभयत्रार्थांतरंस्पष्टम् ॥
कंसविनाशाय स्वकार्यंकंस्तेव्याप्नोतीतिकंसमज्ञानंकंसनामाऽसुरोवातद्विनाशाय ॥ चाणूरमर्दिने चश्चौरोविवेकापहारित्वादप्रबोधस्तेनाणुःसूक्ष्मतरःउःशिवस्तस्यरःप्रकाशोयत्रतच्चाणूरंजगद्वाचाणू
राख्योदैत्योवातन्मर्दिने ॥१०॥ दामबंधनंमायाउदरेंतर्यस्यमायाधिष्ठानत्वात्सतथा ॥ यशोदयाउलूखलेनास्योदरंदाम्नाबद्धंतेनवादामोदरस्तत्संबोधनंतथा ॥ हृषीकाणामिंद्रियाणामीशोनियंता ॥
चंद्रसूर्ययोरश्मयोहृष्टाःकेशायस्यसवाहृषीकेशस्तत्संबोधनंतथाहेहृषीकेश ॥ तथाचोक्तंभारते ॥ सूर्याचंद्रमसोःशश्वदंशुभिःकेशसंज्ञितैः ॥ बोधयन्स्वापयंश्चैवजगदुत्तिष्ठतेपृथक् ॥ बोधनात्स्वाप
नाच्चैवजगतोहर्षणंभवेत् ॥ अग्नीषोममयैरेवंकर्मभिःपांडुनंदन ॥ हृषीकेशोहमीशानोवरदोलोकपावनइति ॥ गोविंद हेप्राप्तकामधेन्वैश्वर्य ॥ अच्युत स्वभावान्नप्रच्यवतइत्यच्युतस्तत्संबोधनंतथा ॥

नमस्तेपद्मनाभायपांचजन्यधरायच ॥ वासुदेवनमस्तुभ्यंदेवकीनंदनायच ॥ ९ ॥ प्रद्युम्नायनमस्तुभ्यमनिरुद्धायतेनमः ॥ नमःकंसविनाशायनम
श्चाणूरमर्दिने ॥ १० ॥ दामोदरहृषीकेशगोविंदाच्युतमाधव ॥ उपेंद्रकैटभाऽरातेमधुहंतरधोक्षज ॥ ११ ॥ नारायणायनरकहारिणेपापहारिणे ॥ वामना
यनमस्तुभ्यंहरयेशौरयेनमः ॥ १२ ॥ अनंतायनमस्तुभ्यमनंतशयनायच ॥ रुक्मिणीपतयेतुभ्यंरुक्मिप्रमथनायच ॥ १३ ॥ चैद्यहंत्रेनमस्तुभ्यं
दानवारेसुरारये ॥ मुकुंदपरमानंदनंदगोपप्रियायच ॥ १४ ॥ नमस्तेपुंडरीकाक्षदनुजेंद्रनिषूदन ॥ नमोगोपालरूपायवेणुवादनकारिणे ॥ १५ ॥

मालक्ष्मीरविद्यावातयोर्धवनियंतःहेमाधव ॥ इंद्रस्योपरींद्रइत्युपेंद्रः ॥ तथाचहरिवंशे ॥ ममोपरियथेंद्रस्त्वंस्थापितोगोभिरीश्वरः ॥ उपेंद्रइतिलोकास्त्वांगास्यंतिभुविसर्वतइति ॥ तत्संबोधनंतथा ॥
इंद्रस्यउपसमीपेऽवरजत्वेनजातइतिवाउपेंद्रस्तत्संबोधनंतथा ॥ कैटभारातेकैटभनाम्नोदैत्यस्यारे ॥ मधुहंतर्मधुनाम्नोदैत्यस्यनाशकर्तः ॥ अधःइंद्रियेणपादेनावतारादौजायतइत्यधोक्षजः ॥
यद्वा अक्षजमैंद्रियकंज्ञानंतदधोऽर्वागेवयस्मात्तत्संबोधनंतथा ॥ ११ ॥ नराणांजीवानामाश्रयायनारायणाय ॥ पापिनोयेषुशास्यंतेतेनरकाःस्थानविशेषाः नरकनामासुरोवातद्धारिणे ॥
पापहारिणेऽधर्मनाशकर्त्रे ॥ वामयतिभक्तानांसंसारदुःखमितिवामनस्तस्मै ॥ अज्ञानंतत्कार्यंहरतीतिहरिस्तस्मै ॥ शूरस्यापत्यंशौरिस्तस्मै ॥ १२ ॥ अनंतायअनंतनागायत्रिविधपरिच्छेद
शून्यायवा ॥ नारायणावतारेऽनंतशयनायशेषशायिने ॥ रुक्मिणीपतयेलक्ष्मीकांताय ॥ रुक्मिणीकृष्णजन्मनीतिपराशरवचनात् ॥ वैदर्भीभीष्मकसुतांश्रियोमात्रांस्वयंवरेइतिशुकोक्तेश्च ॥
रुक्मिणंरुक्मिण्याभ्रातरंप्रमथयतिधनुरादिकंछित्त्वाकेशश्मश्रूणिमुंडयतीतिरुक्मिप्रमथनस्तस्मै ॥ १३ ॥ चैद्यवंशेभवश्चैद्यःशिशुपालस्तद्धंत्रे ॥ दनोःपुत्रादानवास्तदरेतेषांशात्रो ॥ असुराणा
मरयेनाशकाय ॥ मुकुंदभुक्तिमुक्तिद ॥ परमअविद्यातत्कार्यविनिर्मुक्त॥आनंदसुखरूप ॥ परमानंदेत्येकंपदंवा ॥ सपरमानंदइतिश्रुतेः ॥ नंदगोपस्यद्रोणवस्ववतारस्यप्रियायपुत्रायहितैषिणइतिवा ॥
॥ १४ ॥ महादेवाराधनकालेपुंडरीकीकृतमक्षिनेत्रंयेनमहादेवात्प्राप्तपुंडरीकतुल्यनेत्रत्वाद्वापुंडरीकाक्षस्तत्संबोधनंतथा ॥ तथाचादित्यपुराणे ॥ एवमुक्त्वाददौचक्रमित्युपक्रम्यनेत्रंचपद्मसदृशं

विष्णवेप्रभविष्णवइति ॥ यद्वा पुंडरीकेइवाक्षिणीयस्यसतथातत्संबोधनंतथा ॥ यद्वा पुंडरीकाक्षहेअक्षयपरमधाम ॥ पुंडरीकंपरंधामाक्षयमव्ययमुच्यतइतिवचनात् ॥ दनुजेंद्राःहिरण्यकशि
पुप्रभृतयस्तेषांनिषूदननाशक ॥ गोपालरूपायस्फुरद्बर्हदलोद्धद्धादिरूपाय ॥ वेणुवादनकारिणेवेणुवाद्यकर्त्रे ॥ १९ ॥ गोप्योराधाप्रभृतयस्तासांप्रियाय ॥ केशिघ्नेकेशिनाम्नोदैत्यस्यहंत्रे ॥
गोवर्धनंधरतीतिगोवर्धनधरस्तस्मै ॥ योगिनोरमंतेअस्मिन्निितिरामः ॥ तथाचपाद्मे ॥ रमंतेयोगिनोनंतेसत्यानंदेचिदात्मनि ॥ इतिरामपदेनासौपरंब्रह्माभिधीयतेइति ॥ रमयतिनयनमनांसीतिवारा
मस्तस्मै ॥ रघुनाथायरघुवंशोद्भवानांस्वामिने ॥ राघवायरघुवंशोद्भवाय ॥ १६ ॥ रावणारेदशग्रीवस्यशत्रो ॥ बिभीषणस्यशरणमेवशरण्यआश्रयस्तंददातीतितथातत्संबोधनंविभीषणशरण्यद ॥
अजायजन्मरहिताय ॥ जयरूपायजयस्वरूपाय ॥ रणांगणविचक्षणरणभूमौदक्ष ॥ १७ ॥ क्षणआदिर्यस्यसक्षणादिःकालस्तद्रूपाय ॥ नानारूपायप्रपंचात्मने ॥ शार्ङ्गंधनुर्वर्ततेयस्यतस्मै
शार्ङ्गिणे ॥ गदाकौमोदक्याख्याऽस्यास्तीतिगदीतस्मैगदिने ॥ चक्रंसुदर्शनाख्यंवर्ततेऽस्येतिचक्रीतस्मै ॥ दैत्यानांचक्रंसमूहंविमर्दितुंशीलंयस्यतस्मैदैत्यचक्रविमर्दिने ॥ १८ ॥ बलाधिक्याद्बलः
संकर्षणस्तस्मैबलाय ॥ बलोच्छ्रयाद्बलभद्रःस एवतस्मैबलभद्राय ॥ बलस्यासुरस्यारातिःशत्रुरिंद्रस्तस्यप्रियाय ॥ बलियज्ञप्रमथन बलिनाम्नोऽसुरस्ययज्ञविध्वंसन ॥ भक्तानांबलप्रदभक्तबल

गोपीप्रियायकेशिघ्नेगोवर्धनधरायच ॥ रामायरघुनाथायराघवायनमोनमः ॥ १६ ॥ रावणारेनमस्तुभ्यंविभीषणशरण्यद ॥ अजायजयरूपायरणां
गणविचक्षण ॥१७॥ क्षणादिकालरूपायनानारूपायशार्ङ्गिणे ॥ गदिनेचक्रिणेतुभ्यंदैत्यचक्रविमर्दिने ॥१८॥ बलायबलभद्रायबलारातिप्रियायच ॥
बलियज्ञप्रमथननमोभक्तवरप्रद ॥ १९ ॥ हिरण्यकशिपोर्वक्षोविदारणरणप्रिय ॥ नमोब्रह्मण्यदेवायगोब्राह्मणहितायच ॥ २० ॥ नमस्तेधर्मरूपायनमः
सत्त्वगुणायच ॥ नमःसहस्रशिरसेपुरुषायपरायच ॥ २१ ॥ सहस्राक्षसहस्रांघ्रेसहस्रकिरणायच ॥ सहस्रमूर्तेश्रीकांतनमस्तेयज्ञपूरुष ॥२२॥ वेदवेद्यस्व
रूपायनमोवेदप्रियायच॥वेदायवेदगदिनेसदाचाराध्वगामिने ॥२३॥ वैकुंठायनमस्तुभ्यंनमोवैकुंठवासिने॥ विष्टरश्रवसेतुभ्यंनमोगरुडगामिने ॥२४॥

प्रद ॥ अभक्तानांबलंप्रकर्षेणद्यतिखंडयतीतिवा ॥ दोऽवखंडनेइतिधातुः ॥ १९ ॥ हिरण्यकशिपोर्दैत्यस्यवक्षोवक्षःस्थलंविदारयतीतितथा ॥ रणप्रियसंग्रामोत्सुक ॥ ब्रह्मभ्योब्राह्मणादिभ्यो
हितोब्रह्मण्यःसचासौदेवश्चेतितस्मै ॥ ब्राह्मणरूपायेतिकश्चित् ॥ गवांब्राह्मणानांचहिताय ॥ २० ॥ चोदनालक्षणोऽर्थोधर्मस्तद्रूपाय ॥ तथाचपारमर्षसूत्रं चोदनालक्षणोर्थोधर्मइति ॥
धर्माख्यदेवतारूपायेतिवा ॥ सत्त्वंगुणोयस्मिंस्तस्मैशुद्धसत्त्वात्मकायेत्यर्थः ॥ सहस्रंशिरांस्यस्यतस्मै ॥ सहस्रशीर्षेत्यादिश्रुतेः ॥ पूर्णत्वात्पुरुषःपुरिशयनाद्वापुरुषः ॥ नवद्वारेपुरेशेतेपुरु
षस्तेनचोच्यते ॥ कार्यकारणतयापूर्वमपिस्थितत्वाद्वापुरुषः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ पूर्वमेवाहमिहासंतत्पुरुषस्यपुरुषत्वमिति ॥ तद्रूपाय ॥ परायपरमेश्वराय ॥ २१ ॥ सहस्रमक्षीणियस्यतत्संबोधनं
तथा ॥ सहस्रमंघ्रयोयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ सहस्रमपरिमिताःकिरणायस्यसूर्यरूपस्यतस्मै ॥ सहस्रमपरिमितामूर्तिर्यस्यतत्संबोधनंतथा ॥ श्रीकांतलक्ष्मीपते ॥ यज्ञपूरुषयज्ञाधिष्ठातृपुरुष
॥ २२ ॥ वेदवेद्योवेदैकवेद्यस्तत्स्वरूपाय ॥ वेदप्रियायवेदप्रवर्तकाय ॥ वेदायवेदस्वरूपाय ॥ वेदनंवेदःस्वप्रकाशश्चिदात्मातद्रूपायेतिवा ॥ वेदान्गदितुंकथयितुंव्यस्तुंवाशीलंयस्यतस्मैवेदव्यासरूपा
येत्यर्थः ॥ सदाचाररूपोयोऽध्वामार्गस्तेनगंतुंशीलंयस्यतस्मैतत्प्रवर्तकायेत्यर्थः ॥२३॥ वैकुंठायविकुण्ठायाःपुत्राय ॥ पत्नीविकुण्ठाशुभ्रस्यवैकुंठैःसहितःसुरैः॥तस्यांसकलयाजज्ञेवैकुंठोभगवान्स्वय

मिति ॥ विकुण्ठामायातामधिष्ठायतिष्ठतीतिवैकुण्ठस्तस्माइतिवा ॥ वैकुण्ठेवस्तुंशीलंयस्यतस्मै ॥ विष्टंव्याप्तिंरांतिकीर्तयन्तीतिविष्टरायाज्ञवल्क्यादयस्तेभ्यःश्रूयतइतिविष्टरश्रवाः ॥ विष्टरेशब्दप्रपंच मयेवेदेश्रूयतइतिवातस्मै ॥ गरुडेनगंतुंशीलंयस्यतस्मै ॥ २४ ॥ विष्वक्सेन विष्वगंचंतिपलायंतेदैत्यसेनायस्योद्योगमात्रेण ॥यद्वा॥ विष्वगंचतीसर्वतःप्रसर्पतीकैश्चिदप्यनिवारितासेनायस्यतत्संबोध नंतथा ॥ जगन्मयप्रपञ्चरूप ॥ इदंसर्वंयदयमात्मेतिश्रुतेः ॥ विरोधिलक्षणयाजनाःपुण्यजनाराक्षसास्तानर्दयतीतिदाशरथिरूपेणजनमात्रंवाअर्दयतिप्रलयकालइतितत्संबोधनंहेजनार्दन ॥ त्रिविक्र मायेति ॥ २५ ॥ केशवाय केशिनामानंदैत्यंहतवानितिकेशवस्तस्मै ॥ तथाचहरिवंशे ॥ यस्मात्त्वयाहतःकेशीतस्मान्मच्छासनंशृणु ॥केशवोनामनाम्नात्वंख्यातोलोकेभविष्यसि॥ केशसंज्ञिताःसूर्या दिसंक्रांताअंशवस्तद्वत्तयावाकेशवः ॥ अंशवोयेप्रकाशंतेममतेकेशसंज्ञिताः ॥ सर्वज्ञाःकेशवन्तस्मान्मामाहुर्द्विजसत्तमाइतिमहाभारते ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाख्याताःशक्तयःकेशसंज्ञिताइत्यादौकेशशब्दः शक्तिपर्यायः ॥ कोब्रह्मेतिसमाख्यातईशोहंसर्वदेहिनाम् ॥ आवांतवांकेसंभूतौततःकेशवनामवान्इतिहरिवंशे ॥ तत्संबोधनंवातथा ॥ मायाख्याशक्तिर्वर्ततेयस्यतस्मै ॥ ब्रह्मगायिनेवेदगायिने ॥ तपोरूपायतपःस्वरूपायआलोचनरूपायेतिवा ॥ तपसांतपस्विनांफलदायिनेकर्मफलदात्रे ॥ २६ ॥ स्तुत्यायस्तोत्रस्यविषयभूताय ॥ स्तुतिरूपायस्तोत्रस्वरूपाय ॥ भक्तस्तुतिरतायभक्तानां

विष्वक्सेननमस्तुभ्यंजगन्मयजनार्दन ॥ त्रिविक्रमायसत्यायनमः सत्यप्रियायच ॥ २५ ॥ केशवायनमस्तुभ्यंमायिनेब्रह्मगायिने ॥ तपोरूपायतप
सांनमस्तेफलदायिने ॥ २६ ॥ स्तुत्यायस्तुतिरूपायभक्तस्तुतिरतायच ॥ नमस्तेश्रुतिरूपायश्रुत्याचारप्रियायच ॥ २७ ॥ अंडजायनमस्तुभ्यंस्वे
दजायनमोस्तुते ॥ जरायुजस्वरूपायनमउद्भिज्जरूपिणे ॥ २८ ॥ देवानामिंद्ररूपोसिग्रहाणामसिभानुमान् ॥ लोकानांसत्यलोकोऽसिसिंधूनांक्षी
रसागरः ॥ २९ ॥ सुरापगाऽसिसरितांसरसांमानसंसरः ॥ हिमवानसिशैलानांधेनूनांकामधुग्भवान् ॥ ३० ॥ धातूनांहाटकमसिस्फटिकश्चोपले
ष्वसि ॥ नीलोत्पलंप्रसूनेषुवृक्षेषुतुलसीभवान् ॥ ३१ ॥ सर्वपूज्यशिलानांवैशालग्रामशिलाभवान् ॥ मुक्तिक्षेत्रेषुकाशीत्वंप्रयागस्तीर्थपंक्तिषु ॥३२॥

स्तुतौप्रीयमाणाय ॥ श्रुतिरूपायवेदरूपाय ॥ वेदरूपायेतिक्वचित् ॥ श्रुत्याचारप्रियायश्रुत्याचारेणप्रीयमाणाय ॥२७॥ अण्डजायपक्षिस्वरूपाय ॥ स्वेदजायमत्कुणादिरूपाय ॥ जरायुजस्वरूपा यमानुषादिरूपाय ॥ उद्भिज्जरूपिणेतरुरूपिणे ॥ २८ ॥ विभूतिरूपेणस्तौति देवानामित्यारभ्यत्वामाहुर्जीवनेश्वरमित्यंतेन ॥ देवानांवस्वादित्यादीनामिंद्ररूपोऽसिभवसि ॥ देवानामस्मिवासव इतिभगवद्वचनात् ॥ नवग्रहाणांमध्येभानुमान्सूर्योऽसि ॥ चतुर्दशलोकानांमध्येसत्यलोकोब्रह्मलोकोऽसि ॥ सप्तानांसिंधूनांसागराणांमध्येक्षीरसागरोऽसीतिसर्वत्रानुषज्जते ॥ २९ ॥ सरितां नदीनांमध्येसुरापगागंगाऽसि ॥ स्रोतसामस्मिजाह्नवीतिभगवद्वचनात् ॥ सरसांसरोवराणांमध्येमानसंब्रह्मणोमनसोभवंसरोऽसि ॥ तथाचरामायणे ॥ कैलासेपर्वतेराममनसानिर्मितंसरः ॥ ब्रह्मणारघुशार्दूलमानसंनामतेनतदिति ॥ शैलानांपर्वतानांमध्येहिमवान्हिमालयोऽसि ॥ स्थावराणांहिमालयइतिभगवद्वचनात् ॥ धेनूनांमध्येकामधुक्सुरभिर्भवानस्ति ॥ धेनूनामस्मिकामधुगिति भगवद्वचनात् ॥ ३० ॥ अष्टानांसुवर्णादीनांधातूनांमध्येहाटकंसुवर्णमसि ॥ उपलेषुपाषाणेषुमध्येस्फटिकरूपपाषाणोसि ॥ प्रसूनेषुपुष्पेषुनीलोत्पलंनीलपद्ममसि ॥ वृक्षेषुमध्येतुलसीसुरसा भवानस्ति ॥ तुलसीसुरसागौरीभूतघ्नीबहुमंजरीतिधन्वंतरिः ॥ ३१ ॥ सर्वेषांसर्वाबायाःपूज्यशिलास्तासांमध्येशालग्रामशिलाभवानस्ति ॥ मुक्तिक्षेत्रेषुमध्येकाशीत्वमसि ॥ तीर्थपंक्तिषुतीर्थ

समूहेषुप्रयागस्त्वमसि ॥ ३२ ॥ वर्णेषुश्वेतरक्तपीतकृष्णेषुमध्येश्वेतवर्णोसि ॥ द्विपदांपदद्वययुक्तानांमध्येब्राह्मणोभवानस्ति ॥ अंडजेषुपक्षिषुमध्येगरुडोसि ॥ वैनतेयश्चपक्षिणामितिभग
वद्वचनात् ॥ व्यवहारेषुलोकचर्यासुमध्येवाग्वाणीभवानस्ति ॥ ३३ ॥ वेदेषुऋगादिषुचतुर्षुउपनिषद्रूपोवेदांतभागोभवानस्ति ॥ मंत्राणांगायत्र्यादीनांमध्येप्रणवओंकारोऽसि ॥ मंत्राणांप्रणवश्चिवृ
दितिभागवतोक्तेः ॥ अक्षराणामकारादीनांमध्येऽकारोऽसि ॥ अक्षराणामकारोस्मीतिभगवद्वचनात् ॥ यज्वनांयज्ञकर्तॄणांमध्येसोमरूपधृक्चंद्ररूपधृक् ॥ नक्षत्राणामहंशशीतिभगवद्वचनात् ॥ ३४ ॥
प्रतापिनांप्रतापवतांमध्येऽग्निरसि ॥ वसूनांपावकश्चास्मीतिभगवद्वचनात् ॥ क्षमावतांसहनशक्तिमतांक्षमासहनशक्तिरसि ॥ दातॄणांदानकर्तॄणांमध्येपर्जन्योमेघस्तदधिष्ठातृदेवोऽसि ॥ पवित्राणां
मध्येपरोसिउत्कृष्टोऽसि ॥ हीतिप्रसिद्धौ ॥ एवमन्यत्रापि ॥ पवित्राणांपवित्रंयइतिस्मृतेः ॥ पयोह्यसीतिपाठेपयोजलम् ॥ ३५ ॥ सर्वशस्त्राणांमध्येचापोधनुरसि ॥ आयुधानांधनुरहमिति
भगवदुक्तेः ॥ वेगवतांमध्येवातोऽसि ॥ पवनःपवतामस्मीतिभगवद्वचनात् ॥ इंद्रियवर्गेषुइंद्रियसमुदायेषुमध्येमनोऽसि ॥ इंद्रियाणांमनश्चास्मीतिभगवद्वचनात् ॥ निर्भयाणांमध्येकरोहस्तोह्यसि ॥
अतएवभयेप्रत्युपस्थितेकरमेवप्रसारयतिसर्वोलोकइति ॥ ३६ ॥ व्याप्तिमतांविभूनांपदार्थानांमध्येव्योमआकाशंत्वमसि ॥ वैइत्यपिप्रसिद्धौ ॥ एवमन्यत्रापि ॥ आत्मनांप्रत्यक्चैतन्यानांमध्येपरमा

वर्णेषुश्वेतवर्णोऽसिद्विपदांब्राह्मणोभवान् ॥ गरुडोस्यंडजेष्वीशव्यवहारेषुवाग्भवान् ॥ ३३ ॥ वेदेषूपनिषद्रूपामंत्राणांप्रणवोह्यसि ॥ अक्षराणामकारो
सियज्वनांसोमरूपधृक् ॥ ३४ ॥ प्रतापिनामग्निरसिक्षमाऽसित्वंक्षमावताम् ॥ दातॄणामसिपर्जन्यःपवित्राणांपरोह्यसि ॥ ३५ ॥ चापोसिसर्वशस्त्राणां
वातोवेगवतामसि ॥ मनोसींद्रियवर्गेषुनिर्भयाणांकरोह्यसि ॥ ३६ ॥ व्योमव्याप्तिमतांत्ववैपरमात्माऽसिचात्मनाम् ॥ संध्योपास्तिर्भवान्देवसर्वनित्ये
षुकर्मसु ॥ ३७ ॥ क्रतूनामश्वमेधोसिदानानामभयंभवान् ॥ लाभानांपुत्रलाभोसिवसंतस्त्वमृतुष्वहो ॥३८॥ युगानांप्रथमोसित्वंतिथीनांत्वंकुहूर्ह्यसि ॥
पुष्योसिनक्षत्रगणेसंक्रमःसर्वपर्वसु ॥ ३९ ॥ योगेषुव्यतिपातस्त्वंतृणेषुहिकुशोभवान् ॥ उद्यमानांहिसर्वेषांनिर्वाणंत्वमसिप्रभो ॥ ४० ॥

त्मासि ॥ अहमात्मागुडाकेशसर्वभूताशयस्थितइतिभगवद्वचनात् ॥ अहमात्मोद्धवामीषांभूतानांसुहृदीश्वरइतिभागवतोक्तेश्च ॥ हेदेवसर्वेषुनित्येषुकर्मसुभवान्संध्योपास्तिःसंध्योपासनमस्ति ॥ ३७ ॥
क्रतूनांयागानांमध्येऽश्वमेधोऽसि ॥ दानानांतुलापुरुषादीनांमध्येभवानभयरूपंदानमस्ति ॥ लाभानांराज्यप्राप्त्यादीनांमध्येभवान्पुत्रलाभोस्तिपुत्रोत्पत्तिरूपोलाभोस्ति ॥ अहोभोदेवषड्ऋतुषुमध्ये
त्वंवसंतऋतुरसि ॥ ऋतूनांकुसुमाकरइतिभगवदुक्तेः ॥३८॥ युगानांसत्यत्रेताद्वापरकलीनांमध्येप्रथमोयुगःसत्ययुगस्त्वमसि ॥ तिथीनांप्रतिपदादिपंचदशानांमध्येकुहूरमावास्याऽसि ॥ नक्षत्रगणे
नक्षत्रसमूहमध्येपुष्योनक्षत्रमसि ॥ पुंस्त्वंनक्षत्राणांस्त्रीपुंरूपत्वात् ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ पुरुषायितसंज्ञेनतप्तंयत्तपसाऽधुना ॥ भवतीभिस्ततःपुंस्त्वमिच्छयावोभविष्यतीति ॥ सर्वपर्वसुसर्वपुण्यकालेषुम
ध्येसंक्रमःसंक्रांतिरसि ॥ ३९ ॥ योगेषुसप्तविंशतिसंख्येषुव्यतिपाताख्योयोगस्त्वम् ॥ रविवासरसंयुक्ताऽमावास्याव्यतिपातइतिकेचित् ॥ तृणेषुमध्येभवान्कुशोऽसि ॥ कुशोस्मिदर्भजातीनामि
तिचभागवतोक्तेः ॥ उद्यम्यंतेप्रसाध्यंतइत्युद्यमाधर्मार्थकाममोक्षास्तेषांसर्वेषामुद्यमानांमध्येनिर्वाणमोक्षस्त्वमसि ॥ उपमानंहिसर्वेष्वितिपाठेसर्वेषुदार्ष्टांतिकेषुउपमानंदृष्टांतोभवानित्यर्थः ॥ ४० ॥

सर्वासांकामादिबुद्धीनांमध्येइहजगतिहेअजधर्मबुद्धिर्भवानास्ति ॥ सर्ववृक्षेषुमध्येभवानश्वत्थवृक्षोस्ति ॥ अश्वत्थःसर्ववृक्षाणामितिभगवद्वचनात् ॥ लतासुमध्ये ॥ चःसमुच्चये ॥ एवमन्यत्रापि ॥ सोमवल्लीसोमलताभवानास्ति ॥ ४१ ॥ अहोहेविष्णोपवित्रेषुसाधनेषूपायेषुमध्येभवान्प्राणायामःप्राणसंयमोस्ति ॥ सर्वलिंगेषुमध्येसर्वदःश्रीमान्विश्वेश्वरोभवानास्ति ॥ ४२ ॥ मित्राणांमध्ये कलत्रंभार्यात्वमासि ॥ सर्वबंधूनांमध्येधर्मरूपोबंधुरासि ॥ अनुक्तसर्वसमुच्चयार्थमाह ॥ त्वत्तइति ॥ हेनारायणजीवानामाश्रयचराचरेजंगमस्थावरात्मकेऽस्मिन्जगतित्वत्तोऽन्यन्नास्तित्वमेवसर्वोसी त्यर्थः ॥ ४३ ॥ त्वमेवमातेत्यादिश्लोकस्तुत्वत्तइत्यस्मात्पूर्वंबोद्धव्यः ॥ अथवाकितदन्यन्मत्तोऽन्यन्नास्तीत्याकांक्षायामुपलक्षणार्थत्वेनकानिचिद्वस्तूनिदर्शयति ॥ त्वमेवमाताजननी ॥ त्वंतातः पिता ॥ त्वंसुहृत्प्रत्युपकारमनपेक्ष्यहितकारी ॥ महाधनंनिधिरूपम् ॥ त्वमेवसौख्यसंपत्तिःसुखसंभारः ॥ त्वमायुर्जीवनंजीवनेश्वरोजीवश्चत्वम् ॥ एवकारावन्ययोगव्यावर्तकौसर्वत्रसंबध्येते

सर्वासामिहबुद्धीनांधर्मबुद्धिर्भवानज ॥ अश्वत्थःसर्ववृक्षेषुसोमवल्लीलतासुच ॥ ४१ ॥ प्राणायामोसिसर्वेषुसाधनेषुशुचिष्वहो ॥ सर्वदःसर्वलिंगेषुश्रीमान्विश्वेश्वरोभवान् ॥ ४२ ॥ मित्राणांहिकलत्रंत्वंधर्मस्त्वंसर्वबंधुषु ॥ त्वत्तोनान्यज्जगत्यस्मिन्नारायणचराचरे ॥ ४३ ॥ त्वमेवमातात्वंतातस्त्वंसुतस्त्वंमहाधनम् ॥ त्वमेवसौख्यसंपत्तिस्त्वमायुर्जीवनेश्वरः ॥ ४४ ॥ साकथायत्रतेनामतन्मनोयत्त्वदर्पितम् ॥ तत्कर्मयत्त्वदर्थंवैतत्तपोयद्भवत्स्मृतिः ॥४५॥ तद्धनंधनिनांशुद्धंयत्त्वदर्थेव्ययीकृतम् ॥ सएवसकलःकालोयस्मिञ्जिष्णोत्वमर्च्यसे ॥ ४६ ॥ तावच्चजीवितंश्रेयोयावत्त्वंहृदिवर्तसे ॥ रोगाःप्रशममायांतित्वत्पादोदकसेवनात् ॥ ४७ ॥ महापापानिगोविंदबहुजन्मार्जितान्यपि ॥ सद्योविलयमायांतिवासुदेवेतिकीर्तनात् ॥ ४८ ॥ अहोपुंसांमहामोहस्त्वहोपुंसांप्रमादता ॥ वासुदेवमनादृत्ययदन्यत्रकृतश्रमाः ॥ ४९ ॥ इदमेवहिमांगल्यमिदमेवधनार्जनम् ॥ जीवितस्यफलंचैतद्यद्दामोदरकीर्तनम् ॥ ५० ॥ अधोक्षजात्परोधर्मोनार्थोनारायणात्परः ॥ नकामःकेशवादन्योनापवर्गोहरिंविना ॥ ५१ ॥ इयमेवपराहानिरुपसर्गोयमेवहि ॥ अभाग्यंपरमंचैतद्वासुदेवंनयत्स्मरेत् ॥ ५२ ॥ हरेराराधनंपुंसांकिंकिंनकुरुतेबत ॥ पुत्रमित्रकलत्रार्थराज्यस्वर्गापवर्गदम् ॥ ५३ ॥ हरत्यघंध्वंसयतिव्याधीनाधीन्नियच्छति ॥ धर्मंविवर्धयेत्क्षिप्रंप्रयच्छतिमनोरथम् ॥ ५४ ॥ भगवच्चरणद्वंद्वंनिर्द्वंद्वध्यानमुत्तमम् ॥ पापिनापिप्रसंगेनविहितंस्वहितंपरम् ॥ ५५ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ एवंब्रह्मरुद्रविष्णुरूपेणविभूतिरूपेणचस्तुत्वाइदानींनानाविधयास्तौति ॥ इत्युक्त्वेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ सफलःसंपूर्णः ॥ सकलइतिक्वचित् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ महापापानिब्रह्महत्यादीनिवासुदेवेतिकीर्तनात्सद्योविलयमायांतीत्यन्वयः ॥ ४८ ॥ अहोइतिखेदे ॥ यद्येनमोहेनप्रमादेनवाऽन्यत्रकृतश्रमास्तेपुमांसः ॥ अन्यत्रकृतःश्रमोयैस्तेतथा ॥ पाठांतरेकृतश्वासौश्रमश्चेत्यर्थात्तैःपुंभिः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ नार्थइतिनकारःकाकाक्षिन्यायेनोभयत्रसंबध्यते ॥ नाधोक्षजादितिवापाठः ॥ अपवर्गोमोक्षः ॥ ५१ ॥ उपसर्गउपद्रवः ॥ नरोनंतंनवेदयेदितिक्वचित् ॥ ५२ ॥ बतेत्याश्चर्ये ॥५३॥ आधीन्मानसीर्व्यथाः ॥ नियच्छतिनाशयति ॥५४॥ भगवदिति ॥ भगवच्चरणयोर्द्वंद्वेयुगलेनिर्द्वंद्वध्यानंनिश्चलंध्यानमतएवोत्तमंपापिनापिप्रसंगेनधनादिप्राप्त्यर्थंविहितंकृतंचेत्तर्हि

तत्परंस्वहितमिति ॥ तथाचोक्तम्॥हरिर्हरतिपापानिदुष्टचित्तैरपिस्मृतः॥अनिच्छयापिसंस्पृष्टोदहत्येवहिपावकः ॥ सर्वपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिषमच्युतम् ॥ द्विजस्तपस्वीभवातिपांक्तिपावनपावनइत्यादि
॥५५॥ महांत्युपपदानिउपसमीपेपदानिभजितुंशीलंयेषांतानिपापानितथा ॥ महापापान्यपीत्यर्थः ॥ सुलीनध्यानसंपन्नोनिश्चलध्यानसंबद्धः॥सुनीलध्यानसंपन्नइतिपाठेसुनीलःश्रीकृष्णस्तस्यध्याने
नसंपन्नइतिव्याख्येयम् ॥ नामोच्चारोनामोच्चारणम् ॥५६॥ किंचप्रमादादपीति ॥ अनलकणोऽग्निविस्फुलिंगः॥अघंपापंसंसारंवा ॥ तथाचवैष्णवे ॥ अवशेनापियन्नाम्निकीर्तितेसर्वपातकैः ॥ पुमा
न्सद्योविमुच्येतसिंहत्रस्तैर्वृकैरिव॥भागवते ॥ सांकेत्यंपारिहास्यंवास्तोभंहेलनमेववा॥ वैकुण्ठनामग्रहणमशेषाघहरंविदुः ॥ अत्रापिवक्ष्यति ॥ यदिजातुचिदन्धकद्विषस्तवनामौष्ठपुटाद्विनिःसृतम् ॥ शिव
शंकरचंद्रशेखरेत्यसकृत्तस्यनसंसृतिःपुनरिति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ विष्णुपादांब्विात ॥ तदुक्तम् ॥ शालग्रामशिलातोयंयदिशंखस्थितंभवेत् ॥ तदाप्रयोजनंनास्तितीर्थैस्त्रैलोक्यसंभवैरिति ॥ ५९ ॥
उपहारंनैवेद्यम् ॥ पुरोडाशोनामयज्ञेषुदेवेभ्योदेयोद्रव्यप्रभेदोऽत्यंतपवित्रःपदार्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ सदापुरोडाशपवित्रिताधराइति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ शंखचक्रांकिततनुरिति

पापिनांयानिपापानिमहोपपदभांज्यपि ॥ सुलीनध्यानसंपन्नोनामोच्चारोहरेर्हरेत् ॥५६॥ प्रमादादपिसंस्पृष्टोयथाऽनलकणोदहेत् ॥ तथौष्ठपुटसंस्पृष्टंह
रिनामहरेदघम् ॥ ५७ ॥ नितांतंकमलाकांतेशांतंचित्तंविधाययः ॥ संशीलयेत्क्षणंनूनंकमलातत्रनिश्चला ॥५८॥ अयमेवपरोधर्मस्त्विदमेवपरंतपः ॥
इदमेवपरंतीर्थंविष्णुपादांबुयत्पिबेत् ॥ ५९ ॥ तवोपहारंभक्त्यायःसेवतेयज्ञपूरुष ॥ सेवितस्तेननियतंपुरोडाशोमहाधिया ॥ ६० ॥ सचैवावभृथस्नातः
सचगंगाजलाप्लुतः ॥ विष्णुपादोदकंकृत्वाशंखेयःस्नातिमानवः ॥ ६१ ॥ शालग्रामशिलायेनपूजितातुलसीदलैः ॥ सपारिजातमालाभिःपूज्यते
सुरसद्मनि ॥ ६२ ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवायदिवेतरः ॥ विष्णभक्तिसमायुक्तोज्ञेयःसर्वोत्तमश्चसः ॥ ६३ ॥ शंखचक्रांकिततनुःशिरसामंजरी
धरः ॥ गोपीचंदनलिप्तांगोदृष्टश्चेत्तदघंकुतः ॥ ६४ ॥ प्रत्यहंद्वादशशिलाःशालग्रामस्ययोऽर्चयेत् ॥ द्वारवत्याःशिलायुक्ताःसवैकुंठेमहीयते ॥ ६५ ॥

गोपीचंदनादिनानतुदाहेन ॥ बृहन्नारदीयेदाहेनशंखचक्रधारणस्यनिषिद्धत्वात् ॥ तथाहि ॥ यस्तुसंतप्तशंखादिलिंगचिह्नतनुर्नरः ॥ ससर्वयातनाभोगीचांडालोजन्मकोटिभिः ॥ तंद्विजंतप्तशंखा
दिलिंगांकिततनुंनरः॥ संभाष्यरौरवंयातियावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ चक्रांकिततनुर्यत्रतत्रकोपिनसंवसेत् ॥ यदितिष्ठेन्महापापीसहस्रब्रह्महाभवेत्॥गंगास्नानरतोवापिअश्वमेधरतोपिवा॥चक्रांकिततनुंदृष्ट्वापश्ये
त्सूर्यंजपन्नरः ॥ जपेच्चशतरुद्रीयमन्यथारौरवंव्रजेत् ॥ ब्राह्मणस्यतनुर्ज्ञेयासर्वदेवसमाश्रिता॥साचेत्संतापिताराजन्किमुवक्ष्यामहेततः॥ चक्रांकिततनुर्वापिराजँल्लिंगान्वितोपिवा॥नाधिकारीपरिज्ञेयःश्रौत
स्मार्तेषुकर्मस्विति ॥ नचअतप्ततनूर्नतदा मोअश्नुतइतिश्रुतिविरोधेनस्मृतेरप्रामाण्यम् ॥ श्रुतेरर्थांतरपरत्वात् ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादिनाऽतप्ततनुरसंतापितदेहोऽतएवामोऽपक्वोऽदग्धरागादिःपुमांस्त
द्ब्रह्मनाश्नुतेनप्राप्नोतीतिश्रुतेरर्थः ॥ तुलस्यामंजरीधरः ॥ शिरसामस्तकेन ॥ सुरसामंजरीधरइतिपाठेसुरसातुलसी ॥ तदघमित्यत्रतच्छब्दोद्दिष्टविषयः ॥ ६४ ॥ शालग्रामस्यचंपकारण्यांतर्गत

चक्रतीर्थस्य ॥ शालग्रामस्यशालग्रामाणांद्वादशशिलाइतिवा ॥ द्वारवत्याःशिलाद्वारकाचक्रम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ गायाभिगानंकरोमि ॥ श्रयामीतिकचित् ॥
॥ ७२ ॥ ७३ ॥ स्त्रैणेस्त्रीसमूहे ॥ श्यामलतनुंश्रीकृष्णम् ॥ ७४ ॥ सर्वेषामिति ॥ हृदयेषुआवसतीतिहृदयावासोजीवरूपेण ॥ साक्षादपरोक्षः ॥ यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ साक्षीअंत
र्यामी॥सर्वगंत्वांविनाबहिरंतरन्यंनवेद्मित्वामेवसर्वंवेद्मीत्यर्थः ॥ यदन्यदितिपाठेत्वांविनात्वत्तःसकाशाद्यदन्यत्तत्त्वमेवेत्यन्वयः ॥७५॥७६॥७७॥ अन्नादिति ॥ तद्वृष्टेः साचासौवृष्टिश्चेतितद्वृष्टिस्तस्याः

तुलसीयस्यभवनेप्रत्यहंपरिपूज्यते ॥ तद्गृहंनोपसर्पंतिकदाचिद्यमकिंकराः ॥ ६६ ॥ हरिनामाक्षरमुखंभालेगोपीमृदांकितम् ॥ तुलसीमालितोरस्कंस्पृशे
युर्नयमानुगाः ॥ ६७ ॥ गोपीमृत्तुलसीशंखःशालग्रामःसचक्रकः ॥ गृहेपियस्यपंचैतेतस्यपापभयंकुतः ॥ ६८ ॥ येमुहूर्ताःक्षणायेचयाःकाष्टायेनिमे
षकाः ॥ ऋतेविष्णुस्मृतेर्यातास्तेषुमुष्टोयमेनसः ॥ ६९ ॥ कद्व्यक्षरंहरेर्नामस्फुलिंगसदृशंज्वलत् ॥ महतीपातकानांचराशिस्तूलोपमाक्रच ॥ ७० ॥
गोविंदंपरमानंदंमुकुंदंमधुसूदनम् ॥ त्यक्त्वान्यंनैवजानामिनभजामिस्मरामिन ॥ ७१ ॥ ननमामिनचस्तौमिनपश्यामीहचक्षुपा ॥ नस्पृशामिनयाया
मिगायामिनहरिंविना ॥ ७२ ॥ जलेस्थलेचपातालेप्यनिलेचानलेऽचले ॥ विद्याधरासुरसुरेकिंनरेवानरेनरे ॥ ७३ ॥ तृणेस्त्रैणेचपाषाणेतरुगुल्मलता
सुच ॥ सर्वत्रश्यामलतनुंवीक्षेश्रीवत्सवक्षसम् ॥ ७४ ॥ सर्वेषां हृदयावासःसाक्षात्साक्षीत्वमेवहि ॥ बहिरंतर्विनात्वांतुनह्यन्यंवेद्मिसर्वगम् ॥ ७५ ॥
इत्युक्त्वाविररामासौशिवशर्मन्ध्रुवस्तदा ॥ देवोपिभगवान्विष्णुस्तमुवाचप्रसन्नदृक् ॥ ७६ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अयिबालविशालाक्षध्रुव
ध्रुवमतेऽनघ ॥ परिज्ञातोमयासम्यक्तवहृत्स्थोमनोरथः ॥ ७७ ॥ अन्नाद्भवंतिभूतानिवृष्टेरन्नसमुद्भवः ॥ तद्वृष्टेःकारणंसूर्यःसूर्याधारोध्रुवैधिभोः ॥७८॥
ज्योतिश्चक्रस्यसर्वस्यग्रहर्क्षादेःसमंततः ॥ गगनेभ्रमतोनित्यंत्वमाधारोभविष्यसि ॥ ७९ ॥ मेढीभूतस्तुवैसर्वान्वायुपाशैर्नियंत्रितान् ॥ आकल्पंतत्पदं
तिष्ठभ्रामयञ्ज्योतिषांगणान् ॥ ८० ॥

सूर्यःकारणम् ॥ तदितिपृथक्पदंवा ॥ तत्तस्माद्धोहेध्रुवत्वंसूर्याधारएधिभवेत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अग्नौप्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइति ॥
॥ ७८ ॥ ७९ ॥ धान्याक्रमणायभ्राम्यमाणानांपशूनांबंधनस्तंभोमेढीतत्सदृशोमेढीभूतइत्यर्थः ॥ आकल्पंकल्पपर्यंतम् ॥ कल्पोऽत्रब्रह्मणोदिनंपरार्धद्वितयंवा ॥ स्थास्नुःपरस्तात्कल्पवासिना
मितिभागवतोक्तेः ॥ ८० ॥

आसादिप्राप्तम् ॥ आदायीतिपाठेगृहीतमित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ शक्राद्यैरपिदुर्लभंतैरपिप्राप्तुमशक्यमित्यर्थः ॥ तत्त्वत्सात्त्वदधीनम् ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ महोपसर्गश
मनीग्रहादिमहापीडानाशिनी ॥ ८८ ॥८९॥ ९०॥९१॥९२॥९३॥ अनेकानिदानानिदत्त्वानानाव्रतानिचकृत्त्वायथालाभानवाप्नोतितथाऽनयास्तुत्याऽऽप्नोति ॥ सर्वैर्दानव्रतादिभिर्यत्फलंलभ्यते

आराध्यश्रीमहादेवंपुरापदमिदंमया ॥ आसादियत्तदेतत्तेतपसाप्रतिपादितम् ॥ ८१ ॥ केचिच्चतुर्युगंयावत्केचिन्मन्वंतरंध्रुव ॥ तिष्ठंतित्वंतुवैकल्पंपदमे
तत्प्रशास्यासि ॥ ८२ ॥ मनुनापिनयत्प्रापिकिमन्यैर्मानवैर्ध्रुव ॥ तत्पदंविहितंत्वत्साच्छक्राद्यैरपिदुर्लभम् ॥ ८३ ॥ अन्यान्वरान्प्रयच्छामिस्तवेनाने
नतोषितः ॥ सुनीतिरपितेमातात्वत्समीपेचरिष्यति ॥ ८४ ॥ इदंस्तोत्रवरंयस्तुपठिष्यतिसमाहितः ॥ त्रिसंध्यंमनुजस्तस्यपापंयास्यतिसंक्षयम् ॥८५॥
नतस्यसदनंलक्ष्मीःपरित्यक्ष्यत्यसंशयम् ॥ नजनन्यावियोगश्चनबंधुकलहोदयः ॥ ८६ ॥ ध्रुवस्तुतिरियंपुण्यामहापातकनाशिनी ॥ ब्रह्महापिवि
शुद्ध्येतकाकथेतरपापिनाम् ॥ ८७ ॥ महापुण्यस्यजननीमहासंपत्तिदायिनी ॥ महोपसर्गशमनीमहाव्याधिविनाशिनी ॥ ८८ ॥ यस्याऽस्तिपरमाभ
क्तिर्मयिनिर्मलचेतसः ॥ ध्रुवस्तुतिरियंतेनजप्यामत्प्रीतिकारिणी ॥ ८९ ॥ समस्ततीर्थस्नानेनयत्फलंलभतेनरः ॥ तत्फलंसम्यगाप्नोतिजपन्स्तुत्या
नयामुदा ॥ ९० ॥ संतिस्तोत्राण्यनेकानिममप्रीतिकराणिच ॥ ध्रुवस्तुतेर्नचैतस्याःकलामर्हंतिषोडशीम् ॥ ९१ ॥ श्रुत्वापीमांस्तुतिंमर्त्यःश्रद्धयाप
रयामुदा ॥ पातकैर्मुच्यतेसद्योमहत्पुण्यमवाप्नुयात् ॥ ९२ ॥ अपुत्रःपुत्रमाप्नोतिनिर्धनोधनमाप्नुयात् ॥ अभक्तोभक्तिमाप्नोतिकीर्तनाच्चध्रुवस्तुतेः ॥
॥ ९३ ॥ दत्त्वादानान्यनेकानिकृत्वानानाव्रतानिच ॥ यथालाभानवाप्नोतितथास्तुत्याऽनयानरः ॥ ९४ ॥ त्यक्त्वासर्वाणिकार्याणित्यक्त्वाजप्यान्यने
कशः ॥ ध्रुवस्तुतिरियंजप्यासर्वकामप्रदायिनी ॥ ९५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ ध्रुवावधेहिवक्ष्यामिहितंतवमहामते ॥ येनतेनिश्चलंसम्यक्पदमे
तद्भविष्यति ॥ ९६ ॥ अहंजिगमिषुस्त्वासंपुरींवाराणसींशुभाम् ॥ साक्षाद्विश्वेश्वरोयत्रतिष्ठतेमोक्षकारणम् ॥ ९७ ॥ विपन्नानांचजंतूनांयत्रविश्वेश्वरः
स्वयम् ॥ कर्णेजापंप्रकुरुतेकर्मनिर्मूलनक्षमम् ॥ ९८ ॥ अस्यसंसारदुःखस्यसर्वोपद्रवदायिनः ॥ उपायएकएवास्तिकाशिकानंदभूमिका ॥ ९९ ॥
इदंरम्यमिदंनेतिबीजंदुःखमहातरोः ॥ तस्मिन्काश्यग्निनादग्धेदुःखस्यावसरःकुतः ॥१००॥ प्राप्यंसंप्राप्यतेयेननभूयोयेनशोच्यते ॥ परायानिर्वृतेः
स्थानंयत्तदानंदकाननम् ॥ १ ॥ अमृतायनमुत्सृज्यपुरुषोन्यत्रयोवसेत् ॥ आनंदकाननंशंभोःकुतस्तस्यसुखोदयः ॥ २ ॥

तत्सर्वमनयास्तुत्याप्राप्यतइत्यर्थः ॥ कामानितिक्वचित् ॥ नतथाकाममाप्नोतीतिपाठःस्पष्टार्थः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ अवधेहिशृणु ॥ येनहितेनहितानुष्ठानेन ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ प्रसंगात्का
शींस्तौति अस्येत्यादिषड्भिः ॥ आनन्दभूमिकाआनंदरूपंस्थानम् ॥ ९९ ॥ काश्यग्निनाकाशीमरणनिमित्तरुद्रोपदिष्टज्ञानाग्निनेत्यर्थः ॥ १०० ॥ १ ॥ अमृतायनंकैवल्याश्रयम् ॥ २ ॥

निर्गतारिपवोयस्मात्तद्राष्ट्रंनीरिपु ॥ ३ ॥ काशींकाशींप्रति ॥ कथंभूतंविश्वेशम् ॥ जगदर्च्यम् ॥ पाठांतरेकाशीविशेषणम् ॥ ४ ॥ सविश्वेश्वरःसुदर्शनचक्रदः ॥ ५ ॥ पुरेति ॥ पुरापूर्वंहरःपादांगुष्ठस्ययाऽग्ररेखातस्याउत्थमुत्पादितंचक्रंसृष्ट्वाप्रक्षिप्यजालंधरंदैत्यमहरन्मारितवानित्यर्थः ॥ कथंभूतम् ॥ ममापिपरिकंपनंकंपजनकम् ॥ पादांगुष्ठस्यरेखाधइतिक्वचित् ॥ पादांगुष्ठस्यरेखातइतिवान्यत्र ॥ पादांगुष्ठस्यरेखाऽस्वितिचापरत्र ॥ पादांगुष्ठस्याग्रेणेतिकृत्वेतिचसर्वत्र ॥ ६ ॥ ससुदर्शनचक्रदइत्युक्तंतत्प्राप्तिमेवसकारणांदर्शयाति ॥ तच्चक्रमिति ॥ एवंहिश्रूयतेआदित्य

वरंशरावहस्तस्यचांडालागारवीथिषु ॥ भिक्षार्थमटनंकाश्यांराज्यंनान्यत्रनीरिपु ॥ ३ ॥ वैकुंठनगरात्काशींनित्यंविश्वेशमर्चितुम् ॥ अहमायामिनियमाज्जगदर्च्यंतदर्चिताम् ॥ ४ ॥ मयियापरमाशक्तिस्त्रिलोक्यारक्षणक्षमा ॥ तत्रहेतुर्महेशानःससुदर्शनचक्रदः ॥ ५ ॥ पुराजालंधरंदैत्यंममापिपरिकंपनम् ॥ पादांगुष्ठाग्ररेखोत्थंचक्रंसृष्ट्वाहरोऽहरत् ॥ ६ ॥ तच्चचक्रंमयालब्धंनेत्रपद्मार्चनाद्विभोः ॥ एतत्सुदर्शनाख्यंवैदैत्यचक्रप्रमर्दनम् ॥ ७ ॥ तन्मयातवरक्षार्थंभूतविद्रावणंपरम् ॥ तावत्प्रणुन्नंपुरतस्ततश्चाहमिहागतः ॥८॥ काशीमिदानींयास्यामिविश्वेश्वरविलोकने ॥ अद्ययात्राऽस्तिमहतीकार्तिक्यांबहुपुण्यदा ॥ ९ ॥ कार्तिकस्यचतुर्दश्यांविश्वेशंयोविलोकयेत् ॥ स्नात्वाचोत्तरवाहिन्यांनतस्यपुनरागतिः ॥ ११० ॥ इत्युक्त्वातार्क्ष्यमारोप्यध्रुवमानंदमेदुरम् ॥ क्षणाद्वाराणसींप्रापहरिःस्मरहरोषिताम् ॥ ११ ॥ पंचक्रोश्याश्चसीमानंप्राप्यदेवोजनार्दनः ॥ वैनतेयादवारुह्यकरेधृत्वाध्रुवंततः ॥ १२ ॥ मणिकर्ण्यांपरिस्नायविश्वेशमभिपूज्यच ॥ ध्रुवंबभाषेभगवान्हितंतस्यचिकीर्षयन् ॥ १३ ॥ लिंगंस्थापययत्नेनक्षेत्रेऽत्रैवाविमुक्तके ॥ त्रैलोक्यस्थापनंपुण्यंयथाभवतितेऽक्षयम् ॥ १४ ॥ नियुतंयत्परिस्थाप्यलिंगानिफलमाप्यते ॥ अन्यत्रतदिहैकेनलिंगेनपरिलभ्यते ॥ १५ ॥ कालेनभंगमापन्नंजीर्णोद्धारंकरोतियः ॥ इहतस्यफलस्यांतःप्रलयेपिनजायते ॥ १६ ॥

पुराणे ॥ स्वर्णकमलसहस्रेणश्रीशंकरंश्रीकृष्णःप्रत्यहंपूजयतिस्म ॥ तत्रकदाचिच्छ्रीकृष्णस्यभावजिज्ञासयैकस्मिन्कमलेविश्वेश्वरेणहृतेएतद्वाक्यम् ॥ हृतेपुष्पेतदाविष्णुश्चिंतयन्किमिदंत्विति ॥ ज्ञात्वात्मनेत्रमुद्धृत्यपूजयामासशंकरम् ॥ ततस्तेनैवसंतुष्टस्यविश्वेश्वरस्यवाक्यम् ॥ दिव्यंददामितेचक्रमद्भुतंतत्सुदर्शनम् ॥ प्रीत्यर्थंसर्वदेवानांनिर्मितंयन्मयापुरा ॥ गृहीत्वातद्रणेदैत्याञ्जहिविष्णोममाज्ञया ॥ एवमुक्त्वाददौचक्रंसूर्यायुतसमप्रभमिति ॥ नेत्रमेवपद्मंनेत्रपद्मंतेनार्चनात्पूजनात् ॥७॥ प्रणुन्नंप्रेषितम् ॥ पुरतःपूर्वम् ॥ ८ ॥९॥११०॥११॥१२॥१३॥१४ ॥ १५ ॥ प्रसंगाज्जीर्णो

द्वारादीनांफलमाह कालेनेत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ॥ इतिश्रीरामानंद
कृतायांकाशीखंडटीकायामेकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ महर्जनस्तपःसत्यलोकाःकाश्याःस्तुतिस्तथा ॥ द्वाविंशतितमेऽध्यायेवर्ण्यंतेऽमरदुर्लभाः ॥ १ ॥ ध्रुवाख्यानमभिनंदं

वित्तशाठ्यंपरित्यज्यप्रासादंयोऽत्रकारयेत् ॥ तेनदत्तोभवेत्सर्वोमेरुर्नियुतयोजनः ॥ १७ ॥ कूपवापीतडागानिशक्त्यायोऽत्रतुकारयेत् ॥ अन्य
त्रकरणात्तस्यपुण्यंकोटिगुणाधिकम् ॥ १८ ॥ इज्यार्थमत्रयःकुर्यात्सुरम्यांपुष्पवाटिकाम् ॥ पुष्पेपुष्पेफलंतस्यसुवर्णकुसुमाधिकम् ॥ १९ ॥ अत्रब्रह्म
पुरींकृत्वायोविप्रेभ्यःप्रयच्छति ॥ वर्षाशनेनसंयुक्तांतस्यपुण्यफलंशृणु ॥ १२० ॥ क्षीयंतेसलिलान्यब्धेर्भौमाश्चत्रसरेणवः ॥ क्षयोनतस्यपुण्यस्य
शिवलोकेसमासतः ॥ २१ ॥ मठानपितपस्विभ्यःकारयित्वाऽत्रयोर्पयेत् ॥ जीवनोपायसंयुक्तान्सोपिपूर्वफलाश्रयः ॥ २२ ॥ कृत्वामहांतिपुण्यानियो
ऽत्रविश्वेश्वरेऽर्पयेत् ॥ नतस्यपुनरावृत्तिर्घोरेसंसारसागरे ॥२३॥ अनंतइतिवादोयंमयिलोकेऽत्रगीयते ॥ परंकाशीगुणानांहिमयाप्यंतोनलभ्यते ॥२४॥
तस्मात्प्रयत्नतःकाश्यांध्रुवश्रेयःसमाश्रयेत् ॥ काशीश्रेयःफलंपुंसामक्षयायोपजायते ॥२५॥ गणावूचतुः ॥ ॥ ध्रुवमित्युपदिश्याथजगामगरुडध्वजः ॥
ध्रुवोपिलिंगंसंस्थाप्यवैद्यनाथसमीपतः ॥ २६ ॥ प्रासादंसुमहत्कृत्वाकृत्वाकुंडंतदग्रतः ॥ विश्वेश्वरंसमभ्यर्च्यकृतकृत्योगृहंययौ ॥ २७ ॥ ध्रुवेश्वरं
समभ्यर्च्यध्रुवकुंडेकृतोदकः ॥ ध्रुवलोकमवाप्नोतिनरोभोगसमन्वितः ॥ २८ ॥ ध्रुवस्यपरमाख्यानंयःपठेत्पाठयेदपि ॥ सविष्णुलोकमासाद्यजायते
विष्णुवल्लभः ॥ २९ ॥ नरोध्रुवस्यचरितंप्रसंगेनस्मरन्नपि ॥ नपापैरभिभूयेतमहत्पुण्यमवाप्नुयात् ॥ १३० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशी
तिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे ध्रुवस्तुतिर्नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ध्रुवाख्यानमिदंरम्यंमहापा
तकनाशनम् ॥ महाश्चर्यकरंपुण्यंश्रुत्वातृप्तोस्मिभोगणौ ॥ १ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ इत्थंयावद्द्विजोब्रूतेविमानंवायुवेगगम् ॥ तावत्प्रापमहर्लो
कंस्वर्लोकात्परमाद्भुतम् ॥ २ ॥ द्विजोऽथलोकंसंवीक्ष्यसर्वतोमहसावृतम् ॥ तौगणौप्रत्युवाचेदंकोयंलोकोमनोहरः ॥ ३ ॥ तावूचतुस्ततोविप्रंनिशाम
यमहामते ॥ अयंसहिमहर्लोकःस्वर्लोकात्परमाद्भुतः ॥ ४ ॥ कल्पायुषोवसंत्यत्रतपसाधूतकल्मषाः ॥ विष्णुस्मरणसंक्षीणसमस्तक्लेशसंचयाः ॥५॥
निर्व्याजप्रणिधानेनदृष्टातेजोमयंजगत् ॥ महायोगसमायुक्तावसंत्यत्रसुरोत्तमाः ॥ ६ ॥

स्तास्मिन्नात्मनोऽलंप्रत्ययाभावमाह ध्रुवाख्यानमित्यनेन ॥ १ ॥ २ ॥ महसातेजसा ॥ ३ ॥ ४ ॥ कल्पायुषोद्विपरार्धाभृग्वादयइत्यर्थः ॥ विष्णोःस्मरणेनध्यानेननष्टाः
समस्ताःसवासनाःक्लेशानाम्अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशानांसंचयाःसमूहायेषांतेतथा ॥ ५ ॥ निर्व्याजप्रणिधानेननिष्कपटसमाधिना ॥ तेजोमयंब्रह्मात्मकम् ॥ महायोगोऽत्रजीवपरयोरैक्य

चिंतनम् ॥ ६ ॥ इत्थंपूर्वोक्तांकथांकथयतोःसतोः ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ निनायप्रापयामास ॥ ७ ॥ ८ ॥ द्वंद्वानिशीतोष्णादीनि ॥ ९ ॥ १० ॥ विराजाहिरण्यगर्भेणोत्पादितांवैराजाः ॥ किंच ॥
वासुदेवेइति ॥ ११ ॥ १२ ॥ शिलोंछेत्यादीनांप्रथमांतानांपदानांतेतपोलोकेऽकुतोभयावसंतीतिनवमेनान्वयः ॥ शिलोंछवृत्तयःपतितकणिशकणवृत्तयः ॥ दन्ताएवउलूखलंकंडनीयेषांते
दंतोलूखलकाः ॥ १३ ॥ सूर्येणसहचतुर्दिक्षुचतुर्भिरग्निभिस्तपोयेषांतेपंचाग्नितपसः ॥ स्थंडिलेशयाभूशायिनःहेमंतशिशिरयोर्ऋत्वोरर्धेपौषमाघौव्याप्यजलेक्षपारात्रीः क्षपयन्तीत्यर्थः ॥ १४ ॥
तृषिताअपिकुशाग्रनीराणांविप्रुषःकणानेवापिबन्नयथेष्टमितिभावः ॥ दीर्घश्छांदसः ॥ तत्रहेतुर्यतयोयत्नशीलास्तपएकनिष्ठानविषयपराइत्यर्थः ॥ अतिक्षुधिताअपिवाताशिनः ॥ पादांगुष्ठाग्रेणभुवंस्पृ
शंतीतिपादांगुष्ठाग्रभूस्पृशः ॥ १५ ॥ ऊर्ध्वदोषऊर्ध्वीकृतहस्ताः ॥ रविदृशःसूर्यगत्यनुसारिनेत्राः ॥ एकेनांघ्रिणापादेनस्थाणुवन्निश्चलाः ॥ दिवानिरुच्छ्वासाःसंपूर्णदिनंव्याप्यत्यक्तोच्छ्वासाः

इत्थंकथांकथयतोर्भगवद्गणयोःप्रिये ॥ क्षणार्धेनविमानंतज्जनलोकंनिनायतान् ॥ ७ ॥ निवसंत्यमलायत्रमानसाब्रह्मणःसुताः ॥ सनंदनाद्यायोगींद्राः
सर्वेतेह्यूर्ध्वरेतसः ॥ ८ ॥ अन्येतुयोगिनोयेवैह्यस्खलद्ब्रह्मचारिणः ॥ सर्वद्वंद्वविनिर्मुक्तास्तेवसंत्यतिनिर्मलाः ॥९॥ जनलोकात्तपोलोकस्तेषांलोचनगो
चरः ॥ कृतस्तेनविमानेनमनोवेगेनगच्छता ॥ १० ॥ वैराजायत्रतेदेवावसेयुर्दाहवर्जिताः ॥ वासुदेवेमनोयेषांवासुदेवार्पितक्रियाः ॥ ११ ॥ तपसातो
ष्यगोविंदमभिलाषविवर्जिताः॥तपोलोकमिमंप्राप्यवसंतिविजितेंद्रियाः ॥१२॥ शिलोंछवृत्तयोयेवैदंतोलूखलिकाश्चये ॥ अश्मकुट्टाश्चमुनयःशीर्णपर्णा
शिनश्चये ॥ १३ ॥ ग्रीष्मेपंचाग्नितपसोवर्षासुस्थंडिलेशयाः ॥ हेमंतशिशिरार्धेयेक्षपंतिसलिलेक्षपाः ॥१४॥ कुशाग्रनीरविप्रूषस्तृषितायतयोऽपिबन् ॥
वाताशिनोतिक्षुधिताःपादाग्रांगुष्ठभूस्पृशः ॥ १५ ॥ ऊर्ध्वदोषोरविदृशस्त्वेकांघ्रिस्थाणुनिश्चलाः ॥ येवैदिवानिरुच्छ्वासामासोच्छ्वासाश्चयेपुनः ॥१६॥
मासोपवासव्रतिनश्चातुर्मास्यव्रताश्चये ॥ ऋत्वंततोयपानायेयेषण्मासोपवासकाः ॥ १७ ॥ येचवर्षनिमेषावैवर्षधारांबुतर्षकाः ॥ येचस्थाणूपमां
प्राप्तामृगकंडूतिसौख्यदाः ॥ १८ ॥ जटाटवीकोटरांतःकृतनीडांडजाश्चये ॥ प्ररूढवामलूरांगाःस्नायुनद्धास्थिसंचयाः ॥ १९ ॥ लताप्रतानैःपरितोवे
ष्टितावयवाश्चये ॥ सस्यानिचप्ररूढानियदंगेषुचिरस्थिति ॥ २० ॥

कुम्भकपरायणाइत्यर्थः ॥ मासोच्छ्वासामासमभिव्याप्योच्छ्वासोयेषांतेतथारेचकपरायणाइत्यर्थः ॥ १६ ॥ ऋत्वंतेमासद्वयांतेतोयंपानंयेषांतेऋत्वंततोयपानाः ॥ १७ ॥ वर्षमध्येवर्षसमाप्तौवा
निमेषोयेषांतेवर्षनिमेषाः ॥ वर्षधारांबुनिवर्षसंपातजलेतर्षस्तृष्णायेषांतेवर्षधारैकजलपानाइत्यर्थः ॥ येचस्थाणूपमंस्थाणुतुल्यतांप्राप्ताः ॥ स्थाणुसाम्योपमामितिक्वचित् ॥ स्थाणुसाम्योपसंप्राप्ताइतिचा
न्यत्र ॥ अतएवमृगकंडूतिसौख्यदाः सुखमेवसौख्यंमृगैःकृत्वाकंडूतिःसौख्यदायेषांतेतथा ॥१८॥ जटैवाटवीविपिनंतस्याःकोटरांतश्छिद्रमध्येकृतोनीडोवासोयैस्तथाभूताअण्डजायेषुतेतथा॥ प्ररूढावा
मलूरावल्मीकाअंगेषुयेषांतेतथा ॥ वामलूरश्चनाकुश्चवल्मीकंपुन्नपुंसकमित्यमरः ॥ प्ररूढतृणसर्वांगाइतिक्वचित् ॥ स्नायुनद्धोनाडीबद्धोऽस्थिसंचयोयेषांतेतथा ॥१९॥ लताप्रतानैर्वल्लीनांविस्तारैःसमूहै

रीतिवा ॥ चिरस्थितियथास्यात् ॥ चिरस्थितेरीतिक्कचित् ॥ तत्रनिश्चलतयाचिरस्थितेर्हेतोरित्यर्थः ॥ २० ॥ इत्यादिषुपूर्वोक्तप्रकारेषुसुतपःसुशोभनतपस्यासुक्लिष्टानिक्षीणानिवर्ष्माणिशरीराणि येषांतेतथा ॥ कर्माणइतिपाठेइत्यादीनिसुतपांस्येवक्लिष्टानिकठोराणिकर्माणियेषांतेतथा ॥ ब्रह्मायुषोहिरण्यगर्भसमजीविनः ॥ तदुक्तम् ॥ ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे ॥ परस्यांतेकृतात्मानस्ते विशंतिपरंपदामिति ॥ २१ ॥ शृणोतिकथामितिशेषः ॥ २२ ॥ तेनशिवशर्मणा ॥ २३ ॥ स्मृत्युक्ताचारचंचुः स्मृत्युक्ताचाराभिमुखस्तदुन्मुखइत्यर्थः ॥ चंचुपदंहंससादृश्यव्याख्यापनार्थम् ॥ सयथाक्षीरनीरेविवेचयातिविविच्यचक्षीरंपिबतितथाऽयमपिपापपुण्येविविच्यपापंविहायपुण्यमनुतिष्ठतीत्यर्थः ॥ यद्वा स्मृत्युक्ताचारेणचर्यतेज्ञायतइतिस्मृत्युक्ताचारचंचुः ॥ प्रतीपोविमुखः ॥ २४ ॥ ब्रह्माशिवशर्माणंसंबोधयाति ॥ अयीति ॥ अपीतिपाठेनिश्चयेऽपिशब्दः ॥ हेशिवशर्मक दयायांकः ॥ २५ ॥ भूर्लोकमारभ्यसत्यलोकपर्यंतंसर्वंजगद्यदेतच्छब्दाभ्यांनिर्दिश्यते ॥ तत्रावांतरविशेषमाह ॥ दैनंदिनेति ॥ दिनेदिनेभवतीतिदैनंदिनःसचासौप्रलयश्चतस्माद्दैनंदिनप्रलयान्निमित्तादनंतरंवा ॥ आवैराजंमहर्लोकमृआमर्यादीकृत्यसीमानंविधायेत्येतत्पुनःपुनःसृजामि ॥

इत्यादिसुतपःक्लिष्टवर्ष्माणोयेतपोधनाः ॥ ब्रह्मायुषस्तपोलोकेतेवसंत्यकुतोभयाः ॥२१॥ यावदित्थंसपुण्यात्माशृणोतिगणयोर्मुखात् ॥ तावन्नेत्रातिथीभूतःसत्यलोकोमहोज्ज्वलः ॥ २२ ॥ त्वरावंतौगणौतत्रविमानादवरुह्यतौ ॥ स्रष्टारंसर्वलोकानांतेनसार्धंप्रणेमतुः ॥ २३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ गणावसौद्विजोधीमान्वेदवेदांगपारगः ॥ स्मृत्युक्ताचारचंचुश्चप्रतीपःपापकर्मसु ॥ २४ ॥ अयिद्विजमहाप्राज्ञजानेत्वांशिवशर्मक ॥ साधूकृतंत्वयावत्ससुतीर्थप्राणमोक्षणात् ॥ २५ ॥ सत्वरंगत्वरंसर्वंयच्चैतद्भवतेक्षितम् ॥ दैनंदिनप्रलयतःसृजामिचपुनःपुनः ॥ २६ ॥ आवैराजंप्रतिपदमुपसंहरतेहरः ॥ काकथामशक्ताभानांनृणांमरणधर्मिणाम् ॥ २७ ॥ चतुर्षुभूतग्रामेषुह्येकएवगुणोनृणाम् ॥ तस्मिन्वैभारतेवर्षेकर्मभूमौमहीयसि ॥ २८ ॥ चपलानिविनिर्जित्यैंद्रियाणिमनसासह ॥ विहायवैरिणंलोभंविष्वग्गुणगणस्यच ॥ २९ ॥ धर्मवंशहरंकाममर्थसंचयहारिणम् ॥ जरापलितकर्तारंविनिष्कृत्यविचारतः ॥३०॥ जित्वाक्रोधरिपुंधैर्यात्तपसोयशसःश्रियः ॥ शरीरस्यापिहर्तारंनेतारंतामसींगतिम् ॥ ३१ ॥

भूरादिलोकत्रयमितिशेषः ॥ हरोरुद्रःप्रतिपदंप्रतिक्षणंप्रतिदिनमितियावत् ॥ पुनःपुनर्लोकत्रयमुपसंहरतेनाशयति ॥ महर्लोकादीनांतुप्रकृतप्रलयेद्विपरार्धावसानेसकारणकानांनाशःपुनरपितावतःकालस्यानंतरंसकारणकब्रह्मांडसृष्टिरितिबोद्धव्यम् ॥ यदादैनंदिनप्रलयतइत्यनेनविष्णोरेवदिनेदिनेप्रलयउच्यतेतदापुनःपुनःसृजामीतिविष्णुनासहाभेदविवक्षयेतियोज्यम् ॥ वैराजंसत्यलोकमभिव्याप्येतिवाव्याख्येयम् ॥ यद्वा हेवत्सशिवशर्मन्सुतीर्थप्राणमोक्षणानिमित्ततोयदेतत्सर्वंचराचरंतत्सत्वरमविलंबितमेवगत्वरंगमनशीलंविनाशशीलंविनाशीत्येतद्भवतेक्षितंदृष्टंतत्त्वयासाधुकृतंसम्यक्कृतम् ॥ सत्वरंगत्वरमेवकुतइत्याकांक्षायामाह ॥ दैनंदिनेति ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ चतुर्षुजरायुजांडजोद्भिज्जस्वेदजेषुनृणामृएषवक्ष्यमाणएवतस्मिन्भारतेवर्षेगुणः ॥ कोऽसौगुणः ॥ धर्मसोपानमारुह्येहसत्यलोकमायांतीतियत्सइतिसप्तमेनान्वयः ॥ २८ ॥ कैःसाधनैर्यांतीत्याकांक्षायांसाधनान्याह ॥ चपलानीति ॥ चपलानींद्रियाणीत्यन्वयः ॥ विष्वग्गुणगणस्यसर्वगुणसमुदायस्य ॥ विश्वेगुणगणस्येतिक्कचित्पाठः ॥ तत्रविश्वेविश्वस्मिन् ॥ २९ ॥ धर्मवंशहरंधर्मसंततिहरम् ॥ धर्मध्वंसकरमितिक्कचित् ॥ ३० ॥ धैर्याद्विवेकात् ॥ यथोक्तंवैष्णवे ॥ यशसस्तपसश्चै

वक्रोधोनाशकरःपरइति ॥ तामसींनारकींगतिंनेतारमितिलोभादीनांत्रयाणांविशेषणम् ॥ तथाचसार्वज्ञंवचः ॥ त्रिविधंनरकस्येदंद्वारंनाशनमात्मनः ॥ कामःक्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्रयंत्यजे
दिति ॥ ३१ ॥ मदंदर्पम् ॥ सदापदमितिपाठेऽहंकारविशेषणम् ॥ ३२ ॥ दुषणेतिमोहविशेषणम् ॥ ३३ ॥ अंधीकरणंज्ञाननाशकम् ॥ अंधतामिस्रोनरकविशेषस्तद्दर्शकम् ॥ ३४ ॥ परिक्षुण्णं
सेवितम् ॥ ३५ ॥ यद्यस्मात् ॥ तत्रकर्मभूमौ ॥ पदेषुस्थानेषु ॥ उच्चावचेषूत्कृष्टापकृष्टेषुनानाविधेष्वित्यर्थः ॥ ३६ ॥ नार्यावर्तेति ॥ आर्यावर्तःपुण्यभूमिर्मध्यंविंध्यहिमालयोरिति ॥
ब्रह्मांडमेवमंडलंदेशस्तस्मिन् ॥ ब्रह्मांडमंडपइतिक्वचित् ॥ यद्यपिकाशीब्रह्मांडमध्यगानभवतितथापिप्रतीत्यभिप्रायेणोक्तमितिज्ञेयम् ॥ एवमग्रेपिज्ञातव्यम् ॥ ३७ ॥ एवंसामान्यतोऽधिकमुक्त्वा
विशेषतोपिवक्तुमाह ॥ संतीति ॥ सुखेतरंदुःखंतद्वर्जिताः ॥ ३८ ॥ स्वर्लोकादधिकंरम्यंसुंदरंनास्तीत्यत्रहेतुमाह ॥ सर्वेइति ॥ ३९ ॥ स्वर्गसदांदेवानांमध्ये ॥ ४० ॥ नागांगाभरणप्रोताः

सदामदंपरित्यज्यप्रमादैकपदप्रदम् ॥ प्रमादैकशरण्यंचसंपदांविनिवर्तकम् ॥ ३२ ॥ सर्वत्रलघुताहेतुमहंकारंविहायच ॥ दूषणारोपणेयत्नंकुर्वाणंसज्जने
ष्वपि ॥ ३३ ॥ हित्वामोहंमहाद्रोहरोपणंमतिघातिनम् ॥ अत्यंतमंधीकरणमंधतामिस्रदर्शकम् ॥ ३४ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तंपरिक्षुण्णंमहाजनैः ॥
धर्मसोपानमारुह्ययदिहायांतिहेलया ॥ ३५ ॥ कर्मभूमिसमींहंतेसर्वेस्वर्गौकसोद्विज ॥ यत्तत्रार्जितभोक्तारःपदेषूच्चावचेष्वमी ॥ ३६ ॥ नार्यावर्तसमोदे
शोनकाशीसदृशीपुरी ॥ नविश्वेशसमंलिंगंक्वापिब्रह्मांडमंडले ॥३७॥ संतिस्वर्गाबहुविधाःसुखेतरविवर्जिताः॥ सुकृतैकफलाःसर्वेयुक्ताःसर्वसमृद्धिभिः॥
॥ ३८॥ स्वर्लोकादधिकंरम्यंनहिब्रह्मांडगोलके ॥ सर्वेयतंतेस्वर्गायतपोदानव्रतादिभिः ॥ ३९ ॥ स्वर्लोकादपिरम्याणिपातालानीतिनारदः ॥
प्राहस्वर्गसदांमध्येपातालेभ्यःसमागतः ॥ ४० ॥ आह्लादकारिणःशुभ्रामणयोयत्रसुप्रभाः ॥ नागांगाभरणप्रोताःपातालंकेनतत्समम् ॥ ४१ ॥
दैत्यदानवकन्याभिरितश्चेतश्चशोभिते ॥ पातालेकस्यनप्रीतिर्विमुक्तस्यापिजायते ॥ ४२ ॥ दिवार्करश्मयस्तत्रप्रभांतन्वंतिनातपम्॥ शशिनश्चनशी
तायनिशिद्योतायकेवलम् ॥ ४३ ॥ यत्रनज्ञायतेकालोगतोपिदनुजादिभिः ॥ वनानिनद्योरम्याणिसदंभांसिसरांसिच ॥ ४४ ॥ कलाःपुंस्को
किलालापाःसुचैलानिशुचीनिच ॥ भूषणान्यतिरम्याणिगंधाढ्यमनुलेपनम् ॥ ४५ ॥ वीणावेणुमृदंगादिनिस्वनाःश्रुतिहारिणः ॥ हाटकेशंमहालिंगंयत्र
वैसर्वकामदम् ॥ ४६ ॥ एतान्यन्यानिरम्याणिभोग्योग्यानिदानवैः ॥ दैत्योरगैश्चभुज्यंतेपातालांतरगोचरैः ॥ ४७ ॥

नागानामंगाभरणलक्षणालंकारेषुप्रोताग्रथितामणयोयत्रपातालेवर्तंतेतत्पातालंकेनसमंनकेनापि ॥ सर्वोत्तमत्वात् ॥ नागाभरणभूषास्वितिपाठेपिसएवार्थः॥४१॥४२॥दिवार्केति॥यत्रपातालेदिवादिवसे
ऽर्करश्मयःप्रभामालोकमात्रंतन्वंतीतिनातपंघर्मंनविस्तारयंतीत्यर्थः ॥ शशिनश्चेतिचशब्दःसमासस्थमपिरश्मिपदमनुवर्तयति ॥ :चंद्रस्यचरश्मयोनिशिरात्रौनशीतायकिंतुकेवलद्योतायप्रकाशाय ॥
एतेनार्केंदुरश्मीनांपातालेप्यनुप्रवेशोविवक्ष्यते ॥ तथाचभविष्यपुराणे ॥ सूर्योगोभिर्जगत्सर्वमादीपयतिसर्वशः ॥ त्रीणिरश्मिशतान्यस्यभूर्लोकंद्योतयंतिवै ॥ त्रीणित्रीणितथाचान्यौद्यौलोकौभासयंत्यु
त ॥ शतंचापिअधस्तात्तुपातालंदीपयंत्युतेति ॥ सूर्याचंद्रमसावेतौगृहीतदेहांतरौतत्रस्तइतिकेचिद्व्याचक्षते ॥ ४३ ॥४४॥ कलाविद्याः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ भोग्ययोग्यानिभोग्यार्हाणि ॥ भोगयोग्यानी

तिक्वचित् ॥ ४७ ॥ रत्नसानुंसुमेरुम् ॥ रत्नसारमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४८ ॥ मृगीदृशोहरिणीनयनाः ॥ ४९ ॥ श्रेयोविनिमयार्जितापुण्यपरिवर्तनेनसंपादिता ॥ ५० ॥ अक्लीबभाषिभिरमिथ्या
भाषिभिःसत्यवादिभिरित्यर्थः ॥ पुत्रक्षेत्रेआद्येयेषांगृहादीनांतेपुत्रक्षेत्राद्यास्तद्विहीनकैस्तद्रहितैरित्यर्थः ॥ ५१ ॥ सर्वेभ्योद्वीपेभ्योजंबूद्वीपस्यश्रैष्ठ्यमाह ॥ संतीति ॥ द्विर्गताआपोयस्मिन्
सद्वीपः ॥ पारावारांतरस्थिताः ॥ शुद्धोदपरार्वाक्क्षीरयोरंतरेपात्रेस्थितामध्येस्थिताइत्यर्थः ॥ पारावारेपरार्वाचीतीरेपात्रंतदंतरमित्यमरः ॥ अथवापारावारांतरस्थितत्वंद्वीपानांदक्षिणोत्तरसमुद्रती
रंपूर्वपश्चिमसमुद्रतीरंचापिज्ञातव्यम् ॥ ५२ ॥ नववर्षाणिभद्राश्वकेतुमालभारतोत्तरकुर्वाख्यानिपूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरतःसमुद्रलग्नानिचत्वारिवर्षाणि ॥ मेरोःसर्वतइलावृतंततउत्तरतोरम्य
कंहिरण्मयंचदक्षिणतोहरिवर्षंकिंपुरुषंचेति ॥ तत्रतेषुनवसुवर्षेषुभारतंवर्षमजनाभंसद्भरतस्यर्षभपुत्रस्यनाम्नाविख्यातमुत्तमंश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ तथाचोक्तंभागवते ॥ तस्यासीद्भरतोज्येष्ठोनारायणपरा
यणः ॥ आख्यातंवर्षमेतद्यन्नाम्नाभारतमद्भुतमिति ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इदंभारतमित्यन्वयः ॥ प्रथमंमुख्यम् ॥ ५५ ॥ हिमविंध्याद्रेर्हिमालयसहितविंध्यपर्वतस्येत्यर्थः ॥ हिमविंध्याद्र्योरिति

पातालेभ्योपिवैरम्यंद्विजवर्षमिलावृतम् ॥ रत्नसानुंसमाश्रित्यपारितःपरिसंस्थितम् ॥ ४८ ॥ सदासुकृतिनोयत्रसर्वभोगभुजोद्विज ॥ नवयौवनसंपन्ना
नित्यंयत्रमृगीदृशः ॥४९॥ भोगभूमिरियंप्रोक्ताश्रेयोविनिमयार्जिता ॥ भुज्यतेत्वद्विधैर्लोकैस्तीर्थाभित्यक्तदेहकैः ॥ ५० ॥ अक्लीबभाषिभिश्चापिपुत्रक्षे
त्राद्यहीनकैः ॥ परोपकारसंक्षीणसुखायुर्धनसंचयैः ॥५१॥ संतिद्वीपाह्यनेकावैपारावारांतरस्थिताः ॥ जंबूद्वीपसमोद्वीपोनक्वापिजगतीतले ॥ ५२ ॥
तत्रापिनववर्षाणिभारतंतत्रचोत्तमम् ॥ कर्मभूमिरियंप्रोक्तादेवानामापिदुर्लभा ॥५३॥ अष्टौकिंपुरुषादीनिदेवभोग्यानितानितु ॥ तेषुस्वर्गात्समागत्यरमं
तेत्रिदिवौकसः ॥ ५४ ॥ योजनानांसहस्राणिनवविस्तारतस्त्विदम् ॥ भारतंप्रथमंवर्षंमेरोर्दक्षिणतःस्थितम् ॥ ५५ ॥ तत्रापिहिमविंध्याद्रेरंतरंपुण्यदं
परम् ॥ गंगायमुनयोर्मध्येह्यंतर्वेदीभुवःपराः ॥ ५६ ॥ कुरुक्षेत्रंहिसर्वेषांक्षेत्राणामधिकंततः ॥ ततोपिनैमिषारण्यंस्वर्गसाधनमुत्तमम् ॥ ५७ ॥ नैमि
षारण्यतोपीहसर्वस्मिन्क्षितिमंडले ॥ सर्वेभ्योपीहतीर्थेभ्यस्तीर्थराजोविशिष्यते ॥ ५८॥ स्वर्गदोमोक्षदश्चैवसर्वकामफलप्रदः ॥ प्रयागस्तन्महत्क्षेत्रंती
र्थराजइतिस्मृतः ॥ ५९ ॥ यागाःसर्वेमयापूर्वंतुलयाविधृताद्विज ॥ तच्चतीर्थवरंरम्यंकामिकंकामपूरणात् ॥ ६० ॥ दृष्ट्वाप्रकृष्टंयागेभ्यःपुष्टेभ्योदक्षिणा
दिभिः ॥ प्रयागमितितन्नामकृतंहरिहरादिभिः ॥ ६१ ॥

क्वचित्पाठः ॥ अंतर्वेदीभुवअंतर्वेदीनाम्न्योभुवःपराउत्कृष्टाः ॥ ५६ ॥ निमिषेणेदंदानवंबलमस्मिन्नरण्येमयानिहतमितिनैमिषारण्यम् ॥ तथाचगौरमुखमृषिंप्रतिवराहपुराणेविष्णोर्वाक्यम् ॥
एवंकृत्वाततोदेवोमुनिंगौरमुखंतदा ॥ उवाचानिमिषेणेदंनिहतंदानवंबलम्॥ अरण्येस्मिंस्ततस्त्वेतन्नैमिषारण्यसंज्ञितमिति ॥ भविष्यतियथार्थंवैब्राह्मणानांविशेषकमितिपाठांतरे ॥ ब्रह्मणाविसृष्टस्यचक्र
स्यनेमिःशीर्यतेयत्रतन्निमिशंनिमिशमेवनैमिशम् ॥ वायसराक्षसादिवत्स्वार्थेतद्धितः ॥ तथाचवायुपुराणे ॥ एतन्मनोमयंचक्रंमयासृष्टंविसृज्यते॥यत्रास्यशीर्यतेनेमिःसदेशस्तपसःशुभः ॥ इत्युक्त्वासूर्य
संकाशंचक्रंसृष्ट्वामनोमयम् ॥ प्रणिपत्यमहादेवंविससर्जपितामहः ॥ तेपिहृष्टतराविप्राःप्रणम्यजगतांप्रभुम् ॥ प्रययुस्तस्यचक्रस्ययत्रनेमिर्व्यशीर्यत ॥ तद्वनंतेनविख्यातंनैमिशंमुनिपूजित
मिति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कोऽसौतीर्थराजइत्याकांक्षायामाह ॥ स्वर्गदइति ॥ महदुत्कृष्टम् ॥ ममेतिक्वचित् ॥ ५९ ॥ प्रयागनामनिर्वक्ति यागाइतिद्वयेन ॥ ६० ॥ ६१ ॥

यागादिभ्यःप्रकृष्टत्वमेवदर्शयति ॥ नाममात्रेति ॥ ६२ ॥ कृतानियानिएनांसिपापानितेषांपरिशुद्धितोनाशादित्येवं ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ सपापसंचयः ॥ ६५ ॥ पदांतरंस्थानांतरम् ॥ ६६ ॥
॥६७॥ त्वङ्मांसरुधिरस्नाय्वस्थिमज्जाशुक्राणीतिसप्तधातवस्तन्मयीभूततनौतत्स्वरूपशरीरइत्यर्थः ॥ वपनान्मुंडनात् ॥ ६८ ॥ सितासितेगंगायमुनयोःसंभेदेवेण्यामित्यर्थः ॥ अभिध्यायसंकल्प्य
अभिध्यायन्नितिक्वचित् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ मोक्षमवाप्नोतिसत्त्वशुद्धिद्वाराविविदिषाद्वारावेत्यर्थः ॥ ७१ ॥ स्फुटंझटितीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ७३॥ ७४॥७५॥ यथाकथंचिदिति ॥ अनशनेनजलादिप्रवे

नाममात्रस्मृतेर्यस्यप्रयागस्यत्रिकालतः ॥ स्मर्तुःशरीरेनोजातुपापंवसतिकुत्राचित् ॥ ६२ ॥ संतितीर्थान्यनेकानिपापत्राणकराणिच ॥ नशक्तान्य
धिकंदातुंकृतैनःपरिशुद्धितः ॥ ६३ ॥ जन्मांतरेष्वसंख्येषुयःकृतःपापसंचयः ॥ दुष्प्रणोद्योहिनितरांव्रतैर्दानैस्तपोजपैः ॥ ६४ ॥ सतीर्थराजग
मनोद्यतस्यशुभजन्मनः ॥ अंगेषुवेपतेऽत्यंतंद्रुमोवातहतोयथा ॥ ६५ ॥ ततःक्रांतार्धमार्गस्यप्रयागदृढचेतसः ॥ पुंसःशरीरान्निर्यातुमपेक्षेतपदांतरम् ॥
॥ ६६ ॥ भाग्यान्नेत्रातिथीभूतेतीर्थराजेमहात्मनः ॥ पलायतेद्रुततरंतमःसूर्योदयेयथा ॥ ६७ ॥ सप्तधातुमयीभूततनौपापानियानिवै ॥ केशेषुतानितिष्ठं
तिवपनाद्यांतितान्यपि ॥ ६८ ॥ एवंनिष्कलुषीभूयततःस्नायात्सितासिते ॥ यंयंकाममभिध्यायंस्तंतमाप्नोतिनान्यथा ॥ ६९ ॥ पुण्यराशिंचविपुलं
पुण्यान्भोगान्यथेप्सितान् ॥ स्वर्गंप्राप्नोतितत्पुण्यान्निष्कामोमोक्षमाप्नुयात् ॥ ७० ॥ स्नायाद्योभिलषन्मोक्षंकामानन्यान्विहायच ॥ सोपिमोक्षमवाप्नो
तिकामदात्तीर्थराजतः ॥ ७१ ॥ तीर्थराजंपरित्यज्ययोऽन्यस्मात्काममिच्छति ॥ भारताख्येमहावर्षेसकामंनाप्नुयात्स्फुटम् ॥ ७२ ॥ सत्यलोकेप्रयागे
चनांतरंवेद्म्यहंद्विज ॥ तत्रयेशुभकर्माणस्तेमल्लोकनिवासिनः ॥ ७३ ॥ तीर्थाभिलाषिभिर्मर्त्यैस्सेव्यंतीर्थांतरंनहि ॥ अन्यत्रभूमिवलयेतीर्थराजात्प्रया
गतः ॥७४॥ यथांतरंद्विजश्रेष्ठभूपेत्वितरसेवके ॥ दृष्टांतमात्रंकथितंप्रयागेतरतीर्थयोः ॥७५॥ यथाकथंचित्तीर्थेऽस्मिन्प्राणत्यागंकरोतियः ॥ तस्यात्म
घातदोषेनप्राप्नुयादीप्सितान्यपि ॥ ७६ ॥ यस्यभाग्यवतश्चात्रतिष्ठंत्यस्थीन्यपिद्विज ॥ नतस्यदुःखलेशोपिक्वापिजन्मनिजायते ॥ ७७ ॥
ब्रह्महत्यादिपापानांप्रायश्चित्तंचिकीर्षुणा ॥ प्रयागंविधिवत्सेव्यंद्विजवाक्यान्नसंशयः ॥ ७८ ॥ किंबहूक्तेनविप्रेंद्रमहोदयमभीप्सुना ॥ सेव्यंसिता
सितंतीर्थंप्रकृष्टंजगतीतले ॥ ७९ ॥

शेनवेत्यर्थः ॥ नचैतद्ब्राह्मणातिरिक्तविषयमितिमंतव्यम् ॥ यदित्वंनविजानासितातविष्णोरवस्थितिम् ॥ गत्वाप्रयागंतत्रैवसंत्यक्ष्यामःकलेवरमितिगर्गच्यवनादीनांवचनस्यप्रह्लादसंहितायांद्वारका
माहात्म्येदर्शनात् ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ द्विजाःसनकादयोब्राह्मणाः ॥ द्वाभ्यांगुरुशिष्याभ्यांजायंतइतिद्विजावेदावातेषांवाक्यम् ॥ हेद्विजवाक्यंवचनमितिवा ॥ ७८ ॥ प्रयागमाहात्म्यमुपसंहरति ॥

किंबहूक्तेनेति ॥ ७९ ॥ यदर्थंस्वर्गादीनांरम्यत्वमुक्तंतदिदानींदर्शयति ॥ प्रयागतोपीति ॥ ८० ॥ अनायासेनमुक्तौहेतुंवदन्नतिरम्यत्वमाह ॥ प्रयागादिति ॥८१ ॥ अन्वयमुखेनातिरम्यत्वमुक्त्वाव्य
तिरेकेणापितदाह ॥ अविमुक्तादिति ॥ महाक्षेत्रत्वेहेतुर्विश्वेशेति ॥ ८२ ॥ तर्हिब्रह्मांडस्थितत्वाविशेषादयोध्यादिक्षेत्रवदिदंक्षेत्रंस्यादित्यतआह ॥ अविमुक्तमिति ॥ ८३ ॥ कथंतर्हिदैनंदिनप्रलये
प्राकृतप्रलयेचात्रकाशीतिष्ठेत्तत्राह ॥ यथायथाहीति ॥ ८४ ॥ कथंतर्हिनिराश्रयमिदंतिष्ठेदित्यतआह ॥ क्षेत्रमेतदिति ॥ कथंतर्हितथासर्वेनपश्यंतितत्राह ॥ नेक्षंतइति ॥ ८५ ॥ महापर्वग्रहणादि ॥
नशुक्रगुर्वोर्ग्रहयोरस्तमनोदयाभ्यांकृतोग्रहास्तोदयकृतः ॥ ८६ ॥ सौम्यायनंप्रशस्तमयनमुत्तरायणमित्यर्थः ॥ ८७ ॥ नन्वयोध्यादिक्षेत्रस्यापिचक्रादिधृतत्वप्रतीतेःकोविशेषइतिचेत्तत्राह ॥ तथेति ॥

प्रयागतोपितीर्थेशात्सर्वेषुभुवनेष्वपि ॥ अनायासेनवैमुक्तिःकाश्यांदेहावसानतः ॥८०॥ प्रयागादपिवैरम्यमविमुक्तंनसंशयः ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षात्स्वयं
समधितिष्ठति ॥ ८१ ॥ अविमुक्तान्महाक्षेत्राद्विश्वेशसमधिष्ठितात् ॥ नचाकिंचित्क्वचिद्रम्यमिहब्रह्मांडगोलके ॥ ८२ ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रमपिब्रह्मां
डमध्यगम् ॥ ब्रह्मांडमध्येनभवेत्पंचक्रोशप्रमाणतः ॥ ८३ ॥ यथायथाहिवर्धेतजलमेकार्णवस्यच ॥ तथातथोन्नयेदीशस्तत्क्षेत्रंप्रलयादपि ॥ ८४ ॥
क्षेत्रमेतत्त्रिशूलाग्रेशूलिनस्तिष्ठतिद्विज ॥ अंतरिक्षेनभूमिष्ठंनेक्षंतेमूढबुद्धयः ॥ ८५ ॥ सदाकृतयुगंचात्रमहापर्वसदाऽत्रवै ॥ नग्रहाऽस्तोदयकृतोदोषोविश्वे
श्वराश्रमे ॥८६॥ सदासौम्यायनंतत्रसदातत्रमहोदयः ॥ सदैवमंगलंतत्रयत्रविश्वेश्वरस्थितिः॥८७॥ यथाभूमितलेविप्रपुर्यःसंतिसहस्रशः ॥ तथाकाशी
नमंतव्याक्वापिलोकोत्तरात्वियम् ॥ ८८ ॥ मयासृष्टानिविप्रेंद्रभुवनानिचतुर्दश ॥ अस्याःपुर्याविनिर्माता स्वयंविश्वेश्वरःप्रभुः ॥ ८९ ॥ पुरायमस्त
पस्तप्त्वाबहुकालंसुदुष्करम् ॥ त्रैलोक्याधिकृतिंप्राप्तस्त्यक्त्वावाराणसींपुरीम् ॥ ९० ॥ चराचरस्यसर्वस्ययानिकर्माणितानिवै ॥ गोचरेचित्रगुप्तस्यकाशी
वासिकृताहते ॥ ९१ ॥ प्रवेशोयमदूतानांनकदाचिद्द्विजोत्तम ॥ मध्येकाशीपुरींक्वापिरक्षिणस्तत्रतद्गणाः ॥ ९२ ॥ स्वयंनियंताविश्वेशस्तत्रकाश्यां
तनुत्यजाम् ॥ तत्रापिकृतपापानांनियंताकालभैरवः ॥ ९३ ॥ तत्रपापंनकर्तव्यंदारुणारुद्रयातना ॥ अहोरुद्रपिशाचत्वंनरकेभ्योपिदुःसहम् ॥ ९४ ॥

भूमितलेभूम्यादितलेइत्यर्थः ॥ तथामननहेतुमाह ॥ काशीति ॥ तुशब्दइतराभ्योऽस्याआधिक्यंद्योतयति ॥ तदेवाह ॥ इयंकाशीलोकोत्तराचतुर्दशलोकादूर्ध्वेतियावत् ॥ ८८ ॥ तत्रहेतुमाह ॥
मयेति ॥ एतत्तुप्राकृतप्रलयानंतरंसृष्टावितिज्ञातव्यम् ॥ तथाचस्कांदेसूतसंहितायाम् ॥ तानिभूतानिसूक्ष्माणिपंचीकृत्यशिवाज्ञया ॥ तेभ्यएवसुराःसृष्टंब्रह्मांडाख्यमिदंमयेति ॥ अयंभावः ॥
अयोध्यादिक्षेत्राणांचक्रादिभिर्धृतत्वेपिचतुर्दशभुवनांतःपातित्वाद्ब्रह्मणासृष्टत्वाच्चाभ्योऽस्याश्चतुर्दशभुवनबहिर्भूतत्वाद्विश्वेश्वरसृष्टत्वाच्चाधिक्यमिति ॥ ८९ ॥ ९० ॥ काशीवासिकृतात्कर्मणःऋते
विना ॥ ९१ ॥ तद्गणाःश्रीमद्रुद्रगणाः ॥ ९२ ॥ नियंतातत्त्वज्ञानोपदेष्टा ॥ तत्रापितनुत्यजामपिमध्ये ॥ नियंताशासकः ॥ ९३ ॥ तत्रकाश्याम् ॥ यत्रकृतात्पापादितिशेषः ॥ रुद्रयातना ॥

नकेवलंकाशीकृतात्पापाद्रुद्रयातनामात्रंकिंतुसुदुःसहंरुद्रपिशाचत्वमपिभवतीत्याह ॥ अहोइतिखेदे ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ननुकामातुराणांनभयंनलज्जेत्यादिदर्शनात्किमितिपापिभिःकाशीत्याज्ये
त्याशंक्यसदृष्टांतमाह ॥ अपीति ॥ कामातुरोपीत्यर्थः ॥ अपिपापकृतापापकृतापीत्यर्थः ॥ दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोर्यत्तच्छब्दावध्याहर्तव्यौ ॥ तथापापकृतेतिक्वचित् ॥ ९६ ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥
परापवादेति ॥ ९७ ॥ पापिभिःकाशीनवस्तव्येत्येतत्कैमुत्यन्यायेनाह ॥ अभिलष्यंतीति ॥ धनंचेतिचकारेणवस्त्रादिकंगृह्यते ॥ युक्तारंतुमितिपाठेयुक्ताउद्युक्ताःकृताध्यवसायाइत्यर्थः ॥
भोक्तुमन्नंप्रतिग्रहैरितिचंक्वचित् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ काशीवासाऽनधिकारिणोदर्शयति ॥ त्यक्तेतिपंचभिः ॥ १०० ॥ हेविप्रहेशिवशर्मन् ॥ १ ॥ प्रतीपाःप्रतिकूलाः ॥ २ ॥

पापमेवहिकर्तव्यंमतिरस्तियदीदृशी ॥ सुखेनान्यत्रकर्तव्यंमहीह्यस्तिमहीयसी ॥ ९५ ॥ अपिकामातुरोजंतुरेकांरक्षतिमातरम् ॥ अपिपापकृताकाशी
रक्ष्यामोक्षार्थिनैकिका ॥ ९६ ॥ परापवादशीलेनपरदाराभिलाषिणा ॥ तेनकाशीनसंसेव्याक्वकाशीनिरयःक्वसः ॥ ९७ ॥ अभिलष्यंतियेनित्यंधनं
चात्रप्रतिग्रहैः ॥ परस्वंकपटैर्वापिकाशीसेव्यानतैर्नरैः ॥ ९८ ॥ परपीडाकरंकर्मकाश्यांनित्यंविवर्जयेत् ॥ तदेवचेत्किमत्रस्यात्काशीवासोदुरात्मनाम् ॥
॥ ९९ ॥ त्यक्त्वावैश्वेश्वरींभक्तिंयेऽन्यदेवपरायणाः ॥ सर्वथातैर्नवस्तव्याराजधानीपिनाकिनः ॥ १०० ॥ अर्थार्थिनस्तुयेविप्रयेचकामार्थिनोनराः ॥
अविमुक्तंनतैःसेव्यंमोक्षक्षेत्रमिदंयतः ॥ १ ॥ शिवनिंदापरायेचवेदनिंदापराश्चये ॥ वेदाचारप्रतीपायेसेव्यावाराणसीनतैः ॥ २ ॥ परद्रोहधियोयेचपरे
र्ष्याकारिणश्चये ॥ परोपतापिनोयेवैतेषांकाशीनसिद्धये ॥ ३ ॥ मनसापिनयेकाशीमभिनंदंतिदुर्धियः ॥ तेषांनिर्वाणवार्तापिदूरेदुर्वृत्तचेतसाम् ॥ ४ ॥
ज्ञानेननविनामोक्षःक्वचिदस्तीहभूतले ॥ तज्ज्ञानंनव्रतैर्लभ्यमपिचांद्रायणादिभिः ॥ ५ ॥ तुलापुरुषमुख्यैश्चदानैश्चश्रद्धयान्वितैः ॥ देशेकालेच
विधिनापात्रेभ्यःप्रतिपादितैः ॥ ६ ॥ नयमैर्ब्रह्मचर्याद्यैर्नियमैर्नार्चनादिभिः ॥ शरीरशोषणैरुग्रैर्नतपोभिर्द्विजोत्तम ॥ ७ ॥ नमहामंत्रजप्यैश्चगुरुभिः
प्रतिपादितैः ॥ नस्वाध्यायैर्यथोक्तैश्चनाग्निशुश्रूषणैः परैः ॥ ८ ॥ नसेवयागुरूणांचनश्राद्धैर्देवतार्चनैः ॥ ननानातीर्थयात्राभिर्ज्ञानंसमाधिगम्यते ॥
॥ ९ ॥ नयोगेनविनाज्ञानंयोगस्तत्त्वार्थशीलनम् ॥ गुरूपदिष्टमार्गेणसदाभ्यासवशेनच ॥ ११० ॥ तस्यांतरायाबहवःसुदूरश्रवणादयः ॥ अतो
नप्राप्यतेज्ञानंयोगादेकेनजन्मना ॥ ११ ॥

तेषांकाशीनसिद्धयेतेषांनिर्वाणवार्तापिदूरइत्येतद्द्वयंतेषामंतकालेकाशीप्राप्त्यभावाभिप्रायेणेतिबोद्धव्यम् ॥ अथवांतकालेकाशीप्राप्तावपिझटित्यनायासेनकैवल्याभावाभिप्रायेण ॥ तथाचोक्तंपद्मपुराणे
काशीमाहात्म्ये ॥ केवलंधर्मसाक्षेपःकर्णेजपतितद्वचः ॥ अधर्मिष्ठस्यतत्क्षेत्रेयातनांतेदिशेन्मतिम् ॥ काश्यांयोनिजधर्मेणमुमुक्षुस्तिष्ठतिद्विजः ॥ अनायासाविलंबाभ्यांसएवलभतेफलमिति ॥३॥४॥
काश्यामेकेनैवजन्मनामोक्षःप्राप्यतइतिवक्तुंज्ञानादिसाधनस्यैकेनजन्मनादुर्लभतामाह ज्ञानेनेतियावत्समाप्ति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ योगेनचित्तवृत्तिनिरोधेन ॥ तथाच
पातंजलंसूत्रम् ॥ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधइति ॥ तत्त्वानुशीलनहेतुत्वाद्योगएवतत्त्वार्थशीलनंनिदिध्यासनम् ॥ ११० ॥ ननुयोगानुष्ठानोत्पन्नबोधाभावेपिश्रवणादिभिर्ज्ञानं भविष्यतिनेत्याह ॥

सुदूरेति ॥ श्रवणमादिर्येषांश्रवणादीनांतेश्रवणादयःश्रवणमननिदिध्यासनानिसमासार्थः ॥ चित्तवृत्तिनिरोधाभावेश्रवणादयएवनोत्पद्येरन्निति भावः ॥ यद्वा दूरश्रवणदूरदर्शनादयो विघ्नाः ॥११॥
॥१२॥ तच्चतच्छ्रेयश्चेतितच्छ्रेयस्तस्यउदर्कउत्तरकालीनंफलम् ॥१३॥ अजोब्रह्मा ॥ महतिविष्णौमनोयस्यसमहामनाः ॥ ११४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांद्वाविंशतितमो
ऽध्यायः ॥२२॥ ॥छ॥ ॥ त्र्यधिकेविंशतितमेऽध्यायेचारुमनोहरः॥ वर्ण्यतेकमलाजानेरभिषेकमहोत्सवः ॥ १ ॥ तच्छ्रेयसोप्युदर्कस्तेमहानस्तीत्युक्तंतत्रप्रष्टुंविज्ञापयति ॥ सत्यलोकइति ॥
किंचित्कैवल्यमितिहृदिस्थम् ॥ १ ॥ भगवल्लोकप्राप्तावस्यकथाव्यासंगेनाविलंबःकारितोमयेत्यनुचितंमन्वानोऽतःपरंतन्माभूदित्याशयेनाह ॥ यत्त्वमिति ॥ पिपृच्छिषुःप्रष्टुमिच्छुः ॥

विनातपोजपाद्यैश्चविनायोगेनसुव्रत ॥ निःश्रेयोलभ्यतेकाश्यामिहैकेनैवजन्मना ॥१२॥ त्वयाशुद्धधियाकाश्यांयच्छ्रेयःसमुपार्जितम् ॥ तच्छ्रेयसो
प्युदर्कस्तेमहानास्तिद्विजोत्तम ॥ १३ ॥ उक्तेतिविरराजाजःशृण्वतोर्गणयोस्तयोः ॥ सोपिप्रमुदितश्चाभूच्छिवशर्मामहामनाः ॥ ११४ ॥ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे ब्रह्मकृतकाशीप्रशंसानामद्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥
शिवशर्मोवाच ॥ ॥ सत्यलोकेश्वरविधेसर्वेषांप्रपितामह ॥ किंचिद्विज्ञतुकामोस्मिनभयाद्वक्तुमुत्सहे ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यत्त्वंप्रष्टुमनावि
प्रज्ञातंतेतन्मनोगतम् ॥ पिपृच्छिषुस्त्वंनिर्वाणंगणौतत्कथयिष्यतः ॥२॥ नैतयोर्विष्णुगणयोरगोचरमिहास्तिहि ॥ सर्वमेतौविजानीतोयत्किंचिद्ब्रह्मगो
लके ॥ ३ ॥ इत्युक्त्वासत्कृतास्तेवैब्रह्मणाभगवद्गणाः ॥ प्रणम्यलोककर्तारंतेऽपिहृष्टाःप्रतस्थिरे ॥ ४ ॥ पुनःस्वयानमारुह्यवैकुंठमभितोययुः ॥ गच्छता
पिपुनस्तत्रद्विजेनापृच्छितौगणौ ॥ ५ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ कियद्दूरंवयंप्राप्तागंतव्यंचाकियत्पुनः ॥ पृच्छाम्यन्यच्चवांभद्रौब्रूतंप्रीत्यातदप्यहो ॥
॥ ६ ॥ कांच्यवंतीद्वारवतीकाश्ययोध्याचपंचमी ॥ मायापुरीचमथुरापुर्यःसप्तविमुक्तिदाः ॥ ७ ॥ विहायषट्पुरीश्चान्याःकाश्यामेवप्रतिष्ठिता ॥ मुक्ति
र्विश्वसृजातत्किंममसुक्तिर्नसंप्रति ॥ ८ ॥ इतिसर्वंममपुरःप्रसादाद्वक्तुमर्हतम् ॥ इतितद्वाक्यमाकर्ण्यगणावूचतुरादरात् ॥ ९ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥
यथार्थंकथयावस्तेयत्पृष्टंभवतानघ ॥ विष्णुप्रसादाज्ज्ञानीवोभूतंभाविभवत्तथा ॥ १० ॥ विप्रावभासतेयावत्किरणैःपुष्पवंतयोः ॥ तावतीभूःसमु
द्दिष्टाससमुद्राद्रिकानना ॥ ११ ॥

तन्निर्वाणम् ॥ २ ॥ तत्कथनेऽसामर्थ्यमेतयोर्नमंतव्यमित्याह ॥ नैतयोरिति ॥ ३ ॥ प्रतस्थिरेप्रचलिताः ॥ ४ ॥ अपृच्छिपृष्टम् ॥ तौगणौप्रति ॥ ५ ॥ ६ ॥ अन्यच्चेति
यदुक्तंतदाह ॥ कांचीति ॥ तथाचोक्तम् ॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांचीह्यवंतिका॥पुरीद्वारवतीचैवसप्तैतामुक्तिदायिकाइति ॥ ७ ॥ मुक्तिःकैवल्यम् ॥ विश्वसृजाब्रह्मणाप्रोक्ता ॥ यथाभूमितले
विप्रपुर्यःसंतिसहस्रशः ॥ तथाकाशीनमंतव्याकापिलोकोत्तरात्वियम् ॥ त्वयाशुद्धधियाकाश्यांयच्छ्रेयःसमुपार्जितम् ॥ तच्छ्रेयसोप्युदर्कस्तेमहानास्तिद्विजोत्तमेतिच ॥ वदतेतिशेषः ॥ तत्तस्मात्सं
प्रतिममविदेहलक्षणामुक्तिःकिंनास्तीतितृतीयःप्रश्नः ॥ ८ ॥ अर्हतमर्हथोयोग्यौभवथइतियावत् ॥ इतीत्यगस्त्यवाक्यम् ॥ ९ ॥ भूतमतीतं भाविभविष्यत् भवद्वर्तमानम् ॥ १० ॥ कियद्दूरंवयं

प्राप्ताइतिप्रथमप्रश्नस्योत्तरंवक्तुंप्रसंगात्पृथिव्यंतरिक्षयोःप्रमाणमाहतुः विप्रेतिसार्धेन ॥ हेविप्रपुष्पवंतयोःसूर्याचंद्रमसोः ॥ एकयोक्त्यापुष्पवंतौदिवाकरनिशाकरावित्यमरः ॥ ११ ॥ विस्तार
परिमंडलंयथास्यात् ॥ तत्रविस्तारोदैर्घ्यम् ॥ परिमंडलंवर्तुलाकारता ॥ भूमेःसकाशादुपरीत्यग्रिमस्यानुषंगः ॥ योजनानांनियुतेलक्षे ॥ एकंशतसहस्रंतुनियुतंप्रोच्यतेबुधैरितिब्रह्मांडदर्शनात् ॥
॥ १२ ॥ लक्ष्योदृश्यः ॥ लक्षयोजनंयथास्याल्लक्षयोजनमभिव्याप्येतिवा ॥ उच्छ्रितमुच्चम् ॥१३॥ सौम्योबुधः ॥ भौमोमंगलः ॥ १४ ॥ सुरेज्योदेवानांपूज्योबृहस्पतिः ॥ नियुतद्वयेलक्षद्वितये ॥
द्विलक्षयोजनेनप्रमाणेनउत्सेधःउच्चः ॥ सौरिःशनिः ॥१५॥ दशायुतंलक्षंतावत्समुच्छ्रायमुच्चमित्यर्थः ॥ सहस्राणांशताल्लक्षात् ॥ १६ ॥ भूर्लोकस्यस्वरूपमाह ॥ पादगम्यंहीति ॥१७॥१८॥१९॥
उपरिष्टादिति ॥ एतेनाष्टकोटियोजनपरिमितंयत्सर्वंवयमतिक्रांताइतिसूचितम् ॥ २० ॥ गंतव्यंचाकियत्पुनरित्यस्यद्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाहतुः ॥ सत्यादुपरीति ॥ एतेनाष्टकोटियोजनमार्गोगंतव्योऽस्ती

वियच्चतावदुपरिविस्तारपरिमंडलम् ॥ योजनानांचनियुतेभूमेर्भानुर्व्यवस्थितः ॥ १२ ॥ भानोःसकाशादुपरिलक्षेलक्ष्यःक्षपाकरः ॥ नक्षत्रमंडलंसो
माल्लक्षयोजनमुच्छ्रितम् ॥ १३ ॥ उडुमंडलतःसौम्यउपरिष्टाद्द्विलक्षतः ॥ द्विलक्षेतुबुधाच्छुक्रःशुक्राद्भौमोद्विलक्षके ॥ १४ ॥ माहेयादुपरिष्टाच्चसुरेज्यो
नियुतद्वये ॥ द्विलक्षयोजनोत्सेधःसौरिर्देवपुरोहितात् ॥ १५ ॥ दशायुतसमुच्छ्रायंसौरेःसप्तर्षिमंडलम् ॥ सप्तर्षिभ्यःसहस्राणांशतादूर्ध्वंध्रुवःस्थितः ॥
॥ १६ ॥ पादगम्यंहियत्किंचिद्वस्त्वस्तिधरणीतले ॥ तद्भूर्लोकइतिख्यातःसाब्धिद्वीपाद्रिकाननम् ॥ १७ ॥ भूर्लोकाच्चभुवर्लोकोब्रध्नावधिरुदाहृतः ॥
आदित्यादाध्रुवंविप्रस्वर्लोकइतिगीयते ॥ १८ ॥ महर्लोकःक्षितेरूर्ध्वमेककोटिप्रमाणतः ॥ कोटिद्वयेतुसंख्यातोजनोभूर्लोकतोजनैः ॥ १९ ॥
चतुष्कोटिप्रमाणस्तुतपोलोकोऽस्तिभूतलात् ॥ उपरिष्टात्क्षितेरष्टौकोटयःसत्यमीरितम् ॥ २० ॥ सत्यादुपरिवैकुंठोयोजनानांप्रमाणतः ॥ भूर्लोकात्प
रिसंख्यातःकोटिषोडशसंमितः ॥ २१ ॥ यत्रास्तेश्रीपतिःसाक्षात्सर्वेषामभयप्रदः ॥ ततस्तुषोडशगुणःकैलासोऽस्तिशिवालयः ॥ २२ ॥ पार्वत्यास
हितःशंभुर्गजास्यस्कंदनंदिभिः ॥ यत्रतिष्ठतिविश्वेशःसकलःसपरःस्मृतः ॥ २३ ॥ तस्यदेवस्यखेलोऽयंस्वलीलामूर्तिधारिणः ॥ सविश्वेशइतिख्यात
स्तस्याज्ञाकृदिदंजगत् ॥ २४ ॥ सर्वेषांशासकश्चासौतस्यशास्तानचापरः ॥ स्वयंसृजतिभूतानिस्वयंपातितथात्तिच ॥ २५ ॥ सर्वज्ञएकःसप्रोक्तःस्वे
च्छाधीनविचेष्टितः ॥ तस्यप्रवर्तकःकोपिनहिनैवनिवर्तकः ॥ २६ ॥

तिध्वनितमितिभावः ॥ यद्यपिवैकुंठलोकोब्रह्मांडाद्बहिर्भागवतादौवर्ण्यतेतथाप्यत्रकल्पभेदेनवैकुंठलोकांतर्भेदेनवात्रोच्यतइतिज्ञातव्यम् ॥ २१ ॥ प्रसंगाद्भूर्लोकात्कैलासप्रमाणमाहतुः ॥ ततइति ॥
ततोवैकुंठात्षोडशगुणःषोडशकोटिसंमितः ॥ २२ ॥ कैलासंविशिनष्टि ॥ पार्वत्येति ॥ कलामायाभवानीवातत्सहितःसकलःसर्वस्वरूपोवा ॥२३॥ तस्यखेलोलीलारूपोऽयंप्रपंचः ॥ तस्यविशेषणंस
विश्वेशइत्यारभ्यतस्येत्यतः प्राक्तनेनग्रंथेन ॥ विश्वेशोयमितिक्वचित्पाठः ॥ तस्यकीदृशस्य ॥ स्वलीलामूर्तिधारिणःस्वलीलयामाययाशरीरधारिणः ॥ तस्याज्ञाकृदिदंजगत् ॥ तथाचश्रुतिः ॥
भीषास्माद्वातःपवतेभीषोदेतिसूर्यः ॥ भीषास्मादिंद्रश्चाग्निश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति ॥ मद्भयाद्वातिवातोयमितिस्मृतेश्च॥२४॥२५॥ तस्यशास्तानचापरइत्येतदेवविवृणोति ॥ तस्यप्रवर्तकइति ॥ २६ ॥

माययासमूर्तम् ॥ श्रुतिचोदितंश्रुत्याप्रतिपादितम् ॥ यद्वा ॥ अमूर्तंवाय्वाकाशरूपम् ॥ मूर्तंपृथिव्यप्तेजोलक्षणंपरंब्रह्मचयत्तत्सइत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ द्वेवावब्रह्मणोरूपेमूर्तंचामूर्तंचेति॥ ब्रह्मणोविशे
षणंसर्वव्यापीतिसार्धद्वयम् ॥ २७ ॥ सर्वेभ्यः कारणेभ्योमहदादिभ्योयत्परंप्रधानंतस्मादपिपरतरमतिदूरमतएवपरम् ॥ किंतस्यरूपंकिंवातत्रप्रमाणंतत्राह ॥ आनंदमिति ॥ श्रुतयश्चसत्यंज्ञानमनंतं
ब्रह्मेत्याद्याः ॥ २८ ॥ तर्हिमानेनविषयीकृतत्वादनात्मत्वमनित्यत्वंचस्यादित्यतआहतुः ॥ संविदंतइति ॥ नसंविदतेनविषयीकुर्वते ॥ संविदंतीतिक्वचित् ॥ अतन्निरसनद्वारावृत्तिविषयत्वद्वारावावेदवि
षयत्वमतोनायंदोषइतिभावः ॥ किमत्रप्रमाणंवेदएवेत्याह ॥ यतइति ॥ २९ ॥ यस्मादेतादृग्ब्रह्मसशंभुस्तस्मात्सस्वयंवेद्यःस्वभानान्यानपेक्षः ॥ तत्रहेतुः ॥ परंज्योतिःस्वयंज्योतिरित्यर्थः ॥ अत्रायं
पुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रूतेः॥प्रमाणानिकेवलंगोचरेयस्यसप्रमाणैकगोचरः प्रमाणानांमुख्यप्रकाशकइत्यर्थः ॥ चक्षुषश्चक्षुरित्यादिश्रुतेः ॥ पूर्वोक्तरीत्यावेदांतैकवेद्यइतिवा ॥ ३० ॥ माययानानारूपो
पिवस्तुतोऽरूपः ॥ गोचरोविषयः ॥ अंतकवपुरंतकस्वरूपः ॥ यद्वा वस्तुतोऽनंतोपिमाययापरिच्छिन्नस्वरूपः ॥ अंतकृच्चैवेतिक्वचित् ॥३१॥ ननुतर्ह्येवंविधस्यसर्वव्यापिनश्चिद्घनैकरसस्यकुतःकैलासाव

अमूर्तंयत्परंब्रह्मसमूर्तंश्रुतिचोदितम् ॥ सर्वव्यापिसदानित्यंसत्यंद्वैतविवर्जितम् ॥ २७॥ सर्वेभ्यःकारणेभ्यश्चपरात्परतरंपरम् ॥ आनंदंब्रह्मणोरूपंश्रुतयो
यत्प्रचक्षते ॥ २८ ॥ संविदंतेनयंवेदाविष्णुर्वेदनवैविधिः ॥ यतोवाचोनिवर्तंतेह्यप्राप्यमनसासह ॥ २९ ॥ स्वयंवेद्यःपरंज्योतिःसर्वस्यहृदिसंस्थितः ॥
योगिगम्यस्त्वनाख्येयोयःप्रमाणैकगोचरः ॥ ३० ॥ नानारूपोप्यरूपोयःसर्वगोपिनगोचरः ॥ अनंतोप्यंतकवपुःसर्ववित्कर्मवर्जितः ॥३१॥ तस्येदमै
श्वरंरूपंखंडचंद्रावतंसकम् ॥ तमालश्यामलगलंस्फुरद्भालविलोचनम् ॥ ३२ ॥ लसद्वामार्धनारीकंकृतशेषशुभांगदम् ॥ गंगातरंगसत्संगसदाधौ
तजटातटम् ॥ ३३ ॥ स्मरांगजरजःपुंजपूजितावयवोज्ज्वलम् ॥ विचित्रगात्रविधृतमहाव्यालविभूषणम् ॥ ३४ ॥ महोक्षस्यंदनगमंविरुताजगवायुधम्॥
गजाजिनोत्तरासंगंदशार्धवदनंशुभम् ॥ ३५ ॥ उत्रासितमहामृत्युमहाबलगणावृतम् ॥ शरणार्थिकृतत्राणंनतनिर्वाणकारणम् ॥ मनोरथपथातीतं
वरदानपरायणम् ॥ ३६ ॥ तस्यतत्त्वस्वरूपस्यरूपातीतस्यभोद्विज ॥ परावरेरुद्ररूपेसर्वव्याप्यावतिष्ठतः ॥ ३७ ॥ निराकारोपिसाकारःशिवएवहि
कारणम् ॥ मुक्तयेभुक्तयेवापिनशिवान्मोक्षदोपरः ॥ ३८ ॥ यथातेनाखिलंह्येतत्पार्वतीपतिसात्कृतम् ॥ इदंचराचरंसर्वंदृश्यादृश्यमरूपिणा ॥ ३९ ॥

स्थितत्वंतत्राहतुः ॥ तस्येदमिति ॥ ऐश्वरमीश्वरसंबंधि ॥ तदेवरूपंविशिनष्टि ॥ खंडचंद्रेतिपादाधिकपंचभिः ॥ चंद्रस्यखंडःखंडचंद्रश्चंद्रकलेत्यर्थः ॥ सोऽवतंसःशिरोभूषणंयस्यतत् ॥
भालंललाटम् ॥ ३२ ॥ शेषोऽनंतः ॥ गंगातरंगाणांयःसत्संगःसमीचीनसंगस्तेनधौतंप्रक्षालितंजटानांतटंयस्मिंस्तत् ॥ तरंगसंदोहेतिक्वचित् ॥ ३३ ॥ स्मरःकामस्तदंगाद्दग्धाज्जा
तोयोरजःपुंजोभस्मराशिस्तेनपूजिताउद्धूलीकृतायेऽवयवास्तैरुज्ज्वलम् ॥ व्यालाःसर्पाः ॥ ३४ ॥ महानुक्षाबलीवर्दएवस्यंदनस्तेनगमोगमनंयस्यतत् ॥ गजासुरस्याजिनंचर्मैवउत्तरासंगमु
त्तरीयंवस्त्रंयस्यतत् ॥ ३५ ॥ उच्चैस्त्रासितोमहामृत्युर्येनतत् ॥ सकालकालःकालमूषिकभक्षकइतिश्रुतिस्मृतिभ्याम् ॥ ३६ ॥ उपसंहरतस्तस्येतिद्वाभ्याम् ॥ सर्वव्याप्यावतिष्ठतस्तस्य
परावरेसगुणनिर्गुणेरुत्संसारदुःखंतद्द्रातिनाशयतीतिरुद्रंतद्रूपेसंसारदुःखनाशकेरूपेइत्यर्थः ॥ रुद्रसंज्ञकेइतिवा ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ननुसगुणनिर्गुणेरुद्रस्यैवरूपेचेत्तर्हिकथंजगदीश्वरत्वंविष्णोः

प्रख्यातमित्याशंकायामाहतुः ॥ यथेति ॥ तेनारूपिणासर्वेश्वरेण ॥ अखिलमग्रिमंसर्वमिति॥चपदद्वयंसंकोचव्यावृत्त्यर्थम् ॥ इदंजगद्यथापार्वतीपतिसात्कृतंमृडानीपत्यधीनंकृतं हिप्रसिद्धौ ॥ ३९ ॥ तथामृडानीकांतेनविष्णुसाद्विष्णवधीनमखिलंजगद्विधायक्रत्वास्वच्छंदलीलयाहेविप्र ॥ यद्वा विनापक्षिणागरुडेनप्रातिगच्छतीतितथाहेगरुडगामिन्नितिभाविगरुडवाहनत्वंसूच्यते ॥ तेनह्यनाख्येयामितिपाठेवक्तुमप्यशक्यमृइदंचराचरमित्यर्थः ॥ ४० ॥ तर्हिशिवविष्णवोस्तरतमभावेनवैषम्यान्मुमुक्षुभिश्चनैयत्येनकआश्रयणीयइतिपृच्छायामाहतुः॥ यथाशिवइति ॥:तथाचहरिवंशे ॥ योवैविष्णुःसवैरुद्रइाति॥भविष्येच ॥ यथाशिवस्तथाविष्णुरिति ॥ ४१ ॥ विष्णुसादखिलंजगद्विधायक्रीडचतइत्युक्तं तदेवप्रपंचयति आहूयपूर्वमित्यारभ्यइतितइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ आहूयेत्यादिल्यवंतक्त्वां

तथामृडानीकांतेनविष्णुसादखिलंजगत् ॥ विधायक्रीड्यतेविप्रनित्यंस्वच्छंदलीलया ॥ ४० ॥ यथाशिवस्तथाविष्णुर्यथाविष्णुस्तथाशिवः ॥ अंतरं शिवविष्णवोश्चमनागपिनविद्यते ॥ ४१ ॥ आहूयपूर्वंब्रह्मादीन्समस्तान्देवतागणान् ॥ विद्याधरोरगादींश्चसिद्धगंधर्वचारणान् ॥ ४२ ॥ निजसिंहासनसमंकृत्वासिंहासनंशुभम् ॥ उपवेश्यहरिंतत्रच्छत्रंकृत्वामनोहरम् ॥४३॥ श्लक्ष्णंकोटिशलाकंचविश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ पांडुरंरत्नदंडंचस्थूलमुक्तावलंबितम् ॥ ४४ ॥ कलशेनविचित्रेणह्युपरिष्टाद्विराजितम् ॥ सहस्रयोजनायामंसर्वरत्नमयंशुभम् ॥४५॥ पट्टसूत्रमयैरम्यैश्चामरैश्चपरिष्कृतम् ॥ राजाभिषेकयोग्यैश्चद्रव्यैःसर्वौषधादिभिः ॥ ४६ ॥ प्रत्यक्षतीर्थपाथोभिःपंचकुंभैर्मनोहरैः ॥ सिद्धार्थाक्षतदूर्वाभिर्मंत्रैःस्वयमुपस्थितैः ॥ ४७ ॥ देवानां चतथर्षीणांसिद्धानांफणिनामपि ॥ आनीयमंगलकराःकन्याःषोडशषोडश ॥ ४८ ॥ वीणामृदंगाब्जभेरीमरुडिंडिमझर्झरैः ॥ आनकैःकांस्यतालाद्यैर्वाद्यैर्ललितगायनैः ॥४९॥ ब्रह्मघोषमहारावैरापूरितनभोंगणे ॥ शुभेतिथौशुभेलग्नेताराचंद्रबलान्विते ॥५०॥ आबद्धमुकुटंरम्यंकृतकौतुकमंगलम् ॥ मृडानीकृतशृंगारंसुश्रियासुश्रियायुतम् ॥५१॥ अभिषिच्यमहेशेनस्वयंब्रह्मांडमंडपे ॥ दत्तंसमस्तमैश्वर्यंयन्निजंनान्यगामिच ॥ ५२ ॥ ततस्तुष्टावदेवेशःप्रमथैःसहशार्ङ्गिणम् ॥ ब्रह्माणंलोककर्तारमुवाचचवचस्त्विदम् ॥ ५३ ॥ ममवंद्यस्त्वयंविष्णुःप्रणमत्वममुंहरिम् ॥ इत्युक्त्वाथस्वयंरुद्रोननामगरुडध्वजम् ॥ ५४ ॥ ततोगणेश्वरैःसर्वैर्ब्रह्मणाचमरुद्गणैः ॥ योगिभिःसनकाद्यैश्चसिद्धैर्देवर्षिभिस्तथा ॥ ५५ ॥ विद्याधरैःसगंधर्वैर्यक्षरक्षोप्सरोगणैः ॥ गुह्यकैश्चारणैर्भूतैःशेषवासुकितक्षकैः ॥ ५६ ॥ पतत्रिभिःकिंनरैश्चसर्वैःस्थावरजंगमैः ॥ ततोजयजयेत्युक्त्वानमोस्त्वितिनमोस्त्विति ॥ ५७ ॥ ततोहरिर्महेशेनसंसदिद्युसदांतदा ॥ एतैर्महारवैरम्यैश्चानर्चिपरमार्चिषा ॥ ५८ ॥

तपदानांतृतीयांतानांचकेषांचित्पदानामभिषिच्यमहेशेनेत्यग्रिमेणसंबंधः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रत्यक्षतीर्थपाथोभिःप्रत्यक्षाणियानितीर्थानितेषांपाथोभिर्जलैःप्रत्यक्षैस्तीर्थैरेवानीतैःपाथोभिरित्यर्थः॥प्रत्यक्षफलजनकतीर्थपाथोभिरितिवा ॥ प्रक्षाल्यतीर्थेतिक्वचित्पाठः ॥ सिद्धार्थःश्वेतसर्षपः ॥४७॥४८॥ अब्जःशंखः॥मरुर्डमरुः ॥४९॥५०॥:मृडानीकृतशृंगारंभवानीरचितवेषम् ॥ सुश्रियापद्मयुतंशोभनयाश्रियासमेतम् ॥ कथंभूतयासुश्रिया ॥ शोभनकांतिमत्या ॥५१॥५२॥५३॥ ततस्तुष्टावेत्युक्तंतामेवस्तुतिंलेशतोदर्शयंतौइदंतयानिर्दिष्टंवचनमाहतुः॥ ममवंद्यस्त्विति॥ तुशब्दएवार्थे ॥ अयंविष्णुर्ममवंद्यएवनानुज्ञेयोऽतस्त्वमप्यमुंहरिंकेवलंप्रणमेत्यर्थः॥५४॥५५॥५६॥५७॥ संसदिद्युसदांदेवानांसभायाम्॥आनर्चिपूजितः॥परमार्चिषाउपलक्षितोहरिः ॥ परमाशिषेति

पाठेपरमाशिषाऽनर्चीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ तामेवाशिषमाहतुस्त्वंकर्तेत्यादिना ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अवांतरप्रकृतमुपसंहरतोवैकुंठेतिद्वाभ्याम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ परमप्रकृतमुपसंहरतः॥ इतितइति ॥६७॥ एतदध्यायश्रवणपठनजपफलमाहेदंत्वित्यादिना॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांत्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥२३॥ चतुर्भिरधिकेविंशेऽध्यायेऽत्यंतमनोरमे ॥ कैवल्यंपरमानंदंवर्ण्यतेशिवशर्मणः ॥१॥ इदानींकथयिष्यावस्तवनिर्वाणकारणमित्युक्तंपूर्वंतदेवसप्रपंचंकथयतः॥ शिवशर्मन्निति॥उदर्कमुत्तरकालभाविसुकृत

त्वंकर्तासर्वभूतानांपाताहर्तात्वमेवच ॥ त्वमेवजगतांपूज्यस्त्वमेवजगदीश्वरः ॥ ५९ ॥ दाताधर्मार्थकामानांशास्तादुर्नयकारिणाम् ॥ अजेयस्त्वंचसंग्रामेममापिहिभविष्यसि ॥ ६० ॥ इच्छाशक्तिःक्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिस्तथोत्तमा ॥ शक्तित्रयमिदंविष्णोगृहाणप्रापितंमया ॥ ६१ ॥ त्वद्वेष्टारोहरेनूनंमयाशास्याःप्रयत्नतः ॥ त्वद्भक्तानांमयाविष्णोदेयंनिर्वाणमुत्तमम् ॥ ६२ ॥ मायांचापिगृहाणेमांदुष्प्रणोद्यांसुरासुरैः ॥ ययासंमोहितंविश्वमकिंचिज्ज्ञंभविष्यति ॥ ६३ ॥ वामबाहुर्मदीयस्त्वंदक्षिणोसौपितामहः ॥ अस्यापिहिविधेःपाताजनितापिभविष्यसि ॥ ६४ ॥ वैकुंठैश्वर्यमासाद्यहरेरित्थंहरःस्वयम् ॥ कैलासेप्रमथैःसार्धंस्वैरंक्रीडत्युमापतिः ॥ ६५ ॥ तदाप्रभृतिदेवोसौशार्ङ्गधन्वागदाधरः ॥ त्रैलोक्यमखिलंशास्तिदानवांतकरोहरिः ॥६६॥ इतितेकथिताविप्रलोकानांचपरिस्थितिः ॥ इदानींकथयिष्यावस्तवनिर्वाणकारणम् ॥ ६७ ॥ इदंतुपरमाख्यानंशृणुयाद्यःसमाहितः ॥ स्वर्लोकमभिगम्याथकाश्यांनिर्वाणमाप्नुयात् ॥ ६८ ॥ यज्ञोत्सवेविवाहेचमंगलेष्वखिलेष्वपि ॥ राज्याभिषेकसमयेदेवस्थापनकर्मणि ॥ ६९ ॥ सर्वाधिकारदानेषुनववेश्मप्रवेशने॥पठितव्यंप्रयत्नेनतत्कार्यपरिसिद्धये ॥७०॥ अपुत्रोलभतेपुत्रमधनोधनवान्भवेत् ॥ व्याधितोमुच्यतेरोगाद्बद्धोमुच्येतबंधनात् ॥७१॥ जप्यमेतत्प्रयत्नेनसततंमंगलार्थिना ॥ अमंगलानांशमनंहरनारायणप्रियम् ॥७२॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे चतुर्भुजाभिषेकोनामत्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्नुदर्कंतेकथयावोनिशामय ॥ त्वमत्रवैष्णवेलोकेभुक्त्वाभोगान्सुपुष्कलान् ॥ १ ॥ ब्रह्मणोवत्सरंपूर्णंरममाणोऽप्सरोगणैः ॥ सुतीर्थमरणोपात्तपुण्यशेषेणवैपुनः ॥ २ ॥ भविष्यसिमहीपालोनगरेनंदिवर्धने ॥ राज्यंप्राप्यासपत्नंचसमृद्धबलवाहनम् ॥३॥ कृष्टिभिर्हृष्टपुष्टैश्चरम्यहाटकभूषणैः ॥ संजुष्टमिष्टापूर्तानांधर्माणांनित्यकर्तृभिः॥४॥

फलमित्यर्थः ॥ त्वमत्रेति ॥ वैष्णवेवैकुंठे ॥ १ ॥ २ ॥ भविष्यसीति ॥ राज्यंप्राप्यमहीपालःसन्नंदिवर्धनेहर्षजनकेतन्नाम्निनगरेभविष्यसीत्यन्वयः ॥ ३ ॥ राज्यंविशिनष्टि चतुरक्षरन्यूनसार्द्धाष्टादशभिः॥कृष्टिभिःपंडितैःसंजुष्टंसंसेवितमित्यन्वयः॥ वर्णैश्चेतिक्वचित् ॥ हाटकंसुवर्णम्॥इष्टानिअंतर्वेद्यांदीयमानानिदानानिपूर्तानिवापीकूपतडागादिनिर्माणानितेषांकर्मणांनित्यकर्तृभिः ॥ ४ ॥

सदासंपन्नानिसस्यानियस्मिंस्तत् ॥ अतएवसूर्वरक्षेत्रसंकुलंसूर्वराणिशोभनफलसस्याढ्यभूमीनियानिक्षेत्राणितैःसंकुलंव्याप्तम् ॥५॥ राजिभिःपंक्तिभिः ॥ यत्रराज्ये ॥६॥ सुपुष्पेति ॥ भूमयोऽत्र विशेष्याअन्यानिविशेषणानि ॥ ससदाफलपादपाःसदाफलानियेषांतैःपादपैःसहवर्तमानाः ॥ कासाराःसरांसि ॥ ७ ॥ सदंभोयस्याःसासदंभानिम्नगाराजिर्नदीवृंदम् ॥ पक्षांतरेसदंभादंभोधर्म ध्वजित्वंतत्सहिताजनताजनसमूहोयत्रनेत्यर्थः ॥ सर्वत्रशब्दश्लेषालंकारोयम् ॥ कुलानिगोत्राणितान्येवकुलीनानिकुलीनशब्दवाच्यानि ॥ कौपृथिव्यांलीनानिकुलीनानीत्यन्यायधनपक्षेव्याकर्तव्यम्॥ ॥ ८ ॥ नारीषुविभ्रमोनामसौरतभावप्रकाशनम् ॥ विद्वत्सुविभ्रमोऽज्ञानम् ॥ कुटिलगामिन्योवक्रगामिन्यः ॥ प्रजापक्षेविमार्गगामिन्यः ॥ विषयेदेशे ॥ ९ ॥ तमोयुक्ताअंधकारमिश्राःक्षपारात्रयः ॥ वहुलेषुकृष्णपक्षेषु ॥ पक्षांतरेतमोगुणयुक्ताः ॥ रजोयुजःऋतुकालीनशोणितयुक्ताः ॥ पक्षांतरेरजोगुणयुजः ॥ १० ॥ अनंधोऽगर्विष्ठः ॥ पक्षांतरेंऽधोऽन्नंभक्तमितियावत्तद्रहितमनंधो भोजनंभुजिक्रिया ॥ नविद्यतेऽयोलोहंयत्रतत्स्यंदनंतथा ॥ सुवर्णादिमयमित्यर्थः ॥ पक्षांतरेनयोनीतिस्तद्रहितोऽनयः ॥ ११ ॥ दंडोनालंदांडाइतिप्रसिद्धः ॥ परशुःकुठारः ॥ वालव्यजनंचाम

सदासंपन्नसस्यंचसूर्वरक्षेत्रसंकुलम् ॥ सुदेशंसुप्रजंसुस्थंसुतृणंबहुगोधनम् ॥ ५ ॥ देवतायतनानांचराजिभिःपरिराजितम् ॥ सुयूपायत्रवैग्रामाःसुवित्तर्द्धिविराजिताः ॥ ६ ॥ सुपुष्पकृत्रिमोद्यानाःससदाफलपादपाः ॥ सपद्मिनीककासारायत्रराजंतिभूमयः ॥ ७ ॥ सदंभानिम्नगाराजिर्नयत्रजनताक्वचित् ॥ कुलान्येवकुलीनानिनचान्यायधनानिच ॥ ८ ॥ विभ्रमोयत्रनारीषुनविद्वत्सुचकर्हिचित् ॥ नद्यःकुटिलगामिन्योनयत्रविषयेप्रजाः ॥ ९ ॥ तमोयुक्ताःक्षपायत्रबहुलेषुनमानवाः ॥ रजोयुजःस्त्रियोयत्रनधर्मबहुलानराः ॥ १० ॥ धनैरनंधोयत्रास्तिमनोनैवचभोजनम् ॥ अनयःस्यंदनंयत्रनचवैराजपूरुषः ॥ ११ ॥ दंडःपरशुकुद्दालवालव्यजनराजिषु ॥ आतपत्रेषुनान्यत्रक्वचित्क्रोधापराधजः ॥१२॥ अन्यत्राक्षिकवृंदेभ्यःक्वचिन्नपरिदेवनम् ॥ आक्षिकाएवदृश्यंतेयत्रपाशकपाणयः ॥ १३ ॥ जाड्यवार्ताजलेष्वेवस्त्रीमध्याएवदुर्बलाः ॥ कठोरहृदयायत्रसीमंतिन्योनमानवाः ॥ १४ ॥ औषधेष्वेवयत्रास्तिकुष्ठयोगोनमानवे ॥ वेधोप्यंतःसुरत्नेषुशूलंमूर्तिकरेषुवै ॥ १५ ॥

रम् ॥ पक्षांतरेक्रोधादपराधाद्वाजातोधनग्रहणादिरूपोदंडः ॥ १२ ॥ अक्षैःसारिभिर्व्यवहरंतीत्याक्षिकास्तेषांवृंदेभ्यःसमूहेभ्यः ॥ परिदेवनंद्यूतक्रीडा ॥ पक्षांतरे परिदेवनंप्रलापः ॥ आक्षिकाएवपाशकपाणयः ॥ पक्षांतरेपाशाएवपाशकारज्जवस्तेपाणिषुयेषांतेतथा ॥ यत्रचानृतवादिनइतिक्वचित्पाठःसंचिंत्यः ॥ १३ ॥ जाड्यंशैत्यम् ॥ पक्षांतरेजाड्यंमौर्ख्यम् ॥ स्त्रीमध्याःस्त्रीणांमध्यप्रदेशा दुर्बलाःकृशाः ॥ पक्षांतरेदुर्बलाधनादिबलहीनाः ॥ कठोरंक्षुरधाराभंहृदयंयासांताःकठोरहृदयाःसीमंतिन्योनार्यः ॥ तथाचभागवते ॥ शरत्पद्मोत्सवंवक्त्रंवचश्चश्रवणामृतम् ॥ हृदयंक्षुरधाराभंस्त्रीणांकोवेदचेष्टितमिति ॥ स्वभावत्वान्नायंविगुणः ॥ यद्वा कठोरहृदयाःकठिनस्तनाइत्यर्थः॥पक्षांतरेसमानएवार्थः ॥१४॥कुष्ठयोगःकुष्ठइतिप्रसिद्धस्यऔषधविशेषस्यकुष्ठशब्दस्यप्रयोगः ॥ पक्षांतरेकुष्ठस्य श्वित्रापरपर्यायस्यरोगस्ययोगःसंबंधः ॥ वेधोप्यंतःसुरत्नेषुशोभनरत्नेष्वेवांतर्मध्येवेधश्छिद्रम् ॥ पक्षांतरेवेधस्ताडनम् ॥ वेधोप्यनःसुरत्नेष्वितिक्वचित्पाठः॥तत्रानःसुशकटेषु ॥ शूलंमूर्तिकरेषुच ॥ मूर्तयोविश्वेश्वरप्रतिकृतयः ॥ यद्वा मूर्तयोमूर्तिमंतस्तासांकरेष्वेवशूलम् ॥ पक्षांतरेशूलंरोगविशेषः ॥ वेधस्तिथिषुनक्षत्रेशूलोयोगचयेषुवै इतिपाठेतिथिषुवेधोदशमीविद्धैकादश्यादिरूपः ॥ नक्षत्रवेधएक

स्यांतिथौनक्षत्रयोःसंबंधः ॥ शूलःशूलयोगःअन्येषांयोगानांचयेषु॥पक्षांतरेवेधस्ताडनमित्युक्तमेव ॥१५॥ सात्त्विकभावोभक्तिःस्वभर्तृषुस्त्रीणांस्वस्त्रीषुचपुंसाम् ॥ संज्वरःकामजनितप्रक्षोभः ॥ पक्षांतरेसंज्वरोधनादिनिमित्तःसंतापः ॥ कलुषस्यपापस्यदारिद्र्यंनधनादेः ॥१६॥ नविद्यतेकंसुखंयस्मात्तदकंपापंतस्यसदादुर्लभत्वंनपुण्यस्य ॥ सुकृतेनचवस्तुनः सुकृतेपुण्यनिमित्तेवस्तुनोऽर्थस्यदुर्लभत्वं नचनास्ति ॥ पुण्यार्थंसर्वेपिधनंव्ययंतीत्यर्थः ॥ दुर्लभत्वंसदैकस्यसुकृतेतरवस्तुनइतिपाठेसुकृतेतरवस्तुनःपापस्येतिव्याकर्तव्यम् ॥ इभागजाएवप्रमत्तानजनाः ॥ वीच्योस्तरंगयोरेवजलाशयेसरोवरादौ युद्धंनतुपरस्परस्पर्धयाजनानाम् ॥१७॥ दानहानिर्मदोदकत्यागः॥पक्षांतरेदानहानिर्दानाभावः ॥ द्रुमेष्वेवहिकंटकाः॥ पक्षांतरेऽन्यत्रकंटकाःकंटकतुल्यादुःखदाइत्यर्थः॥जनेष्वेवविहरणंविहाराक्रीडा॥ स्त्रीत्वमार्षम् ॥ विहरणानिविहाराइतिबहुवचनंवा ॥ पक्षांतरेविगतहाराविहारा ॥ १८ ॥ बाणेष्वेवगुणविश्लेषोज्यापरित्यागः ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रगुणानामुदारतादीनांविश्लेषोविच्छेदोनेत्यर्थः ॥ पुस्तकेपुस्तिकायामेवदृढाबंधोक्तिःपुस्तकंदृढंबंधनीयमितिवचनम् ॥ तथाचोक्तम् ॥ तैलाद्रक्षजलाद्रक्षरक्षमांश्लथबंधनात् ॥ आखुभ्यःपरहस्तेभ्यएवंवदतिपुस्तकमिति ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रायंदृढं

कंपःसात्त्विकभावोत्थोनभयात्क्वापिकस्यचित् ॥ संज्वरःकामजोयत्रदारिद्र्यंकलुषस्यच ॥ १६ ॥ दुर्लभत्वंसदाकस्यसुकृतेनचवस्तुनः ॥
इभाएवप्रमत्तावैयुद्धंवीच्योर्जलाशये ॥ १७ ॥ दानहानिर्गजेष्वेवद्रुमेष्वेवहिकंटकाः ॥ जनेष्वेवविहाराहिनकस्यचिदुरःस्थली ॥ १८ ॥ बाणेषुगुणविश्लेषो
बंधोक्तिःपुस्तकेदृढा ॥ स्नेहत्यागःसदैवास्तियत्रपाशुपतेजने ॥ १९ ॥ दंडवार्तासदायत्रकृतसंन्यासकर्मणाम् ॥ मार्गणाश्चापकेष्वेवभिक्षुकाब्रह्मचारिणः ॥ २० ॥
यत्रक्षपणकाएवदृश्यंतेमलधारिणः ॥ प्रायोमधुव्रताएवयत्रचंचलवृत्तयः ॥ २१ ॥ इत्यादिगुणवद्देशेत्वयिराज्यंप्रशासति ॥
धर्मेणराजधर्मज्ञशौंडीर्यगुणशालिनि ॥ २२ ॥

वध्यतामितिवचनंनास्तीत्यर्थः ॥ अपराधाभावात् ॥ पाशुपतेपाशुपतयोगयुक्तेपरमहंसेएव स्नेहत्यागोममताभावः ॥ यद्वा पाशुपतेसंन्यासिन्येवस्नेहत्यागःस्नेहद्रव्याभ्यंगस्नेहाक्तभैक्षादित्यागः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ प्राणसंधारणार्थंयथामेदोवृद्धिर्नजायते ॥ औषधवदशनमाचरेत् ॥ हिंसातैलादिमैथुनंचप्रतिषिद्धानि ॥ अभ्यंगंचैवतांबूलंवर्जयेत्परदारवदित्यादिः ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रस्नेहस्यदयायाःस्नेहद्रव्यस्यघृतादेर्वात्यागोनास्तीत्यर्थः ॥१९॥ कृतसंन्यासकर्मणामेकदंडित्रिदंडिनामेवदंडवार्ताविंशदंडधारणकथा ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रराजदंडवार्ताराजदंडकथानास्तीत्यर्थः ॥ चापकेषुचापेषुधनुःष्विति यावत् ॥ एवंमार्गणावाणाः ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रमार्गणायाचकानसंतीत्यर्थः ॥ ब्रह्मचारिणएवभिक्षाहारोपजीविनः ॥ संन्यासिनांत्वत्यादरेणानिमंत्रणमेवभवतातिभावः ॥ २० ॥ क्षपणकाअवधूता एवमलधारिणोदेहमलधारिणोदृश्यंते ॥ पक्षांतरेनान्येइत्यर्थः ॥ मधुव्रताभ्रमराएवचंचलवृत्तयः ॥ पक्षांतरेनान्यइत्यर्थः ॥ भ्रमरेष्वपिकेचनचंचलवृत्तयोनभवंतीतिप्रायोग्रहणम् ॥ २१ ॥ उपसंहरति ॥ इत्यादीति ॥ पूर्वोक्तप्रकारगुणवतिदेशेधर्मेणन्यायेनराज्यंराज्ञःकर्मप्रजापालनादित्वयिप्रशासतिकुर्वतिसतिलावण्येनांगसौंदर्येणार्जिताप्राप्ताशोभनाश्रीर्याभिस्तासांराज्ञीनामयुतं

दशसहस्रंतासुचकुमाराणांशतत्रयंभाविभविष्यतीतितृतीयेनान्वयः ॥ राजानंविशेषयतः शौंडीर्येतिसपादसार्धेन ॥ शौंडीर्यंशूरता ॥ सौंदर्येतिक्वचित् ॥ तत्रसौंदर्यंशोभातिशयः ॥ रूपंकरच
रणादिघटनसौष्ठवंलावण्यमितियावत् ॥ शौर्यंदाक्ष्यम् ॥ औदार्यंदातृत्वंमहत्त्वंवा ॥ २२ ॥ २३ ॥ वृद्धकालइतिसार्धपंचकंवाक्यम् ॥ नाम्नावृद्धकालइतिख्यातस्त्वंमध्येराजसभंराजसभायामध्ये
दूरात्कार्पटिकैरक्तवस्त्रधारितपस्विविशेषैर्दृष्टःसन्पश्चात्तैःसर्वैःकार्पटिकैरनेकशःशोभनाशीर्वादैरभिनंदितआनंदेनसंवर्धितोभविष्यसीत्यन्वयः ॥ कथंभूतैःस्वाशीर्वादैः ॥ तत्कर्मभाविसदृशैस्तद्यद्वैकुंठभो
गावसानपुण्यंकर्मतस्यभावियत्फलंतत्सदृशैस्तद्योग्यैर्यथार्थैरित्यर्थः ॥ त्वद्भाविकर्मसदृशैरितिपाठेपिसएवार्थः ॥ त्वंकथंभूतः ॥ उग्रःप्रतापवान् ॥ २४ ॥ श्रियाधनसंपत्त्यासंतर्पितामार्गणायाच
कायेनसः ॥ श्रीसमर्पितेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ २५ ॥ संततमवभृथेनयज्ञसमाप्त्यनंतरंक्रियमाणेनस्नानेनक्लिन्नाआर्द्रामूर्धजाःकेशायस्यसः ॥ सत्तीर्थोदकसंक्लिन्नेतिपाठेसत्तीर्थान्युत्कृष्टानियानिका

सौभाग्यभाजिरूपाढ्येशौर्यौदार्यगुणान्विते ॥ सीमंतिनीनांरम्याणांलावण्यार्जितसुश्रियाम् ॥ २३ ॥ राज्ञीनामयुतंभाविकुमाराणांशतत्रयम् ॥
वृद्धकालइतिख्यातउग्रःपरपुरंजयः ॥ २४ ॥ विजितानेकसमरःश्रीसंतर्पितमार्गणः ॥ अनेकगुणसंपूर्णःपूर्णचंद्रनिभद्युतिः ॥ २५ ॥ संतता
वभृथक्लिन्नमूर्धजःक्षितिपर्षभः ॥ प्रजापालनसंपन्नःकोशप्रीणितभूसुरः ॥ २६ ॥ पदारविंदंगोविंदंहृदिध्यायन्नतंद्रितः ॥ वासुदेवकथालापप
रिक्षिप्तदिनक्षपः ॥ २७ ॥ कदाचिदुपविष्टःसन्मध्येराजसभंद्विज ॥ दूरात्कार्पटिकैर्दृष्टोवाराणस्याःसमागतैः ॥ २८ ॥ तत्कर्मभाविसदृशै
स्तदात्वमभिनंदितः ॥ तैःसर्वैराजशार्दूलस्वाशीर्वादैरनेकशः ॥ २९ ॥ श्रीमद्विश्वेश्वरोदेवोविश्वेषांजगतांगुरुः ॥ काशीनाथस्तुतेकुर्यात्कुमते
रपवर्जनम् ॥ ३० ॥ नैःश्रेयसींचसंपत्तिंयोदेयात्स्मरणादपि ॥ काशीनाथःसतेदिश्याज्ज्ञानंमलविवर्जितम् ॥ ३१ ॥ येनपुण्येनतेप्राप्तं
राज्यंप्राज्यमकंटकम् ॥ तत्पुण्यशेषतोभूयाद्विश्वनाथेमतिस्तव ॥ ३२ ॥

वेरीतुंगभद्राकृष्णावेणागौतम्यादीनि ॥ तथाचोक्तम् ॥ कावेरीतुंगभद्राचकृष्णावेणाचगौतमी ॥ भागीरथीतिविख्याताःपंचगंगाःप्रकीर्तिताइति ॥ तेषामुदकैःसंक्लिन्नामूर्धजायस्यसइत्यर्थः ॥ कोशेन
कोशस्थेनन्यायार्जितधनेनप्रीणितास्तर्पिताभूसुराब्राह्मणायेनसः ॥ २६॥ गोविंदस्येदंगौविंदम् ॥ पदारविंदेकृष्णस्येतिपाठेपदारविंदेइतिद्वितीयाद्विवचनम् ॥ वासुदेवकथालापेनपरिक्षिप्तेनिर्वाहितेदिन
क्षपेदिवसरात्रीयेनसः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्वाशीर्वादमेवाहतुः ॥ श्रीमद्विश्वेश्वरइतिपंचकेन ॥ कुमतेरज्ञानस्यअपवर्जनंनाशनम् ॥ ३० ॥ नचात्रसाधनप्रयासइत्याह ॥ नैःश्रेयसींकैवल्या
ख्याम् ॥ स्मरणादपिशब्दादुच्चारणादपि ॥ तथाच सकृदुच्चारितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम् ॥ बद्धःपरिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रतीति ॥ नन्वज्ञानंज्ञानेनैवनिवर्त्यमतस्तदभावात्कथंतस्यापवर्जनंतत्राहुः ॥
काशीनाथःसइति॥ सप्रसिद्धः॥ दिश्यादुपदिशतु॥ ननुतथापिसार्वज्ञ्यादिज्ञानदानेसदोषस्तदवस्थएवेत्याशंक्याहुर्मलविवर्जितमज्ञानतत्कार्ययोर्नाशकामित्यर्थः॥ ३१॥ननुपुण्यंविनाकथंविश्वनाथस्मरणं

घटेततत्राहुः ॥ येनपुण्येनेति ॥ प्राज्यमुत्कृष्टंप्रजासु सुखम् ॥ तत्रहेतुरकंटकंशत्रुराहितम् ॥ ३२ ॥ ननुतथापिप्रसन्नःसन्नेकमेवफलंदद्यान्नचिरजीवनमारभ्यमोक्षावसानमित्यत्राहुः ॥ यस्यप्रसादादिति ॥ अंबरंवस्त्रम् ॥ अंगनाउत्तमास्त्री ॥ वरांगनाइतिवापाठः ॥ समृद्धयोराज्यादिविभूतयः ॥ परमकारुणिकत्वात्तस्येतिभावः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ त्वमिति ॥ इतिआशीःपरंपरांपूर्वोक्तामाशीर्वादधारांश्रुत्वा ॥ इदमिमम् ॥ अयंचासौवृत्तांतश्चेतिवा इदंवृत्तांतआवाभ्यामिदानींकथ्यमानस्तत्त्वंस्मरिष्यसीत्यर्थः ॥३५॥ आकारेतिसार्धवाक्यम् ॥ आकारगोपनमभिप्रायसंगोपनम् ॥ सुमुहूर्तं

यस्यप्रसादात्सुलभमायुःपुत्रांबरांगनाः ॥ समृद्धयःस्वर्गमोक्षौसविश्वेशःप्रसीदतु ॥ ३३ ॥ नामश्रवणमात्रेणयस्यविश्वेशितुर्विभोः ॥ महापातकविच्छेदः
सविश्वेशोऽस्तुतेहृदि ॥ ३४ ॥ त्वंवृद्धकालोभूपालःश्रुत्वेत्याशीःपरंपराम् ॥ स्मरिष्यसीदंवृत्तांतंपुलकांकवपुस्तदा ॥ ३५ ॥ आकारगोपनंकृत्वातेभ्यो
दत्त्वाधनंबहु ॥ सुमुहूर्तमनुप्राप्यसुतेराज्यंविधायच ॥ ३६ ॥ अनंगलेखयाराज्ञ्याततःकाशींगमिष्यसि ॥ दत्त्वादानानिभूरीणिप्रीणयित्वाऽर्थिनोजनान्
॥ ३७ ॥ स्वनाम्नातत्रसंस्थाप्यालिंगंनिर्वाणकारणम् ॥ प्रासादंतत्रकृत्वोच्चैस्तदग्रेकूपमुत्तमम् ॥ ३८ ॥ विधायविधिवत्तत्रकलशारोपणादिकम् ॥
मणिमाणिक्यचांपेयदुकूलेभाश्वगोधनम् ॥ ३९ ॥ महाध्वजपताकाश्चच्छत्रचामरदर्पणम् ॥ देवोपकरणंभूरिविश्राण्यश्रमवर्जितः ॥ ४० ॥ व्रतो
पवासनियमैःपरिक्षीणकलेवरः ॥ मध्याह्नेनिर्जनेतत्रद्रक्ष्यस्येकंतपोधनम् ॥ ४१ ॥ अतीवजीर्णवपुषंपरिपिंगजटान्वितम् ॥ मूर्तिमंतमिवप्रांशुंधर्मं
जनमनोहरम् ॥ ४२ ॥ भारंशरीरयष्टेश्चदृढयष्ट्यांसमर्प्यच ॥ गर्भागाराद्विनिष्क्रम्याभ्यायांतंरंगमंडपे ॥ ४३ ॥ उपविश्यसमीपेतेप्रक्ष्यत्येवमनुक्रमात् ॥
कोसित्वंकिमिहासित्वंद्वितीयइवकस्त्वयम् ॥ ४४ ॥ प्रासादःकारितःकेनजानास्येषततोवद ॥ अस्यलिंगस्यकिंनामप्रायोजानेनवार्धकात् ॥ ४५ ॥
पृष्टस्त्वमितितेनाथतदावृद्धतपस्विना ॥ कथयिष्यस्यहंराजावृद्धकालइतिश्रुतः ॥ ४६ ॥ दाक्षिणात्यइहप्राप्तस्त्वेतयासहकांतया ॥ ध्यायामिलिंगमे
तच्चप्रार्थयामिनकिंचन ॥ ४७ ॥

शोभनंलग्नम् ॥ ३६ ॥ दत्त्वेतिसार्धश्लोकंवाक्यम् ॥ तत्रक्त्वांतल्यबंतानांपदानांतत्रकाश्यांद्रक्ष्यस्येकंतपोधनमित्यनेनान्वयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ चांपेयदुकूलंपीतवस्त्रम् ॥ ३९ ॥ विश्राण्यदत्त्वा ॥ श्रमवर्जितःकार्पण्यजन्यखेदरहितः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मूर्तिमंतंधर्ममिवेत्यन्वयः ॥ प्रांशुमुच्चंमहांतंधर्ममितिवा ॥ ४२ ॥ गर्भागाराच्छिवालयात् ॥ ४३ ॥ उपविश्येत्यर्धवाक्यम् ॥ सतपोधनइतिशेषः ॥ प्रक्ष्यतिप्रश्नंकरिष्यति ॥ प्रश्नमेवाहतुः कोसीतिसार्धेन ॥ द्वितीयइवकस्त्वयमित्यनंगलेखामुद्दिश्य ॥ अनेनसम्यग्दृष्टिबलाभावःसूचितः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ दाक्षिणात्योदक्षिण

देशोद्भवः ॥ एतयाऽनंगलेखया ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ भवानितिगणवाक्यम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ जोषंतूष्णीम् ॥ ५३ ॥ नुन्नःप्रेरितःप्रार्थितइतियावत् ॥ ५४ ॥ तदंब्विति ॥ भूयाद्भविष्यति ॥ सुपार्वणशशिप्रभःशोभनपूर्णिमाचंद्रसदृशः ॥ कोशोन्मुक्तोरगोनिर्मोकरहितसर्पः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अन्यानिपुण्यक्षेत्राणिकाशीप्राप्तिकराणीतिवक्तुंतयोःपूर्वजन्मवृत्तांत

प्रासादस्यास्यजटिलस्वयंकारयिताशिवः ॥ विशेषतोऽस्यलिंगस्यनामनोवेद्मिनिश्चितम् ॥ ४८ ॥ इतिश्रुत्वानरपतेर्वाक्यंप्राहजटाधरः ॥ सत्यमुक्तंत्वयैकंहिलिंगनामनवेत्सियत् ॥ ४९ ॥ पश्येयंत्वामहंनित्यमुपविष्टंसुनिश्चलम् ॥ श्रुतोभविष्यतितवप्रासादोयेनकारितः ॥ ५० ॥ ममाग्रेतत्समाचक्ष्वयदिजानासितत्त्वतः ॥ आकर्ण्येतिवचस्तस्यपुनःप्राहभवानिति ॥ ५१ ॥ कर्ताकारयिताशंभुःकिमतथ्यंब्रवीम्यहम् ॥ अथवाचिंतयाकिंमेतपस्विन्ननयाविभो ॥ ५२ ॥ इतित्वयिस्थितेजोषंसपुनर्वृद्धतापसः ॥ पिपासुरस्मिपानीयमानीयाशुप्रयच्छमे ॥ ५३ ॥ इतितेनचनुन्नस्त्वंवार्यानीयचकूपतः ॥ पाययिष्यसितंवृद्धंतापसंतत्क्षणाच्चसः ॥ ५४ ॥ तदंबुपानतोभूयात्सुपार्वणशशिप्रभः ॥ तरुणोरूपसंपन्नःकोशोन्मुक्तोरगोयथा ॥ ५५ ॥ जाताश्चर्येणभवतापुनरेवाभ्यभाषिसः ॥ कःप्रभावोहिभगवन्नेषयेनभवान्पुनः ॥ ५६ ॥ परित्यज्यात्रजरसंनवोभ्राजसिसांप्रतम् ॥ अस्तिचेदवकाशस्तेततोब्रूहितपोधन ॥ ५७ ॥ तपोधनउवाच ॥ ॥ वृद्धकालक्षितिपतेजानेत्वांसुमहामते ॥ इमामपिचजानेऽहंतवपत्नींपतिव्रताम् ॥ ५८ ॥ जन्मनोऽस्मादियंराजन्नासीद्विप्रस्यकन्यका ॥ तुर्वसोर्वेदवपुषःशुभाचाराशुभानना ॥ ५९ ॥ तेनदत्ताविवाहार्थंनैध्रुवायमहात्मने ॥ सचकालवशंप्राप्तोनैध्रुवोऽप्राप्तयौवनः ॥ ६० ॥ वैधव्यंपालयंत्येषामृताऽवंत्यांशुभव्रता ॥ तेनपुण्येनसंजातापांड्यस्यनृपतेःसुता ॥ ६१ ॥ परिणीतात्वयाराजन्पतिव्रतरतासदा ॥ त्वयासहेहसंप्राप्तामुक्तिंप्राप्स्यत्यनुत्तमाम् ॥ ६२ ॥ अयोध्यायामथावंत्यांमथुरायामथापिवा ॥ द्वारवत्यांचकांच्यांवामायापुर्यामथोनृप ॥ ६३ ॥ अपिपातकिनोयेचकालेननिधनंगताः ॥ तेहिस्वर्गादिहागत्यकाश्यांमोक्षमवाप्नुयुः ॥ ६४ ॥ अवैमित्वामपिनृपद्विजोऽभूःपूर्वजन्मनि ॥ माथुरःशिवशर्माख्योमायापुर्यांभवान्मृतः ॥ ६५ ॥

माह जन्मनोऽस्मादियमित्यादिना ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ नन्ववंत्यांमोक्षपुर्यांमृतायाःकथंपुनर्जन्मतत्राह ॥ अयोध्यायामित्यादि ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ एवंभार्यायाःपूर्ववृत्तांत

मुक्तातस्याप्याह अवैमीत्यादिना ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अन्यच्चेति ॥ स्फुटंनिश्चितम् ॥ एतदेवयुक्तमितिभावः ॥ ६८ ॥ तदेवदर्शयति ॥ सुकृतंनैवेति ॥ ६९ ॥ तस्मादिति ॥ निधानवन्निधिवत् ॥ ७० ॥ निश्चितमिति ॥ हिहकारावत्यंतनिश्चयार्थौ ॥ प्रसादाद्यपीतिक्वचित् ॥ ७१ ॥७२॥७३॥ कूपइति ॥ कालंजराव्याधिविघातकमुदकंयस्यसः ॥ तदेवदर्शयति ॥ जराव्याधिविघातकृदिति ॥ कालदमइतिपाठेकालंमृत्युंदमंयतीतितथा ॥७४॥७५॥ नकुष्ठमिति ॥ कालदमोदकात्पीतात्स्पृष्टाद्वाकुष्ठादयोरोगानप्रतिष्ठंतीत्यन्वयः॥तत्रकुष्ठंश्वित्रम्॥ कुष्ठंश्वित्रमित्यमरः ॥ विस्फो

तत्पुण्यात्प्राप्यवैकुंठंभुक्त्वाभोगान्मनोरमान् ॥ तत्पुण्यशेषात्क्षितिपोजातस्त्वंनंदिवर्धने ॥ ६६ ॥ वृद्धकालावनीपालतेनैवसुकृतेनच ॥ मोक्षक्षेत्रमिदंप्राप्तोमुक्तिंप्राप्स्यस्यनुत्तमाम् ॥ ६७ ॥ अन्यच्चशृणुराजेंद्रत्वयायत्समुदीरितम् ॥ कर्ताकारयिताशंभुःप्रासादस्येतितत्स्फुटम् ॥ ६८ ॥ सुकृतंनैवसततमाख्यातव्यंकदाचन ॥ कृतंमयेतिकथनात्पुण्यंक्षयातितत्क्षणात् ॥ ६९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनगोपनीयंनिधानवत् ॥ सुकृतंकीर्तनाद्व्यर्थंभवेद्भस्महुतंतथा ॥ ७० ॥ निश्चितंविश्वनाथेनप्रेरितेनत्वयाऽनघ ॥ कृतांहिकृतकृत्येनप्रासादादिहवेद्म्यहम् ॥ ७१ ॥ वृद्धकालेश्वरंनामलिंगमेतन्महीपते ॥ जानीह्यनादिसंसिद्धंनिमित्तंकिंतुवैभवान् ॥ ७२ ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्तस्यपूजनाच्छ्रवणान्नतेः ॥ वृद्धकालेशलिंगस्यसर्वंप्राप्नोतिवांछितम् ॥ ७३ ॥ कूपःकालोदकोनामजराव्याधिविघातकृत् ॥ यदीयजलपानेनमातुःस्तन्यमपानवान् ॥ ७४ ॥ कृतकूपोदकस्नानःकृतैतल्लिंगपूजनः ॥ वर्षेणसिद्धिमाप्नोतिमनोभिलषितांनरः ॥ ७५ ॥ नकुष्ठंनचविस्फोटानरंघानविचर्चिका ॥ पीतात्स्पृष्टात्प्रतिष्ठंतिकफःकालतमोदकात् ॥ ७६ ॥ नाग्निमांद्यंनेवशूलंनमेहोनप्रवाहिका ॥ नमूत्रकृच्छ्रंनोपामापानीयस्यास्यसेवनात् ॥ ७७ ॥ भूतज्वराश्चयेकेचिद्येकेचिद्विषमज्वराः ॥ तेक्षिप्रमुपशाम्यंतिह्येतत्कूपोदसेवनात् ॥ ७८ ॥ तवाग्रतोममजरापलितंचयथाविधि ॥ एतत्कूपोदपानेनक्षणान्नष्टंनवोऽभवम् ॥ ७९ ॥ वृद्धकालेश्वरोलिंगेसेवितेनदारिद्रता ॥ नोपसर्गानवारोगानपापंनाघजंफलम् ॥ ८० ॥ उत्तरेकृत्तिवासस्यवाराणस्यांप्रयत्नतः ॥ वृद्धकालेश्वरंलिंगंद्रष्टव्यंसिद्धिकामुकैः ॥ ८१ ॥

टःपिटकः ॥ विस्फोटःपिटकःस्त्रियामित्यमरः ॥ रंघारंघणीरोगविशेषः ॥ विचर्चिकाकिलासम् ॥ किलाससिध्मेकच्छ्वांतुपामपामेविचर्चिकेत्यमरः ॥७६॥ मेहोव्याधिविशेषः ॥ व्याधिभेदाविद्रधिःस्त्रीज्वरमेहभगंदराइत्यमरः ॥ प्रवाहिकाग्रहणी ॥ ग्रहणीरुक्प्रवाहिकेत्यमरः ॥ मूत्रकृच्छ्रमश्मरी ॥ अश्मरीमूत्रकृच्छ्रंस्यादित्यमरः ॥ पामविचर्चिकयोरवांतरभेदः ॥७७॥७८॥७९॥८०॥८१॥

सानंगलेखाराज्ञीकमनंगलेखयाराज्यासहितम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ स्वमुदर्कंस्वीयमुत्तरकालीनंफलम् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ भौमानीति ॥ सुंदरानंधपंग्वादिरहितान् ॥
सद्गुणानितिक्वचित् ॥ ८७ ॥ विश्वेश्वरमिति ॥ निर्वाणपदंकैवल्यस्थानमीयिवान्प्राप्तवान् ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥
पंचाधिकतमेविंशेऽध्यायेकलशजन्मनः ॥ वर्ण्यतेत्रसभार्यस्यशिखिवाहनदर्शनम् ॥ १ ॥ एवंतावत्प्रथमतोऽध्यायत्रयेणवृंदारकहिरण्यगर्भसंवादद्वारेणकाशीमाहात्म्यंमनाक्प्रपंच्यततोऽ
प्यगस्त्यमहालक्ष्मीलोपामुद्रासंवादद्वारेणाधिकतरंप्रपंच्यततोप्यगस्त्यकार्तिकेयसंवादेनाधिकतमंप्रपंचायितुमुपक्रमते ॥ शृण्विति ॥ विरजाविगतरजोगुणःशुद्धसत्त्वइत्यर्थः ॥ १ ॥

इत्युक्त्वातंमहीपालंहस्तेधृत्वातपोधनः ॥ सानंगलेखाराज्ञीकंतस्मिँल्लिंगेलयंययौ ॥ ८२ ॥ महाकालमहाकालमहाकालेतिकीर्तनात् ॥ शतधामुच्यते
पापैर्नात्रकार्याविचारणा ॥ ८३ ॥ इत्थंभवित्रीतेमुक्तिःकैटभारातिदर्शनात् ॥ भोगान्भुक्त्वाबहुविधान्वैकुंठनगरेशुभे ॥ ८४ ॥ इतिसंहृष्टतनूरुहःसवि
प्रोभगवत्तद्गणवक्त्रतोनिशम्य ॥ स्वमुदर्कमथार्ककोटिरम्यंहरिलोकंपरिलोकयांचकार ॥ ८५ ॥ ॥ मैत्रावरुणिरुवाच ॥ ॥ लोपामुद्रेसविप्रेंद्रोभोगान्भु
क्त्वामनोरमान् ॥ मायापुर्यांकृतप्राणत्यागपुण्यबलेनच ॥ ८६ ॥ वैकुंठलोकादागत्यपत्तनेनंदिवर्धने ॥ भौमानिभुक्त्वासौख्यानिपुत्रानुत्पाद्यसुंदरान् ॥
॥ ८७ ॥ तेषुराज्यंविनिक्षिप्यप्राप्यवाराणसींपुरीम् ॥ विश्वेश्वरंसमाराध्यनिर्वाणपदमीयिवान् ॥ ८८ ॥ एतत्पुण्यतमाख्यानंविप्रस्यशिवशर्मणः ॥
श्रुत्वापापविनिर्मुक्तोज्ञानंपरममृच्छति ॥ ॥ ८९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे शिवशर्मनिर्वा
णप्रापणंनामचतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ शृणुसूतप्रवक्ष्यामिकथांकलशजन्मनः ॥ यामाकर्ण्यनरोभूयाद्विरजाज्ञानभाजनम्
॥ १ ॥ गिरिंप्रदक्षिणीकृत्यश्रीसंज्ञंकलशोद्भवः ॥ सपत्नीकोददर्शाथरम्यंस्कंदवनंमहत् ॥ २ ॥ सर्वर्तुकुसुमाढ्यंचरसवत्फलपादपम् ॥ सुसेव्यकंद
मूलाढ्यंसुवल्कलमहीरुहम् ॥ ३ ॥ निवीतश्वापदगणंससरित्पल्वलावृतम् ॥ स्वच्छगंभीरकासारंसारंसर्वभुवःपरम् ॥ ४ ॥ नानापतत्रिसंघुष्टंनानामु
निजनोषितम् ॥ तपःसंकेतनिलयमिवैकंसंपदांपदम् ॥ ५ ॥ लोहितोनामतत्रास्तिगिरिःस्वर्णगिरिप्रभः ॥ सुकंदरप्रस्रवणःस्वसानुशिखरप्रभः ॥६॥

गिरिमिति ॥ कलशोद्भवःकुंभसंभवःकार्तिकेयवनंदृष्टवान् ॥ तत्रचवनेषडाननमद्राक्षीदित्यग्रिमेणान्वयः ॥ २ ॥ गिरिंविशिनष्टिचतुर्भिः ॥ सर्वेति ॥ सौगंधिकानांकंदःशालूकंमूलमितियावत् ॥
तद्व्यतिरिक्तमन्यन्मूलम् ॥ यद्वा कंदोवर्तुलाकारआर्द्रकहरिद्रासूरणादिः ॥ मूलमधःसूक्ष्ममुपरिविस्तृताकारंमूलकादिताभ्यामाढ्यम् ॥ ३ ॥ नितरांवीतोगतःश्वापदानांहिंस्रस्वभावानांव्याघ्रादीनां
गणोयत्रतत्तथा ॥ विनीतेतिपाठेविनीतस्त्यक्तक्रौर्यःश्वापदानांगणोयत्रतत्तथा ॥ सरिद्भिःसहितानियानिपल्वलान्यल्पोदकसरांसितैरावृतम् ॥ स्वच्छानिनिर्मलानिगंभीराण्यगाधानिसरोवराणि
यस्मिंस्तत्स्वच्छगंभीरकासारम् ॥ ४ ॥ तपःसंकेतनिलयंतपसोरहस्यस्थानमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ एकंमुख्यम् ॥ ५ ॥ किंचलोहितोलोहितगिरिरितिदक्षिणायांप्रसिद्धःपर्वतस्तत्रवनेऽस्ति ॥ स्वर्ण

गिरिप्रभःसुमेरुरिवसुंदरः ॥ शोभनाःकंदरादर्यःप्रस्रवणानिचनिर्झरायत्रसः ॥ सानवःप्रस्थाःपर्वतैकदेशसमभागाः ॥ शिखराणिश्रृंगाणि ॥ स्वानांस्वसंबंधिनांसानुशिखराणामेभिर्वाप्रभाशोभायत्रसः ॥ सुइतिक्वचित् ॥ सुसानुशिखरीत्यन्यत्र ॥ ६ ॥ एकशकलमेकखंडम्इहवनेउच्चैर्यथास्यात्तथातपस्तप्तुमागतमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ७ ॥ साक्षाद्ब्रह्म ॥ यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ तदेवषडाननम् ॥ भक्तानुजिघृक्षयागृहीतलीलाशरीरमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ सगुणागुणभेदेनभक्त्यापरमयामुदा ॥ पद्यैरष्टाभिरस्तौषीदगस्त्योगिरिजासुतम् ॥ षडाननायनमोस्त्वित्यन्वयः ॥ षडाननंविशिनष्टि वृंदारकेत्यारभ्येत्थमित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ वृंदारकवृंदैर्देवसमूहैर्वंद्येअभिवंद्येपादारविंदेचरणकमलेयस्यतस्मै ॥ सुधाकरायामृताब्धयेपरमानंदायेत्यर्थः ॥ सएषपरमानंदइत्यादिश्रुतेः ॥ षडाननायषण्णामृतूनामाननंप्रापणंयेनतस्मैसंवत्सरादिकालरूपायेत्यर्थः ॥ षण्मुखायेतिवा ॥ अमितविक्रमायानंतपराक्रमायेत्यर्थः ॥ गौरीब्रह्मविद्यानिर्मलत्वात्तयाहृदानंदस्यहृदयाभिव्यंग्यानंदस्यसमुद्भवोयस्माद्बुद्धिवृत्त्यभिव्यंग्यत्वात्तस्मै ॥ तथाचश्रुतिः ॥ दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्यासूक्ष्मयासूक्ष्मदर्शिभिरिति ॥ पार्वत्याहृदयाह्लादजनकायेतिवा ॥ १० ॥ प्रणतानांभक्तानांवाआर्तिहंत्रेसंसारदुःखनाशकाय ॥ समस्तभक्तवृंदस्यमनोरथानांमनोभिलषितानांधर्मार्थकाममोक्षाणांकर्त्रेसंपादयित्रे ॥ परतारकस्यपरवंचकस्यरथानां[1]मनोरथानांदात्रेखंडयित्रे ॥ नतानामितिपाठेनतानांसमस्तस्य

कैलासस्यैकशकलंकर्मभूमाविहागतम् ॥ तपस्तप्तुमिवप्रोच्चैर्नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ७ ॥ तत्राद्राक्षीन्मुनिश्रेष्ठोऽगस्त्यःसाक्षात्षडाननम् ॥ प्रणम्यदंडवद्भूमौसपत्नीकोमहातपाः ॥ ८ ॥ तुष्टावगिरिजासूनुंसूक्तैःश्रुतिसमुद्भवैः ॥ तथास्वकृतयास्तुत्याप्रबद्धकरसंपुटः ॥ ९ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ नमोस्तुवृंदारकवृंदवंद्यपादारविंदायसुधाकराय ॥ षडाननायामितविक्रमायगौरीहृदानंदसमुद्भवाय ॥ १० ॥ नमोस्तुतुभ्यंप्रणतार्तिहंत्रेकर्त्रेसमस्तस्यमनोरथानाम् ॥ दात्रेरथानांपरतारकस्यहंत्रेप्रचंडासुरतारकस्य ॥ ११ ॥ अमूर्तमूर्तायसहस्रमूर्तयेगुणायगुण्यायपरात्पराय ॥ अपारपारायपरापरायनमोस्तुतुभ्यंशिखिवाहनाय ॥ १२ ॥ नमोस्तुतेब्रह्मविदांवरायदिगंबरायांबरसंस्थिताय ॥ हिरण्यवर्णायहिरण्यबाहवेनमोहिरण्यायहिरण्यरेतसे ॥ १३ ॥

प्रपंचस्यकर्त्रेछेदकायेतिव्याकर्तव्यम् ॥ परतारकस्यप्रचंडस्यासुरस्यतारकस्यहंत्रेनाशयित्रे ॥ अथवापरंप्रतारकंज्ञानंप्रणवरूपषडक्षररामंत्रराजरूपंवानतानांतद्दात्रे ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ ११ ॥ अमूर्तंमूर्तायअमूर्तेवाय्वाकाशेमूर्तानिपृथिव्यप्तेजांसि ॥ मूर्तंचामूर्तंचेतिश्रुतेः ॥ तद्रूपायापंचीकृतभूतपंचकात्मकाहिरण्यगर्भायेत्यर्थः ॥ सहस्रमूर्तयेपंचीकृतभूतपंचकात्मकविराड्रूपायेत्यर्थः ॥ गुणायरजःसत्त्वतमआत्मकायाकारप्रश्लेषंविना अगुणायनिर्गुणायेतिवा ॥ गुण्यायगुणेभ्योहितंगुण्यंप्रधानंतस्यात्रिगुणात्मकत्वात्तद्रूपाय ॥ गुणाग्रगण्यायेतिपाठेगुणाएवअग्रेगण्यायस्यतस्मैनिर्दोषायेत्यर्थः ॥ परात्परायप्रधानादपिश्रेष्ठायदूरायेतिवा ॥ प्रधानात्परतःपरइतिश्रुतेः ॥ अपारोऽगम्यःपारोऽवधिर्यस्यसतथातस्मै ॥ अपरिच्छिन्नायेत्यर्थः ॥ अपाराजीवास्तान्ज्ञानदानेनपारयतीत्यपारपारस्तस्माइतिवा ॥ परापरायमाययाकार्यकारणरूपाय ॥ शिखिवाहनायमयूररथाय ॥ १२ ॥ ब्रह्मविदांवरायतत्त्वज्ञानिनामादिगुरवे ॥ दिगंबरायदिग्वाससे ॥ अम्बरसंस्थितायाकाशवासाय ॥ यद्वांऽवरसंस्थितायअम्बरशरीरत्वेनस्थिताय ॥ आकाशशरीरंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ हिरण्यवर्णायस्वर्णकांतये ॥ तथाचोक्तम् ॥ ध्येयःसदासवितृमंडलमध्यवर्तीनारायणःसरसिजासनसन्निविष्टः ॥ केयूरवान्मकरकुण्डलवान्किरीटीहारीहिरण्मयवपुर्धृतशंखचक्रइति ॥ हिरण्यबाहवे हिरण्यानिस्वर्णमयानिकेयूरादीनिबाहुषुहस्तादिषुयस्यतस्मै ॥ हिरण्यायस्वर्णरूपाय ॥ शुद्धसत्त्वात्मकायेतिवा ॥ हिरण्यंरेतोयस्यतस्मैअग्नि

---

[1] 'रथौस्यन्दनवानीरौ' इत्यजयात्, रथानां वेतसानांदात्रेवेतसशस्त्रेणताडकायेतिवा ।

स्वरूपायरुद्ररूपायवेत्यर्थः ॥ तथाचभागवते ॥ यत्रयत्रापतन्मह्यांरेतस्तस्यमहात्मनः ॥ तानिरूप्यस्यहेम्नश्चक्षेत्राण्यासन्महीपतेःइति ॥ १३ ॥ तपःस्वरूपायसाक्षात्तपोरूपाय ॥ तपोधनाय
तपएवधनमैश्वर्यंयस्यतस्मै ॥ तपोधनानांतपसःफलानांप्रतिपादकायप्रदायकाय ॥ सदाकुमारायसर्वदापञ्चषडब्दार्भकरूपाय ॥ हिप्रसिद्धौ ॥ सनत्कुमारायेतिवा ॥ मारमारिणेकामजेत्रे ॥
एतत्तुकल्पभेदाभिप्रायेणबोद्धव्यम् ॥ देवसेनायागंधर्वकन्यायावनपर्वणिपरिणेतृत्वदर्शनाद्गुहस्य ॥ वैष्णवेच ॥ श्रीर्देवसेनामैत्रेयदेवसेनापतिर्हरिरिति ॥ यद्वा ब्रह्मणोवरदानात्सदाकुमारत्वम् ॥
तदुक्तंस्कांदे ॥ पुत्रस्तेभवितादेविमहायोगबलान्वितः ॥ सदाबालोऽथसुभगोधर्मज्ञोधर्मवत्सलइति ॥ मारयंतीतिमारादुष्टास्तेषांमारिणइतिवा ॥ माररूपिणइतिपाठेकोटिकन्दर्पसुभगायेत्यर्थः ॥
तृणीकृतमैश्वर्यंयेन विरागोऽस्यास्तीतिविरागी सचसचतस्मै ॥ १४ ॥ शरजन्मनेशरस्तंबोत्पत्तये ॥ शरस्तंबेनिक्षिप्ताद्भवयोर्वीर्यात्कार्तिकेयस्यजन्मेतिप्रसिद्धम् ॥ प्रभातसूर्यारुणदन्तपंक्तये
प्रातःकालीनसूर्यसदृशदंतराजये ॥ बालायबालवत्प्रतीयमानाय ॥ अथवाऽबालपराक्रमाय अःविष्णुःसचासौबालश्चेत्यबालःश्रीकृष्णरामवामनादिस्तस्येवपराक्रमोयस्यतस्मै :॥ प्राकृतंव्याख्यानं

**तपःस्वरूपायतपोधनायतपःफलानांप्रतिपादकाय ॥ सदाकुमारायहिमारमारिणेतृणीकृतैश्वर्यविरागिणेनमः ॥ १४ ॥ नमोस्तुतुभ्यंशरजन्मनेविभो
प्रभातसूर्यारुणदंतपंक्तये ॥ बालायचाबालपराक्रमायषाण्मातुरायालमनातुराय ॥ १५ ॥ मीढुष्टमायोत्तरमीढुषेनमोनमोगणानांपतयेगणाय ॥
नमोस्तुतेजन्मजरातिगायनमोविशाखायसुशक्तिपाणये ॥ १६ ॥ सर्वस्यनाथस्यकुमारकायक्रौंचारयेतारकमारकाय ॥ स्वाहेयगांगेयचकार्तिकेयशै
वेयतुभ्यंसततंनमोऽस्तु ॥ १७ ॥ इत्थंपरिष्टुत्यसकार्तिकेयंनमोनमस्त्वित्यभिभाषमाणः ॥ द्विस्त्रिःपरिक्रम्यपुरोविवेशस्थितोमुनीशोपविशेतिचोक्तः
॥ १८ ॥ ॥ कार्तिकेयउवाच ॥ ॥ क्षेमोस्तिकुंभजमुनेत्रिदशैकसहायकृत् ॥ जानेत्वामिहसंप्राप्तंतथाविंध्याचलोन्नतिम् ॥ १९ ॥ अविमुक्तेमहाक्षे
त्रेक्षेमंत्र्यक्षेणरक्षिते ॥ यत्रक्षीणायुषांसाक्षाद्विरूपाक्षोऽस्तिमोक्षदः ॥ २० ॥**

स्पष्टम् ॥ षण्णांकृत्तिकानांमातॄणामपत्यंषाण्मातुरस्तस्मै ॥ अलमनातुरायात्यन्तदक्षाय ॥ १५ ॥ मीढुष्टमायसकामेषुफलसेचनकर्तॄणांमध्येश्रेष्ठाय ॥ उत्तरमीढुषेभाविफलानांदात्रे ॥ गणा
नांरुद्रपार्षदानांदेवसेनानांवापतयेस्वामिने ॥ जन्मजरेअतिक्रम्यगच्छतीतिजन्मजरातिगस्तस्मैषड्भावविकाररहितायेत्यर्थः ॥ :विशाखायविशाखोनामकुमारस्यानुजस्तस्मै ॥ तथाचवैष्णवे ॥ अ
ग्निपुत्रः कुमारस्तुशरस्तंबेऽव्यजायत ॥ तस्यशाखोविशाखश्चनैगमेयश्चपृष्ठजइति ॥ सुशक्तिपाणये शोभनाशक्तिरस्त्रविशेषःपाणौयस्यतस्मै ॥ १६ ॥ सर्वस्यनाथस्येतिव्यधिकरणेषष्ठ्यौ ॥ विश्व
नाथस्यापत्यायेत्यर्थः ॥ १७ ॥ इत्थमिति ॥ सोऽगस्त्यइत्थंपूर्वोक्तप्रकारेणपरिष्टुत्यस्तुत्वानमोनमइत्यभिभाषमाणः ॥ तुशब्दोभक्तिश्रद्धातिशयद्योतनार्थः ॥ द्विस्त्रिःपरिक्रम्यपंचवारान्प्र
दक्षिणीकृत्यपुरःस्थितःपश्चाद्धेमुनीशउपविशेतिकुमारेणोक्तःसन्विवेशचेत्यर्थः ॥ १८ ॥ अग्रेकाशीमाहात्म्यकथनविश्वासायकुशलप्रश्नपूर्वकंत्वत्प्राप्त्यादिकंसर्वज्ञतयाजानामीत्याह ॥ क्षेमोस्तीति ॥
हेत्रिदशैकसहायकृत् ॥१९॥ ननुकाश्याःकुशलंत्यक्त्वाकिमितिममैवकुशलंपृच्छ्येतत्राह ॥ अविमुक्तइति ॥ क्षेमंक्षेममेव ॥ तत्रहेतुः ॥ त्र्यक्षेणेति ॥ त्र्यक्षीशेतिपाठेत्र्यक्षश्चासौईशश्चेतित्र्यक्षीशः ॥

अदन्ततांभावश्छांदसः ॥ किंचकुशलस्यकावार्तामोक्षोपियत्रातिसुलभइत्याह ॥ यत्रेति ॥ २० ॥ अतएवक्कचिदपिभूर्भुवःस्वस्तलादौताद्दक्क्षेत्रंमयाऽन्विष्यतापिनदृष्टम् ॥ तवतुमननशील
त्वादेवदर्शनाभावःसंभाव्यतइतिसूचयति ॥ हेमुनेइति ॥ याद्दगितिपाठे याद्दगिदंक्षेत्रंताद्दक्क्षेत्रंकुत्रापिनदृष्टमित्यर्थः ॥ २१ ॥ काश्यांकृतवासत्वात्त्वंमत्तोपिश्रेष्ठइत्याशयेनाह ॥ अहमेकेति ॥ २२ ॥
तत्क्षेत्रम् ॥ २३ ॥ ईश्वरेति ॥ सुदुर्लभोपिकाशीवासईश्वरानुग्रहादेवसुलभःस्यादित्यर्थः ॥ २४ ॥ अन्यैवेति ॥ विधातुर्याऽतिरेकिणीहिरण्यगर्भस्यसृष्टेर्याभिन्नेत्यर्थः ॥ अतिकारिणीतिपाठेऽधिकेत्यर्थः
॥ २५ ॥ तर्ह्येताद्दक्क्षेत्रंकिमितिसर्वैर्नसेव्यतेतत्राह ॥ अहोइति ॥ अहोइतिखेदे ॥ दौर्बल्यंमांद्यम् ॥ दौर्विध्यंकुत्सितत्वम् ॥ माहात्म्यंधाष्टर्यम् ॥ २६ ॥ ननुतथापिवृद्धावस्थायामेवकाशींसे
व्यानयौवनेमरणस्यानियतत्वादित्याह शरीरमितित्रिभिः ॥ आयुरेवमृगःसमृत्युनामृगयुनालुब्धकेनकृतलक्ष्यःकृतश्चासौलक्ष्यश्चेतितथालक्षीकृतइत्यर्थः ॥ २७ ॥ चपलाचपलंविद्युदिवास्थिरम् ॥

भूर्भुवःस्वस्तलेवापिनपातालतलेमलम् ॥ नोर्ध्वलोकेमयादृष्टंताद्दक्क्षेत्रंक्वचिन्मुने ॥ २१ ॥ अहमेकचरोप्यत्रतत्क्षेत्रप्राप्तयेमुने ॥ तप्येतपांसिनाद्या
पिफलेयुर्ममनोरथाः ॥ २२ ॥ नतत्पुण्यैर्नतद्दानैर्नतपोभिर्नतज्जपैः ॥ नलभ्यंविविधैर्यज्ञैर्लभ्यमैशादनुग्रहात् ॥ २३ ॥ ईश्वरानुग्रहादेवकाशीवासः
सुदुर्लभः ॥ सुलभःस्यान्मुनेनूनंनवैसुकृतकोटिभिः ॥ २४ ॥ अन्यैवकाचित्सासृष्टिर्विधातुर्याऽतिरेकिणी ॥ नतत्क्षेत्रगुणान्वक्तुमीश्वरोऽपीश्वरो
यतः ॥ २५ ॥ अहोमतेःसुदौर्बल्यमहोभाग्यस्यदौर्विधम् ॥ अहोमोहस्यमाहात्म्यंयत्काशीहनसेव्यते ॥२६॥ शरीरंजीर्यतेनित्यंसंजीर्यंतींद्रियाण्यपि ॥
आयुर्मृगोमृगयुनाकृतलक्ष्योहिमृत्युना ॥ २७ ॥ सापदंसंपदंज्ञात्वासापायंकायमुच्चकैः ॥ चपलाचपलंचायुर्मत्वाकाशींसमाश्रयेत् ॥ २८ ॥
यावन्नैत्यायुषश्चांतस्तावत्काशीनमुच्यते ॥ कालःकलालवस्यापिसंख्यातुंनैवविस्मरेत् ॥ २९ ॥ जरानिकटनिक्षिप्ताबाधंतेव्याधयोभृशम् ॥ तथा
पिदेहोनानेहोनाहोकाशींसमीहते ॥ ३० ॥ तीर्थस्नानेनजप्येनपरोपकरणोक्तिभिः ॥ विनार्थंलभ्यतेधर्मोधर्मादर्थःस्वयंभवेत् ॥ ३१ ॥ विनैवार्थार्जनो
पायंधर्मादर्थोभवेद्ध्रुवम् ॥ अतोऽर्थचिंतामुत्सृज्यधर्ममेकंसमाश्रयेत् ॥ ३२ ॥ धर्मादर्थोऽर्थतःकामःकामात्सर्वसुखोदयः ॥ स्वर्गोपिसुलभोधर्मात्काश्ये
कादुर्लभापरम् ॥ ३३ ॥ उपायत्रयमेवात्रस्थाणुर्निर्वाणकारणम् ॥ शर्वाण्यग्रेबभाणाद्धापरिनिर्णीयसर्वतः ॥ ३४ ॥

॥ २८ ॥ नचकाशींप्राप्यपुनरपिकुत्रचिद्गंतव्यमित्याह ॥ यावदिति ॥ २९ ॥ एवंमरणस्यानियतत्वाद्बालकावस्थायामेवाविमुक्तमाश्रयणीयमित्युक्तंपूर्वमिदानींवृद्धावस्थायामपियेकाशींनस
माश्रयंतितेऽतिमंदाइत्याह ॥ जरेति ॥ नानेहोनानाव्यापारवान्सन् ॥ अहोखेदे ॥ ३० ॥ नन्वर्थस्यधर्महेतुत्वात्तदीहांपरित्यज्यकिमितिकाश्येवाश्रयणीयातत्राह ॥ तीर्थेति ॥ ३१ ॥ धर्मादर्थः
स्वयंभवेदित्येतद्विवृण्वन्नुपसंहरति ॥ विनैवेति ॥ तदुक्तंभारतसावित्र्याम् ॥ ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येषनचकश्चिच्छृणोतिमे॥ धर्मादर्थश्चकामश्चसकिमर्थंनसेव्यतइति ॥३२ ॥ ननुतर्हिधर्मएवयत्रकुत्राप्यनुष्ठे
यस्ततएवकाश्याप्तिरपिसेत्स्यतीतितत्राह ॥ धर्मादिति ॥ परंकेवलम् ॥ ३३ ॥ उपायेति ॥ स्थाणुर्विश्वेशःसर्वतःपरिनिर्णीयसर्वशास्त्रार्थंदृढंनिश्चित्यशर्वाण्यग्रेपार्वत्याःसंमुखेउपायत्रयंसाधनत्रय

मेवअद्धासाक्षान्निर्वाणकारणंकैवल्यहेतुंबभाणकथितवान् ॥ परंपरयाअप्युपायाःसंतीतिभावः ॥ ३४ ॥ यद्यपिब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेवसाक्षान्मुक्तेःकारणंतथापिज्ञानदूरीभावादेतत्त्रयस्यसाक्षान्मोक्षहेतुत्वमुक्तमितितदेवत्रयंदर्शयाति ॥ पूर्वंपाशुपतोयोगइति ॥ पाशुपतोयोगोनामविभूत्यात्रिपुंड्रधारणंविभूत्युद्धूलनंच ॥ सितासितंप्रयागम् ॥ अनायासं नविद्यतेमोक्षदानेआयासोयस्मिंस्तदविमुक्तमानंदकाननम् ॥ अनायासंयथास्यात्तथायथावसरदेहपातमात्रेणविमुक्तिदमितिवा ॥ एतेनसितासितंतीर्थंबुद्धिपूर्वकदेहत्यागेनैवमोक्षदमित्यायातम् ॥ अन्यथानायासमितिविशेषणवैयर्थ्यापत्तेः ॥ तथाचोक्तम् ॥ ब्रह्मज्ञानेनमुच्यंतेप्रयागमरणेनवा ॥ अथवास्नानमात्रेणगोमत्यांकृष्णसन्निधाविति ॥ ३५ ॥ ननुश्रीशैलशिखरंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यते ॥ पथिश्मशानेगृहमंडपेवारथ्याप्रदेशेष्वपियत्रतत्र ॥ इच्छन्ननिच्छन्पुरुषोत्तमाख्येदेहावसानेलभतेचमोक्षमित्यादिवचनैःश्रीशैलादीनामपिमोक्षहेतुत्वंश्रूयते सत्यं तत्तथैवेत्याह श्रीशैलेत्यारभ्यैतानीत्यतःप्राक्तनेन ॥ आद्यपदेनमंदरादयोगृह्यंते ॥ नानान्यायतनानिचनानायान्यन्यान्यायतनानिपुरुषोत्तमादीनितानिचेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ सिंधूनांनदीनांसंभेदाःसंगमाः ॥ अरण्यानिनव ॥ तदुक्तम् ॥ सैंधवंदंडकारण्यंजंबूमार्गश्चपुष्क

पूर्वंपाशुपतोयोगस्ततस्तीर्थंसितासितम् ॥ ततोप्येकमनायासमविमुक्तंविमुक्तिदम् ॥ ३५ ॥ श्रीशैलहिमशैलाद्यानानान्यायतनानिच ॥ त्रिदंडधारणं चापिसंन्यासःसर्वकर्मणाम् ॥ ३६ ॥ तपांसिनानारूपाणिव्रतानिनियमायमाः ॥ सिंधूनामपिसंभेदाअरण्यानिबहून्यपि ॥ ३७ ॥ मानसान्यपिभौमानिधारातीर्थादिकानिच ॥ ऊषराश्चापिपीठानिह्यच्छिन्नाम्नायपाठनम् ॥ ३८ ॥ जपश्चापिमनूनांचतथाऽग्निहवनानिच ॥ दानानिनानाक्रतवोदेवतोपासनानिच ॥ ३९ ॥ त्रिरात्रंपंचरात्राणिसांख्ययोगादयस्तथा ॥ विष्णोराराधनंश्रेष्ठंमुक्तयेऽभिहितंकिल ॥ ४० ॥ पुर्यश्चापिसमाख्याताम्मृतजंतुविमुक्तिदाः ॥ कैवल्यसाधनानीहभवंत्येवविनिश्चितम् ॥ ४१ ॥ एतानियानिप्रोक्तानिकाशीप्राप्तिकराणिच ॥ प्राप्यकाशींभवेन्मुक्तोजंतुर्नान्यत्रकुत्रचित् ॥ ४२ ॥ अतएवहितत्क्षेत्रंपवित्रमतिचित्रकृत् ॥ विश्वेशितुःप्रियंनित्यंविष्वग्ब्रह्मांडमंडले ॥ ४३ ॥ इदमेवहितत्क्षेत्रंकुशलप्रश्नकारणम् ॥ एह्येहिदेहिमेस्पर्शंनिजगात्रस्यसुव्रत ॥ ४४ ॥

रम् ॥ उत्पलारण्यमारण्यंनैमिषंकुरुजांगलम् ॥ हेमदमर्बुदंचैवनवारण्याःप्रकीर्तिताइति ॥ ३७ ॥ मानसानिमनःकार्याणिधृत्यादीनि ॥ भौमानिभूसंबंधीनि ॥ धारातीर्थंकौमारतीर्थंदक्षिणदेशेप्रसिद्धम् ॥ ऊषरारेणुकादयोनव ॥ तदुक्तम् ॥ यथाकालखलंसारंबदरीकंतथैवच ॥ रेणुकासूकरःकाशीकालीकालवटेश्वरः ॥ कालंजरोमहाकालऊषरानवकीर्तिताइति ॥ काशीत्यन्याकाचित् ॥ ऊषराणांमहोषरामितिवचनात् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सांख्यमात्मानात्मविवेकः ॥ योगोऽष्टांगः ॥ आदिपदेनोपासनादयः ॥ ४० ॥ पुरीति॥पुर्यश्चायोध्याद्याःकाशीव्यतिरिक्ताः ॥ ४१ ॥ ननुएतान्यपिकैवल्यसाधनानिचेत्तर्हिंकाश्याःकोविशेषः सत्यम् ॥ कैवल्यसाधनत्वमेषांसाक्षाद्विवक्षितंपरंपरयांवांऽत्यश्चेदोमितिब्रूमः ॥ आद्यश्चेत्तन्नेत्याह ॥ एतानीति ॥ मुक्तोविदेहमुक्तः ॥ ४२ ॥ अतइति ॥ यतोऽन्यत्सर्वंकाशीप्राप्तिकरमतइत्यर्थः ॥ अतिचित्रंकैवल्यम् ॥ ४३ ॥ इदमिति ॥ क्षेमोस्तिकुंभजमुनइतियःकुशलप्रश्नस्तस्यकारणमिदन्तत्क्षेत्रमेव ॥ हिंनिश्चितम् ॥ तत्क्षेत्रात्त्व

मागतइतिकृत्वैवकुशलंपृच्छयतइत्यर्थः ॥ अतएहिएहिआगच्छागच्छ ॥ आदरेवीप्सा ॥ ४४ ॥ काश्याःसकाशात्समागच्छतःस्पर्शोवर्ततेयस्यसकाश्याःसमागच्छत्स्पर्शवान्समागच्छन्स्प
र्शवान्वायुर्वातस्यापिस्पर्शइष्यतेकिंपुनस्तवसाक्षात्तत आगतस्येतिभावः ॥ ४५ ॥ पुनन्ति तृणगुल्मादीनपीतिशेषः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तवकृतार्थतायाःकिंवक्तव्यमित्याशयेनाह ॥ तवतत्रेति
॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अमृतंसुधातदेवसरोवारिसरोजलंतद्विगाह्यालोडच ॥ तद्गात्रस्पर्शजनितामृतसलिलेनस्नात्वेत्यर्थः ॥ ५० ॥ जयेति ॥ हेविश्वेशजयइतिवदन्नपि ॥ वदन्नितीतिपाठेइतिवदन्ने

अपिकाश्याःसमागच्छत्स्पर्शवत्स्पर्शइष्यते ॥ मयात्रतिष्ठतानित्यंकिंतुत्वंततआगतः ॥ ४५ ॥ त्रिरात्रमपियेकाश्यांवसंतिनियतेंद्रियाः ॥ तेषांपुनं
तिनियतंस्पृष्टाश्चरणरेणवः ॥ ४६ ॥ त्वंतुतत्रकृतावासःकृतपुण्यमहोच्चयः ॥ उत्तरप्रवहास्नानजातपिंगलमूर्धजः ॥ ४७ ॥ तवतत्रतुयत्कुंडमगस्ती
श्वरसंनिधौ ॥ तत्रस्नात्वाचपीत्वाचकृतसर्वोदकक्रियः ॥ ४८ ॥ पितॄन्पिंडैःसमभ्यर्च्यश्रद्धाश्राद्धविधानतः ॥ कृत्यकृत्योभवेज्जंतुर्वाराणस्याःफलं
लभेत् ॥ ४९ ॥इत्युक्त्वासर्वगात्राणिस्पृष्ट्वाकुंभोद्भवस्यच ॥ स्कंदोऽमृतसरोवारिविगाह्यसुखमाप्तवान् ॥५०॥ जयविश्वेशनेत्राणिविनिमील्यवदन्नपि ॥
ततःकिंचित्क्षणंदध्यौगुहःस्थाणुसुनिश्चलः ॥ ५१ ॥ स्कंदेविसर्जितध्यानेसुप्रसन्नमनोमुखे ॥ प्रतीक्ष्यवागवसरंपप्रच्छाथमुनिर्गुहम् ॥ ५२ ॥
॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ स्वामिन्यथाभगवताभगवत्यैपुराऽकथि ॥ वाराणस्यास्तुमहिमाहिमशैलभुवेमुदा ॥ ५३ ॥ त्वयायथासमाकर्णितदुत्संग
निवासिना ॥ तथाकथयषड्वक्त्रतत्क्षेत्रंमेऽतिरोचते ॥ ५४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृणुष्वमैत्रावरुणेयथाभगवताऽकथि ॥ तत्क्षेत्रस्याविमुक्त
स्यममंमातुःपुरःपुरा ॥ ५५ ॥ श्रुतंचयत्तदुत्संगेस्थितेनस्थिरचेतसा ॥ माहात्म्यंतच्छृणुमुनेकथ्यमानंमयाऽनघ ॥ ५६ ॥ गुह्यानांपरमंगुह्यमविमुक्त
मिहेरितम् ॥ तत्रसंनिहितासिद्धिस्तत्रनित्यंस्थितोविभुः ॥ ५७ ॥ भूर्लोकेनैवसंलग्नंतत्क्षेत्रंत्वंतरिक्षगम् ॥ अयोगिनोनवीक्षंतेपश्यंत्येवचयोगिनः ॥
॥ ५८ ॥ यस्तत्रनिवसेद्विप्रसंयतात्मासमाहितः ॥ त्रिकालमपिभुंजानोवायुभक्षसमोभवेत् ॥ ५९ ॥ निमेषमात्रमपियोह्यविमुक्तेऽतिभक्तिभाक् ॥
ब्रह्मचर्यसमायुक्तंतेनतप्तंमहत्तपः ॥ ६० ॥

त्राणिविनिमील्यमुद्रयित्वा ॥ षडाननत्वान्नेत्राणीतिबहुवचनम् ॥ किंचिद्वाङ्मनसयोरगोचरंयत्स्वरूपंतत्क्षणंदध्यौचिंतितवानित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ विस्तरेणकाशीमाहात्म्यंश्रोतुंपृच्छति ॥
स्वामिन्निति ॥ ५३ ॥ अतिरोचतेऽतिशयेनरुचिजननम् ॥ अतिपावनमितिक्वचित् ॥ ५४ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंश्रावयाति ॥ शृणुष्वेति ॥ आत्मनेपदमार्षम् ॥ यथाऽकथि ॥ माहात्म्यमित्यनु
षज्जते ॥ शृणुष्वशृणिवत्यन्वयभेदान्नपौनरुक्त्यम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ तत्राविमुक्तेसिद्धिःसन्निहिता ॥ तत्रहेतुस्तत्रनित्यमिति ॥ यत्रेतिक्वचित् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ब्रह्मचर्यसमायुक्तंब्रह्म

चर्येणसम्यगायुक्तम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ अपरस्वविपुष्टांगःनपरस्वेनविपुष्टमंगंयस्यसः ॥ परस्वपारिपुष्टांगइतिपाठेऽन्यत्रपरस्वपारिपुष्टांगोपीत्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ प्रकृतिरविद्या ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ननुयावज्जीवंकाशीवासेपापमपिस्यात्तथाचरुद्रपिशाचत्वंदुर्वारम् ॥ यथाक्रमेलकस्य॥सत्यम् ॥ तथापिकाशीप्राप्तौतद्भोगानंतरंमुक्तेरवश्यंभावित्वात्तदपिसाध्यपक्षे निक्षिप्याह ॥ कृत्वेति ॥ व्यतिरेकमाह ॥ काशींविनाक्रतुशतप्राप्यःस्वर्गःकिमपिवरंनत्वित्यर्थः ॥ स्वर्गभोगानंतरमधःपातादित्यर्थः ॥ क्रतुशतंप्राप्यस्वर्गेइतिक्वचित्पाठः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

यस्तुमासंवसेद्धीरोलघ्वाहारोजितेंद्रियः ॥ सर्वंतेनव्रतंचीर्णंदिव्यंपाशुपतंभवेत् ॥ ६१ ॥ संवत्सरंवसंस्तत्राजितक्रोधोजितेंद्रियः ॥ अपरस्वविपुष्टांगःपरान्नपरिवर्जकः ॥ ६२ ॥ परापवादरहितःकिंचिद्दानपरायणः ॥ समाःसहस्रमन्यत्रतेनतप्तंमहत्तपः ॥ ६३ ॥ यावज्जीवंवसेद्यस्तुक्षेत्रमाहात्म्यविन्नरः ॥ जन्ममृत्युभयंहित्वासयातिपरमांगतिम् ॥ ६४ ॥ नयोगैर्यागतिर्लभ्याजन्मांतरशतैरपि ॥ अन्यत्रहेलयासाऽत्रलभ्येशस्यप्रसादतः ॥६५॥ ब्रह्महायोऽभिगच्छेद्वैदेवाद्वाराणसींपुरीम् ॥ तस्यक्षेत्रस्यमाहात्म्याद्ब्रह्महत्यानिवर्तते ॥ ६६ ॥ आदेहपतनंयावद्योविमुक्तंनमुंचति ॥ नकेवलंब्रह्महत्याप्रकृतिश्चनिवर्तते ॥ ६७ ॥ अनन्यमानसोभूत्वातत्क्षेत्रंयोनमुंचति ॥ समुंचतिजरामृत्युंगर्भवासंसुदुःसहम् ॥ ६८ ॥ अविमुक्तंनिषेवेतदेवर्षिगणसेवितम् ॥ यदीच्छेन्मानवोधीमान्नपुनर्जननंभुवि ॥ ६९ ॥ अविमुक्तंनमुंचेतसंसारभयमोचनम् ॥ प्राप्यविश्वेश्वरंदेवंनसभूयोऽभिजायते ॥ ७० ॥ कृत्वापापसहस्राणिपिशाचत्वंवरंत्विह ॥ नतुक्रतुशतप्राप्यःस्वर्गःकाशीपुरींविना ॥ ७१ ॥ अंतकालेमनुष्याणांभिद्यमानेषुमर्मसु ॥ वातेनातुद्यमानानांस्मृतिर्नैवोपजायते ॥ ७२ ॥ तत्रोत्क्रमणकालेतुसाक्षाद्विश्वेश्वरःस्वयम् ॥ व्याचष्टेतारकंब्रह्मयेनासौतन्मयोभवेत् ॥ ७३ ॥ अशाश्वतमिदंज्ञात्वा मानुष्यंबहुकिल्बिषम् ॥ अविमुक्तंनिषेवेतसंसारभयनाशनम् ॥ ७४ ॥ विघ्नैरालोड्यमानोपियोऽविमुक्तंनमुंचति ॥ नैःश्रेयसींश्रियंप्राप्यदुःखांतंसोधिगच्छति ॥ ७५ ॥ महापापौघशमनींपुण्योपचयकारिणीम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदामंतेकोनकाशींसुधीःश्रयेत् ॥ ७६ ॥ एवंज्ञात्वातुमेधावीनाविमुक्तंत्यजेन्नरः ॥ अविमुक्तप्रसादेनविमुक्तोजायतेयतः ॥ ७७ ॥ अविमुक्तस्यमाहात्म्यंषड्भिर्वक्त्रैःकथंमया ॥ वक्तुंशक्यंनशक्नोतिसहस्रास्योपियत्परम् ॥ ७८ ॥

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे स्कंदागस्त्यदर्शनंनामपंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ प्रसन्नोसियदिस्कंदमयिप्रीतिरनुत्तमा ॥ तत्समाचक्ष्वभगवंश्चिरंयन्मेहृदिस्थितम् ॥ १ ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रंकदारभ्यभुवस्तले ॥ परांप्रथितिमापन्नंमोक्षदंचाभवत्कथम् ॥ २ ॥

क्षेत्रवासिनांतथामरणेभगवतोदयालुतामाह ॥ तत्रोत्क्रमणकालइति ॥ तारकंप्रणवंषडक्षरराममंत्रराजंवा ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अंतेअंतकालेपि ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ सहस्रास्योऽनंतः ॥ यत्परंमाहात्म्यमित्यन्वयः ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांटीकायांपंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षड्विंशतितमेऽध्यायेकाश्याविर्भावउच्यते ॥ आख्यानंमणिकर्ण्याश्चसर्वपापहरंपरम् ॥ १ ॥ एवंसंक्षेपेणकाशीमाहात्म्यंश्रुत्वाविस्तरेणश्रोतुंप्रार्थयते ॥ प्रसन्नोसीति ॥ १ ॥ अविमुक्तमिति ॥ इदंक्षेत्रंकदारभ्यकंकालमारभ्यपरांप्रथितिंप्रसिद्धिं

कथमेषात्रिलोकीड्यागीयतेमणिकर्णिका ॥ तत्रासीत्किंपुरास्वामिन्यदानामरनिम्नगा ॥ ३ ॥ वाराणसीतिकाशीतिरुद्रावासइतिप्रभो ॥ अवापनामधेयानिकथमेतानिसापुरी ॥ आनंदकाननंरम्यमविमुक्तमनंतरम् ॥ ४ ॥ महाश्मशानइतिचकथंख्यातंशिखिध्वज ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंसंदेहंमेऽपनोदय ॥ ५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ प्रश्नभारोयमतुलस्त्वयायःसमुदाहृतः ॥ कुंभयोनेऽमुमेवार्थमप्राक्षीदंबिकाहरम् ॥ ६ ॥ यथाचदेवदेवेनसर्वज्ञेननिवेदितम् ॥ जगन्मातुःपुरस्ताच्चतथैवकथयामिते ॥ ७ ॥ महाप्रलयकालेचनष्टेस्थावरजंगमे ॥ आसीत्तमोमयंसर्वमनर्कग्रहतारकम् ॥ ८ ॥ अचंद्रमनहोरात्रमनग्न्यनिलभूतलम् ॥ अप्रधानंवियच्छून्यमन्यतेजोविवर्धितम् ॥ ९ ॥ द्रष्टृत्वादिविहीनंचशब्दस्पर्शसमुज्झितम् ॥ व्यपेतगंधरूपंचरसत्यक्तमदिङ्मुखम् ॥ १० ॥ इत्थंसत्यंधतमसिसूचीभेद्येनिरंतरे ॥ तत्सद्ब्रह्मेतियच्छ्रुत्यासदैकंप्रतिपाद्यते ॥ ११ ॥ अमनोगोचरोवाचांविषयंनकथंचन ॥ अनामरूपवर्णंचनस्थूलंनचयत्कृशम् ॥ १२ ॥

मापन्नम् ॥ अविमुक्तंनामचकथमापन्नम् ॥ मोक्षदंचकथमभवदितिप्रश्नत्रयम् ॥ २ ॥ कथमेषेतिचतुर्थः ॥ ईड्यास्तुत्या॥तत्रासीदितिपंचमः ॥ तत्रक्षेत्रेकिंपुरासीदितिषष्ठः ॥ ३ ॥ वाराणसीत्यादिप्रश्नचतुष्टयम् ॥ ४ ॥ इतिचेतिचकारादानंदकाननमितिच ॥ एवंतावदेकादशप्रश्नाः ॥ ५ ॥ यद्यप्येषांप्रश्नानांप्रत्युत्तरंदुर्घटंतथापिजगन्मातुःप्रश्नानन्तरंयथैवेश्वरेणप्रत्युत्तारितंतथैवाहंकथयामिमातुःक्रोडेस्थितत्वोभयोर्मेश्रुतत्वादित्याह ॥ प्रश्नभारोयमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रथमप्रश्नोत्तरमाह महाप्रलयेत्यारभ्यस्कंदेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ महाप्रलयकालेप्राकृतप्रलयसमयेसर्वंविश्वंतमोमयमासीदित्यन्वयः ॥ महाप्रलयकालस्वरूपमाह ॥ नष्टेस्थावरजंगमइति ॥ नष्टेऽदर्शनंगते ॥ तमोमयमज्ञानस्वरूपम् ॥ तमःशब्देनगुणैकदेशवाचिनातत्समुदायरूपाप्रकृतिरुक्ता ॥ तमसश्चोक्तिस्तत्कालेविश्वस्यमूढात्मकत्वेनतस्यसुप्रतिपादत्वात् ॥ तथाचमनुः ॥ आसीदिदंतमोभूतमिति॥यद्वा तमोमयं तमसाआवरणात्मकेनअज्ञानेनव्याप्तमावृतमित्यर्थः॥तथाचश्रुतिः॥मृत्युनैवेदमावृतमासीदिति ॥ तमोमयमंधकारमयमितितुव्याख्यानंनचारुतरम्॥नाहोनरात्रिर्ननभोनभूमिर्नासीत्तमोज्योतिरभून्नचान्यदित्यादिविरोधात्॥अनर्केत्यादिद्वादशपदानिक्रियाविशेषणानि ॥८॥अप्रधानंविक्षेपात्मकाज्ञानहीनमस्वतंत्रंवा ॥ अन्यतेजोविवर्धितंसाक्षिचैतन्यभास्यम्॥अन्यतेजोविवर्जितमितिचपाठः॥९॥ द्रष्टृत्वादीत्यादिपदेनश्रोतृत्वादयोगृह्यंते॥द्रष्टृधात्रितिपाठेधातृपदेनधर्तुःपोष्टुर्वाग्रहणम् ॥ अदिङ्मुखंपूर्वादिदिग्विभागरहितम् ॥१०॥इत्थमिति ॥ इत्थमंधंतमसिगाढांधकारेआवरणात्मकेऽज्ञानेसतितत्प्रसिद्धंसत्सद्रूपंकालत्रयाबाध्यमित्येतद्ब्रह्मासीदितिपूर्वक्रियायाअनुषंगः ॥ पश्चात्सृष्टिसमयेतस्यैकलस्यैकस्यद्वितीयेच्छाभवत्किलेतिसप्तमेनान्वयः ॥ सऐक्षतबहुस्यांप्रजायेय सद्वितीयमैच्छदित्यादिश्रुतिप्रसिद्धिंद्योतयितुंकिलेत्युक्तम् ॥ आवरणात्मकस्याज्ञानस्यांधतमःपदेनोपादानंब्रह्मविद्यामन्तरेणदुर्भेद्यत्वाभिप्रायेण ॥ अतएवसूचीभेद्येइतिविशेषणम् ॥ भेदकत्वसाम्यात्सूचीवत्सूचीब्रह्मविद्यातयाभेद्येनाश्यइत्यर्थः ॥ निरंतरेऽव्यवधानरहिते ॥ किंतद्ब्रह्मेत्याकांक्षायांतद्विशिनष्टि ॥ यच्छ्रुत्येत्यादिना ॥ यच्चसदासर्वदाकालत्रयेएकंसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यम् ॥ एकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुत्याप्रतिपाद्यते ॥ ११ ॥ अमनोगोचरःमनोविषयोनभवतीत्यर्थः ॥ वाचांविषयंविषयः ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ कथंचनमुख्ययावृत्त्याफलव्याप्यत्वेनवानेत्यर्थः ॥ यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ॥ अनामरूपवर्णनामरूपवर्णरहितम् ॥ स्थूलंकृशप्रतियोगि ॥ १२ ॥

ह्रस्वंचदीर्घंचह्रस्वदीर्घंनह्रस्वदीर्घमह्रस्वदीर्घम् ॥ ह्रस्वमत्रदीर्घप्रतियोगि ॥ लघुगुरुप्रतियोगि ॥ अनामगोत्रंतदेतत् ॥ गार्ग्यस्थूलमनण्वह्रस्वदीर्घमित्यादिश्रुतेः ॥ उपचयोवृद्धिः ॥ अपचयोऽ
पक्षयः ॥ चकाराभ्यांजन्मास्तित्वपरिणामविनाशानांनिरासः ॥ नजायतेम्रियतेवेत्यादिश्रुतेःस्मृतेश्च ॥ १३ ॥ ननुश्रुत्याप्रतिपाद्यत्ववाचामविषयत्वंचयदुक्तंतत्परस्परविरुद्धमित्याशंकायामाह ॥
अभिधत्तइति ॥ सचकितंसशंकितंयथास्यात्तथा ॥ पुनःयद्ब्रह्मअस्तित्वेनलक्षणयावृत्त्यावृत्तिव्याप्यतेनवाश्रुतिरभिधत्तेकथंचिद्बोधयतीत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अस्तीत्येवोपलब्धव्यमिदम
प्रमेयंध्रुवमित्यादि ॥ तथामहिम्नस्तोत्रेच ॥ अतीतःपंथानंतवचमहिमावाङ्मनसयोरतद्व्यावृत्त्यायश्चकितमभिधत्तेश्रुतिरपीति ॥ पुनःकीदृशंब्रह्म ॥ यस्यसंज्ञोदितस्यसंज्ञयावेदांतादौव्यवह्रिय
माणस्य ॥ वैप्रसिद्धम् ॥ संज्ञोज्झितस्यवैइतिपाठेसंज्ञयावार्जितस्यापि सत्यंज्ञानमित्याद्याःसंज्ञाःसंविकल्प्यन्ते परिकल्प्यंतइतिपाठेविकल्पनयोच्यंतेइतितृतीयेनान्वयः ॥ तत्रसत्यंकालत्रयावाध्यम् ॥
ज्ञानंजडविरोधि ॥ अनंतंत्रिविधपरिच्छेदरहितम् ॥ आनंदम्आनन्दः ॥ परमविद्यातत्कार्यरहितम् ॥ महोज्योतिःस्वप्रकाशमितियावत् ॥ परंमहइतिवा ॥ १४ ॥ अप्रमेयंप्रमाणाविषयम् ॥

अह्रस्वदीर्घमलघुगुरुत्वपरिवर्जितम् ॥ नयत्रोपचयःकश्चित्तथाचापचयोपिच ॥ १३ ॥ अभिधत्तेसचकितंयदस्तीतिश्रुतिःपुनः ॥ सत्यंज्ञानमनंतं
चयदानंदंपरंमहः ॥ १४ ॥ अप्रमेयमनाधारमविकारमनाकृति ॥ निर्गुणंयोगिगम्यंचसर्वव्याप्येककारणम् ॥ १५ ॥ निर्विकल्पंनिरारंभंनिर्मायं
निरुपद्रवम् ॥ यस्येत्थंसंविकल्प्यंतेसंज्ञाःसंज्ञोदितस्यवै ॥ १६ ॥तस्यैकलस्यचरतोद्वितीयेच्छाभवत्किल ॥ अमूर्तेनस्वमूर्तिश्चतेनाकल्पिस्वलीलया
॥ १७॥ सर्वैश्वर्यगुणोपेतासर्वज्ञानमयीशुभा ॥ सर्वगासर्वरूपाचसर्वदृक्सर्वकारिणी ॥ १८ ॥ सर्वैकवंद्यासर्वाद्यासर्वदासर्वसंकृतिः ॥ परिकल्प्येति
तांमूर्तिमीश्वरींशुद्धरूपिणीम् ॥ १९ ॥ अंतर्दधेपराख्यंयद्ब्रह्मसर्वगमव्ययम् ॥ २० ॥ अमूर्तंयत्पराख्यंवैतस्यमूर्तिरहंप्रिये ॥ अर्वाचीनपराचीनाईश्वरं
मांजगुर्बुधाः ॥२१॥ ततस्तदैकलेनापिस्वैरंविहरतामया ॥ स्वविग्रहात्स्वयंसृष्टास्वशरीरानपायिनी ॥ २२ ॥ प्रधानंप्रकृतिंत्वांचमायांगुणवतींपराम् ॥
बुद्धितत्त्वस्यजननीमाहुर्विकृतिवर्जिताम् ॥ २३ ॥

अनाधारमन्याधाररहितम् ॥ अविकारंषड्भावविकाररहितम् ॥ अनाकृत्यशरीरम् ॥ निर्गुणंसुखादिगुणानामाश्रयभिन्नम् ॥ योगिगम्यंज्ञानिप्राप्यम् ॥ सर्वव्यापिसर्वव्यापकम् ॥ एकंकारणंमुख्यं
कारणम् ॥ अभिन्ननिमित्तोपादानंवा ॥ १५ ॥ निर्विकल्पंनिर्भेदम् ॥ निर्गताआरभ्यंतइत्यारंभाव्यापारायस्मिंस्तन्निरारंभंसृष्ट्यादिव्यापारहीनमित्यर्थः ॥ निर्मायंमायारहितम् ॥ निरुपद्रवंसर्वान
र्थशून्यम्॥१६ ॥ द्वितीयेच्छाभवनानन्तरंकिंवृत्तमित्याकांक्षायामाह ॥ अमूर्तेनेति॥ अमूर्तेनतेनब्रह्मणास्वलीलयास्वमाययास्वमूर्तिरकल्पिकल्पिता॥१७॥स्वमूर्तिंविशिनष्टि सर्वैश्वर्येतिसार्धेन ॥१८॥
सर्वस्यसम्यक्कृतिर्यस्याःसासर्वसंकृतिः ॥ ततःकिंकृतवांस्तत्राह ॥ परिकल्प्येति ॥ १९ ॥ २० ॥ एतावताप्रस्तुतेकिमायातमित्याशंक्यानुवादपूर्वकंतदाह ॥ अमूर्तमिति ॥ यद्वा कासाशुद्धस
त्वात्ममूर्तिरित्याशंक्यानुवादपूर्वकंतामाह ॥ अमूर्तमिति ॥ अर्वाचीनपराचीनाइदानींतनपूर्वतनाः ॥ द्वितीयांतपाठेकार्यकारणात्मकमीश्वरंमांबुधाजगुरित्यर्थः ॥ २१ ॥ ततःकिंवृत्तमित्याशंकाया
माह ॥ ततइति ॥ ततोब्रह्मणोंऽतर्धानानंतरंस्वेच्छयाक्रीडतामयास्वशरीरानपायिनीमच्छरीराव्यभिचारिणीकाचिन्मूर्तिःसृष्टा ॥ २२ ॥ तामाह प्रधानमित्येकेन ॥ तांचत्वामाहुरितिसंबंधः ॥ कथं

भूतांताम् ॥ प्रधानंप्रधीयतेऽर्प्यंतेप्रलयकालेकार्यजातमत्रेतिप्रधानम् ॥ नानाविधकार्याकारेणपरिणामित्वंसूचयति ॥ प्रकृतिमिति ॥ महदादिरूपेणपरिणतामित्यर्थः ॥ तस्याश्चप्रतिभासमात्रशरीरत्वमेवनवस्तुतत्त्वमित्याह ॥ मायामिति ॥ ननुकथमीश्वरस्यनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावस्यमाययास्वभावविपरीतजन्मादितत्राह ॥ गुणवतीमिति ॥ सिसृक्षितदेहादिवैषम्यार्थमिदंविशेषणमिति द्रष्टव्यम् ॥ ननुकथंतर्हिकैवल्येनावस्थानंतत्राह ॥ परामिति ॥ ब्रह्मविद्यामित्यर्थः ॥ अयमभिप्रायः ॥ यावदविद्यात्मनावरणविक्षेपौकरोतितावन्नोपरमति ॥ यदातुसैवविद्यारूपेणपरिणतातदाऽज्ञानंतत्कार्यंचदग्ध्वानिरिंधनाग्निवत्स्वयमुपरमेदिति ॥ बुद्धितत्त्वस्यहैरण्यगर्भबुद्धेर्बुद्धिबुद्धिमतोरभेदोपचाराद्वाहिरण्यगर्भस्यजननीमुत्पादयित्रीम् ॥ विकृतिवर्जितांविवर्ताधिष्ठानभूतामित्यर्थः ॥२३॥ युगपदिति ॥ युगपदेकदैवत्वयाशक्त्याप्रकृत्याकालस्वरूपिणाकालेनपुरुषेणचसाकमेतत्क्षेत्रंमयाविनिर्मितम् ॥ प्रलयकालेऽकिंचित्करतयास्थितानांतत्तत्कार्यकारणसामर्थ्योत्पादनमेवैतेषांविनिर्मितत्वम् ॥ तथाचप्रकृत्यादिवदस्यक्षेत्रस्यानादित्वंसाधितंभवतीति ॥ २४ ॥ अनुवादपूर्वकमविमुक्तंनामचकथमापन्नमितिद्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ साशक्तिरितित्रयेण ॥ तस्मिन्क्षेत्रेरममाणा

युगपच्चत्वयाशक्त्यासाककालस्वरूपिणा ॥ मयाऽऽद्यपुरुषणैतत्क्षेत्रंचापिविनिर्मितम् ॥२४॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ साशक्तिःप्रकृतिःप्रोक्तासपुमानीश्वरःपरः ॥ ताभ्यांचरममाणाभ्यांतस्मिन्क्षेत्रेघटोद्भव ॥ २५ ॥ परमानंदरूपाभ्यांपरमानंदरूपिणी ॥ पंचक्रोशपरीमाणेस्वपादतलनिर्मिते ॥ २६ ॥ मुनप्रलयकालेपिनतत्क्षेत्रंकदाचन ॥ विमुक्तंहिशिवाभ्यांयदविमुक्तंततोविदुः ॥ २७ ॥ नयदाभूमिवलयंनयदाऽपांसमुद्भवः ॥ तदाविहर्तुमीशेनक्षेत्रमेतद्विनिर्मितम् ॥ २८ ॥ इदंरहस्यंक्षेत्रस्यवेदकोपिनकुंभज ॥ नास्तिकायनवक्तव्यंकदाचिच्चर्मचक्षुषे ॥ २९ ॥ श्रद्धालवेविनीतायत्रिकालज्ञानचक्षुषे ॥ शिवभक्तायशांतायवक्तव्यंचमुमुक्षवे ॥ ३० ॥ अविमुक्तंतदारभ्यक्षेत्रमेतदुदीर्यते ॥ पर्यंकभूतंशिवयोर्निरंतरसुखास्पदम् ॥ ३१ ॥ अभावःकल्प्यतेमूढैर्यदाचशिवयोस्तयोः ॥ क्षेत्रस्यास्यतदाभावःकल्प्योनिर्वाणकारिणः ॥ ३२ ॥ अनाराध्यमहेशानमनवाप्यचकाशिकाम् ॥ योगाद्युपायविज्ञोपिननिर्वाणमवाप्नुयात् ॥ ३३ ॥

भ्यांताभ्यांशिवाभ्यांतत्क्षेत्रंप्रलयकालेपिनविमुक्तंयतस्ततोऽविमुक्तंविदुरित्यन्वयः ॥ २५ ॥ कथंभूतेक्षेत्रे ॥ स्वपादतलनिर्मितेमायावच्छिन्नैकदेशविनिर्मिते ॥ तथाश्रुतिः ॥ पादोऽस्यविश्वाभूतानीति ॥ २६ ॥ २७ ॥ एतत्क्षेत्रंभौतिकंभूतारब्धत्वेनप्रतीयमानत्वात्संप्रतिपन्नवदित्याशंक्यस्मृतिबाधितत्वेनपरिहरति ॥ नयदेति ॥ यद्वा युगपच्चेत्यादिनेदंक्षेत्रंविनिर्मितमित्युक्तंतच्चकदेत्यपेक्षायामाह ॥ नयदेति ॥ भूमिवलयंभूमिमण्डलम् ॥ २८ ॥ इदमिति ॥ भूतानारब्धत्वंक्रीडार्थमीश्वरेणविनिर्मितत्वंचेदंशब्दार्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ननुनैयायिकादिभिरनुमानात्कार्यमात्रस्याभावःप्रलयेस्वीक्रियते ॥ तथाचास्यापिकार्यत्वाविशेषात्प्रलयेनकिंभाव्यं नेत्याह ॥ अभावइति ॥ स्मृतिविरोधान्नानुमानमुदेतिनरशिरःकपालानुमानवदित्यर्थः ॥ स्मृतिवचनानितुपूर्वमेवलिखितानि ॥ नचनाहोनरात्रिर्ननभोनभूमिरितिविष्णुपुराणवचनविरोधः ॥ तस्यसामान्यविषयत्वात् ॥ नचतद्धेदंतर्ह्यव्याकृतमासीदितिश्रुतिविरोधः ॥ एवकाराभावात् ॥ नचसदेवसौम्येदमग्रआसीदितिश्रुतिवचनएवकारविरोधः ॥ एवकारस्यस्वायोगव्यवच्छेदकत्वात् ॥ अन्यथाप्रकृतेरप्यभावापातः ॥ अथवापुराणप्रक्रियानुसारेणैतदुच्यतइतिसंतोष्टव्यम् ॥ ३२ ॥ अनाराध्येति ॥ महेशम

क्तिमसंपाद्यकाश्याममृत्वावाऽष्टांगयोगाद्युपायेमोक्षसाधनेवानिष्णातोपिननिर्वाणमाप्नुयात् ॥ विघ्नबाहुल्याद्योगादीनामनेकांतफलत्वादित्यर्थः ॥ ३३ ॥ चकाराल्लब्धस्यैकादशप्रश्नस्योत्तरमाह ॥
अस्येति ॥ अस्यक्षेत्रस्येत्यन्वयः ॥ पुराप्रथमतः ॥ आनंदहेतुत्वात्परमानन्दावाप्तिमोक्षलक्षणस्यकारणत्वात् ॥ ३४ ॥ अथवाविमुक्तनामान्तरमानंदहेतुत्वमेवसाधयति ॥ आनंदेति ॥
आनन्दस्यकंदबीजानांमूलकारणानांब्रह्मात्मैकात्म्यलक्षणज्ञानानांतस्मिन्नानन्दकाननेयतःसर्वाणिलिंगानिअंकुराणितज्जनकानि ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ तस्मादस्यानंदकाननंनामेत्यर्थः ॥ एते
नमोक्षदंचाभवत्कथमितितृतीयप्रश्नस्याप्युत्तरमुक्तम् ॥ ३५ ॥ अविमुक्तनामनिर्वचनमुपसंहरति ॥ अविमुक्तमिति ॥ एतत्त्वानन्दवननाम्नोप्युपलक्षणम् ॥ कथमेषात्रिलोकीडचागी
यतेमणिकर्णिकेतिचतुर्थप्रश्नस्यप्रत्युत्तरंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ तथाचेति ॥ अविमुक्तमानन्दकाननंचनामद्वयमस्यक्षेत्रस्ययथासीत्तथाख्यातवानस्मि॥अथानंतरंमणिकर्णिकेतियथासीत्तथाख्या
मिकथयामीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ स्वभावतःस्वैरचारित्वेपिमोक्षफलदातृत्वमाह ॥ निर्वाणेति ॥ श्राणनन्दानम् ॥ काशिशायिनांकाश्यांमृतानाम् ॥ ३८ ॥ सृज्यंवि

अस्यानंदवनंनामपुराकारिपिनाकिना ॥ क्षेत्रस्यानंदहेतुत्वादविमुक्तमनंतरम् ॥ ३४ ॥ आनंदकंदबीजानामंकुराणियतस्ततः ॥ ज्ञेयानिसर्वलिंगा
नितस्मिन्नानंदकानने ॥ ३५ ॥ अविमुक्तमितिख्यातमासीदित्थंघटोद्भव ॥ तथाचाख्याम्यथमुनेयथासीन्मणिकर्णिका ॥ ३६ ॥ प्रागानंदवनेतत्र
शिवयोरममाणयोः ॥ इच्छेत्यभूत्कलशजसृज्यःकोप्यपरःकिल ॥ ३७ ॥ यस्मिन्न्यस्तेमहाभारेआवांस्वःस्वैरचारिणौ ॥ निर्वाणश्राणनंकुर्वःकेवलंका
शिशायिनाम् ॥ ३८ ॥ सएवसर्वंकुरुतेसएवपरिपातिच ॥ सएवसंवृणोत्यंतेसर्वैश्वर्यनिधिःसच ॥ ३९ ॥ चेतःसमुद्रमाकुंच्यचिंताकल्लोलदोलितम् ॥
सत्त्वरत्नंतमोग्राहंरजोविद्रुमवल्लितम् ॥ ४० ॥ यस्यप्रसादात्तिष्ठावःसुखमानंदकानने ॥ परिक्षिप्तमनोवृत्तौक्वहिचिंतातुरेसुखम् ॥ ४१ ॥ संप्रधार्येतिस
विभुःसर्वतश्चित्स्वरूपया ॥ तयासहजगद्धात्र्याजगद्धाताऽथधूर्जटिः ॥ ४२ ॥ सव्येव्यापारयांचक्रेदृशमंगेसुधामुचम् ॥ ततःपुमानाविरासीदेकस्त्रैलो
क्यसुंदरः ॥ ४३ ॥ शांतःसत्त्वगुणोद्रिक्तोगांभीर्यजितसागरः ॥ तथाचक्षमयायुक्तोमुनेऽलब्धोपमोऽभवत् ॥ ४४ ॥ इंद्रनीलद्युतिःश्रीमान्पुंडरीकोत्तमे
क्षणः ॥ सुवर्णाकृतिसुच्छायदुकूलयुगलावृतः ॥ ४५ ॥ लसत्प्रचंडदोर्दंडयुगलद्वयराजितः ॥ उल्लसत्परमामोदनाभीह्रदकुशेशयः ॥ ४६ ॥ एकः
सर्वगुणावासस्त्वेकःसर्वकलानिधिः ॥ एकःसर्वोत्तमोयस्मात्ततोयःपुरुषोत्तमः ॥ ४७ ॥

शिनष्टि ॥ सएवसर्वमिति ॥ यःसृज्यःस्रष्टव्यःसएवंविधोविधेयइत्यर्थः ॥ संवृणोतिसंहरति ॥ ३९ ॥ चेतइति ॥ चेतएवसमुद्रस्तमाकुंच्यस्थिरीकृत्ययस्यप्रसादादावांसुखंतिष्ठावइतिसंप्र
धार्यसव्येपार्श्वेदृशंव्यापारयांचक्रइतितृतीयेनान्वयः ॥ समुद्रसाम्यार्थानिविशेषणान्याह चिंतेतिपादत्रयेण ॥ चिंताएवकल्लोलास्तरंगास्तैर्दोलितमांदोलितम् ॥ सत्त्वगुणएवरत्नंयस्मिंस्तम् ॥
तमोगुणएवग्राहोजलचरोयस्मिंस्तम् ॥ रजोगुणएवविद्रुमाःप्रवालास्तैर्वल्लितमुच्छलितम् ॥ वेष्टितमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४० ॥ व्यतिरेकमाह ॥ परिक्षिप्तेति ॥ परिक्षिप्ताइतस्ततोनीतामनोवृत्तिर्येन
तस्मिंश्चिंतातुरेभोगैकचिंताविवशेपुरुषेक्वहिसुखंनकुत्रापिसुखमित्यर्थः ॥ चिंतांतरइतिपाठेचिंतांतरेयस्येतिबहुव्रीहिणापुरुषएवोच्यते ॥ ४१ ॥ चित्स्वरूपयाज्ञानरूपया ॥ तयापूर्वोक्तया ॥ धूर्जटिर्विश्वे
श्वरः ॥ ४२ ॥ सव्येऽगेइत्यन्वयः ॥ सुधामुचममृतस्राविणीम् ॥ ततोदृग्व्यापारानंतरंपुमानाविरासीत् ॥ तंविशिनष्टि ॥ एकइत्यादिना ॥ एकोमुख्यः ॥ ४३ ॥ शांतःसत्त्वगुणोपेतः ॥ अल
ब्धोपमः नलब्धाउपमायेनसतथा ॥ ४४ ॥ दुकूलंपीतकौशेयम् ॥ ४५ ॥ कुशेशयंपद्मम् ॥ ४६ ॥ तुशब्दएवार्थेकाकाक्षिन्यायेनोभयत्रसंबध्यते ॥ सर्वगुणाश्रयएकएवसर्वकलानिधिरप्येकए

वेत्यर्थः ॥ निधिराश्रयः ॥ पुरुषोत्तमनामनिर्वक्ति एकइत्यर्थेन ॥ यस्मादेकोऽनौपचारिकोमुख्यइत्यर्थः ॥ सर्वोत्तमःसर्वाभ्यांक्षराक्षराभ्यामुत्तमः॥ क्षराक्षरेअतिक्रम्यवर्ततइत्यर्थः ॥ ततस्तस्माद्यः पुरुषोत्तमःसएतादृशआविरासीदितिपूर्वक्रिययैवान्वयः ॥४७॥ महांतंव्यापकंश्रेष्ठंवा ॥ महांतोमहिमानोयेषांतानितथाभूतानिभूषणानियस्यतम्॥४८॥ तवेति ॥ निःश्वासवदनायासेनाविर्भूतत्वाद्वेदानिःश्वसितमित्युपचारः ॥ सामानाधिकरण्यंवेदाःप्रमाणमितिवत् ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइति ॥ अवैष्यसिज्ञास्यसि ॥ ४९ ॥ बुद्धितत्त्वस्वरूपिणं समष्टिबुद्धितत्त्वाधिष्ठातारंहिरण्यगर्भरूपिणंनाभिकमलद्वारातदुत्पादकमित्यर्थः ॥ ज्ञानतत्त्वस्वरूपिणमितिवा ॥ ५० ॥ मौलौमस्तके ॥ दधौकृतवान् ॥ ५१ ॥ निजांगस्वेदसंदोहसलिलैःस्वगात्र

ततोमहांतंतंवीक्ष्यमहामहिमभूषणम् ॥ महादेवउवाचेदंमहाविष्णुर्भवाच्युत ॥ ४८ ॥ तवनिःश्वसितंवेदास्तेभ्यःसर्वमवैष्यासि ॥ वेददृष्टेनमार्गेणकुरुसर्वं यथोचितम् ॥ ४९ ॥ इत्युक्त्वातंमहेशानोबुद्धितत्त्वस्वरूपिणम् ॥ शिवयासहितोरुद्रोविवेशानंदकाननम् ॥ ५० ॥ ततःसभगवान्विष्णुर्मौलावाज्ञांनिधायच ॥ क्षणंध्यानपरोभूत्वातपस्येवमनोदधौ ॥ ५१ ॥ खनित्वातत्रचक्रेणरम्यांपुष्करिणींहरिः ॥ निजांगस्वेदसंदोहसलिलैस्तामपूरयत् ॥ ५२ ॥ समाःसहस्रंपंचाशत्तपउग्रंचचारसः ॥ चक्रपुष्करिणीतीरेतत्रस्थाणुसमाकृतिः ॥ ५३ ॥ ततःसभगवानीशोमृडान्यासहितोमृडः ॥ दृष्ट्वाज्वलंतंतपसानिश्चलंमीलितेक्षणम् ॥ ५४ ॥ तमुवाचहृषीकेशंमौलिमांदोलयन्मुहुः ॥ अहोमहत्त्वंतपसस्त्वहोधैर्यंचचेतसः ॥ ५५ ॥ अहोअनिंधनोवह्निर्ज्वलत्येषानिरंतरम् ॥ अलंतप्त्वामहाविष्णोवरंवरयसत्तम ॥ ५६ ॥ मृडस्याम्रेडितमिदंप्रत्यभिज्ञायभाषितम् ॥ उन्मीलितदृगंभोजःसमुत्तस्थौचतुर्भुजः ॥ ५७ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशदेवदेवमहेश्वर ॥ भवान्यासहितंत्वांतुद्रष्टुमिच्छामिसर्वदा ॥ ५८ ॥ सर्वकर्मसुसर्वत्रत्वामेवशशिशेखर ॥ पुरश्चरं तंपश्यामियथातन्मेवरस्तथा ॥ ५९ ॥ त्वदीयचरणांभोजमकरंदमधूत्सुकः ॥ मच्चेतोभ्रमरोभ्रांतिंविहायास्तुसुनिश्चलः ॥६०॥ ॥ श्रीशिवउवाच ॥ एवमस्तुहृषीकेशयत्त्वयोक्तंजनार्दन ॥ अन्यंवरंप्रयच्छामितमाकर्णयसुव्रत ॥ ६१ ॥ त्वदीयस्यास्यतपसोमहोपचयदर्शनात् ॥ यन्मयांदोलितोमौलिरहिश्रवणभूषणः ॥ ६२ ॥ तदांदोलनतःकर्णात्पपातमणिकर्णिका ॥ मणिभिःखचितारम्याततोऽस्तुमणिकर्णिका ॥ ६३ ॥

घर्मपूरजलैः ॥ ५२ ॥ स्थाणुसमाकृतिःस्थाणुसमाशाखादिविहीनवृक्षविशेषसमाआकृतिःशरीरंयस्यसतथा ॥ ५३ ॥ मीलितेक्षणंमुद्रितेक्षणम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अहोअनिंधनइत्युत्प्रेक्षा ॥ ५६ ॥ आम्रेडितंद्वित्रिरुक्तम् ॥ इदंपूर्वोक्तम् ॥ आम्रेडितंमहोग्रस्येतिक्वचित् ॥ भाषितंवचनम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ यथापुरश्चरंतंपश्यामीतियत्तथातदेवमेवरइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ त्वदीयेति ॥ त्वदीयचरणांभोजयोर्मकरंदःसएवमधुतदुत्सुकः ॥ ममचेतएवभ्रमरः ॥ पालनादिभ्रांतिंविहायाहमेवेश्वरइतिभ्रांतिंविहायवासुनिश्चलोऽस्त्वित्यर्थः ॥ ६० ॥ हेजनार्दनेत्यनेनसर्वारिजयन्तत्रसंचारयति ॥ ६१ ॥ मणिकर्णिकानामनिर्वक्ति त्वदीयस्येतिपंचभिः ॥ महोपचयदर्शनादतिशयवृद्धिदर्शनात् ॥ अहीसर्पौश्रवणयोर्भूषणेयस्यसमौलिस्तथा ॥ ६२ ॥ तदांदोलनतस्तस्यमौ

लेश्चालनात् ॥ यस्मात्कर्णान्मणिकर्णिकापपात ॥ मणिकर्णिकेत्येतदेवव्युत्पादयति ॥ मणिभिर्मुक्तादिभिःखचिताव्यात्तारम्यामणिकर्णिकेतिपूर्वस्यानुषंगः ॥ तस्मान्नाम्नामणिकर्णिका
स्त्वित्यर्थः ॥ कर्णिकाकर्णालंकारविशेषःकुण्डलमितिवा ॥ ६३ ॥ तर्हिचक्रपुष्करिणीतिलोकैःकथमुच्यतेतत्राह ॥ चक्रेति ॥ ६४ ॥ अन्यंवरंप्रयच्छामीतियदुक्तंतत्कथयन्कथमेषेतिचतु
र्थप्रश्नमुपसंहरति ॥ ममेति ॥ ६५ ॥ त्रिलोकीडचेतियद्विशेषणमुक्तंतदर्थंदर्शयितुमाह ॥ मुक्ताकुंडलेति ॥ इहमुक्ताकुंडलपातेनेत्यन्वयः ॥ वैप्रसिद्धम् ॥ ६६ ॥ काशतइति ॥ तत्प्र
सिद्धम् ॥ अनाख्येयंवाचामगोचरम् ॥ एतेनकाशीतिनामधेयंकथमापेतिसप्तमप्रश्नस्योत्तरमुक्तंभवति ॥ ६७ ॥ अविचारितंयथास्यात् ॥ ६८ ॥ चतुर्षुजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जेषु ॥ ६९ ॥
मणिश्रवणभूषणंमणियुक्तंश्रवणभूषणंपतितंयत्रतत्तीर्थवरंतथातस्मिन् ॥ संध्यामित्यादिश्लोकचतुष्टयमेकंवाक्यम् ॥ संध्यादिकर्मयोऽत्रकरोतितस्यकर्मणोविपाकःफलमक्षयाएकाविदेहकैवल्यरू

चक्रपुष्करिणीतीर्थंपुराख्यातमिदंशुभम् ॥ त्वयाचक्रेणखननाच्छंखचक्रगदाधर ॥ ६४ ॥ ममकर्णात्पपातेयंयदाचमणिकर्णिका ॥ तदाप्रभृतिलोके
ऽत्रख्यातास्तुमणिकर्णिका ॥६५॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ मुक्ताकुंडलपातेनतवाद्रितनयाप्रिय ॥ तीर्थानांपरमंतीर्थंमुक्तिक्षेत्रमिहास्तुवै ॥६६॥
काशतेऽत्रयतोज्योतिस्तदनाख्येयमीश्वरः ॥ अतोनामापरंचास्तुकाशीतिप्रथितंविभो ॥ ६७ ॥ अन्यंवरंवरेदेवदेयःसोप्यविचारितम् ॥ सतेपरोपकारार्थं
जगद्रक्षामणेशिव ॥ ६८ ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतंयत्किंचिज्जंतुसंज्ञितम् ॥ चतुर्षुभूतग्रामेषुकाश्यांतन्मुक्तिमाप्स्यतु ॥६९॥ अस्मिंस्तीर्थवरेशंभोमणिश्रव
णभूषणे ॥ संध्यांस्नानंजपंहोमंवेदाध्ययनमुत्तमम् ॥ तर्पणंपिंडदानंचदेवतानांचपूजनम् ॥ ७० ॥ गोभूतिलहिरण्याश्वदीपान्नांबरभूषणम् ॥ कन्या
दानंप्रयत्नेनसप्ततंतूननेकशः ॥ ७१ ॥ व्रतोत्सर्गंवृषोत्सर्गंलिंगादिस्थापनंतथा ॥ करोतियोमहाप्राज्ञोज्ञात्वायुःक्षणगत्वरम् ॥ ७२ ॥ विपत्तिंविपुलां
चापिसंपत्तिमतिभंगुराम् ॥ अक्षयामुक्तिरेकास्तुविपाकस्तस्यकर्मणः ॥७३॥ अन्यच्चापिशुभंकर्मयदत्रश्रद्धयायुतम् ॥विनात्मघातमीशानत्यक्त्वाप्रायो
पवेशनम् ॥७४॥ नैःश्रेयस्याःश्रियोहेतुस्तदस्तुजगदीश्वर ॥ नानुशोचतिनाख्यातिकृत्वाकालांतरेपियत् ॥७५॥ तदिहाक्षयतामेतुतस्येशत्वदनुग्रहात्॥
तवप्रसादात्तस्येशसर्वमक्षयमस्तुतत् ॥ ७६ ॥ यदस्तियद्भविष्यच्चयद्भूतंचसदाशिव ॥ तस्मादेतच्चसर्वस्मात्क्षेत्रमस्तुशुभोदयम् ॥ ७७ ॥ यथासदा
शिवत्वत्तोनकिंचिदधिकंशिवम् ॥ तथानंदवनादस्मात्किंचिन्मास्त्वधिकंक्वचित् ॥ ७८ ॥ विनासांख्येनयोगेनविनास्वात्मावलोकनम् ॥ विनाव्रततपो
दानैःश्रेयोऽस्तुप्राणिनामिह ॥ ७९ ॥

पामुक्तिरस्तुइतिसर्वत्रप्रार्थना ॥ ७० ॥ गोभूतिलादीनांभूषणांतानांदानम् ॥ सप्ततंतून्अग्निष्टोमादीन् ॥ तदुक्तम् ॥ अग्निष्टोमस्तथात्यग्निष्टोमउक्थोथषोडशी ॥ वाजपेयोऽतिरात्रोऽप्तोर्यामः
संस्थाइमेक्रमादिति ॥ ७१ ॥ लिंगादीत्यादिपदेनप्रतिमादयोगृह्यंते ॥ महाप्राज्ञइतिविशेषणस्यतात्पर्यमाह ॥ ज्ञात्वायुरितिपादत्रयेण ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ अनुक्तंसंगृह्णाति ॥ अन्यच्चेति ॥
श्रद्धयायुतंयद्दत्तंचतन्नैःश्रेयस्याःश्रियोहेतुरस्त्वित्यग्रिमेणान्वयः ॥ तर्हिआत्मघातस्यापिकिंकैवल्यफलंनेत्याह ॥ विनेति ॥ तर्हिकिंकैवल्यमुद्दिश्यप्रायोपवेशनेनापिनात्मघातोविधेयोनेत्याह ॥
त्यक्त्वेति ॥ प्रायोपवेशनंत्यक्त्वाप्रकारांतरेणयआत्मघातस्तंविनेत्यर्थः ॥ ७४ ॥ नैःश्रेयस्याःकैवल्याख्यायाः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ शिवंकल्याणरूपम् ॥ ७८ ॥ सांख्येनात्मानात्म

विवेकेन ॥ योगेनाष्टांगेन ॥ आत्मावलोकनंजीवब्रह्मणोरैक्यानुसंधानम् ॥ ७९ ॥ प्राणिनांश्रेयोऽस्त्वित्येतद्विवृणोति ॥ शशकाइति ॥ निर्वाणेकैवल्येदीक्षिताः ॥ ८० ॥ एनसःपापस्य ॥ ८१ ॥ कृतयुगंसत्ययुगम् ॥ सतामितिशत्रंतंपदम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ श्रद्धाकाशीनिषेवणाच्छ्रद्धयाकाशीवासात् ॥ प्राणायामायुतस्ययदितिपाठेप्राणायामेनईषद्युतस्ययुक्तस्यजनस्य

शशकामशकाःकीटाःपतंगास्तुरगोरगाः ॥ पंचक्रोश्यांमृताःकाश्यांसंतुनिर्वाणदीक्षिताः ॥ ८० ॥ नामापिगृह्णतांकाश्याःसदैवास्त्वेनसःक्षयः ॥ ८१ ॥ सदाकृतयुगंचास्तुसदाचास्तूत्तरायणम् ॥ सदामहोदयश्चास्तुकाश्यांनिवसतांसताम् ॥ ८२ ॥ यानिकानिपवित्राणिश्रुत्युक्तानिसदाशिव ॥ तेभ्योऽधिकतरंचास्तुक्षेत्रमेतत्रिलोचन ॥ ८३ ॥ चतुर्णामपिवेदानांपुण्यमध्ययनाच्चयत् ॥ तत्पुण्यंजायतांकाश्यांगायत्रीलक्षजाप्यतः ॥ ८४ ॥ अष्टांगयोगाभ्यासेनयत्पुण्यमपिजायते ॥ तत्पुण्यंसाधिकंभूयाच्छ्रद्धाकाशीनिषेवणात् ॥ ८५ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणाद्यैश्चयच्छ्रेयःसमुपार्ज्यते ॥ तदेकेनोपवासेनभवत्वानंदकानने ॥ ८६ ॥ अन्यत्रयत्तपस्तप्त्वाश्रेयःस्याच्छरदांशतम् ॥ तदस्तुकाश्यांवर्षेणभूमिशय्याव्रतेनहि ॥ ८७ ॥ आजन्ममौनव्रततोयदन्यत्रफलंस्मृतम् ॥ तदस्तुकाश्यांपक्षाहःसत्यवाक्परिभाषणात् ॥ ८८ ॥ अन्यत्रदत्त्वासर्वस्वंसुकृतंयत्समीरितम् ॥ सहस्रभोजनात्काश्यांतद्भूयादयुताधिकम् ॥ ८९ ॥ मुक्तिक्षेत्राणिसर्वाणियत्संसेव्योदितंफलम् ॥ पंचरात्रात्तदत्रास्तुनिषेव्यमणिकर्णिकाम् ॥ ९० ॥ प्रयागस्नानपुण्येनयत्पुण्यंस्याच्छिवप्रदम् ॥ काशीदर्शनमात्रेणतत्पुण्यंश्रद्धयास्त्विह ॥ ९१ ॥ यत्पुण्यमश्वमेधेनयत्पुण्यंराजसूयतः ॥ काश्यांतत्पुण्यमाप्नोतुत्रिरात्रशयनाद्यमी ॥ ९२ ॥ तुलापुरुषदानेनयत्पुण्यंसम्यगाप्यते ॥ काशीदर्शनमात्रेणतत्पुण्यंश्रद्धयास्तुवै ॥ ९३ ॥ इतिविष्णोर्वरंश्रुत्वादेवदेवोजगत्पतिः ॥ उवाचचप्रसन्नात्मातथाऽस्तुमधुसूदन ॥ ९४ ॥ ॥ श्रीमहादेवउवाच ॥ ॥ शृणुविष्णोमहाबाहोजगतःप्रभवाप्यय ॥ विधेहिसृष्टिंविविधांयथावत्त्वंश्रुतीरिताम् ॥ ९५ ॥ पितेवसर्वभूतानांधर्मतःपालकोभव ॥ विध्वंसनीयाविविधाधर्मध्वंसविधायिनः ॥ ९६ ॥ धर्मेतरपथस्थानामुपसंहृतयेहरे ॥ हेतुमात्रंभवान्यस्मात्स्वकर्मनिहताहिते ॥ ९७ ॥ यथापरिणतंसस्यंपतेत्प्रसवबंधनात् ॥ तेपरीणतपाप्मानःपतिष्यंतितथास्वयम् ॥ ९८ ॥ येचत्वामवमन्यंतेदर्पिताःस्वतपोबलैः ॥ तेषांचैवोपसंहृत्यैप्रभविष्याम्यहंहरे ॥ ९९ ॥ उपपातकिनोयेचमहापातकिनश्चये ॥ तेपिकाशींसमासाद्यभविष्यंतिगतैनसः ॥ १०० ॥ इदंममप्रियंक्षेत्रंपंचक्रोशीपरीमितम् ॥ ममाज्ञाप्रभवेदत्रनान्याज्ञाप्रभवेदिह ॥ १ ॥

साधिकंतत्पुण्यंभूयादित्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ शिवप्रदंमोक्षप्रदंकल्याणप्रदंवा ॥ ९१ ॥ यमीसंयमवान् ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ प्रसववंधनाद्वंतात्त ॥ परीणतपाप्मानःफलोन्मुखपापाः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ इदमिति ॥ यत्त्विदानीमन्याज्ञापिप्रभवतीतिप्रतीयतेतत्त्वीश्वरेच्छयैवेतिभावः ॥ यद्वात्रमूर्तिमतःसतोममा

ज्ञैवेहप्रभवेन्नान्यस्यअन्तर्धानेत्वन्यस्याप्याज्ञाप्रभवतीति ॥ अथवामोक्षप्रदानरुद्रपिशाचभोगादौममाज्ञैवप्रभवेदिहनान्यस्यब्रह्मविष्णुधर्मराजादेरिति ॥ एतदेववदिष्यति पापिनामित्यादिना ॥ १ ॥ अत्युग्रतेजसाकृत्वायत्तेजस्तेनभ्रमान्वितस्ततःप्रसरन् ॥ त्रैलोक्यस्याविभ्रमआश्चर्यबुद्धिर्यस्मात्सः ॥ अत्युग्रतपसांतेजोविभ्रत्त्रैलोक्यविभ्रममितिक्वचित्पाठः ॥ अत्युग्रतेजसामितिचान्यत्र ॥ सचस्पष्टएव ॥ २ ॥ पापिनामपीत्यपिशब्दोधार्मिकान्समुच्चिनोति ॥ तत्रधार्मिकाणांशासनंकैवल्यप्रापणमेवपापिनांरुद्रपिशाचभोगप्रापणमितिविवेकः ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रियस्येत्यादिकर्मणि षष्ठीत्रयम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ तत्पुण्यादन्तकालेकाशीस्मरणपुण्यात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ विष्णोइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ हेविष्णोऽविमुक्तेयःसंवासोनिवासः ॥ कीदृशः ॥ कर्मनिर्मूलनक्षमः कर्मवासनोत्पाटनदक्षः ॥ सनिर्वाणायसायुज्यायविश्वेश्वरचतुर्भुजादिमूर्त्यधिष्ठात्रापरमात्मनैक्यायविदेहकैवल्यायवाजायते ॥ इहकाश्यांदेहत्यागद्वारेतिशेषः ॥ केषामित्यतआह ॥ द्वित्राणांहिपवित्राणामिति ॥ पवित्राणांदौर्लभ्यसूचनार्थंद्वित्राणामित्युक्तम् ॥ पापिनांत्वत्रैवरुद्रपिशाचभोगानंतरंनिर्वाणंशशकमशकादीनांचतारतम्येनसालोक्यसामीप्यसारूप्यसार्ष्टिलक्षणामुक्तिरितिहिश

पुनर्विष्णुर्मयाप्रोक्तोमृडानिशुभलोचने ॥ अत्युग्रतेजसातेजोभ्रमंस्त्रैलोक्यविभ्रमः ॥ २ ॥ पापिनामपिजंतूनामविमुक्तनिवासिनाम् ॥ नान्यःशासयिताविष्णोतेषांशास्ताऽहमेवहि ॥ ३ ॥ योजनानांशतस्थोपियाऽविमुक्तंस्मरेद्धृदि ॥ बहुपातकपूर्णोपिनसपापैःप्रबाध्यते ॥४॥ ममप्रियस्यक्षेत्रस्ययोऽविमुक्तस्यसंस्मरेत् ॥ प्राणप्रयाणसमयेदूरगोप्यघवानपि ॥५॥ सपापपूगमुत्सृज्यस्वर्गभोगान्समश्नुते ॥ काशीस्मरणपुण्येनस्वर्गाद्भ्रष्टोहिजायते॥६॥ पृथिव्यामेकराड्भूत्वाभुक्त्वाभोगाननेकशः ॥ प्राप्याविमुक्तंतत्पुण्यान्निर्वाणपदभाग्भवेत् ॥ ७ ॥ बहुकालमुषित्वाऽत्रनियतेंद्रियमानसः ॥ यद्यन्यत्रविपद्येतदैवयोगाच्छुचिस्मिते ॥ ८ ॥ सोपिस्वर्गसुखंभुक्त्वाभूत्वाक्षितिपतीश्वरः ॥ पुनःकाशीमवाप्याथविंदेन्नैःश्रेयसींश्रियम् ॥ ९ ॥ विष्णोऽविमुक्तेसंवासःकर्मनिर्मूलनक्षमः ॥ द्वित्राणांहिपवित्राणांनिर्वाणायेहजायते ॥ ११० ॥

ब्दार्थः ॥ तत्रसालोक्यमेकस्मिँल्लोकेऽवस्थानम् ॥ सामीप्यंसमीपेऽवस्थानम् ॥ सारूप्यंतुल्यरूपप्राप्तिः ॥ सार्ष्टिर्जगत्सृष्ट्यादिवर्जंतुल्यप्रभावइतिभेदः ॥ इतोऽन्यथाव्याख्यानेपुराणांतराविरोधः पूर्वापरविरोधश्च ॥ यद्वा द्वित्राणांपवित्राणामविमुक्तेयःसंवासःसम्यग्वसतिःससंवासएवयत्रकुत्रापिमृतानांतेषांद्वित्राणांपवित्राणामिहास्मिन्जन्मन्येवनिर्वाणायभवति ॥ यथा घण्टाकर्णह्रदेस्नात्वादृष्ट्वाविश्वेश्वरंविभुम् ॥ यत्रकुत्रमृतोवापिवाराणस्यांमृतोभवेत्तद्वदिति ॥ अत्रमरणानंतरंसर्वेषांमुक्तिःस्थिरैव ॥ अथवाऽविमुक्तेयःसंवासःसर्वेषांमरणद्वाराकर्मनिर्मूलनक्षमःसइहजीवदवस्थायां द्वित्राणांपवित्राणांनिर्वाणायजीवन्मुक्तयेजायतइत्यर्थः ॥ यद्वा हेविष्णोऽविमुक्तेयःसंवासोमरणावधिवासःसद्वित्राणांपवित्राणांहिएवानिश्चितंवानिर्वाणायकैवल्यायइहमरणाऽव्यवधानसमयेसत्वरंजायते ॥ पापिनांतुकालभैरवयातनानंतरंमोक्षायभवतीत्यर्थः ॥ अन्यत्सर्वंपूर्ववत् ॥ तथाचोक्तंपाद्मे ॥ अस्यांनिवासोनिर्वाणंसाधयत्यंजसामुने ॥ केवलंधर्मसापेक्षःकर्णेजपातितद्वचः ॥ अधर्मिष्ठस्यतत्क्षेत्रेयातनांतेदिशेन्मतिम् ॥ वाराणस्यांनिवसतिरपवर्गफलप्रदा ॥ द्वित्राणांचपवित्राणांकल्प्यतेसत्वरंबलइति ॥ ११० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ महिमनिमहत्त्वे ॥ १३ ॥ १४ ॥ भयात्त्रासात् ॥ केषामित्यतआह ॥ त्रिशूलेति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्वशाखावारुणैःस्वशाखोक्तस्नानसंबंधिभिः ॥ अपामार्गः प्रसिद्धःशैखरिकापरपर्यायः ॥ अपामार्गःशैखरिकोधामार्गवमयूरकौ ॥ प्रत्यक्पर्णीकीशपर्णीकिणिहीखरमंजरीत्यमरः ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ बर्हींषिकुशाः ॥ २१ ॥ २२ ॥

विष्णुरुवाच ॥ ॥ देवेशक्षेत्रमाहात्म्यंयोनजानातितत्त्वतः ॥ नश्रद्दधातिम्रियतेमृतेतस्येहकागतिः ॥ ११ ॥ ॥ शिवउवाच ॥ ॥ अन्यत्रकृत्वापापानिबहूनिसुमहांतिच ॥ अश्रद्दधानोऽतत्त्वज्ञोयद्यत्रचविपद्यते ॥ १२ ॥ महिमन्यनभिज्ञोपिक्षेत्रस्यास्यजनार्दन ॥ तस्ययागतिरुद्दिष्टातांनिशामयसुव्रत ॥ १३ ॥ पंचक्रोशींप्रविशतस्तस्यपातकसंततिः ॥ बहिरेवप्रतिष्ठेतनांतर्निर्विशतेक्वचित् ॥ १४ ॥ भयाद्बहिःस्थितायांचतस्यपातकसंततौ ॥ त्रिशूलपाशपाणीनांगणानांसीमचारिणाम् ॥ १५ ॥ प्रवेशमात्रादनघसर्वैरेनोभिरुज्झितः ॥ संस्नायमणिकर्णिक्यांपुण्यंप्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ १६ ॥ सर्वतीर्थेषुसंस्नानाद्यत्पुण्यंसमवाप्यते ॥ तत्पुण्यमाप्यतेसम्यङ्मणिकर्ण्येकमज्जनात् ॥ १७ ॥ विधिनातत्रसंस्नायमृद्गोमयकुशादिभिः ॥ स्वशाखावारुणैर्मंत्रैर्दूर्वापामार्गदर्भकैः ॥ १८ ॥ सर्वतीर्थेषुयत्पुण्यंसर्वदानेषुयत्फलम् ॥ मणिकर्ण्यांविधिस्नातःश्रद्धयातदवाप्नुयात् ॥ १९ ॥ अश्रद्धयापियःस्नातोमणिकर्ण्यांविधानतः ॥ सोपिपुण्यमवाप्नोतिस्वर्गप्राप्तिकरंपरम् ॥ १२० ॥ श्रद्धयाविधिवत्स्नात्वाकृत्वादेवादितर्पणम् ॥ तिलबर्हिर्यवैःसम्यक्सर्वयज्ञफलंलभेत् ॥ २१ ॥ श्रद्दधानोविधिस्नातःकृतसर्वोदकक्रियः ॥ जपन्देवान्समभ्यर्च्यसर्वमंत्रफलंलभेत् ॥ २२ ॥ स्नात्वामौनेनविश्वेशदर्शनान्नियतेंद्रियः ॥ सर्वव्रतकृतंश्रेयोलभेद्वाचयमःशिवे ॥ २३ ॥ स्नानेदेवार्चनेजप्येमलमूत्रविसर्जने ॥ मौनंकुर्यात्प्रयत्नेनदंतधावनहोमयोः ॥ २४ ॥ विश्वेश्वरंसमभ्यर्च्यसूपचारैर्विधानतः ॥ यावज्जीवंशिवार्चायाः फलमाप्नोतिवैसकृत् ॥ २५ ॥ दत्त्वाल्पमपिदेवेशिन्यायेनोपार्जितंधनम् ॥ अविमुक्तेममक्षेत्रेनदरिद्रोभवेत्क्वचित् ॥ २६ ॥ विविधंधनमावर्ज्ययोऽविमुक्तेनयच्छति ॥ संप्राप्यनिधनंमूढोऽन्यत्रशोचतिसर्वदा ॥ २७ ॥ रम्याणियानिरत्नानिगोगजाश्वांबराण्यपि ॥ कृतानितानिश्रेयोर्थंमाविमुक्तनिवासिनाम् ॥ २८ ॥

सर्वव्रतकृतमशेषव्रतैःसंपादितम् ॥ सर्वयज्ञकृतमितिक्वचित् ॥ श्रेयःफलम् ॥ वाचंयमोमौनी ॥ शिवेहेपार्वति ॥ वाचंयमाश्चतानितिक्वचित् ॥ अत्रवाङ्नियमस्यमहत्फलांतरमाह ॥ वाचमिति ॥ वाचंयमान्मौनात्तान्पूर्वोक्तान्सर्वान्कामान्लभतइत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ रम्याणीति ॥ यानिरम्याणिरत्नादीनितान्यविमुक्तनिवासिनांश्रेयोर्थं

कृतानिदानद्वाराविधात्रेतिशेषः ॥ २८ ॥ तर्हिकिंस्वर्गाद्यर्थमेवतद्धनंनेत्याह ॥ विश्वेशप्रीणनार्थायैवेति ॥ तत्रदृष्टांतः ॥ निधनंवायथेत्यर्थः ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ प्राकृतैःप्रकृतिकार्यैः ॥ ३८ ॥ पाशान्कथयन्कैमुत्यन्यायमाह ॥ चतुर्विंशतिभिरिति ॥ चतुर्विंशतिभिःप्रकृतिमहदहंकारपंचतन्मात्रषो
डशविकारैः ॥ त्रिगुणैस्तमोरजःसत्त्वात्मकैः ॥ क्रिययाधर्मार्थकामादिलक्षणया ॥ दृढैरच्छेद्यैः ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्राज्यमुत्कृष्टम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ नपापेभ्यो

विश्वेशप्रीणनार्थायधनंनिधनमेववा ॥ न्यायेनकाश्यांयःकुर्यात्सधन्यःसचधर्मवित् ॥ २९ ॥ योसौविश्वेश्वरोदेवःकाशीपुर्यांसुमेस्थितः ॥
लिंगरूपधरःसाक्षान्ममश्रेयास्पदंहितत् ॥ १३० ॥ अविमुक्तंमहत्क्षेत्रंपंचक्रोशपरीमितम् ॥ ज्योतिर्लिंगंतदेकंहिज्ञेयंविश्वेश्वराभिधम् ॥ ३१ ॥
एकदेशस्थितमपियथामार्तंडमंडलम् ॥ दृश्यतेसर्वगंसर्वैःकाश्यांविश्वेश्वरस्तथा ॥ ३२ ॥ निष्प्रत्यूहेनयोगेननानाजन्मार्जितेनच ॥ यत्फलंलभ्य
तेऽन्यत्रतत्काश्यांत्यजतस्तनुम् ॥ ३३ ॥ तप्त्वातपांसिसर्वाणिबहुकालंजितेंद्रियैः ॥ यत्फलंलभ्यतेऽन्यत्रतत्काश्यामेकरात्रतः ॥ ३४ ॥ अक्षेत्रम
हिमज्ञोपिश्रद्धाहीनोपिकालतः ॥ काशीप्रवेशादनघोऽमृतत्वंलभतेमृतः ॥ ३५ ॥ कृत्वाप्येनांसिचोग्राणिकालात्प्राप्याथकाशिकाम् ॥ त्यक्त्वातनुंप्रसादा
न्मेमामेवप्रतिपद्यते ॥ ३६ ॥ विनाममप्रसादंवैकःकाशींप्रतिपद्यते ॥ विनाब्रध्नंविशालाक्षिदिनकृत्कइहोच्यते ॥ ३७ ॥ अप्राप्यकाशींकोदेविनिरंतरसुखं
लभेत् ॥ ब्रह्माद्याःप्राकृतैःपाशैर्यतोबद्धानिरंतरम् ॥ ३८ ॥ चतुर्विंशतिभिःपाशैस्त्रिगुणैःक्रिययादृढैः ॥ कंठेबद्धाविमुच्यंतेकथंकाशींविनाजनाः ॥
॥ ३९ ॥ बहूपसर्गोयोगोयंकृच्छ्रसाध्यंतपोहियत् ॥ योगाद्भ्रष्टस्तपोभ्रष्टोगर्भक्लेशसहःपुनः ॥ १४० ॥ कृत्वापिकाश्यांपापानिकाश्यामेवम्रियेतचेत् ॥
भूत्वारुद्रपिशाचोपिपुनर्मुक्तिमवाप्स्यति ॥ ४१ ॥ काश्यांमृतानांजंतूनांदैवात्पापकृतामपि ॥ नपातोनरकेतेषांतेषांशास्ताहमेवयत् ॥ ४२ ॥
कायंविज्ञायसापायंस्मृत्वागर्भस्यवेदनाम् ॥ त्यक्त्वाराज्यमपिप्राज्यंसेव्याकाशीनिरंतरम् ॥ ४३ ॥ अतर्कितंसमभ्येत्ययमदूताःसुदारुणाः ॥ बद्ध्वापाशैर्हि
निष्यंतिक्षिप्रंकाशींततःश्रयेत् ॥ ४४ ॥ नपापेभ्योभयंयत्रनभयंयत्रवैयमात् ॥ नगर्भवासभीर्यत्रतांकाशींकोनसंश्रयेत् ॥ ४५ ॥

भयंयत्रेति ॥ अत्रकृतानांपापानांपंचक्रोशयात्रादिनाविनाशात् ॥ तथाचपाद्मे ॥ संचितंयद्बहिःक्षेत्राद्वाराणस्यांतथैवच ॥ अंतर्गृहेकृतंयच्चजन्मांतरकृतंचयत् ॥ इत्युपक्रम्य ब्रह्महत्यादिपापानिप्रदक्षिण
पदेपदे ॥ नश्यंतिसकलान्येवमत्क्षेत्रस्यप्रदक्षिणादिति ॥ अन्यत्रजन्मांतरेवाकृतानांप्रवेशदर्शनादिनाक्षयात् ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ पंचक्रोशींप्रविशतइति ॥ ब्रह्मवैवर्तेच ॥ कालाद्भयंनास्तियत्रयत्र
पापभयंनहि ॥ जन्मांतरसहस्रेषुकृतंनश्यतिदर्शनादिति॥यत्तुपाद्मपुराणेकाशीमाहात्म्येपंचाध्याय्यांभृगुणोक्तंकाशीकृतमहापातकोपपातकानांभोगादेवक्षयइति तत्तुपंचक्रोश्यादियात्राव्यतिरेकेणेतिज्ञात

व्यम् ॥ अन्यथापंचक्रोश्यादियागविधायकशास्त्रंपीडचेत ॥ ४५ ॥ प्राप्यंप्राप्तव्यम् ॥ प्राप्तमितिक्वचित् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ दूरमिति ॥ अहंयुवामरणंममदूरेइतिचित्तेनधार्यंनधारणं कर्तव्यम् ॥ तुशब्दादेतादृशंवचनंनश्रोतव्यमित्यर्थः ॥ किंतुनिभृतंनिश्चलंगुप्तंवायथास्यात्तथायममहिषग्रीवाभरणघंटारवोविषयांतरव्यासंगंविहायश्रोतव्यः ॥ घंटाग्रीवंमहिषमारुह्ययमोमांनेतुमागत इतिसदाभावनीयमित्यर्थः ॥ तस्मान्नैकट्याच्छीघ्रमेववार्धकमप्राप्येतियावत् ॥ प्रकर्षेणोत्कटाअधिकायाश्रमघटाश्रमसमूहस्तामप्राप्यजीर्णांपर्णकुटींहित्वाजीर्णपर्णकुटीसदृशंतुच्छंगृहंहित्वापटुमतिः सुबुद्धिर्धूर्जटेःपुरींगच्छेदित्यर्थः ॥ प्रकटोत्कटइतिपाठेकाशीप्राप्तावत्युत्कंठावानित्यर्थः ॥ प्रकटोत्कटश्रुतिपुटीमितिपाठेकाशीविशेषणम् ॥ गुणवर्णनादिश्रवणेच्छयाप्रकटोत्कटमतिशयोत्कटंश्रुतिपुटं श्रवणयुगलंयस्यांतामिति ॥ ४९ ॥ १५० ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांषड्विंशोध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सप्ताधिकतमे

अद्यप्रातःपरश्वोवामरणंप्राप्यमेवच ॥ यावत्कालविलंबोस्तितावत्काशींसमाश्रयेत् ॥ ४६ ॥ प्राप्तेतुमरणेपुंसांपुनर्जन्मपुनर्मृतिः ॥ अपुनर्भवभूमिंचतस्मात्काशींश्रयेद्बुधः । ४७ ॥ पुत्रक्षेत्रकलत्राख्यांत्यक्त्वामायांहिवैष्णवीम् ॥ भवांतरेनेकरूपांभवघ्नींकाशिकांश्रयेत् ॥४८॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ दूरंमेमरणंयुवाहमधुनाधार्यंनचित्तेत्विति श्रोतव्योनिभृतंकृतांतमहिषग्रैवेयघंटारवः ॥ नैकट्यात्प्रकटोत्कटश्रमघटामप्राप्यहित्वाद्रुतंजीर्णांपर्णकुटींततः पटुमतिर्गच्छेत्पुरींधूर्जटेः ॥ ४९ ॥ व्यासउवाच ॥ अगस्त्यस्यपुरःसूतकथयित्वाकथामिमाम् ॥ सर्वपापप्रशमनींपुनःस्कंदउवाचह ॥ १५० ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराणएकशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे काशीखंडेपूर्वार्द्धेमणिकर्णिकाख्यानंनामषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ स्कंदउवाच ॥ वाराणसीतिप्रथितंयथाचानंदकाननम् ॥ तथाचकथयामीहदेवदेवेनभाषितम् ॥ १ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ निशामयमहाबाहोविष्णोत्रैलोक्यसुंदर ॥ प्राप्तंवराणसीत्याख्यामविमुक्तंयथातथा ॥ २ ॥ निर्दग्धान्सागराञ्छ्रुत्वाकपिलक्रोधवह्निना ॥ अश्वमेधाश्वसंयुक्तान्पूर्वजान्स्वान्भगीरथः ॥ ३ ॥ सूर्यवंशेमहातेजाराजापरमधार्मिकः ॥ आरिराधयिषुर्गंगांतपसेकृतनिश्चयः ॥४॥ हिमवंतंनगश्रेष्ठममात्यन्यस्तराज्यधूः ॥ जगामयशसांराशिरुद्दिधीर्षुःपितामहान् ॥ ५ ॥ ब्रह्मशापाग्निनिर्दग्धान्महादुर्गतिगानपि ॥ विनात्रिमार्गगांविष्णोकोजंतूंस्त्रिदिवंनयेत् ॥ ६ ॥

विंशेध्यायेपापप्रमोदनः ॥ सुखमोक्षप्रदप्राःश्रीगंगायामहिमोच्यते ॥ १ ॥ अतीतेऽध्यायेइदंक्षेत्रंयंकालमारभ्यपरांप्रथितिमापन्नम्आनंदकाननमविमुक्तंकाशीतिनामत्रितयादिकंचनिरूप्यात्र प्रथमतोवाराणसीतिषष्ठप्रश्नस्योत्तरंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ वाराणसीति ॥ १ ॥ २ ॥ निर्दग्धानिति ॥ भगीरथःकपिलस्ययःक्रोधस्तेनजातोयस्तेषांस्वदेहजोऽग्निस्तेन ॥ यथाश्रुतव्याख्यानेनसाधुवादो मुनिकोपभर्जिताइत्यादिभागवतवचनविरोधात् ॥ सागरान्सगरस्यपुत्रान्स्वस्यपूर्वजान्प्रपितामहान्निर्दग्धान्श्रुत्वातपसेकृतनिश्चयःसन्हिमवंतंजगामेतितृतीयेनान्वयः ॥ अश्वमेधस्यांगभूतेऽश्वेरक्षणार्थं संयुक्तान्पित्रानियुक्तान् ॥ संसक्तानितिपाठेलग्नानित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अमात्येषुन्यस्तानिक्षिप्ताराज्यधूःराज्यभारोयेनसतथा ॥ ५ ॥ ननुपितॄणामुद्धारार्थमन्यदेवकिंचित्साधनमनुष्ठेयंकिंहिमालयं

गत्वागंगाराधनेनतत्राह ॥ ब्रह्मशापेति ॥६ ॥ ननुकथंतस्याजलमय्याएतादृशंसामर्थ्यंतत्राह ॥ ममैवेति ॥ ७ ॥ तिस्रइच्छाज्ञानक्रियारूपाःसत्त्वरजस्तमोरूपावाशक्तयोयस्याःसात्रिशक्तिः ॥ आनंदाऽमृतरूपासुखात्मककैवल्यस्वरूपा ॥ धर्मस्यशुद्धत्वंनिर्व्याजत्वम् ॥ अविद्यातत्कार्ययोर्धारणाद्धर्मः ॥ शुद्धश्चासौधर्मश्चेतिशुद्धधर्मःपरमात्मातत्स्वरूपिणीशुद्धधर्मस्वरूपिणी ॥ ८ ॥ किमत्रप्रमाणमहमेवेश्वरइत्याह ॥ यामेतामिति ॥ यद्वा कासेत्यपेक्षायामंगुल्यानिर्दिशति ॥ यामेतामिति ॥ स्वलीलयास्वस्यक्रीडया ॥ स्वमौलिनेतिक्वचित् ॥ परब्रह्मस्वरूपिणींपरब्रह्मस्वरूपपरिपूर्णाम् ॥९॥१०॥ सांगाषडंगसहिता ॥ तानिचषडंगानिशिक्षाकल्पोव्याकरणंछन्दोनिरुक्तज्योतींषि ॥ चतुर्विधाचतुष्प्रकाराऋग्यजुःसामाथर्वरूपेत्यर्थः ॥ चतुर्मितेतिपाठेचतुर्द्धामितापरिमितागंगाऽलकनंदाचक्षुर्भद्रे

ममैवसापरामूर्तिस्तोयरूपाशिवात्मिका ॥ ब्रह्मांडानामनेकानामाधारःप्रकृतिःपरा ॥ ७ ॥ शुद्धविद्यास्वरूपाचत्रिशक्तिःकरुणात्मिका ॥ आनंदामृतरूपाचशुद्धधर्मस्वरूपिणी ॥ ८ ॥ यामेतांजगतांधात्रींधारयामिस्वलीलया ॥ विश्वस्यरक्षणार्थायपरब्रह्मस्वरूपिणीम् ॥ ९ ॥ त्रैलोक्येयानितीर्थानिपुण्यक्षेत्राणियानिच ॥ सर्वत्रसर्वेयेधर्माःसर्वयज्ञाःसदक्षिणाः ॥ १० ॥ तपांसिविष्णोसर्वाणिश्रुतिःसांगाचतुर्विधा ॥ अहंचत्वंचकश्चापिदेवतानांगणाश्चये ॥ ॥ ११ ॥ पुरुषार्थाश्चसर्वेवैशक्तयोविविधाश्चयाः ॥ गंगायांसर्वएवैतेसूक्ष्मरूपेणसंस्थिताः ॥ १२ ॥ सस्नातःसर्वतीर्थेषुसर्वक्रतुषुदीक्षितः ॥ चीर्णसर्वव्रतःसोपियस्तुगंगांनिषेवते ॥ १३ ॥ तपांसितेनतप्तानिसर्वदानप्रदःसच ॥ सप्राप्तयोगनियमोयस्तुगंगांनिषेवते ॥१४॥ सर्ववर्णाश्रमेभ्यश्चवेदविद्भ्यश्चवैतथा ॥ शास्त्रार्थपारगेभ्यश्चगंगास्नायीविशिष्यते ॥ १५ ॥ मनोवाक्कायजैर्दोषैर्दुष्टोबहुविधैरपि॥ वीक्ष्यगंगांभवेत्पूतःपुरुषोनात्रसंशयः ॥१६॥ कृतेसर्वत्रतीर्थानित्रेतायांपुष्करंपरम् ॥ द्वापरेतुकुरुक्षेत्रंकलौगंगैवकेवलम् ॥ १७ ॥ पूर्वजन्मांतराभ्यासवासनावशतोहरे ॥ गंगातीरेनिवासःस्यान्मदनुग्रहतःपरात् ॥ १८ ॥ ध्यानंकृतेमोक्षहेतुस्त्रेतायांतच्चवैतपः ॥ द्वापरेतद्द्वयंयज्ञाःकलौगंगैवकेवलम् ॥ १९ ॥ योदेहपतनाद्यावद्गंगातीरंनमुंचति ॥ सहिवेदांतविद्योगीब्रह्मचर्यव्रतीसदा ॥ २० ॥ कलौकलुषचित्तानांपरद्रव्यरतात्मनाम् ॥ विधिहीनक्रियाणांचगतिर्गंगांविनानहि ॥ २१ ॥ अलक्ष्मीःकालकर्णीचदुःस्वप्नोदुर्विचिंतितम् ॥ गंगागंगेतिजपनात्तानिनोपविशंतिहि ॥ २२ ॥ गंगाहिसर्वभूतानामिहामुत्रफलप्रदा ॥ भावानुरूपतोविष्णोसदासर्वजगद्धिता ॥ २३ ॥

तिपरिगणितेतियावत् ॥ कश्चापिब्रह्मापि ॥ अयमेवपाठः ॥ गणामरुदादयः ॥ ११ ॥ पुरुषार्थाधर्मार्थकाममोक्षाः ॥ मूर्तिमंतोप्येतेसूक्ष्मरूपेणादृश्यरूपेणसंस्थिताइत्यर्थः ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ सर्वदानप्रदःसर्वदानंप्रकर्षेणददातीतितथा ॥ सर्वदानव्रतइतिपाठेसर्वाणिदानानिव्रतानिचयस्यसः ॥ १४ ॥ १५ ॥ पूतोमुक्तः ॥ मुक्तिस्त्वद्दर्शनाद्देवीत्युक्तत्वात् ॥ पवित्रोवा ॥ दृष्टाजन्मशतंपापंहंतिगंगेत्युक्तेः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तच्चवैतपःतद्ध्यानंतपश्चमोक्षहेतुरितिसर्वत्रान्वेति ॥ कलौगंगैवेति ॥ तथाचोक्तम् ॥ अग्निहोत्रादिकर्माणिसापायानिकलौयुगे ॥ गंगास्नानंहरेर्नामनिरपायमिदंद्वयमिति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कालकर्णीकाकविष्ठाराक्षसीविशेषोवा ॥ दुःस्वप्नंदुष्टस्वप्नः ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ दुःस्वप्नइत्येववापाठः ॥ २२ ॥ भावानुरूपतो

भक्त्यनुसारेण ॥ २३ ॥ २४ ॥ गंगायांतत्तीरइत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ श्रद्धेति ॥ श्रद्धासाध्यत्वाच्छ्रद्धाधर्मइत्युपचारः ॥ एवंमग्रेपि ॥ तथाचोक्तंगीतायाम् ॥ श्रद्धावाँल्लभतेज्ञानमिति ॥ श्रद्धयाग्निःसमिद्ध्यतइतिश्रुतेश्च ॥ २७ ॥ २८ ॥ ब्रह्मांडबाह्यस्थमिति ॥ तथाचभागवते ॥ यज्ञलिंगस्यविष्णोर्विंचक्रमतोवामपादांगुष्ठनखनिर्भिन्नोर्ध्वांडकटाहविवरेणांतःप्रविष्टायाबाह्यजलधारेति ॥

यज्ञदानतपोयोगजपाःसनियमायमाः ॥ गंगासेवासहस्रांशंनलभंतेकलौहरे ॥ २४ ॥ किमष्टांगेनयोगेनकिंतपोभिःकिमध्वरैः ॥ वासएवहिगंगायां ब्रह्मज्ञानस्यकारणम् ॥ २५ ॥ अपिदूरस्थितस्यापिगंगामाहात्म्यवेदिनः ॥ अयोग्यस्यापिगोविंदभक्त्यागंगाप्रसीदति ॥ २६ ॥ श्रद्धाधर्मःपरः सूक्ष्मःश्रद्धाज्ञानंपरंतपः ॥ श्रद्धास्वर्गश्चमोक्षश्चश्रद्धयासाप्रसीदति ॥ २७ ॥ अज्ञानरागलोभाद्यैःपुंसांसंमूढचेतसाम् ॥ श्रद्धानजायतेधर्मेगंगायां चविशेषतः ॥ २८ ॥ बहिःस्थितंजलंयद्वन्नारिकेलांतरेस्थितम् ॥ तथाब्रह्मांडबाह्यस्थंपरब्रह्मांबुजाह्नवी ॥ २९ ॥ गंगालाभात्परोलाभःक्वचिदन्योन विद्यते ॥ तस्माद्गंगामुपासीतगंगैवपरमःपुमान् ॥ ३० ॥ शक्तस्यपंडितस्यापिगुणिनोदानशीलिनः ॥ गंगास्नानविहीनस्यहरेजन्मनिरर्थकम् ॥ ३१ ॥ वृथाकुलंवृथाविद्यावृथायज्ञावृथातपः ॥ वृथादानानितस्येहकलौगंगांनयोभजेत् ॥ ३२ ॥ गुणवत्पात्रपूजायांनस्याद्वैतादृशंफलम् ॥ यथागंगाजलस्नानपूजनेविधिनाफलम् ॥ ३३ ॥ ममतेजोग्निगर्भेयंममवीर्यातिसंवृता ॥ दाहिकासर्वदोषाणांसर्वपापविनाशिनी ॥ ३४ ॥ स्मरणादेवगंगायाःपापसंघातपंजरम् ॥ शतधाभेदमायातिगिरिर्वज्रहतोयथा ॥ ३५ ॥ गंगांगच्छतियस्त्वेकोयस्तुभक्त्यानुमोदयेत् ॥ तयोस्तुल्यंफलंप्राहुर्भक्तिरेवात्रकारणम् ॥ ३६ ॥ गच्छंस्तिष्ठञ्जपन्ध्यायन्भुंजञ्जाग्रत्स्वपन्वदन् ॥ यःस्मरेत्सततंगंगांसहिमुच्येतबंधनात् ॥ ३७ ॥ पितॄनुद्दिश्ययोभक्त्यापायसंमधुसंयुतम् ॥ गुडसर्पिस्तिलैःसार्धंगंगांभसिविनिक्षिपेत् ॥ ३८ ॥ तृप्ताभवंतिपितरस्तस्यवर्षशतंहरे ॥ यच्छंतिविविधान्कामान्परितुष्टाःपितामहाः ॥ ३९ ॥ लिंगेसंपूजितेसर्वमर्चितंस्याज्जगद्यथा ॥ गंगास्नानेनलभतेसर्वतीर्थफलंतथा ॥ ४० ॥ गंगायांतुनरःस्नात्वायोलिंगंनित्यमर्चति ॥ एकेनजन्मनामुक्तिंपरांप्राप्नोतिसध्रुवम् ॥ ४१ ॥ अग्निहोत्रंचयज्ञाश्चव्रतदानतपांसिच ॥ गंगायांलिंगपूजायाःकोट्यंशेनापिनोसमाः ॥ ४२ ॥

तथाभगवत्पादीयवचनंच ॥ ब्रह्मांडंखंडयंतीहरशिरसिजटावल्लिमुल्लासयंतीस्वर्लोकादापतंतीकनकगिरिगुहागंडशैलात्स्खलंती ॥ क्षोणीपृष्ठेलुठंतीदुरितचयचमूंनिर्भरंभर्त्सयंतीपाथोधिंपूरयंतीसुरनगरसरित्पावनीनःपुनात्विति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ममवीर्यातिसंवृतामम्प्रभावातिशयेनसंपन्नामत्सदृशीत्यर्थः ॥ अभिसंवृतेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ हैतुकाःसत्क्रियासुहेतुभिःसंदेहोत्पादकाः ॥ बहुसंशयादृष्टादृष्टकर्म
सुनानासंशयवंतः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ सिद्धयोऽणिमाद्याः ॥ सिद्धिलिंगानिसिद्धिदानिलिंगानिप्रत्यक्षमाहात्म्यभांजीतिवा ॥ स्पर्शलिंगानियत्संपर्केणलोहादयःसुवर्णी

गंगांगंतुंविनिश्चित्यकृत्वाश्राद्धादिकंगृहे ॥ स्थितस्यसम्यक्संकल्पात्तस्यनंदंतिपूर्वजाः ॥ ४३ ॥ पापानिचरुदंत्याशुहाक्वयास्यामइत्यलम् ॥ लोभमो
हादिभिःसार्धंमंत्रयंतिपुनःपुनः ॥ ४४ ॥ यथानगंगांयात्येषतथाविघ्नंप्रकुर्महे ॥ गंगांगतोयथाचैषनउच्छित्तिंविधास्यति ॥ ४५ ॥ गृहाद्गंगावगाहार्थं
गच्छतस्तुपदेपदे ॥ निराशानिव्रजंत्येवपापान्यस्यशरीरतः ॥ ४६ ॥ पूर्वजन्मकृतैःपुण्यैस्त्यक्त्वालोभादिकंहरे ॥ व्युदस्यसर्वविघ्नौघान्गंगांप्राप्नोति
पुण्यवान् ॥ ४७ ॥ अनुषंगेणमौल्येनवाणिज्येनापिसेवया ॥ कामासक्तोपिवामर्त्योगंगास्नातोदिवंव्रजेत् ॥ ४८ ॥ अनिच्छयापिसंस्पृष्टोदहनोहि
यथादहेत् ॥ अनिच्छयापिसंस्नातागंगापापंतथादहेत् ॥ ४९ ॥ तावद्भ्रमतिसंसारेयावद्गंगांनसेवते ॥ संसेव्यगंगांनोजंतुर्भवक्लेशंप्रपश्यति ॥ ५० ॥
योगंगांभसिनिस्नातोभक्त्यासंत्यक्तसंशयः ॥ मनुष्यचर्मणानद्धःसदेवोनात्रसंशयः ॥ ५१ ॥ गंगास्नानार्थमुद्युक्तोमध्येमार्गंमृतोयदि ॥ गंगास्नान
फलंसोपितदाप्नोतिनसंशयः ॥ ५२ ॥ माहात्म्यंयेचगंगायाःशृण्वंतिचपठंतिच ॥ तेप्यशेषैर्महापापैर्मुच्यंतेनात्रसंशयः ॥ ५३ ॥ दुर्बुद्धयोदुराचाराहै
तुकाबहुसंशयाः ॥ पश्यंतिमोहिताविष्णोगंगामन्यनदीमिव ॥ ५४ ॥ जन्मांतरकृतैर्दानैस्तपोभिर्नियमैर्व्रतैः ॥ इहजन्मनिगंगायांनृणांभक्तिःप्रजायते
॥ ५५ ॥ गंगाभक्तिमतामर्थेमहेंद्रादिपुरेषुच ॥ हर्म्याणिरम्यभोगानिनिर्मितानिस्वयंभुवा ॥ ५६ ॥ सिद्धयःसिद्धिलिंगानिस्पर्शलिंगान्यनेकशः ॥
प्रासादारत्नरचिताश्चिंतामणिगणाअपि ॥ ५७ ॥ गंगाजलांतस्तिष्ठंतिकलिकल्मषभीतितः ॥ अतएवहिसंसेव्याकलौगंगेष्टसिद्धिदा ॥ ५८ ॥ सूर्यो
दयेतमांसीववज्रपातभयान्नगाः ॥ ताक्ष्यक्षणाद्यथासर्पामेघावाताहताइव ॥ ५९ ॥ तत्त्वज्ञानाद्यथामोहःसिंहंदृष्ट्वायथामृगाः ॥ तथासर्वाणिपापानियां
तिगंगेक्षणात्क्षयम् ॥ ६० ॥ दिव्यौषधैर्यथारोगालोभेनचयथागुणाः ॥ यथाग्रीष्मोष्मसंपत्तिरगाधह्रदमज्जनात् ॥ ६१ ॥

निभवंतितादृशपाषाणघटितानिलिंगानीत्यर्थः ॥ स्पर्शमात्रेणधर्मार्थकाममोक्षसाधकानिलिंगानीतिवा ॥ रत्नरचितारत्नैर्विनिर्मिताः ॥ रत्नखचिताइतिपाठेरत्नैर्निबद्धाइत्यर्थः ॥
॥ ५७ ॥ अतएवेति ॥ यतःसिद्धादयःपापभीतितस्तद्बाधापरिहारार्थंगंगाजलमध्येतिष्ठंत्यतःसर्वोत्कृष्टत्वाद्गंगैवसंसेव्येत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ संपत्तिःसंपन्नतासंप्राप्तिर्वा ॥

संततिरितिक्वाचित् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ दंभोधर्मध्वजित्वम् ॥ कौटिल्यंमत्सरः ॥ मायावंचनापरप्रतारणमित्येतत् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ नास्तिकास्त्यक्तवेदप्रामाण्याबौद्धादिप्रभेदाइत्यर्थः ॥ ६७ ॥ दिवःकांतिमत्याःस्वप्रकाशपरमसुखस्वरूपायानिर्वृतेरित्यर्थः ॥ सोपानमारोहमार्गम् ॥ ६८ ॥ श्रीमतीजाह्नवीत्यत्रपुंवद्भावाभावआर्षः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ शिवभक्तस्यलक्षणमाह ॥ हरेयइति ॥ ७४ ॥ वात्याचक्रवातः ॥ पुण्यरूपंतोयंवोढुंशीलंयस्याःसापुण्यवाहिनी ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ तदालयकरस्तयोःशिवविष्ण्वोः

तूलशैलःस्फुलिंगेनयथानश्यतितत्क्षणात् ॥ तथादोषाःप्रणश्यंतिगंगांभःस्पर्शनाद्ध्रुवम् ॥ ६२ ॥ क्रोधेनचतपोयद्वत्कामेनचयथामतिः ॥ अनयेनयथालक्ष्मीर्विद्यामानेनवैयथा ॥ ६३ ॥ दंभकौटिल्यमायाभिर्यथाधर्मोविनश्यति ॥ तथानश्यंतिपापानिगंगायादर्शनेनतु ॥ ६४ ॥ मानुष्यंदुर्लभंप्राप्यविद्युत्संपातचंचलम् ॥ गंगांयःसेवतेसोत्रबुद्धेःपारंपरंगतः ॥ ६५ ॥ विधूतपापायेमर्त्याःपरंज्योतिःस्वरूपिणीम् ॥ सहस्रसूर्यप्रतिमांगंगांपश्यंतितेभुवि ॥ ६६ ॥ साधारणांभसापूर्णांसाधारणनदीमिव ॥ पश्यंतिनास्तिकागंगांपापोपहतलोचनाः ॥ ६७ ॥ संसारमोचकश्चाहंजनानामनुकंपया ॥ गंगातरंगरूपेणसोपानंनिर्ममेदिवः ॥ ६८ ॥ सर्वएवशुभःकालःसर्वोदेशस्तथाशुभः ॥ सर्वोजनोदानपात्रंश्रीमतीजाह्नवीतटे ॥ ६९ ॥ यथाश्वमेधोयज्ञानांनगानांहिमवान्यथा ॥ व्रतानांचयथासत्यंदानानामभयंयथा ॥ ७० ॥ प्राणायामश्चतपसांमंत्राणांप्रणवोयथा ॥ धर्माणामप्यहिंसाचकाम्यानांश्रीर्यथावरा ॥ ७१ ॥ यथात्मविद्याविद्यानांस्त्रीणांगौरीयथोत्तमा ॥ सर्वदेवगणानांचयथात्वंपुरुषोत्तम ॥ ७२ ॥ सर्वेषामेवपात्राणांशिवभक्तोयथावरः ॥ तथासर्वेषुतीर्थेषुगंगातीर्थंविशिष्यते ॥ ७३ ॥ हरेयश्चावयोर्भेदंनकरोतिमहामतिः ॥ शिवभक्तःसविज्ञेयोमहापाशुपतश्चसः ॥ ७४ ॥ पापपांसुमहावात्यापापद्रुमकुठारिका ॥ पापेंधनदवाग्निश्चगंगेयंपुण्यवाहिनी ॥ ७५ ॥ नानारूपाश्चपितरोगाथागायंतिसर्वदा ॥ अपिकश्चित्कुलेस्माकंगंगास्नायीभविष्यति ॥ ७६ ॥ देवर्षीन्परिसंतर्प्यदीनानाथांश्चदुःखितान् ॥ श्रद्धयाविधिनास्नात्वादास्यतेसलिलांजलिम् ॥ ७७ ॥ अपिनःसकुलेभूयाच्छिवेविष्णौचसाम्यदृक् ॥ तदालयकरोभक्त्यातस्यसंमार्जनादिकृत् ॥ ७८ ॥ अकामोवासकामोवातिर्यग्योनिगतोपिवा ॥ गंगायांयोमृतोमर्त्योनरकंसनपश्यति ॥७९॥ तीर्थमन्यत्प्रशंसंतिगंगातीरेस्थिताश्चये ॥ गंगांनबहुमन्यंतेतेस्युर्निरयगामिनः ॥८०॥ मांचत्वांचैवयोद्वेष्टिगंगांचपुरुषाधमः॥ स्वकीयैःपुरुषैःसार्धंसघोरंनरकंव्रजेत् ॥ ८१ ॥ षष्टिर्गणसहस्राणिगंगांरक्षंतिसर्वदा ॥ अभक्तानांचपापानांवासेविघ्नंप्रकुर्वते ॥ ८२ ॥ कामक्रोधमहामोहलोभादिनिशितैःशरैः ॥ घ्नंतितेषांमनस्तत्रास्थितिंचापनयंतिच ॥ ८३ ॥

ष्ण्वोःप्रासादकर्ता ॥ तस्यतयोरालयस्यसंमार्जनादिकृद्रजोवारणादिकृत् ॥ आदिपदेनोक्षणलेपनादीनिगृह्यंते ॥ ७८ ॥ तिर्यग्योनिगतोपिवेत्यपिशब्दाज्जलजंत्वादीनिगृह्यंते ॥ मर्त्योमरणधर्मायःकश्चिदपीत्यर्थः ॥ ७९ ॥ गंगांनवहुमन्यंतेसर्वतीर्थाधिकांनमन्यंतइत्यर्थः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ मोहोऽविवेकस्तस्यमहत्त्वंनामतत्त्वज्ञानमंतरेणापरिच्छेद्यत्वम् ॥ घ्नंत्युच्चाटयांते ॥

तत्रगंगातीरे ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥८८ ॥ तिथिनक्षत्रपूर्वादियत्संकल्पवाक्यंतन्नापेक्ष्यमित्यर्थः ॥ पर्वादीतिपाठेआदिपदेनदिनादिकंगृह्यते ॥८९॥ भागीरथीतीरंसिद्धिक्षेत्रम् ॥
तथाचोक्तम् ॥ गंगातीरेवसेन्नित्यंभिक्षुर्मोक्षपरायणः॥ सिद्धिक्षेत्रंतुतज्ज्ञेयंयावद्धनुःशतत्रयमिति ॥ यस्तुभागीरथींगंगांसुखसेव्यांनसेवतइतिक्वचित्पाठस्तदातुगंगामित्युक्तेकावेर्यादावतिप्रसंगःस्यादेतदु
क्तंभागीरथीमिति ॥ कावेरीतुंगभद्राचकृष्णावेणीचगौतमी ॥ भागीरथीतिविख्याताःपंचगंगाःप्रकीर्तिताइति॥तासामपिगंगात्वात् ॥ भागीरथीमित्युक्तेभगीरथेनाधिष्ठितांभागीरथीमित्ययोध्यापुर्या
दावपियातितद्व्यवच्छेदार्थमाह ॥ गंगामिति ॥ ९० ॥ ९१ ॥ प्रतिकृतेःप्रतिमायाः ॥ ९२ ॥ वाचकप्रीणनाद्धनैर्द्रव्यैर्वाचकस्यसन्तर्पणादित्यर्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ मंत्रजप्तैःॐनमःशिवायेत्यने

गंगांसमाश्रयेद्यस्तुसमुनिःसचपंडितः ॥ कृतकृत्यःसविज्ञेयःपुरुषार्थचतुष्टये ॥ ८४ ॥ गंगायांचसकृत्स्नातोहयमेधफलंलभेत् ॥ तर्पयंश्चपितॄंस्तत्र
तारयेन्नरकार्णवात् ॥ ८५ ॥ नैरंतर्येणगंगायांमासंयःस्नातिपुण्यवान् ॥ शक्रलोकेसवसतियावच्छक्रःसपूर्वजः ॥ ८६ ॥ अब्दंयःस्नातिगंगायांनैरंतर्ये
णपुण्यभाक् ॥ विष्णोर्लोकंसमासाद्यससुखंसंवसेन्नरः ॥ ८७ ॥ गंगायांस्नातियोमर्त्योयावज्जीवंदिनेदिने ॥ जीवन्मुक्तःसविज्ञेयोदेहांतेमुक्तएवसः ॥
॥८८॥ तिथिनक्षत्रपर्वादिनापेक्ष्यंजाह्नवीजले ॥ स्नानमात्रेणगंगायांसंचिताघंविनश्यति ॥ ८९ ॥ पंडितोपिसमूर्खःस्याच्छक्तियुक्तोप्यशक्तिकः ॥
यस्तुभागीरथीतीरंसुखसेव्यंनसंश्रयेत् ॥ ९० ॥ किंवायुषाप्यरोगेणविकासिन्याथकिंश्रिया ॥ किंवाबुद्ध्याविमलयायदिगंगांनसेवते ॥ ९१ ॥
यःकारयेदायतनंगंगाप्रतिकृतेर्नरः ॥ भुक्तासभोगान्प्रेत्यापियातिगंगासलोकताम् ॥ ९२॥ शृण्वंतिमहिमानंयेगंगायानित्यमादरात् ॥ गंगास्नानफलं
तेषांवाचकप्रीणनाद्धनैः ॥९३॥ पितॄनुद्दिश्ययोलिंगंस्नपयेद्गांगवारिणा ॥ तृप्ताःस्युस्तस्यपितरोमहानिरयगाअपि ॥ ९४ ॥ अष्टकृत्वोमंत्रजप्तैर्वस्त्रपूतैः
सुगंधिभिः ॥ प्रोचुर्गांगजलैःस्नानंघृतस्नानाधिकंबुधाः ॥ ९५ ॥ अष्टद्रव्यविमिश्रेणगंगातोयेनयःसकृत् ॥ मागधप्रस्थमात्रेणताम्रपात्रस्थितेनच
॥ ९६ ॥ भानवेऽर्घंप्रदद्याच्चस्वकीयपितृभिःसह ॥ सोतितेजोविमानेनसूर्यलोकेमहीयते ॥ ९७ ॥ आपःक्षीरंकुशाग्राणिघृतंमधुगवांदधि ॥ रक्तानि
करवीराणिरक्तचंदनमित्यपि ॥ ९८ ॥ अष्टांगार्घोयमुद्दिष्टस्त्वतीवरवितोषणः ॥ गांगैर्वार्भिःकोटिगुणोज्ञेयोविष्णोऽन्यवारितः ॥ ९९ ॥ गंगातीरे
स्वशक्त्यायःकुर्याद्देवालयंसुधीः ॥ अन्यतीर्थप्रतिष्ठातोभवेत्कोटिगुणंफलम् ॥ १०० ॥ अश्वत्थवटचूतादिवृक्षारोपेणयत्फलम् ॥ कूपवापीतडागा
दिप्रपासत्रादिभिस्तथा ॥ १ ॥

नवक्ष्यमाणविंशत्यक्षरगंगामंत्रेणवाभिमंत्रितैः ॥ स्नानंलिंगादेरितिशेषः ॥ ९५ ॥ अष्टद्रव्यविमिश्रेणेतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ अष्टद्रव्याण्यापइत्यनेनस्वयंव्याकरिष्यति ॥ मागधप्रस्थमात्रेणसार्धं
द्वादशपलपरिमितेन ॥९६॥९७॥ अष्टद्रव्याण्येवाह ॥ आपइतिसार्धेन ॥ क्षीरंघृतंदधीतित्रयाणांगवामित्यनेनसंबंधः ॥९८॥ गांगैरित्यर्धवाक्यम् ॥ कोटिगुणोऽर्घइतिशेषः ॥९९॥ गंगातीरइति ॥
अन्यतीर्थप्रतिष्ठातःपुण्यतीर्थेषुप्रतिष्ठापनात्करणादित्येतत् ॥ देवालयस्येतिशेषः ॥१००॥ अश्वत्थेतिसार्धवाक्यम् ॥ चूतादीत्यादिपदेनपिचुमंदादयोगृह्यंते ॥ तथाचोक्तम् ॥ अश्वत्थमेकंपिचुमंदमे

कंन्यग्रोधमेकंदशतिंतिणीश्च ॥ कपित्थबिल्वामलकत्रयंचपंचाम्रवापीनरकंनपश्येदिति ॥ कूपउदपानः ॥ वापीदीर्घिका॥तडागःपद्माकरः ॥ आदिपदेनकासारादयोगृह्यंते ॥ प्रपापानीयशालिका ॥
सत्रंयज्ञःसदान्नदानंवा ॥ आदिपदेनब्राह्मणतर्पणादीनिगृह्यंते ॥ १ ॥ पुष्पवाट्यादीत्यादिशब्देनाम्रवाट्यादयोगृह्यंते ॥ २ ॥ गंगागंडूषपानतःगंगाजलस्यचुलुकमात्रपानात् ॥ ३ ॥ ४ ॥
अक्षयश्चिरकालावस्थायि॥अपीतिनिश्चये ॥ ५ ॥ पादुकायुग्मंस्थंडिलादौचंदनादिनिर्मितम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गंगाभजनशीलस्येतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥९॥ दुःखसंकटेदुःखसंबाधे ॥ ११० ॥
दीर्घायुष्यमित्यादिद्वितीयांतेषुचतुर्षुपदेषुप्राप्नोतीतिशेषः ॥ लभेदिति वैक्रिययावान्वयः ॥ वासोभिरित्यादितृतीयांतेषुचतुर्षुपदेषुचगंगातटइत्यनुषज्जते ॥ वासोभिर्दत्तैरितिशेषः ॥११॥१२ ॥ धेनुमि

अन्यत्रयद्भवेत्पुण्यंतद्गंगादर्शनाद्भवेत् ॥ पुष्पवाट्यादिभिश्चापिगंगास्पर्शंततोऽधिकम् ॥ २ ॥ कन्यादानेनयत्पुण्यंयत्पुण्यंगोऽन्नदानतः ॥ तत्पुण्यंस्या
च्छतगुणंगंगागंडूषपानतः ॥ ३ ॥ चांद्रायणसहस्रेणयत्पुण्यंस्याज्जनार्दन ॥ ततोऽधिकफलंगंगाऽमृतपानादवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ भक्त्यागंगावगाहस्य
किमन्यत्फलमुच्यते ॥ अक्षयःस्वर्गवासोपिनिर्वाणमथवाहरे ॥ ५ ॥ गंगायाःपादुकायुग्मंनित्यमर्चंतियोनरः ॥ आयुःपुण्यंधनंपुत्रान्स्वर्गमोक्षौच
विंदति ॥ ६ ॥ नास्तिगंगासमंतीर्थंकलिकल्मषनाशनम् ॥ नास्तिमुक्तिप्रदंक्षेत्रमविमुक्तसमंहरे ॥ ७ ॥ गंगास्नानरतंमर्त्यंदृष्ट्वैवयमकिंकराः ॥ दिशो
दशपलायंतेसिंहंदृष्ट्वायथामृगाः ॥ ८ ॥ गंगाभजनशीलस्यगंगातटनिवासिनः ॥ अर्चांकृत्वायथान्यायमश्वमेधफलंलभेत् ॥ ९ ॥ गोभूहिरण्यदानेन
भक्त्यागंगातटेशुभे ॥ नरोनजायतेभूयःसंसारेदुःखकंटके ॥११०॥ दीर्घायुष्यंचवासोभिर्ज्ञानंपुस्तकदानतः ॥ अन्नदानेनसंपत्तिंकीर्तिंकन्याप्रदानतः
॥ ११ ॥ अन्यत्रयत्कृतंकर्मव्रतंदानंजपस्तपः ॥ गंगातटेतुतत्सर्वंहरेकोटिगुणंभवेत् ॥ १२ ॥ धेनुंसवत्सांयोदद्याद्गंगातीरेविधानतः ॥ गोरोमसं
ख्ययाविष्णोयुगान्सर्वसमृद्धिमान् ॥ १३ ॥ गोलोकेममलोकेवाकामधेनुप्रदानतः ॥ भुंजानःसर्वकामांस्तुदिव्यान्नानाविधान्बहून् ॥ १४ ॥
देवानामप्यलभ्यांश्चभुक्तातुसहबांधवैः ॥ पितृभिश्चसुहृद्भिश्चसर्वरत्नविभूषितः ॥ १५ ॥ जायतेसत्कुलेपश्चाद्धनधान्यसमाकुले ॥ रत्नकांचनसंपन्नेशी
लविद्यासमन्विते ॥ १६ ॥ भुक्त्वासविपुलान्भोगान्पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ पुनर्गंगांसमासाद्यकाश्यामुत्तरवाहिनीम् ॥ १७ ॥ विश्वेश्वरंसमाराध्यप्राग्ज
नुर्वासनावशात् ॥ कालाद्देहांतमासाद्यब्रह्मसंपद्यतेततः ॥ १८ ॥

तिषड्भिःश्लोकैर्वाक्यम् ॥ सवत्सांवत्ससहिताम् ॥ योनैचिकीमितिक्वचित्पाठस्तत्रनैचिकींगोषुमध्येउत्तमाम् ॥ उत्तमागोषुनैचिकीत्यमरः ॥ योद्विमुखीमितिचान्यत्र ॥ तत्रद्विमुखींप्रसूयमानाम् ॥
पयस्विनीमितिचापरत्र ॥ तत्रपयस्विनींबहुदुग्धदोग्ध्रीम् ॥ १३ ॥ कामधेनुप्रदानतःपूर्वोक्तायाःकामधेनोर्दानात् ॥ कामधेनुव्रजावृतइतिक्वचित् ॥ तत्रगोलोकेकामधेनुसमूहेनवृतःममलोकेचेन्मदी
यैर्गणैर्वृतइतिज्ञेयम्॥उभयत्रवातथा ॥१४॥१५॥ शीलंसदाचारः विद्याउपासनादिरूपा ताभ्यांसमन्विते ॥१६॥१७॥ प्राग्जनुर्वासनावशात्पूर्वजन्मसंस्काराभ्यासात् ॥ ब्रह्मविदेहकैवल्यम् ॥१८ ॥

विवर्तनद्वयमितिपंचभिःश्लोकैर्वाक्यम् ॥ विवर्तनद्वयंनिवर्तनद्वयमित्यर्थः ॥ अयमेववापाठः ॥ षष्टिदंडप्रमाणमप्यंशमित्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ चतुर्हस्तोभवेद्दंडस्त्रिंशद्दंडानिवर्तनमिति ॥ १९ ॥
॥ १२० ॥ २१ ॥ मोचयित्वामोक्षंदापयित्वापांचभौतिकींपंचभूताकारेणपरिणतामविद्यांछित्त्वादेहेऽभिमानंत्यक्त्वेत्यर्थः ॥ पंचपर्विकामितिपाठेतमोमोहोमहामोहस्तामिस्रोह्यंधसंज्ञितइतिविष्णु
पुराणोक्तानिपंचपर्वाणियस्यास्तामित्यर्थः ॥ २२ ॥ युंजानोघटयन्कुर्वन्नित्येतत् ॥ योगंजीवपरमात्मनोरैक्यम् ॥ अष्टांगयोगव्यवच्छेदार्थमुत्तममितिविशेषणम् ॥ अथवाऽविमुक्तप्राप्यदेहावसाने
परंकैवल्यंगच्छतीति ॥ २३ ॥ सुवर्णेतिश्लोकचतुष्टयंवाक्यम् ॥ सुवर्णमात्रमपिअशीतिरक्तिकामात्रमपिसुवर्णंस्वर्णंसुवर्णायशोभनवर्णायब्राह्मणायेत्यर्थः ॥ सुवर्णंशोभनवर्णमत्युत्कृष्ट
मित्यर्थः ॥ २४ ॥ खचितेसंबद्धे ॥ २५ ॥ ब्रह्मांडांतरसंस्थेषुसर्वलोकेष्वितिसंबंधः ॥ यावदाभूतसंप्लवंभूतानांप्रलयावधिपर्यंतमित्यर्थः ॥ यावदाहूतसंप्लवमितिपाठेआहूतपदेनाहुतिकार्यंजगदु

विवर्तनद्वयमपिभूमेर्भागीरथीतटे ॥ नरोददातियोभक्त्यातस्यपुण्यफलंशृणु ॥ १९ ॥ तद्भूमित्रसरेणूनांसंख्ययायुगमानया ॥ महेंद्रचंद्रलोकेषुभुक्त्वाभो
गान्मनःप्रियान् ॥ १२० ॥ सप्तद्वीपपतिर्भूत्वामहाधर्मपरायणः ॥ नरकस्थान्पितन्सर्वान्प्रापयेत्त्रिदिवंहरे ॥२१॥ स्वर्गस्थांश्चपितॄन्सर्वान्मोचयित्वाम
हाद्युतिः ॥ अंतेज्ञानासिनाछित्त्वाह्यविद्यांपांचभौतिकीम् ॥ २२ ॥ परंवैराग्यमापन्नोयुंजानोयोगमुत्तमम् ॥ प्राप्याथवाविमुक्तंचपरंब्रह्माधिगच्छति ॥
॥ २३ ॥ सुवर्णमात्रमपियःसुवर्णंसंप्रयच्छति ॥ सुवर्णायसुवर्णंचहरेभागीरथीतटे ॥ २४ ॥ सहेमरत्नखचितेविमानेसर्वगेशुभे ॥ सर्वैश्वर्यसमायुक्तःसर्व
लोकेषुपूजितः ॥ २५ ॥ ब्रह्मांडांतरसंस्थेषुभुंजन्भोगान्मनोरमान् ॥ सर्वैःसंपूजितोविष्णोयावदाभूतसंप्लवम् ॥ २६ ॥ एकराट्चततोभूत्वाजंबूद्वीपे
प्रतापवान् ॥ ततोऽविमुक्तमासाद्यपदंनिर्वाणमृच्छति ॥ २७ ॥ जन्मर्क्षेतुकृतेस्नानेगंगायांभक्तिपूर्वकम् ॥ जन्मप्रभृतिपापौघात्संचितान्मुच्यतेक्षणात्
॥ २८ ॥ वैशाखेकार्तिकेमाघेगंगास्नानंसुदुर्लभम् ॥ दर्शेशतगुणंपुण्यंसंक्रांतौचसहस्रकम् ॥२९॥ चंद्रसूर्यग्रहेलक्षंव्यतीपातेत्वनंतकम् ॥ अयुतंविषुवे
चैवनियुतंत्वयनद्वये ॥ १३० ॥ सोमग्रहःसोमदिनेरविवाररेवग्रहः ॥ तच्चूडामणिपर्वाख्यंतत्रस्नानमसंख्यकम् ॥ ३१ ॥ स्नानंदानंजपोहोमो
यद्यच्चूडामणौकृतम् ॥ तदक्षयंसर्वमिहविष्णोभागीरथीतटे ॥ ३२ ॥ श्रद्धयाभक्तियुक्तस्तुगंगांस्नात्वाविधानतः ॥ ब्रह्महापिविशुद्ध्येतकिंपुनस्त्वं
न्यपातकी ॥ ३३ ॥ कृमिकीटपतंगाद्यायेमृताजाह्नवीतटे ॥ कूलात्पतंतियेवृक्षास्तेपियांतिपरांगतिम् ॥ ३४ ॥ ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेदशम्यांहस्तसं
युते ॥ गंगातीरेतुपुरुषोनारीवाभक्तिभावतः ॥ ३५ ॥

च्यते ॥ दीर्घश्छांदसः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ आदित्याज्जायुतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइति ॥ आहुतिकार्यप्रलयपर्यंतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ एकएवराजतइत्येक
राट्चक्रवर्तीत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ दर्शेऽमावास्यायाम् ॥ २९ ॥ अमावास्यायुक्तोरविवासरोव्यतीपातोयोगविशेषोवा ॥ अयुतंविषुवेचेति ॥ विषुवेमेषसंक्रमणे ॥ अक्षयंवैधृतौचैवेतिपाठेवै
धृतिरापियोगविशेषएव ॥ नियुतंलक्षम् ॥ एकंशतसहस्रंतुनियुतंलक्षमुच्यतइतिब्रह्मांडदर्शनात् ॥ १३० ॥ असंख्यकमसंख्यातफलजनकमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ इहजगतिभागीरथीतटेभागीरथ्यांतत्त
टेचेत्यर्थः ॥ तत्रतीरंधनुःशतत्रयपरिमितमितिज्ञातव्यम् ॥ गंगातीरेवसेन्नित्यंभिक्षुर्मोक्षपरायणः ॥ सिद्धिक्षेत्रंतुतज्ज्ञेयंयावद्धनुःशतत्रयमितिवचनादित्युक्तमेव ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ज्येष्ठइतिस

पादश्लोकोवाक्यम् ॥ हस्तसंयुतेहस्तनक्षत्रसंयुक्तइतिज्येष्ठमासस्यसितपक्षस्यवाविशेषणम् ॥ हस्तसंयुतेहस्तसंयुतायामितिवा ॥ ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेदशमीहस्तसंयुतेतिभविष्यदर्शनात् ॥ ३९ ॥ गंगा
मितिपादोनश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ गंगांदशविधैर्दशप्रकारैःपुष्पादिभिर्दशकृत्वोदशवारान्पूजयेदित्यन्वयः ॥ कथंभूतैःपुष्पादिभिः ॥ दशदशोन्मितैः प्रतिवारंदशदशसंख्ययापरिमितैः ॥ ३६ ॥
दशांगधूपानांलक्षणंचैतत् ॥ षड्भागकुष्ठोद्विगुणोगुडश्चलाक्षात्रयंपञ्चनखस्यभागाः ॥ हरीतकीसर्जरसश्चमांसीभागत्रयंचैवतुशैलजस्य ॥ घनस्यचत्वारिपुरस्यचैकोदशांगधूपःकथितोमुनींद्रैरि
ति ॥ ३७ ॥ प्रसृतीरत्रांजलीन् ॥ मन्त्रतोमंत्रेण ॥ ३८ ॥ मंत्रंदर्शयन्मन्त्रमुद्धरति नमइतिसार्धेन ॥ ३९ ॥ मनुनामंत्रेण ॥ ४० ॥ ४१ ॥ पंचामृतेनविशोधितांस्नापिताम् ॥ ध्यानमाह
चतुर्भुजामितिसार्धत्रयेण ॥ ततोध्यायेदितिद्वितीयश्लोकस्यप्रथमंचरणंप्रथमतोज्ञातव्यम् ॥ ४२ ॥ लावण्यंसौंदर्यंतदेवामृतंतस्यनिष्पंदःस्रवणम् ॥ निष्यंदेतिपाठेपिसएवार्थस्तेनसंशीलिंती

निशायांजागरंकुर्याद्गंगांदशविधैर्हरे ॥ पुष्पैःसुगंधैर्नैवेद्यैःफलैर्दशदशोन्मितैः ॥३६॥ प्रदीपैर्दशभिर्धूपैर्दशांगैर्गरुडध्वज ॥ पूजयेच्छ्रद्धयाधीमान्दशकृत्वो
विधानतः ॥ ३७ ॥ साज्यांस्तिलान्क्षिपेत्तोयेगंगायाःप्रसृतीर्दश ॥ गुडसक्तुमयान्पिंडान्दद्याच्चदशमंत्रतः ॥ ३८ ॥ नमःशिवायैप्रथमंनारायण्यैपदं
ततः ॥ दशहरायैपदमितिगंगायैमंत्रएषवै ॥ ३९ ॥ स्वाहांतःप्रणवादिश्चभवेद्विंशाक्षरोमनुः ॥ पूजादानंजपोहोमोऽनेनैवमनुनास्मृतः ॥ ४० ॥
हेम्नारूप्येणवाशक्त्यागंगामूर्तिंविधायच ॥ वस्त्राच्छादितवक्त्रस्यपूर्णकुंभस्यचोपरि ॥ ४१ ॥ प्रतिष्ठाप्यार्चयेद्देवींपंचामृतविशोधिताम् ॥ चतुर्भुजांत्रिने
त्रांचनदीनदनिषेविताम् ॥ ४२ ॥ लावण्यामृतनिष्पंदसंशीलद्गात्रयष्टिकाम् ॥ पूर्णकुंभसितांभोजवरदाभयसत्कराम् ॥ ४३ ॥ ततोध्यायेत्सुसौम्यां
चचंद्रायुतसमप्रभाम् ॥ चामरैर्वीज्यमानांचश्वेतच्छत्रोपशोभिताम् ॥ ४४ ॥ सुधाप्लावितभूपृष्ठांदिव्यगंधानुलेपनाम् ॥ त्रैलोक्यपूजितपदांदेवर्षिभिर
भिष्टुताम् ॥ ४५ ॥ ध्यात्वासमर्च्यमंत्रेणधूपदीपोपहारतः ॥ मांचत्वांचविधिंब्रध्नंहिमवंतंभगीरथम् ॥ ४६ ॥ प्रतिमाग्रेसमभ्यर्च्यचंदनाक्षतनिर्मितान् ॥
दशप्रस्थतिलान्दद्याद्दशविप्रेभ्यआदरात् ॥ ४७ ॥ पलंचकुडवःप्रस्थआढकोद्रोणएवच ॥ धान्यमानेनबोद्धव्याःक्रमशोमीचतुर्गुणाः ॥ ४८ ॥
मत्स्यकच्छपमंडूकमकरादिजलेचरान् ॥ हंसकारंडवबकचक्रटिट्टिभसारसान् ॥ ४९ ॥

गात्रमेवयष्टिकायस्यास्ताम् ॥ पूर्णकुम्भसिताम्भोजाभ्यांसहितावरदाभयाभक्तानांभयनिवारकाःसंतःकरायस्यास्ताम् ॥ ४३ ॥४४॥ ४५ ॥ विधिंब्रह्माणम् ॥ ब्रध्नंसूर्यम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ प्रस्थस्य
मानन्दर्शयन्पलादीनांचतुर्णामपिमानमाह ॥ पलंचेति ॥ अमीपलादयः ॥ धान्यमानेनमुष्टिपरिमितधान्यप्रमाणेन ॥ पलद्वयंतुप्रसृतिर्मुष्टिरेकंपलंस्मृतम् ॥ अष्टमुष्टिभवेत्किंचित्किंचिदष्टौतुपुष्क
लमितिस्मृतेः ॥ क्रमाच्चतुर्गुणाबोद्धव्याज्ञातव्याइत्यर्थः ॥ अयमर्थः ॥ मुष्टिपरिमितंधान्यमेकंपलम् ॥ चतुर्भिःपलैरेकःकुडवः ॥ चतुर्भिःकुडवैरेकःप्रस्थः ॥ यद्यपिपलद्वयंतुप्रसृतिरित्यु
क्तंतथापिमतभेदादयंपरिमाणभेदइतिज्ञातव्यम् ॥ चतुर्भिःप्रस्थैरेकआढकः ॥ चतुर्भिराढकैरेकोद्रोणइति ॥ ४८ ॥ कारंडवःपक्षिविशेषः ॥ चक्रश्चक्रवाकः ॥ टिट्टिभःपक्षिविशेषः ॥ सारसः

पुष्करः ॥ ४९ ॥ स्वर्णरूप्यताम्रपृष्ठविनिर्मितान्स्वर्णादिमयपात्रोपरिचन्दनादिलिखितानित्यर्थः ॥ पिष्टविनिर्मितानितिक्वचित् ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ परुषमेवपारुष्यंकठोरवचनमित्यर्थः ॥
असंबद्धप्रलापोनिष्प्रयोजनवाग्व्यवहारः ॥ ५३ ॥ वितथाभिनिवेशोमिथ्याभूतेषुकार्येष्वाग्रहः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ उद्धरेदिति ॥ घोरान्नरकादित्यन्वयः ॥ ५६ ॥ स्तोत्रमेवाह ॥ ॐनमइति ॥ मंग
लार्थेॐकारः ॥ शिवायैनिःश्रेयसरूपिण्यै ॥ भगीरथःस्वर्गाद्गामानीतवानितिगंगा ॥ तदुक्तंभविष्ये ॥ यस्माद्भगीरथोदेविस्वर्गाद्गांत्वामिहानयत् ॥ अतस्त्वंमुनिभिःसर्वैर्गंगेतिपरिगीयसइति ॥
शिवदायैनिःश्रेयसदायै ॥ नमोनमइत्यादरेवीप्सा ॥ विष्णुरूपिण्यैवैष्णव्यै ॥ ब्रह्ममूर्त्यैसावित्र्यै ॥ ५७ ॥ रुद्ररूपिण्यैमाहेश्वर्यै ॥ विष्ण्वादित्रितयरूपिण्याइतिवार्थः ॥ शंकरसंबंधिन्यै
शांकर्यै ॥ सर्वदेवस्वरूपिण्यैसर्वदेवतामय्याइत्यर्थः ॥ भेषजमूर्तयेसंसाररोगस्येतिशेषः ॥ यद्वा ॥ रोगमात्रस्यौषधमूर्तये ॥ उक्तंच ॥ शरीरेजर्जरीभूतेव्याधिभिःपरिपीडिते ॥ औषधंजाह्नवी
तोयंवैद्योनारायणोहरिरिति ॥ ५८ ॥ नकेवलंसंसाररोगस्यरोगमात्रस्यवाऔषधरूपायैकिंतुसर्वस्यप्राणिमात्रस्यसर्वेषांरोगाणांभिषक्छ्रेष्ठ्यैश्रेष्ठवैद्यरूपायै ॥ स्थास्नुभ्योवृक्षादिभ्योजंगमे

यथाशक्तिस्वर्णरूप्यताम्रपृष्ठविनिर्मितान् ॥ अभ्यर्च्यगंधकुसुमैर्गंगायांप्रक्षिपेद्व्रती ॥ १५० ॥ एवंकृत्वाविधानेनवित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ उपवासीवक्ष्य
माणैर्दशपापैःप्रमुच्यते ॥ ५१ ॥ अदत्तानामुपादानंहिंसाचैवाविधानतः ॥ परदारोपसेवाचकायिकंत्रिविधंस्मृतम् ॥ ५२ ॥ पारुष्यमनृतंचैवपैशुन्यंचै
वसर्वशः ॥ असंबद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्याच्चतुर्विधम् ॥ ५३ ॥ परद्रव्येष्वभिध्यानंमनसानिष्टचिंतनम् ॥ वितथाभिनिवेशश्चमानसंत्रिविधंस्मृतम् ॥
॥ ५४ ॥ एतैर्दशविधैःपापैर्दशजन्मसमुद्भवैः ॥ मुच्यतेनात्रसंदेहःसत्यंसत्यंगदाधर ॥ ५५ ॥ उद्धरेन्नरकात्पूर्वान्दशघोराद्दशावरान् ॥ वक्ष्यमाणमिदं
स्तोत्रंगंगाग्रेश्रद्धयाजपेत् ॥ ५६ ॥ ॐनमःशिवायैगंगायैशिवदायैनमोनमः ॥ नमस्तेविष्णुरूपिण्यैब्रह्ममूर्त्यैनमोस्तुते ॥ ५७ ॥ नमस्तेरुद्ररूपिण्यैशां
कर्यैतेनमोनमः ॥ सर्वदेवस्वरूपिण्यैनमोभेषजमूर्तये ॥ ५८ ॥ सर्वस्यसर्वव्याधीनांभिषक्श्रेष्ठ्यैनमोस्तुते ॥ स्थास्नुजंगमसंभूतविषहंत्र्यैनमो
स्तुते ॥ ५९ ॥ संसारविषनाशिन्यैजीवनायैनमोस्तुते ॥ तापत्रितयसंहंत्र्यैप्राणेश्यैतेनमोनमः ॥ १६० ॥ शांतिसंतानकारिण्यैनमस्तेशुद्धमूर्तये ॥
सर्वसंशुद्धिकारिण्यैनमःपापारिमूर्तये ॥६१॥ भुक्तिमुक्तिप्रदायिन्यैभद्रदायैनमोनमः ॥ भोगोपभोगदायिन्यैभोगवत्यैनमोस्तुते ॥ ६२ ॥ मंदाकिन्यै
नमस्तेस्तुस्वर्गदायैनमोनमः ॥ नमस्त्रैलोक्यभूषायैत्रिपथायैनमोनमः ॥ ६३ ॥

भ्यःसर्पादिभ्यश्चसंभूतंयद्विषंतस्यहंत्र्यै ॥ :५९ ॥ संसारेयद्विषंसंसारएववाविषंतस्यनाशिन्यै ॥ जीवनायैजीवयतीतिजीवनाजलस्वरूपावातस्यैजीवनरूपायाइतिवा ॥ तापत्रितयसंहंत्र्यै
आध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकदुःखत्रयस्यसम्यक्छेत्र्यै ॥ प्राणेश्यैजीवरूपायैअंतर्यामिरूपायैइतिवा ॥ प्राणस्यप्राणइतिश्रुतेः ॥ १६० ॥ शांतिरारोग्यम् ॥ संतानोवंशः अथवाशांतेः
संतानःशांतिपरंपरातत्कारिण्यैशांतिसंतानकारिण्यै ॥ शुद्धमूर्तयेनिर्मलमूर्तये ब्रह्ममूर्तयइतिवा ॥ शुद्धमपापविद्धमितिश्रुतेः ॥ सर्वस्यप्राणिमात्रस्यसंशुद्धिकारिण्यै ॥ पापस्यपापमात्रस्यशत्रुमूर्तये ॥
॥ ६१ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदायिन्यैसुखमोक्षप्रदायिन्यै ॥ भद्रदायैकल्याणदायै ॥ भुज्यतेनेनेतिभोगःसाधनम् उपभोगःसुखंफलमित्येतत् वैपरीत्यंवा ॥ यद्वा भोगऐहिकउपभोगःपारलौकिकस्तद्दा
यिन्यै ॥ रातेर्दातुःपरायणमितिश्रुतेः ॥ भोगवत्यैपातालांतर्गतसरिद्रूपिण्यै ॥ भोगवतीतिचाधइतिभागवतदर्शनात् ॥ ६२ ॥ मंदाकिन्यैवियद्गंगायै ॥ स्वर्गदायैआनंददात्र्यै ॥ त्रैलोक्य

भूषायैत्रैलोक्यस्यालंकरणरूपायै ॥ त्रिपथायैत्रिषुलोकेषुपंथामार्गोयस्याःसातथा त्रयाणांधर्मार्थकाममोक्षाणांपंथामार्गभूताइतिवातद्रूपायै ॥ ६३ ॥ त्रिषुशुक्लेषुशुद्धेषुगंगाद्वारप्रयागसागरसंगमेषुसम्यक्स्थासंस्थास्थितिर्यस्यास्तस्यै ॥ तदुक्तंवाराहे ॥ सर्वत्रसुलभागंगात्रिषुस्थानेषुदुर्लभा ॥ गंगाद्वारेप्रयागेचगंगासागरसंगमइति ॥ यद्वा त्रिषुकालेषुशुक्लेनशुद्धेनब्रह्मरूपेणेतियावतसम्यक्स्थितिर्यस्यास्तस्यै ॥ तदुक्तम् ॥ योऽसौनिरंजनोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः ॥ सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइति ॥ यद्वा महेश्वरचंद्रमंडलहिमालयेषुकैलासेषुवात्रिशुक्लेषुसंस्थायै ॥ यद्वा त्रिशुक्लवच्छंखकुंदेंदुवत्संस्थाआकृतिर्यस्यास्तस्यै ॥ तथाचश्रूयतेगंगास्तोत्रे॥ शंखकुंदेंदुधवलामहापातकनाशिनीति॥क्षमावत्यैक्षमाकर्त्र्यै ॥ त्रिहुताशनसंस्थायैदक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयौत्रयोग्नयस्तेषुसंस्थायै ॥ तेजोवत्यैदीप्तिमत्यै ॥ ६४ ॥ नंदायैअलकनंदायै ॥ भामासत्यभामेतिवत् ॥ लिंगधारिण्यैशिवलिंगधारिण्यै ॥ सिद्धयःसिद्धलिंगानिस्पर्शलिंगान्यनेकशः ॥ गंगाजलांतस्तिष्ठंतीत्यत्रैवोक्तेः ॥ सुधाधारात्मनेअमृतस्रोतोरूपायै ॥ विश्वमुख्यायैब्रह्मांडश्रेष्ठायै ॥ रेवत्यैनक्षत्ररूपायै रेवतराजपुत्र्यैइतिवा ॥ ६५ ॥ बृहत्यैपरिपूर्णायै ॥ लोकधात्र्यैप्राणिमात्रजनन्यैपुष्टिकारिण्याइतिवा ॥ विश्वमित्रायैप्राणिमात्रस्यहितायै ॥ नंदिन्यैसमृद्धिकारिण्यैवसिष्ठकामधेनुरूपायैइतिवा ॥ ६६ ॥ पृथ्व्यैभूमिरूपायै ॥ शिवामृतायैनिर्मलजलायै ॥

नमस्त्रिशुक्लसंस्थायैक्षमावत्यैनमोनमः ॥ त्रिहुताशनसंस्थायैतेजोवत्यैनमोनमः ॥ ६४ ॥ नंदायैलिंगधारिण्यैसुधाधारात्मनेनमः ॥ नमस्तेविश्वमुख्यायैरेवत्यैतेनमोनमः ॥ ६५ ॥ बृहत्यैतेनमस्तेस्तुलोकधात्र्यैनमोस्तुते ॥ नमस्तेविश्वमित्रायैनंदिन्यैतेनमोनमः ॥ ६६ ॥ पृथ्व्यैशिवामृतायैचसुवृषायैनमोनमः ॥ परापरशताढ्यायैतारायैतेनमोनमः ॥ ६७ ॥ पाशजालनिकृंतिन्यैअभिन्नायैनमोस्तुते ॥ शांतायैचवरिष्ठायैवरदायैनमोनमः ॥ ६८ ॥ उग्रायैसुखजग्ध्यैचसंजीविन्यैनमोस्तुते ॥ ब्रह्मिष्ठायैब्रह्मदायैदुरितघ्न्यैनमोनमः ॥ ६९ ॥ प्रणतार्तिप्रभंजिन्यैजगन्मात्रेनमोस्तुते ॥ सर्वापत्प्रतिपक्षायैमंगलायैनमोनमः ॥ ७० ॥ शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणे ॥ सर्वस्यार्तिहरेदेविनारायणिनमोस्तुते ॥ ७१ ॥ निर्लेपायैदुर्गहंत्र्यैदक्षायैतेनमोनमः ॥ परापरपरायैचगंगेनिर्वाणदायिनि ॥ ७२ ॥

सुवृषायैशोभनधर्मरूपायै ॥ परेब्रह्मादयःअपरेऽस्मदादयस्तेषांशतैराढ्याव्याप्ताऽपरिमितसमष्टिव्यष्टिजीवाधारेत्यर्थः ॥ यद्वा परेब्रह्मणोऽपरेअनुत्कृष्टायेभ्यस्तादृशानांपरमहंसानांब्रह्मविदांशतैराढ्याव्याप्तासेवितेतियावत्तस्यै ॥ तारायैतारयतीतिताराप्रणवोवातारस्तद्रूपायै ॥ तेतुभ्यम् ॥ ६७ ॥ पाशश्चतुर्विंशतितत्त्वान्येवजालमानायोबंधनहेतुत्वात्तन्निकृंतिन्यै ॥ अभिन्नायैभेदरहितायै ॥ शांतायैनिरुपद्रवायै ऋष्यशृंगभार्यारूपायैवा ॥ वरिष्ठायैसर्वश्रेष्ठायै ॥ वरदायैभक्तेभ्योऽभीष्टदात्र्यै ॥ ६८ ॥ उग्रायैप्रलयकालेसर्वसंहर्त्र्यै कालरात्र्यैइत्यर्थः ॥ उस्रायैइतिपाठेतेजोरूपायै इत्यर्थः ॥ सुखजग्ध्यैसुखभोक्त्र्यै ॥ सुखजग्ध्र्यैइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ संजीविन्यैसम्यग्जीवितुंजीवयितुंवाशीलंयस्यास्तस्यै ॥ पाठांतरेसम्यग्जीवयतीतिसंजीवनीतस्यैइति ॥ ब्रह्मिष्ठायैब्रह्मण्यायैब्राह्मणभक्तायैइतियावत् ॥ ब्रह्मनिष्ठायैइतिवा ॥ ब्रह्मदायैवेददात्र्यैकैवल्यदायैइतिवा ॥ दुरितघ्न्यैअज्ञाननाशिन्यैपापमात्रनाशिन्यैइतिवा ॥ ६९ ॥ प्रणतार्तिप्रभंजिन्यैभक्तपीडोपशमयित्र्यै ॥ जगन्मात्रेप्रपंचजनयित्र्यैजगद्धितैषिण्यैइतिवा ॥ सर्वापत्प्रतिपक्षायैभक्तानांसर्वापन्निराकर्त्र्यै ॥ मंगलायैकल्याणरूपिण्यैमंगलागौरीरूपायैइतिवा ॥ ७० ॥ शरणागताश्चदीनाश्चआर्ताश्चतेषांपरित्राणंसंरक्षणंतत्रपरायणेदक्षे ॥ दर्शनादिनासर्वस्यप्राणिमात्रस्यार्तिहरे ॥ नारायणिजलायनेनारायणशक्तिरूपेवा ॥ ७१ ॥ निर्लेपायैअविद्यातत्कार्यरहितायै ॥ दुर्गहंत्र्यैदुर्गनाम्नोऽसुरस्यनाशिन्यै ॥

दक्षायैअघटितघटनापटीयस्यै ॥ परापरपरायैक्षराक्षराभ्यामतीतायैसर्वोत्तमायैइत्यर्थः ॥ हेगंगेनिर्वाणदायिनिकैवल्यदे ॥ ७२ ॥ हेगंगेममाग्रतःसंमुखेभूयास्भव ॥ हेगंगेमेपृष्ठतःपश्चाद्भागेतिष्ठ ॥ हेगंगेमेपार्श्वयोर्दक्षिणवामभागयोरेधिभव ॥ हेगंगेत्वयिमेस्थितिःस्थैर्यमस्तु ॥ गंगापदस्यावृत्तिर्नाम्नुप्राधान्यख्यापनाय ॥ ७३ ॥ किंवहुना ॥ आदाविति ॥ आदौत्वंकारणत्वेनअंतेत्वमवधित्वे नमध्येचाकिंचित्सत्तास्फूर्तिप्रदत्वेनतत्सर्वंत्वमेवेत्यर्थः ॥ गांगतेहेगंगेइत्यर्थः ॥ शिवेपरमसुखस्वरूपे ॥ किंचत्वमिति ॥ मूलप्रकृतिरविद्यात्वम् ॥ पुमान्पुरुषः ॥ परईश्वरः ॥ हेगंगेशिवःसुखरूपः परमात्माचत्वमित्यर्थः ॥ शिवेहेशिवशक्ते ॥ हीतितत्त्वमसिसर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिप्रामाण्यंसूचयति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ तस्यांप्रसिद्धायांज्येष्ठेमासिशुक्लपक्षे

गंगेममाग्रतोभूयागंगेमेतिष्ठपृष्ठतः ॥ गंगेमेपार्श्वयोरेधिगंगेत्वय्यस्तुमेस्थितिः ॥ ७३ ॥ आदौत्वमंतेमध्येचसर्वंत्वंगांगतेशिवे ॥ त्वमेवमूलप्रकृतिस्त्वं पुमान्परएवहि ॥ गंगेत्वंपरमात्माचशिवस्तुभ्यंनमःशिवे ॥ ७४ ॥ यइदंपठतेस्तोत्रंशृणुयाच्छ्रद्धयापियः ॥ दशधामुच्यतेपापैःकायवाक्चित्तसंभवैः ॥ ॥ ७५ ॥ रोगस्थोरोगतोमुच्येद्विपद्भ्यश्चविपद्युतः ॥ मुच्यतेबंधनाद्बद्धोभीतोभीतेःप्रमुच्यते ॥ ७६ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोतिप्रेत्यचत्रिदिवंव्रजेत् ॥ दिव्यं विमानमारुह्यादिव्यस्त्रीपरिवीजितः ॥ ७७ ॥ गृहेपिलिखितंयस्यसदातिष्ठतिधारितम् ॥ नाग्निचौरभयंतस्यनसर्पादिभयंक्वचित् ॥ ७८ ॥ ज्येष्ठेमासे सितेपक्षेदशमीहस्तसंयुता ॥ संहरेत्त्रिविधंपापंबुधवारेणसंयुता ॥ ७९ ॥ तस्यांदशम्यामेतच्चस्तोत्रंगंगाजलेस्थितः ॥ यःपठेद्दशकृत्वस्तुदरिद्रोवापि चाक्षमः ॥ ८० ॥ सोपितत्फलमाप्नोतिगंगांसंपूज्ययत्नतः ॥ पूर्वोक्तेनविधानेनयत्फलंसंप्रकीर्तितम् ॥ ८१ ॥ यथागौरीतथागंगातस्माद्गौर्यास्तुपूजने ॥ योविधिर्विहितःसम्यक्सोपिगंगाप्रपूजने ॥ ८२ ॥ यथाऽहंत्वंतथाविष्णोयथात्वंतुतथाह्युमा ॥ उमायथातथागंगाचतूरूपंनभिद्यते ॥ ८३ ॥ विष्णुरुद्रां तरंचैवश्रीगौर्योरंतरंतथा ॥ गंगागौर्यंतरंचैवयोब्रूतेमूढधीस्तुसः ॥ ८४ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराणेएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धे गंगामहिमवर्णनपूर्वकदशहरास्तोत्रकथनंनामसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥

जातायामित्यर्थः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ तर्हिमत्तोपिसाश्रेष्ठेतिदेव्याआशयमालक्ष्याहभगवान् ॥ यथागौरीति ॥ यतएवमतस्तस्माद्गौर्यास्त्विति ॥ ८२ ॥ तर्ह्यहमेवसर्वनिकृष्टइतिविष्णो राशयमालक्ष्यब्रूतेविश्वेश्वरः ॥ यथाहंत्वमिति ॥ ८३ ॥ एतदेवव्यतिरेकमुखेनद्रढयति ॥ विष्णुरुद्रेति ॥ अन्तरंभेदम् ॥ तथाचभागवतंवाक्यम् ॥ नतेमय्यच्युतेऽजेचभिदामण्वपिचक्षतइति ॥ यथामतियथाशक्तिरामानंदोमुनिर्महान् ॥ व्याकरोद्भगवत्पद्याःस्तोत्रंदशहराभिधम् ॥ ८४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥

अष्टाधिकतमेविंशेवाहीकाख्यानपूर्वकम् ॥ गंगायाभूरिमाहात्म्यंवर्ण्यतेशंभुनाहरिम् ॥ १ ॥ अतीताध्यायादिभागेविष्णुंसंबोध्यनिर्दग्धान्सगरान्श्रुत्वागंगामाराराधयिषुर्भगीरथोहिमवंतंजगामे
त्याद्युक्तमीश्वरेणतत्रप्राकृतानांसंदेहापनुत्तयेसंदिहानेवभवानीविश्वेशंपरिपृच्छति किंचिदितिद्वयेन ॥ १ ॥ २ ॥ भाविनिभूतवदुपचारइतिन्यायेनभाव्यपिभूतवन्निर्दिश्यतइत्यभिप्राये
णप्रत्युत्तरयति ॥ संदेहोत्रेतिसार्धेन ॥ ३ ॥ कृथाःकुरु ॥ ४ ॥ यद्वद्यथा ॥ ५ ॥ ६ ॥ त्रिषुलोकेषुस्रोतोयस्याःसात्रिस्रोतास्तांत्रिस्रोतसम् ॥ ७ ॥ पितृकर्मणितर्पणादौ ॥ ८ ॥

उमोवाच ॥ ॥ किंचित्प्रष्टुमनानाथस्वसंदेहापनुत्तये ॥ वदखेदोयदिनतेत्रिकालज्ञानकोविद ॥ १ ॥ तदाभगीरथोराजाक्कभागीरथीतदा ॥ यदा
विष्णुस्तपस्तेपेचक्रपुष्करिणीतटे ॥ २ ॥ ॥ शिवउवाच ॥ ॥ संदेहोऽत्रनकर्तव्योविशालाक्षिसदामले ॥ श्रुतौस्मृतौपुराणेषुकालत्रयमुदीर्यते ॥
॥ ३ ॥ भूतंभाविभवच्चापिसंशयंमावृथाकृथाः ॥ इत्युक्त्वापुनराहेशोगंगामाहात्म्यमुत्तमम् ॥४॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ पार्वतीनंदनपुनर्द्युनद्याःपरितो
वद ॥ महिमोक्तोहरौयद्वद्देवदेवेनवैतदा ॥ ५ ॥ स्कंदउवाच ॥ मुनेऽत्रमैत्रावरुणेयथादेवेनभाषितम् ॥ शृणुत्रिपथगामिन्यामाहात्म्यंपातकापहम् ॥६॥
त्रिस्रोतसंसमासाद्यसकृत्पिंडान्ददातियः ॥ उद्धृताःपितरस्तेनभवांभोधेस्तिलोदकैः ॥ ७ ॥ यावंतश्चतिलामर्त्यैर्गृहीताःपितृकर्मणि ॥ तावद्वर्षसहस्राणि
पितरःस्वर्गवासिनः ॥ ८ ॥ देवाःसपितरोयस्माद्गंगायांसवदास्थिताः ॥ आवाहनंविसर्गंचतेषांतत्रततोनहि ॥ ९ ॥ पितृवंशेमृतायेचमातृवंशेतथैवच ॥
गुरुश्वशुरबंधूनांयेचान्येबांधवामृताः ॥ १० ॥ अजातदंतायेकेचिद्येचगर्भेप्रपीडिताः ॥ अग्निविद्युच्चोरहताव्याघ्रदंष्ट्रिभिरेवच ॥ ११ ॥ उद्बंधनमृताये
चपतिताआत्मघातकाः ॥ आत्मविक्रयिणश्चोरायेतथाऽयाज्ययाजकाः ॥ १२ ॥ रसविक्रयिणोयेचयेचान्येपापरोगिणः ॥ अग्निदागरदाश्चैवगोघ्नाश्चै
वस्ववंशजाः ॥ १३ ॥ असिपत्रवनेयेचकुंभीपाकेचयेगताः ॥ रौरवेप्यंधतामिस्रेकालसूत्रेचयेगताः ॥१४॥ जात्यंतरसहस्रेषुभ्राम्यंतेयेस्वकर्मभिः ॥
येतुपक्षिमृगादीनांकीटवृक्षादिवीरुधाम् ॥ १५ ॥ योनिंगतास्त्वसंख्याताःसंख्यातानामशोभनाः ॥ प्रापितायमलोकंतुसुघोरैर्यमकिंकरैः ॥ १६ ॥
येऽबांधवाबांधवावायेऽन्यजन्मनिबांधवाः ॥ येपिचाज्ञातनामानोयेचापुत्राःस्वगोत्रजाः ॥ १७ ॥

॥ ९ ॥ पितृवंशेमृतायेचेत्यादीनामेतान्मंत्रान्समुच्चार्येत्यग्रिमेणान्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पापरोगिणःकुष्ठरोगवंतःपापनिमित्तरोगिणइतिवा ॥ १३ ॥ असिपत्राद्याःपंचनरकविशेषाः ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ संख्यातानामशोभनाःसंख्यातानामपिपक्ष्यादीनांमध्येयेऽशोभनानिकृष्टाइत्यर्थः ॥ स्वकर्मभिरशोभनाइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ १६ ॥ येअबांधवाइतिच्छेदः ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ एतानिति ॥ एतान्पितृवंशेइत्यारभ्यमुक्तिमाप्नुयुरित्यंतान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ यत्रत्यामृतसंतृप्ताःकाश्युत्तरवहास्रवज्जलेनसंहृष्टाः ॥
स्यामत्वमृतामिति ॥ स्यामभवेम ॥ तुनिश्चितम् ॥ अमृतंकैवल्यम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ खंडस्फुटितसंस्कारंदेवालयादीनामितिशेषः ॥ तत्रखंडंभग्नंस्फुटितंविदीर्णंतयोः

विषेणचमृतावैयेयेवैशृंगिभिराहताः ॥ कृतघ्नाश्चगुरुघ्नाश्चयेचामित्रद्रुहस्तथा ॥ १८ ॥ स्त्रीबालघातकायेचयेचविश्वासघातकाः ॥ असत्यहिंसानिरताः
सदापापरताश्चये ॥ १९ ॥ अश्वविक्रयिणोयेचपरद्रव्यहराश्चये ॥ अनाथाःकृपणादीनामानुष्यंप्राप्तुमक्षमाः ॥ २० ॥ तर्पिताजाह्नवीतोयैर्नरेणविधि
नासकृत् ॥ प्रयांतिस्वर्गतिंतेपिस्वर्गिणोमुक्तिमाप्नुयुः ॥२१॥ एतान्मंत्रान्समुच्चार्ययःकुर्यात्पितृतर्पणम् ॥ श्राद्धंपिंडप्रदानंचसविधिज्ञइहोच्यते ॥ २२॥
कामप्रदानितीर्थानित्रैलोक्येयानिकानिचित् ॥ तानिसर्वाणिसेवंतेकाश्यामुत्तरवाहिनीम् ॥ २३ ॥ स्वःसिंधुःसर्वतःपुण्याब्रह्महत्यापहारिणी ॥ काश्यां
विशेपतोविष्णोयत्रचोत्तरवाहिनी ॥ २४ ॥ गायंतिगाथामेतांवैदेवर्षिपितरोगणाः ॥ अपिदृग्गोचरानःस्यात्काश्यामुत्तरवाहिनी ॥२५॥ यत्रत्यामृतसं
तृप्तास्तापत्रितयवर्जिताः ॥ स्यामत्वमृतमेवाद्धाविश्वनाथप्रसादतः ॥ २६ ॥ गंगैवकेवलामुक्त्यैनिर्णीतापारितोहरे ॥ अविमुक्तेविशेषेणममाधिष्ठानगौ
रवात् ॥ २७ ॥ ज्ञात्वाकलियुगंघोरंगंगाभक्तिःसुगोपिता ॥ नविंदंतिजनागंगांमुक्तिमार्गैकदायिकाम् ॥ २८ ॥ अनेकजन्मनियुतंभ्राम्यमाणस्तुयो
निषु ॥ निर्वृतिंप्राप्नुयात्कोत्रजाह्नवीभजनंविना ॥ २९ ॥ नराणामल्पबुद्धीनामेनोविक्षिप्तचेतसाम् ॥ गंगैवपरमंविष्णोभेषजंभवरोगिणाम् ॥ ३० ॥
खंडस्फुटितसंस्कारंगंगातीरेकरोतियः ॥ ममलोकेचिरंकालंतस्याक्षयसुखंहरे ॥ ३१॥ गंतुमुद्दिश्ययोगंगांपरार्थंस्वार्थमेववा ॥ नगच्छतिपरंमोहात्सपते
त्पितृभिःसह ॥ ३२ ॥ सर्वाणियेषांगांगेयैस्तोयैःकृत्यानिदेहिनाम् ॥ भूमिस्थाअपितेमर्त्याअमर्त्याएववैहरे ॥ ३३ ॥ चरमेपिवयोभागेस्वःसिंधुंयो
निषेवते ॥ कृत्वाप्येनांसिबहुशःसोपियायाच्छुभांगतिम् ॥३४॥ यावदस्थिमनुष्याणांगंगातोयेषुतिष्ठति ॥ तावदब्दसहस्राणिस्वर्गलोकेमहीयते॥३५॥
विष्णुरुवाच ॥ ॥ देवदेवजगन्नाथजगतांहितकृत्प्रभो ॥ कीकसंचेत्पतेद्दैवाद्दुर्वृत्तस्यदुरात्मनः ॥३६॥ जलेद्युनद्यानिष्पापेकथंतस्यपरागतिः ॥ अपमृ
त्युविपन्नस्यतदीशविनिवेद्यताम् ॥ ३७ ॥ ॥ महेश्वरउवाच ॥ ॥ अत्रार्थेकथयिष्यामिपुरावृत्तमधोक्षज ॥ शृणुष्वैकमनाविष्णोवाहीकस्यद्वि
जन्मनः ॥ ३८ ॥ पुराकलिंगविषयेद्विजोलवणविक्रयी ॥ संध्यास्नानविहीनश्चवेदाक्षरविवर्जितः ॥ ३९ ॥ वाहीकोनामतोयज्ञसूत्रमात्रपरिग्रहः ॥
परिग्रहश्चतस्यासीत्कौविंदीविधवानवा ॥ ४० ॥

संस्कारःसंधानमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ लोकानुजिघृक्षयाऽजानन्निवभगवान्परिपृच्छति ॥ देवदेवेति ॥ कीकसमस्थि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ लोकविश्रंभणायाख्यायिक
योत्तरमाह ॥ अत्रार्थइति ॥ वाहीकस्यनाम्नेतिशेषः ॥ ३८ ॥ कलिंगविषयेउत्कलाद्दक्षिणस्यांदिशि ॥ ३९॥ परिग्रहोभार्या ॥ कौविंदीतंतुवायपत्नी ॥ विधवाविगतभर्तृका ॥ नवानूतनवयस्का ॥

गृहेइतिकश्चित् ॥ ४० ॥ दुर्भिक्षेति ॥ वृषलीसाकुर्विंदीप्राणाधारंप्राणजीवनोपायंविनादुर्भिक्षपीडितेनपतिनावाहीकेनसहदेशाद्देशांतरंगतवतीत्यर्थः ॥ यद्वा तेनप्रसिद्धेनान्येनकेनचिद्वृषलीपतिनासार्धं
सवाहीकोययावित्यन्वयः ॥ ४१ ॥ अथसंगवर्जितःसन् तत्रमध्येदंडकारण्यंदंडकारण्यस्यमध्येव्याघ्रेणघातितःसइत्यन्वयः ॥ ४२ ॥ गृध्रोदाक्षायणः ॥ तस्यवाहीकस्य ॥ ४३ ॥
गृध्रयोरितिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ आमिषंगृध्न्वोराकांक्षतोः ॥ पादगुल्फंचरणग्रंथिः ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ कंकोत्रगृध्रएव ॥ ४४ ॥ मध्येगंगंगंगायामध्येऽपतदित्यन्वयः ॥ द्वंद्वकारिणोर्युद्धका
रिणोःसतोः ॥ ४५ ॥ द्वीपीव्याघ्रः ॥ ४६ ॥ कशाभिरश्वप्रणोदिनीभिः ॥ आराभिर्मर्मभेदिकाभिःपरितोदितःसमंततोभेदितःसर्वांगेव्यथितइतिवा ॥ ४७ ॥ आपृच्छिपृष्टः ॥ मापतेलक्ष्मीपते ॥

दुर्भिक्षपीडितेनाथवृषलीपतिनाविना ॥ प्राणाधारंतदातेनदेशाद्देशांतरंययौ ॥ ४१ ॥ मध्येऽथदंडकारण्यंक्षुत्क्षामःसंगवर्जितः ॥ व्याघ्रेणघातितस्तत्र
नरमांसप्रियेणसः ॥ ४२ ॥ तस्यवामपदंगृध्रोगृहीत्वोदपतत्ततः ॥ मांसाशिनाऽन्यगृध्रेणतस्ययुद्धमभूद्दिवि ॥ ४३ ॥ गृध्रयोरामिषंगृध्न्वोःपरस्परजयै
षिणोः ॥ अवापतत्पादगुल्फंकंकचंचुपुटात्तदा ॥ ४४ ॥ तस्यवाहीकविप्रस्यव्याघ्रव्यापादितस्यह ॥ मध्येगंगंदैवयोगादपतद्द्वंद्वकारिणोः ॥ ४५ ॥
यदैवहतवान्द्वीपीतंवाहीकमरण्यगम् ॥ तस्मिन्नेवक्षणेबद्धःसपाशैःक्रूरकिंकरैः ॥ ४६ ॥ कशाभिर्घातितोत्यंतमाराभिःपरितोदितः ॥ वमन्रुधिरमास्ये
ननीतस्तैःसयमाग्रतः ॥ ४७ ॥ आपृच्छिधर्मराजेनचित्रगुप्तोथमापते ॥ धर्माधर्मविचार्यास्यकथयाशुद्विजन्मनः ॥ ४८ ॥ वैवस्वतेनपृष्टोथचित्रगुप्तो
विचित्रधीः ॥ सर्वदासर्वजंतूनांवेदितासर्वकर्मणाम् ॥ ४९ ॥ जगादयमुनाबंधुंवाहीकस्यद्विजन्मनः ॥ जन्मकर्मदिनारभ्यदुर्वृत्तस्यशुभेतरम् ॥ ५० ॥
चित्रगुप्तउवाच ॥ ॥ गर्भाधानादिकंकर्मप्राक्कृतंनास्यकेनचित् ॥ जातकर्मकृतंनास्यपित्राऽज्ञानवताहरे ॥ ५१ ॥ गर्भैनःशमनेहेतुःसमस्तायुःसुख
प्रदम् ॥ एकादशेह्निनामास्यनकृतंविधिपूर्वकम् ॥ ५२ ॥ ख्यातःस्याद्येनविधिनासर्वत्रविधिपावनम् ॥ नाकार्षीन्निर्गमंचास्यचतुर्थेमासिमंदधीः ॥ ५३ ॥
जनकःशुभतिथ्यादौविदेशगमनापहम् ॥ षष्ठेऽन्नप्राशनंमासिनकृतंविधिपूर्वकम् ॥ ५४ ॥ सर्वदामिष्टमश्नातिकर्मणायेनभास्करे ॥ नचूडाकरणंचास्य
कृतमब्देयथाकुलम् ॥ ५५ ॥ कर्मणायेनकेशाःस्युःस्निग्धाःकुसुमवर्षिणः ॥ नाकारिकर्णवेधोस्यजनित्रासमयेशुभे ॥ ५६ ॥ सुवर्णग्राहिणौयेनकर्णौ
स्यातांचसुश्रुती ॥ मौंजीबंधोप्यभूदस्यव्यतीतेब्देऽष्टमेहरे ॥ ब्रह्मचर्याभिवृद्ध्यैयोब्रह्मग्रहणहेतुकः ॥ ५७ ॥ मौंजीमोक्षणवार्तापिकृतानास्यजनुःकृता ॥
गार्हस्थ्यंप्राप्यतेयस्मात्कर्मणोऽनंतरंवरम् ॥ ५८ ॥

किंपृष्टंतदाह ॥ धर्मेति ॥ धर्मश्चाधर्मश्चधर्माधर्मम् ॥ समाहारत्वादेकवचनम् ॥ लेखकइतिपाठेपापपुण्यलेखनकर्तेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ यमुनायाबंधुंभ्रातरंयमम् ॥ जन्मकर्मदिनारभ्य
जन्मैवकर्मजन्मकर्मतद्दिनमारभ्येत्यर्थः ॥ कर्मजन्मदिनारभ्येतिपाठःसुगमः ॥ शुभेतरमशुभंपापमित्येतत् ॥ ५० ॥ अज्ञानवताऽज्ञेन ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ येननामकरणेन ॥ ५३ ॥
॥ ५४ ॥ येनान्नप्राशनकर्मणा ॥ ५५ ॥ येनचूडाकरणेन ॥ ५६ ॥ येनकर्णवेधेन ॥ सुश्रुतीशोभनाश्रुतिःश्रवणंययोस्तौकर्णौतथा ॥ योमौंजीबंधः ॥ ५७ ॥ जनुःकृता जन्मकर्त्रापित्रेत्यर्थः ॥ रमापतइतिकश्चित् ॥

यस्मान्मौंजीमोक्षणात्॥५८॥ऊढाविवाहिता ॥ त्यक्तकुलाध्वगापरित्यक्तकुलाचारात्यक्तकुलाध्वानंशीघ्रंवागच्छतीतितथाव्यभिचारिणीत्यर्थः॥ त्यक्तकुलाऽध्वगेतिपदद्वयंवा॥ त्यक्ताइतिपाठेयथाकथं
चिदूढाकुलाध्वगासाध्व्यपिवृषलीपतिनातेनत्यक्तेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ दुरोदरपरायणोद्यूतैकरतः ॥ ६० ॥ रुमायामिति ॥ रुमायांलवणाकरेभूप्रदेशे ॥ हताताडितासतीगौर्मृतेत्यन्वयः ॥ ६१ ॥
॥६२॥६३॥ भक्षयदभक्षयत् ॥ अयमेववापाठः ॥ ६४ ॥ सौरेहेसूर्यज ॥:कवलीकृतोग्रासीकृतोभक्षितइतियावत् ॥ प्रोतोविद्धः ॥ ६५ ॥ दंदशूकैःसर्पैः ॥ शुकैरितिपाठेशुकैर्वृश्चिकैरित्यर्थः ॥ सदा
कृतमनिष्टंयेनससदाकृतानिष्टः ॥ अवश्यसापेक्षत्वात्समासाभावाभावः ॥ कस्येत्याकांक्षायामाह ॥ आत्मनइति ॥ ६६ ॥ आस्फालितंताडितंकुट्टितमित्येतत् ॥ कराभ्यामितिशेषः ॥ काष्ठेष्टलो

यथाकथंचिदूढाऽथपत्नीत्यक्तकुलाध्वगा ॥ वृषलीपतिनातेनपरदारापहारिणा ॥५९॥ आरभ्यपंचमाद्वर्षात्परस्वस्यापहारकः ॥ अभूदेषदुराचारोदुरो
दरपरायणः ॥ ६० ॥ रुमायांवसताऽनेनहतागौरेकवार्षिकी ॥ एकदादृढदंडेनलिहंतीलवणंमृता ॥ ६१ ॥ जननींपादघातेनबहुशोऽसावताडयत् ॥
कदाचिदपिनोवाक्यंपितुःकृतमनेनवै ॥ ६२ ॥ विषंभक्षितवानेषबहुशःकलहप्रियः ॥ जनोपतापशीलोसौकृतोदरविदारणः ॥ ६३ ॥ धत्तूरकरवी
रादिबहुधोपविषाणिच ॥ क्रीडाकलहमात्रेणभक्षयच्चैषदुर्मतिः ॥ ६४ ॥ दग्धोसावग्निनासौरेश्वभिश्चकवलीकृतः ॥ शृंगिभिःपरितःप्रोतोविषाणाग्रैरसौ
बहु ॥ ६५ ॥ दंदशूकैर्भृशंदष्टोदुष्टःशिष्टैर्विगर्हितः ॥ काष्ठेष्टलोष्टैःपापिष्ठःकृतानिष्टःसदात्मनः ॥ ६६ ॥ आस्फालितंशिरोनेनासकृच्चापिदुरात्मना ॥
यदर्च्यतेसदासद्भिरुत्तमांगमनेकधा ॥ ६७ ॥ असौहिब्राह्मणोमंदोगायत्रीमपिवेदन ॥ कामतोमत्स्यमांसानिजग्धान्येतेनदुर्धिया ॥ ६८ ॥ आत्मार्थं
पायसमसौपर्यपाक्षीदनेकधा ॥ लाक्षालवणमांसानांसपयोदधिसर्पिषाम् ॥६९॥ विषलोहायुधानांचदासीगोवाजिनामपि ॥ विक्रेताऽसौसदामूढस्तथा
वैकेशचर्मणाम् ॥ ७० ॥ शूद्रान्नपरिपुष्टांगःपर्वण्यहनिमैथुनी ॥ पराङ्मुखोदैवपित्र्यकर्मण्येषदुरात्मवान् ॥ ७१ ॥ पक्षिणोघातितानेनमृगाश्चापिपरः
शतम् ॥ अकारणद्रुमच्छेदीसदानिर्दयमानसः ॥ ७२ ॥ उद्वेगजनकोनित्यंनिजबंधुजनेष्वपि ॥ असत्यवादीसततंसदाहिंसापरायणः ॥ ७३ ॥
अदत्तदानःपिशुनःशिश्नोदरपरायणः ॥ किंबहूक्तेनरविजसाक्षात्पातकमूर्तिमान् ॥ ७४ ॥ रौरवेप्यंधतामिस्रेकुंभीपाकेऽतिरौरवे ॥ कालसूत्रेकृमिभु
जिपूयशोणितकर्दमे ॥ ७५ ॥ असिपत्रवनेघोरेयंत्रपीडेसुदंष्ट्रके ॥ अधोमुखेपूतिगंधेविष्ठागर्त्तेष्वभोजने ॥७६॥ सूचीभेद्येऽथसंदंशेलालापेक्षुरधारके ॥
प्रत्येकंनरकेत्वेषपात्यतांकल्पसंख्यया ॥ ७७ ॥ धर्मराजःसमाकर्ण्यचित्रगुप्तमुखादिति ॥ निर्भर्त्स्यतंदुराचारंकिंकरानादिदेशह ॥ ७८ ॥

ष्टैरितिवानुषंजनीयम् ॥ ६७ ॥ कामतोजग्धानिभक्षितानि ॥ अनेनाकामतोभक्षणेनदोषइतिध्वनितम् ॥ तथाचाहमनुः ॥ देवान्पितॄन्समभ्यर्च्यखादन्मांसंनदुष्यतीत्यादि ॥ ६८ ॥ पायसंपरमा
न्नम् ॥ पर्यपाक्षीत्पक्तवान् ॥ लाक्षेति ॥ लाक्षालवणादीनांविक्रेतेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ६९ ॥ केशाश्चामराण ॥ ७० ॥ अहनिदिवसेच ॥ ७१ ॥ शतात्परेपरःशतमसंख्याताइत्यर्थः
॥ ७२ ॥ ७३ ॥ उपसंहरन्शास्तिंदर्शयति ॥ किंबहूक्तेनेति ॥ ७४ ॥ रौरवाद्यानरकविशेषाः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ कल्पसंख्ययाब्रह्मणोदिनगणनया ॥ ७७ ॥ आदिदेशाज्ञप्तवान् ॥ ७८ ॥

आदेशप्रकारमाह ॥ भ्रूसंज्ञयाहृतैर्भ्रूचालनेनोक्तैरित्यर्थः ॥ भ्रूसंज्ञयाथतैरीतिक्वाचित्पाठः ॥ तत्र भ्रूसंज्ञयाऽऽदिदेशेत्यन्वयः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ तत्पादगुल्फम् ॥ ८१ ॥ ८२ ॥८३॥ काप्येषानिरंजन
चित्स्वरूपा ॥ योऽसौनिरंजनोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः ॥ सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइति ॥ सदाशिवस्येयंसादाशिवी ॥ ८४ ॥ निरंजनस्यकथंद्रवरूपेणप्रवृत्तिरित्याशंकायामाह ॥ करु
णेति ॥ ८५ ॥ अतएवएषानान्यसरित्समेत्याह ॥ यथाऽन्याइति ॥ ८६ ॥ श्रुत्यक्षराणीति ॥ हेमुनेश्रुत्यक्षराणिउपनिषदक्षराणिनिश्चोत्यानिष्पीडचउपनिषदर्थान्निश्चित्येत्येतत् ॥ तद्द्रवैस्ते

भ्रूसंज्ञयाहृतैर्नीतःसबद्धानिरयालयम् ॥ आक्रंदरावोयत्रोच्चैःपापिनांरोमहर्षणः ॥ ७९ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ यातनास्वतितीव्रासुवाहीकेसंस्थिते
तदा ॥ तत्कालपुण्यफलदेगाङ्गेयांभसिनिर्मले ॥ ८० ॥ पतितंतद्विगृध्रास्याद्वाहीकस्यद्विजन्मनः ॥ हरेर्विमानंतत्कालमापन्नंसुरसद्मतः ॥ ८१ ॥
घंटावलंबितंदिव्यंदिव्यस्त्रीशतसंकुलम् ॥ आरुह्यदेवयानंसदिव्यवेषधरोद्विजः ॥ ८२ ॥ वीज्यमानोऽप्सरोवृंदैर्दिव्यगंधानुलेपनः ॥ जगामस्वर्गभुवनं
गंगास्थिपतनाद्धरे ॥ ८३ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ वस्तुशक्तिविचारोयमद्भुतःकोपिकुंभज ॥ द्रवरूपेणकाप्येषाशक्तिःसादाशिवीपरा ॥ ८४ ॥
करुणामृतपूर्णेनदेवदेवेनशंभुना ॥ एषाप्रवर्तितागंगाजगदुद्धरणायवै ॥ ८५ ॥ यथान्याःसरितोलोकेवारिपूर्णाःसहस्रशः ॥ तथैषानानुमंतव्यासद्भि
स्त्रिपथगामिनी ॥८६॥ श्रुत्यक्षराणिनिश्चोत्यकारुण्याच्छंभुनामुने ॥ निर्मितातद्द्रवैरेषागंगागंगाधरेणवै ॥ ८७ ॥ योगोपनिषदामेतंसारमाकृष्यशंकरः ॥
कृपयासर्वजंतूनांचकारसरितांवराम् ॥ ८८ ॥ अकलानिधयोरात्र्योविपुष्पाश्चैवपादपाः ॥ यथातथैवतेदेशायत्रनास्त्यमरापगा ॥ ८९ ॥ अनयाः
संपदोयद्वन्मखायद्वददक्षिणाः ॥ तद्वद्देशादिशःसर्वाहीनागंगांभसाहरे ॥ ९० ॥ व्योमांगणमनर्कंचनक्तेऽदीपंयथागृहम् ॥ अवेदाब्राह्मणायद्वद्गंगाही
नास्तथादिशः ॥ ९१ ॥ चांद्रायणसहस्रंतुयःकुर्याद्देहशोधनम् ॥ गंगामृतंपिबेद्यस्तुतयोर्गंगांबुपोऽधिकः ॥ ९२ ॥ पादेनैकेनयस्तिष्ठेत्सहस्रंशरदां
शतम् ॥ अब्दंगंगांबुपोयस्तुतयोर्गंगांबुपोऽधिकः ॥ ९३ ॥ अवाक्छिराःप्रलंबेद्यःशतसंवत्सरान्नरः ॥ भीष्मसूवालुकातल्पशयस्तस्माद्वरोहरे ॥ ९४ ॥
पापतापाभितप्तानांभूतानामिहजाह्नवी ॥ पापतापहरायद्वद्गंगानान्यत्तथाकलौ ॥ ९५ ॥ तार्क्ष्यवीक्षणमात्रेणफणिनोनिर्विषायथा ॥ निष्प्रभाणितथै
नांसिभागीरथ्यवलोकनात् ॥ ९६ ॥ गंगातटोद्भवांमृत्स्नांयोमौलौबिभृयान्नरः ॥ बिभर्तिसोऽर्कबिंबंवैतमोनाशायनिश्चितम् ॥ ९७ ॥

षामुपनिषदक्षराणांद्रवैरसैस्तत्प्रतिपाद्यैर्ब्रह्मानंदैरित्यर्थः ॥ रसोवैसःरस ँ ह्येवायंलब्ध्वानंदीभवतीतिश्रुतेः ॥ कारुण्याच्छंभुनासर्वेषामानंदकारणेनगंगाधरेणएषागंगाविनिर्मितेत्यर्थः ॥ ८७ ॥
एतदेवविवृणोति ॥ योगोपनिषदामिति ॥ योगोब्रह्मात्मनोरैक्यंतत्प्रतिपादकोपनिषदामित्यर्थः ॥ एतंब्रह्मानंदम् ॥ ८८ ॥ अकलानिधयश्चंद्ररहिताः ॥ ८९ ॥ अनयानीतिरहिताः ॥
॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ भीष्मसूवालुकातल्पशयः भीष्मंसूतइतिभीष्मसूर्गंगातस्यावालुकाएवतल्पंशय्यातत्रशेतइतितथा ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ गंगातटोद्भवांगंगातीरेजाताम् ॥

गंगातटोत्तरामितिपाठेगंगातीरादुत्तरउत्तरणमुद्धारोयस्याःसातथातामित्यर्थः ॥ तमोनाशायपापनाशायपरंपरयाऽज्ञाननाशायेतिवा ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ वंशद्वयंमातृवंशंपितृवंशंचेत्यर्थः ॥ ९९ ॥
कीर्तनादिति ॥ कीर्तनाद्गंगेत्यादिनामकीर्तनाद्दर्शनात्स्पर्शात्पानावगाहनात्पानादवगाहनाच्चपुण्यापुण्यर्द्धिनाशयोर्धर्मोपचयाधर्मनाशयोर्गंगादशोत्तरगुणाज्ञेयाइत्यन्वयः ॥ अयमर्थः ॥ गंगायाः
कीर्तनाद्यावान्पुण्योपचयोभवत्यपुण्यनाशश्चतावतोपिदशगुणोदर्शनात् एवंतावतोपिदशगुणःस्पर्शात् एवंतावतोपिदशगुणः पानात् एवंतावतोपिदशगुणोऽवगाहनादिति ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥
श्रुतिमिरावतीमित्यादिकाम् ॥ विनिश्चितार्थामसंदेहार्थाम् ॥ ३ ॥ श्रुतिमेवदर्शयति ॥ इरावतीमित्यादिनाविशुद्धिकामइत्यंतेन ॥ गंगांश्रितासःश्रिताआश्रिताइत्यर्थः ॥ मृतासइतिपाठे

व्यसनैरभिभूतस्यधनहीनस्यपापिनः ॥ गंगैवकेवलंतस्यगतिरुक्तानचान्यथा ॥ ९८ ॥ श्रुताभिलषितादृष्टास्पृष्टापीताऽवगाहिता ॥ पुंसांवंशद्वयं
गंगातारयेन्नात्रसंशयः ॥ ९९ ॥ कीर्तनाद्दर्शनात्स्पर्शाद्गंगापानावगाहनात् ॥ दशोत्तरगुणाज्ञेयापुण्यापुण्यर्द्धिनाशयोः ॥ १०० ॥ नसुतैर्नचवावित्तै
र्नान्येनापिसुकर्मणा ॥ तत्फलंप्राप्यतेमर्त्यैर्गंगामाप्ययदाप्यते ॥ १ ॥ जात्यंधाःपंगवस्तेवैजीवंतोप्यथतेमृताः ॥ समर्थाअपियेगंगांनस्नायुर्मोक्षग
र्भिणीम् ॥ २ ॥ श्रुतिंनिशामयहरेगंगामाहात्म्यभाषिणीम् ॥ विनिश्चितार्थांयांश्रुत्वाश्रयेद्गंगांनरोत्तमः ॥ ३ ॥ इरावतींमधुमतींपयस्विनीममृतरूपा
मूर्जस्वतीम् ॥ त्रिदिवप्रसूतांगंगांश्रितासस्त्रिदिवंव्रजंति ॥ ४ ॥ ऋषिजुष्टांविष्णुपदींपुराणांसुपुण्यधारांमनसाहिलोके ॥ सर्वात्मनाजाह्नवींयेप्रपन्नास्ते
ब्रह्मणःसदनंसंप्रयांति ॥५॥ लोकानिमान्नयतियाजननीवपुत्रान्स्वर्गंसदासर्वगुणोपपन्ना ॥ स्थानमिष्टंब्राह्ममभीप्समानैर्गंगासदैवात्मवशैरुपास्या ॥६॥
उस्रैर्जुष्टामिषतींविश्वरूपामिरावतींजनयित्रींगुहस्य ॥ शिष्टैःसेव्याममृतांब्रह्मकांतांगंगांश्रयेदात्मविशुद्धिकामः ॥ ७ ॥ गंगायांतुनरःस्नात्वाब्रह्मचारी
समाहितः ॥ विधूतपापोभवतिवाजपेयंचविंदति ॥ ८ ॥ अशुभैःकर्मभिर्ग्रस्तान्मज्जमानान्महार्णवे ॥ पततोनिरयेगंगासंश्रितानुद्धरेत्सदा ॥ ९ ॥
ब्रह्मलोकस्तुलोकानांसर्वेषामुत्तमोयथा ॥ सरितांसरसांवापिवरिष्ठाजाह्नवीतथा ॥ ११० ॥ अन्यत्रसम्यक्संकल्प्यतपःकृत्वासमात्रयम् ॥ यत्फलं
तद्भवेद्भक्त्यागंगायांघटिकाऽर्धतः ॥ ११ ॥ स्वर्गस्थस्यनसाप्रीतिर्भुंजतःसुखमक्षयम् ॥ यास्याद्गंगातटेपुंसांरात्रौचंद्रोदयेसति ॥ १२ ॥ जरारोगा
भिपन्नंतुकुणपंजाह्नवीजले ॥ धैर्येणतृणवत्त्यक्त्वाप्रविशेदमरावतीम् ॥ १३ ॥ वार्योघैःसततंयस्याःप्लाव्यतेशशिमंडलम् ॥ भूयोधिकतरांशोभांबिभर्तितदहः
क्षये ॥ १४ ॥ आप्लुतस्यजलेयस्याःसद्योनश्यतिपातकम् ॥ महतःश्रेयसःप्राप्तिस्तत्क्षणादेवजायते ॥१५॥ पितृभ्यःश्रद्धयायत्रदत्तास्त्वापःस्ववंशजैः ॥
प्रयच्छंतिपरांतृप्तिंशरदांत्रयमच्युत ॥ १६ ॥ तारयेत्क्षितियान्मर्त्यानधःस्थांश्चसरीसृपान् ॥ स्वर्गेस्वर्गसदोविष्णोगंगात्रिपथगातत: ॥ १७ ॥

गंगायांमृताःसंतस्त्रिदिवंसुखात्मकंकैवल्यंव्रजन्तीत्यर्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ गंगायांचजलेमोक्षइति ॥ इरावत्यादयःपंचनदीप्रभेदास्तदात्मिकाम् ॥ अर्थांतरत्वेस्पष्टएवार्थः ॥ ४ ॥ ब्रह्मणःसदनं
वैकुण्ठम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ उस्रैर्देवैस्तेजोमयत्वात् ॥ इषतीमिच्छतीमिच्छांकुर्वतीमित्यर्थः ॥ इरावतीमिराभूवागाद्यातद्वतीम् ॥ ब्रह्मकांतांब्राह्मणानांकमनीयामभिलषितांसावित्रीरूपांवा ॥७॥८॥
॥ ९ ॥११०॥११॥१२॥१३॥ यस्यावार्योघैःशशिमंडलंप्लाव्यतेइत्यादीनांसातीर्थानांपरमंतीर्थमित्यग्रेणान्वयः ॥ तच्छशिमंडलम् ॥ अहःक्षयेरात्रौ ॥१४॥१५॥१६॥ क्षितौयांतिगच्छंतीतिक्षिति

यास्तान् ॥ क्षितिजानितिवापाठः ॥ त्रिपथगानामनिर्वक्ति ॥ तारयोदिति ॥ त्रीन्पथःत्रयश्चतेपंथानश्चतान्वागच्छतीतितथा ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
॥ १२४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नमोभगवतेतस्मैब्रह्मविष्णुशिवात्मने ॥ परब्रह्मस्वरूपिण्यैगंगायैचनमोनमः ॥
॥ १ ॥ एकोनत्रिंशदध्यायेगंगानामसहस्रकम् ॥ वर्ण्यतेभूरिमाहात्म्यंसर्वाघौघविदारणम् ॥ २ ॥ पूर्वोक्तापरिमितगुणगणायागंगायाःस्नानमंतरेणनृणांजन्मव्यर्थंस्यादतोऽशक्तदूरदेशस्थि
तानांयेनोपायांतरेणतद्भवतितत्किमस्तीतिसर्वलोकोपकारायपृच्छति विनेतिद्वाभ्याम् ॥ १ ॥ २ ॥ उपायांतरमेवविकल्प्यानुपृच्छाति दानंवेतिद्वयेन ॥ मंत्रस्तोत्रमितिपाठेएकवद्भावः ॥ ३ ॥

तीर्थानामुत्तमंतीर्थंसरितामुत्तमासरित् ॥ स्वर्गदासर्वजंतूनांमहापातकिनामपि ॥ १८ ॥ अध्युष्टाःकोटयोविष्णोसंतितीर्थानिसर्वतः ॥ दिविभुव्यंत
रिक्षेचजाह्नव्यांतानिकृत्स्नशः ॥ १९ ॥ ज्ञात्वाज्ञात्वाचगंगायांयःपंचत्वमवाप्नुयात् ॥ अनात्मघातीस्वर्गीस्यान्नरकान्सनपश्यति ॥ १२० ॥ गंगैवसर्व
तीर्थानिगंगैवचतपोवनम् ॥ गंगैवसिद्धिक्षेत्रंहिनात्रकार्याविचारणा ॥ २१ ॥ यत्रकामफलावृक्षामहीयत्रहिरण्मयी ॥ जाह्नवीस्नायिनस्तत्रनिवसंतिघटो
द्भव ॥ २२ ॥ धेनुंभागीरथीतीरेसुशीलांचपयस्विनीम् ॥ वासोरत्नैरलंकृत्वाब्राह्मणायददातियः ॥ २३ ॥ यावंतितस्यालोमानिमुनेतत्संततेरपि ॥
तावद्वर्षसहस्राणिसस्वर्गसुखभुग्भवेत् ॥ १२४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे काशीखंडेपूर्वार्द्धे गंगामहिमाना
माष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥२८॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ विनास्नानेनगंगायानृणांजन्मनिरर्थकम् ॥ उपायांतरमस्त्यन्यद्येनस्नानफलंलभेत् ॥१॥
अशक्तानांचपंगूनामालस्योपहतात्मनाम् ॥ दूरदेशांतरस्थानांगंगास्नानंकथंभवेत् ॥ २ ॥ दानंवाऽथव्रतंवाऽथमंत्रःस्तोत्रंजपोऽथवा ॥ तीर्थांतराभिषे
कोवादेवतोपासनंतुवा ॥ ३ ॥ यद्यस्तिकिंचित्षडक्रगंगास्नानफलप्रदम् ॥ विधानांतरमात्रेणतद्वदप्रणतायमे ॥ ४ ॥ त्वत्तोनवेदस्कंदान्योगंगागर्भ
समुद्भव ॥ परंस्वर्गतरंगिण्यामहिमानंमहामते ॥ ५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ संतिपुण्यजलानीहसरांसिसरितोमुने ॥ स्थानेस्थानेचतीर्थानिजिता
त्माध्युषितानिच ॥६॥ दृष्टप्रत्ययकारीणिमहामहिमभांज्यपि ॥ परंस्वर्गतरंगिण्याःकोट्यंशोपिनतत्रवै ॥ ७ ॥ अनेनैवानुमानेनबुद्ध्यस्वकलशोद्भव ॥
दध्रेगंगोत्तमांगेनदेवदेवेनशंभुना॥८॥स्नानकालेऽन्यतीर्थेषुजप्यतेजाह्नवीजनैः ॥ विनाविष्णुपदींक्कान्यत्समर्थमघमोचने॥९॥गंगास्नानफलंब्रह्मन्गंगा
यामेवलभ्यते॥यथाद्राक्षाफलस्वादोद्राक्षायामेवनान्यतः ॥१०॥ अस्त्युपायइहत्वेकःस्याद्येनाविकलंफलम्॥स्नानस्यदेवसरितोमहागुह्यतमोमुने॥११॥

विधानांतरमात्रेणकेवलानुष्ठानांतरेण ॥ विधानांतरमत्रेशेतिक्वचित् ॥ ४ ॥ अन्यएवकश्चित्प्रष्टव्यइतिनवाच्यमित्याह ॥ त्वत्तइति ॥ यतस्त्वंगंगागर्भसमुद्भवोऽतस्त्वत्तःपरोगंगामाहात्म्यंनजा
नातीत्यर्थः ॥ ५ ॥ यद्यपिपृथिव्यांमध्येमध्येप्रत्यक्षफलजनकानिमुनिभिरध्युषितानिमहामहिमयुक्तान्यपितीर्थानिसंतितथापिगंगायाःकोट्यंशस्यांशोपितेषुनास्त्यतोगंगास्नानजंफलंगंगाया
मेवलभ्यतेनान्यत्रेतिसदृष्टांतमुत्तरमाह संतिपुण्यजलानीतिपंचभिः ॥ ६ ॥ प्रतीयतइतिप्रत्ययःफलम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ द्राक्षागोस्तनी ॥ १० ॥ तर्ह्यंधपंग्वादीनांकथंनिस्तारइत्यतआह ॥

अस्त्युपायइति ॥ ११ ॥ १२ ॥ इदंनाम्नांसहस्रमित्यन्वयः ॥ १३ ॥ शिवसंतोषसंततिशिवसंतोषस्यसंततिः परंपरायत्रतत्तथा ॥ संतोषकृदितिक्वचित् ॥ १४ ॥ स्तवेषुमध्येराजंतइति
स्तवराजास्तेषुशोभनंशोभायमानंचारुतरमित्यर्थः ॥ वेदोपनिषदावेदांतेनतज्जन्यविद्ययावा ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रथमतोगंगानामसहस्रंवक्ष्यन्मंगलमाचरति ॥ ॐनमोगंगादेव्याइति ॥ नन्वत्रा
काराद्यादिक्षकाराद्यंतानिनामानिक्रमेणदृश्यंतेतत्किमितिमध्येऋॠऌॡअःङञठणथादीनिनामानिनोपलभ्यंतइति ॥ नचपतितानीतिवाच्यम् ॥ वहुपुस्तकेष्वदृष्टेः ॥ गणनायांकृतायांकिंचिद
धिकानिनवशतान्येवलभ्यंतइति ॥ अत्रोच्यते ॥ संपूर्णसहस्रनाम्नांकीर्तनादिनासद्यएवसशरीराणांप्राणिमात्राणांवैकुंठशिवलोकादिप्राप्तेरकांडएवसृष्ट्याद्युच्छेदाद्हकारादिनववर्णानांकियतांनाम्नां
संगोपनंगंगयैवकृतमिति ॥ यथादर्शनमात्रेणसर्वजंतूनांसशरीराणांसद्योवैकुंठलोकप्राप्तिवारणायपुरुषोत्तमाख्येक्षेत्रेंऽगवैकल्यंश्रीपुरुषोत्तमस्ययथावावदरिकाश्रमेश्रीनारायणस्येति ॥ नचतर्हि
सांगाभावात्फलाभावः ॥ अग्निहोत्रादिकर्माणिसापायानिकलौयुगे ॥ गंगास्नानंहरेर्नामनिरपायमिदंद्वयम् ॥ नेहाभिक्रमनाशोस्तिप्रत्यवायोनविद्यते॥स्वल्पमप्यस्यधर्मस्यत्रायतेमहतोभयादित्यादिस्मृ
तेर्यथाकथंचित्कृतस्यापिगंगास्नानस्यहरिहरगंगादिनामोच्चारणस्यचफलावश्यंभावात्॥ अस्तुवायथातथाकिमस्माकंवराकाणांतच्चिंतया॥ यथास्थितिनाम्नांसहस्रस्यसमावेशोयथाभवतितथाव्याख्यायत
इति ॥ अत्रोंकाररूपिणीत्यादिशब्दानां पुनरुक्तानामपिवृत्तिभेदान्नपौनरुक्त्यम्॥गणनाथांबिकाढुंढिविघ्नेशजननीत्यादीनांवृत्त्यैकत्वेपिशब्दभेदान्नपौनरुक्त्यम्॥अर्थैक्यपौनरुक्त्यंनदोषाय॥योऽसौनिरंज

शिवभक्तायशांतायविष्णुभक्तिपरायच ॥ श्रद्धालवेत्वास्तिकायगर्भवासमुमुक्षवे ॥ १२ ॥ कथनीयंनचान्यस्यकस्यचित्केनचित्क्वचित् ॥ इदंरहस्यं
परमंमहापातकनाशनम् ॥ १३ ॥ महाश्रेयस्करंपुण्यंमनोरथकरंपरम् ॥ द्युनदीप्रीतिजनकंशिवसंतोषसंतति ॥ १४ ॥ नाम्नांसहस्रंगंगायाःस्तवराजेषुशो
भनम् ॥ जप्यानांपरमंजप्यंवेदोपनिषदासमम् ॥ १५ ॥ जपनीयंप्रयत्नेनमौनिनावाचकंविना ॥ शुचिस्थानेषुशुचिनासुस्पष्टाक्षरमेवच ॥ १६ ॥
स्कंदउवाच ॥ ॥ ॐनमोगंगादेव्यै ॥ ॐकाररूपिण्यजराऽतुलाऽनंताऽमृतस्रवा ॥ अत्युदाराऽभयाऽशोकाऽलकनंदाऽमृताऽमला ॥ १७ ॥

नोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः ॥ सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइतिस्मृतेर्गंगायाःपरब्रह्मरूपत्वात्सैवात्रविशिष्यते ॥ तत्रापिस्त्रीलिंगशब्दागंगायानपुंसकशब्दागंगांभसःपुँल्लिंगशब्दाजनार्दनस्यविशेषण
मितिद्रष्टव्यम् ॥ तत्रोंकारस्याकारोकारमकारात्मकत्वादोंकाररूपिण्यस्याकारादित्वंवोद्धव्यम् ॥ यद्वा ॐकारस्यसर्ववर्णात्मकत्वान्मांगलिकत्वाच्चादावुपादानंयुक्तमितितदादित्वम् ॥ तदुक्तम् ॥
ॐकारप्रभवावेदाॐकारप्रभवाःसुराः ॥ ॐकारप्रभवंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ ॐकारश्चाथशब्दश्चद्वावेतौब्रह्मणःपुरा ॥ कंठंभित्त्वाविनिर्यातौतस्मान्मांगलिकावुभौ ॥ स्रवत्यनोंकृतंपूर्वंपरस्माच्चविशीर्य
तेइत्यादि ॥ ॐकाररूपिणीति ॥ यद्यपिब्रह्मादिशब्दाःपरदेवतायावाचकास्तथापिश्रुतिप्रामाण्यात्परदेवतायानेदिष्ठमभिधानमोंकारः ॥ अतएवपरदेवताप्रतिपत्ताविदंपरंसाधनम् ॥ तच्चद्विप्रका
रेणप्रतीकत्वेनाभिधानत्वेनच ॥ तथाविष्णवादिप्रतिमाभेदेन ॥ एवमोंकाररूपिणीपरादेवताप्रतिपत्तव्या ॥ तथाह्योंकारालंबनस्यपरादेवताप्रसीदति ॥ एतदालंबनंश्रेष्ठमेतदालंबनंपरम् ॥ एतदालंबनं
ज्ञात्वाब्रह्मलोकेमहीयतइतिश्रुतेः॥तथाचायमर्थः॥ॐकाररूपिणी ॐकारप्रतीकाॐकारवाचकासर्वात्मकत्वात्प्रणवस्वरूपाचेत्यर्थः॥नविद्यतेजराऽपक्षयलक्षणापंचमीविकृतिर्यस्याःसाऽजरा॥ नविद्यतेतुला
परिमाणंयस्याःसाऽतुला ॥ नविद्यतेदेशतःकालतोवस्तुतोंतःपरिच्छेदःषष्ठोविकारोविनाशोवायस्याःसाऽनंता ॥ अमृतंधर्मद्रवात्मकंतोयंस्रवतिवहतिमोहिनीरूपेणदेवेभ्योवाऽमृतंसुधांददातीत्यमृतस्रवा॥
अतिशयेनोदारादात्रीमहतीत्यतिक्रांताउदारादातारोमहांतोवाययासाअत्युदारा ॥ नविद्यतेभयंयस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽभया ॥ अद्वितीयत्वात् ॥ द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः ॥ नविद्यतेशोको

यस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽशोका ॥ तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः ॥ अलकनंदाभारतवर्षगागंगा ॥ साचसप्तधा ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ समंताद्ब्रह्मणःपुर्यागंगापततिवैदिवः ॥ सातत्रपतितादिक्षुचतुर्धाप्रतिपद्यते ॥ सीताचालकनंदाचचक्षुर्भद्राचवैक्रमादित्यादि ॥ अमृतासुधास्वरूपा ॥ नविद्यतेमृतंमरणंयस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽमृतेतिवा ॥ नजायतेम्रियतेवाविपश्चिदित्यादिश्रुतेः॥ अमलानिर्मलाशुद्धसत्त्वेत्यर्थः॥ नविद्यतेसंसारलक्षणंमलंयस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽमलाइतिवा ॥१७॥ अःविष्णुर्नाथोयेषांतेऽनाथाविष्णुभक्तास्तेषुसंसारांगारपापच्यमानेषुवत्सलास्निग्धाऽनाथवत्सला ॥ अमोघानामतःशांतनोर्भार्यावस्थायाम् ॥ ब्रह्मपुत्रमहाभागशांतनोःकुलनंदन ॥ अमोघागर्भसंभूतगृहाणार्घ्यंनमोस्तुतइतिस्मृतेः ॥ नविद्यतेमोघंव्यर्थंधर्मार्थकाममोक्षायस्यायस्याःसकाशादितिवा साऽमोघाऽव्यर्थापरमार्थेतियावदितिवा ॥ सत्यंज्ञानमनंतमित्यादिश्रुतेः॥अपामपंचीकृतानांजलानांयोनिःकारणम् ॥ ताआपऐक्षतेतिश्रुतेः ॥ अपएवससर्जादावितिस्मृतेश्च ॥ समुद्रात्मकत्वाद्वाऽपांयोनिःकारणम् ॥ यथासर्वासामपांसमुद्रएकायोनिरितिश्रुतेः ॥ अमृतंमोक्षंभक्तेभ्यःप्रददात्यभक्तेभ्योवाप्रकर्षेणखंडयतीत्यमृतप्रदा ॥ नकेनापिप्रमाणेनव्यज्यतइत्यव्यक्तंब्रह्म ॥ येत्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तंपर्युपासतइतिस्मृतेः ॥ प्रकृतिर्वाऽव्यक्तम् ॥ नारायणःपरोऽव्यक्तादितिस्मृतेः ॥ तल्लक्षणातत्स्वरूपाऽव्यक्तलक्षणा ॥ नकेनापिक्षोभ्यतइत्यक्षोभ्याकूटस्थेत्यर्थः ॥ नकेनाप्यऽवच्छिद्यतइत्यनवच्छिन्नात्रिविधपरिच्छेदशून्येत्यर्थः ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ नविद्यतेपरउत्कृष्टोयस्याःसाऽपरा ॥ अवतारादिषुकदापिकेनचिन्नजितेत्य

अनाथवत्सलाऽमोघाऽपांयोनिरमृतप्रदा ॥ अव्यक्तलक्षणाऽक्षोभ्याऽनवच्छिन्नाऽपराजिता ॥ १८ ॥ अनाथनाथाऽभीष्टार्थसिद्धिदाऽनंगवर्धिनी ॥
अणिमादिगुणाऽधाराग्रगण्याऽलीकहारिणी ॥ १९ ॥ अचिंत्यशक्तिरनघाऽद्भुतरूपाऽघहारिणी ॥ अद्रिराजसुताऽष्टांगयोगसिद्धिप्रदाऽच्युता ॥ २० ॥

जिता ॥ अपराजितेत्यत्रयद्यप्येकनामप्रतिभातितथापिसहस्रसंख्यापरिपूर्त्यर्थमेवव्याख्यायतइत्येवमेतादृशेस्थलेअग्रेपिबोद्धव्यम् ॥ १८ ॥ अःविष्णुर्नाथोयेषांतैरनाथैर्वैष्णवैःसंसारांगारदंदह्यमानैर्वानाथ्यतेप्रार्थ्यतेइत्यनाथनाथा ॥ भक्तानांयेऽभीष्टाऽर्थास्तेषांसिद्धिदातत्प्रापिका ॥ अभक्तानांसिद्धिखंडिकावेत्यभीष्टार्थसिद्धिदेत्यर्थः ॥ अनंगवर्धिनीकामवर्धिनीकामच्छेत्त्रीवा ॥ वृधुच्छेदने इतिधातुः ॥ नविद्यतेअंगंयस्यासावनंगःपरमात्मातंवर्धयितुंप्रापयितुंशीलंयस्याःसाऽनंगवर्धिनीतिवा ॥ अणिमाआदिर्येषांतेअणिमादयः ॥ आदिपदेनमहिमागरिमालघिमेशित्ववशित्वप्राप्तिप्राकाम्यानिगृह्यंते ॥ तेगुणायस्याःसाऽणिमादिगुणा ॥ अःविष्णुराधारोयस्याःसाआधारातदेकाश्रयेत्यर्थः ॥ तत्पादपद्मनिःसृतत्वात् ॥ अग्रेप्रथमतोगण्यतइत्यग्रगण्यासर्वेषांमध्येश्रेष्ठेत्यर्थः ॥ एषसर्वेश्वरइत्यादिश्रुतेः ॥ अलीकंमिथ्याभूतमनिर्वचनीयमज्ञानंतत्कार्यंहर्तुंशीलंयस्याःसाऽलीकहारिणी॥ यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदित्यादिश्रुतेः॥१९॥ अचिंत्याशक्तिर्मायाख्यायस्याऽचिंत्यादुरधिगम्याचसाशक्तिश्चिच्छक्तिश्चेतिवासाऽचिंत्यशक्तिः ॥ ममममायादुरत्ययेतिस्मृतेः ॥ नविद्यतेऽघमज्ञानंतत्कार्यलक्षणंपापलक्षणंवायस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽनघा ॥ निरवद्यंनिरंजनमितिश्रुतेः ॥ गंगातारयतेपुंसामुभौवंशौभवार्णवादितिस्मृतेश्च ॥ अद्भुतमाश्चर्यंरूपंयस्याःसाऽद्भुतरूपा ॥ आश्चर्योऽस्यवक्ताकुशलोऽस्यमन्ता ॥ आश्चर्यवत्पश्यतिकश्चिदेनमित्यादिश्रुतिस्मृतिभ्याम् ॥ अघंहर्तुंशीलंयस्याःसाऽघहारिणी ॥ तदुक्तम् ॥ दृष्टाजन्मशतंपापंस्पृष्टाजन्मशतानिच ॥ स्नानाज्जन्मसहस्राणिहंतिगंगाकलौयुगइति ॥ अद्रिराजस्याहिमवतःसुताकन्याऽद्रिराजसुता ॥ तथाच

१—अतःविष्णुतःधारायस्याःसाअधारा—विष्णुधारेत्यर्थः । अकारादिनामत्वात् ।

वालकांडेरामायणे ॥ शैलेंद्रोहिमवान्नामरत्नानामाकरोमहान् ॥ तस्यकन्याद्वयंनामरूपेणाप्रतिमंभुवीत्यादि॥अष्टौयमनियमासनप्राणसंरोधप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिलक्षणान्यंगानिसाधनत्वेनयस्मिन्सचासौजीवात्मनोरैक्यचिंतनयोगश्चतस्यसिद्धिप्रदामुक्तिप्रदेत्यर्थः ॥ स्वस्वरूपान्नच्यवतइत्यच्युता॥२०॥अक्षुण्णाअखंडिताचासौशक्तिश्चअक्षुण्णाऽकुंठिताशक्तिर्यस्याइतिवा साऽक्षुण्णशक्तिः ॥ असून्प्राणान्ददातिप्रवर्तयतिखंडयतीतिवासुदा ॥ प्राणस्यप्राणमितिश्रुतेः ॥ अनंतानितीर्थानियस्यांसाऽनंततीर्था ॥ सर्वतीर्थमयीगंगेतिस्मृतेः ॥ अमृतममृतवत्स्वादुअमृतनिमित्तंवाउदकंयस्याःसाऽमृतोदका ॥ अनंतोऽपरिच्छिन्नोमहिमामहत्त्वंयस्याःसाऽनंतमहिमा ॥ नविद्यतेपारोऽवधिर्यस्याःसाऽपारा ॥ सुखमेवसौख्यम् अनंतंसौख्यंब्रह्मसुखंप्रददातीत्यनन्तसौख्यप्रदा ॥ अन्नंददातीत्यन्नदाभुक्तिप्रदेत्यर्थः ॥ २१ ॥ अशेषाःसमग्रादेवतामूर्तौयस्याःसाअशेषदेवतामूर्तिः ॥ सर्वदेवमयोहरिरितिस्मृतेः ॥ नघोराअघोराशांतस्वभावेत्यर्थः ॥ सरस्वतीरजोरूपातमोरूपाकलिंदजा ॥ सत्त्वरूपाचगंगात्रनयंतिब्रह्मनिर्गुणमित्युक्तेः ॥ अमृतरूपिणीकैवल्यरूपा ॥ तदेतद्ब्रह्मामृतमभयमितिश्रुतेः ॥ अमृतवर्षिणीतिक्वचित्पाठः ॥ अविद्यैवजालमावरकत्वात्तस्याःशमनीनाशकर्त्रीअविद्याजालशमनी ॥ अप्रतर्क्यावाङ्मनसयोरगम्यांगतिंप्रत्यग्ब्रह्मैक्यरूपांप्रददातीतिअप्रतर्क्यगतिप्रदा ॥ हिनिश्चये ॥ एवमग्रेपि ॥ २२ ॥ अशेषाणांविघ्नानाममंगलानामाधिदैविकाधिभौतिकाध्यात्मिकानांसंहर्त्रीअशेषविघ्नसंहर्त्री ॥ एवार्थेतुशब्दः ॥ एवमग्रेपि ॥ अशेषैर्गुणैःसर्वज्ञत्वादिलक्षणैर्गुंफिताग्रथिताव्याप्ताअशेषगुणगुंफिता ॥ अज्ञानमेवतिमिरंतमस्तस्यज्योतिर्नाशकम् ॥ आश्रयत्वविषयत्वयोःप्रदानेनतत्प्रकाशकमितिवा ॥ भक्तानामनुग्रहायपरायणाव्यग्राअनुग्रहपरायणा ॥२३॥ अभिरमंत्यस्यांयोगिनइत्यभिरामा ॥ रमंतेयोगिनोऽनन्तेसत्यानंदेचिदात्मनि ॥ इतिरामपदेनासौपरंब्रह्माभिधीयतइतिस्मृतेः ॥ नावद्यंदुष्टमंगंस्वरूपंयस्याःसानवद्यांगी ॥ निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिस्मृतेः ॥ अनन्तःसारःस्थिरोंऽशोयस्याःसाऽनंतसारा ॥ अनंतेप्रपंचेसारभूताइतिवा ॥ नविद्यतेकलंकोयस्याःसाऽकलंकिनी ॥ आरोग्यंददातीत्यारोग्यदा ॥ रोगएवरोग्यम्आसमन्ताद्रोग्यंद्यतिखण्डयतीतिवाआरोग्यदा ॥ आनन्दवल्लीसुखलतिका ॥ सएषपरमानंदइतिश्रुतेः ॥ आपन्नार्तिविनाशिनीभक्तपीडोपशमनी ॥ २४ ॥ आश्चर्यामूर्तिःस्वरूपंयस्याःसाआश्चर्यमूर्तिः ॥ आश्चर्यरूपिणीतिक्वचित्पाठः ॥ आयुर्भ्योहिताआयुष्या ॥ आढ्यापरिपूर्णेत्यर्थः ॥ आदौभवाआद्या ॥सर्वकारणमित्यर्थः ॥ आसमंतात्प्रातिपूरयतीत्याप्रा ॥ प्रापूरणइतिधातुः ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ समंताद्ब्रह्मणःपुर्यांगंगापततिवैदिवः ॥ सातत्रपतितादिक्षुचतुर्धाप्रतिपद्यतइत्यादि ॥ पृथोर्भयाद्गोरूपासतीआसमंताच्चतुःसमुद्रान्व्याप्नोतीतिवाआप्रा ॥ सर्वात्मकत्वाद्गंगायाः ॥ तदुक्तंकालिदासेन ॥ पयोधरीभूतचतुःसमुद्रांजुगोपगोरूपधरामिवोर्वीमिति ॥ आप्तेतिक्वचित्पाठः ॥ आर्यैःपूज्यैर्विश्वेश्वरादिभिःसेविताउपासिताआर्यसेविता॥आप्यायितुंतृप्तिंजनयितुं शीलंयस्याःसाआप्यायिनी ॥ आप्ताचासौविद्याचेतिआप्तविद्या॥स्वतोऽपरोक्षब्रह्मात्मैकत्वविद्येत्यर्थः॥आप्ताप्राप्ताविद्याययेतिवा ॥ आसमन्तात्ख्याप्रकथनंयस्याःसाआख्याप्रसिद्धेत्यर्थः ॥ प्रसिद्धत्वंचास्याः सितासितेसरितेयत्रसंगते ॥ इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिइत्याद्ययाश्रुत्याबोद्धव्यम् ॥ आनन्दासुखस्वरूपा ॥ विज्ञा

अक्षुण्णशक्तिरसुदाऽनंततीर्थाऽमृतोदका ॥ अनंतमहिमाऽपाराऽनंतसौख्यप्रदाऽन्नदा ॥ २१ ॥ अशेषदेवतामूर्तिरघोराऽमृतरूपिणी ॥ अविद्याजालशमनीह्यप्रतर्क्यगतिप्रदा ॥ २२ ॥ अशेषविघ्नसंहर्त्रीत्वशेषगुणगुंफिता ॥ अज्ञानातिमिरज्योतिरनुग्रहपरायणा ॥ २३ ॥ अभिरामाऽनवद्यांग्यनंतसाराऽकलंकिनी ॥ आरोग्यदाऽऽनंदवल्लीत्वापन्नार्तिविनाशिनी ॥ २४ ॥ आश्चर्यमर्तिरायुष्याह्याढ्याऽऽद्याऽऽप्राऽऽर्यसेविता ॥ आप्यायिन्याप्तविद्याऽऽख्यात्वानंदाऽऽश्वासदायिनी ॥ २५ ॥

नमानंदंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ आश्वासंनिर्भयंदातुंशीलंयस्याःसाआश्वासदायिनी ॥२५॥ अलसस्यभावआलस्यन्तद्धंतुंशीलंयस्याःसाआलस्यघ्नी॥आलस्यमूलकामक्रोधादिसर्वदोषहंत्रीत्यर्थः ॥ आपदांहंत्री आपदामाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकानांदुःखानांहंत्रीनाशयित्री ॥ तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः॥आनंदंब्रह्मसुखममृतंसुधातद्ध्यंभक्तेभ्योवर्षितुंशीलंयस्याःसाआनंदामृतवर्षिणी॥ आनन्दामृतवाहिनीतिपाठेआनंदात्मकंयदमृतंजलंतद्वोढुंशीलंयस्याःसातथा ॥ योऽसौनिरंजनोदेवइत्यादिस्मृतेः ॥ इरावतीनदीप्रभेदस्तद्रूपेरावती ॥ इराइंदिरालक्ष्मीस्तद्वतीतिवा ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ इरावतींमधुमतीमित्यादि ॥ इष्टान्ददातीतीष्टदात्री ॥ इष्टाऽभिप्रेतापरमप्रेमास्पदेत्यर्थः ॥ इष्टापूज्येतिवा ॥ तु इष्टंहुतंपूर्तंवापीकूपतडागादिनिर्माणंतयोःफलंप्रददातीतिइष्टापूर्तफलप्रदा ॥ २६ ॥ इतिहासःपुरावृत्तंश्रुतिर्वेदस्ताभ्यामीड्यःस्तुत्योऽर्थःप्रयोजनंपुरुषार्थोवायस्याःसाइतिहासश्रुतीड्यार्था ॥ इदमपिकथंननामद्वयंस्वीकृतम् ॥ तु इहास्मिँल्लोकेऽमुत्रचपरलोकेशुभंसुखंमोक्षंचप्रददातीतिइहामुत्रशुभप्रदा ॥ सुखदामोक्षदागंगागंगैवपरमागतिरितिस्मृतेः ॥ इज्यायांशीलंस्वभावोयेषांतेइज्याशीलाः समंब्रह्म ॥ निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिस्मृतेः ॥ तद्वंतंतेयेषांतेसमिनस्तेषुज्येष्ठाकर्मिणां ज्ञानिनांचोभयेषांमध्येवापूज्येत्यर्थः ॥ समीइतिपाठेदैर्घ्यंछांदसम् ॥ तुइंद्रादिपरिवंदितादेवेंद्रादिभिर्नुतास्तुताचेत्यर्थः ॥ २७ ॥ इलापृथ्वीतस्याअलंकरणरूपामाला ॥ तथाचोक्तम् ॥ वसुधाशृंगारहारावलीति ॥ इद्धादीप्तास्वप्रकाशेत्यर्थः ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥ आत्मास्वप्रकाशः सच्चिद्रूपत्वात् ॥ प्रभाकराभिमतसंविद्वदित्यनुमानाच्च ॥ तु इंदिरालक्ष्मीः सारम्यंमंदिरमाश्रयोयस्याःसाइंदिरारम्यमंदिरा ॥ इंदिरायावारम्यमंदिररूपा ॥ अयनमित् ॥ संपदादित्वाद्भावेक्विप् ॥ इत्ज्ञानस्वरूपेत्यर्थः ॥ सर्वेगत्यर्थाज्ञानार्थाइतिन्यायात् ॥ इंदिरादिसं

आलस्यघ्न्यापदांहंत्रीह्यानंदामृतवर्षिणी ॥ इरावतीष्टदात्रीष्टात्विष्टापूर्तफलप्रदा ॥ २६ ॥ इतिहासश्रुतीड्यार्थात्विहामुत्रशुभप्रदा ॥ इज्याशीलस
मिज्येष्ठात्विंद्रादिपरिवंदिता ॥ २७॥ इलालंकारमालेद्धात्विंदिरारम्यमंदिरा ॥ इदिंदिरादिसंसेव्यात्वीश्वरीश्वरवल्लभा ॥ २८ ॥ ईतिभीतिहरेड्याचत्वी
डनीयचरित्रभृत् ॥ उत्कृष्टशक्तिरुत्कृष्टोडुपमंडलचारिणी ॥२९॥ उदितांबरमार्गोस्रोरगलोकविहारिणी ॥ उक्षोर्वरोत्पलोत्कुंभाउपेंद्रचरणद्रवा ॥३०॥

सेव्यालक्ष्म्यादिभिःसेवनीया ॥ आदिपदेनभवानीप्रमुखागृह्यंते ॥ माहेश्वरीरूपेणमौलिधृतत्वादिप्रतीतेः ॥ तु ईश्वरीईशनशीलासर्वनियंत्रीपरादेवतेतियावत् ॥ एषसर्वेश्वरइत्यादिश्रुतेः ॥ ईश्वरवल्लभाईश्वरस्यविश्वेश्वरस्यवल्लभाकांता ॥ मातःशैलसुतासपत्निवसुधेत्यादिस्मृतेः ॥ वल्लभाइष्टाऽभिप्रेतावेत्यर्थः ॥ २८ ॥ ईतीनामातिवृष्ट्यनावृष्टिशलभमूषकशुकप्रत्यर्थिनृपाणांभीतिस्तांहरतीतितथा ॥ ईड्यास्तुत्या ॥ तु ईडनीयानिचरित्राणितानिबिभर्तीतिईडनीयचरित्रभृत् ॥ उत्कृष्टाशक्तिर्यस्याउत्कृष्टस्यविष्णोःशक्तिर्वाउत्कृष्टशक्तिः ॥ उत्कृष्टाउत्तमा ॥ उडुपश्चंद्रस्तस्यमंडलंलोकंचर्तुंशीलंयस्याःसाउडुपमंडलचारिणी ॥ प्लावयित्वेंदुमंडलमित्युक्तेः ॥ २९ ॥ उदितउदयंप्रापितोंऽबरमार्गोययासाउदितांबरमार्गा ॥ उस्रादेवीद्योतनात्मिकेतियावत् ॥ तेजोरूपत्वात् ॥ उरगलोकेविहर्तुंशीलंयस्याःसाउरगलोकविहारिणी ॥ भोगावतीचपातालइत्युक्तेः ॥ उक्षतिफलसेकंकरोतीतिउक्षा ॥ उर्वराफलसस्याढ्याभूस्तत्स्वरूपा ॥ यद्वा उरुर्महांश्चासौअः विष्णुश्चेतिउर्वोमहाविष्णुस्तंरातिप्रापयतीतिउर्वरा ॥ उत्पलाउत्पलस्वरूपा ॥ सर्वात्मकत्वाद्गंगायाः ॥ यद्वा उत्कृष्टंपातीत्युत्पोनारायणस्तंलातिप्रापयतीत्युत्पला ॥ उत्उत्कृष्टाःकुंभायस्याःसाउत्कुंभा ॥ यत्संबंधादपवित्राअपिकुंभाःपवित्राभवंति ॥ तदुक्तम् ॥ अपिचांडालभांडस्थंयज्जलंपावनंमहत् ॥ सेयंगंगाकुरुश्रेष्ठयथेष्टमवगाह्यताम् ॥ उच्छब्देनगर्गरीषुपूर्यमाणासुजायमानाध्वनयउच्यंते ॥ उत्एवंविधैर्ध्वनिभिर्युक्ताःकुंभायस्यांसातथेतिवा ॥ उद्दंभेतिपाठेउद्गतोदंभोयस्याःसाउद्दंभेत्यर्थः ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्विवृतेप्रथमेशते ॥ यददृष्टमभूदत्रताद्दि

श्वेशेसमर्पितम् ॥ १ ॥ उपेंद्रचरणद्रवावामनपादावनेजनजला ॥ ३० ॥ उदन्वत्पूर्तिहेतुः उदन्वतःसमुद्रस्यपूर्तेःपूरणस्यहेतुःकारणम् ॥ चःसमुच्चये ॥ एवमग्रेपि ॥ उदारादात्रीमहतीतिवा ॥ उत्साहप्रवर्धिनीम्रियमाणानांदर्शनादिनाहर्षकारिणी ॥ उद्वेगंदौस्थ्यंहंतीत्युद्वेगघ्नी ॥ उष्णशमनीतापनाशिनीतृप्तिदायिनीतियावत् ॥ तदुक्तंवासिष्ठे ॥ गंगाजलाभिषेकेणयथातृप्तिर्भवेन्मम ॥ तथात्वद्दर्शनात्प्रीतिरंतःशीतयतीवमामिति ॥ उष्णरश्मिसुतायाःसूर्यकन्यायायमुनायाःप्रियाअभीष्टाउष्णरश्मिसुताप्रिया ॥ ३१ ॥ उत्पत्तिस्थितिसंहारकारिणीब्रह्मविष्णुशिवरूपिणीत्यर्थः ॥ उपरिपृथिव्याःस्वर्गलोकस्यब्रह्मांडस्यवाउपरिचर्तुंशीलंयस्याःसाउपरिचारिणी ॥ ऊर्जंग्रहंतीऊर्जंवहंतीरमृतंघृतमित्यादिमन्त्ररूपा ॥ ऊर्जंबलंप्राणंवाधरतीत्यूर्जधरा ॥ ऊर्जोबलधारणाप्राणधारणावातद्वतीऊर्जावतीच ॥ ऊर्मयस्तरंगास्तेषांमालावर्ततेयस्याःसाऊर्मिमालिनी ॥ ३२ ॥ ऊर्ध्वरेतसांभिक्षुकाणांप्रियाऽभीष्टाऊर्ध्वरेतःप्रिया ॥ तथाचोक्तम् ॥ गंगातीरेवसेन्नित्यंभिक्षुर्मोक्षपरायणः ॥ सिद्धिक्षेत्रंतुतज्ज्ञेयंयावद्धनुःशतत्रयमिति ॥ ऊर्ध्वमध्वामार्गोयस्याःसाऊर्ध्वाध्वा ॥ त्रिपादूर्ध्वउदैत्पुरुषइतिश्रुतेः ॥ ऊर्मींस्तरंगान्शोकमोहजरामृत्युक्षुत्पिपासादीन्वादेहाध्यासंवालातिगृह्णातीत्यूर्मिला ॥ ऊर्ध्वगतिप्रदास्वर्गमोक्षादिगतिप्रदेत्यर्थः ॥ ऋषिसमूहैःस्तुताऋषिवृन्दस्तुता ॥ ऋद्धिःसमृद्धिरूपाकौवेरीशक्तिरूपावा ॥ देवर्षिपितॄणामृणत्रयंविनाशयितुंशीलंयस्याःसाऋणत्रयविनाशिनी ॥ चऋणेतिविसंधिरार्षएव ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ ३३ ॥ :ऋतंसत्यंब्रह्मविभर्तीतिऋतंभरा ॥ ऋद्धिदात्रीसमृद्धिदात्रीच ॥ ऋक्स्वरूपाऋग्वे

उदन्वत्पूर्तिहेतुश्चोदारोत्साहप्रवर्धिनी ॥ उद्वेगघ्न्युष्णशमनीउष्णरश्मिसुताप्रिया ॥३१॥ उत्पत्तिस्थितिसंहारकारिण्युपरिचारिणी ॥ ऊर्जंवहंत्यूर्जधरो
र्जावतीचोर्मिमालिनी ॥ ३२ ॥ ऊर्ध्वरेतःप्रियोर्ध्वाध्वाह्यूर्मिलोर्ध्वगतिप्रदा ॥ ऋषिवृंदस्तुतर्द्धिश्चऋणत्रयविनाशिनी ॥ ३३ ॥ ऋतंभरर्द्धिदात्री
चऋक्स्वरूपाऋजुप्रिया ॥ ऋक्षमार्गवहर्क्षार्चिर्ऋजुमार्गप्रदर्शिनी ॥ ३४ ॥ एधिताऽखिलधर्मार्थात्वेकैकामृतदायिनी ॥ एधनीयस्वभावैज्यात्वे
जिताशेषपातका ॥ ३५ ॥ ऐश्वर्यदैश्वर्यरूपाह्यैतिह्यंह्यैंदवीद्युतिः ॥ ओजस्विन्योषधीक्षेत्रमोजोदौदनदायिनी ॥ ३६ ॥ ओष्ठामृतौन्नत्यदात्रीत्वौषधं
भवरोगिणाम् ॥ औदार्यचंचुरौपेंद्रीत्वौग्रीह्यौमेयरूपिणी ॥ ३७ ॥

दात्मिका ॥ ऋजुप्रियाअकुटिलप्रिया ॥ ऋक्षाणांचन्द्रादिनक्षत्राणांमार्गंवहतीतिऋक्षमार्गवहा ॥ ऋक्षाणांचन्द्रादीनामिवार्चिर्दीप्तिर्यस्यास्तेषांवाऽर्चिर्दीप्तिर्यस्याःसकाशात्साऋक्षार्चिः ॥ शंखकुंदेंदुधवलेतिवाराहोक्तेः ॥ तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेश्च ॥ ऋजुमार्गप्रदर्शिनीमोक्षमार्गप्रकाशिनी ॥ ३४ ॥ एधितौवर्धितावखिलौसमग्रौधर्मार्थौययासाएधिताखिलधर्मार्था ॥ तु एकामुख्याऽनुपमेतियावत् अद्वितीयेतिवा ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ एकामृतदायिनीएकमद्वितीयंयद्ब्रह्मामृतंतद्दायिनी ॥ एधनीयस्वभावा एधनीयोवर्धनीयःस्वभावोयस्याःसाएधनीयस्वभावा ॥ पापानिएजंतिकंपंतेयेभ्यस्तेएजास्तेषुसाध्वीएज्यापूज्या ॥ एजितानिकंपितान्यशेषपातकानिययासाएजिताशेषपातका ॥ ३५ ॥ ऐश्वर्यंददातीत्यैश्वर्यदा ॥ ऐश्वर्यरूपाईश्वरधर्मस्वभावा ॥ ह्यैतिह्यंप्रमाणविशेषरूपा ॥ ह्यैंदवीद्युतिश्चांद्रमसीकांतिः ॥ कांतिस्तेजःप्रभासत्ताचंद्राग्न्यर्कर्क्षविद्युतामितिभागवतोक्तेः ॥ ओजइंद्रियसामर्थ्यंतद्वतीओजस्विनी ॥ ओषधीनांफलपाकांतानांक्षेत्रंभूरूपम् ॥ ओजइंद्रियसामर्थ्यंददातीत्योजोदा ॥ ओजदेतिपाठेसकाराभावआर्षः ॥ ओदनदायिनीअन्नदात्रीअन्नपूर्णेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ओष्ठेऽमृतंयस्याःसाओष्ठामृताऽमृतवदनामधुरभाषिणीतियावत् ॥ उन्नतेर्भावऔन्नत्यंतद्दात्रीऔन्नत्यदात्री ॥ तु औषधंभवरोगिणांसंसाररोगवतामगदस्वरूपं संसाररोगनिवर्तकमित्यर्थः ॥ उदारस्यभावऔदार्यं

तत्रचंचुरादक्षा ॥ उपेंद्रोवामनस्तस्येयंपत्नीऔपेंद्रीलक्ष्मीरूपेत्यर्थः ॥ यदाहपराशरः ॥ पुनश्चपद्मादुद्भूतायदादित्योभवद्धरिरीति ॥ उपेंद्रचरणावनेजनीरूपावा ॥ तु उग्रस्येयमौग्री संहारकारिणी शक्तिरित्यर्थः ॥ हि औमेयोगणेशःकार्तिकेयोवातद्रूपिणी ॥ यद्वा उमायाइदम्औमेयन्तच्चतद्रूपंचेत्यौमेयरूपंतद्वर्ततेयस्याइत्यौमेयरूपिणी ॥ उमायथातथागंगेतिवचनात् ॥ ३७ ॥ अम्बराध्ववहाआकाशमार्गगा ॥ अंविष्णुंवांतिगच्छंत्यंवावैष्णवाः ॥ विभक्तेरलोपआर्षः ॥ तेषुभक्तेषुतिष्ठतीत्यंबष्ठा ॥ वैश्यायांभार्यायांब्राह्मणोत्पन्नजातिविशेषावा ॥ विप्रान्मूर्द्धाभिषिक्तोहिक्षत्रियायां विशःस्त्रियाम् ॥ अंवष्ठःशूद्र्यांनिषादोजातःपारशवोपिवाइतियाज्ञवल्क्योक्तेः॥अम्बरस्यमाअंवरमाआकाशशोभातांलातिकरोतीत्यंबरमालाअंवरस्यमालेवांबरमाला॥ अंबुजान्येवईक्षणानिअंबुजेइववा ईक्षणेयस्याःसांबुजेक्षणा ॥ अंबिकादुर्गामातृस्वरूपावा ॥ अंबुमहायोनिरपांमूलकारणम् ॥ अपएवससर्जादावितिस्मृतेः ॥ तदपोऽसृजतइतिश्रुतेश्च ॥ अंधोन्नंददातीत्यंधोदा ॥ अन्धकहारिणीअन्धकनामानंदैत्यंहर्तुंशीलंयस्याःसांधकहारिणी ॥ अन्धयतीत्यंधकमज्ञानंतद्धारिणीतिवा ॥ त्वन्धहारिणीतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ ३८ ॥ अंशूनांतेजसांमालासमूहोयस्यांसांशुमाला ॥ हिअंशुमतीतेजोवती ॥ तु अंगीकृतःपुत्रत्वेनषडाननोययासांऽगीकृतषडानना ॥ अंकीकृतेतिवापाठः ॥ स्वाहेयगांगेयेत्याद्यत्रैवोक्तेः ॥ अन्धतामिस्रंनरकविशेषस्तद्धंत्री ॥ अन्धुर्धर्मकूपस्तत्स्वरूपाकूपमात्ररूपावा ॥ अञ्जतीत्यंजनाऽविद्यातत्स्वरूपा ॥ हनुमज्जनयित्रीरूपावा ॥ हि अञ्जनावतीअविद्यावती ॥ ३९ ॥ कल्याणकारिणीशुभकारिणी ॥ काम्यतइतिकाम्या ॥ कम

अंबराध्ववहांऽबष्ठांबरमालांबुजेक्षणा ॥ अंबिकांबुमहायोनिरंधोदांधकहारिणी ॥ ३८ ॥ अंशुमालाह्यंशुमतीत्वंगीकृतषडानना ॥ अंधतामिस्रहंत्र्यंधुरं
जनाह्यंजनावती ॥ ३९ ॥ कल्याणकारिणीकाम्याकमलोत्पलगंधिनी ॥ कुमुद्वतीकमलिनीकांतिःकल्पितदायिनी ॥ ४० ॥ कांचनाक्षीकामधेनुः
कीर्तिकृत्क्लेशनाशिनी ॥ क्रतुश्रेष्ठाक्रतुफलाकर्मबंधविभेदिनी ॥ ४१ ॥ कमलाक्षीक्लमहराकृशानुतपनद्युतिः ॥ करुणार्द्राचकल्याणीकलिकल्मषना
शिनी ॥ ४२ ॥कामरूपाक्रियाशक्तिःकमलोत्पलमालिनी ॥ कूटस्थाकरुणाकांताकूर्मयानाकलावती ॥ ४३ ॥

लानामुत्पलानांचगंधोवर्ततेयस्यःसाकमलोत्पलगंधिनी ॥ कुमुदानिवर्ततेयस्यांसाकुमुद्वती ॥ कुमुदशब्दस्याकारलोपश्छांदसः ॥ कमलानिवर्ततेयस्यांसाकमलिनी ॥ कांतिश्चंद्रतेजोरूपा ॥ शीतभानौप्रसादइत्यत्रैवोक्तेः ॥ कल्पितदायिन्यभीष्टदायिनी ॥ ४० ॥ कांचनेइवाक्षिणीयस्याःसाकांचनाक्षी ॥ कामधेनुःकामधुक्सुरभिरितियावत् ॥ धेनूनामस्मिकामधुगितिभगवद्वचनात् ॥ कीर्तिकृद्यशःकर्त्री ॥ अविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशाःपंचक्लेशास्तन्नाशिनी ॥ क्रतुभ्यःश्रेष्ठाक्रतुश्रेष्ठा अश्वमेधादियागाधिकफलप्रदेत्यर्थः ॥ कुतोऽवीचिर्वीचिस्तवयदिगतालोचनपथंत्वमापीतापीतांबरपुरनिवासंवितरसि ॥ त्वदुत्संगेगंगेयदिपततिकायस्तनुभृतांतदामातःशातक्रतवपदलाभोप्यतिलघुरित्याद्युक्तेः ॥ क्रतूनांफलंयस्यांसाक्रतुफला ॥ कर्मैववबंधःकर्मबंधस्तद्विभेदिनी भेत्त्री ॥ ४१ ॥ कमलेइवाक्षिणीयस्याःसाकमलाक्षी ॥ क्लमहराश्रांतिहरा ॥ कृशानुर्वह्निस्तपनःसूर्यस्तयोरिवद्युतिर्यस्याःसाकृशानुतपनद्युतिः ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशइत्यादिस्मृतेः ॥ करुणार्द्राकरुणयार्द्रास्निग्धाव्याप्तेतियावत् ॥ चकल्याणंवर्ततेयस्याःसाकल्याणी ॥ कलिकल्मषनाशिनीकलिकालोत्पन्नानांपापानांनाशिनी ॥ कलौगंगैवकेवलमितिस्मृतेः ॥४२॥ कामामिच्छैवरूपंयस्याःकामेनस्वेच्छयावारूपंयस्याःसाकामरूपा॥क्रियायांशक्तिर्यस्याःसाक्रियाशक्तिःसूत्रात्मकस्वरूपेत्यर्थः ॥ क्रियाशक्तिरूपावा ॥ कमलोत्पलानांमालावर्ततेयस्याःसाकमलोत्पलमालिनी ॥ कूटयतिच्छलत्यात्मानमानंदत्वादिकमावृत्यसंसारेपातयतीतिकूटोऽज्ञानंतत्रतिष्ठतितदध्यक्षतया॥ यद्वा कूटस्याज्ञानस्यस्थास्थितिर्यस्यांसा॥यद्वा कूटोगिरिश्रृंगंतद्वन्निष्क्रियतयातिष्ठति ॥ यद्वा कालत्रयव्यापकतयाएक

रूपाषड्भावविकाररहिताकूटस्था॥करुणादयास्वरूपा॥कांताकमनीया॥कूर्मोयानंकूर्मवत्कूर्मेणलक्षणविशेषेणवायानंगमनंयस्याः साकूर्मयाना ॥ कलाश्चतुःषष्टिकलावर्ततेयस्याःसाकलावती ॥४३ ॥
कमलालक्ष्मीरूपा ॥ कल्पलतिकाकल्पलतात्मिकासर्वकामपूरणीत्यर्थः ॥ कालीकालिकारूपा ॥ कलुषवैरिणीपातकनाशिनी ॥ कमनीयजलानिर्मलपानीया ॥ जह्नुंप्रतीपंशांतनुंकामितवती
तिकम्राकामुकेत्यर्थः॥ तथाचादिपर्वहरिवंशयोः ॥ पतिलोभेनयंगंगापातित्वेऽभिससारह ॥ त्वामहंकामयेराजन्कुरुश्रेष्ठभजस्वमाम्॥ भविष्यामिमहीपालमहिषीतेवशानुगेति ॥ कपर्दिसुकपर्दगाशिवस्य
शोभनजटाजूटगा ॥ ४४ ॥ कालकूटंसमुद्रमथनोत्पन्नंविषंतस्यकालाऽज्ञानयोर्वानाशिनीकालकूटप्रशमनी ॥ कदंबकुसुमानिप्रियाणियस्याःसाकदंबकुसुमप्रिया ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मि
न्द्वितीयेविवृतेशते ॥ यदृष्टमभूदत्रताद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ २ ॥ कलिंदःपर्वतस्तद्भवाकालिंदीयमुनातद्रूपा ॥ केलिःक्रीडातयातस्यांवामनोहराकेलिललिता ॥ कलामधुरायेकल्लोलास्तद्भनयः ॥
मनोहरास्तरंगावातेषांमालावर्ततेयस्यांसाकलकल्लोलमालिका ॥४५॥ क्रांतंव्याप्तिमतिक्रांतंवालोकत्रयंययासाक्रांतलोकत्रया ॥ सभूमिंसर्वतःस्पृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशांगुलमितिश्रुतेः ॥ कंडूयतेकुट्टत्यविद्यां
तत्कार्यमितिकंडूः कंडूतिरूपावा ॥ कंडूर्मृकंडुः ॥ भीमोभीमसेनइतिवत् ॥ तस्यतनयस्यमार्कंडेयस्यवत्सलास्निग्धा ॥ खड्गोऽस्याअस्तीतिखड्गिनी॥खड्ग धारायाइवाभादीप्तिर्यस्याःसाखड्गधाराभा ॥
पापकाननच्छेत्रीत्वान्निर्मलत्वसादृश्याद्वा ॥ खेआकाशेगच्छतीतिखगा ॥ खंडेंदुधारिणीशकलचंद्रधारिणी चंद्रकलावतंसेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ खेआकाशेखेलेनलीलयागच्छतीतिखेखेलगामिनी ॥

कमलाकल्पलतिकाकालीकलुषवैरिणी ॥ कमनीयजलाकम्राकपर्दिसुकपर्दगा ॥ ४४ ॥ कालकूटप्रशमनीकदंब कुसुमप्रिया ॥ कालिंदीकेलिललिता
कलकल्लोलमालिका ॥ ४५ ॥ क्रांतलोकत्रयाकंडूःकंडूतनयवत्सला ॥ खड्गिनीखड्गधाराभाखगाखंडेंदुधारिणी ॥ ४६ ॥ खेखेलगामिनीखस्थाखंडें
दुतिलकप्रिया॥ खेचरीखेचरीवंद्याख्यातिःख्यातिप्रदायिनी ॥४७॥ खंडितप्रणताघौघाखलबुद्धिविनाशिनी ॥ खातैनःकंदसंदोहाखड्गखट्वांगखेटिनी॥
॥ ४८ ॥ खरसंतापशमनीखनिःपीयूषपाथसाम् ॥ गंगागंधवतीगौरीगंधर्वनगरप्रिया ॥ ४९ ॥

खेआकाशेब्रह्मणिवा॥कंब्रह्मखंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ तिष्ठतीतिखस्था ॥ खंडेंदुतिलकप्रियाविश्वेश्वरकांता ॥ खेआकाशेचरतीतिखेचरी ॥ खेचरीणांसिद्धांगनानांवंद्याखेचरीवंद्या ॥:ख्यातिःप्रख्यातिःप्रतिष्ठे
तियावत् ॥ आख्यात्यन्यथाख्यात्यसत्ख्यात्यात्मख्यात्यनिर्वचनीयख्यात्येतत्पंचकख्यातिर्वातद्रूपा ॥ ख्यातिप्रदायिनीप्रतिष्ठाकारिणी ॥ ४७ ॥ खंडितोदूरीकृतःप्रणतानांभक्तानामघौघोयया
साखंडितप्रणताघौघा ॥ खलानांबुद्धिःखलरूपावाबुद्धिस्तस्याविनाशिनी ॥ खाताउत्खाताउत्पाटिताइतियावत् ॥ एनसांपापानांकंदसंदोहोमूलकारणनिकरोययासाखातैनःकंदसंदोहा ॥
खड्गश्चखट्वांगंचलोहादिनिर्मितद्वादशांगंखट्वायाःखुराकारोवाऽस्त्रविशेषःखेटंचायुधविशेषश्चर्मवा एतानिवर्ततेयस्याःसाखड्गखट्वांगखेटिनी ॥ खड्गखट्वांगाभ्यांखेटितुंक्रीडितुंशीलंयस्याःसाइति
वा ॥ अस्मिन्पक्षेडकारस्यटकारआर्षः ॥ ४८ ॥ खरसंतापशमनीतीक्ष्णसंतापनाशिनी ॥ दुष्टजन्यसंतापशमनीतिवा ॥ खनिःपीयूषपाथसाममृततुल्योदकानाममृतोदकयोर्वाखनिःआकर
स्थानम् ॥ गंगानिरंजनचित्स्वरूपा ॥ योऽसौनिरंजनोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः ॥ सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइतिस्मृतेः ॥ स्वर्गाद्गंगांभगीरथःपृथ्वीमानीतवानितिवागंगा ॥ तदुक्तंभविष्ये ॥
यस्माद्भगीरथोदेविस्वर्गाद्गांत्वामिहानयत् ॥ अतस्त्वंमुनिभिःसर्वैर्गंगेतिपरिकीर्त्यसइति ॥ गंधवतीपृथ्वीरूपा ॥ गौरीपार्वतीनदीप्रभेदोवाजलेशमहिषीवा ॥ नदीभेदेपिगौरीस्याज्जलेशस्योपियापितीति

गंभीरांगीगुणमयीगतातंकागतिप्रिया ॥ गणनाथांबिकागीतागद्यपद्यपरिष्टुता ॥ ५० ॥
गांधारीगर्भशमनीगतिभ्रष्टगतिप्रदा ॥ गोमतीगुह्यविद्यागौर्गोप्त्रीगगनगामिनी ॥ ५१ ॥
गोत्रप्रवर्धिनीगुण्यागुणातीतागुणाग्रणीः ॥ गुहांबिकागिरिसुतागोविंदांघ्रिसमुद्भवा ॥ ५२ ॥
गुणनीयचरित्राचगायत्रीगिरिशप्रिया ॥ गूढरूपागुणवतीगुर्वीगौरववर्धिनी ॥ ५३ ॥
ग्रहपीडाहरागुंद्रागरघ्नीगानवत्सला ॥ घर्महंत्रीघृतवतीघृततुष्टिप्रदायिनी ॥ ५४ ॥

वचनात् ॥ गंधर्वनगरेतत्तुल्येप्रपंचेप्रियाऽभीष्टासारभूतेत्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ असारेखलुसंसारेसारमेतच्चतुष्टयम् ॥ काश्यांवासःसतांसंगोगंगांभःशिवपूजनमिति ॥ गंधर्वाणांयानिनगराणितत्स्थानांजनानांवाप्रियागंधर्वनगरप्रिया ॥ ४९ ॥ गंभीरमनवगाह्यमंगंस्वरूपंयस्याःसागंभीरांगी ॥ गुणमयीत्रिगुणात्मिकामायासर्वज्ञत्वादिगुणावा ॥ गतआतंकःसंत्रासोयस्यायस्याःसकाशादितिवासागतातंका ॥ गतेर्ज्ञानात्मनोविश्वनाथस्यप्रियागतिप्रिया ॥ गतिर्ज्ञानंप्रियंयस्याःसागतिप्रियेतिवा ॥ चतुर्विधाभजंतेमामित्युपक्रम्यज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवदुक्तेः ॥ गम्यतइतिगतिःफलंसाचासौप्रियापरमप्रेमास्पदाचेतिगतिप्रियाइतिवा ॥ गतिप्रदेतिक्वचित् ॥ गणनाथोगणेशस्तस्यांबिकामातागणनाथांबिका ॥ गीयतइतिगीता ॥ वेदेरामायणेचैवपुराणेभारतेतथा ॥ आदौमध्येतथाचांतेहरिःसर्वत्रगीयतइतिस्मृतेः ॥ भगवद्गीतारूपावा ॥ गद्यपद्यैश्चपरिष्टुतागद्यपद्यपरिष्टुता ॥ ५० ॥ गांधारयतीतिगांधारी ॥ विभक्तेरलोपआर्षः ॥ वाराहीशक्तिरित्यर्थः ॥ धृतराष्ट्रपत्नीरूपावा ॥ गर्भशमनीजन्मशातनी ॥ गतिभ्रष्टानांपतितानामपिगतिप्रदा ॥ तदुक्तंभविष्ये ॥ मातापिसंत्यजेत्पुत्रंब्रह्महत्यादिकारिणम् ॥ त्वंपुनर्गर्हितंमग्नंपुनीषेदीनवत्सलेति ॥ गतिभ्रष्टागतिप्रदेतिपाठेसविशेषणमेकंनाम ॥ गतेर्देवत्वगतेर्भ्रष्टामानुषत्वंप्राप्तेत्यर्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ ब्रह्महस्तात्परिभ्रष्टेति ॥ हरिवंशेच ॥ इयमप्यायतापांगीगंगासर्वांगशोभना ॥ रूपिणीवैसरिच्छ्रेष्ठातत्रत्वामुपयास्यतीति ॥ स्वयंगतिभ्रष्टाऽन्येषांगतिप्रदेतिविरुद्धालंकारोऽयम् ॥ द्वारकास्थानैमिषारण्यस्थावानदीगोमतीतद्रूपा ॥ गुह्यविद्याब्रह्मविद्या ॥ गौःपृथ्वीरूपागोरूपावेदरूपावाणीरूपावास्वर्गरूपावा गोप्त्रीपालयित्री ॥ गगनेगंतुंशीलंयस्याःसागगनगामिनीआकाशगामिनीइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ गांत्रायतइतिगोत्रोभगीरथःपर्वतवृन्दंवातेनप्रवर्धितुंशीलंयस्याःसागोत्रप्रवर्धिनी भक्तानांगोत्रप्रवर्तयित्रीतिवा ॥ गुणेभ्योहितागुण्या ॥ गुणानतीतागुणातीतानिर्गुणेत्यर्थः ॥ गुणाग्रणीःगुणानांनियंत्री ॥ गुहांबिकाकार्तिकेयजननी ॥ गिरिसुतागिरेर्हिमवतःप्रसूतापार्वतीरूपावा ॥ गोविंदस्यांघ्रेःसमुद्भवोयस्याःसागोविंदांघ्रिसमुद्भवा ॥ ५२ ॥ गुणनीयानिगणनयोग्यानिविचारणीयानिचरित्राणियस्याःसागुणनीयचरित्रा ॥ च गातारंत्रायतइतिगायत्री ॥ गिरिशस्येश्वरस्यप्रियागिरिशप्रिया ॥ गूढंप्रच्छन्नंरूपंयस्याःसागूढरूपा ॥ गुणाःशांत्यादयस्तद्वतीगुणवती ॥ गुर्वीमहती ॥ गौरवंमहत्त्वंवर्धयितुंगौरवेणवावर्धितुंशीलंयस्याःसागौरववर्धिनी ॥ ५३ ॥ ग्रहपीडांहरतीतिग्रहपीडाहरा ॥ गुंद्रामुस्तातदात्मिका ॥ सर्वात्मकत्वात् ॥ गूहतिस्वरूपमितिगुरविद्यातांद्रातिकुत्सतेनाशयतीत्येतत्गुंद्राइतिवा ॥ विभक्तेःश्रवणमार्षम् ॥ गरघ्नीविषघ्नी ॥ गानवत्सलागीतप्रियेत्यर्थः ॥ घर्महंत्रीसन्तापहंत्री॥घृतंघृततुल्यमुदकमास्तियस्याःसाघृत

वती ॥ घृतेनयातुष्टिस्तांप्रदातुंशीलंयस्याःसाघृततुष्टिप्रदायिनी ॥ ५४ ॥ घँटारवःप्रियोयस्याः साघण्टारवप्रिया ॥ घोरेयोऽघौघस्तद्विध्वंसकारिणी घोराघौघविध्वंसकारिणी॥घ्राणेंद्रियस्यघ्राणमात्रेणवातुष्टिकरीघ्राणतुष्टिकरी ॥ घोषानितंबपादभूषणकांच्यःकिंकिण्यश्चतावर्तंतेयस्याःसाघोषा ॥ अर्शआदित्वादच् ॥ तरंगस्रोतोभ्यांघोषयतीति आभीरपल्लीरूपावेतिघोषा ॥ घनएकरसोयआनंदस्तत्स्वरूपा ॥ स्त्रीत्वंछांदसंबहुव्रीहिर्वा ॥ राहोःशिरइतिवद्भेदोपचारात् ॥ सएषपरमानंदइतिश्रुतेः ॥ अतएवघनप्रियानिबिडप्रिया ॥ परमप्रेमास्पदत्वात् ॥ घनानांमेघानांवाप्रियाघनप्रिया ॥ आकाशगंगारूपेणतेषांप्लावनात् ॥५५॥ सर्वेषांपापानामज्ञानतत्कार्यस्यवाघातुकानाशिका ॥ घूर्णितानिजलानियस्याःसाघूर्णितजला ॥ घृष्टाघूर्णितापातकसंततिर्ययासाघृष्टपातकसंततिः ॥ घटकोटिभिःप्रपीताआपोयस्याःसाघटकोटिप्रपीतापा ॥ घटितंसंपादितमशेषमंगलंययासाघटिताशेषमंगला ॥ ५६ ॥ घृणावतीदयावती ॥ घृणनिधिर्दयासमुद्रः ॥ ह्रस्वआर्षः ॥ घस्मरासर्वभक्षणशीला ॥ सकालकालइतिश्रुतेः ॥ कालमूषिकभक्षकइतिस्मृतेश्च ॥ घूकानांवकानांनादोविद्यतेयस्याःसाघूकनादिनी ॥ घुसृणेनदेशांगनानामंगरागेणापिंजराईषत्पीतवर्णातनुर्यस्याःसाघुसृणापिंजरतनुः ॥ घर्घरनामाह्रदविशेषस्तत्स्वरूपिणी ॥ घर्घरइतिध्वनिर्यस्याःघर्घरनाम्नाह्रदेनतत्संगमनिमित्तेनस्वनोयस्याइतिवासाघर्घरस्वना ॥ ५७ ॥ चंद्रिकाज्योत्स्नारूपा ॥ चंद्रकांतमणिरिवांबुयस्याःसाचंद्रकांतांबुः ॥ चंचंत्यः स्फुरंत्यआपोयस्याःसाचंचदापा ॥ चंचलापेतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रापिसएवार्थः ॥ चलंतीस्फुरंतीद्युतिर्यस्याःसाचलद्युतिः ॥ चिन्मयीज्ञानस्वरूपा ॥ सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ चितिरूपाज्ञानस्वभावा ॥ चंद्राणामयुतशतमिवाननंयस्याःसाचंद्रायुतशतानना ॥ चंद्रायुतसितानने तिक्वचित्पाठस्तत्रसितत्वंशुभ्रत्वम् ॥ ५८ ॥ चांपेयपुष्पेइवलोचनेयस्याःसाचांपेयलोचना ॥ चारुर्मनोहरा ॥ चारूण्यंगानियस्याःसाचार्वंगी ॥ चारुयथास्यात्तथागंतुंशीलंयस्याःसाचारुगामिनी ॥ चरणंचारोज्ञानंतदर्हतिचार्यतेज्ञायतेवाचार्या ॥ उपनिषत्प्रतिपाद्येत्यर्थः ॥ चरित्राण्येवचारित्राणितेषांनिलया सच्चरित्राश्रयेत्यर्थः ॥ चित्रंविचित्रंजगत्करोतीतिचित्रकृत् ॥ तदुक्तंवासिष्ठे ॥ कश्चव्योमनिचित्रकृदिति ॥ चित्रंविचित्रंरूपमस्याअस्तीतिचित्ररूपिणी ॥ ५९ ॥ चंपूश्चंपकवृक्षस्तत्पुष्पंवातद्रूपा ॥ गद्यपद्यमयंकाव्यंचंपूरित्यभिधीयतइतिवचनात्तद्रूपावाचंपूः ॥ चंदनमिवशुचिसुगंधिनिर्मलंचांबुयस्याःसाचंदनशुच्यंबुः ॥ चर्चनीयाविचारणीयाचिंतनीयेतियावत् ॥ चिरकालंव्याप्यस्थिराचिरस्थिरा अनादिरित्यर्थः ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिंस्तृतीयेविवृतेशते ॥ यददृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ३ ॥ चारुचंपकपुष्पाणांयामालास्ताभिराढ्याव्याप्ताचारुचंपकमालाढ्या ॥ चमितानिसंत्रासंप्रापितानिभक्षितानीत्येतदशेषदुष्कृतानिययासाचमिताशेषदुष्कृता ॥ चमुअदनइतिधातुः ॥ ६० ॥

घंटारवप्रियाघोराऽघौघविध्वंसकारिणी ॥ घ्राणतुष्टिकरीघोषाघनानंदाघनप्रिया ॥५५॥ घातुकाघूर्णितजलाघृष्टपातकसंततिः ॥ घटकोटिप्रपीतापाघटिताशेषमंगला ॥ ५६ ॥
घृणावतीघृणनिधिर्घस्मराघूकनादिनी ॥ घुसृणापिंजरतनुर्घर्घराघर्घरस्वना ॥५७॥ चंद्रिकाचंद्रकांतांबुश्चंचदापाचलद्युतिः॥
चिन्मयीचितिरूपाचचंद्रायुतशतानना ॥५८॥ चांपेयलोचनाचारुश्चार्वंगीचारुगामिनी ॥ चार्याचारित्रनिलयाचित्रकृच्चित्ररूपिणी ॥ ५९ ॥
चंपूश्चंदनशुच्यंबुश्चर्चनीयाचिरस्थिरा ॥ चारुचंपकमालाढ्याचमिताशेषदुष्कृता ॥ ६० ॥

चिदेवाकाशश्चिदाकाशस्तंवहतिप्रापयतीतिचिदाकाशवहा ॥ चिंत्याध्येया ॥ ध्येयःसदासवितृमण्डलमध्यवर्तीनारायणःसरसिजासनसन्निविष्टः॥केयूरवान्मकरकुण्डलवान्किरीटीहारीहिरण्मयवपुर्धृतशंखचक्रइतिस्मृतेः ॥ चंचत्स्फुरत्स्वप्रकाशमित्यर्थः ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥ चामरवीजितावालव्यजनैःसेवितेत्यर्थः ॥ चोरितान्यशेषवृजिनानिययासाचोरिताशेषवृजिना ॥ चरितान्यशेषमण्डलानिब्रह्मलोकादिस्थानानिययासाचरिताशेषमंडला॥६१॥छेदिताखिलपापौघा छेदिताश्छिन्नाअखिलाःपापौघाययासाछेदिताखिलपापौघा॥छद्मघ्नीछद्मकपटमज्ञानंरोगविशेषंवाहंतीतिछद्मघ्नी॥ छलंकपटंछलयतीतिछलमज्ञानंवातद्धारिणी ॥ छन्नंव्याप्तंत्रिविष्टपतलंस्वर्गभुवनंययासाछन्नत्रिविष्टपतला ॥ छोटितानिदूरीकृतान्यशेषवंधनानिययासाछोटिताशेषवंधना ॥ छेदितेतिक्वचित्पाठः ॥ ६२ ॥ छुरितःक्षरितोऽमृतधाराणांजलप्रवाहाणामोघोययासाछुरितामृतधारौघा ॥ छिन्नानिच्छेदितान्येनांसिवृजिनानिययासाछिन्नैनाः ॥ छातैनाइतिक्वचित्पाठः ॥ छंदगामिनीस्वच्छंदचारिणीस्वतंत्रेत्यर्थः ॥ छत्रीकृतोमरालौघोहंससमूहोययासाछत्रीकृतमरालौघा ॥ छटीकृतानिछटांप्रापितानिप्रकटीकृतान्येतत् ॥ निजामृतानिस्वस्वरूपभूतानिजलानिययासाछटीकृतानिजामृता ॥६३॥ जह्नोरपत्यंजाह्नवी ॥ तथाचहरिवंशे ॥ राजर्षिणाततःपीतांगंगांदृष्ट्वामहर्षयः ॥ उपनिन्युर्महाभागांदुहितृत्वेनजाह्नवीमिति ॥ ज्याधनुर्गुणइवप्रतीयमाना ॥ तदुक्तम् ॥ लोलार्ककेशवौकोटीगंगाज्यानगरंधनुः ॥ कालिर्लक्ष्यःशरोविष्णुःशिवोधन्वीपुनातुमामिति ॥ जगतांमाताजगन्माताविश्वयोनिरित्यर्थः ॥ जप्याजपविषया ॥ जंघालादीर्घावीच्यस्तरंगायस्याःसाजंघालवीचिका ॥

चिदाकाशवहाचिंत्याचंचच्चामरवीजिता ॥ चोरिताशेषवृजिनाचरिताशेषमंडला ॥ ६१ ॥ छेदिताखिलपापौघाछद्मघ्नीछलहारिणी ॥ छन्नत्रिविष्टपतलाछोटिताशेषबंधना ॥ ६२ ॥ छुरितामृतधारौघाछिन्नैनाश्छंदगामिनी ॥ छत्रीकृतमरालौघाछटीकृतनिजामृता ॥६३॥ जाह्नवीज्याजगन्माताजप्याजंघालवीचिका ॥ जयाजनार्दनप्रीताजुषणीयाजगद्धिता ॥६४॥ जीवनंजीवनप्राणाजगज्ज्येष्ठाजगन्मयी ॥ जीवजीवातुलतिकाजन्मिजन्मनिबर्हिणी ॥ ॥ ६५ ॥ जाड्यविध्वंसनकरीजगद्योनिर्जलाविला ॥ जगदानंदजननीजलजाजलजेक्षणा ॥ ६६ ॥

जयतिसर्वोत्कर्षेणवर्ततइतिजयापार्वतीसखिरूपावा ॥ तथाचात्रैवदेवीवाक्यम् ॥ सुलक्षणाशुभाचारासखीमेऽस्तुशुभोदया ॥ यथाजयाचविजयेत्यादि ॥ जनार्दनस्यप्रीताजनार्दनोवाप्रीतोयस्याःसाजनार्दनप्रीता ॥ जुषणीयाश्रीरुद्रादिभिःसेवनीया ॥ तथाचभागवते ॥ यत्पादनिःसृतसरित्प्रवरोदकेनतीर्थेनमूर्ध्न्यधिकृतेनशिवःशिवोभूदिति ॥ जगतांहिताजगद्धिता ॥ ६४ ॥ जीवनंजीवनहेतुः ॥ जीवनेनजलेनप्राणिनांप्राणायस्याःसा जीवनेनप्राणयतिचेष्टयतीतिवाजीवनप्राणाब्रह्मस्वरूपा ॥ कोह्येवान्यात्कःप्राण्याद्यदेषआकाशआनंदोनस्यादितिश्रुतेः ॥ जगदिति ॥ परस्मात्पुरुषान्नभिन्नमिदंजगदित्यभिधीयतेब्रह्म ॥ ब्रह्मैवेदंविश्वमिदंवरिष्ठंपुरुषएवेदंविश्वमित्यादिश्रुतेः ॥ विश्वंविष्णुरितिस्मृतेश्च ॥ यद्वा गच्छतिसर्वंव्याप्नोतीतिजगत् ॥ नित्यःसर्वगतःस्थाणुरितिस्मृतेः ॥ ज्येष्ठाआद्यामूलकारणत्वात् ॥ जगन्मयीजगत्स्वरूपास्वाध्यस्तविश्वेत्यर्थः ॥ जीवजीवातुलतिका जीवानांप्राणिनांजीवनौषधरूपा ॥ यदाहामरः ॥ जीवातुर्जीवनौषधमिति ॥ जन्मिजन्मनिबर्हिणी जन्मिनामुत्पत्तिमतामुत्पत्तिनिराकर्त्री ॥ ६५ ॥ जाड्यस्याज्ञानस्यसन्तापस्यवाविध्वंसनंकर्तुंशीलंयस्याःसाजाड्यविध्वंसनकरी ॥ जगद्योनिर्जगतांकारणम् ॥ जलानांजडानामज्ञानामित्येतत् ॥ आविलेवकलुषितेवआवृतेवेतिवाजलाविला ॥ अज्ञानेनावृतंज्ञानंतेनमुह्यंतिजंतवइतिभगवदुक्तेः ॥ जलैर्धर्मद्रवरूपैराविलाव्याप्ताइ

तिवा ॥ जगदानंदजननीदर्शनादिनाजनमात्रस्यसुखकर्त्री ॥ जलमिवजलंविष्णुः ॥ सलिलएकोद्रष्टेतिश्रुतेः ॥ तस्माज्जाताजलजा ॥ जलजेक्षणा कमलेक्षणा ॥ ६६ ॥ जनलोचनपीयूषाप्रा
णिमात्रनेत्रामृता ॥ जटातटविहारिणीईश्वरस्यजटाप्रदेशविहारिणी ॥ गंगाजलप्लावितकेशदेशेतिस्मृतेः ॥ जयंतीजयनशीला ॥ शक्रात्मजाऋषभकांतारूपावा ॥ अथाहभगवान्ऋषभदे
वइत्यारभ्यजयंत्यामिंद्रदत्तायामितिभागवतोक्तेः ॥ जंजपूकांनिपापानिहंतीतिजंजपूकघ्नी ॥ जन्तुपापघ्नीतिक्वचित्पाठः ॥ उत्पादितंज्ञानशरीरंययासाजनितज्ञानविग्रहा ॥ ६७ ॥ झल्लरी
वाद्यकुशलाझल्लर्यावाद्येऽभिज्ञा ॥ झलज्झा लशब्दोजलशब्दानुकरणे झांकारझर्झराशब्दावपि ॥ झलज्झालशब्दायमानेनजलेनावृता ॥ झिंटीशेनमहादेवस्यमूर्तिविशेषेणश्रीकंठादिन्यासप्र
सिद्धेनवंद्याझिंटीशवंद्या ॥ तथाचोक्तंशारदातिलके ॥ श्रीकंठानंतसूक्ष्माश्चत्रिमूर्तिरमरेश्वरः ॥ अर्धीशोभारभूतिश्चातिथीशःस्थाणुकोहरः ॥ झिंटीशोभौतिकःसद्योजातश्चानुग्रहेश्वरः ॥
अक्रूरश्चमहासेनःषोडशेश्वरमूर्तयइति ॥ झांका रशब्दंकर्तुंशीलंयस्याःसाझांकारकारिणी ॥ झर्झराइतिजलशब्दोवर्ततेयस्याःसाझर्झरावती ॥ ६८ ॥ टीकितंसेवितमशेषंपातालंभोगावतीरूपे
णययासाटीकिताशेषपाताला ॥ एनांस्येवा द्रयस्तेषांपाटनेविदारणेटंकिकापाषाणविदारणशस्त्रविशेषरूपिणी ॥ टंकारशब्दोयथास्यात् टंकारशब्देनवानृत्यंतःकल्लोलायस्यांसाटंकारनृत्यत्कल्लो
ला ॥ टीकनीयःस्वतरंगैःसेवनीयोमहांस्तटोयस्याःसाटीकनीयमहातटा ॥ ६९ ॥ डंबरमाडंबरंवेगवत्तरमित्येतत् यथास्यात्तथाप्रवहतीतिडंबरप्रवहा ॥ डीनान्युड्डीयमानानियानिराजहं

जनलोचनपीयूषाजटातटविहारिणी ॥ जयंतीजंजपूकघ्नीजनितज्ञानविग्रहा ॥ ६७ ॥ झल्लरीवाद्यकुशलाझलज्झालजलावृता ॥ झिंटीशवंद्याझांकारका
रिणीझर्झरावती ॥ ६८ ॥ टीकिताशेषपातालाटंकिकैनोद्रिपाटने ॥ टंकारनृत्यत्कल्लोलाटीकनीयमहातटा ॥६९॥ डंबरप्रवहाडीनराजहंसकुलाकुला॥
डमड्डमरुहस्ताचडामरोक्तमहांडका ॥७०॥ ढौकिताशेषनिर्वाणाढक्कानादचलज्जला ॥ ढुंढिविघ्नेशजननीढणड्ढुणितपातका ॥७१॥ तर्पणीतीर्थतीर्था
चत्रिपथात्रिदशेश्वरी॥त्रिलोकगोप्त्रीतोयेशीत्रैलोक्यपरिवंदिता॥७२॥तापत्रितयसंहर्त्रीतेजोबलविवर्धिनी॥त्रिलक्ष्यातारणीतारातारापतिकरार्चिता ७३

सानांकुलानितैराकुलाव्याप्ताडीनराजहंसकुलाकुला ॥ डमदितिशब्दायमानोडमरुर्हस्तेयस्याःसाडमड्डमरुहस्ताच ॥ डामरोडामरकल्पोनवाक्षरदेवीमंत्रस्यप्रतिपादकोग्रंथोमहाराष्ट्रेषुप्रसिद्धस्तत्रो
क्तंप्रतिपादितंमहांडकंमंत्रमयंमहच्छरीरंयस्याःसाडामरोक्तमहांडका ॥ गंगागौर्योरभेदात् ॥ ७० ॥ ढौकितंभक्तेभ्यःसेवितंप्रापितमितियावत् ॥: अशेषनिर्वाणंसालोक्यसामीप्यसा
रूप्यसार्ष्टिसायुज्यलक्षणंपंचविधंकैवल्यंययासाढौकिताशेषनिर्वाणा ॥ ढक्कावाद्यविशेषस्तस्यानादवन्नादवंतिचलंतिजलानियस्याःसाढक्कानादचलज्जला ॥ ढुंढिश्चासौविघ्नेशश्चेतितथातस्यजननी
ढुण्ढिविघ्नेशजननी ॥ ढणादितिशब्दानुकरणे ॥ ढणच्छब्दोयथास्यात्तथाढुणितानिदूरीकृतानिपातकानिययासाढणड्ढुणितपातका ॥ ७१ ॥ सर्वांस्तर्पयतीतितृप्यंत्यस्यामनयेतिवासर्वेइतितर्पणी ॥
तीर्थानांनिपानागमर्षिजुष्टजलगुरूणांतीर्थंतीर्थत्वंययासातीर्थतीर्था ॥ यदाहामरः ॥ निपानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टेजलेगुराविति ॥ त्रिपथा त्रिषुलोकेषुपंथामार्गोयस्याःसात्रिपथा ॥ त्रिदशानांदेवा
नामीश्वरीत्रिदशेश्वरी ॥ त्रिदिवेश्वरीतिक्वचित्पाठः ॥ त्रिलोकंगोपायतीतित्रिलोकगोप्त्री ॥ तोयेशीजलानांतदधिष्ठातॄणामीश्वरी ॥ त्रिलोकस्थैर्जनैःपरितोऽभिवादितास्तुतावेतित्रैलोक्यपरिवंदिता ॥
॥ ७२ ॥ अध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकतापत्रयंसंहरतीतितापत्रितयसंहर्त्री ॥ तेजोबलेविवर्धयितुंशीलंयस्याःसातेजोबलविवर्धिनी ॥ त्रिषुलोकेषुलक्ष्यतेरूपंयस्याइतित्रिलक्ष्या ॥ तारयतिसर्वा

स्तरंत्यनयाऽस्यामितिवासर्वेइतितारणी ॥ तारयतिभक्तानितिताराप्रणवरूपानक्षत्ररूपावा ॥ अहल्याद्रौपदीसीतातारामंदोदरीतथेत्यत्रोक्तताराररूपावा ॥ तारापतिकरार्चिताचंद्ररश्मिभिःपूजिता ॥ अथवातारापतयेचंद्रायशिरोधारणेनकंसुखंरातीतितारापतिकरोरुद्रस्तेनार्चिता ॥७३॥ त्रैलोक्यपावनीपुण्या त्रैलोक्यंपावयंतीतित्रैलोक्यपावन्योगौतमीप्रमुखानद्यस्तासांमध्येपुण्यापुण्यातिशयहेतुः ॥ तुष्टिदासुखदा ॥ तुष्टिरूपिणीतुष्टिस्वरूपा ॥ तृष्णाइच्छातस्याश्छेत्रीतृष्णाछेत्री ॥ तीर्थमात्राणांसप्तानांवाब्रह्मपुत्राणांमातातीर्थमाता ॥ त्रिविक्रमपदोद्भवा त्रिविक्रमोवामनस्तस्यपादावनेजनाज्जाता ॥ ७४ ॥ तपइंद्रियमनसामैकाग्र्यम् ॥ मनसश्चेंद्रियाणांचऐकाग्र्यंपरमंतपइत्युक्तेस्तन्मयीतपोमयीआलोचनमयीत्यर्थः ॥ तपोरूपाकृच्छ्रचांद्रायणादिरूपा ॥ तपःस्तोमफलप्रदातपोनिकरफलदात्री ॥ त्रैलोक्यंव्याप्तुंशीलंयस्याःसात्रैलोक्यव्यापिनी ॥ सर्वव्यापिकेत्यर्थः ॥ तृप्तिस्तृप्तिस्वरूपा ॥ तृप्तिंसुखंकरोतीतितृप्तिकृत् ॥ तत्त्वरूपिणीचतुर्विंशतितत्त्वरूपिणी परमार्थरूपिणीतिवा ॥ ॥ ७५ ॥ त्रैलोक्येसुंदरंसौंदर्यंयस्याःसात्रैलोक्यसुंदरी त्रैलोक्यमनोहरेतिवा ॥ तुर्याऽवस्थात्रयातीता ॥ तदुक्तम् ॥ अहंभावानहंभावौत्यक्त्वासदसतीतथा ॥ यदसक्तंसमंस्वच्छंस्थितंतत्तुर्यमुच्यत इति ॥ तुर्यस्यापिप्रतियोग्यधीननिरूप्यत्वेनकल्पितत्वात्तदतीतमतिक्रांतंयत्पदंपरंब्रह्मतत्प्रददातीतितुर्यातीतपदप्रदा ॥ त्रैलोक्यलक्ष्मीस्त्रैलोक्यसंपत् ॥ त्रैलोक्यस्यलक्ष्मीर्यस्याःसकाशादितिवा ॥ त्रीणिपदान्यस्याइतित्रिपदी ॥ त्रीणिपदाविचक्रमइतिश्रुतेः ॥ त्रिषुलोकेषुपदंस्थानमस्याइतिवा ॥ तथ्याकालत्रयावाध्या ॥ सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ तीर्थेषुसाध्वीतीर्थ्याइतिवापाठः ॥

त्रैलोक्यपावनीपुण्यातुष्टिदातुष्टिरूपिणी ॥ तृष्णाछेत्रीतीर्थमातात्रिविक्रमपदोद्भवा ॥ ७४ ॥ तपोमयीतपोरूपातपःस्तोमफलप्रदा ॥ त्रैलोक्यव्यापिनी
तृप्तिस्तृप्तिकृत्तत्त्वरूपिणी ॥ ७५ ॥ त्रैलोक्यसुंदरीतुर्यातुर्यातीतपदप्रदा ॥ त्रैलोक्यलक्ष्मीस्त्रिपदीतथ्यातिमिरचंद्रिका ॥ ७६ ॥ तेजोगर्भातपःसारा
त्रिपुरारिशिरोगृहा ॥ त्रयीस्वरूपिणीतन्वीतपनांगजभीतिनुत् ॥७७॥ तारिस्तरणिजामित्रंतर्पिताशेषपूर्वजा ॥ तुलाविरहितातीव्रपापतूलतनूनपात् ॥
॥ ७८ ॥ दारिद्र्यदमनीदक्षादुष्प्रेक्षादिव्यमंडना ॥ दीक्षावतीदुरावाप्याद्राक्षामधुरवारिभृत् ॥ ७९ ॥

तिमिरमंधकारंतत्रचंद्रिकाकौमुदीवोज्ज्वला ॥ तिमिरमज्ञानंतस्यचंद्रिकानाशिकेत्यर्थइतिवा ॥ ७६ ॥ ईश्वरस्यतेजोवीर्यमग्निनात्यक्तंगर्भेयस्याःसातेजोगर्भा ॥ तपसांसारोबलंयस्याःसातपःसारा ॥ तपसांसारभूतेतिवा ॥ त्रिपुरारेःशिरोगृहंयस्याःसात्रिपुरारिशिरोगृहा ॥ त्रयीस्वरूपिणीवेदत्रयरूपा ॥ तनोतिप्रपंचजातमितितन्वी ॥ उकारश्छांदसः ॥ सुंदरीतिवा ॥ गंगानामसहस्रेस्मिंश्चतुर्थेविवृतेशते ॥ यद्दृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ४ ॥ तपनांगजस्ययमस्यभीतिमपनुदतीतितपनांगजभीतिनुत् ॥ ७७ ॥ तरत्यज्ञानंतत्कार्यमितितारिःभक्तानांसंसारार्णवनौस्वरूपेतिवा ॥ तरणिजोयमस्तस्यामित्रम् ॥ तदधिकारखंडनात् ॥ तरणिजायायमुनायामित्रमितिवा ॥ तर्पितास्तृप्तिंप्रापिताअशेषाभगीरथस्यपूर्वजाःप्रपितामहाअशेषाणां जनानांपूर्वजाःपितृपितामहाद्याययेतिवासातर्पिताशेषपूर्वजा ॥ तुलाविरहितापरिमाणमतीतेत्यर्थः ॥ तीव्रपापान्येवतूलानितेषुतनूनपाद्वह्निस्तद्दाहिकेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ दारिद्र्यदमनीदौर्गत्यच्छेत्री ॥ दक्षाभुक्तिमुक्तिप्रदानेचतुरा ॥ दक्षभार्याप्रसूतिरूपावा ॥ प्रसूतिंमानवींदक्षउपयेमेह्यजात्मजइतिभागवतोक्तेः ॥ दीक्षेतिक्वचित् ॥ दुष्प्रेक्षाभक्तिमन्तरेणद्रष्टमशक्या ॥ दिव्यमलौकिकंमंडनंभूषणंयस्याःसादिव्यमंडना ॥ वैदिकीतांत्रिकीचदीक्षावर्ततेयस्याःसादीक्षावती ॥ दुरावाप्याज्ञानमन्तरेणप्राप्तुमशक्या ॥ तमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतिनान्यः

पंथाविद्यतेऽयनायेतिश्रुतेः ॥ द्राक्षामृद्वीकातद्वन्मधुरंवारिबिभर्तीतिद्राक्षामधुरवारिभृत् ॥ ७९ ॥ दर्शितंप्रकाशितंमायाविनेवगंधर्वनगरादिकमनेकंनानाविधंकुतुकंकौतुकंजगल्लक्षणमाश्चर्यंययासादर्शितानेककुतुका ॥ दुष्टानियानिदुर्जयदुःखानितानिहरतीतितथा ॥ दुष्टदुर्जयदुःखकृदितिपाठेदुष्टानांदुर्जयदुःखकृदित्यर्थः ॥ दैन्यंकार्पण्यंहरतीतिदैन्यहृत् ॥ दैत्यहृदितिपाठेदैत्यान्हरतिनाशयतीत्यर्थः ॥ दुरितानिहन्तीतिदुरितघ्नीच ॥ दनोरपत्यानिदानवास्तेषामरेर्विष्णोःपदाब्जात्पादपद्माज्जातादानवारिपदाब्जजा ॥ विष्णुपादार्घ्यसंभूतेतिस्मृतेः ॥ ८० ॥ दन्दशूकाःसर्पास्तेषांविषंहंतीतिदंदशूकविषघ्नीच ॥ दारिताविदारिताऽघौघसंततिःपापपरंपराययासादारिताघौघसंततिः ॥ द्रवतीतिद्रुतावेगगामिनीतियावत् ॥ मन्दारपारिजातसंतानकल्पवृक्षहरिचंदनैर्व्याप्तादेवद्रुमच्छन्ना ॥ दुर्वाराणिप्रायश्चित्तादिभिश्छेत्तुमशक्यान्यघानिपापानिविघातयितुंशीलंयस्याःसादुर्वाराघविघातिनी ॥ उक्तंच ॥ प्रायश्चित्तंयदिस्यात्तवजलकणिकाब्रह्महत्यादिपापेकस्त्वांस्तोतुंसमर्थस्त्रिजगदघहरेदेविगंगेनमस्तेइति ॥ ८१ ॥ दमग्राह्यादमादिसाधनचतुष्टयैःप्राप्या ॥ तथाचश्रुतिः ॥ शांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्येदिति ॥ देवमाताऽदितिस्वरूपा ॥ देवलोकप्रदर्शिनीब्रह्मलोकादिप्रापयित्री ॥ देवःस्वप्रकाशःसएवलोक्यतइतिलोकस्तत्प्रदर्शिनीतिवा ॥ देवदेवप्रियाविश्वेश्वरवल्लभा ॥ देवीद्योतमानास्वप्रकाशेत्यर्थः ॥

दर्शितानेककुतुकादुष्टदुर्जयदुःखहृत् ॥ दैन्यहृद्दुरितघ्नीचदानवारिपदाब्जजा ॥ ८० ॥ दंदशूकविषघ्नीचदारिताघौघसंततिः ॥ द्रुतादेवद्रुमच्छन्नादुर्वाराघविघातिनी ॥ ८१ ॥ दमग्राह्यादेवमातादेवलोकप्रदर्शिनी ॥ देवदेवप्रियादेवीदिक्पालपददायिनी ॥ ८२ ॥ दीर्घायुःकारिणीदीर्घादोग्ध्रीदूषणवर्जिता ॥ दुग्धांबुवाहिनीदोह्यादिव्यादिव्यगतिप्रदा ॥ ८३ ॥ द्युनदीदीनशरणंदेहिदेहनिवारिणी ॥ द्राघीयसीदाघहंत्रीदितपातकसंततिः ॥ ८४ ॥ दूरदेशांतरचरीदुर्गमादेववल्लभा ॥ दुर्वृत्तघ्नीदुर्विगाह्यादयाधारादयावती ॥ ८५ ॥

दिक्पालपददायिनीइंद्रादिपदप्रापयित्रीत्यर्थः ॥ ८२ ॥ दीर्घमायुःकर्तुंशीलंयस्याःसादीर्घायुःकारिणी ॥ दीर्घाऽनवच्छिन्ना ॥ दोग्ध्रीधर्मार्थकाममोक्षप्रसवा ॥ दूषणवर्जिताअविद्यातत्कार्यरहितेत्यर्थः ॥ दुग्धमेवांबुवहितुंशीलंयस्याःसातथा ॥ गोरूपधरापृथ्वीस्वरूपेत्यर्थः ॥ साहिदुग्धांबुनाचतुःसमुद्रंपूरितवती ॥ अतएवकालिदासोपिकथयतिस्म ॥ पयोधरीभूतचतुःसमुद्रांजुगोपगोरूपधरामिवोर्वीमिति ॥ धर्मार्थकाममोक्षान्दुह्यतीतिदोह्या ॥ धर्मार्थकाममोक्षायस्याःप्राप्यन्तइत्यर्थः ॥ दिविभवादिव्याऽलौकिकीत्यर्थः ॥ दिव्यगतिप्रदाऽलौकिकपदप्रदेत्यर्थः ॥ ॥ ८३ ॥ :दिवोनदीद्युनदीस्वर्गंगेत्यर्थः ॥ दीनशरणं दीनानांमहापातकिनामपिशरणंरक्षित्री ॥ तदुक्तम् ॥ मातापिसंत्यजेत्पुत्रंब्रह्महत्यादिकारिणम् ॥ त्वंपुनर्गर्हितंमग्नंपुनीषेदीनवत्सलेइति ॥ देहिदेहनिवारिणी अविद्यानिरासेनजीवोपाधिभूतदेहद्वयविनाशिनीत्यर्थः ॥ द्राघीयसीदीर्घामहत्तरेतियावदित्यर्थः ॥ महांतंविभुमात्मानम् महतोमहीयानित्यादिश्रुतेः ॥ दाघहंत्रीसन्तापच्छेत्री ॥ दिताखंडितापातकसंततिःपापपरंपराययासादितपातकसंततिः ॥ ८४ ॥ दूरदेशांतरेचर्तुंशीलंयस्याःसादूरदेशांतरचरी ॥ दूरदेशस्थितापिस्वस्मर्तॄणांसर्वपापनाशिनीत्यर्थः ॥ श्रद्धाभक्तिध्यानयमाद्यैर्विनानगम्यतइतिदुर्गमा ॥ तदुक्तम् ॥ श्रद्धाभक्तिध्यानयमाद्यैर्यतमानैर्ज्ञातुंशक्योदेवइहैवाशुयईशः ॥ दुर्विज्ञेयोजन्मशतैश्चापिविनातैस्तंसंसारध्वांतविनाशंहरिमीडइति ॥ देवानामभी

ष्टादेववल्लभा ॥ देवःश्रीविष्णुःश्रीरुद्रोवावल्लभोयस्याःसातथोतिवा ॥ दुर्वृत्तान्दुष्टान्पाप्मनोवाहंतीतिदुर्वृत्तघ्नी ॥ दुर्विगाह्याऽनुग्रहमंतरेणप्राप्तुमशक्या ॥ दुर्विगाहेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ दयाधाराकृपाधिकरणम् ॥ दयावतीकृपायुक्ता ॥ ८९ ॥ दुर्दुःखेनासदनमासादनंज्ञानंप्राप्तिर्वायस्याःसा ॥ दानेपुरुषार्थचतुष्टयप्रदानेशीलंस्वभावोयस्याःसादानशीला ॥ द्रवितुंनिरंतरंगंतुंपापसंघान्वाद्रावयितुंशीलंस्वभावोयस्याःसाद्राविणी ॥ द्रुहिणेनब्रह्मणास्तुताद्रुहिणस्तुता ॥ दैत्यदानवयोःसंशुद्धिंकर्तुंशीलंयस्याःसादैत्यदानवसंशुद्धिकर्त्री ॥ दुष्टांबुद्धिंहर्तुंशीलंयस्याःसादुर्बुद्धिहारिणी ॥ ८६ ॥ सरणंसारः दानेनसारोज्ञानंयस्याःसादानसारा ॥ तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसाऽनाशकेनेतिश्रुतेः ॥ दययासारोज्ञानंयस्याःसादयासारा ॥ द्यांदिवंभूमिंचविगाहितुंशीलंयस्याःसाद्यावाभूमिविगाहिनी ॥ दृष्टंफलमैहिकसुखादिअदृष्टंफलंपारलौकिकंस्वर्गमोक्षादितयोःप्राप्तिर्यस्याःसादृष्टादृष्टफलप्राप्तिः ॥ देवसमूहैरभिवंदितास्तुत्यावादेवतावृंदवंदिता ॥ सर्वदेवैर्नमस्कृताइतिवाराहोक्तेः ॥ ८७ ॥ दीर्घंमहद्व्रतंसंकल्पःसृष्ट्यादिलक्षणंयस्याःसादीर्घव्रता ॥ दीर्घादृष्टिर्ज्ञानंयस्याःसादीर्घदृष्टिरपरिच्छिन्नज्ञानस्वरूपावा ॥ दीप्तंशंखकुंदेंदुवदुज्ज्वलंतोयंयस्याःसादीप्ततोया ॥ तदुक्तंवाराहे ॥ शंखकुंदेंदुधवलेति ॥ दुःखेनालभनंप्राप्तिर्यस्याःसादुरालभा ॥ दुर्लभेत्यर्थः ॥ दंडयित्रीदंडकर्त्रीकारयित्रीतिवा ॥ दंडनीतिरर्थशास्त्ररूपा ॥ दुष्टेषुपापेषुदंडंधारयंतियेतेदुष्टदंडधराराजादयस्तैरर्चिता ॥८८॥ दुरोदरंद्यूतादिदुर्वृत्तंतद्धंतुंशीलंयस्याःसादुरोदरघ्ना ॥ दावोवनाग्निस्तद्वदर्चिर्दीप्तिर्यस्याःसादावार्चिः ॥ द्रवतीतिद्रवत्स्वकार्यंव्याप्नुवत्परिपूर्णमित्यर्थः ॥ द्रव्याणां

दुरासदादानशीलाद्राविणीद्रुहिणस्तुता ॥ दैत्यदानवसंशुद्धिकर्त्रीदुर्बुद्धिहारिणी ॥८६॥ दानसारादयासाराद्यावाभूमिविगाहिनी ॥ दृष्टादृष्टफलप्राप्तिर्देवतावृंदवंदिता ॥ ८७ ॥ दीर्घव्रतादीर्घदृष्टिर्दीप्ततोयादुरालभा ॥ दंडयित्रीदंडनीतिर्दुष्टदंडधरार्चिता ॥ ८८ ॥ दुरोदरघ्नीदावार्चिर्द्रवद्द्रव्यैकशेवधिः ॥ दीनसंतापशमनीदात्रीदवथुवैरिणी ॥ ८९ ॥ दरीविदारणपरादांतादांतजनप्रिया ॥ दारिताद्रितटादुर्गादुर्गारण्यप्रचारिणी ॥ ९० ॥ धर्मद्रवाधर्मधुराधेनुर्धीराधृतिर्ध्रुवा ॥ धेनुदानफलस्पर्शाधर्मकामार्थमोक्षदा ॥ ९१ ॥

सर्वपदार्थानामेकःशेवधिर्मुख्यानिधिर्मुख्यआश्रयइत्यर्थः ॥ द्रव्यैकशेवधिः ॥ दीनानांसंसारांगारेपापच्यमानानांसंतापानाध्यात्मिकादितापान्शमयितुंशीलंयस्याःसादीनसंतापशमनी ॥ दीनसंतापशमनेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ दात्रीपुरुषार्थचतुष्टयदानकर्त्री ॥ दवथुवैरिणीसंसारभयजन्यकंपनाशिनी ॥ ८९ ॥ दरीविदारणंपरंतात्पर्यंयस्याःसादरीविदारणपरा ॥ तदुक्तंवाराहे ॥ विंध्यपाषाणभेदिनीति ॥ दांतावशीकृतेंद्रिया ॥ दांतजनानांप्रियादांतजनावाप्रियायस्याःसादांतजनप्रिया॥दारितमद्रितटंययासादारिताद्रितटा ॥ दुर्गनामानंदैत्यंहतवतीतिदुर्गागौरी ॥ तथाचात्रैवदेवीवाक्यम् ॥ अद्यप्रभृतिमेनामदुर्गेतिख्यातिमेष्यति ॥ दुर्गदैत्यस्यसमरेघातनादतिदुर्गमादिति ॥ तद्रूपा ॥ गंगागौर्यंतरंयच्चयोब्रूतेमूढधीस्तुसइतिभविष्येदर्शनात् ॥ दुर्गारण्येदुर्गमेवनेदुर्गासुरएवारण्यंमृउभयत्रप्रचर्तुंप्रहर्तुंचशीलंयस्याःसादुर्गारण्यप्रचारिणी ॥ ९० ॥ धर्मरूपोद्रवोयस्याधर्मात्मकद्रवस्वरूपावासाधर्मद्रवा ॥ तथाचवाराहे ॥ धर्मस्तुद्रवरूपेणब्रह्मणानिर्मितःपुरा ॥ तद्वैगंगेतिविख्यातेति ॥ धर्मधुराधर्मश्रेष्ठासर्वोत्कृष्टधर्मरूपेत्यर्थः ॥ अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमितियाज्ञवल्क्योक्तेः ॥ धेनुःकामधेनुस्वरूपा ॥ धेनूनामस्मिकामधुगितिभगवद्वचनात् ॥ धीराविदुषी ॥ यद्वाधियमद्वैतबुद्धिंरातिददातीतिधीरा ॥ उक्तंच ॥ ईश्वरानुग्रहादेवपुंसामद्वैतवासनेति ॥ धृतिर्धारिका ॥ ससेतुर्विधृतिर्लोकानामसंभेदायेतिश्रुतेः ॥ ध्रुवानित्यानिश्चलावा ॥ एतदप्रमेयंध्रुवमितिश्रुतेः ॥

कूटस्थमचलंध्रुवमितिस्मृतेश्च ॥ धेनुदानस्यफलंयस्मात्तादृशःस्पर्शोधेनुदानस्ययत्फलंपुण्यंतेनवास्पर्शोयस्याःसाधेनुदानफलस्पर्शा ॥ धेनुदानध्रुवस्पर्शेतिक्वचित्पाठः ॥ धर्मकामार्थमोक्षदापुरुषार्थचतुष्टयदात्री ॥ ९१ ॥ धर्मरूपाएवोर्मयस्तद्वाहिनीधर्मोर्मिवाहिनी ॥ धुर्याश्रेष्ठा ॥ धात्रीजनयित्रीपोष्ट्रीपृथ्वीतिवा ॥ धात्रीविभूषणंपृथ्व्याअलंकरणम् ॥ धात्रीविभूषणेतिक्वचित्पाठः ॥ धर्मिणीजगदुत्पत्त्यादिधर्मवती पुण्यवतीतिवा ॥ धर्मेधर्मएववाशीलंस्वभावोयस्याःसाधर्मशीला ॥ धन्विनांकोटिभिःकृतमवनंयस्यास्ततकोटीनांवाकृतमवनंययासाधन्विकोटिकृतावना ॥ तथाचोक्तम् ॥ धनुषांकोटिभिर्ब्रह्मतदर्धंजाह्नवीजलम् ॥ तदर्धंचहरेर्नामतदर्धंस्नानदानयोरिति ॥ ९२ ॥ ध्यातुःपुरुषस्यपापहराध्यातृपापहरा ॥ धातृपापहरेतिक्वचित्पाठः ॥ ध्येयामुमुक्षुभिर्मुमुक्षुभिश्चचिंत्या ॥ धावनीपवित्रकारिणीगमनशीलावा ॥ धूतंविधूतंनाशितमित्येतत् कल्मषंययासाधूतकल्मषा ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्पंचमेविवृतेशते ॥ यद्दृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥९॥ धर्मरूपाधारा ॥ धर्मंध्रियतइतिवाधर्मधारा ॥ धर्माणांमध्येसाराश्रेष्ठाधर्मसारा ॥ धनंददातीतिधनदा ॥ धनवर्धिनीधनवृद्धिकर्त्री ॥ धृतिवर्द्धिनीतिक्वचित्पाठः ॥ ९३ ॥ धर्माधर्मलक्षणौयौगुणौतयोश्छेत्रीभेत्रीधर्माधर्मगुणच्छेत्री ॥ धत्तूरकुसुमानिप्रियाणियस्याःसाधत्तूरकुसुमप्रिया ॥ धर्मेशीतन्नियंत्री ॥ धर्मशास्त्रंजानातीतिधर्मशास्त्राद्वाज्ञानंबोधनंयस्याःसाधर्मशास्त्रज्ञा ॥ धनंचधान्यंचधनधान्येतयोर्वृद्धिकर्त्रीधनधान्यसमृद्धिकृत् ॥ ९४ ॥ धर्मलभ्यायोगैकप्राप्या ॥ धर्मस्वरूपंजलंयस्याःसाधर्मजला ॥ धर्मस्यप्रसवोयस्याःसाधर्मप्रसवा ॥ धर्मोदेयत्वेनवर्ततेयस्याःसाधर्मिणी

धर्मोर्मिवाहिनीधुर्याधात्रीधात्रीविभूषणम् ॥ धर्मिणीधर्मशीलाचधन्विकोटिकृतावना ॥ ९२ ॥ ध्यातृपापहराध्येयाधावनीधूतकल्मषा ॥ धर्मधाराधर्मसाराधनदाधनवर्धिनी ॥ ९३ ॥ धर्माधर्मगुणच्छेत्रीधत्तूरकुसुमप्रिया ॥ धर्मेशीधर्मशास्त्रज्ञाधनधान्यसमृद्धिकृत् ॥ ९४ ॥ धर्मलभ्याधर्मजलाधर्मप्रसवधर्मिणी ॥ ध्यानगम्यस्वरूपाचधरणीधातृपूजिता ॥ ९५ ॥ धूर्धूर्जटिजटासंस्थाधन्याधीर्धारणावती॥नंदानिर्वाणजननीनंदिनीनुन्नपातका ॥ ॥ ९६ ॥ निषिद्धविघ्ननिचयानिजानंदप्रकाशिनी ॥ नभोंगणचरीनूतिर्नम्यानारायणीनुता ॥ ९७ ॥ निर्मलानिर्मलाख्यानानाशिनीतापसंपदाम् ॥ नियतानित्यसुखदानानाश्चर्यमहानिधिः ॥ ९८ ॥

साचसाचेतिसविशेषणंनामैकम् ॥ धर्मस्यप्रसवलक्षणोधर्मोवर्ततेयस्याःसाधर्मप्रसवधर्मिणीतिवा ॥ ध्यानेनगम्यंस्वरूपंयस्याःसाध्यानगम्यस्वरूपाच ॥ धरणीपृथ्वीरूपा ॥ धातृपूजिताब्रह्माचिंता ॥ ९५ ॥ धूनयतिपापानीतिधूः ॥ धूर्जटेरीश्वरस्यजटायांसंस्थासंस्थितिर्यस्याःसाधूर्जटिजटासंस्था ॥ धन्याकृतार्थाधनायहिताधन्येतिवा ॥ धीःसामान्यात्मिकाबुद्धिः ॥ धारणावतीतद्विशेषरूपा ॥ नन्दातन्नाम्नी ॥ तदुक्तं नन्दाचालकनंदाचेति ॥ निर्वाणजननीकैवल्यसंपादयित्री ॥ नंदयितुंशीलंयस्याःसानंदिनी वसिष्ठधेनुरूपावा ॥ नुन्नानिदूरीकृतानिपातकानिययासानुन्नपातका ॥ ९६ ॥ निषिद्धाउत्सादिताविघ्ननिचयाययासानिषिद्धविघ्ननिचया ॥ निजानंदोब्रह्मानंदस्तंप्रकाशयितुंशीलंयस्याःसानिजानन्दप्रकाशिनी ॥ नभोंगणचरीआकाशमार्गवहा ॥ नूतिःस्तुतिस्वरूपा ॥ दीर्घत्वमार्षम् ॥ नम्यावंद्या ॥ नारायणीनारायणशक्तिः ॥ नुताब्रह्मेंद्रादिभिःस्तुता ॥ ९७ ॥ निर्गतःसंसाररूपोमलोयस्याःसानिर्मला ॥ निर्मलंसंसारनाशकमाख्यानंकथनंयस्याःसानिर्मलाख्याना ॥ नाशिनीतापसंपदांतापपरंपराणांविघातिनी ॥ नियताएकरूपा ॥ नितरांयतासंयताइतिवा ॥ नित्यसुखंददातीतिनित्यसुखदा ॥ नानाश्चर्यमहानिधिःनानाश्चर्यंजगत्तस्यमहानिधिःपरममधिष्ठानमित्यर्थः ॥ ९८ ॥

नदीसरिद्रूपा ॥ नदसरोमातानदानांसरसांचजनयित्री ॥ नायिकाश्रेष्ठासर्वनियन्त्रीत्यर्थः ॥ नृत्यकर्त्रीस्वरूपावेत्यर्थः ॥ नाकदीर्घिकास्वर्गवापीस्वरूपा ॥ नष्टानांसंसारेपतितानामुद्धरणेमोचनेर्धारादक्षानष्टोद्धरणधीराच ॥ नंदयतिसमृद्धान्करोतीतिनन्दना ॥ नंदमानन्दंसमृद्धिंवादातुंशीलंयस्याःसानंददायिनी ॥ ९९ ॥ निर्णिक्तंपवित्रीकृतमशेषंभुवनंययासानिर्णिक्ताशेषभुवना निर्गतःसंगःसंबंधोयस्याःसानिःसंगा ॥ असंगोनहिसज्जतइतिश्रुतेः ॥ निर्गतउपद्रवआध्यात्मिकादिलक्षणोयस्याःसानिरुपद्रवा ॥ निर्गतआलंबआश्रयोयस्याःसानिरालंबा ॥ स्वमहिमप्रतिष्ठितेत्यर्थः ॥ सभगवान्कस्मिन्प्रतिष्ठितःस्वेमहिम्नीतिश्रुतेः ॥ निष्प्रपंचाप्रपंचाऽतीता ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ निःशेषेणनाशितंमहामलमज्ञानंययासानिर्णाशितमहामला ॥ १०० ॥ निर्मलज्ञानजननीब्रह्मात्मैकत्वज्ञानोत्पादिनी ॥ निःशेषायेप्राणितापाआध्यात्मिकादिलक्षणास्तान्हरतीतिनिःशेषप्राणितापहृत् ॥ नित्यउत्सवोयस्याःसानित्योत्सवा ॥ नित्येनसुखेनस्वरूपानंदेनानित्यंसर्वदावातृप्तानित्यतृप्ता ॥ नमस्कार्यानमस्कारविषया ॥ अंजनमज्ञानंतद्रहितानिरंजना ॥ १ ॥ निष्ठाकाष्ठानियमइतियावत् तद्वतीतिनिष्ठावती ॥ निर्निर्गतआतंकआशंकायस्याःसानिरातंका ॥ तत्रकोमोहःकःशोकइतिश्रुतेः ॥ निर्निर्गतःपापलेपोयस्याःसानिर्लेपा ॥ शुद्धमपापविद्धमितिश्रुतेः ॥ निश्चलःकूटस्थआत्मायस्याःसानिश्चलात्मिका ॥ निर्गतमवद्यंदूषणंयस्याःसानिरवद्या ॥ निरवद्यंनिरंजनमितिश्रुतेः ॥ निरीहाचेष्टारहिता ॥ कूटस्थमचलंध्रुवमितिस्मृतेः ॥ च नीललोहितमूर्धगाविश्वेश्वरमस्तकगा ॥ २ ॥ नंदिभृंगिगणस्तुत्या नंदीचभृंगीचगणाश्चनंदिभृंगिगणास्तैस्ताश्चैववागणौताभ्यांस्तुत्यास्तुत्यर्हा ॥ नागानागस्वरूपा ॥ नंदयतीतिनंदासमृद्धिदेत्यर्थः ॥ नगात्मजाहिमवतोदुहिता ॥ हिमाचलकृताश्रयेतिस्मृतेः ॥ निष्प्रत्यूहाविघ्नरहिता निर्गतःप्रत्यूहोयस्याइतिवा ॥ नाकनदीस्वर्गनदी ॥ निरयार्णवस्यपापसमुद्रस्यदीर्घानौः पारप्रापिकामहतीनौकेत्यर्थः ॥ ३ ॥ पुण्यंप्रददातीतिपुण्यप्रदा ॥ पुण्यंगर्भेयस्याःसापुण्यगर्भा ॥ पुण्यापुण्यस्वरूपा ॥ तद्धेतुत्वात् ॥ पुण्यरूपास्तरंगाविद्यंतेयस्याःसापुण्यनदीतिवापुण्यतरंगिणी ॥ पृथुर्महतीपरिपूर्णेत्यर्थः ॥ पृथ्ववताररूपावा ॥ पृथूनिमहांतिफलानियस्याःसापृथुफला ॥ पूर्णासर्वव्यापिका अनवच्छिन्नप्रवाहरूपावा ॥ प्रणतानामार्तिंप्रभंजितुंशीलंयस्याःसाप्रणतार्तिप्रभंजिनी ॥ ४ ॥ प्राणान्ददातिभक्तानामभक्तानांखंडयतीतिवा प्राणदा ॥ प्राणिजननीजंतूत्पादिनी ॥ प्राणेशीप्राणानांनियंत्री ॥ प्राणोहिरण्यगर्भःसमष्टिरूपस्तद्रूपंवर्ततेयस्याःसाप्राणरूपिणी ॥ हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेइत्यादिश्रुतेः ॥ पद्ममालयोयस्याःसापद्मालयालक्ष्मीस्वरूपेत्यर्थः ॥ पराशक्तिर्मायाख्यातद्रूपा ॥ परास्यशक्तिर्विविधैवश्रूयतइतिश्रुतेः ॥ पुरजितस्त्रिपुरारेःपरमाचासौप्रियाचेतिपुरजितपरमप्रिया ॥ ५ ॥

नदीनदसरोमातानायिकानाकदीर्घिका ॥ नष्टोद्धरणधीराचनंदनानंददायिनी ॥ ९९ ॥ निर्णिक्ताशेषभुवनानिःसंगानिरुपद्रवा ॥ निरालंबानिष्प्रपचानिर्णाशितमहामला ॥ १०० ॥ निर्मलज्ञानजननीनिःशेषप्राणितापहृत् ॥ नित्योत्सवानित्यतृप्तानमस्कार्यानिरंजना ॥ १ ॥ निष्ठावतीनिरातंका निर्लेपानिश्चलात्मिका ॥ निरवद्यानिरीहाचनीललोहितमूर्धगा ॥ २ ॥ नंदिभृंगिगणस्तुत्यानागानंदानगात्मजा ॥ निष्प्रत्यूहानाकनदीनिरयार्णवदीर्घनौः ॥ ३ ॥ पुण्यप्रदापुण्यगर्भापुण्यापुण्यतरंगिणी ॥ पृथुःपृथुफलापूर्णाप्रणतार्तिप्रभंजिनी ॥ ४ ॥ प्राणदाप्राणिजननीप्राणेशीप्राणरूपिणी ॥ पद्मालयापराशक्तिःपुरजित्परमप्रिया ॥ ५ ॥

परासर्वोत्कृष्टा ॥ नतत्समश्चाप्यधिकश्चदृश्यतइतिश्रुतेः ॥ परफलस्यकैवल्यस्यप्राप्तिर्यस्याःसापरफलप्राप्तिः ॥ त्वमापीतापीतांबरपुरनिवासंवितरसीत्युक्तेः ॥ पावनीसर्वपापशोधनी ॥ प्रायश्चित्तं यदिस्यात्तवजलकणिकाब्रह्महत्यादिपापेइत्युक्तेः ॥ च पयस्विनीप्रशस्तजलवतीपुण्यतोयेत्यर्थः ॥ परआनंदोययापरानंदस्वरूपावासापरानंदा ॥ स्त्रीत्वमार्षम् ॥ प्रकृष्टोऽर्थोयस्याःसाप्रकृष्टार्था ॥ प्रतितिष्ठत्यस्यांसर्वमितिप्रतिष्ठा ॥ पालनीपालनकर्त्री ॥ परापरस्वरूपा पूरयतीतिवापरा ॥ ६ ॥ पुराणेषुपठितापुराणपठितातत्प्रतिपाद्या ॥ अथवापुराणःपरमात्मातद्रूपत्वेनपठिताकथितेत्यर्थः ॥ प्रीतासर्वेषांप्रियतमा सर्वान्प्रीणातीतिवा ॥ प्रणवाक्षरम्ॐकारस्तद्रूपिणी ॥ पार्वतीभवानीरूपा ॥ प्रेमसंपन्नाप्रीतिसंयुक्तापरप्रेमास्पदेत्यर्थः ॥ पशूनांजीवानांपाशाश्चतुर्विंशतितत्त्वानितेषांविमोचनी पशुपाशविमोचनी ॥ विनाशिनीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ गंगानामसहस्रेस्मिन्विवृतेद्विस्त्रिकेशते ॥ यददृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥६ ॥ ७ ॥ परमात्मस्वरूपाचपरब्रह्मैकलक्षणाच ॥ परब्रह्मप्रकाशिनीपरब्रह्मप्रकाशकारिणी ॥ परमानंदस्यनितरांस्पंदश्चलनंतद्वृत्त्यभिव्यक्तिर्यस्याःपुण्यकर्महेतुत्वात्सापरमानंदनिष्पंदा ॥ प्रायश्चित्तस्वरूपिणीसर्वपापैकप्रायश्चित्तरूपा ॥ प्रायश्चित्तंतुतत्रैवयत्र गंगानविद्यतइतिस्मृतेः ॥ ८ ॥ पानीयरूपनिर्वाणाजलस्वरूपकैवल्यमेवजलस्वरूपेणतिष्ठतीत्यर्थः ॥ परित्राणपरायणाभक्तरक्षणेपराश्रयरूपा ॥ पापान्येवेंधनानितेषुदवज्वालावनाग्निशिखा ॥ पापारिःपापानांशत्रुः ॥ पापानिनाम्नानुदतीतिपापनामनुत् ॥ ९ ॥ परमैश्वर्यजननीअणिमाद्यैश्वर्यदात्री ॥ प्रकृष्टाज्ञाप्रज्ञास्वप्रकाशज्ञानैकस्वभावा ॥ प्राज्ञानविद्यतेज्ञोयस्याःसाऽज्ञाप्रकृष्टाऽ

परापरफलप्राप्तिःपावनीचपयस्विनी ॥ परानंदाप्रकृष्टार्थाप्रतिष्ठापालनीपरा ॥ ६ ॥ पुराणपठिताप्रीताप्रणवाक्षररूपिणी ॥ पार्वतीप्रेमसंपन्नापशुपाशविमोचनी ॥ ७ ॥ परमात्मस्वरूपाचपरब्रह्मप्रकाशिनी ॥ परमानंदनिष्पंदाप्रायश्चित्तस्वरूपिणी ॥ ८ ॥ पानीयरूपनिर्वाणापरित्राणपरायणा ॥ पापेंधनदवज्वालापापारिःपापनामनुत् ॥ ९ ॥ परमैश्वर्यजननीप्रज्ञाप्राज्ञापरापरा ॥ प्रत्यक्षलक्ष्मीःपद्माक्षीपरव्योमामृतस्रवा ॥ ११० ॥ प्रसन्नरूपाप्रणिधिःपूताप्रत्यक्षदेवता ॥ पिनाकिपरमप्रीतापरमेष्ठिकमंडलुः ॥ ११ ॥ पद्मनाभपदार्घ्येणप्रसूतापद्ममालिनी ॥ परर्द्धिदापुष्टिकरीपथ्यापूर्तिःप्रभावती ॥ १२ ॥ पुनानापीतगर्भघ्नीपापपर्वतनाशिनी ॥ फलिनीफलहस्ताचफुल्लांबुजविलोचना ॥ १३ ॥

ज्ञाप्राज्ञा विदुषीतिवा ॥ परापराकार्यकारणरूपा ॥ परावराइतिपाठेपरेहिरण्यगर्भादयःअवरानिकृष्टायस्याःसातथा ॥ प्रत्यक्षालक्ष्मीरपरोक्षानिर्वाणश्रीर्यस्याःसाप्रत्यक्षलक्ष्मीः साक्षाल्लक्ष्मीस्वरूपेतिवा॥ पद्मेपद्मपत्रेइवाऽक्षिणीयस्याःसापद्माक्षी ॥ परव्योमपरमाकाशरूपममृतंमरणरहितंस्वरूपंभक्तेभ्यःस्रवतिप्रयच्छतीतिपरव्योमामृतस्रवा ॥ आकाशस्तल्लिंगादितिन्यायात् ॥ ११० ॥ प्रसन्नमज्ञानं तत्कार्यरूपमलेननसंस्पृष्टंरूपंस्वरूपंयस्याःसाप्रसन्नरूपा ॥ प्रकर्षेणनिधीयतेकार्यजातंप्रलयकालेऽस्यामितिप्रणिधिः ॥ पुनातीतिपूतापरमपवित्रस्वरूपा ॥ पवित्राणांपवित्रंयइतिस्मृतेः ॥ प्रत्यक्षदेवताऽपरोक्षप्रत्यक्चैतन्यरूपा॥यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिश्रुतेः॥पिनाकिपरमप्रीताविश्वेश्वरस्यात्यंतवल्लभा॥परमेष्ठिनोब्रह्मणःकमंडलुराश्रयत्वेनयस्याःसापरमेष्ठिकमंडलुः ॥ आदावादिपितामहस्यनियमव्यापारपात्रेजलमित्युक्तेः ॥ ११ ॥ पद्मनाभपदार्घ्येणप्रसूताविष्णुपादार्घ्येणसंभूता ॥ पश्चात्पन्नगशायिनोभगवतःपादोदकंपावनम् ॥ विष्णुपादार्घ्यसंभूतेत्याद्युक्तेः ॥ पद्मनाभपदाघातप्रसूतेतिवापाठः ॥ पद्मानांमालावर्ततेयस्याःसापद्ममालिनी ॥ परामृद्धिंददातीतिपरर्द्धिदा ॥ पुष्टिंकरोतीतिपुष्टिकरी ॥ पथ्यासंसाररोगस्यपथ्यस्वरूपा ॥ पूर्तिःपरिपूर्णरूपाउदरादिभरणरूपावा॥प्रभावतीप्रकाशवती ॥ ॥ १२ ॥ पुनातीतिपुनाना ॥ पीतानांपानकर्तृणांपीतासतीतिवागर्भान्हंतीतिपीतगर्भघ्नी ॥ पापान्येवपर्वतास्तान्नाशितुंशीलंयस्याःसापापपर्वतनाशिनी॥फलंदेयत्वेनवर्ततेयस्याःसाफलिनी ॥ भक्तेभ्यो

दातुंफलंहस्तेइवयस्याःसाफलहस्ता फलंमातुलिंगादिफलंहस्तेयस्याइतिवा ॥ च फुल्लांबुजानीवविकासितानिलोचनानियस्याःसाफुल्लांबुजविलोचना ॥ १३ ॥ फालितंखंडितमेनसांपापानांमहाक्षेत्रं ययासाफालितैनोमहाक्षेत्रा ॥ भोगवतीरूपेणसर्पलोकभूषणरूपाफणिलोकविभूषणम् ॥ फेनच्छलेनप्रणुन्नानिदूरीकृतानिएनांसिपापानिययासाफेनच्छलप्रणुन्नैनाः ॥ फुल्लंविकासितंयत्कैरवंकुमुदंतद्गंधइवगंधस्तद्गंधोवावर्ततेयस्याःसाफुल्लकैरवगंधिनी ॥१४॥ फेनिलंफेनयुक्तंयदच्छमंबुतस्ययाधाराप्रवाहस्तेनाभादीप्तिर्यस्यास्ततस्वरूपावा साफेनिलाच्छांबुधाराभा ॥ फुडितिशब्दानुकरणम् ॥ फुडितिशब्देनोच्चाटितंपातकंययासाफुडुच्चाटितपातका ॥ फाणितंपक्वान्नविशेषमिवस्वादुसलिलंयस्याःसाफाणितस्वादुसलिला ॥ फांटंतक्रंवद्धतपथ्यंयज्जलंतेनाविलासाफांण्टपथ्यजलाविला ॥ १५ ॥ विश्वेषांमाताविश्वमाताच ॥ विश्वेशीसर्वेश्वरीत्यर्थः ॥ विश्वासर्वस्वरूपा ॥ विश्वेश्वरस्यप्रियाविश्वेश्वरोवाप्रियोयस्याःसाविश्वेश्वरप्रिया ॥ ब्रह्मणेपरमात्मनेहिरण्यगर्भायवेदायब्राह्मणायवाहिता ब्रह्मण्या ॥ हिरण्यगर्भादीन्करोतीतिब्रह्मकृत् ॥ ब्रह्मणःशक्तिर्ब्राह्मी ब्रह्मणिभवानैष्कर्म्यलक्षणस्थितिरूपावा ॥ ब्रह्मिष्ठास्वमहिमस्थेत्यर्थः ॥ ब्राह्मणभक्तावा ॥ विगतंमलंपापंयस्मात्तथाभूतमुदकंयस्याःसाविमलोदका ॥ १६ ॥ विभावरीरात्रिरूपा भूरिद्युम्नभार्यारूपावा ॥ तथाचपाद्मे ॥ भूरिद्युम्नोमहाराजःक्षमामंडलपालकः॥ तस्यासञ्छतसाहस्राःप्रमदाःकमलेक्षणाः ॥ तासांविभावरीश्रेष्ठाबभूवतनुमध्यमेति ॥ च विरजाविगतंरजोयस्याःसाविरजाः ॥ शुद्धसत्त्वेत्यर्थः ॥ विक्रांतंव्याप्तमनेकंविष्टपंभुवनंययासाविक्रांतानेकविष्टपा ॥ विश्वमित्रंजगद्धितैषिणी ॥ विष्णुपदादुद्भूता

फालितैनोमहाक्षेत्राफणिलोकविभूषणम् ॥ फेनच्छलप्रणुन्नैनाःफुल्लकैरवगंधिनी ॥ १४ ॥ फेनिलाच्छांबुधाराभाफुडुच्चाटितपातका ॥ फाणितस्वादुस
लिलाफांटपथ्यजलाविला ॥ १५ ॥ विश्वमाताचविश्वेशीविश्वाविश्वेश्वरप्रिया ॥ ब्रह्मण्याब्रह्मकृद्ब्राह्मीब्रह्मिष्ठाविमलोदका ॥ १६ ॥ विभावरीच
विरजाविक्रांतानेकविष्टपा ॥ विश्वमित्रंविष्णुपदीवैष्णवीवैष्णवप्रिया ॥ १७ ॥ विरूपाक्षप्रियकरीविभूतिर्विश्वतोमुखी ॥ विपाशावैबुधीवेद्यावेदाक्षररस
स्रवा ॥ १८ ॥ विद्यावेगवतीवंद्याबृंहणीब्रह्मवादिनी ॥ वरदाविप्रकृष्टाचवरिष्ठाचविशोधनी ॥ १९ ॥ विद्याधरीविशोकाचवयोवृंदनिषेविता ॥ बहूद
काबलवतीव्योमस्थाविबुधप्रिया ॥ १२० ॥

विष्णुपदी ॥ विष्णोरियंवैष्णवी ॥ वैष्णवानांविष्णुभक्तानांप्रियावैष्णवप्रिया ॥ १७ ॥ विरूपाक्षेत्रिनेत्रेप्रियंकरोतीतिविरूपाक्षप्रियकरी ॥ विभूतिरणिमाद्यष्टैश्वर्यरूपा ॥ विश्वतःसर्वतोमुखानि यस्याःसाविश्वतोमुखी ॥ सर्वतःपाणिपादंतत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखमितिस्मृतेः ॥ विगतःपाशोबंधनंसंसाररूपंयस्याःसाविपाशानदीविशेषरूपावा ॥ तथाचभीष्मपर्वणि॥ दृषद्वतींविपाशांचविपापांस्थूलवालुकामिति ॥ विबुधस्यविष्णोरियंवैबुधीदेवलोकभवावा ॥ वेद्यावेत्तुंयोग्या ॥ वैद्येतिचान्यत्र ॥ वेदाक्षरेभ्योवेदांतेभ्योब्रह्मानंदरसंस्रवतिब्रह्मानंदरसस्यवास्रवोयस्याःसाब्रह्मानंदरसस्रवा ॥ १८ ॥ विद्याब्रह्मविद्यारूपा ॥ वेगवतीस्रोतोगामिनी ॥ वंद्याऽभिवंद्यास्तुत्यावा ॥ बृंहणीदेहेन्द्रियादीनांपरिणामयित्री ॥ ब्रह्मवदितुंशीलंयस्याःसाब्रह्मवादिनी ॥ वरंददातीतिवरदा ॥ विशेषेणप्रकृष्टाविप्रकृष्टासर्वोत्तमेत्यर्थः ॥ वरिष्ठाश्रेष्ठाच ॥ वौपक्षिणिहंसेशेतइतिविशोब्रह्माउःशंकरःदधातिधारयतिपोषयतीतिवाधोविष्णुस्तान्ब्रह्मरुद्रविष्णून्नयतिप्रापयतीतिविशोधनी विशेषेणशोधयतिपवित्रयतीतिवा ॥ १९ ॥ विद्यांधरतीतिविद्याधरी विद्याधरस्त्रीरूपिणीतिवा ॥ स्त्रीनाम्निकमलोद्भवेतिवैष्णवोक्तेः ॥ विगतःशोकोयस्याःसाविशोका ॥ वयोवृंदैःपक्षिसमूहैर्नितरांसेवितावयोवृंदनिषेविता ॥ बहून्युदकानियस्याःसाबहूदका ॥ बलंविद्यतेयस्याःसाबलवती ॥ व्योमस्थाभूनाकाशस्था ॥ परमेव्योम्नितिष्ठतीतिवाव्योमस्था ॥ परमेव्योमन्नित्यादिश्रुतेः ॥ विबुधानांदेवानांविश्वेश्वरस्य

वाग्प्रियाविबुधप्रिया ॥ १२० ॥ वाणीवचनरूपासरस्वतीस्वरूपावा ॥ वेदःप्रतिपादकत्वेनवर्ततेयस्याःसावेदवती कुशध्वजदुहितृरूपावा वेदवतीहरणेउत्तरकांडेप्रसिद्धा रामायणे ॥ कृतेयुगेवेदवतीत्रेतायांजनकात्मजा ॥ द्वापरेद्रौपदीज्ञेयातेनकृष्णात्रिहायनीतिवचनाच्च॥ वित्ताज्ञानस्वरूपा ॥ ब्रह्मविद्यारूपस्तरंगोवर्ततेयस्याःसाब्रह्मविद्यातरंगिणी ब्रह्मविद्यानदीस्वरूपावा॥ ब्रह्मांडकोटिंकोटिपरिमितब्रह्मांडानिव्याप्तमंबुयस्याःसाब्रह्मांडकोटिव्याप्तांबुः ॥ ब्रह्महत्यापहारिणीब्राह्मणवधापहरणशीला ॥ २१ ॥ ब्रह्मेशविष्णुरूपाहिरण्यगर्भविश्वनाथनारायणरूपाच ॥ बुद्धिरंतःकरणभेदस्तद्रूपा ॥ बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मीतिभगवद्वचनात् ज्ञानस्वरूपावा ॥ विभवमैश्वर्यं विगतोभवोयस्मिंस्तंमोक्षंवा वर्धयितुंशीलंयस्याःसाविभववर्धिनी ॥ विशेषेणलसितुंशीलंयस्यताद्दशंसुखंविलासिनांवासुखंददातीतिविलासिसुखदा ॥ वैश्यावैश्यजातिरूपातत्स्त्रीरूपावा ॥ वश्याइतिपाठेईश्वराधीनेत्यर्थः ॥ तथाचभागवते ॥ स्रवंतिसरितोभीताइति ॥ विश्वाइतिपाठेविश्वबाहुकाकाशीस्थादेवताविशेषरूपेत्यर्थः ॥ व्यापिनीव्यापनशीलाच ॥ वृषारणिर्धर्मोत्पत्तेःकारणम् ॥ २२ ॥ वृषांकस्यवृषभध्वजस्यमौलिर्मस्तकंनिलयआश्रयोयस्याःसावृषांकमौलिनिलया ॥ विपन्नानांविपद्ग्रस्तानांस्वजलेमृतानांवाआर्तिंपीडांप्रभंजितुंशीलंयस्याःसाविपन्नार्तिप्रभंजिनी ॥ विभिःपक्षिभिर्नीताप्राप्ताव्याप्तेतियावत् विनययुक्ताइतिवा ॥ विनताविशेषेणनतानम्रेत्यर्थः ॥ गरुडमातृरूपावा ॥ ब्रध्नतनयागोरूपा ॥ सूर्यसुताहिगावइतिश्रुतेः ॥ यमुनारूपावा ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्विवृतेसप्तमेशते ॥ यदद्दष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ७ ॥ विनयेनयुक्ताविनयान्विता वीनांपक्षिणांनयेनसमुदायेनवाऽन्विता ॥ २३ ॥ विपंचीवीणातद्रूपा ॥ वीणावेणुमृदंगादिवाद्यरूपायतेनमइत्यत्रैवोक्तेः ॥ वाद्यकुशलावादनमात्रेदक्षा ॥ वेणोःश्रुतौश्रवणेरागविशेषविज्ञानेविचक्षणानिपुणा ॥ वर्चस्करीतेजस्करी ॥ बलकरीसामर्थ्यकरी ॥ बलेनज्ञानेनसामर्थ्येनवाउन्मूलितानिकल्मषाणिययासाबलोन्मूलितकल्मषा ॥ २४ ॥ विगतःपाप्मायस्याःसाविपाप्मा ॥ विशेषेणगतआतंकोभयंयस्याःसाविगतातंका ॥ विकल्पपरिवर्जिताअशेषभेदरहिता ॥ वृष्टिकर्त्रीसवितृस्वरूपा ॥ आदित्याज्जायतेवृष्टिरितिस्मृतेः ॥ वृष्टिजला वृष्टेःकारणभूतंजलंयस्याःसा ॥ इंद्रकारिणीहिशुंडाभिर्गंगाजलमुद्धृत्यमेघेसंचारयतितदेववृष्टिरूपंजायतइतिलोकप्रसिद्धिः ॥ :विदधातीतिविधिर्हिरण्यगर्भरूपेत्यर्थः ॥ विशेषेणच्छिन्नंभक्तानांबंधनंययासाविच्छिन्नबंधना ॥ २५ ॥ भक्तानांव्रतस्यसंकल्पस्यानुसारेणरूपंयस्याःसाव्रतरूपा एकादश्यादिव्रतस्वरूपावा ॥ वित्तरूपाधनस्वरूपा ॥ बहूनांविघ्नानांविनाशंकरोतीतिबहुविघ्नविनाशकृत् ॥ बहुविघ्नविनाशहृदितिक्वचित् ॥ वसुधारावसोर्धारारूपा वसून्भीष्मादीन्मातृरूपेणधरतीतिवा ॥ वसुमतीस्वर्णादिमती पृथ्वीरूपावा ॥ विचित्राण्यंगानियस्याःसाविचित्रांगी ॥ विभावसुःसूर्यरूपावह्निरूपावा ॥ २६ ॥ विशेषेणजयतीतिविजया भवान्याःसखिरूपावा ॥ विश्वबीजंजगदुपादाननिमित्तम् ॥ वामामनोहराचसादेवीचेतिवामदेवी वामदेवस्यपत्नीतिवा ॥ वरान्प्रददातीतिवरप्रदा ॥ वृषोधर्मआश्रितोयया

वाणीवेदवतीवित्ताब्रह्मविद्यातरंगिणी ॥ ब्रह्मांडकोटिव्याप्तांबुर्ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ २१ ॥ ब्रह्मेशविष्णुरूपाचबुद्धिर्विभववर्धिनी ॥ विलासिसुखदावैश्याव्यापिनीचवृषारणिः ॥ २२ ॥ वृषांकमौलिनिलयाविपन्नार्तिप्रभंजिनी ॥ विनीताविनताब्रध्नतनयाविनयान्विता ॥ २३ ॥ विपंचीवाद्यकुशलावेणुश्रुतिविचक्षणा ॥ वर्चस्करीबलकरीबलोन्मूलितकल्मषा ॥ २४ ॥ विपाप्माविगतातंकाविकल्पपरिवर्जिता ॥ वृष्टिकर्त्रीवृष्टिजलाविधिर्विच्छिन्नबंधना ॥ २५ ॥ व्रतरूपावित्तरूपाबहुविघ्नविनाशकृत् ॥ वसुधारावसुमतीविचित्रांगीविभावसुः ॥ २६ ॥ विजयाविश्वबीजंचवामदेवीवरप्रदा ॥ वृषाश्रिताविषघ्नीचविज्ञानोर्म्यंशुमालिनी ॥ २७ ॥

धर्मेणाश्रितेतिवावृषाश्रिता ॥ विषंसंसारदुःखंहंतीतिविषंघ्नी ॥ तथाचोक्तम् ॥ संसारविषनाशिन्याइति ॥ च विज्ञानान्येवोर्मयोंऽशवश्चतेषांमालावर्ततेयस्याःसाविज्ञानोर्म्यंशुमालिनी विज्ञानोर्मिश्चासावंशुमालिनीचेतिवा ॥ २७ ॥ भवायोद्भवायहिताभव्यासमीचीनेतिवा ॥ भोगोवर्ततेयस्याःसाभोगवती ॥ भागवतीतिपाठेभगवत्संबंधिनीविष्णुपदीत्यर्थः ॥ भद्रामंगलरूपा ॥ भवानीभवपत्नी ॥ भूतानिभावयत्युत्पादयतिपालयतीतिवाभूतभाविनी ॥ भूतानांचतुर्विधानांपोष्ट्रीपालयित्रीतिवा भूतधात्री ॥ भयंसंसारभयंहरतीतिभयहरा ॥ भक्तानांदारिद्र्यंहंतुंशीलंयस्याःसाभक्तदारिद्र्यघातिनी ॥ २८ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदाभोगमोक्षप्रदा ॥ सुखदामोक्षदागंगागंगैवपरमागतिरितिस्मृतेः ॥ भेशीनक्षत्राणांनियंत्री ॥ चांद्रमसीशक्तिरित्यर्थः ॥ भाचासौईशीचेतिवा ॥ भक्तानांस्वर्गापवर्गौददातीतिभक्तस्वर्गापवर्गदा ॥ भगीरथेनानीतेतिभागीरथी ॥ भातीतिभानुःश्रीकृष्णउत्पादकतयावर्ततेयस्याःसाभानुमती तेजस्विनीतिवा ॥ भानुमतीहरणेहरिवंशेप्रसिद्धासहदेवपत्नीयादवस्यभानोःकन्यारूपावा ॥ तथाचहरिवंशे ॥ कन्यांभानुमतींनामभानोर्दुहितरंनृप ॥ एवंभानुमतीवीरसहदेवायदीयतामिति ॥ भाग्यंनियतिरूपम् ॥ भोगवतीपातालगासरित् ॥ भोगवतीतिचाधइतिस्मृतेः ॥ बिभर्तीतिभृतिर्भरणस्वरूपावा ॥ २९ ॥ भवप्रियारुद्रकांताभवएवप्रियोयस्याभवस्याभीष्टेतिवासातथा ॥ भवद्वेष्ट्रीसंसारनाशिनी ॥ तथाचश्रूयते ॥ त्वांभवःशिरसिसादरंदधेत्वंपुनर्भवकथांविलुंपसि ॥ वैपरीत्यमिहतेसुरापगेयेमृतास्तदमरत्वमीहसइति ॥ भूतिदाऐश्वर्यदा ॥ भूतिर्भूषणंयस्याःसाभूतिमैश्वर्यंवाभूषयतीतिभूतिभूषणा ॥ भूति

भव्याभोगवतीभद्राभवानीभूतभाविनी ॥ भूतधात्रीभयहराभक्तदारिद्र्यघातिनी ॥ २८ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदाभेशीभक्तस्वर्गापवर्गदा ॥ भागीरथीभानुमती
भाग्यंभोगवतीभृतिः ॥ २९ ॥ भवप्रियाभवद्वेष्ट्रीभूतिदाभूतिभूषणा ॥ भाललोचनभावज्ञाभूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ १३० ॥ भ्रांतिज्ञानप्रशमनीभिन्नब्रह्मां
डमंडपा ॥ भूरिदाभक्तिसुलभाभाग्यवद्दृष्टिगोचरी ॥ ३१ ॥ भंजितोपप्लवकुलाभक्ष्यभोज्यसुखप्रदा ॥ भिक्षणीयाभिक्षुमाताभावाभावस्वरूपिणी ॥
॥ ३२ ॥ मंदाकिनीमहानंदामातामुक्तितरंगिणी ॥ महोदयामधुमतीमहापुण्यामुदाकरी ॥ ३३ ॥

दक्षिणेतिपाठेभक्तेभ्यऐश्वर्यदानेसमर्थेत्यर्थः ॥ भवभूषणेतिक्वचित् ॥ त्रिलोचनस्याभिप्रायंजानातीतिभाललोचनभावज्ञा ॥ भूतंचभव्यंचभवच्चभूतभव्यभवंतितेषांप्रभुः ॥ १३० ॥ भ्रांतिज्ञानप्रशमनीमूलाज्ञाननाशनेनभ्रांतिज्ञानच्छेत्री ॥ भिन्नोविदारितोब्रह्मांडमंडपोययासाभिन्नब्रह्मांडमंडपा ॥ भूरिददातीतिभूरिदा ॥ भक्त्यासुखेनलभ्यतइतिभक्तिसुलभा ॥ भाग्यवद्दृष्टिगोचरीशुभादृष्टवतांनेत्रविषयः ॥ टावंतत्वंक्वचित् ॥ ३१ ॥ भंजितंनाशितंभक्तोपप्लवानामुपद्रवाणांकुलंसमूहोययासाभंजितोपप्लवकुला ॥ भक्ष्यंपक्वान्नंभोज्यंसिद्धान्नंताभ्यांसुखंप्रददातीतिभक्ष्यभोज्यसुखप्रदा ॥ भिक्षणीयाबुभुक्षुभिर्मुमुक्षुभिश्चयाचनीया ॥ भिक्षूणांपरमहंसानांमातामोक्षस्तनदात्री ॥ भावयत्युत्पादयतीतिभावा ॥ भावस्वरूपिणीपदार्थस्वरूपिणी ॥ सर्वंखल्विदंब्रह्मइदंसर्वंयदयमात्मेतिश्रुतेः ॥ ३२ ॥ मन्दाकिनीस्वर्गंगा ॥ महानानंदोयस्याःसामहानंदा महांश्चासावानंदश्चेतिवा ॥ अस्मिन्पक्षेस्त्रीत्वमार्षम् ॥ माताप्रमातासर्वहितैषिणीतिवा ॥ पापानांमुक्तयेतरंगोयस्याअस्तिसामुक्तितरंगिणी ॥ कुतोवीचिर्वीचिस्तवयदिगतालोचनपथमित्युक्तेः ॥ मुक्तिरूपास्तरंगावायस्याःसातथा ॥ महानुदयोयस्याःसामहोदया महोदयस्वरूपावा ॥ मधुमधुरंजलंयस्याअस्तिसामधुमती नदीविशेषरूपावा ॥ इरावतीमधुमतीत्यत्रैवोक्तेः ॥ महत्पुण्यंययासामहापुण्यामहापुण्यस्वरूपावा ॥ मुदाकरी मुदोहर्षस्याकरीआश्रयभूता ॥ टावंतत्वं

क्वचित् ॥३३॥ मुनिभिःस्तुतामुनिस्तुता ॥ मुनिभिःपूजितासैर्वैरितिस्मृतेः ॥ मोहहंत्रीअनाद्यज्ञानच्छेत्री ॥ महांतितीर्थानियस्यांसामहातीर्था ॥ सर्वतीर्थमयीगंगेत्युक्तेः ॥ महातीर्थरूपावा ॥ मधुमधुरमुदकंस्रवतीतिमधुस्रवा ॥ मामायालक्ष्मीर्वातयोर्नियंत्रीधवरूपावामाधवी ॥ तथाचहरिवंशे ॥ मायाऽविद्याहरेप्रोक्तातस्याईशोयतोभवान् ॥ तस्मान्माधवनामासिधवःस्वामीतिशब्दितइति ॥ माधवस्येयंमाधवीमधुवंशोद्भवासुभद्रारूपामधुविद्यावबोध्यत्वाद्वा ॥ मननाद्ध्यानयोगाच्चविद्धिभारतमाधवमितिव्यासवचनात् ॥ मानःपूजावर्ततेयस्याःसामानिनी ॥ प्रेमसंरंभोवामानः शांतनुभार्यावस्थायांसवर्ततेयस्याइतिवा ॥ मान्यापूज्या ॥ मनोरथपथमतिक्रम्यगच्छतीतिमनोरथपथातिगा सर्वव्यापिकेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ मोक्षंददातिभक्तेभ्योऽभक्तेभ्यःखंडयतीतिवामोक्षदा ॥ मातिदाज्ञानदा ॥ मुख्याश्रेष्ठा ॥ महद्भाग्यंयेषांतैर्जनैःसेवितामहाभाग्यजनाश्रिता ॥ महान्वेगोवर्ततेयस्याःसामहावेगवती ॥ मेध्यापवित्रा ॥ पवित्राणांपवित्रंयइतिस्मृतेः ॥ महाउत्सवरूपा ॥ महउद्भवउत्सवइतिवचनात् ॥ महिमानोभूषणानियस्याःसामहिम्नोवाभूषयतीतिमहिमभूषणा ॥ महिमभिर्वाभूष्यतइतितथा ॥ ३५ ॥ महान्प्रभावोयस्याःसामहाप्रभावा ॥ महती अपरिच्छिन्ना ॥ मीनाइवमीनाएववाचंचलानिलोचनानियस्याःसामीनचंचललोचना ॥ महताकारुण्येनकरुणयासंपूर्णाव्याप्तामहाकारुण्यसंपूर्णा ॥ महतीऋद्धिर्यस्याःसामहर्द्धिः ॥ च महांत्युत्पलानियस्यांसामहोत्पला ॥ ३६ ॥ मूर्तिमत्प्रत्यक्षशरीरवत् ॥ पश्यध्वंतदिमांगंगांप्रत्यक्षांपुरतःस्थितामित्युक्तेः ॥ मुक्तिरमणीमुक्तिरूपारमणीसुंदरीस्त्री ॥ मणयोमाणिक्या

मुनिस्तुतामोहहंत्रीमहातीर्थामधुस्रवा ॥ माधवीमानिनीमान्यामनोरथपथातिगा ॥ ३४ ॥ मोक्षदामतिदामुख्यामहाभाग्यजनाश्रिता ॥ महावेगवतीमेध्यामहामहिमभूषणा ॥ ३५ ॥ महाप्रभावामहतीमीनचंचललोचना ॥ महाकारुण्यसंपूर्णामहर्द्धिश्चमहोत्पला ॥ ३६ ॥ मूर्तिमन्मुक्तिरमणीमणिमाणिक्यभूषणा ॥ मुक्ताकलापनेपथ्यामनोनयननंदिनी ॥ ३७ ॥ महापातकराशिघ्नीमहादेवार्धहारिणी ॥ महोर्मिमालिनीमुक्तामहादेवीमनोन्मनी ॥ ॥ ३८ ॥ महापुण्योदयप्राप्यामायातिमिरचंद्रिका ॥ महाविद्यामहामायामहामेधामहौषधम् ॥ ३९ ॥ मालाधरीमहोपायामहोरगविभूषणा ॥ महामोहप्रशमनीमहामंगलमंगलम् ॥ १४० ॥

निचभूषणानियस्यास्तेषांवाभूषणरूपासामणिमाणिक्यभूषणा ॥ मुक्तासमूहैर्मुक्तासमूहावानेपथ्यमलंकरणंयस्याःसामुक्ताकलापनेपथ्या ॥ मनांसिनयनानिचनंदयितुंशीलंयस्याःसामनोनयननंदिनी ॥ ३७ ॥ महापातकराशिघ्नीमहापातकसमूहानांछेत्री ॥ महादेवस्यार्धशरीरंहर्तुंशीलंयस्याःसामहादेवार्धहारिणी गौरीरूपेत्यर्थः ॥ महतीऊर्मिमालावर्ततेयस्याःसामहोर्मिमालिनी ॥ मुक्तामुक्तस्वरूपा ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्नष्टमेविंशतेशते ॥ यद्दृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ८ ॥ महतीचासौदेवीचेतिमहादेवी ॥ मनांसिउन्मन्यतेउत्कृष्टज्ञानयुक्तानिकरोतीतिमनोन्मनी ॥ सत्त्वशुद्धिकारिणीत्यर्थः ॥ संधिरार्षः ॥३८॥ महतांपुण्यानामुदयेनफलेनप्राप्यागम्यामहापुण्योदयप्राप्या ॥ मायैवतिमिरमंधकारस्तस्यचंद्रिका नाशिकामायातिमिरचंद्रिका ॥ महतीचासौविद्याचेतिमहाविद्याब्रह्मविद्यास्वरूपेत्यर्थः ॥ महतीचासौमायाचेतिमहामाया ॥ स्वकार्यव्यापकत्वंमहत्त्वम् ॥ महतीमेधायस्याःसामहामेधा ब्रह्माकारबुद्धिरूपावा ॥ महच्चतदौषधंचमहौषधम् ॥ महामोहमहौषधमितिपाठेद्वंद्वः॥महान्मोहोयस्याःसामहामोहा ॥ अत्रापिमहत्त्वंस्वकार्यव्यापकत्वमेव ॥ साचमहौषधंचेतितथा ॥ अत्रमहत्त्वंसंसाररोगनिवर्तकत्वम् ॥ अस्मिन्पक्षेनामद्वयमिदम् ॥ ३९ ॥ मालांवैजयंतीरूपांधरतीतिमालाधरी मालाकारपत्नीरूपावा ॥ महानुपायःप्राप्तिसाधनश्रवणादिलक्षणोयस्याःसामहोपाया पुरुषार्थचतुष्टयेमहोपायस्वरूपावा ॥ महांतउरगावासुकिप्रभृतयोविभूषणानियस्याः

सामहोरगविभूषणा ॥ महामोहंप्रशमयतीतिमहामोहप्रशमनी ॥ महामंगलानामपिमंगलंमहामंगलमंगलम् ॥ मंगलानांचमंगलमितिस्मृतेः ॥ १४० ॥ सूर्यमंडलेचरतीतिमार्तंडमंडलचरी आकाशगंगारूपेणसूर्यमण्डलेचरतीतिवा ॥ महतीचासौलक्ष्मीश्चेतिमहालक्ष्मीः ॥ महत्त्वंनिरतिशयसाम्यत्वम् ॥ मदउज्झितोययामदेनवाउज्झितामदोज्झिता ॥ यशोब्रह्महत्याविदारिणीतिवर्ततेयस्याःसायशस्विनी ॥ यशोददातीतियशोदा नंदपत्नीरूपावा ॥ च योग्या योगायहितायोगगम्येतिवा ॥ युक्तआत्मायेषांतैःसेवितायुक्तात्मसेविता ॥ ४१ ॥ योगानांषडंगादीनां सिद्धिप्रदायोगसिद्धिप्रदा ॥ याज्यापूज्यायजमानस्वरूपावा ॥ यज्ञेशेनपरिपूरिताव्याप्ताऽधिष्ठितेतियावत् ॥ यज्ञेशपरिपूजितेतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रयज्ञेशःपरिपूजितोययासायज्ञेशपरिपूजिता ॥ यद्वा यज्ञेशःश्रीकृष्णस्तेनपरिपूजितेतिव्याख्येयम् ॥ तथाचहरिवंशेपारिजातहरणे ॥ अथाययौविष्णुपदीस्मृताकृष्णेनभारत ॥ संपूज्यतांततःकृष्णःकृत्वास्नानमधोक्षजइति ॥ यज्ञेशीयज्ञाधिष्ठात्रीदेवता ॥ स्मृतायज्ञफलंददातीतियज्ञफलदा ॥ अभक्तानांखंडयतीतिवा ॥ यजनीयापूजनीया ॥ यशस्करीभक्तानांकीर्तिकरी ॥ ४२ ॥ यमिसेव्याजितेन्द्रियैःसेवनीया ॥ योगेनमायासंबंधेनयोनिःकारणंयोगयोनिः ॥ योगस्यषडंगादेर्हेतुरितिवा ॥ योगोजीवात्मनोरैक्यचिंतनंवर्ततेयस्याःसायोगिनी योगिनीगणरूपावा ॥ युक्ताबुद्धिर्ब्रह्मात्मैकत्वज्ञानंतद्ददातीतियुक्तबुद्धिदा ॥ युक्तेभ्योजितेन्द्रियेभ्योवाबुद्धिदा ॥ युक्तसिद्धिदेतिपाठेजीवन्मुक्तिरूपसिद्धिदेत्यर्थः ॥ योगश्चज्ञानंचयोगेनवाज्ञानंतत्प्रददातीतियोगज्ञानप्रदा ॥ युक्तासंयताजितेन्द्रियेतियावत् ॥ पुंश्चल्यापहृतंचतः

मार्तंडमंडलचरीमहालक्ष्मीर्मदोज्झिता ॥ यशस्विनीयशोदाचयोग्यायुक्तात्मसेविता ॥ ४१ ॥ योगसिद्धिप्रदायाज्यायज्ञेशपरिपूरिता ॥ यज्ञेशीयज्ञफलदायजनीयायशस्करी ॥४२॥ यमिसेव्यायोगयोनिर्योगिनीयुक्तबुद्धिदा ॥ योगज्ञानप्रदायुक्तायमाद्यष्टांगयोगयुक् ॥४३॥ यंत्रिताघौघसंचारायमलोकनिवारिणी॥ यातायातप्रशमनीयातनानामकृंतनी ॥४४॥ यामिनीशहिमाच्छोदायुगधर्मविवर्जिता ॥ रेवतीरतिकृद्रम्यारत्नगर्भारमारतिः ॥४५॥ रत्नाकरप्रेमपात्रंरसज्ञारसरूपिणी॥रत्नप्रासादगर्भाचरमणीयतरंगिणी॥४६॥रत्नार्चीरुद्ररमणीरागद्वेषविनाशिनी॥रमारामारम्यरूपारोगिजीवातुरूपिणी ॥४७॥

कोनिवारयितुंक्षमः ॥ आत्मारामेश्वरमृतेभगवंतमधोक्षजमितिवचनात् ॥ यमाद्यष्टांगयोगंयुनक्तीतियमाद्यष्टांगयोगयुक् ॥ ४३ ॥ यंत्रितोनिराकृतोऽघौघानांपापसमूहानांसंचारोययासायंत्रिताघौघसंचारा ॥ यमलोकंनिवारयितुंशीलंयस्याःसायमलोकनिवारिणी ॥ यातायातेमरणजन्मनीप्रशमयतीतियातायातप्रशमनी ॥ यातनानांनाममात्रंकृंततीतियातनानामकृंतनी ॥ यातनामूलकृंतनीतिपाठेयातना नांमूलंपापम् ॥ यातनानांनिकृंतनीतिचक्वचित् ॥ ४४ ॥ यामिनीशहिमाच्छोदाचंद्ररश्मिवन्निर्मलोदका ॥ युगधर्मैर्हिंसानृतादिभिर्विवर्जितायुगधर्मविवर्जिता ॥ रेवतीग्रहविशेषोबलदेवकांतावा ।नक्षत्रीवेशेषावातद्रूपारेवती ॥ रतिंरमणंतत्कर्त्रीरतिकृत् ॥ रम्यारमणीया ॥ रत्नानिगर्भेयस्याःसारत्नगर्भासमुद्ररूपावा ॥ रमालक्ष्मीरूपा ॥ रतिःरमणंकामांगनावा ॥ ४५ ॥ रत्नाकरप्रेमपात्रंसमुद्रस्यस्नेहाश्रयःकांतेत्यर्थः ॥ रसंब्रह्मरसंजानातीतिरसज्ञा ॥ रसोवैसइतिश्रुतेः ॥ षड्रसज्ञावा ॥ रसरूपिणीब्रह्मरूपिणी! षड्रसस्वरूपावा ॥ रत्ननिर्मितादेवालयागर्भेयस्यासारत्नप्रासादगर्भा ॥ प्रासादरत्नखचिताश्श्रितामणिगणाअपि ॥ गंगाजलांतस्तिष्ठंतिकलिकल्मषभीतितइत्यत्रैवोक्तेः ॥ रत्नप्रसादगर्भेतिपाठेउत्कृष्टप्रसादगर्भेत्यर्थः ॥ च रमणीयास्तरंगावर्तंतेयस्याःसारमणीयतरंगिणी ॥ ४६ ॥ रत्नानामिवार्चिर्दीप्तिर्यस्याःसारत्नार्चिः ॥ रुद्रंरमयतीतिरुद्ररमणी ॥ रागद्वेषविनाशिनीरागद्वेषयोर्हंत्री ॥ रमयतिनयनमनांसीतिरमा ॥ रामाउत्तमास्त्रीस्वरू।

सांबपत्नीकुंभांडदुहितावा॥तथाचबाणासुरयुद्धेहरिवंशे ॥ सांवायदीयतांरामाकुंभांडदुहिताशुभेति॥रमंतेऽस्यांयोगिनइतिवारामा ॥ तदुक्तम् ॥ रमंतेयोगिनोऽनंतेसत्यानंदेचिदात्मनि ॥ इतिरामपदे नासौपरंब्रह्माभिधीयतइति ॥ रम्यंमनोहररूपंयस्याःसारम्यरूपा ॥ रोगिजीवातुरूपिणीसंसाररोगग्रस्तानांजीवनौषधिरूपिणी ॥ ४७ ॥ रुचिंकरोतीतिरुचिकृत् ॥ रोचयतीतिरोचनी ॥ रमालक्ष्मीस्तस्यैहितारम्या ॥ रुचिंरातीतिरुचिरामनोहरावा ॥ रोगंसंसाररोगमात्रंवाहर्तुंशीलंयस्याःसारोगहारिणी ॥ राजंतेहंसायस्यांसाराजहंसा ॥ रत्नवतीअनेकरत्नसंयुक्ता ॥ रववतीतिपाठेसरय्वाःसंगमेनयोरवोध्वनिःसवर्ततेयस्याःसारववतीतिव्याख्येयम् ॥ तथाचबालकांडे ॥ ततारसरितंपुण्यांसरयूंसागरंगमाम् ॥ राघवस्तुसरिन्मध्येपप्रच्छमुनिपुंगवम् ॥ः वारीणांभिद्यमानानांकिमेषविमलोध्वनिः ॥ राघवस्यतुतच्छ्रुत्वाजातकौतूहलःसच ॥ कथयामासधर्मात्मातस्यशब्दस्यनिश्चयम् ॥ कैलासेपर्वतेराममनसानिर्मितंसरः ॥ ब्रह्मणारघुशार्दूलमानसंनामतेनतत् ॥ तस्मात्प्रस्तासरयूःसाऽयोध्यामभ्यभावयत् ॥ सरःप्रसूतासरयूःपुण्याब्रह्मसरश्च्युता ॥ शब्दोऽयंविपुलस्तस्याजाह्नव्यामभिवर्तते ॥ वारिसंघर्षजोरामप्रणामंप्रयतःकुर्विति ॥ राजतांराजमानानांकल्लोलानांराजिर्यस्याःसाराजत्कल्लोलराजिका ॥ राजकल्लोलेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४८ ॥ रमणीयाएवरामणीयकारेखाजलधाराःसामुद्रोक्तावाकरचरणयोर्यस्याःसारामणीयकरेखा ॥ः रामणीयकवेशाचेतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रवेशःशोभा ॥ च रुजांरोगाणामरीरुजारिः ॥ रोगेरोषोवर्ततेयस्याःसारोगरोषिणी ॥ रोषशोषिणीतिक्वचित्पाठः ॥ रोगशोषिणीतिचान्यत्र ॥ राकापूर्णचंद्रापौर्णमासीतत्स्वरूपा ॥ रंकानांदरिद्राणामार्तिंपीडांशमयतीतिरंकार्तिशमनी ॥ रम्यारमणीया ॥ रम्यःरमणीयःअःविष्णुराश्रयत्वेनवर्ततेयस्याःसेतिवा ॥ रोलंबानांभ्रमराणांरावोवर्ततेयस्याःसारोलंबराविणी ॥ ४९ ॥ सृष्टिस्थितिसंहारेच्छारूपोरागोऽस्याअस्तीतिरागिणी रागमात्राश्रयावा ॥ रंजितमभिव्यक्तीकृतंशिवंकैवल्यं रंजितोऽनुरंजितःशिवईश्वरोवाययासारंजितशिवा ॥ रूपलावण्ययोःसौंदर्यांगसौष्ठवयोःशेवधिर्निधिराश्रयइत्यर्थः ॥ लोकप्रसूर्लोकानांजनयित्री ॥ लोकवंद्याजनैःस्तव्याऽभिवाद्यावा ॥ लोलतांलोलंतीवाकल्लोलानांमालावर्ततेयस्याःसालोलत्कल्लोलमालिनी ॥ १५० ॥ लीलासृष्टिस्थितिसंहाररूपावर्ततेयस्याःसालीलावतीदिवोदासमहिषीवा॥एकदाऽऽवसरंप्राप्यदिवोदासस्यभूभुजः॥ राज्ञीलीलावतीनामराज्ञेतंविन्यवेदयादित्यत्रैवोक्तेः ॥ लोकभूमिर्भुवनानामधिष्ठानम् ॥ लोकलोचनचंद्रिकाजनमात्रनेत्राणामाह्लादयित्री ॥ लेखंशास्त्रंस्रवंतीउत्पादयंतीलेखस्रवंती ॥ तथाचपारमार्षसूत्रम्॥शास्त्रयोनित्वादिति॥देवनदीतिवा॥लटस्यलंपटस्यजनस्येवभादीप्तिःप्रतीतिर्जहुब्रह्मसभाप्रतीपस्थानादौयस्याःसालटभा ॥ लटभीरितिपाठेलंपटानांभीर्भयंयस्याइतिव्याख्येयम् ॥ सर्वनियंतृत्वात् ॥ लघुर्मंथरोवेगोयस्याःसालघुवेगा ॥ लघुत्वहृद्भक्तानांलघुत्वहारिणी ॥ ५१ ॥ लास्यंतोनृत्यंतस्तरंगाएवहस्तायस्याःसालास्यत्तरंगहस्ता ॥ च ललितामनोहराललिताख्याकाशीस्थादेवीवा ॥ लयभंग्यागमनपरिपाट्यागच्छतीतिलयभंगिगा ॥ लोकबंधुर्लोकमात्रहितैषिणी ॥ लोकधात्रीजनमात्रस्यपोष्ट्री ॥ लोकोत्तरगुणोर्जितालोकातिक्रांतगुणैरुद्रिक्ता ॥ ५२ ॥ लोकत्रयाणांहितंययासालोकत्रयहिता ॥ लोक्यतेआलोच्यते

रुचिकृद्रोचनीरम्यारुचिरारोगहारिणी ॥ राजहंसारत्नवतीराजत्कल्लोलराजिका ॥ ४८ ॥ रामणीयकरेखाचरुजारीरोगरोषिणी ॥ राकारंकार्तिशमनी रम्यारोलंबराविणी ॥ ४९ ॥ रागिणीरंजितशिवारूपलावण्यशेवधिः ॥ लोकप्रसूर्लोकवंद्यालोलत्कल्लोलमालिनी ॥ १५० ॥ लीलावतीलोकभूमिर्लोकलोचनचंद्रिका ॥ लेखस्रवंतीलटभालघुवेगालघुत्वहृत् ॥ ५१ ॥ लास्यत्तरंगहस्ताचललितालयभंगिगा ॥ लोकबंधुर्लोकधात्रीलोकोत्तरगुणोर्जिता ॥ ५२ ॥ लोकत्रयहितालोकालक्ष्मीर्लक्षणलक्षिता ॥ लीलालक्षितनिर्वाणालावण्यामृतवर्षिणी ॥ ५३ ॥

मुमुक्षुभिरितिलोकालोकस्वरूपावा ॥ लक्ष्मीर्लक्ष्मीस्वरूपा ॥ लक्षणैःसत्यज्ञानानंदादिस्वरूपलक्षणैर्जगज्जन्मादितटस्थलक्षणैःकरुणत्वादिगुणैःसमीचीनैःसामुद्रिकोक्तस्त्रीलक्षणैर्वालक्षिताऽन्विता लक्षणलक्षिता ॥ लीलाभगवत्क्रीडास्वरूपा पद्मराजमहिषीरूपावा ॥ तथाचवासिष्ठे ॥ आसीदस्मिन्महापीठेकुलपद्मोविकासवान् ॥ पद्मोनामेत्युपक्रम्यतस्यासीत्सुभगा भार्यालीलानामविलासिनीति ॥ लक्षितंदर्शितंनिर्वाणंययासालक्षितनिर्वाणा ॥ लावण्यमेवामृतंतद्वर्षिणी लावण्यामृतवर्षिणी ॥ यद्वा लवणार्णवस्यइदंलावण्यंरत्नादिसंपदमृतंकैवल्यंतेवर्षितुंशीलंयस्याःसातथा ॥ ॥ ९३ ॥ वैश्वानरीआग्नेयीशक्तिःस्वाहादाहिकावातद्रूपा ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्विवृतेनवमेशते ॥ यदद्दष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ९ ॥ वासवेड्याइंद्रस्यस्तुत्या ॥ वंध्यत्वंपरिहर्तुंशीलंयस्याःसावंध्यत्वपरिहारिणी ॥ वासुदेवस्यांघ्र्योःरेणून्हंतुंहर्तुंशीलंयस्याःसावासुदेवांघ्रिरेणुघ्नी ॥ इंद्रस्यकुलिशंनिवारयितुंशीलंयस्याःसावज्रिवज्रनिवारिणीच्यवनादिरूपेण ॥ ९४ ॥ शुभानिआसमंताद्वर्ततेयस्याःसाशुभावती ॥ शुभंफलंयस्याःशुभंवाफलतीतिशुभफला ॥ शांतिर्नैष्कर्म्यस्वरूपाशमरूपावाशांतिकर्मरूपावा ॥ शांतनोःसमुद्रांशस्यवल्लभाभार्याशांतनुवल्लभा ॥ शन्तनुरिति पाश्चात्त्यादाक्षिणात्याश्चपठंति ॥ शूलमस्त्रमस्याअस्तीतिशूलिनी ॥ शैशवंशिशुसंवंधिवयोयस्याःसाशैशववयाः ॥ शीतलंयदमृतंजलंतद्वोढुंशीलंयस्याःसाशीतलामृतवाहिनी ॥ ९५ ॥

वैश्वानरीवासवेड्यावंध्यत्वपरिहारिणी ॥ वासुदेवांघ्रिरेणुघ्नीवज्रिवज्रनिवारिणी ॥ ९४ ॥ शुभावतीशुभफलाशांतिःशांतनुवल्लभा ॥ शूलिनीशैशववयाः
शीतलाऽमृतवाहिनी ॥ ९५ ॥ शोभावतीशीलवतीशोषिताशेषकिल्बिषा ॥ शरण्याशिवदाशिष्टाशरजन्मप्रसूःशिवा ॥ ९६ ॥ शक्तिःशशांकविमलाश
मनस्वसृसंमता ॥ शमाशमनमार्गघ्नीशितिकंठमहाप्रिया ॥९७॥ शुचिःशुचिकरीशेषाशेषशायिपदोद्भवा ॥ श्रीनिवासश्रुतिःश्रद्धाश्रीमतीश्रीःशुभव्रता ॥
॥ ९८ ॥ शुद्धविद्याशुभावर्ताश्रुतानंदाश्रुतिस्तुतिः ॥ शिवेतरघ्नीशबरीशांबरीरूपधारिणी ॥ ९९ ॥

शोभावर्ततेयस्याःसाशोभावती ॥ शीलंवर्ततेयस्याःसाशीलवती ॥ शोषितमशेषंकिल्बिषंययासाशोषिताशेषकिल्बिषा ॥ शरण्याआश्रययोग्या ॥ शिवदाशिवंकल्याणंमोक्षंवाददातीतिशिवदा ॥ शिष्टासदाचारा शिष्टावशिष्टाऽवधिभूतावा ॥ शरजन्मप्रसूःकार्तिकेयजननी ॥ शिवाकल्याणरूपामोक्षरूपाईश्वरीरूपावा ॥ ९६ ॥ शक्तिर्मायाह्लादिनीवा ॥ शशांकविमलाचन्द्रवदाह्लादकारिणीचंद्रवन्निर्मलेतिवा ॥ शमनस्वसुर्यमुनायाःसंमताभिमताशमनस्वसृसंमता ॥ शमयतिनाशयत्यज्ञानंतत्कार्यंचेतिशमा ॥ शमनमार्गघ्नीयममार्गनिवारिणी ॥ शितिकंठमहाप्रियारुद्रस्यात्यंतवल्लभा ॥ ९७ ॥ शुचिःपवित्रा ॥ शुचिकरीपवित्रकरी ॥ शेषा अवधिभूता अनंतशक्तिर्मंदिरारेवतीतिवा ॥ शुग्घ्नीतिपाठेशोकनाशिनीत्यर्थः ॥ शेषशायिपदोद्भवाअनंतशायिचरणोत्पन्ना ॥ श्रीनिवासोविष्णुस्तद्रूपेणश्रूयतइतिश्रीनिवासश्रुतिः ॥ श्रद्धाआस्तिक्यबुद्धिरूपा ॥ श्रीर्वर्ततेयस्याःसाश्रीमती ॥ श्रयंत्येतांयोगिनइतिश्रीर्ब्रह्मविद्यालक्ष्मीरूपावा॥ शुभानिव्रतानियस्याःसाशुभव्रता ॥ ॥ ९८ ॥ शुद्धाचासौविद्याचेतिशुद्धविद्या ॥ शुभविद्येतिक्वचित् ॥ शुभआवर्तोऽम्भसांभ्रमोयस्याःसाशुभावर्ता ॥ श्रुतोज्ञातआनंदोययासाश्रुतानंदा ॥ श्रुतिभिर्वेदैःस्तुतिर्यस्याःसाश्रुतिस्तुतिः ॥ तथाचभागवते ॥ जयजयजह्यजामित्यादि ॥ शिवेतरंपापंतन्नाशिनीशिवेतरघ्नी ॥ शबरीशबरांगनाकिरातरूपधारिणोमहेश्वरस्यपत्नीत्वेन ॥ शंबरोमृगस्तत्पत्नीशांबरी ॥ ब्रह्मणाकामितायाःसर

स्वत्यामृगीरूपत्वेनतस्यारूपंधर्तुंशीलंयस्याःसाशांबरीरूपधारिणी ॥ ५९ ॥ श्मशानंशोधयतीतिश्मशानशोधनी ॥ यस्यांमृतानांपुनःश्मशानसंबंधोनभवतीत्यर्थः ॥ श्मशानंमहाश्मशानं
काशीतच्छोधनीतिवा ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ गंगासंगात्ततोधिकेति ॥ शांताशांतस्वभावा दशरथात्मजायाऋष्यशृंगपत्नीतद्रूपावा ॥ तथाचहरिवंशे ॥ अथचित्ररथस्यापिपुत्रोदशरथोऽभवत् ॥
लोमपादइतिख्यातोयस्यशांतासुताऽभवदिति ॥ शश्वन्नित्या ॥ शतधृतिस्तुताब्रह्मणाभिवंदिता ॥ शालतेशोभतइतिशालिनी ॥ शालिर्धान्यावांतररूपंतेनयाशोभातयाढ्याव्याप्ताशालिशोभाढ्या ॥
शिखिवाहनःकार्तिकेयस्तद्रूपंगर्भंबिभर्तीतिशिखिवाहनगर्भभृत् ॥ १६० ॥ शंसनीयानिस्तुत्यर्हाणिचरित्राणियस्याःसाशंसनीयचरित्रा ॥ च शातितानिनाशितान्यशेषपातकानिययासाशाति
ताशेषपातका ॥ षड्गुणैश्वर्यसंपन्नाऐश्वर्यादिगुणषट्कान्विता ॥ षडंगानिशिक्षादीनिचश्रुतिश्चतदुभयरूपिणी ॥ ६१ ॥ षंढताऽवीर्यतातद्धारिसलिलंयस्याःसाषंढताहारिसलिला ॥
ष्टचायन्नदनदीशताष्टचायत्संघातंप्राप्नुवन्नदनदीनांशतंयस्यांसातथा ॥ ष्टचैस्त्यैशब्दसंघातयोरितिधातुः ॥ सरिद्वरानदीनांमध्येश्रेष्ठा ॥ सुरसानागमातृरूपा ॥ यद्वा शोभनोरसोयस्याः
साशोभनब्रह्मरसरूपेत्यर्थः ॥ शोभनाप्रभायस्याःसासुप्रभा ॥ सुरदीर्घिकादेववापी ॥ ६२ ॥ स्वःसिंधुःस्वर्नदी ॥ सर्वदुःखघ्नीतापत्रयोन्मूलिनी ॥ सर्वव्याधिमहौषधंसर्वरो

श्मशानशोधनीशांताशश्वच्छतधृतिष्टुता ॥ शालिनीशालिशोभाढ्याशिखिवाहनगर्भभृत् ॥ १६० ॥ शंसनीयचरित्राचशातिताशेषपातका ॥ षड्गुणै
श्वर्यसंपन्नाषडंगश्रुतिरूपिणी ॥ ६१ ॥ षंढताहारिसलिलाष्टचायन्नदनदीशता ॥ सरिद्वराचसुरसासुप्रभासुरदीर्घिका ॥ ६२ ॥ स्वःसिंधुःसर्वदुःखघ्नी
सर्वव्याधिमहौषधम् ॥ सेव्यासिद्धिःसतीसूक्तिःस्कंदसूश्चसरस्वती ॥६३॥ संपत्तरंगिणीस्तुत्यास्थाणुमौलिकृतालया ॥ स्थैर्यदासुभगासौख्यास्त्रीषुसौ
भाग्यदायिनी ॥ ६४ ॥ स्वर्गनिःश्रेणिकासूक्ष्मास्वधास्वाहासुधाजला ॥ समुद्ररूपिणीस्वर्ग्यासर्वपातकवैरिणी ॥ ६५ ॥ स्मृताघहारिणीसीतासंसारा
ब्धितरंडिका ॥ सौभाग्यसुंदरीसंध्यासर्वसारसमन्विता ॥ ६६ ॥ हरप्रियाहृषीकेशीहंसरूपाहिरण्मयी ॥ हताघसंघाहितकृद्धेलाहेलाघगर्वहृत् ॥६७॥

गाणांनिवर्तकम् ॥ सेव्यासेवनीया ॥ सिद्धिःकैवल्याऽणिमादिसिद्धिस्वरूपा ॥ सतीपतिव्रता भवपत्नीदाक्षायणीतिवा ॥ सूक्तिःशोभनोक्तिस्वरूपापुरुषसूक्तादिरूपावा ॥ स्कंदसूः
कार्तिकेयजननी ॥ च सरस्वतीवाणीतदधिष्ठात्रीदेवतावा ॥ ६३ ॥ संपद्रूपास्तरंगायस्याःसासंपत्तरंगिणी ॥ स्तुत्यास्तुतेर्विषयः ॥ स्थाणुमौलिकृतालयारुद्रशिरःकृतावासा ॥
स्थैर्यदाभक्तेभ्यः स्वतीरैकस्थितिदा ॥ सुभगाशोभनकीर्तिमर्तप्रेयसीतिवा ॥ सौख्यासुखायहिता ॥ स्त्रीषुसौभाग्यंदातुंशीलंयस्याःसास्त्रीषुसौभाग्यदायिनी ॥ ६४ ॥ स्वर्गनिः
श्रेणिकास्वर्गैकसोपाना ॥ तदुक्तंकाशीसारे ॥ याह्येषासर्वजंतूनांयास्वर्गसरणिर्नृणामिति ॥ सूक्ष्माइंद्रियाद्यगोचरा ॥ स्वधापितृपत्नीमंत्ररूपावा ॥ स्वाहाग्निभार्यामंत्ररूपावा ॥
सुधाऽमृतंतत्तुल्यंजलंयस्याःसासुधाजला ॥ समुद्ररूपिणीसमुद्रपत्नीतद्रूपावा ॥ समुद्रपूरणीतिक्वचित्पाठः ॥ स्वर्ग्यास्वर्गायहिता ॥ सर्वपातकवैरिणीब्रह्महत्यादिनाशिनी ॥ ६५ ॥
स्मृतासतीस्मृतानांवाऽघहारिणीस्मृताघहारिणी ॥ सीतालांगलपद्धतिः गंगाप्रभेदोविष्णोर्मायाजानकीतिवा ॥ संसाराऽब्धितरंडिकाभवसमुद्रेतरंडिका ॥ तरंडकमितिक्वचित् ॥ सौभाग्यरूपाचा
सौसुंदरीचसौभाग्येनवासुंदरीसौभाग्यसुंदरी ॥ सम्यग्ध्यासंध्याब्रह्मज्ञानस्वरूपासंध्यारूपावा ॥ सर्वसारसमन्वितासर्वशक्तियुक्तेत्यर्थः ॥ ६६ ॥ हरप्रियाशिवकांता ॥ हृषीकेशीइंद्रियाणांनियंत्री

हृषीकेशपत्नीतिवा ॥ हंसरूपाशुद्धस्वरूपाहंसरूपधारिणीतिवा ॥ तस्याहंहंसरूपेणसकाशमगमंतदेतिभागवतोक्तेः ॥ हिरण्मयीज्ञानस्वरूपास्वर्णमयीतिवा ॥ हृताघसंघाक्षपितपापसमूहा ॥ हितकृद्धितैषिणी ॥ हेलाशृंगारभावरूपा ॥ हईश्वरइलाभूमिराश्रयोयस्याःसेतिवा ॥ हेलाघगर्वहृत्लीलयापापमदनाशिनी ॥ अघंचगर्वश्चाघगर्वौहेलयातौहरतीतिवा ॥ ६७ ॥ क्षेमदाकल्याणदा ॥ क्षालिताघौघानाशितपापसंचया ॥ क्षुद्रविद्राविणीदुष्टानांविघातिनी ॥ क्षमापृथ्वीरूपासहनस्वभावावा १००० ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्विवृतेदशमेशते ॥ यदद्दृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ॥ १० ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ श्रद्धयापठितंसदितिशेषः ॥ १७० ॥ ७१ ॥ वाडवब्राह्मण हेतत्त्वज्ञेत्यर्थः ॥ सब्राह्मणः केनस्यादितिश्रुतेः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

क्षेमदाक्षालिताघौघाक्षुद्रविद्राविणीक्षमा ॥ इतिनामसहस्रंहिगंगायाःकलशोद्भव ॥ कीर्तयित्वानरःसम्यग्गंगास्नानफलंलभेत् ॥६८॥ सर्वपापप्रशमनंसर्व
विघ्नविनाशनम् ॥ सर्वस्तोत्रजपाच्छ्रेष्ठंसर्वपावनपावनम् ॥६९॥ श्रद्धयाभीष्टफलदंचतुर्वर्गसमृद्धिकृत् ॥ सकृज्जपादवाप्नोतिह्येकक्रतुफलंमुने ॥१७०॥
सर्वतीर्थेषुयःस्नातःसर्वयज्ञेषुदीक्षितः ॥ तस्ययत्फलमुद्दिष्टंत्रिकालपठनाच्चतत् ॥७१॥ सर्वव्रतेषुयत्पुण्यंसम्यक्चीर्णेषुवाडव ॥ तत्फलंसमवाप्नोतित्रिसंध्यं
नियतःपठन् ॥ ७२ ॥ स्नानकालेपठेद्यस्तुयत्रकुत्रजलाशये ॥ तत्रसन्निहितानूनंगंगात्रिपथगामुने ॥ ७३ ॥ श्रेयोर्थीलभतेश्रेयोधनार्थीलभतेधनम् ॥
कामीकामानवाप्नोतिमोक्षार्थीमोक्षमाप्नुयात् ॥७४॥ वर्षंत्रिकालपठनाच्छ्रद्धयाशुचिमानसः ॥ ऋतुकालाभिगमनादपुत्रःपुत्रवान्भवेत् ॥ ७५ ॥ नाकाल
मरणंतस्यनाग्निचोराहिसाध्वसम् ॥ नाम्नांसहस्रंगंगायायोजपेच्छ्रद्धयामुने ॥ ७६ ॥ गंगानामसहस्रंतुजप्त्वाग्रामांतरंव्रजेत् ॥ कार्यसिद्धिमवाप्नोतिनि
र्विघ्नोगेहमाविशेत् ॥७७॥ तिथिवारर्क्षयोगानांनदोषःप्रभवेत्तदा ॥ यदाजप्त्वाव्रजेदेतत्स्तोत्रंग्रामांतरंनरः ॥ ७८॥ आयुरारोग्यजननंसर्वोपद्रवनाशनम्॥
सर्वसिद्धिकरंपुंसांगंगानामसहस्रकम् ॥ ७९ ॥ जन्मांतरसहस्रेषुयत्पापंसम्यगर्जितम् ॥ गंगानामसहस्रस्यजपनात्तत्क्षयंव्रजेत् ॥ १८० ॥ ब्रह्मघ्नो
मद्यपःस्वर्णस्तेयीचगुरुतल्पगः ॥ तत्संयोगीभ्रूणहंतामातृहापितृहामुने ॥ ८१ ॥ विश्वासघातीगरदःकृतघ्नोमित्रघातकः ॥ अग्निदोगोवधकरोगुरुद्रव्या
पहारकः ॥ ८२ ॥ महापातकयुक्तोपिसंयुक्तोप्युपपातकैः ॥ मुच्यतेश्रद्धयाजप्त्वागंगानामसहस्रकम् ॥ ८३ ॥

॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ ८२॥ उपपातकैर्गोवधादिभिः ॥ इत्यादिबहुवचनांताःशब्दागणस्यसंसूचकाभवंतीतिन्यायाद्बहुवचनेनजातिभ्रंशकरणसंकलीकरणापात्रीकरणमलिनीकरणानि गृह्यंते ॥ तानिचमनुनोक्तानि ॥ ब्रह्महत्यासुरापानंस्तेयंगुर्वंगनागमः ॥ महांतिपातकान्याहुःसंसर्गश्चापितैःसह ॥ गोवधोऽयाज्यसंयाज्यंपारदार्यात्मविक्रयौ ॥ गुरुमातृपितृत्यागः स्वाध्यायाग्न्योः सुतस्यच॥परिवित्तिताऽनुजेनपरिवेदनमेवच॥तयोर्दानंचकन्यायास्तयोरेवचयाजनम्॥कन्यायादूषणंचैववार्धुषित्वंव्रताच्च्युतिः॥तडागारामदाराणामपत्यस्यचविक्रयः॥ व्रात्यतावांधवत्यागोभृतकाध्यापनंतथा॥भृतादध्ययनंदानमपत्यानांचविक्रयः॥ सर्वाकरेष्वधीकारोमहायंत्रप्रवर्तनम् ॥ हिंसौषधीनांस्त्रीजीवोभिचारोमूलकर्मच ॥ इंधनार्थमशुष्काणांद्रुमाणामवपातनम् ॥ आत्मार्थंचाक्रियारंभोनिंदिता

न्नादनंतथा॥अनाहिताग्नितास्तैन्यमृणानामनपक्रिया॥धान्यकुप्यपशुस्तेयमपत्यस्त्रीनिषेवणम्॥स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधोनास्तिक्यंचोपपातकम्॥ ब्राह्मणस्यरुजःकृत्याघ्रातिरघ्रेयमद्ययोः॥ जैह्म्यंपुंसिचमैथु
न्यंजातिभ्रंशकरंस्मृतम्॥खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकवधस्तथा॥संकलीकरणंज्ञेयंमीनाहिमहिषस्यच॥ निंदितेभ्योधनादानंवाणिज्यंशूद्रसेवनम्॥ अपात्रीकरणंज्ञेयमसत्यस्यचभाषणम्॥:कृमिकीटवयो
हत्यामद्यानुगतभोजनम् ॥ फलैधःकुसुमस्तेयमधैर्यंचमलावहामिति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ १९० ॥ वेदपारायणात् उपवासपूर्वकंसमग्रायाःस्वशाखायाःपाठात् ॥

आधिव्याधिपरिक्षिप्तोघोरतापपरिप्लुतः ॥ मुच्यतेसर्वदुःखेभ्यःस्तवस्यास्यानुकीर्तनात् ॥ ८४ ॥ संवत्सरेणयुक्तात्मापठन्भक्तिपरायणः ॥ अभी
प्सितांलभेत्सिद्धिंसर्वैःपापैःप्रमुच्यते ॥ ८५ ॥ संशयाविष्टचित्तस्यधर्मविद्वेषिणोपिच ॥ दांभिकस्यापिहिंस्रस्यचेतोधर्मपरंभवेत् ॥८६॥ वर्णाश्रमपथी
नस्तुकामक्रोधविवर्जितः ॥ यत्फलंलभतेज्ञानीतदाप्नोत्यस्यकीर्तनात् ॥ ८७ ॥ गायत्र्ययुतजप्येनयत्फलंसमुपार्जितम् ॥ सकृत्पठनतःसम्यक्तदशे
षमवाप्नुयात् ॥८८॥ गांदत्त्वावेदविदुषेयत्फलंलभतेकृती ॥ तत्पुण्यंसम्यगाख्यातंस्तवराजसकृज्जपात् ॥८९॥ गुरुशुश्रूषणंकुर्वन्यावज्जीवंनरोत्तमः॥
यत्पुण्यमर्जयेत्तद्भाग्वर्षंत्रिषवणंजपन् ॥१९०॥ वेदपारायणात्पुण्यंयदत्रपरिपठ्यते ॥ तत्षण्मासेनलभतेत्रिसंध्यंपरिकीर्तनात् ॥ ९१ ॥ गंगायाःस्तव
राजस्यप्रत्यहंपरिशीलनात् ॥ शिवभक्तिमवाप्नोतिविष्णुभक्तोऽथवाभवेत् ॥ ९२ ॥ यःकीर्तयेदनुदिनंगंगानामसहस्रकम् ॥ तत्समीपेसहचरीगंगादेवी
सदाभवेत् ॥ ९३ ॥ सर्वत्रपूज्योभवतिसर्वत्रविजयीभवेत् ॥ सर्वत्रसुखमाप्नोतिजाह्नवीस्तोत्रपाठतः ॥ ९४ ॥ सदाचारीसविज्ञेयःसशुचिस्तुसदैवहि ॥
कृतसर्वसुरार्चःसकीर्तयेद्यइमांस्तुतिम् ॥९५॥ तस्मिंस्तृप्तेभवेत्तृप्ताजाह्नवीनात्रसंशयः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनगंगाभक्तंसमर्चयेत् ॥ ९६ ॥ स्तवराजमिमं
गांगंशृणुयाद्यश्चवैपठेत् ॥ श्रावयेदथतद्भक्तान्दंभलोभविवर्जितः ॥९७॥ मुच्यतेत्रिविधैःपापैर्मनोवाक्कायसंभवैः ॥ क्षणान्निष्पापतामेतिपितॄणांचप्रियो
भवेत् ॥९८॥ सर्वदेवप्रियश्चापिसर्वर्षिगणसंमतः ॥ अंतेविमानमारुह्यदिव्यस्त्रीशतसंवृतः ॥ ९९ ॥ दिव्याभरणसंपन्नोदिव्यभोगसमन्वितः ॥ नंदना
दिवनेस्वैरंदेववत्सप्रमोदते ॥ २०० ॥ भुज्यमानेषुविप्रेषुश्राद्धकालेविशेषतः ॥ जपन्निदंमहास्तोत्रंपितॄणांतृप्तिकारकम् ॥ १ ॥ यावंतितत्रसिक्थानि
यावंतोऽम्बुकणाःस्थिताः ॥ तावंत्येवहिवर्षाणिमोदंतेस्वःपितामहाः ॥ २ ॥ यथाप्रीणंतिपितरोगंगायांपिंडदानतः ॥ तथैवतृप्नुयुःश्राद्धेस्तवस्यास्यानुसं
श्रवात् ॥ ३ ॥ एतत्स्तोत्रंगृहेयस्यलिखितंपरिपूज्यते ॥ तत्रपापभयंनास्तिशुचितद्भवनंसदा ॥ ४ ॥ अगस्तेकिंबहूक्तेनशृणुमेनिश्चितंवचः ॥ संशयो
नात्रकर्तव्यःसंदेग्धरिफलंनहि॥५॥यावंतिमर्त्यैस्तोत्राणिमंत्रजालान्यनेकशः ॥ तावंतिस्तवराजस्यगांगेयस्यसमानिन॥६॥ यावज्जन्मजपेद्यस्तुनाम्नामे
तत्सहस्रकम् ॥ सकीकटेष्वपिमृतोनपुनर्गर्भमाविशेत् ॥७॥ नित्यंनियमवानेतद्योजपेत्स्तोत्रमुत्तमम् ॥ अन्यत्रापिविपन्नःसगंगातीरेमृतोभवेत् ॥ ८ ॥

अत्रजगाति ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ सहचरीसखी ॥ तन्निकटेकृतवासेत्यर्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ स्वैरंस्वेच्छया ॥ २०० ॥ भुज्यमानेष्विति ॥ इदंसहस्र
नामयोजपन्भवतितस्यपितॄणामिदंस्तोत्रंतृप्तिकारकंभवतीत्यर्थः ॥ १ ॥ सिक्थानिअन्नलेशाःकणाइतियावत् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कीकटेषुगयाप्रदेशेषु ॥ ७ ॥ ८ ॥

मुक्तीति॥मुक्तेःकैवल्यस्यबीजभूतानियान्यक्षराणितेषामास्पदमाश्रयः मोक्षकारणभूतब्रह्मास्पदंवा मुक्तिबीजंचतदक्षरस्यब्रह्मणआस्पदंचेतिवा ॥९॥ प्रतिनिधिस्तुल्यम् ॥ सिस्नासुर्गंगायांमज्जनस्नानमंतरेणापिगंगास्नानेच्छुः ॥ मातापिसंत्यजेत्पुत्रमितिशास्त्रप्रमाणतः ॥ त्राहिमांत्रिजगन्मातर्गंगेविष्णुपदोद्भवे ॥ २१० ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥छ॥ अथत्रिंशत्तमेऽध्यायेरहस्यंश्रुतिसंमितम् ॥ धनंजयकथागर्भंवर्ण्यतेकाशिजंमहत् ॥ १ ॥ मणिकर्ण्यांगंगायाःसमागमात्क्षेत्रस्याधिक्यंवक्तुंगंगागमनप्रकारंश्रावयति ॥ शृण्विति ॥ सप्रसिद्धोभगीरथोगंगांभूमिमानिनायेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ तर्हिऋजुमार्गेणपितामहायत्रमृतास्तत्रनेतव्याकिंवक्रगत्यामणिकर्ण्यामानयनेनतत्राह ॥ त्रयाणामिति ॥ ३ ॥ एतदेवस्पष्टयति ॥ आनंदकाननमिति ॥ आनंदकाननंप्रतिहरेःसंबंधिनीचक्रपुष्करिणी ॥ दैलीपिर्दिलीपस्यापत्यंभगीरथोगंगांसमानैषीत्प्रापयामासेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ आनंदकाननंप्राप्ययाहरेश्चक्रपु

एतत्स्तोत्रवरंरम्यंपुराप्रोक्तंपिनाकिना ॥ विष्णवेनिजभक्तायमुक्तिबीजाक्षरास्पदम् ॥ ९ ॥ गंगास्नानप्रतिनिधिःस्तोत्रमेतन्मयेरितम् ॥ सिस्नासुर्जाह्नवीं तस्मादेतत्स्तोत्रंजपेत्सुधीः ॥ २१० ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेगंगासहस्रनामकथनंनामैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृण्वगस्त्यमहाभागसचराजाभगीरथः ॥ आराध्यश्रीमहादेवमुद्दिधीर्षुः पितामहान् ॥१॥ ब्रह्मशापविनिर्दग्धान्सर्वान्राजर्षिसत्तमः ॥ महतातपसाभूमिमानिनायत्रिवर्त्मगाम् ॥ २ ॥ त्रयाणामपिलोकानांहितायमहतेनृपः ॥ समानैषीत्ततोगंगांयत्रासीन्मणिकर्णिका ॥ ३ ॥ आनंदकाननंशंभोश्चक्रपुष्करिणीहरेः ॥ परब्रह्मैकमुक्षेत्रंलीलामोक्षसमर्पकम् ॥ ४ ॥ प्रापयामासतांगंगांदैलीपिःपुरतश्चरन् ॥ निर्वाणकाशनाद्यत्रकाशीतिप्रथितापुरी ॥ ५ ॥ अविमुक्तंमहाक्षेत्रंनमुक्तंशंभुनाक्वचित ॥ प्रागेवहिमुनेऽनर्घ्यंजात्यंजांबूनदंस्त्वयम् ॥ ६ ॥ पुनर्वारितरेणापिहीरेणयदिसंगतम् ॥ चक्रपुष्करिणीतीर्थंप्रागेवश्रेयसांपदम् ॥७॥ ततःश्रेष्ठतरंशंभोर्मणिश्रवणभूषणात् ॥ आनंदकाननेतस्मिन्नविमुक्तेशिवालये॥ ॥ ८ ॥ प्रागेवमुक्तिःसंसिद्धागंगासंगात्ततोधिका ॥ यदाप्रभृतिसागंगामणिकर्ण्यांसमागता ॥ ९ ॥ तदाप्रभृतितत्क्षेत्रंदुष्प्रापंत्रिदशैरपि ॥ कृत्वाकर्माण्यनेकानिकल्याणानीतराणिवा ॥ १० ॥ तानिक्षणात्समुत्क्षिप्यकाशीसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ तस्यांवेदांतवेद्यस्यनिदिध्यासनतोविना ॥ ११ ॥

ष्करिणीतामितिवा ॥ गांपयोदोग्धीतिवद्विकर्मकतावा ॥ आनंदकाननेगंगांप्रापयामासेत्यर्थः ॥ आनंदकाननंविशिनष्टि ॥ परब्रह्मैकमुक्षेत्रमित्यर्धेन ॥ परब्रह्मैवेतिकेचित् ॥४॥ पुनरपितदेवविशेषयन्पूर्वोक्तनामद्वयनिर्वचनमनुवदतिनिर्वाणकाशनादित्येकेन॥यत्रानंदवने॥यद्वा गंगांविशिनष्टि ॥ निर्वाणेति ॥ यत्रयस्यांगंगायांकाश्यामुत्तरवाहिन्यांनिमित्तभूतायांनिर्वाणकाशनात्कैवल्यस्यप्रकाशनात्काशीतिपुरीप्रथितातांगंगांसमानैषीदितिपूर्वेणैवान्वयः ॥५॥ अविमुक्तंचप्रथितमितिविपरिणमय्यान्वयः ॥ तत्रहेतुर्नमुक्तमिति ॥ तदुक्तंमात्स्ये ॥ विमुक्तंनमयायस्मान्मोक्ष्यतेनकदाचन ॥ महत्क्षेत्रमिदंतस्मादविमुक्तमितिस्मृतमिति ॥ यदर्थमनूदितंतद्दृष्टांतपुरःसरमाह प्रागेवेत्यारभ्यकृत्वाकर्माणीत्यतःप्राक्तनेन ॥ हेमुनेऽगस्त्यजांबूनदंसुवर्णंजात्यंसुजातंस्वयमनर्घ्यंपुनर्वारितरेणहीरकेणसंगतंसद्यथाऽनर्घ्यंभवतीत्यर्थः ॥ तथागंगासंगाच्चक्रपुष्करिणीतियोज्यम् ॥६॥७॥८॥९॥ इतराणिपापानि ॥ १० ॥ संस्थोमृतः ॥ तदुक्तंलैंगे ॥ नाविमुक्तेनरःकश्चिन्नरकंयातिकिल्बिषी ॥ ईश्वरानुग्रहादेवसर्वे

यांतिपरांगतिमिति ॥ काशीकृतानांपापानांपंचक्रोशयात्रादिनाक्षयादितिभावः ॥ निदिध्यासनतोनिदिध्यासनमित्यर्थः ॥ निदिध्यासनतामितिक्वचित् ॥ ११ ॥ सांख्येनात्मानात्मविवेकेन ॥
योगेनाष्टांगेन ॥ काश्यांसंस्थासंस्थितिर्मृतिःसम्यङ्मरणपर्यंतावस्थितिर्यस्यसतथा ॥ कंठेकालइत्यादिवदलुक्समासः ॥ विनाज्ञानेनदेहत्यागाव्यवहितसमयात्प्राक्साक्षात्कारंविनेत्यर्थः ॥
ज्ञानादेवतुकैवल्यमितिश्रुतेः ॥ १२ ॥ एतदेवस्फुटयति ॥ यत्नतोऽयत्नतोवाशमादेरनुष्ठानादननुष्ठानाद्वेत्यर्थः ॥ १३ ॥ प्राकृतैर्गुणैःप्रकृतिगुणकार्यैःसंसारपाशैः ॥ १४ ॥ असिसंभेदयोगेनअस्याऽ
सिसंज्ञयानद्यासंभेदःसंभेदनंछेदनमितियावत् ॥ अर्थात्पाशानांसएवयोगउपायस्तेन ॥ असिधारयेत्युक्तेः ॥ यद्वा अस्यासहसंभेदोयस्यतदसिसंभेदंगंगांभस्तत्संबंधेनेत्यर्थः ॥ गंगासंगात्ततोऽधिके
त्युक्तेः ॥ प्राकृतंव्याख्यानमसिसंभेदस्यप्राशस्त्यमात्रविवक्षया ॥ असिसंभेदसंयोगेइतिक्वचित् ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्वंदेहम् ॥ १७ ॥ पुरःकाश्याः ॥ रक्षामेवाह असिमितित्रयेण ॥ पापिना

विनासांख्येनयोगेनकाश्यांसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ कर्मनिर्मूलनवताविनाज्ञानेनकुंभज ॥ १२ ॥ शशिमौलिप्रसादेनकाशीसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ यत्नतो
ऽयत्नतोवापिकालात्त्यक्त्वाकलेवरम् ॥ १३ ॥ तारकस्योपदेशेनकाशीसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ अनेकजन्मसंसिद्धैर्बद्धोऽपिप्राकृतैर्गुणैः ॥ १४ ॥ असिसं
भेदयोगेनकाशीसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ देहत्यागोऽत्रवैदानंदेहत्यागोत्रवैतपः ॥ १५ ॥ देहत्यागोऽत्रवैयोगःकाश्यांनिर्वाणसौख्यकृत् ॥ प्राप्योत्तरवहां
काश्यामतिदुष्कृतवानपि ॥ १६ ॥ यायात्स्वंहेलयात्यक्त्वातद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ यमेंद्राग्निमुखादेवाहृष्ट्वामुक्तिपथोन्मुखान् ॥ १७ ॥ सर्वान्सर्वेसमालो
क्यरक्षांचक्रुःपुरापुरः ॥ असिंमहासिरूपांचपाप्यसन्मतिखंडनीम् ॥ १८ ॥ दुष्टप्रवेशंधुन्वानांधुनींदेवाविनिर्ममुः ॥ वरणांचव्यधुस्तत्रक्षेत्रविघ्ननिवा
रिणीम् ॥ १९ ॥ दुर्वृत्तसुप्रवृत्तेश्चनिवृत्तिकरणींसुराः ॥ दक्षिणोत्तरदिग्भागेकृत्वाऽसिंवरणांसुराः ॥ २० ॥ क्षेत्रस्यमोक्षनिक्षेपरक्षांनिर्वृतिमाप्नुयुः ॥
क्षेत्रस्यपश्चाद्दिग्भागेतंदेहलिविनायकम् ॥ २१ ॥ स्वयंव्यापारयामासरक्षार्थंशशिशेखरः ॥ अनुज्ञातप्रवेशानांविश्वेशेनकृपावता ॥ २२ ॥ तेप्रवेशं
प्रयच्छंतिनान्येषांहिकदाचन ॥ इत्यर्थेकथयिष्येऽहमितिहासंपुरातनम् ॥ आश्चर्यकारिपरमंकाशीभक्तिप्रवर्धनम् ॥ २३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥
दक्षिणाब्धितटेकश्चित्सेतुबंधसमीपतः ॥ वणिग्धनंजयोनाममातृभक्तिसमन्वितः ॥ २४ ॥ पुण्यमार्गार्जितधनोधनतोषितमार्गणः ॥ मार्गणस्फा
रितयशायशोदातनयार्चकः ॥ २५ ॥

मसन्मतिमस्यतिखंडयतीत्यसिशब्दार्थंनिर्वक्ति ॥ पापीति ॥ १८ ॥ असिंविशिनष्टि ॥ धुनीमिति ॥ दुष्टानांप्रवेशनंधुनोतिनिवारयतीतिधुनीशब्दार्थमाह ॥ दुष्टेति ॥ व्यधुश्चक्रुः ॥ सर्वान्क्षेत्र
विघ्नान्वारयतीतिवरणाशब्दार्थंनिर्वक्ति ॥ क्षेत्रेति ॥ १९ ॥ निर्वचनांतरमाह ॥ दुर्वृत्तसुप्रवृत्तेश्चेति ॥ दुर्वृत्तस्यसुप्रवृत्तेरितिक्वचित् ॥ पाठद्वयेप्येकएवार्थः ॥ दक्षिणेति ॥ दक्षिणदिग्भागेऽसिमुत्तर
दिग्भागेवरणामित्यर्थः ॥ २० ॥ तेविशिनष्टि ॥ क्षेत्रस्यमोक्षेति ॥ क्षेत्रस्यकैवल्यज्ञानसंपादयित्रीमित्यर्थः ॥ निर्वाणस्थाप्यरक्षाकर्त्रीमितिवा ॥ तंप्रसिद्धम् ॥ २१ ॥ व्यापारयामासस्थापया
मास ॥ फलितमाह ॥ अनुज्ञातेति ॥ २२ ॥ तेऽस्यादयः ॥ विश्वेशेनानुज्ञातानांधर्मानुषंगात्काशींप्राप्यापिबहिर्निर्गमइत्यस्मिन्नर्थेइतिहासमाह ॥ इत्यर्थइति ॥ २३ ॥ दक्षिणार्णवतीरेरामसेतु
निकटेधनंजयोनामवणिग्बभूवेतिशेषः ॥ तंविशिनष्टि मातृभक्तीतिपादाधिकपंचभिः ॥ २४ ॥ मार्गणायाचकाः ॥ २५ ॥

संपत्तिर्धनादिसमृद्धिः ॥ आकारगोपकःस्वगुणाप्रख्यापकः ॥ २६ ॥ संपूर्णाश्चतुःषष्टिसंख्याकाःकलाविद्यायस्यससंपूर्णकलः ॥ निर्गतःकलंकोयस्मात्सउदयोयस्यसनिष्कलंकोदयः ॥ संपूर्ण
कलोपिचंद्रोमृगलांछनाद्गुरुदाराभिमर्शाद्वासकलंकोदयएवेतितस्मादस्याधिक्यंध्वनितम् ॥ २७ ॥ सत्यानृतंवाणिज्यम् ॥ वर्णेतरोपिचतुर्वर्णेभ्योऽन्योपिसुवर्णेनशोभनब्राह्मणादिनावर्णेनकृतावर्ण
नास्तुतिर्यस्यसः ॥ हीनवर्णोंपिब्राह्मणवत्सदाचारइत्यर्थः ॥ पक्षांतरेसुवर्णस्यकृतेनकरणेनघटनेनेतियावत् ॥ वर्णनंकथनंयस्यसतथास्वर्णकारइत्यर्थः ॥ २८ ॥ सुखयानचरोनौकायानचारी ॥
नीरैःपानंपानंनौभिर्यानंयानम् ॥ शिशुभिर्लीलालीलाअन्यदपानमयानमलीलेतिदर्शनात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ प्रावृण्नदीपूरसमंवर्षातरंगिण्योघसमम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
अधोमुखस्योर्ध्वपादस्यवृक्षेऽवलंबमानस्यगेदुराइतिप्रसिद्धस्यपक्षिविशेषस्यपत्नीवल्गुली ॥ उलूकीपेचिका ॥ ३५ ॥ दुःस्पर्शाद्दुष्टसंश्लेषात् दुःखात्मकात्स्पर्शादित्यर्थः ॥ ननुदुःस्पर्शेकुतःप्रवृत्ति
स्तत्राह ॥ सुखाभासात्मकात् सुखमिवभासतइतिसुखाभासस्तदात्मकादित्यर्थः ॥ ३६ ॥ पातिव्रत्यभंगेदोषमुक्त्वातद्रक्षणेगुणमाह ॥ अनेनैवशरीरेणेति ॥ अनेनैवशरीरेणरक्तमांसतयाप्रतीते

समुन्नतोपिसंपत्त्याविनयानतकंधरः ॥ आकारोपिगुणानांहिगुणिष्वाकारगोपकः ॥ २६ ॥ रूपसंपदुदारोपिपरदारपराङ्मुखः ॥ ससंपूर्णकलोप्यासी
न्निष्कलंकोदयःसदा ॥ २७ ॥ ससत्यानृतवृत्तिश्चप्रायःसत्यप्रियोमुने ॥ वर्णेतरोप्यभूल्लोकेसुवर्णकृतवर्णनः ॥ २८ ॥ सदाचरणगोप्येषसुखयानचरः
कृती ॥ अदरिद्रोपिमेधावीसोभूत्पापदरिद्रधीः ॥ २९ ॥ तस्यैवंवर्तमानस्यकदाचित्कालपर्ययात् ॥ जननीनिधनंप्राप्ताव्याधिताऽतिजरातुरा ॥ ३० ॥
तयाचयौवनंप्राप्यमेघच्छायातिचंचलम् ॥ प्रावृण्नदीपूरसमंस्वपतिःपरिवंचितः ॥ ३१ ॥ दिनत्रिचतुरस्थायियानारीप्राप्ययौवनम् ॥ भर्तारंवंचये
न्मोहात्साऽक्षयंनरकंव्रजेत् ॥ ३२ ॥ शीलभंगेननारीणांभर्ताधर्मपरोपिहि ॥ पतेद्दुःखार्जितात्स्वर्गाच्छीलंरक्ष्यंततःस्त्रिया ॥ ३३ ॥ विष्ठागर्तेचनिरये
स्वयंपततिदुर्मतिः ॥ आभूतसंप्लवंयावत्ततःस्याद्ग्रामसूकरी ॥३४॥ स्वविष्ठापायिनीचाथवल्गुलीवृक्षलंबिनी ॥ उलूकीवादिवांधास्याद्वृक्षकोटरवासिनी ॥
॥ ३५ ॥ रक्षणीयंमहायत्नादिदंसुकृतभाजनम् ॥ वपुःपरस्यदुःस्पर्शात्सुखाभासात्मकात्स्त्रिया ॥ ३६ ॥ अनेनैवशरीरेणभर्तृसाद्विहितेनहि ॥ किंस
तीनचतस्तंभभानुमुद्यंतमाज्ञया ॥ ३७ ॥ अत्रिपत्न्यनसूयाकिंभर्तृभक्तिप्रभावतः ॥ दधारनत्रयींगर्भेपतिव्रतपरायणा ॥ ३८ ॥

नेत्यर्थः ॥ सतीपतिव्रताउद्यंतमुद्गच्छंतंभानुंकिंनतस्तंभस्तंभितांकिंनचकारअपितुस्तंभितवत्येवेत्यर्थः ॥ कथंभूतेनशरीरेण ॥ भर्तृसाद्विहितेनभर्त्रधीनसंपादितेनेत्यर्थः ॥ तथाचश्रूयतेमार्कंडेयपुराणे ॥
कदाचिच्चोराननुधावंतोराजभटामांडव्यस्यऋषेस्तपश्चरतोमौनव्रतधारिणआश्रमेतान्संप्राप्यतेनसार्धंबद्ध्वानीयराज्ञेनिवेद्यतदाज्ञयासर्वाञ्छूलेष्वारोपयामासुः ॥ तदैवांधकारभूतायांरजन्यांवेश्याभिला
षुकंभर्तारंस्कंधमारोप्यतद्गृहंनयंतीपातिव्रताशूलस्थमांडव्यमज्ञानात्संघट्टयामास ॥ ततोदुःखाक्रांतेनतेनोक्तंयस्यप्रियंचिकीर्षंत्यात्वयैवंकृतंसतुसूर्योदयेम्रियतांतच्छ्रुत्वागतिदुःखितयातयोक्तंयद्यहंपति
व्रतास्यांतदासूर्योनोदेतु तदातदाज्ञयासूर्योनोदयंचकारेति ॥ ३७ ॥ त्रयींवेदत्रयात्मिकां ब्रह्मविष्णुशिवांशसोमदत्तात्रेयदुर्वासोभिधामित्यर्थः ॥ एवंहिश्रूयतेतत्रैव ॥ पतिव्रतायावाक्यात्सू
र्यानुदयेसृष्टिलोपमाकलय्ययेसैंद्रैर्देवैःसहिताब्रह्मविष्णुरुद्राअत्रिपत्नीमनसूयामूचुः ॥ पतिव्रतायाःशापभयात्सूर्योनोदेतितदभावाच्चजगन्नश्यत्यतःपतिव्रताशिरोमण्याभवत्याप्रसादनीयायथासूर्योद्गमा

यसास्वाच्छंद्यंददाति ॥ तदातयोक्तंतदेवंमयासंपाद्यतेयदिभवंतोममपुत्राभवेयुः ॥ तथैवतैःस्वीकृतेतयाचतथासाधितेसोमदत्तदुर्वाससोब्रह्मविष्णुरुद्रांशास्त्रयःपुत्राःसबभूवुरिति ॥३८॥ नकेवलंपाति
व्रत्यरक्षणंगुणमात्रंपरमसुखलाभश्चेत्याह ॥ इहकीर्तिश्चेति ॥ ३९ ॥ प्रस्तुतमाह ॥ सादुर्वृत्त्येति ॥ साधनंजयमातादुर्वृत्त्यापतिधर्मंपरित्यज्येतिसंबंधः ॥ सादुर्वृत्तेतिक्वचित् ॥ ४० ॥ ननु
निकृष्टजातौजातस्यधनंजयस्यकथंपूर्वोक्तगुणत्वंतत्राह ॥ धनंजयोपिचेति ॥ अपिचेतिसमुच्चये ॥ शिवयोगिनासार्धंतपोदयात् शिवयोगिनःसंगमात्तपसउदयादित्यर्थः ॥ विसर्गलोपेऽपिसंधिरार्षः ॥
तपश्चदयाचतपोदयंतस्मादितिवा ॥ इत्थंपूर्वोक्तप्रकारेण इत्थंकेनापिभाग्योदयेनेतिवा ॥ ४१ ॥ इत्थंप्रसक्तानुप्रसक्तमुक्त्वाप्रस्तुतमाह ॥ धनंजयोपीति ॥ गंगामार्गस्थितोऽभवत् गंगामार्गेण
गंगाद्वारमार्गेणसेतुबंधाद्येनमार्गेणहरिद्वारंगम्यतेतेनमार्गेणप्रस्थानंकृतवानित्यर्थः ॥ यद्वा गंगाःकावेर्याद्याःपंच ॥ तदुक्तम् ॥ कावेरीतुंगभद्राचकृष्णावेण्याचगौतमी ॥ भागीरथीतिविख्याताःपंच
गंगाःप्रकीर्तिताइति ॥ तासांमार्गेवर्त्मनिस्थितःप्रस्थितोऽभूत् ॥ श्रीरंगानंतशायिराजमहेंद्रसिंहाद्रिकूर्मपुरुषोत्तमभागीरथीसंगमपथाप्रस्थानंकृतवानित्यर्थः ॥ त्रिस्थलींकर्तुमितिशेषः ॥ ४२ ॥

इहकीर्तिश्चविपुलास्वर्गेवासस्तथाऽक्षयः ॥ पातिव्रत्यात्स्त्रियालभ्यंसखित्वंचश्रियासह ॥ ३९ ॥ सादुर्वृत्त्यापरित्यज्यपतिधर्मंसनातनम् ॥ स्वच्छंदचा
रिणीभूत्वामृतानिरयमुद्ययौ ॥ ४० ॥ धनंजयोपिचमुनेकेनचिच्छिवयोगिना ॥ सार्धंतपोदयादित्थंसोऽभवद्धर्मतत्परः ॥४१॥ धनंजयोपिधर्मात्मामा
तृभक्तिपरायणः ॥ आदायास्थीन्यथोमातुर्गंगामार्गस्थितोऽभवत् ॥४२॥ पंचगव्येनसंस्नाप्यततःपंचामृतेनवै ॥ यक्षकर्दमलेपेनलिप्त्वापुष्पैःप्रपूज्यच
॥ ४३ ॥ आवेष्ट्यनेत्रवस्त्रेणततःपट्टांबरेणवै ॥ ततःसुरसवस्त्रेणततोमांजिष्ठवाससा ॥४४॥ नेपालकंबलेनाथमृदाचाऽथविशुद्धया ॥ ताम्रसंपुटकेकृत्वा
मातुरंगान्यहोवणिक् ॥ ४५ ॥ अस्पृष्टहीनजातिःसशुचिष्मान्स्थंडिलेशयः ॥ आनयन्ज्वरितोप्यासीन्मध्येमार्गंधनंजयः ॥४६॥ भारवाहःकृतस्तेनक
श्चिद्दत्त्वोचितांभृतिम् ॥ किंबहूक्तेनघटजकाशीप्राप्ताऽथतेनवै ॥ ४७ ॥ धृत्वासंभृतिरक्षार्थंभारवाहंधनंजयः ॥ जगामापणमानेतुंकिंचिद्वस्त्वशनादिकम्
॥ ४८ ॥ भारवाह्यंतरंप्राप्यतस्यसंभृतिमध्यतः ॥ ताम्रसंपुटमादायधनंज्ञात्वागृहंययौ ॥ ४९ ॥

पंचगव्येनेत्यादिपंचभिर्वाक्यम् ॥ अहोकष्टेहर्षेवा ॥ वणिग्धनंजयोमातुरंगान्यस्थीनिताम्रसंपुटेकृत्वानयन्मध्येमार्गंमार्गस्यमध्येज्वरितोज्वरेणव्याप्तोऽपिशब्दात्सार्थहीनश्चासीदित्यन्वयः ॥ अथोव
णिगितिपाठेआनयन्सन्अथोअनंतरंज्वरितआसीदित्यर्थः ॥ पुनःकिंकृत्वा ॥ यक्षकर्दमलेपेनकर्पूरागुरुकस्तूरीकंकोलपिष्टलेपेन ॥ यद्वा लिप्यतेऽनेनेतिलेपोयक्षकर्दमरूपोलेपस्तेनलिप्त्वा ॥ अथानं
तरंविशुद्धयामृदागोपीचन्दनप्रमुखयाचलिप्त्वा ॥ पुनःकिंकृत्वा ॥ नेत्रवस्त्रेणगौडैर्नेत्रइतिप्रसिद्धेनवस्त्रेणवेष्टयित्वा ॥ अस्याग्रेपिचतुर्षुपदेषुसंबंधः ॥ सुरसवस्त्रेणचिक्कणकार्पासवस्त्रेण ॥ मांजिष्ठ
वाससामंजिष्ठेनरक्तवाससा ॥ नेपालकंबलेननेपालदेशोद्भवेनकंबलेन ॥ शुचिष्मान्पावित्र्यवान् ॥ स्थंडिलेशयोभूमिशायी ॥ भृतिःकर्ममूल्यम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ संभृ
तिरक्षार्थंसामग्रीरक्षार्थम् ॥ आपणंपण्यवीथिकाम् ॥ अश्यतेभुज्यतइत्यशनंतदादिकंवस्तु ॥ आदिपदेनस्नानश्राद्धविश्वेश्वरादिदेवपूजाद्रव्यंगृह्यते ॥ ४८ ॥ अन्तरंछिद्रमवसरंवा ॥ ४९ ॥

संभृतिंसामग्रीम् ॥ ताम्रसंपुटवर्जितांताम्रसमुद्गकरहिताम् ॥ ५० ॥ चक्रंदअरोदीत् ॥ तदनुसारतः तस्यभारवाहकस्यानुसारतोऽनुसारायान्वेषणायेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ संवसथंगृहम् ॥ ५२ ॥
भारंवहतीतिभारवाट् ॥ अरण्यान्यांमहारण्ये ॥ तानिअस्थीनि ॥ ५३ ॥ चैलशकलंयेनवस्त्रखंडेनसंछाद्यास्थीन्यानीतानितच्चैलशकलमित्यर्थः ॥ अन्तरेमध्येउपरीतिवा ॥ ५४ ॥
आशयाऽस्थीनिप्राप्तव्यानीतिवांछया ॥ आश्वस्यविश्रम्य विश्वासंकृत्वेतिवा ॥ आश्वास्येतिपाठेतत्पत्नींविश्वासंजनयित्वापृष्टवानित्यर्थः ॥ ५५ ॥ आश्वासमेवाह इत्युक्तेत्यतःप्राक्तनेन ॥ वसुध
नम् ॥ ५६ ॥ अस्थ्नामाधारसंपुटोऽस्थिसंपुटः ॥ अथसंपुटइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ५७ ॥ भोभिल्लिहेशबरि ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अधिकंबहु ॥ ६० ॥ अरण्यानींमहारण्यम् ॥ शबरोभिल्लः ॥ ६१ ॥

वासस्थानमथागत्यतमदृष्ट्वाधनंजयः ॥ त्वरावान्संभृतिंवीक्ष्यंताम्रसंपुटवर्जिताम् ॥ ५० ॥ हाहेत्याताड्यहृदयंचक्रंदबहुशोभृशम् ॥ इतस्ततस्तमालो
क्यगतस्तदनुसारतः ॥ ५१ ॥ अकृत्वाजाह्नवीस्नानमनवेक्ष्यजगत्पतिम् ॥ तस्यसंवसथंप्राप्तोभारवोढुर्धनंजयः ॥ ५२ ॥ भारवाडप्यरण्यान्यांताम्रसं
पुटमध्यतः ॥ दृष्ट्वास्थीनिविनिःश्वस्यतानित्यक्त्वागृहंययौ ॥५३॥ वणिक्चतद्गृहंप्राप्यशुष्ककंठोष्ठतालुकः ॥ दृष्ट्वाऽथचैलशकलंतृणकुड्यंतरेतदा ॥५४॥
आशयाकिंचिदाश्वस्यतत्पत्नींपरिपृष्टवान् ॥ सत्यंब्रूहिनभेतव्यंदास्याम्यन्यदपिध्रुवम् ॥ ५५ ॥ वसुक्वतेगतोभर्तामातुरस्थीनिमेऽर्पय ॥ वयंकार्पटिकाभद्रे
भवामोनचदुःखदाः ॥ ५६ ॥ अज्ञात्वालोभवशतस्तेननीतोऽस्थिसंपुटः ॥ तस्यैषदोषोनोभद्रेमातुर्मेकर्मतादृशम् ॥५७॥ अथवानप्रसूदोषोमंदभाग्यो
ऽस्मितत्सुतः ॥ सुतेनकृत्यंयत्कृत्यंतत्प्राप्तिर्नास्तिभिल्लिमे ॥५८॥ उद्यमंकृतवानस्मिनसिद्ध्येन्मंदभाग्यतः ॥ आयातुसत्यवाक्यान्मेमाबिभेतुवनेचरः ॥
॥ ५९ ॥ अस्थीनिदर्शयत्वाशुधनंदास्येऽधिकंततः ॥ इत्युक्तातेनसाभिल्लीव्याजहारनिजंपतिम् ॥ ६० ॥ लज्जानम्राशिराःसोऽथवृत्तांतंविनिवेद्यच ॥
निनायतामरण्यानींशबरस्तंधनंजयम् ॥६१॥ वनेचरोऽथतत्स्थानंदैवाद्विस्मृतवान्मुने ॥ दिग्भ्रांतिंसमवाप्याथपरिबभ्रामकानने ॥६२॥ इतोरण्यात्ततो
यातिततोरण्यादितोव्रजेत् ॥ वनाद्वनांतरंभ्रांत्वाखिन्नःसोपिवनेचरः ॥ ६३ ॥ विहायमध्येऽरण्यानितंययौचस्वपक्कणम् ॥ द्वित्राण्यहानिसंभ्रम्यसकार्प
टिकसत्तमः ॥ ६४ ॥ क्षुत्क्षामःशुष्ककंठोष्ठोहाहेतिपरिदेवयन् ॥ पुनःकाशीपुरींप्राप्तःपरिम्लानमुखोवणिक् ॥ ६५ ॥ तन्मंदभाग्यतांश्रुत्वालोकात्कार्प
टिकोमुने ॥ कृत्वागयांप्रयागंचततःस्वाविषयंययौ ॥ ६६ ॥ काश्यांप्रवेशंप्राप्यापितदस्थीनिघटोद्भव ॥ विनावैश्वेश्वरीमाज्ञांबहिर्यातानितत्क्षणात् ॥
॥ ६७ ॥ एवंकाश्यांप्रविश्यापिपापीधर्मानुषंगतः ॥ नक्षेत्रफलमाप्नोतिबहिर्भवतितत्क्षणात् ॥ ६८ ॥

॥ ६२ ॥ वनादिति ॥ विहायमध्येरण्यानिसर्वेष्वरण्येषुमध्येयेष्वस्थीनिप्रक्षिप्तानितान्यरण्यानिविहाय वनाद्वनांतरंभ्रांत्वाखिन्नःसन्तंप्रसिद्धंस्वपक्कणंस्वीयंशबरालयंययावित्यन्वयः ॥ ६३ ॥
द्वेचत्रीणिचद्वित्राणिअहानिपंचदिनानीत्यर्थः ॥ ६४ ॥ परिदेवयन्परितापंकुर्वन् ॥ ६५ ॥ तन्मंदभाग्यतांतस्यामातुःपरपुरुषगामिताम् ॥ कर्पटेनरक्तवासआदिनाव्यवहरतीतिकार्पटिकः ॥
स्वविषयंस्वीयंदेशम् ॥ ६६ ॥ दृष्टांतंविनिगमयद्दार्ष्टांतिकेविनिगमयति काश्यामितिद्वयेन ॥ ६७ ॥ धर्मानुषंगतःप्राक्तनपुण्यवशादित्यर्थः ॥ क्षेत्रफलंकैवल्यम् ॥ तत्रहेतुर्बहिर्भवतीति ॥ ६८ ॥

परमप्रकृतमुपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ वाराणसीनामनिर्वक्ति ॥ असिश्चेतिसार्धेन ॥ यत्रयस्मिन्काननेअसिर्वरणाचद्वेनद्यौक्षेत्ररक्षाकृतौकृते क्षेत्ररक्षांकुरुतइतिक्षेत्ररक्षाकृतौ ॥ क्षेत्ररक्षाकरणेनिमित्त
इतिवा ॥ कृतेदेवैःसंपादिते ॥ ६९ ॥ तदारभ्यतंकालमारभ्यहेमहामुनेऽगस्त्यअसेश्चवरणायाश्चसंगमंप्राप्यकाशिकावाराणसीतिविख्याताप्रख्यातेत्यर्थः ॥ ७० ॥ अतिहर्षेणपुनरपिकाशींवर्ण
यति वाराणसीहेत्यारभ्यारुद्ररुद्राक्षेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ इहजगतियावाराणसीसाकरुणामयदिव्यमूर्तिः करुणामयीचासौदिव्याऽलौकिकीमूर्तिश्च करुणामयीदिव्यामूर्तिर्यस्याःसातथेतिवा ॥
उभयत्रहेतुमाह ॥ उत्सृज्ययत्रेति ॥ यत्रयस्यांवाराणस्यांतनुभृत्प्राणिमात्रंसुखेनतुसुखेनैवतनुमुत्सृज्ययद्यस्माद्विश्वेशहृङ्महसिविश्वस्येशोविश्वेशोविश्वश्चासावीशश्चेतिवासचासौहृग्ज्ञानंचतच्चतन्महः
स्वप्रकाशंचतस्मिन्विश्वेशहृङ्महसिलक्ष्येतत्पदार्थइत्यर्थः ॥ सहसातत्क्षणाद्देहत्यागाव्यवहितसमयइत्यर्थः ॥ रूपेणाखंडसच्चिदात्मकेनलक्ष्येणत्वंपदार्थेनप्रविश्यप्रत्यग्ब्रह्मणोरैक्यमनुभूयेत्येतत् ॥
तांप्रसिद्धांवितनुतांपदवींविगतदेहभावांकैवल्याख्यांमुक्तिंदधातिधारयतिप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ जातइति ॥ वाराणसीतिनिगदतीत्यन्वयः ॥ किंनिगदति ॥ रेहेजंतोबहुषुतीर्थवरेषुनिमज्ज्यस्नाना
दिकंविधायत्वंजातोमृतश्चषड्भावविकारादीन्प्राप्तवानसीत्यर्थः ॥ जातुकदाचिदपितवशांतिर्नाभूत् ॥ अतोऽधुनाइहअस्यांमयिमृतःसन्नमृतत्वंप्राप्यसायुज्यंलब्ध्वास्मरशासनःस्याःविश्वेश्वरोभूयाः ॥

तस्माद्विश्वेश्वराज्ञैवकाशीवासेऽत्रकारणम् ॥ असिश्चवरणायत्रक्षेत्ररक्षाकृतौकृते ॥ ६९ ॥ वाराणसीतिविख्यातातदारभ्यमहामुने ॥ असेश्चवरणायाश्चसं
गमंप्राप्यकाशिका ॥ ७० ॥ वाराणसीहकरुणामयदिव्यमूर्तिरुत्सृज्ययत्रतुतनुंतनुभृत्सुखेन ॥ विश्वेशहृङ्महसियत्सहसाप्रविश्यरूपेणतांवितनुतांपदवीं
दधाति ॥ ७१ ॥ जातोमृतोबहुषुतीर्थवरेषुरेत्वंजंतोनजातुतवशांतिरभून्निमज्ज्य ॥ वाराणसीनिगदतीहमृतोऽमृतत्वंप्राप्याधुनाममबलात्स्मरशासनः
स्याः ॥ ७२ ॥ अन्यत्रतीर्थसलिलेपतितोद्विजन्मादेवादिभावमयतेनतथातुकाश्याम् ॥ चित्रंयदत्रपतितःपुनरुत्थितिंनप्राप्नोतिपुल्कसजनोपिकिमग्र
जन्मा ॥ ७३ ॥ सैषापुरीसंसृतिरूपपारावारस्यपारंपुरहापुरारिः ॥ यस्यांपरंपौरुषमर्थमिच्छन्सिद्धिंनयेत्पौरपरंपरांसः ॥ ७४ ॥

तत्रहेतुर्ममबलादिति ॥ स्मरशासनस्येतिपाठेममस्मरशासनस्यचबलादमृतत्वंप्राप्यतवशांतिर्भवितेतिशेषइत्यर्थः ॥ अथवैवमन्वयः ॥ बहुषुतीर्थवरेषुनिमज्ज्यमृतः अंतर्जलेत्यक्तप्राणोपित्वंजात
इत्यर्थः ॥ अन्यत्समानम् ॥ ७२ ॥ एतद्विवृणोति ॥ अन्यत्रेति ॥ अन्यत्रायोध्यादौतीर्थसलिलेपतितोमृतःसन्द्विजन्मादेवादिभावंवैकुंठादिसालोक्यभावमयतेप्राप्नोतिकाश्यांतुतथानेत्यर्थः ॥
तुशब्दोक्तंविशेषंदर्शयति ॥ चित्रमिति ॥ अहोएतच्चित्रम् ॥ किंतत् ॥ अत्रकुत्रापिपुल्कसजनोपिपतितःसन्पुनरुत्थितिंपुनर्देहसंबंधंनप्राप्नोति ॥ अग्रजन्माब्राह्मणोनप्राप्नोतीतिकिंवक्तव्यमितियत् ॥
यद्वातुशब्दोक्तविशेषमेवहेतुमाह ॥ चित्रमिति ॥ यद्यस्मात् ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ ७३ ॥ सैवेति ॥ साएषाकाशीपुरी ॥ साकेत्याकांक्षायामाह ॥ यस्यांकाश्यांसप्रसिद्धःपुरा
रिस्त्रिपुरारिः परंपौरुषमर्थमिच्छन्पुरुषकारप्राप्यंपरमर्थंकैवल्यंदातुंवांछन्नित्यर्थः ॥ पौरपरंपरांपुरसंबंधिप्राणिसमुदायंसंसृतिरूपपारावारस्यसंसाररूपसमुद्रस्यपारमवधिमधिष्ठानंसमाप्तिंवायथा
स्यात्तथासिद्धिंतारकोपदेशरूपांब्रह्मविद्यामित्यर्थः ॥ नयेत्प्रापयेत् ॥ अर्थसिद्धिंनित्यमितिपाठेपरंपौरुषमितिक्रियाविशेषणम् ॥ नित्यंपारंनयेदित्येवंसंबंधः ॥ कथंभूतः ॥ पुरहातत्त्व

मस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तःसन्जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिलक्षणंपुरंहंतीतितथा ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ पुरुषइतिपाठेपूर्णइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ तीर्थांतराणीति ॥ कलुषितांपापसंबद्धां
तनुंवाराणसीपरिसरेवाराणस्याःपर्यंतभुवि यत्रकुत्रापिप्रदेशइत्यर्थः ॥ हित्वात्यक्त्वादेहदशाप्तयेपिसायुज्यादिमुक्तिप्राप्तयेपिसंदेहभाग्भवतिकिमुतसामान्यदेवतांतरप्राप्त्यै ॥ विदेहकैवल्यमेवप्रा
येणप्राप्नोतीतिभावः ॥ तथाचोक्तम् ॥ काश्यामवश्यंत्यजतांशरीरंशरीरिणांनास्तिपुनःशरीरम् ॥ यद्यस्तिकंठेगरलंललाटेत्रिलोचनंचंद्रकलाचमौलाविति ॥ अतएवसंदेहभाग्भवतीत्युक्तम् ॥ ७५ ॥
वाराणसीति ॥ यावाराणसीसायोगादष्टांगरूपाज्जीवब्रह्मणोरैक्यचिंतनरूपात्समरसीकरणादृतेपिसमंब्रह्मतत्ररसोरागस्तत्करणादृतेपि ब्रह्माभ्यासंविनापीत्यर्थः ॥ अयोगिजनतांजनतापहंत्रीयोगर
हितजनसमुदायस्यअज्यतेऽनेनेत्यंजनमुपाधिरज्ञानमित्येतत् ॥ अजनेतिपाठेअजामेकामित्यादिश्रुतेरजनमज्ञानमेवजननंजनोजन्मेतिवा ॥ अस्मिन्पक्षेजन्मांतरभावित्वादाध्यात्मिकादितापत्रयस्यत
त्कृतत्वमितिज्ञातव्यम् ॥ तत्कृताध्यात्मिकादितापत्रयच्छेत्रीत्यर्थः ॥ अयोगिजनतामज्ञजनसमूहंतद्ब्रह्मदर्शयतीतिवान्वयः ॥ तर्हितमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतिनान्यःपंथाविद्यतेऽयनायेत्यादिश्रुति
विरोधइत्याशंक्याह ॥ तत्प्रसिद्धंतारकंप्रणवंषडक्षररामंत्रराजंवाश्रवणगोचरतांप्रापयंतीतद्ब्रह्मदर्शयति ॥ कीदृशंब्रह्म ॥ येनब्रह्मदर्शनेनज्ञानात्मकेनब्रह्मणापुनर्भवोनभवतितादृशमित्यर्थः ॥ यद्य

तीर्थांतराणिमनुजःपरितोऽवगाह्यहित्वातनुंकलुषितांदिविदैवतंस्यात् ॥ वाराणसीपरिसरेतुविसृज्यदेहंसंदेहभाग्भवतिदेहदशाप्तयेपि ॥ ७५ ॥ वाराणसी
समरसीकरणादृतेपियोगादयोगिजनतांजनतापहंत्री ॥ तत्तारकंश्रवणगोचरतांनयंतीतद्ब्रह्मदर्शयतियेनपुनर्भवोन ॥ ७६ ॥ वाराणसीपरिसरेतनुमि
ष्टदात्रींधर्मार्थकामनिलयामहहाविसृज्य ॥ इष्टंपदंकिमपिहृष्टतरोभिलष्यलाभोस्तुमूलमपिनोयदवापशून्यम् ॥ ७७ ॥ आःकाशिवासिजनताननुवं
चिताभूद्भालेविलोचनवतावनितार्धभाजा ॥ आदाययत्सुकृतभाजनमिष्टदेहंनिर्वाणमात्रमपवर्जयतापुनर्भु ॥ ७८ ॥ वाराणसीस्फुरदसीमगुणैकभूमिर्यत्र
स्थितास्तनुभृतःशशिभृत्प्रभावात् ॥ सर्वेगलेगरलिनोऽक्षियुजोललाटेवामार्धवामतनवोऽतनवस्ततोंऽते ॥ ७९ ॥

पिविश्वेशएवतारकोपदेष्टातथापिकाश्यांमृतानामेवोपदिशतीतिसैवदर्शयतीत्युच्यतइति ॥ ७६ ॥ वाराणसीति ॥ अहहेतिखेदे ॥ योजनःकिमपिवाङ्मनसयोरगोचरमिष्टंपदंस्थानमभिलष्यवाराणसी
परिसरेइष्टदात्रींतनुम् ॥ इष्टदातृत्वेहेतुर्धर्मार्थकामनिलयाम् ॥ चतुर्णांनिलयत्वेपिमोक्षस्यसिद्धत्वादेवमुक्तम् ॥ आविसृज्यसवासनंकारणंत्यक्त्वेत्यर्थः ॥ हृष्टतरोहर्षवत्तरोभवति ॥ तस्यजनस्यलाभो
स्तुलाभस्तावत्तिष्ठतुमूलमपिनोस्वयमपिनतिष्ठतीत्यर्थः ॥ यद्यतःशून्यंशून्यसदृशम् ॥ तथाच भागवते ॥ स्थिरचरजातयःस्युरजयोत्थनिमित्तयुजोविहरउदीक्षयायदिपरस्यविमुक्ततः ॥ नहिपरमस्य
कश्चिदपरोनपरश्चभवेद्वियतइवापदस्यतवशून्यतुलांदधतइति ॥ अवापप्राप्तवान् ॥ विरोधालंकारोयम् ॥ ७७ ॥ एतद्विवृणोति ॥ आइति ॥ आःकोपेपीडायांवा ॥ भालेललाटेविलोचनवताविशिष्टनेत्र
वता वनितार्धभाजावनिताया भवान्याअर्धंदेहंभजतइतिवनितार्धभाजातेनविश्वेश्वरेणकाशिवासिजनताननुनिश्चितंवंचिताऽभूत् ॥ कुतइत्याशंक्यहेतुपूर्वकंतांविशिनष्टि ॥ यद्यस्मात्सुकृतस्यभाजनंपात्र
मभिलषितदेहमादायगृहीत्वानिर्वाणमात्रमपवर्जयताप्रयच्छता ॥ कथंभूतंनिर्वाणमात्रम् ॥ अपुनर्भु नविद्यतेपुनर्भूर्जन्मयस्मिंस्तत् ॥ ७८ ॥ वाराणसीति ॥ यावाराणसीसास्फुरदसीमगुणैकभूमिः
स्फुरंतश्चतेयेऽसीमगुणायेनिरवधिकागुणाः करुणामयत्वमोक्षदातृत्वाद्यास्तेषामेकभूमिर्मुख्यमधिष्ठानम् ॥ तत्रहेतुर्यत्रस्थिताइत्यादि ॥ यत्रयस्यांवाराणस्यांस्थितामरणपर्यंतंकृतवसतयः त्यक्तदेहा

आनंदकाननमिदंसुखदंपुरैवतत्रापिचक्रसरसीमणिकर्णिकाऽथ ॥ स्वःसिंधुसंगतिरथोपरमास्पदंचविश्वेशितुःकिमिहतन्नविमुक्तयेयत् ॥ ८० ॥ वाराणसीहवरणासिसरिद्वरिष्ठासंभेदखेदजननीद्युनदीलसच्छ्रीः ॥ विश्रामभूमिरचलाऽमलमोक्षलक्ष्म्याहैनांविहायकिमुसीदतिमूढजंतुः ॥ ८१ ॥ किंविस्मृतंत्वहहगर्भजमामनस्यंकार्तांतदूतकृतबंधनताडनंच ॥ शंभोरनुग्रहपरिग्रहलभ्यकाशींमूढोविहायकिमुयातिकरस्थमुक्तिम् ॥ ८२ ॥ तीर्थांतराणिकलुषाणिहरंतिसद्यःश्रेयोददत्यपिबहुत्रिदिवंनयंति ॥ पानावगाहनविधानतनुप्रहाणैर्वाराणसीतुकुरुतेबतमूलनाशम् ॥८३ ॥ काशीपुरीपरिसरेमणिकर्णिकायांत्यक्त्वातनुंतनुभृतस्तनुमाप्नुवंति ॥ भालेविलोचनवतींगलनीललक्ष्मींवामार्धबंधुरवधूंविधुरावरोधाः ॥ ८४ ॥ ज्ञात्वाप्रभावमतुलंमणिकर्णिकायांयःपुद्गलंत्यजतिचाशुचिपूयगंधि ॥ स्वात्मावबोधमहसासहसामिलित्वाकल्पांतरेष्वपिसनैवपृथक्त्वमेति ॥ ८५ ॥

इत्यर्थः ॥ यद्वा स्थिताःसंस्थितामृताइत्येतत् ॥ वामार्धवामतनवःस्त्र्यर्धोत्तरदेहास्ततस्तदनंतरमंतेसारूप्यमुक्तिभोगाऽवसानेऽतनवःकैवल्यभाजोभवंतीत्यर्थः ॥ यद्वा स्थिताःकृतवसतयोयेजीवंतएवेत्यर्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ काश्यांतिष्ठंतियेकेचित्तान्पश्यंतिसुरोत्तमाः ॥ चतुर्भुजांस्त्रिनयनान्गंगोद्भासितमूर्धजानिति ॥ अस्मिन्पक्षेंऽतेदेहावसाने ॥ ७९ ॥ आनंदकाननमिति ॥ चक्रसरसीचक्रनिर्मितंसरइतिमणिकर्णिविशेषणम् ॥ स्वःसिंधुसंगतिर्गंगामेलनम् ॥ परमास्पदंमुख्यआश्रयः ॥ इहानंदकाननेविमुक्तयेयन्नतत्किंनकिंचिदपितुसर्वंविमुक्तयइत्यर्थः ॥ ८० ॥ वाराणसीहेति ॥ इहसंसारेयावाराणस्यस्तिहस्फुटंतामिमांविहायमूढजंतुः ॥ उवितर्केकिंसीदतिकिमर्थंगच्छतिअवसीदतीतिवा ॥ विहायागमनेहेतुगर्भाणिविशेषणान्याह ॥ वारणासिसरिद्भ्यांदक्षिणोत्तरतःसीमरूपाभ्यांवरिष्ठाश्रेष्ठा ॥ तथाचोक्तम् ॥ असीवरणयोर्मध्येपंचक्रोशंमहत्तरम् ॥ देवामरणमिच्छंतिकाकथाइतरेजनाइति ॥ सम्यग्भेदःसंभेदस्तत्खेदस्यतन्नाशस्यजननीकर्त्रीत्यर्थः ॥ दमनीतिवापाठः ॥ ऐकपद्यपाठेवरिष्ठोदृढोयःसंभेदस्तस्येत्यादिपूर्ववत् ॥ यद्वा वरिष्ठोयःसंभेदःसंगमस्तेनखेदजननीपापस्यसंसारस्यवेत्यर्थादिति ॥ द्युनद्यागंगयालसंतीश्रीर्यस्याःसातथा ॥ अमलायामोक्षलक्ष्म्याविश्रामभूर्विश्रमणस्थानम् ॥ मोक्षलक्ष्म्याअमलत्वंनामस्वप्रकाशत्वम् ॥ अचलाप्रलयेपिनाशरहिता ॥ ८१ ॥ किमिति ॥ अहहखेदे ॥ भवतागर्भजमामनस्यंदुःखम् ॥ कृतांतोयमस्तदीयाःकार्तांतायेदूतास्तत्कृतबंधनंताडनंचकिंविस्मृतमेव ॥ विस्मरणेहेतुमाह ॥ शंभोरनुग्रहस्यदयायाःपरिग्रहेणप्राप्त्यालभ्याचासौकाशीचेतितांविहायभवान्किमुयातिकिमर्थंयाति ॥ विस्मरणाभावेएतन्नघटतइतिभावः ॥ कथंभूताम् ॥ करस्थमुक्तिमिति साधनेसाध्योपचारः ॥ करस्थामुक्तिर्यस्यामितिबहुव्रीहिर्वा ॥ अतोभवान्मूढइति ॥ ८२ ॥ ननुतीर्थांतरकरणेनापिमुक्तिर्भविष्यत्यतस्तदर्थंयातीत्याशंक्याह ॥ तीर्थांतराणीति ॥ श्रेयःपुत्रपशुधनादि ॥ बतेतिखेदेहर्षेवा ॥ भवमूलनाशमितिवापाठः ॥ ८३ ॥ अधिकारिभेदमतमादायाह ॥ काशीपुरीति ॥ अन्यथासायुज्यमुक्तिर्मणिकर्णिकायामित्यनेनविरोधापत्तेः ॥ लक्ष्मींशोभाम् ॥ वामार्धेबंधुरासुन्दरीवधूर्भवानीयस्यास्ताम् ॥ विधुरावरोधागतावरोधागतावरणाज्ञानाइत्यर्थः ॥ स्वतन्त्राइतिवा ॥ विबुधावरोधाइतिपाठेविबुधादेवाअवरोधोंऽतःपुरेयेषांतेतथा ॥ विधुरावबोधाइतिपाठेविधुरोऽवबोधोऽज्ञानंदेहगेहादिविषयंयेषांतेतथा ज्ञानैकस्वभावाइत्यर्थः ॥ ८४ ॥ क्षेत्रप्रभावज्ञानामधिकारिणांविशेषमाह ॥ ज्ञात्वेति ॥ प्रभावंमाहात्म्यंक्षेत्रस्यमणिकर्णिकायावेत्यर्थात् ॥ मणिकर्णिकायांपुद्गलंशरीरंयस्त्यजति ॥ कथंभूतम् ॥ विपूयगंधिपूयंपक्वशोणितम् ॥ विशेषे

णपूयगंधोवर्ततेयत्रतत्तथा ॥ स्वात्मावबोधमहसास्वरूपभूतप्रकाशचैतन्येनसहसातत्क्षणादेवमिलित्वाएकभावंप्राप्यपृथक्त्वंपृथग्भावंनैवेतिनैवप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ८५ ॥ ननु काशीवासयुगान्यष्टौदिनैकंपुरुषोत्तमे ॥ तदेवाष्टगुणंपुण्यंविरजामुखदर्शने ॥ यागतिर्योगयुक्तस्यवाराणस्यांमृतस्यच ॥ सागतिर्घटिकार्धेनपुरुषोत्तमदक्षिणे ॥ सिंहाचलसमक्षेत्रंसमंताद्योजनत्रयम् ॥ गयाप्रयागकाशीभ्यःसत्यंशतगुणाधिकमित्यादिवचनात्काशीतोपिमहत्तरंतीर्थांतरंश्रूयते तत्किमर्थमतिस्तुतिःक्रियतइत्याशंक्याह ॥ रागादीति ॥ काशीपुरीमपरतीर्थसमामन्यतीर्थसमांन्यूनामित्यर्थः ॥ येकल्पपर्यंतिसमंतात्सर्वतःसर्वत्रेत्यर्थः ॥ तैःसहनसंभाषणीयमित्यन्वयः ॥ कथंभूताः ॥ रागादिदोषैःपरिपूराणिपरिपूरितानिमनोहृषीकाणिअंतरिंद्रियबहिरिंद्रियाणियेषांतेतथा ॥ पाठान्तरे परिभूतान्यवशीकृतानिमनोहृषीकाणियेषांतइत्यर्थः ॥ समस्ताइतिपाठेयेसर्वेइत्यर्थः ॥ कुतस्तैःसहनपरिभाषणीयमित्यतआह ॥ तेपापिनइति ॥ शतमप्यंधानांनपश्यतीतिन्यायादितिभावः ॥ कथंभूताम् ॥ अतुलःपरिमाणरहितोदिव्योऽलौकिकोमहाप्रभावोऽतिशयसामर्थ्यंयस्यास्ताम् ॥ विषयाभिमुखानांरागिणांतैस्तैर्वचनैस्तत्तत्तीर्थकरणेतुव्युत्पादनमात्रंक्रियतेनतुकाश्यादिभ्योऽधिकत्वमन्येषांतीर्थानांविधीयते अन्यथातत्रतत्रविरोधप्रसंगात् ॥ ८६ ॥ वाराणसीमिति ॥ प्रायेणस्पष्टम् ॥ कुतःकस्मान्निमित्तात् ॥ राज्यादिलक्ष्मीप्राप्त्यर्थमितिचेत्तत्राह ॥ प्राप्येति ॥ अजोब्रह्मा ॥ आदिपदेनेन्द्रादयोगृह्यंते ॥ तैरप्यसुलभामित्यपिशब्दस्योभयत्रसंबंधः ॥ स्थिरमोक्षलक्ष्मींस्वरूपावस्थानकैवल्यश्रियःसाधनभूतामितिसाधनेसाध्योपचारइत्यर्थः॥स्थिरमोक्षलक्ष्मीस्वरूपांवाराणसीमितिवा ॥ किमुकाम

रागादिदोषपरिपूरमनोहृषीकाःकाशीपुरीमतुलदिव्यमहाप्रभावाम् ॥ येकल्पपर्यंत्यपरतीर्थसमांसमंतात्तेपापिनोनसहतैःपरिभाषणीयम् ॥ ८६ ॥
वाराणसींस्मरहरप्रियराजधानींत्यक्त्वाकुतोव्रजसिमूढदिगंतरेषु ॥ प्राप्याप्यजाद्यसुलभांस्थिरमोक्षलक्ष्मींलक्ष्मींस्वभावचपलांकिमुकामयेथाः ॥ ८७ ॥
विद्याधनानिसदनानिगजाश्वभृत्याःस्रक्चंदनानिवनिताश्चनितांतरम्याः ॥ स्वर्गोप्यगम्यइहनोद्यमभाजिपुंसिवाराणसीत्वसुलभाशलभादिमुक्तिः॥८८॥
धात्राधृतानितुलयातुलनामवैतुंवैकुंठमुख्यभुवनानिचकाशिकाच ॥ तान्युद्ययुर्लघुतयान्यगियंगुरुत्वात्तस्थौपुरीहपुरुषार्थचतुष्टयस्य ॥ ८९ ॥ काशी
पुरीमधिवसन्निहनरोनरोपिह्यारोप्यमाणइहमान्यइवैकरुद्रः ॥ नानोपसर्गजनिसर्गजदुःखभारैःकर्मापनुद्यसविशेत्परमेशधाम्नि ॥ ९० ॥

येथाःकिमर्थंवांछेथाः ॥ केनापिभाग्योदयेनस्थिरमोक्षलक्ष्मींवाराणसींसाक्षादनायासेनलब्ध्वाचंचलायाराज्यादिलक्ष्म्याःप्राप्त्यर्थमन्यत्रगमनमनुचितमितिभावः ॥ ८७ ॥ अजाद्यसुलभामित्येतद्विवृणोति ॥ विद्येति ॥ अगम्यःअप्राप्यः ॥ पूर्वार्धेपियथायोग्यंविपरिणमय्यानयैवक्रिययासंबंधः ॥ तुशब्दःपूर्वोक्तवैलक्षण्यार्थः ॥ तदेववैलक्षण्यमाह ॥ शलभादिमुक्तिः शलभादीनामपिमुक्तिस्वरूपाशलभादीनांमुक्तिर्यस्यांसेतिवा ॥ ८८ ॥ अन्यानिक्षेत्राणिकाशीसमानिनभवंतीतिकैमुत्यन्यायेनाह ॥ धात्रेति ॥ तुलयातुलनपात्रेण ॥ तुलनांपरिमाणम् ॥ वैकुंठंमुख्यमादिर्येषांसत्यादीनांभुवनानांतानितथाउद्ययुरूर्ध्वंययुः ॥ लघुतयाऽल्पत्वेन ॥ इयंकाशीन्यक्अधस्तस्थावित्यन्वयः ॥ ८९ ॥ काशीस्थोयःकश्चिदपिविश्वेश्वरइवमाननीयइत्याह ॥ काशीपुरीमिति ॥ इहकाश्यामारोप्यमाणःस्थाप्यमानोऽर्थादीश्वरेण काशीपुरीमधिवसन्काश्यांतिष्ठन्नरःअनरोवापशुस्थावरादिर्योभवतिसएकरुद्रःकेवलविश्वेश्वरइवमान्योमाननीयः ॥ तत्रहेतुमाह ॥नानोपसर्गैर्जनिरुत्पत्तिर्येषांसर्गजदुःखभाराणांतैः ॥ यद्वा नानोपसर्गाआध्यात्मिकादितापाश्चनिसर्गःस्वभावश्चवासनेतियावत् ॥ तज्जनितैर्दुःखभारैःक्लेशनिवहैःकर्मपापकर्मापनुद्यज्ञानद्वारापरमात्मज्योतिषिप्रविशेदिति ॥ ज्ञानमुत्पद्यतेपुंसांक्षयात्पापस्यकर्मणइतिश्रुतेः ॥ साधारण्येनवापुण्यपापलक्षणकर्मापनुद्य ॥ ९० ॥

स्थिरापद्गस्तेनदेहेनस्वप्रकाशंपरानंदवपुरयंजनःकथंनगृह्णातीत्यनुक्रोशन्निवाह ॥ स्थिरापायमिति ॥ स्थिरापायंनिश्चलापदम् ॥ तत्रहेतुर्जननेति ॥ बुद्धिस्थत्वादस्यामितिनिर्देशः ॥ काशीस्थस्य विश्वेश्वरस्यदेव्याअग्रेकथनानुवादरूपत्वाद्वा ॥ अहहेत्यनुतापेऽप्रहर्षेआक्रोशेवा ॥ काश्यांकायंविहायस्वप्रकाशमत्यंतनिश्चलंस्वात्मानंदरूपंपदंवपुःस्वरूपंब्रह्मअसौविमूढोलोकःकथंकुतोनपरिगृह्णीत ॥ निकृष्टस्यत्यागेउत्कृष्टस्यचप्राप्तौदृष्टांतमाह ॥ स्फुटितंभग्नंकांस्यपात्रादिकंविनिमयन्पारिवर्तयन्यथादृढतरंसमुज्ज्वलंपात्रादिकंगृह्णातितद्वत् ॥ काश्यांविनिमयन्निति पाठेकाश्यामित्यस्यदृष्टांतेनसंबं धान्नपौनरुक्त्यम् ॥ ९१ ॥ पुनरप्याक्रोशन्निवाह ॥ अहोइति ॥ विपद्वारैर्विपत्तिसमूहैः ॥ सारैर्दृढैः ॥ ध्वंसितधनैर्विनाशितार्थैः ॥ क्षितावितिप्रतीत्यभिप्रायेण ॥ कथंभूतायाम् ॥ यत्रकाश्यां शिवोनिधनेमरणावसरेश्रुतौदक्षिणकर्णेकिंचिद्वाङ्मनसातीतंवस्तुकथयाति ॥ ततःकिमतआह ॥ प्रविशातिनयेनेति ॥ उदरदरीमुदररूपांकंदराम् ॥ ९२ ॥ नन्वन्यत्रगतवावनवाससमीरभक्षणादि नाकैवल्यंसाधनीयंकिंकाशीनत्याज्येत्याग्रहेणतत्राह ॥ काशिवासिनीति ॥ काशीवासिवनेचरयोर्यथासंख्यंद्वित्रीत्यादिविशेषणानि ॥ वनेचरोवानप्रस्थादिः ॥ अहोइत्याश्चर्ये ॥ तयोर्मध्ये पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टेकाशीवासिनिजनेविशिष्टताश्रेष्ठत्वम् ॥ वनवासादेःकैवल्यासाधकत्वात्काशीवासस्यदुष्कृतिनोपिकैवल्यहेतुत्वात्काशीनत्याज्येतिभावः ॥ अविशिष्टतेतिपाठेकाशीवासिनितन्न गरवासिनिजनेवनेचरेकाशीस्थवनचरेइत्यादीतिबोद्धव्यम् ॥ ९३ ॥ विशिष्टतायांहेतुमाह ॥ नास्तीति ॥ अंतंमरणंकुर्वंतितेंऽतकृतस्तेषांप्राप्तमरणानामित्यर्थः ॥ विशेषगत्यभावेहेतुमाह ॥ यद्य

स्थिरापायंकायंजननमरणक्लेशनिलयंविहायास्यांकाश्यामहहपरिगृह्णीतनकुतः ॥ वपुस्तेजोरूपंस्थिरतरपरानंदसदनंविमूढोऽसौजंतुःस्फुटितमिवकां
स्यंविनिमयन् ॥ ९१ ॥ अहोलोकःशोकंकिमिहसहतेहंतहतधीर्विपद्वारैःसारैर्नियतनिधनैर्ध्वंसितधनैः ॥ क्षितौसत्यांकाश्यांकथयतिशिवोयत्रनिधने
श्रुतौकिंचिद्भूयःप्रविशतिनयेनोदरदरीम् ॥ ९२ ॥ काशिवासिनिजनेवनेचरेद्वित्रिभुज्यपिसमीरभोजने ॥ स्वैरचारिणिजितेंद्रियेप्यहोकाशिवासि
निजनेविशिष्टता ॥ ९३ ॥ नास्तीहदुष्कृतकृतांसुकृतात्मनांवाकाचिद्विशेषगतिरंतकृतांहिकाश्याम् ॥ बीजानिकर्मजनितानियदूषरायांनांकूरयंति
हरदृग्ज्वलितानितेषाम् ॥ ९४ ॥ शशकामशकाबकाःशुकाःकलविंकाश्चवृकाःसजंबुकाः ॥ तुरगोरगवानरानरागिरिजेकाशिमृताःपरामृतम् ॥ ९५ ॥

स्मादूषरायामूषरवत्यांकाश्यांपुण्यपापकर्ममात्रजनितानि बीजान्यदृष्टानितषांनांकूरयंतिनारोहंत्युद्भवंतीत्यर्थः ॥ ऊषरायांहेतुंवदन्बीजानिविशिनष्टि ॥ हरदृग्ज्वलितानिहरचक्षुर्दग्धानि हरोपदिष्ट ज्ञानज्वलितानीतिवा ॥ नन्वेतत्काश्यांकृतपापानांकालभैरवयातनाश्रवणेनविरुध्यते ॥ न ॥ पापेप्रवृत्तिर्माभूदित्यभिप्रायेणविभीषिकामात्रंतत् ॥ तथाचोक्तम् ॥ ऊषरापुण्यपापानांधन्यावाराणसी पुरीति ॥ पाद्मेच ॥ उपपातकिनश्चैवमहापातकिनश्चये ॥ तेषांतत्क्षेत्रसामर्थ्यादघानिक्षयमाप्नुयुः ॥ लैंगेपि ॥ नाविमुक्तेनरःकश्चिन्नरकंयातिकिल्बिषी ॥ ईश्वरानुगृहीताहिसर्वेयांतिपरांगतिमिति ॥ काश्यनधिकरणपापकृद्विषयत्वाद्वैतस्य ॥ रुद्रयातनाप्रापककर्मातिरिक्तपुण्यपापकर्मदाहेनमुक्त्यभिप्रायेणवैतद्वचनम् ॥ तथाचकाशीकृतेभ्योऽकृतप्रायश्चित्तेभ्यःपापकर्मभ्योऽतिरिक्तकर्ममात्राणि कर्मजनितानीत्यत्रकर्मशब्देनविवक्षितानि ॥ क्षीयंतेचास्यकर्माणीत्यत्रप्रारब्धातिरिक्तानिकर्माणितत्त्वज्ञानेननाश्यानीतिवत् ॥ ९४ ॥ अधिकारिविशेषाणामेवात्रकैवल्यंनपश्वादीनामितिमतंनिराकुर्व न्नाह ॥ शशकाइति ॥ कलविंकाश्चटकाः ॥ चटकःकलविंकःस्यादित्यमरः ॥ परामृतंपरब्रह्मस्वरूपाभवंतीत्यर्थः ॥ अत्रयद्यपिमरणस्यसर्वेषामविशेषेणपरममुक्तिःफलत्वेनश्रूयतेतथापिशुचीनां परमात्मभक्तानांतदर्पितकर्मणांपरममुक्तिस्तदपकृष्टानामग्निप्रवेशादीनांसामीप्यंतिर्यक्प्रभृतीनामत्यंतपापीयसांचसारूप्यंततोप्यधमानांपतितानांसालोक्यमितिकेचित् ॥ चतुर्विधपरिमाणायांकाश्यां

यथायथायोगपीठादिप्रकर्षस्तथामरणफलापकर्षइतिचान्ये॥तथाचपाद्मे ॥ परिमाणंचवक्ष्यामितन्निबोधतसत्तमाः॥मध्यमेश्वरमारभ्ययावद्देहलिविघ्नपम्॥सूत्रंसंस्थाप्यतद्दिक्षुभ्रामयेन्मंडलाकृति ॥ तत्र याजायतेरेखातन्मध्येक्षेत्रमुत्तमम्॥काशीतियद्विदुर्वेदास्तत्रमुक्तिःप्रतिष्ठिता॥काश्यंतःपरमंक्षेत्रंविशेषफलसाधनम्॥वाराणसीतियत्ख्यातंतन्मानंनिगदामिवः॥दक्षिणोत्तरयोर्नद्यौवरणासिश्चपूर्वतः॥ जाह्नवीपश्चिमेवापिपाशपाणिर्गणेश्वरः॥तस्यामंतःस्थितंदिव्यंविशेषफलसाधनम्॥अविमुक्तमितिख्यातंतन्मानंचब्रवीमिवः॥विश्वेश्वराच्चतुर्दिक्षुधनुःशतयुगोन्मितम्॥ अविमुक्ताभिधंक्षेत्रंमुक्तिस्तत्रनसंशयः ॥ गोकर्णेशःपश्चिमेपूर्वतश्चगंगामध्यमुत्तरेभारभूतः ॥ ब्रह्मेशानौदक्षिणेसंप्रादिष्टस्तत्तुप्रोक्तंभवनंविश्वभर्तुरिति ॥ अस्तुवायथातथातथापिपरंपरयाकैवल्योपपत्तेः ॥ तथाचसति काश्यामवश्यंत्यजतांशरीरं शरीरिणांनास्तिपुनःशरीरम् ॥ यद्यस्तिकंठेगरलंललाटेत्रिलोचनंचंद्रकलाचमौलावित्यादिवचनंचसमंजसंभवति ॥ ९५ ॥ एवंकाश्यांमृतानांकैवल्यमुक्त्वाजीवतांरुद्रसारूप्यमाह अरुद्रेतिद्वाभ्याम् ॥ अथवारुद्रावासइतिनामनिर्वक्तुंप्रथमंतावत्काशीस्थानांजंतुमात्राणांरुद्ररूपतामाह ॥ अरुद्रेति ॥ हेगिरींद्रजेनिरंतरंसर्वदाकाशिनिवासिनोजनाममपारिषदागणामताःसंमताइत्यन्वयः ॥ ननुत्वत्पार्षदाअंतरिक्षेलोकेतिष्ठंतीतिप्रसिद्धंतत्राह ॥ धरांगताःकर्मभूमिंप्राप्तास्ततोप्येतेऽधिकाइत्यर्थः ॥ प्रसिद्धपारिषदसारूप्यमाह ॥ अरुद्राअभयंकराःशोभनाइतियावत् ॥ रुद्राक्षाएवफणींद्राःशेषादयोभूषणानियेषांतेतथा ॥ यद्वा प्रसिद्धारुद्रानभवंतीत्यरुद्रास्तेचतेरुद्राक्षफणींद्रभूषणाश्च ॥ त्रिपुंड्रंनामांगुलित्रयेणललाटेदीयमानाविभूतिस्तदेवचंद्रार्धंधरंतीतितथा ॥ अथवारूपकमंतरेणयथाश्रुतएवार्थः ॥ तथाचपाद्मे ॥ काश्यांवसंतियेजीवास्तान्पश्यंतिसुरोत्तमाः ॥ चतुर्भजांस्त्रिनयनान्गंगोद्भासितमूर्धजानिति ॥९६॥ तर्हिंकिंजनामनुष्याएवात्ररुद्रशरीरामत्स्यसृगालाद्यानेत्यतआह ॥ यावंतइति ॥ जलस्थलयोश्चरंतीतितथा ॥ एतस्यैवविवरणंझषजंबुकाद्याइति ॥ मत्स्यसृगालादयइत्यर्थः ॥ सर्वेषामविशेषेणकैवल्यावधिमाह ॥ देहावसानमिति ॥ मयिपरमात्मनिईश्वरशरीरेवा ॥ ९७ ॥ एवंकाशीमाहात्म्यंनिर्वर्ण्यरुद्रावासंनामनिर्वक्ति येत्वितिसार्धत्रयेण ॥ अथवैवंश्लोकद्वयेनभूमिकामारचय्यरुद्रावासंनामनिर्वक्ति येत्वितिसार्धत्रयेण ॥ वर्षेषवोवर्षाण्येवेषवोबाणायेषांतेतथा ॥ वातेषवोवाताएवइषवोयेषांतेतथा ॥ अन्नेषवोऽन्नमेवेषवोबाणायेषांतेतथा ॥९८॥ रुद्राइत्यस्यावृत्तिःसर्वत्रान्वयार्था ॥ दशदशेत्युपलक्षणंयेकेचनेत्यर्थः ॥ चकारादधोदिक्स्थाविदिक्स्थाश्चगृह्यंते ॥ वेदवेदिभिःश्रुत्यभिज्ञैः ॥ तथाचवेदवचनम् ॥ अथत्रीणियजूंष्युच्यंते नमोरुद्रेभ्योयेपृथिव्यांयेंतरिक्षेयेदिवियेषामन्नंवातोवर्षमिषवस्तेभ्योदशप्राचीर्दशदक्षिणादशप्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वास्तेभ्योनमस्तेनोमृडयंतुतेयंद्विष्मोयश्चनोद्वेष्टितंवोजंभेदधामीति ॥ अस्याःश्रुतेरयमर्थः ॥ अथपृथिव्यादिलोकत्रयभेदेनोद्दिष्टलोकभेदात्त्रयजुस्त्रयंद्रष्टव्यम् ॥ तदाएवंपाठःसंपद्यते ॥ नमोरुद्रेभ्यइत्युपक्रम्ययेपृथिव्यांयेषामन्नमिषवइत्याद्योमंत्रः ॥ येंऽतरिक्षेयेषांवातइषवइतिद्वितीयोमंत्रः ॥ येदिवियेषांवर्षमिषवइतितृतीयोमंत्रः ॥ तेभ्योदशप्राचीरित्यादिसर्वत्रसमानम् ॥ येरुद्राः पृथिव्यांवर्तंतेतेष्वपिरुद्रेषुयेषांरुद्रविशेषाणामन्नमेवेषवोबाणाअपथ्यान्नभक्षणेप्रवर्त्यवाअन्नार्थंचौर्यंकारयित्वावायान्हिंसंतितान्प्रतिहिंसकानांरुद्राणामन्नमेवेषवस्तेभ्यः पृथिव्यांस्थितेभ्योऽन्नबाणकेभ्यश्चरुद्रेभ्योनमः ॥ तथायेरुद्राअंतरिक्षेवर्तंतेतेषांमध्येपियेषांवातएवेषवस्तीव्रवायुनारोगानुत्पाद्यहिंसंतितेभ्योंऽतरिक्षवर्तिभ्योवातेषुभ्यश्चरुद्रेभ्योनमोऽस्तु ॥ तथायेरुद्रादिविवर्तंतेतेष्वपियेषांरुद्रविशेषाणां

अरुद्ररुद्राक्षफणींद्रभूषणास्त्रिपुंड्रचंद्रार्धधराधरांगताः ॥ निरंतरंकाशिनिवासिनोजनागिरींद्रजेपारिषदामतामम ॥ ९६ ॥ यावंतएवानिवसंतिचजंतवोऽत्र
काश्यांजलस्थलचराझषजंबुकाद्याः ॥ तावंतएवमदनुग्रहरुद्रदेहादेहावसानमधिगम्यमयिप्रविष्टाः ॥ ९७ ॥ येतुवर्षेषवोरुद्रादिविदेविप्रकीर्तिताः ॥
वातेषवोंऽतरिक्षेयेयेभुव्यन्नेषवःप्रिये ॥ ९८ ॥ रुद्रादशदशप्राच्यवाचीप्रत्यगुदक्स्थिताः ॥ ऊर्ध्वदिक्स्थाश्चयेरुद्राःपठ्यंतेवेदवादिभिः ॥ ९९ ॥

वर्षमेवेषवोबाणाअतिवृष्ट्यनावृष्टिभ्यांप्राणिनोहिंसंतितेभ्योदिविस्थितेभ्योवर्षेषुभ्यश्चरुद्रेभ्योनमोऽस्तु ॥ दशप्राचीः ॥ दशेत्युपलक्षणम् ॥ येकेचनरुद्राःपूर्वोक्तेष्वेवप्राचीःप्राचीदिग्जाः । प्रतीचीःप्रतीचीदिग्जाः ॥ विभक्तिव्यत्ययेनोपचारात् ॥ तेभ्योनमोस्त्वित्यग्रिमेणनमःपदेनसंबंधः ॥ एवंदशदक्षिणादिषुदशोर्ध्वांऽतेषुयोज्यम् ॥ दशोर्ध्वाइत्यधोदिक्स्थानांविदिक्स्थानांचोपलक्षणम् ॥ यत्रकुत्रचित्स्थितेभ्योरुद्रेभ्योनमइतिवाक्यार्थः ॥ अत्रकेचित् ॥ कीदृशोनमस्कारइतिसएवविशिष्यते ॥ दशप्राचीःप्राङ्मुखत्वेनांजलिकरणेदशांगुलयःप्रागग्राभवंति ॥ एवंदक्षिणादिपूर्ध्वांतेषुयोज्यम् ॥ ईदृशैरंजलिविशेषैस्तेभ्योरुद्रेभ्योनमोऽस्तु ॥ यद्वा तेभ्योरुद्रेभ्योदशप्राचीरंगुलीःकरोमिनमस्कारार्थमितिसर्वत्रसंबद्ध्यते ॥ दशदक्षिणादशप्रतीचीर्दशउदीचीर्दशऊर्ध्वास्तेभ्यस्तेभ्योनमोस्त्वितिव्याचक्षते ॥ तेषांमते ॥ रुद्रादशदशप्राच्यवाचीप्रत्यगुदक्स्थिताः ॥ ऊर्ध्वदिक्स्थाश्चयेरुद्राःपठ्यंतेवेदवादिभिरितिस्कांदवचनंविरुध्यते ॥ अतोविचार्ययद्युक्तंतदेवविद्वद्भिर्ग्राह्यमिति ॥ तेचरुद्रानोऽस्मान्मृडयंतुसुखयंतुतेवयंनमस्कृतरुद्राःसंतोयंवैरिणंतूष्णीमवस्थितमपिद्विष्मःयश्चवैरीनोऽस्माँस्तूष्णीमवस्थितानपिद्वेष्टितदुभयविधंवैरिणंहेरुद्रावोयुष्माकंजंभेविदारितास्येदधामिस्थापयामीति ॥ ९९ ॥ पूर्वोक्तान्रुद्राननूद्यनामनिर्वचनमाह ॥ असंख्याताइति ॥ अधिभूतलइत्यंतरिक्षादीनामुपलक्षणम् ॥ तेचतेसर्वेचतेभ्यः ॥ १०० ॥ नामनिर्वचनप्रयोजनमाह ॥ तस्मादिति ॥ वर्णान्ब्राह्मणादीन् ॥

असंख्याताःसहस्राणियेरुद्राअधिभूतले ॥ तत्सर्वेभ्योऽधिकाःकाश्यांजंतवोरुद्ररूपिणः ॥१००॥ रुद्रावासस्ततःप्रोक्तमविमुक्तंघटोद्भव ॥ तस्मात्समर्च्य काशिस्थान्वर्णान्वर्णेतराश्रमान् ॥ १ ॥ श्रद्धयेश्वरबुद्ध्याचरुद्रार्चाफलभाङ्नरः ॥ २ ॥ श्मशब्देनशवःप्रोक्तःशानंशयनमुच्यते ॥ निर्वचंतिश्मशानार्थं मुनेशब्दार्थकोविदाः ॥ ३ ॥ महांत्यपिचभूतानिप्रलयेसमुपस्थिते ॥ शेरतेऽत्रशवाभूत्वाश्मशानंतुततोमहत् ॥ ४ ॥ अप्सुभूरिहलयेलयंव्रजेदापऔर्ववदनोग्रकंदरे ॥ मातरिश्वनिमहातनूनपाद्व्योम्निसंक्षयतिवैसदागतिः ॥ ५ ॥ व्योमचापिलयमेत्यहंकृतौसापिषोडशविकारसंयुता ॥ लीयतेमहतिबुद्धिसंज्ञकेहामहान्प्रकृतिमध्यगोभवेत् ॥ ६ ॥ सागुणत्रयमयीचनिर्गुणंतंपुमांसमवगुह्यतिष्ठति ॥ पंचविंशतितमःपरःपुमान्देहगेहपतिरेषजीवकः ॥ ७ ॥

वर्णेतराश्चरजकादयः ॥ आश्रमानिति ॥ आसमंताच्छ्रमंकुर्वंतीत्याश्रमाश्च पशुपक्षिरूपादयः ॥ यद्वा आश्रमाश्चब्रह्मचर्याद्याश्रमवंतः ॥ यद्वा वर्णेभ्यइतरेयेआश्रमाःआश्रमवंतस्तान् ॥ वर्णत्वेनाश्रमित्वेनचसमर्च्येत्यर्थः ॥ १ ॥ नरोमनुष्यमात्रोरुद्रार्चाफलभाग्भवेदित्यर्थः ॥ २ ॥ महाश्मशाननामनिर्वक्ति श्मशब्देनेतिद्वाभ्याम् ॥ श्मशानार्थंश्मशानशब्दयोरर्थम् ॥ ३ ॥ एवंश्मशानशब्दयोरर्थं प्रदर्श्यनिर्वचनमाह ॥ महांत्यपीति ॥ अपिशब्देनाहंकारादयोगृह्यंते ॥ शवामृताः ॥ शेरतेलीयंते ॥ अत्रकाश्यांशवीभूय ॥ ४ ॥ शयनमेव ॥ तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइत्यादिश्रुत्युक्तसृष्टिप्रातिलोम्येनदर्शयति अप्सुभूरितिचतुर्भिः ॥ इहाविमुक्ते ॥ और्वशब्देनात्रतेजोगृह्यते ॥ तस्यवदनोग्रकंदरेमुखवर्तिमहादर्यांतेजसीत्यर्थः ॥ मातरिश्वनिवायौमहातनूनपात् महाभूतलक्षणंतेजइत्यर्थः ॥ वशब्दःश्रुतिप्रसिद्धिद्योतनार्थः ॥ संक्षयतिलीयते ॥ सदागतिर्वायुः ॥ ५ ॥ एतिप्राप्नोति ॥ अहंकृतौ अहंकारे ॥ साअहंकृतिः ॥ अधिष्ठातृदेवैःसहेंद्रियाणामभेदविवक्षयाविकाराणांषोडशत्वम् ॥ तेचैकादशेन्द्रियपंचमहाभूतरूपास्तत्संयुताहैरण्यगर्भीसमष्टिबुद्धिर्महत्तत्त्वमितिवेदांतिमतंगृहीत्वामहांतंविशिनष्टि ॥ बुद्धिसंज्ञकइति ॥ आधिदैवाध्यात्मभेदेनवापदद्वयम् ॥ हाकष्टे ॥ प्रकृतिमध्यगःप्रकृतौलीनइत्यर्थः ॥ ६ ॥ तंप्रसिद्धंप्रकृत्यधिष्ठातारमितियावत् ॥ तमेवपुमांसंविशिनष्टि ॥

पंचविंशतितमइति ॥ पंचविंशतेःपूरणःपरःपुमान्प्रकृतेःपरःपुरुषइत्यर्थः ॥ देहएवगेहंतस्यदेहदैहिकयोर्वापतिः ॥ देहेंद्रियादीन्जीवयतीतिजीवकः ॥ ७ ॥ प्राकृतःप्रकृतिकार्यमात्रसंबंधी ॥ कीदृशः ॥ हंसयानहरिरुद्राणांवर्जितंवर्जनंयस्मिन्सतथा ॥ हंसयानोब्रह्मा ॥ तथाचोक्तं विष्णोःसामान्यलक्षणेपरेऽहमेवासमित्यस्मिन्श्लोकेकैवल्यदीपिकाकारेण ॥ नचसगुणेषुचतुर्ष्वव्याप्तिस्तेषामपिस्वरूपातिरोधानात् ॥ यत्तु ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे ॥ परस्यांतेकृतात्मानआविशंतिपरंपदमितितत्त्वश्वमेधादिनाहिरण्यगर्भत्वप्राप्तपरमितिज्ञातव्यम् ॥ कल्पभेदाभिप्रायेणवैतद्वचनम् ॥ यद्वा हंसैःपरमहंसैर्यानंज्ञानंप्राप्तिर्वायस्य ॥ यद्वा हंतिविपक्षमितिहंसोगरुडःसयानंयस्यसतथा ॥ हंसयानश्चासौहरिश्चेतिव्याख्येयम् ॥ अथवा हंसयानहरिरुद्रैरपिवर्जितोरहितइत्यर्थः ॥ तथाचवासिष्ठे ॥ परमेष्ठ्यपिनिष्ठावान्हीयतेहरिरप्यजः ॥ भवोप्यभावमायातिकैवास्थास्मादृशेजनइति ॥ प्रकृत्यधिष्ठातुरपिपुरुषस्यपरमात्मनिलयमाह ॥ कालमूर्तिरित्यर्धेन ॥ कालमूर्तिः सर्वसंहारकः ॥ कलयतिसंहरत्यात्मसात्करोतीत्यर्थः ॥ परईश्वरः परमात्मेत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिरीश्वरोग्रइति ॥ ८ ॥ ईश्वरस्वरूपंदर्शयन्माधवोमाधवयोरैक्यमाह ॥ सर्वैइति ॥ वैशब्दः

प्राकृतःप्रलयएषउच्यतेहंसयानहरिरुद्रवर्जितः ॥ कालमूर्तिरथतंचपूरुषंहेलयाकलयतीश्वरःपरः ॥ ८ ॥ सर्वैमहाविष्णुरितीर्यतेबुधैस्तंवैमहादेवमुदाहरंति ॥ सोंऽतादिमध्यैःपरिवर्जितःशिवःसश्रीपतिःसोपिहिपार्वतीपतिः ॥ ९ ॥ दैनंदिनेऽथप्रलयेत्रिशूलकोटौसमुत्क्षिप्यपुरींहरःस्वाम् ॥ बिभर्तिसंवर्तमहास्थिभूषणस्ततोहिकाशीकलिकालवर्जिता ॥ ११० ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ वाराणसीतिकाशीतिरुद्रावासइतिद्विज ॥ महाश्मशानमित्येवंप्रोक्तमानंदकाननम् ॥ ११ ॥ इतिदेवीपुरःप्रोक्तंदेवदेवेनशंभुना ॥ यथाविष्णोःपुराख्यातंतथैवचमयाश्रुतम् ॥ तच्चत्वदग्रेकथितंरहस्यंकाशिजंमहत् ॥ १२ ॥

प्रसिद्धावद्योती ॥ वेवेष्टिव्याप्नोतीतिविष्णुः ॥ जीवकालाकाशादिव्यावृत्त्यर्थंमहेतिविशेषणम् ॥ यद्वा विशतिव्याप्नोतीतिविष्णुः ॥ विशतेर्व्याप्नोतेर्वेतियास्कवचनात् ॥ यद्वा महाविर्महापक्षी जीवात्मा ॥ परमात्मनइवआत्मनोपिद्वासुपर्णेत्यादिश्रुत्योपचारवृत्त्यापक्षित्वस्याभिधानात् ॥ महावेर्जीवात्मनोजटायोर्वाकरुणामृतंस्नुतंयेनसमहाविष्णुः ॥ तथाचहनुमद्वाक्यम् ॥ योमहान्पूजितोव्यापीमहावेःकरुणामृतम् ॥ स्नुतंयेनजटायोश्चमहाविष्णुंनमाम्यहमिति ॥ देवनंदेवःस्वप्रकाशस्तस्यमहत्त्वंनामब्रह्मादिनियंतृत्वम् ॥ शिवआनंदरूपः ॥ ९ ॥ एवमर्थात्प्राकृतप्रलयेविश्वेश्वरस्य क्रीडाधिष्ठानत्वेनकाश्याःस्थितिमभिधायदैनन्दिनेपिस्थितिप्रकारमाह ॥ दैनंदिनइति ॥ अथवा ननुप्राकृतप्रलयेकाश्याअपिकिंलयेनभाव्यंनेत्याह ॥ दैनन्दिनइति ॥ अथोऽपिदैनन्दिनप्रलये तावद्बिभर्त्येवंप्राकृतप्रलयेपिबिभर्तीत्यर्थः ॥ संवर्तमहास्थिभूषणःप्रलयकालीनबह्वस्थ्यलंकरणः ॥ कलिश्चकालश्चमृत्युस्ताभ्यांवर्जितारहिताअथवाताभ्यांमुक्तिप्रतिबंधहीनेत्यर्थः ॥ ११० ॥ वाराणस्यादिनामनिर्वचनमुपसंहरति ॥ वाराणसीति ॥ ११ ॥ काशीरहस्यकथनमुपसंहरति ॥ इतिदेवीपुरइति ॥ पुरोऽग्रतः ॥ यथाविष्णोःपुराख्यातंकथितंदेव्याःपुरःप्रोक्तंतथैवचतादृशमेवमातु

रुत्संगस्थितेनमयाश्रुतमित्यर्थः ॥ १२ ॥ अध्यायपाठादेःफलमाह ॥ जप्त्वेति ॥ पठित्वेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अत्यौत्सुक्येनप्रश्नकरणेस्वच्छंदयति ॥ अतःपरमिति ॥ ११४ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृ
तायांकाशीखण्डटीकायांत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ एकत्रिंशत्तमेऽध्यायेमहापुण्यप्रदंनृणाम् ॥ वर्ण्यतेकालराजस्यमाहात्म्यंजन्मनासह ॥ १ ॥ एतादृक्तपःप्रभाववानप्यहंश्रीकालराजेनकाश्या
निष्कासितइतिमनसिनिधायपरमसंभ्रमेणश्रीकालभैरवकथांप्रष्टुमुक्तानुवादपूर्वकंपूर्वोक्तांकथामात्मनस्तृप्त्यभावावेदनेनाभिनन्दति ॥ सर्वज्ञेति ॥ स्कंदितःशोषितोमारितस्तारकनामाऽसुरोयेनतत्संबो
धनंतथा ॥ १ ॥ २ ॥ भैरवसंकथनमेवविस्तरेणपृच्छति ॥ कोसाविति ॥ कोसावित्यर्धेनैकःप्रश्नः ॥ अत्रअस्याम् ॥ किंरूपमित्यर्धेनप्रश्नत्रयम् ॥ ३ ॥ कथमाराधितइत्यर्धेनैकः ॥ आरा
धितइत्यर्द्धेनैकइतिषट्प्रश्नाः ॥ ४ ॥ भैरवकथांकथयिष्यन्प्रथमंप्रष्टारंस्तौति ॥ वाराणस्यामिति ॥ प्रेमभक्तिः ॥ वर्ततेजायते ॥ यथाप्रेमप्रवर्तेतइतिक्वचित् ॥ तवेतिशेषः ॥ कस्यचिदित्यत्रान्ये
तिच ॥ यथातेप्रेमवर्धतेइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ५ ॥ श्रोतॄन्प्रोत्साहयति ॥ प्रादुर्भावमिति ॥ ६ ॥ श्रीभैरवाविर्भावंवक्तुंजगद्रक्षांप्रार्थयानोमंगलार्थंतंपूजयति ॥ पाणिभ्यामिति ॥ महा

जप्त्वाध्यायमिमंपुण्यंमहापातकनाशनम् ॥ श्रावयित्वाद्विजान्सम्यक्छिवलोकेमहीयते ॥ १३ ॥ अतःपरंकलशजकिंशुश्रूषसितद्वद ॥ काशीकथा
कथ्यमानाममापिपरितोषकृत् ॥ ११४ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेवाराणसीमहिमवर्णनंनाम
त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ सर्वज्ञहृदयानंदस्कंदस्कंदिततारक ॥ नतृप्तिमधिगच्छामिशृण्वन्वाराणसीकथाम् ॥ १ ॥
अनुग्रहोयदिमयियोग्योस्मिश्रवणेयदि ॥ तदाकथयमेनाथकाश्यांभैरवसंकथाम् ॥ २ ॥ कोसौभैरवनामात्रकाशिपुर्यांव्यवस्थितः ॥ किंरूपमस्य
किंकर्मकानिनामानिचास्यवै ॥३॥ कथमाराधितश्चैवसिद्धिदःसाधकस्यवै ॥ आराधितःकुत्रकालेक्षिप्रंसिद्धयतिभैरवः ॥४॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥
वाराणस्यांमहाभागयथातेप्रेमवर्तते ॥ तथानकस्यचिन्मन्येततोवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ५ ॥ प्रादुर्भावंभैरवस्यमहापातकनाशनम् ॥ यच्छ्रुत्वाकाशिवास
स्यफलंनिर्विघ्नमाप्नुयात् ॥ ६ ॥ पाणिभ्यांपरितःप्रपीड्यसुदृढंनिश्चोत्यानिश्चोत्यचब्रह्मांडंसकलंपचेलिमरसालोच्चैःफलाभंमुहुः ॥ पायंपायमपायत
स्त्रिजगतीसुन्मत्तवत्तैरसैर्नृत्यंस्तांडवडंबरेणविधिनापायान्महाभैरवः ॥ ७ ॥

भैरवोऽपायतोऽज्ञानतत्कार्यलक्षणात्त्रिजगतींत्रिजगतीस्थंलोकंब्रह्मांडांतर्वर्तियत्किंचित्प्राणिजातमित्येतत् ॥ पायाद्रक्षतुमोचयत्वित्यन्वयः ॥ किंकुर्वन् ॥ तांडवाडंबरेणविधिनानृत्याटोपप्रकारेण
नृत्यन्नृत्यंकुर्वन् ॥ सामान्यविशेषभावादपौनरुक्त्यम् ॥ कइव ॥ उन्मत्तवदुन्मत्तइव ॥ तत्रहेतुः ॥ तैरसैर्ब्रह्मांडांतर्वर्तितत्तद्भूतास्वादनरसैरित्यर्थः ॥ किंकृत्वेत्यपेक्षायांरसाधिकरणमाह ॥ सुदृढं
यथास्यात्तथासकलंसंपूर्णम् ॥ यद्वा कलामायातत्सहितम् ॥ पाणिभ्यांपरितःसर्वतःप्रपीड्यातिशयेननिष्पीड्यनिश्चोत्यनिश्चोत्यचसंचुष्यसंचुष्य ॥ चकारःसमुच्चये ॥ नकेवलंप्रपीड्यनिश्चोत्य
निश्चोत्यचेत्यर्थः ॥ पायंपायंपीत्वापीत्वा ॥ मुहुर्वारंवारमतिशयेनेत्यर्थः ॥ कीदृशम् ॥ पचेलिमंपक्वशीलम् ॥ यद्रसालोच्चैःफलंमहदाम्रफलंतदाभंतत्तुल्यम् ॥ यद्वा पाणिभ्यांकरवन्निर्भयाभ्यामद्
भवनित्यबोधाभ्यांमायासहितंब्रह्मांडंप्रपीड्यसंकुच्य ॥ तथाचोक्तम् ॥ नित्यबोधपरिपीडितंजगद्विभ्रमंतुदतिवाक्यजामतिः ॥ वासुदेवनिहतंधनंजयोहंतिकौरवकुलंयथापुनारीति ॥ निश्चोत्यनिश्चोत्य

चमननिदिध्यासनाभ्यांक्षरणतामापाद्यचपीत्वापीत्वाअत्यंतंनाशंनीत्वासर्वसंहरणात्कालः कुयोगिनांभयंकरत्वाद्भैरवःपरमात्मातत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तस्तैस्तैःप्रसिद्धैर्ब्रह्मानंदानुभवैर्नृ
त्यंस्त्रिजगतीस्थंलोकंपायादित्यन्यत्समानम् ॥ योवारंवारंसकलंब्रह्मांडंपायंपायंवर्ततेसइदानींत्रिजगतींपायादित्यध्याहृत्ययोजनेतितुप्राकृतंव्याख्यानम् ॥ ७ ॥ महादेवस्वरूपाऽज्ञानाद्गर्वंकुर्वतोहिरण्य
गर्भस्यशिरश्छेत्तुंकालभैरवमुत्पादितवानीश्वरइतिप्रथमप्रश्नस्योत्तरंवक्तुंब्रह्मादीनांतदज्ञानमाह ॥ कुंभयोनेइति ॥ ८ ॥ तयोरप्यवेदनेहेतुमाह ॥ नचित्रमिति ॥ ९ ॥ तर्ह्यनिर्मोक्षोदुर्ज्ञेयत्वादित्या
शंक्याह ॥ वेदयेदिति ॥ १० ॥ ननुसर्वगत्वात्सर्वैर्दृश्यतामित्यतआह ॥ ससर्वगइति ॥ ननुदेवत्वेनसर्वैर्ज्ञायतएवेत्यतआह ॥ देववद्दृश्यतेमूढैरिति ॥ देववत्साधारणदेवतावत् ॥ ११ ॥ एत

कुंभयोनेनवेत्त्येवमहिमानंमहेशितुः ॥ चतुर्भजोपिवैकुंठश्चतुर्वक्रोपिविश्वकृत् ॥ ८ ॥ नचित्रमत्रभूदेवभवमायादुरत्यया ॥ तयासंमोहिताःसर्वेनावयं
त्यपितंपरम् ॥ ९ ॥ वेदयेद्यदिचात्मानंसएवपरमेश्वरः ॥ तदाविंदंतिब्रह्माद्याःस्वेच्छयैवनतंविदुः ॥ १० ॥ ससर्वगोपिनेक्ष्यतेस्वात्मारामोमहेश्वरः ॥
देववद्बुध्यतेमूढैरतीतोयोमनोगिराम् ॥ ११ ॥ पुरापितामहंविप्रमेरुशृंगेमहर्षयः ॥ प्रोचुःप्रणम्यलोकेशंकिमेकंतत्त्वमव्ययम् ॥ १२ ॥ समाययामहे
शस्यमोहितोलोकसंभवः ॥ अविज्ञायपरंभावमात्मानंप्राहवर्षिणम् ॥ १३ ॥ जगद्योनिरहंधातास्वयंभूरेकईश्वरः ॥ अनादिमदहंब्रह्ममामनर्च्यनमु
च्यते ॥ १४ ॥ प्रवर्तकोहिजगतामहमेकोनिवर्तकः ॥ नान्योमदधिकःसत्यंकश्चित्कोपिसुरोत्तमाः ॥ १५ ॥ तस्यैवंब्रुवतोधातुःक्रतुर्नारायणांशजः ॥
प्रोवाचप्रहसन्वाक्यंरोषताम्रविलोचनः ॥ १६ ॥ अविज्ञायपरंतत्त्वंकिमेतत्प्रतिपाद्यते ॥ अज्ञानंयोगयुक्तस्यनचैतदुचितंतव ॥ १७ ॥ अहंकर्ताहिलो
कानांयज्ञोनारायणःपरः ॥ नमामनादृत्यविधेजीवनंजगतामज ॥ १८ ॥ अहमेवपरंज्योतिरहमेवपरागतिः ॥ मत्प्रेरितेनभवतासृष्टिरेषाविधीयते ॥
॥ १९ ॥ एवंविप्रकृतौमोहात्परस्परजयैषिणौ ॥ पप्रच्छतुःप्रमाणज्ञानागमांश्चतुरोपितौ ॥ २० ॥ ॥ विधिक्रतूऊचतुः ॥ ॥ वेदाःप्रमाणंसर्वत्रप्रति
ष्ठांपरमामिताः ॥ यूयमेवनसंदेहःकिंतत्त्वंप्रतितिष्ठत ॥ २१ ॥ श्रुतयऊचुः ॥ ॥ यदिमान्यावयंदेवौसृष्टिस्थितिकरौविभू ॥ तदाप्रमाणंवक्ष्यामो
भवत्संदेहभेदकम् ॥ २२ ॥

देवदर्शयितुमितिहासमाह ॥ पुरोति ॥ तत्त्वंवस्तु ॥ १२ ॥ वर्षिणंश्रेष्ठम् ॥ १३ ॥ श्रेष्ठत्वमेवाह जगद्योनिरितिद्वयेन ॥ अनर्च्यापूज्याज्ञात्वेतिवा ॥ १४ ॥ १५ ॥ क्रतुर्यज्ञोयज्ञाधि
ष्ठाताविष्णुरितियावत् ॥ यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ एवमितिस्कंदोक्तिः ॥ विप्रकृतौविरुद्धौ ॥ आगमान्मूर्तिधरान्वेदान् ॥ चतुरश्चतुःसंख्याकान् ॥
॥ २० ॥ तयोःप्रश्नमेवदर्शयति ॥ वेदाःप्रमाणमिति ॥ तर्हिकिंप्रत्यक्षादीनामिवप्रामाण्यमस्माकंनेत्याह ॥ परमांप्रतिष्ठांयूयमेवेताः प्राप्ताइति ॥ अपौरुषेयत्वात्तर्काप्रतिष्ठानादितिन्यायोपबृंहित
व्याससूत्राच्चेतिभावः ॥ प्रतितिष्ठतप्रतिजानीतआश्रयतेतिवा ॥ प्रतितिष्ठथेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ प्रतितिष्ठतीतिचक्वचित्पाठः ॥ २१ ॥ श्रुतीनांप्रतिवचनमाह ॥ यदीति ॥

हेदेवौ ॥ प्रमाणंयथार्थम् ॥ २२ ॥ श्रुत्युक्तमिति ॥ श्रुतीःप्रतिवेदान्प्रति ॥ किमूचतुस्तदाह ॥ युष्मदुक्तंप्रमाणंनाविति ॥ अयंभावः ॥ वेदवचनमेवतावन्निर्दुष्टत्वात्स्वतः
प्रमाणंकिंपुनर्वक्तव्यंतदधिष्ठातॄणांमूर्तिमतांभवतामिति ॥ २३ ॥ चतुर्णांवेदानांचत्वारिवचनानिक्रमेणदर्शयति ॥ यदिति ॥ यदंतःस्थानिप्रलयकाले ॥ यतःसर्वंप्रवर्ततेसृष्टिसमये ॥
॥ २४ ॥ योगेनचाष्टांगेनज्ञानयोगेनवा ॥ २५ ॥ भासतेस्फुरति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नतत्रसूर्योभातिनचंद्रतारकंनेमाविद्युतोभांतिकुतोऽयमग्निः ॥ तमेवभांतमनुभातिसर्वंयस्यभासासर्वमिदंविभातीति
॥ २६ ॥ २७ ॥ स्मित्वाईषद्धास्यंकृत्वा ॥ क्रतुर्विधीयज्ञब्रह्माणौ ॥ मोहांध्येनांकितौ मोहेनाज्ञानेनजातंयदांध्यमज्ञत्वंतेनांकितौचिह्नितौयुक्तावितियावत् ॥ २८ ॥ कथमिति ॥ कथमसौपरंब्रह्म
त्वमापन्नःप्राप्तइतिद्वितीयेनान्वयः ॥ विटंकवेशःकुत्सितालंकारःकुत्सिताकारइतिवा ॥ तदेवाह प्रमथनाथइत्यादिना ॥ पितृवनेश्मशानेशिवयाताद्दग्रूपयारममाणइतिसंबंधः ॥ तद्ब्रह्मक्वचकीदृ

श्रुत्युक्तमिदमाकर्ण्यप्रोचतुस्तौश्रुतीःप्रति ॥ युष्मदुक्तंप्रमाणंनौकिंतत्त्वंसम्यगुच्यताम् ॥ २३ ॥ ऋगुवाच ॥ ॥ यदंतःस्थानिभूतानियतःसर्वंप्रवर्तते ॥
यदाहुस्तत्परंतत्त्वंसरुद्रस्त्वेकएवहि ॥ २४ ॥ ॥ यजुरुवाच ॥ ॥ योयज्ञैरखिलैरीशोयोगेनचसमिज्यते ॥ येनप्रमाणंहिवयंसएकःसर्वदृक्छिवः ॥२५॥
॥ सामोवाच ॥ ॥ येनेदंभ्राम्यतेविश्वंयोगिभिर्योविचिंत्यते ॥ यद्भासाभासतेविश्वंसएकस्त्र्यंबकःपरः ॥ २६ ॥ ॥ अथर्वोवाच ॥ ॥ यंप्रपश्यं
तिदेवेशंभक्त्यानुग्रहिणोजनाः ॥ तमाहुरेकंकैवल्यंशंकरंदुःखतस्करम् ॥ २७ ॥ श्रुतीरितंनिशम्येत्थंतावतीवविमोहितौ ॥ स्मित्वाहतुःक्रतुविधीमोहां
ध्येनांकितौमुने ॥ २८ ॥ कथंप्रमथनाथोसौरममाणोनिरंतरम् ॥ दिगंबरःपितृवनेशिवयाधूलिधूसरः ॥ २९ ॥ विटंकवेशोजटिलोवृषगोव्यालभूषणः ॥
परंब्रह्मत्वमापन्नःक्वचतत्संगवर्जितम् ॥ ३० ॥ तदुदीरितमाकर्ण्यप्रणवात्मासनातनः ॥ अमूर्तोमूर्तिमान्भूत्वाहसमानउवाचतौ ॥ ३१ ॥ प्रणवउवाच ॥
नह्येषभगवाञ्छक्त्यास्वात्मनोव्यतिरिक्तया ॥ कदाचिद्रमतेरुद्रोलीलारूपधरोहरः ॥ ३२ ॥ असौहिभगवानीशः स्वयंज्योतिःसनातनः ॥ आनं
दरूपातस्यैषाशक्तिर्नागंतुकीशिवा ॥ ३३ ॥

शम् ॥ संगवर्जितमसंगम् ॥ असंगोनहिसज्जतइतिश्रुतेः ॥ संगवर्जिनामितिपाठेसंगवर्जिनांपरमहंसानांप्राप्यंतद्ब्रह्मक्व कचैताद्दक्संगवानयमतिशेषोतस्तत्परंब्रह्मकथमयंप्राप्तइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥
तदुदीरितमिति ॥ प्रणवात्माप्रणवोनामेश्वराद्युत्पन्नोभगवतोबोधकोवेदोत्पत्तिहेतुस्तदात्मातत्स्वरूपः ॥ तदुक्तंभागवते ॥ ततोभूत्त्रिवृदोंकारोयोव्यक्तप्रभवःस्वराट् । यत्तल्लिंगंभगवतोब्रह्मणःपरमात्मन
इति ॥ गीतासारेच ॐकारप्रभवावेदा ॐकारप्रभवाःस्वराः ॥ ॐकारप्रभवंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरमिति ॥ ब्रह्मनारायणयोरपिमोहइति ॥ हसमानोहसन् ॥ असहमानइतिक्वचित् ॥ ३१ ॥ प्रणववच
नमाह ॥ नह्येषइति ॥ स्वात्मनोव्यतिरिक्तयाभिन्नयाशक्त्या एषकदाचिदपिरमतइतिनहिकिंत्वभिन्नयैवेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ तर्हिकीदृगस्यस्वरूपंशक्तेर्वेतिपृच्छायांतदाह ॥ असौहीति ॥ नागंतुकी

नित्येत्यर्थः ॥ ३३ ॥ इत्येवमिति ॥ अजस्यहिअजस्यच ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ज्योतिरिति ॥ ददृशेदृष्टोविधिक्रतुभ्यामितिशेषः ॥ ३६ ॥ संभावयेद्वितर्कयेत् ॥ ३७ ॥ भालाक्षोललाटनेत्रः ॥ नागोडुपविभूषणःसर्पांगदचंद्रावतंसः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ अथेति ॥ अथानंतरंसईश्वरःपद्मयोनेर्गिरंश्रुत्वाकोपतःपुरुषमुत्पाद्यतंप्राहेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ स्वकोपतइतिक्वचित्पाठः ॥ किंरूपमितिद्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ भैरवाकृतिमिति ॥ ४१ ॥ कानिनामानीतिचतुर्थस्यप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ कालेति ॥ ४२ ॥ कालराजनामसान्वयमुक्त्वाकालभैरवनामनिर्वक्ति ॥ विश्वमिति ॥ ४३ ॥ पुनरपिनामद्वयंनिर्वक्ति आमर्दयिष्यतीतिद्वयेन ॥ आमर्दयिष्यतिपीडयिष्यति ॥ तुष्टःप्रायश्चित्तरूपत्वात्पीडायाः ॥ रुष्टइतिवापाठः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

इत्येवमुक्तेपितदामखमूर्तेरजस्यहि ॥ नाज्ञानमगमन्नाशंश्रीकंठस्यैवमायया ॥ ३४ ॥ प्रादुरासीत्ततोज्योतिरुभयोरंतरेमहत् ॥ पूरयन्निजयाभासाद्यावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ ३५ ॥ ज्योतिर्मंडलमध्यस्थोददृशेपुरुषाकृतिः ॥ प्रजज्वालाथकोपेनब्रह्मणःपंचमंशिरः ॥ ३६ ॥ आवयोरंतरंकोसौबिभृयात्पुरुषाकृतिम् ॥ विधिःसंभावयेद्यावत्तावत्सहिविलोकितः ॥ ३७ ॥ स्रष्ट्राक्षणेनचमहान्पुरुषोनीललोहितः ॥ त्रिशूलपाणिर्भालाक्षोनागोडुपविभूषणः ॥ ३८ ॥ हिरण्यगर्भस्तंप्राहजानेत्वांचंद्रशेखरम् ॥ भालस्थलान्ममपुरारुद्रःप्रादुरभूद्भवान् ॥ ३९ ॥ रोदनाद्रुद्रनाम्नापियोजितोसिमयापुरा ॥ मामेवशरणंयाहिपुत्ररक्षांकरोमिते ॥ ४० ॥ अथेश्वरःपद्मयोनेःश्रुत्वागर्ववतींगिरम् ॥ सकोपतःसमुत्पाद्यपुरुषंभैरवाकृतिम् ॥ ४१ ॥ प्राहपंकजजन्मासौशास्यस्तेकालभैरव ॥ कालवद्राजसेसाक्षात्कालराजस्ततोभवान् ॥ ४२ ॥ विश्वंभर्तुंसमर्थोऽसिभरणाद्भैरवःस्मृतः ॥ त्वत्तोभेष्यतिकालोपिततस्त्वंकालभैरवः ॥ ४३ ॥ आमर्दयिष्यतिभवांस्तुष्टोदुष्टात्मनोयतः ॥ आमर्दकइतिख्यातिंततःसर्वत्रयास्यति ॥ ४४ ॥ यतःपापानिभक्तानांभक्षयिष्यतितत्क्षणात् ॥ पापभक्षणइत्येवतवनामभविष्यति ॥ ४५ ॥ यामेमुक्तिपुरीकाशीसर्वाभ्योपिगरीयसी ॥ आधिपत्यंचतस्यास्तेकालराजसदैवहि ॥ ४६ ॥ तत्रयेपापकर्तारस्तेषांशास्तात्वमेवहि ॥ शुभाशुभंनतत्कर्मचित्रगुप्तोलिखिष्यति ॥ ४७ ॥ एतान्वरान्प्रगृह्याऽथतत्क्षणात्कालभैरवः ॥ वामांगुलिनखाग्रेणचकर्तचशिरोविधेः ॥ ४८ ॥ यदंगमपराध्नोतिकार्यंतस्यैवशासनम् ॥ अतोयेनकृतानिंदातच्छिन्नंपंचमंशिरः ॥ ४९ ॥ यज्ञमूर्तिधरोविष्णुस्ततस्तुष्टावशंकरम् ॥ भीतोहिरण्यगर्भोपिजजापशतरुद्रियम् ॥ ५० ॥ आश्वास्यतौमहादेवःप्रीतःप्रणतवत्सलः ॥ प्राहस्वांमूर्तिमपरांभैरवंतंकपर्दिनम् ॥ ५१ ॥

कालभैरवायवरान्ददाति ॥ यामेइतिद्वाभ्याम् ॥ अनेनकिंकर्मास्येतितृतीयप्रश्नस्योत्तरमुक्तम् ॥ आधिपत्यंपालकत्वम् ॥ अतएवोक्तंकालभैरवाष्टकेऽस्माभिः ॥ ईश्वरदत्तनिजस्थलपालं कुंकुमचंदनमंडितभालम् ॥ भूतपिशाचपुरस्कृततालंनौमिसदाशिवभैरवदेवमिति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ एतानिति ॥ वामांगुलिनखाग्रेणवामकनिष्ठिकांगुलिनखाग्रेणेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ननुब्रह्मणःपंचशिरस्कत्वात्किमित्येकमेवशिरोऽच्छिनत्तत्राह ॥ यदंगमिति ॥ ४९ ॥ तुष्टावशतरुद्रियेणेत्यग्रिमस्यविपरिणमय्यानुषंगः ॥ शतरुद्रियंनमस्तेरुद्रमन्यवइत्यादिस्तोत्रम् ॥ ५० ॥ स्वांस्वीयाम् ॥

अतएवनीललोहितेत्यादिभेदेननिर्देशः ॥ तामेवापरांमूर्तिंदर्शयति ॥ भैरवमिति ॥ ५१ ॥ वैधसंवेधसःसंबंधि ॥ ५२ ॥ व्रतंचभिक्षाटनादिरूपंधारय ॥ धृतिंलोकायदर्शयन्निति क्वचित् ॥
तत्रधृतिंधैर्यम् ॥ एतदेवदर्शयति ॥ चरत्वमिति ॥ कापालव्रतंकपालधारणरूपंव्रतंसंकल्पम् ॥ संकल्पपूर्वंकंकपालधारणंकृत्वेत्यर्थः ॥ तथाचस्मृतिः ॥ शिरःकपालध्वजवान्भिक्षाशीकर्मवेदय
न्नित्यादि ॥ अन्तर्हितोभैरवस्येतिशेषः ॥ ५३ ॥ सर्वात्मनांऽतर्धानमाह उत्पाद्येतिपंचभिः ॥ एकांकन्यामुत्पाद्यकालंकालभैरवमनुगच्छेतितांनियोज्यततोऽन्तर्धानंगतइतिपंचमेनान्वयः ॥
कन्यांस्त्रियम् ॥ तांविशिनष्टि रक्तांबरधरामितिसार्धद्वयेन ॥ रक्तस्रग्रक्तसमूहःसैवगंधःसएवलेपनमनुलेपनंयस्यास्ताम् ॥ ५४ ॥ ललंत्याबहिर्निःसरंत्याजिह्वयाऽतिशयभीषणामतिशयेनभयं
कराम् ॥५५॥ कर्त्रीकरकविशेषस्तस्याःकर्परंखण्डंहस्ताग्रेयस्यास्तां हस्ताग्रकृतभग्नकरकामित्यर्थः ॥ यद्वा कर्त्रीदात्रविशेषः ॥ कर्परंरक्तपात्रम् ॥ दात्रेणच्छित्त्वारुधिरंग्रहीतुंतदुभयहस्ताग्रामित्यर्थः ॥
स्फुरंत्यौपिंगेउग्रेतारकेकनीनिकेयस्यास्ताम् ॥ गर्जयंतींभर्त्सयंतीम् ॥ महान्वेगोयस्यास्ताम् ॥ भैरवस्यापिभीषणांभीतिहेतुंजनयंतीम् ॥ महोद्वेगंभैरवस्यापिभीषणमितिक्वचित्पाठः ॥ ५६ ॥

मान्योऽध्वरोसौभवतातथाशतधृतिस्त्वयम् ॥ कपालंवैधसंचापिनीललोहितधारय ॥ ५२ ॥ ब्रह्महत्यापनोदायव्रतंलोकायदर्शयन् ॥ चरत्वंसततं
भिक्षांकापालव्रतमास्थितः ॥ इत्युक्त्वांऽतर्हितोदेवस्तेजोरूपस्तदाशिवः ॥ ५३ ॥ उत्पाद्यकन्यामेकांतुब्रह्महत्येतिविश्रुताम् ॥ रक्तांबरधरांरक्तांरक्तस्रग्गं
धलेपनाम् ॥ ५४ ॥ दंष्ट्राकरालवदनांललज्जिह्वातिभीषणाम् ॥ अंतरिक्षैकपादाग्रांपिबंतींरुधिरंबहु ॥५५॥ कर्त्रीकर्परहस्ताग्रांस्फुरत्पिंगोग्रतारकाम् ॥
गर्जयंतींमहावेगांभैरवस्यापिभीषणाम् ॥ ५६ ॥ यावद्वाराणसींदिव्यांपुरीमेषगमिष्यति ॥ तावत्त्वंभीषणेकालमनुगच्छोग्ररूपिणि ॥ ५७ ॥ सर्वत्रते
प्रवेशोस्तित्यक्त्वावाराणसींपुरीम् ॥ नियोज्यतामितिशिवोप्यंतर्धानंगतस्ततः ॥ ५८ ॥ तत्सान्निध्याद्भैरवोपिकालोभूत्कालकालतः ॥ सदेवदेववाक्ये
नबिभ्रत्कापालिकंव्रतम् ॥ ५९ ॥ कपालपाणिर्विश्वात्माचचारभुवनत्रयम् ॥ नात्याक्षीच्चापितंदेवंब्रह्महत्यासुदारुणा ॥ ६० ॥ सत्यलोकेपिवैकुंठेमहें
द्रादिपुरीष्वपि ॥ त्रिजगत्पतिरुग्रोपिव्रतीत्रिजगतीश्वरः ॥६१॥ प्रतितीर्थंभ्रमन्नापिविमुक्तोब्रह्महत्यया ॥६२॥ अनेनैवानुमानेनमहिमात्ववगम्यताम् ॥
ब्रह्महत्यापनोदिन्याःकाश्याःकलशसंभव ॥ ६३ ॥

यावदिति ॥ यावदेषकालभैरवोवाराणसींप्रवेक्ष्यतितावदनुगच्छेत्यर्थः ॥ ५७ ॥ तत्रहेतुमाह ॥ सर्वत्रेति ॥ ५८ ॥ तत्सान्निध्यादिति ॥ तस्याब्रह्महत्यायाःसान्निध्यात्तयाभिभूतत्वादित्यर्थः ॥
भैरवोपिकालस्यभयजनकोपि ॥ एतदेवाह ॥ कालकालतः ॥ प्रथमांतात्तसिल् ॥ कालकालोपीत्यर्थः ॥ कालकालनइतिवापाठः ॥ कालःकृष्णवर्णोऽभूदित्यर्थः ॥ अतएवोक्तंकालभैरवाष्टकेऽ
स्माभिः ॥ कज्जलसुन्दरदेहमनाथंमृत्युयमांतकभीषणकायम् ॥ नामविघूर्णितपापकदंबंनौमिसदाशिवभैरवदेवमिति ॥ अथवाअन्यंब्रह्महंतारमिवकिमितितंनाक्रमेत्तत्राह ॥ तत्सान्निध्याद्विश्वेश्वरसा
न्निध्याद्भैरवोपिकालकालतःकालस्यापिभक्षकःकालःकलयतिजनयतिप्रकाशयतीतिवाकालःपरब्रह्मस्वरूपोऽभूदित्यर्थः ॥ अनुगमनंतुलोकसंग्रहार्थंकाश्यामहत्त्वख्यापनार्थंचेतिभावः ॥ एतदेवाह ॥
सदेवदेववाक्येनेति ॥ ५९ ॥ विश्वस्यात्माकारणभूतःप्रकाशकइत्यर्थः ॥ सत्यलोकादिभ्यःसर्वतीर्थेभ्यश्चकाश्याःश्रेष्ठतामाह नात्याक्षीदितिपंचभिः ॥ सुदारुणाऽतिभयंकरा ॥ अतिदारुणेतिपाठेपि
सएवार्थः ॥६०॥ वैकुंठेपि ॥ त्रिजगत्पतिस्त्रिजगतांपालकः ॥ त्रिजगतीश्वरस्त्रिजगत्यानियंता ॥६१॥ भ्रमन्नापीत्यपिशब्दोभिन्नक्रमे ॥ प्रतितीर्थंभ्रमन्नपिब्रह्महत्ययानविमुक्तइत्यर्थः ॥६२॥६३॥

आयतनानिक्षेत्राणि ॥ चकारातसत्यलोकादयःसंगृह्यंते ॥ अधित्रिलोकित्रिलोकीमध्यइत्यर्थः ॥ नोनिषेधे ॥ ६४ ॥ पापाचलाशनेःपापपर्वतवज्रस्यतन्नाशकस्येत्यर्थः ॥ ६५ ॥ वैकुंठेपिनात्या
क्षीदितियदुक्तंतद्दर्शयति ॥ निकेतनंवैकुंठम् ॥ यद्वा नारायणनिकेतनंश्वेतद्वीपंमहाकालपुरंवा ॥ ६६ ॥ अथायांतमितिरुद्रस्यपरमोविष्णुर्विष्णोश्चपरमःशिवइतिहरिवंशोक्तभूतंरुद्रमेवकाल
भैरवंदृष्ट्वाविष्णोर्दंडवद्भूमौपतनंनाश्चर्यमितिविष्णुभक्तैर्मनोनखेदनीयम् ॥ अतएवमहादेवाभेदेनस्तोष्यतिभगवान्अयंधातेत्यादिना :॥ एवंविष्णुंदृष्ट्वाशिवस्यापिनत्यादिकंनाश्चर्यमितिशिवभक्तैःसंतो
ष्टव्यमिति ॥ ६७ ॥ भूमौतत्स्थाने ॥ देवादयश्चनिपेतुर्दंडवत्पतिताइत्यर्थः ॥ ६८ ॥ दंडपातानंतरंकिमकरोद्भगवानित्याकांक्षायामाह ॥ प्रणिपत्येति ॥ प्रणिपत्यसत्कृत्य ॥ ६९ ॥ ७० ॥

संतितीर्थान्यनेकानिबहून्यायतनानिच ॥ अधित्रिलोकिनोकाश्याःकलामर्हंतिषोडशीम् ॥ ६४ ॥ तावद्गर्जंतिपापानिब्रह्महत्यादिकान्यलम् ॥ याव
न्नामनश्शृण्वंतिकाश्याःपापाचलाशनेः ॥ ६५ ॥ प्रमथैःसेव्यमानोऽयंत्रिलोकींविचरन्हरः ॥ कापालिकोययौदेवोनारायणनिकेतनम् ॥ ६६ ॥
अथायांतंमहाकालंत्रिनेत्रंसर्पकुंडलम् ॥ महादेवांशसंभूतंभैरवंभीषणाकृतिम् ॥ ६७ ॥ पपातदंडवद्भूमौदृष्ट्वातंगरुडध्वजः ॥ देवाश्चमुनयश्चैवदेवनार्यः
समंततः ॥ ६८ ॥ निपेतुःप्रणिपत्यैनंप्रणतःकमलापतिः ॥ शिरस्यंजलिमारोप्यस्तुत्वाबहुविधैःस्तवैः ॥६९॥ क्षीरोदमथनोद्भूतांप्राहपद्मालयांहरिः ॥
प्रियेपश्याऽब्जनयनेधन्याऽसिसुभगेनघे ॥ ७० ॥ धन्योऽहंदेविसुश्रोणियत्पश्यावोजगत्पतिम् ॥ अयंधाताविधाताचलोकानांप्रभुरीश्वरः ॥ ७१ ॥
अनादिःशरणःशांतःपरःषड्विंशसंमितः ॥ सर्वज्ञःसर्वयोगीशःसर्वभूतैकनायकः ॥७२॥ सर्वभूतांतरात्माऽयंसर्वेषांसर्वदःसदा ॥ यंविनिद्राविनिःश्वासाः
शांताध्यानपरायणाः ॥ ७३ ॥ धियापश्यंतिहृदयेसोयमद्यसमीक्ष्यताम् ॥ यंविदुर्वेदतत्त्वज्ञायोगिनोयतमानसाः ॥ ७४ ॥ अरूपोरूपवान्भूत्वासो
यमायातिसर्वगः ॥ अहोविचित्रंदेवस्यचेष्टितंपरमेष्ठिनः ॥७५॥ यस्याख्यांब्रुवतांनित्यंनदेहःसोपिदेहधृक् ॥ यंदृष्ट्वानपुनर्जन्मलभ्यतेमानवैर्भुवि॥७६॥
सोयमायातिभगवांस्त्र्यंबकःशशिभूषणः ॥ पुंडरीकदलायामेधन्येमेऽद्यविलोचने ॥ ७७ ॥ धिग्धिक्पदंतुदेवानांपरंदृष्ट्वाऽत्रशंकरम् ॥ लभ्यतेयन्ननिर्वाणं
सर्वदुःखांतकृत्तुयत् ॥ ७८ ॥

अयमित्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ स्वयमितिक्वचित् ॥ धाताधर्तापोष्टासामान्यतोंऽतर्यामिरूपेण ॥ विधाताविशेषतोमात्रादिरूपेणभृगोःपुत्रद्वयरूपोवा ॥ सर्वात्मकत्वात्कालराजस्य ॥७१॥ षड्विंशसंमितः
परमात्मतयानिरूपितः ॥ ७२ ॥ सर्वभूतांतरात्मासर्वप्राणिनामंतर्यामी ॥ विनिःश्वासाजितप्राणाइत्यर्थः ॥ ७३ ॥ वेदतत्त्वंब्रह्मतज्ज्ञावेदतत्त्वज्ञाः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ त्र्यंबकस्त्रिनेत्रः ॥
पुंडरीकदलायामेपद्मपत्रवदायतेविस्तृतेइतियावत्॥७७॥ परंपरमेश्वरंकेवलमितिवा॥ किंतन्निर्वाणंतदाह ॥ सर्वदुःखांतकृत्तुयदिति ॥ अशेषानर्थोच्छित्तिकृदेवयदित्यर्थः॥ सर्वदुःखांतकर्तृयदितिक्वचित्॥

सर्वदुःखांतकर्तृवदितिचान्यत्र ॥ तत्रकर्मकर्तृवदितिसाधर्म्येवैधर्म्येवादृष्टांतः ॥७८॥ एतदेवविवृणोति ॥ देवत्वादिति ॥ भारतवर्षस्यैवबाहुल्येनमोक्षादिस्थानत्वादितिभावः ॥७९॥८०॥८१॥८२॥
शक्तिपहेमायानियंतः ॥८३॥८४॥ यदघप्रतिघंतदघस्यप्रतिहंतृ ॥८५॥ स्मित्वाअहोईश्वरलीलेतिविस्मयेनईषद्धास्यंकृत्वा ॥ सर्वविष्टपनायकअशेषलोकपते॥८६॥ छादयितुंवंचयितुम् ॥ मायात्वमेव
दर्शयति नाभीत्यादिना ॥८७॥८८॥ मदादयइत्यतद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहिः॥ तदेवदर्शयति ॥ यथावदिति ॥ यद्वा मदादयोऽहंविष्णुरादिर्येषांते मदादयस्तवमाययामोहिताः॥अतस्तवचेष्टितंयथावत्पर
मार्थमिवावगच्छामि ॥ ८९ ॥ नचैतत्संगच्छतइत्याह ॥ संहारेति ॥ ९० ॥ ९१ ॥ अस्थ्नांस्रक्कीकसानांमाला ॥ तदातदातस्मिंस्तस्मिन्संहारकाले ॥ क्वकुत्र ॥ नुपृच्छायाम् ॥ गताप्राप्ता

देवत्वादशुभंकिंचिद्देवलोकेनविद्यते ॥ दृष्ट्वापिसर्वदेवेशंयन्मुक्तिंनलभामहे ॥ ७९ ॥ एवमुक्त्वाहृषीकेशःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ प्रणिपत्यमहादेवमिदमाहवृ
षध्वजम् ॥ ८० ॥ किमिदंदेवदेवेनसर्वज्ञेनत्वयाविभो ॥ क्रियतेजगतांधात्रासर्वपापहराऽव्यय ॥ ८१ ॥ क्रीडेयंतवदेवेशत्रिलोचनमहामते ॥ किंकारणं
विरूपाक्षचेष्टितंतेस्मरार्दन ॥ ८२ ॥ किमर्थंभगवञ्छंभोभिक्षांचरसिशक्तिप ॥ संशयोमेजगन्नाथनतत्रैलोक्यराज्यद ॥ ८३ ॥ एवमुक्तस्ततःशंभुर्विष्णुमे
तदुदाहरत् ॥ ब्रह्मणस्तुशिरश्छिन्नमंगुल्यग्रनखेनह ॥ ८४ ॥ तदघप्रतिघंविष्णोचराम्येतद्व्रतंशुभम् ॥ एवमुक्तोमहेशेनपुंडरीकविलोचनः ॥ ८५ ॥
स्मित्वाकिंचिन्नतशिराःपुनरेवंव्यजिज्ञपत् ॥ यथेच्छसितथाक्रीडसर्वविष्टपनायक ॥ ८६ ॥ माययामांमहादेवनच्छादयितुमर्हसि ॥ नाभीकमलको
शात्तुकोटिशःकमलासनान् ॥ ८७ ॥ कल्पेकल्पेसृजामीशत्वन्नियोगबलाद्विभो ॥ त्यजमायामिमांदेवदुस्तरामकृतात्मभिः ॥ ८८ ॥ मदादयोमहादे
वमाययातवमोहिताः ॥ यथावदवगच्छामिचेष्टितंतेशिवापते ॥ ८९ ॥ संहारकालेसंप्राप्तेसदेवानखिलान्मुनीन् ॥ लोकान्वर्णाश्रमवतोहरिष्यसियदाहर
॥ ९० ॥ तदाकृतेमहादेवपापंब्रह्मवधादिकम् ॥ पारतंत्र्यंनतेशंभोस्वैरंक्रीडेत्ततोभवान् ॥ ९१ ॥ अतीतब्रह्मणामस्थ्नांस्रक्कंठेतवभासते ॥ तदातदाक्व
नुगताब्रह्महत्यातवानघ ॥ ९२ ॥ कृत्वापिसुमहत्पापंत्वांयःस्मरतिभावतः ॥ आधारंजगतामीशंतस्यपापंविलीयते ॥ ९३ ॥ यथातमोनतिष्ठेतसं
निधावंशुमालिनः ॥ तथानभवभक्तस्यपापंतस्यव्रजेत्क्षयम् ॥ ९४ ॥ यश्चिंतयतिपुण्यात्मातवपादांबुजद्वयम् ॥ ब्रह्महत्यादिकमपिपापंतस्यव्रजेत्क्षयम्
॥ ९५ ॥ तवनामानुरक्तावाग्यस्यपुंसोजगत्पते ॥ अप्यद्रिकूटतुलितंनैनस्तमनुबाधते ॥ ९६ ॥ रजसातमसाविवर्धितंक्वनुपापंपरितापदायकम् ॥
क्वचतेशिवनाममंगलंजनजीवातुजगद्रुजापहम् ॥ ९७ ॥

आगतेतिवा ॥ ९२ ॥ कैमुत्यन्यायेनसदृष्टांतंपापाभावमाह कृत्वापीतिद्वयेन ॥ भावतोभक्त्या ॥ ९३ ॥ भवस्यतवभक्तोभवभक्तस्तस्यसन्निधौपापंनतिष्ठेदित्यस्यार्थमाह ॥ पापंतस्ये
ति ॥ तथानतवभक्तस्याप्यघंसान्निध्यमृच्छतीतिपाठेऋजुरेवार्थः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ पुनरपिकैमुत्यन्यायमभिप्रेत्याह तवेतित्रिभिः ॥ अद्रिकूटतुलितंपर्वतशृंगसदृशंपर्वतसमूहतुल्यंवा ॥ एनः
पापम् ॥ ९६ ॥ विवर्धितंविशेषेणवर्धितम् ॥ विभावितमितिपाठेविशेषेणभावितंसंपादितमित्यर्थः ॥ जनजीवातुजनानांजीवनौषधम् ॥ जीवातुर्जीवनौषधमितिवचनात् ॥ नकेवलंजीवनमात्रस्यौ

षधंकिंतुजगद्रुजापहंसंसाररोगनाशकंच ॥ पूर्वपदेषंढत्वमार्षंकर्मधारयोवा ॥ ९७ ॥ यदीति ॥ हेशिवयस्यपुरुषस्यजातुकदाचिदपिअंधकद्विषस्तवशिवशंकरचंद्रशेखरेतिनामओष्ठपुटाद्विनिःसृतं तस्यपुनरसकृतपुनःपुनर्जायमानासंसृतिर्न ॥ तन्नहीतिपाठेतत्तस्यनहिनैवेत्यर्थः ॥ ९८ ॥ इतःपरमन्यच्छ्रेयोनास्तीतिबहुधासंबोधयन्प्रकृतमुपसंहरति ॥ परमात्मन्निति ॥ ९९ ॥ १०० ॥ ननुवैकुंठकैवल्यपतेस्तवकथमयंप्रलापस्तत्राह ॥ त्वद्दृष्टीति ॥ तृणंतुच्छम् ॥ परमितिपाठेपरंदूरंनिकृष्टमितियावत् ॥ १ ॥ विमलाशुद्धापवित्रेतियावत् ॥ मनोरथवतीअभीष्टवतीअमृतकल्पेत्यर्थः ॥ २ ॥ भिक्षाटनायेति ॥ अन्यत्रापिभिक्षाटनायनिरगान्निर्गंतुमुद्यतइत्यर्थः ॥ ३ ॥ अनेनमिषेणव्याजेनभवदर्शनंशिवदर्शनं भवस्यसंसारस्यदर्शनमितिवा ॥ ४ ॥ स्मेरास्यःप्रह

यदिजातुचिदंधकद्विषस्तवनामौष्ठपुटाद्विनिःसृतम् ॥ शिवशंकरचंद्रशेखरेत्यसकृत्तस्यनसंसृतिःपुनः ॥ ९८ ॥ परमात्मन्परंधामस्वेच्छाविधृतविग्रह ॥ कुतूहलंतवेशेदंक्कपराधीनतेश्वरे ॥ ९९ ॥ अद्यधन्योस्मिदेवेशयंनपश्यंतियोगिनः ॥ पश्यामितंजगन्मूलंपरमेश्वरमक्षयम् ॥ १०० ॥ अद्यमेपरमोलाभस्त्वद्यमेमंगलंपरम् ॥ त्वद्दृष्ट्यमृततृप्तस्यतृणंस्वर्गापवर्गदम् ॥ १ ॥ इत्थंवदतिगोविंदेविमलापद्मयातया ॥ मनोरथवतीनामभिक्षापात्रेसमर्पिता ॥ २ ॥ भिक्षाटनायदेवोपिनिरगात्परयामुदा ॥ दृष्ट्वाऽनुयायिनींतांतुसमाहूयजनार्दनः ॥ संप्रार्थयद्ब्रह्महत्यांविमुंचत्वंत्रिशूलिनम् ॥ ३ ॥ ॥ ब्रह्महत्योवाच ॥ ॥ अनेनापिमिषेणाऽहंसंसेव्यामुंवृषध्वजम् ॥ आत्मानंपावयिष्यामिक्कपुनर्भवदर्शनम् ॥ ४ ॥ सातत्याजनतत्पार्श्वंव्याहृतापिमुरारिणा ॥ तमूचेऽथहरिंशंभुःस्मेरास्योवचनंशुभम् ॥ ५ ॥ त्वद्वाक्पीयूषपानेनतृप्तोस्मिबहुमानद ॥ वरंवृणीष्वगोविंदवरदोऽस्मितवानघ ॥ ६ ॥ नमाद्यंतियथाभैक्षैर्भिक्षवोप्यतिसंस्कृतैः ॥ यथामानसुधापानैर्नुन्नभिक्षाटनज्वराः ॥ ७ ॥ महाविष्णुरुवाच ॥ ॥ एषएववरःश्लाघ्योयदहंदेवताधिपम् ॥ पश्यामित्वांदेवदेवंमनोरथपथातिगम् ॥ ८ ॥ अनभ्रेयंसुधावृष्टिरनायासोमहोत्सवः ॥ अयत्नोनिधिलाभोयद्वीक्षणंहरतेसताम् ॥ ९ ॥ अवियोगोऽस्तुमेदेवत्वदंघ्रियुगलेनवै ॥ एषएववरःशंभोनान्यंकंचिद्वरंवृणे ॥ १० ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ एवंभवतुतेऽनंतयत्त्वयोक्तंमहामते ॥ सर्वेषामपिदेवानांवरदस्त्वंभविष्यसि ॥ ११ ॥ अनुगृह्येतिदैत्यारिंकेंद्रादिभुवनेचरन् ॥ भेजेविमुक्तिजननींनाम्नावाराणसींपुरीम् ॥ १२ ॥

सितवदनः ॥ स्मेराक्षइतिपाठेविकासितनेत्रइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ननुमनोरथवतींभिक्षांत्यक्त्वाकिमितिवाक्सुधापानेनैवतृप्तिरावेद्यतेतत्राह ॥ नमाद्यंतीति ॥ नमाद्यंतिनहृष्यंति ॥ नुन्नभिक्षाटनज्वरागतभिक्षाटनक्लेशाः ॥ ननुभिक्षाटनज्वराइतिपाठे ननुनचाविद्यतेभिक्षाटनज्वरोभिक्षाटनकृतोज्वरोयेषांतेतथेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ननुवरान्विहायकिमितिदर्शनमेवमृग्यतेतत्राह ॥ अनभ्रेति ॥ हेहरतेसतांत्वद्भक्तानाम् ॥ यद्वा सतांशिवविष्णवोरभेददर्शिनां तेतवयद्दर्शनं सतांतवचदर्शनमितिवा ॥ इयमनभ्रासुधावृष्टिर्वृष्ट्यपेक्षितसमयेमेघरहिताजलवृष्टिः ॥ निधिलाभःशेवधिलाभः ॥ ९ ॥ यतएवमतोऽवियोगोस्त्विति ॥ अथवातथापिममसंतोषार्थंकश्चिद्वरःप्रार्थ्यतामितिचेत्तत्राह ॥ अवियोगोस्त्विति ॥ अप्रार्थितमपिददाति ॥ सर्वेषामिति ॥ ११० ॥ ११ ॥ केंद्रादिभुवनेब्रह्मेंद्रादीनां

लोके ॥ १२ ॥ प्रसंगात्काशींस्तौति यत्रस्थितानामित्यारभ्यक्षेत्रेप्रविष्टइत्यतःप्राक्तनेन ॥ पदानिसत्यलोकादिस्थानानि ॥ नार्हतीत्यत्रेहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ विपदांपदमाश्रयः ॥ १३ ॥ जटीपाशुपतादिः ॥ मुंडीएकदंडयादिः ॥ दिगंबरोऽवधूतादिः ॥ १४ ॥ अन्यतोऽन्यत्र ॥ तद्भिक्षाशीवाराणसीभिक्षाभोजी ॥ १५ ॥ भिक्षेति ॥ यत्रकाश्यांसंन्यासिभ्यआमलकपरिमितापिदत्तायाभिक्षासामेरुणातुलितातुलनार्थमुन्मानपात्रेधृतासतीवाराणस्यांभिक्षागुरुर्गुर्वीस्यादित्यर्थः ॥१६ ॥ सीदत्कुटुंबिनेक्षुधापीडितकलत्रादिमते ॥ इज्यतेदेवैरितिशेषः ॥१७॥ निरुपायिनेजीवनोपायरहिताय ॥ तृट्क्षुधासंपन्नंदुःखम् ॥ यद्वा तृट्क्षुधास्तृषःक्षुधाश्चतदुभयजन्यंसामान्यंवादुःखंनोभुंक्तेनप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ संवासायितुःसम्यग्वासंकारायितुः ॥ तुएवअविकलमेवसमग्रमेवभवे

यत्रस्थितानांजंतूनांकलांनार्हतिषोडशीम् ॥ अपिब्रह्मादिदेवानांपदानिविपदांपदम् ॥ १३ ॥ वरंवाराणसीवासीजटीमुंडीदिगंबरः ॥ नान्यत्रच्छत्रसंछन्नवसुधामंडलेश्वरः ॥ १४ ॥ वरंवाराणसीभिक्षानलक्षाधिपताऽन्यतः ॥ लक्षाधीशोविशेद्गर्भंतद्भिक्षाशीनगर्भभाक् ॥ १५ ॥ भिक्षापियत्रभिक्षुभ्योदत्तामलकसंमिता ॥ सुमेरुणापितुलितावाराणस्यांगुरुर्भवेत् ॥ १६ ॥ वर्षाशनंहियोदद्यात्काश्यांसीदत्कुटुंबिने ॥ यावंत्यब्दानितावंतियुगानिसदिवीज्यते ॥ १७ ॥ वाराणस्यांवर्षभोज्यंयोदद्यान्निरुपायिने ॥ सकदाचित्तृट्क्षुधानोदुःखंभुंक्तेनरर्षभः ॥ १८ ॥ वाराणस्यांनिवसतांयत्पुण्यमुपजायते ॥ तदेवसंवासयितुःफलंत्वविकलंभवेत् ॥ १९ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानियस्यानाम्नोपिकीर्तनात् ॥ त्यजंतिपापिनंकाशीसाकेनेहोपमीयते ॥ १२० ॥ क्षेत्रेप्रविष्टमात्रेऽथभैरवेभीषणाकृतौ ॥ हाहेत्युक्त्वाब्रह्महत्यापातालतलमाविशत् ॥ २१ ॥ कपालंब्रह्मणोरुद्रःसर्वेषामेवपश्यताम् ॥ हस्तात्पतितमालोक्यननर्तपरयामुदा ॥ २२ ॥ विधेःकपालंनामुंचत्करमत्यंतदुःसहम् ॥ हरस्यभ्रमतःक्वापितत्काश्यांक्षणतोऽपतत् ॥ २३ ॥ शूलिनोब्रह्मणोहत्यानापैतिस्मचयाक्वचित् ॥ साकाश्यांक्षणतोनष्टाकथंकाशीनदुर्लभा ॥२४॥ अतःप्रदक्षिणीकार्यापूजनीयापुरीत्वियम् ॥ २५ ॥ वाराणसीतिकाशीतिमहामंत्रमिमंजपन् ॥ यावज्जीवंत्रिसंध्यंतुजंतुर्जातुनजायते ॥ २६ ॥ अविमुक्तंमहाक्षेत्रंस्मरन्प्राणांस्तुयस्त्यजेत् ॥ दूरदेशांतरस्थोपिसोपिजातुनजायते ॥ २७ ॥ आनंदकाननेयस्यचित्तंसंस्मरतेसदा ॥ तत्क्षेत्रनामश्रवणान्नसभूयोऽभिजायते ॥ २८ ॥ रुद्रावासेवसेन्नित्यंनरोनियतमानसः ॥ एनसामपिसंभारंकृत्वाकालाद्विमुच्यते ॥ २९ ॥

दित्यर्थः॥ १९ ॥ नाम्नोपिकीर्तनात् ॥ किंपुनःप्रवेशनादिकादितिभावः ॥ १२० ॥ २१ ॥ रुतसंसारदुःखंभक्तानांद्रावयतीतिरुद्रःकालभैरवः ॥ २२ ॥ पुनरपिकाशींवर्णयति विधेरित्यारभ्यकपालमोचनमित्यतःप्राक्तनेन ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अविमुक्तस्यमंत्रद्वयमाह ॥ वाराणसीति ॥२६॥२७॥ आनंदेति ॥ काश्यांयस्यचित्तंसंस्मरतेसम्यक्स्मरतिकालभैरवमितिशेषः ॥ सततक्षेत्रनामश्रवणादानंदकाननेतिनामश्रवणादपिभूयोनजायतइत्यर्थः ॥ आनंदकाननंतत्क्षेत्रनामस्मरणादितिचस्थलद्वयेपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ २८ ॥ नियतमानसत्वंदुःशकमित्याशंक्यपक्षांतरमाह ॥

एनसामपीति ॥ कालात्कालयतिक्षेत्रस्थानिपापानीतिकालंपंचक्रोश्यादिप्रदक्षिणंतस्मात् ॥ यद्वा कालाद्रुद्रपिशाचभोगानंतरमित्यर्थः ॥ २९ ॥ १३० ॥ कपालमोचनमिति ॥ इहकाश्यामन्यत्रापिकृतंयत्पातकंतत्सर्वमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ तीर्थप्रवरेकपालमोचने ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अनिर्वाच्यावागगोचरा ॥ ३४ ॥ मुच्यंतेविदेहकैवल्यंप्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ योगेनब्रह्मात्मनोरैक्यज्ञानेन ॥ ॥ ३५ ॥ परंपदमित्यादिसाधनेसाध्योपचारात् ॥ ३६ ॥ विरुणद्धिविशेषेणावृणोतिपीडयतीतियावत् ॥ निरुणद्धीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ अत्रोषित्वापीशभक्तैर्विरोधंचाचरेत्तुयइतिक्वचित्पाठः ॥ ३७ ॥ पापभक्षणामर्दकेतिनामद्वयंनिर्वक्ति कपालमोचनमितित्रिभिः ॥ तत्रैवमंदाकिन्यादक्षिणतटप्रदेशएव ॥ इदमायतनंश्रेष्ठंमणिमाणिक्यनिर्मितम् ॥ श्रीमतःकालराजस्यकलिकालार्तिहारिणः ॥ निजभक्तजनंपातियःपापात्पापभक्षणः ॥ क्षेत्रविघ्नकरान्पापान्यातयन्यातनाशतैः ॥ इयंमंदाकिनीरम्यातपस्तप्तुमिहागता ॥ काशीवाससुखंप्राप्यनाद्यापिदिवमीहतेइत्यग्रेवक्ष्यमाणत्वात् ॥ कालोदतीर्थस्यात्रैवसर्व

महाश्मशानमासाद्ययदिदैवाद्विपद्यते ॥ पुनःश्मशानशयनंनक्वापिलभतेपुमान् ॥ १३० ॥ कपालमोचनंकाश्यांयेस्मरिष्यंतिमानवाः ॥ तेषांविनंक्ष्यतिक्षिप्रमिहान्यत्रापिपातकम् ॥ ३१ ॥ आगत्यतीर्थप्रवरेस्नानंकृत्वाविधानतः ॥ तर्पयित्वापितॄन्देवान्मुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ ३२ ॥ अशाश्वतमिदंज्ञात्वावाराणस्यांवसंतिये ॥ देहांतेतत्परंज्ञानंतेषांदास्यतिशंकरः ॥ ३३ ॥ इयंकाशीपुरीविप्रसाक्षाद्रुद्रतनुःपरा ॥ अनिर्वाच्यापरानंदादुष्प्राप्येशविरोधिभिः ॥ ३४ ॥ अस्यास्तत्त्वमहंजानेशिवभक्तिपरोपिवा ॥ मुच्यंतेजंतवोऽत्रैवयथायोगेनयोगिनः ॥ ३५ ॥ परंपदमियंकाशीपरानंदइयंपुरी ॥ इयमेवपरंज्ञानंसेव्याऽसौमोक्षकांक्षिभिः ॥ ३६ ॥ अत्रोषित्वापीशभक्तान्विरुणद्धितुयःकुधीः ॥ पुर्यैद्रुह्यतिवामूढस्तस्यान्यत्रात्रनोगतिः ॥ ३७ ॥ कपालमोचनंतीर्थंपुरस्कृत्वातुभैरवः ॥ तत्रैवतस्थौभक्तानांभक्षयन्नघसंततिम् ॥ ३८ ॥ पापभक्षणमासाद्यकृत्वापापशतान्यपि ॥ कुतोबिभेतिपापेभ्यःकालभैरवसेवकः ॥ ३९ ॥ आमर्दयतिपापानिदुष्टानांचमनोरथान् ॥ आमर्दकइतिख्यातस्ततोऽसौकालभैरवः ॥ ४० ॥ कलिंकालंकलयतिसदाकाशीनिवासिनाम् ॥ अतःख्यातिंपरांप्राप्तःकालभैरवसंज्ञिताम् ॥ ४१ ॥ सदैवयस्यभक्तेभ्योयमदूताःसुदारुणाः ॥ परमांभीरुतांप्राप्तास्ततोसौभैरवःस्मृतः ॥ ४२ ॥ मार्गशीर्षासिताष्टम्यांकालभैरवसंनिधौ ॥ उपोष्यजागरंकुर्वन्महापापैःप्रमुच्यते ॥ ४३ ॥

लोकाऽनादिसिद्धत्वात् ॥ कुलस्तंभस्थलंतुयातनास्थलम् ॥ एतदप्युक्तंतत्रैव ॥ अयंसहिकुलस्तंभोयत्रश्रीकालभैरवः ॥ क्षेत्रपापकृतःशास्तिदर्शयंस्तीव्रयातनामिति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्रकारांतरेणकालभैरवनामनिर्वक्ति ॥ कलिमिति ॥ काशीनिवासिनांकलिंकलिनामानंकालंयुगंकलयतिनाशयतिअतोसौकालःस्मृतइतिशेषः ॥ अतःख्यातिमित्यर्धंततोसौभैरवःस्मृतइतिद्वितीयश्लोकस्यानंतरंज्ञातव्यम् ॥ यद्वा ननुयथाश्रुतव्युत्पत्त्यनुसारेणकालसंज्ञितामितिवक्तव्येकथंकालभैरवसंज्ञितामित्युक्तं तत्राह ॥ सदैवेति ॥ अग्रेवक्ष्यमाणस्यप्रथमंसिद्धवन्निर्दिष्टत्वान्नायंदोषइतिभावः ॥ अथवाकलयतिभीरुतांप्रापयतीत्यर्थः ॥ तदाऋजुरेवार्थःश्लोकस्य ॥ ४१ ॥ इदानींप्रकारांतरेणभैरवनामव्युत्पादयति ॥ सदैवेति ॥ भक्तेभ्यएवबिभ्यतिकिंपुनस्तस्मादितिभावः ॥ ४२ ॥ कथमाराधितश्चैषआराधितःकुत्रकालइतिपंचमषष्ठप्रश्नयोरुत्तरमाह मार्गशीर्षेत्यादिना ॥ मार्गशीर्षाऽसिताष्टम्यामाग्रहायणिककृष्णाष्टम्याम् ॥ महापापैःकाश्यांकृतैः ॥ बहिःकृतानांप्रवेशमात्रेण

नाशात् ॥ ४३ ॥ यत्किंचित्काशीकृतमित्येव ॥ दर्शनादत्र ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ वार्षिकंविघ्नमितिसाधारणम् ॥ क्षेत्रस्थंबहिःस्थंचेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ भूमिजोमंगलस्तस्यचवासरे ॥ ४७ ॥ ४८ ॥
॥ ४९ ॥ अत्वरस्त्वराराहितः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ प्रतिभूताष्टमीकुजमिति ॥ भूताचचतुर्दशीअष्टमीचकुजश्चमंगलवासरस्तेतथाभूताष्टमीकुजाःभूताष्टमीकुजान्प्रतीतिप्रति
भूताष्टमीकुंजंनभजेदित्यन्वयः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकत्रिंशोध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥छ॥ ॥ द्वात्रिंशतितमेध्यायेसर्वपापैकनाशके ॥ हरिके

यत्किंचिदशुभंकर्मकृतंमानुषबुद्धितः ॥ तत्सर्वंविलयंयातिकालभैरवदर्शनात् ॥४४॥ अनेकजन्मनियुतैर्यत्कृतंजंतुभिस्त्वघम् ॥ तत्सर्वंविलयत्याशुका
लभैरवदर्शनात् ॥ ४५॥ कृत्वाचविविधांपूजांमहासंभारविस्तरैः ॥ नरोमार्गासिताष्टम्यांवार्षिकंविघ्नमुत्सृजेत् ॥ ४६ ॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यांरविभूमिज
वासरे ॥ यात्रांचभैरवींकृत्वाकृतैःपापैःप्रमुच्यते ॥ ४७ ॥ कालभैरवभक्तानांसदाकाशीनिवासिनाम् ॥ विघ्नंयःकुरुतेमूढःसदुर्गतिमवाप्नुयात् ॥ ४८ ॥
विश्वेश्वरेपियेभक्तानोभक्ताःकालभैरवे ॥ काश्यांतेविघ्नसंघातंलभंतेतुपदेपदे ॥ ४९ ॥ तीर्थेकालोदकेस्नात्वाकृत्वातर्पणमत्वरः ॥ विलोक्यकालराजं
चनिरयादुद्धरेत्पितॄन् ॥ ५० ॥ अष्टौप्रदक्षिणीकृत्यप्रत्यहंपापभक्षणम् ॥ नरोनपापैर्लिप्येतमनोवाक्कायसंभवैः ॥५१॥ तस्मिन्नामर्दकेपीठेजप्त्वास्वामी
ष्टदेवताम् ॥ षण्मासंसिद्धिमाप्नोतिसाधकोभैरवाज्ञया ॥ ५२ ॥ वाराणस्यामुषित्वायोभैरवंनभजेन्नरः ॥ तस्यपापानिवर्धंतेशुक्लपक्षेयथाशशी ॥५३॥
यंयंसंचिंतयेत्कामंपापभक्षणसेवया ॥ बलिपूजोपहारैश्चतंतंससमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥ कालराजंनयःकाश्यांप्रतिभूताष्टमीकुजम् ॥ भजेत्तस्यक्षयेत्पुण्यं
कृष्णपक्षेयथाशशी ॥ ५५ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंब्रह्महत्यापनोदकम् ॥ भैरवोत्पत्तिसंज्ञंचसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५६ ॥ बंधनागारसंस्थोपिप्राप्तोपि
विपदंपराम् ॥ प्रादुर्भावंभैरवस्यश्रुत्वामुच्येतसंकटात् ॥ ५७ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेभैरवप्रादुर्भा
वोनामैकत्रिंशोध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ बर्हियानसमाचक्ष्वहरिकेशसमुद्भवम् ॥ कोसौकस्यसुतःश्रीमान्कीदृगस्यतपोमहत् ॥ १ ॥
कथंचदेवदेवस्यप्रियत्वंसमुपेयिवान् ॥ काशीवासिजनीनोभूत्कथंवादंडनायकः ॥ २ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंप्रसादंकुरुमेविभो ॥ अन्नदत्वंचसंप्राप्तः
कथमेषमहामतिः ॥ ३ ॥

शसमुत्पत्तिर्वर्ण्यतेऽतिमनोहरा ॥ १ ॥ एवंभूतोजितेंद्रियोप्यहंक्षेत्राद्बहिर्निष्कासितःकालराजवदनेनापीतिपरमाश्चर्येणदंडपाणेरप्युत्पत्त्यादिकंपृच्छति बर्हीतिचतुर्भिः ॥ बर्हियानमयूररथ ॥ १ ॥
समुपेयिवान्प्राप्तवान् ॥ काशीवासिजनीनोऽभूत्काशीवासिजनेषुप्रख्यातोभूत् ॥ काशीवासिजनेष्वासीदितिक्वचित्पाठः ॥ दंडनायकोदंडधर्ता ॥ २ ॥ अन्नदत्वंचकाशीवासिजनेष्वित्येव ॥ ३ ॥

नृणामित्युपलक्षणंक्षेत्रवैरिमात्राणामित्यर्थः ॥ तत्रप्रथमश्लोकेप्रश्नचतुष्टयंद्वितीयेद्वयंतृतीयेएकश्चतुर्थेचैकइत्यष्टौप्रश्नाः ॥ ४ ॥ प्रश्नमभिनंदति ॥ सम्यगिति ॥ सम्यगासमंताद्धितंसमा
हितम् ॥ सदाहितमितिक्वचित् ॥ कथानकमाभाषणंकथेत्यर्थः ॥ कथात्मकमितिपाठेकथारूपमित्यर्थः ॥ ५ ॥ कथानकमेवविशेषयन्श्रोतृप्ररोचनायतच्छ्रवणफलमाह ॥ यदाकर्ण्येति ॥
नरोमनुष्यमात्रः ॥ हेप्राज्ञेतिसाभिप्रायसंबोधनम् ॥ एतादृक्प्रश्नःपंडितस्यतवोचितइतिभावः ॥ ६ ॥ प्रथमप्रश्नत्रयस्यप्रत्युत्तरंवक्तुमाख्यायिकामाह ॥ रत्नभद्रइति ॥ यक्षोदेवयोनिविशेषः ॥
सुकृतंलक्षयतीतिसुकृतलक्षातथाविधाश्रीर्यस्यसतथोक्तः ॥ तत्रहेतुः ॥ परमधार्मिकइति ॥ ७ ॥ ८ ॥ शांभवेनशिवध्यानात्मकेन ॥ शांताःसर्वेंद्रियार्थाविषयायस्यसशांतसर्वेंद्रियार्थकः ॥
स्वार्थकः ॥ त्यक्तेतिक्वचित् ॥ ९ ॥ पितरीति ॥ पितरिमृतेऽनंतरंसपूर्णभद्रोऽपत्यंविनासर्वान्मनोरथाँल्लेभइत्यग्रिमेणान्वयः ॥ कथंभूतः महायशाबृहत्कीर्तिः ॥ पुनःकीदृशः ॥ सुकृतेनोपात्ताये

संभ्रमोविभ्रमश्चोभौकथंतदनुगामिनौ ॥ विश्रांतिकारिणौक्षेत्रवैरिणांसर्वदानृणाम् ॥ ४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ सम्यगापृच्छिभवताकाशीवासिसमा
हितम् ॥ कुंभसंभवविप्रर्षेदंडपाणिकथानकम् ॥ ५ ॥ यदाकर्ण्यनरःप्राज्ञकाशीवासस्ययत्फलम् ॥ निष्प्रत्यूहंतदाप्नोतिविश्वभर्त्तुरनुग्रहात् ॥ ६ ॥
रत्नभद्रइतिख्यातःपर्वतेगंधमादने ॥ यक्षःसुकृतलक्षश्रीःपुरापरमधार्मिकः ॥ ७ ॥ पूर्णभद्रंसुतंप्राप्यसोऽभूत्पूर्णमनोरथः ॥ वयश्चरममासाद्यभुक्त्वाभो
गाननेकशः ॥ ८ ॥ शांभवेनाथयोगेनदेहमुत्सृज्यपार्थिवम् ॥ आससादशिवंशांतंशांतसर्वेंद्रियार्थकः ॥ ९ ॥ पितर्युपरतेसोऽथपूर्णभद्रोमहायशाः ॥
सुकृतोपात्तविभवभवसंभोगभुक्तिभाक् ॥ १० ॥ सर्वान्मनोरथाँल्लेभेविनास्वर्गैकसाधनम् ॥ गार्हस्थ्याश्रमनेपथ्यंपथ्यंपैतामहंमहत् ॥ ११ ॥ संसार
तापसंतप्तावयवामृतसीकरम् ॥ अपत्यंपततांपोतंबहुक्लेशमहार्णवे ॥ १२ ॥ पूर्णभद्रोऽथसंवीक्ष्यमंदिरंसर्वसुंदरम् ॥ तद्बालकोमलालापविकलंत्यक्तमं
गलम् ॥ १३ ॥ शून्यंदरिद्रहृद्वदिवजीर्णारण्यमिवाथवा ॥ पांथवत्प्रांतरमिवाखिन्नोऽतीवानपत्यवान् ॥ १४ ॥ आहूयगृहिणींसोऽथयक्षःकनककुंडलाम् ॥
उवाचयक्षिणींश्रेष्ठांपूर्णभद्रोघटोद्भव ॥ १५ ॥ नहर्म्यंसुखदंकांतेदर्पणोदरसुंदरम् ॥ मुक्तागवाक्षसुभगंचंद्रकांतशिलाजिरम् ॥ १६ ॥ पद्मरागेंद्रनीला
र्चिरर्चिताट्टालकंक्वणत् ॥ विद्रुमस्तंभशोभाढ्यंस्फुरत्स्फटिककुड्यवत् ॥ १७ ॥

विभवाःसमृद्धयस्तैर्येभवसंभोगाःसांसारिकाभोगास्तेषांभुक्तिंभजतइतितथा ॥ १० ॥ अपत्यंविशिनष्टि स्वर्गैकसाधनमिति षडक्षराधिकेनसार्धेन ॥ नेपथ्यंभूषणम् ॥ पैतामहंमहत्पथ्यंपितामहादी
नामत्यंतहितकरमित्यर्थः ॥ ११ ॥ संसारतापैःसंतप्ताअवयवायेषांतेषाममृतसीकरंसुधाकणम् ॥ पततांबहुक्लेशमहार्णवेसंसारसागरेमज्जतांपोतंनावम् ॥ १२ ॥ पूर्णभद्रइति॥ पूर्णभद्रःस्वर्गैकसाधनमपत्यं
विनामंदिरंसंवीक्ष्यकनककुंडलामाहूयोवाचेतितृतीयेनान्वयः ॥ तत्प्रसिद्धंमंदिरमित्यन्वयः ॥ विकलंरहितम् ॥ १३ ॥ शून्यमितिदृष्टांतत्रयेणसंबध्यते ॥ पांथवत्पांथस्येव ॥ १४ ॥ पूर्णभद्रइतिपुनरुक्तिर
न्वयार्था ॥ पूर्णंसंपूर्णंभद्रंयस्यसतथेतिवा ॥ १५ ॥ किमुवाचतदाह ॥ नहर्म्यमिति ॥ हर्म्यंविशिनष्टि दर्पणेत्यादिनागर्भरूपेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ गवाक्षंभित्तिच्छिद्रम् ॥ अजिरमंगणम् ॥
॥ १६ ॥ पद्मरागाणामिंद्रनीलानांचार्चिर्भिर्दीप्तिभिरर्चिताअत्युज्ज्वलाअट्टालकायस्मिंस्तत् ॥ क्वणत्शब्दायमानंप्रतिस्वनवदित्यर्थः ॥ विद्रुमःप्रवालः ॥ कुड्यंभित्तिः ॥ १७ ॥

प्रेंखत्पताकानिकरंप्रेंखंतीनांचलंतीनांपताकानांनिकरःसमूहोयस्मिंस्तत् ॥ कृष्णागुरुभिःकालागुरुभिर्योमहाधूपस्तेनजातोयोबहुलामोदोमहान्गंधस्तेनमोदितमामोदितम् ॥१८॥ पर्यंकानिखट्वाः ॥
अर्गलानिपरिघाः ॥ १९ ॥ राजिःसमूहः ॥ क्वणदित्युक्तंविवृणोति किंकिणीनादनादितमित्यादिना ॥ यद्वा क्वणदितिवेदाध्ययनादिभिरितिज्ञातव्यम् ॥ २० ॥ नूपुरारावेणसोत्कंठायेकेकिनो
मयूरास्तेषांकेकारवैराकुलंव्याप्तम् ॥ गुरुमहत् ॥ सारिसारीकाक्रीडापक्षिणी ॥ शुकसारीतिक्वचित् ॥ २१ ॥ खेलत्क्रीडत्मरालयुगलंहंसयुग्मंयस्मिंस्तत् ॥ जीवंजीवकैश्चकोरैःकांतिमत्शो
भायुक्तम् ॥ माल्यानांगंधैराकृष्टत्वाद्भ्रमराणांमाल्याहूतद्विरेफाणामित्युक्तम् ॥ तेषांमंजुगुंजैर्मनोहराव्यक्तैरारासमंताद्रवैरावृतम् ॥ २२ ॥ कर्पूरेणमदयोर्यआमोदस्तेनसहितमुदरंयस्यतेनानिले
नवीजितम् ॥ क्रीडावानरैर्दंष्ट्राग्रीकृतानिमणिमाणिक्यान्येवमणिमाणिक्यमयानिवादाडिमानियस्मिन् ॥ अथवाखेलावलीमुखैर्दंष्ट्राग्रीकृतानिमाणिक्यानिदाडिमफलानीवयस्मिन् ॥ २३ ॥

प्रेंखत्पताकानिकरंमणिमाणिक्यमालितम् ॥ कृष्णागुरुमहाधूपबहुलामोदमोदितम् ॥ १८ ॥ अनर्घ्यासनसंयुक्तंचारुपर्यंकभूषितम् ॥ रम्यार्गलकपा
टाढ्यंदुकूलच्छन्नमंडपम् ॥ १९ ॥ सुरम्यरतिशालाढ्यंवाजिराजिविराजितम् ॥ दासदासीशताकीर्णंकिंकिणीनादनादितम् ॥ २० ॥ नूपुरारावसो
त्कंठकेकिकेकारवाकुलम् ॥ कूजत्पारावतकुलंगुरुसारीकथावरम् ॥ २१ ॥ खेलन्मरालयुगलंजीवंजीवककांतिमत् ॥ माल्याहूतद्विरेफाणांमंजुगुं
जारवावृतम् ॥ २२ ॥ कर्पूरैणमदामोदसोदरानिलवीजितम् ॥ क्रीडामर्कटदंष्ट्राग्रीकृतमाणिक्यदाडिमम् ॥ २३ ॥ दाडिमीबीजसंभ्रांतशुकतुंडात्तमौ
क्तिकम् ॥ धनधान्यसमृद्धंचपद्मालयमिवापरम् ॥ २४ ॥ कमलामोदगर्भंचगर्भरूपंविनाप्रिये ॥ गर्भरूपसुखंप्रेक्ष्येकथंकनककुंडले ॥ २५ ॥
यद्युपायोऽस्तितद्ब्रूहिधिगपुत्रस्यजीवितम् ॥ सर्वंशून्यमिवाभातिगृहमेतदनंगजम् ॥ २६ ॥ धिगेतत्सौधसौंदर्यंधिगेतद्धनसंचयम् ॥ विनापत्यं
प्रियतमेजीवितंचधिगावयोः ॥ २७ ॥ प्रलपंतमिवप्रोच्चैःप्रियंकनककुंडला ॥ बभाषेंऽतर्विनिःश्वस्ययक्षिणीसापतिव्रता ॥ २८ ॥ ॥ कनककुंडलो
वाच ॥ ॥ किमर्थंखिद्यसेकांतज्ञानवानसियद्भवान् ॥ अत्रोपायोऽस्त्यपत्याप्त्यैविस्रब्धमवधारय ॥ २९ ॥ किमुद्यमवतांपुंसांदुर्लभंहिचराचरे ॥
ईश्वरार्पितबुद्धीनांस्फुरंत्यग्रेमनोरथाः ॥ ३० ॥ दैवंहेतुंवदंत्येवंभृशंकापुरुषाःपते ॥ स्वयंपुराकृतंकर्मदैवंतच्चनहीतरत् ॥३१॥ ततःपौरुषमालंब्यतत्कर्म
परिशांतये ॥ ईश्वरंशरणंयायात्सर्वकारणकारणम् ॥ ३२ ॥

दाडिमीबीजानीतिसंभ्रांतैःशुकैस्तुंडैःकृत्वाआत्तानिगृहीतानिमौक्तिकानियस्मिंस्तत् ॥ एतेनविशेषणद्वयेनमाणिक्यानांमुक्ताफलानांचबाहुल्यंसूचितम् ॥ २४ ॥ कमलानांकमलायावामोदआम
दोहर्षोवायस्मिन् ॥ गर्भरूपसुखंपुत्रसुखम् ॥ गर्भस्यापत्यस्यरूपयुक्तंसुखमितिवा ॥ २५ ॥ यद्युपायोऽस्तिपुत्रोत्पत्तावितिशेषः ॥ नविद्यतेंगजःपुत्रोयस्मिंस्तत ॥ २६ ॥ २७ ॥
प्रलपंतमितिलोकोक्तिः ॥ प्रोच्चैरिवेतिवान्वयः ॥ अन्तर्मनसि ॥ २८ ॥ यद्यतः ॥ २९ ॥ ३० ॥ नन्वदृष्टमेवफलसिद्धौकारणंकिमुद्यमेनतत्राह ॥ दैवमिति ॥ दैवमेवहेतुरितियद्वदंती
त्यर्थः ॥ एवमिति ॥ दैवंहेतुरेवंकापुरुषावदंतीत्यन्वयः ॥ एवंवदनेकुतस्तेषांकुत्सितपुरुषत्वंतत्राह ॥ तच्चतत्पुनर्दैवंहियस्मात्पुरास्वयंकृतंकर्मनेतरदिति ॥ ३१ ॥ पुरुषकारस्यकारणत्वेरिथतेफ

लितमाह ॥ ततइति ॥ तत्पापपुण्यलक्षणंकर्मयस्मात्तत्तत्कर्मअज्ञानंपुराकृतंकर्मेतिवातस्यपरिशांतयेनाशायईश्वरंशरणंयायाद्गच्छेदिति ॥ ३२ ॥ नकेवलमेतावदपित्वपत्यमिति ॥ ३३ ॥ विधातुरिति ॥ शांभवींभक्तिंविधातुःकर्तुर्यस्यकस्यचिदित्यर्थः ॥ ३४ ॥ तदेवदर्शयति नारायणोपीत्यादिना ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ मृत्युंजयतीतिमृत्युंजयंसुतंनंदिनंशिलमत्तीतिशिलादःकश्चि दृषिर्लेभेलब्धवानिति ॥ शंभोरनुग्रहादित्यनुषज्जते ॥ उत्तरत्राप्यस्ययथासंभवमन्वयः ॥ एवंहिलैंगेश्रूयते ॥ शालंकायनात्मजःशिलादनामामुनिर्बहुकालंतपस्तेपे ततस्तपसातुष्टेनदेवराजेनागत्यवरं वरयेत्यभिहितम् ॥ शिलादोप्ययोनिजंमृत्युहीनंसुव्रतंपुत्रंवव्रे॥तच्छ्रुत्वेंद्रेणाभ्यधायि ॥ योनिजंमृत्युसंयुतंपुत्रंदास्याम्यन्यंनदास्यामियतोऽयोनिजामृत्युहीनानसंति यतःपितामहोप्ययोनिजोमृत्युहीनश्च नभवतिसोपिअंडजःपद्मजोमहादेवांगजोभवान्यास्तनयःपरार्धद्वयनाशेनश्यतिचेतिश्रूयते किमुतान्यस्यवार्ता किंतुयदिदेवेश्वरोरुद्रःप्रसीदतितदामृत्युहीनोऽयोनिजःपुत्रोदुर्लभोनभवति अन्यथामयावा ब्रह्मणावाविष्णुनावैतादृशःपुत्रोदातुंनशक्यइत्येवंतमनुगृह्यमहेंद्रोययौ॥ ततोमहेंद्रेगतेभवमाराधयतःशिलादस्यदिव्यंवर्षसहस्रत्रयंक्षणमिवगतम् ततोवल्मीकेनावृतांगंतक्षिस्त्रीगणैर्वज्रसूचीमुखैश्चान्यैरक्त स्त्रीभिश्चसर्वतोनिर्मांसरुधिरत्वचंविज्ञायसगणःसोमःप्रादुरभूत् तपसाऽलंसर्वज्ञंसर्वशास्त्रार्थपारगंपुत्रंदास्यामीतिचोक्तवान् ततोभवंप्रणम्यशिलाशनउवाचायोनिजंमृत्युहीनंसुव्रतंपुत्रमिच्छामीति ततः श्रीरुद्रःप्राह पुराममावतारार्थंब्रह्मणामुनिभिर्देवैश्चाहमाराधितोऽतोहमेवायोनिजोमृत्युहीनोनंदिनामातवपुत्रोभविष्यामीति ततोयज्ञांगणंकर्षतःशिलादस्यशंभोराज्ञयानंदिकेश्वरोजातइति ॥ तथाहि ॥

अपत्यंद्रविणंदाराहाराहर्म्यंहयागजाः ॥ सुखानिस्वर्गमोक्षौचनदूरेशिवभक्तितः ॥ ३३ ॥ विधातुःशांभवींभक्तिंप्रियसर्वेमनोरथाः ॥ सिद्धयोष्टौगृहद्वारंसे
वंतेनात्रसंशयः ॥ ३४ ॥ नारायणोपिभगवानंतरात्माजगत्पतिः ॥ चराचराणामविताजातःश्रीकंठसेवया ॥ ३५ ॥ ब्रह्मणःसृष्टिकर्तृत्वंदत्तंतेनैवशंभुना ॥
इंद्रादयोलोकपालाजाताःशंभोरनुग्रहात् ॥ ३६ ॥ मृत्युंजयंसुतंलेभेशिलादोप्यनपत्यवान् ॥ श्वेतकेतुरपिप्रापजीवितंकालपाशतः ॥ ३७ ॥ क्षीरार्ण
वाधिपतितामुपमन्युरवाप्तवान् ॥ अंधकोप्यभवद्भृंगीगाणपत्यपदोर्जितः ॥ ३८ ॥

सनत्कुमारंप्रतिनंदिकेश्वरवाक्यम् ॥ प्रजाकामःशिलादोऽभूत्पिताममममहामुने ॥ सोपीहसुचिरंकालंतपस्तेपेसुदुश्चरमित्यादि ॥ ग्रंथगौरवभयात्समग्रंनलिख्यते ॥ एवमग्रेपि ॥ श्वेतकेतुरितितस्यैव नामांतरम् ॥ कालपाशितःकालेनपाशेनबद्धः ॥ एवंहिश्रूयतेतत्रैव ॥ श्वेतोनामकश्चिन्मुनिर्गतायुर्गिरिगह्वरेमहादेवमभ्यर्च्यस्तौतिस्म ततश्चप्राप्तकालंतंनेतुंकालःसान्निध्यमकरोत् तदाप्राप्तकालोपि श्वेतस्तंकालंदृष्ट्वाविश्वेशमभ्यर्चतोमेवराकःकालःकिंकरिष्यति यतोमृत्योरपिमृत्युरहंस्थितोऽस्मीतिभावयन्शंकरमनुस्मरन्शंकरंपूजयामास तंतादृशंनिर्भयंदृष्ट्वाकालःसस्मितमाह हेविप्रएह्येहिकिमन यापूजया यतोममाग्रतस्त्वांब्रह्मविष्णुमहेश्वराअपिपरित्रातुंनशक्नुवंति अनेनरुद्रेणममकिम् विधिवशादेवयस्माद्गतासुस्त्वंतस्मात्त्वांनेतुमहमुद्यतइति ततस्तस्यधर्ममिश्रितंभयंकरमेवंश्रुत्वासमुनिर्हारुद्रेति विललाप पश्चादेकयादृशाबाष्पमिश्रयासंप्रेक्ष्योवाचास्मिँल्लिंगेममवृषध्वजःस्वस्त्यस्तिचेत्त्वयाविधिनावाकिम् तस्माद्यथागतंतथागच्छ तदनंतरंतद्वचनंश्रुत्वातीक्ष्णदंष्ट्रोभयंकरःकालःपाशहस्तःसिंहनादं कृत्वामुहुर्मुहुरास्फोटयकालप्राप्तंतंमुनिंबबंधआहच मयात्वंबद्धोसियमालयंनेतुंतवरुद्रेणममाकिंकृतमद्यक्ववासरुद्रस्तवभक्तिर्वाकुत्रपूजावाकुत्रपूजाफलंवाकुत्राहंवाक्वममभीतिर्वाक्कातोऽस्मिँल्लिंगेचेत्तवशंक रःकथंनिश्चेष्टइतिकथय तदनंतरंनंदिनागणेश्वरैश्चसहद्विजंनिहंतुमागतंकालंनिहंतुं भगवान्लिंगात्प्रादुर्बभूव ततश्चकालस्तंरुद्रंनिरीक्ष्यक्षणाज्जीवितंविससर्जपपातचेति ॥ तथाहि ॥ श्वेतोनाममुनिः श्रीमान्गतायुर्गिरिगह्वरइत्यादि ॥३७॥ क्षीरार्णवाधिपतितामिति ॥ एवंहिमहाभारतेश्रूयते ॥ उपमन्युःकिलदुग्धंपिबतोमुनिकुमारान्दृष्ट्वामातरंदुग्धंनिर्बंधेनयाचितवान् तन्माताचदारिद्र्यवशाद्दुग्धा

भावात्पिष्टेनदुग्धंनिर्मायादात् तत्पीत्वासौननर्त्त तदेतत्सर्वंज्ञात्वाबालाजहसुः ततोहास्यकारणंपृष्टवतेतस्मैस्वदारिद्र्यंमातान्यवेदयत् ॥ तज्ज्ञात्वाश्रीमहादेवमाराध्यदुग्धसागराधिपत्यंसलेभइति॥अंधकोपीति ॥ एवंहिवामनपुराणेश्रूयते ॥ अंधकोहिदैत्याधिपस्तत्संनिधौनारदःसमागम्यबहुधातंस्तुत्वोवाच त्वंपुरुषरत्नंत्वत्सदृशंतवस्त्रीरत्नंनास्ति ततस्तेनोक्तम् तर्हिब्रह्मन्कथयकुत्रमत्सदृशंस्त्रीरत्नंविद्यतइति तदानारदेनोक्तंब्रह्मांडेत्रयमेवस्त्रीरत्नंविद्यते ॥ सत्यलोकेसावित्री वैकुंठेलक्ष्मीः मर्त्यभूमौकैलासेचपार्वतीति ॥ तत्रत्वंसामर्थ्यंचेन्निकटवर्त्तित्वात्पार्वतींसमानयेति ॥ ततःसकामाभिभूतःपार्वतीमभिलष्यप्रमथैःसार्धंवारंवारंबहुयुद्धंकुर्वन्नेकदेश्वरेणवर्षाणामयुतंत्रिशूलाग्रेप्रोतआतपेनातिशुष्कईश्वरध्यानेननिष्पापःसन्नीश्वरंतुष्टाव ततोमहेशेनानुगृहीतःपुत्रंपरिकल्प्यदेव्यादत्तस्ततःसगणानामाधिपत्येपदेऊर्जितउद्रिक्तोभृंगीशोनामबभूवेति ॥ ३८ ॥ जिगायशार्ङ्गिणमिति ॥ अत्रैवंकथालैंगे ॥ ब्रह्मणःक्षुतसंभवस्यलब्धवज्रस्यस्वकार्यार्थमिंद्रप्रेरणयास्वेच्छयैवनरशरीरेणसंजातनरपालस्यक्षुपस्यच्यवनात्मजस्यदधीचस्यचक्षत्रियएवश्रेष्ठोविप्रएवश्रेष्ठइतिभिन्नभावेनचिरप्रसंगाद्विवादोऽभूत्ततः कदाचिदष्टलोकपालानांवपुर्वयोधारयतोऽहमिंद्रोहंवह्निरहंयमादिरीश्वरइतित्वयाच्यावनेनाहंनावमंतव्यः किंतुसदासंपूजनीयइतितस्यक्षुपस्यमतंश्रुत्वादधीचआत्मनोमहत्त्वाद्वाममुष्ट्याक्षुपंमूर्ध्न्यताडयत् ततश्चक्रोधात्क्षुपोबलवांस्तपोऽन्वितोवज्रधरतुल्योवज्रेणदधीचंचिच्छेद ततोदधीचोभूमौनिपपात पतित्वाचदुःखाच्छुक्रंसस्मार शुक्रोप्यागत्यदधीचस्यदेहंयोगबलात्संधयामास आहच भोदधीचोमापतिंसमाराध्यावध्योभव मयापिमृतसंजीवनीविद्याततएवलब्धा शंभुभक्तानांमृत्युभयंनास्त्येव मृतसंजीवनीमपितुभ्यमहंददामीतिमृतसंजीवनमंत्रंकथितवान् तस्यतद्वाक्यंश्रुत्वातपसाशंकरमाराध्यवज्रास्थित्वमवध्यत्वंचावाप एवंपरमेश्वरमाराध्यावध्यत्वंवज्रास्थित्वंचप्राप्यपादमूलेनराजेंद्रंसभायांमूर्ध्निप्रयत्नतोऽताडयत् ततःक्षुपोदधीचंपुनरपिवज्रेणताडयामास तत्ताडनंतस्यवज्रबद्धशरीरस्यपरमेशस्यप्रभावान्मनागपिदुःखायनाभूत् तदादधीचस्यावध्यत्वमहीनत्वंचदृष्ट्वाक्षुपोविष्णुंपूजयामास पूजया

जिगायशार्ङ्गिणंसंख्येदधीचिःशंभुसेवया ॥ प्राजापत्यपदंप्रापदक्षः संशील्यशंकरम् ॥ ३९ ॥

चसंतोषेणदत्तदर्शनंभगवंतंतुष्टावच स्तुत्याप्रत्यक्षीभूतस्यचविष्णोरग्रेतस्यकेभ्योपिभयाभावंचवामपादताडनादिकंचकथयित्वायथाऽहंतंजेष्यामितथाकर्तुमर्हसिभवानितिकथितवान् ॥ तदाविष्णुनोक्तंब्राह्मणमात्रस्यतावत्कस्यापिभयंनास्तिशिवभक्तानांतुप्राणिमात्राणाम् दधीचस्यतदुभयरूपत्वाद्भयंनास्तीतिकिंवक्तव्यम् तस्मात्तवविजयोनास्ति तथापि दक्षयज्ञेतस्यशापेनसुरैःसार्धंममविनाशोभवितापुनरुत्थानंचेति ॥ समुरस्यमेशापार्थंतस्यदुःखंकरोमिसर्वयत्नेनतमेत्यतवविजयाययत्नंकरिष्यामि तदातथास्त्वितिक्षुपेणाभिहितेब्राह्मणवेषंकृत्वादधीचस्याश्रमंप्राप्यतमभिवंद्यप्राह भोदधीचत्वत्तोहमेकंवरंवृणेतंदातुमर्हसीति ॥ ततस्तेनोक्तंतवाभिप्रेतंमयाज्ञातंब्राह्मणरूपेणक्षुपार्थंतेनाराधितोभक्तवात्सल्येनत्वंविष्णुरेवागतोसितथाप्यहंनबिभेमि रुद्रार्चकस्यभीतिरस्तिचेत्तर्हिसर्वज्ञस्त्वंवद देवदैत्यद्विजादप्येतस्मिन्जगतिनाहंबिभेमीति तदाविष्णुर्दधीचस्यवचःश्रुत्वाद्विजतांक्षणाद्विहायस्वरूपंगृहीत्वासस्मितंप्राह भवार्चनरतस्यतवभयंनास्त्येवसर्वज्ञएवभवांस्तथापिममनियोगात्सदसिक्षुपंप्रतिजयस्तवपरंतुत्वत्तोहंबिभेमीतिसकृद्वक्तुमर्हसीति एवंसांत्वंविष्णोर्वाक्यंश्रुत्वापिनबिभेमीतितंप्राह ततस्तस्यतादृशंवचःश्रुत्वाकुपितोहरिस्तंदिधक्षुश्चक्रंमुमोच ततोदधीचस्यप्रभावात्सुदारुणमपितच्चक्रंक्षुपस्यसंनिधावेवकुंठितधारमभवत् कुंठितधारंतच्चक्रंदृष्ट्वादधीचआह शिवस्यएतच्चक्रंततस्त्वयालब्धंमांनजिघांसति अतोब्राह्माद्यैरस्त्रैर्मांहंतुंप्रयत्नंकुर्विति तस्यतद्वचःश्रुत्वासर्वाण्यस्त्राणितस्मैससर्जदेवाअपिविष्णोःसाहाय्यंचक्रुः तदाकुशमुष्टिमादायभवंसंस्मरन्दधीचिःससर्ज सचकुशमुष्टिर्दिव्यंकालाग्निसदृशप्रभंत्रिशूलमभवत् तेनचदेवान्दग्धुंसमर्तिचक्रे तदस्त्रप्रभावान्नारायणादिभिस्त्यक्तान्यस्त्राणिचप्रणेशुर्देवाश्चदुद्रुवुः ततआत्मनःसदृशान्दिव्यान्लक्षायुतान्गणान्सभगवान्ससर्ज तान्सर्वानेकदैवसमुनिसत्तमोददाह ततस्तस्यविस्मापनार्थायहरिर्विश्वमूर्तिरभूत्तंदृष्ट्वादधीचेनोक्तंहेमहाविष्णोमायांत्यजममाप्येतादृशंविश्वरूपंत्वंपश्येत्युक्त्वास्वतनौविश्वरूपंदर्शयामास आहच हरिमनयामाययाकिम् तस्मान्मायांत्यक्त्वायोद्धुमर्हसीति एवंतस्यवचःश्रुत्वोत्तमंमाहात्म्यंचदृष्ट्वादेवाश्चभूयोपिदुद्रुवुर्ना

रायणंचनिश्चेष्टंब्रह्मावारयामास ततोब्रह्मणोवचनंनिशम्यतेननिर्जितस्तंमहामुनिंप्रणिपत्यभगवान्ययौ ततःक्षुपोपिदुःखातुरोभूत्वादधीचंब्राह्मणाएवश्रेष्ठाःमयाऽपराद्धंक्षमस्वेतिप्रार्थयामास ततोदधीचस्तंराजानमनुगृह्यसुरोत्तमान्दक्षयज्ञेविष्णुनागणैश्चसमंहेदेवाःध्वस्ताभवतेतिशशाप क्षुपंसंबोध्यब्राह्मणाएवपूज्याइत्याद्युक्त्वास्वोटजंप्रविवेश दधीचमभिवंद्यक्षुपोपिविस्मितःसन्जगामेति ॥ तथाहि॥ ब्रह्मपुत्रोमहातेजाराजाक्षुपइतिश्रुतः ॥ अभून्मित्रंदधीचस्यमुनींद्रस्यनरेश्वरइत्यादि ॥ संशील्यसम्यग्ध्यात्वा ॥ एतत्त्वीश्वरद्वेषात्पूर्वंपश्चाद्वाज्ञातव्यम् ॥३९॥ किंबहुनासंक्षेपतःशृण्वित्याह॥मनइति ॥ मनोरथपथातीतंवाचामगोचरंयत्पदंकैवल्यंतद्गोचरःप्रत्यक्षीभूतःसन्मृडःक्षणतस्तत्क्षणएवगोचरीकुर्यात्प्रत्यक्षीकुर्याद्दद्यादित्यर्थः ॥ ४० ॥ अन्वयमुक्त्वाव्यतिरेकमाह ॥ अनाराध्येति ॥ ४१ ॥

मनोरथपथातीतंयच्चवाचामगोचरम् ॥ गोचरोगोचरीकुर्यात्तत्पदंक्षणतोमृडः ॥ ४० ॥ अनाराध्यमहेशानंसर्वदंसर्वदेहिनाम् ॥ कोपिक्वापिकिमप्यत्रन
लभेतेतिनिश्चितम् ॥ ४१ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनशंकरंशरणंव्रज ॥ यदिच्छसिप्रियंपुत्रंप्रियसर्वजनीनकम् ॥ ४२ ॥ इतिश्रुत्वावचःपत्न्याःपूर्णभद्रः
सयक्षराट् ॥ आराध्यश्रीमहादेवंगीतज्ञोगीतविद्यया ॥ ४३ ॥ दिनैःकतिपयैरेवपरिपूर्णमनोरथः ॥ पुत्रकाममवापोच्चैस्तस्यांपत्न्यांदृढव्रतः ॥ ४४ ॥
नादेश्वरंसमभ्यर्च्यकैःकैर्नापिस्वचिंतितम् ॥ तस्मात्काश्यांप्रयत्नेनसेव्योनादेश्वरोनृभिः ॥ ४५ ॥ अंतर्वत्न्यथकालेनतत्पत्नीसुषुवेसुतम् ॥ तस्यनाम
पिताचक्रेहरिकेशइतिद्विज ॥ ४६ ॥ प्रीतिदायंददौचाथभूरिपुत्राननेक्षणात् ॥ पूर्णभद्रस्तथागस्त्यहृष्टाकनककुंडला ॥ ४७ ॥ बालोऽपिपूर्णचं
द्राभवदनोमदनोपमः ॥ वृद्धिंप्रतिक्षणंप्रापशुक्लपक्षइवोडुराट् ॥ ४८ ॥ यदाष्टवर्षदेशीयोहरिकेशोऽभवच्छिशुः ॥ नित्यंतदाप्रभृत्येवंशिवमेकममन्यत
॥ ४९ ॥ पांसुक्रीडनसक्तोपिकुर्याल्लिंगंरजोमयम् ॥ शाद्वलैःकोमलतृणैःपूजयेच्चसकौतुकम् ॥ ५० ॥ आकारयतिमित्राणिशिवनाम्नाऽखिलानिसः ॥
चंद्रशेखरभूतेशमृत्युंजयमृडेश्वर ॥ ५१ ॥ धूर्जटेखंडपरशोमृडानीशत्रिलोचन ॥ भर्गशंभोपशुपतेपिनाकिन्नुग्रशंकर ॥ ५२ ॥ श्रीकंठनीलकंठे
शस्मरारेपार्वतीपते ॥ कपालिन्भालनयनशूलपाणेमहेश्वर ॥ ५३ ॥ अजिनांबरदिग्वासःस्वर्धुनीक्लिन्नमौलिज ॥ विरूपाक्षाहिनेपथ्यगृणन्नामावली
मिमाम् ॥ ५४ ॥ सवयस्कानितिमुहुःसमाह्वयतिलालयन् ॥ शब्दग्रहौनगृह्णीतस्तस्यान्याख्यांहरादृते ॥ ५५ ॥ पद्भ्यांनपद्यतेचान्यदृतेभूतेश्वरा
जिरात् ॥ द्रष्टुंरूपांतरंतस्यवीक्षणेनविचक्षणे ॥ ५६ ॥

फलितमुपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ हेप्रियसर्वजनीनकंसर्वलोकश्रेष्ठमतिप्रसिद्धमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ काम्यतइतिकामः पुत्ररूपंकामंपुत्रकामंपुत्ररूपमभिलाषमित्यर्थः ॥ पुत्ररूपंवरंवा ॥ ४४ ॥ नादेश्वरमुॐकारम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रीतिदायंहर्षेणदेयंवस्त्रालंकरणादिकमित्यर्थः ॥ हृष्टाभूदितिशेषः ॥ हृष्टासतीददाविति पूर्वक्रियायावानुषंगः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ एवंवक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ ४९ ॥ तमेवप्रकारंदर्शयति ॥ पांस्विति ॥ शाद्वलैर्हरिततृणैः ॥ ५० ॥ शिवनाम्नेत्युक्तंतदेवनामदर्शयति चंद्रशेखरेतिसपादत्रयेण ॥ ५१ ॥ खंडपरशोभग्नकुठार ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अहिनेपथ्यसर्पभूषण ॥ ५४ ॥ सवयस्कान्समानवयसोमित्राणीत्येतत् ॥ पूर्वस्यायमनुवादोऽन्वयार्थः ॥ शब्दग्रहौकर्णौ ॥ ५५ ॥ पद्यतेगम्यते ॥ वीक्ष

णेविशिष्टेचक्षुषी ॥ विचक्षणेनिपुणेचतुरेइतियावत् ॥ ५६ ॥ रसयेदास्वादयेत् ॥ रसनाजिह्वा ॥ शिवांघ्रिकमलामोदादन्यदितिशेषः ॥ घ्राणंघ्राणेंद्रियम् ॥ जिघृक्षतिग्रहीतुमिच्छति ॥
॥ ५७ ॥ तत्कौतुककरौतत्सपर्याकरावित्यर्थः ॥ मनतिचिंतयाति ॥ शिवसात्कृत्यशिवायसमर्प्य ॥ एतेनतस्यबाणलिंगाद्यन्यतमलिंगपूजकत्वंसूचितम् ॥ तथाचवचनम् ॥ बाणलिंगेस्वयं
भूतेचंद्रकांतेहृदिस्थिते ॥ तत्रक्रतुशतंपुण्यंशंभोर्नैवेद्यभक्षणमिति ॥ सद्धियाशोभनधिया ॥ ५८ ॥ त्र्यक्षप्रत्यक्षगानित्रिलोचनाग्रेआनीयसमर्पितानीत्यर्थः ॥ अपिर्भिन्नक्रमेभक्ष्याणीत्यनेनसंब
ध्यते ॥ ५९ ॥ ऐक्षिष्टअपश्यत् ॥ भावंपदार्थम् ॥ चिकेतिज्ञानविषयीकरोतिजानातीत्येतत् ॥ कितज्ञानइतिधातुः ॥ ६० ॥ क्षणदासुरात्रिषु ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ शिक्षामेवाह एतदित्या

रसयेत्तस्यरसनाहरनामाक्षरामृतम् ॥ शिवांघ्रिकमलामोदाद्घ्राणंनैवजिघृक्षति ॥ ५७ ॥ करौतत्कौतुककरौमनोमनतिनापरम् ॥ शिवसात्कृत्यपेया
निपीयंतेतेनसद्धिया ॥ ५८ ॥ भक्ष्यंतेसर्वभक्ष्याणित्र्यक्षप्रत्यक्षगान्यपि ॥ सर्वावस्थासुसर्वत्रनसपश्येच्छिवंविना ॥ ५९ ॥ गच्छन्गायन्स्वपंस्तिष्ठ
ञ्छयानोऽदन्पिबन्नपि ॥ परितस्त्र्यक्षमैक्षिष्टनान्यंभावंचिकेतिसः ॥ ६० ॥ क्षणदासुप्रसुप्तोपिक्वयासीतिवदन्मुहुः ॥ क्षणंत्र्यक्षप्रतीक्षस्वबुध्यती
तिसबालकः ॥ ६१ ॥ स्पष्टांचेष्टांविलोक्येतिहरिकेशस्यतत्पिता ॥ अशिक्षयत्सुतंसोऽथगृहकर्मरतोभव ॥ ६२ ॥ एतेतुरंगमावत्सतवैतेऽश्वकिशो
रकाः ॥ चित्राणीमानिवासांसिसुदुकूलान्यमूनिच ॥ ६३ ॥ रत्नान्याकरशुद्धानिनानाजातीन्यनेकशः ॥ कुप्यंबहुविधंचैतद्गोधनानिमहांतिच ॥६४॥
अमत्राणिमहार्हाणिरौप्यकांस्यमयानिच ॥ पणनीयानिवस्तूनिनानादेशोद्भवान्यपि ॥ ६५ ॥ चामराणिविचित्राणिगंधद्रव्याण्यनेकशः ॥ एतान्य
न्यानिबहुशस्त्वनेकेधान्यराशयः ॥ ६६ ॥ एतत्त्वदीयंसकलंवस्तुजातंसमंततः ॥ अर्थोपार्जनविद्याश्चसर्वाःशिक्षस्वपुत्रक ॥ ६७ ॥ चेष्टास्त्यजदरि
द्राणांधूलिधूसरिणाममूः ॥ अभ्यस्यविद्याःसकलाभोगान्निर्विंश्यचोत्तमान् ॥ ६८ ॥ तांदशांचरमांप्राप्यभक्तियोगंततश्चर ॥ असकृच्छिक्षितःपित्रेत्यव
मन्यगुरोर्गिरम् ॥ ६९ ॥ रुष्टदृष्टिंचजनकंकदाचिदवलोक्यसः ॥ निर्जगामगृहाद्भीतोहरिकेशउदारधीः ॥ ७० ॥ ततश्चिंतामवापोच्चैर्दिग्भ्रांतिमपि
चाप्तवान् ॥ अहोबालिशबुद्धित्वात्कुतस्त्यक्तंगृहंमया ॥ ७१ ॥ क्वयामिक्वस्थितेशंभोममश्रेयोभविष्यति ॥ पित्रानिर्वासितश्चाहंनचवेद्म्यथकिंचन
॥ ७२ ॥ इतिश्रुतंमयापूर्वंपितुरुत्संगवर्तिना ॥ गदतस्तातपुरतःकस्यचिद्वचनंस्फुटम् ॥ ७३ ॥

रभ्यासकृदित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ अश्वकिशोरकास्तरुणाश्वाबालाश्वावेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ आकरशुद्धानिजन्मशुद्धानि ॥ कुप्यंस्वर्णरजतातिरिक्तंस्फाटिकादिभाजनम् ॥ ६४ ॥ अमत्राणिपात्रा
णि ॥ पणनीयानिविक्रयार्हाणि ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ निर्विंश्यभुक्त्वा ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ भीतःपितुःसकाशात् ॥ स्नातइतिपाठेभोजनायकृतस्नानइत्यर्थः ॥ ७० ॥ चिंतामेव
विलापद्वारास्पष्टयत्यहोइतिसार्धेन ॥ अहोइत्यादीनांहरिकेशोविचार्येति यातोवाराणसीमितित्रयोदशेनान्वयः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ कुत्रगच्छामिकुत्रवास्थितेममश्रेयोभविष्यतीत्येतद्द्वयंनिश्चि

नोति श्रुतमित्यादिना ॥ ७३ ॥ तेषांपूर्वोक्तानांसर्वेषामपीत्यर्थः ॥ अग्रेपितेषामित्यत्रापिशब्दोद्रष्टव्यः ॥ येषांक्कापिगतिर्नास्तीत्येतस्यावृत्तिर्वाराणस्याअतिकारुणिकताद्योतनार्था ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ आनंददंचेतिचकारादपमाननाशकमित्यपिज्ञेयम् ॥ ८१ ॥ रुचिरभिरुचिः ॥ वैनिश्चितम् ॥ आनंदजोदयःसुखजन्योल्लासविशेषोदयः ॥ सततमितिपाठश्चित्यः ॥ तेनस्वानंदजोदयइतिपाठेतेनाविश्वेशानुग्रहेण ॥ ८२ ॥ प्रकारांतरेणमहाश्मशाननामनिर्वचनंकुर्वन्नगतीनांगतित्वंविशेषतःसाधयति ॥ भर्ज्यंतइति ॥ कर्मबीजानिकर्माणिबीजानितद्वासनासहितान्यज्ञानानिचेत्यर्थः ॥ ८३ ॥ यातोगतः ॥ ८४ ॥ तनुद्वेषीकाशीस्थानांतनुभृन्मात्राणांतनुमात्रद्वेषीप्रलयकालेवातनुमात्रद्वेषीविश्वनाथः ॥ वाराणसीमागत्यकिंकृतवानित्यत्राहानंदवनमिति ॥ सहरिकेशः ॥ ८५ ॥ कीदृशमस्यतपोमहदितितृतीयप्रश्नस्यप्रत्युत्तरंविशदयितुंप्रसंगमाह ॥ अथेति ॥ अथेतिवाक्यारंभे ॥ ८६ ॥

मात्रापित्रापरित्यक्तायेत्यक्तानिजबंधुभिः ॥ येषांक्कापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७४ ॥ जरयापरिभूतायेयेव्याधिविकलीकृताः ॥ येषांक्कापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७५ ॥ पदेपदेसमाक्रांतायेविपद्भिरहर्निशम् ॥ येषांक्कापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७६ ॥ पापराशिभिराक्रांतायेदारिद्र्यपराजिताः ॥ येषांक्कापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७७ ॥ संसारभयभीतायेयेबद्धाःकर्मबंधनैः ॥ येषांक्कापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७८ ॥ श्रुतिस्मृतिविहीनायेशौचाचारविवर्जिताः ॥ येषांक्कापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७९ ॥ येचयोगपरिभ्रष्टास्तपोदानविवर्जिताः ॥ येषांक्कापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ८० ॥ मध्येबंधुजनेयेषामपमानंपदेपदे ॥ तेषांमानंददंचैकंशंभोरानंदकाननम् ॥८१॥ आनंदकाननेयेषांरुचिर्वैवसतांसताम् ॥ विश्वेशानुगृहीतानांतेषामानंदजोदयः ॥ ८२ ॥ भर्ज्यंतेकर्मबीजानियत्रविश्वेशवह्निना ॥ अतोमहाश्मशानंतदगतीनांपरागतिः ॥ ८३ ॥ हरिकेशोविचार्येतियातोवाराणसींपुरीम् ॥ यत्राविमुक्तेजंतूनांत्यजतांपार्थिवींतनुम् ॥ ८४ ॥ पुनर्नोतनुसंबंधस्तनुद्वेषिप्रसादतः ॥ आनंदवनमासाद्यसतपःशरणंगतः ॥ ८५ ॥ अथकालांतरेशंभुःप्रविश्यानंदकानमम् ॥ पार्वत्यैदर्शयामासनिजमाक्रीडकाननम् ॥ ८६ ॥ अमंदामोदमंदारंकोविदारपरिष्कृतम् ॥ चारुचंपकचूताढ्यंप्रोत्फुल्लनवमाल्लिकम् ॥ ८७ ॥ विकसन्मालतीजालंकरवीरविराजितम् ॥ प्रस्फुटत्केतकिवनंप्रोद्यत्कुरबकोर्जितम् ॥ ८८ ॥

आक्रीडंविशेषयन्नेतदेवविवृणोति अमंदेतिचतुर्विंशतिभिः ॥ एतेषांश्लोकानांदर्शयन्नित्थमाक्रीडंदेव्यैदेवोऽविशद्वनमित्यग्रिमेणान्वयः ॥ इत्थमेवंभूतम् ॥ एवंभूतत्वमेवाह ॥ अमंदेति ॥ अमंदामोदाःमहापरिमलामंदाराःपारिजातायस्मिन् कोविदारैश्चमारिकैःपरिष्कृतंभूषितम् ॥ चारुभ्यांचंपकचूताभ्यामाढ्यंपरिपूर्णमित्यर्थः ॥ प्रोत्फुल्लाविकसितानवानूतनामल्लिकास्तृणशून्यानियत्र ॥ ॥ ८७ ॥ विकसंतीनांमालतीनांजातीनांजालानिसमूहायत्र ॥ करवीरैःप्रतीहासैर्विराजितंप्रकाशितम् ॥ प्रस्फुटंतीनांविकसंतीनांकेतकीनांतृणजातिभेदानांवनानियत्र ॥ थाकारौस्त्रीकृतौह्रस्वौक्वचिदितिह्रस्वः ॥ दीर्घएववापाठः ॥ प्रोद्यंतियानिकुरवकानिअम्लानस्यवृक्षस्यशोणकुसुमानितैरूर्जितमुद्रिक्तम् ॥ अम्लानस्तुमहासहा ॥ तत्रशोणेकुरवकस्तत्रपीतेकुरंटकइत्यमरः ॥ ८८ ॥

जृंभतासुज्जृंभतांविकसतामितियावत् ॥ विचकिलानांद्रुमविशेषाणामामोदोयस्मिन् ॥ लसंतीनांकंकेलीनामशोकानांपल्लवायस्मिन् ॥ नवमालतीनांनूतनमालतीनांपरिमलैर्गंधैराकृष्टैराकर्षितैः
षट्पदैर्नादितंनादयुक्तम् ॥ ८९ ॥ पुष्पेषुहिताःपुष्प्याः पुष्प्याणांपुन्नागाणांदेववल्लभानांनिकरःसमूहोयस्मिन् ॥ पुष्प्यदितिपाठेपुष्प्यतांपुष्पाणिजनयतांपुन्नागानामित्यर्थः ॥ वकुलानांकेस
राणामामोदैर्मोदितंसुगंधितम् ॥ मेदस्विनोवपावंतोऽतःस्निग्धाइत्यर्थः ॥ येपाटलास्तेषामामोदैःसदामोदितानिदिशांमुखानियत्र ॥ ९० ॥ बहुशःशाखादिषुलंबिनांरोलंबानांभ्रमराणाम् ॥
रोलंबोमधुलंपटइतिरत्नमाला ॥ माल्यासमूहेनमालितंसंजातमालंभूतलंयत्र ॥ चलत्सुचन्दनशाखाग्रेषुरममाणैःपिकैःकोकिलैराकुलंव्याप्तम् ॥ ९१ ॥ गुरुणामहताऽगुरुणाकालागुरुणामत्ताभद्रजा
तयोउत्कृष्टजातयोविहंगमायत्र ॥ नागकेसराणांशाखासुकौतुकार्थंविश्वकर्मणानिर्मिताःक्रीडार्थमागतावासुरांगनाएवयाःशाकास्थाःशालभंजयःपुत्तलिकास्ताभिर्विनोदितंविलासयुक्तम् ॥ अतएवपूर्व
मुक्तंनिजमाक्रीडकाननमिति ॥ ९२ ॥ मेरुतुंगनमेरुस्थच्छायासुमेरूच्चरुद्राक्षवृक्षजातच्छायासुक्रीडिताःक्रीडायुक्ताःकिंनरायत्र ॥ किंनरीमिथुनानांकिंनरपत्नीयुगलानांस्थानेस्थानेऽउदुच्चैर्गीतंयत्र ॥

जृंभद्विचकिलामोदंलसत्कंकेलिपल्लवम् ॥ नवमल्लीपरिमलाकृष्टषट्पदनादितम् ॥ ८९ ॥ पुष्प्यपुन्नागनिकरंबकुलामोदमोदितम् ॥ मेदस्विपाटलामो
दसदामोदितदिङ्मुखम् ॥ ९० ॥ बहुशोलंबिरोलंबमालामालितभूतलम् ॥ चलच्चंदनशाखाग्ररममाणपिकाकुलम् ॥ ९१ ॥ गुरुणाऽगुरुणामत्तभद्र
जातिविहंगमम् ॥ नागकेसरशाखास्थशालभंजिविनोदितम् ॥ ९२ ॥ मेरुतुंगनमेरुस्थच्छायाक्रीडितकिंनरम् ॥ किंनरीमिथुनोद्गीतंगानवच्छुक
किंशुकम् ॥ ९३ ॥ कदंबानांकदंबेषुगुंजद्रोलंबयुग्मकम् ॥ जितसौवर्णवर्णोच्चकर्णिकारविराजितम् ॥ ९४ ॥ शालतालतमालालीहिंताली
लकुचावृतम् ॥ लसत्सप्तच्छदामोदंखर्जूरीराजिराजितम् ॥ नारिकेलतरुच्छन्नंनारंगीरागरंजितम् ॥ ९५ ॥ फलिजंबीरनिकरंमधूकमधुपाकुलम् ॥
शाल्मलीशीतलच्छायंपिचुमंदमहावनम् ॥ ९६ ॥ मधुरामोददमनच्छन्नंमरुबनोदितम् ॥ लवलीलोललीलाभृन्मंदमारुतलोलितम् ॥ ९७ ॥ भिल्ली
हल्लीसकप्रीतिझिल्लीरावविराविणम् ॥ क्वचित्सरःपरिसरक्रीडत्क्रोडकदंबकम् ॥ ९८ ॥

गानवंतोमधुरध्वनयःशुकाःकीरायेषुतथाभूताःकिंशुकाः पलाशायत्र ॥ ९३ ॥ कदंबानांहलिप्रियाणांकदंबेषुसमूहेषुगुंजंत्यव्यक्तशब्दवंतिरोलंबयुग्मकानिभ्रमरयुगलानियत्र ॥ जितःसौवर्णःसुवर्ण
संबंधीवर्णोयैस्तेचतेउच्चकर्णिकारामहापरिव्याधास्तैर्विराजितम् ॥ ९४ ॥ लसद्भिःसप्तच्छदैर्विशालत्वग्भिरामोदोयत्र ॥ खर्जूरीणांतृणद्रुमावांतरजातीनांराजिभिःपंक्तिभीराजितंशोभितम् ॥ नारि
केलतरुभिर्लांगलिवृक्षैश्छन्नंव्याप्तम् ॥ ऐरावतापरपर्याया यानागरंगाएवनारंग्यस्तासांरागैरंजितंव्याप्तमितियावत् ॥ नागेतिपाठेनागैःसमूहैरित्यर्थः ॥ ९५ ॥ फलिनांफलवतांजंबीराणांसमीरणानांनि
कराःसमूहायत्र ॥ मधूकेषुगुडपुष्पेषुयेमधुपाःभ्रमरास्तैराकुलम् ॥ शाल्मलीनांपिच्छिलानांशीतलाश्छायायत्र ॥ पिचुमन्दानांनिंबानांमहावनंयत्र ॥ ९६ ॥ मधुरोरम्यआमोदोयेषांतैर्दमन
कैराच्छन्नम् ॥ मरुबेणमरुबकेनपिंडीतकेननोदितमुच्छलितंमरूणांमरुबकानांवावनैरुदितंप्रकाशितम् ॥ मरुबमोदिनमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ लवल्यामुक्ताफलायालवालीतिगौडेप्रसिद्धायालोलांचंच
लांचालनरूपामितियावत् लीलांबिभर्त्तीतिलीलाभृत् योमंदमारुतस्तेनलोलितमांदोलितम् ॥ ९७ ॥ भिल्लीनांशबरस्त्रीणांहल्लीसकप्रीतौप्रीयतेऽनेनेतिप्रीतिःक्रीडनकंहल्लीसकाख्येनृत्यक्रीडनके

वाद्यस्थानीयोझिल्लीनांभृंगारीणांकठोरध्वनिसूक्ष्मकीटानाम् ॥ भृंगारीचीरिकाचीरीझिल्लीकाचसमाइमाइत्यमरः ॥ रावःशब्दस्तेनविराविणंशब्दयुक्तम् ॥ क्वचित्कुत्रचित्सरसांपरिसरेषुपर्यंतभूमिषुक्रीडतांक्रोडानांसूकराणांकदंबःसमूहोयत्र ॥ ९८ ॥ मरालीनांहंसीनांगलनालीस्थेषुबिसेषुपद्मिनीतंतुष्वासक्ताःसितच्छदाहंसायत्र ॥ हंसीकंठसंसक्तहंसमित्यर्थः ॥ विशोकस्यशोकरहितस्यकोकमिथुनस्यचक्रवाकयुग्मस्यक्रीडाक्रेंकाराभ्यांलीलातज्जातिशब्दाभ्यांसुंदरंमनोहरम् ॥ ९९ ॥ बकशावकानांबकपोतानांसंचारोयत्र ॥ लक्ष्मणासुसारसयोषित्स्वासक्ताःसारसाःपुष्कराह्वायत्र ॥ मत्तैर्बर्हिणैर्मयूरैःसंघुष्टंसंनादितम् ॥ कपिंजलानांकपिञ्जलानालभेतेतिश्रुतिप्रसिद्धपक्षिविशेषाणांकुलैराकुलंव्याप्तम् ॥ १०० ॥ जीवंजीवैःपक्षिविशेषैर्लसन्तउल्लसंतोजीवाःप्राणिनोयस्मिन् ॥ क्वणद्भिःशब्दायमानैःकारंडवैःपक्षिविशेषैरुत्कटमुच्चैर्व्याप्तमित्यर्थः ॥ दीर्घिकावारिसंचारिणावाप्युदकप्रसरणवताशीतेनवातेनवीजितंसेवितमित्यर्थः ॥ १ ॥ मंदांदोलितकह्लाराणामीषच्चलितसौगंधिकानांपरागैरजोभिःपरिपिंगलमत्यंतंपिंजरम् ॥ इदानींपुंरूपेणनिरूपयति ॥ उल्लसदिति ॥ विकसत्पद्मंवक्त्रंयस्यतत् ॥ नीलेंदीवरेपद्मेएवलोचनेयस्यतत् ॥ २ ॥ तमालःकालस्कन्धःकबरीभारःकेशपाशसमूहोयस्यतत् ॥ कबर्याएकत्वेपितदवयवानांबहुत्वाद्भारग्रहणम् ॥ विलसंत्योदाडिम्योरदादंतायस्यतत् ॥ विदलदितिपाठेविदलंत्योविदारं

मरालीगलनालीस्थबिसासक्तसितच्छदम् ॥ विशोककोकमिथुनक्रीडाक्रेंकारसुंदरम् ॥ ९९ ॥ बकशावकसंचारंलक्ष्मणासक्तसारसम् ॥ मत्तबर्हिणसंघुष्टंकपिंजलकुलाकुलम् ॥ १०० ॥ जीवंजीवलसज्जीवंक्वणत्कारंडवोत्कटम् ॥ दीर्घिकावारिसंचारिशीतमारुतवीजितम् ॥ १ ॥ मंदांदोलितकह्लारपरागपरिपिंगलम् ॥ उल्लसत्पंकजमुखंनीलेंदीवरलोचनम् ॥ २ ॥ तमालकबरीभारंविलसद्दाडिमीरदम् ॥ भ्रमरालीलसद्भ्रूकंशुकनासाविराजितम् ॥ ३ ॥ महांधुश्रवणंदूर्वाश्मश्रुभिःपरिशोभितम् ॥ कमलामोदनिःश्वासंबिंबीफलरदच्छदम् ॥ ४ ॥ सुपद्मपत्रवसनंकर्णिकारविभूषणम् ॥ कम्रकंबुलसत्कंठंशंकरस्कंधबंधुरम् ॥ ५ ॥ गंधसारसमासक्ताहीनदोर्दंडमंडितम् ॥ अशोकपल्लवांगुष्ठंकेतकीनखरोज्ज्वलम् ॥ ६ ॥

प्राप्नुवत्यइत्यर्थः ॥ भ्रमराल्यौभ्रमरपंक्तीलसंत्यौभ्रुवौयस्यतत् ॥ शुकःकीरएवशुकानांवायानासातयाविराजितम् ॥ ३ ॥ महान्तौअंधूकूपौश्रवणेयस्यतत् ॥ दूर्वाःशतपर्विकाएव ॥ दूर्वातुशतपर्विकेत्यमरः ॥ श्मश्रूणिपुंमुखरूढलोमानितैःपरिशोभितम् ॥ कमलस्यामोदोनिःश्वासोयस्यतत् ॥ बिंबीफलवत्गौडेप्रसिद्धलोलाकुचाफलवद्रदच्छदौयस्यतत् ॥ ४ ॥ शोभनंपद्मपत्रंवसनंयस्यतत् ॥ कर्णिकाराःपरिव्याधाःसुपुष्पितवृक्षविशेषाविभूषणानियस्यतत् ॥ कम्रकंबुःकमनीयशुक्तिःशोभनवृक्षविशेषःसएवलसञ्छोभमानःकंठोयस्यतत् ॥ शुक्तिःशंखःखुरःकोलदलंनखमित्यमरः ॥ यद्वा कम्रःकामुकोयःकंबुःशंखःसएवलसत्कंठोयस्यतत् ॥ कामातुरोहिशंखशब्दंकुर्वाणोभवतिसएवलसत्कंठत्वेनोत्प्रेक्ष्यतइत्यर्थः ॥ कामुकेकमितानुकःकम्रःकामयिताभीकःकमनःकामनोभिकइत्यमरः ॥ शंकरः[1]शिवाख्योवितुन्नकापरपर्यायःकालानुसार्यापरपर्यायोवावृक्षविशेषः ॥ अथवितुन्नकः झटामलाझटातालीशिवातामलकीतिच । कालानुसार्यवृक्षाश्मपुष्पशीतशिवानितु ॥ शैलेयमित्यमरः ॥ सएवस्कंधबंधुरेस्कंधस्थेबंधुरेउन्नतानतेयस्मिंस्तत् ॥ बंधुरंतून्नतानतमित्यमरः ॥ अथवाक्रीडार्थमागतःशंकरईशादिरुद्रएवमूर्त्तिभेदेनस्कंधबंधुरंस्कंधस्थंमूलप्ररोहस्थंबंधुरमुन्नताऽनतंयस्मिंस्तत् ॥ ५ ॥ गंधसारेचंदनेसमासक्तःसँल्लग्नोयःअहीनोऽहिश्रेष्ठःसएवदोर्दंडोहस्तस्तेनमंडितम् ॥ अशोकपल्लवौवंजुलपल्लवावंगुष्ठौयस्यतत् ॥ केतक्यस्तृणद्रुम

---

[1] शंकरःस्थाणुः ।

विशेषास्तएवनखरानखास्तैरुज्ज्वलम् ॥ ६ ॥ लसन्कंठीरवःसिंहएवउरोयस्यतत् ॥ गंडशैलोगिरेश्च्युतः पाषाणःसएवपृथुविस्तीर्णमुदरंयस्यतत् ॥ जलावर्तोंऽभसांभ्रमएवलसन्नाभिर्यस्यतत् ॥
तरूएवजंघायुगेताभ्यामन्वितम् ॥ ७ ॥ स्थलभाजौपद्मौचरणौयस्यतत् ॥ मत्तमातंगेनगंतुंशीलंयस्यतत् ॥ पुंस्त्वमार्षम् ॥ लसत्कदलीनांकेदारेषुवप्रेषु ॥ पुंनपुंसकयोर्वप्रःकेदारःक्षेत्रमित्यमरः ॥
दलंतःसंमर्दंतोयेचीनाहरिणविशेषाः॥ कदलीकंदलीचीनश्चमूरुप्रियकावपि ॥ समूरुश्चेतिहरिणाअमीअजिनयोनयइत्यमरः ॥ तएवांशुकानिवस्त्राणितैरावृतम् ॥ यद्वा लसत्कदलीक्षेत्रेषुयानिदलानिक
दलीपत्राणितान्येवचीनांशुकानिचीनदेशोद्भववस्त्राणितैरावृतम् ॥ ८ ॥ विविधपुष्पस्रग्भिर्मालितंसंजातमालम् ॥ समंततःसर्वत्र ॥ चकारःसमुच्चये ॥ अकंटकिभिःकंटकरहितैस्तरुभिश्छन्नम् ॥
महिषैःश्वापदैश्चव्याघ्रादिभिर्मित्रैरिवैकत्रस्थितैरावृतम् ॥ ऐकपद्यपाठेकर्मधारयः ॥ अकंटकिनस्तरवोयस्मिंस्तत्तथा ॥ छन्नाःप्रच्छन्नाआवृतावैरंविहायएकत्रस्थिताइतियावत् ॥ येमहिषश्वापदास्तैरावृत

लसत्कंठीरवोरस्कंगंडशैलपृथूदरम् ॥ जलावर्तलसन्नाभितरुजंघायुगान्वितम् ॥ ७ ॥ स्थलभाक्पद्मचरणंमत्तमातंगगामिनम् ॥ लसत्कदलिके
दारदलच्चीनांशुकावृतम् ॥ ८ ॥ नानासुकुममालाभिर्मालितंचसमंततः ॥ अकंटकितरुच्छन्नंमहिषश्वापदावृतम् ॥ ९ ॥ चंद्रकांतशिलासुप्तकृष्णे
णहरितोडुपम् ॥ तरुप्रकीर्णकुसुमजितस्वर्लोकतारकम् ॥ दर्शयन्नित्थमाक्रीडंदेव्यैदेवोविशद्वनम् ॥ ११० ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ यथाप्रियतमा
देविममत्वंसर्वसुंदरि ॥ तथाप्रियतरंचैतन्मेसदानंदकाननम् ॥ ११ ॥ अत्रानंदवनेदेविमृतानांमदनुग्रहात् ॥ वपुस्त्वमृततांप्राप्तमपुनर्भविनस्तुते
॥ १२ ॥ भविनोयेविपद्यंतेवाराणस्यांममाज्ञया ॥ तेषांबीजानिदग्धानिश्मशानज्वलदग्निना ॥ १३ ॥ महाश्मशानेयेप्राप्तादीर्घनिद्रांगिरींद्रजे ॥
नपुनर्गर्भशयनेतेस्वपंतिकदाचन ॥ १४ ॥ ब्रह्मज्ञानेनमुच्यंतेनान्यथाजंतवःक्वचित् ॥ ब्रह्मज्ञानमयेक्षेत्रेप्रयागेवातनुत्यजः ॥ १५ ॥ ब्रह्मज्ञानंतदे
वाहंकाशीसंस्थितिभागिनाम् ॥ दिशामितारकंप्रांतेमुच्यंतेतेतुतत्क्षणात् ॥ १६ ॥ गृह्णीयुःपापकर्माणिकाशीमृतविनिंदकाः ॥ सुकृतानिस्तुतिकृतो
मुच्यंतेतेऽत्रजंतवः ॥ १७ ॥

मितिवा ॥ अकंटकिभिस्तरुभिश्छन्नाआच्छादितायेमहिषादयस्तैरावृतमितिवा ॥ ९ ॥ चंद्रकांतशिलासुप्तेनकृष्णसारेणहरितोहरिद्वर्णीकृतःकलंकितइतियावत् ॥ उडुपतिर्बिंबीभूतश्चंद्रोयत्रतत् ॥
तरुषुप्रकीर्णानियानिकुसुमानितैर्जिताःस्वर्लोकस्थास्तारकायेनतत् ॥ ११० ॥ काननंप्रविश्यकिमकरोत् ॥ काशींवर्णयामासेत्याह ॥ देवदेवउवाचेति ॥ यथाप्रियतमेत्यादीनामितिब्रुवाणोदेवेशो
हरिकेशमवैक्षतेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ मेमम ॥ सदैवेतिक्वचित् ॥ ११ ॥ अत्रेति ॥ हेदेविअत्रानंदकाननेयेषांममानुग्रहान्मृतानांजंतूनांवपुःशरीरममृततांपुनर्मरणाभावंप्राप्तंतेपुनर्भविनएवपुनःसंसा
रिणोनभवंत्येवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ श्मशानंकाशीसएवज्वलदग्निः ॥ यद्वा श्मशानेकाश्यांज्वलदग्निर्विश्वेशस्तेन ॥ १३ ॥ एतदेवविवृणोति ॥ महाश्मशानइति ॥ १४ ॥ ब्रह्मज्ञानमयेब्रह्मज्ञानप्राप्ति
साधने ॥ १५ ॥ संस्थितिर्मरणंसम्यक्स्थितिर्वा ॥ १६ ॥ काशीमरणादमुक्तिमुक्तीकथयतोदोषगुणावाह ॥ गृह्णीयुरिति ॥ अत्रयेजंतवोम्रियंतेतेनमुच्यंतेइतिकाशीमृतविनिंदकाःपापानिगृह्णीयुर्गृ

---

१ अमरमालायामाक्रीडशब्दस्यनपुंसकत्वमुक्तंतदभिप्रायेणेयंटीकाकृदुक्तिःसंगच्छते ।

ह्नंति ॥ तेमुच्यंतइतिस्तुतिकृतःसुकृतानिगृह्णंतिप्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंतंमरणंकुर्वंतीत्यंतकृतोमरणंप्राप्ताइत्यर्थः ॥ १२० ॥ २१ ॥ सम्यगभ्यासःसमभ्यासस्तस्मात् ॥ कृताभ्यासादितिक्वचित् ॥ २२ ॥ ननुकेचिद्योगेनतपसावामुच्यंतइतिश्रूयते सत्यं तत्तुकलौनसिध्यतीत्याह ॥ नसिध्यतीति ॥ न्यायार्जितधनस्योत्सर्गस्त्यागोयस्यसनरः ॥ परइतिपाठेपरः केवलःसद्यःसिध्येदिति ॥ २३ ॥ उक्तमेवविवृणोति ॥ नव्रतमिति ॥ मुक्त्यैपरंपरयेत्यर्थः ॥ तदेवाह ॥ काशीदानैरित्यादिना ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्राप्येप्राप्तुंयोग्ये ॥ प्राप्तइतिपाठेप्राप्त

ब्रह्मज्ञानंकुतोदेविकलिनोपहतात्मनाम् ॥ स्वभावचंचलाक्षाणांतद्ब्रह्मेहादिशाम्यहम् ॥ १८ ॥ योगिनोयोगविभ्रष्टाःपतंत्यैश्वर्यमोहिताः ॥ काश्यांपतित्वानपुनःपतंत्यपिमहालये ॥ १९ ॥ ब्रह्मज्ञानंनविंदंतियोगैरेकेनजन्मना ॥ जन्मनैकेनमुच्यंतेकाश्यामंतकृतोजनाः ॥ १२० ॥ यथेहमुच्यतेजंतुर्गिरिजेमदनुग्रहात् ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेनतथान्यत्रकुत्रचित् ॥ २१ ॥ बहुजन्मसमभ्यासाद्योगीमुच्येतवानवा ॥ मृतमात्रोविमुच्येतकाश्यामेकेनजन्मना ॥ २२ ॥ नसिध्यतिकलौयोगोनसिध्यतिकलौतपः ॥ न्यायार्जितधनोत्सर्गःसद्यःसिध्येत्कलौनरः ॥ २३ ॥ नव्रतंनतपोनेज्यानजपोनसुरार्चनम् ॥ दानमेवकलौमुक्त्यैकाशीदानैरवाप्यते ॥ २४ ॥ कलौविश्वेश्वरोदेवःकलौवाराणसीपुरी ॥ कलौभागीरथीगंगाकलौदानंविशिष्यते ॥ २५ ॥ गंगोत्तरवहाकाश्यांलिंगंविश्वेश्वरंमम ॥ उभेविमुक्तिदेपुंसांप्राप्येदानबलात्कलौ ॥ २६ ॥ पुण्यवानितरोवापिममक्षेत्रस्यसेवया ॥ मुक्तोभवतिदेवेशिनात्रकार्याविचारणा ॥ २७ ॥ अविमुक्तस्यमाहात्म्यात्पुण्यपापेनकर्मणा ॥ देविप्रभवतःपुंसामपिजन्मशतार्जिते ॥ २८ ॥ अविमुक्तंनमोक्तव्यंतस्माद्देविमुमुक्षुणा ॥ हन्यमानेनबहुधाह्युपसर्गशतैरपि ॥ २९ ॥ विधायक्षेत्रसंन्यासंयेवसंतीहमानवाः ॥ जीवन्मुक्तास्तुतेदेवितेषांविघ्नंहराम्यहम् ॥ १३० ॥ नयोगिनांहृदाकाशेनकैलासेनमंदरे ॥ तथावासरतिर्मेऽस्तियथाकाश्यांरतिर्मम ॥ ३१ ॥ काशीवासिजनोदेविममगर्भेवसेत्सदा ॥ अतस्तंमोचयाम्यंतेप्रतिज्ञेयंयतोमम ॥ ३२ ॥ तामसींप्रकृतिंप्राप्यकालोभूत्वाचराचरम् ॥ ग्रसामिलीलयादेविकाशींरक्षामियत्नतः ॥ ३३ ॥

व्येइत्यर्थः ॥ २६ ॥ ननुभवतुपुण्यवतांदानेनकाश्यादिप्राप्त्यामोक्षइतरेषांतुकावार्तातत्राह ॥ पुण्यवानिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ उपसर्गशतैर्विघ्नशतैः ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ काशीस्थप्राणिमात्रमोचनेहेतुमाह ॥ काशीवासीति ॥ हेदेविकाशीवासिजनःकाशीस्थप्राणिमात्रोयतःसदाममगर्भेवसेत् ॥ प्राणेभ्योपिप्रियोममेतिक्वचित् ॥ अतस्तंकाशीवासिनंजनमंतेमोचयामि ॥ मोचयाम्येवेतिक्वचित् ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥ यतइयंकाशीस्थाप्राणिमात्रमोचनरूपा ॥ ममप्रतिज्ञा ॥ दृढाममेतिक्वचित् ॥ ३२ ॥ यतःकाशीममगर्भभूताऽतस्तामसीमिति ॥

तामसींतमोगुणोद्रेकाम् ॥ प्रकृतिंमायाम् ॥ तामसस्वभाववां ॥ ३३ ॥ लयेकाशीरक्षणेहेत्वंतरमाह ॥ प्रेमपात्रमिति ॥ ३४ ॥ निर्वाणंविदेहकैवल्यम् ॥ ३५ ॥ ब्रह्मांडेति ॥ ब्रह्मांडमध्येहेलयाऽनायासेनकाश्यांयद्वद्यथामुक्तिर्व्यवस्थितातथाऽन्यतोन्यत्राष्टांगयोगस्ययुक्त्यायुंजनेनअभ्यासेनापिनेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ कीदृगस्यतपोमहदितिचतुर्थस्यप्रश्नस्यप्रत्युत्तरंदातुंविश्वनाथेनदृष्टंहरिकेशंविशिनष्टि इतिब्रुवाणइत्यष्टभिः ॥ मध्येवनंवनमध्ये ॥ ३७ ॥ शुष्कस्नायुभिर्नीरसनाडीभेदैःपिनद्धश्छन्नोऽस्थिसंचयोयस्यतम् ॥ निश्चलाकृतिंनिश्चलशरीरम् ॥ वल्मीककीटावामलूरकीटाः ॥ वामलूरश्चनाकुश्चवल्मीकंपुंनपुंसकमित्यमरः ॥ तएवकीटकास्तेषामासमंतात्कोटयाशोषितमसृक्शोणितंयासांताअसृग्धराःशिरायस्यतम् ॥ ३८ ॥ निर्मांसोमांसरहितःकीकसचयोऽस्थिसमूहोयस्यतम् ॥ स्फटिकोपलनिश्चलंस्फटिकमयपर्वतवत्पाषाणवद्वास्थिरम् ॥ शंखादीनामिवलसंतीश्रीःशोभायस्यतम् ॥ तत्रमहाशंखःशुक्तिर्नरास्थिवा ॥ ३९ ॥ सत्वेंऽतः

प्रेमपात्रद्वयंदेविनितरांनेतरन्मम ॥ त्वंवातपोधनेगौरिकाशीवानंदभूमिका ॥ ३४ ॥ विनाकाशींनमेस्थानंविनाकाशींनमेरतिः ॥ विनाकाशींननिर्वाणंसत्यंसत्यंवदाम्यहम् ॥ ३५ ॥ ब्रह्मांडगोलकेयद्वन्मुक्तिःकाश्यांव्यवस्थिता ॥ अष्टांगयोगयुक्त्यावानतथाहेलयाऽन्यतः ॥ ३६ ॥ इतिब्रुवाणोदेवेशोहरिकेशमवैक्षत ॥ मध्येवनंतपस्यंतमशोकतरुमूलगम् ॥ ३७ ॥ शुष्कस्नायुपिनद्धास्थिसंचयंनिश्चलाकृतिम् ॥ वल्मीककीटकाकोटिशोषितासृगसृग्धरम् ॥३८॥ निर्मांसकीकसचयंस्फटिकोपलनिश्चलम् ॥ शंखकुंदेंदुतुहिनमहाशंखलसच्छ्रियम् ॥ ३९ ॥ सत्वावलंबितप्राणमायुःशेषेणरक्षितम् ॥ निःश्वासोच्छ्वासपवनवृत्तिसूचितजीवितम् ॥ १४० ॥ निमेषोन्मेषसंचारपिशुनीकृतजंतुकम् ॥ पिंगतारस्फुरद्रश्मिनेत्रदीपितदिङ्मुखम् ॥ ४१ ॥ तत्तपोग्निशिखादावचुंबितम्लानकाननम् ॥ तत्सौम्यदृक्सुधावर्षसंसिक्ताऽखिलभूरुहम् ॥ ४२ ॥

करणेऽवलंबिताःस्थिताःप्राणायस्यतम् ॥ आयुःशेषेणप्रारब्धेनकर्मणारक्षितम् ॥ निःश्वासोच्छ्वासपवनस्यप्राणस्यवृत्तिभ्यांसूचितंज्ञापितंजीवितंजीवनंयस्यतम् ॥ १४० ॥ निमेषोन्मेषसंचारेणप्राणिधर्मेणअपिशुनाःपिशुनागुणेषुदोषारोपकाःकृताजंतवोव्याघ्रादयोयेनतम् ॥ तेषामस्मिन्व्याधबुद्धिर्जातेतिभावः ॥ पिंगेपिंगलेतारेकनीनिकेययोःस्फुरंतोरश्मयोययोस्तेचतेनेत्रेचताभ्यांदीपितानिदिशांमुखानियेनतम् ॥ ४१ ॥ सप्रसिद्धश्चासौतपोऽग्निश्चतस्यशिखेवदावोवनाग्निस्तेनचुंबितानिसंलग्नानिअतएवम्लानानिकाननानियेनतम् ॥ तत्तपोग्निशिखादावस्यचुंबितेनसंबंधेनम्लानानिकाननानियस्मादितिवा ॥ तेप्रसिद्धेचसौम्यदृशौचशांतनेत्रेतयोःसुधावर्षेणसंसिक्ताअखिलभूरुहायेनतम् ॥ ४२ ॥

नराकृतिंमनुष्यशरीरंधृत्वासाक्षात्तपइवतपस्यंतम् ॥ किंकृत्वेत्यपेक्षायामाह ॥ निराकांक्षंयथास्यात्तथानिराकृतिमाकारशून्यामनिर्वाच्यांकांचनभक्तिंकृत्वाविधाय ॥ निराकांक्षंयथास्यादिति
यद्यपितथापिनिराकृतिंकांचनाकांक्षांकृत्वेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ कुरंगशावैर्मृगपोतैर्गणशोयूथशोभ्रमद्भिःपरिवारितंवेष्टितम् ॥ नितांतमतिशयेनभीषणान्यास्यानियेषांतथाभूतैःपंचास्यैःसिंहैरीश्वर
प्रयुक्तैःपरिरक्षितम् ॥ ४४ ॥ तंतथेति ॥ तंपूर्वोक्तंप्रसिद्धंवाहरिकेशंतथाभूतंपूर्वोक्तविशेषणविशिष्टमालोक्यदेवीभवानीदेवंविश्वेश्वरंव्यजिज्ञपद्विज्ञापयामास ॥ विज्ञापनप्रकारमाह ॥ हेईशामुं
निजभक्तंतपस्विनंवरेणवरदानेनछंदयइच्छांपूरयअनुग्रहंकुर्वित्यर्थः ॥ ४५ ॥ एतदेवविवृणोति ॥ त्वदेकेति ॥ स्पष्टम् ॥ ४६ ॥ अवरुह्यावतीर्य शैलादिनानंदिनादत्तःकरावलंबो
यस्यसः ॥ समाधिनासंकोचितंमुद्रितंनेत्रमेवपत्रंपद्मपत्रंयस्यतम् ॥ ४७ ॥ समक्षंप्रत्यक्षम् ॥ हर्षेणाकुलंगद्गदंचाक्षरंयथास्यात्तथाजगाद ॥ ४८ ॥ किंजगादतदाह ॥ जयेति ॥ जयो
त्कर्षमाविष्कुरु ॥ इतःपरमन्यच्छ्रेयोनास्तीतिबहुधासंबोधयति ॥ हेकृपालोदयालो ॥ तवहस्तपंकजंप्राप्यामृतीभूतातनूलतादेहवल्लीयस्यतथाभूतोहमभवंजातोस्मि ॥ कथंभूतंहस्तपंकजम् ॥

साक्षात्तपस्यंतमिवतपोधृत्वानराकृतिम् ॥ निराकृतिंनिराकांक्षंकृत्वाभक्तिंचकांचन ॥४३॥ कुरंगशावैर्गणशोभ्रमद्भिःपरिवारितम् ॥ नितांतभीषणास्यै
श्वपंचास्यैःपरिरक्षितम् ॥ ४४ ॥ तंतथाभूतमालोक्यदेवीदेवंव्यजिज्ञपत् ॥ वरेणच्छंदयेशामुंनिजभक्तंतपस्विनम् ॥ ४५ ॥ त्वदेकचित्तंत्वदधीनजी
वितंत्वदेककर्माणममुंत्वदाश्रयम् ॥ तीव्रैस्तपोभिःपरिशुष्कविग्रहंकुरुष्वयक्षस्यवैरनुग्रहम् ॥ ४६ ॥ देवोवृषेंद्रादवरुह्यदेव्याशैलादिनादत्तकरावलंबः ॥
समाधिसंकोचितनेत्रपत्रंपस्पर्शहस्तेनदयार्द्रचेताः ॥ ४७ ॥ ततःसयक्षोविनिमील्यचक्षुषीत्र्यक्षंपुरोवीक्ष्यसमक्षमात्मनः ॥ उद्यत्सहस्रांशुसहस्रतेजसं
जगादहर्षाकुलगद्गदाक्षरम् ॥ ४८ ॥ जयेशशंभोगिरिजेशशंकरत्रिशूलपाणेशशिखंडशेखर ॥ स्पर्शात्कृपालोतवपाणिपंकजंप्राप्यामृतीभूततनूलतो
ऽभवम् ॥ ४९ ॥ श्रुत्वोदितांतस्यमहेश्वरोगिरंमृद्वीकयासाम्यमुपेयुषींमृदु ॥ भक्तस्यधीरस्यमहातपोनिधेददौवराणांनिकरंतदामुदा ॥ १५० ॥
क्षेत्रस्ययक्षास्यममप्रियस्यमेभवाधुनादंडधरोवरान्मम ॥ स्थिरस्त्वमद्यादिदुरात्मदंडकःसुपालकःपुण्यकृतांचमत्प्रियः ॥ ५१ ॥ त्वंदंडपाणिर्भ
वनामतोऽधुनासर्वान्गणान्छाधिममाज्ञयोत्कटान् ॥ गणाविमौत्वामनुयायिनौसदानाम्नायथार्थौनृषुसंभ्रमोद्भ्रमौ ॥ ५२ ॥

स्पर्शत्ममस्पर्शंकुर्वत् ॥ स्पर्शीकृपालोतवपाणिपद्मजमितिपाठेपाणिपद्माज्जातंस्पर्शंप्राप्येत्यर्थः ॥ ४९ ॥ कथंचदेवदेवस्येत्यादिप्रश्नचतुष्टयस्योत्तरंदातुंप्रक्रमते ॥ श्रुत्वेति ॥ हेमहातपोनिधे
अगस्त्य ॥ विसर्गांतपाठेहरिकेशविशेषणम् ॥ महेश्वरस्तस्यहरिकेशस्यमृदुयथास्यात्तथागिरंश्रुत्वावराणांनिकरंप्रादादित्यन्वयः ॥ मृदुमितिपाठेगिरोविशेषणम् ॥ कथंभूताम् ॥ मृद्वीकयाद्राक्षयमधुरसयेतियावत् ॥
साम्यंसमभावमुपेयुषींप्राप्नुवतीम् ॥१५०॥ वरसमूहमेवदशयात क्षेत्रस्येत्यादिना ॥ भोहरिकेशत्वंममप्रियस्यास्यक्षेत्रस्यममवराद्दंडनायकोदंडधारकोभव॥ अद्यदिनमादिअद्या
दितद्यथास्यात्तथास्थिरःसन्नित्यर्थः ॥ दंडधारकत्वमेवदर्शयति ॥ दुरात्मनांदुष्टानांदंडकोदुरात्मदंडकः ॥ पुण्यकृतांसुपालकःसुष्ठुरक्षकः ॥ अनुपालकइतिक्वचित्पाठः ॥ तृतीयपादादौक्षेत्रास्थिता
न्पांहीतिच ॥ ५१ ॥ शाधिनियमय ॥ उत्कटानुद्भटानपि ॥ त्वामनुयायिनौत्वदनुवर्त्तिनौभविष्यतः ॥ यथाअबाधितोऽर्थोययोस्तौ ॥ तमेवाह ॥ सम्यग्भ्रमोयस्मादित्येकः उत्उत्कृष्टो

भ्रमोयस्मादित्यपरस्तौ ॥ ९२ ॥ अपृष्टमपिकथयाति ॥ त्वमिति ॥ काशीवासिनांजनानांत्वमंत्यभूषामंतिमकालीनामलंकृतिंकुरु ॥ गलेसुनीलंयस्याम् ॥ कंठेकालइत्यादिवदलुक् ॥
भुजगेंद्राःकंकणानिकरभूषणानियस्याम् ॥ भालेषुशोभनानिनेत्राणियस्याम् ॥ करिणांगजानांकृत्तयश्चर्माणिवासांसियस्याम् ॥ वामेमनोहरेईक्षणेनेत्रेयासांताभिरुपलक्षितोवामभागोयस्याम् ॥९३॥
मौलौमस्तकेलसतांकांतिमतांपिंगकपर्दानांपिंगलजटाजूटानांभारोवर्त्ततेयस्याम् ॥ विभूतिंभिरग्निहोत्रजभस्मभिःसंक्षालितःपुण्योविग्रहोयस्याम् ॥ अहःस्वपिहिमांशोश्चंद्रस्यकलयालसंतीश्रीर्यस्याम् ॥
अहोइत्याश्चर्येसंबोधनेवा ॥ वृषेंद्रस्यलीलागत्यामंदंगंतुंशीलंयस्यास्ताम् ॥ ९४ ॥ त्वमन्नदइति ॥ अत्राधिकोक्तिर्व्युत्क्रमोक्तिश्चभक्तिरसावेशेनेतिवोद्धव्यम् ॥ ननुत्वमेवतारकोपदेशान्मोक्षदः
कथमहमितिचेत्तत्राह ॥ मन्मुखसूपदेशतोमन्मुखनिःसृतशोभनोपदेशान्निमित्तात्त्वमेकएवमोक्षदइत्यर्थः ॥ हीत्यनेनशास्त्रसिद्धिंद्योतयाति ॥ सद्वसतिंसम्यङ्निवासम् ॥ ९९ ॥ विघ्नपूगैः

त्वमंत्यभूषांकुरुकाशिवासिनांगलेसुनीलांभुजगेंद्रकंकणाम् ॥ भालेसुनेत्रांकरिकृत्तिवाससंवामेक्षणालक्षितवामभागाम् ॥ ५३ ॥ मौलौलसत्पिंगकप
र्दभारिणींविभूतिसंक्षालितपुण्यविग्रहाम् ॥ अहोहिमांशोःकलयालसच्छ्रियंवृषेंद्रलीलागतिमंदगामिनीम् ॥ ५४ ॥ त्वमन्नदःकाशिनिवासिनांसदा
त्वंप्राणदोज्ञानदएकएवहि ॥ त्वंमोक्षदोमन्मुखसूपदेशतस्त्वंनिश्चलांसद्वसतिंविधास्यसि ॥ ५५ ॥ त्वंविघ्नपूगैःपरिपीड्यपापिनःसंभ्रांतिमुत्पाद्यविने
ष्यसेबहिः ॥ आनीयभक्तान्क्षणतोपिदूरतोमुक्तिंपरांदापयितासिपिंगल ॥ ५६ ॥ त्वत्सात्कृतेक्षेत्रवरेहियक्षराट्कस्त्वामनाराध्यविमुक्तिभाजनम् ॥
सभाजनंपूर्वतएवतेचरेत्ततःसमर्चांममभक्तआचरेत् ॥ ५७ ॥ त्वंग्रामवासप्रदएवमेपुरेऽध्यक्षस्त्वमेधीहचदंडनायकः ॥ दुष्टान्समुद्धाटयकाशिवैरिणः
काशींपुरींरक्षसदामुदान्वितः ॥ ५८ ॥ पूर्णभद्रसुतदंडनायकत्र्यक्षयक्षहरिकेशपिंगल ॥ काशिवासवसतांसदान्नदज्ञानमोक्षदगणाग्रणीर्भव ॥ ५९ ॥
मद्भक्तियुक्तोपिविनात्वदीयांभक्तिंनकाशीवसतिंलभेत ॥ गणेषुदेवेषुहिमानवेषुतदग्रमान्योभवदंडपाणे ॥ १६० ॥ ज्ञानोदतीर्थेविहितोदकक्रियोयस्त्वां
समाराधयितागणेशम् ॥ सएवलोकेकृतकृत्यतामगान्ममातुलानुग्रहतोऽत्रपुण्यवान् ॥ ६१ ॥ त्वंदक्षिणस्यांदिशिदंडपाणेसदैवमेनेत्रसमक्षमत्र ॥ त्वंदं
डयन्प्राणभृतोदुरीहानिहास्वनॄन्स्वानभयंदिशन्वै ॥ ६२ ॥

प्रत्यूहसमूहैः ॥ पिंगलहेतपसापिंगलमूर्ते सूर्यपारिपार्श्वकस्यपिंगलस्यावतारत्वाद्वातथासंबोध्यते ॥ ९६ ॥ त्वदिति ॥ यक्षराट्हेयक्षराजक्षेत्रवरेऽस्मिन्नविमुक्तेत्वत्सात्त्वदधीनेकृतेसतिकस्त्वा
मनाराध्यापूजयित्वामुक्तिभाजनंमुक्तेःपात्रंस्यात् ॥ अतःपूर्वतएवप्रथममेवतेतवसभाजनंपूजनंचरेत् ॥ ततस्तदनंतरंममसमर्चांममभक्तआचरेत्कुर्यात् ॥ अन्यथाकृतेममभक्तएवनस्यादितिभावः॥९७॥
दंडनायकस्त्वमेधिभव ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ तत्तस्मादग्रमान्यःप्रथमतएवपूज्यः ॥ १६० ॥ गणेशंगणानांनियंतारंत्वामिति ॥ ६१ ॥ हेदंडपाणेत्वमिहक्षेत्रेसदैवमेममनेत्रसमक्षंप्रत्यक्षमास्वातिष्ठे
त्यन्वयः ॥ कुत्रेत्याकांक्षायामाह ॥ मेदक्षिणस्यांदिशीति ॥ किंकुर्वन् ॥ दुश्चेष्टान्प्राणभृतःप्राणिनोदंडयन् ॥ पुनःकिंकुर्वन् ॥ स्वान्भक्तान्नॄन्मनुष्यान्प्रतिअभयंदिशन् ॥ वैनिश्चये ॥ ६२ ॥

विंवेशपरिचचार ॥ ६३ ॥ निदेशतईश्वराज्ञया ॥ चद्रुष्टतइतिक्वचित्पाठः ॥ ६४ :॥ अहमिति ॥ तदनुसूययातद्गुणदोषाविष्कारेण ॥ गुणेषुदोषाविष्करणमेवाह ॥ वसन्नपीति ॥ काश्यांवसन्नपिसमयानसंभावितोयतःअतस्तदनुसूययाहमप्यत्रवसतिंचक्रइत्यर्थः ॥ त्वयेतिपाठोबाहुल्येननदृश्यतेसंचिंत्यः ॥ ६५ ॥ मुनेइति ॥ हेमुनेएवंविधोवशीजितेन्द्रियोपिक्षेत्रंयत्त्वमत्याक्षीस्त्यक्तवानसि ॥ यदात्याक्षीरितिपाठेआसमंततःसर्वात्मनेत्यर्थः ॥ तत्रत्यागेकामंनिराबाधंतस्यैवदंडपाणेरेवविक्रियांप्रातिकूल्यंहेतुमहंशंकेआशंकइत्यर्थः ॥ ६६ ॥ तद्विक्रियायांहेतुंदर्शयन्पूर्वोक्तमेवविवृणोति ॥ मनागिति ॥ निर्वृतिःसुखम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ अतःस्वयमपिकाशीवासायोद्रिक्तभक्तिस्तमेवप्रार्थयते :॥ रत्नभद्रेति ॥ उत्तमश्रेष्ठ ॥ शिवाप्तयेमोक्षाय ॥ ६९ ॥

॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इतिदत्त्वावरान्विप्रगिरीशोदंडपाणये ॥ वृषेंद्रमधिरुह्याथविवेशानंदकाननम् ॥ ६३ ॥ कुंभोद्भवतदारभ्ययक्षराड्दंडनायकः ॥ पुरींवाराणसींसम्यगनुशास्तिनिदेशतः ॥ ६४ ॥ अहमप्यत्रवसतिंचक्रेतदनुसूयया ॥ वसन्नपिमयाकाश्यांयतःसंभावितोनसः ॥ ६५ ॥ मुनेक्षेत्रंयदत्याक्षीस्त्वमप्येवंविधोवशी ॥ शंकेतत्राहमेवाद्धाकामंतस्यैवविक्रियाम् ॥ ६६ ॥ मनाग्विरुद्धाचरणंयदिद्विजविलक्षयेत् ॥ हरिकेशस्तदाकाश्यांक्वस्थितिःक्वचनिर्वृतिः ॥ ६७ ॥ दंडपाणिमनाराध्यकःकाश्यांसुखमाप्नुयात् ॥ प्रविविक्षुरहंकाशींदूरगोपिभजामितम् ॥ ६८ ॥ रत्नभद्रांगजोद्भूतपूर्णभद्रसुतोत्तम ॥ निर्विघ्नंकुरुमेयक्षकाशीवासंशिवाप्तये ॥ ६९ ॥ धन्योयक्षःपूर्णभद्रोधन्याकांचनकुंडला ॥ ययोर्जठरपीठेभूर्दंडपाणेमहामते ॥ १७० ॥ जययक्षपतेधीरजयपिंगललोचन ॥ जयपिंगजटाभारजयदंडमहायुध ॥ ७१ ॥ अविमुक्तमहाक्षेत्रसूत्रधारोग्रतापस ॥ दंडनायकभीमास्यजयविश्वेश्वरप्रिय ॥ ७२ ॥ सौम्यानांसौम्यवदनभीषणानांभयानक ॥ क्षेत्रपापधियांकालमहाकालमहाप्रिय ॥ ७३ ॥ जयप्राणदयक्षेंद्रकाशीवासान्नमोक्षद ॥ महारत्नस्फुरद्रश्मिचयचर्चितविग्रह ॥ ७४ ॥ महासंभ्रांतिजनकमहोद्भ्रांतिप्रदायक ॥ अभक्तानांचभक्तानांसंभ्रांत्युद्भ्रांतिनाशक ॥ ७५ ॥ प्रांतनेपथ्यचतुरजयज्ञाननिधिप्रद ॥ जयगौरीपदाब्जालेमोक्षेक्षणविचक्षण ॥ ७६ ॥

बुद्ध्याप्रत्यक्षीकृत्यतंस्तोतुमुपक्रमते ॥ धन्यइति ॥ हेदंडपाणेहेमहामतेययोर्जठरपीठेभवतीतिभूस्त्वंसपूर्णभद्रोधन्यःसाचकनककुंडलाधन्येति ॥ १७० ॥ स्तुतिमाह जयेत्यष्टभिः ॥ दंडएवमहायुधंयस्य ॥ ७१ ॥ सूत्रधारस्थपते ॥ ७२ ॥ महान्प्रियोमहाप्रियः ॥ ७३ ॥ महारत्नानांस्फुरतारश्मिचयेनचर्चितोविग्रहोयस्य ॥ ७४ ॥ अभक्तानांचेत्यस्यपूर्वेणान्वयः ॥ ७५ ॥ प्रांतनेपथ्यचतुरअंतिमकालीनालंकरणेदक्ष ॥ गौरीपदाब्जालेभवानीपादपद्मभ्रमर :॥ मोक्षस्येक्षणेमोक्षइदानींभविष्यतीतिज्ञानेविचक्षणनिपुणमोक्षेक्षणविचक्षण ॥ मोक्षेषणेतिक्व

चित् ॥ ७६ ॥ स्वफलमाह ॥ यक्षेति ॥ ७७ ॥ परफलमाह ॥ दंडपाणीतिद्वाभ्याम् ॥ श्रद्धयाजपन्नितिसंबंधः ॥ ७८ ॥ विपत्तिमरणम् ॥ ७९ ॥ एतदध्यायश्रवणपठनफलमाह ॥ श्रुत्वेति
॥ १८० ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखण्डटीकायांद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चिद्वाप्यावर्णनंचित्रंचित्रकाशीक्षणांतरम् ॥ त्रयस्त्रिंशत्तमेऽध्यायेतथ्यंसंकथ्यतेध्रुवम् ॥ १ ॥
ज्ञानोदतीर्थेविहितोदकाक्रियइत्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ स्कन्देति ॥ विशेषतएतत्प्रश्नेहेतुमाह ॥ ज्ञानवापीमिति ॥ स्वर्गौकसोदेवाअपि ॥ अलमत्यर्थम् ॥ १ ॥ २ ॥ अनादीति ॥ देवयुगेसत्ययुगे ॥
ईशानःपूर्वोत्तरांतरालदिगधिष्ठाताऽष्टानांरुद्राणांमध्येएकतमः॥तथाचोक्तंवैष्णवेनीललोहितंरुद्रमुपक्रम्य ॥ भवंशर्वंमहेशानंतथाभूतपतिंद्विज ॥ भीममुग्रंमहादेवमुवाचसपितामहइति ॥ निर्वाणकम
लायामोक्षलक्ष्म्याःक्षेत्रमानंदकाननंप्राप्तइति तृतीयेनान्वयः ॥ ३ ॥ कदाप्राप्तइत्याकांक्षायांकालंनिर्दिशति नवर्षंतियदेतिद्वाभ्याम् ॥ ४ ॥ क्षारस्वादुनीउदेउदकेययोस्तौक्षारस्वादूदौलवण

यक्षराजाष्टकंपुण्यमिदंनित्यंत्रिकालतः ॥ जपामिमैत्रावरुणेवाराणस्याप्तिकारणम् ॥ ७७ ॥ दंडपाण्यष्टकंधीमाञ्जपन्विघ्नैर्नजातुचित् ॥ श्रद्धयापरि
भूयेतकाशीवासफलंलभेत् ॥ ७८ ॥ प्रादुर्भावंदंडपाणेःशृण्वन्स्तोत्रमिदंगृणन् ॥ विपत्तिमन्यतःप्राप्यकाशींजन्मांतरेलभेत् ॥ ७९ ॥ श्रुत्वाध्याय
मिमंपुण्यंदंडपाणिसमुद्भवम् ॥ पठित्वापाठयित्वापिनविघ्नैरभिभूयते ॥ १८० ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडे
पूर्वार्द्धे दंडपाणिप्रादुर्भावोनामद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ स्कंदज्ञानोदतीर्थस्यमाहात्म्यंवदसांप्रतम् ॥ ज्ञानवापींप्रशंसंतियतः
स्वर्गौकसोप्यलम् ॥१॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ घटोद्भवमहाप्राज्ञशृणुपापप्रणोदिनीम् ॥ ज्ञानवाप्याःसमुत्पत्तिंकथ्यमानांमयाधुना ॥२॥ अनादि
सिद्धेसंसारेपुरादेवयुगेमुने ॥ प्राप्तःकुतश्चिदीशानश्चरन्स्वैरमितस्ततः ॥ ३ ॥ नवर्षंतियदाभ्राणिनप्रावर्तंतनिम्नगाः ॥ जलाभिलाषोनयदास्नानपानादि
कर्माणि ॥ ४ ॥ क्षारस्वादूदयोरेवयदासीज्जलदर्शनम् ॥ पृथिव्यांनरसंचारेवर्तमानेक्वचित्क्वचित् ॥ ५ ॥ निर्वाणकमलाक्षेत्रंश्रीमदानंदकाननम् ॥
महाश्मशानंसर्वेषांबीजानांपरमूषरम् ॥ ६ ॥ महाशयनसुप्तानांजंतूनांप्रतिबोधकम् ॥ संसारसागरावर्तपतज्जंतुतरंडकम् ॥ ७ ॥ यातायातातिसं
खिन्नजंतुविश्राममंडपम् ॥ अनेकजन्मगुणितकर्मसूत्रच्छिदाक्षुरम् ॥ ८ ॥ सच्चिदानंदनिलयंपरब्रह्मरसायनम् ॥ सुखसंतानजनकंमोक्षसाधनसिद्धि
दम् ॥ ९ ॥ प्रविश्यक्षेत्रमेतत्सईशानोजटिलस्तदा ॥ लसत्त्रिशूलविमलरश्मिजालसमाकुलः ॥ १० ॥

जलार्णवौतयोः ॥ ५ ॥ क्षेत्रंविशिनष्टि निर्वाणेतित्रिभिः ॥ महांतिभूतानिश्मशवीभूयशानंशेरतेऽस्मिन्नितिमहाश्मशानम् ॥ तदुक्तम् ॥: श्मशब्देनशवःप्रोक्तःशानंशयनमुच्यतइति ॥
बीजानांकर्मणामूषरमनुद्भवहेतुम् ॥ ६ ॥ महाशयनसुप्तानामात्माज्ञानजृंभितानांजंतूनांप्रतिबोधकंज्ञानजनकम् ॥ संसारसागरावर्तेसंसाररूपस्यसमुद्रस्यजलस्थानीयानांरागादीनामावर्तेभ्रमेपततां
जंतूनांतरंडकंवेलारूपमित्यर्थः ॥ यद्वा तरंडकंमहानौकास्वरूपंपढमंभाषयातरंडोनामॐपिंगलोजयइतिदर्शनात् (?) ॥ ७ ॥ गमनागमनाभ्यामतिसंखिन्नानांजंतूनांविश्राममंडपंकैवल्यैकगृहम् ॥
अनेकजन्मभिर्गुणितानिग्रथितानियानिकर्मरूपाणिसूत्राणितेषांछिदायाश्छेदनस्यक्षुरमतितीक्ष्णधारंशस्त्रविशेषः ॥ विच्छेदकमित्यर्थः ॥ ८ ॥ सच्चिदानंदलक्षणस्यविश्वेश्वरस्यनिलयमाश्रयम् ॥
परब्रह्मचासौरसश्चेति ॥ रसोवैसः रसंह्येवायंलब्ध्वानंदीभवतीतिश्रुतेः ॥ तमयतेप्रापयतितस्यायनंप्राप्तिर्यस्मादितिवातत् ॥ ९ ॥ प्रविश्येति ॥ सप्रसिद्धःपूर्वोक्तोवा ॥ एतत्पूर्वोक्तविशेषणवि

शिष्टमेतत्क्षेत्रंप्रविश्यमहालिंगमालुलोकेददर्शेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ कथंभूतोजटिलोजटावान् ॥ शोभमानत्रिशूलस्यनिर्मलरश्मिसमूहेनव्याप्तः ॥ १० ॥ किंतल्लिंगंयद्वैकुंठपरमेष्ठिनोर्यज्ञहिरण्यगर्भयोर्महाहमहमिकायांमहानहंमहानहमितिसंरब्धक्रियायाम् ॥ आदितःकालभैरवाध्यायेपूर्वमितिवा ॥ प्रादुरासप्रादुरभूत् ॥ ११ ॥ लिंगंविशिनष्टि ज्योतिरितिचतुर्भिः ॥ ज्योतिर्मयीभिर्मालाभिर्दीप्यमानाभिःपुष्पादिमालाभिस्तेजःपुंजैर्वाचतुर्दिक्षुव्याप्तमित्यर्थः ॥ वृंदारकादेवाऋषयश्चतेषांवृंदैःसमूहैर्निरंतरमर्च्यमानमित्यन्वयः ॥ १२ ॥ सिद्धानांकपिलादीनांयोगिनांचसनकादीनांस्तोमैःसमूहैश्चनिरंतरमर्च्यमानम् ॥ गंधर्वैर्निरंतरंगीयमानंचचारणैर्देवानांस्तुतिपाठकैर्निरंतरंस्तूयमानंचेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अंगहारैर्नृत्यैरुर्वश्यादिभिरनेकधासेव्यमानम् ॥ नागकन्याभिर्मणिदीपकैर्मणिरूपैःप्रदीपैःसततंनीराज्यमानंनीराजनंप्राप्यमाणम् ॥ १४ ॥ विद्याधरकिन्नरांगनाभिःकालत्रयंव्याप्यकृतंमंडनंभूषणंयस्य कृतानिमंडनानिसर्वतोभद्रादीनिवायस्मैतत् ॥ अमरीभिर्देवस्त्रीभिश्चमरीराजिभिश्चामरपंक्तिभिर्वीज्यमानंदेवांगनाभिश्चामरव्यजनैःसेव्यमानमित्यर्थः ॥१५॥ अस्येतिअस्यप्रकृतस्यईशानस्यतल्लिंगंदृष्ट्वाइतिएतादृशीइच्छाभवत्॥कीदृशीत्याकांक्षायामाह॥

आलुलोकेमहालिंगंवैकुंठपरमेष्ठिनोः ॥ महाहमहमिकायांप्रादुरासयदादितः ॥ ११ ॥ ज्योतिर्मयीभिर्मालाभिःपरितःपरिवेष्टितम् ॥ वृंदैर्वृंदारकर्षीणांगणानांचनिरंतरम् ॥ १२ ॥ सिद्धानांयोगिनांस्तोमैरर्च्यमानंनिरंतरम् ॥ गीयमानंचगंधर्वैःस्तूयमानंचचारणैः ॥ १३ ॥ अंगहारैरप्सरोभिःसेव्यमानमनेकधा॥ नीराज्यमानंसततंनागीभिर्मणिदीपकैः ॥ १४ ॥ विद्याधरीकिन्नरीभिस्त्रिकालंकृतमंडनम् ॥ अमरीचमरीराजिवीज्यमानमितस्ततः ॥ १५ ॥ अस्येशानस्यतल्लिंगंदृष्ट्वेच्छेत्यभवत्तदा ॥ स्नपयामिमहल्लिंगंकलशैःशीतलैर्जलैः ॥ १६ ॥ चखानचत्रिशूलेनदक्षिणाशोपकंठतः ॥ कुंडंप्रचंडवेगेनरुद्रोरुद्रवपुर्धरः ॥ १७ ॥ पृथिव्यावरणांभांसिनिष्क्रांतानितदामुने ॥ भूप्रमाणाद्दशगुणैर्यैरियंवसुधावृता ॥ १८ ॥ तैर्जलैःस्नापयांचक्रेत्वस्पृष्टैरन्यदेहिभिः ॥ तुषारैर्जाड्यविधुरैर्जंजपूकौघहारिभिः ॥ १९ ॥ सन्मनोभिरिवात्यच्छैरनच्छैर्व्योमवर्त्मवत् ॥ ज्योत्स्नावदुज्ज्वलच्छायैःपावनैःशंभुनामवत् ॥ २० ॥ पीयूषवत्स्वादुतरैःसुखस्पर्शैर्गवांगवत् ॥ निष्पापधीवद्गंभीरैस्तरलैःपापिशर्मवत् ॥ २१ ॥ विजिताब्जमहागंधैःपाटलामोदमोदिभिः ॥ अदृष्टपूर्वलोकानांमनोनयनहारिभिः ॥ २२ ॥

स्नपयामीति ॥ १६ ॥ चखानकुंडंखनितवान् ॥ कुत्र ॥ विश्वेशस्थानाद्दक्षिणाशायाउपकंठतःकंठस्यसमीपमुपकंठंतस्मिन्विश्वेश्वरस्यदक्षिणस्यांदिश्यतिसमीपइत्यर्थः ॥ १७ ॥ पृथिव्यावरणांभांसिपृथिव्याद्वितीयावरणांभांसि ॥ कथंभूतानि ॥ भूप्रमाणात्पंचाशत्कोटिलक्षणाद्दशगुणैर्यैरंभोभिर्जलैरियंवसुधावृतातानि ॥ १८ ॥ तैर्जलैःस्नापयांचक्रेइत्यन्वयः ॥ जलानिविशिनष्टि त्वस्पृष्टैरितिपादोनसप्तभिः ॥ तुएवअन्यप्राणिभिरस्पृष्टैरेवेत्यर्थः ॥ तुषारैस्तत्तुल्यैःशीतलैरित्यर्थः ॥ जाड्यविधुरैःजडस्यभावोजाड्यंतद्विधुरैर्ज्ञानैकस्वरूपैः ॥ जंजपूकौघहारिभिःपापनिकरध्वंसिभिः ॥ १९ ॥ सतांमनोभिःसंतिसमीचीनानियानिमनांसितैरिवात्यच्छैरत्यंतनिर्मलैः ॥ अनच्छैर्नीलीसदृशैर्व्योमवर्त्मवदाकाशमार्गैरिव ॥ नविद्यमानमच्छंयेभ्यस्तैरितिवा ॥ अतुच्छैरितिक्वचित् ॥ ज्योत्स्नावत्ज्योत्स्नाभिरिवोज्ज्वलाच्छायाकांतिर्येषांतैः ॥ पावनैःपवित्रैःशंभुनामवत्शिवनामभिरिव ॥ २० ॥ पीयूषवत्अमृतैरिवस्वादुतरैरत्यंतसुस्वादैः ॥ सुखंस्पर्शोयेषांतैःगवांगवद्गवामंगैरिव ॥ निष्पापधीवत्निष्कलुषबुद्धिभिरिवगंभीरैरगाधैः ॥ तरलैश्चंचलैःपापिशर्मवत्पापिनांसुखैरिव ॥ २१ ॥ विजितास्तिरस्कृतोऽब्जानांपद्मानांमहागंधायैः ॥ पाटलायाःपाटलै

रिववायआमोदोहर्षोगन्धोवातेनतस्मादपिवामोदितुंशीलंयेषांतैः ॥ नदृष्टानिपूर्वंयैस्तेऽदृष्टपूर्वास्तेचतेलोकाश्चतेषांमनोनेत्रहरणशीलैः ॥ २२ ॥ अज्ञानरूपतापसन्तप्तप्राणिप्राणानांमुख्यरक्षणशीलैः ॥ दधिदुग्धघृतमधुशर्कराणांकुंभैर्यत्स्नानंततोप्यतिफलंप्रददतीतितथातैः ॥ २३ ॥ श्रद्धयोपस्प्रष्टुमाचमितुंशीलंयेषांतेषांहृदयेषुलिंगत्रितयहेतुभिर्लिंगत्रितयजनकैः ॥ अज्ञानमविद्यातदेवतिमिरमंधकारस्तत्रार्कैस्तन्नाशकैरित्यर्थः ॥ ज्ञानस्यदानेप्रदानेनितरांदायकैःप्रदायकैः ॥ निदानकैरितिपाठेआदिकारणैरित्यर्थः ॥२४॥ विश्वभर्त्तुर्विश्वेशस्यकांतायाउमायाःपार्वत्याःस्पर्शेनसुखादप्यतिसुखमतिशयितंसुखंकर्तुंशीलंयेषांतैः ॥ महावभृथसुस्नानेभ्योमहावभृथशोभनस्नानातसकाशाद्वामहतींशुद्धिंविधातुंशीलंयेषांतैः ॥ २५ ॥ सहस्रधारैरसंख्याताधाश्छिद्रैः ॥ सहस्रमुखावयवधारैरितिवा ॥ सहस्र

अज्ञानतापसंतप्तप्राणिप्राणैकरक्षिभिः ॥ पंचामृतानांकलशैःस्नपनातिफलप्रदैः ॥ २३ ॥ श्रद्धोपस्पर्शिहृदयलिंगत्रितयहेतुभिः ॥ अज्ञानतिमिरार्काभैर्ज्ञानदाननिदायकैः ॥ २४ ॥ विश्वभर्तुरुमास्पर्शसुखातिसुखकारिभिः ॥ महावभृथसुस्नानमहाशुद्धिविधायिभिः ॥ २५ ॥ सहस्रधारैःकलशैःसईशानोघटोद्भव ॥ सहस्रकृत्वःस्नपयामाससंहृष्टमानसः ॥ २६ ॥ ततःप्रसन्नोभगवान्विश्वात्माविश्वलोचनः ॥ तमुवाचतदेशानंरुद्रंरुद्रवपुर्धरम् ॥ २७ ॥ तवप्रसन्नोस्मीशानकर्मणानेनसुव्रत ॥ गुरुणानन्यपूर्वेणममातिप्रीतिकारिणा ॥ २८ ॥ ततस्त्वंजटिलेशानवरंब्रूहितपोधन ॥ अदेयंनतवास्त्यद्यमहोद्यमपरायण ॥ २९ ॥ ॥ ईशानउवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशवरयोग्योस्म्यहंयदि ॥ तदेतदतुलंतीर्थंतवनाम्नास्तुशंकर ॥ ३० ॥ ॥ विश्वेश्वरउवाच ॥ त्रिलोक्यांयानितीर्थानिभूर्भुवःस्वःस्थितान्यपि ॥ तेभ्योखिलेभ्यस्तीर्थेभ्यःशिवतीर्थमिदंपरम् ॥ ३१ ॥ शिवंज्ञानमितिब्रूयुःशिवशब्दार्थचिंतकाः ॥ तच्चज्ञानंद्रवीभूतमिहमेमहिमोदयात् ॥ ३२ ॥ अतोज्ञानोदनामैतत्तीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ अस्यदर्शनमात्रेणसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ३३ ॥ ज्ञानोदतीर्थसंस्पर्शादश्वमेधफलंलभेत् ॥ स्पर्शनाचमनाभ्यांचराजसूयाश्वमेधयोः ॥ ३४ ॥ फल्गुतीर्थेनरःस्नात्वासंतर्प्यचपितामहान् ॥ यत्फलंसमवाप्नोतितदत्रश्राद्धकर्मणा ॥ ३५ ॥ गुरुपुष्यासिताष्टम्यांव्यतीपातोयदाभवेत् ॥ तदात्रश्राद्धकरणाद्गयाकोटिगुणंभवेत् ॥ ३६ ॥ यत्फलंसमवाप्नोतिपितॄन्संतर्प्यपुष्करे ॥ तत्फलंकोटिगुणितंज्ञानतीर्थेतिलोदकैः ॥ ३७ ॥ सन्निहत्यांकुरुक्षेत्रेतमोग्रस्तेविवस्वति ॥ यत्फलंपिंडदानेनतज्ज्ञानोदेदिनेदिने ॥३८॥ पिंडनिर्वपणंयेषांज्ञानतीर्थेसुतैःकृतम् ॥ मोदंतेशिवलोकेतेयावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३९ ॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यामुपवासीनरोत्तमः ॥ प्रातःस्नात्वाथपीतांभस्त्वंतर्लिंगमयोभवेत् ॥ ४० ॥

धारैःकलशैरितिव्यधिकरणेवातृतीये ॥ धारासमानार्थोधारशब्दोप्यस्ति ॥२६॥२७॥ अनेनकुंडोद्धृतजलस्नानेन ॥ गुरुणामहत्तरेण ॥ नविद्यतेऽन्यस्त्वत्तःपूर्वोयस्मिंस्तेनपूर्वंत्वदन्येनानाहृतेनेत्यर्थः॥ यद्वा नविद्यतेऽन्यत्पूर्वंयस्मात्प्रथमोत्पन्नेनेत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ शिवशब्दार्थंकथयन्ज्ञानोदमितिनामांतरंनिर्दिशति शिवमितिसार्धेन ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ फल्गुतीर्थेगयांतर्गते ॥३५॥ अमावास्यायुक्तोरविवासरोव्यतीपातोयोगविशेषोवा ॥ गुरुपुष्यासिताष्टम्यांव्यतीपातोयोगोयदाभवेदित्येकंवाक्यम् ॥३६॥ पुष्करेचित्रकूटदेशांतर्गतपारियात्रपर्वताविदूरे ॥३७॥ सन्निहत्यांरामह्रदे ॥ सप्तम्यर्थेद्वितीया ॥ सन्निहत्यांप्राप्येतिशेषइतिवा ॥३८॥३९॥ पीतमंभोयेनेतिपीतांभः॥ आकाराभावश्छांदसः ॥ पीत्वेतिवापाठः ॥ तुएवअंतर्लिंगमयोभवेदेवेत्यर्थः ॥ ४० ॥

चुलुकत्रयंगंडूषत्रयम् ॥ ४१ ॥ ईशानतीर्थेईशानकृतेतीर्थेज्ञानोदे ॥ विशेषाद्विशेषेण ॥ ४२ ॥ श्रीलिंगंविश्वेशमीशानेश्वरंवाज्ञानेश्वरंवा ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तारयतीतितारकंतदाख्यंतन्नामकम् ॥ ४५ ॥ क्षयेत्नश्येत् ॥ ज्ञानोदेक्षीयतइतिपाठेज्ञानोदविषयेस्मरणान्नश्यतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ शाकिनीडाकिन्यवांतरभेदः ॥ झोटिंगाःप्रेतविशेषाः ॥ मोटिंगाइतिपाठेसएवार्थः ॥ गुर्जरदेशे प्रसिद्धाः ॥ कालकर्णीराक्षस्यवांतरभेदः ॥ ४७ ॥ द्वितीयकचतुर्थकाःद्व्याहिकचतुर्थाहिकज्वरविशेषाः ॥ उक्षणादभ्युक्षणात् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१॥ निर्वृतिंब्रह्मानंदमाप्तवान् जीवन्मुक्तो बभूवेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ईशानस्यतज्जलप्राशनद्वारास्वानंदावाप्तिरित्येतन्नातिचित्रंप्राकृतानामपितद्दर्शनादितिकथयितुमितिहासमवतारयति ॥ कलशोद्भवेति ॥ ५३ ॥ तन्यतेवंशोऽनयेतितनया ॥

एकादश्यामुपोष्यात्रप्राश्नातिचुलुकत्रयम् ॥ हृदयेतस्यजायंतेत्रीणिलिंगान्यसंशयम् ॥४१॥ ईशानतीर्थेयःस्नात्वाविशेषात्सोमवासरे ॥ संतर्प्यदेवर्षि पितॄन्दत्त्वादानंस्वशक्तितः ॥ ४२ ॥ ततःसमर्च्यश्रीलिंगंमहासंभारविस्तरैः ॥ अत्रापिदत्त्वानानार्थान्कृतकृत्योभवेन्नरः ॥ ४३ ॥ उपास्यसंध्यांज्ञानोदेयत्पापंकाललोपजम् ॥क्षणेनतदपाकृत्यज्ञानवाञ्जायतेद्विजः ॥ ४४ ॥ शिवतीर्थमिदंप्रोक्तंज्ञानतीर्थमिदंशुभम् ॥ तारकाख्यमिदंतीर्थंमोक्षतीर्थमिदं ध्रुवम् ॥ ४५ ॥ स्मरणादपिपापौघोज्ञानोदस्यक्षयेद्ध्रुवम् ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्स्नानात्पानाद्धर्मादिसंभवः ॥ ४६ ॥ डाकिनीशाकिनीभूतप्रेतवेतालराक्षसाः ॥ ग्रहाःकूश्मांडझोटिंगाःकालकर्णीशिशुग्रहाः ॥ ४७ ॥ ज्वरापस्मारविस्फोटद्वितीयकचतुर्थकाः ॥ सर्वेप्रशममायांतिशिवतीर्थजलेक्षणात् ॥ ॥ ४८ ॥ ज्ञानोदतीर्थपानीयैर्लिंगंयःस्नापयेत्सुधीः ॥ सर्वतीर्थोदकैस्तेनध्रुवंसंस्नापितंभवेत् ॥ ४९ ॥ ज्ञानरूपोहमेवात्रद्रवमूर्तिंविधायच ॥ जाड्यविध्वंसनंकुर्यांकुर्यांज्ञानोपदेशनम् ॥ ५० ॥ इतिदत्त्वावरान्छंभुस्तत्रैवांतरधीयत ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंसोप्यमंस्तत्रिशूलभृत् ॥ ५१ ॥ ईशानोजटिलोरुद्रस्तत्प्राश्यपरमोदकम् ॥ अवाप्तवान्परंज्ञानंयेननिर्वृतिमाप्तवान् ॥ ५२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कलशोद्भवचित्रार्थमितिहासंपुरातनम् ॥ ज्ञानवाप्यांहियद्वृत्तंतदाख्यामिनिशामय ॥ ५३ ॥ हरिस्वामीतिविख्यातःकाश्यामासीद्द्विजःपुरा ॥ तस्यैकातनयाजातारूपेणाऽप्रतिमाभुवि ॥ ५४ ॥ नसमाशीलसंपत्त्यातस्याःकाचनभूतले ॥ कलाकलापकुशलास्वरेणजितकोकिला ॥ ५५ ॥ ननारीतादृगस्तीहनामरीकिन्नरीनच ॥ विद्याधरीननोनागीगंधर्वीनासुरीनच ॥ ५६ ॥ सर्वसौंदर्यनिलयासर्वलक्षणसत्खनिः ॥ अधिशेतेध्रुवंध्वांतंतन्मौलिंब्रध्नसाध्वसात् ॥५७॥ तदास्यंशरणंयातोमन्येदर्शभयाच्छशी ॥ दिवापिनत्यजेत्तांतुत्रस्तश्चंडमरीचितः ॥ ५८ ॥ तद्भ्रूभ्रमरराजीवगंडपत्रलतांतरे ॥ उदंचन्न्यंचदुड्डीनगतेरभ्यासभाजिनी ॥ ५९ ॥

तांविशिनष्टि रूपेणेतिसपादपंचदशभिः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ तादृगितिसर्वत्रसंबध्यते ॥ किन्नरीतिच्चेतिपाठेइतिचेतिपक्षांतरे ॥ ५६ ॥ खनिर्गर्तःआश्रयइत्यर्थः ॥ तन्मौलिंतत्केशमित्यर्थः ॥ एतेनकेशानांनीलतासूचिता ॥ ब्रध्नसाध्वसात्सूर्यभयात् ॥ ५७ ॥ दर्शभयादमावास्यायांनाशभयादित्यर्थः ॥ दिवापिअपिशब्दान्नक्तमपि ॥ चंडमरीचितःसूर्यात् ॥ ५८ ॥ तस्याभ्रूर्दृशोरूर्ध्वस्थरोमालीगंडयोःकपोलयोर्यत्पत्रमलंकरणविशेषस्तदेवलतातस्याअभ्यंतरेमध्येउदंचंतीऊर्ध्वंगच्छंतीन्यंचंतीअधोगच्छंतीचयाउड्डीनगतिःखगगतिक्रियाविशेषस्तस्याअभ्यासभाजिनीसादृश्यभा

जिनीआवृत्तिभाजिनीतिवा ॥ भ्रमरराजीवभ्रमरपंक्तिरिवेतिसर्वत्रोत्प्रेक्षा ॥ उदंचदित्यादिपृथग्वा ॥ उदंचदित्यादिभाजिनीवेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ तच्चारुलोचनक्षेत्रेतस्याश्चारुलोचनयोःक्षेत्रम् उपनासामूलंतस्मिंस्तत्समीपइत्यर्थः ॥ खंजनौखंजरीटौ ॥ शारदींशरत्संबंधिनीम् ॥ निर्विशेतेप्राप्नुतः ॥ एतेनलोचनयोराह्लादकारित्वंसूचितम् ॥ यद्वा कंब्रह्मखंब्रह्मेतिश्रुतेः खंब्रह्मानंदसुखंरूपदर्शनेनजनयतइतिखंजनौसर्वेषांलोचनेतस्याश्चारुरूपेक्षेत्रेविचरंतौपश्यंतौसदैवशारदींप्रीतिंप्राप्नुतइत्यर्थः ॥ ६० ॥ शोभनादंतायस्याःसासुदतीतस्यारदनश्रेणीछदेषुदंतपंक्तिरूपेषुपत्रेषुविषमेषुणाकामेनयादृशीकांचनीरेखाविहितइंदौचंद्रेएतावतीईदृशीकलारेखाकेत्यर्थः ॥ ६१ ॥ तस्यारदनवाससीद्वेओष्ठौप्रायोबाहुल्येनमदनभूपालस्यहर्म्यंगृहेयानिरत्नानितान्यंतरेययोस्तेतथेवेतिलुप्तोपमेत्यर्थः ॥ ६२ ॥ तस्याःकंबुवत्कंठरेखात्रितयस्यव्याजेनछलेनकामःस्वर्गादौस्त्रियामेषारेखाक्वचिन्नेतितस्याःसर्वाधिक्यार्थंशपथंकरोतीवेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ तस्यावक्षोरुहद्वयं मदनमहीपतेर्लसत्पटकुटीद्वयंशोभमानवस्त्रगृहद्वयमितिशंकेआशंके ॥ वस्त्रेणाच्छादितत्वात् ॥ कथंभूतम् ॥ अनर्घ्यरत्नकोशाढ्यममूल्यसुखरत्नसंचयसंपूर्णम् ॥ ६४ ॥ नतभ्रुवस्तस्या

तच्चारुलोचनक्षेत्रेविचरंतौचखंजनौ ॥ सदैवशारदींप्रीतिंनिर्विशेतेनिजेच्छया ॥ ६० ॥ सुदत्यारदनश्रेणीछदेषुविषमेषुणा ॥ विहिताकांचनीरेखाकेंदावे
तावतीकला ॥ ६१ ॥ प्रायोमदनभूपालहर्म्यरत्नांतरेशुभे ॥ जितप्रवालसुच्छायेतस्यारदनवाससी ॥६२॥ स्वर्गेमर्त्येचपातालेनैषारेखाक्वचित्स्त्रियाम्॥
तत्कंठरेखात्रितयव्याजेनशपतेस्मरः ॥ ६३ ॥ शंकेचित्तभुवोराज्ञोलसत्पटकुटीद्वयम् ॥ अनर्घ्यरत्नकोशाढ्यंतस्यावक्षोरुहद्वयम् ॥ ६४ ॥ अनंगभू
नियमतोऽदृश्येमध्येनतभ्रुवः ॥ रोमालीलक्षिकामूर्ध्वामिवयष्टिंविधिर्व्यधात् ॥ ६५ ॥ तस्यानाभीदरींप्राप्यकंदर्पोऽनंगतांगतः ॥ पुनःप्राप्तुमिवांगा
नितप्यतेपरमंतपः ॥ ६६ ॥ गुरुणैतन्नितंबेनमहामन्मथदीक्षया ॥ भुविकेकेयुवानोनस्वाधीनाःप्रापितादृशाम् ॥ ६७ ॥ ऊरुस्तंभेनचैतस्याःस्तंभव
त्कस्यनोमनः ॥ तस्तंभेनमुनेर्वापिसुवृत्तेनसुवर्तनम् ॥ ६८ ॥ पादांगुष्ठनखज्योतिःप्रभयाकस्यनप्रभा ॥ विवेकजनिताऽध्वंसिमुनेतस्यामृगीदृशः ॥
॥ ६९ ॥ साप्रत्यहंज्ञानवाप्यांस्नायंस्नायंशिवालये ॥ संमार्जनादिकर्माणिकुरुतेऽनन्यमानसा ॥ ७० ॥ तत्पादप्रतिबिंबेषुरेखाशष्पांकुरंचरन् ॥
नान्यद्वनांतरंयातिकाश्यांयूनांमनोमृगः ॥ ७१ ॥

अनंगभूनियमतःकामस्यस्थानपरिचयार्थंसप्रवितस्तिपरिमितंस्यंशरीरस्यमध्येयदृश्यंवरांगंभगःतस्मिन्रोमाल्यारोमपंक्त्यालक्षिकामूर्ध्वांयष्टिमिवविधिर्ब्रह्माव्यधात् ॥ यथांधकारेस्थितंवस्तुयष्ट्यालक्ष्यतेतथाऽदृश्यंवरांगंलक्षितुंरोमावल्यायष्टिंव्यधादित्यर्थः ॥ ६५ ॥ नाभीदरींनाभिगुहाम् ॥ अनेननिम्ननाभित्वंसूचितम् ॥ ६६ ॥ गुरुणाएतस्यानितंबेनमहान्योमन्मथःकामस्तस्यदीक्षयातद्विषयदीक्षानिमित्तेनभूर्लोकेयुवानोदृशांनेत्राणांस्वाधीनाःसुष्ठ्वधीनतांनप्रापितानकारिताआपितुसर्वएवप्रापिताः ॥ तन्नितंबैकदृष्टयोयुवानोबभूवुरित्यर्थः ॥ दशामितिपाठेदशांकामदशाम् ॥ स्वाधीनाःस्वनितंबैकनिष्ठाइत्यर्थः ॥ कामदशांप्रापिताइत्येववा ॥ अन्यत्सर्वंपूर्ववत् ॥ ६७ ॥ ऊरुरेवस्तंभऊरुस्तंभःकदल्यादिरूपस्तेनमुनेर्मननशीलस्यापिकस्यमनोनतस्तंभे ॥ ब्रह्माकारादिवृत्तिवृत्तान्नस्तंभितंननिवर्तितमपितुस्तंभितमेवस्तंभवत् ॥ यथास्तंभेनस्थाण्वादिनागमनादिप्रतिबध्यतेतद्वत् ॥ कीदृशेन ॥ सुवृत्तेनसुष्ठुवर्तुलेन ॥ कथंभूतंमनः ॥ सुवर्तनंशोभनवृत्तम ॥६८॥ अध्वंसिध्वंसिता ॥ शृंगाररसनिमग्नोमाभूदितिसंबोधयतिमुनेहेऽगस्त्येति ॥ ६९ ॥ स्नायंस्नायंस्नात्वास्नात्वा ॥ ७० ॥ तत्पादेति ॥ काश्यांयूनांतरुणानांमनएवमृगोमनोमृगस्तस्याः

सुशीलायाःपादप्रतिबिंबेषुवालुकादिप्रदेशोत्थितेषुरेखाशष्पांकुरंरेखात्मकपद्मवज्रादिरूपकोमलतृणांकुरंचरन्आनंदकाननंरेखाशष्पांकुरंवनंवाविहायान्यद्वनांतरंस्थानंनसंयातीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ तदास्येति ॥ तस्याआस्यपंकजंमुखपद्मंहित्वायूनांनेत्राण्येवालयस्तेषांमालयासमूहेनलतांतरंनासेविनसेवितम् ॥ कथंभूतम् ॥ अप्यामोदप्रसूनयुक्आमोदप्रसूनैःसुगंधिपुष्पैर्युनक्तीतितथाताद्दशमपीत्यर्थः ॥ आसेवीतिविसंधिरार्षः ॥ ७२ ॥ प्रेक्षेतपश्यति ॥ शोभनंश्रवःश्रवणेन्द्रियंश्रवणंवायस्याःसासुश्रवाः ॥ नादत्तेनगृह्णातिनशृणोतीतियावत् ॥ ७३ ॥ सुशीलानाम्ना ॥ तदेवार्थतोनिर्वक्ति ॥ शीलसंपन्नेति ॥ रहएकांते ॥ तद्विरहातुरैस्तत्प्राप्त्यभावेनकातरैः ॥ बबंधचकार ॥ ७४ ॥ शीलेनसुचारित्रेणसहोर्जिताश्रीःशोभायस्याःसा ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

तदास्यपंकजंहित्वायूनांनेत्रालिमालया ॥ नलतांतरमासेविअप्यामोदप्रसूनयुक् ॥ ७२ ॥ सुलोचनापिसाकन्याप्रेक्षेतास्यंनकस्यचित् ॥ सुश्रवाअपिसाबालानादत्तेकस्यचिद्वचः ॥ ७३ ॥ सुशीलाशीलसंपन्नारहस्तद्विरहातुरैः ॥ प्रार्थितापिसुरूपाढ्यैर्नाभिलाषंबबंधसा ॥ ७४ ॥ धनैस्तस्याजनेतापियुवभिःप्रार्थितोबहु ॥ नाशकत्तांसुलीलांसदातुंशीलोर्जितश्रियम् ॥ ७५ ॥ ज्ञानोदतीर्थभजनात्सासुशीलाकुमारिका ॥ बहिरंतस्तदाऽद्राक्षीत्सर्वलिंगमयंजगत् ॥ ७६ ॥ कदाचिदेकदातांतुप्रसुप्तांसदनांगणे ॥ मोहितोरूपसंपत्त्याकश्चिद्विद्याधरोऽहरत् ॥ ७७ ॥ व्योमवर्त्मनितांरात्रौयावन्मलयपर्वतम् ॥ सनिनीषतितावच्चविद्युन्मालीसमागतः ॥ ७८ ॥ राक्षसोभीषणवपुःकपालकृतकुंडलः ॥ वसारुधिरलिप्तांगःश्मश्रुलःपिंगलोचनः ॥ ७९ ॥ राक्षसउवाच ॥ ॥ ममदृग्गोचरंयातोविद्याधरकुमारक ॥ अद्यत्वामेतयासार्धंप्रेषयामियमालयम् ॥८०॥ इतिश्रुत्वाथसावाक्यंव्याघ्राघ्रातामृगीयथा ॥ चकंपेऽतीवसंभीताकदलीदलवन्मुहुः ॥ ८१ ॥ निजघानत्रिशूलेनरक्षोविद्याधरंचतम् ॥ विद्याधरकुमारोपिनितरांमधुराकृतिः ॥ ८२ ॥ तद्भीषणात्रिशूलेनभिन्नोरस्कोमहाबलः ॥ जघानमुष्टिघातेनवज्रपातोपमेनतम् ॥ ८३ ॥ नरमांसवसामत्तंविद्युन्मालिनमाहवे ॥ चूर्णितोमुष्टिपातेनसोऽपतद्वसुधातले ॥ ८४ ॥ राक्षसोमृत्युवशगोवज्रेणेवमहीधरः ॥ विद्याधरोपितच्छूलघातेनविकलीकृतः ॥ ८५ ॥ उवाचगद्गदंवाक्यंविघूर्णितविलोचनः ॥ प्रियेसुधासमानीतासुशित्यर्धोक्तिमुच्चरन् ॥ ८६ ॥ जहौप्राणान्रणेवीरस्तांप्रियांपरितःस्मरन् ॥ ८७ ॥ अनन्यपूर्वसंस्पर्शसुखंसमनुभूयसा ॥ तमेवचपतिंमत्वाचक्रेशोकाग्निसात्तनुम् ॥ ८८ ॥

सदनांगणेगृहाजिरे ॥ कदाचिदेकदाकस्मिंश्चित्कालइत्यर्थः ॥ सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति ॥ सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचःकथितोऽष्टमइतिपैशाचविवाहस्यनिन्दितत्वान्नामग्रहणमकृत्वाकश्चिदित्युक्तम् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ वसामेदः ॥ श्मश्रुलोदीर्घचिबुकलोमा ॥ ७९ ॥ ममविद्युन्मालिनोदृग्गोचरंनेत्रविषयंयातोगतः ॥ दृग्गोचरंचिरंयातइतिपाठेचिरंबहुकालेन ॥ ८० ॥ व्याघ्रेणाघ्राताभक्षणार्थंविषयीकृता ॥ ८१ ॥ रक्षोराक्षसः ॥ चकारोऽप्यर्थे रक्षइत्यनेनसंबध्यते ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ चूर्णितश्चूर्णयामास ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ स्वरैर्व्यंजनैश्चमिलित्वाषडक्षरनाम्नोऽर्धोक्तिःसुश् ॥ उच्यतेतामुच्चरन्ब्रुवन् ॥ प्राणान्जहौ ॥ सुशीतीतिपाठश्चित्यः ॥ ८६ ॥ परितःसर्वतोभावेन ॥ ८७ ॥ नविद्यतेऽन्यःपूर्वोयस्मात्तस्यः

अनन्यपूर्वःसचासौसंस्पर्शश्चतज्जन्यंसुखम् ॥ यद्वा नविद्यतेऽन्यत्पूर्वंयस्मात्संस्पर्शसुखात्तत्तथातच्चतत्संस्पर्शसुखंचेतितथा ॥ अनन्यपूर्वपुंस्पर्शेतिक्कचित् ॥ चकारादेवंच ॥ शोकाग्निसाच्छोकाग्नौतनुं शरीरंचक्रेचकार ॥ शोकेनजहावित्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ पणीकृतोग्लहत्वेनदत्तःप्राणोयेनसतथा ॥ जनुर्जन्म ॥ मलयकेतुतस्तन्नाम्नःपितृतः ॥९०॥ कर्णाटेविद्यानगरे ॥९१॥ माल्यकेतुर्नाम्ना ॥ अनंगःकामस्तस्येवश्रीःशोभायस्यसः ॥ कामदेवइवातिसुन्दरइत्यर्थः ॥ पित्राकर्णाटेश्वरेण ॥ नाम्नाकलावती ॥ ९२ ॥ मलयजक्षोदंचंदनचूर्णम् ॥ वह्वमंस्तवहुमेने ॥९३॥ नेपथ्यमलंकरणम् ॥ अनर्घ्यममूल्यम् ॥ गर्भसुन्दरीसाहाजिकरूपवती ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ औदीच्यउत्तरदिग्गुत्पन्नः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ प्राणदेवताविश्वनाथस्तल्लिंगाधारत्वात्पटच्यपितथाताम् ॥ स्वंदेहम् ॥ अपिर्निश्चये ॥

लिंगत्रयशरीरिण्यास्तस्याःसान्निध्यतःसहि ॥ दिव्यंवपुःसमासाद्यराक्षसस्त्रिदिवंययौ ॥ ८९ ॥ रणेपणीकृतप्राणोविद्याधरसुतोपिसः ॥ अंतेप्रियांस्मर
न्प्रापजनुर्मलयकेतुतः ॥ ९० ॥ ध्यायंतीसापितंबालाविद्याधरकुमारकम् ॥ विरहाग्नौविसृष्टासुःकर्णाटेजन्मभागभूत् ॥९१॥ सुतोमलयकेतोस्तांकाले
नपरिणीतवान् ॥ माल्यकेतुरनंगश्रीःपित्रादत्तांकलावतीम् ॥ ९२ ॥ सापिप्राग्वासनायोगाल्लिंगार्चनरतासती ॥ हित्वामलयजक्षोदंविभूतिंबह्वमंस्तवै ॥
॥ ९३ ॥ मुक्तावैदूर्यमाणिक्यपुष्परागेभ्यएवसा ॥ मेनेरुद्राक्षनेपथ्यमनर्घ्यंगर्भसुंदरी ॥ ९४ ॥ कलावतीमाल्यकेतुंपतिंप्राप्यपतिव्रता ॥ अपत्य
त्रितयंलेभेदिव्यभोगसमृद्धिभाक् ॥ ९५ ॥ एकदाकश्चिदौदीच्योमाल्यकेतुंनरेश्वरम् ॥ चित्रकृच्चित्रपटिकांचित्रांदर्शितवानथ ॥ ९६ ॥ तांतुचित्रपटीं
राजाकलावत्यैसमर्पयत् ॥ साथचित्रपटींरम्यांसंप्रहृष्टतनूरुहा ॥ ९७ ॥ मुहुर्मुहुःप्रपश्यंतीरहसिप्राणदेवताम् ॥ विसस्मारस्वमपिचसमाधिस्थेवयो
गिनी ॥ ९८ ॥ क्षणमुन्मील्यनयनेकृत्वानेत्रातिथिंपटीम् ॥ तर्जन्यग्रमथोत्क्षिप्यस्वात्मानंसमबोधयत् ॥९९॥ संभेदोयमसेरम्यउपलोलार्कमग्रतः ॥
उपश्रीकेशवपदंवरणैषासरिद्वरा ॥१००॥ स्वर्गेप्रार्थितसंस्पर्शासैषास्वर्गतरंगिणी ॥ उदग्वहाभिलष्यंतियांदिवोद्युसदःसदा ॥१॥ अलक्ष्यामोक्षलक्ष्मी
र्यावेदांतेपरिपठ्यते ॥ विमुक्तयेसतांसैषाश्रीमतीमणिकर्णिका ॥ २ ॥ मरणंमंगलंयत्रसफलंयत्रजीवितम् ॥ स्वर्गस्तृणायतेयत्रसैषाश्रीमणिकर्णिका ॥
॥ ३ ॥ यत्रसंपत्तिसंभारान्विश्राण्यनिधनेच्छया ॥ यतिव्रतंसमालंब्यतिष्ठतेमूलकंदभुक् ॥ ४ ॥

चकाराद्गृहादिकंच ॥ ९८ ॥ उन्मील्यविकचय्य ॥ नेत्रातिथिंनेत्रगोचरम् ॥ ९९ ॥ उपलोलार्कंलोलार्कसमीपे ॥ उपश्रीकेशवपदंश्रीकेशवस्थानस्यसमीपे ॥ १०० ॥ स्वर्गेप्रार्थितसंस्पर्शेत्यस्यायंभावः ॥ यद्यपिस्वर्गतरंगिणीगंगास्वर्गेवर्ततएवतथापिकाश्यधिकरणिकायाउदग्वहायाअतिशयितत्वेनदुर्लभत्वात्स्वर्गेप्रार्थितसंस्पर्शेत्युक्तमिति ॥ उदग्वहाउत्तरवाहिनी ॥ दिवोद्युसदःस्वर्गसंबंधिनोदेवाइत्यर्थः ॥ १ ॥ अलक्ष्यावाङ्मनसयोरगोचरा ॥ सतांतस्यामुत्सृष्टदेहानाम् ॥ सतीतिक्कचित्पाठः ॥ २ ॥ मंगलहेतुत्वान्मंगलम् ॥ सफलंमुक्तिलक्षणफलहेतुत्वात् ॥ ३ ॥ यत्रयस्यांस्थल्यांस्थानेवासंपत्तिसंभारान्धनस्तोमान्निधनेच्छयामरणवांछयाविश्राण्यदत्त्वायतिव्रतंविरागाहिंसादिलक्षणंसमालंब्याश्रित्यमूलकंदभुक्सुकृतीजनास्तिष्ठतेतिष्ठतिसैषाश्रीमाणिकर्णिकेतिपूर्वेणाग्रिमेण

वापंचानामन्वयः ॥ तत्रमूलकंदयोरापिंडापिंडाकारतयाभेदः ॥ तिष्ठंतेमोक्षकामुकाइतिक्वचित्पाठः ॥ ४ ॥ यत्रमृतान्प्रतिमुक्तिमार्गंदर्शयन्हरोवर्ततइतिशेषः ॥ कथंभूतः ॥ स्वमौलिवालचंद्रेणसहगंगांमार्गमाणः ॥ अधिकारिभेदेनसारूप्यमुक्तिदानार्थंस्वाशिरःस्थंचंद्रादिकंवाऽन्विष्यमाणइत्यर्थः ॥ मार्गमाणोध्रियमाणइतिवा ॥५॥ दुर्वारन्तत्त्वज्ञानमंतरेणाविनश्वरंप्रतारयति नाशयति ॥ शंकल्याणंकरोतीतिशंकरः ॥ तदेवाह ॥ यतःकर्णधारात्सन्मार्गप्रापकान्मृताअप्यमृतायंतेमुक्ताभवंति ॥ विरुद्धालंकारोयम् ॥ मृत्वापुनर्नजायन्तइत्यर्थः ॥ मृतानराइत्यन्वयः ॥ नराइत्यधिकारप्रदर्शनार्थंनत्वन्येषांपरिसंख्यार्थम् ॥ कृमिकीटानामपिमुक्तिश्रवणात् ॥ ६ ॥ संसारसारपदवीसंसाररूपदृढमार्गःयत्रादवीयसीअदूरेस्यात् ॥ तत्रहेतुमाह ॥ कर्णेजपादिति ॥ कर्णेदक्षिणकर्णेतारकंजपतीतिकर्णेजपस्तस्मात् ॥ पुनःकीदृशात् ॥ करुणावरुणालयात्दयासमुद्रात् ॥ ७ ॥ तेनराइत्यन्वयः ॥ भवंमहादेवम् ॥ ८ ॥ यद्बलेनयस्याःप्रभावात् ॥ कृतांतंयमम् ॥ ९ ॥ अर्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नीति ॥ आत्मावैजायतेपुत्रइतिचश्रुतेर्निजंदेहमित्यनेनस्त्रीपुत्रदेहयोरपिसंग्रहः ॥ अतएवसपत्नीकइत्युक्तम् ॥ पुत्रस्यत्वत्यंतवालत्वादेवानुल्लेखः ॥ व्यक्रीणात्विक्रीतवान् ॥

यत्रत्रिमार्गगांगंगांमार्गमाणोमृतान्हरः ॥ स्वमौलिबालचंद्रेणमुक्तिमार्गंप्रदर्शयन् ॥ ५ ॥ संसारंयत्रदुर्वारंप्रतारयतिशंकरः ॥ मृताअप्यमृतायंतेकर्णधाराद्यतोनराः ॥ ६ ॥ संसारासारपदवीयत्रस्याददवीयसी ॥ कर्णेजपान्महेशानात्करुणावरुणालयात् ॥ ७ ॥ अनेकभवसंभूतप्रभूतसुकृतैर्नराः ॥ कर्णेजपंभवंयत्रलभंतेतेभवापहम् ॥ ८ ॥ स्वीकृत्यक्षेत्रसंन्यासंयद्बलेनमहाधियः ॥ तृणंकृतांतंमन्यंतेसेयंश्रीमणिकर्णिका ॥ ९ ॥ तृणीकृत्यनिजंदेहंयत्रराजर्षिसत्तमः ॥ हरिश्चंद्रःसपत्नीकोव्यक्रीणाद्भूरियंहिसा ॥ ११० ॥ अभिलष्यंतियत्रत्यमपिवैकुण्ठवासिनः ॥ सैकतंमृदुलंतल्पंसैषाश्रीमणिकर्णिका ॥ ॥ ११ ॥ अनेकजन्मजनितकर्मसूत्रनियंत्रणम् ॥ उन्मुच्ययत्रमुक्ताःस्युःसैषाश्रीमणिकर्णिका ॥ १२ ॥ सत्यलोकेऽपियेलोकास्तेऽर्थयंतिनिरंतरम् ॥ यामहोदीर्घनिद्रायैसेयंश्रीमणिकर्णिका ॥ १३ ॥ अयंहिसकुलस्तंभोयत्रश्रीकालभैरवः ॥ क्षेत्रपापकृतःशास्तिदर्शयंस्तीव्रयातनाम् ॥ १४ ॥ अन्यत्रविहितंपापंनश्येत्काशीनिरीक्षणात् ॥ काश्यांकृतानांपापानांदारुणेयंतुयातना ॥१५॥ कपालमोचनंतीर्थमेतत्तदपिपावनम् ॥ कपालंपतितंयत्रविधेर्भैरवपाणितः ॥ १६ ॥ ऋणत्रयाद्विमुच्यंतेयत्रस्नातानरोत्तमाः ॥ तीर्थंविशुद्धिजनकंतदेतदृणमोचनम् ॥ १७ ॥

हीत्यनेनमार्कंडेयादिपुराणागमप्रसिद्धिंद्योतयति ॥ ११० ॥ यत्रत्यंयत्रस्थंसैकतंवालुकामयंमृदुलंकोमलंतल्पंशयनमित्यर्थः ॥ ११ ॥ नियंत्रणंबंधनम् ॥१२॥ अर्थयंतिप्रार्थयंति ॥ अहोआश्चर्ये ॥ दीर्घनिद्रायैकैवल्यावाप्त्यै ॥ १३ ॥ क्षेत्रपापकृतःक्षेत्रेपापकारिणोमनुष्यान् ॥ बहिःकृतानांपापानांक्षेत्रप्रवेशमात्रेणैवोपक्षयात् ॥ १४ ॥ ननु नाविमुक्तेनरःकश्चिन्नरकंयातिकिल्विषी ॥ ईश्वरानुगृहीताहिसर्वेयांतिपरांगतिमितिलैंगोक्तेःकथमिदंसंगच्छतइतिस्वयमेवाशंक्याहान्यत्रेति ॥ तुशब्दाद्यमयातनातोपीयंयातनाऽधिकेतिध्वनितम् ॥ दारुणारुद्रयातनेतिक्वचित् ॥ तत्ररुद्रःकालभैरवएव ॥ लैंगवचनेतुकिल्विषीत्यत्रान्यत्रेतिज्ञातव्यम् ॥ यमयातनाविषयोवानरकशब्दः ॥ १५ ॥ तदपीत्यपिशब्दादन्यदपितीर्थांतरंपावनमितिध्वनितम् ॥ १६ ॥ ऋणत्रयाद्देवर्षिपितॄणामृणादित्यर्थः ॥ विशुद्धिजनकमंतःकरणशोधकम् ॥ १७ ॥

प्रणवाख्यमितिवाच्यवाचकयोरभेदोपचारात् ॥ अकारोकारमकारबिंदुनादाः पंचायतनानितैरुपेतस्तदाश्रयः ॥ १८ ॥ एतदेवाह ॥ अश्चेत्येकेन ॥ १९ ॥ मत्स्योदरीनदी ॥ तथाचब्राह्मे ॥
अथासावपिमूर्खस्तुनंदीमत्स्योदरींमुने ॥ जगामाथददर्शासौस्नायमानामथोर्वशीमिति ॥ यत्स्नातोयस्यांस्नातः ॥ जातुकदाचित् ॥ १२० ॥ त्रिलोचनंसारूप्यमुक्तिभाजम् ॥ तुशब्दआश्चर्ये ॥
अपिर्भिन्नक्रमेदेशांतरस्थितमित्यनेनसंबध्यते ॥ २१ ॥ दुर्वासाअपिअक्षांतिसारसर्वस्वोप्यतिक्रोधनोपीत्यर्थः ॥ तथाचोक्तंवैष्णवे ॥ अक्षांतिसारसर्वस्वंदुर्वाससमवेहिमामिति ॥ अनेनक्रोधाद्या
विष्टानामनधिकारिणामप्यत्रफलंभवतीतिध्वनितम् ॥ २२ ॥ निर्वचनपूर्वकंस्वर्लीनेशंकथयाति ॥ स्वयमिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ विनायकाविघ्नहेतवः ॥ २६ ॥ इयमिति ॥ क्षेत्राधिष्ठात्री

प्रणवाख्यंपरंब्रह्मयत्रनित्यंप्रकाशते ॥ सपंचायतनोपेतॐकारेशोयमद्भुतः ॥ १८ ॥ अश्चउश्चमकारश्चनादोबिंदुश्चपंचमः ॥ पंचात्मकंपरंब्रह्मयत्रनित्यं
प्रकाशते ॥१९॥ एषामत्स्योदरीरम्यायत्स्नातोमानवोत्तमः ॥ मातुर्जातूदरदरींनाविशेदेषनिश्चयः ॥१२०॥ त्रिलोचनोयंभगवान्कुर्यादेवत्रिलोचनम् ॥
निजभक्तंकृपायुक्तस्त्वपिदेशांतरस्थितम् ॥ २१ ॥ असौकामेश्वरोदेवोयःकामान्पूरयेत्सताम् ॥ दुर्वासाअपियत्रापनिजकाममहोदयम् ॥ २२ ॥ स्वयं
लीनोमहेशोत्रभक्तकामसमृद्धये ॥ तस्मात्स्वर्लीनसंज्ञास्यदेवदेवस्यशूलिनः ॥ २३ ॥ वाराणस्यांमहादेवोयःपुराणेषुपठ्यते ॥ क्षेत्राभिमानीभगवां
स्तत्प्रासादोयमद्भुतः ॥ २४ ॥ असौस्कंदेश्वरोदेवःश्रद्धयायद्विलोकनात् ॥ आजन्मब्रह्मचर्यस्यफलमाप्नोतिमानवः ॥ २५ ॥ विनायकेश्वरश्चायंसर्व
सिद्धिप्रदायकः ॥ यत्सेवयाप्रणश्यंतिनृणांसर्वेविनायकाः ॥२६॥ इयंवाराणसीदेवीसाक्षान्मूर्त्तिमयीशुभा ॥ यस्याविलोकनात्पुंसांभूयोनोगर्भसंभवः॥
॥२७॥ पार्वतीश्वरलिंगस्यमहदायतनंत्विदम् ॥ यत्रनित्यंमहेशानोगौर्यासहविमुक्तिदः ॥२८॥ एषभृंगीश्वरःश्रीमान्महापातकनाशनः ॥ जीवन्मुक्तो
ऽभवद्भृंगीयस्यालिंगस्यसेवया ॥ २९ ॥ चतुर्वेदेश्वरश्चैषचतुर्वेदधरोविधिः ॥ लभेद्यद्वीक्षणाद्विप्रोवेदाध्ययनजंफलम् ॥ १३० ॥ यज्ञैःसंस्थापितंचैत
ल्लिंगंयज्ञेश्वराभिधम् ॥ यदर्चनाल्लभेन्मर्त्यःसर्वयागफलंमहत् ॥ ३१ ॥ पुराणेश्वरनामैतल्लिंगमष्टादशांगुलम् ॥ अष्टादशानांविद्यानांस्यादाधारोयदी
क्षणात् ॥ ३२ ॥ धर्मशास्त्रेश्वरश्चायंस्मृतिभिश्चप्रतिष्ठितः ॥ स्मृत्यध्ययनजंपुण्यंयद्विलोकनतोभवेत् ॥ ३३ ॥

देवतेत्यर्थः ॥ २७ ॥ आयतनंस्थानंगृहमितियावत् ॥ २८ ॥ जीवन्मुक्तोऽभवद्भृंगीति ॥ तथाचवासिष्ठंवचनम् ॥ एतद्व्रतत्रयंरामपुराचंद्रार्धमौलिना ॥ भृंगीशायतुसंप्रोक्तंयेनासौविज्वरःस्थित
इति ॥ २९ ॥ चतुरोवेदान्धरतीतितथा ॥ चतुर्वक्त्रधरइतिकचित् ॥ विदधातीतिविधिःसर्वोत्पादकइत्यर्थः ॥ १३० ॥ ३१ ॥ अष्टादशांगुलंतिर्यगूर्ध्वमष्टादशांगुलपरिमितमित्यर्थः ॥ तदुपयोग
माहाष्टादशेति ॥ ३२ ॥ प्रतिष्ठितःस्थापितः ॥ प्रलंबितइतिपाठेआश्रितइत्यर्थः ॥ ३३ ॥

सर्वेषांजाडयमज्ञानंतद्विनाशकृत् ॥ यद्वा सर्वजाड्यंमूलाविद्यातूलारूपंतद्विनाशकृदिति ॥ विशुद्धिदम्अंतःकरणशुद्धिदमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ बिभर्तिधारयाति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पुरायुगेसत्ययुगे ॥३७॥
त्रिपुरेशस्यात्रिपुरस्थेशस्येत्यर्थः ॥ त्रिपुरैःत्रिपुरस्थैः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ हइतिप्रसिद्धौ ॥ हीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ खर्वविनायकःखर्वनामागणाधिपः ॥
तर्हिखर्वत्वात्खर्वफलदएवकिंनेत्याह ॥ अखर्वसिद्धिदइति ॥ शेषेणानंतेन ॥ ४५ ॥ संवर्तवह्निनासंकर्षणमुखानलेन ॥ शंखंपंचजननामानमसुरम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

सारस्वतमिदंलिंगंसर्वजाडयविनाशकृत् ॥ सर्वतीर्थेश्वरंलिंगमेतत्सद्योविशुद्धिदम् ॥३४॥ शैलेश्वरस्यलिंगस्यमंडपोयंमहाद्भुतः ॥ सर्वेषांरत्नजातानां
योबिभर्तिपरांश्रियम् ॥ ३५ ॥ सप्तसागरसंज्ञंवैलिंगमेतन्मनोहरम् ॥ यद्वीक्षणाल्लभेन्मर्त्यःसप्ताब्धिस्नानजंफलम् ॥ ३६ ॥ असौमंत्रेश्वरःश्रीमान्मं
त्रजाप्यफलप्रदः ॥ सप्तकोटिमहामंत्रैःस्थापितोयःपुरायुगे ॥३७॥ त्रिपुरेशस्यलिंगस्यपुरःकुंडमिदंमहत् ॥ त्रिपुरैःखानितंपूर्वंत्रिपुरारिप्रियंपरम् ॥३८॥
इदंबाणेश्वरंलिंगंसहस्रभुजपूजितम् ॥ द्विभुजस्यापिबाणस्यसहस्रभुजहेतुकम् ॥ ३९ ॥ वैरोचनेश्वरश्चैषपुरःप्रह्लादकेशवात् ॥ बलिकेशवनामासावे
षनारदकेशवः ॥ १४० ॥ आदिकेशवपूर्वेणत्वयमादित्यकेशवः ॥ भीष्मकेशवनामासौदत्तात्रेयेश्वरस्त्वयम् ॥ ४१ ॥ दत्तात्रेयेश्वरात्पूर्वमेषआदि
गदाधरः ॥ भृगुकेशवनामासावेषवामनकेशवः ॥ ४२ ॥ नरनारायणावेतौयज्ञवाराहकेशवः ॥ विदारनारसिंहोयंगोपीगोविंदएषह ॥ ४३ ॥ एषल
क्ष्मीनृसिंहस्यप्रासादोरत्नकेतनः ॥ यस्यप्रसादात्प्रह्लादःपदमैंद्रमवाप्तवान् ॥ ४४ ॥ अखर्वसिद्धिदःपुंसामेषखर्वविनायकः ॥ शेषमाधवनामासौशेषे
णस्थापितःपुरा ॥४५॥ यस्यभक्तानदह्यंतेत्वपिसंवर्तवह्निना ॥ शंखमाधवनामासौशंखंहत्वात्रसंस्थितः ॥४६॥ इदंसारस्वतंस्रोतःपरंब्रह्मरसायनम् ॥
सरस्वत्यामहानद्याःसंगमोयत्रगंगया ॥ ४७ ॥ यत्राप्लुतानराभूयःसंभवंतिनभूतले ॥ श्रीबिंदुमाधवस्त्वेषसाक्षाल्लक्ष्मीपतिःपरः ॥ ४८ ॥ श्रद्धयायंनम
न्मर्त्योनवसेद्गर्भवेश्मनि ॥ नदारिद्र्यमवाप्नोतिव्याधिभिर्नाभिभूयते ॥ ४९ ॥ बिंदुमाधवभक्तोयस्तंयमोपिनमस्यति ॥ प्रणवात्मायएकोऽस्तिनाद
बिंदुस्वरूपधृक् ॥१५०॥ अमूर्तंयत्परंब्रह्मबिंदुमाधवएवसः ॥ एतत्पंचनदंतीर्थंपंचब्रह्मात्मसंज्ञकम् ॥५१॥ यत्रस्नातोनगृह्णीयाच्छरीरंपांचभौतिकम् ॥
एषासामंगलागौरीकाश्यांपरममंगलम् ॥ ५२ ॥ यत्प्रसादादवाप्नोतिनरोऽत्रचपरत्रच ॥ मयूखादित्यसंज्ञोयंरश्मिमालीतमोपहः ॥ ५३ ॥

॥ १५० ॥ पंचनदपदार्थमाह ॥ पश्चेति ॥ अकारोकारमकारबिंदुनादाः किरणाधूतपापासरस्वतीगंगायमुनानद्योवा सद्योजातवामदेवाघोरतत्पुरुषेशानसंज्ञावा पंचब्रह्माणस्तदात्मकंतत्सं
ज्ञकंतत्स्वरूपनामकम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ यस्याःप्रसादान्नरःपरममंगलमाप्नोतिसैषामंगलागौरीत्यन्वयः ॥ रश्मिमालीसूर्यः ॥ तमोपहोऽज्ञाननाशकः अंधकारध्वंसकोवा ॥ ५३ ॥

गभस्तीशइतिपुंस्त्वमार्षम् ॥ दिव्यमहःस्वप्रकाशंज्योतिस्तत्प्रदम् ॥ मृकंडुसूनुनामार्कंडेयेन ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ किरणमालिनः सूर्यस्य ॥ पातकधावनंपापस्यशोधनंनाशकमितियावत् ॥ ५६ ॥
॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कपयोवानराः ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ निर्वचनपूर्वकंरत्नेश्वरलिंगंदर्शयति ॥ यानीति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ कृत्तिवासेश्वरस्येत्यत्रादंतत्वमार्षम् ॥ ६६ ॥ लिंगात्म

गभस्तीशोमहालिंगमेतद्दिव्यमहःप्रदम् ॥ मृकंडुसूनुनाप्यत्रतपस्तप्तंपुरामहत् ॥ ५४ ॥ लिंगंसंस्थाप्यपरमंस्वनाम्नायुःप्रदंपरम् ॥ किरणेश्वरनामैत
ल्लिंगंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ५५ ॥ सकृन्नतमिदंलोकंनयेत्किरणमालिनः ॥ धौतपापेश्वरंलिंगमेतत्पातकधावनम् ॥ ५६ ॥ निर्वाणनरसिंहोयंभक्त
निर्वाणकारणम् ॥ मणिप्रदीपनागोयंमहामणिविभूषणः ॥ ५७ ॥ यदर्चनान्नरोजातुननागैःपरिभूयते ॥ कपिलेशमिदंलिंगंकपिलेनप्रतिष्ठितम् ॥
॥ ५८ ॥ मुच्यंतेकपयोप्यस्यदर्शनात्किमुमानवाः ॥ प्रियव्रतेश्वरंलिंगमहदेतत्प्रकाशते ॥५९॥ यस्यार्चनाल्लभेज्जंतुःप्रियत्वंसर्वजन्तुषु ॥ इदमायतनं
श्रेष्ठंमणिमाणिक्यनिर्मितम् ॥ १६० ॥ श्रीमतःकालराजस्यकलिकालार्तिहारिणः ॥ निजभक्तंजनंपातियःपापात्पापभक्षणः ॥ ६१ ॥ क्षेत्रवि
घ्नकरान्पापान्यातयन्यातनाशतैः ॥ इयंमंदाकिनीरम्यातपस्तप्तुमिहागता ॥ ६२ ॥ काशीवाससुखंप्राप्यनाद्यापिदिवमीहते ॥ स्नात्वात्रसंतर्प्यपि
तृञ्छ्राद्धंकृत्वाविधानतः ॥ ६३ ॥ नरोननरकंपश्येदपिदुष्कृतकर्मकृत् ॥ यानिकानिचलिंगानिकाश्यांसंतिसहस्रशः ॥ ६४ ॥ रत्नभूतमिदंतेषुलिंगं
रत्नेश्वराभिधम् ॥ रत्नेश्वरप्रसादेनभुक्तारत्नान्यनेकशः ॥ ६५ ॥ पुरुषार्थमहारत्नंनिर्वाणंकोनलब्धवान् ॥ कृत्तिवासेश्वरस्यैषामहाप्रासादनिर्मितिः ॥
॥ ६६ ॥ यांदृष्ट्वापिनरोदूरात्कृत्तिवासःपदंलभेत् ॥ सर्वेषामपिलिंगानांमौलित्वंकृत्तिवाससः ॥ ६७ ॥ ॐकारेशःशिखाज्ञेयालोचनानित्रिलोचनः ॥
गोकर्णभारभूतेशौतत्कर्णौपरिकीर्तितौ ॥६८॥ विश्वेश्वराविमुक्तौचद्वावेतौदक्षिणौकरौ ॥ धर्मेशमणिकर्णेशौद्वौकरौदक्षिणेतरौ ॥ ६९ ॥ कालेश्वरकपर्दी
शौचरणावतिनिर्मलौ ॥ ज्येष्ठेश्वरोनितंबश्चनाभिर्वैमध्यमेश्वरः ॥ १७० ॥ कपर्दोस्यमहादेवःशिरोभूषाश्रुतीश्वरः ॥ चंद्रेशोहृदयंतस्यआत्मावीरेश्वरः
परः ॥ ७१ ॥ लिंगंतस्यतुकेदारःशुक्रंशुक्रेश्वरंविदुः ॥ अन्यानियानिलिंगानिपरःकोटिशतानिच ॥ ७२ ॥ ज्ञेयानिनखलोमानिवपुषोभूषणान्यपि ॥
यावेतौदक्षिणौहस्तौनित्यनिर्वाणदौहितौ ॥ ७३ ॥

कंविश्वेश्वरशरीरंकथयति सर्वेषामित्यारभ्य यावेतावित्यतःप्राक्तनेनग्रन्थेन ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ धर्मेशमणिकर्णेशावित्यत्रांतिमपदेटावंतत्वमार्षम् ॥ ६९ ॥ १७० ॥ आत्माऽहंकारः ॥ ७१ ॥ कोटि
शतेभ्यःपराणिपरःकोटिशतानि अनंतानीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ यावेतौविश्वेश्वराऽविमुक्तेश्वरावित्युक्ताऽनुवादोऽन्यत्प्रष्टुम् ॥ तदेवाह नित्येतिपादत्रयेण ॥ स्थितिसमयेऽभयंनाविद्यतेभयंयस्मात्तत्तारकं

वादत्त्वा ॥ नित्यंयन्निर्वाणं तद्दौनित्यंसर्वदावानिर्वाणप्रदावित्युत्तरेणान्वयः ॥ हीतिश्रुतिप्रसिद्धिंद्योतयति ॥ ७३ ॥ पितृलिंगंपित्रीश्वरम् ॥ ७४ ॥ ईशीईश्वरीचित्रघण्टाचासावीशीचेत्येकं
पदंवा ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ विश्वभुजाविश्वबाहुकाबंदीनाम्ना ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ स्रोतस्तीर्थंगंगायांप्रवाहरूपंवा ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांत्रयस्त्रिंशत्तमो
ध्यायः ॥ ३३ ॥ छ ॥ ॥ चतुस्त्रिंशत्तमेऽध्यायेसर्वपापैकहारके ॥ ज्ञानवापीप्रशंसाचवर्ण्यतेमरदुर्लभा ॥ १ ॥ ज्ञानवाप्याःप्रशंसांवक्तुंपुनरपिचित्रपटीदर्शनमेवप्रस्तावयति ॥ पुनारीति ॥ १ ॥
मणिकर्णिकायाआधिक्यद्योतनार्थंपुनःप्रशंसामाह संसारेत्यादिना ॥ अपसव्येनदक्षिणेन ॥ अपसर्पेणेतिपाठेउपदेश्यानांभयराहिततयांतःकरणस्वास्थ्यार्थंदूरीकृतसर्पेणहस्तेन श्रुतिंदक्षिणकर्णं

जंतूनामभयंदत्त्वापततांमोहसागरे ॥ इयंदुर्गाभगवतीपितृलिंगमिदंपरम् ॥ ७४ ॥ इयंहिचित्रघंटेशीघंटाकर्णह्रदस्त्वयम् ॥ इयंसाललितागौरीवि
शालाक्षीयमद्भुता ॥ ७५ ॥ आशाविनायकस्त्वेषधर्मकूपोयमद्भुतः ॥ यत्रपिंडान्नरोदत्त्वापितॄन्ब्रह्मपदंनयेत् ॥ ७६ ॥ एषाविश्वभुजादेवीविश्वैकजननी
परा ॥ असौबंदीमहादेवीनित्यंत्रैलोक्यवंदिता ॥ ७७ ॥ निगडस्थानपिजनान्पाशान्मोचयतिस्मृता ॥ दशाश्वमेधिकंतीर्थमेतत्त्रैलोक्यवंदितम् ॥ ७८ ॥
यत्राहुतित्रयेणापिअग्निहोत्रफलंलभेत् ॥ प्रयागाख्यमिदंस्रोतःसर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥७९॥ अशोकाख्यमिदंतीर्थंगंगाकेशवएषवै॥मोक्षद्वारमिदंश्रेष्ठंस्वर्ग
द्वारमिदंविदुः ॥ १८० ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेज्ञानवापीवर्णनंनामत्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३३॥
॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ पुनर्ददर्शतन्वंगीचित्रपट्यांघटोद्भव ॥स्वर्गद्वारात्पुरोभागेश्रीमतींमणिकर्णिकाम् ॥ १ ॥ संसारसर्पदष्टानांजंतूनांयत्रशंकरः ॥
अपसव्येनहस्तेनब्रूतेब्रह्मस्पृशञ्छ्रुतिम् ॥ २ ॥ नकापिलेनयोगेननसांख्येननचव्रतैः ॥ यागतिःप्राप्यतेपुंभिस्तांदद्यान्मोक्षभूरियम् ॥ ३ ॥ वैकुंठेवि
ष्णुभवनेविष्णुभक्तिपरायणाः ॥ जपेयुःसततंमुक्त्यैश्रीमतींमणिकर्णिकाम् ॥४॥ हुत्वाग्निहोत्रमपिचयावज्जीवंद्विजोत्तमाः ॥ अंतेश्रयंतेमुक्त्यैयांसेयंश्रीम
णिकर्णिका ॥ ५ ॥ वेदान्पठित्वाविधिवद्ब्रह्मयज्ञरताभुवि ॥ यांश्रयंतिद्विजामुक्त्यैसेयंश्रीमणिकर्णिका ॥ ६ ॥ इष्ट्वाक्रतूनपिनृपाबहून्पर्याप्तदक्षिणान् ॥
श्रयंतेश्रेयसेधन्याःप्रांतेऽधिमणिकर्णिकम् ॥ ७ ॥ सीमंतिन्योपिसततंपतिव्रतपरायणाः ॥ मुक्त्यैपतिमनुव्रज्यश्रयंतिमणिकर्णिकाम् ॥ ८ ॥ वैश्याअ
पिचसेवंतेन्यायोपार्जितसंपदः ॥ धनानिसाधुसात्कृत्वाप्रांतेश्रीमणिकर्णिकाम् ॥ ९ ॥

स्पृशन्ब्रह्मब्रह्मज्ञानंब्रूते ॥ कथयतीत्यर्थः ॥ २ ॥ कपिलेनदेवहूत्यैस्वमात्रेश्रीकपिलप्रोक्तेनसांख्येनात्मानात्मविवेकेन ॥ ३ ॥ यांमणिकर्णिकांजपेयुःसेयंमोक्षभूरितिपूर्वक्रियायाअनुषंगः ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ ब्रह्मयज्ञरताज्ञानयज्ञरताः ॥ अतएवशंकराचार्यप्रभृतीनांमणिकर्ण्याश्रयणंश्रूयते ॥ यद्वा ब्रह्मवेदस्तद्यज्ञरताइत्यर्थः ॥ ६ ॥ मणिकर्णिकायाआधिंअधिमणिकर्णिकंतदुपरीत्यर्थः ॥ ७ ॥
सीमन्तिन्योनार्यःपतिमनुव्रज्यमृतंभर्तारमनुपश्चाद्गत्वाऽग्नावनुमरणंसहमरणंवाकृत्वेत्यर्थः ॥ ८ ॥ प्रांतेसाधुसात्कृत्वासत्पात्रेभ्योदत्त्वायांसेवन्तेसेयंमोक्षभूरितिशेषः ॥ प्रांतेसेवन्तइतिवान्वयः ॥ ९ ॥

भजेयुर्भजन्ति ॥ १० ॥ ११ ॥ देवयज्ञपितृयज्ञमनुष्ययज्ञभूतयज्ञब्रह्मयज्ञाइतिपञ्चयज्ञाः ॥ त्यजेयुस्त्यजांति ॥ १२ ॥ मणिकर्णीमुपासतेइत्यादिषुयथायोग्यंयांयासेयंमोक्षभूरितिवा इमामितिवा
बोद्धव्यम् ॥१३॥ अनन्यसाधनांस्वतःसिद्धांस्वप्रकाशामितिवा ॥ मणिकर्णिकामंतरेणनविद्यतेऽन्यत्साधनंयस्याःसातथातामितिवा ॥१४॥ दंडयित्वेति ॥ तत्र मनोदण्डःप्राणायामः ॥ वाचोदंडो
मौनम् ॥ कायदण्डोवृथाव्यापारराहित्यम् ॥ तथाचभागवतेभगवद्वचनम् ॥ मौनाऽनीहानिलायामादण्डावाग्देहचेतसाम् ॥ नह्येतेसन्तियस्यांगवेणुभिर्नभवेद्यातिरिति ॥ नैःश्रेयसींचकैवल्यसंबंधि
नीम् ॥ १५ ॥ संन्यस्तेति ॥ अस्यविद्वद्विषयत्वादनन्येत्यस्यात्रिविदिषुविषयत्वादपौनरुक्तयम् ॥ १६ ॥ अनन्येत्यादिश्लोकत्रयोक्तमुपसंहरति ॥ शिखीति ॥ शिखीत्रिदंडी ॥ मुंडीएकदंडी ॥
जटीपाशुपतादिः ॥ कौपीनीकेवलकौपीनमात्रग्राही ॥ मुमुक्षुरितिसर्वेषांविशेषणम् ॥ अन्योवायःकश्चिन्मुमुक्षुः ॥ १७ ॥ १८ ॥ तुशब्दोक्तविशेषमाह ॥ हेलयेति ॥ १९ ॥ उभाभ्यामनशनव्रत
जटीपाशुपतादिः

त्यक्त्वापुत्रकलत्रादिसच्छूद्रान्यायमार्गगाः ॥ निर्वाणप्राप्तयेचैनांभजेयुर्मणिकर्णिकाम् ॥ १० ॥ यावज्जीवंचरंतोपिब्रह्मचर्यंजितेंद्रियाः ॥ निःश्रेयसेश्रयं
त्येनांश्रीमतींमणिकर्णिकाम् ॥ ११ ॥ अतिथीनपिसंतर्प्यपंचयज्ञरताअपि ॥ गृहस्थाश्रमिणोनेमांत्यजेयुर्मणिकर्णिकाम् ॥१२॥ वानप्रस्थाश्रमयुजो
ज्ञात्वानिर्वाणसाधनम् ॥ सन्नियम्येंद्रियग्रामंमणिकर्णीमुपासते ॥ १३ ॥ अनन्यसाधनांमुक्तिंज्ञात्वाशास्त्रैरनेकधा ॥ मुमुक्षुभिस्त्वेकदंडैःसेव्यतेमणिक
र्णिका ॥ १४ ॥ दंडयित्वामनोवाचंकायंनित्यंत्रिदंडिनः ॥ नैःश्रेयसींश्रियंप्राप्तुंश्रयंतेमणिकर्णिकाम् ॥ १५ ॥ संन्यस्ताखिलकर्माणोदंडयित्वाचलं
मनः ॥ एकदंडव्रतामुक्त्यैभजेयुर्मणिकर्णिकाम् ॥ १६ ॥ शिखीमुंडीजटीवापिकौपीनीवादिगंबरः ॥ मुमुक्षुःकोनसेवेतमुक्तिदांमणिकर्णिकाम् ॥१७॥
तपःकर्तुंनशक्तायेदानंवादातुमक्षमाः ॥ योगाभ्यासविहीनायेतेषामेषाविमुक्तिदा ॥ १८ ॥ संत्युपायाःसहस्रंतुमुक्तयेनतथामुने ॥ हेलयैषायथादद्या
न्निर्वाणंमणिकर्णिका ॥ १९ ॥ अनशनव्रतभृतेत्रिकालाभ्यवहारिणे ॥ प्रांतेदद्यात्समांमुक्तिमुभाभ्यांमणिकर्णिका ॥ २० ॥ यथोक्तमाचरेदेकोनिष्ठापा
शुपतंव्रतम् ॥ निरंतंस्मरेदेकोहृद्येनांमणिकर्णिकाम् ॥ २१ ॥ दृष्टात्रवपुषःपातेद्वयोश्वसदृशीगतिः ॥ तस्मात्सर्वंविहायाशुसेव्यैषामणिकर्णिका ॥
॥ २२ ॥ स्वर्गद्वारेविशेयुर्येविगाह्यमणिकर्णिकाम् ॥ तेषांविधूतपापानांक्वापिस्वर्गोनदूरतः ॥ २३ ॥ स्वर्गद्वाःस्वर्गभूरेषामोक्षभूर्मणिकर्णिका ॥ स्वर्गा
पवर्गावत्रैवनोपरिष्टान्नचाप्यधः ॥२४॥ दत्त्वादानान्यनेकानिविगाह्यमणिकर्णिकाम् ॥ स्वर्गद्वारंप्रविष्टायेनतेनिरयगामिनः ॥२५॥ स्वर्गापवर्गयोरर्थः
कोविदैश्चनिरूपितः ॥ स्वर्गःसुखंसमुद्दिष्टमपवर्गोमहासुखम् ॥ २६ ॥

त्रिकालाभ्यवहारिभ्याम् ॥ चतुर्थ्याद्विवचनमेतत् ॥ २० ॥ यथोक्तमितिसार्धवाक्यम् ॥ निष्ठातात्पर्यंतत्पूर्वकंपाशुपतव्रतंनियमम् ॥ कीदृशम् ॥ यथोक्तंसनत्कुमारसंहितायांयथावत्प्रोक्तंविभूतिभि
स्त्रिपुंड्रधारणादिरूपमेकआचरेदनुतिष्ठेत् ॥ एकोनिरंतरंहृद्येनांमणिकर्णिकांस्मरेत्तयोर्द्वयोरत्रमणिकर्ण्यांवपुषःपातेसदृशीगतिर्दृष्टेत्यर्थः ॥ २१ ॥ फलितमाह तस्मादित्यर्धेन ॥ २२ ॥ २३ ॥
स्वर्गद्वाःस्वर्गस्यद्वाररूपास्वर्गभूर्मोक्षभूश्चैषामणिकर्णिकेत्यर्थः ॥ तस्मात्स्वर्गापवर्गावत्रैवमणिकर्णिकायामेवनतूपरिष्टादप्यधःक्वापीत्यर्थः ॥ स्वर्गदेतिपाठेस्वर्गसुखंतद्ददातीतितथा ॥ अत्रैवे
त्यस्यायंभावः ॥ अत्रैवस्वर्गमोक्षौप्राप्यापितत्प्राप्त्यैमूढाअन्यत्रयांत्यत्रकस्मान्नायांतीत्यनुक्रोशतिभगवान्कार्त्तिकेयइति ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्वर्गापवर्गावत्रैवेतिस्वानुभवेनदर्शयितुंस्वर्गापवर्गयोरर्थ

माह ॥ स्वर्गापवर्गयोरिति ॥ २६ ॥ इदानींतौदर्शयति मणिकर्णीतिद्वाभ्याम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ ब्रह्मनालिकायामणिकर्णिकायाश्चिह्नमाह ॥ स्वर्गद्वारादिति ॥ सौभाग्यंसौंदर्यंभाग्यमैश्वर्यादिषाड्गुण्यंतयोरेकनिधिर्मुख्यआश्रयःकाचिदपरिमेयगुणगहना ॥ एकामुख्या ॥ २९ ॥ द्रुहिणाश्चतुर्मुखाः ॥ जग्मुर्गताः ॥ नैत्येवाएषामणिकर्णिकानएतिनगच्छतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ सन्तीति ॥ मणिकर्णिकांपरितोव्याप्यवेष्टयित्वेत्यर्थः ॥ तावंतितीर्थानिसंतियावद्भिस्तीर्थैस्तिलमात्रापिएकतिलपरिमितापिभूमिर्नविरलीकृतानिरवकाशीकृतेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ कोपिपुंजीवःस्त्रीजीवोवेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ स्थूलमणिकर्णिकायाःप्रमाणमाह ॥ आमध्यादिति ॥ ३४ ॥ नगच्छतिनप्राप्नोति ॥ तत्रहेतुमाह ॥ एतदिति ॥ त्रिलोकस्थस्त्रिलोकेवर्तमानः ॥ त्रिलोकीस्थइतिक्वचित् ॥ अखिलोभवीकृत्स्नःसंसारी ॥ अवनीमितिपाठेत्रिलोकस्थस्त्रिजगतीस्थोजनएतत्प्राप्त्यर्थमवनींप्रयततेपर्यटतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ रक्षणेहेतुमाह ॥ योष्टमूर्तिरिति ॥ पंचभूतसोमसूर्यात्मनःआत्मानंतयज्वादीक्षितब्राह्मणांतावाष्टौमूर्तयः ॥ ३८ ॥ कदंबकुसुमाकारांकदंबकुसुमवद्रोमांचिताम् ॥ ३९ ॥ स्विन्नास्वेदार्द्राश्लथद्रूपावा ॥ हर्षबाष्पांबुनाकलिलेव्यामिश्रे ॥ बाष्पांबुनेतिसामान्यविशेषभावान्नपौनरुक्त्यम् ॥ विलोचनेविशिष्टेलोचनेइतिद्विवचनम् ॥ ४० ॥ तस्तंभनिश्चलाभूत् ॥

मणिकर्ण्युपविष्टस्ययत्सुखंजायतेसतः ॥ सिंहासनोपविष्टस्यतत्सुखंक्कशतक्रतोः ॥ २७ ॥ महासुखंयदुद्दिष्टंसमाधौविस्मृतात्मनाम् ॥ श्रीमत्यांमणिकर्ण्यांतत्सहजेनैवजायते ॥ २८ ॥ स्वर्गद्वारात्पुरोभागेदेवनद्याश्चपश्चिमे ॥ सौभाग्यभाग्यैकनिधिःकाचिदेकामहास्थली ॥ २९ ॥ यावंतोभास्वतःस्पर्शाद्भासंतेसैकताःकणाः ॥ तावंतोद्रुहिणाजग्मुर्नैत्येषामणिकर्णिका ॥ ३० ॥ संतितीर्थानितावंतिपरितोमणिकर्णिकाम् ॥ यावद्भिस्तिलमात्रापिनभूमिर्विरलीकृता ॥ ३१ ॥ यदन्वयेकोपिमुक्तःसंप्राप्यमणिकर्णिकाम् ॥ तद्वंश्यास्तत्प्रभावेणमान्याःस्वर्गौकसामपि ॥ ३२ ॥ तर्पिताःपितरोयेनसंप्राप्यमणिकर्णिकाम् ॥ सप्तसप्ततथासप्तपूर्वजास्तेनतारिताः ॥ ३३ ॥ आमध्याद्देवसरितआहरिश्चंद्रमंडपात् ॥ आगंगाकेशवादाचस्वर्द्वारान्मणिकर्णिका ॥ ३४ ॥ एतद्रजःकणतुलांत्रिलोक्यापिनगच्छति ॥ एतत्प्राप्त्यैप्रयततेत्रिलोकस्थोऽखिलोभवी ॥३५॥ कलावतीचित्रपटींपश्यंतीत्थंमुहुर्मुहुः ॥ ज्ञानवापींददर्शाथश्रीविश्वेश्वरदक्षिणे ॥ ३६ ॥ यदंबुसततंरक्षेद्दुर्वृत्ताद्दंडनायकः ॥ संभ्रमोविभ्रमश्चासौदत्त्वाभ्रांतिंगरीयसीम् ॥ ३७ ॥ योष्टमूर्तिर्महादेवःपुराणेपरिपठ्यते ॥ तस्यैषांबुमयीमूर्तिर्ज्ञानदाज्ञानवापिका ॥ ३८ ॥ नेत्रयोरतिथीकृत्यज्ञानवापींकलावती ॥ कदंबकुसुमाकारांबभारक्षणतस्तनुम् ॥ ३९ ॥ अंगानिवेपथुंप्रापुःस्विन्नाभालस्थलीभृशम् ॥ हर्षबाष्पांबुकलिलेजातेतस्याविलोचने ॥ ४० ॥ तस्तंभगात्रलतिकासुखंवैवर्ण्यमापच ॥ स्वरोथगद्गदोजातोव्यभ्रंशत्तत्करात्पटी ॥ ४१ ॥

---

१ जन्मी—शरीरधारी ।

व्यस्रंशदधःपपात ॥ ४१ ॥ स्वंदेहम् ॥ सौषुप्तायांसुषुप्तसंबंधिन्याम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ साकंदंबकुसुमाकारत्वादिरूपावस्थायस्याःसातदवस्थाताम् ॥ विज्ञायतामवस्थामितिशेषः ॥ ४४ ॥
वेक्षितुमिष्टम् ॥ ४५ ॥ अयेतिचेदर्थे ॥ इत्थंनचेत्कथमियमकांडादनवसरात् ॥ ल्यब्लोपेपंचमी ॥ अकांडंप्राप्यपर्यमूमुहत्सर्वतोभावेनमोहंप्राप्तवतीत्यर्थः ॥ अतिपटीयसीमतिशयेनपटुतराम् ॥४६॥
तन्मोहस्यनिदानंसचासौमोहश्चतस्यांवामोहस्तन्मोहस्तस्यकारणम् ॥ उपचर्यंतेएभिरित्युपचाराव्यजनादयस्तैरनाकुलमनाबाधंयथास्यात्तथाउपचेरुरुपचारांश्चक्रुः ॥ :४७ ॥ उपचारानेवदर्शयति

साक्षणंस्वंविसस्मारकाहंकाहंनवेत्तिच ॥ सौषुप्तायांदशायांचपरमात्मेवनिश्चला ॥ ४२ ॥ अथतत्परिचारिण्यस्त्वरमाणाइतस्ततः ॥ किंकिंकिमेतदे
तत्किंपृच्छंतिस्मपरस्परम् ॥ ४३ ॥ तदवस्थांसमालोक्यतांताश्चतुरचेतसः ॥ विज्ञायसात्त्विकैर्भावैरिदमूचुःपरस्परम् ॥ ४४ ॥ भवांतरेप्रेमपात्रमेतयै
क्षितुकिंचन ॥ चिरात्तेनचसंगत्यसुखमूर्च्छामवापह ॥ ४५ ॥ अथनेत्थंकथमियमकांडात्पर्यमूमुहत् ॥ प्रेक्षमाणारहश्चित्रपटीमतिपटीयसीम् ॥ ४६ ॥
तन्मोहस्यनिदानंताःसम्यगेवविचार्यच ॥ उपचेरुर्महाशांतैरुपचारैरनाकुलम् ॥ ४७ ॥ काचित्तांवीजयांचक्रेकदलीतालवृंतकैः ॥ बिसिनीवलयै
रन्याधन्यांतांपर्यभूषयत् ॥ ४८ ॥ अमंदैश्चंदनरसैरभ्यषिंचदसुंपरा ॥ अशोकपल्लवैरस्याःकाचिच्छोकमनीनशत् ॥ ४९ ॥ धारामंडपधारांबुसीकरै
स्तत्तनूलताम् ॥ इष्टार्थविरहग्लानांसिंचयामासकाचन ॥ ५० ॥ जलार्द्रवाससाकाचिदेतस्यास्तनुमावृणोत् ॥ कर्पूरक्षोदजालेपैरन्यास्तामन्वलेपयन्
॥ ५१ ॥ पद्मिनीदलशय्यांचकाचिद्धरचयन्मृदुम् ॥ काचित्कुलिशनेपथ्यंदूरीकृत्यतदंगतः ॥ ५२ ॥ मुक्ताकलापंरचयांचक्रेवक्षोजमंडले ॥ का
चिच्छशिमुखीतांतुचंद्रकांतशिलातले ॥ ५३ ॥ स्वापयामासतन्वंगींस्वच्छीतांबुशीतले ॥ दृष्ट्वोपचार्यमाणांतामित्थंबुद्धिशरीरिणी ॥ ५४ ॥ अति
तापपरीतांगीताःसखीःप्रत्यभाषत ॥ एतस्यास्तापशांत्यर्थंजानेहंपरमौषधम् ॥ ५५ ॥ उपचारानिमान्सर्वान्दूरीकुरुतमाचिरम् ॥ अपतापांकरोम्येनां
सद्यःपश्यतकौतुकम् ॥५६॥ दृष्ट्वाचित्रपटीमेषासद्योविह्वलतामगात् ॥ अत्रैवकाचिदेतस्याःप्रेमभूरस्तिनिश्चितम् ॥५७॥ अतश्चित्रपटीस्पर्शात्परितापं
विहास्यति ॥ वाक्याद्बुद्धिशरीरिण्यास्ततस्तत्परिचारिकाः ॥ ५८ ॥ निधायतत्पुरःप्रोचुःपटींपश्यकलावति ॥ तवानंदकरीयत्रकाचिदस्तीष्टदेवता ॥
॥ ५९ ॥ सापीष्टदेवतानाम्नातत्पटीदर्शनेनच ॥ सुधासेकमिवप्राप्यमूर्छांहित्वोत्थिताद्रुतम् ॥ ६० ॥ अवग्रहपरिम्लानावर्षासारैरिवौषधीः ॥
पुनरालोकयांचक्रेज्ञानदांज्ञानवापिकाम् ॥ ६१ ॥

काचिदित्यारभ्यसापीष्टेत्यतःप्राक्तनेन ॥ वृंतकैर्व्यजनैः ॥ बिसिनीवलयैःपद्मिनीकटकैः ॥ पर्यभूषयद्भूषयांचकार ॥ ४८ ॥ अमंदैःस्निग्धैः ॥ अनीनशन्नाशयामास ॥ ४९ ॥ ५० ॥
कर्पूरक्षोदजालेपैःकर्पूरचूर्णजैरालेपैः ॥ ५१ ॥ कुलिशनेपथ्यंवज्रालंकरणम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ बुद्धियुक्तंशरीरंवर्ततेयस्याःसाबुद्धिशरीरिणीतिसान्वयासंज्ञा ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ माचि
रंशीघ्रम् ॥ सत्वरमितिक्वचित् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तत्परिचारिकाःकलावत्याःसख्यः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अवग्रहेणवृष्टिप्रतिघातेनसूर्यतापेनेतियावत् ॥ परिम्लानाईषच्छुष्काः ॥

ओषधीरोषध्यः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ उपविश्वेश्वरंविश्वेश्वरसमीपे ॥ ६६ ॥ मध्येमार्गंमार्गस्यमध्ये ॥ उपमलयाचलंमलयाचलसमीपे ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥
॥ ७२ ॥ ७३ ॥ निर्वेक्ष्यामोतितरांप्राप्स्यामः ॥ महाभोगादितिपाठेनिर्वेक्ष्यामोनिर्विण्णाभविष्यामइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ साभक्तेभ्योज्ञानमुप्यतेदीयतेऽनयेतिज्ञानवापीनाम्नायथार्थाख्याभवितुमर्हती

स्पृष्ट्वाकलावतीतांतुवापींचित्रगतामपि ॥ लेभेभवांतरज्ञानंयथासीत्पूर्वजन्मनि ॥ ६२ ॥ पुनर्विचारयांचक्रेवापीमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ अहोचित्रगतापीयंसं
स्पृष्टाज्ञानवापिका ॥ ६३ ॥ ज्ञानंमेजनयामासभवांतरसमुद्भवम् ॥ अथतासांपुरोहृष्टाकथयामाससुंदरी ॥६४॥ निजंप्राग्भववृत्तांतंज्ञानवापीप्रभावजम् ॥
॥ कलावत्युवाच ॥ ॥ एतस्माज्जन्मनःपूर्वमहंब्राह्मणकन्यका ॥ ६५ ॥ उपविश्वेश्वरंकाश्यांज्ञानवाप्यांरमेमुदा ॥ जनकोमेहरिस्वामीजनयित्रीप्रियं
वदा ॥ ६६ ॥ आख्याममसुशीलेतिमांचविद्याधरोऽहरत् ॥ मध्येमार्गंनिशीथेथतदोपमलयाचलम् ॥ ६७ ॥ रक्षसासहतोवीरोराक्षसंसजघानह ॥ रक्षो
पिमुक्तंशापात्तुदिव्यंवपुरवापह ॥ ६८ ॥ अवापजन्मगंधर्वस्त्वसौमलयकेतुतः ॥ कर्णाटनृपतेःकन्याबभूवाहंकलावती ॥ ६९ ॥ इतिज्ञानंममोद्भूतं
ज्ञानवापीक्षणात्क्षणात् ॥ इतितस्यावचःश्रुत्वासापिशुद्धिशरीरिणी ॥ ७० ॥ ताश्चतत्परिचारिण्यःप्रहृष्टास्यास्तदाऽभवन् ॥ प्रोचुस्तांप्राणिपत्याथपुण्य
शीलांकलावतीम् ॥ ७१ ॥ अहोकथंहिसालभ्यायत्प्रभावोयमीदृशः ॥ धिग्जन्मतेषांमर्त्येऽस्मिन्यैर्नैक्षिज्ञानवापिका ॥ ७२ ॥ कलावतिनमस्तुभ्यं
कुरुनोपिसमीहितम् ॥ जांनिसफलयास्माकंनयनःप्रार्थ्यभूपतिम् ॥ ७३ ॥ अयंचनियमोस्माकमद्यारभ्यकलावति ॥ निर्वेक्ष्यामोमहाभोगान्दृष्ट्वातां
ज्ञानवापिकाम् ॥ ७४ ॥ अवश्यंज्ञानवापीसानाम्नाभवितुमर्हति ॥ चित्रंचित्रगतापीहयातवज्ञानदायिनी ॥ ७५ ॥ ॐकृत्यतासांवाक्यंसास्वाकारंपरि
गोप्यच ॥ प्रियाणिकृत्वाभूभर्तुःप्रस्तावज्ञाव्यजिज्ञपत् ॥ ७६ ॥ कलावत्युवाच ॥ जीवितेशनमेत्वत्तःकिंचित्प्रियतरंक्वचित् ॥ त्वामासाद्यपतिं
राजन्प्राप्ताःसर्वेमनोरथाः ॥ ७७ ॥ एकोमनोरथःप्रार्थ्योममास्त्यत्रार्यपुत्रक ॥ विचारपथमापन्नस्तवापिसमहाहितः ॥ ७८ ॥ ममतुत्वदधीनायाः
सुदुष्प्रापतरोमहान् ॥ तवस्वाधीनवृत्तेस्तुसिद्धप्रायोमनोरथः ॥ ७९ ॥ प्राणेशकिंबहूक्तेनयदिप्राणैःप्रयोजनम् ॥ तदाभिलषितंदेहिप्राणायास्यंत्यथा
न्यथा ॥ ८० ॥ प्राणेभ्योपिगरीयस्यास्तस्यावाक्यंनिशम्यसः ॥ उवाचवचनंराजातस्याःस्वस्यापिचप्रियम् ॥ ८१ ॥ राजोवाच ॥ ॥ नाहंप्रिये
तवादेयमिहपश्यामिभामिनि ॥ प्राणाअपिममक्रीतास्त्वयाशीलकलागुणैः ॥ ८२ ॥

त्यर्थः ॥ ७५ ॥ ॐकृत्यस्वीकृत्यस्वाकारंपटीदर्शनेनसात्विकभावेनविवशंशरीरंपरिगोप्याच्छाद्यपूर्ववत्कृत्वेत्यर्थः ॥ व्यजिज्ञपद्विज्ञापयामास ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ आपन्नःप्राप्तः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥
अन्यथाभिलषितस्यादानेऽथानन्तरमेवप्राणायास्यंतीत्यन्वयः ॥ मेऽन्यथेतिक्वचित् ॥ ८० ॥ गरीयस्याअधिकायाः ॥ ८१ ॥ क्रीताःस्वाधीनाःकृताइत्यर्थः ॥ क्रांतइतिवापाठः ॥ कैः

शीलकलागुणैःशीलंसत्स्वभावःकलाश्चतुःषष्टिविधाःगुणाःपातिव्रत्याद्यास्तैः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ प्रार्थ्यंप्रार्थनीयप्रार्थयितॄणामभावादपितवाप्राप्यंनास्तीत्याह ॥ कइति ॥ प्रार्थ्योयाच्यः ॥ पृथग्जनवत्प्राकृतलोकवत् ॥ नौआवयोः ॥ ८४ ॥ उक्तंविवृणोति ॥ देशइति ॥ देशोजनपदः ॥ कोशोभांडागारः ॥ बलंहस्त्यश्वरथपादातम् ॥ दुर्गंवार्क्षंपार्वतमौदकंकृत्रिमंच ॥ तत्रवार्क्षंवृक्षानिर्मितम् ॥ पार्वतंपर्वतनिर्मितम् पर्वतभवंवा ॥ औदकमुदकनिर्मितम् ॥ कृत्रिमंप्राकारादि ॥ यदन्यच्छत्रचामरादितत्सर्वंत्वदीयमेवमेममनाकिंचित्किंतुस्वामिनइदंस्वाम्यंतन्मात्रमेवममास्ति ॥ ८५ ॥ तच्चममस्वाम्यंत्वदृतेत्वांविनाऽन्यत्र ॥ अहमपित्वदीयएवेत्यर्थः ॥ ८६ ॥ महीजानेःपृथ्वीभर्तुः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ जनिर्जन्म ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ नवि

अविलंबितमाचक्ष्वकृतंविद्धिकलावति ॥ भवद्विधानांसाध्वीनांमन्येऽप्राप्यंनकिंचन ॥ ८३ ॥ कःप्रार्थ्यःप्रार्थनीयंकिंकोवाप्रार्थयिताप्रिये ॥ नपृथग्जनवत्किंचिद्वर्तनंनौकलावति ॥ ८४ ॥ देशःकोशोबलंदुर्गंयदन्यदपिभामिनि ॥ तत्त्वदीयंनमेकिंचित्स्वाम्यमात्रमिहास्तिमे ॥ ८५ ॥ तच्चस्वाम्यंममान्यत्रत्वदृतेजीवितेश्वरि ॥ राज्यंत्यजेयंत्वद्वाक्यात्तृणीकृत्यापिमानिनि ॥ ८६ ॥ माल्यकेतोर्महीजानेरितिवाक्यंनिशम्यसा ॥ प्राहगंभीरयावाचानवचश्चारुकलावती ॥ ८७ ॥ कलावत्युवाच ॥ नाथप्रजासृजापूर्वंसृष्टानानाविधाःप्रजाः ॥ प्रजाहितायसंसृष्टंपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ ८८ ॥ तद्विहीनाजनिरपिजलबुद्बुदवन्मुधा ॥तस्मादेकोपिसंसाध्यःपरत्रेहचशर्मणे ॥ ८९ ॥ यत्रानुकूल्यंदंपत्योस्त्रिवर्गस्तत्रवर्धते ॥ यदुच्यतेपुराविद्भिरितितत्तथ्यमीक्षितम् ॥९०॥ मद्विधानांतुदासीनांशतंतेऽस्तीहमंदिरे ॥ तथापिनितरांप्रेमस्वामिनोमयिदृश्यते ॥ ९१ ॥ तवदास्यपिभोगाढ्याकिमुतांकस्थलीचरी ॥ तत्राप्यनन्यसंपत्तिस्तत्रस्वाधीनभर्तृता ॥ ९२ ॥ विपश्चित्संचयेदर्थान्निष्टापूर्तायकर्मणे ॥ तपोर्थमायुर्निर्विघ्नंदारांश्चापत्यलब्धये ॥ ९३ ॥ तवैतत्सर्वमस्तीहविश्वेशानुग्रहात्प्रिय ॥ पूरणीयोऽभिलाषोमेयदितद्वच्म्यहंशृणु ॥ ९४ ॥ तूर्णंप्राहिणुमांनाथविश्वनाथपुरींप्रति ॥ प्राणाःप्रयाताःप्रागेववपुःशेषास्मिकेवलम् ॥ ९५ ॥ माल्यकेतुःकलावत्याइत्याकर्ण्यवचःस्फुटम् ॥ क्षणंविचार्यस्वहृदिराजाप्रोवाचतांप्रियाम् ॥ ९६ ॥ प्रियेकलावतियदितवगंतव्यमेवहि ॥ राज्यलक्ष्म्यानयाकिंमेचलयात्वद्विहीनया ॥ ९७ ॥ नराज्यंराज्यमित्याहूराज्यश्रीःप्रेयसीध्रुवम् ॥ सप्तांगमपितद्राज्यंतयाहीनंतृणायते ॥ ९८ ॥ निःसपत्नंकृतंराज्यंभुक्ताभोगान्निरंतरम् ॥ हृषीकार्थाःकृतार्थाश्चविधृताआधृतिःप्रिये ॥ ९९ ॥

द्यतेऽन्यायस्याःसाअनन्याअनन्याचासौसंपत्तिश्चेतितथा ॥ अपत्यसंपत्तिरितिक्वचित्पाठः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ प्राहिणुप्रस्थापय ॥ ९५ ॥ स्वहृदिस्वांतःकरणे ॥ सहृदीतिक्वचित् ॥ सुहृदीतिचान्यत्र ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ प्रेयसीप्रेमवतीमहिषी ॥ सप्तांगमिति ॥ स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानिचेतिसप्तांगानि ॥ तृणायतेतृणवदाचरति ॥ ९८ ॥ निरंतरंभोगान्भुक्त्वाहृषीकार्थाइंद्रियार्थाश्चविषयाःकृतार्थाःकृताइतिबहुवचनेनपरिणमय्यपूर्वक्रिययासंबन्धः ॥ जाताइतिशेषइतिवा ॥ भुक्ताभोगास्त्वयासहेतिक्वचित् ॥ आधृतिरासमंताद्धैर्यंविशेषेणधृता

विधृतेत्यर्थः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ प्रकृतीःपौरश्रेणीः ॥ १ ॥ पुत्राद्रत्नजातमर्थंप्रगृह्येतिसंबन्धः ॥ पुत्रदत्तमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ अवैत्ज्ञातवती ॥ ४ ॥ ५ ॥
व्रजंसमूहम् ॥ दुकूलानिपट्टवस्त्राणि ॥ ६ ॥ दीपोऽस्यास्तीतिदीपीदीपाधारयष्टिरित्यर्थः ॥ दीप्यादीनांत्रयाणांद्वंद्वः ॥ दीर्घत्वमार्षम् ॥ ध्वजस्तंभयुक्ताःपताकाध्वजस्तंभपताकाः ॥
उल्लोचकानिचंद्रातपानि ॥ ७ ॥ न्यायार्जितंधनंसद्धनमुत्कृष्टंधनंवा ॥ ८ ॥ तौर्यत्रिकमहोत्सवैःनृत्यगीतवादित्रपूर्वकैर्महोत्सवैः ॥ ९ ॥ आचमक्रियाआचमनक्रिया ॥ राज्ञ्याकलावत्या ॥ ११० ॥

अपत्यान्यपिजातानिकिंकर्तव्यमिहास्तिमे ॥ अवश्यमेवगंतव्याऽऽवाभ्यांवाराणसीपुरी ॥ १०० ॥ माल्यकेतुःप्रियामित्थमाश्वास्यकृतनिश्चयः ॥
समाहूयचदैवज्ञान्प्रकृतीःपरिपूज्यच ॥ १ ॥ पुत्रेराज्यंनिधायाथराजाकाशींप्रतस्थिवान् ॥ रत्नजातंकियदपिपुत्रादर्थंप्रगृह्यच ॥ २ ॥ दृष्ट्वाविश्वेश्वरपुरीं
हृष्टरोमानरेश्वरः ॥ मेनेकृतार्थमात्मानंसंसारांबुधिपारगम् ॥ ३ ॥ प्राग्जन्मवासनायोगात्सापिराज्ञीकलावती ॥ ग्रामांतरादागतेवपुरीमार्गानवैत्स्वयम्
॥ ४ ॥ मणिकर्ण्यामथस्नात्वाभूरिदत्त्वाततोवसु ॥ विश्वेशमर्चयित्वाथरत्नजातैरनेकशः ॥ ५ ॥ दत्त्वातत्रापिरत्नानिगजानश्वान्गवांव्रजम् ॥ दुकूलानि
विचित्राणिपूजोपकरणानिच ॥ ६ ॥ सुवर्णरूप्यकलशान्दीपीदर्पणचामरान् ॥ ध्वजस्तंभपताकाश्चविचित्रोल्लोचकानिच ॥ ७ ॥ अथप्रदक्षिणी
कृत्यमुक्तिमंडपमाविशत् ॥ तत्रधर्मकथांश्रुत्वादत्त्वातत्रापिसद्धनम् ॥ ८ ॥ सायंतनींमहापूजांपुनःकृत्वाक्षितीश्वरः ॥ तत्रजागरणंकृत्वातौर्यत्रिकमहो
त्सवैः ॥ ९ ॥ अथप्रातःसमुत्थायकृत्वाशौचाचमक्रियाम् ॥ राज्ञ्याविनिर्दिष्टपथाज्ञानवापींनृपोययौ ॥ ११० ॥ नृपःसार्धंकलावत्यातत्रसस्नौप्रहृष्टवत् ॥
अर्थपिंडान्सनिर्वाप्यसंतर्प्यश्रद्धयापितॄन् ॥ ११ ॥ तत्ररूप्यसुवर्णादिपात्रेभ्यःप्रतिपाद्यच ॥ दीनांधकृपणानाथान्महार्हैरत्नजातकैः ॥ १२ ॥ प्रीण
यित्वानरपतिःपारणांकृतवांस्ततः ॥ संस्कार्यरत्नसोपानैर्ज्ञानवापींकलावती ॥ १३ ॥ आबबंधरतिंतत्रसहभर्त्रातपस्विनी ॥ एकांतरोपवासैश्चकदा
चिच्चत्र्यहोव्रतैः ॥ १४ ॥ षडहोभोजनैश्चापिपक्षार्धनियमैरथ ॥ पक्षांतरोपवासैश्चमासोपवसनादिभिः ॥ १५ ॥ चांद्रायणव्रतैःकृच्छ्रैर्भर्तुःशुश्रूषणैरपि ॥
निनायक्षणवत्कालमायुःशेषस्यसानघा ॥ १६ ॥ एकदाज्ञानवाप्यांतुप्रातःस्नात्वोपविष्टयोः ॥ आगत्यजटिलःकश्चिद्विभूतिंदत्तवान्करे ॥ १७ ॥
उवाचचप्रसन्नास्यआशीर्भिरभिनंद्यच ॥ उत्तिष्ठतंप्रकुरुतंमहानेपथ्यमद्यवै ॥ १८ ॥ तारकोदयसंप्राप्तिर्भवित्रीवांक्षणादिह ॥ यावदित्थंसमाचष्टजटिलो
ऽग्रेतयोर्वचः ॥ १९ ॥ तावद्विमानमापन्नंसक्वणत्किंकिणीगणम् ॥ पश्यतांसर्वलोकानांचन्द्रमौलिरथोरथात् ॥ १२० ॥ उत्तीर्यतच्छ्रुतिपुटेकिमपि
स्वयमादिशत् ॥ अनाख्यंयत्परंज्योतिरुच्चक्रामचतत्क्षणात् ॥ २१ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ महानेपथ्यंमहदलंकरणम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ क्वणताशब्दवताकिंकिणीगणेनसहितंसक्वणत्किंकिणीगणम् ॥ प्रक्वणत्किंकिणी
गणमितिक्वचित् ॥ १२० ॥ उत्तीर्यावतीर्यकिमपिवाङ्मनसयोरगोचरंयद्ब्रह्मात्मैकत्वंतदादिशदुपदिष्टवान् ॥ उपदेशानंतरमनाख्यंयत्परंज्योतिर्वाङ्मनसातीतंस्वप्रकाशंब्रह्मतत्क्षणाच्छीघ्रमेव

च्चकामप्राप्तवान् ॥ अर्थात्सकलावतीकोमाल्यकेतुरित्यर्थः ॥ अथवाअनाख्यमित्यादेःपूर्वेणैवान्वयः ॥ उपदेशानंतरंतद्विमानंक्षणादुच्चकामऊर्ध्वमगमत् ॥ २१ ॥ तर्हिकिंदेवोऽत्रैवस्थितवान्
नहीत्याह ॥ उद्द्योतयन्निति ॥ तेनैवविमानेननभोवर्त्मद्योतयन्देवश्चंद्रमौलिःस्वालयंकैलासंययावित्यर्थः ॥ यद्वा नभोवर्त्मउद्द्योतयद्विमानमुच्चकामेत्यन्वयः ॥ तर्हिदेवःकिंकृतवांस्तत्राह ॥ देवोपि
स्वालयंवैश्वेश्वरंलिंगंययौस्वप्रकाशज्योतिर्मयवैश्वेश्वरलिंगेएकीभावंप्राप्तवानित्यर्थः ॥ स्पष्टमन्यत् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ १२७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां
काशीखंडटीकायांचतुस्त्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ पंचत्रिंशत्तमेऽध्यायेसदाचारोनिरूप्यते ॥ सामान्येनचतुर्वर्णाश्रमाणांचविशेषतः ॥ १ ॥ ज्ञानवाप्याःकथाश्रवणजनितानंदकंदं

उद्योतयन्नभोवर्त्मदेवोपिस्वालयंययौ ॥ ॥ स्कन्दउवाच ॥ ॥ तदाप्रभृतिलोकेऽत्रज्ञानवापीविशिष्यते ॥ २२ ॥ सर्वेभ्यस्तीर्थमुख्येभ्यःप्रत्यक्ष
ज्ञानदामुने ॥ सर्वज्ञानमयीचैषासर्वलिंगमयीशुभा ॥ २३ ॥ साक्षाच्छिवमयीमूर्तिर्ज्ञानकृज्ज्ञानवापिका ॥ सन्तितीर्थान्यनेकानिसद्यःशुचिकराण्य
पि ॥ २४ ॥ परंतुज्ञानवाप्याहिकलांनार्हंतिषोडशीम् ॥ ज्ञानवाप्याःसमुत्पत्तिंयःश्रोष्यतिसमाहितः ॥ नतस्यज्ञानविभ्रंशोमरणेजायतेक्वचित् ॥ २५ ॥
महाख्यानमिदंपुण्यंमहापातकनाशनम् ॥ महादेवस्यगौर्याश्चमहाप्रीतिविवर्धनम् ॥ २६ ॥ पठित्वापाठयित्वावाश्रुत्वावाश्रद्धयान्वितः ॥ ज्ञानवाप्याः
शुभाख्यानंशिवलोकेमहीयते ॥ १२७ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेज्ञानवापीप्रशंसनंनामचतु
स्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ कुंभयोनिरुवाच ॥ ॥ अविमुक्तंमहाक्षेत्रंपरंनिर्वाणकारणम् ॥ क्षेत्राणांपरमंक्षेत्रंमंगलानांचमंगलम् ॥ १ ॥ श्मशा
नानांचसर्वेषांश्मशानंपरमंमहत् ॥ पीठानांपरमंपीठमूषराणांमहोषरम् ॥ २ ॥ धर्माभिलाषिबुद्धीनांधर्मराशिकरंपरम् ॥ अर्थार्थिनांशिखिरथपरमार्थ
प्रकाशकम् ॥ ३ ॥ कामिनांकामजननंमुमुक्षूणांचमोक्षदम् ॥ श्रूयतेयत्रयत्रैतत्तत्रतत्रपरामृतम् ॥ ४ ॥ क्षेत्रैकदेशवर्तिन्याज्ञानवाप्याःकथांपराम् ॥
श्रुत्वेमामितिमन्येहंगौरीहृदयनंदन ॥ ५ ॥ अणुप्रमाणमपियामध्येकाशिविकासिनी ॥ महीमहीयसीज्ञेयासासिद्ध्यैनमुधाक्वचित् ॥ ६ ॥ कियंतिसं
तितीर्थानिनेहक्षोणीतलेऽखिले ॥ परंकाशीरजोमात्रतुलासाम्यंक्वतेष्वपि ॥ ७ ॥ कियंत्योनस्रवंत्योत्ररत्नाकरमुदावहाः ॥ परंस्वर्गतरंगिण्याःकाश्यां
कासाम्यमुद्वहेत् ॥ ८ ॥ कियंतिसंतिनोभूम्यांमोक्षक्षेत्राणिषण्मुख ॥ परंमन्येऽविमुक्तस्यकोट्यंशोपिनतेष्वहो ॥ ९ ॥

बेनात्यौत्सुक्यादुक्तानुवादपूर्वकमविमुक्तंस्तुत्वाऽविमुक्तप्रापकंसदाचारंपृच्छति अविमुक्तमित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ शिखिरथमयूरवाहन ॥ ३ ॥ यत्रयत्रत्वयाकथ्यमानेआख्याने ॥
एतदविमुक्तम् ॥ ४ ॥ क्षेत्रेति ॥ अणुप्रमाणंयथास्यात्तथामध्येकाशिकाशीमध्येयाविकासिनीप्रख्याताप्रकाशिनीतिवाअर्थात्कैवल्यस्य अतएवमहीयसीमहत्तरामहीवर्तते ॥ सासिद्ध्यैमुक्तयेइ
तिक्वचित् ॥ कदाचिदपिमुधामिथ्यानेतिज्ञानवाप्याइमांकथांश्रुत्वाहंमन्येइतिद्वयोरन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रत्नाकरस्यसमुद्रस्यमुदंहर्षमावहंतीतिरत्नाकरमुदावहाः ॥ ८ ॥ ९ ॥

काशीमूर्तिमतीक्षेत्राधिष्ठात्रीदेवता ॥ यतोयस्मिन्क्षेत्ररूपेऽविमुक्ते ॥ १० ॥ त्रयाणांगंगाविश्वेश्वरकाशीनांसमाहारस्त्रयी ॥ नियतमवश्यंयथास्यात्तथेत्यर्थः ॥ ११ ॥ त्वतःतुएवअतएवमोक्षःकुतः ॥
तपआदेरभावात्सत्त्वशुद्ध्यभावादित्यर्थः ॥ १२ ॥ तर्हिकलौतपआदेरभावान्मोक्षोनास्त्येवकिंनेत्याह ॥ विनापीति ॥ १३ ॥ अतःकाशीप्राप्त्युपायंवदेतिपृच्छति ॥ किंकिमिति ॥ तत्रतावन्म
नोरथमात्राणांसदाचारप्राप्यत्वात्तत्स्तुतिपूर्वकंसदाचारमेवप्रथमंवदेत्याह मन्यइतिसार्धद्वाभ्याम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ एकमुखत्वादन्यैरेतद्वक्तुंनशक्यमितिद्योतयन्संबोधयति ॥ षण्मुखेति ॥ नच
स्वयमूहित्वासंक्षेपेणवाकथनीयमित्याह ॥ देवदेवइति ॥ १६ ॥ सदाचारंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ मित्रावरुणजेति ॥ देवपुत्रत्वात्तवैवैतच्छ्रवणेऽधिकारइतिद्योतयन्संबोधयति ॥ मित्रेति ॥ सदा
चारंशिष्टाचारंसतांसाधूनांहितंहितकरम् ॥ शिवोदितमितिक्वचित् ॥ १७ ॥ सदाचारशीलिनासततंभाव्यमितिवक्तुंतद्विमुखाःपातकिनोऽनुभूतनानानरकास्तद्विपाकशेषेणतामसादिगुणत्रयसंकर
तारतम्यानुबंधभिन्नानिस्थावरादिजन्मानियावन्मोक्षंक्रमेणवाप्नुवंतीत्याह स्थावराइतिश्लोकाभ्याम् ॥ स्थावरावृक्षादयः ॥ कृमयःपिपीलिकाद्याअनस्थिमंतः ॥ अब्जामत्स्यादयः ॥ पक्षिणो
मयूरादयः ॥ पशवोगवादयः ॥ नरामनुष्याः ॥ एतेसर्वेक्रमेणस्थावरेभ्यःकृमयःकृमिभ्योऽब्जाइत्यादिक्रमेणधार्मिकाः ॥ अप्यर्थेतुशब्दोभिन्नक्रमे एतेभ्यअनेनसंबध्यते ॥ एतेभ्योपिसुराधार्मि

गंगाविश्वेश्वरःकाशीजागर्तित्रितयंयतः ॥ तत्रनैःश्रेयसीलक्ष्मीर्लभ्यतेचित्रमत्रकिम् ॥ १० ॥ कथमेषात्रयीस्कंदप्राप्यतेनियतंनरैः ॥ तिष्येयुगेविशेषेण
नितरांचंचलेंद्रियैः ॥ ११ ॥ तपस्तादृक्क्ववातिष्येतिष्येयोगःक्वतादृशः ॥ क्ववाव्रतंक्ववादानंतिष्येमोक्षस्त्वतःकुतः ॥ १२ ॥ विनापितपसास्कंदविनायो
गेनषण्मुख ॥ विनाव्रतैर्विनादानैःकाश्यांमोक्षस्त्वयेरितः ॥ १३ ॥ किंकिमाचरतास्कंदकाशीप्राप्येततद्वद ॥ मन्येविनासदाचारंनसिद्ध्येयुर्मनोरथाः
॥ १४ ॥ आचारःपरमोधर्मआचारःपरमंतपः ॥ आचाराद्वर्धतेह्यायुराचारात्पापसंक्षयः ॥ १५ ॥ आचारमेवप्रथमंतस्मादाचक्ष्वषण्मुख ॥ देवदेवो
यथाप्राहतवाग्रेत्वंतथावद ॥ १६ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मित्रावरुणजाख्यामिसदाचारंसतांहितम् ॥ यदाचरन्नरोनित्यंसर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ १७ ॥
स्थावराःकृमयोऽब्जाश्चपक्षिणःपशवोनराः ॥ क्रमेणधार्मिकास्त्वेतेह्येतेभ्योधार्मिकाःसुराः ॥ १८ ॥ सहस्रभागःप्रथमाद्द्वितीयोनुक्रमात्तथा ॥ सर्वएते
महाभागायावन्मुक्तिसमाश्रयाः ॥ १९ ॥

काइत्यर्थः ॥ १८ ॥ विशेषस्त्वमीषामुत्तरोत्तरमल्पीयस्त्वमित्याह ॥ सहस्रेति ॥ प्रथमात्प्रथमनिर्दिष्टात्स्थावरादिरूपाद्द्वितीयस्तदनन्तरंनिर्दिष्टःकृम्यादिरूपोऽनुक्रमात्सहस्रभागःप्रथमनिर्दिष्टाद्रूपा
द्द्वितीयोनिर्दिष्टरूपःसहस्रस्यसहस्रस्यएकैकोंशइत्यर्थः ॥ सहस्रभागाद्द्वितीयादितिपाठेसहस्रंभागमंशमत्तिभजतीतिसहस्रभागात् ॥ तथा ॥ द्वितीयंद्वितीयत्वंप्रथमनिर्दिष्टादनन्तरनिर्दिष्टत्वंकृम्या
दिरूपत्वमत्तिभजतइतिद्वितीयादितिपूर्वोक्तएवार्थः ॥ सर्वएतेमहाभागाःमहान्भागोभाग्यंयेषांतेतथा ॥ कियत्कालपर्यंतमेतेएवंरूपाभवंतीतिपृच्छायामाह ॥ यावन्मुक्तीति ॥ यावन्मुक्तिमुक्तिपर्यंतं
समस्तुल्यःसंसारलक्षणआश्रयोयेषांतेस्युरित्यर्थः ॥ एतेनपापिनांबाहुल्यंधार्मिकाणामल्पत्वंमोक्षिणामल्पतमत्वंचोक्तम् ॥ तथाचोक्तंविष्णुपुराणे ॥ स्थावराःकृमयोब्जाश्चपक्षिणः पशवोनराः ॥ धा
र्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्चयथाक्रमम् ॥ सर्वेप्येतेमहाभागायावन्मुक्तिसमाश्रयाः ॥ सहस्रभागःप्रथमाद्द्वितीयोनुक्रमात्तथेति ॥ यद्वा विशेषतस्त्वमीषामुत्तरोत्तरंमहाभागत्वमित्याह ॥ सहस्रेति ॥
अथवापूर्वोक्तमेवविवृणोति ॥ सहस्रभागेति ॥ प्रथमात्स्थावरादिरूपाद्द्वितीयोनुक्रमात्कृम्याद्यनुक्रमात्सहस्रभागात्सहस्रभागेनसहस्रगुणेनेतियावत् ॥ सर्वएतेमहाभागाइत्यादिपूर्ववत् ॥ १९ ॥

ब्राह्मणेनसदाचारोऽवश्यमनुष्ठेयइतिवक्तुंसर्वेभ्योब्राह्मणानांश्रैष्ठ्यमाह, चतुर्णामित्यादिना ॥ चतुर्णांजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जानांप्राणिनश्रेष्ठावंतःकृम्यादयोबुद्ध्युपजीविनोज्ञानपूर्वकोपजीविनो
हितानुसन्धानाःपश्वादयः ॥२०॥मतिमद्भ्योज्ञानवद्भ्योबुद्ध्युपजीविभ्यइतियावत् ॥ वाडवाब्राह्मणाः॥विद्वांसःशास्त्रार्थज्ञाः॥ कृतासंपादिताइदमित्थमितिबुद्धिर्निश्चयात्मिकायैस्तेकृतबुद्धयः ॥२१॥
कर्तारोनुष्ठातारः ॥ ब्रह्मतत्पराःपरमात्मैकनिष्ठाः ॥ २२ ॥ तपआलोचनम् ॥ यस्यज्ञानमयंतपइतिश्रुतेः ॥ विद्याब्रह्मविद्याताभ्यामविशेषतोऽविशेषात् ॥ २३ ॥ तर्हिकिंसाधारण्येनसर्वएवब्रा
ह्मणोजगद्गतंवस्त्वर्हतिनेत्याह ॥ सदाचारइति ॥ यस्मादेवंतस्मात् ॥ २४ ॥ सदाचारस्यलक्षणमाह ॥ विद्वेषेति ॥ यंक्रियाकलापम् ॥ धर्ममूलंपुण्यस्यहेतुम् ॥२५॥ सदाचारानुष्ठानस्यफलमाह ॥
लक्षणैरिति ॥ अनसूयुर्गुणेषुदोषाविष्करणहीनः ॥ समाइत्यत्यंतसंयोगेद्वितीया ॥ २६ ॥ उदितंकथितम् ॥ २७ ॥ सदाचारंस्तुत्वादुराचारंनिन्दति ॥ दुराचाररतइति ॥ द्वेषरागयुक्ताःपुरुषाअधर्म

चतुर्णामपिभूतानांप्राणिनोऽतीवचोत्तमाः ॥ प्राणिभ्योपिमुनेश्रेष्ठाःसर्वेबुद्ध्युपजीविनः ॥ २० ॥ मतिमद्भ्योनराःश्रेष्ठास्तेभ्यःश्रेष्ठास्तुवाडवाः ॥ विप्रेभ्यो
पिचविद्वांसोविद्वद्भ्यःकृतबुद्धयः ॥ २१ ॥ कृतधीभ्योपिकर्तारःकर्तृभ्योब्रह्मतत्पराः ॥ नतेषामर्चनीयोऽन्यस्त्रिषुलोकेषुकुंभज ॥ २२ ॥ अन्योन्यमर्च
कास्तेवैतपोविद्याऽविशेषतः ॥ ब्राह्मणोब्रह्मणासृष्टःसर्वभूतेश्वरोयतः ॥ २३ ॥ अतोजगत्स्थितंसर्वंब्राह्मणोऽर्हतिनापरः ॥ सदाचारोहिसर्वार्होनाचारा
द्विच्युतःपुनः ॥ तस्माद्विप्रेणसततंभाव्यमाचारशीलिना ॥ २४ ॥ विद्वेषरागरहिताअनुतिष्ठंतियंमुने ॥ विद्वांसस्तंसदाचारंधर्ममूलंविदुर्बुधाः ॥२५॥
लक्षणैःपरिहीनोपिसम्यगाचारतत्परः ॥ श्रद्धालुरनसूयुश्चनरोजीवेत्समाःशतम् ॥ २६ ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितंस्वेषुस्वेषुचकर्मसु ॥ सदाचारंनिषेवे
तधर्ममूलमतंद्रितः ॥ २७ ॥ दुराचाररतोलोकेगर्हणीयःपुमान्भवेत् ॥ व्याधिभिश्चाभिभूयेतसदाल्पायुःसुदुःखभाक् ॥ २८ ॥ त्याज्यंकर्मपराधीनं
कार्यमात्मवशंसदा ॥ दुःखीयतःपराधीनःसदैवात्मवशःसुखी ॥ २९ ॥ यस्मिन्कर्मण्यंतरात्माक्रियमाणेप्रसीदति ॥ तदेवकर्मकर्तव्यंविपरीतंनचक्व
चित् ॥ ३० ॥ प्रथमंधर्मसर्वस्वंप्रोक्तायन्नियमायमाः ॥ अतस्तेष्वेववैयत्नःकर्तव्योधर्ममिच्छता ॥ ३१ ॥ सत्यंक्षमार्जवंध्यानमानृशंस्यमहिंसनम् ॥
दमःप्रसादोमाधुर्यंमृदुतेतियमादश ॥ ३२ ॥ शौचंस्नानंतपोदानंमौनेज्याध्ययनंव्रतम् ॥ उपोषणोपस्थदंडौदशैतेनियमाःस्मृताः ॥ ३३ ॥

स्यमूलंयंक्रियाकलापंकुर्वंतिसदुराचारः ॥ २८ ॥ परायत्तंधर्म्यमपित्याज्यमित्याह ॥ त्याज्यमिति ॥२९॥ स्वाधीनमपिकर्मनसर्वंकार्यमित्याह ॥ यस्मिन्निति ॥ अन्तरात्मामनः ॥ तथाचमनुः ॥
मनःपूतंसमाचरेदिति ॥ ३० ॥ यद्यस्माद्धर्मसर्वस्वंप्रथमंयमानियमाश्चप्रोक्ताअतस्तेष्वेवयमनियमेष्वेवधर्ममिच्छतायत्नःकर्तव्यइत्यर्थः ॥ प्रोक्तमितिक्वचित्पाठः ॥ ३१ ॥ तत्रक्रमम
नादृत्यश्लोकाभ्यांयमनियमावाह सत्यमितिद्वाभ्याम् ॥ सत्यंयथादृष्टस्ययथाश्रुतस्यवाआत्मानुभवस्यपरबुद्धिसंक्रांतयेतथैवोच्चार्यमाणावाक्सत्यमुच्यते ॥ क्षमाआक्रुष्टस्यताडितस्यवाऽविकृत
चित्तता ॥ आर्जवंमृदुताअवक्रतेतियावत् ॥ ध्यानंशिवस्यविष्णोर्वाचिन्तनम् ॥ आनृशंस्यममारात्मकता ॥ अहिंसाप्राणिमात्राणामपीडा ॥ दमोबाह्येंद्रियोपशमइंद्रियमात्रस्यवा ॥ प्रसादः
प्रसन्नतास्वच्छतेतियावत् ॥ माधुर्यंमधुरतामधुरस्वभावइतियावत् ॥ मृदुताकोमलताअकाठिन्यमितियावत् ॥ एतेदशयमाः ॥ ३२ ॥ शौचंद्विविधंबाह्याभ्यंतरभेदेन ॥ तत्रबाह्यंमृज्जलादिना

अन्तर्भावशुद्ध्या ॥ स्नानंगंगादौमज्जनादि ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ॥ दानंद्रविणादेःसंत्यागः ॥ मौनंवृथावाचामनुच्चारणम् ॥ इज्यापंचयज्ञाद्यनुष्ठानम् ॥ अध्ययनंवेदपाठः॥व्रतंचातुर्मास्यादि ॥
उपोषणमेकादश्याद्युपवासः ॥ उपस्थदंडःपरदारादिपराङ्मुखता ॥ एतेदशनियमाःस्मृताः ॥ ३३ ॥ उपादेयकर्तव्यतामुक्त्वाहेयनिरोधनंदर्शयतिकामामित्येकेन ॥ ३४ ॥ शनैरिति ॥ वल्मी
कशृंगंवामलूरकूटंयथावल्मीककीटाःक्रमेणसंवर्धयन्तितथाकायवाङ्मनोभिःपरपीडामकुर्वाणःशनैःशनैःपरलोकसहायभूतंधर्मंसंचिनुयाद्वर्धयेदित्यर्थः ॥ ३५ ॥ धर्मस्यैवसहायित्वंप्रत्यक्षमवलंब्याह ॥
धर्मएवेति ॥ परिच्छदःकरितुरगप्रासादादिः ॥ बंधुःप्रीतिभाक् ॥ आदिपदेनदासादयोगृह्यंते॥३६॥ एकएवएकलः ॥ स्वार्थेलः ॥ ३७ ॥ धर्मएवसहायीस्यादित्येतद्विवृणोति ॥ देहमिति ॥३८॥
ननुयथाधर्मोनुगच्छतितथापापमपि ॥ सत्यम् ॥ तत्तुनकर्तव्यमित्याशयेनाह ॥ कृतीति ॥ तमोदुःखंसंसारंवा अज्ञानंवा ॥ धर्मानुष्ठानात्सत्त्वशुद्ध्याज्ञानोत्पत्तेः ॥३९॥ किंचश्रेष्ठेनैवधर्मोऽनुष्ठेयइति

कामंक्रोधंमदंमोहंमात्सर्यंलोभमेवच ॥ अमून्षडैरिणोजित्वासर्वत्रविजयीभवेत् ॥ ३४ ॥ शनैःशनैःसंचिनुयाद्धर्मंवल्मीकशृंगवत् ॥ परपीडामकुर्वाणः
परलोकसहायिनम् ॥ ३५ ॥ धर्मएवसहायीस्यादमुत्रनपरिच्छदः ॥ पितृमातृसुतभ्रातृयोषिद्बंधुजनादिकः ॥ ३६ ॥ जायतेचैकलःप्राणीम्रिये
ततथैकलः ॥ एकलःसुकृतंभुंक्तेभुंक्तेदुष्कृतमेकलः ॥ ३७ ॥ देहंपंचत्वमापन्नंत्यक्त्वाकौकाष्ठलोष्ठवत् ॥ बांधवाविमुखायांतिधर्मोयांतमनुव्रजेत् ॥३८॥
कृतीसंचिनुयाद्धर्मंततोऽमुत्रसहायिनम् ॥ धर्मसहायिनंलब्ध्वासंतरेद्दुस्तरंतमः ॥ ३९ ॥ संबंधानाचरेन्नित्यमुत्तमैरुत्तमैःसुधीः ॥ अधमानधमां
स्त्यक्त्वाकुलमुत्कर्षतांनयेत् ॥ ४० ॥ उत्तमानुत्तमानेवगच्छन्हीनांश्चवर्जयन् ॥ ब्राह्मणःश्रेष्ठतामेतिप्रत्यवायेनशूद्रताम् ॥ ४१ ॥ अनध्ययनशील
चसदाचारविलंघिनम् ॥ सालसंचदुरन्नादंब्राह्मणंबाधतेऽतकः ॥ ४२ ॥ ततोऽभ्यसेत्प्रयत्नेनसदाचारंसदाद्विजः ॥ तीर्थान्यप्यभिलष्यंतिसदाचारिस
मागमम् ॥ ४३ ॥ रजनीप्रांतयामार्धंब्राह्मःसमयउच्यते ॥ स्वहितंचिंतयेत्प्राज्ञस्तस्मिंश्चोत्थायसर्वदा ॥ ४४ ॥ गजास्यंसंस्मरेदादौततईशंसहांबया॥
श्रीरंगंश्रीसमेतंतुब्रह्माण्याकमलोद्भवम् ॥ ४५ ॥ इंद्रादीन्सकलान्देवान्वसिष्ठादीन्मुनीनपि ॥ गंगाद्याःसरितःसर्वाःश्रीशैलाद्यखिलान्गिरीन् ॥ ४६ ॥
क्षीरोदादीन्समुद्रांश्चमानसादिसरांसिच ॥ वनानिनंदनादीनिधेनूःकामदुघादिकाः ॥ ४७ ॥

श्रेष्ठत्वसंपादनप्रकारमाह ॥ संबंधानित्येकेन ॥ ४० ॥ फलितमाह ॥ उत्तमानिति ॥ प्रत्यवायेननीचसंबन्धाचरणादिजनितपापेनेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ अनध्ययनेति ॥ तथाचमनुः ॥ अनभ्यासाच्चवेदा
नामाचारस्यतुलंघनात् ॥ आलस्यादन्नदोषाच्चमृत्युर्विप्राञ्जिघांसतीति ॥ ४२ ॥ ततइति ॥ यतःसदाचारविलंघिनंमृत्युर्बाधतेततइत्यर्थः ॥ सदाचारानुष्ठायिनांमाहात्म्यमाह ॥ तीर्थानीति
॥ ४३ ॥ प्रतिदिनंब्राह्मंमुहूर्तमारभ्यधर्मोऽनुष्ठेयइत्येतदर्थंब्राह्मंमुहूर्तंलक्षयति रजनीत्यर्धेन ॥ रजनीप्रांतेयामार्धंघटिकाचतुष्टयम् ॥ यदर्थंब्राह्मोमुहूर्तोलक्षितस्तदाह ॥ स्वहितमिति ॥ स्वस्यहितंय
स्मात्स्वहितंचिंतयेत् ॥ ४४ ॥ स्वहितमेवाह गजास्यमित्यारभ्यततआवश्यकमित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ अंबयाअंबिकया ॥ श्रीरंगंश्रीरंगपर्वतशायिनंविष्णुमित्यर्थः ॥ श्रीरंगशायिनिहरौरमतां
मनोममइतिवचनात् ॥ श्रियोलक्ष्म्यारंगोहर्षोयस्मादितिवा ॥ अतएवश्रीसमेतमितिविशेषणम् ॥ ब्रह्माण्यासावित्र्या ॥ ४५॥४६॥ नंदनादीनीत्यादिपदेनचैत्ररथादीनिगृह्यंते ॥ कामदुघाकपिला ॥

आदिपदेनसुरभ्यादयोगृह्यंते ॥ ४७ ॥ कल्पवृक्षादीत्यादिपदेनाश्वत्थादयोगृह्यंते ॥ कांचनमुख्यतःसुवर्णमुख्यान् ॥ उर्वशीमुख्यास्तत्प्रधानारंभातिलोत्तमाद्याः ॥ गरुडादीनित्यादिपदेनजटायुःप्रमुखागृह्यंते ॥ ४८ ॥ शेषोऽनंतस्तत्प्रमुखांस्तदादीनित्यर्थः ॥ ऐरावतादिकानित्यादिपदेनपुंडरीकादयोगृह्यंते ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ वदान्यान्दातॄन् ॥ ५३ ॥ नैर्ऋतींयाम्यावारुण्योर्मध्याम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कर्णेउपवीतंवर्ततेयस्यसतथा ॥ ५६ ॥ रथ्याचसेव्यभूतलंचतस्मिन् ॥ ५७ ॥ अमलमित्यनेनसमलस्यालोकनेनदोषः ॥ ५८ ॥ नाकुलांनकुलाज्जातामित्यर्थः ॥ नाकुलीमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ तिस्रःपाण्योर्मृदस्तथेति ॥ एतेनपूर्वोक्ताभिःसप्तभिर्मिलित्वाद्वयोर्हस्तयोर्दशमृदोदातव्याइत्यर्थः ॥ ६१ ॥ क्रमादिति ॥ एतस्माद्गृहस्थशौचाद्ब्रह्मचारिणोद्विगुणम् ॥ ब्रह्मचारिशौचाद्वानप्रस्थस्यद्विगुणम् ॥ वानप्रस्थशौचात्संन्यासिनोद्विगुणंशौचमित्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ निर्मलांतःकरणएवशौचफलभाक्नदुष्टांतःकरणइत्याहापिसर्वेति ॥ ६४ ॥ शौचमृदःपरिमाणमाह :आर्द्रधात्रीत्यर्धेन ॥ अथधात्रीतिपाठेऽथशब्दोऽर्थांतरे ॥ प्रसंगादाहुतिचांद्रायणग्रासयोरपिपरिमाणमाह सर्वाश्चेतिपादद्वयेन ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

कल्पवृक्षादिवृक्षांश्चधातून्कांचनमुख्यतः ॥ दिव्यस्त्रीरुर्वशीमुख्यागरुडादीन्पतत्रिणः ॥ ४८ ॥ नागांश्चशेषप्रमुखान्गजानैरावतादिकान् ॥ अश्वानुच्चैःश्रवोमुख्यान्कौस्तुभादीन्मणीञ्छुभान् ॥ ४९ ॥ स्मरेदरुंधतीमुख्याःपतिव्रतवतीर्वधूः ॥ नैमिषादीन्यरण्यानिपुरीःकाशीपुरीमुखाः ॥ ५० ॥ विश्वेशादीनिलिंगानिवेदानृक्प्रमुखानपि ॥ गायत्रीप्रमुखान्मंत्रान्योगिनःसनकादिकान् ॥ ५१ ॥ प्रणवादिमहाबीजंनारदादींश्चवैष्णवान् ॥ शिवभक्तांश्चबाणादीन्प्रह्लादादीन्दृढव्रतान् ॥ ५२ ॥ वदान्यांश्चदधीच्यादीन्हरिश्चंद्रादिभूपतीन् ॥ जननीचरणौस्मृत्वासर्वतीर्थोत्तमोत्तमौ ॥ ५३ ॥ पितरंचगुरूंश्चापिहृदिध्यात्वाप्रसन्नधीः ॥ ततश्चावश्यकंकर्तुंनैर्ऋतींदिशमाश्रयेत् ॥ ५४ ॥ ग्रामाद्धनुःशतंगच्छेन्नगराच्चचतुर्गुणम् ॥ तृणैराच्छाद्यवसुधांशिरःप्रावृत्यवाससा ॥ ५५ ॥ कर्णोपवीत्युदग्वक्त्रोदिवसेसंध्ययोरपि ॥ विण्मूत्रेविसृजेन्मौनीनिशायांदक्षिणामुखः ॥ ५६ ॥ नतिष्ठन्नाप्सुनोविप्रगोवह्न्यनिलसंमुखः ॥ नफालकृष्टेभूभागेनरथ्यासेव्यभूतले ॥ ५७ ॥ नालोकयेद्दिशोभागाञ्ज्योतिश्चक्रंनभोमलम् ॥ वामेनपाणिनाशिश्नंधृत्वोत्तिष्ठेत्प्रयतवान् ॥ ५८ ॥ अथोमृदंसमादायजंतुकर्करवर्जिताम् ॥ विहायमूषकोत्खातांशौचोच्छिष्टांचनाकुलाम् ॥ ५९ ॥ गुह्येदद्यान्मृदंचैकांपायौपंचांबुसांतराः ॥ दशवामकरेचापिसप्तपाणिद्वयेमृदः ॥ ६० ॥ एकैकांपादयोर्दद्यात्तिस्रःपाण्योर्मृदस्तथा ॥ इत्थंशौचंगृहीकुर्याद्गंधलेपक्षयावधि ॥ ६१ ॥ क्रमाद्द्वैगुण्यमेतस्माद्ब्रह्मचर्यादिषुत्रिषु ॥ दिवाविहितशौचस्यरात्रावर्धंसमाचरेत् ॥ ६२ ॥ रुज्यर्धंचतदर्धंचपथिचौरादिबाधिते ॥ तदर्धंयोषितांचापिसुस्थेन्यूनंनकारयेत् ॥६३॥ अपिसर्वनदीतोयैर्मृत्कूटैश्चापिगोमयैः ॥ आपादमाचरञ्छौचंभावदुष्टोनशुद्धिभाक् ॥६४॥आर्द्रधात्रीफलोन्मानामृदःशौचेप्रकीर्तिताः॥सर्वाश्चाहुतयोप्येवंग्रासाश्चांद्रायणेपिच॥६५॥प्रागास्यउदगास्योवासूपविष्टःशुचौभुवि॥उपस्पृशेद्विहीनायांतुषांगारास्थिभस्मभिः ॥ ६६ ॥

---

१ अत्रामलमितिपदच्छेदोन, मलंविष्टांपश्येदित्यर्थएवयुक्तः ।

ब्राह्मतीर्थेनांगुष्ठमूलेन ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ शिरइति ॥ जलेजलमध्ये ॥ शुष्कंवस्त्रंपरिधायेत्यर्थः ॥ ६९ ॥ आचमनप्रकारमाह ॥ त्रिःपीत्वेति ॥ खानिइंद्रियाणिविशोधयेत्विशेषेणशुद्धानिकुर्यादित्यर्थः ॥ एतदेवविवृणोति अंगुष्ठेत्यादिना ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ सांबुयथास्यात्तथासर्वत्रसंस्पृशेदित्यर्थः ॥ तथाचदक्षः ॥ प्रक्षाल्यपादौहस्तौचत्रिःपिबेदंबुवीक्षितम् ॥ संवृत्यांगुष्ठमूलेनद्भिःप्रमृज्यात्ततोमुखम् ॥ संहताभिस्त्रिभिःपूर्वमास्यंतुसमुपस्पृशेत् ॥ अंगुष्ठेनप्रदेशिन्याघ्राणंपश्चादनन्तरम् ॥ अंगुष्ठानामिकाभ्यांतुचक्षुःश्रोत्रेपुनःपुनः ॥ कनिष्ठांगुष्ठयोर्नाभिंहृदयंतुतलेनवै ॥ सर्वाभिस्तुशिरःपश्चाद्बाहूचाग्रेणसंस्पृशेदिति ॥ ७३ ॥ द्विराचमननिमित्तान्याह आचांतःपुनराचामेदितिद्वयेन ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ सहेतुकंदंतधावनप्रकारमुत्थापयति ॥ अथेति ॥ विपक्षेबाधक

अनुष्णाभिरफेनाभिरद्भिर्हृद्गाभिरत्वरः ॥ ब्राह्मणोब्राह्मतीर्थेनदृष्टिपूताभिराचमेत् ॥ ६७ ॥ कंठगाभिर्नृपःशुद्ध्येत्तालुगाभिस्तथोरुजः ॥ स्त्रीशूद्रावास्यसंस्पर्शमात्रेणापिविशुद्ध्यतः ॥ ६८ ॥ शिरःप्रावृत्यकंठंवाजलेमुक्तशिखोऽपिच ॥ अक्षालितपदद्वंद्वआचांतोप्यशुचिर्मतः ॥ ६९ ॥ त्रिःपीत्वांबुविशुद्ध्यर्थंततःखानिविशोधयेत् ॥ अंगुष्ठमूलदेशेनद्विर्द्विरोष्ठाधरौस्पृशेत् ॥ ७० ॥ अंगुलीभिस्त्रिभिःपश्चात्पुनरास्यंस्पृशेत्सुधीः ॥ तर्जन्यंगुष्ठकोट्याचघ्राणरंध्रेपुनःपुनः ॥ ७१ ॥ अंगुष्ठानामिकाग्राभ्यांचक्षुःश्रोत्रेपुनःपुनः ॥ कनिष्ठांगुष्ठयोगेननाभिरंध्रमुपस्पृशेत् ॥ ७२ ॥ स्पृष्ट्वातलेनहृदयंसमस्ताभिःशिरःस्पृशेत् ॥ अंगुल्यग्रैस्तथास्कंधौसांबुसर्वत्रसंस्पृशेत् ॥ ७३ ॥ आचांतःपुनराचामेत्कृतेरथ्योपसर्पणे ॥ स्नात्वाभुक्त्वापयःपीत्वाप्रारंभेशुभकर्मणाम् ॥ ७४ ॥ सुप्त्वावासःपरीधायतथादृष्ट्वाप्यमंगलम् ॥ प्रमादादशुचिंस्पृष्ट्वाद्विराचांतःशुचिर्भवेत् ॥ ७५ ॥ अथोमुखविशुद्ध्यर्थंगृह्णीयाद्दंतधावनम् ॥ आचांतोप्यशुचिर्यस्मादकृत्वादंतधावनम् ॥ ७६ ॥ प्रतिपद्दर्शषष्ठीषुनवम्यांरविवासरे ॥ दंतानांकाष्ठसंयोगोदहेदासप्तमंकुलम् ॥ ७७॥ अलाभेदंतकाष्ठानांनिषिद्धेवाथवासरे ॥ गंडूषाद्वादशग्राह्यामुखस्यपरिशुद्धये ॥ ७८ ॥ कनिष्ठाग्रपरीमाणंसत्वचंनिर्व्रणंऋजुम् ॥ द्वादशांगुलमानंचसार्धंस्याद्दंतधावनम् ॥ ७९ ॥ एकैकांगुलह्रासेनवर्णेष्वन्येषुकीर्तितम् ॥ आम्राम्रातकधात्रीणांकंकोलखदिरोद्भवम् ॥ ८० ॥ शम्यपामार्गखर्जूरीशेलुश्रीपर्णिपीलुजम् ॥राजादनंचनारंगंकषायकटुकंटकम्॥८१॥क्षीरवृक्षोद्भवंवापिप्रशस्तंदंतधावनम्॥जिह्वोल्लेखनिकांचापिकुर्याच्चापाकृतिंशुभाम्॥८२॥ अन्नाद्यायव्यूहध्वंसोमोराजायमागमत् ॥ समेमुखंप्रमाक्ष्यतेयशसाचभगेनच ॥ ८३ ॥

माह ॥ आचांतइति ॥ ७६ ॥ सहेतुकंदंतधावनकाष्ठनिषेधसमयमाह ॥ प्रतिपदिति ॥ ७७ ॥ ननुतर्हिदंतकाष्ठानामभावेप्रतिषिद्धदिनेवाकिंविधेयंतत्राह ॥ अलाभइति ॥ ७८ ॥ दंतकाष्ठस्यमानमाह ॥ कनिष्ठेति ॥ कनिष्ठाग्रपरीमाणमितिविस्तरेण ॥ द्वादशांगुलमानंचेतिदैर्घ्येण ॥ ७९ ॥ अन्येषुक्षत्रियादिषुकीर्तितंकथितम् ॥ नूदितमितिक्वचित् ॥ किंवृक्षोद्भवंदंतकाष्ठंविधेयमित्यत्राह ॥ आम्रेति ॥ ८० ॥ राजादनमित्यर्धंकार्यकारणयोरभेदाभिप्रायेण ॥ ८१ ॥ जिह्वाधावनमाह ॥ जिह्वेति ॥ जिह्वाउल्लिख्यतेशोध्यतेययासाजिह्वोल्लेखनिका ॥ चापाकृतिंधनुराकाराम् ॥ ८२ ॥ दंतधावनमंत्रद्वयमाह ॥ अन्नाद्यायेति ॥ तत्रप्रथममंत्रस्यायमर्थः ॥ अन्नाद्यायअन्नादनायभक्षणायनिर्मलतांप्राप्यव्यूहध्वंस्थिरपंक्त्यादृढीभवत ॥ यतःसोमोराजाचंद्रोयंकाष्ठरूपं

वनस्पतिंप्रत्यागतःसमेदीप्तिकारीशोभनकृत् मेममसुखमास्यंप्रमार्क्ष्यतेप्रमार्क्ष्यतिशोधयिष्यतीत्यर्थः ॥ केन ॥ यशसाकीर्त्याभगेनभाग्येनच ॥ दंतधावनस्यनित्यकाम्यत्वादुभयथाफलसंबंधः ॥ सोमोवनस्पतीनामितिश्रुतेः ॥ वनस्पतीनामाधिपत्येयमग्निंसूर्यंचप्रतिसोमोराजागतोभक्ष्यतया ॥ अथवाहेदंताव्यूहध्वंमलाद्विभक्तानिर्मलाभवत ॥ यतोयंवनस्पतिर्मेदंतकाष्ठरूपःसोमोराजाआगत इत्याकारप्रश्लेषेणव्याख्येति ॥ ८३ ॥ द्वितीयोमंत्रःस्पष्टएव ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ उपवासेपीति ॥ दंतधावनमित्यनेनद्वादशगंडूषादिभिर्दंतानांशोधनमेवात्रविवक्षितंनतुदंतकाष्ठानांभक्षणम् ॥ प्रतिपद्दर्शषष्ठीषुनवम्येकादशीषुच ॥ व्रतश्राद्धोपवासेषुदंतकाष्ठंनभक्षयेदितिनिषेधात् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ प्राजापत्योव्रतविशेषः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ उपग्रहीप्रगृहीतकुशइत्यर्थः ॥ उरुंहीति ॥ उरुंहिराजावरुणश्चकारसूर्यायपंथामन्वेतवाउ ॥ अपदेपादाप्रतिधातवेऽकरुतापवक्ताहृदयाविधश्चित् ॥ नमोवरुणायाभिष्ठितोवरुणस्यपाश

आयुर्बलंयशोवर्चःप्रजाःपशुवसूनिच ॥ ब्रह्मप्रज्ञांचमेधांचत्वन्नोदेहिवनस्पते ॥ ८४ ॥ मंत्रावेतौसमुच्चार्ययःकुर्याद्दंतधावनम् ॥ वनस्पतिगतःसोमस्तस्यनित्यंप्रसीदति ॥ ८५ ॥ मुखेपर्युषितेयस्माद्भवेदशुचिभाङ्नरः ॥ ततःकुर्यात्प्रयत्नेनशुद्ध्यर्थंदंतधावनम् ॥ ८६ ॥ उपवासेपिनोदुष्येद्दंतधावनमंजनम् ॥ गंधालंकारसद्वस्त्रपुष्पमालानुलेपनम् ॥ ८७ ॥ प्रातःसंध्यांततःकुर्याद्दंतधावनपूर्विकाम् ॥ प्रातःस्नानंचरित्वाचशुद्धेतीर्थेविशेषतः ॥ ८८ ॥ प्रातःस्नानाद्यतःशुद्ध्येत्कायोयंमलिनःसदा ॥ छिद्रितोनवभिश्छिद्रैःस्रवत्येवदिवानिशम् ॥ ८९ ॥ उत्साहमेधासौभाग्यरूपसंपत्प्रवर्तकम् ॥ मनःप्रसन्नताहेतुःप्रातःस्नानंप्रशस्यते ॥ ९० ॥ प्रस्वेदलालाद्याक्लिन्नोनिद्राधीनोयतोनरः ॥ प्रातःस्नानात्ततोर्हःस्यान्मंत्रस्तोत्रजपादिषु॥९१॥ प्रातःप्रातस्तुयत्स्नानंसंजातेचारुणोदये ॥ प्राजापत्यसमंप्राहुस्तन्महाघविघातकृत् ॥ ९२ ॥ प्रातःस्नानंहरेत्पापमलक्ष्मींग्लानिमेवच ॥ अशुचित्वंचदुःस्वप्नंतुष्टिंपुष्टिंप्रयच्छति ॥ ९३ ॥ नोपसर्पंतिवैदुष्टाःप्रातःस्नायिजनंक्वचित् ॥ दृष्टादृष्टफलंयस्मात्प्रातःस्नानंसमाचरेत् ॥ ९४ ॥ प्रसंगतःस्नानविधिंवक्ष्यामिकलशोद्भव ॥ विधिस्नानंयतःप्राहुःस्नानाच्छतगुणोत्तरम् ॥ ९५ ॥ विशुद्धांमृदमादायबर्हींषितिलगोमयम् ॥ शुचौदेशेपरिस्थाप्यत्वाचम्यस्नानमाचरेत् ॥ ९६ ॥ उपग्रहीबद्धशिखोजलमध्येसमाविशेत् ॥ उरुंहीतिमंत्रेणतोयमावर्त्यसुस्थितः ॥ ९७ ॥ येतेशतंततोजप्त्वातोयस्याभिमंत्रणायच ॥ सुमित्रियानोमंत्रेणपूर्वंकृत्वाजलांजलिम् ॥ क्षिपेद्द्वेष्यंसमुद्दिश्यजपन्दुर्मित्रियाइति ॥ ९८ ॥

इतिमंत्रस्यशेषः ॥ उरुंविस्तीर्णंहिअतिशयेनराजावरुणःचकारकृतवान् ॥ सूर्याय षष्ठ्यर्थेचतुर्थी सूर्यस्यपंथानम् ॥ अन्वेतवैयःअन्वहमागमनाय ॥ अपदेपादाप्रतिधातवेकःयत्रपदंदत्तंप्रतिमुद्रान्यायेननोपलक्ष्यतेअस्मिन्अपदेअंतरिक्षलोके पादापादानाम् षष्ठीबहुवचनस्थानेआकारः ॥ प्रतिधातवेप्रतिनिधानायअकःकृतवान्आलंबनमितिशेषः ॥ सूर्यस्येव ॥ उतापवक्ताहृदयाविधश्चित् ॥ उतापिचापवक्ताअपवदिताक्षेप्ताहृदयाविधाश्चित् ॥ चिच्छब्दोऽप्यर्थे ॥ हृदयंयोविध्यतिमर्माण्युच्चार्यपिशुनःतस्याप्यपवक्ताऽपवदिताकिमुतान्येषामितिशेषः ॥ यइत्थंभूतोवरुणःसोऽनुसृत्यायतीर्थंददात्वितिशेषः ॥ अपउच्चक्रमयन्नाचयति ॥ नमोवरुणायनमोस्तुवरुणायाभिष्ठितआक्रांतोवरुणस्यपाशेनालंबंधनायेति ॥ ९७ ॥ येतेशतमिति ॥ वरुणयेसहस्रंयज्ञियाः पाशाविततामहांतः ॥

तेभिर्नोद्यसवितोतविष्णुर्विश्वेमुंचंतुमरुतःस्वर्काइतिमंत्रशेषः ॥ शतसहस्रशब्दावत्रबहुत्वार्थौ ॥ तथाचायमर्थः ॥ भोवरुणयेतवशतंसहस्रमसंख्यातायज्ञियायज्ञकालेभवायज्ञियाःश्रेयःप्रत्यूहाःपाशाः कर्मावरोधकाबंधनप्रकाराःवितताविस्तृतामहांतोबृहत्तरास्तेभिस्तैः तेभ्यःसकाशादित्यर्थः ॥ नोऽस्मान्अद्यइदानींसवितासर्वेषांप्रसविताउतापिचविष्णुर्व्यापकःविश्वेसर्वेमुंचंतुमोचयंतुमरुतोदेवाः स्वर्काःसुरोचनाःस्वंचनाःस्वर्चनावेति ॥ सुमित्रियानइति ॥ आपओषधयःसंत्वितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ सुमित्रियाःसाधुमित्रत्वेनावस्थितानोऽस्माकमापओषधयश्चसंतिवति ॥ दुर्मित्रिया इति॥तस्मैसंतुयोऽस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ दुर्मित्रियादुष्टमित्रत्वेनावस्थिताआपओषधयश्चेत्यनुवर्तते तस्मैसंतुयोऽस्मान्द्वेष्टियंचशत्रुंद्विष्मोवयमिति ॥९८॥ इदंविष्णुरिति ॥ विचक्रमेत्रेधानिदधेपदम् ॥ समूढमस्यपाꣳसुरइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ इदंजगत्विष्णुर्विचक्रमेविक्रांतवान् ॥ सर्वप्राणिनांभूतेंद्रियमनोजीवभावेनविशतीतिविष्णुः ॥ किंचत्रेधानिदधेपदंपद्यते ज्ञायतेऽनेनेतिपदंभूम्यंतरिक्षद्युलोकेषुअग्निवायुसूर्यरूपेणत्रेधानिहितवान्पदम् ॥ किंचसमूढमस्यपांसुरे लुप्तोपमैतत् ॥ अस्यैवविष्णोरन्यत्पदांतरंविज्ञानघनानंदमजमद्वैतमक्षरमित्येवंलक्षणंसमूढमंतर्हितमविज्ञातमकृतात्मभिःपांसुरेपांसुलेप्रदेशेनिहितमिवनदृश्यतेतद्द्रष्टव्यमितिवाक्यशेषः ॥ ९९ ॥ आपोअस्मानिति ॥ मातरःशुंधयंतुघृतेननोघृतप्वःपुनंतु ॥ विश्वꣳहिरिप्रंप्रवहंतिदेवीरितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ आपोअस्मान्मातरःशुंधयंतुआपउच्यंतेयाएताआपोजगतोनिर्मात्र्यस्ताअस्मान्शुंधयंतुशोधयंतु ॥ किंचघृतेननोऽस्मान्घृतप्वः घृतेनयाःपुनंतिताघृतप्वः घृतंह्यपांपरमंतेजःपवित्रंचतद्धि सुपूतंयद्घृतेनपुनंतीतिश्रुतेः ॥ सुवर्णप्राशोघृतप्राशइतिमेध्यानीतिगौतमः ॥ पुनंतुयज्ञयोग्यंकुर्वंतु ॥ स्तुतिपूर्वंहियाच्ञादिक्रियतेनचात्रस्तुतिरतआह ॥ विश्वंहिरिप्रंप्रवहंतिदेवीः॥हिशब्दोयस्मादर्थे ॥

इदंविष्णुरिमंजप्त्वालिंपेदंगानिमृत्स्नया ॥ मृदैकयाशिरःक्षाल्यद्वाभ्यांनाभेस्तथोपरि ॥ ९९ ॥ नाभेरधस्तुतिसृभिःपादौषड्भिर्विशोधयेत् ॥ मज्जेत्प्रवाहाभिमुखआपोअस्मानिमंजपन् ॥१००॥ उदिदाभ्यःशुचिरितिमंत्रउन्मज्जनेमतः ॥ मानस्तोकइमंजप्त्वालिंपेद्गात्राणिगोमयैः ॥ १ ॥ इमंमेवरुणेत्यादिमंत्रैःस्वात्माभिषेचनम् ॥ तत्त्वायामितथात्वन्नःसत्वंनश्चाप्युदुत्तमम् ॥ २ ॥

तयोरिप्रमितिपापनामनीभवतःयस्मात्स्वभावतएवसर्वंपापंप्रकर्षेणवहंतिदेव्यइति ॥ १०० ॥ उदिदाभ्यःशुचिरिति ॥ आपूतएमीतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ उदेमिउद्गच्छामि ॥ इच्छन्दोऽनर्थकः ॥ आभ्योऽद्भ्यःशुचिःसन्नापूतश्चयावदिति ॥ मानस्तोकइति॥तनयेमानआयुषिमानोगोषुमानोअश्वेषुरीरिषः ॥ वीरान्मानोरुद्रभामिनोवधीर्हविष्मंतःसदमित्त्वाहवामहइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः॥मारीरिषः रिषतिर्हिंसाकर्मा ॥ माहिंसीः ॥ नोऽस्माकंतोकेपुत्रविषयेतनयेपौत्रविषयेमाहिंसीः ॥ नोऽस्माकमायुषिविषयभूते मानोगोषुमाहिंसीःनोऽस्माकंगोषुविषयभूतासुमानोअश्वेषुमाहिंसीःनोस्माकमश्वेषु विषयभूतेषु ॥ यद्वा विभक्तिव्यत्ययेनव्याख्यानम् ॥ मारीरिषःअस्माकंतोकंतनयमायुर्गाअश्वान् ॥ मानोवीरान्रुद्रभामिनोवधीर्मावधीर्नोस्माकंवीरान्हेरुद्र ॥ भामिनः भामःक्रोधःक्रोधसंयुक्तान् ॥ कःप्रत्युपकारइतिचेद्धविष्मंतःहविषासंयुक्ताःसंतःसदंसदाकालम्इत् इच्छन्दएवार्थे त्वामेवहवामहेआह्वयामः ॥ यागार्थमनन्यशरणावयमित्यभिप्रायः ॥१॥ इमंमेवरुणेत्यादीति ॥ आदिशब्देनश्रुधीहवमद्याचमृडय ॥ त्वामवस्युराचकेइतिमन्त्रशेषोगृह्यते ॥ अस्यार्थः ॥ इमंमेमहेवरुणश्रुधिशृणुहवमात्मानमद्यास्मिन्मृडयसुखयमाकालांतरमपेक्षस्व ॥ किंकारणम् ॥ यतस्त्वामहमाचके आचकइतिकांतिकर्मा ॥ कामये ॥ कथंभूतः ॥ अवस्युरात्मनोऽवनंपालनमिच्छन्निति ॥ तत्त्वायामीति ॥ ब्रह्मणावन्दमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः ॥ अहेडमानोवरुणेहबोध्युरुशꣳसमानआयुःप्रमोषीरितिमन्त्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ तत्त्वातदाशास्तइतिश्रवणादिहपदप्रयोगः ॥ त्वात्वांयामियाचामि ॥ ब्रह्मणात्रयीलक्षणेनवंदमानः ॥ हविर्भिरस्युग्मैः ॥ अतआह ॥ अहे

डमानःअक्रुध्यन् हेवरुणइहकर्मणिवर्तमानःअस्माकंप्रयोजनंयज्ञसमाप्तिलक्षणंबोधिबुध्यस्व ॥ बुद्ध्वाचउरुशंसहबहुसस्तेतव्यं मानआयुःप्रमोषीर्माऽस्माकमायुरखंडयेति ॥ त्वन्नइति ॥ अग्नेवरुणस्यविद्वान्देवस्यहेडोअवयासिसीष्ठाः ॥ यजिष्ठोवह्नितमःशोशुचानोविश्वाद्वेषा ँ सिप्रमुमुग्ध्यस्मदितिमन्त्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेअग्नेत्वंनःअस्मान्प्रतिविद्वान्जानानःवरुणस्यदेवस्यहेडःक्रोधःअवयासिसीष्ठाः ॥ यसुउपक्षये ॥ अस्यण्यंतस्यलिङ्चेतद्रूपमवपूर्वस्य ॥ अपगमय ॥ यस्माच्चत्वंयाजिष्ठोयज्ञकृत्तमोवाह्नितमोवोढृतमोहविषाशोशुचानोदेदीप्यमानोभवासितस्मात्प्रार्थये ॥ विश्वाविश्वानिद्वेषांसिसर्वाणिदौर्भाग्यानिप्रमुमुग्धिविमुंचअस्मदस्मत्तइति ॥ सत्वंनइति ॥ अग्नेवमोभवोतीनेदिष्ठोअस्याउषसोव्युष्टौअवयक्ष्वनोवरुण ँ रराणोवीहिमृडीक ँ सुवहोनएधीतिमन्त्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ सत्वमेवंप्रार्थ्यमानोनोऽस्माकंहेअग्नेअवमःअवितृतमःपालयितृतमोभव ॥ उतीउत्याऽवनेन नेदिष्ठश्चांतिकतमःअस्याउषसोव्युष्टौव्युष्टिकालेऽस्मिन्नेवाहनीत्यभिप्रायः ॥ ततोऽवयक्ष्व अवपूर्वोयजिर्नाशनेवर्ततेइहतुधात्वर्थयोगात्स्वकीयमेवार्थंब्रवीति ॥ अवगत्ययज ॥ नोऽस्माकंवरुणंरराणोरादानेददद्दाहविस्ततोब्रवीमिवीहिमृडीकंभक्षयपुरोडाशंसुखकरम् ॥ ततःसुहवःस्वाह्वानःअस्माकमेधीति ॥ उदुत्तममिति ॥ वरुणपाशमस्मदवाधमंविमध्यम ँ श्रथाय ॥ अथावयमादित्यव्रतेतवानागसोअदितयेस्यामेतिमन्त्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ उदित्ययमुपसर्गःश्रथायेति संवध्यते ॥ हेवरुणउत्तमन्तावत्पाशम्उत्श्रथाय श्लथशैथिल्ये ॥ श्लथीकृत्यउत्ऊर्ध्वंनयास्मदस्मत्तः ॥ अवाधममधमंचपाशमवाचीनंश्लथय विमध्यमंस्थानस्थितमेवश्लथय ॥ अथैवंकृतेसति वयंहेआदित्यअदितेःपुत्रतवकर्मणिवर्तमानाअनागसोऽनपराधाःसंतोऽदितयेऽदीनतायैस्यामेति ॥ २ ॥ धाम्नोधाम्नइति ॥ राजंस्ततोवरुणनोमुंचेतिमन्त्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेवरुणराजन्धाम्नो धाम्नः धामशब्दःस्थानवचनः ॥ यतोयतःपाशसमन्वितात्स्थानाद्बिभीमस्ततस्ततोनोऽस्मान्विमुंचेति ॥ मापोमौषधीरिति ॥ हिंसीरित्येवशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हृदयशूलमुपगूहतिमापोमौषधीरिदंवैपशोःसंज्ञप्यमानस्येत्युपक्रम्यहृदयशूलंशुक्समवैतीत्युक्तम् ॥ अतएवमुच्यते ॥ माहिंसीरपोमाचौषधीर्हिंसीरिति ॥ यदाहुरघ्न्याइति ॥ वरुणेतिशपामहेततोवरुणनोमुञ्चेतिमन्त्रशेषः ॥

धाम्नोधाम्नस्तथामापोमौषधीरितिसंजपेत् ॥ यदाहुरघ्न्यामुंचंतुमेतिचावभृथेतिच ॥ ३ ॥

अस्यार्थः ॥ अघ्न्याइतिगोनामप्रकरणात् ॥ इहानुवंध्याविषयंबहुवचनमनुवंध्याबहुत्वेऽर्थवत् ॥ एकानुवंध्यापक्षेतुपूजार्थम् ॥ यद्वेदेश्लोकमन्त्रवाक्यान्याहुरहन्तव्याअघ्न्याअवंध्याःवंध्याःपूजनीयाइतिकरणोवाक्यस्यार्थमभिनयेनदर्शयति ॥ वयंहेवरुणशपामहे ॥ इतिकरणःप्रदर्शनार्थः ॥ शपतिर्हिंसार्थः ॥ एवमनेनविधिनाऽहिंस्याअघ्न्याअतएववयंत्वांशपामहे ॥ ततोवरुणनोमुंचततस्तस्मादेनसःवरुणनोऽस्मान्विमुंचेति ॥ मुंचंतुमेति ॥ शपथ्यादथोवरुण्यादुत ॥ अथोयमस्यपड्वीशात्सर्वस्मादेवकिल्बिषात्इतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ मुंचंतुमाशपथ्यात्शपथेभवः शपथ्यस्तस्माच्छपथ्यात्शपथनिमित्तात्किल्बिषादोषधयोमामांमुंचंतु ॥ अथोअपिचवरुण्यात्वरुणेभवोवरुण्यस्तस्माद्वरुण्यात्वरुणनिवंधनात्किल्बिषान्मांमुंचंतु ॥ उतअपिचयमस्ययमयातिनियमयतिसर्वंजगदितियमस्तस्ययमस्यसंबंधिनः पड्वीशात् पड्वीशशब्दोवंधनवचनः ॥ वंधनाद्बंधननिमित्तात्किल्बिषान्मांमुंचंतु ॥ अथोऽपिचदेवकिल्बिषादेवतापराधनिमित्तात्किल्बिषान्मांमुंचंतु ॥ किंचात्रबहुनोक्तेनसर्वस्मात्किल्बिषाद्ब्रह्महत्यादिपापान्मांमुंचंत्विति ॥ अवभृथेति ॥ निचुंपुणनिचेरुरसिनिचुंपुणः ॥ अवदेवैर्देवकृतमेनोयासिषमवमर्त्यैर्मर्त्यकृतंपुरुराव्णोदेवरिषस्पाहीतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ अवभृथोयज्ञः हेअवभृथवयमवाचीनंपात्राण्यस्मिन्भ्रियंतइत्यवभृथः ॥ निचुंपुनःनीचैःक्वणत्वांशुअवभृथेष्ट्याचरंतीतिश्रुतेः ॥ यस्त्वंनीचैश्चरणोऽसिनीचैःक्वणंश्चतंत्वांप्राप्यैव अवदेवैर्देवकृतमेनोयासिषंकृतमेनोयासिषंकृतवान् ॥ अवनीतवान् ॥ किमवनीतवान् ॥ एनःपापम् ॥ कैःसखिभूतैर्देवैः ॥ किंविषयंदेवकृतंदेवविषयेयत्कृतम् ॥ अवमर्त्यैर्मर्त्यकृतमवनीतवांश्चमर्त्यैर्मनुष्यैर्ऋत्विग्भिःसखिभूतैः मर्त्यकृतंमनुष्यविषयेकृतंपापम् ॥ अतस्त्वंहेअवभृथदेवरिषःपाहि ऋषतिर्हिंसार्थः ॥ रिषहिंसायांक्विवंतस्तस्यपंचमीरिषःवंधात्पाहिगोपाय ॥ कथंभूताद्बंधात् ॥

पुरुराव्णः ॥ रादाने ॥ बहुकर्मोपभोगसंतानदातुःसंसारलक्षणाद्धंधात् ॥ यद्वा पुरुशब्देनरुवंतिप्राणिनोऽस्मिन्संसार्यमाणाःपुरुराव्णइतिचेति ॥ ३ ॥ आपोदेवतायेषांतेतथा ॥ महाव्याहृतिभिर्भूर्भुवःस्वर्महर्जनस्तपःसत्यमितिसप्तभिः ॥ ४ ॥ गायत्र्यागायत्रीमन्त्रेणेत्यर्थः ॥ तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि ॥ धियोयोनःप्रचोदयादितिगायत्रीमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ तदितिषष्ठ्याविपरिणम्यते तस्यसवितुःसर्वस्यप्रसवदातुरादित्यांतरपुरुषस्यदेवस्यहिरण्यगर्भोपाध्यवच्छिन्नस्यदेवस्यवाविज्ञानानंदस्वभावस्यब्रह्मणोवरेण्यंवरणीयंभर्गः भर्गशब्दोवीर्यवचनः वरुणाद्धवाअभिषिंचनाद्धर्गोऽपचक्रामवीर्यंवैभर्गइतिश्रुतिः ॥ तेनहिपाप्मानंभृज्जतिदहति ॥ भृजीभर्ज्जने ॥ अथवाभर्गस्तेजोवचनः ॥ यद्वा मंडलंपुरुषोरश्मयइत्येतत्रितयमभिप्रेयते ॥ देवस्यदेवनादिगुणयुक्तस्यधीमहि ध्यैचिंतायाम्अस्यछांदसंसंप्रसारणम् ॥ ध्यायामश्चितयामोनिदिध्यासनंतद्विषयंकुर्मइतियावत् ॥ धियोयोनः धीशब्दोबुद्धिवचनःकर्मवचनोवा ॥ बुद्धिःकर्माणिवायःसवितानोऽस्माकंप्रचोदयात् ॥ चुदसंचोदने ॥ प्रकर्षेणचोदयतिप्रेरयति ॥ तस्यसवितुःसंबंधिवीर्यंतेजोवाध्यायामइतिसंबंधः ॥ वाक्यभेदेनवायोजना ॥ तत्सवितुर्वरणीयंवीर्यंतेजोवादेवस्यध्यायामः ॥ यश्चबुद्धीःप्रचोदयात्प्रेरयत्यस्माकंतंचध्यायामः ॥ सचसवितैवभवति ॥ लिंगव्यत्ययेनवायोजना ॥ तत्सवितुर्वरणीयंभर्गोदेवस्यध्यायामः ॥ धियोयोभर्गःअस्माकंप्रेरयतीति ॥ आपोहिष्ठेतितिसृभिःकंडिकाभिरितिशेषः ॥ तत्रमयोभुवस्तानऊर्जेदधातन ॥ महेरणायचक्षसे ॥ योवःशिवतमोरसस्तस्यभाजयतेहनः ॥ उशतीरिवमातरः ॥ तस्माअरंगमामवोयस्यक्षयायजिन्वथ ॥ आपोजनयथाचनइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ द्वितीयपादेतच्छ्रवणात्यदोऽध्याहारः ॥ हेआपःयायूयंमयोभुवःमयइतिसुखनाम सुखेनभावयित्र्यःस्थभवथसर्वप्राणिनाम् ॥

अब्दैवताइमेमंत्राःप्रोक्ताःस्वात्माभिषेचने ॥ प्रणवेनंततोविप्रोमहाव्याहृतिभिस्ततः ॥ ४ ॥ आत्मानंपावयेद्विद्वान्गायत्र्याचततःकृती ॥
आपोहिष्ठेतितिसृभिःप्रत्यृचंपावनंस्मृतम् ॥ ५ ॥ एतेपिपावनामंत्राइदमापोहविष्मतीः ॥ देवीरापअपोदेवाद्रुपदादिवसंज्ञकाः ॥ ६ ॥

छन्दसःपरिपूर्तिकरोहिशब्दः ॥ तानोऽस्मान्ऊर्जेऽन्नायदधातनस्थापयत ॥ यथावयंसर्वस्यभोक्तारोभवेमतथाकुरुतेत्यभिप्रायः ॥ महेमहतेईरणायरमणीयायचक्षसेदर्शनायाऽस्मान्दधातनइत्यनुवर्तते ॥ एतदुक्तंभवति ॥ महच्चयद्दर्शनंपरब्रह्मलक्षणंरमणीयंतदस्माकंकुरुतेति ॥ अथवाहिशब्दोयस्मादर्थे कृत्वाव्याख्यायते ॥ नहिवेदेमात्रामात्रस्यानर्थक्यमिष्यतेसंभवेसति ॥ आपोहिआपःयस्मात्कारणान्मयोभुवःतानऊर्जेताशब्दस्यपंचम्यासन्नेतितस्माद्धेतोरस्मान्अन्नायस्थापयतमहतेरमणीयायचक्षसेदर्शनीयाय ॥ योवःयश्चवोयुष्माकंशिवतमःशांततमोरसस्तस्यभाजयतभागिनःकुरुतइहैवस्थितानस्मान्उशतीरिव ॥ वशकांतौ ॥ कृतसंप्रसारणस्यैतद्रूपम् ॥ कामयमानाइवमातरः मातृशब्दःसंबंधवचनः यथाकामयमानामातरःपुत्रस्यकल्याणंतैस्तैरर्थैर्भाजयेयुरेवंभाजयत ॥ तस्माअरम् ॥ अलमितिप्राप्तेलकारस्यरेफश्छांदसः ॥ हेआपस्तस्यचरसस्याधस्तनमंत्रयाचितस्यवोयुष्मत्संबंधिनःअलंपर्याप्तंगमामगच्छामवयम् ॥ पर्याप्तंनामरसविषयेवैतृष्ण्यंसदातृप्तिर्वा ॥ यस्यक्षयायजिन्वथ क्षयोनिवासइत्याद्युदात्तः ॥ षष्ठ्यर्थेचतुर्थी ॥ यंस्येतिसामानाधिकरण्यादेशः ॥ यस्याहुतिपरिमाणभूतस्यक्षयस्यनिवासस्यएकदेशेनजिन्वथ ॥ जिन्वथिःप्रीतिकर्मा ॥ तर्पयथपंचाहुतिपरिणामक्रमेणेदंब्रह्मादिस्तंबपर्यंतंजगत् ॥ तत्रचहेआपःजनयथालंबनम्अस्मत्तःनोऽस्मान्भोक्तृत्वेनपानदेवत्वमाशास्यतेति ॥ प्रत्यृचमृचमृचंप्रतिपावनंपावित्र्यंस्मृतंब्रह्मविद्भिरितिशेषः ॥ परमितिपाठेपरमुत्कृष्टम् ॥ ५ ॥ एतेवक्ष्यमाणा अपिमन्त्राःपावनाःपावित्र्यजनकाः ॥ इदमापइति ॥ प्रवहतावद्यंचमलंचयत् ॥ यच्चाभिदुद्रोहानृतंयच्चशेपेअभीरुणम् ॥ आपोमातस्मादेनसःपवमानश्चमुंचत्विति मंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेआपइदंपशुसंज्ञपननिमित्तंपापंप्रवहतअपनयत ॥ किंचावद्यमवदनीयंचयदभिशापादि मलंचयत्यच्चमलंशरीरसंलग्नंमूत्रपुरीषादिप्रसिद्धंतच्चप्रवहतअपन

यत॥ यच्चाभिदुद्रोहानृतम् द्रुहजिघांसायाम्॥यदपि चाभिद्रुग्धवानस्मिअसत्यमुच्चार्यम्॥यच्चशेपेअभीरुणम्॥शपआक्रोशे यच्छपितवानस्मिअभीरुणमपराधिनमनपराधीतिनविभेतियद्वाऽभिलुनातिच्छिनत्तिमर्माणियदुश्चरितंसत् ॥ यच्चाभीरुणम् ॥ आपःमा मांतस्मादेनसःपापात्पवमानःसोमोवायुर्वामुंचतुपृथक्करोत्विति ॥ हविष्मतीरिति ॥ इमाआपोहविष्मांआविवासति ॥ हविष्मान्देवोअध्वरोहविष्मांअस्तुसूर्यइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ लिंगोक्ताहविष्मतीहविषासंयुक्ताइमाआपः हविष्मान्हविषासंयुक्तोयजमानआविवासति ॥ आविपूर्वोवसतिः ॥ परिचरतीत्यर्थः ॥ यजमानोहविःप्रदानायपरिचरति ॥ हविष्मानध्वरोयज्ञःस्वशरीरनिष्पत्त्यर्थंहविष्मान्भवतुहविःसंपन्नोस्तु ॥ सुशोभनतयाईरणात्सूर्योदेवोयजमानस्यफलदानायस्वतृप्त्यर्थंहविष्मान्भवतुहविःसंपन्नोऽस्त्विति ॥ देवीरापइति ॥ अपान्नपाद्योवऊर्मिर्हविष्यः ॥ इंद्रियावान्मदिन्तमइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेदेव्यआपःअपान्नपात्संज्ञकोयोवऊर्मिस्तरंगःकल्लोलोहविष्यःहविर्योग्यःयज्ञियः इंद्रियावान् दीर्घश्छांदसः ॥ वीर्यवान् मदितमः मदयितृतमइति ॥ अपोदेवाइति ॥ मधुमतीरगृभ्णन्नूर्जस्वतीराजस्वश्चितानाः ॥ याभिर्मित्रावरुणावभ्यषिंचन्याभिरिंद्रमनयन्नत्यरातीरितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥मधुमतीःमधुरतयास्वादुरसोपेतामधुमत्यस्तामधुमतीःऊर्जस्वतीर्विशिष्टान्नरसवतीः राजस्वःराजसुवः ॥ षुञ्प्राणिप्रसवे॥ राजानंसुवतेजनयंतीतिराजसुवःचितानादेवतात्वमनेनचेतयमानाः परिहृष्टचारिण्यःअब्देवताः ॥ भकारश्छांदसः ॥ अगृभ्णन्गृहीतवंतः ॥ अपोविशिनष्टि ॥ याभिर्मित्रावरुणाविति ॥ याभिरद्भिर्मित्रावरुणौदेवाअभ्यषिंचन् मित्रावरुणयोरभिषेकंकृतवंतः ॥ याभिरिंद्रमनयन्याभिरिंद्रंदेवराजम्अतिअरातीरदानशीलाः शत्रुसेनाअनयन् शत्रूनतीत्यअतिक्रम्यअधःकृत्यानयन्आनीतवंतः ताअपोगृभ्णन्नितिशेषइति ॥ द्रुपदादिवसंज्ञकाइति ॥ मुमुचानः स्विन्नःस्नातोमलादिव ॥ पूतंपवित्रेणेवाज्यमापः शुंधंतुमैनसइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ द्रोःपादोद्रुपदः ॥ द्रुशब्दोवृक्षवचनः ॥ द्रुपदोवृक्षमयःपादःपादुकः ॥ एकवचनमविवक्षितम् गमन

शन्नोदेवीरपोदेवीस्तथापाꣳरसमित्यपि ॥ पुनंतुमेतिचनवपावमान्यःप्रकीर्तिताः ॥ ७ ॥

साधनत्वेनपादुकाभ्याम् ॥ मुमुचानोमुच्यमानोयथापुमान्गमनावसानेक्लेशेनमुच्यते स्विन्नःस्वेदंप्राप्तःपुमांस्तन्निवृत्त्यर्थंस्नातोमलादिवयथामलाद्विमुच्यते ॥ पूतंपवित्रेणेवाज्यंयथापवित्रेणपूतमाज्यंपवित्राद्विमुच्यतेपृथक्क्रियतेतथाआपःशुंधंतुमैनसःमामांयथाउपासिताआपएनसःपापात्सकाशाच्छुंधंतु प्रस्विन्नस्यकृतस्नानमलात्तापादिकृतःअतःशुद्धिविशेषतोमेपापनिवृत्तिंशंधंतु पृथक्कुर्वंत्विति ॥ ॥ ६ ॥ शन्नोदेवीरिति ॥ अभिष्टयआपोभवंतुपीतये ॥ शंयोरभिस्रवंतुनइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ नोस्माकंदेवीर्देव्यआपोऽभिष्टयेऽभिषेकायाभीष्टायवापीतयेपानायचशंसुखरूपाभवंतु ॥ शंयोरभिस्रवंतुनःयोरोगाणांपृथक्करणहेतोःशंसुखरूपाःसत्यआपोनोऽस्मानभिस्रवंत्विति ॥ आपोदेवीरिति ॥ उपसृजमधुमतीरयक्ष्मायप्रजाभ्यः ॥ तासामास्थानादुज्जिहतामोषधयःसुपिप्पला इतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ सिंधुद्वीपआपिन्यंकुमारिणीबृहती ॥ विधूममग्नइत्यानंतर्यादत्रकर्तृत्वेनाग्निर्विवक्ष्यतेद्यौर्वा ॥ प्रजाभ्यः ॥ अत्रविभक्तिव्यत्ययः ॥ प्रजानामयक्ष्माययक्ष्माव्याधिरयक्ष्मार्थंमधुमतीर्देवीरापउपसृजेतिसंबंधः ॥ देवीर्देवनादिगुणसंयुक्तामधुमतीःरसवतीर्वृष्टिरूपाआपउपसृजनिक्षिप ॥ तासांभूमिगतानामपामास्थानादपांरससंबंधितयाअपांरससंपृक्तमुज्जितंक्षेत्रलक्षणस्थानात्सुपिप्पलाःसुष्ठुपिप्पलंफलंयासामोषधीनांताः सुपिप्पलाः फलपाकांताओषधयःशाल्यादयउज्जिहताम् ओहाङ्गतौ उद्गच्छंत्विति ॥ अपांरसमिति ॥ उद्वयसꣳसूर्येसंतꣳसमाहितम् ॥ अपाꣳरसःस्ययोरसस्तंवोगृह्णाम्युत्तममितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ रसःसारःसोऽपांवायुः ॥ एषवाअपांरसोयोयंपवतइतिश्रुतिः ॥ उद्वयसमुद्गतंवयोऽन्नंयस्माद्वायोस्तमुद्वयसंवायुंसूर्येसंतंसमाहितमित्यनयोःपदयोर्व्यत्यययोऽर्थसंबंधात्सूर्येसमाहितंसंतंसमारोपितंस्थापितंसंतंगृह्णामीतिवक्ष्यमाणेनसंबंधः ॥ अपांरसस्ययोरसस्तंवोगृह्णाम्युत्तमम् अपांरसोवायुस्तस्यापिरसःसारःप्रजापतिःसहियज्ञलोककालाग्निवायुसूर्यऋग्यजुःसामादिवपुस्तंवयःशब्देनाह॥अपोगृह्णामिउत्तममुत्कृष्टतमम्॥यद्वा वयःशब्दोऽनर्थकः॥अपांरसस्यवायोर्योरसःप्रजापतिस्तंगृह्णामीतितस्मिन्पक्षेयोजना॥पुनंतुमेतीति ॥ पावमान्यःपा

वित्र्यकव्यःऋचइत्यर्थः॥तत्रपुनंतुमापितरःसोम्यासःपुनंतुमापितामहाः पुनंतुप्रपितामहाः पवित्रेणशतायुषेतिप्रथमोमंत्रः॥ पुनंतुमापितरःसोम्यासः सोमार्हाःसोम्याःसोमसंपादिनोवासोम्याःसोम्याए
वसोम्यासःपितरोमामांयजमानंपुनंतुशोधयंतु॥पितामहाःपितुःपितरोमामांपुनंतु ततपितरःप्रपितामहाःपुनंतु॥ केनपुनंतु पवित्रेणपवनहेतुभूतेनशतायुषा येनपवित्रेणपूतःशतायुर्भवतितत्पवित्रंशतायुस्तेन
शतायुषापवित्रेणमांपुनंतु पावनंचपापनोदनम् शुद्धिफलग्रहणयोग्यताशुद्धिमापादयंत्विति ॥ पुनंतु मापितामहाःपुनंतुप्रपितामहाः ॥ पवित्रेणशतायुषाविश्वमायुर्व्यश्नवैइतिद्वितीयोमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥
पुनंतुमामांपितामहाश्चपुनंतुशतायुषापवित्रेणपुनंतु प्रपितामहाश्चपुनंतुविश्वमायुरेतैःसर्वैर्दत्तंविश्वंसर्वमायुर्व्यश्नवै ॥ अशूङ्व्याप्तौ ॥ अहंव्यश्नवैव्यश्नुयामिति ॥ अग्नआयूंषिपवसआसुवोर्जमिषंचनः ॥
आरेबाधस्वदुच्छुनामितितृतीयोमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ आग्नेयीगायत्रीवैश्वानरः ॥ हेश्रीभगवन्नग्नेनोऽस्मान्प्रति आयूंषिआयुःप्रापकानिकर्माणिपवसे अंतर्गतणिजर्थोयं पावयसेगमयसि ॥ किंचआसु
वोर्जमिषंचनः इषंव्रीह्यादिकमूऊर्जंदधिक्षीराद्युपसेचनंनोऽस्मभ्यमासुवअभ्यनुजानीहि ॥ आरेदूरेव्यवस्थितंसंतंदुच्छुनांदुच्छुदौर्गत्यंव्याधयश्च ॥ दुर्जनप्रभृतयोलक्ष्यंतेतान्बाधस्वेत्यर्थः ॥ पुनंतुमादेव
जनाःपुनंतुमनसाधिया ॥ पुनंतुविश्वाभूतानिजातवेदःपुनीहिमेतिचतुर्थोमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ लिंगोक्तदेवत्यानुष्टुप्॥देवजना देवानुगाजनामामांपुनंतु पुनंतुमनसाधियःमनसाविवेकेनसंपन्नेनमनसासं
जाताधियोदेवताविषयज्ञानानिकर्माणिवामांपुनंतु ॥ विश्वानिभूतानिमांपुनंतु ॥ हेश्रीजातवेदःमांपुनीहीति ॥ आग्नेयीगायत्री ॥ पवित्रेणपुनीहिमाशुक्रेणदेवदीद्यत् ॥ अग्नेक्रत्वाक्रतूँरनुइतिपंचमो
मंत्रः ॥ हेदेवदीद्यत्दीप्यमानश्रीभगवन्नग्नेशुक्रेणशुद्धेनपवित्रेणमांपुनीहीति ॥ यत्तेपवित्रमर्चिष्यग्नेविततमंतरा ॥ ब्रह्मतेनपुनातुमाइतिषष्ठोमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ आग्नेयीब्राह्मीचगायत्रीतृतीयःपादो
ब्रह्मदेवत्यः ॥ हेश्रीभगवन्नग्नेयत्तेपवित्रमर्चिषिपरमतेजसिअंतरामध्येविततंतेतवयत्पवित्रंपवनहेतुभूतंविततमतिविस्तृतरूपंपवित्रेतिष्ठतितेनपवित्रेणमांपुनीहि ॥ ब्रह्मतेनपुनातुमांवेदलक्षणंयद्ब्रह्मपरंयद्ब्रह्म

ततोऽघमर्षणंजप्त्वाद्रुपदांचततोजपेत् ॥ प्राणायामंचविधिवदथवांतर्जलेजपेत् ॥ ८ ॥

तेनब्रह्मणामांपुनातु ॥ यद्वा अर्चिषिविततंयत्पवित्रंतेनपवित्रेणाभ्यनुज्ञातेनब्रह्मणापुनात्विति ॥ पवमानःसोअद्यनःपवित्रेणविचर्षणिः ॥ यःपोतासपुनातुमेतिसप्तमोमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ सोमदेव
त्यागायत्रीतृतीयःपादोवायव्यः ॥ पवमानःससोमःअद्यास्मिन्नहनिनोऽस्मान्पवित्रेणपावनेनविचर्षणिर्द्रष्टाकृताकृतंप्रत्यवेक्ष्यामि ॥ कोमांपुनातु ॥ यःस्वभावतःपोतापवनकर्तावायुःसमांपुनात्विति ॥
उभाभ्यांदेवसवितःपवित्रेणसवेनच ॥ मांपुनीहिविश्वतइत्यष्टमोमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ सवितृदेवतागायत्री ॥ हेदेवसवितःपवित्रेणसवेनचअनेनपवित्रेणसवेनानेन यागेनचेत्युभाभ्यांपवित्रसवाभ्यांमांपुनी
हिविश्वतःसर्वतोमांपावयेति ॥ वैश्वदेवीपुनतीदेव्यागाद्यस्यामिमाबह्व्यस्तन्वोवीतपृष्ठाः ॥ तयामदंतःसधमादेषुवयंस्यामपतयोरयीणामितिनवमोमंत्रः॥अस्यार्थः॥ वैश्वदेवीत्रिष्टुप्॥वैश्वदेवीविश्वदेवत्या
सुराकुंभी पुनतीपावनंकुर्वाणा देवीदेवताआगात्आगता यस्यांदेव्यामिमाबह्व्यस्तन्वोबहुशरीराणि वीतपृष्ठाःवीतापरभागानिरंतरधाराबह्व्यःसंति तयासुराकुंभ्यादेव्यामदंतोमोदमानाःसधमादेषुसहर्ष
प्राप्तिस्थानेषुवयंरयीणांधनानांपतयःस्यामभवेम ॥ ७ ॥ ततोऽघमर्षणमिति ॥ ऋतंचसत्यंचाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत ॥ ततोरात्र्यजायतततःसमुद्रोअर्णवः ॥ समुद्रादर्णवादधिसंवत्सरोअजायत ॥
अहोरात्राणिविदधद्विश्वस्यमिषतोवशी ॥ सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत् ॥ दिवंचपृथिवींचांतरिक्षमथोस्वः इत्यघमर्षणमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ ऋतंसत्यमितिपरब्रह्मोच्यते ॥ तथाचश्रुतिः ॥
ऋतमेकाक्षरंब्रह्मसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेति ॥ आसीदित्यध्याहार्यम् ॥ तदयमर्थः ॥ ऋतंचसत्यंचासीत् परब्रह्मासीत्॥एतेनमहाप्रलयावस्थाप्रतिपादिता॥ महाप्रलयसमयेकेवलंब्रह्ममात्रमासीदित्यर्थः ॥
ततोमहाप्रलयावस्थायामेवरात्र्यजायतरात्रिःसमुत्पन्ना केवलमंधकारमयमासीदित्यर्थः ॥ तथाचस्मृतिः ॥ अपएवससर्जादाविति ॥ किंभूतात्तपसः ॥ अभीद्धात्अभिसर्वतोभावेनसमृद्धात् ॥
लब्धप्रलयसमयेहिऋद्धवद्दृष्टंभवति ॥ ततःसमुद्रादर्णवाद्धातास्रष्टाअजायत ॥ किंभूतः ॥ मिषतःप्रकटीभवतोविश्वस्यवशीप्रभुः ॥ महाप्रलयेविलुप्तसृष्टजगतोनिर्माणेप्रभुरित्यर्थः ॥ सधाताय

थापूर्वंयथाक्रमंसूर्याचंद्रमसावकल्पयत् ॥ किंभूतौ ॥ अहोरात्राणिविदधत्कुर्वाणौ ततःसूर्यचंद्रयोरुत्पत्त्यनंतरंसंवत्सरोऽजायत ॥ सूर्यचंद्रोत्पत्तौरात्रिदिनविभागकल्पनयासंवत्सरःसृष्टः॥अथानंतरंदिवं
स्वर्गंपृथिवींमहीमंतरिक्षमाकाशंस्वर्नक्षत्रलोकोपरिस्थितंस्वर्गलोकंसएवधाताऽकल्पयत् ॥ चराचरात्मकंसकललोकंसएवसृष्टवानिति ॥ द्रुपदामितिप्रतीकग्रहणाभिप्रायेण ॥८॥९॥११०॥११॥१२॥
चतुःस्रक्तिरिति ॥ नाभिर्ऋतस्यसप्रथाः ॥ सनोविश्वायुःसप्रथाः ॥ सनःसर्वायुःसप्रथाः ॥ अपद्वेषोअपह्वरोऽन्यव्रतस्यसश्चिमेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ चतुःस्रक्तिर्दिशोयश्ववीरस्यस्रक्तयःकोणेषु
चतुःस्रक्तिर्यश्चनाभिर्नहनमृतस्यसप्रथाः ॥ऋ॰अभ्यासेभूयांसमर्थंमन्यंते॥ त्वत्प्रसादाच्चापद्वेषःअपगच्छतुद्वेषोऽस्मत्तः ॥ वीतरागाःस्यामेत्यभिप्रायः ॥ अपह्वरः भरह्वरचलने अपगच्छतुचलनमस्मत्तः ॥
जनित्वाम्रियतेमृत्वाजायतइत्येतच्चलनमभिप्रेतम् ॥ अन्यव्रतस्यसश्चिममन्यद्व्रतंकर्मयस्यमनुष्यकर्मणःसकाशादार्तानुग्रहात्मकंसतथोक्तस्तस्यकर्मवयंसेवामहेसाधुवयंप्राप्ताःसंतइति ॥ १३ ॥ १४ ॥

प्रणवंत्रिर्जपेद्वापिविष्णुंवासंस्मरेत्सुधीः ॥ स्नात्वेत्थंवस्त्रमापीड्यगृह्णीयाद्धौतवाससी ॥ ९ ॥ आचम्यचततःकुर्यात्प्रातःसंध्यांकुशान्विताम् ॥ योनसं
ध्यामुपासीतब्राह्मणोहिविशेषतः ॥ ११० ॥ सजीवन्नेवशूद्रस्तुमृतःश्वाजायतेध्रुवम् ॥ संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हःसर्वकर्मसु ॥ ११ ॥ यदन्यत्कुरुते
कर्मनतस्यफलभाग्भवेत् ॥ प्रणवंप्राग्दिशिस्मृत्वाततोदत्त्वाकुशासनम् ॥ १२ ॥ चतुःस्रक्तिरिमंमंत्रंपठित्वानान्यहृङ्मनाः ॥ १३ ॥ प्राङ्मुखोवह्वृ
डोवाप्युपविष्टउदङ्मुखः ॥ प्रदक्षिणंस्वमभ्युक्ष्यप्राणायामंसमाचरेत् ॥ १४ ॥ गायत्रींशिरसासार्धंसप्तव्याहृतिपूर्विकाम् ॥ त्रिर्जपेत्सदशोंकारः
प्राणायामोयमुच्यते ॥१५॥ प्राणायामांश्चरन्विप्रोनियतेंद्रियमानसः ॥ अहोरात्रकृतैःपापैर्मुक्तोभवतितत्क्षणात् ॥१६॥ दशद्वादशसंख्यावाप्राणायामाः
कृतायदि ॥ नियम्यमानसंतेनतदाततंमहत्तपः ॥ १७ ॥ सव्याहृतिप्रणवकाःप्राणायामास्तुषोडश ॥ अपिभ्रूणहनंमासात्पुनंत्यहरहःकृताः ॥ १८ ॥
यथापार्थिवधातूनांदह्यंतेधमनान्मलाः ॥ तथेंद्रियैःकृतादोषाज्वाल्यंतेप्राणसंयमात् ॥ १९ ॥ एकंसंभोज्यविधिवद्ब्राह्मणंयत्फलंलभेत् ॥ प्राणायामैर्द्वा
दशभिस्तत्फलंश्रद्धयाप्यते ॥ १२० ॥ वेदादिवाङ्मयंसर्वंप्रणवेयत्प्रतिष्ठितम् ॥ ततःप्रणवमभ्यस्येद्वेदादिंवेदजापकः ॥ २१ ॥ प्रणवेनित्ययुक्तस्यसततसु
व्याहृतिष्वपि ॥ त्रिपदायांतुगायत्र्यांनभयंजायतेक्वचित् ॥२२॥ एकाक्षरंपरंब्रह्मप्राणायामःपरंतपः ॥ गायत्र्यास्तुपरंनास्तिपावनंकलशोद्भव ॥ २३ ॥
कर्मणामनसावाचायद्रात्रौकुरुतेत्वघम् ॥ उत्तिष्ठन्पूर्वसंध्यायांप्राणायामैर्विशोधयेत् ॥ २४ ॥

गायत्रीमिति ॥ शिरसासार्धम्आपोज्योतीरसोऽमृतंब्रह्मभूर्भुवःस्वरोमित्यनेनसहसहितामित्यर्थः ॥ सप्तव्याहृतयोभूरादयःपूर्वंप्रथमंयस्यास्ताम् ॥ ॐभूःॐभुवःॐस्वःॐमहःॐजनःॐतपःॐसत्यं
ॐतत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि॥धियोयोनःप्रचोदयात्॥ॐआपोज्योतीरसोऽमृतंब्रह्मभूर्भुवःस्वरोमित्येवंभूतांगायत्रींत्रिर्वारत्रयंजपेत्॥सोयंदशोंकारोदशोंकारसहितोवाऽयंप्राणायामउच्यतइत्यर्थः ॥
॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भ्रूणहनंगर्भहंतारंश्रेष्ठब्राह्मणहंतारंवा ॥ १८ ॥ दह्यंतेदाहकर्तृभिरितिशेषः ॥ धमनादग्निसंयोगात् ॥ ज्वाल्यंतेनाश्यंतेप्राणायामकर्तृभिरितिशेषः ॥ प्राणसंयमात्प्राणा
यामात् ॥ १९ ॥ १२० ॥ वेदादिरूपंयद्वाङ्मयंतत्सर्वंयस्मात्प्रणवेप्रतिष्ठितंततस्तस्माद्वेदजापकःप्रणवमभ्यसेत् ॥ कथंभूतम् ॥ वेदादिंवेदादेःकारणम् ॥ तथाचोक्तम् ॥ ॐकारप्रभवावेदाॐकार
प्रभवाःस्वराः ॥ ॐकारप्रभवंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरमिति ॥२१॥२२॥ भयाभावेहेतुमाह ॥ एकाक्षरमिति॥ एकाक्षरंप्रणवम् ॥२३॥ उत्तिष्ठन्शयनात् ॥ अथवापूर्वसंध्यायामुत्तिष्ठन्उत्कर्षेणतिष्ठंस्तां

कुर्वन्नित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ गायत्र्यभ्यासमात्रःगायत्रीसारमात्रः ॥ जितेंद्रियःसुयंत्रितः ॥ तथाचमनुः ॥ गायत्रीसारमात्रोपिवरंविप्रःसुयंत्रितः ॥ नायंत्रित
स्त्रिवेदोपिसर्वाशीसर्वविक्रयीति ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ उषर्देव्याःप्रातःकालोपास्यायागायत्र्याः ॥ ३४ ॥ सूर्यश्चेतीति ॥ मामन्युश्चमन्युपतयश्चमन्युकृतेभ्यःपापेभ्योरक्षंताम् ॥
यद्रात्र्यापापमकार्षं मनसावाचाहस्ताभ्याम् पद्भ्यामुदरेणशिश्ना अहस्तदवलुंपतु यत्किंच ढरितंमयि इदमहंमाममृतयोनौ सूर्येज्योतिषिपरमात्मनिजुहोमिस्वाहेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ मामां
रक्षंताम् ॥ के सूर्यश्चमन्युश्चमन्युर्यज्ञः ॥ केभ्यःपापेभ्यः ॥ किंभूतेभ्योमन्युकृतेभ्यःअसांगयज्ञकृतेभ्यः ॥ तथामन्युपतयोयज्ञपतयोमन्युःक्रोधोवाक्रोधपतयइंद्रियाणिक्रोधकृतेभ्यःपापेभ्यःक्रोधो
रक्षतामितिकिमुक्तंस्यात्॥ ममैतादृशःक्रोधोमाभवतुयेनाहमकार्यंनकरोमीति ॥ किंचयत्पापंरात्र्याकार्षंकेन मनसावाचाहस्ताभ्यांपद्भ्यामुदरेणशिश्नाशिश्नेन तत्पापमहर्दिवसोऽवलुंपतुखंडयतु यत्किं

यदह्नाकुरुतेपापंमनोवाक्कायकर्मभिः ॥ आसीनःपश्चिमांसंध्यांतत्प्राणायामतोहरेत् ॥ २५ ॥ पूर्वांसंध्यांजपंस्तिष्ठेत्सावित्रीमार्कदर्शनात् ॥ पश्चिमां
तुसमासीनःसम्यगृक्षविभावनात् ॥ २६ ॥ पूर्वांसंध्यांजपंस्तिष्ठन्नैशमेनोव्यपोहति ॥ पश्चिमांतुसमासीनोमलंहंतिदिवाकृतम् ॥ २७ ॥ नोपतिष्ठेत्तुयः
पूर्वांनोपास्तेयस्तुपश्चिमाम् ॥ सशूद्रवद्बहिष्कार्यःसर्वस्माद्द्विजकर्मणः ॥ २८ ॥ अपांसमीपमासाद्यनित्यकर्मसमाचरेत् ॥ गायत्रीमप्यधीयीतग
त्वारण्यंसमाहितः ॥ २९ ॥ गृहाद्बहुगुणायस्मात्संध्याबहिरुपासिता ॥ गायत्र्यभ्यासमात्रोपिवरंविप्रोजितेंद्रियः ॥ १३० ॥ त्रिवेद्यपिचनोमान्यः
सर्वभुक्सर्वविक्रयी ॥ सवितादेवतायस्यामुखमग्निस्त्रिपाच्चया ॥ ३१ ॥ विश्वामित्रऋषिश्छंदोगायत्रीसाविशिष्यते ॥ गायत्रीमुषसिध्यायेल्लोहितां
ब्रह्मदैवताम् ॥ ३२ ॥ हंसारूढामष्टवर्षांरक्तस्रगनुलेपनाम् ॥ ऋक्स्वरूपामभयदामक्षमालावलंबिनीम् ॥ ३३ ॥ व्यासर्षिणास्तूयमानांछं
दसानुष्टुभायुताम्॥ एतद्ध्यानादुषर्देव्यानैशमेनोव्यपोहति ॥ ३४ ॥ सूर्यश्चेतिचमंत्रेणस्यादाचमनमुत्तमम् ॥ आपोहिष्ठेतितिसृभिर्मार्जनंतुततश्चरेत्
॥ ३५ ॥ भूमौशिरसिचाकाशआकाशेभुविमस्तके ॥ मस्तकेचतथाकाशेभूमौचनवधाक्षिपेत् ॥ ३६ ॥ भूमिशब्देनचरणावाकाशंहृदयंस्मृतम् ॥
शिरस्येवशिरःशब्दोमार्जनज्ञैरुदाहृतः ॥ ३७ ॥ वारुणादपिचाग्नेयाद्वायव्यादपिचैंद्रतः ॥ मंत्रस्नानादपिपरंब्राह्मंस्नानमिदंपरम् ॥ ३८ ॥

चमयिमदाश्रितंदुरितंपापंतदिदमहंसूर्येजुहोमि॥ किंभूते ॥ ज्योतिषिहृत्पद्ममध्यस्थितप्रकाशस्वरूपे॥परमात्मनिपरमात्मस्वरूपे॥अमृतयोनौचेतनात्मकारणे ॥ पानीयरूपेणतत्पापंजुहोमिस्वाहासुहुतं
भवत्विति ॥३५॥ आपोहिष्ठेतितिसृभिर्व्याख्यातंब्राह्मंस्नानमाह भूमावित्यादिद्वाभ्याम् ॥ ३६ ॥ भूमावितिश्लोकगतंपादत्रयंस्वयमेवव्याचष्टे ॥ भूमिशब्देनेति ॥ ३७ ॥ वारुणादिति ॥ इदंभूमा
वित्यादिनोक्तंब्राह्मंस्नानंवारुणादित्यादिपंचस्नानात्परंभिन्नंपरंश्रेष्ठंचेत्यन्वयः ॥ तत्रवारुणंजलजम् ॥ आग्नेयमग्निहोत्रविभूतिजम् ॥ वायव्यंवायुनानीयमानगोरजोजम् ॥ ऐंद्रमभ्रंविनाऐरावतकरो
ज्झितवारिजम् ॥ मांत्रंमूलमंत्रजंवैदिकमंत्रजंवा ॥ तथाचोक्तम् ॥ मांत्रंभौमंतथाग्नेयंवायव्यंदिव्यमेवच ॥ वारुणंमानसंचैवसप्तधैवंप्रकीर्तितमिति ॥ तत्रभौमंमृदालंबनंतिलकादिधारणमितियावत् ॥
दिव्यमैंद्रम् ॥ मानसंसगुणनिर्गुणभेदेनहरिहरयोश्चिंतनम् ॥ तथाचब्राह्मादपिस्नानान्मानसंस्नानमधिकमितिदर्शितंभवति ॥ यद्वा भूमावित्यादिश्लोकद्वयंमार्जनविशेषपरंतदावारुणादित्यस्यायमर्थः ॥

वारुणादिपंचस्नानादित्युपलक्षणंभौमस्नानादपिब्राह्मंस्नानंयदिदंपरंभिन्नंपरंश्रेष्ठंचेत्यर्थः ॥ अस्मिन्पक्षेब्राह्मंमानसमेव ॥ ३८ ॥ तत्स्तौति ॥ ब्राह्मस्नानेनेति ॥ ३९ ॥ ननुवारुणाग्नेययोरेवश्रे
ष्ठत्वंप्रतिभातिप्रायशःसर्वैः क्रियमाणत्वादित्याशंक्यनिराकरोति नक्तमितिद्वयेन ॥ १४० ॥ रासभागर्दभाः ॥ ४१ ॥ एवंस्थितेफलितमाह ॥ सस्नातइति ॥ ४२ ॥ तर्हितत्कथंस्यादित्याकां
क्षापूर्वकंसहेतुकमाह ॥ तदेवेति ॥ ४३ ॥ समाश्रयेच्चिंतयेत् ॥ मनोमलाःकामाः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ननुविश्वेशानुग्रहएवकुतःस्यात्तत्राह ॥ विश्वेशानुग्रहइति ॥ तंसदाचारम् ॥ ४६ ॥

ब्राह्मस्नानेनयःस्नातःसबाह्याभ्यंतरेशुचिः ॥ सर्वत्रचार्हतामेतिदेवपूजादिकर्मणि ॥३९ ॥ नक्तंदिनंनिमज्ज्याप्सुकैवर्ताःकिमुपावनाः ॥ शतशोपितथा
स्नातानशुद्धाभावदूषिताः ॥ १४० ॥ अंतःकरणशुद्धायेतान्विभूतिःपवित्रयेत् ॥ किंपावनाःप्रकीर्त्यंतेरासभाभस्मधूसराः ॥ ४१ ॥ सस्नातःसर्व
तीर्थेषुससर्वमलवर्जितः ॥ तेनक्रतुशतैरिष्टंचेतोयस्येहनिर्मलम् ॥ ४२ ॥ तदेवनिर्मलंचेतोयथास्यात्तन्मुनेशृणु ॥ विश्वेशश्चेत्प्रसन्नःस्यात्तदास्यान्ना
न्यथाक्वचित् ॥ ४३ ॥ तस्माच्चेतोविशुद्ध्यर्थंकाशीनाथंसमाश्रयेत् ॥ तदाश्रयेणनियतंसंक्षीयंतेमनोमलाः ॥ ४४ ॥ संक्षीणमानसमलोविश्वेशानु
ग्रहात्परात् ॥ इदंशरीरमुत्सृज्यपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ४५ ॥ विश्वेशानुग्रहेहेतुःसदाचारोमतोनृणाम् ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितंतस्मात्तमनुसंश्रयेत् ॥
॥ ४६ ॥ द्रुपदांतुततोजप्त्वाजलमादायपाणिना ॥ कुर्यादृतंचमंत्रेणविधिज्ञस्त्वघमर्षणम् ॥ ४७ ॥ निमज्ज्याप्सुचयोविद्वाञ्जपेत्रिरघमर्षणम् ॥ यथा
श्वमेधावभृथस्तस्यस्यात्तत्तथाध्रुवम् ॥ ४८ ॥ जलेवापिस्थलेवापियःकुर्यादघमर्षणम् ॥ तस्याघौघोविनश्येतयथासूर्योदयेतमः ॥ ४९ ॥ इमंमंत्रं
ततश्चोक्त्वाकुर्यादाचमनंद्विजः ॥ आचार्याःकेचिदिच्छंतिशाखाभेदेनचापरे ॥ १५० ॥ अंतश्चरसिभूतेषुगुहायांविश्वतोमुखः ॥ त्वंयज्ञस्त्वंवषट्कार
आपोज्योतीरसोऽमृतम् ॥ ५१ ॥ गायत्रींशिरसाहीनांमहाव्याहृतिपूर्विकाम् ॥ प्रणवाद्यांजपंस्तिष्ठन्क्षिपेदंभोंजलित्रयम् ॥ ५२ ॥ तेनवज्रोदकेनाशुमं
देहानामराक्षसाः ॥ सूर्यारयःप्रलीयंतेशैलावज्रहताइव ॥५३॥ विवस्वतःसहायार्थंयोद्विजोनांजलित्रयम् ॥ क्षिपेन्मंदेहनाशायसोपिमंदेहतांव्रजेत्॥५४॥
प्रातस्तावज्जपंस्तिष्ठेद्यावत्सूर्यस्यदर्शनम्॥ उपविष्टोजपेत्सायमृक्षाणामाविलोकनात्॥५५॥ काललोपोनकर्तव्योद्विजेनस्वहितेप्सुना ॥ अर्घोदयास्तसम
येतस्माद्वज्रोदकंक्षिपेत् ॥५६ ॥ विधिनापिकृतासंध्याकालातीताऽफलाभवेत् ॥ अयमेवहिदृष्टांतोवंध्यास्त्रीमैथुनंयथा ॥५७॥ जलंवामकरेकृत्वायासं
ध्याचरिताद्विजैः ॥ वृषलीसापरिज्ञेयारक्षोगणमुदावहा ॥५८॥ उद्वयंतमुदुत्यंचचित्रंदेवेतितत्परम् ॥ तच्चक्षुरित्युपस्थानमंत्राब्रध्नस्यासिद्धिदाः ॥५९॥

द्रपदामितिऋतंचेतिमंत्रद्वयंपूर्वमेवव्याख्यातमितिप्रतीकतयाएकदेशग्रहणाभिप्रायेण ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इमामिमंमेवरुणेतिमंत्रम् ॥ आचार्याइति ॥ केचिदपरेआचार्याःशाखाभेदेनांतश्चरसी
त्याचमनमंत्रमिच्छंतीतिशेषः ॥ इमंवक्ष्यमाणंमंत्रमुक्त्वाऽऽचमनंकुर्यादित्यत्रहेतुमाह ॥ आचार्याइति ॥ मन्त्रमेवदर्शयति ॥ अंतश्चरसीत्येवंवान्वयः ॥ गुहायांबुद्धौ ॥ विश्वतोमुखःसर्वत्रा
ननः ॥ रसआनंदःअमृतंषड्विकाररहितम् ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ उद्वयंतमित्यनुस्वारआर्षः ॥ प्रतीकाभिप्रायोवा ॥ मसः

परिस्वःपश्यंतउत्तरम् ॥ देवंदेवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तममितिमंत्रशेषः ॥ अस्याऽर्थः ॥ तत्वयंतमसःपरि तमःप्रचुरादस्माल्लोकात्तमसःपाप्मनोवापरिउपरिस्वःस्वर्गेलोकेदेवत्रादेवेषुउत्तरंदेवं
देवनादिगुणयुक्तमुत्तमंसर्वज्योतिर्भ्यउत्तममुत्कष्टतमंसूर्यंसर्वप्रेरकंपश्यंतःशास्त्रदृष्ट्यासाक्षात्कुर्वंतःसूर्यज्योतिःउत् अगन्मवहतास्मेति (?) ॥उदुत्यमिति ॥ जातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः॥दृशेविश्वायसूर्यमिति
मंत्रशेषः ॥ अस्यायमर्थः ॥ उदित्युपसर्गः ॥ उइतिचनिपातः ॥ त्यच्छब्दस्यरूपंत्यमिति ॥ त्यंजातवेदसंजातंजातंवेत्तिवेदयतीतिजातवेदास्तंजातवेदसंसर्वज्ञंदेवंदेवनादिगुणयुक्तम् ॥ सूर्यम् ॥
चितीज्ञाने ॥ केतवःप्रज्ञानात्मकाअसंख्यातारश्मयःउएवउद्वहंतिविश्वायविश्वस्यसर्वस्यजगतःदृशेदर्शनायसर्वलोकस्यदर्शनादिव्यवहारसिद्ध्यर्थंवहंतीउद्वहंतीतिसंबंधइति ॥चित्रंदेवेति ॥ नामुदगादनीकं
चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः ॥ आप्राद्यावापृथिवीअन्तरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेतिमन्त्रशेषः ॥ अस्यायमर्थः ॥ चित्रमितिक्रियाविशेषणम् ॥ चित्रंविचित्रंयथाभवतितथोदगात् ॥ आश्चर्यंहि
स्वकीयेनज्योतिषाशार्वरंतमोपहत्यान्येषांचज्योतिषांज्योतिरादायगच्छतीति ॥ यद्वा चित्रंचायनीयंदर्शनायउदगात् ॥ देवानांरश्मीनामनीकंमुखंप्रथममुदगात् ॥ ततोदेवानांरश्मीनामनीकंर
श्मिसंघातश्चित्रंविचित्रंचायतनीयमादित्यमंडलमुदगादित्यर्थः ॥ तच्चमित्रस्यवरुणस्याग्नेरित्येतेषांचक्षुर्दृष्टिःसदेवमनुष्यस्यजगतोयच्चक्षुस्तदादित्यमंडलमाप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षं प्रापूरणे द्यावा
पृथिवीतन्मध्यमंतरिक्षंचस्वकीयेनप्रकाशेनआसमंतात्प्राः पुरुषव्यत्ययः ॥ अप्रात्आपूरितवान् ॥ सूर्योदयेहिरूपादयोऽभिव्यज्यंते कालस्यापिविशिष्टक्रियाहेतुत्वंयजमानानांचविशिष्टक्रियाकर्तृ

सहस्रकृत्वोगायत्र्याःशतकृत्वोथवापुनः ॥ दशकृत्वोथदेव्यैवकुर्यात्सौरीमुपस्थितिम् ॥ १६० ॥ सहस्रपरमांदेवींशतमध्यांदशावराम् ॥ गायत्रींयोजपे
द्विप्रोनसपापैःप्रलिप्यते ॥ ६१ ॥ विभ्राडित्यनुवाकंवासूक्तंवापौरुषंजपेत् ॥ शिवसंकल्पमथवाब्राह्मणंमंडलंतुवा ॥ ६२ ॥ एतानिचोपस्थानानिरवि
प्रीतिकराणिच ॥ रक्तचंदनमिश्राद्भिरक्षतैःकुसुमैःकुशैः ॥६३॥ वेदोक्तैरागमोक्तैर्वामंत्रैरर्घंप्रदापयेत् ॥ अर्चितःसवितायेनतेनत्रैलोक्यमर्चितम् ॥६४॥
अर्चितःसवितासूतेसुतान्पशुवसूनिच ॥ व्याधीन्हरेद्ददात्यायुःपूरयेद्वांछितान्यपि ॥ ६५ ॥ अयंहिरुद्रआदित्योहरिरेषदिवाकरः ॥ रविर्हिरण्यगर्भोसौ
त्रयीरूपोयमर्यमा ॥ ६६ ॥

त्वंदेवानांचविशिष्टपूजाविषयत्वमित्यादिकंसर्वंसूर्योदयायत्तमित्यर्थः ॥ सएवसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषःअस्यजगतःजगंतिगच्छतीतिजगत्तस्यजगतोजंगमस्यतस्थुषःस्थितिशीलस्यस्थावरस्यसूर्यःसर्व
प्रेरकोभगवान्आत्मासर्वस्यप्रत्यगात्मभूतः ॥ परमात्मदृष्ट्यासूर्यःस्तूयतेइति ॥ तत्परमुदुत्यमित्यस्मात्परम् ॥ तच्चक्षुरिति ॥ देवहितंपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् ॥ पश्येमशरदःशतंजीवेमशरदः
शतंश्रृणुयामशरदःशतमितिमंत्रशेषः ॥ अस्यायमर्थः ॥ तच्चक्षुरादित्यात्मकंचक्षुर्देवहितंदेवेनश्रीभगवताहितंप्रतिष्ठितंदेवेभ्योऽर्थायवाहितंपुरस्तात्प्राच्यांदिशिशुक्रंपाप्माभिरसंस्पृष्टमुच्चरदुदेति ॥
पश्येमसर्वाणिपुरुषार्थसाधनानिपश्येम ॥ शरदःशतमितिबहुकालंजीवेम ॥ शरदःशतंशतसंवत्सरपरिमितंकालम् ॥ श्रृणुयामश्रीभगवन्माहात्म्यप्रभाववादिनीःश्रुतीः ॥ शरदःशतंकल्पेनश्रृणु
यामेति ॥ ५९ ॥ सहस्रकृत्वःसहस्रवारान् ॥ एवमग्रेपि ॥ वाशब्दोविकल्पार्थः ॥ १६० ॥ सौर्युपस्थितेःफलमाह ॥ सहस्रपरमांदशशतेनोत्तमाम् ॥ शतवारजपेनमध्यांमध्यमां
दशवारजपेनअवरांलघ्वीम् ॥ ६१ ॥ विभ्राडिति ॥ विभ्राड्बृहत्पिबत्वित्यादिचतुर्दशानुवाकंवाजपेत् पौरुषंसूक्तंसहस्रशीर्षेत्यादिषोडशर्चंवाजपेत् शिवसंकल्पंयज्जाग्रतइतिषड्ऋचंवाजपेत् मंडलं
ब्राह्मणंयदेतन्मंडलमित्यादित्रयोविंशतिकंडिकात्मकंवाजपेत् ॥ एतेषांस्वरूपंसंहितादौ ॥ व्याख्यानंचगुणविष्णवादौद्रष्टव्यम् ॥ एवमग्रेपि ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ वेदोक्तैर्हंसःशुचिषदित्याद्यैः ॥
आगमोक्तैःएहिसूर्यसहस्रांशोइत्याद्यैः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अयंहीति ॥ अयमादित्योरुद्रः एषदिवाकरोहरिः असौरविर्हिरण्यगर्भः तस्मादयमर्यमात्रयीरूपोरुद्रहरिहिरण्यगर्भस्वरूपइति ॥

तथाचस्मृतिः ॥ नमःसवित्रेजगदेकचक्षुषेजगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे ॥ त्रयीमयायत्रिगुणात्मधारिणेविरिंचिनारायणशंकरात्मनइति ॥ ६६ ॥ यतएवमतोरवेस्त्विति ॥ ६७ ॥ ६८ ॥
॥ ६९ ॥ अन्वारब्धेनसव्येनदक्षिणहस्तसंलग्नेनवामेनहस्तेन ॥ षड्विनायकान्चंडप्रचंडधर्मविनायकविघ्नराजमहागणपतीन् ॥ १७० ॥ ७१ ॥ निवीतीकंठलग्नयज्ञोपवीती ॥ ७२ ॥
प्राचीनावीतिकोदक्षिणस्कंधयज्ञोपवीतवान् ॥ ७३ ॥ तिलतर्पणस्यनिषेधमाह ॥ रवाविति ॥ ७४ ॥ तत्रापियादृच्छिकप्रतिप्रसवमाह ॥ यदीति ॥ चतुर्दशेति ॥ यमायधर्मराजायमृत्यवचां

रवेस्तुतोषणात्तुष्टाब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ इंद्रादयोखिलादेवामरीच्याद्यामहर्षयः ॥ ६७ ॥ मानवामनुमुख्याश्चसोमपाद्याःपितामहाः ॥ रवेरर्चांविधाये
त्थंततस्तर्पणमारभेत् ॥ ६८ ॥ दर्भानगर्भानादायनवसप्तचपंचवा ॥ साग्रान्समूलानच्छिन्नान्द्विजोदक्षिणपाणिना ॥ ६९ ॥ अन्वारब्धेनसव्येनतर्प
येत्षड्विनायकान् ॥ ब्रह्मादीनखिलान्देवान्मरीच्यादींस्तथामुनीन् ॥ १७० ॥ चंदनागुरुकस्तूरीगंधवत्कुसुमैरपि ॥ तर्पयेच्छुचिभिस्तोयैस्तृप्यं
त्वितिसमुच्चरन् ॥ ७१ ॥ सनकादीन्मनुष्यांश्चनिवीतीतर्पयेद्यवैः ॥ अंगुष्ठद्वयमध्येतुकृत्वादर्भानृजून्द्विजः ॥ ७२ ॥ कव्यवाडनलादींश्चपितॄन्दिव्या
न्प्रतर्पयेत् ॥ प्राचीनावीतिकोदर्भैर्द्विगुणैस्तिलमिश्रितैः ॥ ७३ ॥ रवौशुक्रेत्रयोदश्यांसप्तम्यांनिशिसंध्ययोः ॥ श्रेयोर्थीब्राह्मणोजातुनकुर्यात्तिलतर्प
णम् ॥ ७४ ॥ यदिकुर्यात्ततःकुर्याच्छुक्लैरेवतिलैःकृती ॥ चतुर्दशयमान्पश्चात्तर्पयेन्नामउच्चरन् ॥ ७५ ॥ ततःस्वगोत्रमुच्चार्यतर्पयेत्स्वपितॄन्मुदा ॥
सव्यजानुनिपातेनपितृतीर्थेनवाग्यतः ॥ ७६ ॥ एकैकमंजलिंदेवाद्वौद्वौतुसनकादिकाः ॥ पितरस्त्रीन्प्रवांछंतिस्त्रियएकैकमंजलिम् ॥ ७७ ॥ अंगुल्य
ग्रेभवेद्दैवमार्षमंगुलिमूलगम् ॥ ब्राह्मंमंगुष्ठमूलेतुपाणिमध्येप्रजापतेः ॥ ७८ ॥ मध्येंगुष्ठप्रदेशिन्योःपित्र्यंतीर्थंप्रचक्षते ॥ नवर्चमुच्चरन्विद्वान्विदध्या
त्पितृतर्पणम् ॥ ७९ ॥ उदीरतामंगिरसआयंतुनइतीष्यते ॥ ऊर्जंवहंतीपितृभ्यःस्वधायिभ्यस्ततःपठेत् ॥ १८० ॥

तकायच ॥ वैवस्वतायकालायसर्वभूतक्षयायच ॥ औदुंबरायदध्नायनीलायपरमेष्ठिने॥वृकोदरायचित्रायचित्रगुप्तायवैनमइत्येवंभूतान् ॥ ७५ ॥ पितृतीर्थेनांगुष्ठप्रदेशिन्योर्मध्येन ॥ ७६ ॥ ७७ ॥
दैवादितीर्थान्याह अंगुल्यग्रइतिसार्धेन ॥ ७८ ॥ पितृतर्पणमंत्रानाह ॥ नवर्चमिति ॥ ७९ ॥ नवर्चमेवोदाहृत्यदर्शयति उदीरतामितिपादोनद्वयेन ॥ उदीरतामित्येकाकंडिका ॥
अंगिरसइतिद्वे आयंतुनइतितिस्रः ऊर्जंवहंतीतिचतस्रः पितृभ्यःस्वधायिभ्यःइतिपंच येचेहेतिषट् मधुवाताइतिकंडिकात्रयम् इतिनवर्चमुक्त्वापितृतर्पणंविदध्यादितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ १८० ॥

मातृरमंत्रकंसंतर्प्यमातामहतर्पणमाह ॥ नमोवइति ॥ ८१ ॥ आब्रह्मेतिमंत्रत्रयंपठन्भुविजलंसिंचेदितिसपादत्रयाणामन्वयः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ उपसंहरति ॥ प्रातः
कृत्यमिति ॥ ८७ ॥ प्रातःस्नानाशक्तान्प्रत्याह ॥ अथवेति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ १९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ त्र्यक्षरांप्रणवात्मिकाम् ॥ ९३ ॥ पचनाग्निंवैश्वदेवार्थमग्निम् ॥ ९४ ॥ निष्पावान्
शिंबीः वल्लावल्लहाइतिगौडेप्रसिद्धाः ॥ कोद्रवान्कोरदूषकान् ॥ माषान्प्रख्यातान् ॥ कलायान्सूक्ष्मान्वाटुलाइतिप्रसिद्धान् ॥ चणकान्हरिमंथकान् ॥ पक्कान्नंसर्वंलवणयुक्तंलवणसंबद्धंसर्वं

येचेहपितरस्तद्वन्मधुवाताइतितृचम् ॥ नमोवःपितरश्चोक्त्वापठन्सिंचेज्जलंभुवि ॥ ८१ ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतंदेवर्षिपितृमानवाः ॥ तृप्यंतुपितरःसर्वेमातृ
मातामहादयः ॥ ८२ ॥ अतीतकुलकोटीनांसप्तद्वीपनिवासिनाम् ॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकादिदमस्तुतिलोदकम् ॥ ८३ ॥ येचास्माकंकुलेजाताअपुत्रागो
त्रिणोमृताः ॥ सर्वेतेतृप्तिमायांतुवस्त्रनिष्पीडनोदकैः ॥ ८४ ॥ अग्निकार्यंततःकृत्वावेदाभ्यासंततश्चरेत् ॥ श्रुत्यभ्यासःपंचधास्यात्स्वीकारोर्थविचारणम्
॥ ८५ ॥ अभ्यासश्चजपश्चापिशिष्येभ्यःप्रतिपादनम् ॥ लब्धस्यप्रतिपालार्थमलब्धस्यचलब्धये ॥ ८६ ॥ दातारंसमुपेयाद्वैस्वगुरुत्वंचवर्धयेत् ॥
प्रातःकृत्यमिदंप्रोक्तंद्विजातीनांद्विजोत्तम ॥ ८७ ॥ अथवाप्रातरुत्थायकृत्वावश्यकमेवच ॥ शौचाचमनमादायभक्षयेद्दंतधावनम् ॥ ८८ ॥ विशो
ध्यसर्वगात्राणिप्रातःसंध्यांसमाचरेत् ॥ वेदार्थानधिगच्छेच्चशास्त्राणिविविधान्यपि ॥ ८९ ॥ अध्यापयेच्छुचीञ्शिष्यान्हितान्मेधासमन्वितान् ॥
उपेयादीश्वरंचैवयोगक्षेमादिसिद्धये ॥ १९० ॥ ततोमध्याह्नसिद्ध्यर्थंपूर्वोक्तंस्नानमाचरेत् ॥ स्नात्वामाध्याह्निकासंध्यामुपासीतविचक्षणः ॥ ९१ ॥
नवयौवनभिन्नांगींशुद्धस्फटिकनिर्मलाम् ॥ त्रिष्टुप्छंदःसमायुक्तांसावित्रींरुद्रदैवताम् ॥ ९२ ॥ कश्यपर्षिसमायुक्तांयजुर्वेदस्वरूपिणीम् ॥ त्र्यक्षरां
वृषभारूढांभक्ताभयकरांपराम् ॥ ९३ ॥ देवतांपरिपूज्याथनैत्यिकंविधिमाचरेत् ॥ पचनाग्निंसमुज्वाल्यवैश्वदेवंसमाचरेत् ॥ ९४ ॥ निष्पावान्को
द्रवान्माषान्कलायांश्चणकांस्त्यजेत् ॥ तैलपक्कंचपक्कान्नंसर्वंलवणयुक्त्यजेत् ॥ ९५ ॥ आढकीश्चमसूरांश्चवर्तुलान्वरटांस्तथा ॥ भुक्तशेषंपर्युषितंवै
श्वदेवेविवर्जयेत् ॥ ९६ ॥ दर्भपाणिःसमाचम्यप्राणायामंविधायच ॥ पृष्टोदिवीतिमंत्रेणपर्युक्षणमथाचरेत् ॥ ९७ ॥ प्रदक्षिणंचपर्युक्ष्यत्रिःपरिस्तीर्य
वैकुशान् ॥ एषोहदेवमंत्रेणकुर्याद्वह्निंसुसंमुखम् ॥ ९८ ॥ वैश्वानरंसमभ्यर्च्यसाज्यपुष्पाक्षतैरथ ॥ भूराद्याश्चाहुतीस्तिस्रःस्वाहांताःप्रणवादिकाः
॥ ९९ ॥ ॐभूर्भुवःस्वःस्वाहेतिविप्रोदद्यात्तथाहुतिम् ॥ तथादेवकृतस्याद्याजुहुयाच्चषडाहुतीः ॥ २०० ॥

पक्कान्नंसिद्धमन्नंत्यजेदित्यर्थः ॥ ९५ ॥ आढकीःतुवरीः ॥ मसूरान्सूक्ष्मकलायसदृशान्रक्तवर्णान् ॥ वर्तुलान्स्थूलकलायान् ॥ वरटान्वर्वटीतिप्रसिद्धान् ॥ ९६ ॥ पृष्टोदिविपृष्टोअग्निरित्यादिमंत्रेण
पर्युक्षणमभ्युक्षणंमंत्रपूर्वकंजलेनाग्निवेष्टनंवा ॥ ९७ ॥ सुसंमुखंतृतीयरेखोपर्येकीकृत्यस्थापितम् ॥ प्राङ्मुखोदेवममसंमुखोभवेत्येवंरूपंवा ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ देवकृतस्याद्याइति ॥ एनसोवय

जनमासिस्वाहामनुष्यकृतस्यैनसोवयजनमसीत्यादयआदिपदेनगृह्यंते ॥ २०० ॥ स्विष्टकृतीद्वयमग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहेत्याहुतिद्वयम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनूचानःसांगाधीतीः ॥
॥ ६ ॥ ७ ॥ तर्हिकिमध्वगाद्यष्टौविहायान्येभ्योऽन्नंनदेयम् केनोक्तमित्याह ॥ अन्नार्थिनीति ॥ किंतुशुनामिति ॥ ८ ॥ तत्रकाकबलिमंत्रमाह ॥ ऐंद्रेति ॥ ९ ॥ श्वबलिमंत्रमाह ॥ द्वाविति ॥

यमायतूष्णीमेकांचतथास्विष्टकृतीद्वयम् ॥ विश्वेभ्यश्चापिदेवेभ्योभूमौदद्यात्ततोबलिम् ॥ १ ॥ सर्वेभ्यश्चापिभूतेभ्योनमोदद्यात्तदुत्तरे ॥ तद्दक्षिणेपि
तृभ्यश्चप्राचीनावीतिकोददेत् ॥ २ ॥ निर्णेजनोदकान्नंचैशान्यांवैयक्ष्मणेऽर्पयेत् ॥ ततोब्रह्मादिदेवेभ्योनमोदद्यात्तदुत्तरे ॥ ३ ॥ निवीतीसनकादिभ्यः
पितृभ्यस्त्वपसव्यवान् ॥ हंतःषोडशभिर्ग्रासश्चतुर्भिःपुष्कलंस्मृतम् ॥ ४ ॥ ग्रासमात्राभवेद्भिक्षागृहस्थसुकृतप्रदा ॥ अध्वगःक्षीणवृत्तिश्चविद्यार्थी
गुरुपोषकः ॥ ५ ॥ यतिश्चब्रह्मचारीचषडेतेधर्मभिक्षुकाः ॥ अतिथिःपथिकोज्ञेयोऽनूचानःश्रुतिपारगः ॥ ६ ॥ मान्यावेतौगृहस्थानांब्रह्मलोकमभी
प्सताम् ॥ अपिश्वपाकेशुनिवानैवान्नंनिष्फलंभवेत् ॥ ७ ॥ अन्नार्थिनिसमायातेपात्रापात्रंनचिंतयेत् ॥ शुनांचपतितानांचश्वपचांपापरोगिणाम्॥ ८ ॥
काकानांचकृमीणांचबहिरन्नंकिरेद्भुवि ॥ ऐंद्रवारुणवायव्याःसौम्यावैनैर्ऋताश्चये ॥ ९ ॥ प्रतिगृह्णंत्विमंपिंडंकाकाभूमौमयार्पितम् ॥ द्वौश्वानौ
श्यामशबलौवैवस्वतकुलोद्भवौ ॥ २१० ॥ ताभ्यांपिंडंप्रदास्यामिस्यातामेतावहिंसकौ ॥ देवामनुष्याःपशवोरक्षोयक्षोरगाःखगाः ॥ ११ ॥
दैत्याःसिद्धाःपिशाचाश्चप्रेताभूताश्चदानवाः ॥ तृणानितरवश्चापिमद्दत्तान्नाभिलाषुकाः ॥ १२ ॥ कृमिकीटपतंगाद्याःकर्मबद्धाबुभुक्षिताः ॥ तृप्त्यर्थमन्नं
हिमयादत्तंतेषांमुदेस्तुवै ॥ १३ ॥ इत्थंभूतबलिंदत्त्वाकालंगोदोहमात्रकम् ॥ प्रतीक्ष्यातिथिमायांतंविशेद्भोज्यगृहंततः ॥ १४ ॥ अदत्त्वावायसबलिं
नित्यश्राद्धंसमाचरेत् ॥ नित्यश्राद्धेस्वसामर्थ्यात्त्रीन्द्वावेकमथापिवा ॥ १५ ॥ भोजयेत्पितृयज्ञार्थंदद्यादुद्धृत्यदुर्बलः ॥ नित्यश्राद्धंदैवहीनंनियमा
दिविवर्जितम् ॥ १६ ॥ दक्षिणारहितंत्वेतद्दातृभोक्तृव्रतोज्झितम् ॥ पितृयज्ञंविधायेत्थंस्वस्थबुद्धिरनातुरः ॥ १७ ॥ अदुष्टासनमध्यास्यभुंजीत
शिशुभिःसह ॥ सुगंधिःसुमनाःस्रग्वीशुचिवासोद्वयान्वितः ॥ १८ ॥ प्रागास्यउदगास्योवाभुंजीतपितृसेवितम् ॥ १९ ॥ विधायान्नमनग्नंतदुपरि
ष्टादधस्तथा ॥ आपोशनविधानेनकृत्वाश्नीयात्सुधीर्द्विजः ॥२२०॥ प्रदद्याद्भुवःपतयेभुवनपतयेतथा॥भूतानांपतयेस्वाहेत्युक्त्वाभूमौबलित्रयम् ॥२१॥

॥ २१० ॥ भूतबलिमंत्रमाह देवाइतिसार्धद्वयेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ दद्यादुद्धृत्यदुर्बलइति ॥ दरिद्रश्चसर्वस्मात्स्वभोज्यात्किंचित्किंचिदुद्धृत्यसर्वेभ्यएकंबलिंदद्या
दित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विधायेति ॥ आपोशनविधानेनकृत्वातदन्नमधउपरिष्टाच्चानग्नतांविधायसुधीर्द्विजोऽश्नीयादित्यन्वयः ॥ २२० ॥ आपोशनविधानक्रमंदर्शयति ॥ प्रदद्या

दिंति ॥ २१ ॥ सकृदिति ॥ अमृतोपस्तरणमसीतिमंत्रेणसकृदाचम्येत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ २३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

सकृच्चापउपस्पृश्यप्राणाद्याहुतिपंचकम् ॥ दद्याज्जठरकुंडाग्नौदर्भपाणिःप्रसन्नधीः ॥ २२ ॥ दर्भपाणिस्तुयोभुंक्तेतस्यदोषोनविद्यते ॥ केशकीटा
दिसंभूतस्तदश्नीयात्सदर्भकः ॥ २३ ॥ यावद्धुच्यन्नमश्नीयान्नब्रूयात्तद्गुणागुणान् ॥ भुंजतेपितरस्तावद्यावन्नोक्तागुणागुणाः ॥ २४ ॥ अतोमौनेनयोभुं
क्तेसभुंक्तेकेवलामृतम् ॥ अनुपीयततःक्षीरंतक्रंपानीयमेववा ॥ २५ ॥ अमृतापिधानमसीत्येवंप्राश्योदकंसकृत् ॥ पीतशेषंक्षिपेद्भूमौतोयंमंत्रमिमंप
ठन् ॥ २६ ॥ अप्रक्षालितहस्तस्यदक्षिणांगुष्ठमूलतः ॥ रौरवेऽपुण्यनिलयेपद्मार्बुदनिवासिनाम् ॥ २७ ॥ उच्छिष्टोदकमिच्छूनामक्षय्यमुपतिष्ठताम् ॥
॥ २८ ॥ पुनराचम्यमेधावीशुचिर्भूत्वाप्रयत्नतः ॥ हस्तेनोदकमादायमंत्रमेतमुदीरयेत् ॥२९॥ अंगुष्ठमात्रःपुरुषस्त्वंगुष्ठंचसमाश्रितः ॥ ईशःसर्वस्यजगतः
प्रभुःप्रीणातिविश्वभुक् ॥ २३० ॥ इत्यन्नंपरिसंकल्प्यप्रक्षाल्यचरणौकरौ ॥ ततोन्नपरिणामार्थंमंत्रानेतानुदीरयेत् ॥ ३१ ॥ अग्निराप्याययन्धातून्पा
र्थिवान्पवनेरितः ॥ दत्तावकाशोनभसाजरयत्वस्तुमेसुखम् ॥३२॥ प्राणापानसमानानामुदानव्यानयोस्तथा ॥ अन्नंपुष्टिकरंचास्तुममास्त्वव्याहतंसुखम्
॥ ३३ ॥ समुद्रोवडवाग्निश्चब्रध्नोब्रध्नस्यनंदनः ॥ मयाभ्यवहृतंयत्तदशेषंजरयंत्विमे ॥ ३४ ॥ मुखशुद्धिंततःकृत्वापुराणश्रवणादिभिः ॥ अतिवाह्यादि
वाशेषंततःसंध्यांसमारभेत् ॥ ३५ ॥ गृहेगोष्ठेनदीतीरेसंध्यादशगुणाक्रमात् ॥ संभेदेस्याच्छतगुणाह्यनंताशिवसन्निधौ ॥ ३६ ॥ उपासिताबहिः
संध्यादिवामैथुनपातकम् ॥ शमयेदनृतोक्ताघंमद्यगंधजमेवच ॥ ३७ ॥ सामवेदस्वरूपांचवसिष्ठर्षिसमायुताम् ॥ कृष्णांगींकृष्णवसनांमनाक्स्खलित
यौवनाम् ॥ ३८ ॥ सरस्वतींतार्क्ष्ययानांविघ्नघ्नींविष्णुदैवताम् ॥ जगतीच्छंदसायुक्तांध्यायेदेकाक्षरांपराम् ॥ ३९ ॥ अग्निश्चेतिचमंत्रेणविधायाचम
नंसुधीः ॥ पश्चिमास्योजपेत्तावद्यावन्नक्षत्रदर्शनम् ॥ २४० ॥ अतिथिंसायमायांतमपिवाग्भूतृणोदकैः ॥ संभाव्यपरिकल्प्येत्थंनिशःप्राक्प्रहरंसुधीः
॥ ४१ ॥ इत्थंदिवाकर्मकृत्वाश्रुतेःपठनपाठनैः ॥ एककाष्ठमयींशय्यांनातितृप्तोथसंविशेत् ॥ ४२ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अग्निश्चेतिमंत्रःसूर्यश्चमामन्युश्चमंत्रेणैवव्याख्यातप्रायः ॥ १४० ॥ ४१ ॥ तत्तस्मात् एककाष्ठमयीमेकजातीयकाष्ठमयीम् ॥ अखंडकाष्ठमयींवा ॥४२॥

उपसंहरति ॥ उद्देशतइति ॥ कथनस्यफलमाह ॥ इत्थमिति ॥ २४३ ॥ वेदपाठार्थयोरोधाद्यदत्रस्खलितंमम ॥ क्षंतव्यंतद्विशेषेणवेदवेदार्थपारगैः ॥ १ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां
काशीखंडटीकायांपंचत्रिंशोध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षट्त्रिंशत्तमकेऽध्यायेपावनेत्यंतशोभने ॥ प्रथमाश्रमिणांतावत्सदाचारोनिरूप्यते ॥ १ ॥ एवंसाधारण्येनधर्मानुक्त्वाप्रथमाश्रमिणां
धर्मान्वक्तुमुपक्रमते ॥ पुनर्विशेषमिति ॥ १ ॥ २ ॥ निषेकोगर्भाधानम् ॥ श्मशानमंत्येष्टिः ॥ ३ ॥ स्पंदनाद्गर्भस्थबालस्यचलनात्षष्ठान्मासादर्वाक्पुंसवनंगर्भस्यपुंस्त्वाधानंकर्म ॥ सीमंतो

उद्देशतःसमाख्यातोह्येषनित्यतमोविधिः ॥ इत्थंसमाचरन्विप्रोनावसीदतिकर्हिचित् ॥ २४३ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां
चतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेसदाचारोनामपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ पुनर्विशेषंवक्ष्यामिसदाचारस्यकुंभज ॥ यंश्रुत्वापिनरोधी
मान्नाज्ञानतिमिरंविशेत् ॥ १ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यास्त्रयोवर्णाद्विजाःस्मृताः ॥ प्रथमंमातृतोजाताद्द्वितीयंचोपनायनात् ॥ २ ॥ एषांक्रियानिषेका
दिश्मशानांताचवैदिकी ॥ आदधीतसुधीर्गर्भमृतौमूलंमघांत्यजेत् ॥ ३ ॥ स्पंदनात्प्राक्पुंसवनंसीमंतोन्नयनंततः ॥ मासिषष्ठेऽष्टमेवापिजातेथजातक
र्मच ॥ ४ ॥ नामाह्न्येकादशेगेहाच्चतुर्थेमासिनिष्क्रमः ॥ मासेन्नप्राशनंषष्ठेचूडाब्देवायथाकुलम् ॥ ५ ॥ शममेनोव्रजेदेवंबैजंगर्भजमेवच ॥ स्त्रीणामे
ताःक्रियास्तूष्णींपाणिग्राहस्तुमंत्रवान् ॥ ६ ॥ सप्तमेथाष्टमेवाब्देसावित्रींब्राह्मणोर्हति ॥ नृपस्त्वेकादशेवैश्योद्वादशेवायथाकुलम् ॥ ७ ॥ ब्रह्मतेजो
भिवृद्ध्यर्थंविप्रोब्देपंचमेर्हति ॥ षष्ठेबलार्थीनृपतिर्मौंजींवैश्योष्टमेध्रियेत् ॥ ८ ॥ महाव्याहृतिपूर्वंचवेदमध्यापयेद्गुरुः ॥ उपनीयचतंशिष्यंशौचाचारे
चयोजयेत् ॥९॥ पूर्वोक्तविधिनाशौचंकुर्यादाचमनंतथा ॥ दंतजिह्वांविशोध्याथकृत्वामलविशोधनम् ॥१०॥ स्नात्वांबुदैवतैर्मंत्रैःप्राणानायम्ययत्नतः ॥
उपस्थानंरवेःकृत्वासंध्ययोरुभयोरपि ॥ ११ ॥ अग्निकार्यंततःकृत्वाब्राह्मणानभिवादयेत् ॥ ब्रुवन्नमुकगोत्रोहमभिवादयइत्यपि ॥ १२ ॥ अभिवादनशी
लस्यवृद्धसेवारतस्यच ॥ आयुर्यशोबलंबुद्धिर्वर्धतेऽहरहोधिकम् ॥ १३ ॥ अधीतेगुरुणाहूतःप्राप्तंतस्मैनिवेदयेत् ॥ कर्मणामनसावाचाहितंतस्याचरेत्सदा
॥ १४ ॥ अध्याप्याधर्मतोनार्थात्साध्वाप्तज्ञानवित्तदाः ॥ शक्ताःकृतज्ञाःशुचयोऽद्रोहकाश्चानसूयकाः ॥ १५ ॥ धारयेन्मेखलादंडोपवीताजिनमेवच ॥
अनिंद्येषुचरेद्भैक्ष्यंब्राह्मणेष्वात्मवृत्तये ॥ १६ ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशामादिमध्यावसानतः ॥ भैक्ष्यचर्याक्रमेणस्याद्भवच्छब्दोपलक्षिता ॥ १७ ॥

न्नयनंकर्मविशेषःषष्ठेऽष्टमइतिकुलाचारभेदेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ एनःपापम् ॥ पाणिग्राहोविवाहः ॥ ६ ॥ ७ ॥ काम्योपनयनमाह ॥ ब्रह्मेति ॥ बलार्थीसामर्थ्यार्थी ॥ धनार्थीतिक्वचित् ॥
ध्रियेद्धारयेत्कृष्ट्यादिवृत्त्यभिवृद्ध्यर्थमितिशेषः ॥ धियेइतिपाठेकृष्यादिवृत्तिविज्ञानायेत्यर्थः ॥ ८ ॥ शौचाचारेचेतिचकारःसमुच्चये ॥ योजयेन्नियोजयेत्प्रेरयेदितियावत् ॥ निमंत्रयेदितिपाठे
पिसएवार्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अनिंद्येषुअभिशस्तपतितवर्जितेषु ॥ ब्राह्मणेष्वितिसर्वेषांसाधारण्येन ॥ १६ ॥ विशेषमाह ॥ ब्राह्मणेति ॥ ब्राह्मणानां

भवतिभिक्षांदेहीति क्षत्रियाणांभिक्षांभवतिदेहीति वैश्यानांभिक्षांदेहिभवतीतिक्रमेणेत्यर्थः ॥ १७ ॥ एकान्नमेकस्यान्नंनसमश्नीयात् ॥ आपदिपुनरेकान्नंश्राद्धेचाश्नीयादित्यन्वयः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ अग्निहोत्रविधानविदग्निहोत्रानुष्ठानज्ञः ॥ अग्निहोत्रविधानवानितिपाठेपिसएवार्थः ॥ २० ॥ भास्करालोकनवर्जनंतूदयादिषु ॥ तथाचमनुः ॥ नेक्षेतोद्यंतमादित्यमित्यादि ॥ पर्युषितंचोच्छिष्टंचेत्येकवद्भावः ॥ २१ ॥ उपनयनग्रहणसमयस्यमुख्यपक्षमुक्त्वागौणपक्षावधिमाह ॥ औपनायनिकइति ॥ २२ ॥ २३ ॥ एणरुर्वोरवांतरभेदः ॥ बस्तश्छागः ॥ २४ ॥ शाणंशणतंतुविनिर्मितम् ॥ क्षौमंदुकूलम् ॥ आविकंमेषरोमनिर्मितम् ॥ मौंजीमुंजसंबंधिनी ॥ मूरुस्तृणावांतरभेदोयेनधनुर्ज्याक्रियतेतत्संबंधिनीमौर्वी ॥ शणतांतवीशणतंतुनिर्मिता ॥ त्रिवृत्त्रिगुणा ॥

वाग्यतोगुर्वनुज्ञातोभुंजीतान्नमकुत्सयन् ॥ एकान्नंनसमश्नीयाच्छ्राद्धेऽश्नीयात्तथापदि ॥ १८ ॥ अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यंचातिभोजनम् ॥ अपुण्यंलोकविद्विष्टंतस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ १९ ॥ नाद्विर्भुंजीतचैकस्मिन्दिवाक्वापिद्विजोत्तमः ॥ सायंप्रातर्द्विजोऽश्नीयादग्निहोत्रविधानवित् ॥ २० ॥ मधुमांसंप्राणिहिंसांभास्करालोकनांजने ॥ स्त्रियंपर्युषितोच्छिष्टंपरिवादंविवर्जयेत् ॥ २१ ॥ औपनायनिकःकालोब्रह्मक्षत्रविशांपरः ॥ आषोडशादाद्वाविंशादाचतुर्विंशदब्दतः ॥ २२ ॥ इतोप्यूर्ध्वंनसंस्कार्याःपतिताधर्मवर्जिताः ॥ व्रात्यस्तोमेनयज्ञेनतत्पातित्यंपरिव्रजेत् ॥ २३ ॥ सावित्रीपतितैःसार्धंसंबंधंनसमाचरेत् ॥ ऐणंचरौरवंबास्तंक्रमाच्चर्मद्विजन्मनाम् ॥२४॥ वसीरन्नानुपूर्व्येणशाणक्षौमाविकानिच ॥ द्विजस्यमेखलामौंजीमौर्वीचभुजजन्मनः ॥ भवेत्त्रिवृत्समाश्लक्ष्णाविशस्तुशणतांतवी ॥ २५ ॥ मुंजाभावेविधातव्याकुशाश्मंतकबल्वजैः ॥ ग्रंथिनैकेनसंयुक्तात्रिभिःपंचभिरेववा ॥ २६ ॥ उपवीतंक्रमेणस्यात्कार्पासंशाणमाविकम् ॥ त्रिवृदूर्ध्ववृतंतच्चभवेदायुर्विवृद्धये ॥ २७ ॥ बिल्वपालाशयोर्दंडोब्राह्मणस्यनृपस्यतु ॥ न्यग्रोधबालदलयोःपीलूदुंबरयोर्विशः ॥ २८ ॥ आमौलिंवाऽऽललाटंवाऽऽनासमूर्ध्वप्रमाणतः ॥ ब्रह्मक्षत्रविशांदंडस्त्वगाढ्योनाग्निदूषितः ॥ २९ ॥ प्रदक्षिणंपरीत्याग्निमुपस्थायदिवाकरम् ॥ दंडाजिनोपवीताढ्यश्चरेद्भैक्ष्यंयथोदितम् ॥ ३० ॥ मातृमातृष्वसृस्वसृपितृस्वसृपुरःसराः ॥ प्रथमंभिक्षणीयाः स्युरेतायाचननोवदेत् ॥ ३१ ॥

समासमगुणत्रयनिर्मिता ॥ श्लक्ष्णास्निग्धस्पर्शा ॥ अत्रत्रिवृत्समाश्लक्ष्णेतितिसृणांविशेषणंगम्यते ॥ मनौतुत्रिवृत्समाश्लक्ष्णेतिमौंज्याएवेति ॥ तथाचमनुः ॥ मौंजीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला ॥ क्षत्रियस्यतुमौर्वीज्यावैश्यस्यशणतांतवीति ॥ तत्रत्रैगुण्यंसाधारणमेव ॥ त्रिगुणप्रदक्षिणामेखलेतिसाधारण्येनप्रचेतसात्रैगुण्याभिधानात् ॥ २५ ॥ मुंजाभावइति ॥ मुंजाद्यभावइत्यर्थः ॥ विधातव्याइतिबहुवचनांतोवापाठः ॥ पंचभिर्वेतिवाशब्दप्रयोगान्नविप्रादिभिःक्रमेणसंबंधःकिंतुसर्वत्रयथाकुलाचारसंबंधः ॥ अश्मंतकःमालूयातृणम् ॥ बल्वजःवागयीतिप्रसिद्धः ॥ ॥ २६ ॥ ऊर्ध्ववृतंदक्षिणावर्त्तितम् ॥ २७ ॥ बालदलःखदिरः ॥ पीलुर्गुडफलः ॥ २८ ॥ २९ ॥ यथोदितंपूर्वोक्तप्रकारेणोक्तम् ॥ ३० ॥ ननोवदेन्नास्तीतिनब्रूयात् ॥ याचैनंनावमानये

दितिपाठेएनंब्रह्मचारिणंनावमानयेत्प्रत्याख्यानेन ॥ एनामितिपाठेएनांभिक्षाम् ॥ ३१ ॥ वेदव्रतानिगुरुशुश्रूषादीनि ॥ ऊर्ध्वंवेदपाठसमाह्यनंतरम् ॥ ३२ ॥ असौपूर्वोक्तः ॥ ३३ ॥
॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ वेदश्चयज्ञश्चादिर्यस्यलिंगस्यचिह्नस्यतत्तथा ॥ वेदयष्ट्यादीतिपाठश्चित्यः ॥ ३७ ॥ उपलक्षणंचिह्नम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ केशांतंसमावर्तनम् ॥ ४० ॥ एकामुख्या
केवला ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ बहिर्नदीतीरादौ ॥ ४४ ॥ अत्यब्दमिति ॥ इत्यनेनप्रकारेण ॥ अत्यब्दंकिंचिदधिकंसंवत्सरम् ॥ अत्यब्दमेतदितिक्वचित्पाठः ॥ प्रतिवस्रंप्रतिदिनम् ॥

यावद्वेदमधीतेचचरन्वेदव्रतानिच ॥ ब्रह्मचारीभवेत्तावदूर्ध्वंस्नातोगृहीभवेत् ॥ ३२ ॥ प्रोक्तोसावुपकुर्वाणोद्वितीयस्तत्रनैष्ठिकः ॥ तिष्ठेत्तावद्गुरुकुले
यावत्स्यादायुषःक्षयः ॥ ३३ ॥ गृहाश्रमंसमाश्रित्ययःपुनर्ब्रह्मचर्यभाक् ॥ नासौयतिर्वनस्थोवास्यात्सर्वाश्रमवर्जितः ॥ ३४ ॥ अनाश्रमीनतिष्ठेतदिनमे
कमपिद्विजः ॥ आश्रमंतुविनातिष्ठन्प्रायश्चित्तीयतोहिसः ॥३५॥ जपंहोमंव्रतंदानंस्वाध्यायंपितृतर्पणम् ॥ कुर्वाणोथाश्रमभ्रष्टोनासौतत्फलमाप्नुयात् ॥
॥ ३६॥ मेखलाजिनदंडाश्चलिंगंस्याद्ब्रह्मचारिणः ॥ गृहिणोवेदयज्ञादिनखलोमवनस्थिते: ॥ ३७ ॥ त्रिदंडादियतेरुक्तमुपलक्षणमत्रवै ॥ एतल्लक्षणही
नस्तुप्रायश्चित्तीदिनेदिने ॥ ३८ ॥ जीर्णंकमंडलुंदंडमुपवीताजिनेअपि ॥ अप्स्वेवतानिनिक्षिप्यगृह्णीतान्यच्चमंत्रवत् ॥ ३९ ॥ विदध्यात्षोडशेवर्षे
केशांतंकर्मचक्रमात् ॥ द्वाविंशेचचतुर्विंशेगार्हस्थ्यप्रतिपत्तये ॥ ४० ॥ तपोयज्ञव्रतेभ्यश्चसर्वस्माच्छुभकर्मणः ॥ द्विजातीनांश्रुतिर्ह्येकाहेतुर्निःश्रेयस
श्रियः ॥ ४१ ॥ वेदारंभेविसर्गेचविदध्यात्प्रणवंसदा ॥ अफलोऽनोंकृतोयस्मात्पठितोपिनसिद्धये ॥ ४२ ॥ वेदस्यवदनंप्रोक्तंगायत्रीत्रिपदापरा ॥ तिसृ
भिःप्रणवाद्याभिर्महाव्याहृतिभिःसह ॥ ४३ ॥ सहस्रंसाधिकंकिंचित्रिकमेतज्जपन्यमी ॥ मासंबहिःप्रतिदिनंमहाघादपिमुच्यते ॥ ४४ ॥ अत्यब्दमिति
योभ्यस्येत्प्रतिवस्रमनन्यधीः ॥ सव्योममूर्तिःशुद्धात्मापरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ४५ ॥ त्रिवर्णमयमोंकारंभूर्भुवःस्वारितित्रयम् ॥ पादत्रयंचसावित्र्यास्त्रयोवे
दाअदूदुहन् ॥ ४६ ॥ एतदक्षरमेनांचजपेद्व्याहृतिपूर्विकाम् ॥ संध्ययोर्वेदविद्विप्रोवेदपुण्येनयुज्यते ॥ ४७ ॥ विधिक्रतोर्दशगुणंजपस्यफलमश्नुते ॥
विधिक्रतोर्दशगुणोजपक्रतुरुदीरितः ॥ ४८ ॥ उपांशुस्तच्छतगुणःसहस्रोमानसस्ततः ॥ ४९ ॥ अधीत्यवेदान्वेदौवावेदंवाशक्तितोद्विजः ॥ सुवर्ण
पूर्णधरणीदानस्यफलमश्नुते ॥ ५० ॥ श्रुतिमेवसदाभ्यस्येत्तपस्तप्तुंद्विजोत्तमः ॥ श्रुत्यभ्यासोहिविप्रस्यपरमंतपउच्यते ॥ ५१ ॥ हित्वाश्रुतेरध्ययनं
योन्यत्पठितुमिच्छति ॥ सदोग्ध्रींधेनुमुत्सृज्यग्रामक्रोडींदुधुक्षति ॥ ५२ ॥

व्योममूर्तिः शुद्धशरीरःपरिपूर्णरूपोवा ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ विधिक्रतोरिति ॥ विधिनानुष्ठितःक्रतुर्विधिक्रतुर्दर्शपौर्णमासादिस्तस्यदशगुणंफलंप्रणवादीनांजपस्ययत्तदश्नुतेप्राप्नोतीत्यर्थः ॥
तत्रहेतुमाह ॥ विधीति ॥ ४८ ॥ ततउपांशुजपक्रतोः ॥ उपांशुरस्पष्टः ॥ स्मृतइतिक्वचित् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तपस्तप्तुंतपःकर्त्तुम् ॥ तपस्तप्यन्नितिक्वचित् ॥ ५१ ॥ ग्रामक्रोडींग्रामसूकरीम् ॥

दुधुक्षतिदोग्धुमिच्छति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ आहवनीयाद्यग्न्युत्पादकंकर्मअग्न्याधेयम् ॥ पाकयज्ञान्पक्कनवसस्यनिमित्तान्अष्टकादीन्वा ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कृत्तिमय
श्चर्ममयः ॥ ५९ ॥ द्विजोविप्रादिः ॥ विप्रइतिपाठेविप्रइतिक्षत्रियवैश्ययोरुपलक्षणम् ॥ पुनर्मामित्यृचमिति ॥ पुनर्मामैत्विंद्रियमित्येतामृचंवारत्रयंजपेत् ॥ ६० ॥ वेश्मसुगृहस्थाश्रमेषु ॥ ६१ ॥
अवकीर्णिव्रतंप्रायश्चित्तम् ॥ ६२ ॥ अविशेषणंविशेषणरहितंकेवलमित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ परिभोक्ताअग्रतोभोक्ता ॥ ६५ ॥ ज्ञातृणाज्ञात्रा ॥ ज्ञानिनेतिक्वचित् ॥ जानतेतिचान्यत्र ॥ पक्षत्रये

उपनीयचवैशिष्यंवेदमध्यापयेद्द्विजः ॥ सकल्पंसरहस्यंचतमाचार्यंविदुर्बुधाः ॥ ५३ ॥ योध्यापयेदेकदेशंश्रुतेरंगान्यथापिवा ॥ वृत्त्यर्थंसउपाध्यायो
विद्वद्भिःपरिगीयते ॥ ५४ ॥ यथाविधिनिषेकादियःकर्मकुरुतेद्विजः ॥ संभावयेत्तथान्नेनगुरुःसइहकीर्त्यते ॥ ५५ ॥ अग्न्याधेयंपाकयज्ञानग्निष्टोमादि
कान्मखान् ॥ यःकरोतिवृतोयस्यसतस्यर्त्त्विगिहोच्यते ॥ ५६ ॥ उपाध्यायादृशाचार्यआचार्यात्तुशतंपिता ॥ सहस्रंतुपितुर्मातागौरवेणातिरिच्यते
॥ ५७ ॥ विप्राणांज्ञानतोज्यैष्ठ्यंबाहुजानांतुवीर्यतः ॥ वैश्यानांधान्यधनतःपज्जातानांतुजन्मतः ॥ ५८ ॥ यथादारुमयोहस्तीयथाकृत्तिमयोमृगः ॥
तथाविप्रोऽनधीयानस्त्रयोऽमीनामधारिणः ॥ ५९ ॥ स्वप्नेसिक्त्वाब्रह्मचारीद्विजःशुक्रमकामतः ॥ स्नात्वार्कमर्चयित्वात्रिःपुनर्मामित्यृचंजपेत् ॥ ६० ॥
स्वधर्मनिरतानांचवेदयज्ञक्रियावताम् ॥ ब्रह्मचारीचरेद्भैक्ष्यंवेश्मसुप्रयतोऽन्वहम् ॥ ६१ ॥ अकृत्वाभैक्ष्यचरणमसमिध्यहुताशनम् ॥ अनातुरःसप्तरात्र
मवकीर्णिव्रतंचरेत् ॥ ६२ ॥ यथेष्टचेष्टोनभवेद्गुरोर्नयनगोचरे ॥ ननामपरिगृह्णीयात्परोक्षेप्यविशेषणम् ॥ ६३ ॥ गुरुनिंदाभवेद्यत्रपरिवादस्तुयत्रच ॥
श्रुतीपिधायवास्थेयंयातव्यंवाततोन्यतः ॥ ६४ ॥ खरोगुरोःपरीवादाच्छ्वाभवेद्गुरुनिंदकः ॥ मत्सरीक्षुद्रकीटःस्यात्परिभोक्ताभवेत्कृमिः ॥ ६५ ॥
नाभिवाद्यागुरोःपत्नीस्पृष्ट्वांघ्रीयुवतीसती ॥ क्वापिविंशतिवर्षेणज्ञातृणागुणदोषयोः ॥ ६६ ॥ स्वभावश्चंचलःस्त्रीणांदोषःपुंसामतःस्मृतः ॥ प्रमदासुप्रमाद्यं
तिक्वचिन्नैवविपाश्चितः ॥ ६७ ॥ विद्वांसमप्यविद्वांसंयतस्ताधर्षयंत्यलम् ॥ स्ववशंवापिकुर्वंतिसूत्रबद्धशकुंतवत् ॥ ६८ ॥ नमात्रानदुहित्रावानस्वस्रैकां
तशीलता ॥ बलवंतींद्रियाण्यत्रमोहयंत्यपिकोविदान् ॥ ६९ ॥ प्रयत्नेनखनन्यद्वद्भूमेर्वार्यधिगच्छति ॥ शुश्रूषयागुरोस्तद्वद्विद्यांशिष्योधिगच्छति॥७०॥
शयानमभ्युदयतेब्रध्नश्चेद्ब्रह्मचारिणम् ॥ प्रमादादथनिम्लोचेज्जपन्नुपवसेद्दिनम् ॥ ७१ ॥ सुतस्यसंभवेक्लेशंसहेतेपितरौचयत् ॥ शक्यावर्षशतेनापिनो
कर्तुंतस्यनिष्कृतिः ॥ ७२ ॥ अतस्तयोःप्रियंकुर्याद्गुरोरपिचसर्वदा ॥ त्रिषुतेषुसुतुष्टेषुतपःसर्वंसमाप्यते ॥ ७३ ॥ तेषांत्रयाणांशुश्रूषापरमंतपउच्यते ॥
तानतिक्रम्ययःकुर्यात्तन्नसिद्ध्येत्कदाचन ॥ ७४ ॥

पिशुणदोषयोरितिकर्मणिषष्ठी ॥ ६६ ॥ अतश्चंचलस्वभावात् ॥ प्रमाद्यंतिविश्वासयंतीत्यर्थः ॥ ६७ ॥ विश्वासागमनेहेतुर्विद्वांसमिति ॥ धर्षयंतिक्षोभयंति ॥ अलंसर्वप्रकारेण ॥ तदेवाह ॥ स्ववश
मिति ॥ ६८ ॥ एकांतशीलताएकत्रस्थितिर्नकर्तव्येतिशेषः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ जपन्गायत्रीमितिशेषः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ तान्पित्रादीन् ॥ तानीतिपाठेतेषांशुश्रूषादीनीत्यर्थः ॥ ७४ ॥

सुधीर्धार्मिकः ॥ सदेतिपाठेसदासमाराध्येतिसंबंधः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ऋच्छतिप्राप्नोति ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ततआनुकूल्यात्तदेतिवा ॥ एवमग्रेपि ॥ ८३ ॥
साचेति ॥ साचभार्यायाविनीतातथाचसतित्रिवर्गोविनयश्चध्रुवंस्यादित्यर्थः ॥ विनीताचेदितिक्वचित्पाठः ॥ त्रिवर्गस्तत्रवैइतिक्वचित् ॥ त्रिवर्गंविनयेदितिचान्यत्र ॥ तत्रविनयेद्विशेषेणप्रापयेदित्यर्थः

त्रीनेवामून्समाराध्यत्रींल्लोकान्सजयेत्सुधीः ॥ देववद्दिविदीव्येततेषांतोषंविवर्धयन् ॥ ७५ ॥ भूर्लोकंजननीभक्त्याभुवर्लोकंतथापितुः ॥ गुरोःशुश्रूषणा
त्तद्वत्स्वर्लोकंचजयेत्कृती ॥ ७६ ॥ एतदेवनृणांप्रोक्तंपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ यदेतेषांहिसंतोषउपधर्मोन्यउच्यते ॥ ७७ ॥ अधीत्यवेदान्वेदौवावेदंवापि
क्रमाद्द्विजः ॥ अप्रस्खलद्ब्रह्मचर्योगृहाश्रममथाश्रयेत् ॥ ७८ ॥ अविप्लुतब्रह्मचर्योविश्वेशानुग्रहाद्भवेत् ॥ अनुग्रहश्चवैश्वेशःकाशीप्राप्तिकरःपरः ॥ ७९ ॥
काशीप्राप्त्याभवेज्ज्ञानंज्ञानान्निर्वाणमृच्छति ॥ निर्वाणार्थंप्रयत्नोहिसदाचारस्यधीमताम् ॥ ८० ॥ सदाचारोगृहेयद्वन्नतथास्त्याश्रमांतरे ॥ विद्याजातंप
ठित्वांतेगृहस्थाश्रममाश्रयेत् ॥ ८१ ॥ गृहाश्रमात्परंनास्तियदिपत्नीवशंवदा ॥ आनुकूल्यंहिदंपत्योस्त्रिवर्गोदयहेतवे ॥ ८२ ॥ आनुकूल्यंकलत्रंचेत्त्रिदि
वेनापिकिंततः ॥ प्रातिकूल्यंकलत्रंचेन्नरकेणापिकिंततः ॥ ८३ ॥ गृहाश्रमःसुखार्थायभार्यामूलंचतत्सुखम् ॥ साचभार्याविनीतायात्रिवर्गोविनयोध्रुवम्
॥ ८४ ॥ जलौकयोपमीयंतेप्रमदामंदबुद्धिभिः ॥ मृगीदृशांजलौकानांविचारान्महदंतरम् ॥ ८५ ॥ जलौकाकेवलंरक्तमाददानातपस्विनी ॥ प्रमदासर्वं
दादत्तेचित्तंवित्तंबलंसुखम् ॥ ८६ ॥ दक्षाप्रजावतीसाध्वीप्रियवाक्चवशंवदा ॥ गुणैरमीभिःसंयुक्तासाश्रीःस्त्रीरूपधारिणी ॥ ८७ ॥ गुरोरनुज्ञयास्नात्वाव्रतं
वेदंसमाप्यच ॥ उद्वहेतततोभार्यांसवर्णांसाधुलक्षणाम् ॥ ८८ ॥ जनेतुरसगोत्रायामातुर्याप्यसपिंडका ॥ दारकर्मणियोग्यासाद्विजानांधर्मवृद्धये ॥८९॥
स्त्रीसंबंधेप्यपस्मारिक्षयिश्वित्रिकुलंत्यजेत् ॥ अभिशस्तिसमायुक्तंतथाकन्याप्रसूंत्यजेत् ॥९०॥ रोगहीनांभ्रातृमतींस्वस्मात्किंचिल्लघीयसीम् ॥ उद्वहेत
द्विजोभार्यांसौम्यास्यांमृदुभाषिणीम् ॥९१॥ नपर्वतर्क्षवृक्षाह्वांननदीसर्पनामिकाम् ॥ नपक्ष्याहिप्रेष्यनाम्नींसौम्याख्यामुद्वहेत्सुधीः ॥९२॥ नचातिरिक्तहीं
नांगींनातिदीर्घांनवाकृशाम् ॥ नालोमिकांनातिलोमांनास्निग्धस्थूलमौलिजाम् ॥ ९३ ॥ मोहात्समुपयच्छेतकुलहीनांनकन्यकाम् ॥ हीनोपयमनाद्या
तिसंतानमपिहीनताम् ॥९४॥ लक्षणानिपरीक्ष्यादौततःकन्यांसमुद्वहेत् ॥ सुलक्षणासदाचारापत्युरायुर्विवर्धयेत् ॥९५॥ ब्रह्मचारिसमाचारइतितेसमुदी
रितः ॥ घटोद्भवप्रसंगेनस्त्रीलक्षणमथब्रुवे॥९६॥इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेषट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३६॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ तपस्विनीसंतप्ताऽऽहाराभावेनजलवासाद्वा ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ पर्वतश्चऋक्षंचनक्षत्रंचऋक्षश्चभल्लूकइतिवा वृक्षश्चतदाह्वांतदाख्यामित्यर्थः ॥ सर्पाह्यो
र्निष्फणसफणत्वेनावांतरभेदस्तत्राहयोनागाः ॥ प्रेष्यनाम्नींदास्यसूचकनाम्नीम् ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ इतिश्रीकाशीखंडटीकायांषट्त्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥

स्कंदउवाच ॥ ॥ सदागृहीसुखंभुंक्तेस्त्रीलक्षणवतीयदि ॥ अतःसुखसमृद्ध्यर्थमादौलक्षणमीक्षयेत् ॥ १ ॥ वपुरावर्तगंधाश्चच्छायासत्वंस्वरोगतिः ॥
वर्णश्चेत्यष्टधाप्रोक्ताबुधैर्लक्षणभूमिका ॥ २ ॥ आपादतलमारभ्ययावन्मौलिरुहंक्रमात् ॥ शुभाशुभानिवक्ष्यामिलक्षणानिमुनेशृणु ॥ ३ ॥ आदौपा
दतलंरेखास्ततोंगुष्ठांगुलीनखाः ॥ पृष्ठंगुल्फद्वयंपार्ष्णीजंघेरोमाणिजानुनी ॥ ४ ॥ ऊरूकटीनितंबस्फिग्भगोजघनबस्तिके ॥ नाभिःकुक्षिद्वयंपार्श्वो
दरमध्यवलित्रयम् ॥ ५ ॥ रोमालीहृदयंवक्षोवक्षोजद्वयचूचुकम् ॥ जत्रुस्कंधांसकक्षादोर्मणिबंधकरद्वयम् ॥ ६ ॥

त्रिंशत्तमेथसप्तोर्ध्वेऽध्यायेतीवमनोरमे ॥ लक्षणंवर्ण्यतेस्त्रीणांमृगीदृग्भिर्हृतात्मनाम् ॥ १ ॥ ननुनिवृत्तिमार्गंविहायकिमित्यतिबीभत्सितंब्रह्मज्ञानप्रतिकूलंस्त्रीयोन्यादिवर्णनंनिरूप्यतेभगवताव्यासेन ॥ तथाचोक्तंभाष्यकारेण ॥ स्त्रीपिंडसंपर्ककलुषितचेतसोब्रह्मनजानंतीति ॥ सत्यम् ॥ किंतुगुडजिह्विकान्यायेनबहिर्मुखानांविश्वेश्वरकथायांप्रवृत्त्यर्थमितिब्रूमः ॥ तथाचभागवतेमैत्रेयंप्रतिविदुरवचनम् ॥ मुनिर्विवक्षुर्भगवद्गुणानांसखापितेभारतमाहकृष्णः ॥ यस्मिन्नृणांग्राम्यसुखानुवादैर्मतिर्गृहीतानुहरेःकथायामिति ॥ अपिरत्राभिन्नक्रमेभारतमपीत्यनेनसंवध्यमानःपुराणानिसमुच्चिनोति ॥ हरेरित्यर्थपरोनिर्देशः ॥ पूर्वाध्यायांतेस्त्रीलक्षणमथब्रुवइत्युक्तमतस्तदेवसहेतुकमनुक्रामति ॥ सदागृहीति ॥ १ ॥ तत्रप्रथमंलक्षणाधिकरणंनिर्दिशति ॥ वपुरिति ॥ वपुर्ह्रस्वाद्यवयवरहितम् ॥ आवर्तःपाणिनाभ्यादौरोम्णांदक्षिणावर्तः ॥ छायाकांतिः ॥ सत्त्वमंतःकरणंपरपुरुषोपस्थितौमनोनिवारणकारणंगुणविशेषोवा ॥ वर्णोगौरादिः ॥ अष्टधाऽष्टप्रकारालक्षणभूमिकालक्षणस्थानम् ॥ २ ॥ वपुषोलक्षणंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ आपादेति ॥ यावन्मौलिरुहंयावत्केशम् ॥ ३ ॥ शरीरस्यप्रत्यंगलक्षणंवक्तुमंगानिकथयति आदाविति षड्भिः ॥ योषिदेवंभूतेतिषष्ठेनान्वयः ॥ कथंभूताषडुत्तराषष्टिःषडधिकषष्ट्यवयवयुक्तेत्यर्थः ॥ कासेत्यतआह ॥ अंगलक्षणसत्वनिःशुभाशुभांगलक्षणसत्स्थानंसमीचीनाभूमिरित्यर्थः ॥ यद्वा षष्टिरेवविशेष्याषडधिकषष्ट्यवयवेत्यर्थः ॥ कासेत्यतआहांगलक्षणसत्वनिरीति ॥ तान्येवषडधिकानिषष्ट्यंगानिलक्षणस्थानानिदर्शयति पादतलमित्यादिना ॥ पादश्चतलंचेतिपादतलमित्येकवद्भावः ॥ पादतलेइतिपाठेद्विवचनम् ॥ रेखादिपंचकंपादस्यैव ॥ अंगुष्ठश्चांगुलीचनखश्चेतितेतथा ॥ गुल्फद्वयंपादग्रंथिद्वयम् ॥ पार्ष्णीप्रायोगुल्फयोरधःपादयोःपश्चाद्भागौ ॥ जंघेप्रसृतेजानुनोरधोभागौ ॥ जानुनीऊरूपर्वाणौआवुइतिख्यातावित्यर्थः ॥ तद्ग्रंथीघुटिकेगुल्फौपुमान्पार्ष्णिस्तयोरधः ॥ जंघातुप्रसृताजानूरुपर्वाष्ठीवदस्त्रियामित्यमरः ॥ ४ ॥ ऊरूसक्थिनीजानुनोरुपरिभागौ ॥ कटीउन्नतमांसखंडेश्रोण्यावितियावत् ॥ नितंबौचस्त्रीकट्योःपश्चाद्भागौकटिःश्रोणिःककुद्मती ॥ पश्चान्नितंबःस्त्रीकट्याइत्यमरः ॥ स्फिचौकटिप्रोथौ ॥ स्त्रियांस्फिचौकटिप्रोथावित्यमरः ॥ नितंबश्चस्फिक्चेतिसमाहारत्वादेकवद्भावः ॥ भगोभगंयोनिरित्यर्थः ॥ भगंयोनिर्द्वयोरित्यमरः ॥ नितंबस्फिग्भगांइतिक्वचित्पाठः ॥ जघनंस्त्रीकट्याःपुरोभागः ॥ स्त्रीकट्याःक्लीबेतुजघनंपुरइत्यमरः ॥ वस्तिर्नाभेरधोभागः ॥ बस्तिर्नाभेरधोद्वयोरित्यमरः ॥ जघनंचवस्तिश्चतेतथा ॥ नाभिःप्रसिद्धा ॥ कुक्षिद्वयंजठरद्वयम् ॥ पिचंडकुक्षीजठरोदरंतुंदमित्यमरः ॥ पार्श्वंचबाहुमूलस्याधोभागः ॥ पार्श्वमस्त्रीतयोरधइत्यमरः ॥ उदरंच ॥ यद्यपिकुक्ष्युदरयोःपर्यायत्वंतथापिमध्यप्रदेशउदरंतदुभयपार्श्वप्रदेशःकुक्षिरितिज्ञातव्यम् ॥ अतएवकुक्षिद्वयमितिद्वयपदंप्रागुक्तम् ॥ मध्यंचमध्यमम् ॥ मध्यमंचावलग्नंचमध्योस्त्रीद्वौपरौद्वयोरित्यमरः ॥ वलित्रयंच ॥ त्रयपदंशुभलक्षणाभिप्रायेणनोद्देशमात्रापेक्षया ॥ समाहारत्वादेकवद्भावः ॥ ५ ॥ रोमालीरोमपंक्तिः ॥ हृदयंहृदाधारउदरादूर्ध्वप्रदेशः ॥ वक्षउरः ॥ उरोवत्संचवक्षश्चेत्यमरः ॥ वक्षोजद्वयंस्तनद्वयम् ॥ चूचुकंकुचाग्रम् ॥ चूचुकंतुकुचाग्रंस्यादित्यमरः ॥ वक्षोजद्वयंचूचुकंचेत्येकवद्भावः ॥ जत्रुस्कन्धस्यसन्धिः ॥ संधीतस्यैववजत्रुणीत्यमरः ॥ स्कन्धश्चभुजशिरः ॥ स्कन्धोभुजशिरोंसोऽस्त्रीत्यमरः ॥ अंसश्चतस्यैवोपरिभागइत्यवांतरभेदान्नपौनरुक्त्यम् ॥ कक्षश्चबाहुमूलम् ॥ बाहुमूलेउभेकक्षावित्यमरः ॥ तेतथा ॥ दोर्हस्तः ॥ भुजबाहू

प्रवेष्ठोदोरित्यमरः ॥ मणिबंधकरद्वयंतत्पर्यन्तहस्तद्वयमित्यर्थः ॥ ६ ॥ पृष्ठिःपृष्ठम् ॥ कृकाटिकाचअवटुःपृष्ठवंशस्योपरिभागोघाटइतिगौडेप्रसिद्धः ॥ अवटुर्घाटाकृकाटिकेत्यमरः ॥ कंठ
श्चगलः ॥ कंठोगलइत्यमरः ॥ तेतथा ॥ क्लीबत्वमार्षम् ॥ कृकाटिकाकंठइतिपाठेपृथक्पदम् ॥ चिबुकमधरस्याधोभागः ॥ अधस्ताच्चिबुकमित्यमरः ॥ हनुःकपोलयोःपरभागः ॥ तत्प
राहनुरित्यमरः ॥ ७ ॥ कपोलौगण्डौ ॥ गण्डौकपोलावित्यमरः ॥ अधरश्चउत्तरोष्ठश्चअधरोत्तरोष्ठौरदनच्छदौ ॥ उत्तरपदंतुस्पष्टार्थम् ॥ यद्वा अधरोत्तरौचयावोष्ठौ ॥ ओष्ठाधरौतुरदनच्छदौदशन
वाससीइत्यमरः ॥ द्विजादंताश्चजिह्विकाचजिह्वातास्तथा ॥ घण्टिकाजिह्वायाअधोभागः ॥ तालुकाकुदंजिह्वातउपरिप्रदेशः ॥ तालुतुकाकुदमित्यमरः ॥ हसितंहास्यम् ॥ क्षुतंक्षुत् ॥ स्त्रीक्षुत्क्षुतंक्षवः
पुंसीत्यमरः ॥ ८ ॥ पक्ष्मनेत्ररक्षकम् ॥ भ्रूर्दृशउपरिवर्तमानावयवविशेषः ॥ ऊर्ध्वंदृग्भ्यांभ्रुवौस्त्रियामित्यमरः ॥ कर्णौचभालंचललाटंतानितथा ॥ मौलिश्चशिरःसीमन्तश्चसिंदूराधारकेशवेशविस्तार
विशेषः ॥ मौलिजाश्चकेशास्तेतथा ॥९॥ तन्त्रेणपादतलयोःशुभाशुभेलक्षणेआह स्त्रीणामितिद्वयेन ॥ मांसलंमांसयुक्तंमांसैःसुललितमित्यर्थः ॥ १० ॥ खण्डितप्रतिबिंबकंवालुकादावजाताचिह्नम्॥

पाणिपृष्ठंपाणितलंरेखांगुष्ठांगुलीनखाः ॥ पृष्ठिःकृकाटिकाकंठेचिबुकंचहनुद्वयम् ॥ ७ ॥ कपोलौवक्त्रमधरोत्तरोष्ठौद्विजजिह्विकाः ॥ घंटिकातालुहसितं
नासिकाक्षुतमक्षिणी ॥ ८ ॥ पक्ष्मभ्रूकर्णभालानिमौलिसीमंतमौलिजाः ॥ षष्ठिःषडुत्तरायोषिदंगलक्षणसत्खनिः ॥ ९ ॥ स्त्रीणांपादतलंस्निग्धंमां
सलंमृदुलंसमम् ॥ अस्वेदमुष्णमरुणंबहुभोगोचितंस्मृतम् ॥ १० ॥ रूक्षंविवर्णंपरुषंखंडितप्रतिबिंबकम् ॥ शूर्पाकारंविशुष्कंचदुःखदौर्भाग्यसूचकम्
॥ ११ ॥ चक्रस्वस्तिकशंखाब्जध्वजमीनातपत्रवत् ॥ यस्याःपादतलेरेखासाभवेत्क्षितिपांगना ॥ १२ ॥ भवेदखंडभोगायोर्द्ध्वामध्यांगुलिसंगता ॥
रेखाखुसर्पकाकाभादुःखदारिद्र्यसूचिका ॥ १३ ॥ उन्नतोमांसलोंगुष्ठोवर्तुलोतुलभोगदः ॥ वक्रोह्रस्वश्चचिपिटःसुखसौभाग्यभंजकः ॥ १४ ॥
विधवाविपुलेनस्याद्दीर्घांगुष्ठेनदुर्भगा ॥ मृदवोंगुलयःशस्तावनावृत्ताःसमुन्नताः ॥१५॥ दीर्घांगुलीभिःकुलटाकृशाभिरतिनिर्धना ॥ ह्रस्वायुष्याचह्रस्वा
भिर्भुग्नाभिर्भुग्नवर्तिनी ॥ १६ ॥ चिपिटाभिर्भवेद्दासीविरलाभिर्दरिद्रिणी ॥ परस्परंसमारूढाःपादांगुल्योभवंतिहि ॥ १७ ॥ हत्वाबहूनपिपतीन्परप्रे
ष्यातदाभवेत् ॥ यस्याःपथिसमायांत्यारजोभूमेःसमुच्छलेत् ॥ १८ ॥ सापांसुलाप्रजायेतकुलत्रयविनाशिनी ॥ यस्याःकनिष्ठिकाभूमिंनगच्छंत्याःप
रिस्पृशेत् ॥ १९ ॥ सानिहत्यपतिंयोषाद्वितीयंकुरुतेपतिम् ॥ अनामिकाचमध्याचयस्याभूमिंनसंस्पृशेत् ॥२० ॥ पतिद्वयंनिहंत्याद्याद्वितीयाचप
तित्रयम् ॥ पतिहीनत्वकारिण्यौहीनेतेद्वेइमेयदि ॥ २१ ॥ प्रदेशिनीभवेद्यस्याअंगुष्ठाव्यतिरेकिणी ॥ कन्यैवकुलटासास्यादेषएवविनिश्चयः ॥ २२ ॥

एवंशुभाशुभलक्षणद्वयमुक्तम् ॥११॥ पादतलेरेखायाःशुभाशुभेलक्षणेआह चक्रेतिद्वाभ्याम् ॥ स्वस्तिकंत्रिकोणरेखाविशेषः ॥ क्षितिपांगनाराजपत्नी ॥ तदुक्तंसामुद्रिके ॥ यस्याःपाणितलेपद्मंपादेचै
वविशेषतः॥चामरंशंखचक्रंचसापिराज्ञीभविष्यतीति ॥१२॥ ऊर्ध्वाऊर्ध्वगामिनी ॥ आखुर्मूषकश्चसर्पश्चकाकश्चतेषामाभाआकारोयस्याःसारेखादुःखदारिद्र्यसूचिकेत्यन्वयः ॥ नख्यहीतिपाठेनखीजं
तुविशेषः ॥ १३ ॥ पादांगुष्ठस्यशुभेलक्षणेआह उन्नतइतिसार्धेन॥चिपिटःचिपिटकाकारः ॥ चेप्रढइतिलोकेप्रसिद्धइत्यर्थः ॥१४॥ अंगुलीनांशुभाशुभेलक्षणेआह मृदवइतिसार्द्धैरष्टभिः ॥ १५ ॥
भुग्नाभिःकुटिलाभिः ॥ भुग्नवर्तिनीकुटिलव्यवहारवर्तिनी ॥ १६ ॥ १७ ॥ परप्रेष्यापराधीना॥समुच्छलेदूर्ध्वंगच्छेत् ॥ १८ ॥ पांसुलाव्यभिचारिणी ॥ नपरिस्पृशेदित्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥
आद्याऽनामिकाऽस्पृष्टभूमिका ॥ द्वितीयामध्यमाऽस्पृष्टभूमिका ॥ तेअनामिकामध्येहीनेरहितेन्यूनेवा ॥ २१ ॥ अंगुष्ठाव्यतिरेकिणीअंगुष्ठेनसंबद्धा ॥ अंगुष्ठव्यतिरेकिणीतिपाठे

अंगुष्ठेनात्यंतभिन्नाविरला ॥ अंगुष्ठादतिरेकिणीतिपाठेअंगुष्ठादपिदीर्घेत्यर्थः ॥ कन्यैवाऽविवाहितैव ॥ कुलटापुंश्चली ॥ २२ ॥ पादनखानांशुभलक्षणमाह ॥ स्निग्धाइति ॥
एतद्विपरीताअशुभाइत्यर्थः ॥ एतदुक्तंभवति ॥ एवमन्यत्रापियत्रयत्राशुभलक्षणंनोक्तंतत्रतत्रार्थाज्ज्ञातव्यम् ॥ २३ ॥ पादपृष्ठस्यशुभाशुभलक्षणेआह राज्ञीत्वेतिद्वयेन ॥ २४ ॥
॥ २५ ॥ पादग्रंथ्यपरपर्यायस्यगुल्फस्यशुभाशुभलक्षणेआह गूढावित्येकेन ॥ स्थपुटौनिम्नौ ॥ सुपुष्टावितिपाठेस्थूलावित्यर्थः ॥ दृश्यौप्राकृतौकुत्सितावितियावत् ॥ यद्वा दृशौनेत्रेपश्यतस्तनूकुरुत
इतिदृश्यौनेत्रयोर्व्रीडाजनकावित्यर्थः ॥ २६ ॥ पादपश्चाद्भागस्यपार्ष्णेःशुभाशुभेलक्षणेआह समपार्ष्णिरित्येकेन ॥ २७ ॥ जानुगुल्फमध्यमभागस्यजंघाख्यस्यशुभलक्षणमाह ॥ रोमहीन
इति ॥ यस्याःजंघेरोमहीनेभवतःसाराजपत्नीभवतीतिसंबंधः ॥ क्रमवर्तुलेअधोभागमारभ्योपर्युपरिकिंचित्किंचिदधिकस्थूलेइत्यर्थः ॥ समवर्तुलेइतिपाठेसमेउच्चनीचरहितेचतेवर्तुलेचेतितथा ॥

स्निग्धाःसमुन्नतास्ताम्रावृत्ताःपादनखाःशुभाः ॥ २३ ॥ राज्ञीत्वसूचकंस्त्रीणांपादपृष्ठंसमुन्नतम् ॥ अस्वेदमशिराढ्यंचमसृणंमृदुमांसलम् ॥ २४ ॥
दरिद्रामध्यनम्रेणशिरालेनसदाध्वगा ॥ रोमाढ्येनभवेद्दासीनिर्मांसेनचदुर्भगा ॥ २५ ॥ गूढौगुल्फौशिवायोक्तावशिरालौसुवर्तुलौ ॥ स्थपुटौशिथिलौ
दृश्यौस्यातांदौर्भाग्यसूचकौ ॥ २६ ॥ समपार्ष्णिःशुभानारीपृथुपार्ष्णिश्चदुर्भगा ॥ कुलटोन्नतपार्ष्णिस्यादीर्घपार्ष्णिश्चदुःखभाक् ॥ २७ ॥ रोमहीने
समेस्निग्धेयज्जंघेक्रमवर्तुले ॥ साराजपत्नीभवतिविशिरेसुमनोहरे ॥ २८ ॥ एकरोमाराजपत्नीद्विरोमाचसुखावहा ॥ त्रिरोमारोमकूपेषुभवेद्वैधव्यदुः
खभाक् ॥ २९ ॥ वृत्तंपिशितसंलग्नंजानुयुग्मंप्रशस्यते ॥ निर्मांसंस्वैरचारिण्यादरिद्रायाश्चविश्लथम् ॥ ३० ॥ विशिरैःकरभाकारैरूरुभिर्मसृणैर्घनैः ॥
सुवृत्तैरोमरहितैर्भवेयुर्भूपवल्लभाः ॥ ३१ ॥ वैधव्यंरोमशैरुक्तंदौर्भाग्यंचिपिटैरपि ॥ मध्यच्छिद्रैर्महादुःखंदारिद्र्यंकठिनत्वचैः ॥ ३२ ॥ चतुर्भिरंगुलैः
शस्ताकटिर्विंशतिसंयुतैः ॥ समुन्नतनितंबाढ्याचतुरस्राामृगीदृशाम् ॥ ३३ ॥ विनताचिपिटादीर्घानिर्मांसासंकटाकटिः ॥ ह्रस्वारोमयुतानार्यादुःखवै
धव्यसूचिका ॥ ३४ ॥ नितंबबिंबोनारीणामुन्नतोमांसलःपृथुः ॥ महाभोगायसंप्रोक्तस्तदन्योऽशर्मणेमतः ॥ ३५ ॥ कपित्थफलवद्वृत्तौमृदुलौमांसलौ
घनौ ॥ स्फिचौवलिविनिर्मुक्तौरतिसौख्यविवर्धनौ ॥ ३६ ॥

अर्थादेतद्विपरीतमशुभलक्षणमित्युक्तमेव ॥ २८ ॥ कूपोत्थस्यरोम्णःशुभाशुभेलक्षणेआह एकरोमेत्येकेन ॥ रोमकूपेष्वितित्रिष्वपिसंबध्यते ॥ २९ ॥ जानुनःशुभाशुभेलक्षणेआह
वृत्तमित्येकेन ॥ वृत्तंवर्तुलम् ॥ पिशितसंलग्नंमांसपिंडितम् ॥ विश्लथमदृढम् ॥ ३० ॥ अवयवाः १२ ॥ ऊरोःशुभाशुभेलक्षणेआह विशिरैरितिद्वयेन ॥ करभाकारैर्मणिबंधादाकनिष्ठाद्धस्तस्य
बहिर्भागसदृशैर्हस्तिशुंडाकारैरितिवा ॥ मसृणैश्चिक्कणैः ॥ घनैर्निबिडैः ॥ सुवृत्तैःसुवर्तुलैः ॥ ३१ ॥ चिपिटैर्निम्नैः ॥ मध्यच्छिद्रैर्मध्येशिरालैः मध्येछिद्राणिनिम्नस्थानानियेषांतैरितिवा ॥
॥ ३२ ॥ कट्याःशुभाशुभेलक्षणेआह चतुर्भिरितिद्वयेन चतुरस्राचतुःकोणाआयतेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ विनतानम्रा ॥ संकटासम्यक्कठिनासंकीर्णावा ॥ ३४ ॥ नितंबस्यशुभाशुभेलक्षणेआह
नितंबेत्येकेन ॥ तदन्यस्तद्विपरीतः ॥ अशर्मणेदुःखाय ॥ ३५ ॥ कटिप्रोथापरपर्यायायाःस्फिचःशुभलक्षणमाह कपित्थेत्येकेन ॥ कपित्थफलंश्रीफलाकारफलविशेषः ॥ ३६ ॥

भगस्यशुभाशुभेलक्षणेआह शुभइतिपंचभिः॥कमठपृष्ठाभःकूर्मपृष्ठवन्निबिडोदृढइतियावत्॥ गजस्कंधोपमःकरिस्कंधवदुन्नतः॥कन्याजःकन्याजनकः॥पुत्रजःपुत्रजनकः ॥३७॥ आखूनांमूषकानामिव पिंगलानिरोमाणियस्यसतथा॥गूढोमणिरिवमणिर्वरांगत्वान्मध्यभागविशेषोयस्यसतथा॥सुश्लिष्टःसुनिबिडः॥संहतोदृढः॥पृथुर्विस्तीर्णः॥ तुंगउच्चः॥कमलपर्णाभःपद्मपत्राकारः ॥ कमलवर्णाभइतिकचित् ॥ कमलगर्भाभइतिचान्यत्र ॥ अश्वत्थदलाकृतिःपिप्पलपत्रसदृशः ॥३८॥ कुरंगखुररूपोहरिणशंफतुल्यः॥तथाचश्रूयते॥अन्यत्रभीष्माद्गांगेयादन्यत्रचहनूमतः॥हरिणीखुरमात्रेणचर्मणामोहितंजगदिति ॥ चुल्लिकोदरसन्निभःपाकाग्न्याधारमध्यसदृशः ॥ रोमशोरोमबहुलः॥विवृतास्योऽतिविस्तीर्णमुखः ॥ दृश्यास्थूलास्पष्टावानासायस्यसतथा ॥ अत्रनासानामाक्षतायायोनेर्मध्यप्रदेशः ॥ अतिदुर्भगोऽतिकुत्सितः ॥ अतिदुर्भगत्वेहेतुर्वा ॥ ३९ ॥ शंखावर्तःशंखसदृशःशंखवत्रिरेखाद्यंकितइतिवा ॥ गर्भंनेच्छतिवंध्याभवतीत्यर्थः ॥ खर्पराकारः भग्नघटखर्पराकारः ॥ तस्मैवहेयमुदकंघटखर्परेणेत्युक्तेः ॥ कर्पटाकारइतिपाठेवस्त्रविशेषाकारइत्यर्थः ॥ तथाचदृश्यते ॥ करेकर्पटकेचैवआयसेताम्रभाजने ॥ भुंजन्भिक्षुर्नलिप्येतलिप्यतेतुपरिग्रहादिति ॥ ४० ॥ वंशवेतसपत्राभःवंशः

शुभःकमठपृष्ठाभोगजस्कंधोपमोभगः ॥ वामोन्नतस्तुकन्याजःपुत्रजोदक्षिणोन्नतः ॥३७॥ आखुरोमागूढमणिःसुश्लिष्टःसंहतःपृथुः ॥ तुंगःकमलपर्णाभः शुभोश्वत्थदलाकृतिः ॥ ३८ ॥ कुरंगखुररूपोयश्चुल्लिकोदरसन्निभः ॥ रोमशोविवृतास्यश्चदृश्यनासोतिदुर्भगः ॥ ३९ ॥ शंखावर्तोभगोयस्याःसागर्भमिहनेच्छति ॥ चिपिटःखर्पराकारःकिंकरीपददोभगः ॥४०॥ वंशवेतसपत्राभोगजरोमोच्चनासिकः ॥ विकटःकुटिलाकारोलंबगल्लस्तथाऽशुभः ॥४१॥ भगस्यभालंजघनंविस्तीर्णंतुंगमांसलम् ॥ मृदुलंमृदुलोमाढ्यंदक्षिणावर्तमीडितम् ॥ ४२ ॥ वामावर्तंचनिर्मांसंभुग्नंवैधव्यसूचकम् ॥ संकटस्थपुटंरूक्षं जघनंदुःखदंसदा ॥ ४३ ॥ बस्तिःप्रशस्ताविपुलामृद्वीस्तोकसमुन्नता ॥ रोमशाचशिरालाचरेखांकानैवशोभना ॥ ४४ ॥ गंभीरादक्षिणावर्तानाभीस्यात्सुखसंपदे ॥ वामावर्तासमुत्तानाव्यक्तग्रंथिर्नशोभना ॥ ४५ ॥ सूतेसुतान्बहून्नारीपृथुकुक्षिःसुखास्पदम् ॥ क्षितीशंजनयेत्पुत्रंमंडूकाभेनकुक्षिणा ॥ ४६ ॥ उन्नतेनवलीभाजासावर्तेनापिकुक्षिणा ॥ वंध्याप्रव्रजितादासीक्रमाद्योषाभवेदिह ॥ ४७ ॥

प्रसिद्धोवेतसोवानीरस्तयोःपत्रसदृशः ॥ गजस्येवरोमाणियस्यसतथा ॥ उच्चनासिकोदीर्घनासिकः ॥ विकटःकुत्सितः ॥ कुटिलाकारोवक्राकारः॥ लंबगल्लःदीर्घमुखाऽधोभागः ॥ अशुभइतिच्छेदः ॥ ४१ ॥ जघनस्यशुभाशुभेलक्षणेआह भगस्येतिद्वाभ्याम् ॥ भालंललाटंभगस्योपरिभागइत्यर्थः ॥ तुंगमांसलंतुंगंचतन्मांसलंमांसयुक्तंचतत्तथा ॥ मृदुलंकोमलम् ॥ दक्षिणावर्तं यथास्यात्तथामृदुलोमाढ्यमित्यन्वयः ॥ ईडितंस्तुतंशुभमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ वामावर्तंचरेखाणांरोम्णामित्येववा ॥ भुग्नंकुटिलंविश्लिष्टावयवमित्यर्थः ॥ संकटस्थपुटंसंकटंसंकुचितंचतत्स्थपुटंनिम्नंचेतितथा ॥ ४३ ॥ बस्तेःशुभाशुभेलक्षणेआह बस्तिरित्येकेन ॥ मृद्वीकोमला ॥ स्तोकसमुन्नताईषदुन्नता ॥ रेखांकारेखांकिता ॥ ४४ ॥ नाभेःशुभाशुभेलक्षणेआह गंभीरेत्येकेन ॥ गंभीरानिम्ना ॥ दक्षिणावर्तारोमभीरेखाभिर्वेतिज्ञेयम् ॥ समुत्तानाउच्चा ॥ व्यक्ताअभिव्यक्ताग्रंथिर्ग्रंथनंमध्यभागोयस्याःसातथा ॥ ४५ ॥ अवयवाः २० ॥ कुक्षेःशुभाशुभेलक्षणेआह सूतइतिद्वयेन ॥ सुखस्यास्पदंसुखास्पदंसुखभाजनमित्यर्थः ॥ मण्डूकाभेनभेकोदरतुल्येन ॥ ४६ ॥ वलीभाजाश्लथचर्मभाजा ॥ सावर्तेनावर्तसहितेन ॥ क्रमादिति ॥

उन्नतेनकुक्षिणावंध्या ॥ वलीभाजाप्रव्रजितापरिव्राजिका ॥ आवर्तसहितेनदासीभवेदिति ॥ ४७ ॥ पार्श्वस्यशुभाशुभेलक्षणेआह समैरितिद्वयेन ॥ योषित्स्त्रीसमैरित्यादिविशेषणविशिष्टैः ॥
पार्श्वैःसौभाग्यसुखयोर्निधानमाश्रयःस्यादितियोजना ॥ पार्श्वयोरवांतरभेदविवक्षयापार्श्वैरितिबहुवचनम् ॥ यद्वा योषिदितिजातावेकवचनम् ॥ पार्श्वैरितिव्यक्ताविति ॥ ४८ ॥ दुःखानांशेवधिर्नि
धिर्दुःखानामाश्रयइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ उदरस्यशुभाशुभेलक्षणेआह उदरेणेतित्रिभिः ॥ अतितुच्छेनातिसूक्ष्मेणेत्यर्थः ॥ ५० ॥ दरिद्रायाःस्त्रियाःकुंभाकारादिरूपमुदरंजायतइत्यन्वयः ॥ ५१ ॥
देवरंभर्तृभ्रांतरम ॥ ५२ ॥ मध्यस्यशुभलक्षणमाह मध्येतिपादेन ॥ वलेःशुभलक्षणमाह भोगाढ्येतिपादेन ॥ अंगावयवसंकीर्तनेत्रयपदंशुभलक्षणाभिप्रायेण ॥ रोमाल्याः

समैःसमांसैर्मृदुभिर्योषिन्मग्नास्थिभिःशुभैः ॥ पार्श्वैःसौभाग्यसुखयोर्निधानंस्यादसंशयम् ॥ ४८ ॥ यस्यादृश्यशिरेपार्श्वेउन्नतेरोमसंयुते ॥ निरपत्याचदुः
शीलासाभवेद्दुःखशेवधिः ॥ ४९ ॥ उदरेणातितुच्छेनविशिरेणमृदुत्वचा ॥ योषिद्भवतिभोगाढ्यानित्यंमिष्टान्नसेविनी ॥ ५० ॥ कुंभाकारंदरिद्रायाजठरं
चमृदंगवत् ॥ कूष्मांडाभंयवाभंचदुष्पूरंजायतेस्त्रियाः ॥ ५१ ॥ सुविशालोदरीनारीनिरपत्याचदुर्भगा ॥ प्रलंबजठराहंतिश्वशुरंचापिदेवरम् ॥ ५२ ॥
मध्यक्षामाचसुभगाभोगाढ्यासवलित्रया ॥ ऋज्वीतन्वीचरोमालीयस्याःसाशर्मनर्मभूः ॥ ५३ ॥ कपिलाकुटिलास्थूलाविच्छिन्नारोमराजिका ॥
चौरवैधव्यदौर्भाग्यंविदध्यादिहयोषिताम् ॥ ५४ ॥ निर्लोमहृदयंयस्याःसमंनिम्नत्ववर्जितम् ॥ ऐश्वर्यंचाप्यवैधव्यंप्रियप्रेमचसालभेत् ॥ ५५ ॥
विस्तीर्णहृदयायोषापुंश्चलीनिर्दयातथा ॥ उद्भिन्नरोमहृदयापतिंहंतिविनिश्चितम् ॥ ५६ ॥ अष्टादशांगुलततमुरःपीवरमुन्नतम् ॥ सुखायदुःखायभवेद्रो
मशंविषमंपृथु ॥ ५७ ॥ घनौवृत्तौदृढौपीनौसमौशस्तौपयोधरौ ॥ स्थूलाग्रौविरलौशुष्कौवामोरूणांनशर्मदौ ॥ ५८ ॥ दक्षिणोन्नतवक्षोजापुत्रिणी
त्वग्रणीर्मता ॥ वामोन्नतकुचासूतेकन्यांसौभाग्यसुंदरीम् ॥ ५९ ॥ अरघट्टघटीतुल्यौकुचौदौःशील्यसूचकौ ॥ पीवरास्यौसांतरालौपृथूपांतौनशोभनौ
॥ ६० ॥ मूलेस्थूलौक्रमकृशावग्रेतीक्ष्णौपयोधरौ ॥ सुखदौपूर्वकालेतुपश्चादत्यंतदुःखदौ ॥६१॥ सुदृढंचूचुकयुगंशस्तंश्यामंसुवर्तुलम् ॥ अंतर्मग्नंचदी
र्घंचकृशंक्लेशायजायते ॥ ६२ ॥ पीवराभ्यांचजत्रुभ्यांधनधान्यनिधिर्वधूः ॥ श्लथास्थिभ्यांचनिम्नाभ्यांविषमाभ्यांदरिद्रिणी ॥ ६३ ॥

शुभाशुभेलक्षणेआह ऋज्वीतिसार्धेन ॥ शर्मनर्मभूःसुखक्रीडयोःस्थानम् ॥ ५३ ॥ चौरादीनांत्रयाणामेकवद्भावः ॥ तत्रचौरंचौर्यम् ॥ ५४ :॥ हृदयस्यशुभाशुभेलक्षणेआह निर्लो
मेतिद्वाभ्याम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ वक्षसःशुभाशुभेलक्षणेआह अष्टादशेत्येकेन ॥ ५७ ॥ वक्षोजस्यशुभाशुभेलक्षणेआह घनावितिचतुर्भिः ॥ शस्तौप्रशस्तौ ॥ ५८ ॥ तुएव ॥
अग्रणीःश्रेष्ठा ॥ स्वग्रणीरितिक्वचित् ॥ पुत्रिणीस्वग्रणीरितिचान्यत्र ॥ ५९ ॥ अरघट्टोघटीयन्त्रंरहट्टइतिगुर्जरदेशेप्रसिद्धम् ॥ तत्रस्थायाघटीतत्तुल्यौ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ चूचुकस्यशुभाशुभे
लक्षणेआह सुदृढमित्येकेन ॥ सुदृशामितिक्वचित् ॥६२॥ अवयवाः ३० ॥ जत्रुणःशुभाशुभेलक्षणेआह पीवराभ्यामित्येकेन ॥ श्लथान्यस्थीनिययोस्ताभ्याम् ॥ श्लथाभ्यांचैवेतिक्वचित् ॥६३॥

स्कंधस्यशुभाशुभेलक्षणेआहाबद्धावित्येकेन ॥ प्रैष्यंदास्यम् ॥ ६४ ॥ अंसस्यशुभाशुभेलक्षणेआह निगूढेत्येकेन ॥ समुच्चाग्रौउन्नताग्रौ ॥ ६५ ॥ कक्षयोःशुभाशुभेलक्षणेआह
कक्षेइत्येकेन ॥ शिरालेशिरायुक्ते ॥ स्वेदमेदुरेस्वेदस्निग्धे ॥ ६६ ॥ दोषःशुभाशुभेलक्षणेआह स्यातामितिद्वयेन ॥ गूढौअस्थिग्रंथीययोस्तौगूढास्थिग्रंथीतौचतौकोमलौचेतितथा ॥ ६७ ॥
॥ ६८ ॥ मणिबंधावधिकरस्यशुभलक्षणमाहांभोजेत्येकेन ॥ अंगुष्ठोंऽगुलयश्चसम्यङ्मुखंयस्यतत्तथा ॥ ६९ ॥ क्रममनाहृत्यपाणितलस्यशुभाशुभेलक्षणेआह मृदुमध्योन्नतमितिद्वयेन ॥ ७० ॥

अबद्धावनतौस्कंधावदीर्घावकृशौशुभौ ॥ वक्रौस्थूलौचरोमाढ्यौप्रैष्यवैधव्यसूचकौ ॥ ६४ ॥ निगूढसंधीस्रस्ताग्रौशुभावंसौसुसंहतौ ॥ वैधव्यदौसमु
च्चाग्रौनिर्मांसावतिदुःखदौ ॥ ६५ ॥ कक्षेसुसूक्ष्मरोमेतुतुंगेस्निग्धेचमांसले ॥ शस्तेनशस्तेगंभीरेशिरालेस्वेदमेदुरे ॥ ६६ ॥ स्यातांदोषौसुनिर्दोषौगूढा
स्थिग्रंथिकोमलौ ॥ विशिरौचविरोमाणौसरलौहरिणीदृशाम् ॥ ६७ ॥ वैधव्यंस्थूलरोमाणौह्रस्वौदौर्भाग्यसूचकौ ॥ परिक्लेशायनारीणांपरिदृश्यशिरौ
भुजौ ॥ ६८ ॥ अंभोजमुकुलाकारमंगुष्ठांगुलिसंमुखम् ॥ हस्तद्वयंमृगाक्षीणांबहुभोगायजायते ॥ ६९ ॥ मृदुमध्योन्नतंरक्तंतलंपाण्योररंध्रकम् ॥
प्रशस्तंशस्तरेखाढ्यमल्परेखंशुभश्रियम् ॥ ७० ॥ विधवाबहुरेखेणविरेखेणदरिद्रिणी ॥ भिक्षुकीसुशिराढ्येननारीकरतलेनवै ॥ ७१ ॥ विरोमविशिरं
शस्तंपाणिपृष्ठंसमुन्नतम् ॥ वैधव्यहेतुरोमाढ्यंनिर्मांसंस्नायुमत्त्यजेत् ॥ ७२ ॥ रक्ताव्यक्तागभीराचस्निग्धापूर्णाचवर्तुला ॥ कररेखांगनायाःस्याच्छु
भाभाग्यानुसारतः ॥ ७३ ॥ मत्स्येनसुभगानारीस्वस्तिकेनवसुप्रदा ॥ पद्मेनभूपतेःपत्नीजनयेद्भूपतिंसुतम् ॥ ७४ ॥ चक्रवर्तिस्त्रियाःपाणौनंद्यावर्तःप्रद
क्षिणः ॥ शंखातपत्रकमठानृपमातृत्वसूचकाः ॥ ७५ ॥ तुलामानाकृतीरेखेवणिक्पत्नीत्वहेतुके ॥ गजवाजिवृषाकाराःकरेवामेमृगीदृशाम् ॥ ७६ ॥
रेखाप्रासादवज्राभाब्रूयुस्तीर्थकरंसुतम् ॥ कृषीवलस्यपत्नीस्याच्छकटेनयुगेनवा ॥ ७७ ॥ चामरांकुशकोदंडैराजपत्नीभवेद्ध्रुवम् ॥ अंगुष्ठमूलान्निर्ग
त्यरेखायातिकनिष्ठिकाम् ॥ ७८ ॥ यदिसापतिहंत्रीस्याद्दूरतस्तांत्यजेत्सुधीः ॥ त्रिशूलासिगदाशक्तिदुंदुभ्याकृतिरेखया ॥ नितंबिनीकीर्तिमतीत्यागे
नपृथिवीतले ॥ ७९ ॥

॥ ७१ ॥ पाणिपृष्ठस्यशुभाशुभेलक्षणेआह विरोमेत्येकेन ॥ ७२ ॥ हस्तरेखायाःशुभाशुभेलक्षणेआह रक्तेत्यादिसार्धाष्टभिः ॥ ७३ ॥ स्वस्तिकेनत्रिकोणांकितरेखाविशेषेण ॥ ७४ ॥
नंद्यावर्तःस्वस्तिकः॥ सौधोऽस्त्रीराजसदनमुपकार्योपकारिका ॥ स्वस्तिकःसर्वतोभद्रोनंद्यावर्तादयोपिचेत्यमरः ॥७५॥७६॥ तीर्थकरंसुतंतीर्थपर्यटनकर्तारंशास्त्रकर्तारंवापुत्रमित्यर्थः॥तीर्थकरंशुभमिति
क्वचित् ॥ तीर्थंकरेशुभमितिचान्यत्र ॥ तत्रकरेरेखाइत्यन्वयः ॥ युगेनबलीवर्दस्कंधनिक्षिप्तेनकाष्ठेन ॥ ७७ ॥ अंकुशस्तोत्रम् ॥ कोदंडोधनुः ॥ ७८ ॥ दुंदुभिर्वाद्यभांडविशेषः ॥ त्यागेनदानेन ॥

पादेनेतिपाठेपदमेवपादंतेनव्यवसायेन ॥७९॥ ८० ॥ अंगुष्ठस्यशुभलक्षणमाह शुभदइत्यर्धेन ॥ सरलऋजुः ॥ वृत्तोवर्तुलः ॥ वृत्तनखोवर्तुलनखः ॥८१॥ अंगुलीनांशुभाशुभेलक्षणेआहांगुल्यइतिद्वयेन ॥ कृशाइत्यस्यानंतरंशुभाइतिशेषः ॥ चिपिटाअत्रह्रस्वाः ॥ स्थपुटानिम्नाः ॥८२॥ बहुपर्वसमन्विताःविस्तृतपर्वसमन्विताइत्यर्थः ॥८३॥ नखानांशुभाशुभेलक्षणेआहारुणाइतिसार्धेन ॥ सुदृशांशोभनाक्षीणाम् ॥ ८४ ॥ प्रसंगात्पुरुषाणामपिनखानामशुभलक्षणमाह ॥ पुरुषाइत्यर्धेन ॥ पुष्पितैःश्वेतपुष्पवर्णैरित्यर्थः ॥ ८५ ॥ पृष्ठेःशुभाशुभेलक्षणेआहांतरितिसार्धेन ॥ अंतर्निमग्नंतिर्यग्वंशाकारमस्थियस्यांसांतर्निमग्नवंशास्थिः ॥८६॥ कृकाटिकायाःशुभाशुभेलक्षणेआह ऋज्वीत्येकेन ॥ ८७ ॥ कंठस्यशुभाशुभेलक्षणेआह मांसलइतिसार्धद्वयेन ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ चिबुकस्यशुभाशु

कंकजंबूकमंडूकवृकवृश्चिकभोगिनः ॥ रासभोष्ट्रबिडालाःस्युःकरस्थादुःखदाःस्त्रियाः ॥ ८० ॥ शुभदःसरलोंगुष्ठोवृत्तोवृत्तनखोमृदुः ॥ ८१ ॥ अंगुल्यश्चसुपर्वाणोदीर्घावृत्ताःक्रमात्कृशाः ॥ चिपिटाःस्थपुटारूक्षाःपृष्ठरोमयुजोऽशुभाः ॥ ८२ ॥ अतिह्रस्वाःकृशावक्राविरलारोगहेतुकाः ॥ दुःखायांगुलयःस्त्रीणांबहुपर्वसमन्विताः ॥ ८३ ॥ अरुणाःसशिखास्तुंगाःकरजाःसुदृशांशुभाः ॥ निम्नाविवर्णाःशुक्त्याभाःपीतादारिद्र्यदायकाः ॥ ८४ ॥ नखेषुबिंदवःश्वेताःप्रायःस्युःस्वैरिणीस्त्रियाः ॥ पुरुषाअपिजायंतेदुःखिनःपुष्पितैर्नखैः ॥ ८५ ॥ अंतर्निमग्नवंशास्थिःपृष्ठिःस्यान्मांसलाशुभा ॥ पृष्ठेनरोमयुक्तेनवैधव्यंलभतेध्रुवम् ॥ ८६ ॥ भुग्नेनविनतेनापिसशिरेणापिदुःखिता ॥ ऋज्वीकृकाटिकाश्रेष्ठासमांसाचसमुन्नता ॥ ८७ ॥ शुष्काशिरालारोमाढ्याविशालाकुटिलाशुभा ॥ मांसलोवर्तुलःकंठःप्रशस्तश्चतुरंगुलः ॥ ८८ ॥ शस्ताग्रीवात्रिरेखांकात्वव्यक्तास्थिःसुसंहता ॥ निर्मांसाचिपिटादीर्घास्थपुटानशुभप्रदा ॥ ८९ ॥ स्थूलग्रीवाचविधवावक्रग्रीवाचकिंकरी ॥ वंध्याहिचिपिटग्रीवाह्रस्वग्रीवाचनिःसुता ॥ ९० ॥ चिबुकंद्व्यंगुलंशस्तंवृत्तंपीनंसुकोमलम् ॥ स्थूलंद्विधासंविभक्तमायतंरोमशंत्यजेत् ॥ ९१ ॥ हनुश्चिबुकसंलग्नानिर्लोमासुघनाशुभा ॥ वक्रास्थूलाकृशाह्रस्वारोमशानशुभप्रदा ॥ ९२ ॥ शस्तौकपोलौवामाक्ष्याःपीनौवृत्तौसमुन्नतौ ॥ रोमशौपरुषौनिम्नौनिर्मांसौपरिवर्जयेत् ॥ ९३ ॥ समंसमांसंसुस्निग्धंस्वामोदंवर्तुलंमुखम् ॥ जनेतृवदनच्छायंधन्यानामिहजायते ॥ ९४ ॥ पाटलोवर्तुलःस्निग्धोलेखाभूषितमध्यभूः ॥ सीमंतिनीनामधरोधराजानिप्रियोभवेत् ॥ ९५ ॥ कृशःप्रलंबःस्फुटितोरूक्षोदौर्भाग्यसूचकः ॥ श्यावःस्थूलोऽधरोष्ठःस्याद्वैधव्यकलहप्रदः ॥ ९६ ॥

भेलक्षणेआह चिबुकमित्येकेन ॥ त्यजेत्स्थूलादिचिबुकवर्तींनोद्वहेदित्यर्थः ॥ एवमग्रेपिद्रष्टव्यम् ॥ ९१ ॥ हनोःशुभाशुभेलक्षणेआह हनुरित्येकेन ॥ ९२ ॥ कपोलयोःशुभाशुभेलक्षणेआह शस्तावित्येकेन ॥ वामाक्ष्याःशोभननेत्रायाः ॥ ९३ ॥ वक्रस्यशुभलक्षणमाह सममित्येकेन ॥:९४ ॥ अधरोष्ठस्यशुभाशुभेलक्षणेआह पाटलइतिद्वयेन ॥ पाटलःपाटलपुष्पवर्णः ॥ लेखाभूषितमध्यभूःरेखालंकृतमध्यस्थानः ॥ रश्रुतेर्लश्रुतिरितिन्यायेनरेफस्यलकारः ॥ धराजायायस्यसधराजानिर्नृपतिस्तस्यप्रियः ॥ एवंविधोष्ठवतीसानृपतेर्भार्याभवतीत्यर्थः ॥ ९५ ॥ श्यावःकपिशः ॥ ९६ ॥

अवयवसंख्या ५०॥ उत्तरोष्ठस्यशुभाशुभेलक्षणेआह मसृणइत्येकेन ॥ विपरीतःकुत्सितःपूर्वस्माद्विपरीतोवा ॥ ९७ ॥ द्विजानांशुभाशुभेलक्षणेआह गोक्षीरेतित्रिभिः ॥ स्तोकसमुन्नताई
षडुच्चाः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ जिह्वायाःशुभाशुभेलक्षणेआह जिह्वेतिसार्धद्वयेन ॥ शोणाशोणवर्णा ॥ १ ॥ २ ॥ क्रममनादृत्यतालुनःशुभाशुभेलक्षणेआह स्निग्धमितिसार्धेन ॥
कोकनदाभासंशोणच्छविम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ घण्टिकायाःशुभाशुभेलक्षणेआह कंठइत्येकेन ॥ तीक्ष्णासूक्ष्मा ॥ ५ ॥ हसितस्यशुभलक्षणमाह अलक्षितेत्येकेन ॥ ६ ॥ नासिकायाः

मसृणोमत्तकाशिन्याश्चोत्तरोष्ठःसुभोगदः ॥ किंचिन्मध्योन्नतोऽरोमाविपरीतोविरुद्धकृत् ॥ ९७ ॥ गोक्षीरसन्निभाःस्निग्धाद्वात्रिंशद्दशनाःशुभाः ॥
अधस्तादुपरिष्टाच्चसमाःस्तोकसमुन्नताः ॥ ९८ ॥ पीताःश्यावाश्चदशनाःस्थूलादीर्घाद्विपंक्तयः ॥ शुक्त्याकाराश्चविरलादुःखदौर्भाग्यकारणम्
॥ ९९ ॥ अधस्तादधिकैर्दंतैर्मातरंभक्षयेत्स्फुटम् ॥ पतिहीनाचविकटैःकुलटाविरलैर्भवेत् ॥ १०० ॥ जिह्वेष्टमिष्टभोक्त्रीस्याच्छोणामृद्वीतथासिता ॥
दुःखायमध्यसंकीर्णापुरोभागसविस्तरा ॥ १ ॥ सितयातोयमरणंश्यामयाकलहप्रिया ॥ दरिद्रिणीमांसलयालंबयाऽभक्ष्यभक्षिणी ॥ २ ॥ विशालया
रसनयाप्रमदातिप्रमादभाक् ॥ स्निग्धंकोकनदाभासंप्रशस्तंतालुकोमलम् ॥ ३ ॥ सितेतालुनिवैधव्यंपीतेप्रव्रजिताभवेत् ॥ कृष्णेऽपत्यवियोगार्ता
रूक्षेभूरिकुटुंबिनी ॥ ४ ॥ कंठेस्थूलासुवृत्ताचक्रमतीक्ष्णासुलोहिता ॥ अप्रलंबाशुभाघंटीस्थूलाकृष्णाचदुःखदा ॥ ५ ॥ अलक्षितद्विजंकिंचित्कि
चित्फुल्लकपोलकम् ॥ स्मितंप्रशस्तंसुदृशामानिमीलितलोचनम् ॥ ६ ॥ समवृत्तपुटानासालघुच्छिद्राशुभावहा ॥ स्थूलाग्रामध्यनम्राचनप्रशस्तास
मुन्नता ॥ ७ ॥ आकुंचितारुणाग्राचवैधव्यक्लेशदायिनी ॥ परप्रेष्याचचिपिटाह्रस्वादीर्घाकलिप्रिया ॥ ८ ॥ दीर्घायुःकृत्क्षुतंदीर्घंयुगपद्द्वित्रिपिंडितम् ॥
ललनालोचनेशस्तेरक्तांतेकृष्णतारके ॥ ९ ॥ गोक्षीरवर्णविशदेसुस्निग्धेकृष्णपक्ष्मणी ॥ उन्नताक्षीनदीर्घायुर्वृत्ताक्षीकुलटाभवेत् ॥ ११० ॥ मेषाक्षीम
हिषाक्षीचकेकराक्षीनशोभना ॥ कामगृहीलानितरांगोपिंगाक्षीसुदुर्वृता ॥ ११ ॥ पारावताक्षीदुःशीलारक्ताक्षीभर्तृघातिनी ॥ कोटरानयनादुष्टागजने
त्रानशोभना ॥ १२ ॥ पुंश्चलीवामकाणाक्षीवंध्यादक्षिणकाणिका ॥ मधुपिंगाक्षीरमणीधनधान्यसमृद्धिभाक् ॥ १३ ॥ पक्ष्मभिःसुघनैःस्निग्धैः
कृष्णैःसूक्ष्मैःसुभाग्यभाक् ॥ कपिलैर्विरलैःस्थूलैर्निंद्याभवतिभामिनी ॥ १४ ॥ भ्रुवौसुवर्तुलेतन्व्याःस्निग्धेकृष्णेअसंहते ॥ प्रशस्तेमृदुरोमाणौ
सुभ्रुवःकार्मुकाकृती ॥ १५ ॥

शुभाशुभेलक्षणेआह समवृत्तपुटेतिद्वयेन ॥ समेदीर्घादिवैषम्यरहितेवृत्तेवर्तुलेपुटेपार्श्वेसमौवृत्तपुटौसंचारमार्गौवायस्याःसातथा ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्षुतस्यशुभलक्षणमाह दीर्घायुःकृदित्यर्धेन ॥
द्वित्रिपिंडितंद्विवारंत्रिवारंचेत्यर्थः ॥ अक्ष्णोःशुभाशुभेलक्षणेआह ललनेतिसार्धैश्चतुर्भिः ॥ ९ ॥ कृष्णपक्ष्मणीश्यामनेत्रतारके ॥ ११० ॥ गृहीलागृद्धिनी ॥ ११ ॥ कोटरानयनाकोट
रवद्वृक्षाच्छिद्रवदासमंतान्नयनेयस्याःसातथानिम्ननेत्रेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ पक्ष्मणःशुभाशुभेलक्षणेआह पक्ष्मभिरित्येकेन ॥१४॥ अवयवसंख्या ६० ॥ भ्रुवःशुभाशुभेलक्षणेआह भ्रुवावितिद्वयेन ॥

कार्मुकाकृतीधनुराकारे ॥ शोभनेभ्रुवौयस्यास्सासुभ्रू स्तस्याःसुभ्रुवः ॥ १५ ॥ १६ ॥ कर्णयोःशुभाशुभेलक्षणेआह लंबावित्येकेन ॥ १७ ॥ भालस्यशुभाशुभेलक्षणेआह भालइतिसार्ध
द्वयेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रांशुनाउच्चेन ॥ प्रांशुलारोगिणीतिक्वचित्पाठः ॥ १२० ॥ क्रममनादृत्यसीमंतस्यशुभलक्षणमाह ॥ सीमंतइतिपादेन ॥ मौलेःशुभाशुभेलक्षणेआह मौलिरितिपादो
नद्वयेन ॥ २१ ॥ २२ ॥ मौलिजानांशुभाशुभेलक्षणेआह केशाइतिद्वयेन ॥ अलिकुलच्छायाःभ्रमरकदंबश्यामाः ॥ २३ ॥ लघवोह्रस्वाः ॥ २४ ॥ अंगानि ६६ ॥ एवंषट्षष्टीनामंगानांशुभा

खररोमाचपृथुलाविकीर्णासरलास्त्रियाः ॥ नभ्रूःप्रशस्तामिलितादीर्घरोमाचपिंगला ॥ १६ ॥ लंबौकर्णौशुभावर्तौसुखदौचशुभप्रदौ ॥ शष्कुलीरहि
तौनिंद्यौशिरालौकुटिलौकृशौ ॥ १७ ॥ भालःशिराविरहितोनिर्लोमार्धेंदुसन्निभः ॥ अनिम्नस्त्र्यंगुलोनार्याःसौभाग्यारोग्यकारणम् ॥ १८ ॥ व्यक्त
स्वस्तिकरेखंचललाटंराज्यसंपदे ॥ प्रलंबंमस्तकंयस्यादेवरंहन्तिसाध्रुवम् ॥ १९ ॥ रोमशेनशिरालेनप्रांशुनारोगिणीमता ॥ १२० ॥ सीमन्तःसरलः
शस्तोमौलिःशस्तःसमुन्नतः ॥ गजकुंभनिभावृत्तैःसौभाग्यैश्वर्यसूचकैः ॥ २१ ॥ स्थूलमूर्धाचविधवादीर्घशीर्षाचबंधकी ॥ विशालेनापिशिरसाभवेद्दौ
र्भाग्यभाजनम् ॥ २२ ॥ केशाअलिकुलच्छायाःसूक्ष्माःस्निग्धाःसुकोमलाः ॥ किंचिदाकुंचिताग्राश्चकुटिलाश्चातिशोभनाः ॥ २३ ॥ परुषाःस्फुटि
ताग्राश्चविरलाश्चाशिरोरुहाः ॥ पिंगलालघवोरूक्षादुःखदारिद्र्यबंधदाः ॥ २४ ॥ भ्रुवोरन्तर्ललाटेवामशकोराज्यसूचकः ॥ वामेकपोलेमशकःशोणो
मिष्टान्नदःस्त्रियाः ॥ २५ ॥ तिलकंलांछनंवापिहृदिसौभाग्यकारणम् ॥ यस्यादक्षिणवक्षोजेशोणेतिलकलांछने ॥ २६ ॥ कन्याचतुष्टयंसूतेसूतेसाच
सुतत्रयम् ॥ तिलकंलांछनंशोणंयस्यावामेकुचेभवेत् ॥ २७ ॥ एकंपुत्रंप्रसूयादौततःसाविधवाभवेत् ॥ गुह्यस्यदक्षिणेभागेतिलकंयदियोषितः ॥ २८ ॥
तदाक्षितिपतेःपत्नीसूतेवाक्षितिपंसुतम् ॥ नासाग्रेमशकःशोणोमहिष्याएवजायते ॥ २९ ॥ कृष्णःसएवभर्तृघ्न्याःपुंश्चल्याश्चप्रकीर्तितः ॥ नाभेरधस्ता
त्तिलकंमशकोलांछनंशुभम् ॥ १३० ॥ मशकस्तिलकंचिह्नंगुल्फदेशेदारिद्र्यकृत् ॥ करेकर्णेकपोलेवाकण्ठेवामेभवेद्यदि ॥ ३१ ॥ एषांत्रयाणामेकं
तुप्राग्गर्भेपुत्रदंभवेत् ॥ भालगेनत्रिशूलेननिर्मितेनस्वयंभुवा ॥ ३२ ॥ नितांबिनीसहस्राणांस्वामित्वंयोषिदाप्नुयात् ॥ सुप्तापरस्परंयातुदंतान्किटि
किटायते ॥ ३३ ॥ सुलक्ष्मापिनसाशस्तायाकिंचित्प्रलपेत्तथा ॥ पाणौप्रदक्षिणावर्तोधम्र्योवामोनशोभनः ॥ ३४ ॥

शुभेलक्षणेउक्ताप्रसंगान्मशकतिलकलांछनानामपितेआह भ्रुवोरित्यष्टभिः ॥ तत्रमशकोमशकाकारश्चिह्नविशेषःचिपिटाकारइतिवा ॥ २५ ॥ तिलकस्तिलकाकारःपिप्लुतिरितिवा ॥ तिलकस्तिलका
कारोमशकाश्चिपिटोमतः॥जडुलःकालकःपिप्लुस्तिलकस्तिलकालकइतिवचनात् ॥ लांछनंपद्मवज्रांकुशध्वजात्रिशूलादि ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ महिष्याःकृताभिषेकायाराज्ञ्याः ॥ २९ ॥
॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नापिदोषविशेषेणत्याज्येत्याह सुप्तेत्येकेन ॥ किटिकिटायतेदंतघर्षणजंशब्दंकरोतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ वपुषःशुभाशुभेलक्षणेअभिधायक्रमप्राप्तस्यावर्तं

स्यतेआह पाणावित्यारभ्यसुलक्षणेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ प्रदक्षिणावर्तोरोम्णामितिशेषः ॥ धर्म्योधर्मार्हः ॥ वामोवामावर्तः ॥ ३४ ॥ श्रुतौकर्णौ ॥ ईडितःस्तुतः ॥३५॥ अंतःपृष्ठंपृष्ठमध्ये ॥
नाभिसमःनाभिवद्वर्तुलाकारः ॥ भगमौलौयोनेरुपरिभागे ॥ भगमूलइतिक्वचित् ॥ ३६ ॥ सप्रदक्षिणावर्तः॥शकटभंगःशकटतुल्यः ॥ गुह्यवेधेनतत्पर्यंतेन ॥ ३७ ॥ उदरवेधेनउदरपर्यंतंप्राप्तेन ॥
॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मध्येकृकाटिकंकृकाटिकामध्ये ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ गंधादीनांषण्णांशुभाशुभलक्षणानिरतिशास्त्रादौद्रष्टव्यानि ॥ तथाच ॥ पद्मिनीपद्मगंधाचमीनगंधाच
चित्रिणी ॥ शंखिनीक्षारगंधाचमदगंधाचहस्तिनी ॥ हंसपुन्नागवर्णाभायानारीरक्तलोचना ॥ अष्टौजनयतेपुत्रान्प्राप्नोतिपरमंसुखम् ॥ काकस्वराकाकजंघातथैवोर्ध्वस्वरातथा ॥ लंबोष्ठीलंबवदना
तांकन्यांपरिवर्जयेत् ॥ हंसतुल्यगतिर्नारीराजपत्नीचसाभवेत् ॥ यस्यागमनमात्रेणभूमिकंपःप्रजायते ॥ सास्त्रीदैन्यकरीज्ञेयासामुद्रवचनंयथा ॥ आवर्तःप्रजनेयस्यामध्येचैवप्रदक्षिणः ॥ एकंसाज

नाभौश्रुतावुरसिवादक्षिणावर्तईडितः ॥ सुखायदक्षिणावर्तःपृष्ठवंशस्यदक्षिणे ॥ ३५ ॥ अन्तःपृष्ठंनाभिसमोबह्वायुःपुत्रवर्धनः ॥ राजपत्न्याःप्रदृश्ये
तभगमौलौप्रदक्षिणः ॥ ३६ ॥ सचेच्छकटभंगःस्याद्बह्वपत्यसुखप्रदः ॥ कटिगोगुह्यवेधेनपत्यपत्यानिपातनः ॥ ३७ ॥ स्यातामुदरवेधेनपृष्ठावर्तौनशो
भनौ ॥ एकेनहंतिभर्तारंभवेदन्येनपुंश्चली ॥ ३८ ॥ कण्ठगोदक्षिणावर्तोदुःखवैधव्यहेतुकः ॥ सीमन्तेथललाटेवात्याज्योदूरात्प्रयत्नतः ॥ ३९ ॥
सापतिंहंतिवर्षेणयस्यामध्येकृकाटिकम् ॥ प्रदक्षिणोवावामोवारोम्णामावर्त्तकःस्त्रियाः ॥ १४० ॥ एकोवामूर्धनिद्वौवावामेवामगतीयदि ॥ आदशाहं
पतिघ्नौतौत्याज्यौदूरात्सुबुद्धिना ॥ ४१ ॥ कट्यावर्ताचकुलटानाभ्यावर्तापतिव्रता ॥ पृष्ठावर्त्ताचभर्तृघ्नीकुलटावाथजायते ॥ ४२ ॥ स्कंदउवाच ॥
सुलक्षणापिदुःशीलाकुलक्षणशिरोमणिः ॥ अलक्षणापिसासाध्वीसर्वलक्षणभूस्तुसा ॥ ४३ ॥ सुलक्षणासुचारित्रास्वाधीनापतिदेवता ॥ विश्वेशानुग्रहा
देवगृहेयोषिदवाप्यते ॥ ४४ ॥ अलंकृताःस्ववासिन्योयाभिःप्राक्तनजन्मनि ॥ नानाविधैरलंकारैस्ताःसुरूपाभवंतिहि ॥ ४५ ॥ सुतीर्थेषुवपुर्याभिःक्ष
यितंवाविहायितम् ॥ तालावण्यतरंगिण्योभवंतीहसुलक्षणाः ॥ ४६ ॥ अर्चिताजगतांमातायाभिर्मृडवधूरिव ॥ ताभवंतिसुचारित्रायोषाःस्वाधीनभ
र्तृकाः ॥ ४७ ॥ स्वाधीनपतिकानांचसुशीलानांमृगीदृशाम् ॥ स्वर्गापवर्गावत्रैवसुलक्षणफलंहितत् ॥ ४८ ॥ सुलक्षणैःसुचारित्रैरपिमंदायुषंपतिम् ॥
दीर्घायुषंप्रकुर्वंतिप्रमदाःप्रमदास्पदम् ॥ ४९ ॥

नयेत्पुत्रंराजानंपृथिवीपतिमित्यादीनीति ॥ ४३ ॥ ननुतर्हिसुलक्षणत्वादिगुणविशिष्टासाध्वीस्त्रीकस्माल्लभ्यतेतत्राह ॥ सुलक्षणेति ॥ ४४ ॥ स्त्रीणांसुरूपत्वलावण्यसुचारित्र्यस्वाधीनभर्तृत्व
प्राप्तौहेतूनाह अलंकृताइतित्रिभिः ॥ ऊढाअनूढावापितृगृहेसयौवनाःस्त्रियः ॥ स्ववासिन्यः ॥ स्वेषुज्ञातिषुवस्तुंशीलंयासामितिव्युत्पत्तेः ॥ सुवासिन्यइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ चिरंटचइत्यर्थः ॥
स्ववासिनीचिरंटीस्याद्द्वितीयवयसिस्त्रियामितिरुद्रः ॥ चिरिंटीतुसुवासिनीतिचामरः ॥ ४५ ॥ सुतीर्थेषुप्रयागादिषु ॥ क्षयितंक्षयंनीतम् ॥ क्षालितमितिपाठेस्नापितमित्यर्थः ॥ विहायितंत्यक्तम् ॥
लावण्यतरंगिण्यःअंगसौष्ठवोर्मिमत्यः ॥ नद्यइवेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ मृडवधूरिवेत्यत्रेवकारोऽवधारणार्थः ॥ इहेतिवापाठः ॥ शोभनंचारित्र्यंपातिव्रत्यादिलक्षणंयासांताःसुचारित्राः ॥ स्वाधीनः
शुश्रूषादिभिर्वशीकृतःसंतोषितोनतुस्त्रीजितोभर्तायासांतास्तथा ॥ ४७ ॥ सुलक्षणवतीनांफलंदर्शयति ॥ स्वाधीनेति ॥ ४८ ॥ सुलक्षणैरिति ॥ तर्हिकिंतमुपजीव्योपपतिभिःसहरमितुमित्या

शंक्यपतिंविशिनष्टि ॥ प्रमदास्पदंप्रकृष्टहर्षाश्रयम् ॥ प्रसिद्धंचैतद्वनपर्वणि॥ पतिव्रतयासावित्र्यासत्यवतोदीर्घायुष्यंप्रहर्षाश्रयत्वंच ॥ ४९ ॥ लक्षणविचारप्रयोजनमाहातइति ॥ यतोऽल्पायुषंपतिं सुलक्षणाःस्त्रियश्चिरंजीविनंकुर्वंतिअतइत्यर्थः ॥ सु लक्षणाःपरिणेयाइत्यस्यन्यावर्त्यमाह ॥ हित्वेति ॥ अपीतिनिश्चये ॥ ५० ॥ उक्तानुवादपूर्वकमुत्तराध्यायार्थंप्रस्तावयति ॥ लक्षणानीति ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदविरचितायांकाशीखंडटीकायांसप्तत्रिंशोध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथाष्टत्रिंशकेधर्म्येऽध्यायेतीवसुशोभने ॥ क्रियतेसमुदाचारात्सद्धर्मपरिवर्णनम् ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेविवाहान्वक्ष्यामीत्युक्तमतस्तानेवदर्शयति ॥ विवाहाइति ॥ ब्राह्मदैवार्षाविवाहाउच्यंतेप्राजापत्यासुरौचविवाहावुच्येते ॥ इतिवचनंविपरिणमय्यउच्यतइत्यस्याःक्रियायाएवानुषंगः ॥ तत्रब्राह्मोवरमाहूयदानम् ॥ दैवऋत्विजेदानम् ॥ आर्षोगोमिथुनादानेनदानम् ॥ प्राजापत्यःसहोभौचरतांधर्ममित्यभिधायदानम् ॥ आसुरःशुल्कंगृहीत्वादानम् ॥ गांधर्वःसमयान्मिथः ॥ राक्षसोभित्त्वाच्छित्त्वाहरणम् ॥ पैशाचःसुप्तायांमत्तायांवागमनम् ॥ तथाचमानवानिवचनानि ॥ आच्छाद्यचार्हयित्वाचश्रुतशीलवतेस्वयम् ॥ आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्मःप्रकीर्तितः ॥ यज्ञे

अतःसुलक्षणायोषापरिणेयाविचक्षणैः ॥ लक्षणानिपरीक्ष्यादौहित्वादुर्लक्षणान्यपि ॥ १५० ॥ लक्षणानिमयोक्तानिसुखायगृहमेधिनाम् ॥ विवाहानपिवक्ष्यामितान्निबोधघटोद्भव ॥ १५१ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेस्त्रीलक्षणवर्णनंनामसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ स्कंदउवाच ॥ विवाहाब्राह्मदैवार्षाःप्राजापत्यासुरौतथा ॥ गांधर्वोराक्षसश्चापिपैशाचोऽष्टमउच्यते ॥ १ ॥ सब्राह्मोवरमाहूययत्रकन्यास्वलंकृता ॥ दीयतेतत्सुतःपूयात्पुरुषानेकविंशतिम् ॥ २ ॥ यज्ञस्थायर्त्विजेदैवस्तज्जःपातिचतुर्दश ॥ वरादादायगोद्वंद्वमार्षस्तज्जःपुनातिषट् ॥ ३ ॥ सहोभौचरतांधर्ममित्युक्त्वादीयतेर्थिने ॥ यत्र कन्याप्राजापत्यस्तज्जोवंशान्पुनातिषट् ॥ ४ ॥ चत्वारएतेविप्राणांधर्म्याःपाणिग्रहाःस्मृताः ॥ आसुरःक्रयणाद्द्रव्यैर्गांधर्वोन्योन्यमैत्रतः ॥ ५ ॥ प्रसह्यकन्याहरणाद्राक्षसोनिंदितःसताम् ॥ छलेनकन्याहरणात्पैशाचोगर्हितोऽष्टमः ॥ ६ ॥ प्रायःक्षत्रविशोरुक्तागांधर्वासुरराक्षसाः ॥ अष्टमस्त्वेषपापिष्ठःपापिष्ठानांचसंभवेत् ॥ ७ ॥

तुविततेसम्यगृत्विजेकर्मकुर्वते ॥ अलंकृत्यसुतादानंदैवंधर्मंप्रचक्षते ॥ एकंगोमिथुनंद्वेवावरादादायधर्मतः ॥ कन्याप्रदानंविधिवदार्षोधर्मःसउच्यते ॥ सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यतु ॥ कन्याप्रदानमभ्यर्थ्यप्राजापत्योविधिःस्मृतः॥ज्ञातिभ्योद्रविणंदत्त्वाकन्यायाश्चैवशक्तितः ॥ कन्याप्रदानंस्वाच्छंद्यादासुरोधर्मउच्यते ॥ इच्छयान्योन्यसंयोगःकन्यायाश्चवरस्यच ॥ गांधर्वःसतुविज्ञेयोमैथुन्यःकामसंभवः ॥ हत्वाच्छित्वाचभित्त्वाचक्रोशंतींरुदतींगृहात् ॥ प्रसह्यकन्याहरणंराक्षसोविधिरुच्यते ॥ सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति ॥ सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचःकथितोऽष्टमइति ॥ १ ॥ एतानेवलक्षणतोविवृण्वन्यस्यवर्णस्ययोविवाहोधर्म्यो यस्यविवाहस्ययौगुणदोषौतत्तद्विवाहोत्पन्नापत्येषुचयेगुणाअगुणाश्चतत्सर्वंदर्शयति सब्राह्मइत्यादिनासवर्णइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ २ ॥ ३ ॥ यत्रविवाहेकन्यादीयतेसविवाहःप्राजापत्यइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रायइति ॥ क्षत्रियस्यराक्षसएवधर्म्यः वैश्यशूद्रयोरासुरएवधर्म्यः प्राजापत्यः क्षत्रियादीनांजघन्यः गांधर्वश्चतुर्णांजघन्यः

राक्षसोवैंश्यशूद्रयोर्जघन्यइत्यादिसर्वंप्रायोग्रहणेनसूच्यते ॥ तथाचमनुः ॥ चतुरोब्राह्मणस्याद्यान्प्रशस्तान्कवयोविदुः ॥ राक्षसंक्षत्रियस्यैकमासुरंवैश्यशूद्रयोः ॥ ७ ॥ सवर्णयेति ॥ चतुर्णामपिव
र्णानांविवाहेषुसवर्णयाभार्ययाकरोग्राह्यः ॥ क्षत्रियापाणिग्रहणस्थानेब्राह्मणविवाहेषुक्षत्रिययाशरोब्राह्मणहस्तपरिगृहीतदंडैकदेशोग्राह्यइत्यर्थः ॥ वैश्ययाब्राह्मणक्षत्रियविवाहेब्राह्मणक्षत्रियविधृततताप्रे
दैकदेशोग्राह्यः ॥ शूद्रयापुनर्द्विजातित्रयविवाहेप्रावृतवस्त्रदशाग्राह्या ॥ ८ ॥ असवर्णइति ॥ असवर्णोऽसवर्णसंबन्धीएषविधिः धार्यःक्षत्रिययाशरइत्यादिप्रकारएव ॥ वेदनेविवाहेविद्यतेज्ञाय
तेऽनेनेतिवेदनंशास्त्रंतस्मिन्नितिवा ॥ स्मृतोदृष्टश्चेत्यर्थः ॥ असवर्णास्वेषइतिकाचित् ॥ सवर्णयाकरोग्राह्यइत्युक्तंस्पष्टयति ॥ सवर्णाभिस्त्विति ॥ ९ ॥ मंदानिभाग्यधनायूंषियेषांतेतथा ॥१०॥
ऋत्विति ॥ स्त्रीणांवरंगर्भानुपघातसंभोगम् ॥ तदुक्तंभागवते॥शश्वत्कामवरेणांहस्तुरीयंजगृहुःस्त्रियः ॥ तथाचमनुः॥ऋतुकालाभिगामीस्यात्स्वदारानिरतःसदा ॥पर्ववर्जंव्रजेच्चैनांतद्व्रतोरतिकाम्ययेति॥

सवर्णयाकरोग्राह्योधार्यःक्षत्रिययाशरः ॥ प्रतोदोवैश्ययाधार्योवासोंतःपज्जयातथा ॥ ८ ॥ असवर्णस्त्वेषविधिःस्मृतोदृष्टश्चवेदने ॥ सवर्णाभिस्तुसर्वा
भिःपाणिर्ग्राह्यस्त्वयंविधिः ॥ ९ ॥ धर्म्यैर्विवाहैर्जायंतेधर्म्याएवशतायुषः ॥ अधर्म्यैर्धर्मरहितामंदभाग्यधनायुषः ॥ १० ॥ ऋतुकालाभिगमनंधर्मोयं
गृहिणःपरः ॥ स्त्रीणांवरमनुस्मृत्ययथाकाम्यथवाभवेत् ॥ ११ ॥ दिवाभिगमनंपुंसामनायुष्यंपरंमतम् ॥ श्राद्धाहःसर्वपर्वाणियत्नात्त्याज्यानिधीमता
॥ १२ ॥ तत्रगच्छन्स्त्रियंमोहाद्धर्मात्प्रच्यवतेपरात् ॥ १३ ॥ ऋतुकालाभिगामीयःस्वदारनिरतश्चयः ॥ ससदाब्रह्मचारीचविज्ञेयःसद्गृहाश्रमी ॥ १४॥
ऋतुःषोडशयामिन्यश्चतस्रस्तासुगर्हिताः ॥ पुत्रास्तास्वपियायुग्माअयुग्माःकन्यकाप्रजाः ॥ १५ ॥ त्यक्त्वाचंद्रमसंदुःस्थंमघांपौष्णंविहायच ॥ शुचिः
सन्निर्विशेत्पत्नींपुन्नामर्क्षेविशेषतः ॥ शुचिंपुत्रंप्रसूयेतपुरुषार्थप्रसाधकम् ॥ १६ ॥ आर्षेविवाहेगोद्वंद्वंयदुक्तंतन्नशस्यते ॥ शुल्कमण्वपिकन्यायाःकन्या
विक्रयपापकृत् ॥ १७ ॥ अपत्यविक्रयीकल्पंवसेद्विट्क्रमिभोजने ॥ अतोनाण्वपिकन्यायाउपजीवेत्पिताधनम् ॥ १८ ॥ स्त्रीधनान्युपजीवंतियेमोहा
द्दिहबांधवाः ॥ नकेवलंनिरयगास्तेषामपिहिपूर्वजाः ॥ १९ ॥ पत्यातुष्यतियत्रस्त्रीतुष्येद्यत्रस्त्रियापतिः ॥ तत्रतुष्टामहालक्ष्मीर्निवसेद्दानवाऽरिणा
॥ २० ॥ वाणिज्यंनृपतेःसेवावेदानध्यापनंतथा ॥ कुविवाहःक्रियालोपःकुलेपतनहेतवः ॥ २१ ॥

यथायथावत् ॥ यथाभिलषितमित्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्रापिनिषेधविशेषमाह ॥ सर्वपर्वाणीति ॥ तदुक्तम् ॥ कुहूपूर्णेंदुसंक्रांतिचतुर्दश्यष्टमीषुच ॥ नरश्चांडालयोनिःस्यात्स्त्रीतैलमांससेवनादिति ॥
॥ १२ ॥ १३ ॥ ऋतुकालेऽभिगंतुंशीलंयस्यसतथा ॥ तथाचश्रुतिः ॥ ऋतौभार्यामुपेयादिति ॥ १४ ॥ कन्यकाःप्रजाःयाभ्यस्तथा ॥ १५ ॥ दुःस्थंराहुणाग्रस्तम् ॥ पुन्नामर्क्षंश्रवणहस्तपु
नर्वसुमूलपुष्यमृगशीर्षाणि ॥ १६ ॥ आर्षइति ॥ आर्षेविवाहेगोद्वंद्वंगोमिथुनंशुल्कंयदुक्तंकैश्चित्तन्नशस्यतेप्रशस्यते ॥ यतःकन्यायाअण्वपिअपिशब्दाद्बह्वपिवाशुल्कंकन्याविक्रयेयत्पापंतत्कृदेवे
त्यर्थः ॥ नन्वेवंचेत्स्वमतपरमतयोर्लक्षणैक्याद्विरोधापत्तिः ॥ न ॥ आर्षेविवाहेगोमिथुनंशुल्कमुत्कोचरूपमित्यन्येषांमतम् ॥ स्कन्दस्यतुनेदंमतंकिंत्वार्षविवाहसंपत्त्यैअवश्यकर्तव्ययागादिसिद्ध्येकन्या
यैवादातुंशास्त्रीयंधर्मार्थमेतद्गृह्यतइति ॥ अतएवार्षलक्षणमापद्येतज्जःपुनातिषडित्युक्तम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वाणिज्यमिति ॥ वेदानध्यापनंवेदानामपाठनम् ॥ वेदानध्ययनंतथे

तिक्वचित् ॥ विवाहप्रकरणंसमाप्तम् ॥ २१ ॥ इदानींवैवाहिकाग्निसंपाद्यंमहायज्ञानुष्ठानमाह ॥ कुर्यादिति ॥ विवाहेभवोवैवाहिकःतस्मिन्नग्नौगृह्यंगृह्योक्तंकर्मसायंप्रातर्होमाष्टकादिअग्निसंपाद्यपञ्च
यज्ञांतर्गतंवैश्वदेवाद्यनुष्ठानंप्रतिदिनसंपाद्यंचपाकंगृहस्थःकुर्यादित्यर्थः ॥ २२ ॥ गृहस्थेति ॥ पशुवधस्थानंसूना सूनेवसूना हिंसास्थानत्वगुणयोगात् ॥ कंडन्यादयःपंचगृहस्थस्यबीजादिहिं
सास्थानानि ॥ कंडनीउलूखलमुसले ॥ पेषणीदृषदुपलयुगलात्मिका ॥ चुल्लीउंधानम् ॥ उदकुम्भोजलाधारकलशः ॥ मार्जनीवर्धन्यपरपर्यायगृहोपकरणसंमार्जनादिकर्त्री ॥ २३ ॥
तासामिति ॥ तासांकंडन्यादिसूनानांयथाक्रमंनिष्कृत्यर्थंतदुत्पन्नपापनाशनार्थंगृहिणांपंचमहायज्ञामन्वादिभिरनुष्ठेयतयानिर्दिष्टाः ॥ २४ ॥ तानेवपंचयज्ञान्निर्दिशति ॥ पाठनमिति ॥ पाठन

कुर्याद्वैवाहिकेवह्नौगृह्यंकर्मान्वहंगृही ॥ पंचयज्ञक्रियांचापिपक्तिंदैनंदिनीमपि ॥ २२ ॥ गृहस्थाश्रमिणःपंचसूनाकर्मदिनेदिने ॥ कंडनीपेषणीचुल्ली
ह्युदकुंभस्तुमार्जनी ॥ २३ ॥ तासांचपंचसूनानांनिराकरणहेतवः ॥ क्रतवःपंचनिर्दिष्टागृहिश्रेयोभिवर्धनाः ॥ २४ ॥ पाठनंब्रह्मयज्ञःस्यात्तर्पणंचापि
तृक्रतुः ॥ होमोदैवोबलिर्भौतोऽतिथ्यर्चानृक्रतुःक्रमात् ॥ २५ ॥ पितृप्रीतिंप्रकुर्वाणःकुर्वीतश्राद्धमन्वहम् ॥ अन्नोदकपयोमूलैःफलैर्वापिगृहाश्रमी॥२६॥
गोदानेनचयत्पुण्यंपात्रायविधिपूर्वकम् ॥ सत्कृत्यभिक्षवेभिक्षांदत्त्वातत्फलमाप्नुयात् ॥ २७ ॥ तपोविद्यासमिद्धेतेहुतंविप्रास्यपावके ॥ तारयेद्विघ्नसंघे
भ्यःपापाब्धेरपिदुस्तरात् ॥ २८ ॥ अनर्चितोऽतिथिर्गेहाद्भग्नाशोयस्यगच्छति ॥ आजन्मसंचितात्पुण्यात्क्षणात्सहिबहिर्भवेत् ॥ २९ ॥ सांत्वपूर्वा
णिवाक्यानिशय्यार्थेभूस्तृणोदके ॥ एतान्यपिप्रदेयानिसदाभ्यागततुष्टये ॥ ३० ॥ गृहस्थःपरपाकादीप्रेत्यतत्पशुतांव्रजेत् ॥ श्रेयःपरान्नपुष्टस्यगृह्णी
यादन्नदोयतः ॥ ३१ ॥ आदित्योढोऽतिथिःसायंसत्कर्तव्यःप्रयत्नतः ॥ असत्कृतोन्यतोगच्छन्दुष्कृतंभूरियच्छति ॥ ३२ ॥ भुंजानोऽतिथिशेषान्न
मिहायुर्धनभाग्भवेत् ॥ प्रणोद्यातिथिमन्नाशीकिल्बिषीचगृहाश्रमी ॥ ३३ ॥ वैश्वदेवांतसंप्राप्तःसूर्योढोवातिथिःस्मृतः ॥ नपूर्वकालआयातोनचदृष्टचरः
क्वचित् ॥ ३४ ॥ बलिपात्रकरेविप्रेयद्यन्योतिथिरागतः ॥ अदत्त्वातंबलिंतस्मैयथाशक्त्यान्नमर्पयेत् ॥ ३५ ॥ कुमाराश्चस्ववासिन्योगर्भिण्योऽतिरुजा
न्विताः ॥ अतिथेरादितोप्येतेभोज्यानात्रविचारणा ॥ ३६ ॥ पितृदेवमनुष्येभ्योदत्त्वाश्नात्यमृतंगृही ॥ स्वार्थंपचन्नघंभुंक्तेकेवलंस्वोदरंभरिः ॥ ३७ ॥

मध्यापनम् ॥ होमोदैवोदेवक्रतुः ॥ बलिर्भौतोभूतक्रतुः ॥ अतिथ्यर्चाऽतिथीनांसत्कारोनृक्रतुर्मनुष्ययज्ञः ॥ क्रमात्कंडन्यादीनांपंचसूनानांक्रमेणपंचपापनिवर्तकाइमेपंचयज्ञाइत्यर्थः ॥ चतुर्थेपा
देनृयज्ञोऽतिथिसत्क्रियेतिक्वचित्पाठः ॥ २५ ॥ अन्नमदनीयम् ॥ अर्थमितिक्वचित् ॥ अर्घ्येतिचान्यत्र ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ परपाकान्नमत्तुंशीलंयस्य परपाकस्यान्नस्यादोऽदनं
वास्यास्तीतिपरपाकादी ॥ तत्पशुतांयस्यपाकमत्तितस्यपशुतामित्यर्थः ॥ ३१ ॥ आदित्योढआदित्येनास्तमितेनसहोढःप्राप्तइत्यर्थः ॥३२॥ प्रणोद्यत्यक्त्वादूरीकृत्येतियावत् ॥ ३३ ॥ अतिथेर्ल
क्षणमाह वैश्वदेवेत्येकेन ॥३४॥ बलिपात्रकरेभूतबलि पात्रहस्तइत्यर्थः ॥३५॥ स्ववासिन्यश्चिरिंटचः ॥ ३६ ॥ अघमघहेतुत्वात् ॥ तथाचोक्तंभगवता ॥ भुंजतेतेत्वघंपापायेपचंत्यात्मकारणादिति॥

स्वार्थंपचान्नित्यस्यार्थमाह ॥ केवलामिति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तेइतिपाठेयेइत्यर्थात् ॥ येइतिपाठेतेइति ॥ अथजन्मान्तरे ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भगेयोनौ ॥४३॥ उपसृष्टंग्रस्तम् ॥४४॥
नवीक्षेतेति ॥ असकृदितिज्ञेयम् ॥ वत्सतंत्रींबंधनेनवत्ससम्बद्धांरज्जुंवत्सबंधनरज्जुमात्रामितिवा ॥४५॥ मृदंगोपीचन्दनादिरूपाम् ॥४६॥ चैत्यवृक्षमातपादिसमयेसेव्यमानंवृक्षं पूज्यंवृक्षंवायस्याध
स्तात्पूजाक्रियतेतंवृक्षंवा ॥ सिद्धार्थंसर्षपम् ॥४७॥ पीठाद्यंतरेणासनमुत्कटासनंतस्मिन् ॥४८॥ अश्नंतींभोजनंकुर्वतीम् ॥४९॥ पक्वान्नंलड्डुकादिकम् ॥ नोमांसमितिपृथग्वाक्यम् ॥ दीर्घकालंजिजी

माध्याह्निकंवैश्वदेवंगृहस्थःस्वयमाचरेत् ॥ पत्नीसायंबलिंदद्यात्सिद्धान्नैर्मंत्रवर्जितम् ॥ ३८ ॥ एतत्सायंतनंनामवैश्वदेवंगृहाश्रमे ॥ सायंप्रातर्भवेदेवंवैश्व
देवंप्रयत्नतः ॥ ३९ ॥ वैश्वदेवेनयेहीनाआतिथ्येनविवर्जिताः ॥ सर्वेतेवृषलाज्ञेयाःप्राप्तवेदाअपिद्विजाः ॥ ४० ॥ अकृत्वावैश्वदेवंतुभुंजतेयेद्विजाधमाः ॥
इहलोकेन्नहीनाःस्युःकाकयोनिंव्रजंत्यथ ॥ ४१ ॥ वेदोदितंस्वकंकर्मनित्यंकुर्यादतंद्रितः ॥ तद्धिकुर्वन्यथाशक्तिप्राप्नुयात्सद्गतिंपराम् ॥ ४२ ॥
षष्ठ्यष्टम्योर्वसेत्पापंतैलेमांसेसदैवहि ॥ पंचदश्यांचतुर्दश्यांतथैवचभगेक्षुरे ॥ ४३ ॥ उदयंतंनचेक्षेतनास्तंयंतंनमध्यगम् ॥ नराहुणोपसृष्टंचनांबुसंस्थं
दिवाकरम् ॥ ४४ ॥ नवीक्षेतात्मनोरूपमाशुधावेन्नवर्षति ॥ नोल्लंघयेद्वत्सतंत्रींननग्नोजलमाविशेत् ॥ ४५ ॥ देवतायतनंविप्रंधेनुंमधुमृदंघृतम् ॥
जातिवृद्धंवयोवृद्धंविद्यावृद्धंतपस्विनम् ॥ ४६ ॥ अश्वत्थंचैत्यवृक्षंचगुरुंजलभृतंघटम् ॥ सिद्धान्नंदधिसिद्धार्थंगच्छन्कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ ४७ ॥ रजस्वलां
नसेवेतनाश्नीयात्सहभार्यया ॥ एकवासानभुंजीतनभुंजीतोत्कटासने ॥ ४८ ॥ नाश्नंतींस्त्रींसमीक्षेततेजस्कामोद्विजोत्तमः ॥ असंतर्प्यपितॄन्देवान्नाद्यादन्नं
नवंक्वचित् ॥ ४९ ॥ पक्वान्नंचापिनोमांसंदीर्घकालंजिजीविषुः ॥ नमूत्रंगोव्रजेकुर्यान्नवल्मीकेनभस्मनि ॥ ५० ॥ नगर्तेषुससत्वेषुनतिष्ठन्नव्रजन्नपि ॥
गोविप्रसूर्यवाय्वग्निचंद्रर्क्षांबुगुरूनपि ॥ ५१ ॥ अभिपश्यन्नकुर्वीतमलमूत्रविसर्जनम् ॥ तिरस्कृत्यावनिंलोष्टकाष्ठपर्णतृणादिभिः ॥ ५२ ॥ प्रावृत्यवा
ससामौलिंमौनीविण्मूत्रमुत्सृजेत् ॥ यथासुखमुखोरात्रौदिनेच्छायांधकारयोः ॥ ५३ ॥ भीतिषुप्राणबाधायांकुर्यान्मलविसर्जनम् ॥ मुखेनोपधमेन्ना
ग्निंनग्नांनेक्षेतयोषितम् ॥ ५४ ॥

विषुःपितॄनभ्यचर्यानभ्यर्च्यवामांसंनोअद्यादित्यर्थः ॥ पश्विष्टिंचविनेतिपाठेपश्वालंभनंयागंविनादीर्घकालंजिजीविषुर्देवान्पितॄन्सन्तर्प्यासन्तर्प्यवामांसंनाद्यादित्यन्वयः॥ वल्मीकेवामलूरोद्धृतमृत्पुंजे ॥
॥ ५० ॥ ससत्वेषुप्राणिव्याप्तेषु ॥ तिष्ठन्नुत्तिष्ठन् ॥ ५१ ॥ मलमूत्रयोर्विसर्जनंत्यागम् ॥ मलोच्चारेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ तिरस्कृत्याच्छाद्य ॥ अवनिंपृथ्वीम् ॥ ५२ ॥ मौलिंमस्तकम् ॥ ५३ ॥
मलविसर्जनंमलेत्युपलक्षणंमलमूत्रयोर्विसर्जनमित्यर्थः ॥ मुखेनोपधमेन्मुखवायुनाप्रज्वालयेत् ॥ एतत्तुलौकिकाग्निविषयंनवैदिकाग्निविषयम् ॥ नशूर्पेणधमेदग्निंनवस्त्रेणनपाणिना ॥ मुखेनो

---

१ नपश्येदात्मनश्छायामितिमनूक्तेरभिप्रायः ।

पधमेदग्निंमुखादग्निरजायतेतिवचनात् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ संविशेत्स्वपेत् ॥ प्रत्यक्सौम्यशिराःपश्चिमोत्तरमस्तकः ॥ प्रत्यग्याम्यशिराइतिपाठश्चिंत्यः ॥ विण्मूत्रादीनामेकवद्भावः ॥ ष्ठीवनंथूत्कृत्यश्लेष्मविक्षेपः ॥ ५६ ॥ नाचक्षीतनकथयीत ॥ धयंतींभक्षयंतींपिबंतींवा ॥ शयानंज्येष्ठंनप्रबोधयेत् ॥ ५७ ॥ अंजलिनाकरपुटेन ॥ उद्धृतसारंदूरीकृतनवनीतादि ॥ उद्धृतसारंगतस्नेहंपिण्याकादीतिवा ॥ ५८ ॥ तौर्यत्रिकप्रियःगीतनृत्यवाद्यप्रियः ॥ नधावयेन्नक्षालयेत् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ नासीतनोपविशेत् ॥ ६१ ॥ प्रेतधूमंशवदाहधूमम् ॥ सरित्तरंनदीतरणंबाहुभ्यामितिशेषः ॥ नबाहुभ्यांनदींतरेदितिमनूक्तेः ॥ बालातपंप्रातःकालीनसूर्यातपम् ॥ ६२ ॥ स्नात्वानमार्जयेद्गात्रंकरस्नानवस्त्राभ्यामितिशेषः ॥ करेणनोत्सृजेद्गात्रंस्नानवस्त्रेणवापुनः॥शुनोच्छिष्टंभवेद्गात्रंपुनःस्नानेनशुद्ध्यती

नांग्नीप्रतापयेदग्नौनवस्त्वशुचिनिक्षिपेत् ॥ प्राणिहिंसांनकुर्वीतनाश्नीयात्संध्ययोर्द्वयोः ॥५५॥ नसंविशेतसंध्यायांप्रत्यक्सौम्यशिराअपि ॥ विण्मूत्रष्ठीवनंनाप्सुकुर्याद्दीर्घजिजीविषुः ॥५६॥ नाचक्षीतधयंतींगांनेंद्रचापंप्रदर्शयेत् ॥ नैकःसुप्यात्क्वचिच्छून्येनशयानंप्रबोधयेत् ॥ ५७ ॥ पंथानंनैकलोयायान्नवार्यंजलिनापिबेत् ॥ नदिवोद्धृतसारंचभक्षयेद्दधिनोनिशि ॥ ५८ ॥ स्त्रीधर्मिण्यानाभिवदेन्नाद्यादातृप्तिरात्रिषु ॥ तौर्यत्रिकप्रियोनस्यात्कांस्येपादौनधावयेत् ॥ ५९ ॥ श्राद्धंकृत्वापरश्राद्धेयोऽश्नीयाज्ज्ञानवर्जितः ॥ दातुःश्राद्धफलंनास्तिभोक्ताकिल्बिषभुग्भवेत् ॥ ६० ॥ नधारयेदन्यभुक्तंवासश्चोपानहावपि ॥ नभिन्नभाजनेश्नीयान्नासीताग्न्यादिदूषिते ॥ ६१ ॥ आरोहणंगवांपृष्ठेप्रेतधूमंसरित्तरम् ॥ बालातपंदिवास्वापंत्यजेद्दीर्घजिजीविषुः ॥ ६२ ॥ स्नात्वानमार्जयेद्गात्रंविसृजेन्नशिखांपथि ॥ हस्तौशिरोनधुनुयान्नाकर्षेदासनंपदा ॥ ६३ ॥ नोत्पाटयेल्लोमनखंदशनेननकदाचन ॥ करजैःकरजच्छेदंतृणच्छेदंविवर्जयेत् ॥ ६४ ॥ शुभायनयदायत्यांत्यजेत्तत्कर्मयत्नतः ॥ अद्वारेणनगंतव्यंस्ववेश्मपरवेश्मनोः ॥ ६५ ॥ क्रीडेन्नाक्षैःसहासीतनधर्मघ्नैर्नरोगिभिः ॥ नशयीतक्वचिन्नग्नःपाणौभुंजीतनैवच ॥ ६६ ॥ आर्द्रपादकरास्योश्नन्दीर्घकालंचजीवति ॥ संविशेन्नार्द्रचरणोनोच्छिष्टःक्वचिदाव्रजेत् ॥ ६७ ॥ शयनस्थोनचाश्नीयान्नपिबेन्नजपेद्द्विजः ॥ सोपानत्कश्चनाचामेन्नतिष्ठन्धारयापिबेत् ॥ ६८ ॥ सर्वंतिलमयंनाद्यात्सायंशर्माभिलाषुकः ॥ ननिरीक्षेतविण्मूत्रेनोच्छिष्टःसंस्पृशेच्छिरः ॥ ६९ ॥

तिवचनात् ॥ तर्पणात्पूर्वमित्येकेनाकर्षेदुपवेशनार्थंनानयेदित्यर्थः ॥६३॥ करजैर्नखैःकरजच्छेदंनखच्छेदंच ॥ दंतैश्छेदंविवर्जयेदितिपाठेदंतैश्चेत्यर्थः॥करेणैवविवर्जयेदितिपाठेकरेणापीत्यर्थः ॥६४॥ आयत्यामुत्तरकाले ॥ स्ववेश्मपरवेश्मनोर्द्वारेणमुख्यद्वारंविहायद्वारांतरेणनगंतव्यमित्यर्थः ॥ परवेश्मचेतिक्वचित्पाठः ॥ ६५ ॥ पाणावितियत्यन्यविषयम् ॥ करेकर्पटकेचैवआयसेताम्रभाजने ॥ भुंजन्भिक्षुर्नलिप्येतलिप्यंतेगृहमेधिनइतिवचनात् ॥ ६६ ॥ आर्द्राणिपादकरास्यानियस्यसः ॥ संविशेत्स्वपेत् ॥६७॥ शय्यतेऽस्मिन्नितिशयनंशय्यातत्रस्थः ॥ सोपानत्कःउपानद्भ्यांपादुकाभ्यांयुक्तः ॥ चःसमुच्चये ॥ नतिष्ठन्नित्यनेनसंबध्यते ॥ तिष्ठंश्चउत्तिष्ठन् ॥ धारयाहस्ताभ्यांपानपात्रधारणमंतरेणधारयापानपात्रमुखधारयेतिवा ॥ ६८ ॥ सर्वंतिलमयंयत्किंचित्तिलसंबद्धंकृसरमो

दकादीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ तुषादिकंचनाधितिष्ठेन्नस्पृशेत् ॥ तुषादीनधिष्ठायनतिष्ठेदितिवा ॥ कपालिकाभग्नखर्परादिखंडाः ॥ ७० ॥ वैदिकंमंत्रंनश्रावयेदित्यनेनतंत्राद्युक्तंश्रावयेदित्यभ्यनुजानाति॥
॥ ७१ ॥ धर्मोपदेशोब्राह्मणकर्तृकःशूद्रकर्तृकोवा ॥ स्वश्रेयइत्यत्रस्वशब्दउपदेष्टृपरः ॥ द्वितीयेश्रोतृपरोपि ॥ ७२ ॥ कराभ्यामित्यस्याग्रेपिसंबंधः ॥ ७३ ॥ सान्वयोवंशसहितः ॥ ७४ ॥
अकालविद्युत्स्तनितेवर्षर्त्वतिरिक्तकाले मेघगर्जितेविद्युत्सहितगर्जितइतिवा ॥ ७५ ॥ वृषलस्याधार्मिकस्यवाउपांतेसमीपे ॥ राज्ञोराहोश्चसूतकेनृपस्यसूतकेराहोश्चसूतकेग्रहणइत्यर्थः ॥ ७६ ॥

नाधितिष्ठेत्तुषांगारभस्मकेशकपालिकाः ॥ पतितैःसहसंवासःपतनायैवजायते ॥ ७० ॥ श्रावयेद्वैदिकंमंत्रंनशूद्रायकदाचन ॥ ब्राह्मण्याद्धीयतेविप्रः
शूद्रोधर्माच्चहीयते ॥ ७१ ॥ धर्मोपदेशःशूद्राणांस्वश्रेयःप्रतिघातयेत् ॥ द्विजशुश्रूषणंधर्मःशूद्राणांहिपरोमतः ॥ ७२ ॥ कंडूयनंहिशिरसःपाणिभ्यां
नशुभंमतम् ॥ आताडनंकराभ्यांचक्रोशनंकेशलुंचनम् ॥ ७३ ॥ अशास्त्रवर्तिनोभूपाल्लुब्धात्कृत्वाप्रतिग्रहम् ॥ ब्राह्मणःसान्वयोयातिनरकानेकविंशतिम्
॥ ७४ ॥ अकालविद्युत्स्तनितेवर्षर्तौपांसुवर्षणे ॥ महावातध्वनौरात्रावनध्यायाःप्रकीर्तिताः ॥ ७५ ॥ उल्कापातेचभूकंपेदिग्दाहेमध्यरात्रिषु ॥
संध्ययोर्वृषलोपांतेराज्ञोराहोश्चसूतके ॥ ७६ ॥ दर्शाष्टकासुभूतायांश्राद्धिकंप्रतिगृह्यच ॥ प्रतिपद्यपिपूर्णायां[1]गजोष्ट्राभ्यांकृतांतरे ॥ ७७ ॥ खरोष्ट्रक्रो
ष्टृविरुतेसमवायेरुदत्यपि ॥ उपाकर्मणिचोत्सर्गेनाविमार्गेतरौजले ॥ ७८ ॥ आरण्यकमधीत्यापिबाणसाम्नोरपिध्वनौ ॥ अनध्यायेषुचैतेषुनाधीयीत
द्विजःक्वचित् ॥ ७९ ॥ कृतांतरायोनपठेद्भेकाखुश्वाहिबभ्रुभिः ॥ भूताष्टम्योःपंचदश्योर्ब्रह्मचारीसदाभवेत् ॥ ८० ॥ अनायुष्यकरंचैवपरदारोपसर्प
णम् ॥ तस्मात्तद्दूरतस्त्याज्यंवैरिणांचोपसेवनम् ॥ ८१ ॥ पूर्वर्द्धिभिःपरित्यक्तमात्मानंनावमानयेत् ॥ सदोद्यमवतांयस्माच्छ्रियोविद्यानदुर्लभाः ॥ ८२ ॥
सत्यंब्रूयात्प्रियंब्रूयान्नब्रूयात्सत्यमप्रियम् ॥ प्रियंचनानृतंब्रूयादेषधर्मोघटोद्भव ॥ ८३ ॥ भद्रमेववदेन्नित्यंभद्रमेवविचिंतयेत् ॥ भद्रैरेवेहसंसर्गोनाभद्रैश्चक
दाचन ॥ ८४ ॥ रूपवित्तकुलैर्हीनान्सुधीर्नाधिक्षिपेन्नरान् ॥ पुष्पवंतौनचेक्षेतत्वशुचिर्ज्योतिषांगणम् ॥ ८५ ॥

श्राद्धिकंश्राद्धनिमंत्रणंश्राद्धसंबंधिद्रव्यंवा ॥ पूर्णायांषड्दंडपरिमितायांप्रतिपद्यपिनतुन्यूनायाम् ॥ ७७ ॥ उत्सर्गेऋगादीनाम् ॥ ७८ ॥ बाणसाम्नोः शरसामवेदयोर्ध्वनौश्रूयमाणे ॥ अपिशब्दादा
र्तस्वनेपि ॥ ७९ ॥ बभ्रुर्नकुलः भूताचतुर्दशी ॥ पंचदश्योः पूर्णिमामावास्ययोः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ इहमनुष्ययोनौ संसर्गः कार्यइतिशेषः ॥ ८४ ॥ पुष्पवंतौचन्द्रसूर्यौ ॥ सूर्या

---

[1] पूर्णायां—पूर्णिमायां—नन्दाभद्राजयारिक्तापूर्णाश्चतिथयःक्रमात् ।

सोमावितिक्वाचित्पाठः ॥ ८९ ॥ उत्कोचद्रव्यंनामभयादिकंप्रदर्श्ययद्गृह्यते ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ विनम्रधमनिःप्रणतनाडिकः ॥ विनम्रकंधरइतिक्वचित् ॥ विनम्रधर्मनिष्ठःस्या
दितिचान्यत्र ॥ यस्मादयंविनम्रधमन्यादिर्भवेत्तस्मात्ताननुयायादित्यन्वयः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ सान्वयोवंशसाहितः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ सुप्रजाःशोभनपुत्रः ॥ ९७ ॥

वाचोवेगंमनोवेगंजिह्वावेगंचवर्जयेत् ॥ उत्कोचद्यूतदौत्यार्तद्रव्यंदूरात्परित्यजेत् ॥८६॥ गोब्राह्मणाग्नीनुच्छिष्टपाणिनानैवसंस्पृशेत् ॥ नस्पृशेदनिमित्ते
नखानिस्वानित्वनातुरः ॥ ८७ ॥ गुह्यजान्यपिलोमानितत्स्पर्शादशुचिर्भवेत् ॥ पादधौतोदकंमूत्रमुच्छिष्टान्नोदकानिच ॥ ८८ ॥ निष्ठीवनंच श्लेष्माणं
गृहाद्दूरंविनिक्षिपेत् ॥ अहर्निशंश्रुतेर्जाप्याच्छौचाचारनिषेवणात् ॥ अद्रोहवत्याबुद्ध्याचपूर्वजन्मस्मरेद्द्विजः ॥ ८९ ॥ वृद्धान्प्रयत्नाद्वंदेतदद्यात्तेषांस्वमा
सनम् ॥ विनम्रधमनिस्तस्मादनुयायात्ततश्चतान् ॥ ९० ॥ श्रुतिभूदेवदेवानांनृपसाधुतपस्विनाम् ॥ पतिव्रतानांनारीणांनिंदांकुर्यान्नकर्हिचित् ॥ ९१ ॥
नमनुष्यस्तुतिंकुर्यान्नात्मानमपमानयेत् ॥ अभ्युद्यतंनप्रणुदेत्परमर्माणिनोच्चरेत् ॥ ९२ ॥ अधर्मादेधतेपूर्वंविद्वेष्टॄनपिसंजयेत् ॥ सर्वतोभद्रमाप्यापिततो
नश्येच्चसान्वयः ॥ ९३ ॥ उद्धृत्यपंचमृत्पिंडान्स्नायात्परजलाशये ॥ अनुद्धृत्यचतत्कर्तुरेनसःस्यात्तुरीयभाक् ॥ ९४ ॥ श्रद्धयापात्रमासाद्ययत्किं
चिद्दीयतेवसु ॥ देशेकालेचविधिनातदानंत्यायकल्पते ॥ ९५ ॥ भूप्रदोमंडलाधीशःसर्वत्रसुखिनोन्नदाः ॥ तोयदातासदातृप्तोरूपवान्रूप्यदोभवेत्
॥ ९६ ॥ प्रदीपदोनिर्मलाक्षोगोदाताऽर्यमलोकभाक् ॥ स्वर्णदाताचदीर्घायुस्तिलदःस्यात्तुसुप्रजाः ॥ ९७ ॥ वेश्मदोऽत्युच्चसौधेशोवस्त्रदश्चंद्रलो
कभाक् ॥ हयप्रदोदिव्ययानोलक्ष्मीवान्वृषभप्रदः ॥ ९८ ॥ सुभार्यःशिबिकादातासुपर्यंकप्रदोपिच ॥ धान्यैःसमृद्धिमान्नित्यमभयप्रदईशिता ॥९९॥
ब्रह्मदोब्रह्मलोकेज्योब्रह्मदःसर्वदोमतः ॥ उपायेनापियोब्रह्मदापयेत्सोपितत्समः ॥ १०० ॥ श्रद्धयाप्रतिगृह्णातिश्रद्धयायःप्रयच्छति ॥ स्वर्गिणौ
तावुभौस्यातांपततोऽश्रद्धयात्यधः ॥ १ ॥ अनृतेनक्षरेद्यज्ञस्तपोविस्मयतःक्षरेत् ॥ क्षरेत्कीर्तनतोदानमायुर्विप्रापवादतः ॥ २ ॥ गंधपुष्पकुशाञ्छय्यां
शाकंमांसंपयोदधि ॥ मणिमत्स्यगृहंधान्यंग्राह्यमेतदुपस्थितम् ॥ ३ ॥ मधूदकंफलंमूलमेधांस्यभयदक्षिणा ॥ अभ्युद्यतानिग्राह्याणित्वेतान्यपिनि
कृष्टतः ॥ ४ ॥ दासनापितगोपालकुलमित्रार्धसीरिणः ॥ भोज्यान्नाःशूद्रवर्गेमीतथात्मविनिवेदकः ॥ ५ ॥ इत्थमानृण्यमासाद्यदेवर्षिपितृजाह्णात् ॥
माध्यस्थ्यमाश्रयेद्गेहेसुतेविष्वग्विसृज्यच ॥ ६ ॥

॥ ९८ ॥ शिबिकानरयानम् ॥ पर्यंकःखट्वा ईशिताशास्ताईश्वरइत्यर्थः ॥९९॥१००॥ अत्यधःअतिशयेनाधः ॥ १ ॥ विस्मयतोगर्वात् ॥ २ ॥ ग्राह्यंनिकृष्टतइत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥
अर्धसीरिणोऽर्धहालिकाः ॥ आत्मनिवेदकोऽत्यन्तभक्तः ॥ ५ ॥ माध्यस्थ्यमौदासीन्यमाश्रयेत् ॥ किंकृत्वा ॥ विष्वक्सर्वतोगृहव्यापारान्सुतेविसृज्यचकाराद्भार्यादींश्च ॥ आश्रयेद्देहीतिक्वचित्पाठः ॥

सुतेभारमितिकाशीवासंचेतिशेषः ॥ ६ ॥ उभयत्रक्रमेणहेतुमाह ॥ सम्यगिति ॥ ७ ॥ अंतिमपक्षस्यसुलभत्वेनाधिक्यमाह ॥ सम्यगिति ॥८॥ शतात्परंपरःशतन्तस्माच्चेन्म्रियतइतिशेषः ॥ ९ ॥
सदाचारनिरूपणफलमाह ॥ साचेति ॥ यस्यांशरीरत्यागमात्रतोध्रुवामुक्तिःसेत्यर्थः ॥११०॥११ ॥ १२॥१३॥ काशीतियद्द्व्यक्षरंतदेवपीयूषंकेवलंपिबामि ॥ हीतिनिश्चये ॥ चकारोऽवधारणे ॥
पीयूषाधारोजीवामीतिक्वचित् ॥१४॥११९॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टत्रिंशोध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ त्रिंशेनवाधिकेपुण्येऽध्यायेत्यंतमनोरमे ॥ वाराणसीदिवोदासा
विमुक्तमहिमोच्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेऽविमुक्तस्यमाहात्म्यंवक्तुंसमपचक्रमेइत्युक्तमतस्तदेवप्रस्तावयति ॥ शृण्वगस्त्येति ॥ नैश्रेयस्यामोक्षरूपायाः ॥ १ ॥ काश्यामहिमानमाह ॥ परमिति ॥

गेहेपिज्ञानमभ्यस्येत्काशींवाथसमाश्रयेत् ॥ सम्यग्ज्ञानेनवामुक्तिःकिंवाविश्वेशवेश्मनि ॥ ७ ॥ सम्यग्ज्ञानंभवेत्पुंसांकुतएकेनजन्मना ॥ वाराणस्यां
ध्रुवामुक्तिःशरीरत्यागमात्रतः ॥ ८ ॥ अद्यश्वोवापरश्वोवाकालाद्वाथपरःशतात् ॥ सत्वरोगत्वरोदेहःकाश्यांचेदमृतीभवेत् ॥ ९ ॥ साचवाराणसीलभ्या
सदाचारवतासदा ॥ मनसापिसदाचारमतोविद्वान्नलंघयेत् ॥ ११० ॥ आकर्ण्येतिततोगस्त्यःपुनःप्राहषडाननम् ॥ पुनःकाशींसमाचक्ष्वसदाचारे
णयाप्यते ॥ ॥ ११ ॥ कानिकानिचलिंगानिस्कंदज्ञानप्रदानिच ॥ वाराणस्यांपरिब्रूहितानिमेपरिपृच्छतः ॥ १२ ॥ विनाकाशींनमेप्रीतिर्विनाकाशीं
नमेरतिः ॥ चित्रपुत्रकवच्चास्मिविनाकाशींषडानन ॥ १३ ॥ ननिद्रामिनजागर्मिनाश्नामिनपिबाम्यपः ॥ काशींद्व्यक्षरपीयूषंपिबामिहिचकेवलम्
॥ १४ ॥ इतिश्रुत्वावचःस्कंदोमैत्रावरुणिभाषितम् ॥ अविमुक्तस्यमाहात्म्यंवक्तुंसमुपचक्रमे ॥ ११९ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां काशीखंडेपूर्वार्द्धेसदाचारवर्णनंनामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ स्कंदउवाच ॥ शृण्वगस्त्यमहाभागकथांपापप्रणाशिनीम् ॥ नैःश्रेयस्याः
श्रियोहेतुमविमुक्तसमाश्रयाम् ॥ १ ॥ परंब्रह्मयदाम्नातंनिष्प्रपंचंनिरात्मकम् ॥ निर्विकल्पंनिराकारमव्यक्तंस्थूलसूक्ष्मवत् ॥ २ ॥ तदेतत्क्षेत्रमापूर्य
स्थितंसर्वगमप्यहो ॥ किमन्यत्रनशक्तोसौजंतून्मोचयितुंभवात् ॥ ३ ॥ भवोध्रुवंयदत्रैवमोचयेत्तंनिशामय ॥ महत्यायोगयुक्त्यावामहादानैरकामिकैः
॥ ४ ॥ सुमहद्भिस्तपोभिर्वाशिवोन्यत्रविमोचयेत् ॥ योगयुक्तिंनमहतींनदानानिमहांतिच ॥ ५ ॥ नतपांस्यतिदीर्घाणिकाश्यांमुक्त्यैशिवोर्थयेत् ॥
वियुनक्तिनयत्काश्याउपसर्गेमहत्यपि ॥ ६ ॥

यत्परंब्रह्मवेदांतेष्वाम्नातंतदेतत्क्षेत्रमापूर्यस्थितमित्यग्रेणसंबंधः ॥ निरात्मकंशरीरद्वयरहितम् ॥ निर्विकल्पंभेदरहितम्॥निष्प्रपंचमित्यादीनांयथेष्टंहेतुमत्त्वम् ॥ स्थूलसूक्ष्मवत्कार्यकारणरूपम् ॥२॥
अहोआश्चर्येहर्षेवा ॥ काश्यामेवमोचयतिनान्यत्रेत्यभिनयपूर्वकंदर्शयति ॥ किमन्यत्रेति ॥ भवात्संसारात् ॥ भवेदितिक्वचित् ॥ ३ ॥ अकामिकैर्निष्कामैरित्युभयत्रसंबध्यते ॥ ४ ॥ ५ ॥
अतिदीर्घकालमारभ्यकृतानिअतिदीर्घाणि ॥ अतितीव्राणीतिक्वचित् ॥ अर्थयेत् प्रार्थयेत् ॥ किमितिनप्रार्थयेत् अन्यथैवतत्रितयस्यजातत्वादित्याह ॥ वियुनक्तीति ॥ उपसर्गेपीडायाम् ॥

काश्याःसकाशान्नवियुनक्तिपृथग्भवतीतियदयमेवमहायोगइत्यन्वयः ॥ काशीमितिक्वचित् ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुमनोवृत्त्यानिष्कामेनविश्वेश्वरबुद्ध्यावा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ भूतायां
चतुर्दश्याम् ॥१२॥१३॥१४॥१५॥ वर्षमिति ॥ यद्व्रतीत्यत्रयत्फलमितिक्वचित्पाठः ॥ तत्फलमित्युत्तरार्धेपि स्फुटंस्यात्शिवरात्रौतत्काश्यामविकलंफलमितिच ॥१६॥ चुलुकेनगंडूषेण ॥१७॥
विपत्तिमिच्छतोमरणंप्राप्नुवतः ॥ १८ ॥ कर्णेजपमेवाभिनयपूर्वकंफलसहितंदर्शयति ॥ शंभुस्तदिति ॥ १९ ॥ अविमुक्तमहिमवर्णनार्थमेवदिवोदासमहिमानंवक्तुंप्रस्तावयति ॥ स्मारंस्मारमिति ॥

अयमेवमहायोगउपयोगास्त्विहापरः ॥ नियमेनतुविश्वेशेपुष्पंपत्रंफलंजलम् ॥ ७ ॥ यद्दत्तंसुमनोवृत्त्यामहादानंतदत्रवै ॥ मुक्तिमंडपिकायांचक्षणंय
त्स्थिरमास्यते ॥ ८ ॥ स्नात्वागंगामृतेशुद्धेतपएतदिहोत्तमम् ॥ सत्कृत्यभिक्षवेभिक्षायत्काश्यांपरिदीयते ॥ तुलापुरुषएतस्याःकलांनार्हतिषोडशीम्
॥ ९ ॥ हृदिसंचिंत्यविश्वेशंक्षणंयद्विनिमील्यते ॥ देवस्यदक्षिणेभागेमहायोगोयमुत्तमः ॥ १० ॥ इदमेवतपोत्युग्रंयदिंद्रियविलोलताम् ॥ निषिध्यस्थी
यतेकाश्यांक्षुत्तापाद्यवमन्यच ॥ ११ ॥ मासिमासियदाप्येतव्रताच्चांद्रायणात्फलम् ॥ अन्यत्रतदिहाप्येतभूतायांनक्तभोजनात् ॥ १२ ॥ मासोपवा
सादन्यत्रयत्फलंसमुपार्ज्यते ॥ श्रद्धयैकोपवासेनतत्काश्यांस्यादसंशयम् ॥१३॥ चातुर्मास्यव्रतात्प्रोक्तंयदन्यत्रमहाफलम् ॥ एकादश्युपवासेनतत्काश्यां
स्यादसंशयम् ॥ १४ ॥ षण्मासान्नपरित्यागाद्यदन्यत्रफलंलभेत् ॥ शिवरात्र्युपवासेनतत्काश्यांजायतेध्रुवम् ॥ १५ ॥ वर्षंकृत्वोपवासानिलभेदन्यत्र
यद्व्रती ॥ तत्फलंस्यात्त्रिरात्रेणकाश्यामविकलंमुने ॥ १६ ॥ मासिमासिकुशाग्रांबुपानादन्यत्रयत्फलम् ॥ काश्यामुत्तरवाहिन्यामेकेनचुलुकेनतत्
॥ १७ ॥ अनंतोमहिमाकाश्याःकस्तंवर्णयितुंप्रभुः ॥ विपत्तिमिच्छतोजंतोर्यत्रकर्णेजपःशिवः ॥ १८ ॥ शंभुस्तत्किंचिदाचष्टेम्रियमाणस्यजन्मिनः ॥
कर्णेऽक्षरंयदाकर्ण्यमृतोप्यमृततांव्रजेत् ॥ १९ ॥ स्मारंस्मारंस्मररिपोःपुरींत्वमिवशंकरः ॥ अदुनोन्मंदरंयातोबहुशस्तदवाप्तये ॥२०॥ अगस्त्यउवाच ॥
स्वकार्यनिपुणैःस्वामिन्गीर्वाणैरतिदारुणैः ॥ त्याजितोहंपुरींकाशींहरोत्याक्षीत्कुतःप्रभुः ॥ २१ ॥ पराधीनोहमिवकिंदेवदेवःपिनाकवान् ॥ काशिकां
सोऽत्यजत्कस्मान्निर्वाणमणिराशिकाम् ॥ २२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मित्रावरुणसंभूतकथयामिकथामिमाम् ॥ तत्याजचयथास्थाणुःकाशीं
विध्युपरोधतः ॥ २३ ॥ प्रार्थितस्त्वंयथालेखैःपरोपकृतयेमुने ॥ द्रुहिणेनतथारुद्रःस्वरक्षणविचक्षणः ॥ २४ ॥

स्मारंस्मारंस्मृत्वास्मृत्वा ॥ २० ॥ विश्वेश्वरस्यकाशींविहायान्यत्रगमनंसुष्ठुदुर्घटमितिमन्वानःपृच्छति स्वकार्येतिद्वाभ्याम् ॥ २१ ॥ उक्तमेवस्पष्टयति ॥ परेति ॥ पिनाकवानाजगववान् ॥ पिना
कधृगितिक्वचित् ॥ एवंविधनिर्वाणाभिप्रायेणकाशिकामित्युक्तम् ॥ २२ ॥ विध्युपरोधतोहिरण्यगर्भप्रार्थनया ॥ २३ ॥ लेखैर्देवैः ॥ स्वरक्षणविचक्षणोभक्तरक्षणचतुरःस्वांशभूतानांजीवानांमोक्ष

दानेनरक्षणाविचक्षणइतिवा ॥ २४ ॥ २५ ॥ पाद्मेकल्पेविष्णोर्नाभिपद्मेभूरादिलोकत्रयकल्पनासृष्टौमनोरन्तरे ॥ कथंभूते ॥ स्वायंभुवेस्वायंभुवमनुतत्सम्बन्धिनिस्वायंभुवस्यमनोरन्तरइत्यर्थः ॥ प्रकं
पिनीप्रचालिनीइतस्ततोनेत्रीत्यर्थः ॥२६॥२७॥ कच्छेषुपर्वतप्रान्तेषु ॥ मुनिवृत्त्याफलमूलाद्याहारेण ॥ अरण्यानीमहारण्यम्॥ग्रामाभृगुप्रोक्ताः ॥ विप्राश्चविप्रभृत्याश्चयत्रचैत्रवसन्तिते ॥ सतुग्रामइति
प्रोक्तःशूद्राणांवासएवचेति ॥ खर्वटागिरितटग्रामाभृगुप्रोक्तावा ॥ एकतोयत्रतुग्रामोनगरंचैकतःस्थितम् ॥ मिश्रंतुखर्वटंनामनदीगिरिसमाश्रयमिति ॥२८॥ क्रव्यादामांसात्तारः ॥ अभ्रंलिहोमेघपर्य

॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ कथंसभगवान्रुद्रोद्रुहिणेनकृपांबुधिः ॥ प्रार्थितोभूत्किमर्थंचतन्मेब्रूहिषडानन ॥ २५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ पाद्मेकल्पे
पुरावृत्तेमनोःस्वायंभुवेंतरे ॥ अनावृष्टिरभूद्विप्रसर्वभूतप्रकंपिनी ॥ २६ ॥ तयातुषष्टिहायिन्यापीडिताःप्राणिनोऽखिलाः ॥ केचिदंबुधितीरेषुगिरिद्रो
णीषुकेचन ॥ २७॥ महानिम्नेषुकच्छेषुमुनिवृत्त्याजनाःस्थिताः ॥ अरण्यान्यवनिर्जाताग्रामखर्वटवर्जिता ॥ २८ ॥ क्रव्यादाएवसर्वेषुनगरेषुपुरेषुच ॥
आसन्नभ्रंलिहोवृक्षाःसर्वत्रक्षोणिमंडले ॥ २९ ॥ चौराएवमहाचौरैरुल्लुठ्यंतइतस्ततः ॥ मांसवृत्त्योपजीवंतिप्राणिनःप्राणरक्षिणः ॥ ३० ॥ अराजके
समुत्पन्नेलोकेऽत्याहितशंसिनि ॥ प्रयत्नोविफलस्त्वासीत्सृष्टेःसृष्टिकृतस्तदा ॥ ३१ ॥ चिंतामवापमहतींजगद्योनिःप्रजाक्षयात् ॥ प्रजासुक्षीयमाणासुक्षी
णायज्ञादिकाःक्रियाः ॥ ३२ ॥ तासुक्षीणासुसंक्षीणाःसर्वेयज्ञभुजोऽभवन् ॥ ततश्चिंतयतास्रष्ट्राहष्टोराजर्षिसत्तमः ॥ ३३ ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेतपस्यन्निश्च
लेंद्रियः ॥ मनोरन्वयजोवीरःक्षात्रोधर्मइवोदितः ॥ ३४ ॥ रिपुंजयइतिख्यातोराजापरपुरंजयः ॥ अथब्रह्मातमासाद्यबहुगौरवपूर्वकम् ॥ ३५ ॥ उवा
चवचनंराजन्रिपुंजयमहामते ॥ इलांपालयभूपालससमुद्राद्रिकाननाम् ॥ ३६ ॥ नागकन्यांनागराजःपत्न्यर्थंतेप्रदास्यति ॥ अनंगमोहिनींनाम्नावासु
किःशीलभूषणाम् ॥ ३७ ॥ दिवोपिदेवादास्यंतिरत्नानिकुसुमानिच ॥ प्रजापालनसंतुष्टामहाराजप्रतिक्षणम् ॥ ३८ ॥ दिवोदासइतिख्यातमतोनाम
त्वमाप्स्यसि ॥ मत्प्रभावाच्चनृपतेदिव्यंसामर्थ्यमस्तुते ॥ ३९ ॥ परमेष्ठिवचःश्रुत्वाततोसौराजसत्तमः ॥ वेधसंबहुशःस्तुत्वावाक्यंचेदमुवाचह ॥ ४० ॥

तमुच्चाः ॥ तेपिशुष्काइतिशेषः ॥२९॥ उल्लुठ्यन्तेउदुच्चैर्लुंठ्यंतेनिःस्वीक्रियंतइत्यर्थः ॥३०॥ अत्याहितमत्यनिष्टंभयंतच्छंसिनि ॥ सृष्टेःप्रयत्नइतिसम्बन्धः ॥ सृष्टिसम्बन्धीत्यर्थः ॥३१॥३२॥
॥ ३३ ॥ मनोःस्वायंभुवस्य ॥ क्षात्रःक्षत्रियजात्यधिष्ठितः ॥ ३४ ॥ रिपुंजयाख्यायांहेतुमाह ॥ परपुरमिति ॥ परमधार्मिकइतिक्वचित् ॥ ३५ ॥ इलांपृथ्वीम् ॥ इमामितिपाठेपिसएवार्थः ॥
॥ ३६ ॥ अनंगमोहिनींकामस्यापिक्षोभकर्त्रीमितिसान्वयंसंज्ञाभिप्रायेण ॥ ३७ ॥ रिपुंजयस्यसान्वयंभाविसंज्ञान्तरंसंदिशति दिवोपीतिसार्धेन ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ वेधसंब्रह्माणम् ॥

स्तुत्वास्तोत्रेणसन्तोष्य ॥ ४० ॥ कथंकिंकिमर्थम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ दिविषदइतिसाभिप्रायंविशेषणम् ॥ अतोनपौनरुक्त्यम् ॥ ४६ ॥ एतावन्निर्बन्धेप्रयोजनंदर्शयति ॥
देवेष्विति ॥ ४७ ॥ पटहंढक्काम् ॥ व्रजंतुइतिशब्दमुच्चार्य ॥ व्रजंत्वितइतिपाठेइतिशब्दोऽध्याहर्तव्यः ॥ ४८ ॥ नराःसर्वेप्राणिनः ॥ प्रजाइतिक्वचित् ॥ इतोऽन्यत्र ॥ उभयत्रसाटोपंहेतुमाह ॥
मयीति ॥ सुराइतिनागानामुपलक्षणम् ॥ स्वस्थाःस्वर्गस्थाइतिपातालस्थानाम् ॥ स्वस्थानेस्थिताइतिवा ॥४९॥५०॥ कुशद्वीपात्तृतीयाद्वीपात् ॥ तप्येतकरोतीत्यर्थः ॥५१॥ तपस्यतेतपःकुर्वते ॥

॥ राजोवाच ॥ ॥ पितामहमहाप्राज्ञजनाकीर्णेमहीतले ॥ कथंनान्येचराजानोमांकथंकथ्यतेत्वया ॥ ४१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ त्वयिराज्यंप्रकुर्वा
णेदेवोवृष्टिंविधास्यति ॥ पापनिष्ठेचवैराज्ञिनदेवोवर्षतेपुनः ॥ ४२ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ पितामहमहामान्यत्रिलोकीकरणक्षम ॥ महाप्रसादइत्या
ज्ञांत्वदीयां मूर्ध्न्युपाददे ॥ ४३ ॥ किंचिद्विज्ञप्तुकामोहंतन्मदर्थंकरोषिचेत् ॥ ततःकरोम्यहंराज्यंपृथिव्यामसपत्नवत् ॥ ४४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
अविलंबेनतद्ब्रूहिकृतंमन्यस्वपार्थिव ॥ यत्तेहृदिमहाबाहोतवादेयंनाकिंचन ॥ ४५ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ यद्यहंपृथिवीनाथःसर्वलोकपितामह ॥
तदादिविषदोदेवादिवितिष्ठंतुमाभुवि ॥ ४६ ॥ देवेषुदिवितिष्ठत्सुमयितिष्ठतिभूतले ॥ असपत्नेनराज्येनप्रजासौख्यमवाप्स्यति ॥ ४७ ॥ तथेतिवि
श्वसृक्प्रोक्तोदिवोदासोनरेश्वरः ॥ पटहंघोषयांचक्रेदिवंदेवाव्रजंत्विति ॥ ४८ ॥ मागच्छंत्विहवैनागानराःस्वस्थाभवंत्वितः ॥ मयिप्रशासतिक्षोणींसुराः
स्वस्थाभवंत्विति ॥ ४९ ॥ एतस्मिन्नंतरेब्रह्माविश्वेशंप्रणिपत्यह ॥ यावद्विज्ञप्तुकामोभूत्तावदीशोब्रवीद्विधिम् ॥ ५० ॥ लोकेश्वरसमायाहिमंदरोनामभू
धरः ॥ कुशद्वीपादिहागत्यतपस्तप्येतदुष्करम् ॥ ५१ ॥ यावस्तस्मैवरंदातुंबहुकालंतपस्यते ॥ इत्युक्त्वापार्वतीनाथोनंदिभृंगिपुरोगमः ॥ ५२ ॥ जगा
मवृषमारुह्यमंदरोयत्रतिष्ठति ॥ उवाचचप्रसन्नात्मादेवदेवोवृषध्वजः ॥५३॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेवरंब्रूहिधरोत्तम ॥ सोथश्रुत्वामहेशानंदेवदेवंत्रिलोचनम्॥
॥ ५४ ॥ प्रणम्यबहुशोभूमावद्रिरेतद्व्यजिज्ञपत् ॥ लीलाविग्रहभृच्छंभोप्रणतैककृपानिधे ॥ ५५ ॥ सर्वज्ञोपिकथंनामनवेत्थममवांछितम् ॥ शरणागतसं
त्राणसर्ववृत्तांतकोविद ॥ ५६ ॥ सर्वेषांहृदयानंदशर्वसर्वगसर्वकृत् ॥ यदिदेयोवरोमह्यंस्वभावाद्दृषदात्मने ॥ ५७ ॥ याचकार्यातिशोच्यायप्रणतार्तिप्रभं
जक ॥ ततोऽविमुक्तक्षेत्रस्यसाम्यंह्यभिलषाम्यहम् ॥ ५८ ॥ कुशद्वीपउमासार्धंनाथाद्यसपरिच्छदः ॥ मन्मौलौविहितावासःप्रयात्वेषवरोमम ॥ ५९ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ लीलाविग्रहंक्रीडाशरीरंबिभर्तिगृह्णातीतितथा ॥ कृदितिक्वचित् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अविमुक्तसाम्यमेवदर्शयति ॥ कुशद्वीपइति ॥ उमासार्धंपाव
त्यासह ॥ कुशद्वीपेमयासार्धमितिपाठेउकारलोपआर्षः ॥ श्रीगौर्योरभेदान्माशब्दस्यमायावाचकत्वान्मायात्मकत्वाच्चमयापार्वत्येतियथाश्रुतएववार्थः ॥ प्रयातुयातुभवानितियावत् ॥ ५९ ॥

व्यजिज्ञपद्विज्ञापयामास ॥ ६० ॥ व्यापारितोनियुक्तः ॥ चतुर्विधांजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपाम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इदंजगन्महद्यथास्यात्तथाऽराजकमासीदतएवदुरवस्थमतीवदुःस्थितमभू
दित्यन्वयः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ नाडीद्वयंघटिकाद्वयम् ॥ ६७ ॥ निमेषार्धनिमेषिणांममनिमेषार्धनिमेषितुंशीलंयेषांतेतथातेषाम् ॥ ६८ ॥ विधेश्चब्रह्मणोपि ॥
॥ ६९ ॥ ७० ॥ सर्वसिद्धीनामणिमादीनाम् ॥ कर्मणिषष्ठी ॥ समर्पितुंदातुम् ॥ समर्पकमितिक्वचित् ॥ ७१ ॥ नैःश्रेयसींनिर्वाणसंबंधिनीम् ॥ इहकाश्यांसंस्थानांसम्यक्

सर्वेषांसर्वदःशंभुःक्षणंयावद्विचिंतयेत् ॥ विज्ञातावसरोब्रह्मातावच्छंभुंव्यजिज्ञपत् ॥ प्रणम्याग्रेसरोभूत्वामौलौबद्धकरद्वयः ॥ ६० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
विश्वेशजगतांनाथपत्याव्यापारितोस्म्यहम् ॥ कृतप्रसादेनविभोसृष्टिंकर्तुंचतुर्विधाम् ॥ ६१ ॥ प्रयत्नेनमयासृष्टासासृष्टिस्त्वदनुज्ञया ॥ अवृष्टयापिहा
यिन्यातत्रनष्टाऽप्रजाभुवि ॥ ६२ ॥ अराजकंमहच्चासीद्दुरवस्थमभूज्जगत् ॥ ततोरिपुंजयोनामराजर्षिर्मनुवंशजः ॥ ६३ ॥ मयाभिषिक्तोराजर्षिःप्रजाः
पातुंनरेश्वरः ॥ चकारसमयंसोपिमहावीर्योमहातपाः ॥६४॥ तवाज्ञयाचेत्स्थास्यंतिसर्वेदिविषदोदिवि ॥ नागलोकेतथानागास्ततोराज्यंकरोम्यहम् ॥
॥ ६५ ॥ तथेतिचमयाप्रोक्तंप्रमाणीक्रियतांतुतत् ॥ मंदरायवरोदत्तोभवेदेवंकृपानिधे ॥ ६६ ॥ तस्यराज्ञःप्रजास्त्रातुंभूयाच्चैषमनोरथः ॥ ममनाडीद्वयं
राज्यंतस्यापिचशतक्रतोः ॥ ६७ ॥ मर्त्यानांगणनाकेहनिमेषार्धनिमेषिणाम् ॥ देवोपिनिर्मलंमत्वामंदरंचारुकंदरम् ॥६८॥ विधेश्चगौरवंरक्षंस्तथोरी
कृतवान्हरः ॥ जंबूद्वीपेयथाकाशीनिर्वाणपददासदा ॥६९॥ तथाबहुतिथंकालंद्वीपोभूत्सोपिमंदरः ॥ यियासुनाचदेवेनमंदरंचित्रकंदरम् ॥७०॥ निजमू
र्तिमयंलिंगमविज्ञातंविधेरपि ॥ स्थापितंसर्वसिद्धीनांस्थापकेभ्यःसमर्पितुम् ॥ ७१ ॥ विपन्नानांचजंतूनांदातुंनैःश्रेयसींश्रियम् ॥ सर्वेषामिहसंस्थानांक्षे
त्रंचैवाभिरक्षितुम् ॥ ७२ ॥ मंदराद्रिंगतेनापिक्षेत्रंनैतत्पिनाकिना ॥ विमुक्तंलिंगरूपेणअविमुक्तमतःस्मृतम् ॥ ७३ ॥ पुरानंदवनंनामक्षेत्रमेतत्प्रकी
र्तितम् ॥ अविमुक्तंतदारभ्यनामास्यप्रथितंभुवि ॥ ७४ ॥ नामाविमुक्तमभवदुभयोःक्षेत्रलिंगयोः ॥ एतद्द्वयंसमासाद्यनभूयोगर्भभाग्भवेत् ॥ ७५ ॥
अविमुक्तेश्वरंलिंगंदृष्ट्वाक्षेत्रेऽविमुक्तके ॥ विमुक्तएवभवतिसर्वस्मात्कर्मबंधनात् ॥ ७६ ॥ अर्चंतिविश्वेविश्वेशंविश्वेशोर्चतिविश्वकृत् ॥ अविमुक्तेश्वरंलिंगं
भुविमुक्तिप्रदायकम् ॥ ७७ ॥ पुरानस्थापितंलिंगंकस्यचित्केनचित्क्वचित् ॥ किमाकृतिभवेल्लिंगंनैतद्वेत्त्यपिकश्चन ॥ ७८ ॥

स्थितानांसदाचाराणामित्यर्थः ॥ संज्ञानमितिपाठेसम्यक्ज्ञानंयस्मादितिक्षेत्रविशेषणम् ॥ ७२ ॥ काश्यामविमुक्तनामनिर्वचनमाह मंदराद्रिमितिद्वयेन ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ लिंगेपितन्नामा
तिदिशति ॥ नामाविमुक्तमिति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ विश्वेसर्वे ॥ भुवीत्युपलक्षणम् ॥ भुक्तीतिक्वचित् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ कुतःकदाचिदपि ॥ पुनरितिक्वचित् ॥ ८५ ॥ स्तुत्वेति ॥ अविमुक्तेकाश्याम् ॥ यथाशक्तियथामतिस्तुत्वार्चयित्वानत्वानरास्तिष्ठंतिसस्तूय
तेऽर्च्यतेनम्यतेदेवैरितिशेषइत्यर्थः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ चतुर्दशींकृष्णाम् ॥ ८८ ॥ भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ यःपापिपापशैलोनामसंभृतोनाम्नानाशायसंभृतोलक्षीकृतःक्षयेन्नाशं
गच्छेत्सक्वेत्यर्थः ॥ अनादिपापेतिपाठेएकएवक्वशब्दउभयत्रयोजनीयः ॥ नामसंभृतइत्यत्रनाम्निसंस्मृतइतिक्वचित्पाठः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृता

आकारमविमुक्तस्यदृष्ट्वाब्रह्माच्युतादयः ॥ लिंगंसंस्थापयामासुर्वसिष्ठाद्यास्तथर्षयः ॥ ७९ ॥ आदिलिंगमिदंप्रोक्तमविमुक्तेश्वरंमहत् ॥ ततोलिंगांतरा
ण्यत्रजातानिक्षितिमंडले ॥ ८० ॥ अविमुक्तेशनामापिश्रुत्वाजन्मार्जितादघात् ॥ क्षणान्मुक्तोभवेन्मर्त्योनात्रकार्याविचारणा ॥ ८१ ॥ अविमुक्तेश्वरं
लिंगंस्मृत्वादूरगतोपिच ॥ जन्मद्वयकृतात्पापात्क्षणादेवविमुच्यते ॥८२॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेऽविमुक्तमवलोक्यच ॥ त्रिजन्मजनितंपापंहित्वापुण्यमयो
भवेत् ॥ ८३ ॥ यत्कृतंज्ञानविभ्रंशादेनःपंचसुजन्मसु ॥ अविमुक्तेशसंस्पर्शात्तत्क्षयेदेवनान्यथा ॥ ८४ ॥ अर्चयित्वामहालिंगमविमुक्तेश्वरंनरः ॥
कृतकृत्योभवेदत्रनचस्याज्जन्मभाक्कुतः ॥ ८५ ॥ स्तुत्वानत्वार्चयित्वाचयथाशक्तियथामति ॥ अविमुक्तेविमुक्तेशंस्तूयतेनम्यतेऽर्च्यते ॥८६॥ अना
दिमदिदंलिंगंस्वयंविश्वेश्वरार्चितम् ॥ काश्यांप्रयत्नतःसेव्यमविमुक्तंविमुक्तये ॥ ८७ ॥ संतिलिंगान्यनेकानिपुण्येष्वायतनेषुच ॥ आयांतितानिलिंगा
निमाघींप्राप्यचतुर्दशीम् ॥ ८८ ॥ कृष्णायांमाघभूतायामविमुक्तेशजागरात् ॥ सदाविगतनिद्रस्ययोगिनोगतिभाग्भवेत् ॥ ८९ ॥ नानायतनलिंगा
निचतुर्वर्गप्रदान्यपि ॥ माघकृष्णचतुर्दश्यामविमुक्तमुपासते ॥ ९० ॥ किंबिभेतिनरोधीरःकृतादघशिलोच्चयात् ॥ अविमुक्तेशलिंगस्यभक्तिवज्रधरो
यदि ॥ ९१ ॥ क्वाविमुक्तंमहालिंगंचतुर्वर्गफलोदयम् ॥ क्वपापिपापशैलोऽल्पोयःक्षयेन्नामसंभृतः ॥ ९२ ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेविश्वेशसमधिष्ठिते ॥ यैर्न
दृष्टंविमूढास्तेऽविमुक्तंलिंगमुत्तमम् ॥ ९३ ॥ द्रष्टारमविमुक्तस्यदृष्ट्वादंडधरोयमः ॥ दूरादेवप्रणमतिप्रबद्धकरसंपुटः ॥ ९४ ॥ धन्यंतन्नेत्रनिर्माणंकृतकृत्यौ
तुतौकरौ ॥ अविमुक्तेश्वरंयेनयाभ्यामैक्षिष्टयःस्पृशेत् ॥ ९५ ॥ त्रिसंध्यमविमुक्तेशंयोजपेन्नियतःशुचिः ॥ दूरदेशविपन्नोपिकाशीमृतफलंलभेत् ॥ ९६ ॥
अविमुक्तंमहालिंगंदृष्ट्वाग्रामांतरंव्रजेत् ॥ लब्धाशुकार्यसंसिद्धिंक्षेमेणप्रविशेद्गृहम् ॥९७॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशी
खंडेपूर्वार्द्धेअविमुक्तेशाविर्भावोनामैकोनचत्वारिंशोध्यायः ॥३९॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अविमुक्तेशमाहात्म्यंवर्णितंतेग्रतोमया ॥ अथोकिमसिशुश्रूषुः
कथयिष्यामितत्पुनः ॥ १ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ अविमुक्तेशमाहात्म्यंश्रावंश्रावंश्रुतीमम ॥ अतीवसुश्रुतेजातेतथापिनधिनोम्यहम् ॥ २ ॥

यांकाशीखण्डटीकायामेकोनचत्वारिंशोध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ चत्वारिंशेतिविस्तीर्णेईशप्रीतिकराःशुभाः ॥ गृहस्थधर्मावर्ण्यंतेनिषेधविधिगोचराः ॥ १ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंश्रवणान्त
रेऽगस्त्यंस्वच्छन्दयति ॥ अविमुक्तेशेति ॥ १ ॥ श्रुतानुवादपूर्वकमात्मनस्तृप्त्यभावमावेदयन्पृच्छति अविमुक्तेशेतिद्वाभ्याम् ॥ श्रावंश्रावंश्रुत्वाश्रुत्वा ॥ सुश्रुतेशोभनेश्रवणेंद्रिये ॥ नधिनोमि

अलंप्रत्ययंनयामि ॥ २ ॥ ३ ॥ स्वश्रेयःकैवल्यम् ॥ सुश्रेयइतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ अविमुक्तस्येत्यनेनतंत्रेणलिंगक्षेत्रयोर्ग्रहणम् ॥ ४ ॥ पुण्यभारतःपुण्यगौरवात्पुण्यसमूहाद्वा ॥ श्रुतिवर्त्मसभाजनाद्वेदमार्गसंसेवनात् ॥ वेदधर्मेतिक्वचित् ॥ ५ ॥ श्रुतीति ॥ छिद्रंपापावसरंप्राप्ययौकलिकालौप्राणिनोजिघांसतोनाशयतस्तौवेदमार्गसेवमानस्यपुंसःसंस्पर्शनान्नश्यतइत्यन्वयः ॥ पाठान्तरेवेदमार्गसेवमानस्यकैवल्यंफलमुक्त्वास्मृतिवर्त्मजुषःपुंसःफलमाह ॥ स्मृतीति ॥ प्रथमपाठेश्रुतिमूलत्वात्स्मृतेस्तस्याःपृथगनुल्लेखइतिभावः ॥ ६ ॥ उत्तरार्धंविवृणोति ॥ वर्जितस्येति ॥ चःसमुच्चये ॥ वैइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ अकरणेयतइतिपाठेतुसहेतुकंव्यतिरेकमाह ॥ वर्जितस्येति ॥ हतोनाशयतः ॥ रंध्रदर्शनात्छिद्रदर्शनात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ पलांडुंरक्तलशुनभेदंप्याजइतिप्रसिद्धम् ॥ विड्वराहंपुरीषभुजंग्राम्यसूकरम् ॥ शेलुंबहुवारकंश्लेष्मातकफलमित्यर्थः ॥ लशुनंशुक्लवर्णंप्रसिद्धमेव ॥ गृंजनंहरितमूलकंगाजरइतिलोकेप्रसिद्धम् ॥ गोःपीयूषमनिर्दशायागोःक्षीरंपीयूषमितिमन्वादौदृश्यते ॥ तंडुलीयंविष्ठाप्रभवमल्पमारिषम् ॥ तंडुलीयोऽल्पमारिषइत्यमरः ॥ तथाचमनुः ॥ अभक्ष्याणिद्विजातीनाममेध्यप्रभवाणिचेति ॥ विड्जातानीतियाज्ञवल्क्यवचनाच्च ॥ कवकंछत्राकं

अविमुक्तेश्वरंलिंगंक्षेत्रंचाप्यविमुक्तकम् ॥ एतयोस्तुकथंप्राप्तिर्भवेत्षण्मुखतद्वद ॥ ३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृणुकुंभजवक्ष्यामियथाप्राप्तिर्भवेदिह ॥ स्वश्रेयोदातुरेतस्याविमुक्तस्यमहामते ॥ ४ ॥ समीहितार्थसंसिद्धिर्लभ्यतेपुण्यभारतः ॥ तच्चपुण्यंभवेद्विप्रश्रुतिवर्त्मसभाजनात् ॥५॥ श्रुतिवर्त्मजुषःपुंसःसंस्पर्शान्नश्यतोमुने ॥ कलिकालावपिसदाछिद्रंप्राप्यजिघांसतः ॥६॥ वर्जितस्यविधानेनप्रोक्तस्याकरणेनवै ॥ कलिकालावपिहतोब्राह्मणरंध्रदर्शनात् ॥ ७ ॥ निषिद्धाचरणंतस्मात्कथयिष्येतवाग्रतः ॥ तद्दूरतःपरित्यज्यनरोनानिरयीभवेत् ॥ ८ ॥ पलांडुंविड्वराहंचशेलुंलशुनगृंजने ॥ गोपीयूषंतंडुलीयंवर्ज्यंचकवकंसदा ॥ ९ ॥ व्रश्चनान्वृक्षनिर्यासान्पायसापूपशष्कुलीः ॥ अदेवपित्र्यंपललमवत्सागोपयस्त्यजेत् ॥ १० ॥ पयएकशफंहेयंतथाक्रामेलकाविकम् ॥ रात्रौनदधिभोक्तव्यंदिवाननवनीतकम् ॥ ११ ॥ टिट्टिभंकलविंकंचहंसंचक्रंप्लवंबकम् ॥ त्यजेन्मांसाशिनःसर्वान्सारसंकुक्कुटंशुकम् ॥ १२ ॥ जालपादान्खंजरीटान्बुडित्वामत्स्यभक्षकान् ॥ मत्स्याशीसर्वमांसाशीतन्मत्स्यान्सर्वथात्यजेत् ॥ १३ ॥

गौडेप्राकृतैर्यस्यशाकःक्रियते ॥ ९ ॥ व्रश्चनान्व्रश्चनंछेदनंतत्प्रभवानित्यर्थः ॥ तथाचमनुः ॥ लोहितान्वृक्षनिर्यासान्व्रश्चनप्रभवांस्तथेति ॥ पायसापूपशष्कुलीः ॥ अदेवपित्र्याइत्यग्रिमपदस्यविभक्तिविपरिणमय्यानुषंगः ॥ तत्रपायसंपरमान्नम् ॥ अपूपामंडकादयः ॥ शष्कुलयस्तैलपक्वविशेषाः ॥ देवेभ्यःपितृभ्यश्चसाधुउपकल्पितंयन्नभवतितददेवपित्र्यम् ॥ पललंमांसम् ॥ १० ॥ एकशफमश्वाद्येकखुरसंबंधि ॥ क्रामेलकमुष्ट्रसंबंधि ॥ आविकंमेषसंबंधि ॥ दिवादिवसे ॥ नवनीतंनवोद्धृतम् ॥ ११ ॥ टिट्टिभंपक्षिविशेषम् ॥ कलविंकंचटकम् ॥ हंसंश्वेतगरुतम् ॥ चक्रंचक्रवाकम् ॥ प्लवंजलकुक्कुटम् ॥ बकंकंकम् ॥ मांसाशिनःमांसादान् ॥ सारसंपुष्कराह्वयम् ॥ कक्कुटंचरणायुधम् ॥ शुकंकीरम् ॥१२॥ जालपादान्हंसविशेषान् ॥ शरारिप्रभृतीनितिमनटीकाकारः ॥

---

१ पेहुंस 'इतिप्रसिद्धम्' प्रसवानंतरप्रथमदुग्धमिति ।

खंजरीटान्खंजनान् ॥ बुडित्वामत्स्यभक्षकान्बुडित्वाजलेनिमज्ज्ययेमत्स्यान्खादंतितान्मद्गुप्रभृतीनित्यर्थः ॥ तथाचमनुः ॥ निमज्जतश्चमत्स्यादानिति ॥ तत्तस्मात् ॥१३॥ हव्यानिकव्यानिचदे
वानांपितॄणांचान्नानितेषुनियुक्तौविहितौपाठीनरोहितौ पाठीनःसहस्रदंष्ट्रोबोपालइतिगौडेप्रसिद्धः रोहितोमत्स्यभेदःप्रसिद्धस्तौ ॥ शशोमृगभेदः ॥ शल्लकःश्वावित् ॥ कच्छपःकूर्मः ॥ १४ ॥ श्वावि
दिति ॥ संबोधलक्षणार्थंश्वाविधःपुनर्ग्रहणम् ॥ ज्ञाताःशिष्टपरंपरयाभक्ष्यत्वेनप्रख्याताहारिणकापिंजलादयःप्रशस्ताः ॥ १५ ॥ अखंडस्नेहवर्जितंनिःशेषस्नेहरहितमित्यर्थः ॥ पाठांतरेखंडस्नेहाभ्यां

हव्यकव्यनियुक्तौतुभक्ष्यौपाठीनरोहितौ॥मांसाशिभिस्त्वमीभक्ष्याःशशशल्लककच्छपाः ॥१४॥ श्वाविद्गोधेप्रशस्तेचज्ञाताश्चमृगपक्षिणः ॥ आयुष्कामैः
स्वर्गकामैस्त्याज्यंमांसंप्रयत्नतः ॥ १५ ॥ यज्ञार्थपशुहिंसायासास्वर्ग्यानेतराक्वचित् ॥ त्यजेत्पर्युषितंसर्वमखंडस्नेहवर्जितम् ॥ १६ ॥ प्राणात्ययेक्रतौ
श्राद्धेभेषजेविप्रकाम्यया ॥ अलौल्यमित्थंपललंभक्षयन्नैवदोषभाक् ॥ १७ ॥ नतादृशंभवेत्पापंमृगयावृत्तिकांक्षिणः ॥ यादृशंभवतिप्रेत्यलौल्यान्मांसो
पसेविनः ॥ १८ ॥ मखार्थंब्रह्मणासृष्टाःपशुद्रुममृगौषधीः ॥ निघ्नन्नहिंसकोविप्रस्तासामपिशुभागतिः ॥ १९ ॥ पितृदेवक्रतुकृतेमधुपर्कार्थमेवच ॥ तत्र
हिंसाप्यहिंसास्याद्धिंसान्यत्रसुदुस्तरा ॥ २० ॥ योजंतूनात्मपुष्ट्यर्थंहिनस्तिज्ञानदुर्बलः ॥ दुराचारस्यतस्येहनामुत्रापिसुखंक्वचित् ॥ २१ ॥ भोक्तानुमं
तासंस्कर्ताक्रयिविक्रयिहिंसकाः ॥ उपहर्ताघातयिताहिंसकाश्चाष्टधास्मृताः ॥ २२ ॥ प्रत्यब्दमश्वमेधेनशतंवर्षाणियोयजेत् ॥ अमांसभक्षकोयश्चतयो
रंत्योविशिष्यते ॥ २३ ॥ यथैवात्मापरस्तद्वद्द्रष्टव्यःसुखमिच्छता ॥ सुखदुःखानितुल्यानियथात्मनितथापरे ॥ २४ ॥ सुखंवायदिवाचान्यद्यत्किंचि
त्क्रियतेपरे ॥ तत्कृतंहिपुनःपश्चात्सर्वमात्मनिसंभवेत् ॥ २५ ॥ नक्लेशेनविनाद्रव्यमर्थहीनेकुतःक्रियाः ॥ क्रियाहीनेकुतोधर्मोधर्महीनेकुतःसुखम् ॥
॥ २६ ॥ सुखंहिसर्वैराकांक्ष्यंतच्चधर्मसमुद्भवम् ॥ तस्माद्धर्मोत्रकर्तव्यश्चातुर्वर्ण्येनयत्नतः ॥ २७ ॥ न्यायागतेनद्रव्येणकर्तव्यंपारलौकिकम् ॥ दानंच
विधिनादेयंकालेपात्रेचभावतः ॥ २८ ॥ विधिहीनंतथाऽपात्रेयोददातिप्रतिग्रहम् ॥ नकेवलंहितद्यातिशेषंतस्यचनश्यति ॥ २९ ॥ व्यसनार्थेकुटुं
बार्थेयदृणार्थेचदीयते ॥ तदक्षयंभवेदत्रपरत्रचनसंशयः ॥३०॥ मातापितृविहीनंयोमौंजीपाणिग्रहादिभिः ॥ संस्कारयेन्निजैरर्थैस्तस्यश्रेयस्त्वनंतकम् ॥
॥ ३१ ॥ अग्निहोत्रैर्नतच्छ्रेयोनाग्निष्टोमादिभिर्मखैः ॥ यच्छ्रेयःप्राप्यतेमर्त्यैर्द्विजेचैकेप्रतिष्ठिते ॥ ३२ ॥ योह्यनाथस्यविप्रस्यपाणिंग्राहयतेकृती ॥
इहसौख्यमवाप्नोतिसोक्षयंस्वर्गमाप्नुयात् ॥ ३३ ॥ पितृगेहेतुयाकन्यारजःपश्येदसंस्कृता ॥ भ्रूणहातत्पिताज्ञेयोवृषलीसापिकन्यका ॥ ३४ ॥ यस्तां
परिणयेन्मोहात्सभवेद्वृषलीपतिः ॥ तेनसंभाषणंत्याज्यमपाङ्क्तेयेनसर्वदा ॥ ३५ ॥

निर्मितंयन्नभवतितदखंडस्नेहनिर्मितम् ॥ १६ ॥ भेषजेऔषधे ॥ अलौल्यमलोभंयथास्यात्तथा ॥ पललंमांसम् ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ मधुपर्कार्थंगृह्योक्तकर्मविशेषार्थम् ॥२०॥२१॥ स्मृताविद्व
द्भिरितिशेषः॥अष्टधाऽधमाइतिवापाठः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ चतुर्वर्णाएवचातुर्वर्ण्यंतेन ॥२७॥ भावतोभक्तितः ॥२८॥ शेषमन्यदपिपुण्यम् ॥२९॥ अक्षयंबहुकालस्थायितत्फलं
भवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ श्रेयःपुण्यम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पाणिंग्राहयतेविवाहंकारयति ॥ ३३ ॥ भ्रूणहाश्रेष्ठब्राह्मणहन्ता ॥ गर्भस्थब्राह्मणबालहंतेतिवा ॥ वृषलीशूद्री ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

पश्चाद्रजोदर्शनस्यार्वाक्पूर्वमित्यर्थः ॥३६॥३७॥ पूर्वंस्त्रियइति ॥ भुक्ताविवाहानन्तरंक्रमेणात्रिषुदिवसेषु॥तथाचश्रुतिः ॥ सोमःप्रथमोविविदेगंधर्वोविविदउत्तरः ॥ तृतीयोऽग्निष्टेपतिस्तुरीयस्तेमनुष्यजाइत्यादि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अनग्निकामग्न्यादिनाऽभुक्तांरजआदिकालइत्यर्थः ॥ कन्यांभुंक्तेरजःकालइतिपूर्वमुक्तेः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ कुणपंकुणपशब्देनखड्गपात्रादि ॥ स्त्रीमुखंभोगकाले ॥ तथाचमनुः ॥ नित्यमास्यंशुचिस्त्रीणामिति ॥ नदुष्यन्तिनदूषयंतिदुष्टबुद्ध्यानपश्यन्तीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ त्यागोनविधीयते ॥ पोषणावेक्षणेकार्येइतिभावः ॥ यथाश्रुतेऽर्थे

विज्ञायदोषमुभयोःकन्यायाश्चवरस्यच ॥ संबंधंरचयेत्पश्चादन्यथादोषभाक्पिता ॥ ३६ ॥ स्त्रियःपवित्राःसततंनैतादुष्यंतिकेनचित् ॥ मासिमासिरजस्तासांदुष्कृतान्यपकर्षति ॥ ३७ ॥ पूर्वंस्त्रियःसुरैर्भुक्ताःसोमगंधर्ववह्निभिः ॥ भुंजतेमानुषाःपश्चान्नैतादुष्यंतिकेनचित् ॥ ३८ ॥ स्त्रीणांशौचंददौसोमःपावकःसर्वमेध्यताम् ॥ कल्याणवाणींगंधर्वास्तेनमेध्याःसदास्त्रियः ॥ ३९ ॥ कन्यांभुंक्तेरजःकालेऽग्निःशशीलोमदर्शने ॥ स्तनोद्भेदेषुगंधर्वास्तत्प्रागेवप्रदीयते ॥४०॥ दृश्यरोमात्वपत्यघ्नीकुलघ्न्युद्गतयौवना ॥ पितृघ्न्याविष्कृतरजास्ततस्ताःपरिवर्जयेत् ॥४१॥ कन्यादानफलप्रेप्सुस्तस्माद्दद्यादनग्निकाम् ॥ अन्यथानफलंदातुःप्रतिग्राहीपतेदधः ॥४२॥ कन्यामभुक्तांसोमाद्यैर्ददद्दानफलंलभेत् ॥ देवभुक्तांददद्दातानस्वर्गमधिगच्छति ॥४३॥ शयनासनयानानिकुणपंस्त्रीमुखंकुशाः॥ यज्ञपात्राणिसर्वाणिनदुष्यंतिबुधाःक्वचित् ॥ ४४ ॥ वत्सःप्रस्रवणेमेध्यःशकुनिःफलपातने ॥ नार्योरतिप्रयोगेषुश्वामृगग्रहणेशुचिः ॥ ४५ ॥ अजाश्वयोर्मुखंमेध्यंगावोमेध्यास्तुपृष्ठतः ॥ पादतोब्राह्मणामेध्याःस्त्रियोमेध्यास्तुसर्वतः ॥ ४६ ॥ बलात्कारोपभुक्तावाचोरहस्तगतापिवा ॥ नत्याज्यादयितानारीनास्यास्त्यागोविधीयते ॥ ४७ ॥ आम्लेनताम्रशुद्धिःस्याच्छुद्धिःकांस्यस्यभस्मना ॥ संशुद्धीरजसानार्यास्तटिन्यावेगतःशुचिः ॥४८॥ मनसापिहियानेहचिंतयेत्पुरुषांतरम् ॥ सोमयासहसौख्यानिभुंक्तेचात्रापिकीर्तिभाक् ॥४९॥ पितापितामहोभ्रातासकुल्योजननीतथा ॥ कन्याप्रदःपूर्वनाशेप्रकृतिस्थःपरःपरः ॥ ५० ॥ अप्रयच्छन्समाप्नोतिभ्रूणहत्यामृतावृतौ ॥ स्वयंत्वभावेदातॄणांकन्याकुर्यात्स्वयंवरम् ॥ ॥ ५१ ॥ हृताधिकारांमलिनांपिंडमात्रोपजीविनीम् ॥ परिभूतामधःशय्यांवासयेद्व्यभिचारिणीम् ॥ ५२ ॥ व्यभिचाराहतौशुद्धिर्गर्भेत्यागोविधीयते ॥ गर्भभर्तृवधादौतुमहत्यापिचकल्मषे ॥ ५३ ॥ शूद्रस्यभार्याशूद्रैवसाचस्वाचविशःस्मृते ॥ तेचस्वाचैवराज्ञस्तुताश्चस्वाचाग्रजन्मनः ॥ ५४ ॥

गृह्यमाणेरावणहस्तगतायाबलात्कारोपभोगशंकितायालक्ष्म्याविष्णुनात्यागायोगात् ॥ ४७ ॥ रजसासंशुद्धिर्मनोव्यभिचारेसतीत्यर्थः ॥ यथाश्रुतमितितैर्भुक्तास्तन्नरजसास्त्रीमनोदुष्टेतियाज्ञवल्क्यवचनविरोधात् ॥ शुचिःशुचित्वम् ॥ तटिनीतिवापाठः ॥ ४८ ॥ उमयापार्वत्या ॥ चकारोभिन्नक्रमे ॥ अत्रापिचेत्यर्थः ॥ ४९ ॥ सकुल्यःसमानकुलोत्पन्नः ॥ प्रकृतिस्थःस्वभावस्थः ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ परिभूतांतिरस्कृतताम् ॥ अधःशय्याशय्यायाबहिः ॥ ५२ ॥ व्यभिचारान्मानसव्यभिचारात् ॥ महतिकल्मषेमहापातके ॥ ५३ ॥ शूद्रस्येति ॥ शूद्रस्यशूद्रैवभार्याभवतिनतूत्कृष्टावैश्यादय

---

१ नेपालदेशीयंकंबलामितिमतुटीकायास् ।

स्तिस्रः ॥ विशोवैश्यस्यशूद्रावैश्याचभार्यामन्वादिभिःस्मृते ॥ क्षत्रियस्यवैश्याशूद्रेक्षत्रियाच॥ब्राह्मणस्यक्षत्रियावैश्याशूद्राब्राह्मणीच ॥ ५४ ॥ आरोप्यशूद्रामिति ॥ सवर्णामपरिणीयदैवाच्छूद्रापरि
णेतुर्ब्राह्मणस्यगमननिषेधोयम् ॥ जनयित्वासुतंतस्यामितिऋतुकालनिषेधपरम् ॥ ब्राह्मण्यादेवहीयतइतिदोषभूयस्त्वार्थम् ॥ दैवेति ॥ ५५ ॥ यदिकथंचित्सवर्णोत्क्रमणेनवाशूद्रापरिणीयतेतदाभार्यात्वे
नप्रसक्तानितत्कर्तृकाणिदैवादीन्यनेननिषिध्यन्ते ॥ दैवंहोमादि ॥ पित्र्यंश्राद्धादि ॥ आतिथेयमतिथिभोजनादिव्रतानियस्यशूद्रासम्पाद्यानितद्धव्यंकव्यंपितृदेवानाश्नंतिनचतेनातिथ्येनसगृहीस्वर्गंयाति
॥ ५६ ॥ जामयइति ॥ यानिगेहानिजामयोज्ञातिभार्याभगिनीपत्नीदुहितृस्नुषाद्याअपूजिताःसत्योऽभिशपंतिइदमनिष्टमेषामस्त्वितितान्यभिचारहतानीवधनपश्वादिसहितानिनश्यंतियस्मात् ॥ ५७ ॥
तदभ्यर्च्याइति ॥ तत्तस्मात्सत्कारेषुकौतुकादिषुउत्सवेषूपनयनादिष्वाभ्युदयिकेषुसुवासिन्योजामयः सदापूजनीयाइति ॥५८ ॥ ५९ ॥ यत्रेति ॥ भर्त्रास्त्रीतिहेतौतृतीया ॥ यत्रवेश्मनिभार्यास्वामिना

आरोप्यशूद्रांशयनेविप्रोगच्छेदधोगतिम् ॥ उत्पाद्यपुत्रंशूद्रायांब्राह्मण्यादेवहीयते ॥ ५५ ॥ दैवपित्र्यातिथेयानितत्प्रधानानियस्यतु ॥ देवाद्यास्तन्नचाश्नं
तिसचस्वर्गंनगच्छति ॥ ५६ ॥ जामयोयानिगेहानिशपंत्यप्रतिपूजिताः ॥ कृत्याभिर्निहतानीवनश्येयुस्तान्यसंशयम् ॥ ५७ ॥ तदभ्यर्च्याः सुवा
सिन्योभूषणाच्छादनाशनैः ॥ भूतिकामैर्नरैर्नित्यंसत्कारेषूत्सवेषुच ॥५८॥ यत्रनार्यःप्रमुदिताभूषणाच्छादनाशनैः ॥ रमंतेदेवतास्तत्रस्युस्तत्रसफलाः
क्रियाः ॥ ५९ ॥ यत्रतुष्यतिभर्त्रास्त्रीस्त्रियाभर्ताचतुष्यति ॥ तत्रवेश्मनिकल्याणंसंपद्येतपदेपदे ॥६०॥ अहुतंचहुतंचैवप्रहुतंप्राशितंतथा ॥ ब्राह्मंहुतंपंच
मंचपंचयज्ञाइमेशुभाः ॥ ६१ ॥ जपोऽहुतोहुतोहोमःप्रहुतोभौतिकोबलिः ॥ प्राशितंपितृसंतृप्तिर्हुतंब्राह्मंद्विजार्चनम् ॥ ६२ ॥ पंचयज्ञानिमान्कुर्वन्ब्राह्म
णोनावसीदति ॥ एतेषामननुष्ठानात्पंचसूनाअवाप्नुयात् ॥ ६३ ॥ ब्राह्मणंकुशलंपृच्छेद्बाहुजातमनामयम्॥वैश्यंसुखंसमागम्यशूद्रंसंतोषमेवच ॥ ६४ ॥
जातमात्रःशिशुस्तावद्यावदष्टौसमाःस्मृताः ॥ भक्ष्याभक्ष्येषुनोदुष्येद्यावन्नैवोपनीयते ॥ ६५ ॥ भरणंपोष्यवर्गस्यदृष्टादृष्टफलोदयम् ॥ प्रत्यवायोह्यभरणे
भर्तव्यस्तत्प्रयत्नतः ॥ ६६ ॥ मातापितागुरुपत्नीःत्वपत्यानिसमाश्रिताः ॥ अभ्यागतोतिथिश्चाग्निःपोष्यवर्गाअमीनव ॥ ६७ ॥ सजीवतिपुमान्योऽ
त्रबहुभिश्चोपजीव्यते ॥ जीवन्मृतोथविज्ञेयःपुरुषःस्वोदरंभरिः ॥ ६८ ॥ दीनानाथविशिष्टेभ्योदातव्यंभूतिकाम्यया ॥ अदत्तदानाजायंतेपरभाग्यो
पजीविनः ॥६९॥ विभागशीलसंयुक्तोदयावांश्चक्षमायुतः ॥ देवतातिथिभक्तस्तुगृहस्थोधार्मिकःस्मृतः ॥७०॥ शर्वरीमध्ययामौयौहुतशेषंचयद्धविः ॥
तत्रस्वपंस्तदश्नंश्चब्राह्मणोनावसीदति ॥ ७१ ॥

प्रीताभवतिकलहादिकंनकरोतिभार्ययाचभर्ताप्रीतोभवतिस्त्र्यंतराभिलाषंनकरोतितास्मिन्गृहेक्षणेक्षणेकल्याणंसंपद्यते ॥ गृहग्रहणान्नकेवलंभार्यापतीकिंतुतद्गेहेपुत्रपौत्रादिसंततिरपिश्रेयोभागिनीभवती
त्यर्थः ॥६०॥६१॥ अहुतंचेतिश्लोकंव्याचष्टे ॥ जपोऽहुतइति ॥ अहुतशब्देनब्रह्मयज्ञाख्योजपउच्यते ॥ हुतशब्देनदेवयज्ञाख्योहोमः ॥ प्रहुतशब्देनभूतयज्ञाख्योबलिः ॥ ब्राह्महुतशब्देनमनुष्यय
ज्ञाख्याब्राह्मणस्यार्चा ॥ प्राशितशब्देनपितृयज्ञाख्यंनित्यश्राद्धम् ॥ ६२ ॥ एतेषांपंचयज्ञानाम् ॥ एतस्याइतिपाठेपंचेष्टेरित्यर्थः ॥ पंचसूनाःपंचानांहिंसाःवधानित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥
॥ ६६ ॥ ६७ ॥ स्वोदरंभरिःस्वीयोदरमात्रपूरकः ॥ ६८ ॥ परभाग्योपजीविनःपरान्नाद्युपजीविनइत्यर्थः ॥ ६९ ॥ विभागोविभजनंशीलंसदाचारःसत्स्वभावोवाताभ्यांसंयुक्तः ॥ ७० ॥ ७१ ॥

सुधाव्ययानिसुधातुल्यान्यव्ययानिकुशलानीत्येकम् ॥ यत्सौम्यमितिवाक्यादीनांविशेषणम् ॥ ७२ ॥ इहायातआगच्छतेतिस्नेहपूर्वभाषणमित्येकम् ॥ उपासनंपादसंवाहनादि ॥ गृहस्थानामुन्नतिहितवेवृद्धिहेतवे ॥ ७३ ॥ तथेति ॥ एतानिवक्ष्यमाणानि ॥ यथाशक्त्येतिसर्वत्रसंबध्यते ॥ ७४ ॥ तृणस्योपयोगःशय्यायाअधस्तादास्तरणेऽग्नितापनेवेतिज्ञातव्यम् ॥ ७५ ॥ पैशुन्यंक्रौर्यम् ॥ द्रोहोहिंसा ॥ क्रोधादीनांद्वंद्वैक्यम् ॥ द्वेषःपरोत्कर्षासहनम् ॥ दंभोधर्मध्वजित्वम् ॥ मायाकपटम् ॥ स्वर्गमार्गार्गलानिस्वर्गमार्गनिषेधकानीत्यर्थः ॥ ७६ ॥ नवेति ॥ स्वाध्यायो वेदाध्ययनम् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ जन्मर्क्षंजन्मनोनक्षत्रम् ॥ धनंचापमानंचेतिद्वंद्वैक्यम् ॥७९॥ अकुत्सितंसध्रीचीनम् ॥ प्रायोग्यंप्रयोगसंबंधि ॥ ऋणशुद्धिरधमर्णस्थानित्वापाकरणमित्यर्थः ॥८०॥

नवैतानिगृहस्थस्यकार्याण्यभ्यागतेसदा ॥ सुधाव्ययानियत्सौम्यंवाक्यंचक्षुर्मनोमुखम् ॥ ७२ ॥ अभ्युत्थानमिहायातसस्नेहंपूर्वभाषणम् ॥ उपासनमनुव्रज्यागृहस्थोन्नतिहेतवे ॥ ७३ ॥ तथेषद्व्यययुक्तानिकार्याण्येतानिवैनव ॥ आसनंपादशौचंचयथाशक्त्याशनंक्षितिः ॥ ७४ ॥ शय्यातृणजलाभ्यंगदीपागार्हस्थ्यसिद्धिदाः ॥ तथानवविकर्माणित्याज्यानिगृहमेधिनाम् ॥७५॥ पैशुन्यंपरदाराश्चद्रोहःक्रोधानृताप्रियम् ॥ द्वेषोदंभश्चमायाचस्वर्गमार्गार्गलानिहि ॥ ७६ ॥ नवावश्यककर्माणिकार्याणिप्रतिवासरम् ॥ स्नानंसंध्याजपोहोमःस्वाध्यायोदेवतार्चनम् ॥ ७७ ॥ वैश्वदेवंतथातिथ्यंनवमंपितृतर्पणम् ॥ नवगोप्यानियान्यत्रमुनेतानिनिशामय ॥ ७८ ॥ जन्मर्क्षंमैथुनंमंत्रोगृहच्छिद्रंचवंचनम् ॥ आयुर्धनापमानंस्त्रीनप्रकाश्यानिसर्वथा ॥ ७९ ॥ नवैतानिप्रकाश्यानिरहःपापमकुत्सितम् ॥ प्रायोग्यमृणशुद्धिश्चसान्वयःक्रयविक्रयौ ॥ कन्यादानंगुणोत्कर्षोनान्यत्केनापिकुत्रचित् ॥ ८० ॥ पात्रमित्रविनीतेषुदीनानाथोपकारिषु ॥ मातापितृगुरुष्वेतन्नवकंदत्तमक्षयम् ॥ ८१ ॥ निष्फलंनवसूत्सृष्टंचाटचारणतस्करे ॥ कुवैद्येकितवेधूर्तेशठेमल्लेचबंदिनि ॥ ८२ ॥ आपत्स्वपिनदेयानिनववस्तूनिसर्वथा ॥ अन्वयेसतिसर्वस्वंदारांश्चशरणागतान् ॥ ८३ ॥ न्यासाधीकुलवृत्तिंचनिक्षेपंस्त्रीधनंसुतम् ॥ योददातिसमूढात्माप्रायश्चित्तैर्विशुध्यति ॥ ८४ ॥ एतन्नवानांनवकंज्ञात्वाप्रियमवाप्नुयात् ॥ अन्यच्चनवकंवच्मिसर्वेषांस्वर्गमार्गदम् ॥ ८५ ॥

पात्रेति ॥ पात्रादिषुनवसुदत्तंयदेतन्नवकंनवसंख्यापरिमितंद्रव्यंतदक्षयमित्यर्थः ॥ यदिलवकमितिपाठःस्यात्तदाल्पमपीत्यर्थः ॥ ८१ ॥ निष्फलमिति ॥ चाटोवाचालः चारणःस्तुतिपाठकः तस्करश्चौरःत्रयाणांद्वंद्वैकवद्भावः ॥ चाटचारणाभ्यांसहितस्तस्करइतिवा ॥ कितवेवंचके ॥ धूर्तेधृष्टे ॥ शठेदुष्टे ॥ वंदिनिप्रस्तावसदृशोक्तावमलप्रज्ञे ॥ ८२ ॥ आपत्स्विति ॥ अन्वयेसंततौ ॥ ॥ ८३ ॥ आसमंताद्धीयतइत्याधिर्बंधकः ॥ न्यासश्चाधिश्चेतिन्यासाधी ॥ तत्रन्यासो[2]लपकालस्थायीनिक्षेपश्चिरस्थायीतिभेदः ॥ ८४ ॥ एतदिति ॥ नवानांपूर्वोक्तानांमध्ये ॥ प्रियंसुखम् ॥

---

१ उपासनं–स्वसमीपएवोपवेशनमितिकथन्न ? । २ न्यासोऽनन्यस्थापितःस्वपूर्वजैःस्थापितोवा–निक्षेपोऽन्यस्थापितःपुनःप्रदेयोनेतिबोध्यम् ।

श्रियमितिक्कचित्पाठः ॥ ८९ ॥ सत्यमिति ॥ दमइंद्रियनिग्रहः ॥ कथंचिद्विषयेषुपरापततामिंद्रियाणांप्रत्याहरणामिंद्रियाणामाकोचःप्रत्याहारइत्यर्थः ॥ ८६ ॥ दशभिर्नवकैर्मिलित्वानवतिम् ॥
॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ समर्घमल्पमूल्यम् ॥ महर्घंबहुमूल्यम् ॥ उभयत्रयकारवान्पाठोदृश्यते ॥ ९० ॥ अग्रइति ॥ अग्रेमध्येअन्तेचदृष्ट्वेतिसर्वेषांसंबन्धः ॥ श्राद्धेइतिशेषः ॥ ९१ ॥ स्वयमे
वव्याचष्टे महिषीतिद्वयेन ॥ कामयेतेतस्यादूषणमनादृत्यतामुपगच्छतीत्यर्थः ॥ यद्वा कामयतेऽभिलाषमात्रंकरोतीत्यर्थः ॥ ९२ ॥ स्ववृषंस्वपतिम् ॥ परवृषेपरपतौवृषायतेपरपतिंवांछतीत्यर्थः ॥

सत्यंशौचमहिंसाचक्षांतिर्दानंदयादमः ॥ अस्तेयमिंद्रियाकोचःसर्वेषांधर्मसाधनम् ॥ ८६ ॥ अभ्यस्यनवतिंचैतांस्वर्गमार्गप्रदीपिकाम् ॥ सतामभिमतां
पुण्यांगृहस्थोनावसीदति ॥ ८७ ॥ जिह्वाभार्यासुतोभ्राताामित्रदाससमाश्रिताः ॥ यस्यैतेविनयाढ्याश्चतस्यसर्वत्रगौरवम् ॥ ८८ ॥ पानंदुर्जनसंसर्गः
पत्याचविरहोटनम् ॥ स्वप्नोन्यगृहवासश्चनारीणांदूषणानिषट् ॥८९॥ समर्घंधान्यमुद्धृत्यमहर्घंयःप्रयच्छति॥सहिवार्धुषिकोनामतस्यान्नंनैवभक्षयेत् ॥
॥९०॥ अग्रेमाहिषिकंदृष्ट्वामध्येचवृषलीपतिम् ॥ अंतेवार्धुषिकंचैवनिराशाःपितरोगताः ॥ ९१ ॥ महिषीत्युच्यतेनारीयाचस्याद्व्यभिचारिणी ॥ तांदुष्टां
कामयेद्यस्तुसवैमाहिषिकःस्मृतः ॥९२॥ स्ववृषंयापरित्यज्यपरवृषेवृषायते ॥ वृषलीसाहिविज्ञेयानशूद्रीवृषलीभवेत् ॥ ९३ ॥ यावदुष्णंभवत्यन्नंयावन्मौ
नेनभुज्यते ॥ तावदश्नंतिपितरोयावन्नोक्ताहविर्गुणाः ॥ ९४ ॥ विद्याविनयसंपन्नेश्रोत्रियेगृहमागते ॥ क्रीडंत्यौषधयःसर्वायास्यामःपरमांगतिम् ॥ ९५॥
भ्रष्टशौचव्रताचारेविप्रेवेदविवर्जिते ॥ रोदित्यन्नंदीयमानंकिंमयादुष्कृतंकृतम् ॥ ९६ ॥ यस्यकोष्ठगतंचान्नंवेदाभ्यासेनजीर्यति ॥ सतारयतिदातारं
दशपूर्वान्दशापरान् ॥ ९७ ॥ नस्त्रीणांवपनंकार्यंनचगाःसमनुव्रजेत् ॥ नचरात्रौवसेद्गोष्ठेनकुर्याद्वैदिकींश्रुतिम् ॥ ९८ ॥ सर्वान्केशान्समुद्धृत्यच्छे
दयेदंगुलद्वयम् ॥ एवमेवतुनारीणांशिरसोमुंडनंभवेत् ॥ ९९ ॥ राजावाराजपुत्रोवाब्राह्मणोवाबहुश्रुतः ॥ अकारयित्वावपनंप्रायश्चित्तंविनिर्दिशेत् ॥
॥ १०० ॥ केशानांरक्षणार्थायद्विगुणंव्रतमादिशेत् ॥ द्विगुणादक्षिणादेयाब्राह्मणेवेदपारगे ॥ १ ॥ योऽगृहीत्वाविवाहाग्निंगृहस्थइतिमन्यते ॥ अन्नंतस्य
नभोक्तव्यंवृथापाकोहिसस्मृतः ॥ २ ॥ दाराग्निहोत्रदीक्षांचकुरुतेयोऽग्रजेस्थिते ॥ परिवेत्तासविज्ञेयःपरिवित्तिस्तुपूर्वजः ॥ ३ ॥

तथाचमनुः ॥ वृषस्यंतीतुकामुकीति ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ यस्येति ॥ दशपूर्वान्दशापरान्दातुरितिशेषः ॥ ९७ ॥ नस्त्रीणामिति ॥ नचगाःसमनुव्रजेद्गोरक्षणवृत्तिर्नभवेदित्यर्थः ॥
॥ ९८ ॥. तर्हिकिंनारीणांवपनंनास्त्येवतत्राह ॥ सर्वानिति ॥ ९९ ॥ राजावेति ॥ अधिराजेतिपाठेऽधिराजपुत्रोमहाराजपुत्रः ॥ तान्वपनमकारयित्वा ॥ १०० ॥ १ ॥ योऽगृहीत्वेत्यत्राकार
प्रश्लेषः ॥ २ ॥ दाराग्निहोत्रेति ॥ अग्निहोत्रशब्दोयमग्निहोत्राद्याधानपरः ॥ यःसोदर्येज्येष्ठभ्रातरिअनूढेऽनग्निकेचदारपरिग्रहणंश्रौतस्मार्ताग्निग्रहणंचकुरुतेसपरिवेत्ता ॥ पूर्वजोज्येष्ठःपरिवित्ति

र्भवाति ॥ ३ ॥ प्रसंगात्परिवेदनसम्बन्धिनांपंचानामप्यनिष्टंफलमाह ॥ परिवित्तिरिति ॥ परिवित्तिःपरिवेत्तायया चकन्ययापरिवेदनंक्रियतेसाकन्याप्रदातायाजकश्चतद्विवाहहोमकर्तासपंचमोयेषांते
सर्वेनरकंयांति ॥ ४ ॥ परिवेदनेविवाहे ॥ ५ ॥ अर्थकारणेऽर्थादिप्राप्त्यर्थम् ॥ ६ ॥ प्रसंगात्स्त्रीलम्पटंभिक्षुंनिन्दति ॥ यस्त्विति ॥ ७ ॥ ८ ॥ शूद्रान्नमानीयतेननिर्वापंपचन्ति ॥ निरूप्यतइति
निर्वापंचरुपुरोडाशादिकम् ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ विट्समंपुरीषतुल्यम् ॥ १२ ॥ अंगुल्यादन्तकाष्ठंकेवलयांगुल्यैवदन्तशोधनमित्यर्थः ॥ तर्जन्यावा ॥ शणशाकंमृतमांसंकरेणमथितंदधि ॥

परिवित्तिःपरिवेत्तायया चपरिविद्यते ॥ सर्वेतेनरकंयांतिदातृयाजकपंचमाः ॥ ४ ॥ क्लीबेदेशांतरस्थेचमूकेप्रव्रजितेजडे ॥ कुब्जेखर्वेचपतितेनदोषः
परिवेदने ॥ ५ ॥ वेदाक्षराणियावंतिनियुंज्यादर्थकारणे ॥ तावतीर्वैभ्रूणहत्यावेदविक्रयकृल्लभेत् ॥ ६ ॥ यस्तुप्रव्रजितोभूत्वासेवतेमैथुनंपुनः ॥ षष्टिर्वर्ष
सहस्राणिविष्ठायांजायतेकृमिः ॥ ७ ॥ शूद्रान्नंशूद्रसंपर्कःशूद्रेणचसहासनम् ॥ शूद्राद्विद्यागमःकश्चिज्ज्वलंतमपिपातयेत् ॥ ८ ॥ शूद्रादाहृत्यनिर्वापंये
पचंत्यबुधाद्विजाः ॥ तेयांतिनरकंघोरंब्रह्मतेजोविवर्जिताः ॥ ९ ॥ माक्षिकंफाणितंशाकंगोरसंलवणंघृतम् ॥ हस्तदत्तानिभुक्तानिदिनमेकमभोजनम् ॥
॥ ११० ॥ हस्तदत्ताश्चयेस्नेहालवणंव्यंजनानिच ॥ दातारंनोपतिष्ठंतेभोक्ताभुंक्तेतुकिल्बिषम् ॥ ११ ॥ आयसेनैवपात्रेणयदन्नमुपदीयते ॥ भोक्तात
द्विट्समंभुंक्तेदाताचनरकंव्रजेत् ॥ १२ ॥ अंगुल्यादंतकाष्ठंचप्रत्यक्षंलवणंचयत् ॥ मृत्तिकाभक्षणंयच्चसमंगोमांसभक्षणैः ॥ १३ ॥ पानीयंपायसंभैक्षं
घृतंलवणमेवच ॥ हस्तदत्तंनगृह्णीयात्तुल्यंगोमांसभक्षणैः ॥ १४ ॥ अग्रतोनिवसेन्मूर्खोदूरतश्चगुणान्वितः ॥ गुणान्वितायदातव्यंनास्तिमूर्खेव्य
तिक्रमः ॥१५॥ ब्राह्मणातिक्रमोनास्तिविप्रेवेदविवर्जिते ॥ ज्वलंतमग्निमुत्सृज्यनहिभस्मनिहूयते ॥ १६ ॥ सन्निकृष्टमधीयानंब्राह्मणंयोव्यतिक्रमेत् ॥
भोजनेचैवदानेचदहेदासप्तमंकुलम् ॥ १७ ॥ गोरक्षकान्वाणिजकांस्तथाकारुकुशीलवान् ॥ प्रेष्यान्वार्धुषिकांश्चैवविप्राञ्शूद्रवदाचरेत् ॥१८॥ देवद्रव्य
विभागेनब्रह्मस्वहरणेनच ॥ कुलान्याशुविनश्यंतिब्राह्मणातिक्रमेणच ॥ १९ ॥ मादेहीतिचयोब्रूयाद्गवाग्निब्राह्मणेषुच ॥ तिर्यग्योनिशतंगत्वाचांडालेष्व
भिजायते ॥ १२० ॥ वाचायच्चप्रतिज्ञातंकर्मणानोपपादितम् ॥ ऋणंतद्धर्मसंयुक्तमिहलोकेपरत्रच ॥ २१ ॥

तर्जनीदंतधावश्चसद्योगोमांसभक्षणमितिवचनात् ॥ प्रत्यक्षलवणंकेवललवणम् ॥ चक्षुर्दृश्यलवणमितिकेचित् ॥ मृत्तिकाभक्षणमपक्वमृद्भक्षणंसामान्यमृद्भक्षणंवा ॥ मृत्तिकायाभक्षणमिति ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ अग्रतोनिवसेदित्येतदेवहेतुतउपपादयति ॥ ब्राह्मणेति ॥ १६ ॥ सन्निकृष्टमिति ॥ चएवशब्दौभिन्नक्रमौदहेदित्यस्यानंतरंयथासंख्यंयोजनीयौ ॥ १७ ॥ कारवःकटादि
क्रियोपजीविनः ॥ कुशीलवाबुद्ध्युपजीविनोमूल्यकर्मकारास्तान्कारुकुशीलवान् ॥ १८ ॥ देवेति ॥ विभागेनविभज्यग्रहणेन ॥ १९ ॥ मादेहीति ॥ गवाग्नीतिछांदसम् ॥ १२० ॥ २१ ॥

---

१ निर्वापो दानमिति ।

विघसाशीत्यर्धंस्वयंव्याचष्टे यज्ञशेषइत्यर्धेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ गणान्नंबहुभिरेकत्रपक्कंभक्तम् ॥ गणिकान्नंवेश्यान्नम् ॥ स्त्रीणांप्रथमगर्भेषुसीमंतोन्नयनादिषु ॥२६॥२७॥ २८ ॥
अजीर्णेऽभ्युदितेजाते ॥२९॥ चैत्यवृक्षंग्राम्यजनपूज्यंतरुम् ॥ शिवनिर्माल्यभोजिनमितिबाणादिलिंगव्यतिरेकेणबोद्धव्यम् ॥ १३०॥३१॥३२॥ ३३ ॥ यातुधानाइति ॥ मंडलेनविवर्जितंभोजनंय

विघसाशीभवेन्नित्यंनित्यंचामृतभोजनः ॥ यज्ञशेषोऽमृतंभुक्तशेषंतुविघसंविदुः ॥ २२ ॥ सव्यादंसात्परिभ्रष्टेनाभिदेशेव्यवस्थिते ॥ वस्त्रेसएकवासास्तं
दैवेपित्र्येचवर्जयेत् ॥ २३ ॥ यदेवतर्पयत्यद्भिःपितॄन्स्नात्वाद्विजोत्तमः ॥ तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलम् ॥ २४ ॥ हस्तौप्रक्षाल्यगंडूषंयःपिबेद्बो
जनोत्तरम् ॥ दैवंपित्र्यंतथात्मानंत्रयंसउपघातयेत् ॥ २५ ॥ गणान्नंगणिकान्नंचयदन्नंग्रामयाजके ॥ स्त्रीणांप्रथमगर्भेषुभुक्त्वाचांद्रायणंचरेत् ॥ २६ ॥
पक्षेवायदिवामासेयस्यगेहेत्तिनद्विजः ॥ भुक्त्वादुरात्मनस्तस्यचरेच्चांद्रायणव्रतम् ॥ २७ ॥ सत्रिणांदीक्षितानांचयतीनांब्रह्मचारिणाम् ॥ एतेषांसूतकंना
स्तिऋत्विजांकर्मकुर्वताम् ॥ २८ ॥ अजीर्णेऽभ्युदितेवांतेश्मश्रुकर्मणिमैथुने ॥ दुःस्वप्नेदुर्जनस्पर्शेस्नानमेवविधीयते ॥ २९ ॥ चैत्यवृक्षंचितिंयूपं
शिवनिर्माल्यभोजिनम् ॥ वेदविक्रयिणंस्पृष्ट्वासचैलोजलमाविशेत् ॥ १३० ॥ अग्न्यगारेगवांगोष्ठेदेवब्राह्मणसन्निधौ ॥ स्वाध्यायेभोजनेपानेपादुकेवै
विसर्जयेत् ॥ ३१ ॥ खलक्षेत्रगतंधान्यंकूपवापीषुयज्जलम् ॥ अग्राह्यादपितद्ग्राह्यंयच्चगोष्ठगतंपयः ॥ ३२ ॥ यद्वेष्टितशिराभुंक्तेयोभुंक्तेदक्षिणामुखः ॥
सोपानत्कश्चयद्भुंक्तेतद्वैरक्षांसिभुंजते ॥ ३३ ॥ यातुधानाःपिशाचाश्चराक्षसाःक्रूरकर्मिणः ॥ हरंतिरसमन्नस्यमंडलेनविवर्जितम् ॥३४॥ ब्रह्माद्याश्चसुराः
सर्वेवसिष्ठाद्यामहर्षयः ॥ मंडलंचोपजीवंतिततःकुर्वीतमंडलम् ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणेचतुरस्रंस्यात्त्र्यस्रंवैबाहुजन्मनः ॥ वर्तुलंचविशःप्रोक्तंशूद्रस्याभ्युक्षणं
स्मृतम् ॥ ३६ ॥ नोत्संगेभोजनंकृत्वानोपाणौनैवकर्पटे ॥ नासनेनचशय्यायांभुंजीतनमलार्दितः ॥ ३७ ॥ धर्मशास्त्ररथारूढावेदखड्गधराद्विजाः ॥
क्रीडार्थमपियद्ब्रूयुःसधर्मःपरमःस्मृतः ॥ ३८ ॥ रात्रौधानादधियुतंधर्मकामोनभक्षयेत् ॥ अश्नतोधर्महानिःस्याद्व्याधिभिश्चोपपीड्यते ॥ ३९ ॥
फाणितंगोरसंतोयंलवणंमधुकांजिकम् ॥ हस्तेनब्राह्मणोदत्त्वाकृच्छ्रंचांद्रायणंचरेत् ॥ १४० ॥ गंधाभरणमाल्यानियःप्रयच्छतिधर्मवित् ॥ ससुगंधिः
सदाहृष्टोयत्रयत्रोपजायते ॥ ४१ ॥ नीलीरक्तंतुयद्वस्त्रंदूरतःपरिवर्जयेत् ॥ स्त्रीणांक्रीडार्थसंयोगेशयनीयेनदुष्यति ॥ ४२ ॥

दिस्यादितिशेषः ॥ यद्वा मंडलेनविवर्जितंयदन्नंतस्यान्नस्यरसंहरंतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५॥३६॥३७॥ ३८ ॥ धानादधियुतंलाजदधिभ्यांमिश्रितमन्नादीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ फाणितंफेणीतिप्रसिद्धम् ॥
कंजिकैवकांजिका ॥ मधुचकांजिकाचमधुकांजिकमित्येकवद्भावः ॥ यद्वा कांजिकंकंजिकासंबन्धिद्रव्यांतरंयदायोब्राह्मणोवादद्यात्तदासकृच्छ्रंचांद्रायणंकुर्यादित्यर्थः ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

पालनान्नील्याइत्यर्थात् ॥ तद्वृत्तेर्नीलीक्रयणविक्रयणवृत्तेरित्यर्थः ॥ ४३ ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ॥ जपइतिकचित् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अमृतमिति ॥ यतःऋग्यजुः सामसंस्कृतंविप्रान्नंतेनहेतुनाचतदमृतमित्यन्वयः ॥ ४९ ॥ व्यवहारेति ॥ तेनार्जनेनक्षत्रियस्यान्नमितिशेषः ॥ पयःपयोवत्पवित्रमित्यर्थः ॥ १५० ॥ प्रहरमात्रमभिव्याप्यआसन्नस्यव्यवहारेण

पालनाद्विक्रयाच्चैवतद्वृत्तेरुपजीवनात् ॥ अपवित्रोभवेद्विप्रस्त्रिभिःकृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ४३ ॥ स्नानंदानंतपोहोमःस्वाध्यायःपितृतर्पणम् ॥ वृथातस्यम
हायज्ञानीलीवासोबिभर्तियः ॥ ४४ ॥ नीलीरक्तंयदावस्त्रंविप्रःस्वांगेषुधारयेत् ॥ तंतुसंततिसंख्याकेनरकेसवसेद्ध्रुवम् ॥ ४५ ॥ अहोरात्रोपितोभूत्वापं
चगव्येनशुध्यति ॥ ४६ ॥ नीलीरक्तेनवस्त्रेणयदन्नमुपकल्पयेत् ॥ भोक्ताविष्ठासमंभुंक्तेदाताचनरकंव्रजेत् ॥ ४७ ॥ अमृतंब्राह्मणस्यान्नंक्षत्रियान्नंपयः
स्मृतम् ॥ वैश्यस्यचान्नमेवान्नंशूद्रस्यरुधिरंस्मृतम् ॥ ४८ ॥ वैश्वदेवेनहोमेनदेवताभ्यर्चनैर्जपैः ॥ अमृतंतेनविप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम् ॥ ४९ ॥
व्यवहारानुरूपेणन्यायेनतुयदर्जनम् ॥ क्षत्रियस्यपयस्तेनप्रजापालनतोभवेत् ॥ १५० ॥ प्रहरानद्धवाहाद्यदन्नमुत्पाद्ययच्छति ॥ सीतायज्ञविधानेनवै
श्यान्नंतेनसंस्कृतम् ॥ ५१ ॥ अज्ञानतिमिरांधस्यमद्यपानरतस्यच ॥ रुधिरंतेनशूद्रान्नंवेदमंत्रविवर्जितम् ॥ ५२ ॥ नवृथाशपथंकुर्यात्स्वल्पेप्यर्थेनरो
त्तमः ॥ वृथाहिशपथंकुर्वन्प्रेत्यचेहविनश्यति ॥ ५३ ॥ कामिनीषुविवाहेचगवांभुक्तेधनक्षये ॥ ब्राह्मणाभ्युपपत्तौचशपथैर्नास्तिपातकम् ॥५४॥ सत्ये
नशापयेद्विप्रंक्षत्रियंवाहनायुधैः ॥ गोबीजकांचनैर्वैश्यंशूद्रंसर्वैस्तुपातकैः ॥५५॥ अग्निंवाहारयेदेनमप्सुचैनंनिमज्जयेत् ॥ स्पर्शयेत्पुत्रदाराणांशिरांस्येनं
चवापृथक् ॥ ५६ ॥ नयमंयममित्याहुरात्मावैयमउच्यते ॥ आत्मासंयमितोयेनतंयमःकिंकरिष्यति ॥ ५७ ॥ ननिस्त्रिंशस्तथातीक्ष्णःफणीवादुरति
क्रमः ॥ रिपुर्वानित्यसंक्रुद्धोयथात्मादुरधिष्ठितः ॥ ५८ ॥ एकःक्षमावतांदोषोनद्वितीयःकथंचन ॥ यदेनंक्षमयायुक्तमशक्तंमन्यतेजनः ॥ ५९ ॥ नश
ब्दशास्त्राभिरतस्यमोक्षोनचैवरम्यावसथप्रियस्य ॥ नभोजनाच्छादनतत्परस्यनलोकवित्तग्रहणेरतस्य ॥ १६० ॥ एकांतशीलस्यसदैवतस्यसर्वेंद्रियप्री
तिनिवर्तकस्य ॥ स्वाध्याययोगेगतमानसस्यमोक्षोध्रुवंनित्यमहिंसकस्य ॥ ६१ ॥ क्कैकांतशीलत्वमिहास्तिपुंसःक्कचेंद्रियप्रीतिनिवृत्तिरस्ति ॥ क्कयो
गयुक्तिःक्कचदैवतेज्याकाश्यांविनैभिःसहजेनमुक्तिः ॥ ६२ ॥ विश्वेशसंशीलनमेवयोगस्तपश्चविश्वेशपुरीनिवासः ॥ व्रतानिदानंनियमायमाश्चस्नानं
द्युनद्यांयदुदग्वहायाम् ॥६३॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोतिथिप्रियः ॥ श्राद्धकृत्सत्यवादीचगृहस्थोपीहमुच्यते ॥६४॥

कर्षणार्थमानद्धाद्बद्धाद्वाहाद्बलीवर्दात्सीतालांगलपद्धतिस्तत्संबंधियज्ञविधानेनान्नमुत्पाद्यप्रतोयच्छतिवैश्यस्तेनहेतुनातदन्नंसंस्कृतंपवित्रमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥
एनंशूद्रम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ दुरधिष्ठितोऽवशः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ वित्तग्रहणेधनादाने ॥ चित्तग्रहणइतिपाठेचित्तानुरंजनइत्यर्थः ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ न्यायेति ॥ इहजगति

जन्मनिवामुच्यते ॥ सत्त्वशुद्धिद्वारेणेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥१६७॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥ एकेनाधिकचत्वारिंशकेऽध्याये
सुशोभने ॥ उच्यंतेविविधायोगाधर्माश्रयतिवानगाः ॥ १ ॥ क्रमप्राप्तान्वनस्थधर्मानाह ॥ उषित्वैवमिति ॥ वलीत्वचःश्लथतापलितंजरसाशौक्ल्यं ताभ्यांयुतः ॥ १ ॥ अपत्येति ॥ वनवासमनि
च्छंतींभार्यांपुत्रेषुसमर्प्यइच्छंत्यातुसहवनंगच्छेदित्यर्थः ॥ २ ॥ प्रगेप्रातः ॥ स्नानद्वयंमाध्याह्निकस्नानस्योपलक्षणम् ॥ उपस्पृशंस्त्रिषवणमितिमनुवचनात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ अनादाताऽगृहीता ॥
गार्हपत्यकुण्डस्थानामग्नीनामाहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डयोर्विहारोवितानन्तद्भवंवैतानिकम् ॥५॥ मुन्यन्नैर्नीवारादिभिः ॥ ६ ॥ शेलुशिग्रूशेलुश्चशिग्रुश्चशोभांजनःतौ ॥ कवकंछत्राकम् ॥ पललंमांसम् ॥

दीनांधकृपणार्थिभ्योदत्त्वान्नानिविशेषतः ॥ कृत्वागार्ह्याणिकर्माणिगृहस्थःश्रेयआप्नुयात् ॥ ६५ ॥ इत्थमाचरतांपुंसांकाशीनाथःप्रसीदति ॥ काशी
नाथप्रसादेनकाशीप्राप्तिस्तुमोक्षकृत् ॥ ६६ ॥ ससर्वतीर्थसुस्नातःससर्वक्रतुदीक्षितः ॥ सदत्तसर्वदानस्तुकाशीयेननिषेविता ॥ १६७ ॥ इतिश्रीस्कांदे
महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेगृहस्थधर्माख्यानंनामचत्वारिंशोध्यायः ॥४०॥ ॥छ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ उषित्वै
वंगृहेविप्रोद्वितीयादाश्रमात्परम् ॥ वलीपलितसंयुक्तस्तृतीयाश्रममाविशेत् ॥ १ ॥ अपत्यापत्यमालोक्यग्राम्याहारान्विसृज्यच ॥ पत्नींपुत्रेषुसंत्यज्य
पत्न्यावावनमाविशेत् ॥ २ ॥ वसानश्चर्मचीराणिसाग्निर्मुन्यन्नवर्तनः ॥ जटीसायंप्रगेस्नायीश्मश्रुलोनखलोमभृत् ॥३॥ शाकमूलफलैर्वापिपंचयज्ञान्नहा
पयेत् ॥ अम्मूलफलभिक्षाभिरर्चयेद्भिक्षुकातिथीन् ॥ ४ ॥ अनादाताचदाताचदांतःस्वाध्यायतत्परः ॥ वैतानिकंचजुहुयादग्निहोत्रंयथाविधि ॥ ५ ॥
मुन्यन्नैःस्वयमानीतैःपुरोडाशांश्चनिर्वपेत् ॥ स्वयंकृतंचलवणंखादेत्स्नेहंफलोद्भवम् ॥ ६ ॥ वर्जयेच्छेलुशिग्रूचकवकंपललंमधु ॥ मुन्यन्नमाश्विनेमा
सित्यजेद्यत्पूर्वसंचितम् ॥७॥ ग्राम्याणिफलमूलानिफालजान्नंचसंत्यजेत् ॥ दंतोलूखलकोवास्यादश्मकुट्टोथवाभवेत् ॥ ८ ॥ सद्यःप्रक्षालकोवास्यादथ
वामाससंचयी ॥ त्रिषड्द्वादशमासान्नफलमूलादिसंग्रही ॥९॥ नक्ताश्येकांतराशीवाषष्ठकालाशनोपिवा ॥ चांद्रायणव्रतीवास्यात्पक्षभुग्वाथमासभुक् ॥
॥१०॥ वैखानसमतस्थस्तुफलमूलाशनोपिवा ॥ तपसाशोषयेद्देहंपितॄन्देवांश्चतर्पयेत् ॥ ११ ॥ अग्निमात्मनिचाधायविचरेदनिकेतनः ॥ भिक्षयेत्प्राण
यात्रार्थंतापसान्वनवासिनः ॥ १२ ॥ ग्रामादानीयवाश्नीयादष्टौग्रासान्वसन्वने ॥ इत्थंवनाश्रमीविप्रोब्रह्मलोकेमहीयते ॥ १३ ॥

शेलुकवकादीनांद्विजातिविषयेपूर्वाध्यायेनिषेधेसत्यापिपुनर्निषेधःसमप्रायश्चित्तविधानार्थः ॥ ७ ॥ फालजान्नमुत्सृष्टमपिफालकृष्टप्रदेशेजातंस्वामिनोपेक्षितमपिव्रीह्यादिसन्त्यजेन्नाद्यात् ॥ ८ ॥
सद्यःप्रक्षालकःएकाहमेवजीवनोचितमात्रसंग्राहकइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥११ ॥ अशक्तंवैराग्यहीनंप्रत्याह॥अग्निमिति ॥ श्रौतमग्निंवैखानसशास्त्रविधानेनभस्मपानादिनास्वात्मनिसमारोप्यानिकेतनो
लौकिकाग्निवद्गृहशून्योविचरेत् ॥ भिक्षयेदिति ॥ तापसान्वानप्रस्थान्तदभावेऽन्यान्वावनवासिनोगृहस्थान्द्विजान् ॥ १२ ॥ तदभावेग्रामादानीयग्राम्यस्यान्नस्याष्टौग्रासान्पर्णपुटेनशरावादिखण्डेन
वापाणिनैववागृहीत्वावानप्रस्थोभुंजीत ॥ तथाचमनुः ॥ तापसेष्वेवविप्रेषुयात्रिकंभैक्ष्यमाहरेत् ॥ गृहवासिषुचान्येषुद्विजेषुवनवासिषु ॥ ग्रामादाहृत्यवाश्नीयादष्टौग्रासान्वनेवसन् ॥ प्रतिगृह्यपुटेनैवपाणि

नाशकलेनवोति ॥ आश्रमधर्मानुष्ठानफलमाह ॥ इत्थमिति ॥ ब्रह्मलोकेतपोलोके ॥ १३ ॥ शक्तंविरक्तंप्रत्याह॥अतिवाह्येति ॥ इत्येवंप्रकारेण ॥ १४ ॥ आश्रमसमुच्चयपक्षमाश्रित्याह ॥ ऋण
त्रयमिति ॥ ऋषिपितृदेवानामृणत्रयमसंशोध्य ॥ एतदेवविवृण्वन्नृणत्रयमेवदर्शयति ॥ अनुत्पाद्येति ॥ अपिशब्दाद्वेदाननधीत्य ॥ तथाचमनुः ॥ अनधीत्यद्विजोवेदाननुत्पाद्यतथासुतान् ॥ अनि
ष्ट्वाचैवयज्ञैश्चमोक्षमिच्छन्व्रजत्यधइति॥ एतदप्यसमंजसमेवब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेत्॥यदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेदित्यादिश्रुतिविरोधात्॥तथाचसुरेश्वरवार्तिकम् ॥ ब्रह्मचर्यादेवेत्यादिवाक्यानिशतशःश्रुतौ॥
श्रूयंतेतुऋणवचोविरोधात्स्यादपस्मृतिरित्यादि ॥ अथवैतदुभयंस्मृतिवाक्यमविरक्तपरम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ अनग्निःलौकिकाग्निरहितः ॥ शास्त्रीयाग्नित्यागस्यपूर्वमुक्तत्वात् ॥ अनिकेतनोगृहशून्यः ॥
सिद्ध्यर्थंमोक्षार्थमसहायःसहायशून्यः ॥ १७ ॥ यतिःसंन्यासी ॥ यमीतिपाठश्चेत्यः ॥ प्रकृत्यन्तरंवा ॥ किंतुकालमेवस्वकर्माधीनंमरणकालमेवप्रतीक्षेत ॥ निर्दिश्यतेइतिनिर्देशोभृतिस्तत्परि

अतिवाह्यायुषोभागंतृतीयमितिकानने ॥ आयुषस्तुतुरीयांशेत्यक्त्वासंगान्परिव्रजेत् ॥ १४ ॥ ऋणत्रयमसंशोध्यत्वनुत्पाद्यसुतानपि ॥ तथायज्ञाननि
ष्ट्वाचमोक्षमिच्छन्व्रजत्यधः ॥ १५ ॥ मनागपिनभूतानांयस्मादुत्पद्यतेभयम् ॥ सर्वभूतानितस्येहप्रयच्छंत्यभयंसदा ॥ १६ ॥ एकएवचरेन्नित्यमनग्नि
रनिकेतनः ॥ सिद्ध्यर्थमसहायःस्याद्ग्राममन्नार्थमाश्रयेत् ॥१७॥ जीवितंमरणंवाथनाभिकांक्षेत्क्वचिद्यतिः ॥ कालमेवप्रतीक्षेतनिर्देशंभृतकोयथा॥१८॥
सर्वत्रममताशून्यःसर्वत्रसमतायुतः ॥ वृक्षमूलनिकेतश्चमुमुक्षुरिहशस्यते ॥१९॥ ध्यानंशौचंतथाभिक्षानित्यमेकांतशीलता ॥ यतेश्चत्वारिकर्माणिपंचमं
नोपपद्यते ॥ २० ॥ वार्षिकांश्चतुरोमासान्विहरेन्नयतिःक्वचित् ॥ बीजांकुराणांजंतूनांहिंसातत्रयतोभवेत् ॥ २१ ॥ गच्छेत्परिहरन्जंतून्पिबेत्कंवस्त्रशो
धितम् ॥ वाचंवदेदनुद्वेगांनक्रुध्येत्केनचित्क्वचित् ॥ २२ ॥ चरेदात्मसहायश्चनिरपेक्षोनिराश्रयः ॥ नित्यमध्यात्मनिरतोनीचकेशनखोवशी ॥ २३ ॥
कुसुंभवासादंडाढ्योभिक्षाशीख्यातिवर्जितः ॥ अलाबुदारुमृद्वेणुपात्रंशस्तंनपंचमम् ॥ २४ ॥ नग्राह्यंतैजसंपात्रंभिक्षुकेणकदाचन ॥ वराटकेसंगृहीते
तत्रतत्रादिनेदिने ॥२५॥ गोसहस्रवधंपापंश्रुतिरेषासनातनी ॥ हृदिसस्नेहभावेनचेद्द्रक्षेत्स्त्रियमेकदा ॥ २६ ॥ कोटिद्वयंब्रह्मकल्पंकुंभीपाकीनसंशयः ॥
एककालंचरेद्भैक्षंनकुर्यात्तत्रविस्तरम् ॥ २७ ॥

शोधनकालमिवभृतकःकर्मकारः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कंजलम् ॥ २२ ॥ अध्यात्मरतोब्रह्मध्यानपरइत्यर्थः ॥ नीचकेशनखःअसंस्कृतकेशनखइत्यर्थः ॥ २३ ॥ कुसुम्भवासाःकुसुं
भाक्तवासाः ॥ गैरिकाद्यक्तवस्त्रादेरुपलक्षणमेतत् ॥ ख्यातिवर्जितःश्रैष्ठ्याख्यापकः ॥ वेणुपात्रंवंशादिदलखंडनिर्मितम् ॥ २४ ॥ वराटकेकपर्दमात्रे ॥ २५ ॥ हृदिअन्तःकरणेस्नेहभावेनकामुकतया
एकदापियोयतिःस्त्रियंद्रक्षेत्पश्येत्ससंन्यासीकोटिद्वय ब्रह्मकल्पंकुंभीपाकेनरकविशेषेपच्यतइतितथाविधस्तिष्ठतीतिशेषइत्युत्तरेणान्वयः ॥ सस्नेहभावेनकामसहितेनाभिप्रायेणेतिवा ॥ कोटिद्वयंब्राह्मकल्प
मितिपाठेब्राह्मकल्पंब्रह्मकल्पभवंकोटिद्वयंयुगानामितिशेषः ॥२६॥ एककालमिति ॥ एककालमेकवारंप्राणधारणार्थंभैक्षंचरेत् ॥ तत्रापिविस्तरंप्रचुरभिक्षाप्रसक्तिंनकुर्यात् ॥ यतोबहुभक्षणेसक्तोयति
श्चरमधातुवृद्ध्याढ्यादिविषयेष्वपिप्रसज्जतीत्यर्थः ॥ तथाचमनुः ॥ एककालंचरेद्भैक्षंप्रसज्जेत्तुनविस्तरे॥भैक्षप्रसक्तोहियतिर्विषयेष्वपिसज्जतीति ॥ अत्रत्वर्धपद्यमेवदृश्यते ॥ एतत्तुकुटीचकबहूदकादि

विषयम्॥एकवारंद्विवारंवाभुंजीतपरहंसकः ॥ येनकेनप्रकारेणज्ञानाभ्यासोभवेत्सदेतिवचनात् ॥२७॥ विधूमइति ॥ विधूमेविगतपाकधूमे सन्नमुसलेनिवृत्तावहननकुट्टनदंडे भुक्तवज्जनेगृहस्थपर्यंतेजने
भुक्तवति वृत्तेशरावसंपातेभोजनोच्छिष्टशरावेत्यक्ते:सर्वदायतिर्भिक्षांचरेत् ॥ एतच्चदिनशेषमुहूर्तत्रयरूपसायाह्नोपलक्षणम् ॥ तदाहयाज्ञवल्क्यः ॥ अप्रसक्तश्चरेद्भैक्षंसायाह्नेनाभिसंधितइति ॥ २८ ॥
॥ २९ ॥ अनेकतंत्रेणानेकशास्त्रोक्तविधानेनेत्यर्थः ॥ ३० ॥ निर्धक्ष्यतिभस्मसात्करिष्यतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वेत्यादिद्वितीयांतपदानां दृष्ट्वामुक्तयेयत्नंकुर्वीतेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ३२ ॥
॥ ३३ ॥ एवंपूर्वोक्तप्रकारेणनृणामनेकधागतिःफलतोदृष्टेत्यर्थः ॥ गतीर्नृणामनेकधेतिपाठश्चेत्तर्हिंऋजुरेवार्थः ॥ दृष्ट्वेतिपदस्यावृत्तिःसर्वत्रान्वयार्था ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ प्रकृतमुपसंहरति ॥
आश्रमानिति ॥ ३७ ॥ असंयतइति ॥ आत्माआत्मोपाधिर्देहेंद्रियादिसंघातः ॥ धीमद्भिर्विवेकिभिः ॥ संयतोवशीकृतः ॥ पदंकैवल्यम् ॥ अनामयंसर्वोपद्रवशून्यम् ॥ ३८ ॥ श्रुतीति ॥

विधूमेसन्नमुसलेव्यंगारेभुक्तवज्जने ॥ वृत्तेशरावसंपातेभिक्षांनित्यंचरेद्यतिः ॥ २८ ॥ अल्पाहारोरहःस्थायीत्विंद्रियार्थेष्वलोलुपः ॥ रागद्वेषविनिर्मुक्तो
भिक्षुर्मोक्षायकल्पते ॥ २९ ॥ आश्रमेतुयतिर्यस्यमुहूर्तमपिविश्रमेत् ॥ किंतस्यानेकतंत्रेणकृतकृत्यःसजायते ॥ ३० ॥ संचितंयद्गृहस्थेनपापमामरणां
तिकम् ॥ निर्धक्ष्यतिहितत्सर्वमेकरात्रोषितोयतिः ॥३१॥ दृष्ट्वाजराभिभवनमसह्यंरोगपीडितम् ॥ देहत्यागंपुनर्गर्भंगर्भक्लेशंचदारुणम् ॥३२॥ नानायो
निनिवासंचवियोगंचप्रियैःसह ॥ अप्रियैःसहसंयोगमधर्माद्दुःखसंभवम् ॥ ३३ ॥ पुनर्निरयसंवासंनानानरकयातनाः ॥ कर्मदोषसमुद्भूतानृणांगतिरने
कधा ॥ ३४ ॥ देहेष्वनित्यतांदृष्ट्वानित्यतांपरमात्मनः ॥ कुर्वीतमुक्तयेयत्नंयत्रयत्राश्रमेरतः ॥ ३५ ॥ करपात्रीतिविख्याताभिक्षापात्रविवर्जिता ॥ तेषां
शतगुणंपुण्यंभवत्येवदिनेदिने ॥ ३६ ॥ आश्रमांश्चतुरस्त्वेवंक्रमादासेव्यपंडितः ॥ निर्द्वंद्वस्त्यक्तसंगश्चब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ३७ ॥ असंयतःकुबुद्धी
नामात्माबंधायकल्पते ॥ धीमद्भिःसंयतःसोपिपदंदद्यादनामयम् ॥३८॥ श्रुतिस्मृतिपुराणंचविद्योपनिषदस्तथा ॥ श्लोकाःसूत्राणिभाष्याणियच्चान्यद्वा
ङ्मयंक्वचित् ॥ ३९ ॥ वेदानुवचनंज्ञात्वाब्रह्मचर्यंतपोदमः ॥ श्रद्धोपवासःस्वातंत्र्यमात्मनोज्ञानहेतवः ॥ ४० ॥ सहिसर्वैर्विजिज्ञास्यआत्मैवाश्रमव
र्तिभिः ॥ श्रोतव्यस्त्वथमंतव्योद्रष्टव्यश्चप्रयत्नतः ॥४१॥ आत्मज्ञानेनमुक्तिःस्यात्तच्चयोगादृतेनहि ॥ सचयोगश्चिरंकालमभ्यासादेवसिध्यति ॥ ४२ ॥

श्रुतिस्मृत्यादीनियानिस्वातंत्र्यंयथास्यादात्मनोज्ञानेहेतवोवर्तंतेतानिसर्वाणिज्ञात्वाप्रसिद्धआत्मासर्वैराश्रमवर्तिभिर्विजिज्ञास्योविचारणीयइतितृतीयेनान्वयः ॥ यज्ञाइतिपाठेश्रुत्यादयोयेज्ञानहेतवस्तै
स्सर्वैर्विजिज्ञास्यइत्यर्थः ॥ तत्रविद्याउपासना ॥ वाङ्मयंवात्स्यायनादिप्रणीतंशास्त्रम् ॥ अपिवात्स्यायनादीनांब्रह्मण्येवसमन्वयइतिवचनात् ॥ ३९ ॥ वेदानुवचनंवेदपाठः ॥ वेदांतवचनमितिपाठे
उपनिषत्स्वेवकश्चिद्भागविशेषः ॥ ४० ॥ विचारमेवश्रवणपरंसांगंदर्शयन्नुपलक्षणत्वेनोपनिषदंदर्शयति श्रोतव्यइत्यर्धेन ॥ अस्यायमर्थः ॥ आत्मावाअरेद्रष्टव्योदर्शनार्होदर्शनविषयमापादयितव्यः ॥
श्रोतव्यःपूर्वमाचार्यतआगमतश्च ॥ पश्चान्मंतव्यस्तर्कतस्ततोनिदिध्यासितव्योनिश्चयेनध्यातव्यइति ॥ ४१ ॥ कलौतत्त्वज्ञानसाधनानांयोगादीनांदुःसंपाद्यत्वान्मुक्त्येकसाधनस्याविमुक्तेदेहत्याग

स्यात्तयेवाराणसीसमाश्रयणीयेतिवक्तुंज्ञानसाधनभूतान्योगान्दर्शयाति आत्मज्ञानेनेत्यारस्यैकेनजन्मनेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ४२ ॥ व्यतिरेकमाह ॥ नारण्येति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ चिरंकालम
भ्यासादितिविवृणोति अभियोगादितित्रयेण ॥ अभियोगादध्यवसायात् ॥ सदाभ्यासात्सदानुष्ठानात् ॥ ब्रह्मणःआसमंतादभ्यासादितिवा ॥ पुनःपुनरनिर्वेदादवैराग्यादवैतृष्ण्यादित्यर्थः ॥ ४५ ॥
आत्ममिथुनस्यपरमात्मैक्यभावमापन्नस्य ॥४६॥४७॥ जीवपरमात्मनोरैक्यमेवमुख्योयोगशब्दार्थइतिवक्तुंमुख्यादियोगत्रयमाह ॥ संयोगस्त्विवाति ॥ तथाचकथयंति ॥ आत्मामनसासंयुज्यतइति ॥
समायोगोमेलनंकुम्भकइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ अर्थपंडितैरितिपाठेअर्थविषयेविषयभोगविषयेपंडितैरित्यर्थः ॥ तर्ह्येतैरेवज्ञानंमोक्षश्चस्यात ॥ तथाचश्रुतिः ॥ कामोऽकार्षीत्कामःकरोतिकामःकर्ताकामःकार
यितेत्यादिरित्याशंक्यांतिमपक्षस्यतयोरसाधकत्वमाह विषयेत्यर्धेन ॥ ४९ ॥ पूर्वयोस्तत्साधकत्वमाह दुर्निवारेत्येकेन ॥ दुर्निवारायामनोवृत्तिःसायावन्ननिवर्ततेतावद्योगस्यजीवब्रह्मणोरैक्य
लक्षणस्यनेदीयसीनिकटवर्तिनीअल्पापिकिंवदन्तीवार्ताकुतइत्यन्वयः ॥ ५० ॥ मुख्यंयोगशब्दार्थमाह ॥ वृत्तिहीनामिति ॥ क्षेत्रज्ञेशोधिततत्वंपदार्थस्वरूपेपरमात्मनिवृत्तिहीनंमनएकीकृत्यतदात्मनैवप्र

नारण्यसंश्रयाद्योगोननानाग्रंथचिंतनात् ॥ नदानैर्नव्रतैर्वापिनतपोभिर्नवामखैः ॥ ४३ ॥ नचपद्मासनाद्योगोनवाघ्राणाग्रवीक्षणात् ॥ नशौचेननमौने
ननमंत्राराधनैरपि ॥ ४४ ॥ अभियोगात्सदाभ्यासात्तत्रैवचविनिश्चयात् ॥ पुनःपुनरनिर्वेदात्सिध्येद्योगोनचान्यथा ॥ ४५ ॥ आत्मक्रीडस्यसततं
सदात्ममिथुनस्यच ॥ आत्मन्येवसुतृप्तस्ययोगसिद्धिर्नदूरतः ॥ ४६ ॥ अत्रात्मव्यतिरेकेणद्वितीयंयोनपश्यति ॥ आत्मारामःसयोगींद्रोब्रह्मीभूतोभवे
दिह ॥ ४७ ॥ संयोगस्त्वात्ममनसोर्योगइत्युच्यतेबुधैः ॥ प्राणापानसमायोगोयोगइत्यपिकैश्चन ॥ ४८ ॥ विषयेंद्रियसंयोगोयोगइत्यप्यपंडितैः ॥
विषयासक्तचित्तानांज्ञानंमोक्षश्चदूरतः ॥ ४९ ॥ दुर्निवारामनोवृत्तिर्यावत्सानानिवर्तते ॥किंवदंत्यपियोगस्यतावन्नेदीयसीकुतः ॥ ५० ॥ वृत्तिहीनंमनः
कृत्वाक्षेत्रज्ञेपरमात्मानि ॥ एकीकृत्यविमुच्येतयोगयुक्तःसउच्यते ॥ ५१ ॥ बहिर्मुखानिसर्वाणिकृत्वाखान्यंतराणिवै ॥ मनस्येवेंद्रियग्रामंमनश्चात्म
नियोजयेत् ॥ ५२ ॥ सर्वभावविनिर्मुक्तंक्षेत्रज्ञंब्रह्मणिन्यसेत् ॥ एतद्ध्यानंचयोगश्चशेषोन्योग्रंथविस्तरः ॥ ५३ ॥ यन्नास्तिसर्वलोकेषुतदस्तीति
विरुध्यते ॥ कथ्यमानंतदन्यस्यहृदयेनावतिष्ठते ॥ ५४ ॥

विलाप्ययोविमुच्येतमुक्तोभवतिसयोगयुक्तोमुख्ययोगयुगुच्यतइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ एतदेवविवृणोति बहिर्मुखानीतिद्वाभ्याम् ॥ बहिर्मुखानींद्रियाणिचक्षुरादीनिबहिरिंद्रियाणीत्यर्थः ॥ अन्तराणि
खानिबुद्ध्यहंकारचित्तान्यन्तरिंद्रियाणिचमनस्येवकृत्वाविषयेभ्यःप्रत्याहृत्यततइन्द्रियग्रामंबहिरन्तरिंद्रियसमुदायंमनश्चआत्मनियोजयेत् ॥ प्रत्यगात्मनिक्षेत्रज्ञेप्रविलापयेदित्यर्थः ॥ ५२ ॥ तंक्षेत्रज्ञं
सर्वभावविनिर्मुक्तंसाक्षित्वद्रष्टृत्वप्रत्यक्त्वादिसर्वविकाररहितंशुद्धंत्वंपदार्थंब्रह्मणिशुद्धेतत्पदार्थेसजातीयविजातीयस्वगतभेदरहितेपरमानन्दस्वरूपेन्यसेदेकीकुर्यादित्यर्थः ॥ उपसंहरति ॥ एतद्ध्यान
मिति ॥ ५३ ॥ ननुयद्येतादृशंध्यानंयोगश्चवर्ततेतर्हिसर्वेषांचेतसिकिमितिनभूयात्तत्राह ॥ यन्नास्तीति ॥ सर्वलोकेषुयत्प्रत्यग्ब्रह्मैक्यंनास्तिनस्फुरतितदस्तीतितत्त्वज्ञेनकथ्यमानंविरुध्यतेमूर्खेषुअतस्तद
न्यस्यप्राकृतस्यहृदयेनावतिष्ठतेनोल्लसतीत्यर्थः ॥ तथाचाहुःप्राकृताः ॥ बाधितमर्थंवेदोपिनबोधयतिकंचन॥असंभाव्यंनवक्तव्यंप्रत्यक्षंदृश्यतेयदि ॥ शिलातरतिपानीयंगीतंगायतिवानरइत्यादि ॥५४॥

एतदेवसदृष्टांतंस्पष्टयति ॥ स्वसंवेद्यमिति ॥ तत्प्रत्यग्ब्रह्मस्वसंवेद्यंपुण्यकर्मादिनाशुद्धांतःकरणेयोगाभ्यासेनयोगिभिःस्वयमेवज्ञेयम् ॥ तत्रदृष्टांतः ॥ कुमारीस्त्रीसुखंयथेति ॥ कुमारीयथास्त्रीसुखं भर्तृसंगजंस्त्रीभिःकथ्यमानमपिस्वसंवेद्यत्वान्नजानातितथातत्स्वसंवेद्यंप्रत्यग्ब्रह्मायोगीनैववेत्तिनजानाति ॥ अत्रापिदृष्टांतः ॥ जात्यंधोवर्तिकांदीपदशामिवेति ॥ वर्णिकामितिपाठेचित्रिकामिवेत्यर्थः ॥ ॥ ५५ ॥ ननुयोगाभ्यासवंतोपिसर्वेतन्नजानंतीतिदृश्यतेतत्राह ॥ नित्येति ॥ यदाकदाचिदभ्यासवतानलभ्यतइतिभावः ॥ तत्किमित्याकांक्षायामाह ॥ तत्सूक्ष्मत्वादिति ॥ तत्परंब्रह्मएकंक्षणमपि स्थिरतांनेयान्नगच्छेदित्यन्वयः ॥ तत्रहेतुरनिर्देश्यंवागादिभिर्निर्देष्टुमशक्यम् ॥ वाङ्मनसयोरविषयइत्यर्थः ॥ तत्रापिहेतुःसूक्ष्मत्वादिति ॥ ५६ ॥ बहिरंतरंगभावेनास्थिरत्वेदृष्टांतद्वयमाह ॥ वाताहतमुदकंयथायथाचित्तमितिच ॥ तस्मात्तस्यब्रह्मणोनविश्वसेत्तद्वत्तत्प्रतिविश्वासंनकुर्यादित्यर्थः ॥ ५७ ॥ किंचाचलस्यापिब्रह्मणोऽस्थिरत्वंचित्ताधीनंयतोतश्चित्तस्यस्थैर्यार्थंवायुंस्थिरीकुर्यात्तस्यचस्थिरीकरणार्थंषट्आसनादीन्यंगानियस्यतंयोगंसमभ्यसेत्आवृत्त्याकुर्यादिति ॥५८॥ तान्येवांगानिदर्शयति ॥ आसनमिति ॥५९॥ आसनानीति ॥ यावंत्योजीवयोनयोजीवोत्पादनकारणा

स्वसंवेद्यंहितद्ब्रह्मकुमारीस्त्रीसुखंयथा ॥ अयोगीनैवतद्वेत्तिजात्यंधइववर्तिकाम् ॥ ५५ ॥ नित्याभ्यसनशीलस्यस्वसंवेद्यंहितद्भवेत् ॥ तत्सूक्ष्मत्वादनिर्देश्यंपरंब्रह्मसनातनम् ॥ ५६ ॥ क्षणमप्येकमुदकंयथानस्थिरतामियात् ॥ वाताहतंयथाचित्तंतस्मात्तस्यनविश्वसेत् ॥ ५७ ॥ अतोऽनिलंनिरुंधीतचित्तस्यस्थैर्यहेतवे ॥ मरुन्निरोधनार्थायषडंगंयोगमभ्यसेत् ॥ ५८ ॥ आसनंप्राणसंरोधःप्रत्याहारश्चधारणा ॥ ध्यानंसमाधिरेतानियोगांगानिभवंति षट् ॥ ५९ ॥ आसनानीहतावंतियावंत्योजीवयोनयः ॥ सिद्धासनमिदंप्रोक्तंयोगिनोयोगसिद्धिदम् ॥६०॥ एतदभ्यसनान्नित्यंवर्ष्मदार्ढ्यमवाप्नुयात् ॥ ॥ ६१ ॥ दक्षिणंचरणंन्यस्यवामोरूपरियोगवित् ॥ याम्योरूपरिवामंचपद्मासनमिदंविदुः ॥ ६२ ॥ कराभ्यांधारयेत्पश्चादंगुष्ठौदृढबंधवित् ॥ भवेत्पद्मासनादस्मादभ्यासाद्दृढविग्रहः ॥ ६३ ॥

नितावंत्येवासनानिसिद्धासनस्ययोनिघटितत्वाद्यावंत्योजीवयोनयस्तावत्त्येवसिद्धासनानीत्यर्थः ॥ एतदेवविनिर्दिशति॥सिद्धासनमिति ॥ तथाचोक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ योनिद्धारकमंघ्रिमूलघटितंकृत्वादृढंविन्यसेन्मेढ्रेपादमथैकमेवहृदयेधृत्वासमंविग्रहम् ॥ स्थाणुःसंयमितेंद्रियोऽचलदृशापश्येद्भ्रुवोरंतरमेतन्मोक्षकपाटभेदजनकंसिद्धासनंप्रोच्यते॥मतांतरेतु मेढ्रादुपरिविन्यस्यवामगुल्फंतथोपरि ॥ गुल्फांतरंचनिक्षिप्यसिद्धासनमिदंभवेत्॥पूर्वोक्तमेवमत्स्यासनम्॥एतत्सिद्धासनंप्राहुरन्येवज्रासनंविदुः॥ मुक्तासनंवदंत्यन्येप्राहुर्गुह्यासनंपरइति॥सिद्धासनंचपद्माख्यमितिपाठेपद्मासनमेवसिद्धासनम् ॥ तथासत्यासनानीहतावंतियावंत्योजीवयोनयइत्यासनानामानंत्यमात्रमुक्तमितिज्ञेयम् ॥६०॥ सिद्धासनस्यावांतरफलमाह ॥ एतदिति ॥६१॥ पद्मासनस्वरूपमाह दक्षिणमितिद्वयेन ॥ याम्योरूपरिदक्षिणोरूपरि॥६२॥अस्यफलमाह॥भवेदिति॥दृढविग्रहोव्याधिरहितदेहोभवेदित्यर्थः॥एतदप्युक्तंतस्यामेव ॥ वामोरूपरिदक्षिणंचचरणंसंस्थाप्यवामंतथादक्षोरूपरिपश्चिमेनविधिनाधृत्वाकराभ्यांदृढम्॥ अंगुष्ठौहृदयेनिधायचिबुकंनासाग्रमालोकयेदेतद्व्याधिविनाशनंचयमिनांपद्मासनंप्रोच्यते॥मतांतरेतु ॥ उत्तानौचरणौकृत्वाऊरुसंस्थौप्रयत्नतः॥ऊरुमध्येतथोत्तानौपाणीकृत्वाततोदृशौ॥ नासाग्रेविन्यसे

द्राजदंतमूलंचाजिह्वया॥ उत्तम्यचिबुकंवक्षस्युत्थाप्यपवनंशनैः॥ इदंपद्मासनंप्रोक्तंयोगिनांसर्वसिद्धिदम्॥दुर्लभंयेनकेनापिधीमतालभ्यतेभुवीति॥६३॥ योगाभ्यासेआसनेनियमाभावमाह॥ अथवेति॥ यस्मिन्स्वस्तिकादावितिसंबंधः॥ आदिशब्देनवीरासनकूर्मासनकुक्कुटासनधनुरासनमत्स्यासनादीनिगृह्यंते॥ एतेषामपिलक्षणानितस्यामेवोक्तानि॥ जानूर्वोरंतरेसम्यक्कृत्वापादतलेउभे॥ ऋजुकायः समासीनःस्वस्तिकंतत्प्रचक्षते॥सव्येदक्षिणगुल्फंतुसव्येपार्श्वेनियोजयेत्॥ दक्षिणेतुतथासव्यंगोमुखंगोमुखंयथा॥ एकपादंतथैकस्मिन्विन्यसेदूरुसंस्थितम्॥ इतरस्मिंस्तथाचोरुंवीरासनमितीरितम्॥ गुदंनिरुध्यगुल्फाभ्यांव्युत्क्रमेणसमाहितः॥कूर्मासनंभवेदेतदितियोगविदोविदुः॥पद्मासनंतुसंयोज्यजानूर्वोरंतरेकरौ॥ निवेश्यभूमौसंस्थाप्यव्योमस्थंकुक्कुटासनम्॥ कुक्कुटासनबंधस्थोदोर्भ्यांसंबध्यकंधरास्॥भवेत्कूर्मवदुत्तानेमतदुत्तानकूर्मकम्॥पादांगुष्ठौतुपाणिभ्यांगृहीत्वाश्रवणावधि॥धनुराकर्षणंकृत्वाधनुरासनमीरितम्॥वामोरुमूलार्पितदक्षजानुरंतर्बहिर्वेष्टितदक्षदोर्भ्याम्॥ प्रगृह्यतिष्ठन्परिवर्तितांगः श्रीमत्स्यनाथोदितमासनंस्यादित्यादीनि॥६४॥ निषेधमुखेनयोगस्थानंनिर्दिशति नतोयेतिद्वयेन॥ दंशोमक्षिकाकारस्ततःस्थूलःकीटविशेषः॥ चैत्येग्रामस्थपूज्यवृक्षे॥महावृक्षाश्रयदेवकुलइत्यर्थः॥

अथवाह्यासनेयस्मिन्सुखमस्योपजायते॥ स्वस्तिकादौतदध्यास्ययोगंयुंजीतयोगवित्॥ ६४॥ नतोयवह्निसामीप्येनजीर्णारण्यगोष्ठयोः॥ नदंशमशकाकीर्णेनचैत्येनचचत्वरे॥ ६५॥ केशभस्मतुषांगारकीकसादिप्रदूषिते॥ नाभ्यसेत्पूतिगंधादौनस्थानेजनसंकुले॥ ६६॥ सर्वबाधाविरहितेसर्वेंद्रियसुखावहे॥ मनःप्रसादजननेस्रग्धूपामोदमोदिते॥ ६७॥ नातितृप्तःक्षुधार्तोननविण्मूत्रप्रबाधितः॥ नाध्वखिन्नोनचिंतार्तोयोगंयुंजीतयोगवित्॥ ॥ ६८॥ ऊरुस्थोत्तानचरणःसव्येन्यस्योत्तरंकरम्॥ उत्तानंकिंचिदुन्नम्यवक्त्रंविष्टभ्यचोरसा॥ ६९॥ निमीलिताक्षःसत्त्वस्थोदंतैर्दंतान्नसंस्पृशेत्॥ तालुस्थाचलजिह्वश्चसंवृतास्यःसुनिश्चलः॥ ७०॥ सन्नियम्येंद्रियग्रामंनातिनीचोच्छ्रितासनः॥ मध्यमंचोत्तमंचाथप्राणायाममुपक्रमेत्॥ ७१॥ चलेऽनिलेचलंसर्वंनिश्चलेतत्रनिश्चलम्॥ स्थाणुत्वमाप्नुयाद्योगीततोऽनिलनिरुंधनात्॥ ७२॥ यावद्देहेस्थितःप्राणोजीवितंतावदुच्यते॥ निर्गते तत्रमरणंततःप्राणंनिरुंधयेत्॥ ७३॥ यावद्बद्धोमरुद्देहेयावच्चेतोनिराश्रयम्॥ यावद्दृष्टिर्भ्रुवोर्मध्येतावत्कालभयंकुतः॥७४॥ कालसाध्वसतोब्रह्माप्राणायामंसदाचरेत्॥ योगिनःसिद्धिमापन्नाःसम्यक्प्राणानियंत्रणात्॥ ७५॥

चत्वरेप्रांगणे॥ ६५॥ कीकसमस्थिआदिपदेनशोणितादीनिगृह्यंते॥ ६६॥ निषेधमुखेनोक्त्वाविधिमुखेनाप्याह सर्वेत्येकेन॥ ६७॥ किंविशिष्टोयोगंकुर्यादितिपृच्छायांयोगिनंनिर्दिशति॥ नातितृप्तइति॥६८॥ आसनस्थानाधिकारिणोनिरूप्यएवंभूतःसन्प्राणायामंकुर्यादित्याह ऊरुस्थेतित्रयेण॥ ऊरुस्थौउत्तानौचरणौयस्यसः॥ सव्येऊरावितिशेषः॥ उत्तानमूर्ध्वीकृतांगुलम् उत्तानंकिंचिदुन्नमय्येतिवा॥ विष्टभ्यसंयोज्य॥ ६९॥ निमीलितेमुद्रितेअक्षिणीयेनसः॥ तालुस्थाककुत्स्थाअचलाजिह्वायस्यसः॥ ७०॥ मध्यमंचोत्तमंचेतिचकाराल्लघुंच॥ तदुक्तंमार्कंडेयपुराणे॥ लघुर्द्वादशमात्रस्तुद्विगुणः सतुमध्यमः॥ त्रिगुणाभिस्तुमात्राभिरुत्तरीयउदाहृतइति॥ अत्राप्यग्रेवक्ष्यति॥ ७१॥ चलइति॥ अनिलेचलेचंचलेसतिसर्वंशरीरंचंचलंभवति॥ तत्रतस्मिन्निश्चलेनिश्चलंभवति॥ ततोवायुनिरोधाद्योगीस्थिरतांप्राप्नोतीत्यर्थः॥ ७२॥ यावद्देहइति॥ प्राणोवायुः॥ तत्रतस्मिन्प्राणे॥७३॥ यावदिति॥ मरुत्पवनः॥ निराश्रयंबाह्यविषयाकारशून्यम्॥ ७४॥ अत्रशिष्टाचारंप्रमाणयति॥ कालेति॥ साध्वसतोभयात्॥ ब्रह्माचतुराननः॥ उक्तंच॥ ब्रह्मादयोपित्रिदशाःपवनाभ्यासयोगतः॥ तेनसिद्धिंगतास्तेचतस्मात्पवनमभ्यसेदिति॥ योगिनउद्दालकवीत

हव्यभुशुंडप्रभृतयःसनकादयोवा ॥ ७५ ॥ मध्यममितियदुक्तंतद्दर्शयति ॥ मंदइति ॥ लघ्वक्षराह्रस्वाक्षराः ॥ ततःपूर्वात् ॥ ७६ ॥ स्वेदामिति ॥ क्रमशोयथासंख्यम् ॥ असौत्रिविधःप्राणायामः ॥ तदुक्तम् ॥ कनीयसिभवेत्स्वेदःकंपोभवतिमध्यमे ॥ उत्तिष्ठत्युत्तमप्राणवंधपद्मासनेदृढइति ॥ प्रथमतोयैःप्राणायामैर्येस्वेदादयोजायंतेतैरेवशनैस्तेषांजयःकर्तव्यइत्याह प्रथमेनेतिपादत्रयेण ॥ ७७ ॥ अथानंतरंसिद्धःप्राणोयोगिनःक्रमात्सन्निरुद्धोनिश्चलोभवतिअथानंतरंयोगिनाक्रमेणसेव्यमानःसिद्धःप्राणोयत्रासौयोगीगंतुमिच्छतितंतत्रनयतेप्रापयत्येवेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ अयंचप्राणसंरोधःशनैःशनैरनुष्ठेयोनातिद्रागित्याह ॥ हठादिति ॥ निःसरेन्निर्गच्छेत् ॥ निःसरन्नितिक्वचित् ॥ ७९ ॥ तत्तस्मादसौप्राणःप्रत्याययितव्योलालयितव्यःक्रमेणसंरोध्यइतियावत् ॥ उपलक्षणीकृत्यअरण्यहस्तिवदितिदृष्टांतंविवृणोति ॥ वन्यइति ॥ गजारिःसिंहः ॥ ८० ॥ मृदुतायांसत्यांयद्भवतितदाह ॥ करोतीति ॥ शास्तायंताहस्तिपकइत्यर्थः ॥ तस्यनिर्देशंशास्तृनिर्देशंतदाज्ञामित्यर्थः ॥ तंनिर्देशंशास्तारंवा ॥ परिलंघयेदाक्रमयेत् ॥ दार्ष्टांतिकमाह ॥ तथेति ॥ ८१ ॥ वायोःप्राणनामनिर्वक्ति ॥ षडिति ॥ हंसोवायुर्वहिःप्रयाणंकुरुतेअतएवसव्यापसव्यमार्गेणइडापिंगलानाडीभ्यांवहिःप्रयाणाद्गमनात्प्राणउच्यतेकथ्यते ॥ शरीराद्वहिःप्रयाणावधिंदर्शयन्हंसंविशिनष्टि ॥ षट्त्रिंशदंगुलःषड्भिरधिकास्त्रिंशदंगुलाःशरीराद्वहिर्गम्यप्रदेशायस्यसः ॥ तत्रे

मंदोद्वादशमात्रस्तुमात्रालघ्वक्षरामता ॥ मध्यमोद्विगुणःपूर्वादुत्तमस्त्रिगुणस्ततः ॥७६॥ स्वेदंकंपंविषादंचजनयेत्क्रमशस्त्वसौ ॥ प्रथमेनजयेत्स्वेदंद्वितीयेनतुवेपथुम् ॥७७॥ विषादंहितृतीयेनासिद्धःप्राणोथयोगिनः ॥ भवेत्क्रमात्सन्निरुद्धःसिद्धःप्राणोथयोगिना ॥ क्रमेणसेव्यमानोसौनयतेयत्रचेच्छति ॥ ॥ ७८ ॥ हठान्निरुद्धप्राणोयंरोमकूपेषुनिःसरेत् ॥ देहंविदारयत्येषकुष्ठादिजनयत्यपि ॥ ७९ ॥ तत्प्रत्याययितव्योसौक्रमेणारण्यहस्तिवत् ॥ वन्योगजोगजारिर्वाक्रमेणमृदुतामियात् ॥ ८० ॥ करोतिशास्तृनिर्देशंनचतंपरिलंघयेत् ॥ तथाप्राणोहृदिस्थोयंयोगिनाक्रमयोगतः ॥ गृहीतःसेव्यमानस्तुविश्रंभमुपगच्छति ॥ ८१ ॥ षट्त्रिंशदंगुलोहंसःप्रयाणंकुरुतेबहिः ॥ सव्यापसव्यमार्गेणप्रयाणात्प्राणउच्यते ॥ ८२ ॥ शुद्धिमेतियदासर्वंनाडीचक्रमनाकुलम् ॥ तदैवजायतेयोगीक्षमःप्राणनिरोधने ॥ ८३ ॥

चकपूरककुंभकानांप्रत्येकंद्वादशांगुलपर्यंतंवहिर्व्यापनात्षट्त्रिंशदंगुलत्वंप्राणस्यज्ञातव्यम् ॥ तदुक्तंवासिष्ठे ॥ द्वादशांगुलपर्यंतंवाह्यमाक्रमणंततः ॥ प्राणानामंगसंस्पर्शोयःसपूरकउच्यते॥द्वादशांगुलपर्यंतेनासाग्रसमसंमुखे॥व्योम्निनित्यमपानस्यतंविदुःकुंभकंबुधाः ॥ यत्तदंतर्मुखत्वंस्यादपानस्योदयंविना ॥ तंवाह्यरेचकंविद्याच्चिंत्यमानंविमुक्तिदामिति ॥ ८२ ॥ अधिकारार्थभूतशुद्धिंसूचयति ॥ शुद्धिमेतीति॥सायथा॥ वामनासापुटेयमितिवायुवीजंधूम्रवर्णंध्यात्वायंवीजोत्थवायुनासमस्तंशरीरंयंवीजस्यैवषोडशवारजपेनप्रपूर्यतेनैववायुनासमस्तंशरीरंसंशोध्यदक्षिणनासापुटेनयंवीजस्यैवद्वात्रिंशद्वारजपेनवहिर्वायुंरेचयेत् ॥ ततोदक्षिणनासापुटेननिलीनमारुतंरमितिवह्निवीजंरक्तवर्णंविचिंत्यदक्षिणनासापुटेनरमित्यस्यैववह्निवीजस्यषोडशवारजपेनवायुंपूरयित्वारंवीजोत्थवह्निनासमस्तंशरीरंदग्ध्वारंवीजस्यैवद्वात्रिंशद्वारजपेनवामनासापुटेनभस्मनासहवहिर्वायुंरेचयेत्॥ततोवामनासापुटेवमितिशुक्लवर्णंचंद्रवीजंसंस्मृत्यवमित्यस्यषोडशवारजपेनवंवीजरूपंचंद्रंललाटचंद्रंनयेत् ॥ तस्माल्ललाटचंद्राद्वामित्यस्यचतुःषष्टिवारजपेनकुंभकयोगेनामृतवृष्टिमकारादिक्षकारांतमयीमुत्पाद्यतेनामृतेनसमस्तंशरीरंपुनरुत्पन्नंविचिंत्यतेनैवांभसासंप्लाव्यलमितिपृथ्वीवीजेनपीतवर्णेनसमस्तंशरीरंदृढंचिंतयेदिति ॥ ८३ ॥

प्राणायामंदर्शयति ॥ दृढेति ॥ चंद्रेणचंद्रदैवतेनेडाख्येनमार्गेणपूरयेत्पूरकाख्यंप्राणायामंकुर्यात् ॥ रेचयेत्रेचकाख्यंप्राणायामंकुर्यात् ॥ सूर्येणसूर्यदैवतेनपिंगलाख्येनमार्गेणप्राणायामोरे
चकपूरकाख्याद्विविधोयमनंतरोक्तउच्यतेकथ्यते ॥ वामायामइतिपाठेशोभनप्राणायामइत्यर्थः ॥ ८४ ॥ कुंभकाख्यप्राणायाममाह ॥ स्रवदिति ॥ योगींद्रःप्राणायामेनकुंभकाख्येनतत्क्षणात्सुखंप्रा
प्नोति ॥ किंकुर्वन् ॥ स्रवंतीनांपीयूषधाराणामोघंचिंतयन् ॥ कथंभूतम् ॥ चंद्रसमन्वितंचंद्रेणतद्बीजेनवाउकारेणलकारेणवासंयुक्तम् ॥ वामायामेनेतिक्वचित्पाठः ॥८५॥ पूर्वंरेचकपूरककुंभक
क्रमेणप्राणायामाउक्ताः ॥ इदानींपूरककुंभकरेचकक्रमेणमार्गवैपरीत्येनैवतानाहरविणेतिश्लोकेन ॥ ८६ ॥ ध्येयंदर्शयन्ध्यानमेतात्रिविधप्राणायामस्यचफलंदर्शयति ॥ ज्वलदिति ॥ प्रदीप्तवह्नि
राशिसदृशमुष्मगुंसूर्याधिष्ठानंश्रीविश्वेश्वरंश्रीनारायणंवा ॥ हृदिंद्रियाण्यसुर्व्योमवायुरग्निर्जलंमही ॥ सूर्यश्चंद्रस्तपश्चैवस्थानान्येकादशैवते ॥ ध्येयःसदासवितृमंडलमध्यवर्तीनारायणःसरसिजासनसन्नि
विष्टः ॥ केयूरवान्मकरकुंडलवान्किरीटीहारीहिरण्मयवपुर्धृतशंखचक्रइतिवचनात् ॥ हृदिस्थेसूर्यमंडलेशीलयंश्चिंतयन्योगींद्रोनेनानंतरोक्तेनयम्यंतइतियाम्याःप्राणास्तेषामायामेनेत्यर्थः ॥ शर्म
भाग्ब्रह्मानंदभाग्भवेदित्यर्थः ॥ ८७ ॥ इत्थमिति ॥ इत्थंभूतशुद्धिपूर्वकंपूर्वोक्तप्रकारेणमासत्रयंव्याप्याभ्यासोयस्मिंस्तस्मादुभयायामसेवनात्दृढासनोयथाशक्तीत्यादिनोक्ताद्विविधप्राणायामसे

दृढासनोयथाशक्तिप्राणंचंद्रेणपूरयेत् ॥ रेचयेदथसूर्येणप्राणायामोयमुच्यते ॥ ८४ ॥ स्रवत्पीयूषधारौघंध्यायंश्चंद्रसमन्वितम् ॥ प्राणायामेनयोगींद्रः
सुखमाप्नोतितत्क्षणात् ॥ ८५ ॥ रविणाप्राणमाकृष्यपूरयेदौदरींदरीम् ॥ कुंभयित्वाशनैःपश्चाद्योगीचंद्रेणरेचयेत् ॥ ८६ ॥ ज्वलज्ज्वलनपुंजाभंशी
लयन्नुष्मगुंहृदि ॥ अनेनयाम्यायामेनयोगींद्रःशर्मभाग्भवेत् ॥ ८७ ॥ इत्थंमासत्रयाभ्यासादुभयायामसेवनात् ॥ शुद्धनाडीगणोयोगीसिद्धप्राणोभिधी
यते ॥ ८८ ॥ यथेष्टंधारणंवायोरनलस्यप्रदीपनम् ॥ नादाभिव्यक्तिरारोग्यंभवेन्नाडीविशोधनात् ॥ ८९ ॥ प्राणोदेहगतोवायुरायामस्तन्निबंधनम् ॥
एकश्वासमयीमात्राप्राणायामोनिरुच्यते ॥ ९० ॥ प्राणायामेऽधमेघर्मःकंपोभवतिमध्यमे ॥ उत्तिष्ठेदुत्तमेदेहोबद्धपद्मासनोमुहुः ॥ ९१ ॥ प्राणाया
मैर्दहेद्दोषान्प्रत्याहारेणपातकम् ॥ मनोधैर्यंधारणयाध्यानेनेश्वरदर्शनम् ॥९२॥ समाधिनालभेन्मोक्षंत्यक्त्वाधर्मंशुभाशुभम् ॥ आसनेनवपुर्दार्ढ्यंषडंग
मितिकीर्तितम् ॥ ९३ ॥ प्राणायामद्विषट्केनप्रत्याहारउदाहृतः ॥ प्रत्याहारैर्द्वादशभिर्धारणापरिकीर्तिता ॥ ९४ ॥

वनाच्छुद्धनाडीसमूहोयोगीसिद्धप्राणोवशीकृतवायुरभिधीयतेकथ्यतइत्यर्थः ॥ सिद्धनाडीतिक्वचित् ॥ तत्रापिसएवार्थः ॥ ८८ ॥ नाडीविशोधनस्यफलमाह ॥ यथेष्टमिति ॥ नाडीनांविशोधनाद्वायो
र्यथेष्टंधारणंस्वेच्छयाधारणम् अनलस्यजाठरस्यप्रदीपनंनादाभिव्यक्तिराधारचक्रस्थायाःपराख्यायाःवाचःश्रवणम् ॥ तथाचश्रुतिः चत्वारिवाक्परिमितापदानीत्यादिः ॥ आरोग्यंरोगाभावश्चभवे
दित्यर्थः ॥ पाठांतरेडलयोरेकत्वमित्युन्नेयम् ॥ ८९ ॥ प्रकारान्तरेणप्राणायामनामनिर्वक्ति ॥ प्राणइति ॥ तन्निबन्धनंप्राणघटितंप्राणनियंत्रणंवा ॥ तदेवाह ॥ एकश्वासमयीमात्रेति ॥ मात्रा
ह्रस्वाक्षरोच्चार्यमाणःकालः ॥ ९० ॥ प्राणायामइति ॥ उत्तिष्ठेद्भूमिंपरित्यज्यांतरिक्षंगच्छेदित्यर्थः ॥ तथाचोक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ कनीयसिभवेत्स्वेदःकंपोभवतिमध्यमे॥ उत्तिष्ठत्युत्तमेप्राण
रोधेपद्मासनेदृढइति ॥ ९१ ॥ फलसहितंषडंगंदर्शयति प्राणायामैरितिद्वयेन ॥ ९२ ॥ धर्मंशुभाशुभम् ॥ धर्मेत्यधर्मस्योपलक्षणम् ॥ धर्माधर्मेपुण्यपापेशुभाशुभेतज्जन्यशुभाशुभादृष्टेचत्य
क्त्वेत्यर्थः ॥ कर्मेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ षडंगमितिजातावेकवचनम् ॥ ९३ ॥ प्रत्याहारादीनांपारिभाषिकीःसंज्ञादर्शयति प्राणायामेतिद्वाभ्याम् ॥ द्विषट्केनद्वादशभिः ॥ प्रत्याहारैर्द्वादशभिश्च

तुश्चत्वारिंशदधिकशतप्राणायामैरित्यर्थः ॥ ९४ ॥ ईश्वरसंगत्यैब्रह्माप्त्यैद्वादशधारणमष्टाविंशत्यधिकसप्तशतोत्तरसहस्रंप्राणायामायस्मिंस्तद्ध्यानंभवेत् ॥ ध्यानद्वादशकेनषट्त्रिंशदधिकसप्तशतोत्तरविंशतिसहस्रेणप्राणायामात्मकेन ॥ ९५ ॥ षडंगयोगप्राप्यंदर्शयति ॥ समाधेरिति ॥ ज्योतिःस्फुरद्रूपंब्रह्म अनन्तंमृत्युरहितंदेशकालवस्तुपरिच्छेदशून्यंवा ॥ स्वप्रकाशकंस्वयमेवभासमानम् ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥ पुरुषार्थतामाह ॥ तस्मिन्निति ॥ क्रियाकांडंतत्प्रतिपाद्यंकर्म ॥ यातायातंयातंस्वर्गादिगमनमायातंमनुष्यादावागमनम् ॥ :यद्वा यातंमरणंआयातंजन्मतन्निवर्तते ॥ ९६ ॥ पवनइति ॥ पवनेप्राणवायौव्योमब्रह्मरन्ध्रंसंप्राप्तेसतिघंटादीनांप्रकृष्टवाद्यानांमहान्ध्वनिरुत्पद्यतेततोध्वनेरनन्तरमदूरतोनिकटएवसिद्धिर्योगफलमित्यर्थः ॥ ९७ ॥ प्राणायामेनेति ॥ युक्तेनयथावदनुष्ठितेन ॥ अयुक्ताभ्यासयोगेनासम्यगनुष्ठितेनाम्रेडितेनप्रयोगेणव्युत्क्रमाभ्यासेनयोगेनवेतिवा ॥ तदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम्॥ प्राणायामेनयुक्तेनसर्वपापपरिक्षयः॥ अयुक्ताभ्यासयोगेनसर्वरोगसमुद्भवइति ॥ ९८ ॥ उक्तंविवृणोति ॥ हिक्केति ॥ हिक्काउत्काशिका ॥ व्यतिक्रमादयुक्ताभ्यासात् ॥ ९९ ॥ तर्हिकीदृशंयोगमभ्यस्यन्सिध्यतितमाह ॥ युक्तंयुक्तमिति ॥ युक्तंयुक्तंपरिमितंपरिमितमित्यर्थः ॥ बध्नीयात्स्थिरीकुर्यात्कुंभयेदित्यर्थः ॥ तथाचहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ पादत्रयंयथाश्लोकमेव॥ एवंसिद्धिमवाप्नुयादिति ॥१००॥ प्रत्याहारादीनांपारिभाषिकीःसंज्ञाः

भवेदीश्वरसंगत्यैध्यानंद्वादशधारणम् ॥ ध्यानद्वादशकेनैवसमाधिरभिधीयते ॥ ९५ ॥ समाधेःपरतोज्योतिरनंतंस्वप्रकाशकम् ॥ तस्मिन्दृष्टेक्रियाकांडंयातायातंनिवर्तते ॥ ९६ ॥ पवनेव्योमसंप्राप्तेध्वनिरुत्पद्यतेमहान् ॥ घंटादीनांप्रवाद्यानांततःसिद्धिरदूरतः ॥ ९७ ॥ प्राणायामेनयुक्तेनसर्वव्याधिक्षयोभवेत् ॥ अयुक्ताभ्यासयोगेनसर्वव्याधिसमुद्भवः ॥ ९८ ॥ हिक्काश्वासश्चकासश्चशिरःकर्णाक्षिवेदनाः ॥ भवंतिविविधादोषाःपवनस्यव्यतिक्रमात् ॥ ९९ ॥ युक्तंयुक्तंत्यजेद्वायुंयुक्तंयुक्तंचपूरयेत् ॥ युक्तंयुक्तंचबध्नीयादित्थंसिध्यतियोगवित् ॥ १०० ॥ इंद्रियाणांहिचरतांविषयेषुयदृच्छया ॥ यत्प्रत्याहरणंयुक्त्याप्रत्याहारःसउच्यते ॥ १ ॥ प्रत्याहरतियःखानिकूर्मोंगानीवसर्वतः ॥ प्रत्याहृतिविधानेनसस्याद्विगतकल्मषः ॥ २ ॥ नाभिदेशेवसेद्भानुस्तालुदेशेचचंद्रमाः ॥ वर्षत्यधोमुखश्चंद्रोग्रसेदूर्ध्वमुखोरविः ॥ ३ ॥ करणंतच्चकर्तव्यंयेनसाप्राप्यतेसुधा ॥ ऊर्ध्वंनाभिरधस्तालुरूर्ध्वंभानुरधःशशी ॥ करणंविपरीताख्यमभ्यासादेवजायते ॥ ४ ॥ काकचंचुवदास्येनशीतलंशीतलंपिबेत् ॥ प्राणंप्राणविधानज्ञोयोगीभवतिनिर्जरः ॥५॥

प्रदर्शयित्वाइदानींसान्वयाःसंज्ञादर्शयति ॥ इंद्रियाणामिति ॥ प्रत्याहरणंव्यावर्त्यानयनम् ॥ युक्त्या विषयदोषदर्शनेन ॥ १ ॥ प्रत्याहारस्यफलमाह ॥ प्रत्याहरतीति ॥ प्रत्याहृतिविधानेनविषयेषुदोषाद्यनुसन्धानेन ॥ २ ॥ महामुद्रादीनांदशमुद्राणांमध्येविपरीताख्यांकरणींमुद्रांवक्तुंप्रस्तावयति ॥ नाभीति तदुक्तं हठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ महामुद्रामहाबन्धोमहावेधश्चखेचरी ॥ उड्डीयानंमूलबन्धोबन्धोजालंधराभिधः ॥ करणीविपरीताख्यावज्रोलीशक्तिचालनम् ॥ एतद्धिमुद्रादशकंजरामरणवर्जितमिति ॥ वर्षतिसुधामितिशेषः ॥ एवंग्रसेदित्यत्रापि॥तदुक्तंतस्यामेव ॥ यत्किञ्चित्स्रवतेचन्द्रादमृतंदिव्यरूपिच ॥ तत्सर्वंग्रसतेसूर्यस्तेनतस्यविनाशितेति ॥ ३ ॥ तद्योगशास्त्रप्रसिद्धंकरणांविपरीताख्यम् ॥ तदुक्तंतस्यामेव ॥ तत्रास्तिकरणंदिव्यंसूर्यस्यमुखबन्धनम् ॥ गुरूपदेशतोज्ञेयंनतुशास्त्रस्यकोटिभिरिति ॥ यथावस्थितस्यनाभ्यादेर्वैपरीत्येनावस्थानंविपरीताख्यंकरणमित्यर्थः ॥ एतदपितस्यामुक्तम् ॥ पादद्वयंयथाश्लोकमेव ॥ करणीविपरीताख्यागुरुवाक्येनलभ्यतइति ॥ ४ ॥ विपरीताख्यंतत्करणविशेषमेवतत्फलसहितंदर्शयति काकेत्यारभ्यासनेनेत्यतःप्राक्तनेग्रन्थेन ॥ काकचंचुवदास्येनकाकत्रोटितुल्येनमुखेन ॥ शीतलंशीतलमत्यन्तशीतलमित्यर्थः ॥ प्राणविधानज्ञः

प्राणायामानुष्ठानज्ञानवान् ॥ ५ ॥ धयन्नपिबन् ॥ लिहान्नितिक्कचित् ॥ ६ ॥ ७ ॥ संपीडयेति ॥ राजदीप्तिमत् ॥ अंतर्विलंजिह्वायामूलभागस्थंछिद्रम् ॥८॥ अमृतेति ॥ अणिमादिगुणानामुदयो
यस्मात्तद्रेतस्तथा ॥ अणिमादिगुणोदयंयथास्यादितिक्रियाविशेषणंवा ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ धारणायाःपारिभाषिकलक्षणांतरमाह हृदयइत्येकेन ॥ १२ ॥ तामेवधारणांदर्शयति
हरितालेतिपंचभिः ॥ सलकारांपृथ्वीबीजेनलकारेणसहिताम् ॥ सवेधसम्ब्रह्मदैवताम् ॥ १३ ॥ कण्ठइति ॥ अम्बुतत्त्वंजलपदार्थम् ॥ वकारोबीजंयस्यतत्तथाअंबुजयेज्जलतत्त्वविलक्षणमात्मानंभा
वयेदेवमग्रेपि ॥ यद्वा जलादिष्वप्रतिहतगतित्वंक्लेदाद्यभावंचाप्नुयादित्यर्थः ॥१४॥ तालुस्थमिति ॥ इंद्रगोपाभंवर्षर्तौदृश्यमानरक्तवर्णकीटविशेषाभम् ॥ रेफेणसंयुतंवह्निबीजेनसहितम् ॥१५॥१६॥

रसनांतालुविवरेनिधायोर्ध्वमुखोऽमृतम् ॥ धयन्निर्जरतांगच्छेदाषण्मासान्नसंशयः ॥ ६ ॥ ऊर्ध्वजिह्वःस्थिरोभूत्वासोमपानंकरोतियः ॥ मासार्धेननसं
देहोमृत्युंजयतियोगवित् ॥ ७ ॥ संपीड्यरसनाग्रेणराजदंतार्बिलंमहत् ॥ ध्यात्वासुधामयींदेवींषण्मासेनकविर्भवेत् ॥ ८ ॥ अमृतापूर्णदेहस्ययोगिनो
द्वित्रिवत्सरात् ॥ ऊर्ध्वंप्रवर्ततेरेतोह्यणिमादिगुणोदयम् ॥ ९ ॥ नित्यंसोमकलापूर्णंशरीरंयस्ययोगिनः ॥ तक्षकेणापिदष्टस्यविषंतस्यनसर्पति॥११०॥
आसनेनसमायुक्तःप्राणायामेनसंयुतः ॥ प्रत्याहारेणसंपन्नोधारणामथचाभ्यसेत् ॥ ११ ॥ हृदयेपंचभूतानांधारणांयःपृथक्पृथक् ॥ मनसोनिश्चलत्वे
नधारणासाभिधीयते ॥ १२ ॥ हरितालनिभांभूमिंसलकारांसवेधसम् ॥ चतुष्कोणांहृदिध्यायेदेषास्यात्क्षितिधारणा ॥ १३ ॥ कंठेऽम्बुतत्त्वमर्धेंदु
निभंविष्णुसमन्वितम् ॥ वकारबीजंकुंदाभंध्यायन्नंबुजयेदिति ॥ १४ ॥ तालुस्थमिंद्रगोपाभंत्रिकोणंरेफसंयुतम् ॥ रुद्रेणाधिष्ठितंतेजोध्यात्वावह्निंजये
दिति ॥ १५ ॥ वायुतत्त्वंभ्रुवोर्मध्येवृत्तमंजनसन्निभम् ॥ यंबीजमीशदैवत्यंध्यायन्वायुंजयेदिति ॥ १६ ॥ आकाशंचमरीचिवारिसदृशंयद्ब्रह्मरंध्रस्थितं
यन्नाथेनसदाशिवेनसहितंशांतंहकाराक्षरम् ॥ प्राणंतत्रविनीयपंचघटिकंचिंतान्वितंधारयेदेषामोक्षकपाटपाटनपटुःप्रोक्तानभोधारणा ॥ १७ ॥
स्तंभनीप्लावनीचैवदहनीभ्रामणीतथा ॥ शमनीचभवंत्येताभूतानांपंचधारणाः ॥ १८ ॥ ध्यैचिंतायांस्मृतोधातुश्चिंतातत्त्वेसुनिश्चलं ॥ एतद्ध्यान
मिहप्रोक्तंसगुणंनिर्गुणंद्विधा ॥ १९ ॥

आकाशंचेति ॥ एषानभोधारणाप्रोक्तेत्यन्वयः ॥ कासेत्याकांक्षायामाह ॥ आकाशंयद्वर्ततेतत्रप्राणंविनीयविशेषेणनीत्वाधारयेदिति ॥ यत्कीदृशम् ॥ मरीचिवारिसदृशंसूर्यसदृशंसदाशिवेनेश्वरेण
सहितंशान्तंनिरुपद्रवंबीजत्वेनहकारमक्षरंयत्रतत्तथा ॥ तत्राकाशतत्त्वेपंचघटिकंकालंयथास्यादभिव्याप्येतिवा ॥ यद्वा पंचघटिकंपंचात्मकंचित्तान्वितंमनःसहितम् ॥ चिंतान्वितमितिपाठेआत्मानुसं
न्धानसहितमित्यर्थः ॥ कीदृशीधारणा ॥ मोक्षकपाटपाटनपटुःमोक्षद्वारेपिहितंयत्कपाटंतस्यपाटनमुद्घाटनंतत्रपटुर्दक्षा ॥ १७ ॥ उक्तानांधारणानांनामविशेषानाह स्तम्भनीत्येकेन ॥ १८ ॥
ध्यानस्वरूपमाह ॥ ध्याइति ॥ ध्यैधातुश्चितायांस्मृतः कथितः ॥ तथाचपठन्तिध्यैचिंतायामिति ॥ चिंतातत्त्वेपदार्थेसुनिश्चलाएकाग्रतारूपा ॥ एतद्ध्यानमपिरूपारूपभेदेनसमंत्रामन्त्रभेदेनवाद्विविध

मित्याहएतद्ध्यानमितिसार्धेन ॥ १९ ॥ वर्णभेदेनरूपभेदेन ॥ केवलंरूपादिरहितम् ॥ १२० ॥ ध्यानमुद्रामाहांतश्चेतइति ॥ सुखासनंशरीरस्यसमत्वंचावस्थाप्यचेतोऽतर्नीयतेचक्षुश्चबहिःक्रियते
इतियदेषाऽतिसिद्धिदाध्यानमुद्रेत्यर्थः ॥ २१ ॥ ध्यानफलमाहनाश्वमेधेनेत्येकेन ॥ तथाचोक्तम् ॥ सर्वपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिषमच्युतम् ॥ यतिस्तपस्वीभवतिपंक्तिपावनपावनइति ॥ २२ ॥
ध्यानसमाध्योर्विभागमाह ॥ शब्दादीनांचेति ॥ तन्मात्रासूक्ष्मावस्था ॥ अतःपरंतन्मात्रोपलब्धेःपरम् ॥ २३ ॥ धारणाध्यानसमाधीनांकालकृतविभागमप्याह ॥ धारणेति ॥ पंचनाड्यः पंचद
शलघूनिअवच्छेदककालोयस्याःसाधारणापंचनाडिका ॥ नद्युतश्चेत्यनेनकप् ॥ षष्टिर्नाड्योऽवच्छेदककालोयस्मिंस्तद्ध्यानंतथा ॥ इहयोगमार्गेशास्त्रेवा ॥ २४ ॥ एवंप्रसंगागतंकालकृतंधारणा
दीनांविभागमभिधायस्यात्समाधिरतःपरमित्यत्रोक्तंसमाधिंदर्शयति जलसैंधवयोरितित्रिभिः॥सिंधौभवःसैंधवोलवणखंडः ॥ जलसैंधवयोर्यथायोगतोमेलनात्साम्यमैक्यंभवतितथात्ममनसोरैक्यंसाम्यं
बहिर्विषयंपरित्यज्यात्मन्येवलग्नंसन्मनस्तिष्ठतीतियत्तत्समाधिरिहभण्यते ॥ अथवाऽत्मापरोमनोमनउपाधिर्जीवस्तयोरैक्यमिति ॥२५॥ यदेति ॥ मानसंमनः ॥ समरसत्वमेकरसंपरमानंदत्वमर्थाद्यो

सगुणंवर्णभेदेननिर्गुणंकेवलंमतम् ॥ समंत्रंसगुणंविद्धिनिर्गुणंमंत्रवर्जितम् ॥ १२० ॥ अंतश्चेतोबहिश्चक्षुरवस्थाप्यसुखासनम्॥ समत्वंचशरीरस्यध्या
नमुद्रातिसिद्धिदा ॥ २१ ॥ नाश्वमेधेनतत्पुण्यंनचवैराजसूयतः ॥ यत्पुण्यमेकध्यानेनलभेद्योगीस्थिरासनः ॥ २२ ॥ शब्दादीनांचतन्मात्राया
वत्कर्णादिषुस्थिता ॥ तावदेवस्मृतंध्यानंस्यात्समाधिरतःपरम् ॥ २३ ॥ धारणापंचनाडीकाध्यानंस्यात्षष्टिनाडिकम् ॥ दिनद्वादशकेनस्यात्समाधि
रिहभण्यते ॥ २४ ॥ जलसैंधवयोःसाम्यंयथाभवतियोगतः ॥ तथात्ममनसोरैक्यंसमाधिरिहभण्यते ॥ २५ ॥ यदासंक्षीयतेप्राणोमानसंचप्रली
यते ॥ तदासमरसत्वंयत्ससमाधिरिहोच्यते ॥ २६ ॥ यत्समत्वंद्वयोरत्रजीवात्मपरमात्मनोः ॥ सनष्टसर्वसंकल्पःसमाधिरभिधीयते ॥ २७ ॥
नात्मानंनपरंवेत्तिनशीतंनोष्ममेवच ॥ समाधियुक्तोयोगींद्रोनसुखंनसुखेतरत् ॥ २८ ॥ काल्यतेनैवकालेनलिप्यतेनैवकर्मणा ॥ भिद्यतेनचशस्त्रा
स्त्रैर्योगीयुक्तःसमाधिना ॥ २९ ॥ युक्ताहारविहारश्चयुक्तचेष्टोहिकर्मसु ॥ युक्तनिद्रावबोधश्चयोगीतत्त्वंप्रपश्यति ॥ १३० ॥ तत्त्वंविज्ञानमानंदंब्रह्मब्रह्मवि
दोविदुः ॥ हेतुदृष्टांतरहितंवाङ्मनोभ्यामगोचरम् ॥ ३१ ॥

गिनः॥ रसोवैसः॥ रसंह्येवायंलब्ध्वानंदीभवतीतिश्रुतेः ॥ २६ ॥ तत्रप्रथमश्लोकेनससाधनयोस्तत्त्वंपदार्थयोरैक्यमुक्तंद्वितीयेननिषेधमुखेनतृतीयेनाविधिमुखेनेतिद्रष्टव्यम् ॥ २७ ॥ समाधिफलमाह
नात्मानमितिद्वाभ्याम्॥आत्मानंस्वदेहम् ॥ सुखंविषयजम् ॥ सुखेतरद्दुःखम् ॥२८॥ काल्यतेनीयतेचाल्यतइत्यर्थः॥ कंपतइतिपाठेकालेनहेतुनानकंपतेभीतोनभवतीत्यर्थः ॥२९॥ योगिनोभोजनवि
हारादिनियमंदर्शयन्योगफलं दर्शयति युक्ताहारेत्येकेन ॥ युक्तशब्दोत्रपरिमितवाची ॥ तदुक्तंभगवता॥युक्ताहारविहारस्ययुक्तचेष्टस्यकर्मसु ॥ युक्तस्वप्नावबोधस्ययोगोभवतिदुःखहेति ॥ १३० ॥
तत्त्वशब्दार्थमाह ॥ तत्त्वमिति ॥ विज्ञानंविशिष्टज्ञानंस्वप्रकाशंचैतन्यमित्यर्थः ॥ प्रपंचितमितिशेषः ॥ प्रपंचितमेतद्बालबोधिनीटीकायामस्माभिः ॥ आनंदंसुखंब्रह्मबृहद्देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्यं
हेतुःकारणं दृष्टांतोनिदर्शनं तद्रहितम् ॥ वाङ्मनोभ्यामगोचरंतयोरविषयम् एतादृशंवस्तुतत्त्वंतत्त्वशब्दवाच्यंब्रह्मब्रह्मविदोविदुरित्यर्थः ॥ विज्ञानमानंदंब्रह्म ॥ यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेत्यादि

श्रुतेः ॥ उभयोरपिदृष्टोंतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिरितिस्मृतेश्च ॥ ३१ ॥ तत्रेति ॥ निरातंकेनिर्भये ॥ ३२ ॥ यथेति ॥ तत्रब्रह्मणि ॥ ३३ ॥ अनसंजातपानीयैःनसंजातंपानीयंयेषुविभूत्यादिषुतैर्द्रव्यैःशरीरमर्दनंविदध्यात् ॥ नकारश्रवणमार्षम् ॥ यद्वा नसंजातानिअसंजातानिनासंजातानिअनसंजातानिप्राणायामश्रमोत्पन्नानीत्यर्थः ॥ यानिपानीयानितैरंगमर्दनंविदध्यादिति ॥ अश्रमसंजातपानीयैरितिक्वचित् ॥ कदुष्णमीषदुष्णम् ॥ यद्वा कदुष्णंकुत्सितोष्णमत्युष्णमत्यल्पमुष्णंचेत्यर्थः ॥ क्षीरभोजीपायसभोजीदुग्धभोजीतिवा ॥ ३४ ॥ योगिमात्रस्यलक्षणमाह ॥ ब्रह्मचारीति ॥ अष्टविधमैथुनपरित्यागी ॥ तदुक्तम् ॥ दर्शनंस्पर्शनंकेलिःप्रेक्षणंगुह्यभाषणम् ॥ संकल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच ॥ एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणः ॥ विपरीतंब्रह्मचर्यमेतदेवात्रकीर्तितमिति ॥ विमत्सरीपरगुणासहिष्णुत्वहीनः ॥ ३५ ॥ सिद्धिभाजोयोगिनःस्वरूपमाह ॥ महामुद्रामिति ॥ एतासांपंचानांलक्षणंस्वयमेवानंतरंवक्ष्यति ॥ महामुद्रांखेचरीमुद्राम् ॥ ३६ ॥ तत्रमहामुद्रायालक्षणमाह ॥

तत्रयोगीनिरालंबेनिरातंकेनिरामये ॥ षडंगयोगविधिनापरेब्रह्मणिलीयते ॥३२॥ यथाघृतेघृतंक्षिप्तंघृतमेवहितद्भवेत् ॥ क्षीरेक्षीरंतथायोगीतत्रतन्मयतां व्रजेत् ॥ ३३ ॥ अनसंजातपानीयैर्विदध्यादंगमर्दनम् ॥ त्यजेत्कदुष्णंलवणंक्षीरभोजीसदाभवेत् ॥ ३४ ॥ ब्रह्मचारीजितक्रोधोजितलोभोविमत्सरः ॥ अब्दमित्थंसदाभ्यासात्सयोगीतिनिगद्यते ॥ ३५ ॥ महामुद्रांनभोमुद्रामुड्डीयानंजलंधरम् ॥ मूलबंधंतुयोवेत्तिसयोगीयोगसिद्धिभाक् ॥ ३६ ॥ शोधनंनाडीजालस्यघटनंचंद्रसूर्ययोः ॥ रसानांशोषणंसम्यङ्महामुद्राभिधीयते ॥ ३७ ॥ योनिंवामांघ्रिणाऽऽपीड्यकृत्वावक्षस्थलेहनुम् ॥ हस्ताभ्यां प्रसृतंपादंधारयेद्दक्षिणंचिरम् ॥ ३८ ॥ प्राणेनकुक्षिमापूर्यचिरंसंरेचयेच्छनैः ॥ एषाप्रोक्तामहामुद्रामहाघौघविनाशिनी ॥ ३९ ॥ चंद्रांगेतुसमभ्यस्य सूर्यांगेपुनरभ्यसेत् ॥ यावत्तुल्याभवेत्संख्याततोमुद्रांविसर्जयेत् ॥ १४० ॥ नहिपथ्यमपथ्यंवारसाःसर्वेपिनीरसाः ॥ अपिघोरंविषंपीतंपीयूषमिवजीर्यति ॥ ४१ ॥ क्षयकुष्ठगुदावर्तगुल्माजीर्णपुरोगमाः ॥ तस्यदोषाःक्षयंयांतिमहामुद्रांचयोभ्यसेत् ॥ ४२ ॥

शोधनमिति ॥ नाडीजालस्यपूरककुंभकरेचकैःशोधनम् ॥ घटनंयोजनम् ॥ प्राणापानाभ्यांसह ॥ रसानांविकारहेतूनाम् ॥ ३७ ॥ लक्षणांतरमाह योनिमितिद्वाभ्याम् ॥ वामांघ्रिणावामपादेनयोनिंशिश्नमापीड्यधृत्वावक्षस्थलेहृदयेहनुंचिबुकंकृत्वाहस्ताभ्यांप्रसृतंप्रसारितंदक्षिणंपादंचिरंधारयेत् ॥ ३८ ॥ प्राणेनवायुनाकुक्षिमुदरमापूर्यपश्चाच्छनैःसंरेचयेदितियदेषाश्रीमहामुद्राप्रोक्ता ॥ कथंभूता ॥ सर्वपापप्रणाशिनी ॥ ३९ ॥ मुद्रायास्त्यागावधिमाह ॥ चंद्रांगमिति ॥ एवंप्रथमतश्चंद्रांगेइडायांसमभ्यस्यपश्चात्सूर्यांगेपिंगलायांपुनरभ्यसेत् ॥ यावत्संख्यामात्रातुल्या ॥ यस्यप्राणस्ययावतीमात्रासंख्याविहिताभवेत्तावतीवास्यात् ॥ पूरककुंभकरेचकाणांतुल्यामात्रासंख्यायावत्स्यात्तावत्पर्यंतमित्यर्थः ॥ ततोमुद्रांविसर्जयेत्त्यजेत् ॥ १४० ॥ महामुद्राभ्यासस्यफलमाह नहीतिद्वाभ्याम् ॥ एतांमुद्रामभ्यसतःपथ्यमपथ्यंवानास्ति ॥ यत्किंचिद्भुज्यतेतत्सर्वंपथ्यमित्यर्थः ॥ विकारहेतवोयेरसास्तेसर्वेपिनीरसाइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ क्षयेति ॥ गुदावर्तोऽर्शः ॥ तदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥

पादमूलेनवामेनयोनिंसंपीड्यदक्षिणम् ॥ पादंप्रसारितंकृत्वाकराभ्यांपूरयेन्मुखम् ॥ कंठेरंध्रंसमारोप्यधारयेद्वायुमूर्ध्वतः॥ यथादण्डहतःसर्पोदण्डाकारःप्रजायते॥ऋज्वीभूतातथाशक्तिःकुण्डलीसहसाभवेत्॥तथासौमरणावस्थांहरतेद्विपुटाश्रयाम् ॥ नहिपथ्यमपथ्यंवारसाःसर्वेपिनीरसाः ॥ अपिभुक्तंविषंघोरंपीयूषमिवजीर्यते ॥ चन्द्रांगेतुसमभ्यस्यसूर्यांगेतुसमभ्यसेत् ॥ क्षयःकुष्ठोगुदावर्तोगुल्माजीर्णपुरोगमाः॥तस्यदोषाःक्षयंयान्तिमहामुद्रांतुयोभ्यसेत्॥कथितेयंमहामुद्राजरामृत्युविनाशिनी॥गोपनीयाप्रयत्नेननदेयायस्यकस्यचिदिति॥४२॥नभोमुद्रायाःस्वरूपमाह॥कपालेति॥कपालकुहरेकपालस्याभ्यन्तरेछिद्रेविपरीतगाविपर्यस्ताविपरीतंगतासतीप्रविष्टाजिह्वादृष्टिश्चभ्रुवोरन्तर्गतायदातदाखेचरीमुद्राभवति ॥ तथाचोक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ कपालकुहरेत्यादियथाश्लोकमेव ॥ ४३ ॥ एतन्मुद्राज्ञानस्यफलमाह ॥ नपीड्यतइति ॥ एतदपिस्फुटंतस्यामेव ॥ पीड्यतेनेत्यादियथाश्लोकमेव ॥४४॥ नभोमुद्रायाएवखेचरीनामनिर्वक्ति ॥ चित्तंचरतीति ॥ एतदपितस्यामेवोक्तम् ॥ चित्तमित्यादियथाश्लोकमेव ॥ तेनस्मृतेतिविशेषः ॥ ४५ ॥ परंपरयाखेचरीमुद्रायामरणाभावहेतुतामाह ॥ यावद्बिंदुरिति ॥ बिंदुश्चरमोधातुः ॥ ४६ ॥ उड्डीयानंबंधंवक्तुमादौतन्नामनिर्वक्ति ॥ उड्डीनमिति ॥ महाखगोमहाप्राणः ॥ महत्त्वंदेहेंद्रियाधारकत्वम् ॥४७॥ तत्रउड्डीयानबंधमेवाह॥ जठरइति॥ पश्चिमंतानंहस्ताग्राभ्यां मध्येधृत्वाप्रसारितस्यपादद्वयस्यमध्यंयथाभवतितथाजठरेनाभेरूर्ध्वंचधारयेदितिय

कपालकुहरेजिह्वाप्रविष्टाविपरीतगा ॥ भ्रुवोरंतर्गतादृष्टिर्मुद्राभवतिखेचरी ॥ ४३ ॥ नपीड्यतेशरौघेणनचलिप्यतेकर्मणा ॥ बाध्यतेनसकालेनयोमुद्रांवेत्तिखेचरीम् ॥ ४४ ॥ चित्तंचरतिखेयस्माजिह्वाचरतिखेगता ॥ तेनैषाखेचरीनाममुद्रासिद्धैर्निषेविता ॥ ४५ ॥ यावद्बिंदुःस्थितोदेहेतावन्मृत्युभयंकुतः ॥ यावद्बद्धानभोमुद्रातावद्बिंदुर्नगच्छति ॥ ४६ ॥ उड्डीनंकुरुतेयस्मादहोरात्रंमहाखगः ॥ उड्डियानंततःप्रोक्तंतत्रबंधोविधीयते ॥ ४७ ॥ जठरेपश्चिमंतानंनाभेरूर्ध्वंचधारयेत् ॥ उड्डीयानोह्ययंबंधोमृत्योरपिभयंत्यजेत् ॥ ४८ ॥ बध्नातिहिशिराजालमधोगामिनभोजलम् ॥ एषजालंधरोबंधःकंठेदुःखौघनाशनः ॥ ४९ ॥ जालंधरेकृतेबंधेकंठसंकोचलक्षणे ॥ नपीयूषंपतत्यग्नौनचवायुःप्रधावति ॥१५०॥ पार्ष्णिभागेनसंपीड्ययोनिमाकुंचयेद्गुदम् ॥ अपानमूर्ध्वमाकृष्यमूलबंधोविधीयते ॥ ५१ ॥ अपानप्राणयोरैक्येक्षयोमूत्रपुरीषयोः ॥ युवाभवतिवृद्धोपिसततंमूलबंधनात् ॥ ५२ ॥

देषउड्डीयानबंधः ॥ अस्माद्बंधान्मृत्योरपिभयंत्यजेत् ॥ तदेतदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ बद्धोयेनसुषुम्नायांप्राणस्तूड्डीयतेयतः ॥ तस्मादुड्डीयनाख्योयंयोगिभिःसमुदाहृतः ॥ उड्डीनंकुरुतेयस्मादविश्रांतंमहाखगः ॥ उड्डीयानंतदेवस्यात्तत्रबंधोभिधीयते ॥ उदरेपश्चिमंतानंनाभेरूर्ध्वंतुकारयेत् ॥ उड्डीयानोह्ययंबंधोमृत्युमातंगकेसरीति ॥ ४८ ॥ निर्वचनपूर्वकंजालंधरबंधमाह ॥ बध्नातीति ॥ बध्नातिधारयति ॥ शिराजालंनाडीसमूहम् ॥ नभोजलंशरीरांतर्गतच्छिद्रजलम् ॥ ४९ ॥ अस्यबंधस्यफलांतरमाह ॥ जालंधरइति ॥ कंठसंकोचलक्षणेकंठमाकुंच्यहृदयेस्थापनलक्षणेऽर्थाद्द्वयोःपीयूषममृतंललाटस्थचंद्रमंडलेस्थितम् ॥ अग्नौजाठरेप्रधावतिप्रकुप्यति ॥ तदेतदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ कंठमाकुंच्यहृदयेस्थापयेद्दृढमिच्छया॥ बंधोजालंधराख्योयममृताख्योपकारकः॥ बध्नातिहिशिराजालमधोगामिनभोजले ॥ ततोजालंधरोबंधःकंठेदुःखौघनाशनः॥जालंधरेकृतेबंधेकंठसंकोचलक्षणे॥नपीयूषंपतत्यग्नौनचवायुःप्रकुप्यतीति ॥१५०॥ मूलबंधस्वरूपमाह ॥ पार्ष्णिभागेनेति ॥ पार्ष्णिभागेनपादमूलभागेन ॥ आकुंचयेत्संकोचयेत् ॥ ५१ ॥ अस्यबंधस्यफलमाहापानेति ॥ सततंसर्वदामूलबंधनाद्धेतोरपानप्राणयोरैक्यादापोभवंतीत्यर्थः॥अपानप्राणयोरैक्येइतिक्वचित् ॥ तदेतदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम्॥पार्ष्णिभागेनसंपीड्ययोनिमाकुंचयेद्गुदम् ॥ अपानमूर्ध्वमाकृष्यमूलबंधोयमुच्यते॥अधोगतमपानंवैऊर्ध्वगंकुरुतेहठात्॥ आकुंचनेनतंप्राहुर्मूलबंधंतुयोगिनः॥गुदंपार्ष्ण्यानुसं

पीड्यवायुमाकुंचयेद्बलात् ॥ वारंवारंतथाचोर्ध्वंसमायातिसमीरणः॥प्राणापानौनादविंदूमूलबंधेनचैकताम् ॥ गत्वायोगस्यसंसिद्धिंगच्छतोनात्रसंशयः॥अपानप्राणयोरैक्यंक्षयोमूत्रपुरीषयोः॥ युवाभवतिवृद्धोपिसततंमूलबंधनादिति ॥ ९२ ॥ नन्वात्मनःकूटस्थत्वाद्विकाराभावाद्योगेनकिंक्रियतेतत्राह ॥ प्राणापानेति ॥ प्राणापानवशस्तदायत्तस्तदुपाधिरित्यर्थः ॥ वामदक्षिणमार्गेणइडापिंगलानाडीद्वयेन ॥ अतएवचंचलःसन्स्थितिंनलभेन्नभजेत् ॥ अयमेववापाठः ॥ ९३ ॥ सदृष्टांतमाह ॥ गुणबद्धइति ॥ गुणेनरज्ज्वागुणकार्ययावारज्ज्वाबद्धइत्यर्थः ॥ गुणैःसत्त्वरजस्तमोभिस्तत्कार्यैर्वाकार्यकारणसंघातैः ॥ ९४ ॥ अतोयोगविज्जीवस्यनिश्चलतयाऽवस्थानार्थंप्राणापानयोरैक्यंकरोतीत्याह ॥ अपानइति ॥ ९५ ॥ हकारेणेति ॥ हकारेणाकाशबीजेनबहिर्गच्छतीति ॥ यद्वाहकारेणपुरुषबीजेनसकारेणप्रकृतिबीजेनपुनर्विशेत् ॥ पुंप्रकृत्यात्मकोहंसावितिशारदातिलकवचनात् ॥ अतोहेतोर्हंसहंसेतिमंत्रंजीवःसर्वदाजपति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ हंसहंसेतिसदायःसर्वदेहेषुव्याप्तोवर्ततेयथाह्यग्निःकाष्ठेषुतिलेषुतैलमिवविदित्वानमृत्युमेतीति ॥ लैंगेचब्रह्मणोवचनम् ॥ : एवंव्याहृत्यविश्वात्मास्वरूपमकरोत्तदा ॥ वाराहमहमप्याशुहंसत्वंप्राप्तवान्सुराः॥ तदाप्रभृतिमामाहुर्हंसोहंसोविराडिति ॥ हंसहंसेतियोब्रूयान्मांहंसःसभविष्यतीति ॥ भागवतेच ॥ हंसस्वरूप्यवददच्युतमात्मयोगमिति ॥ अस्यमंत्रस्यचऋष्यादयःश्रुतावेवोक्ताः ॥ तथाहि॥अस्यहंसऋषिरव्यक्तंछंदःपरमहंसोदेवताभवतीति॥९६॥ रात्रिंदिनमध्येकियद्वारंजपतीतिपृच्छायामाह ॥ षट्शतानीति ॥ सर्वदादिवारात्रौचषट्शतान्येकविंशतिसहस्राणिचयासंख्याभवतिएतत्संख्यान्वितंषट्शताधिकैकविंशतिसहस्रसंख्यान्वितंमन्त्रंहंसहंसेतिस्वरूपंजीवोजपतीत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ षट्संख्याहोरात्रयोरेकविंशतिसहस्राणिषट्शताधिकानिभवन्तीति ॥ अस्यायमर्थः ॥ मन्त्रजपसंख्यामाह ॥ षट्संख्याषष्टिघटिकात्मकोहिदिवसःषोढाभिन्नःषट्संख्यातस्मिन्संवत्सराहोरात्राणांप्रतिघटिकंगणनयासंख्याषट्संख्याघटिकादशकेत्रिसहस्रंषट्शताधिकंभवतीत्यर्थः ॥ किंबहुनाअहोरात्रयोःअहनिरात्रौचएकविंशतिसहस्राणिषट्शतान्यधिकानिस्पष्टम् ॥ अतोनश्रुतिविरोधः ॥ ९७ ॥ अस्यमन्त्रस्यनामकथयति ॥ अजपेति ॥ ९८ ॥ योगंयुंजतोयोगिनोविघ्नरूपाःसिद्धयआयांतिताउपेक्ष्यब्रह्मण्येवमनोधेयमित्याहांतराया इत्यारभ्ययत्प्राप्येत्यतःप्राक्तनेनग्रन्थेन ॥ अन्तरायानेवसंक्षेपतोदर्शयति श्रूयतइतिचतुर्भिः ॥ पुरोऽग्रतः ॥ ९९ ॥१६०॥ ६१ ॥ तिरश्चांपश्वादीनाम् ॥६२॥ दिव्यकन्याभिरप्सरोभिः ॥६३॥

प्राणापानवशोजीवऊर्ध्वाधःपरिधावति ॥ वामदक्षिणमार्गेणचंचलोनास्थितिंलभेत् ॥ ९३ ॥ गुणबद्धोयथापक्षीगतोप्याकृष्यतेपुनः ॥ गुणैर्बद्धस्तथाजीवःप्राणायामेनकृष्यते ॥ ९४ ॥ अपानःकर्षतिप्राणंप्राणोपानंचकर्षति ॥ ऊर्ध्वाधःसंस्थितावेतौसंयोजयतियोगवित् ॥ ९५ ॥ हकारेणबहिर्यातिसकारेणविशेत्पुनः ॥ हंसहंसेत्यतोमंत्रंजीवोजपतिसर्वदा ॥ ९६ ॥ षट्शतानिदिवारात्रौसहस्राण्येकविंशतिः ॥ एतत्संख्यान्वितंमंत्रंजीवोजपतिसर्वदा ॥ ॥ ९७ ॥ अजपानामगायत्रीयोगिनांमोक्षदायिनी ॥ अस्याःसंकल्पमात्रेणनरःपापैःप्रमुच्यते ॥ ९८ ॥ अंतरायाभवंतीहयोगिनोयोगहानिदाः ॥ श्रूयतेदूरगावार्तादूरस्थंदृश्यतेपुरः ॥ ९९ ॥ योजनानांशतंयातुंशक्तिःस्यान्निमिषार्धतः ॥ अचिंतितानिशास्त्राणिकंठपाठीभवंतिहि ॥१६०॥ धारणाशक्तिरत्युग्रामहाभारोलघुर्भवेत् ॥ क्षणंकृशःक्षणंस्थूलःक्षणमल्पःक्षणंमहान् ॥ ६१ ॥ परकायंप्रविशतितिरश्चांवेत्तिभाषितम् ॥ दिव्यगंधंतनौधत्तेदिव्यांवाणींप्रवक्तिच ॥ ६२ ॥ प्रार्थ्यतेदिव्यकन्याभिर्दिव्यंधारयतेवपुः ॥ इत्यादयोऽंतरायाःस्युर्योगसंसिद्धिसूचकाः ॥ ६३ ॥

क्षिप्यतेक्षोभ्यते ॥ अस्ययोगिनः ॥ इहभोगभूमौ ॥ तद्ब्रह्म ॥ तदेवमुमुक्षुभिःपद्यतेज्ञायतइतिपदम् ॥ ६४ ॥ तदेवपदंदर्शयन्योगफलमुपसंहराति ॥ यत्प्राप्येति ॥ ६५ ॥ ६६ ॥
॥ ६७ ॥ ६८ ॥ दयावार्धिःकृपासमुद्रः ॥ ६९ ॥ १७० ॥ काश्यामिति ॥ सदासर्वदा ॥ इहसंसारे ॥ सइतिपृथक्पदंवा ॥ अंतिमकालीनइत्यर्थः ॥ समोव्यावर्त्यमाह ॥ मुच्यतेनेहेति ॥
॥७१॥ ननुयोगेनान्तेतनुंत्यजेत् ॥ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ॥ शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यस्थिरमासनमात्मनइत्यादिवचनाद्योगादेवकैवल्यंमन्यंतेतत्कथंकाश्यांदेहत्यागमात्रेणमुक्तिरित्याशंकायांतुष्यतुदुर्जन

यद्येभिरंतरायैर्नक्षिप्यतेऽस्येहमानसम् ॥ तदग्रेतत्समाप्नोतिपदंब्रह्मादिदुर्लभम् ॥ ६४ ॥ यत्प्राप्यनानिवर्तेतयत्प्राप्यनचशोचति ॥ तल्लभ्यतेषडंगेनयो
गेनकलशोद्भव ॥ ६५ ॥ एकेनजन्मनायोगःकथमित्थंप्रसिध्यति ॥ ऋतेचयोगसंसिद्धेःकथंमुक्तिरिहाप्यते ॥ ६६ ॥ उभेएवहिनिर्वाणवर्त्मनीकिलकुं
भज ॥ किंवाकाश्यांतनुत्यागःकिंवायोगोयमीदृशः ॥६७॥ चंचलेंद्रियवृत्तित्वात्कालिकल्मषजृंभणात् ॥ अल्पायुषांतथानृणांकेहयोगमहोदयः ॥६८॥
अतएवहिजंतूनांमहोदयपदप्रदः ॥ सदैवसदयावार्धिःकाश्यांविश्वेश्वरःस्थितः ॥ ६९ ॥ काश्यांसुखेनकैवल्यंयथालभ्येतजंतुभिः ॥ योगयुक्त्याद्युपायै
श्चनतथान्यत्रकुत्रचित् ॥ १७० ॥ काश्यांस्वदेहसंयोगःसम्यग्योगउदाहृतः ॥ मुच्यतेनेहयोगेनाक्षिप्रमन्येनकेनचित् ॥ ७१ ॥ विश्वेश्वरोविशालाक्षी
द्युनदीकालभैरवः ॥ श्रीमान्ढुंढिर्दंडपाणिःषडंगोयोगएषवै ॥ ७२ ॥ एतत्षडंगंयोयोगंनित्यंकाश्यांनिषेवते ॥ संप्राप्ययोगनिद्रांसदीर्घाममृतमश्नुते
॥ ७३ ॥ ओंकारःकृत्तिवासाश्चकेदारश्चत्रिविष्टपः ॥ वीरेश्वरोथविश्वेशःषडंगोयमिहापरः ॥ ७४ ॥ पादोदकासिसंभेदज्ञानोदमणिकर्णिकाः ॥ षडंगोयं
महायोगोब्रह्मधर्मह्रदावपि ॥ ७५ ॥ षडंगसेवनादस्माद्वाराणस्यांनरोत्तम ॥ नजातुजायतेजंतुर्जननीजठरेपुनः ॥ ७६ ॥ गंगास्नानंमहामुद्रामहा
पातकनाशनी ॥ एतन्मुद्राकृताभ्यासोप्यमृतत्वमवाप्नुयात् ॥७७॥ काशीवीथिषुसंचारोमुद्राभवतिखेचरी॥खेचरोजायतेनूनंखेचर्यामुद्रयानया ॥७८॥

इतिन्यायेनसुखसाध्यमन्यमेवषडंगयोगंदर्शयाति ॥ विश्वेश्वरइति ॥ ७२ ॥ योगःसमाधिस्तद्रूपांनिद्रांबहिर्वृत्त्यभावसाम्यात्ताम् ॥ ७३ ॥ द्वितीयंषडंगंदर्शयाति ॥ ओंकारइति ॥ त्रिविष्टपस्त्रिलो
चनः ॥ ७४ ॥ तृतीयषडंगमाह ॥ पादोदकेति ॥ पादोदकंवरणा ॥ संभेदःसंगमः ॥ ज्ञानोदंज्ञानवापी ॥ ब्रह्मधर्मह्रदौब्रह्महृदोब्रह्मनालंब्रह्मेश्वरसमीपेब्रह्मकुण्डं[1] धर्मह्रदःपांचनदेधूतपा
पाशापेनधर्मस्यैवह्रदत्वात् ॥ ब्रह्मावर्तेतिपाठेआवर्तोपिह्रदविशेषोज्ञातव्यः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तथासुखसाध्याःअन्याएवमुद्रादर्शयाति ॥ गंगास्नानमिति ॥७७॥ काशीवीथिषुकाश्यामार्गेषु ॥ खेब्रह्म

---

१ ब्रह्मकुण्डंदशाश्वमेधतीर्थस्थम्, ब्रह्मनालस्योपरिवर्तमानत्वात्। तत्रचतीर्थत्वाभावादितिचिन्त्यम्।

णिाचरतीतिखेचरोब्रह्मनिष्ठः ॥ कम्ब्रह्मखंब्रह्मोतिश्रुतेः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१॥ द्विविधंयोगमुपसंहराति ॥ इतियोगइाति ॥ समुद्रोमुद्रासहितः ॥८२॥८३॥ उत्तमंयोगंजीवब्रह्मणोरैक्यलक्ष
णम् ॥ ८४ ॥ कालंमरणकालम् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ आतिथ्येऽनेहसिअतिथिसमर्चनवेलायाम् ॥ कालंमरणसमयम् ॥ आयान्तमागच्छन्तम् ॥ ८७ ॥ त्रिकण्टकंकण्टकवत्कण्टकंसंसारानर्थदा
यीत्यर्थः ॥ ८८ ॥ १८९ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायामेकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ द्विचत्वारिंशकेऽध्यायेकाशीमाहात्म्यमिश्रिताः ॥ कालस्यवं

उड्डीयसर्वतोदेशाद्यानंवाराणसींप्रति ॥ उड्डीयानोमहाबंधएषमुक्त्यैप्रकल्पते ॥ ७९ ॥ जलस्यधारणंमूर्ध्निविश्वेशस्नानजन्मनः ॥ एषजालंधरोबंधः
समस्तसुरदुर्लभः ॥ १८० ॥ वृतोविघ्नशतेनापियन्नकाशींत्यजेत्सुधीः ॥ मूलबंधःस्मृतोह्येषदुःखमूलनिकृंतनः ॥ ८१ ॥ इतियोगःसमाख्यातोमयाते
द्विविधोमुने ॥ सषडंगःसमुद्रश्चमुक्तयेशंभुभाषितः ॥ ८२ ॥ यावन्नेंद्रियवैक्लव्यंयावद्व्याधिर्नबाधते ॥ यावत्कालविलंबोस्तितावद्योगरतोभवेत् ॥ ८३ ॥
उभयोर्योगयोर्मध्येकाशीयोगोयमुत्तमः ॥ काशीयोगंसमभ्यस्यप्राप्नुयाद्योगमुत्तमम् ॥ ८४ ॥ आधिव्याधिसहायिन्याजरयामृत्युलिंगया ॥ कालं
निकटतोज्ञात्वाकाशीनाथंसमाश्रयेत् ॥ ८५ ॥ काशीनाथंसमाश्रित्यकुतःकालभयंनृणाम् ॥ क्रुद्धोपिजीवहृत्कालस्तच्चकाश्यांसुमंगलम् ॥ ८६ ॥
आतिथ्येनेहसियथाप्रतीक्षेतातिथिंकृती ॥ काश्यांकालंतथायांतंभाग्यवान्संप्रतीक्षते ॥ ८७ ॥ कलिःकालःकृतंकर्मत्रिकंटकमितीरितम् ॥ एतत्रयं
नप्रभवेदानंदवनवासिनाम् ॥८८॥ अन्यत्रातर्कितःकालःकलयिष्यत्यसंशयम् ॥ कालादभयमिच्छेच्चेत्ततःकाशींसमाश्रयेत् ॥ १८९ ॥ इतिश्रीस्कांदे
महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेयोगाख्यानंनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४१ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ कथंनिकटतः
कालोज्ञायतेहरनंदन ॥ तानिचिह्नानिकतिचिद्ब्रूहिमेपरिपृच्छतः ॥ १ ॥ ॥ कुमारउवाच ॥ ॥ वदामिकालचिह्नानिजायंतेयानिदेहिनाम् ॥
मृत्यौनिकटमापन्नेमुनेतानिनिशामय ॥ २ ॥ याम्यनासापुटेयस्यवायुर्वातिदिवानिशम् ॥ अखंडमेवतस्यायुःक्षयत्यब्दत्रयेणहि ॥ ३ ॥ द्व्यहोरात्रं
त्र्यहोरात्रंरविर्वहतिसंततम् ॥ अब्दमेकंचतस्येहजीवनावधिरुच्यते ॥ ४ ॥ वहेन्नासापुटयुगेदशाहानिनिरंतरम् ॥ वातश्चेत्सहसंक्रांतिस्तयाजीवेद्दि
नत्रयम् ॥ ५ ॥ नासावर्त्मद्वयंहित्वामातरिश्वामुखाद्वहेत् ॥ शंसेद्दिनद्वयादर्वाक्प्रयाणंतस्यचाध्वनि ॥ ६ ॥ अकस्मादेवयत्कालेमृत्युःसन्निहितो
भवेत् ॥ चिंतनीयःप्रयत्नेनसकालोमृत्युभीरुणा ॥ ७ ॥ सूर्येसप्तमराशिस्थेजन्मर्क्षस्थेनिशाकरे ॥ पौष्णःसकालोद्रष्टव्योयदायाम्येरविर्वहेत् ॥ ८ ॥

चनोपायाउच्यन्तेतिसुखप्रदाः ॥ १ ॥ कालंनिकटतोज्ञात्वाकाशीनाथंसमाश्रयेदित्युक्तंतत्रपृच्छाति ॥ कथमिति ॥ कतिचित्कियंति ॥ १ ॥ २ ॥ याम्यनासापुटेदक्षिणनासाछिद्रे ॥
अखण्डंनिश्छिद्रम् ॥ ३ ॥ रविर्दक्षिणनाडी ॥ तस्यांवायुर्वहतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ कथंभूतोवातः ॥ सहसंक्रांतिःसम्यक्क्रांतिःसंक्रातिरुत्क्रांतिरित्यर्थः ॥ तयासहवर्तमानः ॥ तयासंक्रांत्या ॥ तदे
तिवापाठः ॥५॥ नासेति ॥ मुखान्मुखद्वारा ॥ अध्वनियममार्गे ॥ ६ ॥ एतदेवस्पष्टयाति ॥ अकस्मादिति ॥ ७ ॥ सूर्यइतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ पौष्णःसूर्यदेवताकः ॥ याम्येदक्षिणनासापुटे ॥

रविर्वायुः ॥ ८ ॥ तस्मिन्नेवपौष्णकालएव ॥ अरूपंरूपांतरमुक्तम् ॥ ९ ॥ यस्येति ॥ बीजंशुक्रम् ॥ मलंपुरीषम् ॥ मूत्रमेतात्रितयंवा ॥ इहसंसारे ॥ सहेतिपाठेअत्यव्यवहितसमयइत्यर्थः ॥१०॥ इंद्रेति॥प्रसृमरमितस्ततोगमनशीलम् ॥ ११ ॥ व्यभ्रेइति ॥ फूत्कृत्यफूत्कारशब्दंकृत्वेतिपूर्वेणान्वयः ॥ पूत्कृत्येतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अरुंधतीमितिश्लोकंस्वयमेवव्याचष्टे ॥ अरुंधतीभवेदिति ॥ १४ ॥ वेत्तीति ॥ अकस्माच्चक्षुर्दोषज्वरादिकंविनेत्यर्थः ॥ १५ ॥ षण्मासेति ॥ षण्मासान्मृत्युर्यस्यतस्यमर्त्यस्यकंठश्चओष्ठश्चरसनाजिह्वाचरदादन्ताश्चतालुपंचमाए

अकस्माद्वीक्षतेयस्तुपुरुषंकृष्णपिंगलम् ॥ तस्मिन्नेवक्षणेऽरूपंसजीवेद्वत्सरद्वयम् ॥ ९ ॥ यस्यबीजंमलंमूत्रंक्षुतंमूत्रंमलंतुवा ॥ इहैकदापतेद्यस्यअब्दं तस्यायुरिष्यते ॥ १० ॥ इंद्रनीलनिभंव्योम्निनागवृंदंयईक्षते ॥ इतस्ततःप्रसृमरंषण्मासंनसजीवति ॥११॥ व्यभ्रेह्निवारिपूर्णास्यःपृष्ठीकृत्यदिवाकरम् ॥ फूत्कृत्याश्विंद्रचापंनपश्येत्षण्मासजीवितः ॥ १२ ॥ अरुंधतींध्रुवंचैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच ॥ आसन्नमृत्युर्नोपश्येच्चतुर्थंमातृमंडलम् ॥१३॥ अरुंधती भवेज्जिह्वाध्रुवोनासाग्रमुच्यते ॥ विष्णोःपदानिभ्रूमध्येनेत्रयोर्मातृमंडलम् ॥ १४ ॥ वेत्तिनीलादिवर्णस्यकटम्लादिरसस्यहि ॥ अकस्मादन्यथाभावं षण्मासेनसमृत्युभाक् ॥१५॥ षण्मासमृत्योर्मर्त्यस्यकंठोष्ठरसनारदाः ॥ शुष्यंतिसततंतद्वद्भिच्छायास्तालुपंचमाः ॥१६॥ रेतःकरजनेत्रांतानीलिमानं भजंतिचेत् ॥ तर्हिकीनाशनगरींषष्ठेमासिव्रजेन्नरः ॥ १७ ॥ संप्रवृत्तोनिधुवनेमध्येंतेक्षौतिचेन्नरः ॥ निश्चितंपंचमेमासिधर्मराजातिथिर्भवेत् ॥ १८ ॥ द्रुतमारुह्यशरठस्त्रिवर्णोयस्यमस्तके ॥ प्रयातियातितस्यायुःषण्मासेनपरिक्षयम् ॥ १९ ॥ सुस्नातस्यापियस्याशुहृदयंपरिशुष्यति ॥ चरणौचकरौ वापित्रिमासंतस्यजीवितम् ॥ २० ॥ प्रतिबिंबंभवेद्यस्यपदखंडपदाकृति ॥ पांसौवाकर्दमेवापिपंचमासान्सजीवति ॥ २१ ॥ छायाप्रकंपतेयस्यदेहबंधेपिनिश्चले ॥ कृतांतदूताबध्नंतिचतुर्थेमासितंनरम् ॥ २२ ॥ निजस्यप्रतिबिंबस्यनीराज्यमुकुरादिषु ॥ उत्तमांगंनयःपश्येत्समासेनविनश्यति ॥ २३ ॥ मतिर्भ्रश्येत्स्खलेद्वाणीधनुरैंद्रंनिरीक्षते ॥ रात्रौचंद्रद्वयंचापिदिवाद्वौचदिवाकरौ ॥ २४ ॥ दिवाचतारकाचक्रंरात्रौव्योमवितारकम् ॥ युगपच्चचतुर्दिक्षुशाक्रंकोदंडमंडलम् ॥ २५ ॥

तेशुष्यंतितद्वत्तथाविच्छायाश्चभवन्तीत्यर्थः ॥ १६ ॥ रेतइति ॥ कीनाशोऽत्रयमः ॥ १७ ॥ संप्रवृत्तइति ॥ निधुवनेमैथुने ॥ क्षौतिक्षुतंकरोति ॥ १८ ॥ द्रुतमिति ॥ सरठः कृकलासः ॥ त्रयोनीलरक्तपीतवर्णायस्यसत्रिवर्णः ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रतिविम्बमिति ॥ खण्डपदाकृतिअर्द्धादिचरणाकारम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ निजस्येति ॥ नीराज्यमुकुरादिषु दृष्टिप्रतिबन्धकरहितजलघृतदर्पणादिषु ॥ २३ ॥ मतिरितिश्लोकत्रयंवाक्यम् ॥ २४ ॥ तारकमित्यनेनएकस्यद्वयोर्वादर्शनेनास्तिदोषइतिध्वनितम् ॥ शाक्रमिन्द्रसम्बन्धिकोदंडमंडलं

धनुःसमूहः ॥ २९ ॥ गंधर्वनगरालयमाकाशेऽकस्माद्दृश्यमानंनगराकारमाश्रयम् ॥ पंचत्वहेतवोमृत्युहेतवः ॥ हेतवेइतिक्वचित् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रोह्यतइतिश्लोकद्वयं
वाक्यम् ॥ प्रोह्यतेपृष्ठादौस्थापयित्वानीयते ॥ गोमायुःशृगालः ॥ ३० ॥ करभैरुष्ट्रैः ॥ कीशैर्वानरैः ॥ श्येनैःशीचानइतिप्रसिद्धैःपक्षिविशेषैः ॥ अश्वतरैर्गर्दभैः ॥ ३१ ॥ गंधेति ॥ शोणै
रक्तवर्णैः ॥ अनितिजीवतीत्यर्थः ॥ अहोइत्यगस्त्यसंबोधनम् ॥ ३२ ॥ पांस्विति ॥ वल्मीकंवामलूरम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ स्वमौलाविति ॥ स्वप्नगःस्वप्नभूमिष्ठः ॥ स्वप्नतइतिपाठेस्वप्नइत्यर्थः ॥
॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कालीति ॥ बध्नीयादालिंगेत् ॥ शमनोषितांयमेनाधिष्ठिताम् ॥ ३७ ॥ नरइति ॥ स्वपन्स्वप्नंपश्यन्सन् ॥ ३८ ॥ कृपणइति ॥ वदान्यउदारोदातेतियावत् ॥ प्रकृतेर्विकृतिः

भूरुहेभूधराग्रेचगंधर्वनगरालयम् ॥ दिवापिशाचनृत्यंचएतेपंचत्वहेतवः ॥२६॥ सर्वेष्वेतेषुचिह्नेषुयद्येकमपिवीक्षते ॥ तदामासावधिंमृत्युःप्रतीक्षेतनचा
धिकम् ॥ २७ ॥ करावरुद्धश्रवणःशृणोतिनयदाध्वनिम् ॥ स्थूलःकृशःकृशःस्थूलस्तदामासान्निवर्तते ॥ २८ ॥ यःपश्येदात्मनश्छायांदक्षिणाशासमा
श्रिताम् ॥ दिनानिपंचजीवित्वापंचत्वमुपयातिसः ॥ २९ ॥ प्रोह्यतेभक्ष्यतेवापिपिशाचासुरवायसैः ॥ भूतैःप्रेतैःश्वभिर्गृध्रैर्गोमायुखरसूकरैः ॥ ३० ॥
रासभैःकरभैःकीशैःश्येनैरश्वतरैर्बकैः ॥ स्वप्नेसजीवितंत्यक्त्वावर्षांतेयममीक्षते ॥ ३१ ॥ गंधपुष्पांशुकैःशोणैःस्वांतनुंभूषितांनरः ॥ यःपश्येत्स्वप्नसमये
सोऽष्टौमासाननित्यहो ॥ ३२ ॥ पांसुराशिंचवल्मीकंयूपदंडमथापिवा ॥ योधिरोहतिवैस्वप्नेसषष्ठेमासिनश्यति ॥ ३३ ॥ रासभारूढमात्मानंतै
लाभ्यक्तंचमुंडितम् ॥ नीयमानंयमाशांयःस्वप्नेपश्येत्स्वपूर्वजान् ॥ ३४ ॥ स्वमौलौस्वतनौवापियःपश्येत्स्वप्नगोनरः ॥ तृणानिशुष्ककाष्ठानिषष्ठेमा
सिनतिष्ठति ॥ ३५ ॥ लोहदंडधरंकृष्णंपुरुषंकृष्णवाससम् ॥ स्वयंयोग्रेस्थितंपश्येत्सत्रीन्मासान्नलंघयेत् ॥ ३६ ॥ कालीकुमारीयंस्वप्नेबध्नीयाद्बाहु
पाशकैः ॥ समासेनसमीक्षेतनगरींशमनोषिताम् ॥ ३७ ॥ नरोयोवानरारूढोयायात्प्राचींदिशंस्वपन् ॥ दिनैःसपंचभिरेवपश्येत्संयमिनींपुरीम् ॥३८॥
कृपणोपिवदान्यःस्याद्वदान्यःकृपणोयदि ॥ प्रकृतेर्विकृतिश्चेत्स्यात्तदापंचत्वमृच्छति ॥३९॥ एतानिकालचिह्नानिसंत्यन्यानिबहून्यपि ॥ ज्ञात्वाभ्यसे
न्नरोयोगमथवाकाशिकांश्रयेत् ॥ ४० ॥ नकालवंचनोपायंमुनेन्यमवयाम्यहम् ॥ विनामृत्युंजयंकाशीनाथंगर्भावरोधकम् ॥ ४१ ॥ तावद्गर्जंतिपापा
नितावद्गर्जेद्यमोनृपः ॥ यावद्विश्वेशशरणंनरोनानिरतोव्रजेत् ॥ ४२ ॥ प्राप्तविश्वेश्वरावासःपीतोत्तरवहापयाः ॥ स्पृष्टविश्वेशसल्लिंगःकश्चयातिनवं
द्यताम् ॥ ४३ ॥ करिष्येत्कुपितःकालःकिंकाशीवासिनांनृणाम् ॥ कालेशिवःस्वयंकर्णेयत्रमंत्रोपदेशकः ॥ ४४ ॥

स्वभावस्यत्यागइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ कालचिह्नान्युपसंहरन्कालवंचनोपायेद्वेगतीआह ॥ एतानीति ॥ ४० ॥ तत्राप्यंतिमगतेःश्रेष्ठत्वमाह ॥ नकालेति ॥ ४१ ॥ श्रेष्ठत्वमेवदर्शयति ॥ ताव
दिति ॥ विश्वेशमेवशरणंरक्षितारंविश्वेशस्यशरणमावासमविमुक्तमितियावदितिवा ॥ निरतोनितरांरतः ॥ नियतइतिवापाठः ॥ ४२ ॥ प्राप्तेति ॥ पीतमुत्तरवहायागंगायाःपयोयेनसपीतोत्तरवहा
पयाः ॥ वंद्यतांदेवादीनामितिशेषः ॥ कस्येतिपाठेकस्यदेवादेर्वंद्यतांनायातिअपितुसर्वस्येत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ननुस्वाधिकारोल्लंघनेनकालोऽरिष्टंकरिष्यतिनेत्याह ॥ करिष्येदिति ॥ यद्वा ननुकाल

एवभजनीयोमारकत्वात्तत्राह ॥ करिष्येदिति ॥ करिष्येत्करिष्यति ॥ कालेमरणाव्यवहितसमये ॥ ४४ ॥ सानुभवंप्रकृतंसारमुपसंहरति यथेतिद्वाभ्याम् ॥ ४५ ॥ सर्वंपुत्रकलत्रादि ॥ फल्गुरूप
मनिर्वचनीयरूपंतुच्छरूपंवा ॥ ४६ ॥ अहोभाग्यंलोकानामित्यनुक्रोशति ॥ अन्यानीति ॥ लक्ष्माणिचिह्नानि ॥ लक्षाणीतिवापाठः ॥ एवमग्रेपि ॥ ४७ ॥ जराकृतान्दोषानाह पराभूतइति
त्रिभिः ॥ हृतंतारुण्यमेवमाणिक्यंयस्यसः ॥ ४८ ॥ रहःसंबंधवस्तुदूरेप्रेमापिमुंचतीत्यर्थः ॥ ४९ ॥ एतदेवसोत्प्रेक्षंप्रपंचयति ॥ आश्लिष्टमिति ॥ ५० ॥ जरानिंदामुपसंहरति ॥ नजरेति ॥ ५१ ॥
ननुतर्ह्यन्यत्रस्थित्वैवकालजयःकर्तव्यस्तत्राह ॥ नजीयतइति ॥ चिरेणदेहत्यागपर्यंतेन ॥ अचिरेणेतिपदच्छेदेकाशीवासान्मरणपर्यंतादित्यर्थः ॥ ५२ ॥ ननुतर्हिसर्वोपिलोकःकिमितिवार्धकेकाश्यां

यथाप्रयातिशिशुताकौमारंचयथागतम् ॥ सत्वरंगत्वरंतद्वद्यौवनंचापिवार्धकम् ॥ ४५ ॥ यावन्नहिजराक्रांतिर्यावन्नेंद्रियवैक्लवम् ॥ तावत्सर्वंफल्गुरूपं
हित्वाकाशींश्रयेत्सुधीः ॥ ४६ ॥ अन्यानिकाललक्ष्माणितिष्ठंतुकलशोद्भव ॥ जरैवप्रथमंलक्ष्मचित्रंतत्रापिभीर्नहि ॥ ४७ ॥ पराभूतोहिजरयासर्वैश्चप
रिभूयते ॥ हृततारुण्यमाणिक्योधनहीनःपुमानिव ॥ ४८ ॥ सुतावाक्यंनकुर्वंतिपत्नीप्रेमापिमुंचति ॥ बांधवानैवमन्यंतेजरसाश्लेषितंनरम् ॥ ४९ ॥
आश्लिष्टंजरयादृष्ट्वापरयोषिद्विशंकिता ॥ भवेत्पराङ्मुखीनित्यंप्रणयिन्यपिकामिनी ॥ ५० ॥ नजरासदृशोव्याधिर्नदुःखंजरयासमम् ॥ कारायित्र्यपमा
नस्यजरैवमरणंनृणाम् ॥ ५१ ॥ नजीयतेतथाकालस्तपसायोगयुक्तिभिः ॥ यथाचिरेणकालेनकाशीवासाद्विजीयते ॥ ५२ ॥ विनायज्ञैर्विनादानैर्वि
नाव्रतजपादिभिः ॥ विनातिपुण्यसंभारैःकःकाशींप्राप्तुमीहते ॥ ५३ ॥ काशीप्राप्तिरयंयोगःकाशीप्राप्तिरिदंतपः ॥ काशीप्राप्तिरिदंदानंकाशीप्राप्तिःशि
वैकता ॥ ५४ ॥ कःकलिःकोथवाकालःकाजराकिंचदुष्कृतम् ॥ कारुजःकेंतरायावाश्रितावाराणसीयदि ॥ ५५ ॥ कलिस्तानेवबाधेतकालस्तांश्च
जिघांसति ॥ ५६॥ एनांसितांश्चबाधंतेयेनकाशींसमाश्रिताः ॥ काशीसमाश्रितायैश्चयैश्चविश्वेश्वरोर्चितः ॥ तारकंज्ञानमासाद्यतेमुक्ताःकर्मपाशतः ॥
॥ ५७ ॥ धनिनोनतथासौख्यंप्राप्नुवंतिनराःक्वचित् ॥ यथानिधनतःकाश्यांलभंतेसुखमव्ययम् ॥ ५८ ॥ वरंकाशीसमावासीनासीनोद्युसदांपदम् ॥
दुःखांतंलभतेपूर्वःसुखांतंलभतेपरः ॥ ५९ ॥

नायातितत्राह ॥ विनायज्ञैरिति ॥ ५३ ॥ अतोमहताप्रयत्नेनकाश्यांमरणमेवसंपादनीयमित्याह ॥ काशीप्राप्तिरिति ॥ योगादीनांयत्फलंतद्दातृत्वात्काशीप्राप्तेःकाश्यांमरणमेवयोगादिरित्यर्थः ॥
॥ ५४ ॥ ननुकाश्यामाश्रितायामपिकलिप्रभृतयोविघ्नान्करिष्यंतिनेत्याह ॥ कःकलिरिति ॥ यदिवाराणसीश्रितामरणावध्याश्रितातदाकालादयःकेवराकाइत्यर्थः ॥ ५५ ॥ एतदेवाह ॥
कलिस्तानिति ॥ ५६ ॥ नकेवलंकाश्याश्रितानांकलिकालादीनांबाधाद्यभावमात्रंकिंतुमोक्षोपितेषांसुलभएवेत्याह ॥ काशीति ॥ ५७ ॥ इतोपिहेतोःकाशीसमाश्रयणीयेत्याह धनिनइतिद्वा
भ्याम् ॥ ५८ ॥ वरमिति ॥ काश्यांसम्यग्यथाशास्त्रमावासःस्थितिर्यस्यास्तिसनरश्रेष्ठः ॥ वरमित्ययंश्रेष्ठवाची ॥ द्युसदांदेवानांपदंस्वर्गमासीनआश्रितोयःसनरोनवरमित्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥

पूर्वः काशीसमावासीयः सदुःखांतंमोक्षंलभते॥परोद्युसदांपदमासीनोयःसमुखस्यांतंनाशंलभते ॥ ५९ ॥ विश्वनाथस्यापिकाशीपरमानंदजनिकाकिमुतान्येषामित्याह ॥ स्थितोपीति ॥ ६० ॥ ॥
इतिश्रीरामानंद०का०द्विचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ त्रिचत्वारिंशकेऽध्यायेनानाश्चर्यसुधालये ॥ दिवोदासस्यभूजानेःप्रतापस्तावदुच्यते ॥१॥ स्थितोपिभगवानीशोमंदरंचारुकंदरम् ॥ काशीं
विनारतिंनापदिवोदासनृपोषितामित्यनंतरश्लोकेमंदरेत्यभावाद्दिवोदासंनृपतिंच्यावयित्वाभगवान्काश्यामगादित्यर्थादुक्तंतत्रपृच्छति ॥ दिवोदासमिति ॥ सार्धश्लोकंवाक्यम् ॥ भगोहेपूज्य ॥ १ ॥
तत्रप्रथमतोभगवतोमंदरगमनेकारणमाहमंदरमितिश्लोकेन ॥ तस्यशाकद्वीपस्थस्य ॥ २ ॥ नकेवलंभगवानेवगतवानपितुसर्वेदेवाइत्याह ॥ गतइति ॥ गिरिसुंदरंपर्वतेषुमध्येमनोहरम् ॥ चारुकंदर
मितिक्वचित् ॥ ३ ॥ एतदेवप्रपंचयति क्षेत्राणीतित्रिभिः ॥ इहकाश्यांकाशीतोऽन्यत्रक्षितेरपिक्षेत्राणि ॥ सर्वत्रात्रक्षितिशब्दोजंबूद्वीपविषयः ॥४॥ ५ ॥ सूरःसूर्यः ॥ अरमत्यर्थम् ॥ निर्जरादेवाः ॥

स्थितोपिभगवानीशोमंदरंचारुकंदरम् ॥ काशींविनारतिंनाऽऽपदिवोदासनृपोषिताम् ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां
चतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धे कालवंचनोपायोनामद्विचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ दिवोदासंनरपतिंकथंदेवस्त्रिलोचनः ॥ काशींसं
त्याजयामासकथमागाच्चमंदरात् ॥ एतदाख्यानमाख्याहिश्रोतॄणांप्रमुदेभगोः ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मंदरंगतवान्देवोब्रह्मणोवाक्यगौरवात् ॥
तपसातस्यसंतुष्टोमंदरस्यैवभूभृतः ॥ २ ॥ गतेविश्वेश्वरेदेवेमंदरंगिरिसुंदरम् ॥ गिरिशेनसमंजग्मुरपिसर्वेदिवौकसः ॥ ३ ॥ क्षेत्राणिवैष्णवानीहत्यक्त्वा
विष्णुरपिक्षितेः ॥ प्रयातोमंदरंयत्रदेवदेवउमाधवः ॥ ४ ॥ स्थानानिगाणपत्यानिगणेशोपिततोव्रजत् ॥ हित्वाहमपिविप्रेंद्रगतवान्मंदरंप्रति ॥ ५ ॥
सूरःसौराणिसंत्यज्यगतश्चायतनादरम् ॥ स्वंस्वंस्थानंक्षितौत्यक्त्वाययुरन्येपिनिर्जराः ॥ ६ ॥ गतेषुदेवसंघेषुपृथिव्याःपृथिवीपतिः ॥ चकारराज्यंनिर्द्वंद्वं
दिवोदासःप्रतापवान् ॥ ७ ॥ विधायराजधानींसवाराणस्यांसुनिश्चलाम् ॥ एधांचक्रेमहाबुद्धिःप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ ८ ॥ सूर्यवत्सप्रतपितादुर्हृदांहृ
दिनेत्रयोः ॥ सोमवत्सुहृदामासीन्मानसेषुस्वकेष्वऽपि ॥ ९ ॥ अखंडमाखंडलवत्कोदंडंकलयन्रणे ॥ पलायमानैरालोकिशत्रुसैन्यबलाहकैः ॥ १० ॥
सधर्मराजवज्ज्ञातोधर्माधर्मविवेचकः ॥ अदंड्यान्मण्डयन्राजादंड्यांश्चपरिदंडयन् ॥ ११ ॥ धनंजयइवाधाक्षीत्परारण्यान्यनेकशः ॥ पाशीवपाशयां
चक्रेवैरिचक्रंविदूरगः ॥ १२ ॥

आयतनात्स्वस्थानात् ॥ परमितिपाठेपरंमंदरंविश्वेश्वरंवा ॥६॥ ततश्चगतेष्विति ॥७॥ सुनिश्चलांसुस्थिराम् ॥ सुनिश्चलमितिपाठेक्रियाविशेषणम् ॥ धर्मेणपालयन्प्रजाःएधांचक्रेवर्धयामास ॥ ८ ॥
सूर्यादीनांदशलोकपालानांसाधर्म्यमाह सूर्यवदितिषड्भिः ॥ प्रतपिताप्रकृष्टतापकर्ता॥ततापसूर्यइवसइतिक्वचित्पाठः ॥९॥ अखंडमिति ॥ सराजाशत्रुसैन्यान्येवबलाहकामेघाःवृष्टिवच्छरप्रक्षेपकास्तै
रालोकिदृष्टः ॥ कथंभूतैः ॥ पलायमानैःपलायनंकुर्वद्भिः ॥ किंकुर्वन्दृष्टः ॥ अखंडंसमग्रमवैकल्यंवायथास्यात् लीलयेत्येतत् ॥ तथाकोदंडंधनुःकलयंष्टंकारयन्विस्फूर्जयन्नित्यर्थः ॥ कीदृशंधनुः ॥
आखंडलवत्इंद्रधनुरिवेत्यर्थः ॥१०॥ सइति ॥ सराजाधर्मराजवज्ज्ञातइत्यन्वयः ॥११॥ धनंजयोऽग्निः॥अधाक्षीद्ददाह ॥ परेशत्रवएवारण्यानिपरारण्यानि ॥ पाशीवरुणः॥पाशयांचक्रेबबंध॥विदूरगे

ऽतिदूरस्थोपि ॥ १२ ॥ पुण्यजनाधार्मिकाजनास्तेषामधीशःश्रेष्ठः ॥ पक्षांतरेपुण्यजनाराक्षसास्तेषामधीशोनिर्ऋतिः ॥ रिपवोराक्षसास्तेषांवर्धनश्छेदकः ॥ वृधुच्छेदनइतिधातुः ॥ पक्षांतरेऽरिप्वितिवाछेदः॥ तेषांवर्धनोवृद्धिकारकः ॥ श्लेषालंकारोयम्॥जगत्प्राणोवायुस्तत्समानः ॥ तत्रहेतुर्जगत्प्राणनतत्परइति ॥ वायुरपितथा ॥१३॥ राजराजःकुबेरः॥प्रैक्षिष्टदृष्टः ॥१४॥१५॥ अन्येभ्योदेवेभ्यआधिक्यमाह ॥ असाध्योऽजेयः॥साध्यानांदेवानाम् ॥ वसुभ्योदेवेभ्यः ॥ वसुनाधनेन ॥ विग्रहधरःसंग्रामकर्ता॥अनिष्टकरणेनिवारकइत्यर्थः॥ शरीरधरइतिवा ॥ दस्रतोऽश्विनीकुमाराभ्याम् ॥ अजस्ररूपभाक्अधिकरूपभागित्यर्थः ॥ दस्रयोश्चस्वरूपभागितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ १६ ॥१७॥ निजगीतिभिःस्वकीयैर्गीतैः ॥ स्वर्गसोदरंस्वर्गसमानम् ॥ १८ ॥ नागबलीयसोगजेभ्यःसर्पेभ्योवाबलिष्ठस्य ॥ दनुजादनोःपुत्रादानवाइत्यर्थः ॥ १९ ॥ गुह्यचरारहस्यकार्येषुचराः ॥ गुह्यतराइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ गुह्यकादेवयोनिविशेषाः॥सम्मिति॥ हेराजन्वयमसुराःस्ववैभवैस्त्वांसंसेविष्यामइतियंप्रो

सोभूत्पुण्यजनाधीशोरिपुराक्षसवर्धनः ॥ जगत्प्राणसमानश्चजगत्प्राणनतत्परः ॥१३॥ राजराजःसएवाभूत्सर्वेषांधनदःसताम् ॥ सएवरुद्रमूर्तिश्चप्रैक्षिष्ट
रिपुभीरणे ॥ १४ ॥ विश्वेषांसहिदेवानांतपसारूपधृग्यतः ॥ विश्वेदेवास्ततस्तंतुस्तुवंतिचभजंतिच ॥ १५ ॥ असाध्यःसहिसाध्यानांवसुभ्योवसुना
धिकः ॥ ग्रहाणांविग्रहधरोदस्रतोऽजस्ररूपभाक् ॥ १६ ॥ मरुद्गणानगणयंस्तुषितांस्तोषयन्गुणैः ॥ सर्वविद्याधरोयस्तुसर्वविद्याधरेष्वपि ॥ १७ ॥
अगर्वानेवगंधर्वान्यश्चक्रेनिजगीतिभिः ॥ ररक्षुर्यक्षरक्षांसितद्दुर्गंस्वर्गसोदरम् ॥ १८ ॥ नागानागांसिचक्रुश्चतस्यनागबलीयसः ॥ दनुजामनुजाकारं
कृत्वातंचसिषेविरे ॥ १९ ॥ जातागुह्यचरायस्यगुह्यकाःपरितोनृषु ॥ संसेविष्यामहेराजन्नसुरास्त्वांस्ववैभवैः ॥ २० ॥ वयंयतस्त्वद्विषयेसुरावासोऽ
पिदुर्लभः ॥ अशिक्षयत्क्षितिपतेरिहयस्यतुरंगमान् ॥ आशुगश्चाशुगामित्वंपावमानेपथिस्थितः ॥ २१ ॥ अगजान्यस्यतुगजान्नगवर्ष्मसुवर्ष्मणः ॥
अजस्रदानिनोदृष्ट्वाभवन्नन्येपिदानिनः ॥ २२ ॥ सदोजिरेचबोद्धारोयोद्धारश्चरणाजिरे ॥ नयस्यशास्त्रैर्विजितानशस्त्रैःकेनचित्क्वचित् ॥ २३ ॥
ननेत्रविषयेजाताविषयेयस्यभूभृतः ॥ सदानष्टपदाद्वेष्यास्तदाऽनष्टपदाःप्रजाः ॥ २४ ॥ कलावानेकएवास्तित्रिदिवेपिदिवौकसाम् ॥ तस्यक्षोणिभृतः
क्षोण्यांजनाःसर्वेकलालयाः ॥ २५ ॥

चुरितिशेषः ॥ २० ॥ स्वर्गंविहायात्रस्थित्वाकिमितिमांसेविष्यथतत्राह ॥ यतइति ॥ यतस्त्वद्राष्ट्रेसुराणामप्यावासःस्थितिर्दुर्लभाकुतस्तत्रास्माकमितिभावः ॥ आशुगोवायुःपावमानेपथिअश्वगतिशिक्षारूपेशास्त्रेपावमानेवायुमार्गेस्थितोपीतिवा ॥ २१ ॥ अगजान्पर्वतजान् ॥ नविद्यन्तेप्रतिपक्षभूतागजायेषांतानितिवा ॥ नगवर्ष्म[१]सुवर्ष्मणः पर्वतदेहेभ्योपिशोभनदेहान्स्थूलदेहानित्यर्थः ॥ अजस्रदानिनोनिरन्तरमदस्राविणः ॥ २२ ॥ बोद्धारोविचारकाः ॥ यस्यसदोजिरेसभांगणेरणांगणेचबोद्धारोयोद्धारश्चशास्त्रैःशस्त्रैश्चयथासंख्यंनकेनचित्कुत्रापिनविजिताइत्यर्थः ॥ २३ ॥ ननेत्रेति ॥ यस्यभूभृतोविषयेराज्येसदासर्वदानष्टपदानष्टाश्रयानष्टत्राणावाकेनचिद्द्वेष्याश्चप्रजाश्चक्षुर्गोचरेनजाताःकिन्तुतदातस्मिन्राजनिअनष्टपदाअद्वेष्याएवप्रजाजाताः ॥ २४ ॥ कलावांश्चन्द्रः ॥

---

[१] वर्ष्मदेहप्रमाणयोरित्यमरः । पर्वतोपमस्थूलदेहानित्यर्थः ।

कलालयाश्चतुःषष्टिकलाश्रयाः ॥ २५ ॥ सांगोपांगाःअंगानिमुख्यावयवाउपांगानिचतदवयवास्तत्सहिताः ॥ पक्षांतरेसांगोपांगाःसमग्राः ॥२६॥ उपवर्ततेऽस्मिन्नित्युपवर्तनंराज्यंतस्मिन् ॥ २७ ॥
आकर्णिश्रुतः ॥ दृष्टस्यकावार्तेतिभावः ॥ २८ ॥ अनवग्रहाःवृष्टिप्रतिघातशून्याः ॥ २९ ॥ ३० ॥ सदंशुकाःसंतोंऽशवःकांतयोयेषांतेतथा ॥ प्रतिदिनंसर्वदा ॥ प्रतिगृहमितिवापाठः ॥ ३१ ॥
यथास्वर्भूःसदप्सराःसत्योप्सरसोयस्यांसातथातत्पुरीअपिकिंसदप्सराःअपितुताभ्योप्यधिकसदप्सरोभिर्मंडितेत्यर्थः ॥ पद्माकरालक्ष्म्यालयाः ॥ पक्षांतरेपद्माकरास्तडागाः ॥ ३२ ॥ नविद्यंतेई
तयोऽतिवृष्ट्यनावृष्टिशलभमूषकशुकस्वचक्रप्रतिकूलराजलक्षणायेषुतेग्रामास्तथा ॥ धनदाधनदातारः ॥ नाकेस्वर्गे ॥ अलकापतिःकुबेरः ॥ सर्वत्रायंशब्दश्लेषालंकारः ॥ ३३ ॥ प्रस्तुतमाह ॥

एकएवहिका मोस्तिस्वर्गेसोप्यंगवर्जितः ॥ सांगोपांगाश्चसर्वेषांसर्वेकामाहितद्भुवि ॥२६॥ तस्योपवर्तनेप्येकोनश्रुतोगोत्रभित्क्वचित् ॥ स्वर्गेस्वर्गसदामी
शोगोत्रभित्परिकीर्तितः ॥ २७ ॥ क्षयीचतस्यविषयेकोप्याकर्णिनकेनाचित् ॥ त्रिविष्टपेक्षपानाथःपक्षेपक्षेक्षयीष्यते ॥ २८ ॥ नाकेनवग्रहाःसंतिदेशा
स्तस्याऽनवग्रहाः ॥ २९ ॥ हिरण्यगर्भःस्वर्लोकेप्येकएवप्रकाशते ॥ हिरण्यगर्भाःसर्वेषांतत्पौराणामिहालयाः ॥ ३० ॥ सप्ताश्वएकःस्वर्लोकेनितरां
भासतेंऽशुमान् ॥ सदंशुकाःप्रतिदिनंबह्वश्वास्तत्पुरौकसः ॥ ३१ ॥ सदप्सरायथास्वर्भूस्तत्पुर्यपिसदप्सराः ॥ एकैवपद्मावैकुंठेतस्यपद्माकराःशतम् ॥
॥ ३२ ॥ अनीतयश्चतद्ग्रामानाराजपुरुषाःक्वचित् ॥ गृहेगृहेत्रधनदानाकएकोऽलकापतिः ॥ ३३ ॥ दिवोदासस्यतस्यैवंकाश्यांराज्यंप्रशासतः ॥ गतंवर्ष
दिनप्रायंशरदामयुताष्टकम् ॥ ३४ ॥ गीर्वाणाविप्रतीकारमथतस्यचिकीर्षवः ॥ गुरुणामंत्रयांचक्रुर्धर्मवर्त्मानुयायिनः ॥३५॥ भवादृशामिवसुनेप्रायशो
धर्मचारिणाम् ॥ विबुधाविदधत्येवमहतीरापदांततीः ॥३६॥ यद्यप्यसौधराधीशोव्याधिनोद्दुर्धराध्वरैः ॥ तानध्वरभुजोऽत्यंततथापिसुहृदोनते ॥ ३७ ॥
स्वभावएवह्यसदांपरोत्कर्षासहिष्णुता ॥ बलिबाणदधीच्याद्यैरपराद्धंकिमत्रतैः ॥३८॥ अंतरायाभवंत्येवधर्मस्यापिपदेपदे ॥ तथापिनानिजोधर्मोधर्मधी
भिर्विमुच्यते ॥ ३९ ॥ अधर्मिणःसमेधंतेधनधान्यसमृद्धिभिः ॥ अधर्मादेवचपरंसमूलंयांत्यधोगतिम् ॥ ४० ॥ प्रजाःपालयतस्तस्यपुत्रानिवनिजौ
रसान् ॥ रिपुंजयस्यनाल्पोपिबभूवाधर्मसंग्रहः ॥४१॥ षाड्गुण्यवेदिनस्तस्यत्रिशक्त्यूर्जितचेतसः ॥ चतुरोपायवित्तस्यनरंध्रंविविदुःसुराः ॥ ४२ ॥

दिवोदासस्येति ॥ तस्यपूर्वोक्तगुणवतःशरदामयुताष्टकमशीतिसहस्रंवर्षंदिनप्रायंदिनमात्रप्रायंगतमेव ॥ एकदिनप्रायमितिक्वचित् ॥ ३४ ॥ विप्रतीकारमपकारम् ॥ गुरुणाबृहस्पतिनासह ॥
॥ ३५ ॥ प्रत्यक्षसिद्धदृष्टांतमाह ॥ भवादृशामिवेति ॥ ततीःपरंपराः ॥३६॥ व्याधिनोत्आराधितवान्पूजितवानित्यर्थः ॥ सुहृदोनतस्येतिशेषः ॥ ३७ ॥ पूजकेऽसुहृद्भावेहेतुमाह ॥ स्वभावइति ॥
हेतुमेवतर्केणसाधयति ॥ बलीति ॥ अत्रतेषुदेवेषु ॥ ३८ ॥ तर्हिविघ्नशंकयाधर्मस्त्याज्यएवनेत्याह ॥ अंतरायाइति ॥ श्रेयांसिबहुविघ्नानीतिन्यायादित्यर्थः ॥ ३९ ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥
अधर्मिणइति ॥ परंकेवलंपश्चादितिवा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ षाड्गुण्यवेदिनइति ॥ संधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसंश्रयाःषड्गुणास्तेषांभावःषाड्गुण्यंतद्वेदिनः ॥ बुद्धिबलतेजोरूपास्तिस्रःशक्तयस्ताभिरू

र्जितंमहत्तरंचेतोयस्यतस्य ॥ चतुर्णांधर्मार्थकाममोक्षाणामुपायेषुवित्तंज्ञानंयस्यतस्य ॥ वेदनंवित्तम्॥भावेनिष्ठा॥उकारस्थानेओकारश्रवणमार्षम् ॥ चतुराणांनिपुणानामुपायानांवित्तंयस्येतिवा॥४२॥
विप्रतीकर्तुमपकर्तुम् ॥ तदीशितुःकाशीपतेर्दिवोदासस्येत्येतत् ॥ सचासौईशिताचतत्तदेतिवा ॥ ४३ ॥ पुनरपितद्राष्ट्रगुणाननुवर्णयति एकपत्नीत्यारभ्यइत्थमित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ एकस्यां
पत्न्यांपाणिगृहीतायांव्रतंसंकल्पोयेषांतेतथा ॥ परस्त्रीषुविमुखाइत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ वनवृत्तिकृतादराःवनवृत्तावरण्यवर्तनेकृतआदरोयैस्ते ॥ ४९ ॥ ५० ॥
अनुलोमजन्मानःमूर्धावसिक्तांबष्ठकरणाः ॥ प्रतिलोमभवाःसूतमागधवैदेहाः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ चाटाश्चंचलाः ॥ वाचाटावहुभाषिणः ॥ भंडाभंडकाः ॥ शौंडिकामद्यविक्रेतारः ॥ ५३ ॥

बुद्धिमंतोपिविबुधाविप्रतीकर्तुमुद्यताः ॥ मनागपिनसंशेकुरपकर्तुंतदीशितुः ॥ ४३ ॥ एकपत्नीव्रताःसर्वेपुमांसस्तस्यमंडले ॥ नारीषुकाचिन्नैवासीदप
तिव्रतधर्मिणी ॥ ४४ ॥ अनधीतोनविप्रोभूदशूरोनैवबाहुजः ॥ वैश्योनभिज्ञोनैवासीदर्थोपार्जनकर्मसु ॥४५॥ अनन्यवृत्तयःशूद्राद्विजशुश्रूषणंप्रति ॥
तस्यराष्ट्रेसमभवन्दिवोदासस्यभूपतेः ॥ ४६ ॥ अविप्लुतब्रह्मचर्यास्तद्राष्ट्रेब्रह्मचारिणः ॥ नित्यंगुरुकुलाधीनावेदग्रहणतत्पराः ॥ ४७ ॥ आतिथ्यधर्म
प्रवणाधर्मशास्त्रविचक्षणाः ॥ नित्यंसाधुसमाचारागृहस्थास्तस्यसर्वतः ॥ ४८ ॥ तृतीयाश्रमिणोयस्मिन्वनवृत्तिकृतादराः ॥ निःस्पृहाग्रामवार्तासुवे
दवर्त्मानुसारिणः ॥ ४९ ॥ सर्वसंगविनिर्मुक्तानिर्मुक्तानिष्परिग्रहाः ॥ वाङ्मनःकर्मदंडाढ्यायतयोयत्रानिःस्पृहाः ॥ ५० ॥ अन्येनुलोमजन्मानःप्रतिलो
मभवाअपि ॥ स्वपारंपर्यतोदृष्टंमनाग्वर्त्मनतत्यजुः ॥ ५१ ॥ अनपत्यानतद्राष्ट्रेधनहीनोपिकोपिन ॥ अवृद्धसेवीनोकश्चिदकांडमृतिभाक्चन ॥ ५२ ॥
नचाटानैववाचाटावंचकानोनहिंसकाः ॥ नपाषंडानवैभंडानरंडानचशौंडिकाः ॥५३॥ श्रुतिघोषोहिसर्वत्रशास्त्रवादःपदेपदे ॥ सर्वत्रसुभगालापासुदामं
गलगीतयः ॥ ५४ ॥ वीणावेणुप्रवादाश्चमृदंगामधुरस्वनाः ॥ सोमपानंविनान्यत्रपानगोष्ठीनकर्णगा ॥५५॥ मांसाशिनःपुरोडाशेनैवान्यत्रकदाचन ॥
नदुरोदरिणोयत्रनाधमर्णानतस्कराः ॥ ५६ ॥ पुत्रस्यपित्रोःपदयोःपूजनंदेवपूजनम् ॥ उपवासोव्रतंतीर्थंदेवताराधनंपरम् ॥ ५७ ॥ नारीणांभर्तृपद
योरर्चनंतद्वचःश्रुतिः ॥ समर्चयंतिसततंमनुजानिजमग्रजम् ॥ ५८ ॥ सपर्ययंतिमुदिताभृत्याःस्वामिपदांबुजम् ॥ हीनवर्णैरग्रवर्णोवर्ण्यतेगुणगौरवैः ॥
॥ ५९ ॥ वरिवस्यंतिभूयोपित्रिकालंकाशिदेवताः ॥ सर्वत्रसर्वेविद्वांसःसमर्च्यंतेमनोरथैः ॥ ६० ॥

श्रुतिघोषोवेदघोषः ॥ पदेपदेक्षणेक्षणे ॥ ५४ ॥ सोमेति॥ सोमपानंविनाऽन्यत्रपानगोष्ठीमद्यादिपानवार्तानकर्णगाश्रोत्रेंद्रियंनप्राप्तेत्यर्थः॥ कर्मगाइतिपाठेकर्मणिक्रियमाणेनजायतइत्यर्थः ॥ ५५ ॥
यज्ञस्यप्रथमसमयेपुरोडाशेऽग्निपक्वेमांसखंडेहूयमानेमांसाशिनः ॥ अन्यत्रपुरोडाशंविहायनैवेत्यर्थः ॥ दुरोदरिणोद्यूतकराः ॥ अधमर्णःऋणग्रहीता ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अग्रजंज्येष्ठभ्रातरम् ॥ ५८ ॥
सपर्ययंतिपूजयंति ॥ ५९ ॥ वरिवस्यंतीत्येतस्यापिसएवार्थः ॥ काशिदेवताःकाशींतद्देवताश्चेत्यर्थः ॥ भूमिदेवताइतिपाठेब्राह्मणानित्यर्थः ॥ समर्च्यंतेपूज्यंतेसाधारणेजनैः ॥ अस्याःक्रियाया

अग्रेपिसंबंधः ॥ ६० ॥ शिवयोगिनःशिवैकशरणाः ॥ पाशुपताइतिकेचित् ॥ ६१ ॥ वाडवानांब्राह्मणानाम् ॥६२॥६३॥ मृगयुसौनिकान्मृगयवोलुब्धकाःसौनिकाःपशुघातकाश्चतान् ॥६४॥
इत्थमिति ॥ इत्थंतस्यसमनंतरवर्णितंगुणवतोदिवोदासस्यमहीजानेर्महीजायाभार्यायस्यसतथातस्यसर्वत्रशुचिरूपेणप्रवर्तमानस्य ॥ अनिमिषानिमेषरहितादेवाउन्मिषंतोपिउच्चैर्मिषंतोप्युन्मेषपूर्वकं
विचारयंतोपीत्यर्थः ॥ ईषदप्यवकाशंछिद्रंनलेभिरेइति ॥ ६५ ॥ अथेति ॥ अपचिकीर्षुकानपकारंकर्तुमिच्छुकान् ॥ मंत्रवेदिषुमध्येवरिष्ठे ॥ ६६ ॥ संधिश्चविग्रहश्चयानंचआस्तिरासनंचसं
श्रयंचेतिपंचानामेकवद्भावः ॥ ६७ ॥ चतुर्षुसामदानभेददंडेषुमध्ये ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ समाकर्ण्येतिसार्धंवाक्यंबृहस्पतीरितंवाक्यंसमाकर्ण्यतेदेवास्तस्मादेववाक्यात्तस्यवाक्य

विद्वद्भिश्चतपोनिष्ठास्तपोनिष्ठैर्जितेंद्रियाः ॥ जितेंद्रियैर्ज्ञाननिष्ठाज्ञानिभिःशिवयोगिनः ॥ ६१ ॥ मंत्रपूतंमहार्हंचविधियुक्तंसुसंस्कृतम् ॥ वाडवानां
मुखाग्नौचहूयतेऽहर्निशंहविः ॥ ६२ ॥ वापीकूपतडागानामारामाणांपदेपदे ॥ शुचिभिर्द्रव्यसंभारैःकर्तारोयत्रभूरिशः ॥ ६३ ॥ यद्राष्ट्रेहृष्टपुष्टाश्चदृश्यं
तेसर्वजातयः ॥ अनिंद्यसेवासंपन्नाविनामृगयुसौनिकान् ॥ ६४ ॥ इत्थंतस्यमहीजानेःसर्वत्रशुचिवर्तिनः ॥ अन्मिषंतोप्यनिमिषामनाक्छिद्रंनले
भिरे ॥ ६५ ॥ अथोवाचामरगुरुर्देवानपचिकीर्षुकान् ॥ तस्मिन्राजनिधर्मिष्ठेवरिष्ठेमंत्रवेदिषु ॥६६॥ ॥ गुरुरुवाच ॥ ॥ संधिविग्रहयानास्तिसं
श्रयंद्वैधभावनम् ॥ यथासराजासंवेत्तिनतथात्रापिकश्चन ॥ ६७ ॥ उपायोप्येकएवास्तिचतुर्ष्वहदिवौकसः ॥ भेदोनामसचेत्सिध्येत्तपोबलिनित
त्राहि ॥६८॥ तेनयद्यपिभूभर्त्राभूमेर्देवाविवासिताः ॥ तथापिभूरिशस्तत्रसंत्यस्मत्पक्षपातिनः ॥ ६९ ॥ कालोनिमिषमात्रोपियान्विनानसुखंव्रजेत् ॥
अस्माकमपितस्यापिसंतितेतत्रमानिताः ॥ ७० ॥ अंतर्बहिश्चरानित्यंसर्वविश्रंभभूमयः ॥ समागतेषुतेष्वत्रसर्वंनःसेत्स्यतिप्रियम् ॥ ७१ ॥ समा
कर्ण्यचतेसर्वेत्रिदशागीष्पतीरितम् ॥ निर्णीतवंतस्तस्यार्थंतस्मादंतर्बहिश्चरान् ॥ अभिनंद्याथतंसर्वेप्रोचुरित्थंभवेदिति ॥ ७२ ॥ ततःशक्रःसमाहूयवी
तिहोत्रंपुरःस्थितम् ॥ ऊचेमधुरयावाचाबहुमानपुरःसरम् ॥ ७३ ॥ हव्यवाहनयामूर्तिस्तवतत्रप्रतिष्ठिता ॥ तामुपासंहरक्षिप्रंविषयात्तस्यभूपतेः ॥
॥ ७४ ॥ समागतायांतन्मूर्तौसर्वानष्टाग्नयःप्रजाः ॥ हव्यकव्यक्रियाशून्याविरजिष्यंतिराजनि ॥ ७५ ॥ प्रजासुचविरक्तासुराज्यकामदुघासुवै ॥
कृच्छ्रेणोपार्जितोऽपार्थोराजशब्दोभविष्यति ॥ ७६ ॥ प्रजानांरंजनाद्राजायेयंरूढिरुपार्जिता ॥ तस्यांरूढ्यांप्रनष्टायांराज्यमेवविनंक्ष्यति ॥ ७७ ॥
प्रजाविरहितोराजाकोशदुर्गबलादिभिः ॥ समृद्धोप्यचिरान्नश्येत्कूलसंस्थइवद्रुमः ॥ ७८ ॥ त्रिवर्गसाधनाहेतुःप्राक्प्रजैवमहीपतेः ॥ क्षीणवृत्त्यां
प्रजायांवैत्रिवर्गःक्षीयतेस्वयम् ॥ ७९ ॥

स्यार्थंनिर्णीतवंतः ॥ अर्थमेवाह ॥ अंतर्बहिश्चरानिति ॥ अथानंतरमभिनंद्यइत्थंभवेदितिप्रोचुः ॥ यदाह्यंतरितिपाठेतदेत्यर्थात् ॥ ७२ ॥ वीतिहोत्रमग्निम् ॥ ७३ ॥ हव्येति ॥ तत्रपृथिव्याम् ॥
तांमत्तइतिपाठेमत्तोमन्निमित्तान्मद्गौरवादित्यर्थः ॥ ७४ ॥ ततःकिंतदाह ॥ समागतायामिति ॥ ७५ ॥ ततोपिकिंतत्राह ॥ प्रजास्विति ॥ अपार्थोऽपगतोऽर्थोस्येत्यपार्थोर्थशून्यइत्यर्थः ॥
॥ ७६ ॥ अस्तुतथातावताकिंस्यात्तत्राह ॥ प्रजानामिति ॥ ७७ ॥ मास्तुप्रजानामनुरागस्तावताकिम् ॥ यद्वा राज्यनाशेपिकिंतत्राह ॥ प्रजेति ॥ ७८ ॥ किंच त्रिवर्गेति ॥ साधनाइति

स्त्रीत्वमार्षम् ॥ त्रिवर्गसाधनेआहेतुःसम्यग्घेतुरितिवा ॥ त्रिवर्गंसाधयतीतित्रिवर्गसाधनाऽतएवहेतुरितिवा ॥ साधनइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ७९ ॥ प्रघट्टकार्थमुपसंहरति क्षीणइत्यर्धेन ॥ ८० ॥
अह्नायशीघ्रम् ॥ तथेतिस्वीकृत्येतिवा ॥ अव्ययोयंशब्दः मूर्तिंतैजसीम् ॥ ८१ ॥ त्रेतामाहवनीयगार्हपत्यदक्षिणाग्निरूपामित्यर्थः ॥ निजशक्तिःपाकार्हाणामन्नादीनांदाहिकाशक्तिस्तत्समन्वितम् ॥
॥ ८२ ॥ ८३ ॥ महानसेऽधिकृतिरधिकारोवर्ततेयेषांतेतथापाकशालाधिकारिणइत्यर्थः ॥ क्षुधार्तमपितस्मिन्समयेविज्ञापनानर्हमपीत्यर्थः ॥ अतएवाप्यकांडइतिवक्ष्यति ॥ व्यजिज्ञपन्विज्ञापया
मासुः ॥ ८४ ॥ अत्येतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ अत्यतिक्रांतमहस्करस्यसूर्यस्यतेजोयेनतत्संबोधनंहेअत्यहस्करतेजस्क ॥ अकांडेऽनवसरेपि ॥८५॥ विश्राणयेत्प्रयच्छेत् ॥ ८६॥८७ ॥ कुसृत्याथक

क्षीणेत्रिवर्गेसंक्षीणागतिर्लोकद्वयात्मिका ॥ ८० ॥ इतींद्रवचनाद्वह्निरह्नायक्षोणिमंडलात् ॥ आचकर्षनिजांमूर्तिंयोगमायाबलान्वितः ॥ ८१ ॥ निन्ये
नकेवलंत्रेतांजाठराग्निमपिप्रभुः ॥ वज्रिणोवचसावह्निर्निजशक्तिसमन्वितम् ॥ ८२ ॥ वह्नौस्वर्लोकमापन्नेजातेमध्यंदिनेनृपः ॥ कृतमाध्याह्निकस्तूर्णं
प्राविशद्भोज्यमंडपम् ॥ ८३ ॥ महानसाधिकृतयोवेपमानास्ततोमुहुः ॥ क्षुधार्तमपिभूपालमिदंमंदंव्याजिज्ञपन् ॥ ८४ ॥ सूपकाराऊचुः ॥ अत्यहस्क
रतेजस्कप्रतापविजितानल ॥ किंचिद्विज्ञप्तुकामाःस्मोप्यकांडेरणपंडित ॥ ८५ ॥ यदिविश्राणयेद्राजन्भवानभयदक्षिणाम् ॥ तदाविज्ञापयिष्यामः
प्रबद्धकरसंपुटाः ॥ ८६ ॥ भ्रूसंज्ञयाकृतादेशाःप्रशस्तास्येनभूभुजा ॥ मृदुविज्ञापयांचक्रुःपाकशालाधिकारिणः ॥ ८७ ॥ नजानीमोवयंनाथत्वत्प्रता
पभयार्दितः ॥ कुसृत्याथकयाविद्वान्नष्टोवैश्वानरःपुरात् ॥ ८८ ॥ कृशानौकृशतांप्राप्तेकथंपाकक्रियाभवेत् ॥ तथापिसूर्यपाकेनसिद्धापक्तिर्हिकाचन
॥ ८९ ॥ प्रभोरादेशमासाद्यतामिहैवानयामहे ॥ मन्यामहेचभूजानेपक्तिरद्यतनीशुभा ॥ ९० ॥ श्रुत्वांधसिकवाक्यंसमहासत्त्वोमहामतिः ॥ नृप
तिश्चिंतयामासदेवानांवैकृतंत्विदम् ॥ ९१ ॥ क्षणंसंशीलयंस्तत्रददर्शतपसोबलात् ॥ नकेवलंजहौगेहंहुतभुक्चौदरीर्दरीः ॥ ९२ ॥ अप्यहासीदितोलो
काज्जगामचसुरालयम् ॥ भवत्विहाहिकाहानिरस्माकंज्वलनेगते ॥ ९३ ॥ तेषामेवविचाराच्चहानिरेषासुपर्वणाम् ॥ तद्बलेनचकिंराज्यंमयेदमुररीकृतम्
॥ ९४ ॥ पितामहेनमहतोगौरवात्प्रतिपादितम् ॥ इतिचिंतयतस्तस्यमध्यलोकशतक्रतोः ॥ ९५ ॥ पौराःसमागताद्वारिसहजानपदैर्नरैः ॥ द्वास्थे
नचाज्ञयाराज्ञस्ततस्तेंतःप्रवेशिताः ॥ ९६ ॥

याकयापिकुसृत्येत्यर्थः ॥ अविद्वान्मूर्खःतवमहिमानमजानन्नितिवा ॥ ८८ ॥ कृशानौवह्नौकृशतांक्षीणतांनाशमितिवा ॥ ८९ ॥ मन्यामहइत्यर्धंवाक्यम् ॥ दिनांतरेवह्निपाकेनयापक्तिस्तस्याःसका
शात्सूर्यपाकेनजाताऽद्यतनीपक्तिःशुभोत्कृष्टेतिवयंमन्यामहइत्यर्थः ॥ ९० ॥ अंधसान्नेनव्यवहरंतीत्यांधसिकाःपाककर्तारस्तेषांवाक्यम् ॥ विरुद्धाकृतिर्विकृतिस्तस्याजातंवैकृतमिदंगेहादग्नेर्गमनम् ॥
वैइतिपृथक्पदम् ॥ कृतंकर्म ॥९१॥ क्षणमितिसार्धश्लोकंवाक्यम् ॥ संशीलयन्ध्यायन् ॥ गेहंपाकादिगृहम् ॥ औदरीरुदरसंबंधिनीर्दरीर्गुहाश्चेतिचकारस्यान्वयः ॥९२॥९३॥ विचाराद्यज्ञाद्यकरणे
नतेषामेवक्षतेः ॥ सुपर्वणांदेवानाम् ॥ तद्बलेनदेवानांबलेन ॥ उररीकृतंस्वीकृतम् ॥९४॥ महतासर्वोत्तमेन ॥ महतइतिपाठेगौरवविशेषणम् ॥ मध्यलोकशतक्रतोःधरातलेंद्रस्य ॥ ९५ ॥ पौराःपुर

संबंधिनः ॥ जानपदैर्देशस्थैः॥९६॥ उपसर्मीपेदीयतइत्युपदमुपढौकनम्॥ उपदामितिपाठेपिसएवार्थः॥आदरस्यसोदरयासमानगर्भया दरसोदरयाशंखध्वनितुल्पयेतिवा॥९७॥समुदाहर्षसहितया ॥
विसर्जितेतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ ९८ ॥ तेपौरजानपदाभेजिरेधिष्ठिताआसनानीत्यर्थः ॥ विसर्जितासनाइतिपूर्वमुक्तत्वात् ॥ कुत्रअजिरेप्रांगणे ॥ अजिरंविशिनष्टि रत्नार्चिरितिसपादेनश्लोकेन ॥
सुरानोकहसौरभैःसुरद्रुमामोदैःकृत्वाविजितामोदसंदोहेतिरस्कृतान्यगंधसमूहे ॥ यद्वा ते अन्तःप्रवेशिताइत्युक्तंतदेवान्तःपुरंविशिनष्टि ॥ रत्नार्चिरिति ॥ शेषंसमानम् ॥ अभेअजिरेइतिवापद
च्छेदः ॥ नविद्यतेभादीप्तिर्यस्मात्तस्मिन्नत्युज्ज्वलेइत्यर्थः ॥ भेजिरेभेजिरेइतिपाठोयद्यप्यपपाठस्तथापिव्याख्यायते ॥ भेजिरेशिरसाभिवन्दनात् ॥ अभेजिरेइतिच्छेदः ॥ अशब्दोनिषेधे ॥ नभेजिरे
साक्षादनधिष्ठितत्वात् ॥ ९९ ॥ विशामिति ॥ विशांपातिःराजातदभिप्रायंतेषांपौरादीनामभिप्रायंज्ञात्वोवाच ॥ अभिप्रायज्ञानेहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ तन्मुखच्छाययेरितंतेषांमुखकांत्यासूचि

दत्त्वोपदंयथार्हंतेप्रणेमुःक्षोणिवज्रिणम् ॥ केचित्संभाषिताराज्ञादरसोदरयागिरा ॥ ९७ ॥ केचिच्चसमुदादृष्ट्याकेचिच्चकरसंज्ञया ॥ विसर्जितासनाराज्ञा
बहुमानपुरःसरम् ॥ ९८ ॥ तेजिरेभेजिरेसर्वेरत्नार्चिःपरिसेविते ॥ विजितामोदसंदोहेसुरानोकहसौरभैः ॥ राज्ञःशतशलाकस्यच्छत्रस्यच्छाययाशुभे
॥ ९९ ॥ विशांपतिरथोवाचतन्मुखच्छाययेरितम् ॥ विज्ञायतदभिप्रायमलंभीत्यापुरौकसः ॥ १०० ॥ विकारकारिभिर्लेखैर्यदिनीतोऽनलोभुवः ॥
एतावतैवाकिंसिद्ध्येन्मयितेषांपराभवः ॥ १ ॥ चिकीर्षुरहमेवासंपौराःकार्यमिदंपुरा ॥ परंह्युपेक्षितप्रायंदिष्ट्यातैःस्मारितंचिरात् ॥ २ ॥ गतोऽनलो
ऽभवद्भद्रंजगत्प्राणोपियात्वितः ॥ वरुणःपुष्पवंताभ्यामविलंबंप्रयात्वितः ॥ ३ ॥ अहमेवहिपर्जन्योभविष्यामितपोबलात् ॥ मुदेजनपदानांचसर्व
सस्यसमृद्धिदः ॥ ४ ॥ तपोयोगबलेनाहमात्मानंपरिकल्प्यच ॥ त्रिधावह्निस्वरूपेणपक्तीष्टिव्युष्टिकृत्तमः ॥ ५ ॥ अंतर्बहिश्चयोद्वेधानभस्वत्पदवींदधत् ॥
सर्वेषामेववेत्स्यामित्वंतःकरणचेष्टितम् ॥ ६ ॥ विधायचांभसींमूर्तिंसर्वजीवैकजीवनीम् ॥ प्रजाःसंजीवयिष्यामिकिंजडैर्विषयेमम ॥ ७ ॥ यदाखे
तमसापौराग्रस्येतेशशिभास्करौ ॥ तदानाकिंविनाताभ्यांजीवामःक्षितिमंडले ॥ ८ ॥ श्रियंचांद्रमसींप्राप्यह्लादयिष्याम्यहंप्रजाः ॥ निशाचरेणकि
मिहक्षयिणाचकलंकिना ॥ ९ ॥

तम् ॥ किमुवाचतदाह ॥ अलम्भीत्योति ॥ १०० ॥ विकारकारिभिरपकारकारिभिर्लेखैर्देवैः ॥ तेषांपराभवस्तैःकृतोभिभवइत्यर्थः ॥ १ ॥ स्मारितन्तुतदितिवापाठः ॥ २ ॥ जगत्प्राणोवायुः ॥
पुष्पवन्ताभ्यांचन्द्रसूर्याभ्यांसह ॥ ३ ॥ पर्जन्यइन्द्रः ॥ ४ ॥ पक्तीष्टिव्युष्टिकृत्तमःपाकयज्ञदाहकृत्तमः ॥ तत्रपाकोमहानसादौ यज्ञोऽग्निहोत्रादिरूपः दाहःशीतापनयनादौ ॥ ५ ॥ अन्त
रिति ॥ अन्तर्बहिश्चयोद्वेधावर्ततेतस्यनभस्वतोवायोःपदवींदधत्सन्नित्यर्थः ॥ अन्तर्बहिश्चरइतिपाठेअन्तर्बहिश्चरोद्वेधाभूत्वानभस्वतोवायोःपदवींदधत्सन्नित्यर्थः ॥ ६ ॥ आम्भसींजलाधिष्ठात्रींवारु
णीमित्यर्थः ॥ जडैर्जाड्यगुणयुक्तैर्जलैरित्यर्थः ॥ जडैर्जलैरितिवाडलयोरेकत्वात् ॥ ७ ॥ यदेति ॥ खेआकाशे ॥ अग्रइतिपाठेअग्रेसंमुखेप्रत्यक्षमित्यर्थः ॥ तमसाराहुणानैहारादिरूपेणां
धकारेणवा ॥ पौराइतिप्राधान्यात्केषांचित्सम्बोधनम् ॥ ८ ॥ निशाचरेणचन्द्रेण ॥ शब्दच्छलेनराक्षससादृश्यंध्वनितम् ॥ किंचक्षयिणादक्षशापात्क्षयरोगवत् ॥ कलंकिनागुर्वंगनागमनकलंकव

ताच॥ ९ ॥ एवंसामान्यतःकोपावेशेनसर्वेषामेवस्वाविष याद्गमनमनुज्ञायपश्चाद्विमृश्यकस्याचिदन्यथयाति ॥ अस्मदिति ॥ ११० ॥ ननुतथाभूतोपिसयद्यनिष्टकारीतर्हिकथंस्थापनीयस्तत्राह ॥
सएकइति ॥ सर्वेषामात्मत्वाद्विशेषात्कुलदैवतत्वाच्चसोऽपकर्तुंनजानात्येव ॥ किंचतस्येदमपकारकरणाज्ञानमुत्तमंव्रतंपरमःसंकल्पः ॥ ११ ॥ इतीति ॥ पौरवर्गइत्युपलक्षणम् ॥ आधिमुक्तचि
त्तोमानस्याव्यथयारहितांतःकरणः ॥ १२ ॥ क्षितिपतिरिति ॥ तदग्न्यादिकर्म ॥ तथापूर्ववत् ॥ अतिवह्नचर्कंवह्नचर्कौअतिक्रम्यवर्ततइत्यतिवह्नचर्कम् ॥ द्युसदांदेवानाम् ॥ शल्यंकीलकंहृदीतिशेषः॥
॥ ११३ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांत्रिचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चतुर्भिरधिकेचत्वारिंशकेध्यायउत्तमे ॥ विश्वेशविरहांतस्थंकाशीवर्णनमुच्यते ॥
॥ १ ॥ कथमागाश्चमंदरादितिप्रश्नस्योत्तरंवक्ष्यन्नागमनकारणंकाशीवियोगजातमानन्दाभावमीश्वरस्यदर्शयाति ॥ अथेति ॥ श्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ अथबहुकालस्थित्यनन्तरंशंकरःशर्मसुखंनलभते
स्मनालभत॥ किंकुर्वन् ॥ निवसन्निवासंकुर्वन्॥ क्व मन्दरस्यपर्वतस्यकन्दरोदरेउल्लसंतिउच्चरंतिस्फुरन्तीतियावत्॥असमद्युतीनिनविद्यतेसमानाद्युतिःकांतिर्येषांतानिरत्नानियस्मिंस्तन्मंदरकंदरोदरोल्ल

अस्मत्कुलेमूलभूतोभास्करोमान्यएवनः ॥ सतिष्ठतुसुखेनात्रयातायातंकरोतुच ॥ ११० ॥ सएकोजगतामात्माविशेषात्कुलदेवता ॥ सोपकर्तुंनवेत्त्ये
वतस्येदंव्रतमुत्तमम् ॥ ११ ॥ इतिनरपतिवाक्सुधारसौघंश्रुतिपुटकैःपरिपीयपौरवर्गः ॥ विकसितवदनांबुजोजगामनिजनिजमालयमाधिमुक्तचित्तः
॥ १२ ॥ क्षितिपतिरपितत्तथाविधायतपसोसाध्यमिहास्तिकिंत्रिलोक्याम् ॥ अतिवह्न्यर्कमसौदधच्चतेजोद्युसदांशल्यमिवोच्चकैर्बभूव ॥ १३ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेदिवोदासप्रतापवर्णनंनामत्रिचत्वारिंशोध्यायः ॥४३॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
अथमंदरकंदरोदरोल्लसदसमद्युतिरत्नमंदिरे ॥ परितःसमधिष्ठितामरैर्निजशिखरैर्वसनीकृतांबरे ॥ १ ॥ निवसञ्जगदीश्वरोहरःकृशरजनीशकलामनो
हरः ॥ लभतेस्मनशर्मशंकरःप्रसरत्काशिवियोगजज्वरः ॥ २ ॥ विरहानलशांतयेतदासमलेपित्रिपुरारिणापियः ॥ मलयोद्भवपंकएषसप्रतिपेदेह्यधुना
पिपांसुताम् ॥ ३ ॥ परितापहराणिपद्मिनीनांमृदुलान्यपिकंकणीकृतानि ॥ गदितानियदीश्वरेणसर्पास्तदभूत्सत्यमहोमहेश्वरेच्छा ॥ ४ ॥ यदुदुग्धनि
धिंनिमथ्यदेवैर्मृदुसारःसमकर्षिपूर्णचंद्रः ॥ सबभूवकृशोवियोगतप्तेश्वरमूर्धोष्मपरिक्षरच्छरीरः ॥ ५ ॥

सदसमद्युतिरत्नंतच्चतन्मंदिरंचेतितस्मिन् ॥ परितःसर्वतःसम्यगधिष्ठिताअमरायास्मिन् ॥ वसनीकृतंवस्त्रीकृतमंबरंयास्मिन् अत्युच्चेइत्यर्थः ॥ १ ॥ जगदीश्वरस्यप्रलयकालेसर्वहरस्यवाबालचन्द्रकलया
मनोहरस्यापि ॥ शर्मालभनेहेतुमाह ॥ प्रसरदिति ॥ प्रसरन्नुद्गच्छन्काशीवियोगजोज्वरोयस्यसः ॥ २ ॥ भगवद्गात्रसंलग्नंपांसुमुत्प्रेक्षमाणःकाशीविरहज्वरस्यतीव्रतामाह ॥ विरहेति॥ तदात्रिपुरह
रेणविरहाग्निशान्त्यर्थंसचन्दनरसःस्वगात्रेसम्यक्अलेपिलिप्तःसएवाधुनापिपांसुतांधूलितांभस्मतांवाप्रतिपेदेप्रापेत्यर्थः॥३॥भगवद्गात्रस्थिताःसर्पाउत्प्रेक्ष्यंते॥परितापेति ॥ कंकणीकृतानियानिपद्मिनीनां
मृणालानिइतिशेषः॥कथंभूतानि॥परितापहराणिमृदुलानिकोमलान्यपितानियद्यस्मात्सर्पाइतिईश्वरेणगदितानितत्तस्मात्कारणात्सत्यंयथास्यात्तथातान्येवसर्पाःअभूवन्नित्यर्थः॥ ईश्वरेणसर्पाइतिगदिता
नियत्तद्वदनमेवसत्यमभूदितिवा ॥ अहोखेदेआश्चर्येवा ॥ तत्रहेतुमाह ॥ महेश्वरेच्छेति ॥ तदुक्तंविषमप्यमृतंक्वचिद्भवेदमृतंवाविषमीश्वरेच्छयेति ॥ ४ ॥ यदुदुग्धनिधिमिति ॥ यत्पयःउविस्मये

देवैर्दुग्धनिधिंनिमथ्यमृदुसारःशीतलःपूर्णचन्द्रःसमकार्षिआकृष्टउद्धृतइतियावत् ॥ सकृशःकलामात्रावशिष्टोबभूव ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ काशीवियोगतप्तस्यईश्वरस्यमस्तकेतापेनक्षीणशरीरः ॥ ५ ॥ यद्दीधरदिति ॥ यद्यतएषहरःकाशीवियोगाज्जाततापःसंस्तदानींपरितापहरांद्युनदींमौलिजटाएवनिकुञ्जस्तस्यकोणेविस्तीर्णेंदधारततएवहेतोरधुनापितांनोज्जहीतेनत्यजति ॥ यत्यामितिवा ॥ ६ ॥ महतइति ॥ तस्यमहतोविरहस्यशंकरोवश्यपिवशंगतःसन्सभास्थैरपिसुरैर्नविविदेनज्ञातः ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ संवीतसुतापवेष्टितःअप्रकटात्यन्ततापव्याप्तः ॥ काशीविरहजन्यत्वमेवतापस्यशोभनत्वम् ॥ ७ ॥ अतिचित्रमिति ॥ इदमतिचित्रम् ॥ किंतत् ॥ जगत्त्रयेश्वरोपिशुचिःपवित्रोपि ॥ यद्वा प्रलयकालेसर्वसन्तापकोपिसंकर्षणमुखानलोत्थकालाग्निरुद्ररूपत्वात्परिताप्येतेतियत् ॥ परितप्येतेतिक्वचित् ॥ केन ॥ कूपीटयोनिनावह्निना ॥ कथंभूतेन ॥ आत्मनास्वस्यैवमूर्त्या ॥ अष्टमूर्तित्वान्महेश्वरस्य ॥ पुनःकथंभूतेन ॥ काशीवियोगादुत्थितेन ॥ ८ ॥ निजभालतलमिति॥ यस्यकलानिधेश्चन्द्रस्यकलयारेखयायईश्वरोनिजभालतलमलंकरोतिसकलानिधिःतदीश्वरमपिसचासावीश्वरश्चेतितदीश्वरस्तमप्यतापयत्संततंचकारअतएकएववि

यद्दीधरदेषजाततापःपृथुलेमौलिजटानिकुंजकोणे ॥ परितापहरांहरस्तदानींद्युनदींतामधुनापिनोज्जिहीते ॥ ६ ॥ महतोविरहस्यशंकरःप्रसभंतस्यवशी
वशंगतः ॥ विविदेनसुरैःसदोगतैरपिसंवीतसुतापवेष्टितः ॥ ७ ॥ अतिचित्रमिदंयदात्मनाशुचिरप्येषकूपीटयोनिना ॥ स्वपुरीविरहोद्भवेनवैपरिताप्ये
तजगत्त्रयेश्वरः ॥ ८ ॥ निजभालतलंकलानिधेःकलयानित्यमलंकरोतियः ॥ सतदीश्वरमप्यतापयद्विधुरेकोविपरीतएवतु ॥ ९ ॥ गरलंगलनालि
कातलेविलसेदस्यनतेनतापितः ॥ अमृतांशुतुषारदीधितिप्रचयैरेवतुतापितोऽद्भुतम् ॥ १० ॥ विलसद्धारिचंदनोदकच्छटयातद्विरहापनुत्तये ॥ हृदया
हितयाप्यदूयतप्रसरद्भोगिफटाभवैर्नतु ॥ ११ ॥ सकलंभ्रममेषनाशयेत्स्रगहित्वाद्यपदेशजंहरः ॥ इदमद्भुतमस्ययद्भ्रमःस्फुटमाल्येपिमहाहिसंभवः ॥ १२ ॥
स्मृतिमात्रपथंगतोपियस्त्रिविधंतापमपाकरोत्यलम् ॥ सहिकाशिवियोगतापितःस्वगतंकिंचिदजल्पदित्यजः ॥ १३ ॥ अपिकाशिसमागतोऽनिलोय
दिगात्राणिपरिष्वजेन्मम ॥ दवथुःपरिशांतिमेतितन्नहिमानीपरिगाहनैरपि ॥ १४ ॥

धुर्विपरीतः ॥ त्वित्याश्चर्यं ॥ कलानिधिरितिपाठेतस्येत्यर्थात् ॥ ९ ॥ गरलमिति ॥ एतदद्भुतम् ॥ किंतत् ॥ अस्यगलनालिकातलेकण्ठेगरलंकालकूटंविलसेत्स्फुरेत्तेनायंनतापितस्तापंनप्रापितः ॥ अमृतांशुतुषारदीधितिप्रचयैश्चन्द्रशीतलरश्मिसमूहैस्त्वेषतापितइति ॥ १० ॥ अन्यच्चाद्भुतंशृण्वित्याह ॥ विलसदिति ॥ तद्विरहापनुत्तयेकाश्याविरहनाशायहृदयाहितयावक्षःस्थलार्पितयाविलसद्धारिचन्दनोदकच्छटयाप्येषोऽदूयततापमनुभूतवान् ॥ प्रसरद्भोगिफटाभवैःप्रस्फुरत्सर्पफणाजातैर्विषैरितिशेषः ॥ नदूयतइति ॥ ११ ॥ सकलभ्रममिति ॥ एषविश्वेश्वरःसकलभ्रमंजगद्भ्रमंनाशयेत् ॥ कथंभूतम् ॥ स्रगहित्वाद्यपदेशजंस्रक्सर्पत्वातिदृष्टांतसिद्धम् ॥ तथाचप्रयोगः ॥ जगद्भ्रमरूपंदृश्यत्वात्स्रक्सर्पादिवदिति ॥ आदिपदेनशुक्तिरजतस्थाणुपुरुषादयोगृह्यन्ते ॥ एतादृशस्यास्यस्फुटमाल्येस्पष्टमालायामपिमहाहेःसंभवरूपोभ्रमइतियादिदमद्भुतमिति ॥ १२ ॥ स्मृतिमात्रपथमिति ॥ स्मृतिमात्रपथंस्मरणैकविषयंगतोपियस्त्रिविधमाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकतापमपाकरोतिनाशयतिसहिसएवकाशीवियोगात्तप्तःसन्किंचिद्वक्ष्यमाणलक्षणमजल्पत्व्यलपत् ॥ अजोजन्मादिषड्भावविकारशून्यइत्यर्थः ॥ १३ ॥ विलापमेवाहापीतिषड्भिः ॥

---

१ विधुरेदुःखेकएवअविपरीतःअविरुद्धःअर्थात्दुःखेतुसर्वएवविरुद्धोभवतीतिवा ।

काशीस्पर्शनन्तावद्दूरेतिष्ठतुकाशीतःसमागतोऽनिलोपियदिममगात्राणिपरिष्वजेदालिंगेत्तदामेदवथुर्विरहकंपःशांतिमेति॥अन्यथाहिमानीहिमसंहतिस्तस्याःपरिगाहनैःसंस्पर्शैरपिशान्तिंनैनेतीत्यर्थः॥१४॥
अगमिष्यदिति ॥ अहोइतिखेदे॥ममदक्षांगजयासत्यादक्षरोषात्त्यक्तदेहयायस्तापएधितोवर्धितःसतापोयदिझटितिहिमाद्रिजापार्वतीहिनिश्चितंनाभविष्यन्नजाताचस्यात्तदाकथमगमिष्यत्कथंगतःस्यान्नक
थंचिदित्यर्थः ॥ कथंभूतादक्षांगजापार्वतीवा॥ ममजीवातुलताजीवनौषधिरूपालता॥१५॥किंतुनतथेति॥दक्षोद्भवयाममनस्तथानादुनोदुपतप्तमभूत्॥ कथंभूतया॥उज्झितदेहयात्यक्तशरीरया ॥ अवि
मुक्तस्यवियोगेनजन्मयस्यतेनमहोष्मणामहाविरहाग्निनायथापरिदूयेतपरितप्येत॥ हुतभुग्घुतदेहयाययेतिपाठेतयेत्यर्थात् ॥ हुतभुजिहुतो देहोययासातथातया ॥ १६ ॥१७॥ अमृतांशुश्चंद्रस्तत्कलातो
मृदुद्रवैःशीतलामृतैः॥ १८॥ तर्ह्यधुनापिकाशीवियोगजतापशांत्यर्थमन्यदेवोपायांतरंचिंत्यतांतत्राहागमदिति ॥ हिमवत्सुतैवौषधंतेनसतीवियोगजःकंपोमेऽगमत्प्राक्अधुनायदिकाशींनपश्यामितर्हिका
शीविरहानलस्यशांतिंनैवेयांनप्राप्नोमीत्यर्थः ॥ १९ ॥ मनसेति ॥ तदाजगदंबिकयाजगतांमात्रापार्वत्याधियांसमष्टिव्यष्टिबुद्धीनांजनन्यासाक्षिण्यापरदेवतयाकथमपिकेनापिपदार्थेनएषोहंवियुक्तो

अगमिष्यदहोकथंसतापोननुदक्षांगजयायएधितः ॥ ममजीवातुलताझटित्यलंह्यभविष्यन्नहिमाद्रिजायदि ॥ १५ ॥ नतथोज्झितदेहयातयाममदक्षो
द्भवयामनोऽदुनोत् ॥ अविमुक्तवियोगजन्मनापरिदूयेतयथामहोष्मणा ॥ १६ ॥ अयिकाशिमुदाकदापुनस्तवलप्स्येसुखमंगसंगजम् ॥ अतिशीत
लितानियेनमेऽद्भुतगात्राणिभवंतितत्क्षणात् ॥ १७ ॥ अयिकाशिविनाशिताघसंघेतवविश्लेषजआशुशुक्षणिः ॥ अमृतांशुकलामृदुद्रवैरतिचित्रंहविषे
ववर्धते ॥ १८ ॥ अगमन्ममदक्षजावियोगजोदवथुःप्राग्घिमवत्सुतौषधेन ॥अधुनाखलुनैवशांतिमीयांयदिकाशींनविलोकयेहमाशु ॥ १९ ॥ मनसेति
गृणंस्तदाशिवःसुतरांसंवृततापवैकृतः ॥ जगदंबिकयाधियांजनन्याकथमप्येषवियुक्तइत्यमानि ॥ २० ॥ प्रिययावपुषोर्धयानयाप्यपरिज्ञातवियो
गकारणः ॥ वचनैरुपचर्यतेस्मसप्रणतप्राणिनिदाघदारणः ॥ २१ ॥ ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ ॥ तवसर्वगसर्वमस्तिहस्तेविलसद्योगवियोगएवकस्ते ॥
तवभूतिरहोविभूतिदात्रीसकलापत्कलिकापिभूतधात्री ॥ २२ ॥ त्वदनीक्षणतःक्षणाद्विभोप्रलयंयांतिजगंतिशोच्यवत् ॥ च्यवतेभवतःकृपालवादितरो
पीशनयस्त्वयोंकृतः ॥ २३ ॥

विरहितइत्यमानिअलक्षितज्ञातइत्यर्थः॥कीदृशः॥ मनसेतिगृणन्पूर्वोक्तंविलपन् ॥ शिवःसुखस्वरूपः॥ सुतरामतिशयेनसंवृतोऽस्पष्टोयस्तापस्तेनवैकृतःविकृतिंनीतइत्यर्थः ॥ विमुक्तइतिपाठेपिसएवार्थः
॥२०॥एवंसामान्यविरहकारणज्ञानानंतरंयत्कृतंतदाह॥ प्रिययेति॥अनयाप्रिययावपुषोर्धरूपयापिनपरिज्ञातंविशेषतोवियोगस्यकारणंयस्यसतथा॥ प्रणतस्यप्राणिमात्रस्यनिदाघदारणःसंतापनाशनः ॥
एतादृशःसशिवस्तथैवप्रिययाउपचर्यतेस्मसेवितइत्यर्थः ॥२१॥ तदेवपरिचरणमाह तवेतिचतुर्भिः॥ हेसर्वगहेविलसद्योगविलसन्योगोयस्यतत्संबोधनंतथा॥तवहस्तेसर्वमस्त्येवत्वदधीनमेवसर्वमित्यर्थः ॥
अतस्तेतवकोवियोगोविरहः ॥ विलसद्योगेनकृत्वावियोगस्तेकइतिवान्वयः॥अहोआश्चर्ये॥तवभूतिर्विभूतिर्ब्रह्मादीनांविभूतिदात्री॥भूतधात्रीप्राणिमात्रस्यधारिकासर्वापत्कलिकासर्वासामापदांनाशिकापी
त्यर्थः ॥ २२ ॥ त्वदिति ॥ हेविभोत्वदनीक्षणतस्तवकरुणादृष्ट्यभावात्क्षणादेवजगंतिप्रलयंयांति ॥ हेईशकृपालवात्कृपालेशेनयस्त्वयानोंकृतःसेवकत्वेननस्वीकृतःसभवतइतरोपित्वत्प्रतियोगीब्रह्मा

दिरपिच्यवतेभ्रश्यतेसंसरतीत्यर्थः॥२३॥तापहेत्वभावादपितवतापोनसंभवतीत्याह॥ भवतइति॥हेत्रिनेत्रइंद्वादयस्तवपरितापहेतवोनभवंति यतस्तेऽमीतवनयनानिप्रणयिनीप्रियाचगंगामौलौमस्तकेऽस्ति॥ कथंभूता॥लसज्जलालसत्कमनीयंब्रह्मजलंयस्याःसातथा॥ तथाचोक्तम्॥ योसावित्यादि॥ शोभनजलावा ॥२४॥ भुजगाइति ॥ तेप्रसिद्धाअमीभुजगाःशेषादयस्तेभुजगाहस्तगाःअंगदादिरूपेणास्थितत्वात् ॥ अतस्तेषांविषंनसंक्रमतेत्वयिनप्रभवति ॥ नीलकंठेतिसंबोधनस्यायंभावः ॥ः कालकूटभक्षणेपितवशोभैवजातानकाचिद्धानिरतोवराकाणामेषांविषैस्तवकिमिति ॥ हेवामदेवतववामंवपुर्वामशरीरमहमस्मि ॥ कथंभूता ॥ वामाशोभना ॥ रामेतिपाठेसुंदरीत्यर्थः ॥ चित्तयुक्ताचित्तानुसारिणी ॥२५॥ इतिसंसृतिसंबीजजनन्यासंसृतेःसम्यग्बीजंमूलकारणमज्ञानंमहत्तत्त्वंवातज्जननीअभक्तानांतदुत्पादयित्रीतया ॥ इत्थंपूर्वोक्तप्रकारंयथास्यात्तथाहितेभिहितेसतिगिरिशोऽथानंतरंगिरंवक्तुमाददेउपक्रमंकृतवान् ॥ कथंभूतेहिते ॥ गिरांनिगुंफेगिरांवचसांनितरामतिशयेनगुंफोगुंफनंग्रथनंयत्रतस्मिन् ॥ वक्तुमपीत्यत्रगद्गदामितिक्वचित्पाठः॥ २६ ॥ तामेवगिरंदर्शयाति ॥ अयीति ॥ अयिहेकाशित्वयाकाश्याहरोऽहंहृतोवियोगद्वारासंतापितइतिशिवयापार्वत्याऽज्ञायिज्ञातः ॥ कीदृशोहरोऽष्टमूर्तिःपंचभूतचंद्रसूर्यात्मानोमूर्तयोयस्यसः ॥ भवत्यस्मादितिभवः ॥ भाव्यंतेजायंतेपदार्थाएभिरितिभावाःप्रमाणानिभावाश्चतेऽष्टौचप्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दार्थापत्त्यैतिह्यानुपलब्धिसं

भवतःपरितापहेतवोनभवंतींदुदिवाकराग्नयः ॥ नयनानियतस्त्रिनेत्रतेऽमीप्रणयिन्यस्तिलसज्जलाचमौलौ ॥ २४ ॥ भुजगाभुजगाःसदैवतेऽमीनविषंसंक्रमतेचनीलकंठ ॥ अहमस्मिचवामदेववामातववामंवपुरत्रचित्तयुक्ता ॥२५॥ इतिसंसृतिसंबीजजनन्याभिहितेहिते ॥ गिरांनिगुंफेगिरिशोवक्तुमप्याददेगिरम् ॥ २६ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ अयिकाशीत्यष्टमूर्तिर्भवोभावाष्टकोभवत् ॥ सत्वरंशिवयाज्ञायिध्रुवंकाश्याहृतोहरः ॥२७॥ अथबालसखीभूततत्तत्काननवीरुधम् ॥ शिवाप्रस्तावयांचक्रेविमुक्तांमुक्तिदांपुरीम् ॥२८॥ ॥पार्वत्युवाच ॥ ॥ गगनतलमिलितसलिलेप्रलयेपिभवत्रिशूलपरिविधृताम् ॥ कृतपुंडरीकशोभांस्मरहरकाशींपुरींयावः ॥२९॥ धराधरेंद्रस्यधरातिसुंदरानमांतथास्यापिधिनोतिधूर्जटे॥धरागतापीहनयाध्रुवंधरापुरीधुरीणातवकाशिकायथा॥३०॥नयत्रकाश्यांकलिकालजंभयंनयत्रकाश्यांमरणात्पुनर्भवः॥नयत्रकाश्यांकलुषोद्भवंभयंकथंविभोसानयनातिथिर्भवेत् ॥३१॥

भवाइतिभावाष्टौतत्स्वरूपोभावाष्टकः ॥ तथाचोक्तंब्रह्मविद्भिः ॥ वृत्त्यारूढःप्रमाणमिति ॥ भवत्सद्रूपएतादृशोपीत्यर्थः ॥ २७ ॥ काश्याहृतोहरइतिभगवन्मुखादेवाकर्ण्यपार्वतीभवस्याग्रेकाशींप्रस्तावितवतीत्याह ॥ अथेति ॥ अथानंतरंबालकालेसखीभूतास्तत्तत्काननसंबंधिन्योवीरुधोलतायस्यांताम् ॥ २८ ॥ प्रस्तावनमेवाह गगनतलमित्यारभ्यप्रमथाधिपेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ हेस्मरहरआवांकाशींपुरींयावोगच्छावइत्यन्वयः ॥ कथंभूताम् ॥ कृतपुंडरीकशोभामुत्पादितपद्मशोभाम् ॥ गगनतलेमिलितंसलिलंयस्मिंस्तस्मिन्दैनंदिनप्रलयेत्रिशूलस्योपरिविशेषेणधृताम् ॥ उकारलोपश्छांदसः ॥ त्रिशूलेनपरिसर्वतोविधृतामितिवा ॥ अपिशब्दात्प्राकृतप्रलयादावपि ॥ २९ ॥ धरेति ॥ पूर्वोपिशब्दोभिन्नक्रमे ॥ अस्यधराधरेंद्रस्यापिधरामत्पितुरपिधरानधरातथामांनधिनोत्युपतापयतितवपुरीकाशिकाधुरीणाश्रेष्ठायथाधिनोति ॥ कीदृशी ॥ धरागतापियाध्रुवंनिश्चितंधरानभवति त्रिशूलाग्रेस्थितत्वात् ॥ यद्वा धरागताधरारूपतांप्राप्तापियाधरानभवतिकिंतुध्रुवंब्रह्मैवेत्यर्थः ॥ ३० ॥ नयत्रेति ॥ हेविभोकथंसाकाशीनयनातिथिर्नेत्रविषयःस्यात् ॥ कीदृशी ॥ यस्यांकलिकालजंभयंनास्तिकलेरत्राप्रवेशात् ॥ प्रवेशेवातस्याकिंचित्कर

त्वात् ॥ यत्त्विदानींकलिधर्मादृश्यन्तेतेषांरुद्ररूपाणांकाश्येकनिवासानांप्रारब्धत्वात् ॥ नयत्रकाश्यांमरणात्पुनर्भवः॥जन्ममरणाव्यवहितसमयेतत्त्वज्ञानेनकैवल्यप्राप्तेः॥नयत्रकाश्यांकलुषोद्भवंभयं पापस्यात्रफलानुत्पादकत्वात् ॥ तथाचश्रूयते ॥ ऊषरःपुण्यपापानांधन्यावाराणसीपुरीति ॥ लैंगेच ॥ नाविमुक्तेनरःकश्चिन्नरकंयातिकिल्बिषी ॥ ईश्वरानुग्रहादेवसर्वेयान्तिपरांगतिमिति ॥ नचकालभैरवयातनाशास्त्रविरोधस्तस्याःपश्चाद्भावित्वात् ॥ तथाचब्रह्मवैवर्तेकाशीविश्वेश्वरयोर्वाक्यानि ॥ प्रतिज्ञाममदेवेशस्थावराजंगमाजनाः ॥ तारणीयाःसर्वतोमेसागच्छतिकलौशुभा ॥ तत्रापिमनुजादेवधर्माधर्माधिकारिणः॥नचान्येत्रिविधाजीवाःपूर्वकर्मोपजीविनः ॥ परदाररताःकेचित्केचिद्द्रव्यपरायणाः॥परापवादपैशुन्यपरद्रोहरताःखलाः॥केचिद्गोवधकर्तारःकेचिन्मद्यपरायणाः॥ केचित्पाखण्डकुशलावंचकाःसूचकाःपरे॥तीर्थद्रोहकरालिंगविष्णुब्राह्मणविद्विषाम् ॥ द्रोहिणोनिवसन्त्येवह्यपरान्तेकलौतथा॥अन्यान्यपिचपापानिबहूनिसुमहांत्यपि॥कुर्वंत्येवंनराःसर्वेमय्येवचाविशेषतः॥अद्ययावत्तारितास्तेप्रतिज्ञारक्षणायमे ॥ अतःपरंत्वच्छरणंगतास्मिशिवशंकर ॥ विश्वेश्वरवाक्यम् ॥ पुण्यंकृत्वाकाशियेकाशिकांत्वांप्राप्ताःप्राप्तास्तेतुतद्वस्तुनित्यम् ॥ पापंकृत्वाक्षेत्रमध्येमृतायेतेषांमुक्तिर्यातनान्तेभवेद्धि ॥ धर्मःकाश्यांशुद्धिहेतुःप्रदिष्टःपापंपुनर्दुःखमालादिमूलम् ॥ तस्मात्प्रतिज्ञातवासिद्धरूपामुक्तिर्भवत्येवमलावसानेइत्यादि ॥ यद्वोभयत्रमोक्षप्रतिबन्धनिमित्तंभयमितिवार्थः ॥ ३१ ॥ किमत्रेति ॥ पदेपदे

किमत्रनोसंतिपुरःसहस्रशःपदेपदेसर्वसमृद्धिभूमयः ॥ परंनकाशीसदृशीदृशोःपदंक्वचिद्गतामेभवताशपेशिव ॥ ३२ ॥ त्रिविष्टपेसंतिनकिंपुरःशतं
समस्तकौतूहलजन्मभूमयः ॥ तृणीभवंतीहचताःपुरःपुरःपदंपुरारेभवतोभवद्विषः ॥३३॥ नकेवलंकाशिवियोगजोज्वरःप्रबाधतेत्वांतुतथायथात्रमाम् ॥
उपायएषोत्रनिदाघशांतयेपुरीतुसावाममजन्मभूरथ ॥ ३४ ॥ मयानमेनेममजन्मभूमिकावियोगजन्मापरिदाघईशितः ॥ अवाप्यकाशींपरितः
प्रशांतिदांसमस्तसंतापविघातहेतुकाम् ॥ ३५ ॥ नमोक्षलक्ष्म्योत्रसमक्षमीक्षितास्तनूभृताकेनचिदेवकुत्रचित् ॥ अवैम्यहंशर्मदसर्वशर्मदासरूपिणी
मुक्तिरसौहिकाशिका ॥ ३६ ॥

स्थानेस्थानेऽत्रपृथिव्यांसहस्रशोऽसंख्याताःपुरःकिन्नसन्त्यपितुसन्त्येव ॥ कथंभूताः ॥ सर्वसमृद्धिभूमयःसर्वैश्वर्यस्थानानि ॥ परंकेवलंकिंतुवाकाशीसदृशीपुरीमेदृशोर्नेत्रयोःपदंविषयंनगतानयाता ॥ हेशिवास्मिन्नर्थेभवताशपे ॥ एतच्चेदहंमिथ्यावदेत्तदाभवतःशपथंकरोमीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ननुतर्हिस्वर्गेएतादृक्पूःस्थास्यतितत्राह ॥ त्रिविष्टपइति ॥ त्रिविष्टपेस्वर्गेशतंपुरःअनेकाःपुर्यःकिंनसन्त्यपितुसन्त्येव ॥ कथंभूताः ॥ समस्तेति ॥ समस्ताश्चर्योत्पत्तिस्थानानि ॥ किंतुहेपुरारेभवद्विषःसंसारद्वेष्टुर्भवतइहपुरःकाश्याःपदमेकमपिप्रदेशमासाद्येतिशेषः ॥ ताः पुरस्तृणीभवन्तिचकारान्नश्यंतिच ॥ पुरःपुरःपुरइतिपाठेभवतः पुरःपुर्याःपुरःपुरस्तात् ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ ३३ ॥ नकेवलमिति ॥ नकेवलंकाशीवियोगजोज्वरस्त्वामेवप्रबाधतेकिंत्वत्रमन्दरेयथात्वांप्रबाधतेतथामामपीतियोजना ॥ किंतु निदाघशान्तयेकाशीवियोगजज्वरनाशायात्रजगत्येषउपायःकोसौ॥पुरीतुसावाअथअथवाममजन्मभूरिति ॥ ३४ ॥ किंच॥मयेति॥ हेईशितःहेनियन्तःमयानिजजन्मभूमिकायाःवियोगाज्जन्मयस्यसपरिदाघस्तापोनमेनेनज्ञातोनानुभूतइतियावत् ॥ तत्रहेतुमाहावाप्येति ॥ परितःसर्वतःप्रशांतिदामिहलोकेजीवन्मुक्तिदांपरलोकेविदेहमुक्तिदामित्यर्थः ॥ अतएवसमस्तानामाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकानांसन्तापानांविघातेनाशेहेतुकांकारणभूताम् ॥ ३५ ॥ नमोक्षेति ॥ हेशर्मदानंददकेनचिदपितनुभृताकुत्रचिदपिमोक्षलक्ष्म्योऽत्रजगतिसमक्षंप्रत्यक्षंयथास्यात्तथानेक्षितानदृष्टानानुभूताइत्यर्थः ॥

किन्तुसर्वेषांशर्मदासरूपिणीमूर्तिमतीकाशिकाहिनिश्चितमसौप्रत्यक्षामुक्तिरित्यहमवैमिजानामीतियोजना ॥३६॥ नमुक्तिरिति॥यथाकाश्यांविग्रहंशरीरंपरिहायमुक्तिरस्तिनतथाइहजगतिसमाध्यादिनामु
क्तिरितियोजना ॥ कथम्भूतेन ॥ समाध्यादिनाअस्थिरेंद्रियत्वेनचञ्चलेंद्रियवृत्त्याउज्झितस्त्यक्तस्तत्समाधिर्ब्रह्मसमाधानंयस्मिंस्तेनसमाधिनासमाध्यभावेनेत्यर्थः ॥ क्रतुक्रियाभिर्यज्ञाद्यनुष्ठानैः ॥
वेदविद्ययाउपासनादिरूपया ॥ ३७ ॥ ननाकेति ॥ काश्यांतनुमात्रधारिणिदेहभृन्मात्रेयादृक्सुखंतादृक्सुखंनाकलोकेस्वर्लोकेनास्ति ॥ अतोतिसुन्दरेपिपातालतले ॥ स्वर्लोकादपिरम्याणिपातालानी
तिनारदःप्राह ॥ स्वर्गसदांमध्येपातालेभ्योगतोदिवीत्यादिदर्शनात् ॥ कुतस्तादृक्सुखम् ॥ यदास्वर्गेपातालेचतादृक्सुखंनास्तितदामर्त्येमनुष्यलोकेसुखसंश्रयावार्तापिक्वा ॥ वाशब्दः
कटाक्षे ॥ नक्कापीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ क्षेत्रइति ॥ हेत्रिशूलिन्भवतोऽविमुक्तेक्षेत्रेतत्रान्यत्रवास्थितोयोमनोपियुंक्तेमनोवृत्तिमात्रमपिप्रयच्छतिससदैवषडंगयोगंयुंक्तेयुनक्ति ॥ मनःसंयोजनेहेतुः
प्राणिवरोऽतीवपुण्यकृदित्यर्थः ॥ अविमुक्तनामनिर्वक्ति॥विमुक्तिलक्ष्म्येति ॥ ३९ ॥ किंच ॥ षडंगेति ॥ हेशिवनृभिर्नरैस्तादृशीशरीरेणसिद्धिःषडङ्गयोगसिद्धिर्निश्चितमत्रलोकेनलभ्यते ॥ काशीं
समवाप्यत्वयिक्षणंदृशौनेत्रेस्थिरीकृत्यसुखेनयादृशीलभ्यतइति ॥ ४० ॥ वरमिति ॥ हिनिश्चितम् ॥ अपीतिवा ॥ तिर्यक्त्वंपशुत्वमपिवरंश्रेष्ठम् ॥ कीदृशम् ॥ नविद्यतेबुद्धेर्वैभवमात्मानात्म

नमुक्तिरस्तीहतथासमाधिनास्थिरेंद्रियत्वोज्झिततत्समाधिना ॥ क्रतुक्रियाभिर्ननवेदविद्ययायथाहिकाश्यांपरिहायविग्रहम् ॥३७॥ ननाकलोकेसुखम
स्तितादृशंकुतस्तुपातालतलेऽतिसुंदरे ॥ वार्तापिमर्त्येसुखसंश्रयाक्ववाकाश्यांहियादृक्तनुमात्रधारिणि ॥ ३८ ॥ क्षेत्रेत्रिशूलिन्भवतोऽविमुक्तेविमुक्ति
लक्ष्म्यानकदापिमुक्ते ॥ मनोपियःप्राणिवरःप्रयुंक्तेषडंगयोगंससदैवयुंक्ते ॥ ३९ ॥ षडंगयोगान्नहितादृशीनृभिःशरीरसिद्धिःसहसात्रलभ्यते ॥ सुखे
नकाशींसमवाप्ययादृशीदृशौस्थिरीकृत्यशिवत्वयिक्षणम् ॥ ४० ॥ वरंहितिर्यक्त्वमबुद्धिवैभवंनमानवत्वंबहुबुद्धिभाजनम् ॥ अकाशिसंदर्शननिष्फलो
दयंसमंततःपुष्करबुद्बुदोपमम् ॥ ४१ ॥ दृशौकृतार्थेकृतकाशिदर्शनेतनुःकृतार्थाशिवकाशिवासिनी ॥ मनःकृतार्थंधृतकाशिसंश्रयंमुखंकृतार्थंकृतका
शिसंमुखम् ॥ ४२ ॥ वरंहितत्काशिरजोतिपावनंरजस्तमोध्वंसिशशिप्रभोज्ज्वलम् ॥ कृतप्रणामैर्मणिकर्णिकाभुवेललाटगंयद्बहुमन्यतेसुरैः ॥ ४३ ॥

विवेकविस्तारोयस्मिंस्तत् ॥ बह्वीनांबुद्धीनांभाजनंयोग्यमपिमानवत्वंमनुष्यत्वंनवरम् ॥ तत्रहेतुगर्भविशेषणमाह ॥ अकाशिसंदर्शननिष्फलोदयंकाशीदर्शनाभावेनफलोदयशून्यम् ॥ ननुकाशीसन्द
र्शनंविनापियत्रकुत्रापिसुखेनस्थातव्यंततःसमयांतरेदर्शनादिकंविधेयंतत्राह ॥ पुष्करबुद्बुदोपमंपुष्करशब्देनात्रपद्मपत्रंलक्ष्यते ॥ बुद्बुदशब्देनजललवः ॥ तथाचोक्तमाचार्यैः ॥ नलिनीदलगत
जललवतरलंतद्वज्जीवनमतिशयचपलमिति ॥ पुष्करञ्जलमितिवा ॥ ४१ ॥ अदशनऽकृतार्थतामुक्त्वादर्शनेकृतार्थतामाह ॥ दृशाविति ॥ कृतंकाश्यादर्शनंयाभ्यांतेदृशौनेत्रेकृतार्थेकृ
तोर्थःपुरुषार्थोयाभ्यान्तेतथा ॥ शिवाचासौकाशीचशिवकाशीतस्यांवस्तुंशीलंयस्याःसातनुःशरीरंकृतार्था ॥ शिवेतिसंबोधनंवा ॥ यत्रकुत्रापिगमनंपरित्यज्यधृतःकाश्येवसंश्रयआश्रयोयेनत
न्मनःकृतार्थम् ॥ कृताकाशीसंमुखायेनतन्मुखंकृतार्थमिति ॥ ४२ ॥ वरमिति ॥ तत्काश्यारजोधूलिर्वरंश्रेष्ठम् ॥ श्रेष्ठत्वेहेतवः ॥ हियस्मादतिपावनंरजस्तमसीध्वंसितुंशीलंयस्यतत्तथा ॥ शशि
प्रभोज्ज्वलंचन्द्रतेजोवच्छुक्लम् अतएवमणिकर्णिकाभुवेकृतप्रणामैःसुरैःस्वकीयललाटगंयद्बहुमन्यतेतत्सर्वोत्कृष्टंमन्यते ॥ यद्वा कृतायेप्रणामास्तैःकृत्वाकाशीस्थानांललाटगम् ॥ यद्वाषष्ठ्यर्थेतृतीया ॥

मणिकर्णिकाभुवेकृतप्रणामानांललाटगंसुरैर्यद्बहुमन्यतइति ॥ ४३ ॥ नदेवेति ॥ देवलोकादिर्मणिकर्णिकायास्तुलांसाम्यंनव्रजेन्नगच्छेत् ॥ कुतः ॥ यत्रयस्यांमणिकर्णिकायांमहाप्रयाणकृच्छ्
तिर्मरणकृतांश्रवणेंद्रियंब्रह्मैवरसायनंरसरूपआश्रयस्तदास्पदंतदाश्रयम् ॥ यद्वा अयतेज्ञायतेब्रह्मरसोनेनेत्ययनंप्रणवःषडक्षररामममन्त्रराजोवा ॥ ब्रह्मरसायनस्यप्रणवस्यराममन्त्रराजस्यवाऽऽस्पदमा
श्रयोभवतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ महेति ॥ मणिकर्णिकास्थलीमहामहोभूःपरिपूर्णतेजःस्थानम् ॥ कुतः ॥ यत्रयस्यांमणिकर्णिकास्थल्यांसातमस्ततिरंधकारपरम्पराआवरकत्वसाम्यादज्ञानपरंपरेत्यर्थः॥
संक्षयंसमेति ॥ समुपसर्गाभ्यामत्यन्तंनाशंप्राप्नोतीतिसूचितम् ॥ साका ॥ यापरःशतैःशतात्परैरसंख्यातैर्जन्मभिरेधितावार्द्धिताघनीभूतेत्यर्थः ॥ साधनान्तरैरविनाशतामाह ॥ दिवाकेरेति ॥
अनिग्रहाऽविनाशा ॥ यस्यांजीवितानामेवाज्ञानसन्ततिर्नश्यतिकिंपुनर्मृतानांश्रीरुद्रोपदेशेनेतिभावः ॥ ४५ ॥ किम्विति ॥ किंप्रश्नेउवितर्के ॥ उत्प्रेक्षायांवाकिमुशब्दः ॥ निर्वाणंकैवल्यमेवपदंस्था
नंयस्यतस्यपरमेश्वरस्य अथवानिर्वाणस्यकैवल्यचक्रवर्तिनःपदस्यपादस्यभद्रपीठंसिंहासनंकिमुमणिकर्णिकास्थलीतिसर्वत्रान्वेति ॥ अथोअथवा॥नुनिश्चितम्॥ मोक्षलक्ष्म्यामृदुलंतल्पंकोमलाशय्या ॥

नदेवलोकोनचसत्यलोकोननागलोकोमणिकर्णिकायाः ॥ तुलांव्रजेद्यत्रमहाप्रयाणकृच्छ्रुतिर्भवेद्ब्रह्मरसायनास्पदम् ॥४४॥ महामहोभूर्मणिकर्णिकास्थ
लीतमस्ततिर्यत्रसमेतिसंक्षयम् ॥ परःशतैर्जन्मभिरेधितापियादिवाकराग्नींदुकरैरनिग्रहा ॥ ४५ ॥ किमुनिर्वाणपदस्यभद्रपीठंमृदुलंतल्पमथोनुमो
क्षलक्ष्म्याः ॥ अथवामणिकर्णिकास्थलीपरमानंदसुकंदजन्मभूमिः ॥ ४६ ॥ समतीतविमुक्तजंतुसंख्याक्रियतेयत्रजनैःसुखोपविष्टैः ॥ विलसद्द्युति
सूक्ष्मशर्कराभिःस्ववपुःपातमहोत्सवाभिलाषैः ॥ ४७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अपर्णापरिवर्ण्येतिपुरींवाराणसींमुने ॥ पुनर्विज्ञापयामासकाशीप्राप्त्यैपि
नाकिनम् ॥ ४८ ॥ ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ ॥ प्रमथाधिपसर्वेशनित्यस्वाधीनवर्तन ॥ यथानंदवनंयायांतथाकुरुवरप्रद ॥ ४९ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥
जितपीयूषमाधुर्यांकाशीस्तवनसुंदरीम् ॥ अथाकर्ण्याहमुदितोगिरिशोगिरिजांगिरम् ॥ ५० ॥ श्रीदेवदेवउवाच ॥ ॥ अयिप्रियतमेगौरित्वद्वा
गमृतसीकरैः ॥ आप्यायितोस्मिनितरांकाशीप्राप्त्यैयतेधुना ॥ ५१ ॥

अथवापरमानन्दएवसुकन्दःशोभनंमूलंकारणम् ॥ परमानन्दस्यवासुकन्दःशोभनंमूलंकारणंतारंकोपदेशस्तस्यजन्मनोभूःस्थानमिति ॥ ४६ ॥ समतीतेति ॥ यत्रयस्यांमणिकर्णिकास्थल्यांसु
खोपविष्टैर्जनैःसमतीतायेविमुक्ताजंतवस्तेषांसंख्यागणनाक्रियते ॥ कथम्भूतैः ॥ स्ववपुःपातएवमहोत्सवस्तत्रैवाभिलाषोयेषान्तैः ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ यत्रसर्वेप्रतीक्षन्तेमृत्युंप्रियमिवातिथिमिति ॥
कैः ॥ विलसन्तीद्युतिर्यासांताविलसद्द्युतयश्चताःसूक्ष्मशर्कराश्चक्षुद्रपाषाणास्ताभिः ॥ ४७ ॥ अपर्णेति ॥ अपर्णेत्यनेनशुद्धसत्त्वायास्तस्याःकाशीगुणवर्णनेऽधिकारोस्तीतिध्वन्यते॥ पार्वतीतिक्वचित्
॥ ४८ ॥ प्रमथाधिपेत्यादिसम्बोधनचतुष्टयेनतवकिमप्यशक्यंनास्तीतिसूचयति ॥ ४९ ॥ जितेति ॥ गिरिशएवंभूतांपूर्वोक्तांगिरमाकर्ण्यमुदितःसन्नथानन्तरंगिरिजांप्राहेत्यन्वयः ॥ कथम्भू
ताम् ॥ जितंपीयूषस्यामृतस्यमाधुर्यंययासातथाताम् ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ काशीस्तवनेसुन्दरींशोभनाम् ॥ ५० ॥ अयीतिसम्बोधने ॥ त्वद्वागमृतसीकरैस्तववचनपीयूषकणैः ॥ यते

यत्नंकरोमि ॥ ५१ ॥ त्वमिति ॥ उपाश्नामिभुञ्जेसेवइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ तर्हिकाश्याअन्यैराधिपत्येनानाश्रितत्वात्सिद्धंनःसमीहितंनेत्याह ॥ पितामहस्येति ॥ ५३ ॥ तर्हिबलान्निःसारणीयस्तत्राह ॥ कथमिति ॥ ५४ ॥ तर्हिविघ्नमुत्पाद्योत्कष्टव्योनेत्याह ॥ अधर्मेति ॥ तस्मात्हेईशेयेनकेनापिप्रकारेणयस्तंकाश्यावियोजयेत्तंकंप्रेषयामीतियोजना ॥ ५५ ॥ नतुविघ्नमुत्पाद्यानिःसरणेकोदोषस्तत्राह ॥ धर्मेति ॥ ५६ ॥ तर्हिच्छिद्रंविनैवबाहिर्नेतव्योनेत्याह ॥ विनेति ॥ तत्रहेतुर्मयैवेति ॥ धर्मरूपांधुरंभारंधरन्तीतिधर्मधुरन्धराः ॥ ५७ ॥ किंच ॥ नजरेति ॥ धर्मवर्त्मधर्ममार्गंबिभर्तीतिधर्मवर्त्मभृत् ॥ अत्रकर्मभूमौ ॥ तथाचमनुः ॥ आलस्यादन्नदोषाच्चमृत्युर्विप्रान्जिघांसतीति ॥ ५८ ॥ इतिपूर्वोक्तम् ॥ योगिनीनांचक्रंसमूहम् ॥ अतिमहाप्रौढमतिशयेनदक्ष

त्वंजानासिमहादेविममयत्तन्महद्व्रतम्॥अभुक्तपूर्वमन्येनवस्तूपाश्नामिनेतरत् ॥५२॥ पितामहस्यवचनाद्दिवोदासेमहीपतौ ॥धर्मेणशासतिपुरींकउपायोविधीयताम् ॥५३॥ कथंसराजाधर्मिष्ठःप्रजापालनतत्परः ॥ वियोज्यतेपुरःकाश्यादिवोदासोमहीपतिः॥५४॥अधर्मवर्तिनोयस्माद्विघ्नःस्यान्नेतरस्यतु ॥ तस्मात्कंप्रेषयामीशेयस्तंकाश्यावियोजयेत् ॥ ५५ ॥ धर्मवर्त्मानुसरतांयोविघ्नंसमुपाचरेत् ॥ तस्यैवजायतेविघ्नःप्रत्युतप्रेमवर्धिनि ॥५६ ॥ विनाच्छिद्रेणतंभूपंनोत्सादयितुमुत्सहे ॥ मयैवहियतोरक्ष्याःप्रियेधर्मधुरंधराः ॥ ५७ ॥ नजरातमतिक्रामेन्नतंमृत्युर्जिघांसति ॥ व्याधयस्तंनबाधंतेधर्मवर्त्मभृदत्रयः ॥ ५८ ॥ इतिसंचिंतयन्देवोयोगिनीचक्रमग्रतः ॥ ददर्शातिमहाप्रौढंगाढकार्यस्यसाधनम् ॥५९॥ अथदेव्यासमालोच्यव्योमकेशोमहामुने ॥ योगिनीवृंदमाहूयजगौवाक्यमिदंहरः ॥ ६० ॥ सत्वरंयातयोगिन्योममवाराणसींपुरीम् ॥ यत्रराजादिवोदासोराज्यंधर्मेणशास्त्यलम् ॥ ६१ ॥ स्वधर्मविच्युतःकाशींयथातूर्णंत्यजेन्नृपः ॥ तथोपचरतप्राज्ञायोगमायाबलान्विताः ॥६२॥ यथापुनर्नवीकृत्यपुरींवाराणसीमहम् ॥ इतःप्रयामियोगिन्यस्तथाक्षिप्रंविधीयताम् ॥ ६३ ॥ इतिप्रसादमासाद्यशासनंशिरसावहन् ॥ कृतप्रणामोनिर्यातोयोगिनीनांगणस्ततः ॥ ६४ ॥ ययुराकाशमाविश्यमनसोप्यतिरंहसा ॥ परस्परंभाषमाणायोगिन्यस्तामुदान्विताः ॥६५॥ अद्यधन्यतराःस्मोवैदेवदेवेनयत्स्वयम्॥कृतप्रसादाःप्रहिताःश्रीमदानंदकाननम् ॥६६॥

मतएवगाढकार्यस्यदृढक्रियायाःसाधनकारणम् ॥ ५९ ॥ अथदेव्यासमालोच्येत्यस्यायंभावः ॥ यद्यप्यन्यद्वारास्वधर्मच्यावनमप्यन्याय्यंतथापिसर्वःस्वार्थंसमीहतेस्वकार्यमुद्धरेत्प्राज्ञइत्यादिन्यायात्काशीप्राप्त्यन्यथानुपपत्त्याचस्वधर्मादन्यद्वाराव्युत्थाप्यकाशींत्याजयित्वासहगणेनावाभ्यान्तत्रगन्तव्यमितिदेव्यासहपर्यालोचनंकृत्वेति ॥ जगौ उवाच ॥ इदंवक्ष्यमाणम् ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ उपचरतसमाचरत ॥ तस्माद्बिभीमइतिचेत्तत्राह ॥ योगेति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ततोमन्दरात् आज्ञानन्तरंवा ॥ ६४ ॥ अतिरंहसातिशयितवेगेन ॥ ६५ ॥ परस्परंभाषणमेवाहअद्ये

तिद्वाभ्याम् ॥ ६६ ॥६७॥ इतीति ॥ इतीत्थंपरस्परंसंकथयन् ॥ तुसंभ्रमे ॥ अथानन्तरंसयोगिनीनांनिकुरंबःसमूहस्तांपुरींनयनातिथ्यंनेत्रगोचरमलंभयत्प्रापयदित्यन्वयः ॥ मुदितंमनोयस्यसः ॥
मन्दराद्रिरेवकुञ्जःतस्मिन्वायःकुञ्जस्तस्मात् ॥ ६८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांचतुश्चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चत्वारिंशेऽथपञ्चोर्ध्वेऽध्यायेतीवसुशो
भने ॥ योगिनीनांसमूहस्यागमनंवर्ण्यतेस्फुटम् ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेयोगिनीनांनिकुरंबस्तांपुरींनयनातिथ्यमलंभयदित्युक्तंतदनन्तरंकिंवृत्तमित्यपेक्षायामाह ॥ अथेति ॥ अथपुर्यानेत्रविषयप्राप्त्य
नन्तरंतद्योगिनीनांवृन्दंदूरादेवदृष्टिंप्रसार्यस्वचक्षुषोदैर्घ्यनिर्माणंफलान्वितंप्रशशंसेत्यन्वयः ॥ १ ॥ दिव्यप्रासादमालानांपताकाश्चप्रशशंसेत्यनुषज्जते ॥ कथम्भूताश्चलाश्चपलाःपल्लवाअग्राणियासांता
स्तथा ॥ ताउत्प्रेक्षन्ते ॥ सादरमिति ॥ सादरंयथास्यात्तथादूरमार्गस्थान्पांथान्पाथिकानाह्वयतीराकारयतीरिवेति ॥२॥ चञ्चदिति ॥ सुनीलंतमालश्यामलमपिव्योमाकाशंसुनिर्मलंशुक्लभास्वरन्तेजो

अद्यसद्योमहालाभावभूतांनोतिदुर्लभौ ॥ त्रिनेत्रराजसंमानस्तथाकाशीविलोकनम् ॥ ६७ ॥ इतिमुदितमनाःसयोगिनीनांनिकुरंबस्त्वथमंदराद्रिकुं
जात् ॥ नभसिलघुकृतप्रयाणवेगोनयनातिथ्यमलंभयत्पुरींताम् ॥ ६८ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धे
काशीवर्णनंनामचतुश्चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ अथतद्योगिनीवृंदंदूराद्दृष्टिंप्रसार्यच ॥ स्वनेत्रदैर्घ्यनिर्माणंप्रशशंसफला
न्वितम् ॥ १ ॥ दिव्यप्रासादमालानांपताकाश्चलपल्लवाः ॥ सादरंदूरमार्गस्थान्पांथानाह्वयतीरिव ॥२॥ चंचत्प्रासादमाणिक्यैर्विजृंभितमरीचिभिः ॥
सुनीलमपिचव्योमवीक्ष्यमाणंसुनिर्मलम् ॥ ३ ॥ देवत्वंमाययाच्छाद्यवेषंकार्पटिकोचितम् ॥ विधायकाशीमाविशद्योगिनीचक्रमक्रमम् ॥ ४ ॥ काचि
च्चयोगिनीभूताकाचिज्जातातपस्विनी ॥ काचिद्बभूवसैरंध्रीकाचिन्मासोपवासिनी ॥५॥ मालाकारवधूःकाचित्काचिन्नापितसुंदरी ॥ सूतिकर्मविचारज्ञा
ऽपराभैषज्यकोविदा ॥ ६ ॥ वैश्याचकाचिदभवत्क्रयविक्रयचंचुरा ॥ व्यालग्राहिण्यभूत्काचिद्दासीधात्रीचकाचन ॥ ७ ॥ एकाचनृत्यकुशलात्व
न्यागानविशारदा ॥ अपरावेणुवादज्ञापरावीणाधराभवत् ॥ ८ ॥ मृदंगवादनज्ञान्याकाचित्तालकलावती ॥ काचित्कार्मणतत्त्वज्ञाकाचिन्मौक्तिकगुं
फिका ॥ ९ ॥ गंधभागविधिज्ञान्याकाचिदक्षकलालया ॥ आलापोल्लासकुशलाकाचिच्चत्वरचारिणी ॥ १० ॥

भास्वरंवावीक्ष्यमाणंदृश्यमानंप्रशशंसेतिपूर्वक्रिययैवसंबन्धः ॥ कैः ॥ चञ्चंतःस्फुरन्तोयेप्रासादास्तत्रस्थैर्माणिक्यैःकृत्वाविजृम्भितादेदीप्यमानायेमरीचयस्तैरित्यर्थः ॥३॥ देवत्वमिति ॥ रक्तवस्त्रादि
धारिणस्तपस्विविशेषाःकार्पटिकास्तेषांवेषंविधायाऽक्रमंयथास्यात्तथायोगिनीचक्रंकाशीमविशदित्यन्वयः ॥ ४ ॥ एवंप्रथमतःप्रविश्यपश्चान्नानारूपंकृतवदित्याह काचित्यादिना ॥ योगिं
नीअष्टांगयोगयुक्ताकापालिकीवा ॥ तपस्विनीचान्द्रायणादिव्रतपरा ॥ सैरन्ध्रीपरवेश्मस्था ॥ ५ ॥ भैषज्यकोविदावैद्यकर्मणिनिपुणा ॥ ६ ॥ क्रयविक्रयविषयेचंचुरादक्षा ॥ व्यालः
सर्पस्तद्ग्राहिणी ॥ धात्रीउपमाता ॥ ७ ॥ वीणाधनेतिपाठेवीणैवधनंधनसाधनंयस्याःसातथावीणावादनपरेत्यर्थः ॥ ८ ॥ तालएवकलाविद्यातद्वती ॥ कार्मणतत्त्वज्ञावशीकरणकर्मत
त्त्वज्ञेत्यर्थः ॥ मौक्तिकगुंफिकामुक्तामालाग्रथिका ॥ ९ ॥ गंधभागविधिज्ञागंधविभागप्रकारज्ञा ॥ अक्षकलालयाद्यूतविद्याश्रयभूता ॥ आलापस्योल्लासेविलासेचातुर्यइतियावत् ॥ कुशला ॥ चत्वर

चारिणीभिक्षुकीरूपेणप्रांगणचारिणी ॥ १० ॥ वंशस्यऊर्ध्वीकृत्यधृतस्योपर्यधिरोहणेदक्षा ॥ इतराउभयपार्श्वेऊर्ध्वीकृत्यबद्धायारज्ज्वामार्गेणतदुपरिगमनेइतरादक्षेतरपदयोःपरस्परमुभयत्रान्वयः ॥ पथिचीवरवेष्टनापथिपतितंयच्चीवरंवस्त्रखंडंतत्परिधानेत्यर्थः ॥ ११ ॥ परान्येत्युभयत्रसंबध्यते ॥ लक्षणानिसामुद्रिकोक्तानि ॥ चिकेतिजानातिकथयतिवेत्यर्थः ॥ किज्ञानइतिकियातोरूपमिदम् ॥ १२ ॥ नैपुण्याद्दाक्ष्यात् ॥ १३ ॥ पुरुषस्यस्त्रियास्त्रियावापुरुषेणरहःसंबंधेजायमानेययावीर्यंनक्षरतिसागुटिका ॥ गुटिकातातसिद्धिदाकाचित् ॥ चक्षुषोरंजनस्पर्शमात्रेणाभीष्टदेशप्राप्त्यादर्शनादिसिद्धिरंजनसिद्धिस्तद्दाकाचित् ॥ धातुवादेसुवर्णादिसिद्धिकथनेऽन्याविदग्धानिपुणा ॥ पादुकायाःपादस्पर्शमात्रेणाभीष्टदेशप्राप्तिःपादुकासिद्धिस्तद्दापरा ॥ १४ ॥ अग्निस्तंभादिषुत्रिषुपरेत्यनुषज्जते ॥ खेचरीत्वमाकाशगामित्वम् ॥ अदृश्यत्वंचक्षुष्मतःसंमुखेपिदर्शनानर्हत्वम् ॥ १५ ॥ आकर्षणीसिद्धिर्नामइच्छयास्त्रियाःपुरुषस्यबलादानयनम् ॥ उच्चाटनंसुस्थस्यापिदौःस्थ्यापाद

वंशाधिरोहणेदक्षारज्जुमार्गेणचेतरा ॥ काचिद्वातुलचेष्टाऽभूत्पथिचीवरवेष्टना ॥ ११ ॥ अपत्यदाऽनपत्यानांपरातत्रपुरेऽवसत् ॥ काचित्करांघ्रिरेखाणां
लक्षणानिचिकेतिच ॥ १२ ॥ चित्रलेखननैपुण्यात्काचिज्जनमनोहरा ॥ वशीकरणमंत्रज्ञाकाचित्तत्रचचारह ॥ १३ ॥ गुटिकासिद्धिदाकाचित्का
चिदंजनसिद्धिदा ॥ धातुवादविदग्धान्यापादुकासिद्धिदापरा ॥ १४ ॥ अग्निस्तंभंजलस्तंभंवाक्स्तंभंचाप्यशिक्षयत् ॥ खेचरीत्वंददौकाचिददृश्यत्वं
परादद‍ौ ॥ १५ ॥ काचिदाकर्षणींसिद्धिंददावुच्चाटनंपरा ॥ काचिन्निजांगसौंदर्ययुवचित्तविमोहिनी ॥ १६ ॥ चिंतितार्थप्रदाकाचित्काचिज्ज्योतिः
कलावती ॥ इत्यादिवेषभाषाभिरनुकृत्यसमंततः ॥ १७ ॥ प्रत्यंगणंप्रतिगृहंप्राविशद्योगिनीगणः ॥ इत्थमब्दंचरंत्यस्तायोगिन्योऽहर्निशंपुरि ॥ १८ ॥
नच्छिद्रंलेभिरेकापिनृपविघ्नचिकीर्षवः ॥ ततःसमेत्यताःसर्वायोगिन्योवंध्यवांछिताः ॥ तस्थुःसंमंत्र्यतत्रैवनगतामंदरंपुनः ॥ १९ ॥ प्रभुकार्यम
निष्पाद्यसदःसंभावनैधितः ॥ कःपुरःशक्नुयात्स्थातुंस्वामिनोक्षतविग्रहः ॥ २० ॥ अन्यच्चचिंतितंताभिर्योगिनीभिरिदंमुने ॥ प्रभुंविनापिजीवामोनतुकाशीं
विनापुनः ॥ २१ ॥ प्रभूरुष्टोपिसद्भृत्येजीविकामात्रहारकः ॥ काशीहरेत्कराद्भ्रष्टापुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ २२ ॥ नाद्यापिकाशींसंत्यज्यतदारभ्यमहामुने ॥
योगिन्योन्यत्रतिष्ठंतिचरंत्योपिजगत्त्रयम् ॥ २३ ॥

नम् ॥ निजांगस्यसौंदर्येणलावण्येनयूनांचित्तस्यविमोहिनीक्षोभकर्त्री ॥१६॥ चिंतितार्थप्रदाऽभीष्टार्थप्रदा॥ज्योतिःकलाज्योतिर्विद्यातद्वती॥उपसंहरति ॥ इत्यादीति॥अनुकृत्यात्मानंरचयित्वेत्यर्थः ॥ ॥ १७ ॥ गणःसमूहः ॥ जनइतिकश्चित् ॥ १८ ॥ वंध्यंव्यर्थंवांछितंयासांतास्तथा ॥ १९ ॥ प्रभ्विति ॥ प्रभोःकार्यमनिष्पाद्याकृत्वासदःसंभावनैधितःसदसिसभायांसंभावनयाकार्यकरणेदक्षतया एधितोवर्धितोऽक्षतविग्रहःसन्जीवन्सन्नित्यर्थः ॥ स्वामिनोऽग्रेकःस्थातुंशक्नुयान्नकोपीत्यर्थः ॥ २० ॥ किंचान्यच्चेति ॥ इदंशब्दार्थमेवाह प्रभुंविनापीति सार्धेन ॥ २१ ॥ सद्भृत्यत्वंनामयथाशक्तिकार्यकारित्वम् ॥ २२ ॥ नाद्यापीतिस्कंदोक्तिः ॥ हेमहामुनेतदारभ्यतंकालमारभ्यजगत्त्रयंचरंत्योपियोगिन्योऽद्यापिकाशींविहायान्यत्रनैवतिष्ठंति ॥ यत्रकुत्रापिगत्वाकाश्यामेवागत्यातिष्ठंती

त्यर्थः ॥ २३ ॥ पुनरपितासामेवचिंतितमाह प्राप्यापीतिपंचभिः ॥ तितिक्षातित्यक्तुमिच्छाति ॥ किंपुनर्यस्त्यजतित्यक्तवान्वा यइति ॥ २४ ॥ मोक्षरूपस्यनिक्षेपस्यकलशीमाश्रयमित्यर्थः ॥२५॥
विमुखोपीश्वरोयदास्माकंसंमुखोभवितातदावयंकृतकृत्याःस्मेत्यन्वयः ॥ कथंभूतईश्वरः ॥ पुण्यंपुण्यहेतुःपुण्यस्वरूपोवा ॥२६ ॥ २७॥ कुतोनरमतेतत्राह ॥ शंभोरिति ॥२८॥२९॥ इत्थमितिश्लोक
द्वयेनप्रश्नचतुष्टयम् ॥३० ॥३१॥ सर्वेषांप्रश्नानांप्रत्युत्तरंप्रत्यभिज्ञापयतिभगवान्व्यासः ॥ श्रुत्वेति ॥३२॥ फलसहितंप्रथमप्रश्नप्रत्युत्तरंप्रतिजानातिस्कंदः॥नामधेयानीति ॥ क्षयंतिनश्यंति॥३३॥
नामान्याह गजाननेत्यष्टभिः ॥ तत्रप्रचण्डाचण्डविक्रमेतिसविशेषणमेकंनाम ॥ तापनीशोषणीदृष्टिरितिनामद्वयम् ॥ तापनीदृष्टिःशोषणीदृष्टिरितिवा ॥ तापनीशोषण्यौदृष्टीयस्याःसातापनी

प्राप्यापिश्रीमतींकाशींयास्तितिक्षतिदुर्मतिः ॥ सएवप्रत्युतत्यक्तोधर्मकामार्थमुक्तिभिः ॥२४॥ कःकाशींप्राप्यदुर्बुद्धिरपरत्रयियासति ॥ मोक्षनिक्षेपकलशीं
तुच्छश्रीकृतमानसः ॥ २५ ॥ विमुखोपीश्वरोस्माकंकाशीसेवनपुण्यतः ॥ संमुखोभवितापुण्यंकृतकृत्याःस्मतद्वयम् ॥ २६ ॥ दिनैःकतिपयैरेवसर्वज्ञो
पिसमेष्यति ॥ विनाकाशींनरमतेयतोऽन्यत्रत्रिलोचनः ॥ २७ ॥ शंभोःशक्तिरियंकाशीकाचित्सर्वैरगोचरा ॥ शंभुरेवहिजानीयादेतस्याःपरमंसुखम् ॥
॥ २८ ॥ इतिनिश्चित्यमनसिशंभोरानंदकानने ॥ अतिष्ठद्योगिनीवृंदंकयाचिन्माययावृतम् ॥ २९ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ इत्थंसमाकर्ण्यमुनिःपुनः
पप्रच्छषण्मुखम् ॥ कानिकानिचनामानितासांतानिवदेश्वर ॥ ३० ॥ भजनाद्योगिनीनांचकाश्यांकिंजायतेफलम् ॥ कस्मिन्पर्वणिताःपूज्याःकथं
पूज्याश्चतद्वद ॥ ३१ ॥ श्रुत्वेतिप्रश्नमौमेयोयोगिनीसंश्रयंततः ॥ प्रत्युवाचमुनेवच्मिशृणोत्ववहितोभवान् ॥ ३२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ नामधेया
निवक्ष्यामियोगिनीनांघटोद्भव ॥ आकर्ण्ययानिपापानिक्षयंतिभविनांक्षणात् ॥३३॥ गजाननासिंहमुखीगृध्रास्याकाकतुंडिका ॥ उष्ट्रग्रीवाहयग्रीवावाराही
शरभानना ॥३४॥ उलूकिकाशिवारावामयूरीविकटानना ॥ अष्टवक्राकोटराक्षीकुब्जाविकटलोचना ॥३५॥ शुष्कोदरीललज्जिह्वाश्वदंष्ट्रावानरानना ॥
ऋक्षाक्षीकेकराक्षीचबृहत्तुंडासुराप्रिया ॥ ३६ ॥ कपालहस्तारक्ताक्षीशुकीश्येनीकपोतिका ॥ पाशहस्तादंडहस्ताप्रचंडाचंडविक्रमा ॥ ३७ ॥ शिशुघ्नी
पापहंत्रीचकालीरुधिरपायिनी ॥ वसाधयागर्भभक्षाशवहस्तांत्रमालिनी ॥३८॥ स्थूलकेशीबृहत्कुक्षिःसर्पास्याप्रेतवाहना ॥ दंदशूककराक्रौंचीमृगशी
र्षावृषानना ॥ ३९ ॥ व्यात्तास्याधूमनिःश्वासाव्योमैकचरणोर्ध्वदृक् ॥ तापनीशोषणीदृष्टिःकोटरीस्थूलनासिका ॥ ४० ॥ विद्युत्प्रभाबला
कास्यामार्जारीकटपूतना ॥ अट्टाट्टहासाकामाक्षीमृगाक्षीमृगलोचना ॥४१॥ नामानीमानियोमर्त्यश्चतुःषष्टिंदिनेदिने ॥ जपेत्रिसंध्यंतस्येहदुष्टबाधाप्र
शाम्यति ॥ ४२ ॥ नडाकिन्योनशाकिन्योनकूष्मांडानराक्षसाः ॥ तस्यपीडांप्रकुर्वंतिनामानीमानियःपठेत् ॥ ४३ ॥

शोषणीदृष्टिरितिचैकंनाम ॥ तदाप्रचण्डाचण्डविक्रमेतिनामद्वयम् ॥ पूर्वस्मिन्पक्षेप्रतिश्लोकमष्टावष्टौनामानि ॥ अपरस्मिन्पक्षेचतुर्थश्लोकेनवनामानि ॥ सप्तमश्लोकेसप्तेतिविशेषः ॥ ३४ ॥ अष्टौ
अवयवावक्रायस्याःसातथा ॥ अष्टवक्रेतिक्वचित् ॥ कोटरेइवाक्षिणीयस्याःसातथा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वसाधयावसान्धयतिपिबतीतिवसाधयामेदःपायिनीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ दंदशूकक
रासर्पहस्तासर्पाकारहस्तेतिवा ॥ ३९ ॥ कोटरीकोटरवद्गभीरास्थूलोदरेत्यर्थः ॥ पुरुषोत्तमदेशेप्रसिद्धादेव्यामूर्तिविशेषरूपावा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ डाकिन्यःशाकिन्यश्चदुष्टग्रहविशेषाः

कूष्मांडागणविशेषाः॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ लघुकोलिप्रमाणतःसूक्ष्मबदरीफलप्रमाणेन ॥५१॥५२॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥ इति
श्रीरामानन्दकृतायांकाशिखण्डटीकायांपंचचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षट्चत्वारिंशकेध्यायेसर्वपापैकनाशने ॥ लोलार्कमहिमातावद्वर्ण्यतेऽतिमनोहरः ॥ १ ॥ काशीस्थानद्वा

शिशूनांशांतिकारीणिगर्भेशांतिकराणिच ॥ रणेराजकुलेवापिविवादेजयदान्यपि ॥ ४४ ॥ लभेदभीप्सितांसिद्धिंयोगिनीपीठसेवकः ॥ मंत्रांतराण्य
पिजपंस्तत्पीठेसिद्धिभाग्भवेत् ॥ ४५ ॥ बलिपूजोपहारैश्चधूपदीपसमर्पणैः ॥ क्षिप्रंप्रसन्नायोगिन्यःप्रयच्छेयुर्मनोरथान् ॥ ४६ ॥ शरत्कालेमहापूजां
तत्रकृत्वाविधानतः ॥ हवींषिहुत्वामंत्रज्ञोमहतींसिद्धिमाप्नुयात् ॥ ४७ ॥ आरभ्याश्वयुजःशुक्लांतिथिंप्रतिपदंशुभाम् ॥ पूजयेन्नवमींयावन्नरश्चिंचाति
तमाप्नुयात् ॥ ४८ ॥ कृष्णपक्षस्यभूतायामुपवासीनरोत्तमः ॥ तत्रजागरणंकृत्वामहतींसिद्धिमाप्नुयात् ॥ ४९ ॥ प्रणवादिचतुर्थ्यंतैर्नामभिर्भ
क्तिमान्नरः ॥ प्रत्येकंहवनंकृत्वाशतमष्टोत्तरंनिशि ॥ ५० ॥ ससर्पिषागुग्गुलुनालघुकोलिप्रमाणतः ॥ यांयांसिद्धिमभीप्सेततांतांप्राप्नोतिमानवः ॥५१॥
चैत्रकृष्णप्रतिपदितत्रयात्राप्रयत्नतः ॥ क्षेत्रविघ्नप्रशांत्यर्थंकर्तव्यापुण्यकृज्जनैः ॥ ५२ ॥ यात्रांचसांवत्सरिकींयोनकुर्यादवज्ञया ॥ तस्यविघ्नंप्रयच्छं
तियोगिन्यःकाशिवासिनः ॥ ५३ ॥ अग्रेकृत्वास्थिताःसर्वास्ताःकाश्यांमणिकर्णिकाम् ॥ तन्नमस्कारमात्रेणनरोविघ्नैर्नबाध्यते ॥ ५४ ॥ इतिश्रीस्कां
देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेचतुःषष्टियोगिन्यागमनंनामपंचचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥
गतेथयोगिनीवृंदेदेवदेवोघटोद्भव ॥ काशीप्रवृत्तिजिज्ञासुःप्राहिणोदंशुमालिनम् ॥१॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ सप्ताश्वत्वरितोयाहिपुरींवाराणसींशुभाम् ॥
यत्रास्तिसदिवोदासोधर्ममूर्तिर्महीपतिः ॥ २ ॥ तस्यधर्मविरोधेनयथातत्क्षेत्रमुद्वसेत् ॥ तथाकुरुष्वभो क्षिप्रंमावमंस्थाश्चतंनृपम् ॥ ३ ॥ धर्ममार्ग
प्रवृत्तस्यक्रियतेयावमानना ॥ साभवेदात्मनोनूनंमहदेनश्चजायते ॥ ४ ॥ तवबुद्धिविकासेनच्यवतेचेत्सधर्मतः ॥ तदासानगरीभानोत्वयोद्वास्याऽ
सहैःकरैः ॥ ५ ॥ कामक्रोधौलोभमोहौमत्सराहंकृतीअपि ॥ तेतत्रनभवेतांयत्तत्कालोपिनतंजयेत् ॥ ६ ॥ यावद्धर्मेस्थिराबुद्धिर्यावद्धर्मेस्थिरंमनः ॥
तावद्विघ्नोदयःक्वास्तिविपद्यपिरवेनृषु ॥ ७ ॥

दशादित्यान्वक्तुंप्रस्तावयति ॥ गतेऽथेति ॥ अंशुमालिनंसूर्यम् ॥ १ ॥ २ ॥ उद्वसेदुच्छिन्नंभवेत् ॥३॥ एनःपापम् ॥४॥ असहैर्दुःसहैःकरैरश्मिभिः ॥ पक्षान्तरेमूर्तिभेदेनकरैर्हस्तैः ॥ ५ ॥ काम
क्रोधाविति ॥ यद्यस्मात्तत्रराजनितेप्रसिद्धेमत्सराहंकृतीतौकामक्रोधौतौलोभमोहौचनभवेतांनसंभवतइत्यर्थः ॥ तत्तस्मात्कालोपिनतंजयेदित्यन्वयः ॥ ६ ॥ विपद्यपिआपत्कालेपि ॥ ७ ॥

ब्रध्नहेसूर्ययस्मात्त्वंसर्वेषांचेष्टितंवेत्स्यतएवजगच्चक्षुर्जगत्प्रकाशकोधर्माधर्मबोधकइतिवाकार्यसिद्धयेव्रज ॥ ८ ॥ देवस्याज्ञांरविरादायनभोध्वानमाकाशमार्गंगच्छतीतिनभोध्वगामन्यांमूर्तिं
प्रकल्प्याहोरात्रंदिननक्तमभिव्याप्यकाशीमभिमुखोऽभवत् काशींप्राप्तुंप्रवृत्तइत्यर्थः ॥९॥ त्वरयाकाश्यभिमुखत्वेहेतुमाह॥ मनसेति ॥ लोलःक्षुब्धआकुलइतियावत् ॥ आनंदितइतिवा॥ नैकपादतां
बहुपादतामित्यर्थः ॥ १० ॥ हंसत्वमिति ॥ तस्यसदासर्वदानभोध्वनीनस्यनभोमार्गगामिनःसूर्यस्यहंसत्वंहंतिगच्छतीतिहंसस्तस्यभावोहंसत्वंसफलतामगात् फलवज्जातमित्यर्थः ॥ तत्रहेतुगर्भंविशे
षणमाह॥काशींप्रतियियासतोगंतुमिच्छतः ॥११॥ अथेत्यानंतर्येमंगलेवा ॥ धर्मध्वस्तिंधर्मलोपम् ॥१२॥ विभावसुःसूर्यः॥ अवसरंछिद्रम् ॥ स्वधर्मिणिस्वधर्मनिष्ठे ॥ सुधर्मणीतिक्वचित् ॥१३॥
नानारूपमेवदर्शयति कदाचिदित्यादिना ॥ १४ ॥ दीनतांदरिद्रताम् ॥ १५ ॥ वेदबाह्यांपाषंडात्मिकाम् ॥ दृष्टःप्रत्ययोज्ञानंयस्यतद्दृष्टप्रत्ययंप्रत्यक्षज्ञानविषयमैहिकमेववस्तुजातम् ॥ चार्वा

सर्वेषामिहजंतूनांत्वंवेत्सिब्रध्नचेष्टितम् ॥ अतएवजगच्चक्षुर्व्रजत्वंकार्यसिद्धये ॥ ८ ॥ रविरादायदेवाज्ञांमूर्तिमन्यांप्रकल्प्यच ॥ नभोध्वगामहोरात्रंकाशी
मभिमुखोऽभवत् ॥ ९ ॥ मनसातीवलोलोऽभूत्काशीदर्शनलालसः ॥ सहस्रचरणोप्यैच्छत्तदाखेनैकपादताम् ॥ १० ॥ हंसत्वंतस्यसूर्यस्यतदासफ
लतामगात् ॥ सदानभोध्वनीनस्यकाशींप्रतियियासतः ॥ ११ ॥ अथकाशींसमासाद्यरविरंतर्बहिश्चरन् ॥ मनागपिनतद्भूपेधर्मध्वस्तिमवैक्षत ॥१२॥
विभावसुर्वसन्काश्यांनानारूपेणवत्सरम् ॥ क्वचिन्नावसरंप्रापतत्रराज्ञिसुधर्मिणि ॥ १३ ॥ कदाचिदतिथिर्भूतोदुर्लभंप्रार्थयन्रविः ॥ नतस्यराज्ञोविषये
दुर्लभंकिंचिदैक्षत ॥ १४ ॥ कदाचिद्याचकोजातोबहुदोपिकदाप्यभूत् ॥ कदाचिद्दीनतांप्राप्तःकदाचिद्गणकोप्यभूत् ॥ १५ ॥ वेदबाह्यांक्रियांचापिकदा
चित्प्रत्यपादयत्॥कदाचित्स्थापयामासदृष्टप्रत्ययमैहिकम् ॥१६॥ कदाचिज्जटिलोजातःकदाचिच्चदिगंबरः ॥ सकदाचिज्जांगुलिकोविषविद्याविशारदः॥
॥ १७ ॥ सर्वपाषंडधर्मज्ञःकदाचिद्ब्रह्मवाद्यभूत् ॥ ऐंद्रजालिकआसीच्चकदाचिद्भ्रामयञ्जनान् ॥ १८ ॥ नानाव्रतोपदेशैश्चकदाचित्सपतिव्रताः ॥ क्षो
भयामासबहुशःसदृष्टांतकथानकैः ॥ १९ ॥ कापालिकव्रतधरःकदाचिच्चाभवद्द्विजः ॥ कदाचिदपिविज्ञानीधातुवादीकदाचन ॥ २० ॥ क्वचिद्विप्रःक्व
चिद्राजपुत्रोवैश्योंत्यजःक्वचित् ॥ ब्रह्मचारीक्वचिदभूद्गृहीवनचरःक्वचित् ॥ २१ ॥ यतिःकदाचिदितिसद्रूपैरभ्रामयज्जनान् ॥ सर्वविद्यासुकुशलः
सर्वज्ञश्चाभवत्क्वचित् ॥ २२ ॥

काणांमतंस्थापयामासेत्यर्थः ॥ तथाचश्रूयते ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाइति ॥ १६ ॥ जटिलःपाशुपतोजटामात्रधारीवा ॥ जांगुलिकोवैद्यविशेषः ॥ एतस्यैवार्थमाह ॥ विषविद्याविशारदइति ॥
॥ १७ ॥ सर्वःश्रीरुद्रस्तेननिर्मितःपाषंडधर्मोवेदविरुद्धशैवागमोक्तधर्मस्तंजानातीतिसर्वपाषंडधर्मज्ञः ॥ तथाचपाद्मे ॥ स्वागमैःकल्पितैस्त्वंचजनान्मद्विमुखान्कुर्वितिभगवद्वचनम् ॥ ब्रह्मवादी
वेदवादी ॥ इंद्रजालंकुहकंतेनव्यवहरतीत्यैंद्रजालिकः॥१८॥ सदृष्टांतकथानकैर्दृष्टांतसहिताभिःकथाभिः ॥१९॥ कापालिकःशैवविशेषो लोकेयोगीतिप्रसिद्धस्तद्व्रतधरः ॥ द्विजःपक्षी ॥ द्विजोब्राह्मणः
सन्कापालिकव्रतधरइतिवा ॥ विज्ञानीब्रह्मज्ञानी ॥ धातुवादीस्वर्णादिसिद्धिवादी ॥ २०॥ अथवाकदाचिदभवद्द्विजइत्येतत्प्रपंचयति क्वचिद्विप्रइतिसार्धपादेन ॥२१॥ अभ्रामयद्भ्रामयामास ॥२२॥

॥ २३ ॥ चिंतयार्तःपीडितः ॥ २४ ॥ चिंतामेवाह मंदरमितिचतुर्भिः ॥ तत्तदा ॥ २५ ॥ उररीकृत्यस्वीकृत्य ॥ तस्यविश्वेश्वरस्यपुरःकथंतिष्ठेस्थास्यामि ॥ २६ ॥ ओंकृत्यस्वीकृत्य ॥
अवहेलमवज्ञाम् ॥ चएवार्थे ॥ यामिचेतिसंबध्यते ॥ २७ ॥ पतंगतांशलभताम् ॥ २८ ॥ यस्मादेवंतत्तस्मादत्रैवस्थास्यामीति ॥ एवकारार्थमेवाह ॥ नत्यक्ष्यामीति ॥ २९ ॥ तर्हिकार्यानिवेदने
पापंस्यान्नेत्याह ॥ पुरइति ॥ कार्यरूपमर्थंकार्यार्थमगोचरयित्वा इहकाश्यांतिष्ठतोमेयत्पापंभाविभविष्यतितस्यपापस्यकाशीनिष्कृतिःप्रायश्चित्तम् ॥ काशीवासइतिक्वचित्पाठः ॥३०॥ नकेवलमेतस्यै
वपापस्यकाशीनिष्कृतिःकिंत्वन्येषामपीत्याह ॥ अन्यान्यपीति ॥ सतामितिनप्रविशतांविशेषणंकिंतुकाशीप्रविष्टानांतथात्वात्तथोक्तम् ॥ ३१ ॥ किंच बुद्धीति ॥ आशासिशासितोहंकिंधर्मोहिरक्ष्यता

इतिनानाविधैरूपैश्चरन्काश्यांग्रहेश्वरः ॥ नकदापिजनेक्वापिच्छिद्रंप्रापकदाचन ॥ २३ ॥ ततोनिनिंदचात्मानंचिंतार्तःकश्यपात्मजः ॥ धिक्परप्रेष्यतां
यस्यांयशोलभ्येतनक्वचित् ॥ २४ ॥ ॥ मार्तंडउवाच ॥ ॥ मंदरंयदियाम्यद्यसद्यस्तत्क्रुद्ध्यतीश्वरः ॥ अनिष्पादितकार्यार्थेमयिसामान्यभृत्यवत् ॥
॥ २५ ॥ कोपमप्युररीकृत्ययदियायांकथंचन ॥ कथंतिष्ठेपुरस्तस्यतर्हिवैमूढभृत्यवत् ॥ २६ ॥ अथोंकृत्यावहेलंवायामिचेन्नकथंचन ॥ क्रोधान्निरी
क्षेत्त्यक्षोमांविषंपेयंतदामया ॥ २७ ॥ हरकोपानलेनूनंयदियातःपतंगताम् ॥ पितामहोपिमांत्रातुंतदाशक्ष्यतिनस्फुटम् ॥ २८ ॥ स्थास्याम्यत्रैवतान्नित्यं
नत्यक्ष्यामिकदाचन ॥ क्षेत्रसंन्यासविधिनावाराणस्यांकृताश्रमः ॥ २९ ॥ पुरःपुरारेःकार्यार्थमनिवेद्येहतिष्ठतः ॥ यत्पापंभाविमेतस्यकाशीपापस्यनि
ष्कृतिः ॥३०॥ अन्यान्यपिचपापानिमहांत्यल्पानियानिच ॥ क्षयंतितानिसर्वाणिकाशींप्रविशतांसताम् ॥३१॥ बुद्धिपूर्वंमयाचैतन्नपापंसमुपार्जितम् ॥
पुरारिणैवहिपुराऽऽशासिधर्मोहिरक्ष्यताम् ॥ ३२ ॥ धर्मोहिरक्षितोयेनदेहेसत्वरगत्वरे ॥ त्रैलोक्यंरक्षितंतेनकिंकामार्थैःसुरक्षितैः ॥ ३३ ॥ रक्षणीयोय
दिभवेत्कामःकामारिणाकथम् ॥ क्षणादनंगतांनीतोबहूनांसुखकार्यपि ॥३४॥ अर्थश्चेत्सर्वथारक्ष्यइतिकैश्चिदुदाहृतम् ॥ तत्कथंनहरिश्चंद्रोऽरक्षत्कुशिकनं
दने ॥ ३५ ॥ धर्मस्तुरक्षितःसर्वैरपिदेहव्ययेनच ॥ शिबिप्रभृतिभूपालैर्दधीचिप्रमुखैर्द्विजैः ॥ ३६ ॥ अयमेवहिवैधर्मःकाशीसेवनसंभवः ॥ रुषिताद
पिरुद्रान्मांरक्षिष्यतिनसंशयः ॥ ३७ ॥ अवाप्यकाशींदुष्प्रापांकोजहातिसचेतनः ॥ रत्नंकरस्थमुत्सृज्यकःकाचंसंजिघृक्षति ॥ ३८ ॥

मिति ॥ रक्षतेतिपाठेधर्मंरक्षतात्रिपुरारिणाधर्मोऽशासिरक्षितव्यइत्युक्तमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ धर्मरक्षणेनापिकिंतत्राह ॥ धर्मोहीति ॥ सुरक्षितैःशोभनप्रकारेणरक्षितैरपिकामार्थैःकिं नकिमपी
त्यर्थः ॥३३॥ कामार्थयोरक्षणाभावंतर्केणोपपादयति रक्षणीयइतिद्वयेन ॥ ३४ ॥ अरक्षदर्थमितिशेषः ॥ कुशिकनंदनेविश्वामित्रे ॥३५॥ एवंकामार्थयोररक्षणंतर्केणोपपाद्यधर्मस्यरक्षणंसाधयति ॥
धर्मस्त्विति ॥ शिबिर्हिशरणागतकपोतत्राणायस्वमांसंददाविति भारतेप्रसिद्धम् ॥ दधीचिस्तुयाचकेभ्योदेवेभ्यःस्वास्थीन्यददादितिचभागवते ॥ प्रभृतिप्रमुखशब्दाभ्यांकर्णजीमूतवाहनादयोगृ
ह्यन्ते ॥ तथाचश्रूयते ॥ त्वचंकर्णःशिबिर्मांसंजीवंजीमूतवाहनः ॥ ददौदधीचिरस्थीनिकिंनदेयंमहात्मनामिति ॥३६॥ नन्वेवमपिरुद्रस्यरोषादनिष्टंभविष्यतितत्रा॥अयमिति ॥३७॥ ननुतथाप्येता

वतानिर्बंधेनालमित्याशंक्यकाशीमाहात्म्यंवर्णयन्काशींप्राप्यप्राणिमात्रस्यगमनाभावंद्रढयति अवाप्येतिचतुर्भिः ॥ संजिघृक्षातिग्रहीतुमिच्छाति ॥ ३८ ॥ यियासतिगन्तुमिच्छति ॥ किंपुनर्योगतइतिभावः ॥ निधानंनिधिम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अनिष्टंस्वीकृत्यापिगमनाभावमाह कुपितइतिद्वाभ्याम् ॥ स्वात्मावबोधजंस्वस्यआत्मनाआत्मत्वेनेतियावत् ॥ योऽवबोधोज्ञानंतस्माज्जातम् ॥ स्वस्यात्मनोयोऽवबोधोनित्यशुद्धमुक्तस्वरूपत्वेनज्ञानंतस्माज्जातमितिवा ॥ ४२ ॥ खद्योताभानिरात्रौप्रकाशमानःक्षुद्रकीटविशेषःखद्योतो जुनीतिगौडेप्रसिद्धस्ततसदृशानि ॥४३॥ ४४ ॥

वाराणसींसमुत्सृज्ययस्त्वन्यत्रयियासति ॥ हत्वानिधानंपादेनसोर्थमिच्छतिभिक्षया ॥ ३९ ॥ पुत्रमित्रकलत्राणिक्षेत्राणिचधनानिच ॥ प्रतिजन्मेहलभ्यंतेकाश्येकानैवलभ्यते ॥ ४० ॥ येनलब्धापुरीकाशीत्रैलोक्योद्धरणक्षमा ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यदुष्प्रापंतेनलब्धंमहासुखम् ॥ ४१ ॥ कुपितोपिहिमेरुद्रस्तेजोहानिंविधास्यति ॥ काश्यांचलप्स्येतत्तेजोयद्वैस्वात्मावबोधजम् ॥ ४२ ॥ इतराणीहतेजांसिभासंतेतावदेवहि ॥ खद्योताभानियावन्नोजृंभतेकाशिजंमहः ॥ ४३ ॥ इतिकाशीप्रभावज्ञोजगच्चक्षुस्तमोनुदः ॥ कृत्वाद्वादशधात्मानंकाशीपुर्यांव्यवस्थितः ॥ ४४ ॥ लोलार्कउत्तरार्कश्चसांबादित्यस्तथैवच ॥ चतुर्थोद्रुपदादित्योमयूखादित्यएवच ॥ ४५ ॥ खखोलकश्चारुणादित्योवृद्धकेशवसंज्ञकौ ॥ दशमोविमलादित्योगंगादित्यस्तथैवच ॥ ॥ ४६ ॥ द्वादशश्चयमादित्यःकाशिपुर्यांघटोद्भव ॥ तमोऽधिकेभ्योदुष्टेभ्यःक्षेत्रंरक्षंत्यमीसदा ॥ ४७ ॥ तस्यार्कस्यमनोलोलंयदासीत्काशिदर्शने ॥ अतोलोलार्कइत्याख्याकाश्यांजाताविवस्वतः ॥ ४८ ॥ लोलार्कस्त्वसिसंभेदेदक्षिणस्यांदिशिस्थितः ॥ योगक्षेमंसदाकुर्यात्काशीवासिजनस्यच ॥ ॥ ४९ ॥ मार्गशीर्षस्यसप्तम्यांषष्ठ्यांवारविवासरे ॥ विधायवार्षिकींयात्रांनरःपापैःप्रमुच्यते ॥ ५० ॥ कृतानियानिपापानिनरैःसंवत्सरावधि ॥ नश्यंतिक्षणतस्तानिषष्ठ्यर्केलोलदर्शनात् ॥ ५१ ॥ नरःस्नात्वासिसंभेदेसंतर्प्यपितृदेवताः ॥ श्राद्धंविधायविधिनापित्रानृण्यमवाप्नुयात् ॥५२॥ लोलार्कसंगमेस्नात्वादानंहोमंसुरार्चनम् ॥ यत्किंचित्क्रियतेकर्मतदानंत्यायकल्पते ॥ ५३ ॥ सूर्योपरागेलोलार्केस्नानदानादिकाःक्रियाः ॥ कुरुक्षेत्राद्दशगुणाभवंतीहनसंशयः ॥ ५४ ॥ लोलार्केरथसप्तम्यांस्नात्वागंगासिसंगमे ॥ सप्तजन्मकृतैःपापैर्मुक्तोभवतितत्क्षणात् ॥ ५५ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तमोधिकेभ्यआत्यन्तिकतामसेभ्यः ॥ ४७ ॥ लोलार्कनामनिर्वक्ति ॥ तस्यार्कस्येति ॥ लोलमानन्दितम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ षष्ठ्यर्केषष्ठ्यायुक्तेऽर्कदिने ॥ ॥५१॥५२॥ लोलार्कसङ्गमेलोलार्कसमीपेसङ्गमोलोलार्केणवासङ्गमःलोलार्कसंगमस्तस्मिन् ॥ लोलार्कसम्भवइतिपाठे लोलार्कस्यसम्भवोयस्मिन्संगमेतस्मिन्नित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ रथसप्तम्यां

माघशुक्लसप्तम्याम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ पामाविचर्चिकयोरवान्तरभेदः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ आप्येतआप्यते ॥ ६१ ॥ नन्वादित्योवैयूपोयजमानःप्रस्तरइत्यादिवदर्थ
वादोभविष्यतिनेत्याह ॥ नार्थवादोयमिति ॥ यथाऽयमर्थवादोनभवतितथापूर्वमेवव्याख्यातमिति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अर्थवादवक्तॄणांदोषंस्वयमेवाह ॥ उदाहरतीति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥
॥ ६६ ॥ किंच तस्यांदिशिदुष्टानांप्रवेशोप्यत्रनास्तीत्याह ॥ लोलार्केति ॥ लो[illegible]र्कस्यकरैरश्मिभिर्निष्टप्तादग्धाअसिर्नदीतस्याधारयाप्रवाहेणविखंण्डितागतिवैकल्यम्प्रापिताःमहामलाअपिका

प्रत्यर्कवारंलोलार्कंयःपश्यतिशुचिव्रतः ॥ नतस्यदुःखंलोकेस्मिन्कदाचित्संभविष्यति॥५६॥ नतस्यदुःखंनोपामानदद्रुर्नविचर्चिका ॥ लोलार्कमर्केंयः
पश्येत्तत्पादोदकसेवकः ॥ ५७ ॥ वाराणस्यामुषित्वापियोलोलार्कंनसेवते ॥ सेवंतेतंनरंनूनंक्लेशाःक्षुद्व्याधिसंभवाः ॥ ५८ ॥ सर्वेषांकाशितीर्थानांलो
लार्कःप्रथमंशिरः ॥ ततोऽगान्यन्यतीर्थानितज्जलप्लावितानिहि ॥ ५९ ॥ तीर्थांतराणिसर्वाणिभूमीवलयगान्यपि ॥ असिसंभेदतीर्थस्यकलांनार्हं
तिषोडशीम् ॥ ६० ॥ सर्वेषामेवतीर्थानांस्नानाद्यल्लभ्यतेफलम् ॥ तत्फलंसम्यगाप्येतनरैर्गंगासिसंगमे ॥ ६१ ॥ नार्थवादोयमुदितःस्तुतिवादोनवै
मुने ॥ सत्यंयथार्थवादोयंश्रद्धेयःसद्भिरादरात् ॥ ६२ ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षाद्यत्रस्वर्गतरंगिणी ॥ मिथ्यातत्रानुमन्यंतेतार्किकाश्चानुसूयकाः ॥ ६३ ॥
उदाहरंतियेमूढाःकुतर्कबलदर्पिताः ॥ काश्यांसर्वेर्थवादोयंतेविट्कीटायुगेयुगे ॥ ६४ ॥ कस्यचित्काशितीर्थस्यमहिम्नोमहतस्तुलाम् ॥ नाधिरोहेन्मुने
नूनमपित्रैलोक्यमंडपः ॥ ६५ ॥ नास्तिकावेदबाह्याश्चशिश्नोदरपरायणाः ॥ अंत्यजाताश्चयेतेषांपुरःकाशीनवर्ण्यताम् ॥ ६६ ॥ लोलार्ककरनि
ष्टप्ताअसिधाराविखंडिताः ॥ काश्यांदक्षिणदिग्भागेनाविशेयुर्महामलाः ॥६७॥ महिमानमिमंश्रुत्वालोलार्कस्यनरोत्तमः ॥ नदुःखीजायतेक्वापिसंसारेदुः
खसागरे ॥ ६८ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेलोलार्कवर्णनंनामषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥
स्कंदउवाच ॥ ॥ अथोत्तरस्यामाशायांकुंडमर्काख्यमुत्तमम् ॥ तत्रनाम्नोत्तरार्केणरश्मिमालीव्यवस्थितः ॥ १ ॥

शीस्थद्वेषिणोवानविशेयुर्नप्रविशन्तीतिपक्षांतरेलोलार्काणांतत्सदृशानांतेजस्विनांशूराणांकरैर्हस्तैर्निष्टप्तानितरान्ताडितास्तेषामेवासिधारयाखड्गधारयाविखण्डिताविशेषेणखण्डिताःखड्गच्छेदंप्रापिताय
थानविशन्तीतिशब्दश्लेषालङ्कारोयम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दविरचितायांकाशीखण्डटीकायांषट्चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४६ ॥ चत्वारिंशेथसप्तोर्ध्वेऽध्यायेपरमपावने ॥
उत्तरार्कस्यमाहात्म्यंवर्ण्यतेऽतिमनोहरम् ॥ १ ॥ लोलार्कउत्तरार्कश्चेत्यादिनाद्वादशादित्याउपक्षिप्तास्तत्रलोलार्कस्यसम्भवंमाहात्म्यंचोक्त्वोत्तरार्कस्यापितेआह ॥ अथेति ॥ रश्मिमालीसूर्यः ॥ १ ॥

तस्यकृत्यमाह ॥ तापयन्निति ॥ २ ॥ ३ ॥ शुभव्रतानाम्ना ॥ ४ ॥ सुलक्षणांनाम्ना ॥ ५ ॥ मूलर्क्षस्यमूलनक्षत्रस्यप्रथमेपादेतथाबृहस्पतौकेंद्रेलग्नचतुर्थदशमसप्तमान्यतमास्मिन्
राशौस्थितेसति ॥ ६ ॥ ७ ॥ समैधिष्टअवर्धत ॥ ८ ॥ ९ ॥ कस्मैदत्तासतीयंसुखंलभेत् ॥ दत्त्वासुखंलभइतिक्वचित् ॥ १० ॥ ११ ॥ तन्मूलर्क्षविपाकेनकन्यायामूलनक्षत्रफलेन ॥ तत्तदे

तापयन्दुःखसंघातंसाधूनाप्याययन्रविः ॥ उत्तरार्कोमहातेजाःकाशींरक्षतिसर्वदा ॥ २ ॥ तत्रेतिहासोयोवृत्तस्तंनिशामयसुव्रत ॥ विप्रःप्रियव्रतोनामक
श्चिदात्रेयवंशजः ॥ ३ ॥ आसीत्काश्यांशुभाचारःसदातिथिजनप्रियः ॥ भार्याशुभव्रतातस्यबभूवातिमनोहरा ॥ ४ ॥ भर्तृशुश्रूषणरतागृहकर्मसुपे
शला ॥ तस्यांसजनयामासकन्यामेकांसुलक्षणाम् ॥ ५ ॥ मूलर्क्षप्रथमेपादेतथाकेंद्रेबृहस्पतौ ॥ ववृधेसागृहेपित्रोःशुक्लेपक्षेयथाशशी ॥ ६ ॥ सुरूपा
विनयाचारापित्रोश्चप्रियकारिणी ॥ अतीवनिपुणाजातागृहोपस्करमार्जने ॥ ७ ॥ यथायथासमैधिष्टसाकन्यापितृमंदिरे ॥ तथातथापितुस्तस्याश्चितासं
ववृधेतराम् ॥ ८ ॥ कस्मैदेयावराकन्यासुरम्येयंसुलक्षणा ॥ अस्याअनुगुणोलभ्यःक्वमयावरउत्तमः ॥ ९ ॥ कुलेनवयसाचापिशीलेनापिश्रुतेनच ॥
रूपेणार्थेनसंयुक्तःकस्मैदत्तासुखंलभेत् ॥ १० ॥ इतिचिंतयतस्तस्यज्वरोभूदतिदारुणः ॥ यश्चिताख्योज्वरःपुंसामौषधैर्नापिशाम्यति ॥ ११ ॥
तन्मूलर्क्षविपाकेनचिंताख्येनज्वरेणच ॥ सविप्रःपंचतांप्राप्तस्त्यक्त्वासर्वगृहादिकम् ॥ १२ ॥ पितर्युपरतेतस्याःकन्यायाःसाजनन्यपि ॥ शुभव्रतापरि
त्यज्यतांकन्यांपतिमन्वगात् ॥ १३ ॥ धर्मोयंसहचारिण्याजीवताजीवतापिवा ॥ पत्यासहैवस्थातव्यंपतिव्रतयुजासदा ॥ १४ ॥ नापत्यंपातिनोमातान
पितानैवबांधवाः ॥ पत्युश्चरणशुश्रूषापायाद्वैकेवलंस्त्रियम् ॥ १५ ॥ सुलक्षणापिदुःखार्तापित्रोःपंचत्वमाप्तयोः ॥ और्ध्वदैहिकमापाद्यदशाहंविनिवर्त्यच ॥
॥ १६ ॥ चिंतामवापमहतीमनाथादैन्यमागता ॥ कथमेकाकिनीपित्रामात्राहीनाभवांबुधेः ॥ १७ ॥ दुस्तरंपारमाप्स्यामिस्त्रीत्वंसर्वाभिभावियत् ॥
नकस्मैचिद्वरायाहंपितृभ्यांप्रतिपादिता ॥ १८ ॥ तदद्त्ताकथंस्वैरमहमन्यंवरंवृणे ॥ वृतोपिनकुलीनश्चेद्गुणवान्नचशीलवान् ॥ १९ ॥ स्वाधीनोपि
नतत्तेनवृतेनापिहिकिंभवेत् ॥ इतिसंचिंतयंतीसारूपौदार्यगुणान्विता ॥ २० ॥ युवभिर्बहुभिर्नित्यंप्रार्थितापिमुहुर्मुहुः ॥ नकस्यापिददौबालाप्रवेशं
निजमानसे ॥ २१ ॥ पित्रोरुपरतिंदृष्ट्वावात्सल्यंचतथाविधम् ॥ निनिंदबहुधात्मानंसंसारंचनिनिंदह ॥ २२ ॥ याभ्यामुत्पादिताचाहंयाभ्यांचपरिपा
लिता ॥ पितरौकुत्रतौयातौदेहिनोधिगनित्यताम् ॥ २३ ॥

तिवा ॥ पंचतांमरणम् ॥ १२ ॥ पतिमन्वगाद्दत्ताग्निपतिदेहमनुस्वयमग्नौविवेशेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अनुगमनेहेतुमाह ॥ धर्मोयमिति ॥ १४ ॥ पत्यासहैवस्थातव्यमित्यत्रा[illegible]हेतुमाह ॥ नापत्य
मिति ॥ १५ ॥ और्ध्वदैहिकम् ॥ द्वादशाहपिंडादि ॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्वैरभिभवितुंशीलंयस्यतत्सर्वाभिभावि ॥ १८ ॥ गुणवान्नचेदित्यनुषज्जते ॥ १९ ॥ तत्तदा ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ देहिनोधिगनित्यतां

देहिनोजीवस्यानित्यतांप्रतिधिगस्त्वित्यर्थः ॥ २३ ॥ अहोइति ॥ अहोखेदे ॥ खेदातिशयार्थावीप्सा ॥ यथाममपुरोऽग्रतःपित्रोरंगत्वंत्वप्रत्ययोऽत्राविवक्षितः ॥ अंगमित्यर्थः ॥ तथाममापिदेहोवि
नाशीत्यर्थः ॥ अयंदेहोप्यहोगंतेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ पंचषासुपंचसुषट्सुवासमासुसंवत्सरेषु ॥ २८ ॥ २९ ॥ करुणाआत्मानियस्यास्तयादयास्वरूपयेतिवा ॥
यादेवीसर्वभूतेषुदयारूपेणसंस्थितेत्युक्तेः ॥ करुणायुक्तात्मनेतिव्यधिकरणंवा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मुखपीयूषवर्षिणीमास्यामृतस्राविणीम् ॥ उदमीलयत्व्यकासयत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

अहोदेहोप्यहोगत्वंयथापित्रोःपुरोमम ॥ इतिनिश्चित्यसाबालाविजितेंद्रियमानसा ॥ २४ ॥ ब्रह्मचर्यंदृढंकृत्वातपउग्रंचचारह ॥ उत्तरार्कस्यदेवस्यसमी
पेस्थिरमानसा ॥२५॥ तस्यांतपस्यमानायामेकाच्छागीलघीयसी ॥ तत्रप्रत्यहमागत्यातिष्ठेत्तत्पुरतोऽचला ॥२६॥ तृणपर्णादिकंकिंचित्सायमभ्यवहृ
त्यसा ॥ तत्कुंडपीतपानीयास्वस्वामिसदनंव्रजेत् ॥ २७ ॥ ततइत्थंव्यतीतासुपंचषासुसमासुच ॥ लीलयाविचरन्देवस्तत्रदेव्यासहागतः ॥ २८ ॥
सन्निधावुत्तरार्कस्यतपस्यंतींसुलक्षणाम् ॥ स्थाणुवन्निश्चलांस्थाणुरद्राक्षीत्तपसाकृशाम् ॥२९॥ ततोगिरिजयाशंभुर्विज्ञप्तःकरुणात्मना ॥ वरेणानुगृहाणे
मांबंधुहीनांसुमध्यमाम् ॥ ३० ॥ शर्वाणीगिरमाकर्ण्यततःशर्वःकृपानिधिः ॥ समाधिमीलिताक्षींतामुवाचवरदोहरः ॥ ३१ ॥ सुलक्षणेप्रसन्नोस्मिवरं
वरयसुव्रते ॥ चिरंखिन्नासितपसाकस्तेऽस्तीहमनोरथः ॥३२॥ सापिशंभोर्गिरंश्रुत्वामुखपीयूषवर्षिणीम् ॥ महासंतापशमनींलोचनेउदमीलयत् ॥३३॥
त्र्यक्षंप्रत्यक्षमावीक्ष्यवरदानोन्मुखंपुरः ॥ देवींचवामभागस्थांप्रणनामकृतांजलिः ॥ ३४ ॥ किंवृणेयावदित्थंसाचिंतयेच्चारुमध्यमा ॥ तावत्तयानिरै
क्षिष्टवराकीबर्करीपुरः ॥ ३५ ॥ आत्मार्थंजीवलोकेस्मिन्कोनजीवतिमानवः ॥ परंपरोपकारार्थंयोजीवतिसजीवति ॥ ३६ ॥ अनयामत्तपोवृत्तिसा
क्षिण्याबह्वनेहसम् ॥ असेव्यहंतदेतस्यैवरयामिजगत्पतिम् ॥ ३७ ॥ परामृश्यमनस्येतत्प्राहत्र्यक्षंसुलक्षणा ॥ कृपानिधेमहादेवयदिदेयोवरोमम ॥
॥ ३८ ॥ अजशावीवराक्येषातर्हिप्रागनुगृह्यताम् ॥ वक्तुंपशुत्वान्नोवेत्तिकिंचिन्मद्भक्तिपेशला ॥ ३९ ॥ इतिवाचंनिशम्येशःपरोपकृतिशालिनीम् ॥
सुलक्षणायानितरांतुतोषप्रणतार्तिहा ॥ ४० ॥ देवदेवस्ततःप्राहदेविपश्यगिरींद्रजे ॥ साधूनामीदृशीबुद्धिःपरोपकरणोर्जिता ॥ ४१ ॥ तेधन्याःसर्वलो
केषुसर्वधर्माश्रयाश्चते ॥ यतंतेसर्वभावेनपरोपकरणायये ॥४२॥ संचयाःसर्ववस्तूनांचिरंतिष्ठंतिनोक्वचित् ॥ सुचिरंतिष्ठतेचैकंपरोपकरणंप्रिये ॥४३॥
धन्यासुलक्षणाचैषायोग्याऽनुग्रहकर्मणि ॥ ब्रूहिदेविवरोदेयःकोऽस्यैच्छाग्यैचकःप्रिये ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ सर्वसृष्टिकृतांकर्तःसर्वज्ञप्रणता
र्तिहन् ॥ सुलक्षणाशुभाचारासखीमेस्तुशुभोद्यमा ॥ ४५ ॥ यथाजयाचविजयायथाचैवजयंतिका ॥ शुभानंदासुनंदाचकौमुदीचयथोर्मिला ॥ ४६ ॥

निरैक्षिष्टदृष्टा ॥ वराकीतुच्छा ॥ बर्करीच्छागी ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ बह्वनेहसंबहुकालम् ॥ असेविसेविता ॥ अहंसुलक्षणा ॥ तत्तस्मात् ॥ एतस्यैएतदर्थम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अजशावीच्छाग
सुता ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अनुग्रहकर्मणिअनुकूलकार्येयोग्या ॥ अस्यैसुलक्षणायै ॥ ४४ ॥ शुभायोद्यमोयस्याःसाशुभोद्यमा ॥ ४५ ॥ जयतिसर्वोत्कर्षेणतिष्ठतीतिजया ॥

विशेषेणजयतिविजया ॥ अन्यासामपियथायथंनामनिर्वचनंज्ञेयम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥४९॥५० ॥ ५१ ॥ समयामांमत्समीपे ॥ चंचच्चामरधारिणीस्फुरद्बालव्यजनहस्ता ॥५२॥ एषापिबर्करी
तिसंबंधः ॥ इहकाश्याम् ॥ अत्रैवकाश्यामेवेतिशब्देनेश्वरीच्छयाभगवतईश्वरस्यवरदानाच्चकाश्यांमृतायाअपिबर्कर्यादेहसंबंधइतिद्योत्यते ॥ नह्यघटितघटनापटीयस्यास्तस्याःकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुं
समर्थस्यतस्यचनकिमप्यशक्यमितिभावः ॥ केनचिन्निमित्तेनक्षेत्राद्बहिर्निःसृत्यमृतासत्यत्रोत्पन्नेतिवाज्ञेयम् ॥ ५३ ॥ अक्षुब्धाचित्तयास्थिरांतःकरणया ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ बर्करीकुंडमिति ॥ तुशब्देन

यथाचंपकमालाचयथामलयवासिनी ॥ कर्पूरलतिकायद्वद्गंधधारायथाशुभा ॥ ४७ ॥ अशोकाचविशोकाचयथामलयगंधिनी ॥ यथाचंदननिः
श्वासायथामृगमदोत्तमा ॥ ४८ ॥ यथाचकोकिलालापायथामधुरभाषिणी ॥ गद्यपद्यनिधिर्यद्वदनुक्तज्ञायथाचसा ॥ ४९ ॥ दृगंचलेंगितज्ञाचय
थाकृतमनोरथा ॥ गानाचित्तहरायद्वत्तथास्त्वेषासुलक्षणा ॥ ५० ॥ अतिप्रियाभवित्रीमेयद्वालब्रह्मचारिणी ॥ अनेनैवशरीरेणदिव्यावयवभूषणा ॥
॥ ५१ ॥ दिव्यांबरादिव्यगंधादिव्यज्ञानसमन्विता ॥ समयामांसदैवास्तांचंचच्चामरधारिणी ॥ ५२ ॥ एषापिकाशिराजस्यकुमार्यस्त्विहबर्करी ॥
अत्रैवभोगान्संप्राप्यमुक्तिंप्राप्स्यत्यनुत्तमाम् ॥ ५३ ॥ अनयात्वर्ककुंडेस्मिन्पुष्येमासिरवेर्दिने ॥ स्नातंत्वनुदितेसूर्येशीतादक्षुब्धचित्तया ॥ ५४ ॥
राजपुत्रीततःपुण्यादस्त्वेषाशुभलोचना ॥ वरदानप्रभावेणतवविश्वेश्वरप्रभो ॥ ५५ ॥ बर्करीकुंडमित्याख्यात्वर्ककुंडस्यजायताम् ॥ एतस्याःप्रतिमापू
ज्याभविष्यत्यत्रमानवैः ॥ ५६ ॥ उत्तरार्कस्यदेवस्यपुष्येमासिरवेर्दिने ॥ कार्यासांवत्सरीयात्रानतैःकाशीफलेप्सुभिः ॥५७॥ मृडान्याभिहितंसर्वंकृत्वै
तद्विश्वगोविभुः ॥ विश्वनाथोविवेशाथप्रासादंस्वमतर्कितः ॥ ५८ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ लोलार्कस्यचमाहात्म्यमुत्तरार्कस्यचाद्विज ॥ कथितंते
महाभागसांबादित्यंनिशामय ॥ ५९ ॥ श्रुत्वैतत्पुण्यमाख्यानंशुभंलोलोत्तरार्कयोः ॥ व्याधिभिर्नाभिभूयेतनदारिद्र्येणबाध्यते ॥ ६० ॥ इतिश्रीस्कां
देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेउत्तरार्कवर्णनंनामसप्तचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४७ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृणुष्वमैत्राव
रुणेद्वारवत्यांयदूद्वहः ॥ दानवानांवधार्थायभुवोभारापनुत्तये ॥ १ ॥

कुंडांतरादस्यकुंडस्याधिक्यंद्योत्यते ॥ एतस्याःबर्कर्याः ॥ ५६ ॥ नतैर्नम्रैर्भक्तैरितियावत् ॥ नरैरितिवापाठः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ श्रुत्वेति ॥ एतदध्यायद्वयेनोक्तम् ॥ लोलार्कस्यात्रकथनं
श्रवणफलख्यापनाय ॥ ६० ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्तचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ अष्टाधिकेथचत्वारिंशकेध्यायेमनोरमे ॥ सांबादित्यस्यमहिमावर्ण्य
तेतिस्फुटःशुभः ॥ १ ॥ सांबादित्योत्पत्तिंवक्तुंश्रोतॄनभिमुखीकुर्वन्नुपोद्घातंरचयति ॥ शृणुष्वेति ॥ आत्मनेपदमार्षम् ॥ श्लोकचतुष्टयंवाक्यम् ॥ द्वारवत्यांस्वयंकृष्णःसदानंदरूपोदेवक्यांवसुदेवतः

सकाशाद्वासुदेवनामा जगद्धामजगतामाश्रयआविरासीत्तस्यसाशीतिलक्षमशीत्यासहलक्षंसाशीतिलक्षंकुमाराआसन्नित्यन्वयः ॥ एकषष्टिसहस्रंचान्यद्बोद्धव्यम् ॥ किमर्थमाविरासीत्तदाह ॥ दानवाना
मिति ॥ १ ॥ २ ॥ कुमारान्विशिनष्टि स्वर्गेपीतिसार्धेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ यस्यांद्वारकायामाविरासीत्तांद्वारकांद्रष्टुंनारदआजगामेतिचतुर्थेनान्वयः ॥ तानितिपाठेतान्बालकान्द्रष्टुमित्यर्थः ॥
नारदंविशिनष्टि मानसःपुत्रोब्रह्मणइत्यादिना ॥ तपसांनिधिराश्रयः ॥ कृतंवल्कलेनकौपीनंयेनसः॥ कृतंकृष्णाजिनमेवांवरंयेनसः ॥ ५ ॥ गृहीतोब्रह्मदंडोब्रह्मचारियोग्योदंडोयेनसः ॥ त्रिवृत्त्रि
गुणितामौंजीमुंजनिर्मितामेखलायस्यसः ॥ उरस्थलेउरस्थलेनवालसंतीयातुलसीमालातयासमलंकृतः ॥ उरस्थलस्थेतिक्वचित्पाठः ॥ लसज्जलस्थेतिपाठेलसंतीयाजलस्थाऽऽर्द्रातुलसीमालातयेत्यर्थः
॥ ६ ॥ गोपीचंदननिर्यासेनरसेनगोपीचंदननिर्यासएववालसदंगविलेपनंयस्यसः ॥ मूर्तश्चासावुत्कृष्टोज्वलनश्चेतिमूर्तोज्ज्वलनस्तद्वत् ॥ मूर्तोज्वलनवादितिपाठेतद्धितार्थोपसर्जनस्यापिज्वलनस्यमूर्तइति

आविरासीत्स्वयंकृष्णःकृष्णवर्त्मप्रतापवान् ॥ वासुदेवोजगद्धामदेवक्यांवसुदेवतः ॥२॥ साशीतिलक्षंतस्यासन्कुमाराअर्कवर्चसः॥स्वर्गेपिताहशाबालाः
सुशीलानहिकुंभज ॥ ३ ॥ अतीवरूपसंपन्नाअतीवसुमहाबलाः ॥ अतीवशस्त्रशास्त्रज्ञाअतीवशुभलक्षणाः ॥ ४ ॥ तांद्रष्टुंमानसःपुत्रोब्रह्मणस्तपसां
निधिः ॥ कृतवल्कलकौपीनोधृतकृष्णाजिनांबरः ॥ ५ ॥ गृहीतब्रह्मदंडश्चत्रिवृन्मौंजीसुमेखलः ॥ उरस्थलस्थतुलसीमालयासमलंकृतः ॥ ६ ॥ गोपी
चंदननिर्यासलसदंगविलेपनः ॥ तपसाकृशसर्वांगोमूर्तोज्वलनवज्वलन् ॥७॥ आजगामांबरचरोनारदोद्वारकांपुरीम् ॥ विश्वकर्मविनिर्माणांजितस्वर्ग
पुरीश्रियम् ॥८॥ तंदृष्ट्वानारदंसर्वेविनम्रतरकंधराः ॥ प्रबद्धमूर्धांजलयःप्रणेमुर्वृष्णिनंदनाः ॥ ९ ॥ सांबःस्वरूपसौंदर्यगर्वसर्वस्वमोहितः ॥ नननाममु
निंतत्रहसंस्तद्रूपसंपदम् ॥ १० ॥ सांबस्यतमभिप्रायंविज्ञायसमहामुनिः ॥ विवेशसुमहारम्यंनारदःकृष्णमंदिरम् ॥ ११ ॥ कृष्णोथदृष्ट्वाऽऽगच्छंतं
प्रत्युद्गम्यचनारदम् ॥ मधुपर्केणसंपूज्यस्वासनेचोपवेशयत् ॥ १२ ॥ कृत्वाकथाविचित्रार्थास्ततएकांतवर्तिनः ॥ कृष्णस्यकर्णेऽकथयन्नारदःसांबचे
ष्टितम् ॥ १३ ॥ अवश्यंकिंचिदत्राऽस्तियशोदानंदवर्धन ॥ प्रायशस्तन्नघटतेऽसंभाव्यंनाथवास्त्रियाम् ॥ १४ ॥ यूनांत्रिभुवनस्थानांसांबोऽतीवसु
रूपवान् ॥ स्वभावचंचलाक्षीणांचेतोवृत्तिःसुचंचला ॥ १५ ॥ अपेक्षंतेनमुग्धाक्ष्यःकुलंशीलंश्रुतंधनम् ॥ रूपमेवसमीक्षंतेविषमेषुविमोहिताः ॥१६॥
अथवाविदितंनोतेबल्लवीनांविचेष्टितम् ॥ विनाष्टौनायिकाःकृष्णकामयंतेऽबलाह्यमुम् ॥ १७ ॥ वामभ्रुवांस्वभावाच्चनारदस्यचवाक्यतः ॥ विज्ञाता
ऽखिलवृत्तांतस्तथ्यंकृष्णोप्यमन्यत ॥ १८ ॥

विशेषणंछांदसम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ उपवेशयदुपावेशयत् ॥ अडभावआर्षः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अवश्यमिति ॥ हेयशोदानंदवर्धनअत्रांतःपुरेकिंचिदस्तिकिंतुप्रायशस्तन्नघटते ॥
अथवास्त्रियामसंभाव्यंनापितुसर्वंसंभाव्यमित्यर्थः ॥ १४ ॥ किंचिच्छब्दोक्तमेवदर्शयति यूनामितिद्वयेन ॥ इवैवार्थे ॥ शोभनरूपवानेवेत्यर्थः ॥ सरूपवानितिपाठेससांबः ॥ १५ ॥ विषमेषुः
कामस्तेनमोहिताः ॥ १६ ॥ एवंसामान्येनोक्तंविशेषतोभिनयेनदर्शयति ॥ बल्लव्योत्रनार्यः ॥ अतएवगोपालस्तवराजेबल्लवीनंदनमित्यत्रवल्लभामित्यपिकेचनपठंति ॥ अथवागोपवेषधारित्वाद्बल्लवः
श्रीकृष्णस्तत्पत्न्योबल्लव्यस्तासांतवभार्याणामित्यर्थः ॥ अष्टौरुक्मिणीसत्यानाग्नजितीसुनंदामित्रविंदासुदक्षिणाजांबवतीसुशीलानायिकाःपट्टमहिषीः ॥ अमुंसांबम् ॥ १७ ॥ वामभ्रुवामितिस्कंद

वाक्यम् ॥ १८ ॥ तावदितिश्लोकत्रयंवाक्यम् ॥ विजनस्थोयावदर्थीप्रार्थकोनभवेत्तावदेवधैर्यंचेतोविवेकिताच ॥ विविक्तेऽर्थिनिसतितद्वयंनकिंत्वन्यथाअधैर्यमविवेकित्वंचे
त्यर्थः ॥ १९ ॥ विवेचयंश्चिंतयन् ॥ क्रोधएवनदीतस्यारयंवेगंविवेकएवसेतुबंधस्तेनाऽऽस्तभ्यनिवार्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ चिंतामेवाह कथमितिसार्धैश्चतुर्भिः ॥
स्त्रीणांसमूहःस्त्रैणंसएवसखायस्यतम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ व्रीडितउपहसितः ॥ २६ ॥ अत्याहितंमहाभीतिःतच्चतदागोद्वयंचापराधद्वयंतद्दर्शनात् ॥ २७ ॥ दावदग्धवद्वनाग्निदग्धइव ॥ २८ ॥
इतीति ॥ इतिक्षणंध्यात्वाससांबःपितुरंतःपुरमविशत् ॥ ततोमध्येस्त्रैणसभंस्त्रैणसभामध्येकृष्णंयावद्विज्ञप्तिंचकारतावन्नारदस्तंसांबमन्वगच्छदितिद्वयोरन्वयः ॥ स्त्रैणसखमितिक्वचित् ॥ २९ ॥

तावद्धैर्यंचलाक्षीणांतावच्चेतोविवेकिता ॥ यावन्नार्थीविविक्तस्थोविविक्तेऽर्थिनिनान्यथा ॥ १९॥ इत्थंविवेचयंश्चित्तेकृष्णःक्रोधनदीरयम् ॥ विवेकसेतुना
ऽऽस्तभ्यनारदंप्राहिणोत्सुधीः ॥२०॥ सांबस्यवैकृतंकिंचित्क्वचित्कृष्णोनवैक्षत ॥ गतेदेवमुनौतस्मिन्वीक्षमाणोप्यहर्निशम् ॥२१॥ कियत्यपिगतेकाले
पुनरप्याययौमुनिः ॥ मध्येलीलावतीनांचज्ञात्वाकृष्णमवस्थितम् ॥ २२ ॥ बहिःक्रीडंतमाहूयसांबमित्याहनारदः ॥ याहिकृष्णांतिकंतूर्णंकथयागमनं
मम ॥२३॥ सांबोपियाभिनोयामिक्षणमित्थमचिंतयत् ॥ कथंरहःस्थंपितरंयामिस्त्रैणसखंप्रति ॥ २४ ॥ नयामिचकथंवाक्यादस्याहंब्रह्मचारिणः ॥
ज्वलदंगारसंकाशस्फुरत्सर्वांगतेजसः ॥ २५ ॥ प्रणमत्सुकुमारेषुव्रीडितोयंमयैकदा ॥ इदानीमपिनोयायामस्यवाक्यान्महामुनेः ॥ २६ ॥ अत्याहितं
तदस्तीहतदागोद्वयदर्शनात् ॥ पितुःकोपोपिसुश्लाघ्योमयिनोब्राह्मणस्यतु ॥ २७॥ ब्रह्मकोपाग्निनिर्दग्धाःप्ररोहंतिनजातुचित् ॥ अपराग्निविनिर्दग्धारो
हंतेदावदग्धवत् ॥ २८॥ इतिध्यात्वाक्षणंसांबोऽविशदंतःपुरंपितुः ॥ मध्येस्त्रैणसभंकृष्णंयावज्जांबवतीसुतः ॥ २९ ॥ दूरात्प्रणम्याविज्ञप्तिंसचकारसशं
कितः ॥ तावत्तमन्वगच्छच्चनारदःकार्यसिद्धये ॥ ३० ॥ ससंभ्रमोथकृष्णोपिदृष्ट्वासांबंचनारदम् ॥ समुत्तस्थौपरिदधत्पीतकौशेयमंबरम् ॥ ३१ ॥
उत्थितेदेवकीसूनौताःसर्वाअपिगोपिकाः ॥ विलज्जिताःसमुत्तस्थुर्गृह्णंत्यःस्वंस्वमंबरम् ॥ ३२ ॥ महार्हशयनीयेतंहस्तेधृत्वामहामुनिम् ॥ समुपावे
शयत्कृष्णःसांबश्चक्रीडितुंययौ ॥ ३३ ॥ तासांस्खलितमालोक्यतिष्ठंतीनांपुरोमुनिः ॥ कृष्णलीलाद्रवीभूतवरांगानांजगौहरिम् ॥ ३४ ॥ पश्य
पश्यमहाबुद्धेदृष्ट्वाजांबवतीसुतम् ॥ इमाःस्खलितमापन्नास्तद्रूपक्षुब्धचेतसः ॥ ३५ ॥ कृष्णोपिसांबमाहूयसहसैवाशपत्सुतम् ॥ सर्वाजांबवतीतुल्याः
पश्यंतमपिदुर्विधेः ॥ ३६ ॥ यस्मात्त्वद्रूपमालोक्यगोपाल्यःस्खलिताइमाः ॥ तस्मात्कुष्ठीभवक्षिप्रमकांडागमनेनच ॥ ३७ ॥

सशंकितःशंकयायुक्तः ॥ कार्यसिद्धयेसांबस्यशापदानाय ॥३०॥३१॥ गोपिकाइति ॥ गाइंद्रियाणिपांतीतिगोपादेवास्तदीयाभोग्याःस्त्रियोगोपिकाः ॥ अष्टावक्रस्यवरदानेनरुक्मिण्याद्यष्टमाहिषी
व्यतिरिक्तषोडशसहस्रैकशताप्सरसांभार्यात्वात् ॥ प्रसिद्धंचैतद्विष्णुपुराणादिषु ॥ द्वारकायांगोपस्त्रीणांकृष्णसंगत्यभावाच्चगोपिकाशब्दस्ययथोक्तएवार्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तासामिति ॥ तासां
स्खलितंवीर्यच्युतिमालोक्यनारदःकृष्णंजगावित्यन्वयः ॥ तासांस्खलनेहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ कृष्णलीलेति ॥ कृष्णेनसहलीलयाक्रीडयाद्रवीभूतानिआर्द्राणिजातानिवरांगानियोनयोयासां
तासाम् ॥ ३४ ॥ किमुक्तवांस्तदाह ॥ पश्यपश्येति ॥ ३५ ॥ दुर्विधेर्दुरदृष्टाद्धेतोः ॥ ३६ ॥ गोपाल्यइत्यस्यपूर्ववदेवार्थः ॥ यद्वा गोपालरूपस्यभगवतःपत्न्यइतितुवल्लवीनामित्यत्रैवव्याख्यात

मिति ॥ अकांडागमनेनानवसरागमनेन ॥ चःसमुच्चये ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ प्राकृतेभ्यःप्रकृतिकार्येभ्यः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तत्त्वेरितंसत्यत्वेनकथितम् ॥ त्वरितमितिक्वचित् ॥ शापान्निमित्तान्निर्वृतिःसुखम् ॥ शापनिष्कृतिरितिक्वचित् ॥ ४४ ॥ ततइति ॥ ततःकृष्णमनुज्ञाप्यनारदोव्योममार्गेणययौ ॥ कीदृशः ॥ कृतंकृत्यंयेनतथाविधःसन्नित्यर्थः ॥

वेपमानोमहाव्याधिभयात्सांबोपिदारुणात् ॥ कृष्णंप्रसादयामासबहुशःपापशांतये ॥ ३८ ॥ कृष्णोप्यनेनसंजानन्सांबंस्वसुतमौरसम् ॥ अब्रवीत्कुष्टमोक्षायव्रजवैश्वेश्वरींपुरीम् ॥ ३९ ॥ तत्रब्रध्नंसमाराध्यप्रकृतिंस्वामवाप्स्यसि ॥ महैनसांक्षयोन्यत्रनास्तिवाराणसींविना ॥ ४० ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षाद्यत्रस्वर्गापगाचसा ॥ येषांमहैनसांदृष्टामुनिभिर्नैवनिष्कृतिः ॥ तेषांविशुद्धिरस्त्येवप्राप्यवाराणसींपुरीम् ॥ ४१ ॥ नकेवलंहिपापेभ्योवाराणस्यांविमुच्यते ॥ प्राकृतेभ्योपिपापेभ्योमुच्यतेशंकराज्ञया ॥ ४२ ॥ पुरापुरारिणासृष्टमविमुक्तंविमुक्तये ॥ सर्वेषामेवजंतूनांकृपयांततनुत्यजाम् ॥ ४३ ॥ तत्रानंदवनेशंभोस्तवशापनिराकृतिः ॥ सांबतत्त्वेरितंयाहिनान्यथाशापनिर्वृतिः ॥ ४४ ॥ ततःकृष्णंसमापृच्छयकर्मनिर्मुक्तचेष्टितः ॥ नारदःकृतकृत्यःसन्ययावाकाशवर्त्मना ॥ ४५ ॥ सांबोवाराणसींप्राप्यसमाराध्यांशुमालिनम् ॥ कुंडंतत्पृष्ठतःकृत्वानिजांप्रकृतिमाप्तवान् ॥:४६ ॥ सांबादित्यस्तदारभ्यसर्वव्याधिहरोरविः ॥ ददातिसर्वभक्तेभ्योऽनामयाःसर्वसंपदः ॥ ४७ ॥ सांबकुंडेनरःस्नात्वाररविवारेऽरुणोदये ॥ सांबादित्यंचसंपूज्यव्याधिभिर्नाभिभूयते ॥ ४८ ॥ नस्त्रीवैधव्यमाप्नोतिसांबादित्यस्यसेवनात् ॥ वंध्यापुत्रंप्रसूयेतशुद्धरूपसमन्वितम् ॥ ४९ ॥ शुक्लायांद्विजसप्तम्यांमाघेमासिरवेर्दिने ॥ महापर्वसमाख्यातंरविपर्वसमंशुभम् ॥ ५० ॥ महारोगात्प्रमुच्येततत्रस्नात्वारुणोदये ॥ सांबादित्यंप्रपूज्यापिधर्ममक्षयमाप्नुयात् ॥ ५१ ॥ सन्निहत्यांकुरुक्षेत्रेयत्पुण्यंराहुदर्शने ॥ तत्पुण्यंरविसप्तम्यांमाघेकाश्यांनसंशयः ॥ ५२ ॥ मधौमासिरवेर्वारेयात्रासांवत्सरीभवेत् ॥ अशोकैस्तत्रसंपूज्यकुंडेस्नात्वाविधानतः ॥ ५३ ॥ सांबादित्यंनरोजातुनशोकैरभिभूयते ॥ संवत्सरकृतात्पापाद्बहिर्भवतितत्क्षणात् ॥ ५४ ॥ विश्वेशात्पश्चिमाशायांसांबेनात्रमहात्मना ॥ सम्यगाराधितामूर्तिरादित्यस्यशुभप्रदा ॥ ५५ ॥

ननुपरानिष्टकरणेननारदस्यप्रत्यवायोभवेत्तत्राह ॥ कर्मनिर्मुक्तचेष्टितइति ॥ कर्मणाशुभाशुभादृष्टेननिर्मुक्तानिचेष्टितानियस्य सः ॥ तस्यजीवन्मुक्तत्वादितिभावः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ सेवनात्पूजनात् ॥ अयमेववापाठः ॥ ४९ ॥ सूर्यपर्वसमंसूर्यग्रहणसमम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मधौचैत्रे ॥ माघेमासीतिवापाठः ॥ अशोकैरशोकपुष्पैः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

अष्टौप्रदक्षिणाश्चकृत्वा ॥ प्रदक्षिणमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ५६ ॥ हेमहामतेबृहद्बुद्धे ॥ महामुनेइतिक्वचित् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकेनोनेथपंचाशेऽध्यायेपरमपावने ॥ द्रौपदादित्यमायूखादित्ययोर्वर्ण्यतेकथा ॥ १ ॥ अनंतराध्यायावसानेइदानींद्रौपदादित्यंकथयिष्यामीत्युक्तंतत्र द्रौपद्याभविष्यत्त्वात्तदानींतयाराधनस्यासंभवादाक्षिपति ॥ पाराशर्येति ॥ १ ॥ पुराणेषुकालत्रयसंबंधिनोऽर्थस्यकथनान्नायंदोषइतिपरिहरति ॥ पुराणेति ॥ पुराणसंहितापुराणरूपधर्मशास्त्र

इयंभविष्यातन्मूर्तिरगस्तेत्वत्पुरोऽकथि ॥ तामभ्यर्च्यनमस्कृत्यकृत्वाष्टौचप्रदक्षिणाः ॥ नरोभवतिनिष्पापःकाशीवासफलंलभेत् ॥ ५६ ॥ सांबादित्यस्यमाहात्म्यंकथितंतेमहामते ॥ यच्छ्रुत्वापिनरोजातुयमलोकंनपश्यति ॥ ५७ ॥ इदानींद्रौपदादित्यंकथयिष्यामितेनघ ॥ तथाद्रौपदआदित्यः संसेव्योभक्तसिद्धिदः ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेसांबादित्यमाहात्म्यकथनंनामाष्टचत्वारिंशोध्यायः ॥४८॥ सूत उवाच ॥ ॥ पाराशर्यमुनेव्यासकुमारःकुंभजन्मने ॥ यदावदत्कथामेतांतदाक्द्रुपदात्मजा ॥ १ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ पुराणसंहितांसूतब्रूतेत्रैकालिकींकथाम् ॥ संदेहोनात्रकर्तव्योयतस्तद्गोचरोखिलम् ॥२॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ आकर्णयमुनेपूर्वंपंचवक्रोहरःस्वयम् ॥ पृथिव्यांपंचधाभूत्वाप्रादुरासीज्जगद्धितः ॥३॥ उमापिचजगद्धात्रीद्रुपदस्यमहीभुजः ॥ यजतोवह्निकुंडाच्चप्रादुश्चक्रेतिसुंदरी ॥ ४ ॥ पंचापिपांडुतनयाः साक्षाद्रुद्रवपुर्धराः ॥ अवतेरुरिहस्वर्गाद्दुष्टसंहारकारकाः ॥ ५ ॥ नारायणोपिकृष्णत्वंप्राप्यतत्साहचर्यकृत् ॥ उद्वृत्तवृत्तशमनःसद्वृत्तस्थितिकारकः ॥ ॥ ६ ॥ प्रतपंतःपृथिव्यांतेपार्थाश्चेरुःपृथक्पृथक् ॥ उदयानुदयौतस्मिन्संपदांविपदामपि ॥ ७ ॥ कदाचित्तेमहावीराभ्रातृव्यप्रतिपादिताम् ॥ विपत्तिमाप्यमहतींबभूवुःकाननौकसः ॥ ८ ॥ पांचाल्यापिचतत्पत्नीपतिव्यसनतापिता ॥ धर्मज्ञाप्राप्यतन्वंगीब्रध्नमाराधयद्भृशम् ॥ ९ ॥

मित्यर्थः ॥ त्रैकालिकींभूतभविष्यद्वर्तमानकालसंबंधिनीम् ॥ तद्गोचरस्तस्याःपुराणसंहितायाविषयः ॥ तद्गोचरेइतिक्वचित् ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रादुश्चक्रेप्रादुर्भावंचकार प्रादुरभूदित्यर्थः ॥ ४ ॥ दुष्टानांसंहारकारकाः ॥ संहारकारिणइतिक्वचित् ॥ ५ ॥ तस्मिन्समयइतिशेषः ॥ ६ ॥ उदयानुदयौचेरुःप्रापुरित्यन्वयः ॥ ७ ॥ भ्रातृव्यप्रतिपादितांशत्रुभिःसंपादिताम् ॥ ८ ॥ तापितातापं

युता ॥ कर्शिताइतिक्वचित् ॥ प्राप्यकाशीमितिशेषः ॥ ९ ॥ चालनाद्यर्थपात्रविशेषोदर्वींतत्सहितांस्थालींपाकपात्रविशेषम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अन्यदेशादागतानामपिकाश्यांस्थितत्वात्काशीस्थितानामित्युक्तम् ॥ १८॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ नव्याधिजमिति ॥ हेद्रौपदिहेधर्मप्रियेहेअनघेकाश्यांतवेक्षणतोदर्शनात्कापिव्याधिजंभयंक्षुत्तृषादेव दोषस्तत्संभवंचभयंनेत्यन्वयः ॥ २२ ॥ इतीति ॥ इतिपूर्वोक्तान् ॥ एवमितिपाठेएवंभूतान्वरान् ॥ धर्मंयुधिष्ठिरम् ॥ २३ ॥ एनःपापम् ॥ २४ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंमयूखादित्यस्यमाहात्म्यं

आराधितोथसवितातयाद्रुपदकन्यया ॥ सदर्वींसपिधानांचस्थालिकामक्षयांददौ ॥ १० ॥ उवाचचप्रसन्नात्माभास्करोद्रुपदात्मजाम् ॥ आराधयंतीं भावेनसर्वत्रशुचिमानसाम् ॥ ११ ॥ स्थाल्यैतयामहाभागेयावंतोऽन्नार्थिनोजनाः ॥ तावंतस्तृप्तिमाप्स्यंतियावद्यत्वंनभोक्ष्यसे ॥ १२ ॥ भुक्तायांत्व यिरिक्तैषापूर्णभक्ताभविष्यति ॥ रसवद्व्यंजननिधिरिच्छाभक्ष्यप्रदायिनी ॥ १३ ॥ इत्थंवरस्तयालब्धःकाश्यामादित्यतोमुने ॥ अपरश्चवरोदत्तस्तस्यै देवेनभास्वता ॥ १४ ॥ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ विश्वेशाद्दक्षिणेभागेयोमांत्वत्पुरतःस्थितम् ॥ आराधयिष्यतिनरःक्षुद्बाधातस्यनश्यति ॥ १५ ॥ अन्यश्चमेवरोदत्तोविश्वेशेनपतिव्रते ॥ तपसापरितुष्टेनतंनिशामयवच्मिते ॥ १६ ॥ प्राग्वेत्वांसमाराध्ययोमांद्रक्ष्यतिमानवः ॥ तस्यत्वंदुःखति मिरमपानुदनिजैःकरैः ॥ १७ ॥ अतोधर्मप्रियेनित्यंप्राप्यविश्वेश्वराद्वरम् ॥ काशीस्थितानांजंतूनांनाशयाम्यघसंचयम् ॥ १८ ॥ येमामत्रभजिष्यंति मानवाःश्रद्धयान्विताः ॥ त्वद्वरोद्यतपाणिंचतेषांदास्यामिचिंतितम् ॥ १९ ॥ भवतींमत्समीपस्थांयुधिष्ठिरपतिव्रताम् ॥ विश्वेशाद्दक्षिणेभागेदंडपाणेः समीपतः ॥ २० ॥ येर्चयिष्यंतिभावेनपुरुषावास्त्रियोपिवा ॥ तेषांकदाचिन्नोभाविभयंप्रियवियोगजम् ॥ २१ ॥ नव्याधिजंभयंकापिनक्षुत्तृड्दोषसं भवम् ॥ द्रौपदीक्षणतःकाश्यांतवधर्मप्रियेनघे ॥ २२ ॥ इतिदत्त्वावरान्देवआदित्यःसर्वदःसताम् ॥ शंभुमाराधयामासधर्मंद्रौपद्युपाययौ ॥ २३ ॥ आदित्यस्यकथामेतांद्रौपद्याराधितस्यवै ॥ यःश्रोष्यतिनरोभक्त्यातस्यैनःक्षयमेष्यति ॥ २४ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ द्रौपदादित्यमाहात्म्यंसंक्षेपात्कथितं मया ॥ मयूखादित्यमाहात्म्यंशृणिवदानींघटोद्भव ॥ २५ ॥ पुरापंचनदेतीर्थेत्रिषुलोकेषुविश्रुते ॥ सहस्ररश्मिर्भगवांस्तपस्तेपेसुदारुणम् ॥ २६ ॥ प्रति ष्ठाप्यमहालिंगंगभस्तीश्वरसंज्ञितम् ॥ गौरींचमंगलानाम्नींभक्तमंगलदांसदा ॥ २७ ॥ दिव्यंवर्षसहस्रंतुशतेनगुणितंमुने ॥ आराधयञ्शिवंसोमंसोमार्ध कृतशेखरम् ॥ २८ ॥ स्वरूपतस्तुतपनस्त्रिलोकीतापनक्षमः ॥ ततोतितीव्रतपसाजज्वालनितरांमुने ॥ २९ ॥ मयूखैस्तत्रसवितुस्त्रैलोक्यदहनक्षमैः ॥ ततंसमस्तंतत्कालेद्यावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ ३० ॥ वैमानिकैर्विष्णुपदेतत्यजेचगतागतम् ॥ तीव्रेपतंगमहसिपतंगत्वभयादिव ॥ ३१ ॥

श्रावयति ॥ द्रौपदेति ॥ २५ ॥ २६ ॥ मंगलानाम्नींमंगलाह्वयाम् ॥ मंगलवतीमितिपाठेभक्तेभ्योदेयंमंगलमस्याअस्तीतिमंगलवती ॥ एतदेवाह ॥ भक्तमंगलदामिति ॥ २७ ॥ शतेन गुणितंग्रथितंसंबद्धमित्यर्थः ॥ दिव्यलक्षवर्षमितिसमुदायार्थः ॥ सोममुमयासहितम् ॥ सोमार्धेनार्धचंद्रेणकृतःशेखरःशिरोभूषणंयेन ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ वैमानिकैरिति ॥ वैमानिकैर्देवै

विष्णुपदेध्रुवलोकेगतागतंगमनागमनंतत्यजेत्यक्तम् ॥ किमिति ॥ तीव्रेतीक्ष्णेपतंगमहसिसूर्यतेजसिपतंगत्वभयादिवपतंगनिमित्तत्वभयादिवेत्यर्थः ॥ तथाचायमर्थः ॥ यथापतंगानामग्नौपातान्नाशएवमस्माकंचनाशोभविष्यतीतिभयादिवेति ॥ ३१ ॥ मयूखाइति ॥ मयूखारश्मयः ॥ कीदृशस्यादित्यस्य ॥ नीपपुष्पस्यकदंबकुसुमस्येवस्थितिर्यस्यतस्य ॥ समासांतर्निविष्टस्यापीवशब्दस्यबहिर्निर्देशश्छांदसः ॥ यथाकदंबकुसुमस्ययाकर्णिकासानदृश्यतेकिंतुकलिकाएवतद्वदितिभावः ॥ ३२ ॥ तस्येति ॥ तपोर्चिषांतपोज्वालानांसाध्वसाद्भयाच्चकंपेसंचचाल ॥ ३३ ॥ कंपनहेतुप्रतिपादकंलोकानामेवहिवाक्यमाह ॥ सूर्यइति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ योसावादित्येपुरुषःसोसावहमिति ॥ चेद्यदि ॥ ३४ ॥ अन्यएवकश्चित्त्राताश्रयणीयोनेत्याह जगच्चक्षुरितित्रयेण ॥ जगदात्मत्वेहेतुमाह ॥ जगद्यइति ॥ यद्यस्मात् ॥ ३५ ॥ तमएवांधकूपस्तत्रपतितम् ॥ उद्यन्उद्गच्छन् ॥ एषसूर्यः ॥ प्रसार्यविस्तार्य ॥ परितःसर्वतः ॥ पाणीन्रश्मीन् ॥ प्राणिजातंजीवसमूहंसमुद्धरेत् ॥

मयूखाएवदृश्यंतेतिर्यगूर्ध्वमधोपिच॥ आदित्यस्यनचादित्योनीपपुष्पस्थितेरिव ॥३२॥ तस्यवैमहसांराशेस्तपोराशेस्तपोर्चिषाम् ॥ चकंपेसाध्वसात्तीव्रात्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ ३३ ॥ सूर्यआत्मास्यजगतोवेदेषुपरिपठ्यते ॥ सएवचेज्ज्वालयिताकोनस्त्राताभवेदिह ॥ ३४ ॥ जगच्चक्षुरसौसूर्योजगदात्मैषभास्करः ॥ जगद्योयन्मृतप्रायंप्रातःप्रातःप्रबोधयेत् ॥ ३५ ॥ तमोंधकूपपतितमुद्यन्नेषदिनेदिने ॥ प्रसार्यपरितःपाणीन्प्राणिजातंसमुद्धरेत् ॥ ३६ ॥ उदितेऽत्रोदिमोनित्यमस्तंयात्यस्तमाप्नुमः ॥ उदयेऽनुदयेतस्मादस्माकंकारणंरविः ॥ ३७ ॥ इतिव्याकुलितंविश्वंपश्यन्विश्वेश्वरःस्वयम् ॥ विश्वत्रातावरंदातुंसंजग्मेतिग्मरश्मये ॥ ३८ ॥ मयूखमालिनंशंभुरालोक्यातिसुनिश्चलम् ॥ समाधिविस्मृतात्मानंविसिस्मायतपःप्रति ॥ ३९ ॥ उवाचचप्रसन्नात्माश्रीकंठःप्रणतार्तिहृत् ॥ अलंतत्त्वावरंब्रूहिद्युमणेमहसांनिधे ॥ ४० ॥ निरुद्धेंद्रियवृत्तित्वाद्ब्रध्नोध्यानसमाधिना ॥ नजग्राहवचःशंभोर्द्विस्त्रिरुक्तोप्यकर्णवत् ॥ ४१ ॥ काष्ठीभूतंतुतंज्ञात्वाशिवःपस्पर्शपाणिना ॥ महातपःसमुद्भूतसंतापामृतवर्षिणा ॥ ४२ ॥ ततउन्मीलयांचक्रेलोचनेविश्वलोचनः ॥ तस्योदयमिवप्राप्यप्रगेपंकजिनीवनी ॥४३॥ परिव्यपेतसंतापस्तपनःस्पर्शनाद्विभोः ॥ अवग्रहितसस्यश्रीरुल्लासयथांबुदात् ॥ ४४ ॥

॥ ३६ ॥ अत्रास्मिन्सूर्येअत्रजगतीतिवा ॥ उदितेर्थात्सूर्यइति ॥ वयंनित्यमुदिमउदयंप्राप्नुमः ॥ अस्तंयातिसत्यस्तंप्राप्नुमः ॥ उपसंहरति ॥ उदयइति ॥ ३७ ॥ इत्येवंप्रकारेण ॥ अतिव्याकुलितमितिक्वचित् ॥ संजग्मेसंजगाम ॥ ३८ ॥ विसिस्मायविस्मयंचक्रे ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अकर्णवद्बधिरवत् ॥ अकर्णयदितिपाठेनकेवलंसकृदुक्तःसन्वचोनजग्राहद्विस्त्रिरुक्तोपिनाकर्णयदित्यर्थः ॥ ४१ ॥ पाणिना कथंभूतेन ॥ महातपसःसकाशात्समुद्भूतायःसंतापस्तत्रामृतवर्षिणा तन्निवर्तकामृतवर्षिणेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ विकासनमात्रेदृष्टांतस्तस्योति ॥ तस्यसूर्यस्यप्रगेप्रातःकाले उदयंप्राप्यपंकजिनीवनीजलस्थपद्मिनीयथेति ॥ वनशब्दस्यजलवाचकत्वात् ॥ पंकजिनीवनीपद्मिनीनांवनमितिवा ॥ ४३ ॥ परीति ॥ अवग्रहोवृष्टिप्रतिबंधोयस्यास्तीत्यवग्रहितंतस्यंतस्य श्रीर्यथांबुदान्मेघादुल्लासेतितथाविभोःस्पर्शात्तपनउल्लासउज्जृंभितवानित्यर्थः ॥ ४४ ॥

मित्रःसूर्यः ॥ प्रत्यक्षंमूर्तिमंतम् ॥ उच्चैस्तुष्टाव ॥ चःसमुच्चये ॥ ४५ ॥ स्तुतिमेवाह देवदेवेत्यष्टभिः ॥ इतःपरमन्यच्छ्रेयोनास्तीतिबहुधासंबोधयाति ॥ देवानांदेवहेजगतांपतेहेविभोहेभर्गहेभीमहेभवहेचंद्रभूषणहेभूतनाथहेभवभीतिहारकहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ४६ ॥ हेचंद्रचूडहेमृडहेधूर्जटेहेहरहेत्र्यक्षहेदक्षशततंतुशातनदक्षयज्ञविध्वंसनहेशांतहेशाश्वतनित्यहेशिवापतेहेशिवहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ४७ ॥ हेनीललोहितहेसमीहितार्थदहेद्व्येकलोचनत्रिनेत्रहेविरूपलोचनहेव्योमकेशहेपशुपाशनाशनजीवानांसंसारनाशनहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ॥ ४८ ॥ हेवामदेवहेशितिकंठहेशूलभृत्हेचन्द्रशेखरहेफणींद्रभूषणहेकामकृत्कामच्छेदकहेपशुपतेहेमहेश्वरहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ४९ ॥ हेत्र्यम्बकहेत्रिपुरसूदनहेईश्वरहेत्राणकृतहेत्रिनयनहेत्रयीमयहेकालकूटदलनहेअन्तकान्तकहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ५० ॥ हेशर्वरीरहितमायाविनिर्मुक्तहेशर्वहेसर्वगहेस्वर्गमार्गसूर्यात्मन्हेसुखदस्वर्गमार्गसुखदेतिवा ॥ हेअप

मित्रोनेत्रातिथीकृत्यत्र्यक्षंप्रत्यक्षमग्रतः ॥ दंडवत्प्रणनामोच्चैस्तुष्टावचपिनाकिनम् ॥ ४५ ॥ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ देवदेवजगतांपतेविभोभर्गभीमभवचंद्रभूषण ॥ भूतनाथभवभीतिहारकत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ४६ ॥ चंद्रचूडमृडधूर्जटेहरत्र्यक्षदक्षशततंतुशातन ॥ शांतशाश्वतशिवापतेशिवत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ४७ ॥ नीललोहितसमीहितार्थदद्व्येकलोचनविरूपलोचन ॥ व्योमकेशपशुपाशनाशनत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ४८ ॥ वामदेवशितिकंठशूलभृच्चंद्रशेखरफणींद्रभूषण ॥ कामकृत्पशुपतेमहेश्वरत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ४९ ॥ त्र्यंबकत्रिपुरसूदनेश्वरत्राणकृत्त्रिनयनत्रयीमय ॥ कालकूटदलनांतकांतकत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ५० ॥ शर्वरीरहितशर्वसर्वगस्वर्गमार्गसुखदापवर्गद ॥ अंधकासुररिपोकपर्दभृत्त्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ५१ ॥ शंकरोग्रगिरिजापतेपतेविश्वनाथविधिविष्णुसंस्तुत ॥ वेदवेद्यविदिताऽखिलेंगितत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ५२ ॥ विश्वरूपपररूपवर्जितब्रह्मजिह्मरहितामृतप्रद ॥ वाङ्मनोविषयदूरदूरगत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ५३ ॥ इत्थंपरीत्यमार्तंडोमृडंदेवंमृडानिकाम् ॥ अथतुष्टावप्रीतात्माशिववामार्धहारिणीम् ॥ ५४ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ देवित्वदीयचरणांबुजरेणुगौरींभालस्थलींवहतियःप्रणतिप्रवीणः ॥ जन्मांतरेपिरजनीकरचारुलेखातांगौरयत्यतितरांकिलतस्यपुंसः ॥ ५५ ॥

वर्गदहेअन्धकासुररिपोहेकपर्दभृत्हेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ५१ ॥ हेशंकरहेउग्रहेगिरिजापतेहेपतेस्वामिन्हेविश्वनाथहेविधिविष्णुसंस्तुतहेवेदवेद्यहेविदिताऽखिलेंगितहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ५२ ॥ हेविश्वरूपहेपरहेरूपवर्जितहेब्रह्मस्वरूपहेजिह्मरहितनिर्मायहेअमृतप्रदहेवाङ्मनोऽविषयहेदूरवाङ्मनोविषयदूरेतिवा हेदूरगहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ नतवांछितप्रदेत्येतस्यावृत्तिर्भक्तानांप्राधान्यख्यापनाय ॥ ५३ ॥ इत्थमिति ॥ परीत्यप्रदक्षिणपूर्वकंस्तुत्वेत्यर्थः ॥ परीड्येतिवापाठः ॥ अथानन्तरंमृडानिकांतुष्टावास्तौत् ॥ स्तुतौहेतुः ॥ शिववामार्धहारिणीमिति ॥ ५४ ॥ स्तुतिमेवाह देवीत्यष्टभिः ॥ हेदेविस्वप्रकाशेद्योतमानेइतिवा ॥ यस्त्वदीयचरणाम्बुजेरेणुभिर्गौरींगौरवर्णांभालस्थलींललाटस्थलींवहतिधारयीततस्यपुनस्तांभालस्थलींजन्मांतरेरजनीकरचारुलेखान्नितरांगौरयातिशोभयतीत्यन्वयः ॥ वहनेप्रकारंदर्शयंस्तंविशिनष्टि ॥ प्रणतोदण्डवत्प्रणिपातेप्रवीणोदक्षइति ॥ अपिशब्दादिहजन्मनिच ॥ बाणांधकादीनांतथादर्शनात् ॥ ५५ ॥

भक्त्युद्रेकाद्बहुधासम्बोधयति ॥ हेश्रीमंगलेश्रीयुक्तमूर्तिमन्मंगले ॥ हेसकलमंगलजन्मभूमे ॥ श्रियोलक्ष्म्याःमंगलंयस्यास्तत्सम्बोधनंहेश्रीमंगले हेसकलकल्मषतूलवह्ने श्रयंत्येनांयोगिनइति
श्रीर्ब्रह्मविद्यातस्यामंगलंयस्यास्तत्सम्बोधनंहेश्रीमंगले ॥ श्रीमंगलेइत्यस्यावृत्तिर्मंगलनाम्नःप्राधान्यख्यापनाय ॥ हेसकलदानवदर्पहंत्रि श्रयन्त्येतामविवेकिनइतिश्रीरविद्यातस्याःमंगलंसौभाग्यं
यस्यास्तत्सम्बोधनंहेश्रीमंगले अखिलमिदंविश्वंपरिपाहिपरिपालय ॥ परिपासीतिक्वचित् ॥ ५६ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेश्वररूपेणस्तौति ॥ हेविश्वेश्वरिसर्वनियन्त्रिविश्वजनस्यत्वंकर्त्र्यसि तथात्वंपा
लयित्र्यसि शक्तिशक्तिमतोरभेदात् ॥ अपिःसमुच्चये ॥ त्वन्नामकीर्तनेभवत्वन्नामसंकीर्तनेनवासमुल्लसन्तीयाअच्छपुण्यास्रोतस्विनी ॥ स्रोतस्वतीतिक्वचित्पाठः ॥ सापातकान्येवकूलस्थवृक्षास्ता
न्हरतीति ॥ ५७ ॥ हेमातर्हेभवानिहेभवतीव्रदुःखसम्भारहारिणिसंसारदुःखौघनाशिनिइहजगतिभवत्येवशरण्यंशरण्यमस्तिनान्या येषुतवशुभःकरुणाकटाक्षःस्फुरेदुल्लसेत् भुवनेषुमध्येतएवधन्या
स्तएवमान्याइति ॥ ५८ ॥ येजनास्त्वांसततंस्मरंतितान्स्मरहरःस्मरेदित्यन्वयः ॥ कथंभूताम् ॥ सहजप्रकाशांस्वप्रकाशामित्यर्थः ॥ काशीपुर्यांस्थितिमतींकृतनिवासामित्यर्थः ॥ नतानांमोक्षल

श्रीमंगलेसकलमंगलजन्मभूमेश्रीमंगलेसकलकल्मषतूलवह्ने ॥ श्रीमंगलेसकलदानवदर्पहंत्रिश्रीमंगलेऽखिलमिदंपरिपाहिविश्वम् ॥५६॥ विश्वेश्वरित्वम
सिविश्वजनस्यकर्त्रीत्वंपालयित्र्यसितथाप्रलयेपिहंत्री ॥ त्वन्नामकीर्तनसमुल्लसदच्छपुण्यास्रोतस्विनीहरतिपातककूलवृक्षान् ॥५७॥ मातर्भवानिभवती
भवतीव्रदुःखसंभारहारिणिशरण्यमिहास्तिनान्या ॥ धन्यास्तएवभुवनेषुतएवमान्यायेषुस्फुरेत्तवशुभःकरुणाकटाक्षः ॥ ५८ ॥ येत्वांस्मरंतिसततंसह
जप्रकाशांकाशीपुरीस्थितिमतींनतमोक्षलक्ष्मीम् ॥ तान्संस्मरेत्स्मरहरोधृतशुद्धबुद्धीन्निर्वाणरक्षणविचक्षणपात्रभूतान् ॥५९॥ मातस्तवांघ्रियुगलंविमलं
हृदिस्थंयस्यास्तितस्यभुवनंसकलंकरस्थम् ॥ योनामतेजपतिमंगलगौरिनित्यंसिद्ध्यष्टकंनपरिमुंचतितस्यगेहम् ॥ ६० ॥ त्वंदेविवेदजननीप्रणवस्व
रूपागायत्र्यसित्वमसिवैद्विजकामधेनुः ॥ त्वंव्याहृतित्रयमिहाऽखिलकर्मसिद्ध्यैस्वाहास्वधासिसुमनःपितृतृप्तिहेतुः ॥ ६१ ॥ गौरित्वमेवशशिमौलि
निवेधसित्वंसावित्र्यसित्वमसिचक्रिणिचारुलक्ष्मीः ॥ काश्यांत्वमस्यमलरूपिणिमोक्षलक्ष्मीस्त्वंमेशरण्यमिहमंगलगौरिमातः ॥ ६२ ॥

क्ष्मीर्यस्यास्तां मोक्षलक्ष्मीस्वरूपामितिवा ॥ तान्कीदृशान् ॥ धृतासम्पादिताशुद्धाबुद्धिर्यैस्तान् निर्वाणरक्षणेकैवल्यधारणायामित्यर्थः ॥ विचक्षणपात्रभूतान्निपुणाधिकारिणइत्यर्थः ॥ ५९ ॥
हेमातस्तवांघ्रियुगलंयस्यहृदिस्थमस्तिसकलंभुवनंतस्यकरस्थमेवस्वाधीनमेवसतुसर्वज्ञइतिवा ॥ हेमंगलागौरि ह्रस्वत्वंछांदसम् ॥ मंगलयुक्तागौरीमंगलगौरीतिवा ॥ यस्तेनामनित्यंजपतितस्यगेहं
सिद्ध्यष्टकंपद्माद्यष्टनिधिरूपमणिमाद्यष्टसिद्धिरूपंवानविमुंचतीति ॥ ६० ॥ हेदेवित्वंवेदजननीप्रणवस्वरूपाओंकारस्वरूपाच ॥ प्रणवस्वरूपावेदजननीगायत्रीवासि ॥ कथंभूता ॥ द्विजकाम
धेनुर्द्विजातीनांकामदोग्ध्री ॥ त्वंव्याहृतित्रयंभूर्भुवःस्वरितिरूपम् ॥ इहजगतिअखिलकर्मसिद्ध्यै सुमनःपितृतृप्तिहेतुस्त्वंस्वाहास्वधासिसुमनसांदेवानांतृप्तिहेतुःस्वाहासिपितॄणांतृप्तिहेतुःस्वधासी
त्यर्थः ॥ ६१ ॥ हेमातर्हेमंगलगौरित्वंमेइहशरण्यंशरणम् ॥ शशिमौलिनिमहादेवेयात्वमेवगौरी ॥ वेधसिब्रह्मणिसावित्र्यसि ॥ चक्रिणिविष्णौचारुलक्ष्मीरसि ॥ हेअमलरूपिणिशुद्धस्वरूपे

काश्यांत्वंमोक्षलक्ष्मीरसीति ॥ ६२ ॥ स्तुत्वेति ॥ स्मरहरार्धशरीरस्यशोभायस्यास्तांशोभारूपांवा ॥ श्रीमंगलाष्टकंचतन्महास्तवनंचमहास्तोत्रंतेनपरितःप्रणम्यप्रदक्षिणीकृत्यनत्वा ॥ ६३ ॥
॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ एतच्चतुःषष्ट्यात्मकंमंगलाष्टकंचस्तोत्रवरंस्तवश्रेष्ठम् ॥ स्तोत्रद्वयमितिक्वचित् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ एषचराचररूपःप्रपंचआव

स्तुत्वेतितांस्मरहरार्धशरीरशोभांश्रीमंगलाष्टकमहास्तवनेनभानुः ॥ देवींचदेवमसकृत्परितःप्रणम्यतूष्णींबभूवसविताशिवयोःपुरस्तात् ॥ ६३ ॥ ॥
देवदेवउवाच ॥ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेप्रसन्नोस्मिमहामते ॥ मित्रमन्नेत्रगोनित्यंप्रपश्येतच्चराचरम् ॥ ६४ ॥ ममसूर्तिर्भवान्सूर्यसर्वज्ञोभवसर्वगः ॥
सर्वेषांमहसांराशिःसर्वेषांसर्वकर्मवित् ॥ ६५ ॥ सर्वेषांसर्वदुःखानिभक्तानांत्वंनिराकुरु ॥ त्वयानाम्नांचतुःषष्ट्यायदष्टकमुदीरितम् ॥ ६६ ॥ अनेनमांप
रिष्टुत्यनरोमद्भक्तिमाप्स्यति ॥ अष्टकंमंगलागौर्यामंगलाष्टकसंज्ञकम् ॥ ६७ ॥ अनेनमंगलागौरींस्तुत्वामंगलमाप्स्यति ॥ चतुःषष्ट्यष्टकंस्तोत्रंमं
गलाष्टकमेवच ॥ ६८ ॥ एतत्स्तोत्रवरंपुण्यंसर्वपातकनाशनम् ॥ दूरदेशांतरस्थोपिजपन्नित्यंनरोत्तमः ॥६९॥ त्रिसंध्यंपरिशुद्धात्माकाशींप्राप्स्यतिदुर्ल
भाम् ॥ अनेनस्तोत्रयुग्मेनजप्तेनप्रत्यहंनृभिः ॥७०॥ ध्रुवंदैनंदिनंपापंक्षालितंनात्रसंशयः ॥ नतस्यदेहिनोदेहेजातुचित्किल्बिषस्थितिः ॥७१॥ त्रिका
लंयोजपेन्नित्यमेतत्स्तोत्रद्वयंशुभम् ॥ किंजप्तैर्बहुभिःस्तोत्रैश्चंचलश्रीप्रदैर्नृणाम् ॥ ७२ ॥ एतत्स्तोत्रद्वयंदद्यात्काश्यांनैःश्रेयसींश्रियम् ॥ तस्मात्सर्व
प्रयत्नेनमानवैर्मोक्षकांक्षिभिः ॥ ७३ ॥ एतत्स्तोत्रद्वयंजप्यंत्यक्त्वास्तोत्राण्यनेकशः ॥ प्रपंचआवयोरेवसर्वएषचराचरः ॥ ७४ ॥ तदावयोःस्तवादस्मा
न्निष्प्रपंचोजनोभवेत् ॥ समृद्धिमाप्यमहतींपुत्रपौत्रवतीमिह ॥ ७५ ॥ अंतेनिर्वाणमाप्नोतिजपन्स्तोत्रमिदंनरः ॥ अन्यच्चशृणुसप्ताश्वग्रहराजदिवाकर॥
॥ ७६ ॥ त्वयाप्रतिष्ठितंलिंगंगभस्तीश्वरसंज्ञितम् ॥ सेवितंभक्तिभावेनसर्वसिद्धिसमर्पकम् ॥ ७७ ॥ त्वयागभस्तिमालाभिश्चांपेयांबुजकांतिभिः ॥
यदर्चितंवैश्वरंलिंगंसर्वभावेनभास्कर ॥ ७८ ॥ गभस्तीश्वरइत्याख्यांततोलिंगमवाप्स्यति ॥ अर्चयित्वागभस्तीशंस्नात्वापंचनदेनरः ॥ ७९ ॥
नजातुजायतेमातुर्जठरेधूतकल्मषः ॥ इमांचमंगलागौरींनारीवापुरुषोपिवा ॥ ८० ॥ चैत्रशुक्लतृतीयायामुपोषणपरायणः ॥ महोपचारैःसंपूज्यदु
कूलाभरणादिभिः ॥ ८१ ॥ रात्रौजागरणंकृत्वागीतनृत्यकथादिभिः ॥ प्रातःकुमारीःसंपूज्यद्वादशाच्छादनादिभिः ॥ ८२ ॥ संभोज्यपरमान्नाद्यैर्द
त्वान्येभ्योपिदक्षिणाम् ॥ होमंकृत्वाविधानेनजातवेदसइत्यृचा ॥ ८३ ॥

योरावाभ्यांविरचितः ॥ ७४ ॥ तत्तस्मात् ॥ आवयोस्स्मात्तवस्तवादित्यन्वयः ॥ ७५ ॥ नरोमनुष्यमात्रः ॥ ७६ ॥ गभस्तीश्वरनामनिर्वक्ति ॥ त्वयेति ॥ ७७ ॥ चांपेयश्चंपकःअंबुजं
पद्मंतद्वत्कांतिभिः ॥ तुशब्देनश्रैष्ठ्यंचंद्योत्यते ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ धूतकल्मषोविगतपापः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ जातवेदसइत्यृचाकंडिकया ॥ जातवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहाति

वेदः ॥ सनःपर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिंधुंदुरितात्यग्निरितिमंत्रशेषः ॥ ८३ ॥ प्रगेप्रातःकाले ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ जातुचित्कदाचिदित्यर्थः ॥ नापुरुषः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ तस्यांतिथौशुक्लतृतीयायाम् ॥ ९१ ॥ मयूखादित्यनामनिर्वक्ति अपरमितिसार्धेन ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ भूतोभूतवान् ॥ जातइतिवापाठः ॥ ९५ ॥ अध्यायश्रवणफलमाह ॥ श्रुत्वाख्यानमिति ॥ ९६ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायामेकोनपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ४९ ॥ अध्यायेत्वथपंचाशेनानाश्चर्यमनोहरे ॥ खखोल्कादित्यता

अष्टोत्तरशताभिश्चतिलाज्याहुतिभिःप्रगे ॥ एकंगोमिथुनंदत्त्वाब्राह्मणायकुटुंबिने ॥ ८४ ॥ श्रद्धयासमलंकृत्यभूषणैर्द्विजदंपती ॥ भोजयित्वामहार्हान्नैः प्रीयेतांमंगलेश्वरौ ॥ ८५ ॥ इतिमंत्रंसमुच्चार्यप्रातःकृत्वाथपारणम् ॥ नदुर्भगत्वमाप्नोतिनदारिद्र्यंकदाचन ॥ ८६ ॥ नवैसंतानविच्छित्तिंभोगोच्छित्तिनजातुचित् ॥ स्त्रीवैधव्यंनचाप्नोतिननार्योषिद्वियोगभाक् ॥ ८७ ॥ पापानिविलयंयांतिपुण्यराशिश्चलभ्यते ॥ अपिवंध्याप्रसूयेतकृत्वैतन्मंगलाव्रतम् ॥ ८८ ॥ एतद्व्रतस्यकरणात्कुरूपत्वंनजातुचित् ॥ कुमारीविंदतेत्यंतंगुणरूपयुतंपतिम् ॥८९॥ कुमारोपिव्रतंकृत्वाविंदतिस्त्रियमुत्तमाम् ॥ संति व्रतानिबहुशोधनकामप्रदानिच ॥९०॥ नाप्नुयुर्जातुचित्तानिमंगलाव्रततुल्यताम् ॥ कर्तव्याचाब्दिकीयात्रामधौतस्यांतिथौनरैः ॥ ९१ ॥ सर्वविघ्नप्रशांत्यर्थंसदाकाशीनिवासिभिः ॥ अपरंद्युमणेवच्मितत्रचात्रतपस्यतः ॥ ९२ ॥ मयूखाएवखेदृष्टानचदृष्टंकलेवरम् ॥ मयूखादित्यइत्याख्याततस्तेदितिनंदन ॥ ९३ ॥ त्वदर्चनान्नृणांकश्चिन्नव्याधिःप्रभविष्यति ॥ भविष्यतिनदारिद्र्यंरविवारेत्वदीक्षणात् ॥ ९४ ॥ इत्थंमयूखादित्यस्यशिवोदत्त्वा बहून्वरान् ॥ तत्रैवांतर्हितोभूतोरविस्तत्रैवतस्थिवान् ॥ ९५ ॥ श्रुत्वाख्यानमिदंपुण्यंमयूखादित्यसंश्रयम् ॥ द्रौपदादित्यसहितंनरोननिरयंव्रजेत् ॥९६॥

इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखण्डेपूर्वार्द्धेद्रौपदादित्यमयूखादित्ययोर्वर्णनंनामैकोनपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥

॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ वाराणस्यांतथादित्यायेचान्येतान्वदाम्यतः ॥ कलशोद्भवतेप्रीत्यासर्वेसर्वाघनाशनाः ॥ १ ॥ खखोल्कोनामभगवानादित्यःपरिकीर्तितः ॥ त्रिविष्टपोत्तरेभागेसर्वव्याधिविघातकृत् ॥ २ ॥ यथाखखोल्कइत्याख्यातस्यादित्यस्यतच्छृणु ॥ पुराकद्रूश्चविनतादक्षस्यतनयेशुभे ॥ ॥३॥ कश्यपस्यचतेपत्न्यौमारीचेःप्राक्प्रजापतेः ॥ क्रीडंत्यावेकदान्योन्यंमुनेतेऊचतुस्त्विति ॥ ४ ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ॥ विनतेत्वंविजानासियदितद्ब्रूहिमेग्रतः॥अखंडितागतिस्तेस्तियतोगगनमंडले ॥ ५ ॥ योसावुच्चैःश्रवावाजीश्रूयतेसवितूरथे ॥ किंरूपःसोस्तिशबलोधवलोवावदाशुभे ॥ ६ ॥

क्ष्यैशकथाप्रस्तूयतेऽद्भुता ॥ १ ॥ अवशिष्टानादित्यान्वक्तुंप्रतिजानीते ॥ वाराणस्यामिति ॥ कथनफलमाह ॥ सर्वइति ॥ सर्वेषामघानांसर्वेषांयदघंतस्यवानाशनाः ॥ १ ॥ खखोल्कइति ॥ मध्ये मूर्द्धन्यषकारवानपिक्वचिद्दृश्यते ॥ त्रिविष्टपंत्रिलोचनस्थानंतस्योत्तरेउत्तरप्रदेशे ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ विजानासिविशेषेणजानासि ॥ नुजानासीतिक्वचित् ॥ ५ ॥ सवितूरथेप्रतिमासंपृथगाविका

रित्वेनसूर्यभावापन्नस्येंद्रस्यरथेइत्यर्थः ॥ शबलःकर्बुरः ॥ ६ ॥ पणंजयानन्तरंज्ञेयम् ॥ नयातुमागच्छतु ॥ नयातीतिकचित् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ क्रुधःक्रोधस्य ॥ खेलस्यक्रीडायाःपणेपणानि
मित्ते ॥ १० ॥ पवनाशिनिहेसर्पिणि ॥ सर्पाकारत्वात्कद्रुाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ पतत्रिणीपक्षिणी पक्ष्याकारत्वाद्विनतायाः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कल्माषयतकल्मषवर्णमिवकुरुत ॥
॥ १७ ॥ वालधिलांगूलम् ॥ कृष्णकुन्तलतांकृष्णकेशताम् ॥ तथातदंगलोमान्यध्यास्यविधत्त कर्बुरतामितिशेषः ॥ कैर्विषसीत्कृतैर्विषसहितैस्सीत्कृतैर्विषोद्गारध्वनिभिरित्यर्थः ॥ विषसीत्कृतैर्विष

पणंचकुरुकल्याणितुभ्यंयोरोचतेनघे ॥ एवमेवनयात्येषकालःक्रीडनकंविना ॥७॥ ॥ विनतोवाच ॥ ॥ किंपणेनभगिन्यत्रकथयाम्येवमेवहि ॥
त्वज्जयेकाचमेप्रीतिर्मज्जयेकिंनुतेसुखम् ॥ ८ ॥ ज्ञात्वापणोनकर्तव्योमिथःस्नेहमभीप्सता ॥ ध्रुवमेकस्यविजयेक्रोधोन्यस्येहजायते ॥९॥ कद्रूरुवाच ॥
क्रीडेयंनात्रभगिनिकारणंकिमपिक्रुधः ॥ खेलस्यव्यवहारोयंपणेयत्किंचिदुच्यते ॥ १० ॥ ॥ विनतोवाच ॥ ॥ तथाकुरुयथाप्रीतिस्तवा
स्तिपवनाशिनि ॥ अथतां विनतामाहकद्रूःकुटिलमानसा ॥ ११ ॥ तस्यास्तुसाभवेद्दासीपराजीयेतयायया ॥ अस्मिन्पणेइमाःसर्वाःसख्यःसा
क्षिण्यएवनौ ॥ १२ ॥ इत्यन्योन्यंपणीकृत्यसर्पिण्यपिपतत्रिणी ॥ उवाचकर्बुरंकद्रूरश्वंश्वेतंगरुत्मती ॥ १३ ॥ कदागंतव्यमितिचचक्रातेतेगमाव
धिम् ॥ जग्मतुश्चविरम्याथक्रीडनात्स्वंस्वमालयम् ॥ १४ ॥ विनतायांगतायांतुकद्रूराहूयचांगजान् ॥ उवाचयातवैपुत्राद्रुतंवचनतोमम ॥ १५ ॥
तुरंगमुच्चैःश्रवसं प्रोद्भूतंक्षीरनीरधेः ॥ सुरासुरैर्मथ्यमानान्मंदराघातसाध्वसात् ॥ १६ ॥ कार्यंकारणरूपस्यसादृश्यमधिगच्छति ॥ अतस्तंक्षीरवर्णा
भंकल्माषयतपुत्रकाः ॥ १७ ॥ तस्यवालधिमध्यास्यकृष्णकुंतलतांगताः ॥ तथातदंगलोमानिविधत्तविषसीत्कृतैः ॥ १८ ॥ इतिश्रुत्वावचोमातुः
काद्रवेयाःपरस्परम् ॥ संमंत्र्यमातरंप्रोचुःकद्रूंकद्रूपमागताः ॥ १९ ॥ ॥ नागाऊचुः ॥ ॥ मातर्वयंत्वदाह्वानाद्विहायक्रीडनंबलात् ॥ प्राप्ताःप्रह्व
धामृष्टान्नंदास्यत्यद्यप्रसूरिति ॥ २० ॥ मृष्टंतिष्ठतुतद्दूरंविषादप्यधिकंकटु ॥ तत्त्वयावादियन्मंत्रैरौषधैर्नोपशाम्यति ॥ २१ ॥ वयंनयामोयद्भाव्यं
तदस्माकंभवत्विह ॥ इतिप्रोक्तंविषास्यैस्तैस्तदाकुटिलगामिभिः ॥ २२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अन्येपियेकुटिलगाःपररंध्रनिषेविणः ॥ अकर्णाः
क्रूरहृदयाःपितरौव्रीडयंतिते ॥ २३ ॥ पित्रोर्गिरंनिराकृत्ययेतिष्ठेयुःसुदुर्मदाः ॥ अत्याहितमिहप्राप्यगच्छेयुस्तेऽचिराल्लयम् ॥ २४ ॥

फूत्कृतैरितिवा ॥ यद्वा विषसीत्कृतैरितिविशेषणेतृतीया ॥ विषोद्गारविशिष्टान्यंगलोमानिविधत्तेत्यर्थः ॥ १८ ॥ कद्रूपंकुत्सितंरूपम् ॥१९॥२०॥ अवादिउक्तम् ॥२१॥२२॥अकर्णाःकर्णरहिताः ॥
पित्रोर्वाक्यंशृण्वंतोप्यशृण्वंतइत्यर्थः ॥ व्रीडयंतिउपहसंतितिरस्कुर्वंतिअवज्ञयंतीतियावत् ॥ चाटयंतीतिपाठेसएवार्थः ॥ २३ ॥ अत्याहितंमहाभीतिम् ॥ अचिराल्लयंशीघ्रंमरणम् ॥ २४ ॥

उरगीकद्रूः ॥ आगःसमागतान्अपराधंप्राप्तान् ॥ २५ ॥ २६ ॥२७ ॥ पुच्छमौच्चैःश्रवसमुच्चैःश्रवसःपुच्छमित्यर्थः॥पुच्छगोच्चैरितिपाठेविसर्गलोपेपिसंधिरार्षः ॥ सुनीलचिकुराभासमतिकृष्णकेश
सदृशम् ॥ २८ ॥ तत्क्ष्वेडानलधूमौघैस्तेषांसर्पाणांविषाग्निधूम्रसमूहैः ॥ फूत्कारभरनिःसृतैःफूत्कारसमूहनिर्गतैः ॥ ननुसूर्यनैकट्यात्किमितितद्रश्मिभिस्तेनदग्धास्तत्राह ॥ मात्रिति ॥ २९ ॥
॥ ३० ॥ विस्रब्धंविनम्रंयथास्यादधोभूयेत्यर्थः ॥ विस्रब्धंकृतविश्वासंयथास्यादितिवा ॥ ३१ ॥ उष्णगोःसूर्यस्य ॥ उष्णगोभिस्तीक्ष्णरश्मिभिः ॥ विस्रब्धानिरपेक्षा ॥ ३२ ॥ सापेक्षत्वमे

तेषांवचनमाकर्ण्यनयामइतिसोरगी ॥ शशापतान्क्रुधाविष्टानागांश्चागःसमागतान् ॥ २५ ॥ तार्क्ष्यस्यभक्ष्याभवतयूयंमद्वाक्यलंघनात् ॥ जातमात्रां
श्चसर्पिण्योभक्षयंतुस्वबालकान् ॥ २६ ॥ इतिशापानलाद्भीतैःकैश्चित्पातालमाश्रितम् ॥ जिजीविषुभिरन्यैश्चाद्रित्रैश्चक्रेप्रसूवचः ॥ २७ ॥ तेपुच्छमौ
च्चैःश्रवसमधिगम्यमहाधियः ॥ सुनीलचिकुराभासंचक्रुरंगंचकर्बुरम् ॥ २८ ॥ तत्क्ष्वेडानलधूमौघैःफूत्कारभरनिःसृतैः ॥ मातृवाक्कृतिजाद्धर्मान्नदग्धा
भानुभानुभिः ॥ २९ ॥ विनतापृष्ठमारुह्यकद्रूःस्नेहवशात्ततः ॥ वियन्मार्गमलंकृत्यददर्शोष्णांशुमंडलम् ॥ ३० ॥ तिग्मरश्मिप्रभावेणव्याकुली
भूतमानसा ॥ कद्रूस्ततःखगींप्राहविस्रब्धंविनतेव्रज ॥ ३१ ॥ उष्णगोरुष्णगोभिर्मेताप्यतेनितरांतनुः ॥ विस्रब्धाहंस्वभावेनत्वंसापेक्षाहिसर्वतः ॥
॥ ३२ ॥ स्वरूपेणपतंगीत्वंपतंगोसौसहस्रगुः ॥ अतएवनतेबाधागगनेतापसंभवा ॥ ३३ ॥ वियत्सरसिहंसोयंभवतीहंसगामिनी ॥ चंडरश्मिप्रतापा
ग्निस्त्वामतोनेहबाधते ॥ ३४ ॥ खगीमुड्डीयमानांखेपुनरूचेबिलेशया ॥ त्राहित्राहिभगिन्यत्रयावोन्यत्रावियत्पथः ॥ ३५ ॥ विनतेविनतांमांत्वंकिंनाव
सिपतत्रिणी ॥ तवदासीभविष्यामित्वदुच्छिष्टनिषेविणी ॥ ३६ ॥ यावज्जीवमहंभूयांत्वत्पादोदकपायिनी ॥ खखोल्कानिपतेदेषाभृशंगद्गदभाषिणी ॥
॥ ३७ ॥ मूर्च्छांगतवतीपक्षपुटौधृत्वाबिडोरगी ॥ सख्युल्कानिपतेदेषावक्तव्येत्वितिसंभ्रमात् ॥ ३८ ॥ खखोल्केतियदुक्तागीःकद्र्वासंभ्रांतचेतसा ॥
तदाखखोल्कनामार्कःस्तुतोविनतयाबहु ॥ ३९ ॥ मनागतिग्मतांप्राप्तेखेप्रयातिविवस्वति ॥ ताभ्यांतुरंगमोदर्शिकिंचित्किर्मीरवान्रथे ॥ ४० ॥

वदर्शयति स्वरूपेणेतिद्वयेन ॥ पतंगीपक्षिणी ॥ पतंगशब्देनसूर्योप्युच्यते ॥ शब्दश्लेषेणसापेक्षत्वंतत्रोन्नेयम् ॥ ३३ ॥ वियदेवसरस्तस्मिन् ॥ ३४ ॥ ऊचेउक्तवती ॥ बिलेशयासर्पिणी ॥
॥ ३५ ॥ अवसिरक्षसि ॥ ३६ ॥ खखोल्कनामत्वेअर्कस्यहेतुमाह खखोल्केतिद्वयेन ॥ ३७ ॥ बिडोरगीबिलसर्पिणी ॥ डलयोरैक्यात्बिलाश्रयत्वात्सूर्यस्यातपंसोढुमक्षमेतिबिडपदस्यता
त्पर्यम् ॥ पूर्वार्धंविवृण्वन्हेतुमेवस्पष्टयति ॥ सखीति ॥ तुशब्दोत्रभिन्नक्रमे ॥ इतितुवक्तव्येसंभ्रमादित्यन्वयः ॥ ३८ ॥ यद्यदा ॥ गीर्वाणी ॥ ३९ ॥ किर्मीरवान्कर्बुरवर्णवान् ॥ किर्मीरित

इतिपाठेकिर्मीरःकर्बुरवर्णोयस्यसंजातः ॥ इतच्प्रत्ययः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ विनताधाराविनम्रतायाआधारभूता ॥ विनताचारेतिक्कचित् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥
दूनासिउपतप्तासि ॥ कृतसाध्वसेकृतभये ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ येषांमातायन्माता ॥ चकारात्तत्पुत्रानपि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सक्रूरचेतसइतिपाठेक्रूरचित्तयुक्तायाइत्यर्थः ॥ ५२ ॥

उक्ताविनतयैवैषातापोपहतलोचना ॥ क्रूरासरीसृपीसत्यवादिन्याविश्वमान्यया ॥ ४१ ॥ कद्रुत्वयाजितंभद्रेयतउच्चैःश्रवाहयः ॥ चंद्ररश्मिप्रभोप्ये
षकल्माषइवभासते ॥ ४२ ॥ विधिर्बलीयान्भुजगिचित्रंजयपराजये :॥ क्रूरोपिविजयीक्वापित्वक्रूरोपिपराजयी ॥ ४३ ॥ विनताविनताधारावदंतीति
यथागतम् ॥ कद्रूनिवेशनंप्राप्तातस्यादास्यमचीकरत् ॥४४॥ कदाचिद्विनतादर्शिसुपर्णेनाश्रुलोचना ॥ विच्छायामलिनादीनादीर्घनिःश्वासवत्यपि ॥
॥ ४५ ॥ सुपर्णउवाच ॥ ॥ प्रातःप्रातरहोमातःक्वयासित्वंदिनेदिने ॥ सायमायासिचकुतोविच्छायादीनमानसा ॥ ४६ ॥ कुतोनिःश्वसिसिप्रोच्चै
रश्रुपूर्णविलोचना ॥ यथाक्लीबसुतायोषिद्यथापतितिरस्कृता ॥४७॥ ब्रूहिमातर्झटित्यद्यकुतोदूनासिपत्त्रिणि ॥ मयिजीवतितेबालेकालेपिकृतसाध्वसे॥
॥ ४८ ॥ अश्रुनिर्माणकरणेकारणंकिंतपस्विनि ॥ सुचरित्रासुनारीषुनामंगलमिहेष्यते ॥ ४९ ॥ धिक्तांश्चपुत्रान्यन्मातातेषुजीवत्सुदुःखभाक् ॥ वरंवं
ध्यैवसायस्याःसुतावंध्यमनोरथाः ॥ ५० ॥ इत्यूर्जस्वलमाकर्ण्यवचःसूनोर्गरुत्मतः ॥ विनताप्राहतंपुत्रंमातृभक्तिसमन्वितम् ॥ ५१ ॥ अहंदास्यस्मिरे
बालकद्र्वाश्चक्रूरचेतसः ॥ पृष्ठेवहामितांनित्यंतत्पुत्रानपिपुत्रक ॥५२॥ कदाचिन्मंदरंयामिकदाचिन्मलयाचलम् ॥ कदाचिदंतरीपेषुचरेयंतदुदन्वताम् ॥
॥ ५३ ॥ यत्रयत्रनयेयुस्तेकाद्रवेयाःसुदुर्मदाः ॥ व्रजेयंतत्रतत्राहंतदधीनायतःसुत ॥ ५४॥ गरुडउवाच ॥ ॥ दासीत्वकारणंमातःकिंतेजातंसुलक्षणे ॥
दक्षप्रजापतेःपुत्रिकश्यपस्यप्रियेऽनघे ॥ ५५ ॥ विनतोवाचगरुडंपुरावृत्तमशेषतः ॥ दासीत्वकारणंयद्वदादित्याश्वविलोकनम् ॥ ५६ ॥ श्रुत्वेतिगरुडः
प्राहमातरंसत्वरंव्रज॥पृच्छाद्यमातस्तान्दुष्टान्काद्रवेयानिदंवचः ॥५७॥ यद्दुर्लभंहिभवतांयत्रात्यंतरुचिश्चवः॥मद्दासीत्वविमोक्षायतद्याचध्वंददाम्यहम् ॥
॥ ५८ ॥ तथाकरोच्चविनतातेपिश्रुत्वातदीरितम् ॥ सर्पाःसंमंत्र्यतांप्रोचुर्विनतांहृष्टमानसाः ॥ ५९ ॥ मातृशापविमोक्षाययदिदास्यतिनःसुधाम् ॥
तदासमीहितंतेस्तुनदास्यत्यथदास्यसि ॥ ६० ॥

अन्तरीपेषुमध्यवर्तिजलगर्भितद्वीपेषु ॥ केषां तदुदन्वतान्तेषांप्रसिद्धानांलवणादीनांसमुद्राणाम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ संमन्त्र्यमात्रासार्धमितिशेषः ॥ ५९ ॥
मातृशापविमोक्षायतार्क्ष्यस्यभक्ष्याभवतेतिमात्राकद्र्वादत्तस्यशापस्यनाशाय ॥ अमृतेपीतेऽमरत्वेनगरुडभक्ष्यत्वाभावादित्यभिप्रायः ॥ यद्वा गरुडोमातुर्विनतायाःशापविमोक्षार्थमितिवा ॥ दास्य

तीत्युभयत्रगरुडएवभवतीतिवा ॥ दास्यसीतिवापाठः ॥ नदास्यतिसुधामित्यनुषज्जते ॥ अथचेद्दास्यसिदासीभवसि ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ निषादाश्चाण्डालाः ॥ वेलातटनिवा
साःसमुद्रजलतीरवासिनःसमुद्रतीरोच्चप्रदेशनिवासाइतिवा ॥ वेलाकूलनिवासाइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ६४ ॥ शासनीयाःमारणीयाः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ मत्स्यादीनांमत्स्यभक्षका
णाम् ॥ मत्स्याशिनामितिक्वचित् ॥ आत्थकथय ॥ लकारव्यत्ययश्छान्दसः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ नीवीपरिधानवस्त्रम् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ लक्ष्मचिह्नम् ॥ ७२ ॥ प्रसूर्हेमातः ॥ ७३॥ खदिरांगारव

इत्योंकृत्यसमापृच्छयकद्रूंद्रुतगतिःखगी ॥ गरुत्मंतंसमाचष्टहृष्टासंहृष्टमानसम् ॥ ६१ ॥ नागांतकस्ततःप्राहमातरांचिंतयातुराम् ॥ आनीतांविद्धिपी
यूषंमातर्मेदेहिभोजनम् ॥ ६२ ॥ विनताप्राहतंपुत्रंसंप्रहृष्टतनूरुहा ॥ भोःसुपर्णार्णवंतूर्णंयाहिमंगलमस्तुते ॥ ६३ ॥ संतितत्रापिबहुशोनिषादामत्स्यघा
तिनः ॥ वेलातटनिवासाश्चतान्भक्षयदुरात्मनः ॥ ६४ ॥ परप्राणैर्निजप्राणान्येपुष्णंतीहदुर्धियः ॥ शासनीयाःप्रयत्नेनश्रेयस्तच्छासनंपरम् ॥ ६५ ॥
बहुहिंसाकृतांहिंसाभवेत्स्वर्गस्यसाधनम् ॥ विहिंसितेषुदुष्टेषुरक्ष्यंतेभूरिशोयतः ॥६६॥ निषादेष्वपिचेद्विप्रःकश्चिद्भवतिपुत्रक ॥ सरक्षणीयोयत्नेनभक्षणी
योनकर्हिचित् ॥ ६७ ॥ ॥गरुडउवाच ॥ ॥ मत्स्यादिनांवसन्मध्येकथंज्ञेयोद्विजोमया ॥ अभक्ष्योयस्त्वयाप्रोक्तस्तच्चिह्नंकिंचनात्थमे ॥ ६८ ॥ ॥
विनतोवाच ॥ ॥ यज्ञसूत्रंगलेयस्यसोत्तरीयंसुनिर्मलम् ॥ नित्यधौतानिवासांसिभालंतिलकलांछितम् ॥६९॥ सपवित्रौकरौयस्ययन्नीवीकुशगर्भिणी॥
यन्मौलिःसशिखाग्रंथिःसज्ञेयोब्राह्मणस्त्वया ॥ ७० ॥ उच्चैरृग्यजुःसाम्नामृचमेकामपीहयः ॥ गायत्रीमात्रमंत्रोपिसविज्ञेयोद्विजस्त्वया ॥ ७१ ॥
गरुडउवाच ॥ मध्येसदानिषादानांयोवसेज्जननिद्विजः ॥ तस्यैतेष्वेकमप्येवनमन्येलक्ष्मबोधकम् ॥ ७२ ॥ लक्ष्मांतरंसमाचक्ष्वद्विजबोधकरंप्रसूः ॥
येनविज्ञायतंविप्रंत्यजेयमपिकंठगम् ॥ ७३ ॥ तच्छ्रुत्वाविनताप्राहयस्तेकंठगतोऽगज ॥ खदिरांगारवद्दह्यात्तमपाकुरुदूरतः ॥ ७४ ॥ द्विजमात्रे
पियाहिंसासाहिंसाकुशलायन ॥ देशंवंशंश्रियंस्वंचानिर्मूलयतिकालतः ॥ ७५ ॥ निशम्यकाश्यपिरितिप्रसूपादौप्रणम्यच ॥ गृहीताशीर्ययौशीघ्रंखमार्गे
णखगेश्वरः ॥७६॥ दूरादालोकयांचक्रेनिषादान्मत्स्यजीविनः ॥ पक्षौविधूयपक्षींद्रोरजसापूर्यरोदसी ॥ ७७ ॥ अंधीकृत्यदिशोभागानब्धिरोधस्युपा
विशत् ॥ व्यादायवदनंघोरंमहाकंदरसन्निभम् ॥ ७८ ॥ कांदिशीकानिषादास्तुविविशुस्तत्रचस्वयम् ॥ मन्वानेष्वथपंथानंतेषुकंठंविशत्स्वपि ॥ ७९ ॥
जज्वालेंगलसंस्पर्शोद्विजस्तत्कंठकंदलीम् ॥ प्राक्प्रविष्टानथोताक्ष्योंनिषादानौदरींदरीम् ॥ ८० ॥

त्खदिरकाष्ठस्यज्वलदंगारवदित्यर्थः ॥ ७४ ॥ द्विजमात्रेपिब्राह्मणमात्रेयाहिंसाहिंसामात्रंप्राणनाशोवासकुशलायहितायनकिंतुदेशादीति ॥ स्वंधनम् ॥ कालतःकालक्रमेण ॥ ७५ ॥ ७६ ॥
विधूयप्रकंप्य ॥ रोदसीद्यावाभूमी ॥ ७७ ॥ अब्धिरोधसिसमुद्रतीरे ॥ कन्दरसन्निभन्दरीतुल्यम् ॥ ७८ ॥ कांदिशीकाभयद्रुताः ॥ ७९ ॥ इंगलसंस्पर्शोवह्नितुल्यसंपर्कः ॥ कण्ठएवकन्दलीकन्द

री ॥ रलयोरेकत्वात् ॥ कण्ठकंदलमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ पंढत्वमार्षम् ॥ यद्वाकन्दलीगुल्मविशेषः ॥ कलध्वनौकंदलीतुमृगगुल्मप्रभेदयोरितिमेदिनीकारः ॥ ८० ॥ उदगिरदुद्वीर्णवान्मुखान्नि
ष्काशितवानित्यर्थः ॥ ८१ ॥ निगदकथय ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ प्रेष्यप्रस्थापयित्वा ॥ ८४ ॥ बिभ्युर्भयंप्रापुः ॥ ८५ ॥ वर्मभृतःकवचधारिणः ॥ ८६ ॥ तिर्यग्गतीतिश्लोकत्रयंवाक्यम् ॥ रविर्नायं
यतस्तिर्यग्गतिः ॥ नायमग्निर्यतःसोग्निर्धूमवान् ॥ क्षणप्रभाविद्युदसौनं तस्याअस्थिरत्वात् ॥ अस्यचस्थिरप्रभावत्वादित्यर्थः ॥ ८७ ॥ आकृतिराकारः ॥ ८८ ॥ दुधावअकंपयत् ॥ ८९ ॥
पार्णतार्णवत्पर्णैस्तृणैश्चनिर्मिताःपुरुषप्रतिकृतयोयथावायुनानीयंतेतद्वत् ॥ स्वार्थेवातद्धितः ॥ तृणपर्णवदित्यर्थः ॥ ९० ॥ प्रणष्टेष्वदर्शनंगतेषु ॥ ९१ ॥ आधूयउत्सार्यदूरीकृत्येतियावत् ॥

प्रवेश्यकंठतालुस्थंतंविज्ञायद्विजंस्फुटम् ॥ भयादुदगिरत्तूर्णंमातृवाक्येनयंत्रितः ॥ ८१ ॥ तमुद्गीर्णनरंदृष्ट्वापक्षिराट्समभाषत ॥ कस्त्वंजात्यासिनि
गदममकंठविदाहकृत् ॥ ८२ ॥ सतदाहेतिविप्रोहंपृष्टःसन्गरुडाग्रतः ॥ वसाम्येषुनिषादेषुजातिमात्रोपजीवकः ॥ ८३ ॥ तंप्रेष्यगरुडोदूरंभक्षयि
त्वाथभूरिशः ॥ नभोविक्षोभयांचक्रेप्रलयानिलसन्निभः ॥ ८४ ॥ तंदृष्ट्वातिग्मतेजस्कंज्वालाततदिगंतरम् ॥ ज्वलद्दावानलंशैलमिवबिभ्युर्दिवौकसः ॥
॥ ८५ ॥ तेसन्नह्यंतयुद्धायसज्जीकृतबलायुधाः ॥ अध्यास्यवाहनान्याशुसर्वेवर्मभृतःसुराः ॥ ८६ ॥ तिर्यग्गतीरविर्नायंनायमग्निःसधूमवान् ॥
क्षणप्रभाप्यसौनैवकोनःसम्मुखएत्यसौ ॥ ८७ ॥ नदैत्येषुप्रभेदृक्स्यान्नाकृतिर्दानवेष्वियम् ॥ महासाध्वसदःकोयमस्माकंहृत्प्रकंपनः ॥ ८८ ॥ यावत्सं
भावयंतीतिनीतिज्ञाअपिनिर्जराः ॥ तावद्दुधावस्वौपक्षौपक्षिराजोमहाबलः ॥ ८९ ॥ निपेतुःपक्षवातेनसायुधाश्चसवाहनाः ॥ नज्ञायंतेक्वसंप्राप्तावात्य
यापार्णतार्णवत् ॥ ९० ॥ अथतेषुप्रणष्टेषुबुद्ध्याविज्ञायपक्षिराट् ॥ कोशागारंसुधायाःसतत्रापश्यच्चरक्षिणः ॥ ९१ ॥ शस्त्रास्त्रोद्यतपाणींस्तान्सुराना
धूयसर्वशः ॥ ददर्शकर्तरीयंत्रममृतोपरिसंस्थितम् ॥ ९२ ॥ मनःपवनवेगेनभ्रममाणंमहारयम् ॥ अपिस्पृशंतंमशकंयत्खंडयतिकोटिशः ॥ ९३ ॥
उपोपविश्यपक्षींद्रस्तस्ययंत्रस्यनिर्भयः ॥ क्षणंविचारयामासकिमत्रकरवाण्यहो ॥ ९४ ॥

कर्तरीयंत्रंकर्तनशीलंयंत्रम् ॥ कर्तनंकर्तस्तंरातुंशीलंयस्येतिव्युत्पत्तेः ॥ यकारागमाभावोदैर्घ्यंचार्षम् ॥ यद्वा कर्तःकर्तनंछेदनंकर्तस्यछेदनस्यरादानंविद्यतेयस्मिन् ॥ व्रीह्यादिभ्यश्चेत्यनकारांतादिनिः ॥
स्त्रीत्वमार्षम् ॥ यद्वा कर्तनंरायतेकारणत्वेनगच्छतीतिकर्तरी ॥ रीङ्गतावितिधातुः ॥ कर्तरीकेशादिच्छेत्रीशस्त्रविशेषस्तदाकारंयंत्रमिति ॥ तद्वच्छेदकंयंत्रमितिकेचित् ॥ ९२ ॥ यत्कर्तरीयंत्रम् ॥
खंडयतिखंडंकरोतिच्छिनत्तीतियावत् ॥ ९३ ॥ उपोपविश्यतस्यकर्तरियंत्रस्यसमीपेउपविश्य ॥ क्वचिदुपसर्गस्यापिद्विर्वचनम् ॥ तथाचश्रूयते ॥ प्रप्रपूज्यमहादेवंसंसंयम्यमनःसदा ॥ उपोपहाय

संसर्गनिर्निर्गतःसतापसइति ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ देहंचेतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ पूर्वार्धमेवविवृणोति परमाण्वित्यर्धेन ॥ २ ॥ देहस्यलाघवाल्लघुत्वा
त्कर्तरीयंत्रमधःप्रविश्य ॥ किंकुर्वन् ॥ तद्यंत्रतस्तस्माद्यंत्रात् ॥ बिभ्यद्भयंप्राप्नुवन् ॥ देहंवंचयन्तिरश्चीनोभूत्वातस्माद्रक्षयन् ॥ कथंभूताद्यंत्रात् ॥ वायुखंडनाद्वायोरपिगतिवैकल्यकर्तुरित्यर्थः ॥
॥ ३ ॥ मूलमुत्पाट्ययस्मिंस्तदमृतभाजनंस्थापितंतदुत्पाट्यामृतभाजनंगृहीत्वास्वर्गसद्मसुदेवेषुक्रोशत्सुसत्सुअमृतंहरतीत्यार्तस्वरंकुर्वाणेषुसत्सुपावनेमार्गेआवहप्रवहादिवायुमार्गेनिर्ययाविति ॥

स्प्रष्टुंनलभ्यतेचैतद्वात्यानप्रभवेदिह ॥ कउपायोत्रकर्तव्योवृथाजातोममोद्यमः ॥ ९५ ॥ नबलंप्रभवेदत्रनकिंचिदपिपौरुषम् ॥ अहोप्रयत्नोदेवानामे
तत्पीयूषरक्षणे ॥९६॥ यदिमेशंकरेभक्तिर्निर्द्वंद्वातीवनिश्चला ॥ तदासदेवदेवोमांवियुनक्तुमहाऽधिया ॥९७॥ यद्यहंमातृभक्तोस्मिस्वामिनःशंकरादपि ॥
तदामेबुद्धिरत्रास्तुपीयूषहरणक्षमा ॥ ९८ ॥ आत्मार्थनोद्यमश्चायंद्वतस्थोवेत्तीतिविश्वगः ॥ मातुर्दास्यविमोक्षाययतेहममृतंप्रति ॥ ९९ ॥ जरितौ
पितरौयस्यबालापत्यश्चयःपुमान् ॥ साध्वीभार्याचतत्पुष्ट्यैदोषोऽकृत्येपितस्यन ॥ १०० ॥ इतिचिंतयतस्तस्यबुद्धिरासीन्महात्मनः ॥ १ ॥ देहं
चकारसोत्यंतमणीयांसमणोरपि ॥ परमाणुसहस्रांशंकृत्वारूपंमहाद्भुतम् ॥ २ ॥ प्रविश्यकर्तरीयंत्रमधोदेहस्यलाघवात् ॥ बिभ्यत्तद्यंत्रतोदेहंवं
चयन्वायुखंडनात् ॥ मूलमुत्पाट्यतरसागृहीत्वाऽमृतभाजनम् ॥ ३ ॥ निर्ययौपावनेमार्गेक्रोशत्सुस्वर्गसद्मसु ॥ ४ ॥ तथावैकुंठनाथंतेगत्वाप्रोचुः
सुधाभुजः ॥ निर्जित्यनीयतेचक्रिन्सुधानोजीवितंपरम् ॥ ५ ॥ इत्याकर्ण्यहरिस्तेभ्योऽभयंदत्त्वात्वरायुतः ॥ कृत्वायुद्धंचसुमहद्विंशार्कघटिकाद्वयम् ॥
॥ ६ ॥ शुंभदेव्योर्यथासूतगरुडस्तत्रचाधिकः ॥ तदाप्रसन्नोभगवान्महायुद्धेनसर्वदः ॥ ७ ॥ गत्वागरुडमाहेदंप्रसन्नोस्मिखगेश्वर ॥ वरंवृणीहिभद्रंते
जितवृंदारवृंदक ॥ ८ ॥ हसित्वागरुडःप्राहविश्वरूपंजनार्दनम् ॥ अहमेवप्रसन्नोस्मित्वंप्रार्थयवरद्वयम् ॥ ९ ॥ ततःकैटभजित्प्राहवैनतेयंमुदान्वितः ॥
वृतंवृतंमहोदारदेहिदेहिवरद्वयम् ॥ ११० ॥ इतिविष्णूदितंश्रुत्वाप्रहसन्नाहपक्षिराट् ॥ किंविलंबेनतद्ब्रूहिदत्तंदत्तंवरद्वयम् ॥ ११ ॥ अलब्धलाभे
संजातेद्यूतादिविजयोदये ॥ दातव्यंसुधियापात्रेसदालाभजयौक्वचा ॥ १२ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ बलवानसिपक्षींद्रतन्मेवाहनतांव्रज ॥
एकोवरोयंवरदद्वितीयंशृणुकाश्यप ॥ १३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ विंशार्कघटिकाद्वयंविंशोविंशतिःअर्कोद्वादशविंशार्कौचताघटिकाश्चतासांद्वयंचतुःषष्टिदंडाः ॥ दंडचतुष्टयाधिकाहोरात्रमित्यर्थः ॥ ६ ॥ तत्रविष्णुगरुडयोर्मध्ये ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
वृतंवृतमितिहर्षेद्विरुक्तिः ॥ ११० ॥ दत्तंदत्तमित्यौत्सुक्ये ॥ ११ ॥ औत्सुक्येनरिपवेवरद्वयदानेस्वयमेवहेतुमाह ॥ अलब्धलाभइति ॥ १२ ॥ द्वयंप्रार्थयति बलवानितिसार्धद्वाभ्याम् ॥ १३ ॥

द्विजिह्वेभ्यइतिभाविस्वरूपंजानताभगवतोक्तम् ॥ द्राग्झटिति ॥ १४ ॥ दिवःस्वर्गात् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ इवशब्दोभिन्नक्रमेदेवेभ्योऽर्थात्तेषांजीवित
मितिवेति ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ उक्तन्यायमन्यत्राप्यतिदिशति ॥ अन्येइति ॥ बुभुक्षंतिभोक्तुमिच्छंति ॥ अन्यायलब्धान्नमितिवापाठः ॥ परिणतिंपरिपाकम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ एवमु

दर्शयित्वामृतंप्राज्ञमातृदास्यविमोक्षकम् ॥ द्विजिह्वेभ्यःकुरुतथाद्रागश्नंतिनतेयथा ॥ १४ ॥ देयासुधासुधाभुग्भ्योद्वितीयोस्तुवरोमम ॥ तथेतिसप्र
तिज्ञायनिर्ययौपक्षिराड्दिवः ॥ १५ ॥ समातरंविनिर्मोच्यदास्यात्काश्यपनंदनः ॥ नागानांपुरतोधृत्वामहामृतकमंडलुम् ॥ १६ ॥ अमृतंपातुकामांं
स्तानित्याचष्टमहामतिः ॥ नागाःशुचित्वमासाद्यभोक्तव्यैषासुधाशुभा ॥ १७ ॥ नोचेदशुचिभिःस्पृष्टास्नानादिपरिवर्जितैः ॥ यास्यत्यदृश्यतामे
षासुधाऽनिमिषरक्षिता ॥ १८ ॥ सामान्यमपियद्भक्ष्यंस्पृश्यतेऽशुचिभिःक्वचित् ॥ हरंतितद्रसंदेवास्तच्चतिष्ठतिनीरसम् ॥ १९ ॥ इत्युक्त्वासहितो
मात्रावैनतेयोविनिर्ययौ ॥ कुशासनेचतैरुक्तोधृत्वापीयूषभाजनम् ॥ १२० ॥ यावत्स्नातुंगताःसर्पास्तावत्पीयूषभाजनम् ॥ आदायविष्णुनादत्तंदेवे
भ्यइवजीवितम् ॥ २१ ॥ आगत्यभुजगाःस्नात्वानदृष्ट्वामृतभाजनम् ॥ अहोप्रतारितानीतममृतंचेतिचुक्रुशुः ॥ २२ ॥ ततःपर्यलिहन्दर्भान्पीयूषस्पर्श
कांक्षिणः ॥ आस्तांतावत्सुधादूरंजिह्वास्तेषांद्विधाभवन् ॥ २३ ॥ अन्येप्यन्यायलब्धार्थंयेबुभुक्षंतिकेवलम् ॥ तन्नोपरिणतिंगच्छेद्भोक्तुंवातैर्नलभ्यते ॥
॥ २४ ॥ न्यायाध्वस्थेनतार्क्ष्येणसुधाप्रापातिदुर्लभा ॥ लब्धाप्यन्यायतोनागैर्दृष्टमात्राक्षणाद्धृता ॥२५॥ अथदास्याद्विनिर्मुक्ताविनतावाचखेचरम् ॥
पुत्रकाशींप्रयास्यामिदास्यपापापनुत्तये ॥ २६ ॥ तावत्पापानिजृंभंतेनानाजन्मार्जितान्यपि ॥ यावत्काशीनहृत्संस्थापुनर्भवविघातिनी ॥ २७ ॥
काशीस्मरणमात्रेणकिंचित्रंयदघंव्रजेत् ॥ गर्भवासोपिनश्येतविश्वेशानुग्रहात्परात् ॥ २८ ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षात्तारापतिविभूषणः ॥ तारयेत्तारकद्रो
ण्यादुस्तराद्भवसागरात् ॥ २९ ॥ विश्वेशानुगृहीतानांविच्छिन्नाखिलकर्मणाम् ॥ भवेत्काशींप्रतिमतिर्नेतरेषांकदाचन ॥ १३० ॥ काशींप्रतिमनोयेषां
निःशेषक्षालितैनसाम् ॥ तएवमानवालोकेसत्यंनृपशवोपरे ॥ ३१ ॥ तैरेवकालोविजितस्तएवाहिगतैनसः ॥ अपुनर्गर्भवासास्तेप्राप्तावाराणसीहयैः ॥
॥ ३२ ॥ श्रेयसांभाजनंचैतन्नृजन्मनमुधानयेत् ॥ देवानामपिदुष्प्राप्यंकाशीसंदर्शनादृते ॥ ३३ ॥ कःकलिःकोथवाकालःकिंवाकर्माण्यनेकधा ॥ परानं
दप्रदंक्षेत्रमविमुक्तंयदीक्षितम् ॥ ३४ ॥ तेगर्भवासेतिष्ठंतिपुनस्तेगर्भवासिनः ॥ येनगर्भवनच्छेत्रींसेवंतेवरणामसिम् ॥ ३५ ॥

पोद्घातमारचय्यप्रस्तुतंवक्तुमाह अथेत्यतआरभ्यउभावपीत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तारापतिविभूषणश्चंद्रलांछनः ॥ तारकद्रोण्यातारकःप्रणवःषडक्षररामभंत्रराजोवासएव
द्रोणीनौकाविशेषस्तयेत्यर्थः ॥ द्रोणीकाष्ठांबुवाहिनीत्यमरः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ गर्भएववनंतच्छेत्रीम् ॥ गर्भवासच्छेत्रीमितिपाठेछंदोभंगआर्षः ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ भेददृग्भेदज्ञानम् ॥ चकारएवार्थे ॥ मास्त्वेवेत्यर्थः ॥ नौआवयोः ॥ ४४ ॥ पततिगच्छतीतिपत्रंयानम् ॥ सत्पत्रतांसद्वाहनता

निशम्येतिवचःप्राहतार्क्ष्योनत्वाथमातरम् ॥ अहमप्यागमिष्यामिकाशींद्रष्टुंशिवार्चिताम् ॥ ३६॥ मातुराज्ञामथप्राप्यजनन्यासहपक्षिराट् ॥ क्षणाद्वाराणसींप्रापमोक्षानिक्षेपभूमिकाम् ॥ ३७ ॥ उभावपिचतेपातेतपउग्रंमहामती ॥ संस्थाप्यशांभवंलिंगंपतत्रींद्रोऽचलेंद्रियः ॥ ३८ ॥ नाम्नाखखोल्कमादित्यंसंस्थाप्यविनताशुभम् ॥ अचिरेणैवकालेनमहतस्तपसस्तयोः ॥३९॥ काश्यांप्रसन्नौसंजातौदेवौशंकरभास्करौ ॥ गरुडस्थापिताल्लिंगादाविरासीदुमापतिः ॥ १४० ॥ गरुडायवरान्प्रादात्सुबहूनतिदुर्लभान् ॥ खगेंद्रममभक्तोसितवज्ञानंभविष्यति ॥ ४१ ॥ वेत्स्यसित्वंरहस्यंमेयन्नज्ञातंसुरैरपि ॥ त्वयैतत्स्थापितंलिंगंगरुडेश्वरसंज्ञितम् ॥ ४२ ॥ परमज्ञानदंपुंसांदृष्टंस्पृष्टंसमर्चितम् ॥ अन्यच्चशृणुपक्षींद्रहितंतेवच्मिसांप्रतम् ॥ ४३ ॥ असावहंसवैविष्णुर्मास्तुतेभेददृक्क्वचनौ ॥ एवंतस्यैवपक्षींद्रदैत्येंद्रबलहारिणः ॥ ४४ ॥ प्राप्यसत्पत्रतांपत्रिंस्त्वमप्यर्च्योभविष्यसि ॥ इतिदत्त्वावरंशंभुःस्वभक्तायगरुत्मते ॥ ४५ ॥ तत्रैवांतर्हितोजातोगरुडोपिहरिंययौ ॥ हरेरथत्वंसंप्राप्यसोपिपूज्योऽभवद्भुवि ॥ ४६ ॥ तपस्यंतीमथालोक्यकदाचिद्विनतांप्रभुः ॥ शिवस्यैवपरामूर्तिःखखोल्कोनामभास्करः ॥ ४७ ॥ दत्त्वावरंचपापघ्नंशिवज्ञानसमन्वितम् ॥ काशीवासिजनानेकभवपापक्षयंकरः ॥ ४८ ॥ विनतादित्यइत्याख्यःखखोल्कस्तत्रसंस्थितः ॥ इत्थंखखोल्कआदित्यःकाशीविघ्नतमोहरः ॥ ४९ ॥ तस्यदर्शनमात्रेणसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ काश्यांपैशंगिलेतीर्थेखखोल्कस्यविलोकनात् ॥ नरश्चिंतितमाप्नोतिनीरोगोजायतेक्षणात् ॥ १५० ॥ नरःश्रुत्वैतदाख्यानंखखोल्कादित्यसंभवम् ॥ गरुडेशेनसहितंसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ १५१ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखण्डेपूर्वार्द्धेखखोल्कादित्यगरुडेशयोर्वर्णनंनामपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ इतिकाशीखंडपूर्वार्धसमाप्तम् ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

मित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ पैशंगिलेपिलिपिलातीर्थे ॥ १५० ॥ १५१ ॥ ॥ इतिश्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यभगवत्पूज्यपादशिष्यश्रीरामेंद्रवनशिष्येण रामानंदेनकृतायांकाशीखंडपूर्वार्धटीकायांपंचाशत्तमोध्यायःसमाप्तः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

इदं पुस्तकं खेमराजश्रीकृष्णदासश्रेष्ठिना मुंबय्यां स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" स्टीम्-मुद्रणालये
मुद्रयित्वा प्रकाशितम् । शके १८३० संवत १९६५.

॥ इति श्रीकाशीखंडपूर्वार्द्धं समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीकाशीखंडोत्तरार्धं प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ रामंनमामिपरमात्मसुखप्रकाशंविश्वस्ययज्जननपालनभंगमेकम् ॥ स्वेच्छावतारमतसीकुसुमावभासंश्रीजानकीसमुपलालितपादपद्मम् ॥ १ ॥ यत्कृपातरणिंप्राप्य
निस्तीर्णोहंभवार्णवम् ॥ सदयंतंगुरुंवंदेश्रीरामेंद्रवनाभिधम् ॥ २ ॥ गुणरत्नोदधिःसर्वदोषकारणघस्मरः ॥ जयतात्सच्चिदानन्दःसदाशिवकृतीश्वरः ॥ ३ ॥ अरुणवृद्धकेशवादित्याविमलगंगायमा
दित्याश्च ॥ व र्यन्तेत्रषडनुक्रमादेकपञ्चाशत्तमेध्याये ॥ ४ ॥ अतीतेध्यायेकद्र्वाःकाद्रवेयानांचश्रुतंविनतायादास्यमघटमानंमन्वानःपृच्छति पार्वतीत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ पुत्रशापाद्दासीत्वंप्राप्त
वतीतिवक्तुंतदु क्रमनूद्यतदाख्यानम्प्रतिजानीते ॥ हंजिकात्वमिति ॥ हंजिकात्वंदासीत्वम् ॥ यदाहामरः ॥ हंडेहंजेहलाह्वानेनीचांचेटींसखींप्रतीति ॥ हंतदास्यमितिक्वचित् ॥ दासिक्यंत्वितिचा
न्यत्र ॥ ३ ॥ उलूकःपेचकः ॥ ४ ॥ कौशिकोपिसएवतैःपक्षिभिः सकौशिकइत्यन्वयः ॥ स्वराज्यादितिवापाठः ॥ अवरोपितोनिराकृतः ॥ ५ ॥ निराकरणेहेतुमाह क्रूराक्षोयमित्यक्षरद्वय

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ पार्वतीहृदयानंदसर्वज्ञांगभवप्रभो ॥ किंचित्प्रष्टुमनाःस्वामिंस्तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १ ॥ दक्षप्रजापतेः
पुत्रीकश्यपस्यपरिग्रहः ॥ गरुत्मतःप्रसूःसाध्वीकुतोदास्यमवापसा ॥ २ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ हंजिकात्वंयथाप्राप्ताविनतासातपस्विनी ॥
तदप्यहंसमाख्यामिनिशामयमहामते ॥ ३ ॥ कद्रूरजीजनत्पुत्रान्शतंकश्यपतःपुरा ॥ उलूकमरुणंतार्क्ष्यमसूतविनतात्रयम् ॥ ४ ॥ कौशिको
राज्यमाप्यापिश्रेष्ठत्वात्पक्षिणांमुने ॥ निर्गुणत्वाच्चतैःसर्वैःसराज्यादवरोपितः ॥ ५ ॥ क्रूराक्षोयंदिवांधोयंसदावक्रनखस्त्वसौ ॥ अतीवोद्वेगजनकंसर्वे
षामस्यभाषणम् ॥ ६ ॥ इत्थंतस्यगुणग्रामान्विकथ्यबहुशःखगाः ॥ नाद्यापिवृण्वतेराज्येकमपिस्वैरचारिणः ॥ ७ ॥ कौशिकेथतथावृत्तेपुत्रवीक्षणला
लसा ॥ अंडंप्रस्फोटयामासमध्यमंविनतातदा ॥ ८ ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुप्रस्फोट्यघटसंभव ॥ तदभेदितयौत्सुक्यादंडमष्टमकेशते ॥ ९ ॥ तावत्सर्वा
णिगात्राणितस्यातिमहसःशिशोः ॥ ऊर्वोरुपरिसिद्धानितदंडांतर्निवासिनः ॥ १० ॥ अंडान्निर्गतमात्रेणक्रोधारुणमुखश्रिया ॥ अर्धनिष्पन्नदेहेनाशिशु
नाशापिताप्रसूः ॥ ११ ॥ जनयित्रित्वयादृष्टाकाद्रवेयान्स्वलीलया ॥ खेलतोमातुरुत्संगेयदंडंव्याधिताद्विधा ॥ १२ ॥ तदनिष्पन्नसर्वांगःशपामित्वां
विहंगमे ॥ तेषामेवैधिदासीत्वंसपत्न्यंगभुवामिह ॥ १३ ॥ वेपमानाथतच्छापादिदंप्रोवाचपक्षिणी ॥ अनूरोब्रूहिमेशापावसानंमातुरंगज ॥ १४ ॥
॥ अनूरुरुवाच ॥ अंडंतृतीयंमाभिंधिह्यनिष्पन्नंममेवहि ॥ अस्मिन्नंडेभविष्योयःसतेदास्यंहरिष्यति ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वासोरुणोगच्छदुड्डीयानंदकान
नम् ॥ यत्रविश्वेश्वरोदद्यादपिपंगोःशुभांगतिम् ॥ १६ ॥

न्यूनेनसार्धेन ॥ ६ ॥ विकथ्यकथयित्वा ॥ विकर्ण्येतिपाठेआलोच्येत्यर्थः ॥ व्यकत्थन्नितिपाठेव्यकत्थयन्निंदितवंतइत्यर्थः ॥ अतएवाद्यापिस्वैरचारिणस्तेखगाअन्यंवानिर्गुणंकमपिराजत्वेनवृण्वत
इतिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ यद्यस्मात् ॥ व्याधिअव्याधि ॥ अडभावआर्षः ॥ अभेदीत्यर्थः ॥ बाधितांद्विधेतिक्वचित्पाठः ॥ स्फोटितंत्वितिचान्यत्र
॥ १२ ॥ तत्तस्मात् ॥ एधिभव ॥ एहीतिपाठेआसमन्तादागच्छेत्यर्थः ॥ सपत्न्यंगभुवांकद्रूदरजातानाम् ॥ सपत्नीचतदंगभुवश्चतेषामितिवा ॥ सपत्न्यंगभुवासहेतिपाठेसपत्न्याःकद्र्वाय
दंगशरीरंतद्भुवापुत्रेणसहेतिव्याख्येयम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रासंगिकमुक्त्वाप्रस्तुतानेवषडादित्यानाह ॥ इत्युक्त्वेति ॥ पंगोःश्रोणस्य ॥ यदाहामरः ॥ श्रोणःपंगाविति ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ अनूरुररुणइतिनामद्वयंनिर्वक्ति ॥ अनूरुत्वादिति ॥ यःअनूरुत्वाज्जान्वोरुपरिभागरहितत्वादनूरुः ॥ यतोयस्मात्क्रोधेनअरुणईषल्लोहितवर्णइतिकृत्वारुणश्चकथ्यते ॥ तेनवाराणस्यांतपस्तप्त्वासूर्यआराधितइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अरुणायसस्सूर्यायसूर्यसहिताय ॥ अरुणोदयसूर्यायेतिक्वचित्पाठः ॥ २५ ॥

एतत्तेपृच्छतःख्यातंविनतादास्यकारणम् ॥ मुनेप्रसंगतोवच्मिअरुणादित्यसंभवम् ॥ १७ ॥ अनूरुत्वादनूरुर्योरुणःक्रोधारुणोयतः ॥ वाराणस्यांतपस्तप्त्वातेनाराधिदिवाकरः ॥ १८ ॥ सोपिप्रसन्नोदत्त्वाथवरांस्तस्माअनूरवे ॥ आदित्यस्तस्यनाम्नाभूदरुणादित्यइत्यपि ॥ १९ ॥ ॥ अर्कउवाच ॥ तिष्ठानूरोममरथेसदैवविनतात्मज ॥ जगतांचहितार्थायध्वांतंविध्वंसयन्पुरः ॥ २० ॥ अत्रत्वत्स्थापितांमूर्तिंयेभजिष्यंतिमानवाः ॥ वाराणस्यांमहादेवोत्तरेतेषांकुतोभयम् ॥ २१ ॥ येर्चयिष्यंतिसततमरुणादित्यसंज्ञकम् ॥ मामत्रतेषांनोदुःखंनदारिद्र्यंनपातकम् ॥ २२ ॥ व्याधिभिर्नाभिभूयंतेनोपसर्गैश्चकैश्चन ॥ शोकाग्निनानदह्यंतेह्यरुणादित्यसेवनात् ॥ २३ ॥ अथस्यंदनमारोप्यनीतवानरुणंरविः ॥ अद्यापिसरथेसौरेप्रातरेवसमुद्यति ॥ २४ ॥ यःकुर्यात्प्रातरुत्थायनमस्कारंदिनेदिने ॥ अरुणायससूर्यायतस्यदुःखभयंकुतः ॥ २५ ॥ अरुणादित्यमाहात्म्यंयःश्रोष्यतिनरोत्तमः ॥ नतस्यदुष्कृतंकिंचिद्भविष्यतिकदाचन ॥ २६ ॥ स्कंदउवाच ॥ वृद्धादित्यस्यमाहात्म्यंशृणुतेकथयाम्यहम् ॥ यस्यश्रवणमात्रेणनरोनोदुष्कृतंभजेत् ॥ २७ ॥ पुरात्रवृद्धहारीतोवाराणस्यांमहातपाः ॥ महातपःसमृद्ध्यर्थंसमाराधितवान्रविम् ॥ २८ ॥ मूर्तिंसंस्थाप्यशुभदांभास्वतःशुभलक्षणाम् ॥ दक्षिणेनविशालाक्ष्यादृढभक्तिसमन्वितः ॥ २९ ॥ तुष्टस्तस्मैवरंप्रादाद्ब्रध्नोवृद्धतपस्विने ॥ अलंविलंब्ययाचस्वकस्तेदेयोवरोमया ॥ ३० ॥ सोथप्रसन्नाद्द्युमणेरवृणीतवरंमुनिः ॥ यदिप्रसन्नोभगवान्युवत्वंदेहिमेपुनः ॥ ३१ ॥ तपःकरणसामर्थ्यंस्थविरस्यनमेयतः ॥ पुनस्तारुण्यमाप्तोहंचरिष्याम्युत्तमंतपः ॥ ३२ ॥ तपएवपरोधर्मस्तपएवपरंवसु ॥ तपएवपरःकामोनिर्वाणंतपएवहि ॥ ३३ ॥ ऋतेनतपसःक्वापिलभ्याऐश्वर्यसंपदः ॥ पदंध्रुवादिभिःप्रापिकेवलंतपसोबलात् ॥ ३४ ॥ ततस्तपश्चरिष्यामिलोकद्वयमहत्त्वदम् ॥ प्राप्यत्वद्वरदानेनयौवनंसर्वसंमतम् ॥ ३५ ॥ धिग्जरांप्राणिनामत्रययासर्वोविरज्यति ॥ जरातुरेंद्रियग्रामेस्त्रियोपिनयतःस्वसात् ॥ ३६ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ वृद्धश्चासौनाम्नागोत्रतोवाहारीतश्चवृद्धहारीतः ॥ २८ ॥ भास्वतःसूर्यस्य ॥ दक्षिणेनविशालाक्ष्याः ॥ विशालाक्ष्यादक्षिणेइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ब्रध्नःसूर्यः ॥ ३० ॥ द्युमणेःसूर्यात् ॥ युवत्वंतारुण्यम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ वसुधनम् ॥ निर्वाणंमोक्षः ॥ ३३ ॥ ऋतेविना ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ जरयाआतुरइंद्रियग्रामोयस्यतस्मिन् ॥ जरातुरेंद्रियग्रामा

नितिक्वचित् ॥ स्वसात्आत्मसात्स्वाधीनाइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ धियंज्ञानम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ उपाविशदुपसमीपेविवेश ॥ किमर्थ
माविशदित्याकांक्षायामाह ॥ निःशब्दइति ॥ स्वस्थोनिरुद्विग्नः ॥ ४६ ॥ अवसरमवकाशम् ॥ ४७ ॥ स्वाभ्याशेस्वसमीपे ॥ आसयामासउपवेशयामास ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

वरंमरणमेवास्तुमाजरास्त्वतिशोच्यकृत् ॥ क्षणंदुःखंचमरणंजरादुःखंक्षणेक्षणे ॥३७॥ कांक्षंतिदीर्घंतपसेचिरमायुर्जितेंद्रियाः ॥ धनंदानायपुत्रायकलत्रं
मुक्तयेधियम् ॥ ३८ ॥ वृद्धस्यवार्धकंब्रह्मस्तत्क्षणादपहृत्यवै ॥ ददौचचारुताहेतुंतारुण्यंपुण्यसाधनम् ॥३९॥ एवंसवृद्धहारीतोवाराणस्यांमहामुनिः ॥
संप्राप्ययौवनंब्रह्मात्तपउग्रंचचारह ॥४०॥ वृद्धेनाराधितोयस्माद्धारीतेनतपस्विना ॥ आदित्योवार्धकहरोवृद्धादित्यस्ततःस्मृतः ॥ ४१ ॥ वृद्धादित्यं
समाराध्यवाराणस्यांघटोद्भव ॥ जरादुर्गतिरोगघ्नंबहवःसिद्धिमागताः ॥ ४२ ॥ वृद्धादित्यंनमस्कृत्यवाराणस्यांरवौनरः ॥ लभेदभीप्सितांसिद्धिंनक्व
चिद्दुर्गतिंलभेत् ॥ ४३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अतःपरंशृणुमुनेकेशवादित्यमुत्तमम् ॥ यथातुकेशवंप्राप्यसविताज्ञानमाप्तवान् ॥ ४४ ॥ व्योम्निसं
चरमाणेनसप्ताश्वेनादिकेशवः ॥ एकदादर्शिभावेनपूजयँल्लिंगमैश्वरम् ॥ ४५ ॥ कौतुकादिवउत्तीर्यहरेरवि रुपाविशत् ॥ निःशब्दोनिश्चलःस्वस्थो
महाश्चर्यसमन्वितः ॥ ४६ ॥ प्रतीक्षमाणोवसरंकिंचित्प्रष्टुमनाहरिम् ॥ हरिंविसर्जितार्चंचप्रणनामकृतांजलिः ॥ ४७ ॥ स्वागतंतेहरिःप्राहबहुमान
पुरःसरम् ॥ स्वाभ्याशआसयामासभास्वंतंनतकंधरम् ॥ ४८ ॥ अथावसरमालोक्यलोकचक्षुरधोक्षजम् ॥ नत्वाविज्ञापयामासकृतानुज्ञोऽसुरारिणा
॥ ४९ ॥ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ अंतरात्मासिजगतांविश्वंभरजगत्पते ॥ तवापि पूज्यःकोप्यस्तिजगत्पूज्यात्रमाधव ॥ ५० ॥ त्वत्तश्चाविर्भवेदेतत्त्व
यिसर्वंप्रलीयते ॥ त्वमेवपातासर्वस्यजगतोजगतांनिधे ॥ ५१ ॥ इत्याश्चर्यंसमालोक्यप्राप्तोस्म्यत्रतवांतिकम् ॥ किमिदंपूज्यतेनाथभवताभव
तापहृत् ॥ ५२ ॥ इतिश्रुत्वाहृषीकेशःसहस्रांशोरुदीरितम् ॥ उच्चैर्माशंससप्ताश्वंवारयन्करसंज्ञया ॥ ५३ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ देवदेवो
महादेवोनीलकंठउमापतिः ॥ एकएवहिपूज्योत्रसर्वकारणकारणम् ॥ ५४ ॥ अत्रत्रिलोचनादन्यंसमर्चयतियोल्पधीः ॥ सलोचनोपिविज्ञेयोलोचना
भ्यांविवर्जितः ॥५५॥ एकोमृत्युंजयःपूज्यो जन्ममृत्युजराहरः ॥ मृत्युंजयंकिलाभ्यर्च्यश्वेतोमृत्युंजयोभवत् ॥ ५६ ॥ कालकालंसमाराध्यभृंगीकालं
जिगायवै ॥ शैलादिमपितत्याजमृत्युर्मृत्युंजयार्चकम् ॥५७॥ विजिग्येत्रिपुरंयस्तुहेलयैकेषुमोक्षणात् ॥ तंसमभ्यर्च्यभूतेशंकोनपूज्यतमोभवेत् ॥५८॥

भवतापहृत्संसारदुःखनाशकः ॥ ५२ ॥ करसंज्ञयाहस्तचालनेनउच्चैर्यथास्यात्तथामाशंसेतिसप्ताश्वंवारयन् ॥ श्रीविष्णुरुवाचेत्यन्वयः ॥ ५३ ॥ महादेवइति ॥ महत्त्वंत्रिविधपरिच्छेदशून्यत्वम् ॥
देवत्वंस्वप्रकाशत्वम् ॥ सर्वेषांप्रकृत्यादीनांकारणानामपिकारणंसर्वकारणकारणम् ॥ सर्वेषांसर्वकारणमितिक्वचित ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ विजिग्येजितवान् ॥ जिगायेतिक्व

चित् ॥ ९८ ॥ त्रिजगदिति ॥ त्रिजगज्जयशीलस्यहेतोःकारणस्यत्र्यक्षस्याराधनंपरंपरमपुरुषार्थप्राप्तिसाधनमित्यर्थः ॥ अतःसारस्यविश्वेशस्य ॥ स्मरस्येतिक्वचित्पाठःसचिंत्यः ॥ स्मरविद्विषः
कामशत्रोःकोनाराधयतिआराधनंनकरोतिअपितुसर्वएवकरोतीत्यर्थः ॥ कर्मणिवाषष्ठ्यौ॥ हेतुरितिप्रथमांतपाठेत्रिजगज्जयिनोममअन्यस्यवायस्यकस्यचित्त्रिलोचनस्यश्रेष्ठमाराधनमेवजयहेतुरित्यर्थः ॥

त्रिजगज्जयिनोहेतोस्त्र्यक्षस्याराधनंपरम् ॥ कोनाराधयतिब्रध्नसारस्यस्मरविद्विषः ॥ ९९ ॥ यस्याक्षिपक्ष्मसंकोचाज्जगत्संकोचमेत्यदः ॥ विकस्वरं
विकासाच्चकस्यपूज्यतमोनसः ॥ ६० ॥ शंभोर्लिंगंसमभ्यर्च्यपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ प्राप्नोत्यत्रपुमान्सद्योनात्रकार्याविचारणा ॥ ६१ ॥ समर्च्यशांभवं
लिंगमपिजन्मशतार्जितम् ॥ पापपुंजंजहात्येवपुमानत्रक्षणाद्ध्रुवम् ॥ ६२ ॥ किंकिंनसंभवेदत्रशिवलिंगसमर्चनात् ॥ पुत्राःकलत्रक्षेत्राणिस्वर्गोमोक्षो
प्यसंशयम् ॥ ६३ ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यसंपत्तिर्मयाप्राप्तासहस्रगो ॥ शिवलिंगार्चनादेकात्सत्यंसत्यंपुनःपुनः ॥ ६४ ॥ अयमेवपरोयोगस्त्विदमेवपरंतपः ॥
इदमेवपरंज्ञानंस्थाणुलिंगंयदर्च्यते ॥ ६९॥ यैर्लिंगंसकृदप्यत्रपूजितंपार्वतीपतेः ॥ कुतोदुःखभयंतेषांसंसारेदुःखभाजने ॥ ६६ ॥ सर्वंपरित्यज्यरवेयो
लिंगंशरणंगतः ॥ नतंपापानिबाधंतेमहांत्यपिदिवाकर ॥ ६७ ॥ लिंगार्चनेभवेद्बुद्धिस्तेषामेवात्रभास्कर ॥ येषांपुनर्भवच्छेदंचिकीर्षतिमहेश्वरः ॥६८॥
नलिंगाराधनात्पुण्यंत्रिषुलोकेषुचापरम् ॥ सर्वतीर्थाभिषेकःस्याल्लिंगस्नानांबुसेवनात् ॥ ६९ ॥ तस्माल्लिंगंत्वमप्यर्कसमर्चयमहेशितुः ॥ संप्राप्तुं
परमांलक्ष्मींमहातेजोभिजृंभणीम् ॥ ७० ॥ इतिश्रुत्वाहरेर्वाक्यंतदारभ्यसहस्रगुः ॥ विधायस्फाटिकंलिंगंसुनेद्यापिसमर्चयेत् ॥ ७१ ॥ गुरुत्वे
नतदाकल्यविवस्वानादिकेशवम् ॥ तत्रोपतिष्ठतेद्यापिउत्तरेणादिकेशवात् ॥ ७२ ॥ अतःसकेशवादित्यःकाश्यांभक्ततमोनुदः ॥ समर्चितःसदादेयान्म
नसोवांछितंफलम् ॥ ७३ ॥ केशवादित्यमाराध्यवाराणस्यांनरोत्तमः ॥ परमंज्ञानमाप्नोतियेननिर्वाणभाग्भवेत् ॥ ७४ ॥ तत्रपादोदकेतीर्थेकृतसर्वो
दकक्रियः ॥ विलोक्यकेशवादित्यंमुच्यतेजन्मपातकैः ॥ ७५ ॥ अगस्तेरथसप्तम्यांरविवारोयदाप्यते ॥ तदापादोदकेतीर्थेआदिकेशवसन्निधौ ॥७६॥
स्नात्वोषसिनरोमौनीकेशवादित्यपूजनात् ॥ सप्तजन्मार्जितात्पापान्मुक्तोभवतितत्क्षणात् ॥ ७७॥ यद्यज्जन्मकृतंपापंमयासप्तसुजन्मसु ॥ तन्मेरोगंचशो
कंचमाकरीहंतुसप्तमी ॥ ७८ ॥

तथाचवक्ष्यति ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यसंपत्तिर्मयाप्राप्तासहस्रगो॥शिवलिंगार्चनादेकादिति ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ एकात्मुख्यात्केवलाद्वा ॥ ६४ ॥ ६९ ॥ ६६॥६७॥
॥ ६८ ॥ ६९ ॥ महेशितुर्महेश्वरस्य ॥ ७० ॥ ७१ ॥ उत्तरेणउत्तरस्याम् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४॥ पादोदकेगंगावरुणयोःसंभेदे ॥७५॥ रथसप्तमीअचलासप्तमी ॥७६॥ ७७ ॥ तत्रस्नानस्यपूर्वा

गंमंत्रत्रयमाह ॥ यद्यदित्यादि ॥ जन्मसुकृतंजन्मकृतंजन्मारभ्ययत्पापंकृतमित्यर्थः ॥ माकरीमकरसंबंधिनीमाघीत्यर्थः॥७८॥ मनोवाक्कायजादीनिपापानिभविष्यज्जन्मविषयाण्यपीतिज्ञातव्यानि
॥७९॥ सप्तसप्तयोऽश्वाःयस्याःसासप्तसप्तिकासौरीशक्तिरित्यर्थः तस्याःसंबोधनंहेसप्तसप्तिके ॥८०॥८१॥८२॥८३॥ उच्चदेशेपर्वतदेशेतन्नाम्नीतिवा॥बाहुजःक्षत्रियः॥बाहूराजन्यःकृतइतिश्रुतेः ॥८४॥

एतज्जन्मकृतंपापंयच्चजन्मांतरार्जितम् ॥ मनोवाक्कायजंयच्चज्ञाताज्ञातेचयेपुनः ॥ ७९ ॥ इतिसप्तविधंपापंस्नानान्मेसप्तसप्तिके ॥ सप्तव्याधिसमायुक्तं
हरमाकरिसप्तमि ॥ ८० ॥ एतन्मंत्रत्रयंजप्त्वास्नात्वापादोदकेनरः ॥ केशवादित्यमालोक्यक्षणान्निष्कलुषोभवेत् ॥ ८१ ॥ केशवादित्यमाहात्म्यं
शृण्वञ्श्रद्धासमन्वितः ॥ नरोनलिप्यतेपापैःशिवभक्तिंचविंदति ॥ ८२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अतःपरंशृणुमुनेविमलादित्यमुत्तमम् ॥ हरिकेशवने
रम्येवाराणस्यांव्यवस्थितम् ॥ ८३ ॥ उच्चदेशेभवत्पूर्वंविमलोनामबाहुजः ॥ सप्राक्तनात्कर्मयोगाद्विमलेपथ्यपिस्थितः ॥ ८४ ॥ कुष्ठरोगमवाप्यो
च्चैस्त्यक्त्वादारान्गृहंवसु ॥ वाराणसींसमासाद्यब्रध्नमाराधयत्सुधीः ॥ ८५ ॥ करवीरैर्जपाभिश्चगंधकैःकिंशुकैःशुभैः ॥ रक्तोत्पलैरशोकैश्चससमानर्च
भास्करम् ॥ ८६ ॥ विचित्ररचनैर्माल्यैःपाटलाचंपकोद्भवैः ॥ कुंकुमागुरुकर्पूरमिश्रितैःशोणचंदनैः ॥ ८७ ॥ देवमोहनधूपैश्चबह्वामोदततांबरैः ॥
कर्पूरवर्तिदीपैश्चनैवेद्यैर्घृतपायसैः ॥ ८८ ॥ अर्घदानैश्चविधिवत्सौरैःस्तोत्रजपैरपि ॥ एवंसमाराधयतस्तस्यार्कोवरदोभवत् ॥ ८९ ॥ उवाचचवरंब्रू
हिविमलामलचेष्टित ॥ कुष्ठश्चतेप्रयात्वेषप्रार्थयान्यंवरंपुनः ॥ ९० ॥ आकर्ण्यविमलश्चेत्थमालापंरश्मिमालिनः ॥ प्रणतोदंडवद्भूमौसंप्रहृष्टतनूरुहः
॥ ९१ ॥ शनैर्विज्ञापयांचक्रएकचक्ररथंरविम् ॥ जगच्चक्षुरमेयात्मन्महाध्वांतविधूनन ॥ ९२ ॥ यदिप्रसन्नोभगवन्यदिदेयोवरोमम ॥ तदात्वद्भक्ति
निष्ठायेकुष्ठंमास्तुतदन्वये ॥ ९३ ॥ अन्येपिरोगामासंतुमास्तुतेषांदरिद्रता ॥ मास्तुकश्चनसंतापस्त्वद्भक्तानांसहस्रगो ॥ ९४ ॥

॥८५॥ गंधकैर्गंधयुक्तैरितिसर्वेषांविशेषणम् ॥ बंधूकैरितिवापाठः ॥ ८६ ॥ शोणचंदनैरक्तचंदनैः ॥ ८७ ॥ बह्वामोदततांबरैःबहुलगंधानेकवस्त्रैः ॥ बहुनाआमोदेनततंव्याप्तमंबरमाकाशंयैस्तैर्देवमो
हनधूपैरितिवा ॥ बहुभिर्दैवतापरैरितिक्वचित्पाठः ॥ तदादेवतैकोद्देशेनसंपादितैरित्यर्थः ॥ घृतपायसैर्घृतालोडितपरमान्नैः ॥ घृतसाधितैरितिक्वचित्पाठः ॥ ८८ ॥८९॥९०॥९१॥९२॥९३॥९४॥

॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रत्यष्ठात्स्थापितवान् ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥
अभिलष्यंत्याकांक्षांति ॥ किंतदाह ॥ भौमइति ॥ मंगलवासरेभरण्यांभरणीनक्षत्रयुक्तायांचतुर्दश्याम् ॥ भरण्यांभूतायामितिव्यधिकरणेवासप्तम्यौ ॥ काश्यांयमतीर्थेस्नात्वानो

॥ श्रीसूर्यउवाच ॥ ॥ तथास्त्वितिमहाप्राज्ञशृण्वन्यंवरमुत्तमम् ॥ त्वयेयंपूजितामूर्तिरेवंकाश्यांमहामते ॥ ९५ ॥ अस्याःसान्निध्यमत्राहंनत्यक्ष्या
मिकदाचन ॥ प्रथितातवनाम्नाचप्रतिमैषाभविष्यति ॥९६॥ विमलादित्यइत्याख्याभक्तानांवरदासदा ॥ सर्वव्याधिनिहंत्रीचसर्वपापक्षयंकरी ॥९७॥
इतिदत्त्वावरान्सूर्यस्तत्रैवांतरधीयत ॥ विमलोनिर्मलतनुःसोपिस्वभवनंययौ ॥ ९८ ॥ इत्थंसविमलादित्योवाराणस्यांशुभप्रदः ॥ तस्यदर्शनमात्रेणकु
ष्ठरोगःप्रणश्यति ॥९९॥ यश्चैतांविमलादित्यकथांवैशृणुयान्नरः ॥ प्राप्नोतिनिर्मलांशुद्धिंत्यज्यतेचमनोमलैः ॥१००॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ गंगादित्यो
स्तितत्रान्योविश्वेशाद्दक्षिणेनवै ॥ तस्यदर्शनमात्रेणनरःशुद्धिमियादिह ॥ १ ॥ यदागंगासमायाताभगीरथपुरस्कृता ॥ तदागंगांपरिष्टोतुंरविस्तत्रैवसं
स्थितः ॥ २ ॥ अद्याप्यहर्निशंगंगां संमुखीकृत्यभास्करः ॥ परिष्टौतिप्रसन्नात्मागंगाभक्तवरप्रदः ॥ ३ ॥ गंगादित्यंसमाराध्यवाराणस्यांनरोत्तमः ॥
दुर्गतिं जातु न क्वापिलभतेनचरोगभाक् ॥ ४ ॥ स्कंदउवाच ॥ अन्यच्छृणुमहाभागयमादित्यस्यसंभवम् ॥ यच्छ्रुत्वापिनरोजातुयमलोकंनपश्यति
॥ ५ ॥ यमेशात्पश्चिमेभागेवीरेशात्पूर्वतोमुने ॥ यमादित्यंनरोदृष्ट्वायमलोकंनपश्यति ॥ ६ ॥ यमतीर्थेनरःस्नात्वाभूतायांभौमवासरे ॥ यमेश्वरंवि
लोक्याशुसर्वैःपापैः प्रमुच्यते ॥ ७ ॥ यमतीर्थेयमःपूर्वंतप्त्वासुविमलंतपः ॥ यमेशंचयमादित्यंप्रत्यष्ठाद्भक्तसिद्धिदम् ॥ ८ ॥ यमेनस्थापितोयस्मा
दादित्यस्तत्रकुंभज ॥ अतःसहियमादित्योयामींहरतियातनाम् ॥ ९ ॥ यमेशंचयमादित्यंयमेनस्थापितंनमन् ॥ यमतीर्थेकृतस्नानोयमलोकंन
पश्यति ॥ ११० ॥ यमतीर्थेचतुर्दश्यांभरण्यांभौमवासरे ॥ तर्पणंपिंडदानंचकृत्वापित्रनृणीभवेत् ॥ ११ ॥ अभिलष्यंतिसततंपितरोनरकौकसः ॥
भौमेभरण्यांभूतायांयदियोगोयमुत्तमम् ॥ १२ ॥

स्माकंमुक्तयेयःकश्चिदपिसतिलंतर्पणमपिकिंकुर्यात्करिष्यतीत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ननुतर्पणमात्रेणकथंनरकान्मुक्तिःस्यात्तत्राह : ॥ यदियोगोयमिति ॥ यदीतिनिश्चये ॥ योगस्त्रयाणांमे

लनम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ११८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायामेकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ द्विपञ्चाशत्तमेयानंविधेर्मंदरगो
त्रतः ॥ काश्यांदशाश्वमेधस्यमाहात्म्यंचोपवर्ण्यते ॥१॥१॥ तिग्मास्तीक्ष्णागावोरश्मयोयस्यसतिग्मगुः ॥ २ ॥ योगिन्यस्तिग्मगुश्चानन्दवनंप्राप्यकाशीवृत्तान्तंनिवेदयितुंनायांत्येतन्नचित्रमित्याह
॥ किमत्रेति ॥ ३ ॥ अपिशब्दार्थंविवृण्वन्पूर्वोक्तमेवस्फुटयाति ॥ अधाक्षिषमिति ॥ अधाक्षिषंदग्धवानस्मि ॥ त्रिजगज्जित्वरंत्रिजगज्जयशीलम् ॥ दृशानेत्रेण ॥ काश्यभिलाषाख्यःकामइतिशेषः ॥

काश्यांकश्चिद्यमेतीर्थेकृत्वास्नानंमहामतिः ॥ अपियस्तर्पणंकुर्यात्सतिलंनोविमुक्तये ॥ १३ ॥ किंगयागमनैःपुंसांकिंश्राद्धैर्भूरिदक्षिणैः ॥ यदिकाश्यां
यमेतीर्थेयोगेस्मिञ्श्राद्धमाप्यते ॥ १४ ॥ श्राद्धंकृत्वायमेतीर्थेपूजयित्वायमेश्वरम् ॥ यमादित्यंनमस्कृत्यपितॄणामनृणोभवेत् ॥१५॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
॥ इतितेद्वादशादित्याःकथिताःपापनाशनाः ॥ यत्संभवंसमाकर्ण्यनरोनानिरयीभवेत् ॥ १६ ॥ अन्येपिसंतिघटजरविभक्तैरनेकशः ॥ काश्यांसंस्था
पिताःसूर्यागुह्यकाकार्दयःकिल ॥ १७ ॥ श्रुत्वाध्यायानिमान्पुण्यान्द्वादशादित्यसूचकान् ॥ श्रावयित्वापिनोमर्त्योदुर्गतिंयातिकुत्रचित् ॥ ११८ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायामुत्तरार्द्धेचतुर्थेकाशीखण्डेअरुणवृद्धकेशवविमलगंगायमादित्यवर्णनंनामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥
॥ ५१ ॥ ॥ छ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ गभस्तिमालिनिगतेकाशीं त्रैलोक्यमोहिनीम् ॥ पुनश्चितामवापोच्चैर्मंदरस्थोमुनेहरः ॥ १ ॥ नाद्याप्यायां
तियोगिन्योनाद्याप्यायातितिग्मगुः ॥ प्रवृत्तिरपिमेकाश्याश्चित्रमत्यंतदुर्लभा ॥२॥ किमत्रचित्रंयत्काशीमदीयमपिमानसम् ॥ निश्चलंचंचलयतिगण
नाकेतरेसुरे ॥३॥ अधाक्षिषमहंकामंत्रिजगज्जित्वरंदृशा ॥ अहोकाश्यभिलाषोत्रमामेवदुनुयात्तराम् ॥४॥ काशीप्रवृत्तिमन्वेष्टुंकंवाप्रहिणुयामितः ॥
ज्ञातुंकएवनिपुणोयतःसचतुराननः ॥ ५ ॥ इत्याहूयविधातारंबहुमानपुरःसरम् ॥ तत्रोपवेश्यश्रीकंठःप्रोवाचचतुराननम् ॥ ६ ॥ योगिन्यःप्रेषिताःपूर्वं
प्रेषितोथसहस्रगुः ॥ नाद्यापितेनिवर्ततेकाश्याःकलशसंभव ॥ ७ ॥

दुनुयात्तरामतिशयेनतापयति॥दहत्तेतरामितिक्वचित्॥ ४॥ काशीति॥काश्यावृत्तान्तमन्वेष्टुंकञ्जनं वावितर्के प्रहिणुयांप्रस्थापयामि ॥ यद्वा वानिश्चये कंब्रह्माणमेवप्रहिणुयामिति॥तत्रहेतुः॥ज्ञातुमिति ॥
ज्ञातुंकाशीप्रवृत्तिमित्यनुषज्जते ॥ ब्रह्मैवदक्षः॥तत्रहेतुर्यतःसचतुराननइति ॥ ५ ॥ तत्रपार्श्वे ॥ उपोपवेश्येतिवापाठः ॥ ६ ॥ कलशसम्भवेतिअगस्त्यंप्रतिगुहस्यसंबोधनम् ॥ कमलसंभवेतिपाठेब्रह्म

---

१ चतुरइतिपाठस्तुमनोहरः ।

णःसंबोधनम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ अरतौदृष्टान्तः ॥ अनच्छेति ॥ अल्पपल्वलेअल्पेसरसि ॥ ९ ॥ नाबाधेष्टनबाधितवान् ॥ १० ॥ ११ ॥ ईहितेचेष्टितेकार्येइतियावत् ॥ १२ ॥ तद्वेत्सीति ॥ तद्वा
क्यगौरवंमन्दरवरप्रदानंचतच्छब्दार्थः ॥ मन्दोमूर्खः ॥ १३ ॥ तर्हीश्वरस्यतवगमनप्रतिबन्धकाभावात्स्वयमेवकिमितिनगम्यतेतत्राह॥अद्यैवेति ॥ स्वमाययास्वशक्त्यापार्वत्यासहेत्यर्थः ॥१४ ॥
विधेइति ॥ हेविधेहेविधातर्यतःसर्वकार्याणित्वमेवविदधासिकरोष्यतोऽखिलमितिचेतिचवरंवयाकर्तव्यमितियद्वक्तव्यंतत्त्वय्यपार्थमपगतार्थंव्यर्थमित्यर्थः ॥ त्वयापार्थमितिपाठःसुगमः ॥ कर्तव्यंत्वयी
तिपाठेअपार्थमव्यर्थमितिकाक्काव्याख्येयमिति ॥ १५ ॥ रिष्टंशुभाभावःअरिष्टंतदभावःशुभंयथास्यात्तथागच्छ ॥ रिष्टंक्षेमेशुभाभावेपुंसिखड्गेचफेनिलइतिमेदिनीकारः ॥ शुभोदर्कःशुभोत्तरफलः

सासमुत्सुकयेत्काशीलोकेशममानसम् ॥ प्राकृतस्यजनस्येवचंचलाक्षीवकाचन ॥ ८ ॥ मंदरेत्ररतिर्मेनभृशंसुंदरकंदरे ॥ अनच्छतुच्छपानीयेनक
स्येवाल्पपल्वले ॥ ९ ॥ नाबाधिष्टतथामांसतापोहालाहलोद्भवः ॥ काशीविरहजन्मात्रयथामामतिबाधते ॥ १० ॥ शीतरश्मिःशिरःस्थोपिवर्षन्पीयू
षसीकरैः ॥ काशीविश्लेषजंतापंनाहोगमयितुंप्रभुः ॥ ११ ॥ विधेविधेहिमेकार्यमार्यधुर्यमहामते ॥ याहिकाशीमितस्तूर्णंयतस्वचममेहिते ॥ १२ ॥
ब्रह्मंस्त्वमेवतद्वेत्सिकाशीत्यजनकारणम् ॥ मंदोपिनत्यजेत्काशींकिमुयोवेत्तिकिंचन ॥१३॥ अद्यैवकिंनगच्छेयंकाशींब्रह्मन्स्वमायया ॥ दिवोदासंस्व
धर्मस्थंनतूल्लंघितुमुत्सहे ॥ १४॥ विधेसर्वविधेयानित्वमेवविदधासियत् ॥ इतिचेतिचवक्तव्यंत्वय्यपार्थमतोखिलम् ॥१५॥ अरिष्टंगच्छपंथास्तेशुभो
दर्कोभवत्वलम् ॥ आदायाज्ञांविधिर्मूर्ध्निययौवाराणसींमुदा ॥१६॥ सितहंसरथस्तूर्णंप्राप्यवाराणसींपुरीम् ॥ कृतकृत्यमिवात्मानममन्यततदात्मभूः ॥
॥ १७ ॥ हंसयानफलंमेद्यजातंकाशीसमागमे ॥ काशीप्राप्तौयतःप्रोक्ताअंतरायाःपदेपदे ॥ १८ ॥ दृशिधातुरभूदद्यमदृशौप्राप्यसान्वयः ॥ स्पष्टंदृष्टिपथं
प्राप्तायदेषाऽऽनंदवाटिका ॥ १९ ॥ स्वयंसिंचातियामद्भिःस्वाभिःस्वर्गतरंगिणी ॥ यत्रानंदमयावृक्षायत्रानंदमयाजनाः ॥ २० ॥ निर्विशंतिसदाकाश्यां
फलान्यानंदवंत्यपि ॥ सदैवानंदभूःकाशीसदैवानंददःशिवः ॥ २१ ॥ आनंदरूपाजायंतेतेनकाश्यांहिजंतवः ॥ चरणौचरितुंवित्तस्तावेवकृतिनामिह ॥
॥ २२ ॥ चरणौविचरेतांयौविश्वभर्तृपुरीभुवि ॥ तावेवश्रवणौश्रोतुंसंविदातेबहुश्रुतौ ॥ २३ ॥ इहश्रुतिमतांपुंसांयाभ्यांकाशीश्रुतासकृत् ॥ तदेवमनु
तेसर्वंमनस्त्विहमनस्विनाम् ॥ २४ ॥ येनानुमन्यतेचैषाकाशीसर्वप्रमाणभूः ॥ बुद्धिर्बुध्यतिसासर्वमिहबुद्धिमतांसताम् ॥ ययैतद्धूर्जटेर्धामध्रुवंस्व
विषयीकृतम् ॥ २५ ॥ वरंतृणानिधान्यानितानिवात्याहतान्यपि ॥ काश्यांयान्यापतंतीहनजनाःकाश्यदर्शनाः ॥ २६ ॥

॥ १६ ॥ सिताःशुभ्राःहंसायस्मिन्सरथोयस्यसः ॥ १७ ॥ १८ ॥ दृशिरिति ॥ दृशिरप्रेक्षणेइतिदृशिधातुः ॥ दृश्यतेऽनयेतिदृक्चक्षुः ॥ मद्दृशौमच्चक्षुषी ॥ सान्वयःसार्थकः ॥ यद्यस्मात् ॥१९॥
आनन्दवाटिकांविशिनष्टि ॥ स्वयमिति ॥ स्वाभिःस्वकीयाभिः ॥ ताभिरितिपाठेप्रसिद्धाभिरित्यर्थः ॥ २० ॥ वृक्षाणामानंदमयत्वंकैमुत्यन्यायेनदर्शयति ॥ निर्विशन्तीति ॥ अन्यत्रस्थितान्य
पिफलानिकाश्यांनिर्विशंतिसंतिआनन्दवंतिभवन्तीति ॥ काशीस्थितानांवृक्षाणामानन्दमयत्वंकिंवक्तव्यमितिभावः ॥ यत्रानन्दमयाजनाइत्यत्रकारणमाह ॥ सदैवेति ॥ २१ ॥ वित्तोजानीतः ॥
॥ २२ ॥ संविदातेविजानीतः ॥ २३ ॥ मनुतेध्यायति ॥ २४ ॥ बुध्यतिनिश्चिनोति ॥ २५ ॥ वात्याहतानिवातचक्रेणांदोलितानि ॥ काशींनपश्यन्तिकाश्याःनदर्शनंयेषामिति

वाकाश्यदर्शनाः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ बृहत्तरैःफलैरित्यन्वयः ॥ २९ ॥ व्यधायिअकारि ॥ विश्वेशस्यनिर्मितिर्निर्माणंयस्याःसाविश्वेशनिर्मितिः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
शतेभ्यःपरेपरःशताअसंख्याताराजानोमयादृष्टाः ॥ परंकेवलंतेष्वेषुराजसुमध्येतवसद्गुणाद्विःत्राःपवित्रायेतेप्रायशोममदृशंनगताइतिपंचमेनान्वयः ॥ यायजूकाइज्याशीलाः ॥ ३५ ॥ विनिष्कृतारि
षड्वर्गानिर्जितशत्रुभूतषडिंद्रियवर्गाः ॥ श्रुतस्यपारदृश्वानःअध्ययनस्यपारगामिनः ॥ राजनीतिविचक्षणाःसंधिविग्रहयानासनद्वैधाश्रयेषुनिपुणाः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ रयोवेगः ॥ ३८ ॥

अद्यमेसफलंचायुःपरार्धद्वयसंमितम् ॥ यस्मिन्सतिमयाप्रापिदुष्प्रापाकाशिकापुरी ॥ २७ ॥ अहोमेधर्मसंपत्तिरहोमेभाग्यगौरवम् ॥ यदद्राक्षिषमद्याहं
काशींसुचिरचिंतिताम् ॥ २८ ॥ अद्यमेस्वतपोवृक्षोमनोरथफलैरलम् ॥ शिवभक्त्यंबुनासिक्तःफलितोतिबृहत्तरैः ॥ २९ ॥ मयाव्यधायिबहुधासृष्टिःसृ
ष्टिंवितन्वता ॥ परमन्यादृशीकाशीस्वयंविश्वेशनिर्मितिः ॥ ३० ॥ इतिहृष्टमनावेधादृष्ट्वावाराणसींपुरीम् ॥ वृद्धब्राह्मणरूपेणराजानंचददर्शह ॥ ३१ ॥
जलार्द्राक्षतपाणिश्चस्वस्त्युक्त्वापृथिवीभुजे ॥ कृतप्रणामोराज्ञाथभेजेतद्दत्तमासनम् ॥३२॥ कृतमानोनृपतिनासोभ्युत्थानासनादिभिः ॥ विप्रोव्यजिज्ञप
द्भूपंपृष्टागमनकारणम् ॥ ३३ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ भूपालबहुकालीनोस्म्यहमत्रचिरंतनः ॥ त्वंतुमांनैवजानासिजानेत्वांहिरिपुंजयम् ॥
॥ ३४ ॥ परःशतामयादृष्टाराजानोभूरिदक्षिणाः ॥ विजितानेकसंग्रामायायजूकाजितेंद्रियाः ॥ ३५ ॥ विनिष्कृतारिषड्वर्गाःसुशीलाःसत्त्वशालिनः ॥
श्रुतस्यपारदृश्वानोराजनीतिविचक्षणाः ॥ ३६ ॥ दयादाक्षिण्यनिपुणाःसत्यव्रतपरायणाः ॥ क्षमयाक्षमयातुल्यागांभीर्यजितसागराः ॥ ३७ ॥ जितरो
षरयाःशूराःसौम्यसौंदर्यभूमयः ॥ इत्यादिगुणसंपन्नाःसुसंचितयशोधनाः ॥३८॥ परंद्विःत्राःपवित्रायेराजर्षेतवसद्गुणाः ॥ तेष्वेषुराजसुममप्रायशोनदृशं
गताः ॥ ३९ ॥ प्रजानिजकुटुंबस्त्वंत्वंतुभूदेवदैवतः ॥ महातपःसहायस्त्वंयथानान्येतथानृपाः ॥ ४० ॥ धन्योमान्योसिचसतांपूजनीयोसिसद्गुणैः ॥
देवाअपिदिवोदासत्वत्त्रासान्नविमार्गगाः ॥ ४१ ॥ किंनःस्तुत्यातवनृपाद्विजानामस्पृहावताम् ॥ किंकुर्मस्त्वद्गुणग्रामाःस्तावकान्नःप्रकुर्वते ॥४२॥ गोष्ठी
तिष्ठत्वियंतावत्प्रस्तुतंस्तौमिसांप्रतम् ॥ यष्टुकामोस्म्यहंराजंस्त्वांसहायमतोवृणे ॥४३॥ त्वयाराजन्वतीचैषाऽवनिःसर्वार्धिभाजनम् ॥ अहंचास्तिधनो
राजन्न्यायोपात्तमहाधनः ॥४४॥ इयंचराजधानीतेकर्मभूमावनुत्तमा ॥ यस्यांकृतानांकार्याणांसंवर्तेपिनसंक्षयः ॥४५॥ संचितंयद्धनंपुंभिर्नयसन्मार्ग
गामिभिः ॥ तत्काश्यांविनियुज्येतक्लेशायेतरथाभवेत् ॥४६॥ महिमानंपरंकाश्याःकोपिवेदनभूपते ॥ ऋतेत्रिनयनाच्छंभोःसर्वज्ञानप्रदायिनः ॥४७॥

दृशंनेत्रंज्ञानंवा ॥ ३९ ॥ सद्गुणत्वमेवाह ॥ प्रजेति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अस्पृहावतांस्पृहारहितानाम् ॥ निरीहस्यतृणंनृपाइतिन्यायादित्यर्थः ॥ स्तावकान्स्तुतिंकुर्वाणान् ॥ ४२ ॥ गोष्ठीवार्ता ॥
स्तौमिकथयामि ॥ ४३ ॥ अहंचास्तिधनइति ॥ अस्तिशब्दःसुबंतप्रतिरूपकः ॥ अस्तिधनंयस्यसोस्तिधनः ॥ अस्तिधनीतिक्वचित् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥४८॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ जोषंतूष्णीम् ॥ ५४ ॥ यियक्षमाणस्ययज्ञंकरिष्यतः ॥ ५५ ॥ सप्तांगेस्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलरूपे ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८॥ पूर्वःप्रजा
संतापजः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ एकोभिलाषः ॥ तंदर्शयाति ॥ मार्गणइति ॥ मार्गणोयाचकः ॥ स्वतनोःस्वशरीरस्य ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ यज्ञान्विपुलदक्षिणान्यजकुरु ॥

मन्येधन्यतरोसित्वंबहुजन्मशतार्जितैः ॥ सुकृतैःपासियत्काशींविश्वभर्तुःपरांतनुम् ॥ ४८ ॥ काशीत्रिजगतीसारस्त्रिवेदीसारएववै ॥ त्रिवर्गोत्तरसारश्च
निर्णीतेतिमहर्षिभिः ॥ ४९ ॥ विश्वेशानुग्रहेणैवत्वयैषापाल्यतेपुरी ॥ एकस्याप्यवनात्काश्यांत्रैलोक्यमवितंभवेत् ॥५०॥ अन्यच्चतेहितंवच्मियदितेरो
चतेऽनघ ॥ प्रीणनीयःसदैवैकोविश्वेशःसर्वकर्मभिः ॥ ५१ ॥ अन्यदेवधियाराजन्विश्वेशंपश्यमाक्वचित् ॥ ब्रह्मविष्णिंवद्रचंद्रार्काक्रीडेयंतस्यधूर्जटेः ॥
॥ ५२ ॥ विप्रैरुदर्कमिच्छद्भिःशिक्षणीयायतोनृपाः ॥ अतस्तवहितंख्यातंकिंवामेचिंतयानया ॥ ५३ ॥ इतिजोषंस्थितंविप्रंप्रत्युवाचनृपोत्तमः ॥ सर्वं
मयाहृदिधृतंयत्त्वयोक्तंद्विजोत्तम ॥ ५४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ अहंयियक्षमाणस्यतवसाहाय्यकर्मणि ॥ दासोस्मियज्ञसंभारान्नयमेकोशतोऽ
खिलान् ॥ ५५ ॥ यदस्तिमेखिलंतत्रसप्तांगेपिभवान्प्रभुः ॥ यजस्वैकमनाब्रह्मन्सिद्धंमन्यस्ववांछितम् ॥ ५६ ॥ राज्यंकरोमियद्ब्रह्मन्स्वार्थंतन्नमनाग
पि ॥ पुत्रैःकलत्रैर्देहेनपरोपकृतयेयते ॥ ५७ ॥ राज्ञांक्रतुक्रियाभ्योपितीर्थेभ्योपिसमंततः ॥ प्रजापालनमेवैकोधर्मःप्रोक्तोमनीषिभिः ॥ ५८ ॥ प्रजासं
तापजोवह्निर्वज्राग्नेरपिदारुणः ॥ द्वित्रान्दहतिवज्राग्निःपूर्वोराज्यंकुलंतनुम् ॥ ५९ ॥ यदावभृथसिस्नासुर्भवेयंद्विजसत्तम ॥ तदाविप्रपदांभोभिरभिषे
कंकरोम्यहम् ॥ ६० ॥ हवनंब्राह्मणमुखेयत्करोमिद्विजोत्तम ॥ मन्येक्रतुक्रियाभ्योपितद्विशिष्टंमहामते ॥६१॥ अभिलाषेषुसर्वेषुजागर्त्येकोहृदीहमे ॥
अद्यापिमार्गणःकोपिद्रष्टव्यःस्वतनोरपि ॥ ६२ ॥ अहोअहोभिर्बहुभिःफलितोमेमनोरथः ॥ यत्त्वंमेद्यगृहेप्राप्तःकिंचित्प्रार्थयितुंद्विज ॥ ६३ ॥
एकाग्रमानसोविप्रयज्ञान्विपुलदक्षिणान् ॥ बहून्यजकृतंविद्धिसाहाय्यंसर्ववस्तुषु ॥ ६४ ॥ इतिराज्ञोमहाबुद्धेर्धर्मशीलस्यभाषितम् ॥ श्रुत्वातुष्टमनाः
स्रष्टाक्रतुसंभारमाहरत् ॥ ६५ ॥ साहाय्यंप्राप्यराजर्षेर्दिवोदासस्यपद्मभूः ॥ इयाजदशभिःकाश्यामश्वमेधैर्महामखैः ॥६६ ॥ अद्यापिहोमधूमौघैर्य
द्व्याप्तंगगनांतरम् ॥ तदाप्रभृतिनव्योमनीलिमानंजहात्यदः ॥ ६७ ॥

अयमेववापाठः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ अद्येति ॥ यद्यदाप्रभृतियंकालमारभ्यहोमधूमौघैर्गगनांतरंव्याप्तंतदाप्रभृति अद्यापिनीलिमानंतमालश्यामलत्वमदोनभोनजहातीत्यन्वयः ॥ ६७ ॥

तत्रयज्ञवाटे ॥ तस्येतिपाठेतस्यब्रह्मणःसंबंधितत्तीर्थमितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ प्रभावमाह ॥ परातनुरिति ॥ अस्याःपुरःपुर्याइत्यन्वयः ॥
॥ ७४ ॥ कःप्राप्येति ॥ मूर्खोपिकाशींप्राप्यपुनस्त्यक्तुंकईहतेकश्चेष्टतेनकोपीत्येतत् ॥ स्थानेयुक्तमित्यन्वयः ॥ ७५ ॥ तत्रहेतुमाह ॥ विश्वंसंतापेति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ईशस्यायमैशस्तस्मात् ॥

तीर्थंदशाश्वमेधाख्यंप्रथितंजगतीतले ॥ तदाप्रभृतितत्रासीद्वाराणस्यांशुभप्रदम् ॥ ६८ ॥ पुरारुद्रसरोनामतत्तीर्थंकलशोद्भव ॥ दशाश्वमेधिकंपश्चाज्जातं
विधिपरिग्रहात् ॥ ६९ ॥ स्वर्धुन्यथततःप्राप्ताभगीरथसमागमात् ॥ अतीवपुण्यवज्जातमतस्तत्तीर्थमुत्तमम् ॥७०॥ विधिर्दशाश्वमेधेशंलिंगंसंस्थाप्य
तत्रवै ॥ स्थितवान्नगतोद्यापिक्कापिकाशींविहायतु ॥ ७१ ॥ राज्ञोधर्मरतेस्तस्यच्छिद्रंनावापकिंचन ॥ अतःपुरारेःपुरतोव्रजित्वाकिंवदेद्विधिः ॥ ७२ ॥
क्षेत्रप्रभावंविज्ञायध्यायन्विश्वेश्वरंशिवम् ॥ ब्रह्मेश्वरंचसंस्थाप्यविधिस्तत्रैवसंस्थितः ॥ ७३ ॥ परातनुरियंकाशीविश्वेशस्येतिनिश्चितम् ॥ अस्याः
संसेवनाच्छंभुर्नकुप्यतिपुरोमयि ॥ ७४ ॥ कःप्राप्यकाशींदुर्मेधाःपुनस्त्यक्तुमिहेहते ॥ अनेकजन्मजनितकर्मनिर्मूलनक्षमाम् ॥ ७५ ॥ विश्वसंतापसं
हर्तुःस्थानेविश्वपतेस्तनुः ॥ संताप्यतेतरांकाश्याविश्लेषजमहाग्निना ॥ ७६ ॥ प्राप्यकाशींत्यजेद्यस्तुसमस्ताघौघनाशिनीम् ॥ नृपशुःसपरिज्ञेयोमहासौ
ख्यपराङ्मुखः ॥ ७७ ॥ निर्वाणलक्ष्मींयःकांक्षेत्त्यक्त्वासंसारदुर्गतिम् ॥ तेनकाशीनसंत्याज्यायद्यप्तैशादनुग्रहात् ॥ ७८ ॥ यःकाशींसंपरित्यज्यगच्छे
दन्यत्रदुर्मतिः ॥ तस्यहस्ततलाद्गच्छेच्चतुर्वर्गफलोदयः ॥ ७९ ॥ निबर्हणीमघौघस्यसुपुण्यपरिबृंहिणीम् ॥ कःप्राप्यकाशींदुर्मेधास्त्यजेन्मोक्षसु
खप्रदाम् ॥ ८० ॥ सत्यलोकेक्कतत्सौख्यंक्कसौख्यंवैष्णवेपदे ॥ यत्सौख्यंलभ्यतेकाश्यांनिमेषार्धनिषेवणात् ॥ ८१ ॥ वाराणसीगुणगणान्निर्णीयद्रु
हिणस्त्विति ॥ व्यावृत्यमंदरगिरिंनपुनःप्रत्यगान्मुने ॥८२॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मित्रावरुणयोःपुत्रमहिमानंब्रवीमिते ॥ काश्यांदशाश्वमेधस्यसर्व
तीर्थशिरोमणेः ॥ ८३ ॥ दशाश्वमेधिकंप्राप्यसर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ यत्किंचित्क्रियतेकर्मतदक्षयमिहेरितम् ॥ ८४ ॥ स्नानंदानंजपोहोमःस्वाध्यायोदे
वतार्चनम् ॥ संध्योपास्तिस्तर्पणंचश्राद्धंपितृसमर्चनम् ॥८५॥ दशाश्वमेधिकेतीर्थेसकृत्स्नात्वानरोत्तमः ॥ दृष्ट्वादशाश्वमेधेशंसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥८६॥
ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेप्राप्यप्रतिपदंतिथिम् ॥ दशाश्वमेधिकेस्नात्वामुच्यतेजन्मपातकैः ॥ ८७ ॥ ज्येष्ठशुक्लद्वितीयायांस्नात्वारुद्रसरोवरे ॥ जन्मद्वय
कृतंपापंतत्क्षणादेवनश्यति ॥ ८८ ॥

त्यक्त्वासंत्यज्य ॥ भुंजन्निति‌क्वचित् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ निर्णीयनिश्चित्य ॥ निर्गायन्निति‌क्वचित् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ पितृसमर्चनमितिश्राद्धविशेषणम् ॥८५॥८६॥८७॥८८॥

एवमिति ॥ क्रमस्नायीतीतिथिवृद्ध्यास्नायीतिप्रतिजन्माघं दशम्यांदशजन्माघमितिक्रमेणेत्यर्थः ॥ ८९ ॥ यामींयमसंवंधिनीम् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ पक्षंपक्षमात्रम् ॥ स्नात्वेतिशेषः ॥ स्नात्वेतिक्वचित्पाठः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ब्रह्मेश्वरंब्रह्मणास्वनाम्नास्थापितंलिंगम् ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ब्रह्मशालांवेदमण्डपम् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांद्विपञ्चाशत्तमोध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ त्रिपञ्चाशत्तमेऽध्यायेकाश्यांप्रेषणमुच्यते ॥ शंकुकर्णमुखानांचकाश्याश्चमहिमातथा ॥

एवंसर्वासुतिथिषुक्रमस्नायीनरोत्तमः ॥ आशुक्लपक्षदशमिप्रतिजन्माघमुत्सृजेत् ॥ ८९ ॥ तिथिंदशहरांप्राप्यदशजन्माघहारिणीम् ॥ दशाश्वमेधिकेस्नातोयामींपश्येन्नयातनाम् ॥९०॥ लिंगंदशाश्वमेधेशंदृष्ट्वादशहरातिथौ ॥ दशजन्मार्जितैःपापैस्त्यज्यतेनात्रसंशयः ॥ ९१ ॥ स्नातोदशहरायांयःपूजयेल्लिंगमुत्तमम् ॥ भक्त्यादशाश्वमेधेशंनतंगर्भदशास्पृशेत् ॥९२॥ ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेपक्षंरुद्रसरेनरः ॥ कुर्वन्वैवार्षिकींयात्रांनविघ्नैरभिभूयते ॥९३॥ दशाश्वमेधावभृथैर्यत्फलंसम्यगाप्यते ॥ दशाश्वमेधेतन्नूनंस्नात्वादशहरातिथौ ॥ ९४ ॥ स्वर्धुन्याःपश्चिमेतीरेनत्वादशहरेश्वरम् ॥ नदुर्दशामवाप्नोतिपुमान्पुण्यतमःक्वचित् ॥ ९५ ॥ यत्काश्यांदक्षिणद्वारमंतर्गेहस्यकीर्त्यते ॥ तत्रब्रह्मेश्वरंदृष्ट्वाब्रह्मलोकेमहीयते ॥ ९६ ॥ इतिब्राह्मणवेषेणवाराणस्यांमहाधिया ॥ द्रुहिणेनस्थितंतावद्यावद्विश्वेश्वरागमः ॥ ९७ ॥ दिवोदासोपिराजेंद्रोवृद्धब्राह्मणरूपिणे ॥ ब्रह्मणेकृतयज्ञायब्रह्मशालामकल्पयत् ॥ ९८ ॥ ब्रह्मेश्वरसमीपेतुब्रह्मशालामनोहरा ॥ ब्रह्मातत्रावसद्व्योमब्रह्मघोषैर्निनादयन् ॥ ९९ ॥ इतितेकथितोब्रह्मन्महिमातिमहत्तरः ॥ दशाश्वमेधतीर्थस्यसर्वाघौघविनाशनः ॥ १०० ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंश्रावयित्वातथैवच ॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोतिश्रद्धयामानवोत्तमः ॥ १०१ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायामुत्तरार्द्धेचतुर्थेकाशीखंडेदशाश्वमेधवर्णनंनामद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥छ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ अपूर्वेयंकथाख्याताब्रह्मणोब्रह्मवित्तम ॥ किंचकारपुनःशंभुस्तत्रब्रह्मण्यपिस्थिते ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ शृण्वगस्त्यमहाभागकाश्यांब्रह्मण्यपिस्थिते ॥ गिरिशश्चिंतयामासभृशमुद्विग्नमानसः ॥ २ ॥ पुरीसायादृशीकाशीवशीकरणभूमिका ॥ नतादृशीदृशीहासीत्क्वचिन्मेप्रायशोध्रुवम् ॥ ३ ॥ योयोयातिपुरींतांतुससतत्रैवतिष्ठति ॥ अभूवन्ननुयोगिन्योऽयोगिन्यःकाशिसंगताः ॥ ४ ॥ अकिंचित्करतांप्राप्तःससहस्रकरोप्यरम् ॥ विधिर्विधानदक्षोपिनमेससविधोभवत् ॥ ५ ॥

॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ दृशिदृग्विषये ॥ ३ ॥ अयोगिन्योयोगरहिताःत्यक्तयोगादराइत्यर्थः ॥ यद्वा अयोगिन्यउपायरहिताः ॥ अकाराप्रश्लेषेकाश्याख्येनमुख्ययोगेनयुक्ताइत्यर्थः ॥ भोगिन्यइतिक्वचित्पाठः ॥ ४ ॥ अकिंचित्करतांकिंचिदपिकर्तुमक्षमताम् ॥ अपिनिष्करतामितिपाठेसरविःसहस्रकरोप्यनन्तरश्मिरपिनिष्करतांतेजोरहिततामपिकिंप्राप्तइत्यर्थः ॥ अरमत्यर्थम् ॥ सविधःसवि

धानोमत्कार्यविधानक्षमोनाभवदित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ वित्तजानीत ॥ ७ ॥ एवंप्रथमतःसामान्येनोक्त्वापश्चान्नामग्रहणपूर्वकमाहेत्याह नामग्राहमित्यादिना ॥ ८ ॥ ९ ॥ द्रुमिचण्डेत्येकंनाम ॥
दमिचण्डेतिक्वचित्पाठः ॥ १० ॥ ११ ॥ स्वकार्यंकर्तुंतान्प्रोत्साहयति ॥ भवंतइति ॥ १२ ॥ १३ ॥ तत्तस्मात् ॥ भवत्सुमध्येद्वौअमूशंकुकर्णमहाकालौयातंगच्छतमित्यन्वयः ॥ यद्वा भवत्सु
ममांतरंगेषुविद्यमानेषुममसमीपेतिष्ठत्सुकाशीप्रवृत्तिंराज्ञश्चप्रवृत्तिंनजानामीत्ययुक्तमितिशेषः ॥ तत्तस्मात् हेशंकुकर्णमहाकालौयुवांद्वावेवयातम् ॥ तद्वैइतिक्वचित्पाठः ॥१४॥ आयातमागच्छतम् ॥

चिंतयन्नितिदेवेशोगणानाहूयभूरिशः ॥ प्रेषयामासभोयातक्षिप्रंवाराणसींपुरीम् ॥६॥ किंकुर्वंतितुयोगिन्यःकिंकरोतिसभानुमान् ॥ गत्वावित्तत्वरायुक्ता
विधिश्चविदधातिकिम् ॥ ७ ॥ नामग्राहंततःऽप्रैषीद्बहुमानपुरःसरम् ॥ शंकुकर्णमहाकालघंटाकर्णमहोदर ॥८॥ :सोमनंदिन्नंदिषेणकालपिंगलकुक्कुट ॥
कुंडोदरमयूराक्षबाणगोकर्णतारक ॥ ९ ॥ तिलपर्णस्थूलकर्णद्रुमिचंडप्रभामय ॥ सुकेशविंदतेच्छागकपर्दिन्पिगलाक्षक ॥ १० ॥ वीरभद्रकिराताख्यच
तुर्मुखनिकुंभक ॥ पंचाक्षभारभूताख्यत्र्यक्षक्षेमकलांगलिन् ॥११॥ विराधसुमुखाषाढभवंतोममसूनवः ॥ यथेमौस्कंदहेरंबौनैगमेयोयथात्वयम् ॥१२॥
यथाशाखविशाखौचयथेमौनंदिभृंगिणौ ॥ भवत्सुविद्यमानेषुमहाविक्रमशालिषु ॥ १३ ॥ काशीप्रवृत्तिंनोजानेदिवोदासनृपस्यच ॥ योगिन्यर्कवि
धीनांचतद्वौयातंभवत्स्वमू ॥ १४ ॥ शंकुकर्णमहाकालौकालस्यापिप्रकंपनौ ॥ ज्ञातुंवाराणसीवार्तामायातंचत्वरान्वितौ ॥ १५ ॥ कृतप्रतिज्ञौतौतूर्णं
प्राप्यवाराणसींपुरीम् ॥ शंकुकर्णमहाकालौविस्मृत्यशांभवींगिरम् ॥ १६ ॥ यथैंद्रजालिकींदृष्ट्वामायामिहविचक्षणः ॥ क्षणेनमोहमायातिकाशींवी
क्ष्यतथैवतौ ॥ १७ ॥ अहोमोहस्यमाहात्म्यमहोभाग्यविपर्ययः ॥ निर्वाणराशिंयत्काशींप्राप्ययांत्यन्यतोऽबुधाः ॥ १८ ॥ तत्यजेयैरियंकाशी
महाशीर्वादभूमिका ॥ तेषांकरतलान्मुक्तिःप्राप्तापिपरितोगता ॥ १९ ॥ यत्रसर्वावभृथतःस्नानमात्रंविशिष्यते ॥ अप्युष्णीकृतपानीयैस्तां
काशींकःपरित्यजेत् ॥ २० ॥

॥१५॥ विस्मृत्येति॥भगवद्वाक्यंविस्मृत्यतत्रैवतस्थतुरितिशेषः ॥ विस्मृतावितिपाठेविस्मृतवंतावित्यर्थः ॥१६॥ विस्मरणेदृष्टांतमाह॥ यथेति ॥ दृष्टांतगतमर्थंदार्ष्टांतिकेयोजयति॥काशीमिति॥ मोहं
प्राप्तावितिशेषः॥यद्वा काशींवीक्ष्यशांभवींगिरंविस्मृत्यतथैवतौमोहमायातावित्यन्वयः॥ १७॥अहोमोहस्येत्यादीनांतावित्थंपरिनिश्चित्यतत्रैवसंस्थितिंप्राप्तावितिनवमश्लोकगतेनान्वयः ॥१८॥१९॥२०॥

दशसौवर्णिकंदशसुवर्णदानजन्यम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ विश्वेशाद्वायुदिग्भागइति ॥ विश्वानितदीशांश्चात्तीतिविश्वेशात् यमः ॥ वायोर्दिग्यस्मात् सवायुदिक्वरुणस्तयोर्भागेमध्येनैर्ऋत्यांदिशीत्यर्थः ॥ अथवा विश्वेशाद्विश्वनाथाद्यावायोर्दिक्तस्याभागेसमानसूत्रप्रदेशइत्यर्थः ॥ अथवा विश्वेशात्सकाशाद्वैप्रसिद्धेउदिग्भागे ॥ उशब्दस्याव्ययत्वम् ॥ नैर्ऋतादिग्भागइत्यर्थः ॥ यथाश्रुतव्याख्यानेपूर्वापरविरोधापत्तेः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ज्ञात्वेति ॥ अस्मत्कार्यमनिष्पाद्यक्षेत्रमाहात्म्यंज्ञात्वातत्रैवतौतस्थतुरितिज्ञात्वेत्यर्थः ॥ तज्ज्ञानेकारणमाह ॥

यत्रैकपुष्पदानेनाशिवलिंगस्यमूर्धनि ॥ दशसौवर्णिकंपुण्यंकस्तांकाशींपरित्यजेत् ॥ २१ ॥ यत्रदंडप्रणामेनअप्येकेनशिवाग्रतः ॥ तुच्छमैंद्रपदंप्राहुस्तांकाशींकोविमुंचति ॥ २२ ॥ यत्रैकद्विजमात्रंतुभोजयित्वायथेच्छया ॥ वाजपेयाधिकंपुण्यंतांकाशींकोविमुंचति ॥ २३ ॥ एकांगांयत्रदत्त्वावैविधिवद्ब्राह्मणायवै ॥ लभेदयुतगोपुण्यंकस्तांकाशींत्यजेत्सुधीः ॥ २४ ॥ एकंलिंगंप्रतिष्ठाप्ययत्रसंस्थापितंभवेत् ॥ अपित्रैलोक्यमखिलंतांकाशींकः समुज्झति ॥ २५ ॥ परिनिश्चित्यतावित्थंलिंगेसंस्थाप्यपुण्यदे ॥ तत्रैवसंस्थितिंप्राप्तौकाशींनाद्यापिमुंचतः ॥ २६ ॥ शंकुकर्णेश्वरंलिंगंशंकुकर्णगणार्चितम् ॥ दृष्ट्वानजायतेजंतुर्जातुमातुर्महोदरे ॥ २७ ॥ विश्वेशाद्वायुदिग्भागेशंकुकर्णेश्वरंनरः ॥ संपूज्यनविशेदत्रघोरेसंसारसागरे ॥ २८ ॥ महाकालेश्वरंलिंगंमहाकालगणार्चितम् ॥ अर्चयित्वाचनत्वाचस्तुत्वाकालभयंकुतः ॥ २९ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शंकुकर्णेमहाकालेचिरंतनविलंबिते ॥ ज्ञात्वासर्वज्ञनाथोथप्राहैषीदपरौगणौ ॥ ३० ॥ घंटाकर्णत्वमागच्छमहोदरमहामते ॥ काशींयातंयुवांतूर्णंज्ञातुंतत्रत्यचेष्टितम् ॥३१॥ इत्यगस्तेगणौतौतुगत्वाकाशींमहापुरीम् ॥ व्यावृत्याद्यापिनोयातौक्वापितत्रैवसंस्थितौ ॥ ३२ ॥ घंटाकर्णेश्वरंलिंगंघंटाकर्णगणोत्तमः ॥ काश्यांसंस्थाप्यविधिवत्स्वयंतत्रैवनिर्वृतः ॥ ३३ ॥ कुंडंतत्रैवसंस्थाप्यलिंगस्नपनकर्मणे ॥ नाद्यापिसंत्यजेत्काशींध्यायँल्लिंगंतथैवहि ॥ ३४ ॥ महोदरोपितत्प्राच्यांशिवध्यानपरायणः ॥ महोदरेश्वरंलिंगंध्यायेदद्यापिकुंभज ॥ ३५ ॥ महोदरेश्वरंदृष्ट्वावाराणस्यांद्विजोत्तम ॥ कदाचिदपिवैमातुःप्रविशेन्नौदरींदरीम् ॥ ॥ ३६ ॥ घंटाकर्णह्रदेस्नात्वादृष्ट्वाव्यासेश्वरंविभुम् ॥ यत्रकुत्रविपन्नोपिवाराणस्यांमृतोभवेत्॥३७॥ घंटाकर्णेमहातीर्थेश्राद्धंकृत्वाविधानतः ॥ अपिदुर्गतिमापन्नानुद्धरेत्सप्तपूर्वजान् ॥ ३८ ॥ निमज्ज्याद्यापितत्कुंडेक्षणंयोवहितोभवेत् ॥ विश्वेश्वरमहापूजाघंटारावाञ्शृणोतिसः ॥३९॥ वदंतिपितरःकाश्यांघंटाकर्णेमलेजले॥दातातिलोदकस्यापिवंशेनःकोपिजायते॥४०॥यद्वंश्यामुनयःकाश्यांघंटाकर्णेमहाह्रदे॥कृतोदकक्रियाःप्राप्ताःपरांसिद्धिंघटोद्भव ॥४१॥

सर्वज्ञनाथइति ॥ प्राहैषीत्प्रेषयामास ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ निर्वृतःसुखितः सुस्थितइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ औदरीमुदरभवाम् ॥ दरींगुहाम् ॥३६॥ व्यासेश्वरमित्यत्रविश्वेश्वरमितिक्वचित्पाठः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अवहितोध्यानस्थः ॥ ३९ ॥ वदंतीति ॥ नोऽस्माकंवंशेतिलोदकस्यापिदाताकःकश्चिदपिकिंजायतेजनिष्यतीतिपितरोवदंतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ननुतथासतिकिंस्यात्

किमर्थंवातेवदंतीत्याकांक्षायामाह ॥ यद्वंश्याइति ॥ यस्यघंटाकर्णह्रदेतिलोदकदातुर्वंश्यायद्वंश्याः ॥ घंटाकर्णेमहाह्रदेकृताउदकक्रियायेभ्योवंशेभ्यस्तेतथामुनयःसंतःपरांसिद्धिंप्राप्ताःतथावयमपि प्राप्स्यामइत्यभिप्रायेणवदंतीति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तुपुनःइयंकाशीमहामोहनभूरितिपुनर्नजानंतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ यावान्परिच्छदःपरिकरस्तावंतंप्रेषयिष्यामीत्यर्थः ॥ सर्वांश्चेन्मोहयिष्यामिकिंप्रेषणेनतत्राह ॥ नोद्यमादिति ॥ ४६ ॥ एतद्विवृणोति ॥ नोद्यमादिति ॥ पुरुषकारस्यफलमाह ॥ प्रतिकूलइति ॥ प्रतिपक्षभूतोपिविधिर्दैवंतेषांविचक्षणानांसततोद्यमात्खिद्येतनिर्बंधंदृष्ट्वासोऽनुकूलोभवेदित्यर्थः॥४७॥ प्रतिबंधेपिउद्यमाभावाभावेदृष्टांतमाह॥ शीतेति ॥ शीतोष्णाभानवोरश्मयोययोस्तौचंद्रसूर्यौस्वर्भानुनाराहुणाग्रस्तावप्युद्यारभ्यापिगतिंनत्यजतोनमुञ्चतः ॥

॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ घंटाकर्णेगणेयातेप्रयातेचमहोदरे ॥ विसिस्मायस्मरद्वेष्टामौलिमांदोलयन्मुहुः ॥४२॥ उवाचचमनस्येवहरःस्मित्वापुनःपुनः ॥ महामोहनविद्यासिकाशित्वांपर्यवैम्यहम् ॥ ४३ ॥ पुराविदःप्रशंसंतित्वांमहामोहहारिणीम् ॥ काशींत्वितिनजानंतिमहामोहनभूरियम् ॥ ४४ ॥ प्रेषयिष्याम्यहंसर्वान्भवतीमोहयिष्यति ॥ इतिसम्यग्विजानामिकाशित्वांमोहनौषधिम् ॥ ४५ ॥ तथापिप्रेषयिष्यामियावान्मेस्तिपरिच्छदः ॥ नोद्यमाद्विरमंतीहज्ञानिनःसाध्यकर्माणि ॥ ४६ ॥ नोद्यमाद्विरतिःकार्याक्वापिकार्येविचक्षणैः ॥ प्रतिकूलोपिखिद्येतविधिस्तत्सततोद्यमात् ॥ ४७ ॥ शीतोष्णभानूस्वर्भानुग्रस्तावपिनभोंगणे ॥ गतिंनत्यजतोद्यापिप्रक्रांतव्यकृतोद्यमौ ॥ ४८ ॥ एकत्रहंतिकार्याणिप्रातिकूल्याद्विधिर्मुहुः ॥ एकत्रकरणीयानिसेत्स्यंत्यत्रभृशोद्यमात् ॥ ४९ ॥ दैवंपूर्वकृतंकर्मकथ्यतेनेतरत्पुनः ॥ तन्निराकरणेयत्नःस्वयंकार्योविपश्चिता ॥ ५० ॥ भाजनोपास्थितंदैवाद्भोज्यंनास्यंस्वयंविशेत् ॥ हस्तवक्रोद्यमात्तच्चप्रविशेदौदरींदरीम् ॥ ५१ ॥ इत्युद्यमंसमर्थ्येशोनिश्चितंदैवजित्वरम् ॥ पुनश्चप्रेषयांचक्रेगणान्पंचमहारयान् ॥ ५२ ॥ सोमनंदीनंदिषेणःकालपिंगलकुक्कुटाः ॥ तेद्यापिननिवर्तंतेकाश्यांजीवामृतायथा ॥५३॥ तेपिस्वनाम्नालिंगानिशंभुसंतुष्टिकाम्यया॥ प्रतिष्ठाप्यस्थिताःकाश्यांविश्वनिर्वाणजन्मनि ॥ ५४ ॥ सोमनंदीश्वरंदृष्ट्वालिंगंनंदवनेपरम् ॥ सोमलोकेपरानंदंप्राप्नुयाद्भक्तिमान्नरः ॥ ५५ ॥ तदुत्तरेविलोक्याथनंदिषेणेश्वरंनरः ॥ आनंदसेनांसंप्राप्यजयेन्मृत्युमपिक्षणात् ॥ ५६ ॥ कालेश्वरंमहालिंगंगंगायाःपश्चिमोत्तरे ॥ प्रणम्यकालपाशेननोबध्येतकदाचन ॥ ॥ ५७ ॥ पिंगलेश्वरमभ्यर्च्यकालेशात्किंचिदुत्तरे ॥ लभतेपिंगलज्ञानंयेनतन्मयतांव्रजेत् ॥ ५८ ॥

किमिति ॥ प्रक्रांतव्येगमनेकृतउद्यमोयाभ्यांतौ ॥ ४८ ॥ तर्हिकुत्रापिकार्यप्रतिबंधोनस्यादित्याशंक्यविभागमाह ॥ एकत्रेति ॥ मुहुःप्रातिकूल्यादित्यन्वयः ॥ अत्रजगति ॥ अंतइतिपाठे अंतेंततोबहूद्यमानन्तरमित्यर्थः ॥ ४९ ॥ ननु ललाटेलिखितंयत्तुषष्ठीजागरवासरे ॥ नोहरिःशंकरोब्रह्मान्यथातत्कर्तुमर्हतीत्यादिदर्शनात्कथंदैवमन्यथयितव्यमित्याशंक्याह ॥ दैवमिति ॥ कर्मणाकर्मनिर्हारसंभवात् ॥ निषेधवचनस्यत्वनुद्यमवत्पुरुषविषयत्वादितिभावः ॥ ५० ॥ उद्यमंविनादैवमाकिंचित्करमित्याह ॥ भाजनेति ॥ ५१ ॥ प्रयत्नसमर्थनमुपसंहरंस्तस्यफलमाह ॥ इत्युद्यममिति ॥ समर्थ्यसंसाध्य ॥ उद्यमंविशिनष्टि ॥ निश्चितंयुक्त्यादृढीकृतम् ॥ दैवजित्वरमदृष्टजयनशीलम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६॥५७॥ पिंगलज्ञानंपिंगलेश्वरस्वरूपज्ञानम् ॥५८॥

कुक्कुटांडस्येवाकृतिराकारोयस्यसकुक्कुटाण्डाकृतिस्तस्य ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ मायावीर्यमहत्सुमायावीर्याभ्यांमहत्तरेषु ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥
॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ स्नापयित्वेति ॥ यत्त्वग्राह्यंशिवनिर्माल्यंपत्रंपुष्पंफलंजलमित्यादिनिषेधवचनंतत्त्वज्ञानपूर्वकंकाश्यतिरिक्तस्थानविषयंविष्णुपादोदकासंसर्गविषयंवा ॥ शालग्राम

कुक्कुटेश्वरलिंगस्ययेत्रभक्तिंवितन्वते ॥ कुक्कुटांडाकृतेस्तस्यनतेगर्भमवाप्नुयुः ॥ ५९ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ सोमनंदिप्रभृतिषुमुनेपंचगणेष्वपि ॥
आनंदकाननंप्राप्यस्थितेषुस्थाणुरब्रवीत् ॥ ६० ॥ कार्यमस्माकमेवैतद्यदिसम्यग्विमृश्यते ॥ अनेनोपाधिनाप्येतेतत्रतिष्ठंतुमामकाः ॥ ६१ ॥ प्रमथे
षुप्रविष्टेषुमायावीर्यमहत्स्वपि ॥ अहमेवप्रविष्टोस्मिवाराणस्यांनसंशयः ॥ ६२ ॥ क्रमेणप्रेषयिष्यामियोस्तिमेस्वपरिच्छदः ॥ तत्रसर्वेषुयातेषुततो
यास्याम्यहंपुनः ॥ ६३ ॥ संप्रधार्येतिहृदयेदेवदेवेनशूलिना ॥ प्रैषिष्टप्रमथानांतुततोगणचतुष्टयम् ॥ ६४ ॥ कुंडोदरोमयूराख्योबाणोगोकर्णएवच ॥
मायाबलंसमाश्रित्यकाशींप्रविविशुर्गणाः ॥ ६५ ॥ कृत्वोपायशतंतैस्तुदिवोदासस्यसंभ्रमे ॥ यदैकोपिसमर्थोनतदातत्रैवसंस्थितम् ॥६६॥ अपराधशते
ष्वीशःकेनतुष्यतिकर्मणा ॥ संप्रधार्येतितेचक्रुर्लिंगाराधनमुत्तमम् ॥ ६७ ॥ एकस्मिञ्शांभवेलिंगेविधिनात्रसमर्चिते ॥ क्षमेत्त्र्यक्षोपराधानांशतंमोक्षं
चयच्छति ॥६८॥ नतुष्यतितथाशंभुर्यज्ञदानतपोव्रतैः ॥ यथातुष्येत्सकृल्लिंगेविधिनाभ्यर्चितेसति ॥ ६९ ॥ लिंगार्चनविधानज्ञोलिंगार्चनरतःसदा ॥
त्र्यक्षएवसविज्ञेयःसाक्षाद्व्यक्षोपिमानवः ॥ ७० ॥ नगोशतप्रदानेननस्वर्णशतदानतः ॥ तत्फलंलभ्यतेपुंभिर्यत्सकृल्लिंगपूजनात् ॥ ७१ ॥ अश्वमेधा
दिभिर्यागैर्नतत्फलमवाप्यते ॥ यत्फलंलभ्यतेमर्त्यैर्नित्यंलिंगप्रपूजनात् ॥ ७२ ॥ स्नापयित्वाविधानेनयोलिंगस्नपनोदकम् ॥ त्रिःपिबेत्त्रिविधंपापं
तस्येहाशुप्रणश्यति ॥ ७३ ॥ लिंगस्नपनवार्भिर्यःकुर्यान्मूर्ध्न्यभिषेचनम् ॥ गंगास्नानफलंतस्यजायतेत्रविपाप्मनः ॥ ७४ ॥ लिंगंसमर्चितंदृष्ट्वायःकुर्या
त्प्रणतिंसकृत् ॥ संदेहोजायतेतस्यपुनर्देहनिबंधने ॥ ७५ ॥ लिंगंयःस्थापयेद्भक्त्यासप्तजन्मकृतादघात् ॥ मुच्यतेनात्रसंदेहोविशुद्धःस्वर्गभाग्भवेत् ॥
॥ ७६ ॥ विचार्येतिगणैःकाश्यांस्वामिद्रोहोपशांतये ॥ प्रतिष्ठितानिलिंगानिमहापातकभिद्यपि ॥ ७७ ॥ कुंडोदरेश्वरंलिंगंदृष्ट्वालोलार्कसन्निधौ ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तःशिवलोकेमहीयते ॥७८॥ कुंडोदरेश्वराल्लिंगात्प्रतीच्यामसिरोधसि ॥ मयूरेश्वरमभ्यर्च्यनगर्भंप्रतिपद्यते ॥७९॥ मयूरेशप्रतीच्यांचलिं
गंबाणेश्वरंमहत् ॥ तस्यदर्शनमात्रेणसर्वैःपापैःप्रमुच्यते ॥ ८० ॥ गोकर्णेशंमहालिंगमंतर्गेहस्यपश्चिमे ॥ द्वारेसमर्च्यवैकाश्यांनविघ्नैरभिभूयते ॥ ८१ ॥

शिलातोयात्सर्वंयातिपवित्रतामित्युक्तेः ॥ शिवाऽभक्तविषयंवा ॥ शिवविष्ण्वोर्भेददर्शिमूढविषयंवेतिदिक् ॥ वस्तुतस्तुबाणलिंगादिव्यतिरिक्तविषयमेवतदितिपूर्वोक्तंनप्रस्मर्तव्यम् ॥ ७३ ॥
॥ ७४ ॥ देहएवनितरांबन्धनंदेहबन्धनंतस्मिन् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ महापातकानिभिंदन्तीतिमहापातकभिंदि ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ असिरोधसिअस्यानद्यास्तीरे ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥

पंचत्वसमयेमरणावसरे ॥ तर्हिंकिंकाश्यामेवनेत्याह ॥ क्वचिदपीति ॥ यत्रकुत्राप्यंतंमृत्युमृच्छतःप्राप्नुवतोज्ञानभ्रंशोनजायतइत्यर्थः ॥ ८२ ॥ गणेश्वरइत्यत्रमहेश्वरइतिक्वचित्पाठः ॥
॥ ८३ ॥ मोहकत्वमात्रेणमाययैकत्वाभिधानंनतुतत्कार्यकरत्वेन ॥ ८४ ॥ तदेवाह ॥ अपास्येति ॥ ८५ ॥ ननुस्वामिनंविहायतिष्ठंतःकुतस्तेनबिभ्युस्तत्राह ॥ मरणादिति ॥ ८६ ॥ कुत्रक्व ॥
केनेतिवापाठः ॥ ८७ ॥ निर्वाणंकैवल्यमेवरमणीसुंदरीनिर्वाणरमणी ॥ प्रकर्षेणांतेदेहत्यागावसरेभवतीतिप्रांत्यस्तारकोपदेशस्तदेवभूषणंयस्यसतथातम् ॥ यद्वा प्रांतेभवंप्रांत्यंमरणंतदेवभूषणंमंगलं

गोकर्णेश्वरभक्तस्यपंचत्वसमयेसति ॥ ज्ञानभ्रंशोनजायेतक्वचिदप्यंतमृच्छतः ॥८२॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ चिरयत्सुगणेष्वेषुचतुर्ष्वपिगणेश्वरः ॥
महिमानंमहत्त्वंतुतत्काश्याःपर्यवर्णयत् ॥ ८३ ॥ वैष्णव्यामाययाविश्वंभ्राम्येतात्रययाखिलम् ॥ ध्रुवंमूर्तिमतीसैषाकाशीविश्वैकमोहिनी ॥ ८४ ॥
अपास्यसोदरान्दारान्पुत्रंक्षेत्रंगृहंवसु ॥ अप्यंगीकृत्यनिधनंसर्वेकाशीमुपासते ॥ ८५॥ मरणादपिनोकाश्यांभयंयत्रमनागपि ॥ गणास्तत्रतुतिष्ठंतःकुतो
मत्तोपिबिभ्यति ॥ ८६ ॥ मरणंमंगलंयत्रविभूतिर्यत्रभूषणम् ॥ कौपीनंयत्रकौशेयंकाशीकुत्रोपमीयते ॥ ८७ ॥ निर्वाणरमणीयत्ररंकंवाऽरंकमेववा ॥
ब्राह्मणंवाश्वपाकंवावृणीतेप्रांत्यभूषणम् ॥ ८८ ॥ मृतानांयत्रजंतूनांनिर्वाणपदमृच्छताम् ॥ कोप्यंशेनापिनसमाअपिशक्रादयःसुराः ॥ ८९ ॥
यत्रकाश्यांमृतोजंतुर्ब्रह्मनारायणादिभिः ॥ प्रबद्धमूर्धांजलिभिर्नमस्येतातियत्नतः ॥ ९० ॥ यत्रकाश्यांशवत्वेपिजंतुर्नाशुचितांव्रजेत् ॥ अतस्तत्कर्णसं
स्पर्शंकरोम्यहमपिस्वयम् ॥ ९१ ॥ यस्तुकाशीतिकाशीतिद्विस्त्रिर्जपतिपुण्यवान् ॥ अपिसर्वपवित्रेभ्यःसपवित्रतरोमहान् ॥ ९२ ॥ येनकाशीहृदि
ध्यातायेनकाशीहसेविता ॥ तेनाहंहृदिसंध्यातस्तेनाहंसेवितःसदा ॥ ९३ ॥ काशींयःसेवतेजंतुर्निर्विकल्पेनचेतसा ॥ तमहंहृदयेनित्यंधारयामि
प्रयत्नतः ॥ ९४ ॥ स्वयंवस्तुमशक्तोपिवासयेत्तीर्थवासिनम् ॥ अप्येकमपिमूल्येनसवस्तुःफलभाग्ध्रुवम् ॥ ९५ ॥ काश्यांवसंतियेधीराआपंचत्वविनि
श्चयाः ॥ जीवन्मुक्तास्तुतेज्ञेयावंद्याःपूज्यास्तएवहि ॥ ९६ ॥ इत्थंविमृश्यबहुशःस्थाणुर्वाराणसीगुणान् ॥ गणानन्यान्समाहूयप्राहिणोत्प्रीतिपूर्वकम् ॥
॥९७॥ तारकत्वंसमागच्छगच्छातिस्वच्छमानस ॥ दिवोदासोवृषावासोयामधीष्टेवरांपुरीम् ॥९८॥ तिलपर्णस्थूलकर्णद्रुमिचंडप्रभामय ॥ सुकेशविंदते
छागकपर्दिन्पिंगलाक्षक ॥९९॥ वीरभद्रकिराताख्यचतुर्मुखनिकुंभक ॥ पंचाक्षभारभूताख्यत्र्यक्षक्षेमकलांगलिन् ॥ १०० ॥ विराधसुमुखाषाढेयांतुसर्वे
पृथक्पृथक् ॥ एतेगणामहाभागाःस्वामिभक्तादृढव्रताः ॥१॥ कृत्वामायाबहुविधाबहुरूपाविचक्षणाः॥ अनिमेषेक्षणास्तस्थुःक्षोणीशच्छिद्रकांक्षिणः ॥२॥

यस्यतम्॥मरणंमंगलंयत्रेत्युक्तेः ॥ यत्रकाश्यांशवत्वेपिजंतुर्नाशुचितांव्रजेदित्युक्तत्वात् ॥ शावंनालोकयेदित्यादिमनुवचनंतुकाश्यतिरिक्तविषयंद्रष्टव्यम् ॥ ८८॥ ८९ ॥९०॥:शवत्वेपिअपिशब्दाज्जी
वत्वेपि ॥ अतएवतस्यजंतोर्मरणाव्यवहितसमयेतारकोपदेशार्थंकर्णसंस्पर्शंकरोमि ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ मूल्येनजीविकया ॥ वस्तुर्वासकर्तुर्यावत्फलंतावत्फलंभजतइत्यर्थः ॥ ९५ ॥
॥ ९६ ॥ ९७ ॥ वृषावासोधर्माश्रयः ॥ अधीष्टेअधिकंयथास्यात्तथाईष्टेशास्तीत्यर्थः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ निमेषरहितानीक्षणानियेषांतेऽनिमेषेक्षणाः ॥ अत्यंतंसावधाना

इत्यर्थः ॥ २ ॥ नपरिज्ञातंतस्यराज्ञश्छिद्रंयैस्तेऽपरिज्ञाततच्छिद्राः ॥ विद्रावितंदूरीकृतंयशोलक्षणंधनंयेषांतेविद्रावितयशोधनाः ॥ आःक्रोधे ॥ अहोखेदे ॥ ३ ॥ एकंमनुष्यमात्रमपियःकश्चिदेको
मनुष्योवापिनवशीकृतम् ॥ तस्यनरेंद्रस्यवशीकरणंतुदूरतएवनिरस्तमित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्वामिकार्यासावधानानांकिमितिनरकप्राप्तिस्तत्राहुरकृतेति ॥ ७ ॥ भंगुरानाशशीलाः ॥ ८ ॥९॥

अपरिज्ञाततच्छिद्राविद्रावितयशोधनाः॥आःकिमेतदहोजातंनिनिंदुःस्वामितीहते ॥३॥ गणाऊचुः ॥ ॥धिगस्मान्स्वामिनानित्यंकृतसंभावनान्मुहुः ॥
मनुष्यमात्रमप्यत्रयैरेकंनवशीकृतम् ॥ ४ ॥ बहुमानेनदानेनसौहार्देनमहीयसा ॥ कृतप्रसादांश्चयक्षेणधिङ्नस्तत्कार्यवंचकान् ॥५॥ कागतिर्नोभवित्री
हस्वामिकृत्यप्रमादिनाम् ॥ अंधंतमोमयेलोकेध्रुवंवासोभविष्यति ॥ ६ ॥ अकृतस्वामिकार्याणामहोजीवितधारिणाम्॥ अक्षतेंद्रियवृत्तीनांदुर्गतिश्चपदे
पदे ॥ ७ ॥ लब्धसंभावनानांचन्यकृतस्वामिकर्मणाम् ॥ भृत्यानांभूरिभाजांचभंगुराःस्युर्मनोरथाः ॥ ८ ॥ अनिष्पादितकार्यार्थायेमुखंप्रेक्षयंत्यहो ॥
अपत्रपाःपुरोभर्तुस्तैर्भूर्भारवतीत्वियम् ॥९॥ नाद्रीणांनसमुद्राणांनद्रुमाणांमहीयसाम् ॥ भूतधात्र्यास्तथाभारोयथास्वामिद्रुहांमहान् ॥ १० ॥ अहोपौरा
णिकीगाथास्मृतास्माभिरनिंदिता ॥तदर्थमवलंब्येहस्थास्यामःकृतनिश्चयाः ॥ ११ ॥ अनाकलितपुण्यानांपरिक्षीणधनायुषाम् ॥ सर्वोपायविहीनानां
गतिर्वाराणसीपुरी ॥ १२ ॥ अपुण्यभारखिन्नानांपश्चात्तापमुपेयुषाम् ॥ विष्वगूर्ध्वगतीनांचगतिर्वाराणसीपुरी ॥ १३ ॥ स्वामिद्रुहःकृतघ्नाश्चयेचविश्रं
भघातकाः ॥ तेषांकापिगतिर्नास्तिमुक्त्वावाराणसींपुरीम् ॥ १४ ॥ इत्थंनिश्चित्यगाथार्थंप्रमथाअत्रतास्थिरे ॥ अविज्ञातस्वरूपाश्चदिवोदासेनभूभुजा ॥
॥ १५ ॥ नबुबोधसभूपालोनितरांबुद्धिमानपि ॥ विबुधान्विविधाकारैःस्थितानीशप्रभावतः ॥ १६ ॥ चित्रंनचित्रगुप्तोपिवेत्तिवाराणसीस्थितान् ॥
जंतून्कागणनान्येषांमर्त्यलोकनिवासिनाम् ॥ १७ ॥ अविच्छिन्नप्रभावाणामपरिच्छिन्नतेजसाम् ॥ कृतलिंगप्रतिष्ठानांनांतंप्राप्नोतिधर्मराट् ॥ १८ ॥
इतितेप्रमथाःसर्वेघटोद्भवमहामुने ॥ कृतलिंगार्चनाःकाशींनाद्याप्युज्झंतिशर्मदाम् ॥ १९ ॥ तारकेशंमहालिंगंतारकाख्योगणोत्तमः ॥ तारकज्ञानदंपुं
सांमुनेऽद्यापिसमर्चयेत् ॥ २० ॥ तारकेश्वरलिंगस्यकृत्वाभक्तिंसुनिश्चलाम् ॥ सुखेनतारकज्ञानंलभ्यतेतैर्नरोत्तमैः ॥२१॥ तिलपर्णेश्वरंलिंगंतिलपर्ण
प्रतिष्ठितम् ॥ तिलप्रमाणमप्यत्रदृष्ट्वापापंनसंभवेत् ॥ २२ ॥ स्थूलकर्णेश्वरंलिंगंपरिपूज्यनरोत्तमः ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिपुण्यमाप्नोतिचोत्तमम् ॥
॥ २३ ॥ दृमिचंडेश्वरंलिंगंतथालिंगंप्रभामयम् ॥ आराध्यतत्प्रतीच्यांचनपापैरभिभूयते ॥ २४॥ प्रभामयेश्वरंलिंगंदृष्ट्वान्यत्रापिसंस्थितः ॥ प्रभामये
नयानेनशिवलोकेव्रजेत्सुधीः ॥ २५ ॥ सुकेशेश्वरमभ्यर्च्यहरिकेशवनेनरः ॥ षाट्कौशिकमयंदेहंधारयेन्नपुनःपुनः ॥ २६ ॥

महीयसांमहत्तराणाम् ॥ महीजुषामितिपाठेमहींसेवमानानांतदुत्पन्नानामित्यर्थः ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ विष्वकसर्वतःऊर्ध्वंचगतिर्येषांतेविष्वगूर्ध्वगतयःतेषांविष्वगूर्ध्वगतीनांसर्वत्रोद्भ्रान्ताना
मित्यर्थः ॥ विष्वग्रुद्धगतीनामितिक्वचित्पाठः ॥१३॥१४॥१५॥१६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥२३॥२४॥२५॥ त्वङ्मांसरुधिरस्नाय्वस्थिमज्जाइतिषट्कोशास्तैर्निर्मितंषा

दूकौशिकम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशखिण्डटीकायांत्रिपञ्चाशत्तमोध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ कपर्दीशस्यलिंगस्यमाहात्म्याख्यानपूर्वकम् ॥ चतुष्पं
चाशकेध्यायेपैशाचाख्यानमुच्यते ॥ १ ॥ १ ॥ गणपोगणमुख्यः ॥ गणकइतिपाठेस्वार्थेकः ॥ २ ॥ ३ ॥ तज्जलस्पर्शमात्रेणवैमल्यंभवतीत्यत्रेतिहासमाह ॥ इतीति ॥ ४ ॥ ५ ॥ इदानीं
तस्यपाशुपतयोगावस्थानमाह ॥ एकदेति ॥ मार्गेमार्गशीर्षे ॥ ६ ॥ लिंगस्यदक्षिणेभागेइत्यादीनांसक्षणंसरस्तीरेउपविष्टःसन्राक्षसमद्राक्षीदितिषष्ठश्लोकगतेनान्वयः ॥ ७ ॥ न्यस्तमस्तकपांसु
रिति ॥ पुनःशिरसिभस्मधारणध्यानांगत्वायसम्यक्ध्यांसंध्यांजीवब्रह्मणोरैक्यानुसन्धानरूपताम् ॥ कथंभूताम् ॥ आध्यात्मिकीमात्मानंकार्यकारणसंघातमाधिकृत्यजाताम् ॥ माध्याह्निकीमितिपा
ठेस्पष्टएवार्थः ॥ पञ्चाक्षरींविद्यांनमःशिवायेतिमन्त्रात्मिकाम् ॥ पंचात्मिकीमितिपाठेईशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातात्मिकामित्यर्थः ॥ ८ ॥ संहारमार्गेणवामावर्तेन ॥ तदुक्तम् ॥ अपसव्यं

विंदतीशंनरोभ्यर्च्यभीमचंडीसमीपतः ॥ त्यक्त्वाप्रचंडमप्येनोमोक्षंविंदतिशाश्वतम् ॥ २७ ॥ छागलेशंमहालिंगंपित्रीश्वरसमीपगम् ॥ विलोक्यपशुव
त्कोपिनपापंप्राकृतंस्पृशेत् ॥ २८ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेउत्तरार्द्धेवाराणसीवर्णनगणप्रेषणंनामात्रिपं
चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कुंभसंभववक्ष्यामिशृणोत्ववहितोभवान् ॥ कपर्दीशस्यलिंगस्यमहामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ १ ॥
कपर्दीनामगणपःशंभोरत्यंतवल्लभः ॥ पित्रीशादुत्तरेभागेलिंगंसंस्थाप्यशांभवम् ॥२॥ कुंडंचखानतस्याग्रेविमलोदकसंज्ञकम् ॥ यस्यतोयस्यसंस्पर्शा
द्विमलोजायतेनरः ॥ ३ ॥ इतिहासंप्रवक्ष्यामितत्रत्रेतायुगेपुरा ॥ यथावृत्तंकुंभयोनेश्रवणात्पातकापहम् ॥ ४ ॥ एकःपाशुपतश्रेष्ठोवाल्मीकिरितिसं
ज्ञितः ॥ तपश्चचारसमुनिःकपर्दीशंसमर्चयन् ॥ ५ ॥एकदासहिहेमंतेमार्गेमासितपोधनः ॥ स्नात्वातत्रमहातीर्थेमध्याह्नेविमलोदके ॥ ६ ॥ चकारभ
स्मनास्नानमापादतलमस्तकम् ॥ लिंगस्यदक्षिणेभागेकृतमाध्याह्निकक्रियः ॥ ७ ॥ न्यस्तमस्तकपांसुश्चसंध्यामाध्यात्मिकींस्मरन् ॥ जपन्पंचाक्षरीं
विद्यांध्यायन्देवंकपर्दिनम् ॥ ८ ॥ कृत्वासंहारमार्गेणसप्रमाणंप्रदक्षिणम् ॥ हुडुंकृत्यहुडुंकृत्यहुडुंकृत्यत्रिरुच्चकैः ॥ ९ ॥

यतीनांतुसव्यंतुब्रह्मचारिणाम् ॥ सव्यासव्यंगृहस्थस्यशंभोर्नित्यंप्रदक्षिणमिति ॥ पाशुपतविशेषस्यनिर्वाणदीक्षयादीक्षितत्वाद्यतिसमानधर्मत्वंद्रष्टव्यम् ॥ यत्त्विदानींविश्वेश्वरादौसृष्टिक्रमेणयतिभिः
प्रदक्षिणंक्रियतेतत्तुविष्णुसन्निधानात् ॥ तदप्युक्तम् ॥ सोमसूत्रद्वयंयत्रयत्रवाविष्णुमंदिरम् ॥ अपसव्यंनकुर्वीतकुर्यादेवप्रदक्षिणमिति ॥ स्वयंभुलिंगत्वाद्वा ॥ यत्तु वृषंचंडंवृषंचैवसोमसूत्रंपुनर्वृषम् ॥
चंडंचसोमसूत्रंचपुनश्चंडंपुनर्वृषमित्युक्तम् ॥ तत्तु शनिप्रदोषप्रकरणेपठितत्वात्तद्दिनेसर्वलिंगेषुतथैवविधेयम् ॥ अत्रयःकश्चित्शनिवारसंबंधीप्रदोषः ॥ अतएवाष्टम्यांवृषंचंडमित्युक्तप्रकारेणविश्वेश्वरे
व्यासेनप्रदक्षिणाकृताइतिसनत्कुमारसंहितायांदृश्यते · ॥ सोमसूत्रप्रमाणंचान्यत्रोक्तम् ॥ तथाहि ॥ प्रासादविस्तारसमानसूत्रंसोमस्यसूत्रंदिशिसोमसूत्रम् ॥ सूत्राद्बहिर्लंघनतोनदोषःसदोषमभ्यं
तरलंघनेत्विति ॥ सप्रमाणंशास्त्रीयप्रमाणसहितंयथास्यात् ॥ पाठांतरंस्पष्टम् ॥ एवंप्रसंगागतमुक्त्वापुनःपाशुपतयोगमेवानुक्रामति ॥ हुडुंकृत्येति ॥ हुडुंकारंविधाय ॥ हुडुकृत्येतिक्वचित् ॥ उच्चैर्य

थास्यात्तथाओंहुडुंहुडुंहुडुमितिप्रणवपुरःसरंवारत्रयमुच्चायत्यथः ॥ ९ ॥ षड्जादीत्यादिपदेननिषादादयोगृह्यंते ॥ हस्तकान्वितंकरचालनयुक्तम् ॥ १० ॥ अंगानांहारैर्विहारैर्विक्षेपैर्मनोहर्तुंशीलं यस्यतन्मनोहारि ॥ चारीनृत्यचरणशीलः ॥ पाशुपतविशेषणंमंडलसंयुतंमंडलाकारेणसंबद्धम् ॥ अंगहारैर्मनोहारिमंडलसंबद्धंचयथास्यात्तथागीतंविधायसरस्तीरउपविष्टइत्यर्थः ॥ तथाचोक्तं पाशुपतयोगविधौश्रीमहादेवेन ॥ भस्मनात्रिषवणंस्नायीत भस्मनिशयीत अनुस्नानंनिर्माल्यंलिंगधारी आयतनवासी सहितगीतनृत्यहुडुंकारनमस्कारजप्योपहारेणोपतिष्ठेतमहादेवस्यदक्षिणामूर्तिमिति ॥ व्याख्यातंचैतत्सूत्रजातंपंचाध्याय्याम् ॥ नेहोच्यतेग्रंथगौरवभयादिति ॥ ११ ॥ कथंभूतंराक्षसंघोरम् ॥ तत्रहेतुमाह ॥ अतीवविकृताकृतिमिति ॥ विकृताकारत्वमाह शुष्केतिदशभिः ॥ शुष्कौशंखौललाटप्रांतौकपोलौतदधोभागौचयस्मिंस्तदास्यंमुखंयस्यतम् ॥ निमग्नेऽधःप्रविष्टेआपिंगेईषत्पीतवर्णेलोचनेयस्यतम् ॥ १२ ॥ रुक्षाणिशुष्काणिस्फुटितानिविदीर्णानिकेशानामग्राण्यग्रभागायस्यतम् ॥ महतीस्थूलालंबायमानादीर्घाशिरोधराग्रीवायस्यतम् ॥ अतीवचिपिटंनिम्नंघ्राणंनासायस्यतम् ॥ शुष्कौओष्ठौयस्यतम् ॥ दंतुरान्अतिदंतुरस्तंमहादंतुरमित्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥ महतीदीर्घाविशालाविस्तृतामौलिर्मस्तकंयस्यतम् ॥ प्रकर्षेणऊर्ध्वीभूताउद्गताःशिरोरुहाःकेशायस्यतम् ॥ प्रलंबकर्णपालींकंलंबायमानश्रोत्रोपरिभागम् ॥ पिंगलानिपिंगलवर्णानियानिश्मश्रूणितैर्भीषणम् ॥ १४ ॥ प्रलंबितादीर्घाललंतीचलंतीजिह्वायस्यतम् ॥ अत्युत्कटाऽतिविकृताकृकाटिकावटुर्घंटिकायाबहिर्भागोयस्यतम् ॥ स्थूलेअस्थिनीययोस्तथाभूतेजत्रुसंस्थानेकंठाधोभागौयस्यतम् ॥ दीर्घंयत्स्कंधद्वयंतेनोत्कटमुन्नतम् ॥ १५ ॥ निमग्नेकक्षाकुहरेबाहुमूलविवरेयस्यतम् ॥ विमग्नेतिक्वचित् ॥ शुष्कंरुक्षंह्रस्वंखर्वंभुजद्वयंयस्यतम् ॥ विरलाःपरस्परासंलग्नाअंगुलयोययोस्तेहस्ताग्रेयस्यतम् ॥ नताऽधोमुखापीनास्थूलाचनखावलिर्नखपंक्तिर्यस्यतम् ॥ १६ ॥ विशेषेणशुष्कोरुक्षःपांसुलोधूलिधूसरउत्उन्नद्धःक्रोडोयस्यतम् ॥ पृष्ठलग्नाउदरसंबंधिनीत्वग्यस्यतम् ॥ कटीतटेनश्रोण्युपरिभागेनविकटंभयानकम् ॥ निर्मांसंमांसरहितंत्रिकरूपंबंधनंगुल्फजानुकूर्परलक्षणंयस्यतम् ॥ यद्वा त्रिकबंधनंतिहडाइतिलोकेप्रसिद्धंतन्निर्मांसंयस्यतम् ॥ १७ ॥ प्रलंबंलंबायमानंयत्स्फिग्युगंकटियुगंतेनान्वितम् ॥ शुष्कोरुक्षोमुष्कोंडकोशोयस्य अल्पंमेहनंशिश्नोयस्यसचसचतम् ॥ अनेनविवस्त्रत्वंसूचितम् ॥ दीर्घौनिर्मांसलौमांसरहितौचऊरूसक्थिनीयस्यतम् ॥ स्वार्थेकः ॥ स्थूलेजानुनीयस्य ॥ अस्थ्नांपंजरमिवास्थिपंजरः ॥ पाठांतरेऽस्थिभिरेवबध्यतइत्यस्थिबंधनःसचसचतम् ॥ १८ ॥ अस्थिचर्मणोरवशेषोयस्यतम् ॥ शिराजालितविग्र

प्रणवंपुरतःकृत्वाषड्जादिस्वरभेदतः ॥ गीतंविधायसानंदंसनृत्यंहस्तकान्वितम् ॥ १० ॥ अंगहारैर्मनोहारिचारीमंडलसंयुतम् ॥ क्षणंतत्रसरस्तीरे उपविष्टोमहातपाः ॥ ११ ॥ अद्राक्षीद्राक्षसंघोरमतीवविकृताकृतिम् ॥ शुष्कशंखकपोलास्यंनिमग्नापिंगलोचनम् ॥ १२ ॥ रूक्षस्फुटितकेशाग्रंमहालंबशिरोधरम् ॥ अतीवचिपिटघ्राणंशुष्कौष्ठमतिदंतुरम् ॥ १३ ॥ महाविशालमौलिंचप्रोर्ध्वीभूतशिरोरुहम् ॥ प्रलंबकर्णपालीकंपिंगलश्मश्रुभीषणम् ॥ ॥ १४ ॥ प्रलंबितललज्जिह्वमत्युत्कटकृकाटिकम् ॥ स्थूलास्थिजत्रुसंस्थानंदीर्घस्कंधद्वयोत्कटम् ॥ १५ ॥ निमग्नकक्षाकुहरंशुष्कह्रस्वभुजद्वयम् ॥ विरलांगुलिहस्ताग्रंनतपीननखावलिम् ॥ १६ ॥ विशुष्कपांसुलोत्क्रोडंपृष्ठलग्नोदरत्वचम् ॥ कटीतटेनविकटंनिर्मांसत्रिकबंधनम् ॥ १७ ॥ प्रलंबस्फिग्युगयुतंशुष्कमुष्काल्पमेहनम् ॥ दीर्घनिर्मांसलोरूकंस्थूलजान्वस्थिपंजरम् ॥ १८ ॥ अस्थिचर्मावशेषंचशिराजालितविग्रहम् ॥ शिरालंदीर्घजंघचस्थूलगुल्फास्थिभीषणम् ॥ १९ ॥

हंनाडीसमूहयुक्तदेहम् ॥ शिरालंशिराभिरलंपर्याप्तंव्याप्तमित्यर्थः ॥ यद्वा शिरालंयथास्यात्तथादीर्घेजंघेयस्यतम् ॥ स्थूलानियानिगुल्फास्थीनिघुटिककीकसानितैर्भीषणम् ॥ १९ ॥
अतिविस्तृतौपादौचरणौयस्यतम् ॥ दीर्घावक्राअंगुलयोयस्यतम् ॥ अस्थिचर्मणोरवशेषेणकृत्वाशिराभिस्ताडितःप्रहारितइवविग्रहोयस्यतम् ॥ २० ॥ विकटंकुत्सितम् ॥ भीषणाकार
भयजनकाकारम् ॥ विटंकमितिक्वचित् ॥ तत्रापिसएवार्थः ॥ क्षुत्क्षामंबुभुक्षयाकृशम् ॥ अतिलोमशंनिबिडलोमवंतम् ॥ दावदग्धद्रुमाकारंवनाग्निभस्मीकृतवृक्षसदृशम् ॥ अतिचञ्चलेलोचने

अतिविस्तृतपादंचदीर्घवक्रकृशांगुलिम् ॥ अस्थिचर्मावशेषेणशिराताडितविग्रहम् ॥ २० ॥ विकटंभीषणाकारंक्षुत्क्षाममतिलोमशम् ॥ दावदग्धद्रु
माकारमतिचंचललोचनम् ॥ २१ ॥ मूर्तंभयानकमिवसर्वप्राणिभयप्रदम् ॥ हृदयाकंपनंदृष्ट्वातंप्रेतंवृद्धतापसः ॥ अतिदीनाननंकस्त्वमितिधैर्येणपृष्ट
वान् ॥ २२ ॥ कुतस्त्वमिहसंप्राप्तःकस्मात्तेगतिरीदृशी ॥ अनुक्रोशधियारक्षःपृच्छामिवदनिर्भयम् ॥ २३ ॥ अस्माकंतापसानांचनभयंत्वाद्विधान्म
नाक् ॥ शिवनामसहस्राणांविभूतिकृतवर्मणाम् ॥ २४ ॥ तापसोदीरितमितितद्रक्षःप्रीतिपूर्वकम् ॥ निशम्यप्रांजलिःप्राहतंकृपालुंतपोधनम् ॥ २५ ॥
॥ राक्षसउवाच ॥ अनुक्रोशोस्तियदितेभगवंस्तापसोत्तम ॥ स्ववृत्तांतंतदावच्मिशृणुष्वावहितःक्षणम् ॥ २६ ॥ प्रतिष्ठानाभिधानोस्तिदेशोगोदावरी
तटे ॥ तीर्थप्रतिग्रहरुचिस्तत्रासंब्राह्मणस्त्वहम् ॥ २७ ॥ तेनकर्मविपाकेनप्राप्तोस्मिगतिमीदृशीम् ॥ मरुस्थलेमहाघोरेतरुतोयविवर्जिते ॥ २८ ॥
गतोबहुतरःकालस्तत्रमेवसतोमुने ॥ क्षुधितस्यतृषार्तस्यशीततापसहस्यच ॥ २९ ॥ वर्षत्यपिमहामेघेधारासारैर्दिवानिशम् ॥ प्रावृट्कालेऽनिलेवाति
किंचित्प्रावरणंनमे ॥ ३० ॥ पर्वण्यदत्तदानायेकृततीर्थप्रतिग्रहाः ॥ तइमांयोनिमृच्छंतिमहादुःखनिबंधनीम् ॥ ३१ ॥ गतेबहुतिथेकालेमरुभूमौमुने
मया ॥ दृष्टोब्राह्मणदायादएकदाकश्चिदागतः ॥ ३२ ॥ सूर्योदयमनुप्राप्यसंध्याविधिविवर्जितः ॥ कृत्वामूत्रपुरीषेतुशौचाचमनवर्जितः ॥ ३३ ॥
मुक्तकच्छमशौचंचसंध्याकर्मविवर्जितम् ॥ तंदृष्ट्वातच्छरीरेहंसंक्रांतोभोगलिप्सया ॥ ३४ ॥ सद्विजोमंदभाग्यान्मेकेनचिद्वणिजासह ॥ अर्थलोभेनसं
प्राप्तःपुरींपुण्यामिमांमुने ॥३५॥ अंतःपुरिप्रविष्टोभूत्सद्विजोमुनिसत्तम ॥ तच्छरीराद्बहिर्भूतस्त्वहंपापैःसमंक्षणात् ॥३६॥ प्रवेशोनास्तिचास्माकंप्रेतानां
तपसांनिधे ॥ महतांपातकानांचवाराणस्यांशिवाज्ञया ॥३७॥ अद्यापितानिपापानितद्बहिर्निर्गमेच्छया ॥बहिरेवहितिष्ठंतिसीम्निप्रमथसाध्वसात् ॥३८॥

यस्यतम् ॥ २१ ॥ किंबहुना मूर्तंमूर्तिमद्भयानकम्भयमिव ॥ अतएवप्राणिमात्रस्यभयप्रदम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ गोदावरीतीरइतिप्रयागव्यावृत्त्यर्थमुक्तम् ॥ २७ ॥ २८ ॥
॥ २९ ॥ वातिसति ॥ प्रावरणमाच्छादनम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२॥३३॥ संक्रांतःप्रविष्टः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पुर्यामित्यन्तःपुरीमध्यइत्यर्थः ॥३६॥३७॥ अद्यापीति ॥ सीम्निसीमनि ॥ सीमा

प्रमथेतिपाठेअदन्तोपिसीमाशब्दोद्रष्टव्यः ॥ अत्रेदन्तात्पर्यम्॥तच्छरीरप्रवेशमात्राशयाकेवलंतस्यबहिर्गमनेच्छयासीम्निपापानितिष्ठंतिनतुप्रवेशोस्तिवाराणस्यांप्रविष्टस्यपुनस्तेषांप्रवेशासंभवात् ॥ यद्वा यस्तुजितेंद्रियोभूत्वायथाविधिकाश्यामायातितस्यैवसर्वाणिपापानिनश्यंति ॥ तदुक्तम् ॥ यस्यहस्तौचपादौचमनश्चापिसुसंयतम्॥विद्यातपश्चकीर्तिश्चसतीर्थफलमश्नुतइति ॥ अयंचस्वतएवपापीअविधिनाप्रथमंवर्त्मनिपापमाचरन्नेवार्थलोभेनागतः ॥ यद्वा बिभीषिकेयंकाश्यांप्रविष्टैर्बहिर्नगंतव्यमिति ॥ वाराणस्यांप्रविष्टोवहिर्नगच्छेदित्यादिविधेरर्थवादोयंसोऽरोदीदित्यादिवदिति ॥ अतएवएतदपिश्लो

अद्यश्वोवापरश्वोवासबहिर्निर्गमिष्यति ॥ इत्याशयास्थिताःस्मोवैयावदद्यतपोधन ॥ ३९ ॥ नाद्यापिसबहिर्गच्छेन्नाद्याप्याशाप्रयातिनः ॥ इत्यास्महे
निराधाराआशापाशनियंत्रिताः ॥ ४० ॥ चित्रमद्यतनंवच्मितपस्विंस्तन्निशामय ॥ अतीवभाविकल्याणमितिमन्येऽधुनैवहि ॥ ४१ ॥ आप्रयागंप्र
तिदिनंप्रयामःक्षुधितावयम् ॥ आहारकाम्ययाक्वापिपरंनोकिंचिदाप्नुमः ॥ ४२ ॥ संतिसर्वत्रफलिनःपादपाःप्रतिकाननम् ॥ जलाशयाश्चस्वच्छापाः
संतिभूम्यांपदेपदे ॥ ४३ ॥ अन्यान्यपिचभक्ष्याणिसर्वेषांसुलभान्यहो ॥ पानान्यपिविचित्राणिसंतिभूयांसिसर्वतः ॥ ४४ ॥ परंनोदृग्गतान्येवदूरे
दूरेव्रजंत्यहो ॥ दैवादद्यैकमायांतंदृष्ट्वाकार्पटिकंमुने ॥४५॥ तस्यांतिकमहंप्राप्तःक्षुधयापरिपीडितः ॥ प्रसह्यभक्षयाम्येनमितिमत्वात्वरान्वितः ॥ ४६ ॥
यावत्तंतुजिघृक्षामितावत्तद्वदनांबुजात् ॥ शिवनामपवित्रावाङ्निरगाद्विघ्नहारिणी ॥ ४७ ॥ शिवनामस्मरणतोमदीयमपिपातकम् ॥ मंदीभूतंततस्तेन
प्रवेशंलब्धवानहम् ॥ ४८ ॥ सीमस्थैःप्रमथैर्नाहंसद्योदृग्गोचरीकृतः ॥ शिवनामश्रुतौयेषांतान्नपश्येद्यमोपियत् ॥ ४९ ॥ अंतर्गेहस्यसीमानंप्राप्तस्ते
नसहाधुना ॥ सतुकार्पटिकोमध्यंप्रविष्टोहमिहास्थितः ॥ ५० ॥ आत्मानंबहुमन्येहंत्वांविलोक्याधुनामुने ॥ मामुद्धरकृपालोत्वंयोनेरस्मात्सुदारुणात्
॥ ५१ ॥ इतिप्रेतवचःश्रुत्वासकृपालुस्तपोधनः ॥ मनसाचिंतयामासधिङ्निजार्थोद्यमान्नरान् ॥ ५२ ॥ स्वोदरंभरयःसर्वेपशुपक्षिमृगादयः ॥
सएवधन्यःसंसारेयःपरार्थोद्यतःसदा ॥५३॥ तपसाद्यनिजेनाहंप्रेतमेतमघातुरम् ॥ मामेवशरणंप्राप्तमुद्धरिष्याम्यसंशयम् ॥ ५४ ॥ विमृश्येतिसवैचित्ते
पिशाचंप्राहसत्तमः ॥ विमलोदेसरस्यस्मिन्स्नाहिरेपापनुत्तये ॥ ५५ ॥

कद्वयंकालभैरवोक्तंस्वल्पनारदीयस्थम् ॥ सीमायांतिष्ठतेदेवब्रह्महत्यासुदारुणा ॥ वस्तुमिच्छाम्यहंक्षेत्रेतवचक्रगदाधर॥सत्वांयाचेजगन्नाथदेहिक्षेत्रंसदैवमे ॥ ममनिर्गमनेहत्यापुनरेवप्रवर्त्ततेइत्यनयैवादिशानेयमितिसर्वमनवद्यम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तर्हित्वंकथमत्रकाश्यांप्रविष्टोसीत्यतआह ॥ चित्रमिति ॥४१॥४२॥४३॥ दृग्गतानिसंतीत्यन्वयः ॥ पानानिप्रपानकादीनि ॥ पाकान्यपीतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रपक्वानीत्येव ॥४४॥४५॥४६॥ ४७॥ ४८ ॥ नेत्रविषयाकरणेकैमुतिकंहेतुमाह ॥ शिवोति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सत्तमःसतांमध्येश्रेष्ठः ॥ तापस

इतिकश्चित् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ यतोरक्षेयुः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ विभूतिधारणमेवपाशुपतास्त्रम् ॥ ६२ ॥ दूरगमनमात्रेदृष्टांतः ॥ अस्थीति ॥ अस्थिध्वजांकितं
शवकंकालाद्युपलक्षितम् ॥ ६३ ॥ शिवमंत्रैर्नमःशिवायेत्यादिभिः ॥ ६४ ॥ भालेवक्षसिदोर्मूलेशिरस्यपिबोद्धव्यम् ॥ शिरोललाटवक्षःस्कन्धेष्वितिश्रुतेः ॥ ६५ ॥ अग्निहोत्रादिदग्धस्यकरी

पिशाचतेपिशाचत्वंतीर्थस्यास्यप्रभावतः ॥ कपर्दीशेक्षणाद्यक्षणात्क्षीणंविनंक्ष्यति ॥ ५६ ॥ श्रुत्वेतिसमुनेर्वाक्यंप्रेतःप्राहप्रणम्यतम् ॥ प्रीतात्माप्री
तमनसंप्रबद्धकरसंपुटः ॥५७॥ पानीयंपातुमपिनोलभेयंमुनिसत्तम ॥ स्नानस्यकाकथानाथरक्षेयुर्जलदेवताः ॥५८॥ पानस्याप्यत्रकावार्ताजलस्पर्शो
पिदुर्लभः ॥ इतिप्रेतोक्तमाकर्ण्यसभृशंप्रीतिमानभूत् ॥ ५९ ॥ उवाचचतपस्वीतंजगदुद्धरणक्षमः ॥ गृहाणेमांविभूतिंत्वंललाटफलकेकुरु ॥ ६० ॥
अस्माद्विभूतिमाहात्म्यात्प्रेतकोपिनकुत्रचित् ॥ बाधांकरोतिकस्यापिमहापातकिनोप्यहो ॥ ६१ ॥ भालंविभूतिधवलंविलोक्ययमकिंकराः ॥ पापिनो
पिपलायंतेभीताःपाशुपतास्त्रतः ॥ ६२ ॥ अस्थिध्वजांकितंदृष्ट्वायथापांथाजलाशयम् ॥ दूरयंतितथाभस्मभालांकंयमकिंकराः ॥ ६३ ॥ कृतभूति
तनुत्राणंशिवमंत्रैर्नरोत्तमम् ॥ नोपसर्पतिनियतमापिहिंस्राःसमंततः ॥ ६४ ॥ भक्त्याबिभर्तियोभस्मशिवमंत्रपवित्रितम् ॥ भालेवक्षसिदोर्मूलेनतांहिंसंति
हिंसकाः ॥ ६५ ॥ सर्वेभ्योदुष्टसत्त्वेभ्योयतोरक्षेदहर्निशम् ॥ रक्षत्येषाततःप्रोक्ताविभूतिर्भूतिकृद्यतः ॥ ६६ ॥ भासनाद्भर्त्सनाद्भस्मपांसुःपांसुत्वदा
यतः ॥ पापानांक्षारणात्क्षारोबुधैरेवंनिरुच्यते ॥ ६७ ॥ गृहीत्वाधारमध्यात्सभस्मप्रेतकरेऽर्पयत् ॥ सोप्यादरात्समादायभालदेशेन्यवेशयत् ॥ ६८ ॥
विभूतिधारिणंवीक्ष्यपिशाचंजलदेवताः ॥ जलावगाहनपरंवारयांचक्रिरेनतम् ॥ ६९ ॥ स्नात्वापीत्वासनिर्गच्छेद्यावत्तस्माज्जलाशयात् ॥ तावत्पै
शाच्यमगमद्दिव्यदेहमवापच ॥ ७० ॥ दिव्यमालांबरधरोदिव्यगंधानुलेपनः ॥ दिव्ययानंसमारुह्यवर्त्मप्राप्तोथपावनम् ॥ ७१ ॥ गच्छतातेनगगने
सतपस्वीनमस्कृतः ॥ प्रोच्चैःप्रोवाचभगवन्मोचितोस्मित्वयानघ ॥ ७२ ॥ तस्मात्कदर्ययोनित्वादतीवपरिनिंदितात् ॥ अस्यतीर्थस्यमाहात्म्याद्दिव्यंदे
हमवाप्तवान् ॥७३॥ पिशाचमोचनंतीर्थमद्यारभ्यसमाख्यया ॥ अन्येषामपिपैशाच्यमिदंस्नानाद्धरिष्यति ॥७४॥ अस्मिंस्तीर्थेमहापुण्येयेस्नास्यंती
हमानवाः ॥ पिंडांश्चनिर्वपिष्यंतिसंध्यातर्पणपूर्वकम् ॥ ७५ ॥ दैवात्पैशाच्यमापन्नास्तेषांपितृपितामहाः ॥ तेपिपैशाच्यमुत्सृज्ययास्यंतिपरमांग
तिम् ॥ ७६ ॥ अग्रशुक्लचतुर्दश्यांमार्गेमासितपोनिधे ॥ अत्रस्नानादिकंकार्यंपैशाच्यपरिमोचनम् ॥ ७७ ॥ इमांसांवत्सरींयात्रांयेकरिष्यंतिमानवाः ॥
तीर्थप्रातिग्रहात्पापान्निःसरिष्यंतितेनराः ॥ ७८ ॥

पादेर्नामपंचकंनिर्वक्ति सर्वेभ्यइतिद्वयेन ॥ ६६ ॥ भासनाज्जगत्प्रकाशनात् ॥ भर्त्सनादविद्यातत्कार्ययोस्तिरस्करणात् ॥ पांसुत्वदायतःपांसुत्वंपापत्वंद्यातिखण्डयति निपातनात्साधुत्वम् ॥
॥ ६७ ॥ गृहीत्वेत्यस्यपूर्वमितिशब्दोज्ञातव्यः ॥ इतिएवंनिर्वचनंकृत्वा ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

नरौंनराः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ बालग्रहाभिभूतानांबालग्रहाःपूतनाद्यास्तदभिभूतास्तदाक्रांतास्तेषांबालानाम् ॥८६॥८७॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशी
खण्डटीकायांचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ अध्यायेपंचपंचाशेमहिमानन्दकाननः ॥ पिंगलाद्यैर्गणेशैश्चलिंगाराधनमुच्यते ॥ १ ॥ १ ॥ उदगुत्तरस्याम् ॥ २ ॥ ३ ॥

पिशाचमोचनेस्नात्वाकपर्दीशंसमर्च्यच ॥ कृत्वातत्रान्नदानंचनरोन्यत्रापिनिर्भयाः ॥ ७९ ॥ मार्गशुक्लचतुर्दश्यांकपर्दीश्वरसंनिधौ ॥ स्नात्वान्यत्रापि
मरणान्नपैशाच्यमवाप्नुयुः ॥ ८० ॥ इत्युक्त्वादिव्यपुरुषोभूयोभूयोनमस्यतम् ॥ तपोधनंमहाभागोदिव्यांगतिमवाप्तवान् ॥८१॥ तपोधनोपितद्दृष्ट्वामहा
श्चर्यंघटोद्भव ॥ कपर्दीश्वरमाराध्यकालान्निर्वाणमाप्तवान् ॥ ८२ ॥ पिशाचमोचनंतीर्थंतदारभ्यमहामुने ॥ वाराणस्यांपरांख्यातिमगमत्सर्वपापहृत् ॥
॥ ८३ ॥ पैशाचमोचनेतीर्थेसंभोज्यशिवयोगिनम् ॥ कोटिभोज्यफलंसम्यगेकैकपरिसंख्यया ॥ ८४ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंनरोनियतमानसः ॥
भूतैःप्रेतैःपिशाचैश्चकदाचिन्नाभिभूयते ॥ ८५ ॥ बालग्रहाभिभूतानांबालानांशांतिकारकम् ॥ पठनीयंप्रयत्नेनमहाख्यानमिदंपरम् ॥ ८६ ॥ इदमा
ख्यानमाकर्ण्यगच्छन्देशांतरंनरः ॥ चोरव्याघ्रपिशाचाद्यैर्नाभिभूयेतकुत्रचित् ॥ ८७ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे
काशीखंडउत्तरार्द्धेपिशाचमोचनमहिमाकथनंनामचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ अन्येपियेगणास्तत्रकाश्यांलिंगानिचक्रिरे ॥
तांश्चतेकथयिष्यामिकुंभयोनेनिशामय ॥ १ ॥ गणेनापिंगलाख्येनपिंगलाख्येशसंज्ञितम् ॥ लिंगंप्रतिष्ठितंशंभोःकपर्दीशादुदग्दिशि ॥२॥ तस्यदर्श
नमात्रेणपापानांजायतेक्षयः ॥ वीरभद्रोमहाप्रीतोदेवदेवस्यशूलिनः ॥ ३ ॥ वीरभद्रेश्वरंलिंगंध्यायेदद्यापिनिश्चलः ॥ तस्यदर्शनमात्रेणवीरसिद्धिः
प्रजायते ॥ ४ ॥ अविमुक्तेश्वरात्पश्चाद्वीरभद्रेश्वरंनरः ॥ समर्च्यनरणेभंगंकदाचिदपिचाप्नुयात् ॥ ५ ॥ वीरभद्रःस्वयंसाक्षाद्वीरमूर्तिधरोमुने ॥ संहरे
द्विघ्नसंघातमविमुक्तनिवासिनाम् ॥ ६ ॥ भद्रयाभद्रकाल्याचभार्ययाशुभयायुतम् ॥ वीरभद्रंनरोभ्यर्च्यकाशीवासफलंलभेत् ॥ ७ ॥ किरातेनाकिरातेशं
लिंगंकाश्यांप्रतिष्ठितम् ॥ केदाराद्दक्षिणेभागेभक्तानामभयप्रदम् ॥ ८ ॥ चतुर्मुखोगणःश्रीमान्वृद्धकालेशसन्निधौ ॥ चतुर्मुखेश्वरंलिंगंध्यायेदद्यापि
निश्चलः ॥ ९ ॥ भक्ताश्चतुर्मुखेशस्यचतुराननवद्दिवि ॥ पूज्यंतेसुरसंघातैःसर्वभोगसमन्विताः ॥ १० ॥ निकुंभेश्वरमालोक्यनिकुंभगणपूजितम् ॥ पूज
यित्वाव्रजन्ग्रामंकार्यसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ कुबेरेशसमीपेतुशिवलोकेमहीयते ॥ ११ ॥ पंचाक्षेशंमहालिंगंमहादेवस्यदाक्षिणे ॥ समभ्यर्च्यनरःकाश्यां
जातिस्मृतिमवाप्नुयात् ॥ १२ ॥ भारभूतेश्वरंलिंगंभारभूतगणार्चितम् ॥ अंतर्गृहोत्तरद्वारिध्यात्वाशिवपुरेवसेत् ॥ १३ ॥ भारभूतेश्वरंलिंगंयैःकाश्यां
नविलोकितम् ॥ भारभूताःपृथिव्यास्तेऽवकेशिनइवद्रुमाः ॥ १४ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शुभयाशुभकारिण्या ॥ ७ ॥ ८ ॥ वृद्धकालेशसन्निधौदक्षिणभागइत्यनुषज्जते ॥ ९ ॥ १० ॥ तथाकुबेरेशसमीपइतिं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अवकेशिनोऽफलाः ॥१४॥

शील्येतध्यायेत ॥ शीलेतेतिक्वचित् ॥ तत्रयाभावश्छांदसः ॥ १५ ॥ १६ ॥ क्षेमकइति ॥ त्रिलोचनपुरोभागे ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ २२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ दृष्ट्वाषाढ्यांपंचद

गणेनत्र्यक्षसंज्ञेनलिंगंत्र्यक्षेश्वरंपरम् ॥ त्रिलोचनपुरोभागेशील्येताद्यापिकुंभज ॥ १५ ॥ तस्यलिंगस्ययेभक्तास्तेतुदेहावसानतः ॥ त्र्यक्षाएवप्रजायंते
नात्रकार्याविचारणा ॥ १६ ॥ क्षेमकोनामगणपःकाश्यांमूर्तिधरःस्वयम् ॥ विश्वेश्वरंसर्वगतंध्यायेदद्यापिनिश्चलः ॥१७॥ क्षेमकंपूजयेद्यस्तुवाराणस्यां
महागणम् ॥ विघ्नास्तस्यप्रलीयंतेक्षेमंस्याच्चपदेपदे ॥ १८ ॥ देशांतरंगतोयस्तुतस्यागमनकाम्यया ॥ क्षेमकःपूजनीयोत्रक्षेमेणाशुसआव्रजेत् ॥१९॥
लांगलीश्वरमालोक्यलिंगंलांगलिनार्चितम् ॥ विश्वेशादुत्तरेभागेननरोरोगभाग्भवेत् ॥ २० ॥ लांगलीशंसकृत्पूज्यपंचलांगलदानजम् ॥ फलंप्राप्नोत्य
विकलंसर्वसंपत्करंपरम् ॥ २१ ॥ विराधेश्वरमाराध्यविराधगणपूजितम् ॥ सर्वापराधयुक्तोपिनापराध्यतिकुत्रचित् ॥ २२ ॥ दिनेदिनेपराधोयःक्रियते
काशिवासिभिः ॥ सयातिसंक्षयंक्षिप्रंविराधेशसमर्चनात् ॥ २३ ॥ नैर्ऋतेदंडपाणस्तुविराधेशंप्रयत्नतः ॥ नत्वासर्वापराधेभ्योमुच्यतेनात्रसंशयः॥२४॥
सुमुखेशंमहालिंगंसुमुखाख्यगणार्चितम् ॥ पश्चिमाभिमुखंलिंगंदृष्ट्वापापैःप्रमुच्यते ॥ २५ ॥ स्नात्वापिलिपिलातीर्थे सुमुखेशंविलोक्यच ॥ सदै
वसुमुखंपश्येद्धर्मराजंनदुर्मुखम् ॥ २६ ॥ आषाढिनार्चितंलिंगमाषाढीश्वरसंज्ञकम् ॥ दृष्ट्वाषाढ्यांनरोभक्त्यासर्वैःपापैःप्रमुच्यते ॥ २७ ॥ उदी
च्यांभारभूतेशादाषाढीशंसमर्चयन् ॥ आषाढ्यांपंचदश्यांवैनपापैःपरितप्यते ॥ २८ ॥ शुचिशुक्लचतुर्दश्यांपंचदश्यामथापिवा ॥ कृत्वासांवत्सरीं
यात्रामनेनाजायतेनरः ॥ २९ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मुनेगणेषुचैतेषुवाराणस्यांस्थितेष्विति ॥ स्वनाम्नास्थाप्यलिंगानिविश्वेशपरितुष्टये ॥
॥ ३० ॥ विश्वेशश्चिंतयांचक्रेपुनःकाशीप्रवृत्तये ॥ कंवाहितंप्रहित्याद्यनिर्वृतिंपरमांभजे ॥ ३१ ॥ योगिन्यस्तिग्मगुर्वेधाःशंकुकर्णमुखागणाः ॥
व्यावृत्त्यनागताःकाश्याःसिंधुगाइवासिंधवः ॥ ३२ ॥ ध्रुवंकाश्यांप्रविष्टायेतेप्रविष्टाममोदरे ॥ तेषांविनिर्गमोनास्तिदीप्तेग्नौहविषामिव ॥ ३३ ॥
येषांहिसंस्थितिःकाश्यांलिंगार्चनरतात्मनाम् ॥ तएवममलिंगानिजंगमानिनसंशयः ॥ ३४ ॥ स्थावराजंगमाःकाश्यामचेतनसचेतनाः ॥ सर्वेममैव
लिंगानितेभ्योद्रुह्यंतिदुर्धियः ॥ ३५ ॥ वाचिवाराणसीयेषांश्रुतौवैश्वेश्वरीकथा ॥ तएवकाशीलिंगानिवराण्यर्च्यान्यहंयथा ॥ ३६ ॥ वाराणसीतिकाशी
तिरुद्रावासइतिस्फुटम् ॥ मुखाद्विनिर्गतंयेषांतेषांनप्रभवेद्यमः ॥ ३७ ॥

श्यामित्यग्रिममनुषंजनीयम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ अनेनाःनिष्पापः ॥ २९ ॥ ३० ॥ प्रहित्यप्रस्थाप्य.॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वराणिश्रेष्ठानि ॥ चराणीतिक्वचित् ॥३६॥ ३७॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सलक्ष्मीनिलयांलक्ष्म्याश्रयसहिताम् ॥ सल्लक्ष्मीतिकचित् ॥ सुलक्ष्मीतिचान्यत्र ॥ कुतःकस्याः ॥ धियःबुद्धेः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अविच्छिन्नप्रमाणा
अपरिमितप्रमाणासमृद्धिर्यस्याःसाअविच्छिन्नप्रमाणर्धिः ॥ षष्ठ्यन्तपाठेममेत्यस्यविशेषणम् ॥ ४४ ॥ विश्रामभूमिकाविश्रामस्थानम् ॥ विश्रामभूरिवेतिकचित् ॥ ४५ ॥ फलितःसंजातफलः ॥

आनंदकाननंप्राप्ययेनिरानंदभूमिकाम् ॥ अन्यांहृदापिवांछंतिनिरानंदाःसदात्रते ॥ ३८ ॥ अद्यैववास्तुमरणंबहुकालांतरेपिवा ॥ कलिकालभियापुंसां
काशीत्याज्यानकर्हिचित् ॥ ३९ ॥ अवश्यंभाविनोभावाभविष्यंतिपदेपदे ॥ सलक्ष्मीनिलयांकाशींतंत्यजंतिकुतोधियः ॥ ४० ॥ वरंविघ्नसहस्राणिसो
ढव्यानिपदेपदे ॥ काश्यांनान्यत्रनिर्विघ्नंवांछेद्राज्यमपिकचित् ॥ ४१ ॥ कियन्निमेषसंभोग्याःसंतिलक्ष्म्याःपदेपदे ॥ परंनिरंतरसुखाऽमुत्राप्यत्रापिका
शिका ॥ ४२ ॥ विश्वनाथोह्यहंनाथःकाशिकामुक्तिकाशिका ॥ सुधातरंगास्वर्गंगात्रय्येषाकिन्नयच्छति ॥ ४३ ॥ पंचक्रोश्यापरिमितातनुरेषापुरी
मम ॥ अविच्छिन्नप्रमाणर्धिर्भक्तानिर्वाणकारणम् ॥ ४४ ॥ संसारभारखिन्नानांयातायातकृतांसदा ॥ एकैवमेपुरीकाशीध्रुवंविश्रामभूमिका ॥ ४५ ॥
मंडपःकल्पवल्लीनांमनोरथफलैरलम् ॥ फलितःकाशिकाख्योयंसंसाराध्वजुषांसदा ॥ ४६ ॥ चक्रवर्तेरियंछत्रंविचित्रंसर्वतापहृत् ॥ काशीनिर्वाणराज
स्यममशूलोच्चदंडवत् ॥ ४७ ॥ निर्वाणलक्ष्मींयेपुण्याःपरिवांछंतिलीलया ॥ निरंतरसुखप्राप्त्यैकाशीत्याज्यानतैर्नृभिः ॥ ४८ ॥ ममानंदवनेयेवैनिरं
तरवनौकसः ॥ मोक्षलक्ष्मीफलान्यत्रसुस्वादूनिलभंतिते ॥४९॥ निर्ममंचापिनिर्मोहंयामामपिविमोहयेत् ॥ कैर्नसंस्मरणीयासाकाशीविश्वविमोहिनी ॥
॥ ५० ॥ नामापिमधुरंयस्याःपरानंदप्रकाशकम् ॥ काश्याःकाशीतिकाशीतिसाकैःपुण्यैर्नजप्यते ॥ ५१ ॥ काशीनामसुधापानंयेकुर्वंतिनिरंतरम् ॥
तेषांवर्त्मभवत्येवसुधामवसुधामयम् ॥ ५२ ॥ ममतारहितस्यापिममसर्वात्मनोध्रुवम् ॥ तएवमामकालोकेयेकाशीनामजापकाः ॥ ५३ ॥ रहस्यमिति
विज्ञायवाराणस्यागणेश्वरैः ॥ सब्रह्मयोगिनीब्रध्नैःस्थितंतत्रैवनान्यथा ॥ ५४ ॥ अन्यथाताश्चयोगिन्यःसरविःसपितामहः ॥ तेगणामांपरित्यज्यकथं
तिष्ठेयुरन्यतः ॥ ५५ ॥ अतीवभद्रंसंजातंकाश्यांतिष्ठत्सुतेषुहि ॥ एकोपिभेदेप्रभवेद्राज्येराज्यांतरंविना ॥ ५६ ॥

॥ ४६ ॥ निर्वाणराजस्यचक्रवर्तेरितिसंबन्धः ॥ चक्रवर्तेरित्यार्षम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ राज्येपरराष्ट्रे ॥ राज्यान्तरंविनाराज्यांतरमप्राप्यभ्र

ष्टराज्योपीत्यर्थः ।। राज्यांतरस्यनेतिपाठेनापुरुषोराज्यांतरस्यभेदेप्रभवोदित्यन्वयः ।। राज्यांतरेष्वपीत्यन्यत्र ।। ५६ ।। यतोयस्मात् ।। ततइतिक्वचित् ।। ५७ ।। ५८ ।। ५९ ।। ६० ।। ६१ ।।
इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ।। ५५ ।। षडुत्तरेथपंचाशेप्यध्यायेत्यन्तपावने ।। ढुंढेर्मायाप्रपंचश्चवर्ण्यतेतिसुखप्रदः ।। १ ।। अथेतिमंगलार्थः ।। १ ।।
आशुस्यंदनगःशीघ्रगामिरथगः ।। आखिवतिक्वचित् ।। वाडवींमूर्तिंब्राह्मणमूर्तिम् ।। वाडवंकरणेस्त्रीणांघोटकौघेनपुंसकम् ।। पातालेनास्त्रियांपुंसिब्राह्मणेवडवानलइतिमेदिनीकारः ।। शकुनैर्यात्रिकै

लब्धप्रवेशास्तावंतस्तेसर्वेमत्स्वरूपिणः ।। यतिष्यंतियतोवश्यंमदागमनहेतवे ।।५७।। अन्यानपिप्रेषयामिमत्पार्श्वपरिवर्तिनः ।। येतेतत्रस्थिताःश्रेष्ठाअ
पिगंतास्म्यहंततः ।। ५८ ।। विचार्येतिमहादेवःसमाहूयगजाननम् ।। प्राहिणोत्कथयित्वेतिगच्छकाशीमितःसुत ।। ५९ ।। तत्रस्थितोपिसंसिद्ध्यै
यतस्वसहितोगणैः ।। निर्विघ्नंकुरुचास्माकंनृपेविघ्नंसमाचर ।। ६० ।। आधायशासनंमूर्ध्निगणाधीशोथधूर्जटेः ।। प्रतस्थेत्वरितःकाशींस्थितिज्ञःस्थि
तिहेतवे ।।६१।। इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्द्धेकाशीवर्णनगणेशप्रेषणंनामपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ।।५५।।
।।स्कंदउवाच।। ।। अथेशाज्ञांसमादायगजवक्त्रःप्रतस्थिवान् ।। शंभोःकाश्यागमोपायंचिंतयन्मंदराद्रितः ।। १ ।। प्राप्यवाराणसींतूर्णमाशुस्यंदनगो
विभुः ।। वाडवींमूर्तिमालंब्यप्राविशच्छकुनैःस्तुतः ।। २ ।। नक्षत्रपाठकोभूत्वावृद्धःप्रत्यवरोधगः ।। चचारमध्येनगरंपौराणांप्रीतिमावहन् ।।३।। स्वयमेव
निशाभागेस्वप्नंसंदर्शयन्नृणाम् ।। प्रातस्तेषांगृहान्गत्वातेषांवक्तिबलाबलम् ।। ४ ।। भवद्भिरद्यरात्रौयद्दृष्टंस्वप्नविचेष्टितम् ।। भवत्कौतूहलोत्पत्त्यैतदे
वकथयाम्यहम् ।। ५ ।। स्वपताभवतारात्रौतुर्येयामेमहाह्रदः ।। अदर्शितत्रचभवान्मज्जन्मज्जंस्तटंगतः ।। ६ ।। तदंबुपिच्छिलेपंकेमग्नोन्मग्नोसिभू
रिशः ।। दुःस्वप्नस्यास्यचमहान्विपाकोतिभयप्रदः ।। ७ ।। काषायवसनोमुंडःप्रेक्ष्यहोभवतापियः ।। परितापंमहानेषजनयिष्यतिदारुणम् ।। ८ ।।
रात्रौसूर्यग्रहोदृष्टोमहानिष्टकरोध्रुवम् ।। ऐंद्रंधनुर्द्वयंरात्रौयदलोकिनतच्छुभम् ।। ९ ।। प्रतीच्यांरविरागत्यप्रोद्यंतंव्योम्निशीतगुम् ।। पातयामासभूपृष्ठेतद्रा
ज्यभयसूचकम् ।। १० ।। युगपत्केतुयुगलंयुध्यमानंपरस्परम् ।। यददर्शिनतद्द्वंद्वंराष्ट्रभंगायकेवलम् ।। ११ ।। विशीर्यत्केशदशनंनीयमानंचदक्षिणे ।।
आत्मानंयत्समद्राक्षीःकुटुंबस्यापिभीषणम् ।। १२ ।। प्रासादध्वजभंगोयस्त्वयैक्षतनिशाक्षये ।। राज्यक्षयकरंविद्धिमहोत्पातायनिश्चितम् ।। १३ ।।

र्मांगलिकैःसवत्सधेनुप्रमुखैरितियावत् ।। स्तुतःस्तुतेर्विषयीकृतः ।। सध्रीचीनेलग्नेकाश्यांप्रविष्टइत्यर्थः ।। २ ।। नक्षत्रपाठकोज्योतिर्वित् ।। प्रत्यवरोधगःप्रत्यन्तःपुरगःप्रतिवेश्मगइत्यर्थः ।। ३ ।।
।। ४ ।। ५ ।। ६ ।। मग्नश्चासौउन्मग्नश्चेतिमग्नोन्मग्नः ।। मग्नोमग्नइतिक्वचित् ।। विपाकःफलम् ।। ७ ।। ८ ।। ९ ।। १० ।। ११ ।। १२ ।। ऐक्षतदृष्टः ।। त्वयैवैक्षीतिक्वचित् ।। यत्त्वयावीक्षितः

पतन्निितिचान्यत्र ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ महिलास्त्री ॥ १६ ॥ १७ ॥ मृगाः कुक्कुरास्तत्साधारणांवातेषाम् ॥ यूथैः समूहैः ॥ १८ ॥ आतायिश्चिल्हः यूकोघूकस्तत्प्रतिपक्षभूतोवकोवा ॥ घूकेतिवापाठः ॥ गृध्रोदाक्षाय्यः ॥ एतेआद्यायेषांतैः ॥ आतायिघूकगृध्रौघैरितिक्कचित्पाठः ॥ अत्याहितंमहाभीतिः ॥ १९ ॥ २० ॥ ग्रहचारंग्रहगतिम् ॥ ग्रहचारमेवाह ॥ एकराशीति ॥ सौरिः शनिः ॥ सितः शुक्रः ॥ २१ ॥ सप्रसिद्धः ॥ यइतिवापाठः ॥ धूमग्रहः केतुः ॥ २२ ॥ अतिचारगतोराशिमुल्लंघ्यगतः ॥ मंदः शनिः ॥ पापग्रहाराहुकेतुभौमास्तैः समायुक्तः ॥ २३ ॥

नगरीप्लाविताःस्वप्नेतरंगैःक्षीरनीरधेः ॥ पक्षैस्त्रिचतुरैःशंकेमहाशकांपुरौकसाम् ॥ १४ ॥ स्वप्नेवानरयानेनयत्त्वमूढोसिदक्षिणाम् ॥ अतस्तद्वंचनोपायःपुरत्यागोमहामते ॥ १५ ॥ रुदतीयात्वयादृष्टामहिलैकानिशात्यये ॥ मुक्तकेशीविवसनासानारीश्रीरिवोद्धृता ॥ १६ ॥ देवालयस्यकलशोयत्त्वयावीक्षितःपतन् ॥ दिनैःकतिपयैरेवराज्यभंगोभविष्यति ॥ १७ ॥ पुरीपरिवृतास्वप्नेमृगयूथैःसमंततः ॥ रोरूयमाणैरत्यर्थंमासेनैवोद्वसीभवेत् ॥ १८ ॥ आतायियूकगृध्राद्यैःपुरीमुपरिचारिभिः ॥ सूच्यतेत्याहितंकिंचिद्ध्रुवमत्रनिवासिनाम् ॥ १९ ॥ स्वप्नोत्पातानितिबहून्शंसन्शंसन्नितस्ततः ॥ बहूनुच्चाटयांचक्रेसविघ्नेशःपुरौकसः ॥ २० ॥ केषांचित्पुरतोवादीद्ग्रहचारंप्रदर्शयन् ॥ एकराशिस्थिताःसौरिसितभौमानशोभनाः ॥ २१ ॥ सोयंधूमग्रहोव्योम्निभित्त्वासप्तर्षिमंडलम् ॥ प्रयातःपश्चिमामाशांसनाशायविशांपतेः ॥ २२ ॥ अतिचारगतोमंदःपुनर्वक्राध्वसंस्थितः ॥ पापग्रहसमायुक्तोनयुक्तोयमिहेष्यते ॥ २३ ॥ व्यतीतेवासरेयोयंभूकंपःसमपद्यत ॥ कंपंजनयतेऽतीवहृदोमेपिपुरौकसः ॥ २४ ॥ उदीच्यादक्षिणाशायांयेयमुल्काप्रधाविता ॥ विलीनाचवियत्येवसनिर्घातंनसाशुभा ॥ २५ ॥ उन्मूलितोमहामूलोमहानिलरयेणयः ॥ चत्वरेचैत्यवृक्षोयंमहोत्पातंप्रशंसति ॥ २६ ॥ सूर्योदयमनुप्राप्यप्राच्यांशुष्कतरूपरि ॥ करटोरारटीत्येषकटूत्कटभयप्रदः ॥ २७ ॥ मध्येविपणियत्तूर्णंकौचिच्चारण्यचारिणौ ॥ मृगौमृगयतांयातौपौराणांपुरतोऽहितौ ॥ २८ ॥ रसालशालमुकुलंवीक्ष्यतेयच्छरद्यदः ॥ महाकालभयंमन्येप्यकालेपिपुरौकसाम् ॥ २९ ॥ साध्वसंजनयित्वेतिकेचिदुच्चाटिताःपुरः ॥ तेनविघ्नकृतापौराःकपटद्विजरूपिणा ॥ ३० ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ चत्वरेचतुष्पथे ॥ चैत्यवृक्षःपूज्यतरुः ॥ २६ ॥ करटःकाकः ॥ रारटीतिअतिशयेनभाषते ॥ कटुयथास्यात् ॥ २७ ॥ पण्यवीथिकामध्येमध्येविपणि ॥ मृगयतामन्वेषणंकुर्वताम् ॥ अनादरेषष्ठी ॥ मृगयतोनादृत्य ॥ यद्यस्माद्यातौइतिवातूर्णंयातौमृगौतावग्रतोऽहितौअहितशंसकावित्यर्थः ॥ २८ ॥ रसालाआम्राःशालाःसर्जास्तेषांमुकुलंकुड्मलम् ॥ २९ ॥ पुरःपुर्यः ॥ ३० ॥

---

१ शरादिकृतावित्यर्थः ।

अवरोधमन्तःपुरम् ॥ ३१ ॥ बाह्याल्यांबहिःसेतौ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अलंकृतिरलंकारः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ गुणानिति ॥ तस्येतिशेषः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥
कलाःशैवतंत्रोक्ताश्चतुःषष्टिलक्षणास्तासांकलापःसमूहस्तत्रकुशलः ॥ ४१ ॥ भोक्ताधर्माविरोधेनभोगवान् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ विन्यवेदयद्विशेषेण ज्ञापितवती ॥ ४४ ॥ गुणैर्वृद्धोमहत्तरः ॥ ब्रह्मनिधि

अथमध्येवरोधंसप्रविश्यनिजमायया ॥ दृष्टार्थमेवकथयन्स्त्रीणांविस्रंभभूरभूत् ॥३१॥ तवपुत्रशतंजज्ञेसप्तोनंशुभलक्षणे ॥ तेष्वेकस्तुरगारूढोबाह्याल्यां
पतितोमृतः ॥ ३२ ॥ अंतर्वत्नीत्वियंकन्यांजनयिष्यतिशोभनाम् ॥ एषाहिदुर्भगापूर्वंसांप्रतंसुभगाऽभवत् ॥ ३३ ॥ असौहिराज्ञोराज्ञीनामत्यंत
मिहवल्लभा ॥ मुक्तालंकृतिरेतस्यैराज्ञादत्तानिजोरसः ॥ ३४ ॥ पंचसप्तदिनान्येवजातानीतीहतर्क्यते ॥ अस्यैराज्ञाप्रसादेनग्रामौदातुमुदीरितौ ॥ ३५॥
इतिदृष्टार्थकथनैराज्ञीमान्योभवद्द्विजः ॥ वर्णयंतिचताराज्ञःपरोक्षेपिगुणान्बहून् ॥ ३६ ॥ अहोयादृगसौविप्रःसर्वत्रातिविचक्षणः ॥ सुशीलश्चसुरूपश्च
सत्यवाङ्मितभाषणः ॥ ३७ ॥ अलोलुपउदारश्चसदाचारोजितेंद्रियः ॥ अपिस्वल्पेनसंतुष्टःप्रतिग्रहपराङ्मुखः ॥ ३८ ॥ जितक्रोधःप्रसन्नास्य
स्त्वनसूयुरवंचकः ॥ कृतज्ञःप्रीतिसुमुखःपरिवादपराङ्मुखः ॥३९॥ पुण्योपदेष्टापुण्यात्मासर्वव्रतपरायणः॥शुचिःशुचिचरित्रश्चश्रुतिस्मृतिविशारदः ॥
॥ ४० ॥ धीरःपुण्येतिहासज्ञःसर्वदृक्सर्वसंमतः ॥ कलाकलापकुशलोज्योतिःशास्त्रविदुत्तमः ॥ ४१ ॥ क्षमीकुलीनोऽकृपणोभोक्तानिर्मलमानसः ॥
इत्यादिगुणसंपन्नःकोपिक्वापिनदृग्गतः ॥ ४२ ॥ इत्थंतास्तद्गुणग्रामंवर्णयंत्यःपदेपदे ॥ कालंविनोदयंतिस्मअंतःपुरचराःस्त्रियः ॥ ४३॥ एकदावसरं
प्राप्यदिवोदासस्यभूभुजः ॥ राज्ञीलीलावतीनामराज्ञेतंविन्यवेदयत् ॥ ४४ ॥ राजन्वृद्धोगुणैर्वृद्धोब्राह्मणःसुविचक्षणः ॥ एकोस्तिसतुद्रष्टव्योमूर्तो
ब्रह्मनिधिःपरः ॥ ४५ ॥ राज्ञीराज्ञाकृतानुज्ञासखींप्रेष्यविचक्षणाम् ॥ आनिनायचतंविप्रंब्राह्मंतेजइवांगवत् ॥ ४६ ॥ राजापिदूरादायांतंतंविलोक्यमही
सुरम् ॥ यत्राकृतिर्गुणास्तत्रजहर्षेतिवदन्हृदि ॥ ४७ ॥ पदैर्द्वित्रैर्नृपतिनाकृताभ्युत्थानसत्कृतिः ॥ चतुर्निगमजाभिःसतमाशीर्भिरनंदयत् ॥ ४८ ॥
कृतप्रणामोराज्ञाससादरंदत्तमासनम् ॥ भेजेथकुशलंपृष्टःसराज्ञातेनभूपतिः ॥ ४९ ॥

र्वेदसमुद्रः ॥ ४५ ॥ अंगवत्शरीरवत् ॥ ४६ ॥ महीसुरंभूदेवंब्राह्मणमितियावत् ॥ यत्राकृतिःसम्यगाकारस्तत्रगुणाइतिहृदिवदन्हर्षंप्राप्तवानित्यन्वयः ॥४७॥ पदैरिति ॥ द्वित्रैःपंचाभिःपदैर्गत्वारा
ज्ञाकृताऽभ्युत्थानपूर्विकासत्कृतिर्यस्यसः ॥ कृताभ्युत्थानगौरवइतिक्वचित् ॥ तंराजानंचतुर्वेदोक्ताशीर्भिःसमतोषयदित्यर्थः ॥ ४८ ॥ अथासनोपवेशनानन्तरंसब्राह्मणोराज्ञाकुशलंपृष्टस्तेनब्राह्मणेन

चराजाकुशलंपृष्टइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ शंसिस्तौषिकथयसीतिवा ॥ ५३ ॥ एषप्रष्टव्यइत्यन्वयः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ दुकूलंपट्टवस्त्रम् ॥ ५६ ॥ एकोमुख्यःकेवलोवेतिप्र
तिभातीत्यत्रप्रतिभातीत्यस्योपरिष्टादितिशब्दोद्रष्टव्यः ॥५७॥५८॥ यावद्भूतिऐश्वर्यमनतिक्रम्य ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अपरिकथ्येनकथनानर्हेणममकिंनकिंचित् ॥ मयेतिकचित् ॥ यदाहभागवते

परस्परंकुशलिनौकुशलौचकथागमे ॥ प्रश्नोत्तराभ्यांसंतुष्टौद्विजवर्यक्षमाभृतौ ॥ ५० ॥ कथावसानेराज्ञाथगेहंविससृजेद्विजः ॥ लब्धमानमहापूजः
सस्वमाश्रममाविशत् ॥ ५१ ॥ गतेऽथस्वाश्रमंविप्रेदिवोदासोनरेश्वरः ॥ लीलावत्याःपुरोविप्रंवर्णयामासभूरिशः ॥ ५२ ॥ महादेविमहाप्राज्ञेलीलाव
तिगुणप्रिये ॥ यथाशंसितथाविप्रस्ततोपिगुणवत्तरः ॥ ५३ ॥ अतीतंवेत्तिसकलंवर्तमानमवैतिच ॥ प्रष्टव्यःप्रातराहूयभविष्यंकिंचिदेषवै ॥ ५४ ॥ महा
विभवसंभारैर्महाभोगैरनेकधा ॥ व्युष्टायांसनृपोरात्र्यांप्रातराहूतवाद्विजम् ॥ ५५ ॥ सत्कृत्यतंन्द्विजंभक्त्यादुकूलादिप्रदानतः ॥ एकांतेतंद्विजंराजापप्र
च्छनिजहस्तिस्थतम् ॥५६॥ ॥राजोवाच ॥ ॥ द्विजवर्योभवानेकःप्रतिभातीतिनिश्चितम् ॥ यथातत्त्ववतीतेधीर्नतथान्यस्यमेमतिः ॥५७॥ दृष्ट्वात्वां
तुमहाप्राज्ञंशांतंदांतंतपोनिधिम् ॥ किंचित्प्रष्टुमनाविप्रतदाख्याहियथार्थवत् ॥ ५८ ॥ शासितेयंमयापृथ्वीनतथान्यैस्तुपार्थिवैः ॥ यावद्भूतिमयाभुक्ता
दिव्याभोगाअनेकधा ॥५९॥ निजौरसेभ्योप्यधिकंरात्रिंदिवमतंद्रितम् ॥ विनिर्जित्यहठाद्दुष्टान्प्रजेयंपरिपालिता ॥६०॥ द्विजपादार्चनात्किंचित्सुकृतं
वेद्मिनापरम् ॥ अनेनापरिकथ्येनकथितेनेहकिंमम ॥ ६१ ॥ निर्विस्ममिवमेचेतःसांप्रतंसर्वकर्मसु ॥ विचार्यार्यशुभोदर्कमतआख्याहिसत्तम ॥६२॥
॥ द्विजउवाच ॥ ॥ अपिस्वल्पतरंकृत्यंयद्भवेद्भूभुजामिह ॥ एकांतेतत्तुपृष्टेनवक्तव्यंसुधियासदा ॥ ६३ ॥ अमात्येनाप्यपृष्टेननवक्तव्यंनृपाग्रतः ॥
महापमानभीतेनस्तोकमप्यत्रकिंचन ॥ ६४ ॥ पृष्टश्चेत्कथयामीहमात्रकुरुसंशयम् ॥ तत्कृतेतवगंतावैमनोनिर्वेदकारणम् ॥६५॥ शृणुराजन्महाबुद्धे
नायथार्थंब्रवीम्यहम् ॥ विक्रांतोस्यतिशूरोसिभाग्यवानसिसर्वदा ॥ ६६ ॥ पुण्येनयशसाबुद्ध्यासंपन्नोस्तिभवान्यथा ॥ मन्येतथामरावत्यांत्रिदशेशो
पिनैवहि ॥ ६७ ॥ सुधियात्वांगुरुंमन्येप्रसादेनसुधाकरम् ॥ तेजसास्तिभवानर्कःप्रतापेनाशुशुक्षणिः ॥६८॥ प्रभंजनोबलेनासिश्रीदोसिश्रीसमर्पणैः ॥
शासनेनभवान्रुद्रोनिर्ऋतिस्त्वंरणांगणे ॥ ६९ ॥ दुष्टपाशयितापाशीयमोनियमनेऽसताम् ॥ इंदनात्त्वंमहेंद्रोसिक्षमयात्वमसिक्षमा ॥ ७० ॥ मर्या
दयाभवानब्धिर्महत्त्वेहिमवानसि ॥ भार्गवोराजनीत्यासिराज्येनमनुनासमः ॥ ७१ ॥

भगवान् ॥ कृतस्यापरिकीर्तनमिति ॥६१॥ निर्विस्मंविरक्तम् ॥ ६२ ॥ तुपुनः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ तत्कृतेयन्मयाउच्यतेतस्मिन्कृतेसतीति ॥ त्वत्कृतइतिपाठेपूर्वेणैवान्वयः ॥ गंतागमिष्यति ॥६५॥
॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ निर्ऋतिर्यमोमृत्युर्वा ॥ ६९ ॥ पाशीवरुणः ॥ असतामितिछेदः ॥ इंदनात्परमैश्वर्यात् ॥ इदिपरमैश्वर्येइतिधातुः ॥७०॥ भार्गवःशुक्रः ॥ राज्येनराजकर्मणा॥७१॥

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ अमृतमेवेतिसंबन्धः ॥ इवार्थेएवशब्दः ॥ ७४ ॥ किंबहुना तत्किमिति ॥ यत्किंचित्सारंवस्तुजातंतत्सर्वंत्वयिभूजानौपृथिवीपतौत्वयि ॥ तत्रहेतुः ॥ यतःसर्वदेवमयोह्यासि ॥
सर्वदेवमयेत्रनइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ स्वयमागत्येतिगणेशस्तुतिप्रसंगाद्रुद्रागमनंभाव्यपिदर्शयति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

संतापहर्तांबुदवत्पवित्रोगांगनामवत् ॥ सर्वेषामेवजंतूनांकाशीवसुगतिप्रदः ॥ ७२ ॥ रुद्रःसंहाररूपेणपालनेनचतुर्भुजः ॥ विधिवत्त्वंविधातासिभारतीते
मुखांबुजे ॥ ७३ ॥ त्वत्पाणिपद्मेकमलात्वत्क्रोधेस्तिहलाहलः ॥ अमृतंतववागेवत्वद्भुजावाश्विनीसुतौ ॥ ७४ ॥ तत्किंयत्त्वयिभूजानौसर्वदेवमयो
ह्यसि ॥ तस्मात्तवशुभोदर्कोमयाज्ञातोस्तितत्त्वतः ॥ ७५ ॥ आरभ्याद्यादिनाद्भूपब्राह्मणोऽष्टादशेहनि ॥ उदीच्यःकश्चिदागत्यध्रुवंत्वामुपदेक्ष्यति॥७६॥
तस्यवाक्यंत्वयाराजन्कर्तव्यमविचारितम् ॥ ततस्तेहृत्स्थितंसर्वंसेत्स्यत्येवमहामते ॥ ७७ ॥ इत्युक्त्वापृच्छ्यराजानंलब्धानुज्ञोद्विजोत्तमः ॥ विवे
शस्वाश्रमंतुष्टोनृपोप्याश्चर्यवानभूत् ॥ ७८ ॥ इत्थंविघ्नजितासर्वापुरीस्वात्मवशीकृता ॥ सपौरासावरोधाचसनृपानिजमायया ॥ ७९ ॥ कृतकृत्य
मिवात्मानंततोमत्वासविघ्नजित् ॥ विधायबहुधात्मानंकाश्यांस्थितिमवापच ॥ ८० ॥ यदासनादिवोदासःप्रागासीत्कुंभसंभव ॥ तदातनंनिजंस्थानम
लंचक्रेगणाधिपः ॥ ८१ ॥ दिवोदासेनरपतौविष्णुनोच्चाटितेसति ॥ पुनर्नवीकृतायांचनगर्यांविश्वकर्मणा ॥ ८२ ॥ स्वयमागत्यदेवेनमंदरात्सुंदरां
पुरीम् ॥ वाराणसींप्रथमतस्तुष्टुवेगणनायकम् ॥ ८३ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ कथंस्तुतोभगवतादेवदेवेनविघ्नजित् ॥ कथंचबहुधात्मानं
सचकारविनायकः ॥ ८४ ॥ केनकेनसवैनाम्नाकाशिपुर्यांव्यवस्थितः ॥ इतिसर्वंसमासेनकथयस्वषडानन ॥ ८५ ॥ इत्युदीरितमाकर्ण्यकुंभयोनेः
षडाननः ॥ यथावत्कथयामासगणराजकथांशुभाम् ॥ ८६ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्द्धेगणेशमाया
प्रपंचोनामषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ विश्वेशोविश्वयासार्धंमयाचमुनिसत्तम ॥ महाशाखविशाखाभ्यांनंदिभृंगिपुरो
गमः ॥ १ ॥ नैगमेयेनसहितोरुद्रैःसर्वत्रसंवृतः ॥ देवर्षिभिःसमायुक्तःसनकाद्यैरभिष्टुतः ॥ २ ॥ समस्तायतनाधीशैर्दिक्पालैरभिनंदितः ॥ तीर्थैर्द
र्शिततीर्थश्चगंधर्वैर्गीतमंगलः ॥ ३ ॥ कृतपूजोप्सरोभिश्चनृत्यहस्तकपल्लवैः ॥ वियत्यनाहतैर्वाद्यैःसमंतादनुमोदितः ॥ ४ ॥ ऋषीणांब्रह्मनिर्घोषैर्बधिरी
कृतदिङ्मुखः॥ कृतस्तुतिश्चारणौघैर्विमानैरभितोवृतः ॥ ५ ॥

॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ⁝ ॥ अध्यायेसप्तपंचाशेमंदरादेत्यशंकरः ॥ अस्तौद्गजाननन्तस्यप्रादुर्भावश्चकीर्त्यते ॥ १ ॥ विश्वे
शोविश्वयापार्वत्यासहवाराणसींपुरींप्रविवेशेतिदशमश्लोकगतेनान्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ तीर्थैर्मूर्तिमद्भिः ॥ दर्शिततीर्थःस्नापितात्मीयजलः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ब्रह्मवेदः ॥ बधिरीकृतंदिङ्मुखंदिशां

समूहोयस्मैसः ॥ यत्तुष्टयइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नीराजनाविधिःआरार्तिकविधानम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विभवःसामर्थ्यम् ॥ १४ ॥ करस्थितंसंतम् ॥ १५ ॥ त्रयाणांस्वर्णरूप्यलोहमयानांसमाहारास्त्रिपुरीतस्याहर्ता ॥ पाठांतरेकर्मणिषष्ठी ॥ आनन्दवनसंप्राप्त्याहर्षनिर्भरमानसः ॥ चतुर्विंशतिभिःपद्यैरस्तौच्छंभुर्गजाननम् ॥ १६ ॥ जयउत्कर्षमाविष्कुरु सर्वोत्कर्षेणवर्तस्व ॥ आद्यकारण ॥ भक्तनिर्विघ्नकारकेत्यत्रहेतुमाह ॥ विघ्नेति ॥ अविघ्नादेःपदत्रयस्यक्रमेणविपर्ययेणवाहेतुहेतुमद्भावः ॥ १७ ॥ गणनातीताःसंतोगुणायस्यतत्सम्बोधनंतथा ॥ तृतीयान्तःक्वचित्पाठः ॥ १८ ॥ सर्वबुद्ध्येकशेवधेसर्वबुद्धितद्वृत्तीनांमुख्याश्रय ॥ केवलप्रवर्तकेतिवा ॥ हेसर्वेतिपृथक्पदंवा ॥ १९ ॥ मांगल्यमंगलस्वरूप ॥ स्वार्थेष्यञ् ॥ मंगलानांचमंगल

त्रिविष्टपवधूमुष्टिभ्रष्टैर्लाजैरितस्ततः ॥ अभिवृष्टोमहादेवःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ ६ ॥ दत्तमाल्योपहारश्चबहुविद्याधरीगणैः ॥ यक्षगुह्यकसिद्धैश्चखेचरैरभिनं
दितः ॥ ७ ॥ कृतप्रवेशशकुनोमृगैःशकुनिभिःपुरः ॥ किंनरीभिःप्रहृष्टास्यैःकिंनरैरुपवर्णितः ॥ ८ ॥ विष्णुनाचमहालक्ष्म्याब्रह्मणाविश्वकर्मणा ॥
नंदिनाथगणेशेनआविष्कृतमहोत्सवः ॥ ९ ॥ नागांगनाभिःपरितःकृतनीराजनाविधिः ॥ प्रविवेशमहादेवःपुरींवाराणसींशुभाम् ॥ १० ॥ पश्यतांसर्व
देवानामवरुह्यवृषेंद्रतः ॥ परिष्वज्यगणाधीशंप्रोवाचवृषभध्वजः ॥ ११ ॥ यदहंप्राप्तवानस्मिपुरींवाराणसींशुभाम् ॥ मयाप्यतीवदुष्प्राप्यांसप्रसादो
स्यवैशिशोः ॥ १२ ॥ यद्दुष्प्रसाध्यंहिपितुरपित्रिजगतीतले ॥ तत्सूनुनासुसाध्यंस्यादत्रहृष्टांततामयि ॥ १३ ॥ अनेनगजवक्त्रेणस्वबुद्धिविभवैरिह ॥
काशीप्राप्तिर्यथामेस्यात्तथाकिंचिदनुष्ठितम् ॥ १४ ॥ पुत्रवानहमेवास्मियच्चमेचिरचिंतितम् ॥ स्वपौरुषेणकृतवानभिलाषंकरस्थितम् ॥ १५ ॥ इत्यु
क्त्वात्रिपुरीहर्तापुरुहूतादिभिःस्तुतः ॥ परितुष्टावसंहृष्टःस्पष्टगीर्भिर्गजाननम् ॥ १६ ॥ ॥ श्रीकंठउवाच ॥ ॥ जयविघ्नकृतामाद्यभक्तनिर्विघ्नकारक ॥
अविघ्नविघ्नशमनमहाविघ्नैकविघ्नकृत् ॥ १७ ॥ जयसर्वगणाधीशजयसर्वगणाग्रणीः ॥ गणप्रणतपादाब्जगणनातीतसद्गुण ॥ १८ ॥ जयसर्वगसर्वे
शसर्वबुद्ध्येकशेवधे ॥ सर्वमायाप्रपंचज्ञसर्वकर्माग्रपूजित ॥ १९ ॥ सर्वमंगलमांगल्यजयत्वंसर्वमंगल ॥ अमंगलोपशमनमहामंगलहेतुक ॥ २० ॥
जयसृष्टिकृतांवंद्यजयस्थितिकृतानत ॥ जयसंहृतिकृत्स्तुत्यजयसत्कर्मसिद्धिद ॥ २१ ॥ सिद्धवंद्यपदांभोजजयसिद्धिविधायक ॥ सर्वसिद्ध्येक
निलयमहासिद्ध्यृद्धिसूचक ॥२२॥ अशेषगुणनिर्माणगुणातीतगुणाग्रणीः ॥ परिपूर्णचरित्रार्थजयत्वंगुणवर्णित ॥ २३ ॥ जयसर्वबलाधीशबलाराति
बलप्रद ॥ बलाकोज्ज्वलदंताग्रबालाबालपराक्रम ॥ २४ ॥

मितिस्मृतेः ॥ मंगल्येतिपाठेहेमंगलायाहित ॥ महामंगलंकैवल्यम् ॥ २० ॥ सृष्टिकृतांब्रह्मादीनाम् ॥ सृष्टिकृतेतिक्वचित् ॥ स्थितिकृताविष्णुनानतनमस्कृत ॥ पाठान्तरेस्थितौकृतमाननंमुखं दृष्टिर्येनतत्सम्बोधनम् ॥ तथासंहृतिकृत्संहारकर्तः ॥ सत्यअवितथ ॥ स्तुत्येतिक्वचित्पाठः ॥२१॥ महासिद्धीनामणिमादीनामृद्धिःसमृद्धिरुत्कर्षइतियावत् ॥ तस्यसूचकतत्प्रदेत्यर्थः ॥ सिद्धार्थेतिक्वचित् ॥२२॥ अर्थार्थस्वरूपपरमार्थस्वरूपेतिवा ॥२३॥ बलाकावद्धकपंक्तिवदुज्ज्वलानिदन्ताग्राणियस्यतस्यसंबोधनंबलाकोज्ज्वलदन्ताग्र ॥ वालकेतिपाठेवालेषुरोमविवरेषुकाब्रह्माणोयस्यतत्सम्बो

धनंतथा ॥ २४ ॥ धराधरःक्रौंचः ॥ एतत्तुकार्तिकेयेनसैहैक्यविवक्षयागमयितव्यम् ॥ यद्वा गजाननोपिकदाचित्क्रौंचपर्वतंविदारितवानितिज्ञातव्यम् ॥ प्रलयसमयेदंताग्रेप्रोताग्रथितादिङ्नागादि
ग्गजायेनतत्सम्बोधनंतथा ॥ २५ ॥ येत्वामिति ॥ हेकरुणामयहेदिव्यमूर्तेयेत्वांनमंतितेसर्वैनसांभुवआश्रयभूताअपिमुक्तिभाजोभवंतिपापान्मोक्षंलभन्तइत्यर्थः ॥ नकेवलमेतावदेवकिंत्विहसंसारे
तेषामुपसर्गानाध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकदोषान्हरसि ॥ स्वर्गापवर्गमपिसकामनिष्कामत्वेनतेभ्यःप्रददासि ॥ स्वर्गश्चापवर्गश्चस्वर्गापवर्गम् ॥ समाहारत्वादेकवद्भावः ॥ २६ ॥
कटाक्षयतिकरुणाकटाक्षेणपश्यतीत्यर्थः ॥ सदाश्रयतीतिक्वचित्पाठः ॥ २७ ॥ प्रथिताविख्याताः ॥ २८ ॥ २९ ॥ हेपरमकारण ॥ अत्रहेतुस्त्वंकारणंकारणानांप्रकृतिपुरुषमहदादीनाम् ॥
तर्हिकार्यकारणयोःसत्त्वेद्वैतापत्तिरित्यतआह ॥ त्वमेकइति ॥ सजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यइत्यर्थः ॥ तत्रप्रमाणमाह ॥ सततंवेदविदुषांवेद्यइति ॥ तर्हिवेदांतिनांज्ञेयत्वेप्रत्यग्ब्रह्मणो

अनंतमहिमाधारधराधरविदारण ॥ दंताग्रप्रोतदिङ्नागजयनागविभूषण ॥ २५ ॥ येत्वांनमंतिकरुणामयदिव्यमूर्तेसर्वैनसामपिभुवोभुविमुक्तिभाजः॥
तेषांसदैवहरसीहमहोपसर्गान्स्वर्गापवर्गमपिसंप्रददासितेभ्यः ॥ २६ ॥ येविघ्नराजभवताकरुणाकटाक्षैःसंप्रेक्षिताःक्षितितलेक्षणमात्रमत्र ॥ तेषांक्षयं
तिसकलान्यपिकिल्बिषाणिलक्ष्मीःकटाक्षयतितान्पुरुषोत्तमान्हि ॥ २७ ॥ येत्वांस्तुवंतिनतविघ्नविघातदक्षदाक्षायणीहृदयपंकजतिग्मरश्मे ॥ श्रूयं
तएवतइहप्रथितानचित्रंचित्रंतदत्रगणपायदहोतएव ॥ २८ ॥ येशीलयंतिसततंभवतोंघ्रियुग्मंतेपुत्रपौत्रधनधान्यसमृद्धिभाजः ॥ संशीलितांघ्रिकमलाब
हुभृत्यवर्गैर्भूपालभोग्यकमलांविमलांलभंते ॥ २९ ॥ त्वंकारणंपरमकारणकारणानांवेद्योसिवेदविदुषांसततंत्वमेकः ॥ त्वंमार्गणीयमसिकिंचनमूलवाचां
वाचामगोचरचराचरदिव्यमूर्ते ॥ ३० ॥ वेदाविदंतिनयथार्थतयाभवंतंब्रह्मादयोपिनचराचरसूत्रधार ॥ त्वंहंसिपासिविदधासिसमस्तमेकःकस्तेस्तुतिव्य
तिकरोमनसाप्यगम्य ॥ ३१ ॥ त्वद्दुष्टदृष्टिविशिखैर्निहतान्निहन्मिदैत्यान्पुरांधकजलंधरमुख्यकांश्च ॥ कस्यास्तिशक्तिरिहयस्त्वदृतेपितुच्छंवांछेद्विधातु
मिहासिद्धिदकार्यजातम् ॥ ३२ ॥ अन्वेषणेढुंढिरयंप्रथितोस्तिधातुःसर्वार्थढुंढिततयातवढुंढिनाम ॥ काशीप्रवेशमपिकोलभतेत्रदेहीतोषंविनातव
विनायकढुंढिराज ॥ ३३ ॥

ऽनात्मत्वजडत्वेप्रसज्येयातामित्यत्राह ॥ त्वंमार्गणीयमसिकिंचनेति ॥ किंचनकिमपियन्मार्गणीयंनिषेधावधित्वेनान्वेषणीयंवृत्तिव्याप्यत्वेनवाबोधनीयंयद्ब्रह्मतत्त्वमित्यर्थः ॥:तत्रहेतुमाह ॥
हेवाचामगोचरेति ॥ कथंभूतानांवाचाम् ॥ मूलवाचांमूलंस्वकारणंशास्त्रयोनिब्रह्मचकितमभिदधताम् ॥ अगोचरआविषय ॥ माययाहेचराचरजंगमस्थावरस्वरूप ॥ परमार्थतोदिव्यमूर्ते
लौकिकस्वरूप ॥ ३० ॥ उक्तमेवविवृणोति ॥ वेदाइति ॥ चराचरसूत्रधारस्थावरजंगमात्मकस्थूलप्रपंचधारकोयःसूत्रात्माहिरण्यगर्भोवाय्वात्मातंधारयतीतितथातत्संबोधनम् ॥ चराचरसूत्रधार ॥
एकःसाधनांतरनिरपेक्ष ॥ कस्तेतवस्तुतिव्यतिकरःस्तवनरूपोव्यवहारःकथनमितियावत् ॥ नकोपीत्यर्थः ॥ अत्रहेतुमाह ॥ मनसाप्यगम्येति ॥ यतोवाचोनिवर्तंते अप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ॥
॥३१॥ त्वद्दुष्टदृष्टिविशिखैस्तवक्रोधदर्शनबाणैः ॥ दैत्यान्विशिनष्टि ॥ पुरेति ॥ पुरंत्रिपुरम् ॥ लक्षणयातत्स्थादैत्यालक्ष्यंते ॥ पुरापूर्वमितिवा॥अपितुच्छंतुच्छमपीत्यर्थः ॥३२॥ ढुंढिनामनिर्वक्ति ॥

अन्वेषणेढुंढिरिति ॥ अयंढुंढिरितिधातुःक्रियाप्रतिपादकोलोकेअन्वेषणेप्रथितःप्रसिद्धोस्ति ॥ अतोभक्तानांसर्वार्थंढुंढिततयासर्वस्यार्थस्यढुंढितंढुंढनंयस्मात्ससर्वार्थढुंढितः ॥ यद्वा सर्वस्यार्थस्यढुंढनंढुंढःससंजातोऽस्येतिसर्वार्थढुंढितः ॥ तारकादित्वादितच् ॥ तस्यभावःसर्वार्थढुंढिततातयासर्वार्थालोचकतयाधर्मार्थकाममोक्षान्वेष्टृतयेत्यर्थः ॥ यद्वा साधारण्येनसर्वेषांसर्वार्थालोचकतया तवढुंढिनाम ॥ इदनुबंधत्वान्नुमागमः ॥ ढुंढिरितिसंज्ञेत्यर्थः ॥ हेविनायकहेअभक्तविघ्नहेतोहेढुंढिराजढुंढिश्चासौराजतइतिराजाचढुंढिराजस्तत्संबोधनंहेढुंढिराज अत्रजगतितवतोषंविनाकाशीप्रवेशमपिकोदेहीलभते ॥ काशीवासस्यकावार्तेत्यपिशब्दार्थः ॥ ३३ ॥ एवंब्रह्मत्वेनस्तुत्वावरदानेनानुगृह्णाति ॥ ढुंढइति॥पुराअंतिमावस्थायांप्राणनिर्गमात्पूर्वमेव ॥ भवस्यभावोभवतासंसारतेत्यर्थः ॥३४॥

ढुंढेप्रणम्यपुरतस्तवपादपद्मंयोमांनमस्यतिपुमानिहकाशिवासी ॥ तत्कर्णमूलमधिगम्यपुरादिशामितत्किंचिदत्रनपुन र्भवतास्तियेन ॥ ३४ ॥ स्नात्वानरःप्रथमतोमणिकर्णिकायामुद्धूलितांघ्रियुगलस्तुसचैलमाशु ॥ देवर्षिमानवपितॄनपितर्पयित्वाज्ञानोदतीर्थमभिलभ्यभजेत्ततस्त्वाम् ॥ ३५ ॥ सामोदमोदकभरैर्वरधूपदीपैर्माल्यैःसुगंधबहुलैरनुलेपनैश्च ॥ संप्रीण्यकाशिनगरीफलदानदक्षंप्रोक्त्वाथमांकइहासिध्यतिनैवढुंढे ॥ ३६ ॥ तीर्थांतराणिचततःक्रमवर्जितोपिसंसाधयन्निहभवत्करुणाकटाक्षैः ॥ दूरीकृतस्वहितघात्युपसर्गवर्गोढुंढेलभेदविकलंफलमत्रकाश्याम् ॥ ३७ ॥ यःप्रत्यहंनमतिढुंढिविनायकंत्वांकाश्यांप्रगेप्रतिहताखिलविघ्नसंघः ॥ नोतस्यजातुजगतीतलवर्तिवस्तुदुष्प्रापमत्रचपरत्रचकिंचनापि ॥ ३८ ॥ योनामतेजपतिढुंढिविनायकस्यतंवैजपंत्यनुदिनंहृदिसिद्धयोष्टौ ॥ भोगान्विभुज्यविविधान्विबुधोपभोग्यान्निर्वाणयाकमलयाध्रियतेसचांते ॥ ३९ ॥ दूरेस्थितोप्यहरहस्तवपादपीठंयःसंस्मरेत्सकलसिद्धिदढुंढिराज ॥ काशीस्थितेरविकलंसफलंलभेतनैवान्यथानवितथाममवाक्कदाचित् ॥ ४० ॥ जानेविघ्नानसंख्याताग्विनिहंतुमनेकधा ॥ क्षेत्रस्यास्यमहाभागनानारूपैरिहस्थितः ॥ ४१ ॥

उद्धूलितंधुलिधूसरितमंघ्रियुगलंयस्यसउद्धूलितांघ्रियुगलः ॥ अनेनमणिकर्ण्यांस्नात्वाविश्वेश्वरेयानादिनानगंतव्यमितिसूचितम् ॥ ३५ ॥ भरैःसमूहैर्भारैरीरितिवा ॥ प्रोक्तास्तुत्वा ॥ मामाम् ॥ प्राक्काथमामितिवापाठः ॥ ३६ ॥ क्रमवर्जितःउल्लंघितक्रमः ॥ ३७ ॥ प्रगेप्रातःसमये ॥ ३८ ॥ सिद्धयोणिमाद्याः ॥ भुज्यंतइतिभोगाविषयास्तान्विभुज्यविष्वग्भुज्यभोजयित्वेत्यर्थः ॥ विभोग्येतिपाठांतरंचिंत्यम् ॥ निर्वाणयामोक्षस्वरूपया ॥ ३९ ॥ पादपीठंचरणाधारसिंहासनम् ॥ ४० ॥ नानारूपैस्त्वमिहस्थितइत्यहंजानेइत्यन्वयः ॥ स्थितौहेतुमाह ॥ विघ्नानिति ॥ ४१ ॥

---

१ पुनर्जन्मतेत्यर्थः ' भवःक्षेमेशसत्तायांसंसारेप्राप्तिजन्मनोः ' इतिमेदिनी !

तानितत्रेत्युभयत्रवीप्सावोद्धव्या ॥ ४२ ॥ आढुंढ्यान्विष्य ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ वैदिकोगणानांत्वेत्यादिः ॥ अवैदिकोगमित्यादिः ॥ ५१ ॥५२॥

यानियानिचरूपाणियत्रयत्रचतेनघ ॥ तानितत्रप्रवक्ष्यामिशृण्वंत्वेतेदिवौकसः ॥ ४२ ॥ प्रथमंढुंढिराजोसिममदक्षिणतोमनाक् ॥ आढुंढ्यसर्वभक्तेभ्यः
सर्वार्थान्संप्रयच्छसि ॥ ४३ ॥ अंगारवासरवतीमिहयैश्चतुर्थींसंप्राप्यमोदकभरैःपरिमोदवद्भिः ॥ पूजाव्यधायिविविधातवगंधमाल्यैस्तानत्रपुत्रविदधा
मिगणान्गणेश ॥ ४४ ॥ येत्वामिहप्रतिचतुर्थिसमर्चयंतिढुंढेविगाढमतयःकृतिनस्तएव ॥ सर्वापदांशिरसिवामपदंनिधायसम्यग्गजाननगजाननतां
लभंते ॥ ४५ ॥ माघशुक्लचतुर्थ्यांतुनक्तव्रतपरायणाः ॥ येत्वांढुंढेर्चयिष्यंतितेऽर्च्याःस्युरसुरद्रुहाम् ॥४६॥ विधायवार्षिकींयात्रांचतुर्थींप्राप्यतापसीम् ॥
शुक्लांशुक्लतिलैर्बद्ध्वाप्राश्नीयाल्लड्डुकान्व्रती ॥ ४७ ॥ कार्यायात्राप्रयत्नेनक्षेत्रसिद्धिमभीप्सुभिः ॥ तस्यांचतुर्थ्यांत्वत्प्रीत्यैढुंढेसर्वोपसर्गहृत् ॥ ४८ ॥
तांयात्रांनात्रयःकुर्यान्नैवेद्यंतिललड्डुकैः ॥ उपसर्गसहस्रैस्तुसहंतव्योममाज्ञया ॥ ४९ ॥ होमंतिलाज्यद्रव्येणयःकारिष्यतिभक्तितः ॥ तस्यांचतुर्थ्यांमं
त्रज्ञस्तस्यमंत्रःप्रसेत्स्यति ॥ ५० ॥ वैदिकोऽवैदिकोवापियोमंत्रस्तेगजानन ॥ जप्तस्त्वत्संनिधौढुंढेसिद्धिंदास्यतिवांछिताम् ॥ ५१ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥
इमांस्तुतिंममकृतिंयःपठिष्यतिसन्मतिः ॥ नजातुतंतुविघ्नौघाःपीडयिष्यंतिनिश्चितम् ॥ ५२ ॥ ढौंढींस्तुतिमिमांपुण्यांयःपठेड्ढुंढिसंनिधौ ॥ सान्निध्यं
तस्यसततंभजेयुःसर्वसिद्धयः ॥ ५३ ॥ इमांस्तुतिंनरोजप्त्वापरंनियतमानसः ॥ मानसैरपिपापैस्तैर्नाभिभूयेतकर्हिंचित् ॥५४॥ पुत्रान्कलत्रंक्षेत्राणिवरा
श्वान्वरमंदिरम् ॥ प्राप्नुयाच्चधनंधान्यंढुंढिस्तोत्रंजपन्नरः ॥ ५५ ॥ सर्वसंपत्करंनामस्तोत्रमेतन्मयेरितम् ॥ प्रजप्तव्यंप्रयत्नेनमुक्तिकामेनसर्वदा ॥५६॥
जप्त्वास्तोत्रमिदंपुण्यंक्वापिकार्येगमिष्यतः ॥ पुंसःपुरःसमेष्यंतिनियतंसर्वसिद्धयः ॥५७॥ अन्यच्चकथयाम्यत्रशृण्वंत्वेतेदिवौकसः ॥ ढुंढिनाक्षेत्ररक्षार्थं
यत्रयत्रस्थितिःकृता ॥ ५८ ॥ काश्यांगंगासिसंभेदेनामतोर्कविनायकः ॥ दृष्टोर्कवासरेपुंभिःसर्वतापप्रशांतये ॥ ५९ ॥ दुर्गोनामगणाध्यक्षःसर्वदुर्ग
तिनाशनः ॥ क्षेत्रस्यदक्षिणेभागेपूजनीयःप्रयत्नतः ॥ ६० ॥ भीमचंडीसमीपेतुभीमचंडविनायकः ॥ क्षेत्रनैर्ऋतदेशस्थोदृष्टोहंतिमहाभयम् ॥ ६१ ॥
क्षेत्रस्यपश्चिमेभागेसदेहलिविनायकः ॥ सर्वान्निवारयेद्विघ्नान्भक्तानांनात्रसंशयः ॥ ६२ ॥ क्षेत्रवायव्यदिग्भागेउद्दंडाख्योगजाननः ॥ उद्दंडानपिविघ्नौ
घान्भक्तानांदंडयेत्सदा ॥ ६३ ॥ काश्याःसदोत्तराशायांपाशपाणिर्विनायकः ॥ विनायकान्पाशयतिभक्त्याकाशीनिवासिनाम् ॥ ६४ ॥ गंगावरणयोः
संगेरम्यःखर्वविनायकः ॥ अखर्वानपिविघ्नौघान्भक्तानांखर्वयेत्सताम् ॥ ६५ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अर्कदुर्गभीमचण्डदेहल्युद्दण्डपाशपाणिखर्वसिद्धयोबाह्यावरणेगणपाःस्थिताः ॥ ५९ ॥६०॥ ६१ ॥ ६२ ॥ उद्दण्डान्बहून् ॥६३॥६४॥६५॥

सिद्धोनार्दः ॥ यमतीर्थस्यगंगास्थस्य ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ लंबोदरकूटदन्तशालकटंकटकूश्मांडमुण्डविकटद्विजराजपुत्रप्रणवाद्वितीयावरणस्थाः ॥ ६८ ॥ उत्तरेर्कविनायकादि
तिमध्यवर्त्यावरणाभिप्रायम् ॥ वस्तुतोलंबोदरोवायव्यादिग्भागएवास्ति ॥ ६९ ॥ ७० ॥ क्षेत्रंरक्षतीतिक्षेत्ररक्षोविशेषणमेतत् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ मुंडनामानिर्वक्तुमाह ॥ पाताल
इति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ :७८ ॥ वक्रतुण्डैकदन्तत्रिमुखपंचास्यहेरंबविघ्नराजवरदमोदकप्रियास्तृतीयावरणगाः ॥ ७९ ॥ उदग्वहायाउत्तरवाहिन्यारोधसितीरेयोलंबोदरस्तस्मा

प्राच्यांतुक्षेत्ररक्षार्थंसिद्धःसिद्धिविनायकः ॥ पश्चिमेयमतीर्थस्यसाधकक्षिप्रसिद्धिदः ॥ ६६ ॥ बाह्यावरणगाश्चैतेकाश्यामष्टौविनायकाः ॥ उच्चाटयं
त्यभक्तांश्चभक्तानांसर्वसिद्धिदाः ॥ ६७ ॥ द्वितीयावरणेचैवयेरक्षंतिविनायकाः ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रंतानहंकथयाम्यतः ॥ ६८ ॥ स्वर्धुन्याःपश्चिमे
कूलेउत्तरेर्कविनायकात् ॥ लंबोदरोगणाध्यक्षःक्षालयेद्विघ्नकर्दमम् ॥६९॥ तत्पश्चिमेकूटदंतउदग्दुर्गविनायकात् ॥ दुर्गोपसर्गसंहर्तारक्षेत्क्षेत्रमिदंसदा ॥
॥ ७० ॥ भीमचंडगणाध्यक्षात्किंचिदीशानदिग्गतः ॥ क्षेत्ररक्षोगणाध्यक्षःपूज्यःशालकटंकटः ॥ ७१ ॥ प्राच्यांदेहलिविघ्नेशात्कूश्मांडाख्योविनाय
कः ॥ पूजनीयःसदाभक्तैर्महोत्पातप्रशांतये ॥ ७२ ॥ उद्दंडाख्याद्गणपतेराशुशुक्षणिदिक्स्थितः ॥ महाप्रसिद्धःसंपूज्योभक्तैर्मुंडविनायकः ॥ ७३ ॥
पातालेतस्यदेहोस्तिमुंडंकाश्यांव्यवस्थितम् ॥ अतःसंगीयतेकाश्यांदेवोमुंडविनायकः ॥ ७४ ॥ पाशपाणेर्गणेशानाद्दक्षिणेविकटद्विजम् ॥ पूजयि
त्वागणपतिंगाणपत्यपदंलभेत् ॥ ७५ ॥ खर्वाख्यान्नैर्ऋतेभागेराजपुत्रोविनायकः ॥ भ्रष्टराज्यंचराजानंराजानंकुरुतेऽर्चितः ॥ ७६ ॥ गंगायाःपश्चिमे
कूलेप्रणवाख्योगणाधिपः ॥ अवाच्यांराजपुत्राच्चप्रणतःप्रणयेद्दिवम् ॥ ७७ ॥ द्वितीयावरणेकाश्यामष्टावेतेविनायकाः ॥ उत्सादयेयुर्विघ्नौघान्काशी
स्थितिनिवासिनाम् ॥ ७८ ॥ क्षेत्रेतृतीयावरणेक्षेत्ररक्षाकृतःसदा ॥ येविघ्नराजाःसंतीहतेवक्तव्यामयाधुना ॥ ७९ ॥ उदग्वहायाःस्वर्धुन्यारम्येरोधसि
विघ्नराट् ॥ लंबोदरादुदीच्यांतुवक्रतुंडोघसंघहृत् ॥ ८० ॥ कूटदंताद्गणपतेरुदीच्यामेकदंतकः ॥ सदोपसर्गसंसर्गात्पायादानंदकाननम् ॥ ८१ ॥
काशींभयहरोनित्यमैश्यांशालकटंकटात् ॥ त्रिमुखोनामविघ्नेशःकपिसिंहद्विपाननः ॥८२॥ कूश्मांडात्पूर्वदिग्भागेपंचास्योनामविघ्नराट् ॥ पंचास्यस्यं
दनवरःपातिवाराणसींपुरीम् ॥ ८३ ॥ हेरंबाख्यःसदाग्नेय्यांपूज्योमुंडविनायकात् ॥ अंबावत्पूरयेत्कामान्सर्वेषांकाशिवासिनाम् ॥ ८४ ॥ अवाच्या
मर्चयेद्धीमान्सिद्ध्यैविकटदंततः ॥ विघ्नराजंगणपतिंसर्वविघ्नविनाशनम् ॥ ८५ ॥ विनायकाद्राजपुत्रात्किंचिद्रक्षोदिशिस्थितः ॥ वरदाख्यो
गणाध्यक्षःपूज्योभक्तवरप्रदः ॥ ८६ ॥

दुदीच्यामुत्तरस्यामितिपूर्ववद्व्याख्येयम् ॥ दिशीतिशेषः ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ऐश्यामैशान्याम् ॥ कपिसिंहद्विपाइवतेषामाननानीवाननानिवायस्यसकपिसिंहद्विपाननः ॥ ८२ ॥
पंचास्यानियस्यसःपंचास्यःसएवस्यंदनवरः ॥ पंचास्ययुक्तंवास्यंदनवरंयस्यसपंचास्यस्यंदनवरः ॥ ८३ ॥ मुंडविनायकादाग्नेय्याम् ॥ ८४ ॥ विघ्नराजमितिविशेष्यम् ॥ ८५ ॥ रक्षोदिशिनैर्ऋ

त्यांदिशि ॥ ८६ ॥ याम्यामित्युत्तरवहाभिप्रायेण ॥ वस्तुतस्तुप्रणवात्प्रतीच्यांमोदकप्रियः ॥ ८७ ॥ अभयदसिंहतुंडकूणिताक्षक्षिप्रप्रसादनाः ॥ चिंतामणिदंतहस्तपिचिंडिलोद्दंडाश्चतुर्थावरणगाः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ सिंहतुंडःश्रेष्ठमुखः ॥ उपसर्गगजभयानकास्यइत्यर्थः ॥ सिंहशार्दूलनागाद्याःपुंसिश्रेष्ठस्यवाचकाइतिवचनात् ॥ ९० ॥ कूणितेसंकुचितेआक्षिणीयस्य ॥ ९१ ॥

याम्यांप्रणवविघ्नेशाद्गणेशोमोदकप्रियः ॥ पूज्यःपिशंगिलातीर्थेदेवनद्यास्तटेशुभे ॥ ८७ ॥ चतुर्थावरणेकाश्यांभक्तविघ्नविनाशकाः ॥ द्रष्टव्याहृष्टचेतोभिःस्पष्टमष्टौविनायकाः ॥ ८८ ॥ वक्रतुंडादुदग्दिक्स्थःस्वःसिंधोरोधसिस्थितः ॥ विनायकोस्त्यभयदःसर्वेषांभयनाशनः ॥ ८९ ॥ कौबेर्यामेकदशनात्सिंहतुंडोविनायकः ॥ उपसर्गगजान्हंतिवाराणसिनिवासिनाम् ॥ ९० ॥ कूणिताक्षोगणाध्यक्षस्त्रितुंडादीशदिक्स्थितः ॥ महाश्मशानंसततंपायाद्दुष्टकुदृष्टितः ॥ ९१ ॥ प्राच्यांपंचास्यतःपायात्पुरींक्षिप्रप्रसादनः ॥ क्षिप्रप्रसादनाचार्तः क्षिप्रंसिध्यंतिसिद्धयः ॥ ९२ ॥ हेरंबाद्वह्निदिग्भागेचिंतामणिविनायकः ॥ भक्तचिंतामणिःसाक्षाच्चिंतितार्थसमर्पकः ॥ ९३ ॥ विघ्नराजादवाच्यांतुदंतहस्तोगणेश्वरः ॥ लिखेद्विघ्नसहस्राणिनृणांवाराणसीद्रुहाम् ॥ ९४ ॥ वरदाद्यातुधान्यांचयातुधानगणावृतः ॥ देवःपिचिंडिलोनामपुरींरक्षेदहर्निशम् ॥ ९५ ॥ दृष्टःपिलिपिलातीर्थेदक्षिणेमोदकप्रियात् ॥ उद्दंडमुंडोहेरंबोभक्तेभ्यःकिंनयच्छति ॥ ९६ ॥ प्राकारेपंचमेकाश्यांद्विचतुष्कविनायकाः ॥ कुर्वंतिरक्षांक्षेत्रस्ययेतानत्रब्रवीम्यहम् ॥ ९७ ॥ तीरेस्वर्गतरंगिण्याउत्तरेचाभयप्रदात् ॥ स्थूलदंतोगणेशानःस्थूलाःसिद्धीर्दिशेत्सताम् ॥ ९८ ॥ सिंहतुंडादुदग्भागेकलिप्रियविनायकः ॥ कलहंकारयेन्नित्यमन्योन्यंतैर्थिकद्रुहाम् ॥ ९९ ॥ कूणिताक्षात्तथैशान्यांचतुर्दंतोविनायकः ॥ तस्यदर्शनमात्रेणविघ्नसंघःक्षयेत्स्वयम् ॥ १०० ॥ क्षिप्रप्रसादनादैंद्र्यांद्वितुंडोगणनायकः ॥ अग्रतःपृष्ठतश्चापिबिभर्तिसदृशींश्रियम् ॥ १ ॥ तस्यसंदर्शनात्पुंसांभवेच्छ्रीःसर्वतोमुखी ॥ ज्येष्ठोनामगणाध्यक्षोज्येष्ठोमेपुत्रसंपदि ॥ २ ॥ ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यांसंपूज्योज्येष्ठताप्तये ॥ स्थितोवह्निदिशोभागेचिंतामणिविनायकात् ॥ ३ ॥ दंतहस्ताद्यमाशायांपूज्योगजविनायकः ॥ तस्यसंपूजनाद्भक्त्यागजांताश्रीरवाप्यते ॥ ४ ॥ पिचिण्डिलाद्गणपतेर्याम्यांकालविनायकः ॥ भयंनकालकलितंतस्यसंसेवनान्नृणाम् ॥ ५ ॥ उद्दंडमुंडाद्गणपात्कीनाशादिशिसंस्थितम् ॥ नागेशंगणपंदृष्ट्वानागलोकेमहीयते ॥ ६ ॥

॥ ९२ ॥ ९३ ॥ दंतहस्तोहस्तगृहीतदंतइत्यर्थः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ प्रावारेआवरणे ॥ स्थूलदंतकलिप्रियकौतौचतुर्दशनद्वितुंडौ ॥ ज्येष्ठगजकालनागेशाःपंचमावरणगणेशाः ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ तैर्थिकद्रुहांतीर्थसेविप्राणिहिंसकानाम् ॥ ९९ ॥ क्षयेन्नाशंगच्छेत् ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उद्दंडोमहान्मुंडोयस्यसतथातस्मात् ॥ उद्दंडशुंडादितिक्वचित्पाठःसंचिंत्यः ॥

पूर्वत्रतथापाठकल्पनप्रमाणाभावात् ॥ प्राच्यादीनांदिशांप्रतियोगित्वेनस्थूलदंतादयोयथासंख्येनबोद्धव्याः ॥ ६ ॥ ७ ॥ मणिकर्णाशाविनायकसृष्टिविनायकयक्षविघ्नेशाः ॥ गजकर्णचित्रघंटस्थूल
जंघमित्राःषष्ठावृतिगाः॥८॥९॥११०॥ शमयेच्छमिनामघमिति ॥ शमिनांशांतानाम् अघमितिरोगाद्युपलक्षणं शमयेच्छमयाति ॥ शमयेदघमत्स्थितिमितिपाठेअघमत्स्थितिमघमतांस्थानम् ॥११॥
यमतीर्थादुदीच्यांचेत्याद्यर्धपद्यंत्वनाकरम् ॥ अष्टाधिक्यापत्तेः ॥ षट्पंचाशद्गजमुखानेतान्यःसंस्मरिष्यतीत्युपसंहारविरोधाच्च ॥ यदिबहुपुस्तकानुरोधेनायंपाठःकक्षीकार्यस्तदापडधिकापञ्चा
शद्येषुतान्सप्तपञ्चाशद्गजाननानित्यर्थः ॥ दशधर्मायकायेंदोर्द्विषट्त्रिणवदत्तवानित्यत्रद्विगुणाःषड्यासुत्रयोदशेतिवदिति ॥ यद्वा एकस्यसिंहतुण्डत्वादन्येषांगजमुखत्वात्षट्पञ्चाशद्गजमुखानित्यु

अथषष्ठावरणगाःप्रोच्यंतेविघ्ननायकाः ॥ तेषांनामश्रवादेवपुंसांसिद्धिःप्रजायते ॥ ७ ॥ मणिकर्णोगणपतिःप्राच्यांविघ्नविघातकृत् ॥ आशाविनायको
वह्न्यांभक्ताशांपूरयन्स्थितः ॥ ८ ॥ याम्यांसृष्टिगणेशश्चसृष्टिसंहारसूचकः ॥ नैर्ऋत्यांयक्षविघ्नेशःसर्वविघ्नहरःपरः ॥ ९ ॥ प्रतीच्यांगजकर्णश्चसर्वेषां
क्षेमकारकः ॥ चित्रघंटोगणपतिर्वायव्यांपालयेत्पुरीम् ॥ ११० ॥ स्थूलजंघउदीच्यांचशमयेच्छमिनामघम् ॥ ऐश्यामैशींपुरींपायात्समंगलविनायकः
॥ ११ ॥ यमतीर्थादुदीच्यांचपूज्योमित्रविनायकः ॥ सप्तमावरणेयेचतांश्चवक्ष्येविनायकान् ॥ १२ ॥ मोदाद्याःपंचविघ्नेशाःषष्ठोज्ञानविनायकः ॥
सप्तमोद्वारविघ्नेशोमहाद्वारपुरश्चरः ॥ १३ ॥ अष्टमःसर्वकष्टौघानविमुक्तविनायकः ॥ अविमुक्तेममक्षेत्रेहरेत्प्रणतचेतसाम् ॥१४॥ षट्पंचाशद्गजमुखाने
तान्यःसंस्मरिष्यति ॥ दूरदेशांतरस्थोपिसस्मृतोज्ञानमाप्नुयात् ॥ १५ ॥ ढुंढिस्तुतिंमहापुण्यांषट्पंचाशद्गजाननाम् ॥ यःपठिष्यतिपुण्यात्मातस्यसिद्धिः
पदेपदे ॥ १६ ॥ इमेगणेश्वराःसर्वेस्मर्तव्यायत्रकुत्रचित् ॥ महाविपत्समुद्रांतःपततंपांतिमानवम् ॥१७॥ इतिस्तुतिंमहापुण्यांश्रुत्वाचैतान्विनायकान् ॥
जातुविघ्नैर्नबाध्येतपापेभ्योपिप्रहीयते ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वादेवदेवोपिमहोत्सवितमानसः ॥ कृताभिषेकोब्रह्माद्यैस्तेभ्योदत्त्वाभिवांछितम् ॥ १९ ॥ संप्रसा
द्ययथायोगंसर्वानुचितचंचुरः ॥ अविशद्राजसदनंविश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ १२० ॥ स्कंदउवाच ॥ एवंस्तुतोभगवतादेवदेवेनविघ्नजित् ॥ इत्थंचबहु
धात्मानंसचकारविनायकः ॥ २१ ॥

क्तम् ॥ नतुतस्यस्मरणप्रभावाभिप्रायेणेति॥ यद्वा समकक्षत्वान्नवमस्यमित्रविनायकस्यप्रसंगादुक्तिरत्र ॥ ऐश्यामित्यत्रइमामितिपाठेस्थूलजंघइत्याद्येकःश्लोकोवाक्यम् ॥ तथाचायमर्थः ॥ समृसि
द्धोमंगलविनायकःइमामैशींपुरींपायादित्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ स्थूलेजंघेयस्यसः ॥ यद्वा मंगलोमंगलरूपइतिमित्रविनायकविशेषणम् ॥ तेनापियमतीर्थात्पूर्वदिक्स्थितादुदीच्यामैशान्यामितिसर्व
मनवद्यम् ॥ १२ ॥ मोदाद्याःपंचविघ्नेशास्तथाज्ञानविनायकः ॥ तद्वद्द्वाराविमुक्ताख्यौसप्तमावृतिगास्त्वमी ॥१३॥ सचाविमुक्तइतिसर्वोपलक्षणार्थः ॥ सर्वकष्टौघान्हरेद्धराति ॥ कष्टमुक्तविनायक
इतिक्वचित्पाठः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ महदुदारमुत्सवितमुत्सवयुक्तंचेतोयस्यसमहोत्सवितमानसः ॥ १९ ॥ उचितचंचुरःयथायोग्यव्यवहारेदक्षः ॥ १२० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अध्यायेचाष्टपञ्चाशेविष्णोर्गमनमुच्यते ॥ मन्दरादविमुक्तेचदिवोदासस्यनिर्वृतिः ॥ १ ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंततोमत्वासविघ्नजित् ॥ विधायबहुधात्मानंकाश्यांस्थितिमवापचेत्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ किंचकारेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

एतानितस्यनामानिढुंढिराजस्यकुंभज ॥ जपित्वायानिमनुजोलप्स्यतेनिजवांछितम् ॥ २२ ॥ अन्येपितत्रवैभेदास्तस्यढुंढेर्गणेशितुः ॥ भक्तैःसमर्चिताभक्त्याह्यसंख्याताःसहस्रशः ॥ २३ ॥ भगीरथगणाध्यक्षोहरिश्चंद्रविनायकः ॥ कपर्दाख्योगणपतिस्तथाबिंदुविनायकः ॥ २४ ॥ इत्याद्यास्तत्रविघ्नेशाःप्रतिभक्तप्रतिष्ठिताः ॥ तेषामप्यर्चनात्पुंसांजायंतेसर्वसंपदः ॥ २५ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंनरःश्रद्धासमन्वितः ॥ सर्वविघ्नान्समुत्सृज्यलभतेवांछितंपदम् ॥ १२६ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेउत्तरार्द्धेढुंढिविनायकप्रादुर्भावोनामसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ किंचकारहरःस्कंदमंदराद्रिगतस्तदा ॥ विलंबमालंबयतितस्मिन्नपिगजानने ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृण्वगस्त्यकथांपुण्यांकथ्यमानांमयाधुना ॥ वाराणस्येकविषयामशेषाघौघनाशिनीम् ॥ २ ॥ करींद्रवदनेतत्रक्षेत्रवर्येऽविमुक्तके ॥ विलंबभाजित्र्यक्षेणप्रैक्षिक्षिप्रमधोक्षजः ॥ ३ ॥ प्रोक्तोथबहुशश्चेतिबहुमानपुरःसरम् ॥ तथात्वमपिमाकार्षीर्यथाप्राक्प्रस्थितैःकृतम् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ उद्यमःप्राणिभिःकार्योयथाबुद्धिबलाबलम् ॥ परंफलंतिकर्माणित्वदधीनानिशंकर ॥ ५ ॥ अचेतनानिकर्माणिस्वतंत्राःप्राणिनोपिन ॥ त्वंचतत्कर्मणांसाक्षीत्वंचप्राणिप्रवर्तकः ॥ ६ ॥ किंतुत्वत्पादभक्तानांतादृशीजायतेमतिः ॥ ययात्वमेवकथयेःसाध्वनेनत्वनुष्ठितम् ॥ ७ ॥ यत्किंचिदिहवैकर्मस्तोकंवाऽस्तोकमेववा ॥ तत्सिद्ध्यत्येवगिरिशत्वत्पादस्मृत्यनुष्ठितम् ॥ ८ ॥ सुसिद्धमपिवैकार्यंसुबुद्ध्यापिस्वनुष्ठितम् ॥ अत्वत्पदस्मृतिकृतंविनश्यत्येवतत्क्षणात् ॥ ९ ॥ शंभुनाप्रेषितेनाद्यसूद्यमःक्रियतेमया ॥ त्वद्भक्तिसंपत्तिमतांसंपन्नप्रायएवनः ॥ १० ॥ अतीवयदसाध्यंस्यात्स्वबुद्धिबलपौरुषैः ॥ तत्कार्यंहिसुसिद्धंस्यात्त्वदनुध्यानतःशिव ॥ ११ ॥ यांतिप्रदक्षिणीकृत्ययेभवंतंभवंविभो ॥ भवंतितेषांकार्याणिपुरोभूतानितेभयात् ॥ १२ ॥ जातंविद्धिमहादेवकार्यमेतत्सुनिश्चितम् ॥ काशीप्रावेशिकश्चित्यशुभलग्नोदयःपरम् ॥ १३ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नोस्माकमुद्यमःसंपन्नप्रायःसिद्धप्रायइतियोगिन्याद्यानंतर्भाव्याह ॥ हीतिपाठेनिश्चितमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रावेशिकःप्रवेशयोग्यःकालइतिशेषः ॥

शुभलग्नोदयोवाविशेष्यते ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ दत्तंपादोदपानीयंदेवादिभ्योयेनतम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ पादोदकस्यतीर्थस्याद्भिःशंखेनस्नापितस्ये
त्यन्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ सश्रियामित्यत्रसन्निभमितिक्वचित्पाठः ॥ २६ ॥ कृतानित्यक्रियाःसंध्यादिरूपायेनसतथा ॥ काश्यपिर्गरुडः ॥ उपसंहृत्यतांमूर्तिमितिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ २७ ॥

अथवाकाशिसंप्राप्तौनचिंत्यंहिशुभाशुभम् ॥ तदैवहिशुभःकालोयदैवाप्येतकाशिका ॥ १४ ॥ शंभुंप्रदक्षिणीकृत्यप्रणम्यचपुनःपुनः ॥ प्रतस्थेऽ
थसलक्ष्मीकोमंदराद्गरुडध्वजः ॥ १५ ॥ दृशोरतिथितांनीत्वाविष्णुर्वाराणसींततः ॥ पुंडरीकाक्षइत्याख्यांसफलीकृतवान्मुदा ॥ १६ ॥ गंगावरणयो
र्विष्णुःसंभेदेस्वच्छमानसः ॥ प्रक्षाल्यपाणिचरणंसचैलःस्नातवानथ ॥१७॥ तदाप्रभृतितत्तीर्थंपादोदकमितीरितम् ॥ पादौयदादौशुभदौक्षालितौपीतवा
ससा ॥ १८ ॥ तत्रपादोदकेतीर्थेयेस्नास्यंतीहमानवाः ॥ तेषांविनश्यतिक्षिप्रंपापंसप्तभवार्जितम् ॥ १९ ॥ तत्रश्राद्धंनरःकृत्वादत्त्वाचैवतिलोदकम् ॥
सप्तसप्ततथासप्तस्ववंश्यांस्तारयिष्यति ॥ २० ॥ गयायांयादृशीतृप्तिर्लभ्यतेप्रपितामहैः ॥ तीर्थेपादोदकेकाश्यांतादृशीलभ्यतेध्रुवम् ॥ २१ ॥ कृतपादो
दकस्नानंपीतपादोदकोदकम् ॥ दत्तपादोदपानीयंनरंनानिरयःस्पृशेत् ॥ २२ ॥ विष्णुपादोदकेतीर्थेप्राश्यपादोदकंसकृत् ॥ जातुचिज्जननीस्तन्यंनापिबे
दितिनिश्चितम् ॥ २३ ॥ सचक्रशालग्रामस्यशंखेनस्नापितस्यच ॥ अद्भिःपादोदकस्यांबुपिबन्नमृततांव्रजेत् ॥ २४ ॥ विष्णुपादोदकेतीर्थेविष्णुपादो
दकंपिबेत् ॥ यदितत्सुधयाकिंनुबहुकालीनयातया ॥ २५ ॥ काश्यांपादोदकेतीर्थेयैःकृतानोदकक्रिया ॥ जन्मैवविफलंतेषांजलबुद्बुदसश्रियाम् ॥२६॥
कृतनित्यक्रियोविष्णुःसलक्ष्मीकःसकाश्यपिः ॥ उपसंहृत्यतांमूर्तिंत्रैलोक्यव्यापिनींतथा ॥ २७ ॥ विधायदार्षदींमूर्तिंस्वहस्तेनादिकेशवः ॥ स्वयंसं
पूजयामाससर्वसिद्धिसमृद्धिदाम् ॥ २८ ॥ आदिकेशवनाम्नींतांश्रीमूर्तिंपारमेश्वरीम् ॥ संपूज्यमर्त्योवैकुंठंमन्यतेस्वगृहांगणम् ॥ २९ ॥ श्वेतद्वीपइ
तिख्यातंतत्स्थानंकाशिसीमनि ॥ श्वेतद्वीपेवसंत्येवनरास्तन्मूर्तिसेवकाः ॥ ३० ॥ क्षीराब्धिसंज्ञंतत्रान्यत्तीर्थंकेशवतोग्रतः ॥ कृतोदकक्रियस्तत्रवसे
त्क्षीराब्धिरोधसि ॥ ३१ ॥ तत्रश्राद्धंनरःकृत्वागांदत्त्वाचपयस्विनीम् ॥ यथोक्तसर्वाभरणांक्षीरोदेवासयेत्पितॄन् ॥ ३२ ॥ एकोत्तरशतंवंश्यान्नयेत्पायस
कर्दमम् ॥ क्षीरोदरोधःपुण्यात्माभक्त्यातत्रैकधेनुदः ॥३३॥ बह्वीश्चनैचिकीर्दत्त्वाश्रद्धयात्रसदक्षिणाः ॥ शय्योत्तरांश्चप्रत्येकंपितॄंस्तत्रसुवासयेत् ॥३४॥
क्षीरोदाद्दक्षिणेतत्रशंखतीर्थमनुत्तमम् ॥ तत्रापिसंतर्प्यपितॄन्विष्णुलोकेमहीयते ॥ ३५ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ यथोक्तंस्वर्णश्रृंगरौप्यखुराद्याभरणंयस्याःसातथाताम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ नैचिकीरुत्तमाधेनूः ॥ शय्याभोगसाधनमुत्तरमुदर्कफलंयेषांतान्पितॄन् ॥
तत्रक्षीरोदे ॥ यद्वा शय्यायाउत्तरेउपरिसुखसुप्तान् ॥ शय्योत्तरांश्चेत्यत्रशतोत्तरांश्चेतिक्वचित्पाठः ॥ ३४ ॥ गृहीतमूर्तिभिःशंखचक्रादिभिरधिष्ठितानितीर्थानिशंखादितीर्थानि ॥ ३५ ॥

॥३६॥३७॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ नभस्यबहुलाष्टम्यांभाद्रकृष्णाष्टम्याम् ॥ ४३ ॥४४॥ प्राप्तवान्केशवादितिद्वितीयेनान्वयः ॥ यथाश्रुतयोजनिकायामग्रेनारदकेशवइतिसुसंश्लिष्टं

तद्याम्यांचक्रतीर्थंचपितॄणामपिदुर्लभम् ॥ तत्रापिविहितश्राद्धोमुच्यतेपैतृकादृणात् ॥३६॥ तत्सन्निधौगदातीर्थंविष्वगाधिनिबर्हणम् ॥ तारणंचपितॄणां
वैकारणंचैनसांक्षये ॥ ३७ ॥ पद्मतीर्थंतदग्रेतुतत्रस्नात्वानरोत्तमः ॥ पितॄन्संतर्प्यविधिनापद्मयानैवहीयते ॥ ३८ ॥ तत्रैवचमहालक्ष्म्यास्तीर्थंत्रैलोक्य
विश्रुतम् ॥ स्वयंयत्रमहालक्ष्मीःस्नातात्रैलोक्यहर्षदा ॥३९॥ तत्रतीर्थेकृतस्नानोदत्त्वारत्नानिकांचनम् ॥ पट्टांबराणिविप्रेभ्योनलक्ष्म्यापरिहीयते ॥४०॥
यत्रयत्रहिजायेततत्रतत्रसमृद्धिमान् ॥ पितरोपिहिसश्रीकास्तस्यस्युस्तीर्थगौरवात् ॥४१॥ तत्रास्तिहिमहालक्ष्म्यामूर्तिस्त्रैलोक्यवंदिता ॥ तांप्रणम्यनरो
भक्त्यानरोगीजायतेक्वचित् ॥ ४२ ॥ नभस्यबहुलाष्टम्यांकृत्वाजागरणंनिशि ॥ समभ्यर्च्यमहालक्ष्मींव्रतीव्रतफलंलभेत् ॥ ४३ ॥ तार्क्ष्यतीर्थंहितत्रा
स्तितार्क्ष्यकेशवसन्निधौ ॥ तत्रस्नात्वानरोभक्त्यासंसाराहिंनपश्यति ॥ ४४ ॥ तदग्रेनारदंतीर्थंमहापातकनाशनम् ॥ ब्रह्मविद्योपदेशंचप्राप्तवान्यत्रनारदः
॥४५॥ तत्रस्नातोनरःसम्यग्ब्रह्मविद्यामवाप्नुयात् ॥ केशवात्तेनतत्रोक्तःकाश्यांनारदकेशवः ॥४६ ॥ अर्चयित्वानरोभक्त्यादेवंनारदकेशवम् ॥ जनन्याज
ठरंपीठमध्यास्तेनकदाचन ॥ ४७ ॥ प्रह्लादतीर्थंतस्याग्रेयत्रप्रह्लादकेशवः ॥ तत्रश्राद्धादिकंकृत्वाविष्णुलोकेमहीयते ॥ ४८ ॥ आंबरीषमहातीर्थ
मघघ्नंतस्यसन्निधौ ॥ तत्रौदकींक्रियांकुर्वन्निष्कालुष्यंलभेन्नरः ॥४९॥ आदित्यकेशवःपूज्यआदिकेशवपूर्वतः ॥ तस्यसंदर्शनादेवमुच्यतेचोच्चपातकैः ॥
॥ ५० ॥ दत्तात्रेयेश्वरंतीर्थंतत्रैवादिगदाधरः ॥ पितॄन्संतर्प्य तत्रैवज्ञानयोगमवाप्नुयात् ॥५१॥ भृगुकेशवपूर्वेणतीर्थंवैभार्गवंपरम् ॥ तत्रस्नातोनरःप्राज्ञो
भवेद्भार्गववत्सुधीः ॥ ५२ ॥ तत्रवामनतीर्थंचप्राच्यांवामनकेशवात् ॥ पूजयित्वाचतंविष्णुंवसेद्वामनसन्निधौ ॥ ५३ ॥ नरनारायणंतीर्थंनरनाराय
णात्पुरः ॥ तत्रतीर्थेकृतस्नानोनरोनारायणोभवेत् ॥ ५४ ॥ यज्ञवाराहतीर्थंचतदग्रेपापनाशनम् ॥ प्रतिमज्जनतस्तत्रराजसूयक्रतोःफलम् ॥ ५५ ॥
विदारनारसिंहाख्यंतत्रतीर्थंसुनिर्मलम् ॥ स्नातोविदारयेत्तत्रपापंजन्मशतार्जितम् ॥ ५६ ॥ गोपिगोविंदतीर्थंचगोपिगोविंदपूर्वतः ॥ स्नात्वातत्र
समभ्यर्च्यविष्णुंविष्णुप्रियोभवेत् ॥ ५७ ॥ तीर्थंलक्ष्मीनृसिंहाख्यंगोपिगोविंददक्षिणे ॥ नलक्ष्म्यात्यज्यतेक्वापितत्तीर्थपरिमज्जनात् ॥ ५८ ॥
तदग्रेशेषतीर्थंचशेषमाधवसन्निधौ ॥ तर्पितानांपितॄणांचयत्रतृप्तिर्नशिष्यते ॥ ५९ ॥ शंखमाधवतीर्थंचतदवाच्यांसुनिर्मलम् ॥ कृतोदकोनरस्त
त्रभवेत्पापोपिनिर्मलः ॥ ६० ॥

नस्यात् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ मुच्यतेचेतिचकाराद्रोगैश्च ॥ ५० ॥ ५१ ॥ भार्गवमौशनसम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

॥६१॥६२॥प्रसंगतइति ॥ एतानिपूर्वोक्तानिकानिचिन्नतुसाकल्येन ॥ तत्रहेतुर्यद्यस्मात्तत्रकाश्यांभूमौतिलांतरायांतिलमध्यप्रमाणायामनेकशःसलिंगानितीर्थानिसंति॥६३॥ विशेषतःकेषांचिन्निर्देश
फलमाह ॥ उद्दिष्टानामिति ॥ ६४ ॥ प्रसंगागतंपरिसमाप्यप्रस्तुतमावेदयति ॥ इदानीमिति ॥६५॥ समावेश्यसम्यगावेश्यप्रवेश्य ॥ व्यापिनींतनुमितिशेषः ॥ ननुक्रियानामव्यापारःकथंसाविष्णो
र्व्यापकस्येत्यतआह ॥ अंशःअंतर्यामीतस्यांशःपुरुषस्तस्यांशश्चतुर्भुजस्तेन ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ प्रतितस्थेस्थापिता ॥ ७० ॥ किंचिदिति ॥ किंचिद्दूरंयथास्याद्धर्मक्षेत्रंधर्मेशइतिलोक

तदग्रेचहयग्रीवंतीर्थंपरमपावनम् ॥ तत्रस्नात्वाहयग्रीवंकेशवंपरिपूज्यच ॥ ६१ ॥ पिंडंचतत्रनिर्वाप्यहयग्रीवस्यसन्निधौ ॥ हायग्रीवींश्रियंप्राप्यसमुच्ये
तसपूर्वजः ॥ ६२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ प्रसंगतोमयैतानितीर्थानिकथितानिते ॥ भूमौतिलांतरायांयत्तत्रतीर्थान्यनेकशः ॥ ६३ ॥ उद्दिष्टानां
तुतीर्थानामेतेषांकलशोद्भव ॥ नाममात्रमपिश्रुत्वानिष्पापोजायतेनरः ॥ ६४ ॥ इदानींप्रस्तुतंविप्रशृणुवक्ष्यामितेग्रतः ॥ वैकुंठनाथोयच्चक्रेशंखचक्रगदा
धरः ॥ ६५ ॥ तस्यांमूर्तौसमावेश्यकैशव्यामथकेशवः ॥ शंभोःकार्येकृतमनाअंशांशांशेननिर्गतः ॥ ६६ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ अंशांशां
शेननिश्चक्रेकुतोभोश्चक्रपाणिना ॥ क्वनिर्गतंचहरिणाप्राप्यकाशींषडानन ॥ ६७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ सामस्त्येनयदर्थंननिर्गतंविष्णुनामुने ॥
ब्रुवेतत्कारणमितिक्षणमात्रंनिशामय ॥ ६८ ॥ संप्राप्यपुण्यसंभारैःप्राज्ञोवाराणसींपुरीम् ॥ नत्यजेत्सर्वभावेनमहालाभैरपीरितः ॥ ६९ ॥ अतःप्रतिकृ
तिःस्वीयातत्रकाश्यांसुरारिणा ॥ प्रतितस्थेकलशजस्तोकांशेनचनिर्गतम् ॥ ७० ॥ किंचित्काश्याउदीच्यांचगत्वादेवेनचक्रिणा ॥ स्वास्थित्यैकल्पितं
स्थानंधर्मक्षेत्रमितीरितम् ॥ ७१ ॥ ततस्तुसौगतंरूपंशिश्रायश्रीपतिःस्वयम् ॥ अतीवसुंदरतरंत्रैलोक्यस्यापिमोहनम् ॥ ७२ ॥ श्रीःपरिव्राजिकाजाता
नितरांसुभगाकृतिः ॥ यामालोक्यजगत्सर्वंचित्रन्यस्तमिवास्थितम् ॥ ७३ ॥ विश्वयोनिंजगद्धात्रींन्यस्तहस्ताग्रपुस्तकाम् ॥ गरुत्मानपितच्छिष्यो
जातोलोकोत्तराकृतिः ॥ ७४ ॥ अत्यद्भुतमहाप्राज्ञोनिःस्पृहःसर्ववस्तुषु ॥ गुरुशुश्रूषणपरोन्यस्तहस्ताग्रपुस्तकः ॥ ७५ ॥ अपृच्छतपरमंधर्मंसंसारवि
निमोचकम् ॥ आचार्यवर्यंसौम्यास्यंप्रसन्नात्मानमुत्तमम् ॥ ७६ ॥ धर्मार्थशास्त्रकुशलंज्ञानविज्ञानशालिनम् ॥ सुस्वरंसुपदव्यक्तिसुस्निग्धमृदुभा
षिणम् ॥ ७७ ॥ स्तंभनोच्चाटनाकृष्टिवशीकर्मादिकोविदम् ॥ व्याख्यानसमयाकृष्टपक्षिरोमांचकारिणम् ॥ ७८ ॥

प्रसिद्धम् ॥ ७१ ॥ सुगतोबुद्धस्तत्संबंधिसौगतम् ॥ शिश्रायश्रितवान् ॥ ७२ ॥ परिव्राजिकाबौद्धांगना ॥ विष्णोर्देहानुरूपांवैकरोत्येषात्मनस्तनुमितिपराशरोक्तेः ॥ चित्रन्यस्तंचित्रलिखितम् ॥
मोहितम् ॥ तत्क्षणादिहेतिक्वचित्पाठः ॥ ७३ ॥ लोकोत्तराकृतिःसर्वोत्कृष्टमूर्तिः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ संसारविनिमोचकमितितन्मतमवलंब्योक्तम् ॥ प्रसन्नात्मानंसुस्थमनसम् ॥ ७६ ॥
ज्ञानंशास्त्रीयंविज्ञानमनुभवस्ताभ्यांशालतइतिज्ञानविज्ञानशालिनम् ॥ ७७ ॥ आकृष्टिराकर्षणम् ॥: व्याख्यानसमयेव्याख्यानंश्रोतुमायांत्यतोव्याख्यानसमयेनाकृष्टाआहूताःपक्षिणस्तेषांरोमांचो

दयकारिणम् ॥ ७८ ॥ महामोदभराक्रान्तेनघनतरप्रमोदभराक्रमणेनवातस्यचांचल्यंहर्तुंशीलंयस्यतम् ॥ ७९ ॥ पुण्यापुण्यजनिकाकीर्तिर्यस्यसपुण्यकीर्तिः ॥ ८० ॥ विनयेनकीर्तिर्यस्य
तम् ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाहः॥ महाविनयभूषणमिति ॥ ८१ ॥ अनुवादपूर्वकंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ त्वयेति ॥ सनातनःप्रवाहरूपेणनित्यः ॥ ८२ ॥ स्वभाववादमादायनिरीश्वरेश्वरवादौनिरस्य
ति ॥ अनादिसिद्धइति ॥ ८३ ॥ देहद्वयोपाधिजगदनूद्यसर्वदेहेष्वात्माभेदंप्रतिजानीते ॥ ब्रह्मादीति ॥ ब्रह्मादिस्तम्बपर्यंतंहिरण्यगर्भमारभ्यगुल्मावसानंजगदितिशेषः ॥ निबध्यतेऽनेनेतिनिबंध
नम् ॥ देहद्वयंस्थूलसूक्ष्मलक्षणंनिबन्धनंयत्तज्जगत् ॥ तथाआत्मैवैकेति ॥ तत्रजगतिआत्मैवैकःस्वतन्त्रस्तदीशितातन्नियामकईश्वरइत्यर्थः ॥ यद्वा वेदांतिमतंदूषयितुमवलम्ब्याह ॥ आत्मैवैकेति ॥
सजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यइत्यर्थः ॥ तदीशितेत्यत्र तच्छब्दोजगद्विषयः ॥ ८४ ॥ ननुब्रह्मविष्णुहराजगन्नियन्तारःसंतितत्राह ॥ ब्रह्मेति ॥ देहिनामस्मदादीनांयथापुण्यकीर्त्यादिराख्योच्य

पीततद्गीतपीयूषमृगपूगैरुपासितम् ॥ महामोदभराक्रांतवातचांचल्यहारिणम् ॥ ७९ ॥ वृक्षैरपिपतत्पुष्पच्छलैःकृतसमर्चनम् ॥ ततःप्रोवाचपुण्यात्मा
पुण्यकीर्तिःससौगतः ॥ ८० ॥ शिष्यंविनयकीर्तिंतंमहाविनयभूषणम् ॥८१॥ ॥ पुण्यकीर्तिरुवाच ॥ ॥ त्वयाविनयकीर्तेयोधर्मःपृष्टःसनातनः ॥
वक्ष्याम्यहमशेषेणशृणुष्वत्वंमहामते ॥ ८२ ॥ अनादिसिद्धःसंसारःकर्तृकर्मविवर्जितः ॥ स्वयंप्रादुर्भवेदेषस्वयमेवविलीयते ॥ ८३ ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्य
तंयावद्देहनिबंधनम् ॥ आत्मैवैकेश्वरस्तत्रनाद्वितीयस्तदीशिता ॥ ८४ ॥ यद्ब्रह्मविष्णुरुद्राद्यास्तथाख्यादेहिनामिमाः ॥ आख्यायथास्मदादीनांपुण्यकी
र्त्यादिरुच्यते ॥ ८५ ॥ देहोयथास्मदादीनांस्वकालेनविलीयते ॥ ब्रह्मादिमशकांतानांस्वकालाल्लीयतेतथा ॥ ८६ ॥ विचार्यमाणेदेहेस्मिन्नकिंचिदधिकंक्व
चित् ॥ आहारोमैथुनंनिद्राभयंसर्वत्रयत्समम् ॥ ८७ ॥ निजाहारपरीमाणंप्राप्यसर्वोपिदेहभृत् ॥ सदृशीमेवसंतृप्तिंप्राप्नुयान्नाधिकेतराम् ॥ ८८ ॥ यथा
वितृषिताःस्यामपीत्वापेयंमुदावयम् ॥ तृषितास्तुतथान्येपिनाविशेषोल्पकोधिकः ॥८९॥ संतुनार्यःसहस्राणिरूपलावण्यभूमयः ॥ परंनिधुवनेकालेह्ये
कैवेहोपयुज्यते ॥ ९० ॥ अश्वाःपरःशताःसंतुसंत्वनेकेप्यनेकपाः ॥ अधिरोहेतथाप्येकोनद्वितीयस्तथात्मनः ॥ ९१ ॥ पर्यंकशायिनांस्वापेसुखंयदुप
पद्यते ॥ तदेवसौख्यंनिद्रायामिहभूशायिनामपि ॥ ९२ ॥ यथैवमरणाद्भीतिरस्मदादिवपुष्मताम् ॥ ब्रह्मादिकीटकांतानांतथामरणतोभयम् ॥ ९३ ॥
सर्वेतनुभृतस्तुल्यायदिबुद्ध्याविचार्यते ॥ इदंनिश्चित्यकेनापिनोहिंस्यःकोपिकुत्रचित् ॥ ९४ ॥ धर्मोजीवदयातुल्योनक्वापिजगतीतले ॥ तस्मात्सर्व
प्रयत्नेनकार्याजीवदयानृभिः ॥ ९५ ॥

तेतथाब्रह्मादीनांचतुर्मुखचतुर्भुजपञ्चवक्राद्याउच्यते कल्प्यतइत्यर्थः ॥ वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमितिश्रुतेः ॥ .काल्पनिकोनियम्यनियंतृभावोनवास्तवः स्वप्नेयथेत्यर्थः ॥ ८५ ॥
ब्रह्मादिमशकांतानांदेहानांसाम्यमाह ब्रह्मादिपदविरक्त्यै देहइत्यारभ्यइदंनिश्चित्येत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ अधिकेतरामाधिकयासहइतरान्यूनाअधिकेतरातामतिरिक्तां
न्यूनांचेत्यर्थः ॥ ८८ ॥ तत्रस्वानुभवंप्रमाणयति ॥ यथेति ॥८९॥ साधनभूयस्त्वाभूयस्त्वाभ्यांसुखस्याधिक्यन्यूनतांनिराकरोति ॥ संतुनार्यइति ॥ विधुवनेमैथुने ॥ परंतुमैथुनइतिक्वचित्पाठः ॥
॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ साम्यमुपसंहरति ॥ सर्वइति ॥ साम्यज्ञानफलमाह ॥ इदमिति ॥ ९४ ॥ एवमात्मभेदंसुखतारतम्यंचप्रत्याख्यायपृष्टमनूदितंपरमंधर्ममाह ॥ धर्मइति ॥ ९५ ॥

तद्वद्भवेदित्यर्थः ॥ फलितमाह ॥ तस्मादिति ॥ ९६ ॥ जीवदयातुल्योधर्मोनास्तीत्यत्रवेदांतिनांसंमतिमाह ॥ अहिंसेति ॥ नाहिंस्यात्सर्वाभूतानीतिश्रुतेः ॥ यद्वा पूर्वसूरिभिःप्राक्तनैर्वौद्धाचार्यैरित्यर्थः ॥ अहिंसापरमोधर्मइत्युक्तेः ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ तर्हिकिंभूताभयप्रदानादन्योधर्मोनास्त्येवतत्राह ॥ इहचत्वारीति ॥ १०० ॥ तान्येवदर्शयति ॥ भीतेभ्यइति ॥ १ ॥ देहात्मवादमाह अविचिंत्येतिद्वाभ्याम् ॥ मणयश्चमंत्राश्चओषधयश्चतेषांयद्बलम् ॥ कथंभूतम् ॥ अविचिंत्यप्रभावंचिंतितुमशक्यःप्रभावोयस्यतत्तथातत् ॥ नानार्थोपार्जनायअनेकविधधनसंपादनार्थमभ्यस्यम् ॥ २ ॥ तेनाभ्यासेनबहूनर्थानुपार्ज्य ॥ परितःसमंततःसर्वैःप्रकारैरित्यर्थः ॥ द्वादशायतनानिकर्मेंद्रियज्ञानेंद्रियमनोबुद्धिलक्षणानिपरिपूज्यानिनिरंतरंसर्वदापूज्यानि ॥ : अन्यैरिंद्रादिभिःपूजितैःकिं नकिमपीत्यर्थः ॥ ३ ॥ द्वादशायतनानिस्वयमेवव्याचष्टे ॥ पंचेति ॥ ४ ॥ नन्वन्यदेवाभजनेनरकपातध्रौव्याद्भजनेचस्वर्गप्राप्तेःकथंनान्येपूजनीयाइत्याशंक्याह ॥ इहैवस्वर्गेति ॥

एकस्मिन्रक्षितेजीवेत्रैलोक्यंरक्षितंभवेत् ॥ घातितेघातितंतद्वत्तस्माद्दक्षेन्नघातयेत् ॥ ९६ ॥ अहिंसापरमोधर्मइहोक्तःपूर्वसूरिभिः ॥ तस्मान्नहिंसाकर्तव्यानरैर्नरकभीरुभिः ॥ ९७ ॥ नहिंसासदृशंपापंत्रैलोक्येसचराचरे ॥ हिंसकोनरकंगच्छेत्स्वर्गंगच्छेदहिंसकः ॥ ९८ ॥ संतिदानान्यनेकानिकिंतैस्तुच्छफलप्रदैः ॥ अभीतिदानसदृशंपरमेकमपीहन ॥९९॥ इहचत्वारिदानानिप्रोक्तानिपरमर्षिभिः ॥ विचार्यनानाशास्त्राणिशर्मणेत्रपरत्रच ॥१००॥ भीतेभ्यश्चाभयंदेयंव्याधितेभ्यस्तथौषधम् ॥ देयाविद्यार्थिनांविद्यादेयमन्नंक्षुधातुरे ॥ १ ॥ अविचिंत्यप्रभावंहिमणिमंत्रौषधीबलम् ॥ तदभ्यस्यंप्रयत्नेननानार्थोपार्जनायवै ॥ २ ॥ अर्थानुपार्ज्यबहुशोद्वादशायतनानिवै ॥ परितःपरिपूज्यानिकिमन्यैरिहपूजितैः ॥ ३ ॥ पंचकर्मेंद्रियाण्येवपंचबुद्धींद्रियाणिच ॥ मनोबुद्धिरिहप्रोक्तंद्वादशायतनंशुभम् ॥ ४ ॥ इहैवस्वर्गनरकौप्राणिनांनान्यतःक्वचित् ॥ सुखंस्वर्गःसमाख्यातोदुःखंनरकएवहि ॥ ५ ॥ सुखेषुभुज्यमानेषुयत्स्याद्देहाविसर्जनम् ॥ अयमेवपरोमोक्षोनमोक्षोऽन्यःक्वचित्पुनः ॥ ६ ॥ वासनासहितक्लेशसमुच्छेदेसतिध्रुवम् ॥ विज्ञानोपरमोमोक्षोविज्ञेयस्तत्त्वचिंतकैः ॥ ७ ॥ प्रामाणिकीश्रुतिरियंप्रोच्यतेवेदवादिभिः ॥ नहिंस्यात्सर्वभूतानिनान्याहिंसाप्रवर्तिका ॥ ८ ॥

॥ ५ ॥ ननुस्वर्गनरकयोःपारलौकिकयोरभावेपिमोक्षस्यसद्भावात्तदर्थंश्रवणाद्यनुष्ठानंविधेयमेवेत्याशंक्याह ॥ सुखेष्विति ॥ ६ ॥ प्रामाणिकसंमत्याउक्तंद्रढयति ॥ वासनासहितक्लेशेति ॥ वासयतिसंसारेप्रवर्तयतीतिवासनासंवृतिरविद्येतियावत् तत्सहिताःक्लेशाअविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः ॥ तत्रानित्याशुचिदुःखानात्मसुनित्यशुचिसुखात्मख्यातिरविद्या ॥ आत्मानात्मनोस्तप्तायःपिंडवत्संश्लेषइवावभासोस्मिता ॥ सुखतत्साधनलोभोरागः ॥ दुःखतत्साधनजिहासाद्वेषः ॥ सर्वस्ययात्माशीर्मानभूवंभूयासमितिसोऽभिनिवेशइति ॥ तेषांसमुच्छेदेसतिविज्ञानोपरमःविज्ञायतइतिविज्ञानंसंवृतितत्कार्यंतस्योपरमोमोक्षः ॥ कैवल्यंतत्त्वचिंतकैस्तत्त्वविद्भिर्विज्ञेयइष्टइतिध्रुवंनिश्चितमित्यर्थः ॥ अयंभावः ॥ द्विविधोहिपरःपुरुषार्थः ॥ आनंदावाप्तिःसर्वानर्थोच्छित्तिश्च ॥ तत्रोपभुज्यमानसुखसमयेएवदेहद्वयस्यनाशेनानायासेनैवतदुभयस्यसिद्धत्वाच्छ्रवणादिकंव्यर्थमिति ॥ ७ ॥ अहिंसापरमोधर्मइत्युक्तंतच्छ्रुतिसंवादेनद्रढयति ॥ प्रामाणिकीति ॥ ननुहिंसानिवर्तकश्रुतिवद्धिंसा

प्रवर्तिकापिकाचिच्छ्रुतिर्भविष्यतिनेत्याह ॥ नान्येति ॥ श्रुतिरितिशेषः ॥ ८ ॥ नन्वग्नीषोमीयंपशुमालभेतवायव्यंश्वेतमालभेतेत्यादिकादृश्यंतइतिचेत्तत्राह ॥ अग्नीषोमीयमिति ॥ भ्रामिकाभ्रमजनिका
असतामितिच्छेदः ॥ अग्नीषोमीयमितिवायव्यंश्वेतमालभेतेत्यादेरुपलक्षणम् ॥ पश्वालंभनंदेवतोद्देशेनपशुहननम् ॥ ९ ॥ श्रुतेरप्रामाण्यंयुक्त्यासाधयाति ॥ वृक्षानिति ॥ वृक्षानश्वत्थादीन्समिदा
हरणार्थंछित्त्वा ॥ चित्रमाश्चर्यम् ॥ अत्रैवंप्रयोगः ॥ क्रत्वंतर्वर्तिवृक्षादिच्छेदनादिनस्वर्गसाधनं वृक्षादिच्छेदनादित्वात् क्रतुबाह्यवृक्षादिच्छेदनादिवदिति ॥ नचनिषिद्धत्वमुपाधिस्तस्यानिरूप्यत्वा
दितिभावः ॥ ११० ॥११॥ समाकृष्टाःआकर्षण्याविद्ययास्वसमीपंप्रापिताइत्यर्थः ॥ विज्ञानकौमुदीति ॥ बौद्धाभिमतमालयादिरूपमाकर्षणवशीकरणादिरूपंचज्ञानंविज्ञानंतस्यकौमुदीवकौमुदीप्रका
शिकातयाविज्ञानकौमुद्या ॥ १२ ॥ १३ ॥ सर्वप्रकारेणसुखंसाधनीयमितिवक्ष्यंतीप्रथमंश्रुत्यवष्टंभेनसुखंसाधयति ॥ आनंदामाति ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ आनंदंब्रह्मणोरूपंतच्चमोक्षेप्रतिष्ठितम् ॥ आनंदो

अग्नीषोमीयमितियाभ्रामिकासाऽसतामिह ॥ नसाप्रमाणंज्ञातॄणांपश्वालंभनकारिका ॥ ९ ॥ वृक्षांश्छित्त्वापशून्हत्वाकृत्वारुधिरकर्दमम् ॥ दग्ध्वावह्नौ
तिलाज्यादिचित्रंस्वर्गोऽभिलष्यते ॥ ११० ॥ इत्येवंधर्मजिज्ञासांपुण्यकीर्तौप्रकुर्वंति ॥ पारंपर्येणतच्छ्रुत्वापौरायात्रांप्रचक्रिरे ॥११॥ परिव्राजिकयाप्ये
वंसमाकृष्टाःपुरांगनाः ॥ तयाविज्ञानकौमुद्यासर्वविद्याविदग्धया ॥ १२ ॥ ततस्तासांपुरस्तात्साबौद्धधर्मानवीवदत् ॥ दृष्टार्थप्रत्ययकरान्देहसौख्यैकसा
धनान् ॥ १३ ॥ ॥ विज्ञानकौमुद्युवाच ॥ ॥ आनंदंब्रह्मणोरूपंश्रुत्यैवंयन्निगद्यते ॥ तत्तथैवेहमंतव्यंमिथ्यानानात्वकल्पना ॥१४॥ यावत्स्वस्थ
मिदंवर्ष्मयावन्नेंद्रियविक्लवः ॥ यावज्जराचदूरेस्तितावत्सौख्यंप्रसाधयेत् ॥ १५॥ अस्वास्थ्येंद्रियवैकल्येवार्धकेतुकुतःसुखम् ॥ शरीरमपिदातव्यमर्थिभ्यो
तःसुखेप्सुभिः ॥ १६ ॥ याचमानमनोवृत्तिप्रीणनेयस्यनोजनिः ॥ तेनभूर्भारवत्येषासमुद्रागद्रुमैर्नहि ॥ १७ ॥ सत्वरोगत्वरोदेहःसंचयाःसपरिक्षयाः ॥
इतिविज्ञायविज्ञातादेहसौख्यंप्रसाधयेत् ॥ १८ ॥ श्ववायसकृमीणांचप्रांतेभोज्यमिदंवपुः ॥ भस्मांतंतच्छरीरंचवेदेसत्यंप्रपद्यते ॥ १९ ॥ मुधाजा
तिविकल्पोयंलोकेषुपरिकल्प्यते ॥ मानुष्येसतिसामान्येकोधमःकोथचोत्तमः ॥ १२० ॥ ब्रह्मादिसृष्टिरेषेतिप्रोच्यतेवृद्धपूरुषैः ॥ तस्यस्रष्टुः
सुतौदक्षमरीचीचेतिविश्रुतौ ॥ २१ ॥

ब्रह्मेतिव्यजानात् ॥ सएषपरमानंदइत्यादिश्रुत्यायत्सुखंनिगद्यतेतत्तथैवमंतव्यंज्ञातव्यमिति ॥ ननुसुखस्यजन्मनाशदर्शनात्तारतम्यश्रवणात्कथंसुखरूपत्वंब्रह्मणस्तत्राह ॥ मिथ्यानानात्वेति ॥ औपाधि
कमेवजन्मनाशतारतम्यादिकमित्यर्थः ॥१४॥ तच्चसौख्यमस्मिन्नेवशरीरेसंपादनीयमितिबौद्धमतमवलंब्याह ॥ यावत्स्वस्थमिति ॥ १५ ॥ अस्वास्थ्यंचेंद्रियवैकल्यंचतस्मिन् ॥ अथास्येंद्रियवैकल्य
इतिक्वचित्पाठः ॥ यतोवार्द्धकेसुखंनास्त्यतःसुखार्थिभिःशरीरमपिदातव्यंजरातःपूर्वमित्यर्थः ॥ १६ ॥ अगाःपर्वताः ॥ १७ ॥ १८ ॥ भस्मांतमिति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ वायुरनिलममृतमथेदं
भस्मांतंशरीरमित्याद्या ॥ १९ ॥ ननुशरीरदानेपिसंजातीयेभ्यएवदातव्यंनाधमेभ्यस्तत्राह ॥ मुधेति ॥ मृषात्वमेवदर्शयाति ॥ मानुष्यइति ॥ १२० ॥ कारणैक्यादपिगम्यागम्यकल्पनावृथे

त्याह ब्रह्मादिसृष्टिरित्यादिना ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ वर्णावर्णभेदोपिनघटतइत्याह मुखेतिसार्धद्वयेन ॥ २४ ॥ २५ ॥ उपसंहरति ॥ अतइति ॥ २६ ॥ शरीराभेदकथनफलमाह ॥
विज्ञानेति ॥ २७ ॥ सफलीचक्रुर्विद्यामित्यनुषज्जते ॥ सफलमितिपाठेइंद्रियचक्रमितिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ व्यधादकरोत् ॥ तिलकेऔषधंतिलकौषधम् ॥ तिलकरूपमौषधंतिलकौ
षधमितिवा ॥ ३१ ॥ दीक्षिताबौद्धधर्मेप्रवेशंकारिताइत्यर्थः ॥ यंत्राणिताम्रादिपीठेषुनिर्मितानीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ प्रोल्लासप्रकर्षेणववृधे ॥ वृषोधर्मस्तदितरोऽधर्मोवृषेतरः ॥ ३३ ॥ अकृष्टपच्यत्वं

मारीचिनाकश्यपेनदक्षकन्याःसुलोचनाः ॥ धर्म्येणकिलमार्गेणपरिणीतास्त्रयोदश ॥ २२ ॥ अपीदानींतनैर्मर्त्यैरल्पबुद्धिपराक्रमैः॥ अयंगम्यस्त्वगम्यो
यंविचारःक्रियतेमुधा ॥ २३ ॥ मुखबाहूरुपज्जातंचातुर्वर्ण्यमिहोदितम् ॥ कल्पनेयंकृतापूर्वैर्नघटेतविचारतः ॥ २४ ॥ एकस्यांचतनौजाताएकस्माद्य
दिवाक्कचित् ॥ चत्वारस्तनयास्तत्किंभिन्नवर्णत्वमाप्नुयुः ॥ २५ ॥ वर्णावर्णविवेकोयंतस्मान्नप्रतिभासते ॥ अतोभेदोनमंतव्योमानुष्येकेनचित्कचित् ॥
॥ २६ ॥ विज्ञानकौमुदीवाणीमित्याकर्ण्यपुरांगनाः ॥ भर्तृशुश्रूषणवतींविजहुर्मतिमुत्तमाम् ॥ २७ ॥ अभ्यस्याकर्षणींविद्यांवशीकृतिमतीमपि ॥
पुरुषाःसफलीचक्रुःपरदारेषुमोहिताः ॥ २८ ॥ अंतःपुरचरानार्यस्तथाराजकुमारकाः ॥ पौराःपुरांगनाश्चापिसर्वेताभ्यांविमोहिताः ॥ २९ ॥ वंध्यानां
चापिवंध्यात्वंसापरिव्राजिकाहरत् ॥ तैस्तैश्चकार्मणोपायैरसौभाग्यवतीःस्त्रियः ॥ १३० ॥ सौभाग्यभाग्यसंपन्नाव्यधाद्विज्ञानकौमुदी ॥ कस्यैचिदं
जनंदत्तंकस्यैचित्तिलकौषधम् ॥ ३१ ॥ वशीकरणमंत्रैश्चतथाबह्व्योपिदीक्षिताः॥ मंत्राञ्जपेयुःकाश्चिच्चयंत्राण्यन्यालिखंतिच ॥३२॥ काश्चिज्जुह्व
तिकुंडाग्नौनानाद्रव्याणिनिश्चलाः ॥ एवंसर्वेषुपौरेषुनिजधर्मेषुसर्वथा ॥ पराङ्मुखेषुजातेषुप्रोल्ललासवृषेतरः ॥ ३३ ॥ सिद्धयोकृष्टपच्याद्यानष्टाएनः
प्रवेशनात् ॥ आसीत्कुंठितसामर्थ्योनृपोपिसमनाङ्मनाक् ॥ ३४ ॥ दूरस्थितोपिविघ्नेशोनृपंनिर्विण्णमानसम् ॥ चकारराज्यकरणेढुंढिराजोरिपुं
जयम् ॥ ३५ ॥ अजीगणद्दिवोदासोप्यष्टादशदिनावधिम् ॥ कदागंतासवैविप्रोयोमांसमुपदेक्ष्यति ॥ ३६ ॥ इत्थमष्टादशेप्राप्तेदिवसेदिवसेश्वरे ॥
प्राप्तेमध्यंनभोभागंद्वारंप्राप्तोद्विजोत्तमः ॥ ३७ ॥ सएवपुण्यकीर्त्याख्योधर्मक्षेत्रादधोक्षजः ॥ द्विजवेषंसमालंब्यसमायातोनृपांतिकम् ॥ ३८ ॥ द्वित्रैः
पवित्रैर्बहुधाजयजीवेतिवादिभिः ॥ समेतःसइतोविप्रोमूर्तिमानिवपावकः ॥ ३९ ॥ विलोक्यतंसमायांतंदूरादुत्कंठितोनृपः ॥ मेनेभवेद्गुरुरयंयुक्तोमदु
पदेशने ॥ १४० ॥ अभिगम्यचतंराजाप्रणम्यचपुनःपुनः ॥ गृहीतस्वस्तिवचनोनिनायांतःपुरंद्विजम् ॥ ४१ ॥

कर्षणंविनैवसस्यादिसंपन्नत्वम् ॥ आद्यशब्देनपुटकादौमध्वादिसंपत्तिर्गृह्यते ॥ सिद्धयोष्टावणीमाद्याइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रदीर्घश्छांदसः ॥ मनाङ्मनाक्शनैःशनैः ॥ ३४ ॥ निर्विण्णमानसंविरक्त
चित्तम् ॥ ३५ ॥ अजीगणद्गणयामास ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ समायातआगतः ॥ ३८ ॥ इतःआगतः ॥ ३९ ॥ उत्कंठितस्तद्दर्शनोत्सुकः ॥ १४० ॥ स्वस्तिवचनान्याशीर्वादाः ॥ ४१ ॥

मधुपर्केणविधिनादधिमधुघृतानांसमाहारोमधुपर्कःसएवविधिःप्रकारस्तेनविधिना शास्त्रोक्तप्रकारेणमधुपर्केणचेतिवैयधिकरण्यंवा ॥ ४२ ॥ खाद्यवस्तूनिभक्ष्यद्रव्याणि ॥ कृतःकृत्यक्रियाविधिः
कर्तव्यानुष्ठानप्रकारोयस्मैसतथातम्॥४३॥ खिन्नःपीडितः॥४४॥ पक्षद्वय्येवयातेति ॥ पक्षद्वय्येवमासमात्रमेवेत्यर्थः ॥ पक्षद्वयेवयातेतिपाठेपक्षद्वयेआत्मानात्मवस्तुनोर्मध्येऽवयाताप्राप्तामतिरितिशेषः ॥

मधुपर्केणविधिनातंसंपूज्यजनाधिपः ॥ व्यपेताध्वश्रमंस्वस्थंप्रोल्लसन्मुखपंकजम् ॥ ४२ ॥ निवेद्यखाद्यवस्तूनिकृतकृत्यक्रियाविधिम् ॥ परितृप्तं
सुखासीनंपप्रच्छब्राह्मणंनृपः ॥ ४३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ खिन्नोस्मिविप्रवर्याहंराज्यभारंसमुद्वहन् ॥ खेदोनास्त्येवहिपरंवैराग्यमिवजायते ॥ ४४ ॥
किंकरोमिक्वगच्छामिकथंमेनिर्वृतिर्भवेत् ॥ पक्षद्वय्येवयातेतिममचिंतयतोद्विज ॥४५॥ असीमंसुखसंतानंभुक्तंराज्यंमयाद्विज ॥ परिक्षीणविपक्षंचत्र्यक्षै
श्वर्यमिवस्फुटम् ॥ ४६ ॥ स्वसामर्थ्यादहंजातःपर्जन्याग्न्यनिलात्मकः ॥ प्रजाश्चपालिताःसम्यक्पुत्राइवनिजौरसाः ॥ ४७॥ तर्पिताश्चापिभूदेवावसु
भिश्चदिनेदिने॥ एकमेवापराद्धंचमयाराज्यंप्रशासता ॥ ४८ ॥ देवास्तृणीकृताःसर्वेस्वतपोबलदर्पतः ॥ तच्चप्रजोपकारार्थंनस्वार्थंभवताशपे ॥ ४९ ॥
अधुनागुरुरेधित्वंममभाग्योदयागतः ॥ राज्यंतुप्रकरोम्येवंन्यक्कृतांतकसाध्वसम् ॥ १५० ॥ अकालकालकलनंममराज्येनकुत्रचित् ॥ जराव्याधिद
रिद्रेभ्योममराज्येपिनोभयम् ॥ ५१ ॥ कोपिधर्मेतरांवृत्तिंनश्रयेन्मयिशासति ॥ धर्मोदयाजनाःसर्वेसर्वेसंतिसुखोदयाः ॥ ५२ ॥ सद्विद्याव्यसनाः
सर्वेसर्वेसन्मार्गचंचुराः ॥ अथवायदिकल्पांतंतिष्ठेदायुस्ततोपिकिम् ॥ ५३ ॥ सर्वेभोग्यास्तथाभांतियथाचर्वितचर्वणम् ॥ किंपिष्टपेषणेनात्रराज्येन
द्विजपुंगव ॥ ५४ ॥ किमप्युपदिशप्राज्ञगर्भवासोपशांतये ॥ अथवात्वांप्रपन्नस्यममकिंचिंतनैरिमः ॥ ५५ ॥ यदेवकथयस्यद्यतत्कारिष्याम्यसंशयम् ॥
त्वद्विलोकनमात्रेणसर्वएवमनोरथाः ॥ ५६ ॥ अन्येषामपिजायंतेजातप्रायाममैवतु ॥ जानेदेवविरोधेनकेकेनप्रलयंगताः ॥ ५७ ॥ अवंतोपिप्रजाः
स्वीयानिजधर्ममनुव्रताः ॥ पुरातेत्रिपुराःशूराःशिवभक्तिपराअपि ॥ ५८ ॥ धरामयंरथंकृत्वाधनुःकृत्वाहिमाचलम् ॥ वेदांश्चवाजिनःकृत्वागुणं
कृत्वाचवासुकिम् ॥ ५९ ॥ विरिंचिसारथिंकृत्वाकृत्वाविष्णुंचपत्रिणम्॥ रथचक्रेपुष्पवंतौप्रतोदंप्रणवात्मकम् ॥ १६० ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ एधिभव ॥ न्यक्कृतांतकसाध्वसंतिरस्कृतयमभयम् ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ एवंस्वसामर्थ्यादिकंदर्शयित्वावैराग्यंप्रकटयाति ॥ अथवेति ॥ ५३ ॥
॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पुरातइति ॥ त्रिपुरास्त्रिपुरस्थादैत्याएकबाणपातेनहरेणभस्मसात्कृतादग्धाइतिपंचमेनान्वयः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ पुष्पवंतौसूर्याचन्द्रौ ॥ द्वितीयांतानांपदानांकृत्वे

तिसम्बन्धः ॥ १६० ॥ कीलान्शंकून् ॥ वरूथंरथगुप्तिम् ॥ ६१ ॥ चक्षुःश्रवसःसर्पान् ॥ कालाग्निरुद्रोनामप्रलयकारकःसंकर्षणमुखानलः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सुत्राम्णाइंद्रेण ॥ ६४ ॥ दधीचिरिति ॥ दधीचिर्दध्यङ्ङाथर्वणोऽथर्ववेदविप्रेंद्रोपिश्रेष्ठब्राह्मणोप्यस्थिकृतेऽस्थिनिमित्तमात्रंकृत्वाहरेःपूर्ववैरमनुस्मृत्यहतः ॥ पूर्ववैरंदर्शयन्विष्णुंविशिनष्टि ॥ जयार्थंयुध्यतस्तेनैवदधीचिनाऽऽजौसंग्रामेविजितस्येति ॥ एतदाख्यानंद्वात्रिंशदध्यायेलिखितम् ॥ ६५ ॥ शिवभक्तस्येति ॥ यद्यपिश्रीकृष्णेनबाणभुजनिकृंतनंतत्कालापेक्षयापश्चाद्भावितथाप्यतीतश्रीकृष्णावतारापेक्षयैवमुक्तमिति

ताराग्रहमयान्कीलान्वरूथंगगनात्मकम् ॥ ध्वजदंडंसुमेरुंचप्रांशुकल्पतरुंध्वजम् ॥ ६१ ॥ योक्त्राणिचक्षुःश्रवसश्छंदांस्यंगानिरक्षकान् ॥ भक्षंकालाग्निरुद्राख्यंपुंखीकृत्यप्रभंजनम् ॥ ६२ ॥ हरेणैकेषुपातेनलीलयाभस्मसात्कृताः ॥ बलिर्यज्ञकृतांश्रेष्ठःकृत्वाकपटखर्वताम् ॥ ६३ ॥ पातालंगमितःपूर्वंहरिणाविक्रमैस्त्रिभिः ॥ वृत्तवानपिवैवृत्रःसुत्राम्णाविनिसूदितः ॥६४॥ दधीचिरपिविप्रेंद्रोदेवैरस्थिकृतेहतः ॥ पूर्ववैरमनुस्मृत्यजयार्थंयुध्यतोहरेः ॥ कुशास्त्रैर्विजितस्याजौतेनैवचदधीचिना ॥ ६५ ॥ शिवभक्तस्यबाणस्यदोःसहस्रंपुराहरिः ॥ चिच्छेदसंख्येकिंतेनापराद्धंसाधुवर्तिना ॥ ६६ ॥ तस्माद्विरोधेभद्रायनभवेद्दैवतैःसह ॥ देवेभ्योमद्भयंनास्तिसत्पथीनस्यवैमनाक् ॥ ६७ ॥ यज्ञैर्देवत्वमापन्नागीर्वाणावासवादयः ॥ यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्चतेभ्योप्याधिक्यमस्तिमे ॥ ६८ ॥ अस्तुन्यूनत्वमाधिक्यंकिमनेनाधुनामम ॥ इंद्रियोपरमःप्राप्तःसुखदस्तवदर्शनात् ॥ ६९ ॥ इदानींदिशमेतातकर्मनिर्मूलनक्षमम् ॥ उपायंत्वमुपायज्ञयेननिर्वृतिमाप्नुयाम् ॥ १७० ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ गणेशावेशवशतोराज्ञेतियदुदीरितम् ॥ तदाकर्ण्यहृषीकेशःप्राहब्राह्मणवेषभृत् ॥ ७१ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ साधुसाधुमहाप्राज्ञनृपचूडामणेऽनघ ॥ मयायदुपदेष्टव्यंतत्त्वयैवनिरूपितम् ॥ ७२ ॥ त्वमादावेवनिर्वृत्तःपरंमेमानदोह्यसि ॥ क्षालितेंद्रियपंकश्चसुतपःस्वच्छवारिभिः ॥ ७३ ॥ यदुक्तंभवताभूपतत्सर्वंतथ्यमेवहि ॥ तवशक्तिंचजानामिविरक्तिंचमहामते ॥ ७४ ॥ नभवत्सदृशोराजासुविभूतोभविष्यति ॥ राज्यंभोक्तुंत्वयाज्ञायियुक्तंयत्तुमुमुक्षसि ॥ ७५ ॥ विरोधेपिहिदेवानांत्वयानापकृतंक्वचित् ॥ धर्मेतरप्रवेशश्चतवराष्ट्रेपिनोभवत् ॥ ७६ ॥ प्रवर्तिताभिर्भवताप्रजाभिर्यदनुष्ठितम् ॥ धर्मंधर्मंस्वधर्मज्ञतेनतृप्तादिवौकसः ॥ ७७ ॥ एकएवहितेदोषोहृदिमेप्रतिभासते ॥ काश्यांविश्वेश्वरोदूरंयत्कृतोभवताकिल ॥ ७८ ॥

ज्ञेयम् ॥ तथाचोक्तंवासिष्ठेभुशुण्डेन ॥ वसुदेवगृहेविष्णोर्भुवोभारनिवृत्तये ॥ अधुनाषोडशंजन्मभविष्यतिमुनीश्वरेति ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥ आवेशःप्रवेशः ॥ ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ स्वच्छानिनिर्मलानि ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ मुमुक्षसित्यक्तुमिच्छसि ॥ ७५ ॥ धर्मेतरोऽधर्मः ॥ ७६ ॥ धर्मंप्रवर्तिताभिरित्यन्वयः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

भूर्जायायेषांतेभूजानयस्तेषांमध्येसत्तमश्रेष्ठभूजानिसत्तम ॥ वच्मिकथयामि ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ त्वदभ्याशात्त्वत्सन्निधानात् ॥ ८७ ॥
स्मायंस्मायमिति ॥ पुनःपुनरीषद्धास्यंकृत्वेत्यर्थः ॥ ८८ ॥ यद्यस्मादखिलैर्ध्येयइतिसंबंधः ॥ ८९ ॥ उदर्कउत्तरकालीनंफलम् ॥ दवीयोऽल्पंनदवीयोदवीयोमहत्तरम् ॥ अदवीयोनिकटमितिवा ॥

महांतमपराधंतेजानेभूजानिसत्तम ॥ इमंतत्पापशांत्यैचवच्म्युपायंमहत्तरम् ॥ ७९ ॥ संख्यास्तियावतीदेहेदेहिनोरोमसंभवा ॥ तावंतोप्यपराधावैयां
तिलिंगप्रतिष्ठया ॥ १८० ॥ एकंप्रतिष्ठितंयेनलिंगमत्रेशभक्तितः ॥ तेनात्मनासमंविश्वंजगदेतत्प्रतिष्ठितम् ॥ ८१ ॥ रत्नाकरेरत्नसंख्यासंख्याविद्भिरपी
ष्यते ॥ लिंगप्रतिष्ठापुण्यस्यनतुसंख्येतिलिख्यते ॥ ८२ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकुरुलिंगंप्रतिष्ठितम् ॥ तयालिंगप्रतिष्ठित्याकृतकृत्योभविष्यसि ॥८३॥
इत्युक्त्वाब्राह्मणोदध्यौक्षणंनिश्चलमानसः ॥ उवाचचप्रहृष्टास्योराजानंपाणिनास्पृशन् ॥ ८४ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ अन्यच्चकिंचित्पश्यामिभूपा
लज्ञानचक्षुषा ॥ शृणुष्वावहितोभूत्वातदपिप्राज्ञसत्तम ॥ ८५ ॥ धन्योसिकृतकृत्योसिमान्योसिमहतामपि ॥ जप्यंचतवनामेहप्रातःशुभफलेप्सुना ॥
॥ ८६ ॥ दिवोदासत्वदभ्याशादपिधन्यतरावयम् ॥ तेपिधन्यतरामर्त्येयेत्वदाख्यांप्रचक्षते ॥८७॥ स्मायंस्मायंजगौविप्रोमौलिमांदोलयन्मुहुः ॥ हृद्ये
वबहुशोहृष्टःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ ८८ ॥ अहोभाग्योदयश्चास्यअहोनैर्मल्यमस्यवै ॥ यदेनमनिशंध्यायेद्ध्येयोविश्वेश्वरोऽखिलैः ॥ ८९ ॥ अहोउदर्के
एतस्यनकैश्चित्प्रतिपद्यते ॥ अस्माकमपियद्दूरमदवीयस्तदस्ययत् ॥ १९० ॥ हृद्यालोच्येतिविप्रोथवर्णयित्वाक्षितीश्वरम् ॥ आविश्चकारतत्सर्वंयत्स
माधावलोकयत् ॥ ९१ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ राजंस्तवाद्यफलितोमनोरथमहाद्रुमः ॥ अनेनैवशरीरेणत्वंगंतासिपरंपदम् ॥ ९२ ॥ यथाविश्वे
श्वरोनित्यंत्वामेवहृदिशीलयेत् ॥ तथास्मदादीनपिनद्विजांस्तत्पादलोचनान् ॥ ९३ ॥ कृतलिंगप्रतिष्ठंत्वांसप्तमेह्यद्यवासरात् ॥ दिव्यंविमानमागत्यने
तुमेष्यतिशांभवम् ॥ ९४ ॥ राजंस्त्वंवेत्सिकस्यायंविपाकःसुकृतस्यते ॥ वाराणस्याःपुरःसम्यक्सेवनादित्यवैम्यहम् ॥ ९५ ॥ एकमप्यत्रयःपायाद्वारा
णस्यांस्थितंजनम् ॥ तस्याप्येवंविपाकोस्तिदेहांतेराजसत्तम ॥ ९६ ॥ इतिश्रुत्वासराजर्षिर्दिवोदासःप्रतापवान् ॥ ब्राह्मणायसशिष्यायप्रादात्प्रीतोभिवां
छितम् ॥९७॥ अथसंप्रीणितंविप्रंप्रणम्यचमुहुर्मुहुः॥प्रोवाचराजासंहृष्टस्तारितोस्मिभवार्णवात् ॥९८॥ ब्राह्मणोपिप्रहृष्टात्मापरिपूर्णमनोरथः ॥ समापृ
च्छ्यमहीनाथंस्वेष्टंदेशंजगामह॥९९॥विलोक्यकाशींपरितोमायाद्विजवपुर्हरिः॥भूयोभूयोविचार्यापिकिमत्रातीवपावनम्॥२००॥ स्थानंयच्चाहमध्यास्य
निजभक्तानशेषतः ॥ नेष्यामिपरमंधामविश्वेशानुग्रहात्परात्॥१॥संप्रधार्येतिभगवान्दृष्ट्वापांचनदंह्रदम् ॥ तत्रकृत्वाविधिस्नानंततस्तत्रैवसंस्थितः ॥२॥

पदमितिशेषः ॥ उदर्कइतिवाविशेष्यते ॥ यद्यस्मात् ॥ १९० ॥ वर्णयित्वास्तुत्वा ॥ ९१ ॥ तच्छब्दार्थमेवदर्शयति ॥ राजन्निति ॥ गंतासिगमिष्यसीत्यर्थः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ विपाकः
फलम् ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ संप्रीणितंसंतोषितम् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ भूयइति ॥ भूयोभूयोवक्ष्यमाणंविचार्यपश्चादितिसंप्रधार्यतत्रैवसंस्थितइतिसार्धद्वयस्यान्वयः ॥ २०० ॥ १ ॥ २ ॥

मंक्षुद्रुतम्॥यदाहामरः ॥ सद्योद्राङ्मंक्षुसपदिद्रुतमिति ॥३॥ प्रकृतीर्मंत्रिणः ॥४॥ अध्यक्षान्विशिनष्टि ॥ कोशेति ॥ देशितानादिष्टान्नियोजितानित्यर्थः॥सर्वान्प्रोवाचेत्यतःप्राक्तनानांद्वितीयांतानां
पदानामाहूयेत्यनेनसम्बन्धः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पुनःकाशीमगादितिविष्णुवाक्यात्काशींत्यक्त्वातत्पूर्वदिग्भागेगोमतीतीरेसपरिवारोगतस्तत्रपुत्रंराज्येअभिषिच्यलिंगस्थापनद्वारारुद्रंप्रसा

प्रतीक्षमाणोलक्ष्मीशोमंक्षुत्र्यक्षसमागमम् ॥ तार्क्ष्यंप्रस्थापयांचक्रेराजवृत्तांतवेदिनम् ॥ ३ ॥ दिवोदासोपिराजेंद्रोविप्रेंद्रंपरिवर्णयन् ॥ आहूयप्रकृतीः
सर्वाःसामात्यान्मंडलेश्वरान् ॥ ४ ॥ अध्यक्षानपिसर्वांश्चकोशाश्वेभादिदेशितान् ॥ पुत्रान्पंचशतंप्राग्र्यंसुतंचसमरंजयम् ॥ ५ ॥ पुरोहितंप्रतीहारमृ
त्विजोगणकान्द्विजान् ॥ सामंतान्राजपुत्रांश्चसूपकारांश्चिकित्सकान् ॥ ६ ॥ वैदेशिकानपिबहून्नानाकार्यसमागतान् ॥ सांतःपुरांचमहिषींवृद्धगो
पालबालकान् ॥ ७ ॥ सर्वान्प्रोवाचहृष्टात्माप्रबद्धकरसंपुटः ॥ यथासब्राह्मणःप्राहदिनसप्तावधिस्थितिम् ॥ ८ ॥ आश्चर्यंतेषुशृण्वत्सुवि
षण्णवदनेषुच ॥ स्वयंराजगृहंनीत्वाकुमारंसमरंजयम् ॥ ९ ॥ अभिषिच्यमहाबुद्धिःपौराञ्जानपदानपि ॥ प्रसादीकृत्यपुण्यात्मापुनःकाशी
मगान्नृपः ॥ २१० ॥ आगत्यकाशींमेधावीसभूपालोरिपुंजयः ॥ प्रासादंकारयामासस्वर्धुन्याःपश्चिमेतटे ॥ ११ ॥ रिपून्प्रमथ्यसमरेयावतीश्रीरुपा
र्जिता ॥ तावत्यासहिभूपालःशिवालयमचीक्लृपत् ॥ १२ ॥ भूपाललक्ष्मीरखिलायत्तत्रविनियोजिता ॥ भूपालश्रीरितिख्याताततःसाभूरभूच्छुभा ॥
॥ १३ ॥ दिवोदासेश्वरंलिंगंप्रतिष्ठाप्यरिपुंजयः ॥ कृतकृत्यमिवात्मानममन्यतनरेश्वरः ॥ १४ ॥ अथैकस्मिन्दिनेराजाताल्लिंगंविधिपूर्वकम् ॥
समभ्यर्च्यनमस्कृत्ययावत्तुष्टावतुष्टिदम् ॥ १५ ॥ तावन्नभोंगणादाशुदिव्यंयानमवातरत् ॥ पार्षदैःपरितःकीर्णंशूलखट्वांगपाणिभिः ॥ १६ ॥ अत्यादि
त्याग्नितेजोभिर्भालनेत्रैःकपर्दिभिः ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशैरंगैर्दीप्तनभोंगणैः ॥ १७ ॥ विभूषाहिफणारत्नज्योतिःपूजितविग्रहैः ॥ नित्यप्रकाशसं
त्रस्ततमःश्रितशिरोधरैः ॥ १८ ॥

दयितुमागतः ॥ तथाचोक्तंहरिवंशे ॥ विषयांतेपुरींरम्यांगोमत्यांसन्यवेशयादिति ॥ २१० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ यानंविशिनष्टि ॥ पार्षदैरिति ॥ पार्षदान्विशिनष्टि
शूलेत्यादिसार्धद्वयेन ॥ खट्वांगमायुधविशेषः ॥ १६ ॥ अतिअतिक्रांतमादित्याग्नितेजोयैस्तेतथातैरत्यादित्याग्नितेजोभिः ॥ १७ ॥ नित्येति ॥ नित्यप्रकाशेनस्वप्रकाशेनसंत्रस्तैस्तमोभिराश्रि

ताशिरोधराग्रीवायेषांतेतथातैर्नीलकण्ठैरित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २२० ॥ २१ ॥ दिवंकैलासम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २२९ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्द
कृतायांकाशीखण्डटीकायामष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकोनषष्टिकेऽध्यायेश्रीमदानन्दकानने ॥ पंचानांसरितांपुण्यःप्रादुर्भावोनिरूप्यते ॥ १ ॥ अग्रिमंप्रष्टुंस्कन्दंप्रोत्साह

चामरव्यग्रहस्ताग्ररुद्रकन्याशतावृतम् ॥ अथपारिषदैराजादिव्यस्रगनुलेपनैः ॥१९॥ दिव्यैर्दुकूलनेपथ्यैरलंचक्रेमुदान्वितैः ॥ त्रिनेत्रीकृतसद्भालंश्यामी
कृतशिरोधरम् ॥ २२० ॥ सुगौरीकृतसर्वांगंकपर्दीकृतमौलिजम् ॥ चतुर्भुजीकृततनुंभूषणीकृतपन्नगम् ॥ २१ ॥ चंद्रार्धीकृतमूर्धानंनिन्युस्तंपार्षदा
दिवम् ॥ २२ ॥ तदाप्रभृतितत्तीर्थंभूपालश्रीरितिश्रुतम् ॥ तत्रश्राद्धादिकंकृत्वादानंदत्त्वास्वशक्तितः ॥ २३ ॥ दिवोदासेश्वरंदृष्ट्वासमभ्यर्च्यचभक्तितः ॥
राज्ञश्चाख्यायिकांश्रुत्वाननरोगर्भमाविशेत् ॥ २४ ॥ आख्यानमेतन्नृपतेर्दिवोदासस्यपावनम् ॥ पठित्वापाठयित्वापिनरःपापैःप्रमुच्यते ॥ २५ ॥
दिवोदासशुभाख्यानंश्रुत्वायःसमरंविशेत् ॥ नजातुजायतेतस्यभयंवैरिकृतंक्वचित् ॥ २६ ॥ दिवोदासकथापुण्यामहोत्पातनिकृंतनी ॥ पठनीयाप्रयत्ने
नसर्वविघ्नोपशांतये ॥ २७ ॥ नावृष्टिर्जायतेतत्रनाकालमरणाद्भयम् ॥ दैवोदासीकथायत्रसर्वपातकनाशिनी ॥ २८ ॥ अस्याख्यानस्यपठनाद्विष्णो
रिवमनोरथाः ॥ संपूर्णतांगमिष्यंतिशंभोश्चिंतितकारिणः ॥२२९॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्द्धेदिवो
दासनिर्वाणप्राप्तिर्नामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५८॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ सर्वज्ञहृदयानंदगौरीचुंबितमूर्धज ॥ तारकांतकषड्वक्रतारिणेभद्रकारिणे ॥
॥ १ ॥ सर्वज्ञाननिधेतुभ्यंनमःसर्वज्ञसूनवे ॥ सर्वथाजितमारायकुमारायमहात्मने ॥२॥ कामारिमर्धनारीशंवीक्ष्यकामकृतंकिल ॥ योजिगायकुमारो
पिमारंतस्मैनमोस्तुते ॥ ३ ॥ यदुक्तंभवतास्कंदमायाद्विजवपुर्हरिः ॥ काश्यांपंचनदंतीर्थमध्यासातीवपावनम् ॥ ४ ॥ भूर्भुवःस्वःप्रदेशेषुकाशीपरम
पावनम् ॥ तत्रापिहरिणाज्ञायितीर्थंपंचनदंपरम् ॥ ५ ॥ कुतःपंचनदंनामतस्यतीर्थस्यषण्मुख ॥ कुतश्चसर्वतीर्थेभ्यस्तदासीत्पावनंपरम् ॥ ६ ॥ कथं
चभगवान्विष्णुरंतरात्माजगत्पतिः ॥ सर्वेषांजगतांपाताकर्ताहर्ताचलीलया ॥ ७ ॥ अरूपोरूपमापन्नोह्यव्यक्तोव्यक्ततांगतः ॥ निराकारोपिसाकारो
निष्प्रपंचःप्रपंचभाक् ॥ ८ ॥ अजन्मानेकजन्माचत्वनामास्फुटनामभृत् ॥ निरालंबोऽखिलालंबोनिर्गुणोपिगुणास्पदम् ॥ ९ ॥ अहृषीकोहृषीकेशो
प्यनंघ्रिरपिसर्वगः ॥ उपसंहृत्यरूपंस्वंसर्वव्यापीजनार्दनः ॥ १० ॥

यन्स्तौति ॥ सर्वज्ञेति ॥ तारितुंशीलमस्यास्तीतितारीतस्मै ॥ १ ॥ २॥३॥ अध्यासअधिअधिष्ठायआसस्थितवानित्यर्थः ॥४॥५॥६॥७॥ आपन्नइत्यत्रविसंधिरार्षः ॥८॥९॥ अहृषीकइंद्रियरहितो

थचहृषीकेशइंद्रियाणांप्रवर्तकः ॥ अपाणिपादोजवनोग्रहीतापश्यत्यचक्षुःसशृणोत्यकर्णइत्यादिश्रुतेः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ऊर्जेकार्तिके ॥
॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ रूपंसौंदर्यंलावण्यमंगसौष्ठवंतच्छालिनी ॥ २० ॥ परःश्रीकृष्णःसपितृत्वेनवर्ततेयस्यसपरीकामस्तेनक्षुब्धंक्षुभितंमुनेर्मनोबभूवेतिशेषः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
मुनीनांमननशीलानांमानसंयत्तत्पश्चादपिमृदुकोमलमित्यन्वयः ॥ प्रायोग्रहणंदुर्वासःप्रभृतीनांव्यावृत्त्यर्थम् ॥ स्वभावात्क्षमिणांमृदुइतिक्वचित्पाठः ॥ स्वरूपेणैवस्वभावेनैव ॥ तथाचोर्वशीवचनम् ॥

स्थितःसर्वात्मभावेनतीर्थेपंचनदेपरे ॥ एतदाख्याहिषड्वक्त्रपंचवक्त्राद्यथाश्रुतम् ॥११॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कथयामिकथामेतांनमस्कृत्यमहेश्वरम् ॥
सर्वाघौघप्रशमनींसर्वश्रेयोविधायिनीम् ॥ १२ ॥ यथापंचनदंतीर्थंकाश्यांप्रथितिमागतम् ॥ यन्नामग्रहणादेवपापंयातिसहस्रधा ॥ १३ ॥ प्रयागो
पिचतीर्थेशोयत्रसाक्षात्स्वयंस्थितः ॥ पापिनांपापसंघातंप्रसह्यनिजतेजसा ॥ १४ ॥ हरंतिसर्वतीर्थानिप्रयागस्यबलेनहि ॥ तानिसर्वाणितीर्थानिमाघे
मकरगेरवौ ॥ १५ ॥ प्रत्यब्दंनिर्मलानिस्युस्तीर्थराजसमागमात् ॥ प्रयागश्चापितीर्थेंद्रःसर्वतीर्थार्पितंमलम् ॥ १६ ॥ महाघिनांमहाघंचहरेत्पांचनदाद्ब
लात् ॥ यंसंचयतिपापौघमावर्षंतीर्थनायकः ॥ तमेकमज्जनादूर्जेत्यजेत्पंचनदेध्रुवम् ॥ १७ ॥ यथापंचनदोत्पत्तिस्तथाचकथयाम्यहम् ॥ निशामयम
हाभागमित्रावरुणनंदन ॥ १८ ॥ पुरावेदशिरानाममुनिरासीन्महातपाः ॥ भृगुवंशसमुत्पन्नोमूर्तोवेदइवापरः ॥ १९ ॥ तपस्यतस्तस्यमुनेःपुरोदृग्गो
चरंगता ॥ शुचिरप्सरसांश्रेष्ठारूपलावण्यशालिनी ॥ २० ॥ तस्यादर्शनमात्रेणपरिक्षुब्धंमुनेर्मनः ॥ चस्कंदससमुनिस्तूर्णंसाथभीतावराप्सराः ॥ २१ ॥
दूरादेवनमस्कृत्यतमृषिंसाभ्यभाषत ॥ अतीववेपमानांगीशुचिस्तच्छापभीतितः ॥ २२ ॥ नापराध्नोम्यहंकिंचिन्महोग्रतपसांनिधे ॥ क्षंतव्यंमेक्षमाधार
क्षमारूपास्तपस्विनः ॥ २३ ॥ मुनीनांमानसंप्रायोयत्पश्चादपितन्मृदु ॥ स्त्रियःकठोरहृदयाःस्वरूपेणैवसत्तम ॥ २४ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्याःशुचे
रप्सरसोमुनिः ॥ विवेकसेतुनास्तंभीन्महारोषनदीरयम् ॥ २५ ॥ उवाचचप्रसन्नात्माशुचेशुचिरसिध्रुवम् ॥ नमेऽल्पोपिहिदोषोत्रनतेदोषोस्तिसुंदरि ॥
॥ २६ ॥ वह्निस्वरूपाललनानवनीतसमःपुमान् ॥ अनभिज्ञावदंतीतिविचारान्महदंतरम् ॥ २७ ॥ स्निह्येदुद्धृतसारोपिवह्नेःसंस्पर्शमाप्यवै ॥ चित्रं
स्त्र्याख्यासमादानात्पुमान्स्निह्यातिदूरतः ॥ २८ ॥ अतःशुचेनभेतव्यंत्वयाशुचिमनोगते ॥ अतर्कितोपस्थितयात्वयाचस्खलितंमया ॥ २९ ॥

क्वापिसख्यंनवैस्त्रीणांवृकाणांहृदयंयथेत्यादि ॥ २४ ॥ विवेकसेतुनाआत्मानात्मविवेकधृत्यामहान्योरोषएवनदीतस्यारयंवेगमस्तंभीत्स्तंभितवानित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ नवनीतसमःप्रथमो
द्धृतघृततुल्यः ॥ इतिउदाहरणमितिशेषः ॥ अनभिज्ञत्वेहेतुमाह ॥ विचारादिति ॥ अंतरमसाम्यं दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोरितिशेषः ॥ २७ ॥ साम्याभावमेवाह ॥ स्निह्येदिति ॥ उद्धृतश्चासौसारश्चेति
उद्धृतसारोघृतम् ॥ स्त्रीइतिआख्यायस्यपदार्थस्यसस्त्र्याख्यस्तस्यासमादानादसंस्पर्शादित्यर्थः ॥ स्त्रीनामग्रहणादितिवा ॥ २८ ॥ शुचिःपवित्रामनोगतिरंतःकरणवृत्तिर्यस्याःसातथातस्याः

संबोधनंहेशुचिमनोगते ॥ रुचिमनोगतेइतिकचित् ॥ तत्रापिसएवार्थः ॥ नभेत्तव्यमित्यत्रहेतुंवदन्शुचिमनोगतत्वमेवाह ॥ अतर्कितोपस्थितयात्वयाचस्खलितंमयेति ॥ अतर्कितोपस्थितत्वं
नाममदर्शनादस्यक्षोभोजायतामित्यननुसंधायागतत्वम् ॥ यच्चस्खलेइतिकाचित्पाठः ॥ यद्यस्माच्चस्खलेस्खलितंक्षरितमितियावत् ॥ रेतइतिशेषः ॥ २९ ॥ कोपरयएवारिस्तस्मात्कोपरयादरेः ॥
कथंभूतात् ॥ क्षणेनांधीकरोतीतिक्षणांधीकरणस्तस्मात् ॥ ३० ॥ सुकृच्छ्रतःसुकष्टात् ॥ पुष्पवंतयोश्चंद्रसूर्ययोः ॥ ३१ ॥ अर्थानांपुरुषार्थानांपरिजृंभणंपरिस्फुरणंप्राप्तिरित्यर्थः ॥ उत्सेधोवर्ध
नम् ॥ ३२ ॥ ननुक्रोधाद्धर्मादीनामभावेपिव्यादिविषयःकामोभविष्यतितत्राह ॥ अमर्षइति ॥ अमर्षेक्रोधे ॥ मनःकर्मभूतम् ॥ मनोभूःकामः ॥ उच्चैःसर्वग्रासे ॥ ३३ ॥ शांतितरोःशांतिवृक्षस्य॥

स्खलनान्नतथाहानिरकामात्तपसोमुने: ॥ यथाक्षणांधीकरणाद्धानिःकोपरयादरेः ॥ ३० ॥ कोपात्तपःक्षयंयातिसंचितंयत्सुकृच्छ्रतः ॥ यथाभ्रपटलं
प्राप्यप्रकाशःपुष्पवंतयोः ॥ ३१ ॥ अनर्थकारिणःक्रोधात्कार्थानांपरिजृंभणम् ॥ क्ववाखलजनोत्सेधात्साधूनांपरिवर्धनम् ॥ ३२ ॥ अमर्षेकर्षतिमनो
मनोभूसंभवःकुतः ॥ विधुंतुदेतुदत्युच्चैर्विधुंकुत्रास्तिकौमुदी ॥ ३३ ॥ ज्वलतोरोषदावाग्नेःक्ववाशांतितरोःस्थितिः ॥ दृष्टाकेनापिकिंक्वापिसिंहात्कलभसु
स्थता ॥ ३४ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनप्रतीपःप्रतिघातुकः ॥ चतुर्वर्गस्यदेहस्यपरिहेयोविपश्चिता ॥ ३५ ॥ इदानींशृणुकल्याणिकर्तव्यंयत्त्वयाशुचे ॥
अमोघबीजाहिवयंतद्बीजमुररीकुरु ॥ ३६ ॥ एतस्मिन्रक्षितेवीर्येपरिस्कन्नेत्वदीक्षणात् ॥ त्वयातवभवित्रेकंकन्यारत्नंमहाशुचि ॥ ३७ ॥ इत्युक्ताते
नमुनिनापुनर्जातेवसाप्सराः ॥ महाप्रसादइत्युक्तामुनेःशुक्रमजीगिलत् ॥ ३८ ॥ अथकालेनदिव्यस्त्रीकन्यारत्नमजीजनत् ॥ अतीवनयनानंदिनिधानं
रूपसंपदाम् ॥ ३९ ॥ तस्यैववेदशिरसआश्रमेतांनिधायसा ॥ शुचिरप्सरसांश्रेष्ठाजगामचयथेप्सितम् ॥ ४० ॥ तांचवेदशिराःकन्यांस्नेहेनसमवर्धयत् ॥
क्षीरेणस्वाश्रमस्थायाहरिण्याहरिणीक्षणाम् ॥ ४१ ॥ मुनिर्नामददौतस्यैधूतपापेतिचार्थवत् ॥ यन्नामोच्चारणेनापिकंपतेपातकावली ॥ ४२ ॥ सर्वलक्षणशो
भाढ्यांसर्वावयवसुंदरीम् ॥ मुनिस्तत्याजनोत्संगात्क्षणमात्रमपिकचित् ॥ ४३ ॥ दिनेदिनेवर्धमानांतांपश्यन्मुमुदेभृशम् ॥ क्षीरनीरधिवद्रम्यांनिशिचां
द्रमसींकलाम् ॥ ४४ ॥ अथाष्टवार्षिकींदृष्ट्वातांकन्यांसमुनीश्वरः ॥ कस्मैदेयेतिसंचिंत्यतामेवसमपृच्छत ॥ ४५ ॥ ॥ वेदशिराउवाच ॥ ॥ अयिपुत्रि
महाभागेधूतपापेशुभेक्षणे ॥ कस्मैदद्यांवरायत्वांत्वमेवाख्याहितंवरम् ॥ ४६ ॥ अतिस्नेहार्द्रचित्तस्यजनेतुश्चेतिभाषितम् ॥ निशम्यधूतपापासाप्रोवाच
विनतानना ॥ ४७ ॥ ॥ धूतपापोवाच ॥ ॥ जनेतर्यद्यहंदेयासुंदरायवरायते ॥ तदातस्मैप्रयच्छत्वंयमहंकथयामिते ॥ ४८ ॥ तुभ्यंचरोचतेतातशृणो
त्ववहितोभवान् ॥ सर्वेभ्योतिपवित्रोयोयःसर्वेषांनमस्कृतः ॥ ४९ ॥

कलभोहस्तिशावकः ॥ अत्यंतास्वास्थ्यप्रतिपादनायकलभशब्दप्रयोगः ॥ ३४ ॥ प्रतीपःप्रतिकूलः ॥ प्रतिघइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ प्रतिघातुकःप्रतिनाशकः ॥ चतुर्वर्गस्यदेहस्यचतुर्वर्गशरीरस्ये
त्यर्थः ॥ चत्वारोवर्गाधर्मादयोयस्मात्तस्यदेहस्येतिवा ॥ परिहेयःक्रोधइतिशेषः ॥ ३५ ॥ उररीकुरुस्वीकुरुजठरेधारयेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ भवितृभविष्यति ॥ ३७ ॥ अजीगिलद्गिलितवती ॥ ३८ ॥
॥ ३९ ॥ यथेप्सितंयथारुचिजगाम ॥ त्रिदशालयमितिकचित् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ नाम्नोर्थवत्त्वमेवदर्शयति ॥ यन्नामेति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥५०॥५१॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ गरिम्णागरिष्ठत्वेन ॥५६॥५७॥५८॥५९॥ पण्यतेव्यवह्रियतेऽनेनेतिपणंद्रविणंतेनसक्रय्यःक्रेतव्यः प्राप्यइत्यर्थः॥ सुतीर्थमेवविपणिःपण्यवीथिकात
स्याम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ क्षेत्रेऽविमुक्ते ॥ परमपावनइतिविशेषणात् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ धाराअविच्छिन्नेनपतमानाआसाराःसीकरायासुतास्तथातासु ॥ ६७ ॥ आसारशीकरैर

सर्वेयमभिलष्यंतियस्मात्सर्वसुखोदयः ॥ कदाचिद्योननश्येतयःसदैवानुवर्तते ॥ ५० ॥ इहामुत्रापियोरक्षेन्महापदुदयाद्ध्रुवम् ॥ सर्वेमनोरथायस्मात्प
रिपूर्णाभवंतिहि ॥ ५१ ॥ दिनेदिनेचसौभाग्यंवर्धतेयस्यसन्निधौ ॥ नैरंतर्येणयत्सेवांकुर्वतोनभयंक्वचित् ॥ ५२ ॥ यन्नामग्रहणादेवकेपिबाधांनकुर्वते ॥
यदाधारेणतिष्ठंतिभुवनानिचतुर्दश ॥ ५३ ॥ एवमाद्यागुणायस्यवरस्यवरचेष्टितम् ॥ तस्मैप्रयच्छमांतातममतेपीहशर्मणे ॥ ५४ ॥ एतच्छ्रुत्वापि
तातस्याभृशंमुदमवापह ॥ धन्योस्मिधन्यामेपूर्वेयेषामेषासुतान्वये ॥ ५५ ॥ ध्रुवाहिधूतपापासौयस्याईदृग्विधामतिः ॥ ईदृग्विधैर्गुणगणैर्गरिम्णाको
त्रवैभवेत् ॥ ५६ ॥ अथवासकथंलभ्योविनापुण्यभरोदयम् ॥ इतिक्षणंसमाधायमनःसमुनिपुंगवः ॥ ५७ ॥ ज्ञानेनतंसमालोच्यवरमीदृग्गुणोदयम् ॥
धन्यांकन्यांबभाषेथशृणुवत्सेशुभैषिणि ॥ ५८ ॥ ॥ पितोवाच ॥ ॥ वरस्ययेत्वयाप्रोक्तागुणाएतेविचक्षणे ॥ एषांगुणानामाधारोवरोस्तीतिविनि
श्चितम् ॥ ५९ ॥ परंससुखलभ्योनानितरांसुभगाकृतिः ॥ तपःपणेनसक्रय्यःसुतीर्थविपणौक्वचित् ॥ ६० ॥ नार्थभारैःससुलभोनकौलीन्येनकन्यके ॥
नवेदशास्त्राभ्यसनैर्नचैश्वर्यबलेनवै ॥ ६१ ॥ नसौंदर्येणवपुषानबुद्ध्यानपराक्रमैः ॥ एकयैवमनःशुद्ध्याकरणानांजयेनच ॥ ६२ ॥ महातपः
सहायेनदमदानदयायुजा ॥ लभ्यतेसमहाप्राज्ञोनान्यथासदृशःपतिः ॥ ६३ ॥ इतिश्रुत्वाथसाकन्यापितरंप्रणिपत्यच ॥ अनुज्ञांप्रार्थयामासतपसेकृत
निश्चया ॥ ६४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कृतानुज्ञाजनेत्रासाक्षेत्रेपरमपावने ॥ तपस्ततापपरमंयदसाध्यंतपस्विभिः ॥ ६५ ॥ क्वसाबालातिमृद्वंगी
क्वचतत्तादृशंतपः ॥ कठोरवर्ष्मसंसाध्यमहोसच्चेतसोधृतिः ॥ ६६ ॥ धारासारासुवर्षासुमहावातवतीष्वलम् ॥ शिलासुसावकाशासुसाबह्वीरनय
न्निशाः ॥ ६७ ॥ श्रुत्वागर्जरवंघोरंदृष्ट्वाविद्युच्चमत्कृतीः ॥ आसारसीकरैःक्लिन्नानचकंपेमनाक्चसा ॥ ६८ ॥ तडित्स्फुरंतीत्वसकृत्तमिस्रासुतपोवने ॥
यातायातंकरोतीवद्रष्टुंतत्तपसःस्थितिम् ॥६९॥ तपर्तुरेवसाक्षाच्चकुमारीकैतवात्किल॥पंचाग्नीन्परिधायात्रतपस्यतितपोवने॥७०॥ जलाभिलाषिणीबा
लानमनागपिसापिबत्॥कुशाग्रतोयपृषतंपंचाग्निपरितापिता॥७१॥रोमांचकंचुकवतीवेपमानतनुच्छदा॥पर्यक्षिपत्क्षपाःक्षामातपसाहैमनीश्वसा ॥७२॥

विच्छिन्नपतमानांबुकणैः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ तपर्तुर्ग्रीष्मऋतुः ॥ कैतवंव्याजम् ॥ ७० ॥ मनागपिईषदपिकदाचिदपीत्यर्थः ॥ तपोवधीतिवापाठः ॥ पृषतंबिंदुम् ॥ ७१ ॥ रोमांचेति ॥
साधूतपापाहैमनीर्हेमन्तऋतुसम्बंधिनीर्निशाःपर्यक्षिपत्सर्वतोभावेनक्षपयामास ॥ कथंभूता ॥ रोमांचएवकंचुकःस्तनपट्टिकातद्वती ॥ वेपमानंकंपमानंतनुच्छदंत्वगिंद्रियंयस्याःसातथा ॥ तपसाक्षामा

कृशा ॥ ७२ ॥ निशीथिनीष्विति ॥ साधूतपापासारसैःपुष्करैरद्यकेयंपद्मिनीसमुदपद्यतेतिमेनइत्यन्वयः ॥ किंकुर्वती ॥ शिशिरेशिशिरतौंनिशीथिनीषुरात्रिषुसारसंरसंसारभूतंसम्यग्रसंतपोविषयं
धर्मविषयंवा ॥ सारसानामयंसारसस्तंरसंवाश्रयंतीआश्रयंतीसेवमानेतियावत् ॥ पुष्कराह्वाहिशिशिरतौंरजन्यांशिशिरभवंरसंसेवंतेइतिहिप्रसिद्धम् ॥ ७३ ॥ मनस्विनामिति ॥ मनस्विनांप्रशस्तमनसां
मुनीनामपिमनोमधौवसंतेरागतामनुरागतांसृजतेसृजतिगृह्णातीत्यर्थः ॥ तदित्यव्ययंषष्ठ्यर्थे ॥ तत्तस्याःधूतपापायामनोगतोरागओष्ठपल्लवादोष्ठपल्लवद्वाराबहिर्निर्गतोमाकन्दपल्लवैराम्रपल्लवैर्जह्रेहृतो
गृहीतः ॥ एतेनांतर्बहीरागाभावेनमुनिभ्योप्यधिकातस्यास्तपश्चर्येतिध्वनितम् ॥ ७४ ॥ वसन्तइति ॥ साबालाधूतपापावसंतेमधौवनेनिवसंतीकोकिलाकाकलीरवंपिकायामधुरध्वनिंश्रुत्वापितपसित
पोविषयेमनश्चक्रेकृतवतीत्यर्थः ॥ ७५ ॥ बंधुजीवेबन्धूके ॥ कलहंसेकादंबे ॥ कलागतीर्विलासरूपागतीः ॥ ७६ ॥ अपास्तेति ॥ विरुद्धालंकारोयम् ॥ क्षुद्बोधनिरासायभोगिनांसर्पाणांवृत्तिमा

निशीथिनीषुशिशिरेश्रयंतीसारसंरसम् ॥ मेनेसासारसैःकेयमुद्यताद्येतिपाझिनी ॥ ७३ ॥ मनस्विनामपिमनोरागतांसृजतेमधौ ॥ तदोष्ठपल्लवाद्रागो
जह्रेमाकंदपल्लवैः ॥ ७४ ॥ वसंतेनिवसंतीसावनेबालाचलंमनः ॥ चक्रेतपस्यपिश्रुत्वाकोकिलाकाकलीरवम् ॥ ७५ ॥ बंधुजीवेऽधररुचिंकलहंसे
कलागतीः ॥ निक्षेपमिवसाक्षिप्वाशरद्यासीत्तपोरता ॥ ७६ ॥ अपास्तभोगसंपर्काभोगिनांवृत्तिमाश्रिता ॥ क्षुदुद्बोधनिरोधायधूतपापातपस्विनी ॥
॥ ७७ ॥ शाणेनमणिवल्लीढाकृशाप्यायादनर्घताम् ॥ तथापितपसाक्षामादिदीपेतत्तनुस्तराम् ॥ ७८ ॥ निरीक्ष्यतांतपस्यंतींविधिःसंशुद्धमानसाम् ॥
उपेत्योवाचसुप्रज्ञेप्रसन्नोस्मिवरंवृणु ॥ ७९ ॥ साचतुर्वक्त्रमालोक्यहंसयानोपरिस्थितम् ॥ प्रणम्यप्रांजलिःप्रीताप्रोवाचाथप्रजापतिम् ॥ ८० ॥ ॥
धूतपापोवाच ॥ ॥ पितामहवरोमह्यंयदिदेयोवरप्रद ॥ सर्वेभ्यःपावनेभ्योपिकुरुमामतिपावनीम् ॥ ८१ ॥ स्रष्टातादिष्टमाकर्ण्यनितरांतुष्टमानसः ॥
प्रत्युवाचाथतांबालांविमलांविमलैषिणीम् ॥ ८२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ धूतपापेपवित्राणियानिसंत्यत्रसर्वतः ॥ तेभ्यःपवित्रमतुलंत्वमेधिवरतो
मम ॥ ८३ ॥ तिस्रःकोट्योऽर्धकोटीचसंतितीर्थानिकन्यके ॥ दिविभुव्यंतरिक्षेचपावनान्युत्तरोत्तरम् ॥ ८४ ॥ तानिसर्वाणितीर्थानित्वत्तनौप्र
तिलोमवै ॥ वसंतुममवाक्येनभवसर्वातिपावनी ॥ ८५ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधेवेधाःसापिनिर्धूतकल्मषा ॥ धूतपापोटजंप्राप्ताथोवेदशिरसःपितुः ॥ ८६ ॥

स्थिताआसीदितिपूर्वक्रियायाअनुषंगः ॥ ७७ ॥ शाणेनशणसूत्रमयेनवस्त्रेणलीढाआच्छन्नाकृशातन्वीशाणेनलीढापीत्येवंवान्वयः ॥ अनर्घताममूल्यतामायादागतवतीमणिवत् ॥ यथाउत्कृष्टो
मणिःकुत्सितवस्त्रादिनाछन्नोऽतिसूक्ष्मोमलिनवस्त्रादिनाछन्नोपिवाऽनर्घतामायातितद्वदित्यर्थः ॥ तथेतिवाक्यान्तरे ॥ तस्यास्तनुःशरीरंदिदीपेतरामतिशयेनदीप्तिंचकारेत्यर्थः ॥ अथवाशाणेनमणिवर्ष
णपाषाणेनलीढाघर्षिताअतएवकृशापिमणिव्यक्तिर्यथाऽनर्घतामत्यन्तप्रकाशतामायातितथातपसाक्षामापितत्तनुस्तस्यास्तनुर्दिदीपेतरामतिशयेनदीप्तिंचकारेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥
विमलंनिर्मलमेष्टुंशीलंयस्याःसाविमलैषिणीताम् ॥ ८२ ॥ एधिभव ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ अथोनन्तरंपितुरुटजंपर्णशालांलक्ष्मीनृसिंहसमीपस्थांप्राप्तेत्यर्थः ॥ ८६ ॥

---

१ सरसइदंसारसं, २संजलम्–अर्थात् सरोवरजलंश्रयन्तीसेवमानासतीत्यर्थः ।

उटजाजिरेपर्णशालांगणे ॥ आकृष्टआकर्षितोवशीकृतइतियावत् ॥ ८७ ॥ रहोग्राम्यधर्मम् ॥ रतिमितिवापाठः ॥ ८८ ॥ नज्ञातंनामयस्यतेनधर्मेणइत्येवंप्रकारेणासकृत्प्रार्थिता ॥
असकृत्प्रार्थनेहेतुमाह ॥ यतोग्रहःआग्रहःकामावेशइत्यर्थः ॥ ८९ ॥ पितुःकन्यादातृत्वेश्रुतिंप्रमाणयति ॥ पित्रिति ॥ यद्यस्मात् ॥ ९० ॥ गौरवाद्गुरुत्वाद्धलवत्तरत्वा

कदाचित्तांसमालोक्यखेलंतीमुटजाजिरे ॥ धर्मस्तत्तपसाकृष्टःप्रार्थयामासकन्यकाम् ॥ ८७ ॥ ॥धर्मउवाच ॥ ॥ पृथुश्रोणिविशालाक्षिक्षामोदरि
शुभानने ॥ क्रीतःस्वरूपसंपत्त्यात्वयाहंदेहिमेरहः ॥ ८८ ॥ नितरांबाधतेकामस्त्वत्कृतेमांसुलोचने ॥ अज्ञातनाम्नासातेनप्रार्थितेत्यसकृद्ग्रहः ॥ ८९ ॥
उवाचसापितादातातंप्रार्थयसुदुर्मते ॥ पितृप्रदेयायत्कन्याश्रुतिरेषासनातनी ॥ ९० ॥ निशम्येतिवचोधर्मोभाविनोर्थस्यगौरवात् ॥ पुनर्निर्बंधयांचक्रे
ऽपधृतिर्धृतिशालिनीम् ॥ ९१ ॥ ॥ धर्मउवाच ॥ ॥ नप्रार्थयेहंसुभगेपितरंतवसुंदरि ॥ गांधर्वेणविवाहेनकुरुमेत्वंसमीहितम् ॥ ९२ ॥ इतिनिर्बं
धवद्वाक्यंसानिशम्यकुमारिका ॥ पितुःकन्याफलंदित्सुःपुनराहेतितंद्विजम् ॥ ९३ ॥ अरेजडमतेमात्वंपुनर्ब्रूहीतियाह्यतः ॥ इत्युक्तोपिकुमार्या
सनातिष्ठन्मदनातुरः ॥ ९४ ॥ ततःशशापतंबालाप्रबलातपसोबलात् ॥ जडोसिनितरांयस्माज्जलाधारोनदोभव ॥ ९५ ॥ इतिशप्तस्तयासोथतां
शशापक्रुधान्वितः ॥ कठोरहृदयेत्वंतुशिलाभवसुदुर्मते ॥ ९६ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इत्यन्योन्यस्यशापेनमुनेधर्मोनदोऽभवत् ॥ अविमुक्तेमहाक्षे
त्रेख्यातोधर्मनदोमहान् ॥ ९७ ॥ साप्याहपितरंत्रस्तास्वशिलात्वस्यकारणम् ॥ ध्यानेनधर्मंविज्ञायमुनिःकन्यामथाब्रवीत् ॥ ९८ ॥ माभैःपुत्रिकरिष्या
मितवसर्वंशुभोदयम् ॥ तच्छापोनान्यथाभूयाच्चंद्रकांतशिलाभव ॥ ९९ ॥ चंद्रोदयमनुप्राप्यद्रवीभूततनुस्ततः ॥ धुनीभवसुतेसाध्विधूतपापेतिवि
श्रुता ॥ १०० ॥ सचधर्मनदःकन्येतवभर्तासुशोभनः ॥ तैर्गुणैःपरिपूर्णांगोयेगुणाःप्रार्थितास्त्वया ॥ १ ॥ अन्यच्चशृणुसद्बुद्धेममापितपसोबलात् ॥
द्वैरूप्यंभवतोर्भाविप्राकृतंचद्रवंचवै ॥ २ ॥ इत्याश्वास्यपिताकन्यांधूतपापांपरंतप ॥ चंद्रकांतशिलाभूतामनुजग्राहबुद्धिमान् ॥३॥ तदारभ्यमुनेकाश्यां
ख्यातोधर्मनदोह्रदः ॥ धर्मोद्रवस्वरूपेणमहापातकनाशनः ॥ ४ ॥ धुनीचधूतपापासासर्वतीर्थमयीशुभा ॥ हरेन्महाघसंघातान्कूलजानिवपादपान् ॥
॥ ५ ॥ तत्रधर्मनदेतीर्थेधूतपापासमन्विते ॥ यदानस्वर्धुनीतत्रतदाब्रध्नस्तपोव्यधात् ॥ ६ ॥ गभस्तिमालीभगवान्गभस्तीश्वरसन्निधौ ॥ शीलयन्मं
गलांगौरींतपउग्रंचचारह ॥ ७ ॥ नाम्नामयूखादित्यस्यतीर्थेतत्रतपस्यतः ॥ किरणेभ्यःप्रववृतेमहास्वेदोतिखेदतः ॥ ८ ॥ किरणेभ्यःप्रवृत्तायामहास्वे
दस्यसंततिः ॥ ततःसाकिरणानामजातापुण्यातरंगिणी ॥९॥ महापापांधतमसंकिरणाख्यातरंगिणी॥ ध्वंसयेत्स्नानमात्रेणमिलिताधूतपापया ॥११०॥

दित्यर्थः ॥ अपधृतिरपगतधैर्यः ॥ ९१ ॥ गान्धर्वेणकन्यावरयोर्मिथःसमयरूपेण ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ माभैर्माभैषीः ॥ ९९ ॥ धुनीनदी ॥
॥ १०० ॥ १ ॥ प्राकृतंपूर्वरूपम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शीलयन्ध्यायन् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥

सर्वंतीर्थीकृतआत्मायययासातथातयासर्वंतीर्थीकृतात्मना ॥ ११ ॥ एधितावर्धितासंपादितेत्येतत् ॥ अंधतांस्वकार्याक्षमताम् ॥ १२ ॥ किरणोति ॥ किरणाधूतपापेनद्यौतेतस्मिन्धर्मनदेतस्थतुरि
तिशेषः ॥ १३ ॥ दैलीपिनाभगीरथेन ॥ १४ ॥ अत्राविमुक्ते ॥ प्रकीर्तिताइतिक्वचित्पाठः ॥ १५ ॥ नापुरुषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ कोटचंशेनापीत्यन्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥

आदौधर्मनदःपुण्योमिश्रितोधूतपापया ॥ ययाधूतानिपापानिसर्वंतीर्थीकृतात्मना ॥ ११ ॥ ततोपिमिलितागत्यकिरणारविणैधिता ॥ यन्नामस्मरणा
देवमहामोहांधतांव्रजेत् ॥१२॥ किरणाधूतपापेचतस्मिन्धर्मनदेशुभे ॥ स्रवंत्यौपापसंहर्त्र्यौवाराणस्यांशुभद्रवे ॥ १३ ॥ ततोभागीरथीप्राप्तातेनदैली
पिनासह ॥ भागीरथीसमायातायमुनाचसरस्वती ॥ १४ ॥ किरणाधूतपापाचपुण्यतोयासरस्वती ॥ गंगाचयमुनाचैवपंचनद्योत्रकीर्तिताः ॥ १५ ॥
अतःपंचनदंनामतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ तत्राप्लुतोनगृह्णीयाद्देहंनापांचभौतिकम् ॥ १६ ॥ अस्मिन्पंचनदीनांचसंभेदेघौघभेदिनि ॥ स्नानमात्रात्प्र
यात्येवभित्त्वाब्रह्मांडमंडपम् ॥ १७ ॥ तीर्थानिसंतिभूयांसिकाश्यामत्रपदेपदे ॥ नपंचनदतीर्थस्यकोटचंशेनसमान्यपि ॥ १८ ॥ प्रयागेमाघमासे
तुसम्यक्स्नातस्ययत्फलम् ॥ तत्फलंस्याद्दिनैकेनकाश्यांपंचनदेध्रुवम् ॥ १९ ॥ स्नात्वापंचनदेतीर्थेकृत्वाचपितृतर्पणम् ॥ बिंदुमाधवमभ्यर्च्यनभूयो
जन्मभाग्भवेत् ॥ १२० ॥ यावत्संख्यास्तिलादत्ताःपितृभ्योजलतर्पणे ॥ पुण्येपंचनदेतीर्थेतृप्तिःस्यात्तावदाब्दिकी ॥ २१ ॥ श्रद्धयायैःकृतंश्राद्धंती
र्थेपंचनदेशुभे ॥ तेषांपितामहामुक्तानानायोनिगताअपि ॥ २२ ॥ यमलोकेपितृगणैर्गाथेयंपरिगीयते ॥ महिमानंपांचनदंदृष्ट्वाश्राद्धविधानतः ॥२३॥
अस्माकमपिवंश्योत्रकश्चिच्छ्राद्धंकरिष्यति ॥ काश्यांपंचनदंप्राप्ययेनमुच्यामहेवयम् ॥ २४ ॥ इयंगाथाप्रतिदिनंश्राद्धदेवस्यसन्निधौ ॥ पितृभिःपरिगी
येतकाश्यांपंचनदंप्रति ॥ २५ ॥ तत्रपंचनदेतीर्थेयत्किंचिद्दीयतेवसु ॥ कल्पक्षयेपिनभवेत्तस्यपुण्यस्यसंक्षयः ॥२६॥ वंध्यापिवर्षपर्यंतंस्नात्वापंचनदे
ह्रदे ॥ समर्च्यमंगलांगौरींपुत्रंजनयतिध्रुवम् ॥ २७ ॥ जलैःपांचनदैःपुण्यैर्वाससापरिशोधितैः ॥ महाफलमवाप्नोतिस्नपयित्वेष्टदेवताम् ॥ २८ ॥
पंचामृतानांकलशैरष्टोत्तरशतोन्मितैः ॥ तुलितोधिकतांयातोबिंदुःपंचनदांभसः ॥२९॥ पंचकूर्चेनपीतेनयात्रशुद्धिरुदाहृता ॥ साशुद्धिःश्रद्धयाप्राश्य
बिंदुंपांचनदांभसः ॥ १३० ॥ भवेदवभृथस्नानाद्राजसूयाश्वमेधयोः ॥ यत्फलंतच्छतगुणंस्नानात्पांचनदांभसा ॥३१॥ राजसूयाश्वमेधौचभवेतांस्वर्ग
साधनम् ॥ आब्रह्मघटिकाद्वंद्वंमुक्त्यैपांचनदाप्लुतिः ॥३२॥ स्वर्गराज्याभिषेकोपिनतथासंमतःसताम् ॥ अभिषेकःपांचनदोयथानल्पसुखप्रदः ॥३३॥
वरंवाराणसींप्राप्यभृत्यःपंचनदोक्षिणाम् ॥ नान्यत्रसेवकीभूतभूपकोटिर्नरेश्वरः ॥ ३४ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ पंचकूर्चेनपंचगव्येन ॥ १३० ॥ ३१ ॥ आब्रह्मघटिकाद्वंद्वंब्रह्ममुहूर्तद्वयमभिव्याप्यसीमानंकृत्वेतिवा ॥ पंचनदाप्लु
तिस्तत्स्नानंमुक्तये ॥ आब्रह्मघटिकाद्वंद्वमित्यस्यपूर्वेणवासंबंधः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पंचनदोक्षिणांपांचनदजलसेकवताम् ॥ पंचनदेक्षिणामितिपाठेतत्पश्यताम् ॥ ३४ ॥

॥३५॥३६॥३७॥ इष्टानिअंतर्वेद्यांदीयमानानिदानानिपूर्तानिवापीकूपतडागादिनिर्माणानितेषुकृतेष्वन्यत्रयत्फलंस्यात्तद्धर्मनदाप्लवात्स्यादित्यन्वयः ॥३८॥३९॥ कृष्णलोन्मितंरक्तिकापरिमाणम् ॥
॥१४०॥१४१॥ ४२ ॥ कोपिब्रह्मापियःकश्चिदितिवा ॥४३॥१४४॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकोनषष्टितमोध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥छ॥ ॥ अथषष्टितमेध्यायेऽविमुक्तेमो

यैर्नपंचनदेस्नातंकार्तिकेपापहारिणि ॥ तेऽद्यापिगर्भेतिष्ठंतिपुनस्तेगर्भवासिनः ॥ ३५ ॥ कृतेधर्मनदंनामत्रेतायांधूतपापकम् ॥ द्वापरेबिंदुतीर्थंचकलौ
पंचनदंस्मृतम् ॥ ३६ ॥ शतंसमास्तपस्तप्त्वाकृतेयत्प्राप्यतेफलम् ॥ तत्कार्तिकेपंचनदेसकृत्स्नानेनलभ्यते ॥ ३७ ॥ इष्टापूर्तेषुधर्मेषुयावज्जन्मकृते
षुयत् ॥ अन्यत्रस्यात्फलंतत्स्यादूर्जेधर्मनदाप्लवात् ॥ ३८ ॥ नधूतपापसदृशंतीर्थंक्वापिमहीतले ॥ यदेकस्नानतोनश्येदघंजन्मत्रयार्जितम् ॥ ३९ ॥
बिंदुतीर्थेनरोदत्त्वाकांचनंकृष्णलोन्मितम् ॥ नदरिद्रोभवेत्क्वापिनस्वर्णेनवियुज्यते ॥ १४० ॥ गोभूतिलहिरण्याश्ववासोन्नस्रग्विभूषणम् ॥ यत्किंचि
द्बिंदुतीर्थेत्रदत्त्वाक्षयमवाप्नुयात् ॥ ४१ ॥ एकामप्याहुतिंदत्त्वासमिद्धेग्नौविधानतः ॥ पुण्येधर्मनदेतीर्थेकोटिहोमफलंलभेत् ॥ ४२ ॥ नपंचनदतीर्थ
स्यमहिमानमनंतकम् ॥ कोपिवर्णयितुंशक्तश्चतुर्वर्गशुभौकसः ॥ ४३ ॥ श्रुत्वाख्यानमिदंपुण्यंश्रावयित्वापिभक्तितः ॥ सर्वपापविशुद्धात्माविष्णुलो
केमहीयते ॥ ४४ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेपंचनदाविर्भावोनामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥
स्कंदउवाच ॥ ॥ उक्तापंचनदोत्पत्तिर्मित्रावरुणनंदन ॥ इदानींकथयिष्यामिमाधवाविष्कृतिंपराम् ॥ १ ॥ यांश्रुत्वाश्रद्धयाधीमान्पापेभ्योमुच्यते
क्षणात् ॥ नचश्रियावियुज्येतसंयुज्येतवृषेणच ॥ २ ॥ आगत्यमंदरादद्रेरुपेंद्रश्चंद्रशेखरम् ॥ आपृच्छ्यताक्ष्र्यरथगःक्षणाद्वाराणसींपुरीम् ॥ ३ ॥ दिवो
दासंमहीपालंसमुच्चाट्यस्वमायया ॥ स्थित्वापादोदकेतीर्थेकेशवाख्यस्वरूपतः ॥ ४ ॥ महिमानंपरंकाश्यांविचार्यसुविचार्यच ॥ दृष्ट्वापंचनदंतीर्थंपरां
मुदमवापह ॥ ५ ॥ उवाचचप्रसन्नात्मापुंडरीकविलोचनः ॥ अगण्याअपिवैकुंठगुणाविगणितामया ॥ ६ ॥ क्षीरनीरधौसंतितावंतोनिर्मलागुणाः ॥
यावंतोविजयंतेत्रकाश्यांपंचनदेह्रदे ॥ ७ ॥ श्वेतद्वीपेपिसामग्रीक्वगुणानांगरीयसी ॥ ईदृशीयादृशीकाश्यांधूतपापेस्तिपावनी ॥ ८ ॥ मुदेकौमोदकी
स्पर्शस्तथानममजायते ॥ धूतपापांबुसंपर्कोयथाभवतिसर्वथा ॥ ९ ॥ नक्षीरनीरधिजयासुखंमेश्लिष्टगात्रया ॥ तथाभवेद्यथात्रस्यात्स्पृष्टयाधूतपापया
॥ १० ॥ इत्थंपंचनदेतीर्थेक्षीरनीरधिजाधवः ॥ संप्रेष्यताक्ष्र्यंत्र्यक्षाग्रेवृत्तांतंविनिवेदितुम् ॥ ११ ॥ आनंदकाननभवंदिवोदासक्षमापतेः ॥ संवर्ण
यन्गुणग्राममंपुण्यंपांचनदोद्भवम् ॥ १२ ॥ सुखोपविष्टःसंहृष्टःसुदृष्टिर्विष्टरश्रवाः ॥ दृष्टवांस्तपसाजुष्टमपुष्टांगंतपोधनम् ॥ १३ ॥

क्षधामानि ॥ माधवाविष्कृतिःपुण्यांवर्ण्यंतेतिमनोहरा ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ धूतपापेतीर्थे ॥ ८ ॥ मुदेहर्षाय ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ विष्टंव्याप्तिंरातिकीर्त

यतीतिविष्टरायाज्ञवल्क्यादयस्तेभ्यःश्रूयते विष्टरेशब्दप्रपंचमयेवेदेश्रूयतइतिवाविष्टरश्रवाः ॥ विष्टरेस्वच्छेश्रवसीश्रवणेयस्येतिमधुमाधव्याममरटीकायाम् ॥ १३ ॥ उपोपाविष्टकमलमितिउपसर्ग
स्यद्विर्वचनम् ॥ तथाचश्रूयते ॥ प्रप्रपूज्यमहादेवंसंसंयम्यमनःसदा ॥ उपोपहायसंसर्गमुदुद्रतःसतापसइत्यादि ॥ उपविष्टंकमलंयेनसतथातम् ॥ यद्वा उपसमीपेउपविष्टाकमलालक्ष्मीर्यस्यतम् ॥
॥ १४॥ चंचच्छब्दः स्फुरणार्थः ॥१५॥ सुपाटलरदच्छदंशोभनपाटलपुष्पवदोष्ठम् ॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥ वेदाःकर्मोपासनविषयाउपनिषदोदितंविद्यैकसमधिगम्यंनैवविदुः ॥२१॥२२॥
अध्यस्तविस्तीर्णशिलमाश्रितबृहत्पाषाणम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ पद्यैरेकोनविंशत्याभक्त्यापरमयामुदा ॥ अस्तौषीन्माधवंदेवमग्निविन्दुर्द्विजोत्तमः ॥ बाह्यांतरिति ॥ तथाचोक्तम् ॥ अपवित्रःपवि

सत्रऋषिस्तंसमभ्येत्यपुंडरीकाक्षमच्युतम् ॥ उपोपविष्टकमलंवनमालाविराजितम् ॥ १४ ॥ शंखपद्मगदाचक्रचंचत्करचतुष्टयम् ॥ कौस्तुभोद्भासितो
रस्कंपीतकौशेयवाससम् ॥ १५ ॥ सुनीलेंदीवररुचिंसुस्निग्धमधुराकृतिम् ॥ नाभीह्रदलसत्पद्मंसुपाटलरदच्छदम् ॥ १६ ॥ दाडिमीबीजदशनंकिरी
टद्योतितांबरम् ॥ देवेंद्रवंदितपदंसनकादिपरिष्टुतम् ॥ १७ ॥ दिव्यर्षिभिर्नारदाद्यैःपरिगीतमहोदयम् ॥ प्रह्लादाद्यैर्भागवतैःपरिनंदितमानसम् ॥ १८ ॥
धृतशार्ङ्गधनुर्दंडंदंडिताखिलदानवम् ॥ मधुकैटभहंतारंकंसविध्वंससूचकम् ॥ १९ ॥ कैवल्यंयत्परंब्रह्मनिराकारमगोचरम् ॥ तंपुंमूर्त्यापरिणतंभक्तानां
भक्तिहेतुतः ॥२०॥ वेदाविदुर्यदाकारंनैवोपानिषदोदितम् ॥ ब्रह्माद्यानचगीर्वाणाश्चक्रेनेत्रातिथिंसतम् ॥२१॥ प्रणनामसमुदायुक्तःक्षितिविन्यस्तमस्तकः ॥
सत्रऋषिस्तंहृषीकेशमग्निबिंदुर्महातपाः ॥ २२ ॥ तुष्टावपरयाभक्त्यामौलिबद्धकरांजलिः ॥ अध्यस्तविस्तीर्णशिलंबलिध्वंसिनमच्युतम् ॥ २३ ॥ तत्रपं
चनदाभ्याशेमार्कंडेयादिसेविते ॥ गोविंदमग्निबिंदुःसस्तुतवांस्तुष्टमानसः ॥ २४ ॥ ॥ अग्निबिंदुरुवाच ॥ ॥ ओंनमःपुंडरीकाक्षबाह्यांतःशौचदा
यिने ॥ सहस्रशीर्षापुरुषःसहस्राक्षःसहस्रपात् ॥ २५ ॥ नमामितेपदद्वंद्वंसर्वद्वंद्वनिवारकम् ॥ निर्द्वंद्वयाधियाविष्णोजिष्णवादिसुरवंदित ॥ २६ ॥
यंस्तोतुंनाधिगच्छंतिवाचोवाचस्पतेरपि ॥ तमीष्टेकइहस्तोतुंभक्तिरत्रबलीयसी ॥ २७ ॥ अपियोभगवानीशोमनःप्राचामगोचरः ॥ समादृशैरल्पधी
भिःकथंस्तुत्योवचःपरः ॥ २८ ॥ यंवाचोनविशंतीशंमनतीहमनोनयम् ॥ मनोगिरामतीतंतंकःस्तोतुंशक्तिमान्भवेत् ॥ २९ ॥ यस्यनिःश्वसितंवेदाः
सषडंगपदक्रमाः ॥ तस्यदेवस्यमहिमामहान्कैरवगम्यते ॥ ३० ॥

त्रोवासर्वावस्थांगतोपिवा ॥ यःस्मरेत्पुण्डरीकाक्षंसबाह्याभ्यन्तरःशुचिरिति ॥ पुरुषसूक्ताद्यृचोऽर्धेनस्तौति ॥ सहस्रेति ॥ सहस्रशीर्षादिकंचसर्वात्मकत्वाज्ज्ञातव्यम् ॥ गीतोक्तविश्वरूपशरीरग्रहणाद्वा॥
क्षीराब्धिशायिश्रीनारायणचिद्घनलीलाशरीरपरिग्रहणाद्वा ॥ २५ ॥ द्वंद्वशब्देनात्राध्यात्मिकादितापत्रितयंगृह्यते ॥ निर्द्वंद्वयाऽप्रतिबद्धयाऽकुंठितयेतियावत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ मनसःप्राचांब्रह्मादी
नाम् ॥ मनोवाचामितिक्वचित् ॥ २८ ॥ यंवाचइति ॥ यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ॥ २९ ॥ यस्येति ॥ शिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तछंदोज्योतींष्यंगानिपदक्रमाश्चतत्सहितावेद

यस्यमहतोभूतस्यानिःश्वसितंनिःश्वासवदप्रयत्नेनाविर्भूताइत्यर्थः ॥ अस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदइत्यादिश्रुतेः ॥ ३० ॥ अतंद्रितत्वमकुंठितत्वम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तमिति ॥
तंत्वांकोवेत्तीत्यन्वयः ॥ तत्रनित्यमित्युक्तेप्रध्वंसाभावेगच्छतितद्वारणार्थमजामित्युक्तम् ॥ तावन्मात्रेउक्तेप्रागभावेगच्छति तद्वारणायोक्तंनित्यमिति ॥ माययाचराचर ॥ वस्तुतश्चराचरभिन्न ॥३३॥
मखोब्रह्मयज्ञः ॥ महतइतितद्विशेषणम् ॥ अश्वमेधविषयोवामहच्छब्दः ॥ महिमानमतोनरस्येतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रमहिमरूपंफलमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ विरजेतिसंधिरार्षः ॥ ३५ ॥ येत्वामिति ॥

अतंद्रितमनोबुद्धींद्रियायंसनकादयः ॥ ध्यायंतोपिहृदाकाशेनविंदंतियथार्थतः ॥ ३१ ॥ नारदाद्यैर्मुनिवरैराबालब्रह्मचारिभिः ॥ गीयमानचरित्रो
पिनसम्यग्योधिगम्यते ॥ ३२ ॥ तंसूक्ष्मरूपमजमव्ययमेकमाद्यंब्रह्माद्यगोचरमजेयमनंतशक्तिम् ॥ नित्यंनिरामयममूर्तमचिंत्यमूर्तिंकस्त्वांचराचरच
राचरभिन्नवेत्ति ॥ ३३ ॥ एकैकमेवतवनामहरेर्मुरारेजन्मार्जिताघमघिनांचमहापदाढ्यम् ॥ दद्यात्फलंचमहितंमहतोमखस्यजप्तंमुकुंदमधुसूदनमाध
वेति ॥ ३४ ॥ नारायणेतिनरकार्णवतारणेतिदामोदरेतिमधुहेतिचतुर्भुजेति ॥ विश्वंभरेतिविरजेतिजनार्दनेतिक्वास्तीहजन्मजपतांक्वकृतांतभीतिः
॥ ३५ ॥ येत्वांत्रिविक्रमसदाहृदिशीलयंतिकादंबिनीरुचिररोचिषमंबुजाक्षम् ॥ सौदामनीविलसितांशुकवीतमूर्तेतेपिस्पृशंतितवकांतिमचिंत्यरूपाम्
॥ ३६ ॥ श्रीवत्सलांछनहरेच्युतकैटभारेगोविंदतार्क्ष्यरथकेशवचक्रपाणे ॥ लक्ष्मीपतेदनुजसूदनशार्ङ्गपाणेत्वद्भक्तिभाजिनभयंक्वचिदस्तिपुंसि ॥३७॥
यैरर्चितोसिभगवंस्तुलसीप्रसूनैर्दूरीकृतैणमदसौरभदिव्यगंधैः ॥ तानर्चयंतिदिविदेवगणाःसमस्तामंदारदामभिरलंविमलस्वभावान् ॥ ३८ ॥ यद्वा
चिनामतवकामदमब्जनेत्रयच्छ्रोत्रयोस्तवकथामधुराक्षराणि ॥ यच्चित्तभित्तिलिखितंभवतोस्तिरूपंनीरूपभूपपदवीनहितैर्दुरापा ॥ ३९ ॥ येत्वांभजं
तिसततंभुविशेषशायिंस्ताञ्छ्रीपतेपितृपतींद्रकुबेरमुख्याः ॥ वृंदारकादिविसदैवसभाजयंतिस्वर्गापवर्गसुखसंततिदानदक्ष ॥ ४० ॥ येत्वांस्तुवंतिसततं
दिवितान्स्तुवंतिसिद्धाप्सरोमरगणालसदब्जपाणे ॥ विश्राणयत्यखिलसिद्धिदकोविनात्वांनिर्वाणचारुकमलांकमलायताक्ष ॥ ४१ ॥ त्वंहंसिपासिसृज
सिक्षणतःस्वलीलालीलावपुर्धरविरिंचिनतांघ्रियुग्म ॥ विश्वंत्वमेवपरविश्वपतिस्त्वमेवविश्वस्यबीजमसितत्प्रणतोस्मिनित्यम् ॥ ४२ ॥

कादंबिनीमेघमाला ॥ निर्गुणोपासकास्तेतवकांतिंस्वप्रकाशांशोभांस्पृशंत्येवयेतूक्तविधाःसगुणोपासकास्तेपिप्राप्नुवंतीत्यपिशब्दार्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ दूरीकृतएणमदसौरभोमृगमदपरिमलः
कस्तूरीगंधोयेनतादृशोदिव्योगंधोयेषांतैस्तुलसीप्रसूनैरिति ॥३८॥ निर्गतंरूपंयत्रतन्नीरूपंब्रह्मतदेवभूपस्तस्यपदवीस्थितिःदुरापादुष्प्रापा॥३९॥४०॥ विश्राणयतिप्रयच्छति॥४१॥क्षणतःकालतः ॥

परहेपर ॥ तत्तस्मात् ॥ ४२ ॥ कृणुहिविक्षिपनाशयेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तिष्ठासुःस्थातुमिच्छुः ॥ समभ्यर्थिसम्यगभ्यर्थितः॥ अतःस्थास्यामीति ॥ ५३ ॥ सुदुर्मेधाःप्राकृतबुद्धिः ॥ अथचयदिज्ञानवान्काशीसर्वोत्कृष्टाकदापिनत्याज्येतिज्ञानवानित्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अमृतंकैवल्यम् ॥ नैर्जरमित्युपलक्षणं षड्भावविकाररहितामित्यर्थः ॥ वपुःस्वरूपम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ द्विरूपैवद्वैरूपा ॥ द्वैरूप्यमेवाह ॥ चलाचलेति ॥ चलाविष्ण्वतरेषु तस्मिन्न

स्तोतात्वमेवदनुजेंद्ररिपोस्तुतिस्त्वंस्तुत्यस्त्वमेवसकलंहिभवानिहैकः ॥ त्वत्तोनकिंचिदपिभिन्नमवैमिविष्णोतृष्णांसदाकृणुहिमेभवजांभवारे ॥ ४३ ॥ इतिस्तुत्वाहृषीकेशमग्निबिंदुर्महातपाः ॥ तस्थौतूष्णींततोविष्णुरुवाचवरदोमुनिम् ॥ ४४ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ अग्निबिंदोमहाप्राज्ञमहतांतपसांनिधे ॥ वरंवरयसुप्रीतस्तवादेयंनकिंचन ॥४५॥ अग्निबिंदुरुवाच ॥ ॥ यदिप्रीतोसिभगवन्वैकुंठेशजगत्पते ॥ कमलाकांततद्देहियदिहप्रार्थयाम्यहम् ॥ ॥ ४६ ॥ कृतानुज्ञोथहरिणाभ्रूभंगेनसतापसः ॥ कृतप्रणामोहृष्टात्मावरयामासकेशवम् ॥ ४७ ॥ भगवन्सर्वगोपीहतिष्ठपंचनदेह्रदे ॥ हितायसर्वजंतूनांमुमुक्षूणांविशेषतः ॥ ४८ ॥ लक्ष्मीशेनवरोमह्यमेषदेयोऽविचारतः ॥ नान्यंवरंसमीहेहंभक्तिंचत्वपदांबुजे ॥ ४९ ॥ इतिश्रुत्वावरंतस्याग्निबिंदोर्मधुसूदनः ॥ प्रीतःपरोपकारार्थंतथेत्याहाब्धिजापतिः ॥ ५० ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ अग्निबिंदोमुनिश्रेष्ठस्थास्याम्यहमिहध्रुवम् ॥ काशीभक्तिमतांपुंसांमुक्तिमार्गंसमादिशन् ॥ ५१ ॥ मुनेपुनःप्रसन्नोस्मिवरंब्रूहिददामिते ॥ अतीवममभक्तोसिभक्तिस्तेस्तुदृढामयि ॥ ५२ ॥ आदावेवहितिष्ठासुरहमत्रतपोनिधे ॥ ततस्त्वयासमभ्यर्थिस्थास्याम्यत्रसदैवहि ॥ ५३ ॥ प्राप्यकाशींसुदुर्मेधाःकस्त्यजेज्ज्ञानवान्यदि ॥ अनर्घ्यंप्राप्यमाणिक्यंहित्वाकाचंकईहते ॥ ५४ ॥ अल्पीयसाश्रमेणेहवपुषोव्ययमात्रतः ॥ अवश्यंगत्वरस्याशुयथामुक्तिस्तथाक्वहि ॥ ५५ ॥ विनिमय्यजराजीर्णदेहंपार्थिवमत्रवै ॥ प्राज्ञाःकिमुनगृह्णीयुरमृतंनैर्जरंवपुः ॥ ५६ ॥ नतपोभिर्नवादानैर्नयज्ञैर्बहुदक्षिणैः ॥ अन्यत्रलभ्यतेमोक्षोयथाकाश्यांतनुव्ययात् ॥ ५७ ॥ अपियोगंहियुंजानायोगिनोयतमानसाः ॥ नैकेनजन्मनामुक्ताःकाश्यांमुक्तावपुर्व्ययात् ॥ ५८ ॥ इदमेवमहादानमिदमेवमहत्तपः ॥ इदमेवव्रतंश्रेष्ठंयत्काश्यांम्रियतेतनुः ॥ ५९ ॥ सएवविद्वान्जगतिसएवविजितेंद्रियः ॥ सएवपुण्यवान्धन्योलब्ध्वाकाशींनयस्त्यजेत् ॥ ६० ॥ तावत्स्थास्याम्यहंचात्रयावत्काशीमुनेत्विह ॥ प्रलयेपिननाशोस्याःशिवशूलाग्रसुस्थितेः ॥ ६१ ॥ इत्याकर्ण्यगिरंविष्णोरग्निबिंदुर्महामुनिः ॥ प्रहृष्टरोमाप्रोवाचपुनरन्यंवरंवृणे ॥ ६२ ॥ मापतेममनाम्नात्रतीर्थेपंचनदेशुभे ॥ अभक्तेभ्योपिभक्तेभ्यःस्थितोमुक्तिंसदादिश ॥ ६३ ॥ येत्रपंचनदेस्नात्वागत्वादेशांतरेष्वपि ॥ नराःपंचत्वमापन्नामुक्तिंतेभ्योपिवैदिश ॥ ६४ ॥ येतुपंचनदेस्नात्वात्वांभजिष्यंतिमानवाः ॥ चलाचलापिद्वैरूपामात्याक्षीच्छ्रीश्चतान्नरान् ॥ ६५ ॥

चला यद्वा चलासंपत् अचलानिर्वाणरूपा ॥ ६५ ॥ मयासहमालक्ष्मीस्तयासहमाधवइति ॥ ६६ ॥ एतदेवदर्शयति ॥ विंदुमाधवइति ॥ ६७ ॥ सपर्ययिष्यंति पूजयिष्यंति ॥ ६८ ॥ वस्विति ॥ येषांपंचनदेस्थितानांसदाऽहंहृदिवर्ते ॥ पंचनदेसदाअहंतिष्ठामीतिवाहृदियेषाम् ॥ वसुस्वरूपिणीलक्ष्मीर्धनादिसंपन्निर्वाणसंज्ञिकालक्ष्मीर्मोक्षलक्ष्मीश्चतत्पार्श्वगतेषांवशवर्तिनीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ ७० ॥

॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ एवमस्त्वग्निबिंदोत्रभवतायद्वृतंमुने॥त्वन्नाम्नोऽर्धेनमेनाममयासहभविष्यति ॥६६॥ बिंदुमाधवइत्याख्याममत्रैलोक्यविश्रुता ॥ काश्यांभविष्यतिमुनेमहापापौघघातिनी ॥ ६७ ॥ येमामत्रनराःपुण्याःपुण्येपंचनदेह्रदे ॥ सदासपर्ययिष्यंतितेषांसंसारभीःकुतः ॥ ६८ ॥ वसुस्वरूपिणीलक्ष्मीर्लक्ष्मीर्निर्वाणसंज्ञिका ॥ तत्पार्श्वगासदायेषांहृदिपंचनदेह्यहम् ॥ ६९ ॥ यैर्नपंचनदंप्राप्यवसुभिःप्रीणिताद्विजाः ॥ आशुलभ्यविपत्तीनांतेषांतद्वसुरोदिति ॥ ७० ॥ तएवधन्यालोकेस्मिन्कृतकृत्यास्तएवहि ॥ प्राप्ययैर्ममसांनिध्यंवसवोममसात्कृताः ॥ ७१ ॥ बिंदुतीर्थमिदंनामतवनाम्नाभविष्यति ॥ अग्निबिंदोमुनिश्रेष्ठसर्वपातकनाशनम् ॥ ७२ ॥ कार्तिकेबिंदुतीर्थेयोब्रह्मचर्यपरायणः ॥ स्नास्यत्यनुदितेभानौभानुजात्तस्यभीःकुतः॥७३॥ अपिपापसहस्राणिकृत्वामोहेनमानवः ॥ ऊर्जेधर्मनदेस्नातोनिष्पापोजायतेक्षणात् ॥ ७४ ॥ यावत्स्वस्थोस्तिदेहोयंयावन्नेंद्रियविक्लवः ॥ तावद्व्रतानिकुर्वीतयतोदेहफलंव्रतम् ॥ ७५ ॥ एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच ॥ उपवासेनदेहोयंसंशोध्योशुचिभाजनम् ॥ ७६ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनिकर्तव्यानिप्रयत्नतः ॥ अशुचिःशुचितामेतिकायोयद्व्रतधारणात् ॥ ७७ ॥ व्रतैःसंशोधितेदेहेधर्मोवसतिनिश्चलः ॥ अर्थकामौसनिर्वाणौतत्रयत्रवृषस्थितिः ॥ ७८ ॥ तस्माद्व्रतानिसततंचरितव्यानिमानवैः ॥ धर्मसान्निध्यकर्तॄणिचतुर्वर्गफलेप्सुभिः ॥ ७९ ॥ सदाकर्तुंनशक्नोतिव्रतानियदिमानवः ॥ चातुर्मास्यमनुप्राप्यतदाकुर्यात्प्रयत्नतः ॥ ८० ॥ भूशय्याब्रह्मचर्यंचकिंचिद्भक्ष्यनिषेधनम् ॥ एकभक्तादिनियमोनित्यदानंस्वशक्तितः ॥ ८१ ॥ पुराणश्रवणंचैवतदर्थाचरणंपुनः ॥ अखंडदीपोद्बोधश्चमहापूजेष्टदैवते ॥ ८२ ॥ प्रभूतांकुरबीजाढ्येदेशेचापिगतागतम् ॥ यत्नेनवर्जयेद्धीमान्महाधर्मविवृद्धये ॥ ८३ ॥ असंभाष्यानसंभाष्याश्चातुर्मास्यव्रतस्थितैः ॥ मौनंचापिसदाकार्यंतथ्यंवक्तव्यमेववा ॥८४॥ निष्पावांश्चमसूरांश्चकोद्रवान्वर्जयेद्व्रती ॥ सदाशुचिभिरास्थेयंस्प्रष्टव्योनाव्रतीजनः ॥ ८५ ॥ दंतकेशांबरादीनिनित्यंशोध्यानियत्नतः ॥ अनिष्टचिंतानोकार्याव्रतिनाहृद्यपिक्वचित् ॥ ८६ ॥ द्वादशस्वपिमासेषुव्रतिनोयत्फलंभवेत् ॥ चातुर्मास्यव्रतभृतांतत्फलंस्यादखंडितम् ॥ ८७ ॥

वसवइतिपुंस्त्वमार्षम् ॥ विषयाइतिवापाठः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ यापितानीता ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ अभ्यंगाद्यतइति ॥ अभ्यंगा

चतुर्ष्वपिचमासेषुनसामर्थ्यंव्रतेयदि ॥ तदोर्जेव्रतिनाभाव्यमप्यब्दफलमिच्छता ॥ ८८ ॥ अव्रतःकार्तिकोयेषांगतोमूढधियामिह ॥ तेषांपुण्यस्यलेशो
पिनभवेत्सूकरात्मनाम् ॥ ८९ ॥ कृच्छ्रंवाचातिकृच्छ्रंवाप्राजापत्यमथापिवा ॥ संप्राप्तेकार्तिकेमासिकुर्याच्छक्त्यातिपुण्यवान् ॥ ९० ॥ एकांतरंव्रतं
कुर्यात्त्रिरात्रव्रतमेववा ॥ पंचरात्रंसप्तरात्रंसंप्राप्तेकार्तिकेव्रती ॥ ९१ ॥ पक्षव्रतंवाकुर्वीतमासोपोषणमेववा ॥ नोर्जोवंध्योविधातव्योव्रतिनाकेनचित्क
चित् ॥ ९२ ॥ शाकाहारंपयोहारंफलाहारमथापिवा ॥ चरेद्यवान्नाहारंवासंप्राप्तेकार्तिकेव्रती ॥९३॥ नित्यंनैमित्तिकंस्नानंकुर्यादूर्जेव्रतीनरः ॥ ब्रह्मचर्यं
चरेदूर्जेमहाव्रतफलार्थवान् ॥ ९४ ॥ बाहुलंब्रह्मचर्येणयःक्षिपेच्छुचिमानसः ॥ समस्तंहायनंतेनब्रह्मचर्यंकृतंभवेत् ॥९५॥ यस्तुकार्तिकिकंमासमुपवासैः
समापयेत् ॥ अप्यब्दमपितेनेहभवेत्सम्यगुपोषितम् ॥ ९६ ॥ शाकाहारपयोहारैरूर्जोयैरतिवाहितः ॥ अखंडिताशरत्तेनतदाहारेणयापिता ॥ ९७ ॥
पत्रभोजीभवेदूर्जेकांस्यंत्याज्यंप्रयत्नतः ॥ योव्रतीकांस्यभोजीस्यान्नतद्व्रतफलंलभेत् ॥९८॥ कांस्यस्यनियमेदद्यात्कांस्यंसर्पिःप्रपूरितम् ॥ ऊर्जेनभक्षये
त्क्षौद्रमतिक्षुद्रगतिप्रदम् ॥ ९९ ॥ मधुत्यागेघृतंदद्यात्पायसंचसशर्करम् ॥ अभ्यंगेऽभ्यवहारेचतैलमूर्जेविवर्जयेत् ॥१००॥ भूयात्सनारकीदेहीतत्राभ्यं
गाद्यतोनघ ॥ तैलत्यागेतिलान्दद्याद्द्रोणमात्रान्सकांचनान् ॥ १ ॥ कार्तिकेमत्स्यभोजीयःसतैर्मीयोनिमृच्छति ॥ बाहुलेमांसभोजीयःसकृमिःपूयशो
णिते ॥ २ ॥ मांसाशिनोपियेभूपास्त्यजेयुस्तेपिकार्तिके ॥ मत्स्यमांसानिसंत्यज्यकार्त्तिकेव्रततत्परः ॥ ३ ॥ मत्स्यमांसादनाद्दोषा[1]द्देहिर्भवतिनि
श्चितम् ॥ नियमेमत्स्यमांसानांदद्यात्कार्तिकिकेव्रती ॥ कूश्मांडानिसमाषाणिदशस्वर्णयुतान्यपि ॥ ४ ॥ कार्तिकेमौनभोजीयःसोश्नात्यमृतमेवहि ॥
सुघंटांसतिलांमौनीसहिरण्यांप्रदापयेत् ॥ ५ ॥ कार्तिकेलवणंत्यक्तंयेनव्रतभृतासता ॥ त्यक्ताःसर्वेरसास्तेनतत्त्यागीगांप्रदापयेत् ॥ ६ ॥ भूशय्यांका
र्तिकेकुर्वन्नभुवंसंस्पृशेद्व्रती ॥ पर्यंकंभूशयोदद्यात्सतूलंसोपधानकम् ॥ ७ ॥ दीपंयःकार्तिकेदद्यादखंडंघृतवर्तिकम् ॥ मोहांधतमसंप्राप्यसनगच्छतिदुर्ग
तिम् ॥८॥ यःकुर्यात्कार्तिकेमासेरजन्यांदीपकौमुदीम् ॥ तामिस्रंचांधतामिस्रंनसपश्येत्कदाचन ॥९॥ पापांधकारसंक्रुद्धःकार्तिकेदीपदानतः ॥ क्रोधां
धकारितमुखंभास्करिंसनवीक्षते ॥ ११० ॥

दुद्वर्तनात् ॥ आद्यतः आद्यात् अभ्यवहाराच्चेत्यर्थः ॥ अभ्यंगाद्यतइतिवापदच्छेदः ॥ तत्राभ्यंगादित्यभ्यवहारोपलक्षणम् ॥ १ ॥ तैर्मीतिमिर्मत्स्यस्तदीयांयोनिम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पापांधकारसंक्रुद्धः पापमेवांधकारस्तस्मैसंक्रुद्धः ॥ ११० ॥

---

[1] अहिर्भवति इ० पा० ।

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रबोधकरणीमुत्थानैकादशीम् ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

सउद्द्योतमयंपश्येत्त्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ प्रबोधयेन्ममाग्रेयोदीपंसोज्ज्वलवर्तिकम् ॥ ११ ॥ पंचामृतानांकलशैरूर्जेमांस्नापयेन्नरः ॥ क्षीराब्धितट
मासाद्यवसेत्कल्पंसपुण्यवान् ॥ १२ ॥ प्रतिक्षपंकार्तिकिकेकुर्वञ्ज्योत्स्नांप्रदीपजाम् ॥ ममाग्रेभक्तिसंयुक्तोगर्भध्वांतंनसंविशेत् ॥ १३ ॥ आज्यव
र्तिकमूर्जेयोदीपंमेग्रेप्रबोधयेत् ॥ बुद्धिभ्रंशंनचाप्नोतिमहामृत्युभयेसति ॥ १४ ॥ कार्तिकेमासिमेयात्रायैःकृताभक्तितत्परैः ॥ बिंदुतीर्थेकृतस्नानैस्तेषांमु
क्तिर्नदूरतः ॥ १५ ॥ व्रतिनःकार्तिकेमासिस्नातस्यविधिवन्मम ॥ दामोदरगृहाणार्घ्यंदनुजेंद्रनिषूदन ॥ १६ ॥ स्नानेनैमित्तिकेकृष्णकार्तिकेपापशो
षणे ॥ गृह्णात्वर्घ्यंमयादत्तंराधयासहितोभवान् ॥ १७ ॥ इमौमंत्रौसमुच्चार्ययोर्घ्यंमह्यंप्रयच्छति ॥ सुवर्णरत्नपुष्पांबुयुजाशंखेनपुण्यवान् ॥ १८ ॥
सुवर्णपूर्णपृथिवीसंकल्पोदकपूर्वकम् ॥ तेनदत्ताभवेत्सम्यक्सुपात्रायसुपर्वणि ॥ १९ ॥ एकादशींसमासाद्यप्रबोधकरणींमम ॥ बिंदुतीर्थकृतस्नानोरात्रौ
जागरणान्वितः ॥ १२० ॥ दीपान्प्रबोध्यबहुशोममालंकृत्यशक्तितः ॥ तौर्यत्रिकविनोदेनपुराणश्रवणादिभिः ॥ २१ ॥ महामहोत्सवंकृत्वायावत्पूर्णा
तिथिर्भवेत् ॥ तत्रान्नदानंबहुशःकृत्वामत्प्रीतयेनरः ॥ २२ ॥ महापातकयुक्तोपिनविशेत्प्रमदोदरम् ॥ बिंदुमाधवनामानंयोमामत्रसमर्चयेत् ॥ २३ ॥
बिंदुतीर्थकृतस्नानोनिर्वाणंसहिविंदति ॥ आदिमाधवनामाहंपूज्यःसत्ययुगेमुने ॥ २४ ॥ अनंतमाधवोज्ञेयस्त्रेतायांसर्वसिद्धिदः ॥ श्रीदमाधवसंज्ञोहं
द्वापरेपरमार्थकृत् ॥२५॥ कलौकलिमलध्वंसीज्ञेयोहंबिंदुमाधवः ॥ कलौकल्मषसंपन्नानमांविंदंतिमानवाः ॥२६॥ ममैवमाययामूढाभेदवादपरायणाः॥
ममभक्तिंप्रकुर्वाणायेविश्वेशंद्विषंतिवै ॥ २७ ॥ विद्विषोममतेज्ञेयाःपिशाचपदगामिनः ॥ पैशाचींयोनिमाप्यापिकालभैरवशासनात् ॥ २८ ॥ त्रिंशद्वर्ष
सहस्राणिउषित्वादुःखसागरे ॥ विश्वेशानुग्रहादेवततोमोक्षमवाप्नुयुः ॥ २९ ॥ तस्माद्द्वेषोनकर्तव्योविश्वेशेपरमात्मनि ॥ विश्वेशद्वेषिणांपुंसांप्रायश्चित्तं
यतोनहि ॥ १३० ॥ मनसापिहिविश्वेशंविद्विषंतीहयेऽधमाः ॥ अध्यासतेंधतामिस्रंमृतास्तेन्यत्रसंततम् ॥३१॥ शिवनिंदापरायेचयेपाशुपतनिंदकाः॥
विद्विषोममतेज्ञेयाःपतंतोनरकेऽशुचौ ॥ ३२ ॥ अष्टाविंशतिकोटीषुनरकेषुक्रमेणहि ॥ कल्पंकल्पंवसेयुस्तेयेविश्वेश्वरनिंदकाः ॥ ३३ ॥ विश्वेशानुग्रहं
प्राप्यमुनेहमपिमुक्तिदः ॥ मद्भक्तैस्तद्विशेषेणसेव्योविश्वेश्वरोऽनिशम् ॥ ३४ ॥ इयंवाराणसीज्ञेयामुनेपाशुपतस्थली ॥ तस्मात्पशुपतिःसेव्यःकाश्यां
निःश्रेयसार्थिभिः ॥ ३५ ॥ अत्रपंचनदेतीर्थेस्नातिविश्वेश्वरःस्वयम् ॥ ऊर्जेसदैवसगणःसस्कंदःसपरिच्छदः ॥ ३६ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

धूतपापकइतितपऔदार्यख्यापनायोक्तम् ॥ धूतपापकोपलक्षितेधर्मनदइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥४४॥ १४५ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखंडटी
कायांषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकषष्टितमेऽध्यायेमहामाहात्म्यसूचकम् ॥ वैष्णवानांचतीर्थानांमाहात्म्यंहरिणाऽकथि ॥ १ ॥ अतीताध्यायेभगवन्नित्यादिना

ब्रह्मासवेदःसमखोब्रह्माण्याद्याश्चमातरः ॥ सप्ताब्धयःससरितःस्नांत्यूर्जेधूतपापके ॥३७॥ सचेतनाहियावंतस्त्रैलोक्येदेहधारिणः ॥ तावंतःस्नातुमायांतिका
र्तिकेधूतपापके ॥ ३८ ॥ यैर्नपंचनदेस्नातंप्राप्यकार्तिकिकंशुभम् ॥ जलबुद्बुदवत्तेषांवृथाजन्मशरीरिणाम् ॥३९॥ आनंदकाननंपुण्यंपुण्यंपांचनदंततः ॥
ततोपिममसान्निध्यमग्निबिंदोमहामुने ॥ १४० ॥ अनेनैवानुमानेनविद्धिपंचनदस्यवै ॥ महिमानंमहाप्राज्ञसर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ ४१ ॥ श्रुत्वापियं
महाप्राज्ञोमहापापैःप्रमुच्यते ॥ विष्णोर्मुखादितिश्रुत्वासोग्निबिंदुर्महामुनिः ॥ ४२ ॥ पुनःप्रणम्यपप्रच्छबिंदुमाधवमच्युतम् ॥४३॥ अग्निबिंदुरुवाच ॥
भगवञ्छ्रोतुमिच्छामिबिंदुमाधवतद्वद ॥ कतिधातवरूपाणिकाश्यांसंतिजनार्दन ॥ ४४ ॥ भविष्याण्यपिकानीहतानिमेकथयाच्युत ॥ यानिसंपूज्यते
भक्ताःप्राप्स्यंतिकृतकृत्यताम् ॥ १४५ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेबिंदुमाधवाविर्भावोनामष
ष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ षडास्यमाधवाख्यानंश्रुतंमेपापनाशनम् ॥ महिमापिश्रुतःश्रेयान्सम्यक्पंचनदस्यवै ॥ १ ॥
यदग्निबिंदुनापृष्टोमाधवोदैत्यसूदनः ॥ तस्योत्तरंसमाख्याहियथाख्यातंमधुद्विषा ॥ २ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृण्वगस्त्यमहर्षेत्वंकथ्यमानं
मयाधुना ॥ माधवेनयथाचक्षिमुनयेचाग्निबिंदवे ॥३॥ ॥ बिंदुमाधवउवाच ॥ आदौपादोदकेतीर्थेविद्धिमामादिकेशवम् ॥ अग्निबिंदोमहाप्राज्ञभक्तानां
मुक्तिदायकम् ॥ ४ ॥ अविमुक्तेऽमृतेक्षेत्रेयेर्चयंत्यादिकेशवम् ॥ तेऽमृतत्वंभजंत्येवसर्वदुःखविवर्जिताः ॥ ५ ॥ संगमेशंमहालिंगंप्रतिष्ठाप्यादिकेशवः ॥
दर्शनादघहंनृणांभुक्तिमुक्तिंदिशेत्सदा ॥ ६ ॥ याम्यांपादोदकाच्छ्वेतद्वीपतीर्थंमहत्तरम् ॥ तत्राहंज्ञानदोनृणांज्ञानकेशवसंज्ञकः ॥ ७ ॥ श्वेतद्वीपेनरः
स्नात्वाज्ञानकेशवसन्निधौ ॥ नज्ञानाद्भ्रश्यतेक्वापिज्ञानकेशवपूजनात् ॥ ८ ॥ तार्क्ष्यकेशवनामाहंतार्क्ष्यतीर्थेनरोत्तमैः ॥ पूजनीयःसदाभक्त्यातार्क्ष्य
वत्तेप्रियामम ॥ ९ ॥ तत्रैवनारदेतीर्थेस्म्यहंनारदकेशवः ॥ ब्रह्मविद्योपदेष्टाचतत्तीर्थप्लुतवर्ष्मणाम् ॥१०॥ प्रह्लादतीर्थंतत्रैवनाम्नाप्रह्लादकेशवः ॥ भक्तैः
समर्चनीयोहंमहाभक्तिसमृद्धये ॥ ११ ॥ तीर्थेऽम्बरीषेतत्राहंनाम्नैवादित्यकेशवः ॥ पातकध्वांतनिचयंध्वंसयामीक्षणादपि ॥ १२ ॥

अग्निंबिंदुनापृष्टस्यप्रत्युत्तरमुक्तानुवादपूर्वकंपृच्छति ॥ षडास्येति ॥ १ ॥ २ ॥ आचक्षिअकथि ॥ ३ ॥४॥५॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ गोपीगोविंदतीर्थंगोपीयुक्तश्रीकृष्णतीर्थम् ॥ १९ ॥ २० ॥ विशेषानुत्कृष्टाभिलषितपदार्थान् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ भक्तियुक्तितःभक्तियोगेन ॥ २४ ॥

दत्तात्रेयेश्वराद्याम्यामहमादिगदाधरः ॥ हरामितत्रभक्तानांसंसारगदसंचयम् ॥ १३ ॥ तत्रैवभार्गवेतीर्थेभृगुकेशवनामतः ॥ काशीनिवासिनःपुंसो
बिभर्मिचमनोरथैः ॥ १४ ॥ वामनाख्येमहातीर्थेमनःप्रार्थितदेशुभे ॥ पूज्योहंशुभमिच्छद्भिर्नाम्नावामनकेशवः ॥ १५ ॥ नरनारायणेतीर्थेनरनाराय
णात्मकम् ॥ भक्ताःसमर्च्यमांस्युर्वैनरनारायणात्मकाः ॥ १६ ॥ तीर्थेयज्ञवराहाख्येयज्ञवाराहसंज्ञकः ॥ नरैःसमर्चनीयोहंसर्वयज्ञफलेप्सुभिः ॥१७॥
विदारनरसिंहोहंकाशीविघ्नविदारणः ॥ तत्राग्नितीर्थेसंसेव्यस्तीर्थोपद्रवशांतये ॥ १८ ॥ गोपीगोविंदतीर्थेतुगोपीगोविंदसंज्ञकम् ॥ समर्च्यमांनरोभक्त्या
मममायांनसंस्पृशेत् ॥ १९ ॥ मुनेलक्ष्मीनृसिंहोस्मितीर्थेतत्राग्निपावने ॥ दिशामिभक्तियुक्तेभ्यःसदानैःश्रेयसींश्रियम् ॥ २० ॥ शेषमाधवनामाहंशेषती
र्थेऽघहारिणि ॥ विश्राणयाम्यशेषांश्चविशेषान्भक्तचिंतितान् ॥ २१ ॥ शंखमाधवतीर्थेचस्नात्वामांशंखमाधवम् ॥ शंखोदकेनसंस्नाप्यभवेच्छंखनिधेः
पतिः ॥२२॥ हयग्रीवेमहातीर्थेमांहयग्रीवकेशवम् ॥ प्रणम्यप्राप्नुयान्नूनंतद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ २३ ॥ भीष्मकेशवनामाहंवृद्धकालेशपश्चिमे ॥ उपसर्गा
न्हरेभीष्मान्सेवितोभक्तियुक्तितः ॥ २४ ॥ निर्वाणकेशवश्चाहंभक्तनिर्वाणसूचकः ॥ लोलार्कादुत्तरेभागेलोलत्वंचेतसोहरे ॥ २५ ॥ वंद्यस्त्रिलोकसुं
दर्यायाम्यांयोमांसमर्चयेत् ॥ काश्यांख्यातंत्रिभुवनकेशवंनसगर्भभाक् ॥ २६ ॥ ज्ञानवाप्याःपुरोभागेविद्धिमांज्ञानमाधवम् ॥ तत्रमांभक्तितोभ्यर्च्य
ज्ञानंप्राप्नोतिशाश्वतम् ॥ २७ ॥ श्वेतमाधवसंज्ञोहंविशालाक्ष्याःसमीपतः ॥ श्वेतद्वीपेश्वरंरूपंकुर्यांभक्त्यासमार्चितः ॥ २८ ॥ उदग्दशाश्वमेधान्मां
प्रयागाख्यंचमाधवम् ॥ प्रयागतीर्थेसुस्नातोदृष्ट्वापापैःप्रमुच्यते ॥ २९ ॥ प्रयागगमनेपुंसांयत्फलंतपसिश्रुतम् ॥ तत्फलंस्याद्दशगुणमत्रस्नात्वासमा
ग्रतः ॥ ३० ॥ गंगायमुनयोःसंगेयत्पुण्यंस्नानकारिणाम् ॥ काश्यांमत्सन्निधावत्रतत्पुण्यंस्याद्दशोत्तरम् ॥ ३१ ॥ दानानिराहुग्रस्तेर्केददतांयत्फलं
भवेत् ॥ कुरुक्षेत्रेहितत्काश्यामत्रैवस्याद्दशाधिकम् ॥ ३२ ॥ गंगोत्तरवहायत्रयमुनापूर्ववाहिनी ॥ तत्संभेदंनरःप्राप्यमुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ ३३ ॥ वपनं
तत्रकर्तव्यंपिंडदानंचभावतः ॥ देयानितत्रदानानिमहाफलमभीप्सुना ॥ ३४ ॥ गुणाःप्रजापतिक्षेत्रेयेसर्वेसमुदीरिताः ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेऽसं
ख्याताश्चभवंतिहि ॥ ३५ ॥ प्रयागेशंमहालिंगंतत्रातिष्ठतिकामदम् ॥ तत्सान्निध्याच्चतत्तीर्थंकामदंपरिकीर्तितम् ॥ ३६ ॥

॥२५॥२६॥ २७ ॥ २८ ॥ उदगुत्तरे ॥ २९ ॥ तपसिमाघे ॥ ३० ॥ मत्सन्निधौप्रयागमाधवनिकटे ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ प्रयागेशं[2]शूलटंकेश्वरम् ॥ ३६ ॥

---

१ प्रयागे तु गंगा नोत्तरवहा परं दक्षिणवाहिनीति विचारणीयमेतद्वाक्यम् । न चैतत्काशीस्थप्रयागविषयं तत्र संभेदाभावादिति ।

२ शूलटंकेश्वरोभिन्नः प्रयागेशादिति स्फुटम् । टीकाकारमतं नेह याथार्थ्येनावगम्यते ।

॥ ३७ ॥३८॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ऊर्जेकार्तिके ॥ ४३ ॥ मामनुमांलक्षीकृत्यमत्समीपेचेत्यर्थः ॥४४॥ ४५ ॥ ४६ ॥४७॥ प्रहंत्येवप्रघ्नंत्येवेत्यर्थः ॥ दहंतीतिवापाठः ॥४८॥४९॥
॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मणिकर्णिकायाःसमीपमुपमणिकर्णिकंमणिकर्णिकायामित्यर्थः ॥ ५३ ॥ वैकुंठादिति ॥ आगत्यमणिकर्णिकांसमासाद्येतिशेषः ॥ ५४ ॥ सकृदिति ॥ सकृ

काश्यांमाघःप्रयागेयैर्नस्नातोमकरार्कगः ॥ अरुणोदयमासाद्यतेषांनिःश्रेयसंकुतः ॥ ३७ ॥ काश्युद्भवेप्रयागेयेतपसिस्नांतिसंयताः ॥ दशाश्वमेधज
नितंफलंतेषांभवेद्ध्रुवम् ॥३८॥ प्रयागमाधवंभक्त्याप्रयागेशंचकामदम् ॥ प्रयागेतपसिस्नात्वायेर्चयंत्यन्वहंसदा॥३९॥ धनधान्यसुतर्द्धीस्तेलब्ध्वाभो
गान्मनोरमान् ॥ भुक्त्वेहपरमानंदंपरंमोक्षमवाप्नुयुः ॥ ४० ॥ माघेसर्वाणितीर्थानिप्रयागमधियांतिहि ॥ प्राच्युदीचीप्रतीचीतोदक्षिणाधस्तथोर्ध्वतः ॥
॥ ४१ ॥ काशीस्थितानितीर्थानिमुनेयांतिनकुत्रचित् ॥ यदियांतितदायांतितीर्थत्रयमनुत्तमम् ॥ ४२ ॥ आयांत्यूर्जेपंचनदेप्रातःप्रातर्ममांतिकम् ॥
महाघौघप्रशमनेमहाश्रेयोविधायिनि ॥ ४३ ॥ प्राप्यमाघमघारिंचप्रयागेशसमीपतः ॥ प्रातःप्रयागेसंस्नांतिसर्वतीर्थानिमामनु ॥ ४४ ॥ समासाद्यच
मध्याह्नमभियांतिचनित्यशः ॥ संस्नातुंसर्वतीर्थानिमुक्तिदांमणिकर्णिकाम् ॥ ४५ ॥ काश्यांरहस्यंपरममेतत्तेकथितंमुने ॥ यथातीर्थत्रयीश्रेष्ठास्व
स्वकालेविशेषतः ॥ ४६ ॥ अन्यद्रहस्यंवक्ष्यामिनवाच्यंयत्रकुत्रचित् ॥ अभक्तेषुसदागोप्यंनगोप्यंभक्तिमज्जने ॥ ४७ ॥ काश्यांसर्वाणितीर्थानिएकै
कादुत्तरोत्तरम् ॥ महैनांसिप्रहंत्येवप्रसह्यनिजतेजसा ॥ ४८ ॥ एतदेवरहस्यंतेवाराणस्याउदीर्यते ॥ उत्क्षिप्यैकांगुलिंतथ्यंश्रेष्ठैकामणिकर्णिका ॥४९॥
गर्जंतिसर्वतीर्थानिस्वस्वधिष्ण्यगतान्यहो ॥ केवलंबलमासाद्यसुमहन्माणिकर्णिकम् ॥ ५० ॥ पापानिपापिनांहत्वामहांत्यपिबहून्यपि ॥ काशीतीर्था
निमध्याह्नेप्रायश्चित्तचिकीर्षया ॥ ५१ ॥ पर्वस्वपर्वस्वपिवानित्यंनियमवंत्यहो ॥ निर्मलानिभवंत्येवविगाह्यमणिकर्णिकाम् ॥ ५२ ॥ विश्वेशोवि
श्वयासार्धंसदोपमणिकर्णिकम् ॥ मध्यंदिनंसमासाद्यसंस्नातिप्रतिवासरम् ॥ ५३ ॥ वैकुंठादप्यहंनित्यंमध्याह्नेमणिकर्णिकाम् ॥ विगाहेपद्मयासार्धं
मुदापरमयामुने ॥ ५४ ॥ सकृन्ममाख्यांगृणतांनिर्हरन्यदघान्यहम् ॥ हरिनामसमापन्नस्तद्बलान्माणिकर्णिकात् ॥ ५५ ॥ सत्यलोकात्प्रतिदिनंहं
सयानःपितामहः ॥ माध्याह्निकविधानायसमायान्मणिकर्णिकाम् ॥५६॥ इंद्राद्यालोकपालाश्चमरीच्याद्यामहर्षयः ॥ माध्याह्निकींक्रियांकर्तुंसमीयुर्म
णिकर्णिकाम् ॥ ५७ ॥ शेषवासुकिमुख्याश्चनागावैनागलोकतः ॥ समायांतीहमध्याह्नेसंस्नातुंमणिकर्णिकाम् ॥ ५८ ॥

त्कदाचिन्ममाख्याम् ॥ गृणतामुच्चरतांयदहमघंनिर्हरन्निःशेषेणपापंहरामिनाशयामितन्माणिकर्णिकाद्बलात् मणिकर्णिकावगाहनादिजन्यसामर्थ्यादित्यर्थः ॥ निर्हरेदितिपाठेनिर्हरामीत्येव ॥
अतएवाहंहरिनामसमापन्नःभक्तानांसर्वाणिपापानिहरतीतिहरिः हरिरितिनामसमापन्नंयेनसोहंतथा ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ तत्रसूक्ष्मपरिमाणंवक्तुंप्रसंगात्स्थूलमणिकर्णिकायामवांतरतीर्थान्याह हरिश्चंद्रेत्यारभ्यचक्रपुष्करणी

चराचरेषुसर्वेषुयावंतश्चसचेतनाः ॥ तावंतःस्नांतिमध्याह्नेमणिकर्णीजलेमले ॥ ५९ ॥ केमाणिकर्णिकेयानांगुणानांसुगरीयसाम् ॥ शक्तावर्णयितुंविप्रा
ऽसंख्येयानांमदादिभिः ॥ ६० ॥ चीर्णान्युग्राण्यरण्येषुतैस्तपांसितपोधनैः ॥ यैरियंहिसमासादिमुक्तिभूर्मणिकर्णिका ॥ ६१ ॥ विश्राणितमहादाना
स्तएवनरपुंगवाः ॥ चरमेवयसिप्राप्तायैरेषामणिकर्णिका ॥ ६२ ॥ चीर्णसर्वव्रतास्तेतुयथोक्तविधिनाध्रुवम् ॥ येःस्वतल्पीकृतामाणिकर्णिकेयीस्थली
मृदुः ॥६३॥ तएवधन्यामर्त्येस्मिन्सर्वक्रतुषुदीक्षिताः ॥ त्यक्त्वापुण्यार्जितांलक्ष्मीमैक्षियैर्मणिकर्णिका ॥६४॥ कृतानानाविधाधर्माइष्टापूर्तास्तुतैर्नृभिः ॥
वार्धकंसमनुप्राप्यप्रापियैर्मणिकर्णिका ॥ ६५ ॥ रत्नानिसदुकूलानिकांचनंगजवाजिनः ॥ देयाःप्राज्ञेनयत्नेनसदोपमणिकर्णिकम् ॥ ६६ ॥ पुण्येनो
पार्जितंद्रव्यमत्यल्पमपियैर्नरैः ॥ दत्तंतदक्षयंनित्यंमुनेधिमणिकर्णिकम् ॥ ६७ ॥ कुर्याद्यथोक्तमप्येकंप्राणायामंनरोत्तमः ॥ यस्तेनविहितोनूनंषडंगो
योगउत्तमः ॥ ६८ ॥ जप्त्वैकामपिगायत्रींसंप्राप्यमणिकर्णिकाम् ॥ लभेदयुतगायत्रीजपनस्यफलंस्फुटम् ॥ ६९ ॥ एकामप्याहुतिंप्राज्ञोदत्त्वोपम
णिकर्णिकम् ॥ यावज्जीवाग्निहोत्रस्यलभेदविकलंफलम् ॥ ७० ॥ इतिश्रुत्वाहरेर्वाक्यमग्निबिंदुर्महातपाः ॥ प्रणिपत्यमहाभक्त्यापुनःपप्रच्छमाधवम् ॥
॥ ७१ ॥ ॥ अग्निबिंदुरुवाच ॥ विष्णोकियत्परीमाणापुण्यैषामणिकर्णिका ॥ ब्रूहिमेपुंडरीकाक्षनत्वत्तस्तत्त्ववित्परः ॥ ७२ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥
आगंगाकेशवादाचहरिश्चंद्रस्यमंडपात् ॥ आमध्याद्देवसारितःस्वर्द्वारान्मणिकर्णिका ॥ ७३ ॥ स्थूलमेतत्परीमाणंसूक्ष्मंचप्रवदामिते ॥ हरिश्चंद्रस्यती
र्थाग्रेहरिश्चंद्रविनायकः ॥ ७४ ॥ सीमाविनायकश्चात्रमणिकर्णीह्रदोत्तरे ॥ सीमाविनायकंभक्त्यापूजयित्वानरोत्तमः ॥ ७५ ॥ मोदकैःसोपचारै
श्चप्राप्नुयान्मणिकर्णिकाम् ॥ हरिश्चंद्रेमहातीर्थेतर्पयेयुःपितामहान् ॥७६॥ शतंसमाःसुतृप्ताःस्युःप्रयच्छंतिचवांछितम् ॥ हरिश्चंद्रेमहातीर्थेस्नात्वाश्रद्धा
न्वितोनरः ॥ ७७ ॥ हरिश्चंद्रेश्वरंनत्वानसत्यात्परिहीयते ॥ ततःपर्वततीर्थंचपर्वतेश्वरसंनिधौ ॥ ७८ ॥ अधिष्ठानंमहामेरोर्महापातकनाशनम् ॥
तत्रस्नात्वार्चयित्वेशंकिंचिद्दत्त्वास्वशक्तितः ॥ ७९ ॥ अध्यास्यमेरुशिखरंदिव्यान्भोगान्समश्नुते ॥ कंबलाश्वतरंतीर्थंपर्वतेश्वरदक्षिणे ॥८०॥ कंबला
श्वतरेशंचतत्तीर्थात्पश्चिमेशुभम् ॥ तस्मिंस्तीर्थेकृतस्नानस्तल्लिंगंयःसमर्चयेत् ॥ ८१ ॥ अपितस्यकुलेजातागीतज्ञाःस्युःश्रियान्विताः ॥ चक्रपुष्क
रिणीतत्रयोनिचक्रनिवारिणी ॥ ८२ ॥

यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥७४॥७५॥७६॥ सुतृप्ताःस्युःतस्यतेपिता महाइतिशेषः ॥७७॥७८॥७९॥८०॥ तत्तीर्थात्पर्वतेश्वरतीर्थात् ॥ तस्मिंस्तीर्थेकंबलाश्वतरतीर्थे ॥८१॥ चक्रेति॥तत्रकम्बलाश्वतरेश्वर

तीर्थे ॥ चक्रपुष्करणीसूक्ष्मोतिशेषः ॥ हारिश्चन्द्रादीनिकम्बलाश्वतरांतान्तितीर्थानितत्रेत्यभिलष्यन्तइतिकेचित् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥८८॥ इंदीवरवतींनीलोत्पलवतीम् ॥
॥ ८९ ॥ मातुलुंगफलं रुचकफलम् ॥ यदाहामरः ॥ रुचकोमातुलुंगकइति ॥ ९० ॥ ९१ ॥ प्रत्यग्रेति ॥ प्रत्यग्रंविकसितंनूतनंवायत्केतकीपुष्पंतेनलसन्धम्मिल्लःसंयताःकचायस्मिंस्तथाभूतंमस्त
कंयस्याःसातथा ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ मंत्रंमंत्रद्वयम् ॥ ९४ ॥ तत्रएकोमन्त्रःपञ्चदशाक्षरोद्वितीयश्चतुर्दशाक्षरस्तयोराद्यमुद्धरति वाग्भवेतिश्लोकेन ॥ बीजाधिक्यात्फलाधिक्यंझटितिफलप्रदत्वंच ॥
वाग्भवबीजंसरस्वतीबीजम् ऐं मायाबीजंभुवनेश्वरीबीजं ह्रीं लक्ष्मीबीजं श्रीम् मदनबीजंकामबीजंक्लीं प्रणवओंकारः एतान्पूर्ववदेत्प्रथमंपठेत् ॥ अंतेभवोंत्योभस्यांत्योभांत्योमकारस्तम् ॥ भांतमिति
वापाठः॥कथंभूतम् ॥ बिंदूपेतम् ॥ मणिपदंमणीतिपदंमणिपदम् ॥ पूर्वंपूर्वमित्युक्तत्वात्पश्चाद्वदत् ॥ अथानन्तरंसहृत्हृदाहृन्मंत्रेणनमसासहकर्णिकेकर्णिकेनमइतिवदेत् ॥ अनन्तरंप्रणवपुटःप्रणवा

संसारचक्रेगहनेयत्रस्नातोविशेन्नना ॥ चक्रपुष्करिणीतीर्थममाधिष्ठानमुत्तमम् ॥ ८३ ॥ समाःपरार्धसंख्यातास्तत्रतप्तंमहातपः ॥ तत्रप्रत्यक्षतांयातो
ममविश्वेश्वरःपरः ॥ ८४ ॥ तत्रलब्धंमयैश्वर्यमविनाशिमहत्तरम् ॥ चक्रपुष्करिणीचैवख्याताभून्मणिकर्णिका ॥ ८५ ॥ द्रवरूपंपरित्यज्यललनारूपधा
रिणी ॥ प्रत्यक्षरूपिणीतत्रमयैक्षिमणिकर्णिका ॥ ८६ ॥ तस्यारूपंप्रवक्ष्यामिभक्तानांशुभदंपरम् ॥ यद्रूपध्यानतःपुंभिराषण्मासंत्रिसंध्यतः ॥ ८७ ॥
प्रत्यक्षरूपिणीदेवीदृश्यतेमणिकर्णिका ॥ चतुर्भुजाविशालाक्षीस्फुरद्भालविलोचना ॥ ८८ ॥ पश्चिमाभिमुखीनित्यंप्रबद्धकरसंपुटा ॥ इंदीवरवतींमालां
दधतीदक्षिणेकरे ॥ ८९ ॥ वरोद्यतेकरेसव्येमातुलुंगफलंशुभम् ॥ कुमारीरूपिणीनित्यंनित्यंद्वादशवार्षिकी ॥ ९० ॥ शुद्धस्फटिककांतिश्चसुनील
स्निग्धमूर्द्धजा ॥ जितप्रवालमाणिक्यरमणीयरदच्छदा ॥ ९१ ॥ प्रत्यग्रकेतकीपुष्पलसद्धम्मिल्लमस्तका ॥ सर्वांगमुक्ताभरणाचंद्रकांत्यंशुकावृता ॥
॥ ९२ ॥ पुंडरीकमयींमालांसश्रीकांबिभ्रतीहृदि ॥ ध्यातव्यानेनरूपेणसुमुक्षुभिरहर्निशम् ॥ ९३ ॥ निर्वाणलक्ष्मीभवनंश्रीमतीमणिकर्णिका ॥
मंत्रंतस्याश्चवक्ष्यामिभक्तकल्पद्रुमाभिधम् ॥ यस्यावर्तनतःसिद्ध्येदपिसिद्धचष्टकंनृणाम् ॥ ९४ ॥ वाग्भवमायालक्ष्मीमदनप्रणवान्वदेत्पूर्वम् ॥ भांत्यं
बिंदूपेतंमणिपदमथकर्णिकेसहृत्प्रणवपुटः ॥ ९५ ॥ मंत्रःसुरद्रुमसमःसमस्तसुखसंततिप्रदोजप्यः ॥ तिथिभिःपरिमितवर्णःपरमपदंदिशतिनिशित
धियाम् ॥ ९६ ॥ तारस्तारंतृतीयोबिंद्वंतोमणिपदंततःकर्णिके ॥ प्रणवात्मिपदंकेनमइतिमनुसंख्यवर्णमनुः ॥ ९७ ॥

भ्यांपुटःपुटितः आ द्यन्तयोःप्रणवपुटितोमन्त्रःपठितव्यइत्यर्थः ॥ तथाचैतादृशोमंत्रोभवति ॥ ओंऐंह्रींश्रींक्लीं ओंमंमणिकर्णिकेनमओमिति ॥ अत्रमन्त्राद्धहिस्तुभ्यमित्यध्याहर्तव्यम् ॥
चतुर्थ्यर्थेवाप्रथमा ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ ९५ ॥ मंत्रस्यादेयत्वंदर्शयन्वर्णपरिमितिंदर्शयति ॥ मंत्रइति ॥ निशिताधियांशुद्धसत्त्वानामित्यर्थः ॥ ९६ ॥ द्वितीयमन्त्रमुद्धरति तारइतिपादत्रयेण ॥
तारःप्रणवःतारस्याऽकारोकारमकारात्मकस्यतृतीयस्तारतृतीयोमकारः ॥ कथंभूतः ॥ बिंद्वंतोऽनुस्वारांतः ॥ मणिपदंमणीतिपदंततस्तदनन्तरंकर्णिकेइतिपदंप्रणवात्मिकेपदम् ॥ सच्चिदा
त्मिकेपदमितिक्वचित् ॥ केनमइतिचपदम् ॥ तथाचैतादृगयंमनुर्भवति ॥ ओंमंमणिकर्णिकेप्रणवात्मिकेनमइति ॥ मंत्राक्षरपरिमितिंदर्शयति ॥ मन्विति ॥ मनुश्चतुर्दशतत्संख्यकावर्णाय

स्मिन्सचासौमनुर्मंत्रश्चेतिमनुसंख्यवर्णमनुः ॥ अत्रयथाश्रुतस्यग्राह्यत्वादृष्यादिनियमोनावेक्ष्यः ॥ ९७ ॥ पुंभिरितिविशेषणात्स्त्रीणांजपोनिवारितः ॥ स्त्रीभिरितिपाठोमृतोदेशान्तरेष्वितिद
र्शनादनादेयः ॥ ९८ ॥ पुण्डरीकैःपद्मैः ॥ सक्षौद्रेणसमधुना ॥ ९९ ॥ १०० ॥ नवरत्नसमन्वितानूतनैरत्नैरलंकृतेत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ समर्च्योमणिकर्णिके
श्वरइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ आत्मानःपशवःप्रोक्ताःसर्वेसंसारवर्तिनः ॥ तेषांपतिरहंदेवःस्मृतःपशुपतिर्बुधैरिति ॥ विधिर्ब्रह्मा ॥ पशूनांपशुतुल्यानांजीवानांपाशहृदज्ञानहृत्पशुपाशहृत् ॥

अयंमंत्रोऽनिशंजप्यःपुंभिर्मुक्तिमभीप्सुभिः ॥ होमोदशांशकःकार्यःश्रद्धाबद्धादरैर्नृभिः ॥ ९८ ॥ परिप्लुतैःपुंडरीकैर्गव्येनहविषास्फुटैः ॥ सशर्करेणमे
धावीसक्षौद्रेणसदाशुचिः ॥ ९९ ॥ त्रिलक्षमंत्रजप्येनमृतोदेशांतरेष्वपि ॥ अवश्यंमुक्तिमाप्नोतिमंत्रस्यास्यप्रभावतः ॥ १०० ॥ सौवर्णीप्रतिमाकार्या
नवरत्नसमन्विता ॥ पूर्वोक्तरूपसंपन्नासंपूज्यासाप्रयत्नतः ॥ १ ॥ संपूज्यावासदागेहेनरैर्मोक्षैककांक्षिभिः ॥ मणिकर्ण्यामथाक्षेप्यासमभ्यर्च्यप्रयत्नतः
॥ २ ॥ संसारभीरुभिःपुंभिःश्रद्धाबद्धादरैरिह ॥ उपायःसमनुष्ठेयोह्यपिदूरनिवासिभिः ॥ ३ ॥ मणिकर्ण्यांकृतस्नानोमणिकर्णीशवीक्षणात् ॥ जननी
जठरावासेवसतिंनलभेन्नरः ॥४॥ मणिकर्णीश्वरंलिंगंपुरासंस्थापितंमया ॥ प्राग्द्वारेंतर्गृहस्यात्रसमर्च्योमोक्षकांक्षिभिः ॥५॥ ततःपाशुपतंतीर्थमवाच्यां
मणिकर्णितः ॥ कृतोदकक्रियस्तत्रपश्येत्पशुपतीश्वरम् ॥ ६ ॥ यत्रपाशुपतोयोगउपदिष्टःपिनाकिना ॥ ममापिविधिमुख्यानांसुराणांपशुपाशहृत् ॥
॥ ७ ॥ अतःपशुपतिर्यत्रलिंगरूपधरःस्वयम् ॥ पशुपाशविमोक्षायनित्यंकाश्यांप्रकाशते ॥ ८ ॥ तत्रचैत्रचतुर्दश्यांशुक्लायांशुचिमानसैः ॥ कार्या
यात्राप्रयत्नेनरात्रौजागरणंतथा ॥ ९ ॥ पूजयित्वापशुपतिमुपोषणपरायणाः ॥ पशुपाशैर्नबध्यंतेदर्शेविहितपारणाः ॥ ११० ॥ रुद्रावासस्ततस्ती
र्थंतीर्थात्पाशुपतात्पुरः ॥ तत्रस्नात्वानरैरर्च्योरुद्रावासेश्वरोहरः ॥ ११ ॥ मणिकर्णीश्वराद्याम्यांरुद्रावासेश्वरंनरः ॥ समाराध्यवसेल्लोकेरुद्रावासेनसं
शयः ॥ १२ ॥ विश्वतीर्थंततोयाम्यांविश्वैस्तीर्थैरधिष्ठितम् ॥ तत्रस्नात्वानरोभक्त्याविश्वनाथंविलोकयेत् ॥ १३ ॥ विश्वांगौरींचतदनुपूजयित्वा
तिभक्तितः ॥ विश्वस्यपूज्योभवतिततोविश्वमयोभवेत् ॥ १४ ॥ मुक्तितीर्थंचतदनुतत्रापिकृतमज्जनः ॥ मोक्षेश्वरंततोभ्यर्च्यमोक्षमाप्नोत्यसंशयम्
॥ १५ ॥ अविमुक्तेश्वरात्पश्चान्मोक्षेशंवीक्ष्यमानवः ॥ नपुनर्मानवेलोकेयातायातंकरोत्यहो ॥ १६ ॥ अविमुक्तेश्वरंतीर्थंमुक्तितीर्थान्मनाक्परे ॥
तत्राप्लुत्याविमुक्तेशमर्चयित्वाविमुच्यते ॥ १७ ॥

पाश्यतेअनेनेतिपाशमज्ञानंबंधोवापाशः॥पाशहृद्बंधहृत् ॥ तदुक्तम् ॥ बंधकोभवपाशेनभवपाशाच्चमोचकः ॥ कैवल्यदःपरंब्रह्मविष्णुरेवसनातनइति ॥ चतुर्विंशतितत्त्वमायाकर्मगुणक्लेशावा
पाशाः ॥ तदुक्तमीश्वरगीतायांकूर्मपुराणे ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानिमायाकर्मगुणाइति॥ एतेपाशाःपशुपतेःक्लेशाश्चपशुबंधनाइति ॥ तस्यहृदिति ॥ ७ ॥ ८ ॥ तत्रशुक्लचतुर्दश्यामितिपद्यंसांवत्सरयात्रा
विषयम् ॥ पूजयित्वेतितुपद्यंप्रतिमासकृष्णचतुर्दशीविषयमितिभेदः ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥१८॥ १९ ॥ त्वङ्मांसंरुधिरमितिमातृतःस्नाय्वस्थिमज्जाइतिपितृतइतिषट्कोशास्तत्प्रभावांषाट्कौशिकीम् ॥१२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ ससमुद्रासमुद्रैःसहिता ॥२७॥ तुष्टितत्परै
रित्यत्रतुष्टीतिक्रियाविशेषणम् ॥ भक्तितत्परैरितिवापाठः ॥ २८॥ २९ ॥ १३० ॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥ मातर्भवानीति ॥ हेमातर्भवानितवपादरजोऽहंभवानितव चरणधूलिरहंस्याम् ॥
हेमातर्भवानितवदासतरस्तवदासानांमध्येप्रकृष्टःसेवकोऽहंभवानि ॥ हेमातर्हेभवानियथाऽस्मिन्भवेसंसारेऽहंनभवानिनभवेयंनभविष्यामीत्यर्थः ॥ तथाऽनुदिनंप्रतिदिनंत्वद्भाक्त्वांभजतइतित्वद्भाक्ताद्दशो

तत्परेतारकंतीर्थंयत्रविश्वेश्वरःस्वयम् ॥ आचष्टेतारकंब्रह्ममृतकर्णेमृतात्मकम् ॥ १८ ॥ सुस्नातस्तारके तीर्थेतारकेश्वरदर्शनात् ॥ संसारसागरंतीर्त्वा
तारयेत्स्वपितॄनपि ॥ १९ ॥ तत्राभ्याशेस्कंदतीर्थंतत्राप्लुत्यनरोत्तमः ॥ दृष्ट्वाषडाननंचैवजह्यात्षाट्कौशिकींतनुम् ॥ १२० ॥ तारकेश्वरपूर्वेणदृष्ट्वादेवं
षडाननम् ॥ वसेत्षडाननेलोकेकौमारंवपुरुद्वहन् ॥ २१ ॥ ढुंढितीर्थंततःपुण्यंनरस्तत्रकृतोदकः ॥ ढुंढिंगणपतिंस्तुत्वानाविघ्नैरभिभूयते ॥ २२ ॥
भवानीतीर्थमतुलंढुंढितीर्थस्यदक्षिणे ॥ तत्रस्नात्वाविधानेनभवानींपरिपूज्यच ॥ २३॥ दुकूलैरत्ननेपथ्यैर्नैवेद्यैर्बहुविस्तरैः ॥ पुष्पैर्धूपैःप्रदीपैश्चभवानी
शौप्रपूज्यच ॥ २४ ॥ समस्तमर्चितंतेनत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ भवानीशंकरौकाश्यामर्चितौश्रद्धयातुयैः ॥ २५ ॥ चैत्राष्टम्यांमहायात्रांभवान्याःकारये
त्सुधीः ॥ अष्टाधिकाःप्रकर्तव्याःशतकृत्वःप्रदक्षिणाः ॥ २६ ॥ प्रदक्षिणीकृतातेनसप्तद्वीपवतीमही ॥ सशैलाससमुद्राचसाश्रमाचसकानना ॥ २७ ॥
अष्टौप्रदक्षिणादेयाःप्रत्यहंतुष्टितत्परैः ॥ नमनीयौप्रयत्नेनभवानीशंकरौसदा ॥ २८ ॥ भक्तानांकामदानित्यंभवानीवाससांप्रदा ॥ अतोभवानीसंपूज्या
काश्यांतीर्थनिवासिभिः ॥ २९ ॥ योगक्षेमंसदाकुर्याद्भवानीकाशिवासिनाम् ॥ तस्माद्भवानीसंसेव्यासततंकाशिवासिभिः ॥ १३० ॥ भिक्षणीयासदा
भिक्षाभिक्षुणामोक्षकांक्षिणा ॥ यतोभिक्षाप्रदाकाश्यांविश्वेशस्यकुटुंबिनी ॥ ३१ ॥ गृहमध्येत्रविश्वेशोभवानीतत्कुटुंबिनी ॥ सर्वेभ्यःकाशिसंस्थेभ्योमो
क्षभिक्षांप्रयच्छति ॥ ३२ ॥ दुष्प्रापमपियत्किंचित्काशीक्षेत्रनिवासिनाम् ॥ तत्सुप्राप्यंकरोत्येवभवानीपूजितानृभिः ॥ ३३ ॥ कुर्याज्जागरणंरात्रौमहा
ष्टम्यांव्रतीनरः ॥ प्रातर्भवानीमभ्यर्च्यप्राप्नुयाद्वांछितंफलम् ॥ ३४ ॥ शुक्रेशात्पश्चिमाशायांभवानींयोऽभिवीक्षते ॥ सर्वेमनोरथास्तस्यसिद्ध्यंतीहनसं
शयः ॥ ३५ ॥ काश्यांसदैववस्तव्यंस्नातव्योत्तरवाहिनी ॥ भवानीशंकरौसेव्यौप्रातव्येभुक्तिमुक्तिके ॥ ३६ ॥ मातर्भवानितवपादरजोभवानिमातर्भ
वानितवदासतरोभवानि ॥ मातर्भवानिनभवानियथाभवेस्मिंस्त्वद्भाग्भवान्यनुदिनंनपुनर्भवानि ॥ ३७ ॥

भवानि ॥ तर्हिकिंप्रतिजन्ममद्भक्तोभूत्वाकल्पांतेमोक्षंवांछसिनेत्याह ॥ नपुनर्भवानीति ॥ यद्वा ननुतर्हिब्रह्मणःप्रतिदिनंजन्मलब्ध्वामद्भक्तःसन्भोगान्भुंक्ष्वब्रह्मणोमुक्तिसमयेमोक्षंदास्यामीतिचेन्ने
त्याह ॥ अनुदिनंब्रह्मणःप्रतिदिनंनपुनर्भवानीति ॥ वर्तमानजन्मनित्वद्भक्तोभूत्वाएतज्जन्मानंतरमेवमुक्तःस्यामित्यर्थः ॥ यद्वा अस्मिन्भवेयथाहंनभवानिविधिनिषेधकिंकरोनस्यांतथात्वद्भाग्भवानि

---

१ वासानामित्यर्थः ।

शरीरपातानंतरंतुपुनर्नभवानि ॥ यद्वा तथाहमनुदिनंत्वद्भाग्भवानियथाऽस्मिन्भवेपुनर्नभवानिनभवानि ॥ अपुनर्भवस्यादरार्थावीप्सेत्यलमतिविस्तरेण ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥
शैलादिर्नंदी ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कीकसमात्रकमस्थिमात्रम् ॥ ५६ ॥

तिष्ठतागच्छतावापिस्वपताजाग्रतापिवा ॥ अयंमंत्रःसदाजप्यःसुखात्यैकाशिवासिना ॥ ३८ ॥ ईशानतीर्थंतत्रैवभवानीतीर्थसन्निधौ ॥ तत्रस्नातोयई
शानमर्चयेन्नसजन्मभाक् ॥ ३९ ॥ ज्ञानतीर्थंचतत्रैवज्ञानदंसर्वदानृणाम् ॥ कृताभिषेकस्तत्तीर्थेदृष्ट्वाज्ञानेश्वरंशिवम् ॥ १४० ॥ ज्ञानवापीसमीपस्थो
ज्ञानेशोयैःसमर्चितः ॥ ज्ञानभ्रंशोनतेषांस्यादपिपंचत्वमृच्छताम् ॥ ४१ ॥ शैलादितीर्थंतत्रैवपरमर्द्धिप्रकाशकम् ॥ तत्रश्राद्धादिकंकृत्वादत्त्वादानंस्वश
क्तितः ॥ ४२ ॥ शैलादीश्वरमालोक्यज्ञानवाप्याउदग्दिशि ॥ लभेद्गणत्वपदवींनात्रकार्याविचारणा ॥ ४३ ॥ नंदितीर्थादवाच्यांतुविष्णुतीर्थंपरंमम ॥
तत्रपिंडान्विनिर्वाप्यपितॄणामनृणोभवेत् ॥ ४४ ॥ विष्णुतीर्थेकृतस्नानोयोमांविष्णुंविलोकयेत् ॥ विश्वेशाद्दक्षिणेपार्श्वेविष्णुलोकंसगच्छति ॥ ४५ ॥
यःप्रत्येकादशींप्राप्यशयनींबोधिनींतथा ॥ कुर्याज्जागरणंरात्रौमममूर्तिंसमीपतः ॥ ४६ ॥ प्रातःसमर्च्यमांभक्त्याभोजयित्वाद्विजानपि ॥ दत्त्वागाः कां
चनंभूमिंनभूयोभूमिभाग्भवेत् ॥४७॥ कृत्वातत्रव्रतोत्सर्गंवित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ सम्यग्व्रतफलंधीमान्प्राप्नोत्येवममाज्ञया ॥४८॥ ममतीर्थादवाच्यांतुती
र्थंपैतामहंशुभम् ॥ तत्रश्राद्धविधानेनतर्पयित्वापितामहान् ॥४९॥ पितामहेश्वरंलिंगंब्रह्मनालोपरिस्थितम् ॥ पूजयित्वानरोभक्त्याब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥
॥ १५० ॥ ब्रह्मस्रोतःसमीपेतुकृतंकर्मशुभाशुभम् ॥ परामक्षयतामेतिशुभमेवततश्चरेत् ॥ ५१ ॥ अत्यल्पमपियत्कर्मकृतमत्रशुभाशुभम् ॥ प्रलयेपि
नतस्यास्तिप्रलयोमुनिसत्तम ॥ ५२ ॥ नाभितीर्थमिदंप्रोक्तंनाभिभूतंयतःक्षितेः ॥ अपिब्रह्मांडगोलस्यनाभिरेषाशुभोदया ॥५३॥ सामाणिकर्णिकेयी
यंनाभिर्गांभीर्यभूमिका ॥ ब्रह्मांडगोलकंसर्वंयस्यामेतिलयोदयम् ॥ ५४ ॥ ब्रह्मनालंपरंतीर्थंत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ तत्संगमेनरःस्नात्वाकोटिजन्ममलं
हरेत् ॥ ५५ ॥ ब्रह्मनालेपतेद्येषामपिकीकसमात्रकम् ॥ ब्रह्मांडमंडपांतस्तेनविशंतिकदाचन ॥ ५६ ॥ ततोभागीरथेस्तीर्थंब्रह्मनालाच्चदक्षिणे ॥
तत्रस्नात्वानरःसम्यङ्मुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ ५७ ॥ भागीरथीश्वरंलिंगंस्वर्गद्वारस्यसन्निधौ ॥ दर्शनाद्ब्रह्महत्यायाःपुरश्चरणमुच्यते ॥ ५८ ॥ अशुभांग
तिमापन्नायस्यपूर्वेपितामहाः ॥ तेनभागीरथीतीर्थेतर्पणीयाःप्रयत्नतः ॥ ५९ ॥ तत्रभागीरथेतीर्थेश्राद्धंकृत्वाविधानतः ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वातुब्रह्मलो
केनयेत्पितॄन् ॥ १६० ॥ तद्दक्षिणेमहातीर्थंखुरकर्तरिसंज्ञितम् ॥ गोलोकादागताभिश्चगोभिर्यत्खुरकोटिभिः ॥ ६१ ॥ स्थपुटीकृतभूभागंततस्तत्खुर
कर्तरि ॥ तस्मिंस्तीर्थेकृतस्नानःकृतपिंडोदकक्रियः ॥ ६२ ॥

भागीरथेःभागीरथ्याः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ स्थपुटीकृतभूभागंश्लथीकृतभूप्रदेशमाच्छादितभूभागंवा ॥ संपुटीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ खुरकर्तर्याइतिखुरकर्तरिणस्तीर्थादित्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥

खुरकर्तरीशंलिंगंदृष्ट्वागोलोकमाप्नुयात् ॥ गोधनैर्नविमुच्येतताल्लिंगस्यसमर्चनात् ॥६३॥ दक्षिणेखुरकर्तर्यांमार्कंडंतीर्थमुत्तमम् ॥ कृतश्राद्धविधानश्चत
स्मिंस्तीर्थेऽघहारिणि ॥ ६४ ॥ मार्कंडेयेश्वरंलिंगंदृष्ट्वायुर्दीर्घमाप्नुयात् ॥ ब्रह्मतेजोभिवृद्धिंचकीर्तिंचपरमांभुवि ॥ ६५ ॥ वसिष्ठतीर्थंपरमंमहापात
कनाशनम् ॥ तर्पयित्वापितॄंस्तत्रवसिष्ठेशंविलोक्यच ॥ ६६ ॥ नरोनलिप्यतेपापैर्जन्मत्रयसमर्जितैः ॥ वसिष्ठलोकेवसतिब्रह्मतेजःसमन्वितः ॥ ६७ ॥
तत्रैवारुंधतीतीर्थंस्त्रीणांसौभाग्यवर्धनम् ॥ पतिव्रताभिस्तत्तीर्थंगाहनीयंविशेषतः ॥ ६८ ॥ पौंश्चल्यजनितोदोषस्तत्तीर्थपरिमज्जनात् ॥ क्षणाद्विनाश
मागच्छेदरुंधत्याःप्रभावतः ॥ ६९ ॥ मार्कंडेयेश्वरात्प्राच्यांवसिष्ठेश्वरपूजनात् ॥ निष्पापोजायतेमर्त्योमहत्पुण्यमवाप्नुयात् ॥ १७० ॥ मूर्तींवसिष्ठारुं
धत्योस्तत्रपूज्येप्रयत्नतः॥ नस्त्रीवैधव्यमाप्नोतिनपुमान्स्त्रीवियोगिताम् ॥७१॥ वसिष्ठतीर्थतोयाम्यांनर्मदातीर्थमुत्तमम्॥विधायश्राद्धंमेधावीनर्मदेशंविलो
क्यच ॥ ७२ ॥ तत्रदत्त्वामहादानंपद्मयानविमुच्यते ॥ ततस्त्रिसंध्यंवैतीर्थंत्रिसंध्येश्वरपूर्वतः ॥ ७३ ॥ तत्रतीर्थेनरःस्नात्वाकृत्वासंध्यांविधानतः ॥
संध्याकालविलोपोत्थपातकैर्नाभिभूयते ॥ ७४ ॥ त्रिसंध्येश्वरमालोक्यकृतसंध्यस्त्रिकालतः ॥ त्रिवेदावर्तजंपुण्यंप्राप्नुयाच्छ्रद्धयाद्विजः ॥ ७५ ॥
ततोऽनुयोगिनीतीर्थंनरस्तत्रकृताप्लवः ॥ दृष्ट्वातुयोगिनीपीठंयोगसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ७६ ॥ अगस्तितीर्थंतत्रास्तिमहाघौघविघातकृत् ॥ तत्रस्नात्वा
प्रयत्नेनदृष्ट्वागस्तीश्वरंविभुम् ॥ ७७ ॥ अगस्तिकुंडेचततःसंतर्प्यचापितामहान् ॥ अगस्तिनासमेतांचलोपामुद्रांप्रणम्यच ॥ ७८ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः
सर्वक्लेशविवर्जितः ॥ गच्छेत्सपूर्वजैःसार्धंशिवलोकंनरोत्तमः ॥७९॥ दक्षिणेऽगस्त्यतीर्थाच्चतीर्थमस्त्यतिपावनम्॥गंगाकेशवसंज्ञंचसर्वपातकनाशनम् ॥
॥१८०॥ तत्रमेशुभदांमूर्तिंमुनेतत्तीर्थसंज्ञिकाम् ॥ संपूज्यश्रद्धयाधीमान्ममलोकेमहीयते ॥८१॥ तत्रपिंडान्विनिर्वाप्यदत्त्वादानंस्वशक्तितः ॥ शतसां
वत्सरींतृप्तिंपितॄणांससमर्पयेत् ॥ ८२ ॥ मणिकर्णीपरीमाणमेतत्तेकीर्तितंमहत् ॥ सीमाविनायकाद्याम्यांसर्वविघ्नविघातनात् ॥ ८३ ॥ वैरोचने
श्वरात्प्राच्यामहंवैकुंठमाधवः ॥ तत्रमांभक्तितोभ्यर्च्यवैकुंठार्चामवाप्नुयात् ॥ ८४ ॥

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ १९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ मममेविष्णोः ॥ ९५ ॥ कंब्रह्माणंकालयतीतिकंकालःसचासौभैरवश्चेतिकंकालभैरवः ॥

वीरमाधवसंज्ञोहंवीरेशात्पश्चिमेमुने ॥ तत्रव्रतीसमभ्यर्च्यनयामीयातनांलभेत् ॥ ८५ ॥ कालमाधवनामाहंकालभैरवसन्निधौ ॥ कलिःकालोनकलये
न्मद्भक्तमितिनिश्चितम् ॥८६॥ मार्गशीर्षस्यशुक्लायामेकादश्यामुपोषितः ॥ तत्रजागरणंकृत्वायमंनालोकयेत्क्वचित् ॥ ८७ ॥ निर्वाणनरसिंहोहंपुलस्ती
श्वरदक्षिणे ॥ भक्तोनिर्वाणमाप्नोतितन्मूर्तिनमनादपि ॥८८॥ महाबलनृसिंहोहमोंकारात्पूर्वतोमुने ॥ दूतान्महाबलान्याम्यान्नपश्येत्तुतदर्चकः ॥८९॥
प्रचंडनरसिंहोहंचंडभैरवपूर्वतः ॥प्रचंडमप्यघंकृत्वानिष्पाप्मास्यात्तदर्चनात् ॥ १९० ॥ अहंगिरिनृसिंहोस्मितद्देहलिविनायकात् ॥ प्राच्यांप्रबलपापौ
घगजानांप्रविदारणः ॥ ९१ ॥ महाभयहरश्चाहंनरसिंहोमहामुने ॥ पितामहेश्वरात्पश्चाद्भक्तसाध्वससाध्वसः ॥ ९२ ॥ अत्युग्रनरसिंहोहंकलशेश्वरप
श्चिमे ॥ अत्युग्रमपिपापौघंहरामिश्रद्धयार्चितः ॥ ९३ ॥ ज्वालामालीनृसिंहोऽहंज्वालामुख्याःसमीपतः ॥ संज्वालयामिपापौघतृणानिपरिपूजितः ॥
॥ ९४ ॥ कोलाहलनृसिंहोस्मिदैत्यदानवमर्दनः ॥ ममनामसमुच्चारादघकोलाहलोयतः ॥ ९५ ॥ कंकालभैरवोयत्रकाशीरक्षणदक्षधीः ॥ तत्रमांभ
क्तितोभ्यर्च्यनोपसर्गैर्निरुध्यते ॥ ९६ ॥ विटंकनरसिंहोस्मिनलिकंठेश्वरादनु ॥ तत्रमांश्रद्धयापूज्यनरोभवतिनिर्भयः ॥९७॥ अनंतवामनश्चाहमनं
तेश्वरसन्निधौ ॥ अनंतान्यपिभक्तस्यकलुषाणिहरेऽर्चितः ॥ ९८॥ दधिवामनसंज्ञोहंभक्तानांदधिभक्तदः ॥ यन्नामस्मरणादेवनदरिद्रोनरोभवेत् ॥ ९९ ॥
त्रिविक्रमोस्म्यहंकाश्यामुदीच्यांचत्रिलोचनात् ॥ ददामिपूजितोलक्ष्मींहरामिवृजिनान्यपि ॥२००॥ बलिवामननामाहंबलिनापरिपूजितः ॥ बलिभद्रे
श्वरात्प्राच्यांभक्तानांबलवर्धनः ॥ १ ॥ दक्षिणेभवतीर्थाच्चताम्रद्वीपादिहागतः ॥ नाम्नाताम्रवराहोस्मिभक्तानांचिंतितार्थदः ॥ २ ॥ मुनेधरणिवाराहः
प्रयागेश्वरसन्निधौ ॥ स्नात्वावाराहतीर्थेत्रदृष्ट्वामांकिटिरूपिणम् ॥३॥ संपूज्यबहुभावेननविशेद्योनिसंकटम् ॥ तत्राल्पमपिदत्त्वान्नंधरादानफलंलभेत् ॥
॥ ४ ॥ महाकलुषगंभीरसागरेनिपतज्जनः ॥ ममभक्त्युडुपंप्राप्यप्रलयेपिनमज्जति ॥ ५ ॥ अहंकोकावराहोस्मिकिटीश्वरसमीपतः ॥ तत्रमांपूज
यन्मर्त्योलभतेचिंतितंफलम् ॥ ६ ॥ नारायणाःशतंपंचशतंचजलशायिनः ॥ त्रिंशत्कमठरूपाणिमत्स्यरूपाणिविंशतिः ॥ ७ ॥ गोपालाश्चशतंसार्धं
बुद्धाःसंतिसहस्रशः ॥ त्रिंशत्परशुरामाश्चरामाएकोत्तरंशतम् ॥ ८ ॥

मांकोलाहलनृसिंहम् ॥ ९६ ॥ विटंकोभयंकरःअलंकृतोवा ॥ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ २०० ॥ १ ॥ २ ॥ किटिरूपिणंसूकररूपिणम ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ २१० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अग्निबिंदोइति ॥ कथयामिस्वमूर्तिभेदानितिशेषः ॥ सृष्टिक्रमात्प्रदक्षिणक्रमात् ॥ १५ ॥ तत्राद्यदक्षिणकराद्यवामकरा
धोवामकराऽधोदक्षिणकरक्रमेणशंखचक्रगदापद्मैःकेशवमधुहसंकर्षणदामोदरवामनप्रद्युम्नषट्कं विष्णुमाधवानिरुद्धपुरुषोत्तमाधोक्षजजनार्दनषट्कं गोविंदत्रिविक्रमश्रीधरहृषीकेशनृसिंहाच्युतषट्कं
वासुदेवनारायणपद्मनाभोपेंद्रहरिकृष्णषट्कं मूर्तयोभवंति ॥ तत्रकेशवादिषण्मूर्तिषुआद्यदक्षिणकरेशंखएवआद्यवामकरेचक्रपद्मपद्मगदाचक्रगदाःअधोवामकरे गदाचक्रचक्रपद्मपद्मानिअधोदक्षिणकरे

विष्णुरूपोस्म्यहंचैकोमुक्तिमंडपमध्यतः ॥ मुनेकृतप्रसादेनविश्वेशेनाश्रितःस्वयम् ॥ ९ ॥ नारायणस्वरूपेणगणाश्चक्रगदोद्यताः ॥ कुर्वंतिरक्षांक्षेत्रस्यप
रितोनियुतानिषट् ॥ २१० ॥ सोग्निबिंदुरितिश्रुत्वासंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ पुनःपप्रच्छमेधावीमूर्तिभेदान्वदप्रभो ॥ ११ ॥ हितायनिजभक्तानांममसंदेहशां
तये ॥ कतितेमूर्तयोनंतकथंज्ञेयास्तथावद ॥ १२ ॥ इत्याकर्ण्यवचस्तस्याग्निबिंदोस्तपसांनिधेः ॥ उवाचभगवान्विष्णुर्मूर्तिभेदाननुक्रमात् ॥ १३ ॥
याञ्श्रुत्वापिहिनोमर्त्योयमगोचरतांव्रजेत् ॥ केशवादींश्चतुर्विंशद्भेदानाहप्रजापतिः ॥ १४ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ अग्निबिंदोमहाप्राज्ञशृणुते
कथयाम्यहम् ॥ आद्यदक्षिणहस्ताच्चविद्धिसृष्टिक्रमान्मुने ॥ १५ ॥ शंखचक्रगदापद्मैर्मूर्तिंजानीहिकैशवीम् ॥ पूजितायानृणांकुर्याच्चिंतितार्थमसंशयम् ॥
॥ १६ ॥ मधुहापरिचेतव्यःशंखपद्मगदारिभिः ॥ वैरिणोनाशमायांतितन्मूर्तिपरिसेवनात् ॥ १७ ॥ संकर्षणःसमर्च्योत्रशंखाब्जारिगदायुधः ॥ तन्मू
र्तिपूजनाज्जातुजंतुर्नस्यात्पुनर्भवी ॥ १८ ॥ शंखकौमोदकीचक्रपद्मैर्दामोदरोर्च्यते ॥ ददातिवित्तंपुत्रांश्चगोधनंधान्यमेवहि ॥ १९ ॥ वामनःशंखच
क्राब्जगदाभिरुपलक्षितः ॥ लक्ष्मीवंतंजनंकुर्याद्गृहेपिपरिधारितः ॥ २२० ॥ पांचजन्यंगदांपद्मंचित्रमूर्तिसुदर्शनम् ॥ प्रद्युम्नःपूज्यतेमर्त्यैर्बहुद्युम्नंप्रय
च्छति ॥ २१ ॥ ऊर्ध्ववामकरात्सृष्ट्याविष्णवाद्यंषट्कमुच्यते ॥ यस्यस्मरणमात्रेणविलीयंतेघराशयः ॥ २२ ॥ शंखारिभ्यांगदाब्जाभ्यांपूज्योविष्णुः
श्रियेनरैः ॥ शंखपद्मगदाचक्रैर्माधवःपरमर्द्धिदः ॥ २३ ॥ ध्येयोऽनिरुद्धःसंसिद्ध्यैशंखाब्जारिगदोद्यतः ॥ शंखेनगदयाचक्रांबुजाभ्यांपुरुषोत्तमः ॥
॥ २४ ॥ अधोक्षजोजनिहरःशंखार्यब्जगदोमुने ॥ शंखकौमोदकीपद्मचक्रैर्ध्येयोजनार्दनः ॥ २५ ॥ अधोवामकरात्सृष्ट्याषड्गोविंदादिमूर्तयः ॥
शंखंचक्रंगदांपद्मंगोविंदोबिभृयात्सदा ॥ २६ ॥

पद्मचक्रगदापद्मगदाचक्राणि विष्णवादिषण्मूर्तिषुआद्यवामकरेशंखएव गोविंदादिषण्मूर्तिषुअधोवामकरेशंखएववासुदेवादिषण्मूर्तिषुअधोदक्षिणकरेशंखएव ॥ अन्यत्सर्वंप्रादक्षिण्येनपूर्ववदेव ॥ तत्रके
शवःस्वर्णवर्णः ॥ १६ ॥ मधुहार्जुनवर्णः ॥ १७ ॥ संकर्षणःस्वर्णवर्णः ॥ १८ ॥ दामोदरःक्षीरवर्णः ॥ १९ ॥ वामनोरक्तवर्णः ॥ २२० ॥ पांचजन्यमिति ॥ चित्राविचित्रामूर्तिर्यस्यसुदर्श
नस्यतत्तथा ॥ एतच्चतुष्टयंबिभ्राणइतिशेषः ॥ प्रद्युम्नोवज्रवर्णः ॥ २१ ॥ २२ ॥ विष्णुरलक्तवर्णः ॥ माधवोजपावर्णः ॥ २३ ॥ अनिरुद्धःकृष्णवर्णः ॥ २४ ॥ २५ ॥ गोविंदोमनःशिला

वर्णः ॥ २६ ॥ त्रिविक्रमोनीलपाषाणवर्णः ॥ श्रीधरःकुमुदवर्णः ॥ २७ ॥ हृषीकेशःकाश्मारवर्णः ॥ २८ ॥ २९ ॥ वासुदेवःस्फटिकवर्णः ॥ नारायणःक्षीरवर्णः ॥ २३० ॥ पद्मनाभोंजनवर्णः॥ तथाचोक्तम् ॥ शंखचक्रगदापद्मैःकेशवःकनकप्रभः॥ चक्रशंखगदापद्मैरर्जुनोमधुसूदनः ॥ अर्जुनोधवलः॥ संकर्षणोदराब्जारिगदाभिःकनकप्रभः॥दामोदरःशंखगदाचक्राब्जैःक्षीरसन्निभः॥ रक्तश्चक्रगदापद्मदरैर्वामनउच्यते॥शंखीगदीसाब्जचक्रःप्रद्युम्नोवज्रसन्निभः॥वज्रंहीरकम्॥सपद्मशंखारिगदोविष्णुश्चालक्तकप्रभः॥माधवश्चक्रशंखाब्जगदाहस्तोजपानिभः॥ गदीशंखीसाब्जचक्रस्त्वनिरुद्धोऽसितप्रभः ॥ मनःशिलाभोगोविंदोगदापद्मदरादिभिः॥मनःशिलाधातुविशेषः ॥ सचक्रशंखाब्जगदोनीलाश्माभस्त्रिविक्रमः॥ शंखचक्रगदापद्मैःश्रीधरःकुमुदप्रभः ॥ काश्मीराभोहृषीकेशः सचक्राब्जदरोगदी ॥ काश्मीरंकुंकुमम् ॥ स्फटिकाभोवासुदेवःशंखार्यब्जगदाधरः ॥ क्षीराभोब्जगदापद्मचक्रैर्नारायणःस्मृतः ॥ पद्मचक्रगदाशंखैःपद्मनाभोंजनद्युतिरिति ॥ अन्येषामपिरूपाणिआग

शंखपद्मगदाचक्रैरर्च्योलक्ष्म्यैत्रिविक्रमः ॥ शंखाब्जचक्रंबिभ्राणोगदावाञ्श्रीधरःश्रिये ॥ २७ ॥ हृषीकेशश्चशंखेनगदाचक्रांबुजैर्मतः ॥ नृसिंहःशंखचक्राभ्यांपद्मेनगदयोह्यते ॥२८॥ अच्युतःशंखभृन्नित्यंगदापद्मरथांगवान् ॥ दक्षिणाधःकरादूह्यावासुदेवादयश्चषट् ॥२९॥ वासुदेवश्चशंखारिगदाजलजभृत्सदा॥शंखांबुजगदाचक्रीध्येयोनारायणोनृभिः ॥२३०॥ शंखीपद्मीपद्मनाभोज्ञेयश्चक्रीगदीमुने ॥ उपेंद्रःशंखवान्नित्यंगदारिकमलायुधः ॥ ३१ ॥ हरिर्हरेदघंशंखीचक्रीपद्मीगदीनृणाम् ॥ शंखेनगदयापद्मचक्राभ्यांकृष्णउच्यते ॥३२॥ एतेभेदामयाख्याताःस्वमूर्तीनांमहामुने ॥ यान्विज्ञायध्रुवंमर्त्योमुक्तिंमुक्तिंचविंदति ॥ ३३ ॥ एवंवदतिगोविंदेमुनयेचाग्निबिंदवे ॥ पक्षींद्रःपक्षविक्षिप्तविपक्षोऽक्षिपथंगतः ॥ ३४ ॥ प्राहचप्रणिपत्याशुत्र्यक्षस्यागमनंमुदा ॥ संभ्रमेणहृषीकेशःक्वेशइत्यवदत्ततः ॥३५॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ प्रत्यक्षःक्रियतामेषमहावृषभकेतनः ॥ यस्यध्वजस्यरत्नार्चिःपूरयेद्रोदसीमिमाम् ॥ ३६ ॥ लोकलोचननिर्माणसफलीकरणक्षमम् ॥ कोटिमार्तंडविद्योतप्रद्योतितदिगाननम् ॥ ३७ ॥ निरीक्ष्यपुंडरीकाक्षस्त्र्यक्षस्यवृषभध्वजम् ॥ विमानिनांविमानौघैःपरीतगगनांगणम् ॥ ३८ ॥ महावाद्यनिनादौघैःप्रतिस्वानितकंदरम् ॥ विद्याधरीपरिक्षिप्तपुष्पांजलिसुगंधितम् ॥३९॥ प्रणम्यदूरादपिचसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ अभ्युत्थातुंमनश्चक्रेशंखचक्रगदाधरः ॥ २४० ॥ अग्निबिंदुमथप्राहमुक्तिदस्तुमुदांनिधिः ॥ इदंसुदर्शनंचक्रंस्पृशासव्येनपाणिना ॥ ४१ ॥

मपुराणादिषुद्रष्टव्यानि ॥ आयुधधारणभेदाश्चतुर्विंशतिषोडशमूर्तौवुपासनभेदाभिप्रायेणद्रष्टव्याः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पक्षेति ॥ पक्षाभ्यांविक्षिप्तानिरस्ताविपक्षायेनसः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ रोदसीद्यावापृथिव्योरन्तरालम् ॥ ३६ ॥ लोकेति ॥ पुण्डरीकाक्षस्त्र्यक्षस्यलोकेत्यादिविशेषणविशिष्टंवृषभध्वजंवृषभरूपोध्वजोवृषभध्वजःवृषभोवृषोध्वजोयस्मिन्रथइतिवातंनिरीक्ष्य दूरादपिचदूरादेव ॥ चकारःसंभ्रमे ॥ अभ्युत्थातुमभ्युत्थानेनगन्तुंमनश्चक्रेदूरादेवनिरीक्ष्येतिवान्वयः ॥ पंचभिर्विशेषणैरथंविशिनष्टि॥लोकलोचनेति॥कोटिमार्तंडानामिवयःप्रद्योतःप्रकृष्टाद्युतिस्तेनप्रद्योतितंदिशामाननंमुखंयेनसतथातम् ॥ ३७ ॥ विमानिनांदेवानांविमानौघैःरथसमूहैःपरितइतंव्याप्तंगगनांगणंयस्मैसतथातम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥२४०॥ असव्येनदक्षिणेनेत्यर्थः ॥ सव्येनेतिपाठेपिसएवार्थः ॥

सव्यंदक्षिणवामयोरितिवचनात् ॥ ४१ ॥ शोभनंदर्शनंज्ञानंयस्यससुदर्शनः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ २५० ॥ २५१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां
काशीखंडटीकायामेकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ द्वियुक्षष्टितमेध्यायेसर्वाघौघविदारणः ॥ प्रादुर्भावोतिरम्योयंवर्ण्यतेवार्षभध्वजः ॥ १ ॥ प्राविवेशमहादेवःपुरींवाराणसीं

अग्निबिंदुरितिप्रोक्तःस्पृशेद्यावत्सुदर्शनम् ॥ तावत्सुदर्शनोजातःपरमानुग्रहाद्धरेः ॥ ४२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ ज्योतीरूपोथसमुनिःकौस्तुभेज्यो
तिषांतनौ ॥ एकीभूतःकलशजबिंदुमाधवसेवनात् ॥ ४३ ॥ बिंदुमाधवपादाब्जभ्रमरीकृतमानसाः ॥ अग्निबिंदूपमांयांतिकलशोद्भवनिश्चितम् ॥ ४४ ॥
काश्यांसदैववस्तव्यंद्रष्टव्योबिंदुमाधवः ॥ श्रोतव्यमिदमाख्यानंजेतव्याजगतांगतिः ॥४५॥ पुण्यापंचनदोत्पत्तिःपुण्यामाधवसंकथा ॥ पुण्योवाराणसी
वासःसंभवेत्पुण्यजन्मनाम् ॥ ४६ ॥ अग्निबिंदोःस्तुतिंयोत्रमाधवाग्रेपठिष्यति ॥ समृद्धसर्वकामःसमोक्षलक्ष्मीपतिर्भवेत् ॥ ४७ ॥ श्राद्धकालेसदाजप्य
मिदमाख्यानमुत्तमम् ॥ द्विजानांभुंजमानानांपुरस्तात्परतृप्तये ॥ ४८ ॥ जप्तव्यमिदमाख्यानंपर्वकालेविशेषतः ॥ पुण्येपंचनदाभ्याशेपुण्यलक्ष्मीवि
वृद्धये ॥ ४९ ॥ पठितव्यःप्रयत्नेनबिंदुमाधवसंभवः ॥ श्रोतव्यःपरयाभक्त्याभुक्तिमुक्तिसमृद्धये ॥२५०॥ संप्राप्तेवासरेविष्णोरात्रौजागरणान्वितः ॥
श्रुत्वाख्यानमिदंपुण्यंवैकुंठेवसतिंलभेत् ॥ २५१ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्द्धेबिंदुमाधवाविर्भा
वोमाधवाग्निबिंदुसंवादवैष्णवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकषष्टितमोध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ॥छ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ श्रुत्वास्कंदनतृप्तोस्मितवव
क्त्रेरितांकथाम् ॥ अत्याश्चर्यकरंप्रोक्तमाख्यानंबैंदुमाधवम् ॥ १ ॥ इदानींश्रोतुमिच्छामिदेवदेवसमागमम् ॥ तार्क्ष्याग्रयक्षःसमाकर्ण्यदिवोदासस्यचे
ष्टितम् ॥ २ ॥ विष्णुमायाप्रपंचंचकिमाहगरुडध्वजम् ॥ केकेचशंभुनासार्धंसमीयुर्मंदराद्रिरेः ॥३॥ ब्रह्मणेशःकथंदृष्टस्त्रपाकुलितचक्षुषा ॥ किमाहदे
वब्रह्माणंकिमुक्तंभास्वतापिच ॥ ४॥ योगिनीभिःकिमाख्यायिगणाह्रीणाःकिमब्रुवन् ॥ एतदाख्याहिमेस्कंदमहत्कौतूहलंमयि ॥५॥ इमंप्रश्नंनिशम्यै
शिर्मुनेःकलशजन्मनः ॥ प्रत्युवाचनमस्कृत्यशिवौप्रणतसिद्धिदौ ॥६॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मुनेशृणुकथामेतांसर्वपातकनाशिनीम् ॥अशेषविघ्नशमनीं
महाश्रेयोभिवर्धिनीम् ॥ ७ ॥ अथदेवोऽसुरारिपुःश्रुत्वाशंभुसमागमम् ॥ द्विजराजायसमुदासमदात्पारितोषिकम् ॥ ८ ॥ आयानंशंसतेशंभोरुपवाराण
सिप्रियम् ॥ ब्रह्माणमग्रतःकृत्वाततश्चाभ्युद्ययौहरिः ॥ ९ ॥ विवस्वतासमेतश्चतैर्गणैःपरितोवृतः ॥ योगिनीभिरनूद्यातोगणेशमुपसंस्थितः ॥ १० ॥

शुभामितिसप्तपञ्चाशत्तमेध्यायेश्रुतंविश्वेश्वरकाशीप्रवेशंविस्तरेणश्रोतुंकथाश्रवणजनितंस्वात्मानन्दंदर्शयन्वृत्तानुवादपूर्वकंतमेवपृच्छाति श्रुत्वेत्यादिपंचभिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥
इममितिव्यासवाक्यम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ सविष्णुः ॥ द्विजराजायगरुडाय ॥ शंभोरायानमागमनंशंसतेकथयते ॥ मुदापारितोषिकंपरितोषेजातेदेयंसमदादित्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनूद्यातःअनुग

म्यमानइत्यर्थः ॥ परिवृतइातिकचित् ॥ गणेशमुपसंस्थितःगणेशेनसार्धंपरस्परंगृहीतहस्तइत्यर्थः ॥ गणेशेनचसंवृतइत्यापिकचित् ॥ १० ॥ मंक्षुद्रुतम् ॥ ११ ॥ प्रणतेननम्रेण ॥ प्रणम्यैनमिति
कचित्पाठः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ उपसिंहासनंसिंहासनस्यसमीपे ॥ १७ ॥ संभाविताःसंमानिताः ॥ १८ ॥ १९ ॥ शतधृतिर्ब्रह्मा ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ स्वरूपतः

अथनेत्रातिथीकृत्यदेवदेवंवृषध्वजम् ॥ मंक्षुताक्ष्यार्दवारुह्यप्रणनामश्रियःपतिः ॥ ११ ॥ पितामहोपिस्थविरोभृशंनम्रशिरोधरः ॥ प्रणतेनमृडेनैवप्रणम
न्विनिवारितः ॥ १२ ॥ स्वस्त्वभ्युदितपाणिश्चरुद्रसूक्तैरमंत्रयत् ॥ अक्षतान्यथसार्द्राणिदर्शयन्सफलान्यजः ॥ १३ ॥ मौलिंपादाब्जयोःकृत्वागणेशः
सत्वरोनतः ॥ मूर्ध्न्युपाजिघ्रयांचक्रेहरोहर्षाद्गजाननम् ॥ १४ ॥ अभ्युपावेशयच्चापिपरिष्वज्यनिजासने ॥ सोमनंदिप्रभृतयःप्रणेमुर्दंडवद्गणाः ॥ १५ ॥
योगिन्योपिप्रणम्येशंचक्रुर्मंगलगायनम् ॥ तरणिःप्रणनामाथप्रमथाधिपतिंहरम् ॥ १६ ॥ खंडेंदुशेखरश्चाथउपसिंहासनंहारिम् ॥ समुपावेशयद्वा
मपार्श्वेमानपुरःसरम् ॥ १७ ॥ ब्रह्माणंदक्षिणेभागेपरिविश्राणितासनम् ॥ दृष्ट्वासंभाविताःसर्वेशर्वेणप्रणतागणाः ॥ १८ ॥ मौलिचालनमात्रेणयोगिन्यो
पिप्रसादिताः ॥ संतोषितोरविश्चापिविशेतिकरसंज्ञया ॥ १९ ॥ अथशंभुंशतधृतिःप्रबद्धकरसंपुटः ॥ परिविज्ञापयांचक्रेप्रसन्नवदनांबुजम् ॥ २० ॥ ॥
ब्रह्मोवाच ॥ ॥ भगवन्देवदेवेशक्षंतव्यंगिरिजापते ॥ वाराणसींसमासाद्ययदहंनागतःपुनः ॥ २१ ॥ प्रसंगतोपिकःकाशींप्राप्यचंद्रविभूषण ॥ किंचिद्वि
धातुंशक्तोपित्यजेत्स्थविरतांदधत् ॥ २२ ॥ स्वरूपतोब्राह्मणत्वादपाकर्तुंनशक्यते ॥ अथशक्तोव्यपाकर्तुंकःपुण्येसंचिकीर्षति ॥ २३ ॥ विभोरपिसमाज्ञे
यंधर्मवर्त्मानुसारिणि ॥ नकिंचिदपकर्तव्यंजानताकेनचित्कचित् ॥ २४ ॥ कस्तादृशिमहीजानौपुण्यवर्त्मन्यतंद्रिते ॥ काशीपालेदिवोदासेमनागपि
विरुद्धधीः ॥२५॥ निशम्येतिवचस्तुष्टःश्रीकंठोतिविशुद्धधीः ॥ हसन्प्रोवाचधातारंब्रह्मन्सर्वंमवैम्यहम् ॥२६॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ आदौतावददो
षंहिब्रह्मत्वंब्राह्मणस्यते ॥ वाजिमेधाध्वराणांचततोपिदशकंकृतम् ॥ २७ ॥ ततोपिविहितंब्रह्मन्भवतापरमंहितम् ॥ अपराधसहस्राणियल्लिंगंस्थापितं
मम ॥२८॥ येनैकमपिमेलिंगंस्थापितंयत्रकुत्रचित् ॥ तस्यापराधलेशोपिनास्तिसर्वापराधिनः ॥ २९ ॥ अपराधसहस्रेपिब्राह्मणंयोपराध्नुयात् ॥ दिनैः
कतिपयैरेवतस्यैश्वर्यंविनश्यति ॥ ३० ॥ इतिब्रुवतिदेवेशेप्यंतरुच्छ्वसितंगणैः ॥ समातृभिःसमंताच्चविलोक्यास्यंपरस्परम् ॥ ३१ ॥ अर्कोप्यवसरं
ज्ञात्वानत्वाशंभुंव्यजिज्ञपत् ॥ प्रसन्नास्यमुमाकांतंदृष्ट्वादृष्टचराचरः ॥ ३२ ॥ ॥ अर्कउवाच ॥ ॥ नाथकाशीमितोगत्वायथाशक्तिकृतोपधिः ॥
अकिंचित्करतांप्राप्तःसहस्रकरवानपि ॥ ३३ ॥

स्वभावतः ॥ अपाकर्तुमपकारंकर्तुम् ॥ सृष्टिकर्तुस्तवकिमशक्यमित्याशंक्याह ॥ अथेति ॥ २३ ॥ ममाज्ञयाकरणान्नदोषइतिचेत्तत्राह ॥ विभोरपीति ॥ २४ ॥ तथाप्यस्मत्कार्यगौरवेणराजाविरु
द्धेनभाव्यमितिचेत्तत्राह ॥ कइति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अपराधसहस्राणिकृत्वापीतिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ उच्छ्वसितमपराधजंभयंत्यक्तमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतस्त्वत्सकाशात् ॥

कृतउपधिश्छलरूपउपायोयेनसः ॥ अकिंचिदितिविरुद्धालंकारः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सूरंसूर्यम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ भर्गस्येश्वरस्य ॥
गर्भस्येतिपाठेगर्भस्यमहादेववाहस्येतियावत् ॥ तदूधांसितासांक्षीराशयाःपयोधराश्चस्तनाः ऊधांसीतिपंचम्यर्थेवा ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ सह्रदःपयःपयोधिरिवक्षीराब्धिरिवप्रैक्षिदृष्टः ॥ ४६ ॥

स्वधर्मपालकेतस्मिन्दिवोदासेधरापतौ ॥ निश्चितागमनंज्ञात्वादेवस्याहमिहस्थितः ॥३४॥ प्रतीक्षमाणोदेवेशत्वदागमनमुत्तमम् ॥ विभज्यबहुधात्मानं
त्वदाराधनतत्परः ॥ ३५ ॥ मनोरथद्रुमश्चाद्यफलितःश्रीमदीक्षणात् ॥ किंचिद्भक्तिलवांभोभिःसिक्तोध्यानेनपुष्पितः ॥ ३६ ॥ इत्युदीरितमाकर्ण्यरवेर्वै
विलोचनः ॥ प्रोवाचदेवदेवेशोनापराध्यसिभास्कर ॥३७॥ ममैवकार्यंविहितंत्वंयदत्रव्यवस्थितः ॥ यस्यांसुरप्रवेशोनतस्मिन्राजनिशासति ॥ ३८ ॥
इतिसूरंसमाश्वास्यदेवदेवःकृपानिधिः ॥ गणानाश्वासयामासव्रीडानम्रशिरोधरान् ॥३९॥ योगिन्योपिसुदृष्ट्वाथशंभुनासंप्रसादिताः ॥ त्रपाभरसमाक्रां
तकंधराइवसंगताः ॥ ४० ॥ ततोव्यापारयांचक्रेऽयक्षोनेत्राणिचक्रिणि ॥ हरिर्नकिंचिदप्यूचेसर्वज्ञाग्रेमहामनाः ॥ ४१ ॥ ईशोपिश्रुतवृत्तांतस्तार्क्ष्यां
द्धणपशार्ङ्गिणोः ॥ मनसैवप्रसन्नोभून्नकिंचित्पर्यभाषत ॥ ४२ ॥ एतस्मिन्नंतरेप्राप्तागोलोकात्पंचधेनवः ॥ सुनंदासुमनाश्चापिसुशीलासुरभिस्तथा ॥
॥ ४३ ॥ पंचमीकपिलाचापिसर्वाघौघविघट्टिनी ॥ वात्सल्यदृष्ट्याभर्गस्यतासामूधांसिसुस्रुवुः ॥४४॥ ववर्षुःपयसांपूरैस्तदूधांसिपयोधराः ॥ धारासा
रैरविच्छिन्नैस्तावद्यावद्ध्रदोऽभवत् ॥४५॥ पयःपयोधिरिवसाद्वितीयःप्रैक्षिपार्षदैः ॥ देवेशसमधिष्ठानात्तत्तीर्थमभवत्परम् ॥४६॥ कपिलाह्रदइत्याख्यां
चक्रेतस्यमहेश्वरः ॥ ततोदेवाज्ञयासर्वेस्नातास्तत्रदिवौकसः ॥ ४७ ॥ आविरासुस्ततस्तीर्थादथदिव्यपितामहाः ॥ तान्दृष्ट्वातेसुराःसर्वेतर्पयांचक्रि
रेमुदा ॥ ४८ ॥ अग्निष्वात्ताबर्हिषदआज्यपाःसोमपास्तथा ॥ इत्याद्यादिव्यपितरस्तृप्ताःशंभुंव्यजिज्ञपन् ॥४९॥ देवदेवजगन्नाथभक्तानामभयप्रद ॥
अस्मिंस्तीर्थेत्वदभ्याशाज्जातानस्तृप्तिरक्षया ॥ ५० ॥ तस्माच्छंभोवरंदेहिप्रसन्नेनांतरात्मना ॥ इतिदिव्यपितॄणांसश्रुत्वावाक्यंवृषध्वजः ॥ ५१ ॥
शृण्वतांसर्वदेवानामिदंवचनमब्रवीत् ॥ शर्वःसर्वपितॄणांवैपरतृप्तिकरंपरम् ॥ ५२ ॥ ॥ श्रीदेवदेवउवाच ॥ ॥ शृणुविष्णोमहाबाहोशृणुत्वंचापि
तामह ॥ एतस्मिन्कापिलेतीर्थेकापिलेयपयोभृते ॥ ५३ ॥ योपिंडान्निर्वपिष्यंतिश्रद्धयाश्राद्धदानतः ॥ तेषांपितॄणांसंतृप्तिर्भविष्यातिममाज्ञया ॥५४॥
अन्यंविशेषंवक्ष्यामिमहातृप्तिकरंपरम् ॥ कुहूसोमसमायोगेदत्तंश्राद्धमिहाक्षयम् ॥५५॥ संवर्तकालेसंप्राप्तेजलराशिर्जलान्यपि ॥ क्षीयंतेनक्षयत्यत्रश्राद्धं
सोमकुहूकृतम् ॥ ५६ ॥ अमांसोमसमायोगेश्राद्धंयद्यत्रलभ्यते ॥ तीर्थेकापिलधारेस्मिन्गययापुष्करेणकिम् ॥ ५७ ॥ गदाधरभवान्यत्रयत्रत्वंच
पितामह ॥ वृषध्वजोस्म्यहंयत्रफल्गुस्तत्रनसंशयः ॥ ५८ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ अमाअमावस्या ॥ ५७ ॥ गयापुष्कराभ्यांकृत्याभावेहेतुमाह ॥ गदाधरेति ॥ फल्गुर्नदी ॥ ५८ ॥

॥५९॥६०॥६१॥ कृतंकृत्यंकार्यमात्रंययासाकृतकृत्या ॥ कृतकृत्येत्यत्रघृतकुल्येतिक्वचित् घृतकुल्यांनिवापतइत्यग्रेदर्शनात् ॥६२॥ ६३ ॥ ६४ ॥६५॥६६॥ रोधसिंतीरे ॥६७॥६८॥ ६९ ॥

दिव्यांतरिक्षभौमानियानितीर्थानिसर्वतः ॥ तान्यत्रानिवसिष्यंतिदर्शेसोमादिनान्विते ॥ ५९ ॥ कुरुक्षेत्रेनैमिषेचगंगासागरसंगमे ॥ ग्रहणेश्राद्धतो
यत्स्यात्तत्तीर्थेवार्षभध्वजे ॥ ६० ॥ अस्यतीर्थस्यनामानियानिदिव्यापितामहाः ॥ तान्यहंकथयिष्यामिभवतांतृप्तिदान्यलम् ॥६१॥ मधुस्रवेतिप्रथमं
मेषापुष्करिणीस्मृता ॥ कृतकृत्याततोज्ञेयाततोऽसौक्षीरनीरधिः ॥ ६२ ॥ वृषभध्वजतीर्थंचतीर्थंपैतामहंततः ॥ ततोगदाधराख्यंचपितृतीर्थंततःपरम् ॥
॥ ६३ ॥ ततःकापिलधारंवैसुधाखानिरियंपुनः ॥ ततःशिवगयाख्यंचज्ञेयंतीर्थमिदंशुभम् ॥६४॥ एतानिदशनामानितीर्थस्यास्यपितामहाः ॥ भवतां
तृप्तिकारीणिविनापिश्राद्धतर्पणैः ॥ ६५ ॥ सूर्येंदुसंगमेयेत्रपितृणांतृप्तिकामुकाः ॥ ब्राह्मणान्भोजयिष्यंतितेषांश्राद्धमनंतकम् ॥ ६६ ॥ श्राद्धेपितृणां
संतृप्यैदास्यंतिकपिलांशुभाम् ॥ येत्रतेषांपितृगणोवसेत्क्षीरोदरोधसि ॥ ६७ ॥ वृषोत्सर्गःकृतोयैस्तुतीर्थेस्मिन्वार्षभध्वजे ॥ अश्वमेधपुरोडाशैः
पितरस्तेनतर्पिताः ॥ ६८ ॥ गयातोष्टगुणंपुण्यमस्मिंस्तीर्थेपितामहाः ॥ अमायांसोमयुक्तायांश्राद्धैःकापिलधारिके ॥ ६९ ॥ येषांगर्भेऽभवत्स्रावोयेऽ
दंतजननामृताः ॥ तेषांतृप्तिर्भवेन्नूनंतीर्थेकापिलधारिके ॥ ७० ॥ अदत्तमौंजीदानायेयेचादारपरिग्रहाः ॥ तेभ्योनिर्वापितंपिंडमिहह्यक्षयतांव्रजेत् ॥
॥ ७१ ॥ अग्निदाहमृतायेवैनाग्निदाहश्चयेषुवै ॥ तेसर्वेतृप्तिमायांतितीर्थेकापिलधारिके ॥ ७२ ॥ और्ध्वदैहिकहीनायेषोडशश्राद्धवर्जिताः ॥ तेतृप्तिम
धिगच्छंतिघृतकुल्यांनिवापतः ॥ ७३ ॥ अपुत्राश्चमृतायेवैयेषांनास्त्युदकप्रदः ॥ तेपितृप्तिंपरांयांतिमधुस्रवासितर्पिताः ॥ ७४ ॥ अपमृत्युमृतायेवैचो
रविद्युज्जलादिभिः ॥ तेषामिहकृतंश्राद्धंजायतेसुगतिप्रदम् ॥ ७५ ॥ आत्मघातेननिधनंयेषामिहविकर्मणाम् ॥ तेपितृप्तिंलभंतेत्रपिंडैःशिवगयाकृतैः ॥
॥ ७६ ॥ पितृगोत्रेमृतायेवैमातृपक्षेचयेमृताः ॥ तेषामत्रकृतःपिंडोभवेदक्षयतृप्तिदः ॥ ७७ ॥ पत्नीवर्गेमृतायेवैमित्रवर्गेचयेमृताः ॥ तेसर्वेतृप्तिमायां
तितर्पितावार्षभध्वजे ॥ ७८ ॥ ब्रह्मक्षत्रविशांवंशेशूद्रवंशेंऽत्यजेषुच ॥ येषांनामगृहीत्वात्रदीयतेतेसमुद्धृताः ॥ ७९ ॥ तिर्यग्योनिमृतायेवैयेपिशाच
त्वमागताः ॥ तेप्यूर्ध्वगतिमायांतितृप्ताःकापिलधारिके ॥ ८० ॥ येतुमानुषलोकेस्मिन्पितरोमर्त्ययोनयः ॥ तेदिव्ययोनयःस्युर्वैमधुस्रवसितर्पिताः ॥
॥ ८१ ॥ येदिव्यलोकेपितरःपुण्यैर्देवत्वमागताः ॥ तेब्रह्मलोकेगच्छंतितृप्तास्तीर्थेवृषध्वजे ॥ ८२ ॥ कृतेक्षीरमयंतीर्थंत्रेतायांमधुमत्पुनः ॥ द्वापरेस
र्पिषापूर्णंकलौजलमयंभवेत् ॥ ८३ ॥ सीमाबहिर्गतमपिज्ञेयंतीर्थमिदंशुभम् ॥ मध्येवाराणसिश्रेष्ठंममसान्निध्यतोनरैः ॥ ८४ ॥

॥७०॥७१ ॥ ७२ ॥ घृतकुल्यामिति ॥ घृतकुल्यायामित्यर्थः ॥ निवापतःप्रदानात्पिंडानामितिशेषः ॥७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥ वाराणस्यामध्येमध्येवा

राणसि ॥ दीर्घांतपाठेवाराणस्यांश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ मध्यइत्यर्थात्तस्याएव ॥ नरैर्यतोऽदर्शीत्यन्वयः ॥ ८४ ॥ ८५॥८६॥ इतीतिकुमारवाक्यम् ॥ ८७ ॥ कंठीरवाःसिंहाः ॥ तेचात्रप्रकृत्याद्याः ॥
उक्षणांबलीवर्दानामष्टकम् ॥ तच्चधातुतत्त्वंत्वङ्मांसरुधिरस्नायुमेदोमज्जास्थिशुक्राणीतिधात्वष्टकम् ॥ ८८ ॥ इभादिग्गजाः हयाइत्यत्रचित्ताहंकारबुद्धिपञ्चज्ञानेंद्रियाणि ॥ यद्वा अन्तःकरणच
तुष्टयमुपवेदचतुष्टयंचाविवक्षितम् ॥ कशाअश्वप्रचोदिनीमनोवृत्तिःसापाणौयस्यतन्मनस्तथा ॥ विवेक्यविवेकिभेदान्मनसोरपौनरुक्त्यंसमष्टिव्यष्टिभेदाद्वा ॥ ८९ ॥ गंगायमुनयोरीषेगंगायमुनेरथस्य
दंडेइत्यर्थः ॥ चक्रेप्रतिचक्रंपवनदेवताऽधिष्ठात्रीदेवतेत्यर्थः ॥ चक्रयोःस्वरूपमाह ॥ सायमिति ॥ ९० ॥ अहीनांकुलेजाताआहेयाः ॥ उपनायकारथबन्धनानीत्यर्थः ॥ रथगुप्तयोवरूथाः ॥

काशीस्थितैर्यतोदर्शिध्वजोमेवृषलांछनः ॥ वृषध्वजेननाम्नातःस्थास्याम्यत्रपितामहाः ॥ ८५ ॥ पितामहेनसहितोगदाधरसमन्वितः ॥ रविणापार्षदैः
सार्धंतुष्टयेवःपितामहाः ॥ ८६ ॥ इतियावद्वरंदत्तेपितृभ्योवृषभध्वजः ॥ तावन्नंदीसमागत्यप्रणम्येशंव्यजिज्ञपत् ॥८७॥ ॥ नंदिकेश्वरउवाच ॥ ॥
विहितःस्यंदनःसज्जस्ततोस्तुविजयोदयः ॥ अष्टौकंठीरवायत्रयत्रोक्ष्णामष्टकंशुभम् ॥ ८८ ॥ यत्रेभाःपरिभांत्यष्टौयत्राष्टौजविनोहयाः ॥ मनःसंयमनं
यत्रकशापाणिव्यवस्थितम् ॥ ८९ ॥ गंगायमुनयोरीषेचक्रेपवनदेवता ॥ सायंप्रातर्मयेचक्रेछत्रंद्यौर्मंडलंशुचि ॥९०॥ तारावलीमयाःकीलाआहेयाउप
नायकाः ॥ श्रुतयोमार्गदर्शिन्यःस्मृतयोरथगुप्तयः ॥ ९१ ॥ दक्षिणाधूर्दृढायत्रमखायत्राभिरक्षकाः ॥ आसनंप्रणवोयत्रगायत्रीपादपीठभूः ॥ ९२ ॥
सांगाव्याहृतयोयत्रशुभाःसोपानवीथिकाः ॥ सूर्याचंद्रमसौयत्रसततंद्वाररक्षकौ ॥९३॥ अग्निर्मकरतुंडश्चरथभूःकौमुदीमयी॥ध्वजदंडोमहामेरुःपताकाह
स्करप्रभा ॥ ९४ ॥ स्वयंवाग्देवतायत्रचंचच्चामरधारिणी ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शैलादिनेतिविज्ञप्तोदेवदेवउमापतिः ॥ ९५ ॥ कृतनीराजनवि
धिरष्टभिर्देवमातृभिः ॥ पिनाकपाणिरुत्तस्थौदत्तहस्तोथशार्ङ्गिणा ॥ ९६ ॥ निनादोदिव्यवाद्यानांरोदसीपर्यपूरयत् ॥ गीतमंगलगीर्भिश्चचारणैरनुव
र्धितः ॥ ९७ ॥ तेनदिव्यनिनादेनबधिरीकृतदिङ्मुखाः ॥ आहूताइवआजग्मुर्विष्वग्भुवनवासिनः ॥ ९८ ॥

॥ ९१ ॥ धूर्यानंमुखम् ॥ ९२ ॥ अंगानिशिक्षादीनि ॥ ९३ ॥ मकरतुण्डोमकराकारतुण्डः ॥ ९४ ॥ शैलादिनेतिस्कन्दोक्तिः ॥ ९५ ॥ तदेवमातृभिर्ब्रह्माणीत्यादिभिः ॥ तथाचवक्ष्याति ॥
ब्रह्माणीवैष्णवीरौद्रीवाराहीनारसिंहिका ॥ कौमारीअपिमाहेंद्रीचामुण्डाचैवचंडिकेति ॥ जयेत्यादिभिर्वा ॥ तथाचवासिष्ठे ॥ जयाचविजयाचैवजयंतीचापराजिता ॥ सिद्धारक्तालम्बुषाचउत्पलाचेति
देवतेति ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥

कोटच्ययुतद्वयंविंशतिसहस्रकोटच्इत्यर्थः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नियुतानिलक्षाणि ॥ ४ ॥ शोभनानिपर्णानियेषांतेसुपर्णागरुडवंशीयावापक्षिणइत्यर्थः ॥ ५ ॥
नानारत्नोपदप्रदाःरत्नान्येवउपदीयन्तइत्युपदान्युपढौकनानितत्प्रदाः ॥ पंचायुतानिपञ्चाशतसहस्राणि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ मुदामुदः परमार्थानन्दास्तासामित्यर्थः ॥ त्रिविष्टपसमुत्कटांस्वर्गा

देवाःकोट्यस्त्रयस्त्रिंशद्गणाःकोटच्ययुतद्वयम् ॥ नवकोटच्स्तुचामुंडाभैरव्यःकोटिसंमिताः ॥ ९९ ॥ षडाननाःकुमाराश्चमयूरवरवाहनाः ॥ ममानुगाः
समायाताःकोटयोष्टौमहाबलाः ॥ १०० ॥ आययुःकोटयःसप्तस्फुरत्परशुपाणयः ॥ पिचंडिलामहावेगाविघ्नाविघ्नागजाननाः ॥ १ ॥ षडशीतिसहस्रा
णिमुनयोब्रह्मवादिनः ॥ तावंतोपिसमाजग्मुस्तत्रान्येगृहमेधिनः ॥ २ ॥ नागानांकोटयस्तिस्रःपातालतलवासिनाम् ॥ दानवानांचदैत्यानांद्वेद्वेकोटी
शिवात्मनाम् ॥ ३ ॥ गंधर्वानियुतान्यष्टौकोट्यर्धंयक्षरक्षसाम् ॥ विद्याधराणामयुतंनियुतद्वयसंयुतम् ॥ ४ ॥ तथाषष्टिसहस्राणिदिव्याश्चाप्सरसः
शुभाः ॥ गोमातरोऽष्टौलक्षाणिसुपर्णान्ययुतानिषट् ॥ ५ ॥ सागराःसप्तसंप्राप्तानानारत्नोपदप्रदाः ॥ सरितांचसहस्राणित्रीणिपंचायुतानिच ॥ ६ ॥
गिरयोऽष्टौसहस्राणिवनस्पतिशतत्रयम् ॥ आजग्मुर्दिग्गजाअष्टौयत्रदेवःपिनाकधृक् ॥७॥ एतैःसमेतःसंतुष्टःपरिष्टुतइतस्ततः ॥ श्रीकंठोरथमारुह्यकाशीं
प्राविशदुत्तमाम् ॥८॥ सगिरींद्रसुतरूयक्षोमुदांधाममुदांखनिः ॥ काशींप्रैक्षिष्टसंहृष्टस्त्रिविष्टपसमुत्कटाम् ॥९॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ श्रुत्वाख्यानमिदं
पुण्यंकोटिजन्माघनाशनम् ॥ पठित्वापाठयित्वाचशिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ११० ॥ श्राद्धकालेविशेषेणपठनीयंप्रयत्नतः ॥ अक्षयंतद्भवेच्छ्राद्धंपितृतु
ष्टिकरंपरम् ॥ ११ ॥ वृषभध्वजमाहात्म्यंपठित्वाशिवसन्निधौ ॥ प्रत्यहंवर्षमात्रंतुह्यपुत्रःपुत्रवान्भवेत् ॥ १२ ॥ विश्वेशितुःसंप्रवेशोयःकाश्यां
समुदाहृतः ॥ परमानंदकंदस्यबीजमेतत्सुनिश्चितम् ॥ १३ ॥ पठित्वैतन्मुदाख्यानंप्रविशेद्योनवंगृहम् ॥ ससर्वसौख्यनिलयोभवेदेवनसंशयः ॥१४॥
त्रैलोक्यानंदजनकमेतदाख्यानमुत्तमम् ॥ अस्यश्रवणमात्रेणविश्वेशःसंप्रसीदति ॥ १५ ॥ अलभ्यलाभोदेवस्यजातोत्रहियतःपरः ॥ ततःकाशी
प्रवेशाख्यंजप्यमाख्यानमुत्तमम् ॥ ११६ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्द्धेवृषभध्वजप्रादुर्भा
वोनामद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥

दप्युत्कटाम् ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ११६ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥

अथत्रियुक्षष्टितमेऽध्यायेपरमपावनी ॥ ज्येष्ठेशजैगीषव्यादिकथाप्रस्तूयतेऽद्भुता ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ निरीक्षितोज्ञातः ॥ ३ ॥ अनेहसंकालम् ॥ ययौयये ॥ परस्मैपदमार्षम् ॥ ४ ॥ ५ ॥

अगस्त्यउवाच ॥ ॥ दृष्ट्वाकाशींदृगानंदांतारकारेपुरारिणा ॥ किमकारिसमाचक्ष्वप्राप्तांबहुमनोरथैः ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ पतिव्रतापते
ऽगस्त्यशृणुवक्ष्याम्यशेषतः ॥ मृगांकलक्ष्मणोत्कंठंकाशीनेत्रातिथीकृता ॥ २ ॥ अथसर्वज्ञनाथेनभक्तवत्सलचेतसा ॥ जैगीषव्योमुनिश्रेष्ठोगुहां
तस्थोनिरीक्षितः ॥ ३ ॥ यमनेहसमारभ्यमंदराद्रिंविनिर्ययौ ॥ अद्रींद्रसुतयासार्धंरुद्रेणोक्षेंद्रगामिना ॥ ४ ॥ तंवासरंपुरस्कृत्यजग्राहनियमंदृढम् ॥
जैगीषव्योमहामेधाःकुंभयोनेमहाकृती ॥५॥ विषमेक्षणपादाब्जंसमीक्षिष्येयदापुनः ॥ तदांबुविप्रुषमपिभक्षयिष्यामिचेत्यहो ॥६॥ कुतश्चिद्धारणायो
गादथवाशंभ्वनुग्रहात् ॥ अनश्नन्नपिबन्योगीजैगीषव्यःस्थितोमुने ॥ ७ ॥ तंशंभुरेवजानातिनान्योजानातिकश्चन ॥ अतएवततःप्रातःप्रथमंप्रमथा
धिपः ॥ ८ ॥ ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यांसोमवारानुराधयोः ॥ तत्पर्वणिमहायात्राकर्तव्यातत्रमानवैः ॥ ९ ॥ ज्येष्ठस्थानंततःकाश्यांतदाभूदपिपुण्यदम् ॥
तत्रलिंगंसमभवत्स्वयंज्येष्ठेश्वराभिधम् ॥ १० ॥ तल्लिंगदर्शनात्पुंसांपापंजन्मशतार्जितम् ॥ तमोर्कोदयमाप्येवतत्क्षणादेवनश्यति ॥११॥ ज्येष्ठवाप्यां
नरःस्नात्वातर्पयित्वापितामहान् ॥ ज्येष्ठेश्वरंसमालोक्यनभूयोजायतेभुवि ॥ १२ ॥ आविरासीत्स्वयंतत्रज्येष्ठेश्वरसमीपतः ॥ सर्वसिद्धिप्रदागौरीज्ये
ष्ठाश्रेष्ठासमंततः ॥ १३ ॥ ज्येष्ठेमासिसिताष्टम्यांतत्रकार्योमहोत्सवः ॥ रात्रौजागरणंकार्यंसर्वसंपत्समृद्धये ॥ १४ ॥ ज्येष्ठांगौरींनमस्कृत्यज्येष्ठवापीप
रिप्लुता ॥ सौभाग्यभाजनंभूयाद्योषासौभाग्यभागपि ॥ १५ ॥ निवासंकृतवाञ्शंभुस्तस्मिन्स्थानेयतःस्वयम् ॥ निवासेशइतिख्यातंलिंगंतत्रपरंततः ॥
॥ १६ ॥ निवासेश्वरलिंगस्यसेवनात्सर्वसंपदः ॥ निवसंतिगृहेनित्यंनित्यंप्रातिपदंपुनः ॥ १७ ॥ कृत्वाश्राद्धंविधानेनज्येष्ठस्थानेनरोत्तमः ॥ ज्येष्ठांतृ
प्तिंददात्येवपितृभ्योमधुसर्पिषा ॥ १८ ॥ ज्येष्ठतीर्थेनरःकाश्यांदत्त्वादानानिशक्तितः ॥ ज्येष्ठान्स्वर्गानवाप्नोतिनरोमोक्षंचगच्छति ॥ १९ ॥ ज्येष्ठेश्वरो
चर्यःप्रथमंकाश्यांश्रेयोर्थिभिर्नरैः ॥ ज्येष्ठागौरीततोभ्यर्च्यासर्वज्येष्ठमभीप्सुभिः ॥ २० ॥ अथनंदिनमाहूयधूर्जटिःसकृपानिधिः ॥ शृण्वतांसर्वदेवाना
मिदंवचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ शैलादेप्रविशाशुत्वंगुहास्त्यत्रमनोहरा ॥ तदंतरेस्तिमेभक्तोजैगीषव्यस्तपोधनः ॥ २२ ॥ महा
नियमवान्नांदिंस्त्वगस्थिस्नायुशोषितः ॥ तमिहानयमद्भक्तंमद्दर्शनदृढव्रतम् ॥ २३ ॥ यदाप्रभृत्यगांकाश्यामंदरंसर्वसुंदरम् ॥ महानियमवानेषतदारभ्यो
ज्झिताशनः ॥ २४ ॥ गृहाणलीलाकमलमिदंपीयूषपोषणम् ॥ अनेनतस्यगात्राणिस्पृशसद्यःसुबृंहिणा ॥ २५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नित्यंपदमित्यन्वयः ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ सुबृंहिणाशोभनवृद्धिहेतुना ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ शालूरोभेकः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पद्यैःसार्धचतुस्त्रिंशैःसोमंसोमकलाधरम् ॥ अस्तौन्मुनिरुदारात्मासगुणागुणभेदतः ॥ १ ॥ शिवाय
सुखरूपाय ॥ शुभात्मनेमंगलस्वरूपाय ॥ शुभःआत्मायस्मात्तस्माइतिवा ॥ जगदानन्दकन्दायजगतांयआनन्दःसुखंतस्यकन्दायमूलायकारणायेत्येतत् ॥ सएषपरमआनन्दएतस्यैवानन्दस्यान्या
निभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः ॥ ३२ ॥ विधयेचतुराननायभाग्यस्वरूपायेतिवा ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ त्रैलोक्यकाम्यायत्रैलोक्यानांकाम्यायस्मात्तैर्वाकाम्यतइतितथातस्मै ॥ शेषांगदायअनन्तवल

ततोनंदीसमादायतल्लीलाकमलंविभोः ॥ प्रणम्यदेवदेवेशमाविशद्गह्वरांगुहाम् ॥२६॥ नंदीदृष्ट्वाथतंतत्रधारणादृढमानसम् ॥ तपोग्निपरिशुष्कांगंकमले
नसमस्पृशत् ॥ २७ ॥ तपांतेवृष्टिसंयोगाच्छालूरइवकोटरे ॥ उल्ललाससयोगींद्रःस्पर्शमात्रात्तदब्जजात् ॥ २८ ॥ अथनंदीसमादायसत्वरंमुनिपुं
गवम् ॥ देवदेवस्यपादाग्रेनमस्कृत्यन्यपातयत् ॥ २९ ॥ जैगीषव्योथसंभ्रांतःपुरतोवीक्ष्यशंकरम् ॥ वामांगसन्निविष्टाद्रितनयंप्रणनामह ॥ ३० ॥
प्रणम्यदंडवद्भूमौपरिलुंठ्यसमंततः ॥ तुष्टावपरयाभक्त्यासमुनिश्चंद्रशेखरम् ॥३१॥ ॥ जैगीषव्यउवाच ॥ ॥ नमःशिवायशांतायसर्वज्ञायशुभात्मने॥
जगदानंदकंदायपरमानंदहेतवे ॥ ३२ ॥ अरूपायसरूपायनानारूपधरायच ॥ विरूपाक्षायविधयेविधिविष्णुस्तुतायच ॥३३॥ स्थावरायनमस्तुभ्यं
जंगमायनमोस्तुते ॥ सर्वात्मनेनमस्तुभ्यंनमस्तेपरमात्मने ॥ ३४ ॥ नमस्त्रैलोक्यकाम्यायकामांगदहनायच ॥ नमोशेषविशेषायनमःशेषांगदायते ॥
॥ ३५ ॥ श्रीकंठायनमस्तुभ्यंविषकंठायतेनमः ॥ वैकुंठवंद्यपादायनमोऽकुंठितशक्तये ॥३६॥ नमःशक्त्यर्धदेहायविदेहायसुदेहिने ॥ सकृत्प्रणाममात्रे
णदेहिदेहनिवारिणे ॥ ३७ ॥ कालायकालकालायकालकूटविषादिने ॥ व्यालयज्ञोपवीतायव्यालभूषणधारिणे ॥ ३८ ॥ नमस्तेखंडपरशोनमःखंडें
दुधारिणे ॥ खंडिताशेषदुःखायखड्गखेटकधारिणे ॥ ३९ ॥ गीर्वाणगीतनाथायगंगाकल्लोलमालिने ॥ गौरीशायगिरीशायगिरिशायगुहारणे ॥
॥ ४० ॥ चंद्रार्धशुद्धभूषायचंद्रसूर्याग्निचक्षुषे ॥ नमस्तेचर्मवसननमोदिग्वसनायते ॥ ४१ ॥ जगदीशायजीर्णायजराजन्महरायते ॥ जीवायतेनमस्तु
भ्यंजंजपूकादिहारिणे ॥ ४२ ॥

याय ॥ शेषांगदायिनेइतिपाठअनन्तबाहुवलयमयितुंप्राप्तुंशीलंयस्यसतथातस्मै ॥ ३५ ॥३६॥३७॥ कालकालायकालस्यापिमारकायेत्यर्थः ॥ सकालकालइतिश्रुतेः ॥ कालमूषकभक्षकइतिस्मृतेश्च
॥ ३८ ॥ नारायणगात्रेखंडितःकुंठितःपरशुःकुठारोयस्यसतथातत्सम्बोधनंहेखंडपरशो ॥ खेटकंचर्म ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ जीवयतीतिजीवईश्वरस्तस्मैक्षेत्रज्ञायेतिवा ॥ तेतुभ्यम् ॥ जीवातवइ

---

१ गुहस्यस्कन्दरूपाग्नेररणिरुत्पादकः काष्ठविशेषस्तत्सम्बुद्धौ–हेगुहारणे ।

तिपाठेजीवनौषधाय ॥ जंजपूकंपापंतदादिहारिणे ॥ आदिशब्देनाज्ञानंगृह्यते ॥ जंजपूकौघहारिणइतिवापाठः ॥ जंजपूकाघेतिपाठेजंजपूकोजपनशीलः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥
॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ परादव्यक्तात्परायतत्प्रवर्तकाय ॥ पारयतीतिपारस्तस्मै प्रलयावधिभूतायेतिवा ॥ परापराभ्यांकार्यकारणाभ्यांपरायभिन्नाय ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

नमोडमरुहस्तायधनुर्हस्तायतेनमः ॥ त्रिनेत्रायनमस्तुभ्यंजगन्नेत्रायतेनमः ॥ ४३ ॥ त्रिशूलव्यग्रहस्तायनमस्त्रिपथगाधर ॥ त्रिविष्टपाधिनाथायत्रिवेदीपठितायच ॥ ४४ ॥ त्रयीमयायतुष्टायभक्ततुष्टिप्रदायच ॥ दीक्षितायनमस्तुभ्यंदेवदेवायतेनमः ॥ ४५ ॥ दारिताशेषपापायनमस्तेदीर्घदर्शिने ॥ दूरायदुरवाप्यायदोषनिर्दलनायच ॥ ४६ ॥ दोषाकरकलाधारत्यक्तदोषागमायच ॥ नमोधूर्जटयेतुभ्यंधत्तूरकुसुमप्रिय ॥४७॥ नमोधीरायधर्मायधर्मपालायतेनमः ॥ नीलग्रीवनमस्तुभ्यंनमस्तेनीललोहित ॥ ४८ ॥ नाममात्रस्मृतिकृतांत्रैलोक्यैश्वर्यपूरक ॥ नमःप्रमथनाथायपिनाकोद्यतपाणये ॥ ॥ ४९ ॥ पशुपाशविमोक्षायपशूनांपतयेनमः ॥ नामोच्चारणमात्रेणमहापातकहारिणे ॥ ५० ॥ परात्परायपारायपरापरपरायच ॥ नमोऽपारचरित्रायसुपवित्रकथायच ॥ ५१ ॥ वामदेवायवामार्धधारिणेवृषगामिने ॥ नमोभर्गायभीमायनतभीतिहरायच ॥ ५२ ॥ भवायभवनाशायभूतानांपतयेनमः ॥ महादेवनमस्तुभ्यंमहेशमहसांपते ॥ ५३ ॥ नमोमृडानीपतयेनमोमृत्युंजयायते ॥ यज्ञारयेनमस्तुभ्यंयक्षराजप्रियायच ॥ ५४ ॥ यायजूकाययज्ञाययज्ञानांफलदायिने ॥ रुद्रायरुद्रपतयेकद्रुद्रायरमायच ॥ ५५ ॥ शूलिनेशाश्वतेशायश्मशानावनिचारिणे ॥ शिवाप्रियायशर्वायसर्वज्ञायनमोस्तुते ॥ ५६ ॥ हरायक्षांतिरूपायक्षेत्रज्ञायक्षमाकर ॥ क्षमायक्षितिहर्त्रेचक्षीरगौरायतेनमः ॥ ५७ ॥ अंधकारेनमस्तुभ्यमाद्यंतरहितायच ॥ इडाधारायईशायउपेंद्रेंद्रस्तुतायच ॥ ५८ ॥ उमाकांतायउग्रायनमस्तेऊर्ध्वरेतसे ॥ एकरूपायचैकायमहदैश्वर्यरूपिणे ॥ ५९ ॥ अनंतकारिणेतुभ्यमंबिकापतयेनमः ॥ त्वमोंकारोवषट्कारोभूर्भुवःस्वस्त्वमेवहि ॥६०॥ दृश्यादृश्यंयदत्रास्तितत्सर्वंत्वमुमाधव ॥ स्तुतिंकर्तुंनजानामिस्तुतिकर्तात्वमेवहि ॥ ॥ ६१ ॥ वाच्यस्त्वंवाचकस्त्वंहिवाक्चत्वंप्रणतोस्मिते ॥ नान्यंवेद्मिमहादेवनान्यंस्तौमिमहेश्वर ॥ ६२ ॥

यज्ञारयेदक्षयज्ञहंत्रे ॥ दक्षयज्ञरक्षांकर्तुंमृगरूपंधृत्वातत्रैवपलायतोविष्णोर्वाशत्रवे ॥ यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः ॥ यक्षराजः कुबेरः ॥ यज्ञराजेतिपाठेयज्ञराजोऽश्वमेधः ॥ ५४ ॥ यायजूकाययाज्ञिकाय ॥
कत्कुत्सितंरुद्रोदनंद्रावयतीतिकद्रुद्रस्तस्मै ॥ रमयतीतिरमस्तस्मै ॥ रमाप्रदेतिवापाठः ॥५५॥ शाश्वतहेशाश्वत ॥ शाश्वतेशायेत्येकंपदंवा ॥ ५६ ॥ ५७॥ इडापृथ्वी॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥

॥ ६३ ॥ पंगुःखंजः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ उवाचचेतिचकारेणादरःसूचितः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

नान्यंनमामिगौरीशनान्याख्यामाददेशिव ॥ मूकोन्यनामग्रहणेबधिरोन्यकथाश्रुतौ ॥६३॥ पंगुरन्याभिगमनेऽस्म्यंधोऽन्यपरिवीक्षणे॥एकएवभवानी
शएकःकर्तात्वमेवहि॥ ६४ ॥ पाताहर्तात्वमेवैकोनानात्वंमूढकल्पना ॥ अतस्त्वमेवशरणंभूयोभूयःपुनःपुनः ॥६५॥ संसारसागरेमग्नंमामुद्धरमहेश्वर ॥
इतिस्तुत्वामहेशानंजैगीषव्योमहामुनिः ॥ ६६ ॥ वाचंयमोभवत्स्थाणोःपुरतःस्थाणुसन्निभः ॥ इतिस्तुतिंसमाकर्ण्यमुनेश्चंद्रविभूषणः ॥ उवाचच
प्रसन्नात्मावरंब्रूहीतितंमुनिम् ॥ ६७ ॥ ॥ जैगीषव्यउवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशततस्त्वपदांबुजात् ॥ माभवानिभवानीशदूरंदूरपदप्रद ॥६८॥
अपरश्चवरोनाथदेयोयमविचारतः ॥ यन्मयास्थापितंलिंगंतत्रसान्निध्यमस्तुते ॥६९॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ जैगीषव्यमहाभागयदुक्तंभवतानघ ॥
तदस्तुसर्वंतेभीष्टंवरमन्यंददामिच ॥ ७० ॥ योगशास्त्रंमयादत्तंतवनिर्वाणसाधकम् ॥ सर्वेषांयोगिनांमध्येयोगाचार्योऽस्तुवैभवान् ॥ ७१ ॥ रहस्यं
योगविद्यायायथावत्त्वंतपोधन ॥ संवेत्स्यसेप्रसादान्मेयेननिर्वाणमाप्स्यसि ॥ ७२ ॥ यथानंदीयथाभृंगीसोमनंदीयथातथा ॥ त्वंभविष्यसिभक्तोमे
जरामरणवर्जितः ॥ ७३ ॥ संतिव्रतानिभूयांसिनियमाःसंत्यनेकधा ॥ तपांसिनानासंत्यत्रसंतिदानान्यनेकशः ॥ ७४ ॥ श्रेयसांसाधनान्यत्रपापघ्नान्य
पिसर्वथा ॥ परंहिपरमश्चैषनियमोयस्त्वयाकृतः ॥ ७५ ॥ परोहिनियमश्चैषमांविलोक्ययदश्यते ॥ मामनालोक्ययद्भुक्तंतद्भुक्तंकेवलंत्वघम् ॥ ७६ ॥
असमर्च्यंचयोभुङ्क्तेपत्रपुष्पफलैरपि ॥ रेतोभक्षीभवेन्मूढःसजन्मान्येकविंशतिम् ॥ ७७ ॥ महतोनियमस्यास्यभवतानुष्ठितस्यवै ॥ नार्हंतिषोडशीं
मात्रामप्यन्येनियमायमाः ॥ ७८ ॥ अतोमच्चरणाभ्याशेत्वंनिवत्स्यसिसर्वथा ॥ अतोनैःश्रेयसींलक्ष्मींतत्रैवप्राप्स्यसिध्रुवम् ॥ ७९ ॥ जैगीषव्येश्वरं
नामलिंगंकाश्यांसुदुर्लभम् ॥ त्रीणिवर्षाणिसंसेव्यलभेद्योगंनसंशयः ॥ ८० ॥ जैगीषव्यगुहांप्राप्ययोगाभ्यसनतत्परः ॥ षण्मासेनलभेत्सिद्धिंवा
ञ्छितांमदनुग्रहात् ॥ ८१ ॥ तवलिंगमिदंभक्तैःपूजनीयंप्रयत्नतः ॥ विलोक्याचगुहारम्यापरांसिद्धिमभीप्सुभिः ॥ ८२ ॥ अत्रज्येष्ठेश्वरक्षेत्रेत्वल्लिंगं
सर्वसिद्धिदम् ॥ नाशयेदघसंघानिदृष्टंस्पृष्टंसमर्चितम् ॥ ८३ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

शिवयोगिनःशिवविष्णवोरभेददर्शिनः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ७६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ उपसर्गाआध्यात्मिकाद्युपद्रवाः ॥ ९१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायां
काशीखण्डटीकायांत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चतुःषष्टितमेध्यायेकाश्याःक्षेत्रनिवासिनाम् ॥ पुरतःकथयामासरहस्यान्याद्रिजाधवः ॥ १ ॥ ददर्शब्राह्मणांस्तत्रसमे
तान्क्षेत्रवासिनइत्युक्तं ज्येष्ठेशादिलिंगानिप्रादुर्भूतानीतिचोक्तं तत्रतान्दृष्ट्वाभगवतांकिमपृच्छिअन्यानिचकानिलिंगानितत्राभवन्नितिपृच्छाति ॥ दृष्ट्वेति ॥ भूदेवताःब्राह्मणाः ॥ १ ॥ २ ॥

अस्मिञ्ज्येष्ठेश्वरक्षेत्रेसंभोज्यशिवयोगिनः ॥ कोटिभोज्यफलंसम्यगेकैकपरिसंख्यया ॥ ८४ ॥ जैगीषव्येश्वरंलिंगंगोपनीयंप्रयत्नतः ॥ कलौकलुषबुद्धी
नांपुरतश्चविशेषतः ॥ ८५ ॥ करिष्याम्यत्रसांनिध्यमस्मिँल्लिंगेतपोधन ॥ योगसिद्धिप्रदानायसाधकेभ्यःसदैवहि ॥८६॥ ददेशृणुमहाभागजैगीषव्याप
रंवरम् ॥ त्वयेदंयत्कृतंस्तोत्रंयोगसिद्धिकरंपरम् ॥ ८७ ॥ महापापौघशमनंमहापुण्यप्रवर्धनम् ॥ महाभीतिप्रशमनंमहाभक्तिविवर्धनम् ॥ ८८ ॥
एतत्स्तोत्रजपात्पुंसामसाध्यंनैवकिंचन ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनजपनीयंसुसाधकैः ॥ ८९ ॥ इतिदत्त्वावरंतस्मैस्मरारिःस्मेरलोचनः ॥ ददर्शब्राह्मणां
स्तत्रसमेतान्क्षेत्रवासिनः ॥ ९० ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ निशम्याख्यानमतुलमेतत्प्राज्ञःप्रयत्नतः ॥ निष्पापोजायतेमर्त्योनोपसर्गैःप्रबाध्यते ॥ ९१ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धे ज्येष्ठेशाख्यानंनामत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥
दृष्ट्वाभूदेवताःशंभुंकिमाचख्युःषडानन ॥ कानिकानिचलिंगानितत्रतान्यपिचक्ष्वमे ॥ १ ॥ ज्येष्ठस्थानेमहापुण्येदेवदेवस्यवल्लभे ॥ आश्चर्यंकिमभूत्त
त्रतदाचक्ष्वषडानन ॥ २ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृण्वगस्त्ययथापृच्छिभवतातद्ब्रवीम्यहम् ॥ मंदराद्रिंयदादेवोगतवान्ब्रह्मगौरवात् ॥ ३ ॥ तदानि
राश्रयाविप्राःक्षेत्रसंन्यासिनोनघाः ॥ उपाकृताश्चाविरतंमहाक्षेत्रप्रतिग्रहात् ॥ ४ ॥ खातंखातंचदंडाग्रैर्भूमिकंदादिवृत्तयः ॥ चक्रुःपुष्करिणींरम्यांदं
डखाताभिधांमुने ॥ ५ ॥ तत्तीर्थंपरितःस्थाप्यमहालिंगान्यनेकशः ॥ महेशाराधनपरास्तपश्चक्रुःप्रयत्नतः ॥ ६ ॥ विभूतिधारिणोनित्यंनित्यंरुद्राक्षधा
रिणः ॥ लिंगपूजारतानित्यंशतरुद्रियजापिनः ॥ ७ ॥ तेश्रुत्वादेवदेवस्यपुनरागमनंमुने ॥ तपःकृशाअतितरामासुरानंदमेदुराः ॥ ८ ॥ द्विजाःपं
चसहस्राणिचरंतोविपुलंतपः ॥ दंडखातान्महातीर्थादाजग्मुर्देवदर्शने ॥ ९ ॥ तीर्थान्मंदाकिनीनाम्नोद्विजाःपाशुपतव्रताः ॥ शिवैकाराधनपराः
समेताअयुतोन्मिताः ॥ १० ॥

॥ ३ ॥ उपाकृताउपरताः ॥ उपारताइतिक्वचित्पाठः ॥ अविरतंसन्ततम् ॥ ४ ॥ खातंखातंखात्वाखात्वेत्यर्थः ॥ खात्वाखात्वेतिचक्वचित्पाठः ॥ ५ ॥ स्थाप्यस्थापयित्वा ॥
॥ ६ ॥ शतरुद्रियजापिनःनमस्तेरुद्रमन्यवइत्यादिस्तोत्रजापिनः ॥ ७ ॥ आसुर्बभूवुः ॥ आनन्दमेदुराःआनन्दस्निग्धाः ॥ आंतरानन्दमेदुराइतिक्वचित् ॥ ८ ॥ ९ ॥ अयुतोन्मिताःदशसह

स्राणि ॥ १० ॥ एकादशशताधिकंशतंद्विशताधिकसहस्रमित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ अयुतार्धकंपंचसहस्राणि ॥ १३ ॥ आयासिषुरागतवंतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नवतिःसशतत्रयानवत्य
धिकाशतत्रयीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ साग्रंशतंकिंचिदधिकंशतमित्यर्थः ॥ सपादशतंवा ॥ द्विशतीसशतत्रयापंचशतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ सार्द्रेति ॥

हंसतीर्थात्परिप्राप्ताअयुतंत्रिशतोत्तरम् ॥ शतंदुर्वाससस्तीर्थादेकादशशताधिकम् ॥ ११ ॥ मत्स्योदर्याःपरापेतुःसहस्राणिषडेवहि ॥ कपालमोचना
त्सप्तशतान्यभ्यागताद्विजाः ॥ १२॥ ऋणमोचनतस्तीर्थात्सहस्रंद्विशताधिकम् ॥ वैतरण्याअपिमुनेद्विजानामयुतार्धकम् ॥१३॥ ततःपृथूदकात्कुंडा
त्पृथुनापरिखानितात् ॥ अयासिषुर्द्विजानांचशतान्येवत्रयोदश ॥१४॥ तथैवाप्सरसःकुंडान्मेनकाख्याच्छतद्वयम् ॥ उर्वशीकुंडतःप्राप्ताःसहस्रंद्विशता
धिकम् ॥ १५ ॥ तथैरावतकुंडाच्चब्राह्मणास्त्रिशतानिच ॥ गंधर्वाप्सरसःसप्तशतानिद्विशतानिच ॥ १६ ॥ वृषेशतीर्थादाजग्मुर्नवतिःसशतत्रया ॥
यक्षिणीकुंडतःप्राप्ताःसहस्रंत्रिशतोत्तरम् ॥ १७ ॥ लक्ष्मीतीर्थात्परंजग्मुःषोडशैवशतानिच ॥ पिशाचमोचनात्सप्तसहस्राणिद्विजोत्तमाः ॥ १८ ॥
पितृकुंडाच्छतंसाग्रंध्रुवतीर्थाच्छतानिषट् ॥ मानसाख्याच्चसरसोद्विशतीसशतत्रया ॥ १९ ॥ ब्राह्मणावासुकिह्रदात्सहस्राणिदशैवतु ॥ तथैवाष्टशतंद्रष्टुं
जानकीकुंडतोद्विजाः ॥ २० ॥ काशीनाथमनुप्राप्ताःपरमानंददायिनम् ॥ तथागौतमकुंडाच्चशतानिनवचागताः ॥२१॥ तीर्थाद्दुर्गतिसंहर्तुर्ब्राह्मणाःप्र
तिपेदिरे ॥ एकादशशतान्येवद्रष्टुंदेवमुमापतिम् ॥ २२ ॥ असीसंभेदमारभ्यगंगातीरास्थिताद्विजाः ॥ आसंगमेश्वरात्तत्रपरिप्राप्ताघटोद्भव ॥ २३ ॥
अष्टादशसहस्राणितथापंचशतान्यपि ॥ ब्राह्मणाःपंचपंचाशद्गंगातीरात्समागताः ॥ २४ ॥ सार्द्रदूर्वाक्षतकरैःसपुष्पफलपाणिभिः ॥ सुगंधमाल्यहस्तै
श्चब्राह्मणैर्जयवादिभिः ॥ २५ ॥ स्तुतोमंगलसूक्तैश्चप्रणतश्चपुनःपुनः ॥ तेभ्योदत्ताभयःशंभुःपप्रच्छकुशलंमुदा ॥ २६ ॥ ततस्तेब्राह्मणाःप्रोचुः
प्रबद्धकरसंपुटाः ॥ क्षेत्रेनिवसतांनाथसदानःकुशलोदयः ॥ २७ ॥ विशेषतःकृतोऽस्माभिःसाक्षान्नयनगोचरः ॥ त्वंयत्स्वरूपंश्रुतयोनविदुःपरमार्थतः
॥ २८ ॥ सदैवाकुशलंतेषांयेत्वत्क्षेत्रपराङ्मुखाः ॥ चतुर्दशापिवैलोकास्तेषांनित्यंपराङ्मुखाः ॥ २९ ॥ येषांहृदिसदैवास्तेकाशीत्वाशीविषांगद ॥
संसाराशीविषविषंनतेषांप्रभवेत्क्वचित् ॥ ३० ॥ गर्भरक्षामणिर्मंत्रःकाशीवर्णद्वयात्मकः ॥ यस्यकंठेसदातिष्ठेत्तस्याकुशलताकुतः ॥ ३१ ॥

ब्राह्मणैर्मंगलसूक्तैःपुनःपुनःस्तुतःप्रणतस्तेभ्योदत्ताभयःशंभुःकुशलंपप्रच्छेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ चतुर्भिर्विशेषणैर्ब्राह्मणान्विशिनष्टिसार्द्रेत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ नन्वक्षिसन्निकृष्टंवस्तुनय
नगोचरंभवत्येवकिमाश्चर्यंतत्राहुः ॥ यत्स्वरूपंश्रुतयोनविदुरिति ॥ परमार्थतोमुख्ययावृत्त्येत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ आशीविषांगदंसर्पवाहुवलयम् ॥ ३० ॥ गर्भरक्षामणिर्गर्भनाशकोमणि

रित्यर्थः ॥ मंत्रश्च ॥ यद्वाकाशीतिवर्णद्वयात्मकोयोमंत्रःसगर्भरक्षामणिरित्यर्थः ॥ ३१ ॥ निर्नितरांजरायस्यांसातथानिर्जरैवनैर्जरी ॥ नैर्जरीत्युपलक्षणम् ॥ षड्भावविकाररहितामित्यर्थः ॥
सुधैवामृतावस्थैवमोक्षावस्थैवेतियावत् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ बीजाक्षरयुगंतत्रककारःकामबीजंशकारःश्रीबीजमितिविवेक्तव्यम् ॥३७॥३८॥३९॥ क्षेत्रभक्तिविबृंहितंक्षेत्रभक्त्या
विशेषेणवर्द्धितंतत्प्रतिपादकमित्यर्थः ॥ ४० ॥ नकेवलंतुतोषप्रोवाच चेतिचकारार्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ विरोधितःविरोधंप्रापितः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ निवसन्तीतिभिन्नंभिन्नंवाक्यम् ॥

सुधांपिबतियोनित्यंकाशीवर्णद्वयात्मिकाम् ॥ सनैर्जरींदशांहित्वासुधैवपरिजायते ॥ ३२ ॥ श्रुतंकर्णामृतंयेनकाशीत्यक्षरयुग्मकम् ॥ नसमाकर्णयत्ये
वसपुनर्गर्भजांकथाम् ॥ ३३ ॥ काशीरजोपियन्मूर्ध्निपतेदप्यनिलाहतम् ॥ चंद्रशेखरतन्मूर्धाभवेच्चंद्रकलांकितः ॥ ३४ ॥ प्रसंगतोपियन्नेत्रपथमानं
दकाननम् ॥ यातंतेत्रनजायंतेनेक्षेरन्पितृकाननम् ॥३५॥ गच्छतातिष्ठतावापिस्वपताजाग्रताथवा ॥ काशीत्येषमहामंत्रोयेनजप्तःसनिर्भयः ॥ ३६ ॥
येनबीजाक्षरयुगंकाशीतिहृदिधारितम् ॥ अबीजानिभवंत्येवकर्मबीजानितस्यवै ॥ ३७ ॥ काशीकाशीतिकाशीतिजपतोयस्यसंस्थितिः ॥ अन्यत्रा
पिसतस्तस्यपुरोमुक्तिःप्रकाशते ॥ ३८ ॥ क्षेममूर्तिरियंकाशीक्षेममूर्तिर्भवान्भव ॥ क्षेममूर्तिस्त्रिपथगानान्यत्क्षेमत्रयंक्वचित् ॥ ३९ ॥ ब्राह्मणानामिति
वचःक्षेत्रभक्तिविबृंहितम् ॥ निशम्यगिरिजाकांतस्तुतोषनितरांहरः ॥ ४० ॥ प्रोवाचचप्रसन्नात्माधन्यायूयंद्विजर्षभाः ॥ येषामिहेदृशीभक्तिर्ममक्षेत्रे
तिपावने ॥ ४१ ॥ जानेसत्त्वमयाजाताःक्षेत्रस्यास्यनिषेवणात् ॥ नीरजस्कावितमसःसंसारार्णवपारगाः ॥ ४२ ॥ वाराणस्यास्तुयेभक्तास्तेभक्तामम
निश्चितम् ॥ जीवन्मुक्ताहितेनूनंमोक्षलक्ष्म्याकटाक्षिताः ॥ ४३ ॥ यैश्चकाशीस्थितोजंतुरल्पकोपिविरोधितः ॥ तैर्वैविश्वंभरासर्वामयासहविरोधिता ॥
॥ ४४ ॥ वाराणस्याःस्तुतिमपियोनिशम्यानुमोदते ॥ अपिब्रह्मांडमखिलंध्रुवंतेनानुमोदितम् ॥४५॥ निवसंतिहियेमर्त्याअस्मिन्नानंदकानने ॥ ममां
तःकरणेतेवैनिवसेयुरकल्मषाः ॥ ४६ ॥ निवसंतिममक्षेत्रेममभक्तिंप्रकुर्वते ॥ ममलिंगधरायेतुतानेवोपदिशाम्यहम् ॥ ४७ ॥ निवसंतिममक्षेत्रेममभ
क्तिंनकुर्वते ॥ ममलिंगधरायेनोनतानुपदिशाम्यहम् ॥४८॥ काशीनिर्वाणनगरीयेषांचित्तेप्रकाशते ॥ तेमत्पुरःप्रकाशंतेनैःश्रेयस्याश्रियावृताः ॥ ४९ ॥
मोक्षलक्ष्मीरियंकाशीनयेभ्यः परिरोचते ॥ स्वर्लक्ष्मींकांक्षमाणेभ्यःपतितास्तेनसंशयः ॥ ५० ॥ काशींसंकांक्षमाणानांपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ पुरःकिंकरव
त्तिष्ठेन्ममानुग्रहतोद्विजाः ॥ ५१ ॥ आनंदकाननेह्यत्रज्वलद्दावानलोस्म्यहम् ॥ कर्मबीजानिजंतूनांज्वालयेनप्ररोहये ॥ ५२ ॥

॥ ४६ ॥ ममलिंगधरावैदिकत्रिपुण्ड्रादिधारिणः ॥ ४७ ॥ उक्तमर्थंव्यतिरेकेणदर्शयति ॥ निवसन्तीति ॥ ननिवसन्तीत्यग्रिमोनकारोऽनुषज्जते ॥ एकवाक्यत्वेअभक्तेभ्योपिभक्तेभ्यःस्थितोमु
क्तिंसमादिशोतिविष्णुप्रार्थनानन्तरं भक्तानामप्यभक्तानांपुण्यपापकृतामपि ॥ मुक्तिदास्यामिसर्वेषांभक्तानामेवसानहीत्यादिविश्वेशवचनव्याकोपात् ॥ कीटाद्यमुक्तिप्रसंगाच्च ॥ ४८ ॥ ४९ ॥
मोक्षलक्ष्मीरिति ॥ येभ्यःस्वर्लक्ष्मींकांक्षमाणेभ्यइत्युभयत्ररुचियातुयोगात्षष्ठ्यर्थेचतुर्थी ॥ पतिताःसंसारसागरइतिशेषः ॥ यद्वा पतिताःसंकरजाइत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ प्राप्येति ॥ भक्त्यभावेकाशीत्यागप्रसक्तेर्मुक्तेरप्यभावइत्यर्थः ॥ ५४ ॥ धन्याइति ॥ यदितियेषांयुष्माकंचेतसोवृत्तेरंतःकरणज्ञानादहंनदूरेकाशिकाचदूरेइत्यर्थः ॥ वृत्तेरिति
क्वचित् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ भवतापहृदितिकाशीविशेषणंविश्वेश्वरसंबोधनंवा ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ प्रतिनिधिःप्रतिरूपम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ दमोदानंदये
त्यत्रकर्तव्यमितिसामान्यनिर्देशः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अन्यत्रपुण्यक्षेत्रे ॥ तदुक्तम् ॥ यत्रकुत्रकृतंपापंगंगातीरेविनश्यति॥गंगातीरेकृतंपापंगंगायांचप्रणश्यति॥ गंगायांचकृतंपापं
पुण्यक्षेत्रेविनश्यति॥पुण्यक्षेत्रेकृतंपापंवाराणस्यांप्रणश्यति ॥ अन्यत्समानम् ॥ ६८ ॥ पिशाचेति ॥ यदिपैशाच्यनरकावहंपापंबहिरंतर्गेहाद्बहिःकाश्यांकृतंभवेत्तेनपापेनपैशाचनरकप्राप्तिरन्तर्गेहे

वस्तव्यंसततंकाश्यांयष्टव्योहंप्रयत्नतः ॥ जेतव्यौकलिकालौचरंतव्यामुक्तिरंगना ॥५३॥ प्राप्यापिकाशींदुर्बुद्धिर्योनमांपरिसेवते॥ तस्यहस्तगताप्याशुकै
वल्यश्रीःप्रणश्यति ॥ ५४ ॥ धन्यामद्भक्तिलक्ष्माणोब्राह्मणाःकाशिवासिनः ॥ यूयंयच्चेतसोवृत्तेर्नदूरेहंनकाशिका ॥ ५५ ॥ दातव्योवोवरःकोत्रव्रियतांमे
यथारुचि ॥ प्रेयांसोमेयतोयूयंक्षेत्रसंन्यासकारिणः ॥ ५६ ॥ इतिपीत्वामहेशानमुखक्षीराब्धिजांसुधाम् ॥ परितृप्ताद्विजाःसर्वेवव्रुर्वरमनुत्तमम् ॥ ५७ ॥
ब्राह्मणाऊचुः ॥ ॥ उमापतेमहेशानसर्वज्ञवरएषनः ॥ काशीकदापिनत्याज्याभवताभवतापहृत् ॥ ५८ ॥ वचनाद्ब्राह्मणानांतुशापोमाप्रभवत्विह ॥
कदाचिदपिकेषांचित्काश्यांमोक्षांतरायकः ॥ ५९ ॥ तवपादांबुजद्वंद्वेनिर्द्वंद्वाभक्तिरस्तुनः ॥ आकलेवरपातंचकाशीवासोस्तुनोनिशम् ॥६०॥ किमन्ये
नवरेणेशदेयएषवरोहिनः ॥ अवधेह्यंधकध्वंसिन्वरमन्यंवृणीमहे ॥ ६१ ॥ तवप्रतिनिधीकृत्यास्माभिस्त्वद्भक्तिभावितैः ॥ प्रतिष्ठितेषुलिंगेषुसान्निध्यं
भवतोऽस्त्विह॥६२॥श्रुत्वेतितेषांवाक्यानितथास्त्वितिपिनाकिना ॥ प्रोचेऽन्योपिवरोदत्तोज्ञानंवश्चभविष्यति ॥६३॥ पुनःप्रोवाचदेवेशोनिशामयतभो
द्विजाः॥ हितंवःकथयाम्यत्रतदनुष्ठीयतांध्रुवम् ॥ ६४ ॥ सेव्योत्तरवहानित्यंलिंगमर्च्यंप्रयत्नतः ॥ दमोदानंदयानित्यंकर्तव्यंमुक्तिकांक्षिभिः ॥ ६५ ॥
इदमेवरहस्यंचकथितंक्षेत्रवासिनाम् ॥ मतिःपरहिताकार्यावाच्यंनोद्वेगकृद्वचः ॥६६॥ मनसापिनकर्तव्यमेनोत्रविजिगीषुणा॥अत्रत्यमक्षयंयस्मात्सुकृतं
सुकृतेतरम् ॥ ६७ ॥ अन्यत्रयत्कृतंपापंतत्काश्यांपरिणश्यति ॥ वाराणस्यांकृतंपापमंतर्गेहेप्रणश्यति ॥ ६८ ॥ अंतर्गेहेकृतंपापंपैशाच्यनरकावहम् ॥
पिशाचनरकप्राप्तिर्गच्छत्येवबहिर्यदि ॥ ६९ ॥ नकल्पकोटिभिःकाश्यांकृतंकर्मप्रमृज्यते ॥ किंतुरुद्रपिशाचत्वंजायतेऽत्रायुतत्रयम् ॥ ७० ॥

गच्छत्येवनभवत्येवेत्यर्थः ॥ एतेनोपपातकमेवकाश्यांकृतमंतर्गेहेनश्यतिनमहापातकमितिनिरस्तम् ॥ यद्वा पिशाचनरकप्राप्तिःपुरुषःबहिःकाश्याबहिर्गच्छत्येवपुनर्नायातीत्यर्थः ॥ तदाकाश्यां
कृतंयत्पापंकल्पकोटिभिरपितत्पापंतेनभुज्यतेनसमाप्यतेतावताकालेनापितत्पापंननश्यतीत्यर्थः ॥ तद्बहिर्मृतविषयम् ॥ यद्वा अंतर्गेहेकृतपापोयदिबहिर्गच्छतितदातस्यपिशाचनरकप्राप्तिर्भवत्येव ॥
कियत्कालंभवतितत्राह ॥ नकल्पेति ॥ ६९ ॥ तर्ह्यत्रास्थितस्यकागतिस्तत्राह ॥ किंत्विति ॥ काश्यामंतर्गेहे ॥ तर्हिकिमंतर्गेहकृतपापानामिहान्यत्रतत्तुल्यजांपैशाच्यनरकप्राप्त्योःसाम्यमे

वनेत्याह ॥ अत्रेति ॥ अत्रकाश्यांमृतानामितिशेषः ॥ अयुतत्रयंत्रिंशत्सहस्रदिव्यवर्षाणि ॥ ७० ॥ ७१ ॥ अथरुद्रपिशाचभोगानंतरम् ॥ तेनज्ञानेन ॥ संप्रांतेसम्यग्भोगांते ॥ तेनज्ञाने
ऽथसंप्राप्तइतिक्वचित्पाठः ॥ .७२ ॥ एवंकाश्यांमृतानांपापिनांगतिमभिधायान्यत्रमृतानांतेषांगतिमाह ॥ दुष्कृतानीत्यारभ्यतस्मादित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अनूपप्रायां

वाराणस्यांस्थितोयोवैपातकेषुरतःसदा ॥ योनिंप्राप्यापिपैशाचींवर्षाणामयुतत्रयम् ॥ ७१ ॥ पुनरत्रैवनिवसञ्ज्ञानंप्राप्स्यत्यनुत्तमम् ॥ तेनज्ञानेथसं
प्रांतेमोक्षमाप्स्यत्यनुत्तमम् ॥ ७२ ॥ दुष्कृतानिविधायेहबहिःपंचत्वमागताः ॥ तेषांगतिंप्रवक्ष्यामिशृणुतद्विजसत्तमाः ॥ ७३ ॥ यामाख्यामेगणाः
संतिघोराविकृतमूर्त्तयः ॥ मूषायांतेधमंत्यादौक्षेत्रदुष्कृतकारिणः ॥ ७४ ॥ नयंत्यनूपप्रायांचततःप्राचींदुरासदाम् ॥ वर्षाकालेदुराचारान्पातयंतिमहा
जले ॥ ७५ ॥ जलौकाभिःसपक्षाभिर्दंदशूकैर्जलोद्भवैः ॥ दुर्निवारैश्चमशकैर्दश्यंतेतेदिवानिशम् ॥ ७६ ॥ ततोयामैर्हिमतौतेनीयंतेऽद्रौहिमालये ॥
अशनावरणैर्हीनाःक्लिश्यंतेतेदिवानिशम् ॥ ७७ ॥ मरुस्थलेततोग्रीष्मेवारिवृक्षविवर्जिते ॥ दिवाकरकरैस्तीव्रैस्ताप्यंतेतेपिपासिताः ॥ ७८ ॥ क्लेशितास्ते
गणैरुग्रैर्यातनाभिःसमंततः ॥ इत्थंकालमसंख्यातमानीयंतेततस्त्विह ॥ ७९ ॥ निवेदयंतितेयामाःकालराजांतिकेततः ॥ कालराजोपितान्दृष्ट्वाकर्मसं
स्मार्यदुष्कृतम् ॥ ८० ॥ विवस्त्रान्क्षुत्तृषार्तांश्चलग्नपृष्ठोदरत्वचः ॥ अन्यैरुद्रपिशाचैश्चसहसंयोजयत्यपि ॥ ८१ ॥ ततोरुद्रपिशाचास्तेभैरवानुचराः
सदा ॥ सहंतेक्लम मत्यर्थंक्षुत्तृष्णोग्रत्वसंभवम् ॥ ८२ ॥ आहारंरुधिरोन्मिश्रंतेलभंतेकदाचन ॥ एवंत्र्ययुतसंख्याकंकालंतत्रातिदुःखिताः ॥ ८३ ॥
श्मशानस्तंभमभितोनीयंतेकंठपाशिताः ॥ पिपासिताअपिनतेंऽबुस्पर्शमपिचाप्नुयुः ॥ ८४ ॥ अथसंक्षीणपापास्तेकालभैरवदर्शनात् ॥ इहैवदेहिनो
भूत्वामुच्यंतेतेममाज्ञया ॥ ८५ ॥ तस्मान्नकामयेतात्रवाङ्मनःकर्मणाप्यघहम् ॥ शुचौपथिसदास्थेयंमहालाभमभीप्सुभिः ॥ ८६ ॥ नावि
मुक्तेमृतःकश्चिन्नरकंयातिकिल्बिषी ॥ ममानुग्रहमासाद्यगच्छत्येवपरांगतिम् ॥ ८७ ॥ अनाशनंयःकुरुतेमद्भक्तइहसुव्रतः ॥ नतस्यपुनरावृत्तिः
कल्पकोटिशतैरपि ॥ ८८ ॥

जलप्रायाम् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ यस्मादेवंतस्मादित्युपसंहारः ॥ ८६ ॥ नाविमुक्तइति ॥ अविमुक्तेमृतःकि
ल्बिषीयत्रकुत्रापीतिशेषः ॥ नरकंनयाति ॥ नरइतिपाठेमरणपर्यंतंनिवसन्नितिशेषः ॥ तत्रेहेतुमाह ॥ ममेति ॥ गच्छत्येवपरांगतिमित्युक्तक्रमेणेत्यर्थः ॥ ८७ ॥ अशनमेवआशनंनआशन

मनाशनम् ॥ अनाशकमितिक्वचित्पाठः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ न्यायजैन्यांय

अशाश्वतमिदंज्ञात्वामानुष्यंबहुकिल्बिषम् ॥ अविमुक्तंसदासेव्यंसंसारभयमोचकम् ॥ ८९ ॥ नान्यत्पश्यामिजंतूनांमुक्त्वावाराणसींपुरीम् ॥ सर्वपाप
प्रशमनींप्रायश्चित्तंकलौयुगे ॥ ९० ॥ जन्मांतरसहस्रेषुयत्पापंसमुपार्जितम् ॥ अविमुक्तंप्रविष्टस्यतत्सर्वंव्रजतिक्षयम् ॥ ९१ ॥ जन्मांतरसहस्रेषुयुंजन्यो
गीयदाप्नुयात् ॥ तदिहैवपरोमोक्षोमरणादधिगम्यते ॥ ९२ ॥ तिर्यग्योनिगताःसत्त्वायेविमुक्तकृतालयाः ॥ कालेननिधनंप्राप्तास्तेपियांतिपरांगतिम्
॥ ९३ ॥ अविमुक्तंनसेवंतेयेमूढास्तमसावृताः ॥ विण्मूत्ररेतसांमध्येतेवसंतिपुनःपुनः ॥ ९४ ॥ अविमुक्तंसमासाद्ययोलिंगंस्थापयेत्सुधीः ॥ कल्पको
टिशतैर्वापिनास्तितस्यपुनर्भवः ॥ ९५ ॥ ग्रहनक्षत्रताराणांकालेनपतनंध्रुवम् ॥ अविमुक्तेमृतानांतुपतनंनैवविद्यते ॥ ९६ ॥ ब्रह्महत्यांनरःकृत्वापश्चात्सं
यतमानसः ॥ प्राणांस्त्यजतियःकाश्यांसमुक्तोनात्रसंशयः ॥ ९७ ॥ स्त्रियःपतिव्रतायाश्चममभक्तिसमाहिताः ॥ अविमुक्तेमृताविप्रायांतिताःपरमांग
तिम् ॥ ९८ ॥ अत्रोत्क्रमणकालेहंस्वयमेवाद्विजोत्तमाः ॥ दिशामितारकंब्रह्मदेहीस्याद्येनतन्मयः ॥ ९९ ॥ मन्मनाममभक्तश्चमयिसर्वार्पितक्रियः ॥
यथामोक्षमिहाप्नोतिनतथान्यत्रकुत्रचित् ॥ १०० ॥ मरणंनिश्चितंज्ञात्वागतिंचासुखरूपिणीम् ॥ चलमागंतुकंसर्वंततःकाशींसमाश्रयेत् ॥ १ ॥
काशीसमाश्रितायैस्तुमनोवाक्कायकर्मभिः ॥ तानत्रनिर्मलधियोनिर्वाणश्रीःसमाश्रयेत् ॥ २ ॥ काशीस्थितैकमपियःप्रीणयेन्न्यायजैर्धनैः ॥ तेनत्रैलो
क्यमखिलंप्रीणितंतुमयासह ॥ ३ ॥ यःप्रीणयतिपुण्यात्मानिर्वाणनगरीनरम् ॥ पुमर्थेनास्थितेर्नित्यंब्राह्मणाःप्रीणयामितम् ॥ ४ ॥ दिवोदासो
पिराजर्षिःकाशींधर्मेणपालयन् ॥ सदेहोमत्पदंप्राप्तोयतोनपुनरागतिः ॥ ५ ॥ अत्रयोगस्तथाज्ञानंमुक्तिरेकेनजन्मना ॥ अतोविमुक्तमासाद्यनान्यद्गच्छे
त्तपोवनम् ॥ ६ ॥ मोक्षंसुदुर्लभंज्ञात्वासंसारंचातिभीषणम् ॥ अश्मनाचरणौहत्वाकालमत्रप्रतीक्षयेत् ॥ ७ ॥ अविमुक्तंपरित्यज्ययदायास्यंतिदुर्धियः ॥
हसिष्यंतितदाभूतान्यन्योन्यकरताडनैः ॥ ८ ॥ प्राप्यवाराणसींपुण्यांसिद्धिक्षेत्रमनुत्तमम् ॥ परिनिष्क्रांतुमन्यत्रकस्यजंतोर्मतिर्भवेत् ॥ ९ ॥
महादानेनचान्यत्रयत्फलंलभ्यतेनरैः ॥ अविमुक्तेतुकाकिण्यांदत्तायांतदवाप्यते ॥ ११० ॥

मार्गाज्जातैः ॥ पाठांतरेप्ययमेवार्थः ॥ ३ ॥ पुमर्थेनास्थितेर्हेतोःपुरुषार्थचतुष्टयेनस्थितेर्वसतेर्निमित्तत्वात् ॥ ब्राह्मणाहेब्राह्मणाः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अश्मनापाषाणेन ॥७॥८॥ ९ ॥ काकिण्यांवि

शतिवराटिकायाम् ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वाडवाब्राह्मणाः ॥ १२० ॥ समर्चिषुःसम्यगर्चयामासुः ॥ २१ ॥ १२२ ॥
॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांचतुःषष्टितमोध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥छ॥ पराशरेश्वरादीनांकंदुकेशादिसंयुजाम् ॥ पंचषष्टितमेऽध्यायेमहिमावर्ण्यतेद्भुतः :॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

एकंसमर्चयेल्लिंगंतपस्तप्येतचापरः ॥ तयोर्मध्येतुसश्रेष्ठोयोलिंगंपूजयेदिह ॥ ११ ॥ तीर्थांतरेगवांकोटिंविधिवद्यःप्रयच्छति ॥ एकाहंयोवसेत्काश्यांकाशी
वासीतयोर्वरः ॥ ॥ १२ ॥ अन्यत्रब्राह्मणानांतुकोटिंसंभोज्ययत्फलम् ॥ वाराणस्यांतुचैकेनभोजितेनतदाप्यते ॥ १३ ॥ सन्निहत्यांकुरुक्षेत्रेराहुग्रस्तेदिवा
करे ॥ तुलापुरुषदानेनकाशीभिक्षासमाभवेत् ॥ १४ ॥ ममेहपरमंज्योतिरापातालाद्व्यवस्थितम् ॥ अतीत्यसप्तलोकादीननंतंलिंगरूपधृक् ॥ १५ ॥
पृथिव्यंतेपियेलिंगमविमुक्तंस्मरंतिमे ॥ कलुषैस्तेविमुच्यंतेमहद्भिरितिनिश्चितम् ॥ १६ ॥ अस्मिन्क्षेत्रेतुयेनाहंदृष्टःस्पृष्टःसमर्चितः ॥ संप्राप्यतार
कंज्ञानंनसभूयोभिजायते ॥ १७ ॥ योमामिहसमभ्यर्च्यम्रियतेन्यत्रकुत्रचित् ॥ जन्मांतरेपिमांप्राप्यसविमुक्तोभविष्यति ॥१८॥ इत्युक्त्वाक्षेत्रमाहात्म्यं
द्विजानामग्रतोहरः ॥ पश्यतामेवतेषांतुतत्रैवांतर्हितोभवत् ॥ १९ ॥ तेपिसाक्षाद्विरूपाक्षंप्रत्यक्षीकृत्यवाडवाः ॥ प्रहृष्टमनसोऽत्यंतंप्रययुःस्वंस्वमाश्रयम्
॥ १२० ॥ शंभोर्वाक्यंविनिश्चित्यसर्वज्ञस्यकृपानिधेः ॥ त्यक्त्वाकार्यांतरंविप्रालिंगान्येवसमार्चिषुः ॥ २१ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ पठित्वापाठयित्वाच
रहस्याख्यानमुत्तमम् ॥ श्रद्धालुःपातकैर्मुक्तःशिवलोकेमहीयते ॥ १२२ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्त
रार्द्धे क्षेत्ररहस्यकथनंनामचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ ज्येष्ठेश्वरस्यपरितोयानिलिंगानिकुंभज ॥ तानिपंचसहस्राणिमुनीनांसि
द्धिदान्यलम् ॥ १ ॥ पराशरेश्वरंलिंगंज्येष्ठेशादुत्तरेमहत् ॥ तस्यदर्शनमात्रेणनिर्मलंज्ञानमाप्यते ॥ २ ॥ तत्रैवसिद्धिदंलिंगंमांडव्येश्वरसंज्ञितम् ॥
नतस्यदर्शनाज्जातुदुर्बुद्धिंप्राप्नुयान्नरः ॥ ३ ॥ लिंगंचशंकरेशाख्यंतत्रैवशुभदंसदा ॥ भृगुनारायणस्तत्रभक्तानांसर्वसिद्धिदः ॥ ४ ॥ जाबालीश्वरसंज्ञं
चालिंगंतत्रातिसिद्धिदम् ॥ तस्यसंदर्शनाज्जातुनजंतुर्दुर्गतिंव्रजेत् ॥ ५ ॥ सुमंतुमुनिनाश्रेष्ठस्तत्रादित्यःप्रतिष्ठितः ॥ तस्यसंदर्शनादेवकुष्ठव्याधिः
प्रशाम्यति ॥ ६ ॥ भैरवीभीषणानामतत्रभीषणरूपिणी ॥ क्षेत्रस्यभीषणंसर्वंनाशयेद्भावतोर्चिता ॥ ७ ॥ तत्रोपजंघनेलिंगंकर्मबंधविमोक्षणम् ॥ नृभिः
संसेवितंभक्त्याषण्मासात्सिद्धिदंपरम् ॥८॥ भारद्वाजेश्वरंलिंगंलिंगमाद्रीश्वरंवरम् ॥ एकत्रसंस्थितेद्वेतुद्रष्टव्येसुकृतात्मना ॥९॥ अरुणिस्थापितंलिंगंतत्रै
वकलशोद्भव ॥ तस्यलिंगस्यसेवातःसर्वांमृद्धिमवाप्नुयात् ॥१०॥ लिंगंवाजसनेयाख्यंतत्रास्त्यतिमनोहरम् ॥ तस्यसंदर्शनात्पुंसांवाजपेयफलंभवेत् ॥११॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ लिंगंमाद्रीश्वरमिति ॥ झिंटीश्वरमितिक्वचित् ॥ आदीश्वरमितिचान्यत्र ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥१२॥१३॥१४रूपितंस्थापितम्॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ स्मरणादित्यादीनांपंचम्यंतानामेतेषांशुभलिंगानामितिद्वितीयेनान्वयः ॥२०॥२१॥२२॥ स्वैरमिति॥महेशितुःशिवाशक्तिरूपापार्वतीत्यर्थः॥कंदुकलीलयागेंदुकक्रीडया॥चिक्रीडविहृतवतीत्यर्थः॥२३॥ किंकुर्वती ॥ उदूर्ध्वमंचंतिगच्छंतीत्युदंचंतिअधोऽचंतीतिन्यंचंतिउदंचंतिचतानिन्यंचंतिचेत्युदंचन्न्यचंतिचतानिअंगानिचेतिउदंचन्न्यंचदंगानितेषांलाघवंलघुत्वंलघिमानंपरितन्वतीपरितोविस्तारयंती॥मृडानीविदलोत्पलाभ्यांदानवाभ्यांददृशेइतिपंचमेनान्वयः॥मृडानींविशिनष्टि निःश्वासेतित्रयेण॥ निःश्वासामोदेनमिलितैर्भ्रमरै

कण्वेश्वरंशुभंलिंगंलिंगंकात्यायनेश्वरम् ॥ वामदेवेश्वरंलिंगमौतथ्येश्वरमेवच ॥ १२ ॥ हारीतेश्वरसंज्ञंचलिंगंवैगालवेश्वरम् ॥ कुंभेलिंगंमहापुण्यंतथावै
कौसुमेश्वरम् ॥ १३ ॥ अग्निवर्णेश्वरंचैवनैध्रुवेश्वरमेवच ॥ वत्सेश्वरंमहालिंगंपर्णादेश्वरमेवच ॥ १४ ॥ सक्तुप्रस्थेश्वरंलिंगंकणादेशंतथैवच ॥
अन्यत्तत्रमहालिंगंमांडूकायनिरूपितम् ॥ १५ ॥ बाभ्रवेयेश्वरंलिंगंशिलावृत्तीश्वरंतथा ॥ च्यवनेश्वरलिंगंचशालंकायनकेश्वरम् ॥ १६ ॥ कलिंदमे
श्वरंलिंगंलिंगमक्रोधनेश्वरम् ॥ लिंगंकपोतवृत्तीशंकंकेशंकुंतलेश्वरम् ॥ १७ ॥ कंठेश्वरंकहोलेशंलिंगंतुंबुरुपूजितम् ॥ मतंगेशंमरुत्तेशंमगधेयेश्वरं
तथा ॥ १८ ॥ जातूकर्णेश्वरंलिंगंजंबुकेश्वरमेवच ॥ जारुधीशंजलेशंचजाल्मेशंजालकेश्वरम् ॥ १९ ॥ एवमादीनिलिंगानिअयुतार्धानिकुंभज ॥
स्मरणाद्दर्शनात्स्पर्शादर्चनान्नमनात्स्तुतेः ॥ २० ॥ नजातुजायतेजंतोःकलुषस्यसमुद्भवः ॥ एतेषांशुभलिंगानांज्येष्ठस्थानेतिपावने ॥ २१ ॥
॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ एकदातत्रयद्वृत्तंज्येष्ठस्थानेमहामुने ॥ तदहंतेप्रवक्ष्यामिशृणुष्वाघविनाशनम् ॥ २२ ॥ स्वैरंविहरतस्तत्रज्येष्ठस्थानेमहेशितुः ॥
कौतुकेनैवचिक्रीडशिवाकंदुकलीलया ॥ २३ ॥ उदंचन्न्यंचदंगानांलाघवंपरितन्वती ॥ निःश्वासामोदमुदितभ्रमराकुलितेक्षणा ॥ २४ ॥ भ्रश्यद्ध
म्मिल्लसन्माल्यस्थपुटीकृतभूमिका ॥ स्विद्यत्कपोलपत्रालीस्रवदंबुकणोज्वला ॥ २५ ॥ स्फुटच्चोलांशुकपथनिर्यदंगप्रभावृता ॥ उल्लसत्कंदुकास्फाला
तिशोणितकरांबुजा ॥ २६ ॥ कंदुकानुगसद्दृष्टिनर्तितभ्रूलतांचला ॥ मृडानीकिलखेलंतीददृशेजगदंबिका ॥ २७ ॥ अंतरिक्षचराभ्यांचदितिजाभ्यां
मनोहरा ॥ कटाक्षिताभ्यामिववैसमुपस्थितमृत्युना ॥ २८ ॥ विदलोत्पलसंज्ञाभ्यांदृप्ताभ्यांवरतोविधेः ॥ तृणीकृतत्रिजगतीपुरुषाभ्यांस्वदोर्बलात्
॥ २९ ॥ देवींपरिजिहीर्षूतौविषमेषुप्रपीडितौ ॥ दिवोवतेरतुःक्षिप्रंमायांस्वीकृत्यशांबरीम् ॥ ३० ॥

राकुलितेईक्षणेयस्याःसा ॥२४॥ भ्रश्यद्भिर्धम्मिल्लसन्माल्यैःस्थपुटीकृताआच्छादिताभूमिर्ययासातथा ॥ स्विद्यद्भ्यांस्वेदमुद्गिरद्भ्यांकपोलाभ्यांपत्राल्यास्रवद्भिरंबुकणैरुज्ज्वलादेदीप्यमाना ॥२५॥ स्फुटतोःसंचलतोश्चोलांशुकयोःकंचुकपरिधानवस्त्रयोरत्यंतंसूक्ष्मयोःपंथानश्छिद्राणितेषुनिर्यंत्योनिर्गच्छंत्योयाअंगप्रभास्ताभिरावृताव्याप्ता ॥ उल्लसतऊर्ध्वंगच्छतःकंदुकस्ययआस्फालःस्फालनंकरेपतनंतेनातिशोणितंकरांबुजंयस्याःसातथा ॥ २६ ॥ कंदुकानुगायासतीदृष्टिस्तयानर्तितंभ्रूलतायाअंचलंप्रांतभागोययासा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ विषमेषुःकामः ॥ ३० ॥

॥ ३१॥३२॥३३॥३४॥ वृंतात्प्रसवबंधनात् ॥ फलेतालफले ॥ दंभोलिनावज्रेण ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ दुंदुभेरिवनिर्ह्रादः

धृत्वापारषदींमूर्तिमायातावंबिकांतिकम् ॥ तावत्यंतंसुदुर्वृत्तावतिचंचलमानसौ ॥ ३१ ॥ सर्वज्ञेनपरिज्ञातौचांचल्याल्लोचनोद्भवात् ॥ कटाक्षिताथदेवे
नदुर्गादुर्गारिघातिनी ॥ ३२ ॥ विज्ञायनेत्रसंज्ञांतुसर्वज्ञार्धशरीरिणी ॥ तेनैवकंदुकेनाथयुगपन्निजघानतौ ॥ ३३ ॥ महाबलौमहादेव्याकंदुकेनसमाहतौ ॥
परिभ्रम्यपरिभ्रम्यतौदुष्टौविनिपेततुः ॥ ३४ ॥ वृंतादिवफलेपक्वेतालादनिललोलिते ॥ दंभोलिनापरिहतेशृंगेइवमहागिरेः ॥ ३५ ॥ तौनिपात्यमहा
दैत्यावकार्यकरणोद्यतौ ॥ ततःपरिणतिंयातोलिंगरूपेणकंदुकः ॥३६॥ कंदुकेश्वरसंज्ञंचतल्लिंगमभवत्तदा ॥ ज्येष्ठेश्वरसमीपेतुसर्वदुष्टनिवारणम् ॥३७॥
कंदुकेशसमुत्पत्तिंयःश्रोष्यतिमुदान्वितः ॥ पूजयिष्यतियोभक्तस्तस्यदुःखभयंकुतः ॥ ३८ ॥ कंदुकेश्वरभक्तानांमानवानांनिरेनसाम् ॥ योगक्षेमं
सदाकुर्याद्भवानीभयनाशिनी ॥ ३९ ॥ मृडानीतस्यालिंगस्यपूजांकुर्यात्सदैवहि ॥ तत्रैवदेव्याःसान्निध्यंपार्वत्याभक्तसिद्धिदम् ॥ ४० ॥ कंदुकेशंमहा
लिंगंकाश्यांयैर्नसमार्चितम् ॥ कथंतेषांभवानीशौस्यातांसर्वेप्सितप्रदौ ॥ ४१ ॥ द्रष्टव्यंचप्रयत्नेनतल्लिंगंकंदुकेश्वरम् ॥ सर्वोपसर्गसंघातविघातकरणं
परम् ॥ ४२ ॥ कंदुकेश्वरनामापिश्रुत्वावृजिनसंततिः ॥ क्षिप्रंक्षयमवाप्नोतितमःप्राप्योष्णगुंयथा ॥ ४३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ संशृणुष्वमहाभाग
ज्येष्ठेश्वरसमीपतः ॥ यद्वृत्तांतमभूद्विप्रपरमाश्चर्यकृद्ध्रुवम् ॥ ४४ ॥ दंडखातेमहातीर्थेदेवर्षिपितृतृप्तिदे ॥ तप्यमानेषुविप्रेषुनिष्कामंपरमंतपः ॥ ४५ ॥
दैत्योदुंदुभिनिर्ह्रादोदुष्टःप्रह्लादमातुलः ॥ देवाःकथंसुजेयाःस्युरित्युपायमचिंतयत् ॥ ४६ ॥ किंबलाश्चकिमाहाराःकिमाधाराहिदेवताः ॥ विचार्य
बहुशोदैत्यस्तत्त्वंविज्ञायनिश्चितम् ॥ ४७ ॥ अवश्यमग्रजन्मानोहेतवोत्रविचारतः ॥ ब्राह्मणान्हंतुमसकृत्कृतवानुद्यमंततः ॥ ४८ ॥ यतःक्रतुभुजोदेवाः
क्रतवोवेदसंभवाः ॥ तेवेदाब्राह्मणाधीनास्ततोदेवबलंद्विजाः ॥ ४९ ॥ निश्चितंब्राह्मणाधाराःसर्वेवेदाःसवासवाः ॥ गीर्वाणाब्राह्मणबलानात्रकार्याविचा
रणा ॥ ५० ॥ ब्राह्मणायदिनष्टाःस्युर्वेदानष्टास्ततःस्वयम् ॥ आम्नायेषुप्रणष्टेषुविनष्टाःशततंतवः ॥ ५१ ॥ यज्ञेषुनाशंगच्छत्सुहृताहारास्ततःसुराः ॥
निर्बलाःसुखजेयाःस्युर्जितेषुत्रिदशेष्वथ ॥ ५२ ॥ अहमेवभविष्यामिमान्यस्त्रिजगतीपतिः ॥ आहरिष्यामिदेवानामक्षयाःसर्वसंपदः ॥ ५३ ॥ निर्वे
क्ष्यामिसुखान्येवराज्येनिहतकंटके ॥ इतिनिश्चित्यदुर्बुद्धिःपुनश्चिंतितवान्मुने ॥ ५४ ॥ द्विजाःक्वसंतिभूयांसोब्रह्मतेजोतिबृंहिताः ॥ श्रुत्यध्ययनसं
पन्नास्तपोबलसमन्विताः ॥ ५५ ॥ भूयसांब्राह्मणानांतुस्थानंवाराणसीभवेत् ॥ तानादावुपसंहृत्ययामितीर्थांतरंततः ॥ ५६ ॥ यत्रयत्रहितीर्थेषुयत्रय
त्राश्रमेषुच ॥ संतिसर्वेऽग्रजन्मानस्तेमयाद्याःसमंततः ॥ ५७ ॥

शब्दोयस्यसदुन्दुभिनिर्ह्रादएतन्नामा ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ शततंतवोयागाः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥५५ ॥ ५६ ॥ अद्याभक्ष्याः ॥ ५७ ॥

इतीति ॥ काशींप्राप्य सर्वभूतरक्षैवोचिताऽयंतुकाशींप्राप्यापिद्विजानवधीदित्यपिशब्दार्थः ॥ तत्रहेतुद्वयमाह ॥ मतिंकृत्वाकुलोचितांदुर्वृत्तइतिच ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ यादोरूपीकुंभीरादिरूपी ॥ ६० ॥
॥ ६१ ॥ प्रवेशंनिर्गमंचस्वात्मनः ॥ उटजानांचेतिचकारेणमठादयोगृह्यंते ॥ ६२ ॥ कीकसमस्थि ॥ ६३ ॥ एकोमुख्यः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ कृतोऽस्त्रमन्त्रेणअस्त्रायफट्इतिमन्त्रेणअस्त्ररू
पेणमंत्रेणवान्यासोयेनतंकृतास्त्रमन्त्रविन्यासम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ आदित्सतिआदातुमिच्छतिभक्तमितिशेषः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ पंचास्यंव्याघ्रंमुखवत्करचरणाअप्यस्यनरतुरगादि

इतिदुंदुभिनिर्ह्रादोमतिंकृत्वाकुलोचिताम् ॥ प्राप्यापिकाशींदुर्वृत्तोमायावीन्यवधीद्द्विजान् ॥ ५८ ॥ समित्कुशान्समादातुंयत्रयांतिद्विजोत्तमाः ॥
अरण्येतत्रतान्सर्वान्सभक्षयतिदुर्मतिः ॥ ५९॥ यथाकोपिनवेत्त्येवतथाच्छन्नोऽभवत्पुनः ॥ वनेवनेचरोभूत्वायादोरूपीजलाशये ॥ ६० ॥ अदृश्यरूपी
मायावीदेवानामप्यगोचरः ॥ दिवाध्यानपरस्तिष्ठेन्मुनिवन्मुनिमध्यगः ॥ ६१ ॥ प्रवेशमुटजानांचनिर्गमंचविलोकयन् ॥ यामिन्यांव्याघ्ररूपेणब्राह्म
णान्भक्षयेद्बहून् ॥ ६२ ॥ निःशब्दमेवनयतिनत्यजेदपिकीकसम् ॥ इत्थंनिपातिताविप्रास्तेनदुष्टेनभूरिशः ॥ ६३ ॥ एकदाशिवरात्रौतुभक्तस्त्वेको
निजोटजे ॥ सपर्यांदेवदेवस्यकृत्वाध्यानास्थितोभवत् ॥ ६४ ॥ सचदुंदुभिनिर्ह्रादोदैत्येंद्रोबलदर्पितः ॥ व्याघ्ररूपंसमास्थायतमादातुंमतिंदधे ॥६५॥
तंभक्तंध्यानमापन्नंदृढचित्तंशिवेक्षणे ॥ कृतास्त्रमंत्रविन्यासंतंक्रांतुमशकन्नसः ॥ ६६ ॥ अथसर्वगतःशंभुर्ज्ञात्वातस्याशयंहरः ॥ दैत्यस्यदुष्टरूपस्यवधाय
विदधेधियम् ॥ ६७ ॥ यावदादित्सतिव्याघ्रस्तावदाविरभूद्धरः ॥ जगद्रक्षामणिस्त्र्यक्षोभक्तरक्षणदक्षधीः ॥ ६८ ॥ रुद्रमायांतमालोक्यतद्भक्तार्चित
लिंगतः ॥ दैत्यस्तेनैवरूपेणववृधेभूधरोपमः ॥ ६९ ॥ सावज्ञमथसर्वज्ञंयावत्पश्यतिदानवः ॥ तावदायांतमादायकक्षायंत्रेन्यपीडयत् ॥ ७० ॥
पंचास्यस्त्वथपंचास्यंमुष्ट्यामूर्धन्यताडयत् ॥ सचतेनैवरूपेणकक्षानिष्पेषणेनच ॥७१ ॥ अत्यार्तमरटद्घ्राघोरोरोदसीपारिपूरयन् ॥ तेननादेनसहसासं
प्रवेपितमानसाः ॥७२॥तपोधनाःसमाजग्मुर्निशिशब्दानुसारतः ॥ तत्रेश्वरंसमालोक्यकक्षीकृतमृगेश्वरम् ॥७३॥ तुष्टुवुःप्रणताःसर्वेशर्वंजयजयाक्षरैः ॥
परित्राताजगन्नातःप्रत्यूहाद्दारुणादितः ॥ ७४ ॥ अनुग्रहंकुरुष्वेशतिष्ठात्रैवजगद्गुरो ॥ अनेनैवाहिरूपेणव्याघ्रेशइतिनामतः ॥ ७५ ॥ कुरुरक्षांमहादेव
ज्येष्ठस्थानस्यसर्वदा ॥ अन्येभ्योप्युपसर्गेभ्योरक्षनस्तीर्थवासिनः ॥ ७६ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तेषांदेवश्चंद्रविभूषणः ॥ तथेत्युक्त्वापुनःप्राहशृणुध्वंद्विजपुं
गवाः ॥ ७७ ॥ योमामनेनरूपेणद्रक्ष्यतिश्रद्धयात्रवै ॥ तस्योपसर्गसंघातंघातयिष्याम्यसंशयम् ॥ ७८ ॥

विदारणसमर्थाइतितैःसहपंचास्यइतिव्युत्पत्तेः ॥ सचतेनैवरूपेणव्याघ्ररूपेणअत्यार्तंयथास्यात्तथाअरटच्छब्दंकृतवान् इत्यन्वयः ॥ सतेनमुष्टिघातेनेतिकचित् ॥७१॥७२॥७३ ॥ प्रत्यूहान्मृत्योः ॥
॥ ७४ ॥ नोऽस्मान् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

॥७९॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ किंकरायमदूताः ॥ यामादेवविशेषागणावा ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥
षड्भिःषष्टितमेध्यायेसर्वाश्चर्यमनोहरे ॥ शैलेश्वरादिलिंगानांनिर्णीतिर्वर्ण्यतेस्फुटा ॥ १ ॥ ज्येष्ठेश्वरस्यपरितोयानिलिंगानीत्युक्तंतत्रातीतेअध्यायेकानिचिदुक्त्वाअवशिष्टानिवक्तुंप्रक्रमते ॥ ज्येष्ठे

एतल्लिंगंसमभ्यर्च्ययोयातिपथिमानवः ॥ चौरव्याघ्रादिसंभूतंभयंतस्यकुतोभवेत् ॥ ७९ ॥ मच्चरित्रमिदंश्रुत्वास्मृत्वालिंगमिदंहृदि ॥ संग्रामेप्रविशन्म
र्त्योजयमाप्नोतिनान्यथा ॥८०॥ इत्युक्त्वादेवदेवशस्तस्मिँल्लिंगेलयंययौ ॥ सविस्मयास्ततोविप्राःप्रातर्यातायथागतम् ॥ ८१ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥
तदाप्रभृतिकुंभोत्थलिंगंव्याघ्रेश्वराभिधम् ॥ ज्येष्ठेशादुत्तरेभागेदृष्टंस्पृष्टंभयापहम् ॥ ८२ ॥ व्याघ्रेश्वरस्ययेभक्तास्तेभ्योबिभ्यतिकिंकराः ॥ यामाअपि
महाक्रूराजयजीवेतिवादिनः ॥ ८३ ॥ पराशरेश्वरादीनांलिंगानामिहसंभवम् ॥ श्रुत्वानरोनलिप्येतमहापातककर्दमैः ॥ ८४ ॥ कंदुकेशसमुत्पत्तिंव्याघ्रे
शाविर्भवंतथा ॥ समाकर्ण्यनरोजातुनोपसर्गैःप्रदूयते ॥ ८५ ॥ उटजेश्वरलिंगंतुव्याघ्रेशात्पश्चिमेस्थितम् ॥ भक्तरक्षार्थमुद्भूतंस्यात्समभ्यर्च्यनिर्भयः
॥ ८६ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखण्डउत्तरार्धेपराशरेश्वरादिलिंगसंभवोनामपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥
॥ स्कन्दउवाच ॥ ॥ ज्येष्ठेश्वरस्यपरितोलिंगान्यन्यानियानितु ॥ तानितेकथयिष्यामिशृणुत्रातापितापन ॥ १ ॥ ज्येष्ठेशाद्दक्षिणेभागेलिंगमप्सरसां
शुभम् ॥ तत्रैवाप्सरसःकूपःसौभाग्योदकसंज्ञकः ॥ २ ॥ तत्कूपजलसुस्नातोविलोक्याप्सरसेश्वरम् ॥ नदौर्भाग्यमवाप्नोतिनारीवापुरुषोथवा ॥ ३ ॥
तत्रैवकुक्कुटेशाख्यंलिंगंवापीसमीपगम् ॥ तस्यपूजनतःपुंसांकुटुंबंपरिवर्धते ॥ ४ ॥ पितामहेश्वरंलिंगंज्येष्ठवापीतटेशुभम् ॥ तत्रश्राद्धंनरःकृत्वापितॄणां
मुदमर्पयेत् ॥ ५ ॥ पितामहेशान्नैर्ऋत्यांपूजनीयंप्रयत्नतः ॥ गदाधरेश्वरंलिंगंपितॄणांपरितृप्तिदम् ॥ ६ ॥ दिशिपुण्यजनाख्यायांलिंगाज्ज्येष्ठेश्वरान्मुने ॥
वासुकीश्वरसंज्ञंचलिंगमर्च्यंसमंततः ॥ ७ ॥ तत्रवासुकिकुंडेचस्नानदानादिकाःक्रियाः ॥ सर्पभीतिहराःपुंसांवासुकीशप्रभावतः ॥ ८ ॥ यःस्नातो
नागपंचम्यांकुंडेवासुकिसंज्ञिते ॥ नतस्यविषसंसर्गोभवेत्सर्पसमुद्भवः ॥ ९ ॥ कर्तव्यानागपञ्चम्यांयात्रावर्षासुतत्रवै ॥ नागाःप्रसन्नाजायंतेकुलेतस्या
पिसर्वदा ॥ १० ॥ तत्कुण्डात्पश्चिमेभागेलिंगंवैतक्षकेश्वरम् ॥ पूजनीयंप्रयत्नेनभक्तानांसर्वसिद्धिदम् ॥ ११॥ मुनेतस्योत्तरेभागेकुण्डंतक्षकसंज्ञितम् ॥
कृतोदकक्रियस्तत्रनसर्पैरभिभूयते ॥१२॥ तत्कुण्डादुत्तरेभागेक्षेत्रक्षेमकरःसदा॥भक्तानांसाध्वसध्वंसीकपालीनामभैरवः॥१३॥भैरवस्यमहाक्षेत्रंतद्वैसाध
कसिद्धिदम्॥तत्रसंसाधिताविद्याःषण्मासात्सिद्धिमाप्नुयुः॥१४॥तत्रचण्डीमहामुण्डाभक्तविघ्नोपशांतिदा॥बलिपूजोपहाराद्यैःपूज्यास्वाभीष्टसिद्धये॥१५॥

श्वरस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ अप्सरसेश्वरमित्यदन्तत्वमार्षम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४॥ महन्मुण्डंयस्याःसा ॥ महातुण्डेतिकचित् ॥१५॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पुरूरवेश्वरमितिसलोपआर्षः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ पूज्येष्टसिद्धयेपूज्यापूजितासती
इष्टसिद्धयेभवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ हुंडनेत्यत्रकुंडनेतिक्वचित् ॥ विधत्तःकुरुतइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शैलेशोत्पत्तिंकथयिष्यन्नगस्तिंसावधानयति ॥ इल्वलेति ॥ ३३ ॥ अद्रींद्रंहिमवंतम् ॥

तस्यायात्रांतुयःकुर्यान्महाष्टम्यांनरोत्तमः ॥ यशस्वीपुत्रपौत्राढ्योलक्ष्मीवाँश्चापिजायते ॥ १६ ॥ महामुण्डाप्रतीच्यांतुचतुःसागरवापिका ॥ तस्यां
स्नातोभवेत्स्नातःसागरेषुचतुर्ष्वपि ॥ १७ ॥ महाप्रसिद्धंतत्स्थानंचतुःसागरसंज्ञितम् ॥ चत्वारितत्रलिंगानिसागरैःस्थापितानिच ॥ १८ ॥ तस्यावाप्या
श्चतुर्दिक्षुपूजितानिदहंत्यघम् ॥ तदुत्तरेमहालिंगंवृषभेश्वरसंज्ञितम् ॥ १९ ॥ हरस्यवृषभेणैवस्थापितंतत्स्वभक्तितः ॥ तस्यदर्शनतःपुंसांषण्मासान्मु
क्तिरुद्भवेत् ॥ २० ॥ वृषेश्वरादुदीच्यांतुगंधर्वेश्वरसंज्ञितम् ॥ गंधर्वकुण्डंतत्प्राच्यांतत्रस्नात्वानरोत्तमः ॥ २१ ॥ गंधर्वेश्वरमभ्यर्च्यदत्त्वादानानिश
क्तितः ॥ सन्तर्प्यपितृदेवांश्चगंधर्वैःसहमोदते ॥ २२ ॥ कर्कोटनामानागोस्तिगन्धर्वेश्वरपूर्वतः ॥ तत्रकर्कोटवापीचलिंगंकर्कोटकेश्वरम् ॥ २३ ॥
तस्यांवाप्यांनरःस्नात्वाकर्कोटेशंसमर्च्यच ॥ कर्कोटनागमाराध्यनागलोकेमहीयते ॥ २४ ॥ कर्कोटनागोयैर्दृष्टस्तद्वाप्यांविहितोदकैः ॥ क्रमतेनविषंतेषां
देहेस्थावरजंगमम् ॥ २५ ॥ कर्कोटेशात्प्रतीच्यांतुधुंधुमारीश्वराभिधम् ॥ तल्लिंगाभ्यर्चनात्पुंसांनभवेद्वैरिजंभयम् ॥ २६ ॥ पुरूरवेश्वरंलिंगंतदुदीच्यां
व्यवस्थितम् ॥ द्रष्टव्यंतत्प्रयत्नेनचतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ २७ ॥ दिग्गजेनार्चितंलिंगंसुप्रतीकेनतत्पुरः ॥ सुप्रतीकेश्वरंनाम्नायशोबलविवर्धनम् ॥ २८ ॥
सरश्चसुप्रतीकाख्यंतत्पुरोभासतेमहत् ॥ तत्रस्नात्वाचतल्लिंगंदृष्ट्वादिक्पतितांलभेत् ॥ २९ ॥ तत्रास्त्येकामहागौरीनाम्नाविजयभैरवी ॥ रक्षार्थमुत्तरद्वा
रिस्थितापूज्येष्टसिद्धये ॥ ३० ॥ वरणायास्तटेरम्येगणौहुंडनमुंडनौ ॥ क्षेत्ररक्षांविधत्तस्तौविघ्नस्तंभनकारकौ ॥ ३१ ॥ तौद्रष्टव्यौप्रयत्नेनक्षेत्रनिर्विघ्न
हेतवे ॥ हुंडनेशंमुंडेनेशंतत्रदृष्ट्वासुखीभवेत् ॥ ३२ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इल्वलारेकथामेकांशृणुष्वावहितोभव ॥ वरणायास्तटेरम्येयद्वृत्तंपूर्वमुत्तमम्
॥ ३३ ॥ एकदाद्रींद्रमालोक्यमेनासंहृष्टमानसम् ॥ उमांसंस्मृत्यनिःश्वस्यप्रोवाचेतिपतिव्रता ॥ ३४ ॥ ॥ मेनोवाच ॥ ॥ आर्यपुत्रनजानामिप्रवृ
त्तिमपिकांचन ॥ विवाहसमयादूर्ध्वंतस्यागौर्यागिरीश्वर ॥ ३५ ॥ सवृषेंद्रगतिर्देवोभस्मोरगविभूषणः ॥ महापितृवनावासोदिग्वासाःक्वास्तिसंप्रति
॥ ३६ ॥ अष्टौयामातरोदृष्टाब्राह्मीप्रभृतयःप्रिय ॥ स्वस्वरूपास्तामन्येऽहंबालिकाःकष्टहेतवः ॥ ३७ ॥

मेनापितृणांमानसीकन्याहिमवतोभार्या ॥ तथाचहरिवंशे ॥ सनातनलोकस्थान्पितृगणानुपक्रम्य एतेषांमानसीकन्यामेनानाममहागिरेः ॥ पत्नीहिमवतःश्रेष्ठायस्यांमैनाकउच्यतेइति ॥ ३४ ॥
॥ ३५ ॥३६॥ गौरीविरहसंतापेनाह ॥ अष्टौयाइति ॥ हेप्रियस्वामिन्अष्टौयाब्राह्मीप्रभृतयोब्राह्मीप्रमुखामातरोदृष्टाः ॥ ताश्चवक्ष्यति ॥ ब्रह्माणीवैष्णवीरौद्रीवाराहीनारसिंहिका ॥ कौमारीचापिमाहें

द्रीचामुंडाचैवचंडिकेति ॥ स्वस्वरूपाःस्वःसुखंस्वरूपंयासांताः ॥ सुखस्वरूपिण्यइत्यर्थः ॥ इत्यहंमन्ये ॥ अन्याबालिकाःकन्यकास्ताःपित्रादीनांदुःखहेतवोदुःखदाइत्यर्थः ॥ तथाचप्राकृतं वाक्यम् ॥ जातेतिकन्याप्रथमेऽतिशोकःकस्मैददामीतिमहान्वितर्कः ॥ दत्तायदातद्गमनेतिकष्टंकन्यापितॄणांखलुदुःखहेतुरिति ॥ यद्वा अष्टौयामातरोमयादृष्टास्ताबालिकायागौर्याःकष्टहेतवइत्यहं मन्ये ॥ तत्रहेतुः ॥ सुस्वरूपाःअतीवरूपवत्यः ॥ तद्रूपधर्षितःशंकरउमांनाद्रियेतेतिशंकार्थः ॥ दुराधर्षाइतिक्वचित्पाठः ॥३७॥ प्रकृतायाउमायादुःखहेतुत्वंप्रकटयंतीअर्थाज्जगदीश्वरंस्तौत्यर्धेन ॥ तस्यशूलिनःकोप्यन्योनास्तीत्यन्वयः ॥ अनेनसजातीयभेदाभावोध्वनितः॥ एकस्येतिविजातीयभेदाभावः॥ अद्वितीयस्येतिस्वगतभेदाभावश्च ॥ तथाचश्रुतिः॥ एकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति ॥ पक्षांतरेऽन्यो नास्तीत्यत्रहेतुमाह॥ एकस्येति ॥अस्मिन्ग्रामेएकएवपुरुषइतिवदेकशब्दस्यमुख्यार्थत्वमित्याशंकायामाह ॥ अद्वितीयस्येति ॥ तदुदंतप्रवृत्त्यैतस्यशूलिनोजामातुर्ज्ञानाय॥जामातुर्वृत्तांतज्ञानेकन्यकाया अपिवृत्तांतोज्ञातएवेत्याशयः ॥३८॥ सास्रमस्रसहितंयथाभवतितथासाक्रंदमित्येतत् ॥ उमावात्सल्यसन्नगीःउमायावात्सल्येनस्नेहेनसन्नाअवरुद्धागद्गदागीर्यस्यसतथा ॥ ३९ ॥ प्रेमस्नेहोबाधतेमा मितिशेषः॥ कथंभूतंमाम् ॥ तददृष्ट्यग्निदूषितंतस्याउमायाअदृष्टिरदर्शनंसैवाग्निस्तेनदूषितंसंतापितम्॥४०॥पद्मसद्मालक्ष्मीः ॥ सद्यःपद्मेतिक्वचित्पाठः ॥ सद्यःपद्मापिनिर्ययावितिपाठेअपिशब्दाद्गृह

तस्यैकस्यनकोप्यन्योस्त्यद्वितीयस्यशूलिनः ॥ तदुदंतप्रवृत्त्यैचक्रियतामुद्यमोविभो ॥ ३८ ॥ तस्याःप्रियायावाक्येनतदपत्यप्रियोगिरिः ॥ उवाचव
चनंसास्रमुमावात्सल्यसन्नगीः ॥३९॥ ॥ गिरिराजउवाच ॥ ॥ अहमेवगमिष्यामितस्यामेनेगवेषणे ॥ नितरांबाधतेप्रेमतददृष्ट्यग्निदूषितम् ॥४०॥
यदाप्रभृतिसागौरीनिर्गताममसद्मतः ॥ मन्येमेनेतदारभ्यपद्मसद्माविनिर्ययौ ॥ ४१॥ तदालापामृतधयौनमेशब्दग्रहौप्रिये ॥ प्राणेश्वरितदारभ्यस्यातां
शब्दांतरग्रहौ ॥ ४२ ॥ जैवातृकीयतोह्नःस्याद्दूरीभूतादृशोर्मम ॥ अहोजैवातृकीज्योत्स्नाततोह्नोतिदुनोतिमाम् ॥ ४३ ॥ इत्युक्त्वादायरत्नानिवासांसि
विविधानिच ॥ धराधरेंद्रोनिर्यातःशुभलग्नबलोदये ॥ ४४ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ कानिकानिचरत्नानिकियंत्यपिचषण्मुख ॥ यान्यादायप्रतस्थेस
तानिमेब्रूहिपृच्छतः ॥ ४५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ तुलामुक्ताफलानांतुकोटिद्वयपरीमिताः ॥ तथावारितराणांचहीरकाणांतुलाशतम् ॥ ४६ ॥

सौख्यमपिगतमित्यर्थः॥४१॥तदिति ॥ हेप्रियेहेप्राणेश्वरितदारभ्यतस्याउमायागमनमारभ्यमममेशब्दग्रहौश्रोत्रेंद्रियेशब्दांतरग्रहौनेत्यन्वयः ॥ कथंभूतौ ॥ तदालापामृतधयौउमावाक्यसुधांपिबंतौ ॥ अयंभावः ॥ यथापीतामृतस्यान्यपानेनेच्छोदेतितथापीततद्वाक्यामृतस्यममशब्दांतरेनेच्छोल्लसतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ जैवेति ॥ अहोइतिखेदे ॥ यतोऽह्नोयस्माद्दिवसादारभ्यजैवातृकश्चंद्रस्तस्येयंजैवातृकीचंद्रज्योत्स्नातत्तुल्यागौरीममदृशोर्नेत्रयोर्दूरीभूतास्यादभवत्ततोह्नस्तस्माद्दिनादारभ्यजैवातृकीज्योत्स्नाचांद्रमसीकौमुदीमामतिदुनोत्युपतापयतीत्यर्थः ॥ सुखदापिचंद्रिकाउमाविश्लेषान्ममदुःखदाभातीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ शुभलग्नबलोदयेशुभलग्नबलस्योदयेसतीत्यर्थः ॥४४॥ इत्युक्त्वादायरत्नानीत्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ कानिकानिचेति ॥ कानिकानीतिसंख्येयजातिविषयेप्रश्नः ॥ कियंतीतिसंख्यानविषये ॥४५॥ तदुभयंदर्शयति ॥ तुलेति ॥ तुलापलशतम्॥ यदाहामरः ॥ तुलास्त्रियांपलशतमिति ॥ मुक्ताफलानांमौक्तिकफलानाम् ॥ यदाहामरः॥अथमौक्तिकम्।मुक्तेति ॥ हीरकाणां वज्राणांहिराइतिलोकेप्रसिद्धानाम् ॥ कथंभूतानाम् ॥ वारितराणांवार्षुइतःप्राप्तोरःप्रकाशोयैस्तेवारितरास्तेषां जलोद्भवत्वेनअतिशुभ्राणांश्वेतानामित्यर्थः ॥ यद्वावारिषुतरंतिप्लवंतीतिवारितराः ॥४६॥

नवलक्षाधिकंतुलाशतमित्यन्वयः॥षडस्राणांषट्कोणानाम्॥सुतेजसामितिषडस्राणांविशेषणम्॥ विदूराणांविशेषणंचविमलवर्चसामिति ॥४७॥ पद्मरागाणांशोणरत्नानाम् ॥यदाहामरः ॥ शोणरत्नंलो
हितकंपद्मरागइति॥पुष्परागतुलालक्षंरत्नविशेषाणांपलशतसहस्रम्॥४८॥गोमेदरत्नानांपीतवर्णरत्नानामित्यर्थः॥४९॥गरुडोद्गाररत्नानांगारुत्मतानांहरिन्मणीनामितियावत्॥यदाहामरः ॥ गारुत्मतं
मरकतमश्मगर्भोहरिन्मणिरिति ॥ शुद्धविद्रुमरत्नानांनिर्मलप्रवालरत्नानामित्यर्थः ॥५०॥ अष्टांगाभरणानांशिरोललाटघ्राणश्रोत्रग्रीवाहस्तकटिचरणदेयानाम् ॥५१॥५२॥५३॥ काशींविशिनष्टि॥
अनेकेतित्रिभिः ॥ खचिताखिलभूमिकांव्याप्ताऽखिलस्थानकाम् ॥ नानेति ॥ अनेकप्रासादमाणिक्यज्योतिर्भिस्ततंव्याप्तंततंविभुअम्बरमाकाशंययाताम् ॥५४॥ सौधानामग्रेउपरिविविधायेस्वर्णकल

नवलक्षाधिकंविप्रषडस्राणांसुतेजसाम् ॥ लक्षद्वयंविदूराणांतुलाविमलवर्चसाम् ॥ ४७ ॥ कोटयःपद्मरागाणांपंचावैहितुलामुने ॥ पुष्परागतुलालक्षंगु
णितंनवसंख्यया ॥ ४८ ॥ तथागोमेदरत्नानांतुलालक्षमितामुने ॥ इंद्रनीलमणीनांचतुलाःकोट्यर्धसंमिताः ॥ ४९ ॥ गरुडोद्गाररत्नानांतुलाःप्रयुतसं
मिताः ॥ शुद्धविद्रुमरत्नानांतुलाश्चनवकोटयः ॥ ५० ॥ अष्टांगाभरणानांचसंख्याकर्तुंनशक्यते ॥ वाससांचविचित्राणांकोमलानांतथामुने ॥ ५१ ॥
चामराणिचभूयांसिद्रव्याण्यामोदवंतिच ॥ सुवर्णदासदास्यादीन्यसंख्यातानिवैमुने ॥ ५२ ॥ सर्वाण्यपिसमादायप्रतस्थेभूधरेश्वरः ॥ आगत्यवरणाती
रंदूरात्काशीमलोकयत् ॥ ५३ ॥ अनेकरत्ननिचयैःखचिताऽखिलभूमिकाम् ॥ नानाप्रासादमाणिक्यज्योतिस्ततततांबराम् ॥ ५४ ॥ सौधाग्रविवि
धस्वर्णकलशोज्ज्वलदिङ्मुखाम् ॥ जयंतीवैजयंतीनांनिकरैस्त्रिदिवस्थलीम् ॥ ५५ ॥ महासिद्ध्यष्टकस्यापिक्रीडाभवनमद्भुतम् ॥ जितकल्पद्रुमवनां
वनैःसर्वफलावनैः ॥ ५६ ॥ इतिकाशीसमृद्धिंसविलोक्याभूद्विलज्जितः ॥ उवाचचमनस्येवभूधरेंद्रइदंवचः ॥ ५७ ॥ प्रासादेषुप्रतोलीषुप्राकारेषुगृहे
षुच ॥ गोपुरेषुविचित्रेषुकपाटेषुतटेष्वपि ॥ ५८ ॥ मणिमाणिक्यरत्नानामुच्छलच्चारुरोचिषाम् ॥ ज्योतिर्जालैर्जटिलितंयथेदमवलोक्यते ॥ ५९ ॥
द्यावाभूम्योरंतरालंतथेतिसमवैम्यहम् ॥ ईदृक्संपत्तिसंभारःकुबेरस्यापिनोगृहे ॥ ६० ॥ अपिवैकुंठभुवनेनेतरस्येहकाकथा ॥ इतियावद्गिरींद्रोसौसं
भावयतिचेतसि ॥ ६१ ॥ तावत्कार्पटिकःकश्चित्तल्लोचनपथंगतः ॥ आहूयबहुमानंतमपृच्छच्चाचलेश्वरः ॥ ६२ ॥ ॥ हिमवानुवाच ॥ ॥ हंहो
कार्पटिकश्रेष्ठअध्यास्वैतदिहासनम् ॥ स्वपुरोदंतमाख्याहिकिमपूर्वमिहाध्वग ॥ ६३ ॥

शास्तैरुज्ज्वलमतिप्रकाशमानंदिशांमुखंयस्यांताम् ॥ जयन्तीवैजयंतीनांतत्तन्नामपताकाविशेषाणांनिकरैःकृत्वात्रिदिवस्थलीमिवेतिलुप्तोपमा॥५५॥महासिद्ध्यष्टकमणिमादिपञ्चादिवा ॥ सर्वफलानाम
वनंपालनंयेषुतैर्वनैःसर्वफलसमृद्धैरित्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तटेषूच्चप्रदेशेषु गंगातीरेष्वितिवा ॥ ५८ ॥ उच्छलत्प्रस्फुरच्चारुसुंदरंचरोचिर्दीप्तिर्येषांतेषाम् ॥ जटिलितंसंवलितम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥
अपिवैकुण्ठभवनेतत्रापिनइतरस्यभवनेकाकथा ॥ तादृक्समृद्धिर्नास्तीतिकिंवक्तव्यमित्यर्थः ॥ ६१ ॥ कार्पटिकःकाषायवस्त्रधारीसच्छूद्राविशेषः ॥ ६२ ॥ हंहोइत्यव्ययंसंबोधने ॥ अध्यास्वअ

धितिष्ठस्वपुरोदन्तंस्वसंबंधिपुरमविमुक्तंतस्योदंतंवृत्तान्तमाख्याहिकथय ॥ इहस्वपुरेअपूर्वंचांकितदप्याख्याहीत्यर्थः ॥ किमपूर्वमितिस्वपुरेत्यस्यविशेषणंवा ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ समुपचक्रमेउपक्रांतवान् ॥ ६५ ॥ अहानीति ॥ मंदराज्जगन्नाथेविश्वनाथेसमायातेसतिपंचषाणिपंचवाषड्वाऽहानिदिनान्येवव्यतिक्रांतानिव्यतीतानीतिद्वयोरन्वयः ॥ ६६ ॥ ननुब्रह्मणोवरदानाद्दिवोदासेधर्मेणराज्यंशासतिसतिकथंकाश्यांविश्वेशागमनंतत्राह ॥ दिवोदासेगतेदिवीति ॥ ६७ ॥ यत्पृष्टंकोत्रसंप्रत्यधिष्ठातेतितत्रोत्तरमाह ॥ योवाइति ॥ वैशब्दःप्रसिद्धिद्योतनार्थः ॥ अत्रकाश्याम् ॥ ननुपरिच्छिन्नस्यकथंजगदधिष्ठातृत्वंतत्राह ॥ सर्वगइति ॥ व्यापकइत्यर्थः ॥ सर्वदृगितिपृथग्वाक्यम् ॥ अतःसर्वगइत्यनेननपौनरुक्त्यम् ॥ सर्वइतिपाठेसर्वस्वरूपइत्यर्थः ॥ ब्रह्मैवेदंसर्वमित्यादिश्रुतेः ॥ ६८ ॥ दृषत्स्वरूपः

कोत्रसंप्रत्यधिष्ठाताकिमधिष्ठातृचेष्टितम् ॥ यदिजानासितत्सर्वमिहाचक्ष्वममाग्रतः ॥ ६४ ॥ सोपिकार्पटिकस्तस्यगिरिराजस्यभाषितम् ॥ समाकर्ण्यसमाचष्टुंमुनेसमुपचक्रमे ॥ ६५ ॥ ॥ कार्पटिकउवाच ॥ ॥ आचक्षेशृणुराजेंद्रयत्पृष्टोस्मित्वयाखिलम् ॥ अहानिपंचषाण्येवव्यतिक्रांतानिमानद ॥ ६६ ॥ समायातेजगन्नाथेपर्वतेंद्रसुतापतौ ॥ सुंदरान्मंदरादद्रेर्दिवोदासेगतेदिवि ॥ ६७ ॥ योवैजगदधिष्ठातासोधिष्ठातात्रसर्वगः ॥ सर्वदृक्सर्वदःशर्वःकथंनज्ञायतेविभो ॥ ६८ ॥ मन्येदृषत्स्वरूपोसिदृषदोपिकठोरधीः ॥ यतोविश्वेश्वरंकाश्यांनवेत्सिगिरिजापतिम् ॥ ६९ ॥ स्वभावकठिनात्मापिसवरंहिमवान्गिरिः ॥ प्राणाधिकसुतादानाद्योधिनोद्विश्वनायकम् ॥ ७० ॥ बिभ्रत्सहजकाठिन्यंजातोगौरीगुरुर्गुरुः ॥ शंभुंप्रपूज्यसुतयास्रजाविश्वगुरोरपि ॥ ७१ ॥ चेष्टितंतस्यकोवेदवेदवेद्यस्यचेशितुः ॥ मनागितिचजानेहंतच्चेष्टितमिदंजगत् ॥ ७२ ॥ अधिष्ठातामयाख्यातस्तथाधिष्ठातृचेष्टितम् ॥ अपूर्वंयत्त्वयापृष्टंतदाख्यामिचतच्छृणु ॥ ७३ ॥ शुभेज्येष्ठेश्वरस्थानेसांप्रतंसउमापतिः ॥ काशींप्राप्यमुदातिष्ठेद्गिरिराजांगजासखः ॥ ७४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ यदायदासगिरिजामृदुनामाक्षरामृतम् ॥ आविष्करोतिपथिकोऽद्रींद्रोहृष्येत्तदातदा ॥ ७५ ॥ उमानामामृतंपीतंयेनेहजगतीतले ॥ नजातुजननीस्तन्यंसपिबेत्कुंभसंभव ॥ ७६ ॥ उमेतिद्व्यक्षरंमंत्रंयोऽहर्निशमनुस्मरेत् ॥ नस्मरेच्चित्रगुप्तस्तंकृतपापमपिद्विज ॥ ७७ ॥ पुनःशुश्रावहिमवान्हृष्टःकार्पटिकोदितम् ॥ ॥ कार्पटिकउवाच ॥ ॥ राजन्विश्वेश्वरार्थेयःप्रासादोविश्वकर्मणा ॥ ७८ ॥ निर्मीयतेसुनिर्माणोजन्मिनिर्वाणदायिनः ॥ तदपूर्वंनकर्णाभ्यामप्याकर्णितवानहम् ॥ ७९ ॥

पाषाणतुल्यःदृषदुपमापितवन्न्यूनेत्याह ॥ दृषदोपीति ॥ तत्रहेतुमाह ॥ यतइति ॥ ६९ ॥ एतद्विवृणोति स्वभावकठिनात्मेतिद्वाभ्याम् ॥ अधिनोत्अप्रीयततोषयामासेत्यर्थः ॥ ७० ॥ विश्वेशप्रीणनफलमाह ॥ बिभ्रदिति ॥ स्रजाशिरोधार्यया ॥ विश्वगुरोर्ब्रह्मणः ॥ ७१ ॥ यत्पृष्टंकिमधिष्ठातृचेष्टितमितितत्रोत्तरमाह ॥ चेष्टितमिति ॥ चएवार्थे ॥ वेदवेद्यस्यवेदांतैकवेद्यस्येत्यर्थः ॥ ७२ ॥ यत्पृष्टंकिमपूर्वमिहाध्वगेतितस्योत्तरंपूर्वोक्तानुवादपूर्वकमाह ॥ अधिष्ठातेति ॥ ७३ ॥ तिष्ठेत्तिष्ठति ॥ गिरिराजांगजापार्वतीसखीजायासखासहायोवायस्यतथा ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ हर्षेहेतुमाह ॥ उपमानामृतमितिद्वाभ्याम् ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ राजन्निति ॥ विश्वेश्वरस्यार्थेयःप्रासादोविश्वकर्मणानिर्मीयतेतदन्यदपूर्वमितिद्वितीयेनान्वयः ॥ ७८ ॥ किंभूतःप्रासादः ॥ सुशोभनंनिर्माणंयस्य ॥ कथंभूत

स्यविश्वेश्वरस्य ॥ जन्मिनिर्वाणदायिनःप्राणिमात्रस्यमोक्षदायिनः ॥ समासनिविष्टस्यापिविशेषणंछांदसम् ॥ अपूर्वत्वेहेतुमाह ॥ नकर्णाभ्यामिति ॥ ७९ ॥ प्रासादंविशिनष्टि यत्रेत्यादिकथं
तंत्वमित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ यत्रप्रासादइत्यन्वयः ॥ मित्रंसूर्यमतिक्रांतानितेजांसियासांशलाकानांताभिरतिमित्रतेजोभिः ॥ ८० ॥ अष्टाष्टावितिपृथक्पदे ॥ वलोपश्छांदसः ॥ ८१ ॥ विष्टपेषु
भुवनेषु ॥ विमानेप्रासादे ॥ ८२ ॥ स्तंभिताआक्रांताः ॥ तत्प्रभाभरास्तेषांचित्ररत्नमयस्तंभानांप्रभाबिभ्रतीतितथा ॥ तत्प्रभांतराइतिक्वचित् ॥ ८३ ॥ शालीनाःशोभनाःशालभंजिकाःपुत्त

यत्रातिमित्रतेजोभिःशलाकाभिःसमंततः ॥ मणिमाणिक्यरत्नानांप्रासादेभित्तयःकृताः ॥८० ॥ यत्रसंतिशतंस्तंभाभास्वंतोद्वादशोत्तराः ॥ एकैकंभुवनं
धर्तुमष्टाष्टावितिकल्पिताः ॥ ८१ ॥ चतुर्दशसुयाशोभाविष्टपेषुसमंततः ॥ तस्मिन्विमानेसास्तीहशतकोटिगुणोत्तरा ॥ ८२ ॥ चंद्रकांतमणीनांचस्तं
भाधारशिलाश्रयाः ॥ चित्ररत्नमयैःस्तंभैःस्तंभितास्तत्प्रभाभराः ॥ ८३ ॥ पद्मरागेंद्रनीलानांशालीनाःशालभंजिकाः ॥ नीराजयंत्यहोरात्रंयत्ररत्नप्रदी
पकैः ॥ ८४ ॥ स्फुरत्स्फटिकनिर्माणश्लक्ष्णपद्मशिलातले ॥ अनेकरत्नरूपाणिविचित्राणिसमंततः ॥८५॥ आरक्तपीतमंजिष्ठनीलकिर्मीरवर्णकैः ॥
विन्यस्तानीवभासंतेचित्रेचित्रकृतायतः ॥ ८६ ॥ दृक्पिच्छिलाविलोक्यंतेमाणिक्यस्तंभराजयः ॥ यतोऽविमुक्तेस्वक्षेत्रेमोक्षलक्ष्म्यंकुराइव ॥ ८७ ॥
रत्नाकरेभ्यःसर्वेभ्योगणारत्नोच्चयान्बहून् ॥ राशींश्चक्रुःसमानीययत्राद्रिशिखरोपमान् ॥ ८८ ॥ यत्रपातालतलतोनागानांकोशवेश्मतः ॥ गणैर्मणिगणाः
सर्वेसमाहृत्यगिरीकृताः ॥ ८९ ॥ शिवभक्तःस्वयंयत्रपौलस्त्यःस्वद्रिकूटतः ॥ कोटिहाटककूटानिआनयामासराक्षसैः ॥ ९० ॥ प्रासादनिर्मितिंश्रुत्वा
भक्ताद्वीपांतरास्थिताः ॥ माणिक्यानिसमाजह्रुर्यथासंख्यान्यहोनृप ॥ ९१ ॥ चिंतामणिःस्वयंयत्रकर्मणेविश्वकर्मणे ॥ विश्राणयेदहोरात्रंविचित्रांश्चिं
तितान्मणीन् ॥ ९२ ॥ नानावर्णपताकाश्चयत्रकल्पमहीरुहः ॥ अनल्पाःकल्पयंत्येवनित्यंभक्तिसमन्विताः ॥ ९३ ॥ अब्धयोयत्रसततंदधिक्षीरेक्षुसर्पि
षाम् ॥ पंचामृतानांकलशैःस्नपयंतिदिनेदिने ॥ ९४ ॥ यत्रकामदुघानित्यंस्नपयेन्मधुधारया ॥ स्वदुग्धयास्वयंभक्त्याविश्वेशंलिंगरूपिणम् ॥ ९५ ॥
गंधसाररसैर्यंचसेवतेमलयाचलः ॥ कर्पूररंभाकर्पूरपूरैर्भक्त्यानिषेवते ॥ ९६ ॥

लिकाः ॥ नीराजयंतिनीराजनांकुर्वंति ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ किर्मीरःकल्माषः ॥ चित्रकृताचित्रकारेण ॥ ८६ ॥ दृक्पिच्छिलानेत्रदृष्टिप्रतिबंधकाः ॥ यतोयत्रप्रासादे ॥ यत्राविमुक्तेइतिपाठेपूर्वं
यतोयत्रप्रासादइतिव्याख्येयम् ॥ ८७ ॥ रत्नोच्चयान्रत्नसमूहान् ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ पौलस्त्यःकुबेरःस्वद्रिकूटतः ॥ शोभनाद्रिशृंगेभ्यःचित्रकूटतइतिक्वचित् ॥ कोटिहाटककूटानिअसंख्यातस्वर्ण
राशीन्आनयामास ॥ कारयामासेतिक्वचित् ॥९०॥ यथासंख्यानिसमानानि ॥ यद्वा यथायथावदसंख्यातानीत्यर्थः ॥९१॥९२॥९३॥९४॥ कामदुघाकामधेनुः ॥९५॥ गंधसाररसैश्चंदनरसैः ॥

कर्पूररंभाकर्पूरोत्पादिकाकदली ॥ पूरैःसमूहैः ॥९६॥९७॥ त्रपयालज्जया ॥ ९८ ॥ पारितोषिकंपरितोषेणदेयम् ॥९९॥१००॥१॥ प्राभृतकउपस्कारः ॥ २ ॥ वृद्धोक्षमात्रसंपत्तिर्जर्जरवृषमात्र
संभारः ॥३॥ अन्वयोवंशः ॥ उह्यतेप्राप्यतेज्ञायतइत्यर्थः ॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥ अपश्यंज्ञातवान् ॥११०॥ यतःईश्वरात् ॥ वित्तोजानीतः नियतंयथास्यात्॥११॥परापरःकार्यकारणस्वरूपः ॥

इत्याद्यपूर्वंयत्रास्तिप्रत्यहंशंकरालये ॥ कथंतंत्वमुमाकांतंनवेत्सिकठिनाशय ॥ ९७ ॥ इतितस्यसमृद्धिंतांदृष्ट्वाजामातुरद्रिराट् ॥ त्रपयापरिभूतोभून्नितरां
कुंभसंभव ॥ ९८ ॥ तस्मैकार्पटिकायाथसदत्त्वापारितोषिकम् ॥ पुनश्चिंतापरोजातोऽद्रिराट्कार्पटिकेगते ॥ ९९ ॥ उवाचेतिमनस्येवाविस्मयोत्फुल्ललो
चनः ॥ अहोभद्रमिदंजातंयत्त्वयाश्राविशर्मभाक् ॥ १०० ॥ यावत्संपत्तिसंभारःश्रूयतेदृश्यतेत्रवै ॥ जामातुरत्रसदनेलीलात्रिजगतीपतेः ॥ १ ॥ ततः
प्राभृतकस्तुच्छोनितरांप्रतिभातिमे ॥ कन्यार्थंयोमयानीतोजामातुःपरितोषकृत् ॥ २ ॥ अहंमन्येतथैवासौयथादर्शिमयापुरा ॥ वृद्धोक्षमात्रसंपत्तिःसर्व
कर्मपराङ्मुखः ॥ ३ ॥ नैनंकोपिविजानीयान्नान्वयोस्यकदाचन ॥ नामापियस्यनैकंचकिंदेशीयश्चनोह्यते ॥ ४ ॥ किंवृत्तश्चकिमाचारोनाममात्रेणचे
श्वरः ॥ ऐश्वर्यसूचकंवस्तुयस्यांकिंचिन्नलक्ष्यते ॥ ५ ॥ सोसौनिर्वाणसंपत्तिंरंकायापिददात्यहो ॥ सुमुखःसर्वकर्माणिफलवंतिकरोतिसः ॥ ६ ॥ वेदवे
द्योहिसर्वज्ञोयत्संतानोऽखिलंजगत् ॥ यंनकोपिहिवेदादौवेदवेद्यःसएषवै ॥ ७ ॥ योनभिज्ञःसदाज्ञातःससर्वज्ञोयमेवहि ॥ यस्यैकमपिनोनामपुंसाज्ञेयं
नकेनचित् ॥८॥ सर्वेषांसर्वनामानियस्यनामानिनिश्चितम् ॥ सोसौहिसर्वदेशीयःसर्वेभ्यःसर्वसिद्धिदः ॥९॥ यस्यदेशोनविदितोयस्तुवृत्तिपराङ्मुखः॥
आचारहीनमिवयंपुराऽपश्यंकठोरधीः ॥ ११० ॥ श्रुतिस्मृतीयतःसर्वमाचारंवित्तएवहि ॥ नाममात्रेणनियतंयमज्ञासिषमीश्वरम् ॥ ११ ॥ साक्षादी
श्वरएवैषसोन्येष्वैश्वर्यसूचकः ॥ अपिसर्वगुणाधारोगुणातीतःपरापरः ॥ १२ ॥ अर्वाचीनइहाप्येषपराचीनःपरात्परः ॥ भूधराणामहंनाथोविश्वनाथउमा
पतिः ॥१३॥ अहंप्रमितसंपत्तिरप्रमेयधनोह्यसौ ॥ तुच्छप्राभृतकस्तस्मान्नेदानीमस्यदर्शनम् ॥ १४ ॥ करिष्येथकरिष्यामिव्यावृत्त्यागत्यकर्हिचित् ॥
संप्रधार्येतिमनसिसायंसचगिरीश्वरः ॥ १५ ॥ आहूयसर्वाननुगान्पार्वतीयान्महाबलान् ॥ आदिष्टवानिदंवाक्यंसर्वेयूयंबलाधिकाः ॥ १६ ॥ कुर्वंत्वेकं
ममादेशंयावन्नोद्यातिभानुमान् ॥ तावच्छिवालयंचैकंविदधत्वत्रसत्वरम् ॥ १७॥ यस्मिन्कृतेकृतार्थःस्यामिहलोकेपरत्रच ॥ समागत्येहकाश्यांयःकुर्या
देकंशिवालयम् ॥ १८ ॥ तेनत्रैलोक्यमखिलंसालयंकृतमेवहि ॥ तेनदत्तानिदानानिमहांतिविधिपूर्वकम् ॥ १९ ॥ सुपर्वणिसुपात्रायसुताथश्रद्धया
धिकम् ॥ येनस्ववित्तमानेनधर्मोपार्जितवित्ततः ॥ १२० ॥ कृतंशंभोर्महासद्मनतंपश्चात्यजेत्कचित् ॥ तपांसितेनतप्तानिशीर्णपर्णाशनान्यपि ॥ २१ ॥

महेश्वरइतिक्वचित्पाठः ॥ १२ ॥ परादव्याकृतात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सुपर्वणिरविग्रहे ॥ १२० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ व्युष्टाप्रभाता॥२४॥ प्रशस्तिंप्रासादकर्तृसूचिकांपत्रीम् ॥२५॥२६॥ राशिंरत्नानामितिशेषः ॥ २७ ॥ २८॥२९॥१३० ॥३१॥ नाक्षिनदृष्टः प्रगेप्रातःकाले ॥३२॥३३॥३४॥ आलुलोकेददर्श ॥३५॥३६॥ शातनंनाशकम् ॥३७॥ जिज्ञासतिजिज्ञासतेविचारयतीत्यर्थः ॥३८॥ करामलकवत्सर्वदर्शित्वादिवशब्दः ॥ वाचयित्वैवेतिवापाठः ॥ मनोजहृत्कामनाशकृत्॥दिष्ट्या

वाराणसींसमासाद्ययेनाकारिशिवालयः ॥ अशेषाःसुविशेषाढ्याइष्टास्तेनमहामखाः ॥ २२ ॥ आनंदकाननेयेनदेवदेवालयःकृतः ॥ इतितस्यसमादेशं
समाकर्ण्यानुगास्ततः ॥ २३ ॥ चक्रुर्देवालयंश्रेष्ठंयावद्व्युष्टानयामिनी ॥ तावच्छैलेश्वरंलिंगंशैलेशेनप्रतिष्ठितम् ॥ चंद्रकांतमणेश्चंचत्कांतिश्वेतितमं
डपम् ॥ २४ ॥ अलेखयत्प्रशस्तिंचप्रशस्ताक्षरमालिनीम् ॥ व्याचक्षाणांनिजांसर्वगोत्रेभ्योप्याधिकोन्नतिम् ॥ २५ ॥ ततोऽरुणोदयेजातेस्नात्वापंचनदे
ह्रदे ॥ शैलराजःकालराजंनमस्कृत्यसमर्च्यच ॥ २६ ॥ तत्रराशिंसमुत्सृज्यपरितस्त्वरितोययौ ॥ पार्वतीयैरनुगतःसर्वैरपिनिजालयम् ॥ २७ ॥ ततः
प्रातःसमालोक्यगणौहुंडनमुंडनौ ॥ दृष्टौदेवालयंरम्यंवरणायास्तटेशुभे ॥ २८ ॥ अदृष्टपूर्वंदेवायनिवेदयितुमागतौ ॥ तौतुदृष्ट्वामहादेवमुमादर्शितदर्प
णम् ॥ २९ ॥ प्रणम्यदंडवद्भूमौकृतांजलिपुटौगणौ ॥ कृताभ्यनुज्ञौभ्रूक्षेपाद्विज्ञप्तिमथचक्रतुः ॥ १३० ॥ देवदेवनजानीवःकेनचिद्दृढभक्तिना ॥ अती
वरम्यःप्रासादोनिर्मितोवरणातटे ॥ ३१ ॥ आसायंनैक्षिचावाभ्यांदृष्टोद्यैवप्रगेविभो ॥ गणोदितमितीशानोनिशम्याहगिरींद्रजाम् ॥ ३२ ॥ विज्ञातसर्व
वृत्तांतःसर्वज्ञोप्यनभिज्ञवत् ॥ अचलेंद्रांगजेयावस्तत्प्रासादविलोकने ॥३३॥ इत्युक्त्वेशःसगिरिजोनिरगात्सगणोमुने ॥ महास्यंदनमारुह्यप्रासादंद्रष्टुमु
त्सुकः ॥ ३४ ॥ अथालुलोकेगिरिशःप्रासादंवरणातटे ॥ अतीवरम्यरचनंयामिनीमात्रनिर्मितम् ॥ ३५ ॥ स्यंदनादवरुह्याथगर्भागारमवीविशत् ॥
ददर्शचमहालिंगंचंद्रकांतशिलामयम् ॥ ३६ ॥ देदीप्यमानंमहसामोक्षलक्ष्म्यंकुराकृति ॥ दृष्टिप्रसादजननंपुनर्जननशातनम् ॥ ३७ ॥ केनेदंस्थापितं
लिंगंयावज्जिज्ञासतीश्वरः ॥ तावद्ददर्शपुरतःप्रशस्तिकर्तृसूचिकाम् ॥३८॥ वाचयित्वेवचमनाङ्मनस्येवमनोजहृत् ॥ उवाचदेवींदिष्ट्येतिप्रेक्षस्वात्म
पितुःकृतिम् ॥ ३९ ॥ उमाश्रुत्वेतिसंहृष्टाकदंबकुसुमश्रियम् ॥ आनंदांकुरलक्ष्मीवदंगेषुपरिबिभ्रती ॥ १४० ॥ ततोव्यजिज्ञपद्देवंदेवीपादौप्रणम्यच ॥
अस्मिँल्लिंगवरेनाथत्वयास्थेयमहर्निशम् ॥ ४१ ॥ अस्यलिंगस्ययेभक्ताःशैलेशस्यमहेशितुः ॥ तेभ्यस्त्वंमहतीमृद्धिंदास्यसीहपरत्रच ॥ ४२ ॥ तथे
तिदेवउक्त्वातांपार्वतींपुनरब्रवीत् ॥ वरणायांकृतस्नानैःशैलेशोयैःसमर्चितः ॥ ४३ ॥ पितॄन्संतर्प्यचमुदादत्त्वादानानिशक्तितः ॥ नतेषांपुनरावृत्तिरत्रसं
सारवर्त्मनि ॥ ४४ ॥ शैलेश्वरेमहालिंगेनित्यंस्थास्याम्यहंशुभे ॥ प्रदास्यामिपरांमुक्तिमेतल्लिंगार्चकेजने ॥ ४५ ॥

भद्रम् ॥ पोषकादिव्यावृत्त्यर्थमात्मपदम् ॥ ३९ ॥ उमेति ॥ कदम्बकुसुमश्रियंबिभ्रतीउमाततस्तदनंतरंदेवंव्यजिज्ञपद्विज्ञापितवतीतिद्वितीयेनान्वयः ॥१४०॥४१॥ ४२ ॥४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

सुरोधासिशोभनेतीरे ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ पापकंचुकंपापमेवकंचुकंनिर्मोकम् ॥ १४९ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखंडटीकायांषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥
सप्तषष्टितमेध्यायेरत्नेशस्यमहेशितुः ॥ प्रशंसावर्ण्यतेतावत्सर्वपापप्रणाशिनी ॥१॥ इदानींकथयिष्यामिरत्नेश्वरसमुद्भवमित्युक्तंतत्रप्रश्नंकरोति ॥ रत्नेश्वरेति ॥१॥ पुनः प्रश्नद्वयमाह ॥ कोस्येतिं ॥
एतमेतत् ॥ यत्सर्वंपृष्टमित्यर्थः ॥ एतंमहिमानमितिवा ॥२॥ त्रयाणांपृष्टत्वेप्यनादिसिद्धत्वेनप्रतिष्ठितत्वाभावात्तंविहायद्वयोरनुवादमाह ॥ रत्नेश्वरस्येति ॥ ३ ॥ ब्रुवेस्पष्टंकथयामि ॥ ब्रवीमितेइति

शैलेश्वरंयेद्रक्ष्यंतिवरणायाःसुरोधासि ॥ तेषांकाश्यांनिवसतांदुःखंनाभिभविष्यति ॥ ४६ ॥ उमयापिवरोदत्तस्तत्रलिंगेघटोद्भव ॥ शैलेश्वरस्ययेभक्ता
स्तेमेपुत्रानसंशयः ॥ ४७ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इतिशैलेश्वरंलिंगंकथितंतेमहामुने ॥ इदानींकथयिष्यामिरत्नेश्वरसमुद्भवम् ॥ ४८ ॥ श्रुत्वाशैले
शमाहात्म्यंश्रद्धयापरयानरः ॥ पापकंचुकमुत्सृज्यशिवलोकमवाप्नुयात् ॥ १४९ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे
काशीखंडउत्तरार्धे शैलेशादिलिंगनिर्णयोनामषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ रत्नेश्वरसमुत्पत्तिंकथयस्वषडानन ॥
रत्नभूतंमहालिंगंयत्काश्यांपरिवर्ण्यते ॥ १ ॥ कोस्यलिंगस्यमहिमाकेनैतच्चप्रतिष्ठितम् ॥ एतंविस्तरतोब्रूहिगौरीहृदयनंदन ॥ २ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
रत्नेश्वरस्यमाहात्म्यंकथयिष्यामितेमुने ॥ यथाचतस्यलिंगस्यप्रादुर्भावोऽभवद्भुवि ॥ ३ ॥ श्रुतंनामापिलिंगस्ययस्यजन्मत्रयार्जितम् ॥ वृजिनंनाशये
त्तस्यप्रादुर्भावंब्रुवेमुने ॥ ४ ॥ शैलराजेनरत्नानियानिपुंजीकृतान्यहो ॥ उत्तरेकालराजस्यतानितस्यागिरेर्वृषात् ॥ ५ ॥ सर्वरत्नमयंलिंगंजातं
तत्सुकृतात्मनः ॥ शक्रचापसमच्छायंसर्वरत्नद्युतिप्रभम् ॥ ६ ॥ तल्लिंगदर्शनादेवज्ञानरत्नमवाप्यते ॥ शैलेश्वरंसमालोक्यशिवौतत्रसमागतौ ॥ ७ ॥
यत्ररत्नमयंलिंगमाविर्भूतंस्वयंमुने ॥ तस्यस्फुरत्प्रभाजालैस्ततमंबरमंडलम् ॥ ८ ॥ तत्रदृष्ट्वाशुभंलिंगंसर्वरत्नसमुद्भवम् ॥ भवान्यदृष्टपूर्वाहिप
रिपप्रच्छशंकरम् ॥ ९ ॥ देवदेवजगन्नाथसर्वभक्ताभयप्रद ॥ कुतस्त्यमेतल्लिंगंहिसप्तपातालमूलवत् ॥ १० ॥ ज्वालाजटिलिताकाशंप्रभाभासित
दिङ्मुखम् ॥ किमाख्यंकिंस्वरूपंचकिंप्रभावंभवांतक ॥ ११ ॥ यस्यसंवीक्षणादेवमनोमेतीवहृष्टवत् ॥ इहैवरमतेनाथकथयैतत्प्रसादतः ॥ १२ ॥
॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ शृणवपर्णेसमाख्यामियत्त्वयापृच्छिपार्वति ॥ स्वरूपमेतल्लिंगस्यसर्वतेजोनिधेःपरम् ॥ १३ ॥ तवपित्राहिमवतागिरिराजेनभा
मिनि ॥ त्वामुद्दिश्यमहारत्नसंभारोत्राप्यनायिहि ॥ १४ ॥

क्वचित् ॥ ४ ॥ कालराजस्यकालभैरवस्य ॥ वृषाद्धर्मात् ॥ ५ ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ हीतिक्वचित् ॥ सुकृतंपुण्यमात्मनियस्यससुकृतात्मातस्य ॥ शक्रचापसमच्छायामिंद्रधनुःसदृशकांति ॥ ६॥७ ॥
ततंव्याप्तम् ॥ ८ ॥ सर्वरत्नानांसमुद्भवोयस्मात्सर्वरत्नैःसमुद्भवोवायस्यतत्सर्वरत्नसमुद्भवंतत् ॥ अदृष्टपूर्वानदृष्टंपूर्वमथाल्लिंगंययासातथा ॥ ९ ॥ सप्तपातालमूलवत्सप्तपातालपर्यंतंमूलंयस्या
स्तितत्तथा ॥ १० ॥ ज्वालाजटिलिताकाशंज्वालाभिर्जटिलितंजटाव्याप्तमिवकृतमाकाशंयेनतत्तथा. ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ महारत्नसंभारःतद्रूपःपारिबर्हः महारत्नानांसमूहइतिवा ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ उमेहेभवानि ॥ भवेदितिकचित् ॥ १७ ॥ १८ ॥ विधापयकारय ॥ १९ ॥ ननुप्रासादकरणेकिंफलमितिपृच्छायामाह ॥ लिंगप्रासादेति ॥ २० ॥ व्यापारितानियुक्ताः॥२१॥ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ कामवर्जितानिष्कामाः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ किंतद्वृत्तंतदाह ॥ इतिहासमिति ॥ ३३ ॥ नाट्यार्थकोविदानृत्यकरणे

अत्रतानिचरत्नानिराशीकृत्यहिमाद्रिणा ॥ सुकृतोपार्जितान्येवययौस्वसदनंपुनः ॥ १५ ॥ तवार्थंवाममार्थंवाश्रद्धयायत्समर्प्यते ॥ काश्यांतस्यपरीपाकोभवेदीदृग्विधोऽनघे ॥ १६ ॥ लिंगंरत्नेश्वराख्यंवैमत्स्वरूपंहिकेवलम् ॥ अस्यप्रभावोहिमहान्वाराणस्यासुमेध्रुवम् ॥ १७ ॥ सर्वेषामिहलिंगानांरत्नभूतमिदंपरम् ॥ अतोरत्नेश्वरंनामपरंनिर्वाणरत्नदम् ॥ १८ ॥ अनेनैवसुवर्णेनपित्राराशीकृतेनच ॥ प्रासादमस्यलिंगस्यविधापयमहेश्वरि ॥१९॥ लिंगप्रासादकरणात्खंडस्फुटितसंस्कृतेः ॥ लिंगस्थापनजंपुण्यंहेलयैवेहलभ्यते ॥ २०॥ तथेतिभगवत्योक्तागणाःप्रासादनिर्मितौ ॥ सोमनंदिप्रभृतयोऽसंख्याव्यापारितामुने ॥ २१ ॥ गणैश्चकांचनमयोनानाकौतुकचित्रितः ॥ निर्ममेयाममात्रेणप्रासादोमेरुशृंगवत् ॥२२॥ देवीप्रहृष्टवदनादृष्ट्वाप्रासादनिर्मितिम् ॥ गणेभ्योव्यतरद्भूरिसंमानंपारितोषिकम् ॥ २३ ॥ पुनश्चदेवीपप्रच्छप्रणिपातपुरःसरम् ॥ महिमानंमहादेवंलिंगस्यास्यमहामुने ॥२४॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ लिंगंत्वनादिसंसिद्धमेतद्देविशुभप्रदम् ॥ आविर्भूतमिदानींचत्वत्पितुःपुण्यगौरवात् ॥ २५ ॥ गुह्यानांपरमंगुह्यंक्षेत्रेऽस्मिंश्चितिप्रदम् ॥ कलौकलुषबुद्धीनांगोपनीयंप्रयत्नतः ॥ २६ ॥ यथारत्नंगृहेगुप्तंनकैश्चिज्ज्ञायतेपरैः ॥ अविमुक्तेतथालिंगंरत्नभूतंगृहेमम ॥ २७ ॥ यानिब्रह्मांडमध्येत्रसंतिलिंगानिपार्वति ॥ तैरर्चितानिसर्वाणिरत्नेशोयैःसमर्चितः॥२८॥प्रमादेनापियैर्गौरिलिंगंरत्नेशमर्चितम् ॥ तेभवंत्येवनियतंसप्तद्वीपेश्वरानृपाः ॥ २९ ॥ त्रैलोक्येयानिवस्तूनिरत्नभूतानितानितु ॥ रत्नेश्वरंसमभ्यर्च्यसकृत्प्राप्नोतिमानवः ॥ ३० ॥ पूजयिष्यंतियेलिंगंरत्नेशंकामवर्जिताः ॥ तेसर्वेमद्गणाभूत्वाप्रांतेद्रक्ष्यंतिमामिह ॥ ३१ ॥ रुद्राणांकोटिजप्येनयत्फलंपरिकीर्तितम् ॥ तत्फलंलभ्यतेदेविरत्नेशस्यसमर्चनात् ॥ ३२ ॥ लिंगेचानादिसंसिद्धेयद्वृत्तंतद्ब्रवीमिते ॥ इतिहासंमहाश्चर्यंसर्वपापनिकृंतनम् ॥ ३३ ॥ पुरेहनर्तकीकाचिदासीन्नाट्यार्थकोविदा ॥ सैकदाफाल्गुनेमासिशिवरात्र्यांकलावती ॥३४॥ ननर्तजागरंप्राप्यजगौगीतंचपेशलम् ॥ स्वयंचवादयामासनानावाद्यानिवाद्यवित् ॥३५॥ तेनतौर्यत्रिकेणापिप्रीणयित्वाथसानटी॥ रत्नेश्वरंमहालिंगंदेशमिष्टंजगामह ॥ ३६ ॥ कालधर्मवशंयातातत्रसावरनर्तकी ॥ सुतागंधर्वराजस्यवसुभूतेर्बभूवह ॥ ३७ ॥ संगीतस्यसवाद्यस्यतस्यलास्यस्यपुण्यतः ॥ तत्रेशाग्रेकृतस्येहजागरोशिवरात्रिजे ॥ ३८ ॥

पंडिताः ॥ ३४ ॥ पेशलंमनोहरम् ॥ ३५ ॥ तौर्यत्रिकेणनृत्यवाद्यगीतेन ॥ यदाहामरः ॥ तौर्यत्रिकंनृत्यगीतवाद्यमिति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ लास्यस्यनृत्यस्य ॥ यदाहामरः ॥ लास्यंनृत्यंचनर्त

नामिति ॥ ३८ ॥ कलानांचतुःषष्टीनांकलापःसमूहस्तत्रकुशलाः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ मुनेइत्यगस्त्यसंबोधनंकार्तिकेयकृतम् ॥ ४१ ॥ वाग्देवीसरस्वती ॥ तिसृभिस्ताभिःसहितयारत्नावल्येत्यर्थः ॥
॥ ४२ ॥ नियमंव्रतम् ॥ ४३ ॥ वचोवक्ष्यामिवचनंवदिष्यामि ॥ अपिशब्देनभोजनादिकंसंगृह्यते ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ समानर्चपूजयामास ॥ चःसमुच्चये ॥ गीतमालयागीतसमूहेन ॥ ४६ ॥
अभवंजातः ॥ ४७ ॥ तवनामसनामाख्योरत्नचूडइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ आनंदसंदोहमंथरासुखसमूहेनव्याप्तास्तब्धेतिवा ॥ ४९ ॥ निजोदंतंस्ववृत्तांतंरत्नेशेनोक्तंयस्त्वयेत्यादिरूपम् ॥ निजोद्देश

रम्यारत्नावलीनामरूपलावण्यशालिनी ॥ कलाकलापकुशलामधुरालापवादिनी ॥ ३९ ॥ पितुरानंदकृन्नित्यंवसुभूतेर्घंटोद्भव ॥ सर्वगांधर्वकुशलागुण
रत्नमहाखनिः ॥ ४० ॥ मुनेसखीत्रयंतस्याश्चारुचातुर्यभाजनम् ॥ शशिलेखानंगलेखाचित्रलेखेतिनामतः ॥ ४१ ॥ तिसृभिस्ताभिरेकत्रवाग्देवीप
रिशीलिता ॥ ताभ्यःसर्वाःकलाःप्रादात्परिप्रीतासरस्वती ॥ ४२ ॥ प्राप्यरत्नावलीगौरिसाजन्मांतरवासनाम् ॥ रत्नेश्वरस्यालिंगस्यजग्राहनियमंशुभम्
॥ ४३ ॥ रत्नभूतस्यलिंगस्यकाश्यांरत्नेश्वरस्यवै ॥ नित्यंसंदर्शनंप्राप्यवक्ष्याम्यपिवचोमुखे ॥ ४४ ॥ इत्थंनियमवत्यासीत्सागंधर्वसुतोत्तमा ॥ ताभिः
सखीभिःसहितानित्यंलिंगंचपश्यति ॥ ४५ ॥ एकदाराध्यरत्नेशंममैतल्लिंगमुत्तमम् ॥ समानर्चचसाबालारम्ययागीतमालया ॥ ४६ ॥ सख्यःप्रदक्षिणी
कर्तुंलिंगंतिस्रोऽप्युमेगताः ॥ तस्यागीतेनतुष्टोहंलिंगस्थोवरदोभवम् ॥ ४७ ॥ यस्त्वयारंस्यतेरात्रावद्यगंधर्वकन्यके ॥ तवनामसमानाख्यःसतेभर्ताभ
विष्यति ॥ ४८ ॥ इतिलिंगांबुधेर्जातांपरिपीयवचःसुधाम् ॥ बभूवानंदसंदोहमंथरातीवह्रीमती ॥ ४९ ॥ गताथव्योममार्गेणसखीभिःस्वपितुर्गृहम् ॥
कथयंतीनिजोदंतंतमालीनांपुरोमुदा ॥ ५० ॥ ताभिर्दिष्ट्येतिदिष्ट्येतिसखीभिःपरिनंदिता ॥ अद्यतेवांछितंभाविरत्नेशस्यसमर्चनात् ॥ ५१ ॥
यद्यायातिसतेरात्रावद्यकौमारहारकः ॥ चोरोबाहुलतापाशैःपाशितव्योतियत्नतः ॥ ५२ ॥ गोचरीक्रियतेस्माभिर्यथाससुकृतैकभूः ॥ प्रातरेवतवप्रेयात्रत्ने
शादिष्टइष्टकृत् ॥ ५३ ॥ यातास्वस्मासुहृष्टासुभवतीपुण्यगौरवात् ॥ अहोरत्नेश्वरंलिंगंप्रत्यक्षीकृतवत्यसि ॥ ५४ ॥ अहोभाग्योदयोनॄणांमहोपुण्यसमु
च्छ्रयः ॥ एकस्यैवभवेत्सिद्धिर्यदेकत्रापितिष्ठताम् ॥ ५५ ॥

मितिपाठेपिसएवार्थः ॥ आलीनांसखीनाम् ॥ यदाहामरः ॥ आलिःसखीवयस्याचेति ॥ ५० ॥ परिनंदिताहर्षिता ॥ भाविभवित् ॥ ५१ ॥ बाहुलतापाशैःबाहूएवलतारूपाःपाशास्तै
पाशितव्योबद्धव्यः ॥ ५२ ॥ सुकृतैकभूःपुण्यैकस्थानम् ॥ प्रातरिति ॥ भवत्याःपुण्यस्यगौरवाद्गुरोर्भावोगौरवंतस्मादस्मासुहृष्टासुयातासुसतीषुअस्माकमग्रेभाविहर्षनिमित्तंरत्नेशेनादिष्टस्तवप्रेयान्
प्रियतमोभर्ताप्रातःकालेएवइष्टकृद्भविष्यतीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ तस्याभाग्यमभिनंदंति अहोइतिसार्धेन अहोइत्याश्चर्येहर्षेवा ॥ ५४ ॥ उच्छ्रयउद्रेकः ॥ ५५ ॥

तत्रदैवमेवकेवलंकारणमितिदैवप्राधान्यवादिवाक्यमनुवादपूर्वकमुदाहरंति ॥ सत्यंवदंतीति ॥ ५६ ॥ तदेववाक्यंस्वास्मिन्योजयंति ॥ भवत्याअपीति ॥ दैवमदृष्टम् ॥ फलतिफलनिष्पत्तिंकरोति ॥
॥ ५७ ॥ ननुतर्हिभवतीनांमांप्रतीर्ष्याजातानेत्याहुः ॥ लोकानामिति ॥ आलिहेसखि ॥ ५८ ॥ अतितुच्छवदत्यल्पवत् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ निर्वर्त्यसमाप्य ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ संवेशमंदिरं
निद्रागृहम् ॥ शयनमंदिरमितिक्वचित् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ तंद्रीतंद्राआलस्यमितियावत् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ दोर्हस्तः ॥ कंकणेनबाहुवलयेनक्वणितंशब्दितम् ॥ उत्कटमुद्भटंमहदितियावत् ॥ तेनसिंजि
तेनक्वणितेन ॥ ६८ ॥ सुखेति ॥ सुखसंतानःसुखविस्तारएवपीयूषह्रदस्तस्मिन्परिनिमज्ज्यमंक्त्वाक्षणेनक्षणमात्रेणतद्वियोगाग्निकीलासुतद्विरहाग्निज्वालासुपतितास्मि ॥ यदाहामरः ॥ वह्नेर्द्वयो

सत्यंवदंतिनासत्यंदैवप्राधान्यवादिनः ॥ दैवमेवफलेदेकंनोद्यमोनापरंबलम् ॥ ५६ ॥ भवत्याअपिचास्माकमेकएवहिचोद्यमः ॥ परंदैवंफलत्येकंयथा
तवननःपुरः ॥ ५७ ॥ लोकानांव्यवहारोयमालिप्रोक्तःप्रसंगतः ॥ परंमनोरथावाप्तिस्तवयासैवनःस्फुटम् ॥५८॥ इतिसंव्याहरंतीनामनंतोध्वाऽतितुच्छ
वत् ॥ क्षणात्तासांव्यतिक्रांतःप्राप्ताश्वस्वंस्वमालयम् ॥ ५९ ॥ अथप्रातःसमुत्थायपुनरेकत्रसंगताः ॥ साचमौनवतीताभिःपरिभुक्तेवलक्षिता ॥
॥ ६० ॥ तूष्णींप्राप्याथकाशींसास्नात्वामंदाकिनीजले ॥ सखीभिःसहितापश्यल्लिंगंरत्नेश्वरंमम ॥ ६१ ॥ निर्वर्त्यनियमंसाथलज्जामुकुलितेक्षणा ॥
निर्बंधेनवयस्याभिःपरिपृष्टाजगादह ॥ ६२ ॥ ॥ रत्नावल्युवाच ॥ ॥ अथरत्नेशयात्रायाःप्रयातासुस्वमंदिरम् ॥ भवतीषुस्मरंत्येवतद्रत्नेशवचोऽ
मृतम् ॥ ६३ ॥ सविशेषांगसंस्काराऽविशंसंवेशमंदिरम् ॥ निद्रादरिद्रनयनातद्विलोकनलालसा ॥६४॥ बलात्स्वप्नदशांप्राप्ताभाविनोर्थस्यगौरवात् ॥
आत्मविस्मरणेहेतूततोमेद्वौबभूवतुः ॥ ६५ ॥ तंद्रीतदंगसंस्पर्शौममबोधापहारकौ ॥ तंद्र्यापरवशाचासंततस्तत्स्पर्शनेनच ॥ ६६ ॥ नजानेत्वथ
किंवृत्तंकाहंक्वाहंसचाथकः ॥ तंनिर्जिगमिषुंसख्योयावद्धर्तुंप्रसारितः ॥६७॥ दोःकंकणेनरिपुणाक्वणितंतावदुत्कटम् ॥ महतासिंजितेनाहंतेनाल्पंपरिबो
धिता ॥ ६८ ॥ सुखसंतानपीयूषह्रदेपरिनिमज्ज्यवै ॥ क्षणेनतद्वियोगाग्निकीलासुपतिताबलात् ॥६९॥ किंकुलीयःसनोवेद्मिकिंदेशीयःकिमाख्यकः ॥
दुनोतिनितरांसख्यस्तद्विश्लेषानलोमहान् ॥ ७० ॥ अनल्पोत्कलितंचेतःपुनस्तत्संगमाशया ॥ प्राणानांमेयियासूनामेकमेवमहौषधम् ॥ ७१ ॥
वयस्यानिशिभुक्तस्यतस्यैवपुनरीक्षणम् ॥ भवतीनामधीनंचतत्पुनर्दर्शनंमम ॥७२॥ काऽलीकमालयोवक्तिस्निग्धमुग्धेसखीजने ॥ तद्दर्शनेनस्थास्यं
तिप्राणायास्यंतिचान्यथा ॥ ७३ ॥

र्ज्वालकीलाविति ॥ बतेतिखेदे ॥ अबलेतिक्वचित्पाठः ॥ ६९ ॥ किंकुलीयःकस्मिन्कुलेभवः ॥ नोनिषेधे ॥ किमाख्यकःकाआख्यायस्यसतथा ॥ दुनोतिउपतापयाति ॥ ७० ॥ अनल्पोत्क
लितंमहदुत्कंठितम् ॥ अनल्पोत्कलिपतमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ अनल्पोत्कंपितमितिचान्यत्र ॥ यियासूनांगंतुमिच्छूनाम् ॥ ७१ ॥ वयस्याहेसख्यः ॥ तर्हितस्यपुनर्दर्शनंकथंस्यात्तत्राह ॥
भवतीनामिति ॥ ७२ ॥ अलीकंकपटम् ॥ आलयोहेसख्यः ॥ स्निग्धश्चासौमुग्धःसुंदरश्चेतितथातस्मिन्सखीजनेकावक्तिनकापीत्यर्थः ॥ किंतन्निष्कपटंवाक्यंतदाह ॥ तद्दर्शनेनेति ॥ ७३ ॥

कुतइत्याकांक्षायामाह ॥ दशमीति ॥ दशम्यवस्थामरणावस्थेत्यर्थः ॥ सन्नह्येतप्रवर्तेत ॥ दूनायाउपतापितायाः ॥ ताःसख्यः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ नोस्माभिः ॥ ७६ ॥ इतीति ॥ इत्येवंप्रकारांत
द्गिरंतासांवाचंश्रुत्वाहेवयस्याप्रेममतदवाप्तौतस्यस्वप्नदृष्टस्यप्राणनाथस्यावाप्तिनिमित्तंयूयंकुंठिताइत्यर्धोक्तेनसाबालासुमूर्छंमोहंप्राप्तवती ॥ हेतिपादपूरणेप्रसिद्धार्थेवा ॥ ७७ ॥ इत्यर्द्धोक्तेनेत्यस्यार्थं
स्पष्टयति ॥ कुंठितशक्तयइति ॥ यूयंकुंठितशक्तयइतियत्तयावक्तव्यंतुपुनःतद्यूयंकुंठीतिभाषितमित्यर्थः ॥ ७८ ॥ व्यधुश्चक्रुः ॥ ७९ ॥ उपचारतःप्रयोगतः ॥ ८० ॥ उक्षणात्सेचनात् ॥ ८१ ॥
प्रसंगात्स्नपनोदकमाहात्म्यमाह श्रद्धेत्यादिचतुर्भिः ॥ उपसर्गेपीडायांव्याधावितियावत् ॥ स्नपनोदकमेवपादद्वारेणनिःसृतत्वाच्चरणोदकमित्युच्यते ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥

दशम्यवस्थासन्नह्येद्बाधितुंमाधुनाभृशम् ॥ इतितस्यागिरःश्रुत्वादूनायानितरांचताः ॥ ७४ ॥ प्रवेपमानहृदयाःप्रोचुर्वीक्ष्यपरस्परम् ॥ ७५ ॥
॥ सख्यऊचुः ॥ ॥ यस्यग्रामोननोनामनान्वयोनापिबुध्यते ॥ सकथंप्राप्यतेभद्रेकउपायोविधीयताम् ॥ ७६ ॥ इतिरत्नावलीश्रुत्वाससंदेहांचत
द्गिरम् ॥ वयस्यास्तदवाप्तौमेयूयंकुंठिमुमूर्छह ॥ ७७ ॥ इत्यर्धोक्तेनसाबालायूयंकुंठितशक्तयः ॥ यद्वक्तव्यंत्वितितयायूयंकुंठीतिभाषितम् ॥ ७८ ॥
ततस्तास्त्वरिताःसख्यःपरितापोपहारकान् ॥ बहुशःशीतलोपायान्व्यधुर्मोहप्रशांतये ॥ ७९ ॥ व्यपैतिनयदामूर्छातत्तच्छीतोपचारतः ॥ तस्यास्तदै
कयानीतंरत्नेशस्नपनोदकम् ॥ ८० ॥ तदुक्षणात्क्षणादेवतन्मूर्छाविरराम्ह ॥ सुप्तोत्थितेवसावादीन्मुहुःशिवशिवेतिच ॥ ८१ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
श्रद्धावतांस्वभक्तानामुपसर्गेमहत्यपि ॥ नोपायांतरमस्त्येवविनेशचरणोदकम् ॥ ८२ ॥ येव्याधयोपिदुःसाध्याबहिरंतःशरीरगाः ॥ श्रद्धयेशोदकस्पर्शा
त्तेनश्यंत्येवनान्यथा ॥ ८३ ॥ सेवितंयेनसततंभगवच्चरणोदकम् ॥ तंबाह्याभ्यंतरशुचिंनोपसर्पतिदुर्गतिः ॥ ८४ ॥ आधिभौतिकतापंचतापंवाप्या
धिदैविकम् ॥ आध्यात्मिकंतथातापंहरेच्छ्रीचरणोदकम् ॥ ८५ ॥ व्यपेतसंज्वराचाथगंधर्वतनयासुने ॥ उचितज्ञेतिहोवाचताःसखीःस्निग्धधीरधीः
॥ ८६ ॥ ॥ रत्नावल्युवाच ॥ ॥ शशिलेखेनंगलेखेचित्रलेखेमदीहिते ॥ यूयंकुंठितसामर्थ्याःकुतोवस्ताःकलाःक्वना ॥ ८७ ॥ मत्प्रियप्राप्तयेसम्यगुपायो
ऽस्तिमयेक्षितः ॥ रत्नेश्वरानुग्रहतोऽनुतिष्ठतहितांहिताः ॥ ८८ ॥ शशिलेखेभिलषितप्राप्त्यैलेखांस्त्वमालिख ॥ संलिखानंगलेखेत्वंयूनःसर्वावनी
चरान् ॥ ८९ ॥ चित्रगेचित्रलेखेत्वंपातालतलशायिनः ॥ किंचिदाविर्भवच्चारुतारुण्यालंकृतीँल्लिख ॥ ९० ॥

उचितंजानातीतिउचितज्ञा॥इतिवक्ष्यमाणंवचनम्॥ हेतिप्रसिद्धौपादपूरणेवा॥स्निग्धधीरधीःस्निग्धाकोमलाधीराअर्थोपायविवेचनेसमर्थाधीर्बुद्धिर्यासांताः॥अत्रेयङभावआर्षः॥कर्तृविशेषणेतुसुसंगतमेव
॥ ८६ ॥ कुतःकस्मात् ॥ वोयुष्माकंताः ॥ कलावाकेत्यन्वयः ॥ ८७ ॥ भवथयूयंयथातथाकिंतुरत्नेशानुग्रहान्ममकांतलब्धयेमयासम्यगुपायोदृष्टस्तंसध्रीचीनमुपायमनुतिष्ठतकुरुत ॥ हियस्मा
द्यूयंममहिताःहितकारिण्यइति ॥ ८८ ॥ लेखान्देवान् ॥ यदाहामरः ॥ आदितेयादिविषदोलेखाआदितिनंदनाइति ॥ यूनस्तरुणान् ॥८९॥ पातालतलशायिनोनागादीन् ॥ कथंभूतान् ॥ आविर्भ

वदुच्चरद्रम्यंतारुण्यमेवअलंकृतिरलंकरणंयेषांतेतथातान् ॥ ९० ॥ प्रवर्ण्यप्रशस्य ॥ यौवनशेवधीन्यौवनमेवशेवधिर्येषांतान्तारुण्यैकधनानित्यर्थः ॥ ९१ ॥ निर्यत्कौमारलक्ष्मीकान्निर्निःशेषेणयं तीगच्छंतीकौमारलक्ष्मीःकौमारसंपद्येषांतान् ॥ शेषाद्विभाषेतिकप्प्रत्ययः ॥ पुंवत्त्वश्रीसमावृतान्पुंवत्त्वश्रीःपुंस्त्वशोभातयासमावृतानलंकृतान् ॥ ९२ ॥ निकायान्समूहान् ॥ व्यलोकतापश्यत् ॥ ॥ ९३ ॥ प्रेमनिर्भरास्नेहपरिपूर्णा ॥ ९४ ॥ कर्णाभ्यर्णविलोचनाकर्णयोरभ्यर्णंनिकटंव्याप्यविशिष्टेलोचनेयस्याःसातथा ॥ बलिसद्मयुवसुसुतलस्थतरुणेषु ॥ ९५ ॥ मान्मथैःकामसंबंधिभिः ॥

अथाकर्ण्येतिताःसख्यस्तच्चातुर्यंप्रवर्ण्यच ॥ लिलिखुःक्रमशःसख्योयूनोयौवनशेवधीन् ॥ ९१ ॥ निर्यत्कौमारलक्ष्मीकान्पुंवत्त्वश्रीसमावृतान् ॥ प्रातःसंध्येवगंधर्वीनृपाद्यांस्तानवैक्षत ॥ ९२ ॥ सर्वान्सुरनिकायान्साव्यलोकतशुभेक्षणा ॥ नचांचल्यंजहावक्ष्णोस्तेषुस्वर्लोकवासिषु ॥ ९३ ॥ ततोमध्यमलोकस्थान्मुनिराजकुमारकान् ॥ विलोक्यापिनसाप्रीतिंकाप्यापप्रेमनिर्भरा ॥ ९४ ॥ अथरत्नावलीबालाकर्णाभ्यर्णविलोचना ॥ दृशौ व्यापारयामासबलिसद्मयुवस्वपि ॥ ९५ ॥ दितिजान्दनुजान्वीक्ष्यसागंधर्वीकुमारकान् ॥ रतिंबबंधनक्वापितापितामान्मथैःशरैः ॥ ९६ ॥ सुधाकरकरस्पृष्टाप्यतिदूनांगयष्टिका ॥ पश्यंतीनागयूनःसाकिंचिदुच्छ्वसिताऽभवत् ॥ ९७ ॥ भोगिनस्तान्विलोक्यापिचित्रंचित्रगतानथ ॥ मनाक्संभुक्तभोगेवक्षणमासीत्कुमारिका ॥ ९८ ॥ यूनःप्रत्येकमद्राक्षीदशेषाञ्छेषवंशजान् ॥ तक्षकान्वयगांस्तद्वदथवासुकिगोत्रजान् ॥ ९९ ॥ पुलीकानंतकर्कोटभद्रसंतानगानपि ॥ दृष्ट्वानागकुमारांस्ताञ्छंखचूडमथैक्षत ॥ १०० ॥ शंखचूडेक्षणादेवपरांलज्जांबभारसा ॥ उद्भिन्नपुलकाप्यासीदंगप्रत्यंगसंधिषु ॥ १ ॥ तत्रपाभरतोऽज्ञायितत्कौमारहरोवरः ॥ तयावैदग्ध्यवरयाक्षणतश्चित्रलेखया ॥ २ ॥ अथचित्रपटीचित्रलेखाचित्रपटांचलम् ॥ परिक्षिप्यावृणोत्तूर्णंपरिहासैकपेशला ॥ ३ ॥ रत्नावलीचित्रलेखांह्रियामौनावलंबिनी ॥ दृशाकुटिलयाद्राक्षीत्प्रस्फुरद्दशनांबरा ॥ ४ ॥ कटाक्षितानंगलेखातयाथशशिलेखया ॥ चित्रलेखापरिक्षिप्तपटांचलमपाकरोत् ॥ ५ ॥ वसुभूतिसुतासाथकन्यारत्नावलीशुभा ॥ शंखचूडान्वयेतंरत्नचूडमवैक्षत ॥ ६ ॥

॥ ९६ ॥ अतिदूनांगयष्टिकाऽतिव्यथितशरीरयष्टिका ॥ उच्छ्वसिताउल्लसिता ॥९७ ॥ भोगिनोनागान् ॥ ९८ ॥ शेषोऽनंतः ॥ ९९ ॥ पुलीकानंतेति ॥ अनंतनामाकश्चिदपरः ॥ संतानोवंशः ॥ ॥ १०० ॥ बभारधृतवती ॥ अंगप्रत्यंगसंधिषुअंगेषुसर्वांगसंधिषुचेत्यर्थः ॥ १ ॥ वरोभर्ता ॥ २ ॥ चित्रपटांचलंचित्रवस्त्राग्रभागम् ॥ पेशलाकुशला ॥ ३ ॥ ह्रियालज्जया ॥ कुटिलयावक्रया ॥ प्रस्फुरच्चंचद्दशनेनदंतेनांबरंवस्त्रंयस्याःसातथा ॥ प्रस्फुरद्दशनांबरमोष्ठोयस्याःसेतिवा ॥ ४ ॥ कटाक्षिताकटाक्षेणप्रेरिता ॥ अपाकरोद्दूरीचकार ॥ ५ ॥ रत्नारत्नावली ॥ भामासत्यभामाभीमो

---

१ किमभिप्रेतमनयोपमयेति चिन्त्यम् ।

भीमसेनइतिवत् ॥ आवनीशुभाआसमंततःअवनौपृथिव्यांशोभतेराजतइतितथा॥अवनीशुभेत्येवमेववा॥रत्नावलीतिवापाठः ॥६॥ तदीक्षणक्षणात्तस्यरत्नचूडस्यईक्षणेनजातोयःक्षणोऽवसरउत्सवो वा ॥
क्षणउद्धवउत्सवइत्यमरः ॥ तस्मादिति॥स्वेदोदकणिकांचितावमांबुकणव्याप्ता ॥७॥ धृतंरोमांचरूपंकंचुकंययासातथा॥तस्तंभास्थितवती॥८॥औत्सुक्यमौत्कंठ्यंमाव्रजमागच्छ ॥ सौत्सुक्यमितिपाठे
सात्वमित्यर्थः ॥ कुतइत्यतआह ॥ सिद्धइति ॥ ९ ॥ सिद्धिरेवकुतस्तत्राह ॥ एतस्येति ॥ एतावताकथंसुलभत्वमित्याशंकायामाह ॥ माविषीदेति ॥ एषसुलभोयतोरत्नेश्वरेणार्पितः ॥ ११० ॥
सदृग्वरावाप्त्यासदृशभर्तृप्राप्त्या ॥११॥१२॥ हरिःसिंहः ॥ विकटदंष्ट्रास्यइत्युभयोर्विशेषणम् ॥१३॥ वेपथुभूमयःकंपस्थानानि ॥१४॥ तन्माविधेहिमाकुरु ॥ किंतदाह ॥ यदेतदिति ॥ हाविधेही

तदीक्षणक्षणाद्दृष्टिरानंदाश्रुभिरावृता ॥ कपोलभित्तिरभवत्स्वेदोदकणिकांचिता ॥ ७ ॥ चकंपेगात्रलतिकाधृतरोमांचकंचुका ॥ चित्रन्यस्तेवतस्तं
भक्षणंमुकुलितानना ॥ ८ ॥ ततःसाचित्रलेखातामेत्याश्वासयदातुराम् ॥ मौत्सुक्यंव्रजगंधर्विसिद्धस्तेद्यमनोरथः ॥९॥ एतस्यावगतंसर्वंदेशनामान्वया
दिकम् ॥ माविषीदालिसुलभस्त्वेषरत्नेश्वरार्पितः ॥११०॥ अहोसदृग्वरावाप्त्यारत्नेशेनासितोषिता ॥ उत्तिष्ठयामःसदनंरत्नेशःसर्वदोहिनः ॥ ११ ॥
अथदैववशाद्यांत्यस्तादृष्टागगनाध्वगाः ॥ सुबाहुनादानवेनपातालतलवासिना ॥ १२ ॥ गृहीत्वाताश्चतस्रोपिनिरगाद्दानवोगृहम् ॥ हरिर्विकटदंष्ट्रास्यः
प्रांतरेहरिणीरिव ॥ १३ ॥ तास्तंविलोक्यगंधर्व्योदंष्ट्राविकटिताननम् ॥ रुधिरारुणनेत्रंचजातावेपथुभूमयः ॥ १४ ॥ हामातर्हापितस्त्राहिहाविधेमावि
धेहितत् ॥ यदेतत्कर्तुमारब्धमनाथास्वतिनिष्ठुरम् ॥ १५ ॥ हादैवमंदभाग्याभिःकिमस्माभिरनुष्ठितम् ॥ सुकृतेतरवार्तापिनोचित्तेव्याहृताक्व
चित् ॥ १६ ॥ शिशुक्रीडनकंहित्वाहित्वारत्नेश्वरार्चनम् ॥ पित्रोःस्वाधीनसच्चेष्टाइष्टंविघ्नोनकिंचन ॥१७॥ अधोभुवनगादीनाहीनानाथेनकोत्रनः ॥
त्रातित्राणार्थिनीर्बालाःशंभोरत्नेशसर्वग ॥ १८ ॥ इत्थंगंधर्वतनयाविलपंतीःकृपातुरम् ॥ शुश्रावनागराजोसौरत्नचूडोमहामनाः ॥ १९ ॥ कोसौ
मत्स्वामिनोनामरत्नेशस्यमहेशितुः ॥ लिंगराजस्यगृह्णातिकर्मबंधनभेदिनः ॥ १२० ॥ पुनरप्यार्तरावंसश्रुत्वाबालामुखेरितम् ॥ रत्नेशरक्षरक्षेतिगृही
तास्त्रोविनिर्ययौ ॥२१ ॥ तंवसारसपानेनमहामांसनिषेवणात् ॥ अत्यंतोन्मत्तदुश्चेष्टंरत्नचूडोनिरैक्षत ॥ २२ ॥ अध्याक्षिपच्चरेदुष्टशिष्टकन्यापहारक ॥
मद्दृष्टिगोचरंयातःक्वयास्यस्यद्यरेऽधम ॥ २३ ॥ ममबाणहतप्राणःप्रयाणंकुरुदुर्मते ॥ आर्तत्राणोद्यतमतेर्वैवस्वतपुरंप्रति ॥ २४ ॥ रत्नेश्वरस्ययैर्ना
मप्रलयापद्यपिस्फुटम् ॥ गृहीतंनभवात्दृग्भ्यस्तेषुभीतिर्भयात्मसु ॥ २५ ॥

तिपाठेऽकारप्रश्लेषेणव्याख्येयम् ॥१५॥ सुकृतेतरवार्तापापवार्ता ॥१६॥ स्वाधीनाःसच्चेष्टाःस्वायत्तोत्तमक्रियाश्चहित्वाकिंचनान्यदिष्टंनविघ्नइत्यर्थः ॥ दुष्टमितिक्वचित्पाठः ॥१७॥१८॥१९॥१२०॥
रत्नेश्वररक्षरक्षेत्यार्तरावंश्रुत्वेत्यन्वयः ॥ २१ ॥ वसाहृन्मेदःसएवरसस्तस्यपानेन ॥ वसासवपानेनेतिपाठेवसैवासवोमद्यंवसाचासवश्चेतिवातस्यपानेनेतिव्याख्यातव्यम् ॥ निरैक्षतदृष्टवान् ॥ २२ ॥
अध्याक्षिपदाक्षिप्तवान् ॥ चःसमुच्चये ॥ २३ ॥ २४ ॥ रत्नेश्वरस्येति ॥ रत्नेश्वरस्यनामधेयैर्गृहीतंतेषुभवादृशेभ्यःस्फुटंनिश्चितंप्रलयापद्यपिभीतिर्नेत्यन्वयः ॥ भयात्मसुभयंभीतिरात्मस्वंतःकरणेषु

भययुक्ताआत्मानोवायेषांतेतथातेषु ॥ २५ ॥ २६ ॥ तन्मुखेत्यत्रतच्छब्दोरत्नचूडविषयः ॥ व्याघ्रघ्राताव्याघ्रेणगृहीताः ॥ २७ ॥ कोदंडंधनुः ॥ २८ ॥ सोपीत्यत्रषष्ठाक्षरस्यलघुत्वंछांदसम् ॥
परिघंमुसलम् ॥ २९ ॥ रत्नचूडंप्रतिशंकमानंसूतंप्रत्याह ॥ हृदीति ॥ भ्रमेणक्रीडार्थंज्वलत्तृणादिनिर्मितोदंडोऽलातदंडः ॥ १३० ॥ अंतर्मध्ये ॥ ३१ ॥ कालानलसमंप्रलयानलसदृशम् ॥
प्रगवेष्यसम्यगन्विष्य ॥ ३२ ॥ अस्यसुबाहोः ॥ विनिर्यात्यनिःसार्यबहिःकृत्वेतियावत् ॥ तूणमिषुधिम् ॥ दूरमितिवापाठः ॥ तच्छरीरंलक्ष्यंभित्त्वादूरमगादित्यर्थः ॥ तत्रोत्प्रेक्षामाह ॥ हृदिस्थ
मिति ॥ ३३ ॥ नागाशुगोरत्नचूडशरः ॥ ३४ ॥ अधर्मोपार्जितवित्तानामनर्थकरत्वंकैमुत्यन्यायेनाह ॥ अन्यायेति ॥ यांत्येवतस्येत्यर्थः ॥ यदितिपाठेयत्सुखंतानितत्सुखसंबंधीनीतियत्त

रत्नेश्वरमहानामकृतत्राणास्तुयेनराः ॥ तेषांजन्मजराव्याधिकलिकालभयंकुतः ॥२६॥ इत्युक्तातामयत्रस्तास्तन्मुखप्रहितेक्षणाः ॥ व्याघ्रघ्राताइवमृगी
र्माभैषिष्टेत्युवाचसः ॥ २७ ॥ इत्याश्वास्याथगंधर्वीःसवैभुजगराजजः ॥ आकर्णपूर्णमाकृष्यकोदंडंप्राहिणोच्छरम् ॥ २८ ॥ सोपिक्रुद्धोदनुजराट्पदा
स्पृष्टभुजंगवत् ॥ आविद्ध्यकालदंडाभंपरिघंव्यसृजन्महत् ॥२९॥ हृदिरत्नेश्वरंलिंगंयस्यसम्यग्विजृंभते ॥ अलातदंडवत्तस्मिन्कालदंडोपिजायते ॥
॥ १३० ॥ अंतरेवसचिच्छेदपरिघंस्वमहेषुभिः ॥ दुर्वृत्तस्ययथेहायुर्विच्छिद्येतांतरैवहि ॥ ३१ ॥ ततोस्यबाणंचिक्षेपकालानलसमप्रभम् ॥ सबाणस्त
स्यहृदयंप्रविश्यप्रगवेष्यच ॥ ३२ ॥ प्राणानस्यविनिर्यात्यस्वयंतूणमगात्पुनः ॥ हृदिस्थंतस्यदौरात्म्यंसर्वंविज्ञायतत्त्वतः ॥ ३३ ॥ दिगंगनापुरः
ख्यातुमिवनागाशुगोगतः ॥ ३४ ॥ अन्यायोपार्जितैर्द्रव्यैर्यःसुखंभोक्तुमिच्छति ॥ तानिद्रव्याणियांत्येवसप्राणानिकुतःसुखम् ॥ ३५ ॥ इतितंदानवं
हत्वानागराजोमहाबली ॥ प्रत्युवाचाथताःकन्याःकायूयंकस्यचात्मजाः ॥ ३६ ॥ दुरात्मनाकुतोनेनसंगतादनुजन्मना ॥ क्वारत्नेश्वरंलिंगंभवतीभि
र्विलोकितम् ॥ ३७ ॥ यस्यनामाक्षरोच्चाराद्व्येतपरमापदः ॥ यूयमाशुतदाख्यातयेनजानामितत्त्वतः ॥३८॥ इतिश्रुत्वागिरस्तस्यनितरांप्रेमनिर्भराः॥
परस्परंमुखंवीक्ष्यकोसौस्याद्दृष्टपूर्ववत् ॥ ३९ ॥ अकारणसखाकोसौप्रांतरेसमुपस्थितः ॥ निजप्राणान्पणीकृत्ययेनत्राताःस्मबालिकाः ॥ १४० ॥
अस्यसंदर्शनादेवस्वभावचपलान्यपि ॥ मंथराणींद्रियाणिस्युःपरिपीयसुधामिव ॥ ४१ ॥ यातुमन्यत्रनोनेत्रेप्रोत्सहेतेयथातथा ॥ अन्यद्रष्टव्यंतरंप्रे
क्ष्यरंमणीयतरंत्वपि ॥ ४२ ॥ वचःपीयूषमाधुर्यंनितरांप्राप्यनःश्रुती ॥ शब्दांतरग्रहापेक्षांनकुर्वातेस्वजन्मनः ॥ ४३ ॥

च्छब्दार्थावुन्नेयाविति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ आख्यातकथयत ॥ ३८ ॥ इतिश्रुत्वागिरस्तस्येत्यादीनामितिब्रुवंत्यइत्यग्रिमेणान्वयः ॥ प्रेमनिर्भराःस्नेहगर्भाः ॥ दृष्टपूर्ववत्पूर्वंदृष्टइव ॥ ३९ ॥
प्रांतरेमध्यमार्गे ॥ पणीकृत्यग्लहंकृत्वा ॥ स्मेतिविस्मये ॥ १४० ॥ मंथराणिस्तब्धानि ॥ ४१ ॥ इंद्रियाणांस्तब्धतामेवाहुर्यातुमित्यादिना ॥ यथातथायाथातथ्येन ॥ नेत्रेचक्षुषी ॥
॥ ४२ ॥ श्रुतीश्रवणेंद्रिये ॥ स्वजन्मनःआकाशस्य ॥ ४३ ॥

आप्नुतःप्राप्नुतः ॥ नोस्माकम् ॥ सन्मनएवमाणिस्तस्यचोरंतस्करम् ॥ ४४ ॥ अनुल्बणमनुद्भटंसुकुमारांगमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ अज्ञानेकारणमाह ॥ अतीवेति ॥ नाज्ञासिषुर्नज्ञातवत्यः ॥४६॥
॥ ४७ ॥ अवधेहिस्थिरीकुरु ॥ ४८ ॥ वयस्याःसख्यः ॥ ४९ ॥ १५० ॥ हरिष्यतीतिशब्दस्यभविष्यतीत्यनेनसम्बन्धः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ कलाकौशल्यतःविद्यानैपुण्यात् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

आप्लुतःपंगुतामेतौपादौनश्चंचलावपि ॥ अमुंयुवानमालोक्यचोरंनःसन्मनोमणेः ॥ ४४ ॥ इतिब्रुवंत्यस्ताबालाःपरस्परमनुल्बणम् ॥ दृष्ट्वापिचि
त्रमध्यस्थंविविदुस्तन्नबालिकाः ॥ ४५ ॥ अतीवभीषणाकारदनुजस्यातिसाध्वसात् ॥ अंधीभूतेक्षणास्तंनाज्ञासिषुर्हरिणीक्षणाः ॥ ४६ ॥ ऊचुश्चतं
युवानंतानिजजीवितरक्षिणम् ॥ यदंगभवतापृष्टंस्नेहनिर्भरचेतसा ॥ ४७ ॥ तदाचक्ष्महेसर्वमवधेहिक्षणंमनः ॥ इयंगंधर्वराजस्यवसुभूतेस्तनूद्भवा ॥
॥ ४८ ॥ कन्यारत्नावलीनामगुणरत्नमहाखनिः ॥ वयंवयस्याएतस्याश्छायेवानुगताःसदा ॥ ४९ ॥ आरभ्यबाल्यमप्येषालिंगंरत्नेश्वराभिधम् ॥ याति
पित्राप्यनुज्ञाताकाश्यामर्चयितुंसदा ॥ १५० ॥ वरोपिदत्तस्तेनास्यैप्रसन्नेनाथशंभुना ॥ हरिष्यतीतियःस्वप्नेकौमारंतेकुमारिके ॥ ५१ ॥ तवना
मसमानाख्यःसतेभर्ताभविष्यति ॥ युवानंस्वप्नभोक्तारंप्राप्याप्येषासुदुःखिता ॥५२॥ पुनस्तद्विरहोत्थेनवह्निनातीवतापिता॥कलाकौशल्यतोऽस्माभिः
सोपिचित्रेप्रदर्शितः ॥ ५३ ॥ यस्यनग्रामनामापिनान्वयोप्यवबुध्यते ॥ तंदृष्ट्वाचित्रलिखितमप्येषाजीवितापुनः ॥ ५४ ॥ ततोरत्नेश्वरंनत्वास्वगृहायो
त्सुकाभवत् ॥ यांतीस्ततोऽनयासार्धंप्रांतरेगगनाध्वनि ॥ ५५ ॥ अतर्कितागमश्चास्मान्धृत्वापातालमाविशत् ॥ अनंतरंभवानेवतंवेत्तिदनुजाधमम् ॥
॥५६॥ अंगइत्येववृत्तांतोनिजोऽस्माभिरुदीरितः ॥ प्रसादंकुरुचास्माकंपुरःकोसिकृपानिधे ॥५७॥ यदाप्रभृतिचास्माभिःसदृष्टोदुष्टदानवः ॥ तदाप्रभृ
तिनोनेत्रेविद्युतेवहतप्रभे ॥ ५८ ॥ कांदिशीकाभयत्रातर्नविद्मःकिंचिदेवहि ॥ क्ववयंकावयंकस्त्वंकिंजातंकिंभविष्यति ॥ ५९ ॥ निशम्येतिसपुण्यात्मा
नागराजकुमारकः ॥ आश्वास्यताभयत्रस्ताःप्रोवाचेदंचपुण्यधीः ॥ १६० ॥ मयासहसमायातरत्नेशंदर्शयामिवः ॥ इत्याहूयसतानिन्येक्रीडावापींसुखो
दकाम् ॥६१॥ विचित्रमणिसोपानांहंसकोककृतारवाम्॥कवीनांवासितव्याजात्स्वागतंकुर्वतीमिव ॥६२॥ तत्रतेनाभ्यनुज्ञाताःक्रीडावाप्यांनिमज्यताः ॥
सचैलपुष्पाभरणाःप्रोन्ममज्जुस्ततःपुनः ॥ ६३ ॥ बहिर्निर्गत्यगंधर्व्यःपश्यंत्यःस्थगिताइव ॥ रत्नेशालयमालोक्यकालराजसमीपतः ॥ ६४॥ परस्प
रंततःप्रोचुर्गंधर्व्योविस्मिताइव ॥ स्वप्नोयंकिंनुवासत्यंखेलोरत्नेश्वरस्यवा ॥ ६५ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ पुरोग्रतः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कांदिशीकाभयद्रुताः ॥ किंचिदित्यस्यविवरणंक्वेति ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ विचित्रमणिसोपानांनानामणिसंबद्धघट्टामित्यर्थः ॥ कवीनांवासित
व्याजाज्जलपक्षिणांशब्दच्छलात् ॥ ६२ ॥ निमज्ज्यजलाशयंगत्वाप्रोन्ममज्जुःशिरोभिःसम्यङ्मज्जनंचक्रुः ॥ ६३ ॥ स्थगिताइवजृंभिताइव ॥ ६४ ॥ खेलःक्रीडा ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ कालरूपःसर्पःकालसर्पस्तस्मात्कालश्चसर्पश्चताभ्यांवाजातंकालसर्पजम् ॥ ६९ ॥ १७० ॥ आशापुरीनाम्ना ॥ ७१ ॥ आशापुरीनामनिर्वक्ति ॥
याद्यापीति ॥७२॥सपर्यातःपूजातः ॥ सिद्ध्यष्टकमणिमादिकंपद्मादिकंवा ॥ विरजोदकमित्यत्रसंधिरार्षः ॥ ७३ ॥ सिद्ध्यष्टकंभवेदित्युक्तंतात्किंमूर्तिमद्मूर्तिमद्वेतिपृच्छायामाह ॥ मूर्त्योमू
र्तिमत्यइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ विनायकाविघ्नाः ॥ ७५ ॥ अतःअसौअत्रेतिवापाठः ॥ चःसमुच्चये ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ मध्यमविष्टपेभूर्लोके ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ प्रतिदर्शमत्यमावा

वयमेवाहिवाभ्रांतागंधर्व्योनवयंकिमु ॥ किमेतन्नैवजानीमऐंद्रजालिकखेलवत् ॥ ६६ ॥ एषोत्तरवहागंगास्फुटमेवभवेदिह ॥ शंखचूडस्यवाप्येषाशं
खचूडालयस्त्वसौ ॥ ६७ ॥ एतत्पंचनदंतीर्थमेषवागीश्वरालयः ॥ यस्यसंदर्शनादेववाग्विभूतिर्विजृंभते ॥ ६८ ॥ शंखचूडेश्वरश्चैषशंखचूडप्रतिष्ठितः ॥
यस्यसंदर्शनात्पुंसांनभयंकालसर्पजम् ॥ ६९ ॥ एषामंदाकिनीनामदीर्घिकापुण्यतोयभूः ॥ यस्यांकृतोदकामर्त्यामर्त्यलोकेविशंतिन ॥ १७० ॥
असावाशापुरीदेवीयास्तुतात्रिपुरारिणा ॥ त्रिपुरंजेतुकामेनमंदाकिन्यास्तटेशुभे ॥ ७१ ॥ याद्यापिपूजितामर्त्यैराशांपूरयतेर्थिनाम् ॥ मंदाकिन्याः
प्रतीच्यांतुएषसिद्धचष्टकेश्वरः ॥ ७२ ॥ भवेद्यस्यसपर्यातोगृहेसिद्ध्यष्टकंस्फुटम् ॥ कुंडंसिद्ध्यष्टकाख्यंचतत्रैवविरजोदकम् ॥ ७३ ॥ यत्रस्नात्वा
कृतश्राद्धोविरजस्कोदिवंव्रजेत् ॥ मूर्त्यस्ताःसिद्धयश्चाष्टौयाःकाश्यांसर्वसिद्धिदाः ॥ ७४ ॥ सर्वसिद्धिप्रदश्चासौमहाराजविनायकः ॥ विनायकाःप्रणश्यं
तियस्मैप्रणमतांनृणाम् ॥ ७५ ॥ असौसिद्धेश्वरस्योच्चैःप्रासादःकांचनोज्ज्वलः ॥ रत्नध्वजपताकाश्चसिद्धिःस्याद्यद्विलोकनात् ॥ ७६ ॥ क्षेत्रस्यमध्यमे
भागेमध्यमेश्वरएषवै ॥ मध्याधोलोकयोर्मध्येनवसेद्यस्यवीक्षणात् ॥ ७७ ॥ मध्यमेशंसमभ्यर्च्यनरोमध्यमविष्टपे ॥ आसमुद्रक्षितींद्रःस्यात्ततोमोक्षं
चविंदति ॥ ७८ ॥ ऐरावतेश्वरंलिंगंतत्प्राच्यामिष्टसिद्धिकृत् ॥ दृश्यतेयत्पताकायांरम्यऐरावतोगजः ॥७९॥ वृद्धकालेश्वरस्यैषप्रासादोरत्ननिर्मितः ॥
प्रतिदर्शंवसेद्यत्ररात्रौचंद्रःसतारकः ॥ १८० ॥ यस्यसंदर्शनान्नॄणांनकालःप्रभवेद्भवे ॥ नकलिःप्रभवेत्सत्यंनचकल्मषराशयः ॥ ८१ ॥ इतियावत्कथां
चक्रुःसंभ्रांताइवबालिकाः॥तावद्वसुविभूतिःसगंधर्वस्त्वरयाययौ ॥८२॥ नारदाच्छ्रुतवृत्तांतःसुबाहुदनुजन्मनः॥ रत्नावलीसुताप्रीतासखीकायथाहृता
॥ ८३ ॥ रत्नेश्वरात्समायांतीशून्येगगनवर्त्मनि ॥ यथानयच्चपातालंयथायुद्धमभूत्पुनः ॥ ८४ ॥ यथारत्नेशभक्तेनरत्नचूडेनघातितः ॥ससुबाहुर्दनुज
नुर्महेष्वासेनचेषुणा ॥ ८५ ॥ यथाचपृष्टवृत्तांतोवापीमार्गेणचानयत् ॥ शंखचूडस्यवापींतांपातालेषुप्रवर्तिनीम् ॥ ८६ ॥ यथाचप्राप्यनिर्यांताःकाशीं
दृष्ट्वापिबालिकाः ॥ भृशंसंभ्रांतिमापन्नाःपश्यंत्योपिसमुत्सुकाः ॥ ८७ ॥

स्यायाम् ॥ १८० ॥ भवेसंसारे ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ सुबाहुदनुजन्मनःदनोर्दक्षदुहितुःकश्यपपत्न्याजन्मयस्यसदनुजन्मा सुबाहुश्चासौदनुजन्माचेतितथातस्य ॥ वृत्तांतमेवसंक्षेपतोदर्शयाति ॥
प्रीतारत्नेशवरदानेनप्रीतास्निग्धेतिवा ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ दनुजनुर्दनुजन्मा ॥ महादिष्वासंधनुर्यस्यसतथातेन ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

त्रासादनम्लानाम्लाना ॥ द्वौनञौप्रकृतार्थंगमयतइतिन्यायात् ॥ मुखपंकजेसुशोभनाश्रीःकांतिर्यस्याःसातथाताम् ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ दनुजापहृतेर्दानवापहरणस्य ॥ १९० ॥ ९१ ॥ कृतीविद्वान् ॥ ॥ ९२ ॥ एवरंत्नावल्यावृत्तांतमुक्त्वारत्नचूडवृत्तान्तम्प्रस्तावयाति ॥ आकर्णयेति ॥ विशेषेणवर्धयतिछेदयतीतिविवर्धनस्तत्संबोधनंतथा ॥ वृधुच्छेदनइतिधातुः॥ निबर्हणेतिकचित्पाठः ॥ ९३ ॥

दृष्ट्वागंधर्वराजस्तांपुनर्जातामिवात्मजाम् ॥ सवयस्यामनम्लानमुखपंकजसुश्रियम् ॥ ८८ ॥ परिष्वज्यसमाघ्रायललाटफलकंमुहुः ॥ अंकमारोप्यपप्रच्छसर्वंवृत्तांतमादरात्॥८९॥अथसाकथयामासदनुजापहृतेःकथाम् ॥ रत्नेश्वरंवरावाप्तिंस्वप्नावस्थांविहायच॥१९०॥रत्नावलीमनोवृत्तिंविज्ञायाथमुखेंगितैः ॥ शशिलेखासमाचष्टस्पष्टवर्णैःसविस्तरम् ॥ ९१ ॥ तुतोषनितरांसोथगंधर्वाधिपतिःकृती ॥ प्रभावंवर्णयामासमुदारत्नेश्वरस्यच ॥ ९२ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ आकर्णयमुनिश्रेष्ठविंध्यवृद्धिविवर्धन ॥ प्रत्यहंरत्नचूडोपिवापीमार्गेणसंयमी ॥९३॥ नागलोकात्समागत्यस्नात्वामंदाकिनीजले ॥ रत्नेश्वरंसमभ्यर्च्यरत्नांजलयष्टकेनवै ॥ ९४ ॥ सुवर्णपंकजान्यष्टौसमर्पयतिहृष्टवत् ॥ एकदास्वप्नसमयेरत्नेशोलिंगरूपधृक् ॥ ९५ ॥ रत्नचूडमुवाचेदंनिजभक्तंदृढव्रतम् ॥ दानवेनहृतांकन्यांमोचयिष्यतियांभवान् ॥ ९६ ॥ तंदानवंरणेजित्वासातेपत्नीभविष्यति ॥ इतिस्मरन्वरंसोथनागराजोमहामनाः ॥९७॥ तांकन्यांदानवंहत्वाविमोच्यनिजवीर्यतः ॥ वापीमार्गेणपातालादानिनायपुनर्महीम् ॥९८॥ स्वयंचसाधयांचक्रेप्रत्यहंनियमंसुधीः॥ लिंगंसमर्चयित्वाथकृत्वाचापिप्रदक्षिणम् ॥ ९९ ॥ यावद्बहिःसमागच्छेद्रम्याद्रत्नेशमंडपात् ॥ तावद्गंधर्वराजायताभिःसवसुभूतये ॥ २०० ॥ सोयं सोयंयुवाधन्यस्तर्जन्यग्रेणदर्शितः ॥ गंधर्वराजस्तंदृष्ट्वानागराजकुमारकम् ॥ १ ॥ अतीवस्मेरनयनःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ मनस्येनंचसंवर्ण्यतद्रूपंसवयोन्वयम् ॥ २ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिरत्नेशेनवरार्पणात् ॥ कन्याधन्यतराचेयमनुरूपोस्तियत्पतिः ॥ ३ ॥ संप्रधार्येतिहृद्येनंसमाकार्यचसुंदरम् ॥ पृष्ट्वातन्नामगोत्रंचगणयित्वाबलाबलम् ॥ ४ ॥ रत्नेश्वरस्यपुरतस्तस्मैकन्यांददौमुदा ॥ नीत्वागंधर्वलोकंचकृतकौतुकमंगलम् ॥ ५ ॥ मधुपर्केणसंपूज्यपाणिमग्राहयत्ततः ॥ वैवाहिकेनविधिनाददौरत्नान्यनेकशः ॥ ६ ॥ शशिलेखानंगलेखाचित्रलेखापिकुंभज ॥ विज्ञाप्यस्वजनेतारंवरयामासतंपतिम् ॥ ७ ॥ उपयम्यचतस्रोपिसगंधर्वसुताःशुभाः ॥ रत्नचूडोजगामाथताभिःस्वपितृमंदिरम् ॥ ८ ॥ यथाचतसृभिःसार्धंश्रुतिभिःप्रणवःशिवम् ॥ स्वपित्रोश्चरणौनत्वानवोढाभिःसनागराट् ॥ ९ ॥

॥९४॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ नियमंरत्नांजलयष्टकेनपूजनंसुवर्णपंकजाष्टकसमर्पणरूपंव्रतम् ॥९९ ॥ २०० ॥ १ ॥ सवयोन्वयंवयोन्वयाभ्यांसहितंतद्रूपंच ॥ २ ॥ वरार्पणात्जामात्रर्पणात् ॥ यद्यस्याःयस्मादितिवा ॥ ३ ॥ समाकार्यआकारयित्वा ॥ अवधार्यचेतिकचित्पाठः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ उपयम्यविवाह्य ॥८॥ प्रणवओंकारःशिवंविश्वेश्वरंयथागच्छतितद्वदित्यर्थः ॥

---

१ विबन्धनेतिचपाठान्तरं सध्रीचीनमिवाभातीति ।

नवोढाभिःसूर्याभिर्नूतनविवाहिताभिरितियावत् ॥ ९ ॥ २१० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २२५ ॥
इतिश्रीरामानन्दकृतायां काशीखण्डटीकायांसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ छ. ॥ ॥ अष्टषष्टितमेध्यायेवर्ण्यतेतिसुपेशलम् ॥ गजासुरवधाख्यानंमहाश्चर्यप्रदंनृणाम् ॥ १ ॥ कृत्तिवासेश्वरो

विनिवेदितवृत्तांतोरत्नेशानुग्रहस्यच ॥ उवासताभिःससुखंपितृभ्यामभिनंदितः ॥२१०॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ रत्नेश्वरस्यालिंगस्यममस्थावररू
पिणः ॥ सर्वेषांसर्वदस्यास्यप्रभावोगिरिजेऽतुलः ॥ ११ ॥ अस्मिँल्लिंगेपरांसिद्धिंप्राप्ताःसिद्धाःसहस्रशः ॥ गुप्तमासीदिदंलिंगमद्ययावत्सुमध्यमे ॥
॥ १२ ॥ तवपित्राहिमवताममभक्तेनसर्वथा ॥ पुण्यार्जितैर्महारत्नैरत्नेशःप्रकटीकृतः ॥ १३ ॥ अस्मिँल्लिंगेममप्रीतिर्नितरामद्रिराजजे ॥ वाराणस्या
मिदंलिंगंपूजनीयंप्रयत्नतः ॥ १४ ॥ नानारत्नानिलभ्यंतेरत्नेशानुग्रहादुमे ॥ स्त्रीरत्नपुत्ररत्नादिस्वर्गमोक्षावपिप्रिये ॥ १५ ॥ योऽत्ररत्नेश्वरंनत्वामृतो
देशांतरेष्वपि ॥ नसस्वर्गादिहागच्छेत्कल्पकोटिशतैरपि ॥१६॥ असितायांचतुर्दश्यामुपोष्यनिशिजागरात्॥रत्नेशसन्निधौदेविममसान्निध्यमाप्नुयात् ॥
॥ १७ ॥ अस्यालिंगस्यपूर्वेणत्वयाजन्मांतरेप्रिये ॥ दाक्षायणीश्वरंलिंगंमद्भक्त्यात्रप्रतिष्ठितम् ॥ १८ ॥ तस्यसंदर्शनादेवननरोयातिदुर्गतिम् ॥
अंबिकानामगौरीत्वंतत्राहंचांबिकेश्वरः ॥ १९ ॥ मूर्तःषडाननस्तत्रतवपुत्रःसुमध्यमे ॥ एतत्त्रयंनरोदृष्ट्वानगर्भंप्रविशेदुमे ॥ २२० ॥ रत्नेश्वरस्यमाहा
त्म्यंमयातेसमुदीरितम् ॥ गोपनीयंप्रयत्नेनकालिकल्मषचेतसाम् ॥ २१ ॥ इदंरत्नेश्वराख्यानंयःपठिष्यतिसर्वदा ॥ सपुत्रपौत्रपशुभिर्नवियुज्येतक
र्हिचित् ॥ २२ ॥ श्रुत्वारत्नेश्वरोत्पत्तिंसेतिहासांनरोत्तमः ॥ अनूढोलभतेसत्यंकन्यारत्नंकुलोचितम् ॥ २३ ॥ कन्यापीमंसमाकर्ण्यत्वितिहासं
मनोरमम् ॥ श्रद्धयासत्पतिंप्राप्यभविष्यतिपतिव्रता ॥ २४ ॥ इतिहासमिमंश्रुत्वानारीवापुरुषोपिवा ॥ नजातिविष्टवियोगाग्नितापेनपरितप्यते ॥२२५॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेरत्नेश्वरप्रशंसनंनामसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
अन्यच्चशृणुविप्रेंद्रवृत्तांतंतत्रसंभवम् ॥ महाश्चर्यप्रजननंमहापातकहारिच ॥ १ ॥ इत्थंकथांप्रकुर्वाणेरत्नेशस्यमहेश्वरे ॥ कोलाहलोमहानासीत्त्रातत्राते
तिसर्वतः ॥ २ ॥ महिषासुरपुत्रोसौसमायातिगजासुरः ॥ प्रमथन्प्रमथान्सर्वान्निजवीर्यमदोद्धतः ॥ ३ ॥

त्पत्तिंकथयितुंगजासुराख्यानंप्रस्तावयति ॥ अन्यच्चेति ॥ सम्यग्भवतीतिसम्भवम् ॥ १ ॥ कोलाहलःकलकलःबहुभिःकृतोऽव्यक्तशब्दइत्यर्थः ॥ यदाहामरः ॥ कोलाहलःकलकलइति ॥२ ॥ ३ ॥

प्रमिणोतिप्रक्षिपाति ॥ अचलाप्युल्लोलयांचक्रेआंदोलयांचक्रइत्यर्थः ॥ ४ ॥ शिखरैःसहशिलोच्चयाःपर्वताश्चूर्णाःस्युरित्यन्वयः ॥ ५ ॥ मौलिजसंघर्षात्केशसंमर्दनात् ॥ ६ ॥
निःश्वाससंभारैःश्वाससमूहैः ॥ उत्तरंगाउच्चोर्मयः तिमिभिर्जलचरैः ॥ ७ ॥ ८ ॥ पिंगलिमापिंगलता ॥ तरलिमातरलता ॥ नोज्झ्यते नत्यज्यते ॥ ९ ॥ समीभवेदुच्चनीचादिकंपरित्यज्यसमाभवे
दित्यर्थः ॥ १० ॥ ब्रह्मलब्धवरस्वरूपमेवाह ॥ अवद्ध्योहमिति ॥ ११ ॥ त्रिशूलंहेतिरस्त्रंयस्यसतथा ॥ १२ ॥ प्रोतोग्रथितः ॥ ततइतिक्कचित् ॥ जगौउक्तवान् ॥ १३ ॥ पुरांतक त्रिपुरांतक

यत्रयत्रधरायांसचरणंप्रमिणोतिहि ॥ अचलोल्लोलयांचक्रेतत्रतत्रास्यभारतः ॥ ४ ॥ ऊरुवेगेनतरवःपतंतिशिखरैःसह ॥ यस्यदोर्दंडघातेनचूर्णाः
स्युश्चशिलोच्चयाः ॥ ५ ॥ यस्यमौलिजसंघर्षाद्गनाव्योमत्यजंत्यपि ॥ नीलिमानंनचाद्यापिजह्रुस्तत्केशसंगजम् ॥ ६ ॥ यस्यनिःश्वाससंभारैरुत्तरं
गामहाब्धयः ॥ नद्योप्यमंदकल्लोलाभवंतितिमिभिःसह ॥ ७ ॥ योजनानांसहस्राणिनवयस्यसमुच्छ्रयः ॥ तावानेवहिविस्तारस्तनोर्मायाविनोस्यहि ॥
॥ ८ ॥ यन्नेत्रयोःपिंगलिमातथातरलिमापुनः ॥ विद्युतानोज्झ्यतेऽद्यापिसोयमायातिसत्वरः ॥ ९ ॥ यांयांदिशंसमभ्येतिसोयंदुःसहदानवः ॥ सासा
समीभवेदस्यसाध्वसादिवादिग्ध्रुवम् ॥ १० ॥ ब्रह्मलब्धवरश्चायंतृणीकृतजगत्त्रयः ॥ अवध्योहंभवामीतिस्त्रीपुंसैःकामनिर्जितैः ॥ ११ ॥ ततस्त्रिशूलहे
तिस्तमायांतंदैत्यपुंगवम् ॥ विज्ञायावध्यमन्येनशूलेनाभिजघानतम् ॥ १२ ॥ प्रोतस्तेनत्रिशूलेनसचदैत्योगजासुरः ॥ छत्रीकृतमिवात्मानंमन्यमानो
जगौहरम् ॥ १३ ॥ ॥ गजासुरउवाच ॥ ॥ त्रिशूलपाणेदेवेशजानेत्वांस्मरहारिणम् ॥ तवहस्तेममवधःश्रेयानेवपुरांतक ॥ १४ ॥ किंचिद्विज्ञप्तु
मिच्छामिअवधेहिममेरितम् ॥ सत्यंब्रवीमिनासत्यंमृत्युंजयविचारय ॥१५॥ त्वमेकोजगतांवंद्योविश्वस्योपरिसंस्थितः ॥ अहंत्वदुपरिष्टाच्चस्थितोस्मी
तिजितंमया ॥ १६ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मित्वत्रिशूलाग्रसंस्थितः ॥ कालेनसर्वैर्मर्तव्यंश्रेयसेमृत्युरीदृशः ॥ १७ ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वादेवदेवःकृपा
निधिः ॥ प्रोवाचप्रहसञ्छंभुर्घटोद्भवगजासुरम् ॥ १८ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ गजासुरप्रसन्नोस्मिमहापौरुषशेवधे ॥ स्वानुकूलंवरंब्रूहिददामिसुमते
ऽसुर ॥ १९ ॥ इत्याकर्ण्यसदैत्येंद्रःप्रत्युवाचमहेश्वरम् ॥ ॥ गजासुरउवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदिग्वासस्तदानित्यंवसानमे ॥ २० ॥ इमांकृत्तिं
विरूपाक्षत्वत्रिशूलाग्निपाविताम् ॥ स्वप्रमाणांसुखस्पर्शांरणांगणपणीकृताम् ॥ २१ ॥ इष्टगांधिःसदैवास्तुसदैवास्त्वतिकोमला ॥ सदैवनिर्मलाचास्तु
सदैवास्त्वतिमंडनम् ॥ २२ ॥ महातपोऽनलज्वालाःप्राप्यापिसुचिरंविभो ॥ नदग्धाकृत्तिरेषामेपुण्यगंधानिधिस्ततः ॥ २३ ॥

॥ १४ ॥ अवधेहिश्शृणु ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ महापौरुषशेवधेमहापुरुषकाराश्रय ॥ १९ ॥ दिग्वासःहेदिग्वसन वसानआच्छादयपरिधेहीत्यर्थः ॥ २० ॥ कृत्तिचर्म ॥ यदाहामरः ॥
अजिनंचर्मकृत्तिस्त्रीति ॥ दिगंबरस्यवस्त्रपरिग्रहस्यैवानुचितत्वान्मदीयंचर्मगृहाणेत्यर्थः ॥ स्वप्रमाणांस्वपरिमिताम् ॥ सुप्रमाणामितिपाठेसएवार्थः ॥ रणांगणपणीकृतांरणभूमौग्लहनवे
नदत्तामित्यर्थः ॥ २१ ॥ वरांतरंप्रार्थयते ॥ इष्टगांधिरीति ॥ इष्टोभिप्रेतोगंधोयस्याःसाइष्टगांधिः ॥ अतिमंडनमतिशयविभूषणम् ॥ २२ ॥ महातपएवअनलज्वालाः ॥ यद्वा महातपश्चतदुत्थोऽ

ग्निर्लक्ष्यते ॥ अनलश्चअनलनेत्रत्वादीश्वरस्यतयोर्ज्वालाःप्राप्यापियतएषात्वक्भस्मसान्नजातातततस्तस्मात्पुण्यगंधनिधिःपुण्यगंधयोराश्रयोस्त्वित्यर्थः ॥ पाठांतरेअदंतत्वमार्षम् ॥ २३ ॥ पुण्यनिधित्वमेवतर्केणोपपादयति ॥ यदीति ॥ २४ ॥ तृतीयंवरंप्रार्थयति ॥ अन्यच्चेति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ उत्तमांगवच्छिरोवत् ॥ ३० ॥ सपरिग्रहःउमागजाननादिसहितः ॥ ३१ ॥

यदिपुण्यवतीनैषाममकृत्तिर्दिगंबर ॥ तदात्वदंगसंगोस्याःकथंजातोरणांगणे ॥ २४ ॥ अन्यंचमेवरंदेहियदितुष्टोसिशंकर ॥ नामास्तुकृत्तिवासास्तेप्रारभ्याद्यतनंदिनम् ॥ २५ ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वातथेत्युक्त्वाचशंकरः ॥ पुनःप्रोवाचतंदैत्यंभक्तिनिर्मलमानसम् ॥ २६ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ शृणुपुण्यनिधेदैत्यवरमन्यंसुदुर्लभम् ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेरणत्यक्तकलेवर ॥२७॥ इदंपुण्यशरीरंतेक्षेत्रेस्मिन्मुक्तिसाधने ॥ ममलिंगंभवत्वत्रसर्वेषांमुक्तिदायकम् ॥ २८ ॥ कृत्तिवासेश्वरंनाममहापातकनाशनम् ॥ सर्वेषामेवलिंगानांशिरोभूतमिदंवरम् ॥ २९ ॥ यावंतिसंतिलिंगानिवाराणस्यांमहांत्यपि ॥ उत्तमंतावतामेतदुत्तमांगवदुत्तमम् ॥ ३० ॥ मानवानांहितायात्रस्थास्येहंसपरिग्रहः ॥ दृष्टेनानेनलिंगेनपूजितेनस्तुतेनच ॥ कृतकृत्योभवेन्मर्त्यःसंसारंनविशेत्पुनः ॥ ३१ ॥ रुद्राःपाशुपताःसिद्धाऋषयस्तत्त्वचिंतकाः ॥ शांतादांताजितक्रोधानिर्द्वंद्वानिष्परिग्रहाः ॥ ३२ ॥ अविमुक्तेस्थितायेतुममभक्तामुमुक्षवः ॥ मानापमानयोस्तुल्याःसमलोष्टाश्मकांचनाः ॥३३॥ कृत्तिवासेश्वरेलिंगेस्थास्येहंतदनुग्रहे ॥ दशकोटिसहस्राणितीर्थानिप्रतिवासरम् ॥ ॥ ३४ ॥ त्रिकालमागमिष्यंतिकृत्तिवासेनसंशयः ॥ कलिद्वापरसंभूतानराःकल्मषबुद्धयः ॥ ३५ ॥ सदाचारविनिर्मुक्ताःसत्यशौचपराङ्मुखाः ॥ माययादंभलोभाभ्यांमोहाहंकृतिसंयुताः ॥ ३६ ॥ शूद्रान्नसेविनोविप्राजिह्वालाअतिलालसाः ॥ संध्यास्नानजपेज्यासुदूरीकृतमनोधियः ॥ ३७ ॥ कृत्तिवासेश्वरंप्राप्यसर्वपापविवर्जिताः ॥ सुखेनमोक्षमेष्यंतियथासुकृतिनस्तथा ॥ ३८ ॥ कृत्तिवासेश्वरंलिंगंसेव्यंकाश्यांततोनरैः ॥ जन्मांतरसहस्रेषुमोक्षोन्यत्रसुदुर्लभः ॥ ३९ ॥ कृत्तिवासेश्वरेलिंगेलभ्यस्त्वेकेनजन्मना ॥ पूर्वजन्मकृतंपापंतपोदानादिभिःशनैः ॥ नश्येत्सद्योविनश्येतकृत्तिवासेश्वरेक्षणात् ॥४०॥ कृत्तिवासेश्वरंलिंगंयेर्चयिष्यंतिमानवाः ॥ प्रविष्टास्तेशरीरेमेतेषांनास्तिपुनर्भवः ॥४१॥ अविमुक्तेऽत्रवस्तव्यंजप्तव्यंशतरुद्रियम् ॥ कृत्तिवासेश्वरोदेवोद्रष्टव्यश्चपुनःपुनः ॥ ४२ ॥ सप्तकोटिमहारुद्रैःसुजप्तैर्यत्फलंभवेत् ॥ तत्फलंलभ्यतेकाश्यांपूजनात्कृत्तिवाससः ॥ ४३ ॥ माघकृष्णचतुर्दश्यामुपोष्यनिशिजागृयात् ॥ कृत्तिवासेशमभ्यर्च्ययःसयायात्परांगतिम् ॥ ४४ ॥

रुद्राइत्यादीनांतदनुग्रहइत्यनेनान्वयः ॥ येएतेरुद्रादयस्तेषामनुग्रहेनिमित्तेकृत्तिवासेश्वरेस्थास्यामीत्यर्थः ॥ तदनुग्रहादितिवापाठः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ जिह्वालाःलोलुपाः ॥ जिह्वालौल्यातिलालसाइतिक्वचित्पाठः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अविमुक्तेअत्रेतिव्यधिकरणसप्तम्यौ ॥ अत्रकृत्तिवाससःसमीपे ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ जागृयाज्जागरणंकुर्यात् ॥

जागरादितिकचित् ॥ ४४ ॥ पंचदश्यांपौर्णमास्याम् ॥ कर्ताकरिष्यति ॥ प्रवेक्ष्यतेप्रवेक्ष्यतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ प्रावृणोत्पर्यधात् ॥ हरिदंबरोदिगंबरः ॥ सदिगंबरइतिपाठेसप्रसिद्धः ॥ ४६ ॥
कृत्तिवासत्वंकृत्तिवासस्त्वमित्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ एतस्यकुंडस्यहंसतीर्थनामेतिवक्तुमाख्यायिकामवतारयति ॥ तस्मिन्निति ॥ ५० ॥ चैत्र्यांपौर्णमास्यामितिशेषः ॥
उपहारसमुद्भवंबलिभिःसमुपजातम् ॥ ५१ ॥ बहुदेवलकैरनेकैर्देवपूजकैः ॥ तमन्नराशिम् ॥ अमिलन्मिलिताबभूवुः ॥ ५२ ॥ बलिपुष्टैःकाकैः ॥ कटुतीक्ष्णंयथास्यात्तथारटंतःशब्दंकुर्वंतः ॥ करटाः

शुक्लायांपंचदश्यांयश्चैत्र्यांकर्तामहोत्सवम् ॥ कृत्तिवासेश्वरेलिंगेनसगर्भंप्रवेक्ष्यते ॥ ४५ ॥ कथयित्वेतिदेवेशस्तत्कृत्तिंपरिगृह्यच ॥ गजासुरस्यमहतीं
प्रावृणोद्धरिदंबरः ॥ ४६ ॥ महामहोत्सवोजातस्तस्मिन्नहनिकुंभज ॥ कृत्तिवासत्वमापेदेयस्मिन्देवोदिगंबरः ॥ ४७ ॥ यत्रच्छत्रीकृतोदैत्यःशूलमारो
प्यभूतले ॥ तच्छूलोत्पाटनाज्जातंतत्रकुंडंमहत्तरम् ॥४८॥ तस्मिन्कुंडेनरःस्नात्वाकृत्वाचपितृतर्पणम् ॥ कृत्तिवासेश्वरंदृष्ट्वाकृतकृत्योनरोभवेत् ॥४९॥
स्कंदउवाच ॥ तस्मिंस्तीर्थेतुयद्वृत्तंतदगस्तेनिशामय ॥ काकाहंसत्वमापन्नास्तत्तीर्थस्यप्रभावतः ॥ ५० ॥ एकदाकृत्तिवासेतुचैत्र्यांयात्राऽभवत्पुरा ॥
अन्नंराशीकृतंतत्रह्युपहारसमुद्भवम् ॥ ५१ ॥ बहुदेवलकैर्विप्रतंदृष्ट्वापक्षिणोमिलन् ॥ परस्परंतदन्नार्थंयुध्यंतोव्योमवर्त्मनि ॥ ५२ ॥ बलिपुष्टैरपुष्टां
गारटंतःकरटाःकटु ॥ बलिभिश्चातिपुष्टांगैरबलाश्चंचुभिर्हताः ॥ ५३ ॥ तेहन्यमानान्यपतंस्तस्मिन्कुंडेनभोंगणात् ॥ आयुःशेषेणसंत्राताहंसी
भूतास्तुवायसाः ॥ ५४ ॥ आश्चर्यवंतस्तत्रत्यायात्रायांमिलिताजनाः ॥ ऊचुरंगुलिनिर्देशैरहोपश्यतपश्यत ॥ ५५ ॥ अस्मासुवीक्षमाणेषुकाकाः
कुंडेत्रयेपतन् ॥ धार्तराष्ट्रास्तुतेजातास्तीर्थस्यास्यप्रभावतः ॥ ५६ ॥ हंसतीर्थंतदारभ्यकृत्तिवाससमीपतः ॥ नाम्नाख्यातमभूल्लोकेतत्कुंडंकलशोद्भव ॥
॥ ५७ ॥ अतीवमलिनात्मानोमहामलिनकर्मभिः ॥ क्षणान्निर्मलतांयांतिहंसतीर्थकृतोदकाः ॥ ५८ ॥ काश्यांसदैववस्तव्यंस्नातव्यंहंसतीर्थके ॥
द्रष्टव्यःकृत्तिवासेशःप्राप्तव्यंपरमंपदम् ॥ ५९ ॥ काश्यांलिंगान्यनेकानिमुनेसंतिपदेपदे ॥ कृत्तिवासेश्वरंलिंगंसर्वलिंगशिरःस्मृतम् ॥ ६० ॥

काकाः॥यदाहामरः॥काकेतुकरटारिष्टबलिपुष्टसकृत्प्रजाइति ॥बलिभिःसमर्थैः॥ अबलाःदुर्बलाः ॥ बलिभिश्चंचुभिरितिपाठेचंचुविशेषणम् ॥ उपहारैःपुष्टांगैश्चंचुभिस्तुण्डैः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥
धार्तराष्ट्राः कृष्णचंचुचरणैरुपलक्षिताहंसाः ॥ यदाहामरः ॥ धार्तराष्ट्राःसितेतरैरीति ॥ ५६ ॥ कृत्तिवाससमीपतइत्यत्रविसर्गलोपआर्षः ॥ कृत्तिवासेत्यकारांतोवात्रपाठः ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥
॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

कृत्तिवासंकृत्तिवाससम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ सपर्यायित्वापूजयित्वा ॥ ६८ ॥ रुद्रदिक्स्थितमैशान्यांदिशिस्थितम् ॥ रुद्रेदेशितमि
तिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ ६९ ॥ वरिवस्यातःपूजातः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ कृत्तिवासात्कृत्तिवाससः ॥ ७२ ॥ वेतालोभूतविशेषः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तदुत्तरइति ॥ हेमुने
तस्यगणस्योत्तरेरुद्रोऽस्तीत्यन्वयः ॥ कीदृशः ॥ वृषाकारोधर्मरूपोमन्त्रोक्तयज्ञरूपपरमेश्वरइत्यर्थः ॥ चत्वारोवेदाःशृंगाणियस्यसः ॥ वाय्वादीन्भीषयतीतिभीषणः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ भीषास्माद्वातः

कृत्तिवासंसमाराध्यभक्तियुक्तेनचेतसा ॥ सर्वलिंगाराधनजंफलंकाश्यामवाप्यते ॥ ६१ ॥ जपोदानंतपोहोमस्तर्पणंदेवतार्चनम् ॥ समीपेकृत्तिवास
स्यकृतंसर्वमनंतकम् ॥ ६२ ॥ तीर्थंत्वनादिसंसिद्धमेतत्कलशसंभव ॥ पुनर्देवस्यसान्निध्यादाविरासीन्महेशितुः ॥ ६३ ॥ एतानिसिद्धलिंगानिच्छन्ना
निस्युर्युगेयुगे ॥ अवाप्यशंभुसान्निध्यंपुनराविर्भवंतिहि ॥ ६४ ॥ हंसतीर्थस्यपरितोलिंगानामयुतंमुने ॥ प्रतिष्ठितंमुनिवरैरत्रास्तिद्विशतोत्तरम् ॥६५॥
एकैकंसिद्धिदंनृणामविमुक्तनिवासिनाम् ॥ लिंगंकात्यायनेशादिच्यवनेशांतमेवहि ॥ ६६ ॥ लोमशेशंमहालिंगंलोमशेनप्रतिष्ठितम् ॥ कृत्तिवासःप्रती
च्यांतुतद्दृष्ट्वाकांतकाद्भयम् ॥ ६७ ॥ मालतीशंशुभंलिंगंकृत्तिवासोत्तरेमहत् ॥ सपर्ययित्वातल्लिंगंराजागजपतिर्भवेत् ॥ ६८ ॥ अंतकेश्वरसंज्ञंच
लिंगंतद्रुद्रदिक्स्थितम् ॥ अतिपापोपिनिष्पापोजायतेतद्विलोकनात् ॥६९॥ जनकेशंमहालिंगंतत्पार्श्वेज्ञानदंपरम्॥तल्लिंगवरिवस्यातोब्रह्मज्ञानमवाप्यते
॥ ७० ॥ तदुत्तरेमहामूर्तिरसितांगोस्तिभैरवः ॥ तस्यदर्शनतःपुंसांनभवेद्यमदर्शनम् ॥७१॥ शुष्कोदरीचतत्रास्तिदेवीविकटलोचना ॥ कृत्तिवासादुदी
च्यांतुकाशीप्रत्यूहभक्षिणी ॥ ७२ ॥ अग्निजिह्वोस्तिवेतालस्तस्यादेव्यास्तुनैर्ऋते ॥ ददातिवांछितांसिद्धिंसोर्चितोभौमवासरे ॥ ७३ ॥ वेतालकुंडंतत्रा
स्तिसर्वव्याधिविघातकृत् ॥ तत्कुंडोदकसंस्पर्शाद्व्रणविस्फोटरुग्व्रजेत् ॥ ७४ ॥ वेतालकुंडेसुस्नातोवेतालंप्रणिपत्यच ॥ लभेतवांछितांसिद्धिंदुर्ल
भांसर्वदेहिभिः ॥ ७५ ॥ गणोस्तितत्रद्विभुजश्चतुष्पात्पंचशीर्षकः ॥ तस्यसंवीक्षणादेवपापंयातिसहस्रधा ॥ ७६ ॥ तदुत्तरेमुनेरुद्रश्चतुःशृंगोस्तिभी
षणः ॥ त्रिपादस्तुद्विशीर्षाचहस्ताःस्युःसप्तएवहि ॥ ७७ ॥

पवतेभीषोदेतिसूर्यः ॥ भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति ॥ त्रीणिसवनानिपादायस्यसः ॥ प्रायणीयोदयनीयेद्वेशीर्षणीमस्तकेयस्यसः ॥ यस्यसप्तच्छंदांसिहस्ताःस्युः ॥ सःरोरूयतेपुनः
पुनरत्यर्थंवारौतीत्यर्थः ॥ रोरवणंसवनक्रमेणऋग्भिर्यजुर्भिःसामभिः ॥ यदेनमृग्भिःशंसंतियजुर्भिर्यजंतिसामभिःस्तुवंतीति ॥ त्रिधाबद्धोमन्त्रब्राह्मणकल्पैर्बद्धइत्यर्थः ॥ तथाचमन्त्रः ॥ चत्वारिशृंगा

त्रयोऽअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोऽअस्य ॥ त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्यांऽआविवेशेति ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥
इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकोनसप्ततितमेऽध्यायेगर्भनिवासहृत् ॥ अष्टषष्टेश्चक्षेत्राणांवर्ण्यतेत्रसमागमः ॥ १ ॥ अष्टषष्ट्यायत

रोरूयतेवृषाकारस्त्रिधाबद्धःसकुंभज ॥ काशीविघ्नकरायेचयेकाश्यांपापबुद्धयः ॥ ७८ ॥ तेषांचसंछिदांकर्तुमहंधृतकुठारकः ॥ येकाश्यांविघ्नहर्तारोये काश्यांधर्मबुद्धयः ॥ ७९ ॥ सुधाघटकरश्चाहंतद्वंशपरिषेककृत् ॥ तंदृष्ट्वावृषरुद्रंवैपूजयित्वातुभक्तितः ॥ ८० ॥ महामहोपचारैश्चनविघ्नैरभिभूयते ॥ मणिप्रदीपोनागोऽस्तितस्माद्रुद्रादुदग्दिशि ॥ ८१ ॥ मणिकुंडंतदग्रेतुविषव्याधिहरंपरम् ॥ तस्मिन्कुंडेकृतस्नानस्तंनागंपरिवीक्ष्यच ॥ ८२ ॥ मणिमाणिक्यसंपूर्णगजाश्वरथसंकुलम् ॥ स्त्रीरत्नपुत्ररत्नैश्चसमृद्धंराज्यमाप्नुयात् ॥ ८३ ॥ कृत्तिवासेश्वरंलिंगंकाश्यांयैर्नविलोकितम् ॥ तेमर्त्यलोकेभारायभुवोभूतानसंशयः ॥ ८४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कृत्तिवासःसमुत्पत्तिंयेश्रोष्यंतीहमानवाः ॥ तल्लिंगदर्शनाच्छ्रेयोलप्स्यंतेनात्रसंशयः ॥ ८५ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेकृत्तिवासःसमुद्भवोनामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥६८॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृण्वगस्त्यतपोराशेकाश्यांलिंगानियानिवै ॥ सेवितानिनृणांमुक्त्यैभवेयुर्भावितात्मनाम् ॥ १ ॥ कृत्तिप्रावरणंयत्रकृतंदेवेनलीलया ॥ रुद्रावासइतिख्यातंतत्स्थानंसर्वसिद्धिदम् ॥ २ ॥ स्थितेतत्रोमयासार्धंस्वेच्छयाकृत्तिवाससि ॥ आगत्यनंदीविज्ञप्तिंचक्रेप्रणतिपूर्वकम् ॥ ३ ॥ देवदेवेशविश्वेशप्रासादाःसुमनोहराः ॥ सर्वरत्नमयारम्याःसाष्टाषष्टिरभूदिह ॥ ४ ॥ भूभुवःस्वस्तलेयानिशुभान्यायतनानिहि ॥ मुक्तिदान्यपितानीहमयानीतानिसर्वतः ॥ ५ ॥ यतोयच्चसमानीतंयत्रयच्चकृतास्पदम् ॥ कथयिष्याम्यहंनाथक्षणंतदवधार्यताम् ॥ ६ ॥ स्थाणुर्नाममहालिंगंदेवदेवस्यमोक्षदम् ॥ कुरुक्षेत्रादिहोद्भूतंकलाशेषोस्तितत्रवै ॥ ७ ॥ तदग्रेसन्निहत्याख्यामहापुष्करिणीशुभा ॥ लोलार्कपश्चिमेभागेकुरुक्षेत्रस्थलीतुसा ॥ ८ ॥ तत्रस्नातंहुतंजप्तंतप्तंदत्तंशुभार्थिभिः ॥ कुरुक्षेत्राद्भवेत्सत्यंकोटिकोटिगुणाधिकम् ॥ ९ ॥ नैमिषाद्देवदेवोत्रब्रह्मावर्तेनसंयुतः ॥ तत्रांशमात्रंसंस्थाप्यकाश्यामाविरभूद्विभो ॥ १० ॥ ढुंढिराजोत्तरेभागेसिद्धिदंसाधकस्यवै ॥ लिंगंवैदेवदेवाख्यंतदग्रेकूपउत्तमः ॥ ११ ॥

नानांकाश्यामागमनंवक्तुंतेषांमहत्त्वख्यापनपूर्वकंश्रोतारमभिमुखीकरोतिशृण्वगस्त्येति ॥ १ ॥ कृत्तिवासःपीठस्यरुद्रेणावास्यत्वाद्रुद्रावासइतिनामवृत्तमित्याह ॥ कृत्तीति ॥ २ ॥ स्थितस्तत्रेतिपाठे कृत्तिवाससीतिपीठविशेषणम् ॥ ३ ॥ साष्टाअष्टभिःसहवर्तमाना ॥ साष्टषष्टिरितिवापाठः ॥ ४ ॥ ५ ॥ अवधार्यतांश्रूयताम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ब्रह्मावर्तेनतन्नाम्नाकूपेन ॥ १० ॥ ११ ॥

नृणांप्राणिमात्राणाम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ एनःपापम् ॥ कथंभूतम् ॥ महाबलंमहापातकमपीत्यर्थः ॥ १४ ॥ विद्रातिविशेषेणद्रातिगच्छतीत्यर्थः ॥ दूरतःदूरे ॥ १५ ॥ निर्वाणनगरंकैवल्यस्थानंच ॥ १६ ॥ १७ ॥ उज्जयिन्याःअवंत्याः ॥ १८ ॥ कलिकालतःकलिकालाभ्यामित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अट्टहासात्क्षेत्रविशेषात् ॥ २२ ॥ मरुत्कोटात् ॥ आयतन

ब्रह्मावर्तइतिख्यातः पुनरावृत्तिहृन्नृणाम् ॥ तत्कूपाद्भिःकृतस्नानोदेवदेवंसमर्च्यंच ॥ १२ ॥ तत्पुण्यंनैमिषारण्यात्कोटिकोटिगुणंस्मृतम् ॥ गोकर्णायतनादत्रस्वयमाविरभून्महत् ॥ १३ ॥ लिंगंमहाबलंनामसांबादित्यसमीपतः ॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्यस्यक्षणादेनोमहाबलम् ॥ १४ ॥ वाताहतस्तूलराशिरिवविद्रातिदूरतः ॥ कपालमोचनपुरोदृष्ट्वालिंगंमहाबलम् ॥ १५ ॥ महाबलमवाप्नोतिनिर्वाणनगरंव्रजेत् ॥ ऋणमोचनतःप्राच्यांप्रभासात्क्षेत्रसत्तमात् ॥ १६ ॥ शशिभूषणसंज्ञंतुलिंगमत्रप्रतिष्ठितम् ॥ तल्लिंगसेवनान्मर्त्यःशशिभूषणतांव्रजेत् ॥ १७ ॥ प्रभासक्षेत्रयात्रायाःपुण्यंप्राप्नोतिकोटिकृत् ॥ उज्जयिन्यामहाकालःस्वयमत्रागतोविभुः ॥ १८ ॥ यन्नामस्मरणादेवनभयंकलिकालतः ॥ प्रणवाख्यान्महालिंगात्प्राच्यांकल्मषनाशनम् ॥ १९ ॥ महाकालाभिधंलिंगंदर्शनान्मोक्षदंपरम् ॥ अयोगंधेश्वरंलिंगंपुष्करात्तीर्थसत्तमात् ॥ २० ॥ आविरासीदिहमहत्पुष्करेणसहैवतु ॥ मत्स्योदर्युत्तरेभागेदृष्ट्वाऽयोगंधमीश्वरम् ॥ २१ ॥ स्नात्वाऽयोगंधकुंडेतुभवात्तारयतेपितॄन् ॥ महानादेश्वरंलिंगमट्टहासादिहागतम् ॥ २२ ॥ त्रिलोचनादुदीच्यांतुतदृष्टमुक्तयेमतम् ॥ महोत्कटेश्वरंलिंगंमरुत्कोटादिहागतम् ॥ कामेश्वरोत्तरेभागेदृष्टंविमलसिद्धिदम् ॥ २३ ॥ विश्वस्थानादिहायातंलिंगंवैविमलेश्वरम् ॥ स्वर्लीनात्पश्चिमेभागेदृष्टंविमलसिद्धिदम् ॥ २४ ॥ महाव्रतंमहालिंगंमहेंद्रादिहसंस्थितम् ॥ स्कंदेश्वरसमीपेतुमहाव्रतफलप्रदम् ॥ २५ ॥ वृंदारकर्षिवृंदानांस्तुवतांप्रथमेयुगे ॥ उत्पन्नंयन्महालिंगंभूमिंभित्त्वासुदुर्भिदाम् ॥ २६ ॥ महादेवेतितैरुक्तंयन्मनोरथपूरणात् ॥ वाराणस्यांमहादेवस्तदारभ्याभवच्चयत् ॥ २७ ॥ मुक्तिक्षेत्रंकृतंयेनमहालिंगेनकाशिका ॥ अविमुक्तेमहादेवंयोद्रक्ष्यत्यत्रमानवः ॥ २८ ॥ शंभुलोकेगमस्तस्ययत्रतत्रमृतस्यहि ॥ अविमुक्तेप्रयत्नेनतत्संसेव्यंमुमुक्षुभिः ॥ २९ ॥ कल्पांतरेपिनत्यक्तंकदाप्यानंदकाननम् ॥ येनलिंगस्वरूपेणमहादेवेनसर्वथा ॥ ३० ॥ तत्प्रासादोयमतुलःसर्वरत्नमयःशुभः ॥ हिरण्यगर्भतीर्थाच्चप्रतीच्यांक्षेत्ररक्षकम् ॥ ३१ ॥ वाराणस्यामधिष्ठात्रीदेवतासाभिलाषदा ॥ महादेवेतिसंज्ञावैसर्वलिंगस्वरूपिणी ॥ ३२ ॥ वाराणस्यांमहादेवोदृष्टोयैर्लिंगरूपधृक् ॥ तेनत्रैलोक्यलिंगानिदृष्टानीहनसंशयः ॥ ३३ ॥

विशेषात् ॥ २३ ॥ विश्वस्थानात्स्थलविशेषात् ॥ २४ ॥ महेंद्राद्रिरेः ॥ २५ ॥ महाव्रतस्यनामांतरमाह ॥ वृंदारकेति ॥ देवर्षिसमूहानामित्यर्थः ॥ प्रथमेयुगेआदौकृतयुगे ॥ २६ ॥ यन्मनोरथपूरणाद्येषांमनोरथसंपादनात् ॥ २७ ॥ महादेवनाम्निकारणांतरमाह ॥ मुक्तिक्षेत्रमिति ॥ २८ ॥ शंभुलोकेगमोगमनंभवतीतिशेषः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

आभूतसंप्लवंप्रलयम् ॥ ३४ ॥ पवित्रपर्वणिशुक्लचतुर्दश्याम् ॥ पवित्रंसूत्रम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अयुतंशतंदशलक्षमित्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ महेश्वरःशूलटंकएव ॥ ३९ ॥ ४० ॥ महेश्वरःसएव ॥
॥ ४१ ॥ महेश्वरंतमेव ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ज्वालाजटिलिताकाशोदीप्त्यावृतगगनः ॥ ४५ ॥ धामस्थानम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

वाराणस्यांमहादेवंसमभ्यर्च्यसकृन्नरः ॥ आभूतसंप्लवंयावच्छिवलोकेवसेन्मुदा ॥३४॥ पवित्रपर्वणिसदाश्रावणेमासियत्नतः ॥ लिंगेपवित्रमारोप्यमहा
देवेनगर्भभाक् ॥३५॥ पितामहेश्वरंलिंगंगयातीर्थादिहागतम् ॥ फल्गुप्रभृतिभिस्तीर्थैःसार्धकोट्यष्टसंमितैः ॥३६॥ धर्मेणयत्रवैतप्तंयुगानामयुतंशतम् ॥
साक्षीकृत्यमहालिंगंश्रीमद्धर्मेश्वराभिधम् ॥ ३७ ॥ पितामहेश्वरंलिंगंतत्राभ्यर्च्यनरोमुदा ॥ त्रिःसप्तकुलसंयुक्तोमुच्यतेनात्रसंशयः ॥ ३८ ॥ प्रयागात्ती
र्थराजाच्चशूलटंकोमहेश्वरः ॥ तीर्थराजेनसहितःस्थितआगत्यवैस्वयम् ॥ ३९ ॥ निर्वाणमंडपाद्रम्यादवाच्यामतिनिर्मलः ॥ प्रासादोमेरुणायस्यस्पर्ध
तेकांचनोज्ज्वलः ॥ ४० ॥ देवेनैववरोदत्तोयत्रपूर्वंयुगांतरे ॥ पूज्योमहेश्वरःकाश्यांप्रथमंकलुषापहः ॥ ४१ ॥ यःप्रयागइहस्नातोनमस्यतिमहेश्वरम् ॥
समभ्यर्च्यविधानेनमहासंभारविस्तरैः ॥ ४२ ॥ प्रयागस्नानजात्पुण्याच्छूलटंकविलोकनात् ॥ सप्राप्नुयान्नसंदेहःपुण्यंकोटिगुणोत्तरम् ॥ ४३ ॥
शंकुकर्णान्महाक्षेत्रान्महातेजइतीरितम् ॥ लिंगमाविरभूदत्रमहातेजोविवृद्धिदम् ॥ ४४ ॥ महातेजोनिधिस्तस्यप्रासादोतीवनिर्मलः ॥ ज्वालाजटि
लिताकाशोमाणिक्यैरेवनिर्मितः ॥ ४५ ॥ तल्लिंगदर्शनात्स्पर्शात्स्तवनाच्चसमर्चनात् ॥ प्राप्यतेतत्परंधामयत्रगत्वानशोचते ॥ ४६ ॥ विनायके
श्वरात्पूर्वंमहातेजःसमर्चनात् ॥ तेजोमयेनयानेनयातिमाहेश्वरंपदम् ॥ ४७ ॥ रुद्रकोटिसमाख्यातात्तीर्थात्परमपावनात् ॥ महायोगीश्वरंलिंगमावि
श्चक्रेस्वयंपरम् ॥ ४८ ॥ पार्वतीश्वरलिंगस्यसमीपेसर्वसिद्धिकृत् ॥ तल्लिंगदर्शनात्पुंसांकोटिलिंगफलंभवेत् ॥ ४९ ॥ तत्प्रासादस्यपरितोरुद्राणांको
टिसंमिताः ॥ प्रासादारम्यसंस्थानानिर्मितारुद्रमूर्तिभिः ॥ ५० ॥ काश्यांरुद्रस्थलीसातुपठ्यतेवेदवादिभिः ॥ रुद्रस्थल्यांमृतायेवैकृमिकीटपतंगकाः ॥
॥ ५१ ॥ पशुपक्षिमृगामर्त्याम्लेच्छावाप्यथदीक्षिताः ॥ तेषांतुरुद्रीभूतानांपुनरावृत्तिरत्रन ॥ ५२ ॥ जन्मांतरसहस्रेषुयत्पापंसमुपार्जितम् ॥
रुद्रस्थलींप्रविष्टस्यतत्सर्वंव्रजतिक्षयम् ॥ ५३ ॥ अकामोवासकामोवातिर्यग्योनिगतोपिवा ॥ रुद्रस्थल्यांत्यजन्प्राणान्परंनिर्वाणमाप्नुयात् ॥ ५४ ॥
स्वयमेकांबरात्क्षेत्रात्कृत्तिवासाइहागतः ॥ कृत्तिवाससिलिंगेत्रस्वयमेवव्यवस्थितः ॥ ५५ ॥ अस्मिन्स्थानेस्वभक्तानांसांबःसर्षिगणोविभुः ॥ स्वयंचो
पदिशेद्ब्रह्मश्रुतौश्रुतिभिरीडितम् ॥ ५६ ॥ क्षेत्रेत्रसिद्धिदेप्राप्तश्चंडीशोमरुजांगलात् ॥ प्रचंडपापसंघातंखंडयेच्छतधेक्षणात् ॥ ५७ ॥

एकांबराद्भुवनेश्वरात् ॥ कृत्तिवाससीत्यादिसार्धपद्यंस्कंदोक्तिः ॥ कृत्तिवासाभिधेइतिक्वचित्पाठः ॥ उभयत्रभवानित्यध्याहारेणनंद्युक्तमेववा ॥ ५५ ॥ सांबःअंबयासहितः ॥५६॥ मरुजांगलात्क्षेत्र

विशेषात् ॥ मत्तजांगलादितिक्वचित्पाठः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कालंजरात्पर्वतात् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ त्रिदंडायाःपुर्याः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥७०॥

पाशपाणिगणाध्यक्षसमीपेयःप्रपश्यति ॥ चंडीश्वरंमहालिंगंसयातिपरमांगतिम् ॥ ५८ ॥ कालंजरान्नीलकंठस्तिष्ठेदत्रस्वयंविभुः ॥ गणेशाद्दंतकू
टाख्यात्समीपेभवनाशनः ॥ ५९ ॥ नीलकंठेश्वरंलिंगंकाश्यांयैःपरिपूजितम् ॥ नीलकंठास्तएवस्युस्तएवशशिभूषणाः ॥ ६० ॥ काश्मीरादिहसंप्राप्तं
लिंगंविजयसंज्ञितम् ॥ सदाविजयदंपुंसांप्राच्यांशालकटंकटात् ॥ ६१ ॥ रणेराजकुलेद्यूतेविवादेसर्वदैवहि ॥ विजयोजायतेपुंसांविजयेशसमर्चनात् ॥
॥ ६२ ॥ ऊर्ध्वरेतास्त्रिदंडायाः संप्राप्तोत्रस्वयंविभुः ॥ कूश्मांडकंगणाध्यक्षंपुरस्कृत्यव्यवस्थितः ॥ ६३ ॥ ऊर्ध्वांगतिमवाप्नोतिवीक्षणादूर्ध्वरेतसः ॥
ऊर्ध्वरेतसियेभक्तानहितेषामधोगतिः ॥ ६४ ॥ मंडलेश्वरतःक्षेत्राल्लिंगंश्रीकंठसंज्ञितम् ॥ विनायकान्मंडसंज्ञादुत्तरस्यांव्यवस्थितम् ॥ ६५ ॥ श्रीकं
ठस्यचयेभक्ताःश्रीकंठाएवतेनराः ॥ नेहश्रियावियुज्यंतेनपरत्रकदाचन ॥ ६६ ॥ छागलांडान्महातीर्थात्कपर्दीश्वरसंज्ञितः ॥ पिशाचमोचनेतीर्थेस्व
यमाविरभूद्विभुः ॥ ६७ ॥ कपर्दीशंसमभ्यर्च्यननरोनिरयंव्रजेत् ॥ नपिशाचत्वमाप्नोतिकृत्वात्राप्यघमुत्तमम् ॥ ६८ ॥ आम्रातकेश्वरात्क्षेत्राल्लिंगंसूक्ष्मे
शसंज्ञितम् ॥ स्वयमभ्यागतंचात्रक्षेत्रेत्रैश्रेयसांपदे ॥ ६९ ॥ विकटद्विजसंज्ञस्यगणेशस्यसमीपतः ॥ दृष्ट्वासूक्ष्मेश्वरंलिंगंगतिंसूक्ष्मामवाप्नुयात् ॥७०॥
संप्राप्तमिहदेवेशंजयंतंमधुकेश्वरात् ॥ लंबोदराद्गणपतेःपुरस्तात्तदवस्थितम् ॥ ७१ ॥ जयंतेश्वरमालोक्यस्नात्वागंगाजलेशुभे ॥ प्राप्नुयाद्वांछितांसिद्धिं
सर्वत्रविजयीभवेत् ॥ ७२ ॥ प्रादुश्चकारदेवेशःश्रीशैलात्त्रिपुरांतकः ॥ शैश्रीलशिखरंदृष्ट्वायत्फलंसमुदीरितम् ॥ ७३ ॥ त्रिपुरांतकमालोक्यतत्फलंहे
लयाप्यते ॥ विश्वेशात्पश्चिमेभागेत्रिपुरांतकमीश्वरम् ॥ ७४ ॥ संपूज्यपरयाभक्त्यानरोगर्भमाविशेत् ॥ सौम्यस्थानादिहायातोभगवान्कुक्कुटेश्वरः ॥
॥ ७५ ॥ वक्रतुंडगणाध्यक्षसमीपेसोपतिष्ठते ॥ तद्दर्शनादर्चनाच्चकरस्थाःसर्वसिद्धयः ॥७६॥ जालेश्वरात्त्रिशूलीचस्वयमीशःसमागतः ॥ कूटदंताद्गण
पतेःपुरस्तात्सर्वसिद्धिदः ॥ ७७ ॥ रामेश्वरान्महाक्षेत्राज्जटीदेवःसमागतः ॥ एकदंतोत्तरेभागेसोर्चितःसर्वकामदः ॥ ७८ ॥ त्रिसंध्यात्क्षेत्रतोदेवस्त्र्यंब
कोस्तिसमागतः ॥ त्रिमुखात्पूर्वदिग्भागेपूजितस्त्र्यंबकत्वकृत् ॥ ७९ ॥

मधुकेश्वरात्क्षेत्रादितिशेषः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ प्रादुश्चकारआविर्बभूव ॥७३॥७४॥ सौम्यस्थानात्क्षेत्रविशेषात् ॥ ७५ ॥७६॥ जालेश्वरात्क्षेत्रादितिशेषः ॥ ७७ ॥ रामेश्वरात्सेतुबन्धात॥७८॥७९॥

॥ ८० ॥ पुरोधायाग्रेकृत्वा ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ स्थलेश्वरात्स्थानेश्वरात्क्षेत्रादितिशेषः ॥ यत्रस्थलेश्वरेक्षेत्रेयज्ञेश्वरंमहालिंगंलिंगांतरंमहालिंगमेववा ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ सुवर्णाख्यात्क्षेत्रादिति
शेषः ॥ ८५ ॥ अवाच्यांदक्षिणस्याम् ॥ ८६ ॥ हर्षितात्क्षेत्रादितिशेषः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ रुद्रमहालयात्क्षेत्रादितिशेषः ॥ ८९ ॥ ९० ॥ इवएव ॥ अयमेववापाठः ॥ ९१ ॥ वृषभध्वजात्क्षे

हरेश्वरोहरिश्चंद्रात्क्षेत्रादत्रसमागतः ॥ हरिश्चंद्रेश्वरपुरःपूजितोजयदः सदा ॥ ८० ॥ इहशर्वः समायातःस्थानान्मध्यमकेश्वरात् ॥ चतुर्वेदेश्वरंलिंगंपुरो
धायव्यवस्थितम् ॥ ८१ ॥ शर्वलिंगंसमभ्यर्च्यकाश्यांपरमसिद्धिकृत् ॥ नजातुजंतुपदवींप्राप्नुयात्क्वापिमानवः ॥ ८२ ॥ स्थलेश्वरान्महालिंगंप्रादुर्भू
तंपरंत्विह ॥ यत्रयज्ञेश्वरंलिंगंसर्वलिंगफलप्रदम् ॥ ८३ ॥ महालिंगंसमभ्यर्च्यमहाश्रद्धासमन्वितः ॥ महतींश्रियमाप्नोतिलोकेत्रचपरत्रच ॥ ८४ ॥
इहलिंगंसहस्राक्षंसुवर्णाख्यात्समागतम् ॥ यस्यसंदर्शनात्पुंसांज्ञानचक्षुःप्रजायते ॥ ८५॥ शैलेश्वरादवाच्यांतुसहस्राक्षेश्वरंविभुम् ॥ दृष्ट्वाजन्मसहस्राणां
शतानांपातकंत्यजेत् ॥ ८६ ॥ हर्षिताद्धर्षितंचात्रप्रादुरासीत्तमोहरम् ॥ लिंगंहर्षप्रदंपुंसांदर्शनात्स्पर्शनादपि ॥ ८७ ॥ मंत्रेश्वरसमीपेतुप्रासादोहर्षिते
शितुः ॥ तद्विलोकनतःपुंसांनित्यंहर्षपरंपरा ॥ ८८ ॥ इहस्वयंसमायातोरुद्रोरुद्रमहालयात् ॥ यस्यदर्शनतोयांतिरुद्रलोकेनराःस्फुटम् ॥ ८९ ॥
यैस्तुरुद्रेश्वरंलिंगंकाश्यामत्रसमर्चितम् ॥ तेरुद्ररूपिणोमर्त्याविज्ञेयानात्रसंशयः ॥ ९० ॥ त्रिपुरेशसमीपेतुदृष्ट्वारुद्रेश्वरंविभुम् ॥ रुद्रास्तइवविज्ञेयाजी
वंतोपिमृताअपि ॥९१॥ आगादिहमहादेवोवृषेशोवृषभध्वजात् ॥ बाणेश्वरस्यलिंगस्यसमीपेवृषदःसदा ॥९२॥ इहागतंतुकेदारादीशानेश्वरसंज्ञितम् ॥
तद्द्रष्टव्यंप्रतीच्यांचलिंगंप्रह्लादकेशवात् ॥ ९३ ॥ ईशानेशंसमभ्यर्च्यस्नात्वोत्तरवहांभसि ॥ वसेदीशाननगरेईशानसदृशप्रभः ॥ ९४ ॥ भैरवाद्भैरवीमू
र्तिरत्रायातामनोहरा ॥ संहारभैरवोनामद्रष्टव्यःसप्रयत्नतः ॥ ९५ ॥ पूजनात्सर्वसिद्ध्यैसप्राच्यांखर्वविनायकात् ॥ संहारभैरवःकाश्यांसंहरेदघसंत
तिम् ॥ ९६ ॥ उग्रःकनखलात्तीर्थादाविरासेहसिद्धिदः ॥ तद्विलोकनतोनृणामुग्रंपापंप्रणश्यति ॥ ९७ ॥ उग्रंलिंगंसदासेव्यंप्राच्यामर्कविनायकात् ॥
अत्युग्राअपिनश्येयुरुपसर्गास्तदर्चनात् ॥ ९८ ॥ वस्त्रापथान्महाक्षेत्राद्भवोनामस्वयंविभुः ॥ भीमचंडीसमीपेतुप्रादुरासीदिहप्रभो ॥ ९९ ॥ भवेश्वरं
समभ्यर्च्यभवेनाविर्भवेन्नरः ॥ प्रभुर्भवतिसर्वेषांराज्ञामाज्ञाकृतामिह ॥ १०० ॥ देवदारुवनाद्दंडीदंडयन्पातकावलीः ॥ वाराणस्यांसमागत्यस्थितो
लिंगाकृतिर्विभुः ॥१॥ प्राच्यांदंडीश्वरःपूज्यःसदेहलिविनायकात् ॥ तस्यार्चनेननमर्त्यानांनपुनर्भवईक्ष्यते ॥ २ ॥ भद्रकर्णह्रदादत्रभद्रकर्णह्रदान्वितः ॥
शिवःसाक्षादिहायातःसर्वेषांशिवदोर्चितः ॥ ३ ॥

त्रादितिशेषः ॥ ९२ ॥ केदारात्क्षेत्रादितिशेषः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ उग्रःप्रचण्डः ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ भवेसंसारे ॥ १०० ॥ पातकावलीःपापपंक्तीः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ भद्रकर्णेशपूजनाद्भद्रकर्णह्रदेस्थितईशोभद्रकर्णेशस्तस्यपूजनात् ॥ भद्रंकर्णेभिरुत्तममितिपाठेकर्णेभिःकर्णैरित्यर्थः ॥ तथाच मन्त्रः भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवा भद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राः इत्यादि ॥
अक्षिभिर्नेत्रैः ॥ ५ ॥ त्वत्त्वत्तःहरिश्चन्द्रशिवाह्वयात् ॥ तदितिपाठेपिसएवार्थः ॥ जनिर्जन्म॥६॥ पश्चिमेनेतिनतृतीयाकिंतुपश्चिमायांदिशीत्यस्मिन्नर्थेतद्धितोयंप्रत्ययोऽव्ययसंज्ञः॥ पश्चिमेनपश्चिमायां

उद्दंडाख्याद्गणपतेःप्राच्यांतत्तीर्थमुत्तमम् ॥ भद्रकर्णह्रदेस्नात्वाभ्यर्च्यलिंगंशिवाह्वयम् ॥ ४ ॥ सर्वत्रशिवमाप्नोतिभद्रकर्णेशपूजनात् ॥ शृणुयात्सर्व
भूतानांभद्रंपश्यतिचाक्षिभिः ॥ ५ ॥ शंकरश्चहरिश्चंद्रात्त्वत्पुरःप्रतिभासते ॥ तत्पूजनाज्जनानांनजननीजठरेजनिः ॥ ६ ॥ यमलिंगान्महातीर्थात्का
ललिंगमिहस्थितम् ॥ कलशेशइतिख्यातंचंद्रेशात्पश्चिमेनच ॥ ७ ॥ यमतीर्थेनरःस्नात्वामित्रावरुणदक्षिणे ॥ काललिंगंसमालोक्यकलिकालभयं
कुतः ॥ ८ ॥ तत्रभौमचतुर्दश्यांयस्तुयात्रांकरिष्यति ॥ अपिपातकयुक्तःसयमयात्रांनयास्यति ॥ ९ ॥ नैपालाच्चमहाक्षेत्रादायात्पशुपतिस्त्विह ॥
यत्रपाशुपतोयोगउपदिष्टःपिनाकिना ॥ ११० ॥ भवतादेवदेवेनब्रह्मादिभ्योविमुक्तये ॥ तस्यसंदर्शनादेवपशुपाशैर्वियुज्यते ॥ ११ ॥ करवीरकतीर्था
च्चकपालीशइहागतः ॥ कपालमोचनेतीर्थेद्रष्टव्यःसप्रयत्नतः ॥ १२ ॥ तद्विलोकनमात्रेणब्रह्महत्याविलीयते ॥ उमापतिर्देविकायाइहागत्यव्यवस्थितः
॥ १३ ॥ दृष्टःपशुपतिःप्राच्यांहरेत्पापंचिरार्जितम् ॥ लिंगंमहेश्वरक्षेत्रादिहदीप्तेशसंज्ञितम् ॥ १४ ॥ उपोमापतितिष्ठतदीप्त्यैचेहपरत्रच ॥ भुक्तिमुक्तिप्र
दंलिंगंदीप्तेशंकाशिमध्यगम् ॥१५॥ कायारोहणतःक्षेत्रादाचार्योनकुलीश्वरः ॥ शिष्यैःपरिवृतस्तिष्ठेन्महापाशुपतव्रतैः ॥ १६ ॥ दक्षिणेहिमहादेवाद्दृष्टो
ज्ञानंप्रयच्छति ॥ अज्ञानंनाशयेत्क्षिप्रंगर्भसंसृतिहेतुकम् ॥ १७ ॥ गंगासागरतश्चायादमरेशइतीरितम् ॥ लिंगंयद्दर्शनादेवनामरत्वंहिदुर्लभम् ॥१८॥
सप्तगोदावरीतीर्थाद्देवोभीमेश्वरःप्रभुः ॥ प्रकाशतेलिंगरूपीभुक्त्यैमुक्त्यैनृणामिह ॥ १९ ॥ नकुलीशात्पुरोभागेदृष्ट्वाभीमेश्वरंप्रभुम् ॥ महाभीमानिपापा
निप्रणश्यंतिहितत्क्षणात् ॥ १२० ॥ भूतेश्वराद्भस्मगात्रंप्रादुरासीदिहस्वयम् ॥ भीमेशाद्दक्षिणेभागेतदभ्यर्च्यप्रयत्नतः ॥ २१ ॥ सम्यक्पाशुपताद्यो
गादभ्यस्ताच्चसमाःशतम् ॥ यत्प्राप्यतेफलंतत्स्याद्भस्मगात्रविलोकनात् ॥ २२ ॥ नकुलीश्वरतोदेवःस्वयंभूरितिविश्रुतः ॥ आत्मनाप्रकटीभूतःकाश्यां
लिंगाकृतिर्हरः ॥ २३ ॥ स्वयंभुलिंगंसंपूज्यस्नात्वासिद्धिह्रदेनरः ॥ महालक्ष्मीश्वरपुरोनभूयोजन्मभाग्भवेत् ॥ २४ ॥ प्रयागतीर्थनिकषाप्रासादोवि
द्रुमप्रभः ॥ वाराहस्यमहानेषधरणीनाम्नएवहि ॥ २५ ॥

दिशीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥९ ॥११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ देविकायाःपुर्याइतिशेषः ॥ १३ ॥ महेश्वरक्षेत्रात्कैलासात् ॥ १४ ॥ उपोमापतेःसमीपे ॥१५॥ नकुलीत्यलत्रकुलीतिक्वचित् ॥ नकुली
श्वरस्यदक्षिणेभागइत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रयागतीर्थनिकषाप्रयागतीर्थसमीपे ॥ वाराहस्यसूकराकृतेः वाराणस्यामिति

क्वचित्पाठः ॥ २५ ॥ मंदरात्समागतंश्रुत्वेत्यन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ कर्णिकारप्रसूनरुक्द्रुमोत्पलपुष्पकांतिः ॥ २८ ॥२९॥ हेमकूटात्पर्वतात् ॥१३०॥३१॥३२॥ सयंत्राणिऔषधिप्रयुक्तनिक्षि
प्यमाणशिलाद्यस्त्रविशेषसहितानि ॥ कपाटविकटानिकपाटैर्विषमाणि ॥ सकपाटविटानिचेतिपाठेविटाःपाषाणगुडकाः ॥ ३३ ॥ कोटिकोटिभटानामपरिमितयोधानामाट्यमटनंयेषुतानि ॥
तथा ॥ भटाढ्यानीतिक्वचित् ॥ कांस्यरीतिकसीसकैःकांस्यानिचप्रसिद्धानिरीतिकाश्चआरकूटाः ॥ स्वार्थेकः ॥ पित्तलानीतियावत् ॥ यदाहामरः ॥ रीतिःस्त्रियामारकूटोनस्त्रियामिति ॥

विंध्यपर्वततःप्राप्तोदेवंश्रुत्वासमागतम् ॥ सगणंसर्षिदेवंचमंदराद्रत्नकंदरात् ॥ २६ ॥ काश्यांधरणिवाराहोद्रष्टव्यःसप्रयत्नतः ॥ आपत्समुद्रसंमग्नमुद्धरे
च्छरणागतम् ॥ २७ ॥ कर्णिकाराद्गणाध्यक्षःकर्णिकारप्रसूनरुक् ॥ समर्च्योयंगदाहस्तउपसर्गसहस्रहृत् ॥२८॥ तस्माद्धरणिवाराहात्प्रतीच्यांदिशिसं
स्थितम् ॥ पूजयित्वागणाध्यक्षंगाणपत्यपदंलभेत् ॥ २९ ॥ हेमकूटाद्विरूपाक्षंलिंगमत्राविरासह ॥ महेश्वरादवाच्यांचदृष्टंसंसारतारकम् ॥ १३० ॥
गंगाद्वाराद्धिमस्थेशंलिंगंहिमसमप्रभम् ॥ ब्रह्मनालात्प्रतीच्यांचद्रष्टव्यमिहसिद्धिदम् ॥ ३१ ॥ गणाधिपश्चकैलासाद्गणाअन्येमहाबलाः ॥ कैलासाद्रेः
समायाताःसप्तकोटिमिताःप्रभो ॥ ३२ ॥ दुर्गाणितैःकृतानीहसप्तस्वर्गसमानिच ॥ सद्वाराणिसयंत्राणिकपाटविकटानिच ॥३३॥ कोटिकोटिभटाढ्या
निसर्वर्द्धिसहितान्यपि ॥ सुवर्णरूप्यताम्रैश्चकांस्यरीतिकसीसकैः ॥ ३४ ॥ अयस्कांतेनकांतानिदृढान्यभ्रंलिहान्यपि ॥ ततःशैलंमहादुर्गंतैःकाशीप
रितःकृतम् ॥ ३५ ॥ परिखापिकृतानिम्नामत्स्योदर्याजलाविला ॥ मत्स्योदरीद्विधाजाताबहिरंतश्चरापुनः ॥ ३६ ॥ तच्चतीर्थंमहत्ख्यातंमिलितंगां
गवारिभिः ॥ यदासंहारमार्गेणगंगांभःप्रसरेदिह ॥ ३७ ॥ तदामत्स्योदरीतीर्थंलभ्यतेपुण्यगौरवात् ॥ सूर्याचंद्रमसोःपर्वतदाकोटिगुणंशतम् ॥ ३८ ॥
सर्वपर्वाणितत्रैवसर्वतीर्थानितत्रवै ॥ तत्रैवसर्वलिंगानिगंगामत्स्योदरीयतः ॥ ३९ ॥ मत्स्योदर्यांहियेस्नातायत्रकुत्रापिमानवाः ॥ कृतपिंडप्रदानास्ते
नमातुरुदरेशयाः ॥ १४० ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रंमत्स्याकारत्वमाप्नुयात् ॥ परितःस्वर्धुनीवारिसंसारिपरिवीक्ष्यते ॥ ४१ ॥ मत्स्योदर्यांकृतस्नानाये
नरास्तेनरोत्तमाः ॥ कृत्वापिबहुपापानिनेक्षंतेभास्करेःपुरीम् ॥४२॥ किंस्नात्वाबहुतीर्थेषुकिंतप्त्वादुष्करंतपः ॥ यदिमत्स्योदरीस्नाताकुतोगर्भभयंततः॥
॥ ४३ ॥ यत्रयत्रहिलिंगानिनृदेवर्षिकृतान्यपि ॥ तत्रमत्स्योदरींप्राप्यसुस्नातोमोक्षभाजनम् ॥४४॥ संतितीर्थान्यनेकानिभूर्भुवःस्वर्गतान्यपि ॥ नसमा
निपरंतानिकोट्यंशेनापिनिश्चितम् ॥ ४५ ॥ इत्थंतीर्थंकृतंतेनविभोकैलासवासिना ॥ गणाधिपेनसुमहत्सुमहोदारकर्मणा ॥ ४६ ॥

सीसकानिनागाः ॥ यदाहामरः ॥ नागसीसकयोगेष्टवप्राणीतितैः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ संहारमार्गेणप्रतिलोमवर्त्मनादक्षिणप्रवाहेणेत्यर्थः ॥ इहमत्स्योदर्याम् ॥ ३७ ॥ सूर्याचंद्रमसोः ॥
देवताद्वंद्वेचेतिदीर्घत्वम् ॥ एवंमित्रावरुणदक्षिणेइत्यादिष्वपि ॥ ३८ ॥ गंगयासहमत्स्योदरीगंगामत्स्योदरी ॥ यतोयदा ॥ ३९ ॥ यत्रकुत्रापियदाकदापीत्यर्थः ॥ १४० ॥ अविमुक्तमिति ॥
मत्स्याकारत्वमाप्नुयात् ॥ कदेत्याकांक्षायामाह ॥ परितइति ॥ संसारिसंसरणशीलम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ततस्तदा ॥ ४३ ॥ तत्रेत्यत्रवीप्साज्ञेया ॥४४॥४५॥ गणाधिपेनसप्तकोटिपेन ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ भूर्भुवःस्वर्महःपरेभूरादीनांलोकानामुपरि ॥ ४८ ॥ भोगवत्यापातालगंगया ॥ ४९ ॥ निरमायिनिर्मितः ॥ १५० ॥ हाटकमयंस्वर्णमयम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तारकात्तारालोकात् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ यावल्लिंगविलोकनंकरोतीतिशेषः ॥ तावत्सर्वपापेभ्योमुच्यते ॥ ५५ ॥ यस्माज्ज्ञानान्मुच्यतेतत्तारकंज्ञानंप्रांतेअंतकालेप्राप्नोति ॥ ५६ ॥ किरातात्तीर्थादितिशेषः ॥ देशाद्वा ॥ किंतत्किरातंतदाह ॥ किरातरूपइति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ पौलस्त्यराघवात्पौलस्त्योबिभीषणस्तेनस्थापितोराघवःपौलस्त्यराघवोरामचंद्रस्तस्मादिति ॥ १६० ॥ स्थलात्स्थल

भूर्भुवःसंज्ञकंलिंगंपर्वताद्गंधमादनात् ॥ स्वयमाविरभूदत्रतस्मात्प्राच्यांगणाधिपात् ॥ ४७ ॥ विलोक्यभूर्भुवंलिंगंभूर्भुवःस्वर्महःपरे ॥ निवसंतिजनाःपुण्याःसुचिरंदिव्यभोगिनः ॥ ४८ ॥ हाटकेशंमहालिंगंभोगवत्यासमायुतम् ॥ सप्तपातालतलतइहायातंस्वयंविभो ॥ ४९ ॥ शेषवासुकिमुख्यैश्चतत्प्रासादोमहानिह ॥ मणिमाणिक्यरत्नौघैर्निरमायिप्रयत्नतः ॥ १५० ॥ तल्लिंगंहाटकमयंरत्नमालाभिरर्चितम् ॥ ईशानेश्वरतःप्राच्यांपूजनीयंप्रयत्नतः ॥ ॥ ५१ ॥ भक्तितोऽभ्यर्च्यतल्लिंगंनरःसर्वसमृद्धिमान् ॥ भुक्त्वाभोगाननसंख्यातानंतेनिर्वाणमृच्छति ॥५२॥ आकाशात्तारकाल्लिंगंज्योतीरूपमिहागतम् ॥ ज्ञानवाप्याःपुरोभागेतल्लिंगंतारकेश्वरम् ॥ ५३ ॥ तारकंज्ञानमाप्येततल्लिंगस्यसमर्चनात् ॥ ज्ञानवाप्यांनरःस्नात्वातारकेशंविलोक्यच ॥ ५४ ॥ कृतसंध्यादिनियमःपरितर्प्यपितामहान् ॥ धृतमौनव्रतोधीमान्यावल्लिंगविलोकनम् ॥ ५५ ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्यःपुण्यंप्राप्नोतिशाश्वतम् ॥ प्रांतेचतारकंज्ञानंयस्माज्ज्ञानाद्विमुच्यते ॥ ५६ ॥ किराताच्चकिरातेशइहचाविर्बभूवह ॥ किरातरूपोभगवान्यत्रदेवोऽभवत्पुरा ॥ ५७ ॥ तत्किरातेश्वरंलिंगंभारभूतेश्वरादनु ॥ नमस्कृत्यनरोजातुनमातुरुदरेशयः ॥ ५८ ॥ लंकापुर्याःसमागच्छन्मरुकेश्वरसंज्ञकम् ॥ लिंगंयदर्चनात्पुंसांनभयंरक्षसांभवेत् ॥ ५९ ॥ नैर्ऋत्यांदिशितल्लिंगंनैर्ऋतेश्वरसंज्ञकम् ॥ पौलस्त्यराघवात्पश्चात्पूजितंसर्वदुष्टहृत् ॥ १६० ॥ पुण्यंजलप्रियंलिंगंजललिंगंस्थलादपि ॥ आयातंतच्चगङ्गायाजलमध्येव्यवस्थितम् ॥ ६१ ॥ तत्प्रासादोऽद्भुततरोमध्येगंगंनिरीक्ष्यते ॥ सर्वधातुमयःश्रेष्ठःसर्वरत्नमयःशुभः ॥ ६२ ॥ अद्यापिदृश्यतेकैश्चित्पुण्यसंभारगौरवात् ॥ श्रेष्ठंलिंगमिहायातंतीर्थात्कोटीश्वरादपि ॥ ६३ ॥ कोटिलिंगेक्षणेपुण्यंतल्लिंगस्यनिरीक्षणात् ॥ श्रेष्ठंज्येष्ठेश्वरात्पश्चाच्छ्रेष्ठसिद्धिप्रदायकम् ॥ ६४ ॥ वडवास्यात्समुद्भूतंलिंगमत्रानलेश्वरम् ॥ नलेश्वरपुरोभागेपूजितंसर्वसिद्धिदम् ॥ ६५ ॥ आगत्यविरजस्तीर्थाद्देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ लिंगेत्वनादिसंसिद्धेह्यवतस्थेत्रिविष्टपे ॥ ६६ ॥ पुण्येपिलिपिलातीर्थेसर्वेषांतारकप्रदे ॥ आविश्चक्रेस्वयंदेवओंकारोमरकंटकात् ॥ ६७ ॥

लिंगात् ॥ ६१ ॥ मध्येगंगंगंगायामध्ये ॥ ६२ ॥ कोटीश्वरात्स्थानादितिशेषः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ वडवास्याद्वडवानलास्यादित्यर्थः ॥ ६५ ॥ विरजस्तीर्थंजाजपुरस्थनाभिगयास्थंयत्रविरजाख्याचंडिकातस्मात् ॥ ६६ ॥ अमरकंटकात् ॥ मालवदेशांतर्गतरेवातीरस्थात् ॥ ६७ ॥

किंतत्स्वरूपंकदावाप्रादुर्बभूवतदाह ॥ तदाद्यंलिंगम् ॥ कथंभूतम् ॥ तारकक्षेत्रंतारकःप्रणवःसएवक्षेत्रमुपलब्धिस्थानंयस्यतत्तथा ॥ ६८ ॥ तदाकृतिप्रणवाकृति ॥ ततस्तदातदाकृती
तिक्वचित् ॥ यत्तदाद्यंप्रणवाद्यंतारकक्षेत्रमविमुक्तंतदाकृतिक्षेत्राकृतीतितदाव्याकर्तव्यम् ॥ ६९ ॥ आयतनानिस्थानानिआनिनायेत्यहमानीतवानित्यर्थः ॥ आगतानीतिक्वचित्पाठः सचपौ
नरुक्त्याद्धेयः ॥ तस्मिन्नित्यत्रवीप्साज्ञातव्या ॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ श्रद्धाप्रसाद्यशैलादिंश्रद्धयाप्रसाद्यःश्रद्धाप्रसाद्यःसचासौशैलादिश्चतम् ॥ मुदाप्रसाद्येतिक्व

तदाद्यंतारकक्षेत्रंयदागंगानचागता ॥ यदैवाविरभूत्काशीत्रैलोक्योद्धरणायवै ॥ ६८॥ तदाकृतिमहल्लिंगंस्वयमाविरभूत्ततः ॥ महिमानंनतस्यान्यःपरिवे
त्तिविभोर्ऋते ॥ ६९ ॥ एतान्यायतनानीशआनिनायमहांतिच ॥ शेषयित्वांशमात्रंचतस्मिन्क्षेत्रेनिजेनिजे ॥ १७० ॥ इहायातानिपुण्यानिसर्वभावे
ननान्यथा ॥ प्रासादाःसर्वतश्चैषांरम्याअभ्रंलिहाविभो ॥७१॥ बहुधातुमयाश्चित्राःसर्वरत्नसमुज्ज्वलाः ॥ येषांकलशमात्रस्यदर्शनान्मुक्तिराप्यते॥७२॥
श्रुत्वापिनामचैतेषांलिंगानांसुरसत्तम ॥ अपिजन्मसहस्रोत्थाःक्षीयंतेपापराशयः ॥ ७३ ॥ इदानींकोनिदेशोत्रमयानुष्ठेयईशितः ॥ प्रसादीक्रियतांसो
पिसिद्धोमंतव्यएवहि ॥ ७४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ श्रुत्वेतिनंदिनोवाक्यंदेवदेवेश्वरोहरः ॥ श्रद्धाप्रसाद्यशैलादिमिदंप्रोवाचकुंभज ॥ ७५ ॥ ॥
श्रीदेवदेवउवाच ॥ ॥ साधूकृतंत्वयानंदिन्सदानंदविधायक ॥ विधेहिमेनिदेशंचचंडीव्यापारयाधुना ॥७६॥ नवकोट्यस्तुचामुंडायायत्रनिवसंतिहि ॥
स्वदेवताभिःसहिताभूतवेतालभैरवैः ॥ ७७ ॥ ताःपुरीरक्षणार्थायसवाहनबलायुधाः ॥ प्रतिदुर्गंदुर्गरूपाःपरितःपरिवासय ॥ ७८ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
नंदिनंसंनिदेश्येतिमृडान्यासहितोमृडः ॥ ययौत्रैविष्टपंक्षेत्रंमुक्तिबीजप्ररोहणम् ॥ ७९ ॥ शिलादतनयोप्यैशींमूर्द्धन्याज्ञांविधायच ॥ आहूयसर्वतो
दुर्गाःप्रतिदुर्गंन्यवेशयत् ॥ १८० ॥ निशम्याध्यायमेतंचपुण्यायतनगर्भिणम् ॥ नरःस्वर्गापवर्गौचप्राप्नुयाच्छ्रद्धयाक्रमात् ॥ ८१ ॥ श्रुत्वाष्टषष्टिमेतां
वैमहायतनसंश्रयाम् ॥ नजातुप्रविशेन्मर्त्योजनन्याजाठरींदरीम् ॥ १८२ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडे
उत्तरार्धेऽष्टषष्ट्यायतनसमागमोनामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ कात्यायनेयकथयनंदिनाविश्वनंदिना ॥ यथाव्याप्ता
रितादेव्योदेवदेवनिदेशतः ॥ १ ॥ अविमुक्तस्यरक्षार्थंयत्रयादेवताःस्थिताः ॥ प्रसादंकुरुमेदेवताःसमाचक्ष्वतत्त्वतः ॥ २ ॥ इत्यगस्त्युदितंश्रुत्वामहा
देवतनूद्भवः ॥ कथयामासयायत्रस्थिताऽऽनंदवनेमुदा ॥ ३ ॥

चित्पाठस्तदास्पष्टएवार्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ऐशीमीशिसंबंधिनीम् ॥ १८० ॥ ८१ ॥ दरींकन्दराम् ॥ १८२ ॥ इतिश्रीरा० काशीखंडटीकायामेको
नसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ अध्यायेसप्ततितमेमहापापापहेनृणाम् ॥ देवतानामधिष्ठानंवर्ण्यतेतिसुखावहम् ॥ १ ॥ साधूकृतंत्वयानंदिन्नित्यादिनाविश्वेशेनचण्डीःपरिवासये
त्युक्तमतस्तासांपरिवसतिंश्रोतुंकार्तिकेयमभ्यर्थयाति ॥ कात्यायनेयेति ॥ कात्यायनीभवानीतस्याअपत्यंकात्यायनेयस्तत्संबोधनंतथा ॥ १ ॥ २ ॥ अगस्तिशब्दोप्यस्ति ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ समन्वितैःसहितैः ॥ ८ ॥ ९ ॥ वाराणस्यांविशालाक्षीति ॥ तदुक्तंमात्स्ये ॥ वाराणस्यांविशालाक्षीविमलापुरुषोत्तमे ॥ रुक्मिणीद्वारवत्यांतुराधावृन्दावनेवने
इति ॥ उपहारैर्बलिभिर्नैवेद्यैरित्यर्थः ॥ १० ॥ उल्लोचोवितानंचन्द्रातपइतियावत् ॥ दुकूलैःक्षौमैः ॥ ११ ॥ अप्यल्पमपीत्यत्रपूर्वापिशब्दस्यपूर्वेणसम्बन्धः ॥ १२ ॥ पीठंस्थानम् ॥ १३ ॥

स्कंदउवाच ॥ ॥ वाराणस्यांविशालाक्षीक्षेत्रस्यपरमेष्टदा ॥ विशालतीर्थंगंगायांकृत्वापृष्ठेव्यवस्थिता ॥ ४ ॥ स्नात्वाविशालतीर्थेवैविशालाक्षीं
प्रणम्यच ॥ विशालांलभतेलक्ष्मींपरत्रेहचशर्मदाम् ॥ ५ ॥ भाद्रकृष्णतृतीयायामुपोषणपरैर्नृभिः ॥ कृत्वाजागरणंरात्रौविशालाक्षीसमीपतः ॥ ६ ॥
प्रातर्भोज्याःप्रयत्नेनचतुर्दशकुमारिकाः ॥ अलंकृतायथाशक्त्यास्रगंबरविभूषणैः ॥७॥ विधायपारणंपश्चात्पुत्रभृत्यसमन्वितैः॥सम्यग्वाराणसीवासफलं
लभ्येतकुंभज ॥ ८ ॥ तस्यांतिथौमहायात्राकार्याक्षेत्रनिवासिभिः ॥ उपसर्गप्रशांत्यर्थंनिर्वाणकमलाप्तये ॥ ९ ॥ वाराणस्यांविशालाक्षीपूजनीयाप्रय
त्नतः ॥ धूपैर्दीपैःशुभैर्माल्यैरुपहारैर्मनोहरैः ॥१०॥ मणिमुक्ताद्यलंकारैर्विचित्रोल्लोचचामरैः ॥ शुभैरनुपभुक्तैश्चदुकूलैर्गंधवासितैः ॥ ११॥ मोक्षलक्ष्मी
समृद्ध्यर्थंयत्रकुत्रनिवासिभिः ॥ अप्यल्पमपियद्दत्तंविशालाक्ष्यैनरोत्तमैः ॥ १२ ॥ तदानंत्यायजायेतमुनेलोकद्वयेपिहि ॥ विशालाक्षीमहापीठेदत्तं
जप्तंहुतंस्तुतम् ॥ १३ ॥ मोक्षस्तस्यपरीपाकोनात्रकार्याविचारणा ॥ विशालाक्षीसमर्चातोरूपसंपत्तियुक्पतिः ॥ १४ ॥ प्राप्यतेत्रकुमारीभिर्गुणशी
लाद्यलंकृतः ॥ गुर्विणीभिःसुतनयोवंध्याभिर्गर्भसंभवः ॥ १५ ॥ असौभाग्यवतीभिश्चसौभाग्यंमहदाप्यते ॥ विधवाभिर्नवैधव्यंपुनर्जन्मांतरेक्वचित् ॥
॥ १६ ॥ सीमंतिनीभिःपुंभिर्वापरंनिर्वाणमिच्छुभिः ॥ श्रुतादृष्टार्चिताकाश्यांविशालाक्ष्यभिलाषदा ॥१७॥ ततोन्यल्ललितातीर्थंगंगाकेशवसन्निधौ ॥
तत्रास्तिललितादेवीक्षेत्ररक्षाकरीपरा ॥ १८ ॥ साचपूज्याप्रयत्नेनसर्वसंपत्समृद्धये ॥ ललितापूजकानांचजातुविघ्नोनजायते ॥ १९ ॥ इषेकृष्णद्विती
यायांललितांपरिपूज्यवै ॥ नारीवापुरुषोवापिलभतेवांछितंपदम् ॥ २० ॥ स्नात्वाचललितातीर्थेललितांप्रणिपत्यवै ॥ लभेत्सर्वत्रलालित्यंयद्वातद्वा
ऽनुलप्यच ॥ २१ ॥ मुनेविश्वभुजागौरीविशालाक्षीपुरःस्थिता ॥ संहरंतीमहाविघ्नंक्षेत्रभक्तिजुषांसदा ॥ २२ ॥ शारदंनवरात्रंचकार्यायात्राप्रयत्नतः ॥
देव्याविश्वभुजायावैसर्वकामसमृद्धये ॥ २३ ॥ योनविश्वभुजांदेवींवाराणस्यांनमेन्नरः ॥ कुतोमहोपसर्गेभ्यस्तस्यशांतिर्दुरात्मनः ॥ २४ ॥ यैस्तुविश्वभु
जादेवीवाराणस्यांस्तुतार्चिता ॥ नहितान्विघ्नसंघातोबाधतेसुकृतात्मनः ॥ २५ ॥ अन्यास्तिकाश्यांवाराहीक्रतुवाराहसन्निधौ ॥ तांप्रणम्यनरो
भक्त्याविपदब्धौनमज्जति ॥ २६ ॥

परीपाकःफलम् ॥ १४ ॥ अत्रकाश्याम् ॥ जगतीतिवा ॥ शीलमाचारः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इषेआश्विने ॥ २० ॥ लालित्यंसौभाग्यम् ॥ यद्वातद्वाअनुलप्यचयत्किंचि
त्स्तुत्वेत्यर्थः ॥ यत्रतत्रस्थितोपिचेतिक्वचित् ॥ २१ ॥ २२ ॥ शारदंशरत्सम्बन्धि ॥ सादरमितिक्वचित् ॥ नवरात्रंशुक्लप्रतिपदमारभ्यनवमीपर्यंतमित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

अरितर्जनीशत्रुभर्त्सनी ॥ २७ ॥ गजराजरथास्थितागजराजऐरावतःसएवरथस्तत्रास्थिता ॥ २८ ॥ बर्हियानगामयूररथगा ॥ प्रेक्षणीयाद्रष्टव्या ॥ अर्चनीयेतिकचित् ॥ २९ ॥ महेश्वरादित्यत्रमहेशाच्चेतिकचित् ॥ महावृषोमहाधर्मस्तत्समृद्धिदाअनेकगोवृषसमृद्धिदावा ॥ ३० ॥ समुद्यच्चक्ररम्यदोःसम्यगुच्चलत्सुदर्शनमनोहरहस्ता ॥ ३१ ॥ गलत्कमण्डलुजलचुलकाताडिताहिताक्षरत्कुंडीवारिगंडूषपातितविपक्षा ॥ ३२ ॥ निजतत्त्वंब्रह्मात्मतत्त्वम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भ्राम्यच्चक्रोच्चतर्जनींभ्राम्यच्चक्रंयस्याउच्चंतर्जनंदुष्टान्प्रतियस्याः साचसाच भ्राम्यच्चक्रेणउच्चातर्जनीतर्जन्याख्या

शिवदूतीतुतत्रैवद्रष्टव्याऽऽपद्विनाशिनी ॥ आनंदवनरक्षार्थमुद्यच्छूलारितर्जनी ॥ २७ ॥ वज्रहस्तातथाचैंद्रीगजराजरथास्थिता ॥ इंद्रेशाद्दक्षिणेभागेऽर्चितासंपत्करीसदा ॥ २८ ॥ स्कंदेश्वरसमीपेतुकौमारीबर्हियानगा ॥ प्रेक्षणीयाप्रयत्नेनमहाफलसमृद्धये ॥ २९ ॥ महेश्वराद्दक्षिणतोदेवीमाहेश्वरीनरैः ॥ वृषयानवतीपूज्यामहावृषसमृद्धिदा ॥ ३० ॥ निर्वाणनरसिंहस्यसमीपेमोक्षकांक्षिभिः ॥ नारसिंहीसमर्च्याचसमुद्यच्चक्ररम्यदोः ॥ ३१ ॥ हंसयानवतीब्राह्मीब्रह्मेशात्पश्चिमेस्थिता ॥ गलत्कमंडलुजलचुलकाताडिताहिता ॥ ३२ ॥ ब्रह्मविद्याप्रबोधार्थंकाश्यांपूज्यादिनेदिने ॥ ब्राह्मणैर्यतिभिर्नित्यंनिजतत्त्वावबोधिभिः ॥ ३३ ॥ शार्ङ्गचापविनिर्मुक्तमहेषुभिरितस्ततः ॥ उत्सादयंतीप्रत्यूहान्काश्यांनारायणींश्रयेत् ॥ ३४ ॥ प्रतीच्यांगोपिगोविंदाद्भ्राम्यच्चक्रोच्चतर्जनीम् ॥ नारायणींयःप्रणमेत्तस्यकाश्यांमहोदयः ॥३५॥ ततोगौरींविरूपाक्षींदेवयान्याउदग्दिशि ॥ पूजयित्वानरोभक्त्यावांछितांलभतेश्रियम् ॥ ३६ ॥ शैलेश्वरीसमभ्यर्च्यशैलेश्वरसमीपगा ॥ तर्जयंतीचतर्जन्यासंसर्गमुपसर्गजम् ॥ ३७ ॥ चित्रकूपेनरःस्नात्वाविचित्रफलदेनृणाम् ॥ चित्रगुप्तेश्वरंवीक्ष्यचित्रघंटांप्रपूज्यच ॥ ३८ ॥ बहुपातकयुक्तोपित्यक्तधर्मपथोपिवा ॥ नचित्रगुप्तलेख्यःस्याच्चित्रघंटार्चकोनरः ॥ ३९ ॥ योषिद्वापुरुषोवापिचित्रघंटांनयोर्चयेत् ॥ काश्यांविघ्नसहस्राणितंसेवंतेपदेपदे ॥४०॥ चैत्रशुक्लतृतीयायांकार्यायात्राप्रयत्नतः ॥ महामहोत्सवःकार्योनिशिजागरणंतथा ॥ ४१ ॥ महापूजोपकरणैश्चित्रघंटांसमर्च्यच ॥ शृणोतिनांतकस्येहघंटांमहिषकंठगाम् ॥ ४२ ॥ चित्रांगदेश्वरप्राच्यांचित्रग्रीवांप्रणम्यच ॥ नजातुजंतुर्वीक्षेतविचित्रांयमयातनाम् ॥ ४३ ॥ भद्रकालींनरोदृष्ट्वानाभद्रंपश्यतिक्कचित् ॥ भद्रनागस्यपुरतोभद्रवाप्यांकृतोदकः ॥ ४४ ॥ हरसिद्धिंप्रयत्नेनपूजयित्वानरोत्तमः ॥ महासिद्धिमवाप्नोतिप्राच्यांसिद्धिविनायकात् ॥ ४५ ॥ विधिंसंपूज्यविधिवद्विविधैरुपहारकैः ॥ विविधांलभतेसिद्धिंविधीश्वरसमीपगाम् ॥ ४६ ॥ प्रयागतीर्थेसुस्नातोजनोनिगडभंजनीम् ॥ सभाजयित्वानोजातुनिगडैःपरिबाध्यते ॥ ४७ ॥ भौमवारेसदापूज्यादेवीनिगडभंजनी ॥ कृत्वैकभुक्तंभक्त्यात्रबंदीमोक्षणकाम्यया ॥ ४८ ॥

अंगुलिर्यस्याःसातर्थेतिवा ॥ ३५ ॥ देवयानीकाव्यसुता ॥ ३६ ॥ संसर्गदोषम् ॥ उपसर्गजम्उत्पातजम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ लेख्योलेखनाविषयः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ निगडोलोहश्रृंखलम् ॥ सभाजयित्वापूजयित्वा ॥ ४७ ॥ एकभुक्तमेकभोजनम् ॥ एकभक्तमितिपाठेएकान्नमित्यर्थः ॥ बंदीबद्धस्तस्यमोक्षणकाम्यया ॥ यद्वा बंदीतितस्या

नाम ॥ अतएववक्ष्यतिबंदीपदजुषामिति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ काशीसंदेहहारिणी संदेहःसंशयःकाशीमरणेनमुक्तिर्भवतिनवेत्यादिरूपः ॥ संदंशेतिपाठेसंदंशइवसंदंशोविघ्नस्तद्धारिणी ॥ ५१ ॥ घनटंककरामुद्गरटंकहस्ता ॥ टंकंटाकीतिप्रसिद्धम् ॥ तीर्थराजःप्रयागः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ दक्षिणेवामेहस्तेइतिशेषः ॥ अभयदाभितिच्छेदः ॥ ५५ ॥ सिद्धलक्ष्मीत्यत्रसिद्धिलक्ष्मीति

संसारबंधविच्छित्तिमपियच्छतिसार्चिता ॥ गणनाशृंखलादीनांकाचतस्याःसमर्चनात् ॥४९॥ दूरस्थोपिहियोबंधुःसोपिक्षिप्रंसमेष्यति ॥ बंदीपदजुषांपुंसांश्रद्धयानात्रसंशयः ॥ ५० ॥ किंचिन्नियममालंब्ययदिसापरिषेविता ॥ कामान्पूरयतिक्षिप्रंकाशीसंदेहहारिणी ॥ ५१ ॥ घनटंककरादेवीभक्तबंधनभेदिनी ॥ कंकंनपूरयेत्कामंतीर्थराजसमीपगा ॥ ५२ ॥ देवीपशुपतेःपश्चादमृतेश्वरसन्निधौ ॥ स्नात्वाचैवामृतेकूपेनमनीयाप्रयत्नतः ॥ ५३ ॥ पूजयित्वानरोभक्त्यादेवताममृतेश्वरीम् ॥ अमृतत्वंभजेदेवतत्पादांबुजसेवनात् ॥ ५४ ॥ धारयंतींमहामायाममृतस्यकमंडलुम् ॥ दक्षिणेऽभयदांवामेध्यात्वाकोनाऽमृतत्वभाक् ॥५५॥ सिद्धलक्ष्मीजगद्धात्रीप्रतीच्याममृतेश्वरात् ॥ प्रपितामहलिंगस्यपुरतःसिद्धिदार्चिता ॥५६॥ प्रासादंसिद्धलक्ष्म्याश्चविलोक्यकमलाकृतिम् ॥ लक्ष्मीविलाससंज्ञंचकोनलक्ष्मींसमाप्नुयात् ॥५७॥ ततःकुब्जाजगन्मातानलकूबरलिंगतः ॥ पूजनीयापुरोभागेप्रपितामहपश्चिमे ॥ ५८ ॥ उपसर्गानशेषांश्चकुब्जाहरतिपूजिता ॥ तस्मात्कुब्जाप्रयत्नेनपूज्याकाश्यांशुभार्थिभिः ॥ ५९ ॥ कुब्जांबरेश्वरंलिंगंनलकूबरपश्चिमे ॥ त्रिलोकसुंदरीगौरीतत्राच्यर्भीष्टदायिनी ॥ ६० ॥ त्रिलोकसुंदरीसिद्धिंदद्यात्त्रैलोक्यसुंदरीम् ॥ वैधव्यंनाप्यतेक्कापितस्यादेव्याःसमर्चनात् ॥ ६१ ॥ दीप्तानाममहाशक्तिःसांबादित्यसमीपगा ॥ देदीप्यमानलक्ष्मीकाजायंतेतत्समर्चनात् ॥ ६२ ॥ श्रीकंठसन्निधौदेवीमहालक्ष्मीर्जगज्जनिः ॥ स्नात्वाश्रीकुंडतीर्थेतुसमर्च्याजगदंबिका ॥ ६३ ॥ पितॄन्संतर्प्यविधिवत्तीर्थेश्रीकुंडसंज्ञिते ॥ दत्त्वादानानिविधिवन्नलक्ष्म्यापरिमुच्यते ॥ ६४ ॥ लक्ष्मीक्षेत्रंमहापीठंसाधकस्यैवसिद्धिदम् ॥ साधकस्तत्रमंत्रांश्चनरःसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ६५ ॥ संतिपीठान्यनेकानिकाश्यांसिद्धिकराण्यपि ॥ महालक्ष्मीपीठसमंनान्यल्लक्ष्मीकरंपरम् ॥ ६६ ॥ महालक्ष्म्यष्टमींप्राप्यतत्रयात्राकृतांनृणाम् ॥ संपूजितेहविधिवत्पद्मासद्मनमुंचति ॥ ६७ ॥ उत्तरेतुमहालक्ष्म्याहयकंठीकुठारधृक् ॥ काशीविघ्नमहावृक्षांश्छिनत्तिप्रतिवासरम् ॥ ६८ ॥ कौर्मीशक्तिर्महालक्ष्मींदक्षिणेपाशपाणिका ॥ बध्नातिविघ्नसंघातंक्षेत्रस्यास्यप्रतिक्षणम् ॥ ६९ ॥

क्वचित् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ उपसर्गानुत्पातान् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ देदीप्यमानलक्ष्मीकाअतिशयप्रकाशमानकान्तयः ॥ ६२ ॥६३॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७॥ ६८॥६९॥

॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ पल्लवान्पत्राणिक्षुद्रशाखावा ॥ ७४ ॥ महाष्टम्यामाश्विनशुक्लायाम् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ विघ्नसंहतिंविघ्नसमूहम् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ आका
शोष्ठीमाकाशोर्ध्वोष्ठीमित्यर्थः ॥ धराधरांपृथ्व्यधरोष्ठामित्यर्थः ॥ ८० ॥ कर्त्रींछुरिका ॥ स्नायुनद्धांस्नाय्वावसायामांसप्रभवधातुविशेषेणेतियावत् ॥ नद्धांवद्धाम् ॥ दुष्टानांमांसादिभक्षणेनतेनव्या

सापूजितास्तुतामर्त्यैःक्षेत्रसिद्धिंप्रयच्छति ॥ वायव्यांचशिखीचंडीक्षेत्ररक्षाकरीपरा ॥ ७० ॥ खादंतीविघ्नसंघातंशिखीशब्दंकरोतिच ॥ तस्याःसंदर्श
नात्पुंसांनश्यंतिव्याधयोखिलाः ॥ ७१ ॥ भीमचंड्युत्तरद्वारंसदारक्षेदतंद्रिता ॥ भीमेश्वरस्यपुरतःपाशमुद्गरधारिणीम् ॥ ७२ ॥ भीमचंडींनरोदृष्ट्वाभी
मकुंडेकृतोदकः ॥ भीमाकृतीन्नैवपश्येद्याम्यान्दूतान्कचित्कृती ॥७३॥ छागवक्रेश्वरीदेवीदक्षिणेवृषभध्वजात् ॥ अहर्निशंभक्षयतिविघ्नौघतरुपल्लवान्॥
॥ ७४ ॥ तस्यादेव्याःप्रसादेनकाशीवासःप्रलभ्यते ॥ अतश्छागेश्वरींदेवींमहाष्टम्यांप्रपूजयेत् ॥७५॥ तालजंघेश्वरीदेवीतालवृक्षकृतायुधा ॥ उत्साद्य
तिविघ्नौघानानंदवनमध्यगान् ॥ ७६ ॥ संगमेश्वरलिंगस्यदक्षिणेविकटाननाम् ॥ तालजंघेश्वरींनत्वानविघ्नैरभिभूयते ॥७७॥ उद्दालकेश्वराल्लिंगात्तीर्थे
उद्दालकाभिधे ॥ याम्यांचयमदंष्ट्राख्याचर्वयेद्विघ्नसंहतिम् ॥ ७८ ॥ प्रणतायमदंष्ट्रायैस्तीर्थेचोद्दालकाभिधे ॥ कृत्वापिपापसंघातंनयमाद्बिभ्यतीहते ॥
॥ ७९ ॥ दारुकेश्वरतीर्थेतुदारुकेशसमीपतः ॥ पातालतालुवदनामाकाशोष्ठींधराधराम् ॥ ८० ॥ कपालकर्त्रींहस्तांचब्रह्मांडकवलप्रियाम् ॥ शुष्कोदरीं
स्नायुबद्धांचर्ममुंडेतिविश्रुताम् ॥ ८१ ॥ क्षेत्रस्यपूर्वदिग्भागंरक्षंतींविघ्नसंघतः ॥ लसत्सहस्रदोर्दंडांज्वलत्केकरवीक्षणाम् ॥ ८२ ॥ पारावारप्रसृमरहस्त
न्यस्तारिमोदकाम् ॥ द्वीपिकृत्तिपरीधानांकटुकाट्टाट्टहासिनीम् ॥ ८३ ॥ मृणालनालवत्तीव्रंचर्वंतीमस्थिपापिनः ॥ शूलाग्रप्रोतदुर्वृत्तक्षेत्रद्रोहिकले
वराम् ॥ ८४ ॥ कपालमालाभरणांमहाभीषणरूपिणीम् ॥ चर्ममुंडांनरोनत्वाक्षेत्रविघ्नैर्नबाध्यते ॥ ८५ ॥ यथैवचर्ममुंडैषामहारुंडापितादृशी ॥ एतावा
नेवभेदोस्यारुंडस्रग्भूषणात्त्वियम् ॥ ८६ ॥ क्षेत्ररक्षांप्रकुरुतउभेदेव्यौमहाबले ॥ हसंत्यौकरतालीभिरन्योन्यंदोःप्रसारणात् ॥८७॥ हयग्रीवेश्वरेतीर्थेलो
लार्कादुत्तरेसदा ॥ महारुंडाप्रचंडास्यातिष्ठतेभक्तविघ्नहृत् ॥८८॥ चर्ममुंडामहारुंडाकथितेयेतुदेवते ॥ तयोरंतरतस्तिष्ठेच्चामुंडामुंडरूपिणी ॥ ८९ ॥

प्तामित्यर्थः ॥ ८१ ॥ लसंतःसहस्रमपरिमितादोर्दंडायस्यास्ताम् ॥ ज्वलंतिकेकराणितिर्यग्गतानिवीक्षणानिनेत्राणियस्यास्ताम् ॥ ऐकपद्यपाठेकर्मधारयः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥
मुंडस्रग्भूषणाकबन्धमालाभरणा ॥ यदाहामरः ॥ कबंधोरुंडमस्त्रियाम् ॥८६॥ दोःप्रसरणाद्धस्तप्रसरणात् ॥८७॥८८॥ मुंडैःकृत्वारूपंवर्ततेयस्याःसामुंडरूपिणी ॥ चंडरूपिणीतिक्वचित् ॥८९॥

---

१ ईकारत्वमार्षम् इकारस्यप्रश्लेषोवेति ।

॥ ९० ॥ अमूरिमाः ॥ नैःश्रेयसींकैवल्याख्याम् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ अथैकसप्ततितमेऽध्यायेऽत्यन्तमनोरमे ॥ दुर्गनाम्नोऽसुरेंद्रस्यवर्ण्यतेतिपराक्रमः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेदुर्गादेवीव्यवस्थितेत्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ कथंदुर्गेतीति ॥ १ ॥ २ ॥ यश्चे
त्यत्रयतइतिपाठेप्रथमांतात्तसिल ॥ ३ ॥ स्वसात्कृताआत्माधीनाःकृताः ॥ स्वभुजसारतःस्वीयहस्तबलेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्वयमीशानेत्यत्रतथानिर्ऋतीतिक्वचित् ॥ तपांस्यतीत्यत्रतपांस्यपीतिक्व

एतास्तिस्रःप्रयत्नेनपूज्याःक्षेत्रनिवासिभिः ॥ धनधान्यप्रदाश्चैताःपुत्रपौत्रप्रदाइमाः ॥ ९० ॥ उपसर्गानमूर्घ्नंतिदद्युर्नैःश्रेयसींश्रियम् ॥ स्मृताद्दृष्टानताः
स्पृष्टाःपूजिताःश्रद्धयानरैः ॥ ९१ ॥ महारुंडाप्रतीच्यांचदेवीस्वप्नेश्वरीशुभा ॥ भविष्यंकथयेत्स्वप्नेभक्तस्याग्रेशुभाशुभम् ॥ ९२ ॥ तत्रस्वप्नेश्वरंलिंगं
देवींस्वप्नेश्वरींतथा ॥ स्नात्वासिसंगमेपुण्येयस्मिन्कस्मिंस्तिथावपि ॥ ९३ ॥ उपोषणपरोधीमान्नारीवापुरुषोपिवा ॥ संपूज्यस्थंडिलशयःस्वप्नेभावि
विलोकयेत् ॥९४॥ अद्यापिप्रत्ययस्तत्रकार्यएषविजानता ॥ भूतंभाविभवत्सर्वंवदेत्स्वप्नेश्वरीनिशि ॥९५॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यांनवम्यांनिशिवादिवा॥
प्रयत्नतःसमर्च्यासाकाश्यांज्ञानार्थिभिर्नरैः ॥ ९६ ॥ स्वप्नेश्वर्याश्चवारुण्यांदुर्गादेवीव्यवस्थिता ॥ क्षेत्रस्यदक्षिणंभागंसासदैवाभिरक्षति ॥ ९७ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेदेवताधिष्ठानंनामसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥
कथंदुर्गेतिवैनामदेव्याजातमुमासुत ॥ कथंचकाश्यांसासेव्यासमाचक्ष्वेतिमामिह ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कथयामिमहाबुद्धेयथाकलशसंभव ॥
दुर्गानामाभवद्देव्यायथासेव्याचसाधकैः ॥ २ ॥ दुर्गोनाममहादैत्योरुरुदैत्यांगजोभवत् ॥ यश्चतप्त्वातपस्तीव्रंपुंभ्योजेयत्वमाप्तवान् ॥ ३ ॥ ततस्तेना
खिलालोकाभूर्भुवःस्वर्मुखाअपि ॥ स्वसात्कृताविनिर्जित्यरणेस्वभुजसारतः ॥ ४ ॥ स्वयमिंद्रःस्वयंवायुःस्वयंचंद्रःस्वयंयमः ॥ स्वयमग्निःस्वयंपाशी
धनदोभूत्स्वयंबली ॥ ५ ॥ स्वयमीशानरुद्रार्कवसूनांपदमाददे ॥ तत्साध्वसाद्विमुक्तानितपांस्यतितपस्विभिः ॥ ६ ॥ नवेदाध्ययनंचक्रुर्ब्राह्मणास्तद्भया
र्दिताः ॥ यज्ञवाटाविनिर्ध्वस्तास्तद्भटैरतिदुःसहैः ॥ ७ ॥ विध्वस्ताबहुशःसाध्व्यस्तैरमार्गकृतास्पदैः ॥ प्रसभंचपरस्वानिअपहृत्यदुरासदाः ॥ ८ ॥
अभोक्षिषुर्दुराचाराःक्रूरकर्मपरिग्रहाः ॥ नद्योविमार्गगाआसञ्ज्वलंतिनतथाग्नयः॥९॥ ज्योतींषिनप्रदीप्यंतितद्भयाकुलितान्यहो ॥ दिग्वधूवसनान्यास
न्विच्छायानिसमंततः ॥ १० ॥ धर्मक्रियाविलुप्ताश्चप्रवृत्ताःसुकृतेतराः ॥ तएवजलदीभूयववृषुर्निजलीलया ॥ ११ ॥

चित् ॥ ६ ॥ यज्ञवाटायज्ञस्थानानि ॥ ७ ॥ अमार्गकृतास्पदैःपाषंडमार्गकृताश्रयैः ॥ अमार्गकृतादैरैरितिक्वचित् ॥ प्रसभंबलात्कारेण ॥ दुरासदादुर्गम्याः ॥८॥ अभोक्षिषुर्बुभुजुः ॥ अरक्षिषुरि
तिवापाठः ॥ क्रूरकर्माणःपरिग्रहाभृत्याद्याःक्रूरकर्मणांवापरिग्रहोयेषांतेतथा ॥ ९ ॥ वसनानिवस्त्राणि ॥ वदनानीतिक्वचित् ॥ विच्छायानिविगतकांतीनि ॥ १० ॥ सुकृतेतराअधमाः ॥ ११ ॥

अनुप्ताऽवापितापि ॥ अवकेशिनोवंध्याअफलाअपि ॥ यदाहामरः ॥ वंध्योऽफलोवकेशीचेति ॥ १२ ॥ १३ ॥ विपज्जुषोविपत्सेविनः ॥ १४ ॥ ननुकुलीनत्वात्सदाचारत्वाच्चमहांतस्तावद्देवाअतः किमितितान्गृहागतान्भयपीडिताअपिसूनृतयापिवाचानपूजितवंतस्तत्राह ॥ नकौलीन्यमिति ॥ किंतर्हिमहत्त्वायकल्पतेतदाह ॥ एकमिति ॥ पदंस्थानंस्वीयमैश्वर्यमित्यर्थः ॥ श्रेयःश्रेयोहेतुर्महत्त्वकारणमित्यर्थः ॥ लाघवंलघुत्त्वममहत्त्वकारणमित्यर्थः ॥ १५ ॥ तस्माद्विपद्यपिआपत्कालेपियेदैन्यप्रेरिताधनैर्मलिनचित्तानामंगणंप्रांगणंकचित्कदाचिदपियेनालभंतेनप्राप्नुवंतितेधन्याइति ॥ १६ ॥ तर्हिमरणमेवप्राप्तंतत्राह ॥ पंचत्वमेवेति ॥ १७ ॥ किंचतएवेति ॥ १८ ॥ किंचसंपद्विपदुद्गमयोःकादाचित्कत्वात्तदुभयंलब्ध्वास्थिरतांनत्यजेदित्याह ॥ कदाचिदिति ॥ १९ ॥ तत्रदृष्टान्तमाह ॥

सस्यानितद्भयात्सूतेत्वनुप्तापिवसुंधरा ॥ सदैवफलिनोजातास्तरवोप्यवकेशिनः ॥१२॥ बंदीकृताःसुरर्षीणांपत्न्यस्तेनातिदर्पिणा ॥ दिवौकसःकृतास्तेनसमस्ताःकाननौकसः ॥ १३ ॥ मर्त्याअमर्त्यान्स्वगृहंप्राप्तानपिभयार्दिताः ॥ अपिसंभाषमात्रेणनार्चयंतिविपज्जुषः ॥ १४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ नकौलीन्यंनसद्वृत्तंमहत्त्वायप्रकल्पते ॥ एकमेवपदंश्रेयःपदभ्रंशोहिलाघवम् ॥ १५ ॥ विपद्यपिहितेधन्यानयेदैन्यप्रणोदिताः ॥ धनैर्मलिनचित्तानामालभंतेंगणंकचित् ॥ १६ ॥ पंचत्वमेववाहिवरंलोकेलाघववर्जितम् ॥ नामरत्वमपिश्रेयोलाघवेनसमन्वितम् ॥ १७ ॥ तएवलोकेजीवंतिपुण्यभाजस्तएववै ॥ विपद्यपिनगांभीर्यंयच्चेतोब्धिःपरित्यजेत् ॥ १८ ॥ कदाचित्संपदुदयःकदाचिद्विपदुद्गमः ॥ दैवाद्द्वयमपिप्राप्यधीरोधैर्यंनहापयेत् ॥ १९ ॥ उदयानुदयौप्राज्ञैर्द्रष्टव्यौपुष्पवंतयोः ॥ सदैकरूपताऽत्याज्याहर्षाहर्षौततोऽध्रुवौ ॥ २० ॥ यस्त्वापदंसमासाद्यदैन्यग्रस्तोविपद्यते ॥ तस्यलोकद्वयंनष्टंतस्माद्दैन्यंविवर्जयेत् ॥ २१ ॥ आपद्यपिहियेधीराइहलोकेपरत्रच ॥ नतान्पुनःस्पृशेदापत्तद्धैर्येणावधीरिता ॥ २२ ॥ भ्रष्टराज्याश्चविबुधामहेशंशरणंगताः ॥ सर्वज्ञेनततोदेवीप्रेरिताऽसुरमर्दने ॥२३॥ माहेश्वरींसमासाद्यभवान्याज्ञांप्रहृष्टवत् ॥ अमर्त्यायाऽभयंदत्त्वासमरायोपचक्रमे ॥२४॥ कालरात्रींसमाहूयकांत्यात्रैलोक्यसुंदरीम् ॥ प्रेषयामासरुद्राणीतमाह्वातुंसुरद्रुहम् ॥ २५ ॥ कालरात्रीसमासाद्यतंदैत्यंदुष्टचेष्टितम् ॥ उवाचदैत्याधिपतेत्यजत्रैलोक्यसंपदम् ॥ २६ ॥ त्रिलोकींलभतामिंद्रस्त्वंतुयाहिरसातलम् ॥ प्रवर्ततांक्रियाःसर्वावेदोक्तावेदवादिनाम् ॥ २७ ॥ अथचेद्बलेशोऽस्तितदायाहिसमाजये ॥ अथवाजीविताकांक्षीतदिंद्रंशरणंव्रज ॥ २८ ॥

उदयानुदयाविति ॥ पुष्पवंतयोश्चन्द्रसूर्ययोः ॥ अतस्तयोरिवएकरूपताऽत्याज्यानत्याज्या ॥ ततोहर्षाहर्षौअध्रुवौनिष्फलावित्यर्थः ॥ २० ॥ आपदिदैन्यान्मरणेदोषमाह ॥ यस्त्विति ॥ उपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ २१ ॥ किंच आपदीति ॥ तद्धैर्येणेत्यत्रतच्छब्दोधीरविषयः ॥ अवधीरितात्यक्तादूरीकृतेत्यर्थः ॥ २२ ॥ प्रासंगिकंपरिसमाप्यप्रकृतमनुवर्णयति ॥ भ्रष्टराज्याइति ॥ सर्वज्ञेनपुरुषेभ्योऽवध्योयमितिजानतेत्यर्थः ॥ २३ ॥ माहेश्वरीमाज्ञामित्यन्वयः ॥ अमर्त्यायदेवाय ॥ जातावेकवचनम् ॥ अमर्त्येभ्यइतिक्वचित्पाठः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ समाजयेसम्य

ग्युद्धाय ॥ रणायवाइतिक्वचित् ॥ २८ ॥ रूपयेत्यत्रपूरयेतिक्वचित् ॥ तदुपेक्षयातस्यावचसउपेक्षया ॥ मृत्युस्तेतत्पदाब्जजेतिपाठेऽहंविशेषणम् ॥ मृत्युर्मृत्युहेतुरित्यर्थः ॥ तुइतिपाठेतेइत्य
र्थात् ॥ २९ ॥ जीवग्राहंजीवनग्रहणंयथाभवतितथाव्रजविश्वेश्वर्याःशरणापन्नोभवेत्यर्थः ॥ हितमित्यस्यविशेषणंवा ॥ ३० ॥ महाकाल्याःकालरात्र्याः ॥३१॥ गौरवैर्महत्त्वैः ॥ वल्लीलता ॥ ३२ ॥
गृहंगृहेगृहिणीतिवा ॥ शुभोदयात्पुण्योत्कर्षात् ॥ शुभोदयेतिक्वचित् ॥ ३३ ॥ गौरवात् गौरवंगुरुत्वंतस्मादित्यर्थः ॥ यद्वा गौरवमत्तीतिगौरवात् ॥ प्रथमांतंयदित्यस्यविशेषणम् ॥ भाग्यस्यगौ
रवाधीनत्वमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ सतीअलंकृतिर्यस्यास्तया ॥ ३५ ॥ महामतेरुदारचित्तस्य ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिएवंदैत्येंद्रेब्रुवतिसौविदल्लकाःकंचुकिनोंऽतःपुररक्षकाइत्यर्थः ॥ यदाहामरः ॥ सौवि

इतिवक्तुंमहादेव्यामहामंगलरूपया ॥ त्वदंतिकेप्रेषिताहंमृत्युस्तेतदुपेक्षया ॥२९॥ अतोयदुचितंकर्तुंतद्विधेहिमहासुर ॥ परंहितंचेच्छृणुयाज्जीवग्राहंततो
व्रज ॥ ३० ॥ इत्याकर्ण्यवचोदेव्यामहाकाल्याःसदैत्यराट् ॥ प्रजज्वालतदाक्रोधाद्गृह्यतांगृह्यतामियम् ॥ ३१ ॥ त्रैलोक्यमोहिनीह्येषाप्राप्तामद्भाग्यगौ
रवैः ॥ त्रैलोक्यराज्यसंपत्तिवल्ल्याःफलमिदंमहत् ॥ ३२ ॥ एतदर्थंहिदेवर्षिनृपाबंदीकृतामया ॥ अनायासेनमेप्राप्तागृहमेषाशुभोदयात् ॥ ३३ ॥
अवश्यंयस्ययोग्यंयत्तत्तस्येहोपतिष्ठते ॥ अरण्येवागृहेवापियतोभाग्यस्यगौरवात् ॥ ३४ ॥ अंतःपुरचराएतांनयंत्वंतःपुरंमहत् ॥ अनयासदलं
कृत्याममराष्ट्रमलंकृतम् ॥ ३५ ॥ अहोमहोदयश्चाद्यजातोममममहामतेः ॥ केवलंनममैकस्यसर्वदैत्यान्वयस्यच ॥ ३६ ॥ नृत्यंतुपितरश्चाद्यमोदंतांबां
धवाःसुखम् ॥ मृत्युःकालोंऽतकोदेवाःप्राप्नुवंत्वद्यमेभयम् ॥ ३७ ॥ इतियावत्समायातास्तांनेतुंसौविदल्लकाः ॥ तावत्तयाकालरात्र्याप्रत्युक्तोदैत्यपुंगवः ॥
॥ ३८ ॥ ॥ कालरात्र्युवाच ॥ ॥ दैत्यराजमहाप्राज्ञनैतद्युक्तंभवादृशाम् ॥ वयंदूत्यःपरवशाराजनीतिविदुत्तम ॥ ३९ ॥ अल्पोपिदूतसंबाधांनवि
दध्यात्कदाचन ॥ किंपुनर्येभवादृक्षामहांतोबलिनोऽधिपाः ॥ ४० ॥ दूतीषुकोनुरागोयंमहाराजालिपकास्विह ॥ अनायासेनचवयमायास्यामस्तदाग
मात् ॥ ४१ ॥ विजित्यसमरेतांतुस्वामिनींममदैत्यप ॥ मादृशीनांसहस्राणिपरिभुंक्ष्वयथेच्छया ॥४२॥ अद्यैवतेमहासौख्यंभावितस्याविलोकनात्॥
बांधवानांसुखंतेद्यभवितासहपूर्वजैः ॥ ४३ ॥ संपत्स्यंतेऽद्यतेकामाःसर्वेयेचिरचिंतिताः ॥ अबलासाचमुग्धाचतस्यास्त्रातानकश्चन ॥ ४४ ॥ सर्व
रूपमयीचैवतांभवान्द्रष्टुमर्हति ॥ अहंहिदर्शयिष्यामियत्रसाऽस्तिजगत्खनिः ॥ ४५ ॥ धृतायामपिचैकस्यांकस्तेकामोभविष्यति ॥ अहंतेसन्निधिंनै
वत्यक्ष्याम्यद्यदिनावधि ॥ ४६ ॥ ततोनिवारयैतान्मामादित्सून्सौविदल्लकान् ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्याःसकामक्रोधमोहितः ॥ ४७ ॥

दल्लाःकंचुकिनःस्थापत्याःसौविदाश्चतेइति ॥ स्वार्थेकः ॥ पुंगवःश्रेष्ठः ॥३८॥ दूत्यःसंचारिकाः॥यदाहामरः ॥ दूतीसंचारिकेसमेइति ॥ यद्वादूत्या दूत्यकर्मकर्त्र्यः ॥ राजनीतिविदुत्तमराजनीतिविदां
मध्येश्रेष्ठ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अल्पोपिजनः ॥ भवादृक्षाभवत्सदृशाः ॥ तदागमात्महादेव्यागमात् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अबलाबलहीनास्त्रीतियावत् ॥ वस्तुतस्त्वस्यविष्णोरिवबलंयस्याः ॥
नविद्यतेबलंयस्याःसर्वातिशयबलेत्यर्थइतिवा ॥ मुग्धामूढा वस्तुतस्तुसुंदरी ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ आदित्सून्ग्रहीतुकामान् ॥ तांदृष्ट्वाकामःत्रिलोकींलभतामिंद्रइत्यादिसाक्षेपवचनात्क्रोधस्ताभ्यां

मोहितःसंक्षुब्धः ॥ ४७ ॥ मृत्युमितिवक्तव्येषष्ठीद्वितीयार्थे ॥ बह्वमंस्तबहुयथास्यात्तथाऽमन्यत ॥ शुद्धांतरक्षिणोंऽतःपुरपालिनः ॥ यदाहामरः ॥ स्त्र्यगारंभूभुजामंतःपुरंस्यादवरोधनम् ॥ शुद्धांतश्चावरोधश्चेति ॥ अरमलम् ॥ ४८ ॥ वर्षवराःषंढाःछिन्नवृषणाइतियावत् ॥ यदाहामरः ॥ षंढोवर्षवरइति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ त्र्ययुतसंमितान्त्रिंशतसहस्रसंख्याकान् ॥ दृशानेत्रेणकटाक्षेणेतियावत् ॥ तेषांमध्येकेषांचिन्नामानिदर्शयति दुर्धरमितिसपादेन ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ एवमापाततोदृशाज्ञाप्यपश्चाद्वचनेनाप्याज्ञापयाति बद्ध्वापाशैरितिश्लोकेन ॥ विस्रस्तकेशवेशामुन्मुक्तकबराम् ॥ यदाहामरः ॥ कबरीकेशवेशोथेति ॥ केशपाशामितिपाठेऽपिस एवार्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ वर्ष्मशरीरम् ॥ शस्त्राणिखड्गादीनिअस्त्राणिक्षेपणीयानिभल्लादीनितैरुद्यता

तामेवबह्वमंस्तैकांदूतींमृत्योरिवासुरः ॥ शुद्धांतरक्षिणश्चैतांशुद्धांतंप्रापयंत्वरम् ॥ ४८ ॥ इतितेनसमादिष्टाःसर्वेवर्षवरामुने ॥ तांधर्तुमुद्यमंचक्रुर्बलेनबलवत्तराः ॥ ४९ ॥ सातान्भस्मीचकाराशुहुंकारजनिताग्निना ॥ ततोदैत्यपतिःक्रुद्धोदृष्ट्वातान्भस्मसात्कृतान् ॥ ५० ॥ क्षणेनैवतयादूत्यादैत्यांस्त्र्ययुतसंमितान् ॥ दृशाव्यापारयामासदुर्धरंदुर्मुखंखरम् ॥ ५१ ॥ सीरपाणिंपाशपाणिंसुरेंद्रदमनंहनुम् ॥ यज्ञारिंखड्गलोमानमुग्रास्यंदेवकंपनम् ॥ ॥ ५२ ॥ बद्ध्वापाशैरिमांदुष्टामानयंत्वाशुदानवाः ॥ विध्वस्तकेशवेशांचविस्रस्तांबरभूषणाम् ॥ ५३ ॥ इतिदैत्याधिपादेशाद्दुर्धरप्रमुखास्ततः ॥ पाशासिमुद्गरधरास्तामादातुंकृतोद्यमाः ॥ ५४ ॥ गिरींद्रगुरुवर्ष्माणःशस्त्रास्त्रोद्यतपाणयः ॥ दिगंतंतेपरिप्राप्तास्तदुच्छ्वासानिलाहताः ॥ ५५ ॥ तेषूड्डीनेषुदैत्येषुशतकोटिमितेषुच ॥ निर्जगामततःसातुकालरात्रिर्नभोध्वगा ॥ ५६ ॥ ततस्तांतुविनिर्यांतीमनुजग्मुर्महासुराः ॥ कोटिकोटिसहस्राणिपूरयित्वातुरोदसी ॥ ५७ ॥ दुर्गोनाममहादैत्यःशतकोटिरथावृतः ॥ गजानामर्बुदशतद्वयेनपरिवारितः ॥ ५८ ॥ कोटयर्बुदेनसहितोहयानांवातरंहसाम् ॥ पदातिभिरसंख्यातैःपच्चूर्णितशिलोच्चयैः ॥ ५९ ॥ उदायुधैर्महाभीमैःकृतत्रिजगतीभयैः ॥ समेतःसमहादैत्योदुर्गःक्रुद्धोविनिर्ययौ ॥ ६० ॥ अथदृष्ट्वामहादेवींविंध्याचलकृतालयाम् ॥ आगत्यकालरात्र्याचनिवेदिततदागसम् ॥ ६१ ॥ महाभुजसहस्राढ्यांमहातेजोभिबृंहिताम् ॥ तत्तद्घोरप्रहरणांरणकौतुकसादराम् ॥ ६२ ॥ प्रोद्यच्चंद्रसहस्रांशुनिर्मार्जितशुभाननाम् ॥ लावण्यवार्धिनिर्गच्छच्चचंचच्चंद्रैकचंद्रिकाम् ॥ ६३ ॥

उद्युक्ताःपाणयोयेषांतेतथा ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ रोदसीद्यावाभूम्योरंतरम् ॥ ५७ ॥ दुर्गइति ॥ दुर्गोनामयोमहादैत्यःसक्रुद्धःसन्विनिर्ययावितितृतीयेनान्वयः ॥ तंपंचभिर्विशेषणैर्विशिनष्टि शतकोटीत्यादिना ॥ अर्बुदशतद्वयेनदशकोटयएकमर्बुदंतस्यशतद्वयेनखर्वद्वयेनेत्यर्थः ॥ ५८ ॥ कोटयर्बुदेनपरार्धसंख्यामितेन ॥ पच्चूर्णिताशिलोच्चयैःपादपिष्टपर्वतैः ॥ ५९ ॥ उदायुधैरुद्यतशस्त्रास्त्रैः ॥ समहादैत्यः ॥ महादैत्यैस्सहवर्तमानः ॥ ६० ॥ अथेति ॥ अथानंतरंमहादेवींदृष्ट्वादैत्यश्रेष्ठोमहासेनापतीनादिष्टवानितिषष्ठेनान्वयः ॥ द्वादशभिर्विशेषणैस्तांविशिनष्टि विंध्याचलेत्यादिना ॥ निवेदितंकथितंतदागःदुर्गापराधोयस्यैताम् ॥ तदागमामितिक्वचित् ॥ ६१ ॥ तत्तदित्यत्रउद्यदितिक्वचित् ॥ ६२ ॥ प्रोद्यदिति ॥ उद्यत्सहस्रांशुर्यांश्चपरिमिताकिरणानिर्मृष्टोत्तमास्याम् ॥

लावण्येति ॥ सौंदर्यसमुद्रनिःसरदुच्छलच्चंद्रमुख्यज्योत्स्नाम् ॥ ६३ ॥ महेति ॥ अनेकरागिरत्नसमूहदीप्तिव्याप्तशरीराम् ॥ ६४ ॥ हरेति ॥ महादेवनयनानलभस्मीभूतमदनजीवनौषध
लताम् ॥ यदाहामरः ॥ जीवातुर्जीवनौषधमिति ॥ संभारःसमूहःसामग्रीवा ॥ महौषधीं महौषधरूपाम् ॥ ६५ ॥ विषमेषुःकामः ॥ ६६ ॥ आज्ञाप्रकारमाह अयिजंभेत्यादिनेत्याकर्ण्येत्यंतः
प्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ धृत्याधैर्येगत्वानेतियावत् ॥ बुद्ध्यादाक्षिण्येनदानेनवा बलेनदंडेन छलेनभेदेन ॥ सामदानदंडभेदोपायचतुष्टयेने

महामाणिक्यनिचयरोचिःखचितविग्रहाम् ॥ त्रैलोक्यरम्यनगरीसुप्रकाशप्रदीपिकाम् ॥६४॥ हरनेत्राग्निनिर्दग्धकामजीवातुवीरुधम् ॥ लसत्सौंदर्यसं
भारजगन्मोहमहौषधिम् ॥ ६५ ॥ विषमेषुशरैर्भिन्नहृदयोदैत्यपुंगवः ॥ आदिष्टवान्महासैन्यनायकानुग्रशासनः ॥ ६६ ॥ अयिजंभमहाजंभकुजंभ
विकटानन ॥ लंबोदरमहाकायमहादंष्ट्रमहाहनो ॥ ६७ ॥ पिंगाक्षमहिषग्रीवमहोग्रात्युग्रविग्रह ॥ क्रूराक्षक्रोधनाक्रंदसंक्रंदनमहाभय ॥ ६८ ॥ जितां
तकमहाबाहोमहावक्त्रमहीधर ॥ दुंदुभेदुंदुभिरवमहादुंदुभिनासिक ॥ ६९ ॥ उग्रास्यदीर्घदशनमेघकेशवृकानन ॥ सिंहास्यसूकरमुखशिवारावमहो
त्कट ॥ ७० ॥ शुकतुंडप्रचंडास्यभीमाक्षक्षुद्रमानस ॥ उलूकनेत्रकंकास्यकाकतुंडकरालवाक् ॥७१॥ दीर्घग्रीवमहाजंघक्रमेलकशिरोधर ॥ रक्तबिंदो
जपानेत्रविद्युज्जिह्वाग्नितापन ॥ ७२ ॥ धूम्राक्षधूमनिःश्वासचंडचंडांशुतापन ॥ महाभीषणमुख्याश्चशृण्वंत्वाज्ञांममादरात् ॥ ७३ ॥ भवत्स्वेतेषुचान्ये
षुयएतांविंध्यवासिनीम् ॥ धृत्यानेष्यतिबुद्ध्यावाबलेनापिच्छलेनवा ॥ ७४॥ तस्याहमिंद्रपदवीमद्यदास्याम्यसंशयम् ॥ दृष्ट्वैतांसुंदरीमद्यमनोमेव्याकुलं
भवेत् ॥ ७५ ॥ यांतुक्षिप्रंनयावन्मेपंचेषुंशरपीडितम् ॥ मनोविह्वलतांगच्छेद्देतत्प्रातेरभावतः ॥७६॥ इत्याकर्ण्यवचस्तस्यदुर्गस्यदनुजेशितुः ॥ प्रोचुः
सर्वेतदादैत्याःप्रबद्धकरसंपुटाः ॥ ७७ ॥ अवधेहिमहाराजकिमेतत्कर्मदुष्करम् ॥ अनाथायास्तथैकस्याअबलायाविशेषतः ॥ ७८॥ अस्याआनयने
कोयंमहायत्नविधिःप्रभो ॥ कोऽस्मान्प्रलयकालाग्निमहाज्वालावलीसमान् ॥ ७९ ॥ सहेतत्रिषुलोकेषुत्वत्प्रसादात्कृतोद्यमान् ॥ यद्यादेशोभवेदद्यतदेंद्रं
समरुद्गणम् ॥ ८० ॥ सांतःपुरंसमानीयक्षिप्रमस्त्वत्पदाग्रतः ॥ भूर्भुवःस्वरिदंसर्वंत्वदाज्ञावशवर्तितम् ॥ ८१ ॥ महर्जनस्तपःसत्यलोकास्त्वदधिका
रिणः ॥ तत्राप्यसाध्यंनास्माकंत्वन्निदेशान्महासुर ॥ ८२ ॥ वैकुंठनायकोनित्यंत्वदाज्ञापरिपालकः ॥ यानिरम्याणिरत्नानितानिसंप्रेषयन्मुदा ॥८३॥

त्यर्थः ॥ धृत्वाकेष्यतीतिक्वचित् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ अवधेहिशृणु एतत्कर्मदुष्करं किंकाकादुष्करमेवेतिवास्तवोर्थः ॥ दुष्करत्वमेवाह ॥ अनाथायाः अःविष्णुर्नाथो
यस्यास्तथानविद्यतेनाथोयस्यास्तस्याइतिवास्वतंत्रायाइत्यर्थः ॥ एकस्यामुख्यायाअद्वितीयायावेत्यर्थः ॥ विशेषतःअस्याविष्णोरिवबलंयस्यास्तस्याइति ॥ कृपणायाइतिपाठेकृपणवद्वर्तमानाया
इत्यर्थः ॥ ७८ ॥ कोयंमहायत्नविधिः ॥ अकइतिपदच्छेदेअयमत्यंतप्रयत्नप्रकारःअकःनकोपीत्यर्थः ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ वैकुंठनायकःविकुंठाशुभ्रस्य

पत्नीतस्यामुत्पन्नोवैकुंठस्तेनदनिर्मितोलोकोपिवैकुंठस्तस्यनायकोविष्णुरित्यर्थः ॥ तदुक्तंभागवते ॥ पत्नीविकुंठाशुभ्रस्यवैकुंठैःसुरसत्तमैः ॥ तस्यांसकलयाजज्ञेवैकुंठोभगवान्स्वयम् ॥ वैकुंठःकल्पि
तोयेनलोकोलोकनमस्कृतः ॥ रमयाप्रार्थ्यमानेनदेव्यातत्प्रियकाम्ययेति ॥ सःयानिउत्कृष्टानिरत्नानिमुदासंप्रेषयंस्त्वदाज्ञायाअपरिपालकःत्वदाज्ञांनकरोतीत्यर्थः ॥ ८३ ॥ यःकैलासेश्वरःशिवःसोप्य
स्माभिःसंत्यक्तउपेक्षितःकिम् ॥ स्वयमेवसर्वेषामवध्यइत्यर्थः ॥ यश्चलोकानामतिनिःस्वत्वादतिकार्पण्यादतिकरुणयाविषाशीविषभक्षकोभूत् ॥ योलीलार्थंभस्मचर्मसर्पभूषणः ॥ ८४ ॥ अस्मद्भयेन
तेनएकाऽनुपमास्त्रीअर्धांगेननिगूहितासंवृताकिम् ॥ अपितुनसंवृतेत्यर्थः ॥ तस्यसकलेपिग्रामेऽशेषेपिजगतिद्वितीयोऽन्यश्चतुष्पदोवृषोनास्तिकिंत्वेकोऽनुपमोऽजरद्गवस्तरुणोवाहनोगोवृषोऽस्तिसोपि

अस्माभिरेवसंत्यक्तःकैलासाधिपतिःसवै ॥ विषाशीचातिनिःस्वत्वाद्भस्मकृत्त्यहिभूषणः ॥ ८४ ॥ अर्धांगेनास्मद्भयतोयोषिदेकानिगूहिता ॥ तस्यग्रामे
पिसकलेद्वितीयोनचतुष्पदः ॥ ८५ ॥ एकोऽजरद्गवःसोपिनान्यस्मात्परिजीवति ॥ श्मशानवासिनःसर्वेसर्वेकौपीनवाससः ॥८६॥ सर्वेविभूतिधवलाः
सर्वेप्येककपर्दिनः ॥ समस्तेनगरेतस्यवसंत्येवंविधागणाः॥८७॥ तेषांगणानांकिंकुर्मोदरिद्राणांवयंविभो ॥ समुद्रारत्नसंभारंप्रत्यहंप्रेषयंतिच ॥ ८८ ॥
नागावराकाश्चास्माकंसायंसायंस्वयंप्रभो ॥ प्रदीपयंतिसततंफणारत्नप्रदीपकान् ॥ ८९ ॥ कल्पद्रुमःकामगवीचिंतामणिगणाबहु ॥ तवप्रसादाद
स्माकमपितिष्ठंतिवेश्मसु ॥ ९० ॥ वायुर्व्यंजनतांयातस्त्वांसेवेतप्रयत्नतः ॥ स्वच्छान्यंबूनिवरुणःप्रत्यहंपूरयत्यहो ॥ ९१ ॥ वासांसिक्षालयेदग्निश्चं
द्रश्छत्रधरःस्वयम् ॥ सूर्यःप्रकाशयेन्नित्यंक्रीडावाप्यंबुजानिच ॥९२॥ कस्त्वत्प्रसादंनेक्षेतमर्त्यामर्त्योरगेषुच ॥ सर्वेत्वामुपजीवंतिसुराऽसुरखगादयः ॥
॥ ९३ ॥ पश्यनःपौरुषंराजन्नानयामोबलादिमाम् ॥ इत्युक्त्वायुगपत्सर्वेक्षुब्धास्तोयधयोयथा ॥९४॥ संवर्तकालमासाद्यप्लावितुंजगतीमिमाम् ॥ रणतूर्य
निनादश्चसमुत्तस्थौसमंततः ॥ ९५ ॥ रोमांचितायच्छ्रवणात्कातराअप्यकातराः ॥ ततोदेवाभयत्रस्ताश्चकंपेचवसुंधरा ॥ ९६ ॥ क्षुब्धाअंबुधयःसर्वेपे
तुर्नक्षत्रमालिकाः ॥ रोदसीमंडलंव्याप्तंतेनतूर्यरवेणवै ॥ ९७ ॥ ततोभगवतीदेवीस्वशरीरसमुद्भवाः ॥ शक्तीरुत्पादयामासशतशोऽथसहस्रशः ॥९८॥
ताभिःशक्तिभिरेतेषांबलिनांदितिजन्मनाम् ॥ प्रत्येकंपरितोरुद्धउद्वेलःसैन्यसागरः ॥ ९९ ॥

किमन्यस्मात्परिजीवतिअपितुनेत्यर्थइत्यन्वयः ॥ तस्यगणाअप्यवधीरितभोगाईश्वराएवतेषुवयमकिंचित्कराएवेत्याहुः श्मशानेतिद्वयेन ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अदरिद्राणामीश्वराणाम् ॥ पक्षांतरेयथा
श्रुतएवस्पष्टोर्थः ॥ ८७ ॥ किंतुसमुद्राइति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ कामगवीकामधेनुः ॥ ९० ॥ पूरयतिस्वर्णादिकलशेष्विितिशेषः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ क्षुब्धास्तांवलाद्धर्तुंसंचलिताः ॥
प्रलयकालंप्राप्यसमुद्रायथाक्षुब्धाभवंतितद्वदित्यर्थः ॥ ९४ ॥९५॥९६॥ नक्षत्रमालिकाःऋक्षसमूहाः ॥ रोदसीमंडलंद्यावाभूम्योरंतरम् ॥९७॥ शक्तीरंशरूपामूर्तीः ॥९८॥ रुद्धआवृतोनिवारितइति

यावत् ॥ उद्वेलोलंघितमर्यादः ॥ ९९ ॥ संगरेसंग्रामे ॥ तृणीकृत्यतुच्छीकृत्योज्झितानित्यक्तानिनाशितानीत्यर्थः ॥ अरंशीघ्रम् ॥ १०० ॥ असिःखड्गःभुशुंडीसर्वत्रलोहकंटकव्याप्ताक्रमात्स्थूलाच ॥ तदुक्तम् ॥ भुशुंडीसर्वतोलोहकंटकानुक्रमोन्नतेति ॥ मुद्गरोद्रुघनः ॥ यदाहामरः ॥ द्रुघनेमुद्गरघनाविति ॥ तोमरःशर्वला शेलइतियावत् ॥ यदाहामरः ॥ शर्वलातोमरोऽस्त्रियामिति ॥ १ ॥ भिंदिपालैःसृगैःलोहवद्धदंडैरितियावत् ॥ यदाहामरः ॥ भिंदिपालःसृगस्तुल्याविति ॥ परिघैःपरिघातनैर्हस्तप्रमाणकांडैरितियावत् ॥ यदाहामरः ॥ परिघःपरिघातनइति ॥

शस्त्रास्त्राणिमहादैत्यैर्यान्युत्सृष्टानिसंगरे ॥ ताभिःशक्तिभिरुग्राणितृणीकृत्योज्झितान्यरम् ॥ १०० ॥ ततोतिकोपपूर्णास्तेजंभमुख्याःसुरारयः ॥ असिचक्रभुशुंडीभिर्गदामुद्गरतोमरैः ॥ १ ॥ भिंदिपालैश्वपरिघैःकुंतैःशल्यैश्वशक्तिभिः ॥ अर्धचंद्रैःक्षुरप्रैश्वनाराचैश्वशिलीमुखैः ॥ २ ॥ महाभल्लैःपरशुभिभिंदुरैर्मर्मभेदिभिः ॥ वृक्षोपलमहावर्षैर्ववृषुर्जलदाइव ॥ ३ ॥ अथसाविंध्यनिलयामहामायामहेश्वरी ॥ आदायोद्दंडकोदंडंवायव्यास्त्रेणहेलया ॥ ४ ॥ दैत्यास्त्रशस्त्रजालानिपरिचिक्षेपदूरतः ॥ ततोमहासुरोदुर्गोवीक्ष्यसैन्यंनिरायुधम् ॥ ५ ॥ ज्वलंतींशक्तिमादायतांदेवींप्रतिसोऽक्षिपत् ॥ तांतुशक्तिंसमायांतींमहावेगवतींरणे ॥ ६ ॥ निजचापविनिर्मुक्तैर्बाणैश्चूर्णीचकारसा ॥ भग्नांशक्तिंसमालोक्यततोदुर्गोमहासुरः ॥ ७ ॥चक्रंचप्रेषयामासदैत्यचक्रातिहर्षदम् ॥ तच्चदेव्याशरशतैरंतरैवाणुवत्कृतम् ॥ ८ ॥ ततःशार्ङ्गंसमादायधनुःशक्रधनुर्यथा ॥ हृदिविव्याधबाणेनतांदेवीममरार्दनः ॥ ९ ॥ सचबाणस्तयादेव्यानिजबाणैर्महाजवैः ॥ निवारितोपिवेगेनतांदेवीमभ्यगान्मुने ॥ ११० ॥ ततःकोदंडदंडेनआशुगेनतमाशुगम् ॥ हत्वानिवारयामासकालदंडमिवापरम् ॥ ११ ॥ तस्मिन्विमुखतांयातेमार्गणेदुर्गमासुरः ॥ क्रुद्धःशूलंसमादायसंवर्तानलसुप्रभम् ॥ १२ ॥ महावेगेनचिक्षेपतांदेवीमभिदैत्यपः ॥ परापतच्चतच्छूलंनिजशूलेनचंडिका ॥ १३ ॥ अंतरैवप्रचिच्छेदसहदैत्यजयाशया ॥ तस्मिन्नपिमहाशूलेदेवीशूलावहेलिते ॥ १४ ॥

कुंतैःप्रासैः ॥ यदाहामरः ॥ प्रासस्तुकुंतइति ॥ शल्यैःशंकुभिःसर्वलीतिख्यातैरित्यर्थः ॥ यदाहामरः ॥ वापुंसिशल्यंशंकुर्नेति ॥ शक्तिर्लोहकंटकव्याप्ताचतुर्हस्तप्रमाणाशतघ्नी ॥ तदुक्तम् ॥ शतघ्नीतुचतुर्हस्तालोहकंटकसंचितेति ॥ नाराचैःप्रक्ष्वेडनैः ॥ यदाहामरः ॥ प्रक्ष्वेडनास्तुनाराचाइति ॥ २ ॥ परशुभिःकुठारैः ॥ यदाहामरः॥ द्वयोःकुठारःस्वधितिःपरशुश्चपरश्वधइतिः॥ शेषाअस्त्रविशेषाः ॥ भिंदुरैर्भेदनशीलैःउपलःपाषाणः ॥३॥ उद्दंडकोदंडंमहद्धनुः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ शृंगैर्निर्मितंशार्ङ्गंधनुः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ परापतत् आगच्छत् ॥ १३॥ अन्तरामध्ये ॥

---

१ कुलिशंभिदुरंपविः । भिदुरंवज्रम् । मर्मभेदिभिरित्यत्रैवभेदनशीलस्यगतार्थत्वादितिचिंतनीयम् ।

अवहेलितेऽवज्ञातेछिन्नेइतियावत् ॥ १४ ॥ १९ ॥ परिपुस्फोटबभंजेत्यर्थः ॥ १६ ॥ गाढंयथास्यात् ॥ १७ ॥ १८ ॥ संवर्तेप्रलयकाले ॥ ११९ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशी
खंडटीकायामेकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ द्व्यधिकेसप्ततितमेऽध्यायेतावद्विवर्ण्यते ॥ दुर्गायाविजयोविश्वजनन्याःपरमाद्भुतः ॥ १ ॥ जगज्जनन्याशक्तयःप्रेरिताइत्युक्तं
तत्रपृच्छाति ॥ पार्वतीति ॥ १ ॥ २ ॥ तारेत्यत्रआधारेतिपाठेएकंनाम ॥ ३ ॥ जलेशीत्यत्रजलदेतिक्वाचित् ॥ ४ ॥ ५ ॥ हुंकारहेतिःहुंकारास्त्रा ॥ तालेशीतृणराजदंडप्रयोक्त्री ॥ ६ ॥ शराशना

गदामादायदैत्येंद्रःसहसाभिपपातह ॥ आजघानचतांदेवींभुजमूलेमहाबलः ॥ १५ ॥ सापिदेवीभुजंप्राप्यगिरींद्रशिखराकृतिः ॥ गदाशुपरिपुस्फो
टशतधाचसहस्रधा ॥ १६ ॥ तदादेव्यासदैत्येंद्रोवामपादतलेनहि ॥ आताडितःपपातोर्व्यांहृदिगाढंप्रपीडितः ॥ १७ ॥ तत्क्षणादेवदैत्येंद्रःपतित्वापुनरु
त्थितः ॥ बभूवसहसादृश्योदीपोवातहतोयथा ॥ १८ ॥ तावज्जगज्जनन्याताःप्रेरितानिजशक्तयः ॥ विचेरुर्दैत्यसैन्येषुसंवर्तेमृत्युसैन्यवत् ॥ ११९ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेदुर्गपराक्रमोनामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥
पार्वतीहृदयानंदस्कंदसर्वज्ञनंदन ॥ काःकास्तुशक्तयस्तावैतासांनामानिमेवद ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ तासांपरमशक्तीनामुमावयवसंभुवाम् ॥
आख्याम्याख्यांशृणुमुनेकुंभसंभवतत्त्वतः ॥ २ ॥ त्रैलोक्यविजयातारक्षमात्रैलोक्यसुंदरी ॥ त्रिपुरात्रिजगन्माताभीमात्रिपुरभैरवी ॥ ३ ॥ कामाख्या
कमलाक्षीचधृतिस्त्रिपुरतापनी ॥ जयाजयंतीविजयाजलेशीचापराजिता ॥ ४ ॥ शंखिनीगजवक्त्राचमहिषघ्नीरणप्रिया ॥ शुभानंदाकोटराक्षीविद्युज्जिह्वा
शिवारवा ॥ ५ ॥ त्रिनेत्राचत्रिवक्त्राचत्रिपदासर्वमंगला ॥ हुंकारहेतिस्तालेशीसर्पास्यासर्वसुंदरी ॥ ६ ॥ सिद्धिर्बुद्धिःस्वधास्वाहामहानिद्राशराशना ॥
पाशपाणिःखरमुखीवज्रताराषडानना ॥ ७ ॥ मयूरवदनाकाकीशुकीभासीगरुत्मती ॥ पद्मावतीपद्मकेशीपद्मास्यापद्मवासिनी ॥ ८ ॥ अक्षरात्र्यक्षरातं
तुःप्रणवेशीस्वरात्मिका ॥ त्रिवर्गागर्वरहिताअजपाजपहारिणी ॥ ९ ॥ जपासिद्धिस्तपःसिद्धिर्योगसिद्धिःपरामृता ॥ मैत्रीकृन्मित्रनेत्राचरक्षोघ्नीदैत्य
तापनी ॥ १० ॥ स्तंभनीमोहनीमायाबहुमायाबलोत्कटा ॥ उच्चाटनीमहोल्कास्यादनुजेंद्रक्षयंकरी ॥ ११ ॥ क्षेमंकरीसिद्धिकरीछिन्नमस्ताशुभानना ॥
शाकंभरीमोक्षलक्ष्मीस्त्रिवर्गफलदायिनी ॥ १२ ॥ वार्तालीजंभलीक्लिन्नाअश्वारूढासुरेश्वरी ॥ ज्वालामुखीप्रभृतयोनवकोट्योमहाबलाः ॥ १३ ॥
बलानिबलिनांताभिर्दानवानांस्वलीलया ॥ संक्षिप्तानिजगंतीव्रप्रलयानलहेतिभिः ॥ १४ ॥

बाणभक्षणा ॥ पाठांतरेशरक्षेपणा ॥ वज्रतारावज्रकनीनिका ॥ ७ ॥ ८ ॥ तंतुःतंतुवत्सूक्ष्मा ॥ ९ ॥ परामृताचेतिनामद्वयंवा ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ वार्तालीति ॥ वार्तानामावलिःपंक्तिर्य
स्यांसावार्तालीजंभंतन्नामानमसुरंलातियुद्धायादत्तइतिजंभली ॥ ऐंद्रीशक्तिरित्यर्थः ॥ अन्यासामपियथासंभवंव्युत्पत्तिरूहनीया ॥ १३ ॥ संक्षिप्तानिनाशितानि ॥ हेतिभिःशिखाभिः ॥ यदाहा

मरः ॥ वह्नेर्द्वयोर्ज्वालकीलावर्चिर्हेतिःशिखास्त्रियामिति ॥ १४ ॥ करकावृष्टिंवर्षपाषाणवृष्टिम् ॥ यदाहामरः ॥ वर्षोपलस्तुकरकेति ॥ वात्यावातमंडली ॥ १५ ॥ १६ ॥ षंढंवर्षवरंछिन्नांडकोश
मितियावत् ॥ १७ ॥ बाहुसंकर्षकोपतःबाहुस्फालनपूर्वककोपात् ॥ राह्वितिपाठेराहुसंकर्षकोपतः स्वर्भानुसदृशकोपात् ॥ बहुधामर्षेतिक्वचित् ॥ १८ ॥ शतकोटिर्वज्रम् ॥ शकलंखंडम् ॥ १९ ॥
॥२०॥ जवतःशीघ्रम् ॥ करंशुंडादंडम् ॥२१॥ चीत्कृत्यगजजातिशब्दंकृत्वा ॥ अकिंचित्करतांकिंचित्कर्तुमशक्तताम् ॥२२॥२३॥ २४ ॥ २५ ॥ अकांडेनानवसरेण ॥ २६ ॥ वेषमाकारम् ॥

तावत्सदुर्गोदैत्येंद्रःपयोदांतरतोबली ॥ चकारकरकावृष्टिंवात्यावेगवतींबहु ॥१५॥ ततोभगवतीदेवीशोषणास्त्रप्रयोगतः॥वृष्टिंनिवारयामासवर्षोपलमयीं
क्षणात् ॥ १६ ॥ योषिन्मनोरथवतीषंढंप्राप्ययथाऽफला ॥ सादैत्यकरकावृष्टिर्देवींप्राप्यतथाभवत् ॥ १७ ॥ अथदैतेयराजेनबाहुसंकर्षकोपतः ॥
उत्पाटयशैलशिखरंपरिक्षिप्तंनभोंगणात् ॥ १८ ॥ अद्रेःशृंगंसुविस्तीर्णमापतत्परिवीक्ष्यसा ॥ शतकोटिप्रहारेणकोटिशःसकलंव्यधात् ॥ १९ ॥
आंदोल्यमौलिमसकृत्कुंडलाभ्यांविराजितम् ॥ गजीभूयाशुदुद्रावतांदेवींसमरेऽसुरः ॥२०॥ शैलाकारंतमायांतंदृष्ट्वाभगवतीगजम् ॥ बद्ध्वापाशेनजवतः
खड्गेनकरमाच्छिनत् ॥ २१ ॥ ततोत्यंतंसचीत्कृत्यदेव्याकृत्तकरःकरी ॥ अकिंचित्करतांप्राप्यमाहिषंवपुराददे ॥ २२ ॥ अचलांसचलांसर्वांसचक्रेखुर
घाततः ॥ शिलोच्चयांश्चबहुशःशृंगाभ्यांसोक्षिपद्बली ॥२३॥ निःश्वासवातनिहताःपेतुरुर्व्यांमहाद्रुमाः ॥ उद्वेलिताःसमभवन्सप्तापिजलराशयः ॥२४॥
महामाहिषरूपेणतेनत्रैलोक्यमंडपः ॥ आंदोलितोतिबलिनायुगांतेवात्ययायथा ॥ २५ ॥ ब्रह्मांडमप्यकांडेनतद्भयेनसमाकुलम् ॥ दृष्ट्वाभगवतीक्रुद्धा
त्रिशूलेनजघानतम् ॥ २६ ॥ त्रिशूलघातविभ्रांतःपतित्वापुनरुत्थितः ॥ तंत्यक्त्वामाहिषंवेषमभूद्बाहुसहस्रभृत् ॥ २७ ॥ सदुर्गोनितरांदुर्गोविबभौ
समराजिरे ॥ आयुधानांसहस्राणिबिभ्रत्कालांतकोपमः ॥ २८ ॥ अथतूर्णंसदैत्येंद्रस्तांदेवींरणकोविदाम् ॥ महाबलःप्रगृह्याशुनीतवान्गगनांगणम् ॥
॥ २९ ॥ ततोनभोंगणाद्दूरात्क्षिप्त्वासजगदंबिकाम् ॥ क्षणात्कलंबजालेनच्छादयामासवेगवान् ॥ ३० ॥ अथांतरिक्षगादेवीतस्यमार्गणमध्यगा ॥
विद्युन्मालेवविबभौमहाभ्रपटलीधृता ॥३१॥ तंविधूयशरव्रातंनिजेषुनिकरैरलम् ॥ महेषुणाथविव्याधसातंदैत्यजनेश्वरम् ॥ ३२ ॥ हृदिविद्धस्तयादे
व्यासचतेनमहेषुणा ॥ व्याघूर्णमाननयनःक्षितिमापातिविह्वलः ॥३३॥ महारुधिरधाराभिःस्रवंतींचप्रवर्तयन् ॥ तस्मिन्निपतितेदुर्गेमहादुर्गपराक्रमे॥
॥ ३४ ॥ देवदुंदुभयोनेदुःप्रहृष्टानिजगंतिच ॥ सूर्याचंद्रमसौसाग्नीतेजोनिजमवापतुः ॥ ३५ ॥ पुष्पवृष्टिंप्रकुर्वंतःप्राप्तादेवामहर्षिभिः ॥ तुष्टुवुश्चमहा
देवींमहास्तुतिभिरादरात् ॥ ३६ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥ ॥ नमोदेविजगद्धात्रिजगत्त्रयमहारणे ॥ महेश्वरमहाशक्तेदैत्यद्रुमकुठारिके ॥ ३७ ॥

॥ २७ ॥ समराजिरेसंग्रामभूमौ ॥ कालश्चांतकश्चतदुपमः ॥ २८ ॥ २९ ॥ कलंबजालेनशरसमूहेन ॥ कलंबीशाकभेदेस्यात् ॥ कदंबशरयोःपुमानितिमेदिनीकारः ॥ बाणौघजालेनेति
क्वचित् ॥ तत्रजालमानायः ॥ ३० ॥ महाभ्रपटलीधृतामहामेघपंक्तौस्थिता ॥ वृतेतिक्वचित् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ स्रवंतींनदीम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ एकोनत्रिंशतापद्यैर्दुर्गांदुर्गविम

दिंनीम् ॥ प्रणतास्त्रिदशाःसर्वेतुष्टुवुर्जगदंबिकाम् ॥ १ ॥ तत्रप्रथमतोब्रह्मविष्णुमहेश्वरशक्तिरूपेणप्रणमंति नमइतित्रयेण ॥ हेदेविनमस्तुभ्यमितिशेषः ॥ नमस्कारेहेतुः ॥ जगद्धात्रिहेविश्वपोष्ट्रि ॥ अनेनविष्णोःसत्त्वप्रधानास्थितिशक्तिरुक्ता ॥ जगत्रयमहारणेहेजगत्रितयमहोत्पत्तिस्थानरूपे ॥ अनेनब्रह्मणोरजःप्रधानासृष्टिशक्तिरुक्ता ॥ महेश्वरमहाशक्तेहेविश्वनाथमहाशक्ते ॥ अनेनकालाग्निरुद्रात्मनोविश्वेश्वरस्यसर्वसंहारपटीयसीतमःप्रधानाशक्तिरुक्ता ॥ अतएवदैत्यद्रुमकुठारिकेहेदानवरूपवृक्षपरश्वधेछेत्रीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ विष्णुशक्तिंदर्शयंतोनमंति ॥ त्रैलोक्येति ॥ धरीधात्रिधरेइतिकचित् ॥ स्वशार्ङ्गेत्यत्रसुशार्ङ्गेतिकचित् ॥ ३८ ॥ ब्रह्मशक्तिंकथयंतोनमस्यंति ॥ हंसयानइति ॥ प्राचांप्राचीनानामनादिसिद्धानाम् ॥ ३९ ॥ सर्वस्वरूपत्वंदर्शयंतःपरमात्मत्वेनस्तुवंति त्वमैंद्रीत्यादि मातस्त्वयेत्यंतेन ॥ तत्राष्टलोकपालचंद्रसवितृशक्तित्वेनस्तुवंतिसार्धेन ॥ कौबेरीत्यत्रकौमारीतिपाठःसंचिंत्यः ॥ अंबुपावारुणीशक्तिः ॥ ४० ॥ सौरीसूर्यप्रभाशक्तिरितिसर्वत्रसंवध्यते ॥ किंचबहुनेत्याहुः ॥ सर्वदेवेति ॥ ४१ ॥ सर्वदेवशक्तित्वमेवसंक्षेपेणदर्शयंति त्वमित्यर्धेन ॥ चतुर्विंशतितत्त्वरूपेणस्तुवंति ॥ प्रकृतिस्त्वमितिसार्धेन ॥ प्रकृतिःप्रधानम् ॥ मतिर्महत्तत्त्वं

त्रैलोक्यव्यापिनिशिवेशंखचक्रगदाधरि ॥ स्वशार्ङ्गव्यग्रहस्ताग्रेनमोविष्णुस्वरूपिणि ॥ ३८ ॥ हंसयानेनमस्तुभ्यंसर्वसृष्टिविधायिनि ॥ प्राचांवाचांजन्मभूमेचतुराननरूपिणि ॥ ३९ ॥ त्वमैंद्रीत्वंचकौबेरीवायवीत्वंत्वमंबुपा ॥ त्वंयामीनैर्ऋतीत्वंचत्वमैशीत्वंचपावकी ॥ ४० ॥ शशांककौमुदीत्वंचसौरीशक्तिस्त्वमेवच ॥ सर्वदेवमयीशक्तिस्त्वमेवपरमेश्वरी ॥ ४१ ॥ त्वंगौरीत्वंचसावित्रीत्वंगायत्रीसरस्वती ॥ प्रकृतिस्त्वंमतिस्त्वंचत्वमहंकृतिरूपिणी ॥ ॥ ४२ ॥ चेतःस्वरूपिणीत्वंवैत्वंसर्वेंद्रियरूपिणी ॥ पंचतन्मात्ररूपात्वंमहाभूतात्मिकेंबिके ॥ ४३ ॥ शब्दादिरूपिणीत्वंवैकरणानुग्रहात्वमु ॥ ब्रह्मांडकर्त्रीत्वंदेविब्रह्मांडांतस्त्वमेवहि ॥ ४४ ॥ त्वंपरासिमहादेवित्वंचदेविपरापरा ॥ परापराणांपरमापरमात्मस्वरूपिणी ॥ ४५ ॥ सर्वरूपात्वमीशानित्वमरूपासिसर्वगे ॥ त्वंचिच्छक्तिर्महामायेत्वंस्वाहात्वंस्वधामृते ॥ ४६ ॥ वषड्वौषट्स्वरूपासित्वमेवप्रणवात्मिका ॥ सर्वमंत्रमयीत्वंवैब्रह्माद्यास्त्वत्समुद्भवाः ॥ ४७ ॥

हैरण्यगर्भीबुद्धिरितियावत् ॥४२॥ चेतोंतरिंद्रियम् ॥ सर्वेंद्रियेत्यत्रसर्वशब्दोज्ञानकर्मविषयः ॥ क्रमोत्रनविवक्षितः ॥ पंचतन्मात्ररूपाअपंचीकृतपंचमहाभूतस्वरूपेत्यर्थः ॥ महाभूतात्मिकेस्थूलपंचमहाभूतस्वरूपेइत्यर्थः ॥४३॥ पंचभूतगुणत्वेनइंद्रियाधिष्ठातृदेवतारूपेणचस्तुवंति शब्दादीत्यर्धेन ॥ आदिशब्देनस्पर्शरूपरसगंधागृह्यंते ॥ करणमिंद्रियमनुगृह्णातीतिकरणानुग्रहाइंद्रियाधिष्ठातृदेवतारूपेत्यर्थः ॥ सर्वकर्तृत्वेनसर्वरूपत्वेनचस्तुवंति ब्रह्मांडेत्यर्धेन ॥ अंतशब्दोऽत्रस्वरूपवचनः ॥ ४४ ॥ ननुहिरण्यगर्भोब्रह्मांडंसृजतिब्रह्मांडंमहदादिकार्यंभौतिकमेवाकिमत्राहंतत्राहुः ॥ त्वमिति ॥ त्वंपराईश्वरीअसि ॥ हिरण्यगर्भंसृष्ट्वातद्द्वारात्वमेवब्रह्मांडंसृजसीत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ योवैब्रह्माणंविदधातिपूर्वमिति ॥ परंमहदादिअपरंतत्कार्यंतेपरापरेतद्रूपापराऽपरा ॥ अतस्त्वमेवब्रह्मांडरूपेत्यर्थः ॥ उपसंहरंति ॥ परापराणामिति ॥ ४५ ॥ ननुपरापररूपत्वेकथंपरमात्मस्वरूपत्वंतत्राहुः ॥ माययासर्वरूपात्वमिति ॥ वस्तुतोऽरूपासि ॥ अरूपत्वेहेतुस्त्वंचिच्छक्तिरिति ॥ ज्ञानैकस्वरूपेत्यर्थः ॥ सर्वरूपत्वंसंक्षेपेणदर्शयंति ॥ त्वंस्वाहेति ॥ ४६ ॥ वैदिकमंत्ररूपेणस्तुवंति ॥ वषडिति ॥ किंचकिंबहुनेत्याहुः ॥ सर्वमंत्रेति ॥ सर्वकारणत्वेनस्तुवंति ॥ ब्रह्मेति ॥

सर्वरूपत्वमुपसंहरंति ॥ ब्रह्मेतीतिवा ॥ ४७ ॥ चतुर्वर्गात्मकत्वेनतद्दातृत्वेनचस्तुवंति ॥ चतुर्वर्गेति ॥ चतुर्वर्गफलस्यपुरुषार्थचतुष्टयफलस्योदयोयस्यास्तत्संबोधनंचतुर्वर्गफलोदये ॥ उपसंहरंति ॥
त्वत्तइति ॥ निमित्तकारणमात्रतांव्यावर्तयंति ॥ त्वयीति ॥ प्रलयकालेसर्वंजगन्निधीयतेऽस्यामितितत्संबोधनंतथा ॥ जगन्मयेइतिक्वचित् ॥ ४८ ॥ यदिति ॥ स्थूलसूक्ष्मस्वरूपतःस्थूलसूक्ष्म
स्वरूपंयद्दृश्यंपृथिव्यादियददृश्यमाकाशादितत्रत्वंशक्तिरूपेणवर्तसे ॥ तत्तच्छक्तिरूपायांत्वयितत्तद्वस्तुग्रथितमित्यर्थः ॥ अतस्त्वांविनाकिंचिन्नात्रास्तीति ॥ ४९ ॥ ननुब्रह्मादीन्विहायकिमितिमां
शरणंप्राप्तास्तत्राहुः ॥ मातरिति ॥ निसर्गविबुधाआजानसिद्धादेवाब्रह्माद्याःपुंभ्योऽजेयत्वात्तेषुअर्पितंदैत्यसैन्यंयेनदुर्गेणतंविनिहत्य ॥ ५० ॥ विश्वंव्याप्येतिशेषः ॥ सुहृक्शोभनदृष्टिः ॥ ५१ ॥

चतुर्वर्गात्मिकात्वंवैचतुर्वर्गफलोदये ॥ त्वत्तःसर्वमिदंविश्वंत्वयिसर्वंजगन्निधे ॥ ४८ ॥ यद्दृश्यंयददृश्यंचस्थूलसूक्ष्मस्वरूपतः ॥ तत्रत्वंशक्तिरूपेणकिं
चिन्नत्वदृतेक्वचित् ॥ ४९ ॥ मातस्त्वयाद्यविनिहत्यमहासुरेंद्रंदुर्गंनिसर्गविबुधार्पितदैत्यसैन्यम् ॥ त्राताःस्मदेविसततंनमतांशरण्येत्वत्तोऽपरःकइहयं
शरणंव्रजामः ॥ ५० ॥ लोकेतएवधनधान्यसमृद्धिभाजस्तेपुत्रपौत्रसुकलत्रसुमित्रवंतः ॥ तेषांयशःप्रसरचंद्रकरावदातंविश्वंभवेद्भवसियेषुसुदृक्क्षमीशे ॥
॥ ५१ ॥ त्वद्भक्तिचेतसिजनेनविपत्तिलेशःक्लेशःक्ववानुभवतीनतिकृत्सुपुंसु ॥ त्वन्नामसंस्मृतिजुषांसकलायुषांक्वभूयःपुनर्जननिरिहत्रिपुरारिपत्नि ॥ ५२ ॥
चित्रंयदत्रसमरेसहिदुर्गदैत्यस्त्वद्दृष्टिपातमधिगम्यसुधानिधानम् ॥ मृत्योर्वशत्वमगमद्धिदितंभवानिदुष्टोपितेदृशिगतःकुगतिंनयाति ॥ ५३ ॥ त्वच्छस्त्रव
ह्निशलभत्वमिताअपीहदैत्याःपतंगरुचिमाप्यदिवंव्रजंति ॥ संतःखलेष्वपिनदुष्टधियोयतःस्युःसाधुष्विवप्रणयिनःस्वपथंदिशंति ॥ ५४ ॥ प्राच्यांमृडा
निपरिपाहिसदानतान्नोयाम्यामवप्रतिपदंविपदोभवानि ॥ प्रत्यग्दिशित्रिपुरतापनपत्निरक्षत्वंपाह्युदीचिनिजभक्तजनान्महेशि ॥ ५५ ॥ ब्रह्माणिरक्षसततं
नतमौलिदेशंत्वंवैष्णविप्रतिकुलंपरिपालयाधः ॥ रुद्राग्निनैर्ऋतिसदागतिदिक्षुपांतुमृत्युंजयात्रिनयनात्रिपुरात्रिशक्त्यः ॥ ५६ ॥ पातुत्रिशूलममलेतवमौ
लिजान्नोभालस्थलंशशिकलामृदुमाभ्रुवौच ॥ नेत्रेत्रिलोचनवधूर्गिरिजाचनासामोष्ठंजयाचविजयात्वधरप्रदेशम् ॥ ५७ ॥ श्रोत्रद्वयंश्रुतिरवादशनाव
लिंश्रीश्चंडीकपोलयुगलंरसनांचवाणी ॥ पायात्सदैवचिबुकंजयमंगलानःकात्यायनीवदनमंडलमेवसर्वम् ॥ ५८ ॥ कंठप्रदेशमवतादिहनीलकंठी
भूदारशक्तिरनिशंचकृकाटिकायाम् ॥ कौर्म्यंसदेशमनिशंभुजदंडमैंद्रीपद्माचपाणिफलकंनतिकारिणांनः ॥ ५९ ॥

ननुनिश्चितम् ॥ भवतीनतिकृत्सुत्वत्प्रणामकर्तृषु ॥ सकलायुषांसंपूर्णायुषाम् ॥ सफलायुषामितिवापाठः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ शलभत्वंपतंगत्वम् ॥ यदाहामरः ॥ समौपतंगशलभाविति ॥
पतंगरुचिंप्राप्यसूर्यमंडलंभित्त्वेत्यर्थः ॥ यदाहामरः ॥ पतंगौपक्षिसूर्यौचेति ॥ ५४ ॥ अवरक्ष ॥ प्रतिपदंप्रतिक्षणम् ॥ विपदोविपत्तेः ॥ प्रतिपदमित्यत्रप्रतिकुलमितिपाठेप्रतिभक्तकुलमित्यर्थः ॥
॥ ५५ ॥ त्रिषुसृष्टिस्थितिप्रलयेषुशक्तिःसामर्थ्यंयस्याःसात्रिशक्तिः ॥ यथासंख्येनान्वयः ॥ ५६ ॥ भालंललाटम् ॥ ५७ ॥ चिबुकमोष्ठाधरयोरधःप्रदेशम् ॥ ५८ ॥ भूदारशक्तिर्वाराही ॥

कृकाटिकायामवटौ द्वितीयार्थेसप्तमी ॥ ग्रीवाशिरःसंधेःपश्चात्पृष्ठवंशोपरिभागेइत्यर्थः ॥ यदाहामरः ॥ वटुर्घाटाकृकाटिकेति ॥ पाणिफलकंहस्तखंडकम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ उदरदरींजठर
गुहाम् ॥ कटिंश्रोणिम् ॥ स्फिचौप्रोथौ ॥ यदाहामरः ॥ स्त्रियांस्फिचौकटिप्रोथाविति ॥ गुह्यंगुह्येंद्रियंशिश्नमितियावत् ॥ अपानमपानेंद्रियंगुदमित्यर्थः ॥ ६१ ॥ जानूजानुनीऊरुपर्वणी
इत्यर्थः ॥ यदाहामरः ॥ जानूरुपर्वाष्ठीवदस्त्रियामिति ॥ जंघेप्रसृतेजानुनोरधोभागौ ॥ गुल्फौपादग्रंथी ॥ चांद्रीचंद्रशक्तिःरोहिणीवा ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

हस्तांगुलीःकमलजाविरजानखांश्चकक्षांतरंतरणिमंडलगातमोघ्नी ॥ वक्षःस्थलंस्थलचरीहृदयंधरित्रीकुक्षिद्वयंत्ववतुनःक्षणदाचरघ्नी ॥६०॥ अव्यात्सदो
दरदरींजगदीश्वरीनोनाभिंनभोगतिरजात्वथपृष्ठदेशम् ॥ पायात्कटिंचविकटापरमास्फिचौनोगुह्यंगुहारणिरपानमपायहंत्री ॥ ६१ ॥ ऊरुद्वयंचविपुलाल
लिताचजानूजंघेजवाऽवतुकठोरतरात्रगुल्फौ ॥ पादौरसातलचरांगुलिदेशमुग्राचांद्रीनखान्पदतलंतलवासिनीच ॥६२॥ गृहंरक्षतुनोलक्ष्मीःक्षेत्रंक्षेमकरी
सदा ॥ पातुपुत्रान्प्रियकरीपायादायुःसनातनी ॥ ६३ ॥ यशःपातुमहादेवीधर्मंपातुधनुर्धरी ॥ कुलदेवीकुलंपातुसद्गतिंसद्गतिप्रदा ॥ ६४ ॥ रणेरा
जकुलेद्यूतेसंग्रामेशत्रुसंकटे ॥ गृहेवनेजलादौचशर्वाणीसर्वतोऽवतु ॥ ६५ ॥ इतिस्तुत्वाजगद्धात्रींप्रणेमुश्चपुनःपुनः ॥ सर्वेसवासवादेवाःसर्षिगंधर्वचा
रणाः ॥ ६६ ॥ ततस्तुष्टाजगन्मातातानाहसुरसत्तमान् ॥ स्वाधिकारान्सुराःसर्वेशासतुप्राग्यथायथा ॥ ६७॥ तुष्टाहमनयास्तुत्यानितरांतुयथार्थया ॥
वरमन्यंप्रदास्यामितच्छृणुध्वंसुरोत्तमाः ॥ ६८ ॥ ॥ दुर्गोवाच ॥ ॥ यःस्तोष्यतितुमांभक्त्यानरःस्तुत्यानयाशुचिः ॥ तस्याहंनाशयिष्यामिविपदं
चपदेपदे॥६९॥एतत्स्तोत्रस्यकवचंपरिधास्यतियोनरः ॥ तस्यक्वचिद्भयंनास्तिवज्रपंजरगस्यहि ॥७०॥ अद्यप्रभृतिमेनामदुर्गेतिख्यातिमेष्यति ॥ दुर्गदै
त्यस्यसमरेपातनादतिदुर्गमात्॥७१॥येमांदुर्गांशरणगानतेषांदुर्गतिःक्वचित् ॥ दुर्गास्तुतिरियंपुण्यावज्रपंजरसंज्ञिका ॥७२॥ अनयाकवचंकृत्वामाबिभे
तुयमादपि ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्चशाकिनीडाकिनीगणाः॥७३॥झोटिंगाराक्षसाःक्रूराविषसर्पाग्निदस्यवः ॥ वेतालाश्चापिकंकालग्रहाबालग्रहाअपि॥७४॥

यथार्थयासान्वयया ॥ यथातथेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ दुर्गेतिदुर्गनामानंदैत्यंहंतीतिदुर्गा ॥ घ्नेत्यस्याश्रवणमार्षम् ॥ यद्वा दुर्गमतिदुर्गमंदुर्गदैत्यस्यहननंघातनमस्याअस्तीति
दुर्गा ॥ अर्शआदिभ्योऽच् ॥ तदेतदाह ॥ दुर्गदैत्यस्येति ॥ ७१॥७२॥ माबिभेतुभयंमाकरोतु ॥ शाकिनीडाकिन्यौदुष्टग्रहविशेषौ ॥७३॥ झोटिंगाःपिशाचाः झाटिंगाइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ वेताला

भूतविशेषाः।।कंकालाःपिशाचभेदाः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ रक्षामिति ॥ परिपरितःसर्वतोभावेनेत्यर्थः ॥ ८० ॥ तयातस्याइत्यर्थः ॥ तस्याइतिवापाठः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥
नवरात्रमाश्विनशुक्लपक्षीयम् ॥ सुमतिंज्ञानम् ॥ सद्गतिमितिक्वचित् ॥ ८३ ॥ महाबलिरित्यत्रबलिशब्देनपक्वान्नानिगृह्यंते ॥ ८४ ॥ शारदंतदेव ॥ ८५ ॥ ८६ ॥८७॥ कालरात्रिमुखाःकालरात्रि

वातपित्तादिजनितास्तथाचविषमज्वराः ॥ दूरादेवपलायंतेश्रुत्वास्तुतिमिमांशुभाम् ॥७५॥ वज्रपंजरनामैतत्स्तोत्रंदुर्गाप्रशंसनम् ॥ एतत्स्तोत्रकृतत्राणे
वज्रादपिभयंनहि ॥ ७६ ॥ अष्टजप्तेनचानेनयोभिमंत्र्यजलंपिबेत् ॥ तस्योदरगतापीडाक्वापिनोसंभविष्यति ॥७७॥ गर्भपीडातुनोजातुभविष्यत्यभिमं
त्रणात् ॥ बालानांपरमाशांतिरेतत्स्तोत्रांबुपानतः ॥ ७८ ॥ यत्रसान्निध्यमेतस्यस्तवस्येहभविष्यति ॥ एतास्तुशक्तयःसर्वाःसर्वत्रसहितामया ॥ ७९ ॥
रक्षांपरिकरिष्यंतिमद्भक्तानांममाज्ञया ॥ इतिदत्त्वावरान्देवीदेवेभ्योंतर्हितातदा ॥ ८० ॥ तेपिस्वर्गौकसःसर्वेस्वंस्वंस्वर्गंययुर्मुदा ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
इत्थंदुर्गाभवन्नामतयादेव्यामहामुने ॥ काश्यांसेव्यायथासाचतच्छृणुष्ववदामिते ॥८१॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यांभौमवारेविशेषतः ॥ संपूज्यासततंकाश्यां
दुर्गादुर्गतिनाशिनी ॥ ८२ ॥ नवरात्रंप्रयत्नेनप्रत्यहंसासमर्चिता ॥ नाशयिष्यतिविघ्नौघान्सुमतिंचप्रदास्यति ॥ ८३ ॥ महापूजोपहारैश्चमहाबलिनि
वेदनैः ॥ दास्यत्यभीष्टदासिद्धिंदुर्गाकाश्यांनसंशयः ॥ ८४ ॥ प्रतिसंवत्सरंतस्याःकार्यायात्राप्रयत्नतः ॥ शारदंनवरात्रंचसकुटुंबैःशुभार्थिभिः ॥८५॥
योनसांवत्सरींयात्रांदुर्गायाःकुरुतेकुधीः ॥ काश्यांविघ्नसहस्राणितस्यस्युश्चपदेपदे ॥ ८६ ॥ दुर्गाकुंडेनरःस्नात्वासर्वदुर्गार्तिहारिणीम् ॥ दुर्गांसंपूज्यवि
धिवन्नवजन्माघमुत्सृजेत् ॥ ८७ ॥ सादुर्गाशक्तिभिःसार्धंकाशींरक्षतिसर्वतः ॥ ताःप्रयत्नेनसंपूज्याःकालरात्रिमुखानरैः ॥८८॥ रक्षंतिक्षेत्रमेतद्वैतथान्यान
वशक्तयः ॥ उपसर्गसहस्रेभ्यस्तावैदिग्देवताःक्रमात् ॥ ८९ ॥ शतनेत्रासहस्रास्यातथायुतभुजापरा ॥ अश्वारूढागजास्याचत्वरिताशववाहिनी ॥ ९० ॥
विश्वासौभाग्यगौरीचसृष्टाःप्राच्यादिमध्यतः ॥ एतायत्नेनसंपूज्याःक्षेत्ररक्षणदेवताः ॥९१॥ तथैवभैरवाश्चाष्टौदिक्ष्वष्टासुप्रतिष्ठिताः ॥ रक्षंतिसततंकाशीं
निर्वाणश्रीनिकेतनम् ॥ ९२ ॥ रुरुश्चंडोसितांगश्चकपालीक्रोधनस्तथा ॥ उन्मत्तभैरवस्तद्वत्क्रमात्संहारभीषणौ ॥ ९३ ॥ चतुःषष्टिस्तुवेतालामहाभी
षणमूर्तयः ॥ रुंडमुंडस्रजःसर्वेकर्त्रीखर्परपाणयः ॥ ९४ ॥ श्ववाहनारक्तमुखामहादंष्ट्रामहाभुजाः ॥ नग्नाविमुक्तकेशाश्चप्रमत्तारुधिरासवैः ॥ ९५ ॥

प्रधानाः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ त्वरितावेगवत्तरा ॥ ९०॥ सृष्टानिसृष्टानियुक्ताइतियावत् ॥ देव्याइतिशेषः ॥ सृष्टचेतिपाठेसृष्टिमार्गेणेत्यर्थः ॥ प्राच्यादिमध्यतःप्राच्यादिषुदिक्षुमध्येचेत्यर्थः ॥ ९१ ॥
निर्वाणश्रीनिकेतनंकैवल्यस्यरम्यंस्थानंकैवल्यलक्ष्म्यानिकेतनमितिवा ॥९२॥ क्रमात्प्राच्यादिक्रमात् ॥९३॥ रुंडमुंडस्रजःकबंधशिरोमालाः॥९४॥ रुधिरासवैःरुधिराण्येवआसवामद्यानितैः ॥९५॥

कोटिशोरुधिराशनाइतिक्वचित् ॥ कोटिशोऽपरिमिताः ॥ ९६ ॥ तेषुचतुःषष्ट्यांकांश्चिद्वेतालान्दर्शयाति विद्युज्जिह्वइतित्रयेण ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
भूतावलीभूतपंक्तिर्भूतसमूहइत्यर्थः ॥ अवतिरक्षाति ॥ ५ ॥ पदेपदेक्षणेक्षणे ॥ ६ ॥ दुर्गंसंकटम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ सहेति श्रोतारमपिरक्षिष्यंतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ ११० ॥ अहंबुद्धिगृहीतानांरक्षणंप्रार्थ

नानारूपधराःसर्वेनानाशस्त्रास्त्रपाणयः ॥ तदाकारैश्चतद्भृत्यैःकोटिशःपरिवारिताः ॥ ९६ ॥ विद्युज्जिह्वोललज्जिह्वःक्रूरास्यःक्रूरलोचनः॥ उग्रोविकटदं
ष्ट्रश्चवक्रास्योवक्रनासिकः ॥ ९७ ॥ जंभकोजृंभणमुखोज्वालानेत्रोवृकोदरः ॥ गर्तनेत्रोमहानेत्रस्तुच्छनेत्रोंऽत्रमण्डनः ॥ ९८ ॥ ज्वलत्केशःकंबुशिराः
खर्वग्रीवोमहाहनुः ॥ महानासोलंबकर्णःकर्णप्रावरणोनसः ॥९९॥ इत्यादयोमुनेक्षेत्रंदुर्वृत्तरुधिरप्रियाः ॥ त्रासयंतोदुराचारान्रक्षंतिपरितःसदा ॥१००॥
त्रैलोक्यविजयाद्याश्चज्वालामुख्यंतगाश्चयाः ॥ शक्तयोऽत्रमयाख्यातामुनेकलशसंभव ॥ १ ॥ ताःकाशींपरिरक्षंतिचतुर्दिक्षूद्यतायुधाः ॥ ताःसमर्च्याः
प्रयत्नेनमहाविघ्नप्रशांतये ॥२॥ भैरवारुरुमुख्याश्चमहाभयनिवारकाः ॥ संपूज्याःसर्वदाकाश्यांसर्वसंपत्तिहेतवः ॥३॥ विद्युज्जिह्वप्रभृतयोवेतालाउग्ररू
पिणः ॥ अत्युग्रानपिविघ्नौघान्हरिष्यंत्यर्चिताइह ॥ ४ ॥ तथाभूतावलीचात्रनानाभीषणरूपिणी ॥ उदायुधाऽवतिपुरींशतकोटिमितामुने ॥ ५ ॥
निर्वाणलक्ष्मीक्षेत्रस्यपालयित्रीपदेपदे ॥ एतावैदेवताःपूज्याःकाश्यांनिर्वाणकांक्षिभिः ॥ ६ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंनरोदुर्गजयाभिधम् ॥ नानाश
क्तिसमायुक्तंदुर्गमाशुतरिष्यति ॥ ७ ॥ यएतेभैरवाःप्रोक्तायेवेतालाउदाहृताः ॥ तेषांनामानिचाकर्ण्यनरोविघ्नैर्नदूयते ॥ ८ ॥ अदृष्टाअपितेभूताएतदा
ख्यानपाठकम् ॥ रक्षिष्यंतिप्रयत्नेनसहश्रोतृजनेनच ॥ ९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकाशीभक्तिपरैर्नरैः ॥ श्रोतव्यमिदमाख्यानंमहाविघ्ननिवारणम् ॥
॥ ११० ॥ गृहेपियस्यलिखितमेतत्स्थास्यतिपूजितम् ॥ तस्यापदांसहस्राणिनाशयिष्यंतिदेवताः ॥ ११ ॥ काश्यांयस्यास्तिवैप्रेमतेनकृत्वाऽऽदरंगु
रुम् ॥ श्रोतव्यमिदमाख्यानंवज्रपंजरसन्निभम् ॥११२॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेदुर्गाविजयो
नामद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ त्रिलोचनंसमासाद्यदेवदेवःषडाननः ॥ जगदंबिकयायुक्तःकिंचकाराशुतद्वद ॥ १ ॥ ॥
स्कन्दउवाच ॥ ॥ मुनेकलशजाख्यामियत्पृष्टंतन्निशामय ॥ विरजःसंज्ञकंपीठंयत्प्रोक्तंसर्वसिद्धिदम् ॥ २ ॥ तत्पीठदर्शनादेवविरजाजायतेनरः ॥
यत्रास्तितन्महालिंगंवाराणस्यांत्रिलोचनम् ॥ ३ ॥

यित्वाममबुद्धिगृहीतानामपितत्प्रार्थयति ॥ गृहेपीति ॥ ११ ॥ गुरुंमहांतम् ॥ ११२ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ त्रिसप्ततितमेऽध्याये
श्रीमदोंकारवर्णनम् ॥ क्रियतेतीवपापघ्नंमहाश्चर्यप्रदंनृणाम् ॥१॥ नंदिनंसन्निदेश्येतिमृडान्यासहितोमृडः ॥ ययौत्रैविष्टपंक्षेत्रंमुक्तिबीजप्ररोहणमित्युक्तमतःपृच्छति ॥ त्रिलोचनमिति ॥१॥२॥३॥

पिलिपिलेतिलक्ष्म्याएवनामांतरम् ॥ ४ ॥ तीर्थलिंगयोस्त्रिविष्टपंनाम ॥ त्रिविष्टपनामनिरुक्त्यादर्शयति ॥ विष्टपेति ॥ विष्टपत्रितयेभुवनत्रयमध्ये ॥ तत्रेतितीर्थलिंगयोर्निरुक्तिः ॥ यद्यतः ॥
॥ ५ ॥ महत्तरंश्रेष्ठतमंच ॥ पाठांतरंस्पष्टम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ सर्वोपकारार्थमज्ञेवपृच्छति ॥ देवदेवेति नवभिः देवदेवेतिसंबोधनानिभक्त्युद्रेकख्यापकानि ॥ सर्वदसर्वगेत्यत्रसर्वसमर्चितेति
क्वचित् ॥८॥९॥ विष्वक्सर्वव्यापीत्यर्थः ॥ केनब्रह्मणायेनकेनापिवाऽवगम्यतेकाक्वानावगम्यतएवेत्यर्थः ॥१०॥ स्वयंभून्यपीत्यत्रस्वभूमिष्ठानीतिपाठेस्वस्थानस्थितानि ॥ स्वयंभुस्थापितानीतिपाठे

तीर्थंपिलिपिलाख्यंतद्द्युनद्यंभसिविश्रुतम् ॥ सर्वतीर्थमयंतीर्थंतत्काश्यांपरिगीयते ॥ ४ ॥ विष्टपत्रितयांतर्येदेवार्षिमनुजोरगाः ॥ ससरित्पर्वतारण्याःसं
तितेतत्रयन्मुने ॥ ५ ॥ तदारभ्यचतत्तीर्थंतच्चलिंगंत्रिलोचनम् ॥ त्रिविष्टपमितिख्यातमतोहेतोर्महत्तरम् ॥ ६ ॥ त्रिविष्टपस्यलिंगस्यमहिमोक्तःपिना
किना ॥ जगज्जनन्याःपुरतोयथावच्मितथामुने ॥७॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ देवदेवजगन्नाथशर्वसर्वदसर्वग ॥ सर्वदृक्सर्वजनककिंचित्पृच्छामितद्वद ॥
॥८॥ इदंतवप्रियंक्षेत्रंकर्मबीजमहौषधम् ॥ नैःश्रेयस्याःश्रियोगेहंममापिप्रीतिदंमहत् ॥९॥ यत्क्षेत्ररजसोप्यग्रेत्रिलोक्यपितृणायते ॥ तस्याखिलस्यम
हिमाविष्वक्केनावगम्यते ॥ १० ॥ यानीहसंतिलिंगानितानिसर्वाण्यसंशयम् ॥ निर्वाणकारणान्येवस्वयंभून्यपितान्यपि ॥ ११ ॥ यद्यप्येवंतथापीश
विशेषंवक्तुमर्हसि ॥ काश्यामनादिसिद्धानिकानिलिंगानिशंकर ॥१२॥ यत्रदेवःसदातिष्ठेत्संवर्तेऽपिसवल्लभः ॥ यैरियंप्रथितिंप्राप्ताकाशीमुक्तिपुरीतिच ॥
॥ १३ ॥ येषांस्मरणतोप्यत्रभवेत्पापस्यसंक्षयः ॥ दर्शनस्पर्शनाभ्यांचस्यातांस्वर्गापवर्गकौ ॥ १४ ॥ येषांसमर्चनादेवमध्येजन्मसकृद्विभो ॥ लिंगा
निपूजितानिस्युःकाश्यांसर्वाणिनिश्चितम् ॥१५॥ विधायमय्यनुक्रोशंकारुण्यामृतसागर ॥ एतदाचक्ष्वमेशंभोपादयोःप्रणतास्म्यहम् ॥१६॥ इत्याकर्ण्य
महेशानस्तस्यादेव्याःसुभाषितम् ॥ कथयामासविंध्यारेमहालिंगानिसत्तम ॥१७॥ यन्नामाकर्णनादेवक्षीयंतेपापराशयः ॥ प्राप्यतेपुण्यसंभारःकाश्यांनि
र्वाणकारणम् ॥ १८ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ शृणुदेविपरंगुह्यंक्षेत्रेऽस्मिन्मुक्तिकारणम् ॥ इदंविदंतिनैवापिब्रह्मनारायणादयः ॥ १९ ॥ असंख्याता
निलिंगानिपार्वत्यानंदकानने ॥ स्थूलान्यपिचसूक्ष्माणिनानारत्नमयानिच ॥ २० ॥ नानाधातुमयानीशेदार्षदान्यप्यनेकशः ॥ स्वयंभून्यप्यने
कानिदेवर्षिस्थापितान्यहो ॥२१॥ सिद्धचारणगंधर्वयक्षरक्षोर्चितान्यपि ॥ असुरोरगमर्त्यैश्चदानवैरप्सरोगणैः ॥२२॥ दिग्गजैर्गिरिभिस्तीर्थैर्ऋक्षवानर
किन्नरैः ॥ पतत्रिप्रमुखैर्देविस्वस्वनामांकितानिवै ॥२३॥ प्रतिष्ठितानियानीहमुक्तिहेतूनितान्यपि ॥ अदृश्यान्यपिदृश्यानिदुरवस्थान्यपिप्रिये ॥२४॥

स्वयंभूनिस्थापितानिचेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यत्रकाश्याम् ॥ सवल्लभःसशक्तिकः ॥ १३ ॥ १४ ॥ जन्मनोमध्येमध्येजन्मसकृत्समर्चनादित्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अगस्त्यस्यविंध्यारित्वंतद्
द्धिविघातकत्वाज्ज्ञेयम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ असंख्यातानिलिंगानीत्यादीनांपूज्यानीतिषष्ठेनान्वयः ॥२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ दुरवस्थानीति ॥ यवनादिभिरतिशयेनदुर्दुष्टाअवस्थायेषां

तानितथा ॥ २४ ॥ परार्द्धशतसंख्यानिपरार्धंब्रह्मणःपंचाशद्वर्षंतन्मानेनमानुषदिनसंख्यासंख्याविशेषोवातच्छतसंख्यानिपरार्धशतसंख्यानि ॥ २५ ॥ तिष्येकलौ ॥ २६ ॥ गणनेति ॥
हेगौरिममभक्तजनैरिहकाश्यांयानिलिंगानिप्रतिष्ठितानितेषांगणनाअंतोनास्ति ॥ उपसंहरति ॥ अतस्तेषांसंख्यानविद्यतेइति ॥ गणनादिवसादर्वागिति ॥ :यस्मिन्दिवसेमयागणनाकृतातस्माद्दिव

भग्नान्यंपिचकालेनतानिपूज्यानिसुंदरि ॥ परार्धशतसंख्यानिगणितान्येकदामया ॥ २५ ॥ गंगांभस्यपितिष्ठंतिषष्टिकोटिमितानिहि ॥ सिद्धलिंगा
नितांनीशेतिष्येऽदृश्यत्वमाययुः ॥ २६ ॥ गणनादिवसादर्वाङ्ममभक्तजनैःप्रिये ॥ प्रतिष्ठितानियानीहतेषांसंख्यानविद्यते ॥२७॥ त्वयातुयानिपृष्टा
नियैरिदंक्षेत्रमुत्तमम् ॥ तानिलिंगानिवक्ष्यामिमुक्तिहेतूनिसुंदरि ॥ २८ ॥ कलावतीवगोप्यानिभविष्यंतिगिरींद्रजे ॥ परंतेषांप्रभावोयःस्वंस्वंस्थानं
नहास्यति ॥ २९ ॥ कलिकल्मषपुष्टायेयेदुष्टानास्तिकाःशठाः ॥ एतेषांसिद्धलिंगानांज्ञास्यंत्याख्यामपीहन ॥ ३० ॥ नामश्रवणतोपीहयल्लिंगानां
शुभानने ॥ वृजिनानिक्षयंयांतिवर्धंतेपुण्यराशयः ॥ ३१ ॥ ओंकारःप्रथमंलिंगंद्वितीयंचत्रिलोचनम् ॥ तृतीयश्चमहादेवःकृत्तिवासाश्चतुर्थकम् ॥
॥ ३२ ॥ रत्नेशःपंचमंलिंगंषष्ठंचंद्रेश्वराभिधम् ॥ केदारःसप्तमंलिंगंधर्मेशश्चाष्टमंप्रिये ॥ ३३ ॥ वीरेश्वरंचनवमंकामेशंदशमंविदुः ॥ विश्वकर्मेश्वरंलिंगं
शुभमेकादशंपरम् ॥ ३४ ॥ द्वादशंमणिकर्णीशमविमुक्तंत्रयोदशम् ॥ चतुर्दशंमहालिंगंममविश्वेश्वराभिधम् ॥ ३५ ॥ प्रियेचतुर्दशैतानिश्रियोहेतूनिसुं
दरि ॥ एतेषांसमवायोयंमुक्तिक्षेत्रमिहेरितम् ॥ ३६ ॥ देवताःसमधिष्ठात्र्यःक्षेत्रस्यास्यपराइमाः ॥ आराधिताःप्रयच्छंतिनृभ्योनैःश्रेयसींश्रियम् ॥३७॥
आनंदकाननेमुक्त्यैप्रोक्तान्येतानिसुंदरि ॥ प्रियेचतुर्दशेज्यानिमहालिंगानिदेहिनाम् ॥ ३८ ॥ प्रतिमासंसमारभ्यतिथिंप्रतिपदंशुभाम् ॥ एतेषांलिंगमु
ख्यानांकार्यायात्राप्रयत्नतः ॥३९॥ अनाराध्यमहादेवमेषुलिंगेषुकुंभज ॥ कःकाश्यांमोक्षमाप्नोतिसत्यंसत्यंपुनःपुनः ॥४०॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकाशी
फलमभीप्सुभिः ॥ पूज्यान्येतानिलिंगानिभक्त्यापरमयामुने ॥४१॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ एतान्येवकिमन्यानिमहालिंगानिषण्मुख ॥ निर्वा
णकारणानीहयदिसंतितदावद ॥ ४२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अन्यान्यपिचसंतीहमहालिंगानिसुव्रत ॥ कलिप्रभावाद्गुप्तानिभविष्यंत्येवतानिवै ॥
॥ ४३ ॥ यस्येश्वरेसदाभक्तिर्यःकाशीतत्त्ववित्तमः ॥ सएवैतानिलिंगानिवेत्स्यत्यन्योनकश्चन ॥ ४४ ॥ येषांनामग्रहेणापिकलिकल्मषसंक्षयः ॥
अमृतेशस्तारकेशोज्ञानेशःकरुणेश्वरः ॥ ४५ ॥

सादर्वागूर्ध्वमित्यतिरोहितएवार्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ नंहास्यतिनत्यक्ष्यति ॥ २९ ॥ पुष्टाःस्थूलाव्याप्तावा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ समवायःसमाहारोमेलनंनामेतियावत् ॥
॥ ३६ ॥ नैःश्रेयसींकैवल्याख्याम् ॥ ३७ ॥ देहिनांमुक्त्यैइत्यन्वयः ॥ ३८ ॥ प्रतिमासमितिस्कंदोक्तिः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ पार्वत्याईश्वरोक्तान्येवान्यानिचतुर्दश

लिंगान्याह ॥ अमृतेशइति ॥ ४५ ॥ लांगलःलांगलीश्वरः ॥ ब्रह्मेशलांगलीशौचेतिक्वचित् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ काशीकोशोऽविमुक्तशंरीरम् ॥ सारइतिक्वचित् ॥ ५० ॥ ५१ ॥
॥ ५२ ॥ महतीभक्तिर्येषांतेमहाभक्तयस्तेषांकृपावशात् ॥ महाभक्तेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ निरेनसानिष्पापेन ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अग्रजईश्वरस्यमुखद्वारात्प्रथमतो

मोक्षद्वारेश्वरश्चैवस्वर्गद्वारेश्वरस्तथा ॥ ब्रह्मेशोलांगलश्चैववृद्धकालेश्वरस्तथा ॥ ४६ ॥ वृषेशश्चैवचंडीशोनंदिकेशोमहेश्वरः ॥ ज्योतीरूपेश्वरंलिंगंख्यात
मत्रचतुर्दशम् ॥ ४७ ॥ काश्यांचतुर्दशैतानिमहालिंगानिसुंदरि ॥ इमानिमुक्तिहेतूनिलिंगान्यानंदकानने ॥ ४८ ॥ कलिकल्मषबुद्धीनांनाख्येया
निकदाचन ॥ एतान्याराधयेद्यस्तुलिंगानीहचतुर्दश ॥ ४९ ॥ नतस्यपुनरावृत्तिःसंसाराध्वनिकर्हिचित् ॥ काशीकोशोयमतुलोनप्रकाश्योयतस्ततः ॥
॥ ५० ॥ एतल्लिंगाभिधादेविमहापद्यापिदुःखहृत् ॥ रहस्यंपरमंचैतत्क्षेत्रस्यास्यवरानने ॥ ५१ ॥ चतुर्दशापिलिंगानिमत्सान्निध्यकराणिहि ॥ अवि
मुक्तस्यहृदयमेतदेवगिरींद्रजे ॥ ५२ ॥ इमानियानिलिंगानिसर्वेषांमुक्तिदानिहि ॥ एकैकभुवनस्येहसारमादायसर्वतः ॥ मयैतानिकृतान्येवमहाभ
क्तिकृपावशात् ॥ ५३ ॥ अस्मिन्क्षेत्रेध्रुवंमुक्तिरितियाप्रथितिःप्रिये ॥ कारणंतत्रलिंगानिममैतानिचतुर्दश ॥५४॥ तएवव्रतिनःकांतेतएवचतपस्विनः॥
ध्यातान्येतानियैर्भक्तैर्लिंगान्यानंदकानने ॥५५॥ तएवाभ्यस्तसद्योगादत्तदानास्तएवहि ॥ काश्यामिमानिलिंगानियैर्दृष्टान्यपिदूरतः ॥ ५६॥ इष्टापूर्ता
श्रयेधर्माःप्रणीतामुनिसत्तमैः ॥ तेसर्वेतेनविहितायावज्जीवंनिरेनसा ॥ ५७ ॥ येनाविमुक्तमासाद्यमहालिंगानिपार्वति ॥ सकृदभ्यर्चितानीहसमुक्तो
नात्रसंशयः ॥ ५८ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अन्यान्यपिचविंध्यारेदेव्यैप्रोक्तानिशंभुना ॥ स्वभक्तानांहितार्थायतान्यथाकर्णयाग्रज ॥ ५९ ॥
शैलेशःसंगमेशश्चस्वर्लीनोमध्यमेश्वरः ॥ हिरण्यगर्भईशानोगोप्रेक्षोवृषभध्वजः ॥ ६० ॥ उपशांतशिवोज्येष्ठोनिवासेश्वरएवच ॥ शुक्रेशोव्याघ्रलिंगं
चजंबुकेशंचतुर्दशम् ॥ ६१ ॥ मुनेचतुर्दशैतानिमहांत्यायतनानिवै ॥ एतेषामपिसेवातोनरोमोक्षमवाप्नुयात् ॥ ६२ ॥ चैत्रकृष्णप्रतिपदंसमारभ्यप्रय
त्नतः ॥ आचतुर्दशिपूज्यानिलिंगान्येतानिसत्तमैः ॥ ६३ ॥ एतेषांवार्षिकीयात्रासुमहोत्सवपूर्वकम् ॥ कार्यामुमुक्षुभिःसम्यक्क्षेत्रसंसिद्धिदायिनी ॥
॥ ६४ ॥ मुनेचतुर्दशैतानिमहालिंगानियत्नतः ॥ दृष्ट्वानजायतेजंतुःसंसारेदुःखसागरे ॥६५॥ क्षेत्रस्यपरमंतत्त्वमेतद्देवप्रियेध्रुवम् ॥ संसाररोगग्रस्ताना
मिदमेवमहौषधम् ॥ ६६ ॥ क्षेत्रस्योपनिषच्चैषामुक्तिबीजमिदंपरम् ॥ कर्मकाननदावाग्निरेषालिंगावलिःप्रिये ॥ ६७ ॥

जातः ॥ द्विजेतिवापाठः ॥ ५९ ॥ महायतनानितृतीयचतुर्दशलिंगान्याह ॥ शैलेशइति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ उपनिषद्रहस्यम् ॥ लिंगावलिर्लिंगपंक्तिः

समूहइत्यर्थः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंप्रत्येकंसर्वलिंगानांमहिमानंपृच्छति ॥ रहस्यमिति ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ आराधिआराधितःपूजितः ॥७४ ॥ विधायकृत्वा ॥
॥ ७५ ॥ तपःकरणसमयेपर्णमपिनभक्षितमित्यपर्णा ॥ तदुक्तम् ॥ स्वयंविशीर्णद्रुमपर्णवृत्तितापराहिकाष्ठातपसस्तयापुनः ॥ तदप्यपाकीर्णमतःप्रियंवदांवदंत्यपर्णामितितांपुराविदइति ॥ तस्याः
संबोधनमपर्णेइति ॥ अनेनतवैतत्कथाश्रवणेधिकारोस्तीतिसूचयति ॥ ७६ ॥ परंतपइत्यन्वयः ॥ परंसमाधिमितिवा ॥ ७७ ॥ पुरोऽग्रतः ॥ विद्योतितहरिन्मुखंप्रकाशितादिक्समूहम् ॥
यदाहामरः ॥ दिशस्तुककुभःकाष्ठाआशाश्चहरितश्चताइति ॥ ७८ ॥ किंतज्ज्योतिरित्यतआह ॥ यदंतरिति ॥ अंतरंतःकरणे ॥ आविःप्रकटम् ॥ निर्व्याजेनफलाभिसंधिरहितेनसजातीयविजातीय
प्रत्ययशून्येनेतिवा ॥ ७९ ॥ नन्वसंप्रज्ञातसमाधिस्थस्यब्रह्मणोज्योतिषोबहिःप्राकट्यंदुर्घटमित्याशंक्याह ॥ योभूदिति ॥ स्फुटतोविदारंप्राप्नुवतोभूमिभागाद्यश्चटचटाशब्दोऽभूत्तच्छब्दाद्ब्रह्माक्रमतः

एकैकस्यास्यलिंगस्यमहिमाद्यंतवर्जितः ॥ मयैवज्ञायतेदेविसम्यङ्नान्येनकेनचित् ॥६८॥ इतिश्रुत्वामुनेप्राहदेवीहृष्टतनूरुहा ॥ प्रणम्यदेवमीशानंसर्व
ज्ञंसर्वदंशिवम् ॥ ६९ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ रहस्यंपरमंकाश्यांयदेतत्समुदीरितम् ॥ तच्छ्रुत्वोत्सुकतांप्राप्तंमनोमेतीववल्लभ ॥ ७० ॥ यदुक्तंलिंगमे
कैकंमहासारतरंपरम् ॥ काश्यांपरमनिर्वाणकारणंकारणेश्वर ॥ ७१ ॥ प्रत्येकंमहिमानंमेब्रूह्येषांभुवनेश्वर ॥ चतुर्दशानांलिंगानांश्रवणादघहारिणाम् ॥
॥ ७२ ॥ ओंकारेशस्यलिंगस्यकथमत्रसमागमः ॥ अतिपुण्यतमात्तस्मात्क्षेत्रादमरकंटकात् ॥ ७३ ॥ किमात्मकोऽयमोंकारोमहिमास्यचकोहर ॥
केनाराधिपुराचैषददावाराधितश्चकिम् ॥ ७४ ॥ मृडानीवाक्सुधामेतांविधायश्रुतिगोचराम् ॥ कथामकथयद्देवओंकारस्यमहाद्भुताम् ॥ ७५ ॥
॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ कथामाकर्णयापर्णेवर्णयामितवाग्रतः ॥ यथोंकारस्यलिंगस्यप्रादुर्भावइहाभवत् ॥७६॥ पुरानंदवनेचात्रब्रह्मणाविश्वयोनिना ॥
तपस्तप्तंमहादेविसमाधिंदधतापरम् ॥ ७७ ॥ पूर्णेयुगसहस्रेऽथभित्त्वापातालसप्तकम् ॥ उदतिष्ठत्पुरोज्योतिर्विद्योतितहरिन्मुखम् ॥ ७८ ॥ यदंतरावि
रभवन्निर्व्याजेनसमाधिना॥तदेवपरमंधामबहिराविरभूद्विधेः ॥७९॥ योभूच्चटचटाशब्दःस्फुटतोभूमिभागतः ॥ तच्छब्दाद्व्यसृजद्वेधाःसमाधिंक्रमतोवशी ॥
॥ ८० ॥ स्रष्टाविसृष्टतद्ध्यानोयावदुन्मील्यलोचने ॥ पुरःपश्येद्ददर्शाग्रेतावदक्षरमादिमम् ॥ ८१ ॥ अकारंसत्त्वसंपन्नमृक्क्षेत्रंसृष्टिपालकम् ॥ नाराय
णात्मकंसाक्षात्तमःपारेप्रतिष्ठितम् ॥ ८२ ॥ उकारमथतस्याग्रेरजोरूपंयजुर्जनिम् ॥ विधातारंसमस्तस्यस्वाकारमिवबिंबितम् ॥ ८३ ॥

शनैःशनैःसमाधिंत्यक्तवानित्यर्थः ॥ स्फुटितइतिपाठेशब्दविशेषणम् ॥ अत्युत्कटइत्यर्थः ॥ ८०॥ स्रष्टेति ॥ ब्रह्मात्यक्तनिर्गुणब्रह्मध्यानोनेत्रेविकचय्ययावत्पुरःपश्येत्पश्यातितावदादिममादौभवंप्रण
वमक्षरंददर्शेत्यर्थः ॥ तथाचश्रीभागवते ॥ ततोभूत्त्रिवृदोंकारइति ॥८१॥ प्रणवस्वरूपंकथयंस्तंविशिनष्टि ॥ अकारमितिसार्धत्रयेण ॥ अकारोकारमकारनादबिंद्वात्मकोहिप्रणवस्तत्राकारार्थमाह ॥
अकारमिति ॥ सत्त्वसंपन्नंसत्त्वगुणोपेतम् ॥ ऋक्क्षेत्रमृग्वेदाधिष्ठानंतत्कारणमित्यर्थः ॥ तमःपारेऽज्ञानपारेसब्रह्माददर्शेतितृतीयेनान्वयः ॥ ८२ ॥ उकारार्थमाह ॥ उकारमिति ॥

अथानंतरंतस्याग्रेऽकाराग्रेरजोरूपंरजोगुणव्याप्तंयजुर्जनियजुर्वेदोत्पत्तिहेतुंस्वाकारंब्रह्मशरीरंबिंबितंप्रतिबिंबितम् ॥ चिंतितमितिपाठेभावितमित्यर्थः ॥ ८३ ॥ नीरवंनिःशब्दंयद्ध्वांतमंधतमसंतस्य
यत्संकेतसदनंसंकेतस्थानंतदाभंतत्तुल्यम् ॥ नीरवदितिपाठेलवणोदधिजलवदित्यर्थः ॥ तथाचहरिवंशे ॥ महतस्तमसःपारइति ॥ तमसस्तमःप्रायक्षारसमुद्रस्येत्यर्थः ॥ मकारार्थमाह ॥ तदग्रतः
उकारस्याग्रेतमोगुणेनरूप्यतइतितमोरूपम् ॥ ८४ ॥ नादार्थमाह ॥ अथेति ॥ तत्पुरतोमकाराग्रतः ॥ ध्याताध्यानकर्ता ॥ धातेतिक्वचित् ॥ व्यधादकरोत् ॥ स्वनयनातिथिंस्वनेत्रगोचरम् ॥
॥ ८५ ॥ विश्वरूपमयाकारंप्रपंचस्वरूपाकृतिः ॥ विश्वरूपमथोंकारमितिपाठेऽथेत्यर्थांतरे ॥ ओंकारमित्यवयवावयविनोरभेदाभिप्रायेण ॥ अनाख्यनादःपरातस्यसदनमाश्रयंकारणमित्यर्थः ॥
तदुक्तम् ॥ वैखरीशब्दनिष्पत्तिर्मध्यमाश्रुतिगोचरा ॥ उद्यतार्थाचपश्यंतीसूक्ष्मावागनपायिनीति ॥ सूक्ष्मापरा ॥ अनपायिन्यनाख्येत्यर्थः ॥ ८६ ॥ शब्दब्रह्मवेदः ॥ बिंद्वर्थमाह ॥ अथोपरिष्टा
दिति ॥ उपरिष्टादुपरि ॥ परात्प्रधानादेःपरमुत्कृष्टम् ॥ ८७ ॥ तत्कुतइत्यतआह ॥ कारणमिति ॥ कारणानांप्रधानादीनाम् ॥ अतएवजगद्योनिंतंपरम् ॥ विधिर्ब्रह्मा ॥ विलोकयांचक्रेददर्श ॥

नीरवध्वांतसंकेतसदनाभंतदग्रतः ॥ मकारंसददर्शाथतमोरूपंविशेषतः ॥ ८४ ॥ साम्नोयोनिंलयेहेतुंसाक्षाद्रुद्रस्वरूपिणम् ॥ अथतत्पुरतोध्याताव्यधा
त्स्वनयनातिथिम् ॥ ८५ ॥ विश्वरूपमयाकारंसगुणंवापिनिर्गुणम् ॥ अनाख्यनादसदनंपरमानंदविग्रहम् ॥८६॥ शब्दब्रह्मेतियत्ख्यातंसर्ववाङ्मयका
रणम् ॥ अथोपरिष्टान्नादस्यबिंदुरूपंपरात्परम् ॥ ८७ ॥ कारणंकारणानांचजगद्योनिंचतंपरम् ॥ विधिर्विलोकयांचक्रेतपसागोचरीकृतम् ॥ ८८ ॥
अवनादोमितिख्यातंसर्वस्यास्यप्रभावतः ॥ भक्तमुन्नयतेयस्मात्तदोमितियईरितः ॥ ८९ ॥ अरूपोपिसरूपाढ्यःसधात्रानेत्रगीकृतः ॥ तारयेद्यद्भवांभो
धेःस्वजपासक्तमानसम् ॥ ततस्तारइतिख्यातोयस्तंब्रह्माव्यलोकयत् ॥ ९० ॥ प्रणूयतेयतःसर्वैःपरनिर्वाणकामुकैः ॥ सर्वेभ्योभ्यधिकस्तस्मात्प्रणवो
यैःप्रकीर्तितः ॥ ९१ ॥ स्वसेवितारंपुरुषंप्रणयेद्यःपरंपदम् ॥ अतस्तंप्रणवंशांतंप्रत्यक्षीकृतवान्विधिः ॥ ९२ ॥ त्रयीमयस्तुरीयोयस्तुर्यातीतोखिला
त्मकः ॥ नादबिंदुस्वरूपोयःसप्रैक्षिद्विजगामिना ॥ ९३ ॥ प्रावर्ततयतोवेदाःसांगाःसर्वस्ययोनयः ॥ सवेदादिःपद्मभुवापुरस्तादवलोकितः ॥ ९४ ॥
वृषभोयस्त्रिधाबद्धोरोरवीतिमहोमयः ॥ सनेत्रविषयीचक्रेपरमःपरमेष्ठिना ॥ ९५ ॥

जगदासिंचकमितिपाठेजगदासिंचतिपालयतीतितथातम् ॥ ८८ ॥ एवमवयवार्थनिरूपणेनैवावयविनमोंकारंनिरूप्यओंनामद्विधानिर्वक्ति ॥ अवनादितिसार्धेन ॥ ८९ ॥ नेत्रगीकृतश्चक्षुर्विषयीकृतः ॥
तारनामनिर्वक्ति॥तारयेदिति ॥ ९० ॥ प्रणवनामद्विधानिर्वक्तिप्रणूयतइतिद्वाभ्याम् ॥ प्रणूयतेप्रकर्षेणस्तूयते ॥ प्रणयेत्प्रापयेत् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ त्रयीमयोवेदत्रयात्मकोब्रह्मविष्णुरुद्रात्मकोवा ॥
असंगोनिर्विकारः ॥ परात्मातुरीयः ॥ तदुक्तम् ॥ अहंभावानहंभावौत्यक्त्वासदसतीतथा ॥ यदसक्तंसमंस्वच्छंस्थितंतत्तुर्यमुच्यतेइति ॥ वस्तुतस्तुरीयातीतः ॥ अविद्योपहितविश्वाद्यपेक्षयातुरीय
त्वस्यकल्पितत्वात् ॥ माययाऽखिलात्मकः ॥ प्रैक्षिप्रेक्षितोदृष्टइतियावत् ॥ द्विजोऽत्रहंसस्तद्गामिनाब्रह्मणेत्यर्थः ॥ ९३ ॥ सांगाःषड्भिःशिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तच्छंदोज्योतिर्भिरंगैःसहिताः ॥
॥ ९४ ॥ चत्वारिश्शृंगात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्य ॥ त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहादेवोमर्त्यांआविवेशेतिश्रुत्युक्तोमहेशोब्रह्मणादृष्टइत्याह वृषभोयइतिद्वयेन ॥ योवृषभोमंत्रोक्तोयज्ञरूपो

विष्णुरितियावत् ॥ त्रिधाबद्धोमंत्रब्राह्मणकल्पैःसंबद्धइत्यर्थः ॥ रोरवीतिपुनःपुनरत्यर्थंवारौतीत्यर्थः ॥ रोरवणंनामसवनक्रमेणऋग्भिर्यजुर्भिःसामभिः ॥ यदेनमृग्भिःशंसंतियजुर्भिर्यजंतिसामभिः
स्तुवंतीति॥महोमयस्तेजोरूपः ॥ ९५ ॥ शृंगाःशृंगाणिचत्वारिऋग्यजुःसामाथर्वरूपाणि ॥ हस्तासोहस्ताः ॥ सप्तहस्ताःसप्तछंदांसि ॥ द्वेशीर्षेप्रायणीयोदयनीये ॥ त्रयःपादास्त्रीणिसवनानि ॥ एवं
भूतोदेवःसब्रह्मणाऐक्षतेतिद्वयोरन्वयः ॥ ९६ ॥ जगदभिन्नोपादानंब्रह्मब्रह्मणादृष्टमित्याह ॥ यदंतरिति ॥ पुनर्भूयोपिलयादिप्रवाहस्यानादित्वात् ॥ तद्बीजंतस्याऽखिलस्यभूतादेःकारणम् ॥
स्वयंतुबीजरहितम् ॥ ९७ ॥ लिंगनामनिर्वचनपूर्वकंलिंगशब्दाभिधेयंब्रह्मब्रह्मणादृष्टमित्याह ॥ लीनमिति ॥ ९८ ॥ पंचार्थाःअस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्येवंरूपाः ॥ अस्थिभातिप्रियंरूपंनामचे
त्यर्थपंचकमित्युक्तेः ॥ चत्वारोवेदाइतिहासपुराणानिचेतिपंचब्रह्माणि ॥ इतिहासपुराणानिपंचमोवेदउच्यतइत्युक्तेः ॥ रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाजानकीचेत्येवंरूपाणिवासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धा
रुक्मिणीचेत्येवंरूपाणिवातन्मयंतत्स्वरूपम् ॥ अःआदिर्येषांपंचानामितितद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहिः ॥ अकारोकारमकारार्धमात्राविंदुनादाइतिसमासार्थः ॥ तन्मयंतत्स्वरूपम् ॥ तथाचश्रुतिः ॥
अकारःप्रथमाक्षरोभवत्युकारोहिद्वितीयाक्षरोभवतिमकारस्तृतीयाक्षरोभवत्यर्धमात्रश्चतुर्थाक्षरोभवतिबिंदुःपंचमाक्षरोभवतिनादःषष्ठाक्षरोभवतीति ॥ निरैक्षिनितरांदृष्टमित्यर्थः ॥ ९९ ॥ पंचाक्षरंपंचा

शृंगाश्चत्वारियस्यासन्हस्तासःसप्तएवच ॥ द्वेशीर्षेचत्रयःपादाःसदेवोविधिनैक्षत ॥ ९६ ॥ यदंतर्लीनमखिलंभूतंभाविभवत्पुनः ॥ तद्बीजंबीजरहितंद्रु
हिणेनविलोकितम् ॥ ९७ ॥ लीनंमृग्येतयत्रैतदाब्रह्मस्तंबभाजनम् ॥ अतःसभाज्यतेसद्भिर्यल्लिंगंतद्विलोकितम् ॥९८॥ पंचार्थायत्रभासंतेपंचब्रह्ममयं
हियत् ॥ आदिपंचस्वरूपंयन्निरैक्षिब्रह्मणाहितत् ॥ ९९ ॥ तमालोक्यततोवेधालिंगरूपिणमीश्वरम् ॥ पंचाक्षरंप्रपंचाच्चाभिन्नंतुष्टावशंकरम् ॥ १०० ॥
ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमओंकाररूपायनमोऽक्षरवपुर्धृते ॥ नमोऽकारादिवर्णानांप्रभवायसदाशिव ॥ १ ॥ अकारस्त्वमुकारस्त्वंमकारस्त्वमनाकृते ॥
ऋग्यजुःसामरूपायरूपातीतायतेनमः ॥ २ ॥ नमोनादात्मनेतुभ्यंनमोबिंदुकलात्मने ॥ अलिंगलिंगरूपायसर्वरूपस्वरूपिणे ॥ ३ ॥ नमस्तेधाम
निधयेनिधनादिविवर्जित ॥ नमोभवायरुद्रायशर्वायचनमोस्तुते ॥ ४ ॥

क्षरात्मकम् ॥ तदुक्तमत्रैव ॥ अश्चउश्चमकारश्चनादोबिंदुश्चपंचमः ॥ पंचात्मकंपरंब्रह्मनित्यंयत्रप्रकाशतइति ॥ १०० ॥ चत्वारिंशत्पद्यवृंदैरोंकारंजगदीश्वरम् ॥ तुष्टावात्याद्दतःसम्यग्वेदगर्भोविदां
वरः ॥१॥ समाधित्यागानंतरंयाद्दग्रूपंदृष्टंप्रथमंतदेवनमति॥नमओंकाररूपायेति ॥ प्रणवरूपत्वेनैवतत्प्रभवाकाराद्यक्षरधारकत्वमाह ॥ नमोऽक्षरेति ॥ अकारादिस्वरूपंकारणत्वेनस्वस्मिन्धारयतीतितथा
तस्मैओंकारप्रभवावेदाओंकारप्रभवाःस्वराइतिस्मृतेः ॥ कूटस्थवपुर्धृतइतिवा एतच्चाक्षरस्याप्युपलक्षणम् ॥ क्षरःसर्वाणिभूतानिकूटस्थोक्षरउच्यतइतिस्मृतेः ॥ अकारादिवपुर्धृत्त्वमेवस्पष्टयन्नमति ॥
नमोऽकारादीति ॥ १ ॥ ओंकाररूपत्वंस्पष्टयन्स्तौति ॥ अकारस्त्वमिति ॥ वस्तुतोऽनाकृतेआकाररहित ॥ ऋग्यजुःसाम्नांरूपंस्वरूपंयस्मात्तस्मै ॥ पाठांतरेतत्समुदायात्मकायेत्यर्थः ॥ निःश्वसितमे
तदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइतिश्रुतेः ॥ वस्तुतोरूपातीताय ॥ २ ॥ नादात्मनेपरापश्यंतीमध्यमावैखर्याख्यायेत्यर्थः ॥ बिंदुकलात्मनेबिंद्वंशरूपायेत्यर्थः ॥ अखिलात्मकत्वेनस्तौति अलिंगे
त्यादिना ॥ अलिंगलिंगरूपायादृश्यदृश्यरूपाय ॥ अतएवसर्वरूपस्वरूपिणे ॥ पाठांतरेलिंगंशिवलिंगम् ॥ ३ ॥ धामतेजःसत्त्वंवातस्यनिधयेआश्रयाय ॥ निधनादीत्यत्रादिपदेनजायतेऽस्तिवर्धते

विपरिणमतेऽपक्षीयतइतिपंचविकारागृह्यंते ॥ ४ ॥ पशूनांजीवानाम् ॥ तारःप्रणवः ॥ उत्कटइतिवा ॥ तदासर्वेभ्यउत्कृष्टायेत्यर्थः ॥ सम्यक्संभवत्यस्मादितिसंभवस्तस्मैसर्वकारणायेत्यर्थः ॥ शंभवायेतिपाठेशंभवइत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नमःशंभवायचमयोभवायचनमःशंकरायचमयस्करायचेति ॥ ५ ॥ अमायायशुद्धाय ॥ शिवतरायपरममंगलाय ॥ मंगलानांचमंगलमितिस्मृतेः ॥ कपर्दिनेजटाजूटधारिणे ॥ शितिकंठनीलग्रीव ॥ ६ ॥ मीढुष्टमायफलसेक्तॄणांमध्येश्रेष्ठाय ॥ शिपिःपशुःतेषुप्रविशतितिष्ठतियज्ञरूपेणेतिशिपिविष्टस्तस्मै ॥ तथाचश्रुतिः ॥ यज्ञोवैविष्णुः पशवःशिपिः यज्ञएवपशुषुप्रतितिष्ठतीतिं ॥ शिपयोरश्मयस्तेषुनिविष्टायेतिवा ॥ शैत्याच्छयनयोगाच्चशीतिवारिप्रचक्षते ॥ तत्पानाद्रक्षणाच्चैवशिपयोरश्मयोमताः ॥ तेषुप्रवेशाद्विश्वेशः शिपिविष्टइहोच्यतइतिवचनात् ॥ अह्रस्वायदीर्घाय ॥ खर्वायह्रस्वाय ॥ बृहतेस्थूलाय ॥ ७ ॥ कुमारगुरवेस्कंदजनयित्रे ॥ श्वेतायशुक्लाय ॥ कृष्णायनीलाय ॥ पीतायहरिद्राय ॥ अरुणमूर्तयेईषल्लोहितरूपायेत्यर्थः ॥ अव्यक्तरागवर्णायेतिवा ॥ ८ ॥ धूम्रवर्णायकृष्णलोहितरूपाय ॥ पिंगायकपिलवर्णाय ॥ किर्मीरवर्चसेकर्बुरवर्णाय ॥ पाटलवर्णायश्वेतरक्तवर्णाय ॥ शुक्लपीतामिश्रितवर्णायेत्यर्थः ॥ हरिततेजसेपालाशवर्णाय ॥ ९ ॥ नानावर्णस्वरूपायउक्तशुक्लादिवर्णरूपायेत्यर्थः ॥ ब्राह्मणादिवर्णस्वरूपायेतिवा ॥ वर्णानांपतयेतेषामेवनियंत्रे ॥ स्वराअकारादिचतुर्दश ॥ व्यंजनानिकादीनिहकारपर्यंतानि ॥ ११० ॥ ऊर्ध्वमादत्तइत्युदात्तस्तद्विपरीतमादत्तइत्यनुदात्तस्तयोःसमाहारःस्वरितस्तद्रूपाय ॥ ह्रस्वाःअइउऋऌइतिपंच ॥ दीर्घाआईऊॠॡइतिपंच ॥ प्लुतादूराह्वानेगानेलोकप्रसिद्धास्तत्रितयेशायह्रस्वादिनियंत्रे ॥ विसर्गेणसहवर्ततइतिसविसर्गोवर्णविशेषस्तद्रूपाय ॥ ११ ॥ अनुस्वारस्वरूपायबिंद्वात्मकाय ॥ सानुनासिकअनुनासिकैर्ञमङणनमैः सहवर्तमानहेतुरूपेत्यर्थः ॥ निरनुनासायतद्रूपायेत्यर्थः ॥ ऌवर्णतवर्गलसादंत्याः ॥ इवर्णचवर्गयशास्तालव्यास्तद्रूपिणे ॥ १२ ॥ ओष्ठेभवाओष्ठ्याउवर्णपवर्गोपध्मानीयाःउरसिभवाउरस्यास्तत्तद्वर्णरूपायेत्यर्थः ॥ ऊष्माणःशषसहास्तत्स्वरूपिणे ॥ अंतस्थायरलवास्तस्मैतद्रूपायेत्यर्थः ॥ परपुरुषब्रह्मविष्णुचतुष्टयापेक्षयापंचमायश्रीरुद्रायपंचमाख्यस्वररूपायेतिवा ॥ पिनाकिनेआजगवापरपर्यायधनुर्धारिणे ॥ १३ ॥ निषादायनिषादाख्यस्वररूपाय ॥ यदाहामरः ॥ निषादर्षभेति ॥ यद्वा निषादायश्वपचाय ॥ तेषांपतयेस्वामिने ॥ शृंगवेरपुरनिवासिनेश्रीराममित्रायगुहायेतिवा ॥

नमउग्रायभीमायपशूनांपतयेनमः ॥ नमस्तारस्वरूपायसंभवायनमोस्तुते ॥ ५ ॥ अमायायनमस्तुभ्यंनमःशिवतरायते ॥ कपर्दिनेनमस्तुभ्यंशितिकंठनमोस्तुते ॥ ६ ॥ मीढुष्टमायगिरिशशिपिविष्टायतेनमः ॥ नमोऽह्रस्वायखर्वायबृहतेवृद्धरूपिणे ॥ ७ ॥ कुमारगुरवेतुभ्यंकुमारवपुषेनमः ॥ नमः श्वेतायकृष्णायपीतायारुणमूर्तये ॥ ८ ॥ धूम्रवर्णायपिंगायनमःकिर्मीरवर्चसे ॥ नमःपाटलवर्णायनमोहरिततेजसे ॥ ९ ॥ नानावर्णस्वरूपायवर्णानांपतयेनमः ॥ नमस्तेस्वररूपायनमोव्यंजनरूपिणे ॥ ११० ॥ उदात्तायानुदात्तायस्वरितायनमोनमः ॥ ह्रस्वदीर्घप्लुतेशायसविसर्गायतेनमः ॥ ॥ ११ ॥ अनुस्वारस्वरूपायनमस्तेसानुनासिक ॥ नमोनिरनुनासायदंत्यतालव्यरूपिणे ॥ १२ ॥ ओष्ठ्योरस्यस्वरूपायनमऊष्मस्वरूपिणे ॥ अंतस्थायनमस्तुभ्यंपंचमायपिनाकिने ॥ १३ ॥ निषादायनमस्तुभ्यंनिषादपतयेनमः ॥ वीणावेणुमृदंगादिवाद्यरूपायतेनमः ॥ १४ ॥

---

१ नैषाव्याख्यामनोरमा, अर्जुनयुद्धेकिरातेश्वरायेतिसमीचीनाचिन्तनीयाचेति ।

मृदंगादीत्यादिशब्देनडमरुप्रभृतयोगृह्यंते ॥ १४ ॥ तारायात्युच्चध्वनिरूपाय ॥ यदाहामरस्तारोत्युच्चइति ॥ मंद्रायगंभीरशब्दरूपाय ॥ पापिनांघोरायभयंकराय ॥ तद्विपरीतानामघोरायअथवा
राख्यमंत्ररूपायेतिवा ॥ तानायअतिलंबस्वरूपाय ॥ तदुक्तम् ॥ तानाएकोनपंचाशदिति ॥ मूर्च्छनापतयेतदालापप्रवर्तयित्रे ॥ तदुक्तम् ॥ मूर्च्छनास्त्वेकविंशतिरिति ॥ १५ ॥ स्थायिसंचारि
भेदेनस्थावरजंगमभेदेन ॥ यद्वा स्थायिसंचारिभेदौसंगीतशास्त्रेप्रसिद्धौतयोर्भेदेनभावस्वरूपिणे पदार्थरूपिणे ॥ तालप्रियायकालक्रियामानप्रियाय ॥ यदाहामरः ॥ तालःकालक्रियामानमिति ॥
करपुटादिक्रियमाणवाद्यप्रियायेतिवा ॥ तालायतत्स्वरूपाय ॥ लास्यतांडवजन्मनेलास्यतांडवयोर्नर्तनविशेषयोःकारणाय ॥१६॥ तौर्यत्रिकंनृत्यगीतवाद्यंतत्स्वरूपाय ॥ तदेवतौर्यत्रिकंमहात्प्रियंयस्य

नमस्तारायमंद्रायघोरायाघोरमूर्तये ॥ नमस्तानस्वरूपायमूर्च्छनापतयेनमः ॥ १५ ॥ स्थायिसंचारिभेदेननमोभावस्वरूपिणे ॥ तालप्रियायतालाय
लास्यतांडवजन्मने ॥ १६ ॥ तौर्यत्रिकस्वरूपायतौर्यत्रिकमहाप्रिय ॥ तौर्यत्रिककृतांभक्त्यानिर्वाणश्रीप्रदायक ॥१७॥ स्थूलसूक्ष्मस्वरूपायदृश्यादृ
श्यस्वरूपिणे ॥ अर्वाचीनायचनमःपराचीनायतेनमः ॥ १८ ॥ वाक्प्रपंचस्वरूपायवाक्प्रपंचपरायच ॥ एकायानेकभेदायसदसत्पतयेनमः ॥१९॥
शब्दब्रह्मनमस्तुभ्यंपरब्रह्मनमोस्तुते ॥ नमोवेदांतवेद्यायवेदानांपतयेनमः ॥ १२० ॥ नमोवेदस्वरूपायवेदगोचरमूर्तये ॥ पार्वतीशनमस्तुभ्यंजगदी
शनमोस्तुते ॥ २१ ॥ नमस्तेदेवदेवेशदेवादिव्यपदप्रद ॥ शंकरायनमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंमहेश्वर ॥ २२ ॥ नमस्तेजगदानंदनमस्तेशशिशेखर ॥ मृत्युं
जयनमस्तुभ्यंनमस्तेत्र्यंबकायच ॥ २३ ॥ नमःपिनाकहस्तायत्रिशूलायुधधारिणे ॥ नमस्त्रिपुरहंत्रेचनमोंधकनिषूदन ॥ २४ ॥ कंदर्पदर्पदलननमो
जालंधरारये ॥ कालायकालकालायकालकूटविषादिने ॥ २५ ॥ विषादहंत्रेभक्तानामभक्तैकविषादद ॥ ज्ञानायज्ञानरूपायसर्वज्ञायनमोऽस्तुते ॥
॥ २६ ॥ योगसिद्धिप्रदोसित्वंयोगिनांयोगसत्तम ॥ तपसांफलदोसित्वंतपस्विभ्यस्तपोधन ॥ २७ ॥

सतथातत्संबोधनंतौर्यत्रिकमहाप्रिय ॥ यदाहामरएतदेवेति ॥ निर्वाणश्रीःकैवल्यलक्ष्मीः ॥१७॥ स्थूलसूक्ष्मेकार्यकारणे ॥ दृश्यंपृथिव्यप्तेजःअदृश्यंवाय्वाकाशंतत्स्वरूपिणेभावाभावरूपिणेइतिवा ॥
अर्वाचीनायइदानींतनाय ॥ पराचीनायप्राक्कालीनाय ॥१८॥ वाक्प्रपंचःशब्दविस्तरः ॥ परायकारणाय ॥ वस्तुतएकाय ॥ माययाऽनेकप्रकाराय ॥ सदसत्पतयेकार्यकारणनियंत्रे ॥१९॥ शब्दब्रह्म
वेदः ॥ वेदांतवेद्यायवेदैकगोचराय ॥ तंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीतिश्रुतेः ॥ पतयेनियंत्रे ॥ १२० ॥ वेदगोचरमूर्तयेवेदनंवेदःस्वप्रकाशश्चिद्धातुस्तद्विषयरूपाय ॥ २१ ॥ २२॥२३॥२४॥ कालंकाल
यतीतिकालकालः ॥ सकालकालःकालाग्निकालमूषिकभक्षकः॥कालोपिकाल्यतेऽनेनेत्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यः॥कालकूटाख्यंयद्विषंतद्भक्षिणे ॥२५॥ ज्ञायतेनेनेतिज्ञानंतस्मैसाधनायेत्यर्थः ॥२६॥२७॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ नीरजस्कंपदंकैवल्यम् ॥ ३२ ॥ पितृवनंश्मशानम् ॥ ३३ ॥ कृतांतकृतांतकोयमस्यापियमइत्यर्थः ॥ कालाग्निरुद्रःसंकर्षणमुखाग्निः ॥
संवर्तःप्रलयः ॥ ३४ ॥ पुंप्रकृतिरूपाभ्यांपुरुषप्रधानरूपाभ्याम् ॥ अक्षिपक्ष्मणोनेत्रावरकस्यसमुत्क्षेपादुन्मेषात् ॥ ३५ ॥ ननुकपालस्रग्विणोमेकिमियमतिस्तुतिःक्रियतेतत्राह ॥ कपालेति ॥ खेलः

त्वमेवमंत्ररूपोसिमंत्राणांफलदोभवान् ॥ महादानफलंत्वंवैमहादानप्रदोभवान् ॥ २८ ॥ महायज्ञस्त्वमेवेशमहायज्ञफलप्रद ॥ त्वंसर्वःसर्वगस्त्वंवैसर्वदः
सर्वदृग्भवान् ॥ २९ ॥ सर्वभुक्सर्वकर्तात्वंसर्वसंहारकारक ॥ योगिनांहृदयाकाशकृतालयनमोस्तुते ॥ १३० ॥ त्वमेवविष्णुरूपेणशंखचक्रगदाधर ॥
त्रिलोकींत्रायसेत्रातःसत्त्वमूर्तेनमोस्तुते ॥ ३१ ॥ त्वमेवविद्धास्येताद्विधिर्भूत्वाविधानवित् ॥ रजोरूपंसमालंब्यनीरजस्कपदप्रद ॥ ३२ ॥ त्वमेवहि
महारुद्रस्त्वंमहोग्रोभुजंगभृत् ॥ त्वमेवहिमहाभीमोमहापितृवनेचर ॥ ३३ ॥ तामसींतनुमाश्रित्यत्वंकृतांतकृतांतक ॥ कालाग्निरुद्रोभूत्वांतेत्वंसंवर्त
प्रवर्तकः ॥ ३४ ॥ त्वंपुंप्रकृतिरूपाभ्यांमहदाद्यखिलंजगत् ॥ अक्षिपक्ष्मसमुत्क्षेपात्पुनराविःकरोष्यज ॥३५॥ उन्मेषविनिमेषौतेसर्गासर्गैककारणम् ॥
कपालमालाखेलोयंभवतःस्वैरचारिणः ॥ ३६ ॥ त्वत्कंठेनृकरोटीयंधूर्जटेयाविभासते ॥ सर्वेषामंतदग्धानांसास्फुटंबीजमालिका ॥ ३७ ॥ त्वत्तःसर्व
मिदंशंभोत्वयिसर्वंचराचरम् ॥ कस्त्वांस्तोतुंविजानातिपुरावाचामगोचरम् ॥ ३८ ॥ स्तोतात्वंहिस्तुतिस्त्वंहिनित्यंस्तुत्यस्त्वमेवच ॥ वेद्म्योंनमः
शिवायेतिनान्यद्वेद्म्येवाकिंचन ॥ ३९ ॥ त्वमेवहिशरण्यंमेत्वमेवाहिगतिःपरा ॥ त्वामेवप्रणमामीशनमस्तुभ्यंनमोनमः ॥ १४० ॥ इत्युदीर्यासकृद्वेधाः
प्रणनाममहेश्वरम् ॥ प्रणवाख्यंमहालिंगरूपिणंदंडवत्क्षितौ ॥ ४१ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ ततोगिरींद्रतनयेश्रुत्वाब्रह्मस्तुतिंपराम् ॥ परमैश्वर्यसंप
त्तिहेतुंतुष्टोहमद्भुतम् ॥ ४२ ॥ अमूर्तोऽहंततोलिंगान्मूर्तिमास्थायशांकरीम् ॥ प्रसन्नोस्मिवरंब्रूहीत्युवाचचतुराननम् ॥ ४३ ॥ चतुर्वक्रःसमुत्थायप्रत्यक्षं
वीक्ष्यमामथ ॥ पुनर्जयजयेत्युक्त्वाप्रणनामकृतांजलिः ॥ ४४ ॥ आनंदबाष्पसलिलनेत्रोहृष्टतनूरुहः ॥ गद्गदेनस्वरेणाथप्रोवाचजलजासनः ॥ ४५ ॥
ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशयदिदेयोवरोमम ॥ तदेतस्मिन्महालिंगेसान्निध्यंतेऽस्तुशंकर ॥ ४६ ॥

क्रीडा ॥ ३६ ॥ नृकरोटीनरशिरोऽस्थि ॥ यदाहामरः ॥ शिरोस्थनिकरोटिःस्त्रीति ॥ अंतःप्रलयः ॥ वीजमज्ञानम् ॥ ३७ ॥ अभिन्ननिमित्तोपादानतामाह ॥ त्वत्तःसर्वमिति ॥ पुरावाचां
प्राचांमूर्तिमतांवेदादीनामनादीनां वाचांवेदानामितिसामानाधिकरण्यंवा ॥ ३८ ॥ हिशब्दावेवकारार्थं ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ जलजासनःपद्मासनः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

भक्तैकमुक्तिदंभक्तानामेकांमुख्यांसायुज्यलक्षणांमुक्तिंददातीतितथा ॥ ४७ ॥ विध्युक्तंब्रह्मोक्तम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सर्वाम्नायनिधिरखिलवेदाश्रयः ॥१५०॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ पंचायतनंपंचानामकारादीनांतद्वाच्यानांवाब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसदाशिवानामायतनमाश्रयभूतमीशानांलिंगमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ कपिलोविष्णुः ॥ सिद्धानांकपिलश्चास्मीतिभगवदुक्तेः ॥

अयमेववरोदेयोनान्यंवरमहंवृणे ॥ ओंकारेश्वरनामैतदस्तुभक्तैकमुक्तिदम् ॥ ४७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ विध्युक्तमितिविप्रर्षेसमाकर्ण्यतदेशिता ॥
उवाचवचनंचैतत्तथास्तुचतुराननम् ॥४८॥ वरानन्यानपिविभुःप्रसन्नस्तत्क्षणाद्ददौ॥विधयेदीर्घतपसेतयास्तुत्यातितोषितः ॥४९॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥
सुरश्रेष्ठतपःश्रेष्ठसर्वाम्नायनिधिर्भव ॥ सृष्टेःकरणसामर्थ्यंतवास्तुमदनुग्रहात् ॥१५०॥ पितामहस्त्वंसर्वेषांसर्वेषांमान्यभूर्भवान् ॥ त्वत्तपःफलदानार्थंयदेत
ल्लिंगमुत्थितम् ॥ ५१ ॥ परमोंकाररूपंचशब्दब्रह्ममयंविधे ॥ अस्याराधनतःपुंसांनदूरंब्रह्मणःपदम् ॥५२॥ अकाराख्यमिदंलिंगमुकाराख्यमिदंपरम् ॥
मकाराह्वयमेतच्चनादाख्यंबिंदुसंज्ञकम् ॥ ५३ ॥ पंचायतनमीशानामित्थमेतदुदीरितम् ॥ मोक्षायसर्वजंतूनामस्मिन्नानंदकानने ॥ ५४ ॥ स्नात्वामत्स्यो
दरीतीर्थेविलोक्योंकारमीश्वरम् ॥ नजातुजायतेजंतुर्जननीजठरेक्वचित् ॥ ५५ ॥ एतन्नादेश्वरंलिंगमेतल्लिंगंसुदुर्लभम् ॥ रम्येमत्स्योदरीतीरेदृष्टंस्पृष्टंविमु
क्तिदम् ॥ ५६ ॥ यदेतत्कापिलंज्योतिरेतल्लिंगेविलोक्यते ॥ अतस्तुकपिलेशाख्यमेतल्लिंगंसुदुर्लभम् ॥५७॥ मत्स्योदरीयदागंगाकपिलेश्वरसन्निधौ ॥
तदातत्रनरःस्नात्वाब्रह्महत्यांव्यपोहति ॥ ५८ ॥ वरणोत्सिक्तपानीयेद्युनदीतोयामिश्रिते ॥ स्नात्वानादेश्वरंदृष्ट्वानरःकिमनुशोचति ॥ ५९ ॥ अष्टम्यां
चचतुर्दश्यांतीर्थानिसहसागरैः ॥ षष्टिकोटिसहस्राणिमत्स्योदर्यांविशंतिहि ॥१६०॥ प्रणवेशसमीपेतुयदागंगासमेष्यति ॥ तदापुण्यतमःकालोदेवर्षि
पितृवल्लभः ॥ ६१ ॥ तत्रस्नानंजपोदानंहवनंदेवतार्चनम् ॥ मत्स्योदर्यामक्षयंस्यादोंकारेश्वरसान्निधौ ॥ ६२ ॥ ओंकारदर्शनादेववाजिमेधफलंलभेत् ॥
तस्मात्काश्यांप्रयत्नेनदृश्यओंकारईश्वरः ॥ ६३ ॥ दुर्लभंमानवंजन्मचतुर्वर्गैकसाधनम् ॥ जलबुद्बुदवत्तस्यान्नादेशोयेननेक्षितः ॥ ६४ ॥ निरीक्ष्यक
पिलेशानंस्नात्वामत्स्योदरीजले ॥ कृत्वापिंडप्रदानानिपितॄणामनृणोभवेत् ॥ ६५ ॥ कृत्वापिमोहात्पापानिभूरीण्येवमहांत्यपि ॥ काश्यामोंकारमालो
क्यकुतस्त्रस्यतिवैयमात् ॥ ६६ ॥ ओंकारयात्राभिमुखंनरंवीक्ष्यपितामहाः ॥ परिनृत्यंतिमुदिताःस्वसंतानसमुद्भवम् ॥ ६७ ॥ यस्ययस्यचवै
नामस्मृत्वास्मृत्वानमस्यति ॥ तंतमुन्नयतेप्राज्ञःपितरंब्रह्मणःपदम् ॥ ६८ ॥ रुद्राणांनियुतंजप्त्वायत्फलंसम्यगाप्यते ॥ तत्फलंलभतेनूनंभक्त्यों
कारविलोकनात् ॥ ६९ ॥

तत्संबंधिज्योतिःकापिलंज्योतिः ॥५७॥५८॥५९॥१६०॥६१॥६२॥६३॥ जलबुद्बुदंयथाउत्तिष्ठतितद्वत्तस्यजन्मवृथेत्यर्थः ॥६४॥६५॥६६॥ संतानोवंशः ॥ ६७ ॥६८॥ नियुतंलक्षम् ॥६९॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ विपद्यतेम्रियते ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ तारतीर्थमोंकारतीर्थम् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ नान्यैरत्रावगम्यतेकिंतुत्वयैवज्ञायतेइत्यर्थः ॥ तत्रहेतुस्त्वत्पुण्येति ॥ त्वत्पुण्योदयत
स्तवशुभादृष्टस्योदयात् ॥ ७७ ॥ विधेविधेहीति ॥ अत्रवाराणस्यांस्थित्वाचराचरंविधेहीत्युक्तवान् ॥ सृष्टेःपूर्वमपिकाशीस्थितैवातःप्रलयेपिकाश्यानोनाशइतिपूर्वमुक्तंनविस्मर्तव्यमिति ॥ ७८ ॥
सम्यग्भवत्यस्मात्प्रजेतिसंभूस्तस्मैसंभुवे ॥ ७९ ॥ ब्रह्मस्तवेनब्रह्मप्रतिपादकेनस्वकृतेनवा ॥ १८० ॥ ८१ ॥ १८२ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांत्रिसप्ततितमो

केवलंभूमिभारायजन्मिनोजन्मतस्यवै ॥ येनानंदवनेदृष्टोनोंकारःसर्वकामदः ॥ १७० ॥ एकमोंकारमालोक्यसमस्तेक्षोणिमंडले ॥ लिंगजातानिसर्वा
णिदृष्टानिस्युर्नसंशयः ॥ ७१ ॥ प्रणवेशंप्रणम्याथयद्यन्यत्रविपद्यते ॥ स्वर्गलोकमवाप्याथकाश्यांमुक्तिमवाप्नुयात् ॥ ७२ ॥ अस्मिँल्लिंगेसदाब्रह्म
न्स्थास्यामीतिविनिश्चितम् ॥ दास्यामिचसदामोक्षमेतल्लिंगार्चकायवै ॥ ७३ ॥ ओंकारंसकृदप्यत्रनरोनत्वाप्रयत्नतः ॥ कृतकृत्योभवेन्नूनंपरमान्मद
नुग्रहात् ॥ ७४ ॥ ओंकारपश्चिमेभागेतारतीर्थमनुत्तमम् ॥ कृतोदकक्रियस्तत्रनरस्तरतिदुर्गतिम् ॥ ७५ ॥ ओंकारेशस्ययेभक्ताज्ञेयास्तेनैवमानवाः ॥
मनुष्यचर्मणानद्धास्तेरुद्रामोक्षगामिनः ॥ ७६ ॥ अस्यलिंगस्यमहिमानान्यैरत्रावगम्यते ॥ त्वत्पुण्योदयतोयस्माद्विधेत्राविरभूदिदम् ॥ ७७ ॥
एतल्लिंगप्रभावाच्चसर्वज्ञास्यासितत्त्वतः ॥ विधेविधेहितस्मात्त्वंसर्वमेतच्चराचरम् ॥७८॥ इतिदत्त्वावरंतस्मैब्रह्मणेपद्मसंभुवे॥ तस्मिन्नेवमहालिंगेशंभुर्लीनो
बभूवह ॥७९॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ ब्रह्मापिभजतेद्यापितल्लिंगंकलशोद्भव ॥ स्तुवन्ब्रह्मस्तवेनैवस्वात्मनाविहितेनहि ॥१८०॥ ब्रह्मस्तवंजपन्मर्त्यः
सर्वैःपापैःप्रमुच्यते ॥ पूर्यतेचमहापुण्यैर्ज्ञानंप्राप्नोतिसत्तमम् ॥ ८१ ॥ ब्रह्मस्तवमिमंजप्त्वात्रिकालंपरिवत्सरम् ॥ अंतकालेभवेज्ज्ञानंयेनबंधात्प्रमुच्यते ॥
॥ १८२ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेओंकारमहिमवर्णनंनामत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥
॥ स्कंदउवाच ॥ ॥शृणुवातापिसंहर्तःकाश्यांपातकतंकिनी ॥ पद्मकल्पेतुयावृत्तादमनस्यद्विजन्मनः ॥१॥ भारद्वाजस्यतनयोदमनोनामनामतः ॥
कृतमौंजीविधिःसोथविद्याजातंप्रगृह्यच ॥ २ ॥ संसारंदुःखबहुलंजीवितंचापिचंचलम् ॥ विज्ञायदमनोविद्वान्निर्जगामगृहान्निजात् ॥ ३ ॥ कांचिद्दिशं
समालंब्यनिर्वेदंपरमंगतः ॥ प्रत्याश्रमंप्रतिनगंप्रत्यब्धिप्रतिकाननम् ॥ ४ ॥ प्रतितीर्थंप्रतिनदिसबभ्रामतपोयुतः ॥ यावंत्यायतनानीहतिष्ठंतिपरितो
भुवम् ॥५॥ अध्युवाससतावंतिसंयतेंद्रियमानसः ॥ परंनमनसःस्थैर्यंक्कापिप्रापिचतेनवै ॥ ६ ॥ मनोरथोपदेष्टाचकुत्रचित्कापिनेक्षितः ॥ कदाचिद्दैवयो
गात्सदमनोनामतापसः ॥७॥ रेवातटेनिरैक्षिष्टतीर्थंचामरकंटकम् ॥ महदायतनंपुण्यमोंकारस्यापितत्रवै ॥८॥ दृष्ट्वाहृष्टमनाआसीच्चेतःस्थैर्यमवापह ॥
अथपाशुपतांस्तत्रसनिरीक्ष्यतपोधनान् ॥ ९ ॥

ऽध्यायः ॥७३॥ ॥छ॥ ॥ अध्यायेसप्ततितमेचतुर्भिरधिकेतथा ॥ पुनरोंकारमाहात्म्यंवर्ण्यतेथसविस्तरम् ॥ १ ॥ विस्तरेणोंकारमाहात्म्यंप्रवक्तुमितिहासंप्रस्तावयति ॥ शृण्विति ॥ दमनस्य
यावृत्ताकथेतिशेषः ॥ तांशृण्वित्यर्थः ॥ कीदृशीकथेत्यत्राह ॥ महापातकस्यतंकिनीनाशिनी ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रत्यब्धिप्रतिसमुद्रम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रेवानर्मदा ॥ ८ ॥ ९ ॥

विहितप्राणयात्रान्प्राणसंधारणार्थंकृतभैक्षान्भुक्तभैक्षान्नानितियावत् ॥ तथाचमैत्रायणीयश्रुतिः ॥ चतुर्षुवर्णेषुभैक्षंचरेत्पाणिपात्रेणाशनंकुर्यात् ॥ ओषधवत्प्राश्नीयात् ॥ प्राणसंधारणार्थंयथामे
दोवृद्धिर्नजायतइत्यादिः ॥ १० ॥ अचलमानसान्स्थिरचित्तान् ॥ आचार्यस्यगर्गनाम्नः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ भगोःहेपूज्य ॥ १५ ॥ दायादःपुत्रः ॥ १६ ॥ अशिश्रिय
श्रितवानस्मि ॥ १७ ॥ हवनंहोमः ॥ १८ ॥ बह्वनेहसंबहुकालम् ॥ अतिवाहितानीताः ॥ १९ ॥ अध्युषितानिआश्रितानि ॥ २० ॥ रसायनानिधातुप्रयोगाः ॥ सिद्धाध्युषितकंदराः

विभूतिभूषिततनून्कृतलिंगसमर्चनान् ॥ विहितप्राणयात्रांश्चकृतागमविचारणान् ॥ १० ॥ स्वस्थोपविष्टान्स्वगुरोरग्रतोऽचलमानसान् ॥ प्रणम्योपा
विशत्तत्रतदाचार्यस्यसन्निधौ ॥ ११ ॥ प्रबद्धहस्तयुगलःप्रणमत्तरकंधरः ॥ अथपाशुपताचार्योगर्गोनाममहामुनिः ॥ १२ ॥ वार्धकेनसमाक्रांतस्तप
साकृशविग्रहः ॥ शंभोराराधनेनिष्ठःश्रेष्ठःसर्वतपस्विषु ॥१३॥ पप्रच्छदमनंचेतिकस्त्वंकस्मादिहागतः ॥ तरुणोपिविरक्तोसिकुतस्तद्वदसत्तम ॥१४॥
इतिप्रणयपूर्वंसनिशम्यदमनोऽब्रवीत् ॥ भगोःपाशुपताचार्यसर्वज्ञाराधनप्रिय ॥ १५ ॥ कथयामियथार्थंतेनिजचेतोविचेष्टितम् ॥ अहंब्राह्मणदायादो
वेदशास्त्रकृतश्रमः ॥ १६ ॥ संसारासारतांज्ञात्वावानप्रस्थमशिश्रियम् ॥ अनेनैवशरीरेणमहासिद्धिमभीप्सता ॥१७॥ स्नातंबहुषुतीर्थेषुमंत्राजप्तास्तुको
टिशः ॥ देवताःसेविताबह्व्योहवनंचकृतंबहु ॥ १८ ॥ शुश्रूषिताश्चगुरवोबहवोबह्वनेहसम् ॥ महाश्मशानेषुनिशाभूयस्योप्यतिवाहिताः ॥ १९ ॥
शिखराणिगिरींद्राणांमयाचाध्युषितान्यहो ॥ दिव्यौषधिसहस्राणिमयासंसाधितान्यपि ॥२०॥ रसायनानिबहुशःसेवितानिमयापुनः ॥ महासाहसमालं
ब्यसिद्धाध्युषितकंदराः ॥ २१ ॥ मयाप्रविष्टाबहुशःकृतांतवदनोपमाः ॥ तपश्चापिमहत्तप्तंबहुभिर्नियमैर्यमैः ॥ २२ ॥ परंकिंचित्कचिन्नैक्षिसिद्ध्यं
कुरमपिप्रभो ॥ इदानींत्वामनुप्राप्यमहींपर्यटतामया ॥ २३ ॥ मनसःस्थैर्यमापन्नामिवसंप्राप्तसिद्धिना ॥ अवश्यंत्वन्मुखांभोजाद्यद्वचोनिःसारिष्यति ॥
॥ २४ ॥ तेनैवमहतीसिद्धिर्भवित्रीममनान्यथा ॥ तद्ब्रूहिसूपदेशंचकथंसिद्धिर्भवेन्मम ॥ २५ ॥ अनेनैवशरीरेणपार्थिवेनप्रथीयसी ॥ दमनस्यानि
शम्येतिगर्गाचार्योवचस्तदा ॥ २६ ॥ प्रत्यक्षदृष्टंप्रोवाचमहदाश्चर्यमुत्तमम् ॥ सर्वेषांशृण्वतांतत्रशिष्याणांस्थिरचेतसाम् ॥ मुमुक्षूणांधृतवतांमहापाशुपतं
व्रतम् ॥२७॥ ॥ गर्गउवाच ॥ ॥ अनेनैवेहदेहेनयदित्वंसिद्धिकामुकः ॥ शृणुष्वावहितोभूत्वातदातेकथयाम्यहम् ॥२८॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेसर्वासि
द्धिप्रदेसताम् ॥ धर्मार्थकाममोक्षाख्यरत्नानांपरमाकरे ॥ २९ ॥

सिद्धसेवितदर्यः ॥ २१ ॥ २२ ॥ सिद्ध्यंकुरंसिद्धिकारणम् ॥ अपिरेवार्थेनैक्षीत्यनंतरंद्रष्टव्यः ॥२३॥ संप्राप्तासिद्धिर्येनतेन ॥ शुद्धिनेतिक्वचित् ॥२४॥ यथामनसःस्थैर्यमाप्यतेतथामहतीसिद्धिः
कथंमेभविष्यतितदेतत्सूपदेशंसोपपत्तिकमुपदेशंशोभनंवचनंवाब्रूहिकथयेत्यर्थः ॥२५॥ प्रथीयसीमहत्तरा ॥२६॥२७॥२८॥ अविमुक्तइति ॥ अविमुक्तेसाक्षान्नमयद्वृत्तंतत्कथयामीत्यष्टमेनान्वयः ॥

अविमुक्तंविशिनष्टि महाक्षेत्रइत्यक्षरचतुष्टयन्यूनैःसार्धसप्तभिः ॥ सतांसमष्टिव्यष्टिप्राणिमात्राणामाकरेजन्मभूमिरूपसागरे ॥ २९ ॥ सर्वकर्माण्येवशलभाःपतंगास्तेषांप्रदीपाभेप्रदीप्ताग्निसदृशे ॥
अतिप्रसंगंवारयन्केषामित्यपेक्षायामाह ॥ समाश्रितानांसर्वेषांजंतूनामिति ॥ तमस्तोममहाद्विषिअज्ञाननिकरमहाशत्रो ॥ तपस्तोममहात्विषीतिक्वचित् ॥ ३० ॥ कर्माण्येवभूरुहावृक्षास्तेषांदावाग्नौवन
वह्नौ ॥ और्वोवडवानलस्तस्यशोचिषिरोचीरूपे ॥३१॥ दीर्घनिद्राआत्माज्ञानम् ॥ तदुक्तमद्वैतमकरंदे ॥ आत्माज्ञानंमहानिद्राजृंभितेऽस्मिञ्जगन्मये ॥ दीर्घस्वप्नेस्फुरंत्येतेस्वर्गमोक्षादिविभ्रमाइति ॥

समाश्रितानांजंतूनांसर्वेषांसर्वकर्मणाम् ॥ शलभानांप्रदीपाभेतमःस्तोममहाद्विषि ॥ ३० ॥ कर्मभूरुहदावाग्नौसंसाराब्ध्यौर्वशोचिषि ॥ निर्वाणलक्ष्मी
क्षीराब्धौसुखसंकेतसद्मनि ॥ ३१ ॥ दीर्घनिद्राप्रसुप्तानांपरमोद्बोधदायिनि ॥ यातायातश्रमापन्नप्राणिमार्गमहीरुहि ॥ ३२ ॥ अनेकजन्मजनि
तमहापापाद्रिवज्रिणि ॥ नामोच्चारकृतांपुंसांमहाश्रेयोविधायिनि ॥ ३३ ॥ विश्वेशितुःपरेधाम्निसीम्निस्वर्गापवर्गयोः ॥ स्वर्धुनीलोलकल्लोलनित्यक्षा
लितभूतले ॥ ३४ ॥ एवंविधेमहाक्षेत्रेसर्वदुःखौघहारिणि ॥ प्रत्यक्षंममयद्वृत्तंतद्ब्रवीमिमहामते ॥ ३५ ॥ यत्रकालभयंनास्तियत्रनास्त्येनसोभयम् ॥
तत्क्षेत्रमहिमानंकःसम्यग्वर्णयितुंक्षमः ॥ ३६ ॥ तीर्थानियानिलोकेस्मिञ्जंतूनामघहान्यहो ॥ तानिसर्वाणिशुद्ध्यर्थंकाशीमायांतिनित्यशः ॥ ३७ ॥
अपिकाश्यांवसेद्यस्तुसर्वाशीसर्वविक्रयी ॥ सयांगतिंलभेन्मर्त्योयज्ञैर्दानैर्नसान्यतः ॥ ३८ ॥ रागबीजसमुद्भूतःसंसारविटपोमहान् ॥ दीर्घस्वाप
कुठारेणच्छिन्नःकाश्यांनवर्धते ॥ ३९ ॥ सर्वेषामूषराणांतुकाशीपरमऊषरः ॥ वप्तुर्बीजमिदंतस्मिन्नुप्तंनैवप्ररोहति ॥ ४० ॥ स्मरिष्यंतीहयेकाशी
मवश्यंतेपिसाधवः ॥ तेप्यघौघविनिर्मुक्तायास्यंतिगतिमुत्तमाम् ॥ ४१ ॥ विभूतिःसर्वलोकानांसत्यादीनांसुभंगुरा ॥ अभंगुराविमुक्तस्यसातुलभ्या
शिवाज्ञया ॥ ४२ ॥ कृमिकीटपतंगानामविमुक्तेतनुत्यजाम् ॥ विभूतिर्दृश्यतेयासाक्वास्तिब्रह्मांडमंडले ॥ ४३ ॥ वाराणसीयदाप्राप्ताकदाचित्कालपर्य
यात् ॥ सउपायोविधातव्योयेननोनिष्क्रमोबहिः ॥ ४४ ॥ पूर्वतोमणिकर्णीशोब्रह्मेशोदक्षिणेस्थितः ॥ पश्चिमेचैवगोकर्णोभारभूतस्तथोत्तरे ॥४५॥

महीरुहिमहीरुहे ॥ अयमेववापाठः ॥३२॥३३॥३४॥ एवंविधेमहाक्षेत्रेइत्यनुवादः ॥३५॥ एनसःपापस्य ॥३६॥३७॥ अन्यतःअन्यत्र ॥ आप्यतइतिवापाठः ॥३८॥ दीर्घस्वापोमरणम् ॥ यद्वा
वहिर्वृत्त्यभावसाम्येनदीर्घस्वापोविश्वेशानुशीलनमसंप्रज्ञातसमाधिरितियावत् ॥ काश्यांदेहपातनिमित्तोमोक्षोवा ॥ ३९ ॥ वप्तुःकर्मरूपस्यबीजस्यवपनकर्तुः ॥ वप्तुरितिक्वचित् ॥ बीजंकर्मरूपम् ॥
उप्तंनिक्षिप्तंकृतमित्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ विभूतिःसंपत्तिरैश्वर्यंमुक्तिर्वा ॥ ४३ ॥ येनउपायेननिष्क्रमोनिर्गमनम् ॥ काशीतइतिशेषः ॥ ४४ ॥ तत्रावांतरविशेषमाह ॥ पूर्वतोमणिकर्णी

शइतिसार्धेन ॥ ४५ ॥ क्षेत्रमविमुक्तमंतर्गृहंवा ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ रक्षःकाष्ठांनैर्ऋतींदिशम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आनंदगोपकइतिकचित् ॥
॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ सहुडुत्कारंहुडुत्कारसहितंयथाभवतितथा ॥ ६०॥६१ ॥ भेकीदर्दुरी ॥ ६२ ॥ निर्माल्यभक्षणादिति ॥ यद्यपिबाणलिंगेस्वयंभूतेप्राणलिंगेहृदिस्थिते ॥ अत्रकोटिगुणं

इत्येतदुक्तमंक्षेत्रमविमुक्तेमहाफलम् ॥ मणिकर्णीह्रदेस्नात्वादृष्ट्वाविश्वेश्वरंविभुम् ॥४६॥ क्षेत्रंप्रदक्षिणीकृत्यराजसूयफलंलभेत् ॥ तत्रश्राद्धप्रदातुश्चमुच्यं
तेप्रपितामहाः ॥ ४७ ॥ अविमुक्तसमंक्षेत्रमपिब्रह्मांडगोलके ॥ नविद्यतेक्कचित्सत्यंसत्यंसाधकसिद्धिदम् ॥४८॥ रक्षंतिसततंक्षेत्रंयत्रपाशासिपाणयः ॥
महापारिषदाउग्राःक्रूरेभ्योऽक्रूरबुद्धयः ॥ ४९ ॥ प्राग्द्वारमट्टहासश्चगणकोटिपरीवृतः ॥ रक्षेदहर्निशंक्षेत्रंदुर्वृत्तेभ्योविभीषणः ॥ ५० ॥ तथैवभूतधात्री
शःक्षेत्रदक्षिणरक्षकः ॥ गोकर्णःपश्चिमद्वारंपातिकोटिगणावृतः ॥ ५१ ॥ उदग्द्वारंतथारक्षेद्घंटाकर्णोमहागणः ॥ ऐशंकोणंछागवक्त्रोभीषणोवह्निदि
ग्दलम् ॥५२॥ रक्षःकाष्ठांशंकुकर्णोद्दमिचंडोमरुद्दिशम् ॥ इत्थंक्षेत्रंसदापांतिगणाएतेऽतिभास्वराः ॥५३॥ कालाक्षोरणभद्रस्तुकौलेयःकालकंपनः ॥
एतेपूर्वेणरक्षंतिगंगापारेस्थितागणाः ॥ ५४ ॥ वीरभद्रोनभश्चैवकर्दमालिप्तविग्रहः ॥ स्थूलकर्णोमहाबाहुरसिपारेव्यवस्थिताः ॥ ५५ ॥ विशालाक्षो
महाभीमःकुंडोदरमहोदरौ ॥ रक्षंतिपश्चिमद्वारंदेहलीदेशसंस्थिताः ॥५६॥ नंदिसेनश्चपंचालःखरपादःकरंटकः ॥ आनंदोगोपकोबभ्रूरक्षंतिवरणातटे ॥
॥ ५७ ॥ तस्मिन्क्षेत्रेमहापुण्येलिंगमोंकारसंज्ञकम् ॥ तत्रासिद्धिंपरांप्राप्तादेहेनानेनसाधकाः ॥ ५८ ॥ कपिलश्चैवसावर्णिःश्रीकंठःपिंगलोंशुमान् ॥
एतेपाशुपताःसिद्धास्तल्लिंगाराधनेनहि ॥ ५९ ॥ एकदातस्यलिंगस्यकृत्वापंचापिपूजनम् ॥ नृत्यंतःसहुडुत्कारंतस्मिँल्लिंगेलयंययुः ॥ ६० ॥
अन्यच्चतेप्रवक्ष्यामितत्रयद्वृत्तमद्भुतम् ॥ निशामयमहाबुद्धेदमनद्विजसत्तम ॥ ६१ ॥ एकाभेकीमुनेतत्रचरंतीलिंगसन्निधौ ॥ प्रदक्षिणंसदाकुर्यान्निर्मा
ल्याक्षतभक्षिणी ॥ ६२ ॥ सातत्रमृत्युंनप्रापशिवनिर्माल्यभक्षणात् ॥ क्षेत्रादन्यत्रमरणंजातंतस्यास्तदेनसः ॥ ६३ ॥ वरंविषमपिप्राश्यंशिवस्वंनै
वभक्षयेत् ॥ विषमेकाकिनंहंतिशिवस्वंपुत्रपौत्रकम् ॥ ६४॥ शिवस्वपरिपुष्टांगाःस्पर्शनीयानसाधुभिः ॥ तेनकर्मविपाकेनततस्तेरौरवौकसः ॥६५॥
कश्चित्काकःसमालोक्यमंडकींतामितस्ततः ॥ पोप्लूयमानामादायचंच्वाक्षेत्राद्बहिर्गतः ॥ ६६ ॥

पुण्यंशंभोर्नैवेद्यभक्षणमित्यादिवचनात्स्वयंभूलिंगस्यओंकारस्यनैवेद्यभक्षणादनंतमेवपुण्यंतथाप्यस्यालोभाद्भक्षितत्वान्मनाक्पापमेवसंवृत्तमितिज्ञातव्यम्॥तदेनसस्तत्पापात् ॥ ६३ ॥ प्रसंगाद्बाणलिंगा
दिव्यतिरिक्तशिवनिर्माल्यभक्षणदोषमाह वरमितिद्वाभ्याम् ॥ ६४ ॥ ततस्तदनंतरम् ॥ यतइतिक्कचित् ॥ विपाकेनफलेन ॥ रौरवोनरकविशेषःसओकोयेषांतेतथा ॥ ६५ ॥ क्षेत्रादन्यत्रमरणे

कारणमाह ॥ कश्चिदिति ॥ पोप्लूयमानाअतिशयेनगच्छंतीम् ॥ चंच्वातुंडेन ॥ ६६ ॥ वर्षाभ्वीभेकी ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ गृध्रोदाक्षायणापरपर्यायोमांसाशीपक्षिविशेषस्तन्मुखी ॥ ६९ ॥ सम्यग्गी
तरहस्यज्ञत्वमेवाह ॥ सप्तस्वराइति ॥ इतिगीतोपनिषदाएवंप्रकारेणसंगीतरहस्येनगांधर्ववेदेनवासामाधवीनाम्नीसदोंकारमर्चयेदितिचतुर्थेनान्वयः ॥ इतिशब्दोक्तमेवंप्रकारत्वमेवाह ॥ सप्तस्वराः
षड्जऋषभगांधारमध्यमपंचमधैवतानिषादाः ॥ यद्यप्यमरेण निषादर्षभगांधारषड्जमध्यमधैवताः ॥ पंचमश्चेत्यमीसप्ततंत्रीकंठोत्थिताःस्वराइत्युक्तंतथापिशार्ङ्गदेवविरचितसङ्गीतरत्नाकरानुसारेणैवं
विलिखितमिति ॥ तदुक्तम् ॥ श्रुतिभ्यःस्युःस्वराःषड्जर्षभगांधारमध्यमाः ॥ पंचमोधैवतश्चाथनिषादइतिसप्तते ॥ तेषांसंज्ञासरिगमपधनीत्यपरामताइति ॥ तेषांस्वरूपंनिर्वचनचतत्रैव टीकायां
मल्लिनाथविरचितसङ्गीतरत्नाकरकलानिधौद्रष्टव्यम् ॥ एवमग्रेपि ॥ त्रयोग्रामाःषड्जग्राममध्यमग्रामगांधारग्रामाः ॥ तदुक्तम् ॥ तौद्वौधरातलेतत्रस्यात्षड्जग्रामआदिमः ॥ द्वितीयोमध्यम
ग्रामस्तयोर्लक्षणमुच्यते ॥ गांधारग्राममाचष्टतदायंनारदोमुनिरिति ॥ मूर्च्छनास्त्वेकविंशतिरिति ॥ तत्रषड्जग्रामेउत्तरमंद्रारजनीउत्तरायताशुद्धषड्जामत्सरिताअश्वक्रांताअभिरुद्गतेतिसप्त ॥
मध्यमग्रामेसौवीरिहारीणाअश्वाकालोपनताशुद्धमध्यमागीपौरवीतिसप्त ॥ गांधारग्रामेनंदाविशालासुमुखीचित्राचित्रवतीसुखाआलापेतिसप्त ॥ तदुक्तम् ॥ षड्जेतूत्तरमंद्रादौरजनीचो
त्तरायता ॥ शुद्धषड्जामत्सारिताअश्वक्रांताभिरुद्गता ॥ मध्यमेस्यात्तुसौवीरीहारिणाश्वाततःपरम् ॥ स्यात्कालोपनताशुद्धमध्यमागीश्चपौरवी ॥ नंदाविशालासुमुखीचित्राचित्रवतीसुखा ॥
आलापाचेतिगांधारग्रामेस्युःसप्तमूर्च्छनाइतिनारदोक्ताश्च ॥ तदुक्तम् ॥ तासामन्यानिनामानिनारदोमुनिरब्रवीत् ॥ अश्वक्रांताचसौवीरीहृष्यकाचोत्तरायता ॥ रजनीतिसमाख्याताऋ

वर्षाभ्वीतेनसाक्षिप्ताकाकेनक्षेत्रबाह्यतः ॥ अथसाकालतोभेकीतत्रैवक्षेत्रसत्तमे ॥ ६७ ॥ प्रदक्षिणीकरणतोलिंगस्यस्पर्शनादपि ॥ पुण्यापुण्यवतीजाता
कन्यापुष्पबटोर्गृहे ॥ ६८ ॥ शुभावयवसंस्थानाशुभलक्षणलक्षिता ॥ परंगृध्रमुखीजातानिर्माल्याक्षतभक्षणात् ॥ ६९ ॥ सम्यग्गीतरहस्यज्ञानितरां
मधुरस्वरा ॥ सप्तस्वरास्त्रयोग्रामामूर्च्छनास्त्वेकविंशतिः ॥७०॥ तानाएकोनपंचाशत्तालाएकोत्तरंशतम् ॥ रागाःषडेवतेषांतुपंचपंचापिचांगनाः॥७१॥

षिणासप्तमूर्च्छनाः ॥ आप्यायनीविश्वकृताचंद्राहैमाकपर्दिनी ॥ मैत्रीचांद्रमसीमित्र्यामध्यमेमूर्च्छनाइमाः ॥ गांधारेपूर्वोक्ताएव ॥ शार्ङ्गदेवेनचतुर्दशैवोक्ताः ॥ ७० ॥ तानाएको
नपंचाशदिति ॥ अग्निष्टोमात्यग्निष्टोमवाजपेयषोडशीपुंडरीकाऽश्वमेधराजसूयाः (सर्वस्वदक्षिणदीक्षासोमे) स्विष्टकृद्बहुसुवर्णगोसवमहाव्रतविश्वजिद्ब्रह्मयज्ञप्राजापत्याश्वक्रांतरथक्रांतविष्णुक्रां
तसूर्यक्रांतगजक्रांतबलभिन्नागपक्षचातुर्मास्यसंस्थाशस्त्रउक्थसौत्रामणीचित्राउद्भित्सावित्रीअर्धसावित्रीसर्वतोभद्रआदित्यानामयनगवामयनसर्पाणामयनकौंडपायिनामयनअग्निचिद्द्वादशाहउपांशुसोम
अश्वप्रतिग्रहबर्हिरथअभ्युदयइत्येकोनपंचाशत् ॥ तदुक्तम् ॥ अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोमोवाजपेयश्चषोडशी ॥ पुंडरीकोऽश्वमेधश्चराजसूयस्ततःपरम् ॥ इतिस्युःषड्जहीनानांसप्तनामान्यनुक्रमात् ॥
क्रमादृषभहीनानांतानानामभिधाइमाः ॥ स्विष्टकृद्बहुसुवर्णोगोसवश्चमहाव्रतः ॥ विश्वजिद्ब्रह्मयज्ञश्चप्राजापत्यस्तुसप्तमः ॥ क्रमादृषभहीनानांतानानामभिधाःस्मृताः ॥ अश्वक्रांतोरथक्रांतोविष्णुक्रां
तस्ततःपरम् ॥ सूर्यक्रांतोगजक्रांतोबलभिन्नागपक्षकः ॥ इतिमध्यमहीनानांसंज्ञाःसप्तक्रमान्मताः ॥ चातुर्मास्योऽथसंस्थाख्यःशस्त्रश्चोक्थश्चतुर्थकः ॥ सौत्रामणीतथाचित्रासप्तमस्तूद्भिदाह्वयः॥संज्ञाः
पंचमहीनानांवाडवानामिमाःक्रमात् ॥ सावित्रीचार्धसावित्रीसर्वतोभद्रसंज्ञकः ॥ आदित्यानामयनंचगवामयनमेवच ॥ सर्पाणामयनःषष्ठःसप्तमःकौंडपायनः ॥ धैवतेनविहीनानांसप्तनामानिमेनिरे ॥
अग्निचिद्द्वादशाहश्चोपांशुःसोमाभिधस्ततः ॥ अश्वप्रतिग्रहोबर्हिरथोभ्युदयसंज्ञकः ॥ संज्ञानिषादहीनानांतानानामितिमन्वते ॥ तानाःस्युर्मूर्च्छनाःशुद्धाइत्युपक्रम्यएतेचैकोनपंचाशदिति ॥ ताला
एकोत्तरंशतमिति ॥ तेचध्रुवशाम्यसन्निपातादयः ॥ तदुक्तम् ॥ ध्रुवंशाम्यस्तथातालःसन्निपातइतीरिताइत्यादि ॥ रागाःश्रीरागादयः ॥ तदुक्तंग्रंथांतरे ॥ श्रीरागोथवसंतश्चपंचमोभैरवस्तथा ॥

मेघरागश्चविज्ञेयःषष्ठोजटुलरायणइति ॥ तेषांतुतेषामेवषण्णांरागाणांपंचपंचचैवंत्रिंशदंगनाः ॥ अपिःसमुच्चये ॥ तेषांरागाणांप्रत्येकंपंचपंचअंगनाःस्त्रियोपीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ एवंमिलित्वाषड्रागा
स्त्रिंशद्रागिण्यइतिषट्त्रिंशद्रागरागिण्यः ॥ इतिरागिमुदावहाः॥इतिशब्देनपूर्वोक्ताःसप्तस्वरादयोगृह्यंते ॥ रागिमुदावहाःकामिनांहर्षजनकाः ॥ मतांतरमाह॥ देशकालविभेदेनेति ॥ कालेत्यत्रकाकुरि
तिचपाठोदृश्यते ॥ अपरारागाः ॥ तेचमालवश्रीस्तोडीवसंतोधन्वाशीदेशीबंगालोभैरवोवराडीगुर्जरीत्यादिकाः ॥ ७२ ॥ पक्षांतरमाह ॥ यावंतइति ॥ एकोत्तरशतमित्यर्थः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥
अमंस्तामन्यत ॥ ७५ ॥ हेदमन ॥ महतिब्रह्मणिआत्मायस्यसमहात्मातस्य ॥ ७६ ॥ अतंद्रितमनाअनालस्यचित्ता ॥ ७७ ॥ विघ्नानुमेयप्रकारमाह ॥ निमेषांतरितइति ॥ ७८ ॥ ततः
साप्रायश्चित्तंकृतवतीत्याह ॥ इतीति ॥ नतत्याजनत्यक्तवती ॥ तत्प्राप्यचोंकृतेरितिपाठेतत्तदाओंकारेश्वरस्यसेवांप्राप्यसामाधवीओंकारेश्वरलिंगनामामृतंपिबेदित्यन्वयः ॥ ७९ ॥ द्रष्टुमिच्छा

षड्विंशद्रागरागिण्यइतिरागिमुदावहाः ॥ देशकालविभेदेनपंचषष्टिस्तथापराः ॥ ७२ ॥ यावंतएवतालाःस्यूरागास्तावंतएवहि ॥ इतिगीतोपनिषदाप्रत्य
हंसाशुभव्रता ॥ ७३ ॥ माधवीमधुरालापासदोंकारंसमर्चयेत् ॥ प्राप्याप्यनर्घ्यतारुण्यंसातुपुष्पबटोःसुता ॥ ७४ ॥ प्राग्जन्मवासनायोगादोंकारंबह्वमं
स्तवै ॥ स्वभावचंचलंचेतस्तस्यास्तल्लिंगसेवनात् ॥ ७५ ॥ दमनस्थैर्यमगमद्योगेनेवमहात्मनः ॥ नदिवाबाधयांचक्रेक्षुत्तृण्निद्राक्षपासुताम् ॥ ७६ ॥
अतंद्रितमनाआसीत्सातल्लिंगनिरीक्षणे ॥ अक्ष्णोर्निमेषायावंतस्तस्याआसन्दिवानिशम् ॥ ७७ ॥ तावत्कालस्तयासाध्व्यामहान्विघ्नोऽनुमीयते ॥
निमेषांतरितःकालोयोयोव्यर्थोंगतोमम ॥ लिंगानवेक्षणात्तत्रप्रायश्चित्तंकथंभवेत् ॥ ७८ ॥ इतिसंचिंतयंत्येवसेवांतत्याजनोंकृतेः ॥ जलाभिला
षिणीसातुलिंगनामामृतंपिबेत् ॥ ७९ ॥ नान्यद्दिदृक्षिणीतस्याअक्षिणीश्रुतिगेअपि ॥ विहायलिंगमोंकारंहृद्विहायःस्थितंसताम् ॥ ८० ॥ तस्याः
शब्दग्रहौनान्यशब्दग्रहणतत्परौ ॥ अतीवनिपुणौजातौतत्सन्माल्यकरौकरौ ॥ ८१ ॥ नान्यत्रचरणौतस्याश्चरतःसुखवांछया ॥ त्यक्त्वोंकाराजिरक्षो
णींक्षुण्णांनिर्वाणपद्मया ॥ ८२ ॥ ओंकारंप्रणवंसारंपरंब्रह्मप्रकाशकम् ॥ शब्दब्रह्मत्रयीरूपंनादबिंदुकलालयम् ॥ ८३ ॥ सदक्षरंचादिरूपंविश्वरूपं
परावरम् ॥ वरंवरेण्यंवरदंशाश्वतंशांतमीश्वरम् ॥ ८४ ॥

दिदृक्षासावर्ततेययोस्तेतथा ॥ श्रुतिगेकर्णगेअतिविशालेइतियावत् ॥ नान्यदित्यनेनाक्षिप्तंदिदृक्षाविषयमाह ॥ विहायेति ॥ हृद्विहायःस्थितंहृदयाकाशस्थितम् ॥ ८० ॥ शब्दग्रहौकर्णौ ॥ ८१ ॥
अजिरक्षोणींप्रांगणभूमिम् ॥ क्षुण्णामधिष्ठितामित्यर्थः ॥ ८२ ॥ ओंकारमोंकारेश्वरंप्रोच्चरत्तस्यामाधव्यावागिंद्रियंनामांतरंनगृह्णातीतिसप्तमेनान्वयः ॥ तंविशिनष्टि मध्येन ॥ सर्वैः
प्रणूयतेस्तूयतेस्वसेवितारंपदंप्रणयेदितिवाप्रणवस्तम् ॥ तथाचोक्तमत्रैवं प्रणूयतइत्यादि ॥ स्वसेवितारमित्यादिचेति ॥ सारंस्थिरंप्रलयेप्यवशिष्यमाणम् ॥ परंसर्वाधिकम् ॥ तदुक्तमत्रैव ॥
सर्वेभ्योप्यधिकइति ॥ ब्रह्मप्रकाशकंपरमात्मप्रकाशकम् ॥ शब्दब्रह्मरूपायात्रयीवेदस्तस्यरूपंयस्मात्तंतद्रूपंवा ॥ नादबिंद्वात्मकयोःकलयोःआलयमाश्रयम् ॥ ८३ ॥ सदक्षरंसर्वभूतमक्षरकूटस्थ
मव्याकृतमितियावत्तद्रूपम् ॥ पृथक्पदंवा ॥ तदुक्तंभगवता ॥ क्षरःसर्वाणिभूतानिकूटस्थोक्षरउच्यतइति ॥ आदिरूपमादिकारणमीश्वरमितियावत् ॥ अतएवविश्वंरूप्यतेऽभिव्यज्यतेयेनतद्विश्वरूपम् ॥

सर्वप्रपंचरूपंवा ॥ परावरंकार्यकारणात्मकम् ॥ परेब्रह्मादयोऽवरेयस्मात् उत्कृष्टापकृष्टरूपंवा ॥ वरंसर्वश्रेष्ठम् ॥ वरेण्यंवरणाययोग्यम् ॥ वरदंवरदातारम् ॥ ईश्वरंसर्वनियंतारम् ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ स्वांतमंतःकरणम् ॥ ८६ ॥ निरुपाधिकार्योपाधिरहितम् ॥ ऐकपद्यपाठेकर्मधारयः ॥ अज्यतेऽनेनेत्यंजनमुपाधिः ॥ निरंजनंकारणोपाधिरहितमितियावत् ॥ निर्मलंरागादिशून्यम् ॥ निजोऽसाधारण उदयोयस्यतम् ॥ ८७ ॥ सर्वंश्रीरुद्ररूपम् ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ रंगमालाश्चित्रसमूहान् ॥ प्रासादंपरितःप्रासादस्यसर्वतइत्यर्थः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ चतुर्दश्यांशुक्लायामि

सर्वलोकैकजनकंसर्वलोकैकरक्षकम् ॥ सर्वलोकैकसंहर्तृसर्वलोकैकवंदितम् ॥ ८५ ॥ आद्यंतरहितंनित्यंशिवंशंकरमव्ययम् ॥ एकंगुणत्रयातीतं भक्तस्वांतकृतास्पदम् ॥ ८६ ॥ निरुपाधिंनिराकारंनिर्विकारंनिरंजनम् ॥ निर्मलंनिरहंकारंनिष्प्रपंचंनिजोदयम् ॥ ८७ ॥ स्वात्मारामममनंतंचसर्वगंसर्वदर्शिनम् ॥ सर्वदंसर्वभोक्तारंसर्वंसर्वसुखास्पदम् ॥८८॥ वागिंद्रियंतदीयंचप्रोच्चरत्तदहर्निशम् ॥ नामांतरंनगृह्णातिकाचिदन्यस्यकस्यचित्॥८९॥ एतन्नामाक्षररसंरसयंतीदिवानिशम् ॥ रसनानैवजानातितस्याअन्यद्रसांतरम् ॥ ९० ॥ संमार्जनंरंगमालाःप्रासादंपरितःसदा ॥ विदध्यान्माधवीतत्रतथार्चापात्रशोधनम् ॥ ९१ ॥ तत्रपाशुपतायेवैप्रणवेशार्चनेरताः ॥ तांश्वशुश्रूषयेन्नित्यंपितृबुद्ध्यातिभक्तितः ॥ ९२ ॥ वैशाखस्यचतुर्दश्यामेकदासातु माधवी ॥ रात्रौजागरणंकृत्वादिवोपवसनान्विता ॥ ९३ ॥ यात्रामिलितभक्तेषुप्रातर्यातेषुसर्वतः ॥ संमार्जनादिकंकृत्वालिंगमभ्यर्च्यहर्षतः ॥ ९४ ॥ गायंतीमधुरंगीतंनृत्यंतीनिजलीलया॥ध्यायंतीलिंगमोंकारंतत्रलिंगेलयंययौ ॥ ९५ ॥ अनेनैवशरीरेणपार्थिवेनमहामतिः ॥ अस्मदाचार्यमुख्यानां पश्यतांचतपस्विनाम् ॥ ९६ ॥ प्रादुर्बभूवयल्लिंगाज्ज्योतिर्जटिलितांबरम् ॥ तत्रज्योतिषिसाबालाज्योतिर्मय्यपिसाप्यभूत् ॥ ९७ ॥ राधशुक्लचतुर्दश्यामद्यापिक्षेत्रवासिनः ॥ तत्रयात्रांप्रकुर्वंतिमहोत्सवपुरःसराः ॥ ९८ ॥ तत्रजागरणंकृत्वाचतुर्दश्यामुपोषिताः ॥ प्राप्नुवंतिपरंज्ञानंयत्रकुत्रापिवै मृताः ॥ ९९ ॥ ब्रह्मांडोदरमध्येतुयानितीर्थानिसर्वतः ॥ तानिवैशाखभूतायामायांत्योंकृतिदर्शने ॥१००॥ लिंगाग्रेश्रीमुखीनाम्नीगुहास्तिपरमोत्तमा ॥ पातालस्यचतद्द्वारंतत्रसिद्धावसंतिहि ॥ १ ॥ तिष्ठेयुःपंचरात्रंयेगुहायांतत्रसुव्रताः ॥ तेनागकन्याःपश्यंतिब्रूयुस्ताश्वशुभाशुभम् ॥ २ ॥ कंदरोत्तरदिग्भागेतत्रकूपोरसोदकः ॥ आषण्मासंचतत्पीत्वापिबेद्ब्रह्मरसायनम् ॥ ३ ॥ तत्रनादेश्वरंलिंगंदृष्ट्वानादनिदानभूः ॥ सर्वनादात्मकंविश्वंतच्छ्रवोगोचरी भवेत् ॥ ४ ॥ तत्रमत्स्योदरींस्नात्वास्वर्धुनींवरुणाप्लुताम् ॥ कृतकृत्योभवेज्जंतुर्नैवशोचतिकुत्रचित् ॥ ५ ॥

तिशेषः ॥ अग्रेतथोक्तेः ॥ उपवसनान्विताउपोषणयुतेत्यर्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ अस्माकमाचार्यागुरवोमुख्याःश्रेष्ठायेषांतेतथातेषाम् ॥ ९६ ॥ लयप्रकारमाह ॥ प्रादुरिति ॥ जटिलितंवरंव्याप्ताकाशम् ॥ ९७ ॥ राधोवैशाखः ॥ यदाहामरः ॥ वैशाखेमाधवोराधइति ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ भूतायांचतुर्दश्यांशुक्लायामित्येव ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ कंदरागुहा ॥ ब्रह्मरसायनं ब्रह्मामृतम् ॥ ३ ॥ नादनिदानभूःनादोत्पत्तिस्थानम् ॥ पाठांतरेनिनादउद्रेकःप्रकटतेतियावत् ॥ सर्वनादात्मकंतच्छ्रवोगोचरीभवेत् ॥ तल्लिंगम् ॥ द्रष्टुःश्रवणेंद्रियस्यविषयःस्यादित्यर्थः ॥४॥५॥

पृथिवीभागस्याधिक्यात्पार्थिवेनेत्युक्तम् ॥ वस्तुतःपांचभौतिकेनेत्यर्थः ॥ तथाचव्याससूत्रम् ॥ तेषुवैशेष्यात्तद्वादस्तद्वादइति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गहनेवने ॥ ९ ॥ आयतना
निदेवतास्थानानि ॥ ततस्तदा ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ शीलिताश्रिता ॥ १३ ॥ १४ ॥ शिश्रियुःसेवितवंतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ १२२ ॥ ॥

असंख्यातागताःसिद्धिमोंकारेश्वरसेवकाः ॥ पार्थिवेनैवदेहेनदिव्यभूतेनतत्क्षणात् ॥ ६ ॥ अविमुक्तंपरंक्षेत्रंब्रह्मांडादपिसर्वतः ॥ ततोपिपरओंका
रउक्तोमत्स्योदरीतटे ॥ ७ ॥ प्रणवेशोंऽगयैःकाश्यांननतोनापिचार्चितः ॥ किमर्थंतेसमुत्पन्नामातृतारुण्यहारिणः ॥ ८ ॥ यदाप्रभृतिविश्वेशोमंदरादा
गतोऽभवत् ॥ तस्मिन्नानंदगहनेतदाप्रभृतिसत्तम ॥ ९ ॥ सर्वाण्यायतनान्याशुसाब्धीनिसगिरीण्यपि ॥ सनदीनिसतीर्थानिसद्वीपानिययुस्ततः ॥
॥ ११० ॥ इदानींममभाग्येनस्मारितोहंत्वयामुने ॥ अहमप्यागमिष्यामियामःकाशींशनैःशनैः ॥ ११ ॥ एतेपिममशिष्यायेमहापाशुपतव्रताः ॥
काशींयियासवस्तेपियतःसर्वेमुमुक्षवः ॥ १२ ॥ अपिवार्धकमासाद्ययैःकाशीनैवशीलिता ॥ मानुषेदुर्लभेनष्टंकुतस्तेषांमहासुखम् ॥ १३ ॥ यावन्नेंद्रिय
वैकल्यंयावन्नैवायुषःक्षयः ॥ तावत्सेव्यंप्रयत्नेनशंभोरानंदकाननम् ॥ १४ ॥ यआनंदवनंशंभोःशिश्रियुःश्रीनिकेतनम् ॥ अचलाश्रीर्नमुंचेत्तान्महासौ
ख्यैकशेवधीन् ॥ १५ ॥ इत्याख्यायकथांरम्यांगर्गःपाशुपतोत्तमः ॥ भारद्वाजेनसहितःप्रापवाराणसींपुरीम् ॥ १६ ॥ दमनोपिहिधर्मात्मागर्गा
चार्येणसंयुतः ॥ आराध्यश्रीमदोंकारंतस्मिँल्लिंगेलयंगतः ॥ १७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इल्वलारेपरंस्थानमोंकारमविमुक्तके ॥ तत्रसिद्धिंपरां
जग्मुःसाधकाबहुशोमुने ॥ १८ ॥ कलौकलुषचित्तानांपुरोनाख्येयमेवहि ॥ प्रणवेश्वरमाहात्म्यंनास्तिकानांविशेषतः ॥ १९ ॥ येनिंदंतिमहादेवंक्षेत्रं
निंदंतियेऽधियः ॥ पुराणंयेचनिंदंतितेसंभाष्यानकुत्रचित् ॥ १२० ॥ ओंकारसदृशंलिंगंनक्वचिज्जगतीतले ॥ इतिगौर्यैसामाख्यातंदेवदेवेननि
श्चितम् ॥ १२१ ॥ इममध्यायमाकर्ण्यनरस्तद्गतमानसः ॥ विमुक्तःसर्वपापेभ्यःशिवलोकमवाप्नुयात् ॥ १२२ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीति
साहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धओंकारमाहात्म्यंनामचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ श्रुत्वोंकारकथा
मेतांमहापातकनाशिनीम् ॥ नतृप्तोस्मिविशाखाथब्रूहित्रैविष्टपींकथाम् ॥ १ ॥

इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥७४॥ ॥छ॥ ॥ अध्यायेसप्ततितमेपंचोर्ध्वेपरमाद्भुते ॥ त्रिलोचनस्यदेवस्यह्याविर्भावोऽनुवर्ण्यते ॥१॥ त्रिलोचनतीर्थसंबंधिनीं
त्रैविष्टपींत्रिलोचनसंबंधिनींवा ॥ तदुक्तमत्रैव ॥ विष्टपत्रितयांतर्येदेवर्षिमनुजोरगाः ॥ ससरित्पर्वतारण्याःसंतितेतत्रयन्मुने ॥ तदारभ्यचतत्तीर्थंतच्चलिंगंत्रिलोचनम् ॥ त्रिविष्टपमितिख्यातामिति॥१॥

॥ २ ॥ ३ ॥ विरजाख्यमित्यत्रसंधिरार्षः ॥ सर्वेसांताअकारांताइतिवा ॥ ४ ॥ अन्वयभेदात्तिस्रइतिपदयोरपौनरुक्त्यम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ महाधाममहातेजोमहाधारंवा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
प्रतीच्यांपश्चिमायांदिशि ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ स्रष्टारोब्रह्माणः ॥ १४ ॥ शुद्धबुद्धिभिरिति ॥ नेदमधिकारिविशेषणंकिंत्वन्येषामश्रद्धयातत्राप्रवृत्तेरर्थात्तेष्वेवपर्यवसानादनुवादमात्रम् ॥

कथंचकथितादेव्यैदेवदेवेनषण्मुख ॥ आविर्भूतिर्महाबुद्धेपुण्यात्रैलोचनीपरा ॥ २ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ आकर्णयमुनेवच्मिकथांश्रमनिवारिणीम् ॥
यथादेवेनकथितांत्रिविष्टपसमुद्भवाम् ॥ ३ ॥ विरजाख्यंहितत्पीठंतत्रलिंगंत्रिविष्टपम् ॥ तत्पीठदर्शनादेवविरजाजायतेनरः ॥ ४ ॥ तिस्रस्तुसंगता
स्तत्रस्रोतस्विन्योघटोद्भव ॥ तिस्रःकल्मषहारिण्योदक्षिणेहित्रिलोचनात् ॥ ५ ॥ स्रोतोमूर्तिधराःसाक्षाल्लिंगस्नपनहेतवे ॥ सरस्वत्यथकालिंदीनर्मदाचा
तिशर्मदा ॥ ६ ॥ तिस्रोपिहित्रिसंध्यंताःसरितःकुंभपाणयः ॥ स्नपयंतिमहाधामलिंगंत्रैविष्टपंमहत् ॥ ७ ॥ लिंगानिपरितस्ताभिःस्वनाम्नास्थापि
तान्यपि ॥ तेषांसंदर्शनात्पुंसांतासांस्नानफलंभवेत् ॥ ८ ॥ सरस्वतीश्वरंलिंगंदक्षिणेनत्रिविष्टपात् ॥ सारस्वतंपदंदद्याद्दृष्टंस्पृष्टंचजाड्यहृत् ॥ ९ ॥
यमुनेशंप्रतीच्यांचनरैर्भक्त्यासमर्चितम् ॥ अपिकिल्बिषवद्भिश्चयमलोकनिवारणम् ॥ १० ॥ दृष्टंत्रिलोचनात्प्राच्यांनर्मदेशंसुशर्मदम् ॥ तल्लिंगार्चनतो
नृणांगर्भवासोनिषिध्यते ॥ ११ ॥ स्नात्वापिलिपिलातीर्थेत्रिविष्टपसमीपतः ॥ दृष्ट्वात्रिलोचनंलिंगंकिंभूयःपरिशोचति ॥ १२ ॥ त्रिविष्टपस्यलिंगस्य
स्मरणादपिमानवः ॥ त्रिविष्टपपतिर्भूयान्नात्रकार्याविचारणा ॥ १३ ॥ त्रिविष्टपस्यद्रष्टारःस्रष्टारःस्युर्नसंशयः ॥ कृतकृत्यास्तएवात्रतएवात्रमहा
धियः ॥ १४ ॥ आनंदकाननेलिंगंप्रणतंयैस्त्रिविष्टपम् ॥ त्रिलोचनस्यनामापियैःश्रुतंशुद्धबुद्धिभिः ॥ १५ ॥ सप्तजन्मार्जितात्पापात्तेपूतानात्रसंशयः ॥
पृथिव्यांयानिलिंगानितेषुदृष्टेषुयत्फलम् ॥ १६ ॥ तत्स्यात्त्रिविष्टपेदृष्टेकाश्यांमन्येततोधिकम् ॥ काश्यांत्रिविष्टपेदृष्टेदृष्टंसर्वंत्रिविष्टपम् ॥ १७ ॥
क्षणान्निर्धूतपापोसौनपुनर्गर्भभाग्भवेत् ॥ सस्नातःसर्वतीर्थेषुसर्वावभृथवान्सच ॥ १८ ॥ योवैपिलिपिलातीर्थेस्नात्वोत्तरवहांभसि ॥ सरित्त्रयंमहापुण्यं
यत्रसाक्षाद्वसेत्सदा ॥ १९ ॥ तत्रश्राद्धादिकंकृत्वागयायांकिंकरिष्यति ॥ स्नात्वापिलिपिलातीर्थेकृत्वावैपिंडपातनम् ॥ २० ॥ दृष्ट्वात्रिविष्टपंलिंगंको
टितीर्थफलंलभेत् ॥ यदन्यत्रार्जितंपापंतत्काशीदर्शनाद्व्रजेत् ॥ २१ ॥ काश्यांतुयत्कृतंपापंतत्पैशाचपदप्रदम् ॥ प्रमादात्पातकंकृत्वाशंभोरान
दकानने ॥ २२ ॥ दृष्ट्वात्रिविष्टपंलिंगंतत्पापमपिहास्यति ॥ सर्वस्मिन्नपिभूपृष्ठेश्रेष्ठमानंदकाननम् ॥ २३ ॥ तत्रापिसर्वतीर्थानिततोप्योंकारभूमिका ॥
ओंकारादपिसल्लिंगान्मोक्षवर्त्मप्रकाशकात् ॥ २४ ॥ अतिश्रेष्ठतरंलिंगंश्रेयोरूपंत्रिलोचनम् ॥ २५ ॥ तेजस्विषुयथाभानुर्दृश्येषुचयथाशशी ॥ तथा
लिंगेषुसर्वेषुपरंलिंगंत्रिलोचनम् ॥ २६ ॥ त्रिलोचनार्चकानांसापदवीनदवीयसी ॥ परंनिर्वाणपद्मायामहासौख्यैकशेवधेः ॥ २७ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ दृश्येषुदर्शनीयेषु ॥ २६ ॥ महासौख्यैकशेवधेःपरमानंदैकनिधेः ॥ निर्वाणपद्मायाःमोक्षलक्ष्म्याः ॥

सापंद्वीत्रिलोचनार्चकानांनदवीयसीनदूरेइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ निष्कृर्तिंमुक्तिम् ॥ ३८ ॥ मुक्त्वैकंशिवानिंदकमितिय

सकृत्त्रिलोचनार्चातोयच्छ्रेयःसमुपार्ज्यते ॥ नतदाजन्मसंपूज्यलिंगान्यन्यानिलभ्यते ॥२८॥ काश्यांत्रिलोचनंलिंगंयेर्चयंतिमहाधियः ॥ तेर्च्यास्त्रिभुव
नौकोभिर्ममप्रीतिमभीप्सुभिः ॥ २९ ॥ कृत्वापिसर्वसंन्यासंकृत्वापाशुपतव्रतम् ॥ नियमेभ्यःस्खलित्वापिकुतोबिभ्यतिमानवाः ॥ ३० ॥ विद्यमाने
महालिंगेमहापापौघहारिणि॥त्रिविष्टपेपुण्यराशौमोक्षनिक्षेपसद्मनि ॥३१॥ समभ्यर्च्यमहालिंगंसकृद्देवत्रिलोचनम् ॥ मुच्यतेकलुषैःसर्वैरपिजन्मशता
र्जितैः ॥ ३२ ॥ ब्रह्महापिसुरापोवास्तेयीवागुरुतल्पगः ॥ तत्संयोग्यपिवावर्षंमहापापीप्रकीर्तितः ॥ ३३ ॥ परदाररतश्चापिपरहिंसारतोपिवा ॥ पराप
वादशीलोपितथाविस्रंभघातकः ॥ ३४ ॥ कृतघ्नोपिभ्रूणहापिवृषलीपतिरेववा ॥ मातापितृगुरुत्यागीवह्निदोगरदोपिवा ॥ ३५ ॥ गोघ्नःस्त्रीघ्नोपिशूद्रघ्नः
कन्यादूषयितापिच ॥ क्रूरोवापिशुनोवापिनिजधर्मपराङ्मुखः ॥ ३६ ॥ निंदकोनास्तिकोवापिकूटसाक्ष्यप्रवादकः ॥ अभक्ष्यभक्षकोवापितथाऽविक्रेय
विक्रयी ॥ ३७ ॥ इत्यादिपापशीलोपिमुक्त्वैकंशिवनिंदकम् ॥ पापान्निष्कृतिमाप्नोतिनत्वालिंगंत्रिलोचनम् ॥ ३८ ॥ शिवनिंदारतोमूढःशिवशास्त्रवि
निंदकः ॥ तस्यनोनिष्कृतिर्दृष्टाक्वापिशास्त्रेपिकेनाचित् ॥ ३९ ॥ आत्मघातीसविज्ञेयःसदात्रैलोक्यघातकः ॥ शिवनिंदांविधत्तेयःसनाभाष्योऽधमा
धमः ॥ ४० ॥ शिवनिंदारतायेचशिवभक्तजनेष्वपि ॥ तेयांतिनरकेघोरेयावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ ४१ ॥ शैवाःपूज्याःप्रयत्नेनकाश्यांमोक्षमभीप्सुभिः ॥
तेष्वर्चितेष्वपिशिवःप्रीतोभवत्यसंशयः ॥ ४२ ॥ सर्वेषामिहपापानांप्रायश्चित्तचिकीर्षया ॥ निःशंकैरेववक्तव्यंप्रमाणज्ञैरिदंवचः ॥ ४३ ॥ पुरश्चर
णकामश्चेद्भीतोसियदिपापतः ॥ मन्यसेयदिनःसत्यंवाक्यंशास्त्रप्रमाणतः ॥ ४४ ॥ ततःसर्वंपरित्यज्यकृत्वामनसिनिश्चयम् ॥ आनंदकाननंयाहि
यत्रविश्वेश्वरःस्वयम् ॥ ४५ ॥ यत्रक्षेत्रप्रविष्टानांनराणांनिश्चितात्मनाम् ॥ नबाधतेऽघनिचयःप्राप्येतचपरोवृषः ॥ ४६ ॥ तत्राद्यापिमहाती
र्थेत्रिस्रोतस्यतिनिर्मले ॥ पुण्येपिलिपिलानाम्नित्रिसरित्परिसेविते ॥ ४७ ॥ त्रिलोचनाक्षिविक्षेपपरिक्षिप्तमहैनासि ॥ स्नात्वागृह्योक्तविधिनातर्प
णीयान्प्रतर्प्यच ॥ ४८ ॥ दत्त्वादेयंयथाशक्तिवित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ दृष्ट्वात्रिविष्टपंलिंगंसमभ्यर्च्यातिभक्तितः ॥ ४९ ॥

दुक्तंतत्रानुवादपूर्वकंहेतुमाह शिवनिंदेतित्रिभिः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सर्वेषांपापानांश्रेष्ठंप्रायश्चित्तंवक्तुमाह ॥ सर्वेषामिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ वृषोधर्मः ॥४६॥४७॥४८॥४९॥

गंधाद्यैरित्यादितृतीयांतानांपदानांसमभ्यर्च्येत्यनेनान्वयः ॥ माल्यैर्मालाभिःपुष्पैर्वा ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ निरेनानिष्पापः ॥ ५३ ॥ एवंपापक्षयमुक्त्वापुण्यप्राप्तिमाह ॥
ततइत्येकेन ॥५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ प्रदक्षिणातइतिशेषः ॥ ५७ ॥ भुजगोऽनंतोमेखलाकांचीयस्यतम् ॥ ५८ ॥ रात्रिंदिवंरात्रौदिवसेच ॥ तत्रापिसर्वदेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ प्रकृंतिप्रकर्षेणच्छे

गंधाद्यैर्विविधैर्माल्यैःपंचामृतपुरःसरैः ॥ धूपैर्दीपैःसनैवेद्यैर्वासोभिर्बहुभूषणैः ॥ ५० ॥ पूजोपकरणैर्द्रव्यैर्घंटादर्पणचामरैः ॥ चित्रध्वजपताकाभिर्नृ
त्यवाद्यसुगायनैः ॥ ५१ ॥ जपैःप्रदक्षिणाभिश्चनमस्कारैर्मुदायुतैः ॥ परिचारकसंतोषैःकृत्वेतिपरिपूजनम् ॥ ५२ ॥ ब्राह्मणान्वाचयेत्पश्चान्निष्पापोह
मितिब्रुवन् ॥ एवंकुर्वन्नरःप्राज्ञोनिरेनाजायतेक्षणात् ॥ ५३ ॥ ततःपंचनदेस्नात्वामणिकर्णींह्रदेततः ॥ ततोविश्वेशमभ्यर्च्यप्राप्नोतिसुकृतंमहत् ॥५४॥
प्रायश्चित्तमिदंप्रोक्तंमहापापविशोधनम् ॥ नास्तिकेनप्रवक्तव्यंकाशीमाहात्म्यनिंदके ॥ ५५ ॥ ददद्द्रव्यलोभेनप्रायश्चित्तमिदंशुभम् ॥ दातानरकमाप्नो
तिसत्यंसत्यंघटोद्भव ॥ ५६ ॥ क्ष्मांप्रदक्षिणीकृत्ययत्फलंसम्यगाप्यते ॥ प्रदोषेतत्फलंकाश्यांसप्तकृत्वस्त्रिलोचने ॥ ५७ ॥ भुजंगमेखलंलिंगंकाश्यां
दृष्ट्वात्रिविष्टपम् ॥ जन्मांतरेपिमुक्तःस्यादन्यत्रमरणेसति ॥ ५८ ॥ अन्यत्रसर्वलिंगेषुपुण्यकालोविशिष्यते ॥ त्रिविष्टपेपुण्यकालःसदारात्रिंदिवं
नृणाम् ॥ ५९ ॥ लिंगान्योंकारमुख्यानिसर्वपापप्रकृंत्यलम् ॥ परंत्रैलोचनीशक्तिःकाचिदन्यैवपार्वति ॥ ६० ॥ यतःसर्वेषुलिंगेषुलिंगमेतदनुत्तमम् ॥
तत्कारणंशृण्वपर्णेकर्णेकुरुवदाम्यहम् ॥ ६१ ॥ पुरामेयोगयुक्तस्यलिंगमेतद्भुवस्तलात् ॥ उद्भिद्यसप्तपातालंनिरगात्पुरतोमहत् ॥ ६२ ॥ अस्मिँल्लिंगे
पुरागौरिसुगुप्तंतिष्ठतामया ॥ तुभ्यंनेत्रत्रयंदत्तंनिरैक्षिष्ठास्तथोत्तमम् ॥ ६३ ॥ तदाप्रभृतिदेवेशिलिंगमेतत्रिलोचनम् ॥ विष्टपत्रितयांतःस्थैर्गीयते
ज्ञानदृष्टिदम् ॥ ६४ ॥ त्रिलोचनस्ययेभक्तास्तेपिसर्वेत्रिलोचनाः ॥ ममपारिषदास्तेतुजीवन्मुक्तास्तएवहि ॥ ६५ ॥ त्रिलोचनस्यलिंगस्यमहिमानं
नकश्चन ॥ सम्यग्वेत्तिमहेशानिमयैवपरिगोपितम् ॥६६॥ शुक्लराधतृतीयायांस्नात्वापैलिपिलेह्रदे ॥ उपोषणपराभक्त्यारात्रौजागरणान्विताः ॥६७॥
त्रिलोचनंपूजयित्वाप्रातःस्नात्वापितत्रवै ॥ पुनर्लिंगंसमभ्यर्च्यदत्त्वाधर्मघटानपि ॥ ६८ ॥ सान्नान्सदक्षिणान्देविपितॄनुद्दिश्यहर्षिताः ॥ विधायपारणं
पश्चाच्छिवभक्तजनैःसह ॥ ६९ ॥ विसृज्यपार्थिवंदेहंतेनपुण्येननोदिताः ॥ भवंतिदेविनियतंगणाममपुरोगमाः ॥ ७० ॥ तावद्भ्रमंतिसंसारेदेवामर्त्या
महोरगाः ॥ गौरियावन्नपश्यंतिकाश्यांलिंगंत्रिलोचनम् ॥७१॥ सकृत्त्रिविष्टपंदृष्ट्वास्नात्वापैलिपिलेह्रदे ॥ नजातुःमातुस्तनपोजायतेजंतुरत्रहि ॥७२॥

दकानि ॥ प्रहंतीतिपाठेपिसएवार्थः ॥६०॥६१॥ भुवस्तलाद्भूमेरधोभागात् ॥ तत्रावधिमाह ॥ उद्भिद्येति ॥ ६२ ॥ त्रिलोचननामनिर्वक्ति अस्मिन्नितिद्वयेन ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥
॥ ६७ ॥ धर्मघटान्धर्ममुद्दिश्यदीयमानान्कुंभान् ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ सकृत्त्रिविष्टपामिति ॥ अग्निहोत्रंजुहोतियवागूंपचतीतिवदर्थक्रमोऽत्रद्रष्टव्योनत्विडोयजतीत्यादिवत्पाठक्रमः ॥

प्रातश्चतुर्थ्यांस्नात्वायस्तीर्थेपैलिपिलेशुभे ॥ त्रिलोचनंसमभ्यर्च्येत्यादिबहुवचनविरोधात् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ शांतनवंशंतनुनास्थापितम् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥
॥ ८१ ॥ ८२ ॥ आख्यायिकांप्रस्तावयति ॥ अन्यच्चेति ॥ ८३ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षट्सप्ततितमेऽध्याये
प्रभावोतिमहत्तरः ॥ त्रिलोचनस्यदेवस्यवर्ण्यतेतिसुखप्रदः ॥ १ ॥ अन्यच्चात्रैवयद्वृत्तंतद्ब्रवीमीत्युक्तंतमेवेतिहासंश्रोतृमनःसमाधानप्रार्थनापूर्वकंप्रस्तावयति ॥ शृणुष्वेति ॥ इतिहासःपुरावृत्तः

प्रतिमासंसदाष्टम्यांचतुर्दश्यांचभामिनि ॥ आयांतिसर्वतीर्थानिद्रष्टुंदेवंत्रिविष्टपम् ॥७३॥ त्रिविष्टपाद्दक्षिणतःस्नातःपैलिपिलेंऽभसि॥तत्रसंध्यामुपास्यै
कांराजसूयफलंलभेत् ॥ ७४ ॥ पादोदकाख्यस्तत्रैवकूपःपापविनाशकः ॥ प्राश्यतस्योदकंमर्त्योनमर्त्योजायतेपुनः ॥ ७५ ॥ तस्यलिंगस्यपार्श्वेतुसंति
लिंगान्यनेकशः ॥ कैवल्यदानितान्यत्रदर्शनात्स्पर्शनादपि ॥७६॥ तत्रशांतनवंलिंगंगंगातीरेप्रतिष्ठितम् ॥ तद्दृष्ट्वाशांतिमाप्नोतिनरःसंसारतापितः॥७७॥
तद्दक्षिणेमहालिंगंमुनेभीष्मेशसंज्ञितम् ॥ कलिःकालश्चकामश्चबाधतेनतदीक्षणात् ॥ ७८ ॥ तत्प्रतीच्यांमहालिंगंद्रोणेशइतिकीर्तितम् ॥ यल्लिंगपूज
नाद्द्रोणोज्योतीरूपंपुनर्दधौ ॥ ७९ ॥ अश्वत्थामेश्वरंलिंगंतदग्रेचातिपुण्यदम् ॥ यदर्चनवशाद्द्रौणिर्नबिभेत्यपिकालतः ॥ ८० ॥ द्रोणेशाद्वायुदिग्भागे
वालखिल्येश्वरंपरम् ॥ तल्लिंगंश्रद्धयादृष्ट्वासर्वक्रतुफलंलभेत् ॥ ८१ ॥ तद्वामेलिंगमालोक्यवाल्मीकेश्वरसंज्ञितम् ॥ तस्यसंदर्शनादेवविशोकोजायते
नरः ॥ ८२ ॥ अन्यच्चात्रैवयद्वृत्तंतद्ब्रवीमिघटोद्भव ॥ त्रिविष्टपस्यमाहात्म्यंदेव्यैदेवेनभाषितम् ॥ ८३ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृणुष्वमैत्रावरुणेपुराकल्पेरथंतरे ॥ इतिहासइहासीद्यः
पीठेविरजसंज्ञिते ॥ १ ॥ त्रिलोचनस्यप्रासादेमणिमाणिक्यनिर्मिते ॥ नानाभंगिगवाक्षाढ्येरत्नसानाविवायते ॥ २ ॥ कदाचिदपिकल्पांतेद्योलोकेभ्रंश
तिक्षये ॥ प्रोत्तंभनंस्तंभइवदत्तोविश्वकृतास्वयम् ॥ ३ ॥ मरुत्तरंगिताग्राभिःपताकाभिरितस्ततः ॥ सन्निवारयतीवेत्थमघौघान्विशतोमुने ॥ ४ ॥ देदी
प्यमानसौवर्णकलशेनविराजिते ॥ पार्वणेनशशांकेनखेदादिवसमाश्रिते ॥ ५ ॥

संवादः ॥ १ ॥ त्रिलोचनस्यप्रासादइत्येतस्यपारावतद्वंद्वंकलरवयुगलंवसेद्वसतिस्मावसदितिवेतिपंचमेनान्वयः ॥ प्रासादंविशिनष्टि मणीत्यादिपादोनचतुर्भिः ॥ नानाभंगिगवाक्षाढ्येनानापरिपाटि
भित्तिच्छिद्राढ्ये ॥ रत्नसानौमेरौ ॥ २ ॥ कल्पांतेस्थित्यवसाने ॥ द्योलोकेस्वर्गलोकेभ्रंशतिभ्रश्यतिसति ॥ क्षयेप्रलये ॥ यातिसंक्षयमितिपाठांतरम् ॥ प्रोत्तंभनस्तंभोधारणस्तंभः॥विश्वकृताविश्वेश्वरे
णब्रह्मणावादत्तइवयस्तास्मिन्नित्यर्थः ॥३॥ इत्थमनेनप्रकारेण॥तमेवप्रकारमाह॥मरुत्तरंगिताग्राभिःपवनचंचलाग्राभिःसर्वतःपताकाभिरघौघान्सान्निवारयतीवयस्तस्मिन्नित्यर्थः॥४॥उभयत्राप्युत्प्रेक्षा ॥

पार्वणेनपूर्णिमासंबंधिना ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कर्णातिथिःकर्णगोचरः ॥ ८ ॥ चतुर्विधानिकांस्यतालादीनि ॥ कर्णगुहांकर्णशष्कुलीम् ॥ प्रतिशब्दंप्रतिध्वनिंप्रतन्वतेप्रजनयंति ॥
॥ ९ ॥ मंगलाययदारार्तिकंबहुदीपयुक्तंपात्रंतत्संबंधियज्ज्योतिस्तत्कर्तृतयोःपक्षिणोर्नेत्रांतर्नेत्रमध्येनिविशत्प्रविशद्भक्तानांचेष्टांपूजादिव्यापारंप्रदर्शयेद्दर्शयतीत्यर्थः ॥ १० ॥ प्राणयात्रां
प्राणवृत्तिमाहारमितियावत् ॥ वांछितमभिमतप्रदेशम् ॥ नोयातोनगच्छतः ॥ ११ ॥ प्रासादंपरितःदेवगृहस्यसर्वतइत्यर्थः ॥ १२ ॥ ःगंगासरस्वतीयमुनानर्मदाश्चतस्रःस्रोतस्विन्योनद्यस्तासां

तत्रपारावतद्वंद्वंवसेत्स्वैरंकृतालयम् ॥ प्रातःसायंचमध्याह्नेकुर्वन्नित्यंप्रदक्षिणम् ॥ ६ ॥ उड्डीयमानंपरितःपक्षवातैरितस्ततः ॥ रजःप्रासादसंलग्नंदूरीकुर्व
द्दिनेदिने ॥ ७ ॥ त्रिलोचनेतिसततंनामभक्तैरुदाहृतम् ॥ त्रिविष्टपेतिचतथातयोःकर्णातिथीभवेत् ॥ ८ ॥ चतुर्विधानिवाद्यानिशंभुप्रीतिकराण्यलम् ॥
तयोःकर्णगुहांप्राप्यप्रतिशब्दंप्रतन्वते ॥ ९ ॥ मंगलारार्तिकज्योतिस्त्रिसंध्यंपक्षिणोस्तयोः ॥ नेत्रांतर्निविशन्नित्यंभक्तचेष्टांप्रदर्शयेत् ॥१०॥ प्राणयात्रां
विहायापिकदाचित्स्थिरमानसौ ॥ नोड्डीयवांछितंयातःपश्यंतौकौतुकंखगौ ॥ ११ ॥ तत्रभक्तजनाकीर्णप्रासादंपरितोमुने ॥ तंडुलादिचरंतौतौकुर्वाते
चप्रदक्षिणम् ॥ १२ ॥ देवदक्षिणदिग्भागेचतुःस्रोतस्विनीजलम् ॥ तृषार्तौधयतोविप्रस्नातौजातुचिदंडजौ ॥ १३ ॥ तयोरित्थंविचरतोस्त्रिलोचनसमी
पतः ॥ अगाद्बहुतिथःकालोद्विजयोःसाधुचेष्टयोः ॥ १४ ॥ अथदेवालयस्कंधेगवाक्षांतर्गतौचतौ ॥ श्येनेनकेनचिद्दृष्टौक्रूरदृष्ट्यासुखास्थितौ ॥ १५ ॥
तच्चपारावतद्वंद्वंश्येनःपरिजिघृक्षुकः ॥ अवतीर्यांबरादाशुप्रविष्टोन्यशिवालये ॥ १६ ॥ ततोविलोकयामासतदागमविनिर्गमौ ॥ केनमार्गेणविशतोदुर्ग
मेतौपतत्रिणौ ॥ १७ ॥ केनाध्वनाचनिर्यातःक्वकालेकुरुतश्चकिम् ॥ कथंयुगपदेतौमेग्राह्यौस्वैरंभविष्यतः ॥ १८ ॥ मध्येदुर्गंप्रविष्टौचममवश्याविमौ
नयत् ॥ एकदृष्टिःक्षणंतस्थौश्येनइत्थंविचिंतयन् ॥ १९ ॥ अहोदुर्गबलंप्राज्ञाःशंसंत्येवेतिहेतुतः ॥ दुर्बलोप्याकलयितुंसहसारिर्नशक्यते ॥ २० ॥ करि
णांतुसहस्रेणवराश्वानांनलक्षतः ॥ तत्कर्मसिद्धिर्नृपतेर्दुर्गेणैकेनयद्भवेत् ॥ २१ ॥ दुर्गस्थोनाभिभूयेतविपक्षःकेनचित्क्वचित् ॥ स्वतंत्रंयदिदुर्गंस्यादमर्म
ज्ञप्रकाशितम् ॥ २२ ॥ इतिदुर्गबलंशंसञ्श्येनोरोषारुणेक्षणः ॥ असाध्वसौकलरवौवीक्ष्ययातोनभोंगणम् ॥ २३ ॥ अथपारावतीदक्षाविपक्षंप्रेक्ष्यप
क्षिणम् ॥ महाबलंदुर्गबलाप्राहपारावतंपतिम् ॥ २४ ॥ ॥ कलरव्युवाच ॥ ॥ प्रियपारावतप्राज्ञसर्वकामिसुखारव ॥ तवदृग्विषयंप्राप्तःश्येनोयंप्रबलो
रिपुः ॥ २५ ॥ सावज्ञंवाक्यमाकर्ण्यपारावत्याःसतत्पतिः ॥ पारावतीमुवाचेदंकाचिंतेतितवप्रिये ॥ २६ ॥ ॥ पारावतउवाच ॥ ॥ कतिनामनसंती
हसुभगेव्योमचारिणः ॥ कतिदेवालयेष्वेषुखगानोपविशंतिहि ॥ २७ ॥

जलंधयतःपिबतः ॥ धेट्पाने ॥ जातुचित्कदाचित् ॥ १३ ॥ द्विजयोःपक्षिणोः ॥ १४ ॥ देवालयस्कंधेदेवालयशृंगादधोभागे ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ननुदुर्बलयोर्ग्रहणेकिमितिकथं
कारस्तत्राह ॥ मध्येदुर्गंदुर्गस्यमध्ये ॥ यद्यस्मात् ॥ इत्थंवक्ष्यमाणम् ॥ १९ ॥ १२० ॥ लक्षतःलक्षेण ॥ २१ ॥ २२ ॥ शंसन्स्तुवन् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

तत्तदा ॥२८॥२९॥ पत्युःपादयोरर्पितेईक्षणेनेत्रेययासा ॥ ३० ॥ युक्तंचैतदित्याह ॥ हितेति ॥ जोषंप्रीतिर्यथास्यात्तथास्थेयम् ॥ किमित्यतआह ॥ कार्यमिति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मंडलगत्या
परिभ्रमणगमनेनसश्येनःतद्गतायातौतयोर्गमनागमनमार्गौ ॥ गगनमार्गतःआकाशमार्गेण ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ताएवगतीर्दर्शयति ॥ प्रडीनेति ॥ व्याडेत्येका ॥ एतासां

कतिचैवनपश्यंतिनौसुखस्थाविहप्रिये ॥ तेभ्योयदीहभेतव्यंकुतोनौतत्सुखंप्रिये ॥ २८ ॥ रमस्वत्वंमयासार्धंत्यजचिंतामिमांशुभे ॥ अस्यश्येनवरा
कस्यगणनापिनमेहृदि ॥ २९ ॥ इत्थंपारावतवचःश्रुत्वापारावतीततः ॥ मौनमालंब्यसंतस्थेपत्युःपादार्पितेक्षणा ॥ ३० ॥ हितवर्त्मोपदिश्यापिप्रिय
प्रियचिकीर्षया ॥ साध्व्याजोषंसमास्थेयंकार्यंपत्युर्वचःसदा ॥ ३१ ॥ अन्येद्युरप्यथायातःश्येनोपश्यत्सदंपती ॥ अपरिच्छिन्नयादृष्ट्यायथामृत्युर्ग
तायुषम् ॥ ३२ ॥ अथमंडलगत्यासप्रासादंपरितोभ्रमन् ॥ निरीक्ष्यतद्गतायातौयातोगगनमार्गतः ॥ ३३ ॥ गतेऽथनभसिश्येनेपुनःपारावतांगना ॥
प्रोवाचप्रेयसीनाथदृष्टोदुष्टस्त्वयाऽहितः ॥ ३४ ॥ तस्यावाक्यंसमाकर्ण्यपुनःकलरवोब्रवीत् ॥ किंकरिष्यत्यसौमुग्धेममव्योमविहारिणः ॥ ३५ ॥ दुर्गं
चस्वर्गतुल्यंमेयत्रनास्त्यारितोभयम् ॥ अयंनतागतीर्वेत्तियावेदाहंनभोंगणे ॥ ३६ ॥ प्रडीनोड्डीनसंडीनकांडव्याडकपाटिकाः ॥ स्रंसनीमंडलवती
गतयोष्टावुदाहृताः ॥ ३७ ॥ यथैतास्विहकौशल्यंमयिपारावतिप्रिये ॥ गतिषुक्वापिकस्यापिपक्षिणोनतथांबरे ॥ ३८ ॥ सुखेनतिष्ठकाचिंतामयिजी
वतितेप्रिये ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वासास्थितामूकवत्सती ॥ ३९ ॥ अपरेद्युरपिश्येनस्तत्रभारशिलातले ॥ कियदंतरमासाद्योपविष्टोऽतिप्रहृष्टवत् ॥४०॥
आयामंतत्रसंस्थित्वातत्कुलायंविलोक्यच ॥ पुनर्विनिर्गतःश्येनःसापिभीताब्रवीत्पुनः ॥४१॥ प्रियस्थानमिदंत्याज्यंदुष्टदृष्टिविदूषितम् ॥ असौक्रूरो
तिनिकटमुपविष्टोऽतिहृष्टवत् ॥ ४२ ॥ सावज्ञंसपुनःप्राहकिंकरिष्यत्यसौप्रिये ॥ मृगाक्षीणांस्वभावोयंप्रायशोभीरुवृत्तयः ॥ ४३ ॥ इतरेद्युरपिप्रातः
सचश्येनोमहाबलः ॥ तयोरभिमुखंतत्रास्थितोयामद्वयावधि ॥४४॥ पुनर्विलोक्यतद्वर्त्मशीघ्रंयातोयथागतम् ॥ गतेथशकुनौतस्मिन्सावभाषेविहंगमी ॥
॥ ४५ ॥ नाथस्थानांतरंयावोमृत्युनौंनिकटोत्रयत् ॥ पुनर्दुष्टेप्रणष्टेस्मिन्नावांस्यावःसुखंप्रिय ॥ ४६ ॥ प्रिययस्यसपक्षस्यगतिःसर्वत्रसिद्धिदा ॥ सकिंस्व
देशरागेणनाशंप्राप्नोतिबुद्धिमान् ॥ ४७ ॥ सोपसर्गंनिजंदेशंत्यक्त्वायोन्यत्रनव्रजेत ॥ सपंगुर्नाशमाप्नोतिकूलस्थितइवद्रुमः ॥ ४८ ॥

भेदोग्रंथांतरेद्रष्टव्यः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तत्रमठे ॥ भारशिलातलेभारधारणार्थंदत्तायाशिलातस्यास्तलेउपरिभारवच्छिलातलइतिवा ॥ महापाषाणइत्यर्थः ॥ ४० ॥ आयामंप्रहरमात्रं
व्याप्य ॥ कुलायंनीडम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भीरुवृत्तयोभीरुस्वभावाः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्रनष्टेऽदर्शनंगते ॥ ४६ ॥ सपक्षस्यसपत्रस्य ॥ ४७ ॥ पंगुःपंगुतुल्यः ॥ ४८ ॥

सरीढंसावज्ञम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ कालोमृत्युरूपःश्येनोयावद्दूरेवर्ततेतावद्दूरंविनिर्याहीति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ आत्मादेहः ॥५५॥५६॥५७॥ मेवचइतिशेषः ॥५८॥ भवित्र्यामहामा

प्रियोदितंनिशम्येतिसभवित्रीदृशार्दितः ॥ सरीढंपुनरप्याहप्रियेमाभैःखगात्ततः ॥ ४९ ॥ अथापरस्मिन्नहनिसश्येनःप्रातरेवहि ॥ तद्वारदेशमासाद्यसायं
यावत्स्थितोबलः ॥ ५० ॥ अस्ताचलस्यशिखरंयातेभानौगतेखगे ॥ कुलायाद्बाह्यमागत्योवाचपारावतीपतिम् ॥ ५१ ॥ नाथनिर्गमनस्यायंकालः
कालोऽतिदूरतः ॥ यावत्तावद्विनिर्याहित्यक्त्वामामपिसन्मते ॥ ५२ ॥ त्वयिजीवतिदुष्प्राप्यंनकिंचिज्जगतीतले ॥ पुनर्दाराःपुनर्मित्रंपुनर्वसुपुनर्गृहम् ॥
॥ ५३ ॥ यद्यात्मारक्षितःपुंसादारैरपिधनैरपि ॥ तदासर्वंहरिश्चंद्रभूपेनेवेहलभ्यते ॥ ५४ ॥ अयमात्माप्रियोबंधुरयमात्मामहद्धनम् ॥ धर्मार्थकाममो
क्षाणामयमात्मार्जकःपरः ॥ ५५ ॥ यावदात्मनिवैक्षेमंतावत्क्षेमंजगत्त्रये ॥ सोपिक्षेमःसुमतिनायशसासहवांछयते ॥ ५६ ॥ यशोहीनंतुयत्क्षेमंतत्क्षेमा
न्निधनंवरम् ॥ तद्यशःप्राप्यतेपुंभिर्नीतिमार्गप्रवर्तने ॥ ५७ ॥ अतोनीतिपथंश्रुत्वानाथस्थानादितोव्रज ॥ नगमिष्यसिचेत्प्रातस्ततोमेसंस्मरिष्यसि ॥
॥ ५८ ॥ इत्युक्तोपिसवैपत्न्यापारावत्यासुमेधया ॥ ननिर्ययौप्रतिस्थानाद्भवित्र्याप्रतिवारितः ॥ ५९ ॥ अथोषसिसमागत्यश्येनेनबलिनातदा ॥
तन्निर्गमाध्वासंरुद्धःकिंचिद्भक्ष्यवतासुने ॥ ६० ॥ दिनानिकतिचित्तत्रस्थित्वाश्येनोमहामतिः ॥ पारावतमुवाचेदंधिक्त्वांपौरुषवर्जितम् ॥ ६१ ॥
किंवायुध्यस्वदुर्बुद्धेकिंवानिर्याहिमेगिरा ॥ क्षुधाक्षीणोमृतःपश्चान्निरयंयास्यसिध्रुवम् ॥ ६२ ॥ द्वौभवंतावहंचैकश्चलौजयपराजयौ ॥ स्थानार्थंयुध्यतः
सत्त्वात्स्वर्गोवादुर्गमेववा ॥ ६३ ॥ पुरुषार्थंसमालंब्ययेयतंतेमहाधियः ॥ विधिरेवहिसाहाय्यंकुर्यात्तत्सत्त्वचोदितः ॥ ६४ ॥ इत्थंसश्येनसंप्रोक्तः
पत्न्याप्युत्साहितःखगः ॥ अयुध्यत्तेनश्येनेनस्वदुर्गद्वारमाश्रितः ॥ ६५ ॥ क्षुधितस्तृषितःसोथश्येनेनबलिनाधृतः ॥ चरणेनदृढेनाशुचंच्वासापि
धृताखगी ॥ ६६ ॥ तावादायोड्डयांचक्रेश्येनोव्योमनिसत्वरम् ॥ चिंतयद्भक्षणस्थानमन्यपक्षिविवर्जितम् ॥ ६७ ॥ अथपत्न्याकलरवःप्रोक्तस्तत्रसुमे
धया ॥ वचोवमानितंनाथत्वयामेस्त्रीतिबुद्धितः ॥ ६८ ॥ अतोऽवस्थामिमांप्राप्तःकिंकुर्यामबलायतः ॥ अधुनापिवचश्चैकंकरोपियदिमेप्रिय ॥ ६९ ॥
तदाहितंतेवक्ष्यामिकुरुचैवाविचारितम् ॥ ममैकवाक्यकरणात्स्त्रीजितोनभविष्यसि ॥ ७० ॥

यया ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ युध्यतोयुद्धंकुर्वाणस्यपुंसः ॥ सत्त्वात्सत्त्वगुणाददृष्टादितिवा ॥ ६३ ॥ तत्सत्त्वचोदितस्तस्ययुध्यमानस्यसत्त्वेनगुणेनादृष्टेन वाप्रेरितः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥
॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

दशचंच्वात्रोटय ॥ ७१ ॥ चीत्कृतवान्श्येनजातिशब्दमकरोत् ॥ ७२ ॥ अपतन्मुक्तः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ नियमंविशिनाष्टिनिश्चितमिति ॥
निश्चयेनाचितंव्याप्तमित्यर्थः ॥ तत्स्वरूपमेवाह ॥ एकपत्नीति ॥ ८० ॥ किमित्येतादृशंनियमंगृहीतवांस्तत्राह ॥ परयोषिदिति ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

यावदास्यगतास्म्यस्ययावत्खस्थोनभूमिगः ॥ तावदात्मविमुक्त्यैत्वमरेःपादंदृढंदश ॥७१॥ इतिपत्नीवचःश्रुत्वातथासकृतवान्खगः ॥ सपीडितोदृढंपा
देश्येनश्चीत्कृतवान्बहु ॥ ७२ ॥ तेनचीत्करणेनाथमुक्तासामुखसंपुटात् ॥ पादांगुलिश्लथत्वेनसोपिपारावतोऽपतत् ॥ ७३ ॥ विपद्यपिचनप्राज्ञैःसंत्या
ज्यःक्वचिदुद्यमः ॥ क्वचचंचुपुटस्तस्यक्वचतत्पादपीडनम् ॥७४॥ क्वचद्वयोस्तथाभूतादरेर्मोक्षणमद्भुतम् ॥ दुर्बलेप्युद्यमवतिफलंभाग्यंयतोऽर्पयेत् ॥
॥ ७५ ॥ तस्माद्भाग्यानुसारेणफलत्येवसदोद्यमः ॥ प्रशंसंत्युद्यमंचातोविपद्यपिमनीषिणः ॥ ७६ ॥ अथतौकालयोगेनविपन्नौसरयूतटे ॥ मुक्तिपुर्यां
मयोध्यायामेकोविद्याधरोऽभवत् ॥ ७७ ॥ मृतानांयत्रजंतूनांकाशीप्राप्तिर्भवेद्ध्रुवम् ॥ मंदारदामतनयोनाम्नापरिमलालयः ॥ ७८ ॥ अनेकविद्यानि
लयःकलाकौशलभाजनम् ॥ कौमारंवयआसाद्यशिवभक्तिपरोभवत् ॥ ७९ ॥ नियमंचातिजग्राहविजितेंद्रियमानसः ॥ एकपत्नीव्रतंनित्यंचरिष्यामी
तिनिश्चितम् ॥ ८० ॥ परयोषित्समासक्तिरायुःकीर्तिबलंसुखम् ॥ हरेत्स्वर्गगतिंचापितस्मात्तांवर्जयेत्सुधीः ॥ ८१ ॥ अपरंचापिनियमंसशुचिष्मा
न्समाददे ॥ गतजन्मांतराभ्यासात्त्रिलोचनसमाश्रयात् ॥ ८२ ॥ समस्तपुण्यनिलयंसमस्तार्थप्रकाशकम् ॥ समस्तकामजनकंपरानंदैककारणम् ॥
॥ ८३ ॥ यावच्छरीरमरुजंयावन्नेंद्रियविप्लवः ॥ तावत्त्रिलोचनंकाश्यामनर्च्यांश्नामिनाण्वपि ॥८४॥ इत्थंमांदारदामिःसनित्यंपरिमलालयः ॥ काश्यां
त्रिविष्टपंद्रष्टुंसमागच्छेत्प्रयत्नवान् ॥ ८५ ॥ पारावत्यपिसाजातारत्नदीपस्यमंदिरे ॥ नागराजस्यपातालेनाम्नारत्नावलीतिच ॥ ८६ ॥ समस्तना
गकन्यानांरूपशीलकलागुणैः ॥ एकैवरत्नभूतासीद्रत्नदीपोरगात्मजा ॥ ८७ ॥ तस्याःसखीद्वयंचासीदेकानाम्नाप्रभावती ॥ कलावतीतथान्याचनित्यं
तदनुगेउभे ॥ ८८॥ स्वदेहादनपायिन्यौछायाकांतीयथातथा ॥ तेद्वेसख्यावभूतांहिरत्नावल्याघटोद्भव ॥ ८९ ॥ सातुबाल्येव्यतिक्रांतेकिंचिदुद्भिन्नयौ
वना ॥ शिवभक्तंस्वपितरंदृष्ट्वानियममग्रहीत् ॥ ९० ॥ पितस्त्रिलोचनंकाश्यामर्चयित्वादिनेदिने ॥ आभ्यांसखीभ्यांसहितामौनंत्यक्ष्यामिनान्यथा ॥
॥ ९१ ॥ एवंनागकुमारीसासखीद्वयसमन्विता ॥ त्रिलोचनंसमभ्यर्च्यगृहानहरहोव्रजेत् ॥ ९२ ॥ दिनेदिनेसाप्रत्यग्रैःकुसुमैरिष्टगंधिभिः ॥ सुवि
[illegible]णिमाल्यानिपरिगुंफ्यार्चयेद्विभुम् ॥ ९३ ॥ तिस्रोपिगीतंगायंतिलसद्गांधारसुंदरम् ॥ रासमंडलभेदेनलास्यंतिस्रोपिकुर्वते ॥ ९४ ॥

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ प्रत्यग्रैर्विकासितैः ॥ माल्यानिमालाः ॥ परिगुंफ्यगुंफित्वा[illegible]त्वेतियावत् ॥ ग्रथ्येतिक्वचित् ॥ ९३ ॥ लसद्गांधारसुंदरंशोभ

प्र ८०

मानगांधाररागेणमनोहरम् ॥ रासमंडलभेदेनबहुनर्तकीयुक्तोनृत्यविशेषोरासस्तद्भ्रमणबाहुल्येन ॥ लास्यंनृत्यम् ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ पिलिपिलेवपैलिपिलंतस्मिन् ॥ ९८ ॥
॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ अङ्गमोटनवत्यःशरीरचालनवत्यः ॥ क्वणिताननाःशब्दितमुखाः ॥२॥ संभ्रमेणादरेणापन्नंव्याप्तंमानसंयासांताःसंभ्रमापन्नमानसाः ॥ अतर्कितागमोऽसंभावितागमनः ॥

वीणावेणुमृदंगांश्चलयतालविचक्षणाः ॥ वादयंतिमुदायुक्तास्तिस्रोपीश्वरसन्निधौ ॥९५॥ इत्थमाराधयंतीशंतिस्रोनागकुमारिकाः ॥ विचित्रगंधमालाभिः
संमार्जनविलेपनैः ॥ ९६ ॥ एकदामाधवेमासितृतीयायामुपोषिताः ॥ रात्रौजागरणंकृत्वानृत्यगीतकथादिभिः ॥ ९७ ॥ प्रातश्चतुर्थींस्नात्वाथतीर्थंपैलि
पिलेशुभे ॥ त्रिलोचनंसमर्च्याथप्रसुप्तारंगमंडपे ॥ ९८ ॥ सुप्तासुतासुबालासुत्रिनेत्रःशशिभूषणः ॥ शुद्धकर्पूरगौरांगोजटामुकुटमंडलः ॥ ९९ ॥
तमालनीलसुग्रीवःस्फुरत्फणिविभूषणः ॥ वामार्धविलसच्छक्तिर्नागयज्ञोपवीतवान् ॥१००॥ तस्मादेवविनिष्क्रम्यलिंगात्पन्नगमेखलात् ॥ उवाचचत
तोबालाविभुरुत्तिष्ठतेतिसः ॥ १ ॥ उत्थायताविनिर्मार्ज्यलोचनेश्रुतिसंगते ॥ अंगमोटनवत्यश्चजृंभाभिःक्वणिताननाः ॥ २ ॥ यावत्पश्यंतिपुरतःसं
भ्रमापन्नमानसाः ॥ अतर्कितागमस्तावत्ताभिर्दृष्टस्त्रिलोचनः ॥३॥ ववंदुरथताबालाज्ञात्वालक्ष्माभिरीश्वरम् ॥ तुष्टुवुश्चप्रहृष्टास्याःसन्नकंठ्योतिगद्गदम् ॥
॥ ४ ॥ जयशंभोजयेशानजयसर्वगसर्वद ॥ जयत्रिपुरसंहर्तर्जयांधकनिषूदन ॥ ५ ॥ जयजालंधरहरजयकंदर्पदर्पहृत् ॥ जयत्रैलोक्यजनकजयत्रैलो
क्यवर्धन ॥ ६ ॥ जयत्रैलोक्यनिलयजयत्रैलोक्यवंदित ॥ जयभक्तजनाधीनजयप्रमथनायक ॥ ७ ॥ जयत्रिपथगापाथःप्रक्षालितजटातट ॥ जयचं
द्रकलाज्योतिर्विद्योतितजगत्त्रय ॥ ८ ॥ जयसर्पफणारत्नप्रभाभासितविग्रह ॥ जयाद्रिराजतनयातपःक्रीतार्धदेहक ॥ ९ ॥ जयश्मशाननिलयजय
वाराणसीप्रिय ॥ जयानंदवनाध्यासिप्राणिनिर्वाणदायक ॥ ११० ॥ जयविश्वपतेशर्वशर्वरीपरिवर्जित ॥ जयनृत्यप्रियेशोग्रजयगीतविशारद ॥ ११ ॥
जयप्रणवसद्वासजयधाममहानिधे ॥ जयशूलिन्विरूपाक्षजयप्रणतसर्वद ॥ १२ ॥ विधिःसर्वविधिज्ञोपिनत्वांस्तोतुंविचक्षणः ॥ वाचोवाचस्पतेर्ना
थत्वत्स्तुतौपरिकुंठिताः ॥ १३ ॥

॥ ३ ॥ लक्ष्माभिःशशिभूषणादिचिह्नैः ॥४॥ तिस्रोनागकुमार्यस्ताःश्रीकंठंशशिभूषणम् ॥ एकादशसुपद्यैस्तुतुष्टुवुःप्रणताःशिवम् ॥१॥ जयसर्वोत्कर्षमाविष्कुरु ॥ ५ ॥ ६ ॥७॥ पाथःजलम् ॥८॥
॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ प्रणवप्रणवस्वरूप ॥ सद्वाससतांवासआश्रय ॥ सद्धामेतिपाठेऽपिसएवार्थः ॥ धाममहानिधेतेजसांमहाशेवधेमहाश्रयेत्यर्थः ॥ विरूपाक्षत्रिनेत्र ॥१२॥ विधिर्ब्रह्मा ॥१३॥

नमनतिमननविषयंनकरोतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ नमःशब्दावृत्तिरादरार्था ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ सचभक्तइत्येकवचनंपरिणमय्यानुषंगः ॥ १९ ॥ निर्मलत्वेहेतुः ॥
भक्तिभावितंभक्त्यायुक्तमित्यर्थः ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ तस्यपरिमलालयस्य ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ नुन्नंप्रेरितंदूरीकृतमितियावत् ॥ २९ ॥ १३० ॥ चतुर्नंदे

विदंतिवेदाःसर्वज्ञनत्वांनाथयथार्थतः ॥ मनतीहमनोनत्वामनंतंचादिवर्जितम् ॥ १४ ॥ नमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंनमोनमः ॥ त्रिलोचननमस्तुभ्यं
त्रिविष्टपनमोस्तुते ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वादंडवद्भूमौप्रणिपेतुःकुमारिकाः ॥ अथोत्थाप्यकुमारीस्ताःप्रोवाचशशिभूषणः ॥ १६ ॥ सुतोमंदारदाम्नश्चनाम्नापारि
मलालयः ॥ पतिर्विद्याधरवरोभवतीनांभविष्यति ॥ १७ ॥ चिरंविद्याधरेलोकेभोगान्भुक्त्वासमंततः ॥ ततोनिर्वेदमापन्नाःकाशीसिद्धिमवाप्स्यथ ॥
॥ १८ ॥ यूयंतिस्रोपिमेभक्ताःसचविद्याधरोयुवा ॥ चत्वारोप्येतएवात्रप्रांतेमोक्षमवाप्स्यथ ॥ १९ ॥ जन्मांतरेपिमेत्सेवाभवतीभिश्चतेनच ॥ विहितातेन
वोजन्मनिर्मलंभक्तिभावितम् ॥ २० ॥ एतच्चभवतीस्तोत्रंयःपठिष्यतिमेपुरः ॥ तस्यकामंप्रदास्यामिभवतीनामिवस्फुटम् ॥ २१ ॥ त्यजेत्क्षपाकृतं
पापंशुचिःप्रातःपठन्नरः ॥ दिवाकृतमलंहंतिसायंपठनतःस्फुटम् ॥२२॥ इत्युक्तवतिदेवेशेताःकन्याहृष्टमानसाः ॥ प्रणम्यप्रोचुरीशानंप्रबद्धकरसंपुटाः ॥
॥ २३ ॥ नागकन्याऊचुः ॥ ॥ पृच्छामोब्रूहिनोनाथकरुणाकरशंकर ॥ जन्मांतरेकथंसेवाचतुर्भिर्भवतःकृता ॥ २४ ॥ भवप्राग्भववृत्तांतंतस्यापि
सुकृतात्मनः ॥ अस्माकमपिचाख्याहिकृपांकुरुकृपानिधे ॥२५॥ इतिश्रुत्वाप्रणयतोबालोदीरितमीशिता ॥ प्रोवाचतासांतस्यापिभवांतरविचेष्टितम् ॥
॥ २६ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ शृणुध्वंनागतनयास्तिस्रोपिहिसमाहिताः ॥ प्राग्भवंभवतीनांचतस्यापिकथयाम्यहम् ॥ २७ ॥ एषारत्नावली
पूर्वमासीत्पारावतीखगी ॥ सचविद्याधरवरःपतिरस्याःखगोभवत् ॥ २८ ॥ प्रासादेत्रममैताभ्यामुषितंसुचिरंसुखम् ॥ रजःप्रासादसंलग्नंनुन्नंपक्षानिलैः
पुनः ॥ २९ ॥ उपरिष्टादधस्ताच्चकृताबह्वयःप्रदक्षिणाः ॥ व्योम्नासंचरमाणाभ्यांसंचरद्भ्यांममाजिरे ॥ १३० ॥ स्नातंचतुर्नदेतीर्थेपीतंतत्रांबुचासकृत् ॥
आभ्यांकलरवाभ्यांचकृतःकलरवोमुदे ॥ ३१ ॥ एताभ्यांस्थिरचेतोभ्यांमुदिताभ्यामतीवहि ॥ दृष्टानिकौतुकान्यत्रममभक्तैःकृतानिवै ॥३२॥ अमूभ्यां
बहुशोदृष्टाममंगलदीपिकाः ॥ पीतंश्रुतिपुटाभ्यांचममनामाक्षरामृतम् ॥ ३३ ॥ तिर्यग्योनिप्रभावेननमृतौममसान्निधौ ॥ मृतंपुर्यामयोध्यायांकाशीप्रा
प्तिकृतिध्रुवम् ॥ ३४ ॥ अयोध्यानिधनादेषारत्नदीपसुताभवत् ॥ पतिःपारावतोऽस्याःसजातोविद्याधरांगजः ॥३५॥ एषाप्रभावतीनागीनागराजस्यप
द्मिनः ॥ इहजन्मनिकन्यासीत्पूर्वंजन्मब्रवीमिवः ॥३६॥ त्रिशिखस्योरगेंद्रस्यसुताचेयंकलावती ॥ एतस्याअपिवृत्तांतंनिशामयतवच्म्यहम् ॥ ३७ ॥

चतसृणांनदीनांसमाहारश्चतुर्नदंतस्मिन् ॥ मुदेहर्षायममेतिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ काशीप्राप्तिंकरोतीतितथातस्यांकाशीप्राप्तिकृति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥३८॥३९॥ दंदशूकेनसर्पेण ॥१४०॥४१॥ परिणेताविवाहकर्ता ॥ देवसरिदाह्वानांदेवनदीनाम्नीम् ॥४२॥ रंभाकदली ॥४३॥ शाखामृग्यौवानर्यौ ॥ ननुमासोपवासादिकृतवत्योस्तयोःकथंशाखा
मृगीत्वंतत्राह ॥ फलेति ॥ विपाकेनफलेन ॥ तर्हिमासोपवासादिनापातिव्रत्यरक्षणेनकिंकृतंतत्राह ॥ शीलेति ॥४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८॥ ४९ ॥ १५० ॥ ५१ ॥ तदुत्प्लुत्यादिवानर

भवांतरेतृतीयेऽतःकन्येचारायणस्यह ॥ आस्तांमहर्षेःशीलाढ्येप्रेमवत्यौपरस्परम् ॥३८॥ पित्राचारायणेनापिताभ्यांसंप्रेरितेनते ॥ आसुष्यायणपुत्रा
यदत्तेनारायणायहि ॥ ३९॥ अप्राप्तयौवनःसोथसमिदाहरणायवै ॥ गतोविधिवशाद्दष्टोदंदशूकेनकानने ॥१४०॥ भवानीगौतमीनाम्न्यौतेतुचारायणां
गजे ॥ वैधव्यदुःखमापन्नेदैन्यग्रस्तेबभूवतुः ॥ ४१ ॥ अतएवप्रयत्नेनपरिणेताविवर्जयेत् ॥ देवतासरिदाह्वानांकन्यांपाणिग्रहेसुधीः ॥ ४२ ॥ अथर्षेः
कस्यचिद्दैवादाश्रमेपरमाद्भुते ॥ रंभाफलान्यदत्तानिमोहाज्जगृहतुस्तदा ॥४३॥ कृत्वामासोपवासादिव्रतानिब्राह्मणांगजे ॥ अवाप्यनिधनंकालाच्छाखा
मृग्यौबभूवतुः ॥ ४४ ॥ फलचौर्यविपाकेनवानरीत्वंतयोरभूत् ॥ शीलरक्षणधर्मेणकाश्यांजनिमवापतुः ॥४५॥ सचनारायणोविप्रःपितृशुश्रूषणव्रतः॥
दष्टोपिदंदशूकेनकाश्यांपारावतोभवत् ॥ ४६ ॥ एवंभवांतरेचासीदेतयोःपतिरेषकः ॥ तिसृणांभवतीनांचभावीभर्ताधुनापिहि ॥ ४७ ॥ प्रासादस्या
स्यपार्श्वेतुन्यग्रोधस्तुमहानभूत् ॥ तस्मिञ्शाखिनिशाखाढ्येशाखामृग्यौबभूवतुः ॥ ४८ ॥ चतुःस्रोतस्विनीतीर्थेक्रीडयाचममज्जतुः ॥ पपतुश्चापि
पानीयंतस्मिंस्तीर्थेतृषातुरे ॥ ४९ ॥ जातिस्वभावचापल्यात्क्रीडंत्यौचप्रदक्षिणम् ॥ चक्रतुर्बहुकृत्वश्चलिंगंददृशतुर्बहु ॥ १५० ॥ विचरंत्यावितिस्वैरं
तत्रन्यग्रोधसन्निधौ ॥ केनचिद्योगिवेषेणपाशेनचनियंत्रिते ॥ ५१ ॥ भिक्षार्थंशिक्षितेतेनतदुत्प्लुत्यादिनर्तनम् ॥ अथतेक्वापिमर्कट्यौकालधर्मवशंगते॥
॥ ५२ ॥ काशीवासजपुण्येनत्रैलोचन्यानुसेवया ॥ प्रादक्षिण्यादिरूपिण्याजातेनागसुतेइति ॥५३॥ अधुनातंपतिंप्राप्यविद्याधरकुमारकम् ॥ निर्वि
श्यस्वर्गभोगांश्चकाश्यांनिर्वृतिमेष्यथ ॥ ५४ ॥ यदल्पमपिवैकाश्यांकृतंकर्मशुभावहम् ॥ तस्यमोक्षःपरीपाकोनिश्चितंमदनुग्रहात् ॥५५॥ त्रिलोक्याअ
पिसर्वस्याःश्रेष्ठावाराणसीपुरी ॥ ततोपिलिंगमोंकारंततोप्यत्रत्रिलोचनम् ॥५६॥ तिष्ठमानोत्रलिंगेहंभक्तमुक्तिंदिशाम्यहम् ॥ ततःसर्वप्रयत्नेनकाश्यांपू
ज्यस्त्रिलोचनः ॥ ५७ ॥ इत्युक्त्वादेवदेवेशस्तत्प्रासादांतरंविशत् ॥ अवाच्यरूपमासाद्यस्थूलंत्रिभुवनादपि ॥ ५८ ॥ ताश्चस्वंस्वंपदंप्राप्यतद्वृत्तांतमशे
षतः ॥ स्वमातृपुरतश्चोक्त्वाकृतकृत्याइवाभवन् ॥५९॥ एकदामाधवेमासिमहायात्रासमागता ॥ विद्याधरास्तथानागामिलिताःसपरिच्छदाः ॥१६०॥

जातेरुत्कालादितत्प्रसिद्धमितिवा ॥ मर्कट्यौशाखामृग्यौ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६॥ ५७ ॥ अवाच्यंवाङ्मनसयोरगोचरंस्थूलंव्यापकंपरिपूर्णमितियावत् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ १६० ॥

कुलावलींकुलपरंपराम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अतिगौरवमतिमाहात्म्यम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ मध्येलिंगंलिंगस्यमध्ये ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ १६९ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां
काशीखंडटीकायांषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥७६॥ ॥छ॥ ॥ अध्यायेसप्ततितमेसप्ताधिकउशत्तमम् ॥ केदारेशस्यमाहात्म्यंवर्ण्यतेसर्वकामदम् ॥१॥ त्रिसप्ततितमेध्यायेओंकारादिचतुर्दशलिंगगण

विरजस्केमहाक्षेत्रेत्रिलोचनसमीपतः ॥ देवस्यवरदानाच्चपृष्ट्वान्योन्यंकुलावलीम् ॥६१॥ विद्याधरायतानागैःकन्यास्तिस्रोपिकल्पिताः ॥ मंदारदामासं
तुष्टःप्राप्यतच्चक्षुषात्रयम् ॥ ६२ ॥ रत्नदीपश्चनागेंद्रःपद्मीचभुजगेश्वरः ॥ त्रिशिखोपिफणींद्रश्चहृष्टाएतेत्रयोपिच ॥ ६३ ॥ जामातरंसमासाद्यशुभंप
रिमलालयम् ॥ अन्योन्यंस्वजनास्तेतुमुदाविकसितेक्षणाः ॥ ६४ ॥ विवाहोत्सवमाकल्प्यस्वंस्वंभुवनमाविशन् ॥ त्रिलोचनस्यलिंगस्यवर्णयंतोतिगौ
रवम् ॥ ६५ ॥ सचविद्याधरःश्रीमान्नागीभिर्विपुलंसुखम् ॥ भुक्त्वावाराणसींप्राप्यसंसेव्याथत्रिलोचनम् ॥ ६६ ॥ गायन्गीतंसुमधुरंनागीभिःसहितः
कृती ॥ आत्मानंचातिसंस्मृत्यमध्येलिंगंलयंगतः ॥ ६७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ त्रिलोचनस्यमहिमाकलौदेवेनगोपितः ॥ अतोल्पसत्त्वामनुजानत
ल्लिंगमुपासते ॥ ६८ ॥ त्रिलोचनकथामेतांश्रुत्वापापान्वितोप्यहो ॥ विपाप्माजायतेमर्त्योलभतेचपरांगतिम् ॥ १६९ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापु
राणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंड उत्तरार्धे त्रिलोचनप्रभावोनामषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ नमस्ते
देवदेवेशप्रणमत्करुणानिधे ॥ वदकेदारमाहात्म्यंभक्तानामनुकंपया ॥१॥ तस्मिँल्लिंगेमहाप्रीतिस्तवकाश्यामनुत्तमा ॥ तद्भक्ताश्चजनानित्यंदेवदेवमहा
धियः ॥ २ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ शृण्वपर्णेभिधास्यामिकेदारेश्वरसंकथाम् ॥ समाकर्ण्यापियांपापोप्यपापोजायतेक्षणात् ॥ ३ ॥ केदारंयातु
कामस्यपुंसोनिश्चितचेतसः ॥ आजन्मसंचितंपापंतत्क्षणादेवनश्यति ॥ ४ ॥ गृहाद्विनिर्गतेपुंसिकेदारमभिनिश्चितम् ॥ जन्मद्वयार्जितंपापंशरीराद
पिनिर्व्रजेत् ॥ ५ ॥ मध्येमार्गंप्रपन्नस्यत्रिजन्मजनितंत्वघम् ॥ देहगेहाद्विनिःसृत्यनिराशंयातिनिःश्वसत् ॥ ६ ॥ सायंकेदारकेदारकेदारेतित्रिरुच्चरन् ॥
गृहेपिनिवसन्नूनंयात्राफलमवाप्नुयात् ॥ ७ ॥ दृष्ट्वाकेदाराशिखरंपीत्वातत्रत्यमंबुच ॥ सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः ॥८॥ हरपापह्रदेस्नात्वाके
दारेशंप्रपूज्यच ॥ कोटिजन्मार्जितैनोभिर्मुच्यतेनात्रसंशयः ॥९॥ सकृत्प्रणम्यकेदारंहरपापकृतोदकः ॥ स्थाप्यलिंगंहृदंभोजेप्रांतेमोक्षंगमिष्यति॥१०॥

नामध्येओंकारादीनांषण्णांप्रादुर्भावमाहात्म्ययोः पूर्वमुक्तत्वात्क्रमप्राप्तंकेदाराविर्भावमाहात्म्यंप्रणतिपूर्वकंपृच्छति ॥ नमस्तइति ॥ १ ॥ २॥३॥४॥५॥ मध्येमार्गंमार्गस्यमध्ये ॥६॥७॥ केदार
शिखरंकेदारेश्वरप्रासादाग्रम् ॥ सप्तजन्मकृतात्सप्तजन्मस्वनुष्ठितात् ॥ जन्मजन्मकृतादितिक्वचित् ॥८॥ एनोभिःपापैः ॥ ९ ॥ पापंहरतीतिहरपापंहरतिपापंयत्तद्वाहरपापम् ॥ उभयथाप्यार्षम् ॥१०॥

॥ ११ ॥ केदारेश्वरंदिदृक्षूणांमध्येमार्गेमृतानांकैलासेवासोभवत्यस्मिन्नर्थेइतिहाससमुत्थापयति ॥ पुरेति ॥ राथंतरेकल्पेरथंतरनाम्नि ॥ १२ ॥ १३ ॥ जटाएवमुकुटानितैर्भूषितैरलंकृतैः ॥ १४ ॥
भूतिभूषितवर्ष्मभिःविभूतिभूषितदेहैः ॥ भिक्षामाधूकरप्राक्प्रणीतायाचितातात्कालिकोपपन्नरूपापंचविधाः ॥ तदुक्तम् ॥ माधूकरमसंक्लृप्तंप्राक्प्रणीतमयाचितम् ॥ तत्कालिकंचोपपन्नंभैक्षंपंच

हरपापह्रदेश्राद्धंश्रद्धयायःकरिष्यति ॥ उद्धृत्यसप्तपुरुषान्समेलोकंगमिष्यति ॥ ११ ॥ पुराराथंतरेकल्पेयदभूदत्रतच्छृणु ॥ अपर्णेदत्तकर्णात्वंवर्णया
मितवाग्रतः ॥१२॥ एकोब्राह्मणदायादउज्जयिन्याइहागतः ॥ कृतोपनयनःपित्राब्रह्मचर्यव्रतेस्थितः ॥१३॥ स्थलींपाशुपतींकाशींसविलोक्यसमंततः॥
द्विजैःपाशुपतैःकीर्णांजटामुकुटभूषितैः ॥ १४ ॥ कृतलिंगसमर्चैश्चभूतिभूषितवर्ष्मभिः ॥ भिक्षाहृतान्नसंतुष्टैःपुष्टैर्गंगामृतोदकैः ॥ १५ ॥ बभूवानंदि
तमनाव्रतंजग्राहचोत्तमम् ॥ हिरण्यगर्भादाचार्यान्महत्पाशुपताभिधम् ॥ १६ ॥ सचशिष्योवशिष्ठोभूत्सर्वपाशुपतोत्तमः ॥ स्नात्वाह्रदेहरपापेनित्यंप्रातः
समुत्थितः ॥१७॥ विभूत्याहरहःस्नातित्रिकालंलिंगमर्चयन् ॥ नांतरंसविजानातिशिवलिंगेगुरौतथा ॥१८॥ सद्वादशाब्ददेशीयोवशिष्ठोगुरुणासह ॥
ययौकेदारयात्रार्थंगिरिंगौरीगुरोर्गुरुम् ॥१९॥ यत्रगत्वानशोचंतिकिंचित्संसारिणःक्वचित् ॥ प्राश्योदकंलिंगरूपंलिंगरूपत्वमागताः ॥२०॥ असिधारं
गिरिंप्राप्यवशिष्ठस्यतपस्विनः ॥ गुरुर्हिरण्यगर्भाख्यःपंचत्वमगमत्तदा ॥ २१ ॥ पश्यतांतापसानांचविमानेसार्वकामिके ॥ आरोप्यतंपारिषदाः
कैलासमनयन्मुदा ॥ २२ ॥ यस्तुकेदारमुद्दिश्यगेहादर्धपथेप्यहो ॥ अकातरस्त्यजेत्प्राणान्कैलासेसचिरंवसेत् ॥ २३ ॥ तदाश्चर्यंसमालोक्यसव
शिष्ठस्तपोधनः ॥ केदारमेवलिंगेषुबह्वमंस्तसुनिश्चितम् ॥ २४ ॥ अथकृत्वासकैदारींयात्रांवाराणसीमगात् ॥ अग्रहीन्नियमंचापियथार्थंचाकरोत्पुनः ॥
॥ २५ ॥ प्रतिचैत्रंसदाचैत्र्यांयावज्जीवमहंध्रुवम् ॥ विलोकयिष्येकेदारंवसन्वाराणसींपुरीम् ॥ २६ ॥ तेनयात्राःकृताःसम्यक्षष्टिरेकाधिकामुदा ॥
आनंदकाननेनित्यंवसताब्रह्मचारिणा ॥ २७ ॥ पुनर्यात्रांसवैचक्रेमधौनिकटवर्तिनि ॥ परमोत्साहसंतुष्टःपलिताकलितोप्यलम् ॥ २८ ॥ तपोधनै
स्तन्निधनंशंकमानैर्निवारितः ॥ कारुण्यपूर्णहृदयैरन्यैरपिचसंगिभिः ॥ २९ ॥ ततोपिनतदुत्साहभंगोभूद्दृढचेतसः ॥ मध्येमार्गंमृतस्यापिगुरोरिवग
तिर्मम ॥ ३० ॥ इतिनिश्चितचेतस्केवशिष्ठतापसेशुचौ ॥ अशूद्रान्नपरीपुष्टेतुष्टोहंचंडिकेऽभवम् ॥ ३१ ॥ स्वप्नेमयाससंप्रोक्तोवशिष्ठस्तापसोत्तमः ॥
दृढव्रतप्रसन्नोस्मिकेदारंविद्धिमामिह ॥ ३२ ॥ अभीष्टंचवरंमत्तःप्रार्थयस्वाविचारितम् ॥ इत्युक्तवत्यपिमयिस्वप्नोमिथ्येतिसोब्रवीत् ॥ ३३ ॥ ततोपि
समयाप्रोक्तःस्वप्नोमिथ्याऽशुचिष्मताम् ॥ भवादृशामामिथ्यैवस्वाख्यासदृशवर्तिनाम् ॥ ३४ ॥

विधंस्मृतमिति ॥ असंक्लृप्तमितिमाधूकरविशेषणम् ॥ ताभिःकृतानियान्यन्नानितैःसंतुष्टैः ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रकृष्टोवशीवशिष्ठइतियावत् ॥ वसिष्ठइतिवापाठः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ गुरोर्महतःहिरण्यगर्भस्यवा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ स्वाख्यासदृशंवर्तितुंशीलंयेषांतेषाम् ॥ ३४ ॥

सत्त्ववतोधैर्यवतःसात्त्विकस्येतिवा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ मेममसंबंधिनः ॥ सार्थभूताइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सवशिष्ठइत्यारभ्यात्रपूर्वंत्वित्यतःप्राक्तनस्यग्रंथस्यायंभावः ॥ हरपापं
तीर्थंकेदाराख्यंलिंगंचकाश्यांपूर्वमप्यस्त्येव ॥ वशिष्ठवरप्रार्थनात्तुतत्रकलामात्रावशेषेणात्रसर्वात्मनावस्थितिरिति ॥ अतएवकाशीस्थस्यवशिष्ठस्यपूर्वम् ॥ स्नात्वाह्रदेहरपापेनित्यंप्रातःसमुत्थितः ॥
विभूत्याहरहःस्नातित्रिकालंलिंगमर्चयन् ॥ इत्याद्युक्तमुपपन्नतरम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तत्रहिमाद्रौकेदारे ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ गौरीकुंडंयथातत्रे

वरंब्रूहिप्रसन्नोस्मिस्वप्नशंकांत्यजद्विज ॥ तवसत्त्ववतःकिंचिन्मयादेयंनाकिंचन ॥ ३५ ॥ इत्युक्तंमेसमाकर्ण्यवरयामासमामिति ॥ शिष्योहिरण्यगर्भ
स्यतपस्विजनसत्तमः ॥ ३६ ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशतदामेसानुगाइमे ॥ सर्वेशूलिन्ननुग्राह्याएषएववरोमम ॥ ३७ ॥ देवितस्येदमाकर्ण्यपरोपकृतिशा
लिनः ॥ वचनंनितरांप्रीतस्तथेतितमुवाचह ॥ ३८ ॥ पुनःपरोपकरणात्तत्तपोद्विगुणीकृतम् ॥ तेनपुण्येनसमयापुनःप्रोक्तोवरंवृणु ॥ ३९ ॥ सवशिष्ठो
महाप्राज्ञोदृढपाशुपतव्रतः ॥ देविमेप्रार्थयामासहिमशैलादिहस्थितिम् ॥ ४० ॥ ततस्तत्तपसाकृष्टःकलामात्रेणतत्रहि ॥ हिमशैलेततश्चात्रसर्वभावेनसं
स्थितः ॥ ४१ ॥ ततःप्रभातेसंजातेसर्वेषांपश्यतामहम् ॥ हिमाद्रेःप्रस्थितःप्रातःस्तूयमानःसुरर्षिभिः ॥४२॥ वशिष्ठंपुरतःकृत्वासर्वसार्थसमायुतम् ॥
हरपापह्रदेतीर्थेस्थितोहंतदनुग्रहात् ॥ ४३ ॥ मत्परिग्रहतःसर्वेहरपापेकृतोदकाः ॥ आराध्यमामनेनैववपुषासिद्धिमागताः ॥ ४४ ॥ तदाप्रभृतिलिंगे
स्मिन्स्थितःसाधकसिद्धये ॥ अविमुक्तेपरेक्षेत्रेकलिकालेविशेषतः ॥ ४५॥ तुषाराद्रिंसमारुह्यकेदारंवीक्ष्ययत्फलम् ॥ तत्फलंसप्तगुणितंकाश्यांकेदारद
र्शने ॥ ४६ ॥ गौरीकुंडंयथातत्रहंसतीर्थंचनिर्मलम् ॥ यथामधुस्रवागंगाकाश्यांतदखिलंतथा ॥ ४७ ॥ इदंतीर्थंहरपापंसप्तजन्माघनाशनम् ॥ गंगायां
मिलितंपश्चाज्जन्मकोटिकृताघहम् ॥ ४८ ॥ अत्रपूर्वंतुकाकोलौयुध्यंतौखान्निपेततुः ॥ पश्यतांतत्रसंस्थानांहंसौभूत्वाविनिर्गतौ ॥४९॥ गौरित्वयाकृतं
पूर्वंस्नानमत्रमहाह्रदे ॥ गौरीतीर्थंततःख्यातंसर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ ५० ॥ अत्रामृतस्रवागंगामहामोहांधकारहृत् ॥ अनेकजन्मजनितजाड्यध्वंसविधा
यिनी ॥ ५१ ॥ सरसामानसेनात्रपूर्वंतप्तंमहातपः ॥ अतस्तुमानसंतीर्थंजनेख्यातिमिदंगतम् ॥५२॥ अत्रपूर्वंजनःस्नानमात्रेणैवप्रमुच्यते ॥ पश्चात्प्रसा
दितश्चाहंत्रिदशैर्मुक्तिदुर्दृशैः ॥ ५३ ॥ सर्वेमुक्तिंगमिष्यंतियदिदेवेहमानवाः ॥ केदारकुंडेसुस्नातास्तदोच्छित्तिर्भविष्यति ॥ ५४ ॥ सर्वेषामेववर्णानामा
श्रमाणांचधर्मिणाम् ॥ तस्मात्तनुविसर्गेत्रमोक्षंदास्यतिनान्यथा ॥ ५५ ॥ ततस्तदुपरोधेनतथेतिचमयोदितम् ॥ तदारभ्यमहादेविस्नानात्केदारकुंडतः ॥
॥ ५६ ॥ समर्चनाच्चभक्त्यावैममनामजपादपि ॥ नैःश्रेयसींश्रियंदद्यामन्यत्रापितनुत्यजाम् ॥ ५७ ॥ केदारतीर्थेयःस्नात्वापिंडान्दास्यतिचात्वरः ॥
एकोत्तरशतंवंश्यास्तस्यतीर्णाभवांबुधिम् ॥ ५८ ॥

त्याद्युक्तंक्रममनादृत्यतद्दर्शयति ॥ अत्रेति ॥ काकोलौद्रोणकाकौ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मानसेनसरसामानससरोधिष्ठात्रा ॥ द्विजेनेतिक्वचित् ॥ तत्रतन्नाम्नाब्राह्मणेनेत्यर्थः ॥ अत्रहरपापे ॥
मानसमितिख्यातिंगतम् ॥ इदंहरपापम् ॥ ५२ ॥ मुक्तिदुर्दृशैःमनुष्याणांप्राप्यंकैवल्यंद्रष्टुमशक्नुवद्भिः ॥ ५३ ॥५४ ॥ तनुविसर्गेतनुत्यागे ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ भवांबुधिंसंसारार्णवम् ॥

भवांबुधेरितिचपाठः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ विषाद्दुःखरूपात् ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ आख्यायिकाथितः ॥
॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टाधिकेमहाश्चर्येश्रोत्रानंदविधायिनि ॥ अध्यायेसप्ततितमेधर्मेशमाहि

भौमवारेयदादर्शस्तदायःश्राद्धदोनरः ॥ केदारकुंडमासाद्यगयाश्राद्धेनाकिंततः ॥ ५९ ॥ केदारंगंतुकामस्यबुद्धिर्देयानरैरियम् ॥ काश्यांस्पृशंस्त्वंकेदारं
कृतकृत्योभविष्यसि ॥ ६० ॥ चैत्रकृष्णचतुर्दश्यामुपवासंविधायच ॥ त्रिगंडूषान्पिबन्प्रातर्हृल्लिंगमधितिष्ठति ॥ ६१ ॥ केदारोदकपानेनयथात
त्रफलंभवेत् ॥ तथात्रजायतेपुंसांस्त्रीणांचापिनसंशयः ॥ ६२ ॥ केदारभक्तंसंपूज्यवासोन्नद्रविणादिभिः ॥ आजन्मजनितंपापंत्यक्त्वायातिममालयम् ॥
॥ ६३ ॥ आषण्मासंत्रिकालंयःकेदारेशंनमस्यति ॥ तंनमस्यंतिसततंलोकपालायमादयः ॥ ६४ ॥ कलौकेदारमाहात्म्यंयोपिकोपिनवेत्स्यति ॥ योवे
त्स्यतिसपुण्यात्मासर्ववेत्स्यतिसध्रुवम् ॥ ६५ ॥ केदारेशंसकृद्दृष्ट्वादेविमेऽनुचरोभवेत् ॥ तस्मात्काश्यांप्रयत्नेनकेदारेशंविलोकयेत् ॥६६॥ चित्रांगदेश्वरं
लिंगंकेदारादुत्तरेशुभम् ॥ तस्यार्चनान्नरोनित्यंस्वर्गभोगानुपाश्नुते ॥ ६७ ॥ केदाराद्दक्षिणेभागेनीलकंठविलोकनात् ॥ संसारोरगदष्टस्यतस्यनास्ति
विषाद्भयम् ॥ ६८ ॥ तद्वायव्येंबरीषेशोनरस्तदवलोकनात् ॥ गर्भवासंनचाप्नोतिसंसारेदुःखसंकुले ॥६९॥ इंद्रद्युम्नेश्वरंलिंगंतत्समीपेसमर्च्यच ॥ तेजो
मयेनयानेनसस्वर्गभुविमोदते ॥ ७० ॥ तद्दक्षिणेनरोदृष्ट्वालिंगंकालंजरेश्वरम् ॥ जरांकालंविनिर्जित्यममलोकेवसेच्चिरम् ॥७१॥ दृष्ट्वाक्षेमेश्वरंलिंगमुद
क्चित्रांगदेश्वरात् ॥ सर्वत्रक्षेममाप्नोतिलोकेऽत्रचपरत्रच ॥७२॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ देवदेवेनविंध्यारेकेदारमहिमामहान् ॥ इत्याख्यायिपुरांबायै
मयातेपिनिरूपितः ॥ ७३ ॥ केदारेश्वरलिंगस्यश्रुत्वोत्पत्तिंकृतीनरः ॥ शिवलोकमवाप्नोतिनिष्पापोजायतेक्षणात् ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदे
महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेकेदारमहिमाख्यानंनामसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥७७॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ आनं
दकाननेशंभोयल्लिंगंपुण्यवर्धनम् ॥ यन्नामस्मरणादेवमहापातकसंक्षयः ॥ १ ॥ यत्सेव्यंसाधकैर्नित्यंयत्रप्रीतिरनुत्तमा ॥ यत्रदत्तंहुतंजप्तंध्यातंभवति
चाक्षयम् ॥ २ ॥ यस्यसंस्मरणादेवयल्लिंगस्यविलोकनात् ॥ यल्लिंगप्रणतेश्चापियस्यसंस्पर्शनादपि ॥ ३ ॥ पंचामृतादिस्नपनपूर्वाद्यस्यार्चनादपि ॥
तल्लिंगंकथयेशानभवेच्छ्रेयःपरंपरा ॥४॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इतिदेवीसमुदितंसमाकर्ण्यघटोद्भव ॥ सर्वज्ञेनयदाख्यातंतदाख्यास्यामितेशृणु ॥ ५ ॥
देवदेवउवाच ॥ ॥ उमेभवत्यायत्पृष्टंभवबंधविमोक्षकृत् ॥ ततोऽहंकथयिष्यामिलिंगंस्थिरमनाभव ॥ ६ ॥

मोच्यते ॥ १ ॥ विशेषंज्ञातुंपृच्छाति ॥ आनंदेति ॥१॥२॥३॥ श्रेयःपरंपरानिरंतरंश्रेयः ॥४॥ समुदितंसम्यक्पृष्टम् ॥ ५ ॥ उमेइति ॥ उइतिसंबोध्यतपसेमाइतिमात्रानिषिद्धत्वादुमा ॥ तथाच
हरिवंशे ॥ एकातत्रनिराहारातांमाताप्रत्यबोधयत् ॥ उमाइतिनिषेधंतीमातृस्नेहेनयंत्रिता ॥ सातथोक्तातदामात्रादेवीदुश्चरचारिणी ॥ उमेत्येवाभवत्ख्यातात्रिपुलोकेषुविश्रुतेति ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ यत्रेतिसप्तम्यंतानांपदानांतस्यलिंगस्येतिसप्तमेनान्वयः ॥ सर्वत्रसामीप्येसप्तमी ॥ यस्यलिंगस्यसमीपेइत्यर्थः ॥ स्वयंविश्वभुजाख्या ॥ नंदनःपुत्रआशाविनायकाख्यइत्यर्थः ॥ ९ ॥
॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ धर्मपीठंधर्मस्थानम् ॥ तद्धर्मेशायतनम् ॥१६॥ विवस्वतःसूर्यस्य ॥ १७ ॥ शिशिरेशिशिरऋतौ ॥ अभ्रावकाशकः ॥ मेघप्रावरणकः ॥ आसारषाडित्यर्थः ॥
तपतौग्रीष्मर्तौ ॥ पंचवह्निस्थःसूर्येणसार्धंचतुर्दिशमग्निस्थः ॥१८॥ बह्वनेहसंबहुकालम् ॥१९॥ समीराभ्यवहर्तावाय्वाहारः ॥ बहुदिष्टमनेककालम् ॥ दिष्टवान्भाग्यवान् ॥बहुदानंदत्तवानित्यर्थः ॥

आनंदकाननेचात्ररहस्यंपरमंमम ॥ नमयाकस्यचित्ख्यातंनप्रष्टुंवेत्तिकश्चन ॥७॥ संतिलिंगान्यनेकानिममानंदवनेप्रिये॥परंत्वयायथापृष्टंयथावत्तद्ब्रवी
मिते ॥ ८ ॥ यत्रमुक्तिस्वरूपात्वंस्वयंतिष्ठसिविश्वगे ॥ यत्रतेनंदनश्चास्तिक्षेत्रविघ्नविघातकृत् ॥ ९ ॥ ममापियेनात्रिपुरसमरेजयकांक्षिणः ॥ जयाशापू
रितास्तुत्याबहुमोदकदानतः ॥ १० ॥ यत्रास्तितीर्थमघहृत्पितृप्रीतिविवर्धनम् ॥ यत्स्नानाद्वृत्रहावृत्रवधपापाद्विमुक्तवान् ॥ ११ ॥ धर्माधिकरणंयत्र
धर्मराजोप्यवाप्तवान् ॥ सुदुष्करंतपस्तप्त्वापरमेणसमाधिना ॥ १२ ॥ पक्षिणोपिहियत्रापुर्ज्ञानंसंसारमोचनम् ॥ रम्योहिरण्मयोयत्रबभूवबहुपाद्द्रुमः ॥
॥ १३ ॥ यल्लिंगदर्शनादेवदुर्दमोनामपार्थिवः ॥ उद्वेजकोपिलोकानांक्षणाद्धर्ममतिस्त्वभूत् ॥ १४ ॥ तस्यलिंगस्यमाहात्म्यमाविर्भावंचसुंदरि ॥
निशामयाभिधास्यामिमहापातकनाशनम् ॥ १५ ॥ धर्मपीठंतदुद्दिष्टमत्रानंदवनेमम ॥ तत्पीठदर्शनादेवनरःपापैःप्रमुच्यते ॥ १६ ॥ पुराविवस्वतः
पुत्रोयमःपरमसंयमी ॥ तपस्ततापविपुलंविशालाक्षितवाग्रतः ॥ १७ ॥ शिशिरेजलमध्यस्थोवर्षास्वभ्रावकाशकः ॥ तपतौपंचवह्निस्थःकदाचिदि
तितप्तवान् ॥ १८ ॥ पादाग्रांगुष्ठभूस्पर्शीबहुकालंसतास्थिवान् ॥ एकपादस्थितःसोपिकदाचिद्बह्वनेहसम् ॥ १९ ॥ समीराभ्यवहर्तासीद्बहुदिष्टंसदि
ष्टवान् ॥ पपौसतुपिपासुःसन्कुशाग्रजलविप्रुषः ॥ २० ॥ दिव्यांचतुर्युगीमित्थंसनिनायतपश्चरन् ॥ चतुर्गुणंदिदृक्षुर्मांपरमेणसमाधिना ॥ २१ ॥
ततोहंतस्यतपसासंतुष्टःस्थिरचेतसः ॥ ययौतस्मैवरान्दातुंशमनायमहात्मने ॥२२॥ वटःकांचनशाखाख्योयस्तपस्तापसंततिम् ॥ दूरीचकारसुच्छायो
बहुद्विजसमाश्रयः ॥ २३ ॥ मंदमंदमरुल्लोलपल्लवैःकरपल्लवैः ॥ योध्वगानध्वसंतप्तानाह्वयेदिवतापहृत् ॥ २४ ॥ स्वानुरागैःसुरभिभिःस्वादुभिश्चपचे
लिमैः ॥ प्रीणयेदर्थिसार्थंयोवृत्तैर्निजफलैरलम् ॥२५॥ तदधस्तात्परंवीक्ष्यतमहंतपनांगजम् ॥ स्थाणुनिश्चलवर्ष्माणंनासाग्रन्यस्तलोचनम् ॥ २६ ॥
तपस्तेजोभिरुद्यद्भिःपरितःपरिधीकृतम् ॥ भानुमंतमिवाकाशेसुनीलेस्वेनतेजसा ॥ २७ ॥

विप्रुषःकणान् ॥२०॥ दिव्यांदेवपरिमाणांचतुर्युगींसत्यत्रेताद्वापरकल्याख्याम् ॥ चतुर्गुणंयथास्यात्तथानिनाय ॥ चतुर्गुणामितिवापाठः ॥ २१ ॥ शमनाययमाय ॥ २२ ॥ तपस्तापसंततिंतपो
जन्यतापपरंपराम् ॥ द्विजाःपक्षिणः ॥ २३ ॥ कररूपाःपल्लवाःकरपल्लवाःशाखाइत्यर्थः ॥ तैःकथंभूतैः ॥ मंदमंदमरुल्लोलपल्लवैःईषदीषत्पवनांदोलितपत्रैः ॥ २४ ॥ स्वानुरागैःस्वीयस्नेहैः ॥
पचेलिमैःपक्वैः ॥ वृत्तैर्वर्तुलैःवृत्तैरुत्पन्नैरितिवा ॥ २५ ॥ तदधस्तात्तस्यवृक्षस्यमूलेपरंतपःकर्तृषुश्रेष्ठंधर्मराजंवरंब्रूहीत्यहंमत्यवोचमितिचतुर्थेनान्वयः ॥ २६ ॥ परिधीकृतंपरिवेषीकृतंमंडलाकारेण

परिवेष्टितमित्यर्थः ॥ स्वेनसौरेण ॥ २७ ॥ स्वस्याख्यास्वाख्याधर्मइत्येवंरूपातयांकितंचिह्नितंधर्मेश्वरमित्यर्थः ॥ उपलःपाषाणः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ परिहृष्टानिइंद्रियाणितेषामीश्वरंमनश्च
यस्यसपरिहृष्टेंद्रियेश्वरः ॥ निर्व्याजंनिष्कपटम् ॥ सधर्मराजः ॥ ३१ ॥ पद्यैर्दशभिरुत्कृष्टैःप्रजासंयमनोयमः ॥ तुष्टावजगदीशानंशंकरंचंद्रशेखरम् ॥१ ॥ कारणानांप्रकृत्यादीनाम् ॥ कार्यमयाय
विवर्तरूपप्रपंचाधिष्ठानाय ॥ ३२ ॥ वस्तुतोऽरूपरूपायमाययासमस्तरूपिणे ॥ पराणुरूपायपरमसूक्ष्माय ॥ परापरायकार्यकारणरूपाय ॥ अपारःपारोयस्यसतथातस्मैपरिपूर्णायेत्यर्थः ॥ परा
ब्धिपारप्रदायशत्रुरूपसंसारार्णवनाशायेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ अनीश्वरःअधीश्वरः ॥ कालमत्तीतिकालात्तथात्वमित्यर्थः ॥ कालात्कालद्वाराप्रकृतेकारणेतिवा ॥ कालांतकृतइतिपाठेकालस्यांतं

स्वाख्यांकितंमहालिंगंप्रतिष्ठाप्यातिभक्तितः ॥ स्वच्छसूर्योपलमयंतेजःपुंजैरिवार्चितम् ॥ २८ ॥ साक्षीकृत्येवतल्लिंगंतप्यमानंमहत्तपः ॥ प्रत्यवोचंधर्म
राजंवरंब्रूहीतिभास्करे ॥ २९ ॥ अलंतस्त्वामहाभागप्रसन्नोस्मिशुभव्रत ॥ निशम्यशमनश्चेतिहृष्टामांप्रणनामह ॥ ३० ॥ चकारस्तवनंचापिपरिहृष्टेंद्रिये
श्वरः ॥ निर्व्याजंससमाधिंचविसृज्यब्रध्ननंदनः ॥ ३१ ॥ धर्मउवाच ॥ ॥ नमोनमःकारणकारणानांनमोनमःकारणवर्जिताय ॥ नमोनमःकार्यमया
यतुभ्यंनमोनमःकार्यविभिन्नरूप ॥ ३२ ॥ अरूपरूपायसमस्तरूपिणेपराणुरूपायपरापराय ॥ अपारपारायपराब्धिपारप्रदायतुभ्यंशशिमौलयेनमः॥
॥ ३३ ॥ अनीश्वरस्त्वंजगदीश्वरस्त्वंगुणात्मकस्त्वंगुणवर्जितस्त्वम् ॥ कालात्परस्त्वंप्रकृतेःपरस्त्वंकालायकालात्प्रकृतेनमस्ते ॥ ३४ ॥ त्वमेवनिर्वा
णपदप्रदोसित्वमेवनिर्वाणमनंतशक्ते ॥ त्वमात्मरूपःपरमात्मरूपस्त्वमंतरात्मासिचराचरस्य ॥ ३५ ॥ त्वत्तोजगत्त्वंजगदेवसाक्षाज्जगत्त्वदीयंजगदे
कबंधो ॥ हर्तावितात्वंप्रथमोविधाताविधातृविष्णवीशनमोनमस्ते ॥ ३६ ॥ मृडस्त्वमेवश्रुतिवर्त्मगेषुत्वमेवभीमोऽश्रुतिवर्त्मगेषु ॥ त्वंशंकरःसोमसु
भक्तिभाजामुग्रोसिरुद्रत्वमभक्तिभाजाम् ॥ ३७ ॥ त्वमेवशूलीद्विषतांत्वमेवाविनम्रचेतोवचसांशिवोसि ॥ श्रीकंठएकःस्वपदाश्रितानांदुरात्मनांहालहलो
ग्रकंठः ॥ ३८ ॥ नमोस्तुतेशंकरशांतशंभोनमोस्तुतेचंद्रकलावतंस ॥ नमोस्तुतुभ्यंफणिभूषणायपिनाकपाणेंऽधकवैरिणेनमः ॥ ३९ ॥ सएवधन्यस्तव
भक्तिभाग्यस्तवार्चकोयःसुकृतीसएव ॥ तवस्तुतिंयःकुरुतेसदैवसस्तूयतेदुश्च्यवनादिदेवैः ॥ ४० ॥ कस्त्वामिहस्तोतुमनंतशक्तेशक्नोतिमादृग्लघुबुद्धिवै
भवः ॥ प्राचांनवाचामिहगोचरोयःस्तुतिस्त्वयीयंनातिरेवयावत् ॥ ४१ ॥

करोतीतिकालांतकृत्तस्मै ॥ ३४ ॥ आत्मरूपोजीवरूपः ॥ अंतरात्मांऽतर्यामी ॥ ३५ ॥ प्रथमोविधातास्रष्टातदनंतरमवितातत्तोहर्तेत्यर्थः ॥ विधात्रादिस्वरूपमाह ॥ विधातृविष्ण्वीशेति ॥
विधाताचतुराननः ॥ ३६ ॥ मृडःसुखरूपः ॥ भीमोदुर्दर्शोदुःखदइत्यर्थः ॥ शंकरःकल्याणकरः ॥ सोमउमयासहवर्तमान ॥ ३७ ॥ शूलीत्रिशूली ॥ शिवःकल्याणरूपः ॥ हालहलेन
विषेणउग्रःकंठोयस्यसः ॥ ३८ ॥ अवतंसोभूषणम् ॥ ३९ ॥ दुश्च्यवनःइंद्रः ॥ ४० ॥ लघुबुद्धिरेववैभवंयस्यसः ॥ प्राचांप्राचीनानाम् ॥ तस्मिंस्त्वयि ॥ यावदितिसाकल्यार्थे ॥ साकल्येनयाइयं

स्तुतिःसानातिरेवेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ इलामिलन्मौलिःपृथिवीस्पृशन्मस्तकः ॥ ४२ ॥ सप्ततुरंगःसूर्यःनामतोपिंअपिंशब्दादर्थतोपि ॥ ४३ ॥ धर्माधिकृतौधर्माधिकारें ॥ धर्मेत्युपलक्षणम् ॥
धर्माधर्माधिकारइत्यर्थः ॥ अद्यदिनादिकृत्यम् अद्यदिनादौइदंदिनमारभ्यकृत्यंधर्माधर्मादिविचारलक्षणंयस्यसः ॥ ४४ ॥ इतोमर्त्यलोकात् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अवदातबुद्धिर्निर्मलांतः

स्कंदउवाच ॥ ॥ उदीर्यसूर्यस्यसुतोतिभक्त्यानमःशिवायेतिसमुच्चरन्सः ॥ इलामिलन्मौलिरतीवहृष्टःसहस्रकृत्वःप्रणनामशंभुम् ॥४२॥ ततःशिवस्तं
तपसातिखिन्नंनिवार्यताभ्यःप्रणतिभ्यईश्वरः ॥ वरान्ददौसप्ततुरंगसूनवेत्वंधर्मराजोभवनामतोपि ॥ ४३ ॥ त्वमेवधर्माधिकृतौसमस्तशरीरिणांस्थावरजं
गमानाम् ॥ मयानियुक्तोद्यदिनादिकृत्यःप्रशाधिसर्वान्ममशासनेन ॥४४॥ त्वंदक्षिणायाश्चदिशोधिनाथस्त्वंकर्मसाक्षीभवसर्वजंतोः ॥ त्वद्दर्शिताध्वान
इतोव्रजंतुस्वकर्मयोग्यांगतिमुत्तमाधमाः ॥ ४५ ॥ त्वयायदेतन्ममभक्तिभाजालिंगंसमाराधितमत्रधर्म ॥ तद्दर्शनात्स्पर्शनतोऽर्चनाच्चसिद्धिर्भविष्यत्य
चिरेणपुंसाम् ॥ ४६ ॥ धर्मेश्वरंयःसकृदेवमर्त्योविलोकयिष्यत्यवदातबुद्धिः ॥ स्नात्वापुरस्तेऽत्रचधर्मतीर्थेनतस्यदूरेपुरुषार्थसिद्धिः ॥ ४७ ॥ कृत्वाप्य
घानामिहयःसहस्रंधर्मेश्वरंपश्यतिदैवयोगात् ॥ सहेतनोजातुसनारकींव्यथांकथांतदीयांदिविकुर्वतेमराः ॥ ४८ ॥ योधर्मपीठंप्रतिलभ्यकाश्यांस्वश्रेयसे
नोयततेऽत्रमर्त्यः ॥ कथंसधर्मत्वमिवातितेजाःकरिष्यतिस्वंकृतकृत्यमेव ॥४९॥त्वयायथात्ताइहधर्मराजमनोरथास्तेगुरुभिस्तपोभिः ॥ तथैवधर्मेश्वरभ
क्तिभाजांकामाःफलिष्यंतिनसंशयोत्र ॥ ५० ॥ कृत्वाप्यघान्येवमहांत्यपीहधर्मेश्वरार्चांसकृदेवकुर्वन् ॥ कुतोबिभेतिप्रियबंधुरेवतवत्वदीयार्चित
लिंगभक्तः ॥ ५१ ॥ पत्रेणपुष्पेणजलेनदूर्वयायोधर्मधर्मेश्वरमर्चयिष्यति ॥ समर्चयिष्यंत्यमृतांधसस्तंमंदारमालाभिरतिप्रहृष्टाः ॥ ५२ ॥ त्वत्तो
विभेष्यंतिकृतैनसोयेभयंनतेषांभविताकदाचित् ॥ धर्मेश्वरार्चारचनांकरिष्यतांहरिष्यतांबंधुतयामनस्ते ॥ ५३ ॥ यदत्रदास्यंतिहिधर्मपीठेनराद्युनद्यां
कृतमज्जनाश्च ॥ तदक्षयंभावियुगांतरेपिकृतप्रणामास्तवधर्मलिंगे ॥ ५४ ॥ येकार्तिकेमासिसिताष्टमीतिथौयात्रांकरिष्यंतिनराउपोषिताः ॥ रात्रौचवै
जागरणंमहोत्सवैर्धर्मेश्वरेतेनपुनर्भवाभुवि ॥ ५५ ॥ स्तुतिंचयेवैत्वदुदीरितामिमांनराःपठिष्यंतितवाग्रतःक्वचित् ॥ निरेनसस्तेममलोकगामिनःप्राप्स्यं
तितेवैभवतःसखित्वम् ॥ ५६ ॥

करणः ॥ ४७ ॥ दैवयोगाद्यदृच्छातः ॥ सहेतप्राप्नुयात् ॥ ४८ ॥ हेधर्म ॥ स्वमात्मानम् ॥ कथंभूतम् ॥ कृतंकृत्यंयेनतंकृतार्थमित्यर्थः :॥ ४९ ॥ ५० ॥ त्वदीयंत्वयास्थापितमर्चितमर्थात्त्व
यार्यल्लिंगंतद्भक्तः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ चरिष्यतामितिपाठेतेमनोनुकूलंकरिष्यतामित्यर्थः ॥ ५३ ॥ युगांतरेपिअपिशब्दात्कल्पांतरेपि ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ निरेनसोनिष्पापाः ॥ ५६ ॥

तेजोनिधेःसूर्यस्य ॥ विधेहिकुरु ॥९७॥ स्वमनोरथाभिदंस्वमनोरथानभितोददातीतितम् ॥ आनंदसंदोहएवसरस्तस्मिन्मग्नः ॥९८॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टसप्ततितमोऽ
ध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकेनरहितेऽशीतितमेऽध्यायेमनोरमे ॥ धर्मेश्वरस्यमहिमावर्ण्यतेऽतिमनोहरः ॥ १ ॥ सौधाभ्याममृतसंस्राविभ्याम् ॥ १ ॥ अंकुरयामासरोहयामास ॥ २ ॥
ब्रध्नस्यसूर्यस्यपुत्रोब्राध्निः ॥ ३ ॥ ४ ॥ वेदपूरुषौब्रह्मविष्णू ॥ ततोपिसाक्षात्कारादेव ॥ तत्तस्मात् ॥ यद्वा ततःसाक्षात्कारादपिचेद्वरयोग्योहंभवामितार्हिवरंप्रार्थयामीति ॥ ५ ॥ प्रार्थनामेवाह

पुनर्वरंब्रूहियथेप्सितंददेतेजोनिधेर्नंदनधर्मराज ॥ अदेयमत्रास्तिनकिंचिदेवतेविधेहिवागुद्यममात्रमेव ॥ ९७ ॥ प्रसन्नमूर्तिंसविलोक्यशंकरंकारुण्यपूर्णं
स्वमनोरथाभिदम् ॥ आनंदसंदोहसरोनिमग्नोवक्तुंक्षणंनैवशशाककिंचित् ॥ ९८ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे
काशीखंडउत्तरार्धेधर्मेशमहिमाख्यानंनामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ आनंदबाष्पसलिलरुद्धकंठंविलोक्यतम् ॥ मृडःपस्पर्श
पाणिभ्यांसौधाभ्यांतुसुधांबुधिः ॥ १ ॥ अथतत्स्पर्शसौख्येनधर्मराजोमहातपाः ॥ पुनरंकुरयामासतपोग्निज्वलितांतनुम् ॥ २ ॥ ततःप्रोवाचसब्राध्निर्देव
देवमुमापतिम् ॥ प्रसन्नवदनंशांतंशांतपारिषदावृतम् ॥ ३ ॥ प्रसन्नोसियदीशानसर्वज्ञकरुणानिधे ॥ किमन्येनवरेणात्रयत्त्वंसाक्षात्कृतोमया ॥ ४ ॥
यंनवेदाविदुःसम्यङ्नचतौवेदपूरुषौ ॥ ततोपिवरयोग्योस्मितन्नाथप्रार्थयाम्यहम् ॥ ५ ॥ श्रीकंठांडजडिंभानाममीषांमधुरब्रुवाम् ॥ मत्तपश्चिरसाक्षीणां
मत्पुरःप्राप्तजन्मनाम् ॥ ६ ॥ पितृभ्यांपरिहीनानामितिहासकथाविदाम् ॥ त्यक्ताहारविहाराणांकीराणांवरदोभव ॥७॥ एतत्प्रसूतिसमयेआमयेनप्रपी
डिता ॥ शुकीपंचत्वमापन्नाशुकःश्येनेनभक्षितः ॥ ८ ॥ रक्षितानामनाथानांसदामन्मुखदर्शिनाम् ॥ अनाथनाथभवताह्यायुःशेषस्वरूपिणा ॥ ९ ॥
इतिधर्मवचःश्रुत्वापरोपकृतिनिर्मलम् ॥ तानाहूयमुनेशंभुर्विनयावनताननान् ॥१०॥ उवाचधर्मेतिप्रीतःशुकशावानिदंवचः ॥ अयिपत्ररथाब्रूतसाधवो
धर्मसंगताः ॥ ११ ॥ कोवरोभवतांदेयोधर्मेशपरिचारिणाम् ॥ साधुसंसर्गसंक्षीणजन्मांतरमहैनसाम् ॥ १२ ॥ इतिश्रुत्वामहेशस्यवचनंतेपत
त्रिणः ॥ प्रोचुःप्रणम्यदेवेशंनमस्तेभवनाशन ॥ १३ ॥ ॥ पक्षिणऊचुः ॥ ॥ अनाथनाथसर्वज्ञकोवरोनःसमीहितः ॥ इतोपित्र्यक्षयत्साक्षा
त्तिर्यक्त्वेपिसमीक्षिताः ॥ १४ ॥

श्रीकंठेतिचतुर्भिः ॥ अंडजडिंभानांपक्षिबालकानांवरदोभवेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ पितृभ्यांपरिहीनानामितिस्पष्टयति ॥ एतदिति ॥ आमयेनरोगेण ॥ सामनस्येतिपाठेप्रसवसमयोत्पन्नरो
गेणेत्यर्थः ॥ पंचत्वंमरणम् ॥ ८ ॥ तर्हिकथंजीवितास्तत्राह ॥ रक्षितानामिति ॥ भवतारक्षितानामितिसंबंधः ॥ ननुनाकालेम्रियतेकश्चित्प्राप्तकालोनजीवतीतिन्यायेनआयुःशेषेणैवतेरक्षितानतुमये
त्याशंक्यविशिनष्टि ॥ आयुःशेषस्वरूपिणेति ॥९॥१०॥ धर्मेयमे ॥ प्रथमांतपाठेधर्मोधर्मेश्वरः ॥ पत्ररथाःहेपक्षिणः ॥ यूयंसाधवः ॥ धर्मेणधर्मराजेनसंगताः ॥११॥१२॥१३॥ तिर्यक्त्वेपिपाक्षि

त्वोपि ॥ समीक्षिताःभवतेतिशेषः ॥ १४ ॥ भवेर्भवासि ॥ १५ ॥ सपर्यापूजा ॥ अभंगुराअविनाशिफलत्वात् ॥ १६ ॥ एतत्तपस्वीत्यत्रैतच्छब्दोयमपरः ॥ १७ ॥ अनेकजन्म
स्मृतीरेवदर्शयंति देवयोनिरितिसार्धसप्तभिः ॥ ईशितःहेईश्वर ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ घातुकाहिंस्राः ॥ २१ ॥ आस्मजाताः ॥ २२ ॥ चतुर्षुजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जेषु ॥ २३ ॥ २४ ॥
मनागपिसुखलेशःअत्यल्पोप्यानंदलवोस्माभिर्नलब्धइतिशेषः ॥ २५ ॥ तापनेःतपनात्मजस्य ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ नविद्यतेपुनर्भवोस्मिंस्तंमृत्युम् ॥ २९ ॥ ननुकाशीमरणेकैवल्यमिति

लाभाःसंतूद्यमवतांगिरीशेहपरःशताः ॥ परंपरोयंलाभोत्रयत्त्वंदृग्गोचरीभवेः ॥ १५ ॥ यदेतद्दृश्यतेनाथतत्सर्वंक्षणभंगुरम् ॥ अभंगुरोभवानेकस्त्वत्स
पर्याप्यभंगुरा ॥ १६ ॥ विचित्रजन्मकोटीनांस्मृतिर्नोत्रपरिस्फुरेत् ॥ एतत्तपस्विरचितलिंगपूजाविलोकनात् ॥ १७ ॥ देवयोनिरपिप्राप्ताचिरमस्मा
भिरीशितः ॥ दिव्यांगनाःसहस्राणितत्रभुक्तास्वलीलया ॥ १८ ॥ आसुरीदानवीनागीनैर्ऋतीचापिकैन्नरी ॥ विद्याधरीचगांधर्वीयोनिरस्माभिरर्जिता ॥
॥ १९ ॥ नरत्वेभूपतित्वंचपरिप्राप्तमनेकशः ॥ जलेजलचरत्वंचस्थलेचस्थलचारिता ॥ २० ॥ वनेवनौकसोजाताग्रामेषुग्रामवासिनः ॥ दातारोया
चितारश्चरक्षितारश्चघातुकाः ॥ २१ ॥ सुखिनोपिवयंजाताःदुःखिनोवयमास्मच ॥ जेतारश्चवयंजाताःपराजेतारएवच ॥ २२ ॥ अधीतिनोपिमूर्खा
श्चस्वामिनःसेवकाअपि ॥ चतुर्षुभूतग्रामेषुउत्तमाधममध्यमाः ॥ २३ ॥ अभूमभूरिशःशंभोनक्वापिस्थैर्यमागताः ॥ इतोयोनेस्ततोयोनौततोयोनेस्ततो
न्यतः ॥ २४ ॥ पिनाकिन्क्वापिनप्रापिसुखलेशोमनागपि ॥ इदानींपुण्यसंभारैर्धर्मेश्वरविलोकनात् ॥२५॥ तापनेःसुतपोवह्निज्वालाप्रज्वलितैनसः ॥
संवीक्ष्यत्र्यक्षसाक्षात्त्वांकृतकृत्याबभूविम ॥ २६ ॥ तथापिचेद्वरोदेयस्तिर्यक्ष्वस्मासुधूर्जटे ॥ कृपणेष्वपिशोच्येषुज्ञानंसर्वज्ञदेहितत् ॥ २७ ॥ येनज्ञाने
नमुक्ताःस्मोऽमुष्मात्संसारबंधनात् ॥ यंत्रिताःप्राकृतैःपाशैरदुर्भेद्यैश्चमादृशैः ॥ २८ ॥ ऐंद्रंपदंनवांछामोनचांद्रंनान्यदेवहि ॥ वाञ्छामःकेवलंमृत्युंका
श्यांशंभोऽपुनर्भवम् ॥ २९ ॥ त्वत्सान्निध्याद्विजानीमःसर्वज्ञसकलंवयम् ॥ यथाचंदनसंसर्गात्सर्वेसुरभयोद्रुमाः ॥ ३० ॥ एतदेवपरंज्ञानंसंसारोच्छित्ति
कारणम् ॥ वपुर्विसर्जनंकालेयत्तवानंदकानने ॥ ३१ ॥ निर्मथ्यविष्वग्वाग्जालंसारभूतमिदंपरम् ॥ ब्रह्मणोदीरितंपूर्वंकाश्यांमुक्तिस्तनुत्यजाम् ॥३२॥
यद्वाच्यंबहुभिर्ग्रंथैस्तदष्टाभिरिहाक्षरैः ॥ हरिणोक्तंरविपुरःकैवल्यंकाशिसंस्थितौ ॥ ३३ ॥ याज्ञवल्क्योमुनिवरःप्रोक्तवान्मुनिसंसदि ॥ रवेरधीत्यनि
गमान्काश्यामंतेपरंपदम् ॥ ३४ ॥ स्वामिनापिजगद्धात्रीपुरतोमंदराचले ॥ इदमेवपुराप्रोक्तंकाशीनिर्वाणजन्मभूः ॥ ३५ ॥

कुतोऽज्ञायितत्राहुः ॥ त्वदिति ॥ ३० ॥ ननुतथापिज्ञानंदेहीतिप्रार्थयित्वाकाशीमृत्युप्रार्थनमकांडतांडवमित्याशंक्याहुः ॥ एतदेवेति ॥ वपुर्विसर्जनमितिलांगलंजीवनमितिवत्सामानाधिकरण्यम् ॥
॥ ३१ ॥ काश्यांमृतौज्ञानद्वारामुक्तिरित्यत्रेश्वराणांमुनीनांचसंमतिमाहुः ॥ निर्मथ्येति ॥३२॥ ३३ ॥ ३४ ॥३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ननुतिरश्चामेतादृशंज्ञानंकथमित्याशंक्यतत्सान्निध्यादित्यादिनोक्तंसहेतुकंज्ञानंस्पष्टयंति ॥ भूतमिति ॥३९॥ ४०॥४१ ॥ ४२॥ स्वप्रमाणंस्वानुभवैकगोचरम् ॥ ४३ ॥ पीठगौरवंस्थानमाहात्म्यम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ नेत्रातिथीकृताचक्षुर्विषयीकृता ॥ ४९ ॥ कंदस्यमूलस्य ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सप्रासादः ॥ सौधोदत्तचूर्णः ॥ प्रासादोदड्

कृष्णद्वैपायनोप्येवंशंभोवक्ष्यतिनान्यथा॥यत्रविश्वेश्वरःसाक्षान्मुक्तिस्तत्रपदेपदे ॥३६॥ वदंत्यन्येपिमुनयस्तीर्थसंन्यासकारिणः॥चिरंतनालोमशाद्याः काशिकामुक्तिकाशिका ॥ ३७ ॥ वयमप्येवंजानीमोयत्रस्वर्गतरंगिणी ॥ आनंदकाननेशंभोर्मोक्षस्तत्रैवनिश्चितम् ॥ ३८ ॥ भूतंभाविभविष्यंयत्स्वर्गे मर्त्यैरसातले ॥ तत्सर्वमेवजानीमोधर्मेशानुग्रहात्परात् ॥३९॥ अतोहिरण्यगर्भोक्तंहरिप्रोक्तंमुनीरितम् ॥ भवतोक्तंचनिखिलंशंभोजानीमहेवयम् ॥४०॥ करामलकवत्सर्वमेतद्ब्रह्मांडगोलकम् ॥ अस्मद्वाग्गोचरेऽस्त्येवधर्मपीठनिषेवणात् ॥ ४१ ॥ धर्मराजस्यतपसातिर्यञ्चोपिवयंविभो ॥ जाताःस्मनिर्विकल्पंहिसर्वज्ञानस्यभाजनम् ॥ ४२ ॥ मधुरंमृदुलंसत्यंस्वप्रमाणंसुसंस्कृतम् ॥ हितंमितंसदृष्टांतंश्रुत्वापक्षिसुभाषितम् ॥ ४३ ॥ देवोतिविस्मयापन्नोऽवर्णयत्पीठगौरवम् ॥ त्रैलोक्यनगरेचात्रकाशीराजगृहंमम ॥ ४४ ॥ तत्रापिभोगभवनमनर्घ्यमणिनिर्मितम् ॥ मोक्षलक्ष्मीविलासाख्यःप्रासादोमेतिशर्मभूः ॥ ४५ ॥ पतत्रिणोपिमुच्यंतेयंकुर्वाणाःप्रदक्षिणम् ॥ स्वेच्छयाविचरंतःखेखेचराअपिदेवताः ॥४६॥ मोक्षलक्ष्मीविलासाख्यप्रासादस्यविलोकनात् ॥ शरीराद्दूरतोयातिब्रह्महत्यापिनान्यथा ॥ ४७ ॥ मोक्षलक्ष्मीविलासस्यकलशोयैर्निरीक्षितः ॥ निधानकलशास्तांस्तुनमुंचंतिपदेपदे ॥ ४८ ॥ दूरतोपिपताकापिममप्रासादमूर्धगा ॥ नेत्रातिथीकृतायैस्तुनित्यंतेऽतिथयोमम ॥ ४९ ॥ भूमिंभित्त्वास्वयंजातस्तत्प्रासादमिषेणहि ॥ आनंदाख्यस्यकंदस्यकोप्येषपरमोंकुरः ॥५०॥ ब्रह्मादिस्थावरांतानियत्ररूपाण्यनेकशः ॥ मामेवोपासतेनित्यंचित्रंचित्रगतान्यपि ॥५१॥ ससौधोमेखिलेलोकेस्थानंपरमनिर्वृतेः ॥ रतिशालासमेरम्यासमेविश्वासभूमिका ॥५२॥ ममसर्वगतस्यापिप्रासादोयंपरास्पदम् ॥ परंब्रह्मयदाम्नातंपरमोपनिषद्गिरा ॥ अमूर्तंतदहंमूर्तोभूयांभक्तकृपावशात् ॥ ५३ ॥ नैःश्रेयस्याःश्रियोधामतद्याम्यांमंडपोस्तिमे ॥ तत्राहंसततंतिष्ठंतत्सदोमंडपंमम ॥ ५४ ॥ निमेषार्धप्रमाणंचकालंतिष्ठतिनिश्चलः ॥ तत्रयस्तेनवैयोगःसमभ्यस्तःसमाःशतम् ॥ ५५ ॥ निर्वाणमंडपंनामतत्स्थानंजगतीतले ॥ तत्रचैंसंजपन्नेकांलभेत्सर्वश्रुतेःफलम् ॥ ॥ ५६ ॥ प्राणायामंतुयःकुर्यादप्येकंमुक्तिमंडपे ॥ तेनाष्टांगःसमभ्यस्तोयोगोऽन्यत्रायुतंसमाः ॥ ५७ ॥

तिपाठेषंढत्वमार्षम् ॥ ५२ ॥ ननुपरिच्छिन्नस्यमूर्तस्यैवप्रासादोघटतेतद्विपरीतस्यतवकथंसइत्यतआह ॥ परमिति ॥ ५३ ॥ तद्याम्यांतस्यप्रासादस्ययाम्यांदक्षिणस्यांदिशि ॥ सदोमंडपसभास्थानम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ अष्टौअंगानियमनियमासनप्राणसंरोधप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिलक्षणानियस्यसः ॥ ५७ ॥

षडक्षरम् ॐ नमःशिवायेतिमंत्रम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ब्रह्मयज्ञंतत्त्वज्ञानोपदेशंवेदपाठंवा ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ मौनंमौनात् ॥ कृत्वेतिशेषोवा ॥ ६३ ॥ कृष्णलकेनरक्तिकापरिमा
णेन ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ तत्प्रासादपुरोभागइति ॥ सचासौप्रासादश्चेतितत्प्रासादोमोक्षलक्ष्मीविलासाख्यस्तस्यपुरोभागेऽग्रभागेभैरवप्रदेशेपश्चिमायां
दिशीत्येतत् ॥ पूर्वदिग्भागेज्ञानमंडपस्योक्तत्वात् ॥ श्रृंगारमंडपंप्राप्ययश्चकारवदामितत् ॥ प्राङ्मुखस्तूपविश्येशइतिवक्ष्यमाणत्वाच्चश्रृंगारमंडपोऽलंकारस्थानम् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ नेपथ्यं

निर्वाणमंडपेयस्तुजपेदेकंषडक्षरम् ॥ कोटिरुद्रेणजप्तेनयत्फलंतस्यतद्भवेत् ॥५८॥ शुचिर्गंगांभसिस्नातोयोजपेच्छतरुद्रियम् ॥ निर्वाणमंडपेज्ञेयःसरुद्रो
द्विजवेषभृत् ॥ ५९ ॥ ब्रह्मयज्ञंसकृत्कृत्वाममदक्षिणमंडपे ॥ ब्रह्मलोकमवाप्याथपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ६० ॥ धर्मशास्त्रंपुराणानिसेतिहासानितत्रयः ॥
पठेन्निरभिलाषुःसन्सवसेन्ममवेश्मनि ॥ ६१ ॥ तिष्ठेदिंद्रियचापल्यंयोनिवार्यक्षणंकृती ॥ निर्वाणमंडपेन्यत्रतेनतप्तंमहत्तपः ॥ ६२ ॥ वायुभक्षणतो
न्यत्रयत्पुण्यंशरदांशतम् ॥ तत्पुण्यंघटिकार्धेनमौनंदक्षिणमंडपे ॥ ६३ ॥ मितंकृष्णलकेनापियोदद्यान्मुक्तिमंडपे ॥ स्वर्णसौवर्णयानेनसतुसंचरते
दिवि ॥ ६४ ॥ तत्रैकंजागरंकुर्याद्यस्मिन्कस्मिन्दिनेपियः ॥ उपोषितोर्चयेल्लिंगंससर्वव्रतपुण्यभाक् ॥ ६५ ॥ तत्रदत्त्वामहादानंतत्रकृत्वामहाव्रतम् ॥
तत्राधीत्याखिलंवेदंच्यवतेननरोदिवः ॥ ६६ ॥ प्रयाणंकुर्वतेयस्यप्राणामेमुक्तिमंडपे ॥ समामनुप्रविष्टोत्रतिष्ठेद्यावदहंखलु ॥ ६७ ॥ जलक्रीडां
सदाकुर्यांज्ञानवाप्यांसहोमया ॥ यदंबुपानमात्रेणज्ञानंजायेतनिर्मलम् ॥ ६८ ॥ तज्जलक्रीडनस्थानंममप्रीतिकरंमहत् ॥ अमुष्मिन्राजसदनेजाडचह्
जलपूरितम् ॥ ६९ ॥ तत्प्रासादपुरोभागेममश्रृंगारमंडपः ॥ श्रीपीठंतद्धिविज्ञेयंनिःश्रीकश्रीसमर्पणम् ॥७०॥ मदर्थंतत्रयोदद्याद्दुकूलानिशुचीन्यहो ॥
माल्यानिसुविचित्राणियक्षकर्दमवंतिच ॥ ७१ ॥ नानानेपथ्यवस्तूनिपूजोपकरणाऽन्यपि ॥ सश्रियालंकृतस्तिष्ठेद्यत्रकुत्रापिसत्तमः ॥७२॥ निर्वाणल
क्ष्मीर्वृणुतेतंनिर्वाणपदाप्तये ॥ यत्रकुत्रापिनिधनंप्राप्नुयादपिसध्रुवम् ॥ ७३ ॥ मोक्षलक्ष्मीविलासाख्यप्रासादस्योत्तरेमम ॥ ऐश्वर्यमंडपंरम्यंतत्रैश्वर्यं
ददाम्यहम् ॥ ७४ ॥ मत्प्रासादैंद्रदिग्भागेज्ञानमंडपमस्तियत् ॥ ज्ञानंदिशामिसततंतत्रमांध्यायतांसताम् ॥ ७५ ॥ भवानिराजसदनेममास्तिहिमहा
नसम् ॥ यत्तत्रोपहृतंपुण्यंनिर्विशामिसुदैवतत् ॥ ७६ ॥ विशालाक्ष्यामहासौधेममविश्रामभूमिका ॥ तत्रसंसृतिखिन्नानांविश्रामंश्राणयाम्यहम् ॥
॥ ७७ ॥ नियमस्नानतीर्थंचचक्रपुष्कारिणीमम ॥ तत्रस्नानवतांपुंसांतन्नैर्मल्यंदिशाम्यहम् ॥ ७८ ॥

भूषणम् ॥ ७२ ॥ वृणुतेआवृणोति ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ महानसंपाकगृहम् ॥ उपहृतमुपहारत्वेनसमर्पितम् ॥ पुण्यंपुण्यहेतुत्वात् ॥ निर्विंशामिनितरांगृह्णामि ॥ भक्तोपहृतंगृहीतुंनिर्विशा
मिप्रविशामीतिवा ॥ ७६ ॥ विगतःश्रमोयस्मिंस्तंमोक्षमित्यर्थः ॥ श्राणयामिददामि ॥ ७७ ॥ नियमस्नानतीर्थंनियमेनमध्याह्नेस्नानंयस्मिंस्तच्चतत्तीर्थंच तत्प्रसिद्धंब्रह्मलक्षणंवा ॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ विपाशयामिमोचयामि ॥ पाशितान्बद्धान् ॥ पशूनज्ञमात्रान् ॥ ८१ ॥ तदेवाह ॥ निर्वाणेति ॥ दानस्थानंमुक्तिदानस्थानम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ सौभाग्यभाग्यभूः ॥ भागो भगसमुदायस्तस्यशोभनोभावःसौभाग्यंतस्यप्रापकंभाग्यमदृष्टंतद्भूः ॥ भगसमुदायप्रापकादृष्टजन्मस्थानमित्यर्थः ॥ भागभूरितिपाठेसौभाग्यंसौंदर्यंभागोभगसमुदायस्तयोर्भूरितिव्याख्येयम् ॥ ८४ ॥

यदाहुःपरमंतत्त्वंयदाहुर्ब्रह्मसत्तमम् ॥ स्वसंवेद्यंयदाहुश्चतत्त्रांतेदिशाम्यहम् ॥७९॥ यदाहुस्तारकंज्ञानंयदाहुरतिनिर्मलम् ॥ स्वात्मारामंयदाहुश्चतत्त्रांतेदिशाम्यहम् ॥ ८० ॥ जगन्मंगलभूर्यात्रपरमामणिकर्णिका ॥ विपाशयामितत्राहंकर्मभिःपाशितान्पशून् ॥ ८१ ॥ निर्वाणश्राणनेयत्रपात्रापात्रंनाचिंतये ॥ आनंदकाननेतन्मेदानस्थानंदिवानिशम् ॥ ८२ ॥ भवांबुधौमहागाधेप्राणिनःपारमिज्जतः ॥ भूत्वैवकर्णधारोंतेयत्रसंतारयाम्यहम् ॥ ८३ ॥ सौभाग्यभाग्यभूर्यावैविख्यातामणिकर्णिका ॥ ददामितस्यांसर्वस्वमग्रजायांत्यजायवा ॥८४॥ महासमाधिसंपन्नैर्वेदांतार्थनिषेविभिः ॥ दुष्प्रापोन्यत्रयोमोक्षःशोच्यैरपिसलभ्यते ॥ ८५ ॥ दीक्षितोवादिवाकीर्तिःपंडितोवाप्यपंडितः ॥ तुल्योमेमोक्षदीक्षायांसंप्राप्यमणिकर्णिकाम् ॥ ८६ ॥ यत्त्यागेन्यत्रकृपणस्तत्प्राप्यमणिकर्णिकाम् ॥ ददामिजंतुमात्रायसर्वस्वंचिरसंचितम् ॥ ८७ ॥ यदिदैवादिहप्राप्तस्त्रिसंयोगोऽतिदुर्घटः ॥ अविचारंतदादेयंसर्वस्वंचिरसंचितम् ॥ ८८ ॥ शरीरमथसंपत्तिरथसामणिकर्णिका ॥ त्रिसंयोगोयमप्राप्योदेवैरिंद्रादिकैरपि ॥ ८९ ॥ पुनःपुनर्विचार्येतिजंतुमात्रेभ्यएवच ॥ निर्वाणलक्ष्मींयच्छामिसदोपमणिकर्णिकम् ॥ ९० ॥ मुक्तिदानमहीसामेवाराणस्यांमहीयसी ॥ तन्महीरजसासाम्यंत्रिलोक्यपिनचोद्वहेत् ॥ ९१ ॥ परंलिंगार्चनस्थानमविमुक्तेश्वरेश्वरम् ॥ तत्रपूजांसकृत्कृत्वाकृतकृत्योनरोभवेत् ॥ ९२ ॥ सायंपाशुपतींसंध्यांकुर्यापशुपतीश्वरे ॥ विभूतिधारणात्तत्रपशुपाशैर्नबध्यते ॥ ९३ ॥ प्रातःसंध्यांकरोम्येवसदोंकारनिकेतने ॥ तत्रैकापिकृतासंध्यासर्वपातककृंतनी ॥ ९४ ॥ वसामिकृत्तिवासेहंसदाप्रतिचतुर्दशि ॥ अत्रजागरणंकृत्वाचतुर्दश्यांनगर्भभाक् ॥ ९५ ॥ रत्नेश्वरोर्चितोदद्यान्महारत्नानिभक्तितः ॥ रत्नैःसमर्च्यतल्लिंगंस्त्रीरत्नादिलभेन्नरः ॥ ९६ ॥ विष्टपत्रितयांतःस्थोप्यहंलिंगेत्रिविष्टपे ॥ तिष्ठामिसततंभक्तमनोरथसमृद्धये ॥ ९७ ॥

सलभ्यतेतस्यांमणिकर्णिकायामित्यनुषंजनीयम् ॥ ८५ ॥ दिवाकीर्तिश्चांडालः ॥ ८६ ॥ यत्कैवल्यम् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ त्रिसंयोगोऽतिदुर्घटइत्येतत्स्वयमेवव्याकरोति ॥ शरीरमिति ॥ संपत्तिर्धनम् ॥ ८९ ॥ उपमणिकर्णिकंमणिकर्णिकाह्रदसमीपइत्यर्थः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥९६॥ विष्टपत्रितयांतःस्थःसर्वव्यापकोपीत्यर्थः ॥ त्रिविष्टपेत्रिलोचने ॥९७॥

विरजानिष्पापः ॥ रजोगुणरहितोवा ॥ चतुर्नदेपिलिपिलातीर्थे ॥ ९८ ॥ महादेवेतन्नाम्निलिंगे ॥ ९९ ॥ १०० ॥ श्वेतद्वीपमनिरुद्धमूर्त्यधिष्ठितंवैकुंठसदृशंस्थानविशेषम् ॥ नयेप्रापये ॥
॥ १ ॥ उपपंचनदंपंचनदसमीपे ॥ २ ॥ यत्रउपपंचनदे ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ यदर्थंपीठानिनिरूपितानितदाह ॥ अनेकानीति ॥ ७ ॥ आसुर्बभूवुः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥

विरजस्कंमहापीठंतत्रसंसेव्यमानवः ॥ विरजाजायतेनूनंचतुर्नदकृतोदकः ॥ ९८ ॥ महादेवेमहापीठंममसाधकसिद्धिदम् ॥ तत्पीठदर्शनादेवमहापापैः
प्रमुच्यते ॥ ९९ ॥ पितृप्रीतिप्रदंपीठंवृषभध्वजसंज्ञकम् ॥ पितृतर्पणकृत्तत्रापितॄंस्तारयतिक्षणात् ॥ १०० ॥ आदिकेशवपीठेहमादिकेशवरूपधृक् ॥
श्वेतद्वीपंनयेभक्तान्वैष्णवानतिवल्लभान् ॥ १ ॥ तत्रैवमंगलापीठेसर्वमंगलदायिनि ॥ उपपंचनदेतीर्थेभक्तान्संतारयाम्यहम् ॥ २ ॥ बिंदुमाधवरूपे
णयत्राहंवैष्णवाञ्जनान् ॥ नयेपंचनदस्नातांस्तद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ ३ ॥ पंचमुद्रेमहापीठेयेवीरेश्वरसेवकाः ॥ तेषांपरमनिर्वाणंकालेनाल्पेनजायते ॥
॥ ४ ॥ तत्रसिद्धेश्वरीपीठेचंद्रेश्वरसमीपतः ॥ तत्रसंनिधिकर्तॄणांसिद्धिःषण्मासतोभवेत् ॥ ५ ॥ काश्यांचयोगिनीपीठेयोगसिद्धिविधायिनि ॥ सिद्धी
रुच्चाटनाद्याश्चकैर्नलब्धाःसुसाधकैः ॥ ६ ॥ अनेकानीहपीठानिसंतिकाश्यांपदेपदे ॥ परंधर्मेशपीठस्यकाचिच्छक्तिरनुत्तमा ॥ ७ ॥ यत्रामीबालकी
राश्चनिर्मलज्ञानभाजनम् ॥ आसुःसदुपदेशान्मेत्रातत्रातेतिभाषिणः ॥ ८ ॥ एतद्धर्मेश्वरंपीठंत्यजाम्यद्यदिनावधि ॥ नकदाचित्तरणिजत्वत्तपोवनमु
त्तमम् ॥ ९ ॥ ममानुग्रहतःकीरानेतान्पश्यरवेःसुत ॥ दिव्यंविमानमारुह्यगंतारोमत्पुरंमहत् ॥ ११० ॥ तत्रभुक्त्वाचिरंभोगाञ्ज्ञानंप्राप्यमयेरितम् ॥
इहमुक्तिमवाप्स्यंतित्वत्संसर्गातिनिर्मलाः ॥ ११ ॥ इत्युक्तवतिदेवेशेकैलासशिखरोपमम् ॥ दिव्यंविमानमापन्नंरुद्रकन्यापरिष्कृतम् ॥ १२ ॥ आरुह्यते
नयानेनदिव्यरूपधराःखगाः ॥ कैलासमभिसंजग्मुर्धर्ममापृच्छ्यतेऽमलाः ॥११३॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे
काशीखंडउत्तरार्धेधर्मेशाख्यानंनामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कुंभोद्भूततदाश्चर्यंविलोक्यजगदंबिका ॥ उवाचशंभुं
प्रणताप्रणतार्तिहरंपरम् ॥१॥ ॥ अंबिकोवाच ॥ ॥ अस्यपीठस्यमाहात्म्यंमहादेवमहेश्वर ॥ तिरश्चामपियज्जातंज्ञानंसंसारमोचनम् ॥ २ ॥ अतः
प्रभावंविज्ञायधर्मपीठस्यधूर्जटे ॥ धर्मेश्वरसमीपेहंस्थास्याम्यद्यदिनावधि ॥ ३ ॥

॥ १२ ॥ ११३ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथाशीतितमेध्यायेधर्मेशाख्यानमध्यगे ॥ श्रीमद्विश्वभुजाशाख्येगणे
शस्तुतिपूर्वकम्॥ १॥ सर्वकामप्रदंपुंसांस्त्रीणांचैवविशेषतः॥ मनोरथतृतीयाख्यव्रतंसम्यङ्निरुच्यते॥ २॥ विश्वभुजाशाविनायकैदेवतंमनोरथतृतीयाख्यंव्रतंकथयितुंप्रस्तावयति॥ कुंभोद्भूतेति॥ १॥ २॥ ३॥

॥ ४ ॥ मनोरथंकरोतीतिमनोरथकृत्तस्यमनोरथकृतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ पूजाप्रकारमाह विश्वइत्यर्धेन ॥ यद्वा विश्वेत्यादीनिमहेशकृतसंबोधनानि ॥ ७ ॥ मनोरथतृतीयाचैत्रशुक्लतृतीयातस्याम् ॥ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ भवात्तारिणिसंसारतारिणि ॥ ११ ॥ पुलोमानामदैत्यस्तत्तनयाशची ॥ १२ ॥ सरहस्येनगोप्यसहितेन ॥ कलकंठीकलेनकोकिलायामधुरस्वनतुल्येनमधुरेणसुश्रव्येण ॥

अत्रलिंगेतुयेभक्ताःस्त्रियोवापुरुषास्तुवा ॥ तेषामभीष्टांसंसिद्धिंसाधयिष्याम्यहंसदा ॥ ४ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ साधुकृतंत्वयादेविकृतवत्यापरिग्रहम् ॥ अस्येहधर्मपीठस्यमनोरथकृतःसताम् ॥ ५ ॥ तएवविश्वभोक्तारोविश्वमान्यास्तएवहि ॥ येत्वांविश्वभुजामत्रपूजयिष्यंतिमानवाः ॥ ६ ॥ विश्वेविश्वभुजेविश्वस्थित्युत्पत्तिलयप्रदे ॥ नरास्त्वदर्चकाश्चात्रभविष्यंत्यमलात्मकाः ॥७॥ मनोरथतृतीयायांयस्तेभक्तिंविधास्यति ॥ तन्मनोरथसंसिद्धिर्भवित्रीमदनुग्रहात् ॥ ८ ॥ नारीवापुरुषोवाथत्वद्व्रताचरणात्प्रिये ॥ मनोरथानिहप्राप्यज्ञानमंतेचलप्स्यते ॥ ९ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ मनोरथतृतीयायांव्रतंकीदृक्कथाकथम् ॥ किंफलंकैःकृतंनाथकथयैतत्कृपांकुरु ॥ १० ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ शृणुदेवियथापृष्टंभवत्याभवतारिणि ॥ मनोरथव्रतंचैतद्गुह्याद्गुह्यतरंपरम् ॥ ११ ॥ पुलोमतनयापूर्वंततापपरमंतपः ॥ किंचिन्मनोरथंप्राप्तुंनचापतपसःफलम् ॥ १२ ॥ अपूपुजत्ततोमांसाभक्त्यापरमयामुदा ॥ गीतेनसरहस्येनकलकंठीकलेनहि ॥ १३ ॥ तद्गानेनातिसंतुष्टोमृदुनामधुरेणच ॥ सुतालेनसुरंगेणधातुमात्राकलावता ॥ १४ ॥ प्रोवाचतांवरंब्रूहिप्रसन्नोस्मिपुलोमजे ॥ अनेनचसुगीतेनत्वनयालिंगपूजया ॥ १५ ॥ ॥ पुलोमजोवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशतदायोमेमनोरथः ॥ तंपूरयमहादेवमहादेवीमहाप्रिय ॥ १६ ॥ सर्वदेवेषुयोमान्यःसर्वदेवेषुसुंदरः ॥ यायजूकेषुसर्वेषुयःश्रेष्ठःसोस्तुमेपतिः ॥ १७ ॥ यथाभिलषितंरूपंयथाभिलषितंसुखम् ॥ यथाभिलषितंचायुःप्रसन्नोदेहिमेभव ॥ १८ ॥ यदायदाचपत्यामेसंगःस्याद्भर्तृसुखेच्छया ॥ तदातदाचतंदेहंत्यक्त्वान्यंदेहमाप्नुयाम् ॥ ॥ १९ ॥ सदाचलिंगपूजायांममभक्तिरनुत्तमा ॥ भवभूयाद्भवहरजरामरणहारिणी ॥ २० ॥ भर्तुर्व्ययेपिवैधव्यंक्षणमात्रमपीहन ॥ ममभाविमहादेवपातिव्रत्यंचयातुमा ॥ २१ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इमंमनोरथंतस्याःपौलोम्याःपुरसूदनः ॥ समाकर्ण्यक्षणंस्मित्वाप्राहेशोविस्मयान्वितः ॥ २२ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ पुलोमकन्येयश्चैषत्वयाकारिमनोरथः ॥ लप्स्यसेव्रतचर्यातस्तत्कुरुष्वजितेंद्रिये ॥ २३ ॥

॥१३॥सुतालेनशोभनतालयुक्तेन ॥ सुरंगेणशोभनोरंगोयस्मात्तेन ॥ धातुमात्राकलावतातानमानकलावता ॥ एतत्पाठेस्पष्टएवार्थः ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥ २१॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ किमात्मिकाकिंस्वरूपा ॥ पाठांतरेकिंनामाकिंनाम्नीत्यर्थः ॥ २६ ॥ इतिकर्तव्यतानुष्ठानप्रकारः ॥ २७ ॥ २८ :॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तद्गत
मानसःविश्वभुजागतचित्तः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ घृतपूरान्पक्वान्नविशेषान् ॥ नैवेद्यैर्घृतपूरैः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ राधोवैशाखः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

मनोरथतृतीयायाश्चरणेनभविष्यति ॥ तत्प्राप्तयेव्रतंवक्ष्येतद्विधेहियथोदितम् ॥ २४ ॥ तेनव्रतेनचीर्णेनमहासौभाग्यदेनतु ॥ अवश्यंभविताबालेतवचैवं
मनोरथः ॥ २५ ॥ ॥ पुलोमकन्योवाच ॥ ॥ कारुण्यवारिधेशंभोप्रणतप्राणिसर्वद ॥ किमात्मिकाथकाशक्तिःकापूज्यातत्रदेवता ॥ २६ ॥ कदा
चतद्विधातव्यमितिकर्तव्यताचका ॥ इत्याकर्ण्यशिवोवाक्यंतांतुप्राणिजगादह ॥ २७ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ मनोरथतृतीयायांव्रतंपौलोमितच्छुभम् ॥
पूज्याविश्वभुजागौरीभुजविंशतिशालिनी ॥ २८ ॥ वरदोऽभयहस्तश्चसाक्षसूत्रःसमोदकः ॥ देव्याःपुरस्ताद्व्रतिनापूज्यआशाविनायकः ॥ २९ ॥ चैत्रशुक्ल
तृतीयायांकृत्वावैदंतधावनम् ॥ सायंतनींचनिर्वर्त्यनातितृप्त्याभुजिक्रियाम् ॥ ३० ॥ नियमंचेतिगृह्णीयाज्जितक्रोधोजितेंद्रियः ॥ संत्यक्तास्पृश्यसंस्पर्शः
शुचिस्तद्गतमानसः ॥ ३१ ॥ प्रातर्व्रतंचरिष्यामिमातर्विश्वभुजेनघे ॥ विधेहितत्रसांनिध्यंमन्मनोरथसिद्धये ॥ ३२ ॥ नियमंचेतिसंगृह्यस्वपेद्रात्रौशुभं
स्मरन् ॥ प्रातरुत्थायमेधावीविधायावश्यकंविधिम् ॥ ३३ ॥ शौचमाचमनंकृत्वादंतकाष्ठंसमाददेत् ॥ अशोकवृक्षस्यशुभंसर्वशोकनिशातनम् ॥ ३४ ॥
नित्यंतनंचनिष्पाद्यविधिंविधिविदांवरः ॥ स्नात्वाशुद्धांबरःसायंगौरीपूजांसमाचरेत् ॥ ३५ ॥ आदौविनायकंपूज्यघृतपूरान्निवेद्यच ॥ ततोर्चयेद्विश्वभु
जामशोककुसुमैःशुभैः ॥ ३६ ॥ अशोकवर्तिनैवेद्यैर्धूपैश्चागुरुसंभवैः ॥ कुंकुमेनानुलिप्यादावेकभक्तंततश्चरेत् ॥ ३७ ॥ अशोकवर्तिसहितैर्घृतपूरैर्म
नोहरैः ॥ एवंचैत्रतृतीयायांव्यतीतायांपुलोमजे ॥ ३८ ॥ राधादिफाल्गुनांतासुतृतीयासुव्रतंचरेत् ॥ क्रमेणदंतकाष्ठानिकथयामितवानघे ॥ ३९ ॥ अनुले
पनवस्तूनिकुसुमानितथैवच ॥ नैवेद्यानिगजास्यस्यदेव्याश्चापिशुभव्रते ॥ ४० ॥ अन्नानिचैकभक्तस्यशृणुतानिफलाप्तये ॥ जंब्वपामार्गखदिरजाती
चूतकदंबकम् ॥ ४१ ॥ प्लक्षोदुंबरखर्जूरीबीजपूरीसदाडिमी ॥ दंतकाष्ठद्रुमाएतेव्रतिनःसमुदाहृताः ॥ ४२ ॥ सिंदूरागुरुकस्तूरीचंदनंरक्तचंदनम् ॥ गोरोचना
देवदारुपद्माक्षंचनिशाद्वयम् ॥ ४३ ॥ प्रीत्यानुलेपनंबालेयक्षकर्दमसंभवम् ॥ सर्वेषामप्यलाभेचप्रशस्तोयक्षकर्दमः ॥ ४४ ॥ कस्तूरिकायाद्वौभागौद्वौभागौ
कुंकुमस्यच ॥ चंदनस्यत्रयोभागाःशशिनस्त्वेकएवहि ॥ ४५ ॥ यक्षकर्दमइत्येषसमस्तसुरवल्लभः ॥ अनुलिप्याथकुसुमैरर्चयेद्वच्मितान्यपि ॥ ४६ ॥

॥ ४२ ॥ गोरोचनागोश्रृंगयोर्मध्येसमुत्पन्नद्रव्यविशेषः ॥ निशाद्वयंहरिद्राद्वयम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ यक्षकर्दमंस्वयमेवव्याचष्टे ॥ कस्तूरिकायाइति ॥ ४५ ॥ शशिनःकर्पूरस्य ॥ तानिकुसुमानि ॥ ४६ ॥

नंद्यावर्तैस्तगरैः ॥ ४७ ॥ तच्छदैस्तेषांवृक्षाणांपत्रैः ॥ ४८ ॥ चैत्रमासनैवेद्यस्यपूर्वमुक्तत्वादवशिष्टानांमासानांनैवेद्यानाह ॥ करंभइति ॥ करंभोदधिमिश्रःसक्तुः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मुष्टिकाः

पाटलामल्लिकापद्मकेतकीकरवीरकैः ॥ उत्पलैराजचंपैश्चनंद्यावर्तैश्चजातिभिः ॥ ४७ ॥ कुमारीभिःकर्णिकारैरलाभेतच्छदैःसह ॥ सुगंधिभिःप्रसूनौघैः
सर्वालाभेपिपूजयेत् ॥ ४८ ॥ करंभोदधिभक्तंचसचूतरसमंडकाः ॥ फेणिकावटकाश्चैवपायसंचसशर्करम् ॥ ४९ ॥ समुद्गंसघृतंभक्तंकार्त्तिकेविनिवे
दयेत् ॥ इंडेरिकाश्चलड्डूकामाषेलंपसिकाशुभा ॥ ५० ॥ मुष्टिकाःशर्करागर्भाःसर्पिषापरिसाधिताः ॥ निवेद्याःफाल्गुनेदेव्यैसार्धंविघ्नजितामुदा ॥ ५१ ॥
निवेदयेद्यदन्नंहिएकभक्तेपितत्स्मृतम् ॥ अन्यन्निवेद्यसंमूढोभुंजानोऽन्यत्पतेदधः ॥ ५२ ॥ प्रतिमासंतृतीयायामेवमाराध्यवत्सरम् ॥ व्रतसंपूर्तयेकुर्या
त्स्थंडिलेऽग्निसमर्चनम् ॥ ५३ ॥ जातवेदसमंत्रेणातिलाज्यद्रविणेनच ॥ शतमष्टाधिकंहोमंकारयेद्विधिनाव्रती ॥५४॥ सदैवनक्तेपूजोक्तासदानक्तेतुभो
जनम् ॥ नक्तएवहिहोमोऽयंनक्तएवक्षमापनम् ॥ ५५ ॥ गृहाणपूजांमेभक्त्यामातर्विघ्नजितासह ॥ नमोस्तुतेविश्वभुजेपूरयाशुमनोरथम् ॥ ५६ ॥ नमो
विघ्नकृतेतुभ्यंनमआशाविनायक ॥ त्वंविश्वभुजयासार्धंममदेहिमनोरथम् ॥५७॥ एतौमंत्रौसमुच्चार्यपूज्यौगौरीविनायकौ ॥ व्रतक्षमापनेदेयःपर्यंकस्तू
लिकान्वितः ॥ ५८ ॥ उपधान्यासमायुक्तोदीपीदर्पणसंयुतः ॥ आचार्यंचसपत्नीकंपर्यंकउपवेश्यच ॥ ५९ ॥ व्रतीसमर्चयेद्वस्त्रैःकरकर्णविभूषणैः ॥
सुगंधचंदनैर्माल्यैर्दक्षिणाभिर्मुदान्वितः ॥ ६० ॥ दद्यात्पयस्विनागांचव्रतस्यपरिपूर्तये ॥ तथोपभोगवस्तूनिच्छत्रोपानत्कमंडलुम् ॥ ६१ ॥ मनो
रथतृतीयायाव्रतमेतन्मयाकृतम् ॥ न्यूनातिरिक्तंसंपूर्णमेतदस्तुभवद्गिरा ॥६२॥ इत्याचार्यंसमापृच्छ्यतथेत्युक्तश्चतेनवै ॥ आसीमांतमनुव्रज्यदत्त्वान्ये
भ्योपिशक्तितः ॥ ६३ ॥ नक्तंसमाचरेत्पोष्यैःसार्धंसुप्रीतमानसः ॥ प्रातश्चतुर्थ्यांसंभोज्यचतुरश्चकुमारकान् ॥ ६४ ॥ अभ्यर्च्यगंधमाल्याद्यैर्द्वादशा
पिकुमारिकाः ॥ एवंसंपूर्णतांयातिव्रतमेतत्सुनिर्मलम् ॥६५॥ कार्यंमनोरथावाप्त्यैसर्वैरेतद्व्रतंशुभम् ॥ पत्नींमनोरमांकुल्यांमनोवृत्त्यनुसारिणीम् ॥६६॥
तारिणींदुःखसंसारसागरस्यपतिव्रताम् ॥ कुर्वन्नेतद्व्रतंवर्षंकुमारःप्राप्नुयात्स्फुटम् ॥ ६७ ॥ कुमारीपतिमाप्नोतिस्वाढ्यंसर्वगुणाधिकम् ॥ सुवासिनीलभे
त्पुत्रान्पत्युःसौख्यमखंडितम् ॥ ६८ ॥ दुर्भगासुभगास्याच्चधनाढ्यास्याद्दरिद्रिणी ॥ विधवापिनवैधव्यंपुनराप्नोतिकुत्रचित् ॥ ६९ ॥ गुर्विणीचशुभं
पुत्रंलभतेसुचिरायुषम् ॥ ब्राह्मणोलभतेविद्यांसर्वसौभाग्यदायिनीम् ॥ ७० ॥

पूरिकाः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ दीपीदीपधारिकापुत्तलिका ॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥ नक्तंनक्तभोजनम् ॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ क्षिप्रमिति ॥ नत्वानमस्कारमात्रंकृत्वादूरंगतानपिजनान् ॥ चिंतितैःस्वाभिलाषैः ॥ कृतकृत्यान्कृतार्थान्विधायकृत्वाआगम
यित्वातेषामागमनंकारयित्वेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ अन्यत्रेति ॥ विश्वेहेविश्वभुजे ॥ कार्येतिपाठेऽन्वयभेदादपौनरुक्तयम् ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ अंगजोत्तमःपुत्र श्रेष्ठः ॥ ८२ ॥

राज्यभ्रष्टोलभेद्राज्यंवैश्योलाभंचविंदति ॥ चिंतितंलभतेशूद्रोव्रतस्यास्यनिषेवणात् ॥७१॥ धर्मार्थीधर्ममाप्नोतिधनार्थीधनमाप्नुयात् ॥ कामीकामानवा
प्नोतिमोक्षार्थीमोक्षमाप्नुयात् ॥ ७२ ॥ योयोमनोरथोयस्यसतंतंविंदतेध्रुवम् ॥ मनोरथतृतीयायाव्रतस्यचरणाद्व्रती ॥ ७३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥
इत्थंनिशम्यशिवतःशिवासंतुष्टमानसा ॥ पुनःपप्रच्छविश्वेशंप्रबद्धकरसंपुटा ॥ ७४ ॥ अन्यत्रयेव्रतंचैतत्करिष्यंतिसदाशिव ॥ तेकथंपूजयिष्यंतिमां
चआशाविनायकम् ॥ ७५ ॥ ॥ शिवउवाच ॥ ॥ साधुपृष्टंत्वयादेविसर्वसंदेहभेदिनि ॥ वाराणस्यांसमर्च्यात्वंविश्वेप्रत्यक्षरूपिणी ॥७६॥ आशा
विघ्नजितासार्धंसर्वाशापूर्तिकारिणा ॥ हारिणानंतविघ्नानांममक्षेत्रशुभार्थिना ॥ ७७ ॥ क्षिप्रमागमयित्वाचनत्वादूरंगतानपि ॥ कृतकृत्यान्विधायाथाचिं
तितैःसुमनोरथैः ॥ ७८ ॥ अन्यत्रव्रतिभिर्विश्वेकांचनीप्रतिमातव ॥ पंचकृष्णलकादूर्ध्वंकार्याविघ्नहृतोपिच ॥ ७९ ॥ आचार्यायव्रतीदद्याद्व्रतांतेप्राति
माद्वयम् ॥ सकृत्कृतेव्रतीचास्मिन्कृतकृत्योव्रतीभवेत् ॥ ८० ॥ ततःपुलोमजादेविश्रुत्वैतद्व्रतमुत्तमम् ॥ कृत्वामनोरथंप्रापयथाभिवांछितंहृदि ॥८१॥
अरुंधत्यावसिष्ठोपिलब्धोऽत्रिरनसूयया ॥ सुनीत्योत्तानपादाच्चध्रुवःप्राप्तोऽगजोत्तमः ॥ ८२ ॥ सुनीतेर्दुर्भगत्वंचपुनरस्माद्व्रताद्गतम् ॥ चतुर्भुजःपतिः
प्राप्तःक्षीरनीरधिजन्मना ॥ ८३ ॥ किंबहूक्तेनसुश्रोणिकृतंयेनव्रतंत्विदम् ॥ व्रतानितेनसर्वाणिकृतानिव्रतिनाध्रुवम् ॥ ८४ ॥ श्रुत्वाधीमान्कथांपुण्यां
पुनस्तद्गतमानसः ॥ शुभबुद्धिमवाप्नोतिपापैरपिविमुच्यते ॥ ८५ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेधर्मे
श्वराख्यानेविश्वभुजाशाविनायकप्रशंसनेमनोरथतृतीयाव्रताख्यानंनामाशीतितमोध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ धर्मतीर्थस्यमाहात्म्यं
कीदृग्देवेनशंभुना ॥ स्कंददेव्यैसमाख्यातंतदाख्याहिकृपांकुरु ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ विंध्योन्नतिहृदाख्यामिधर्मतीर्थसमुद्भवम् ॥ आकर्ण
यमहाप्राज्ञयथादेवेनभाषितम् ॥ २ ॥

क्षीरनीरधेर्दुग्धार्णवाज्जन्मयस्यास्तयालक्ष्म्या ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकाशीतितमेध्याये
नानाश्चर्यैकमंदिरे ॥ दुर्दमाख्यानसंसर्गिधर्मेशाख्यानमुच्यते ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥

अनुतप्तःप्रतिक्षणंसंतप्तः ॥ तयातप्तइतिक्वचित् ॥ ३ ॥ अपानुनुत्सुरपाकर्तुमिच्छुः ॥४ ॥ परांश्रेष्ठाम् ॥ पाठांतरेकेवलमित्यर्थः ॥ ५ ॥ वैधसंब्राह्मम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ महापापजुषामपीत्यपिशब्दा
दुपपापजुषामपि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कर्माण्येवबीजानियेषाम् ॥ व्यधिकरणेवाषष्ठ्यौ ॥ हरदृष्ट्याप्तशुष्मणांहरदर्शनप्राप्तदाहानाम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ घातुकांनाशिनीम् ॥ १४ ॥

वृत्रंनिहत्यवृत्रारिर्ब्रह्महत्यामवाप्तवान् ॥ अनुतप्तोथपप्रच्छप्रायश्चित्तंपुरोहितम् ॥ ३ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ यदित्वंदेवराजेमांब्रह्महत्यांसुदु
स्त्यजाम् ॥ अपानुनुत्सुस्तद्याहिकाशींविश्वेशपालिताम् ॥ ४ ॥ नान्यत्किंचित्क्वचिद्दृष्टंब्रह्महत्यामहौषधम् ॥ राजधानींपरित्यज्यशक्रविश्वेशितुः
पराम् ॥ ५ ॥ भैरवस्यापिहस्ताग्रादपतद्वैधसंशिरः ॥ यत्रानंदवनेतत्रवृत्रशत्रोव्रजद्रुतम् ॥६॥ सीमानमपिसंप्राप्यशक्रानंदवनस्यहि ॥ ब्रह्महत्यापलाये
तवेपमानानिराश्रया ॥ ७ ॥ अन्येषामपिपापानांमहापापजुषामपि ॥ नाशयित्रीपराकाशीविश्वेशसमाधिष्ठिता ॥ ८ ॥ महापातकतोमुक्तिःकाश्यामे
वशतक्रतो ॥ महासंसारतोमुक्तिःकाश्यामेवनचान्यतः ॥९॥ निर्वाणनगरीकाशीकाशीसर्वाघसंघहृत् ॥ विश्वेशितुःप्रियाकाशीद्यौःकाशीसदृशीनहि ॥
॥ १० ॥ ब्रह्महत्याभयंयस्ययस्यसंसारतोभयम् ॥ जातुचित्तेननत्याज्याकाशिकामुक्तिकाशिका ॥११॥ जंतूनांकर्मबीजानांयत्रदेहविसर्जने ॥ नजातु
चित्प्ररोहोस्तिहरदृष्ट्याप्तशुष्मणाम् ॥ १२ ॥ तांकाशींप्राप्यवृत्रारेवृत्रहत्यापनुत्तये ॥ समाराधयविश्वेशंविश्वमुक्तिप्रदायकम् ॥ १३ ॥ बृहस्पतेरिति
वचोनिशम्यससहस्रदृक् ॥ आयाद्द्रुततरंकाशींमहापातकघातुकाम् ॥ १४ ॥ स्नात्वोत्तरवहायांचधर्मेशंपरितःस्थितः ॥ आराधयन्महादेवंब्रह्महत्याप
नुत्तये ॥ १५ ॥ महारुद्रजपासक्तःसुत्रामाथत्रिलोचनम् ॥ ददर्शलिंगमध्यस्थंस्वभासादीपितांबरम् ॥ १६ ॥ पुनस्तुष्टाववेदोक्तैरुद्रसूक्तैरनेकधा ॥
विनिष्क्रम्यततोलिंगादाविर्भूयभवोवदत् ॥ १७ ॥ शचीपतेप्रसन्नोस्मिवरंवरयसुव्रत ॥ किंदेयंद्रुतमाख्याहिधर्मपीठकृतास्पद ॥ १८ ॥ श्रुत्वेतिदेवदे
वस्यसप्रेमवचनंहरिः ॥ सर्वज्ञकिंतेऽविदितंतमुवाचेतिवृत्रहा ॥ १९ ॥ ततस्तत्कृपयानुन्नोधर्मपीठनिषेवणात् ॥ निष्पाद्यतीर्थंतत्रेशोऽत्रस्नाहींद्रेति
चाब्रवीत् ॥२०॥ तत्रेंद्रःस्नानमात्रेणदिव्यगंधोऽभवत्क्षणात् ॥ अवापचरुचिंचारुंप्राक्तनींशातयाज्ञिकीम् ॥२१॥ तदाश्चर्यमथोदृष्ट्वामुनयोनारदादयः ॥
परिसस्नुर्मुदायुक्ताधर्मतीर्थेऽघहारिणि ॥ २२ ॥ अतर्पयन्पितॄन्दिव्यान्व्यधुःश्राद्धानिश्रद्धया ॥ धर्मेशंस्नापयामासुस्तत्तीर्थाम्बुभृतैर्घटैः ॥ २३ ॥
तदाप्रभृतितत्तीर्थंधर्मांधुरितिविश्रुतम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापानामक्लेशंक्षालनंपरम् ॥ २४ ॥

॥ १५ ॥ सुत्रामाइंद्रः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥२१॥ अथोअनंतरम् ॥ अदइतिक्वचित् ॥२२॥२३॥ धर्मांधुर्धर्मकूपः ॥ अक्लेशंयथास्यात्तथा ॥ नविद्यंतेक्लेशायस्मादितिवा ॥२४॥

तीर्थराजस्यसमुद्रस्यप्रयागस्यवा ॥ २५ ॥ धर्मतीर्थेधर्मेशाधिष्ठितेतीर्थे ॥ २६ ॥ २७ ॥ द्वारिकेसागरेद्वारकासंबंधिनिसागरे ॥ देवकइतिपाठेदेवकपत्तनेप्रभासक्षेत्रेइतियावत् ॥ २८ ॥
सौकरंशौरभइतिप्रसिद्धम् ॥ गंगातीरे ॥ गौरीमहाह्रदेकेदारे ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ निष्कृतिरानृण्यंपिंडदानमितियावत् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ स्वंप्रतिविंबम् ॥ ३६ ॥

यत्फलंतीर्थराजस्यस्नानेनपरिकीर्त्यते ॥ सहस्रगुणितंतत्स्याद्धर्माधुस्नानमात्रतः ॥ २५ ॥ गंगाद्वारेकुरुक्षेत्रेगंगासागरसंगमे ॥ यत्फलंलभतेमर्त्यो
धर्मतीर्थेतदाप्नुयात् ॥ २६ ॥ नर्मदायांसरस्वत्यांगौतम्यांसिंहगेगुरौ ॥ स्नात्वायत्फलमाप्न्येतधर्मकूपेतदाप्नुयात् ॥ २७ ॥ मानसेपुष्करेचैवद्वारिकेसाग
रेतथा ॥ तीर्थेस्नात्वाफलंयत्स्यात्तत्स्याद्धर्मजलाशये ॥२८॥ कार्तिक्यांसूकरक्षेत्रेचैत्र्यांगौरीमहाह्रदे ॥ शंखोद्धारेहरिदिनेयत्फलंतत्फलंत्विह ॥२९॥
तीर्थद्वयंप्रतीक्षंतेसिस्नासून्पितरोनरान् ॥ गंगायांधर्मकूपेचपिंडनिर्वपणाशया ॥३०॥ पितामहसमीपेवाधर्मेशस्याग्रतोथवा ॥ फल्गौचधर्मकूपेचमाद्यं
तिप्रपितामहाः ॥ ३१ ॥ धर्मकूपेनरःस्नात्वापरितर्प्यपितामहान् ॥ गयांगत्वाकिमधिकंकर्तापितृमुदावहम् ॥ ३२ ॥ यथागयायांतृप्ताःस्युःपिंडदाने
पितामहाः ॥ धर्मतीर्थेतथैवस्युर्नन्यूनंनैवचाधिकम् ॥ ३३ ॥ तेधन्याःपितृभक्तास्तेप्रीणितास्तैःपितामहाः ॥ पैत्रादृणाद्धर्मतीर्थेनिष्कृतिर्यैःकृतासुतैः ॥
॥ ३४ ॥ तत्तीर्थस्यप्रभावेणनिष्पापोभूत्क्षणेनच ॥ प्रणम्यदेवदेवेशमिंद्रोऽगादमरावतीम् ॥३५॥ अपारोमहिमातस्यधर्मतीर्थस्यकुंभज ॥ तत्कूपेस्वं
निरीक्ष्यापिश्राद्धदानफलंलभेत् ॥ ३६ ॥ तत्रापिकाकिणीमात्रंयच्छेत्पितृमुदेनरः ॥ अक्षयंफलमाप्नोतिधर्मपीठप्रभावतः ॥ ३७ ॥ तत्रयोभोजयेद्वि
प्रान्यतिनोथतपस्विनः ॥ सिक्थेसिक्थेलभेत्सोथवाजपेयफलंस्फुटम् ॥ ३८ ॥ प्राप्यामरावतींशक्रस्ततोदिविषदांपुरः ॥ धर्मपीठस्यमाहात्म्यं
महत्काश्यामवर्णयत् ॥ ३९ ॥ आगत्यपुनरप्यत्रशंभोरानंदकानने ॥ मुनिवृंदारकैःसार्धंलिंगमस्थापयद्धरिः ॥४०॥ तारकेशात्पश्चिमतइंद्रेश्वरमिती
रितम् ॥ तस्यसंदर्शनात्पुंसामैंद्रलोकोनदूरतः ॥४१॥ तद्दक्षिणेशचीशश्चस्वयंशच्याप्रतिष्ठितः ॥ शचीशार्चनतःस्त्रीणांसौभाग्यमतुलंभवेत् ॥ ४२ ॥
तत्समीपेस्तिरंभेशोबहुसौख्यसमृद्धिदः ॥ इंद्रेश्वरस्यपरितोलोकपालेश्वरोपरः ॥ ४३ ॥ तदर्चनात्प्रसीदंतिलोकपालाःसमृद्धिदाः ॥ धर्मेशात्प
श्चिमाशायांधरणीशःप्रकीर्तितः ॥ तद्दर्शनेनधैर्यंस्याद्राज्येराजकुलादिषु ॥ ४४ ॥ धर्मेशाद्दक्षिणेपूज्यंतत्त्वेशाख्यंपरंनरैः ॥ तत्त्वज्ञानंप्रवर्तेततल्लिंगस्य
समर्चनात् ॥ ४५ ॥ धर्मेशात्पूर्वदिग्भागेवैराग्येशंसमर्चयेत् ॥ निवृत्तिश्चेतसस्तस्यलिंगस्यस्पर्शनादपि ॥ ४६ ॥ ज्ञानेश्वरंतथैशान्यांज्ञानदंसर्वदेहि
नाम् ॥ ऐश्वर्येशमुदीच्यांचलिंगाद्धर्मेश्वराच्छुभात् ॥ ४७ ॥ तद्दर्शनाद्भवेन्नृणामैश्वर्यंमनसेप्सितम् ॥ पंचवक्त्रस्यरूपाणिलिंगान्येतानिकुंभज ॥४८॥

काकिणीविंशतिवराटिका ॥ ३७ ॥ सिक्थेसिक्थेकणायांकणायाम् ॥ ३८ ॥ दिविषदांदेवानाम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

शाश्वतंकैवल्यम् ॥ दुर्दमाख्यानंवक्तुंप्रस्तावयति ॥ अन्यदिति ॥ ४९ ॥ पादःकच्छः ॥५०॥५१॥ प्रसभंबलात् ॥ पाठांतरेप्रथमंयथास्यात् ॥ पुरंध्रीर्युवतीःस्त्रीरित्यर्थः ॥५२॥ मृगयुर्लुब्धकः ॥
॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ धूमकेतुर्मृत्युः ॥ अकांडेऽनवसरे ॥ ५७ ॥ गृष्टिरत्रमृगः :॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अवकेशिनोवंध्यफलान् ॥ सुविकासितानितिकचित् ॥

एतान्यवश्यंसंसेव्यनरःप्राप्नोतिशाश्वतम् ॥ अन्यत्तत्रैवयद्वृत्तंतदाख्यामिमुनेशृणु ॥४९॥ यच्छ्रुत्वापिनरोघोरेसंसाराब्धौनमज्जति ॥ कदंबशिखरोनाम
विंध्यपादोमहानिह ॥ ५० ॥ दमस्यपुत्रस्तत्रासीद्दुर्दमोनामपार्थिवः ॥ पितर्युपरतेराज्यंसंप्राप्याविजितेंद्रियः ॥ ५१ ॥ हरेत्पुरंध्रीःप्रसभंपौराणांकाममो
हितः ॥ असाधवःप्रियास्तस्यसाधवोऽप्रियतांययुः ॥ ५२ ॥ अदंड्यान्दंडयांचक्रेदंड्येष्वासीत्पराङ्मुखः ॥ सदैवमृगयाशीलःसोऽभून्मृगयुसंगतः ॥
॥ ५३ ॥ विवासिताःस्वविषयात्तेनसन्मतिदायिनः ॥ धर्माधिकारिणःशूद्राब्राह्मणाःकरदीकृताः ॥५४॥ परदारेषुसंतुष्टःस्वदारेषुपराङ्मुखः ॥ आनर्च
जातुचिन्नैवदेवौदुःखांतकारिणौ ॥ ५५ ॥ हारिणौसर्वपापानांसर्ववांछितदायिनौ ॥ सर्वेषांजगतीसारौश्रीकंठश्रीपतीपती ॥ ५६ ॥ स्वप्रजास्वेकउदि
तोधूमकेतुरिवापरः ॥ दुर्दमोनामभूपालःक्षयायाकांडएवहि ॥५७॥ सकदाचिन्मृगयुभिःपापर्धिव्यसनातुरः ॥ सार्धंविवेशारण्यानिगृष्टिपृष्ठानुगोहयी ॥
॥ ५८ ॥ एकाकीदैवयोगेनदुर्दमःसोऽवनीपतिः ॥ धन्वीतुरंगमारूढोऽविशदानंदकाननम् ॥ ५९ ॥ सविलोक्याथसर्वत्रपादपानवकेशिनः ॥ सुच्छा
यांश्चसुविस्तारान्गतश्रमइवाभवत् ॥ ६० ॥ सुगंधेनसुशीतेनसुमंदेनसुवायुना ॥ क्षणंसंवीजितोराजापल्लवव्यजनैःकुजैः ॥ ६१ ॥ केवलंमृगयाजा
तस्तत्खेदोनव्यपाव्रजत् ॥ आजन्मजनितःखेदोनिरगात्तद्वनेक्षणात् ॥ ६२ ॥ मध्येवनंसचापश्यत्प्रासादंचुंबितांबरम् ॥ महारत्नशलाकानांरम्यमेक
मिवाकरम् ॥६३॥ अथावरुह्यतुरगात्सभूपालोतिविस्मितः ॥ धर्मेशमंडपंप्राप्यस्वात्मानंप्रशशंसह ॥६४॥ धन्योस्म्यहंप्रसन्नोस्मिधन्येमेद्यविलोचने ॥
धन्यमद्यतनंचाहर्यदपश्यमिमांभुवम् ॥ ६५ ॥ पुनर्निनिंदचात्मानंधर्मपीठप्रभावतः ॥ धिङ्मांदुर्जनसंसर्गंत्यक्तसज्जनसंगमम् ॥ ६६ ॥ जंतूद्वेगकरं
मूढंप्रजापीडनपंडितम् ॥ परदारपरद्रव्यापहृत्यासुखमानिनम् ॥६७॥ अद्ययावन्ममगतंवृथाजन्माल्पमेधसः ॥ धर्मस्थानानीदृशानियद्दृष्टानिनकुत्र
चित् ॥ ६८ ॥ एवंबहुविनिंद्यस्वंनत्वाधर्मेश्वरंविभुम् ॥ आरुह्याश्वंययौराजादुर्दमोविषयंस्वकम् ॥ ६९ ॥ ततोमात्यान्समाहूयक्रमायातांश्चिरंतनान् ॥
नवीनान्परिनिर्वास्यपौरांश्चापिसमाह्वयत् ॥ ७० ॥ ब्राह्मणांश्चनमस्कृत्यतेभ्योवृत्तीःप्रदायच ॥ पुत्रेराज्यंसमारोप्यप्रजाधर्मेनिवेश्यच ॥ ७१ ॥ परिदं
डयचदंडार्हान्साधूंश्चपरितोष्यच ॥ दारानपिपरित्यज्याविषयेषुपराङ्मुखः ॥ ७२ ॥

॥ ६० ॥ कुजैर्वृक्षैः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ मध्येवनंवनमध्ये ॥ चुंबितांबरमत्युच्चम् ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ अपहृत्याअपहारेण ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ दमिनामिंद्रियनिग्रहवताम् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथाशी
तितमेध्यायेद्व्यधिकेऽत्यंतसुंदरे ॥ वीरेश्वरस्यलिंगस्यप्रादुर्भावःप्रतन्यते ॥ १ ॥ वीरेश्वरस्याविर्भावंप्रष्टुमाह ॥ वीरेशस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ तत्राख्यायिकामवतारयति ॥ आसीदिति ॥
राजानंविशिनष्टि षडक्षराधिकसार्द्धषड्भिः ॥ ४ ॥ वदान्योदाता ॥ ५ ॥ ६ ॥ शौचनिलयःशौचाश्रयः ॥ शौचनियमइतिकश्चित् ॥ ७ ॥ संख्यावान्विद्वान् ॥ सदोजिरेसभांगणे ॥

समागच्छदथैकाकीकाशींश्रेयोविकासिनीम् ॥ धर्मेश्वरंसमाराध्यकालान्निर्वाणमाप्तवान् ॥ ७३ ॥ धर्मेशदर्शनान्नित्यंतथाभूतःसदुर्दमः ॥ बभूवदमिनां
श्रेष्ठःप्रांतेमोक्षंचलब्धवान् ॥ ७४ ॥ इत्थंधर्मेशमाहात्म्यंमयास्वल्पंनिरूपितम् ॥ धर्मपीठस्यमाहात्म्यंसम्यक्कोवेदकुंभज ॥ ७५ ॥ इदंधर्मेश्वराख्या
नंयःश्रोष्यतिनरोत्तमः ॥ आजन्मसंचितात्पापात्समुक्तोभवतिक्षणात् ॥७६॥ श्राद्धकालेविशेषेणधर्मेशाख्यानमुत्तमम्॥ श्रावयेद्ब्राह्मणान्धीमान्पितॄणां
तृप्तिकारणम् ॥ ७७ ॥ धर्माख्यानमिदंशृण्वन्नपिदूरस्थितःसुधीः ॥ सर्वपापैर्विनिर्मुक्तोगंतातेशिवमंदिरम् ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणे
एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेउत्तरार्धेधर्मेश्वराख्यानंनामैकाशीतितमोध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ वीरेशस्यमहेशान
श्रूयतेमहिमामहान् ॥ परांसिद्धिंपरोपतुस्तत्रसिद्धाःपरःशताः ॥१॥ कथमाविर्भवस्तस्यकाश्यांलिंगवरस्यतु ॥ आशुसिद्धिप्रदस्येहतन्मेब्रूहिजगत्पते ॥
॥ २ ॥ ॥ महेश्वरउवाच ॥ ॥ निशामयमहादेविवीरेशाविर्भवंपरम् ॥ यंश्रुत्वापिनरःपुण्यंप्राप्नोतिविपुलंशिवे ॥३॥ आसीदमित्रजिन्नामराजापरपु
रंजयः ॥ धार्मिकःसत्त्वसंपन्नःप्रजारंजनतत्परः ॥ ४ ॥ यशोधनोवदान्यश्चसुधीर्ब्राह्मणदैवतः ॥ सदैवावभृथस्नानपरिक्लिन्नशिरोरुहः ॥ ५ ॥ विनी
तोनीतिसंपन्नःकुशलःसर्वकर्मसु ॥ विद्याब्धिपारदृश्वाचगुणवान्गुणिवत्सलः ॥ ६ ॥ कृतज्ञोमधुरालापःपापकर्मपराङ्मुखः ॥ सत्यवाक्छौचनिलयः
स्वल्पवाग्विजितेंद्रियः ॥ ७ ॥ रणांगणेकृतांताभःसंख्यावांश्चसदोजिरे ॥ कामिनीकामकेलिज्ञोयुवापिस्थविरप्रियः ॥ ८ ॥ धर्मार्थैधितकोशश्चस
मृद्धबलवाहनः ॥ सुभगश्चसुरूपश्चसुमेधाःसुप्रजाश्रयः ॥९॥ स्थैर्यधैर्यसमापन्नोदेशकालविचक्षणः ॥ मान्यमानप्रदोनित्यंसर्वदूषणवर्जितः ॥ १० ॥
वासुदेवांघ्रियुगलेचेतोवृत्तिंनिधायसः ॥ चकारराज्यंनिर्द्वंद्वंविष्वगीतिविवर्जितम् ॥ ११ ॥ अलंघ्यशासनःश्रीमान्विष्णुभक्तिपरायणः ॥ अभुनक्प्र
चुरान्भोगान्समंताद्विष्णुसात्कृतान् ॥ १२ ॥

ज्ञानवांश्चपरात्मनीतिकश्चित् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विष्वक्सर्वतः ॥ ईतयोऽतिवृष्ट्यादयः ॥ तदुक्तम् ॥ अतिवृष्टिरनावृष्टिःशलभामूषकाःखगाः ॥ प्रत्यर्थिनश्चराजानःसप्तैताईतयःस्मृताइति ॥
ताभिःरहितम् ॥ ११ ॥ समंतात्कायवाङ्मनआदिभिर्विष्णुसात्कृतान्विष्णवेसमर्पितान् ॥ तदुक्तंभागवते ॥ कायेनवाचामनसेंद्रियैर्वाबुद्ध्यात्मनावानुसृतस्वभावात् ॥ करोतियद्यत्सकलंपरस्मै

नारायणायेतिसमर्पयेत्तादिति ॥ १२ ॥ हरेरिति ॥ हरेरायतनानिप्रतिपदेपदेस्थानेस्थानेउच्चैरुन्नतंसौधंदेवालयम् ॥ महाभाग्यनिधेस्तस्यराज्येसमभवदित्यन्वयः ॥ विसर्गाभावपाठेदेव्याःसंबो
धनम् ॥ १३ ॥ गोविंदेत्यादिश्लोकानांमधुद्विषोगोविंदादिनामानियस्यराज्येयत्रकुत्रापिश्रूयंतइतिनवमेनान्वयः ॥ १४ ॥ कीनाशोमृत्युः ॥ १५ ॥ १६ ॥ जंजपूकाजपशीलास्तेषामघनाशन ॥
भक्तानामितिक्वचित् ॥ १७ ॥ १८ ॥ दुरंतकदुर्निवार्यमृत्यो ॥ पुरांतकेतिक्वचित् ॥ दंदशूकेश्वरेशयअनंतशायिन् ॥ १९ ॥ विष्टरश्रवःयाज्ञवल्क्यादिषुश्रूयमाण ॥ :विराधनामराक्षसारे ॥

हरेरायतनान्युच्चैःप्रतिसौधंपदेपदे ॥ तस्यराज्येसमभवन्महाभाग्यनिधेःशिवे ॥१३॥ गोविंदगोपगोपालगोपीजनमनोहर ॥ गदापाणेगुणातीतगुणाढ्य
गरुडध्वज ॥ १४ ॥ केशिहृत्कैटभारातेकंसारेकमलापते ॥ कृष्णकेशवकंजाक्षकीनाशभयनाशन ॥ १५ ॥ पुरुषोत्तमपापारेपुंडरीकविलोचन ॥
पीतकौशेयवसनपद्मनाभपरात्पर ॥ १६ ॥ जनार्दनजगन्नाथजाह्नवीजलजन्मभूः ॥ जन्मिनांजन्महरणजंजपूकाघनाशन ॥ १७ ॥ श्रीवत्सवक्षःश्रीकां
तश्रीकरश्रेयसांनिधे ॥ श्रीरंगशार्ङ्गकोदंडशौरेशीतांशुलोचन ॥ १८ ॥ दैत्यारेदानवारातेदामोदरदुरंतक ॥ देवकीहृदयानंददंदशूकेश्वरेशय ॥ १९ ॥
विष्णोवैकुंठनिलयबाणारेविष्टरश्रवः ॥ विष्वक्सेनविराधारेवनमालिन्वनप्रिय ॥ २० ॥ त्रिविक्रमत्रिलोकीशचक्रपाणेचतुर्भुज ॥ इत्यादीनिपवित्रा
णिनामानिप्रतिमंदिरम् ॥ २१ ॥ स्त्रीवृद्धबालगोपालवदनोदीरितानितु ॥ श्रूयंतेयत्रकुत्रापिरम्याणिमधुविद्विषः ॥ २२ ॥ सुरसाकाननान्येवविलोक्यं
तेगृहेगृहे ॥ चरित्राणिविचित्राणिपवित्राण्यब्धिजापतेः ॥ २३ ॥ सौधभित्तिषुदृश्यंतेचित्रकृन्निर्मितानितु ॥ ऋतेहरिकथायास्तुनान्यावार्तानिशम्यते ॥
॥ २४ ॥ हरिणानैवविध्यंतेहरिनामांशधारिणः ॥ तस्यराज्ञोभयाद्व्याधैररण्यसुखचारिणः ॥ २५ ॥ नमत्स्यानैवकमठानवराहाश्चकेनचित् ॥ हन्यंते
क्वापितद्भीत्यामत्स्यमांसाशिनापिवै ॥ २६ ॥ अप्युत्तानशयास्तस्यराष्ट्रेमित्रजितःक्वचित् ॥ स्तनपानंनकुर्वंतिसंप्राप्यहरिवासरम् ॥ २७ ॥ पशवोपि
तृणाहारंपरित्यज्यहरेर्दिने ॥ उपोषणपराजाताअन्येषांकाकथानृणाम् ॥ २८ ॥ महामहोत्सवःसर्वैःपुरौकोभिर्वितन्यते ॥ तस्मिन्प्रशासतिभुवंसंप्राप्तेह
रिवासरे ॥ २९ ॥ सएवदंड्योऽभूत्तस्यराज्ञोमित्रजितःक्षितौ ॥ योविष्णुभक्तिरहितःप्राणैरपिधनैरपि ॥ ३० ॥

विधेवीरेतिक्वचित् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सुरसाकाननानितुलसीवनानि ॥ शोभनोरसोरागोभगवतोयस्यामितिव्युत्पत्तेः ॥ यदाहधन्वंतरिः ॥ तुलसीसुरसागौरीभूतघ्नीबहुमंजरीति ॥ चरित्राणि
पूतनावधशकटभंजनादीनि ॥ २३ ॥ नकेवलंगृहेगृहेविलोक्यंतेसौधभित्तिषुचदृश्यंतइतिसंबंधः ॥ २४ ॥ हरिनामलक्षणोयोंशोभागस्तद्धारिणः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥२८॥ २९ ॥३०॥

दीक्षिताइवयज्ञादिदीक्षायांदीक्षिताइव ॥ न्यवसन्भुवीतिक्वचित् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ नभज्येतनसेव्येत ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ दध्नामिश्रितंजलंमधुपर्कः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥
अहमगमंप्राप्तः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सर्वत्रदेहादौ ॥ कर्तव्यइतिक्वचित् ॥ ४४ ॥ प्रणिधानेनपूजनेनध्यानेनवाशीलयित्वापूजयित्वाध्यात्वावा ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

अंत्यजाअपितद्राष्ट्रेशंखचक्रांकधारिणः ॥ संप्राप्यवैष्णवींदीक्षांदीक्षिताइवसंबभुः ॥ ३१ ॥ शुभानियानिकर्माणिक्रियंतेऽनुदिनंजनैः ॥ वासुदेवेसमर्प्यं
तेतानितैरफलेप्सुभिः ॥ ३२ ॥ विनामुकुंदंगोविंदंपरमानंदमच्युतम् ॥ नान्योजप्येतमन्येतनभज्येतजनैःक्वचित् ॥ ३३ ॥ कृष्णएवपरोदेवःकृष्णए
वपरागतिः ॥ कृष्णएवपरोबंधुस्तस्यासीदवनीपतेः ॥३४॥ एवंतस्मिन्महीपालेराज्यंसम्यक्प्रशासति ॥ एकदानारदःश्रीमांस्तंदिदृक्षुःसमाययौ ॥३५॥
राज्ञासमार्चितःसोथमधुपर्कविधानतः ॥ नारदोवर्णयामासतममित्रजितंनृपम् ॥ ३६ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ धन्योसिकृतकृत्योसिमान्योप्यासि
दिवौकसाम् ॥ सर्वभूतेषुगोविंदंपरिपश्यन्विशांपते ॥ ३७ ॥ योवेदपुरुषोविष्णुर्योयज्ञपुरुषोहरिः ॥ योंतरात्मास्यजगतःकर्ताहर्तावितविभुः ॥ ३८ ॥
तन्मयंपश्यतोविश्वंतवभूपालसत्तम ॥ दर्शनंप्राप्यशुभदंशुचित्वमगमंपरम् ॥ ३९ ॥ एकएवहिसारोत्रसंसारेक्षणभंगुरे ॥ कमलाकांतपादाब्जभक्तिभावो
ऽखिलप्रदः ॥ ४० ॥ परित्यज्यहियःसर्वंविष्णुमेकंसदाभजेत् ॥ सुमेधसंभजंतेतंपदार्थाःसर्वएवहि ॥ ४१ ॥ हृषीकेशेहृषीकाणियस्यस्थैर्यंगतान्यहो ॥
सएवस्थैर्यमाप्नोतिब्रह्मांडेऽतीवचंचले ॥ ४२ ॥ यौवनंधनमायुष्यंपद्मिनीजलबिंदुवत् ॥ अतीवचपलंज्ञात्वाऽच्युतमेकंसमाश्रयेत् ॥ ४३ ॥ वाचिचे
तसिसर्वत्रयस्यदेवोजनार्दनः ॥ सएवसर्वदावंद्योनररूपीजनार्दनः ॥ ४४ ॥ निर्व्याजप्रणिधानेनशीलयित्वाश्रियःपतिम् ॥ पुरुषोत्तमतांकोनप्राप्तवा
निहभूतले ॥ ४५ ॥ अनयाविष्णुभक्त्यातेसंतुष्टेंद्रियमानसः ॥ उपकर्तुमनाब्रूयांतन्निशामयभूपते ॥ ४६ ॥ बालाबिद्याधरसुतानाम्नामलयगंधिनी ॥
क्रीडंतीपितुराक्रीडेहृताकंकालकेतुना ॥ ४७ ॥ कपालकेतुपुत्रेणदानवेनबलीयसा ॥ आगामिन्यांतृतीयायांतस्याःपाणिग्रहःकिल ॥ ४८ ॥ पाताले
चंपकावत्यांनगर्यांसास्तिसांप्रतम् ॥ हाटकेशात्समागच्छंस्तयाहंसाश्रुनेत्रया ॥ ४९ ॥ दृष्टःप्रणम्यविज्ञप्तोयथातच्चानिशामय ॥ ब्रह्मचारिन्मुनिश्रेष्ठगं
धमादनशैलतः ॥ ५० ॥ बालक्रीडनकासक्तांमोहयित्वानिनायसः ॥ कंकालकेतुर्दुर्वृत्तोदुर्जयोन्यास्त्रघाततः ॥ ५१ ॥ स्वस्यत्रिशूलघातेनम्रियते
नान्यथारणे ॥ जगत्पर्याकुलीकृत्यनिद्रात्यत्रविनिर्भयः ॥ ५२ ॥

मलयशब्देनात्रमलयजोलक्ष्यते ॥ तद्वद्गंधोवर्ततेयस्याःसामलयगंधिनी ॥ ४७ ॥ पाणिग्रहःदेव्योदिष्टइतिशेषः ॥ ४८ ॥ हाटकेशात्पातालस्थानात् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मोहयित्वामाययामोहंसंपाद्य॥
मांज्ञात्वात्रेतिक्वचित् ॥ ५१ ॥ सस्वेतिपाठेअन्वयभेदादपौनरुक्त्यम् ॥ ५२ ॥

यदीति ॥ कोपिनरइत्यन्वयः ॥ ५३ ॥ यद्यादिअत्रास्मिन्नर्थेउपचिकीर्षुःउपकर्तुमिच्छुः ॥ ५४ ॥ आतृतीयातिथीतिवचनात्तृतीयायांविवाहोभविष्यतीतिदेव्योक्तमितिज्ञातव्यम् ॥ ५५ ॥
मामेवप्रार्थयेतिशंकांशातयति ॥ तथेति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ जीवेजीविष्यति ॥ त्वद्वाराघातयिष्यतिच ॥ जीवेदित्यत्रबालेतिवापाठः ॥ ५८ ॥ अनल्पाबहुलाउत्कलिकारोमांचोयस्यसः ॥ ५९ ॥
॥ ६० ॥ पूर्णिमादिवसइति ॥ चतुर्दश्यांनारदागमनंपूर्णिमायांसमुद्रप्राप्तिर्देवीदर्शनंचप्रतिपदिजलप्रवेशादिकंचेतिविवेकः ॥ ६१ ॥ तत्रदिव्यांगनेत्यादेरयंभावः ॥ ययादेव्यातस्यैवरोदत्तःसैवत्वां
तत्रनेतुंत्वयातस्याःपरिणयनमवश्यंभावीतिसूचयंतीगाथांगास्यतीति ॥ ६२ ॥ गाथामेवाह ॥ यदीति ॥ तच्छुभाशुभंकर्मतथ्यमेतदवश्यमित्यर्थः ॥ विधिर्नोदनासएवसूत्रंरज्जुस्तेननियंत्रितो

यदिकोपिकृतज्ञोमांहत्वेमंदुष्टदानवम् ॥ मद्दत्तेनत्रिशूलेननयेद्बद्धंभवेन्नरः ॥ ५३ ॥ यदत्रोपचिकीर्षुस्त्वंरक्षमांदुष्टदानवात् ॥ ममापिहिवरोदत्तोभगव
त्यामहामुने ॥ ५४ ॥ विष्णुभक्तोयुवाधीमान्पुत्रित्वांपारिणेष्यति ॥ आतृतीयातिथियथातद्वाक्यंतथ्यतांव्रजेत् ॥ ५५ ॥ तथानिमित्तमात्रंत्वंभवयत्नं
समाचर ॥ इतितद्वचनाद्राजन्विष्णुभक्तिपरायणम् ॥ युवानंचापिधीमंतंत्वामनुप्राप्तवानहम् ॥५६॥ तद्गच्छकार्यसिद्ध्यैत्वंहत्वातंदुष्टदानवम् ॥ आन
याशुमहाबाहोशुभांमलयगंधिनीम् ॥ ५७ ॥ सातुविद्याधरीजीवेद्विलोक्यत्वांनरेश्वर ॥ पार्वतीवचनाद्दुष्टंघातयिष्यत्ययत्नतः ॥५८॥ इतिनारदवाक्यंस
निशम्यामित्रजिन्नृपः ॥ अनल्पोत्कलिकोजातोविद्याधरसुतांप्रति ॥ ५९ ॥ उपायंचापिपप्रच्छगंतुंतांचंपकावतीम् ॥ नारदेनपुनःप्रोक्तःसराजागिरि
राजजे ॥ ६० ॥ तूर्णमर्णवमासाद्यपूर्णिमादिवसेनृप ॥ भवान्द्रक्ष्यतिपोतस्थःकल्पवृक्षंरथस्थितम् ॥६१॥ तत्रदिव्यांगनाकाचिद्दिव्यपर्यंकसंस्थिता ॥
वीणामादायगायंतीगाथांगास्यतिसुस्वरम् ॥ ६२ ॥ यत्कर्मविहितंयेनशुभंवाथशुभेतरम् ॥ सएवभुंक्तेतत्तथ्यंविधिसूत्रनियंत्रितः ॥ ६३ ॥ गाथामि
मांसासंगीयसरथासमहीरुहा ॥ सपर्यंकाक्षणादेवमध्येसिंधुप्रवेक्ष्यति ॥६४॥ भवानप्यविशंकंचततःपोतान्महार्णवे ॥ तामनुव्रजतुक्षिप्रंयज्ञवाराहमास्तु
वन् ॥६५॥ ततोद्रक्ष्यसिपातालेनगरींचंपकावतीम् ॥ महामनोहरांराजन्सहितांबालयानया ॥६६॥ इत्युक्त्वांतर्हितोदेविसचतुर्मुखनंदनः ॥ राजाप्यर्ण
वमासाद्ययथोक्तंपरिलक्ष्यच ॥ ६७ ॥ विवेशांतःसमुद्रंचनगरीमाससादताम् ॥ साथविद्याधरीबालानेत्रप्राघुणकीकृता ॥ ६८ ॥ तेनराज्ञात्रिजगतीसौं
दर्यश्रीरिवैकिका ॥ पातालदेवतेयंवाममनेत्रोत्सवायाकिम् ॥६९॥ निरणायिमधुद्वेष्ट्रास्रष्टुःसृष्टिविलक्षणा ॥ कुहूराहुभयादेषाकांतिश्चांद्रमसीकिमु ॥७०॥

बद्धः ॥ वेदकिंकरःसन्नित्यर्थः ॥ वेदगर्भाज्ञालक्षणसूत्रनियंत्रितइतिवा ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ आस्तुवन्आसमंतात्कायवाङ्मनोभिः ॥ यज्ञवराहस्यजलक्रीडाभिरुचिरस्य ॥ तदुक्तंवनपर्वणि ॥ जलक्रीडा
भिरुचिरंवाराहंरूपमस्मरादिति ॥ पृथिव्युद्धरणायजलेप्रविष्टत्वात्तस्तवेनेनतेनधरायाइवजलप्रवेशाबाधेनस्वयामलयगंधिन्याउद्धारोभविष्यतीतिभावः ॥ ६५ ॥ अनयामलयगंधिन्या ॥ ६६ ॥
॥ ६७ ॥ नेत्रप्राघुणकीचक्षुरतिथिः ॥ ६८ ॥ त्रिजगतीत्यादेरित्थंक्षणंतांनिर्वर्ण्यवितर्कयेतितृतीयेनान्वयः ॥ एकिकामुख्याएकाकिनीतिवा ॥ ६९ ॥ कुहूरमावास्याचराहुश्चतयोर्भयात् ॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥ सेति ॥ सातंराजानंविलोक्यहृष्टतनूरुहासीदितितृतीयेनान्वयः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ दोलापर्यंकमांदोलनखट्वाम् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥
कलयन्चालयन् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ सुखसंदोहोवृत्तिरूपस्तेनमेदुरःपूर्णः ॥ परांनिर्वृतिंपरमानंदम् ॥ तदुक्तम् ॥ आनंदःपरएवात्माभेदसंसर्गव

योषिद्रूपंसमाश्रित्यतिष्ठतेऽत्राकुतोऽभया ॥ इत्थंक्षणंतांनिर्वर्ण्यसराजागात्तदंतिकम् ॥ ७१ ॥ साविलोक्याथतंबालानितरांमधुराकृतिम् ॥ विशालो
रस्थलतलंप्रलंबतुलसीस्रजम् ॥ ७२ ॥ शंखचक्रांकसुभगभुजद्वयविराजितम् ॥ हरिनामाक्षरसुधासुधौतरदनावलिम् ॥ ७३ ॥ भवानीभक्तिबीजोत्थं
भूरुहंपुरुषाकृतिम् ॥ मनोरथफलैःपूर्णमासीद्धृष्टतनूरुहा ॥७४॥ दोलापर्यंकमुत्सृज्यह्रीभरानम्रकंधरा ॥ वेपथुंचपरिष्टभ्यबालाप्रोवाचभूपतिम् ॥७५॥
कस्त्वमत्रकृतांतस्यभवनंमधुराकृते ॥ प्राप्तोमेमंदभाग्यायाश्चेतोवृत्तिंनिरुंधयन् ॥ ७६ ॥ यावन्नायातिसुभगसकठोरतराकृतिः ॥ अतिपर्याकुलीकृत्य
त्रिलोकींदानवोमुहुः ॥७७॥ कंकालकेतुर्दुर्वृत्तस्त्ववध्यःपरहेतिभिः ॥ तावद्गुप्तंसमातिष्ठशस्त्रागारेतिगह्वरे ॥७८॥ नमेकन्याव्रतंभंक्तुंससमर्थउमावरात्॥
आगामिन्यांतृतीयायांपरश्वःपाणिपीडनम् ॥ ७९ ॥ संचिकीर्षतिदुष्टात्मागतायुर्ममशापतः ॥ मातर्भीतिंकुरुयुवंस्तत्कार्यंभविताचिरम् ॥ ८० ॥
विद्याधर्येतिचोक्तःसशस्त्रागारेनिगूढवत् ॥ स्थितोवीरोमहाबाहुर्दानवागमनेक्षणः ॥८१॥ अथसायंसमायातोदानवोभीषणाकृतिः॥ त्रिशूलंकलयन्पाणौ
मृत्योरपिभयावहम् ॥ ८२ ॥ आगत्यदानवोरौद्रःप्रलयांबुदनिस्वनः॥ विद्याधरींजगादेतिमदाघूर्णितलोचनः ॥८३॥ गृहाणेमानिरत्नानिदिव्यानिवरव
र्णिनि ॥ कन्यात्वंचपरश्वस्तेपाणिग्राहादपैष्यति ॥ ८४ ॥ दासीनामयुतंप्रातर्दास्यामितवसुंदरि ॥ आसुरीणांसुरीणांचदानवीनांमनोहरम् ॥ ८५ ॥
गंधर्वीणांनरीणांचकिन्नरीणांशतंशतम् ॥ विद्याधरीणांनागीनांयक्षिणीनांशतानिषट् ॥ ८६ ॥ राक्षसीनांशतान्यष्टौशतमप्सरसांवरम् ॥ एतास्तेपरि
चारिण्योभविष्यंत्यमलाशये ॥ ८७ ॥ यावत्संपत्तिसंभारोदिक्पालानांगृहेषुवै ॥ मत्परिग्रहतांप्राप्यतावतस्त्वमिहेश्वरी ॥ ८८ ॥ दिव्यान्भोगान्मया
सार्धंभोक्ष्यसेमत्परिग्रहात् ॥ कदापरश्वोभवितायस्मिन्वैवाहिकोविधिः ॥ ८९ ॥ त्वदंगसंगसंस्पर्शसुखसंदोहमेदुरः ॥ परांनिर्वृतिमाप्स्यामिपरश्वोनि
कटंयदि ॥ ९० ॥ मनोरथाश्चिरंयावद्येमेहृदिसमेधिताः ॥ तान्कृतार्थीकरिष्यामिपरश्वस्तवसंगमात् ॥ ९१ ॥ जित्वादेवान्रणेसर्वानिंद्रादीन्मृगलो
चने ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यसंपत्तेस्त्वांकरिष्यामिचेश्वरीम् ॥ ९२ ॥ आधायांकेत्रिशूलंस्वेसुष्वापेतिप्रलप्यसः ॥ नरमांसवसास्वादप्रमत्तोवीतसाध्वसः ॥
॥९३॥ वरंस्मरंतीसागौर्याविद्याधरकुमारिका ॥ विज्ञायतंप्रमत्तंचसुसुप्तंचातिनिर्भयम् ॥ ९४ ॥ आहूयतंनरवरवरंसर्वांगसुंदरम् ॥ विष्णुभक्तिकृतत्राणं
प्राणनाथेतिजल्प्यच ॥ ९५ ॥ शूलंतदंकादादायगृहाणेमंजहिद्रुतम् ॥ इतित्रिशूलंबालातोबालार्कसदृशद्युतिः ॥ ९६ ॥

र्जितः ॥ सएवसुखरूपेणव्यज्यतेपुण्यकर्मभिरिति ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ वसाहृन्मेदः ॥ वीतसाध्वसोगतभयःपाठांतरेवरविशेषणम् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

॥९७॥९८॥९९॥१००॥१॥ कंडूयनक्षमःकंडूयनक्रियायोग्यः ॥२॥ उपढौकितःउपढौकत्वेनउपहारत्वेनप्रस्थापितः ॥३॥४॥ अनुदत्अखिद्यत्॥५॥ चपेटयाप्रसृतांगुलिकरेण ॥६॥७॥८॥९॥

समादायमहाबाहुःसतदामित्रजिन्नृपः ॥ जहर्षचजगादोच्चैर्बालायाश्चाभयंदिशन् ॥ ९७ ॥ वामपादप्रहारेणतमाताड्यसनिर्भयः ॥ संस्मरंश्चक्रिणंचित्ते
जगद्रक्षामणिंहरिम् ॥ ९८ ॥ जगादतिष्ठरेदुष्टकन्याधर्षणलालस ॥ युध्यस्वात्रमयासार्धंनसुतंहन्म्यहंरिपुम् ॥९९॥ इतिसंश्रुत्यसंभ्रांतउत्थायसदनोः
सुतः ॥ त्रिशूलंदेहिमेकांतेप्रोवाचेतिमुहुर्मुहुः ॥ १०० ॥ कोयंमृत्युगृहंप्राप्तःकस्यरुष्टोऽद्यचांतकः ॥ कआयुषाद्यसंत्यक्तोयःप्राप्तोममगोचरम् ॥ १ ॥
ममप्रचंडदोर्दंडकंडूकंडूयनक्षमः ॥ नाल्पोनरोयंभविताकिंत्रिशूलेनसुंदरि ॥२॥ माभैर्मेकौतुकंपश्यभक्ष्योऽयंममसांप्रतम् ॥ कालेनमत्तोभीतेनस्वयमे
वोपढौकितः ॥ ३ ॥ इत्युक्त्वामुष्टिघातेनतेनोच्चैर्दनुसूनुना ॥ हृदयेनिहतोराजाशिलातिकठिनेद्रुतम् ॥ ४ ॥ सचक्रिणाकृतत्राणःपीडामल्पीयसीमपि ॥
नोवेदकठिनोरस्कस्तत्करंप्रत्युतानुदत् ॥ ५ ॥ अथकोपवताराज्ञाहतोवक्रेचपेटया ॥ आघूर्णितशिराभूमौपतित्वापुनरुत्थितः ॥ ६ ॥ उवाचचवचोधैर्य
मवष्टभ्यमहाबली ॥ ७ ॥ ॥ दानवउवाच ॥ ॥ ज्ञातंनत्वंमनुष्योसिनृरूपेणचतुर्भुजः ॥ आयातश्छिद्रमासाद्यहंतुंमांदानवांतकः ॥ ८ ॥ एकंवि
धेहिमधुभिद्यदित्वंबलवानासि ॥ विहायैतन्महच्छूलंयुध्यस्वस्वायुधैर्मया ॥९॥ त्वयाकपटरूपेणबलिनःकैटभादयः ॥ नबलेनहताःसंख्येहताएवच्छले
नहि ॥ ११० ॥ बलिंपातालमनयस्त्वंनृवामनतांदधत् ॥ नृमृगत्वेनभवताहिरण्यकशिपुर्हतः ॥ ११ ॥ त्वयाजटिलरूपेणलंकेशोविनिपातितः ॥
गोपालवेषमासाद्यकंसाद्याघातितास्त्वया ॥ १२ ॥ स्त्रीरूपेणाहरस्त्वंतुविप्रलाप्यासुरान्सुधाम् ॥ यादोरूपेणभवताशंखाद्यानिहताबहु ॥१३॥ मायावि
नामग्रगण्यसर्वमर्मज्ञसाधक ॥ नत्वत्तोहंबिभेम्यद्ययदिशूलंविहास्यसि ॥ १४ ॥ अथवादैन्यवचनैःकिमेभिःकातरोचितैः ॥ नत्यक्ष्यसित्रिशूलंत्वं
नत्वांजेष्याम्यहंरणे ॥ १५ ॥ अवश्यमेवमर्तव्यमद्यप्रातःशरीरिणा ॥ त्वत्करेणवरंमृत्युर्बलेनापिच्छलेनवा ॥ १६ ॥ इयंविद्याधरीकन्यानमयादूषि
तासती ॥ साक्षाच्छ्रीरेवमंतव्यातवार्थंरक्षितामया ॥ १७ ॥

कपटरूपेणहताइत्यन्वयः ॥ ११० ॥ कापट्यमेवक्वचिद्दर्शयति ॥ बलिमित्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ त्वत्करेणत्वद्धस्तेन ॥ पाठांतरेशयेहस्ते ॥ १६ ॥ परयोषिच्छं

कयाइमांनगृह्णीयादितिमत्वाह ॥ इयमिति ॥१७॥१८॥ वक्षःप्रहारसुरसिताडनम् ॥ वक्षइत्यत्र.वाहमिति पाठांतरेवाहंप्राप्तम् ॥१९॥१२०॥२१॥२२॥ पणीकृतांविक्रीताम्॥जीवातोहेजीवनौषध ॥

इत्युक्त्वावामदोर्दंडप्रहारेणातिनिष्ठुरम् ॥ निजघानदनोःसूनुस्तंशिलोच्चयकंपिना ॥ १८ ॥ नृपोवक्षःप्रहारंतंविषह्यरणमूर्द्धनि ॥ लक्ष्मीचकारतद्वक्षस्त्रिशूलं
तोलयन्करे ॥ १९ ॥ निजघानमहाबाहुःसचप्राणाञ्जहौक्षणात् ॥ इत्थंकंकालकेतुंसनिहत्यसुरकंपनम् ॥ १२० ॥ विद्याधरींप्रपश्यंतींप्राहहृष्टतनूरु
हाम् ॥ नारदस्यमुनेर्वाक्यात्तवसुश्रोणिवांछितम् ॥ २१ ॥ कृतंमयाकृतज्ञोकिंकरवाण्यधुनावद ॥ श्रुत्वेतितस्यसावाक्यंप्राहगंभीरचेतसः ॥ २२ ॥
मलयगंधिन्युवाच ॥ ॥ अथोदारमतेवीरनिजप्राणैःपणीकृताम् ॥ किंमांपृच्छसिजीवातोकुलकन्यामदूषिताम् ॥ २३ ॥ इतिब्रुवत्यांकन्यायांपुनः
स्वैरचरोमुनिः ॥ अतर्कितागमःप्राप्तोनारदोदेवलोकतः ॥२४॥ ततस्तुतुषतुस्तौतुदृष्ट्वातंमुनिसत्तमम् ॥ कृतप्रणामौमुनिनापरिविश्राणिताशिषौ ॥२५॥
पाणिग्रहणविधिनाऽभिषिक्तौनारदेनतु ॥ जग्मतुर्नारदादिष्टवर्त्मनाकृतमंगलौ ॥ २६ ॥ तयामलयगंधिन्यायुतःसोऽमित्रजिन्नृपः ॥: पुरींवाराणसीं
प्राप्यपौरैर्विहितमंगलाम् ॥ २७ ॥ यद्वीक्षणादपिनरोनारकींनैवजातुचित् ॥ गतिमाप्नोतिमेधावीतांपुरीमाविशन्नृपः ॥ २८ ॥ यस्यांपुर्यांप्रवेशंनलभंते
वासवादयः ॥ कैवल्यजनयित्र्यांहितांपुरीमविशन्नृपः ॥२९॥ अपिस्मृत्वापुरींयांवैकाशींत्रैलोक्यकांक्षिताम् ॥ ननरोलिप्यतेपापैस्तांविवेशसभूपतिः ॥
॥ १३० ॥ यस्यांपुर्यांप्रविष्टोनामहद्भिरपिपातकैः ॥ नाभिभूयेततांकाशींप्राविशत्सविशांपतिः ॥ ३१ ॥ सापिविद्याधरीकाशीसमृद्धिंवीक्ष्यदूरतः ॥
निनिंदस्वर्गलोकंचपातालनगरीमपि ॥ ३२ ॥ प्राप्यामित्रजितंकांतंतथाहृष्टानसावधूः ॥ यथादृष्ट्वाप्यहोकाशींपरमानंदकेतनम् ॥ ३३ ॥ साकृतार्थं
मिवात्मानंमन्यमानामनस्विनी ॥ तेनपत्याचकाश्याचपरांनिर्वृतिमाययौ ॥ ३४ ॥ सोप्यमित्रजिदासाद्यपत्नींमलयगंधिनीम् ॥ धर्मप्रधानंसंसे
व्यकामंप्रापोत्तमंसुखम् ॥ ३५ ॥ सैकदातंपतिंराज्ञीविष्णुभक्तिपरायणम् ॥ रहोविज्ञापयांचक्रेपतिभक्तासुतार्थिनी ॥ ३६ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥
भूपाभीष्टतृतीयायाश्चरिष्यामिमहाव्रतम् ॥ यद्यनुज्ञाभवेद्भर्तुःपुत्रकामार्थितप्रदम् ॥ ३७ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ देव्यभीष्टतृतीयायांव्रतंकीदृग्भवेद्वद ॥
कादेवतातत्रपूज्याविधानंचापिकिंफलम् ॥ ३८ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पुरींवाराणसीमित्यनेनकाश्यांसराजासीदितिज्ञेयम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ १४० ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथाशीतितमेध्यायेत्र्यधिकेसर्वसुंदरे ॥ वीरेशाविष्कृतिःपुण्यासम्यक्ता
वन्निरूप्यते ॥ १ ॥ अभीष्टतृतीयाव्रतंकथयति ॥ अवधेहीति ॥ १ ॥ पुरोग्रतः ॥ श्रीदपत्न्याःकुबेरकांतायाऋद्धेः ॥ श्रीरिवमुखंमुख्याश्रेष्ठासेव्याश्रियोमुखमिववामुखंयस्याःसातथा ॥ २ ॥
॥३॥ विधिनापिविधिनैव ॥ अस्तीतिपाठेपूज्याभवतीत्यर्थः ॥ अत्रव्रते ॥ स्तनंधयेनबालापत्येनउन्मुखंयथास्यात्तथापिबता ॥ उन्मुखंक्षरद्दुग्धमितिस्तनविशेषणंवा ॥ धयताचस्तनंतथेतिक्वचित् ॥

नारीपत्यननुज्ञाताया व्रतादिसमाचरेत् ॥ जीवंतीदुःखिनीसास्यान्मृतानिरयमृच्छति ॥ ३९ ॥ इतिराज्ञोदिताराज्ञीप्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ इतिकर्तव्यतां
तस्यव्रतस्यसरहस्यकाम् ॥१४०॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेवीरेश्वराविर्भावेऽमित्रजित्पराक्रमो
नामद्व्यशीतितमोध्यायः ॥ ८२ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ अवधेहिधरानाथकथयामियथातथम् ॥ व्रतस्यास्यविधानंचफलंचाभीष्टदेवताम् ॥ १ ॥
पुरापुरःश्रीदपत्न्याःश्रीमुख्याब्रह्मसूनुना ॥ नारदेनसुतार्थिन्याव्रतमेतदुदीरितम् ॥ २ ॥ चीर्णंचाथतयादेव्यापुत्रोभून्नलकूबरः ॥ अन्याभिरपिबह्वीभिः
पुत्राःप्राप्ताव्रतादितः ॥ ३ ॥ विधिनाप्यत्रसंपूज्यागौरीसर्वविधानवित् ॥ स्तनंधयेनसहिताधयतास्तनमुन्मुखम् ॥ ४ ॥ मार्गशीर्षतृतीयायांशुक्लायां
कलशोपरि ॥ ताम्रपात्रंनिधायैकंतंडुलैःपरिपूरितम् ॥ ५ ॥ अविच्छिन्नंनवीनंचरजनीरागरंजितम् ॥ वासःपात्रोपरिन्यस्यसूक्ष्मात्सूक्ष्मतरंपरम् ॥६॥
तस्योपरिशुभंपद्मंरविरश्मिविकासितम् ॥ तत्कर्णिकायाउपरिचतुःस्वर्णविनिर्मितम् ॥ ७ ॥ विधिंसंपूजयेद्भक्त्यारत्नपट्टांबरादिभिः ॥ पुष्पैर्नानाविधै
रम्यैःफलैर्नारंगमुख्यकैः ॥ ८ ॥ सुगंधैश्चंदनाद्यैश्चकर्पूरमृगनाभिभिः ॥ परमान्नादिनैवेद्यैःपक्वान्नैर्बहुभंगिभिः ॥९॥ धूपैरगुरुमुख्यैश्चरम्येकुसुममंडपे ॥
रात्रौजागरणंकार्यंविनिद्रैःपरमोत्सवैः ॥ १० ॥ हस्तमात्रमितेकुंडेजातवेदसइत्यृचा ॥ घृतेनमधुनाप्लुत्यजुहुयान्मंत्रविद्द्विजः ॥ ११ ॥ सहस्रंकमलानां
चस्मेराणांस्वयमेवहि ॥ नवप्रसूतांकपिलांसुशीलांचपयस्विनीम् ॥ १२ ॥ दद्यादाचार्यवर्यायसालंकारांसलक्षणाम् ॥ उपोष्यदंपतीभक्त्यानवांबरवि
भूषितौ ॥ १३ ॥ प्रातःस्नात्वाचतुर्थ्यांचसंपूज्याचार्यमादृतः ॥ वस्त्रैराभरणैर्माल्यैर्दक्षिणाभिर्मुदान्वितौ ॥ १४ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ रजनीहरिद्रा ॥ ६ ॥ स्वर्णपरिमाणंचाशीतिरक्तिकम् ॥ ७ ॥ विधिंब्रह्माणम् ॥ नारंगमुख्यकैर्नारंगाद्यैरित्यर्थः ॥ ८ ॥ मृगनाभिभिःकस्तूरीभिः ॥ बहुभंगिभिःनानाभेदवद्भिः ॥
॥ ९ ॥ विगतानिद्रायेभ्यस्तैः ॥ कुसुममंडपेकुसुमव्याप्तमंडपे ॥ १० ॥ जातवेदसइतिऋचामंत्रेण ॥ आप्लुत्यआलोड्य ॥ द्विजइत्यनेनद्विजातीनामेवास्मिन्व्रतेऽधिकारइतिसूचितम् ॥ ११ ॥
॥ १२ ॥ दंपतीस्त्रीपुंसौ ॥ १३ ॥ आचार्यंच आदृतःआदरयतः ॥ दंपत्योर्विशेषणंमदान्वितावािति ॥ यद्वादंपतीव्रतकर्तारौआदृतःआदरतःमुदान्वितौभवेतामितिशेषः ॥ अन्यत्समानम् ॥१४॥

॥ १५ ॥ विद्धातीतिविधिस्तत्संबोधनंहेसृष्टिकर्त्रीत्यर्थः ॥ १६ ॥ भुक्तशेषेणावशिष्टेनान्नेन ॥ १७ ॥ १८ ॥ मुनेर्व्रतंसमाचीर्णपत्न्यासहेतिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
अरिष्टेसूतिकागृहेसंस्थिता ॥ विज्ञापनमेवाह ॥ देवीति ॥ २४ ॥ २५ ॥ समाकार्यआकारयित्वा ॥ २६ ॥ २७ ॥ मंत्रिविज्ञप्तिनुन्नयामंत्रिवाक्यप्रेरितया ॥ पाठांतरेमंत्रिभिर्विज्ञप्तः
पितुरनिष्टकृत्पुत्रोयस्यास्तया ॥ लास्यशशिप्रभंकमनीयचंद्रप्रभम् ॥ २८ ॥ स्थाप्यनिधाय ॥ न्यस्यपुरोभागेइतिक्वचित् ॥ न्यस्यसंन्यस्येत्यर्थः ॥ योगिनीश्चतुःषष्टियोगिनीः ॥ २९ ॥

सोपस्करांचतांमूर्तिमाचार्यायनिवेदयेत् ॥ समुच्चरन्निमंमंत्रंव्रतकृन्मिथुनंमुदा ॥ १५ ॥ नमोविश्वविधानज्ञेविधेविविधकारिणि ॥ सुतंवंशकरंदेहि
तुष्टामुष्माद्व्रताच्छुभात् ॥ १६ ॥ सहस्रंभोजयित्वाथद्विजानांभक्तिपूर्वकम् ॥ भुक्तशेषेणचान्नेनकुर्याद्वैपारणंततः ॥ १७ ॥ इत्थमेतद्व्रतंराजंश्चिकीर्षा
मित्वयासह ॥ कुरुचैतत्प्रियंमह्यमभीष्टफललब्धये ॥ १८ ॥ इतिभूपालवर्येणश्रुत्वासंहृष्टचेतसा ॥ मुनेर्व्रतंसमाचीर्णंसांतर्वत्नीबभूवह ॥ १९ ॥
तयाथप्रार्थितागौरीगर्भिण्याभक्तितोषिता ॥ पुत्रंदेहिमहामायेसाक्षाद्विष्णवंशसंभवम् ॥ २० ॥ जातमात्रोव्रजेत्स्वर्गंपुनरायातिचात्रवै ॥ भक्तःसदाशिवे
ऽत्यर्थंप्रसिद्धःसर्वभूतले ॥२१॥ विनैवस्तन्यपानेनषोडशाब्दाकृतिःक्षणात् ॥ एवंभूतःसुतोगौरियथामेस्यात्तथाकुरु ॥२२॥ मृडान्यापितथेत्युक्ताराज्ञी
भक्त्यातितुष्टया ॥ अथकालेनतनयंमूलर्क्षेसाप्यजीजनत् ॥ २३ ॥ हितैरमात्यैरथसाविज्ञप्तारिष्टसंस्थिता ॥ देविराजार्थिनीचेत्त्वंत्यजदुष्टर्क्षजंसुतम् ॥
॥ २४ ॥ सामंत्रिवाक्यमाकर्ण्यकेवलंपतिदेवता ॥ अत्याक्षीत्तंतथाप्राप्तंतनयंनयकोविदा ॥ २५ ॥ धात्रेयिकांसमाकार्यप्राहेदंसानृपांगना ॥ पंचमुद्रे
महापीठेविकटानाममातृका ॥ २६ ॥ तदग्रेस्थापयित्वामुंबालंधात्रेयिकेवद ॥ गौर्यादत्तःशिशुरसौतवाग्रेविनिवेदितः ॥ २७ ॥ राज्ञ्यापत्युःप्रियैषि
ण्यामंत्रिविज्ञप्तिनुन्नया ॥ सापिराज्ञ्युदितंश्रुत्वाशिशुंलास्यशशिप्रभम् ॥ २८ ॥ विकटायाःपुरःस्थाप्यगृहंधात्रेयिकागता ॥ अथसाविकटादेवीसमाहू
यचयोगिनीः ॥ २९ ॥ उवाचनयतक्षिप्रंशिशुंमातृगणाग्रतः ॥ तासामाज्ञांचकुरुतरक्षतामुंप्रयत्नतः ॥ ३० ॥ योगिन्योविकटावाक्यात्खेचर्यस्ताःक्षणे
नतम् ॥ निन्युर्गगनमार्गेणब्राह्म्याद्यायत्रमातरः ॥ ३१ ॥ प्रणम्ययोगिनीवृंदंतंशिशुंसूर्यवर्चसम् ॥ पुरोनिधायमातॄणांप्रोवाचविकटोदितम् ॥ ३२ ॥
ब्रह्माणीवैष्णवीरौद्रीवाराहीनारसिंहिका ॥ कौमारीचापिमाहेंद्रीचामुंडाचैवचंडिका ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वातंबालकंरम्यंविकटाप्रेषितंततः ॥ पप्रच्छुर्युगप
ड्डिंभकस्तेतातःप्रसूश्चका ॥ ३४ ॥

उवाचनयतक्षिप्रमित्यादिजातमात्रोव्रजेत्स्वर्गमित्यादिदेवीवराभिप्रायेण ॥ मातृगणोवक्ष्यमाणाःब्रह्माण्याद्याःशक्तयः ॥ स्तनपानंचेतिक्वचित् ॥ कुरुतकारयतेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
॥ ३३ ॥ डिंभंशिशुम् ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पदेपदेस्थानेस्थाने ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मातृगणाशीर्भिर्विशिष्टः ॥ मातृगणाधीनेतिक्वचित् ॥ पंचमुद्रांकितंपंचमुद्रानाम्नाचिह्नितामित्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
॥ ४३ ॥ वाङ्मयंवेदयोनिम् ॥ बृहत्परिपूर्णम् ॥ बृहदनुग्रहादित्येकंवापदम् ॥ ४४ ॥ सूक्तैरुद्रसूक्तैः ॥ अतएवरुद्रदैवतैरितिविशेषणम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

मातृभिश्चेतिपृष्टःसयदाकिंचिन्नवक्तिच ॥ तदातद्योगिनीचक्रंप्राहमातृगणास्त्विति ॥ ३५ ॥ राज्ययोग्योभवत्येषमहालक्षणलक्षितः ॥ पुनस्तत्रैवनेतव्यो
योगिन्यस्त्वविलंबितम् ॥ ३६ ॥ पंचमुद्रामहादेवीतिष्ठतेयत्रकाम्यदा ॥ यस्याःसंसेवनान्नृणांनिर्वाणश्रीरदूरतः ॥ ३७ ॥ सर्वत्रशुभजान्मिन्यांकाश्यांमु
क्तिःपदेपदे ॥ तथापिसविशेषंहितत्पीठंसर्वसिद्धिकृत् ॥ ३८ ॥ तत्पीठसेवनादस्यषोडशाब्दाकृतेःशिशोः ॥ सिद्धिर्भवित्रीपरमाविश्वेशानुग्रहात्परात् ॥
॥ ३९ ॥ एवंमातृगणाशीर्भिर्योगिनीभिःक्षणेनहि ॥ प्रापितोमातृवाक्येनपंचमुद्रांकितंपुनः ॥ ४० ॥ संप्राप्यतन्महापीठंस्वर्गलोकादिहागतः ॥ आनं
दकाननेदिव्यंततापविपुलंतपः ॥ ४१ ॥ तपसातीवतीव्रेणनिश्चलेंद्रियचेतसः ॥ तस्यराजकुमारस्यप्रसन्नोभूदुमाधवः ॥४२॥ आविर्बभूवपुरतोलिंगरूपे
णशंकरः ॥ प्रोवाचचप्रसन्नोस्मिवरंब्रूहिनृपांगज ॥४३॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ सर्वज्योतिर्मयंलिंगंपुरतोवीक्ष्यवाङ्मयम् ॥ सप्तपातालमुद्भिद्यस्थितं
बृहदनुग्रहात् ॥ ४४ ॥ प्रणम्यदंडवद्भूमौपरितुष्टावधूर्जटिम् ॥ सूक्तैर्जन्मांतराभ्यस्तैःसुहृद्घोरुद्रदैवतैः ॥ ४५ ॥ ततःप्रसन्नोभगवान्देवदेवोमहेश्वरः ॥
संतुष्टस्तपसातस्यप्रोवाचवृषभध्वजः॥ ४६ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ वरंवरयसंतप्ततपसाक्लेशितंवपुः ॥ त्वयेदंबालवपुषावशीकृतंमनोमम ॥ ४७ ॥
शिवोक्तंचसमाकर्ण्यवरदानंपुनःपुनः ॥ वरंचप्रार्थयांचक्रेपरिहृष्टतनूरुहः ॥ ४८ ॥ ॥ कुमारउवाच ॥ ॥ देवदेवमहादेवयदिदेयोवरोमम ॥ तदत्रभवता
स्थेयंभवतापहतासदा ॥ ४९ ॥ अस्मिँल्लिंगेस्थितःशंभोकुरुभक्तसमीहितम् ॥ विनामुद्रादिकरणंमंत्रेणापिविनाविभो ॥ ५० ॥ दिशसिद्धिंपरामत्रदर्श
नात्स्पर्शनान्नतेः ॥ अस्यलिंगस्ययेभक्तामनोवाक्कायकर्मभिः ॥५१॥ सदैवानुग्रहस्तेषुकर्तव्योवरएषमे ॥ इतितद्वरमाकर्ण्यलिंगरूपोवदत्प्रभुः ॥५२॥
एवमस्तुयदुक्तंतेवीरवैष्णवसूनुना ॥ जनेतुर्विष्णुभक्ताच्चराज्ञोऽमित्रजितोभवान् ॥ ५३ ॥ विष्णवंशएवमुत्पन्नोममभक्तिपरांगज ॥ वीरवीरेश्वरंनामालिंग
मेतत्त्वदाख्यया ॥ ५४ ॥ काश्यांदास्यत्यभीष्टानिभक्तानांचिंतितान्यहो ॥ अस्मिँल्लिंगेसदावीरस्थास्याम्यद्यादिनावधि ॥ ५५ ॥ दास्यामिचपरांसि
द्धिमाश्रितेभ्योनसंशयः ॥ परंनमहिमानंमेकलौकश्चिद्वेत्स्यति ॥ ५६ ॥ यस्तुवेत्स्यतिभाग्येनसपरांसिद्धिमाप्स्यति ॥ अत्रजप्तंहुतंदत्तंस्तुतमर्चितमे
वंवा ॥ ५७ ॥ जीर्णोद्धारादिकरणमक्षय्यफलहेतुकम् ॥ त्वंतुराज्यंपरंप्राप्यसर्वभूपालदुर्लभम् ॥ ५८ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ वीरहेवीर ॥ अनेननामापिविशेषेणकृतमितिज्ञेयम् ॥ ५३ ॥ भक्त्याचेतिक्वचित् ॥ हेममभक्तिपरअंगजपुत्र ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ सूतवधाल्लोमहर्षणवधात् ॥ ७७ ॥ अंततोंऽतकाले ॥७८॥

भुक्त्वाभोगांश्चविपुलानंतेसिद्धिमवाप्स्यसि ॥ पुरीवाराणसीरम्यासर्वास्मिञ्जगतीतले ॥५९॥ पुण्यस्तत्रापिसंभेदःसरितोरसिगंगयोः ॥ ततोऽपिचहयग्रीवंतीर्थंचैवातिपुण्यदम् ॥ ६० ॥ यत्रविष्णुर्हयग्रीवोभक्ताचिंतितमर्पयेत् ॥ हयग्रीवाच्चवैतीर्थाद्गजतीर्थंविशिष्यते ॥ ६१ ॥ यत्रवैस्नानमात्रेणगजदानफलंलभेत् ॥ कोकावराहतीर्थंचपुण्यदंगजतीर्थतः ॥ ६२ ॥ कोकावराहमभ्यर्च्यतत्रनोजन्मभाग्जनः ॥ अपिकोकावराहाच्चदिलीपेश्वरसन्निधौ ॥ ६३ ॥ दिलीपतीर्थंसुश्रेष्ठंसद्यःपापहरंपरम् ॥ ततःसगरतीर्थंचसगरेशसमीपतः ॥ ६४ ॥ यत्रमज्जन्नरोमज्जेन्नभूयोदुःखसागरे ॥ सप्तसागरतीर्थंचशुभंसगरतीर्थतः ॥ ६५ ॥ सप्ताब्धिस्नानजंपुण्यंयत्रस्नात्वानरोलभेत् ॥ महोदधीतिविख्यातंतीर्थंसप्ताब्धितीर्थतः ॥ ६६ ॥ सकृद्यत्राप्लुतोधीमान्दहेदघमहोदधिम् ॥ चौरतीर्थंततःपुण्यंकपिलेश्वरसन्निधौ ॥ ६७ ॥ पापंसुवर्णचौर्यादियत्रस्नात्वाक्षयंव्रजेत् ॥ हंसतीर्थंततोपीडयंकेदारेश्वरसन्निधौ ॥ ६८ ॥ हंसस्वरूपीयत्राहंनयामिब्रह्मदेहिनः ॥ ६९ ॥ ततस्त्रिभुवनाख्यस्यकेशवस्यातिपुण्यदम् ॥ तीर्थंयत्राप्लुतामर्त्यामर्त्यलोकंविशंतिन ॥ ७० ॥ गोव्याघ्रेश्वरतीर्थंचततोप्यधिकमेवहि ॥ स्वभाववैरमुत्सृज्ययत्रोभौसिद्धिमापतुः ॥ ७१ ॥ ततोपिहिवरंवीरतीर्थंमांधातृसंज्ञितम् ॥ चक्रवर्तिपदंयत्रप्राप्तंतेनमहीभुजा ॥ ७२ ॥ ततोपिमुचुकुंदाख्यंतीर्थंचातीवपुण्यदम् ॥ यत्रस्नातोनरोजातुरिपुभिर्नाभिभूयते ॥७३॥ पृथुतीर्थंततोप्युच्चैःश्रेयसांसाधनंपरम् ॥ पृथ्वीश्वरंयत्रदृष्ट्वानरःपृथ्वीपतिर्भवेत् ॥ ७४ ॥ ततःपरशुरामस्यतीर्थंचातीवसिद्धिदम् ॥ यत्रक्षत्रवधात्पापाज्जामदग्न्योविमुक्तवान् ॥ ७५ ॥ अद्यापिक्षत्रवधजंपापंतत्रप्रणश्यति ॥ एकेनस्नानमात्रेणज्ञानाज्ञानकृतेनच ॥ ७६ ॥ ततोपिश्रेयसांकर्तृतीर्थंकृष्णाग्रजस्यहि ॥ यत्रसूतवधात्पापाद्बलदेवोविमुक्तवान् ॥ ७७ ॥ दिवोदासस्यवैतीर्थंतत्रराज्ञोऽतिमेधसः ॥ तत्रस्नातोनरोजातुनज्ञानाच्च्यवतेंऽततः ॥ ७८ ॥ ततोपिहिमहातीर्थंसर्वपापप्रणाशनम् ॥ यत्रभागीरथीसाक्षान्मूर्तिरूपेणतिष्ठति ॥ ७९ ॥ स्नात्वाभागीरथीतीर्थेकृत्वाश्राद्धंविधानवित् ॥ दत्त्वादानंचपात्रेभ्योनभूयोगर्भभाग्भवेत् ॥ ८० ॥ हरपापंचभोवीरतीर्थंभागीरथीतटे ॥ तत्रस्नात्वाक्षयंयांतिमहापापकुलान्यपि ॥८१॥ योनिष्पापेश्वरंलिंगंतत्रपश्यतिमानवः ॥ निष्पापोजायतेवीरसल्लिंगेक्षणात्क्षणात् ॥८२॥ दशाश्वमेधतीर्थंचततोपिप्रवरंमतम् ॥ दशानामश्वमेधानांयत्रस्नात्वाफलंलभेत् ॥८३॥ ततोपिशुभदंवीरबंदीतीर्थंप्रचक्षते ॥ यत्रस्नातोनरोमुच्येदपिसंसारबंधनात् ॥ ८४ ॥ हिरण्याक्षेणदैत्येनबहुशोदेवताःपुरा ॥ बंदीकृतानिगडितास्तुष्टुवुर्जगदंबिकाम् ॥ ८५ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ हरपापंकेदारकुंडम् ॥ तत्रस्नात्वास्थितस्येत्यर्थः ॥ तीर्थांतरंवा ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ बंदीदेवी ॥ ८४ ॥ बंदीनामानिर्वक्ति हिरण्येतिद्वाभ्याम् ॥ निगडितालोहशृंखलै

वंद्धाश्च ॥ ८५ ॥ यद्यदा ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ब्रह्मतीर्थमिति ॥ पूर्वस्मात्पूर्वस्मात्तीर्थादुत्तरोत्तरस्याधिक्यमात्रमत्रविवक्षितं

ततोविशृंखलीभूतैर्वंदितायज्जगज्जनिः ॥ तदाप्रभृतिबंदीतिगीयतेद्यापिमानवैः ॥ ८६ ॥ बंदीतीर्थंतुतत्रैवमहानिगडखंडनम् ॥ तत्रस्नातोविमुच्येतसर्व
स्मात्कर्मपाशतः ॥ ८७ ॥ बंदीतीर्थंमहाश्रेष्ठंकाशिपुर्यांविशांपते ॥ तत्रस्नातोनरोयायाद्विमुक्तिंदेव्यनुग्रहात् ॥ ८८ ॥ ततोपिहिश्रेष्ठतरंप्रयागमिति
विश्रुतम् ॥ प्रयागमाधवोयत्रसर्वयागफलप्रदः ॥ ८९ ॥ क्षोणीवराहतीर्थंचततोपिशुभदंपरम् ॥ तत्रस्नातोनरोजातुतिर्यग्योनिंनगच्छति ॥ ९० ॥
ततःकालेश्वरंतीर्थंवीरश्रेष्ठतरंपरम् ॥ कलिकालोनबाधेतयत्रस्नातंनरोत्तमम् ॥९१॥ अशोकतीर्थंतत्रैवततोप्यतितरांशुभम् ॥ यत्रस्नातोनरोजातुनापते
च्छोकसागरे ॥ ९२ ॥ ततोतिनिर्मलतरंशुक्रतीर्थंनृपांगज ॥ शुक्रद्वारानजायेतयत्रस्नातोनरोत्तमः ॥९३॥ ततोऽपिपुण्यदंराजन्भवानीतीर्थमुत्तमम् ॥
यत्रस्नात्वाभवानीशौदृष्ट्वानैवपुनर्भवेत् ॥ ९४ ॥ प्रभासतीर्थंविख्यातंततोपिशुभदंनृणाम् ॥ सोमेश्वरस्यपुरतस्तत्रस्नातोनगर्भभाक् ॥ ९५ ॥ ततो
गरुडतीर्थंचसंसारविषनाशनम् ॥ गरुडेशंसमभ्यर्च्यतत्रस्नात्वानशोचति ॥ ९६ ॥ ब्रह्मतीर्थंततःपुण्यंवीरब्रह्मेश्वरात्पुरः ॥ ब्रह्मविद्यामवाप्नोतितत्रस्नाने
नमानवः ॥ ९७ ॥ ततोवृद्धार्कतीर्थंचविधितीर्थंततःपरम् ॥ तत्राप्लुतोनरोयातिरविलोकंसुनिर्मलम् ॥ ९८ ॥ ततोनृसिंहतीर्थंचमहाभयनिवारणम् ॥
कालादपिकुतस्तत्रस्नात्वापारिबिभेतिच ॥ ९९ ॥ ततोपिपुण्यदंनृणांतीर्थंचित्ररथेश्वरम् ॥ यत्रस्नात्वाचदत्त्वाचचित्रगुप्तंनपश्यति ॥१००॥ धर्मतीर्थं
ततःपुण्यंधर्मेशपुरतःस्थितम् ॥ तत्रश्राद्धादिकंकृत्वापितृणामनृणोभवेत् ॥१॥ विशालतीर्थंविमलंविशालफलदंततः ॥ तत्रस्नात्वाविशालाक्षींदृष्ट्वागर्भे
नजायते ॥ २ ॥ जरासंधेशतीर्थंचजरासंधेशसन्निधौ ॥ संसारज्वरपीडाभिस्तत्रस्नातोनमुह्यति ॥ ३ ॥ ततोऽपिललितातीर्थंमहासौभाग्यवर्धनम् ॥
स्नात्वार्चयित्वाललितांनदरिद्रोनदुःखभाक् ॥ ४ ॥ ततोगौतमतीर्थंचसर्वपापविशोधनम् ॥ स्नात्वापिंडान्विनिर्वाप्ययत्रशोचतिनक्वचित् ॥ ५ ॥
गंगाकेशवतीर्थंचतीर्थंचागस्त्यसंज्ञकम् ॥ ततस्तुयोगिनीतीर्थंत्रिसंध्याख्यंततःपरम् ॥ ६ ॥ ततस्तुनार्मदंतीर्थंततआरुंधतेयकम् ॥ वासिष्ठंचततस्ती
र्थंमार्कंडेयमनुत्तमम् ॥ ७ ॥

नतुक्रमोपि ॥ अतएववक्ष्यति ॥ ज्ञेयान्येतानितीर्थानिपुण्यदान्युत्तरोत्तरमिति ॥९७ ॥ वृद्धार्कतीर्थमिति॥ब्रह्मार्केतिपाठेब्रह्माब्रह्मणोवृद्धहारीतएवतन्नामार्कोब्रह्मार्कस्तत्तीर्थमित्यर्थः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥
चित्रगुप्तंनपश्यतिततोनंबिभेतीत्यर्थः ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

ज्ञेयान्येतानितीर्थानिपुण्यदान्युत्तरोत्तरम् ॥ खुरकर्तरिसंज्ञंचततस्तीर्थमनुत्तमम् ॥ ८ ॥ तत्रश्राद्धादिकरणान्नरोमुच्येतकिल्बिषैः ॥ ततोभगीरथंती
र्थंराजर्षेरतिपुण्यदम् ॥ ९ ॥ तत्राल्पमपियच्छेद्यत्कल्पांतेप्यक्षयंहितत् ॥ एतेभ्योपिहितीर्थेभ्योलिंगकोटित्रयादपि ॥ ११० ॥ वीरवीरेश्वरंलिंगंमहाश्रेष्ठंभ
विष्यति ॥ वीरतीर्थेनरःस्नात्वावीरेशंपरिपूज्यच ॥ ११ ॥ तीर्थेष्वेतेषुसर्वेषुस्नातोभवतिनान्यथा ॥ यस्तुवीरेश्वरंलिंगंनक्तमभ्यर्चयिष्यति ॥ तेनत्रिको
टिसंख्यानिलिंगानीहार्चितानिवै ॥ १२ ॥ यस्तुकामयतेलक्ष्मींमुक्तिदांभुक्तिदामपि ॥ तेनवीरेश्वरंलिंगंसंसेव्यमतियत्नतः ॥ १३ ॥ विधायैकंजागरणं
नरोवीरेशमर्चयन् ॥ भूतायांनैवगृह्णातिशरीरंपांचभौतिकम् ॥ १४ ॥ इदंलिंगंसदाभ्यर्च्यंसिद्धैःसंसिद्धिकामुकैः ॥ ऐहिकामुष्मिकान्यस्मात्सर्वा
न्कामान्समर्थयेत् ॥ १५ ॥ पंचामृतेनस्नपनंयःकरिष्यतिमानवः ॥ पलेपलेफलंतस्यवीरेशेघटकोटिजम् ॥ १६ ॥ यदन्यत्रफलंलिंगेकोटिपुष्पप्र
दानतः ॥ तदेकेनैवपुष्पेणवीरेशेनात्रसंशयः ॥ १७ ॥ एकामप्याहुतिंदत्त्वावीरेश्वरसमीपतः ॥ कोटिहोमफलंसम्यङ्नात्रकार्याविचारणा ॥ १८ ॥
सिक्थेसिक्थेचनैवेद्येकोटिसिक्थफलंभवेत् ॥ अत्यल्पमपिवीरेशेकृतमक्षयतांव्रजेत् ॥ १९ ॥ अप्येकंयोमहारुद्रंजपेद्वीरेशसन्निधौ ॥ जापयेद्वाभवे
त्तस्यकोटिरुद्रफलंध्रुवम् ॥ १२० ॥ व्रतोत्सर्गादिवीरेशेयत्कृतंव्रतिभिर्नृभिः ॥ तत्कोटिगुणसंख्याकंभवत्येवनसंशयः ॥ २१ ॥ कृताअष्टौनमस्कारायै
नवीरेश्वराग्रतः ॥ अष्टकोटिनमस्कारफलंतस्यनसंशयः ॥ २२ ॥ सर्वासांसंपदांस्थानमिदंलिंगंभविष्यति ॥ वीरेश्वरंनसंदेहोवीरमेवरदानतः ॥ २३ ॥
ज्ञानमुत्पत्स्यतेपुंसांतारकाख्यंममाज्ञया ॥ जीवतामेवतत्सेव्यमेतल्लिंगंशुभार्थिभिः ॥ २४ ॥ एतच्छ्रुत्वापुनःप्राहवीरोमित्राजितःसुतः ॥ प्रणम्यदेवदेवेशंप
रिपूर्णमनोरथः ॥ २५ ॥ तीर्थान्येतानिदेवेशयान्युक्तानिममाग्रतः ॥ कृपयापुनरप्येवतदन्यानिवदप्रभो ॥ २६ ॥ आदिकेशवमारभ्यतत्तीर्थाच्चभगी
रथात् ॥ येषांश्रवणमात्रेणनिष्पापोजायतेनरः ॥ २७ ॥ इतिश्रुत्वामहेशानोमहीपतनयोदितम् ॥ पुनस्तीर्थानिगंगायांवक्तुंसमुपचक्रमे ॥ १२८ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेवीरेश्वराविर्भावोनामत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
आकर्णयक्षोणिसुरयथास्थाणुरचीकरत् ॥ गंगावरणयोःपुण्यात्संभेदात्तीर्थभूमिकाम् ॥ १ ॥

॥ २७ ॥ १२८ ॥ इतिश्रीरा० का० त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ अथाशीतितमेऽध्यायेचतुर्भिरधिकेशुभे ॥ वीरेश्वरप्रसंगेनतीर्थाख्यानमुदीर्यते ॥ १ ॥ आदिकेशवमारभ्य

भगरिथतीर्थपर्यंतानितीर्थानिकथयाति ॥ आकर्णयेति ॥ संभेदात्संगमात् ॥ तीर्थभूमिकांतीर्थस्थानम् ॥ जातावेकवचनम् ॥ १ ॥ निष्णातःनितरांस्नातः ॥ २ ॥ पादोदकाख्यानेकारणमाह ॥

संगमेतत्रनिष्णातःसंगमेशंसमर्च्यच ॥ नरोनजातुजननीगर्भसंगममवाप्नुयात् ॥ २ ॥ तत्रपादोदकंतीर्थंयत्रदेवेनशार्ङ्गिणा ॥ आदौपादौक्षालितौतुमं
दराच्चागतेनयत् ॥ ३ ॥ विष्णुपादोदकेतीर्थेवारिकार्यंकरोतियः ॥ व्यतीपातेननियतंभूयःसांसारिकीगतिः ॥४॥ कृतपादोदकस्नानःकृतकेशवपूजनः ॥
वीतसंसारवसतिःकाश्यामासीन्नरोत्तमः ॥ ५ ॥ काश्यांसाभूमिरुद्दिष्टाश्वेतद्वीपइतिद्विजैः ॥ तत्रपुण्यार्जनंकृत्वाश्वेतद्वीपाधिपोभवेत् ॥ ६ ॥ ततःपादो
दकात्तीर्थात्तीर्थंक्षीराब्धिसंज्ञकम् ॥ तत्रार्जितमहापुण्योवसेत्क्षीराब्धिरोधसि ॥ ७ ॥ क्षीरोदाद्दक्षिणेभागेतीर्थंशंखाख्यमुत्तमम् ॥ तत्रस्नातोभवेन्नूनं
नाशंखादिनिधेःपतिः ॥ ८ ॥ अर्वाक्चशंखतीर्थाद्वैचक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ संसारचक्रेनपतेत्तत्तीर्थजलमज्जनात् ॥ ९ ॥ गदातीर्थंतदग्रेतुसंसारगदना
शनम् ॥ तत्रश्राद्धादिकरणात्पश्येद्देवंगदाधरम् ॥ १० ॥ पद्माकृत्पद्मतीर्थंचतदग्रेपितृतृप्तिकृत् ॥ तत्रस्नानादिकरणात्प्राप्नुयादघसंक्षयम् ॥ ११ ॥
ततस्तीर्थंमहालक्ष्म्यामहापुण्यफलप्रदम् ॥ तत्राभ्यर्च्यमहालक्ष्मींनिर्वाणकमलांलभेत् ॥ १२ ॥ ततोगारुत्मतंतीर्थंसंसारगरनाशनम् ॥ कृतोदकक्रि
यस्तत्रवैकुंठेवसतिंलभेत् ॥ १३ ॥ ततोनारदतीर्थंचब्रह्मविद्यैककारणम् ॥ तत्रस्नानेनमुक्तःस्याद्दृष्ट्वानारदकेशवम् ॥ १४ ॥ प्रह्लादतीर्थंतद्याम्येमहाभ
क्तिफलप्रदम् ॥ तत्रवैस्नानमात्रेणविष्णोःप्रियतरोभवेत् ॥ १५ ॥ अंबरीषंततस्तीर्थंमहापातकनाशनम् ॥ तत्रवैशुभकर्माणोजनानोगर्भभाजनम् ॥
॥ १६ ॥ आदित्यकेशवंनामतदग्रेतीर्थमुत्तमम् ॥ कृताभिषेकस्तत्रापिलभेत्स्वर्गाभिषेचनम् ॥ १७ ॥ दत्तात्रेयस्यतत्रास्तितीर्थंत्रैलोक्यपावनम् ॥
योगसिद्धिंलभेत्तत्रस्नानमात्रेणभावतः ॥ १८ ॥ तदग्रेभार्गवंतीर्थंमहाज्ञानसमर्पकम् ॥ तत्रस्नानविधानेनभवेद्भार्गवलोकभाक् ॥ १९ ॥ ततो
वामनतीर्थंचविष्णुसान्निध्यहेतुकम् ॥ तत्रश्राद्धविधानेनमुच्यतेपितृजाद्दणात् ॥ २० ॥ नरनारायणाख्यंहिततस्तीर्थंशुभप्रदम् ॥ तत्तीर्थमज्जनात्पुं
सांगर्भवासःसुदुर्लभः ॥ २१ ॥

यत्रेति ॥ यद्यतः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ गारुत्मतंगारुडम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भावतोभक्त्या ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥२१॥

स्नातस्यस्नातानाम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तत्तीर्थम् ॥ २९ ॥ सांख्ययोगोज्ञानयोगः ॥ प्रसीदतिसम्यग्भवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

यज्ञवाराहतीर्थंचततोदक्षिणतःशुभम् ॥ यत्रस्नातस्यवैपुंसांराजसूयफलंध्रुवम् ॥ २२ ॥ विदारनारसिंहाख्यंतीर्थंतत्रास्तिपावनम् ॥ यत्रैकस्नानतोनश्येदघंजन्मशतार्जितम् ॥ २३ ॥ गोपीगोविंदतीर्थंचततोवैष्णवलोकदम् ॥ यस्मिन्स्नातोनरोविद्वान्नविंद्याद्गर्भवेदनम् ॥ २४ ॥ लक्ष्मीनृसिंहतीर्थंचगोपीगोविंददक्षिणे ॥ निर्वाणलक्ष्म्यायत्रत्योम्रियतेतुनरोत्तमः ॥ २५ ॥ तद्दक्षिणायांकाष्ठायांशेषतीर्थमनुत्तमम् ॥ महापापौघशेषोपिनतिष्ठेद्यन्निमज्जनात् ॥ ॥ २६ ॥ शंखमाधवतीर्थंचतद्याम्यांदिशिचोत्तमम् ॥ तत्तीर्थसेवनान्नृणांकुतःपापभयंमहत् ॥ २७ ॥ ततोपिपावनतरंतीर्थंतत्क्षणसिद्धिदम् ॥ नीलग्रीवाख्यमतुलंतत्स्नायीसर्वदाशुचिः ॥ २८ ॥ तत्रोद्दालकतीर्थंचसर्वाघौघविनाशनम् ॥ ददातिमहतीमृद्धिंस्नानमात्रेणतन्नृणाम् ॥ २९ ॥ ततःसांख्याख्यतीर्थंचसांख्येश्वरसमीपतः ॥ तत्तीर्थसेवनात्पुंसांसांख्ययोगःप्रसीदति ॥ ३० ॥ स्वर्लोकाद्यत्रसंलीनःस्वयंदेवउमापतिः ॥ अतःस्वर्लीनतीर्थंचस्वर्लीनेश्वरसन्निधौ ॥ ३१ ॥ तत्रस्नानेनदानेनश्रद्धयाद्विजभोजनैः ॥ जपहोमार्चनैःपुंसामक्षयंसर्वमेवहि ॥ ३२ ॥ महिषासुरतीर्थंचतत्समीपेतिपावनम् ॥ यत्रतस्थावसैदैत्येंद्रोविजिग्येसकलान्सुरान् ॥ ३३ ॥ तत्तीर्थसेवकोद्यापिनारिभिःपरिभूयते ॥ नपातकैर्महद्भिश्चप्रार्थितंचफलंलभेत् ॥ ३४ ॥ बाणतीर्थंचतस्याराात्तत्सहस्रभुजप्रदम् ॥ तत्रस्नातोनरोभक्तिप्राप्नुयाच्छांभवींस्थिराम् ॥ ३५ ॥ गोप्रतारेश्वरंनामतदग्रेतीर्थमुत्तमम् ॥ अपुत्रोपितरेद्यत्रस्नातोवैतरणींसुखम् ॥ ३६ ॥ तीर्थंहिरण्यगर्भाख्यंतद्याम्येसर्वपापहृत् ॥ तत्रस्नातोहिरण्येनमुच्यतेनकदाचन ॥३७॥ ततःप्रणवतीर्थंचसर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ जीवन्मुक्तोभवेत्तत्रस्नानमात्रेणमानवः ॥ ३८ ॥ ततःपिशंगिलातीर्थंदर्शनादपिपापहृत् ॥ मुनेममाधिष्ठानंवैतदगस्तेऽतिसिद्धिदम् ॥ ३९ ॥ स्नात्वापिशंगिलातीर्थेदत्त्वादानंचकिंचन ॥ किंशोचतिकृतात्पापादन्यत्रापिमृतोयदि ॥ ४० ॥ योवैपिशंगिलातीर्थेस्नात्वामामर्चयिष्यति ॥ भविष्यतिसमेमित्रंमित्रतेजःसमप्रभम् ॥ ४१ ॥ ततस्त्रैविष्टपीदृष्टिनिर्मलीकृतपुष्कलम् ॥ तीर्थंपिलिपिलाख्यंवैमनोमलविनाशनम् ॥ ४२ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वैतरणींयमद्वारस्थांनदीम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ मित्रतेजःसमप्रभंसूर्यसदृशतेजस्कम् ॥ ४१ ॥ त्रैविष्टपीदृष्टिनिर्मली

कृतपुष्कलंत्रिलोचनदर्शनशुद्धजातसर्वम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ऊर्जेकार्तिके ॥ नुत्तयेनाशाय ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मध्येकाशिकाश्यामध्ये ॥

तत्रश्राद्धादिकरणाद्दीनानाथप्रतर्पणात् ॥ महतींश्रियमाप्नोतिमानवोतीवनिश्चलाम् ॥ ४३ ॥ ततोनागेश्वरंतीर्थंमहाघपरिशोधनम् ॥ तत्तीर्थमज्जनादे
वभवेत्सर्वाघसंक्षयः ॥ ४४ ॥ तद्दक्षिणेमहापुण्यंकर्णादित्याख्यमुत्तमम् ॥ तीर्थंयत्राप्लुतोमर्त्योभास्करींश्रियमावहेत् ॥ ४५ ॥ ततोभैरवतीर्थंचमहाघौ
घक्षयप्रदम् ॥ चतुरर्थोदयकरंसर्वविघ्ननिवारणम् ॥ ४६ ॥ भौमाष्टम्यांतत्रनरःस्नात्वासंतर्पयेत्पितॄन् ॥ दृष्ट्वाचभैरवंकालंकलिंकालंचसंजयेत् ॥ ४७ ॥
तीर्थंखर्वनृसिंहाख्यंतीर्थाद्भैरवतःपुरः ॥ तत्रस्नातस्यवैपुंसःकुतोघजनितंभयम् ॥ ४८ ॥ मृकंडस्यमुनेस्तीर्थंतद्याम्यामतिनिर्मलम् ॥ तत्रस्नाने
नमर्त्यानांनापायमरणंक्वचित् ॥ ४९ ॥ ततःपंचनदाख्यंवैसर्वतीर्थनिषेवितम् ॥ तीर्थंयत्रनरःस्नात्वानसंसारीपुनर्भवेत् ॥ ५० ॥ ब्रह्मांडोदरवर्तीनिया
नितीर्थानिसर्वतः ॥ ऊर्जेयत्रसमायांतिस्वाघौघपरिनुत्तये ॥ ५१ ॥ सर्वदायत्रसर्वाणिदशम्यादिदिनत्रयम् ॥ तिष्ठंतितीर्थवर्याणिनिजनैर्मल्यहेतवे ॥
॥ ५२ ॥ भूरिशःसर्वतीर्थानिमध्येकाशिपदेपदे ॥ परंपांचनदःकैश्चिन्महिमानापिकुत्रचित् ॥ ५३ ॥ अप्येकंकार्तिकस्याहस्तत्रवैसफलीकृतम् ॥
जपहोमार्चनादानैःकृतकृत्यास्तएवहि ॥ ५४ ॥ सर्वाण्यपिचतीर्थानियुगपत्तुलितान्यपि ॥ नाधिजग्मुःपंचनद्याःकलायाअपितुल्यताम् ॥ ५५ ॥
स्नात्वापांचनदेतीर्थेदृष्ट्वावैबिंदुमाधवम् ॥ नजातुजायतेधीमाञ्जननीजठराजिरे ॥ ५६ ॥ ततोज्ञानह्रदंतीर्थंजडानामपिजाड्यहृत् ॥ तत्रस्नातोनरो
जातुज्ञानभ्रंशंनचाप्नुयात् ॥ ५७ ॥ तत्रज्ञानह्रदेस्नात्वादृष्ट्वाज्ञानेश्वरंनरः ॥ ज्ञानंतदधिगच्छेद्वैयेननोबाध्यतेपुनः ॥ ५८ ॥ ततोस्तिमंगलंतीर्थं
सर्वामंगलनाशनम् ॥ तत्रावगाहनंकृत्वाभवेन्मंगलभाजनम् ॥ ५९ ॥ अमंगलानिनश्येयुर्भवेयुर्मंगलानिच ॥ स्नातुर्वैमंगलेतीर्थेनमस्कर्तुश्चमंगलम् ॥
॥ ६० ॥ मयूखमालिनस्तीर्थंतदग्रेमलनाशनम् ॥ तत्राप्लुतोगभस्तीशांविलोक्यविमलोभवेत् ॥ ६१ ॥ मखतीर्थंतुतत्रैवमखेश्वरसमीपतः ॥ मखजं
पुण्यमाप्नोतितत्रस्नातोनरोत्तमः ॥ ६२ ॥ तत्पार्श्वेबिंदुतीर्थंचपरमज्ञानकारणम् ॥ तत्रश्राद्धादिकंकृत्वालभेत्सुकृतमुत्तमम् ॥ ६३ ॥ पिप्पलाद
स्यचमुनेस्तीर्थंतद्याम्यदिक्स्थितम् ॥ स्नात्वाशनेर्दिनेतत्रदृष्ट्वावैपिप्पलेश्वरम् ॥ ६४ ॥ पिप्पलंतत्रसेवित्वाअश्वत्थइतिमंत्रतः ॥ शनिपीडांनलभतेदुः
स्वप्नंचापिनाशयेत् ॥ ६५ ॥

कैश्चित्तीर्थैर्नापिनप्राप्तः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ जडानामज्ञानाम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अश्वत्थइतिमंत्रतइति ॥ अश्वत्थेवोनिषदनंपर्णे

वोवसतिष्कृता ॥ गोभाजइतिकिलासथयत्सनवथपूरुषमित्यादिमंत्रेणेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ऐक्ष्वाकवमिक्ष्वाकोरिदम् ॥ ७० ॥ अर्च्यंअर्चयित्वा ॥ ७१ ॥७२:॥७३॥

ततस्ताम्रवराहाख्यंतीर्थंचैवातिपावनम् ॥ यत्रस्नानेनदानेननमज्जेदघसागरे ॥ ६६ ॥ तदग्रेकालगंगाचकलिकल्मषनाशिनी ॥ तस्यांस्नात्वानरोधीमांस्तत्क्षणान्निरघोभवेत् ॥६७॥ इंद्रद्युम्नंमहातीर्थमिंद्रद्युम्नेश्वराग्रतः ॥ तोयकृत्यंतत्रकृत्वालोकमैंद्रमवाप्नुयात्॥६८॥ततस्तुरामतीर्थंचवीररामेश्वराग्रतः॥ तत्तीर्थस्नानमात्रेणवैष्णवंलोकमाप्नुयात् ॥ ६९ ॥ ततऐक्ष्वाकवंतीर्थंसर्वाघौघविनाशनम् ॥ तत्रस्नानेनपूतात्माजायतेमनुजोत्तमः ॥ ७० ॥ मरुत्तीर्थंतत्प्रांतेमरुत्तेश्वरसन्निधौ ॥ तत्रस्नात्वातमर्च्येशंमहदैश्वर्यमाप्नुयात् ॥ ७१ ॥ मैत्रावरुणतीर्थंचततःपातकनाशनम् ॥ तत्रपिंडप्रदानेनपितॄणांभवतिप्रियः ॥ ७२ ॥ ततोग्नितीर्थंविमलमग्नीशपुरतोमहत् ॥ अग्निलोकमवाप्नोतितत्तीर्थपरिमज्जनात् ॥ ७३ ॥ अंगारतीर्थंतत्रैवअंगारेश्वरसन्निधौ ॥ तत्रांगारचतुर्थ्यांतुस्नात्वानिष्पापतामियात् ॥ ७४ ॥ ततोवैकलितीर्थंचकलशेश्वरसन्निधौ ॥ स्नात्वातल्लिंगमभ्यर्च्यकलिकालान्नबिभ्यति ॥७५॥ चंद्रतीर्थंचतत्रैवचंद्रेश्वरसमीपतः ॥ तत्रस्नात्वार्च्यचंद्रेशंचंद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ ७६ ॥ तदग्रेवीरतीर्थंचवीरेश्वरसमीपतः ॥ यदुक्तंप्राक्तवपुरस्तीर्थानामुत्तमंपरम् ॥ ७७ ॥ विघ्नेशतीर्थंचततःसर्वविघ्नविघातकृत् ॥ जातुचित्तत्रसंस्नातोनविघ्नैरभिभूयते ॥ ७८ ॥ हरिश्चंद्रस्यराजर्षेस्ततस्तीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्रस्नातोनरोजातुनसत्याच्च्यवतेक्वचित् ॥ ७९ ॥ हरिश्चंद्रस्यतीर्थंतुयच्छ्रेयःसमुपार्जितम् ॥ तदक्षयफलंवीरइहलोकेपरत्रच ॥ ८० ॥ ततःपर्वततीर्थंचपर्वतेशसमीपतः ॥ सर्वपर्वफलंतस्यस्नात्वापर्वण्यपर्वणि ॥८१॥ कंबलाश्वतरंतीर्थंतत्रसर्वविषापहम् ॥ तत्रस्नातोभवेन्मर्त्योगीतविद्याविशारदः ॥ ८२ ॥ ततःसारस्वतंतीर्थंसर्वविद्योपपादकम् ॥ तिष्ठेयुःपितरस्तत्रसहदेवर्षिमानवैः ॥ ८३ ॥ उमातीर्थंतुतत्रैवसर्वशक्तिसमन्वितम् ॥ औमेयलोकप्राप्त्यैस्यात्स्नानमात्रेणनिश्चितम् ॥ ८४ ॥ ततस्त्रिलोकीविख्यातंत्रिलोक्युद्धरणक्षमम् ॥ तीर्थश्रेष्ठतरंवीरयदाख्यामणिकर्णिका ॥ ८५ ॥ चक्रपुष्करिणीतीर्थंतदादौविष्णुनाकृतम् ॥ तदाख्याकर्णनादेवसर्वैःपापैःप्रमुच्यते ॥ ८६ ॥ स्वर्गौकसस्त्रिसंध्यंवैजपंतिमणिकर्णिकाम् ॥ यन्नामग्रहणंपुंसांश्रेयसेपरमायहि ॥ ८७ ॥ यैःश्रुतायैःस्मृतावीरयैर्दृष्टामणिकर्णिका ॥ तएवकृतिनोलोकेकृतकृत्यास्तएवहि ॥ ८८ ॥ त्रिलोकेयेजपंतीहमानवामणिकर्णिकाम् ॥ जपामितानहंवीरत्रिकालंपुण्यकर्मणः ॥ ८९ ॥

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ अपर्वणिच ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ यदाख्यायस्याख्यामणिकर्णिकातादित्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ महींपुनरायातीतिशेषः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ आप्याआप्यतेयदिदमेवफलमिति ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

इष्टंतेनमहायज्ञैःसहस्रशतदक्षिणैः ॥ पंचाक्षरीमहाविद्यायेनोक्तामणिकर्णिका ॥ ९० ॥ महादानानिदत्तानितेनवैपुण्यकर्मणा ॥ येनाहमर्चितोवीरसं
प्राप्यमणिकर्णिकाम् ॥ ९१ ॥ मणिकर्ण्यंबुभिर्येनतर्पिताःप्रपितामहाः ॥ तेनश्राद्धानिदत्तानिगयायांमधुपायसैः ॥ ९२ ॥ मणिकर्णीजलंयेनसंपीतं
शुद्धबुद्धिना ॥ किंतस्यसोमपानैस्तैःपुनरावृत्तिलक्षणैः ॥ ९३ ॥ तेस्नाताःसर्वतीर्थेषुमहापर्वसुभूरिशः ॥ तथाचसर्वावभृथैर्यैःस्नातामणिकर्णिका ॥
॥ ९४ ॥ तैःसुराःपूजिताःसर्वेब्रह्मविष्णुमुखामखैः ॥ यैःस्वर्णकुसुमैरत्नैरर्चितामणिकर्णिका ॥९५॥ अहंतेनोमयासार्धंदीक्षांसंप्राप्यशांभवीम् ॥ अर्चितः
प्रत्यहंयेनपूजितामणिकर्णिका ॥ ९६ ॥ तपांसितेनतप्तानिशीर्णपर्णादिनाचिरम् ॥ सेविताश्रद्धयायेनश्रीमतीमणिकर्णिका ॥ ९७ ॥ दत्त्वादानानि
भूरीणिमखानिष्ट्वातुभूरिशः ॥ चिरंतप्त्वाप्यरण्येषुस्वर्गैश्वर्यान्महींपुनः ॥ ९८ ॥ विपुलेत्रमहीपृष्ठेपंचक्रोश्यांमनोहरा ॥ संश्रितामणिकर्णीयैस्तेयाताश्चा
निवर्तकाः ॥ ९९ ॥ दानानांचव्रतानांचक्रतूनांतपसामपि ॥ इदमेवफलंमन्येयदाप्यामणिकर्णिका ॥ १०० ॥ मोक्षलक्ष्मीरियंसाक्षाच्छ्रीमतीमणिक
र्णिका ॥ प्रायोस्यामहिमानंवैनवेद्म्यहमपिस्फुटम् ॥ १ ॥ अवाच्यांमणिकर्ण्याश्चतीर्थंपाशुपतंपरम् ॥ तीर्थंतुरुद्रवासाख्यंविश्वतीर्थमतःपरम् ॥ २ ॥
मुक्तितीर्थंततोरम्यमविमुक्तमथोत्तमम् ॥ तीर्थंचतारकंस्कांदंढुंढेस्तीर्थंततोपिच ॥ ३ ॥ भवानेयमथैशानंज्ञानतीर्थमथोत्तमम् ॥ नंदितीर्थंविष्णुतीर्थंती
र्थंपैतामहंततः ॥ ४ ॥ नाभितीर्थमिदंचैवब्रह्मनालमतःपरम् ॥ ततोभागीरथंतीर्थंयत्तवाग्रेपुराकथि ॥५॥ तीर्थान्युत्तरवाहिन्यांस्वर्धुन्यांकाशिसन्निधौ ॥
संत्यनेकानिपुण्यानिमयोक्तान्यल्पशःपुनः ॥ ६ ॥ तत्रापिनितरांश्रेष्ठापंचतीर्थीनृपांगज ॥ यस्यांस्नात्वानरोभूयोगर्भवासंनसंस्मरेत् ॥ ७ ॥ प्रथमंचा
सिसंभेदंतीर्थानांप्रवरंपरम् ॥ ततोदशाश्वमेधाख्यंसर्वतीर्थनिषेवितम् ॥ ८ ॥ ततःपादोदकंतीर्थमादिकेशवसन्निधौ ॥ ततःपंचनदंपुण्यंस्नानमात्रादघौ
घहृत् ॥ ९ ॥ एतेषामपितीर्थानांचतुर्णामपिसत्तम ॥ पंचमंमणिकर्ण्याख्यंमनोवयवशुद्धिदम् ॥११०॥ अहंस्नाम्यत्रसततमुमयासहपर्वसु ॥ ब्रह्मणा
विष्णुनासार्धंसहेंद्रादिसुरर्षिभिः ॥ ११ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ सद्योजातवामदेवाघोरतत्पुरुषेशानपंचमुखत्वात्पंचास्योविश्वेश्वरः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कामेशंकामेशाख्यानम् ॥ ११७ ॥ ॥ इतिश्रीरामा०काशी०टी०चतुरशी
तितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ पंचाशीतितमेऽध्यायेदुर्वासोवरपूर्वकम् ॥ श्रीमत्कामेश्वरोत्पत्तिर्वर्ण्यतेतिमनोहरा ॥ १ ॥ कामेश्वरोत्पत्तिंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ जगज्जनन्याइति ॥ १ ॥

अतएवात्रगीयेतगाथेयंश्रुतिसंमता ॥ नागलोककृतावासैःस्वर्गौकोभिश्चसंततम् ॥ १२ ॥ सत्यंसत्यंपुनःसत्यंसत्यपूर्वमिदंवचः ॥ मणिकर्णीसमंती
र्थंनास्तिब्रह्मांडगोलके ॥ १३ ॥ पंचतीर्थ्यांनरःस्नात्वानदेहंपांचभौतिकम् ॥ गृह्णातिजातुचित्काश्यांपंचास्योवाथजायते ॥ १४ ॥ इतिदत्त्वावरान्देवो
वीरस्यांतर्दधेहरः ॥ सचवीरोपिवीरेशंप्राच्यप्राप्तःसमीहितम् ॥ १५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ तीर्थाध्यायमिमंपुण्यमगस्तेयोनिशामयेत् ॥ तस्याघं
संक्षयंयायादपिजन्मशतार्जितम् ॥ १६ ॥ इतिवीरेश्वराख्यानंतीर्थाख्यानप्रसंगतः ॥ कथितंतेपुरागस्तेकामेशंकथयाम्यतः ॥११७॥ ॥ इतिश्रीस्कां
देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेवीरेश्वराख्यानंनामचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥छ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥
जगज्जनन्याःपार्वत्याःपुरोगस्तेपुरारिणा ॥ यथाख्यायिकथापुण्यातथातेकथयाम्यहम् ॥ १ ॥ पुरामहीमिमांसर्वांससमुद्राद्रिकाननाम् ॥ ससरित्कां
सार्णवांचसग्रामपुरपत्तनाम् ॥ २ ॥ परिभ्रम्यमहातेजामहामर्षोमहातपाः ॥ दुर्वासाःसंपरिप्राप्तःशंभोरानंदकाननम् ॥ ३ ॥ विलोक्याक्रीडमखिलं
बहुप्रासादमंडितम् ॥ बहुकुंडतडागंचशंभोस्तोषमुपागमत् ॥४॥ पदेपदेमुनीनांचजितकालमहाभियाम् ॥ दृष्ट्वोटजानिरम्याणिदुर्वासाविस्मितोभवत् ॥
॥ ५ ॥ सर्वर्तुकुसुमान्वृक्षान्सुच्छायस्निग्धपल्लवान् ॥ सफलान्सुलताश्लिष्टान्दृष्ट्वाप्रीतिमगान्मुनिः ॥ ६ ॥ दुर्वासाश्चातिहृष्टोभूद्दृष्ट्वापाशुपतोत्तमान् ॥
भूतिभूषितसर्वांगाञ्जटाजटितमौलिकान् ॥ ७ ॥ कौपीनमात्रवसनान्स्मरारिध्यानतत्परान् ॥ कक्षीकृतमहालाबून्हुडुत्काराजितांबुदान् ॥ ८ ॥ करं
डदंडपानीयपात्रमात्रपरिग्रहान् ॥ क्वचित्त्रिदंडिनोदृष्ट्वानिःसंगान्निष्परिग्रहान् ॥ ९ ॥ कालादपिनिरातंकान्विश्वेशशरणंगतान् ॥ क्वचिद्वेदरहस्यज्ञाना
बाल्यब्रह्मचारिणः ॥ १० ॥ नित्यंभागीरथीस्नानपरिपिंगलमूर्धजान् ॥ विलोक्यकाश्यांदुर्वासाब्राह्मणान्मुमुदेतराम् ॥ ११ ॥

॥ २ ॥ महामर्षोऽसहनशीलोमहाक्रोधइतिवा ॥ ३ ॥ ४ ॥ उटजानिपर्णशालाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ जटाजटितमौलिकान्जटाव्याप्तमस्तकान् ॥ ७ ॥ कक्षीति ॥ कक्षीकृताःकक्षेधृता
अलाब्वोविभूतिपात्राणियैस्तान् ॥ हुडुत्काराजितांबुदान्हुडुत्कारशब्दैर्जितमेघस्वनानित्यर्थः ॥ फुडुदितिक्वचित् ॥ उडुदित्यन्यत्र ॥ ८ ॥ करंडोदेवाधारपात्रम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

पशुषुग्राम्येषुगोमहिषादिषु ॥ मृगेष्वारण्येषुहरिणादिषु ॥ तिर्यक्षुपक्षिषु ॥ हृष्टिर्हृष्टता ॥१२॥ व्युष्टिःविशिष्टंस्थानम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ शुभाआयतिरुत्तरकालीनफलंयस्यसः ॥ १५ ॥ नागभूः
पातालम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अमर्षिणोऽसहिष्णवः ॥२४॥ क्रुधाक्रोधेन ॥ २५ ॥ ननुयद्येवंभूतास्तापसाःदुर्वासःप्रभृतयः कथंतर्हितानन्येतपस्वि

पशुष्वपिचयातुष्टिर्मृगेष्वपिचयाद्युतिः ॥ तिर्यक्ष्वपिचयाद्धृष्टिःकाश्यांनान्यत्रसास्फुटम् ॥ १२ ॥ इदंसुश्रेयसोव्युष्टिःक्वामरेषुत्रिविष्टपे ॥ यत्रत्येष्वपि
तिर्यक्षुपरमानंदवर्धिनी ॥ १३ ॥ वरमेतेपिपशवआनंदवनचारिणः ॥ सदानंदाःपुनर्देवाननंदनवनाश्रिताः ॥ १४ ॥ वरंकाशीपुरीवासीम्लेच्छोपिहि
शुभायतिः ॥ नान्यत्रत्योदीक्षितोपिसहिमुक्तेरभाजनम् ॥ १५ ॥ वैश्वेश्वरीपुरीचैषायथामेचित्तहारिणी ॥ सर्वापिनतथाक्षोणीनस्वर्गोनैवनागभूः ॥ १६ ॥
स्थैर्यंबबंधनक्वापिभ्रमतोमेमनोगतिः ॥ सर्वस्मिन्नपिभूभागेयथास्थैर्यमगादिह ॥ १७ ॥ रम्यापुरीभवेदेषाब्रह्मांडादखिलादपि ॥ परिष्टुत्येतिदुर्वासाश्वे
तोवृत्तिमवापह ॥ १८ ॥ तप्यमानोपिहितपःसुचिरंसमहातपाः ॥ यदानापफलंकिंचिच्चुकोपचतदाभृशम् ॥ १९ ॥ धिक्चमांतापसंदुष्टंधिक्चमेदुश्चरं
तपः ॥ धिक्चक्षेत्रमिदंशंभोःसर्वेषांचप्रतारकम् ॥ २० ॥ यथानमुक्तिरत्रस्यात्कस्यापिकरवैतथा ॥ इतिशप्तुंयदोद्युक्तःसंजहासतदाशिवः ॥२१॥ तत्र
लिंगमभूदेकंख्यातंप्रहसितेश्वरम् ॥ तल्लिंगदर्शनात्पुंसामानंदःस्यात्पदेपदे ॥ २२ ॥ उवाचविस्मयाविष्टोमनस्येवमहेशिता ॥ ईदृशेभ्यस्तपस्विभ्योनमो
स्त्वितिपुनःपुनः ॥२३॥ यत्रैवहितपस्यंतियत्रैवविहिताश्रमाः ॥ लब्धप्रतिष्ठायत्रैवतत्रैवामर्षिणोद्विजाः ॥२४॥ मनाक्किंचतितमात्रंतुचेल्लभंतेनतापसाः ॥
क्रुधातदैवजीर्यंतेहारिण्यातपसांश्रियः ॥ २५ ॥ तथापितापसामान्याःस्वश्रेयोवृद्धिकांक्षिभिः ॥ अक्रोधनाःक्रोधनावाकार्चिताहितपस्विनाम् ॥ २६ ॥
इतियावन्महेशानोमनस्येवविचिंतयेत् ॥ तावत्तत्क्रोधजोवह्निर्व्यानशेव्योममंडलम् ॥ २७ ॥ तत्क्रोधानलधूमौघैर्व्यापितंयन्नभोंगणम् ॥ तद्दधातिनभो
व्यापिनीलिमानंमहत्तरम् ॥ २८ ॥ ततोगणाःपरिक्षुब्धाःप्रलयार्णवनीरवत् ॥ आःकिमेतत्किमेतद्वैभाषमाणाःपरस्परम् ॥ २९ ॥ गर्जंतस्तर्जयंतश्चप्रो
द्यतायुधपाणयः ॥ प्रमथाःपरितस्थुस्तेपरितोधामशांभवम् ॥३०॥ कोयमःकोथवाकालःकोमृत्युःकस्तथांतकः॥कोवाविधाताकेलेखाःक्रुद्धेष्वस्मासुकः
परः ॥ ३१ ॥ अग्निंपिबामोजलवच्चूर्णीकुर्मोखिलान्गिरीन् ॥ सप्तापिचार्णवांस्तूर्णंकरवाममरुस्थलीम् ॥ ३२ ॥ पातालंचानयामोर्ध्वमधोदध्मोथवा
दिवम् ॥ एकमेवहिवाग्रासंगगनंकरवामहे ॥ ३३ ॥

नोमन्यंतेतत्राह ॥ तथापीति ॥ २६ ॥ व्यानशेव्याप्तवान् ॥ २७ ॥ व्यापितंव्याप्तम् ॥ यद्यस्मात्तत्तस्मात् ॥ २८ ॥ आइतिकोपेपीडायांवा ॥ २९ ॥ परितोधामशांभवंशंभोर्धाम्नःआनंदका
ननस्यचतुर्दिक्ष्वित्यर्थः ॥ ३० ॥ अंतकःकालाग्निरुद्रःप्रलयानलइतियावत् ॥ विधाताब्रह्मा ॥ लेखादेवाइंद्रादयः ॥ परोविष्णुः ॥३१॥ मरुस्थलींनिरुदकभूमिम् ॥ ३२॥ दध्मोधारयेम ॥३३॥

स्फोटयामःखंडंनयामः ॥ आस्फालयामोदूरेप्रक्षेप्स्यामः ॥ अन्योन्यंपरस्परम् ॥ तालवद्यथैकेनतालेनतालांतरंदूरीक्रियतेतेनाप्यन्यत्तद्वदित्यर्थः ॥ ३४ ॥ ग्रसामइति ॥ यद्यपिवाराणसीभुवनमध्ये
नभवतितथापिप्रतीत्यभिप्रायेणेदमुक्तमितिज्ञेयम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ शकलीकृत्यखंडशःकृत्य ॥ प्रलयानलंदुर्वासःक्रोधवह्निम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ भृंगिरिटिरितीदंतत्वमार्षम् ॥ ४१ ॥
॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्राभंजनींवायुसंबंधिनीम् ॥ ४६ ॥ दुर्वाससश्चेतिचकारोभिन्नक्रमे ॥ क्षुब्धेषुतेषुचेतिसंबध्यते ॥ ४७ ॥ ननुयदिवायोरपिगतिर्नास्तिकथंचंद्रसूर्यौ

ब्रह्मांडभांडमथवास्फोटयामःक्षणेनहि ॥ आस्फालयामोवान्योन्यंकालंमृत्युंचतालवत् ॥ ३४ ॥ ग्रसामोवाथभुवनंमुक्तावाराणसींपुरीम् ॥ यत्रमुक्ताभवं
त्येवमृतमात्रेणजंतवः ॥ ३५ ॥ कुतोऽयंधूमसंभारोज्वालावल्यःकुतस्त्वमूः ॥ कोवामृत्युंजयंरुद्रंनोविद्यान्मदमोहितः ॥ ३६ ॥ इतिपारिषदाःशंभोर्म
हाभयभयप्रदाः ॥ जल्पंतःकल्पयामासुःप्राकारंगगनस्पृशम् ॥३७॥ शकलीकृत्यबहुशःशिलावत्प्रलयानलम् ॥ नंदीचनंदिषेणश्चसोमनंदीमहोदरः ॥
॥ ३८ ॥ महाहनुर्महाग्रीवोमहाकालोजितांतकः ॥ मृत्युप्रकंपनोभीमोघंटाकर्णोमहाबलः ॥३९॥ क्षोभणोद्रावणोजृंभीपंचास्यःपंचलोचनः ॥ द्विशिरा
स्त्रिशिराःसोमःपंचहस्तोदशाननः ॥ ४० ॥ चंडोभृंगिरिटिस्तुंडीप्रचंडस्तांडवप्रियः ॥ पिचिंडिलःस्थूलशिराःस्थूलकेशोगभस्तिमान् ॥ ४१ ॥ क्षेमकः
क्षेमधन्वाचवीरभद्रोरणप्रियः ॥ चंडपाणिःशूलपाणिःपाशपाणिःकृशोदरः ॥ ४२ ॥ दीर्घग्रीवोथपिंगाक्षःपिंगलःपिंगमूर्धजः ॥ बहुनेत्रोलंबकर्णःखर्वः
पर्वतविग्रहः ॥४३॥ गोकर्णोगजकर्णश्चकोकिलाख्योगजाननः ॥ अहंवैनैगमेयश्चविकटास्योट्टहासकः॥४४॥सीरपाणिःशिवारावोवैणिकोवेणुवादनः ॥
दुराधर्षोदुःसहश्चगर्जनोरिपुतर्जनः ॥ ४५ ॥ इत्यादयोगणेशानाःशतकोटिदुरासदाः ॥ काश्यांनिवारयामासुरपिप्राभंजनींगतिम् ॥ ४६ ॥ क्षुब्धेषुते
षुवीरेषुचकंपेभुवनत्रयम् ॥ दुर्वाससश्चकोपाग्निज्वालाभिर्व्याकुलीकृतम् ॥ ४७ ॥ तदाविविशतुःकाश्यांसूर्याचंद्रमसावपि ॥ नगणैरकृतानुज्ञौतत्तेजः
शमितप्रभौ ॥ ४८ ॥ निवार्यप्रमथानीकमतिक्षुब्धमुमाधवः ॥ मदंशएवहिमुनीरानसूयेयएषवै ॥ ४९ ॥ अथोदुर्वाससोलिंगादाविरासीत्कृपानिधिः ॥
महातेजोमयःशंभुर्मुनिशापात्पुरीमवन् ॥५०॥ माभूच्छापोमुनेःकाश्यांनिर्वाणप्रतिबंधकः ॥ इत्यनुक्रोशतोदेवस्तस्यप्रत्यक्षतांगतः ॥ ५१ ॥ उवाचचप्र
सन्नोस्मिमहाक्रोधनतापस ॥ वरयस्ववरःकस्तेमयादेयोविशंकितः ॥ ५२ ॥ ततोविलज्जितोगस्त्यशापोद्यतकरोमुनिः ॥ अपराद्धंबहुमयाक्रोधांधेनेतिदु
र्धिया ॥ ५३ ॥ उवाचचेतिबहुशोधिङ्मांक्रोधवशंगतम् ॥ त्रैलोक्याभयदांकाशींशप्तुमुद्यतचेतसम् ॥ ५४ ॥

प्रविष्टावित्यतआह ॥ नगणैरिति ॥ नअकृतानुज्ञौअपितुकृतानुज्ञौ ॥ तत्रहेतुस्तत्तेजइति ॥ स्वतेजसानिष्प्रभौदृष्ट्वाकरुणयाकृतानुज्ञावित्यर्थः ॥ ४८ ॥ आनुसूयेयःअनुसूयायाः पुत्रइत्यर्थः ॥
॥ ४९ ॥ अवन्रक्षन् ॥ ५० ॥ अनुक्रोशतोदयातः ॥ ५१ ॥ अविशंकितःविशंकारहितःसन् ॥ पाठांतरेक्रियाविशेषणम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ उवाचचेतिचकारस्याग्रिमकर्मणासंबंधः ॥

नकेवलमपराद्धमित्युवाचधिङ्मामितिचोवाचेत्यर्थः ॥ वहुशइत्यस्योभयत्रसंबंधः ॥ ९४ ॥ त्रैलोक्याभयदत्वमेवाह दुःखार्णवेत्यादिना ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ लब्धमुल्लङ्घ्यहर्षः ॥ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ लौकिकानिशोभनोक्तानिवारयति ॥ श्रुतीरितैरिति ॥ ६६ ॥ भाविभविष्यति ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ननुक्रुद्धानांकुतःश्लाघनीयत्वंतत्राह ॥

दुःखार्णवनिमग्नानांयातायातेतिखेदिनाम् ॥ कर्मपाशितकंठानांकाश्येकामुक्तिसाधनम् ॥ ५५ ॥ सर्वेषांजंतुजातानांजनन्येकैवकाशिका ॥ महामृतस्तन्यदात्रीनेत्रीचपरमंपदम् ॥ ५६ ॥ जनन्यासहनोकाशीलभेदुपमितिंक्वचित् ॥ धारयेज्जननीगर्भेकाशीगर्भाद्विमोचयेत् ॥ ५७ ॥ एवंभूतांतुयःकाशीमन्योपिहिशपिष्यति ॥ तस्यैवशापोभवितानतुकाश्याःकथंचन ॥ ५८ ॥ इतिदुर्वाससोवाक्यंश्रुत्वादेवस्त्रिलोचनः ॥ अतीवतुषितोजातःकाशीस्तवनलब्धमुत् ॥५९॥ यःकाशींस्तौतिमेधावीयःकाशींहृदिधारयेत् ॥ तेनतप्तंतपस्तीव्रंतेनेष्टंक्रतुकोटिभिः ॥६०॥ जिह्वाग्रेवर्ततेयस्यकाशीत्यक्षरयुग्मकम् ॥ नतस्यगर्भवासःस्यात्क्वचिदेवसुमेधसः ॥ ६१ ॥ योमंत्रंजपतिप्रातःकाशीवर्णद्वयात्मकम् ॥ सतुलोकद्वयंजित्वालोकातीतंव्रजेत्पदम् ॥६२॥ आनुसूयेयतेज्ञानंकाशास्तिवनपुण्यतः ॥ यथेदानींसमुत्पन्नंतथानतपसःपुरा ॥ ६३ ॥ मुनेनमेप्रियस्तद्वद्दीक्षितोममपूजकः ॥ यादृक्प्रियतरःसत्यंकाशीस्तवनलालसः ॥६४॥ तादृक्तुष्टिर्नमेदानैस्तादृक्तुष्टिर्नमेमखैः ॥ नतुष्टिस्तपसातादृग्यादृशीकाशिसंस्तवैः ॥ ६५ ॥ आनंदकाननंयेनस्तुतमेतत्सुचेतसा ॥ तेनाहंसंस्तुतःसम्यक्सर्वैःसूक्तैःश्रुतीरितैः ॥ ६६ ॥ तवकामाःसमृद्धाःस्युरानुसूयेयतापस ॥ ज्ञानंतेपरमंभाविमहामोहविनाशनम् ॥ ६७ ॥ अपरंचवरंब्रूहिकिंदातव्यंतवानघ ॥ त्वादृशाएवमुनयःश्लाघनीयायतःसताम् ॥ ६८ ॥ यस्यास्त्येवहिसामर्थ्यंतपसःक्रुद्ध्यतीहसः ॥ कुपितोप्यसमर्थस्तुकिंकर्ताक्षीणवृत्तिवत् ॥६९॥ इतिश्रुत्वापरिष्टुत्यदुर्वासाःकृत्तिवाससम् ॥ वरंचप्रार्थयामासपरिहृष्टतनूरुहः ॥ ७० ॥ ॥ दुर्वासाउवाच ॥ ॥ देवदेवजगन्नाथकरुणाकरशंकर ॥ महापराधविध्वंसिन्नंधकारेस्मरांतक ॥ ७१ ॥ मृत्युंजयोग्रभूतेशमृडानीशत्रिलोचन ॥ यदिप्रसन्नोमेनाथयदिदेयोवरोमम ॥ ७२ ॥ तदिदंकामदंनामलिंगमस्त्विहधूर्जटे ॥ इदंचपल्वलंमेत्रकामकुंडाख्यमस्तुवै ॥ ७३ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ एवमस्तुमहातेजोमुनेपरमकोपन ॥ यत्त्वयास्थापितंलिंगंदुर्वासेश्वरसंज्ञितम् ॥ ७४ ॥ तदेवकामकृन्नृणांकामेश्वरमिहास्त्विति ॥ यःप्रदोषेत्रयोदश्यांशनिवासरसंयुजि ॥ ७५ ॥ संस्नास्यतिनरोधीमान्कामकुंडेत्वदास्पदे ॥ त्वत्स्थापितंचकामेशंलिंगंद्रक्ष्यतिमानवः ॥ ७६ ॥

यस्यास्तीति ॥ कर्ताकरिष्यतिक्षीणवृत्तिवत् यथादरिद्रःक्रुद्धोपिकिमपिकर्तुंनशक्नोतितद्वदित्यर्थः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

पाप्मानःपापानि ॥७७॥७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥छ॥ ॥ षडशीतितमेध्यायेनानाश्चर्यप्रदेनृणाम् ॥
विश्वकर्मेश्वरोत्पत्तिर्वर्ण्यतेबहुपुण्यदा ॥ १ ॥ विश्वकर्मेश्वरोत्पत्तिंपृच्छति ॥ विश्वकर्मेश्वरमिति ॥ १ ॥ २ ॥ निपुणःसर्वकर्मस्वितिसिद्धवत्कृत्योक्तम् ॥ किंचित्कर्तुंनजानामीतिवक्ष्यमाणविरो

सवैकामकृताद्दोषाद्यामींनाप्स्यतियातनाम् ॥ बहवोपिहिपाप्मानोबहुभिर्जन्मभिःकृताः ॥ ७७ ॥ कामतीर्थांबुसंस्नानाद्यास्यंतिविलयंक्षणात् ॥ कामाः
समृद्धिमाप्स्यंतिकामेश्वरनिषेवणात् ॥ ७८ ॥ इतिदत्त्वावराञ्शंभुस्तल्लिंगेलयमाययौ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ तल्लिंगाराधनात्कामाःप्राप्तादुर्वाससा
भृशम् ॥ ७९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकाश्यांकामेश्वरःसदा ॥ पूजनीयःप्रयत्नेनमहाकामाभिलाषुकैः ॥ ८० ॥ कामकुंडकृतस्नानैर्महापातकशांतये ॥ इदं
कामेश्वराख्यानंयःपठिष्यतिपुण्यवान् ॥ यःश्रोष्यतिचमेधावीतौनिष्पापौभविष्यतः ॥ ८१ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां
चतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेदुर्वाससोवरप्रदानंनामपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ विश्वकर्मेश्वरंलिंगंयत्काश्यांप्रथितंपरम् ॥
तस्यलिंगस्यकथयदेवदेवसमुद्भवम् ॥ १ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ शृणुदेविप्रवक्ष्यामिकथांपातकनाशिनीम् ॥ विश्वकर्मेशलिंगस्यप्रादुर्भावंमनो
हरम्॥२॥विश्वकर्माभवत्पूर्वंब्रह्मणस्त्वपरातनुः ॥ त्वष्टुःप्रजापतेःपुत्रोनिपुणःसर्वकर्मसु ॥३॥ कृतोपनयनःसोथबालोगुरुकुलेवसन् ॥ चकारगुरुशुश्रूषां
भिक्षान्नकृतभोजनः ॥४ ॥ एकदातद्गुरुःप्राहप्रावृट्कालेसमागते ॥ कुरूटजंमदर्थंत्वंयथाप्रावृण्नबाधते ॥ ५ ॥ यत्कदाचिन्नभज्येतनपुरातनतांव्रजेत् ॥
गुरुपत्न्यात्वभिहितोरेत्वाष्ट्रकुरुकंचुकम् ॥६॥ ममांगयोग्यंनोगाढंनश्लथंचप्रयत्नतः ॥ विनैववासस्ताचारुवाल्कलंचसदोज्ज्वलम् ॥७॥ गुरुपुत्रेणचाज्ञप्तो
ममार्थंपादुकेकुरु ॥ यदारूढस्यमेपादौनपंकःसंस्पृशेत्क्वचित् ॥ ८ ॥ चर्मादिबंधनिर्मुक्तेधावतोमेसुखप्रदे ॥ याभ्यांचसंचरेवारिस्थलभूमाविवद्रुतम् ॥
॥ ९ ॥ गुरुकन्यापितंप्राहत्वाष्ट्रमेश्रवणोचिते ॥ भूषणेस्वेनहस्तेनकुरुकांचननिर्मिते ॥१०॥ कुमारीक्रीडनीयानिकौतुकानिचदेहिमे ॥ दंतिदंतमयान्ये
वस्वहस्तरचितानिच ॥ ११ ॥ गृहोपकरणंद्रव्यंमुसलोलूखलादिकम् ॥ तथाघटयमेधाविन्यथात्रुटयतिनक्वचित् ॥ १२ ॥ अक्षालितान्यपियथानित्यं
पीठानिसत्तम ॥ उज्ज्वलानिभवंत्येवस्थालिकाश्चतथाकुरु ॥ १३ ॥ सूपकर्मण्यपिचमांप्रशाधित्वष्टनंदन ॥ यथांगुल्योनदह्यंतेपाकःस्याच्चयथाशुभः ॥
॥ १४ ॥ एकस्तंभमयंगेहमेकदारुविनिर्मितम् ॥ तथाकुरुवरंत्वाष्ट्रयत्रेच्छातत्रधारये ॥ १५ ॥ येसहाध्यायिनोप्यस्यवयोज्येष्ठाश्चतेपिहि ॥ सर्वेसर्वं
समीहंतेकर्मतत्कृतमेवहि ॥ १६ ॥

धात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ उटजंपर्णशालाम् ॥ ५ ॥ कंचुकंप्रसिद्धम् ॥ ६ ॥ वाल्कलंवल्कलेननिर्मितम् ॥ ७ ॥ पादौकर्मभूतौ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ क्रीडनीयानिक्रीडासाधनानि ॥ कौतुका
निकौतुकजनकानि ॥ ११ ॥ घटयचेष्टयसंपादयेत्यर्थः ॥ १२ ॥ स्थालिकाःपाकपात्राणि ॥ १३ ॥ प्रशाधिशिक्षय ॥ १४ ॥ वरंश्रेष्ठम् ॥ १५ ॥ नन्वन्येपिशिष्याःसंतितान्विहायायमेव

किमितिनियुज्यतेतत्राह ॥ यद्गति ॥ समीहंतेवांछंति ॥ तत्कृतंत्वाष्ट्रकृतम् ॥ तत्कर्मतेनजानंतीत्यर्थः ॥१६॥ कथमेतत्करिष्यामीतिचिंता ॥ अकरणेशापाद्भयंनरकाच्चताभ्यामर्दितःपीडितः॥१७॥
तत्रहेतुमाह ॥ किंचिदिति ॥ १८ ॥ चिंताभयेविवृणोति ॥ किंकरोमीति ॥ मेबुद्धेःसाहाय्यमित्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अधोनरकम् ॥ २४ ॥ तद्भीत्यातेषांगुर्वादीनां

तथेतिसप्रतिज्ञायसर्वेषांपुरतोद्विजे ॥ मध्येवनंप्राविशच्चमहाचिंताभयार्दितः ॥१७॥ किंचित्कर्तुंनजानातिप्रतिज्ञातंचतेनवै॥ सर्वेषांपुरतःसर्वंकरिष्यामी
तिनिश्चितम् ॥ १८ ॥ किंकरोमिक्वगच्छामिकोमेसाहाय्यमर्पयेत् ॥ बुद्धेरपिवनस्थस्यशरणंकंव्रजामिच ॥ १९ ॥ अंगीकृत्यगुरोर्वाक्यंगुरुपत्न्यागुरोः
शिशोः ॥ योननिष्पादयेन्मूढःसभवेन्निरयीनरः ॥ २० ॥ गुरुशुश्रूषणंधर्मएकोहिब्रह्मचारिणाम् ॥ अनिष्पाद्यतुतद्वाक्यंकथंमेनिष्कृतिर्भवेत् ॥ २१ ॥
गुरूणांवाक्यकरणात्सर्वएवमनोरथाः ॥ सिद्ध्यंतीतरथानैवतस्मात्कार्यंहितद्वचः ॥२२॥ कथंतद्वचसःसिद्धिंप्राप्स्याम्यत्रवनेस्थितः ॥ कश्चमेत्रसहायी
स्याद्धिषणादुर्बलस्यवै ॥ २३ ॥ आस्तांगुरुकथादूरंयोऽन्यस्यापिलघोरपि ॥ ओमित्युक्त्वानकुरुतेकार्यंसोथव्रजत्यधः ॥ २४ ॥ कथमेतानिकर्माणिक
रिष्येऽज्ञोऽसहायवान् ॥ अंगीकृतानितद्भीत्यानमस्तेभवितव्यते ॥ २५ ॥ यावदित्थंचिंतयतिसत्वाष्ट्रोवनमध्यगः ॥ तावत्तदैवसंप्राप्तस्तेनैकोऽदर्शिता
पसः ॥ २६ ॥ अथनत्वासतंप्राहवनेदृष्टंतपस्विनम् ॥ कोभवान्मानसंमेयोनितरांसुखयत्यहो ॥२७॥ त्वद्दर्शनेनमेगात्रंचिंतासंतापतापितम् ॥ हिमानी
गाहनेनेवशीतलंभवतिक्षणम् ॥ २८ ॥ किंत्वंमेप्राक्तनंकर्मप्राप्तंतापसरूपधृक् ॥ अथवाकरुणावार्धिराविर्भूतःशिवोभवान् ॥ २९ ॥ योसिसोसिनमस्तु
भ्यमुपदेशेनयुंक्ष्वमाम् ॥ गुरूक्तंगुरुपत्न्युक्तंगुर्वपत्योक्तमेवच ॥ ३० ॥ कथंकर्तुमहंशक्तःकर्मतत्रदिशाद्भुतम् ॥ कुरुमेबुद्धिसाहाय्यंनिर्जनेबंधुतांगतः ॥
॥ ३१ ॥ इत्युक्तस्तेनसवनेतापसोब्रह्मचारिणा ॥ कारुण्यपूर्णहृदयोयथोक्तमुपदिष्टवान् ॥ ३२ ॥ यआप्तत्वेनसंपृष्टोदुर्बुद्धिंसंप्रयच्छति ॥ सयाति
नरकंघोरंयावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३३ ॥ तापसउवाच ॥ ॥ ब्रह्मचारिञ्शृणुब्रूयांकिमद्भुततरंत्विदम् ॥ विश्वेशानुग्रहाद्ब्रह्माप्यभवत्सृष्टिकोविदः ॥ ३४ ॥
यदित्वंत्वाष्ट्रसर्वज्ञंकाश्यामाराधयिष्यसि ॥ ततस्तेविश्वकर्मेतिनामसत्यंभविष्यति ॥ ३५ ॥ विश्वेशानुग्रहात्काश्यामभिलाषानदुर्लभाः ॥ सुलभोदुर्ल
भोवैयद्यत्रमोक्षस्तनुत्यजाम् ॥ ३६ ॥

शापभीत्येत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ हिमानीहिमसंहतिः ॥ २८ ॥ वितर्कयति ॥ किंत्वमिति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सत्यंसार्थकम् ॥ ३५ ॥ अनुग्रहात्कृपातः ॥

आराधनादितिक्वचित् ॥ तत्रहेतुमाह ॥ यद्यस्मात् ॥ वैनिश्चितंप्रसिद्धौवा ॥ दुर्लभोमोक्षोऽत्रकाश्यांसुलभः ॥ दुर्लभोप्यत्रेतिपाठेअत्रजगतिदुर्लभोपीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ प्रापिप्राप्ता ॥ ३७ ॥
इच्छेरिच्छसि ॥ ३८ ॥ पयोमात्रंकेवलंदुग्धम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वीथीमार्गः ॥ ४२ ॥ याहियाहीत्यादेर्वीप्सा ॥ ४३ ॥ श्रितआश्रितोभवति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ त्रयीस्थितंलोकत्रय

सृष्टेःकरणसामर्थ्यंसृष्टिरक्षाप्रवीणता ॥ विधिनाविष्णुनाप्रापिविश्वेशानुग्रहात्परात् ॥ ३७ ॥ याहिवैश्वेश्वरंसद्मपद्मयासमधिष्ठितम् ॥ निर्वाणसं
ज्ञयाबालायदीच्छेःस्वान्मनोरथान् ॥ ३८ ॥ सहिसर्वप्रदःशंभुर्याचितश्चोपमन्युना ॥ पयोमात्रंददौतस्मैसर्वंक्षीराब्धिमेवच ॥ ३९ ॥ आनंदकानने
शंभोःकिंकिंकेननलभ्यते ॥ यत्रवासकृतांपुंसांधर्मराशिःपदेपदे ॥ ४० ॥ स्वर्धुनीस्पर्शमात्रेणमहापातकसंततिः ॥ यत्रसंक्षयतिक्षिप्रंतांकाशींकोनसं
श्रयेत् ॥ ४१ ॥ नतादृग्धर्मसंभारोलभ्यतेक्रतुकोटिभिः ॥ यादृग्वाराणसीवीथीसंचारेणपदेपदे ॥ ४२ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणांयद्यत्रास्तिमनोरथः ॥
तदावाराणसींयाहियाहित्रैलोक्यपावनीम् ॥ ४३ ॥ सर्वकामफलप्राप्तिस्तदैवस्याद्ध्रुवंनृणाम् ॥ यदैवसर्वदःसर्वःकाश्यांविश्वेश्वरःश्रितः ॥ ४४ ॥
सतापसोक्तमाकर्ण्यत्वाष्ट्रइत्थंसुहृष्टवान् ॥ काशीसंप्राप्त्युपायंचतमेवसमपृच्छत ॥४५॥ ॥ त्वाष्ट्रउवाच ॥ ॥ तदानंदवनंशंभोःक्वास्तितापससत्तम ॥
यत्रनोदुर्लभंकिंचित्साधकानांत्रयीस्थितम् ॥ ४६ ॥ स्वर्गेवामर्त्यलोकेवाबलिसद्मनिवामुने ॥ क्वतदानंदगहनंयत्रानंदपयोब्धिजा ॥ ४७ ॥ यत्रविश्वे
श्वरोदेवोविश्वेषांकर्णधारकः ॥ व्याचष्टेतारकंज्ञानंयेनतन्मयतांययुः ॥ ४८ ॥ सुलभायत्रनियतमानंदवनचारिणः ॥ अपिनैःश्रेयसीलक्ष्मीःकिमन्येल्प
मनोरथाः ॥४९॥ कस्तांमांप्रापयेच्छंभोःकथंयामितथावद ॥ सतपस्वीतितद्वाक्यमाकर्ण्यश्रद्धयान्वितम् ॥५०॥ प्राहागच्छनयामित्वांयियासुरहमप्यहो ॥
दुर्लभंप्राप्यमानुष्यंयदिकाशीनसेविता ॥ ५१ ॥ पुनःक्वनृत्वंश्रेयोभूःक्वकाशीकर्मबंधहृत् ॥ वृथागतेहिमानुष्येकाशीप्राप्तिविवर्जनात् ॥ ५२ ॥ आयुष्यं
चभविष्यंचसर्वमेववृथागतम् ॥ अतोहंसफलीकर्तुंमानुष्यंचातिचंचलम् ॥ ५३ ॥ यास्यामिकाशीमायाहिमायांहित्वात्वमप्यहो ॥ इतितेनसहत्वाष्ट्रोमु
निनातिकृपालुना ॥ ५४ ॥ पुरींवैश्वेश्वरींप्राप्तोमनःस्वास्थ्यमवापच ॥ ततःप्रापय्यतांकाशींतापसःक्वाप्यतर्कितम् ॥ ५५ ॥ जगामकुंभसंभूतसत्वाष्ट्रो
पीत्यमन्यत ॥ अवश्यंसाहिविश्वेशःसर्वेषांचिंतितप्रदः ॥५६॥ सत्पथास्थिरवृत्तीनांदूरस्थोपिसमीपगः ॥ यस्मिन्प्रसन्नेहक्त्र्यक्षस्तंदविष्ठमपिध्रुवम् ॥५७॥

स्थितम् ॥ ४६ ॥ लोकत्रयमेवाह ॥ स्वर्गइति ॥ वेदत्रयप्रतिपाद्यंवा ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ वनचारिणइतिषष्ठ्येकवचनम् ॥ नैःश्रेयसीकैवल्यरूपा ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ श्रेयःकल्याणम् ॥
॥ ५२ ॥ आयुष्यंचआयुषेहितंकारणंसुलक्षणरूपकरचरणरेखादि ॥ भविष्यंचभविष्यत्सूचकंस्वयोगग्रहतारादि ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ अतर्कितंयथास्यात् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ दविष्ठंदूरस्थम् ॥ मुनेर्दिष्टम

तिनिकटम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ स्वस्मिन्विश्वेश्वरकृपामसंभाव्यांसंभावयति ॥ नाराधितइत्यादि ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ हेत्वंतरमाह॥अथवेति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ क्षुण्णंक्षोदितं
सेवितम् ॥ ६६ ॥ समर्थ्यसमर्थयित्वा ॥ समर्प्येतिपाठेप्राप्येत्यर्थः ॥ ६७ ॥ आर्तवमृतुभवम् ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ नेपथ्यमलंकरणम् ॥

सुनेदिष्टंकरोत्येवस्वयंवत्मोंपदेशयन् ॥ क्काहंतत्रवनेबालश्चिंताकुलितमानसः ॥ क्कतापसःसयोमांवैसूपादिश्येहचानयत् ॥ ५८ ॥ खेलोयमस्यत्र्यक्षस्य
यस्यभक्तस्यकुत्राचित् ॥ नदुर्लभतरंकिंचिदहोक्काहंक्ककाशिका ॥ ५९ ॥ नाराधितोमयाशंभुःप्राक्तनेजन्मनिक्कचित् ॥ शरीरित्वानुमानेनज्ञातमेतदसं
शयम् ॥ ६० ॥ अस्मिञ्जन्मनिबालत्वान्नचैवाराधितःस्फुटम् ॥ प्रत्यक्षमेवमेवैतत्कुतोनुग्रहधीर्मयि ॥ ६१ ॥ आज्ञातंगुरुभक्तिर्मेहेतुःशंभुप्रसादने ॥
ययेहानुगृहीतोस्मिविश्वेशेनकृपालुना ॥ ६२ ॥ अथवाकारणापेक्षस्त्र्यक्षास्त्वितरदेववत् ॥ रंकमप्यनुगृह्णातिकेवलंकारणंकृपा ॥ ६३ ॥ यदिनोमय्यनु
क्रोशःकथंतापससंगतिः ॥ तद्रूपेणस्वयंशंभुरानिनायेहमांध्रुवम् ॥ ६४ ॥ नदानानिनवैयज्ञानतपांसिव्रतानिच ॥ शंभोःप्रसादहेतूनिकारणंतत्कृपैवहि ॥
॥ ६५ ॥ दयामपितदाकुर्यादसौविश्वेश्वरःपराम् ॥ यदाश्रुत्युक्तमध्वानंसद्भिःक्षुण्णंनसंत्यजेत् ॥ ६६ ॥ अनुक्रोशंसमर्थ्येतिसत्वाष्ट्रःशांभवंशुचिः ॥
संस्थाप्यलिंगमीशस्याराधयत्स्वस्थमानसः ॥ ६७ ॥ आनीयपुष्पसंभारमार्तवंकाननाद्बहु ॥ स्नात्वाभ्यर्चयतीशानंकंदमूलफलाशनः ॥ ६८ ॥
इत्थंत्वष्टृतनूजस्यलिंगाराधनचेतसः ॥ त्रिहायनात्प्रसन्नोभूत्तस्येशःकरुणानिधिः ॥ ६९ ॥ तस्मादेवहिलिंगाच्चप्रादुर्भूयभवोऽब्रवीत् ॥ वरंवरयरे
त्वाष्ट्रदृढभक्त्यानयातव ॥ ॥ ७० ॥ प्रसन्नोस्मिभृशंबालगुर्वर्थकृतचेतसः ॥ गुरुणागुरुपत्न्याचगुर्वपत्यद्वयेनच ॥ ७१ ॥ यथार्थितंतथाकर्तुंतेसामर्थ्यं
भविष्यति ॥ ७२ ॥ अन्यान्वरांश्चतेदद्यांत्वाष्ट्रतुष्टस्त्वदर्चया ॥ ताञ्शृणुष्वमहाभागलिंगस्यास्याद्भुतश्रियः ॥ ७३ ॥ त्वंसुवर्णादिधातूनांदारूणां
दृषदामपि ॥ मणीनामपिरत्नानांपुष्पाणामपिवाससाम् ॥ ७४ ॥ कर्पूरादिसुगंधीनांद्रव्याणामप्यपामपि ॥ कंदमूलफलानांचद्रव्याणामपिचत्वचाम् ॥
॥ ७५ ॥ सर्वेषांवस्तुजातानांकर्तुंकर्मप्रवेत्स्यसि ॥ यस्ययस्यरुचिर्यत्रसद्मदेवालयादिषु ॥ ७६ ॥ तस्यतस्येहतुष्ट्यैत्वंतथाकर्तुंप्रवेत्स्यसि ॥ सर्वंने
पथ्यरचनाःसर्वाःसूपस्यसंस्कृतीः ॥७७॥ सर्वाणिशिल्पिकार्याणितौर्यत्रिकमथापिच ॥ सर्वंज्ञास्यसिकर्तुंत्वंद्वितीयइवपद्मभूः ॥७८॥ नानाविधानियं
त्राणिनानायुधविधानकम् ॥ जलाशयानांरचनाःसुदुर्गरचनास्तथा ॥ ७९ ॥ तादृक्कर्तुंपुरावेत्तिसयादृङ्नान्योऽधियास्यति ॥ कलाजातंहिसर्वंत्वम
वयास्यसिमेवरात् ॥ ८० ॥ सर्वेंद्रजालिकीविद्यात्वदधीनाभविष्यति ॥ सर्वकर्मसुकौशल्यंसर्वबुद्धिवरिष्ठताम् ॥ ८१ ॥ सर्वेषांचमनोवृत्तिंत्वंज्ञास्य
सिवरान्मम ॥ किंबहूक्तेनयत्स्वर्गेयत्पातालेयदत्रच ॥ ८२ ॥ अतिलोकोत्तरंकर्मतत्सर्वंवेत्स्यासिस्वयम् ॥ ८३ ॥

॥ ७७ ॥ तौर्यत्रिकंनृत्यगीतवादित्रम् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ वेत्सिज्ञास्यसि ॥ पुराप्रथमतः ॥ यंत्राणिवाद्यविशेषान् ॥ कलाजातंशैवतंत्रोक्तचतुःषष्टिलक्षणम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ अतिलोकोत्तर

मलौकिकंलोकत्रयातीतमितियावत् ॥ ८३ ॥ विश्वकर्मनामानिर्वक्ति ॥ विश्वेषामिति ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ विकाशिकंविशिष्टकाशीसंबंधि ॥ ८६ ॥ समेरूपायदर्पणः ममरूपंतत्राविर्भवतीत्यर्थः ॥
॥ ८७ ॥ स्वच्छोनिर्मलःमुकुरोदर्पणः ॥ ममनेत्रत्रयस्येतिसामानाधिकरण्यम् ॥ ८८ ॥ मांहित्वामत्तोऽभेददर्शनेसत्यपिसर्वथामांहित्वायःकेवलमन्यंसूर्यगणेशादिपूजयेत् ॥ ८९ ॥ तत्तस्मात् ॥
तस्मादित्यनेनापेक्षितंहेतुमाह ॥ द्रुहिणेति ॥ नसमर्च्यतेयतइतिशेषः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ श्राणितंदत्तम् ॥ ९२ ॥ सद्बुद्धिभाजनंब्रह्मज्ञानपात्रम् ॥ ९३ ॥ मयाकृत्वाविनिर्मापयिताविशेषेणनिर्माण

विश्वेषांविश्वकर्माणिविश्वेषुभुवनेषुच ॥ यतोज्ञास्यसितन्नामविश्वकर्मेतितेऽनघ ॥ ८४ ॥ अपरःकोवरोदेयस्तववतंप्रार्थयाश्वहो ॥ तवादेयंनमेकिंचि
ल्लिंगार्चनरतस्यहि ॥ ८५ ॥ अन्यत्रापिहियोलिंगंसमर्चयतिसन्मतिः ॥ तस्यापिवांछितंदेयंकिंपुनर्योविकाशिकम् ॥ ८६ ॥ येनकाश्यांसमभ्यर्च्यचिये
नकाश्यांप्रतिष्ठितम् ॥ येनकाश्यांस्तुतंलिंगंसमेरूपायदर्पणः॥ ८७ ॥ तत्त्वंस्वच्छोसिमुकुरोममनेत्रत्रयस्यहि ॥ काश्यांलिंगार्चनात्त्वाहूवरंवरयसुव्रत
॥ ८८ ॥ काश्यांयोराजधान्यांमेहित्वामामन्यमर्चयेत् ॥ सवराकोल्पधीर्मुष्टोऽल्पतुष्टिर्मुक्तिवर्जितः ॥ ८९ ॥ तदानंदवनेह्यत्रसमर्च्योहंमुमुक्षुभिः ॥
द्रुहिणोपेंद्रचंद्रेंद्रैरिहान्योनसमर्च्यते ॥ ९० ॥ यथानंदवनंप्राप्यत्वंमामार्चितवानसि ॥ तथान्येपुण्यकर्माणोमामभ्यर्च्यैवमामिताः ॥ ९१ ॥ अनु
ग्राह्योऽसिनितरांततोवरयदुर्लभम् ॥ श्राणितंतदवेहित्वंवदमाचिरयस्वभोः ॥ ९२ ॥ ॥ विश्वकर्मोवाच ॥ ॥ इदंयत्स्थापितंलिंगंमयाज्ञेनापिशंकर ॥
तल्लिंगमन्येप्याराध्यसंतुसद्बुद्धिभाजनम् ॥ ९३ ॥ अन्यच्चनाथप्रार्थ्योसितच्चविश्राणयिष्यसि ॥ मयाविनिर्मापयितास्वंप्रासादंकदाभवान् ॥ ९४ ॥
देवदेवउवाच ॥ ॥ एवमस्तुयदुक्तंतेतवालिंगसमर्चकाः ॥ सद्बुद्धिभाजनंवैस्युःस्युश्चनिर्वाणदीक्षिताः ॥ ९५ ॥ यदाचराजाभवितादिवोदासोविधेर्व
रात् ॥ तदामेवचनात्तातप्रासादंमेविधास्यति ॥ ९६ ॥ नवीकृत्यपुनःकाशीनिर्विष्टातेनभूभुजा ॥ गणेशमाययाराज्यात्परिनिर्विण्णचेतसा ॥ ९७ ॥
विष्णोःसदुपदेशाच्चमामेवशरणंगतः ॥ निर्वाणलक्ष्मीःप्राप्तेहहित्वाराज्यश्रियंचलाम् ॥ ९८ ॥ विश्वकर्मन्व्रजगुरोःशासनाययतस्वच ॥ गुरुभक्तिकृतो
यस्मान्मद्भक्तानात्रसंशयः ॥ ९९ ॥ येगुरुंचावमन्यंतेतेवमान्यामयाप्यहो ॥ तस्माद्गुरूपदिष्टंहिकुरुशिष्यसमीहितम् ॥ १०० ॥ ततआगत्यमे
पार्श्वंयावन्निर्वाणमेष्यसि ॥ तावत्स्थास्यसिशुद्धात्मादेवानांहितमाचरन् ॥ १ ॥ तवात्रलिंगेसततंस्थास्याम्यहमभीष्टदः ॥ अस्यलिंगस्यभक्तानां
निर्वाणश्रीरदूरतः ॥ २ ॥ अंगारेशादुदीच्यांयेत्वल्लिंगस्यसमर्चकाः ॥ तेषांमनोरथावाप्तिर्भविष्यतिपदेपदे ॥ ३ ॥

कर्ता ॥ अत्राक्षराधिक्याच्छंदोभंगश्छांदसत्वान्नदोषः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नवाएकेनाक्षरेणान्यच्छंदोभवतिनद्वाभ्यामिति ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ विधास्यतिभवानितिशेषः ॥ अथवाभवद्द्वारासएव
विधास्यति ॥ ९६ ॥ निर्विष्टानितरांवेशिताप्राप्ता ॥ ९७ ॥ प्राप्तातेनराज्ञेतिशेषः ॥ ९८ ॥ गुरुभक्तिकृतोगुरुभक्तिकर्तारः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ अब्दंनआवासोवासइष्यतेएकत्रेतिशेषः ॥ वार्षिकान्निवसेत्पुनरितिक्वचित् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १ ५॥१६॥ स्वयोगेनाध्यात्मयोगेन ॥
सयोगेनेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ भूतग्रामोजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जलक्षणभूतसमुदायः ॥ २१ ॥ त्यक्ताधर्मरतिर्येनसत्यक्तधर्मरतिश्चेत्तर्हिसाक्षादत्रास्थितोरुद्र

इत्युक्त्वांतर्दधेदेवस्त्वाष्ट्रोपिगुरुमाप्तवान् ॥ गुरोःसमीहितंभूरिविधायसगृहान्ययौ ॥४॥ गृहेपिमातापितरौसंतोष्यनिजकर्मणा ॥ तदुक्ताज्ञांसमाधायपुनः
काशींसमाययौ ॥ ५ ॥ स्वलिंगाराधनासक्तोनाद्यापित्वष्टनंदनः ॥ काशींत्यजतिमेधावीसर्वदेवाप्रियंचरन् ॥ ६ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ पृष्टा
नियानिलिंगानित्वयादेविगिरींद्रजे ॥ काशीमुक्तौसमर्थानितान्युक्तानिमयातव ॥ ७ ॥ लिंगमोंकारसंज्ञंचतथादेवंत्रिविष्टपम् ॥ महादेवःकृत्तिवासारत्ने
शश्चंद्रसंज्ञकः ॥ ८ ॥ केदारश्चापिधर्मेशस्तथावीरेश्वराभिधः ॥ कामेशविश्वकर्मेशौमणिकर्णीश्वरस्तथा ॥ ९ ॥ ममाचर्यमविमुक्ताख्यंततोदेविममा
ख्यकम् ॥ विश्वनाथेतिविश्वस्मिन्प्राथितंविश्वसौख्यदम् ॥ ११० ॥ अविमुक्तंसमासाद्ययेनविश्वेश्वरोर्चितः ॥ नतस्यास्तिपुनर्जन्मकल्पकोटिशतेष्वपि
॥ ११ ॥ अष्टौमासान्विहारःस्याद्यतीनांसंयतात्मनाम् ॥ एकत्रचतुरोमासानब्दंनावासइष्यते ॥ १२ ॥ अविमुक्तेप्रविष्टानांविहारोनैवयुज्यते ॥ मोक्षो
प्यसंशयश्चात्रतस्मात्त्याज्यानकाशिका ॥ १३ ॥ आनंदकाननंहित्वानान्यद्गच्छेत्तपोवनम् ॥ तपोयोगश्चमोक्षश्चयतोत्रैवमदाश्रयात् ॥ १४ ॥
कृपयासर्वजंतूनांक्षेत्रमेतन्मयाकृतम् ॥ अवश्यमेवसिद्ध्यंतिक्षेत्रेस्मिन्सिद्धिकांक्षिणः ॥ १५ ॥ अतीतंवर्तमानंचज्ञानतोऽज्ञानतःकृतम् ॥ यदेनस्तल्लयं
यायादानंदवनवीक्षणात् ॥ १६ ॥ अत्युग्रैश्चतपोभिर्यन्महादानैर्महाव्रतैः ॥ नियमैश्चयमैःसम्यक्स्वयोगेनमहामखैः ॥ १७ ॥ वेदांतशास्त्राभ्यसनैः
सर्वोपनिषदाश्रयात् ॥ एभिर्वैयदवाप्येतेतत्काश्यांहेलयाप्यते ॥१८॥ कर्मसूत्रेणबद्धावैभ्राम्यंतेतावदेवहि ॥ यावद्विश्वेश्वरेधाम्निममनैवतनुत्यजः ॥१९॥
काश्यांस्वलीलयादेवितिर्यग्योनिजुषामपि ॥ ददामिचांतेतत्स्थानंयत्रयांतिनयाज्ञिकाः ॥ १२० ॥ भूतग्रामोऽखिलोप्यत्रमुक्तिक्षेत्रेकृतालयः ॥ काले
ननिधनंयातोयात्येवपरमांगतिम् ॥ २१ ॥ विषयासक्तचित्तोपित्यक्तधर्मरतिस्त्वपि ॥ कालेनोज्झितदेहोऽत्रनसंसारंपुनर्विशेत् ॥ २२ ॥ प्रयागे
यत्फलंदेविमाघेचोषसिमज्जनात् ॥ तत्फलंकोटिगुणितंवाराणस्यांक्षणेक्षणे ॥ २३ ॥ अस्यक्षेत्रस्यमहिमाकोपिवाचामगोचरः ॥ उद्देशमात्रमाख्या
यिमयातेप्रीतिकाम्यया ॥ २४ ॥ चतुर्दशानांलिंगानांश्रुत्वाख्यानानिसत्तमः ॥ चतुर्दशसुलोकेषुपूजांप्राप्स्यत्यनुत्तमाम् ॥ १२५॥ इतिश्रीस्कांदे
महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेविश्वकर्मेशप्रादुर्भावोनामषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

पिशाचभोगानंतरमित्यर्थः ॥ चांतेधर्मरतिरितिक्वचित् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ १२५ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥

सप्ताशीतितमेध्यायेदक्षेशोत्पत्तिसिद्धये ॥ सर्वर्द्धिविपुलस्तावद्दक्षयज्ञोनिरूप्यते ॥ १ ॥ दक्षेशादीनियानिलिंगानितन्महिमानंचप्रष्टुमुक्तमनुवदन्प्रीतिमाविष्करोति सर्वज्ञेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
प्रष्टव्यमर्थमाह ॥ स्कंदेति ॥ हेस्कंदओंकारादीनियानिचतुर्दशलिंगानितान्युक्तानीहइदानींदक्षेश्वरादीनियान्यष्टौलिंगानिअशेषतस्तत्प्रभावंचसमाचक्ष्वेत्यर्थः ॥ यद्वा दक्षेश्वरादीनियान्यष्टौ
लिंगानियानीहचपूर्वमुक्तानिअमृतेशादीनिचतुर्दशअशेषतःओंकारादिशैलेशादिचतुर्दशद्वयमध्येपियान्यनुक्तानितानितत्प्रभावंचसमाचक्ष्वेति ॥ ४ ॥ संशयमाह ॥ योदक्षइति ॥ ५ ॥

॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ सर्वज्ञसूनोषड्वक्रसर्वार्थकुशलप्रभो ॥ प्रादुर्भावंनिशम्यैषांलिंगानांमुक्तिदायिनाम् ॥ १ ॥ नितरांपरितृप्तोस्मिसुधांपीत्वेव
निर्जरः ॥ ओंकारप्रमुखैर्लिंगैरिदमानंदकाननम् ॥२॥ आनंदमेवजनयेदपिपापजुषामिह ॥ परानंदमहंप्राप्तःश्रुत्वैतल्लिंगकीर्तनम् ॥३॥ जीवन्मुक्तइवास्मि
हिक्षेत्रतत्त्वश्रुतेरहम् ॥ स्कंददक्षेश्वरादीनिलिंगानीहचतुर्दश ॥ यान्युक्तानिसमाचक्ष्वतत्प्रभावमशेषतः ॥ ४ ॥ योदक्षोगर्हयामासमध्येदेवसभंविभुम् ॥
सकथंलिंगमीशस्यप्रत्यस्थापयदद्भुतम् ॥५॥ इतिश्रुत्वाशिखिरथःकुंभयोनेरुदीरितम् ॥ सूतसंकथयामासदक्षेश्वरसमुद्भवम् ॥६॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
आकर्णयमुनेवच्मिकथांकल्मषहारिणीम् ॥ पुरश्चरणकामोसौदक्षःकाशींसमाययौ ॥ ७ ॥ छागवक्रोविरूपास्योदधीचिपरिधिक्कृतः ॥ प्रायश्चित्तावि
धानार्थंसूपदिष्टःस्वयंभुवा ॥ ८ ॥ एकदादेवदेवस्यसेवार्थंशशिमौलिनः ॥ कैलासमगमाद्विष्णुःपद्मयोनिपुरस्कृतः ॥ ९ ॥ इंद्रादयोलोकपालाविश्वेदे
वामरुद्गणाः ॥ आदित्यावसवोरुद्राःसाध्याविद्याधरोरगाः ॥ १० ॥ ऋषयोऽप्सरसोयक्षागंधर्वाःसिद्धचारणाः ॥ तैर्नतोदेवदेवेशःपरिहृष्टतनूरुहैः ॥११॥
स्तुतश्चनानास्तुतिभिःशंभुनापिकृतादराः ॥ विविशुश्चासनश्रेण्यांतन्मुखासक्तदृष्टयः ॥ १२ ॥ अथतेषूपविष्टेषुशंभुनाविष्टरश्रवाः ॥ कृतहस्तपरिस्पर्श
मानःपृष्टोमहादरम् ॥ १३ ॥ श्रीवत्सलांछनहरेदैत्यवंशदवानल ॥ कच्चित्पालयितुंशक्तिस्त्रिलोकीमस्त्यकुंठिता ॥ १४ ॥ दितिजान्दनुजान्दुष्टान्क
च्चिच्छासिरणांगणे ॥ अपिक्रुद्धान्महीदेवान्मामिवप्रतिमन्यसे ॥ १५ ॥ बाधयारहितागावःकच्चित्संतिमहीतले ॥ स्त्रियःसंतिहिसुश्रीकाःपतिव्रतप
रायणाः ॥ १६ ॥ विधियज्ञाःप्रवर्ततेपृथिव्यांबहुदक्षिणाः ॥ निराबाधंतपःकच्चिदस्तिशश्वत्तपस्विनाम् ॥ १७ ॥ निष्प्रत्यूहंपठंत्येवसांगान्वेदान्द्विजो
त्तमाः ॥ महीपालाःप्रजाःकच्चित्पांतित्वमिवकेशव ॥ १८॥ स्वेषुस्वेषुचधर्मेषुकच्चिद्वर्णाश्रमास्तथा ॥ निष्ठावंतोहितिष्ठंतिप्रहृष्टेंद्रियमानसाः ॥ १९ ॥

इतिश्रुत्वेतिव्यासवाक्यम् ॥ ६ ॥कथायाउपोद्घातमाह पुरश्चरणेतिसार्धेन ॥ ७ ॥ ८ ॥ कथामेवाह ॥ एकदेति ॥ ९ ॥ इंद्रादयोप्यगमन् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कृतोहस्तपरिस्पर्शनेनमानः
पूजायस्यसः ॥ १३ ॥ कच्चित्किम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

ब्राह्मंवेदाध्ययनजंब्राह्मणसंबंधीतिवा ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रशासतिपालयंति ॥ दोषोहस्ताएवदंडास्तैःपालितारक्षिताः ॥ २२ ॥ २३ ॥ सौधंसुधयाधवलितंप्रासादम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ क्रोधरयेण
क्रोधवेगेनांधाहग्ज्ञानंयस्यसः ॥ २६ ॥ उक्तिमेवाह ॥ अतीवगर्वितोजातइत्यारभ्यसंप्रधार्येत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ तत्रेश्वरमधिक्षिपति अतीवेतिसार्धपंचदशभिः ॥ अधिक्षेपेप्रत्युक्तापिदक्षस्य
भारतीश्रीविश्वनाथंस्तौति ॥ तत्रईश्वरस्यप्रत्यगात्मनोऽद्वितीयत्वसमर्थनार्थसंबंध्यभावंसंबंधिनिप्रमाणाभावेनाह ॥ कस्यचिदिति ॥ तदुक्तंस्वरूपप्रकरणेभगवत्पादैः ॥ अहमेकोनमेकश्चिन्नाहम
न्यस्यकस्यचित् ॥ नतंपश्यामियस्याहंतंनपश्यामियोममेति ॥ २७ ॥ किंशब्दस्यप्रयोगेसर्वत्रकाक्वानञर्थोज्ञेयः ॥ अविषादीतिच्छेदः ॥ विषादरहितः ॥ सच्चिदानंदस्वरूपत्वात् ॥ वृषवाहनः

धूर्जटिःपरिपृच्छयेतिहृष्टंवैकुंठनायकम् ॥ ब्रह्माणंचापिपप्रच्छब्राह्मंतेजःसमेधते ॥ २० ॥ सत्यमस्खलितंकच्चिदस्तित्रैलोक्यमंडपे ॥ तीर्थाविरोधोनक्का
पिकेनचित्क्रियतेविधे ॥ २१ ॥ इंद्रादयःसुराःकच्चित्स्वेषुस्वेषुपुरेष्वहो ॥ राज्यंप्रशासतिस्वस्थाःकृष्णदोर्दंडपालिताः ॥ २२ ॥ प्रत्येकंपरिपृच्छ्येशः
सर्वानित्थंकृतादरान् ॥ पृष्ट्वागमनकार्यंचतेषांकृत्वामनोरथान् ॥ २३ ॥ विससर्जाथतान्सर्वान्देवःसौधंसमाविशत् ॥ गतेष्वथचदेवेषुस्वस्वधिष्ण्ये
षुहृष्टवत् ॥ २४ ॥ मध्येमार्गंसचिंतोभूद्दक्षःसत्याःपितातदा ॥ अन्यदेवसमानंसमानंप्रापनचाधिकम् ॥ २५ ॥ अतीवक्षुब्धचित्तोभून्मंदराघाततोऽ
ब्धिवत् ॥ उवाचचमनस्येतन्महाक्रोधरयांधदृक् ॥ २६ ॥ अतीवगर्वितोजातःसतीमेप्राप्यकन्यकाम् ॥ कस्यचिन्नाप्यसौप्रायोनकोस्यापिक्वचित्पुनः
॥ २७ ॥ किंवंश्यस्त्वेषकिंगोत्रःकिंदेशीयःकिमात्मकः ॥ किंवृत्तिःकिंसमाचारोविषादीवृषवाहनः ॥ २८ ॥ नप्रायशस्तपस्व्येषक्वतपःक्वास्त्रधार
णम् ॥ नगृहस्थेषुगण्योसौश्मशाननिलयोयतः ॥ २९ ॥ असौनब्रह्मचारीस्यात्कृतपाणिग्रहस्थितिः ॥ वानप्रस्थ्यंकुतश्चास्मिन्नैश्वर्यमदमोहिते ॥३०॥
नब्राह्मणोभवत्येषयतोवेदोनवेत्त्यमुम् ॥ शस्त्रास्त्रधारणात्प्रायःक्षत्रियःस्यान्नसोप्ययम् ॥ ३१ ॥ क्षतात्संत्राणनात्क्षत्रंतत्क्वास्मिन्प्रलयप्रिये ॥ वैश्यो
पिनभवेदेषसदानिर्धनचेष्टनः ॥ ३२ ॥

वृषभूतोविष्णुर्वाहनंयस्यसः ॥ सर्वेश्वरत्वात् ॥ २८ ॥ तदुक्तंभागवते: :॥ क्वतपः निवृत्ताधिकारत्वात् ॥ क्वास्त्रधारणमशरीरत्वात्अद्वितीयत्वाच्च ॥ श्मशानवदशिवमज्ञानंतस्यनिलयआश्रयः ॥
॥ २९ ॥ कृतःसत्याजगज्जनन्याअघटनघटनापटीयस्यामहामायायाःपाणिग्रहःकरग्रहोविवाहइतियावत् ॥ तेनस्थितिर्यस्यसः ॥ मदयतीतिमदःकामः ॥ ऐश्वर्येणमदोमोहितोविचित्ततांनीते।
येनसः ॥ स्वतःप्राप्तसर्वकामत्वात् ॥ ३० ॥ अमुंश्रीरुद्रम् ॥ यतोवाचोनिवर्ततेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ॥ ३१ ॥ तत्क्षत्रंक्षत्रियजातिः ॥ निर्धनानांचेष्टनंचेष्टायस्यसः ॥ लीलाविग्रहत्वात् ॥

एवमग्रेपियथायोग्यंहेतुर्मंतव्यः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अथातआदेशोनेतिनेतितदेतद्ब्रह्मास्थूलमनणुअनामागोत्रमित्यादिः ॥ भागवतेच ॥
सवैनदेवासुरमर्त्यतिर्यङ्नस्त्रीनषंढोनपुमान्नजंतुः ॥ नायंगुणःकर्मनसन्नचासन्निषेधशेषोजयतादशेषइत्यादि ॥ दशश्लोक्यांच ॥ नवर्णाश्रमाचारधर्माइत्यादि ॥ उपसंहरति ॥ किंवहूक्तेनेति ॥
॥ ३९ ॥ धाष्टर्यंमहत्त्वम् ॥ ४० ॥ मातापितृविवर्जिताःतयोरभावेशिक्षाभावात् ॥ निर्गुणाःगुणातीतत्वात् ॥ अकुलीनागोत्ररहितत्वात् ॥ कर्मभ्रष्टानिवृत्ताधिकारत्वात् ॥ निरंकुशाःस्वतंत्राई

शूद्रोपिनभवेत्प्रायोनागयज्ञोपवीतवान् ॥ एवंवर्णाश्रमातीतःकोसौसम्यङ्नकीर्त्यते ॥ ३३ ॥ सर्वःप्रकृत्याज्ञायेतस्थाणुःप्रकृतिवर्जितः ॥ प्रायशः
पुरुषोनासावर्धनारीवपुर्यतः ॥ ३४ ॥ योषापिनभवेदेषयतोसौश्मश्रुलाननः ॥ नपुंसकोपिनभवेल्लिंगमस्ययतोर्च्यते ॥ ३५ ॥ बालोपिनभवत्ये
षयतोऽयंबहुवार्षिकः॥ अनादिवृद्धोलोकेषुगीयतेचोग्रएषयत् ॥ ३६ ॥ अतोयुवत्वंसंभाव्यंनात्रनूनंचिरंतने ॥ वृद्धोऽपिनभवत्येषजरामरणवर्जितः
॥ ३७ ॥ ब्रह्मादीन्संहरेत्प्रांतेतथापिचनपातकी ॥ पुण्यलेशोपिनास्त्यस्मिन्ब्रह्ममौलिच्छिदिक्रुधा॥ ३८॥ अस्थिनेपथ्यवतिचक्रशुचित्वंविवाससि ॥
किंबहूक्तेननोकिंचिज्ज्ञायतेऽस्यविचेष्टितम् ॥ ३९ ॥ अहोधाष्टर्यमहद्दृष्टंजटिलस्याद्यचाद्भुतम् ॥ यदासनान्नोत्थितोसौदृष्ट्वामांश्वशुरंगुरुम् ॥ ४० ॥
एवंभूताभवंत्येवमातापितृविवर्जिताः ॥ निर्गुणाअकुलीनाश्चकर्मभ्रष्टानिरंकुशाः ॥ ४१ ॥ स्वच्छंदचारिणोऽनाथाःसर्वत्रस्वाभिमानिनः ॥ अकिंचनाअ
पिप्रायस्तथापीश्वरमानिनः ॥ ४२ ॥ जामातॄणांस्वभावोयंप्रायशोगर्वभाजनम् ॥ किंचिदैश्वर्यमासाद्यभवत्येवनसंशयः ॥ ४३ ॥ द्विजराजःसगर्वि
ष्ठोरोहिणीप्रेमनिर्भरः ॥ कृत्तिकादिषुचास्नेहीमयाशप्तःक्षयीकृतः ॥ ४४ ॥ अस्याहंगर्वसर्वस्वंहरिष्याम्येवशूलिनः ॥ यथावमानितश्चाहमनेनास्यगृहं
गतः ॥ ४५ ॥ तथास्याहंकरिष्यामिमानहानिंचसर्वतः ॥ संप्रधार्येतिबहुशःसतुदक्षःप्रजापतिः ॥ ४६ ॥ प्राप्यस्वभवनंदेवानाजुहावसवासवान् ॥ अहं
यियक्षुर्यूयंमेयज्ञसाहाय्यकारिणः ॥ ४७ ॥ भवंतुयज्ञसंभारानानयंतुत्वरान्विताः ॥ श्वेतद्वीपमथोगत्वाचक्रेचक्रिणमच्युतम् ॥ ४८ ॥ महाक्रतूपद्रष्टारं
यज्ञपूरुषमेवच ॥ तस्यर्त्विजोभवन्सर्वऋषयोब्रह्मवादिनः ॥ ४९ ॥ प्रावर्ततततस्तस्यदक्षस्यचमहाध्वरः ॥ दृष्ट्वादेवनिकायांश्चतस्मिन्दक्षमहाध्वरे
॥ ५० ॥ अनीश्वरांस्ततोवेधाव्याजंकृत्वागृहंययौ ॥ दधीचिरथसंवीक्ष्यसर्वांस्त्रैलोक्यवासिनः ॥ ५१ ॥

श्वरत्वात् ॥ ४१ ॥ अतएवस्वच्छंदचारिणः ॥ नाथाःसर्वस्वामिनः ॥ पक्षेअनाथाः ॥ स्वाभिमानिनआत्माभिमानिनः ॥ पक्षेऽहंकाराभिमानिननः ॥ आकिंचनानाविद्यतोकिंचनये
भ्यस्ते ॥ ईश्वरमानिनोब्रह्मादिपूजाभाजः ॥ सर्वत्राक्षेपःस्पष्टएव ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ अनीश्वरान्महादेवरहितान् ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ शुभोदर्कंशुभोत्तरफलम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ नेदसिनेदीयसिइदानींतनेनिकटइतिवा ॥ नास्तिक्रतुसमोरिपुरिति ॥ तदुक्तम् ॥ अन्नहीनोदहेद्राष्ट्रंमंत्रहीनस्तुऋत्विजम् ॥ यजमानमदक्षिण्यो
नास्तिक्रतुसमोरिपुरिति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ यज्ञपुमान्विष्णुः ॥ असावित्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ एषभृगुःसाक्षाद्ब्रह्मेतिसंबंधः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ प्रसूतेर्नामांतरंशतरूपा ॥ कल्पभेदेनवा नामभेदः ॥

दक्षयज्ञेसमायातान्सतीश्वरविवर्जितान्॥प्राप्तसंमानसंभारान्वासोलंकृतिपूर्वकम्॥५२॥दक्षस्यहिशुभोदर्कमिच्छन्प्रोवाचचेतिवै ॥ ॥ दधीचिरुवाच ॥
दक्षप्रजापतेदक्षसाक्षाद्धातृस्वरूपधृक् ॥ ५३ ॥ नचास्तितवसामर्थ्यंक्वापिकस्यापिनिश्चितम् ॥ यादृशःक्रतुसंभारस्तवचेहसमीक्ष्यते ॥ ५४ ॥ नतादृ
ङ्नेदसिप्रायःक्वापिज्ञातोमहामते ॥ क्रतुस्तुनैवकर्तव्योनास्तिक्रतुसमोरिपुः ॥ ५५ ॥ कर्तव्यश्चेत्तदाकार्यःस्याच्चेत्संपत्तिरीदृशी ॥ साक्षादग्निःस्वयंकुंडे
साक्षादिंद्रादिदेवताः ॥५६॥ साक्षाच्चसर्वेमंत्रावैसाक्षाद्यज्ञपुमानसौ ॥ आचार्यपदवीमेषदेवाचार्यःस्वयंचरेत् ॥ साक्षाद्ब्रह्मास्वयंचैषभृगुर्वैकर्मकांडवित् ॥
॥ ५७ ॥ अयंपूषाभगस्त्वेषइयंदेवीसरस्वती ॥ एतेचसर्वदिक्पालायज्ञरक्षाकृतःस्वयम् ॥ ५८॥ त्वंचदीक्षांशुभांप्राप्तोदेव्याचशतरूपया ॥ जामातात्वे
षतेधर्मःपत्नीभिर्दशभिःसह ॥ ५९ ॥ स्वयमेवहिकुर्वीतधर्मकार्यंप्रयत्नतः ॥ ओषधीनामयंनाथस्तवजामातृपूत्तमः ॥ ६० ॥ सप्तविंशतिभिःसार्धंपत्नी
भिस्तवकार्यकृत् ॥ ओषधीःपूरयेत्सर्वाद्विजराजोमहासुधीः ॥६१॥ दीक्षितोराजसूयस्यदत्तत्रैलोक्यदक्षिणः॥मारीचःकश्यपश्चासौप्रजापतिषुसत्तमः ॥
त्रयोदशमिताभिश्चभार्याभिस्तवकार्यकृत् ॥ ६२ ॥ हविःकामदुघासूतेकल्पवृक्षःसमित्कुशान् ॥ दारुपात्राणिसर्वाणिशकटंमंडपादिकम् ॥ ६३ ॥
विश्वकर्माप्यलंकारान्कुरुतेभ्यागतर्त्विजाम् ॥ वसूनिचाऽपिवासांसिवसवोष्टौददत्यपि ॥ ६४ ॥ स्वयंलक्ष्मीरलंकुर्याद्यावैचात्रसुवासिनीः ॥ ६५ ॥
सर्वेसुखायमेदक्षवीक्षमाणस्यसर्वतः ॥ एकंदुःखाकरोत्येवयत्त्वंविस्मृतवानसि ॥ ६६ ॥ जीवहीनोयथादेहोभूषितोपिनशोभते ॥ तथेश्वरंविनायज्ञः
श्मशानमिवलक्ष्यते ॥ ६७ ॥ इत्थंदधीचिवचनंश्रुत्वादक्षःप्रजापतिः ॥ भृशंजज्वालकोपेनहविषाकृष्णवर्त्मवत् ॥ ६८ ॥ पूर्वंस्तुत्यातिसंहृष्टोदृष्टोयो
सौदधीचिना ॥ सएवचापिकोपाग्निमुद्वमन्वीक्षितोमुखात् ॥ ६९ ॥ प्रत्युवाचाथतंविप्रंवेपमानांगयष्टिकः ॥ दक्षःप्रजापतीरोषाज्जिघांसुरिवतंद्विजम्
॥ ७० ॥ ॥ दक्षउवाच ॥ ॥ ब्राह्मणोसिदधीचेत्वंकिंकरोमितवात्रवै ॥ दीक्षामहमहोप्राप्तःकर्तुंनायातिकिंचन ॥ ७१ ॥ भवान्केनसमाहूतोयद
त्रागान्महाजडः ॥ आगतोपिहिकेनत्वंपृष्टइत्थंब्रवीषियत् ॥ ७२ ॥

एवमन्यत्रापि ॥ तेतव ॥ ५९ ॥ कुर्वीतकरोति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अभ्यागताश्चऋत्विजश्चतेषाम् ॥ वसूनिधनानि ॥ ६४ ॥ सुवासिनीःकुलवधूः ॥ ६५ ॥ दुःखाकरोतिदुः
खंदुःखिनंकरोति ॥ ६६ ॥ यद्यस्मात् ॥ अग्रिमेणान्वयः ॥ यद्वा यत्श्रुतिस्मृतिप्रसिद्धंविश्वेश्वराख्यंपरंब्रह्मतद्विस्मृतवानसीत्यर्थः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अमंगलभुवाश्मशानस्थलया ॥ तयाप्रसिद्धया ॥ ७६ ॥ पितृकाननंश्मशानम् ॥ ७७ ॥ मंगलेतरभूमिरपितदेव ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ विष्णुरपिशांभवीशक्तिरितिवे
देपठ्यते ॥ तमेववेदमर्थतःपठति ॥ वामांगमिति ॥ तदितरद्दक्षिणांगम् ॥ ८० ॥ दुर्वाससाश्रीशंकरांशेन ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ दुर्वासाःशंकरस्यांशश्चचारपृथिवीमिमामिति ॥ ८१ ॥ ८२ ॥
श्वेतंश्वेतनामानंपाशयतोबध्नतः ॥ ८३ ॥ पार्ष्णिग्राहीपृष्ठरक्षकःसहायइतियावत् ॥ अधार्षीद्धर्षितवानंहार्षीदितियावत् ॥ ८४ ॥ संविदानाःसम्यग्जानानाअपितथापिप्रावर्तंत ॥ ८५ ॥

सर्वमंगलमांगल्योयत्रश्रीमानयंहरिः ॥ स्वयंवैयज्ञपुरुषःसमखःकिंश्मशानवत् ॥ ७३ ॥ यत्रवज्रधरःशक्रःशतयज्ञैकदीक्षितः ॥ त्रयस्त्रिंशतिकोटी
नाममराणांपतिःस्वयम् ॥ ७४ ॥ तंत्वंचोपमिमीषेमुंश्मशानेनमहामखम् ॥ धर्मराट्चस्वयंयत्रधर्माधर्मैककोविदः ॥ ७५ ॥ श्रीदोस्तियत्रश्रीदाता
साक्षाद्यत्राशुशुक्षणिः ॥ तंयज्ञमुपमासित्वममंगलभुवातया ॥ ७६ ॥ देवाचार्यःस्वयंयत्रक्रतोराचार्यतांगतः ॥ अभिमानवशात्तंत्वमाख्यासिपि
तृकाननम् ॥ ७७ ॥ यत्रार्त्विज्यंभजंतेऽमीवसिष्ठप्रमुखर्षयः ॥ तमध्वरंसमाचक्षेमंगलेतरभूमिवत् ॥ ७८ ॥ निशम्येतिमुनिःप्राहदधीचिर्ज्ञानिनांवरः ॥
सर्वमंगलमांगल्योभवेद्यज्ञपुमान्हरिः ॥ ७९ ॥ तथापिशांभवीशक्तिर्वेदेविष्णुःप्रपठ्यते ॥ वामांगंस्रष्टुराद्यस्यहरिस्तदितरद्विधिः ॥ ८० ॥ दीक्षितोयो
श्वमेधानांशतस्यकुलिशायुधः ॥ दुर्वाससाक्षणेनापिनीतोनिःश्रीकतांहिसः ॥ ८१ ॥ पुनराराध्यभूतेशंप्रापैकाममरावतीम् ॥ यस्त्वयाधर्मराजोत्रक
थितःक्रतुरक्षकः ॥ ८२ ॥ बलंतस्याखिलैर्ज्ञातंश्वेतंपाशयतःपुरा ॥ धनदस्त्र्यंबकसखस्तच्चक्षुश्चाशुशुक्षणिः ॥ ८३ ॥ पार्ष्णिग्राह्यभवद्रुद्रोदेवाचार्यस्यवै
तदा ॥ यदातारामधार्षीत्सद्विजराजोऽतिसुंदरीम् ॥ ८४ ॥ तांविदंतिवसिष्ठाद्यास्तवार्त्विज्यंभजंतिये ॥ एकोरुद्रोनद्वितीयःसंविदानाअपीतिहि ॥ ८५ ॥
प्रावर्तंतर्षयोन्येपिगौरवात्तवतेक्रतौ ॥ यदिमेब्राह्मणस्यैकंशृणोषिवचनंहितम् ॥ ८६ ॥ तदाक्रतुफलाधीशंविश्वेशंत्वंसमाह्वय ॥ विनातेनक्रतुरसौकृतो
प्यकृतएवहि ॥ ८७ ॥ सतितस्मिन्महादेवेविश्वकर्मैकसाक्षिणि ॥ तवापिचैषांसर्वेषांफलिष्यंतिमनोरथाः ॥ ८८ ॥ यथाजडानिबीजानिनफलं
तिस्वयंतथा ॥ जडानिसर्वकर्माणिनफलंतीश्वरंविना ॥ ८९ ॥ अर्थहीनायथावाणीधर्महीनायथातनुः ॥ पतिहीनायथानारीशिवहीनातथाक्रिया ॥
॥ ९० ॥ गंगाहीनायथादेशाःपुत्रहीनायथागृहाः ॥ दानहीनायथासंपच्छिवहीनातथाक्रिया ॥ ९१ ॥ मंत्रिहीनंयथाराज्यंश्रुतिहीनायथाद्विजाः ॥
योषाहीनंयथासौख्यंशिवहीनातथाक्रिया ॥ ९२ ॥ दर्भहीनायथासंध्यातिलहीनंचतर्पणम् ॥ हविर्हीनोयथाहोमःशिवहीनातथाक्रिया ॥ ९३ ॥

किंतत्रकारणंतदाह ॥ तवगौरवादिति ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ विश्वकर्मैकसाक्षिणिसर्वव्यापारमुख्यद्रष्टरि ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ भक्त्युद्रेकाद्दक्षस्यरुच्युत्पादनार्थंवाबहुधादृष्टांतयति अर्थहीनेत्या
दिना ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥

दक्षोपिनिपुणोपिचतुरोपीतियावत् ॥ वचनाग्रहणेहेतुमाह ॥ शंभोरिति ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ महामंगलमूर्तिनासर्वमंगलस्वरूपेणेतिवास्तवार्थः ॥ १ ॥
क्रतुमुख्यानीत्यत्रतदुत्तरमाह ॥ यथार्थेति ॥ २ ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥ तदधीनाश्चेति ॥ ३ ॥ ईश्वरइत्यादेरुत्तरमाह ॥ सामान्येति ॥ असंदिग्धःसंदेहरहितः ॥ प्रतिभूर्दाता ॥ ४ ॥

इत्थंदधीचिनाख्यातंजग्राहवचनंनतत् ॥ दक्षोदक्षोपितत्रैवशंभोर्मायाविमोहितः ॥ ९४ ॥ प्रोवाचचभृशंक्रुद्धःकाचिंतातवमेक्रतोः ॥ क्रतुमुख्यानिसर्वा
णियानिकर्माणिसर्वतः ॥ ९५ ॥ तानिसिद्ध्यंतिनियतंयथार्थकरणादिह ॥ अयथार्थविधानेनसिद्धयेत्कर्मापिनेशितुः ॥ ९६ ॥ स्वकर्मसिद्धयेचाथ
सर्वएवहिचेश्वरः ॥ ईश्वरःकर्मणांसाक्षीयत्त्वयापीतिभाषितम् ॥ ९७ ॥ तत्तथास्तुपरंसाक्षीनार्थंदद्याच्चकुत्रचित् ॥ ९८ ॥ जडानिसर्वकर्माणिनफलंती
श्वरंविना ॥ यदुक्तंभवतातत्राप्यहोदृष्टांतयाम्यहम् ॥ ९९ ॥ जडान्यपिचबीजानिकालंसंप्राप्यचात्मनः ॥ अंकूरयंतिकालाच्चपुष्प्यंतिचफलंतिच
॥ १०० ॥ विनापीशंतथाकर्मस्वयंकालात्फलत्यहो ॥ किमीश्वरेणतेनात्रमहामंगलमूर्तिना ॥ १ ॥ ॥ दधीचिरुवाच ॥ ॥ यथार्थकरणात्सि
द्धमपिकार्यंकदाचन ॥ ईश्वरप्रातिकूल्याच्चसिद्धमेवाशुनश्यति ॥ २ ॥ ईश्वरेच्छाबलात्कर्मकृतमप्यविधानतः ॥ संसिद्धयेत्तदधीनाश्चकथंसर्वइहे
श्वराः ॥ ३ ॥ सामान्यसाक्षिवन्नेशःसर्वेषांसर्वकर्मणाम् ॥ साक्षीभवेदसंदिग्धःफलस्यप्रतिभूरपि ॥ ४ ॥ भूजलादिस्वरूपेणबीजमाविश्यसर्वकृत् ॥
स्वयंकालस्वरूपेणविदध्यादंकुरोदयम् ॥ ५ ॥ यत्त्वयोक्तंविनापीशंकालेकर्मफलेत्स्वयम् ॥ सएवकालोभगवान्सर्वकर्तामहेशिता ॥ ६ ॥ अन्यच्चभव
ताप्रोक्तंतदेकंतथ्यमेवतत् ॥ किमीश्वरेणतेनात्रमहामंगलमूर्तिना ॥ ७ ॥ येमहांतोभवंत्येवयेचमंगलमूर्तयः ॥ ईश्वराख्याचयेष्वस्तिकिंतैरत्रतवांतिके
॥ ८ ॥ उत्तरादुत्तरंचेतिप्रत्युत्तरयतिद्विजे ॥ दधीचौचुक्रुधेऽत्यंतंदक्षोगर्वातिसुश्रिया ॥ ९ ॥ आदिदेशसमीपस्थानालोक्यपरितस्त्विति ॥ ब्राह्मणा
पसदंचामुंपरिदूरयताशुवै ॥ ११० ॥ अमुष्मादध्वरश्रेष्ठादवरिष्ठमनोगतम् ॥ इत्थंदधीचिराकर्ण्यप्रोवाचप्रहसन्निव ॥ ११ ॥ किंमांदूरयसेमूढदूरीभूतो
भवानपि ॥ सर्वेभ्योमंगलेभ्यश्चसर्वैरेभिःसमंध्रुवम् ॥ १२ ॥

जडानीत्यादिनायद्दृष्टांतितंतद्विघटयति ॥ भूजलादीति ॥ ५ ॥ विनापीशमितियदुक्तंतदनूद्यदूषयति ॥ यत्त्वयोक्तमिति ॥ ६ ॥ किमीश्वरेणेतियदुक्तंतदनूद्यस्वीकरोति ॥ अन्यच्चेति ॥ ७ ॥ ८ ॥
दक्षस्यउत्तरादुत्तरमनेकमुत्तरंप्रत्युत्तरयाति ॥ निराकृतवति ॥ चुक्रुधेक्रोधंकृतवान् ॥ ९ ॥ ब्राह्मणाअपसदाअधमायस्मात्तम् ॥ ११० ॥ नवरिष्ठःश्रेष्ठोयस्मात्तस्मिन्मनोगतंयस्यतम् ॥ ११ ॥ १२ ॥

प्रजापतेइतिदक्षस्यसोपहासंसंबोधनम् ॥ १३ ॥ भवानगस्त्यः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ मानभुवःपूजाधाराः ॥ १९ ॥ तारेणोच्चैन ॥ १२० ॥ २१ ॥ पिचंडिलाः स्थूलोदराः ॥ २२ ॥ कुल्याःसरितः ॥ द्रप्सस्येति ॥ द्रवीभूतगुडस्येत्यर्थः ॥ दध्नश्चेतिक्वचित् ॥ २३ ॥ २४ ॥ मार्गिताअन्विष्टाः ॥ मार्गणायाचकाः ॥ २५ ॥ व्यानशेव्याप्तवान् ॥

अकांडेक्रोधजोदंडस्तवमूर्ध्निपातिष्यति ॥ महेशितुस्त्रिजगतीपरिशास्तुःप्रजापते ॥ १३ ॥ इत्युक्त्वानिर्जगामाशुयज्ञवाटात्ततोद्विजः ॥ तस्मिन्निर्यातिनिर्यातोदुर्वासाश्च्यवनोभवान् ॥ १४ ॥ उत्तंकउपमन्युश्चऋचीकोद्दालकावपि ॥ मांडव्योवामदेवश्चगालवोगर्गगौतमौ ॥१५॥ शिवतत्त्वविदोन्येपिदक्षयज्ञाद्विनिर्ययुः ॥ गतेदधीचौसानंदंप्रावर्ततमहामखः ॥१६॥ येस्थिताब्राह्मणास्तत्रतेभ्योद्विगुणदक्षिणाम् ॥ प्रादात्प्रजापतिर्दक्षस्त्वन्येभ्योप्यधिकंवसु ॥ ॥ १७ ॥ सर्वेंजामातरस्तेनतोषिताभूरिशोधनैः ॥ कन्याश्चालंकृताःसर्वामहाविभवविस्तरैः ॥१८॥ ऋषिपत्न्योपिबहुशोदेवपत्न्योप्यनेकशः ॥ तथापुरांगनाःसर्वास्तेनमानभुवःकृताः ॥ १९ ॥ ब्रह्मघोषेणतारेणव्योमशब्दगुणंस्फुटम् ॥ कारितंतेनदक्षेणविप्राणांहृष्टचेतसाम् ॥ १२० ॥ अग्निर्मंदाग्निरभवत्तस्मिञ्जुह्वतिदीक्षिते ॥ हविःपरिमलैनैवपरितृप्तादिगंगनाः ॥ २१ ॥ स्वाहाकारैर्वषट्कारैःसुराजाताःपिचंडिलाः ॥ रचितागिरयस्तेनसदन्नानांपदेपदे ॥२२॥ घृतकुल्याःकृतास्तेनमधुकुल्याःसहस्रशः ॥ महासरांसिपयसांद्रप्सस्यापिमहाह्रदाः ॥ २३ ॥ राशयश्चदुकूलानांरत्नानांशिखराणिच ॥ यज्ञवाटस्यवसुधास्वर्णरूप्यमयीकृता ॥ २४ ॥ नलभ्यंतेक्रतौतस्यमार्गिताअपिमार्गणाः ॥ हृष्टाःपुष्टाःसमभवन्नपितत्परिचारकाः ॥ २५ ॥ ध्वनिर्मंगलगीतानांव्यानशेगगनांगणम् ॥ जहृषेचाप्सरोवृंदैर्गंधर्वैर्मुमुदेतराम् ॥ २६ ॥ विद्याधरैर्ननंदेचवसुधाववृधेभृशम् ॥ महाविभवसंभारेतस्मिन्दाक्षेमहाक्रतौ ॥ इत्थंप्रवृत्तेऽथमुनिःकैलासंनारदोययौ ॥१२७॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेदक्षयज्ञप्रादुर्भावोनामसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ शिवलोकंसमासाद्यमुनिनाब्रह्मसूनुना ॥ किंचक्रेब्रूहिषड्वक्त्रकथांकौतुकशालिनीम् ॥ १ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृणुकुंभजवक्ष्यामिनारदेनमहात्मना ॥ यत्कृतंतत्रगत्वाशुकैलासंशंकरालयम् ॥ २ ॥ मुनिर्गगनमार्गेणप्राप्यतद्धामशांभवम् ॥ दृष्ट्वाशिवौप्रणम्याथशिवेनविहितादरः ॥ ३ ॥

जहृषेसंहर्षंचक्रे ॥ मुमुदेतरामातिशयेनसहर्षंचक्रे ॥२६॥ ननंदेसमृद्धंचक्रेगगनांगणमित्येव ॥ दाक्षेदक्षसंबंधिनि ॥ १२७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ॥ ८७ ॥ ॥छ॥ ॥ अष्टाशीतितमेऽध्यायेसत्यादेहविसर्जनम् ॥ वर्ण्यतेत्यद्भुततरंवैराग्यप्रतिपादकम् ॥ १ ॥ कैलासंनारदोययावित्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ शिवलोकमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

अक्षाभ्यांपाशकाभ्याम् ॥ द्वंद्वाभ्यामितिपाठेपिस एवार्थः ॥ ४ ॥ क्रीडालीलातदेवाह ॥ मासाइति॥ सारिफलकेसारिफलनिमित्तम् ॥ ५ ॥ मासेयाःशुक्लाःशुक्लेतराःकृष्णाश्चद्विपंचदशात्रिंश
त्तिथयस्ताःसारिकाःफलकाःबलानीतिप्रसिद्धाइत्यर्थः ॥ अक्षयुग्मंपाशकयुगलम् ॥ अयनेदक्षिणोत्तरे ॥६॥ ग्लहौपणौ ॥ ७ ॥ खेलसमयःक्रीडाकालः ॥ उपसंहरति ॥ इत्थमिति ॥ ८ ॥ तथा
पिलीलाविग्रहधारिणोर्युवयोर्व्यवहारगोचरेऽक्षक्रीडायांजयपराजयौनस्तइत्याह ॥ नदेवीति ॥ किंचक्रेइतियत्पृष्टंतदाह ॥ किंचिदिति ॥९॥ अवबुध्यतिअवबुध्यते ॥१०॥ ननुगुणवान्शरीरीकथंमाना
पमानयोर्दूरेतिष्ठतितत्राह ॥ लीलात्मेति ॥ यद्यपिमायाख्ययात्वयाशक्त्याऽयंलीलाविग्रहोगुणवांश्चतथापिविचाराद्वेदांततात्पर्यावधारणादतिनिर्गुणःअतएवसृष्ट्यादिकर्माणिकुर्वन्नपितैःकर्मभिर्न

तदुद्दिष्टासनंभेजेपश्यंस्तत्क्रीडनंपरम् ॥ क्रीडंतौतौतुचाक्षाभ्यांयदानचाविरेमतुः ॥ ४ ॥ तदौत्सुक्येनसमुनिःप्रेर्यमाणउवाचह ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥
देवदेवतवक्रीडाखिलंब्रह्मांडगोलकम् ॥ मासाद्वादशयेनाथतेसारिफलकेगृहाः ॥ ५ ॥ कृष्णाःकृष्णेतरायावैतिथयस्ताश्चसारिकाः ॥ द्विपंचदशमासे
यास्त्वक्षयुग्मंतथायने ॥ ६ ॥ सृष्टिप्रलयसंज्ञौद्वौग्लहौजयपराजयौ ॥ देवीजयेभवेत्सृष्टिरसृष्टिर्धूर्जटेर्जये ॥ ७ ॥ भवतोःखेलसमयोयःसास्थिति
रुदाहृता ॥ इत्थंक्रीडैवसकलमेतद्ब्रह्मांडमीशयोः ॥ ८ ॥ नदेवीजेष्यतिपतिंनेशःशक्तिंविजेष्यति ॥ किंचिद्विज्ञप्तुकामोस्मितन्मातरवधार्यताम् ॥ ९ ॥
देवःसर्वज्ञनाथोपिनकिंचिदवबुध्यति ॥ मानापमानयोर्यस्मादसौदूरेव्यवस्थितः ॥ १० ॥ लीलात्मागुणवानेषविचारादतिनिर्गुणः ॥ कुर्वन्नपिहिकर्मा
णिबाध्यतेनैवकर्मभिः ॥ ११ ॥ मध्यस्थोपिहिसर्वस्यमाध्यस्थ्यमवलंबते ॥ सर्वत्रायंमहेशानोमित्राऽमित्रसमानदृक् ॥ १२ ॥ त्वंशक्तिरस्यदेवस्यसर्वे
षांमान्यभूःपरा ॥ दक्षस्यापित्वयामानोदत्तोपत्यनिमित्तकः ॥ १३ ॥ परंत्वंसर्वजगतांजनयित्र्येकिकाध्रुवम् ॥ त्वत्तआविर्भवंत्येवधातृकेशववासवाः॥
॥ १४ ॥ त्वमात्मानंनजानासित्र्यक्षमायाविमोहिता ॥ अतएवहिमेचित्तंदुनोत्यतितरांसति ॥ १५ ॥ अन्याअपिहियाःसत्यःपातिव्रत्यपरायणाः ॥
ताभर्तृचरणौहित्वाकिंचिदन्यन्नमन्वते ॥ १६ ॥ अथवास्तामियंवार्ताप्रस्तुतंप्रब्रवीम्यहम् ॥ अद्यनीलगिरेस्तस्माद्धरिद्वारसमीपतः ॥ १७ ॥ अपूर्व
मिवसंवीक्ष्यपरिप्राप्तस्तवांतिकम् ॥ अत्याश्चर्यविषादाभ्यांकिंचिद्वक्तुमिहोत्सुकः ॥ १८ ॥ आश्चर्यहेतुरेवायंयत्पुंजातंत्रयीतले ॥ तद्दृष्टंसकलत्रंचदक्ष
स्याध्वरमंडपे ॥ १९ ॥ सालंकारंसमानंचसानंदमुखपंकजम् ॥ विस्मृताखिलकार्यंचदक्षयज्ञप्रवर्तकम् ॥ २० ॥ विषादेकारणंचैतद्यतोजातमिदंज
गत् ॥ यस्मिन्प्रवर्ततेयत्रलयमेष्यतिचध्रुवम् ॥ २१ ॥ तदेवतत्रनोदृष्टंभवद्वंद्वंभवापहम् ॥ प्रायोविषादजनकंभवतोर्यददर्शनम् ॥ २२ ॥

लिप्यतइति ॥ ११ ॥ तथापिलीलाविग्रहावस्थायांनिग्रहानुग्रहौभवेतामेवनेत्याह ॥ मध्यस्थोपिउदासीनएवेत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ सर्वत्रेति ॥ १२ ॥ १३ ॥ परंकेवलम् ॥ एकिकामुख्या ॥
॥ १४ ॥ त्वंकथंभूता ॥ त्र्यक्षमायास्वयमेवविमोहिता ॥ ऐकपद्येपिसएवार्थः ॥ दुनोतिव्यथते ॥ १५ ॥ कैमुत्यन्यायमाह ॥ अन्याअपीति ॥ मन्वतेमन्यंते ॥ जानतइतिक्वचित् ॥ १६ ॥
नीलगिरेःपुरुषोत्तमात्सकाशात् ॥ समीपतःसमीपे ॥ हरिद्वारंमायापुरी ॥ १७ ॥ १८ ॥ पुंजातंपुरुषसमुदायः ॥ पुंमात्रंयत्तुजातमितिचक्वचित् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ भवद्वंद्वंभवश्चभवानी

चतयोर्युगलम् ॥ २२ ॥ तद्भवतोर्दर्शनम् ॥ अन्यत्किंतत्राह ॥ तच्चेति ॥ २३ ॥ द्रुहिणेनब्रह्मणा ॥ ययेयातंगतमितियावत् ॥ धिक्कृतस्तिरस्कृतः ॥ दधीचेनअकारांतोयम् ॥ २४ ॥ २५ ॥

तदेवनाभवत्तत्रसमभूदन्यदेवहि ॥ तच्चवक्तुंनशक्येततद्वक्तादक्षएवसः ॥ २३ ॥ तानिवाक्यानिचाकर्ण्यद्रुहिणेनययेततः ॥ महर्षिणादधीचेनधिक्कृतो नितरांहिसः ॥ २४ ॥ शप्तश्चवीक्षमाणानांदेवर्षीणांप्रजापतिः ॥ मयाचकर्णौपिहितौश्रुत्वातद्गर्हणागिरः ॥ २५ ॥ दधीचिनासमंकेचिद्दुर्वासःप्रमुखा द्विजाः ॥ भवनिंदांसमाकर्ण्यकियंतोपिविनिर्ययुः ॥२६॥ प्रावर्ततमहायागोहृष्टपुष्टमहाजनः ॥ तथाद्रष्टुंनशक्तोमिततआगतवानिह ॥ २७ ॥ भगिन्यो पिचयादेवितवतत्रसभर्तृकाः ॥ तासांगौरवमालोक्यनकिंचिद्वक्तुमुत्सहे ॥ २८ ॥ इतिदेवीसमाकर्ण्यसतीदक्षकुमारिका ॥ करादक्षौसमुत्सृज्यदध्यौकिं चित्क्षणंहृदि ॥ २९ ॥ उवाचचभवत्वेवंशरणंभवएवमे ॥ संप्रधार्येतिमनसिसतीदाक्षायणीततः ॥३०॥ द्रुतमेवसमुत्तस्थौप्रणनामचशंकरम् ॥ मौला वंजलिमाधायदेवीदेवंव्यजिज्ञपत् ॥३१॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ विजयस्वांधकध्वंसिंस्त्र्यंबकत्रिपुरांतक ॥ चरणौशरणंतेमेदेह्यनुज्ञांसदाशिव ॥३२॥ मानिषेधीःप्रार्थयामियास्यामिपितुरंतिकम् ॥ उक्तेतिमौलिमदधादंधकारिपदांबुजे ॥ ३३ ॥ अथोक्ताशंभुनादेवीमृडान्युत्तिष्ठभामिनि ॥ किमपूर्णं तवास्त्यत्रवदसौभाग्यसुंदरि ॥ ३४ ॥ लक्ष्म्याअपिचसौभाग्यंब्रह्माण्यैकांतिरुत्तमा ॥ शच्यैनित्यनवीनत्वंभवत्यादत्तमीश्वरि ॥ ३५ ॥ त्वयाचरा त्क्रिमानस्मिमहदैश्वर्यरक्षणे ॥ त्वांचशक्तिंसमासाद्यस्वलीलारूपधारिणीम् ॥ ३६ ॥ एतत्सृजामिपाम्यद्मित्वल्लीलाप्रेरितोंगने ॥ कुतोमांहातुमिच्छेस्त्वं ममवामार्धधारिणि ॥ ३७ ॥ शिवाशिवोदितंचेतिश्रुत्वाप्याहमहेश्वरम् ॥ जीवितेशविहायत्वांनक्वापिपरियाम्यहम् ॥३८॥ मनोमेचरणद्वंद्वेतवस्थास्य तिनिश्चलम् ॥ क्रतुंद्रष्टुंपितुर्यामिनैक्षियज्ञोमयाक्वचित् ॥३९॥ शंभुःकात्यायनीवाक्यमितिश्रुत्वातदाब्रवीत् ॥ क्रतुस्त्वयानेक्षितश्चेदाहरामितत:क्रतुम् ॥ ४० ॥ मच्छक्तिधारिणीत्वंवासृजैवान्यांक्रतुक्रियाम् ॥ अन्योयज्ञपुमानस्तुसंत्वन्येलोकपालकाः ॥ ४१ ॥ अन्यानाशुविधेहित्वमृषीनार्त्विज्यक र्मणि ॥ पुनर्जगाददेवीतिश्रुत्वाशंभोरुदीरितम् ॥ ४२ ॥

भवनिंदामीश्वरतिरस्कारम् ॥ भवासूक्षणमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ २६ ॥ प्रावर्तत ॥ प्रावर्तिष्टेतिक्वचित् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ प्रतिषेधेकृतेप्यहंयास्यामीत्याशयेनाह ॥ कइति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ पंगुवासरःशनेर्दिनम् ॥ ४६ ॥ सप्तदशोयोगोव्यतीपातः ॥ धनिष्ठावसुनक्षत्रम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ कार्यार्थयात्रानिमित्तम् ॥ ५४ ॥ तदेवाह ॥ ननामेति ॥ अतएवनमस्कारप्रदक्षिणयोरकरणादेवगतासतीपुनरागताने त्यन्वयः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ विमानंविशिनष्टि सपादचतुर्भिः ॥ मनःपवनौचक्रेयस्य ॥ पंचास्यायुतसंयुक्तंसिंहदशसहस्रसंबद्धम् ॥ रत्नसानुःसुमेरुर्ध्वजदंडउच्छ्रितो

पितुर्यज्ञोत्सवोनाथद्रष्टव्योऽत्रमयाध्रुवम् ॥ देह्यनुज्ञांगमिष्यामिमामेकार्षीर्वचोन्यथा ॥ ४३ ॥ कःप्रतीपयितुंशक्तश्चेतोवाजलमेववा ॥ निम्नायाभ्युद्यतं नाथमाद्यमांप्रतिषेधय ॥ ४४ ॥ निशम्येतिपुनःप्राहसर्वज्ञोभूतनायकः ॥ मायाहिदेविमांहित्वागताचनमिलिष्यसि ॥ ४५ ॥ अद्यप्राचींयियासुंत्वां वारयेत्पंगुवासरः ॥ नक्षत्रंचतथाज्येष्ठातिथिश्चनवमीप्रिये ॥ ४६ ॥ अद्यसप्तदशोयोगोवियोगोद्यतनोऽशुभः ॥ धनिष्ठार्धसमुत्पन्नेतवतारापंचमी ॥ ४७ ॥ मागादेविगताद्यत्वंनहिद्रक्ष्यसिमांपुनः ॥ पुनर्देवीबभाषेसायदिनाम्नाप्यहंसती ॥ ४८ ॥ तदातन्वंतरेणापिकारिष्येतवदासताम् ॥ ततोभवः पुनःप्राहकोवावारयितुंप्रभुः ॥ ४९ ॥ परिक्षुब्धमनोवृत्तिंस्त्रियंवापुरुषंतुवा ॥ पुनर्नदर्शनंदेविमयासत्यंब्रवीम्यहम् ॥५०॥ परंनदेविगंतव्यंमहामानधने च्छुभिः ॥ अनाहूततयाकांतेमातापितृगृहानपि ॥ ५१ ॥ यथासिंधुगतासिंधुर्नपुनःपरिवर्तते ॥ तथाद्यगंत्र्यानोजातुतवागमनमिष्यते ॥ ५२ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ अवश्यंयद्यहंरक्तातवपादांबुजद्वये ॥ तथात्वमेवमेनाथोभविष्यसिभवांतरे ॥ ५३ ॥ इत्युक्त्वानिर्ययौदेवीकोपांधीकृतलोचना ॥ यियासुभिश्चकार्यार्थंयत्कर्तव्यंनतत्कृतम् ॥ ५४ ॥ ननामममहादेवंनचचक्रेप्रदक्षिणम् ॥ अतएवहिसादेवीनगतापुनरागता ॥ ५५ ॥ अप्रणम्यमहेशानमकृत्वापिप्रदक्षिणम् ॥ अद्यापिननिवर्ततेगताःप्राग्वासराइव ॥ ५६ ॥ तयाचरणचारिण्याराइयात्रिभुवनेशितुः ॥ अपितत्पावनंवर्त्ममेनेतिकठिनं बहु ॥ ५७ ॥ देवोपितांसतींयांतींदृष्ट्वाचरणचारिणीम् ॥ अतीवविव्यथेचित्तेगणांश्चाथसमाह्वयत् ॥ ५८ ॥ गणाविमानंनयतमनःपवनचक्रिणम् ॥ पंचास्यायुतसंयुक्तंरत्नसानुध्वजोच्छ्रितम् ॥ ५९ ॥ महावातपताकंचमहाबुद्ध्यक्षलक्षितम् ॥ नर्मदालकनंदाचयत्रेषादंडतांगते ॥ ६० ॥ छत्रीभूतौ चयत्रस्तःसूर्याचंद्रमसावपि ॥ यस्मिन्मकरतुंडंचवाराहीशक्तिरुत्तमा ॥ ६१ ॥ धूःस्वयंचापिगायत्रीरज्जवस्तक्षकादयः ॥ सारथिःप्रणवोयत्रक्रें कारःप्रणवध्वनिः ॥ ६२ ॥ अंगानिरक्षकायत्रवरूथश्छंदसांगणः ॥ इत्याज्ञप्तागणास्तूर्णंरथंनिन्युर्हराज्ञया ॥ ६३ ॥

यस्य ॥ क्वचिद्विशेषणस्यापिपूर्वनिपातः ॥ रत्नसानुलक्षणेनध्वजेनउच्छ्रितमुच्चमितिवा ॥ ५९ ॥ महावातःप्रवहःपताकायस्यतत् ॥ समहाबुद्धिर्महत्तत्त्वंसैवाक्षोमध्येदीर्घाकारकाष्ठंतेनलक्षितम् ॥ अलकनंदागंगा ॥ ईषाद्दंडतांगतेप्राप्ते ॥६०॥ मकराकारंतुंडंमकरतुंडम् ॥६१॥ धूर्युगपृष्ठभागः ॥ क्रेंकारःशब्दः ॥६२॥ अंगानिशिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तच्छंदोज्योतींषि ॥ वरूथोरथगुप्तिः ॥

छंदसांगणःसप्तछंदांसीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ तेजोविजृंभिणींसूर्यादितेजस्तिरस्कारिणीमित्यर्थः ॥ ६४ ॥ अंगणमजिरम् ॥ ६५ ॥ यज्ञवाटंयज्ञभूमिम् ॥ चकितंसशंकंयथास्यात्तथारक्षिभिर्वी
क्षितासतीताःप्रस्वादीःसर्वाअसंभाष्यैवदक्षांतिकंगतेतिचतुर्थेनान्वयः ॥ ६६ ॥ ससाध्वसाःससंभ्रमाः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ पृष्टाउक्ता ॥ दृष्टेतिपाठेत्वदागमेभद्रंजातमित्यध्याहर्तव्यम् ॥ तुएव ॥ ६९ ॥
हेजनेतस्तात ॥ ७० ॥ अयीतिसानुकंपेसंबोधने ॥ अनन्येसर्वोत्कृष्टेइत्यर्थः ॥ ७१ ॥ यदहमिति ॥ निरीश्वरएवासावीश्वरइत्यहंतंयद्यादिसमाज्ञास्यंसम्यगवेदिषंतदात्वांकथमहंतस्मैरुद्रायादास्य

देव्यासनाथंतंकृत्वाविमानंपार्षदादिवि ॥ अनुजग्मुर्महादेवींदिव्यांतेजोविजृंभिणीम् ॥ ६४ ॥ साक्षणंत्र्यक्षरमणीवीक्ष्यदक्षसभांगणम् ॥ नभोंऽगणाद्वि
मानस्थानतोवेगादवातरत् ॥ ६५ ॥ अविशद्यज्ञवाटंचचकितंरक्षिवीक्षिता ॥ कृतमंगलनेपथ्यांप्रसूंदृष्ट्वाकिरीटिनीम् ॥ ६६ ॥ सभर्तृकाश्चभगिनीर्न
वालंकृतिशालिनीः ॥ साश्चर्याश्चसगर्वाश्चसानंदाश्चससाध्वसाः॥६७॥अचिंतितात्वनाहूताविमानाद्धरवल्लभा ॥ कथमेषापरिप्राप्ताक्षणमित्थंप्रपश्यतीः॥
॥ ६८ ॥ असंभाष्यापिताःसर्वागतादक्षांतिकंसती ॥ पित्रापृष्टातुमात्रापिभद्रंजातंत्वदागमे ॥ ६९ ॥ ॥ सत्युवाच ॥ ॥ यदिभद्रंजनेतर्मेसमा
गमनतोभवेत् ॥ कथंनाहंसमाहूतायथैतामेसहोदराः ॥ ७० ॥ ॥ दक्षउवाच ॥ ॥ अयिकन्येमहाधन्येह्यनन्येसर्वमंगले ॥ अयंतेनमनाग्दोषोदो
षएषममैवहि ॥ ७१ ॥ तादृग्विधाययत्पत्येमयादत्ताज्ञबुद्धिना ॥ यदहंतंसमाज्ञास्यमीश्वरोसौनिरीश्वरः ॥ ७२ ॥ तदाकथमदास्यंत्वांतस्मैमायास्वरू
पिणे ॥ अहंशिवाख्ययातुष्टोनजानेशिवरूपिणम् ॥ ७३ ॥ पितामहेनबहुधावर्णितोसौममाग्रतः ॥ शंकरोयमयंशंभुरसौपशुपतिःशिवः ॥ ७४ ॥
श्रीकंठोसौमहेशोऽसौसर्वज्ञोसौवृषध्वजः ॥ अस्मैकन्यांप्रयच्छत्वंमहादेवायधन्विने ॥ ७५ ॥ वाक्याच्छतधृतेस्तस्मात्तस्मैदत्तामयानघे ॥ नजानेतं
विरूपाक्षमुक्षगंविषभक्षिणम् ॥ ७६ ॥ पितृकाननसंवासंशूलिनंचकपालिनम् ॥ द्विजिह्वसंगसुभगंजलाधारंकपर्दिनम् ॥ ७७ ॥ कलंकिकृतमौलिंचधू
लिधूसरचर्चितम् ॥ क्वचित्कौपीनवसनंनग्नंवातूलवत्क्वचित् ॥ ७८ ॥ क्वचिच्चचर्मवसनंक्वचिद्भिक्षाटनप्रियम् ॥ विटंकभूतानुचरंस्थाणुमुग्रंतमोगुणम्॥
॥ ७९ ॥ रुद्रंरौद्रपरीवारंमहाकालवपुर्धरम् ॥ नृकरोटीपरिकरंजातिगोत्रविवर्जितम् ॥ ८० ॥

मदर्दिषमित्यर्थः ॥ ७२ ॥ अशिवरूपिणमितिच्छेदः ॥ वस्तुतःशिवरूपिणम् ॥ पितामहेनेति ॥ ब्रह्मणायद्यप्यसौबहुधावर्णितस्तथापितंनजानेइत्यग्रिमेणान्वयइतिवारतवोर्थः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥
॥ ७५ ॥ तत्रहेतुगर्भाणिविशेषणानि ॥ लीलयाविरूपाक्षम् ॥ उक्षगंवृषवाहनमित्यर्थः ॥७६॥ जलंजलदआधारोयस्यतंमेघवाहनत्वात् ॥ जलस्यगंगारूपस्यवाआधारः ॥ ७७॥ कलंकीचंद्रःकृतो
मौलौयेनतम् ॥ धूलिधूसरचर्चितंधूलिभिर्धूसरत्वेनचर्चितंलिप्तम् ॥ ७८ ॥ विटंकाविरूपाभूताअनुचरायस्यतम् ॥७९॥ नृकरोटीमनुष्यास्थिपरिकरःखट्वांगादिकंयस्यतम् ॥ ८० ॥

जानानोपिहिरण्यगर्भवचनाद्विद्वानपिप्रतारितस्तन्मायया वंचितइतिवास्तवोऽर्थः ॥८१॥ पांसुलोधूलिर्भस्मवासएवपटस्तेनच्छन्नः ॥ महाशंखोमनुष्यास्थि ॥८२॥८३॥ अज्ञानंतत्कार्यंचहरतीतिहरःसर्वे
षांमुक्तिदःक ॥ अमंगलालयःसंसाराश्रयोऽयमध्वरःक्केतिवास्तवोर्थः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ इहमंगलेमंगलाभासेकर्मणिसपरमेश्वरःशूलधृक्सर्वसंहारकर्ताविषमेक्षणःचंद्रसूर्याग्निनेत्रःकथमर्होयोग्यः
स्यादितिवास्तवोर्थः ॥ ८६ ॥ यथाश्रुतमादायदूनहृदयत्वंप्रत्युत्तरंच ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ वर्ष्मणःशरीरस्य ॥ ९३ ॥ प्राणितव्यंजीवितव्यम् ॥ विगर्हणायांश्रुतायां

नसम्यग्वेत्तितंकश्चिज्जानानोपिप्रतारितः ॥ किंबहूक्तेनतनयेसमस्तनयशालिनि ॥ ८१ ॥ क्कपांसुलपटच्छन्नोमहाशंखविभूषणः ॥ प्रबद्धसर्पकेयूरःप्रलं
बितजटासटः ॥ ८२ ॥ डमड्डमरुकव्यग्रहस्ताग्रःखंडचंद्रभृत् ॥ तांडवाडंबररुचिःसर्वामंगलचेष्टितः ॥८३॥ मृडानिसहरःक्काऽयमध्वरोमंगलालयः ॥
अतएवसमाहूतानेहत्वंसर्वमंगले ॥ ८४ ॥ दुकूलान्यनुकूलानिरत्नालंकृतयःशुभाः ॥ प्रागेवधारितास्तेत्रपश्यागत्यगृहाणच ॥ ८५ ॥ इहमंगलवेशेषु
देवेंद्रेषुसशूलधृक् ॥ कथमर्होभवेच्चेतिमंगलेविषमेक्षणः ॥ ८६ ॥ इत्याकर्ण्यसतीसाध्वीजनेतुरुदितंतदा ॥ अत्यंतदूनहृदयावक्तुंसमुपचक्रमे ॥८७॥
सत्युवाच ॥ ॥ नाकर्णितंमयाकिंचित्त्वयिप्रब्रुवतिप्रभो ॥ पदद्वयींसमाकर्ण्यतांचतेकथयाम्यहम् ॥८८॥ नसम्यग्वेत्तितंकश्चिज्जानानोपिप्रतारितः ॥
एतत्सम्यक्त्वयाख्यायिकस्तंवेत्तिसदाशिवम् ॥ ८९ ॥ त्वंतुप्रतारितःपूर्वमधुनापिप्रतारितः ॥ कृत्वातेनचसंबंधमसंबद्धप्रलापभाक् ॥ ९० ॥ यादृशंव
क्षितंशंभुंतादृशंयद्यमन्यथाः ॥ कुतोमामददास्तस्मैयंचकश्चनवेदन ॥ ९१ ॥ अथवातेनसंबंधेनहेतुर्भवतोमतिः ॥ तत्रहेतुरभूत्तातममपुण्यैकगौरवम् ॥
॥ ९२ ॥ अथोक्तैवंबहुतरंत्वंजनेतास्यवर्ष्मणः ॥ श्रुतानेनचदेहेनपत्युःपरिविगर्हणा ॥ ९३ ॥ पुरश्चरणमेवैतद्यदस्यैवविसर्जनम् ॥ सुश्लाघ्यजन्मया
तावत्प्राणितव्यंसुयोषिता ॥ यावज्जीवितनाथस्याश्रवणीयाविगर्हणा ॥ ९४ ॥ इत्युक्त्वाक्रोधदीप्ताग्नौमहादेवस्वरूपिणि ॥ जुहावदेहसमिधंप्राणरोधवि
धानतः ॥ ९५ ॥ ततोविवर्णतांप्राप्ताःसर्वेदेवाःसवासवाः ॥ नाग्निर्जज्वालचतथायथाज्याहुतिभिःपुरा ॥ ९६ ॥ मंत्राःकुंठितसामर्थ्यास्तत्क्षणादेवचा
भवन् ॥ अहोमहानिष्टतरंकिमेतत्समुपस्थितम् ॥९७॥ केचिदूचुर्द्विजवरामिथःपरियियासवः ॥ महाझंझानिलःप्राप्तःपर्वतांदोलनक्षमः ॥ ९८॥ मखमं
डपभूस्तेनक्षणतःस्थपुटीकृता ॥ अकांडतडिदापातोजातोभूक्ष्मप्रकंपनः ॥९९॥ दिवश्चोल्काःप्रपतिताःपिशाचानृत्यमादधुः ॥ आतापिगृध्रैरुपरिगगने
मंडलायितम् ॥ १०० ॥ रवेरधस्तादशिवंशिवास्तत्राप्यरारिषुः ॥ मेघारुधिरविप्रुडभिस्तत्रवृष्टिंव्यधुःपराम् ॥ १ ॥

शरीरंत्यक्तव्यमितिभावः ॥९४॥ महादेवस्वरूपिणिईश्वरस्याष्टमूर्तित्वात् ॥ प्राणरोधविधानतःप्राणरोधप्रकारेण ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ झंझाकठोरः ॥ ९८ ॥ स्थपुटीकृतातृणादिनाच्छादिता
॥ ९९ ॥ १०० ॥ अरारिषुःशब्दंचक्रुः ॥ रुधिरविप्रुड्भिःरक्तबिंदुभिः ॥ १ ॥

॥२॥क्रोष्टुभिःसृगालैःश्वभिश्च ॥ चकोराश्चंद्ररश्मिभोक्तारःपक्षिविशेषाः ॥ करटाःकाकाः ॥ ३ ॥४॥ अशोभिशोभारहितम् ॥ स्थगिताःशंकिताःजृंभिताइतिवा ॥५॥१०६॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नवाशीतितमेध्यायेयज्ञध्वंसादिपूर्वकम् ॥ दक्षेश्वरसमुत्पत्तिर्वर्ण्यतेऽतिमनोहरा ॥ १ ॥ २ ॥ वैलक्ष्यमिति ॥ किंचिद्वैलक्ष्यंनाटयन्पूर्वागमनादीषदन्यथात्वंघटयन् ॥ यद्वा लक्ष्यतइतिलक्ष्यंशरीरंविगतंलक्ष्यंवैलक्ष्यम् ॥ स्वार्थेतद्धितः ॥ किंचिद्यथास्यात्तथावैलक्ष्यंसत्यादेहत्यागमाकारेणप्रकटयन्क्षणंजोषंतूष्णीं

निर्घातनिःस्वनोभूमेरुत्थितोहृत्प्रकंपनः ॥ दिव्यायुधानिचमिथोयुध्यंतिस्मातिभीषणम् ॥ २ ॥ हवनीयंमहाद्रव्यंदूषितंक्रोष्टुभिःश्वभिः ॥ चकोराः
करटास्तत्रविचेरुर्यज्ञमंडपे ॥ ३ ॥ श्मशानवाटवज्जातोयज्ञवाटःसवैक्षणात् ॥ यद्यत्रावस्थितंसर्वंतत्तत्रैवपरिष्ठितम् ॥ ४ ॥ चित्रन्यस्तमिवासीच्चवस्तुजातमशोभिच
॥ स्थगिताइवसंवृत्तास्तत्रचक्रधरादयः ॥ ५ ॥ दक्षोपिवदनग्लानिमवाप्यसपरिच्छदः ॥ पुनर्यथाकथंचिच्चयज्ञंप्रावर्तयन्द्विजाः ॥१०६॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेसतीदेहविसर्जनंनामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
पुनःसनारदोऽगस्त्यदेव्याःप्राक्समुपागतः ॥ तद्वृत्तांतमशेषंचहरायावेदितुंययौ ॥ १ ॥ दृष्ट्वासनारदःशंभुंनंदिनासहसंकथाम् ॥ कांचित्तर्जनीविन्यासपूर्वं
कुर्वंतमानमत् ॥ २ ॥ उपाविशच्चशैलादिविसृष्टासनमुत्तमम् ॥ वैलक्ष्यंनाटयन्किंचित्क्षणंजोषंसमास्थितः ॥३॥ आकारेणैवसर्वज्ञस्तद्वृत्तांतंविवेदह॥
अवादीच्चमुनिंशंभुःकुतोमौनावलंबनम् ॥ ४ ॥ शरीरिणांस्थितिरियमुत्पत्तिप्रलयात्मिका ॥ दिव्यान्यपिशरीराणिकालाद्यांत्येवमेवहि ॥ ५ ॥ दृश्यं
विनश्वरंसर्वंविशेषाद्यदनीश्वरम् ॥ ततोऽत्राचित्रंकिंब्रह्मन्कंकालःकालयेन्नवै ॥६॥ अभाविनोहिभावस्यभावःक्वापिनसंभवेत् ॥ भाविनोपिहिनाभावस्ततो
मुह्यंतिनोबुधाः ॥ ७ ॥ शंभूदीरितमाकर्ण्यसइत्थंमुनिपुंगवः ॥ प्रोक्तवान्सत्यमेवैतद्यद्देवेनप्रभाषितम् ॥ ८ ॥ अवश्यमेवयद्भाव्यंतद्भूतंनात्रसंशयः ॥
परंमांबाधतेत्यंतंचिंतैकाचित्तमाथिनी ॥ ९ ॥ नापचीयेततोकिंचिन्नोपचीयेततत्त्वतः ॥ अव्ययत्वाच्चपूर्णत्वाद्धानिवृद्धीकुतस्त्वयि ॥ १० ॥

समास्थितइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनीश्वरमस्वतंत्रम् ॥ कालयेच्चालयेन्नाशयेदितियावत् ॥ ६ ॥ अभाविनोऽसतःपदार्थस्य ॥ भाविनःसतःपदार्थस्य ॥ तदुक्तमीश्वरेण ॥ नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः ॥ उभयोरपिदृष्टोंतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिरिति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नापचीयेतनहीयेत ॥ नोपचीयेतनवर्धेत ॥ एतदेवहेतुपूर्वकंस्पष्टयति ॥ अव्ययत्वादिति ॥

अव्ययत्वाद्धानिर्नास्तिपूर्णत्वाद्वृद्धिर्नास्तीत्यर्थः ॥ १० ॥ यद्यस्मात् ॥ ११ ॥ रीढितमवज्ञातम् ॥ वीटितमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ १२ ॥ हेडनेतिडलयोरेकत्वात् ॥ प्रतिष्ठाभाजनंकिंकाकाने
त्यर्थः ॥ उइतिवितर्केसंबोधनेवा ॥ १३ ॥ अभिमानधनायेनतेलब्धरीढाःप्राप्तावहेलनाः ॥ १४ ॥ वरंश्रेष्ठंयथास्यात्केवलमितिवा ॥ १५ ॥ महाकालःसर्वसंहारकइत्यर्थः ॥ सकालकालईश्वरः ॥

अहोवराकःसंसारःक्वभविष्यत्यनीश्वरः ॥ आरभ्याद्यदिनंनत्वामर्चयिष्यंतिकेपियत् ॥ ११ ॥ यतःप्रजापतिर्दक्षोनत्वामाहूतवान्क्रतौ ॥ तेनाद्यरीढि
तंदृष्ट्वादेवर्षिमनुजाअपि ॥ १२ ॥ तवरीढांकरिष्यंतिकिमैश्वर्येणरीढिनाम् ॥ प्राप्तावहेडनालोकेजितकालभयाअपि ॥ अथैश्वर्येणसंपन्नाःप्रतिष्ठाभाजनं
किमु ॥ १३ ॥ महीयसायुषातेषांवसुभिर्भूरिभिश्चकिम् ॥ येऽभिमानधनानेहलब्धरीढाःपदेपदे ॥ १४ ॥ अचेतनाश्चसावज्ञाजीवंतोपिनकीर्तये ॥
अभिमानधनाधन्यावरंयोषित्सुसासती ॥ १५ ॥ यात्वद्विनिंदाश्रवणात्तृणीचक्रेस्वजीवितम् ॥ इत्याकर्ण्यमहाकालःसम्यग्ज्ञात्वासतीव्ययम् ॥ १६ ॥
सत्यंमुनेसतीदेवीतृणीचक्रेस्वजीवितम् ॥ जोषंस्थितेमुनौतत्रतन्महाकालसाध्वसात् ॥१७॥ रुद्रश्चातीवरुद्रोभूद्बहुकोपाग्निदीपितः ॥ ततस्तत्कोपजाद्व
ह्नेराविरासीन्महाद्युतिः ॥१८॥ प्रत्यक्षःप्रतिमाकारःकालमृत्युप्रकंपनः ॥ उवाचचप्रणम्येशंभुशुंडींमहतींदधत् ॥१९॥ आज्ञांदेहिपितःकिंतेकरवैदास्य
मुत्तमम् ॥ ब्रह्मांडमेककवलंकरवाणित्वदाज्ञया ॥ २० ॥ पिबामिचार्णवान्सप्ताप्येकेनचुलुकेनवै ॥ रसातलंवापातालंपातालंवारसातलम् ॥ २१ ॥
त्वदाज्ञयानयामीशविनिमथ्यस्वहेलया ॥ सलोकपालमिंद्रंवाधृत्वाकेशैरिहानये ॥ २२ ॥ अपिवैकुंठनाथश्चेत्तत्साहाय्यंकरिष्यति ॥ तदातंकुंठितास्त्रं
चकरिष्यामित्वदाज्ञया ॥ २३ ॥ दनुजादितिजाःकेवैवराकारणदुर्बलाः ॥ तेषुचोत्कटतांकोपिधत्तेतंप्रणिहन्म्यहम् ॥ २४ ॥ कालंबध्नामिवासंख्येमृत्यो
र्वामृत्युमर्थये ॥ स्थावरेषुचरेष्वत्रमयिक्रुद्धेरणांगणे ॥ २५ ॥ त्वद्बलेनमहेशानकोपिस्थैर्यमेष्यति ॥ ममपादतलाघातादेतद्वैक्षोणिमंडलम् ॥ २६ ॥
कदलीदलवद्घाताद्वेपतेसरसातलम् ॥ चूर्णीकरोमिदोर्दंडघाताच्चैतान्कुलाचलान् ॥ २७ ॥ किंबहूक्तेनदेह्याज्ञांममासाध्यंनकिंचन ॥ त्वत्पादबलमा
साद्यकृतंविद्धयद्याचिंतितम् ॥ २८ ॥

कालमूषिकभक्षकइत्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यः ॥ १६ ॥ सत्यमित्याद्याहेतिशेषः ॥ जोषंतूष्णीमितिशुद्धोक्तिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रतिमाकारःपर्वतान्निःसृतपुत्तलिकाकारः ॥ अभूतोपमेयम् ॥ १९ ॥
करवैकरोमि ॥ २० ॥ २१ ॥ विनिमथ्यपरिवर्त्य ॥ स्वहेलयास्वीयलीलया ॥ आशुहेलयेतिक्वचित् ॥ २२ ॥ २३ ॥ तेषुमध्ये ॥ प्रणिहन्मिप्रकर्षेणनिहन्मि ॥ २४ ॥२५॥२६॥२७ ॥२८॥

कृतंकृत्यंयेनतमिवसंपादितकार्यमिव ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अवासृजत्सृष्टवान् ॥ असीसृजदितिक्वचित् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ आचूडमूलाःसमग्राइत्यर्थः ॥ विधूता
कंपिताउत्पाटिताइतिवा ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अचीखनन्खनयामासुः ॥ वैनिश्चितंप्रसिद्धौवा ॥ वितर्दीरितिपाठेपिसएवार्थः ॥ पृषदाधि ॥ ३८ ॥ दध्वंसुर्ध्वंसयामासुः ॥ ३९ ॥ स्रुचांस्रुगादीना

इतिप्रतिज्ञांतस्येशःश्रुत्वाकृतममन्यत ॥ कृतकृत्यमिवात्यंतंतंमुदाप्रत्युवाचच ॥ २९ ॥ महावीरोसिरेभद्रममसर्वगणेष्विह ॥ वीरभद्राख्ययात्वंहिप्रथि
तिंपरमांव्रज ॥ ३० ॥ कुरुमेसत्वरंकार्यंदक्षयज्ञंक्षयंनय ॥ येत्वांतत्रावमन्यंतेतेतत्साहाय्यविधायिनः ॥ ३१ ॥ तेत्वयाप्यवमंतव्याव्रजपुत्रशुभोदय ॥
इत्याज्ञांमूर्ध्निचाधायसततःपारमेश्वरीम् ॥ ३२ ॥ हरंप्रदक्षिणीकृत्यजग्मिवानातिरंहसा ॥ ततस्तदनुगाञ्शंभुःस्वनिःश्वाससमुद्गतान् ॥ ३३ ॥ शतको
टिमितानुग्रान्गणाननन्यानवासृजत् ॥ तेगणावीरभद्रंतंयांतंकेचित्पुरोगताः ॥ ३४ ॥ केचित्तदनुगाजाताःकेचित्तत्पार्श्वगाययुः ॥ अंबरंतैःसमाक्रांतंते
जोविजितभास्करैः ॥ ३५ ॥ शृंगाग्राणिगिरीणांचकैश्चिदुत्पाटितानिवै ॥ आचूडमूलाःकैश्चिच्चविधुतावैशिलोच्चयाः ॥३६॥ उत्पाट्यमहतोवृक्षान्के
चित्प्राप्तामखांगणम् ॥ कैश्चिदुत्पाटितायूपाःकेचित्कुंडान्यपूपुरन् ॥ ३७ ॥ मंडपंध्वंसयामासुःकेचित्क्रोधोद्धुरागणाः ॥ अचीखनन्वैवेदीश्चकेचिद्दै
शूलपाणयः ॥ अभक्षयन्हवींष्यन्येपृषदाज्यंपपुःपरे ॥ ३८ ॥ दध्वंसुरन्नराशींश्चकेचित्पर्वतसन्निभान् ॥ केचिद्दैपायसाहाराःकेचिद्दैक्षीरपायिनः ॥
॥ ३९ ॥ केचित्पक्वान्नपुष्टांगायज्ञपात्राण्यचूर्णयन् ॥ अमोटयन्स्रुचांदंडान्केचिद्दोर्दंडशालिनः ॥ ४० ॥ व्यभंजञ्छकटान्केचित्पशून्केचिदजीगि
लन् ॥ अग्निंनिर्वापयामासुःकेचिदत्यग्नितेजसः ॥ ४१ ॥ स्वयंपरिदधुश्चान्येदुकूलानिमुदायुताः ॥ जगृहुःकेचनपुरारत्नानांपर्वतंकृतम् ॥ ४२ ॥ एके
नचभगोदेवःपश्यंश्चक्रेविलोचनः ॥ पूष्णोदंतावलीमन्यःपातयामासकोपितः ॥ ४३ ॥ यज्ञःपलायितोदृष्टःकेनचिन्मृगरूपधृक् ॥ शिरोविरहितश्चक्रेते
नचक्रेणदूरतः ॥ ४४ ॥ एकःसरस्वतींयांतींदृष्ट्वानिर्नासिकांव्यधात् ॥ आदितेरोष्ठपुटकौछिन्नावन्येनकोपिना ॥ ४५ ॥ अर्यम्णोबाहुयुगलंतथोत्पाटि
तवान्परः॥अग्नेरुत्पाटयामासकश्चिज्जिह्वांप्रसह्यच ॥४६॥ चिच्छेदवायोर्वृषणंपार्षदोन्यःप्रतापवान् ॥ पाशयित्वायमंकाश्चित्कोधर्मइतिपृष्टवान् ॥४७॥

मित्यर्थः ॥ स्रुवादींश्चेतिक्वचित् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ केनचिद्येनदृष्टस्तेनेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ निर्नासिकांव्यधाद्विगतनासिकामकरोत् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ पाशयित्वाबद्ध्वा ॥ ४७ ॥

आतोल्याकृष्य ॥ ४८ ॥ पादयोःपादौधृत्वाऽधुनोदकंपयत् ॥ ४९ ॥ वामयामासोद्गिरयामासच ॥ भक्षिताभक्षकः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ जगौउवाच ॥ ५५ ॥ अतःकुतोमहे
श्वरेद्वेषइति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ वात्ययाचक्रवातेन ॥ ६० ॥ नष्टेष्वदर्शनंगतेषु ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ततस्तंरक्षयत्नतइतिगर्वोक्तिः ॥ ६५ ॥ किंचयुद्धंतदप्रदानंचत्व

यत्रधर्मेमहेशोनप्रथमंपरिपूज्यते ॥ नैर्ऋतंसंगृहीत्वान्यःकेशेष्वातोल्यचासकृत् ॥४८॥ अनीश्वरंहविर्भुक्तंत्वयेत्याताडयत्पदा ॥ कुबेरमपरोधृत्वापादयो
रधुनोद्बलात् ॥ ४९ ॥ वामयामासबहुशोभक्षिताह्यध्वराहुतीः ॥ एकादशाऽपियेरुद्रालोकपालैकपंक्तयः ॥ ५० ॥ रुद्राख्याधारणवशात्प्रमथैस्तेऽवहे
लिताः ॥ वरुणोदरमापीड्यप्रमथोन्योबलेनहि ॥ ५१ ॥ बहिरुद्गिरयामासयद्दत्तंचेशवर्ज्जितम् ॥ मायूरींतनुमासाद्यसहस्राक्षोमहामतिः ॥ ५२ ॥ उड्डी
यगिरिमाश्रित्यच्छन्नःकौतुकमैक्षत ॥ ब्राह्मणान्प्रमथानत्वायातयातेतिचाब्रुवन् ॥ ५३ ॥ प्रमथाःकालयामासुरन्यानपिचयाचकान् ॥ इत्थंप्रमथितेयागे
प्रमथैःप्रथमागतैः ॥ वीरभद्रःस्वतःप्राप्तःप्रमथानीकिनीवृतः ॥५४॥ यज्ञवाटंश्मशानाभंदृष्ट्वातैःप्रमथैःपुरा ॥ अतिशोच्यांदशांनीतंवीरभद्रस्ततोजगौ ॥
॥ ५५ ॥ गणाःपश्यतदुर्वृत्तैःप्रारब्धानांचकर्मणाम् ॥ अनीश्वरैरवस्थेयंकुतोद्वेषोमहेश्वरे ॥ ५६ ॥ येद्विषंतिमहादेवंसर्वकर्मैकसाक्षिणम् ॥ धर्मकार्ये
प्रवृत्तास्तुतेप्राप्स्यंतीदृशींदशाम् ॥ ५७ ॥ क्वसदक्षोदुराचारःक्वचयज्ञभुजःसुराः ॥ धृत्वासर्वानानयतयातद्रुततरंगणाः ॥५८॥ इत्याज्ञांवीरभद्रस्यप्राप्य
तेप्रमथाद्रुतम् ॥ यावद्यांत्यग्रतस्तावद्दृष्टःक्रुद्धोगदाधरः ॥ ५९ ॥ तेनतेप्रमथाःसर्वेमहाबलपराक्रमाः ॥ शुष्कपर्णतृणावस्थांप्रापितावात्ययेवहि ॥६०॥
अथनष्टेषुसर्वेषुप्रमथेषुहरेर्भयात् ॥ चुकोपवीरभद्रःसप्रलयानलसंनिभः ॥ ६१ ॥ ददर्शशार्ङ्गिणंचाग्रेस्वगणैश्चपरिष्टुतम् ॥ चतुर्भुजैरसंख्यातैर्जितदै
त्यमहाबलैः ॥६२॥ चक्रिभिर्गदिभिर्जुष्टंखड्गिभिश्चापिशार्ङ्गिभिः ॥ वीरभद्रस्ततःप्राहदृष्ट्वातंदैत्यसूदनम् ॥ ६३ ॥ त्वंतुयज्ञपुमानत्रमहायज्ञप्रवर्तकः ॥
रक्षितानिजवीर्येणदक्षस्यत्र्यक्षवैरिणः ॥ ६४ ॥ किंवादक्षंसमानीयदेहियुध्यस्ववामया ॥ नदास्यासिचचेद्दक्षंततस्तंरक्षयत्नतः ॥ ६५ ॥ प्रायशःशंभुभक्ते
षुयतस्त्वंप्रोच्यसेऽग्रणीः ॥ एकोनेऽब्जसहस्रेप्राग्ददौनेत्रांबुजंभवान् ॥ ६६ ॥ तुष्टेनशंभुनादत्तंतुभ्यंचक्रंसुदर्शनम् ॥ यत्साहाय्यमवाप्याजौत्वंजयेर्द
नुजाधिपान् ॥ ६७ ॥ इत्याकर्ण्यवचस्तस्यवीरभद्रस्यचोर्जितम् ॥ जिज्ञासुस्तद्बलंविष्णुर्वीरभद्रमुवाचह ॥ ६८ ॥ त्वंशंभोःसुतदेशीयोगणानांप्रवरो
स्यहो ॥ राजादेशमनुप्राप्यततोप्यतिबलोमहान् ॥ ६९ ॥

यिनसंभाव्यतइत्याह ॥ प्रायशइति ॥ यद्वा रक्षवद्धास्थापय ॥ तत्रहेतुमाह ॥ प्रायशइति ॥ नेत्ररूपमंबुजंनेत्रांबुजम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ सुतदेशीयःपुत्रस्थानीयःपुत्रात्किंचिन्न्यूनइतिवा ॥

राजतइतिराजाविश्वनाथस्तस्यादेशमाज्ञामिति ॥ ६९ ॥ कथंकेनप्रकारेण ॥ स्वयमितिक्वचित् ॥ तत्रस्वयंबलादित्येव ॥ ७० ॥ दृष्टिभंग्यैववक्रकटाक्षेणैव ॥ ७१ ॥ अथतैरिति ॥ अथेत्यर्थांतरम् ॥
तैःप्रसिद्धैर्नंदिभृंगिप्रमुखैःप्रमथैःशंभोःपार्षदैर्विष्णोरनुगाभृत्याःसुनंदनंदप्रबलार्हणाद्यास्तिष्ठथमास्मत्तोजीवंतोमोक्ष्यध्वमित्येवंगदिताआक्षिप्ताःसंतोरणेसंग्रामेभयाद्वक्त्रेणतृणमाददानागृह्णानाः पाशवीं
पशुसंबंधिनींपशवोयथासुखेनतृणंगृह्णंतिताद्दशींदशामापिताःप्रापिताइत्यर्थः ॥ चक्रेणेतिपाठेगदितागदाभिर्युक्ताः ॥ अस्त्यर्थेइतच ॥ चक्रेणोपलक्षिताश्चक्रहस्ताअपीत्यर्थः ॥ शेषंसमानम् ॥

योसिसोस्यहमप्यत्रदक्षरक्षणदक्षधीः ॥ पश्यामितवसामर्थ्यंकथंदक्षंहरिष्यसि ॥ ७० ॥ इत्युक्तोवीरभद्रःसतेनवैशार्ङ्गधन्वना ॥ प्रमथान्दृष्टिभंग्यैवप्रे
रयामाससंगरे ॥ ७१ ॥ अथतैःप्रमथैर्विष्णोरनुगागदितारणे ॥ आददानास्तृणंवक्त्रेणापिताःपाशवींदशाम् ॥ ७२ ॥ ततस्तार्क्ष्यरथःक्रुद्धस्त्वेकैकं
रणमूर्धनि ॥ सहस्रेणसहस्रेणबाणानांह्द्यताडयत् ॥ ७३ ॥ तेभिन्नवक्षसःसर्वेगणारुधिरवर्षिणः ॥ वासंतींकैंशुकींशोभांपरिप्रापूरणाजिरे ॥ ७४ ॥
क्षरंतइवमातंगाःस्रवंतइवपर्वताः ॥ मदेनधातुरागेणमिश्रैःशुशुभिरेगणाः ॥ ७५ ॥ ततःप्रहस्यगणपोऽब्रवीद्वैकुंठनायकम् ॥ हेशार्ङ्गधन्वञ्ज्ञानेत्वांत्वंरणां
गणपंडितः ॥ ७६ ॥ परंयुध्यसिदैत्येंद्रैर्दानवेंद्रैर्नपार्षदैः ॥ इत्युक्त्वावीरभद्रेणभुशुंडीकलिताकरे ॥७७॥ गदिनाऽथगदातूर्णंदैत्येंद्रगिरिरेणुकृत् ॥ ततः
प्रहतवान्वीरोभुशुंड्यातंगदाधरम् ॥ ७८ ॥ तदंगसंगमासाद्यविदद्रेशतधातया ॥ कौमोदकीप्रहारेणवीरभद्रंप्रतापिनम् ॥ ७९ ॥ जघानवासुदेवोपि
तरसाऽज्ञातवेदनम् ॥ ततःखट्वांगमादायगदाहस्तंगदाधरम् ॥८०॥ आताड्यसव्यदोर्दंडेगदांभूमावपातयत् ॥ कुपितोयंमधुद्वेषीचक्रेणाताडयच्चतम् ॥
॥ ८१ ॥ सचचक्रंसमागच्छद्दृष्ट्वासस्मारशंकरम् ॥ शंकरस्मरणाच्चक्रंमनाग्वक्रत्वमाप्यच ॥ कंठमासाद्यवीरस्यसम्यग्जातंसुदर्शनम् ॥८२॥ तेनचक्रे
णशुशुभेनितरांसगणेश्वरः ॥ वीरलक्ष्म्यावृतइवसमरेविजयस्रजा ॥ ८३ ॥ ततःसुदर्शनंदृष्ट्वातत्कंठाभरणंहरिः ॥ मनाक्सचकितंस्मित्वाततोजग्राहनं
दकम् ॥ ८४ ॥ सनंदकंकरंतस्यप्रोद्यतंमधुविद्विषः ॥ पश्यतांदिविसिद्धानांस्तंभयामासहुंकृता ॥ ८५ ॥ अभ्यधावच्चवेगेनगृहीत्वाशूलमुज्ज्वलम् ॥
यावज्जिघांसतिहरिंतावदाकाशवाचया ॥ ८६ ॥ वारितोगणराजःसमाकार्षीःसाहसंत्विति ॥ ततस्तमपहायाशुवीरभद्रोगणोत्तमः ॥ ८७ ॥

॥ ७२ ॥ एकैकंगणम् ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ मिश्रैर्मदधातुरागरक्तैः द्रवैरितिशेषः ॥ सर्वेइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ७५ ॥ गणपोवीरभद्रः ॥७६॥ कलितागृहीता ॥ भुशुंड्याऽस्त्रविशेषेण ॥७७॥७८॥
तदंगसंगंहरेर्देहसामीप्यम् ॥ विदद्रेविदीर्णा ॥ तयागदया ॥ विपफालतयातुसेतिक्वचित् ॥ ७९ ॥ अज्ञातावेदनायेनतम् ॥ मनागापसवेदनामितिक्वचित् ॥ खट्वांगमस्त्रविशेषम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥
॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ हुंकृताहुंकारेण ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

बुद्धिपूर्वकंनिंदति॥यस्येति॥सहायिनःसाहाय्यकारिणः ॥ इत्याकर्ण्येत्यारभ्यप्राप्यदक्षमित्यादेःप्राक्तनस्यग्रंथस्यायमभिप्रायः ॥ स्वात्मनोविश्वेशस्ययोवैविष्णुःसवैरुद्रइत्याद्युक्तेः ॥ मानोविधेयः ॥ अतएवात्माभिन्नस्यरुद्रस्याज्ञाकर्तुर्वीरभद्रस्यसामर्थ्यजिज्ञासापूर्वकंमानोदेयः॥ स्वभक्तस्यशरणापन्नस्यदक्षस्यापिसाहाय्यंविधेयम् ॥ अतएतत्रितयंमनसिविधायभगवांस्तथाचक्रे ॥ यथापरशुरामरूपेणशरणापन्नायाअंबायाःस्वशिष्यस्यचभीष्मस्यसाहाय्यमानदानार्थंयुद्धंमोहंपराजयंचस्वीकृतवानिति॥ अन्यथाऽनीश्वरत्वापत्तेः॥ तदुक्तंहरिवंशेवैशंपायनेन॥ नूनमात्मेच्छयाब्रह्मन्कृतवान्हरिरीश्वरः॥ कोहिमोहयितुंशक्तोरणेनारायणंप्रभुमिति॥अतोवैष्णवैर्मनोनखेदनीयमिति ॥ दधीचिशापाद्वैवम् ॥भविष्यसिहृषीकेशःस्वाश्रितोपिपराङ्मुखः॥एवमुक्त्वातुविप्रर्षिर्विररामतपोनिधिरितिकूर्मोक्तेः॥८८॥

प्राप्यदक्षंविनद्योच्चैर्धिक्त्वामीश्वरनिंदकम् ॥ यस्येदृगस्तिसंपत्तिर्यत्रदेवाःसहायिनः ॥ सकथंसेश्वरंकर्मनकुर्याद्दक्षतांदधत् ॥ ८८ ॥ येनास्येनापवित्रे
णभवतानिंदितःशिवः ॥ चूर्णयामितदास्यंतेचपेटाभिःसमंततः ॥८९॥ इत्युक्त्वातस्यदक्षस्यहरपारुष्यभाषिणः ॥ चिच्छेदवदनंवीरश्चपेटशतघातनैः ॥
॥ ९० ॥ ततस्त्वदितिमुख्यानांमिलितानांमहोत्सवे ॥ त्रोटयामासकर्णादीन्यंगप्रत्यंगकानिच ॥ ९१ ॥ वेणीदंडाश्चकासांचित्तेनच्छिन्नामहारुषा ॥
कासांचिच्चकराश्छिन्नाःकासांचित्कर्तिताःस्तनाः ॥ ९२ ॥ नासापुटांस्तथान्यासांपाटयामासपार्षदः ॥ चिच्छेदचांगुलीश्चापितथान्यासांशिवप्रियः॥
॥ ९३ ॥ येयानिनिंदुर्देवेशंयेयेचशुश्रुवुस्तदा ॥ तेषांजिह्वाश्रुतीःकोपादच्छिनच्चाकरोद्द्विधा ॥ ९४ ॥ केचिदुल्लंबितायूपेपाशयित्वादृढंगले ॥ अधोमु
खायैर्देवेशंविहायात्तंमहाहविः ॥ ९५ ॥ द्विजराजश्चधर्मश्चभृगुमारीचिमुख्यकाः ॥ अत्यंतमपमानस्यभाजनंतेनकारिताः ॥ ९६ ॥ एतेजामातरस्त
स्ययतोदक्षस्यदुर्धियः ॥ हित्वामहेश्वरममून्सोपश्यदधिकाञ्शिवात् ॥ ९७ ॥ तानिकुंडानितेयूपास्तेस्तंभाःसचमंडपः ॥ तावेद्यस्तानिपात्राणिता
निहव्यान्यनेकधा ॥ ९८ ॥ तेचवैयज्ञसंभारास्तेतेयज्ञप्रवर्तकाः ॥ तेरक्षपालास्तेमंत्राविनेशुर्हेलयाऽखिलाः ॥ ९९ ॥ स्तोकेनैवहिकालेनयथार्धिःपरवं
चनात् ॥ अर्जितानश्यतिक्षिप्रंदक्षसंपद्गताऽशिवा ॥१००॥ नीतेमहाक्रतौतेनसगणेनेदृशींदशाम् ॥ विधिर्विधिविलोपाच्चहरंविज्ञाप्यचानयत् ॥१॥
तत्रयत्रमखःसोभूदीदृक्षःशिववर्जितः ॥ आयातेथमहादेवेवीरभद्रोतिलज्जितः ॥ २ ॥ नत्वानकिंचिदवदद्देवःसर्वमवैत्स्वयम् ॥ प्रसाद्यदेवदेवेशंसुरज्ये
ष्ठोऽब्रवीत्पुनः ॥ ३ ॥ अपराध्यप्ययंदक्षःसंप्रसाद्यःकृपानिधे ॥ यथापूर्वंपुनरमून्सर्वान्कारयशंकर ॥ ४ ॥ यथाविधिःप्रवर्तेतवैदिकःपुनरेवहि ॥
तथाज्ञादीयतांशंभोकर्मसिद्ध्यतिसेश्वरम् ॥५ ॥ अनीश्वरासुसर्वासुक्रियासुपरमेश्वर ॥ एवमेवभवंत्येवविघ्नजाताःसहस्रशः ॥ ६ ॥

॥८९॥९०॥ अंगप्रत्यंगकानिअंगाभरणानि ॥९१॥ कर्तिताश्छिन्नाः ॥९२॥९३॥ शुश्रुवुःश्रुतवंतः॥मुमुदुरितिक्वचित्॥जिह्वाःअच्छिनत् ॥ श्रुतीःकर्णान्द्विधाअकरोदित्यर्थः ॥९४॥ उल्लंबिताः भूम्यस्पर्शंयथास्यात्तथास्थापिताइत्यर्थः ॥ अधोमुखाश्चकेचिदुल्लंबिताइत्यन्वयः ॥ केतेतत्राह ॥ यैर्देवेशमिति ॥९५॥९६॥९७॥९८॥ हेलयाईश्वरस्यवीरभद्रस्यवेतिशेषः ॥९९॥ आशिवाअमंगलरूपा ॥ नविद्यतेशिवईश्वरोयस्यामितिवा ॥१००॥१॥ईदृक्षःईदृशः ॥ विष्णुतिरस्कारेणशिवभियावीरभद्रोलज्जितः ॥ २ ॥ ३ ॥ संप्रसाद्यःसम्यक्प्रसादंप्राप्यःप्रापणीयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥७॥ ८ ॥ ९ ॥ वीरंवीरभद्रम् ॥ प्रकल्पयसंपादय ॥ प्रकल्पयन्नितिक्वचित् ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ हिमप्रस्थंहिमालयंवानप्रस्थमितियावत् ॥१३ ॥ १४ ॥१५॥१६॥ कांक्षाआकांक्षा ॥

विचारतोवराकोयंदक्षोभक्ततरस्तव ॥ कुर्वन्योऽनीश्वरंकर्मपरदृष्टांततांगतः ॥ ७ ॥ अन्योपियोमहेशानंहित्वाकर्मकरिष्यति ॥ तस्यतत्कर्मसंसिद्धिर्द
क्षस्येवभविष्यति ॥८॥ अतोनकश्चित्किंचिच्चक्वचित्कर्मविनाशिवम् ॥ विधास्यतिनिशम्यास्यदक्षस्येदृक्षचेष्टितम् ॥९॥ विधीरितमितिश्रुत्वास्मित्वा
देवोमहेश्वरः ॥ वीरमाज्ञापयामासयथापूर्वंप्रकल्पय ॥ ११० ॥ वीरभद्रोपितत्सर्वंशर्वाज्ञांप्रतिपद्यच ॥ विनादक्षस्यवदनंयथापूर्वमकल्पयत् ॥ ११ ॥
ईश्वरंयेविनिंदंतितेमूकाःपशवोध्रुवम् ॥ ततोमेषमुखंदक्षंवीरभद्रोगणोव्यधात् ॥ १२ ॥ देवोब्रह्माणमापृच्छ्यधर्माद्ग्राहस्थ्यतश्च्युतः ॥ सपार्षदोहिमप्रस्थं
जगामतपसेततः ॥ १३ ॥ अनाश्रमवतापुंसायतःकालोमनागपि ॥ मुधाकलयितव्योनतस्माच्छ्रेयःसदाश्रमः ॥ १४ ॥ अतःससर्वतपसांफलदातामहे
श्वरः ॥ तपश्चचारसगणोब्रह्मादक्षंत्वशिक्षयत् ॥ १५ ॥ हरनिंदासमुद्भूतपापपंकंसुदुस्त्यजम् ॥ यदिक्षालयितुंकांक्षातदावाराणसींव्रज ॥ १६ ॥ प्राप्य
वाराणसींपुण्यांमहापापौघहारिणीम् ॥ कुरुलिंगप्रतिष्ठांत्वंतेनशंभुःसतुष्यति ॥ १७ ॥ तुष्टेमहेश्वरेतुष्टंजगदेतच्चराचरम् ॥ नान्यत्रपापंतेगंतृविनावा
राणसींपुरीम् ॥ १८ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानांप्रायश्चित्तंमनीषिभिः ॥ प्रोक्तंनहरनिंदायास्तत्रकाश्येवकेवलम् ॥१९॥ काश्यांलिंगप्रतिष्ठायैःकृताऽत्रमुक्
तात्मभिः ॥ सर्वेधर्माःकृतास्तैस्तुतएवपुरुषार्थिनः ॥ १२० ॥ इत्याकर्ण्यविधेर्वाक्यंदक्षःप्राप्याथसत्वरम् ॥ अविमुक्तंमहाक्षेत्रंततापपरमंतपः ॥२१॥
संस्थाप्यलिंगंविधिवल्लिंगाराधनतत्परः ॥ नवेत्तिलिंगादपरंसकिंचिज्जगतीतले ॥ २२ ॥ दिवानिशंमहेशानंपरिष्टौतिसमर्चति ॥ नमतिध्यायतीक्षे
तदक्षोदक्षप्रजापतिः ॥२३॥ एकचित्तस्यदक्षस्यध्यायतोलिंगमैश्वरम् ॥ समाःसहस्रमगमन्मितंद्वादशसंख्यया ॥२४॥ मेनांयावत्सतीप्राप्यहिमाचलप
तिव्रताम् ॥ उमारूपातितपसापतिंप्रापपिनाकिनम् ॥२५॥ तावत्सदक्षस्तपसिनिश्चलोलिंगमार्चयत् ॥ ततःकाशींसमासाद्यसहभर्त्रागिरींद्रजा ॥२६॥
दृष्ट्वातंनिश्चलहृदंशिवलिंगार्चनेरतम् ॥ हरंव्यजिज्ञपद्देवीक्षीणोयंतपसाविभो ॥ २७ ॥ प्रसादयकृपासिंधोवरेणैनंप्रजापतिम् ॥ इत्युक्तोऽपर्णयाशंभुः
प्राहतंदक्षमीशिता ॥ २८ ॥ वरंब्रूहिमहाभागदास्यामिमनसेप्सितम् ॥ इतीशोदितमाकर्ण्यप्रणम्यबहुशोहरम् ॥२९॥ स्तुत्वानानाविधैःस्तोत्रैःप्रसन्नंवी
क्ष्यशंकरम् ॥ प्रोवाचदेवदेवेशंयदिदेयोवरोमम ॥ १३० ॥ तत्त्वदीयपदद्वंद्वेनिर्द्वंद्वाभक्तिरस्तुमे ॥ इदंचतेमहालिंगंयन्मयाऽत्रप्रतिष्ठितम् ॥ अस्मिँल्लिंगे
त्वयानाथस्थातव्यंसर्वदैवहि ॥ ३१ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ व्यजिज्ञपद्विज्ञापितवती ॥ पाठांतरेऽडभावआर्षः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ तत्तदा ॥ निर्द्वंद्वाऽ

व्यभिचारिणी ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अपराधालयोऽपराधाश्रयः ॥ १३९ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांनवाशीतितमोऽ
ध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अध्यायेत्रनवत्याख्येसर्वकामैकदायके ॥ पार्वतीश्वरमाहात्म्यंवर्ण्यतेतिमनोहरम् ॥ १ ॥ पार्वतीश्वरोत्पत्तिपृच्छति ॥ पार्वतीति ॥ प्राक्पूर्वम् ॥ १ ॥

मयापराद्धंयद्देवतत्क्षंतव्यंकृपानिधे ॥ एतएववराःसंतुकिमन्यैरुत्तमैर्वरैः ॥३२॥ इतिश्रुत्वामहादेवःप्रसन्नोतितरांभवः ॥ प्रोवाचचयदुक्तंतेतत्तथास्तुनचा
न्यथा ॥ ३३ ॥ अन्यच्चतेवरंदद्यांतच्छृणुष्वप्रजापते ॥ यत्त्वयास्थापितंलिंगमेतद्दक्षेश्वराभिधम् ॥ ३४ ॥ अस्यसंसेवनात्पुंसामपराधसहस्रकम् ॥
क्षमिष्येहंनसंदेहस्तस्मात्पूज्यमिदंजनैः ॥ ३५ ॥ त्वंतुलिंगार्चनादस्मात्सर्वमान्योभविष्यसि ॥ परार्धद्वितयप्रांतेततोमोक्षमवाप्स्यसि ॥ ३६ ॥ इत्यु
क्त्वादेवदेवेशस्तस्मिँल्लिंगेलयंययौ ॥ दक्षोपिगतवान्गेहंपरिप्राप्तमनोरथः ॥ ३७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इत्यगस्त्यसमाख्यातोदक्षेश्वरसमुद्भवः ॥
यंश्रुत्वामुच्यतेजंतुरपराधशतैरपि ॥३८॥ श्रुत्वाख्यानमिदंपुण्यंदक्षेश्वरसमुद्भवम् ॥ नरोनलिप्यतेपापैरपराधालयोपिहि ॥ १३९ ॥ ॥ इतिश्रीस्कां
देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेदक्षेश्वरप्रादुर्भावोनामनवाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥
पार्वतीहृदयानंदपार्वतीशसमुद्भवम् ॥ कथयेहयदुद्दिष्टंभवताप्रागघापहम् ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ शृण्वगस्तेयदामेनाहिमाचलपतिव्रता ॥ गिरीं
द्रजांसुतामाहपुत्रितेस्यमहेशितुः ॥ २ ॥ किंस्थानंवसतिर्वाकाकोबंधुर्वेत्सिकिंचन ॥ प्रायोगृहंनजामातुरस्यकोपिचकुत्रचित् ॥ ३ ॥ निशम्येतिवचो
मातुरतिह्रीणागिरींद्रजा ॥ आसाद्यावसरंशंभुंनत्वागौरीव्यजिज्ञपत् ॥ ४ ॥ मयाश्वश्रूगृहंकांतगम्यमद्यविनिश्चितम् ॥ नाथात्रनैववस्तव्यंनयमांस्वं
निकेतनम् ॥ ५ ॥ गिरींद्रजागिरंश्रुत्वागिरीशइतितत्त्ववित् ॥ हित्वाहिमगिरिंप्राप्तोनिजमानंदकाननम् ॥ ६ ॥ प्राप्यानंदवनंदेवीपरमानंदकारणम् ॥
विस्मृत्यपितृसंवासंजाताचानंदरूपिणी ॥ ७ ॥ अथविज्ञापयांचक्रेगौरीगिरिशमेकदा ॥ अच्छिन्नानंदसंदोहःकुतःक्षेत्रेऽत्रतद्वद ॥ ८ ॥ इतिगौरीरितं
श्रुत्वाप्रत्युवाचपिनाकधृक् ॥ पंचक्रोशपरीमाणेक्षेत्रेस्मिन्मुक्तिसद्मनि ॥ ९ ॥

सतीमितिपाठेसतींपतिव्रतांपूर्वजन्मनितन्नाम्नीमितिवा ॥ २ ॥ किंस्थानंकोदेशः ॥ वसतिर्वाका ॥ गृहंवाकिम् ॥ ३ ॥ अतिह्रीणातिशयेनलज्जिता ॥ ४ ॥ ५ ॥ तत्त्ववित्उमाभिप्रायवित् ॥
सर्वज्ञइतिवा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

एकैकमेकैकस्यलिंगस्य ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आपिप्राप्ता ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ यच्छेद्यच्छति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ तद्देहावसितिंयेन
देहेनपूजाकृतातस्यावसानमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकाधिकेथनव

तिलांतरंनदेव्यस्तिविनालिंगांहिकुत्रचित् ॥ एकैकंपरितोलिंगंक्रोशंक्रोशंचयावनिः ॥ १० ॥ अन्यत्रापिहिसादेविभवेदानंदकारणम् ॥ अत्रानंदवनेदे
विपरमानंदजन्मनि ॥ ११ ॥ परमानंदरूपाणिसंतिलिंगान्यनेकशः ॥ चतुर्दशसुलोकेषुकृतिनोयेवसंतिहि ॥ १२ ॥ तैःस्वनाम्नेहलिंगानिकृत्वाऽऽपि
कृतकृत्यता ॥ अत्रयेनमहादेविलिंगंसंस्थापितंमम ॥ १३ ॥ वेत्तितच्छ्रेयसःसंख्यांशेषोपिनविशेषवित् ॥ १४ ॥ परिच्छेदव्यतीतस्यानंदस्यपरका
रणम् ॥ अतस्त्वदंपरंक्षेत्रंलिंगैर्भूयोभिरद्रिजे ॥ १५ ॥ निशम्येतिमहादेवीपुनःपादौप्रणम्यच ॥ देह्यनुज्ञांमहादेवलिंगसंस्थापनायमे ॥ १६ ॥ पत्युराज्ञां
समासाद्ययच्छेच्छ्रेयःपतिव्रता ॥ नतस्याःश्रेयसोहानिःसंवर्तेपिकदाचन ॥ १७ ॥ इतिप्रसाद्यदेवेशमाज्ञांप्राप्यमहेशितुः ॥ लिंगंसंस्थापितंगौर्यामहा
देवसमीपतः ॥ १८ ॥ तल्लिंगदर्शनात्पुंसांब्रह्महत्यादिपातकम् ॥ विलीयेतनसंदेहोदेहबंधोपिनोपुनः ॥ १९ ॥ तत्रलिंगेवरोदत्तोदेवदेवेनयःपुनः ॥
निशामयमुनेतंतुभक्तानांहितकाम्यया ॥ २० ॥ लिंगंयःपार्वतीशाख्यंकाश्यांसंपूजयिष्यति ॥ तद्देहावसितिंप्राप्यकाशीलिंगंभविष्यति ॥ २१ ॥
काशीलिंगत्वमासाद्यमामेवानुप्रवेक्ष्यति ॥ चैत्रशुक्लतृतीयायांपार्वतीशसमर्चनात् ॥ २२ ॥ इहसौभाग्यमाप्नोतिपरत्रचशुभांगतिम् ॥ पार्वतीश्वरमारा
ध्ययोषिद्वापुरुषोपिवा ॥ २३ ॥ नगर्भमाविशेद्भूयोभवेत्सौभाग्यभाजनम् ॥ पार्वतीशस्यलिंगस्यनामापिपरिगृह्णतः ॥२४॥ अपिजन्मसहस्रस्यपापं
क्षयतितत्क्षणात् ॥ पार्वतीशस्यमाहात्म्यंयःश्रोष्यतिनरोत्तमः ॥ ऐहिकामुष्मिकान्कामान्सप्राप्स्यतिमहामतिः ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापु
राणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेपार्वतीशवर्णनंनामनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ पार्वतीशस्यमहिमाक
थितस्तेमयानघ ॥ मुनेनिशामयेदानींगंगेश्वरसमुद्भवम् ॥ १ ॥ यंश्रुत्वायत्रकुत्रापिगंगास्नानफलंलभेत् ॥ चक्रपुष्करिणीतीर्थंयदागंगासमागता ॥
॥ २ ॥ तेनदैलीपिनासार्धमस्मिन्नानंदकानने ॥ क्षेत्रप्रभावमतुलंज्ञात्वाशंभुपरिग्रहात् ॥ ३ ॥

तितमेऽध्यायेऽतिसुंदरे ॥ गंगेश्वरस्यमाहात्म्यंवर्ण्यतेपापहृत्परम् ॥ १ ॥ अनुवादपूर्वकंगंगेशोत्पत्तिंकथयति ॥ पार्वतीशस्येति ॥ १ ॥ यत्रेत्यस्यानंतरंतत्रेतिज्ञातव्यम् ॥ २ ॥ दैलीपिना

दिलीपस्यपुत्रेणभगीरथेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥छ॥ ॥ छ ॥
द्वियुङ्नवतिकेऽध्यायेसर्वाघौघविनाशिनि ॥ नर्मदेशस्यमाहात्म्यंवर्ण्यतेतिशुभप्रदम् ॥ १ ॥ नर्मदेशोत्पत्तिंकथयति ॥ नर्मदेशस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ वृषप्रदाःपुण्यदात्र्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥ धुनीषुनदीषु ॥

स्मृत्वालिंगप्रतिष्ठायाःकाश्यांलोकोत्तरंफलम् ॥ गंगयास्थापितंलिंगंविश्वेशात्पूर्वतःशुभम् ॥ ४ ॥ गंगेश्वरस्यलिंगस्यकाश्यांदृष्टिःसुदुर्लभा ॥ तिथौ दशहरायांचयोगंगेशंसमर्चयेत् ॥ ५ ॥ तस्यजन्मसहस्रस्यपापंसंक्षीयतेक्षणात् ॥ कलौगंगेश्वरंलिंगंगुप्तप्रायंभविष्यति ॥ ६ ॥ तस्यसंदर्शनंपुंसां जायतेपुण्यहेतवे ॥ दृष्टंगंगेश्वरंलिंगंयेनकाश्यांसुदुर्लभम् ॥ ७ ॥ प्रत्यक्षरूपिणीगंगातेनदृष्टानसंशयः ॥ कलौसुदुर्लभागंगासर्वकल्मषहारिणी ॥ ८ ॥ भविष्यतिनसंदेहोमित्रावरुणनंदन ॥ ततोपितिष्येसंप्राप्तेकाश्यत्यंतंसुदुर्लभा ॥ ९ ॥ ततोपिदुर्लभंकाश्यांलिंगंगंगेश्वराभिधम् ॥ यस्यसंदर्शनंपुंसांभवेत्पापक्षयायवै ॥ १० ॥ श्रुत्वागंगेशमाहात्म्यंनरोनिरयीभवेत् ॥ लभेच्चपुण्यसंभारंचिंतितंचाधिगच्छति ॥ ११ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेगंगेश्वरमहिमाख्यानंनामैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ नर्मदेशस्यमाहात्म्यं कथयामिमुनेतव ॥ यस्यस्मरणमात्रेणमहापातकसंक्षयः ॥ १ ॥ अस्यवाराहकल्पस्यप्रवेशेमुनिपुंगवैः ॥ आपृच्छिकासरिच्छ्रेष्ठावदतांत्वंमृकंडज ॥२॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ शृणुध्वंमुनयःसर्वेसंतिनद्यःपरःशतम् ॥ सर्वाअप्यघहारिण्यःसर्वाअपिवृषप्रदाः॥३॥ सर्वाभ्योपिनदीभ्यश्चश्रेष्ठाःसर्वाःसमुद्रगाः॥ ततोपिहिमहाश्रेष्ठाःसरित्सुसरिदुत्तमाः ॥ ४ ॥ गंगाचयमुनाचाथनर्मदाचसरस्वती ॥ चतुष्टयमिदंपुण्यंधुनीषुमुनिपुंगवाः ॥ ५ ॥ ऋग्वेदमूर्तिर्गंगास्याद्यमुनाचयजुर्ध्रुवम् ॥ नर्मदासाममूर्तिस्तुस्यादथर्वासरस्वती ॥ ६ ॥ गंगासर्वसरिद्योनिःसमुद्रस्यापिपूरणी ॥ गंगायानलभेत्साम्यंकाचिदत्रसरिद्वरा ॥ ॥ ७ ॥ किंतुपूर्वंतपस्तप्त्वारेवयाबह्वनेहसम् ॥ वरदानोन्मुखोधाताप्रार्थितश्चेतिसत्तम ॥ ८ ॥ गंगासाम्यंविधेहेदेहिप्रसन्नोसियदिप्रभो ॥ ब्रह्मणाथततः प्रोक्तानर्मदास्मितपूर्वकम् ॥९॥ यदित्र्यक्षसमत्वंतुलभ्यतेऽन्येनकेनचित् ॥ तदागंगासमत्वंचलभ्यतेसरितान्यया ॥१०॥ पुरुषोत्तमतुल्यःस्यात्पुरुषोन्योयदिक्वचित् ॥ स्रोतस्विनीतदासाम्यंलभतेगंगयापरा ॥ ११ ॥ यदिगौरीसमानारीक्वचिदन्याभवेदिह ॥ अन्याधुनीहस्वर्धुन्यास्तदासाम्यमुपैष्यति ॥ १२ ॥ यदिकाशीपुरीतुल्याभवेदन्याक्वचित्पुरी ॥ तदास्वर्गतरंगिण्याःसाम्यमन्यानदीलभेत् ॥ १३ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ नलभेन्नप्राप्नुयात् ॥ लभेतसाम्यमितिपाठेकाक्वानकाचिदितिव्याख्येयम् ॥ ७ ॥ बह्वनेहसंबहुकालम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥१४॥१५॥ त्रिविष्टपसमीपतस्त्रिलोचनसमीपतः ॥ १६ ॥ १७ ॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ सूर्यनंदनोयमः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ कंचुकंनिर्मोकम् ॥ ३० ॥

निशम्येतिविधेर्वाक्यंनर्मदासरिदुत्तमा ॥ धातुर्वरंपरित्यज्यप्राप्तावाराणसींपुरीम् ॥ १४ ॥ सर्वेभ्योपिहिपुण्येभ्यःकाश्यांलिंगप्रतिष्ठितेः ॥ अपरानसमु
द्दिष्टाकैश्चिच्छ्रेयस्करीक्रिया ॥ १५ ॥ अथसानर्मदापुण्याविधिपूर्वांप्रातिष्ठितिम् ॥ व्यधात्पिलिपिलातीर्थेत्रिविष्टपसमीपतः ॥ १६ ॥ ततःशंभुः
प्रसन्नोभूत्तस्यैनद्यैशुभात्मने ॥ वरंवृणीष्वसुभगेयत्तुभ्यंरोचतेऽनघे ॥ १७ ॥ सरिद्वरानिशम्येतिरेवाप्राहमहेश्वरम् ॥ किंवरेणेहदेवेशभृशंतुच्छेनधूर्जटे ॥
॥ १८ ॥ निर्द्वंद्वात्वत्पदद्वंद्वेभक्तिरस्तुमहेश्वर ॥ श्रुत्वेतिनितरांतुष्टोरेवागिरमनुत्तमाम् ॥ १९ ॥ प्रोवाचचसरिच्छ्रेष्ठेत्वयोक्तंयत्तथास्तुतत् ॥ गृहाण
पुण्यनिलयेवितरामिवरांतरम् ॥ २० ॥ यावंत्योदृषदःसंतितवरोधसिनर्मदे ॥ तावंत्योलिंगरूपिण्योभविष्यंतिवरान्मम ॥ २१ ॥ अन्यंचतेवरंदद्यां
तमप्याकर्णयोत्तमम् ॥ दुष्प्रापंयच्चतपसांराशिभिःपरमार्थतः ॥ २२ ॥ सद्यःपापहरागंगासप्ताहेनकलिंदजा ॥ त्र्यहात्सरस्वतीरेवेत्वंतुदर्शनमात्रतः ॥
॥ २३ ॥ अपरंचवरंदद्यांनर्मदेदर्शनाघहे ॥ भवत्यास्थापितंलिंगंनर्मदेश्वरसंज्ञकम् ॥ २४ ॥ यत्तल्लिंगंमहापुण्यंमुक्तिंदास्यतिशाश्वतीम् ॥ अस्य
लिंगस्ययेभक्तास्तान्दृष्ट्वासूर्यनंदनः ॥ २५ ॥ प्रणमिष्यतियत्नेनमहाश्रेयोभिवृद्धये ॥ संतिलिंगान्यनेकानिकाश्यांदेविपदेपदे ॥ २६ ॥ परंहि
नर्मदेशस्यमहिमाकोपिचाद्भुतः ॥ इत्युक्त्वादेवदेवेशस्तस्मिँल्लिंगेलयंययौ ॥ २७ ॥ नर्मदापिप्रहृष्टासीत्पावित्र्यंप्राप्यचाद्भुतम् ॥ स्वदेशंचपरिप्राप्तादृ
ष्टमात्राघहारिणी ॥ २८ ॥ वाक्यंमृकंडजमुनेस्तेपिश्रुत्वामुनीश्वराः ॥ प्रहृष्टचेतसोजाताश्चक्रुःस्वंस्वंततोहितम् ॥ २९ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥
नर्मदेशस्यमाहात्म्यंश्रुत्वाभक्तियुतोनरः ॥ पापकंचुकमुत्सृज्यप्राप्स्यतिज्ञानमुत्तमम् ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहि
तायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेनर्मदेश्वराख्यानंनामद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ नर्मदेशस्यमाहात्म्यंश्रुतंकल्मषना
शनम् ॥ इदानींकथयस्कंदसतीश्वरसमुद्भवम् ॥ १ ॥

इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥छ॥ त्रिनवतितमेऽध्यायेमहापुण्यैकशेवधौ ॥ सतीश्वरसमुत्पत्तिर्वर्ण्यतेऽतिशुभाश्रया ॥ १ ॥ अनुवादपूर्वकं

सतीश्वरोत्पत्तिंपृच्छति ॥ नमदेशस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ शतधृतिर्ब्रह्मा ॥ ३ ॥ हेलोकक्कृत् ॥ ४ ॥ ५ ॥ देवींचिच्छक्तिर्महामायेतियावत् ॥ तस्यामुखम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ उत्तानशयः
शिशुः ॥ ८ ॥ पृथुकोबालकः ॥९॥ मायाडिंभकःमायाबालकः ॥ रोदनादिति ॥ रोदनाद्रुद्रनामब्रह्माकृतवानित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अहोइत्याश्चर्ये ॥ वीक्षितुंद्रष्टुम् ॥१३॥१४॥१५॥

स्कंदउवाच ॥ ॥ मित्रावरुणसंभूतकथयामिकथांशृणु ॥ यथासतीश्वरंलिंगंकाश्यामाविर्बभूवह ॥ २ ॥ पुराततापसुमहत्तपःशतधृतिर्मुने ॥ तपसाते
नदेवेशःसंतुष्टोवरदोऽभवत् ॥ ३ ॥ उवाचचापिब्रह्माणंनितरांब्राह्मणप्रियः ॥ सर्वज्ञनाथोलोकात्मावरंवरयलोककृत् ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
यदिप्रसन्नोदेवेशवरंदास्यसिवांछितम् ॥ तदात्वंमेभवसुतोदेवीदक्षसुताऽस्तुच ॥ ५ ॥ इतिश्रुत्वामहादेवःसर्वदोब्रह्मणोवरम् ॥ स्मित्वादेवीमुखंवीक्ष्यप्रो
वाचचतुराननम् ॥ ६ ॥ ब्रह्मंस्त्वद्वांछितंभूयात्किमदेयंपितामह ॥ इत्युक्त्वाब्रह्मणोभालादाविरासीच्छशांकभृत् ॥ ७ ॥ रुदन्सउत्तानशयोब्रह्मणोमुखमै
क्षत ॥ ततोब्रह्मापितंबालंरुदंतंप्रविलोक्यच ॥ ८ ॥ किंमांजनकमाप्यापित्वंरोदिषिमुहुर्मुहुः ॥ श्रुत्वेतिपृथुकःप्राहयथोक्तंपरमेष्ठिना ॥ ९ ॥ नाम्नेरो
दिमिमेस्रष्टर्नामदेहिपितामह ॥ रोदनाद्रुद्रइत्याख्यांसमाथाडिंभकोलभत् ॥१०॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ अर्भकत्वंगतोपीशःकिंरुरोदषडानन ॥
यदिवेत्सितदाचक्ष्वमहत्कौतूहलंहिमे ॥ ११ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ सर्वज्ञस्यकुमारत्वात्किंचित्किंचिदवैम्यहम् ॥ रोदनेकारणंवच्मिशृणुकुं
भसमुद्भव ॥ १२ ॥ मनसीतिविचारोभूद्देवस्यपरमात्मनः ॥ बुद्धिवैभवमस्याहोवीक्षितुंपरमेष्ठिनः ॥१३॥ सत्यलोकाधिनाथस्यचतुरास्यस्यवेधसः ॥
इत्यानंदात्समुद्भूतोबाष्पपूरोमहेशितुः ॥१४॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ किंबुद्धिवैभवंधातुःशंभुनामनसीक्षितम् ॥ येनानंदाश्रुसंभारोबाल्येप्यभवदी
शितुः ॥१५॥ एतत्कथयमेप्राज्ञसर्वज्ञानंदवर्धन ॥ श्रुत्वागस्त्युदितंवाक्यंतारकारिरुवाचह ॥१६॥ देवेनमनसिध्यातमितिकुंभजनेमुने ॥ विनापत्यं
जनेतारंकउद्धर्तुमिहप्रभुः ॥ १७ ॥ एकोमनोरथश्चायंद्वितीयोयंसुनिश्चितम् ॥ अपत्यत्वंगतेचास्मिन्स्मर्तुरुत्पत्तिहारिणि ॥ १८ ॥ क्षणंक्षणंसमा
लोक्यमंगस्पर्शेक्षणंक्षणम् ॥ एकशय्यासनाहारंलप्स्येऽनेनक्षणेक्षणे ॥ १९ ॥ योयंनगोचरःक्वापिवाणीमनसयोरपि ॥ समेऽपत्यत्वमासाद्य
किंनदास्यतिचिंतितम् ॥ २० ॥

॥१६॥ देवेनशिवेन ॥ मनसिध्यातम्॥ब्रह्मसमीहितं विनेत्यादिस्यामसंशयमित्यंतेन ॥१७॥१८॥ समालोक्यंसम्यग्दर्शनम् ॥ लप्स्येप्राप्स्येइत्यग्रिमेणान्वयः॥एकशय्यासनाहारंच ॥१९॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ चक्षुस्त्रयंबाष्पकलितमासीदित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ चिदात्मनेज्ञानरूपाय ॥ २५ ॥ स्कंदोपिश्रोतुरानंददर्शनाद्धन्यइत्यादिनाऽगस्तिऋषिंसमाभाष्यपुनःप्राहेतितृतीयेनान्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ किंतत्तदाह ॥ देवइति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मनसोपिसमुच्छ्रितंयादृक्पतिर्मनसावांछयतेततोप्युत्कृष्टमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ त्वज्जने

योऽमुंसकृत्स्पृशेज्जंतुर्योमुंपश्येत्सकृन्मुदा ॥ नसभूयोभिजायेतभवेज्ज्ञानंदमेदुरः ॥ २१ ॥ गृहक्रीडनकंमेसौयदिभूयात्कथंचन ॥ तदापरस्यसौख्यस्यनिधानंस्यामसंशयम् ॥ २२ ॥ विधेःसमीहितंचेतिनूनंज्ञात्वाससर्ववित् ॥ आनंदबाष्पकलितंचक्षुस्त्रयमदीधरत् ॥ २३ ॥ श्रुत्वेत्यगस्तिःस्कंदस्यभाषितंपर्यमूमुदत् ॥ ननामचांघ्रीप्रोवाचजयसर्वज्ञनंदन ॥ २४ ॥ विधेरपिमनोज्ञातंशंभोरपिमनोगतम् ॥ सम्यक्चित्तंत्वयाज्ञातंनमस्तुभ्यंचिदात्मने ॥ २५ ॥ स्कंदोपिनितरांतुष्टःश्रोतुरानंददर्शनात् ॥ धन्योस्यगस्त्यधन्योसिश्रोतुंजानासितत्त्वतः ॥ २६ ॥ नमेश्रमोवृथाजातोब्रुवतस्तेपुरःकथाम् ॥ इत्यगस्तिंसमाभाष्यपुनःप्राहषडाननः ॥ २७ ॥ देवेरुद्रत्वमापन्नेदेवीदक्षसुताभवत् ॥ सापितप्त्वातपस्तीव्रंसतीकाश्यांवरार्थिनी ॥ २८ ॥ ददर्शलिंगरूपेणप्रादुर्भूतंहरंपुरः ॥ अलंतप्त्वामहादेविप्रोक्तवंतमितिस्फुटम् ॥ २९ ॥ इदंसतीश्वरंलिंगंतवनाम्नाभविष्यति :॥ यथामनोरथस्तेऽत्रफलितोदक्षकन्यके ॥ ३० ॥ तथैतल्लिंगमाराध्यान्यस्यापिहिफलिष्यति ॥ कुमारीप्राप्स्यतिपतिंमनसोपिसमुच्छ्रितम् ॥ ३१ ॥ एतल्लिंगंसमाराध्यकुमारोपिवरांगनाम् ॥ यस्ययस्यहियःकामस्तस्यतस्याहिसध्रुवम् ॥ ३२ ॥ भविष्यतिनसंदेहःसतीश्वरसमर्चनात् ॥ सतीश्वरंसमभ्यर्च्ययोयोयंयंसमीहते ॥ ३३ ॥ तस्यतस्यससक्षिप्रंभविष्यतिमनोरथः ॥ ३४ ॥ इतोष्टमेचदिवसेत्वज्जनेताप्रजापतिः ॥ मह्यंदास्यतिकन्यांत्वांसफलस्तेमनोरथः ॥ इत्युक्त्वादेवदेवेशस्तत्रैवांतर्हितोभवत् ॥ ३५ ॥ सापिस्वभवनंयातासतीदाक्षायणीमुदा ॥ पितापितस्मैप्रादात्तांरुद्रायदिवसेष्टमे ॥ ३६ ॥ ॥ स्कंदउवाच :॥ ॥ इत्थंसतीश्वरंलिंगंकाश्यांप्रादुरभून्मुने ॥ स्मरणादपिलिंगंचदद्यात्सत्त्वगुणंपरम् ॥ ३७ ॥ रत्नेशात्पूर्वतोभागेदृष्ट्वालिंगंसतीश्वरम् ॥ मुच्यतेपातकैःसद्यःक्रमाज्ज्ञानंचविंदति ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेसतीश्वरप्रादुर्भावोनामत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अन्यान्यपिच लिंगानिकथयामिमहामुने ॥ अमृतेशमुखादीनियन्नामाप्यमृतप्रदम् ॥ १ ॥ पुरासनारुनामासीन्मुनिरत्रगृहाश्रमी ॥ ब्रह्मयज्ञरतोनित्यंनित्यंचातिथिदैवतः ॥ २ ॥

तातवपिता ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अमृतःकरुणेशश्चज्योतीरूपेश्वरस्तथा ॥ वर्ण्यंतेऽत्रनवत्याख्येचतुर्भिरधिकेशुभे ॥ १ ॥ अमृतेशादीनिलिंगानिकथयति ॥ अन्यानीति ॥ अमृतप्रदंमोक्षप्रदम् ॥ १ ॥ अत्रकाश्याम् ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ पृदाकुनासर्पेण ॥ सवयोभिःसमानवयस्कैर्मित्रैरित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ शवंमृतम् ॥ शिवमितिपाठेतस्यकल्याणमित्यर्थः ॥ ६ ॥ तदेवदर्शयति ॥ सर्पेति ॥ ७ ॥ प्राणितसंपन्नंचेष्टायुक्त
मित्यर्थः ॥ ८ ॥ प्राणितव्येचेष्टितव्ये ॥ क्षेत्रादिति ॥ क्षेत्राद्बहिरहिर्यंदष्टादंशकर्ताभवेत्सक्षेत्रमध्येआनीतःपरासुतांमृततांनप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ दष्टेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ९ ॥ तज्जीवितैकिकांजीवितमे

लिंगपूजारतोनित्यंनित्यंतीर्थाप्रतिग्रही ॥ तस्यर्षेरभवत्पुत्रःसनारोरुपजंघनिः ॥ ३ ॥ सकदाचिद्गतोरण्यंतत्रदष्टःपृदाकुना ॥ अथतत्सवयोभिश्चसआनी
तःस्वमाश्रमम् ॥ ४ ॥ सनारुणासमुच्छ्वस्यनीतःसउपजंघनिः ॥ महाश्मशानभूभागंस्वर्गद्वारसमीपतः ॥ ५ ॥ तत्रासीच्छ्रीफलाकारंलिंगमेकंसुगुत
वत् ॥ निधायतत्रतंयावच्छवंसंचिंतयेत्सुधीः ॥ ६ ॥ सर्पदष्टस्यसंस्कारःकथंभवतिचेतिवै ॥ तावत्सजीवन्नुत्तस्थौसुतवच्चोपजंघनिः ॥ ७ ॥ अथतंवी
क्ष्यसमुनिःसनारुरुपजंघनिम् ॥ पुनःप्राणितसंपन्नंविस्मयंप्राप्तवान्परम् ॥ ८ ॥ प्राणितव्येऽत्रकोहेतुर्मच्छिशोरुपजंघनेः ॥ क्षेत्राद्बहिरहिर्यंहिदष्टोनैषी
त्परासुताम् ॥ ९ ॥ इतियावत्ससंधत्तेधियंतज्जीवितैकिकाम् ॥ तावत्पिपीलिकात्वेकामृतंक्वापिपिपीलिकम् ॥ १० ॥ आनिनायचतत्रैवसोप्यनन्निर्ग
तस्ततः ॥ अथाविज्ञायसमुनिस्तत्त्वंजीवितसूचितम् ॥ ११ ॥ मृदुहस्ततलेनैवयावत्खनतिवैमुनिः ॥ तावच्छ्रीफलमात्रंहिलिंगंतेनसमीक्षितम् ॥ १२ ॥
सनारुणाथतल्लिंगंतेनतत्रसमर्चितम् ॥ चिरकालीनलिंगस्यकृतंनामापिसान्वयम् ॥ १३ ॥ अमृतेश्वरनामेदंलिंगमानंदकानने ॥ एतल्लिंगस्यसंस्पर्शा
दमृतत्वंलभेद्ध्रुवम् ॥ १४ ॥ अमृतेशंसमभ्यर्च्यजीवत्पुत्रःसवैमुनिः ॥ स्वास्पदंसमनुप्राप्तोदृष्टआश्चर्यवज्जनैः ॥ १५ ॥ तदाप्रभृतितल्लिंगममृतेशंमुनी
श्वर ॥ काश्यांसिद्धिप्रदंनृणांकलौगुप्तंभवेत्पुनः ॥ १६ ॥ अमृतेश्वरसंस्पर्शान्मृताजीवंतितत्क्षणात् ॥ अमृतत्वंभजंतेऽत्रजीवंतःस्पर्शमात्रतः ॥ १७ ॥
अमृतेशसमंलिंगंनास्तिक्वापिमहीतले ॥ तल्लिंगंशंभुनातिष्येकृतंगुप्तंप्रयत्नतः ॥ १८ ॥ अमृतेश्वरनाम्नापियेकाश्यांपरिगृह्णते ॥ नतेषामुपसर्गोत्थंभयं
क्वापिभविष्यति ॥१९॥ मुनेऽन्यच्चमहालिंगंकरुणेश्वरसंज्ञितम् ॥ मोक्षद्वारसमीपेतुमोक्षद्वारेश्वराग्रतः ॥२०॥ दर्शनात्तस्यलिंगस्यमहाकारुणिकस्यवै ॥
नक्षेत्रान्निर्गमोजातुबहिर्भवतिकस्यचित् ॥ २१ ॥ स्नातव्यंमणिकर्ण्यांचद्रष्टव्यःकरुणेश्वरः ॥ क्षेत्रोपसर्गजाभीतिर्हातव्यापरयामुदा ॥ २२ ॥ सोमवा
सरमासाद्यएकभक्तव्रतंचरेत् ॥ यष्टव्यःकरुणापुष्पैर्व्रातिनाकरुणेश्वरः ॥ २३ ॥

वैकंमुख्यंयस्यास्ताम् ॥ तज्जीवितंमतीतिकश्चित् ॥ १० ॥ सपिपीलिकः ॥ अनन्प्राणन्चेष्टन्नित्यर्थः ॥ तत्त्वंपदार्थम् ॥ जीवितसूचितमुभयोर्जीवनेनानुमितम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
जीवत्पुत्रःजीवन्पुत्रोयस्यसः ॥ पाठांतरेपिसएवार्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ उपसर्गोत्थंग्रहादिपीडोत्थंविघ्नोत्थमितिवा ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ करुणापुष्पैःप्रसिद्धैः ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ तत्पत्रैस्तत्फलैरित्यत्रतच्छब्दःकरुणावृक्षपरः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ एतेषुअमृतेशादिषुलिंगाष्टकममृतेशता
रकेशज्ञानेशकरुणेशमोक्षद्वारेशस्वर्गद्वारेशब्रह्मेशलांगलीशानामष्टकम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ षट्त्रिंशत्तत्त्वरूपइति ॥ तान्युक्तान्यागमे ॥ तत्त्वानिशैवान्युच्यंतेशिवःशक्तिःसदाशिवः ॥

तेनव्रतेनसंतुष्टःकरुणेशःकदाचन ॥ नतंक्षेत्राद्बहिःकुर्यात्तस्मात्कार्यंव्रतंत्विदम् ॥ २४ ॥ तत्पत्रैस्तत्फलैर्वापिसंपूज्यःकरुणेश्वरः ॥ योनजानातित
ल्लिंगंसम्यग्ज्ञानविवर्जितः ॥ २५ ॥ तेनार्च्यःकरुणावृक्षोदेवेशःप्रीयतामिति ॥ योवर्षंसोमवारस्यव्रतंकुर्यादितिद्विजः ॥ २६ ॥ प्रसन्नःकरुणेशोत्रतस्य
दास्यतिवांछितम् ॥ द्रष्टव्यःकरुणेशोत्रकाश्यांयत्नेनमानवैः ॥ २७ ॥ इतितेकरुणेशस्यमहिमोक्तोमहत्तरः ॥ यंश्रुत्वानोपसर्गोत्थंभयंकाश्यांभवि
ष्यति ॥ २८ ॥ मोक्षद्वारेश्वरंचैवस्वर्गद्वारेश्वरंतथा ॥ उभौकाश्यांनरोदृष्ट्वास्वर्गंमोक्षंचविंदति ॥ २९ ॥ ज्योतीरूपेश्वरंलिंगंकाश्यामन्यत्प्रकाशते ॥
तस्यसंपूजनाद्भक्ताज्योतीरूपाभवंतिहि ॥ ३० ॥ चक्रपुष्करिणीतीरेज्योतीरूपेश्वरंपरम् ॥ समभ्यर्च्यामुयान्मर्त्योज्योतीरूपंनसंशयः ॥ ३१ ॥
यदाभागीरथीगंगातत्रप्राप्तासरिद्वरा ॥ तदारभ्यार्चयेन्नित्यंतल्लिंगंस्वर्धुनीमुदा ॥ ३२ ॥ पुराविष्णौतपत्यत्रतल्लिंगंस्वयमेवहि ॥ तत्राविरासीत्तेजस्विते
नक्षेत्रमिदंशुभम् ॥ ३३ ॥ चक्रपुष्करिणीतीरेज्योतीरूपेश्वरंतदा ॥ दूरस्थोपीहयोध्यायेत्तस्यसिद्धिरदूरतः॥३४॥ एतेष्वपिचलिंगेषुचतुर्दशसुसत्तम॥
लिंगाष्टकंमहावीर्यंकर्मबीजदवानलम् ॥ ३५ ॥ ओंकारादीनिलिंगानियान्युक्तानिचतुर्दश ॥ तथादक्षेश्वरादीनिलिंगान्यष्टौमहांतिच ॥३६॥ शैलेशादी
निलिंगानितथायानिचतुर्दश ॥ पुनःषट्त्रिंशदेतानिक्षेत्रसंसिद्धिहेतवे ॥ ३७ ॥ षट्त्रिंशत्तत्त्वरूपोसौलिंगेष्वेषुसदाशिवः ॥ अस्मिन्क्षेत्रेवसन्नित्यं
तारकंज्ञानमादिशेत् ॥ ३८ ॥ क्षेत्रस्यतत्त्वमेतद्धिषट्त्रिंशल्लिंगरूप्यहो ॥ एतेषांभजनात्पुंसांनभवेद्दुर्गतिःक्वचित् ॥३९॥ मुनेरहस्यभूतानिलिंगान्येता
निनिश्चितम् ॥ एतल्लिंगप्रभावाच्चमुक्तिरत्रसुनिश्चिता ॥ ४० ॥ मोक्षक्षेत्रमिदंकाशीलिंगैरेतैर्महामते ॥ एतान्यन्यानिसिद्धानिसंभवंतियुगेयुगे ॥ ४१ ॥

ईश्वरोविद्ययासार्धंपंचशुद्धान्यमूनिहि ॥ मायाकालश्चनियतिःकलाविद्यापुनःस्मृता ॥ रागःपुरुषएतानिशुद्धाशुद्धानिसप्तच ॥ प्रकृतिर्बुद्ध्यहंकारौमनोज्ञानेंद्रियाण्यथ ॥ कर्मेंद्रियाणितन्मात्राः
पंचभूतानिदेशिकाः ॥ एतान्याहुरशुद्धानिचतुर्विंशतिरागमे ॥ शैवानामितितत्त्वानांविभागोत्रप्रदर्शितइति ॥३८॥ तत्त्वंस्वरूपंपरमार्थमितियावत् ॥ ३९ ॥ निश्चितंनिर्णीतमित्यर्थः ॥ ४० ॥४१॥

संस्थितिंसम्यग्वसतिंमरणंवा ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ मुष्टावंचितादैवेनेतिशेषः ॥ मूढाइतिपाठेऽविवेकिनः ॥ तत्रहेतुर्मंदबुद्धयइति ॥ ४९ ॥
॥५०॥ यादृग्भिस्तपआदिभिः ॥ मोक्षोत्तमोत्तमःसायुज्यमुक्तिरित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ननुसैषैतामोक्षदाइत्यादिष्वन्यत्रापिमुक्तिःश्रूयतेकथमुक्तंनान्यत्रेतितत्राह ॥ सायुज्येति ॥

आनंदकाननंशंभोःक्षेत्रमेतदनादिमत् ॥ अत्रसंस्थितिमापन्नामुक्ताएवनसंशयः ॥ ४२ ॥ योगासिद्धिरिहास्त्येवतपःसिद्धिरिहैवहि ॥ व्रतसिद्धिर्मंत्रसि
द्धिस्तीर्थसिद्धिःसुनिश्चितम् ॥ ४३ ॥ सिद्ध्यष्टकंतुयत्प्रोक्तमणिमादिमहत्तरम् ॥ तज्जन्मभूमिरेषैवशंभोरानंदवाटिका ॥४४॥ निर्वाणलक्ष्म्याःसदन
मेतदानंदकाननम् ॥ एतत्प्राप्यनमोक्तव्यंपुण्यैःसंसारभीरुणा ॥ ४५ ॥ अयमेवमहालाभइदमेवपरंतपः ॥ एतदेवमहत्पुण्यंलब्धावाराणसीहयत् ॥
॥ ४६ ॥ अवश्यंजन्मिनोमृत्युर्यत्रकुत्रभविष्यति ॥ कर्मानुसारिणीलभ्यागतिःपश्चाच्छुभाशुभा ॥ ४७ ॥ मृत्युंविज्ञायनियतंगतिंकर्मानुसारिणीम् ॥
अवश्यंकाशिकासेव्यासर्वकर्मनिवारिणी ॥ ४८ ॥ मानुष्यंप्राप्ययेमूढानिमेषमितजीवितम् ॥ नसेवंतेपुरींकाशींतेमुष्टामंदबुद्धयः ॥ ४९ ॥ दुर्लभं
जन्ममानुष्यंदुर्लभाकाशिकापुरी ॥ उभयोःसंगमासाद्यमुक्ताएवनसंशयः ॥ ५० ॥ क्वचतादृक्तपांसीहक्वतादृग्योगउत्तमः ॥ यादृग्भिःप्राप्यतेमुक्तिः
काश्यांमोक्षोत्तमोत्तमः ॥ ५१ ॥ सत्यंसत्यंपुनःसत्यंसत्यपूर्वंपुनःपुनः ॥ नकाशीसदृशीमुक्त्यैभूमिरन्यामहीतले ॥ ५२ ॥ विश्वेशोमुक्तिदोनित्यंमुक्त्यै
चोत्तरवाहिनी ॥ आनंदकाननेमुक्तिर्मुक्तिर्नान्यत्रकुत्रचित् ॥ ५३ ॥ एकएवहिविश्वेशोमुक्तिदोनान्यएवहि ॥ सएवकाशींप्रापय्यमुक्तिंयच्छतिनान्यतः
॥ ५४ ॥ सायुज्यमुक्तिरत्रैवसान्निध्यादिरथान्यतः ॥ सुलभासापिनोनूनंकाश्यांमोक्षोस्तिहेलया ॥५५॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृण्वगस्त्यमहाभागभ
विष्यंकथयाम्यहम् ॥ कृष्णद्वैपायनोव्यासोऽकथयद्यन्महद्वचः ॥ निश्चिकेतुमनाःपश्चाद्यत्कारिष्यतितच्छृणु ॥५६॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशी
तिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेऽमृतेशादिलिंगप्रादुर्भावोनामचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ शृणुसूतमहाबुद्धे
यथास्कंदेनभाषितम् ॥ भविष्यंममतस्याग्रेकुंभयोनेमहामते ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ निशामयमहाभागत्वंमैत्रावरुणेमुने ॥ पाराशर्यो
मुनिवरोयथामोहमुपैष्यति ॥ २ ॥

॥ ५५ ॥ अकथयत्कथयामासयन्महद्वचः ॥ श्रोष्यत्येतन्महद्वचइतिक्वचित्तत्रएकएवाहिविश्वेशोमुक्तिदोनान्यएवहिइत्येतच्छब्देनगृह्यते ॥ ५६ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायां
चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥छ॥ ॥ पंचाधिकेतथाध्यायेनवत्याख्यउशत्तमे ॥ श्रीमद्व्यासभुजस्तंभोवर्ण्यतेसंशयापहः ॥ १ ॥ स्वस्यागामिवृत्तंकथयति ॥ शृणुसूतेति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नैमिषारण्यंविशिनष्टि ॥ यत्रसंतीति पादाधिकेनैकेन ॥ ६ ॥ ७ ॥ विभूतिधारिणइत्यादीनांद्वितीयांतानांपदानांविलोक्यसइतितृतीयेनान्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥
गिरिशात्मनःविश्वेश्वरचित्तान् ॥ वचोवचनम् ॥ पुनःपुनरितिंकचित् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ तदेवचवचनमाह नवेदादित्यादि ॥ १३ ॥ अपिएव ॥ १४॥१५ ॥ विपक्षेबाधकमाह॥विहायेति ॥

व्यस्यवेदान्महाबुद्धिर्नानाशाखाप्रभेदतः ॥ अष्टादशपुराणानिसूतादीन्परिपाठ्यच ॥ ३ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानांरहस्यंयस्त्वचीकरत् ॥ महाभारतसं
ज्ञंचसर्वलोकमनोहरम् ॥४॥ सर्वपापप्रशमनंसर्वशांतिकरंपरम् ॥ यस्यश्रवणमात्रेणब्रह्महत्याविनश्यति ॥५॥ एकदासमुनिःश्रीमान्पर्यटन्पृथिवीतले ॥
संप्राप्तोनैमिषारण्यंयत्रसंतिमुनीश्वराः ॥ ६ ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिशौनकाद्यास्तपोधनाः ॥ त्रिपुंड्रितमहाभालालसद्रुद्राक्षमालिनः ॥ ७ ॥ विभूतिधा
रिणोभक्त्यारुद्रसूक्तजपप्रियान् ॥ लिंगाराधनसंसक्ताञ्छिवनामकृतादरान् ॥ ८ ॥ एकएवहिविश्वेशोमुक्तिदोनान्यएवहि ॥ इतिब्रुवाणान्सततंपारीनि
श्चितमानसान् ॥ ९ ॥ विलोक्यसमुनिर्व्यासस्तान्सर्वान्गिरिशात्मनः ॥ उत्क्षिप्यतर्जनीमुच्चैःप्रोवाचेदंवचःपुनः ॥ १० ॥ परिनिर्मथ्यवाग्जालंसुनि
श्चित्यासकृद्बहु ॥ इदमेकंपरिज्ञातंसेव्यःसर्वेश्वरोहरिः ॥ ११ ॥ वेदेरामायणेचैवपुराणेषुचभारते ॥ आदिमध्यावसानेषुहरिरेकोऽत्रनापरः ॥ १२ ॥
सत्यंसत्यंत्रिसत्यंपुनःसत्यंनमृषापुनः ॥ नवेदादपरंशास्त्रंनदेवोच्युततःपरः ॥ १३ ॥ लक्ष्मीशःसर्वदोनान्योलक्ष्मीशोप्यपवर्गदः ॥ एकएवहिलक्ष्मी
शस्ततोध्येयोनचापरः ॥ १४ ॥ भुक्तेर्मुक्तेरिहान्यत्रनान्योदाताजनार्दनात् ॥ तस्माच्चतुर्भुजोनित्यंसेवनीयःसुखेप्सुभिः ॥ १५ ॥ विहायकेशवाऽन्यं
येसेवंतेल्पमेधसः ॥ संसारचक्रेगहनेतेविशंतिपुनःपुनः ॥ १६ ॥ एकएवहिसर्वेशोहृषीकेशःपरात्परः ॥ तंसेवमानःसततंसेव्यस्त्रिजगतांभवेत् ॥१७॥
एकोधर्मप्रदोविष्णुस्त्वेकोबह्वर्थदोहरिः ॥ एकःकामप्रदश्चक्रीत्वेकोमोक्षप्रदोच्युतः ॥ १८ ॥ शार्ङ्गिणंयेपरित्यज्यदेवमन्यमुपासते ॥ तेसद्भिश्चबहि
ष्कार्यावेदहीनायथाद्विजाः ॥ १९ ॥ श्रुत्वेतिवाक्यंव्यासस्यनैमिषारण्यवासिनः ॥ प्रवेपमानहृदयाःपरिप्रोचुरिदंवचः ॥ २० ॥ ॥ ऋषयऊचुः ॥ ॥
पाराशर्यमुनेमान्यस्त्वमस्माकंमहामते ॥ यतोवेदास्त्वयाव्यस्ताःपुराणान्यपिवेत्सियत् ॥ २१ ॥ यतश्चकर्तात्वमसिमहतोभारतस्यवै ॥ धर्मार्थकाममो
क्षाणांविनिश्चयकृतोध्रुवम् ॥ २२ ॥ तत्त्वज्ञःकोपरश्चात्रत्वत्तःसत्यवतीसुत ॥ भवतायत्प्रतिज्ञातंनिश्चित्योत्क्षिप्यतर्जनीम् ॥ २३ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ विष्णुंविहायान्यंसेवमानानांनकेवलंसंसारप्रवेशमात्रमपितुमहतींनिंदाचेत्याह ॥ शार्ङ्गिणमिति ॥१९॥२०॥ यद्यतः ॥२१॥ विनिश्चयकृतोनिर्णयकारकस्य ॥२२॥२३॥

माणवकाबालकाः ॥ २४ ॥ वैनिश्चितम् ॥ ऋतमितिक्कचित् ॥ २५ ॥ युगधर्माभावेहेतुमाह ॥ नचलग्नेति ॥ नतत्रेत्यस्यायंभावःयुगधर्मवशात्त्वमेवंब्रूषेवाराणस्यांगतोनव
क्ष्यसीति ॥ २६ ॥ २७ ॥ पादोदकंगंगावरणसंगमम् ॥ २८ ॥ पंचरात्रंपंचदिनानि ॥ कृत्वावैष्णवंतीर्थानिसंसेव्येत्यर्थः ॥ यद्वा पंचरात्रंकृत्वापंचरात्रागमोक्तेनप्रकारेणमाधवकेशवादीन्दृष्ट्वा
समर्च्यसंपूज्येत्यर्थः ॥ २९ ॥ जयविष्णोइत्यादीनामित्यादिनाममालाभिःसंस्तुवन्व्यासोविश्वेशभवनंसमायातइत्येकादशेनान्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ बलारातिस्तुतइंद्रनुतः ॥

अस्मिन्माणवकास्तत्रपरिश्रद्दधतेनहि ॥ प्रतिज्ञातस्यवचसस्तवश्रद्धाभवेत्तदा ॥२४॥ यदाऽऽनंदवनेशंभोःप्रतिजानासिवैवचः ॥२५॥ गच्छवाराणसीं
व्यासयत्रविश्वेश्वरःस्वयम् ॥ नतत्रयुगधर्मोस्तिनचलग्नावसुंधरा ॥२६॥ इतिश्रुत्वामुनिर्व्यासःकिंचित्कुपितवद्धृदि ॥ जगामतूर्णंसहितःस्वशिष्यैरयुतो
न्मितैः ॥ २७ ॥ प्राप्यवाराणसींव्यासःस्नात्वापंचनदेह्रदे ॥ श्रीमन्माधवमभ्यर्च्यययौपादोदकंततः ॥ २८ ॥ तत्रस्नानादिकंकृत्वादृष्ट्वाचैवादिकेशवम् ॥
पंचरात्रंततःकृत्वावैष्णवैरभिनंदितः ॥ २९ ॥ अग्रतःपृष्ठतःशंखैर्वाद्यमानैःप्रमोदितः ॥ जयविष्णोहृषीकेशगोविंदमधुसूदन ॥ ३० ॥ अच्युतानंतवै
कुंठमाधवोपेंद्रकेशव ॥ त्रिविक्रमगदापाणेशार्ङ्गपाणेजनार्दन ॥ ३१ ॥ श्रीवत्सवक्षःश्रीकांतपीतांबरमुरांतक ॥ कैटभारेबलिध्वंसिन्कंसारेकेशिसूदन ॥
॥ ३२ ॥ नारायणासुररिपोकृष्णशौरेचतुर्भुज ॥ देवकीहृदयानंदयशोदानंदवर्धन ॥ ३३ ॥ पुंडरीकाक्षदैत्यारेदामोदरबलप्रिय ॥ बलारातिस्तुतहरे
वासुदेववसुप्रद ॥ ३४ ॥ विष्वक्चमूस्तार्क्ष्यरथवनमालिन्नरोत्तम ॥ अधोक्षजक्षमाधारपद्मनाभजलेशय ॥३५॥ नृसिंहयज्ञवाराहगोपगोपालवल्लभ ॥
गोपीपतेगुणातीतगरुडध्वजगोत्रभृत् ॥ ३६ ॥ जयचाणूरमथनजयत्रैलोक्यरक्षण ॥ जयानाद्यजयानंदजयनीलोत्पलद्युते ॥ ३७ ॥ कौस्तुभोद्भूषितो
रस्कपूतनाधातुशोषण ॥ रक्षरक्षजगद्रक्षामणेनरकहारक ॥ ३८ ॥ सहस्रशीर्षपुरुषपुरुहूतसुखप्रद ॥ यद्भूतंयच्चभाव्यंवैतत्रैकःपुरुषोभवान् ॥ ३९ ॥
इत्यादिनाममालाभिःसंस्तुवन्वनमालिनम् ॥ स्वच्छंदलीलयागायन्नृत्यंश्चपरयामुदा ॥ ४० ॥ व्यासोविश्वेशभवनंसमायातःसहृष्टवत् ॥ ज्ञानवापी
पुरोभागेमहाभागवतैःसह ॥ ४१ ॥ विराजमानसत्कंठस्तुलसीवरदामभिः ॥ स्वयंतालधरोजातःस्वयंजातःसुनर्तकः ॥४२॥ वेणुवादनतत्त्वज्ञःस्वयंश्रु
तिधरोभवत् ॥ नृत्यंपरिसमाप्येत्थंव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ ४३ ॥ पुनरूर्ध्वंभुजंकृत्वादक्षिणंशिष्यमध्यगः ॥ पुनःपपाठतानेवश्लोकान्गायन्निवो
च्चकैः ॥ ४४ ॥ परिनिर्मथ्यवाग्जालंसुनिश्चित्यासकृद्बहु ॥ इदमेकंपरिज्ञातंसेव्यःसर्वेश्वरोहरिः ॥ ४५ ॥

॥ ३४ ॥ विष्वक्सर्वतश्चमूःसेनायस्यतत्संबोधनंविष्वक्चमूः ॥ ह्रस्वाभावोविसर्गश्चार्षः ॥ विष्वक्सेनमहाबाहोइतिक्कचित् ॥ ३५ ॥ गोपालवल्लभगोपानांप्रिय ॥ ३६ ॥ आदौभवआद्यःनआद्यः
अनाद्यःतत्संबोधनमनाद्य ॥ अनघेतिक्कचित् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥ तत्प्रसिद्धंपरमैश्वर्यंचदत्तम् ॥ लब्धंवरात्ततइति ॥ वराच्छ्रेष्ठात्तस्मात्परमैश्वर्यंलब्धमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ शेमुषीबुद्धिः ॥ ईदृशीमतस्तवनपरा ॥ मेस्तुतिःपरेतिक्वचित् ॥
संज्ञयानेत्रचालनादिना ॥५२॥ कंठकंदलींकंठमूलम् ॥५३॥ भवांतकंसंसारनाशकम् ॥५४॥ स्तंभितदोर्लतस्तिमितहस्तवल्लिकः॥५५॥पद्यैश्चित्रपदार्थाढ्यैरष्टभिःसुमनोरमैः ॥ कृष्णद्वैपायनोऽस्तौषी
द्भवानीशंजगत्पतिम् ॥ तापत्रयात्मकंसंसारदुःखंदुःखहेतुर्वारुत्तद्द्रावयतिनाशयतीतिरुद्रः॥रुद्दुःखंदुःखहेतुर्वाद्रावयत्येषनःप्रभुः॥रुद्रइत्युच्यतेसद्भिःशिवःपरमकारणमितिस्मृतेः॥अशुभद्रावकोरुद्रोयज्जहा
चपुनर्वदन्॥ततःस्मृतमथोरुद्रशब्देनात्रविधीयतइतिवा॥रुतानिभूतानित्वंतेद्रवतिद्रावयतीतिवारुद्रः॥रुत्यावेदरूपयाधर्मादीन्बोधयतिद्रावयतीतिवारुद्रः॥रुत्याप्रणवरूपयास्वात्मानंप्रापयतीतिवारुद्रः॥
रोरूयमाणोद्रवतिप्रविशतिमर्त्यानितिवारुद्रः॥त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्याँ आविवेशेतिश्रुतेः ॥ बोधिकाबंधिकामोहिकाचशक्तीरुत्तद्द्रांसत्स्याद्रावयिताभक्तेभ्यइतिवारुद्रः॥ रुतिंशब्दंवेदा

इत्यादिश्लोकसंघातंस्वप्रतिज्ञाप्रबोधकम् ॥ यावत्पठतिसव्यासःसव्यमुत्क्षिप्यवैभुजम् ॥४६॥ तस्तंभतावत्तद्बाहुंसशैलादिःस्वलीलया ॥ वाक्स्तंभश्चा
पितस्यासीन्मुनेर्व्यासस्यसन्मुनेः ॥ ४७ ॥ ततोगुप्तंसमागम्यविष्णुर्व्यासमभाषत ॥ अपराद्धंमहच्चात्रभवताव्यासनिश्चितम् ॥ ४८ ॥ तवैतदपराधे
नभीतिर्मेपिमहत्तरा ॥ एकएवहिविश्वेशोद्वितीयोनास्तिकश्चन ॥ ४९ ॥ तत्प्रसादादहंचक्रीलक्ष्मीशस्तत्प्रभावतः ॥ त्रैलोक्यरक्षासामर्थ्यंदत्तंतेनैववशं
भुना ॥५०॥ तद्भक्त्यापरमैश्वर्यंमयालब्धंवरात्ततः ॥ इदानींस्तुहितंशंभुंयदिमेशुभमिच्छसि ॥५१॥ अन्यदापिनवैकार्यंभवताशेमुषीदृशी ॥ पाराशर्य
इतिश्रुत्वासंज्ञयाव्याजहारह ॥५२॥ भुजस्तंभःकृतस्तेननंदिनादृष्टिमात्रतः ॥ वाक्स्तंभस्तद्भयाज्जातःस्पृशमेकंठकंदलीम् ॥ ५३ ॥ यथास्तोतुंभवानी
शंप्रभवामिभवांतकम् ॥ संस्पृश्यविष्णुस्तत्कंठंगुप्तमेवजगामह ॥५४॥ ततःसत्यवतीसूनुस्तथास्तंभितदोर्लतः॥प्रारब्धवान्महेशानंपरिष्टोतुमुदारधीः ॥
॥ ५५ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ एकोरुद्रोनद्वितीयोयतस्तद्ब्रह्मैवैकंनेहनानास्तिकिंचित् ॥ यद्यप्यन्यःकोपिवाकुत्रचिद्वाव्याचष्टांतद्यस्यशक्तिर्म
दग्रे ॥ ५६ ॥ यःक्षीराब्धेर्मंदराघातजातोज्वालामालीकालकूटोतिभीमः ॥ तंसोढुंवाकोपरोऽभून्महेशाद्यत्कीलाभिःकृष्णतामापविष्णुः ॥ ५७ ॥
यद्बाणोभूच्छ्रीपतिर्यस्ययंतालोकेशोयत्स्यंदनंभूःसमस्ता ॥ वाहावेदायस्ययेनेषुपातादग्धाग्रामास्त्रैपुरास्तत्समःकः ॥ ५८ ॥

त्मानंकल्पादौब्रह्मणेददातीतिरुद्रः ॥ योवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्माइतिश्रुतेः ॥ अलमतिविस्तरेण ॥ सएकःसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यः ॥ एतदेवव्यतिरेकमुखेनाह ॥ नाद्वितीयइति ॥
एकत्वेहेतुमाह ॥ यतस्तद्ब्रह्मैवैकमिति ॥ पदत्रयेणसजातीयविजातीयस्वगतभेदत्रयंनिराक्रियतेएकमेवाद्वितीयमिति ॥ एकमेवाद्वितीयंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ व्यतिरेकेहेतुमाह ॥ नेहेति ॥ तथाचश्रुतिर्ने
हादिकिंचनांतायथापादमेव ॥ कुत्रचिद्वेतिवाशब्दःसमुच्चयार्थः ॥ कालंसमुच्चिनोति ॥ क्वचित्कालेवेत्यर्थः ॥ कुत्रचिद्देशे ॥ तत्पदार्थम् ॥ मदग्रेममसंमुखम् ॥ समग्रेतिक्वचित् ॥ ५६ ॥ यत्कीला
भिर्यस्यज्वालाभिः॥ यज्ज्वालाभिरितिक्वचित्॥कृष्णतांनवीनमेघश्यामताम्॥ तदुक्तम्॥विषेणोत्तिष्ठमानेनकालानलसमत्विषा॥निर्दग्धोहेमगौरांगःकृतःकृष्णोजनार्दनइति ॥५७॥ यद्बाणोयस्यशरः॥

यंतासारथिः ॥ लोकेशोब्रह्मा ॥ येनश्रीरुद्रेण ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ सर्वंविश्वम् ॥ सर्वेंइतिकचित् ॥ सर्वःसर्वरूपः ॥ ६१ ॥ आनत्यानमस्कारमात्रेण ॥ ६२ ॥ ६३ ॥
स्मायंस्मायंस्मित्वास्मित्वापुनःपुनरीषद्धास्यंविधायेतियावत् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां

यंकंदर्पोवीक्षमाणःसमानंदेवैरन्यैर्भस्मजातःस्वयंहि ॥ पौष्पैर्बाणैःसर्वविश्वैकजेताकोवास्तुत्यःकामजेतुस्ततोन्यः ॥ ५९ ॥ यंवैवेदोवेदनोनैवविष्णुर्नो
वावेधानोमनोनैववाणी ॥ तंदेवेशंमादृशःकोल्पमेधायाथात्म्याद्वेवेत्त्यहोविश्वनाथम् ॥ ६० ॥ यस्मिन्सर्वंयस्तुसर्वत्रसर्वोयोवैकर्तायोऽवितायोऽपहर्ता ॥
नोयस्यादिर्यःसमस्तादिरेकोनोयस्यांतोयोंतकृत्तंनतोस्मि ॥ ६१ ॥ यस्यैकाख्यावाजिमेधेनतुल्यायस्यानत्याचैकयाल्पेंद्रलक्ष्मीः ॥ यस्यस्तुत्यालभ्य
तेसत्यलोकोयस्यार्चातोमोक्षलक्ष्मीरदूरा ॥६२॥ नान्यंदेवंवेद्म्यहंश्रीमहेशान्नान्यंदेवंस्तौमिशंभोर्ऋतेऽहम् ॥ नान्यंदेवंवानमामित्रिनेत्रात्सत्यंसत्यंसत्य
मेतन्मृषान ॥ ६३ ॥ इत्थंयावत्स्तौतिशंभुंमहर्षिस्तावन्नंदीशांभवाद्दक्प्रसादात् ॥ तद्दोःस्तंभंत्यक्तवांश्चाबभाषेस्मायंस्मायंब्राह्मणेभ्योनमोवः ॥ ६४ ॥
नंदिकेश्वरउवाच ॥ इदंस्तवंमहापुण्यंव्यासतेपरिकीर्तितम् ॥ यःपठिष्यतिमेधावीतस्यतुष्यतिशंकरः ॥६५॥ व्यासाष्टकमिदंप्रातःपठितव्यंप्रयत्नतः ॥
दुःस्वप्नपापशमनंशिवसान्निध्यकारकम् ॥ ६६ ॥ मातृहापितृहावापिगोघ्नोबालघ्नएववा ॥ सुरापीस्वर्णहृद्वापिनिष्पापोस्याःस्तुतेर्जपात् ॥ ६७ ॥
स्कंदउवाच ॥ ॥ पाराशर्यस्तदारभ्यशंभुभक्तिपरोभवत् ॥ लिंगंव्यासेश्वरंस्थाप्यघंटाकर्णह्रदाग्रतः ॥६८॥ विभूतिभूषणोनित्यंनित्यंरुद्राक्षभूषणः ॥
रुद्रसूक्तपरोनित्यंनित्यंलिंगार्चकोभवत् ॥ ६९ ॥ सकृत्वाक्षेत्रसंन्यासंत्यजेन्नाद्यापिकाशिकाम् ॥ तत्त्वंक्षेत्रस्यविज्ञायनिर्वाणपददायिनः ॥ ७० ॥
घंटाकर्णह्रदेस्नात्वादृष्ट्वाव्यासेश्वरंनरः ॥ यत्रकुत्रमृतोवापिवाराणस्यांमृतोभवेत् ॥ ७१ ॥ काश्यांव्यासेश्वरंलिंगंपूजयित्वानरोत्तमः ॥ नज्ञानाद्भ्रश्यते
क्वापिपातकैर्नाभिभूयते ॥ ७२ ॥ व्यासेश्वरस्यये भक्तानतेषांकलिकालतः ॥ नपापतोभयंक्वापिनचक्षेत्रोपसर्गतः ॥ ७३ ॥ व्यासेश्वरःप्रयत्नेनद्रष्टव्यः
काशिवासिभिः ॥ घंटाकर्णकृतस्नानैःक्षेत्रपातकभीरुभिः ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धे
व्यासभुजस्तंभोनामपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ कृष्णद्वैपायनःस्कंदशंभुभक्तिपरोयदि ॥ यदिक्षेत्ररहस्यज्ञः
क्षेत्रसंन्यासकृद्यदि ॥ १ ॥

काशीखंडटीकायांपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥छ॥ ॥ अध्यायेषड्भिरधिकेनवत्याख्येमनोहरे ॥ व्यासशापविमोक्षश्चवर्ण्यतेतिकुतूहलः ॥ १ ॥ काशींव्यासःशप्स्यतीतिपूर्वमेवजान

न्नाक्षिपति ॥ कृष्णद्वैपायनइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ संस्तवनमेवाह ॥ काश्यामिति ॥ काश्यामित्यादिसार्धश्यइतिसंव्याहरन्नित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्षेत्रमहिमानमेव
सपरिकरमाह अत्रेत्यारभ्यागस्त्यउवाचेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ असकृदितिच्छेदः ॥ प्रत्यहंसकृदितिवा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भाषयेद्वदेत् ॥

तथादृष्टप्रभावश्चेत्तथाचेज्ज्ञानिनांवरः ॥ पुरींवाराणसींश्रेष्ठांकथंकिलशपिष्यति ॥ २ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ सत्यमेतत्त्वयापृच्छिकथयामिमुनेशृणु ॥
तस्यव्यासस्यचरितंभविष्यंत्वयिपृच्छति ॥ ३ ॥ यदारभ्यमुनेस्तस्यनंदीस्तंभितवान्भुजम् ॥ तदारभ्यमहेशानंसंस्तौतिपरमादृतः ॥ ४ ॥ काश्यांतीर्था
न्यनेकानिकाश्यांलिंगान्यनेकशः ॥ तथापिसेव्योविश्वेशःस्नातव्यामणिकर्णिका ॥ ५ ॥ लिंगेष्वेकोहिविश्वेशस्तीर्थेषुमणिकर्णिका ॥ इतिसंव्याहरन्व्या
सस्तद्द्वयंबहुमन्यते ॥ ६ ॥ त्यक्त्वासबहुवाग्जालंप्रातःस्नात्वादिनेदिने ॥ निर्वाणमंडपेवक्तिमहिमानंमहेशितुः ॥ ७ ॥ शिष्याणांपुरतोनित्यंक्षेत्रस्यमहि
मामहान् ॥ व्याख्यायतेमुदातेनव्यासेनपरमर्षिणा ॥ ८ ॥ अत्रयत्क्रियतेक्षेत्रेशुभंवाऽशुभमेववा ॥ संवर्तेपिनतस्यांतस्तस्माच्छ्रेयःसमाचरेत् ॥ ९ ॥
क्षेत्रसिद्धिंसमीहंतेयेचात्रकृतिनोजनाः ॥ यावज्जीवंनतैस्त्याज्यासुधीभिर्मणिकर्णिका ॥ १० ॥ चक्रपुष्करिणीतीर्थेस्नातव्यंप्रतिवासरम् ॥ पुष्पैःपत्रैः
फलैस्तोयैरर्च्योविश्वेश्वरःसदा ॥ ११ ॥ स्ववर्णाश्रमधर्मश्चत्यक्तव्योनमनागपि ॥ प्रत्यहंक्षेत्रमहिमाश्रोतव्यःश्रद्धयासकृत् ॥ १२ ॥ यथाशक्तिचदेयानि
दानान्यत्रसुगुप्तवत् ॥ अन्नान्यपिचदेयानिविघ्नान्परिजिहीर्षुणा ॥ १३ ॥ परोपकरणंचात्रकर्तव्यंसुधियासदा ॥ पर्वस्वपिविशेषेणस्नानदानादिकाः
क्रियाः ॥ १४ ॥ विशेषपूजाकर्तव्यासुमहोत्सवपूर्वकम् ॥ कार्यास्तथाधिकायात्राःसमर्च्याःक्षेत्रदेवताः ॥ १५ ॥ अत्रमर्मनवक्तव्यंसुधियाकस्यचित्क्वचित् ॥
परदारपरद्रव्यपरापकरणंत्यजेत् ॥ १६ ॥ परापवादोनोवाच्यःपरेर्ष्यांनचकारयेत् ॥ असत्यंनैववक्तव्यंप्राणैःकंठगतैरपि ॥ १७ ॥ अत्रत्यजंतुरक्षार्थ
मसत्यमपिभाषयेत् ॥ येनकेनप्रकारेणशुभेनाप्यशुभेनवा ॥ १८ ॥ अत्रत्यःप्राणिमात्रोपिरक्षणीयःप्रयत्नतः ॥ एकस्मिन्रक्षितेजंतावत्रकाश्यांप्रयत्नतः ॥
त्रैलोक्यरक्षणात्पुण्यंयत्स्यात्तत्स्यान्नसंशयः ॥ १९ ॥ येवसंतिसदाकाश्यांक्षेत्रसंन्यासकारिणः ॥ तएवरुद्रामंतव्याजीवन्मुक्तानसंशयः ॥ २० ॥
तेपूज्यास्तेनमस्कार्यास्तेसंतोष्याःप्रयत्नतः ॥ तेषुवैपरितुष्टेषुतुष्येद्विश्वेश्वरःस्वयम् ॥ २१ ॥ काश्यांवसंतियेमर्त्यादूरस्थैरपिसन्नरैः ॥ योगक्षेमोविधात
व्यस्तेषांविश्वेशितुर्मुदे ॥ २२ ॥ प्रसरस्त्विद्रियाणांचनिवार्योत्रनिवासिभिः ॥ मनसोपिहिचांचल्यमिहवार्यंप्रयत्नतः ॥ २३ ॥ मरणंनाभिकांक्षेद्धिकां
क्ष्योमोक्षोऽपिनोपुनः ॥ शरीरशोषणोपायःकर्तव्यःसुधियानहि ॥ २४ ॥

अन्यान्वाभाषयेदिति ॥ १८ ॥ तर्ह्यनृतेनपापमपिस्यादित्याशंक्याह ॥ एकस्मिन्निति ॥ पापस्याल्पत्वात्पुण्यस्यबहुत्वान्नानृताद्भेतव्यम् ॥ यद्वात्रानृतेपुण्यमेवनपापंयागेपशुहिंसायामिवेतिभावः ॥
॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ योगक्षेमोयोगसहितःक्षेमोयोगस्यक्षेमइतिवा ॥ तत्रालब्धस्यलाभोयोगोलब्धस्यरक्षणंक्षेमइतिभेदः ॥ २२ ॥ २३ ॥ सुधियानहीत्यत्रसुधियात्रहीतिपाठेइंद्रियचांचल्य

परिहारोपयोगितयाशरीरशोषणोपायःकर्तव्योनपुनःशरीरनाशायेत्यर्थः ॥ २४ ॥ नहीत्यत्रहेतुमाह ॥ शरीरसौष्ठवमिति ॥ सौष्ठवंपाटवम् ॥ पौष्टिकमितिपाठेपुष्ट्युपायमित्यर्थः ॥ २५ ॥
अत्रात्मत्यजनोपायंमनसापिनचिंतयेदित्यनशनंविनेतिबोद्धव्यम् ॥ विनात्मघातमशनंत्यक्त्वाप्रायोपवेशनम् ॥ अनाशकंयःकुरुतेमद्भक्तइहसुव्रतः ॥ नतस्यपुनरावृत्तिरित्याद्युक्तेः ॥ २६ ॥ २७ ॥

शरीरसौष्ठवंकांक्ष्यंव्रतस्नानादिसिद्धये ॥ आयुर्बह्वत्रवैचिंत्यंमहाफलसमृद्धये ॥ २५ ॥ आत्मरक्षात्रकर्तव्यामहाश्रेयोभिवृद्धये ॥ अत्रात्मत्यजनोपायं मनसापिनचिंतयेत् ॥ २६ ॥ एकस्मिन्नपियच्चाह्निकाश्यांश्रेयोभिलभ्यते ॥ नतुवर्षशतेनापितदन्यत्राप्यतेकिंचित् ॥ २७ ॥ अन्यत्रयोगाभ्यसनाद्या वज्जन्मयदर्ज्यते ॥ वाराणस्यांतदेकेनप्राणायामेनलभ्यते ॥२८॥ सर्वतीर्थावगाहाच्चयावज्जन्मयदर्ज्यते ॥ तदानंदवनेप्राप्यंमणिकर्ण्येकमज्जनात् ॥ ॥ २९ ॥ सर्वलिंगार्चनात्पुण्यंयावज्जन्मयदर्ज्यते ॥ सकृद्विश्वेशमभ्यर्च्यश्रद्धयातदवाप्यते ॥३०॥ यज्जन्मनांसहस्रेणनिर्मलंपुण्यमर्जितम् ॥ तत्पुण्यपरिवर्तेनभवेद्विश्वेशदर्शनम् ॥ ३१ ॥ गवांकोटिप्रदानेनसम्यग्दत्तेनयत्फलम् ॥ तत्फलंसम्यगाप्येतविश्वेश्वरविलोकनात् ॥ ३२ ॥ यत्षोडशमहादानैः पुण्यंप्रोक्तंमहर्षिभिः ॥ तत्पुण्यंजायतेपुंसांविश्वेशेपुष्पदानतः ॥३३॥ अश्वमेधादिभिर्यज्ञैर्यत्फलंप्राप्यतेखिलैः ॥ पंचामृतानांस्नपनाद्विश्वेशेतदवाप्यते ॥३४॥ वाजपेयसहस्रेणसम्यगिष्टेनयत्फलम् ॥ सकृन्महार्हैर्नैवेद्यैर्विश्वेशेतच्छताधिकम् ॥३५॥ ध्वजातपत्रंचमरंविश्वेशेयःसमर्पयेत् ॥ एकच्छत्रंसवै राज्यंप्राप्नुयाद्वसुधातले ॥ ३६ ॥ महापूजोपकरणंयोर्पयेद्विश्वभर्तरि ॥ नतंसंपत्तिसंभाराविमुंचंतीहकुत्रचित् ॥ ३७ ॥ सर्वर्तुकुसुमाढ्यांचयः कुर्यात्पुष्पवाटिकाम् ॥ तदंगणेकल्पवृक्षाश्छायांकुर्वंतिशीतलाम् ॥३८॥ यःक्षीरस्नपनार्थंवैविश्वेशेधेनुमर्पयेत् ॥ क्षीरार्णवतटेतस्यानिवसेयुःपितामहाः ॥ ॥ ३९ ॥ विश्वेशराजसदनेयःसुधांचित्रमेववा ॥ कारयेत्तस्यभवनंकैलासचित्रितंभवेत् ॥ ४० ॥ ब्राह्मणान्यतिनोवापितथैवशिवयोगिनः ॥ भोजयेद्योत्रवैकाश्यामेकैकगणनाक्रमात् ॥ ४१ ॥ कोटिभोज्यफलंतस्यश्रद्धयानात्रसंशयः ॥ तपस्त्वत्रप्रकर्तव्यंदानमत्रप्रदापयेत् ॥ ४२ ॥ विश्वेशस्तोषणीयोत्रस्नानहोमजपादिभिः ॥ अन्यत्रकोटिजप्येनयत्फलंप्राप्यतेनरैः ॥ अष्टोत्तरशतंजप्त्वातदत्रसमवाप्यते ॥ ४३ ॥ कोटिहोमेनयत्प्रोक्तंफलमन्यत्रसूरिभिः ॥ अष्टोत्तराहुतिशतात्तदत्रानंदकानने ॥ ४४ ॥ योजपेद्रुद्रसूक्तानिकाश्यांविश्वेशसन्निधौ ॥ पारायणेनवेदानांसर्वेषांफलमाप्यते ॥ ४५ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ४१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥४०॥ शिवयोगिनःपाशुपतान् ॥ शिवैकभक्तानितिवा ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५॥

[1]परेअक्षरेनित्येमहादेवेचिंतितेयत्पुण्यंभवतितदियदितिनाहंजाने ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अथकृच्छ्रचांद्रायणकरणाद्यनंतरंनबाधंतेतत्कर्तॄन्नरानित्यर्थः ॥४९॥ यदिचेत् ॥ यदितिपाठेप्ययमेवार्थः ॥
॥ ५० ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनिकर्तव्यानीत्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ कृच्छ्रेति ॥५१॥ कृच्छ्रादीनिव्यासेनवक्ष्यमाणानि ॥५२॥ एकभक्तेनेत्यादीनांपद्यानामित्यादिसत्प्रवृत्तिश्चेतिसार्धसप्तविंशतितमश्लो

[1]तस्यपुण्यंनजानामिचिंतितेचाक्षरेपरे ॥ काश्यांनित्यंप्रवस्तव्यंसेव्योत्तरवहासदा ॥ ४६ ॥ आपद्यपिहिघोरायांकाशीत्याज्यानकुत्रचित् ॥ यतःसर्वा
पदांहर्तात्राताविश्वपतिःप्रभुः ॥ ४७ ॥ अवंध्यंदिवसंकुर्यात्स्नानदानजपादिभिः ॥ यतःकाश्यांकृतंकर्ममहत्त्वायप्रकल्पते ॥ ४८ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादी
निकर्तव्यानिप्रयत्नतः ॥ तथेंद्रियविकाराश्चनबाधंतेत्रकर्हिचित् ॥ ४९ ॥ यदींद्रियाणिकुर्वंतिविक्रियामिहदेहिनाम् ॥ तदात्रवाससंसिद्धिर्विघ्नेभ्योनै
वलभ्यते ॥ ५० ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनिव्यासोवक्ष्यतियानिवै ॥ तेषांस्वरूपमाख्याहिस्कंदेंद्रियविशुद्धये ॥ ५१ ॥ ॥
स्कंदउवाच ॥ ॥ कथयामिमहाबुद्धेकृच्छ्रादीनितवाग्रतः ॥ यानिकृत्वात्रमनुजोदेहशुद्धिंलभेत्पराम् ॥ ५२ ॥ एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच ॥
उपवासेनचैकेनपादकृच्छ्रःप्रकीर्तितः ॥ ५३ ॥ वटोदुंबरराजीवबिल्वपत्रकुशोदकम् ॥ प्रत्येकंप्रत्यहंपीतंपर्णकृच्छ्रःप्रकीर्तितः ॥५४॥ पिण्याकघृततक्रां
बुसक्तूनांप्रतिवासरम् ॥ एकैकमुपवासश्चकृच्छ्रःसौम्यःप्रकीर्तितः ॥ ५५ ॥ हविषाप्रातरश्नीतहविषासायमेवच ॥ हविषायाचितंत्रींस्तुसोपवासस्त्र्यहं
वसेत् ॥ ५६ ॥ एकैकंग्रासमश्नीयादहानित्रीणिपूर्ववत् ॥ त्र्यहंचोपवसेदंत्यमतिकृच्छ्रंचरन्द्विजः ॥ ५७ ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रंपयसादिवसानेकविंशतिः ॥
द्वादशाहोपवासेनपराकःपरिकीर्तितः ॥ ५८ ॥ त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम् ॥ त्र्यहंचोपवसेदंत्यंप्राजापत्यंचरन्द्विजः ॥ ५९ ॥ गोमूत्रंगोमयं
क्षीरंदधिसर्पिःकुशोदकम् ॥ एकरात्रोपवासश्चकृच्छ्रःसांतपनःस्मृतः ॥ ६० ॥ पृथक्सांतपनद्रव्यैःषडहःसोपवासकः ॥ सप्ताहेनतुकृच्छ्रोयंमहासांतपनः
स्मृतः ॥ ६१ ॥ तप्तकृच्छ्रंचरन्विप्रोजलक्षीरघृतानिलान् ॥ एतांस्त्र्यहंपिबेदुष्णान्सकृत्स्नायीसमाहितः ॥ ६२ ॥ त्र्यहमुष्णाःपिबेदापस्त्र्यहमुष्णंपयःपि
बेत् ॥ त्र्यहमुष्णंघृतंप्राश्यवायुभक्षोदिनत्रयम् ॥ ६३ ॥ पलमेकंपयःपीत्वासर्पिषश्चपलद्वयम् ॥ पलमेकंतुतोयस्यतप्तकृच्छ्रउदाहृतः ॥ ६४ ॥ गोमूत्रे
णसमायुक्तंयावकंयःप्रयोजयेत् ॥ कृच्छ्रमेकाह्निकंप्रोक्तंशरीरस्यविशोधनम् ॥ ६५ ॥

केनान्वयः ॥५३॥ राजीवंपद्मम् ॥५४॥ पिण्याकंतिलपिष्टंच ॥ घृतंचतक्रंचांबुचसक्तुश्चतेषांप्रत्येकाभ्यवहरणमितिशेषः ॥५५॥ त्रीनितिसर्वत्रसंबध्यते ॥ हविषात्रीन्दिवसान्प्रातरित्यर्थः ॥५६॥
पूर्ववत्प्रातरादिवत् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ गोमूत्रमित्यादीनामेकीकृत्यभक्षणम् ॥ ६० ॥ षडहःषडहानि ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ यावकंयवान्नम् ॥ प्रयोजयेद्भक्षयेदित्यर्थः ॥ ६५ ॥

---

[1] परेऽक्षरेचिंतितेसति, वेदाक्षरार्थावगमनपूर्वकरुद्रसूक्तपाठेकृतेसतियत्फलमाप्यतेतन्मयापिनज्ञायतइतिमूलकाराभिप्रायआभातीतिचिन्तनीयम् ।

व्युष्टःप्राप्तप्रातःकालः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ शिशुचांद्रायणंब्रह्मचारिचांद्रायणम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ तिस्रोऽशीतीःअशीतित्रयम् ॥ यथाकथंचिदित्येकादश्युपवासाभिप्रायम् ॥ ७१ ॥ भूतात्मा
हंकारः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ लिंगपूजार्चकइति ॥ पूजात्ररुद्रियपाठः ॥ वसेत्पुरा ॥ भविष्यदर्थेपुरेत्यतीतनिर्देशः ॥ ८१ ॥ भिक्षाटनं

हस्तावुत्तानतःकृत्वादिवसंमारुताशनः ॥ रात्रौजलेस्थितोव्युष्टःप्राजापत्येनतत्समम् ॥ ६६॥ एकैकंह्रासयेद्ग्रासंकृष्णेशुक्केचवर्धयेत् ॥ उपस्पृशंस्त्रिषवण
मेतच्चांद्रायणंस्मृतम् ॥ ६७ ॥ एकैकंवर्धयेद्ग्रासंशुक्केकृष्णेचह्रासयेत् ॥ भुंजीतदर्शेनोकिंचिदेषचांद्रायणोविधिः ॥६८॥ चतुरःप्रातरश्नीयात्पिंडान्विप्रः
समाहितः ॥ चतुरोस्तामितेसूर्येशिशुचांद्रायणंस्मृतम् ॥ ६९ ॥ अष्टावष्टौसमश्नीयात्पिंडान्मध्यंदिनेस्थिते ॥ नियतात्माहविष्यस्ययतिचांद्रायणं
स्मृतम् ॥ ७० ॥ यथाकथंचित्पिंडानांतिस्रोशीतीःसमाहितः ॥ मासेनाश्नन्हविष्यस्यचंद्रस्यैतिसलोकताम् ॥ ७१ ॥ अद्भिर्गात्राणिशुध्यंतिमनःसत्ये
नशुद्ध्यति ॥ विद्यातपोभ्यांभूतात्माबुद्धिर्ज्ञानेनशुद्ध्यति ॥७२॥ तच्चज्ञानंभवेत्पुंसांसम्यक्काशीनिषेवणात् ॥ काशीनिषेवणेनस्याद्विश्वेशकरुणोदयः॥
॥ ७३ ॥ ततोमहोदयावाप्तिःकर्मनिर्मूलनक्षमा॥ अतःकाश्यांप्रयत्नेनस्नानंदानंतपोजपः ॥७४॥ व्रतंपुराणश्रवणंस्मृत्युक्ताध्वनिषेवणम् ॥ प्रतिक्षणंप्रति
दिनंविश्वेशपदचिंतनम् ॥ ७५ ॥ लिंगार्चनंत्रिकालंचलिंगस्यापिप्रतिष्ठितिः ॥ साधुभिःसहसंलापोजल्पःशिवशिवेतिच ॥७६॥ अतिथेश्चापिसत्कारो
मैत्रीतीर्थनिवासिभिः ॥ आस्तिक्यबुद्धिर्विनयोमानामानसमानधीः ॥ ७७ ॥ अकामितात्वनौद्धत्यमरागित्वमहिंसनम् ॥ अप्रतिग्रहवृत्तिश्चमति
श्चानुग्रहात्मिका ॥ ७८ ॥ अदंभितात्वमात्सर्यमप्रार्थितधनागमः ॥ अलोभित्वमनालस्यमपारुष्यमदीनता ॥ ७९ ॥ इत्यादिसत्प्रवृत्तिश्चकर्तव्याक्षे
त्रवासिना ॥ प्रत्यहंचेतिशिष्येभ्यःसधर्ममुपदेक्ष्यति ॥ ८० ॥ नित्यंत्रिषवणस्नायीनित्यंभिक्षाकृताशनः ॥ लिंगपूजार्चकोनित्यमित्थंव्यासोवसेत्पुरा ॥
॥ ८१ ॥ एकदातस्यजिज्ञासांकर्तुंदेवींहरोवदत् ॥ अद्यभिक्षाटनंप्राप्तेव्यासेपरमधार्मिके ॥ ८२ ॥ अपिसर्वगतेक्कापिभिक्षांमायच्छसुंदरि ॥ तथे
त्युक्त्वाभवानीसाभवंभवनिवारणम् ॥ ८३ ॥ नमस्कृत्यप्रतिगृहंतस्यभिक्षांन्यषेधयत् ॥ समुनिःसहितःशिष्यैर्भिक्षामप्राप्यदूनवत् ॥ ८४ ॥ वेलाति
क्रममालोक्यपुनर्बभ्रामतांपुरीम् ॥ गृहेगृहेपरिप्राप्ताभिक्षान्यैःसर्वभिक्षुकैः ॥८५॥ तदह्निनालभद्भिक्षांसशिष्यःसमुनिःक्कचित् ॥ अथसायंतनंकर्मकृत्वा
छात्रैःसमन्वितः ॥ ८६ ॥ उपोषणपरोभूत्वातथैवासीदहर्निशम् ॥ अथान्येद्युर्मुनिर्व्यासःकृत्वामाध्याह्निकंविधिम् ॥ ८७ ॥

प्राप्तेभिक्षितुंगतेसतीत्यर्थः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ तस्यसशिष्यस्यभिक्षांन्यषेधयत् ॥ दूनवत्खिन्नवत् ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ छत्रमिवगुरुंगोपायंतीतिछात्राःशिष्यास्तैः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥ ८९ ॥ यत्नेनरक्षिताप्रयत्नेनकेनचिद्वारितेत्यर्थः ॥ यत्नेकृतेपिचेतिपाठःसुगमः ॥ अंतेवासिनःशिष्यान् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ दुस्थास्तुपीडितावा ॥ उपसर्गेणदुर्निमित्तेन
॥ ९४ ॥ पवित्रचरणादाराध्यचरणात् ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ :॥ विश्वेशनिर्माल्योपभुजांलैंगिकानांदेवलकानामितिवा ॥ ९९ ॥ यादृशस्तादृशइतिचबहुवचनम् ॥ १०० ॥

ययौभिक्षाटनंकर्तुंसशिष्यःपरितःपुरीम् ॥ सर्वत्रसपरिभ्रांतःप्रतिसौधंमुहुर्मुहुः ॥ ८८ ॥ नक्वापिलब्धवान्भिक्षांभाग्यहीनोधनंयथा ॥ अथाचिंतितवा
न्व्यासःपरिश्रांतःपरिभ्रमन् ॥ ८९ ॥ कोहेतुर्यन्नलभ्येतभिक्षायत्नेनरक्षिता ॥ अंतेवासिनआहूयव्यासःपप्रच्छचाखिलान् ॥ ९० ॥ भवद्भिरपिनोभि
क्षापरिप्राप्तेतिगम्यते ॥ किमत्रपुरिसंवृत्तंद्वित्रायातममाज्ञया ॥ ९१ ॥ द्वितीयेह्न्यपियद्भिक्षानलभ्येतातियत्नतः ॥ अनिष्टंकिंचिदत्रासीन्महागुरुनिपात
जम् ॥ ९२ ॥ अन्नक्षयोवासर्वस्यांनगर्यामभवत्क्षणात् ॥ राजदंडोथयुगपज्जातःसर्वपुरौकसाम् ॥ ९३ ॥ अथवावारिताभिक्षाकेनाप्यस्मासुचेर्ष्यया ॥
पुरौकसोभवन्दुस्थास्तूपसर्गेणकेनचित् ॥ ९४ ॥ किमेतदखिलंज्ञात्वासमागच्छतसत्वरम् ॥ द्वित्राः पवित्रचरणात्प्राप्यानुज्ञांगुरोरथ ॥ समाचख्युः
समागम्यदृष्टंशुद्धिंतत्पुरौकसाम् ॥ ९५ ॥ ॥ शिष्याऊचुः ॥ ॥ शृण्वंत्वाराध्यचरणानोपसर्गोत्रकश्चन ॥ नान्नक्षयोवासर्वस्यांनगर्यामिहकुत्रचित् ॥
॥ ९६ ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षाद्यत्राऽमरधुनीस्वयम् ॥ त्वादृशायत्रमुनयःक्वभीस्तत्रोपसर्गजा ॥ ९७ ॥ समृद्धिर्यागृहस्थानामिहविश्वेशितुःपुरि ॥ नस
र्द्धिरस्तिवैकुंठेत्वल्पास्ताअलकादयः ॥ ९८ ॥ रत्नाकरेषुरत्नानिनतावंतिमहामुने ॥ यावंतिसंतिविश्वेशनिर्माल्योपभुजांगृहे ॥ ९९ ॥ गृहेगृहेत्रधान्यानां
राशयोयादृशःपुनः ॥ नतादृशःकल्पवृक्षदत्ताऐंद्रेपुरेक्वचित् ॥ १०० ॥ यत्रसाक्षाद्विशालाक्षीसुविस्तारफलप्रदा ॥ नतत्रपुरिसर्वस्यांनरोवैनिर्धनःक्व
चित् ॥ १ ॥ निर्वाणलक्ष्म्याःसदनेत्वस्मिन्नानंदकानने ॥ मोक्षोपियत्रसुलभःकिमन्यत्तत्रदुर्लभम् ॥ २ ॥ सीमंतिन्यःस्त्रियःसर्वाःपतिव्रतपरायणाः ॥
सर्वाभवानीरूपिण्योविश्वेशार्पितसत्क्रियाः ॥३॥ यावंतःपुरुषाःकाश्यांसर्वएवगणाधिपाः ॥ सर्वएवकुमारावैसर्वेतारकदृष्टयः ॥४॥ त्रिपुंड्रांकितभालाये
तेसर्वेचंद्रमौलयः ॥ उपसर्गसहस्रैश्चपीड्यमानाअपीहये ॥ ५ ॥ नत्यजंतिसदाकाशींसर्वज्ञाएवतेखिलाः ॥ गृहेगृहेपिबटवोब्रह्मवादविवादिनः ॥ ६ ॥
स्वर्धुनीधूतकलुषाःसंतीहचतुराननाः ॥ निर्वाणलक्ष्मीपतयःक्षेत्रसंन्यासकारिणः ॥७॥ सर्वएवहृषीकेशाःसर्वेवैपुरुषोत्तमाः ॥ अच्युताएवविज्ञेयाएतत्क्षे
त्रपरिग्रहाः ॥ ८ ॥ स्त्रियोवापुरुषावापिसर्वएवनसंशयः ॥ सर्वएवत्रिनयनाःसर्वएवचतुर्भुजाः ॥ ९ ॥ श्रीकंठाःसर्वएवात्रसर्वेमृत्युंजयाध्रुवम् ॥ मोक्षश्री
श्रितवर्ष्माणस्त्वर्धनारीश्वरायतः ॥ ११० ॥ धर्मराशिःपरश्चात्रमहांतोऽत्रार्थराशयः ॥ सर्वेकामाःफलंत्यत्रकैवल्यंचात्रनिर्मलम् ॥ ११ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ चतुराननाहिरण्यगर्भसदृशाः ॥ वाक्चातुर्ययुक्तान्याननानियेषांतेइतिवा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥

॥१२॥ नादविंदुकलात्मकोनादविंदुकलास्वरूपः॥वाच्यवाचकयोरभेदनिर्देशात्सामानाधिकरण्यम् ॥ षष्ठ्यंतपाठेतद्वाच्योविश्वेश्वरोयत्रास्तीतिपृथग्वाक्यम् ॥१३॥१४॥१५॥ नीराजयंतिनीराजनां
प्रापयंति ॥१६॥१७॥ पंचपीयूषधाराभिःपंचामृतसंपातैः ॥१८॥ तरुभिरन्यैर्वृक्षैःसह ॥ ऋतुभिरितिक्वचित् ॥ निवसंतीतिशेषः ॥१९॥१२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥शपन्शप्स्यति ॥ अशपत्त्विती

नगर्भवाससंसर्गःकाशीसंस्थितिकारिणाम् ॥ नकलिश्चात्रबाधेतकालोनैवप्रबाधते ॥ १२ ॥ एनांसिनात्रबाधंतेविश्वेशशरणार्थिनः ॥ यत्रविश्वेश्वरः
साक्षान्नादबिंदुकलात्मकः ॥ १३ ॥ ध्वनिरूपीहितत्रास्तिप्रणवोमंत्रविग्रहः ॥ अतोविग्रहवंतोत्रसंतिवेदाविनिश्चितम् ॥ १४ ॥ सरस्वतीसरिद्रूपाह्यतः
शास्त्रनिकेतनम् ॥ आनंदकाननंसर्वधर्मशास्त्रकृतालयम् ॥ १५ ॥ यावंतोदिविवैदेवास्तावंतोत्रमृषानहि ॥ नीराजयंतिविश्वेशंरात्रौरात्रौसदाऽहयः ॥
॥ १६ ॥ स्वफणामणिदीपैश्चप्राप्यकाशींरसातलात् ॥ समुद्राःसर्वएवात्रकामधेनुव्रजान्विताः ॥१७॥ पंचपीयूषधाराभिर्विश्वेशंस्नपयंतिहि ॥ मंदारःपा
रिजातश्चसंतानोहरिचंदनः ॥ १८ ॥ कल्पद्रुमश्चपंचैतेतरुभिःसहसर्वदा ॥ १९ ॥ सर्वेसुरनिकायाश्चसर्वएवमहर्षयः ॥ योगिनःसर्वएवात्रकाशीनाथमु
पासते ॥१२०॥ विद्यानांसदनंकाशीकाशीलक्ष्म्याःपरालयः ॥ मुक्तिक्षेत्रमिदंकाशीकाशीसर्वात्रयीमयी ॥२१॥ इतिश्रुत्वामुनिवरःपाराशर्योमहातपाः ॥
एवंबभाषेताञ्शिष्यान्पुनःश्लोकंपठंत्वमुम् ॥ २२ ॥ ॥ शिष्याऊचुः ॥ ॥ विद्यानांचाश्रयःकाशीकाशीलक्ष्म्याःपरालयः ॥ मुक्तिक्षेत्रमिदंकाशी
काशीसर्वात्रयीमयी ॥ २३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ निशम्येतितदाव्यासःक्रोधांधीकृतलोचनः ॥ क्षुत्कृशानुज्वलन्मूर्तिःकाशींशप्स्यतिकुंभज ॥
॥ २४ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ माभूत्त्रैपूरुषीविद्यामाभूत्त्रैपूरुषंधनम् ॥ माभूत्त्रैपूरुषीमुक्तिःकाशींव्यासःशपन्निति ॥२५॥ गर्वःपरोत्रविद्यानांधनगर्वो
त्रवैमहान् ॥ मुक्तिगर्वेणनोभिक्षांप्रयच्छंत्यत्रवासिनः ॥ २६ ॥ इतिकृत्वामतिंव्यासःकाश्यांशापमदात्तदा ॥ दत्त्वापिशापंसमुनिर्भिक्षितुंक्रोधवान्ययौ॥
॥ २७ ॥ प्रतिगेहंत्वरायुक्तःप्रविशन्व्योमदत्तदृक् ॥ बभ्रामनगरींसर्वांक्वापिभैक्षंनलब्धवान् ॥२८॥ अंशुमालिनमावीक्ष्यमनाग्लोहितमंडलम् ॥ भिक्षा
पात्रंपरिक्षिप्यनिर्ययावाश्रमंप्रति ॥ २९ ॥ अथगच्छन्महादेव्यागृहद्वारिनिषण्णया ॥ प्राकृतस्त्रीस्वरूपिण्याभिक्षायैप्रार्थितोतिथिः ॥ १३० ॥ ॥
गृहिण्युवाच ॥ ॥ भगवन्भिक्षुकास्तावदद्यदृष्टानकुत्रचित् ॥ असत्कृत्यातिथिंनाथोनमेभोक्ष्यतिकर्हिचित् ॥ ३१ ॥ वैश्वदेवादिकंकर्मकृत्वागृहप
तिर्मम ॥ प्रतीक्षेतातिथिपथंतस्मात्त्वमतिथिर्भव ॥ ३२ ॥ विनातिथिंगृहस्थोयस्त्वन्नमेकोनिषेवते ॥ निषेवतेऽघंसपरंसहितःस्वपितामहैः ॥ ३३ ॥

तिक्वचित् ॥ तत्रविभक्तिव्यत्ययश्छांदसः ॥ २५ ॥ एतादृशशापेकारणमाह ॥ गर्वःपरोऽत्रविद्यानामिति ॥ परोह्यत्रविद्येतिपाठेगर्वोगर्वहेतुरित्यर्थः ॥२६॥२७॥२८॥२९॥१३०॥३१॥३२॥३३॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ सुधाऽमृताधिष्ठात्रीदेवता ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अथवेतिपक्षांतरे ॥ आज्ञातमितिकचित् ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भक्तपोतप्रदासंसारार्णवतारणाय

तस्मात्त्वरितमायाहिकुरुमेपत्युरीहितम् ॥ गार्हस्थ्यंसफलंकर्तुमिच्छतोऽतिथिपूजनात् ॥ ३४ ॥ इतिश्रुत्वागतामर्षोव्यासस्तामाहाविस्मितः ॥ ॥
व्यासउवाच ॥ ॥ भद्रेकात्वंकुतःप्राप्तापूर्वंदृष्टानकुत्रचित् ॥ ३५ ॥ मन्येधर्ममयीमूर्तिःकापित्वंशुचिमानसा ॥ त्वद्दर्शनात्परांप्रीतिंसंप्राप्तानींद्रिया
णिमे ॥ ३६ ॥ त्वंसुधैवभवेःप्रायःसर्वावयवसुंदरि ॥ मंदराघातसंत्रासात्त्यक्तक्षीरार्णवस्थितिः ॥ ३७ ॥ कलासुधाकरस्याथकुहूराहुभयार्दिता ॥ सीमं
तिनीस्वरूपेणतिष्ठेःकाश्यामनिर्भया ॥ ३८ ॥ अथवाकमलासित्वंविहायकमलालयम् ॥ निशिसंकोचिनंकाश्यांविकाशिन्यांवसेःसदा ॥ ३९ ॥ किंवा
नुकरुणामूर्तिरिहकाशिनिवासिनाम् ॥ सर्वदुःखौघहरिणीपरानंदप्रदायिनी ॥ १४० ॥ वाराणस्याःकिमथवाऽधिष्ठात्रीदेवतात्वमु ॥ किंवानिर्वाणलक्ष्मी
स्त्वंयाकाश्यांपरिगीयते ॥ ४१ ॥ श्वपाकंयायजूकंवाप्रांतेऽलंकुर्वतीसमम् ॥ मद्भाग्यंवापरिणतमेतद्योषित्स्वरूपतः ॥ ४२ ॥ अथवासाभवेन्नूनंयाक्षेत्रे
परिगीयते ॥ भक्तपोतप्रदाभक्त्याभवानीभवनाशिनी ॥ ४३ ॥ सर्वथैवननारीत्वंनासुरीनैवकिन्नरी ॥ विद्याधरीननोनागीनोगंधर्वीनियक्षिणी ॥ ४४ ॥
त्वमिष्टदेवतैवासिकाचिन्मेमोहहारिणी ॥ केयंचिंताथवामेत्रकाचित्त्वंभवसुंदरि ॥४५॥ परवानस्म्यहंजातस्तवदर्शनतोऽधुना ॥ अवश्यमेवकर्तास्मितवा
देश्यंतदादिश ॥ ४६ ॥ एकंतपोव्ययंहित्वाकारयिष्यसियत्पुनः ॥ तदेवाहंकरिष्यामिविधेयःशुभलोचने ॥ ४७ ॥ नवचस्त्वादृशीनांहिमहत्त्वंहापये
त्सताम् ॥ परंत्वंकासिसुभगेसत्यंब्रूहिममाग्रतः ॥ ४८ ॥ अथवातवदेहेस्मिन्कासत्यंनिर्मलेक्षणे ॥ इतिपृष्टाहमुनिनासाविश्वायुर्घटोद्भव ॥ ४९ ॥
अत्रत्यस्यैवहिमुनेगृहिणीगृहमेधिनः ॥ नित्यंवीक्षेचरंतंत्वांभिक्षांशिष्यगणैर्वृतम् ॥ १५० ॥ त्वमेवमांनोजानीषेजानेत्वामहमेवहि ॥ तपस्विन्किंवहूक्ते
नयावन्नास्तंव्रजेद्रविः ॥ ५१ ॥ प्राणनाथस्यमेतावदातिथ्यंसफलीकुरु ॥ तच्छ्रुत्वासमुनिःप्राहविनयानतकंधरः ॥ ५२ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥
अस्तिमेनियमःकश्चित्ससिद्धिंचेद्व्रजेच्छुभे ॥ एकभिक्षांतदाहंतुकरिष्येनान्यथापुनः ॥ ५३ ॥ तपस्व्युदीरितंश्रुत्वासाप्रोवाचवचस्ततः ॥ अविशं
कंवदमुनेकस्तेऽस्तिनियमःसुधीः ॥ ५४ ॥

विद्यानौप्रदेत्यर्थः ॥ किमितिसर्वेसंसारंनतरेयुरितितत्राह ॥ भक्त्येति ॥ प्रेमलक्षणयेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ विधेयस्त्वदधीनस्त्वयोक्तइतियावत् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ विश्वायुर्विश्वैक
जीवनेत्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ यादेवीसर्वभूतेषुवृत्तिरूपेणसंस्थितेति ॥ ४९ ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सुधीरितिकटाक्षः ॥ ५४ ॥

॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥ सर्वशःसर्वप्रकारेण॥तादृश्यश्चतामहिला श्चभार्यास्तादृङ्महिलाः ॥१६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥ तन्मार्गलोचनांव्यासागमवर्त्मदृष्टिम् ॥६५॥ समयासमीपे ॥६६॥
ज्योतिस्तत्याज्योतिषोविस्तारेणाहितासमर्पितादिनश्रीर्यैषांते ॥ स्वर्जितस्वर्गमाश्रियमितिपाठेसौधमध्यविशेषणम् ॥ ६७ ॥ कतिचित्परिविष्टान्नाःकतिचिद्भिर्जनैःपरिविष्टमन्नंयेभ्यस्तेतथा ॥:६८ ॥

ममभर्तुःप्रसादेनकिंचिन्न्यूनंयतोऽत्रन ॥ इतिश्रुत्वाप्रहृष्टात्मासतामाहतपोधनः ॥ ५५ ॥ अद्युतंममशिष्यायेतैःसपाक्तिमहंवृणे ॥ अस्तंयावन्नयात्यर्क
स्तावद्भोक्ष्येन्यथानहि ॥ ५६ ॥ निशम्येतिप्रहृष्टास्यासाप्रोवाचमुनिंततः ॥ किंविलंबेनतद्याहिसर्वाञ्शिष्यान्समाह्वय ॥ ५७ ॥ पुनःप्राहसतांसाध्वि
त्वेतावत्सिद्धिरस्तिते ॥ येनतृप्तिंगमिष्यंतिमच्छिष्याःसर्वएवते ॥५८॥ स्मित्वाथसाब्रवीत्तंतुमुनेभर्तुरनुग्रहात् ॥ सिद्धमेवसदैवास्तेसर्वंतावन्ममालये ॥
॥ ५९ ॥ यावतार्थिजनस्तृप्तिमेतिसर्वोपिसर्वशः ॥ वयंनतादृङ्महिलाभर्तृसंदेहकारिकाः ॥ १६० ॥ आयातोर्थीयदागेहेसिद्धंकार्यंतदैवंहि ॥ परिपूर्णा
दिशःसर्वाःपरिपूर्णामनोरथाः ॥ ६१ ॥ परिपूर्णंगृहंसर्वंपत्युःपादप्रसादतः ॥ याहितूर्णंसमायाहियावदन्नार्थिभिःसह ॥ ६२ ॥ पतिर्मेबहुकालीनःकालं
नसहतेचिरम् ॥ प्रियातिथिःप्रियतमस्तदातिथ्यसमृद्धये ॥६३॥ आशुगत्वासमागच्छयावन्नास्तमितोरविः ॥ इतिप्रहृष्टस्त्वरितःशिष्यानाहूयसर्वतः ॥
॥ ६४ ॥ आगत्यतांपुनःप्राहदृष्ट्वातन्मार्गलोचनाम् ॥ मातःसर्वेसमायातास्त्वरितंदेहिभोजनम् ॥ ६५ ॥ अस्ताचलंहिसमयासमियादेषभास्करः ॥
इत्युक्तामंदिरस्यांतर्विविशुस्तेतपोधनाः ॥ ६६ ॥ तन्मंडपमणिज्योतिस्तत्याहितदिनश्रियः ॥ यावद्गच्छंतिततसौधमध्यमाशुतपस्विनः ॥ ६७ ॥
पादौप्रक्षाल्यतावत्तेकैश्चित्कैश्चित्समर्च्यच ॥ कतिचित्परिविष्टान्नाभोक्तुमेवोपवेशिताः ॥ ६८ ॥ तद्दिव्यपाकसंभारान्दृष्ट्वातद्दृष्टयःक्षणात् ॥ परांतृप्ति
मुपागच्छन्घ्राणन्यामोदराजिभिः ॥ ६९ ॥ अतितृप्तिंसमापन्नास्तेतदन्ननिषेवणात् ॥ आचांताश्चंदनैःस्रग्भिरंबरैःपरिभूषिताः ॥ १७० ॥ अथसांध्यंवि
धिंकृत्वाप्रोपविश्यतदग्रतः ॥ अभिनंद्यमहाशीर्भिर्यावद्गंतुंप्रचक्रमुः ॥ ७१ ॥ तावद्वृद्धगृहस्थेनगृहिणीसाकटाक्षिता ॥ पप्रच्छतीर्थेवसतांकोधर्मोमुख्यए
वहि ॥ ७२ ॥ तथातदनुसारेणतीर्थेवर्तामहेवयम् ॥ सर्वधर्मविदांश्रेष्ठःश्रुत्वातद्गृहिणीवचः ॥७३॥ तदादरसुधाक्लिन्नमहान्नस्वादतर्पितः ॥ प्रत्युवाचमुनि
र्व्यासःस्मित्वातांसर्ववित्तमाम् ॥७४॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ स्वच्छांतःकरणेमातर्महामिष्टान्नमानदे ॥ सएषधर्मोनान्योस्तियत्त्वयापरिचर्यते ॥७५॥

घ्राणेंद्रियहिताघ्राणन्यस्ताश्चतांआमोदराजयश्चताभिः ॥ घ्राणनेतिक्वचित् ॥ तत्रघ्राणनमाघ्राणम् ॥ ६९ ॥ १७० ॥ तदग्रतःगृहस्थाग्रतः ॥ ७१ ॥ कटाक्षिताकटाक्षेणप्रेरिता ॥ ७२ ॥ ७३ ॥
तदिति॥तस्याभवान्याआदररूपसुधैवक्लिन्नंसुपक्वंयन्महान्नम् ॥ यद्वाऽऽदरसुधयाक्लिन्नमार्द्रंतत्पूर्वकंयन्महान्नमित्यर्थः ॥ तस्ययःस्वादस्तेनतर्पितइति ॥ ७४ ॥ मिष्टान्नंचमानश्चेतिद्वंद्वः ॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ तत्तेषुधर्मेषु ॥ ऐक्षिदृष्टा ॥ दानंचऐक्षीत्यन्वयः ॥ तदत्रतावन्नैक्षिष्टेतिक्वचित्पाठः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥
तस्यसशापःकस्यस्यादित्यर्थः ॥ कस्याभाग्यात्मकस्यसइतिक्वचित् ॥ अभाग्यात्स्वस्येतिचान्यत्र ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ शापवर्जितेदत्तोपिशापोत्रनप्रभवतीत्यर्थः ॥ १९० ॥

त्वमेवधर्मंजानासिपतिशुश्रूषणेरता ॥ यदिपृच्छसिमांसत्यंतदाकिंचनवच्मिते ॥ ७६ ॥ वक्तव्यमेवपृष्टेनमनागपिविजानता ॥ सएवधर्मःसुभगेनान्यो
धर्मोस्तिकश्चन ॥ ७७ ॥ येनैषतोषमायातितवभर्ताचिरंतनः ॥ ॥ गृहिण्युवाच ॥ ॥ अयंधर्मोभवेन्नूनंक्रियतेचस्वशक्तितः ॥ ७८ ॥ साधारणा
निधर्माणिसंपृच्छेतानिमेवद ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ अनुद्वेगकरंवाक्यंपरोत्कर्षसहिष्णुता ॥७९॥ विचार्यकारितानित्यंस्वधिष्ण्योदयचिंतनम् ॥
गृहस्थउवाच ॥ ॥ एषुधर्मेषुभोविद्वंस्त्वयिकोस्तीहतद्वद ॥ १८० ॥ ततःस्थगितवद्व्यासस्तस्थौकिंचिन्नचोक्तवान् ॥ ततःपुनर्गृहस्थेनसाहिप्रोक्तस्तपो
धनः ॥ ८१ ॥ यद्येतएववैधर्मास्त्वयायेप्रतिपादिताः ॥ तद्दांततातवैवैक्षिदानंशापस्यचोत्तमम् ॥ ८२ ॥ त्वय्येवहिदयासम्यग्धैर्यंत्वय्येवचोत्तमम् ॥
त्वयिसंभावनास्त्येवकामक्रोधविनिग्रहे ॥ ८३ ॥ त्वमेवसम्यग्जानीषेवक्तुंचोद्वेगवर्जितम् ॥ त्वय्येवसम्यग्दृश्येतपरोत्कर्षसहिष्णुता ॥ ८४ ॥ विचार्य
कारितायाश्चत्वमेवनिलयोमहान् ॥ स्वस्यधिष्ण्यस्यचभवांश्चितयेदुदयंध्रुवम् ॥ ८५ ॥ ममैकंब्रूहिभोविद्वञ्छापंदद्याच्चयःक्रुधा ॥ अलभन्स्वार्थसं
सिद्धिमभाग्यात्तस्यकस्यसः ॥ ८६ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ यःस्वार्थसिद्धिमलभन्नभाग्याच्छपतिक्रुधा ॥ सशापःप्रत्युतभवेच्छप्तुरेवाविवे
किनः ॥ ८७ ॥ ॥ गृहस्थउवाच ॥ ॥ भवताभ्रमताविप्रनाप्ताभिक्षायदाप्यहो ॥ तदापराद्धंकिमिहवराकैःक्षेत्रवासिभिः ॥ ८८ ॥ तपस्विञ्शृणुमे
वाक्यंराजधान्यांममेहयः ॥ ऋद्धिंद्रष्टुंनशक्नोतिपरिशप्तःसएवहि ॥ ८९ ॥ अद्यप्रभृतिनक्षेत्रेमदीयेशापवर्जिते ॥ आवसक्रोधनमुनेनवासेयोग्यतात्रते ॥
॥ १९० ॥ इदानीमेवनिर्गच्छबहिःक्षेत्रादितोभव ॥ त्वद्विधानांनयोग्यंमेक्षेत्रंमोक्षैकसाधनम् ॥ ९१ ॥ अत्राल्पमपियद्दौष्ट्यंकृतंमत्क्षेत्रवासिनाम् ॥
तद्दौष्ट्यस्यपरीपाकोरुद्रपैशाच्यमेवहि ॥ ९२ ॥ तच्छ्रुत्वावेपमानःसपरिशुष्कौष्ठतालुकः ॥ जगामशरणंगौरींलुठंस्तच्चरणाग्रतः ॥ ९३ ॥ उवाचचवचो
मातस्त्राहित्राहिभृशंरुदन् ॥ अनाथस्त्वत्सनाथोहंबालिशस्तवबालकः ॥ ९४ ॥ शरणागतंचसंत्राहिरक्षमांशरणागतम् ॥ बहूनामागसांगेहमस्माकंदुष्ट
मानसम् ॥ ९५ ॥ शंभुशापोऽन्यथाकर्तुंभवत्यापिनशक्यते ॥ अहंचशरणायातस्तदेकंक्रियतांशिवे ॥ ९६ ॥ प्रत्यष्टमिसदाक्षेत्रेप्रतिभूतंचपार्वति ॥
दिशप्रवेशनादेशंनेशस्त्वद्वाक्यलंघकः ॥ ९७ ॥ इत्युक्तातेनमुनिनाभवानीकरुणाजनिः ॥ मुखंमहेशितुर्वीक्ष्यतथेत्याहतदाज्ञया ॥ ९८ ॥ अथांतर्हि
तवंतौतौशिवौक्षेत्रशिवंकरौ ॥ व्यासोपिनिर्ययौक्षेत्रात्स्वापराधवशंवदन् ॥ ९९ ॥

त्वद्विधानामित्ययंभावः ॥ अत्रत्यैःकामक्रोधादिरहितैर्भाव्यमिति ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ प्रतिभूतंप्रतिचतुर्दशि ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ स्वश्वासौअपराधवशश्चतमात्मानं

वदतीतितथा ॥ छांदसोलुगभावः ॥ स्वापराधंचसंवदन्नितिकिंचित् ॥ ९९ ॥ २०० ॥ रोधसितीरे ॥ १ ॥ २ ॥ आख्यानतात्पर्यमाह ॥ अतइति ॥ ३ ॥ १०४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंद
कृतायांकाशीखंडटीकायांषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सप्तभिःसहितेध्यायेनवत्याख्येमनोहरे ॥ वर्णनंक्षेत्रतीर्थानांक्रियतेसर्वपापनुत् ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

अहोरात्रंसपश्यन्वैक्षेत्रंदृष्टेरदूरगम् ॥ प्राप्याष्टमींचभूतांचमध्येक्षेत्रंसदाविशेत् ॥ २०० ॥ लोलार्कादाग्निदिग्भागेस्वर्धुनीपूर्वरोधसि ॥ स्थितोह्यद्यापि
पश्येत्सकाशीप्रासादराजिकाम् ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इत्थंकुंभजसव्यासःक्षेत्रेशापंप्रदास्यति ॥ क्षेत्रशापप्रदानाच्चबहिर्यास्यतितत्क्षणात् ॥
॥ २ ॥ अतएवाविमुक्तस्यक्षेत्रस्यशुभशंसिनः ॥ भविष्यतिशुभंनित्यमन्यथात्वन्यथैवहि ॥ ३ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंव्यासशापविमोक्षणम् ॥
महादुर्गोपसर्गेभ्योभयंतस्यनकुत्रचित् ॥ २०४ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेव्यासशापविमो
क्षणंनामषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ एतद्भविष्यंश्रुत्वाहंव्यासस्यशिवनंदन ॥ आश्चर्यभाजनंजातस्तीर्था
निकथयाधुना ॥ १ ॥ आनंदकाननेयानियत्रसंतिषडानन ॥ तानिलिंगस्वरूपाणिसमाचक्ष्वममाग्रतः ॥ २ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अयमेवहि
वैप्रश्नोदेव्यैदेवेनभोस्तदा ॥ यादृशःकथितोवच्मितादृशंशृणुकुंभज ॥ ३ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ यानियानिहितीर्थानियत्रयत्रमहेश्वर ॥ तानितानी
हमेकाश्यांतत्रतत्रवदप्रभो ॥ ४ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ शृणुदेविविशालाक्षितीर्थंलिंगमुदाहृतम् ॥ जलाशयेपितीर्थाख्याजातामूर्तिपरिग्रहात् ॥
॥५॥ मूर्तयोब्रह्मविष्णवर्कशिवविघ्नेश्वरादिकाः ॥ लिंगंशैवमितिख्यातंयत्रैतत्तीर्थमेवतत् ॥६॥ वाराणस्यांमहादेवःप्रथमंतीर्थमुच्यते ॥ तदुत्तरेमहाकूपः
सारस्वतपदप्रदः ॥ ७ ॥ क्षेत्रपूर्वोत्तरेभागेतद्दृष्टंपशुपाशहृत् ॥ तत्पश्चाद्विग्रहवतीपूज्यावाराणसीनरैः ॥ ८ ॥ सापूजिताप्रयत्नेनसुखवस्तिप्रदासदा ॥
महादेवस्यपूर्वेणगोप्रेक्षंलिंगमुत्तमम् ॥ ९ ॥ तद्दर्शनाद्भवेत्सम्यग्गोदानजनितंफलम् ॥ गोलोकात्प्रेषितागावःपूर्वंयच्छंभुनास्वयम् ॥ १० ॥ वाराणसीं
समायातागोप्रेक्षंतत्ततःस्मृतम् ॥ गोप्रेक्षाद्दक्षिणेभागेदधीचीश्वरसंज्ञितम् ॥११॥ तद्दर्शनाद्भवेत्पुंसांफलंयज्ञसमुद्भवम् ॥ अत्रीश्वरंतुतत्प्राच्यांमधुकैटभपू
जितम् ॥ १२ ॥ लिंगंदृष्ट्वाप्रयत्नेनवैष्णवंपदमृच्छति ॥ गोप्रेक्षात्पूर्वदिग्भागेलिंगंवैविज्वरंस्मृतम् ॥१३॥ तस्यसंपूजनान्मर्त्योविज्वरोजायतेक्षणात् ॥
प्राच्यांवेदेश्वरस्तस्यचतुर्वेदफलप्रदः ॥ १४ ॥ वेदेश्वरादुदीच्यांतुक्षेत्रज्ञश्चादिकेशवः ॥ दृष्टंत्रिभुवनंसर्वंतस्यसंदर्शनाद्ध्रुवम् ॥ १५ ॥

हेविशालाक्षितर्हिजलाशयादेःकथंतीर्थत्वंतत्राह ॥ जलाशयइति ॥ ५ ॥ मूर्तीनामधिष्ठानादित्युक्तंतामूर्तीरेवदर्शयति ॥ मूर्तयइति ॥ शैवंशिवसंबंधिमूर्तिरूपंलिंगमित्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ पशवो
जीवास्तेषांपाशाश्चतुर्विंशतितत्त्वानितद्धृत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शंभुप्रेषितगोभिःप्रेक्ष्यतइतिगोप्रेक्षम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्यप्राच्यांवेदेश्वरइत्यन्वयः ॥ १४ ॥ क्षेत्रज्ञईश्वरः ॥ १५ ॥

विधिनास्थापितमितिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ कुंतीश्वरंपृथयास्थापितम् ॥ कुंभीश्वरमितिकचित् ॥ १८ ॥ १९ ॥ रौरवादिषुआदिशब्देनमहारौरवादयोगृह्यंते ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यांसिद्धि

संगमेश्वरमालोक्यतत्प्राच्यांजायतेनघः ॥ चतुर्मुखेनविधिनातत्पूर्वेणचतुर्मुखम् ॥ १६ ॥ प्रयागसंज्ञकंलिंगमर्चितंब्रह्मलोकदम् ॥ तत्रशांतिकरीगौरीपूजिताशांतिकृद्भवेत् ॥ १७ ॥ वरणायास्तटेपूर्वेपूज्यंकुंतीश्वरंनृभिः ॥ तत्पूजनात्प्रजायंतेपुत्रानिजकुलोज्ज्वलाः ॥ १८ ॥ कुंतीश्वरादुत्तरतस्तीर्थंवैकापिलोह्रदः ॥ तत्रवैस्नानमात्रेणवृषभध्वजपूजनात् ॥ १९ ॥ राजसूयस्ययज्ञस्यफलंत्वविकलंभवेत् ॥ रौरवादिषुयेकेचित्पितरःकोटिसंमिताः ॥२०॥ तत्रश्राद्धेकृतेपुत्रैःपितृलोकंप्रयांतिते ॥ आनुसूयेश्वरंलिंगंगोप्रेक्षादुत्तरेमुने ॥ २१ ॥ तद्दर्शनाद्भवेत्स्त्रीणांपातिव्रत्यफलंस्फुटम् ॥ तल्लिंगपूर्वदिग्भागेपूज्यःसिद्धिविनायकः ॥२२॥ यांसिद्धिंयःसमीहेतसतामाप्नोतितन्नतेः ॥ हिरण्यकशिपोर्लिंगंगणेशात्पश्चिमेततः ॥२३॥ हिरण्यकूपस्तत्रास्तिहिरण्याश्वसमृद्धिकृत ॥ २४ ॥ मुंडासुरेश्वरंलिंगंतत्प्रतीच्यांचसिद्धिदम् ॥ अभीष्टदंतुनैर्ऋत्यांगोप्रेक्षाद्वृषभेश्वरम् ॥ २५ ॥ मुनेस्कंदेश्वरंलिंगंमहादेवस्यपश्चिमे ॥ तल्लिंगपूजनान्नृणांभवेन्ममसलोकता ॥ २६ ॥ तत्पार्श्वतोहिशाखेशोविशाखेशश्चतत्रवै ॥ नैगमेयेश्वरस्तत्रयेन्येनंद्यादयोगणाः ॥ २७ ॥ तेषामपिहिलिंगानितत्रसंतिसहस्रशः ॥ तद्दर्शनाद्भवेत्पुंसांतत्तद्गणसलोकता ॥ २८ ॥ नंदीश्वरात्प्रतीच्यांचशिलादेशःकुधीहरः ॥ महाबलप्रदस्तत्रहिरण्याक्षेश्वरःशुभः ॥ २९ ॥ तद्दक्षिणेट्टहासाख्यंलिंगंसर्वसुखप्रदम् ॥ प्रसन्नवदनेशाख्यंलिंगंतस्योत्तरेशुभम् ॥ ३० ॥ प्रसन्नवदनस्तिष्ठेद्भक्तस्तद्दर्शनाच्छुभात् ॥ तदुत्तरेप्रसन्नोदंकुंडंनैर्मल्यदंनृणाम् ॥ ३१ ॥ प्रतीच्यामट्टहासस्यमित्रावरुणनामनी ॥ लिंगेतल्लोकदेपूज्येमहापातकहारिणी ॥ ३२ ॥ नैर्ऋत्यांचाट्टहासस्यवृद्धवासिष्ठसंज्ञकम् ॥ लिंगंतत्पूजनात्पुंसांज्ञानमुत्पद्यतेमहत् ॥ ३३ ॥ वसिष्ठेशसमीपस्थःकृष्णेशोविष्णुलोकदः ॥ तद्याम्यांयाज्ञवल्क्येशोब्रह्मतेजोविवर्धनः ॥ ३४ ॥ प्रह्लादेश्वरमभ्यर्च्यतत्पश्चाद्भक्तिवर्धनम् ॥ स्वयंलीनःशिवोयत्रभक्तानुग्रहकाम्यया ॥ ३५ ॥ अतःस्वलीनंतत्पूर्वेलिंगंपूज्यंप्रयत्नतः ॥ सदैवज्ञाननिष्ठानांपरमानंदमिच्छताम् ॥ यागतिर्विहितातेषांस्वलीनेसातनुत्यजाम् ॥ ३६ ॥ वैरोचनेश्वरंलिंगंस्वलीनात्पुरतःस्थितम् ॥ तदुत्तरेबलीशंचमहाबलविवर्धनम् ॥ ३७ ॥ तत्रैवलिंगंबाणेशंपूजितंसर्वकामदम् ॥ चंद्रेश्वरस्यपूर्वेणलिंगंविघ्नेश्वराभिधम् ॥ ३८ ॥

मभीष्टांसिद्धिम् ॥ तन्नतेःतस्यनमस्कारतः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ममस्कंदस्यसलोकतासमानलोकता ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अविकलंसमग्रम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आश्विनेयेश्वरौअश्विनीकुमाराभ्यांस्थापितौ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ यातुधान्यांनैर्ऋत्याम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

सर्वाविद्याःप्रसन्नाःस्युस्तस्यलिंगस्यसेवनात् ॥ तद्दक्षिणेतुवीरेशोमहासिद्धिविधायकः ॥३९॥ तत्रैवविकटादेवीसर्वदुःखौघमोचनी ॥ पंचमुद्रंमहापीठं
तज्ज्ञेयंसर्वसिद्धिदम् ॥ ४० ॥ तत्रजप्तामहामंत्राःक्षिप्रंसिध्यंतिनान्यथा ॥ तत्पीठेवायुकोणेतुसंपूज्यःसगरेश्वरः ॥ ४१ ॥ तदर्चनादश्वमेधफलंत्ववि
कलंभवेत् ॥ तदीशानेचवालीशस्तिर्यग्योनिनिवारकः ॥ ४२ ॥ महापापौघविध्वंसीसुग्रीवेशस्तदुत्तरे ॥ हनूमदीश्वरस्तत्रब्रह्मचर्यफलप्रदः ॥ ४३ ॥
महाबुद्धिप्रदस्तत्रपूज्योजांबवतीश्वरः ॥ आश्विनेयेश्वरौपूज्यौगंगायाःपश्चिमेतटे ॥ ४४ ॥ तदुत्तरेभद्रह्रदोगवांक्षीरेणपूरितः ॥ कपिलानांसहस्रेणसम्य
ग्दत्तेनयत्फलम् ॥ ४५ ॥ तत्फलंलभतेमर्त्यःस्नातोभद्रह्रदेध्रुवम् ॥ पूर्वाभाद्रपदायुक्तापौर्णमासीयदाभवेत् ॥ ४६ ॥ तदापुण्यतमःकालोवाजिमेधफ
लप्रदः ॥ ह्रदपश्चिमतीरेतुभद्रेश्वरविलोकनात् ॥ ४७ ॥ गोलोकंप्राप्नुयात्तस्मात्पुण्यान्नैवात्रसंशयः ॥ भद्रेश्वराद्यातुधान्यामुपशांतशिवोमुने ॥ ४८ ॥
तस्यलिंगस्यसंस्पर्शात्परांशांतिंसमृच्छति ॥ उपशांतशिवंलिंगंदृष्ट्वाजन्मशतार्जितम् ॥४९॥ त्यजेदश्रेयसोराशिंश्रेयोराशिंचविंदति ॥ तदुत्तरेचचक्रेशो
योनिचक्रनिवारकः ॥ ५० ॥ तदुत्तरेचक्रह्रदोमहापुण्यविवर्धनः ॥ स्नात्वाचक्रह्रदेमर्त्यश्चक्रेशंपरिपूज्यच ॥ ५१ ॥ शिवलोकमवाप्नोतिभावितेनां
तरात्मना ॥ तन्नैर्ऋतेचशूलेशोद्रष्टव्यश्चप्रयत्नतः ॥ ५२ ॥ शूलंतत्रपुरान्यस्तंस्नानार्थंवरवर्णिनि ॥ ह्रदस्तत्रसमुत्पन्नःशूलेशस्याग्रतोमहान् ॥ ५३ ॥
स्नानंकृत्वाह्रदेतत्रदृष्ट्वाशूलेश्वरंविभुम् ॥ रुद्रलोकंनरायांतित्यक्त्वासंसारगह्वरम् ॥५४॥ तत्पूर्वतोनारदेनतपस्तप्तंमहत्तरम् ॥ लिंगंचस्थापितंश्रेष्ठंकुंडंचा
पिशुभंकृतम् ॥ ५५ ॥ तत्रकुंडेनरःस्नात्वादृष्ट्वावैनारदेश्वरम् ॥ संसाराब्धिंमहाघोरंसंतरेन्नात्रसंजयः ॥ ५६ ॥ नारदेश्वरपूर्वेणदृष्ट्वाऽवभ्रातकेश्वरम् ॥
निर्मलांगतिमाप्नोतिपापौघंचविमुंचति ॥ ५७ ॥ तदग्रेताम्रकुंडंचतत्रस्नातोनगर्भभाक् ॥ विघ्नहर्तागणाध्यक्षस्तद्वायव्येसुविघ्नहृत् ॥ ५८ ॥ तत्रवि
घ्नहरंकुंडंतत्रस्नातोनाविघ्नभाक् ॥ अनारकेश्वरंलिंगंतदुदग्दिशिचोत्तमम् ॥ ५९ ॥ कुंडंचानारकाख्यंवैतत्रस्नातोननारकी ॥ वरणायास्तटेरम्येवरणे
शस्तदुत्तरे ॥ ६० ॥ तत्रपाशुपतःसिद्धस्त्वक्षपादोमहामुने ॥ अनेनैवशरीरेणशाश्वतींसिद्धिमागतः ॥ ६१ ॥ तत्पश्चिमेचशैलेशःपरनिर्वाणकामदः ॥
कोटीश्वरंतुतद्याम्यांलिंगंशाश्वतसिद्धिदम् ॥ ६२ ॥ कोटितीर्थेह्रदेस्नात्वाकोटीशंपरिपूज्यच ॥ गवांकोटिप्रदानस्यफलमाप्नोतिमानवः ॥ ६३ ॥
महाश्मशानस्तंभोस्तिकोटीशाद्वह्निदिक्स्थितः ॥ तस्मिन्स्तंभेमहारुद्रस्तिष्ठतेचोमयासह ॥ ६४ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ श्मशानवदतिभीषणत्वात् श्मशानस्तंभःकुलस्तंभइतिप्रसिद्धः ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ भवतिचभवत्येव ॥ ऋणतःऋणत्रयात् ॥ अंगारनिर्मलंज्वलदंगारवदुज्ज्वलम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

तंस्तंभंसमलंकृत्यनरस्तत्पदमाप्नुयात् ॥ तत्रैवतीर्थंपरमंकपालेशसमीपतः ॥६५॥ कपालमोचनंनामतत्रस्नातोऽश्वमेधभाक् ॥ ऋणमोचनतीर्थंतुतदुद्
ग्दिशिशोभनम् ॥ ६६ ॥ तत्रतीर्थेनरःस्नात्वामुक्तोभवतिचर्णतः ॥ तत्रैवांगारकंतीर्थंकुंडंचांगारनिर्मलम् ॥ ६७ ॥ स्नात्वांगारकतीर्थेतुभवेद्भूयोनगर्भ
भाक् ॥ अंगारवारयुक्तायांचतुर्थ्यांस्नातियोनरः ॥ व्याधिभिर्नाभिभूयेतनचदुःखीकदाचन ॥ ६८ ॥ विश्वकर्मेश्वरंलिंगंज्ञानदंचतदुत्तरे ॥ महामुंडे
श्वरंलिंगंतस्यदक्षिणतःशुभम् ॥ ६९ ॥ कूपःशुभोदनामापिस्नातव्यंतत्रनिश्चितम् ॥ तत्रमुंडमयीमालामयाक्षिप्तातिशोभना ॥ ७० ॥ महामुंडाततो
देवीसमुत्पन्नाघहारिणी ॥ खट्वांगंचधृतंतत्रखट्वांगेशस्ततोभवत् ॥ ७१ ॥ निष्पापोजायतेमर्त्यःखट्वांगेशविलोकनात् ॥ भुवनेशस्ततोयाम्यांकुंडंचभुवने
श्वरम् ॥ ७२ ॥ तत्रकुंडेनरःस्नातोभुवनेशोभवेन्नरः ॥ तद्याम्यांविमलेशश्चकुंडंचविमलोदकम् ॥ ७३ ॥ तत्रस्नात्वाविलोक्येशंविमलोजायतेनरः ॥
तत्रपाशुपतःसिद्धस्त्र्यंबकोनामनामतः ॥ ७४ ॥ अनेनैवशरीरेणरुद्रलोकमवाप्तवान् ॥ भृगोरायतनंतस्यपश्चिमेऽतीवपुण्यदम् ॥ ७५ ॥ विधिपूर्वं
तदभ्यर्च्यप्राप्नुयाच्छिवमंदिरम् ॥ शुभेश्वरश्चतद्याम्यांमहाशुभफलप्रदः ॥ ७६ ॥ तत्रासिद्धःपाशुपतःकपिलर्षिर्महातपाः ॥ तत्रास्तिहिगुहारम्याकपि
लेश्वरसंनिधौ ॥ ७७ ॥ तांगुहांप्रविशेद्योवैनसगर्भेविशेत्क्वचित् ॥ तत्रयज्ञोदकूपोस्तिवाजिमेधफलप्रदः ॥ ७८ ॥ ओंकारएषएवासावादिवर्णमया
त्मकः ॥ मत्स्योदर्युत्तरेकूलेनादेशस्त्वहमेवच ॥ ७९ ॥ नादेशःपरमंब्रह्मनादेशःपरमागतिः ॥ नादेशःपरमंस्थानंदुःखसंसारमोचनम् ॥ ८० ॥ कदा
चित्तस्यदेवस्यदर्शनेयातिजाह्नवी ॥ मत्स्योदरीसाकथितास्नानंपुण्यैरवाप्यते ॥ ८१ ॥ मत्स्योदरीयदागंगापश्चिमेकपिलेश्वरम् ॥ समायातिमहादे
वितदायोगःसुदुर्लभः ॥ ८२ ॥ उद्दालकेश्वरंलिंगमुदीच्यांकपिलेश्वरात् ॥ तद्दर्शनेनसंसिद्धिःपरासर्वैरवाप्यते ॥ ८३ ॥ तदुत्तरेबाष्कुलीशंलिंगंसर्वा
र्थसिद्धिदम् ॥ बाष्कुलीशाद्दक्षिणतोलिंगंवैकौस्तुभेश्वरम् ॥ ८४ ॥ तस्यार्चनेननरत्नौघैर्नवियुज्येतकर्हिचित् ॥ शंकुकर्णेश्वरंलिंगंकौस्तुभेश्वरदक्षिणे ॥
॥ ८५ ॥ संसेव्यपरमंज्ञानंलभेद्यापिसाधकः ॥ अघोरेशोगुहाद्वारिकूपस्तस्योत्तरेशुभः ॥ ८६ ॥ अघोरोदइतिख्यातोवाजिमेधफलप्रदः ॥ गर्गेशो
दमनेशश्चतत्रलिंगद्वयंशुभम् ॥ ८७ ॥

॥ ७८ ॥ आदिवर्णमयात्मकःअकारोकारमकारवर्णत्रयात्मकइत्यर्थः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ पश्चिमेतस्याःपश्चिमे ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अघोरोदःअघोरंसंसारनिवर्तकमुद

मुदकंयस्यसतथा ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ कोटिरुद्रफलंशतलक्षरुद्रसूक्तजपस्यफलम् ॥ ८९ ॥ रुद्रनक्षत्रमार्द्रा ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

अनेनैवेहदेहेनयत्रतौसिद्धिमापतुः ॥ तल्लिंगयोःसमर्चातःसिद्धिर्भवतिवांछिता ॥ ८८ ॥ तद्दक्षिणेमहाकुंडंरुद्रावासइतिस्मृतम् ॥ तत्ररुद्रेशमभ्यर्च्यको
टिरुद्रफलंलभेत् ॥ ८९ ॥ चतुर्दशीयदापर्णेरुद्रनक्षत्रसंयुता ॥ तदापुण्यतमःकालस्तस्मिन्कुंडेमहाफलः ॥ ९० ॥ रुद्रकुंडेनरःस्नात्वादृष्ट्वारुद्रेश्वरंवि
भुम् ॥ यत्रतत्रमृतोवापिरुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ ९१ ॥ रुद्रस्यनैर्ऋतेभागेलिंगंतत्रमहालयम् ॥ तदग्रेपितृकूपोस्तिपितॄणामालयःपरः ॥९२॥ तत्रश्राद्धं
नरःकृत्वापिंडान्कूपेपरिक्षिपेत् ॥ एकविंशकुलोपेतःश्राद्धकृद्रुद्रलोकभाक् ॥ ९३ ॥ तत्रवैतरणीनामदीर्घिकापश्चिमानना ॥ तस्यांस्नातोनरोदेविनरकंनै
वगच्छति ॥ ९४ ॥ बृहस्पतीश्वरंलिंगंरुद्रकुंडाच्चपश्चिमे ॥ गुरुपुष्यसमायोगेदृष्ट्वादिव्यांलभेद्गिरम् ॥ ९५ ॥ रुद्रावासाद्दक्षिणतःकामेशंलिंगमुत्तमम् ॥
तद्दक्षिणेमहाकुंडंस्नानाच्चिंतितकामदम् ॥ ९६ ॥ चैत्रशुक्लत्रयोदश्यांतत्रयात्राचकामदा ॥ नलकूबरलिंगंचप्राच्यांकामेश्वराच्छुभम् ॥९७॥ तदग्रेपावनः
कूपोधनधान्यसमृद्धिदः ॥ नलकूबरपूर्वेणसूर्याचंद्रमसेश्वरौ ॥ ९८ ॥ अज्ञानध्वांतपटलींहरतस्तौसमर्चितौ ॥ तद्दक्षिणेध्वकेशश्चदृष्टोमोहविनाशनः ॥
॥९९॥ तत्रसिद्धीश्वरंलिंगंमहासिद्धिसमर्पकम् ॥ तत्रैवमंडलेशश्चमंडलेशपदप्रदः ॥ १०० ॥ कामकुंडस्यपूर्वेणच्यवनेशःसमृद्धिदः ॥ तत्रैवसनकेशश्च
राजसूयफलप्रदः ॥ १ ॥ सनत्कुमारलिंगंचतत्पश्चाद्योगसिद्धिकृत् ॥ तदुत्तरेसनंदेशोमहाज्ञानसमर्थकः ॥२॥ तद्याम्यामाहुतीशश्चदृष्टोहोमफलप्रदः ॥
तद्याम्यांपुण्यजनकंलिंगंपंचशिखेश्वरम् ॥ ३ ॥ मार्कंडेयह्रदस्तस्यपाश्चिमेपुण्यवर्धनः ॥ तस्मिन्ह्रदेनरःस्नात्वाकिंभूयःपरिशोचति ॥ ४ ॥ तत्रस्नानंचदानं
चभवेदक्षयपुण्यदम् ॥ तदुत्तरेचकुंडेशःसर्वसिद्धैर्नमस्कृतः ॥५॥ दीक्षांपाशुपतींलब्ध्वाद्वादशाब्देनयत्फलम् ॥ तत्फलंलभतेविप्रमर्त्यःकुंडेशदर्शनात् ॥
॥ ६ ॥ मार्कंडेयह्रदात्पूर्वंशांडिल्येशःसुपुण्यदः ॥ तत्पश्चिमेचचंडेशश्चंडांशुग्रहणाघहृत् ॥ ७ ॥ दक्षिणेचकपालेशात्कुंडंश्रीकंठसंज्ञितम् ॥ तत्रकुंडे
नरःस्नात्वादातास्याच्छ्रीप्रभावतः ॥ ८ ॥ महालक्ष्मीश्वरंलिंगंतस्यकुंडस्यसन्निधौ ॥ महालक्ष्मींसमभ्यर्च्यस्नातस्तत्कुंडवारिषु ॥९॥ चामरासक्तहस्ता
भिर्दिव्यस्त्रीभिश्चवीज्यते ॥ यदामत्स्योदरींयांतिस्वर्गलोकाद्दिवौकसः ॥ तदातेनैवमार्गेणयांतिस्त्रीभिर्वृताःसुखम् ॥११०॥ स्वर्गद्वारमतःख्यातंतत्स्थानं
मुनिसत्तम ॥ तत्कुंडदक्षिणेभागेलिंगंब्रह्मपदप्रदम् ॥ ११ ॥ गायत्रीश्वरसावित्रीश्वरौपूज्यौप्रयत्नतः ॥ मत्स्योदर्यास्तटेरम्येलिंगंसत्यवतीश्वरम् ॥१२॥

॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ चंडांशुग्रहणाघहृच्चंडांशुग्रहणंयावदघंहरतितावदघहृत् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥

पूर्वेणपूर्वे ॥१३॥ कनखलंहरिद्वारंगयावांतरतीर्थविशेषोवा ॥१४॥१५॥ इंद्रेश्वरमन्यत् ॥१६॥१७॥१८॥ अग्नीशोप्यन्यएवप्रसिद्धः॥१९॥ आग्नेयेश्वरतःप्राच्यांकुंडमित्यनुवादः॥तद्दक्षिणेआग्नेयकुं
डदक्षिणेशुभंकुंडमितिशेषः ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तदंधोःतत्कूपस्य ॥ विश्वेश्वराह्वयमित्यन्यदेव ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ततःकालोदात् ॥ २९॥१३०॥ महाकुंडे

तयोःपूर्वेणसंपूज्यंतपःश्रीपरिवर्धनम् ॥ उग्रेश्वरंमहालिंगंलक्ष्मीशात्पूर्वदिक्स्थितम् ॥१३॥ जातिस्मरोभवेन्मर्त्यस्तल्लिंगस्यसमर्चनात् ॥ तद्दक्षिणेचो
ग्रकुंडंस्नानात्कनखलाधिकम् ॥ १४ ॥ करवीरेश्वरंलिंगंतस्यकुंडस्यपश्चिमे ॥ तस्यदर्शनतःपुंसांजायतेरोगसंक्षयः ॥ १५ ॥ तद्वायव्येमरीचीशंकुंडं
चाघौघनाशनम् ॥ तत्पश्चाच्चेंद्रकुंडंचलिंगंचेंद्रेश्वरंमुने ॥ १६ ॥ इंद्रेशाद्दक्षिणेभागेशुभाकर्कोटवापिका ॥ तत्रवापीजलेस्नात्वादृष्ट्वाकर्कोटकेश्वरम् ॥
॥ १७ ॥ नागानामाधिपत्यंतुजायतेनात्रसंशयः ॥ तत्पश्चाद्दमिचंडेशोब्रह्महत्याहरोहरः ॥ १८ ॥ तद्दक्षिणेमहाकुंडंरुद्रलोकफलप्रदम् ॥ तत्पश्चिमे
महालिंगमग्नीशइतिविश्रुतम् ॥ १९ ॥ आग्नेयंनामकुंडंचतत्पूर्वेग्निसलोकदम् ॥ आग्नेयेश्वरतःप्राच्यांकुंडंतद्दक्षिणेशुभम् ॥ १२० ॥ तत्रकुंडेनरः
स्नात्वास्वर्गेवसतिपूर्वजैः ॥ तत्प्राच्यांबालचंद्रेशश्चंद्रलोकगतिप्रदः ॥ २१ ॥ परितोबालचंद्रेशंगणलिंगान्यनेकशः ॥ विलोक्यतानिलिंगानिगाणपत्यं
पदंलभेत् ॥ २२ ॥ बालचंद्रसमीपेतुकूपःपितृगणप्रियः ॥ तत्रश्राद्धप्रदःस्नात्वापितॄन्सप्ताऽत्रतारयेत् ॥ २३ ॥ तदंधोःपूर्वतोलिंगंपुण्यंविश्वेश्वराह्वयम्॥
विश्वेश्वरस्यपूर्वेणवृद्धकालेश्वरोहरः ॥ २४ ॥ कालोदोनामकूपोस्तितदग्रेसर्वरोगहृत् ॥ यैस्तुतत्रोदकंपीतंस्त्रीभिःपुंभिःस्वकर्मभिः ॥ २५ ॥ नतेषांपरि
वर्तोत्रकल्पकोटिशतैरपि ॥ तत्पीत्वाजन्मबंधोत्थाद्भयान्मुच्येतमानवः ॥ २६ ॥ तत्रकूपेतुयद्दत्तंदानंशिवरतात्मनाम् ॥ संवर्तेपिनतस्यास्तिनाशः
कलशसंभव ॥२७॥ खंडस्फुटितसंस्कारंतत्रकुर्वंतियेनराः ॥ तेरुद्रलोकमासाद्यमोदंतेसुखिनःसदा ॥ २८ ॥ कालेशाद्दक्षिणेभागेमृत्य्वीशस्त्वपमृत्यु
हृत् ॥ लिंगंदक्षेश्वराह्वंचततःकूपादुदग्दिशि ॥ २९ ॥ अपराधसहस्रंतुनश्येत्तस्यसमर्चनात् ॥ १३० ॥ महाकालेशलिंगंचदक्षेशात्पूर्वतोमहत् ॥
महाकुंडेनरःस्नात्वामहाकालंतुयोर्चयेत् ॥३१॥ अर्चितंतेनवैतत्रजगदेतच्चराचरम् ॥ अंतकेश्वरमालोक्यतद्याम्यांनांतकस्यभीः ॥ ३२ ॥ हस्तिपालेश्वरं
लिंगंतस्यदक्षिणतोमुने ॥ तस्यपूजनतोयातिपुण्यंवैहस्तिदानजम् ॥ ३३ ॥ तत्रैरावतकुंडंचालिंगमैरावतेश्वरम् ॥ तल्लिंगमर्चयन्मर्त्योधनधान्यसमृ
द्धिभाक् ॥ ३४ ॥ तद्दक्षिणेश्रेयसेचालिंगंस्यान्मालतीश्वरम् ॥ हस्तीश्वरादुत्तरेतुजयंतेशोजयप्रदः ॥ ३५ ॥ बंदीश्वरोमहाकालकुंडादुत्तरतःशुभः ॥
बंदिकुंडंचविख्यातंवाराणस्यांमहाघहृत् ॥ ३६॥ तत्रस्नानेनदानेनश्राद्धेनाक्षयमश्नुते ॥ धन्वंतरीश्वरंलिंगंकुंडंतन्नामचैवहि ॥ ३७ ॥ तस्यलिंगस्यना
मान्यत्कुंडनामान्यदेवहि ॥ तुंगेश्वरंलिंगनामकुंडंवैद्येश्वराभिधम् ॥ ३८ ॥ सुधामय्योमहौषध्यःक्षिप्तास्तत्रमहाधियः ॥ तत्कुंडस्नानतस्तस्मा
त्तल्लिंगपरिवीक्षणात् ॥ नश्यंतिव्याधयःसर्वेसहपापैःसुदारुणैः ॥ ३९ ॥

महाकालकुंडे॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥ लिंगकुंडयोरन्यनामनीएवाह ॥ तुंगेश्वरमिति ॥३८॥ सुधामय्योयामहौषध्योमृतसंजीविन्यादिरूपावर्तंतेतामहामहौषध्यस्तत्राक्षिप्ताइत्यर्थः ॥

कथंभूतामहौषध्यःमहाधियःस्वास्थ्यप्रदात्र्योमहाऽगदरूपाइत्यर्थः ॥ क्षिप्तास्तत्रमहाधियेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ३९ ॥ तुंगनाम्नस्तुंगेश्वरादित्यर्थः ॥१४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥ तमीश्वरंपं
चचूडेशमित्यर्थः ॥४६॥ प्रियोभर्ता ॥४७॥४८॥४९॥ अशोकाष्टम्यामितिच्छेदः ॥ मधौचैत्रे ॥१५०॥ मुक्तिक्षेत्रोति ॥ सर्वतोमुक्तिक्षेत्रंतस्यप्रमाणमित्यर्थः ॥ तत्रदक्षिणतस्तटेश्वरमारभ्यक्रोशपरि

तदुत्तरेहलीशेशःसर्वव्याधिनिषूदनः ॥ शिवेश्वरःशिवकरस्तुंगनाम्नश्चदक्षिणे ॥ १४० ॥ जमदग्नीश्वरंलिंगंशिवेशाद्दक्षिणेशुभम् ॥ तत्पश्चिमेभैरवेशः
कूपस्तस्योत्तरेशुभः ॥ ४१ ॥ तदुदस्पर्शमात्रेणसर्वयज्ञफलंलभेत् ॥ तत्कूपपश्चिमेभागेसुकेशोयोगसिद्धिदः ॥ ४२ ॥ तन्नैर्ऋत्यांचव्यासेशःकूपश्चवि
मलोदकः ॥ व्यासकूपेनरःस्नात्वातर्पयित्वासुरान्पितॄन् ॥ ४३ ॥ अक्षयंलभतेलोकंयत्रकुत्राभिकांक्षितम् ॥ व्यासतीर्थात्पश्चिमतोघंटाकर्णोह्रदो
महान् ॥ ४४ ॥ घंटाकर्णह्रदेस्नात्वाव्यासेशपरिदर्शनात् ॥ यत्रतत्रमृतोवापिवाराणस्यांमृतोभवेत् ॥ ४५ ॥ घंटाकर्णसमीपेतुपंचचूडाप्सरःसरः ॥
पंचचूडाजलेस्नात्वादृष्ट्वादेवंतमीश्वरम् ॥ ४६ ॥ स्वर्गलोकंनरोयातिपंचचूडाप्रियोभवेत् ॥ गौरीकूपस्ततोवाच्यांसर्वजाड्यविनाशनः ॥ ४७ ॥ पंचचूडो
त्तरेभागेतीर्थंचाशोकसंज्ञितम् ॥ मंदाकिनीमहातीर्थंतदुदीच्यांमहाघहृत् ॥ ४८ ॥ स्वर्गलोकेपिसापुण्याकिंपुनर्मानवेमुने ॥ तदुत्तरेमध्यमेशोमध्ये
क्षेत्रंस्वपित्यहो ॥४९॥ तत्रजागरणंकृत्वाऽशोकाष्टम्यांमधौनरः ॥ नजातुशोकंलभतेसदानंदमयोभवेत् ॥१५०॥ मुक्तिक्षेत्रप्रमाणंचक्रोशंक्रोशंचसर्वतः ॥
आरभ्यलिंगादस्माच्चपुण्यदान्मध्यमेश्वरात् ॥५१॥ एतदेवसदाप्राहुःसर्वेवैप्रपितामहाः ॥ कश्चिदस्मत्कुलेजातोमंदाकिन्याजलाप्लुतः ॥५२॥ भोजये
त्प्रयतोविप्रान्यतीन्पाशुपतानपि ॥ मंदाकिन्यांनरःस्नात्वादृष्ट्वावैमध्यमेश्वरम् ॥ ५३ ॥ एकविंशत्कुलोपेतोरुद्रलोकेवसेच्चिरम् ॥ मध्यमेशादवाच्यांच
विश्वेदेवेश्वरःशुभः ॥५४॥ तदर्चनादर्चिताःस्युर्विश्वेदेवास्त्रयोदश ॥ तत्पूर्वेवीरभद्रेशोमहावीरपदप्रदः ॥५५॥ भद्रदाभद्रकालीचतस्यदक्षिणतःशुभा ॥
भद्राकालह्रदोनामतत्रातीवशुभप्रदः ॥५६॥ आपस्तंबेश्वरंलिंगंतत्प्राच्यांज्ञानदंपरम् ॥ तदुत्तरेपुण्यकूपस्तत्पश्चाच्छौनकोह्रदः ॥ ५७ ॥ ह्रदपश्चिमतो
लिंगंशौनकेशंसुधीप्रदम् ॥ ह्रदेतत्रनरःस्नात्वादृष्ट्वावैशौनकेश्वरम् ॥ ५८ ॥ ज्ञानंतत्संलभेद्दिव्यंयेनमृत्युंतरत्यसौ ॥ तद्दक्षिणेजंबुकेशस्तिर्यग्योनि
निवारकः ॥५९॥ तदुत्तरेमतंगेशोगानविद्याप्रबोधकः ॥ मतंगेशस्यवायव्येनानालिंगानिसर्वतः ॥१६०॥ मुनिभिःस्थापितानीहसर्वसिद्धिप्रदानिच ॥
ब्रह्मरातेश्वरंलिंगंमतंगेशाच्चदक्षिणे ॥६१॥ तल्लिंगदर्शनादायुर्नांतराच्छिद्यतेक्कचित् ॥ तत्राज्यपेश्वरंलिंगंपितृलिंगान्यनेकशः ॥ तल्लिंगसेवयासर्वेतुष्यं
तिप्रपितामहाः ॥ ६२ ॥ तद्दक्षिणेसिद्धकूपःसिद्धाःसंतिसहस्रशः ॥ वायुरूपास्तुयेसिद्धायेसिद्धाभानुरश्मिगाः ॥ ६३ ॥

मितंक्षेत्रमुत्तरतश्चैवमिति ॥ अतएवयदागंगामणिकर्णिकायांमिलतितदागंगातस्तुयवाधिकेतिगंगापारेपिवर्ततइतिवचनंसंगच्छेत ॥ तत्रयवाधिकेतिनयवपरिमाणमात्रंविवक्षितंकिंतुयथाप्रमाणंगंगातोप्य
धिकेत्यर्थः ॥ अत्यविष्ठद्दशांगुलमितिवत् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ वीरभद्रेशोऽन्यः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

॥६४ ॥ ६५ ॥ ६६॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥ ७१ ॥ शतकालनामनिर्वक्ति ॥ शतमिति ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ अक्षपादेतिछेदः ॥ ७४ ॥ प्रहिःकूपः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ दुर्वासेशः
कामेशात्तेनस्थापितादन्यः ॥ संधिरार्षः ॥ दुर्वासोवाकश्चिद्गणः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ यत्समेति ॥ निष्ठानियमस्तत्पूर्वकंपाशुपतव्रतंसमाप्ययत्पुण्यमाप्यतेतदत्रकाश्यांविश्वेशयोःशंखलिखितेश्वरयोर्दर्श

तैःस्थापितंतुयल्लिंगंतात्सिद्धेश्वरमीरितम् ॥ तस्यसंदर्शनादेवसर्वाःस्युःसिद्धयोऽमलाः ॥ ६४ ॥ तत्पश्चिमेसिद्धवापीपीतास्नाताचसिद्धिदा ॥ प्राच्यां
चसिद्धकूपाद्धैलिंगंव्याघ्रेश्वराभिधम् ॥ ६५ ॥ तल्लिंगदर्शनान्नृणांनभयंव्याघ्रचोरजम् ॥ ज्येष्ठेश्वरंचतद्याम्यांज्येष्ठस्थानेतिसिद्धिदम् ॥६६॥ तद्दक्षिणे
मुदांधामलिंगंप्रहसितेश्वरम् ॥ तदुत्तरेनिवासेशःकाशीवासफलप्रदः ॥ ६७ ॥ चतुःसमुद्रकूपोस्तितत्राब्धिस्नानपुण्यदः ॥ ज्येष्ठादेवीतुतत्रास्तिनता
ज्येष्ठपदप्रदा ॥ ६८ ॥ अवाच्यांव्याघ्रलिंगाच्चलिंगंचंडीश्वराभिधम् ॥ तदुत्तरेदंडखातंसरःपितृमुदावहम् ॥ ६९ ॥ ग्रहणानंतरेस्नानंदंडखातेति
पुण्यदम् ॥ जैगीषव्यगुहातत्रतत्रलिंगंतदाह्वयम् ॥१७०॥ त्रिरात्रोपोषितस्तत्रज्ञानंलभ्येतनिर्मलम् ॥ महापुण्यप्रदंलिंगंतत्पश्चाद्देवलेश्वरम् ॥ ७१ ॥
शतकालस्तत्समीपेशतंकालानुमापतिः ॥ तल्लिंगाविर्भवेकाश्यांकालयामासकुंभज ॥ ७२ ॥ तल्लिंगदर्शनादायुःशतवर्षाण्यखंडितम् ॥ शातातपेशस्त
द्याम्यांमहाजपफलप्रदः ॥ ७३ ॥ तत्पश्चिमेहेतुकेशोहेतुभूतोमहाफले ॥ तद्दक्षिणेक्षपादेशोमहाज्ञानप्रवर्तकः ॥ ७४ ॥ तदग्रेचकणादेशस्तत्रपुण्योदकः
प्रहिः ॥ स्नात्वाकाणादकूपेयःकणादेशंसमर्चयेत् ॥ ७५ ॥ नधनेननधान्येनत्यज्यतेसकदाचन ॥ तस्यदक्षिणतोदृश्योभूतीशोभूतिकृत्सताम् ॥७६॥
तत्पश्चिमेऽघसंहर्तृआषाढीश्वरसंज्ञितम् ॥ दुर्वासेशश्चतत्पूर्वेसर्वकामसमृद्धिकृत् ॥ ७७ ॥ तद्याम्यांभारभूतेशःपापभारापहारकः ॥ व्यासेश्वरस्यपूर्वे
णद्धौशंखलिखितेश्वरौ ॥ तौदृश्यौयत्नतःकाश्यांमहाज्ञानप्रवर्तकौ ॥ ७८ ॥ यत्समाप्याऽप्यतेपुण्यंनिष्ठापाशुपतव्रतम् ॥ तदाप्यतेत्रविश्वेशसकृदी
क्षणतःक्षणात् ॥७९॥ तदीशानेवधूतेशोयोगज्ञानप्रवर्तकः ॥ तीर्थंचैवावधूतेशंसर्वकल्मषनाशकृत् ॥१८०॥ अवधूतेश्वरात्पूर्वेलिंगंपशुपतीश्वरम् ॥
तल्लिंगसेवयापुंसांपशुपाशविमोक्षणम् ॥८१॥ तद्दक्षिणेगोभिलशोमहाभिलषितप्रदः॥ जीमूतवाहनेशश्चतत्पश्चाल्लिंगमुत्तमम् ॥ ८२ ॥ विद्याधरपदप्रा
प्तिस्तल्लिंगपारिसेवनात्॥ मयूखार्कःपंचनदेगभस्तीशश्चतत्रवै ॥ ८३ ॥ दधिकल्पह्रदोनामतदुदीच्यांमहाप्रहिः ॥ दुर्लभंतत्प्रहिस्नानंदुर्लभंचतदी
क्षणम् ॥ ८४ ॥ गभस्तीशोत्तरेभागेदधिकल्पेश्वरोहरः ॥ नरस्तमाशुसंवीक्ष्यकल्पंत्र्यक्षपुरेवसेत् ॥ ८५ ॥ गभस्तीशाद्दक्षिणेतुमंगलांमंगलालयाम् ॥
उद्दिश्यमंगलांगौरींभोजयेद्द्विजदंपती ॥ ८६ ॥ अलंकृत्ययथाशक्तितत्पुण्यांतोनकर्हिचित् ॥ क्षितिप्रदक्षिणफलामंगलैकाप्रदक्षिणा ॥ ८७ ॥

नात्क्षणात्प्राप्यतइत्यर्थः ॥ यत्सम्यक्प्राप्यतेइतिपाठेनिष्ठापूर्वकंयत्पाशुपतव्रतंतस्मादित्यध्याहरणीयम् ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥ ८९ ॥१९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ यमेयाम्येकोणेइत्यर्थः ॥ ९६ ॥ धातेशःधात्रीशइत्यर्थः ॥ ९७ ॥ सन्मुदेसतांमुदेइत्यर्थः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ तदुदीच्यामि

वदनप्रेक्षणादेवीमुखप्रेक्षेश्वरोत्तरे ॥ मंगलायाःसमापेतुसर्वासिद्धिकरीशिवा ॥ ८८ ॥ लिंगेत्वष्ट्रीशवृत्तेशौमुखप्रेक्षोत्तरेशुभे ॥ सहेमभूमिदानस्यफलंदर्श
नतस्तयोः ॥८९॥ तदुत्तरेचर्चिकायादेव्याःसंदर्शनंशुभम् ॥ रेवतेश्वरलिंगंचचर्चिकाग्रेणशांतिकृत् ॥ १९० ॥ महाशुभायतस्याग्रेलिंगंपंचनदेश्वरम् ॥
मंगलोदोमहाकूपोमंगलापश्चिमेशुभः ॥ ९१ ॥ उपमन्योर्महालिंगंमंगलापश्चिमेशुभम् ॥ व्याघ्रपादेश्वरंलिंगंतत्पश्चाद्व्याघ्रभीतिहृत् ॥ ९२ ॥ नैर्ऋत्यां
चगभस्तीशाच्छशांकेशोघसंघहृत् ॥ तत्पश्चिमेचैत्ररथंलिंगंदिव्यगतिप्रदम् ॥ ९३ ॥ रेवतेशात्पश्चिमतोजैमिनीशोमहाघहृत् ॥ तत्रलिंगान्यनेका
निऋषीणामृषिसत्तम ॥ ९४ ॥ जैमिनीशाच्चवायव्येलिंगंवैरावणेश्वरम् ॥ नतद्दर्शनतःपुंसांराक्षसानांमहाभयम् ॥ ९५ ॥ तद्दक्षिणेवराहेशोमांडव्ये
शस्ततोयमे ॥ तद्दक्षिणेप्रचंडेशोयोगेशोदक्षिणेततः ॥ ९६ ॥ तद्दक्षिणेचधातेशःसोमेशश्चतदग्रतः ॥ तन्नैर्ऋत्यांकनकेशोमहाकनकदःसताम् ॥ ९७ ॥
तदुत्तरेपांडवानांपंचलिंगानिसन्मुदे ॥ संवर्तेशस्तदग्रेचश्वेतेशस्तस्यपश्चिमे ॥ ९८ ॥ तत्पश्चात्कलशेशश्चलिंगंकालाभयप्रदम् ॥ कालेनपाशितेश्वेते
मुनेकुंभात्समुत्थितम् ॥९९॥ चित्रगुप्तेश्वरंलिंगंतदुदीच्यामघापहम् ॥ चित्रगुप्तेश्वरात्पश्चाद्योदृढेशोमहाफलः ॥ २०० ॥ कलशेशादवाच्यांचग्रहेशो
लिंगमुत्तमम् ॥ ग्रहबाधांशमयतितल्लिंगपरिलोकनम् ॥ १ ॥ चित्रगुप्तेश्वरात्पश्चाद्यदृच्छेशोमहाफलः ॥ उतथ्यवामदेवेशौलिंगंयाम्यांग्रहेश्वरात् ॥२॥
कंबलाश्वतरेशौचतस्यदक्षिणतःशुभे ॥ तत्रैवनिर्मलंलिंगंनलकूबरपूजितम् ॥ ३ ॥ तद्याम्यांमणिकर्णीशंतदुदक्पलितेश्वरम् ॥ जराहरंचतत्रैवतत्पश्चा
त्पापनाशनम् ॥४॥ तत्पश्चिमेनिर्जरेशस्तन्नैर्ऋत्यांपितामहः ॥ पितामहस्रोतिकाचतत्रश्राद्धंमहाफलम् ॥५॥ तद्याम्यांवरुणेशश्चबाणेशस्तस्यदक्षिणे॥
पितामहस्रोतिकायांकूश्मांडेशस्तुसिद्धिकृत् ॥ ६ ॥ तत्पूर्वतोराक्षसेशोगंगेशस्तस्यदक्षिणे ॥ तदुत्तरेनिम्नगेशाःसंतिलिंगान्यनेकशः ॥ ७ ॥ वैवस्वते
श्वरस्तत्रयमलोकनिवारकः ॥ तत्पश्चाददितीशश्चचक्रेशस्तस्यचाग्रतः ॥ ८ ॥ तदग्रेकालकेशाख्योदृष्टप्रत्ययकृत्परः ॥ छायासंदृश्यतेतत्रनिष्पाप
स्तदवेक्षणात् ॥ ९ ॥ तदग्रेतारकेशश्चतदग्रेस्वर्णभारदः ॥ तदुत्तरेमरुत्तेशःशक्रेशश्चतदग्रतः ॥ २१० ॥ तद्दक्षिणेचरंभेशस्तत्रैवचशशीश्वरः ॥
तदुत्तरेलोकपेशास्तत्रलिंगान्यनेकशः ॥ ११ ॥ नागगंधर्वयक्षाणांकिन्नराप्सरसामपि ॥ देवर्षिगणवृंदानांनानासिद्धिकराण्यपि ॥ १२ ॥

तिस्थूलगत्योक्तम् ॥ अन्यद्वाचित्रगुप्तेश्वरमिति ॥ २०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ जराहरंलिंगमितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ [छायादेवप्रतिबिंबः ॥ तदवेक्षणाच्छायादर्शनात्
॥ ९ ॥ २१० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥१३॥१४॥ १५॥ १६ ॥ १७ ॥१८॥ पर्वणिशिवरात्रौ ॥१९॥२२०॥ तारःतारकेशःकालःकालेशः ॥ शिलादजोनंदिकेश्वरः ॥ २१ ॥ यज्जलंश्रद्धयापीतंलिंगत्रयमर्पयेत्तदंबुप्राशनमितिपूर्वेणैवान्वयः ॥२२॥ समर्चयेत्तमित्यर्थः ॥२३॥२४ ॥२५॥ सुसिद्धिदःशोभनसिद्धिदःस्वरूपभूतसिद्धिदइतिवा॥२६॥२७॥ उपस्पृश्यस्नात्वा॥२८॥२९॥२३०॥ रघुणारघुवंशोद्भवेनरामाख्येनविष्णुने

शक्रेशाद्दक्षिणेभागेफाल्गुनेशोमहाघहृत् ॥ महापाशुपतेशश्चतद्याम्यांशुभकृत्परः ॥ १३ ॥ तत्पश्चिमेसमुद्रेशईशानेशस्तदुत्तरे ॥ तत्पूर्वेलांगलीशश्चसर्वसिद्धिसमर्पकः ॥ १४ ॥ रागद्वेषविनिर्मुक्ताःसिद्धिंयांतिचपूजकाः ॥ तेषांमोक्षोमयाख्यातोनतुतेदेविमानवाः ॥ १५ ॥ मधुपिंगश्वेतकेतूलांगलीशेतपास्विनौ ॥ अनेनैवशरीरेणजग्मतुःसिद्धिमुत्तमाम् ॥ १६ ॥ तत्रैवनकुलीशश्चकपिलेशश्चतत्रवै ॥ रहस्यंपरमंचोभौममव्रतनिषेविणौ ॥ १७ ॥ तत्सन्निधौप्रीतिकेशस्तत्रप्रीतिर्ममप्रिये ॥ तत्रोपवासादेकस्मात्फलमब्दशताधिकम् ॥ १८ ॥ एकंजागरणंकृत्वाप्रीतिकेशउपोषितः ॥ गणत्वपदवीतस्यनिश्चिताममपर्वणि ॥ १९ ॥ देवस्यदक्षिणेभागेतत्रवापीशुभोदका ॥ तदंबुप्राशनंनृणामपुनर्भवहेतवे ॥ २२० ॥ तज्जलात्पश्चिमेभागेदंडपाणिःसदावति ॥ तत्प्राच्यवाच्युत्तरस्यांतारःकालःशिलादजः॥२१॥ लिंगत्रयंहृदज्ञेयच्छ्रद्धयापीतमर्पयेत् ॥ यैस्तत्रतज्जलंपीतंकृतार्थास्तेनरोत्तमाः ॥२२॥ अविमुक्तसमीपेर्च्योमोक्षेशोमोक्षबुद्धिदः ॥ करुणेशोदयाधामतदुदीच्यांसमर्चयेत् ॥२३॥ स्वर्णाक्षेशस्तुतत्प्राच्यांज्ञानदस्तस्यचोत्तरे ॥ सौभाग्यगौरीसंपूज्याबहुसौभाग्यसंपदे ॥२४॥ विश्वेशाद्दक्षिणेभागेनिकुंभेशःप्रयत्नतः ॥ क्षेत्रक्षेमकरःपूज्यस्तत्पश्चाद्विघ्ननायकः ॥ २५ ॥ सर्वविघ्नच्छिदभ्यर्च्यश्चतुर्थ्यांतुविशेषतः ॥ विरूपाक्षोनिकुंभेशाद्वह्नौपूज्यःसुसिद्धिदः ॥ २६ ॥ तद्दक्षिणेचशुक्रेशःपुत्रपौत्रप्रवर्धनः ॥ तदुदीच्यांमहालिंगंदेवयानीश्वराभिधम् ॥ २७ ॥ शुक्रेशादग्रतःपूज्यःकचेशइतिसंज्ञितः ॥ शुक्रकूपमुपस्पृश्यहयमेधफलंलभेत् ॥ २८ ॥ भवानीशौनमस्यौचशुक्रेशात्पश्चिमेशुभौ ॥ भक्तपोतप्रदौतौतुनिजभक्तस्यसर्वदा ॥ २९ ॥ अलर्केशःसमभ्यर्च्यःशुक्रेशात्पूर्वदिक्स्थितः ॥ मदालसेश्वरस्तत्रतत्पूर्वेसर्वविघ्नहृत् ॥ २३० ॥ गणेश्वरेश्वरंलिंगंसर्वसिद्धिकरंपरम् ॥ हत्वालंकेश्वरंविप्ररघुणाथप्रतिष्ठितम् ॥३१॥ तल्लिंगस्पर्शनादाशुब्रह्महापिविशुध्यति ॥ महापुण्यप्रदंचान्यत्तत्रार्च्यंत्रिपुरांतकम् ॥ ३२ ॥ दत्तात्रेयेश्वरंलिंगंतस्यपश्चिमतःशुभम् ॥ तद्याम्यांहरिकेशेशोगोकर्णेशस्ततःपरम् ॥ ३३ ॥ सरस्तदग्रेपापघ्नंतत्पश्चाद्ध्रुवेश्वरः ॥ तदग्रेध्रुवकुंडंचपितृप्रीतिकरंपरम् ॥ ३४ ॥ तदुत्तरेपिशाचेशःपैशाच्यपदहारकः ॥ पित्रीशस्तद्यमादिशिपितृकुंडंतदग्रतः ॥ ३५ ॥ तत्रश्राद्धकृतांपुंसांतुष्येयुःप्रपितामहाः ॥ अग्रेध्रुवेशात्तारेशोवैद्यनाथःसएवहि ॥ ३६ ॥

तियावत् ॥ तदुक्तमारण्यकेपर्वणि ॥ जातोदशरथस्यासीद्रामोनाममहात्मनः ॥ विष्णुःस्वेनशरीरेणरावणस्यवधायचेति ॥ रघुनायेतिपाठेस्पष्टएवार्थः॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥तारेशःप्रणवेशः ॥

ताःंगइतिक्वचित् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ऋष्यशृंगिणईश्वरइति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ क्षेत्रवस्तिदंकाशीवासदम् ॥ २४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ वाजिमेधकोवाजिमेधेश्वरइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥
॥ ४५ ॥ तवागस्तेः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ २५० ॥ सर्वाशापूरकोऽर्कविनायकइतिशेषः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ शुष्कयाअसीनाम्न्यानद्या ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

तन्नैर्ऋत्यांमनोर्लिंगंवंशवृद्धिकरंपरम् ॥ प्रियव्रतेश्वरंलिंगंवैद्यनाथपुरोगतम् ॥ ३७ ॥ तद्याम्यांमुचुकुंदेशस्तत्पार्श्वेगौतमेश्वरः ॥ तत्पश्चिमेनभद्रेशस्त
द्याम्यामृष्यशृंगिणः ॥ ३८ ॥ ब्रह्मेशस्तत्पुरस्ताच्चपर्जन्येशस्तदीशगः ॥ तत्प्राच्यांनहुषेशश्चविशालाक्षीचतत्पुरः ॥ ३९ ॥ विशालाक्षीश्वरंलिंगंतत्रै
वक्षेत्रवस्तिदम् ॥ जरासंधेश्वरंलिंगंतद्याम्यांज्वरनाशनम् ॥ २४० ॥ तत्पुरस्ताद्धिरण्याक्षंलिंगंपूज्यंहिरण्यदम् ॥ तत्पश्चिमेगयाधीशस्तत्प्रतीच्यांभगी
रथः ॥ ४१ ॥ तदग्रेचदिलीपेशोब्रह्मेशात्पश्चिमेमुने ॥ तत्रलिंगंसकुंडंचस्नातुरिष्टफलप्रदम् ॥ ४२ ॥ तत्रविश्वावसोर्लिंगंमुंडेशस्तत्रपूर्वतः ॥ तद्दक्षिणे
विधीशश्चतद्याम्यांवाजिमेधकः ॥४३ ॥ दशाश्वमेधिकेस्नात्वादृष्ट्वातल्लिंगमुत्तमम् ॥ दशानामश्वमेधानांफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ ४४ ॥ तदुत्तरेमातृती
र्थंस्नातुर्जन्मभयापहृत् ॥ तत्रस्नानंतुयःकुर्यान्नारीवापुरुषोपिवा ॥ ४५ ॥ ईप्सितंफलमाप्नोतिमातॄणांचप्रसादतः ॥ दक्षिणेतवकुंडाच्चपुष्पदंतेश्वरः
परः ॥ ४६ ॥ तदग्निदिशिदेवर्षिगणलिंगान्यनेकशः ॥ पुष्पदंताद्दक्षिणतःसिद्धीशःपरसिद्धिदः ॥ ४७ ॥ पंचोपचारपूजातःस्वप्नेसिद्धिंपरांदिशेत् ॥
राज्यप्राप्तिर्भवेत्पुंसांहरिश्चंद्रेशसेवया ॥ ४८ ॥ तत्पश्चिमेनैर्ऋतेशोंगिरसेशस्ततोयमे ॥ तद्दक्षिणेचक्षेमेशश्चित्रांगेशस्ततोयमे ॥ ४९ ॥ तद्दक्षिणेचकेदा
रोरुद्रानुचरताप्रदः ॥ चंद्रसूर्यान्वयैर्भूपैःकेदाराद्दक्षिणापथे ॥ २५० ॥ प्रतिष्ठितानिलिंगानिशतशोथसहस्रशः ॥ लोलार्काद्दक्षिणाशायांसर्वाशापूरको
र्चितः ॥ ५१ ॥ करंधमेश्वरंलिंगंतत्प्रतीच्यांमहाफलम् ॥ तत्पश्चिमेमहादुर्गामहादुर्गप्रभंजनी ॥ ५२ ॥ शुष्केश्वरंचतद्याम्यांशुष्कयासरितार्चितम् ॥
जनकेशस्तत्प्रतीच्यांशंकुकर्णस्तदुत्तरे ॥ ५३ ॥ महासिद्धीश्वरंलिंगंतत्प्राच्यांसर्वसिद्धिदम् ॥ सिद्धकुंडेनरःस्नात्वादृष्ट्वासिद्धेश्वरंमहत् ॥ ५४ ॥सर्वा
सामेवासिद्धीनांपारंगच्छतिमानवः ॥ शंकुकर्णेशवायव्येलिंगंवाडव्यसंज्ञितम् ॥ ५५ ॥ तदग्रेचविभांडेशःकहोलेशस्तदुत्तरे ॥ तत्रद्वारेश्वरंलिंगंदेवीद्वारे
श्वरीशुभा ॥ ५६ ॥ तत्पूजनाद्भवेत्सिद्धिरानंदारण्यवस्तिदा ॥ रक्षकाश्चगणास्तत्रनानारूपायुधामुने ॥ ५७ ॥ तत्रैवहरिदीशंचलिंगंकात्यायनंततः ॥
तत्पार्श्वेजांगलेशश्चतत्पश्चान्मुकुटेश्वरः ॥ ५८ ॥ तत्रैवकुंडंविमलंसर्वयात्राफलप्रदम् ॥ स्नात्वामुकुटकुंडेचदृष्ट्वावैमुकुटेश्वरम् ॥ ५९ ॥ यात्रयासर्व
लिंगानांयत्फलंतदवाप्यते ॥ तपसश्चापियोगस्यसिद्धिदासाऽवनीपरा ॥२६०॥ मुनेशतंसहस्राणितत्रलिंगानिसिद्धये ॥ एकादिगुत्तरादेविवाराणस्यां
प्रियामम ॥ ६१ ॥ तत्रापिपंचायतनेरतिर्मेनितरांप्रिये ॥ उत्पत्तिस्थितिकालेपितत्राहंसर्वदास्थितः ॥ ६२ ॥

आनंदारण्यवस्तिदाअविमुक्तिवसतिदा ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ २६० ॥ उत्तरादिगितित्रिलोचनेस्थितत्वादुक्तम् ॥ ६१ ॥ पंचायतनेओंकारे ॥ उत्पत्तिस्थितिकालेपीत्यपिशब्दाल्लयेपि ॥६२॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अंधवःकूपाः ॥ श्रद्धेयानिआस्तिक्यबुद्ध्यासेव्यानि ॥ ६६ ॥ सरसांसरोवराणांपुष्करिणीनामितियावत् ॥ तत्रशतहस्तावाप्यः ॥ द्विशतहस्ताःपुष्करिण्यः ॥ शतहस्ताभवेद्वापीद्विगुणापुष्करिणीभवेदितिवचनात् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ स्वर्गापवर्गयोरिति ॥ दृष्टास्वर्गदादेहांतसेविताअपवर्गदेत्यर्थः ॥ २७० ॥ ७१ ॥ तेमेशाखविशाखाभाःतत्सदृशा

एवंयस्तुविजानातिनसपापैःप्रलिप्यते ॥ सत्यंसत्यंपुनःसत्यंत्रिसत्यंनान्यतःप्रिये ॥ ६३ ॥ शीघ्रंतत्रैवगंतव्यंयदीच्छेन्मामकंपदम् ॥ उद्देशमात्रंलिंगानिकाथितानिमयासुने ॥ ६४ ॥ द्विस्त्रिःकृत्वःस्थापितानिभक्त्यालिंगानिकानिचित् ॥ नतानिपुनरुक्तानिश्रद्धयाचर्यानिसर्वतः ॥ ६५ ॥ एतानियानिलिंगानियानिकुंडानियेंऽधवः ॥ यावाप्यस्तानिसर्वाणिश्रद्धेयानिमनीषिभिः ॥६६॥ एतेषांदर्शनात्स्नानात्फलमत्रोत्तरोत्तरम् ॥ अत्रत्यानांचलिंगानांकूपानांसरसामपि ॥६७॥ वापीनांचापिमूर्तीनांकःसंख्यातुंप्रभुर्भवेत् ॥ आनंदकाननस्थानितृणान्यपिपरंवरम् ॥६८॥ दिवौकसोपिनान्यत्रयत्पुनर्जन्मभाजनम् ॥ सर्वलिंगमयीकाशीसर्वतीर्थैकजन्मभूः ॥६९॥ स्वर्गापवर्गयोर्दात्रीदृष्टादेहांतसेविता ॥ ममप्रियतमादेवित्वमेवतपसोबलात् ॥ २७० ॥ स्वभावतास्त्वियंकाशीसुखविश्रामभूर्मम ॥ येकाश्यानामगृह्णंतियेनुमोदंतएवहि ॥ ७१ ॥ तेमेशाखविशाखाभाःस्कंदनंदिगजास्यवत् ॥ तएवभक्तामेदेवितएवममसेवकाः ॥७२॥ मुमुक्षवस्तएवात्रयेचानंदवनौकसः ॥ तपस्तप्तंमहत्तैस्तुकृतंतैस्तुमहाव्रतम् ॥ ७३ ॥ तैश्चदत्तंमहादानंयेचानंदवनौकसः ॥ तेस्नातसर्वतीर्थावैतेखिलाध्वरदीक्षिताः ॥ ७४ ॥ तेचीर्णसर्वधर्माहियेचानंदवनौकसः ॥ सुरासुरोरगनराभूमिभारायतेऽखिलाः ॥ वयस्यपीहचरमेयेनानंदवनौकसः ॥ ७५ ॥ अंत्यजोपिवरःकाश्यांनान्यत्रश्रुतिपारगः ॥ संसारपारगःपूर्वस्त्वंत्यश्चांत्यजतोप्यधः ॥ ७६ ॥ सएवनूनंसर्वज्ञःसएवह्यधिकेक्षणः ॥ यःपार्थिवींतनुंहित्वाकाश्यांधत्तेसुधामयीम् ॥७७॥ श्रुत्वाध्यायमिदंपुण्यंसर्वतीर्थरहस्यवत् ॥ काशीदर्शनजंपुण्यंप्राप्नोतिनियतंनरः॥७८॥ यःपठेदिममध्यायंप्रातःप्रातर्दिनेदिने ॥ दृष्टानितेनसर्वाणितीर्थान्येतानिनान्यथा ॥ ७९ ॥ सर्वलिंगमयाध्यायंयोऽमुंनित्यंजपेत्सुधीः ॥ नतंयमोनतंदूतानैनमंहोपिबाधते ॥ २८० ॥ ब्रह्मयज्ञफलंतस्यजायतेसुकृतात्मनः ॥ योजपेदमुमध्यायंशुचिस्तद्गतमानसः ॥ ८१ ॥ सस्नातःसर्वकुंडेषुसर्वत्रध्यंबुपःसच ॥ सर्वलिंगार्चकःसोत्रयोऽमुमध्यायमाजपेत्॥८२॥ किमन्यैर्बहुभिःस्तोत्रैरतिस्तोकफलप्रदैः ॥ मत्प्रेमवद्भिरध्यायोजप्तव्योयंमहाफलः॥८३॥ महादानेषुदत्तेषुयत्फलंप्राप्यतेऽत्रवै ॥ सकृज्जपान्महाध्यायादमुष्मात्तत्समाप्यते ॥ ८४ ॥

इत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ श्रुत्वाध्यायमिदंपुण्यमिति ॥ इदंपुण्यमाख्यानंश्रुत्वा ॥ किंतत् ॥ अध्यायमध्यायरूपम् ॥ इममितिपाठश्चेद्दृश्यतेतदाकुजुरेवार्थः ॥ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ २८० ॥ ब्रह्मयज्ञोज्ञानयज्ञः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३॥ ८४ ॥

॥ ८५ ॥ ८६ ॥ जप्यतइतिजपोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ २९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ २९७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायां सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टाधिकेनवत्याख्येऽध्यायेतावन्निरुच्यते ॥ श्रीमुक्तिमंडपेश्रीमद्विश्वेश्वरसमागमः ॥ १ ॥ विश्वेश्वरस्यमहामहोत्सवंवक्तुंप्रस्तावयति ॥ शृणुसूतेति ॥ कुंभसंभवेकुंभसंभवायकुंभात्सम्यग्भवतीतिकुंभसंभुस्तस्मैइतिवा ॥ १ ॥ प्रावेशिकींप्रवेशसंसृष्टांतत्संबद्धामित्यर्थः ॥ तंकिनींनाशिनीम् ॥ २ ॥ दमनपर्वणिदमनत्रयोदश्यांचैत्रशुक्लत्रयो

स्नात्वासर्वाणितीर्थानिदृष्ट्वालिंगान्यनेकशः ॥ यत्फलंलभ्यतेमर्त्यैस्तदेतज्जपनाद्भवम् ॥ ८५ ॥ इदमेवतपोत्युग्रमयमेवजपोमहान् ॥ काशीलिंगावली नामाध्यायोजप्येतयन्मुने ॥ ८६ ॥ ममद्रुहेनास्तिकायवेदनिंदारतायच ॥ नदातव्योनदातव्योनदातव्योजपस्त्वयम् ॥ ८७ ॥ अध्यायस्यास्यजप नात्पापंब्रह्मवधोद्भवम् ॥ अगम्यागमनंचापितथाभक्ष्यस्यभक्षणम् ॥ ८८ ॥ गुरुदाराभिचारोत्थंहेमस्तेयसमुद्भवम् ॥ मातापितृवधाज्जातंगोभ्रूणहननो द्भवम् ॥ ८९ ॥ महापापानिपापानिज्ञाताज्ञातानिभूरिशः ॥ उपपापानिपापानिमनोवाक्कायजान्यपि ॥ ९० ॥ विलयंयांत्यशेषाणिनिःसंदेहं ममाज्ञया ॥ पुत्रान्पौत्रान्धनंधान्यंकलत्रंक्षेत्रमेवच ॥९१॥ मनःसमीहितंसर्वंस्वर्गंमोक्षंसुखान्यपि ॥ जप्त्वाध्यायमिमंविद्वान्प्राप्स्यत्येवनसंशयः॥९२॥ इतियावत्समाख्यातिदेवोदेवीपुरःकथाम् ॥ तावन्नंदीसमागत्यप्रणम्येतिव्यजिज्ञपत् ॥ ९३ ॥ जातापरिसमाप्तिश्चमहाप्रासादनिर्मितेः ॥ सज्जीकृतो रथश्चायंब्रह्माद्यामिलिताःसुराः ॥ ९४ ॥ तार्क्ष्यगःपुंडरीकाक्षोद्वारितिष्ठतिसानुगः ॥ प्रतीक्षमाणोऽवसरंपुरस्कृत्यमुनीश्वरान् ॥ ९५ ॥ चतुर्दशसुलो केषुयेयेतिष्ठंतिसुव्रताः ॥ तेनिशम्याद्यामिलिताःप्रावेशिकमहोत्सवम् ॥ ९६ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इतिनंदिवचःश्रुत्वादेवोदेवीसमायुतः ॥ दिव्यंरथंसमारुह्यनिर्जगामत्रिविष्टपात् ॥ २९७ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेक्षेत्रतीर्थवर्णनं नामसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७॥ ॥ व्यास उवाच॥ ॥ शृणुसूतमहाभागयथास्कंदेनभाषितः ॥ महामहोत्सवःशंभोःपृच्छतेकुंभसंभवे ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ निशामयमहाप्राज्ञशंभुप्रावेशिकींकथाम् ॥ त्रैलोक्यानंदजननींमहापातकतंकिनीम् ॥ २ ॥ मंदरादागतःशंभुश्चैत्रेदमनपर्वणि ॥ प्राप्याप्यानंदगहनमितश्चेतश्चचारह ॥ ३ ॥ मोक्षलक्ष्मीविलासेथप्रासादेसिद्धिमागते ॥ देवोविरजसःपीठादंतर्गेहंविवेशह ॥ ४ ॥ ऊर्जशुक्लप्रतिपदि बुधराधासमायुजि ॥ चंद्रेसप्तमराशिस्थेशेषेषूच्चग्रहेषुच ॥ ५ ॥ वाद्यमानेषुवाद्येषुप्रसन्नासुहरित्सुच ॥ ब्राह्मणानांश्रुतिरवन्यकृतान्यरवांतरे ॥ ६ ॥

दश्यामित्यर्थः ॥ प्राप्यापीति ॥ आनंदवनस्यप्राप्त्यैवयद्यपिपरमानंदोजातस्तथापिइतस्ततश्चचारेत्यर्थः ॥३॥ विरजसःपीठात्त्रिलोचनस्थानात् ॥४॥ बुधराधेति ॥ राधाऽनुराधा ॥ अनुराधानक्षत्रे चंद्रस्यवृश्चिकराशिस्थत्वाद्विश्वेश्वरनाम्नश्चवृषभराशिस्थत्वाच्चंद्रेसप्तमराशिस्थेइत्युक्तम् ॥ ५ ॥ हरित्सुदिक्षु ॥ ६ ॥

प्रतीति ॥ प्रतिशब्दितःप्रतिध्वनिंप्राप्तोभूर्लोकभुवर्लोकयोरंतरध्वातस्मिन्सतीत्यर्थः ॥ प्रावेशिकोत्सवस्यविशेषणंवा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ चत्वारःपुरुषार्थाइत्यन्वयः ॥ ११ ॥
यद्रक्तंयेननीलिम्नारक्तंसंबद्धंतंनीलिमानमितिसंबंधः ॥ प्रततमितिवापाठः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ छटाःप्रक्षेपाबिंदवोवा ॥ १६ ॥ रंगमालाउत्सवनिमित्तामालाः ॥ १७ ॥ रत्नकुट्टिम
भूभागाःरत्नानिचकुट्टिमानिमणयश्चतैर्बद्धाभूभागाइत्यर्थः ॥ गोपुराग्रेषुबहिर्द्वारसंमुखेषु ॥ १८ ॥ १९ ॥ तत्तुजन्मदिवाभवद्यस्मिन्दिवसेविश्वेशस्यप्रवेशस्तदेवदिनंतेषांसर्वेषांजन्मदिवसमभवदि

प्रतिशब्दितभूर्लोकभुवर्लोकांतराध्वनि ॥ सर्वंप्रमुदितंचासीच्छंभोःप्रावेशिकोत्सवे ॥ ७ ॥ जगुर्गंधर्वनिकराननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ चारणास्तुस्तुतिं
कुर्युर्जहृषुर्देवतागणाः ॥८॥ ववुर्गंधवहावाताववृषुःकुसुमैर्घनाः ॥ सर्वेमंगलनेपथ्याःसर्वेमंगलभाषिणः ॥९॥ स्थावराजंगमाःसर्वेजाताआनंदमेदुराः॥
सुरासुरेषुसर्वेषुगंधर्वेषूरगेषुच ॥ १० ॥ विद्याधरेषुसाध्येषुकिन्नरेषुनरेषुच ॥ स्त्रीपुंजातेषुसर्वेषुरेजुश्चत्वारएवच ॥ ११ ॥ निष्प्रत्यूहंचनितरांपुरुषार्थाः
पदेपदे ॥ धूपधूमभरैर्व्योमयद्रक्तंतुतदामुने ॥ १२ ॥ नाद्यापिनीलिमानंतंपरित्यजतिकर्हिचित् ॥ नीराजनाययेदीपास्तदासर्वेप्रबोधिताः ॥ १३ ॥
तेषांज्योतींषिखेद्यापिराजंतेतारकाच्छलात् ॥ प्रतिसौधंपताकाश्चनानाकाराविचित्रिताः ॥ १४ ॥ रम्यध्वजप्रभाधौतारेजुःप्रतिशिवालयम् ॥ क्वचि
द्गायंतिगीतज्ञाःक्वचिन्नृत्यंतिनर्तकाः ॥ १५ ॥ चतुर्विधानिवाद्यानिवाद्यंतेचक्वचित्क्वचित् ॥ प्रत्यध्वंचंदनरसच्छटापिच्छिलभूमयः ॥ १६ ॥
हरितश्वेतमांजिष्ठनीलपीतबहुप्रभाः ॥ प्रत्यंगणंशुभाकारारंगमालाश्चकाशिरे ॥ १७ ॥ रत्नकुट्टिमभूभागागोपुराग्रेषुरेजिरे ॥ सुधोज्वलाहर्म्यमालाःसौ
धनामप्रपेदिरे ॥१८॥ अचेतनान्यपितदाचेतनानीवसंबभुः ॥ यानिकानीहकीर्त्यंतेमंगलानिघटोद्भव ॥ १९॥ तेषामेवाहिसर्वेषांतत्तुजन्मदिवाभवत् ॥
आगत्यदेवदेवोथमुक्तिमंडपमाविशत् ॥ २० ॥ अथाभिषिक्तश्चतुराननेनमहर्षिवृंदैःसहदेवदेवः ॥ शुभासनस्थःसहितोभवान्याकुमारवृंदैःपरितोवृतश्च॥
॥ २१ ॥ रत्नैरसंख्यैर्बहुभिर्दुकूलैर्माल्यैर्विचित्रैर्लसदिष्टगंधैः ॥ अपूपुजन्देवगणामहेशंतदामुदातेचमहोरगेंद्राः ॥ २२ ॥ रत्नाकरैश्चापिगिरींद्रवर्यैर्य
थास्वमन्यैरपिपुण्यधीभिः ॥ संपूजितःकुंभजतत्रशंभुर्नीराजितोमातृगणैरथेशः ॥२३॥ संतोष्यसर्वान्प्रथमंमुनींद्रान्स्वैःस्वैर्हृदिस्थैश्चचिराभिलाषैः ॥
ब्रह्माणमाभाष्यशिवोथविष्णुंजगादसर्वामरवृंदवंद्यः ॥ २४ ॥ इतोनिषीदेतिसमानपूर्वंत्वंमेसमस्तप्रभुतैकहेतुः ॥ दूरेपितिष्ठन्निकटस्त्वमेवत्वत्तोनक
श्चिन्ममकार्यकर्ता ॥ २५ ॥ त्वयादिवोदासनरेंद्रवर्यःसदूपदेशैश्चतथोपदिष्टः ॥ यथाससिद्धिंपरमामवापसमीहितंमेनिखिलंचसिद्धम् ॥ २६ ॥ विष्णो
वरंब्रूहियईप्सितस्तेनादेयमत्रास्तिकिमप्यहोते ॥ इदंमयाऽऽनंदवनंयदाप्तंहेतुस्तुतत्रत्वमसौगणेशः ॥ २७ ॥

त्यर्थः ॥ तत्तदितिपाठेतत्प्रसिद्धंतद्दिनमितियोज्यम् ॥ २० ॥ कुमारवृंदागणेशकार्तिकेयसमूहाःसनकादयोवा ॥ २१ ॥ मुदाहर्षेण ॥ द्वेइतिपाठेद्वेलक्षेदेवगणाइत्यर्थः ॥ २२ ॥
॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सदूपदेशैरित्यत्रदैर्घ्यमार्षम् ॥ सदोपदेशैरितिपाठेसंतआसमंततोयेउपदेशास्तैरित्यर्थः ॥ २६ ॥ हेतुस्त्वितितुश्चार्थेगणेशश्चेत्यनेनसंबध्यते ॥ २७ ॥

दीर्घशायिनांत्यक्तप्राणानाम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ निर्वाणरमाश्रयेमोक्षलक्ष्म्यास्पदेमुक्तिमंडपइतियावत् ॥ तवलक्ष्मीपतित्वान्मोक्षलक्ष्म्याःसद्मनिस्थातुमुचितमितिभावः ॥ ३० ॥ मेकथंभूतात्परात्प
रान्महतोपिमहतइत्यर्थः॥महतोमहीयानितिश्रुतेः ॥ वरात्परादितिक्कचित् ॥३१॥ निश्चलश्रियिनिश्चलाश्रीर्यस्मिंस्तस्मिन् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ मत्तयैजनामुक्तिजनामुमुक्षवइत्यर्थः ॥

नमेप्रियंकिंचनविष्टपत्रयेतथायथेयंपरसौख्यभूमिः ॥ वाराणसीब्रह्मरसायनस्यखनिर्जनिर्यत्रनदीर्घशायिनाम् ॥ २८ ॥ श्रुत्वेतिवाक्यंजगदीशितुश्चप्रो
वाचविष्णुर्वरदंमहेशम् ॥ यदिप्रसन्नोसिपिनाकपाणेतदापदादूरमहंनतेस्याम् ॥ २९ ॥ श्रुत्वेतिवाक्यंमधुसूदनस्यजगादतुष्टोनितरांपुरारिः ॥ सदासुरारे
ममसन्निधौत्वंतिष्ठस्वनिर्वाणरमाश्रयेत्र ॥ ३० ॥ आदावनाराध्यभवंतमत्रयोमांभजिष्यत्यपिभक्तियुक्तः ॥ समीहितंतस्यनसेत्स्यतिध्रुवंपरात्परान्मे
बुजचक्रपाणे ॥ ३१ ॥ सर्वत्रसौख्यंममसुक्तिमंडपेसंतिष्ठमानस्यभवेदिहाच्युत ॥ नतत्तुकैलासगिरौसुनिर्मलेनभक्तचेतस्यपिनिश्चलश्रियि ॥ ३२ ॥
निमेषमात्रंस्थिरचित्तवृत्तयस्तिष्ठंतियेदक्षिणमंडपेत्रमे ॥ अनन्यभावाअपिगाढमानसानतेपुनर्गर्भदशामुपासते ॥ ३३ ॥ संस्नाययेचक्रसरस्यगाधे
समस्ततीर्थैकशिरोविभूषणे ॥ क्षणंविशंतीहनिरीहमानसानिरेनसस्तेममपार्षदाहि ॥ ३४ ॥ स्मरंतियेमामपवर्गमंडपेकिंचिद्यथाशक्तिददत्यपिस्वम् ॥
शृण्वंतिपुण्याश्चकथाः क्षणंस्थिरास्तेकोटिगोदानफलंभजंति ॥ ३५ ॥ उपेंद्रतत्तानितपांसितैश्चिरंस्नाताहितेचाखिलतीर्थसार्थकैः ॥ स्नात्वेहयेवैमणिक
र्णिकाह्रदेसमासतेमुक्तिजनाश्रयेक्षणम् ॥ ३६ ॥ तीर्थानिसंतीहपदेपदेहरेतुलाक्कतेषांमणिकर्णिकायाः ॥ कतीहनोसंतिशुभाश्चमंडपाःपरंपरोमुक्तिरमा
श्रयोयम् ॥ ३७ ॥ कैवल्यमंडपस्यास्यभविष्येद्वापरेहरे ॥ लोकेख्यातिर्भवित्रीयमेषकुक्कुटमंडपः ॥ ३८ ॥ ॥ हरिरुवाच ॥ ॥ भालनेत्रसमाख्या
हिकथंनिर्वाणमंडपः ॥ तथाख्यातिमसौगंतायथादेवेनभाषितम् ॥ ३९ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ महानंदोद्विजोनामभविष्योत्रचतुर्भुज ॥
अग्रवेदीसमाचारस्त्यक्ततीर्थप्रतिग्रहः ॥ ४० ॥ अदांभिकोऽक्रूरमनाःसदैवातिथिवल्लभः ॥ अथयौवनमासाद्यपितर्युपरतेसहि ॥ ४१ ॥ विषमेषुशरै
स्तीव्रैःकारितस्त्वपदेपदम् ॥ जहारकस्यचिद्भार्यांमैत्रींकृत्वातुतेनवै ॥ ४२ ॥ तयाचप्रेरितोऽपेयंपपौचापिविमोहितः ॥ अभक्ष्यभक्षणरुचिरभून्मदनमो
हितः ॥४३॥ वैष्णवान्धनिनोदृष्ट्वाक्षणंवैष्णववेषभृत् ॥ शैवान्निंदतिमूढात्मानरकत्राणकारणम् ॥४४॥ शिवभक्तान्समालोक्यकिंचिच्चपरिदित्सुकान् ॥
गर्हयेद्वैष्णवान्सर्वाञ्शैवलिंगोपजीवकः ॥ ४५ ॥ इतिपाखंडधर्मज्ञःसंध्यास्नानपराङ्मुखः ॥ विशालतिलकःस्रग्वीशुद्धधौतांबरोज्वलः ॥ ४६ ॥
शिखीचोपग्रहकरःसर्वेभ्योऽसत्प्रतिग्रही ॥ तस्यापत्यद्वयंजातमुन्मत्तपथवर्तिनः ॥ ४७ ॥

तेषामाश्रये ॥ मुक्तिरमाश्रयइतिक्कचित् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अग्रवेदीऋग्वेदी ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ उपग्रहकरःहस्तकुशलइत्यर्थः ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ उत्तमोत्तमेतिधनलोभाच्चांडालंसंबोधयति ॥ विष्णुसंबोधनं वा ॥ ५७ ॥ आदास्यामीतिच्छेदः ॥५८॥५९ ॥ ६० ॥
६१॥६२॥पार्वतीयोयातःस्वदेशंगतः ॥ ६३ ॥ धिक्कृतस्तिरस्कृतः ॥ ६४॥६५॥ थूत्कुर्वंतःथूशब्दपूर्वकंश्लेष्माणंत्यजंतइत्यर्थः ॥ अस्मिन्पादेऽक्षराधिक्यमार्षम् ॥६६॥ दिवांधःपेचकः ॥ लज्जा

एवंतस्यप्रवृत्तस्यकश्चित्पर्वतदेशतः ॥ समागमिष्यतिधनीतीर्थयात्रार्थसिद्धये ॥ ४८ ॥ स्नात्वासचक्रसरसिकथयिष्यतिचेतिवै ॥ अहमस्तिधनो
दित्सुर्जात्याचांडालसत्तमः ॥४९॥ अस्तिकश्चित्प्रतिग्राहीयस्मैदद्यामहंधनम् ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाकौश्चिच्चांगुलिसंज्ञया ॥५०॥ उद्दिष्टउपविष्टोसौयो
जपेद्ध्यानमुद्रया ॥ एषप्रतिग्रहंत्वत्तोग्रहीष्यतिनचेतरः ॥५१॥ इतितेषांवचःश्रुत्वासगत्वातत्समीपतः ॥ दंडवत्प्रणिपत्याथतंबभाषेतदांत्यजः ॥५२॥
मामुद्धरमहाविप्रतीर्थंमेसफलीकुरु ॥ किंचिद्वस्त्वस्तिमेतत्त्वंगृहाणानुग्रहंकुरु ॥ ५३ ॥ अथाक्षमालिकांकर्णेकृत्वाध्यानंविसृज्यच ॥ कियद्धनंतवास्ती
हपप्रच्छकरसंज्ञया ॥ ५४ ॥ तस्यसंज्ञांसवैबुद्ध्वाप्रोवाचातिप्रहृष्टवत् ॥ संतृप्तिर्यावतातेस्यात्तावद्दास्यामिनान्यथा ॥ ५५ ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वात्यक्तमौ
नमुवाचह ॥ सानंदःसमहानंदोनिःस्पृहोस्मिप्रतिग्रहे ॥ ५६ ॥ परंतेऽनुग्रहार्थंतुकरिष्यामिप्रतिग्रहम् ॥ किंचमेवचनंत्वंचेत्करिष्यस्युत्तमोत्तम ॥ ५७ ॥
यावदस्त्यखिलंवित्तंतन्मध्येन्यस्यकस्यचित् ॥ नस्तोकमपिदातव्यंतदाऽऽदास्यामिनान्यथा ॥५८॥ ॥ चांडालउवाच ॥ ॥ यावदस्तिमयानीतंवि
श्वेशप्रीतयेवसु ॥ तावत्तुभ्यंप्रदास्यामिविश्वेशस्त्वंयतोमम॥५९॥ येवसंतीहविश्वेशराजधान्यांद्विजोत्तम ॥ क्षुद्राक्षुद्राजंतुमात्राविश्वेशांशास्तएवहि॥६०॥
परोद्धरणशीलायेयेपरेच्छाप्रपूरकाः ॥ परोपकृतिशीलायेविश्वेशांशास्तएवहि ॥ ६१ ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वाप्रहृष्टेंद्रियमानसः ॥ उवाचपार्वतीयंतंसोऽ
ग्रजन्मांत्यजंतदा ॥ ६२ ॥ आयाहिदर्भानादेहिकुरूत्सर्गंत्वरान्वितः ॥ तथेतिसचकाराशुपार्वतीयोमहामनाः ॥ ६३ ॥ विश्वेशःप्रीयतांचेतिप्रोच्ययातो
यथागतः ॥ सचाद्विजोद्विजैरन्यैर्धिक्कृतोपिवसन्निह ॥ ६४ ॥ बहिर्निर्गतमात्रस्तुबहुभिःपरिभूयते ॥ चांडालब्राह्मणश्चैषचांडालात्तधनस्त्वसौ ॥ ६५ ॥
असावेवहिचांडालःसर्वलोकबहिष्कृतः ॥ इत्थंतमनुधावंतिथूत्कुर्वंतःपरितोहरे ॥ ६६ ॥ सचतद्भयतोगेहात्काकभीतदिवांधवत् ॥ नानिःसरेत्क्वचिदपि
लज्जाक्रांतिनतास्यकः ॥६७॥ सएकदासंप्रधार्यगृहिण्यालोकदूषितः ॥ जगामकीकटान्देशांस्त्यक्त्वावाराणसींपुरीम्॥६८॥ मध्येमार्गंसगच्छन्वैलक्षितस्तु
सकांचनः ॥ अपिकार्पटिकांतस्थःसरुद्धोमार्गरोधिभिः॥६९॥ नीत्वातंतमरण्यानींतस्कराःसपरिच्छदम् ॥ उल्लुंठ्यधनमादायसमालोच्यपरस्परम्॥७०॥

क्रांतिनतास्यकःव्रीडाकरणाधोमुखः ॥ लज्जयाकुलिताननइतिक्वचित् ॥६७॥ कीकटान्गयाप्रदेशान् ॥६८॥ सकांचनःस्वर्णवान् ॥ ६९ ॥ अरण्यानींमहारण्यम् ॥ उल्लुंठ्यआच्छिद्य[illegible]नपात्रमुन्मु

च्येतियावत् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ताम्रचूडत्वंकक्कुटत्वम् ॥ यदाहामरः ॥ कृकवाकुस्ताम्रचूडःकुक्कुटश्चरणायुधइति ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ चरणायुधास्तएव ॥
॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ चरिष्यंतश्चरिष्यंतिपर्यटिष्यंतीत्यर्थः ॥ जिताहारानित्यादेर्मानयामासुरथेतितृतीयेनान्वयः ॥ ८२ ॥ प्रहासान्प्रकृष्टोहासोयेषांतान्प्रसन्नानित्यर्थः ॥ शृण्वतइतिकचित् ॥
॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ पश्यतामितिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ हेविष्णोतेचत्वारःकुक्कुटाइत्यनुषज्जते ॥ विमानमधिरुह्यसुचिरंकालंमत्पदंप्राप्यभोगान्निर्विश्यभुक्त्वाऽत्रकाश्यांकैलासेवाज्ञानिनोभूत्वा ॥
तेनैवशरीरेणोतेशेषः ॥ शाश्वतींमुक्तिमाप्स्यंतीत्यन्वयः ॥ ननुकाशीमृतानांकथंविमानमधिरुह्यकैलासेगमनंभोगोवातत्राह ॥ मदनुग्रहादिति ॥ अंतकालेकाशीस्मरणान्मत्तोषणाज्जातोयोमदनु

प्रोचुर्भूरिधनंचैतज्जीर्यत्यस्मिन्नजीवति ॥ असौधनीप्रयत्नेनवध्यःसपरिचारकः ॥ ७१ ॥ संप्रधार्येतितेप्राहुःस्मर्तव्यंस्मरपांथिक ॥ त्वांवयंघात
यिष्यामोनिश्चितंसपरिच्छदम् ॥ ७२ ॥ निशम्येतिमनस्येवकथयामाससद्विजः ॥ अहोप्रतिगृहीतंमेयदर्थंवसुभूरिशः ॥ ७३ ॥ कुटुंबमपि
तन्नष्टंनष्टश्चापिप्रातिग्रहः ॥ जीवितंचापिमेनष्टंनष्टाकाशीपुरीस्थितिः ॥ ७४ ॥ युगपत्सर्वमेवाशुनष्टंदुर्बुद्धिचेष्टया ॥ नकाश्यांमरणंप्राप्तंतस्माद्दुष्टप्रति
ग्रहात् ॥ ७५ ॥ प्रांतेकुटुंबस्मरणात्तथाकाशीस्मृतेरपि ॥ चोरैर्हतोपिसतदाकीकटेकुक्कुटोऽभवत् ॥७६॥ साकुक्कुटीसुतौतौतुताम्रचूडत्वमापतुः ॥ प्रांते
काशीस्मरणतोजाताजातिस्मृतिःपरा ॥ ७७ ॥ इत्थंबहुतिथेकालेगतेकार्पटिकोत्तमाः ॥ तस्मिन्नेवाध्वनिप्राप्ताश्चत्वारोयत्रकुक्कुटाः ॥७८॥ वाराणस्याः
कथांप्रोच्चैःकुर्वंतोऽन्योन्यमेवहि ॥ काशीकथांसमाकर्ण्यतदातेचरणायुधाः ॥ ७९ ॥ जातिस्मृतिप्रभावेणतत्संगेनतुनिर्गताः ॥ तैश्चकार्पटिकश्रेष्ठैःपथि
दृष्टाकृपालुभिः ॥ ८० ॥ तंडुलादिपरिक्षेपैःप्रापिताःक्षेत्रमुत्तमम् ॥ तेतुक्षेत्रंसमासाद्यचत्वारश्चरणायुधाः ॥ ८१ ॥ चरिष्यंतोऽत्रपरितोमुक्तिमंडपमु
त्तमम् ॥ जिताहारान्सनियमान्कामक्रोधपराङ्मुखान् ॥ ८२ ॥ प्रहासान्मत्कथालापाँल्लोभमोहविवर्जितान् ॥ स्वर्धुनीस्नानसंक्लिन्नसुनिर्मलशिरो
रुहान् ॥ ८३ ॥ मन्नामोच्चारणपरान्मत्कथार्पितसुश्रुतीन् ॥ मद्दत्तवित्तसद्वृत्तीन्दृष्ट्वाक्षेत्रनिवासिनः ॥ ८४ ॥ मानयामासुरथतान्कुक्कुटान्साधुवर्त्मनः ॥
प्राक्तनाद्वासनायोगात्संप्रधार्यपरस्परम् ॥ क्रमेणाहारमाकुंच्यप्राणांस्त्यक्ष्यंतिचात्रवै ॥ ८५ ॥ पश्यतांसर्वलोकानांविष्णोतेमदनुग्रहात् ॥ विमानम
धिरुह्याशुकैलासंप्राप्यमत्पदम् ॥ ८६ ॥

ग्रहएतेमुक्तिमुक्तीमयाप्रापणीयाइतियाममेच्छातस्मादित्यर्थः॥इदमत्रतत्त्वम्॥ अंतकालेहितस्यस्मृतित्रयमुद्धृतम्॥ तत्रनष्टश्चापिप्रतिग्रहइत्यनेनभोगस्मृतिःकुटुंबस्मृतिर्वाराणसीस्मृतिश्चेति॥ तत्रमरणे
यामतिःसागतिरितिन्यायेनवाराणस्याःस्मृतिसामर्थ्येनरुद्रपिशाचभोगमप्राप्यैवमणिकर्णिकायांचंडालप्रतिग्रहस्यात्यंतनिषिद्धत्वात्तत्पापलेशेनकुटुंबस्मरणेनकुक्कुटाअभवन् ॥ तत्रकुक्कुटशरीरेदिव्यभो
गस्यासंभवादंतकालेकाशीस्मरणेनेश्वरानुग्रहात्कुक्कुटशरीराणिविहायविमानेनकैलासमारुह्यदिव्यान्भोगान्भुक्त्वाततस्तैरेवदिव्यदेहैर्ज्ञानिनोभूत्वाविदेहकैवल्यंप्राप्ताइति ॥ अतएवश्रूयते ॥ काश्यामवश्यं
त्यजतांशरीरंशरीरिणांनास्तिपुनःशरीरम् ॥ यद्यस्तिकंठेगरलंललाटेत्रिलोचनंचंद्रकलाचमौलाविति ॥ यत्तुकाशीमृतानांजन्माद्यभाववचनंतत्तुयोनिद्वारेतिसर्वंसमंजसम् ॥ अन्यथेश्वरेच्छयायातना

देहादेरप्यभावप्रसंगादिति ॥ यद्वा पाठक्रममुल्लंघ्यार्थक्रममंगीकृत्यव्याख्येयम् ॥ कुक्कुटान्साधुवर्त्मनइत्यस्यानंतरम् पश्यतांसर्वलोकानांविष्णोतेमदनुग्रहात् ॥ विमानमधिरुह्याशुकैलासंप्राप्यम
तपदम् ॥ निर्विश्यसुचिरंकालंदिव्यान्भोगाननुत्तमान् ॥ ततः प्राक्तनाद्वासनायोगात्संप्रधार्यपरस्परम् ॥ क्रमेणाहारमाकुंच्यप्राणांस्त्यक्ष्यंतिचात्रते॥ततोऽत्रज्ञानिनोभूत्वामुक्तिंप्राप्स्यंतिशाश्वतीमितिव्यु
त्क्रमेणव्याख्येयम् ॥ पाठक्रमादर्थक्रमोबलीयानितिन्यायात् ॥ तथाहि ॥ अग्निहोत्रंजुहोतियवागूंपचतीतिवेदेपठ्यते ॥ तत्रयथायवागूंपचतिअग्निहोत्रंजुहोतीत्यर्थक्रमोंऽगीक्रियतेतथेति ॥ ८६ ॥
॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ तुमुलोनादइति ॥ लिंगरूपिणोविश्वेशस्यभ्रुवंविदार्योद्भूतोघंटानामिवनादोजातइत्यर्थः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ मोक्षलक्ष्मीविलासःमोक्षलक्ष्म्याविलासउल्लासःस्फू

निर्विश्यसुचिरंकालंदिव्यान्भोगाननुत्तमान् ॥ ततोऽत्रज्ञानिनोभूत्वामुक्तिंप्राप्स्यंतिशाश्वतीम् ॥ ८७ ॥ ततोलोकास्तदारभ्यकथयिष्यंतिसर्वतः ॥
मुक्तिमंडपनामैतदेषकुक्कुटमंडपः ॥ ८८ ॥ चरित्रमपिवैतेषांयेस्मरिष्यंतिमानवाः ॥ मुक्तिमंडपमासाद्यश्रेयःप्राप्स्यंतितेपिहि ॥ ८९ ॥ इतियावत्कथां
शंभुर्भविष्यामग्रतोहरेः ॥ अकरोत्तुमुलोनादोघंटानांतावदुद्गतः ॥ ९० ॥ अथनंदिनमाहूयदेवदेवउमाधवः ॥ प्रोवाचनंदिन्विज्ञायागत्यब्रूहिकुतोरवः
॥९१॥ अथनंदीसमागत्यप्रोवाचवृषभध्वजम् ॥ नमस्कृत्यप्रहृष्टास्यःप्रबद्धकरसंपुटः ॥ ९२ ॥ ॥ नंद्युवाच ॥ ॥ देवदेवत्रिनयनकिमपूर्वंब्रवीमिते ॥
मोक्षलक्ष्मीविलासोऽत्रकैश्चित्कैश्चित्समर्च्यते ॥९३॥ अथस्मित्वाब्रवीच्छंभुःसिद्धंनस्तुसमीहितम् ॥ उत्थायदेवदेवेशःसहदेव्यासुमंगलः॥९४॥ब्रह्मणाह
रिणासार्धंततोऽगाद्रंगमंडपम् ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंपरमानंदकारणम् ॥ नरःपरांमुदंप्राप्यकैलासंप्राप्स्यतिध्रुवम् ॥ ९६ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेमुक्तिमंडपगमनंनामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥
शृणुसूतयथाप्रोक्तंकुंभजेशरजन्मना ॥ देवदेवस्यचरितंविश्वेशस्यपरात्मनः ॥ १ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ सेनानीःकथयत्वंमेततोनिर्वाणमंडपात् ॥
निर्गत्यदेवोदेवेंद्रैःसहितःकिंचकारह ॥ २ ॥ स्कंदउवाच ॥ मुक्तिमंडपतःशंभुर्ब्रह्मविष्णुपुरोगमः ॥ शृंगारमंडपंप्राप्ययच्चकारवदामितत् ॥ ३ ॥
प्राङ्मुखस्तूपविश्येशःसहास्माभिःसहेशया ॥ ब्रह्मणाधिष्ठितःसव्येवामपार्श्वेथशार्ङ्गिणा ॥ ४ ॥ वीज्यमानोमहेंद्रेणऋषिभिःपरितोवृतः ॥ गणैःपृष्ठप्रदे
शस्थैर्जोषंतिष्ठद्भिरादरात् ॥ ५ ॥ उदायुधैःसेव्यमानश्चावसन्मानभूरिभिः ॥ ब्रह्मणेविष्णवेशंभुःपाणिमुत्क्षिप्यदक्षिणम् ॥ ६ ॥ दर्शयामासदेवेशोलिंगं
पश्यतपश्यत ॥ इदमेवपरंज्योतिरिदमेवपरात्परम् ॥ ७ ॥

र्तिर्यस्मात्सपदार्थस्तथा ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ रंगमंडपंशृंगारमंडपम् ॥ ९६ ॥ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ नवाधिकेनवत्याख्येऽध्यायेता
वन्निरुच्यते ॥ श्रीविश्वेश्वरलिंगस्यमहिमापरमाद्भुतः ॥१॥ विश्वेशस्यचरितंवक्तुंप्रस्तावयति ॥ शृण्विति ॥ १ ॥ सेनानीःहेकार्तिकेय ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रागिति ॥ पूर्वंमुखउपविश्येशोब्रह्मणेविष्णवे
चपाणिमुत्क्षिप्यलिंगंदर्शयामासेतिचतुर्थेनान्वयः ॥ अधिष्ठितआश्रितः ॥ ४ ॥ जोषंतूष्णींप्रीतिंवा ॥ ५ ॥ आवसदातिष्ठत् ॥ मानभूरिभिःमानानांभूरिप्राचुर्यंयेषुतेतथातैः ॥ ६ ॥ ७ ॥

एतपाशुपताइत्यादीनांसदैवमेमहाप्रीताइतिषष्ठेनान्वयः ॥ ८ ॥ पंचार्थज्ञाननिर्मलाःपंचानामकारोकारमकारनादबिंदुरूपाणामर्थज्ञानेननिर्मलाःचत्वारोवेदाइतिहासपुराणंचेतिवापंचपंचाक्षरीविद्या
वर्णानांब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसदाशिवाख्यानांवार्थज्ञानान्निर्मलाइतिवा ॥ भस्मकूटशयाइतिभस्मकूटेभस्मसमूहेशेरतइति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ भस्मच्छन्नोभस्मशय्याशयानोरुद्राध्यायीमुच्यतेसर्वपापैरिति ॥

इदमेवहिमेरूपंस्थावरंचातिसिद्धिदम् ॥ एतेपाशुपताःसिद्धाआबालब्रह्मचारिणः ॥ ८ ॥ जितेंद्रियास्तपोनिष्ठाःपंचार्थज्ञाननिर्मलाः ॥ भस्मकूटशयादां
ताःसुशीलाऊर्ध्वरेतसः ॥ ९ ॥ लिंगार्चनरतानित्यमनन्येंद्रियमानसाः ॥ सदैववारुणाग्नेयस्नानद्वयसुनिर्मलाः ॥ १० ॥ कंदमूलफलाहाराःपरतत्त्वा
र्पितेक्षणाः ॥ सत्यवंतोजितक्रोधानिर्मोहानिष्परिग्रहाः ॥ ११ ॥ निरीहानिष्प्रपंचाश्चनिरातंकानिरामयाः ॥ निर्भंगानिरुपायाश्चनिःसंगानिर्मलाशयाः
॥ १२ ॥ निस्तीर्णोदग्रसंसारानिर्विकल्पानिरेनसः ॥ निर्द्वंद्वानिश्चितार्थाश्चनिरहंकारवृत्तयः ॥ १३ ॥ सदैवमेमहाप्रीतामत्पुत्रामत्स्वरूपिणः ॥ एते
पूज्यानमस्याश्चमद्बुद्ध्यामत्परायणैः ॥ १४ ॥ अर्चितेष्वेष्वहंप्रीतोभविष्यामिनसंशयः ॥ अस्मिन्वैश्वेश्वरक्षेत्रेसंभोज्याःशिवयोगिनः ॥ १५ ॥
कोटिभोज्यफलंसम्यगेकैकपरिसंख्यया ॥ अयंविश्वेश्वरःसाक्षात्स्थावरात्माजगत्प्रभुः ॥ १६ ॥ सर्वेषांसर्वसिद्धीनांकर्ताभक्तिजुषामिह ॥ अहंकदा
चिद्दृश्यःस्यामदृश्यःस्यांकदाचन ॥ १७ ॥ आनंदकानने चात्रस्वैरंतिष्ठामिदेवताः ॥ अनुग्रहायसर्वेषांभक्तानामिहसर्वदा ॥ १८ ॥ स्थास्यामिलिंगरूपे
णाचिंतितार्थफलप्रदः ॥ स्वयंभून्यस्वयंभूनियानिलिंगानिसर्वतः ॥ तानिसर्वाणिचायांतिद्रष्टुंलिंगमिदंसदा ॥ १९ ॥ अहंसर्वेषुलिंगेषुतिष्ठाम्येवनसं
शयः ॥ परंत्वियंपरामूर्तिर्ममलिंगस्वरूपिणी ॥ २० ॥ येनालिंगमिदंदृष्टंश्रद्धयाशुद्धचक्षुषा ॥ साक्षात्कारेणतेनाहंदृष्टएवदिवौकसः ॥ २१ ॥
श्रवणादस्यलिंगस्यपातकंजन्मसंचितम् ॥ क्षणात्क्षयतिशृण्वंतुदेवाऋषिगणैःसह ॥ २२ ॥ स्मरणादस्यलिंगस्यपापंजन्मद्वयार्जितम् ॥ अवश्यंनश्य
तिक्षिप्रंममवाक्यान्नसंशयः ॥२३॥ एतल्लिंगंसमुद्दिश्यगृहान्निष्क्रमणक्षणात् ॥ विलीयतेमहापापमपिजन्मत्रयार्जितम् ॥२४॥ दर्शनादस्यलिंगस्यहय
मेधशतोद्भवम् ॥ पुण्यंलभेतनियतंममानुग्रहतोमराः ॥२५॥ स्वयंभुवोस्यलिंगस्यममविश्वेशितुःसुराः ॥ राजसूयसहस्रस्यफलंस्यात्स्पर्शमात्रतः ॥२६॥
पुष्पमात्रप्रदानाच्चचुलुकोदकपूर्वकम् ॥ शतसौवर्णिकंपुण्यंलभतेभक्तियोगतः ॥२७॥ पूजामात्रंविधायास्यलिंगराजस्यभक्तितः ॥ सहस्रहेमकमलपूजा
फलमवाप्यते ॥ २८ ॥ विधायमहतींपूजांपंचामृतपुरःसराम् ॥ अस्यलिंगस्यलभतेपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ २९ ॥ वस्त्रपूतजलैर्लिंगंस्नापयित्वाम
मामराः ॥ लक्षाश्वमेधजनितंपुण्यमाप्नोतिसत्तमः ॥ ३० ॥ सुगंधचंदनरसैर्लिंगमालिप्यभक्तितः ॥ आलिप्यतेसुरस्त्रीभिःसुगंधैर्यक्षकर्दमैः ॥ ३१ ॥

॥ ९ ॥ आग्नेयमग्निहोत्रजंभस्म ॥ १० ॥ ११ ॥ निष्प्रपंचाःदेहाद्यभिमानशून्याः ॥ निर्भंगास्त्यक्तैश्वर्याः ॥ निर्दंभाइतिक्वचित् ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ १७ ॥ हेदेवताः ॥१८॥ १९ ॥
इयमेतत्स्थानाधेया ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्वयंभुवःस्वेच्छयाप्तस्थितेः ॥ अस्यएतत्स्थानाश्रितस्य ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ सुगंधेति ॥ सुगंधचंदन

रसैर्भक्तितोलिंगमालिप्ययइहवर्ततेससुरस्त्रीभिःसुगंधैर्यक्षकर्दमैःकर्पूरागुरुकस्तूरीकंकोलैर्लिप्यतइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ सामोदधूपदानैःसुगंधधूपप्रदानैः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सिक्थेसिक्थेकणेकणे ॥
॥ ३४ ॥ ३५ ॥ उल्लोचंवितानम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ व्यधात्कुर्यात् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ मध्येजन्मजन्मनोमध्ये ॥ ४१ ॥ विपद्यतेनश्यति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

सामोदधूपदानैश्चदिव्यगंधाश्रयोभवेत् ॥ घृतदीपप्रबोधैश्चज्योतीरूपविमानगः ॥ ३२ ॥ कर्पूरवर्तिदीपेनसकृद्दत्तेनभक्तितः ॥ कर्पूरदेहगौरश्रीर्भवेद्भाल
विलोचनः ॥ ३३ ॥ दत्त्वानैवेद्यमात्रंतुसिक्थेसिक्थेयुगंयुगम् ॥ कैलासाद्रौवसेद्धीमान्महाभोगसमन्वितः ॥ ३४ ॥ विश्वेशेपरमान्नंयोदद्यात्साज्यं
सशर्करम् ॥ त्रैलोक्यंतर्पितंतेनसदेवपितृमानवम् ॥ ३५ ॥ मुखवासंतुयोदद्याद्दर्पणंचारुचामरम् ॥ उल्लोचंसुखपर्यंकंतस्यपुण्यफलंमहत् ॥ ३६ ॥
संख्यासागररत्नानांकथंचित्कर्तुमिष्यते ॥ मुखवासादिदानस्यकःसंख्यामत्रकारयेत् ॥ ३७ ॥ पूजोपकरणद्रव्यंयोघंटागडुकादिकम् ॥ भक्त्यामेभवने
दद्यात्सवसेदत्रमेंतिके ॥ ३८ ॥ योगीतवाद्यनृत्यानामेकंमत्प्रीतयेव्यधात् ॥ तस्याग्रतोदिवारात्रंभवेत्तौर्यत्रिकंमहत् ॥ ३९ ॥ चित्रलेखनकर्मादिप्रासा
देमेऽत्रकारयेत् ॥ यःसचित्रान्महाभोगान्भुंक्तेमत्पुरतःस्थितः ॥४०॥ सकृद्विश्वेश्वरंनत्वामध्येजन्मसुधीर्नरः ॥ त्रैलोक्यवंदितपदोजायतेवसुधापतिः॥
॥ ४१ ॥ यस्तुविश्वेश्वरंदृष्ट्वाह्यन्यत्रापिविपद्यते ॥ तस्यजन्मांतरेमोक्षोभवत्येवनसंशयः ॥ ४२ ॥ विश्वेशाख्यातुजिह्वाग्रेविश्वनाथकथाश्रुतौ ॥ विश्वे
शशीलनंचित्तेयस्यतस्यजनिःकुतः ॥ ४३ ॥ लिंगंमेविश्वनाथस्यदृष्ट्वायश्चानुमोदते ॥ समेगणेषुगण्येतमहापुण्यबलाश्रितः ॥ ४४ ॥ नित्यंविश्वेश
विश्वेशाविश्वनाथेतियोजपेत् ॥ त्रिसंध्यंतंसुकृतिनंजपाम्यहमपिध्रुवम् ॥ ४५ ॥ ममापीदंमहालिंगंसदापूज्यतमंसुराः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनपूज्यंदेवर्षि
मानवैः ॥ ४६ ॥ यैर्नविश्वेश्वरोदृष्टोयैर्नविश्वेश्वरःस्मृतः ॥ कृतांतदूतैस्तेदृष्टास्तैःस्मृतागर्भवेदना ॥ ४७ ॥ यैरिदंप्रणतंलिंगंप्रणतास्तेसुरासुरैः ॥ यस्यै
केनप्रणामेनदिक्पालपदमल्पकम् ॥ दिक्पालपदतःपातःपातःशिवनतेर्नहि ॥ ४८ ॥ शृण्वंतुदेवर्षिगणाःसमस्तास्तथ्यंब्रुवेतच्चपरोपकृत्यै ॥ नभूर्भुवः
स्वर्गमहर्जनांतर्विश्वेशतुल्यंक्वचिदस्तिलिंगम् ॥ ४९ ॥ नसत्यलोकेनतपस्यहोध्रुवेवैकुंठकैलासरसातलेषु ॥ तीर्थंक्वचिद्वैमणिकर्णिकासमंलिंगंचविश्वे
श्वरतुल्यमन्यतः ॥ ५० ॥ नविश्वनाथस्यसमंहिलिंगंनतीर्थमन्यन्मणिकर्णिकातः ॥ तपोवनंकुत्राचिदस्तिनान्यच्छुभंममानंदवनेनतुल्यम् ॥ ५१ ॥
वाराणसीतीर्थमयीसमस्तायस्यास्तुनामापिहितीर्थतीर्थम् ॥ तत्रापिकाचिन्ममसौख्यभूमिर्महापवित्रामणिकर्णिकासौ ॥ ५२ ॥ स्थानादमुष्मान्ममरा
जसौधात्प्राच्यांमनागीशसमाश्रितायाम् ॥ सव्येपसव्येचकराःक्रमेणशतत्रयीयापिशतद्वयीच ॥ ५३ ॥

स्मृताप्राप्ता ॥४७ ॥ ४८ ॥ जनेतितपःसत्ययोरुपलक्षणम् ॥४९॥ अन्यतःअन्यत्र ॥ अन्यादितिवा ॥५०॥५१॥५२॥ स्थानादमुष्मादितिअमुष्मात्स्थानाद्यन्ममराजसौधंराजगृहम् ॥ तथाचोक्तं

मोक्षस्वर्द्वारयोर्मध्येबुधाराजगृहंविदुरिति ॥ तस्मात्प्रासादान्मनागीशसमाश्रितायांप्राच्यामितिपूर्वोत्तरयोर्दिशोरंतरालइत्यर्थः ॥ तस्यांदिशियास्थलीसेयंमणिकर्णिकायैःसेवितातेममहृच्छया इतिद्वितीयेनान्वयः ॥ किमाकारपरिमाणकेत्याकांक्षायांवेदिकारूपकेणनिरूपयितुमाह ॥ सव्यइति ॥ क्रमेणेति ॥ शतत्रयीसव्येवामपार्श्वेहरिश्चंद्रेश्वरपर्यंतमित्यर्थः ॥ तथाऽपसव्येदक्षिणपार्श्वे शतद्वयंगंगाकेशवपर्यंतमित्यर्थः ॥५३॥ गंगायांपंचशतंहस्तास्तावत्पर्यंतंमणिकर्णिकेत्यर्थः ॥ तदुक्तमत्रैव ॥ आमध्याद्देवसरितआहरिश्चंद्रमंडपात् ॥ आगंगाकेशवाच्चैवस्वर्द्वारान्मणिकर्णिकेति ॥ एवमुदीच्यवाच्योरितिचतुष्कोणोपलक्षणम् ॥ वनराजिसौधादितिक्वचित् ॥ तत्रवनराजोहनुमान् ॥ परकोशभूमिःपरमात्माधारस्थानम् ॥ परकेशभूमिरितिपाठेब्रह्मविष्णुरुद्रभूमिः ॥ परलोकभूमिरिति क्वचित् ॥ हृद्यंतःकरणेशेरतइतिहृच्छयाःसद्रूपाइत्यर्थः ॥ ५४ ॥ सुधाधामसुधामधामसुधामृतंकैवल्यंतस्यधामसुस्थानेषुद्वारकादिषुधाम्नःस्वप्रकाशस्यधामस्फूर्तिर्यस्मात्तत् ॥ यद्वा सुधामधाम

हस्ताःशतंपंचसुरापगायामुदीच्यवाच्योर्मणिकर्णिकेयम् ॥ सारास्त्रिलोक्याःपरकोशभूमिर्यैःसेवितातेममहृच्छयाहि ॥ ५४ ॥ अस्मिन्ममानंदवनेयदेतल्लिंगंसुधाधामसुधामधाम ॥ आसप्तपातालतलात्स्वयंभुसमुत्थितंभक्तकृपावशेन ॥५५॥ येस्मिञ्जनाःकृत्रिमभावबुद्ध्यालिंगंभजिष्यंतिचहेतुवादैः ॥ तेषांहिदंडःपरएषएवनगर्भवासाद्विरमंतितेध्रुवम् ॥ ५६ ॥ यद्यद्धितंस्वस्यसदैवतत्तल्लिंगेत्रदेयंममभक्तिमद्भिः ॥ इहाप्यमुत्रापिनतस्यसंक्षयोयथेहपापस्यकृतस्यपापिभिः ॥ ५७ ॥ दूरस्थितैरप्यधिबुद्धिभिर्यैर्लिंगंसमाराधिममेदमत्र ॥ मयैवदत्तैःशुभवस्तुजातैर्निःश्रेयसःश्रीर्वसयेत्सतस्तान् ॥ ५८ ॥ शृणुष्वविष्णोशृणुसृष्टिकर्तःशृण्वंतुदेवर्षिगणाःसमस्ताः ॥ इदंहिलिंगंपरासिद्धिदंसतांभेदोमनागत्रनमत्सकाशतः ॥ ५९ ॥ अस्मिन्हिलिंगेऽखिलसिद्धिसाधनेसमर्पितंयैःसुकृतार्जितंवसु ॥ तेभ्योतिमात्राखिलसौख्यसाधनंददामिनिर्वाणपदंसुनिर्भयम् ॥ ६० ॥ उत्क्षिप्यबाहुंत्वसकृद्ब्रवीमित्रयीमयेऽस्मिस्त्रयमेवसारम् ॥ विश्वेशलिंगंमणिकर्णिकांबुकाशीपुरीसत्यमिदंत्रिसत्यम् ॥ ६१ ॥ उत्थायदेवोथसशक्तिरीशस्तस्मिन्हिलिंगेकृतचारुपूजः ॥ ययौलयंतेचसुराजयेतिजयेतिचोक्त्वानुनुवुस्तमीशम् ॥ ६२ ॥

श्रेष्ठंस्थानमित्यर्थः ॥ आसप्तेति ॥ अस्मिन्नित्यंगुल्या निर्दिशति ॥ अयमर्थः ॥ अस्मिन्स्थानेयद्यल्लिंगंतत्तदासप्तपातालतलात्स्वयंभुसमुत्थितमितिमंतव्यम् ॥ ततोहेतुवादैरेतदधिकरणकलिंगंकृत्रिमंभवितुमर्हतिकेनचित्स्थापितत्वात्सप्रतिपन्नवत् इत्यादिकुतर्कैःकृत्रिमभावबुद्ध्यायेभजिष्यंतितेषामेषएवपरोदंडइति यथाश्रुतव्याख्यानेकृत्रिमभावबुद्ध्यनुत्पत्तेः ॥ नहिसप्तपातालादुत्थितस्यस्वयंभुवःकृत्रिमभावमनीषासंभवतीति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अधिबुद्धिभिःअधिकबुद्धिभिः ॥ वसयेत्तान्सतोऽधिश्रित्यवसेदित्यर्थः ॥ परयोदितिक्वचित् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ वसुधनम् ॥ पद्यतेऽनेनेतिपदंज्ञानम् ॥ अतिमात्राऽखिलसौख्यसाधनम् ॥ मात्राविषयानतिक्रांतमतिमात्रंतच्चतदखिलंसौख्यंसुखंचतस्यसाधनम् ॥ अतिशयसुखसाधनमितिवा ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कृतचारुपूजःकृताचार्वी

पूजायेनंसःसत्तम्यंतोवापाठः ॥ अखिललोककामदइतिक्वचित् ॥ नुनुवुस्तुष्टुवुः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ५९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां
काशीखंडटीकायांनवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥छ॥ ॥ अथाध्यायेशततमेसर्वाभीष्टफलप्रदे ॥ अनुक्रमणिकानामसम्यगत्रनिरूप्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेइदानींप्रष्टुकामोसिकिंतत्पृ
च्छवदामितइत्युक्तंतत्रोक्तानुवादपूर्वकंतृप्तिमाविष्कुर्वन्ननुक्रमणिकातन्माहात्म्येपृच्छति इदंस्कांदमितिद्वयेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ खंडजंकाशीखंडजम् ॥ महाफलमितिपाठेअप्यर्थेचकारः ॥
॥ ४ ॥ प्रथमाध्यायार्थमाह ॥ विंध्येति ॥ द्वितीयाध्यायार्थमाह ॥ सत्येति ॥ द्वितीयोद्वितीयाध्यायोक्तइत्यर्थः ॥५॥ तृतीयाध्यायार्थमाह ॥ अगस्तेरिति ॥ चतुर्थाध्यायार्थमाह ॥ पतिव्रतेति ॥

स्कंदउवाच ॥ ॥ क्षेत्रस्यमैत्रावरुणेविमुक्तस्यमहामते ॥ प्रभावस्यैकदेशोयंकथितःकल्मषापहः ॥ ६३ ॥ तवाग्रेतुयथाबुद्धिकाशीविश्लेषतापिनः ॥
अचिरेणैवकालेनकाशींप्राप्स्यस्यनुत्तमाम् ॥ ६४ ॥ अस्ताचलस्यशिखरंप्राप्तवानेषभानुमान् ॥ तवापिहिममाप्येषमौनस्यसमयोऽभवत् ॥ ६५ ॥
॥ व्यासउवाच ॥ ॥ श्रुत्वेतिसमुनिःसूतसंध्योपास्त्यैविनिर्गतः ॥ प्रणम्यौमेयमसकृल्लोपामुद्रासमन्वितः ॥ ६६ ॥ रहस्यंपरिविज्ञायक्षेत्रस्यशशिमौ
लिनः ॥ अगस्त्योनिश्चितमनाःशिवध्यानपरोभवत् ॥ ६७ ॥ आनंदकाननस्येहमहिमानंमहत्तरम् ॥ कोत्रवर्णयितुंशक्तःसूतवर्षशतैरपि ॥ ६८ ॥
यथादेव्यैसमाख्यायिशिवेनपरमात्मना ॥ तथास्कंदेनकथितंमाहात्म्यंकुंभसंभवे ॥ ६९ ॥ तवाग्रेचसमाख्यातंशुकादीनांचसत्तम ॥ इदानींप्रष्टुकामोसि
किंतत्पृच्छवदामिते ॥७०॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंसर्वकल्मषनाशनम् ॥ समस्तचिंतितफलप्रदंमर्त्योभवेत्कृती ॥७१॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशी
तिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेविश्वेश्वरलिंगमहिमाख्योनामनवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ सूतउवाच ॥ ॥ इदंस्कांदमहं
श्रुत्वाकाशीखंडमनुत्तमम् ॥ नितरांपरितृप्तोस्मिहृदिचापिविधारितम् ॥ १ ॥ अनुक्रमणिकाध्यायंतथामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ पाराशर्यसमाचक्ष्वयथापूर्व
मिदंभवेत् ॥ २ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ सूतावधेहिधर्मात्मञ्ज्ञात्वाकर्ण्यनिशामय ॥ शुकवैशंपायनाद्याःशृण्वंत्वपिचबालकाः ॥ ३ ॥ अनुक्रम
णिकाध्यायंमाहात्म्यंचापिखंडजम् ॥ प्रवक्ष्याम्यघनाशायमहापुण्यप्रवर्धनम् ॥ ४ ॥ विंध्यनारदसंवादःप्रथमेपरिकीर्तितः ॥ सत्यलोकप्रभावश्च
द्वितीयःसमुदाहृतः ॥ ५ ॥ अगस्तेराश्रमपदेदेवानामागमस्ततः ॥ पतिव्रताचरित्रंचप्रस्थानंकुंभसंभवः ॥ ६ ॥ तीर्थप्रशंसाचततःसप्तपुर्यस्ततः
स्मृताः ॥ संयमिन्याःस्वरूपंचब्रह्मलोकस्ततःपरम् ॥ ७ ॥ इंद्राग्न्योर्लोकसंप्राप्तिस्ततश्चशिवशर्मणः ॥ अग्नेःसमुद्भवस्तस्मात्क्रव्याद्वरुणसंभवः ॥ ८ ॥

पंचमाध्यायार्थमाह ॥ प्रस्थानमिति ॥ कुंभसंभवःकुंभसंभवस्य ॥ छांदसोविभक्तिव्यत्ययः ॥ कुंभसंभवोयस्तस्यप्रस्थानमितिवा ॥ यदाकुंभसंभुवइतिपाठःस्यात्तदाकुंभात्सम्यक्भवतीतिकुंभसं
भूस्तस्य ॥ कौंभसंभवमितिक्वचित् ॥ ६ ॥ षष्ठाध्यायार्थमाह ॥ तीर्थेति ॥ सप्तमाध्यायार्थमाह ॥ सप्तेति ॥ अष्टमाध्यायार्थमाह ॥ संयमिन्याइति ॥ नवमाध्यायार्थमाह ॥ ब्रह्मेति ॥ ७ दश
माध्यायार्थमाह॥इंद्राग्न्योरिति॥एकादशाध्यायार्थमाह॥अग्नेरिति॥द्वादशाध्यायार्थमाह॥तस्मादिति॥तस्मात्तदनंतरमित्यर्थः॥क्रव्यंमांसमत्तीतिक्रव्यान्निर्ऋतिः॥सचवरुणश्चतयोःसंभवइत्यर्थः॥८॥

गंधवत्यलकापुर्योरीशयोस्तुसमुद्भवः ॥ चंद्रलोकपरिप्राप्तिःशिवशर्मद्विजन्मनः ॥ ९ ॥ उडुलोककथातस्मात्ततःशुक्रसमुद्भवः ॥ माहेयगुरुसौरीणांलोकानांवर्णनंततः ॥ १० ॥ सप्तर्षीणांततोलोकाध्रुवस्यचतपस्ततः ॥ ततोध्रुवपदप्राप्तिर्ध्रुवलोकस्थितिस्ततः ॥ ११ ॥ दर्शनंसत्यलोकस्यतस्यवैशिवशर्मणः ॥ चतुर्भुजाभिषेकश्चनिर्वाणंशिवशर्मणः ॥१२॥ स्कंदागस्त्योश्चसंवादोमणिकर्ण्याःसमुद्भवः ॥ ततस्तुगंगामाहात्म्यंततोदशहरास्तवः ॥१३॥ प्रभावश्चापिगंगायागंगानामसहस्रकम् ॥ वाराणस्याःप्रशंसाथभैरवाविर्भवस्ततः ॥ १४ ॥ दंडपाणेःसमुद्भूतिर्ज्ञानवाप्युद्भवस्ततः ॥ आख्यानंचकलावत्याःसदाचारस्ततःपरम् ॥ १५ ॥ ब्रह्मचारिप्रकरणंततःस्त्रीलक्षणानिच ॥ कृत्याकृत्यप्रकरणमविमुक्तेशवर्णनम् ॥ १६ ॥ ततोगृहस्थधर्माश्चततोयोगनिरूपणम् ॥ कालज्ञानंततःप्रोक्तंदिवोदासस्यवर्णनम् ॥ १७॥ काश्याश्चवर्णनंतस्माद्योगिनीवर्णनंततः ॥ लोलार्कस्यसमाख्यानमुत्तरार्ककथाततः॥ ॥१८॥ सांबादित्यस्यमहिमाद्रुपदादित्यशंसनम् ॥ ततस्तुगरुडाख्यानमरुणार्कादयस्ततः ॥ १९ ॥ दशाश्वमेधिकंतीर्थंमंदराच्चगणागमः ॥ पिशाचमोचनाख्यानंगणेशप्रेषणंततः ॥ २० ॥

त्रयोदशाध्यायार्थमाह ॥ गंधवतीति ॥ गंधवतीवायोःपुरी ॥ ईशयोर्वायुकुबेरयोः ॥ चतुर्दशाध्यायार्थमाह ॥ चंद्रलोकेति ॥ ९ ॥ पंचदशाध्यायार्थमाह ॥ उडुलोकेति ॥ तस्मात्तदनंतरमुडुलोककथेत्यन्वयः ॥ षोडशाध्यायार्थमाह ॥ ततःशुक्रेति ॥ सप्तदशाध्यायार्थमाह ॥ माहेयेति ॥ मह्याःपुत्रोमंगलोगुरुर्बृहस्पतिः सौरिःशनिस्तेषामिति ॥ १० ॥ अष्टादशाध्यायार्थमाह ॥ सप्तर्षीणामिति ॥ अवांतरभेदाल्लोकाइतिबहुवचनम् ॥ लोकइत्येववापाठः ॥ एकोनविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ ध्रुवस्येति ॥ विंशत्यध्यायार्थमाह ॥ ततइति ॥ ध्रुवोनिश्चितःकूटस्थइतियावत् ॥ पद्यतेज्ञायतेमुमुक्षुभिरितिपदः ॥ ध्रुवश्चासौपदश्चेतिध्रुवपदोविष्णुस्तस्यप्राप्तिरित्यर्थः ॥ एकविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ ध्रुवलोकेति ॥ स्थितिःप्राप्तिः ॥ ११ ॥ द्वाविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ दर्शनमिति ॥ त्रयोविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ चतुर्भुजेति ॥ चतुर्विंशत्यध्यायार्थमाह ॥ निर्वाणमिति ॥ १२ ॥ पंचविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ स्कंदागस्त्योरिति ॥ षड्विंशत्यध्यायार्थमाह ॥ मणिकर्ण्याइति ॥ सप्तविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ ततस्त्विति ॥ १३ ॥ अष्टाविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ प्रभावश्चेति ॥ एकोनत्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ गंगानामेति ॥ त्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ वाराणस्याइति ॥ एकत्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ भैरवेति ॥ १४ ॥ द्वात्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ दंडपाणेरिति ॥ त्रयस्त्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ ज्ञानवापीति ॥ चतुस्त्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ आख्यानंचेति ॥ पंचत्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ सदाचारइति ॥ १५ ॥ षट्त्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ ब्रह्मचारीति ॥ सप्तत्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ ततःस्त्रीति ॥ अष्टत्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ कृत्याकृत्येति ॥ एकोनचत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ अविमुक्तेशेति ॥ १६ ॥ चत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ ततोगृहस्थेति ॥ एकचत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ ततोयोगेति ॥ द्विचत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ कालज्ञानमिति ॥ त्रिचत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ दिवोदासस्येति ॥ १७ ॥ चतुश्चत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ काश्याश्चेति ॥ तस्मात्तदनंतरम् ॥ पंचचत्वारिंशाध्यायार्थमाह ॥ योगिनीति ॥ षट्चत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ लोलार्कस्येति ॥ सप्तचत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ उत्तरार्केति ॥ १८ ॥ अष्टचत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ सांबादित्यस्येति ॥ एकोनपंचाशदध्यायार्थमाह ॥ द्रुपदेति ॥ उपलक्षणमेतन्मयूखादित्यस्य ॥ पंचाशदध्यायार्थमाह ॥ ततस्तुगरुडेति ॥ एकपंचाशदध्यायार्थमाह ॥ अरुणार्कादयइति ॥ आदिशब्देनवृद्धकेशवविमलगंगादित्यानांग्रहणम् ॥ १९ ॥ द्विपंचाशदध्यायार्थमाह ॥ दशाश्वमेधिकमिति ॥

त्रिपंचाशदध्यायार्थमाह ॥ मंदराच्चेति ॥ चतुष्पंचाशदध्यायार्थमाह ॥ पिशाचेति ॥ पंचपंचाशदध्यायार्थमाह ॥ गणेशेति ॥ २० ॥ षट्पंचाशदध्यायार्थमाह ॥ मायेति ॥ सप्तपंचाशदध्यायार्थ
माह ॥ ढुंढीति ॥ अष्टपंचाशदध्यायार्थमाह ॥ विष्णुमायेति ॥ विसर्जनंकैलासप्रस्थानम् ॥ २१ ॥ एकोनषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ ततःपंचनदेति ॥ षष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ बिंदुमाधवेति ॥
एकषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ ततोवैष्णवेति ॥ २२ ॥ द्विषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ प्रयाणमिति ॥ त्रिषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ जैगीषव्येति ॥ २३ ॥ चतुःषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ ततःक्षेत्रेति ॥ पंचषष्ट्यध्या
यार्थमाह ॥ अथातइति ॥ अथशब्दोत्रलिंगप्रादुर्भावेमंगलार्थः ॥ २४ ॥ षट्षष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ ततःशैलेश्वरेति ॥ सप्तषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ रत्नेशस्येति ॥ अष्टषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ कृत्तिवास
इति ॥ एकोनसप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ ततश्चायतनेति ॥ २५ ॥ सप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ देवतानामिति ॥ एकसप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ दुर्गासुरेति ॥ द्विसप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ दुर्गायाइति ॥ त्रिसप्तत्य
ध्यायार्थमाह ॥ ततओंकारेति ॥ २६ ॥ चतुःसप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ पुनरोंकारेति ॥ पंचसप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ त्रिलोचनेति ॥ षट्सप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ त्रिलोचनप्रभावइति ॥ सप्तसप्तत्यध्या

मायागणपतेश्चाथढुंढिप्रादुर्भवस्ततः ॥ विष्णुमायाप्रपंचोथदिवोदासविसर्जनम् ॥ २१ ॥ ततःपंचनदोत्पत्तिर्बिंदुमाधवसंभवः ॥ ततोवैष्णवतीर्थानां
माहात्म्यपरिवर्णनम् ॥ २२ ॥ प्रयाणंमंदरात्काशींवृषभध्वजशूलिनः ॥ जैगीषव्येनसंवादोज्येष्ठस्थानेमहेशितुः ॥ २३ ॥ ततःक्षेत्ररहस्यस्यकथनं
पापनाशनम् ॥ अथातःकंदुकेशस्यव्याघ्रेशस्यसमुद्भवः ॥२४॥ ततःशैलेश्वरकथारत्नेशस्यचदर्शनम् ॥ कृत्तिवासःसमुत्पत्तिस्ततश्चायतनागमः ॥२५॥
देवतानामधिष्ठानंदुर्गासुरपराक्रमः ॥ दुर्गायाविजयश्चाथततओंकारवर्णनम् ॥ २६ ॥ पुनरोंकारमाहात्म्यंत्रिलोचनसमुद्भवः ॥ त्रिलोचनप्रभावो
थकेदाराख्यानमेवच ॥ २७ ॥ ततोधर्मेशमहिमाततःपक्षिकथाशुभा ॥ ततोविश्वभुजाख्यानंदुर्दमस्यकथाततः ॥ २८ ॥ ततोवीरेश्वराख्यानंगंगेशम
हिमापुनः ॥ गंगातीर्थैश्वसंयुक्ताकामेशमहिमाततः ॥ २९ ॥ विश्वकर्मेशमहिमादक्षयज्ञसमुद्भवः ॥ सत्यादेहविसर्गश्चततोदक्षेश्वरोद्भवः ॥ ३० ॥
ततोवैपार्वतीशस्यमहिम्नःपरिकीर्तनम् ॥ गंगेशस्याथमहिमानर्मदेशसमुद्भवः ॥ ३१ ॥ सतीश्वरसमुत्पत्तिरमृतेशादिवर्णनम् ॥ व्यासस्यहिभुजस्तंभो
व्यासशापविमोक्षणम् ॥ ३२ ॥ क्षेत्रतीर्थकदंबंचमुक्तिमंडपसंकथा ॥ विश्वेशाविर्भवश्चाथततोयात्रापरिक्रमः ॥ ३३ ॥

यार्थमाह ॥ केदारेति ॥ २७ ॥ अष्टसप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ ततोधर्मेशेति ॥ एकोनाशीत्यध्यायार्थमाह ॥ ततःपक्षीति ॥ अशीत्यध्यायार्थमाह ॥ ततोविश्वभुजेति ॥ एकाशीत्यध्यायार्थमाह ॥
दुर्दमस्येति ॥ २८ ॥ द्व्यशीत्यध्यायार्थमाह ॥ ततोवीरेति ॥ त्र्यशीत्यध्यायार्थमाह ॥ वीरेशेति ॥ चतुरशीत्यध्यायार्थमाह ॥ गंगेति ॥ पंचाशीत्यध्यायार्थमाह ॥ कामेशेति ॥ २९ ॥
षडशीत्यध्यायार्थमाह ॥ विश्वकर्मेति ॥ सप्ताशीत्यध्यायार्थमाह ॥ दक्षयज्ञेति ॥ अष्टाशीत्यध्यायार्थमाह ॥ सत्याइति ॥ नवाशीत्यध्यायार्थमाह ॥ ततोदक्षेति ॥ ३० ॥ नवत्यध्यायार्थमाह ॥
ततोवैइति ॥ एकनवत्यध्यायार्थमाह ॥ गंगेति ॥ द्विनवत्यध्यायार्थमाह ॥ नर्मदेति ॥ ३१ ॥ त्रिनवत्यध्यायार्थमाह ॥ सतीश्वरेति ॥ चतुर्नवत्यध्यायार्थमाह ॥ अमृतेति ॥ पंचनवत्यध्यायार्थ
माह ॥ व्यासस्येति ॥ षण्णवत्यध्यायार्थमाह ॥ व्यासशापेति ॥ ३२ ॥ सप्तनवत्यध्यायार्थमाह ॥ क्षेत्रेति ॥ अष्टनवत्यध्यायार्थमाह ॥ मुक्तिमंडपेति ॥ नवनवत्यध्यायार्थमाह ॥ विश्वेशेति ॥

शततमाध्यायार्थमाह॥ततोयात्रेति॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ सचैलमितिश्लोकोक्तमेकम् ॥३७॥ आदित्यमित्यक्षरचतुष्टयाधिकार्धोक्तंद्वितीयम् ॥ ततोगच्छेदितिसार्धपादोक्तंतृतीयम् ॥३८॥

एतदाख्यानशतकंक्रमेणपरिकीर्तितम् ॥ यस्यश्रवणमात्रेणसर्वखंडश्रुतेःफलम् ॥ अनुक्रमणिकाध्यायेप्यास्तियात्रापरिक्रमः ॥३४॥ ॥ सूतउवाच ॥
यात्रापरिक्रमंब्रूहिजनानांहितकाम्यया ॥ यथावत्तिसिद्धिकामानांसत्यवत्याःसुतोत्तम ॥ ३५ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ निशामयमहाप्राज्ञलोमहर्षणव
च्मिते ॥ यथाप्रथमतोयात्राकर्तव्यायात्रिकैर्मुदा ॥ ३६ ॥ सचैलमादौसंस्नायचक्रपुष्करिणीजले ॥ संतर्प्यदेवान्सपितॄन्ब्राह्मणांश्चतथार्थिनः ॥ ३७ ॥
आदित्यंद्रौपदींविष्णुंदंडपाणिंमहेश्वरम् ॥ नमस्कृत्यततोगच्छेद्द्रष्टुंढुंढिविनायकम् ॥३८॥ ज्ञानवापीमुपस्पृश्यनंदिकेशंततोर्चयेत् ॥ तारकेशंततोभ्यर्च्य
महाकालेश्वरंततः ॥ ३९ ॥ ततःपुनर्दंडपाणिमित्येषापंचतीर्थिका ॥ ४० ॥ दैनंदिनीविधातव्यामहाफलमभीप्सुभिः ॥ ततोवैश्वेश्वरीयात्राकार्यासर्वा
र्थसिद्धिदा ॥ ४१ ॥ द्विसप्तायतनानांचकार्यायात्राप्रयत्नतः ॥ कृष्णांप्रतिपदंप्राप्यभूतावधियथाविधि ॥ ४२ ॥ अथवाप्रतिभूतंचक्षेत्रसिद्धिमभी
प्सुभिः ॥ तत्तत्तीर्थकृतस्नानस्तत्तल्लिंगकृतार्चनः ॥४३॥ मौनेनयात्रांकुर्वाणःफलंप्राप्नोतियात्रिकः ॥ ओंकारंप्रथमंपश्येन्मत्स्योदर्यांकृतोदकः ॥ ४४ ॥
त्रिविष्टपंमहादेवंततोवैकृत्तिवाससम् ॥ रत्नेशंचाथचंद्रेशंकेदारंचततोव्रजेत् ॥४५॥ धर्मेश्वरंचवीरेशंगच्छेत्कामेश्वरंततः ॥ विश्वकर्मेश्वरंचाथमणिकर्णी
श्वरंततः ॥ ४६ ॥ अविमुक्तेश्वरंदृष्ट्वाततोविश्वेशमर्चयेत् ॥ एषायात्राप्रयत्नेनकर्तव्याक्षेत्रवासिना ॥ ४७ ॥ यस्तुक्षेत्रमुषित्वातुनैतांयात्रांसमाचरेत् ॥
विघ्नास्तस्योपतिष्ठंतेक्षेत्रोच्चाटनसूचकाः ॥ ४८ ॥ अष्टायतनयात्रान्याकर्तव्याविघ्नशांतये ॥ दक्षेशःपार्वतीशश्चतथापशुपतीश्वरः ॥४९॥ गंगेशोनर्म
देशश्चगभस्तीशःसतीश्वरः ॥ अष्टमस्तारकेशश्चप्रत्यष्टमिविशेषतः ॥ ५० ॥ दृश्यान्येतानिलिंगानिमहापापोपशांतये ॥ अपरापिशुभायात्रायोगक्षे
मकरीसदा ॥ ५१ ॥ सर्वविघ्नोपहंत्रीचकर्तव्याक्षेत्रवासिभिः ॥ शैलेशंप्रथमंवीक्ष्यवरणास्नानपूर्वकम् ॥ ५२ ॥ स्नानंतुसंगमेकृत्वाद्रष्टव्यःसंगमेश्वरः ॥
स्वलीनतीर्थेसुस्नातःपश्येत्स्वलीनमीश्वरम् ॥ ५३ ॥ स्नात्वामंदाकिनीतीर्थेद्रष्टव्योमध्यमेश्वरः ॥ पश्येद्धिरण्यगर्भेशंतत्रतीर्थेकृतोदकः ॥ ५४ ॥
मणिकर्ण्यांततःस्नात्वापश्येदीशानमीश्वरम् ॥ ततःकूपमुपस्पृश्यगोप्रेक्षमवलोकयेत् ॥ ५५ ॥ कापिलेयह्रदेस्नात्वावीक्षेतवृषभध्वजम् ॥ उपशांतशिवं
पश्येत्तत्कूपविहितोदकः ॥ ५६ ॥ पंचचूडाह्रदेस्नात्वाज्येष्ठस्थानंततोर्चयेत् ॥ चतुःसमुद्रकूपेतुस्नात्वादेवंसमर्चयेत् ॥ ५७ ॥

ज्ञानवापीमितिश्लोकोक्तंचतुर्थम् ॥ ३९ ॥ ततइतिपादोक्तंपंचममित्येषापंचतीर्थिकेति ॥ पूर्वोक्तरूपावा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ भूतावधिचतुर्दशीपर्यंतम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥
॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

॥५८॥५९॥६०॥ एषचासौक्रमश्चेति ॥ एतदायतनानिपूर्वोक्तशैलेशाद्य[illegible]श्रतानि ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ विश्वगृद्धिदासर्वसंपद्दात्री ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

देवस्याग्रेतुयावापीतत्रोपस्पर्शनेकृते ॥ शुक्रेश्वरंततःपश्येत्तत्कूपविहितोदकः ॥५८॥ दंडखातेततःस्नात्वाव्याघ्रेशंपूजयेत्ततः ॥ शौनकेश्वरकुंडेतुस्नानं
कृत्वाततोर्चयेत् ॥५९॥ जंबुकेशंमहालिंगंकृत्वायात्रामिमांनरः॥ क्वचिन्नजायतेभूयःसंसारेदुःखसागरे ॥६०॥ समारभ्यप्रतिपदंयावत्कृष्णाचतुर्दशी ॥
एतत्क्रमेणकर्तव्यान्येतदायतनानिवै ॥६१॥ इमांयात्रांनरःकृत्वानभूयोप्यभिजायते ॥ अन्यायात्राप्रकर्तव्यैकादशायतनोद्भवा ॥ ६२ ॥ आग्नीध्रकुंडे
सुस्नातःपश्येदाग्नीध्रमीश्वरम् ॥ उर्वशीशंततोगच्छेत्ततस्तुनकुलीश्वरम् ॥६३॥ आषाढीशंततोदृष्ट्वाभारभूतेश्वरंततः ॥ लांगलीशमथालोक्यततस्तु
त्रिपुरांतकम् ॥ ६४ ॥ ततोमनःप्रकामेशंप्रीतिकेशमथव्रजेत् ॥ मदालसेश्वरंतस्मात्तिलपर्णेश्वरंततः ॥ ६५ ॥ यात्रैकादशलिंगानामेषाकार्याप्रयत्नतः॥
इमांयात्रांप्रकुर्वाणोरुद्रत्वंप्राप्नुयान्नरः ॥ ६६॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिगौरीयात्रामनुत्तमाम् ॥ शुक्लपक्षेतृतीयायांयायात्राविश्वगृद्धिदा ॥ ६७ ॥ गोप्रेक्षतीर्थे
सुस्नायमुखनिर्मालिकांव्रजेत् ॥ ज्येष्ठावाप्यांनरःस्नात्वाज्येष्ठांगौरींसमर्चयेत् ॥६८॥ सौभाग्यगौरींसंपूज्यज्ञानवाप्यांकृतोदकैः॥ततःशृंगारगौरींचतत्रै
वचकृतोदकः ॥ ६९ ॥ स्नात्वाविशालगंगायांविशालाक्षींततोव्रजेत् ॥ सुस्नातोललितातीर्थेललितामर्चयेत्ततः ॥७०॥ स्नात्वाभवानीतीर्थेथभवानीं
परिपूजयेत् ॥ मंगलाचततोभ्यर्च्याबिंदुतीर्थकृतोदकैः ॥ ७१ ॥ ततोगच्छेन्महालक्ष्मींस्थिरलक्ष्मीसमृद्धये ॥ इमांयात्रांनरःकृत्वाक्षेत्रेस्मिन्मुक्तिज
न्मनि ॥ ७२ ॥ नदुःखैरभिभूयेतइहामुत्रापिकुत्रचित् ॥ कुर्यात्प्रतिचतुर्थींहयात्रांविघ्नेशितुःसदा ॥ ७३ ॥ ब्राह्मणेभ्यस्तदुद्देशाद्देयावैमोदकामुदे ॥
भौमेभैरवयात्राचकार्यापातकहारिणी ॥ ७४ ॥ रविवारेरवेर्यात्राषष्ठ्यांवाररविसंयुजि ॥ तथैवरविसप्तम्यांसर्वविघ्नोपशांतये ॥ ७५ ॥ नवम्यामथवा
ष्टम्यांचंडीयात्राशुभामता ॥ अंतर्गृहस्यवैयात्राकर्तव्याप्रतिवासरम् ॥ ७६ ॥ प्रातःस्नानंविधायादौनत्वापंचविनायकान् ॥ नमस्कृत्वाथविश्वेशं
स्थित्वानिर्वाणमंडपे ॥ ७७ ॥ अंतर्गृहस्ययात्रांवैकरिष्येघौघशांतये ॥ गृहीत्वानियमंचेतिगत्वाथमणिकर्णिकाम् ॥ ७८ ॥ स्नात्वामौनेनचागत्य
मणिकर्णीशमर्चयेत् ॥ कंबलाश्वतरौनत्वावासुकीशंप्रणम्यच ॥ ७९ ॥ पर्वतेशंततोदृष्ट्वागंगाकेशवमप्यथ ॥ ततस्तुललितांदृष्ट्वाजरासंधेश्वरंततः ॥८०॥
ततोवैसोमनाथंचवाराहंचततोव्रजेत् ॥ ब्रह्मेश्वरंततोनत्वानत्वागस्तीश्वरंततः ॥ ८१ ॥ कश्यपेशंनमस्कृत्यहरिकेशवनंततः ॥ वैद्यनाथंततोदृष्ट्वाध्रुवे
शमथवीक्ष्यच ॥ ८२ ॥ गोकर्णेश्वरमभ्यर्च्यहाटकेशमथोव्रजेत् ॥ अस्थिक्षेपतडागेचदृष्ट्वावैकीकसेश्वरम् ॥ ८३ ॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥९॥

भारभूतंततोनत्वाचित्रगुप्तेश्वरंततः ॥ चित्रघंटांप्रणम्याथततःपशुपतीश् रम् ॥ ८४ ॥ पितामहेश्वरंगत्वाततस्तुकलशेश्वरम् ॥ चंद्रेशस्त्वथवीरेशोविद्ये
शोग्नीशएवच ॥८५॥ नागेश्वरोहरिश्चंद्रश्चिंतामणिविनायकः ॥ सेनाविनायकश्चाथद्रष्टव्यःसर्वविघ्नहृत् ॥ ८६ ॥ वसिष्ठवामदेवौचमूर्तिरूपधरावुभौ ॥
द्रष्टव्यौयततःकाश्यांमहाविघ्नविनाशिनौ ॥ ८७ ॥ भीमाविनायकंच थकरुणेशंततोव्रजेत् ॥ त्रिसंध्येशोविशालाक्षीधर्मेशोविश्वबाहुका ॥ आशावि
नायकश्चाथवृद्धादित्यस्ततःपुनः ॥ ८८ ॥ चतुर्वक्त्रेश्वरंलिंगंब्राह्मीशस्तु तःपरः ॥ ततोमनःप्रकामेशईशानेशस्ततःपरम् ॥ ८९ ॥ चंडीचंडीश्वरौदृश्यौ
भवानीशंकरौततः ॥ ढुंढिंप्रणम्यचततोराजराजेशमर्चयेत् ॥ ९० ॥ लांगलीशस्ततोभ्यर्च्यस्ततस्तुनकुलीश्वरः ॥ परान्नेशमथो[illegible]परद्रव्येश्वरंततः
॥ ९१ ॥ प्रतिग्रहेश्वरंवापिनिष्कलंकेशमेवच ॥ मार्कंडेयेशमभ्यर्च्यततश्चाप्सरसेश्वरम् ॥ ९२ ॥ गंगेशोर्च्यस्ततोज्ञानवाप्यांस्ना[illegible]चरेत् ॥ नंदि
केशंतारकेशंमहाकालेश्वरंततः ॥ ९३ ॥ दंडपाणिंमहेशंचमोक्षेशंप्रणमेत्ततः ॥ वीरभद्रेश्वरंनत्वाअविमुक्तेश्वरंततः ॥९४॥ विनायकांस्ततःपंचविश्वनाथं
[illegible] ॥ ततोमौनंविसृज्याथमंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ ९५ ॥ अंतर्गृहस् यात्रेयंयथावद्यामयाकृता ॥ न्यूनातिरिक्तयाशंभुःप्रीयतामनयाविभुः ॥९६॥
इतिमंत्रंसमुच्चार्यक्षणंवैमुक्तिमंडपे ॥ विश्रम्यययायाद्गृहंनिष्पापःपुण्यवा रः ॥९७॥ संप्राप्यवासरंविष्णोर्विष्णुतीर्थेषुसर्वतः ॥ कार्यायात्राप्रयत्नेनमहापु
ण्यसमृद्ध्यै ॥ ९८ ॥ नभस्यपंचदश्यांचकुलस्तंभंसमर्चयेत् ॥ दुःखरुद्पिशाचत्वंनभवेद्यस्यपूजनात् ॥ ९९ ॥ श्रद्धापूर्वमिमायात्राःकर्तव्याःक्षेत्रवा
सिभिः ॥ पर्वस्वपिविशेषेणकार्यायात्राश्चसर्वतः ॥ १०० ॥ नवंध्यंदिवसंकुर्याद्विनायात्रांक्वचित्कृती ॥ या[illegible]प्रयत्नेनकर्तव्यंप्रतिवासरम् ॥ १ ॥
आदौस्वर्गतरंगिण्यास्ततोविश्वेशितुर्ध्रुवम् ॥ यस्यवंध्यंदिनंयातंकाश् ंनिवसतःसतः ॥२॥निराशाःपितरस्तस्यतस्मिन्नेवादिनेऽभवन् ॥ सदष्टःकालसर्पे
णसद्दृष्टोमृत्युनास्फुटम् ॥ ३ ॥ समुष्टस्तत्रादिवसेविश्वेशोयत्रनेक्षितः ॥ सर्वतीर्थेषुसस्नौससर्वयात्रांव्यधात्सच ॥ मणिकर्ण्यांतुयःस्नातोयोविश्वेशंनिरै
क्षत ॥४॥ सत्यंसत्यंपुनःसत्यंसत्यंसत्यंपुनःपुनः ॥ [illegible]विश्वेश्वरोनित्यंस्नातव्यामणिकर्णिका ॥५॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ सूतस्कांदमिदंश्रुत्वाकाशी
माहात्म्यमुत्तमम् ॥ नरोननिरयंयातिकृत्वाप्यघ[illegible] ॥ ६ ॥ स्नात्वासर्वाणितीर्थानियच्छ्रेयःसमुपार्ज्यते ॥ काशी[illegible]श्रवणात्तस्यात्सूतन
संशयः ॥७॥ दत्त्वादानानिसर्वाणिकृत्वायज्ञानने[illegible] तत्पुण्यंलभतेम र्यस्तदातच्छ्रवणाद्ध्रुवम् ॥८॥ तस्मात्पां[illegible]तेयन्महत्फलम् ॥
श्रवणादस्यखंडस्यलभतेतन्नसंशयः ॥ ९ ॥

॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

अधीत्यचतुरोवेदान्सांगान्यत्फलमाप्यते ॥ काशीखंडंसमाकर्ण्यतत्फलंलभ्यतेनरैः ॥ ११० ॥ गयायांश्राद्धदानाद्यथातृप्यंतिपूर्वजाः ॥ तथैतच्छ्रव
णान्नॄणांतृप्नुवंतिपितामहाः ॥ ११ ॥ तैश्चसर्वपुराणानिश्रुतानिस्थिरबुद्धिभिः ॥ काशीखंडंश्रुतंयैश्चसर्वेषांश्रेयसापदम् ॥ १२ ॥ श्रुताश्चस[illegible]र्महा
पुण्यैकराशिभिः ॥ श्रुतंयैःस्थिरचेतोभिःकाशीमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ १३ ॥ इदमेवहिदेवेज्यापरमापरिकीर्तिता ॥ जप्येतत्खंडमखिलंश्रोतव्यंश्रद्धयाद्विजाः
॥ १४ ॥ शृणुयादेकमपियआख्यानंकाशिखंडजम् ॥ श्रुतानितेनसर्वाणिधर्मशास्त्राण्यसंशयम् ॥ १५ ॥ महाधर्मैकजननंमहार्थप्रतिपादकम् ॥
कारणंसर्वकामाप्तेःकाशीखंडमिदंस्मृतम् ॥ १६ ॥ एतच्छ्रवणतःपुंसःकैवल्यंनैवदूरतः ॥ तुष्यंतिसर्वेपितरःश्रुत्वैतत्खंडमुत्तमम् ॥ १७ ॥ प्रीणंत्यमर्त्याः
सर्वेपिब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ मुनयःपरिमोदंतेमा[illegible]नकादयः ॥ १८ ॥ हृष्टःसर्वोभवेद्देवभूतग्रामश्चतुर्विधः ॥ महिमश्रवणादस्माद्वाराणस्यानसं
शयः ॥ १९ ॥ यइदंश्रावयेद्विद्वान्समस्तंत्वर्धमेववा ॥ पादमात्रंतदर्धंवात्वेकंव्याख्यानमुत्तमम् ॥ १२० ॥ सनमस्यःप्रयत्नेनसंपूज्यस्त्विष्टदेववत् ॥
तस्मैदेयंप्रयत्नेनविश्वेशप्रीतयेसदा ॥ २१ ॥ तस्मि[illegible]संतुष्टोविश्वेशोनात्रसंशयः ॥ यत्रैतत्पठ्यतेखंडंप[illegible] ॥ २२ ॥ नतत्रप्रभवे
त्कश्चिदमंगलसमुद्भवः ॥ यइदंशृणुयाद्विद्वान्य[illegible]सुधीः ॥ २३ ॥ यःपठेदपिपुण्यात्मातेसर्वेरुद्रमूर्तयः ॥ यएत[illegible]रम्यंलेखयित्वासमर्प
येत् ॥ २४ ॥ अखिलानिपुराणानितेनदत्तानिना[illegible] ॥ अत्राख्यानानियावंतिश्लोकायावंतएवहि ॥ २५ ॥ तथापदानियावंतिवर्णायावंतएवहि ॥
यावंत्यपिच[illegible]यावत्यःपदपंक्तयः ॥ २६ ॥ [illegible]सूत्राणियावंतिग्रवंतःपटतंतवः ॥ चित्ररूपाणियावंतिरम्यपुस्तकसंच[illegible] ॥ २७ ॥ ताव
द्युगसहस्राणिदातास्वर्गेमहीयते ॥ एतद्वा[illegible]शृणुयात्खंडमुत्तमम् ॥ २८ ॥ ब्रह्महत्यापितस्याशुनश्येच्छंभोरनुग्रहात् ॥ अपुत्रःशृणुयाद्य
स्तुसुस्नातःश्रद्धयान्वितः ॥ २९ ॥ तस्यपुत्रो[illegible]शंभोराज्ञाप्रभावतः ॥ किंबहूक्तेनसूतेहयस्ययस्यमनोरथः ॥ १३० ॥ योयस्तंतं
सससदाश्रुत्वैतत्प्राप्नुयात्कृती ॥ शृणुयाद्दूरदेशेपि[illegible]शीखंडमुत्तमम् ॥ ३१ ॥ सकाशीवासपुण्यस्यभाजनंस्याच्छिवाज्ञया ॥ एतच्छ्रवणतः
पुंसांसर्वत्रविजयोभवेत् ॥ सौभाग्यंचापिस[illegible]निर्मलाशयः ॥ ३२ ॥ यस्यविश्वेश्वरस्तुष्टस्तस्यैतच्छ्रवणेमतिः ॥ जायतेपुण्ययुक्त
स्यमहानिर्मलचेतसः ॥ ३३ ॥

॥ १३४ ॥ सच्चिदानंदसंदोहपरिपूर्णैकभानवे ॥ भक्तेच्छोपात्तदेहा[illegible]णायहरयेनमः ॥ १ ॥ वेदांतेसत्यवत्यात्मजइवमुनयेभार्गवोवाथजीवोन्यायेकाणादवत्मैन्यथचगुरुतरोगौतमोवाक्षपादः ॥ सांख्येयोदेवहूत्यात्मजइवहिनेथावासुकियोंगशास्त्रेप्राक्कांडेभट्टतुल्यः[illegible]तिपरमःश्रीसुरेंद्रोगुरुर्नः ॥ २ ॥ वेदांतेथपुराणभारतविधौश्रीसत्यवत्यात्मजःसांख्येश्रीकपिलःकणादइहयोवैशेषिकेगौतमः ॥ न्यायेयोगनयेपतंजलिरथोचंद्रप्रभावल्लभोभट्टाचार्यचतुर्भुजोविजयते[illegible]डकौमारिलः ॥ ३ ॥ सकोशाचविकोशाचद्वेटीकेलिखितेमया ॥ यत्रयस्याभिलाषःस्यात्सा तेनपरिगृह्यताम् ॥ ४ ॥

सर्वेषांमंगलानांचमहामंगलमुत्तमम् ॥ गृहेपिलिखि[illegible]पूज्यंसर्वमंगलसिद्धये ॥१३४॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे काशीखंडउत्तरार्धेऽनुक्रमणिकानामशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीकाशीखण्डोत्तरार्धसम्पूर्णम् ॥ ॥ समाप्तंचेदंचतुर्थंकाशीखंडम् ॥ ४ ॥

आसीत्कश्यपवंशभूषणमणिर्मान्योमुकुंदप्रियोविप्रोदारगदाधरस्यतन[illegible]क्लांबरःसन्मतिः ॥ गंधर्वीजठरेततःसमभवच्छ्रीरामनामासुतस्तेनेयंविहिताहितायविदुषांटीकाबुधैर्वीक्ष्यताम् ॥ ९ ॥ ॥ इतिश्रीमतपरमहंसपरिव्राजकाचार्यभगवत्पूज्यपादशिष्यश्रीरामेंद्रवना[illegible]णचैतन्येवनापरपर्यायेणरामानंदेनकृतायांकाशीखंडटीकायांशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ समाप्ताचेयंकाशीखंडटीका ॥

इदं स्कान्दपुराणीयकाशीखण्डपुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना
स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" [स्टीम] मुद्रणालये मुद्रयित्वा प्रकाशितम्।
संवत् १९६५, शके १८३०.